

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΣΕ ΕΠΟΧΗ ΚΡΙΣΗΣ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ

FESTSCHRIFT FÜR PROFESSOR
DR. NESTOR COURAKIS

ESSAYS IN HONOR OF PROFESSOR
DR. NESTOR COURAKIS

Α΄ ΤΟΜΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΑΣΠΑΡΙΝΑΤΟΥ, Δ.Ν.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ

**ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ
ΣΕ ΕΠΟΧΗ ΚΡΙΣΗΣ**

**ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ**

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΠΟΙΝΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΣΕ ΕΠΟΧΗ ΚΡΙΣΗΣ

**ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ**

Α΄ ΤΟΜΟΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΑΣΠΑΡΙΝΑΤΟΥ, Δ.Ν.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ 2016

Τιμητικός Τόμος Νέστορα Κουράκη - I
Essays in honour of Professor Dr. Nestor Kourakis - I (in Greek)
Mélanges offerts à Professeur Dr. Nestor Kourakis - I (en grec)
Festschrift für Professor Dr. Nestor Kourakis - I (auf griechisch)

Αθήνα 2016

ISBN 978-960-15-2762-8
Set: 978-960-15-2764-2

© Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Σόλωνος 69 - 106 79 Αθήνα
Τηλ.: 210 3615440 - 210 3618198 • Fax 210 3610425

© **Ant. N. Sakkoulas Publishers** 69, Solonos Str. - 106 79 Athens - Greece
Tel.: 210 3615440 - 210 3618198 • Fax 210 3610425

email: info@ant-sakkoulas.gr www.ant-sakkoulas.gr

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Στις αρχές Απριλίου 2015 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα τριήμερο Εγκληματολογικό Συνέδριο με θεματικό αντικείμενο την πολύμορφη κρίση που ταλανίζει τη χώρα μας, τις επιπτώσεις της σε διάφορες μορφές εγκληματικότητας ή παραβατικότητας και τους εφικτούς τρόπους αντιμετώπισης αυτών των επιπτώσεων.

Το Συνέδριο αυτό, στο οποίο έλαβαν μέρος με εισηγήσεις ή/και συντονισμό πάνω από ογδόντα διακεκριμένοι επιστήμονες, διοργανώθηκε προς τιμήν του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, για την επιστημονική και ανθρώπινη προσφορά του όλα αυτά τα 35 χρόνια της θητείας του, πρώτα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και τώρα στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας.

Το Συνέδριο σημείωσε ιδιαίτερη επιτυχία τόσο από πλευράς συμμετοχής (οι εισηγητές και οι προεδρεύοντες στις συνεδρίες ξεπέρασαν τους 80), όσο και από πλευράς ποιότητας των εισηγήσεων, που άνοιξαν πράγματι νέους δρόμους στην εξέταση και εμβάθυνση της καίριας αυτής θεματικής, και μάλιστα από τη διπλή σκοπιά του Ποινικού Δικαίου και της Εγκληματολογίας. Οι προσφωνήσεις και αναφορές στο έργο του τιμωμένου κατά το εν λόγω Συνέδριο παρατίθενται κατωτέρω.

Με βάση τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό το Συνέδριο διαμορφώθηκε ο πυρήνας ενός Τιμητικού Τόμου αφιερωμένου στον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Στον Τόμο αυτόν προστέθηκαν ακολούθως και πολλές άλλες επιστημονικές εργασίες από συναδέλφους, φίλους και μαθητές του τιμωμένου, έτσι ώστε τελικά να δημιουργηθεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό corpus συμβολών με σχεδόν 120 συμμετοχές από την Εγκληματολογία, το ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο, την Ποινική Δικονομία, την Αντεγκληματική Πολιτική, αλλά και τον ευρύτερο χώρο του Δικαίου, έως τον οποίο άλλωστε εκτείνονταν όλα αυτά τα χρόνια και τα ενδιαφέροντα του τιμωμένου.

Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο έργο αποτελεί όχι μόνον έκφραση τιμής προς τον διακεκριμένο επιστήμονα και άνθρωπο Νέστορα Κουράκη, αλλά και μίαν εξαιρετική ευκαιρία για περαιτέρω προώθηση του επιστημονικού διαλόγου σε καίρια θέματα της ζέουσας επικαιρότητας. Ελπίζεται, επομένως, ότι ο παρών Τόμος, με την πληρότητα του φάσματος των επιμέρους ζητημάτων που εξετάζει, αλλά και με το υψηλό ποιοτικό επίπεδο των συμβολών που εμπεριέχει, θα αποτελέσει ορόσημο για την περαιτέρω διερεύνηση των ενλόγω ζητημάτων στον χώρο των Ποινικών Επιστημών.

Ο Τόμος κρίθηκε σκόπιμο να εκδοθεί πρωτίστως σε ψηφιακή μορφή και να αναρτηθεί στο διαδίκτυο, ώστε να είναι προσβάσιμος, και μάλιστα δωρεάν, σε κάθε ενδιαφερόμενο μελετητή, ενώ, επιπλέον, παρέχεται έτσι η δυνατότητα μιας ανά πάσα στιγμή επικαιροποίησης της κάθε μελέτης. Ακόμη, με τον τρόπο αυτόν έκδοσης αποφεύχθηκαν δαπανηρές (και αντι-οικολογικές!) εκτυπώσεις σε χαρτί, αλλά και χρονοβόρες διορθώσεις τυπογραφικών δοκιμίων, διορθώσεις που θα καθυστερούσαν σημαντικά την έκδοση, θα οδηγούσαν, έτσι, σε αναπόφευκτη παλαίωση των επιστημονικών συμβολών. Από την άλλη πλευρά, προκρίθηκε η κατάταξη των συμβολών κατά θεματική ενότητα (από τα γενικά προς τα ειδικά θέματα) και όχι κατ' αλφαβητική σειρά, ώστε να είναι ο Τόμος πραγματικά εύχρηστος για όσους ερευνούν ένα συγκεκριμένο θέμα.

Σημειώνεται ότι ο παρών Τόμος επιδόθηκε στον τιμώμενο Καθηγητή Νέστορα Κουράκη στο πλαίσιο εκδήλωσης που έλαβε χώρα στην Αίθουσα Τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών τη Δευτέρα, 21^η Δεκεμβρίου 2015. Τον τιμώμενο προσφώνησαν και αναφέρθηκαν στο έργο του ο Πρύτανης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών Καθηγ. κ. Μελέτιος-Αθανάσιος Δημόπουλος, η Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής Αθηνών Καθηγ. κ. Διονυσία Καλλινίκου, ο Πρόεδρος Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας Καθηγ. κ. Αχιλλέας Αιμιλιανίδης, ο Διευθυντής του Τομέα Ποινικών Επιστημών Νομικής Αθηνών και μέλος της Ε.Α.Ε.Τ. Καθηγ. κ. Χρίστος Μυλωνόπουλος και η Συνάδελφος του τιμωμένου Ομότ. Καθηγ. κ. Κ.Δ.

Σπινέλλη, ενώ ακολούθησε αντιφώνηση του τιμωμένου. Οι ομιλίες κατά την τελετή αυτή παρατίθενται κατωτέρω.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται και από τη θέση αυτή σε όσους διακεκριμένους επιστήμονες συμμετέσχαν στον Τόμο και σε όσους συντέλεσαν στην επιμελημένη αυτή έκδοση, ιδίως δε στην κ. Μαργαρίτα Γασπαρινάτου, Δ.Ν., και στον πάντοτε πρόθυμο Εκδότη κ. Αντ. Ν. Σάκκουλα και τους άξιους συνεργάτες του.

Για την Επιστημονική Επιτροπή του Τόμου, οι Συναδελφοί του τιμωμένου από τα Πανεπιστήμια της Χώρας με εγκληματολογικές σπουδές:

Στέργιος Αλεξιάδης (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), **Βάσω Αρτινοπούλου** (Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Σοφία Βιδάλη** (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), **Πάρη Ζαγούρα** (Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Χριστίνα Ζαραφωνίτου** (Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Δημήτρης Ζιούβας** (Πάντειο Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Ολγα Θεμελή** (Πανεπιστήμιο Κρήτης), **Νίκος Κουλούρης** (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), **Μαρία Κρανιδιώτη** (Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Φωτεινή Μηλιώνη** (ν.π.ι.δ. «Επάνοδος»), **Γιάννης Πανούσης** (Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Αγγελική Πιτσελά** (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), **Δήμητρα Σορβατζιώτη** (Πανεπιστήμιο Λευκωσίας), **Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη** (Πανεπιστήμιο Αθηνών), **Αθανασία Συκιώτου** (Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης), **Χρήστος Τσουραμάνης** (Ανώτατο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Μεσολογγίου), **Ιάκωβος Φαρσεδάκης** (Ευρωπαϊκό Πανεπιστήμιο Κύπρου).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Προλεγόμενα	VII
Βιογραφικό Σημείωμα	IX
Κυριότερα Δημοσιεύματα	XV
Οι χαιρετισμοί και οι αναφορές στο έργο του Νέστορα Κουράκη από μαθητές και συναδέλφους του κατά το τριήμερο εγκληματολογικό Συνέδριο προς τιμήν του 2, 3 και 4 Απριλίου 2015	
Νίκος Κουλούρης	XLIII
Δημήτριος Ζιούβας	XLVII
Χρήστος Τσουραμάνης	LIII
Χαιρετισμοί και Προσφωνήσεις	
Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη	LV
Χρίστος Μυλωνόπουλος	LVII
Χριστίνα Ζαραφονίτου	LVIII
Σοφία Βιδάλη	LIX
Ολγα Θεμελή	LX
Δήμητρα Σορβατζιώτη	LXI
Γιώργος Νικολόπουλος	LXIII
ΟΙ ΔΩΔΕΚΑ ΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΕΝΟΤΗΤΕΣ ΜΕ ΤΙΣ ΣΥΜΒΟΛΕΣ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ:	
I. Έγκλημα και Κρίση	
Σπινέλλη Καλλιόπη	
Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα: Τρεις αφηγήσεις	1
Αλεξιάδης Στέργιος	
Το έγκλημα ως Οικονομικό Πρόβλημα	24

Ζαραφωνίτου Χριστίνα	
Βίαιη εγκληματικότητα και φόβος του εγκλήματος σε εποχές «κρίσης»	34
Πουλόπουλος Χαράλαμπος	
Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε κρίση	45
Τσουραμάνης Χρήστος	
Δυσμενείς οικονομικές συνθήκες και εγκληματικότητα - Επισκόπηση ερευνητικών πορισμάτων	54
Παπαδημητρόπουλος Δημήτριος	
Οικονομική Κρίση και Εγκληματικότητα	66
Γιαννακοπούλου Πέγκυ	
Η ποσοτική έρευνα στη διασύνδεση οικονομικής κρίσης και εγκλήματος	81
Μπουγάδη Σταυρούλα	
Οικονομική κρίση και εγκλήματα κατά της περιουσίας	96
Γεωργούλας Στράτος	
Η Υτοπία σήμερα. Μία εγκληματολογική ανάγνωση με αφορμή τα 500 χρόνια από τη δημοσίευση του έργου του Thomas More	120
Αρχιμανδρίτου Μαρία	
Ο θυμός και το έγκλημα: Εισαγωγή σε ένα σχέδιο μελέτης	134
Ιωαννίδου Έρη	
Κρίση: Από την οικονομία στην ψυχική υγεία	147
Περτέση Ντόρα	
Κοινωνική κρίση και έκκληση ψύχωσης	160
II. Αντεγκληματική Πολιτική και Κοινωνικός Έλεγχος σε εποχή Κρίσης	
Φαρσεδάκης Ιάκωβος	
Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής ..	169
Συκιώτου Αθανασία	
Παγκοσμιοποίηση και Αντεγκληματική Πολιτική	182
Τσίγκανου Ιωάννα	
Αντεγκληματική Πολιτική και τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της Κρίσης	214

Καραγιαννίδης Χαράλαμπος

Η κρίση ως ευκαιρία για τη χάραξη και υλοποίηση κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής 234

Ιωαννίδη Βασιλική

Αντεγκληματική Πολιτική: Καλές Πρακτικές (good practices) μάθησης, αγωγής και ένταξης 250

Βλάχου Βίκυ

Η κρίση ως ευκαιρία ανάδειξης του εγκληματικού φαινομένου: Ο ρόλος του θύματος, τα αδιέξοδα και οι προκλήσεις 272

Τσουκαλά Αναστασία

Η θεμελιώδης ασυμβατότητα των σύγχρονων τάσεων αστυνόμευσης με τις αρχές του κράτους δικαίου 285

Κουρούση Κωνσταντίνα

Τα ΜΜΕ ως φορέας κοινωνικού ελέγχου στην εποχή της κρίσης ... 297

III. Απονομή Δικαιοσύνης**Κοτσαλής Λεωνίδας**

Κράτος δικαίου και κράτος δικαστών 305

Σπυριδάκης Ιωάννης

Ταχεία Απονομή Δικαιοσύνης 323

Καρράς Αργύριος

Η καθυστέρηση της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης - δικαιοκρατική και αποτελεσματική αντιμετώπιση της (παράλληλα συμβολή σε ένα διάγραμμα σχεδίου ΚΠΔ) 332

Σπινέλλης Διονύσιος

Η δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις στην Ευρώπη και ειδικότερα η Ευρωπαϊκή εντολή έρευνας 364

Κοσμάτος Κώστας

Η ποινική νομοθεσία στην εποχή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα 390

Δέγλερης Παναγιώτης

Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη και Κρίση 406

Κούβακας Ιωάννης	
Δημοσίευση των προσωπικών δεδομένων του κατηγορουμένου στο πλαίσιο της ποινικής προδικασίας: Σκιαγραφώντας τα όρια επέμβασης του κράτους στην ιδιωτική ζωή και η θετική υποχρέωση επαναφοράς προστασίας κατά το άρ. 8 ΕΣΔΑ	443
Κονταξής Θρασύβουλος	
Το ενιαίο της Εισαγγελίας και το αυτό πρόσωπο του εισαγγελέως	455
Κωνσταντινίδης Άγγελος	
Το δικαίωμα αποδείξεως στην ποινική δίκη	472
Μοροζίνης Ιωάννης	
Η διαδικασία του αυτοφώρου ως ποινή στα χρόνια της οικονομικής κρίσης (στα αδικήματα της φοροδιαφυγής και μη καταβολής ληξιπρόθεσμων χρεών προς το Δημόσιο). Μία Αποτίμηση	494
Παπαδαμάκης Αδάμ	
Η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική δίκη	522
Φιτσιάλος Γεώργιος / Έφη Καραντζαλη	
Γενετικά Αποτυπώματα: Το σύγχρονο εργαλείο επίλυσης εγκλημάτων σε διεθνές επίπεδο. Η συμβολή της Γενετικής στην απονομή της Δικαιοσύνης	536
IV. Ζητήματα Επανορθωτικής Δικαιοσύνης	
Αρτινοπούλου Βάσω / Μιχαήλ Ηρώ	
Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η επανορθωτική δικαιοσύνη. Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας;	551
Γιοβάνογλου Σοφία	
Ύστερη Νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης	590
Γαβριηλίδης Θήο	
Ανάλυση κόστους-ωφέλειας της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης: Νέοι ορίζοντες για τις ποινικές επιστήμες και τις φυλακές	600

Κονιδάρη Αναστασία	
Αποτελέσματα έρευνας για τις στάσεις των Ελλήνων δικαστικών λειτουργιών απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη	616
Θεοδωράκης Νικόλαος	
Το plea bargaining ως εργαλείο ταχύτητας και αποτελεσματικότητας στην Ελληνική έννομη τάξη: Προς αναζήτηση μιας εφικτής και λειτουργικής πρότασης μέσω συγκριτικής νομικής επισκόπησης ...	640
Πανάγος Κωνσταντίνος	
Συνδιαλλαγή ανηλικού δράστη και θύματος. Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας	666
V. Κρίση του Κράτους και Διαφθορά	
Τέντες Ιωάννης	
Η αναγκαιότητα μίας εθνικής στρατηγικής κατά της Διαφθοράς	721
Κουζαμάνη Ευτυχία	
Διαφθορά και Φοροδιαφυγή	726
Πανούσης Ιωάννης	
Τα σύγχρονα Μέσα Επικοινωνίας και Ενημέρωσης στη διαχείριση της διαφθοράς	735
Καϊάφα-Γκμπάντι Μαρία	
Ποινική νομοθεσία και ενωσιακές επιταγές - Ενσωμάτωση στο παράδειγμα της νομοθεσίας κατά της διαφθοράς	749
Ζιούβας Δημήτριος	
Άξονες μίας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της δωροδοκίας και της δωροληψίας στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα	774
Καλλίρης Κωνσταντίνος	
Ο διαβρωτικός ρόλος της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής κρίσης	797
Δαλακούρας Θεοχάρης	
Δικονομικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα. (Μια πρώτη αποτίμηση των προτάσεων του Συνεκτικού Σχεδίου για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς στον δη-	

μόσιο τομέα)	828
Μυλωνόπουλος Χρίστος	
Είναι δυνατός επηρεασμός αθλητικού αγώνα (άρθρ. 132 ν. 2725/1999) από Μέλη Πειθαρχικής Επιτροπής της ΕΠΟ κατά την άσκηση των καθηκόντων τους;	844
Ανδρουλάκης Ιωάννης	
Μέτρα επιείκειας για τους υπαιτίους πράξεων διαφθοράς που συνεργάζονται με τις αρχές	856
Μπρεδήμας Αντώνης	
Η έκδοση για αδικήματα διαφθοράς από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου	869
Καπαρδή Μαρία -Κραμβιά	
Το σκιάδεσ «lobbying» στην Ευρώπη: Η Αχίλλειος Πτέρνα της Διαφάνειας	895
Γαλανού Μαρία	
Ειδικότερα ζητήματα διαφθοράς: η αξιολόγηση του ΕΔΔΑ – Σημείο εκκίνησης η απόφαση Ρορ και άλλοι κατά Ρουμανίας της 24 ^{ης} .3.2015	931
Πετρούλια Αναστασία	
Κρίση του Κράτους και Διαφθορά	941
VI. Οικονομικό Έγκλημα, Οργανωμένο Έγκλημα και Κρίση	
Αντωνόπουλος Γιώργος / Παπανικολάου Γιώργος	
«Καπιταλισμός χωρίς άδεια»: Η ελληνική περίπτωση	955
Βασιλαντωνοπούλου Βίκυ	
Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην Εποχή μας; - Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου	977
Βρέλλης Σπυρίδων	
Η οικονομική κρίση και το έγκλημα της λαθρανασκαφής	1010
Λαμπροπούλου Έφη	
Παράνομες αγορές και οικονομική κρίση	1029
Τεχνίτης Μάνος	
Σκέψεις για τη Σχέση των Πολυεθνικών Εταιριών με την Αντεγκληματική Πολιτική των Κρατών	1069

Σκανδάμης Μαρίνος	
Οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας: Ελευθερία χωρίς όρια;	1084
Χουλιάρης Αθανάσιος	
Societas delinquere non potest; Σκέψεις με αφορμή το «σκάνδαλο Siemens»	1124
Βασιλειάδης Ηλίας / Μαίρη Μπόση	
Οργανωμένο έγκλημα και αδύναμες κρατικές δομές σε περίοδο κρίσης: Μια αμφίδρομη σχέση	1166
Σταμούλη Ειρήνη	
Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές ..	1194
Χλούπης Γεώργιος	
Η προσασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της αντιμετώπισης σύγχρονων μορφών εγκληματικής δράσης και ειδικότερα του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος	1231
Κουφού Αθηνά	
Εμπόριο Οργάνων και Οργανωμένο Έγκλημα: Υπόθεση Medicus ..	1248
Τσιλώνης Βίκτωρ	
Έγκλημα και κρίση: Η διεθνής ποινική δικαιοσύνη και το έγκλημα της πειρατείας	1262
Χιόνης Διονύσιος	
Το λαθρεμπόριο καπνού στην Ελλάδα της κρίσης	1284
VII. Κυβερνοέγκλημα και Κρίση	
Παπαθανασίου Αναστάσιος / Γέρμανος Γεώργιος	
Εξέλιξη και ανάπτυξη νέων μορφών ψηφιακής εγκληματικότητας στον Κυβερνοχώρο σε εποχές κρίσης	1305
Μπουρμάς Γεώργιος	
Προσπάθειες εννοιολογικού προσδιορισμού της κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας, υπό το πρίσμα των νεώτερων νομοθετικών εξελίξεων και των αρχών του κράτους δικαίου	1320

Περπέρης Απόστολος	
Ο ρόλος των κινήτρων και των ευκαιριών στη δόμηση του προτύπου του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος	1376
Παπαθανασίου Αναστάσιος / Δημοπούλου Φωτεινή	
Συλλογή και πώληση προσωπικών δεδομένων ως νέα παράνομη επιχειρηματική δραστηριότητα τελούμενη και μέσω διαδικτύου σε εποχές κρίσης. Μελέτη-παρουσίαση περιπτώσεων	1404
Κατσογιάννου Μαριλένα	
Η δυστοπική πραγματικότητα της κρίσης ως θρυαλλίδα έκπυξης αντικοινωνικής συμπεριφοράς και ανάδυσης αθέατης θυματοποίησης: Η περίπτωση της «έμμονης διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης» (“Cyberstalking”)	1422
VIII. Θύματα της Κρίσης και Ευάλωτες Ομάδες: Εμπορία Ανθρώπων και Πορνεία, Μετανάστες, Ρατσιστική Βία, Ενδοοικογενειακή Βία	
Φυτράκης Ευτύχης	
Σεξουαλικότητα και ποινικό δίκαιο: σύγχρονες τάσεις	1525
Μαγγανάς Αντώνης	
Οι δυσκολίες ρύθμισης της πορνείας μέσα από τρεις канаδικές αποφάσεις	1542
Κάλφα Μαρία	
Κρίση, πορνεία και ανθρώπινα δικαιώματα: μία ανθρωπολογική προσέγγιση (poster)	1566
Παπαχαραλάμπους Χαράλαμπος	
Νόμιμη Άμυνα και Εμπορία Ανθρώπων. Δογματικές Ιδιοτυπίες και αιτήματα αντεγκληματικής Πολιτικής	1567
Μίχα Ελένη	
Ζητήματα αποκατάστασης για τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων: Το διεθνές νομικό πλαίσιο και οι υποχρεώσεις εφαρμογής της Ελλάδας	1585
Πολυζωΐδου Βάγια	
Η ποινικοποίηση των πορνογραφικών παραστάσεων	1615

Καρύδης Βασίλης	
Μετανάστες και Κοινωνικοί Πανικοί στην Ελλάδα	1629
Συμεωνίδου- Καστανίδου Ελλη	
Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα	1649
Αποστολόπουλος Αθανάσιος	
Ποινική καταστολή του ρατσιστικού λόγου και του ρατσιστικού εγκλήματος στην περίοδο της κρίσης	1683
Χαλκιά Αναστασία	
Όψεις των εγκλημάτων μίσους στην Ελλάδα και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους	1694
Παπανικολάου Πελαγία	
Εγκλήματα Μίσους και Οικονομική Κρίση: Πόσο μαζί και πόσο χωριστά;	1723
Σωτηροπούλου Αναστασία	
Εγκλήματα Μίσους και Ποινική Αντιμετώπισή τους στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα	1759
Παπαμιχαήλ Στυλιανή	
Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της στην υγεία και ασφάλεια των παιδιών: Η ειδική περίπτωση των παιδιών-θυμάτων και μαρτύρων ενδοοικογενειακής βίας	1795
Πλεύρη Άννα	
Η νομοθετική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα και την Κύπρο	1811
ΙΧ. Παραβατικότητα Ανηλίκων, Ποινική Δικαιοσύνη Ανηλίκων, Ουσίες και Κρίση	
Κωνσταντίνου Ζήσης	
Παραβατικότητα ανηλίκων, ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων και κρίση	1863
Καπαρδής Ανδρέας / Σπανούδης Γ. / Καπαρδή Κ. /Κωνσταντίνου Μ.	
Η μοντελοποίηση της διαδραστικότητας γενεσιουργών παραγόντων νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς στη Κύπρο: Μία ε-	

μπειρική μελέτη 871 μαθητών Γυμνασίου	1883
Κατσιγαράκη Ευτυχία	
Ασυνόδευτοι ανήλικοι και Συνοδευόμενα ζητήματα	1899
Σπυρέα Σοφία	
Επιθετικές συμπεριφορές νέων: μία άλλη ανάγνωση	1909
Middleton Christie	
Θέσεις Δικηγόρων για τη Δικαιοσύνη Ανηλίκων στην Κύπρο	1937
Κρανιδιώτη Μάιρα / Ζαγούρα Πάρη	
Ο ανήλικος ως δράστης και θύμα, μέσα από μία μελέτη ατομικής περίπτωσης case study	1955
Ρεθυμιωτάκη Ελένη	
Το δίκαιο ανηλίκων στην πράξη: Η πρώτη νομική κλινική για τα δικαιώματα των παιδιών στην Ελλάδα	1984
Παναγιωτάκη Μαρία	
Σχολική βία και εκφοβισμός: Ο ρόλος της ενσυναίσθησης	2006
Σπυρόπουλος Φώτιος	
Τραμπουκισμός (bullying) και ελληνική έννομη τάξη. Σκέψεις με άξονα την τροποποίηση του αρ. 312 ΠΚ με το άρ. 8 του ν. 4322/2015	2027
Γασπαρινάτου Μαργαρίτα	
Ανήλικοι εν δυνάμει παραβάτες και αστυνόμευση εν καιρώ κρίσης .	2044
Αγγελοπούλου Κατερίνα (Νίνα)	
Το παιδί θύμα: Πόσο “φιλικό” είναι τελικά το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης;	2069
Κοντοπούλου Ελένη	
Ο ποινικός στιγματισμός του ανηλίκου και η επίδραση του στη δευτερογενή παρέκκλιση	2082
Θεμελή Όλγα	
Η προανάκριση των σεξουαλικά κακοποιημένων ανηλίκων: «Οι πενήντα αποχρώσεις του μαύρου»	2118
Νικολοπούλου Χριστίνα-Μαρία	
Συστηματική Προσέγγιση της Ψυχοδιαγνωστικής εξέτασης του ανηλίκου – θύματος προσβολής προσωπικής και γενετήσιας ελευθερίας κατά τη διάταξη του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ.: Έννοια, νομική	

φύση και δικαιώματα του κατηγορουμένου κατά την πρόσφατη νομολογία	2133
Κυριακοπούλου Ουρανία	
Έφεση κατά βουλεύματος και επιτάχυνση της ποινικής δίκης κατά ανηλίκων- Μία συγκριτική θεώρηση	2163
Γεωργιάδης Σάββας	
Η επιβαρυντική περίσταση της πνευματικής σχέσης κληρικού με ανήλικο στο άρ. 342 ΠΚ: Νομολογιακή προσέγγιση και θεωρία	2170
Βιδάλη Σοφία	
Το πρόβλημα των Ναρκωτικών: Κρίση και αστυνόμευση των εξαρτημένων	2183
Νούσκαλης Γεώργιος	
Ορισμένες σκέψεις γύρω από την ποινική μεταχείριση ανηλίκων διακινητών ναρκωτικών μετά τις νέες νομοθετικές πρωτοβουλίες ...	2220
Σπύρου Σταμάτης / Πλυτάς Νικόλαος	
Θεραπεία χρηστών και παραβατικότητα: Κρίση εν μέσω κρίσης	2228
Χ. Κρίση, Ποινές και Ποινική Μεταχείριση εν Ελευθερία	
Δημητράτος Νικόλαος	
Ποινή και εναλλακτικοί τρόποι έκτισης της. Μία κριτική επισκόπηση	2249
Παπαδόπουλος Νικόλαος	
Η δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής κατά το άρθρο 75 του νέου σχεδίου του ελλην. Ποινικού Κώδικα: αντίθεση προς το Σύνταγμα της Ελλάδος	2260
Δανιήλ Γεώργιος	
Ειδικά ζητήματα αναστολής εκτέλεσης ποινής μέσα από τη νομολογία	2276
Αδαμάκη Θεοδώρα	
Κοινωνική Αρωγή Ενηλίκων. Η Εφαρμογή της Κοινωφελούς Εργασίας. Προβλήματα και Ιδιαιτερότητες	2289
Σορβατζιώτης Σπύρος	
Η κοινωφελής εργασία ως εναλλακτική ποινή	2298

Αναγνωστάκη Μαρία	
Η λειτουργία και το έργο των Υπηρεσιών Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής. Πορίσματα έρευνας	2303
Μηλιώνη Φωτεινή	
Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων	2349
XI. Χώροι Κράτησης, Κρατούμενοι και Ανθρωπιστική Κρίση	
Νικολόπουλος Γιώργος	
Χώροι Κράτησης και ανθρωπιστική κρίση: Εισαγωγικές παρατηρήσεις	2367
Βαρβατάκος Νίκος	
Χώροι κράτησης και Ανθρωπιστική Κρίση	2381
Χατζηθεοδώρου Γιούλη	
Οι σύγχρονες συνθήκες κράτησης στις φυλακές: μεταξύ ευρωπαϊκού ιδεαλισμού και ελληνικού ρεαλισμού	2405
Πιτσελά Αγγελική	
Γυναίκες στις ελληνικές φυλακές	2431
Κουλούρης Νίκος	
Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική «κανονικότητα»: Ο σύντομος βίος των φυλακών «υψίστης ασφαλείας» στην Ελλάδα	2468
Κάσση Μάρθα	
Μορφές βίας και ανασφάλειας στους εγκλείστους. Η περίπτωση του ΕΚΚΝΑ	2496
Παπαϊωάννου Παναγιώτης	
Η προσωρινή κράτηση στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού	2525
Κασάπογλου Άννα	
Οικονομική Κρίση και κρατούμενοι για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα του λευκού κολάρου: Οι επιδράσεις του εγκλεισμού στην κοινωνική τους ταυτότητα	2551
Κουλοχέρης Σπύρος	
Η διοικητική κράτηση και το κράτος δικαίου	2587
Παπαγεωργίου Αναστασία	
Συνθήκες κράτησης αιτούντων άσυλο και μεταναστών. Μία ανάλυ-	

ση βασισμένη σε πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα 2599

XII. Συμβολές από τον ευρύτερο χώρο του Δικαίου

Γεωργιάδης Απόστολος

Οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα για τη νόμιμη μοίρα υπό το φως της παραβολής του Ασώτου (Λουκάς ΙΕ', 11-32) 2631

Σταθόπουλος Μιχαήλ, Ζητήματα ικανότητας προς σύνταξη διαθήκης. Σχέση με περιπτώσεις πλαστογράφησης διαθήκης (μορφής οικονομικού εγκλήματος) 2649

Χριστοδούλου Κωνσταντίνος

Η αλλαγή φύλου εξ επόψεως αστικού δικαίου 2660

Φασούλα Ευδοξία

Η πλαστογραφία στην Ελλάδα της κρίσης. Ένα συνοπτικό οδοιπορικό με όχημα σύγχρονες γραφολογικές πραγματογνωμοσύνες και γνωμοδοτήσεις 2680

Σαλεσιώτη Βασιλική

Η παθολογική γραφή στις ιδιόγραφες διαθήκες. Περιπτώσεις Πλαστογραφίας 2706

Καμπούρη Μάγδα-Μαρία

Πλαστότητα εγγράφων μέσω προσπονημένης ή μεταμφιεσμένης ή εκουσίως αλλοιωμένης γραφής/ υπογραφής του πραγματικού της συντάκτη 2749

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΝΕΣΤΩΡΑ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ

Ο Νέστωρ Ε. Κουράκης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1947. Είναι έγγαμος με την αρχιτέκτονα-μηχανικό Ευρυδίκη Κουράκη και έχουν αποκτήσει τρία παιδιά.

Μετά την ολοκλήρωση των εγκύκλιων σπουδών του στο Κολλέγιο Αθηνών σπούδασε στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου έλαβε το πτυχίο του με άριστα το 1971. Επίσης, σπούδασε Οικονομικές και Πολιτικές Επιστήμες στο Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και έλαβε το αντίστοιχο πτυχίο το 1973, ενώ παράλληλα εκπλήρωσε επί 26 μήνες τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις στο Πολεμικό Ναυτικό (1971-1973). Στη συνέχεια μετέβη για μεταπτυχιακές σπουδές στο Πανεπιστήμιο Φράιμπουργκ Γερμανίας και απέκτησε εκεί το Διδακτορικό του Δίπλωμα στο Ποινικό Δίκαιο με βαθμό άριστα μετά πλείστου επαίνου – *summa cum laude* το 1977. Θέμα της διδακτορικής του διατριβής, που εκδόθηκε από τη Nomos Verlag το 1978, ήταν τα Κοινωνικο-ηθικά Όρια του Δικαιώματος της Αμυνας κατά το Γερμανικό και Ελληνικό δίκαιο. Επίσης, παρακολούθησε εξειδικευμένες σπουδές Εγκληματολογίας στο Παρίσι και, μετά την επιτυχή ολοκλήρωσή τους, έλαβε το Δίπλωμα Ανωτέρων Σπουδών (DEA) Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου Παρισίων II το 1977 και το Δίπλωμα του Ινστιτούτου Εγκληματολογίας Παρισίων το 1979. Οι μεταπτυχιακές αυτές σπουδές πραγματοποιήθηκαν με υποτροφίες, αντίστοιχα, του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, της Γερμανικής Υπηρεσίας Ακαδημαϊκών Ανταλλαγών D.A.A.D. και της Γαλλικής Κυβέρνησης.

Παρέμεινε στη Γερμανία επί διετία (1978-1980), εργαζόμενος επιστημονικά στο Ινστιτούτο Μαξ-Πλανκ για το Αλλοδαπό και Διεθνές Ποινικό Δίκαιο και, επιστρέφοντας στην Ελλάδα, διορίστηκε το 1981 Επιστημονικός Συνεργάτης στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου

Αθηνών. Το 1984, με τη μονογραφία του για τα Οικονομικά Εγκλήματα, εξελέγη ομόφωνα Υφηγητής Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής. Από το 1993 και έως την αφυπηρέτησή του το 2014 υπηρέτησε στη Νομική Σχολή Αθηνών και ειδικότερα στον Τομέα Ποινικών Επιστημών ως Καθηγητής α΄ βαθμίδας. Πέρα από τη διδασκαλία των καθαρώς εγκληματολογικών μαθημάτων (εγκληματολογία, σωφρονιστική – ποινική καταστολή, ανακριτική, δικαστική γραφολογία κ.λπ.), εισήγαγε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών τη διδασκαλία και τριών ακόμη νέων μαθημάτων. Πρόκειται για τα μαθήματα του δικαίου οικονομικής εγκληματικότητας, της αντεγκληματικής πολιτικής και της έμφυλης εγκληματικότητας, για τα οποία συνέγραψε ή επιμελήθηκε σχετικά εγχειρίδια, θέτοντας έτσι τα θεμέλια για την ανάπτυξη των τριών αυτών ποινικών κλάδων και στη χώρα μας.

Μετά την ολοκλήρωση της θητείας του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών δέχθηκε πρόσκληση και επελέγη να διδάξει μαθήματα ποινικών επιστημών προπτυχιακού και μεταπτυχιακού επιπέδου στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, όπου και εργάζεται από το 2014.

Έχει τιμηθεί από την Ακαδημία Αθηνών με το βραβείο «Άγιδος Ταμπάκοπούλου» (1974) για την εργασία του «Περί Καταχρήσεως Δικαιώματος» και από την Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων με το βραβείο «Κ. Τσιριμώκου» (1985) για τη συμβολή του «στην προσπάθεια για την εξύψωση του ποινικού Βήματος».

Εξελέγη Επισκέπτης Καθηγητής (Visiting Fellow) στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, όπου εργάσθηκε ερευνητικά και συνδιοργάνωσε σεμινάριο αντεγκληματικής πολιτικής μαζί με τον εκεί Καθηγητή Roger Hood (1996, 1997), ενώ έχει ακόμη διατελέσει Επισκέπτης Καθηγητής σε Πανεπιστήμια της Κύπρου και της Ιταλίας και έχει προσκληθεί κατ' επανάληψη στην Κύπρο από το 1991 για διαλέξεις και συμμετοχή σε συνέδρια. Επίσης, το 2012 εξελέγη τακτικό μέλος της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών, με έδρα το Salzburg Αυστρίας.

Υπήρξε μέλος της Επιτροπής Έκδοσης του νομικού περιοδικού «Ποινικός Λόγος» (2001-2011). Επίσης είναι συνδιευθυντής της δί-

γλωσσης επιστ. σειράς «Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης/ European Studies in Law» (εκδ. Α.Ν. Σάκκουλα, από το 1999), ενώ επί 14 έτη (2001-2015) διετέλεσε Διευθυντής του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών. Στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων αυτού του Εργαστηρίου (<http://old.law.uoa.gr/crime-research/>) περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων: Τριανταένas τόμοι εκδόσεων για όλο το φάσμα της εγκληματολογικής επιστήμης (με χορηγό τον εκδότη κ. Αντ. Σάκκουλα), εικοσιοκτώ ελληνόφωνα και επτά αγγλόφωνα τεύχη του μοναδικού στην Ελλάδα δωρεάν προσβάσιμου ηλεκτρονικού εγκληματολογικού περιοδικού «The Art of Crime» (www.theartofcrime.gr), δεκάδες ημερίδες και συνέδρια, πανεπιστημιακά σεμινάρια κλινικής ψυχολογίας και δικαστικής γραφολογίας, τακτική συνεργασία με πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και κοινωνικούς φορείς της Ελλάδας και του εξωτερικού, και πάνω από δεκαπέντε επιστημονικές έρευνες σε κρίσιμα εγκληματολογικά θέματα, όπως τα ζητήματα της ευθανασίας και της διαφθοράς/ δωροδοκίας. Σημειώνεται ιδιαίτερα ότι οι δραστηριότητες αυτές πραγματοποιήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια κυρίως με εθελοντική εργασία φοιτητών, συνεργατών και διδασκόντων, μέσα σε μια συνεχή προσπάθεια για την προώθηση των ποινικών επιστημών.

Κατά καιρούς του ζητήθηκε και δέχθηκε να αναλάβει δημόσια αξιώματα και να προσφέρει τις υπηρεσίες του στη Χώρα. Διετέλεσε έτσι αρχικά μέλος (2004) και στη συνέχεια Αντιπρόεδρος (2008) του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, έως τη λήξη της θητείας του το 2011. Επίσης, υπήρξε ιδρυτικός Πρόεδρος του Κεντρικού Συμβουλίου Πρόληψης της Παραβατικότητας (2005-2009), στο πλαίσιο του οποίου διοργανώθηκαν συνέδρια, δημιουργήθηκε ιστοσελίδα, εκδόθηκαν βιβλία (<http://www.niotho-asfalis.gr/na/>) και επιτεύχθηκε η σύσταση και λειτουργία 100 περίπου τοπικών συμβουλίων πρόληψης της παραβατικότητας. Ακόμη, ε χρημάτισε –άνευ αμοιβής- ιδρυτικός Πρόεδρος του Κέντρου Επανάταξης Αποφυλακισμένων «Επάνοδος» (2007-2010), μέσω του οποίου τέθηκαν για πρώτη φορά οι βάσεις για την παροχή από το Κράτος βοήθειας και στήρι-

ξης σε κρατούμενους που αποφυλακίζονται (παροχή πληροφοριών και συμβουλευτική, χρηματικά επιδόματα, διευκόλυνση για διαμονή σε ξενοδοχεία και για εξεύρεση εργασίας, δημιουργία ιστοσελίδας: www.epanodos.org.gr, διοργάνωση επιστημονικού συνεδρίου, ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης μέσω κοινωνικών μηνυμάτων, έκδοση οδηγού χρήσιμων πληροφοριών «Μετά την Αποφυλάκιση», κ.λπ.). Τέλος, από το 2013 και έως το 2015 ορίσθηκε Πρόεδρος του Συμβουλευτικού Σώματος του Εθν. Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς. Ορισμένες από τις εισηγήσεις που αναπτύχθηκαν στις συνεδρίες αυτού του οργάνου και σε ad hoc συνέδρια με αντικείμενο τη διαφθορά δημοσιεύθηκαν το 2015 σε ειδικό τόμο, με συνεπιμέλεια από τον ίδιο και την Αναστασία Σαμαρά-Κρίσπη και με τίτλο «Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά. Το Πρόβλημα και οι Τρόποι Επίλυσής του» (εκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2015).

Υπήρξε επιστημονικός συνεργάτης σε δύο Διακομματικές Επιτροπές της Βουλής για το Σωφρονιστικό Σύστημα (1994 και 2009), και Πρόεδρος της Επιτροπής που εξασφάλισε τα αναγκαία κονδύλια και προχώρησε στην ανέγερση υπερσύγχρονης εκτυπωτικής και βιβλιοδετικής μονάδας στη Φυλακή Κορυδαλλού (1992-1993). Είναι Αντιπρόεδρος του Δ.Σ. της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας. Έχει επίσης χρηματίσει μέλος Δ.Σ. του Κεντρικού Επιστημονικού Συμβουλίου Φυλακών, της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, του Οργανισμού κατά των Ναρκωτικών (Ο.ΚΑ.ΝΑ.), της Ένωσης Σφακιανών και του Συλλόγου Αποφοίτων του Κολλεγίου Αθηνών. Είναι, ακόμη, μέλος ελληνικών και ξένων επιστημονικών συλλόγων και εταιρειών, όπως της Εταιρείας Δικαστικών Μελετών, της Association international de Droit pénal και της European Association of Criminology.

Πέραν από τη θεωρητική μελέτη του εγκληματικού φαινομένου, διενήργησε και σημαντικές έρευνες, κυρίως στο πλαίσιο του Εργαστηρίου Εγκληματολογικών και Ποινικών Ερευνών, στην περίοδο κατά την οποία υπήρξε διευθυντής του. Ειδικότερα, διατέλεσε επιστημονικός υπεύθυνος της έρευνας για τη «Βία στα Ελληνικά Γήπεδα» (1986-1988), της οποίας τα πορίσματα παρουσιάσθηκαν σε έκ-

θεση με τον τίτλο «Report on the incidence and violence at Greek sports stadiums» προς την 13^η άτυπη διάσκεψη των Υπουργών Αθλητισμού των χωρών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Έχει ακόμη οργανώσει και διευθύνει επιστημονικές έρευνες για τις φυλακές ανηλίκων (1993-1994), για τις γυναικείες φυλακές (1994-1996), για τους πρώην ανηλίκους κρατούμενους (1999-2002: επαναληπτική έρευνα -follow-up), για τις συμμορίες ανηλίκων στην Ελλάδα (2002-2004), για το πρόβλημα της ευθανασίας (2005-2007) για τον φόβο του εγκλήματος σε περιοχές της Αθήνας (από κοινού με την Καθηγήτρια Χριστίνα Ζαραφωνίτου, 2006-2008) και για τις στάσεις των Ελλήνων φοιτητών στο θέμα της διαφθοράς (2014).

Περαιτέρω, συμμετέσχε, ως εκπρόσωπος της Ελλάδος, σε συνδιασκέψεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα εγκληματολογίας, φυλακών, διαφθοράς (GRECO), παραβατικών ανηλίκων, αντεγκληματικής πολιτικής και πρόληψης της εγκληματικότητας (EUCPN), καθώς επίσης στις συνόδους των Επιτροπών του ΟΗΕ για τα Ατομικά Δικαιώματα και για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα. Επίσης έχει λάβει μέρος ως εθνικός εισηγητής σε συνέδρια της Διεθνούς Εταιρείας Ποινικού Δικαίου και του Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικού Δικαίου.

Από πλευράς νομοπαρασκευαστικού έργου, συμμετέσχε στις Επιτροπές που κατήρτισαν τον ισχύοντα Σωφρονιστικό Κώδικα (ν. 2776/1999), τον αναθεωρημένο νόμο περί Ναρκωτικών (ν. 2161/1993), τον αναθεωρημένο Αθλητικό Νόμο, ως Πρόεδρος (ν. 3057/2002), καθώς και τους δύο νόμους για την Αναθεώρηση του Δικαίου των Ανηλίκων (ν. 3189/2003 και ν. 3860/2010), ενώ προετοίμασε επίσης τις διατάξεις που ενσωματώθηκαν με το ά. 26 ν. 2915/2001 στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ά. 533 επ.) για την αποζημίωση των αδίκως καταδικασθέντων και έλαβε μέρος, με εισηγήσεις για ποινολογικά θέματα, στην Επιτροπή Αναθεώρησης του Ποινικού Κώδικα (2006-2009).

Παράλληλα με τις διδακτικές, ερευνητικές και συγγραφικές του δραστηριότητες, άσκησε και δικηγορία, λαμβάνοντας μέρος σε ποινικές δίκες ή εκπονώντας γνωμοδοτήσεις.

Έχει συγγράψει ή επιμεληθεί την έκδοση 35 βιβλίων, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και τα εξής: «Θεωρία της Ποινής» (2008), «Ποινική Καταστολή» (ε' έκδ., 2009 σε συνεργ. με Νικ. Κουλούρη), «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων» (2004 και νέα έκδοση 2012), «Τα Οικονομικά Εγκλήματα» (γ' έκδ., 2007 σε συνεργ. με Δημ. Ζιούβα), «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες» (τ. Α', Β', β' έκδ. 2005), «Σωφρονιστική Νομοθεσία» (με Κ. Δ. Σπινέλλη - δ' έκδ., 2001), «Συμβολές στη Μελέτη της Ανακριτικής» (επιμ.) (β' έκδ. 2005), «Εμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση του Φύλου» (επιμ.) (β' έκδ. 2009), «Κατάχρησις Δικαιώματος» (1978), «Αντεγκληματική Πολιτική» (επιμ. έκδοσης, 4 τόμοι: 1994, 2000, 2002 και 2003, οι τρεις τελευταίοι με επιμ. Νικ. Κουλούρη), «Έφηβοι Παραβάτες και Κοινωνία» (δίγλωσση έκδοση στα ελληνικά και αγγλικά, 1998), «Τα κοινωνικοηθικά όρια του δικαιώματος της άμυνας» (στα γερμανικά, 1978), κ.ά. Έχουν επίσης δημοσιευθεί περί τις 190 αυτοτελείς εργασίες και μελέτες του (στα ελληνικά, τα γαλλικά, τα γερμανικά, τα αγγλικά και τα ιταλικά) σε επιστημονικά περιοδικά, τιμητικούς τόμους ή πρακτικά συνεδρίων. Σε πρωτοποριακές για την εποχή τους εργασίες του, εισηγήθηκε σημαντικές καινοτόμες ιδέες και θεωρίες, όπως τη θεωρία για τη συνθετική εγκληματολογία ως μέσο γεφύρωσης του χάσματος μεταξύ «παραδοσιακής» και «νεωτερικιστικής» εγκληματολογίας (αρχικά το 1985), τη θεωρία της θεσμικής δυσλειτουργίας ως υπόβαθρο για τη συνολική ερμηνεία σύγχρονων μορφών της νεανικής παραβατικότητας (αρχικά το 1987), την ιδέα για τη δημιουργία της ποινικής εθνοψυχολογίας ως κλάδου των ποινικών επιστημών που θα μπορούσε να εξηγήσει την αποδοχή ή όχι ξένων ποινικών νομοθεσιών από ορισμένα έθνη-κράτη (το 1982), καθώς και την ανάγκη της εγκληματολογίας να στραφεί - σε επίπεδο πρόληψης- προς την ιδέα της κοινωνικής δικαιοσύνης και της καταπολέμησης των κοινωνικών ανισοτήτων και αδικιών (το 2010).

Σημειώνεται ότι πέρα από τα βιβλία του με καθαρά νομικό (ποινικό ή/και εγκληματολογικό) χαρακτήρα, έχει ασχοληθεί και με θέματα αρχαιοελληνικού πολιτισμού και βυζαντινής στρατηγικής. Καρπός αυτών των ενδιαφερόντων του υπήρξαν και τα έργα: «Κλασικά Ι-δεώδη για μια Σύγχρονη Παιδεία» (2009), με πρόλογο του ακαδημαϊκού Κωνσταντίνου Δεσποτόπουλου, και «Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής» (2012), με πρόλογο του αντεπιστέλλοντος μέλους της Ακαδημίας Αθηνών Βασιλείου Μαρκεζίνη και με επίλογο του Καθηγητή Σπ. Τρωιάνου.

ΚΥΡΙΟΤΕΡΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ:

1. Περί της εννοίας του επικίνδυνου εις την δημοσίαν τάξιν, Ποινική Επιθεώρησις 1: 1970, 783-789.
2. Αντιθέσεις και Αρμονία, Αθήναι 1971 (σειρά πρώτη δημοσιευμάτων Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, αρ. 55), σσ. 27.
3. Πλάνη και ιδιότητες παρ' Αριστοτέλει, Νέον Δίκαιον, 27: 1971, 81- 84 και 165-169.
4. Introduction à l'étude de la criminalité en col blanc, Revue de Science criminelle, 1974, 765-781.
5. Réflexions sur la problématique de la criminalité en col blanc, Revue pénitentiaire et de Droit pénal, 1976, 263-278.
6. Βάσεις και τάσεις της συγχρόνου αντεγκληματικής πολιτικής, Ποινικά Χρονικά ΚΗ' 1978, 1-11.
7. Contribution à une analyse pluridisciplinaire de l'infanticide, Revue pénitentiaire et de Droit pénal, 1978, 345-362.
8. Zur sozioethischen Begründung der Notwehr. Die sozioethischen Schranken des Notwehrrechts nach deutschem und griechischem Strafrecht, Baden - Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1978 (Rechtsvergleichende Untersuchungen zur gesamten Strafrechtswissenschaft: Folge 3, Band 4), σσ. 134.

9. Σχολιασμένη απόδοση στην ελληνική της μελέτης του Hans-Heinrich Jescheck: Strafrechtsreform in Deutschland- Allgemeiner Teil, με τίτλο «Η Μεταρρύθμιση του Ποινικού Δικαίου της Γερμανίας, Γενικόν Μέρος», Ποινικά Χρονικά ΚΖ΄ 1977, 713-741.
10. (Individual) Self-Defence, Contribution to the project of an international Penal Code, πολυγρ. Paris 1977, σσ. 12.
11. Η κατάχρησις δικαιώματος κατά το ιδιωτικόν και δημόσιον δίκαιον (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών, 1974), Αθήναι: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1978, σσ. 190.
12. Βιβλιοκριτική παρουσίαση της εργασίας: H.-H. Jescheck / G. Grebing (Hrsg.), Die Geldstrafe im deutschen und ausländischen Recht, 1978, Ποινικά Χρονικά Λ΄ 1980, 701-704.
13. Struktur- und Auslegungsaspekte des angelsächsischen Strafrechts, Goldammer's Archiv für Strafrecht (GA), 1981, 533-557.
14. Τα Οικονομικά Εγκλήματα. Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου, Αθήναι: Α. Ν. Σάκκουλας 1982 (σειρά «Ποινικά», αρ. 13), σσ. XX + 274 και νεότερη έκδοση 1998. Το 2007 έγινε σε συνεργασία με τον Δημ. Ζιούβα τρίτη έκδοση του έργου, το οποίο κυκλοφορεί πλέον τρίτομο: α' τόμος (I) με το γενικό μέρος (σσ. 351), β' τόμος (II) με το ειδικό μέρος (συλλογικό έργο στο οποίο μετέσχαν 10 συγγραφείς: σσ. 487) και γ' τόμος με το παράρτημα κειμένων (σσ. 245).
15. Συνεργασίες στην «Μεγάλη Γενική Εγκυκλοπαίδεια Υδρία» από το 1981. Περιλαμβάνονται τα λήμματα: «Βεκκαρίας», «Βρασμός ψυχικής ορμής», «κάθειρξη», «καταναλωτής», «καταστροφή νόμου» κ.λπ.
16. «Η Ποινική Καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος», Αθήναι / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, α΄ εκδ. 1984, σσ. ια΄ + 260· β΄ εκδ. 1985, σσ. ιστ΄ + 360 με Πρόλογο Ιωάννη Μιχ. Δασκαλοπούλου. Τέταρτη έκδοση: 2005: XXV + σσ. 495 και πέ-

- μπτη έκδοση 2009: σσ. XXV + 545, σε συνεργασία με Ν.Κ. Κουλούρη (Αθήνα/Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα).
17. Die Möglichkeiten einer kriminalpolitischen Anwendung des Umgehungsbegriffes, συμβολή στο «Αφιέρωμα στον Αλέξανδρο Γ. Λιτζερόπουλο», Αθήνα (εκδ. Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών) 1985, τ. Α΄, σ. 215-271 (με επιλεγόμενα στην ελληνική γλώσσα).
 18. Pour une Ethnopsychologie pénale. Remarques sur les rapports entre l' Ethnopsychologie et la Sociologie pénale, περ. L' Année sociologique 1982, P.U.F. 1983, 391-414.
 19. Conception et principes du Droit pénal économique de la Grèce, Rapport national (adjoint) - Grèce, Revue Internationale de Droit pénal, 54: 1983, τευχ. 1 & 2, 331-370.
 20. Wirtschaftsdelikte in Griechenland: Erscheinungsformen und Kriminalpolitik, in: Karlhans Liebl (Hrsg.), Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität, Phaffenweiler: Centaurus Verlagsgesellschaft, 1987, 73-86.
 21. Οικονομικά Εγκλήματα και Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στο συλλογικό έργο «Επιλογή Ειδικών Ποινικών Νόμων. Σύντομες ερμηνευτικές παρατηρήσεις» με εκδ. επιμέλεια του Τομέα Ποινικών Επιστημών στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας 1985, 52-74.
 22. Οι σύγχρονες προοπτικές της Εγκληματολογίας, «Αρμενόπουλος» ΛΗ΄ 1985, 925-928 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Α΄, 2005, 51-61.
 23. Ανήλικοι Παραβάτες και Ποινική Δικαιοσύνη. Σκέψεις για μια επανεξέταση του ισχύοντος ποινικού δικαίου των ανηλίκων, Νομικό Βήμα 34: 1986, 175-179.
 24. Το «έγκλημα» της αλητείας (άρθρο 480 Ποιν. Κ.). Σκέψεις γύρω από ένα πρόβλημα της αντεγκληματικής μας πολιτικής, Δελτίο Εγκληματολογικής Ενημέρωσης», 1: 1986, τευχ. 2, σ. 3-8 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Α΄, 2005, 103-114.

25. Συνεργασίες στην «Επιθεώρηση Νομολογίας», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1989-2000 (π.χ. το λήμμα « Τύπος - Ποινικό Δίκαιο»).
26. Βιβλιοκρισίες: G. Kaiser / H. - J. Kerner / Fr. Sack / H. Schellhoss (Hrsg.), Kleines Kriminologisches Wörterbuch, 1985 και A. Eser / B. Huber (Hrsg.), Strafrechtsentwicklung in Europa, 1985, «Δ.Ε.Ε» 1986/1 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 229-235.
27. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στην απόφ. 96 της 9.4/ 8.6 1981 του ιταλ. Συντ. Δικαστηρίου, «Αρμενόπουλος» Μ΄ 1986, 836-837.
28. Ποινικό Δίκαιο και Ουτοπία. Ανακοίνωση που έγινε στο VI Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, 1984, «Πρακτικά» του Συμποσίου, 1986, σ. 151-160 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 2005, 3-16) (πρβλ. και κατωτ., αρ. 161 και 184).
29. Έκθεση για τη Βία στα Ελληνικά Γήπεδα. Πορίσματα από επτά ειδικότερες έρευνες και γενικά συμπεράσματα. Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο που εκδόθηκε από το «Πάντειον» Πανεπιστήμιο στη μνήμη του Ηλία Δασκαλάκη, Αθήνα 1992, σ. 295-440 (βλ. τα πορίσματα αυτά με τους σχετικούς πίνακες και στο συλλογικό έργο "Αθλητισμός – Βία – Θυματοποίηση – Προστασία", Πρακτικά Συμποσίου Ελληνικής Εταιρείας Θυματολογίας, 19.2.2001, Αθήνα 2002, 24-177). Τα πορίσματα αυτά παρουσιάστηκαν επίσης σε έκδοση με τίτλο «Report on the Incidence of Violence at Greek Sports Stadiums» προς την 13^η Άτυπη Διάσκεψη των Υπουργών Αθλητισμού των Χωρών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης (Αθήνα, 31.5- 2.6.1988) και προς το «Ευρωπαϊκό Συνέδριο για την Αντιμετώπιση της Βίας στα Γήπεδα» (Αθήνα, 17-19.2.1989).
30. Η Αποκλιμάκωση της Ποινικής Καταστολής. Όροι και όρια (συμβολή στον Τιμητικό Τόμο « Μνήμη Ν. Χωραφά, Η. Γάφου, Κ. Γαρδίκας», του οποίου ο Ν. Κουράκης είχε και την εκδοτική

- επιμέλεια, τ. Β΄, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986, 153-185 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 98-130.
31. Περί Βίας, εις: του ιδίου, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄ 1991 (1989), 21-79 και σε νεότερη μορφή στο έργο Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 19-39.
32. Φυλακή και Βία: Βίοι Παράλληλοι, Εισήγηση κατά τη διάρκεια εκδήλωσης της Ελληνικής Εταιρείας Θυματολογίας και του Εργαστηρίου Εγκληματολογίας της Νομικής Σχολής Θράκης την 16.5.1990 στην Αθήνα, «Πρακτικά» της Ημερίδας με θεματικό τίτλο «Σχέσεις δράστη - θύματος από θυματολογική σκοπιά», Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα 1991, 73-121 = Ποινικά Χρονικά ΜΑ΄ 1991, 129-158 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 3-46 = Μελέτες προς τιμήν του καθηγητή Αθαν. Κανελλοπούλου, τ. Β΄, Πειραιάς 1992, 1149-1194, όπου και «Υστερόγραφο για τις Ελληνικές Φυλακές».
33. Προσωρινή κράτηση: δυσλειτουργίες ενός θεσμού (Με αφορμή την Συμβ. Πλημ. Θεσ. 1429/1986), Ποινικά Χρονικά ΛΣΤ΄ 1986, 625-629 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 199-210.
34. Εισαγωγή στη Δικαστική Γραφολογία, Έγκλημα και Κοινωνία, Α΄ 1987, 99-107 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 211-226 = Συμβολές στη Μελέτη της Ανακριτικής, 2005, (κατωτ., αρ. 145), 155-182.
35. Παραδόσεις Δικαστικής Ψυχολογίας, τευχ. Α΄ (από κοινού με τον Ι. Μ. Δασκαλόπουλο) Αθήνα / Κομοτηνή: Α. Ν. Σάκκουλας, 1987 = Συμβολές στη Μελέτη της Ανακριτικής, 2005, (κατωτ., αρ. 145), 21-47.
36. Η ποινική καταστολή στο κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα. Επτά προτάσεις για ένα εναλλακτικό είδος ποινής, Έγκλημα και Κοινωνία, Α΄ 1987, 131-132 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 47-50.
37. Σύγχρονος πολιτισμός και ανομία των νέων. Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο «Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη - Νουάρο», Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα 1987, τ. Β΄, 117-139 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 75 - 97.

38. Επιμέτρηση της ποινής και στιγματισμός του εγκληματία (παρέμβαση στο Α΄ Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελλην. Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, 30.11-1.12.1985, στα «Πρακτικά» του Συνεδρίου, Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, 1987, 227-228).
39. Το Γερμανικό Ποινικό Δίκαιο (γενική μεταφραστική επιμέλεια, επεξεργασία συγκριτικών πινάκων και συγγραφή ορισμένων από τις συγκριτικές παρατηρήσεις στην ελληνική έκδοση του έργου του Η.- Η. Jescheck, *Das Strafrecht der Bundesrepublik Deutschland, Eine Einführung*), Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1987 (στη σειρά «Ποινικά» αρ. 25).
40. Προσφορά και έργο του Ι. Μ. Δασκαλόπουλου, με αφορμή τον πρόσφατο θάνατό του (από κοινού με την Κ. Δ. Σπινέλλη), *Ποινικά Χρονικά* ΛΖ΄ 1987, 689-691.
41. *Wirtschaftsdelikte in Griechenland. Erscheinungsformen und Kriminalpolitik*, in: Karlhans Liebl (Hrsg.), *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*, Pfaffenweiler: Centaurus, 1987, 73-86.
42. Προλεγόμενα στο έργο «Πλάτωνος Νόμοι» (απόδοση Βασ. Μοσκόβη), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1988, τ. Α΄, 1-6 και σε αναθεωρημένη μορφή με τον τίτλο «Η ποινική επικαιρότητα των πλατωνικών "Νόμων"», στον συλλογικό τόμο του Πανεπιστημίου Αθηνών (Φιλοσοφική και Νομική Σχολή), *Πλάτωνος Νόμοι, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου (7-8.5.2001)*, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, 23-29 = *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. Α΄, 2005, 17-25.
43. Το πρόβλημα της ποινικής καταστολής στο έργο του Μισέλ Φουκώ, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, ειδικό τεύχος 68 Α: 1988: Αφιέρωμα στον Ηλία Δασκαλάκη, 130-149 = *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, Α΄ 1991, 141-160 = *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. Α΄, 2005, 115-140 και σε περίληψη ως επίμετρο στην ελληνική μετάφραση του έργου του Φουκώ « *Surveiller et punir* » (Επιτήρηση και Τιμωρία), εκδ. Ράππα, Αθήνα 1989, 411-427.

44. Ναρκωτικά και ελληνική πραγματικότητα. Εισαγωγή στο έργο «Ο Τοξικομανής Εγκληματίας» του Λάμπρου Καράμπελα, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1988, 21-67 και -σε αναθεωρημένη μορφή- στο έργο Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 108 – 138, στο περ. «Επίκεντρα», τευχ. 72, Αθήνα 1993 και σε νεότερη επικαιροποιημένη μορφή στο έργο Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 73-112.
45. Σκέψεις για το πρόβλημα της σύγχρονης τρομοκρατίας, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τεύχ. 1: Ιούνιος 1988, 123-131 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 179-187.
46. Εισαγωγικό σημείωμα και παρουσίαση (στα γαλλικά) αποσπασμάτων της μελέτης του Δημητρίου Βικέλα «Le Philhellénisme en France», περ. «Τα Ψαρά», Απρ. - Ιουν. 1988, 14-17.
47. Προς κατάργηση της θανατικής ποινής: Παλαιότερες εξελίξεις και σύγχρονες προοπτικές, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τεύχ. 2, Δεκέμβριος 1988, 58-68 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 188-198.
48. Εισαγωγικό Σημείωμα στο έργο του Cesare Beccaria «Περί αδικημάτων και ποινών» (μετάφραση Αδαμάντιου Κοραή), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1989, σ. ΙΧ-XXII.
49. Βιβλιοκρισία στο έργο των Κ.Δ. Σπινέλλη / Αγλ. Τρωιάνου-Λουλά, Δίκαιο Ανηλίκων. Ποινικές ρυθμίσεις και εγκληματολογικές προεκτάσεις, Ποινικά Χρονικά ΛΗ΄ 1988, 335-336.
50. Δυνατότητες σύγκλισης της ποινικής με την αστική διαδικασία. Παρέμβαση στο Β΄ Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, 28-29.11.1987, στα «Πρακτικά» του Συνεδρίου, Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, 1989, 142-145.
51. Ο θεσμός του ασύλου στις αρχαίες ελληνικές πολιτείες, περ. «Πρόσφυγες», έκδοση της Υπατης Αρμοστείας των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες στην Ελλάδα, τευχ. 2, Ιούλιος 1989, 17-18 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α΄, 2005, 31-36.
52. Εισαγωγικό Σημείωμα στο έργο του Jean - Paul Marat «Σχέδιο Ποινικής Νομοθεσίας» (μετάφραση Αλέξανδρου Σινιόσογλου), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σ. ΙΙΙ-ΙΧ.

53. Σωφρονιστική νομοθεσία (3^η έκδοση 1995 από κοινού με την Κ. Δ. Σπινέλλη και σε συνεργασία με τον Ν. Κουλούρη και τον Ν. Τσούλο), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, (α΄ έκδ. 1990, β΄ έκδ. 1992, δ΄ έκδ. 2001). Στις σελίδες 75-106 του έργου αυτού δημοσιεύεται η μελέτη του σ. «Συνολική αποτίμηση και σύνδεση με το παρελθόν του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων» (αναδημοσίευση της μελέτης στα «Σύγχρονα Θέματα» τεύχ. 41-42, Ιούνιος 1990, 82-92).
54. Δίκαιο Ανηλίκων και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Παλαιότερες και νεότερες τάσεις στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Εισήγηση προς το 42^ο Διεθνές Σεμινάριο Εγκληματολογίας (Αθήνα 18-22.12. 1989), Πρακτικά του Σεμιναρίου με θεματικό τίτλο «Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1991, 387-419 (με γαλλική περίληψη) = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, 51-74 = Τιμητικός Τόμος «Χαριστήρια» στον Καθηγητή Ιωάννη Δεληγιάννη, τρίτος μέρος, Θεσσαλονίκη 1992, 591-616.
55. Δικαιώματα του κατηγορουμένου στην στρατιωτική δικαιοσύνη, Παρέμβαση στο Γ΄ Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, 1-2.12.1989, στα «Πρακτικά» του Συνεδρίου, Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, 1991, 132-147 = Νομικό Βήμα 38: 1990, 401-411.
56. Έκθεση για την πρόσφατη εξέλιξη της εγκληματικότητας στην Ελλάδα, «Χρονικά» Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης, τχ. 1, Ιανουάριος 1991, 35-46.
57. Αιτιολογική Έκθεση και σχέδιο Νόμου με τίτλο «Σωφρονιστικός Κώδικας» που καταρτίστηκαν από Επιτροπή των καθηγητών Στ. Αλεξιάδη, Ι. Πανούση και Αν. Καθηγητή Ν. Ε. Κουράκη με συμμετοχή υπηρεσιακών παραγόντων του Υπουργείου Δικαιοσύνης έπειτα από σχετική απόφαση του τότε Αντιπροέδρου της Κυβερνήσεως και Υπουργού Δικαιοσύνης Αθαν. Κανελλόπουλου, «Χρονικά» Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής

- Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης, τευχ. 2, Μάρτιος 1991, σσ. 263.
58. Η εργασία των κρατουμένων σε αναζήτηση μιας ταυτότητας. Σκέψεις με αφορμή το Νέο Σχέδιο Σωφρονιστικού Κώδικα 1991, «Χρονικά» Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης, τευχ. 3, Δεκ. 1991, 49-78.
59. Η ουσιαστική έννοια του εγκλήματος ως έρεισμα για τη διάκριση γνησίων και μη γνησίων ποινών (ανακοίνωση στην Ημερίδα που έγινε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών την 31.10.1991 εις μνήμην του καθηγητή Ιωάννη Δασκαλόπουλου), «Υπεράσπιση», τόμος 2/1992, 269-278 και σε επικαιροποιημένη μορφή στο έργο, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α΄, 2005, 71-83.
60. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα άρθρα 54-63γ ν. 2190/1920 (ποινικές διατάξεις ανωνύμων εταιρειών), στο συλλογικό έργο «Το Δίκαιο της Ανώνυμης Εταιρείας» με επιμέλεια της ύλης από τον Ευάγγελο Περάκη, τόμος Ιβ΄, σ. 503-518, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1992 = «Πρακτικά του Δ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δίκαιου», Θεσσαλονίκη 1991, Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, 1993, 131-151.
61. Ποινικοί νόμοι «εν λευκώ» και αρχή της αναδρομικότητας (ά. 2 και 3 ΠΚ) (Σχόλια στην ΑΠ 1382/1990), Ποινικά Χρονικά ΜΑ΄ 1991, 577-580.
62. L' Ethnopsychologie entre la Sociologie pénale et le Droit pénal, στον Τόμο "Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Προσφορά Τιμής στην Αγλαΐα Τσήτσουρα", Αθήνα/Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2009, σ. 383-452 (μαζί με σύντομη ελληνική περίληψη του γαλλικού κειμένου).
63. Ενημερωτικό σημείωμα για τη διεθνή επιστημονική κίνηση των ποινικών επιστημών, Ποινικά Χρονικά ΜΑ΄ 1991, 126-127.
64. Βιβλιοκρισίες σε έργα των Η. - Η. Jescheck, A. Eser / B. Huber, A. Eser / K. Cornils, J. Meyer, K. D. Kerameus / Ph. J. Kozyris, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄, 1991, σ. 227-229, 235-248.
65. Συγγραφή λημμάτων για την εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα» από το 1987. Λήμματα: «θανατική ποινή»

- (τ. 27, 268-270), «θρασύτητα κατά της αρχής» (τ. 28, 249), «καταδολίευση δανειστών» (τ. 32, 321-322), «κλοπή» (τ. 34, 158-160), «ληστεία» (τ. 38, 272-273), «μέτρα ασφαλείας» (τ. 42, 69-70), «μικτά ορκωτά δικαστήρια» (τ. 42, 183 επ.), «ορκωτά δικαστήρια» (τ. 44, 148-149), «ποινή» (τ. 49, 397 επ.), «ποινικό δίκαιο» (τ. 50, 7-8), «σωφρονιστική» (τ. 56, 269 επ.), «σωφρονιστικό σύστημα» (τ. 56, 270), «τοξικομανία - ναρκωτικά» (τ. 57, 329 επ.). Τα λήμματα αυτά επικαιροποιήθηκαν στη νεότερη έκδοση του 2007: "θανατική ποινή" (τ. 23, 135-140), "θρασύτητα κατά της αρχής" (τ. 24, 51- 53), "καταδολίευση δανειστών" (τ. 28, 14 – 16), "κλοπή" (τ. 29, 270- 274), "ληστεία" (τ. 38, 272-273), "μέτρα ασφαλείας" (τ. 42, 69-70), "μικτά ορκωτά δικαστήρια" (τ. 42, 183 επ.), "ορκωτά δικαστήρια" (τ. 44, 148-149), "ποινή" (τ. 49, 397 επ.), "ποινικό δίκαιο" (τ. 50, 7-8), "σωφρονιστική" (τ. 56, 269 επ.), "σωφρονιστικό σύστημα" (τ. 56, 270), "τοξικομανία-ναρκωτικά" (τ. 57, 329 επ.).
66. Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α' (σε συνεργασία με την Αγγλ. Τρωιάνου-Λουλά): Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής (σσ. 264), Β': Ειδικά Εγκληματολογικά Θέματα (σσ. 154), Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991.
67. Εισαγωγικές Παρατηρήσεις, Βιβλιογραφία και Επιμέλεια Νομολογίας για την Προσωρινή Κράτηση στο συλλογικό έργο «Κώδικας Ποινικής Δικονομίας. Σχόλια - Νομολογία» με εκδοτική ευθύνη των Χ. Καλαντζή, Γρ. Καλφάλη, Λ. Καράμπελα, Νεστ. Κουράκη και Λ. Μαργαρίτη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1992, 340-382.
68. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα άρθρα 50-78 και σχολιασμός των άρθρων 50-58 ΠΚ, στο συλλογικό έργο «Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα» που εκδίδεται από τους Καθηγητές Γ. -Α. Μαγκάκη, Ν. Ανδρουλάκη, Κ. Σταμάτη, Δ. Σπινέλλη και Α. Ψαρούδα - Μπενάκη· αυτοτελές τεύχος: Αθήνα: Αφοί Π. Σάκκουλα, 1993, σσ. 165 και, σε επικαιροποιημένη μορφή, ως μέρος του συλλογικού έργου: τ. Α', άρθρα 1-133, Αθήνα: Δίκαιο και Οικονομία/Π.Ν. Σάκκουλας, 2005, 797-911.

69. Η εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα, περ. «Αστυνομική Επιθεώρηση», Σεπτ. 1993, 562-566 και Οκτ. 1993, 626-631.
70. Crime in Modern-Day Greece: An Overview (National Report), περ. «Χρονικά» Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης, τχ. 8, Δεκ. 1993, 61-80.
71. Βιογραφίες επιφανών Σφακιανών: Γεώργιος Πυρουνάκης, ε-φημ. «Τα Σφακιά», 74/Νοέμβ. 1993-Γεν. 1994, 11 και 75/Μάρτ.-Μάης 1994, 18.
72. Αντεγκληματική Πολιτική (εκδοτική επιμέλεια), Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας (σειρά «Ποινικά», αρ. 42), 1994, σσ. 486. Στις σ. 407-424 δημοσιεύεται η μελέτη του σ. «Προτάσεις για τον εξανθρωπισμό και εξορθολογισμό του σωφρονιστικού μας συστήματος».
73. Έκθεση για την Κατάσταση στις Ελληνικές Φυλακές και τις Δυνατότητες Βελτίωσης του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας (η Έκθεση καταρτίσθηκε από τη Διακομματική Κοινοβουλευτική Επιτροπή για την Εξέταση του Σωφρονιστικού Συστήματος της Χώρας, με επιστημονικούς συνεργάτες τον Νέστορα Κουράκη και τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη), Αθήνα: Τυπογραφείο της Βουλής, 1994, σσ. 47.
74. Μνήμη Βασίλη Μοσκόβη: Ο Λυσίας και η εποχή μας, περ. «Ερμής» (περιοδικό του Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου Αθηνών, τχ. 28, Μάιος 1994, 21-22 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α', 2005, 27-29).
75. Alternative Penal Sanctions in Greece (National Report), στο περ. «Asset Protection and Financial Crime», τ. 2: 1994, 257-264 = Revue Hellénique de Droit International, 47:1994, 437-444.
76. Επιμέλεια Νομολογίας και Βιβλιογραφία των άρθρων 1-120 ΠΚ στο συλλογικό έργο «Ποινικός Κώδικας, Σχόλια - Νομολογία» με εκδοτική ευθύνη των Π. Κακκαλή, Νέστ. Κουράκη, Αντ. Μαγγανά και Ιάκ. Φαρσεδάκη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1995, 145-836. Στις σελίδες 23-34 δημοσιεύεται η μελέτη του σ.

- «Πολιτεύματα, Συντάγματα και Άσκηση της Εξουσίας στη Νεότερη Ελλάδα». Νεότερη επικαιροποιημένη έκδοση: 2000.
77. Έρευνα στις Ελληνικές Φυλακές. Α΄: Τα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας (από κοινού με τη Φωτεινή Μηλιώνη και Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών της Νομικής Σχολής Αθηνών), Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας (σειρά «Ποινικά», αρ. 44), 1995, σσ. 431.
78. Το αίνιγμα της αρχαίας Ελίκης, περ. «Περισκόπιο της Επιστήμης», τχ. 188, Οκτ. 1995, 36-49 (πρβλ. και κατωτ., αρ. 93).
79. Τηλεόραση και Βία: Εκλεκτικές Συγγένειες, στον συλλογικό τόμο «Δικαιοσύνη και Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης» (Πρακτικά του 1^{ου} Νομικού Συνεδρίου του Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου Αθηνών), Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα και Αφοί Π. Σάκκουλα, 1995, 159-163 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 243-249.
80. Greece: Coping with EU Fraud, περ. «Journal of Financial Crime», τ. 4: July 1996, 78-84 (author's participation to the Greek part of the «Eurofraud» Project, sponsored by the «European Documentation and Research Network on Cross Border Crime», 1995).
81. Ο Φουκώ και η αναζήτηση λύσεων στα σωφρονιστικά προβλήματα, περ. «Μανδραγόρας», τχ. 10-11, Ιαν.-Απρ. 1996.
82. Δυνατότητες βελτίωσης του σωφρονιστικού συστήματος μέσα από τη νομοθετική οδό (συμβολή στον Τιμητικό Τόμο «Μνήμη ΙΙ Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα», του οποίου ο Ν. Κουράκης είχε και την εκδοτική επιμέλεια, τ. Γ΄, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1996, 861-870).
83. Φραγκοκάστελο και «Δροσουλίτες» περ. «Επτά Ημέρες» της «Καθημερινής της Κυριακής», 4.8.1996, 9-11.
84. Το «Σωφρονιστήριο» της Κεφαλληνίας και η διαβίωση των κρατουμένων σ' αυτό κατά τα τελευταία έτη της Αγγλοκρατίας (με τη συνεργασία της Αλεξάνδρας Γ. Μοσχοπούλου), συμβολή στον Τιμητικό Τόμο «Χαρμόσυνο Αριστόβουλου Μάνεση», τ. ΙΙ-

- I, 1998, 135-177 και, περιληπτικά: Το «Σωφρονιστήριο» της Κεφαλονιάς, στο περ. Ε - Ιστορικά, τχ. 214 (4.12.2003), 36-39.
85. Τα δικαιώματα των κρατουμένων στην Ελλάδα. Μία (συνταγματική) επιταγή χωρίς αντίκρουσμα, περ. «Χρονικά» Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής Πανεπιστημίου Θράκης, τχ. 10, Δεκ. 1996, 11-24.
86. Η πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα, εισήγηση στο Σεμινάριο του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου με γενικό θέμα «Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου», Αθήνα 27.3.1996, δημοσιευμένο στον ομότιπλο τόμο με επιμ. Αγλαΐας Τσήτσουρα, Αθήνα / Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, 1997, 63-76.
87. Παραβατικότητα Εφήβων και Αξίες στη Σύγχρονη Ελλάδα, ανακοίνωση στο 5^ο Διεθνές Συνέδριο Ένωσης Γαλλόφωνων Εγκληματολόγων, Αθήνα 16.5.1996, δημοσιεύθηκε στον τόμο «Εγκληματίες και Θύματα στο Κατώφλι του 21^{ου} Αιώνα. Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλία Δασκαλάκη» με επιμ. Ηρ. Δασκαλάκη κ.λπ., Αθήνα, Εθνικό Κέντρο Κοινων. Ερευνών, 2000, 335-357 και (με κάποιες παραλλαγές) στον τόμο «Προκλήσεις στη Σχολική Κοινότητα. Έρευνα και Παρέμβαση», με επιμ. Νικ. Πετρόπουλου κ.λπ., Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, 2000, 74-98.
88. Απολογία της Αυτοκτονίας. Ένα πρώιμο ιταλόγλωσσο κείμενο του Ανδρέα Κάλβου, περ. «Μανδραγόρας», τχ. 14-15, Οκτ. 1996 - Φεβρ. 1997, 8-14 = Μνήμη Νίκου Σ. Φωτάκη, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1997, 65-96 και σε άλλη μορφή με τον τίτλο «Το πρόβλημα της αυτοκτονίας και η προσέγγισή του από τον Ανδρέα Κάλβο», στο έργο «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες», τ. Β΄, 2005, 55-72.
89. Η βία στα ελληνικά γήπεδα μεταξύ θεωρίας και πραγματικότητας, ανακοίνωση στο 2^ο Νομικό Συνέδριο Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου Αθηνών, Αθήνα 19.4.1997 (Πρακτικά του 2^{ου} Νομικού Συνεδρίου του Συλλόγου Αποφοίτων Κολλεγίου Αθηνών), Αθήνα: Εκδ. Δίκαιο και Οικονομία/Π.Ν. Σάκκουλας, 1998, 153-188 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 137-161.

90. Football Violence: Not only a British Problem, εισήγηση στο πλαίσιο σειράς σεμιναρίων που συνδιοργανώθηκαν από τους καθηγητές R. Hood και N. Κουράκη στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης κατά την περίοδο 30.4.1997-4.6.1997, στο: *The Changing Face of Crime and Criminal Policy in Europe*, edited by Roger Hood and Nestor E. Courakis, University of Oxford, 1999, 88-100 = στη *European Journal on Criminal Policy and Research*, 6: 1998, 293-302.
91. Ποινή, λήμμα στον τόμο «Νομικό Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό» που εκδόθηκε υπό τη διεύθυνση του Κρατερού Μ. Ιωάννου από τις εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα / Κομοτηνή 1998, 790-802.
92. Organized Crime - Country Report for Greece (εθνική εισήγηση στο προσυνέδριο της Διεθνούς Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Αλεξάνδρεια Αιγύπτου 8-12.11.1997), *Revue internationale de Droit pénal*, τ. 69, 1998, 369-388.
93. A contribution to the Search for Ancient Helike, σε: Τιμητικός Τόμος «Τιμαί Ιωάννου Τριανταφυλλοπούλου», Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, 23-38 = Dora Katsonopoulou / Steven Soter / Demetrius Schilardi, Αρχαία Ελίκη και Αιγιαλεία - Ancient Helike and Aigialeia, Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, Αίγιον, 1-3.12.1995, Αθήνα, 1998, 235-250 (πρβλ. και ανωτ., αρ. 78).
94. Μνήμη Κωνσταντίνου Γ. Γαρδίκας (1896-1984). Η συμβολή του στην εγκληματολογική επιστήμη, Ομιλία στην Αίθουσα Τελετών του Πανεπιστημίου Αθηνών, 10.12.1997, ΠοινΧρ ΜΗ΄ 1998, 209-211 = Κωνσταντίνος Γαρδίκας, Ο Θεμελιωτής της Εγκληματολογίας στην Ελλάδα, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, 37-45 (τόμος υπ' αρ. 1 στη σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, με επιμ. Κ. Δ. Σπινέλλη).
95. Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα περ. «Ποινική Δικαιοσύνη», 1998, 239-248 και (συμπλήρωμα για το έτος 1998), αυτόθι, 1999, 1036-1041.

96. Ο θεσμός της αποζημίωσης καταδικασθέντων ή (προσωρινά) κρατηθέντων που μετέπειτα αθωώθηκαν, περ. «Υπεράσπιση» 1998, 483-498 = Τιμητικός Τόμος για τον Γ.-Α. Μαγκάκη με επιμέλεια G. Bemmann / Δ. Σπινέλλη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999, 501-516.
97. Juvenile delinquents and society. A study of the fundamental values, institutions and juvenile delinquency in Greece, Έφηβοι παραβάτες και Κοινωνία. Θεμελιώδεις αξίες, θεσμοί και νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα (δίγλωσση έκδοση, αρ. 1 στη σειρά Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης // European Studies in Law), Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999, σσ. 183.
98. Το οργανωμένο έγκλημα. Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισής του στην Ελλάδα, στα «Πρακτικά του 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου» της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, Κομοτηνή 23-25.10.1998, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2000, σ. 173-193 = περ. «Ποινική Δικαιοσύνη», 1999, 1017-1026 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β', 2005, 213 - 232.
99. Το ξέπλυμα του βρόμικου χρήματος στην Ελλάδα, Προλεγόμενα στην Ελληνική έκδοση του βιβλίου του W.C. Gilmore, Βρόμικο Χρήμα, Αθήνα: Παπαζήσης, 1999, 17-21.
100. Τα ναρκωτικά στη «Βαλκανική Οδό», Επισημάνσεις για μια άλλη «Καταιγίδα στα Βαλκάνια», Επιλεγόμενα στη Διημερίδα του Πανεπιστημίου Αθηνών «Έγκλημα και Διακίνηση Ναρκωτικών. Διαβαλκανική Συνεργασία για την Πρόληψη Εξαρτησιογόνων Ουσιών» (20-21.11.1998), στο: Δελτίο Ενημέρωσης για το Ερευνητικό Έργο στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τχ. 12, Ιούνιος 1999, 63-65 = Ναρκωτικά: Δρόμοι Προσφοράς - Δρόμοι Πρόληψης, Διαβαλκανική Διημερίδα, Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001, σ. 161- 166 (τόμος υπ' αρ. 2 στη σειρά Δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, με επιμ. Κ. Δ. Σπινέλλη, Λ. Κροκίδη) = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β', 2005, 117-120.

101. Η ανθρωποκτονία χθες, σήμερα, αύριο. Βασικά πορίσματα του Εγκληματολογικού Συμποσίου με θέμα «Διεπιστημονική προσέγγιση του εγκλήματος της ανθρωποκτονίας» (Πάντειο Πανεπιστήμιο, 18-19.5.1998): «Ποινική Δικαιοσύνη», 1999, 1151-1154 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 43-54.
102. Δυνατότητες δημιουργίας και λειτουργίας πανεπιστημιακών μονάδων για απόδημους Έλληνες στην Ελλάδα, στα Πρακτικά του Παγκοσμίου Συνεδρίου Αποδήμων Αχαιών (Πάτρα 17-19.7.1998), Πάτρα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Αχαΐας, 1999, 153-156.
103. Αντεγκληματική Πολιτική II (εκδοτική επιμέλεια, με τη συνεργασία του Ν. Κ. Κουλούρη), Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα (σειρά «Ποινικά», αρ. 59) 2000, σσ. 519, όπου και η μελέτη του σ. «Ο μετέωρος ρόλος του εγκληματολόγου στη χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής» = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α΄, 2005, 141-147 (πρβλ. κατωτ., 162).
104. Παραβατικότητα εφήβων 1983-1996. Συμπεράσματα μιας έρευνας, περ. «Ποινική Δικαιοσύνη» 2000, 185-186.
105. Το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλειά του, περ. «Συνήγορος» Ιαν.-Φεβρ. 2000, 185-186 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α΄, 2005, 159-169.
106. Πολιτικοί πρόσφυγες και παροχή ασύλου στην Ελλάδα (παρατηρήσεις στην ΤριμΠλημΓυθ 271/1997), περ. «Ποινική Δικαιοσύνη» 2000, 1079-1080.
107. Το οικονομικό έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα, περ. «Ποινική Δικαιοσύνη», 2000, 644-654 και σε εμπλουτισμένη μορφή στο έργο Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β΄, 2005, 163-204 και στην αγγλική γλώσσα υπό τον τίτλο «Financial Crime in Greece today», ως συμβολή στον Τιμητικό Τόμο «Οι Ποινικές Επιστήμες στον 21^ο αιώνα - Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη», Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001, 269-292, του οποίου ο Ν. Κουράκης είχε και την εκδοτική επιμέλεια = European Journal on Criminal Policy and Research, 9: 2001, 197 - 219.

108. Προλεγόμενα στο βιβλίο του Π. Παπαϊωάννου, Εγκλήματα Ζηλοτυπίας, Εγκληματολογική Θεώρηση και Νομολογία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, 11-12.
109. Το έγκλημα της απάτης - Θεωρία, Νομολογία, Υποδείγματα, Επιμέλεια και Επεξεργασία Νομολογίας, σε συνεργασία με τις Ε. Αθανασίου και Α. Σόμπολου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2001, σ. 307-547.
110. Έρευνα για την Αναίρεση των Βουλευμάτων - Μια «ακτινογραφία» της πορείας τους στον Άρειο Πάγο, σύμφωνα με τα πορίσματα έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών που διεξήχθη σε συνεργασία με τις Ναταλία Παπανικολάου και Ναταλί Τεμπέλη, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2001, 21-23.
111. Νεότερες Ευρωπαϊκές Εξελίξεις στο Δίκαιο της Παραβατικότητας των Ανηλίκων, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2001, 301-308.
112. Το έγκλημα και οι εγκληματολογικές επιστήμες τον 21^ο αιώνα, περ. Ποινικός Λόγος, 3/2001, 801-803 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α', 2005, 63-67.
113. Αποποινικοποίηση της χρήσης ουσιών: Υπέρ ή Κατά; Ένα ψευδοδίλημμα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής, περ. Ποινικός Λόγος 4/2001, 1237-1244 = Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, Ποινικό Δίκαιο και Ναρκωτικά - Πρακτικά Η' Πανελληνίου Συνεδρίου, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, 2003, 159-170 = David Deitch / Άννας Τσιμπουκλή (επιμ.), Ανοικτές Διαλέξεις, τχ. 1: Συμβουλευτική στον τομέα της τοξικοεξάρτησης, Αθήνα : Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων, 2009, 31-37 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β', 2005, 121-136.
114. Επιμέλεια και Παρατηρήσεις στην από 16.11.2000 απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) επί της υποθέσεως «Σωτήρης και Νίκος Κούτρας ΑΤΤΕΕ κατά Ελλάδος», περ. Ποινικός Λόγος 4/2001, 1511-1518.
115. Ποινικές διατάξεις που μένουν ανεφάρμοστες: Ένα κρίσιμο πρόβλημα της αντεγκληματικής μας πολιτικής, περ. Ποινικός Λόγος 6/2001, 2175-2179 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α',

- 2005, 149-158 = Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι - Πρυτανεία Γεωργίου Μπαμπινιώτη (2000-2003), τ. 33^{ος} (από 1.9.2001 έως 31.8.2002), Αθήνα 2005, σ. 891-899.
116. Οικονομικά Εγκλήματα στην Κύπρο. Μια Πολυθεματική Προσέγγιση, εκδ. επιμ. από κοινού με Μαρία Κραμβιά-Καπαρδή και Ανδρέα Καπαρδή, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001 (σειρά «Ποινικά» αρ. 60).
117. Απάτη με ηλεκτρονικό υπολογιστή, Κριτική επισκόπηση νομολογίας, περ. Ποινικός Λόγος 6/2001, 2567-2595.
118. Τα προβλήματα των αποφυλακισμένων μέσα από έρευνες του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο συλλογικό έργο «Κοινωνικός Αποκλεισμός», Αθήνα: Αρμός, 2002, 259-271, όπου περιέχονται οι εισηγήσεις τριήμερου συνεδρίου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.
119. Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2002, 1-4 = Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β', 2005, 205-212.
120. Τρομοκρατία και Πολιτικό Έγκλημα, περ. Ποινικός Λόγος, 5/2002, 1647-1651. = Τιμητικός Τόμος Γ. Κασιμάτη, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011, 209-216.
121. Ο θεσμός της χορήγησης τακτικών αδειών απουσίας σε κρατούμενους: Πορίσματα από έρευνα στη Δικαστική Φυλακή Κορυδαλλού (από κοινού με τον Λεωνίδα Κ. Χελιώτη), περ. Ποινικός Λόγος, 5/2002, 2137-2152.
122. Πρόλογος στα Πρακτικά της Ημερίδας «Η τρίτη ηλικία ως θύμα» (8.5.2002) της Ελληνικής Εταιρείας Θυματολογίας, Αθήνα, 2002, 7-14.
123. Τεχνικά αποθέματα, ασφαλιστική τοποθέτηση και ποινικές ευθύνες στο δίκαιο της ιδιωτικής ασφάλισης, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο «Μνήμη Μιχαήλ Μηνούδη», Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, 317-331.
124. Δικηγόροι στο στόχαστρο Ποινικών Διώξεων, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2003, 1-3, και σε εμπλουτισμένη μορφή υπό τον τίτλο "Το επιτρεπτό της άσκησης ποινικών διώξεων κατά δικηγόρων

- που εκτελούν τα καθήκοντά τους", ως συμβολή στον «Τιμητικό Τόμο για τον Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη», Αθήνα: Α. Ν. Σάκκουλας, 2003, 929-933.
125. Δύο πρόσφατα σημαντικά κείμενα για το δίκαιο των ανηλίκων, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2003, 401-405.
126. Η συμβολή του Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου στη διάπλαση της Ποινικής Νομοθεσίας, συμβολή στον συλλογικό τόμο «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ως νομικός - Η συμβολή του στην αναμόρφωση του ελληνικού δικαίου», Πρακτικά Συνεδρίου υπό την αιγίδα της Βουλής των Ελλήνων (Χανιά, 7-9.7.2001), Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, 221-224.
127. Βιβλιοκρισία του έργου του Λ. Κοτσαλή, Η Δόμηση του Εγκλήματος, περ. Ποινικός Λόγος, 4/2003, 1785-1786.
128. Συμμορίες Ανηλίκων στην Ελλάδα. Πορίσματα από τις αποφάσεις του Δικαστηρίου Ανηλίκων Αθηνών (από κοινού με την κ. Μαρία Γαλανού και την κ. Πάρη Ζαγούρα), περ. Ποινικός Λόγος, 5/2003, 2205-2218.
129. A typology of juvenile justice systems in Europe, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τ. Α', Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, 251-273.
130. Οι αντίστοιχες προς εκείνες των άρθρων 203, 207, 340, 345, 346, 296 ΑΚ πράξεις του δικαίου των δημοσίων έργων ως γενειουργοί λόγοι αξιώσεων του εργολάβου για τόκους και ανατοκισμό, γνωμοδότηση από κοινού με τον Καθηγητή Κώστα Ε. Μπέη και τον Δικηγόρο Ευάγγελο Κ. Μπέη, περ. Δίκη 34: 2003, 480-505.
131. Απαράδεκτο και αβάσιμο αρνητικής αναγνωριστικής αγωγής αναφορικά με την ισχύ διαταγής βρετανικού δικαστηρίου κατά τον ΚανΕΚ/44, γνωμοδότηση από κοινού με τον Καθηγητή Κώστα Ε. Μπέη, περ. Δίκη 34: 2003, 934-946.
132. Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα, περ. Ποινικά Χρονικά ΝΓ' 2003, 577-583 = Τιμητικός Τόμος «Χαριστήριος» για τον Δημήτριο Γ. Νιάνια, Αθήνα: Α. Α. Λιβάνης,

- 2006, 207-221 = Εταιρία Δικαστικών Μελετών (εκδ. επιμ.), Μετανάστευση και Δίκαιο, Αθήνα/ Κομοτηνή, 2007, 119-138.
133. Αντεγκληματική πολιτική III (εκδ. επιμ. με τη συνεργασία Νικ. Κ. Κουλούρη), Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 394 (σειρά «Ποινικά», αρ. 61).
134. Αντεγκληματική Πολιτική IV (εκδ. επιμ. με τη συνεργασία Νικ. Κ. Κουλούρη), Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2003, 378 (σειρά «Ποινικά», αρ. 62).
135. Προλεγόμενα στο βιβλίο της Α. Τρωιάνου-Λουλά: Έγκλημα και Μεταφυσική, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2004, 11-12.
136. Ο Ανδρέας Λασκαράτος ως πολιτικός και η συμμετοχή του στις εκλογές για την 9^η Ιόνιο Βουλή, συμβολή στον συλλογικό τόμο της Εταιρείας Κεφαλληνιακών Ιστορικών Ερευνών «Ανδρέας Λασκαράτος: 100 χρόνια από τον θάνατό του (1901-2001)», Αργοστόλι, 2004, 129-134.
137. Η νέα ελληνική νομοθεσία για τους παραβατικούς ανηλίκους (ν. 3189/2003) -Από τη θεσμοθέτηση (law in books) στην εφαρμογή (law in action), περ. Ποινικός Λόγος 1/2004, 1-6 = Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, «Δημοκρατία - Ελευθερία - Ασφάλεια, I», Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα, 2005, σ. 401-410.
138. Η ελληνική δημόσια τάξη ως λόγος αποκλεισμού της εκτελεστότητας αλλοδαπής απόφασης, γνωμοδότηση από κοινού με τον Καθηγητή Κώστα Ε. Μπέη και τους Δικηγόρους Ευάγγελο Ν. Κουράκη και Ευάγγελο Κ. Μπέη, περ. Δίκη 35: 2004, 280-295.
139. Έρευνα για την αναίρεση των ποινικών αποφάσεων του Αρείου Πάγου, από κοινού με τη δικηγόρο Ναταλία Παπανικολάου, περ. Ποινικός Λόγος, 6/2004, σ. 2499-2510.
140. Νεαροί κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους: Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, τα ποσοστά υποτροπής και η περαιτέρω πορεία τους μέσα στην κοινωνία, από κοινού με την Αντεισαγγελέα Πρωτοδικών Ευγενία Σταθουλοπούλου και την Εγκληματολόγο - Δικηγόρο Φωτεινή Μηλιώνη, περ. Ποινικός

- Λόγος, 6/2004, σ. 2895-2912. Πρβλ. και τη συναφή εργασία: Προβλήματα υποτροπής νεαρών κρατουμένων. Πορίσματα επαναληπτικής (follow-up) έρευνας του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (Πανεπιστήμιο Αθηνών), από κοινού με την Αντεισαγγελέα Πρωτοδικών Ευγενία Σταθουλοπούλου, εις: Στράτου Γεωργούλα (επιμ.), Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη, Αθήνα: Εκδ. ΚΨΜ, 2007, 45 – 55 και εις: Κ. Δ. Σπινέλλη (επιμ.), Στηρίζοντας τον Ανήλικο Παραβάτη. Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, 143-159.
141. Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2004 (σσ. 434) (πρβλ. κατωτ., 199).
142. Ομιλία κατά την τελετή επίδοσης τιμητικού τόμου στον καθηγητή του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Διονύσιο Δ. Σπινέλλη, εις: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Επίσημοι Λόγοι - Πρυτανεία Γεωργίου Μπαμπινιώτη (2000-2003), τ. 33^{ος} (από 1.9.2001 έως 31.8.2002), Αθήνα 2005, σ. 707-712 = Ν. Ε. Κουράκη (επιμ.), Οι Ποινικές Επιστήμες στον 21^ο Αιώνα. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη, τ. Β΄ Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001, σ. 1314-1319.
143. Δήμιοι και Θανατικές Εκτελέσεις, περ. Ε-Ιστορικά, τχ. 231 (8.4.2004), 6-12.
144. Η συμμετοχή των πολιτών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος και τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας, περ. Ποινικός Λόγος 2/2005, σ. 393-396. Πρβλ. εισήγηση με τίτλο «Τοπικά συμβούλια πρόληψης παραβατικότητας», στα Πρακτικά Ημερίδας της Κεντρικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδας (Κ.Ε.Δ.Κ.Ε.) και της Τοπικής Ένωσης Δήμων και Κοινοτήτων Νομού Μεσσηνίας (Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. Μεσσηνίας) με θέμα: «Κοινωνική πολιτική των ΟΤΑ - Δράσεις κοινωνικής υποστήριξης του ευρύτερου πληθυσμού και των ευπαθών κοινωνικών ομάδων», Καλαμάτα, Ιούνιος 2005, σ. 81-86, καθώς και εισήγηση στο περ. «Φιλελεύθερη Εμφαση», τχ. 23, Απρίλιος-

- Ιούνιος 2005, σ. 145-154, με τίτλο: «Τα Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας ως μέσο αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας».
145. Συμβολές στη Μελέτη της Ανακριτικής, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2005 (α΄ έκδ. 2004), επιμέλεια συλλογικού έργου και συγγραφή των εκεί μελετών "Προβλήματα Ανακριτικής στο Ελληνικό Δίκαιο της Απόδειξης" (σ. 21-47 – πρβλ. ανωτ., αρ. 35) και "Εισαγωγή στη Δικαστική Γραφολογία" (σ. 155-182 – πρβλ. ανωτ., αρ. 34).
146. Δικαστικές πλάνες και αποζημίωση των θυμάτων τους. Με αφορμή τη συμπλήρωση 5ετίας από την εισαγωγή της νέας νομοθεσίας, περ. Ποινικός Λόγος, 6/2005, 1885-1888. Επίσης, με επικαιροποιημένη μορφή και τίτλο: "Δικαστικές Πλάνες και Αποζημίωση των Θυμάτων τους", στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγ. Μιχ.Π. Σταθόπουλο, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ. 1233-1238.
147. Εμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου, Αθήνα/Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, επιμέλεια του συλλογικού έργου και συγγραφή των Προλεγόμενων του τόμου, αυτόθι, σ. 15-30.
148. Η «Φόνισσα» του Παπαδιαμάντη «μεταξύ της θείας και ανθρώπινης δικαιοσύνης». Μια εγκληματολογική προσέγγιση, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο Γενέθλιον Αποστόλου Γεωργιάδη, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, τ. II, 2006, 2689-2720.
149. Ασφάλεια και Ελευθερία. Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια, περ. Νομικό Βήμα, 54 (2006), 1217-1226 και εις: Χ.Μ. Ζαραφωνίτου (επιμ.), (Αν)ασφάλεια, Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, 15-33.
150. Θέσεις γύρω από την αναθεώρηση των κυρώσεων και σωφρονιστικών θεσμών του Ποινικού Κώδικα, περ. Ποινικός Λόγος, 1/2006, σ. 3-10 και στον Τιμητικό Τόμο για την Καθηγήτρια κ. Αννα Ψαρούδα-Μπενάκη, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008, σ. 1261-1274.

151. Επιμέτρηση της Ποινής και Αντεγκληματική Πολιτική, περ. Ποινικά Χρονικά ΝΖ' 2007, 289-295 και σε γαλλική απόδοση: Le prononcé de la peine et les Droits de l' Homme, εις: Alice Yotopoulos – Marangopoulos (dir.), Droits de l' Homme et Politique anticriminelle, Athènes/Komotini/Bruxelles, 2007, 31 - 52. Επίσης, με τίτλο "Επιμέτρηση της ποινής και Δικαιώματα του Ανθρώπου", στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Αργύριο Καρρά, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ. 79-95.
152. Το ποινικό δίκαιο της ανώνυμης εταιρίας υπό το πρίσμα του νέου εταιρικού και χρηματιστηριακού δικαίου (ν. 3016/2002, 3340/ 2005 και 3604/ 2007) (από κοινού με τον Δημ. Ζιούβα), περ. Ποινικός Λόγος, 1/ 2007, 5-29 και στο συλλογικό έργο του ιδίου σε συνεργ. με Δημ. Ζιούβα "Τα Οικονομικά Εγκλήματα, ΙΙ" Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας 2007, 117-170 (πρβλ. ανωτ., αρ. 14).
153. Ενταξη αλλοδαπών στην Ελλάδα, Παρατηρήσεις με την ιδιότητα του συντονιστή αυτής της θεματικής ενότητας σε Συνέδριο που διοργανώθηκε στην Κομοτηνή από τη Νομική Σχολή του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης (28 – 29.11.2006), εις: Αθ. Π. Συκιώτου (επιμ.), Αλλοδαποί στην Ελλάδα: Ενταξη ή Περιθωριοποίηση;, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, 105 – 108.
154. Το πρόβλημα της ανεπαρκούς αιτιολογίας κατά την επιμέτρηση της ποινής, περ. Ποινικός Λόγος, 3/2007, 545-548 = Αγγ. Πιτσελά (επιμ.), Ο δρόμος προς τη Δικαιοσύνη, Συνέδριο προς τιμή του Ομότιμου Καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη, Αθήνα / Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2012, 61-67 (επικαιροποιημένη μορφή).
155. Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας, Αθήνα/ Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, επιμέλεια του συλλογικού έργου: και συγγραφή Προλεγομένων του τόμου, σ. 7-11.
156. Ευθανασία: Ενα Ακανθώδες Ζήτημα, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, επιμέλεια (από κοινού με την Κ.Δ. Σπινέλλη)

- του συλλογικού έργου και τελική θεώρηση της εισαγωγής και της Εκθεσης των Πορισμάτων του τόμου, σ. 9-15, 17-62.
157. Μέριμνα για τους αποφυλακιζόμενους. Η σημαντικότερη πρό-
ϋπόθεση για μείωση της υποτροπής, αλλά και για μια αντε-
γκληματική πολιτική με ανθρώπινο πρόσωπο, περ. Ποινικός
Λόγος, 2/ 2008, σ. 253-257 = Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγη-
τή Στέργιο Αλεξιάδη, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ. Σάκκουλα,
2010, σ. 517-525.
158. Θεωρία της Ποινής. Μια Εισαγωγή, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: Εκδ.
Σάκκουλα, 2008 (σσ. 215).
159. Αποκάλυψη των "σκανδάλων" με αθέμιτα τεχνολογικά μέσα και
προστασία της αξίας του ανθρώπου, περ. Δίκαιο Μέσων Μαζι-
κής Ενημέρωσης και Επικοινωνίας (ΔιΜΕΕ), 5: 2008, 299 –
302.
160. Εγκλημα και εγκληματολογία μέσα από την προοπτική του
2020..., περ. Νέοι, Εγκλημα και Κοινωνία (έκδοση του Εργα-
στηρίου Κοινωνιολογίας της Νεότητας, του Ελεύθερου Χρόνου
και του Αθλητισμού, Παν/μιο Αιγαίου), τχ. 1, Νοέμβριος 2008,
σ. 20–23.
161. Strafrecht und Utopie, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο
(Festschrift) για τον Καθηγητή Manfred Seebode, De Gruyter
Verlag, 2008, 3-13 (για το ελληνικό κείμενο αυτής της μελέτης,
βλ. ανωτ., αρ. 28)
162. Die Rolle des Kriminologen bei der Gestaltung der
Kriminalpolitik, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο (Festschrift) για
τον Καθηγητή Klaus Tiedemann, Carl Heymanns Verlag, 2008,
1577-1581 (για το ελληνικό κείμενο αυτής της μελέτης, βλ. α-
νωτ., αρ. 103).
163. Οδηγός Εγκληματολογικής Βιβλιογραφίας, Αθήνα/Κομοτηνή:
Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008, επιμέλεια (από κοινού με τον Χρ.
Τσουραμάνη και συντονισμός της Μαρίας Γαλανού).
164. Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της, εις:
περ. Ποινικά Χρονικά, ΝΘ'2009, 865–871 = Θεόδ. Β. Θάνος
(επιμ.), Παιδική Παραβατικότητα και Σχολείο. Πρακτικά Επι-

- στημονικής Ημερίδας, Ωδείο Ρεθύμνου (1.4.2009), Αθήνα: εκδ. Τόπος, 2009, 85–115 = ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 11, Ιούλιος 2009 = (εν μέρει) Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας (επιμ. Αλίκης Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου), Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 259–272, με τίτλο μελέτης: "Δυνατότητες αντιμετώπισης της οργανωμένης σχολικής βίας (bullying)".
165. Οι βίαιες πράξεις και η λογική τους, επιμέλεια (από κοινού με την Ντόρα Περτέση) του συλλογικού έργου, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009.
166. (Αν)ασφάλεια, Τιμωρητικότητα και Αντεγκληματική Πολιτική, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, επιμέλεια (από κοινού με τη Χριστίνα Ζαραφωνίτου) της παρουσίασης και των πορισμάτων διενεργηθείσας έρευνας – στο ίδιο πλαίσιο βλ. και το δημοσίευμα «Ο φόβος του εγκλήματος στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία και οι τάσεις αυστηροποίησης της ποινικής καταστολής», περ. «Ποινικός Λόγος», 2008, 1007-1015.
167. Το μέλλον της εγκληματικότητας και η εγκληματολογία του μέλλοντος υπό τη σκιά της παγκοσμιοποίησης, περ. Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία, τχ. 2: Οκτώβριος 2009, 67-73.
168. Hans-Heinrich Jescheck, In memoriam, περ. Ποινικά Χρονικά, ΝΘ΄ 2009, 959.
169. Κλασικά Ιδεώδη για μια Σύγχρονη Παιδεία, Αθήνα: Ροές / Δοκίμια, 2009, σσ. 162.
170. Δυνατότητες αξιοποίησης στοιχείων του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού στη σύγχρονη νομική σκέψη, Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο για την Καθηγήτρια Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, Αθήνα / Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, 1239–1260. Σημειώνεται ότι ο Νέστωρ Κουράκης ήταν επίσης ο επί κεφαλής της Συντακτικής Επιτροπής για την έκδοση αυτού του Τιμητικού Τόμου.
171. 12 + 1 Αναγκαίες Βελτιώσεις της Ποινικής Νομοθεσίας περί Ανηλίκων Δραστών, περ. "Ποινικός Λόγος", τχ. 3/2009, σ. 395 -

- 397 = ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 13, Φεβρουάριος 2010.
172. (Αν)Αξιοπιστία των αστυνομικών στατιστικών;, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 14, Απρίλιος 2010.
173. Ηγέτες σε Εποχή Κρίσης. Οι "κόκκινες γραμμές" που ένας πολιτικός πρέπει απαρέγκλιτα να τηρεί, εφημ. "Βήμα", ειδικό ένθετο "Βήμα Ιδεών", 5.6.2010, σ. 22.
174. Η προσέγγιση της ρυθμιστικής αρχής (ΕΣΡ) στο ζήτημα της χρηματοδότησης του κινηματογράφου από τους τηλεοπτικούς σταθμούς, περ. Δίκαιο Μέσων Ενημέρωσης και Επικοινωνίας (ΔιΜΕΕ), 7:2010, 494-497.
175. The Future of Criminality and the Criminology of Future under the Shadow of Globalization, Συμβολή στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, τ. II, 2010, 1873-1887.
176. Εισαγωγικά στη Γυναικεία Εγκληματικότητα, εφημ. "Βήμα", ειδικό ένθετο "Βήμα Ιδεών", 6.11.2010, σ. 23-24.
177. Εθισμός στο Διαδίκτυο, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 16, Νοέμβριος 2010 = περ. Ποινικός Λόγος, 2009, 1089-1093=υπό δημοσίευση στο έργο: Α. Κουμούλα/Κ. Σκλάβου (επιμ.), Εξαρτήσεις στην Εφηβεία: Οι κίνδυνοι, η πρόληψη και η αντιμετώπισή τους, εκδ. Τμήμα Ψυχιατρικής Παιδιών και Εφήβων, Σισμανόγλειο ΓΝΑ, 2013.
178. Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων, συμβολή στο συλλογικό έργο: Θεόδ. Π. Θάνος (επιστ. επιμ.), Η Διαμεσολάβηση στο Σχολείο και την Κοινωνία, Αθήνα: Πεδίο, 2011, 141-148.
179. Χτυπώντας τις ρίζες της βίας στη σύγχρονη Ελλάδα, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 18, Απρίλιος 2011.
180. Καταπολεμώντας τη διαφθορά στην Ελλάδα, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 19, Ιούλιος 2011.

181. *Confronting Corruption in Greece*, αγγλόφωνη έκδοση του ηλεκτρονικού εγκληματολογικού περιοδικού www.theartofcrime.gr, issue 3, May 2011 (πρβλ. κατωτ. 193).
182. Στο μυαλό ενός τρομοκράτη, περ. Ιστορία Εικονογραφημένη, τχ. 516, Ιούνιος 2011, 26-27.
183. Ο παραβατικός έφηβος, στον Τιμητικό Τόμο (Αφιέρωμα) για την Καθηγήτρια Ισμήνη Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011, σ. 237-245 = Θεόδ. Β. Θάνος (επιμ.), Παιδική Παραβατικότητα και Σχολείο. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Ωδείο Ρεθύμνου (1.4.2009), Αθήνα: Εκδ. Τόπος, 2009, 137-146 = τόμος "Παιδεία". Πρακτικά επιστημονικής Διημερίδας Ιονίου Σχολής, Δεκέμβριος 2008, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 2010: 156-168 = Ηλίας Ε. Κουρκούτας & Θεόδωρος Β. Θάνος (επιμ.), Σχολική βία και παραβατικότητα, Αθήνα: Τόπος, 2013, σ. 113-121.
184. *Diritto penale e utopia*, περ. *Diritto penale XXI secolo*, anno X – 1/2011, σ. 161–171 (πρβλ. και ανωτ., αρ. 28).
185. Προλεγόμενα στον τόμο "Διεπιστημονικότητα, Διεισθημονικότητα και Κοινωνική Ενταξη του Νεαρού Παραβάτη" με επιμ. Πάρης Ζαγούρα, Αθήνα/ Κομοτηνή: Α.Ν. Σάκκουλας, 2011, σ. 13-15.
186. Το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Πανεπιστημίου Αθηνών ως φορέας διδασκαλίας και έρευνας στον χώρο της Εγκληματολογίας, στον τόμο: *Εγκληματολογία: Διδασκαλία και Έρευνα στην Ελλάδα*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, με επιμ. Ν. Κουράκη, Χρ. Ζαραφωνίτου, Χρ. Τσουραμάνη και Ευ. Χαϊνά, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011, σ. 559-571.
187. Μια χρονική συγκυρία, Δύο θάνατοι, Ένα μήνυμα, στο: ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 20, Νοέμβριος 2011.
188. Βιντεοσκοπημένη Συνέντευξη σε θέματα αντεγκληματικής πολιτικής, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 20, Νοέμβριος 2011.

189. Διαχρονικές αρχές βυζαντινής στρατηγικής και τακτικής, με πρόλογο Βασιλείου Μαρκεζίνη και επίλογο Σπύρου Τρωιάνου, Αθήνα: εκδ. Ποιότητα, 2012, σσ. 181.
190. Για μια μεταναστευτική πολιτική με ανθρωπισμό και αποτελεσματικότητα, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 20, Μάρτιος 2012.
191. Περί πολιτικής βίας από πολίτες στην Ελλάδα σήμερα. Η προσέγγιση της αντεγκληματικής πολιτικής, περ. Ποινικά Χρονικά, ΞΒ'2012, σ. 81-90.
192. Βία και Δημοκρατία. Πολιτικές Υποθήκες του Παν. Κανελλόπουλου για την Πολιτική Βία, ελλην. έκδ. του περ. "Foreign Affairs", Ιούλιος 2012, σ. 86-97· πρβλ. τη μελέτη: Παναγιώτης Κανελλόπουλος και Πολιτική Βία. Εναντίωση στη Βία αλλά και Μετριοπάθεια στην Αντιμετώπιση των Ηπιότερων Μορφών της, εις: Εταιρεία Φίλων Παναγιώτη Κανελλόπουλου (επιμ.), Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου για τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο (Αθήνα, 22-25.11.2012), Αθήνα 2013, σ. 127-142.
193. Διαφάνεια και Καταπολέμηση της Διαφθοράς, Αθήνα/ Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012, επιστημ. επιμέλεια, από κοινού με Κ.Δ. Σπινέλλη και Π. Ζαγούρα, του έργου -στον τόμο αυτό περιλαμβάνεται (σ. 299-314) και η μελέτη του Ν. Κουράκη: Καταπολεμώντας τη διαφθορά στην Ελλάδα (πρβλ. ανωτ., αρ. 181).
194. Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 384 Α ΠΚ). Τα όρια μιας δικαιοκρατικής και εφικτής ποινικής καταστολής της, περ. «Εγκληματολογία», Ι/2012, 14-23.
195. Ένας δεκάλογος λειτουργίας πανεπιστημιακού κέντρου ερευνών για εγκληματολόγους και ποινικολόγους στην Ελλάδα. Το παράδειγμα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (με επισυναπτόμενη μετάφραση στα αγγλικά), εις: Χριστ. Ζαραφωνίτου (επιμ.), Το επάγγελμα του Εγκληματολόγου σήμερα: Περιεχόμενο, Προκλήσεις και Προοπτικές, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, 116-128.

196. Εισαγωγή στο έργο: «Διακρίσεις: Πολιτικές, Νομικό Πλαίσιο, Πρακτική Εφαρμογή», Αθήνα: Επάνοδος (Κέντρο Επανάταξης Αποφυλακισομένων), 2012.
197. Εισαγωγή στη Μελέτη του Αστυνομικού Αφηγήματος, στο ηλεκτρονικό περιοδικό www.theartofcrime.gr, τεύχος 24, Απρίλιος 2013.
198. Συμβολή στη μελέτη των πηγών του έργου «Τακτικά» Λέοντος Στ' του Σοφού και του τρόπου προσέγγισης από αυτό των θρησκευτικών ζητημάτων, στον: Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Σπ. Τρωιάνο, Αθήνα, 2013, σ. 665-698 (πρβλ. ανωτ., αρ. 189).
199. Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων. Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012 (β' επαυξημένη έκδοση), σσ. 806 (πρβλ. ανωτ., αρ. 141).
200. Δυνατότητες αντιμετώπισης της πολιτικής βίας. Η προσέγγιση της αντεγκληματικής πολιτικής, εις: Χρ. Μ. Ζαραφωνίτου, Πόλη, εγκληματικότητα και ανασφάλεια στην εποχή της οικονομικής κρίσης, Πρακτικά Ημερίδας, Αθήνα: Διόνικος, 2013, 75-84 (πρβλ. ανωτ., αρ. 191).
201. Confronting Corruption in Greece and Italy (in collaboration with Prof. Grazia Mannozi), in: Professor Dr. Chr. Dedes in memoriam (Gedächtnisschrift), Athen/Komotini: Ant. N. Sakkoula, 2013, 11-44.
202. Οι παραβιάσεις της συνθήκης της Λωζάννης σε σχέση με το ελληνικό στοιχείο Ιμβρου και Τενέδου, περ. «Νέα Πολιτική», Αύγουστος 2013, σ. 46-49 και διαδικτυακά.
203. Η δωροδοκία από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στις συστάσεις προς την Ελλάδα της GRECO, Εισήγηση κατά το 6^ο Συνέδριο της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων (Αθήνα, 31.5.2013), εις: Πρακτικά του ενλόγω Συνεδρίου, με τίτλο: Η Ποινική Διαχείριση της Δωροδοκίας, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 109-127 = ΠοινΧρ ΞΓ' 2013, 561-567.

204. Κωνσταντίνος Καραμανλής: Τα προσωπικά χαρακτηριστικά ενός πολιτικού ηγέτη, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτέμβριος 2013, σ. 49-54 και διαδικτυακά.
205. «Τεχνάσματα του Πολέμου» κατά το Διεθνές Δίκαιο, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Σπ. Βρέλλη, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 503-508 (πρβλ. και ανωτ., αρ. 189).
206. Πώς να αντιμετωπισθεί η «Χρυσή Αυγή», περ. «Νέα Πολιτική», Οκτώβριος 2013, σ. 10-11 και διαδικτυακά.
207. Εναλλακτικό Σχέδιο οικονομικής στρατηγικής για την Ελλάδα και την Ευρώπη, περ. «Νέα Πολιτική», Οκτώβριος 2013, σ. 56-58 και διαδικτυακά.
208. Επιτυχημένες «Καλές Πρακτικές» κατά της Διαφθοράς. Τα παραδείγματα του Χονγκ Κονγκ και της Σιγκαπούρης, Εισήγηση που παρουσιάστηκε σε εκδήλωση με θέμα «Ο ρόλος της κοινωνίας στην αντιμετώπιση της διαφθοράς», με συνδιοργάνωση του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς Ιωάννη Τέντε και της Γεν. Γραμματείας Μέσων Ενημέρωσης (Αθήνα, 19.12.2013), περ. «Εγκληματολογία» 2013, τχ. 1-2, 34-37.
209. Ο εξέχων ρόλος της Μεσαίας Τάξης στα Πολιτικά του Αριστοτέλους, περ. «Νέα Πολιτική», Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2013, σ. 52-53 και διαδικτυακά.
210. 3+4 ιδέες για λιγώτερους φόρους και περισσότερη ανάπτυξη, περ. «Νέα Πολιτική», Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2014, σ. 6-7 και διαδικτυακά.
211. Συνηγορία για μια πολιτιστική σύγκλιση της Ευρώπης, περ. «Νέα Πολιτική», Μάρτιος 2014, σ. 53-54 και διαδικτυακά.
212. Οκτώ πυλώνες του ΟΟΣΑ για μια πιο εξορθολογισμένη δημόσια διοίκηση, περ. «Νέα Πολιτική», Απρίλιος 2014, σ. 68-69 και διαδικτυακά.
213. Εισαγωγή στη μελέτη των εγκλημάτων από ερωτικό πάθος, περ. De Jure (Νομικό Περιοδικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης Νέων Νομικών Αθήνας – ELSA), τ.χ. 9, Ιαν.–Μάρτιος 2014, 21-24 και

- διαδικτυακά = Αίνος Μνήμης Καθηγητού Ηλία Κρίστη, Αθήνα/Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, 2015, 333-340.
214. Επίκαιρες σκέψεις του Ισοκράτη για την έξοδο από την σημερινή κρίση. Εντυπωσιακές ομοιότητες δύο ιστορικών περιόδων του Ελληνισμού, περ. «Νέα Πολιτική», Μάιος 2014, σ. 12-15 και διαδικτυακά.
215. Οκτώ μέτρα για να αντιμετωπισθεί η ανεργία των νέων, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτ.-Οκτ. 2014, σ. 15-18 και διαδικτυακά.
216. Towards a Greek immigration policy with humanity and an effective outcome, in: European Public Law Series, vol. CXIII, Contemporary Immigration in Greece: A Sourcebook, edited by Th. Fouskas & Vas. Tsevrenis, 2014, pp. 45-49.
217. Attitudes in Greece regarding corruption and towards ways of coping with it, περ. «Εγκληματολογία» 2014, τχ. 1-2, 142-149.
218. Γιατί δεν εφαρμόζονται οι νόμοι; περ. «Νέα Πολιτική», Ιαν.-Φεβρ. 2015, σ. 8 και διαδικτυακά.
219. Ενας δεκάλογος για την αναθεώρηση του Συντάγματος, περ. «Νέα Πολιτική», Ιαν.-Φεβρ. 2015, σ. 68-69 και διαδικτυακά.
220. Πέντε χρόνια μνημόνιο: Τι έφταιξε και τι μπορεί να γίνει, περ. «Νέα Πολιτική», Μάιος-Ιούνιος 2015, σ. 8-9 και διαδικτυακά.
221. Ανάγκη μιας αξιοκρατικής και «ανοιχτής» παιδείας, περ. «Νέα Πολιτική», Μάιος-Ιούνιος 2015, σ. 62-63 και διαδικτυακά.
222. Anti-corruption efforts in Greece: Between Law in Books and Law in Action, in: "The Art of Crime", English internet edition (www.theartofcrime.gr), issue 7, July 2015.
223. Editorial με τίτλο: "An Introduction to the Special Issue on the Problem of Corruption and on Feasible Ways of Tackling it", in: "The Art of Crime", English internet edition (www.theartofcrime.gr), issue 7, July 2015. .
224. Δυσχέρειες στην αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς, Παρατηρήσεις με την ιδιότητα του προεδρεύοντος στη συνεδρία με αντικείμενο τα εγκλήματα διαφθοράς, σε συνέδριο στην αίθουσα τελετών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, 24 & 25.4.2015, εις: Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι

- (επιστ. εποπτ.), Εγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. 3., Αθήνα: έκδ. Δίκαιο και Οικονομία, 2015, σ. 580-582.
225. Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά. Το Πρόβλημα και οι Τρόποι Επίλυσής του, επιμ. από κοινού με Αναστ. Σαμαρά-Κρίσπη και με τη συνεργασία Σίλιας Λιάγκουρα, Αθήνα/ Κομοτηνή: έκδ. Αντ.Ν. Σάκκουλα, 2015.
226. «Στάσεις» για τα αίτια της διαφθοράς στην Ελλάδα και για τις δυνατότητες αντιμετώπισής της σε περίοδο κρίσης. Πορίσματα έρευνας σε φοιτητές Ελληνικών πανεπιστημίων, στο συλλογικό έργο: «Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά. Το Πρόβλημα και οι Τρόποι Επίλυσής του», 2015 (ανωτ., αρ. 225).
227. Ο θεσμός του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση, ΠοινΧρ ΞΕ' 2015, 321-325.
228. Περί εθνικής ομοψυχίας ως ακρογωνιαίου λίθου της εθνικής ανασυγκρότησης, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2015 και διαδικτυακά.
229. Ο διορισμός βουλευτών ως υπουργών και η διάκριση των εξουσιών, περ. «Νέα Πολιτική», Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2015 και διαδικτυακά.
230. Η δημογραφική κατάρρευση στην Ελλάδα – Finis Graeciae; (περ. «Νέα Πολιτική», υπό δημοσίευση)
231. The Protection of Whistleblowers in Greece following the Introduction of Law-Nr. 4254/2014. Some Critical Remarks. Paper presented in Nicosia, within the frame of a Conference on Whistleblowing ("SpeakUp Conference), which was organized by Transparency International Cyprus on 22.10.2015 (υπό δημοσίευση).

Θα δρώμε η ασφάλεια η ζωνώνει περιχόμενα της
Ευρωπαϊκής και ευραίο όριο της και όχι να ειναι
το άποδο για γαγκιδέωση των Διασωμάτων των Ανθρώπων,
όπως απίως τρυχιρέυαι οχιά της ηφέες μας από τις
κυβερνήσεις, με βιμαρτινές πάντες ανιστάσεις από τον ποχτικό,
τον επιβιμαρτικό και τον ομαρτικό κόσμο. Αηωότε, μια
ποινιμή καταστοχή που υποτάσσεται σε κανόνες και αρχές
με ανθρωπιστικό προβιμαρτικό ήνου η φόρμ που αρ-
μόζει στο νορικό ποχυτιό όου (Ευρωπαϊκών) κρατών
δτωρούς αώδη τιτρο τιφίς η ονομάζονται "Κράτη Δικαίου"

Νομεί

(από τη μελέτη "Ασφάλεια και Ευρωπαϊκά. Τα μεταξή τους
σταπιά και δυναμικά όρια, Νορικό Βήμα, 54:2006, 1217-1226:1226)

**ΟΙ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ ΑΠΟ ΜΑΘΗΤΕΣ
ΚΑΙ ΣΥΝΑΔΕΛΦΟΥΣ ΤΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΡΙΗΜΕΡΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΠΡΟΣ ΤΙΜΗΝ ΤΟΥ
(2, 3 & 4 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 2015)**

Ο παρών Τιμητικός Τόμος, όπως αναφέρθηκε ήδη στον Πρόλογο, περιέχει σε μεγάλο βαθμό τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν από διακεκριμένους συναδέλφους και μαθητές του Νέστορα Κουράκη κατά τη διάρκεια ενός Τριήμερου Εγκληματολογικού Συνεδρίου τον Απρίλιο 2015 στην Αθήνα. Το Συνέδριο αυτό διοργανώθηκε προς τιμήν του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, σε συνέχεια Συνεδρίου που είχε πραγματοποιηθεί ένα μήνα νωρίτερα στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας σε συνδιοργάνωση με το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κεντρική θεματική του Συνεδρίου της Αθήνας ήταν: Το Εγκλημα και η Ποινική Καταστολή σε Εποχή Κρίσης.

Κατά την έναρξη του Συνεδρίου, έγινε παρουσίαση του έργου του τιμώμενου Καθηγητή, του επιδόθηκε από τους μαθητές του πλακέτα με φωτογραφική απεικόνιση σημαντικών βιβλίων του και του απευθύνθηκαν χαιρετισμοί εκ μέρους των συναδέλφων του από τα Πανεπιστήμια της Χώρας με εγκληματολογικές σπουδές, οι οποίοι διοργάνωσαν άλλωστε και το εν λόγω Τριήμερο Συνέδριο, από κοινού με το Κέντρο Επανεπίσταξης Αποφυλακισμένων «Επάνοδος», του οποίου ο Καθηγητής Κουράκης διετέλεσε ιδρυτικός Πρόεδρος. Κρίθηκε επομένως χρήσιμο να παρατεθούν κατωτέρω οι προσφωνήσεις, οι παρουσιάσεις και οι χαιρετισμοί από αυτό το Συνέδριο:

Α' ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΚΟΥΡΑΚΗ

**Παρουσίαση του έργου του Νέστορα Κουράκη
από τον Επίκουρο Καθηγητή και μαθητή του κ. Νίκο ΚΟΥΛΟΥΡΗ,
Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης
στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης**

Στη διαδρομή ενός πανεπιστημιακού δασκάλου υπάρχουν δύο τουλάχιστον κατηγορίες ειδικών περιστάσεων που επιβάλλουν να γίνει εκτενής αναφορά στο σύνολο του έργου του. Η πρώτη αφορά την ακαδημαϊκή εξέλιξη του από τη μια βαθμίδα στην άλλη και είναι συχνά μια ψυχοφθόρος δοκιμασία που, όταν έχει αίσιο τέλος, αποτελεί δικαίωση για τον διδακτικό και ερευνητικό μόχθο του. Για τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη, αυτή η διαδικασία ολοκληρώθηκε μεταξύ 1981 και 1993, περίοδος κατά την οποία ο ίδιος ανέβηκε με απόλυτη επιτυχία όλα τα σκαλοπάτια του διδακτικού και ερευνητικού έργου στο Τμήμα Νομικής του ΕΚΠΑ. Η δεύτερη κατηγορία περιστάσεων είναι η αναγνώριση της επιστημονικής παραγωγής και του ακαδημαϊκού ήθους του από μαθητές, συνεργάτες, συναδέλφους, φίλους, συμφωνούντες και διαφωνούντες με τις θέσεις που διατύπωσε, αλλά επικροτούντες τις αρχές που δίδαξε με τους λόγους και τις πράξεις του. Για τον δάσκαλό μου, συνάδελφο και φίλο Νέστορα Κουράκη, το τριήμερο συνέδριο που συνδιοργανώνουν ακαδημαϊκές μονάδες του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, του Πανεπιστημίου Θράκης, του Παντείου Πανεπιστημίου, του Πανεπιστημίου Κρήτης, καθώς και του φορέα «Επάνοδος» για την Επανεξέταση Αποφυλακισμένων, ανήκει σ' αυτήν την κατηγορία.

Κατά την εναρκτήρια ενότητα, μαθητές και συνεργάτες του καλούμαστε να βρούμε μέσα σε λίγα λεπτά επαρκή «χώρο» για την ιστορία μιας ακαδημαϊκής ζωής τριάντα πέντε ετών και άλλων δέκα ετών πλούσιας επιστημονικής δραστηριότητας. Αποστολή ανέφικτη. Μόνο μερικά στιγμιότυπα είναι δυνατό να «παγιδευτούν» επιλεκτικά σ' αυτήν την προσπάθεια. Κι αυ-

τά, κατά μια απολύτως υποκειμενική θεώρηση των πραγμάτων, μπορεί να είναι:

- Πρώτα απ' όλα, το σπουδαίο έργο του «Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος», μια μοναδική στο είδος της επιστημονική παρακαταθήκη, στις πέντε εκδόσεις της οποίας (1984, 1985, 1997, 2005, 2009) συναντιούνται με διεπιστημονική αρμονία ιστορικές, φιλοσοφικές και νομικές – ποινολογικές προσεγγίσεις για την αναχαιίτηση του εγκλήματος με ποινικές κυρώσεις, υπό το πρίσμα των ανθρωπιστικών ιδεωδών της εποχής μας που ευνοούν την εγκατάλειψη εκδικητικών, ανώφελων, δαπανηρών ή προσβλητικών για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ποινών. Στις τρεις τελευταίες εκδόσεις αυτού του έργου είχα την τιμή, τη χαρά και την ευθύνη να συμβάλω προσωπικά.
- Η πληρέστατη παρουσίαση των πολλές φορές αντικρουόμενων ποινικών και εγκληματολογικών προσεγγίσεων και των απόψεων που έχουν διατυπωθεί στο «Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων», ένα πολύτιμο διδακτικό και ερευνητικό εργαλείο, το οποίο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 2004 και αναθεωρήθηκε πλήρως το 2012. Στις σελίδες του συγγράμματος περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων η πραγμάτευση της «θεσμικής δυσλειτουργίας», της δυσλειτουργίας των κοινωνικοποιητικών θεσμών (σελ. 215 επ. της δεύτερης έκδοσης). Η θεωρία αυτή, που διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1987, είναι η «απάντηση» του Νέστορα Κουράκη στις κοινωνιολογικές θεωρίες που επιχειρούν να εντοπίσουν τις επιπτώσεις ορισμένων προβλημάτων στη νεανική παραβατικότητα με τρόπο αιτιοκρατικό / μηχανιστικό, χωρίς να εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν πραγματικά οι ίδιοι οι κοινωνικοποιητικοί παράγοντες και τη σχέση τους με την υπάρχουσα αξιακή δομή μιας κοινωνίας.
- Η επιχειρηματολογία του για την επίτευξη μιας διαλεκτικής εναρμόνισης των αντιθέσεων μεταξύ «παραδοσιακής» και «νεωτεριστικής» εγκληματολογίας, προς την κατεύθυνση μιας «συνθετικής» εγκληματολογίας που θα αποτελεί τη συνισταμένη των θετικών στοιχείων των δύο εγκληματολογικών κατευθύνσεων. Η προσέγγιση αυτή διατυπώθηκε το 1985 σε άρθρο του για τις σύγχρονες προοπτικές της εγκληματολογίας, το οποίο χαρακτηρίζει τη δίτομη συλλογή μερικών από τις πιο σημαντικές μελέτες του «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες» (σε δύο εκδόσεις, μία το 1991 και μία

το 2005, με ένα κοινό κορμό εμπλουτισμένο με διαφορετικές μελέτες, προσαρμοσμένες στα δεδομένα των διαφορετικών περιόδων στις οποίες αναφέρονται). Βασίζεται στη θέση του Νέστορα Κουράκη ότι οι σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες «ούτε έχουν τη συνοχή μιας αρχέγονης μονολιθικής κοινωνίας με καθολικά αποδεκτούς κανόνες (consensus), αλλ' ούτε και αποτελούν αλληλοσπαρασσόμενες κοινωνίες καταδυναστευόντων και καταδυναστευομένων, με ταξικά προσδιορισμένους ποινικούς κανόνες (dissensus)». Στις κοινωνίες αυτές, υποστηρίζει, δεν υπάρχει μονολιθική συναίνεση για τις προστατευτέες κοινωνικές αξίες, υπάρχει όμως πλουραλιστική συναίνεση με την έννοια της αμοιβαιότητας στη διαδικασία αποδοχής αυτών των αξιών (Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Α', 2005, σ. 51 επ.).

Στη μακρόχρονη, από το 1983, συνεργασία μου με τον Νέστορα Κουράκη, εκτός από την «Ποινική Καταστολή» ενώσαμε τις δυνάμεις μας στην επιμέλεια τριών από τους τέσσερεις τόμους της «Αντεγκληματικής Πολιτικής» που εκδόθηκαν από το 1994 έως το 2003. Το εγχείρημα αυτό θυμίζει, από την άποψη της απήχησης που είχε, το παρόν συνέδριο «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής»: η συμμετοχή της επιστημονικής κοινότητας ήταν μαζική και το εύρος των θεμάτων που κατατέθηκαν από δεκάδες καταξιωμένους και νέους επιστήμονες κάλυπτε το σύνολο των πεδίων των ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών. Συνεργαστήκαμε, από κοινού με την αγαπητή επίσης δασκάλα μου, Ομότιμη Καθηγήτρια Καλλιόπη Σπινέλλη, στις τέσσερις εκδόσεις της συλλογής «Σωφρονιστική Νομοθεσία» (1990, 1995, 1998, 2001), στις οποίες προσπαθήσαμε να συγκεντρώσουμε και να ταξινομήσουμε την πλούσια κανονιστική παραγωγή του Έλληνα νομοθέτη πλαισιωμένη από βασικά κείμενα της ευρωπαϊκής και διεθνούς σωφρονιστικής πολιτικής.

Με τον Νέστορα Κουράκη συναντηθήκαμε σε επιτροπές και συμβούλια για τη μεταρρύθμιση της σωφρονιστικής νομοθεσίας και την άσκηση σωφρονιστικής πολιτικής, σε έρευνες για τη βία στα γήπεδα και για ανήλικους κρατούμενους μετά την αποφυλάκισή τους και σε πλήθος επιστημονικών εκδηλώσεων. Μετά από τόσα χρόνια πολύπλευρης συνεργασίας, μπορώ να πω ότι ο Νέστορας Κουράκης έχει το χάρισμα να συνδυάζει ιδανικά την ποιότητα και την ποσότητα στο επιστημονικό έργο του, έργο που καλύπτει

με πληρότητα ένα τόσο ευρύ φάσμα θεμάτων ώστε να είναι αδύνατο να ασχοληθούμε με οποιοδήποτε πτυχή του γνωστικού αντικειμένου της εγκληματολογίας και των συναφών με αυτήν περιοχών χωρίς να συμβουλευτούμε τουλάχιστον μία μελέτη του.

Εκτός αυτού, ο τιμώμενος δάσκαλός μου είναι ένας άνθρωπος που εμπιστεύεται και εμπνέει τους μαθητές και συνεργάτες του με τρόπο που τους βοηθά να κινούνται στον επιστημονικό στίβο καταβάλλοντας τη μέγιστη δυνατή προσπάθεια με διεισδυτική επιμέλεια και ευσυνειδησία. Του οφείλω αυτή την αρετή και τον ευχαριστώ γιατί μαζί με την κ. Σπινέλλη με ώθησαν να ακολουθήσω κι εγώ τα δύσβατα μονοπάτια των εγκληματολογικών επιστημών, τα οποία χάρη στο έργο των δύο σπουδαίων καθηγητών μου γίνονται πιο προσπελάσιμα.

Εύχομαι στον Νέστορα Κουράκη καλή συνέχεια στη Λευκωσία, με αμείωτη διάθεση προσφοράς που θα δεσμεύσει ακόμη περισσότερο χώρο στις βιβλιοθήκες μας και θα τεκμηριώσει τις επιστημονικές αναζητήσεις μας, για ακόμη πιο διευρυμένους εγκληματολογικούς ορίζοντες, για ουσιαστική δικαιοσύνη ανηλίκων και ενηλίκων, για μια αποκλιμακωμένη ποινική καταστολή.

**Παρουσίαση του έργου του Νέστορα Κουράκη
από τον Δημήτριο Ζιούβα, Λέκτορα Ποινικού Δικαίου
στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου
και Επιστημονικό Διευθυντή του Κέντρου Ποινικών Επιστημών**

Η παράθεση, πολλώ μάλλον η ανάλυση, της εκτενέστατης εργογραφίας του Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη θα ξεπερνούσε κατά πολύ το προορισμένο για την παρουσίαση του έργου του πλαίσιο. Θα αρκεστώ στην αναφορά σε ορισμένα μόνο έργα, αλλά και στην ανάδειξη πτυχών της προσωπικότητας του τιμωμένου δασκάλου και συναδέλφου μου, όπως αυτή αποτυπώνεται στο πολυσχιδές έργο του. Ως ποινικολόγος θα εστιάσω όχι τόσο στην τεράστια προσφορά του Καθηγητή Κουράκη στην επιστήμη της εγκληματολογίας, όσο στη συμβολή του στο ευρύτερο πεδίο των ποινικών επιστημών συμπεριλαμβανομένου του ποινικού δικαίου, αλλά και στο ευρύτατο λοιπό έργο του τιμωμένου, ως νομικού επιστήμονα, δικηγόρου, εκ-

παιδευτικού αλλά και ενεργού πολίτη με συμμετοχή στο δημόσιο βίο και λόγο.

Ο Νέστορας Κουράκης δεν είναι ένας κλασικός εγκληματολόγος· είναι πολύ περισσότερα. Η διδακτορική του διατριβή το 1977 στο Πανεπιστήμιο του Freiburg της Γερμανίας υπό την εποπτεία του εμβληματικού Καθηγητή του ποινικού δικαίου Hans-Heinrich Jescheck με αντικείμενο την κοινωνικο-ηθική αιτιολόγηση της άμυνας ως λόγου άρσεως του αδίκου («Zur sozialetischen Begründung der Notwehr») βρισκόταν στην καρδιά του γενικού μέρους του ποινικού δικαίου. Ένα χρόνο αργότερα, το 1978, δημοσιεύτηκε η μονογραφία του «Η κατάχρησης δικαιώματος κατά το ιδιωτικόν και το δημόσιον δίκαιον». Η βραβευθείσα από την Ακαδημία Αθηνών με το βραβείο «Άγη Ταμπακόπουλου» πραγματεία εξακολουθεί και σήμερα να μου προκαλεί την εντύπωση και το θαυμασμό που μου προκάλεσε το 1993, όταν ως φοιτητής της Νομικής Σχολής Αθηνών πρωτογνώρισα τον Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη. Η μονογραφική ενασχόληση με τη θεμελιώδη προβληματική της κατάχρησης δικαιώματος φανερώνει όχι μόνο βαθιές νομικές αναζητήσεις, αλλά προϋποθέτει και επιστημονική τόλμη, αφού ο τιμώμενος προσεγγίζει τη θεματική διακλαδικά, από την πλευρά τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημοσίου δικαίου. Την τόλμη αυτή του Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη να καταπιάνεται με ιδιαίτερα δυσχερή νομικά ζητήματα καταδεικνύει και η ενασχόλησή του με το πεδίο της οικονομικής εγκληματικότητας.

Η συνεργασία μου με τον τιμώμενο το 2007 κατά τη συγγραφή και συνεπιμέλεια του τρίτου πανεπιστημιακού συγγράμματος «Τα οικονομικά εγκλήματα» αποτέλεσε σταθμό στην επιστημονική μου διαδρομή. Τις βάσεις, βέβαια, για το έργο αυτό είχε ήδη θέσει ο Καθηγητής Νέστορας Κουράκης 25 έτη νωρίτερα, το 1982, εκδίδοντας την πρωτοποριακή για τα ελληνικά δεδομένα της εποχής μονογραφία του για το γενικό μέρος του οικονομικού ποινικού δικαίου με τίτλο «Οικονομικά Εγκλήματα». Θεωρώ το έργο αυτό ιδιαίτερα σημαντικό γιατί αποτυπώνει μία ολιστική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου, την οποία εμπράκτως υπηρέτησε και εξακολουθεί να υπηρετεί ο Νέστορας Κουράκης σε όλη του την επιστημονική διαδρομή. Αυτό που στην εγκληματολογία χαρακτηρίζεται ως συνολικό εγκληματικό φαινόμενο περιγράφοντας την πορεία από τη θέσπιση του ποι-

νικού νόμου, στην παραβίασή του έως και την κοινωνική αντίδραση στην παράβαση αποτυπώνεται και στους τρεις κλάδους που διακονεί με απαρτίμιλλη επιστημονική επάρκεια το έργο του καθηγητή Νέστορα Κουράκη: στην εγκληματολογία, στο ποινικό δίκαιο αλλά και στην αντεγκληματική πολιτική.

Τη διαδραστική και διαλειτουργική αυτή προσέγγιση της εγκληματικότητας αποτυπώνουν τα λόγια του τιμωμένου στον πρόλογο της α΄ έκδοσης των «Οικονομικών Εγκλημάτων»: «Προσεπάθησα να εξετάσω το πρόβλημα των οικονομικών αδικημάτων καθολικότερον εις τον χώρο των ποινικών επιστημών. Κατ' αυτόν τον τρόπο ηρεύνησα πρώτον τα υπάρχοντα εγκληματολογικά δεδομένα, δεύτερον τας γενικές ρυθμίσεις και προβλήματα του ποινικού δικαίου και τρίτον τας εφικτάς κατευθύνσεις της αντεγκληματικής πολιτικής». Μόνο λίγοι επιστήμονες επιχειρούν εμπράκτως να υπηρετούν την απαραίτητη αυτή διαδραστικότητα στο πεδίο των ποινικών επιστημών.

Η ενασχόληση του Νέστορα Κουράκη με τον ιδιαίτερο κλάδο της οικονομικής εγκληματικότητας, για τον οποίο τρέφω ιδιαίτερη ευαισθησία επειδή βρίσκεται στον πυρήνα και των προσωπικών μου ερευνητικών ενδιαφερόντων, είναι συνεχής. Από το έτος 1999 ξεχωρίζω το άρθρο του “Financial Crime Today: Greece as a European Case Study” στο περιοδικό *European Journal on Criminal Policy and Research*, ενώ το 2001 δημοσιεύονται το έργο του για το «Έγκλημα της απάτης» και ο πολύ ενδιαφέρων συλλογικός τόμος για τα «Οικονομικά εγκλήματα στην Κύπρο». Το 2012 δημοσιεύεται με συνεπιμέλεια του Καθηγητή Κουράκη ο συλλογικός τόμος «Διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς» και το 2015 το συλλογικό έργο «Δημόσια διοίκηση και διαφθορά».

Προσπαθώντας να αναδείξω ενδιαφέρουσες πτυχές της προσωπικότητας του τιμωμένου θα αναφερθώ σε ορισμένες ιδιότητες του Νέστορα Κουράκη, όπως αυτές πιστεύω ότι προκύπτουν και από το ίδιο το επιστημονικό του έργο.

Καταρχάς ο τιμώμενος χαρακτηρίζεται από φιλομάθεια. Μου κάνει και μου έκανε πάντοτε εντύπωση, ως φοιτητής κάποτε, να βλέπω έναν καθηγητή μου να κρατάει συστηματικά σημειώσεις. Ο Νέστορας Κουράκης κρατάει σημειώσεις, δεν σταματά να μαθαίνει, είναι ευρυμαθής και αυτό προ-

κύπτει και από την τεκμηρίωση των γραπτών του, τα οποία είναι εμβριθή και υπερπλήρη σε βιβλιογραφικές αναφορές.

Ο Νέστορας Κουράκης είναι επίσης τελειομανής. Αυτό φανερώνει η προσωπική και σχολαστική επιμέλεια των συγγραφικών δοκιμών πριν το «τυπωθήτω» στους εκδοτικούς οίκους. Δεν θα ξεχάσω τις διορθώσεις του στο συλλαβισμό της λέξης «έγ-κλημα» ή στα σημεία στίξης του «κ.λπ.».

Περαιτέρω και σημαντικότερα, ο τιμώμενος παρουσιάζει ένα διεθνές έργο. Η διεθνικότητα αυτή είναι κάτι που πολλοί επιθυμούν, λίγοι όμως επιτυγχάνουν, κι αυτό γιατί υπάρχει μία εγγενής δυσκολία και ταυτόχρονα πρόκληση: η γλωσσομάθεια. Ο Νέστορας Κουράκης, εξ όσων γνωρίζω αλλά και έχω προσωπικά διαπιστώσει, όταν π.χ. προέκυπταν ανάγκες ταυτόχρονης διερμηνείας δύσκολων νομικών κειμένων σε συνεργασία με εκπροσώπους διεθνών οργανισμών, μιλάει και εργάζεται άριστα σε τρεις γλώσσες: αγγλικά, γαλλικά και γερμανικά. Αυτή η εξωστρέφειά του καταγράφεται και στην παρουσία του σε πολλά διεθνή φόρα: έχει εκπροσωπήσει και εκπροσωπεί την Ελλάδα στο Συμβούλιο της Ευρώπης, στον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, στο Ευρωπαϊκό Δίκτυο Πρόληψης της Εγκληματικότητας. Ο τιμώμενος επισκέπτεται και διδάσκει επίσης σε ξένα πανεπιστήμια. Αξίζει να αναφερθώ ειδικά στην παρουσία του το ακαδημαϊκό έτος 1996/1997 στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης, προϊόν της οποίας υπήρξε κι ένα βιβλίο με τον εκεί Καθηγητή Roger Hood, το “The changing Face of Crime and Criminal policy in Europe” (1999), προφητικό μπορώ να πω για τις μετέπειτα εξελίξεις της εγκληματικότητας στην Ευρώπη. Χαρακτηριστική της διεθνικότητας του Καθηγητή Κουράκη είναι πλέον και η συνέχιση της ακαδημαϊκής πορείας του στο Πανεπιστήμιο της Λευκωσίας της Κύπρου.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του έργου του τιμωμένου καθηγητή μας είναι η αγάπη του για την ελληνική γλώσσα. Ο Νέστορας Κουράκης είναι φιλέλληνας και κατέχει εις βάθος την ελληνική γλώσσα. Αυτό το αναδεικνύει και ο ακαδημαϊκός Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος προλογίζοντας το έργο του τιμωμένου «Κλασσικά ιδεώδη για μια σύγχρονη παιδεία», όπου και παρατηρεί: «Πρόκειται για έργο ηθικής ευαισθησίας και φιλολογικής εμβριθείας». Ο διαρκής αγώνας, η αγωνία τολμώ να πω, για πυκνότητα, ακριβολογία και αρτιότητα της έκφρασης αποτυπώνεται και στο βιβλίο του τιμωμέ-

νου για τα «Οικονομικά Εγκλήματα» (1982, α΄ εκδ.), στον πρόλογο του οποίου ο Κουράκης παρατηρεί: «Δεν αποκρύπτω εις τον αναγνώστη, ότι η επιλογή της γλωσσικής μορφής εις την οποίαν θα έπρεπε να γραφή η εργασία αυτή με απησχόλησεν επί πολύ. Επεχείρησα μάλιστα, εις εν αρχικόν στάδιον της εργασίας, να χρησιμοποιήσω την καθομιλουμένη. Με λύπην μου όμως διεπίστωσα ότι η προπαιδεία μου εις τη γλωσσικήν αυτήν μορφήν δεν μου επέτρεπε ακόμη να εκφράζωμαι με την πυκνότητα και την ακριβολογία, αι οποίοι είναι απαραίτητοι εις μίαν νομικήν μονογραφίαν».

Μία ακόμη σημαντική αρετή του έργου του Καθηγητή Κουράκη είναι η πολυσυλλεκτικότητα. Ο τιμώμενος έχει την ικανότητα να συνεργάζεται με συναδέλφους του και να τους φέρνει κοντά. Σπάνια συναντά κανείς πανεπιστημιακό με αντίστοιχες συνεργασίες (συν/εκδόσεις και επιμέλειες συλλογικών έργων) σε πλήθος, έκταση και ποιότητα. Ο Νέστορας Κουράκης είναι συνεργατικός και συνεργάσιμος και επίσης οργανωτικός· ιδιότητες ενός καλού μάνατζερ, όπως λένε οι Αγγλοσάξονες. Είναι δύσκολη η οργάνωση και ο συντονισμός συλλογικών προσπαθειών και ακόμα δυσκολότερη η τήρηση ισορροπιών. Η τελευταία προϋποθέτει μία ακόμα αρετή του τιμωμένου, την τήρηση ηπίων τόνων, και ταυτόχρονα καταδεικνύει το σεβασμό, την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη των συντελεστών των συλλογικών προσπαθειών στις ικανότητές του.

Μία ακόμη βασική ιδιότητα του καθηγητή μας, η οποία προκύπτει αβίαστα από τη συμπεριφορά του, αλλά κατόπιν προσεκτικότερης ματιάς και από το ίδιο το έργο του, είναι η ευγένειά του. Ο Νέστορας Κουράκης αποπνέει μία αρχοντιά, μία ευαισθησία. Την κοινωνική πτυχή αυτής της ευαισθησίας καταδεικνύει η επιλογή των γνωστικών αντικειμένων με τα οποία καταπιάστηκε όπως για παράδειγμα η παραβατικότητα ανηλίκων, ο σωφρονιστικός εγκλεισμός και τα δικαιώματα των φυλακισμένων και πιο πρόσφατα η καταπολέμηση της διαφθοράς.

Η ευαισθησία αυτή που συνοδεύεται από καλαισθησία αποκαλύπτεται και σε μία ακόμη λεπτομέρεια. Ως φοιτητής νομικής ακόμα θυμάμαι ότι διαβάζοντας τα βιβλία του Κουράκη, αρχικά την «Αντεγκληματική πολιτική» και αργότερα τους «Εγκληματολογικούς ορίζοντες», έβρισκα φωτογραφίες, έργα καλλιτεχνών να χωρίζουν τα κεφάλαια. Αναρωτιόμουν τότε τι δουλειά έχουν αυτά τα έργα, οι πίνακες ζωγραφικής μέσα σε ένα νομικό, στείρα

νομικό βιβλίο. Η ιδιαιτερότητα και ιδιομορφία αυτή, αφορμή προβληματισμού και αναστοχασμού για τον αναγνώστη, με ξένιζε τότε. Πέρασαν πολλά χρόνια, έπρεπε κι εγώ ν' αγαπήσω και να καταλάβω περισσότερο την τέχνη για να αντιληφθώ ότι για παράδειγμα ο πίνακας «Η κραυγή» του Νορβηγού Edvard Munch (1863 – 1944), όπως τον συναντάμε ξεφυλλίζοντας τους «Εγκληματολογικούς ορίζοντες», έχει μεγάλη σημασία· αποτυπώνει πειστικότερα από οποιοδήποτε γραπτό λόγο αυτήν την αγωνία, την αγωνία του επιστήμονα, την αγωνία του ενεργού πολίτη Νέστορα Κουράκη για την εγκληματικότητα και γενικότερα για τον κόσμο στον οποίο ζούμε.

Η δημιουργική, επιστημονική αυτή αγωνία δεν είναι πάντως άnuδρη. Ο Νέστορας Κουράκης είναι ένας άνθρωπος με χιούμορ και επίσης ένας άνθρωπος χαρούμενος. Το πρώτο πράγμα το οποίο συναντούν οι συνεργάτες και οι φοιτητές του είναι το χαμόγελό του. Αυτό δεν είναι καθόλου αυτονόητο. Είναι ένας άνθρωπος χαρούμενος γιατί προφανώς απολαμβάνει σπουδαία οικογενειακή ισορροπία και ευτυχία. Είναι όμως και ένας άνθρωπος χαρούμενος γιατί αγαπά το αντικείμενο της εργασίας του.

Ως τελευταία λέξη στο χαρτί με τις ιδιότητες του τιμωμένου έγγραφα τη λέξη ευπατρίδης. Ο έπαινος που αποδίδει η λέξη ωστόσο με φόβισε και αναζητώντας το ακριβές νόημά της στο λεξικό του Μπαμπινιώτη διάβασα ότι ως ευπατρίδης ορίζεται ένα άτομο εγνωσμένης αξίας, κύρους και ευγενοφούς ήθους που έχει διακριθεί για την προσφορά του σε τομέα δράσης, για παράδειγμα στην πολιτική ή κοινωνική ζωή του τόπου. Ο Νέστορας Κουράκης προσέφερε πιστεύω τουλάχιστον δύο φορές ως νομικός επιστήμονας *par excellence* στην πατρίδα του. Διατέλεσε μέλος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, το οποίο υπηρέτησε μετά το 2008 και από τη θέση του Αντιπροέδρου. Δεν είναι τυχαίο ότι η ανεξάρτητη αυτή διοικητική αρχή είναι μία διοικητική αρχή ταγμένη στην υπηρεσία της διαφάνειας και της καταπολέμησης της διαπλοκής Μέσων Ενημέρωσης και λοιπών φορέων και θεσμών εξουσίας. Ανιδιοτελή κοινωνική προσφορά φανερώνουν όμως επίσης και οι προσπάθειές του από τη θέση του Προέδρου του Συμβουλευτικού Σώματος του Εθνικού Συντονιστή για την καταπολέμηση της διαφθοράς (2013-2015). Την αγωνία του για την πάταξη της διαφθοράς στην πολιτική και στη δημόσια διοίκηση την βίωσα προσωπικά έχοντας τη

χαρά και την τιμή να συνυπηρετώ ως μέλος του Συμβουλευτικού Σώματος.

Ολοκληρώνω την παρουσίαση του έργου και της προσωπικότητας του τιμωμένου εκτιμώντας ότι όλη η έως σήμερα πορεία του Νέστορα Κουράκη είναι μία προσπάθεια να αναδειχθούν αυτές οι σπουδαίες αρετές, τις οποίες βρίσκουμε στο έργο του για τα "Κλασικά ιδεώδη". Ο Νέστορας Κουράκης προσπαθεί διαχρονικά με όρους αριστοτελικούς, αλλά και πλατωνικούς, κατά τους Νόμους, κατά τα Ηθικά Νικομάχεια, να υπηρετήσει με συνθήκες ηθικής και διανοητικής αρετής τους τέσσερις βασικούς πυλώνες του πολιτισμού, όπως τους αναδεικνύει σ' αυτό το έργο του για τα "Κλασικά ιδεώδη": τον πυλώνα της πολιτικής με την αγάπη του για τη δημοκρατία και την ευνομία, τον πυλώνα της ηθικής με την αρετή, τον πυλώνα της επιστήμης με την αναζήτηση της αλήθειας και τον εξίσου σημαντικό πυλώνα της τέχνης υπηρετώντας το κάλλος και φροντίζοντας το.

Κλείνω με μία ευχή και με μία ευχαριστία.

Η ευχή μου προς τον Νέστορα Κουράκη είναι να του χαρίζει ο Θεός υγεία και δύναμη - δημιουργικότητα και έμπνευση δεν χρειάζεται γιατί πάντοτε του περισσεύουν.

Η ευχαριστία μου – κοινή πιστεύω για όλους τους φοιτητές, συνεργάτες, συναδέλφους και φίλους, όλους αυτούς που συμμετέχουν σ' αυτό το τριήμερο συνέδριο - είναι μία ευχαριστία προς τον τιμώμενο Καθηγητή και δάσκαλό μου γι' αυτό το σπουδαίο έργο ζωής που συνοδεύεται από την ελπίδα ότι θα συνεχίσει να μας δίνει τα φώτα του και να μας εμπνέει.

**Παρουσίαση του έργου του Νέστορα Κουράκη
από τον Χρήστο Τσουραμάνη, Εγκληματολόγο,
Καθηγητή Εγκληματολογίας στο Ανώτατο Τεχνολογικό
Ίδρυμα Μεσολογίου και Διευθυντή Εργαστηρίου
Κοινωνικής Πληροφορικής στη Σχολή Διοίκησης
Επιχειρήσεων του ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας**

Κυρίες και κύριοι,
Αγαπητοί σύνεδροι,

Επιτρέψτε μου να είμαι συναισθηματικά φορτισμένος μιλώντας για τον Καθηγητή και φίλο Νέστορα Κουράκη, στο συνέδριό μας που γίνεται για να

τον τιμήσουμε ως επιστήμονα, ακαδημαϊκό δάσκαλο, ερευνητή και κυρίως ως μια ξεχωριστή προσωπικότητα στο χώρο της εγκληματολογικής επιστήμης τόσο στην πατρίδα μας όσο και διεθνώς.

Κυρίες και κύριοι,

Το να μιλάς τελευταίος σε μια σειρά ομιλητών σου δίνει αφενός μεν το μειονέκτημα να έχεις καλυφθεί από τους προηγούμενους και αφετέρου δε το πλεονέκτημα να αναφερθείς σε κάποια πτυχή του συζητούμενου θέματος - εφόσον υπάρχει - που αυτοί δεν έχουν καλύψει. Στην προκειμένη περίπτωση ισχύει το πλεονέκτημα δεδομένου ότι η πολυμέρεια του έργου του Ν. Κουράκη σου δίνει την ευκαιρία να "ανακαλύψεις" κάτι που οι πριν από εσένα αθλήτα παρέλειψαν να αναφέρουν.

Φυσικά, συμφωνώ και επαυξάνω με τα ήδη λεχθέντα από τους προλαλήσαντες για τον τιμώμενο και ευτυχώς που το πολυσχιδές έργο του μου επιτρέπει να μην επαναλάβω τα ίδια. Έτσι θα πρέπει να πω πως εκτός από εμπνευσμένος πανεπιστημιακός δάσκαλος ο Ν. Κουράκης έχει να παρουσιάσει στο χώρο της Εγκληματολογίας, της Ποινολογίας και της Σωφρονιστικής ένα ανεκτίμητο και πρωτοποριακό ερευνητικό έργο. Είχα την τύχη να είμαι ένας από τους βασικούς συνεργάτες του στο ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα "Η βία στα ελληνικά γήπεδα" (1986 - 1988) της οποίας τα πορίσματα παρουσιάσθηκαν τόσο σε διεθνές συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στη χώρα μας όσο και ως έκθεση με τον τίτλο "Report on the incidence and violence at Greek sports stadiums" προς την 13η άτυπη διάσκεψη των Υπουργών Αθλητισμού των χωρών - μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Επακολούθησαν με την επιστημονική καθοδήγησή του, οι έρευνες για τις φυλακές ανηλίκων (1993 - 1994) - για την οποία έγινε και η πρώτη για τα ελληνικά εγκληματολογικά δεδομένα επαναληπτική έρευνα (1999 - 2002) -, για τις γυναικείες φυλακές (1994 - 1996), για τις συμμορίες ανηλίκων στην Ελλάδα (2002 - 2004) και η έρευνα για το πρόβλημα της ευθανασίας (2005 - 2007). Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραπάνω ερευνητικών προγραμμάτων είναι το ότι έθιξαν ζέοντα και επίκαιρα προβλήματα της ελληνικής πραγματικότητας και πρότειναν ρεαλιστικούς τρόπους για την επίλυσή τους. Η συμβολή τους στην ελληνική εγκληματολογική σκέψη και πράξη πιστεύω πως είναι ανεκτίμητη και αποτελεί ένα φωτεινό φάρο που θα φωτίζει ανάλογες μελλοντικές προσπάθειες των

νέων εγκληματολόγων - ερευνητών. Πράγμα στο οποίο συμβάλλει στο έ-πακρον και το "Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών" (ΕΠΕΕ) της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ, του οποίου επί σειρά ετών είναι Διευθυντής ο Ν. Κουράκης. Η σειρά μάλιστα, των βιβλίων με εγκληματολο-γικά θέματα που έχουν εκδοθεί από αυτό αποτελεί έναν από τους σημαντι-κότερους κρίκους στην αλυσίδα της σύγχρονης ελληνικής εγκληματολογι-κής βιβλιογραφίας.

Η πραγματοποίηση αυτού του τιμητικού συνεδρίου για τον Καθηγητή Ν. Κουράκη μου δίνει την ευκαιρία να εκφράσω για άλλη μια φορά τη βαθιά εκτίμησή μου στο πρόσωπό του και τα αισθήματα ανιδιοτελούς και ειλικρι-νούς φιλίας που μας συνδέουν. Μιας φιλίας που χρονολογείται από το 1985 και η οποία σφυρηλατήθηκε μέσα από ποικίλες και δύσκολες περι-στάσεις. Μιας φιλίας που μου έδωσε την ευκαιρία να προσεγγίσω από πο-λύ κοντά και τον ΑΝΘΡΩΠΟ Νέστορα. Το συμπέρασμά στο οποίο κατέλη-ξα μετά από τη μακρόχρονη αυτή συνεργασία μας είναι πως ο μειλίχιος, ανοικτός προς όλους και προς όλα αποφασιστικός χαρακτήρας του τον βοηθάει να κερδίζει την συμπάθεια και την εκτίμηση του συνόλου των κατά καιρούς συνεργατών του. Με τον τρόπο αυτό νομίζω πως οι επιστημονικές του γνώσεις συνοδεύόμενες από την ευγενική και ανθρωπιστική του διά-θεση γίνονται περισσότερο εύληπτες από τον καθένα.

Η στάση του αυτή λοιπόν, οδήγησε και εμένα σε μια εις το έπακρον ε-ποικοδομητική επιστημονική συνεργασία μαζί του. Αποτέλεσμα αυτής ήταν η πολύτιμη βοήθειά του στον τρόπο σκέψης μου για όλα σχεδόν τα εγκλη-ματολογικά ζητήματα με τα οποία ασχολήθηκα.

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη αυτή παρουσίασή μου θα πρέπει να πω στον τιμώμενο με αυτό το συνέδριο:

Αγαπητέ ΦΙΛΕ ΝΕΣΤΟΡΑ,

- Είθε να είσαι πάντα καλά, ευτυχισμένος με την οικογένειά σου, πρωτο-πόρος σε ιδέες και πιστός στην επιστήμη της Εγκληματολογίας,
- Σε ευχαριστώ από βάθους καρδιάς για τη συνεργασία μας και τις πάντα πολύτιμες συμβουλές σου,
- Σου εύχομαι να συνεχίσεις ακάματος το δημιουργικό σου έργο και περι-μένω την ημέρα που το έργο σου αυτό και ο αδαμάντινος χαρακτήρας σου θα σου επιτρέψουν να υπηρετήσεις τη χώρα μας και από μια ακόμη

θέση που θεωρώ πως θα αποτελέσει το επιστέγασμα της ξεχωριστής επιστημονικής σου σταδιοδρομίας.

ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ

**Χαιρετισμός από την Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη-Νομικού,
Ομότιμη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας & Σωφρονιστικής
στη Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών**

Με πολλή χαρά, και πρέπει να ομολογήσω ,και με συγκίνηση, παρευρίσκομαι σήμερα στο τριήμερο Συνέδριο που οργάνωσαν για να τιμήσουν τον καθηγητή Νέστορα Κουράκη οι άλλοτε φοιτητές του και τώρα επιτυχημένοι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι ή επιστήμονες υπηρετούντες κυρίως σε φορείς κοινωνικής προσφοράς. Γεγονότα μη τυχαία...

Θα μου επιτρέψετε να εκφέρω λίγα λόγια από καρδιάς και μέσα από προσωπικά βιώματα και να μην αναφερθώ στα πολύ σημαντικά βιογραφικά ή εργογραφικά στοιχεία του τιμωμένου. Άλλωστε σε αυτά θα αναφερθούν άλλοι.

Με το Νέστορα μας συνδέει μια σχεδόν σαραντάχρονη γνωριμία.

Ήταν, θυμάμαι, η δεκαετία του 1970΄, όταν με επισκέφτηκε σπίτι μας για να συζητήσουμε για δύο κυρίως θέματα, έκτοτε ιδιαίτερα προσφιλή στον τιμώμενο:

Το πρώτο: ο οικονομικός εγκληματίας. Τα πολλά εγκλήματα που σκεπάζει η ομπρέλα των οικονομικών εγκλημάτων, και η ενδεικνυόμενη αντεγκληματική πολιτική, αλλά και η αντεγκληματική πολιτική γενικά, ήταν το πρώτο θέμα που μας απασχόλησε.

Το δεύτερο θέμα αφορούσε τον εθνικό χαρακτήρα των Ελλήνων, τα κλασικά ιδεώδη στην παιδεία , τον Βυζαντινό πολιτισμό.

Με την πάροδο των χρόνων, η γνωριμία μας εξελίχθηκε σε πολύ αγαπή, και καρποφόρα συνεργασία. Με καρπούς ερευνητικούς και συγγραφικούς.

Η πολύχρονη, στενή συνεργασία μας, συνέτεινε στο να αποκαλυφθεί μια σειρά από χαρακτηριστικά που διακρίνουν την προσωπικότητά του.

Ο συνάδελφος Νέστωρ Κουράκης είναι οπαδός των συλλογικών προσπαθειών και επιτεύξεων. Είναι αποτελεσματικός, ίσως επειδή είναι **πολύ εργατικός** αλλά όχι εργασιομανής, γιατί έχει πλήθος ενδιαφερόντων.

Είναι εραστής της τελειότητας αλλά όχι τελειοθηρίας, αφού είναι οπαδός του αθηναϊκού χρυσού κανόνα του “μέτρου”.

Ακολουθεί μια δίκαιη και ορθή κατανομή εργασίας με τους συνεργάτες του γι αυτό και είναι τόσο αγαπητός.

Είναι έμπειρος χειριστής όχι μόνο της ελληνικής γλώσσας και της βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξένης, αλλά και των ανθρωπίνων σχέσεων. Συχνά σε δυσκολίες επικοινωνίας μεταξύ συναδέλφων γίνεται επίκληση στον Νέστορα Κουράκη να παρέμβει, γιατί είναι μειλίχιος και γνωρίζει τον κατάλληλο τρόπο και λόγο προσέγγισης των ανθρώπων.

Πολλοί από εμάς τον θαυμάζουμε για την ταχύτητα με την οποία συγγράφει αξιόλογα πονήματα, και την ορθή διαχείριση του χρόνου του, ώστε να είναι διαθέσιμος για επιστημονικές συνεργασίες αλλά και για ειδυλλιακές οικογενειακές στιγμές.

Μας λείπει τώρα που τον χαιρείται το νησί της Αφροδίτης. Χαιρόμαστε όμως που δημιουργεί νέους συνεργάτες και νέους φίλους και που προσφέρει ερεθίσματα αλλά και γνώσεις στους αδελφούς μας Κυπρίους.

Κλείνοντας το σύντομο αυτό χαιρετισμό προς τον Νέστορα Κουράκη:

- ευχαριστώ τον ΔΣΑ για την πρόθυμα προσφερόμενη φιλοξενία του Συνεδρίου,
- συγχαίρω την Οργανωτική Επιτροπή του Συνεδρίου και εκφράζω στον καθένα και στην κάθε μια από καρδιάς ευχαριστίες,
- και διατυπώνω μια ευχή για τον τιμώμενο:

Να είσαι πάντα καλά Νέστορα και να διατηρείς αναλλοίωτες τις πολλές σου αρετές.

**Χαιρετισμός από τον Χρίστο Μυλωνόπουλο,
Καθηγητή Ποινικού Δικαίου Νομικής Σχολής Αθηνών,
Μέλος της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών**

Με ιδιαίτερη ικανοποίηση απευθύνω στο Συνεδριό σας χαιρετισμό εκ μέρους του Τομέα Ποινικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και του Ινστιτούτου Ευρωπαϊκού και Διεθνούς Ποινικού Δικαίου. Η επίκαιρη θεματολογία του συνεδρίου καταδεικνύει την ευαισθησία των διοργανωτών στα σύγχρονα ζητήματα της Εγκληματολογίας και το υψηλό επίπεδο των εισηγητών και συμμετεχόντων εγγυάται την επιτυχία του. Η ικανοποίησή μου ωστόσο καθίσταται μεγαλύτερη εκ του γεγονότος ότι το σημαντικό αυτό συνέδριο είναι αφιερωμένο στον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Δεν πρόκειται μόνον για οφειλόμενη τιμή από την επιστημονική κοινότητα αλλά και για εσωτερική ανάγκη να εκφρασθεί αυτή. Ο Καθηγητής Κουράκης αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση διανοούμενου διαπνεόμενου από το αναγεννησιακό πρότυπο του *homo universalis*. Τα επιστημονικά ενδιαφέροντά του δεν επικεντρώθηκαν μόνο στις ποινικές επιστήμες (και δεν περιορίζομαι στην Εγκληματολογία, αφού το έργο του την συνδέει αριστοτεχνικά με τον ποινικό προβληματισμό) αλλά και στο αστικό δίκαιο (υπενθυμίζω βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών για το νεανικό έργο «Κατάχρησις Δικαιώματος κατά το Ιδιωτικόν και Δημόσιον Δίκαιον»), στη φιλοσοφία και στην ιστορία. Όλα αυτά βεβαίως θα εστερούντο της σημασίας τους αν η όλη στάση ζωής του Καθηγητή Κουράκη δεν διαπνεόταν από ένα σπάνιο ακαδημαϊκό ήθος που προσδίδει και στο έργο του, εν είδει παλίνδρομης τροφοδότησης, φρονηματική αξία. Εύχομαι λοιπόν καλή επιτυχία, ώστε με την ανταλλαγή απόψεων να ενισχυθεί η κοινότητα συζήτησης και ο έλλογος διάλογος που τόσο έχουμε σήμερα ανάγκη.

**Χαιρετισμός από τη Χριστίνα Ζαραφωνίτου,
Καθηγήτρια Εγκληματολογίας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας
του Παντείου Πανεπιστημίου και Διευθύντρια Προγράμματος
Μεταπτυχιακών Σπουδών «Εγκληματολογία»**

Με ιδιαίτερη χαρά συμμετέχω στο συνέδριο προς τιμήν του αγαπητού

συναδέλφου κ. Νέστορα Κουράκη. Η συνεργασία μας ξεκίνησε σε ακαδημαϊκό επίπεδο πριν από αρκετά χρόνια και μόνο ως αγαστή και γόνιμη μπορεί να χαρακτηρισθεί. Στο πλαίσιο αυτό είχαμε την ευκαιρία κοινής επιστημονικής δράσης σε επίπεδο επιστημονικών διοργανώσεων, ερευνητικό και συγγραφικό και εφαρμόσαμε, θεωρώ επιτυχώς, στην πράξη την ακαδημαϊκή ενότητα συμβάλλοντας στην ενίσχυση του επιστημονικού χαρακτήρα της Εγκληματολογίας. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται μέσα και από το Διοικητικό Συμβούλιο της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας.

Ο Ομότιμος Καθηγητής κ. Νέστωρ Κουράκης, είναι έγκριτο μέλος της ελληνικής πανεπιστημιακής κοινότητας και χαίρει διεθνούς αναγνώρισης. Κυρίως, όμως, χαίρει της αναγνώρισης των συναδέλφων του και των φοιτητών του. Το ενδιαφέρον του για τους νέους επιστήμονες είναι αδιαμφισβήτητο και εκδηλώνεται με την ευγένεια που τον χαρακτηρίζει. Το επιστημονικό και συγγραφικό του έργο αποτελεί σημαντική συμβολή για τη σύγχρονη εξέλιξη της Εγκληματολογίας στην Ελλάδα, ενώ από τη θέση του Διευθυντή του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, συνέβαλε ιδιαίτερα στη μελέτη ποικίλων όψεων του εγκληματικού φαινομένου. Οι μελέτες αυτές συνεχίζουν, άλλωστε, να εκδίδονται με την επιμέλειά του, ώστε να είναι αξιοποιήσιμες από τους θεωρητικούς και τους εφαρμοστές του ποινικού νόμου.

Σε προσωπικό επίπεδο, τα συναισθήματα είναι αντιφατικά. Η χαρά και η συγκίνηση της σημαντικής αυτής στιγμής στην ακαδημαϊκή πορεία ενός ιδιαίτερα αγαπητού συναδέλφου εναλλάσσεται με τη νοσταλγία που ήδη κάνει αισθητή την παρουσία της μέσα από την ανάμνηση σημαντικών στιγμών, όπως η ευγενική πρόσκληση του τιμώμενου προς το πρόσωπό μου για παρουσίαση διάλεξης στο μάθημά του στα πρώτα βήματα της σταδιοδρομίας μου αλλά και η ένθερμη υποστήριξή του στα διάφορα στάδια της ακαδημαϊκής μου εξέλιξης ως μέλους των εκλεκτορικών μου επιτροπών. Η εκτίμηση που έγινε φίλια, εξελίχθηκε σε μια ισότιμη και δημιουργική ακαδημαϊκή σχέση συνεργασίας που κρατά έως σήμερα και έχει ήδη αφήσει το αποτύπωμά της σε κοινά επιστημονικά έργα.

Είναι ευχής έργον ότι ο τιμώμενος συνεχίζει το ακαδημαϊκό του έργο με την ίδια διάθεση και ζωντάνια και μετά τη συνταξιοδότησή του και του εύ-

χομαι να συνεχίσει για πολλά ακόμα χρόνια να συμμετέχει ενεργά στα εγκληματολογικά δρώμενα και να έχουμε την ευκαιρία πολλών ακόμα συνεργασιών.

Χαιρετισμός από τη Σοφία Βιδάλη, Καθηγήτρια Εγκληματολογίας και Αντιεγκληματικής Πολιτικής, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Υπάρχουν στιγμές στη ζωή ενός ανθρώπου που οι άλλοι αποκτούν μια ιδιαίτερη βαρύτητα, ιδίως όταν πρόκειται να τους αποχαιρετήσεις, έστω και αναμενόμενα, έστω και ως κατάληξη μιας λαμπρής πορείας, που σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας.

Τότε απολογιστικά συνήθως κάνουμε αναδρομές στις καλύτερες στιγμές του άλλου. Στο Πανεπιστήμιο αυτοί οι «αποχαιρετισμοί», έχουν έναν τιμητικό αλλά και γιορταστικό χαρακτήρα συνήθως. Δεν παύουν, όμως, να προκαλούν πάντα συγκίνηση και αναστοχασμό. Η αφυπηρέτηση ενός δασκάλου και συναδέλφου, όπως ο Νέστωρ Κουράκης, είναι μια τέτοια περίπτωση. Είχα την τιμή να τον γνωρίσω αρχικά ως ήδη φτασμένο επιστήμονα και πανεπιστημιακό και αυτό τον ταύτιζε με την Εγκληματολογία στην Ελλάδα, ανάμεσα στους «απαραίτητους» συγγραφείς, που κάποιος έπρεπε να διαβάσει εάν ήθελε να μάθει για τα εγκληματολογικά πράγματα. Πολυγραφότατος, επίκαιρος, δραστήριος, ανοικτός σε συνεργασίες, ευγενικός και ήρεμος, ο δάσκαλος και συνάδελφος Νέστωρ Κουράκης, θα λείπει από τα ακαδημαϊκά έδρανα στην Ελλάδα, θα λείπει από το Εργαστήριο, που με τόσο μεράκι συνέχισε και ανέπτυξε τη δράση του.

Η συνεργασία μαζί του ήταν πάντα ένα πολύπλευρο μάθημα που τιμούσε αυτόν που συνεργαζόταν.

Η ίδια του η σημερινή πορεία είναι ένα «υπόδειγμα» αγάπης για το πανεπιστήμιο και τη ζωή. Είναι πραγματικά μια παρακαταθήκη για μας που ερχόμαστε μετά από το Νέστορα Κουράκη, να μη σταματήσουμε να εργαζόμαστε για την Εγκληματολογία.

Αγαπητέ μου Κύριε Κουράκη, όπως συνηθίζω να σας αποκαλώ

Εύχομαι να συνεχίσετε το έργο σας, να συνεχίσετε να γράφετε όπως πάντα και κυρίως, να είστε ευτυχισμένος όπου και εάν βρεθείτε. Η συνεργ-

γασία μαζί σας που είναι πραγματικά από αυτές που αξίζει κάποιος να έχει, θα συνεχίσει και η παρουσία σας θα μας τιμά πάντα

**Χαιρετισμός από την Οлга Θεμελή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια
Εγκληματολογικής Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας
Κρήτης**

Με ιδιαίτερη χαρά και συγκίνηση χαιρετίζω εκ μέρους του Τμήματος Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης τη διοργάνωση του συνεδρίου «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής» προς τιμή του ομότιμου Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη. Δεν πρόκειται μόνο για έναν αφοσιωμένο σκαπανέα της επιστήμης της Εγκληματολογίας την οποία υπηρέτησε αδιάλειπτα, με συνέπεια και ήθος για πολλές δεκαετίες αλλά και για έναν εξαιρετικό δάσκαλο με σπάνιο χάρισμα και δοτικότητα. Σε αυτό θα σταθώ υπογραμμίζοντας πώς δεν είναι τόσο το εύρος ενός μοναδικά πλούσιου, πολυσχιδούς και σπάνιου επιστημονικού έργου το οποίο εμπλουτίζει όχι μόνο την εγκληματολογία, αλλά και τη σωφρονιστική, την ιστορία του Δικαίου, το ουσιαστικό ποινικό Δίκαιο, το Δίκαιο των ανηλίκων, τη φιλοσοφία του Δικαίου ακόμα και την Ψυχολογία. Η μεγάλη του παρακαταθήκη είναι η ικανότητά του να δημιουργεί μαθητές. Από τη συστηματική καλλιέργεια και φροντίδα ενός φυτώριου νεαρών φοιτητών στους οποίους εμφύσησε την αγάπη για την εγκληματολογία, στη δημιουργία μιας γενιάς εγκληματολόγων τους οποίους με γενναιοδωρία στήριξε και στα μετέπειτα βήματά τους. Από τη συγγραφή του έργου «Εγκληματολογικοί Ορίζοντες» (1991) στο άνοιγμα πραγματικών οριζόντων για πολλούς εκκολλημένους νέους επιστήμονες. Το δάσκαλο Κουράκη αγαπούν οι μαθητές του περισσότερο κι από την επιστημονική του πολυμέρεια, περισσότερο και από το ίδιο του το έργο πάνω στο οποίο οικοδόμησαν στη συνέχεια τη δική τους επιστημονική ταυτότητα. Μέσα στο ερμάρι των σημαντικών εμπειριών τους ξεχωρίζουν τη συμμετοχή τους στις έρευνες που διεξήγαγαν μαζί του στα τότε ονομαζόμενα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων καθώς και στις Γυναικείες φυλακές του Κορυθαλλού. Μάλλον θα ήταν ανυποψίαστος για το τι θα σήμαινε στη συνέχεια, για πολλούς από τους νεαρούς τότε φοιτητές του, η πρώτη τους αυτή επαφή με το χώρο του εγκλει-

σμού, της παραβίασης των Δικαιωμάτων και της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας. Και μόνο αυτό θα αρκούσε για τα πολλά τους ευχαριστώ από καρδιάς.

**Χαιρετισμός από τη Δήμητρα Σορβατζιώτη, Επίκουρη Καθηγήτρια
Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας και
Αναπληρωτή Πρόεδρο στο Τμήμα Νομικής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας, Κύπρος**

Είναι με ιδιαίτερη χαρά, που το Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και δη το Τμήμα Νομικής και το Ινστιτούτο Ποινικών Σπουδών και Εγκληματολογίας, ανέλαβαν την συνδιοργάνωση του παρόντος συνεδρίου προς τιμή του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Και είναι τιμή μου, που προσφωνώ αυτό το συνέδριο όχι τόσο ως αντιπρόεδρος της Νομικής αλλά κυρίως για το γεγονός ότι τώρα πια και αφότου ο Καθηγητής Κουράκης, ανήκει πλέον στο ακαδημαϊκό προσωπικό της Νομικής μας, είμαι σε πραγματική θέση να μιλήσω για αυτόν και να τον τιμήσω με τον δέοντα τρόπο.

Όλοι οι νεότεροι σε αυτή την αίθουσα είχαμε την γνώση του, ως αντικείμενο μελέτης μας και άλλοι είχαμε ευτυχίσει να τον έχουμε καθηγητή ενώ άλλοι όχι. Δεν υπήρξε όμως ούτε ένας εμάς, που να μην έχει μελετήσει τα βιβλία του και να μην έχει προβληματιστεί θετικά για το μέλλον της ποινικής επιστήμης, της σωφρονιστικής και της εγκληματολογίας.

Ο καθηγητής Κουράκης είναι εκείνος ο δάσκαλος, ο οποίος με μελίχιο τρόπο στοχεύει στο νοηματικό και πραγματικό αποτέλεσμα, χωρίς αστοχία. Μπορεί να μελετά και διαισθάνεται με εξαιρετική ικανότητα, που πηγάζει από την παιδεία, την ειδική γνώση και την πείρα του, το σημείο που πρέπει να φτάσει ο επιστήμονας και η επιστήμη αυτή καθαυτή.

Είναι ο δάσκαλος, ο οποίος επιμένει στην πνευματική πρόοδο και δεν σταματά την αναζήτηση, ακόμη και όταν τώρα πια, είναι σε θέση απλά να θαυμάσει τους μαθητές του, που είναι πλέον καταξιωμένοι επιστήμονες. Έχει πάντα νέους στόχους, με σκοπό την διάνοιξη οριζόντων στις ποινικές επιστήμες. Δεν σταματάει να μαθαίνει τους νέους φοιτητές και επιστήμονες, πώς να σκέφτονται και πώς να υλοποιούν μια έρευνα, με πόση προσοχή πρέπει να μελετούν και πόση αφοσίωση πρέπει να δείχνουν. Παράλ-

ληλα δεν λησμονά την γεύση της ζωής, δεν απομονώνεται ερμητικά στα οικεία του, αλλά με θαυμάσια ζέση για την επιστήμη και τη ζωή υπενθυμίζει σε όλους μας ότι είμαστε εδώ στην υπηρεσία της επιστήμης αλλά και στο χρέος της ζωής.

Είναι σπουδαίος δάσκαλος και είμαστε τυχεροί που τώρα πια διδάσκει στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας και είμαστε πióτερο ευτυχείς, που έχουμε την δυνατότητα να περνούμε ώρες συνομιλώντας μαζί του και να τον αφήνουμε να μας οδηγεί στα βυζαντινά μονοπάτια της γνώσης του γιατί μαζί του ταξιδεύουμε χωρίς να ονειροπολούμε ασκόπως.

Το συνέδριο αυτό, το οποίο ακολουθεί το μεγάλο Παγκύπριο συνέδριο που έλαβε χώρα στις 6-7 Μαρτίου, έχει ως μια θεματική του, μια κυρίαρχη κατάσταση, την φτώχεια. Σήμερα είμαστε σε μια περίοδο που η φτώχεια δεν είναι μακρινή εικόνα. Είναι δίπλα μας και θα την δούμε μόλις βγούμε έξω από αυτή την αίθουσα του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών. Είναι δίπλα στα σκαλοπάτια του κτιρίου. Είναι εδώ και ως επιστήμονες έχουμε χρέος να μην την αγνοούμε. Είναι συνεπώς σπουδαίο, που ένα συνέδριο προς τιμήν καθηγητή γίνεται με θεματική, η οποία αντανακλά στην πραγματικότητα αυτής της χρονικής στιγμής. Αυτό δείχνει για άλλη μια φορά το «σύγχρονον» του καθηγητή Κουράκη.

Είναι γεγονός πως ένας δάσκαλος εάν έχει γεννηθεί τέτοιος, δεν παύει ποτέ να είναι δάσκαλος και ο Καθηγητής Κουράκης είναι δάσκαλός μας σε όλα τα επίπεδα της επιστήμης του, των εμπειριών του και των προβληματισμών του.

Με τούτα τα λόγια, εύχομαι αυτό το Συνέδριο να φωτίσει την σκέψη μας, να αυξήσει τον προβληματισμό μας και να επιφέρει τον εποικοδομητικό διάλογο μεταξύ μας και πέρα στην κοινότητα για τα σύγχρονα ζητήματα που μας απασχολούν, τα οποία, όπως ο καθηγητής Νέστορας Κουράκης θα έλεγε, κάπου στο παρελθόν και στην ιστορία, έχουν μια άκρη της λύσης τους.

**Χαιρετισμός από τον Γιώργο Νικολόπουλο, Καθηγητή
Εγκληματολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και
Πρόεδρο Δ.Σ. του ν.π.ι.δ. «Επάνοδος»**

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ν.Π.Ι.Δ. «Επάνοδος» αποδέχτηκε ομόφωνα και με χαρά την τιμητική πρόταση να συμμετάσχει στην οργάνωση αυτού του συνεδρίου προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Νέστορα Κουράκη και τούτο για δύο λόγους:

- Κατ' αρχάς, γιατί ο Νέστορας Κουράκης διατέλεσε Πρόεδρος του πρώτου Διοικητικού Συμβουλίου της «Επανάδο» και υπήρξε ουσιαστικά εκείνος που έστησε εξ αρχής – με γνώση και επιμονή – τον πρώτο και μοναδικό μέχρι σήμερα δημόσιο φορέα της χώρας μας με κύρια αποστολή του την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων και των πρώην κρατουμένων. Γι' αυτό το λόγο η παρουσία μου εδώ δεν αποτελεί απλώς απόδοση τιμής στο πρόσωπο του Νέστορα Κουράκη αλλά, πολύ περισσότερο, έκφραση μιας βαθιάς ευχαριστίας για το διαρκές ενδιαφέρον και την ενεργό συμπαράστασή του στο έργο μας.
- Ο δεύτερος λόγος που οδήγησε την «Επάνοδο» στην απόφασή της να βρίσκεται ανάμεσα στους συνδιοργανωτές αυτού του συνεδρίου, έχει να κάνει με το κεντρικό του θέμα: «Κρίση, έγκλημα και σύστημα ποινικής καταστολής»: ένα θέμα, όμως, που κάθε λέξη του φαίνεται, εκ πρώτης όψεως, ν' αντιστρατεύεται το πρόταγμα της κοινωνικής επανένταξης που υπηρετούμε στην «Επάνοδο». Πράγματι:
 - Πόση προτεραιότητα μπορεί να δοθεί στην επανένταξη των κρατουμένων σε καιρούς κρίσης;
 - Πώς η ρήξη με τους κανόνες, που σηματοδοτεί το έγκλημα, μπορεί ν' συνοδεύεται από διαδικασίες επανένταξης μέσα σ' ένα διαρρηγμένο κοινωνικό ιστό;
 - Και τέλος: Πώς μπορεί το ποινικό σύστημα - που εξ ορισμού αποκλείει και καταστέλλει - να συμπεριλάβει στη λογική και τη λειτουργία του την ιδέα της κοινωνικής επανένταξης της «πελατείας» του;

Όλα αυτά τα ερωτήματα φαίνεται να επιδέχονται μια κατ' αρχήν αρνητική απάντηση, η οποία θα έπρεπε να αποτρέψει έναν φορέα, όπως η «Επάνοδος», που υπηρετεί την ιδέα της επανένταξης, να συμμετάσχει στη

συνδιοργάνωση αυτού του συνεδρίου. Εντούτοις, ο λόγος που έφερε εδώ την «Επάνοδο» είναι γιατί οι απαντήσεις που προσπαθεί, με την πράξη της, να δώσει στα προηγούμενα ερωτήματα, συγκλίνουν σε αντίθετη κατεύθυνση από εκείνη που φαίνεται να προκρίνει σήμερα η κυρίαρχη αντίληψη για το έγκλημα, την κρίση και το σύστημα ποινικής καταστολής:

- Σε καιρούς κρίσης, που δοκιμάζονται η κοινωνική συνοχή και η κοινωνική αλληλεγγύη, το αίτημα της κοινωνικής ένταξης πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα στην προσέγγιση ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως οι αποφυλακισζόμενοι και οι πρώην κρατούμενοι.
- Η ρήξη με τους κανόνες δεν πρέπει να οδηγεί αναπόδραστα στον αποκλεισμό και την περιθωριοποίηση αλλά σε μια επαναδιαπραγμάτευση της κοινωνικής θέσης των πρώην κρατουμένων μέσα σε μια εντάσσουσα κοινωνία.
- Τέλος, γιατί στο πλαίσιο ενός ποινικού συστήματος, όπως το δικό μας, που έχει απαλείψει – και ορθά - από το οπλοστάσιό του τη θανατική ποινή, απώτερος στόχος κάθε μορφής ποινικής μεταχείρισης δεν μπορεί να είναι άλλος από την κοινωνική επανένταξη των παραβατών του νόμου. Άλλωστε, όπως παρατηρεί χαρακτηριστικά ο τιμώμενος, «η μέριμνα για τους αποφυλακισζόμενους αποτελεί τη σημαντικότερη προϋπόθεση για τη μείωση της υποτροπής αλλά και για μια αντεγκληματική πολιτική με ανθρώπινο πρόσωπο»¹.

Μ' αυτές τις σκέψεις χαιρετίζω εκ μέρους του Διοικητικού Συμβουλίου της «Επάνοδος» το συνέδριό μας και εύχομαι σε όλες και όλους καλή επιτυχία στις εργασίες μας!

¹ Ν. Κουράκη, Μέριμνα για τους αποφυλακισζόμενους: Η σημαντικότερη προϋπόθεση για μείωση της υποτροπής, αλλά και για μια αντεγκληματική πολιτική με ανθρώπινο πρόσωπο, *Ραδάμανθς*, 2008, τ. 13, σσ.336-346 / *Ποινικός Λόγος*, 2008, τ. 2, σσ. 253-257.

**ΟΙ ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ
ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΕΣΤΟΡΑ Ε. ΚΟΥΡΑΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΤΗ ΕΠΙΔΟΣΗΣ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΝ
ΤΟΥ ΤΙΜΗΤΙΚΟΥ ΤΟΜΟΥ (21^η ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2015)**

Σε ειδική εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στην Αίθουσα Τελετών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών την 21^η Δεκεμβρίου 2015 επιδόθηκε από τον Πρύτανη ο παρών Τιμητικός Τόμος σε έντυπη μορφή προς τον Νέστορα Κουράκη. Κατά τη διάρκεια αυτής της εκδήλωσης έγιναν οι ακόλουθες αναφορές στο έργο και την προσωπικότητα του Νέστορα Κουράκη:

***Προσφώνηση από τον Πρύτανη
του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Καθηγητή κ. Μελέτιο-Αθανάσιο Δημόπουλο:***

Αισθάνομαι ιδιαίτερη χαρά που θα επιδώσω σήμερα Τιμητικό Τόμο σε ένα από τα πλέον καταξιωμένα μέλη της πανεπιστημιακής μας κοινότητας και έναν κορυφαίο Εγκληματολόγο, τον Ομότιμο Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη. Ήδη το γεγονός ότι στον Τόμο αυτόν συγκεντρώθηκαν πάνω από 120 μελέτες εκπονηθείσες από διακεκριμένους επιστήμονες εξ όλων των Πανεπιστημίων της Χώρας δείχνει, πιστεύω, με ανάγλυφο τρόπο όχι μόνο την εκτίμηση και αναγνώριση που απολαμβάνει ο τιμώμενος στον επιστημονικό του χώρο, αλλά και τα αισθήματα αγάπης που τρέφουν για το πρόσωπό του οι συνάδελφοι, συνεργάτες και μαθητές του. Άλλωστε ο τιμώμενος φαίνεται να διαθέτει όντως το χάρισμα να εμφυσά στους μαθητές του την αγάπη για την επιστήμη και να τους στηρίζει γενναϊόδωρα στη μετέπειτα πορεία τους, έχοντας δημιουργήσει έτσι μια εξαιρετική νέα γενιά εγκληματολόγων και ποινικολόγων, αλλά και προωθώντας γενικότερα τις συλλογικές επιστημονικές προσπάθειες. Καρπός αυτών των προσπαθειών, σε συνεργασία με μαθητές του, υπήρξε π.χ. η επιμέλεια από τον τι-

μώμενο του τετράτομου έργου με κείμενα συναδέλφων του για την Αντεγκληματική Πολιτική, καθώς και η έκδοση τόμων με μελέτες εμπειρογνομόνων για τα επιμέρους Οικονομικά Εγκλήματα στην Ελλάδα και στην Κύπρο.

Κυρίως όμως η αξία τέτοιων συλλογικών προσπαθειών φαίνεται στο έργο που επιτελέστηκε από το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, του οποίου ο τιμώμενος διετέλεσε Διευθυντής κατά τα τελευταία 14 χρόνια. Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι το εν λόγω Εργαστήριο, που είναι ενταγμένο στα ερευνητικά κέντρα του Πανεπιστημίου μας, έχει να επιδείξει σπουδαιότατο έργο, για το οποίο μπορούμε να νιώθουμε υπερήφανοι: Πρόκειται για τριανταένα τόμους εκδόσεων ως προς όλο το φάσμα της εγκληματολογικής επιστήμης, είκοσι οκτώ ελληνόφωνα και επτά αγγλόφωνα τεύχη του μοναδικού στην Ελλάδα δωρεάν προσβάσιμου ηλεκτρονικού εγκληματολογικού περιοδικού «The Art of Crime», σεμινάρια κλινικής ψυχολογίας και δικαστικής γραφολογίας σε κάθε εξάμηνο, τακτική συνεργασία με πανεπιστήμια ή ερευνητικά κέντρα και κοινωνικούς φορείς της Ελλάδας και του εξωτερικού, και, τέλος, πάνω από δεκαπέντε έρευνες με επιστημονική ευθύνη του τιμωμένου σε κρίσιμα εγκληματολογικά θέματα, όπως η κατάσταση στις φυλακές ανηλίκων και στις γυναικείες φυλακές, η ευθανασία και η διαφθορά/δωροδοκία. Σημειώνεται μάλιστα ότι οι δραστηριότητες αυτές πραγματοποιήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια πρωτίστως με την εθελοντική εργασία φοιτητών και συνεργατών του τιμωμένου. Μέσα από τις πολυσχιδείς αυτές δράσεις του Εργαστηρίου, δεκάδες φοιτητών και νέων επιστημόνων έμαθαν να εργάζονται μεθοδικά στον χώρο των Ποινικών Επιστημών και να ανοίγουν έτσι νέους ορίζοντες στην έρευνα. Το πλήθος αυτών των μαθητών που παρευρίσκονται απόψε εδώ και τιμούν τον καθηγητή τους αποτελεί άλλωστε, όπως εκτιμώ, την καλύτερη δικαίωση ενός Πανεπιστημιακού Δασκάλου.

Πέρα όμως από το χάρισμα αυτό της ενθάρρυνσης των νέων επιστημόνων προς την έρευνα και της παρότρυνσης για συλλογικές προσπάθειες, ο τιμώμενος διαθέτει, πιστεύω, και ορισμένες άλλες σημαντικές αρετές, που καταξιώνουν το έργο του και το αναδεικνύουν σε θέση περιωπής.

Ειδικότερα, ο τιμώμενος εντυπωσιάζει με το πλήθος και την ποιότητα του επιστημονικού του έργου: Έχει συγγράψει ή επιμεληθεί πάνω από 35

βιβλία και σχεδόν 200 μελέτες, δημοσιευμένες σε έγκριτα επιστημονικά περιοδικά, συλλογικούς τόμους, πρακτικά συνεδρίων και τιμητικούς τόμους της Ελλάδας και του εξωτερικού. Συνδυάζει, δε, κατά κανόνα στο έργο του την Εγκληματολογία με το Ποινικό Δίκαιο και την Αντεγκληματική Πολιτική, ενώ έχει συντελέσει στην ανάδειξη και παραμελημένων παλαιότερα κλάδων των Ποινικών Επιστημών, όπως το Δίκαιο της Οικονομικής Εγκληματικότητας, η Αντεγκληματική Πολιτική και η Έμφυλη Εγκληματικότητα. Ακόμη, διατύπωσε σημαντικές θεωρίες για την ερμηνεία και αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου, όπως ιδίως τη θεωρία της θεσμικής δυσλειτουργίας σε σχέση με τους λεγόμενους κοινωνικοποιητικούς θεσμούς (οικογένεια, παιδεία, εργασία) και την επίδραση της δυσλειτουργίας τους στη νεανική παραβατικότητα.

Όμως, τα ενδιαφέροντα του τιμωμένου δεν περιορίστηκαν μόνο στον χώρο των Ποινικών Επιστημών. Ως ένας γνήσιος *homo universalis* της εποχής μας, καλλιέργησε συνολικότερα την Επιστήμη του Δικαίου, βραβευόμενος ήδη σε νεαρή ηλικία από την Ακαδημία Αθηνών για το έργο του *Περί Καταχρήσεως Δικαιώματος κατά το Ιδιωτικό και Δημόσιο Δίκαιο*. Επιπλέον, εξέδωσε εμπειριστατωμένα έργα για τα αρχαιοελληνικά ιδεώδη και τη βυζαντινή στρατηγική.

Το λαμπρό αυτό επιστημονικό έργο (με 31 ξενόγλωσσες δημοσιεύσεις), η γλωσσομάθεια του τιμωμένου, καθώς και οι εξαιρετικές σπουδές του στη Γερμανία και τη Γαλλία, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για τη διεθνή αναγνώρισή του, αρχικά με την πρόσκληση να διδάξει ως Επισκέπτης Καθηγητής σε Πανεπιστήμια της Αγγλίας (Οξφόρδη), της Ιταλίας και της Κύπρου, και πιο πρόσφατα με την εκλογή του στην Ευρωπαϊκή Ακαδημία Επιστημών και Τεχνών.

Επίσης και στην Ελλάδα ο τιμώμενος δέχθηκε κατά καιρούς να συνδράμει με τις επιστημονικές του γνώσεις στα δημόσια πράγματα της Χώρας, ως Μέλος και εν συνεχεία Αντιπρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης, ως Πρόεδρος του Συμβουλευτικού Σώματος κατά της Διαφθοράς, ως ιδρυτικός Πρόεδρος του Κέντρου Επανεξέταξης Αποφυλακισμένων «Επάνοδος», ως Πρόεδρος ή Μέλος Νομοπαρασκευαστικών Επιτροπών για θέματα Αθλητικού Δικαίου, Δικαίου Ανηλίκων, Νόμου περί Ναρκωτικών, κ.λπ., καθώς και ως εκπρόσωπος της Ελλάδος σε Ευρωπαϊ-

κές και Διεθνείς Συνδιασκέψεις.

Όμως, και σε επίπεδο ανθρώπινης προσωπικότητας, ο τιμώμενος αφήνει, κατά τη γνώμη μου, σε όλους τις καλύτερες εντυπώσεις. Πάντοτε συνεργάσιμος, δοτικός, με ενσυναίσθηση και πηγαίο ενδιαφέρον για τους άλλους, με ευαισθησίες για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις κοινωνικές ανισότητες, με ήπιους τόνους αλλά και αυστηρότητα προς τον εαυτό του, υπήρξε πάντοτε η ενσάρκωση του ήρεμου και ταυτόχρονα αποφασιστικού ανθρώπου, ο οποίος με ακέραιο ήθος, ευσυνειδησία και επιμονή επιδιώκει την πραγμάτωση των ευγενών ιδανικών του.

Σας εύχομαι, αγαπητέ κ. Κουράκη, να έχετε υγεία και να συνεχίσετε προς την ίδια κατεύθυνση πραγμάτωσης των ιδανικών σας και στα επόμενα χρόνια, υπηρετώντας τη Δικαιοσύνη, την Επιστήμη και την Αλήθεια, τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Κύπρο μας, όπου βρίσκεσθε τώρα.

**Χαιρετισμός από την Κοσμήτορα
της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών Καθηγήτρια κ. Διονυσία Καλλινίκου:**

Η Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών με ιδιαίτερη χαρά χαιρετίζει την τελετή επίδοσης τιμητικού τόμου στον Ομότιμο Καθηγητή Κύριο Νέστορα Κουράκη.

Ο τιμητικός αυτός τόμος αποτελεί ελάχιστη τιμή για τη σημαντική συμβολή σας στη νομική επιστήμη και τη διαμόρφωση των πανεπιστημιακών σπουδών στη χώρα μας, ιδίως στην Εγκληματολογία και το Ποινικό Δίκαιο, γνωστικά αντικείμενα τα οποία διδάξατε με αφοσίωση και εξαιρετική επιτυχία τριάντα πέντε χρόνια στη Σχολή μας σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο.

Πέρα από την υψηλή ποιότητα συγγραφής και διδασκαλίας, αναλάβετε πολλά δημόσια αξιώματα, καθώς και τη διεύθυνση του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών που ανήκει στη Σχολή μας αφήνοντας μεγάλη παρακαταθήκη στην έρευνα της εγκληματολογίας και σωφρονιστικής στην Ελλάδα.

Το έγκριτο έργο σας αναγνωρίστηκε από τους συναδέλφους και φοιτητές σας, παράλληλα με το ακαδημαϊκό ήθος και την ευγένεια που σας δια-

κρίνει.

Η απονομή σε σας του Βραβείου της Ακαδημίας Αθηνών και η εκλογή σας ως επισκέπτη καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης είναι μεγάλη τιμή προς το πρόσωπό σας για το σπουδαίο πνευματικό και ακαδημαϊκό έργο σας που έχει διεθνή ακτινοβολία.

Ανήκετε στους πρωτοπόρους νομικούς που με καινοτόμο πνεύμα προσεγγίσατε και προτείνατε λύσεις για επίκαιρα νομικά προβλήματα, όπως το οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα, η διαφθορά, η ευθανασία, τα ναρκωτικά, το δίκαιο των ανηλίκων, η κατάσταση στις φυλακές και ο εθισμός στο διαδίκτυο.

Εκτός από το ακαδημαϊκό και επιστημονικό σας έργο, μεγάλη σημασία έχει η ευγένειά σας, το δημοκρατικό σας ήθος, ο συναινετικός και φιλικός χαρακτήρας σας, καθώς και η αγάπη σας στον ελληνικό πολιτισμό.

Δεχθείτε τα θερμά μας συγχαρητήρια για την έκδοση του Τιμητικού Τόμου και τις ευχές μας να συνεχίσετε τη μεγάλη ακαδημαϊκή διαδρομή σας και να αναδείξετε νέες δράσεις και νέα ερευνητικά πεδία μέσα από την επιστημονική κοινότητα για την οποία ακατάπαυστα εργάζεσθε.

Δεχθείτε επίσης τις εγκάρδιες ευχές μας για κάθε καλό σε σας και την οικογένειά σας.

**Χαιρετισμός από τον Πρόεδρο του Τμήματος Νομικής
του Πανεπιστημίου Λευκωσίας
Καθηγητή κ. Αχιλλέα Κ. Αιμιλιανίδη:**

Είναι με ιδιαίτερη ικανοποίηση που απευθύνω τον χαιρετισμό αυτό στην τελετή επιδόσεως του τιμητικού τόμου στον Ομότιμο Καθηγητή της Νομικής Σχολής Αθηνών και Καθηγητή Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας Νέστορα Κουράκη.

Η επίδοση του τιμητικού τόμου προς τον Καθηγητή Νέστορα Κουράκη συνιστά μια αναγνώριση προς ένα διακεκριμένο διανοούμενο, ο οποίος πρωταγωνιστεί στο ακαδημαϊκό γίγνεσθαι εδώ και αρκετές δεκαετίες και με τον οποίο είχα την τιμή να συνεργαστώ μετά την έλευση του στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας τον Σεπτέμβριο του 2014.

Η συνύπαρξη στο ίδιο ακαδημαϊκό περιβάλλον με τον Νέστορα Κουρά-

κη είναι μια εμπειρία ιδιαίτερα ωφέλιμη για όποιον είχε τη χαρά να την βιώσει, όπως είχαμε στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας το τελευταίο ενάμιση έτος. Δεν είναι μόνο οι γνώσεις και το βάθος του ακαδημαϊκού του λόγου που τον κάνουν να ξεχωρίζει, αλλά το αδιαμφισβήτητο ακαδημαϊκό και προσωπικό ήθος. Πάντοτε πρόθυμος να στηρίξει και να καθοδηγήσει όλους τους νεώτερους του συναδέλφους και φοιτητές, να συμμετάσχει στα ακαδημαϊκά δρώμενα και να συνδράμει στην συζήτηση των δύσκολων ζητημάτων, είτε αυτά είναι διοικητικής, είτε ακαδημαϊκής φύσης. Η μέθοδος διδασκαλίας του, την οποία είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω, ζωντανή και δημιουργική, μέσω διαλόγου με τους φοιτητές και προσπάθειας να ενεργοποιηθούν οι αισθήσεις τους μέσα από τη σύνδεση φιλοσοφικών προβληματισμών και νομικής πρακτικής.

Ο Νέστορας Κουράκης συνδυάζει χαρακτηριστικά που δύσκολα συναντώνται σε ακαδημαϊκό δάσκαλο: τη βαθύτατη γνώση του γνωστικού του αντικειμένου σε συνδυασμό με την πολυμέρεια και βαθιά γνώση άλλων, συναφών και μη επιστημονικών τομέων. Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα επεκτείνονται όχι μόνο στις ποινικές επιστήμες, αλλά και σε άλλους κλάδους του δικαίου, τη φιλοσοφία, την ιστορία και την κοινωνιολογία. Σε μια εποχή κατά την οποία η υπέρμετρη εξειδίκευση περιορίζει τη δυνατότητα πολύ-επιστημονικών προσεγγίσεων και ολοκληρωμένης μελέτης του ερευνητικού αντικειμένου κατά τρόπο που να οδηγεί σε διαφορετικές και πληρέστερες αναγνώσεις, ο Νέστορας Κουράκης μας υπενθυμίζει την υπεροχή του προτύπου του *homo universalis* μέσα από την αρτιότητα του επιστημονικού και διδακτικού του έργου.

Το δημοσιευμένο έργο του με πέραν των 200 ποιοτικών δημοσιεύσεων, η υπηρεσία του στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, στο Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης και σε πανεπιστήμια της Ιταλίας και της Κύπρου, η συμμετοχή του ως επιστημονικού συνεργάτη και ως μέλους ελληνικών και ξένων επιστημονικών συλλόγων και εταιρειών, η εκλογή του ως τακτικού μέλους της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών, η βράβευση του από την Ακαδημία Αθηνών, όλη του η σταδιοδρομία εμφανίζει ένα ακούραστο εργατή του λόγου και των επιστημών και κυρίως ένα ενεργό πολίτη που μέσα από την ακαδημαϊκή ιδιότητα δεν περιορίζεται στην από καθέδρας κρίση, αλλά διεκδικεί την εφαρμογή των επιστημονικών του θέσεων και τη βελτίωση

του κοινωνικού συνόλου.

Με δυο λόγια ο Νέστορας Κουράκης είναι ένα είδος ακαδημαϊκού που σταδιακά εκλείπει, του δημόσιου διανοούμενου. Στο πρόσφατο έργο του Ράσελ Τζάκομπυ (Οι Τελευταίοι Διανοούμενοι. Η Αμερικανική Πνευματική Ζωή σε μια Εποχή Ακαδημαϊκότητας, Νησίδες, 2008) εκφράζεται η άποψη ότι η ανία στοιχειώνει πλέον το διδακτικό προσωπικό των πανεπιστημίων και ότι οι διανοούμενοι που γράφουν σήμερα με ζωντάνια και σαφήνεια, απευθυνόμενοι στο μορφωμένο αναγνώστη, είναι τόσο λιγστοί όσο τα σπίτια με χαμηλό νοίκι στη Νέα Υόρκη. Ο τιμητικός τόμος προς τον Νέστορα Κουράκη λειτουργεί και ως μια υπενθύμιση της σημασίας των δημοσίων διανοουμένων σε εποχές πνευματικής και κοινωνικής κρίσης, μιας σημασίας στην οποία κεντρικό ρόλο έχουν να διαδραματίσουν πανεπιστημιακοί όπως αυτός.

**Παρουσίαση της προσωπικότητας του τιμωμένου
από την κ. Καλλιόπη Δ. Σπινέλλη, Ομ. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας
και Σωφρονιστικής της Νομικής Σχολής του Εθνικού
και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών:**

Με πολλή χαρά, και πρέπει να ομολογήσω, και με συγκίνηση, βρίσκομαι ανάμεσα σε εκλεκτούς συναδέλφους που ήρθαν για να τιμήσουν και να αναγνωρίσουν την αξία και την προσφορά στην ελληνική νομική παιδεία – και όχι μόνο – του ομότιμου καθηγητή Νέστορα Κουράκη.

Θα μου επιτρέψετε να εκφέρω λίγα λόγια από καρδιάς και μέσα από προσωπικά βιώματα και να μην ασχοληθώ με τα πολύ σημαντικά βιογραφικά ή εργογραφικά στοιχεία ή τα βραβεία του τιμωμένου. Άλλωστε σε αυτά αναφέρθηκαν ήδη άλλοι.

Ευθύς εξ αρχής πάντως πρέπει να διευκρινίσω ότι η καρδιά θα εκφραστεί μέσω του μυαλού δηλ., χωρίς υπερβολές, φιλοφρονήσεις ή εξωραϊσμούς. Ωστόσο, κάθε αναφορά σχετική με την προσωπικότητα του Νέστορα Κουράκη ως ακαδημαϊκού δασκάλου ή και ως μέλους της ελληνικής κοινωνίας, μοιάζει υπερβολική, ενώ είναι, πέρα για πέρα, αληθινή και μετρημένη.

Με το Νέστορα μας συνδέει μια σχεδόν σαραντάχρονη γνωριμία. Ήταν,

θυμάμαι, η δεκαετία του 70', όταν με επισκέφτηκε σπίτι μας. Βρισκόμουν τότε στην αρχή της πανεπιστημιακής μου σταδιοδρομίας με ένα πρόσφατο διδακτορικό από γνωστή νομική σχολή των ΗΠΑ. Σκοπός της επίσκεψης του Νέστορα – ο οποίος αν και νεότερος τότε, αντανakλούσε τον ομηρικό χαρακτηρισμό του Νέστορα ως σοφού και συνετού γέροντος - ήταν η συζήτηση δύο κυρίως θεμάτων, έκτοτε ιδιαίτερα προσφιλών του:

Το πρώτο θέμα ήταν το οικονομικό έγκλημα. Η πολύωρη συζήτησή μας επικεντρώθηκε στα πολλά εγκλήματα που σκεπάζει η ομπρέλα των οικονομικών εγκλημάτων, στον Sutherland, τον πατέρα των εγκλημάτων λευκού περιλαιμίου, και στην ενδεικνυόμενη αντεγκληματική πολιτική, αλλά και στην αντεγκληματική πολιτική γενικά.

Το δεύτερο θέμα αφορούσε τον εθνικό χαρακτήρα των Ελλήνων, τα κλασικά ιδεώδη στην παιδεία και τον Βυζαντινό πολιτισμό. Φαίνεται πως από τα μαθητικά του χρόνια ο Νέστωρ Κουράκης είχε ενστερνισθεί την τολστοϊκή ρήση “Χωρίς ελληνομάθεια δεν υπάρχει παιδεία”.

Με την πάροδο των χρόνων, η γνωριμία μας εξελίχθηκε σε πολύ αγαπή, και καρποφόρα συνεργασία με καρπούς ερευνητικούς και συγγραφικούς. Κι η συνεργασία μας αυτή τεκμηριώνεται από τη σειρά των δημοσιεύσεων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, του τομέα Ποινικών Επιστημών, που αριθμεί 30 βιβλία. Η πρώτη δημοσίευση πραγματοποιήθηκε το έτος 2000 και είχε για τίτλο: Κωνσταντίνος Γαρδίκας: ο θεμελιωτής της Εγκληματολογίας στην Ελλάδα.

Γενικά, το τάλαντο που είχε ο τιμώμενος να συνάπτει συνεργασίες δεν περιοριζόταν στα στενά πλαίσια των ποινικών επιστημών αλλά κάλυπτε και άλλους τομείς, όπως την κοινωνιολογία, τις γενικές αρχές δικαίου, το ποινικό δίκαιο και τη φιλοσοφία του δικαίου ή το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο, όπως αποδεικνύεται από το πολύπλευρο συγγραφικό του έργο αλλά και από τους συμμετέχοντες στον τιμητικό τόμο επιστήμονες που υπηρετούν ποικίλους δικαιοκούς αλλά και κοινωνιολογικούς κλάδους.

Η πολύχρονη, στενή συνεργασία μας, συνέτεινε στο να αποκαλυφθεί μια σειρά από χαρακτηριστικά που διακρίνουν την προσωπικότητά του Νέστορα Κουράκη. Βαθμιαία ανακάλυψα ότι τα χαρακτηριστικά αυτά αποτελούσαν στοιχεία του αποτελεσματικού και αγαπητού σε φοιτητές και συναδέλφους πανεπιστημιακού δασκάλου. Του δασκάλου ο οποίος δεν

σπρώχνει τους φοιτητές μόνο στον οίκο της σοφίας, αλλά και τους οδηγεί στο κατώφλι του μυαλού τους, για να θυμηθούμε τον Χαλίλ Γκιμπράν της νεότητάς μας. Του ακαδημαϊκού δασκάλου ο οποίος δεν διανέμει μόνο γνώσεις που ενδέχεται να λησμονηθούν, αλλά και αξίες που διατηρούνται, όπως άλλωστε και η παιδεία που εν τέλει είναι, “αυτό που επιβιώνει όταν όλα όσα έχουν μαθευτεί ξεχνιούνται” (“Education is what survives when what has been learned has been forgotten, B.F. Skinner, *New methods and new ways in teaching*, New Scientist, May 1964, no 392, p. 484)

Γι αυτό και ο συνάδελφος Νέστωρ Κουράκης ενέπνεε και εμπνέει τους φοιτητές του μεταδίδοντάς τους το πάθος του για την επιστημονική γνώση εν γένει, γεγονός που τεκμηριώνεται από τη σχεδόν αναγεννησιακή ευρύτητα του πλούσιου σε ποιότητα και ποσότητα συγγραφικού του έργου, το οποίο, φυσικά, αποκαλύπτεται ιδίως στο προσφιές γνωστικό του αντικείμενο της εγκληματολογίας στην ευρεία της έννοια που περιλαμβάνει, μ.ά., την ποινική καταστολή και την αντεγκληματική πολιτική.

Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι ο Νέστωρ παραλάμβανε ορισμένους φοιτητές που τον παρακολουθούσαν από κοντά - αλλά είχαν κλειστούς και περιορισμένους ορίζοντες - και τους μετάλλαζε σε φοιτητές με ανοικτούς 'εγκληματολογικούς ορίζοντες", για να θυμηθούμε και τον τίτλο ενός από τα βιβλία του. Και ήταν ακόμη ο δάσκαλος που δεν άφηγε κανέναν σωστό φοιτητή να δραπετεύσει από το πανεπιστήμιό μας χωρίς να μάθει πόσο λίγα γνώριζε (Πλάτων, Απολογία Σωκράτη, αλλά και Robert J. Oppenheimer).

Όλοι όσοι γνώρισαν τον Νέστορα Κουράκη, συνάδελφοι ή πραγματικοί, δηλ., παρακολουθούντες, φοιτητές, θα συμφωνούσαν στο ότι είναι οπαδός των συλλογικών προσπαθειών και επιτεύξεων. Είναι αποτελεσματικός, ίσως επειδή είναι πολύ εργατικός αλλά όχι εργασιομανής, γιατί έχει πλήθος ενδιαφερόντων. Είναι εραστής της τελειότητας αλλά όχι της τελειοθρίας, αφού είναι οπαδός του αθηναϊκού χρυσού κανόνα του “μέτρου”.

Ο τιμώμενος απόψε ακολουθεί μια δίκαιη και ορθή κατανομή εργασίας με τους συνεργάτες του, στους οποίους κατανέμει όχι μόνο καθήκοντα αλλά προσφέρει μαζί με τις γνώσεις και αξίες, γι αυτό και είναι τόσο αγαπητός.

Δεν είναι όμως μόνο αγαπητός. Είναι σε θέση με την νηφαλιότητα και

την αισιοδοξία του να επηρεάζει θετικά τους γύρω του. Είναι αυτό που άλλοι το αποκαλούν “παράδειγμα για μίμηση” και άλλοι “χαρισματικό πανεπιστημιακό δάσκαλο”. Μάλλον γι αυτό αρκετοί από τους πιστούς φοιτητές του είναι τώρα επιτυχημένοι ακαδημαϊκοί δάσκαλοι ή επιστήμονες υπηρετούντες κυρίως σε φορείς κοινωνικής προσφοράς. Γεγονότα όχι τυχαία...

Πάντα θαύμαζα πόσο έμπειρος χειριστής των ανθρωπίνων σχέσεων και όχι μόνο της ελληνικής γλώσσας και της βιβλιογραφίας, ελληνικής και ξένης, είναι ο Νέστωρ Κουράκης. Και αυτό αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς του. Σε δυσκολίες επικοινωνίας μεταξύ συναδέλφων γίνεται επίκληση στον Νέστορα να παρέμβει, γιατί είναι μειλίχιος, επιλέγει λέξεις συμφιλιοτικές, αντί για αιχμηρές, και γενικά γνωρίζει τον κατάλληλο τρόπο και λόγο προσέγγισης των ανθρώπων.

Πολλοί από εμάς τον θαυμάζουμε και για την ταχύτητα με την οποία συγγράφει αξιόλογα πονήματα, καθώς και για την ορθή διαχείριση του χρόνου του. Γι αυτό και είναι διαθέσιμος για επιστημονικές συνεργασίες αλλά και για ειδυλλιακές οικογενειακές στιγμές.

Μας λείπει τώρα που τον χαιρείται το νησί της Αφροδίτης. Χαιρόμαστε όμως που δημιουργεί νέους συνεργάτες και νέους φίλους και που προσφέρει επιστημονικά ερεθίσματα και γνώσεις σε νέους φοιτητικούς πληθυσμούς.

Να είσαι πάντα καλά Νέστορα και να διατηρείς τις πολλές σου αρετές.

*Η επίδοση του Τιμητικού Τόμου στον Νέστορα Κουράκη από την
Κοσμήτορα της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών Καθηγήτρια
κ. Διονυσία Καλλινίκου.*

Η αντιφώνηση του Νέστορα Κουράκη. Διακρίνονται επίσης η Κοσμήτωρ της Νομικής Σχολής Αθηνών Καθηγήτρια κ. Διον. Καλλινίκου, ο Καθηγητής της Νομικής Σχολής Αθηνών και μέλος της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών κ. Χρ. Μυλωνόπουλος, ο Πρόεδρος Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας Καθηγητής κ. Αχιλλ. Αιμιλιανίδης και η Ομότιμη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Καλλιόπη Σπινέλλη

Αποψη από την Αίθουσα Τελετών κατά την εκδήλωση. Διακρίνονται οι ομότιμοι Καθηγητές κ. Διονύσιος Σπινέλλης, κ. Αννα Μπενάκη-Ψαρούδα, Ακαδημαϊκός, κ. Νικ. Κλαμαρής, κ. Σωτ. Λύτρας, κ. Μιχάλης Σταθόπουλος, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής, και κ Σπύρος Βρέλλης. Επίσης διακρίνεται ο κ. Λουκάς Παπαδήμος, Ακαδημαϊκός και πρ. Πρωθυπουργός.

Μία ακόμη άποψη της Αίθουσας Τελετών κατά την εκδήλωση. Διακρίνονται ο Καθηγητής και πρ. Πρύτανης κ. Θεόδ. Φορτσάκης, ο Αντιπρύτανης του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Αντώνης Καλοκαιρινός, ο ομότιμος Καθηγητής και Επίτιμος Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας κ. Πέτρος Παραράς, η επίτιμη Αντιπρόεδρος του Συμβουλίου Επικρατείας κ. Τάνια. Τσαμπάση, και οι ομότιμοι Καθηγητές κ. Αργύριος Καρράς και κ. Ανδρέας Δημητρόπουλος

*Η ώρα των συγχαρητηρίων, αμέσως μετά την αντιφώνηση
και την ολοκλήρωση της τελετής*

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα: Τρεις αφηγήσεις

ΚΑΛΛΙΟΠΗ Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗ*

Ενώ για τις επιπτώσεις της δημοσιο-οικονομικής κρίσης στην υγεία έχουν εκπονηθεί αρκετές και σημαντικές έρευνες¹, η βιβλιογραφία σχετικά με την επίδραση της κρίσης στην εγκληματικότητα είναι πενιχρή, έως –ως προς τη χώρα μας– ανύπαρκτη. Έτσι, στην παρούσα μελέτη επιχειρείται μια πρώτη ανίχνευση του ζητήματος των επιπτώσεων της κρίσης στην εγκληματικότητα, εννοείται στην ελληνική επικράτεια.

Στην ανίχνευση αυτή θα ακολουθηθούν τρία μεθοδολογικά βήματα που περικλείουν τρεις αφηγήσεις²: Το αφήγημα της κρίσης, της εγκληματικότητας και της σχετικής βιβλιογραφίας. Κάποιες από τις αφηγήσεις θα αναφέρονται σε στοιχεία μεταγενέστερα της κρίσης, άλλες σε σύγχρονα με την κρίση και άλλες σε προγενέστερα της κρίσης.

* Ομότιμη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής, Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Μόνο στο έγκριτο, ιατρικό περιοδικό *Lancet* τα έτη 2010-2011 δημοσιεύθηκαν τρία άρθρα, ολιγοσέλιδα είναι αλήθεια - Ελλήνων επιστημόνων σε συνεργασία με αλλοδαπούς συναδέλφους τους σχετικά με τις επιπτώσεις της κρίσης. π.χ., A. Kentikelenis et al., Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy, *Lancet* 2011;378:1457-58; M. Economou, et al., Increased suicidability amid economic crisis in Greece, *Lancet* 2011;378:1459; E. Karamanoli, Debt crisis strains sailing health system,

2. Ίσως θα πρέπει να γίνει η υπενθύμιση ότι ο Γάλλος θεωρητικός της λογοτεχνίας, στρουκτουραλιστής, Gérard Genette (1930-) εισέφερε στη σημειωτική μέσω της αφηγηματολογίας. Κατά τις Guillemette και Lévesque διακρίνονται στην αφηγηματολογία (narratologie) τρία στοιχεία: ο αφηγητής, η ιστορία που αφηγείται ή το αφήγημα και τέλος η διαδικασία της αφήγησης (Lucie Guillemette and Cynthia Lévesque σε: www.signosemio.com/genett/narratologie.asp).

1. Το αφήγημα της κρίσης

Αρχικά, είναι απαραίτητο, να προβούμε, έστω και υπεραπλουστευτικά, σε ορισμένες διευκρινίσεις. Έχουμε κατά νου τη βαθιά και εκτεταμένη παγκόσμια κρίση που ξέσπασε το έτος 2007 και που δεν είχε προηγούμενο στη μεταπολεμική οικονομική ιστορία. Είχε κοινά στοιχεία μόνο με τη μεγάλη ύφεση του 1930³. Η παγκόσμια αυτή δημοσιονομική κρίση (GFC, global fiscal crisis) τοποθετείται χρονολογικά μεταξύ των ετών 2007-2012. Η κρίση όμως βιώνεται στην Ελλάδα από το 2009. Το τέλος της δεν είναι ορατό και είναι δύσκολο προσδιορίσιμο. Ωστόσο, είναι γνωστές οι εκφάνσεις ή οι μορφές που παίρνει η κρίση καθώς και οι επιπτώσεις της. Επιχειρούμε μια κατάταξη και οριοθέτηση των διαφόρων μορφών κρίσης, οι οποίες αναφέρονται από επαίοντες και μη.

- Οικονομική/δημοσιονομική κρίση. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να δηλώσει, γενικά, διάφορες καταστάσεις κατά τις οποίες ορισμένοι δημοσιονομικοί θεσμοί ή τα ενεργητικά διαθέσιμα χάνουν απότομα την αξία τους. Στο παρόν κείμενο εναλλάσσονται οι όροι “δημοσιονομική κρίση”, “οικονομική κρίση” ή απλώς “κρίση”.
- Χρηματοπιστωτική κρίση. Πρόκειται για μια κατάσταση απειλούμενης οικονομικής ύφεσης στον ευρύτερο χρηματοπιστωτικό και τραπεζικό τομέα .
- Κοινωνική κρίση. Είναι δευτερογενής και προκαλείται από άνιση κατανομή του κόστους της δημοσιονομικής κρίσης
- Ανθρωπιστική κρίση. Σημαίνει ότι μια σημαντική μερίδα του πληθυσμού βρίσκεται κάτω από τα όρια της φτώχειας.
- Κρίση αξιών. Καίτοι αυτό το είδος κρίσης θεωρείται αυτονόητο, καλό είναι να ορισθεί: Κρίση αξιών διαπιστώνεται, όταν οι κυρίαρχες αξίες περιφρονούνται ή, ακόμη χειρότερα, απορρίπτονται και εξοβελίζονται⁴.

3. European Commission, Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses, European Economy, 7 , 2009, σ. 8,

4. Αξίες, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η ευδαιμονία, (όπως και κατά τον Πλάτωνα), και η αρετή. (Αριστοτέλης, *Ηθ. Νικ.* 1102A5-18. “*Ἐπειδ’ ἐστὶν ἡ εὐδαιμονία ψυχῆς ἐνέργειά τις κατ’ ἀρετὴν τελείαν, περὶ ἀρετῆς ἐπισκεπτέον ἂν εἴη*”). Ο Χριστιανισμός εισάγει την αξία της αγάπης προς το Θεό και προς τον πλησίον. Η Γαλλική επανά-

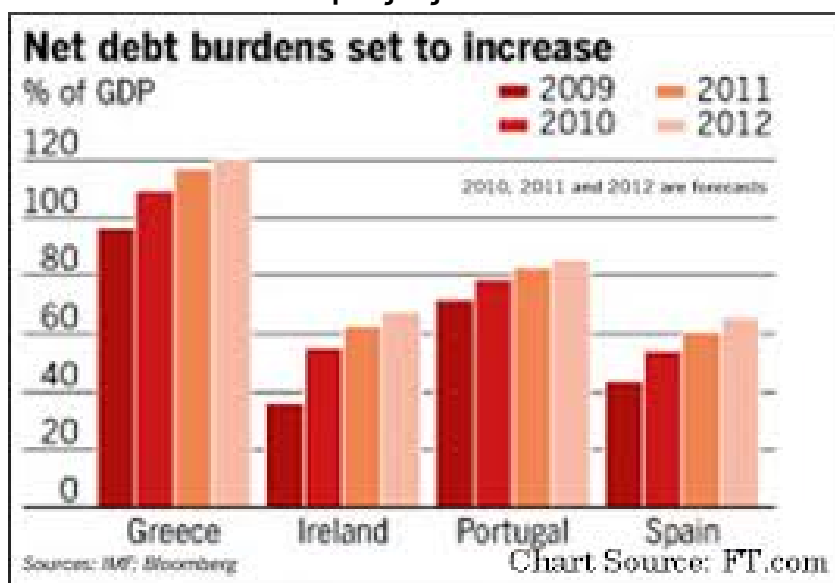
Η κρίση, είναι γένους θηλυκού και τίκτει άλλα θηλυκά παιδιά : ύφεση, ανεργία, φτώχεια - η φτώχεια είτε αφορά το κράτος είτε τους πολίτες, έχει επιπτώσεις στην υγεία. Στην Ελλάδα, η κρίση παίρνει όλες τις προαναφερόμενες μορφές και έχει τουλάχιστον τις τρεις επιπτώσεις που μνημονεύτηκαν. Στην παρούσα διερεύνηση όμως, έμφαση δίνεται στη δημοσιονομική κρίση και στην τεκμηρίωση τόσο της έκτασής της όσο και στις κύριες συνέπειές της. Ας δούμε τώρα ορισμένες αναφορές σε ενδείκτες της κρίσης.

Ο πρώτος ενδείκτης που επιλέγεται για να επισημανθεί η έναρξη της δημοσιονομικής κρίσης στην Ελλάδα είναι η έκταση του χρέους ως προς το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ)⁵ της χώρας μας και η αύξησή του.

σταση καθιερώνει τις αξίες της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας (αλληλεγγύης). Διαφορετικές αξίες διακηρύσσουν οι κοινωνιολόγοι. Λόγου χάρη, για τον Max Weber, αξία είναι η προτεσταντική ηθική και για τον Emile Durkheim , αξία έχει η συλλογικότητα, η οποία και δημιουργεί την απαραίτητη κοινωνική συνοχή, η οποία, με τη σειρά της προέρχεται από την παραδοχή κοινών αξιών, όπως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις (R.Boudob/F.Bourricaud, Dictionnaire Critique de la Sociologie, puf, 1990, 663). Στις σύγχρονες κοινωνίες τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα (ά. 4-25 Ελληνικού Συντάγματος) και ιδίως το δικαίωμα στο σεβασμό της αξίας του ανθρώπου (ά.2 Σ.) αποτελούν υπέρτατες αξίες. Βλ. και Ν. Ε. Κουράκης, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2004, σ. 120, σχετικά με την έννοια και σημασία των αξιών στην εγκληματολογική θεωρία.

5.Σχετικά με το ΑΕΠ, βλ. Παρακάτω.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1
Χρέος ως % ΑΕΠ

Πηγή: Economist

Στο Διάγραμμα 1 εμφανίζεται η αύξηση του ελληνικού χρέους σε συνάρτηση με το ΑΕΠ κατά την πρώτη τετραετία της κρίσης. Παράλληλα καθίσταται δυνατή και η σύγκριση της εξέλιξης του ελληνικού χρέους με την αντίστοιχη της Πορτογαλίας, της Ιρλανδίας, και της Ισπανίας.

Ένας άλλος σημαντικός ενδείκτης της οικονομικής κρίσης είναι η πορεία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) της χώρας μας :

Το έτος 2008 το ΑΕΠ της Ελλάδας ανερχόταν σε 242,1 δισεκατομμύρια ευρώ. Το έτος 2009 σε 237,4, το έτος 2010 σε 226,2, το έτος 2011 σε 207,8, το έτος 2012 σε 194,2, το έτος 2013 σε 182,4⁶ και το

6. Πηγή ΕΛΣΤΑΤ, όπως αναφέρεται από Η. Εμκε-Πουλοπούλου, Το κόστος της κρίσης και η άδικη κατανομή του στην Ελλάδα, 2009-2014, Εκδόσεις Βογιατζή, Αθήνα, 2015, σ.31.

2014 σε 179,1⁷. Από τα μεγέθη αυτά προκύπτει κατά τρόπο διαυγή η σταδιακή, σημαντική συρρίκνωση του συνόλου των προϊόντων και αγαθών που παρήγαγε η ελληνική οικονομία σε ένα έτος. Σε πρόσφατες εκτιμήσεις καταγράφεται μείωση για δεύτερο διαδοχικό τρίμηνο του ΑΕΠ της Ελλάδος και συγκεκριμένα κατά το τρίμηνο Ιανουαρίου - Μαρτίου 2015, σύμφωνα με στοιχεία που έδωσε στη δημοσιότητα η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) στις 29 Μαΐου 2015. Μετά τη συρρίκνωση του ΑΕΠ κατά 0,4% σε τριμηνία βάση στο τέταρτο τρίμηνο 2014, η αποδυνάμωση της οικονομίας συνεχίστηκε και στο πρώτο τρίμηνο του 2015, οπότε κατεγράφη ύφεση ύψους 0,2%. Η μεγάλη μείωση του εθνικού πλούτου ετησίως την οποία βιώνουν όλοι οι Έλληνες παντοiotρόπως, ακόμη και με τα λουκέτα στα καταστήματα, συναρτάται άμεσα με την απασχόληση, δηλαδή την ανεργία.

Ένας άλλος ενδείκτης, επομένως, είναι ο δείκτης ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28. Τον Δεκέμβριο του έτους 2014 ήταν 9,9% του συνόλου των απασχολουμένων. Στη δε Ευρωζώνη ήταν 11,4%. Τους χαμηλότερους δείκτες παρουσιάζουν η Γερμανία: 4,8% και η Αυστρία: 4,9%. Τους υψηλότερους η Ελλάδα: 25,8% και η Ισπανία: 23,7%. Μια σημαντική πτυχή του προβλήματος της ανεργίας, αποτελεί η ανεργία των νέων.

Στον Πίνακα 1 παρουσιάζεται η ανεργία νεαρών ατόμων, 15-24 ετών, από το 2012 έως το 2013, όπως προκύπτει από την έρευνα απασχόλησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

7. ΤΑ ΝΕΑ Οικονομία, 8 Οκτωβρίου 2015.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Ανεργία νέων - Ποσοστό των απασχολούμενων νέων 15-24 ετών (2011-20013)

	2011	2012	2013
Ευρωζώνη	20,8	23,1	24,0
Ελλάς	44,4	55,3	58,3

Πηγή: eurostat

Τα στοιχεία είναι εύγλωπτα και συγχρόνως αποκαρδιωτικά. Περισσότεροι από τους μισούς νέους της Ελλάδας είναι άνεργοι⁸. Η σύγκριση με το μέσο όρο της ανεργίας των νέων στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης υποδηλώνει πόσο δυσμενέστερη είναι η θέση των νέων στην Ελλάδα, Γι αυτό και γίνεται λόγος στις χώρες του Ευρωπαϊκού νότου για τη χαμένη γενιά. Σημειώνεται ότι και πάλι η Γερμανία και η Αυστρία έχουν τις καλύτερες επιδόσεις με το ποσοστό της ανεργίας των νέων να κυμαίνεται περίπου στο 8%.

Ο προσδιορισμός της φτώχειας είναι ο επόμενος ενδείκτης που έχει επιλεγεί. Καίτοι η φτώχεια μπορεί να θεωρηθεί ενδείκτης της κρίσης, είναι ορθότερο να θεωρηθεί συνέπεια της. Ας σημειωθεί ότι το όριο της φτώχειας στην Ελλάδα, είχε υπολογιστεί για το έτος 2012 σε 5.758 ευρώ ετησίως για ένα μονομελές νοικοκυριό και σε 11.986 ευρώ για ένα τετραμελές⁹. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπολογίζονται τα

8. Η eurostat για να ορίσει την ανεργία των νέων ακολουθεί τις προδιαγραφές του Διεθνούς Γραφείου Εργασίας (ILO). Κατά συνέπεια, ένας νέος θεωρείται άνεργος έστω και αν βρίσκεται σε κάποια φάση εκπαιδευτικής διαδικασίας εφόσον, στο χρόνο που αναφέρονται τα στοιχεία είναι διαθέσιμος για εργασία ή αναζητεί εργασία ('currently available for work' and 'seeking work') ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU-labour_force_survey_-_methodology#Labour_force_status_definition

9. ΕΛΣΤΑΤ έρευνα εισοδήματος διαβίωσης νοικοκυριών 2012 σε: [www. statis-](http://www.statistis-)

άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, τέτοια άτομα είναι εκείνα που στερούνται βασικές υλικές ανάγκες ή που ζουν σε σπίτι, όπου υπάρχουν πρόσωπα με πολύ χαμηλή απασχόληση.

Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται συγκρίσεις σε πολλά επίπεδα. Στο σύνολο του πληθυσμού η Ελλάδα, όπως αναμένεται, έχει το μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας τόσο σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28, όσο και μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωζώνης.

Πίνακας 2
Άτομα σε κίνδυνο φτώχειας κατά ομάδες ηλικιών:0-17/18-64/65+

	Σύνολο	Παιδιά 0-17	Ενήλικες 18-64	Ενήλικες 65+
ΕΕ 28	24,8	28,0	25,3	19,3
Ευρωζώνη	23,3	25,6	24,3	17,5
Ελλάς	33,3	35,4	37,7	23,5

Πηγή: eurostat

Επομένως, στην Ελλάδα περίπου το 1/3 του πληθυσμού βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας, ενώ ο μέσος όρος για τα κράτη-μέλη είτε της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28 είτε της Ευρωζώνης το ποσοστό δεν ξεπερνά το 1/4. Το μεγαλύτερο ποσοστό ατόμων που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας στην Ελλάδα ανήκει στην ηλικιακή ομάδα των ενηλίκων 18-64 ετών, (37,7% έναντι 25,3% στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 και 24,3% στην Ευρωζώνη) και το μικρότερο σε άτομα τρίτης ηλικίας (23,5% έναντι 19,3% στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 28 και 17,5% στην Ευρωζώνη). Γενικά, στον Πίνακα 2 φαίνεται ότι ο πληθυσμός της Ευ-

tics.gr

ρωζώνης απολαμβάνει κατά τι καλύτερων συνθηκών διαβίωσης από ό,τι ο πληθυσμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28.

Ο τελευταίος και ιδιαίτερα σημαντικός ενδείκτης είναι ο βαθμός ικανοποίησης των ιατρικών αναγκών των Ευρωπαίων πολιτών. Σε αυτοομολογούμενη έρευνα σε 27, και όχι σε 28 κράτη-μέλη, εξετάζονται, στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής Στατιστικής Αρχής οι ανικανοποίητες ανάγκες των ατόμων για ιατρική εξέταση.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ανικανοποίητες ιατρικές ανάγκες (άτομα 16 και άνω)2009-2013

	2009	2010	2011	2012	2013
ΕΕ 28	4,2	4,1,	4,8	4,5	4,9
Ελλάς	7,4	7,8	10,1	11,0	13,9

Πηγή: eurostat

Στην Ελλάδα 11,2% (έναντι 6,9% του μέσου όρου της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28) απήντησαν το έτος 2013 ότι για διάφορους λόγους δεν είχαν ιατρική εξέταση ή θεραπεία, ενώ την χρειάζονταν.. Στη χώρα μας το 9,0% (έναντι 3,6% των Ευρωπαίων) το ότι δεν ικανοποιήθηκαν οι ανάγκες τους το απέδωσαν στη δυσλειτουργία του συστήματος υγείας και 7,8% (έναντι μόνο 2,4% των Ευρωπαίων) απέδωσαν τη μη ικανοποίηση των αναγκών τους στο ότι είναι πολύ ακριβή η ιατρική φροντίδα¹⁰. Εξάλλου, στην έρευνα “Επιπτώσεις στην υγεία της δημοσιονομικής κρίσης: οιωνοί μιας ελληνικής τραγωδίας”, η οποία διεξήχθη σε 12.346 άτομα το έτος 2007 και σε 15.045 άτομα το 2009 καταγράφεται, μεταξύ άλλων, μια δυσχέρεια πρόσβασης, ιδιαίτερα των ευάλωτων ομάδων σε συστήματα υγείας, επειδή η Ελλάδα επλήγη περισσότερο από άλλες Ευρωπαϊκές χώρες από την κρίση.¹¹

10. Self-reported unmet needs for medical examination, σε: ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php

11. A. Kentikelenis/M. Karanikolos et al., Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy, *Lancet*, 2011, 378, 9801.

2. Το αφήγημα της εγκληματικότητας

Οι συντάκτες μελέτης του ΟΗΕ του 2011¹², που αφορούσε 15 κράτη-μέλη, μεταξύ των οποίων δεν περιλαμβάνονταν και η Ελλάς¹³, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η παγκόσμια δημοσιονομική κρίση είναι ενδεχόμενο να επιδράσει αυξητικά στην εγκληματικότητα.

Αν και θα επανέλθουμε στην εξέταση της βιβλιογραφίας που αφορά τις σχέσεις δημοσιοοικονομικής κρίσης και εγκληματικότητας (βλ., παρακάτω υπό 3), αυτή η εισαγωγική παράγραφος θέτει ανάγλυφα, αν και με πολλές επιφυλάξεις, την αύξηση ορισμένων εγκλημάτων την περίοδο της κρίσης. Ωστόσο, στην Ελλάδα, το θέμα αυτό δεν έχει μελετηθεί παρά μόνο περιφερειακά και η σύνθεση ενός αφηγήματος επ' αυτού παρουσιάζει μεγάλες δυσχέρειες. Και αυτό γιατί δεν υπάρχουν διαχρονικές, πανελλαδικές μετρήσεις εγκληματικότητας με βάση θυματολογικές έρευνες κατά το πρότυπο του International Crime Victimization Survey (ICVS)¹⁴. Όπως είναι γνωστό, με αυτές τις έρευνες ιδεωδώς θα περιγραφόταν και η αφανής ή πραγματική εγκληματικότητα. Έτσι περιορίζομαστε σε χρονοσειρές εγκληματολογικών στατιστικών της ΕΛ.ΑΣ.,

12. UNODC report "Monitoring the Impact of Economic Crisis on Crime", σε: www.unodc.org/documents/data-and-analysis/statistics/crime/GIVAS_Final_Report.pdf

13. Τα κράτη αυτά ήταν: Αργεντινή, Βραζιλία, Καναδάς, Κόστα Ρίκα, Ελ Σαλβαδόρ, Ιταλία, Τζαμάικα, Λετονία, Αγ. Μαυρίκιος, Μεξικό, Φιλιππίνες, Πολωνία, Ταϊλάνδη, Τρινιδάδ και Τομπάγκο, και Ουρουγουάη και παρείχαν επί 20 χρόνια κάθε μήνα στοιχεία για την εγκληματικότητα και την οικονομία. Τα έτη 2008 και 2009 καλύφθηκαν στην ανάλυση των δεδομένων του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Εγκλημα (UNODC).

14. Η Διεθνής Έρευνα Θυματοποίησης (ICVS) προωθήθηκε από το Υπουργείο Δικαιοσύνης της Ολλανδίας και σκοπό έχει με έρευνες που διεξάγονται ετησίως ή κάθε δύο χρόνια να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των στατιστικών της αστυνομίας (εμφανής εγκληματικότητα) και της πραγματικής εγκληματικότητας. Με σταθμισμένες μετρήσεις παράγονται έτσι στοιχεία, ανεξάρτητα από αυτά της αστυνομίας, σχετικά με τις εμπειρίες των νοικοκυριών αναφορικά με εγκλήματα που τυχόν υπέστησαν, με την απάντηση της αστυνομίας και, με την ανασφάλεια που ενδεχομένως βιώνουν λόγω του φόβου του εγκλήματος. Βλ. International Crime Victimization Survey (ICVS), 1989-2000 (ICPSR 3803).

και στην πιο πρόσφατη Έκθεση για το Οργανωμένο Έγκλημα, παρόλα τα μειονεκτήματα που έχει αυτή η αναγκαστική επιλογή. Υπενθυμίζουμε, λοιπόν, το αυτονόητο για τους εγκληματολόγους: ότι δηλαδή οι εγκληματολογικές στατιστικές γενικά, ακόμα και αυτές της Αστυνομίας, η οποία βρίσκεται πλησιέστερα στη διάπραξη εγκλημάτων και άρα πλησιέστερα στην πραγματική κατάσταση, δεν είναι απολύτως αξιόπιστες. Εκτός των ενδεχόμενων προβλημάτων συλλογής, καταγραφής και χαρακτηρισμού των εγκλημάτων, οι στατιστικές αυτές αποκαλύπτουν ένα μέρος μόνο της αλήθειας, λόγω του σκοτεινού αριθμού, ή μian άλλη αλήθεια. Απλώς, καταγράφουν τη δραστηριότητα της ΕΛ.ΑΣ. ή των δικαστηρίων και όχι την έκταση της εγκληματικότητας. (Λ.χ. η απεργία των δικηγόρων επιδρά μειωτικά στις στατιστικές των δικαστηρίων ή των καταδικασθέντων και δεν υποδηλώνει μείωση της εγκληματικότητας).

Στους Πίνακες 4,5 και 6 που ακολουθούν, παρουσιάζονται από το 2009, έτος έναρξης της δημοσιοοικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, έως το έτος 2014, τα σημαντικότερα από τα καταγεγραμμένα εγκλήματα ή από τις κατηγορίες εγκλημάτων (λ.χ. δεν αναγράφονται στους Πίνακές μας οι ειδικότερες κατηγορίες εγκλημάτων, όπως ληστείες Τραπεζών, ληστείες ΕΛΤΑ κοκ). Επίσης από τα 17 εγκλήματα που αναφέρονται στους σχετικούς Πίνακες της ΕΛ.ΑΣ. επελέγησαν 13 και παραλήφθηκαν 4 εγκλήματα που δεν παρουσίαζαν μεγάλο αριθμό. (Συγκεκριμένα: παρελήφθησαν οι απάτες, οι εκβιάσεις, οι ζωοκλοπές και η αρχαιοκαπηλία.) Τέλος, πρέπει να διευκρινιστεί ότι οι Πίνακες 4 έως 6 θα μπορούσαν να αποτελέσουν και ένα ενιαίο Πίνακα αλλά χωρίστηκαν σε τρεις για να είναι η ανάγνωση και η μελέτη τους ευχερέστερη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4
Επιλεγμένα, τετελεσμένα (όχι απόπειρες) εγκλήματα
Επικράτεια 2009-2014

Εγκλήματα	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ανθρ/νίες	143	155	184	165	141	105
Βιασμοί	214	219	172	167	149	134
Επαιτεία	1253	1200	1118	961	2318	2324
Κυκλ. Παραχ/νων	-	3465	4870	4624	5796	6132
Λαθρεμπόριο	150	140	363	828	1365	1497

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία

Μεταξύ των 13 εγκλημάτων που αναγράφονται στους Πίνακες 4.5 και 6, οκτώ εγκλήματα παρουσίασαν μείωση και τα υπόλοιπα πέντε, δηλαδή λιγότερα, αύξηση. Μείωση παρατηρείται στις ανθρωποκτονίες, στους βιασμούς, στις κλοπές και διαρρήξεις, στις κλοπές τροχοφόρων, στις ληστείες, στις πλαστογραφίες, στις παραβάσεις που αφορούν την πνευματική ιδιοκτησία, και στο έγκλημα της σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Με άλλα λόγια, μειώθηκαν ορισμένα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και τα εγκλήματα βίας (ανθρωποκτονία, βιασμός, ληστεία). Μείωση παρατηρείται και στην πλαστογραφία, στις παραβάσεις της νομοθεσίας για την πνευματική ιδιοκτησία, (εδώ ανήκουν τα πειρατικά προϊόντα ή προϊόντα μαϊμού¹⁵) και σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Από την άλλη πλευρά, το λαθρεμπόριο παρουσίασε μια θεαματική αύξηση 898% το 2014 σε σχέση με το 2009, και η επαιτεία [εξαναγκασμένη] αυξήθηκε σε σχέση με το 2009 κατά 85,4%. Αύξηση παρατηρήθηκε στην κυκλο-

15. Για το έγκλημα αυτό βλ. Ενδεικτικά: Κ. Δ. Σπινέλλη, Πειρατικά προϊόντα: ένα εισαγόμενο εγκληματικό φαινόμενο, σε: Εγκληματολογία 1-2/2014:8-11.

φορία παραχαραγμένων νομισμάτων, στις παραβάσεις του Κώδικα για τα Ναρκωτικά, και του νόμου για τα όπλα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5
Επιλεγμένα, τετελεσμένα (όχι απόπειρες) εγκλήματα
Επικράτεια 2009-2014

Εγκλήματα	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Ναρκωτικά	-	8715	10203	10249	10120	10675
Παραβ. ν. Περί ό- πλων	-	3072	3677	4580	7223	5549
Πνευμ.ιδ.	1079	358	731	752	544	410
Πλαστ/φία	7618	9021	3485	2958	2519	2931
Σεξ.εκμετ.	647	616	312	599	665	378

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Επιλεγμένα, τετελεσμένα (όχι απόπειρες) εγκλήματα
Επικράτεια 2009-2014

Εγκλήματα	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Κλοπές/διαρρήξεις	72658	90939	96925	87912	74538	68691
Κλοπές τροχοφό- ρων	26711	27608	32242	31166	28801	24986
Ληστείες	4708	6097	6636	5992	4919	3800

Πηγή: Ελληνική Αστυνομία

Οπωσδήποτε η εικόνα της εγκληματικότητας που παρουσιάζεται με μειώσεις σημαντικών εγκλημάτων χρήζει κάποιας ερμηνείας· και τούτο γιατί αντιβαίνει προς αυτό που οι περισσότεροι Έλληνες πολίτες έχουν την εντύπωση ότι συμβαίνει ως προς την εγκληματικότητα, δηλαδή θεωρούν το δείκτη εγκλημάτων αυξανόμενο¹⁶. Διατυπώνονται δύο σχετικές εικασίες ως προς τη μείωση των προαναφερόμενων εγκλημάτων.

Η πρώτη: Εικάζεται ότι υπάρχουν περισσότερες ποιοτικές παρά ποσοτικές μεταβολές. Λ.χ., ενδέχεται να υπάρχουν αθέατες ποιοτικές μεταβολές, όπως καλύτερα σχεδιασμένα και εκτελούμενα εγκλήματα, εμπειρότεροι εγκληματίες, εκφοβισμένοι ή απογοητευμένοι πολίτες που δεν καταγγέλλουν τη θυματοποίησή τους στην αστυνομία, ειδικότερα εγκλήματα, ακραία βία, αλλά και αύξηση του οργανωμένου εγκλήματος.

Η δεύτερη εικασία αφορά το οργανωμένο έγκλημα προς το οποίο ενδεχομένως να στρέφει αυτήν την περίοδο την προσοχή της η ΕΛ.ΑΣ. Στην πιο πρόσφατη Έκθεση για το Σοβαρό και Οργανωμένο Έγκλημα του 2011¹⁷ αναφέρεται, ότι οι κύριες μορφές οργανωμένου εγκλήματος παραμένουν η παράνομη διακίνηση μεταναστών και η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών¹⁸. Σχετικά με το πρόβλημα της εισροής παράνομων μεταναστών, τελείως πρόσφατα στοιχεία από το πρώτο οκτάμηνο του 2015, αποκαλύπτουν ότι συνελήφθησαν 271.156 άτομα, έναντι μόλις 41.955 συλλήψεων του οκταμήνου του 2014. Τις αντίστοιχες χρονικές περιόδους συνελήφθησαν 886 διακινητές παράνομων μεταναστών έναντι 737 του έτους 2014¹⁹. Πάντως, κατά την Αστυνομία, “σημαντική απειλή συνιστούν οι πακιστανικές εγκληματικές ομάδες που διαπράττουν αρπαγές και εμφανίζουν ιδιαίτερη σκληρότητα προς τα θύματά τους, καθώς και οι αντίστοιχες αλβανικές που δραστηριοποιούνται σε διακεκριμένες κλοπές και ληστείες και κάνουν εκτεταμένη χρήση βίας.”²⁰

16. Βλ. ενδεικτικά P.Glader, Greeks vexed by growing crime, SPIEGELONLINE, 11/11/2011, www.spiegel.de/international/europe/a-symptom-of-the-crisis

17. Έγινε επανέλεγχος στις 10 Οκτωβρίου 2015 για την ύπαρξη νεωτέρας.

18. Έκθεση για το Σοβαρό και Οργανωμένο Έγκλημα σε www.astynomia.gr

19. www.astynomia.gr

20. Έκθεση Σοβαρού και Οργανωμένου Εγκλήματος, ό.π.

Επίσης επισημαίνεται, ότι παρατηρείται μια αυξητική τάση σε εγκλήματα με οικονομικές επιπτώσεις, όπως απάτες, πλαστογραφίες, λαθρεμπόριο κλπ. Στις περισσότερες από τις εγκληματικές δραστηριότητες που εξετάστηκαν και αναλύθηκαν προκύπτει αύξηση της εμπλοκής των ημεδαπών δραστών και ποιοτική αναβάθμιση του ρόλου τους²¹. Επιπλέον, εμφανίζεται αυξητική τάση σε σχέση με την αντίστοιχη έκθεση του 2011 στις υποθέσεις διαφθοράς στο δημόσιο τομέα, γεγονός που ωστόσο, μπορεί να οφείλεται στην έμφαση, όπως ήδη τονίστηκε, που δίνεται πρόσφατα στην πάταξη του συγκεκριμένου εγκλήματος.

Παρότι η Έκθεση για το Σοβαρό και Οργανωμένο Έγκλημα αφορά το έτος 2011, δηλαδή μόλις τρία έτη μετά τη δημοσιονομική κρίση, πρέπει να προσεχθεί το ότι ο πλέον σημαντικός παράγων για την αύξηση των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων “αναδεικνύεται η οικονομική κρίση στη Χώρα που αφενός δημιουργεί ευκαιρίες για τη δράση εγκληματικών ομάδων, αφετέρου δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη συμμετοχή ατόμων που αντιμετωπίζουν προβλήματα επιβίωσης.²²

3. Το αφήγημα της σχετικής βιβλιογραφίας

Η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο περιέχει αναφορές στη δημοσιονομική κρίση και στην εγκληματικότητα έδειξε ότι υπάρχουν τριών ειδών μελέτες που ενδιαφέρουν: Οι μελέτες με *περιστασιακές προσεγγίσεις* της εγκληματικότητας σε περιόδους δημοσιονομικής κρίσης, οι *μελέτες με έμμεσες προσεγγίσεις* και τέλος εκείνες με *άμεσες*.

Οι πρώτες περιέχονται σε έρευνες επιδημιολογικές ή ψυχιατρικές στις οποίες παρεμπιπτόντως γίνονται αναφορές στην εγκληματική δραστηριότητα κατά την περίοδο της κρίσης. Χαρακτηριστική είναι η κορυφαία έρευνα, του ερευνητή του Πανεπιστημίου του Λονδίνου και της Οξφόρδης David Stuckler και των συνεργατών του η οποία αφορά 26 Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και απαντά στο ερώτημα ανησυχία, εάν η παρούσα κρίση θα επιδράσει αρνητικά στη δημόσια

21. Στο ίδιο.

22. Στο ίδιο

υγεία. Καλύπτει τα έτη 1970 –2007 και βασίζεται σε στοιχεία θανάτων από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας αφενός, και ανεργίας από την eurostat αφετέρου. Υπολογίστηκε, ότι μια αύξηση της ανεργίας κατά 1% συνδέεται με από 0 έως 79% αύξηση στις αυτοκτονίες ατόμων κάτω του 65ου έτους, ενώ μια αύξηση της ανεργίας πάνω από 3% συνεπάγεται: μεγαλύτερη αύξηση **αυτοκτονιών**, θανάτων από αλκοόλ και άλλες **εξαρτησιογόνες ουσίες** (28%-0%) και πρόωρων θανάτων από **εγκλήματα βίας**. Ωστόσο, διαπιστώνεται μια μείωση των θανάτων από **τροχαία** (1%-39%)²³.

Στις μελέτες με τις *έμμεσες* αναφορές στην εγκληματικότητα, οι οποίες είναι διαχρονικές και όχι ολιγάριθμες, κατατάσσονται εκείνες οι οποίες χωρίς να αναφέρονται στη δημοσιονομική κρίση αναλύουν στοιχεία των επιπτώσεων της κρίσης στην εγκληματικότητα, όπως είναι η ύφεση, η ανεργία, η φτώχεια, η οικονομική ανισότητα. Ενδεικτικά αναφέρουμε ορισμένα σχετικά στοιχεία:

Διαχρονικά, άλλοτε η ύφεση και άλλοτε η ευμάρεια συνδέθηκαν κάποτε με μειωμένη και κάποτε με αυξημένη εγκληματικότητα. Λ.χ., στις ΗΠΑ, κατά την ευημερία της δεκαετίας 1960-1970, παρατηρήθηκαν σημαντικές αυξήσεις σε εγκληματικότητα και παραβατικότητα²⁴.

Ως προς τις επιπτώσεις της δημοσιονομικής κρίσης στην ανεργία, έχει γίνει δεκτό ότι η ανεργία από μόνη της δεν οδηγεί στο έγκλημα²⁵. Πρέπει να συνοδεύεται και από άλλους παράγοντες, όπως είναι η

23. D. Stuckler, et al., The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis, *Lancet*, 2009; 374:315-323 και του ιδίου: Effects of the 2008 recession on health: a first look at European data, *Lancet*, 2011, 378:124-125.

24. Κ. Δ. Σπινέλλη, *Εγκληματολογία- Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, 3η έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ.124 όπου και βιβλιογραφικές παραπομπές. Πρβλ., όμως .Κ. Γ. Γαρδίκας: "όταν τα οικονομικά επιτρέπουν πάσης επιθυμίας, τα άτομα δεν κλέπτουν, αλλ'εις πειρασμόν αυτόν υπόκεινται όσοι υφίστανται στέρσεις, όπερ ίδια συμβαίνει εν εποχαίς οικονομικής δυσπραγίας και ακριβείας", 5η εκδ., Τζάκα, Αθήναι, 1966, σ. 483.

25. Βλ., π.χ, D.L. Cantor / Land, K.C., Unemployment and crime rates in the post-World War II United States: A theoretical and empirical analysis, *American Sociological Review*, vol. 50, no.3 (1985), σ. 317-332.

φτώχεια. Χαρακτηριστικά λέγεται: «η ανεργία φέρνει φτώχεια και η φτώχεια έγκλημα».

Δεν πρέπει να παρασιωπηθεί, ότι ενώ τα επίσημα στοιχεία για την ανεργία χρησιμοποιούνται ως ενδείκτης για τη διερεύνηση των επιπτώσεων της στην εγκληματικότητα, τα στοιχεία αυτά δεν περιλαμβάνουν πληροφορίες λ.χ. (α) για την αδήλωτη εργασία ή (β) για την εκτεταμένη οικογένεια που στηρίζει, ακόμα και με την χαμηλά αμειβόμενη κανονική εργασία των μελών της, το άνεργο μέλος της ή (γ) για αυτούς που επιβιώνουν με εμβάσματα από το εξωτερικό. Ομως, παρά τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει ο ενδείκτης της ανεργίας, επειδή τηρείται και επειδή είναι απλός και συγκρίσιμος δείκτης, χρησιμοποιείται ευρύτατα στη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ οικονομικής δυσπραγίας και εγκληματικής δραστηριότητας²⁶. Πάντως, η κρίση και η ανεργία συντελούν στην αύξηση των αυτοκτονιών²⁷, της χρήσης ουσιών²⁸, και σε παραμέληση της υγείας λόγω φτώχειας²⁹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση ανεργίας και ρατσισμού. Η συνύπαρξη των δύο αυτών στοιχείων μπορεί, κατά τη βιβλιογραφία, να οδηγήσουν στην παραγωγή κωδίκων του δρόμου που διαδίδουν τη βία. Η συνύπαρξη αυτή τείνει να δημιουργήσει, καταρχάς συναισθήματα απελπισίας και αποξένωσης στους κατοίκους ιδίως των αστικών κέντρων και συγχρόνως έναν υποπολιτισμό ανταρσίας μέσω του οποίου τα άτομα που βιώνουν την ανεργία και τον ρατσισμό επιζητούν να α-

26. Βλ., αντί άλλων, Levitt, S.D., Understanding why crime fell in the 1990s: Four factors that explain the decline and six that do not, σε: *The Journal of Economic Perspectives*, vol. 18, no. 1 (2004), σ. 163. 190 (όπως αναφέρεται στην Εκθεση).

27. Αντί άλλων M. :Economou / Madianos M. / Theleritis, C./ Peppou L., E., Stefanis, C.N. increased suicidality amid economic crisis in Greece, *Lancet* 2011; 378:1459, και γενικότερα: Paul K. / Moser K. Unemployment impairs mental health meta-analyses, in *Journal of Vocational Behavior* 2009;74:264-282 και Theodossiou I., The effects of low-pay and unemployment on psychological well-being: a logistic regression approach, in: *Journal of Health Economics* 1998;17:85-104.

28. Βλ. παρανω Πίνακα 5.

29. Βλ. παραπάνω Πίνακα 3.

ποκτήσουν αυτο-εκτίμηση.

Ως προς τις σχέσεις δημοσιονομικής κρίσης και φτώχειας, με έρευνες έχει τεκμηριωθεί ότι οι δείκτες της εγκληματικότητας ούτε αυξάνονται ούτε μειώνονται συστηματικά, όταν ο αριθμός των φτωχών αυξάνεται ή μειώνεται. Βέβαια υπάρχουν ενδείξεις ότι η φτώχεια συναρτάται με **εγκλήματα βίας**. Ωστόσο, περισσότερο πειστικό φαίνεται το πόρισμα ότι η φτώχεια από μόνη της δεν δημιουργεί εγκληματίες. Για να αυξηθεί η εγκληματικότητα πρέπει να συνοδεύεται από παράγοντες, όπως π.χ. διαβίωση σε μια οικογένεια με παθολογίες, σε μια αποδιοργανωμένη γειτονιά κ.λπ, σύμφωνα με αμερικανικά δεδομένα³⁰.

Στη βιβλιογραφία αναφέρεται, εξάλλου, ότι η οικονομική ανισότητα συναρτάται και αυτή με αύξηση των **εγκλημάτων βίας**. Ειδικότερα, η ανισότητα οδηγεί σε συναισθήματα ματαίωσης και «σχετικής αποστέρησης». Το ευχάριστο στην περίπτωση αυτή είναι ότι η μείωση της οικονομικής ανισότητας μπορεί να επιφέρει μείωση των εγκλημάτων βίας. Ενδιαφέρον είναι ότι στις έρευνες που προαναφέρθηκαν δεν γίνεται λόγος για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, εκτός εάν σε αυτά συνυπολογιστεί η ληστεία.

Τέλος, υπάρχουν και οι μελέτες που αποκαλέσαμε "*άμεσες*". Είναι εκείνες, οι λιγοστές, στις οποίες διερευνάται ακριβώς το ζήτημα των σχέσεων κρίσης και εγκληματικότητας. Κατ' αρχάς, υπάρχουν πολλές μελέτες στις οποίες διερευνώνται γενικότερα οι σχέσεις οικονομικών παραγόντων και εγκλημάτων και όχι ειδικότερα οι επιδράσεις της κρίσης στην εγκληματική δραστηριότητα. Για παράδειγμα, σε ένα άρθρο τονίζεται: "οι εγκληματολόγοι ισχυρίζονται ότι η κακή οικονομία παράγει περισσότερη εγκληματικότητα. Οι οικονομολόγοι ισχυρίζονται το αντίθετο. Σύγχρονα στοιχεία μαρτυρούν ότι ουδενός οι προσδοκίες είναι ορθές"³¹. Τα αντιφατικά και αλληλοαναιρούμενα ερευνητικά δεδομένα μας οδηγούν στην αναζήτηση μιας αξιόπιστης πηγής. Αντί, λοιπόν,

30. Αντί άλλων: Ν. Ε. Κουράκη, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα/ Κομοτηνή, 2004, σ. 121 επ.,

31. J. Roman, The Puzzling Relationship between Crime and the Economy, www.citylab.com/work/2013/09/puzzling-relationship-between-ccrime-and-the-economy/6982

άλλης βιβλιογραφικής αναφοράς θα επανέλθουμε στην έρευνα του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα που περιέχεται στην Έκθεση “Monitoring the Impact of Economic Crisis on Crime”(2012). Εκεί, ανάμεσα στα άλλα, αναφέρονται τα εξής ενδιαφέροντα, τα οποία προκύπτουν από επίπονες στατιστικές αναλύσεις και χρήσεις μοντέλων:

Στις 11 από τις 15 χώρες που παρείχαν μηνιαία στοιχεία σχετικά με οικονομικούς ενδείκτες και εγκληματολογικές στατιστικές της Αστυνομίας για ανθρωποκτονίες, ληστείες και κλοπές τροχοφόρων, υπήρξαν ουσιώδεις μεταβολές, οι οποίες από τους συντάκτες της Έκθεσης αποδίδονται στην οικονομική κρίση της περιόδου 2008-2009. Επίσης σε 8 από τις 11 αυτές χώρες μεταβολές στους οικονομικούς ενδείκτες συνδέονταν με μεταβολές στην εγκληματικότητα και μάλιστα παρατηρούνταν αισθητά υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας κατά την περίοδο της κρίσης. Εγκλήματα βίας, όπως ληστείες, φαίνεται ότι επηρεάστηκαν περισσότερο από την κρίση και μάλιστα σε κάποια περιβάλλοντα παρουσιάστηκε διπλασιασμός των ληστειών. Επίσης, αναφέρεται, ότι οι αυξήσεις εγκληματικότητας δεν είναι εθνικού αλλά μάλλον τοπικού επιπέδου οι οποίες εντοπίζονται στις αστικές περιοχές. Εξάλλου, σε άλλα περιβάλλοντα παρατηρήθηκαν αυξήσεις στις ανθρωποκτονίες και στις κλοπές τροχοφόρων.

Σύμφωνα με την Έκθεση, τα ευρήματα αυτά βρίσκονται σε αρμονία με τις θεωρίες εγκληματικών κινήτρων ή της εγκληματικής παρώθησης (motivational theories), συμπεριλαμβανόμενης και της θεωρίας της έντασης³². Ας υπενθυμίσουμε απλουστεύοντας, ότι, κατά τις θεωρίες αυτές, οι παράνομες συμπεριφορές έχουν ως αιτία, τουλάχιστον εν μέρει, ματαιώσεις που προέρχονται από τη διάσταση μεταξύ επιδιώξεων και προσδοκιών. Οι ματαιώσεις αυτές πηγάζουν από την αιφνιδιαστική μείωση του εισοδήματος μεγάλου τμήματος του πληθυσμού λόγω συρρίκνωσης της οικονομικής ανάπτυξης αφενός, και αύξησης της ανεργίας αφετέρου. Αυτή η κατάσταση μπορεί να συντελέσει στην αύξηση του

32. Βλ. ενδεικτικά: Μ. Π. Κρανιδιώτη, Η ολοκλήρωση Μέθοδος Ανάπτυξης Θεωρίας στην Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ.101.

αριθμού των ατόμων που έχουν ισχυρά κίνητρα να ακολουθήσουν παράνομες λύσεις για την επίλυση των άμεσων προβλημάτων τους. Ίσως αυτό, σύμφωνα με τη μελέτη, να φαίνεται σαν μια απλοϊκή εξήγηση της αύξησης εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας και αδυναμία ερμηνείας άλλων εγκλημάτων, όπως βίας. Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι οι καταστάσεις ψυχικής έντασης προκαλούν και εγκλήματα βίας. Άτομα στην ανεργία, λόγω κρίσης, μπορεί να γίνουν ευερέθιστα και επιθετικά, ιδιαίτερα μέσα στο οικογενειακό τους περιβάλλον. Αλλά και η βία σε βάρος αγνώστων, μπορεί επίσης να αυξηθεί, όταν οι άνθρωποι δεν έχουν προοπτικές για το μέλλον τους. Πάντως, στην Έκθεση γίνεται επίκληση της σχετικής βιβλιογραφίας, η οποία άλλοτε δίνει ισχυρές και άλλοτε αδύνατες συσχετίσεις μεταξύ ανεργίας και εγκληματικότητας, ιδίως σε σχέση με τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας.

Κλείνοντας αυτό το τμήμα, είναι χρήσιμο να αναφερθεί, επειδή η Ιταλία είναι το μόνο Ευρωπαϊκό κράτος που παρέσχε στοιχεία στον ΟΗΕ, ότι η δημοσιονομική κρίση σε αυτή τη χώρα, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, επέδρασε αυξητικά στις ληστείες, τις κλοπές και κλοπές τροχοφόρων -όχι όμως και στις ανθρωποκτονίες.

4. Συμπερασματικά σχόλια

Η σύγκριση των ελληνικών στοιχείων με αυτά που παρέχονται στην προαναφερόμενη Έκθεση του Οργανισμού για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα είναι δυνατή, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις αφορούν στατιστικές αστυνομίας, παρά το γεγονός ότι στην Έκθεση καλύπτονται τα έτη 2008-2009, ενώ στην παρούσα μελέτη τα έτη 2009-2014. Επίσης από τα ελληνικά εγκληματολογικά στατιστικά στοιχεία δεν λείπουν τα τρία διερευνώμενα εγκλήματα: ανθρωποκτονίες, ληστείες, κλοπές τροχοφόρων, και καλύπτεται ένα μέρος της χρονικής περιόδου, δηλαδή το έτος 2009 (βλ. Παραπάνω Πίνακες 4 έως 6).

Στην Έκθεση αναφέρονται, μεταξύ των ετών 2008-2009, αυξήσεις μεγαλύτερες στις ληστείες και μικρότερες στις ανθρωποκτονίες και στις κλοπές τροχοφόρων. Αυξήσεις καταγράφονται για τα εγκλήματα αυτά και στην Ιταλία, κατά την ίδια χρονική περίοδο, όπως προαναφέρθηκε.

Το περίεργο είναι ότι τα ελληνικά στατιστικά δεδομένα και συμβαδι-

ζουν και δεν συμβαδίζουν με αυτά της Έκθεσης. Αν λάβουμε υπόψη μας τα έτη 2009 και 2010 (το 2008 δεν έχει περιληφθεί στους στατιστικούς μας Πίνακες) η παρουσιαζόμενη εικόνα στην Ελλάδα αντιστοιχεί απόλυτα με αυτή της Ιταλίας, και γενικότερα της Έκθεσης. Η εγκληματικότητα παρουσιάζει αυξητικές τάσεις, και μάλιστα παρουσιάζεται μεγαλύτερη αύξηση στις ληστείες (από 4.708 το έτος 2009 σε 6.097 το έτος 2010) και μικρότερη αύξηση στις ανθρωποκτονίες (από 143 το 2009, σε 155 το 2010) και τις κλοπές τροχοφόρων (από 26.711 το 2009, σε 27.608 το 2010).

Αντίθετα, όταν οι διαχρονικές συγκρίσεις περιλαμβάνουν ένα ευρύτερο χρονικό διάστημα, δηλαδή μεταξύ 2009 και 2014, δεν παρατηρούνται αυξήσεις αλλά μειώσεις σε αρκετά εγκλήματα, συμπεριλαμβανομένων και των ανθρωποκτονιών, λησθειών και κλοπών τροχοφόρων. Η μόνη αύξηση που διαπιστώνεται κατά την εξεταζόμενη περίοδο στην ελληνική επικράτεια είναι αυτή που αφορά τις παραβάσεις για τα ναρκωτικά - έγκλημα όμως που δεν εξετάστηκε από τον Οργανισμό των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Εγκλημα, προφανώς λόγω ασυμφωνίας μεταξύ των κρατών-μελών για το ποια εγκλήματα εμπίπτουν στις παραβάσεις αυτές.

Βεβαίως, η μείωση των ανθρωποκτονιών, των λησθειών και των κλοπών τροχοφόρων στη χώρα μας κατά την περίοδο της κρίσης γεννά ερωτήματα. Μήπως λ.χ. τα υπάρχοντα στοιχεία συμβαδίζουν με τη θεωρία των ευκαιριών στην οποία, σε απλουστευτική διατύπωση, προσεγγίζεται το ζήτημα της μείωσης των επιπέδων παραγωγής και κατανάλωσης ως σημαντικών παραγόντων που επιφέρουν μείωση των επίδοξων στόχων εγκλημάτων, με συνέπεια τη μείωση ορισμένων εγκλημάτων;

Από την άλλη πλευρά, ένα ευρύτερο φάσμα στατιστικών, όπως αυτό που παρουσιάσαμε, δείχνει αύξηση κατά την περίοδο της κρίσης συγκεκριμένων εγκλημάτων, όπως η κυκλοφορία παραχαραγμένων, το λαθρεμπόριο ή οι παραβάσεις του νόμου περί όπλων -εγκλήματα που δεν μελετήθηκαν από τον Οργανισμό για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα στη συγκεκριμένη έρευνα. Επομένως, η έλλειψη μεταγενέστερων στοιχείων, λ.χ. έως και το έτος 2014, από την Έκθεση δυσχεραίνει τις συ-

γκρίσεις και τη συναγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Πάντως, δημιουργεί εντύπωση το γεγονός, ότι τα πρώτα έτη συμβαδίζουν τα ελληνικά στοιχεία με αυτά της Έκθεσης και τα επόμενα έτη τα ελληνικά δεδομένα διαφοροποιούνται σημαντικά. Αυτό το γεγονός καθιστά ενδιαφέρουσα και επιτακτική την έρευνα στη χώρα μας της εγκληματικότητας σε συνάρτηση με κοινωνικο-οικονομικούς παραμέτρους: ύφεση, ανεργία, κοινωνική ανισότητα, μεταναστευτικές εισροές, αύξηση του πληθυσμού που βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας κλπ. Είναι ευνόητο ότι ο εντοπισμός και η κατανόηση των κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων κινδύνου στην εγκληματογένεση θα συντελέσει στη χάραξη ορθολογικής αντεγκληματικής πολιτικής -ένα από τα προσφιλή στον τιμώμενο θέματα- είτε υφίσταται δημοσιονομική κρίση είτε όχι.

Το έγκλημα ως οικονομικό πρόβλημα

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ *

Τόσο στην Εγκληματολογία όσο και στο Ποινικό Δίκαιο είχε καθιερωθεί το έγκλημα να αντιμετωπίζεται είτε ως νομικό είτε ως πραγματικό (-κοινωνιολογικό) πρόβλημα. Αρκετά ενωρίς, ωστόσο, στην εγκληματολογική θεωρία η έρευνα επεκτάθηκε στην επίδραση των οικονομικών όρων και συνθηκών στην αιτιολόγηση του εγκλήματος, ενώ η ανάπτυξη των οικονομικών συνθηκών και συναλλαγών οδήγησε στην εμφάνιση των οικονομικών εγκλημάτων.

Ήταν αναμενόμενο, ενόψει τούτων, στο πεδίο του Ποινικού Δικαίου να αποκτήσει αυτοτέλεια ο κλάδος του Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, ενώ η εγκληματολογική θεωρία επεκτάθηκε στην έρευνα και μελέτη του χώρου των οικονομικών του εγκλήματος, όπου κυριαρχεί η έρευνα του εγκλήματος ως οικονομικού προβλήματος¹.

I. Ήταν εύλογο, κατά την ανάπτυξη του θέματος «Το έγκλημα ως οι-

* Ομότιμος Καθηγητής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. εκτεταμένη ανάπτυξη και σχετική βιβλιογραφία στην έκδοση Σ. Αλεξιάδη, Τα οικονομικά του εγκλήματος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2010. Βλ. επίσης Σ. Αλεξιάδη, Σκέψεις πάνω στις οικονομικές διαστάσεις του εγκλήματος, Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Σπινέλλη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2010, σ. 3 επ., του ίδιου, Πληρώνει το έγκλημα; Στον τόμο Ανάπτυξη-Ηγεσία-Κοινωνία, Τιμητικός Τόμος για τον Καθ. Κλεομένη Κουτσούκη «Δεσμός Φιλίας», Αθήνα 2011, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Επιμέλεια-Εισαγωγή Παντελής Γ. Σκλιάς, σ. 355 επ., του ίδιου Εγκληματολογία (Μέρ. Α', Κεφ. Β', παρ. 4: Η Οικονομία της Εγκληματικότητας), Εκδ. Ε', Εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2011, σ. 136 επ. Βλ. επίσης Α. Χατζή, Τα Οικονομικά του Εγκλήματος, Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Σπινέλλη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2010, σ. 455 επ., Μ. Γαλανού, Περί της οικονομικής ανάλυσης του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, Ποιν. Δικ. 1 (2008), σ. 76 επ.

ονομικό πρόβλημα», που συχνά ακροβατεί ανάμεσα στους κλάδους της Οικονομικής και της Εγκληματολογίας, το ξεκίνημα να αναζητά τα πρώτα ίχνη της εμφάνισης του προβλήματος στις θεωρίες και τις μεμονωμένες απόψεις για την αιτιολογική σχέση ανάμεσα στις οικονομικές συνθήκες και την κατάληξη του ατόμου στο έγκλημα. Η αναδρομή στον χώρο αυτόν, ιδιαίτερα οι ανιχνεύσεις στα ζεύγη «φτώχεια και έγκλημα», «πλούτος και έγκλημα», «έγκλημα και επάγγελμα» κ.ά.ο., προσφέρουν την ευχαρίστηση της παρακολούθησης της εξέλιξης της εγκληματολογικής σκέψης από τα πρώτα της βήματα αλλά οδηγούν τελικά μάλλον σε αρνητικές διαπιστώσεις. Οι οικονομικές συνθήκες και το έγκλημα φαίνεται να ακολουθούν μια παράλληλη στενά δεμένη πορεία, σταθερή στο χρόνο, αλλά χωρίς ουσιαστική αιτιολογική επικοινωνία μεταξύ τους. Το ερώτημα αν οι οικονομικές συνθήκες αποτελούν αιτιολογικό παράγοντα του εγκλήματος ή αντίστροφα αν η εξάπλωση του εγκλήματος προσδιορίζει τη μορφή της οικονομίας, φαίνεται να αιωρείται για πολλά χρόνια και επί του παρόντος τουλάχιστον δεν βρίσκει πειστικά αιτιολογημένη απάντηση.

α. Είναι βέβαια εύκολα φανερό, ότι ένα κομμάτι της οικονομίας κυριαρχείται από το έγκλημα, ενώ η ίδια η έννοια του εγκλήματος και η νομοτεχνική του διάρθρωση συνδέονται με πλήθος οικονομικών όρων και στοιχείων. Πρόκειται για διαπιστώσεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι το έγκλημα έχει από τη φύση του οικονομικά στοιχεία που αναμφισβήτητα του προσδίδουν οικονομικές διαστάσεις, το καθιστούν οικονομικό πρόβλημα. Με τις εξελίξεις μάλιστα των τελευταίων χρόνων τόσο στην πραγματικότητα της οικονομικής ζωής όσο και στην πολιτική της καταπολέμησης του εγκλήματος εμπεδώνεται όλο και περισσότερο το φαινόμενο της «οικονομικοποίησης» του εγκλήματος: οι κυρώσεις που το ποινικό σύστημα προβλέπει για το έγκλημα αποκτούν όλο και περισσότερο οικονομικό χαρακτήρα (επικρατούν πια οι οικονομικές ποινές σε χρήμα, καθώς και η μετατροπή των ποινών κατά της ελευθερίας σε χρηματικές ποινές ή σε προσφορά «κοινωνικής εργασίας» κ.ά.), ενώ ακόμη και ο σκληρός πυρήνας του σωφρονιστικού συστήματος έχει αρχίσει και αυτός να οικονομικοποιείται έντονα (με την ανάπτυξη των ιδιωτικών φυλακών, την ανάπτυξη της εκμετάλλευσης της εργασί-

ας των κρατουμένων που προσφέρεται σε τρίτους έναντι οικονομικών ανταλλαγμάτων υπέρ της Πολιτείας, την αντιμετώπιση του κόστους του σωφρονιστικού συστήματος κ.ά.).

β. Παρά την κατά τα προηγούμενα αναμφισβήτητη σχέση μεταξύ οικονομικού και ποινικού συστήματος, στη θεωρία και στη νομοθεσία δεν φαίνεται να έχει αποσαφηνιστεί σε ικανοποιητικό βαθμό η εν λόγω σχέση. Έτσι λ.χ. παρά τις αρκετές σε αριθμό διακρίσεις των εγκλημάτων σε κατηγορίες στο ελληνικό (τουλάχιστον) Ποινικό Δίκαιο μεταξύ αυτών δεν γίνεται καμία αναφορά σε οικονομική κατηγορία εγκλημάτων, για τη συστηματική ποινική αντιμετώπιση τούτων. Ακόμη και η επεξεργασία της έννοιας των «οικονομικών εγκλημάτων» ως ιδιαίτερης κατηγορίας παραμένει σε θεωρητικό επίπεδο². Εύλογα γεννιώνται ερωτηματικά μήπως η χρήση σε κάποιες ποινικές ρυθμίσεις όρων με έντονα οικονομικό περιεχόμενο γίνεται αόριστα, ώστε οι εν λόγω οικονομικοί όροι να «νομικοποιούνται» ως αόριστες νομικές έννοιες ή μήπως ο Έλληνας νομοθέτης είναι υπερβολικά συντηρητικός για να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες.

II. Η Εγκληματολογία κατά την έρευνα και μελέτη του εγκληματικού φαινομένου και των πρωταγωνιστών του έδειχνε πάντα σταθερό ενδιαφέρον για την αιτιολογία του εγκλήματος και τους ειδικότερους παράγοντες που οδηγούν σε σχηματισμό αντικοινωνικής (-εγκληματικής) προσωπικότητας. Άσχετα από τα αποτελέσματα της έρευνας στον τομέα αυτόν, ένας δεύτερος τομέας που προκαλεί σταθερά το ερευνητικό ενδιαφέρον είναι εκείνος κατά τον οποίο το άτομο, που έχει ήδη σχηματίσει αντικοινωνική προσωπικότητα, καταλήγει στην απόφαση για διάπραξη συγκεκριμένου εγκλήματος (τομέας που συχνά αποκαλείται «το πέρασμα στην πράξη»). Στον τομέα αυτόν γίνονται έντονα φανερές οι οικονομικές διαστάσεις του εγκλήματος, δηλ. χαρακτηριστικά που κυριαρχούν στη συμπεριφορά οποιουδήποτε ατόμου που προτίθεται να

2. Βλ. περισσότερα σε *N. Κουράκη*, Τα οικονομικά εγκλήματα. Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου, σειρά ΠΟΙΝΙΚΑ αρ. 13, Αθήνα 1982, *A. Πιτσέλα*, Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2010.

προβεί σε οποιαδήποτε δραστηριότητα με κοινωνικές επιπτώσεις και τελικό στόχο την αποκόμιση οφέλους, άρα και σε εγκληματική δραστηριότητα. Ειδικότερα, ο υποψήφιος δράστης μιας εγκληματικής πράξης αξιολογεί κατά περίπτωση τους παράγοντες που επηρεάζουν τη συμπεριφορά του και αποφασίζει - όπως τον καθοδηγεί η λογική που διαθέτει ως άτομο που ζει στην κοινωνία- αν θα προχωρήσει τελικά ή όχι σε εγκληματική δραστηριότητα, κάτω από ποιες συνθήκες, με ποια μέσα και με ποιο τρόπο, μέχρι ποιο βαθμό, σε ποιο είδος εγκληματικής δραστηριότητας κλπ.

Σημαντικότεροι παράγοντες που διαδραματίζουν ρόλο στη διαδικασία αυτή- οι οποίοι πάντως δεν επηρεάζουν ή δεν αξιολογούνται κατά τον ίδιο τρόπο από όλους τους ανθρώπους - είναι: από τη μια μεριά, τα *κίνητρα* που ωθούν το άτομο στη λήψη σχετικής απόφασης, οι συγκεκριμένες *ευκαιρίες* που προσφέρονται προς τούτο και το προσδοκώμενο από τη σχεδιαζόμενη δραστηριότητα *όφελος* από την άλλη μεριά, τα *αντικίνητρα* που λειτουργούν ανασχετικά συγκρατώντας ή αποτρέποντας το άτομο από τη λήψη της απόφασης για τέλεση εγκλήματος, για τέλεση αυτού ή άλλου εγκλήματος κ.ά. Πρόκειται δηλαδή για μια διαδικασία είτε αυτή εκδηλώνεται ως ατομική είτε ως οργανωμένη συλλογική δράση περίπου παρόμοια με εκείνη που ακολουθεί λ.χ. ένας επιχειρηματίας που σχεδιάζει να προβεί σε συγκεκριμένη επένδυση. Η απλή αυτή διαπίστωση προκαλεί εξίσου ζηρηρό - αν όχι ζηρηρότερο- και το ενδιαφέρον των οικονομολόγων. Είναι άσχετο το γεγονός ότι η από μέρους καθενός κλάδου (Εγκληματολογίας και Οικονομικής) προσέγγιση είναι ενίοτε αρκετά διαφορετική. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι κοινός στόχος είναι η μείωση της έκτασης του Εγκλήματος, η πρόληψή του και η κατά το δυνατόν αποφυγή ή ο περιορισμός της ποινικής καταστολής με τη μορφή που επικρατεί ως σήμερα.

III. α. Ένα στοιχείο, που συγκεντρώνει το κοινό ενδιαφέρον εγκληματολόγων και οικονομολόγων, είναι το γεγονός ότι όλα τα εγκλήματα με οικονομικό περιεχόμενο, εφόσον έχουν επιτυχή κατάληξη στην τέλεσή τους, αποφέρουν στο δράστη τους λιγότερα ή περισσότερα *έσοδα*. Άλλωστε, η απόκτηση οφέλους με τη μορφή εσόδων από το έγκλημα αποτελεί σημαντικό κίνητρο και στόχο της εγκληματικής συ-

μπεριφοράς σε πολύ περισσότερες περιπτώσεις από ό,τι εκ πρώτης όψεως φαίνεται. Το σχετικό ενδιαφέρον μεγεθύνεται από τη διαπίστωση ότι τα έσοδα από το έγκλημα (μαύρο χρήμα) σήμερα δεν είναι απλά ο στόχος αλλά και το μέσον για την ανάπτυξη και την περαιτέρω εξάπλωση της εγκληματικής δραστηριότητας -είτε ατομικής είτε οργανωμένης συλλογικής- με τη μορφή επένδυσής τους σε παράνομες, σε ημινόμιμες ή και σε νόμιμες οικονομικές δραστηριότητες προς πολλαπλασιασμό τους (γκρίζο χρήμα).

β. Τα έσοδα του εγκλήματος δεν έχουν βέβαια νόμιμη αιτιολογία - αποκαλούμενα γι' αυτό χαρακτηριστικά «βρώμικο χρήμα»- κι έτσι εμφανίζουν στους δράστες της αντίστοιχης δραστηριότητας απόκτησής τους πρόβλημα επανεισαγωγής τους στην οικονομία, χωρίς την αποκάλυψη του παράνομου χαρακτήρα τους (*ξέπλυμα του βρώμικου χρήματος*). Αυτό το πρόβλημα (πρόβλημα για τους εγκληματίες) πρόσφερε στις αρχές δίωξης του εγκλήματος ένα σημαντικό τομέα δραστηριότητας, τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο³.

γ. Από θεωρητική, ωστόσο, αλλά και από πρακτική άποψη, το γεγονός ότι η κατά τα παραπάνω εγκληματική δραστηριότητα αποφέρει έσοδα στους πρωταγωνιστές της, δεν σημαίνει χωρίς άλλη σκέψη ότι το έγκλημα ως κοινωνική δραστηριότητα αποδίδει από οικονομική άποψη, δηλαδή ότι (κατά την οικονομική λογική) μετά την αφαίρεση των «εξόδων» τα αποκτώμενα «έσοδα» αποδίδουν «κέρδος» στο δράστη του εγκλήματος. Το θεωρητικό ερώτημα, αν «το έγκλημα πληρώνει» ή αν «το έγκλημα δεν πληρώνει» αποτέλεσε κοινό αντικείμενο έρευνας τόσο μεταξύ των εγκληματολόγων όσο και μεταξύ των οικονομολόγων που επιδίδονται στο χώρο των οικονομικών του εγκλήματος. Η σκέψη που προκάλεσε το ερευνητικό ενδιαφέρον ήταν απλή: ο κάθε δράστης εγκλήματος επιδιώκει με την πράξη του κάποιο (οικονομικό ή άλλο υλικό) όφελος/κέρδος' αν λοιπόν γίνει δυνατό να αποκλειστεί η απόκτηση εσόδων από το έγκλημα, αν πολύ περισσότερο η εγκληματική δραστηριότητα γίνεται «ασύμφορη» με μέτρα οικονομικής ή άλλης μορφής α-

3. Βλ. σχετικά Σ. Αλεξιάδη, Η νομιμοποίηση των προσόδων του εγκλήματος, στον τόμο Ε.Ε.Π.Δ., Τα οικονομικά εγκλήματα, Πρακτικά Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 1991), Εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1993, σ. 119 επ.

ντεγκληματικής πολιτικής, τότε η εγκληματικότητα θα μειωθεί στο ελάχιστο. Σε σχέση πάντως με το προκείμενο θέμα, διαπιστώνονται πολλά προβλήματα προσέγγισής του, ιδιαίτερα αναφορικά με τη διαπίστωση της ύπαρξης και τον υπολογισμό της έκτασης των εσόδων του εγκλήματος. Από τη μια πλευρά πορίσματα ερευνών καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι το έγκλημα σε πολύ μεγάλο ποσοστό *δεν αποδίδει έσοδα* σε όσους επιδίδονται σ' αυτό (με εξαίρεση τους αρχηγούς των μεγάλων εγκληματικών οργανώσεων). Από την άλλη πλευρά ισχυρή εμφανίζεται η θέση ότι, όταν από το σύνολο των εγκλημάτων που πραγματικά διαπράττονται, ένα ελάχιστο μόνον ποσοστό έχει ως κατάληξη να υφίστανται οι δράστες τις προβλεπόμενες κυρώσεις (κατά τη λαϊκή έκφραση: «να πληρώνουν οι εγκληματίες για τα εγκλήματά τους») *το έγκλημα αποδίδει («πληρώνει»)* στους δράστες του. Και οι δύο πιο πάνω θέσεις, πάντως, αφήνουν αναπάντητη μια υπαρξιακή απορία: αν το έγκλημα αποδίδει στους δράστες του, γιατί δεν γίνονται εγκληματίες τα μέλη της κοινωνίας στη μεγάλη τους πλειοψηφία; ή, αντίστροφα, αν το έγκλημα δεν αποδίδει στους δράστες του, γιατί τόσοι άνθρωποι καταλήγουν στο έγκλημα;

IV. Η συζήτηση γύρω από το «κόστος» του εγκλήματος κάπως καθυστερημένα, αλλ' οπωσδήποτε επίσης έντονα στις μέρες μας συγκεντρώνει το κοινό ενδιαφέρον εγκληματολόγων και οικονομολόγων.

Το κοινωνικό ατομικό και συλλογικό (οικονομικό, ψυχολογικό, ηθικό κλπ.) *κόστος του εγκλήματος* περιλαμβάνει το σύνολο των άμεσων και έμμεσων βλαβών που επιφέρει το έγκλημα, τόσο στους πολίτες (ήδη θύματα ή υποψήφια θύματα) όσο και στην πολιτεία που έχει την πολιτική ευθύνη για την πρόληψη, την αποτροπή, την καταστολή του εγκλήματος. Στο μέτρο που το κόστος του εγκλήματος για την Πολιτεία έχει οικονομικό μέγεθος, η διαχείρισή του παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα.

α. Το κόστος του εγκλήματος που φέρουν οι ιδιώτες-κοινωνοί διαφέρει από τόπο σε τόπο ανάλογα με την ένταση και το περιεχόμενο της εγκληματικότητας. Όσο κι αν από κάποια άποψη φαίνεται περιέργο, το κόστος του εγκλήματος το φέρουν οι ιδιώτες *που γίνονται θύματα* του εγκλήματος, οι ιδιώτες *που φοβούνται ότι θα γίνουν θύματα* του εγκλή-

ματος, τελικά *όλοι οι οικονομικά ενεργοί πολίτες* που φέρουν στους ώμους τους τα δημόσια βάρη, εφόσον και το κόστος του εγκλήματος που φέρει η Πολιτεία (κόστος του ποινικού συστήματος, κόστος του ποινικού δικαστικού συστήματος, κόστος του σωφρονιστικού συστήματος) τελικά επιστρέφει στις πλάτες τους.

Το κόστος του εγκλήματος που φέρουν οι ιδιώτες μπορεί να είναι *άμεσο* (σύνολο των βλαβών-οικονομικών ή με οικονομικό περιεχόμενο που επιφέρει το έγκλημα), *έμμεσο* (κόστος των έμμεσων συνεπειών που ακολουθούν την τέλεση του εγκλήματος), *μελλοντικό* (επόμενες μελλοντικές επιπτώσεις στη ζωή του θύματος, όπως παραμορφώσεις, αναπηρίες κ.ά.ό), *υλικό κόστος* από τη λήψη μέτρων προστασίας κατά του εγκλήματος, *δημοσιονομικό* κόστος από τη φορολογική συμμετοχή στις δαπάνες τη Πολιτείας προς αντιμετώπιση του εγκλήματος.

Γίνεται φανερό ότι σε ορισμένες περιπτώσεις ανάμεσα στο κόστος του εγκλήματος και στο έγκλημα υπάρχει αντικειμενικός αιτιώδης σύνδεσμος που (κατά το Αστικό Δίκαιο) δικαιολογεί αποζημίωση της βλάβης του θύματος, ενώ σε άλλες περιπτώσεις τέτοιος σύνδεσμος δεν υπάρχει (κι αυτό κατ' ακριβολογία επειδή το κόστος δεν οφείλεται σε έγκλημα κατά του ατόμου αλλά στο φόβο αυτού του ατόμου ότι μπορεί να γίνει θύμα εγκλήματος). Το ζήτημα έχει σημασία για την κατά το Αστικό Δίκαιο αποκατάσταση της βλάβης ή ζημίας του θύματος από το δράστη του εγκλήματος.

β. Το κόστος του εγκλήματος για την πολιτεία γεννιέται από την ανάγκη διατήρησης των μηχανισμών πρόληψης του εγκλήματος (π.χ. Αστυνομίας), λειτουργίας της (Ποινικής) Δικαιοσύνης, λειτουργίας του Σωφρονιστικού Συστήματος. Ειδικότερα, το κόστος του εγκλήματος για την Πολιτεία εμφανίζεται ως:

- άμεσο κόστος που προκαλείται σε βάρος της Πολιτείας από απώλειες εσόδων (λ.χ. στα εγκλήματα φοροδιαφυγής, λαθρεμπορίας κ.ά.)'

- άμεσο κόστος από τη βλάβη που επέρχεται σε κοινά έννομα αγαθά που προσβάλλονται από το έγκλημα (λ.χ. αρχαία μνημεία, περιβάλλον κ.ά.)'

- έμμεσο κόστος από την ανάγκη διάθεσης οικονομικών πόρων για την οργάνωση και λειτουργία θεσμών προς αντιμετώπιση του εγκλήμα-

τος (λ.χ. Αστυνομία, Δικαστικό Σύστημα, Σωφρονιστικό Σύστημα)'

- έμμεσο κοινωνικό κόστος από τη διάθεση οικονομικών πόρων για την αντιμετώπιση αναγκών που σχετίζονται ή προκύπτουν από το έγκλημα (λ.χ. αντιμετώπιση ναρκωτικών και τοξικομανών, αλκοολισμού, οδικής κυκλοφορίας κ.ά.)'

- έμμεσο κόστος από τη διάθεση οικονομικών κονδυλίων για την ικανοποίηση κοινωνικού χαρακτήρα αναγκών (όπως λ.χ. γραμματική ή επαγγελματική εκπαίδευση των κρατουμένων, μετασωφρονιστική υποστήριξή τους κ.ά.)'

- εμφανίζεται τέλος ως έμμεσο κόστος από την οργάνωση της συμπαράστασης προς το θύμα του εγκλήματος.

Το κακό είναι ότι η πολυποικιλιότητα της προέλευσης και των μορφών με τις οποίες εμφανίζεται το κόστος του εγκλήματος για την Πολιτεία καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή, ενίοτε αδύνατο τον ακριβή υπολογισμό του εν λόγω κόστους, με συνέπεια προβλήματα στη σωστή διαχείριση των αντίστοιχων πόρων προς κάλυψή του.

γ. Το κόστος του Σωφρονιστικού Συστήματος, ειδικότερα, έχει τις δικές του ιδιαιτερότητες. Εξαρτάται κατά βάση, από την έκταση του Συστήματος (αριθμός και μέγεθος των καταστημάτων κράτησης, αριθμός προσωπικού στελέχωσής του, δυναμικότητα σε θέσεις υποδοχής κρατουμένων και κόστος διαβίωσής τους κλπ.) αλλ' όμως ο ακριβής προσδιορισμός του παρουσιάζει πολλές δυσχέρειες στην πράξη. Κατά μια άποψη, οι δυνατότητες του Σωφρονιστικού Συστήματος καθιστούν θεωρητικά εφικτή την αυξομείωση των δαπανών λειτουργίας του ανάλογα με την αποτελεσματικότητά του. Ωστόσο, η αντιμετώπιση του θέματος από την άποψη αυτή δημιουργεί πολλά (οικονομικής λογικής) ερωτηματικά, ιδιαίτερα γύρω από το εάν και κατά πόσον ενδείκνυνται δαπάνες και διάθεση πόρων προς μεταχείριση των κρατουμένων όταν οι δαπάνες αυτές δεν φέρουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Πάντως, ο προσδιορισμός του κόστους του Σωφρονιστικού Συστήματος- όπως τουλάχιστον τούτο είναι οργανωμένο και λειτουργεί σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες αλλά και στη χώρα μας- δεν είναι ορθό να γίνεται κατά την οικονομική λογική της εκτίμησης κόστους-οφέλους' κι αυτό γιατί η λειτουργία του Σωφρονιστικού Συστήματος αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση

του (ευρύτερου) Συστήματος της Ποινικής Δικαιοσύνης και όχι σε ωφελιμιστικούς στόχους.

V. Η λειτουργία του ποινικού συστήματος πάντοτε είχε κόστος. Δεν άργησε όμως να καλλιεργηθεί η ιδέα της αποκόμισης και οφέλους από τη λειτουργία του. Προέκυψε έτσι η τάση οικονομικής εκμετάλλευσης του εν λόγω συστήματος, που επιδιώχθηκε κυρίως με εξάπλωση της χρήσης και εφαρμογής των οικονομικών ποινικών κυρώσεων. Διατυπώνονται πάντως αντιρρήσεις τόσο για τα υπερβολικά υψηλά όρια των οικονομικών ποινών, όσο και για την επέκταση της εν λόγω τακτικής μέχρι την εκμετάλλευση της εργασίας των καταδίκων (για την οποία δεν προβλέπεται ούτε αξιολογή οικονομική ανταμοιβή ούτε ασφάλιση προς υπολογισμό του χρόνου εργασίας για συνταξιοδότησή τους), καθώς και μέχρι την υποχρέωση όσων καταδικάζονται να καταβάλλουν τα έξοδα της δίκης τους (έξοδα που έχουν ήδη προκαταβάλει με τις φορολογικές τους υποχρεώσεις), ενώ δεν ισχύει αντίστοιχη υποχρέωση του Δημοσίου απέναντι σε όσους αθώωθηκαν από τις κατηγορίες.

VI. Οπουδήποτε εμφανίζονται κόστος και όφελος από συγκεκριμένη κοινωνική λειτουργία, σκόπιμη θεωρείται η ορθολογική οργάνωση της διαχείρισής τους.

α. Η οικονομική διαχείριση του ποινικού συστήματος, όπως και κάθε άλλη διαχείριση, επιδιώκει την πραγμάτωση των στόχων της οικονομίας, της αποδοτικότητας και της αποτελεσματικότητας του συστήματος. Στην προκειμένη περίπτωση, βέβαια, η αποτελεσματικότητα του συστήματος έχει πρωταρχική σημασία. Η επίτευξη των πιο πάνω στόχων επιδιώκεται με καλύτερη διαχείριση της υποδομής του συστήματος, του ανθρώπινου δυναμικού που το στελεχώνει, των διατιθέμενων κατ' έτος οικονομικών πόρων. Η περιπλοκότητα της διαχείρισης του ποινικού συστήματος επιβάλλει τον συντονισμό της από ένα κεντρικό αρμόδιο όργανο (στη χώρα μας γίνεται από την Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης).

β. Δεδομένου ότι οι διατιθέμενοι σε κάθε χώρα οικονομικοί πόροι προς κάλυψη του κόστους του εγκλήματος είναι περιορισμένοι, επικρατεί - τόσο στη χώρα μας όσο και σε άλλες χώρες- η τάση προσφυγής

σε -κατά το δυνατόν- λιγότερο δαπανηρές μεθόδους, δηλαδή η τάση περικοπής του κόστους του εγκλήματος. Με το πνεύμα αυτό υιοθετήθηκαν λύσεις, πολλές από τις οποίες οδηγούν σε αναμόρφωση του ίδιου του Ποινικού Συστήματος, όπως η παράκαμψη της ποινικής δικαιοσύνης, η προσφυγή σε αποεγκληματοποίηση και αποποινικοποίηση (που ελαττώνουν το κόστος της Ποινικής Δικαιοσύνης και του Σωφρονιστικού Συστήματος), με εφαρμογή μέτρων εναλλακτικών των ποινών κατά της ελευθερίας, με ιδιωτικοποίηση των φυλακών (που εκτός από την ελάττωση του κόστους αποδίδει και κέρδος)⁴ κ.ά.

γ. Όπως συμβαίνει (ή πρέπει να συμβαίνει) σε κάθε περίπτωση διάθεσης οικονομικών πόρων σε προγράμματα αντιμετώπισης δημόσιων αναγκών, έτσι και στην περίπτωση της διαχείρισης προγραμμάτων του Ποινικού Συστήματος κρίνεται ενδεδειγμένη η αξιολόγηση των εν λόγω προγραμμάτων προς έλεγχο κυρίως της αποτελεσματικότητάς τους. Επειδή, ωστόσο, στην περίπτωση του Ποινικού Συστήματος δεν είναι δυνατή ούτε η ακριβής εκτίμηση του κόστους του εγκλήματος ούτε ο υπολογισμός- ούτε κατά προσέγγιση- της απόδοσής του που προκύπτει σχετικά, η αξιολόγηση εν προκειμένω γίνεται με πολιτικά μάλλον παρά με οικονομικά κριτήρια.

VII. Όσο κι αν επηρεάζεται η μορφή του εγκλήματος από οικονομικούς όρους, όσο κι αν αυξάνεται η επιρροή οικονομικών αντιλήψεων στην προσπάθεια ελέγχου του εγκλήματος, πάντως, δεν πρέπει να λησμονείται ότι το έγκλημα παραμένει στην ουσία του ένα κοινωνικό/ποινικό φαινόμενο. Έτσι, κι αν δεν παραβλέπονται οι οικονομικές διαστάσεις του, πάντως η πολιτική της αντιμετώπισής του *δεν μπορεί να έχει οικονομικό αλλά κατ' εξοχήν εγκληματολογικό χαρακτήρα* τουλάχιστον όταν επιδίδονται σ' αυτήν οι θεράποντες της Εγκληματολογίας.

4. Για τα οικονομικά πλεονεκτήματα της ιδιωτικοποίησης των φυλακών βλ. περισσότερο εις Σ *Αλεξιάδη*, Η ιδιωτικοποίηση των φυλακών, σειρά ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ αρ. 9, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1995, σ. 53 επ.

Βίαη εγκληματικότητα και φόβος του εγκλήματος σε εποχές «κρίσης»

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΖΑΡΑΦΩΝΙΤΟΥ*

1. Κυριολεκτικά μιλώντας, η βία ορίζεται μέσα από την «άσκηση σωματικής ή ψυχολογικής δύναμης, πίεσης με σκοπό την επιβολή της θέλησης κάποιου» και έτσι η βία γίνεται συνώνυμο του εξαναγκασμού και του καταναγκασμού². Εμπλέκει «ατομικές συμπεριφορές που εκ προθέσεως απειλούν ή προκαλούν σωματική, σεξουαλική ή ψυχολογική βλάβη σε άλλους ή στο ίδιο το υποκείμενο»³.

Οι ορισμοί της βίας ποικίλλουν, ωστόσο, ανάλογα με το χωροχρονικό και νομικό πλαίσιο στο οποίο εκδηλώνεται, καθώς και τις κοινωνικές παραδόσεις, για δύο αλληλένδετους λόγους:

i) Διότι υπάρχει ένα *μη σταθερό όριο ανοχής* πέραν του οποίου η βία προσλαμβάνεται ως τέτοια επειδή παύει να είναι ανεκτή. Πρόκειται για το λεγόμενο «κατώφλι ανοχής» της κάθε κοινωνίας, το οποίο προσδιορίζεται στη βάση πολιτισμικών χαρακτηριστικών που διαμορφώνονται μέσα από την ιστορική εξέλιξη της δεδομένης κοινωνίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σωματική τιμωρία των παιδιών στο σχολείο ή στην οικογένεια για *‘εκπαιδευτικούς’* λόγους⁴, συμπερι-

* Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τομέας Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

2. Γ. Μπαμπινιώτης, Λεξικό για το σχολείο και το γραφείο, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 2004, λήμμα «βία».

3. E. Stanko, The Sage Dictionary of Criminology, Sage Publ., 2006, λήμμα “violence”, σ. 454.

4. Ενδεικτικό το 5^ο κεφάλαιο «Η νέα παιδαγωγική» του Ν. Καζαντζάκη στο βιβλίο του Αναφορά στον Γκρέκο που δημοσιεύθηκε μετά το θάνατό του (1961, Εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη): http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A_107/391/2583.21824/index06_02.html

φορά που εθεωρείτο θεμιτή και ήταν ευρύτατα διαδομένη πριν μερικά χρόνια ακόμα και στη χώρα μας, αλλά μετά το 2006 –με το νόμο 3500 για την ενδοοικογενειακή βία- αποτελεί πλέον ποινικό αδίκημα έστω και αν σπάνια καταγγέλλεται ώστε να ακολουθήσει τη δικαστική οδό.

ii) Διότι, επίσης, η βία δεν αποτελεί πάντοτε παράνομη/εγκληματική βία, δεδομένου ότι υπάρχουν και μορφές 'νόμιμης' βίας. Είναι ενδεικτικό ότι επί ολόκληρους αιώνες οι κοινωνίες αποδέχονταν τις σωματικές ποινές⁵, ενώ σε ορισμένες κοινωνίες ισχύει ακόμη και σήμερα η θανατική ποινή. Αντίστοιχα, τα βασανιστήρια αποτελούσαν επί αιώνες κύρια μέθοδο ανάκρισης στις εγκληματικές υποθέσεις και όταν ίσχυε το σύστημα της «νομικής απόδειξης» οι ποινικοί νόμοι περιέγραφαν τα βασανιστήρια που θα οδηγούσαν στη «*βασίλισσα των αποδείξεων*» εκείνης της εποχής, που ήταν η ομολογία⁶. Ενδεικτικό είναι το γεγονός δημιουργίας των λεγόμενων *μουσείων βασανιστηρίων* σε πολλές ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, τα οποία περιλαμβάνουν στα εκθέματά τους τα κυριότερα όργανα βασανιστηρίων και βέβαια και τη λαιμητόμο.

Εκδηλώσεις 'νόμιμης βίας' παραπέμπουν, ενίοτε, σε μορφές άσκησης των αστυνομικών καθηκόντων⁷, αλλά και στο πλαίσιο ορισμένων

5. Βλ. αντί άλλων: Ν. Κουράκης, Ποινική καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 5^η έκδ., 2009 (σ. 46 επ., 89 επ. και αλλού).

6. Ι. Φαρσεδάκης, Ανακριτική, δικαιώματα του ανθρώπου και εγκληματογένεση, 2^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ.82.

7. Το πλαίσιο νομιμότητας οριοθετεί τη θεμιτή αστυνομική δράση, χαράσσει τα όρια που η συμπεριφορά του αστυνομικού δεν μπορεί να υπερβεί, όταν αυτός έρχεται σε επαφή με πολίτες. Βάσει της αρχής της νομιμότητας, η άσκηση της αστυνομικής εξουσίας πρέπει να μην παραβιάζει και να είναι σύμφωνη με τους κανόνες του ευρωπαϊκού δικαίου, τους συνταγματικούς κανόνες και τους νόμους. Το βασικό πλέγμα νομοθετικών διατάξεων, συνίσταται στο Ν. 4249/2014, στο ΠΔ 141/1991, στο ΠΔ 254/2004, στις διατάξεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και σε επιμέρους ειδικούς ποινικούς νόμους, εγκυκλίους και διαταγές. Ιδιαίτερης σημασίας είναι και ο Ν. 3169/2003 για την οπλοφορία και χρήση πυροβόλων όπλων από αστυνομικούς. Το ανωτέρω νομοθετικό πλαίσιο εξειδικεύει το περιεχόμενο της προληπτικής ή κατασταλτικής άσκησης της αστυνομικής αρμοδιότητας και τη νόμιμη άσκηση των καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων, προσδιορίζοντας ειδικότερα τους περιορισμούς στους οποίους υπόκειται η δράση τους, αλλά και τη

αθλημάτων (όπως οι πολεμικές τέχνες κλπ.). Στην κατηγορία της 'νόμιμης βίας' εντάσσονται και οι περιπτώσεις νόμιμης άμυνας (22 ΠΚ) ή ακόμα και προάσπισης «με κάθε μέσο» της δημοκρατίας μας όταν κινδυνεύει η βίαη κατάλυσή της⁸. Η ιδιαιτερότητα της λεγόμενης 'νόμιμης βίας' είναι τα όρια και οι εγγυήσεις που προσδιορίζουν τη χρήση της.

II. Παρότι δεν υπάρχει ειδική κατηγορία εγκλημάτων βίας στον ποινικό κώδικα, σε πολλά εγκλήματα γίνεται αναφορά στη χρήση βίας και στις βαιοπραγίες. Το άρθρο 330 ΠΚ, ενταγμένο στο κεφάλαιο του ποινικού κώδικα που προβλέπει και τιμωρεί τα εγκλήματα κατά της προσωπικής ελευθερίας, τιμωρεί τη βασική μορφή βίας, αναφέροντας: *«όποιος χρησιμοποιώντας σωματική βία ή απειλή σωματικής βίας ή άλλης παράνομης πράξης ή παράλειψης εξαναγκάζει άλλον σε πράξη, παράλειψη ή ανοχή, για τις οποίες ο παθών δεν έχει υποχρέωση, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών, ανεξάρτητα αν το απειλούμενο κακό στρέφεται εναντίον εκείνου που απειλείται ή κάποιου από τους οικείους του»*.

Από τη διάταξη αυτή, προκύπτει, ότι η αντικειμενική υπόσταση του υπαλλακτικώς μικτού εγκλήματος της παράνομης βίας συνίσταται στον εξαναγκασμό άλλου σε πράξη, παράλειψη ή ανοχή, για τις οποίες δεν υφίσταται υποχρέωση αυτού με την χρησιμοποίηση από το δράση σωματικής βίας ή απειλής ή άλλης παράνομης πράξης, ή παράλειψης.

Πέρα από αυτή τη βασική μορφή τιμωρίας της βίας, λαμβάνοντας υπ' όψιν μας τις παραπάνω επισημάνσεις, διακρίνουμε ως εξής τις κυριότερες μορφές των *εγκλημάτων βίας*⁹ στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες:

- *εγκλήματα βίας κατά των προσώπων* (όπως: ανθρωποκτονία, σωματικές βλάβες, βιασμός και άλλες μορφές σεξουαλικής βίας, ενδοοικο-

νόμιμη λήψη συγκεκριμένων αστυνομικών μέτρων.

8. Άρθρο 120 παρ. 4 του Συντάγματος.

9. Για την κατηγοριοποίηση της βίαη εγκληματικότητας, βλ. *N.Κουράκης*, Περὶ βίας, Εκδόσεις Νομικής Επιθεώρησης, Αθήνα 1989, καθώς και *Ch. Zafonitou*, Criminalité violente en contexte urbain. A Athènes, produit d'urbanisation rapide, Thèse de doctorat, Université Paris II, 1989.

γενειακή βία και ληστεία¹⁰)

- εγκλήματα βίας κατά των πραγμάτων (με κύρια αναφορά σε εμπρησμούς, βανδαλισμούς, διαρρήξεις κάθε είδους κλπ.)

- εγκλήματα βίας με πολιτική διάσταση (τρομοκρατία¹¹, εγκλήματα επιβουλής της δημόσιας τάξης¹², αντίσταση¹³, κλπ.)

- εγκλήματα βίας λόγω υπέρβασης της νόμιμης βίας (υπέρβαση ορίων της άμυνας) ακόμα και από πλευράς του κράτους (αστυνομία) και άλλα.

Τα παραπάνω εκδηλώνονται ενίοτε με τη μορφή οργανωμένης εγκληματικότητας.

III. Αδιαμφισβήτητα, το σοβαρότερο όλων είναι η **ανθρωποκτονία**, η οποία όταν τελείται εκ προθέσεως (και δεν συντρέχουν ελαφρυντικές περιστάσεις) επισύρει και τη βαρύτερη ποινή που είναι η ισόβια κάθειρξη¹⁴. Λόγω ακριβώς της βαρύτητας του εγκλήματος αυτού, ο δείκτης ανθρωποκτονιών καταγράφεται διεθνώς και προσδιορίζει το επίπεδο της βίαιης εγκληματικότητας ανά χώρα¹⁵.

10. Σύμφωνα και με την παραπάνω κατηγοριοποίηση (*Ch. Zafonitou*, 1989) η ληστεία εντάσσεται στα εγκλήματα βίας κατά προσώπων με κίνητρο το κέρδος, εφόσον αποτελεί κλοπή με «σωματική βία εναντίον προσώπου ή με απειλές ενωμένες με επικείμενο κίνδυνο σώματος ή ζωής» (380 ΠΚ).

11. Άρθρο 187Α ΠΚ με τίτλο «τρομοκρατικές πράξεις».

12. Άρθρα 183-197, μεταξύ των οποίων και η τρομοκρατία.

13. Άρθρο 167 ΠΚ με τίτλο «αντίσταση».

14. «Όποιος με πρόθεση σκότωσε άλλον τιμωρείται με την ποινή του θανάτου ή με ισόβια κάθειρξη» (299 παρ. 1 ΠΚ). Δεδομένης της κατάργησης της θανατικής ποινής (αρ. 1 παρ. 1 2Β΄ Ν. 2207/1994), ισχύει η ποινή της ισόβιας κάθειρξης.

15. Ενδεικτικά: Global Study on Homicide: [https://www.unodc.org/gsh/UNODC_2013.Intentional_homicides_\(per_100,000_people\):_http://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5](https://www.unodc.org/gsh/UNODC_2013.Intentional_homicides_(per_100,000_people):_http://data.worldbank.org/indicator/VC.IHR.PSRC.P5)

Βλ. επίσης, *M.Aebi & V.Jaquier* (Volume Editors), Gr. Newman (General Editor), *Crime and punishment around the world*, v. 4: Europe, ABC-Clío, 2010, σ. xix, όπου περιγράφεται η κατηγορία “murder” που εντάσσεται στο κεφάλαιο “Type of legal system” και περιλαμβάνει το δείκτη ανθρωποκτονιών σε κάθε χώρα (αναλογία στους 100 000 κατοίκους), βάσει στοιχείων του ΟΗΕ, της INTERPOL και των εθνικών δεδομένων που καταλήγουν στην κατάταξη των χωρών από τον υψηλότερο στο χαμηλότερο δείκτη και αποτυπώνονται σε σχετικό χάρτη (σ. xxiv) με

Σε ευρωπαϊκό πλαίσιο, υπάρχουν μεγάλες διακυμάνσεις. Σύμφωνα με την τελευταία ευρωπαϊκή εγκληματολογική στατιστική (http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Crime_statistics), ο δείκτης ανθρωποκτονιών στους 100 000 κατοίκους καταγράφει μια πτωτική τάση των μέσων τιμών τους, κατά το διάστημα 2010-12 συγκριτικά με το 2007-2009. Εξάιρεση αποτελούν τρεις χώρες: η Ελλάδα, η Μάλτα και η Αυστρία, όπου η αναλογία των ανθρωποκτονιών¹⁶ στους 100 000 κατοίκους αυξήθηκε αυτό το διάστημα. Ο δείκτης αυτός ήταν 109 το 2007 και έφθασε 129 το 2012, στη χώρα μας.

Παρατηρώντας, εξάλλου, την εξέλιξη του αριθμού των ανθρωποκτονιών εκ προθέσεως, στην ελληνική επικράτεια, από το 2002 έως το 2012, τότε η αύξηση είναι ακόμα μεγαλύτερη (από 94 στις 165), με τις μεγαλύτερες τιμές της το 2010 και 2011.¹⁷

βάση την κλίμακα κατάταξης των χωρών του κόσμου: χαμηλό, μεσαίο, υψηλό.

Το λήμμα "GREECE" (σ.σ.137-145) στην εν λόγω έκδοση υπογράφεται από τις συγγραφείς *Zarafonitou Ch., Chalkia A., Galanou M. & Tseloni A.*

16. Δεν περιλαμβάνονται οι ανθρωποκτονίες εξ αμελείας λόγω τροχαίου.

17. Απαραίτητη διευκρίνιση είναι ότι τα παραπάνω δεδομένα αφορούν μόνο τετελεσμένα εγκλήματα και όχι απόπειρες. Τα ελληνικά στατιστικά δεδομένα για τα εγκλήματα βίας προέρχονται από το <http://www.astynomia.gr/>

Σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία, **οι ληστείες** (ένα ιδιαίτερα βαρύ έγκλημα που αποσκοπεί στην κλοπή αλλά τελείται με τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας κατά προσώπων και ενίοτε συνοδεύεται και από ανθρωποκτονία) μειώθηκαν συνολικά το παραπάνω διάστημα στην Ευρώπη των 28, κατά 4% μεταξύ 2007-2012. Παρόλα αυτά, λίγες χώρες –μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Κύπρος και η Δανία- υπερδιπλασίασαν τον καταγραφέντα αριθμό λησθειών από το 2007 έως το 2012, ενώ αντίστοιχα αυξήθηκε και ο δείκτης των λησθειών στους 100 000 κατοίκους από 117 (2007) στους 212 (2012). Και πάλι οι μεγαλύτερες καταγραφές αφορούν τα έτη 2010 και 2011.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί, μάλιστα, ότι τα τελευταία χρόνια αυξήθηκαν στη χώρα μας οι ληστείες σε οικίες και καταστήματα, ενώ μειώθηκαν εκείνες σε τράπεζες λόγω των μέτρων ασφαλείας που ελήφθησαν¹⁸. Πρόκειται για μια μετατόπιση αυτής της μορφής εγκληματικότητας που συνοδεύεται από ταυτόχρονη αύξηση και πιο επιβλαβείς συνέπειες σε ευάλωτα άτομα και κυρίως ηλικιωμένους, οι οποίοι υφίστανται βαρύτατους και εξευτελιστικούς βασανισμούς.

Αναφορικά με τις **διαρρήξεις**, ένα χαρακτηριστικό έγκλημα με χρήση βίας κατά πραγμάτων που αποσκοπεί στην κλοπή χρημάτων ή άλ-

18. Τα ελληνικά στατιστικά περιλαμβάνουν το σύνολο των λησθειών του κάθε έτους. Βλ. <http://www.astynomia.gr/>

λων αντικειμένων αξίας από την εστία του θύματος, η συνολική εικόνα για τις 28 ευρωπαϊκές χώρες δείχνει μια αύξηση 14% μεταξύ 2007 και 2012. Η μεγαλύτερη αύξηση καταγράφηκε στην Ελλάδα (76 %), την Ισπανία (74 %), την Ιταλία (42 %), τη Ρουμανία (41 %) και την Κροατία (40 %). Από την άλλη πλευρά, μεγάλη μείωση σημειώνεται στην Λιθουανία (-36 %) και στη Σλοβακία (-29 %).

Τα σχετικά με τα **ναρκωτικά** ποινικά αδικήματα (της χρήσης εξαιρουμένης) κατέγραψαν μια μικρή μείωση σε επίπεδο των 28 ευρωπαϊκών χωρών της τάξης του -5 %, το διάστημα 2007-2012. Οι μεγαλύτερες μειώσεις σημειώθηκαν στη Σκωτία (-48 %) την Εσθονία (-40 %) αλλά και στη Γερμανία (-26 %). Αντίθετα, αυξήθηκαν στη Λιθουανία και στη Σουηδία, ενώ σε χώρες εκτός ΕΕ, όπως η Τουρκία, ο αριθμός τους υπερτριπλασιάστηκε. Στην Ελλάδα, ο δείκτης των παραπάνω εγκλημάτων μειώθηκε από το 2008 (128) έως το 2012 (104).

Ο αριθμός των κρατουμένων στις φυλακές της ΕΕ-28 (πλην Σκωτίας) έφθασε τις 643.000 περίπου, το 2012, ενώ η αύξησή τους από το 2007 αγγίζει το 7%. Το διάστημα αυτό, ο σωφρονιστικός πληθυσμός στις φυλακές της Μάλτας αυξήθηκε κατά 53%. Ακολουθεί η Ιταλία και Σλοβακία με 35 % και 34 % αντίστοιχα. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα ο δείκτης κρατουμένων αυξήθηκε από το 2007 (109/100.000) έως το 2012 (111/100.000), παρά τις όποιες συγκυριακές πολιτικές αποφυλάκισης, οι οποίες δεν αντανakλούν πάντα τα απαραίτητα κριτήρια σωφρονιστικής μεταχείρισης.

IV. Η αύξηση της βίας που συνοδεύει κυρίως εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές, διαρρήξεις) και η οποία είναι, ενίοτε, ιδιαίτερα δυσανάλογη με το προσποριζόμενο παράνομο όφελος, διαφοροποιεί σημαντικά την έως πριν μερικά χρόνια εικόνα του εγκλήματος στη χώρα μας. Η ποιοτική αυτή διαφοροποίηση ενισχύεται και από τη χρήση βαρέων όπλων (όπως π.χ., καλάζνικοφ) στο κοινό έγκλημα, ενώ πολύ συχνά πλέον οι ληστείες συνοδεύονται από βασανιστήρια ή και βιασμούς των θυμάτων.

Δεδομένου ότι τα παραπάνω εντάσσονται στο «καθημερινό» έγκλημα της ληστείας στο δρόμο, στο σπίτι ή στο κατάστημα, το οποίο παρεμβάλλεται στις καθημερινές δραστηριότητες του μέσου πολίτη και όχι

κάποιου «ειδικού» στόχου λόγω πλούτου ή εξουσίας, η βία που το χαρακτηρίζει έχει πολύ σημαντικές κοινωνιοψυχολογικές συνέπειες σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Οι εξηγητικοί παράγοντες είναι περισσότεροι του ενός και σίγουρα δεν εξαντλούνται στην εύκολη προσφυγή στο ρόλο της οικονομικής κρίσης, που προσφέρεται ενίοτε για απλουστευμένες αιτιολογήσεις¹⁹. Είναι προφανές ότι η οικονομική κρίση και η παγκοσμιοποίηση δεν άφησαν ανεπηρέαστη ούτε την εγκληματικότητα, η ποσοτική και ποιοτική μετεξέλιξη της οποίας είναι ενδεικτική της γενικότερης επιδείνωσής της. Έτσι και παρότι δεν επαληθεύεται άμεση σύνδεση μεταξύ μακροκοινωνικών φαινομένων με ατομικές συμπεριφορές, το περιβάλλον της κρίσης, με τη γενικότερη έννοια, συναρτάται θετικά με τη δημιουργία ανομικών και συγκρουσιακών καταστάσεων, όπως η εγκληματικότητα, με συνέπεια να αυξάνουν τις ατομικές και κοινωνικές ανασφάλειες των πολιτών. Η θέση αυτή δεν νομιμοποιεί ουδεμία άμεση σύνδεση της εγκληματικότητας με οικονομικά ευάλωτα άτομα ή περιοχές²⁰, δεδομένης της αδιαμφισβήτητης διαφοροποίησης της ατομικής συμπεριφοράς ακόμη και σε ομοειδείς συνθήκες καθώς και της αποστασιοποίησης της μεγαλύτερης μερίδας των κατοίκων από την εγκληματικότητα ακόμα και σε περιοχές με ιδιαίτερα υψηλούς εγκληματικούς δείκτες. Κάθε απόπειρα για διαφορετική ερμηνεία επικρίνεται ως απλουστευτική και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «οικολογική απάτη» (*ecological fallacy*)²¹.

Παρόλα αυτά, ακόμα και αν δεν θεμελιώνονται άμεσες συσχετίσεις μεταξύ γενικής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης με ατομικές συμπεριφορές, δεν αμφισβητείται ο ρόλος της στη δημιουργία ενός ευρύτερου κλίματος ανομίας^[22] που απορρέει από το πλαίσιο αυτό και οριοθετεί την κρίση όχι μόνο στο βιοτικό επίπεδο των πολιτών αλλά και –κυρίως–

19. Βλ. και Γ. Πανούσης, «Η δημοκρατία των φτωχών;» στο Ιδίου Το χρονολόγιο ενός εγκληματολόγου, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, 189-196.

20. Γ. Πανούσης, Εγκληματολογικοί Αναστοχασμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ. 123.

21. P. & P. Brantingham, Patterns in crime, MacMillan Publ, Co, New York, 1983, σ. 313.

22. Σύμφωνα με την εννοιολόγηση του E. Durkheim, Le suicide, (1930), Quadrige/PUF, Paris, 1983.

στο αξιακό. Στο πλαίσιο αυτό, επικρατούν κυρίως ατομικιστικές επιδιώξεις και υποβαθμίζονται ή παραγνωρίζονται συλλογικές αξίες όπως η κοινωνική αλληλεγγύη, η αξιοκρατία, η δικαιοσύνη κ.λπ. Οι τάσεις αυτές συνδέονται κατ' εξοχήν με την ευρύτατη αμφισβήτηση των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών και των εκπροσώπων τους.

Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν, σε παρόμοιες καταστάσεις, οι συνθήκες ανοχής απέναντι στην αναξιοκρατία, στην ατιμωρησία και στην άνιση αντιμετώπιση βάσει επιλεκτικών υποκειμενικών κριτηρίων. Είναι ενδεικτικά όσα είχε καταγράψει έρευνά μας το 2006²³, αναφορικά με τις απόψεις των πολιτών σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την κρίση των δικαστών και εν τέλει τη δικαστική απόφαση, αναδεικνύοντας τα κριτήρια οικονομικών, προσωπικών ή πολιτικών σχέσεων ως στοιχεία κλονισμού της αμεροληψίας και της ανεξαρτησίας των δικαστών, ως εφαρμοστών του ποινικού νόμου. Η πεποίθηση αυτή κλονίζει την εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι σε ένα θεμελιώδη για τη δημοκρατία θεσμό, όπως η δικαιοσύνη και επηρεάζει τις σχέσεις κράτους-πολίτη.

Η διεθνής βιβλιογραφία προκειμένου να εξηγήσει την αύξηση της βίαης εγκληματικότητας μελετά ιδιαίτερα και το ρόλο των πολιτισμικών παραγόντων που αναδεικνύονται σε συνθήκες συγκρουσιακής ανομοιογένειας. Η πολιτισμική σύγκρουση²⁴ είναι ενδεικτική μιας ευρύτερης κοινωνικής αποδιοργάνωσης με επιδράσεις και στο εγκληματικό φαινόμενο. Στο σημείο αυτό έγκειται η μεγάλη συμβολή της αμερικανικής Κοινωνιολογικής Σχολής του Σικάγο²⁵ η οποία μελέτησε το εγκληματικό φαινόμενο στο πλαίσιο του πρώτου σε όλο τον κόσμο πανεπιστημιακού Τμήματος Κοινωνιολογίας²⁶, σε μια εποχή έντονης οικονομικής

23. Χ. Ζαραφωνίτου, Κουράκης Ν. & Συνεργάτες, (Αν)ασφάλεια, Τιμωρητικότητα και Αντεγκληματική πολιτική, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2009.

24. Sellin, "Culture Conflict and Crime", American Journal of Sociology, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1938), 97-103.

25. Χ. Ζαραφωνίτου, Εμπειρική Εγκληματολογία, Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2004, σ. 138 επ.

26. Ν. Τάσης, «Το ιστορικό της Σχολής του Σικάγου», στο Ν. Τάσης - Μ.

κρίσης που συνοδεύθηκε από την ποτοαπαγόρευση, το οργανωμένο έγκλημα και τις ένοπλες συμμορίες.

Αν και δεν πρόκειται για συγκρίσιμες καταστάσεις, η σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης έχει πολλά στοιχεία ευρύτερης κοινωνικής και πολιτισμικής κρίσης που φαίνεται να επηρεάζουν το έγκλημα και να συνδέονται και με την αύξηση της βίας άλλοτε με τη μορφή του κοινού καθημερινού εγκλήματος, άλλοτε με της τρομοκρατίας και άλλοτε με το λεγόμενο έγκλημα μισαλλοδοξίας (hate crime).

Τα εγκλήματα βίας συνδέονται, άλλωστε, παραδοσιακά με το φόβο του εγκλήματος, όπως προκύπτει και από τον ορισμό του J. Léauté, που τον προσδιορίζει ως: «το συλλογικό άγχος των κατοίκων μιας περιοχής, μιας πόλης ή χώρας, το οποίο προέρχεται από το φόβο πιθανής *θυματοποίησης* των ίδιων ή κοντινών τους προσώπων από βίαιες εγκληματικές επιθέσεις»²⁷. Αντίστοιχα τα δεδομένα από την έρευνα του M. Killias στη Ζυρίχη συνέδεσαν τα εγκλήματα βίας κατά προσώπων με την «εντύπωση πως το έγκλημα αποτελεί μια *απειλή πραγματική και δεόντως σοβαρή*, ώστε να επηρεάζει τη διαχείριση της καθημερινότητας σε ατομικό επίπεδο»²⁸. Αντίστοιχα αποτελέσματα προκύπτουν και από τις δικές μας έρευνες στην Αθήνα την τελευταία εικοσαετία²⁹.

Σε κάθε περίπτωση, ο φόβος του εγκλήματος συνδέεται άρρηκτα με το περιβάλλον των μεγάλων πόλεων και εντοπίζεται σε ορισμένες συνοικίες τους, τις πιο εγκαταλελειμμένες. Η σύνδεση του φόβου του εγκλήματος με την εικόνα περί υποβάθμισης ορισμένων συνοικιών της πόλης προκύπτει ανάγλυφα από την αρχική και επαναληπτική έρευνά μας για την ύπαρξη ghettos που πραγματοποιήθηκε, αντίστοιχα, το 2011 και 2013 στις περιοχές που προσδιορίζονται γύρω από πέντε κεντρικές πλατείες της Αθήνας (Κοτζιά, Θεάτρου, Αγ. Κωνσταντίνου, Βά-

Θανοπούλου, Η Κοινωνιολογία της Σχολής του Σικάγου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2009, 15-22.

27. J. Léauté, *Criminologie et Pénologie*, Paris, Les cours de droit, χ.χ., σ. 15.

28. Killias, M. (2001). *Précis de Criminologie*, Berne, Staempfli Editions, σ. 399.

29. Βλ. αντί άλλων, Ch. Zarafonitou, "Fear of crime in contemporary Greece: Research evidence", in Ch. Zarafonitou (Guest Editor), Special Issue: Fear of crime. A comparative approach in the European context", CRIMINOLOGY, October 2011, 50-63.

θης και Βικτωρίας)³⁰. Η έρευνα αυτή θεμελίωσε την πρόσληψη της υποβάθμισης της περιοχής κατοικίας τους και τη μετατροπή της σε ghetto με την ένταση της ανασφάλειάς τους.

V. Συμπερασματικά

Από τα παραπάνω ενδεικτικά, γίνεται σαφής η σύνδεση του περιβάλλοντος της πόλης με το φαινόμενο της βίας αλλά και με τη συνεπακόλουθη αύξηση του φόβου και της ανασφάλειας που βιώνουν οι κάτοικοί της, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν είναι βέβαιοι ότι «θα συμβούν εγκλήματα στη γειτονιά τους» και ότι «σε περίπτωση εγκληματικής επίθεσης οι γείτονές τους δεν θα καλούσαν την αστυνομία» στην οποία επαφίεται κατά τη γνώμη τους το έργο της αντιμετώπισης του εγκλήματος³¹. Η αίσθηση αυτή συνδέει το φόβο του εγκλήματος όχι μόνο με το έγκλημα αλλά και με τη μη λειτουργία κοινωνικών δικτύων της κοινότητας και άτυπου κοινωνικού ελέγχου.

Απέναντι σε συνθήκες κοινωνικής έντασης, η μόνη δυνατή πρόταση δεν μπορεί παρά να είναι η ορθολογική προσέγγιση του φαινομένου, μέσα από το συνδυασμό βραχυπρόθεσμων μέτρων πρόληψης συνδυασμένων με μέτρα κοινωνικής πρόληψης σε μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη προοπτική, προς όφελος της ποιότητας ζωής των πολιτών, ώστε οι γειτονιές της πόλης να είναι προσιτές στους κατοίκους και στους περαστικούς που θα μπορούν να νιώθουν ταυτόχρονα ασφαλείς αλλά και ελεύθεροι.

Η παρούσα μελέτη αφιερώνεται στον αγαπητό και έγκριτο συνάδελφο, Ομότιμο Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη, η ακαδημαϊκή συμβολή του οποίου ήταν και παραμένει πολύ σημαντική στη σύγχρονη εξέλιξη της Εγκληματολογίας στην Ελλάδα.

30. X. Ζαραφωνίτου και Χρυσόχου Ε., Υπάρχουν ghettos στο κέντρο της Αθήνας; Εγκληματολογική διερεύνηση των κοινωνικών στάσεων και αναπαραστάσεων, Ζαραφωνίτου X. (Δ/ση έκδ.), Εγκληματολογικές Μελέτες / Criminological Studies, Τόμ. 1, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εγκληματολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2015, ελληνικά-αγγλικά.

31. S. Boggs, "Formal and informal crime control: An explanatory study of urban, suburban and rural orientations", The Sociological Quarterly, 12/1971, 319-327.

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια σε κρίση

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΟΥΛΟΠΟΥΛΟΣ*

Η διεθνής οικονομική κρίση έχει σημαντικές επιπτώσεις στην οικονομική και κοινωνική ζωή διαφόρων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδιαίτερα εκείνων που θεωρούνται ευάλωτες και δυσκολεύονται να διαχειριστούν τις καταστροφικές της συνέπειες. Στην οικονομική κρίση αποδυναμώνονται τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια τίθεται σε διαρκή διακινδύνευση, καθώς οι μηχανισμοί προστασίας τους κάμπτονται από τις πολιτικές λιτότητας, που σταδιακά εξελίσσονται σε πολιτικές περιορισμού ακόμη και των ατομικών ελευθεριών. Τα τελευταία χρόνια ολοένα και περισσότερο οι άνθρωποι αντιμετωπίζονται ως αριθμοί σε αμφισβητούμενης αποτελεσματικότητας προγράμματα οικονομικής ανάκαμψης και όχι ως οντότητες, όπως επιβάλλουν οι διεθνείς συμβάσεις και οι εθνικές νομοθεσίες. Όταν οι αριθμοί αποκτούν μεγαλύτερη αξία από τους ανθρώπους, με αποτέλεσμα να παραβιάζονται τα δικαιώματα και οι ελευθερίες τους, η οικονομική κρίση μετεξελίσσεται σε ανθρωπιστική.

Στην Ελλάδα οι πολιτικές λιτότητας που στερούν από τους πολίτες τη δυνατότητα αξιοπρεπούς διαβίωσης έρχονται σε αντίθεση με την ίδια τη συνταγματική αρχή για σεβασμό και προστασία της αξίας του ανθρώπου ως πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας (άρ. 2, παρ. 1). Στόχοι που σχετίζονται με την επίτευξη πλεονάσματος στον προϋπολογισμό και την ανάκτηση της εμπιστοσύνης των αγορών οδηγούν πολλούς πολίτες στη φτώχεια και στο περιθώριο, πλήττουν τα δικαιώματά τους και τους υποβιβάζουν σε μια «ειδική» κατηγορία πολιτών στην οποία η ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια δεν φαίνεται να έχουν

* Αναπληρωτής Καθηγητής Κοινωνικής Εργασίας, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

την ίδια αξία. Κάτω από αυτές τις συνθήκες υπέρτατη αξία παραμένουν τα οικονομικά μεγέθη, ενώ το κοινωνικό κράτος και το κράτος δικαίου δεν εκπληρώνουν την αποστολή τους.

Η έννοια της ανθρώπινης αξιοπρέπειας πολύ συχνά παραμερίζεται για λόγους “δημοσίου συμφέροντος”, για την “προστασία” της κοινωνίας από οικονομικούς και πολιτικούς κινδύνους, και ερμηνεύεται -ή παρερμηνεύεται- με διαφορετικούς τρόπους από διάφορες κοινωνικές ομάδες στη βάση των οικονομικών και πολιτικών τους συμφερόντων.

Ανεξαρτήτως από την ιδεολογική προσέγγιση που υιοθετεί κανείς, τα στοιχεία δεν αφήνουν περιθώρια αμφιβολίας. Ο αριθμός των ανθρώπων που δυστυχούν λόγω ένδειας αυξάνεται μαζί με το φαινόμενο της συσσώρευσης του πλούτου στους λίγους. Έτσι δημιουργούνται οι συνθήκες για την ενίσχυση του κοινωνικού αποκλεισμού σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία που ελέγχεται από τις αγορές.

Ο Baumanⁱ αναφέρει ότι εκείνοι που ανήκουν στο πλουσιότερο 1% του παγκόσμιου πληθυσμού είναι πλέον 2.000 φορές πλουσιότεροι από το φτωχότερο 50%, ενώ οι πόροι των 20 πλουσιότερων ανθρώπων στον κόσμο ισοδυναμούν με τους πόρους που έχει στη διάθεσή του το φτωχότερο 1 δισεκατομμύριο ανθρώπων. Επίσης, πάνω από το 90% της αύξησης του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος που επετεύχθη στις ΗΠΑ μετά την πιστωτική κατάρρευση του 2007, το ιδιοποιήθηκε το πλουσιότερο 1% των Αμερικανών. Το συνεχές άνοιγμα της ψαλίδας μεταξύ των φτωχών και των πλουσίων τεκμηριώνεται από τις περισσότερες έρευνες για τις κοινωνικές ανισότητες.

Το τίμημα της κοινωνικής ανισότητας είναι η δημιουργία μιας αυξανόμενης κοινωνικής παθολογίας που οδηγεί στον κοινωνικό αποκλεισμό μεγάλα τμήματα του πληθυσμού.

Η ακραία φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελούν παραβίαση της ίδιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειαςⁱⁱ. Τα επόμενα χρόνια προβλέπεται ακόμα μεγαλύτερη ανισότητα που θα οδηγήσει σε σκληρότερη προσπάθεια και αγώνα για κοινωνική επιβίωση σε ένα περιβάλλον το οποίο θα ενισχύει συνεχώς την υποβάθμιση των όρων διαβίωσης μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού, τη συρρίκνωση των δικαιωμάτων τους, την απογοήτευση και την ταπείνωσηⁱⁱⁱ.

Οι επιπτώσεις στην Ελλάδα από τη διεθνή κρίση του καπιταλιστικού μοντέλου ανάπτυξης είναι εξαιρετικά έντονες. Το παράδοξο όμως είναι ότι, παρόλο που το μοντέλο αυτό, με την παρούσα κρίση, έδειξε για άλλη μια φορά τις αδυναμίες του, φαίνεται πως ισχυροποιείται ακόμη περισσότερο. Το καπιταλιστικό μοντέλο ανάπτυξης, το οποίο οδήγησε εκατομμύρια ανθρώπους σε αδιέξοδο, επανήλθε ενισχυμένο με νεοφιλελεύθερες πολιτικές που εξυπηρετούν τις οικονομικές ολιγαρχίες και απομονώνουν την πλειονότητα των πολιτών. Η κρίση των τραπεζών δίνει την δυνατότητα στην οικονομική ολιγαρχία να συνεχίζει να πλουτίζει, «ανακαλύπτοντας» επενδυτικές ευκαιρίες ανά την υφήλιο, ενώ την ίδια στιγμή η κρίση στην αγορά εργασίας οδηγεί όλο και περισσότερους ανθρώπους στην ανεργία, στην φτωχοποίηση και στην περιθωριοποίηση. Παρότι η Ελλάδα δεν είναι η μόνη χώρα που επλήγη από την κρίση, είναι ίσως η μοναδική στην Ευρώπη που υφίσταται, με στόχο τη διάσωσή της από τη χρεωκοπία, τόσο αρνητικές συνέπειες, λόγω του παράλογου προγράμματος λιτότητας που ακολουθεί. Είναι η χώρα που απορροφά τους κραδασμούς της συστημικής κρίσης σε διεθνές επίπεδο, λειτουργώντας ως αποδιοπομπαίος τράγος και ταυτόχρονα ως πειραματικό εργαστήριο ακραίων νεοφιλελεύθερων πολιτικών για την εξόφληση ενός χρέους που δεν είναι βιώσιμο.

Μετά την υπογραφή του μνημονίου η Ελλάδα απαξιώθηκε, απομονώθηκε και μετατράπηκε σε πειραματόζωο ακραίων πολιτικών λιτότητας. Η πολιτική της λιτότητας που επέβαλε η τρόικα στην Ελλάδα ως μέτρο για την αντιμετώπιση της κρίσης και τη μείωση των ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους, οδήγησε σε ραγδαία μείωση μισθών, συντάξεων, κοινωνικών δαπανών και σε παράλληλη αύξηση της φορολογίας. Το αποτέλεσμα της ήταν η ύφεση, η ανεργία και η πτώση των εισοδημάτων, η ανατροπή της καθημερινότητας των πολιτών και η απειλή για την αξιοπρέπεια και την κοινωνική τους θέση.

Το «πείραμα» αυτό οδήγησε έξι εκατομμύρια τριακόσιες χιλιάδες ανθρώπους να διαβιούν σε κατάσταση φτώχειας ή υπό την απειλή της, σύμφωνα με την έκθεση του 2014 του Γραφείου Προϋπολογισμού Κράτους της Βουλής. Η μεσαία τάξη κατέρρευσε σαν χάρτινος πύργος, οι φτωχοί έγιναν φτωχότεροι, οι πλούσιοι πλουσιότεροι και η κοινωνική

ανισότητα εντάθηκε με τον πλούτο να συγκεντρώνεται σε μια ελάχιστη μειοψηφία.

Την ίδια στιγμή το κοινωνικό κράτος κατακρημνίζεται, αφαιρώντας από αρκετούς συμπολίτες μας ακόμη και τα ελάχιστα μέσα διαβίωσης και φροντίδας, τα οποία, ούτως ή άλλως, με δυσκολία κάλυπταν τις ανάγκες τους τα προηγούμενα χρόνια. Η διάλυση του κοινωνικού κράτους επηρεάζει επίσης και το σύνολο των πολιτών, λόγω των επιπτώσεων της στους τομείς της εκπαίδευσης, της υγείας και της ασφάλειας. Οι δυνατότητες ολοκληρωμένης περίθαλψης, ουσιαστικής και ποιοτικής εκπαίδευσης, και στοιχειώδους ασφάλισης συρρικνώνονται.

Με τα συνεχή, βίαια και απρόβλεπτα μέτρα επιδιώχθηκε η ψυχική εξουθένωση και η υποταγή των πολιτών, ώστε να αφήσουν την τύχη τους στην πολιτική και οικονομική εξουσία μιας ολιγαρχίας και μιας ομάδας διεθνών γραφειοκρατών που δίνουν οδηγίες για την επίτευξη λογιστικού πλεονάσματος. Παράλληλα, με τη στοχοποίηση των πλέον κοινωνικά ευάλωτων ομάδων, ενισχύθηκε η πολιτική καταστολής ως μέσο «προστασίας» των πολιτών αλλά και επίδειξης ισχύος απέναντι σε κάθε μορφής αντίδραση.

Μέσα από την επικοινωνιακή στρατηγική που συνόδευε την εξαγγελία και επιβολή των μέτρων, επιχειρήθηκε να οδηγηθούν οι πολίτες σε μια κατάσταση *εσωτερικευμένης καταπίεσης*^{iv}, μια κατάσταση, δηλαδή, στην οποία δέχονται άκριτα κάθε νέο μέτρο από τον φόβο για ένα ακόμα πιο δυσοίωνο μέλλον, ενώ υφίστανται ήδη τις δραματικές επιπτώσεις της λιτότητας. Οι απολύσεις, οι μειώσεις, οι περικοπές και η εκποίηση της δημόσιας περιουσίας μετονομάστηκαν σε μεταρρυθμίσεις για το καλό των πολιτών. Η επίρριψη της ευθύνης για την κρίση σε διάφορες ομάδες, επαγγελματικές, συνδικαλιστικές κ.ά., υπέθαλψε την ενοχοποίηση ενός ολόκληρου λαού. Σε αυτό το πλαίσιο, κάθε αντίλογος, κάθε αντίσταση, κάθε διεκδίκηση θεωρείται ότι επιβαρύνει τη θέση της χώρας και μπορεί να επιφέρει τα χειρότερα.

Η *εσωτερικευμένη καταπίεση* συνοδεύεται από συναισθήματα ντροπής, φόβου, παραίτησης, απομόνωσης -ακόμη και από έκφραση ευγνωμοσύνης προς τους «σωτήρες». Χάρη σε αυτή οι πολίτες, αν και επιβιώνουν οριακά, περιέρχονται σε μια κατάσταση αδράνειας, ενώ η

ελπίδα και οι προσδοκίες τους για ανατροπή και αλλαγή πορείας σβήνουν.

Η δημιουργία *εσωτερικευμένης καταπίεσης*, η κατασκευή ενόχων και η καλλιέργεια ενοχών δεν διευκολύνουν μόνο την επιβολή περικοπών, μείωσης μισθών και την τάση συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Αξιοποιούνται επίσης για να περιοριστεί η αντιπαράθεση, να καμφθούν οι προσπάθειες αντίστασης και να υπονομευθεί η διαμόρφωση μιας διαφορετικής οπτικής. Τα επαναλαμβανόμενα κτυπήματα, με συνεχή μέτρα και αυταρχικές πολιτικές, οδηγούν σε ψυχική παραίτηση και ενδοτικότητα, με αποτέλεσμα οι βασικές αποφάσεις για τη ζωή να αφήνονται στην πολιτική και οικονομική εξουσία. Οι προσδοκίες και οι διεκδικήσεις μειώνονται, και οι πολίτες συνηθίζουν ευκολότερα να επαφίενται στη φιλανθρωπία του κράτους και των οικονομικών ελίτ. Χάνουν την αξιοπρέπειά τους και καταλήγουν να νοιώθουν ευγνωμοσύνη για τα ψίχουλα που θα τους παραχωρηθούν.

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια τίθεται σε κίνδυνο σε συνθήκες φτώχειας, ανέχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ακριβώς, όμως σε αυτές τις συνθήκες αποτελεί ακόμη μεγαλύτερη υποχρέωση του κράτους η προστασία των πολιτών από τον φόβο των κοινωνικοοικονομικών κινδύνων και της ένδειας. Σε καμιά περίπτωση η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν μπορεί να τίθεται υπό αίρεση και υπό περιορισμό. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Μανωλεδάκης^v «η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δε μπορεί να προσβληθεί για χάρη ενός υπέρτερου συμφέροντος ή σε περίπτωση άμυνας ή ως ποινή κατά συγκεκριμένου ανθρώπου φορέα της».

Στη διάρκεια αυτής της καταστροφικής πολιτικής λιτότητας η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων έχασε μεγάλο μέρος των εισοδημάτων της, εκατομμύρια άνθρωποι βρέθηκαν στην ανεργία, με ελάχιστες προοπτικές εξεύρεσης νέας θέσης εργασίας, τα προβλήματα ψυχικής και σωματικής υγείας εντάθηκαν, ορισμένοι επέλεξαν να δώσουν τέλος στη ζωή τους, χιλιάδες βρέθηκαν στο δρόμο χωρίς στέγη και τροφή, άλλοι προσέφυγαν στα ναρκωτικά και στο αλκοόλ και άλλοι στην πορνεία για μερικά ευρώ, ενώ άλλοι αναγκάστηκαν να εμπλακούν στην παρανομία και κατέληξαν σε ένα απάνθρωπο σωφρονιστικό σύστημα που προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και υποτιμά την

αξία της ζωής. Επίσης άνθρωποι που βρέθηκαν στη χώρα μας από ανάγκη ή αναζητώντας καλλίτερη τύχη έγιναν στόχος ξενοφοβικών επιθέσεων από ακροδεξιές ομάδες.

Ο Συνήγορος του Πολίτη^{vi}, με αφορμή την Παγκόσμια Ημέρα Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, σε δελτίο τύπου που εξέδωσε το 2012 ανέφερε ότι *«Θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτό της προστασίας της ζωής, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας και της ασφάλειας, απειλούνται λόγω της εξαπλωνόμενης φτώχειας και της διάσπασης του κοινωνικού ιστού»*. Επισημάνει επιπλέον την ιδιαίτερη σημασία που έχει η προστασία και ο σεβασμός της ανθρώπινης αξιοπρέπειας για όλες τις ομάδες του πληθυσμού, ιδιαίτερα για τις πιο ευάλωτες που έχουν κατά κύριο λόγο πληγεί από την δημοσιονομική και κοινωνική κρίση στη χώρα μας.

Κάνοντας ιδιαίτερη αναφοράς στο θέμα των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ο Συνήγορος τόνιζε επίσης ότι *«παρακολουθεί με ιδιαίτερη ανησυχία τη ραγδαία περιθωριοποίηση τμημάτων της κοινωνίας, αλλά και την ιδιαίτερη έξαρση των βίαιων περιστατικών εις βάρος μελών ομάδων που δαιμονοποιούνται, και ιδιαίτερη έκανε αναφορά στα δικαιώματα των κρατουμένων, η κατάσταση των οποίων επιδεινώνεται και λόγω της κρίσης»^{vii}*. Η κρίση, εκτός από τις καταστροφικές συνέπειες της για την πλειονότητα των πολιτών είναι φανερό ότι θέτει στο στόχαστρο τις πιο αδύναμες και περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως δείχνουν τα φαινόμενα βίας και εξευτελισμού απέναντι σε πρόσφυγες, μετανάστες και κρατουμένους και άλλες ομάδες.

Ο ρατσισμός, η ξενοφοβία και ο φασισμός βρίσκουν έδαφος σε κλονισμένες κοινωνίες που αναζητούν την ταυτότητά τους και την ανακτούν ανακαλύπτοντας εχθρούς εντός και εκτός των συνόρων. Οι φόβοι, οι κίνδυνοι και οι απειλές χρησιμοποιούνται για την ανασυγκρότηση του *‘εμείς’* με κριτήριο την προάσπιση της εθνικής ταυτότητας που κινδυνεύει και τη ρατσιστική αντίληψη της ανωτερότητας του έθνους, της φυλής, του χρώματος.

Έτσι, ο φόβος και η οργή πολύ συχνά εκτονώνονται από ορισμένες ομάδες της ακροδεξιάς απέναντι σε κοινωνικά ευάλωτες ομάδες. Η άνοδος της ακροδεξιάς στην Ελλάδα της κρίσης αποτελεί σοβαρό κίνδυ-

νο για τη δημοκρατία, την ειρήνη και την κοινωνική συνοχή.

Ο Συνήγορος του Πολίτη^{viii} αναφέρεται στα «απεχθή φαινόμενα ρατσιστικής βίας τα οποία δυστυχώς κλιμακώνονται τόσο σε αριθμό όσο και στην ένταση της ασκούμενης βίας διαρρηγνύοντας την κοινωνική συνοχή και ειρήνη και υπονομεύοντας την ίση ανθρώπινη αξία και τα θεμέλια του ίδιου του κράτους δικαίου». Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας επίσης στην ετήσια έκθεση του για το 2014^{ix} «διαπιστώνει ενδείξεις εξοικείωσης της ελληνικής κοινωνίας με τη βία και την στοχοποίηση ατόμων λόγω της διαφορετικότητάς τους».

Οι φυλακές είναι ένας ακόμα χώρος όπου η προσβολή της αξιοπρέπειας και η στέρηση των δικαιωμάτων αποτελεί καθημερινό φαινόμενο, εκθέτοντας διεθνώς την Ελλάδα. Από το 2001 η χώρα έχει 53 καταδικαστικές αποφάσεις^x του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) για παραβίαση του άρθρου 3 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)^{xi}, σύμφωνα με το οποίο ορίζεται ότι "κανένα πρόσωπο δεν πρέπει να υποβάλλεται σε βασανιστήρια ή σε απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή τιμωρία". Είναι χαρακτηριστικό ότι οι 44 από τις 53 αποφάσεις εκδόθηκαν μετά το 2009^{xii}, δηλαδή μετά τη χρονιά που ξέσπασε η ελληνική κρίση. Οι αποζημιώσεις στους παθόντες και τα δικαστικά έξοδα τα οποία το ελληνικό κράτος υποχρεούται να καταβάλει ανέρχονται σχεδόν στα δύο εκατομμύρια ευρώ. Τα χρήματα αυτά θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν για την βελτίωση των φυλακών και την φροντίδα των κρατουμένων, εφόσον φυσικά αποτελούσε προτεραιότητα και διαρκής επιδίωξη της πολιτείας η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Πέντε χρόνια οικονομικής κρίσης και αλλεπάλληλων πολιτικών λιτότητας έχουν διαλύσει το σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών, πλήττοντας δραστικά την ίδια την αξία του ανθρώπου. Η εγκατάλειψη τούτων των σταθερών αξιών της Ελληνικής Δημοκρατίας έχει μειώσει αναμφίβολα την αυτονομία των πολιτών, ορισμένοι μάλιστα από τους οποίους μοιάζει να έχουν στερηθεί οριστικά την κοινωνική τους αξιοπρέπεια. Ταυτόχρονα, όμως το ελληνικό κράτος αποβάλλει σταθερά εκείνα τα χαρακτηριστικά του που το καθιστούν κοινωνικό

κράτος δικαίου που διεκδικεί την ισότιμη συμμετοχή του στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η ανάγκη συνεχούς υπενθύμισης της σημασίας της προστασίας των δικαιωμάτων των ανθρώπων και ιδιαίτερα η έμφαση στις πλέον ευάλωτες ομάδες της κοινωνίας χαρακτηρίζουν την επιστημονική δραστηριότητα του Νέστορα Κουράκη. Η συνεχής ενασχόλησή του με ομάδες που βρίσκονται στο περιθώριο της κοινωνικής ζωής όπου τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια παραβιάζονται ιδιαίτερα στο ασφυκτικό πλαίσιο της κρίσης, ήταν και παραμένει πολύτιμη για τη διασφάλιση της λειτουργίας του κράτους δικαίου. Είχα την τύχη να συνεργαστώ μαζί του σε θέματα έρευνας, εκπαίδευσης και διαμόρφωσης πολιτικών για την κοινωνική ένταξη κρατουμένων με προβλήματα εξάρτησης όπως και για την εκπαιδευτική και κοινωνική ένταξη ανηλίκων που είχαν εμπλακεί σε παραβατικές δραστηριότητες και βρέθηκαν σε συνθήκες εγκλεισμού. Η συνεισφορά του στην ανταλλαγή τεχνογνωσίας, στον ανοικτό διάλογο, στην σύνθεση διαφορετικών επιστημονικών θέσεων και στην κοινή προσπάθεια αλληλεγγύης και ενδυνάμωσης των ομάδων αυτών υπήρξε ανεκτίμητη και καθοριστική για τη βελτίωση των συνθηκών και των υπηρεσιών που λειτουργούν εντός και εκτός του σωφρονιστικού συστήματος. Η επιστημονική οπτική του Νέστορα Κουράκη στο πεδίο της αξιολόγησης των θεραπευτικών δομών που απευθύνονται σε εξαρτημένα άτομα και ιδιαίτερα σε ανήλικους στις φυλακές έδωσε ώθηση στη βελτίωση των υπηρεσιών και στην ανάπτυξη καινοτόμων παρεμβάσεων.

Βιβλιογραφία

- ⁱ Bauman, Zygmunt (2014). *Πλούτος και ανισότητα : Μας ωφελεί όλους ο πλούτος των ολίγων; /* μετάφραση Γιώργος Λαμπράκος. - Αθήνα: Εκδόσεις Οκτώ.
- ⁱⁱ Vienna Declaration and Programme of Action. Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993
- ⁱⁱⁱ Όπως (σημ. i).
- ^{iv} Tappan, M.B. (2006). Reframing Internalized Oppression and Internalized Domination: From the Psychological to the Sociocultural. *Teachers College Record Volume* 108, Number 10, pp. 2115–2144.

-
- ^v Μανωλεδάκης, Ι. & Pritwitz, C. (1995). Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. *Ελληνογερμανικό Συμπόσιο*. Εκδόσεις Σάκκουλα: Θεσσαλονίκη.
- ^{vi} Συνήγορος του Πολίτη. Τεύχος 28 - Δεκέμβριος 2012 - Ιανουάριος 2013
- ^{vii} Όπως (σημ.ν).
- ^{viii} Συνήγορος του Πολίτη (2013). Περίληψη ειδικής έκθεσης «*Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπισή του*». http://www.synigoros.gr/resources/perilipsi_eidikis.pdf
- ^{ix} Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας. *Ετήσια Έκθεση 2013* http://www.hlhr.gr/images/site/1010/1035_large/report2013final.pdf
- ^x Ρουσιά Ελένη|13.10.2014. Ευρωπαϊκό δικαστήριο: 53 καταδίκες της Ελλάδας για παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. *Η Αυγή*. <http://www.avgi.gr/article/4359525/europaiko-dikastirio-53-katadikes-tis-elladas-gia-parabiasis-anthropinon-dikaiomatou> Ανάκτηση: Πέμπτη, 15.10.2015.
- ^{xi} UNHCR (1950). Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών όπως τροποποιήθηκε με τα Πρωτόκολλα Νο. 11 και Νο. 14. *Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Πρωτόκολλα της Σύμβασης*. Ρώμη 4η Νοεμβρίου 1950 http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
- ^{xii} Όπως (σημ. vii).

Δυσμενείς οικονομικές συνθήκες και εγκληματικότητα

Επισκόπηση ερευνητικών πορισμάτων

ΧΡΗΣΤΟΣ ΤΣΟΥΡΑΜΑΝΗΣ*

Περίληψη

Οι δυσμενείς οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα επηρεάζουν πιθανότατα τους δείκτες της εγκληματικότητας που καταγράφεται σε αυτή. Ειδικότερα η ανεργία, οι χαμηλοί μισθοί, η φτώχεια και επίσης οι κοινωνικές και κατ' επέκταση οι οικονομικές ανισότητες και φυσικά οι οικονομικές κρίσεις είναι από τους παράγοντες που έχουν μελετηθεί πιο πολύ και θεωρούνται υπεύθυνοι για την αύξηση των ποσοστών εγκληματικότητας που σχετίζεται με την προσβολή της ιδιοκτησίας περισσότερο ή με τη διακίνηση ναρκωτικών παρά με τη βία. Αρκετά υπεύθυνοι εμφανίζονται, όμως, και κάποιοι άλλοι παράγοντες που εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να είναι τόσο στενά συνδεδεμένοι με το πρόβλημα, όπως η αύξηση του αριθμού των κρατουμένων σε φυλακές, το ακαθάριστο εγχώριο και τοπικό προϊόν, το αίσθημα απογοήτευσης των καταναλωτών, η κατάσχεση ακινήτων, η εγκαταλελειμμένη όψη κτηρίων, η μείωση των αμβλώσεων και κυρίως το επίπεδο σχολικής εκπαίδευσης. Μελετώντας κανείς όλους αυτούς τους οικονομικούς παράγοντες μαζί, ξεχωριστά ή σε κάποιο συνδυασμό τους σε μια δεδομένη χώρα, σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα πιστεύουμε ότι θα μπορεί να αποκτήσει μια εικόνα για την ενδεχόμενη ή μη συμβολή τους τόσο στην ποσότητα όσο και στις ειδικότερες μορφές των εγκλημάτων που καταγράφονται επίσημα ή ανεπίσημα μέσα στα εδαφικά της όρια Η

* Καθηγητής ΤΕΙ Δυτικής Ελλάδας.

εικόνα αυτή για να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο ακριβής θα πρέπει να περιλαμβάνει φυσικά και την παράλληλη εξέταση και άλλων γενεσιουργών παραγόντων της εγκληματικής συμπεριφοράς.

Η σχέση της οικονομίας με την εγκληματικότητα αφορά κατά βάση την εξέταση:

α.- των εγκλημάτων χαρακτηρίζονται ως οικονομικά (βλ. μ.ά. Κουράκης, 2007, Αλεξιάδης 2010, Πιτσελά, 2010, Τσουραμάνης 2010, Hobbs 1943-44) και

β.- την επίδραση των οικονομικών συνθηκών στο μέγεθος και τα είδη της εγκληματικότητας που καταγράφεται σε μια χώρα. (Αλεξιάδης, 2010 : 26 - 48, Τσουραμάνης, 2010 : 243 - 53).

Στην παρούσα εργασία μας θα επιχειρήσουμε μια ανασκόπηση των πορισμάτων ερευνητικών εργασιών που είχαν ως αντικείμενό τους το δεύτερο από τα παραπάνω θέματα.

Μια πρώτη αναφορά για τη συμβολή των δυσμενών οικονομικών συνθηκών (φτώχειας, ανεργίας) στην πιθανή εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς ατόμων των χαμηλών εισοδηματικών τάξεων, κάνει ο Engels (Engels, 1974:190). Ειδικότερα αναφέρει ότι ο εργάτης,

“...στα πλαίσια της κοινωνικής του τοποθέτησεως και του περιβάλλοντός του υφίσταται τις πιο ισχυρές υποκινήσεις για ανηθικότητα... είναι φτωχός, η ζωή δεν έχει θέλητρα γι' αυτόν, όλες οι χαρές του είναι απαγορευμένες, οι ποινές που προβλέπονται από το νόμο δεν έχουν πια τίποτα το τρομερό γι' αυτόν, γιατί λοιπόν να χαλιναγωγήσει τις επιθυμίες του, γιατί να αφήσει τον πλούσιο να χαρεί τα καλά τον, αντί να προσεταιρισθεί ένα μέρος; Ποιον λόγο μπορεί να έχει ο προλετάριος για να μην κλέψει; Είναι πολύ ωραίο να λέγεται ότι “η ιδιοκτησία είναι ιερή” κι αυτό ηχεί πολύ ευχάριστα στ' αυτιά της αστικής τάξης, για εκείνον όμως που δεν έχει την παραμικρή ιδιοκτησία, αυτός ο ιερός χαρακτήρας αυτοεξαφανίζεται...”

Σχολιάζοντας τη θέση αυτή του Fr.Engels, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο μεγάλος αυτός φιλόσοφος θεωρεί το έγκλημα ως ένα είδος κοινωνικής διαμαρτυρίας η οποία προέρχεται από τους εργάτες των πρώτων χρόνων της βιομηχανικής επανάστασης, που ζουν σε συνθήκες έσχατης οικονομικής εξαθλίωσης.

Ανάλογες είναι περίπου και οι απόψεις του K. Marx για το θέμα αυτό. Ο K. Marx προσπάθησε να ερμηνεύσει τα διάφορα κοινωνικά φαινόμενα με βάση τις οικονομικές σχέσεις των ατόμων. Η εγκληματικότητα, κατά τη γνώμη του, είναι απόρροια των σχέσεων αυτών και αποτελεί ένα ακόμα σύμπτωμα της πάλης των κοινωνικών τάξεων.

Στηριζόμενοι στις θέσεις αυτές, οι πρώτοι μαρξιστές εγκληματολόγοι υποστήριξαν την άποψη ότι το έγκλημα, ως ταξικό φαινόμενο, οφειλόταν στη φτώχεια. Άλλοι εγκληματολόγοι, μαρξιστές και μη, είπαν ότι η σχέση εγκλήματος και φτώχειας θα σήμαινε μεγαλύτερη εγκληματικότητα κατά τη διάρκεια οικονομικών κρίσεων και μικρότερη σε περιόδους οικονομικής ευημερίας. Σχετικές έρευνες δικαίωσαν κατά καιρούς και τις δύο απόψεις (Marx, 1887).

Θεωρώντας τα πράγματα από μια ευρύτερη σκοπιά, ο Ολλανδός εγκληματολόγος Willem Bonger δέχθηκε ότι η βασικότερη αιτία της εγκληματικής συμπεριφοράς των ατόμων ήταν οι οικονομικές συνθήκες γενικά (Bonger κ.α., 1916: 401- 449). Κατά τη γνώμη του, το έγκλημα είχε άμεση σχέση με το οικονομικό σύστημα που καθιέρωνε ο καπιταλισμός, ο οποίος με την ανταγωνιστική διάθεση που δημιουργεί στα άτομα τα κάνει εγωιστικά και ταυτόχρονα μειώνει την ηθική τους αντίσταση. Ο καπιταλισμός, κατά τον Bonger, ενθαρρύνει την εγκληματικότητα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Έτσι, οδηγεί τον καπιταλιστή έμπορο, επιχειρηματία, ελεύθερο επαγγελματία να λειτουργεί αποκλειστικά και μόνο για το δικό του συμφέρον και να μην υπολογίζει τα συμφέροντα εκείνων με τους οποίους συναλλάσσεται. Η κακή οικονομική κατάσταση στην οποία περιέρχονται αυτοί οι τελευταίοι εξαιτίας της εγωιστικής αυτής συμπεριφοράς είναι ικανή να τους οδηγήσει, σύμφωνα με τον Bonger, στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς.

Η λύση στο πρόβλημα αυτό, κατά τον ίδιο, θα δοθεί με την κοινή κατοχή των μέσων παραγωγής. Σε μια κοινωνία που θα επικρατεί ένα τέτοιο σύστημα, τα άτομα θα συνεργάζονται μεταξύ τους και δεν θα κοιτούν να εκμεταλλευτεί το ένα το άλλο. Στη κοινωνία αυτή, βέβαια, το έγκλημα δεν θα εξαλειφθεί, αλλά θα διαπράττεται μόνο από παράφρονες και η ενασχόληση μ' αυτό θα είναι έργο των ψυχιάτρων και όχι των δικαστών.

Οι απόψεις του Bonger έχουν μαρξιστική χροιά, διαφέρουν όμως από τις ανάλογες μαρξιστικές, γιατί δεν έχουν πολιτικές βάσεις, όπως αυτές. Εξάλλου, ο Bonger δεν βλέπει το έγκλημα ως ένα είδος διαμαρτυρίας ενός κοινωνικοοικονομικά εξαθλιωμένου προλεταριάτου, αλλά το αποδίδει στις εγωιστικές τάσεις που γεννά στα άτομα ο καπιταλισμός.

Τη σχέση εγκληματικότητας και οικονομικής ανισότητας των μελών μιας κοινωνίας που προκαλείται από το οικονομικό σύστημα που αυτή εφαρμόζει εξετάζει μια τάση της σχολής της κριτικής εγκληματολογίας (Σπινέλλη, 2005 : 22 επ, Dekeresedy W.S., 2011).

Ο David Jakobs, οπαδός αυτής της τάσης, προσπάθησε να βρει αυτή τη σχέση συγκρίνοντας κράτη με διαφορετικό κοινωνικοοικονομικό σύστημα με βάση τον αριθμό των κρατουμένων στις φυλακές τους (Jakobs, 1978: 515-525). Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης έρευνας έδειξαν ότι η μεγαλύτερη οικονομική ανισότητα συνδεόταν με μεγαλύτερο αριθμό κρατουμένων για κλοπές και διαρρήξεις, πράγμα που δεν συνέβαινε εφ' όσον επρόκειτο για κρατουμένους για κλοπές μεταφορικών μέσων, για ληστείες, για ανθρωποκτονίες και για βίαιες επιθέσεις.

Άλλη έρευνα στον ίδιο χώρο που έγινε από τον M. G. Yeager, συνέκρινε στοιχεία που υπήρχαν για τον αριθμό των ανέργων στις ΗΠΑ την περίοδο 1952-1978 με αντίστοιχα στοιχεία που υπήρχαν για τον αριθμό των κρατουμένων στις φυλακές. Ο Yeager διαπίστωσε ότι η σχέση των μεγεθών που συνέκρινε ήταν άμεση και πιο συγκεκριμένα ότι η αύξηση κατά 1% του αριθμού των ανέργων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση κατά 1395 του αριθμού των κρατουμένων στις ομοσπονδιακές φυλακές (Yeager, 1979: 586 -588).

Παρόμοια έρευνα διενεργήθηκε το 2008 από τους A. H. Baharon και M. S. Habibullah με στόχο να καταδεχθεί το κατά πόσον το έγκλημα συναρτάται με το εισόδημα και την ανεργία (Baharon - Habibullah, 2008). Η έρευνα αφορούσε 11 επιλεγμένες ευρωπαϊκές χώρες – μεταξύ των οποίων και την Ελλάδα - με στοιχεία από το 1993 έως το 2001. Σύμφωνα με αυτή, το κόστος ζωής και οι δυσκολίες εξαιτίας της απώλειας της εργασίας συνδέονται στενά με τα επίπεδα των εγκληματικών δραστηριοτήτων.

Συγκεκριμένα, στην έρευνα αυτή διαπιστώθηκε ότι η ανεργία έχει άμεσο αντίκτυπο σε εγκλήματα, όπως το εμπόριο ναρκωτικών ουσιών, οι κλοπές οχημάτων και οι διαρρήξεις, ενώ δεν βρέθηκε να επηρεάζει τα ποσοστά των εγκλημάτων βίας. Αναφορικά με το εισόδημα, γράφουν οι Baharog και Habibullah, αυτό επηρεάζει τα ποσοστά εγκλημάτων, όπως το εμπόριο ναρκωτικών, οι κλοπές οχημάτων και τα εγκλήματα βίας, ενώ δεν φαίνεται να σχετίζεται με τις διαρρήξεις. Στα συμπεράσματα της έρευνας, διατυπώνεται η άποψη ότι το έγκλημα συνδέεται με μακροοικονομικές μεταβλητές. Αναφορικά με τα είδη εγκλημάτων που φαίνεται να αυξάνονται παράλληλα με την αύξηση της ανεργίας, χαρακτηριστική είναι η φράση που χρησιμοποιεί ο Charles Forelle ως υπότιτλο σε σχετικό άρθρο του:

“Στοιχεία δείχνουν ότι οι άνθρωποι δεν διαπράττουν ξαφνικά φόνους μετά την απώλεια της εργασίας τους, κλοπές όμως, ναι” (Forelle, 2009: A11).

Τη σύνδεση των υψηλών ποσοστών ανεργίας με εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας όσο και με βίαια εγκλήματα υποστηρίζουν πάντως οι Steven Raphael και Rudolf Winter-Ebmer σε έρευνά τους (Raphael, Winter-Ebmer, 1998).

Στο ίδιο συμπέρασμα – δηλ. τη στενή σχέση της εγκληματικότητας με την ανεργία - καταλήγουν και οι Anna Nilsson και Jonas Agell σε έρευνα που εκπόνησαν το 2003 (Nilsson, Agell, 2003). Σε αυτήν την έρευνα το πεδίο – τόσο από γεωγραφικής όσο και από χρονικής απόψεως - είναι πιο περιορισμένο. Η έρευνα αφορά μόνο στη Σουηδία με στοιχεία από το 1996 έως το 2000. Τα συμπεράσματα πάντως στα οποία καταλήγει επιβεβαιώνουν τα όσα έχουν ήδη λεχθεί, ότι δηλαδή η ανεργία επηρεάζει τα ποσοστά εγκλημάτων και ιδίως εκείνων που συνδέονται με πώληση ναρκωτικών ουσιών, κλοπές οχημάτων και διαρρήξεις.

Στο σημείο αυτό, όμως, η εν λόγω έρευνα φροντίζει να κάνει έναν πολύ σημαντικό διαχωρισμό με βάση την ηλικία. Συγκεκριμένα, αυτό που υποστηρίζεται είναι ότι ο παράγοντας ‘ανεργία’ οδηγεί στην τέλεση αξιοποιήσιμων πράξεων από άτομα ηλικιών μεταξύ 25-64 ετών, ενώ στους ανηλίκους και νέους ενηλίκους 18-24 δεν φαίνεται ο παράγοντας

αυτός να είναι ο καθοριστικός που τους οδηγεί στο έγκλημα. Αυτή είναι μια πολύ λογική παρατήρηση, αν σκεφτεί κανείς ότι οι νέοι ενήλικες πολύ συχνά δεν έχουν μπει ακόμη στην αγορά εργασίας, ώστε η ανεργία να μπορεί να επηρεάσει τόσο έντονα τη συμπεριφορά τους και να τους οδηγήσει στην τέλεση αξιόποινων πράξεων.

Στη συνέχεια οι Nilsson και Agell προσπαθούν να καταδείξουν ότι η τοποθέτηση των ανέργων σε προγράμματα αναζήτησης εργασίας θα μπορούσε να έχει ευεργετικά αποτελέσματα για την κοινωνία. Τα συμπεράσματα στα οποία όμως καταλήγουν είναι μάλλον αρνητικά για την υπόθεσή τους αυτή, καθώς δεν αποδεικνύεται τελικά σύνδεση των δυο αυτών στοιχείων. Κατά τη γνώμη τους, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί από τους νέους εγκληματίες δεν έχουν καν εισέλθει στην αγορά εργασίας, παρακολουθούν δηλαδή ακόμη σχολείο όταν ξεκινά η εμπλοκή τους σε παράνομες δραστηριότητες. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνει άλλωστε την παρατήρηση που έγινε μόλις παραπάνω για το ρόλο της ανεργίας στην τάση προς εγκληματικές συμπεριφορές των νέων.

Δεν είναι, όμως, η ανεργία ο μόνος παράγοντας που μπορεί να οδηγήσει στην παρανομία. Το χαμηλό εισόδημα μπορεί να οδηγήσει στην οικονομική εξαθλίωση και αυτή με τη σειρά της να ωθήσει τα θύματά της σε αξιόποινες πράξεις. Αυτό ακριβώς υποστηρίζει ο καθηγητής οικονομικών του Πανεπιστημίου του Οχάιο, Bruce Weinberg, στην έρευνα που εκπόνησε σε συνεργασία με τους Eric Gould του Πανεπιστημίου του Hebrew και David Mustard του Πανεπιστημίου της Georgia. Στην έρευνά τους που δημοσιεύθηκε στην 'Επιθεώρηση Οικονομικών και Στατιστικών Στοιχείων' ('The Review of Economics and Statistics') (Weinberg κ.α., 2002), οι τρεις καθηγητές υποστηρίζουν ότι οι ανειδίκευτοι εργάτες, που δεν έχουν ακαδημαϊκή μόρφωση και οι οποίοι έχουν πολύ χαμηλά εισοδήματα, οδηγούνται εξαιτίας της οικονομικής τους κατάστασης σε βίαια εγκλήματα, όπως επιθέσεις και ληστείες.

Αντιθέτως, η έρευνα καταγράφει έλλειψη συνάφειας της οικονομικής τους κατάστασης με διάπραξη εγκλημάτων, όπως ανθρωποκτονίες και βιασμούς, καθώς –όπως εύλογα παρατηρείται - σε αυτά τα εγκλήματα

ο οικονομικός παράγοντας δεν είναι συνήθως το κίνητρο. Συγκεκριμένα, η έρευνα αφορά στην περίοδο μεταξύ των ετών 1979 και 1997. Στην περίοδο μεταξύ των ετών 1979 και 1992 όταν οι μισθοί των ανειδίκευτων εργατών έπεφταν, παρατηρήθηκε αύξηση της εγκληματικότητας, ενώ το επόμενο διάστημα μεταξύ των ετών 1993 και 1997 αυτή μειώθηκε ως επακόλουθο της ανόδου του βιοτικού τους επιπέδου .

Οι ερευνητές στην προκειμένη περίπτωση υποστηρίζουν μάλιστα ότι οι χαμηλοί μισθοί επηρεάζουν τα ποσοστά εγκληματικότητας ακόμη περισσότερο κι από την ανεργία. Κατά τον Weinberg, αυτό συμβαίνει γιατί η ανεργία είναι μια προσωρινή κατάσταση, ενώ οι ανειδίκευτοι εργάτες είναι πάντοτε κακοπληρωμένοι με αποτέλεσμα να δημιουργείται γι' αυτούς μια μακροπρόθεσμη τάση προς το έγκλημα.

Μια μάλλον ριζοσπαστική, αλλά τεκμηριωμένη έρευνα (Finklea, 2009) που εκπονήθηκε από την Kristin M. Finklea, αναλύτρια της εσωτερικής ασφάλειας της Υπηρεσίας Ερευνών του Αμερικανικού Κογκρέσου (Congressional Research Service), έρχεται να ταράξει τα νερά, αμφισβητώντας αυτό που υποστηρίζουν οι περισσότερες τέτοιου είδους έρευνες, τη στενή δηλαδή σχέση μεταξύ ανεργίας και αύξησης των εγκλημάτων κατά της περιουσίας.

Η ως άνω έρευνα υποστηρίζει ότι υπάρχουν κάποιες άλλες οικονομικές παράμετροι που επηρεάζουν τα ποσοστά εγκληματικότητας περισσότερο απ' ότι η ανεργία. Οι παράμετροι αυτές είναι το ακαθάριστο ενγχώριο προϊόν, το ακαθάριστο τοπικό προϊόν και το αίσθημα απογοήτευσης των καταναλωτών. Υπό το πρίσμα αυτό, η εγκληματικότητα φαίνεται να αυξάνεται όχι βάσει ατομικών οικονομικών συνθηκών, αλλά βάσει των οικονομικών κρίσεων που ταλανίζουν μια χώρα. Η οικονομική ύφεση σύμφωνα με την Finklea ξεκινά από τη στιγμή που η οικονομία μιας χώρας φθάνει στο ζενίθ της δραστηριότητάς της και τελειώνει όταν φθάσει στο κατώτατο σημείο της. Ένα συμπληρωματικό στοιχείο σε αυτόν τον γενικό ορισμό είναι ότι για να ονομαστεί μια δύσκολη οικονομικά περίοδος «οικονομική κρίση» πρέπει να εκτείνεται σε διάστημα μεγαλύτερο των μερικών μηνών και να επηρεάζει τον τομέα της παραγωγής, της απασχόλησης, του πραγματικού εισοδήματος και κάποιους άλλους οικονομικούς δείκτες (Finklea, 2009: 2). Σημειώνουμε επί-

σης και ένα δεύτερο ορισμό της οικονομικής κρίσης που δίνεται στην ίδια μελέτη που είναι ο ακόλουθος:

“...η σημαντική πτώση στην οικονομική δραστηριότητα που εξαπλώνεται σε όλη την οικονομία”.

Σύμφωνα με τη θεωρία της “ορθολογικής επιλογής” (rational choice theory) (Siegel, 2003 : 106 – 136) τα άτομα κάνουν ορθολογική επιλογή μεταξύ νομίμων και παράνομων δραστηριοτήτων με γνώμονα το κέρδος (Finklea, 2009: 5). Αυτή η θεωρία υποστηρίζει και τη στενή σχέση ανεργίας και αύξησης της εγκληματικότητας, ιδίως δε των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας. Μια δεύτερη θεωρία συσχετίζει δυο στοιχεία: αφ’ ενός τα κίνητρα του δράστη για τη διάπραξη εγκλήματος, στα οποία συγκαταλέγεται και η ανεργία, και αφ’ ετέρου τις ευκαιρίες που του παρουσιάζονται για εγκληματική δραστηριότητα. Η θεωρία αυτή είναι σύμφωνη με την παραπάνω ως προς το ρόλο της ανεργίας στην κινητοποίηση του δράστη, αλλά διαχωρίζει τη θέση της ως προς το ρόλο του ίδιου αυτού παράγοντα στη δημιουργία ευκαιριών για διάπραξη εγκλήματος, καθώς η ανεργία μπορεί να πλήξει ακόμη και τους στόχους του δράστη, τα πιθανά θύματά του δηλαδή, και έτσι αυτή η δραστηριότητα να μην είναι πια επικερδής.

Την άποψη πάντως ότι η ανεργία επηρεάζει ελάχιστα ή και καθόλου τα ποσοστά εγκληματικότητας υποστήριξαν και οι Steven D. Levitt και Stephen J. Dubner, συγκρίνοντας τα αποτελέσματα πέντε ερευνών, μεταξύ των οποίων και μιας του πρώτου από αυτούς. Οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η μείωση της εγκληματικότητας οφείλεται σε άλλους παράγοντες, μη - οικονομικούς, όπως η αύξηση των αστυνομικών δυνάμεων και των αμβλώσεων (Levitt - Dubler, 2006 : 175 - 213).

Μια από τις πιο γνωστές θεωρίες σχετικά με τη σύνδεση των δυσμενών οικονομικών συνθηκών και της εγκληματικής δραστηριότητας είναι και η θεωρία των ‘σπασμένων παραθύρων’ (‘broken windows’ theory) που διατυπώθηκε από τους James Wilson και George Kelling το 1982 (Wilson - Kelling, 1982). Σύμφωνα με αυτή τη θεωρία, σημάδια εμφανούς εγκατάλειψης σε κάποιες γειτονίες μιας πόλης, όπως είναι τα σπασμένα παράθυρα σπιτιών, τα γκράφιτι ή τα εγκαταλελειμμένα κτήρια, δημιουργούν απάθεια και φόβο μεταξύ των κατοίκων της γειτονιάς

αυτής, καθώς δίνεται η αίσθηση ότι η περιοχή δεν επιτηρείται, είναι εκτός του ενδιαφέροντος της πολιτείας, με αποτέλεσμα να ευνοείται η διάπραξη εγκληματικών πράξεων.

Ενδιαφέρουσα επίσης είναι η θεωρία που έχει διατυπωθεί σχετικά με τη σύνδεση των κατασχέσεων ακινήτων και των ποσοστών εγκληματικότητας μιας περιοχής. Η τελευταία μεγάλη οικονομική κρίση στο χώρο των ακινήτων στις Η.Π.Α. περί τα τέλη του 2007 πυροδότησε μια σειρά ερευνών πάνω στο θέμα αυτό. Προς το παρόν πάντως τα στοιχεία δεν είναι ακόμη απολύτως επαρκή για να επαληθευθεί πλήρως η θεωρία αυτή (Finklea, 2009: 9-11). Το πρώτο συμπέρασμα πάντως που έχει ήδη εξαχθεί είναι ότι οι κατασχέσεις ακινήτων δεν φαίνεται να συνδέονται με την αύξηση των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, αλλά με την αύξηση των βίαιων εγκλημάτων. Η έρευνα που εκπονήθηκε από τον Manuel A. (Manny) Diaz και δημοσιεύτηκε τον Αύγουστο του 2008 καταγράφει ότι 3 στις 9 πόλεις που ελέγχθηκαν, δήλωσαν αύξηση της εγκληματικότητας ως αποτέλεσμα των κατασχέσεων ακινήτων αλλά και της αύξησης των εγκαταλελειμμένων ακινήτων (Diaz, 2008).

Επιστρέφοντας στη σχέση ανεργίας και εγκληματικότητας, οι Braithwaite, Chapman και Karuscinski διαπίστωσαν ήδη από το 1992 ένα παράδοξο: αυτό ακριβώς που υπονοήθηκε και παραπάνω, ότι δηλαδή ενώ η σχέση των δύο αυτών εννοιών φαίνεται μέσα από έρευνες να είναι άρρηκτη, πολλοί εγκληματολόγοι δεν την αναγνωρίζουν. Η εξήγηση που δίνουν οι Braithwaite, Chapman και Karuscinski είναι ότι η σύνδεση αυτή δεν είναι ευθεία, άμεση κι έτσι δεν είναι πάντα εύκολα εξακριβώσιμη (Braithwaite κ.α., 1992). Εισήγαγαν μάλιστα στη συζήτηση και ένα ψυχολογικό στοιχείο, αυτό της αδυναμίας ελέγχου των παρορμήσεων, στοιχείο που οδηγεί ένα άτομο εύκολα στο έγκλημα, αλλά ταυτοχρόνως το καθιστά αδύναμο να πειθαρχήσει σε έναν χώρο εργασίας, με αποτέλεσμα να μένει πολύ συχνά άνεργο. Ουσιαστικά εδώ η ανεργία και η εγκληματικότητα παρουσιάζονται ως απότοκοι της ίδιας αιτίας, κάτι που αμφισβητούν και οι ίδιοι οι συγγραφείς. Η θεωρία αυτή παραγνωρίζει, άλλωστε, την επιρροή των γενικών οικονομικών συνθηκών που επικρατούν σε μια χώρα.

Μέχρι αυτού του σημείου συζητήθηκαν κατά βάση οι παράγοντες

που δυνητικά αυξάνουν τα ποσοστά εγκληματικότητας. Αυτό, όμως, που είναι ίσως σημαντικότερο ακόμη είναι να μελετήσει κανείς ποιοι είναι αυτοί οι παράγοντες που μπορούν να οδηγήσουν στην αντίθετη κατεύθυνση, δηλ. στη μείωσή της. Αυτό ακριβώς το ζήτημα είναι το θέμα έρευνας των B. Chapman, D. Weatherburn, C.A. Kapuscinski, M. Chilvers και S. Roussel. Τα συμπεράσματα που εξάγονται από την έρευνα αυτή είναι αφ' ενός ότι όσο πιο μεγάλο διάστημα είναι το άτομο άνεργο, τόσο αυξάνεται και η πιθανότητα να στραφεί προς εγκληματικές συμπεριφορές και αφ' ετέρου ότι η ολοκλήρωση τουλάχιστον των ετών υποχρεωτικής φοίτησης στο σχολείο τελεί σε σχέση αντιστρόφως ανάλογη με τη ροπή των ατόμων προς την εκδήλωση των συμπεριφορών αυτών. Έτσι τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας είναι πολύ ενθαρρυντικά, καθώς υποστηρίζεται ότι και η εκ των υστέρων ολοκλήρωση της σχολικής φοίτησης και η λήψη του απολυτηρίου του λυκείου μπορεί να οδηγήσει στη μείωση των ποσοστών εγκληματικότητας (Chapman κ.α., 2002).

Συμπερασματικά και με βάση το σύνολο των παραπάνω απόψεων και μελετώντας και άλλες παρόμοιες έρευνες που έχουν γίνει και σε άλλες χώρες (Ζαραφωνίτου, 2004 : 99-106) πιστεύουμε ότι η συμβολή των διαφόρων οικονομικών συνθηκών και κυρίως των δυσμενών (π.χ. ανεργία, οικονομικές κρίσεις) που επικρατούν σε μια χώρα, δεν θα πρέπει να περνούν απαρατήρητες από όποιον θέλει να ερμηνεύσει την εγκληματικότητα που καταγράφεται είτε επίσημα είτε ανεπίσημα σε αυτή, χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια, πως αποτελούν και το μοναδικό κριτήριο για την εκτίμηση της αύξησης ή της μείωσης των ποσοστών της. Η αιτιολόγηση του κοινωνικού προβλήματος του εγκλήματος δεν είναι δυνατό να αφεθεί σε έναν μόνο παράγοντα όσο κρίσιμος κι αν αυτός φαίνεται. Η ενδεχόμενη υποτίμηση της συμβολής και άλλων παραγόντων είναι βέβαιο πως θα οδηγήσει στην εξαγωγή λανθασμένων συμπερασμάτων.

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης Στ.**, (2010), Τα οικονομικά του εγκλήματος, Αθήνα - Θεσ/νίκη, Σάκκουλας.
- Baharon, A.H. και Habibullah, M. S.** (2008) Is crime cointegrated with income and unemployment?: A panel data analysis on selected European countries, online στο δικτυακό τόπο <http://mpr.ub.uni-muenchen.de/11927/>
- Bonger, W. Adr., Horton, H. P. και Lindsey, Edw.** (1916) Criminality and Economic Conditions, Kessinger Publishing,
- Braithwaite, J., Chapman, B. και Kapuscinski, C.A.** (1992) Unemployment and Crime: Resolving the Paradox, Final Report to the Criminology Research Council, Australian National University, στο δικτυακό τόπο <http://www.criminologyresearchcouncil.gov.au/reports/50-89.pdf>
- Chapman, B., Weatherburn, D., Kapuscinski, C.A., Chilvers, M. και Roussel, S.** (2002) Unemployment duration, schooling and property crime, Crime and Justice Bulletin, NSW Bureau of Crime Statistics and Research, στο δικτυακό τόπο www.aic.gov.au/events/.../2002/~media/conferences/schools/chapman.ashx
- Dekeseredy W., S.**, (2011), Contemporary Critical Criminology, London - NY, Routledge.
- Diaz, M.** (2008) Economic Downturn and Federal Inaction Impact on Crime, Mayors and Police Chiefs, 124 Cities Report to The Nation, Philadelphia, στο δικτυακό τόπο http://www.usmayors.org/maf/CrimeReport_0808.pdf
- Engels, F.** (1974) Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία, (μτφρ. Α. Αποστόλου), Τ. α'-β', Αθήναι
- Finklea, K. M.** (2009) Economic Downturns and Crime, στο δικτυακό τόπο www.crs.gov
- Forelle, Ch.** (2009) The Snap Judgment on Crime and Unemployment, The Wall Street Journal Eastern Ed. 4/15/2009, Vol. 253 Issue 87, p A11
- Jakobs, D.** (1978) Inequality and the Legal Order. An Ecological Test of the Conflict Model, Social Problems, vol. 25
- Hobbs Al. H.**, Relationships between Criminality and Economic Conditions, 34J.Crim. Law & Criminology 5, (1943 - 44).
- Κουράκης Ν.Ε.**, συν. **Δ. Ζιούβα**, (2007), Τα Οικονομικά Εγκλήματα, Τ. Ι,

- II, III, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας
- Levitt, St. D. και Dubner, St. J.** (2006), Σημεία και τέρατα της Οικονομίας - Η κρυφή πλευρά των πάντων, μτφρ. Α. Φιλιππάτος, Αθήνα, Α.Α. Λιβάνη.
- Marx, K.** (1887) *Capital: A Critique of Political Economy*, ed. by Ft: Engels, trans, by Samuel Moore and Edward Aveling, London.
- Nilsson, A. και Agell, J.** (2003) Crime, unemployment and labor market programs in turbulent times, στο δικτυακό τόπο <http://www.ifau.se/upload/pdf/se/2003/wp03-14.pdf>
- Πιτσελά Α.** (2010), Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος, Αθήνα - Θεσ/νίκη, Σάκκουλας.
- Raphael, St. και Winter-Ebmer, R.** (1998) Identifying the Effect of Unemployment on Crime, Department of Economics, UCSD UC, The Journal of Law and Economics, vol. 44, San Diego.
- Siegel L.J.**, (2003), *Criminology*, 8th ed., Belmont CA, Wadsworth - Thomson.
- Σπινέλλη, Κ.Δ.** (2005), Εγκληματολογία - Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλας.
- Τσουραμάνης Χρ.**, (2010), Οικονομία και Εγκληματικότητα, Αθήνα, Κατσαρός.
- Weinberg, B., Gould, E. και Mustard, D.** (2002) Crime Rates and Local Labor Market Opportunities in the United States: 1979-1997, The Review of Economics and Statistics, 84 (1).
- Wilson, J.Q. και Kelling, G.L.** (1982) Broken Windows: The Police and Neighborhood Safety, The Atlantic Magazine, στο δικτυακό τόπο <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/4465/>
- Yeager, M.** (1979) Unemployment and Imprisonment, J. of Criminal Law and Criminology, vol. 70.
- Ζαραφωνίτου Χρ.**, (2004), Εμπειρική Εγκληματολογία, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Γ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ*

A. Εισαγωγικά

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, ως απότοκος και της ψήφισης των νόμων του κοινώς επονομαζόμενου μνημονίου και των εφαρμοστικών αυτού διατάξεων, είναι ένα σύνθετο οικονομικό-πολιτικό-κοινωνικό φαινόμενο, που ήταν επόμενο να επηρεάσει και το θέμα της εγκληματικότητας.

Με αφορμή το τριήμερο εγκληματολογικό συνέδριο *προς τιμή του Ομοτίμου Καθηγητή Πανεπιστημίου κ. Νέστορα Κουράκη*, με κεντρικό θέμα «Κρίση, Έγκλημα και Ποινική Καταστολή», που διοργανώθηκε στις αρχές Απριλίου του 2015 από Πανεπιστημιακούς και Κοινωνικούς Φορείς, στο Δικηγορικό Σύλλογο Αθηνών, σύσσωμος ο επιστημονικός κόσμος που κινείται στο χώρο της Εγκληματολογίας, αλλά και σε συναφείς επιστημονικούς κλάδους, διεξήγαγε έναν γόνιμο διάλογο πάνω στο ιδιαίτερο αυτό νεοπαγές θέμα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι η εργασία αυτή λαμβάνει χώρα *προς τιμή και ευχαριστία προς τον αγαπητό μας Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη*, ακούραστο Πανεπιστημιακό Διδάσκαλο, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά με τη διδασκαλία και την καθοδήγηση του τόσο στην εξέλιξη της επιστήμης της Εγκληματολογίας, όσο και στην καλλιέργεια και τη διαμόρφωση της επιστημονικής σκέψης πολλών νέων επιστημόνων.

Ακολουθώς τώρα, στο θέμα μας, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να γίνει μία πρώτη προσέγγιση στο θέμα της επίδρασης της οικονομικής κρίσης στη διαμόρφωση της εγκληματικότητας, όπως το θέμα

* Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, ΔΜΣ Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου αθηνών.

αυτό παρουσιάζεται, κατά περίπτωση, και μέσα από σταχυολογημένα ενδιαφέροντα σχετικά δημοσιεύματα, δημοσιευμένα ερευνητικά στοιχεία και κριτικές επιστημονικές απόψεις, από τα οποία προκύπτουν χρήσιμα συμπεράσματα, με την επισήμανση ότι, αφενός, το φαινόμενο βρίσκεται σε εξέλιξη και, αφετέρου, ότι για την πληρότητα των κάθε είδους συμπερασμάτων θα πρέπει να ακολουθήσει κατά περίπτωση και εμπειριστατωμένη επιστημονική (εγκληματολογική) τεκμηρίωση.

B. Δημοσιεύματα, δημοσιευμένα ερευνητικά στοιχεία και κριτικές απόψεις.

1. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η Πτυχιακή Διατριβή της κ. *Ελένης Κωνσταντίνου* με θέμα «Ο αντίκτυπος της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στο έγκλημα»¹. Κατά την αναφερόμενη εκεί επιτομή της, η Πτυχιακή αυτή Διατριβή σκοπεύει στην προσπάθεια σύνδεσης της πρόσφατης οικονομικής κρίσης (2008-2012) με την εγκληματικότητα. Μέσα από την ανάλυση πιθανών αιτιωδών σχέσεων μεταξύ των δύο παραμέτρων, επιχειρείται να καταγραφεί κατά πόσον η πρόσφατη οικονομική ύφεση είχε επίδραση στους δείκτες της εγκληματικότητας, τόσο σε παγκόσμιο επίπεδο, όσο και στην Κύπρο. Στην εν λόγω εργασία καταγράφονται θεωρίες, απόψεις και γνώμες επιστημόνων για το θέμα αυτό. Επίσης, παρουσιάζονται και αναλύονται στατιστικά στοιχεία που περιλαμβάνουν εξωγενείς μεταβλητές όσον αφορά στους δείκτες της εγκληματικότητας και της ανεργίας πριν και κατά την περίοδο της πρόσφατης οικονομικής ύφεσης ανά τον κόσμο, σε ευρωπαϊκές χώρες και ειδικά για την Κύπρο. Μέσα από ευρήματα της έρευνας, εξάγονται δύο βασικά συμπεράσματα: α) Η οικονομική ύφεση σε μια χώρα μπορεί να ωθήσει στην αύξηση της εγκληματικότητας, όταν όμως συνδέεται και με μια σειρά άλλων παραγόντων όπως κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, λαθρομετανάστευση, ατιμωρησία εγκλήματος, χαλάρωση αρχών επιβολής του νόμου κ.α. Επίσης, προκύπτει ότι το έγκλημα αλλάζει και μεταβάλλεται ανάλογα της χρονικής περιόδου, β) Μόνο συγκεκριμένος τύ-

1. Δημοσιευμένη, με ημερομηνία 11-6-2015, στην ιστοσελίδα <http://kypseli.ouc.ac.cy/handle/11128/1844>, του Ψηφιακού Αποθετηρίου Ανοικτής Πρόσβασης, του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου, "Κυψέλη".

πος αδικημάτων πιθανόν να συνδέονται με οικονομικά κίνητρα όπως, εγκλήματα κατά περιουσίας (διαρρήξεις, κλοπές, ληστείες) τα οποία μπορεί να παρουσιάζονται αυξημένα σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο λόγω της οικονομικής αστάθειας σε μια χώρα. Συμπερασματικά, αυτό που πρέπει να κάνει κάθε χώρα είναι τη δική της αυτοκριτική και να λάβει μέτρα ώστε να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά το κοινωνικό φαινόμενο της εγκληματικότητας, λαμβάνοντας υπόψη τους παράγοντες που την επηρεάζουν.

Η πτυχιακή αυτή διατριβή είναι μία καλή βάση για μία πρώτη προσέγγιση στο θέμα μας, εμπειρεύουσα χρήσιμες απόψεις και θέσεις.

2. Στην *EuroparlTV* το διαδικτυακό τηλεοπτικό σταθμό του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του οποίου στόχος του είναι να ενημερώνει τους πολίτες της ΕΕ για τις δραστηριότητες του Κοινοβουλίου και για τον τρόπο που οι βουλευτές του διαμορφώνουν τις πολιτικές εξελίξεις και εγκρίνουν νόμους που επηρεάζουν τη ζωή των ανθρώπων σε όλη την Ευρώπη, προβλήθηκε ένα σύντομο ρεπορτάζ², και με την επισήμανση ότι το οργανωμένο έγκλημα πήρε ώθηση από την κρίση, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι ο αγώνας κατά του οργανωμένου εγκλήματος υποφέρει από έλλειψη πόρων, όπως υποστηρίζει σημαντικός εμπειρογνώμονας χρηματοοικονομικών πληροφοριών.

3. Διαφαίνεται επίσης κάτι αξιοσημείωτο : ότι η ανεργία και η φτώχεια δεν είναι απαραίτητα συνδεδεμένη με το έγκλημα.

Σε ένα ενδιαφέρον άρθρο του κ. *Αλέξανδρου Καλαφάτη*, με τίτλο «Η εγκληματικότητα στα χρόνια της κρίσης»³, αναφέρεται, μεταξύ άλλων, ότι οι βασικοί δείκτες δείχνουν μείωση της βαριάς εγκληματικότητας τουλάχιστον κατά 30% από το 2010 μέχρι σήμερα, ενώ αύξηση εμφανίζεται μόνο κατά περίπτωση σε «εγκλήματα του δρόμου», όπως αρπαγές τσαντών και μικροποσών και ότι μέχρι στιγμής καταγράφεται σημαντική αύξηση (περίπου 25%) σε σχέση με πέρυσι στις αρπαγές

2. Βλ. σχετ. δημοσίευση στην ιστοσελίδα του EuroparlTV <http://www.europarl.europa.eu/el/player.aspx?pid=297ee1be-5da2-4320-b649-a108012a95a6>

3. Δημοσιευμένο στις 27.7.2015 στην ιστοσελίδα http://www.huffingtonpost.gr/2015/07/27/egklhmatikothta_n_7877122.html

μικροποσών και σε άλλα μικροαδικήματα και σημαντική μείωση (περίπου κατά 80%) στις ληστείες τραπεζών και στις ληστείες σουπέρ μάρκετ (μείωση κατά περίπου 50%). Ακολούθως, στο άρθρο αυτό, αναφέρονται και οι εμπειριστατωμένες απόψεις του εκπροσώπου Τύπου της ΕΛ.ΑΣ. κ. Κλεάνθη Παπαγιαννόπουλου, ο οποίος αναλύει από αστυνομικής άποψης την εξέλιξη της εγκληματικότητας, αλλά και του εγκληματολόγου κ. Βασίλη Καρύδη, ο οποίος εξηγεί επιστημονικά πως και γιατί η φτώχεια στην Ελλάδα δεν έφερε ... αίμα. «Αυτό που φαίνεται παράδοξο σε πρώτη ανάγνωση μπορεί τελικά και να μην είναι. Στο εγκληματικό φαινόμενο πρέπει να κάνουμε μία μεθοδολογικού χαρακτήρα παρατήρηση. Σε περίοδο μιας βαθιάς ύφεσης για παράδειγμα γίνονται πολύ λιγότερες εισβολές σε σπίτια γιατί εκλείπουν τα χρήματα, κατά συνέπεια δεν υπάρχει κίνητρο. Μιλάμε σε αυτή την περίπτωση για το μεροκάματο του εγκλήματος, δηλαδή για το μικρομεσαίο έγκλημα. Όταν η πίτα της οικονομίας μικραίνει, παράλληλα συρρικνώνεται η πίτα και για τους κακοποιούς», εξηγεί ο κ. Καρύδης. Και προσθέτει: «Το οργανωμένο έγκλημα περιορίστηκε γιατί λόγω κρίσης συρρικνώθηκε στην Ελλάδα το μαύρο χρήμα. Έτσι, δεν δημιουργούνταν λόγοι επιδιώξεων που να δικαιολογούν το βαρύ έγκλημα. Η άνθηση του οργανωμένου εγκλήματος συνήθως συνοδεύεται από συνθήκες ευμάρειας και ακμής της μαύρης οικονομίας. Σε συνθήκες κρίσης δεν υπάρχει λόγος διεκδίκησης υψηλού οφέλους». Τα στατιστικά στοιχεία του αρχηγείου της Αστυνομίας δείχνουν ότι καταγράφηκε σημαντική αύξηση του εγκλήματος μόνο τον πρώτο χρόνο των μνημονίων (από το 2010 έως το 2011). Έκτοτε σχεδόν όλοι οι δείκτες άρχισαν και συνέχισαν να δείχνουν πτώση. Οι ληστείες σε σπίτια το 2011 διπλασιάστηκαν σε σχέση με το 2010 (912 το 2011, 432 το 2010), οι δολοφονίες από 176 που ήταν το 2010 έγιναν 184 το 2011, οι απάτες από 1.991 το 2010 έγιναν 2.464 το 2011 και οι κλοπές-διαρρήξεις από 90.931 το 2010 έγιναν 96.925 το 2011. «Ήταν η πρώτη αντίδραση του κόσμου. Σήκωσε απότομα καταθέσεις από τις τράπεζες και έτσι δημιουργήθηκε μία κατηγορία ευάλωτων στόχων. Όταν πέρασε αυτό το κύμα –μετά το 2011- δεν είχε το λόγο ο κακοποιός να πάρει το ρίσκο μίας εισβολής σε σπίτι, που είναι ένα σοβαρό έγκλημα, γιατί ήξερε ότι πια δεν υπάρχει κίνητρο», προσθέτει ο Έλ-

ληνας εγκληματολόγος. Από το 2011 και ύστερα τα πράγματα βελτιώθηκαν και, σύμφωνα με πολλούς αξιωματικούς της ΕΛ.ΑΣ., σε αυτό συνέβαλαν στοχευμένες δράσεις του υπουργείου Δημόσιας Τάξης. Ο εκπρόσωπος Τύπου της ΕΛ.ΑΣ. κ. Κλεάνθης Παπαγιαννόπουλος επισημαίνει μιλώντας στη Huff Post Greece: «Τα τελευταία χρόνια, ιδίως από το 2011, σε μία περίοδο οικονομικής κρίσης, η εγκληματικότητα στη Χώρα μας έχει μειωθεί σε ποσοστά πάνω από 30%, στη βασική κατηγοριοποίηση των αδικημάτων που επιδρούν στο αίσθημα ασφάλειας των πολιτών, όπως κλοπές, ληστείες, κλοπές οχημάτων κλπ. Αυτό συμβαίνει γιατί προσαρμόσαμε τις επιχειρησιακές μας τακτικές στα νέα δεδομένα και προσπαθούμε με την εμφανή αστυνομική παρουσία και δράση και την εφαρμογή ολοκληρωμένων προγραμμάτων αστυνόμευσης και ασφάλειας να αποτρέψουμε το έγκλημα, να ελαχιστοποιήσουμε τις ευκαιρίες διάπραξης και να είμαστε δίπλα στους συμπολίτες μας». Τη μεγαλύτερη πτώση καταγράφουν οι ληστείες στις τράπεζες, κάτι που συνδέεται και με τα δρακόντεια μέτρα ασφαλείας που έχουν πάρει τα τελευταία χρόνια τα υποκαταστήματα. Από 299 ληστείες τραπεζών που έγιναν το 2010, το 2014 οι ληστείες μειώθηκαν σε 32. Το ίδιο συνέβη με τις ληστείες σε σουπερ μάρκετ που από 359 το 2010, το 2014 μειώθηκαν σε 96. Υπάρχουν, ωστόσο, και δείκτες εγκληματικότητας που στα χρόνια του μνημονίου κατέγραψαν αύξηση. Η μεγαλύτερη έξαρση καταγράφεται στο λαθρεμπόριο. Ενδεικτικό είναι ότι οι υποθέσεις λαθρεμπορίου το 2010 ήταν μόλις 166 ενώ το 2014 ήταν 1.497. Αξιωματικοί της ΕΛ.ΑΣ. συνδέουν το φαινόμενο με την αύξηση των φόρων στα καύσιμα και σε άλλα προϊόντα που δίνει μεγαλύτερο κίνητρο στα κυκλώματα. Άνοδος καταγράφεται, επίσης, στις κλοπές που γίνονται στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς. Το 2010 σημειώθηκαν 2.807 κλοπές σε Μέσα Μαζικής Μεταφοράς σε σχέση με τις 3.123 που έγιναν το 2014. Φέτος, το 2015, για πρώτη χρονιά καταγράφεται σημαντική αύξηση στα λεγόμενα «εγκλήματα του δρόμου» (αρπαγές μικροποσών, τσαντών, κινητών τηλεφώνων) με τους αστυνομικούς να διαπιστώνουν έντονη «στροφή» των κακοποιών προς τους «εύκολους στόχους». Μέχρι στιγμής παρατηρείται άνοδος (περίπου 25%) σε σχέση με πέρυσι στις αρπαγές μικροποσών και σε άλλα μικροαδικήματα, ενώ σημαντική

είναι η μείωση (περίπου κατά 80%) στις ληστείες τραπεζών και στις ληστείες σουπερ μάρκετ (μείωση κατά περίπου 50%). «Από την ανάλυση των στοιχείων του τρέχοντος έτους παρατηρούμε μια ποιοτική μεταστροφή της εγκληματικότητας στους λεγόμενους «εύκολους στόχους», κυρίως στα αδικήματα των λησθειών και των κλοπών. Δηλαδή, ενώ έχει επιτευχθεί σημαντική μείωση σε ληστείες σε τράπεζες, σε *super market*, χρηματοπιστολές κ.λπ., οι δράστες επιλέγουν πλέον στόχους «χαμηλού ρίσκου», όπως μικροκλοπές σε δημοσίους χώρους, λεωφορεία, κλοπές ή ληστείες σε περίπτερα ή περιφερειακά καταστήματα κλπ. Για να αντιμετωπίσουμε την κατάσταση αυτή αναπροσαρμόζουμε το σχεδιασμό μας και την επιχειρησιακή μας πρακτική, ενώ θεωρούμε σημαντική, στο κομμάτι της ευρύτερης κοινωνικής προστασίας, τη συμβολή του «Αστυνομικού της Γειτονιάς», που βρίσκεται κοντά στους συμπολίτες μας για να τους ενημερώσει και να τους ευαισθητοποιήσει», εξηγεί ο κ. Παπαγιαννόπουλος. Ο εγκληματολόγος κ. Βασίλης Καρύδης δίνει και μία άλλη διάσταση στην ερμηνεία των «εγκλημάτων του δρόμου»: «Πρόκειται για μία κατηγορία που δεν αντιπροσωπεύεται απόλυτα στις στατιστικές γιατί πολλές φορές το θύμα δεν απευθύνεται στην Αστυνομία. Είτε γιατί έχασε ένα μικροποσό είτε γιατί φοβάται ότι θα μπλέξει χειρότερα».

Επίσης, όπως αναφέρεται και σε ενδιαφέρον άρθρο του κ. Γιάννη Σουλιώτη, με τίτλο «Η κρίση αλλάζει το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα»⁴, παρατηρείται αύξηση στην παραγωγή και στη διακίνηση απομιμητικών προϊόντων ευρείας κατανάλωσης (και όχι μόνο ειδών πολυτελείας), όπως τρόφιμα, φάρμακα, καλλυντικά και απορρυπαντικά. Ακόμα, η λεγόμενη «μαφία του χαλκού» δεν αποτελεί μόνο ελληνικό, αλλά πανευρωπαϊκό φαινόμενο. Αυτά είναι ορισμένα μόνο, όπως συνεχίζει το άρθρο, από τα συμπεράσματα της ετήσιας έκθεσης της Ευροπολ για το οργανωμένο έγκλημα στην Ευρώπη, που δόθηκε στη δημοσιότητα στις 19 Μαρτίου. «Ως απάντηση στη μειωμένη αγοραστική δύναμη, οι παραχαράκτες έχουν διευρύνει το πεδίο δράσης τους. Εκτός από τα

4. Αναρτημένο στις 6/4/2013 στην ιστοσελίδα http://infognomonopolitics.blogspot.gr/2013/04/blog-post_559.htm, προερχόμενο από την ιστοσελίδα της εφημερίδος Καθημερινή, www.kathimerini.gr

παραδοσιακά είδη πολυτελείας, δημιουργούν πλαστά αντίγραφα προϊόντων ευρείας κατανάλωσης, όπως τρόφιμα, φάρμακα καλλυντικά κ.ά.», αναφέρει συγκεκριμένα το κείμενο της έκθεσης. Το 2011, η αξία (λιανική τιμή) των επώνυμων προϊόντων «μαϊμού» που κατασχέθηκαν εντός της Ε.Ε. ανήλθε σε 1,2 δισ. ευρώ, αντί 1,1 δισ. ευρώ το 2010. «Το 2011 τα κατασχεμένα τρόφιμα, ποτά, καλλυντικά και φάρμακα αντιστοιχούσαν στο 28,6% του συνόλου των απομιμητικών προϊόντων έναντι 14,5% το 2010», διαπιστώνει η έκθεση. Ακόμα ένα στοιχείο που συνδέει την οικονομική κρίση με το οργανωμένο έγκλημα αφορά την εργασιακή εκμετάλλευση ή -ακόμα χειρότερα- το εργασιακό trafficking με θύματα παράνομους μετανάστες. «Η αυξημένη ζήτηση για φθηνά προϊόντα και υπηρεσίες μεγαλώνει την παραοικονομία και άρα την εργασιακή εκμετάλλευση των αλλοδαπών κυρίως εργατών», διαπιστώνουν οι αναλυτές της Ευροποι. Λόγω της κακής για την Ε.Ε. συγκυρίας, καταγράφονται επίσης: α) αύξηση των κρουσμάτων διαφθοράς μεταξύ υπαλλήλων του Δημοσίου• στην έκθεση επισημαίνεται ότι το πρόβλημα είναι εντονότερο στις χώρες με τη μεγαλύτερη μείωση μισθών, όπως, για παράδειγμα, η Ελλάδα, και β) μείωση της αποτελεσματικότητας των διωκτικών υπηρεσιών λόγω της μείωσης δαπανών για μισθούς και εξοπλισμό. Ενδιαφέροντα είναι τα ευρήματα και σχετικά με τα εγκλήματα «διοικησίας» που έχουν άμεση σχέση με τις εξελίξεις στην ευρωπαϊκή οικονομία. Ενδεικτικά, η κλοπή και λαθραία διακίνηση μετάλλων δεν αποτελεί μόνο ελληνικό, αλλά πανευρωπαϊκό φαινόμενο. «Η κλοπή μετάλλων και συγκεκριμένα χαλκού έχει μετατραπεί σε σημαντικό πρόβλημα για όλα τα κράτη-μέλη», διαπιστώνει η έκθεση της ευρωπαϊκής υπηρεσίας και επισημαίνει ότι «συχνά τα μέταλλα κλέβονται από μια χώρα της Ε.Ε. και πωλούνται σε μια άλλη».

Επίσης, η κ. Κ. Δ. Σπινέλλη, Ομότιμος Καθηγήτρια Εγκληματολογίας –Σωφρονιστικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σε άρθρο της με θέμα «Οικονομία και εγκληματικότητα: η επικαιρότητα μιας παραδοσιακής εγκληματολογικής συζήτησης»⁵ θέτει ένα σοβαρό προβληματισμό ως

5. Αναρτημένο στην ιστοσελίδα http://kratoumenoi.blogspot.gr/2011/04/blog-post_1604.html, προερχόμενο ως Editorial από το Τεύχος 17 – Φεβρουάριος 2011 της ιστοσελίδος <http://www.theartofcrime.gr>

εξής: «η παράλληλη αύξηση των κλοπών και ληστειών αφενός και της ανεργίας αφετέρου πυροδοτούν και στη σύγχρονη Ελλάδα δημοσιογραφικές ή και επιστημονικές συζητήσεις. Ορισμένοι βλέπουν μια γραμμική (απλοϊκή;) σχέση αιτίου και αιτιατού: η αύξηση της ανεργίας αυξάνει τις στρατιές των πτωχών που καταφεύγουν για να επιβιώσουν σε κλοπές και ληστείες. Άλλοι διαβλέπουν ότι η οικονομική κρίση επιφέρει μείωση της αστυνομικής δύναμης και άρα αύξηση της εγκληματικότητας, λόγω μείωσης του αστυνομικού ελέγχου. Ενώ άλλοι διακρίνουν μια φλυαρία ή αύξηση της ρητορείας για αύξηση της εγκληματικότητας κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, έτσι ώστε να επιτείνεται η ανασφάλεια των πολιτών και να αυξάνεται η ποινική καταστολή χωρίς να δυσανασχετούν οι πολίτες».

Θεωρούμε βέβαια ότι, μεταξύ άλλων, καθοριστικός είναι και ο ρόλος που παίζουν οι ηθικές αρχές του «ανέργου» ή του «φτωχού» (στοιχείο βέβαια που συνδέεται και γενικότερα με την εκδήλωση ή μη εγκληματικής συμπεριφοράς). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν θα πρέπει να λάβει χώρα ενισχυτική κοινωνική πολιτική από την πολιτεία, ώστε να αποφευχθεί να πυροδοτηθούν και τυχόν εγκληματικές πράξεις από την απόγνωση των ανθρώπων. Έτσι σε περίπτωση που λ.χ. επεκταθούν γενικά, και χωρίς περιορισμούς ή και ασφαλιστικές δικλίδες (όπως λ.χ. ένα αποτελεσματικό νομικό καθεστώς προστασίας όπως ο νόμος περί υπερχρεωμένων νοικοκυριών προσαρμοσμένος στις εκάστοτε συνθήκες), οι πλειστηριασμοί της πρώτης κατοικίας, είναι ενδεχόμενο ιδιοκτήτες ακινήτων ευρισκόμενοι σε απόγνωση, χωρίς εργασία και υποστήριξη, να προβούν σε πράξεις ακραίες για να εμποδίσουν την αναγκαστική εκτέλεση κατά της περιουσίας τους, στρεφόμενοι ή κατά τρίτων που τους «απειλούν» ή και κατά του εαυτού τους.

Δεν κρίνεται δηλαδή σκόπιμο για να εξυτηρηθεί το όποιο δημόσιο χρέος να δοκιμαστούν σε υπερβολικό βαθμό οι «αντοχές» των πολιτών, διότι αυτό δημιουργεί ρήγμα στον κοινωνικό ιστό και ενδεχόμενα μπορεί να ωθήσει σε αντιδράσεις απόγνωσης. Μία οικονομική πολιτική, έτσι, που μειώνει ενδεχόμενα υπέρμετρα μισθούς, συντάξεις, δεν δίδει επαρκή κίνητρα για ανάπτυξη της αγοράς, και από την άλλη μεριά αυξάνει τους φόρους και τις λοιπές σχετικές υποχρεώσεις των πολιτών,

χωρίς να μειώνει το κόστος ζωής με τη συγκράτηση των τιμών, κάθε άλλο παρά διασφαλίζει την απαιτούμενη κοινωνική ισορροπία για την αποτροπή των πολιτών από αντιδράσεις μικρής ή μεγαλύτερης ποινικής απαξίας.

4. Η οικονομική κρίση όμως φαίνεται να επηρεάζει και την εγκληματικότητα των ανηλίκων, καθώς η οικονομική συμπίεση της οικογένειας από την ανεργία των γονέων ενδέχεται, για τα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα και τους αλλοδαπούς, να ωθεί ανηλίκους σε εγκληματικές πράξεις, μη εξαιρουμένων βέβαια των παραβάσεων της νομοθεσίας των ναρκωτικών από ανηλίκους σε όλα τα στρώματα της κοινωνίας.

Για το θέμα αυτό δημοσιεύτηκε και ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο του κ. *Κώστα Ονισένκο* με τίτλο «Ραγδαία η αύξηση αδικημάτων από ανηλίκους»⁶, όπου αναφέρεται ότι σύμφωνα με τους επιμελητές ανηλίκων, που μίλησαν στην «Κ», τα αδικήματα διαπράττονται από παιδιά όλο και μικρότερης ηλικίας. *«Εντύπωση προκαλούν οι σταθερά υψηλοί αριθμοί παραβίασης του νόμου περί ναρκωτικών, καθώς και των κλοπών και διαρρήξεων, δείγμα των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στη ζωή των ανηλίκων, είτε ως αίσθηση αδιεξόδου είτε και ως απεγνωσμένη προσπάθεια για εξασφάλιση χρημάτων. Ανησυχία δημιουργεί και η αυξητική τάση του αριθμού των εμπλεκόμενων ανηλίκων σε ληστείες, ως δραστών και ως θυμάτων, γεγονός που δείχνει ως ένα βαθμό, και με όλες τις επιφυλάξεις για τέτοια στατιστικά στοιχεία, ότι τα εγκλήματα των ανηλίκων αποκτούν σταδιακά ένα χαρακτήρα ολοένα αυξανόμενης βιαιότητας»*, σχολιάζει στο ίδιο άρθρο ο κ. *Νέστωρ Κουράκης*, Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Παν. Αθηνών. Επίσης, στο άρθρο αυτό, περιλαμβάνονται και οι εμπειριστατωμένες απόψεις Στελεχών της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών, της Προϊσταμένης του Τμήματος Δικασίμου της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων της Αθήνας κ. *Ευαγγελίας Κογιαννάκη*, και του Εισαγγελέα Ανηλίκων κ. *Ηλία Ζαγοραίου* για τα σχετικά ζητήματα των παραβάσεων των ανηλίκων.

6. Βλ. στην ιστοσελίδα της Εφημερίδος Καθημερινή στις 17.12.2011, <http://www.kathimerini.gr/445693/article/epikairothta/ellada/ragdaia-h-ay3hsh-adikhmatwn-apo-anhlikoys>

Η πολιτεία θα πρέπει να δείξει μία ιδιαίτερη ευαισθησία στα θέματα των ανηλίκων, ιδίως μέσα στην οικονομική κρίση, προκειμένου να αποτραπούν από την τέλεση παραβατικών συμπεριφορών, αλλά και να απεμπλακούν χωρίς «τραυματικό» τρόπο από την ενδεχόμενη εμπλοκή τους με το σύστημα της ποινικής δικαιοσύνης. Και, στην περίπτωση αυτή, παίζει καθοριστικό ρόλο ο γονέας – κηδεμόνας του ανηλίκου. Δεν αρκεί, έτσι, μία λ.χ. ενδεχόμενα ευνοϊκή και ισορροπημένη, κατά τις αρχές της νομιμότητας και της σκοπιμότητας, απόφαση του Δικαστηρίου Ανηλίκων για να δοθεί η δυνατότητα του ανηλίκου να συνετιστεί και να επανέλθει χωρίς στίγμα στην εν γένει έννομη τάξη, αλλά απαιτείται ουσιαστική υποστήριξη και καθοδήγηση, κατά το δυνατό, τόσο στον ίδιο τον ανήλικο, όσο και στο κατά περίπτωση περισσότερο δεκτικό ή μη υποστήριξης και καθοδήγησης εν γένει οικογενειακό περιβάλλον.

5. Η μεγάλη μάστιγα των ναρκωτικών και η εξ αυτού εγκληματογένεση δεν ήταν δυνατό να μην επηρεαστεί από την οικονομική κρίση.

Σε μία ενδιαφέρουσα δημοσίευση του ΚΕΘΕΑ με τίτλο «*Οικονομική κρίση και εξαρτήσεις - Το έργο και η στρατηγική του ΚΕΘΕΑ*»⁷, αναφέρεται ότι όσον αφορά τις εξαρτήσεις, οι προϋποθέσεις εξάπλωσής τους και έντασης του κοινωνικού αποκλεισμού των εξαρτημένων αναμένεται να ενισχυθούν. Τα προσωπικά, οικογενειακά και κοινωνικά αδιέξοδα της κρίσης ενισχύουν τους παράγοντες κινδύνου για εξάπλωση της χρήσης, τόσο παράνομων όσο και νόμιμων εξαρτησιογόνων ουσιών, ή άλλων μορφών εθισμού, όπως τα τυχερά παιχνίδια. Περισσότεροι άνθρωποι αναμένεται να εμπλακούν σε διάφορες μορφές εθισμού τα επόμενα χρόνια, με αρνητικές επιπτώσεις για τους ίδιους, τις οικογένειές τους και την κοινωνία. Επιπλέον, η κρίση αναμένεται να επιβαρύνει την ψυχική και σωματική υγεία των χρηστών, να ενισχύσει την εξάρτηση και την παραβατική συμπεριφορά και να εντείνει την περιθωριοποίησή τους. Η απουσία θετικής προοπτικής μετά τη θεραπεία είναι πιθανόν να κάνει πιο δύσκολη την κινητοποίηση των χρηστών για αλλαγή τρόπου ζωής, οι υψηλοί δείκτες ανεργίας θα δυσχεράνουν περαιτέρω την

7. Δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα του ΚΕΘΕΑ <http://www.kethea.gr/Portals/0/Uploads/docs/Oikonomikh%20krish%20kai%20exarthseis.pdf>, Αθήνα, 2011.

προσπάθεια εργασιακής και κοινωνικής ένταξης των απεξαρτημένων, ενώ η αβεβαιότητα και η έντονη πίεση μπορεί να αυξήσουν την πιθανότητα υποτροπής στη χρήση ή καταφυγής σε νόμιμες εξαρτήσεις, όπως το αλκοόλ, τα ψυχοφάρμακα και τα τυχερά παιχνίδια. Τη δύσκολη αυτή περίοδο οι οργανισμοί κοινωνικής φροντίδας καλούνται να ανταποκριθούν στις αυξημένες ανάγκες με μειωμένο προϋπολογισμό και προσωπικό, συχνά μάλιστα περιορίζοντας τα υποστηρικτικά συστήματα εκπαίδευσης και εποπτείας των εργαζόμενων για να εξοικονομήσουν πόρους.

Δηλαδή η περίπτωση της αντιμετώπισης των ναρκωτικών στην περίοδο της οικονομικής κρίσης είναι σαν ο Δαβίδ (ήτοι οι άνθρωποι που προσπαθούν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα των ναρκωτικών) να προσπαθεί να αντιμετωπίσει τον Γολιάθ (ήτοι το τεράστιο πρόβλημα των ναρκωτικών). Τα ναρκωτικά βέβαια είναι ένα σύνθετο πρόβλημα που γεννά έγκλημα είτε μέσα σε οικονομική κρίση είτε ανεξάρτητα από αυτή. Πάντως, όμως, σίγουρα επιτείνεται από αυτή. Και είναι ένα πρόβλημα που, όσο μεγαλώνει η οικονομική κρίση, θα μεγαλώνει κι άλλο, καθώς όσο θα αυξάνονται οι χρήστες, τόσο και θα απαιτούνται περισσότερα κονδύλια υποστήριξης στον αγώνα κατά των ναρκωτικών, πράγμα όμως αμφίβολο να υλοποιηθεί την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Ουσιαστικά βρισκόμαστε εμπρός σε ένα πρόβλημα που απαιτεί σοβαρά υποστηρικτικά συστήματα, άλλως θα διαιωνίζεται ανακυκλούμενο και θα επιτείνει την εγκληματικότητα.

6. Λόγω της οικονομικής κρίσης έχουν αυξηθεί επίσης τα αδικήματα της μη καταβολής βεβαιωμένων στο δημόσιο χρεών και της φοροδιαφυγής. Τα Δικαστήρια δικάζουν πολλές τέτοιες περιπτώσεις. Επί της σχετικής διαδικασίας και της εφαρμογής των ειδικών αυτών ποινικών διατάξεων έχουν μάλιστα δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα του Αρείου Πάγου <http://www.areiospagos.gr/>, δύο πρόσφατες (2015) γνωμοδοτήσεις του Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου Νικολάου Παντελή⁸, και έχουν

8. Ειδικότερα : α. Η υπ' αρ. 3/2015 «περί της νομικής φύσης του προβλεπόμενου από το άρθρο 25 του Ν. 1882/1990 εγκλήματος της μη καταβολής των βεβαιωμένων στο δημόσιο ταμείο χρεών», <http://www.eisap.gr/sites/default/files/>

επέλθει και αλληπάλληλες νομοθετικές τροποποιήσεις.

Επισημαίνεται ότι η αυστηρή οικονομική πολιτική, έχει πυροδοτήσει και την αντικειμενική αδυναμία κάποιων πολιτών και επαγγελματιών να ανταποκριθούν στις υψηλές φορολογικές τους υποχρεώσεις, με αποτέλεσμα να «γεννάται» έγκλημα (ή να επιτείνεται αυτό) κατά περίπτωση από τις σχετικές εν γένει φορολογικές παραβάσεις (κατά το τμήμα δηλαδή του ποινικού σκέλους αυτών), το οποίο όμως έχει ως αφετηρία την αντικειμενική κατά περίπτωση οικονομική αδυναμία, ζήτημα που και αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον ως ενδεχόμενο αντικείμενο εγκληματολογικής έρευνας.

7. Ένα θέμα που θα είναι επίσης χρήσιμο να ερευνηθεί είναι η επίδραση της οικονομικής κρίσης στο έγκλημα της ενδοοικογενειακής βίας. Μάλιστα όπως αναφέρεται, μεταξύ άλλων, σε δημοσίευμα του enikos.gr⁹, για την έκταση των φαινομένων ενδοοικογενειακής βίας στην κρίση έχουν περιέλθει, σε γνώση της Ειδικής Μόνιμης Επιτροπής Ισότητας, Νεολαίας και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, στοιχεία που παρουσιάστηκαν από φορείς που κλήθηκαν να ενημερώσουν τους βουλευτές για τα φαινόμενα βίας στην κρίση. Μεταξύ άλλων τους βουλευτές ενημέρωσε για τις περιπτώσεις στις οποίες χρειάστηκε η παρέμβαση της Ελληνικής Αστυνομίας η Αλεξάνδρα Ζώη υπαστυνόμος Α΄ Ειδικών Καθηκόντων. Όπως είπε, το 2011 υπήρξε αύξηση φαινομένων ενδοοικογενειακής βίας σε ποσοστό 53,86%, το 2012 αύξηση σε ποσοστό 22,24% και τα θύματα ήταν στη συντριπτική πλειονότητα γυναίκες. Επίσης, το 2012 έχουν καταγραφεί 5 ανθρωποκτονίες γυναικών ως αποτέλεσμα ενδοοικογενειακής βίας, το 2011 οι ανθρωποκτονίες ήταν 10 και 8 ανθρωποκτονίες έγιναν το ενδεκάμηνο του 2013.

Βέβαια επισημαίνεται ότι σε ένα έγκλημα όπως της ενδοοικογενεια-

consulations/20150928090626.pdf

β. Η υπ' αρ. 4/2015 «Περί της ισχύος ή μη της διάταξης του άρθρου 24 παρ.2 του Ν.2523/1997, μετά την θέση σε ισχύ του Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας (Ν. 4174/2013, όπως συμπληρώθηκε με το Ν.4254/2014)» <http://www.eisap.gr/sites/default/files/consulations/20150928091613.pdf>

9. Δημοσιευμένο στις 4/12/2013, ΠΗΓΗ: ΑΜΠΕ, <http://www.enikos.gr/print/196574.html>

κής βίας, που ο σκοτεινός αριθμός της εγκληματικότητας φέρεται να είναι μεγάλος λόγω της δυσκολίας της καταγγελίας του θέματος, ενδεχομένως η οικονομική κρίση να αποτελεί κατά περίπτωση ένα πρόσθετο ακόμα παράγοντα εγκληματογένεσης που δρα σε συνδυασμό με τους άλλους υπάρχοντες παράγοντες που οδηγούν στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών, χωρίς βέβαια να μπορούν να αποκλειστούν περιπτώσεις και τέτοιων συμπεριφορών τόσο ανεξάρτητα, όσο και αφ' εαυτού της οικονομικής κρίσης. Για παράδειγμα, ένας άνθρωπος οξύθυμος, ο οποίος είναι και άνεργος λόγω της κρίσης, είναι πιθανό να εκδηλώσει βίαια συμπεριφορά (με κάθε μορφή) πάνω στο θύμα του. Γενικότερα, βέβαια, η οικονομική κρίση δημιουργεί έναν ιδιότυπο οικονομικό-ψυχολογικό εγκλωβισμό στους ανθρώπους, και είναι ενδεχόμενο, έστω και σαφώς αδικαιολόγητα, να επιταθούν τέτοιου βίαιου προσανατολισμού αντιδράσεις, όπως βέβαια και να λάβουν χώρα, αντίθετα, και καταθλιπτικού τύπου συμπεριφορές. Ωστόσο, μία εν γένει συγκροτημένη προσωπικότητα είναι λιγότερο πιθανό να προσφύγει στην εκδήλωση τέτοιου τύπου συμπεριφορών της αξιόποινης αυτής πράξης.

Γ. Πρόσθετες επισημάνσεις

Όλα τα ανωτέρω καταδεικνύουν σαφώς, σε μία πρώτη προσέγγιση, την επίδραση της οικονομικής κρίσης στη διαμόρφωση της εγκληματικότητας¹⁰. Ταυτόχρονα βέβαια δεν θα πρέπει να παραγνωρισθεί και ο

10. Βλ. σχετ. και ενδιαφέρον άρθρο του *Ηλία Κορομηλά*, Δρ. Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, που δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα του περιοδικού "The Art of Crime", στο Τεύχος 24 του Απριλίου 2013, <http://www.theartofcrime.gr/index.php?rgtr=1&aid=1365410619>, με αφορμή την επιστημονική ημερίδα με θέμα: "Πόλη, εγκληματικότητα και ανασφάλεια στην εποχή της οικονομικής κρίσης", που διοργανώθηκε από το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου «Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της», το Ινστιτούτο Δημοκρατίας Κωνσταντίνος Καραμανλής, και το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών την Τετάρτη 30 Ιανουαρίου 2013, στο αμφιθέατρο του ρ/σ 9.84, στην Τεχνόπολη στο Γκάζι, με τις σημαντικότερες αναφορές στις Εισηγήσεις της Καθηγήτριας Εγκληματολογίας και Διευθύντριας του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Εγκληματολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου κ. *Χριστίνας Ζαραφωνίτου*, της Διευθύντριας Ερευνών στο ΕΚΚΕ, κ. *Ιωάννας Τσίγκανου*, του Ομότιμου Καθη-

σκοτεινός αριθμός της εγκληματικότητας.

Στο σημείο αυτό επισημαίνουμε ότι ενδεχομένως ενδείκνυται, προκειμένου να διερευνηθεί ειδικότερα το πώς και κατά πόσο η οικονομική κρίση επιδρά στην εγκληματικότητα, να θέσουμε, ως λειτουργική βάση, και το εξής ερώτημα:

Πώς θα συνδέσουμε το έγκλημα ως απότοκο της οικονομικής κρίσης και πώς θα διακρίνουμε αν το έγκλημα που εκδηλώνεται μέσα σε μία περίοδο οικονομικής κρίσης είναι αποτέλεσμα μόνο λ.χ. ιδιοτελών κινήτρων, απληστίας, εκδίκησης, άκρατου εγωισμού, και όχι αποτέλεσμα καθ' εαυτού της οικονομικής κρίσης, ή ακόμα αν δρα σε συνδυασμό τόσο αλλότριων κινήτρων όσο και της οικονομικής κρίσης ;

Αυτό είναι καίριας σημασίας ζήτημα, διότι αν είναι ο σκοπός μας να αποτυπώσουμε την εγκληματικότητα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης, μπορούμε να μελετήσουμε λ.χ. την εκδήλωση εγκληματικών συμπεριφορών όπως προκύπτουν από τις επίσημες καταγραφές¹¹ για κάθε έτος, τις επιστημονικές μελέτες αλλά και τα δημοσιεύματα. Και αυτά τα συμπεράσματα είναι πολύ χρήσιμα. Αν όμως θέλουμε ειδικά να μελετήσουμε πιο στενά την επίδραση της οικονομικής κρίσης στη διαμόρφωση της εγκληματικότητας, η ενδεχόμενη έρευνά μας θα ήταν ίσως πιο αποτελεσματικό να γίνει πιο σύνθετα.

Σε μία έρευνα για ένα τέτοιο θέμα θα ήταν σκόπιμο, κατά περίπτωση εγκλήματος βέβαια, να διερευνήσουμε τους λόγους «γένεσης» του εγκλήματος που μελετάμε. Έτσι όταν μελετούμε μία συγκεκριμένη αξιόποινη πράξη, για το επίμαχο αυτό θέμα, είναι σκόπιμο, μεταξύ άλλ-

γήτη Εγκληματολογίας κ. *Ιάκωβου Φαρσεδάκη* και του κ. *Ελευθερίου Οικονόμου*, τ. Αρχηγού της Ελληνικής Αστυνομίας και τ. Υφυπουργού Προστασίας του Πολίτη, και μετά ταύτα βλ. τα πρακτικά της επιστημονικής ημερίδας στην ιστοσελίδα του Παντείου Πανεπιστημίου <http://criminology.panteion.gr/>

11. Βλ. ενδεικτικά σχετ. στα χρήσιμα στοιχεία στην ιστοσελίδα της Ελληνικής Αστυνομίας www.astynomia.gr, που είναι δημοσιευμένα τα Στατιστικά στοιχεία εγκληματικότητας, εγκλημάτων κατά της Οικονομίας, παράνομης διακίνησης μεταναστών, συγκεντρώσεων, αθλητικών εκδηλώσεων, καθώς και απολογισμού της αστυνομικής ανταπόκρισης για το έτος 2011, το έτος 2012, το έτος 2013, το έτος 2014, και για το Α' εξάμηνο του 2015, όπως και η έκθεση για το Οργανωμένο Έγκλημα του έτους 2011.

λων, να εξετάσουμε συνολικά (κατά το δυνατό) τους παράγοντες (έστω και συνοπτικά) κάτω από τους οποίους έφτασε ο δράστης στην εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς, ποια ήταν τα κίνητρα του, χωρίς να παραγνωρίζονται βέβαια και πληροφορίες όπως ποιες ήταν οι ηθικές του αξίες και ο εν γένει χαρακτήρας του, αλλά και ποια ήταν η πεποίθησή του για την πιθανότητα ή μη σύλληψής του σε σχέση με την διενέργεια της αξιόποινης αυτής πράξης. Μετά ταύτα θα είναι δυνατό να εξαχθούν ασφαλέστερα συμπεράσματα, αλλά και πιο λειτουργικά διαχειρίσιμα, από εγκληματολογικής απόψεως, σε προληπτικό και κατασταλτικό επίπεδο.

Περαιτέρω, επισημαίνεται, ότι για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας στη δημιουργία της οποίας επιδρά η οικονομική κρίση, και αφού διερευνηθεί η έκταση του φαινομένου ώστε να οριοθετηθεί ακριβέστερα κατά το δυνατόν, θα πρέπει να συνεργαστούν σε προληπτικό και κατασταλτικό επίπεδο διάφοροι φορείς (εγκληματολογικοί – ποινικοί – αστυνομικοί – κοινωνιολογικοί – ψυχολογίας – οικονομικοί – πολιτικοί), το δε επίμαχο θέμα απαιτεί ορθή και οξυδερκή προσέγγιση, για την αντιμετώπιση των παραμέτρων εγκληματογένεσης και των παραβαίνοντων τις ποινικές διατάξεις, με εργαλείο 3 βασικά στοιχεία: τη γνώση, την εμπειρία και την οξυδέρκεια όσων χειρίζονται το θέμα αυτό, καθώς μόνο με την ουσιαστική συνεργασία και το πραγματικό ενδιαφέρον για τον άνθρωπο θα αυξηθούν, σε συνδυασμό με την ενδελεχή μελέτη και εφαρμογή των αρχών της νομιμότητας και της σκοπιμότητας, οι πιθανότητες της αποτελεσματικότητας των ενδεικνυόμενων ενεργειών και των σχετικών επιγενομένων νομοθετικών διατάξεων, προς εξυπηρέτηση της κοινωνίας και των πολιτών της.

Η ποσοτική έρευνα στη διασύνδεση οικονομικής κρίσης και εγκλήματος

ΠΕΓΚΥ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Σε όλες τις περιόδους οικονομικής κρίσης ή ύφεσης, έχει υπάρξει έντονη ρητορεία σχετικά με τη φαινομενικά εντονότερη εγκληματικότητα που οφείλεται στις οικονομικές δυσχέρειες. Έτσι και η πρόσφατη παγκόσμια οικονομική κρίση αναζωπύρωσε το λαϊκό και ακαδημαϊκό ενδιαφέρον σχετικά με τη διασύνδεση των οικονομικών δυσχερειών και της εγκληματικότητας.

Οι διάφορες εγκληματολογικές θεωρίες, γενικότερα, και σε μεγαλύτερο βαθμό οι νέο-κλασικές θεωρίες που βασίζονται, ανάμεσα σε άλλες, στις έννοιες τις «έντασης» (βλ. ενδεικτικά *Merton*, 1938 και *Agnew*, 2001) και στα μοντέλα «ορθολογικών επιλογών» [βλ. ενδ. οικονομική θεωρία εγκλήματος και θεωρία ορθολογικής επιλογής (*Cornish & Clarke*, 1984; *Becker*, 1974)]. προτείνουν ότι είναι «λογικό» ότι τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και η «κακή» οικονομία, γενικότερα, θα πρέπει να αυξάνουν τα ποσοστά εγκληματικότητας και ότι η «καλή» οικονομία θα πρέπει να μειώνει την εγκληματική δραστηριότητα. Ο συλλογισμός αυτός, όμως, καθώς και οι σχετικές έρευνες που έχουν εκπονηθεί για να επαληθεύσουν ή να διαψεύσουν τις θεωρίες αυτές, αφορά κυρίως στις οικονομικές δυσχέρειες γενικότερα, χωρίς να εστιάζει σε περιόδους όπου υπάρχει συλλογική αντιμετώπιση μιας οικονομικής κρίσης σε εθνικό ή παγκόσμιο επίπεδο.

Είναι προφανές ότι μια περίοδος οικονομικής κρίσης ή ύφεσης παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά, από ότι μια οποιαδήποτε περι-

* Εγκληματολόγος.

οδο οικονομικής δυσχέρειας, καθώς έχει συλλογικό αντίκτυπο, και για αυτόν τον λόγο, οι έρευνες που διεξάγονται πάνω στο θέμα της εγκληματικότητας, κατά τη διάρκεια μιας τέτοιας περιόδου, αποτελούν ιδιαίζουσες περιπτώσεις και, ως αποτέλεσμα, οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται σε έρευνες που διεξάγονται σχετικά με τη σχέση των οικονομικών κρίσεων ή υφέσεων και της εγκληματικότητας, θα πρέπει να είναι εξίσου ξεχωριστές.

Πολλοί ερευνητές έχουν αποπειραθεί να εξετάσουν τη διασύνδεση οικονομικής κρίσης και εγκλήματος σε ποσοτικό επίπεδο και έχουν χρησιμοποιήσει ποικιλία μεθόδων. Στο ερευνητικό όμως αυτό επίπεδο φαίνεται να επαναδιατυπώνονται, σε μεγάλο βαθμό, τα μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται. Ως αποτέλεσμα, αυτές οι έρευνες φαίνεται να παρουσιάζουν κοινά και επαναλαμβανόμενα θεωρητικά αλλά και πρακτικά εμπόδια τα οποία εκδηλώνονται κυρίως σε μεθοδολογικό επίπεδο.

Στο παρόν κείμενο, γίνεται μια προσπάθεια ανάδειξης ορισμένων μεθοδολογικών προβλημάτων που παρουσιάζονται στις σχετικές ποσοτικές έρευνες, με σκοπό να ερμηνευτεί το θέμα της πιθανής σχέσης μεταξύ των οικονομικών υφέσεων ή κρίσεων και της εγκληματικότητας με μεγαλύτερη σαφήνεια. Άλλωστε, η ανάδειξη των κοινών και επαναλαμβανόμενων μεθοδολογικών προβλημάτων αυτών, καθώς και οι προτάσεις «καλών» πρακτικών με βάση την ανάδειξη αυτή, είναι απαραίτητοι συντελεστές ώστε να εκπονηθούν στο μέλλον πιο «άρτιες» και αξιόπιστες έρευνες.

Η πολυπλοκότητα της ποσοτικής έρευνας στη διασύνδεση οικονομικής κρίσης και εγκλήματος

Στην ποσοτική εγκληματολογική έρευνα, η σύνδεση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και του εγκλήματος γίνεται κυρίως λαμβάνοντας υπόψη έναν ή περισσότερους δείκτες οικονομικής υγείας, σε σχέση με τη συνολική εγκληματικότητα ή σε σχέση με ένα ή παραπάνω είδη εγκλημάτων, που, με τη σειρά τους συγκρίνονται είτε ανάμεσα σε δυο ή παραπάνω χρονικές περιόδους, ή παρατηρώντας τις διακυμάνσεις των

φαινομένων σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο, σε μια ή παραπάνω τοποθεσίες.

Όσον αφορά τους οικονομικούς δείκτες που συνήθως χρησιμοποιούνται στις έρευνες για την ανάδειξη ή μη της διασύνδεσης οικονομικής κρίσης ή ύφεσης και εγκλήματος, συνήθως επιλέγονται παράμετροι όπως η ανεργία, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), η κατανάλωση, οι κατασχέσεις κατοικιών, η φτώχεια και άλλοι οικονομικοί δείκτες όπως ο Δείκτης Τιμών Κατανάλωσης (ΔΤΚ) και ο Δείκτης Εμπιστοσύνης Καταναλωτών (ΔΕΚ). Επιπροσθέτως, σε ορισμένες περιπτώσεις, το ζήτημα εξετάζεται λαμβάνοντας υπ' όψη την συνολική περίοδο οικονομικής ύφεσης ή κρίσης, χωρίς να αναλογίζονται οι διάφορες ιδιαίτερες παράμετροι (βλ. ενδεικτικά Kriesburg, Guzman & Vuong, 2009 και Rodriguez & Larrauri).

Οι οικονομικοί δείκτες που επιλέγονται, στη συνέχεια, συγκρίνονται με ένα ή παραπάνω είδη εγκλημάτων, ώστε να εντοπιστεί η διασύνδεση, ή η απουσία της διασύνδεσης, μεταξύ των φαινομένων. Αν και έχει υπάρξει πληθώρα συγκριτικών ερευνών που έχουν αποπειραθεί να επιβεβαιώσουν ή να καταρρίψουν την φαινομενικά αυτή αιτιώδη σχέση, η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ οικονομικής κρίσης και εγκληματικότητας έχει περιοριστεί κυρίως σε ένα στενό πεδίο συγκεκριμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων.

Πιο συγκεκριμένα, οι προσπάθειες εξέτασης της σχέσης των δυο φαινομένων έχουν γίνει βασιζόμενες, σε πολύ μεγάλο βαθμό, μέσα από το πρίσμα των εγκλημάτων ιδιοκτησίας (βλ. ενδεικτικά *de Blasio & Menon*, 2013; NIEIR, 2009; *Krisberg, Guzman & Vuong*, 2009) και των βίαιων εγκλημάτων (ενδεικτικά βλ. *Campos, Dent, Fly & Reid*, 2011; *Krisberg, Guzman & Vuong*, 2009; *Nilsson & Estrada*, 2003). Επιπλέον, υπάρχουν ελάχιστες εξαιρέσεις ερευνών που μελετούν άλλα είδη εγκλημάτων, όπως, για παράδειγμα, η έρευνα των *Blomberg, Hess & Weerapana* (2004) που αξιολόγησε τη σχέση οικονομικών συνθηκών και τρομοκρατίας. Το γεγονός αυτό έχει οδηγήσει σε μια αναλυτική παραμέληση των τρόπων με τους οποίους η οικονομική κρίση και τα επίπεδα και οι μορφές του εγκλήματος μπορεί να συνδέονται, αγνοώντας ταυτόχρονα την παράνομη πολιτική βία και άλλες μορφές εγκλημάτων

που φαίνεται να παρουσιάζονται σε περιόδους οικονομικής κρίσης (Xenakis & Cheliotis, 2013, p. 719).

Ένας από τους λόγους που επιλέγονται κατά κύριο λόγο τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και τα βίαια εγκλήματα είναι επειδή, βασιζόμενοι στις κλασσικές εγκληματολογικές θεωρίες, είναι πιο «εύκολο» να γίνει λόγος για τις οικονομικές δυσχέρειες, γενικότερα, και για το αντίκτυπο που μπορεί να έχουν στην «κοινή» εγκληματικότητα. Επιπροσθέτως, τα εγκλήματα αυτά είναι εκτενώς «ορισμένα», και, ως αποτέλεσμα, είναι πιο εύκολο να αναλυθούν καθώς επίσης - σε πρακτικό επίπεδο - αναφέρονται συχνότερα στην αστυνομία κι, έτσι, είναι διαθέσιμος ένας μεγάλος και σχετικά έγκυρος όγκος στατιστικών δεδομένων (UNODC, 2011, p. 10).

Το γεγονός ότι συνήθως «προτιμούνται» ορισμένα είδη εγκλημάτων έχει επιφέρει ως αποτέλεσμα τη χρήση ενός (βλ. Braithwaite, Chapman & Kapuscinski, 1992), ή δύο (βλ. Wolff, Cochran & Baumer, 2013) ειδών εγκλήματος, ή μιας κατηγορία εγκλήματος (βλ. Hollis, 2011; NIEIR, 2009; Police Federation of England & Wales, 2009), που στη συνέχεια παρουσιάζονται ως ενδεικτικά μεταξύ της σχέσης της οικονομικής κρίσης και της εγκληματικότητας, γενικότερα. Η χρήση μεμονωμένων ειδών εγκλήματος είναι πιθανό να οδηγήσει σε μεροληψία και σε ψευδώς θετικά ή αρνητικά πορίσματα αναμεταξύ της οικονομικής υγείας μιας χώρας ή περιοχής και της εγκληματικότητας. Για παράδειγμα, εάν οι βανδαλισμοί φαίνονται να είναι ελάχιστοι σε μια γειτονιά με υψηλά ποσοστά ακατοίκητων σπιτιών λόγω κατάσχεσης, αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι οι βανδαλισμοί δεν αναφέρονται στην αστυνομία, χωρίς αυτό απαραίτητα να σημαίνει την μείωση των κρουσμάτων αυτών. Ως αποτέλεσμα, είναι σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη μας το γεγονός ότι εάν δυο φαινόμενα διαδραματίζονται την ίδια χρονική περίοδο δεν τα καθιστά απαραίτητα αλληλοεξαρτώμενα.

Από την άλλη, υπάρχει αισθητή απουσία ποσοτικών ερευνών που να εστιάζουν στη σχέση οικονομικής κρίσης, ή ύφεσης, και εγκλημάτων «λευκού περιλαιμίου» και, στις λιγιστές έρευνες αυτές, τα εγκλήματα «λευκού περιλαιμίου» συνήθως απορροφούνται στο σύνολο της εγκληματικότητας και δεν υπόκεινται σε βαθύτερη ανάλυση (βλ. ενδει-

κτικά *Rodriguez & Larrauri*, 2012; Cui, 2010). Αυτό είναι ένα θέμα το οποίο αναλογίζονται οι *Xenakis & Cheliotis* (2009) και όπου, συγκεκριμένα, αναφέρουν πως η έλλειψη ερευνών που να μελετούν τις συνέπειες των οικονομικών δυσχερειών στα εγκλήματα «λευκού περιλαιμίου» μπορεί να οφείλεται στην άποψη ότι αυτά τα εγκλήματα τείνουν να είναι αριθμητικά σπανιότερα, ως καταγεγραμμένα γεγονότα, απ' ότι είναι τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και τα βίαια εγκλήματα. Δεδομένης, όμως, της σημασίας των ανθρώπινων, οικονομικών και πολιτικών προεκτάσεών τους, όπως και των αντιστοίχως παράλληλων επιπτώσεων μιας οικονομικής κρίσης, είναι προφανές ότι θα έπρεπε να εξετάζονται πιο διεξοδικά.

Ίδανικά, θα έπρεπε να συγκρίνεται η κάθε κατηγορία εγκλήματος ξεχωριστά, αλλά και στο σύνολο των εγκλημάτων, σε σχέση με την κάθε συνέπεια οικονομικής κρίσης σε συγκεκριμένες τοποθεσίες. Με αυτόν τον τρόπο, ίσως να είναι πιο εφικτή η δημιουργία μιας πιο κατατοπιστικής «εικόνας» σχετικά με τη σχέση οικονομικής υγείας και εγκληματικότητας. Είναι προφανές, όμως, ότι για να πραγματοποιηθεί μια τέτοια ανάλυση, απαιτείται και η ανάλογη χρονική και οικονομική δαπάνη, κάτι που, δεν είναι πάντοτε άμεσα διαθέσιμο σε μια ακαδημαϊκή μελέτη.

Μια από τις σημαντικότερες παραμέτρους που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ποιότητα της ποσοτικής έρευνας, που έχει ως κεντρικό άξονα τη σχέση οικονομικής δυσχέρειας και οικονομικής κρίσης, είναι η ίδια η μέθοδος ανάλυσης των ποσοτικών δεδομένων. Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως οι ποσοτικές μελέτες που διερευνούν τη σχέση μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και της εγκληματικότητας, συνήθως διεξάγονται με τη χρήση διατμηματικών (ή συγχρονικών) δεδομένων (*cross-sectional data*) ή με δεδομένα χρονολογικών σειρών (*time-series data*) (*Box*, 1987; *Dongil*, 2006).

Τα διατμηματικά δεδομένα είναι δεδομένα από μονάδες που παρατηρούνται την ίδια χρονική στιγμή ή στην ίδια χρονική περίοδο. Τα δεδομένα μπορεί να είναι απλές παρατηρήσεις από δειγματοληπτική έρευνα ή συμπεράσματα από όλες τις μονάδες σε έναν πληθυσμό (*Biørn*, 2013, p. 1). Μολαταύτα, η χρήση διατμηματικών δεδομένων έχει κατακριθεί, καθώς έχει θεωρηθεί ότι «φωτογραφίζει» τα δεδομένα

μιας συγκεκριμένης περιόδου (Box, 1987, p. 87) και, για το λόγο αυτό, τα αποτελέσματα δεν μπορούν να συγκριθούν με επιτυχία με άλλες χρονικές περιόδους.

Από την άλλη, τα δεδομένα χρονολογικών σειρών είναι δεδομένα από μια μονάδα ή από μια ομάδα μονάδων που παρατηρούνται σε αρκετές διαδοχικές περιόδους. Μια χρονολογική σειρά είναι μια ακολουθία σημείων δεδομένων, που μετράται συνήθως σε διαδοχικές χρονικές στιγμές που απέχουν κατά ομοιόμορφα διαστήματα χρόνου. Η χρονική διακύμανση των δεδομένων, εάν είναι αρκετά εκτενείς, επιτρέπει στον ερευνητή να εξετάσει τις επιπτώσεις των οικονομικών διακυμάνσεων στην εγκληματικότητα, καθώς και να εξετάσει την υπόθεση της απουσίας των διακυμάνσεων στον παράγοντα της εγκληματικότητας (Fajnzylber, Lederman & Loayza, 2000, p. 236). Ως κριτική των χρονολογικών σειρών, έχει σχολιαστεί (βλ. Levitt, 2001, p. 377) ότι τα δεδομένα χρονολογικών σειρών είναι ένα εξαιρετικά αργό μέσο για την απάντηση εγκληματολογικών ζητημάτων. Επιπροσθέτως, η αναζήτηση της πιθανής αλληλεξάρτησης δυο φαινομένων έχει χαρακτηριστεί ως δύσκολη να εντοπιστεί με τη χρήση χρονολογικών σειρών διότι υπάρχει μικρή πιθανότητα επιτυχούς προσδιορισμού της αιτιώδους, ή μη, σχέσης μεταξύ των μεταβλητών και, ως εκ τούτου, τα αποτελέσματα είναι πιθανό να είναι παραπλανητικά (Levitt, 2001).

Ως απόκριση στα ζητήματα που παρουσιάζονται με τις δυο παραπάνω μεθόδους, ορισμένοι ερευνητές (βλ. ενδεικτικά Arvanites & Defina, 2001; de Blasio & Menon, 2013) χρησιμοποιούν συγκεντρωτικά μοντέλα «πάνελ» (panel data). Τα δεδομένα αυτά αποτελούν ένα σύνολο δεδομένων όπου ένα διαστρωματικό δείγμα απεικονίζεται διαχρονικά. Πρόκειται δηλαδή για έναν συνδυασμό χρονολογικών σειρών και διαστρωματικών δεδομένων που επιτρέπει στον ερευνητή να εκμεταλλευτεί τις χωρικές και χρονικές μεταβολές στις μεταβλητές ενδιαφέροντος.

Οι επιπλέον βαθμοί ελευθερίας που δίδονται, σε σχέση με τα δεδομένα χρονοσειρών ή των διατμηματικών δεδομένων, επιτρέπουν σε πιο ακριβείς εκτιμήσεις, και επιτρέπουν τη χρήση περισσότερων μεταβλητών ελέγχου, ώστε οι ερευνητές να μπορούν να ερμηνεύουν, με με-

γαλύτερη ακρίβεια, στατιστικά σημαντικές σχέσεις και να κλείνουν στη διασύνδεση των φαινομένων σε μεγαλύτερο βαθμό ως αιτιώδης σχέσεις και όχι απλές διασυνδέσεις. Η ικανότητα να χρησιμοποιούν και τους δύο τύπους δεδομένων είναι σημαντική, δεδομένου ότι συμβάλλει στην άμβλυνση των πιθανοτήτων αοριστίας και λάθους της πραγματικής σχέσης μεταξύ των οικονομικών κύκλων και του εγκλήματος. Από την άλλη, είναι πιθανό να προκύψουν σφάλματα μεταξύ των χωρικών και χρονικών μονάδων, διότι οι παράμετροι είναι ετερογενείς στα υποσύνολα των μονάδων. Ως αποτέλεσμα, δεδομένου ότι οι διαδικασίες που συνδέουν τις εξαρτώμενες και τις ανεξάρτητες μεταβλητές τείνουν να διαφέρουν μεταξύ των υποομάδων σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία ή σε ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, είναι πιθανό να προβληθεί κάποια, πιθανώς εσφαλμένη, αιτιώδης ανομοιογένεια ή ομοιογένεια ανάμεσα στις χωρικές και χρονικές παραμέτρους.

Αν και οι παραπάνω μέθοδοι ανάλυσης δεδομένων αποτελούν και τις επικρατέστερες, έχουν χρησιμοποιηθεί, ωστόσο, και άλλες μέθοδοι όπως η μέθοδος συνταιριάσματος παρατηρήσεων με βάση την πιθανότητα¹ (βλ. *Wolff, Cochran & Baumer, 2014*), η στατιστική τεχνική των «διαφορών στις διαφορές»² (βλ. *Cui, 2010*), και το οικονομικό μοντέλο παλινδρόμησης³ (βλ. *Police Federation of England & Wales, 2010*). Αυτές οι μέθοδοι, αν και λιγότερο διαδεδομένες, ίσως να είναι χρήσιμες εναλλακτικές των «κουρασμένων» μεθόδων που προαναφέρθηκαν. Δεν παύουν, όμως, να παρουσιάζουν και αυτές παρόμοια με τις παραπάνω μεθόδους εγγενή προβλήματα.

1. Μέθοδος συνταιριάσματος παρατηρήσεων με βάση την πιθανότητα (*Propensity score matching*): στατιστική τεχνική αντιστοίχισης που επιχειρεί να εκτιμήσει την επίδραση της θεραπείας (ερεθίσματος), πολιτικής ή άλλης παρέμβασης μέσω της λογιστικοποίησης των συνμεταβλητών που προβλέπουν τη λήψη της θεραπείας (*Dehejia & Wahba, 2002*).

2. Στατιστική τεχνική των «διαφορών στις διαφορές» (*difference-in-difference research design*): τεχνική που χρησιμοποιείται στην οικονομετρία και στην ποσοτική κοινωνιολογία, η οποία «μιμείται» ένα πειραματικό ερευνητικό σχέδιο χρησιμοποιώντας δεδομένα παρατήρησης (*Lechner, 2011, p. 167*).

3. Οικονομικό μοντέλο παλινδρόμησης (*economic regression model*): στατιστικό εργαλείο για τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ μεταβλητών (*Sykes, 1992*).

Ως συμπέρασμα στις παραπάνω αναφερθείσες μεθόδους θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρουσιάζουν τρία βασικά επαναλαμβανόμενα μεθοδολογικά κωλύματα. Πρώτον, όταν η οικονομική κρίση και η εγκληματικότητα μετρώνται ταυτόχρονα, κατά την ίδια χρονική περίοδο, η ανάλυση δεν μπορεί να περιγράψει επαρκώς ποια μεταβλητή είναι η αιτία και ποια μεταβλητή είναι το αποτέλεσμα. Δεύτερον, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ανιχνεύεται η αντιστοιχία των δυο φαινομένων, αυτές οι μέθοδοι δεν εξηγούν τους τρόπος προσδιορισμού του εάν εκείνοι που είναι λιγότερο πιθανό να διαπράξουν ένα έγκλημα υπό «φυσιολογικές συνθήκες» είναι επίσης εκείνοι που επιλέγουν να ενεργήσουν κατά αυτόν τον τρόπο όταν αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες. Τρίτον, οι αιτιώδεις διαδικασίες που προβάλλονται από τις «μεγάλες» εγκληματολογικές θεωρίες, εξετάζονται με μεγαλύτερη ακρίβεια όταν αναλογίζεται η συμπεριφορά των ανθρώπων από πριν από την έναρξη οικονομικών δυσχερειών και όχι κατά τη διάρκεια.

Σε απάντηση των παραπάνω προβλημάτων, προτείνεται η χρήση διαχρονικών μελετών (longitudinal studies). Με τη χρήση διαχρονικών μελετών, που θα έδινε την δυνατότητα παρακολούθησης μιας ομάδας ανθρώπων επί σειρά πολλών ετών συλλέγοντας πολλαπλές παρατηρήσεις σχετικά με όλες τις πτυχές της ζωής τους, θα μπορούσαν να αναδειχθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια οι παράμετροι με τις οποίες οι οικονομικές δυσχέρειες επηρεάζουν ή δεν επηρεάζουν την εγκληματικότητα των ανθρώπων και θα προσέφεραν ένα τρόπο προβολής της αιτιώδους, ή μη, σύγκλησης των δυο φαινομένων.

Ως επακόλουθο, το μεγαλύτερο πρακτικό εμπόδιο στη χρήση διαχρονικών ερευνών για τη μελέτη που συγκεκριμένου θέματος, είναι ότι μια οικονομική κρίση δεν εμφανίζεται ανά τακτά ή προγραμματισμένα χρονικά διαστήματα ή σε συγκεκριμένες τοποθεσίες κι έτσι, δεν είναι απολύτως βέβαιο ότι η ομάδα η οποία παρακολουθείται θα αντιμετωπίσει, κατά τη διάρκεια της παρακολούθησής της, μια οικονομική κρίση. Από την άλλη, το γεγονός ότι μια τέτοια έρευνα θα επέτρεπε στο να ανιχνεύσουμε με μεγαλύτερη ευκρίνεια τις συνέπειες μιας οικονομικής κρίσης ή ύφεσης στην εγκληματικότητα, και σε άλλες κοινωνικές συνέπειες, δικαιολογεί και τη χρήση του και, για αυτόν τον λόγο, θα μπο-

ρούσε να θεωρηθεί ως η πιο επιτυχής μέθοδος, εάν δοθεί και η ανάλογη σημασία όχι μόνο στις ποσοτικές αλλά και στις ποιοτικές παραμέτρους της μεθόδου.

Επιπροσθέτως, η διαχρονική μέθοδος, θα βοηθούσε στο να ξεπεραστεί το πρόβλημα της χρονικής υστέρησης (lag effect) που συνήθως παρουσιάζεται στις έρευνες που εξετάζουν τη σχέση οικονομικής κρίσης και εγκλήματος, οι οποίες διεξάγονται χωρίς να έχει περάσει αρκετός χρόνος μετά την οικονομική κρίση ή ύφεση ώστε να αναλογιστούν οι μακροοικονομικές συνέπειές της (όπως, ενδεικτικά, συμβαίνει στις έρευνες των *Campos, Dent, Fry & Reid*, 2010; *Cui*, 2010; *de Blasio & Menon*, 2013; 2011; *Pórisdóttir, R. & Árnason*, 2011; *Rodriguez & Larrauri*, 2012; UNODC, 2011; *Wolff, Cochran & Baumer*, 2013) ή που κάνουν προβλέψεις σχετικά με αυτές (βλ. ενδεικτικά NIEIR, 2009; Police Federation of England & Wales, 2009). Αυτό σημαίνει ότι, εάν θεωρήσουμε ότι οι οικονομική ύφεση ή κρίση μιας χώρας έχει αντίκτυπο στην εγκληματικότητα της, οι συνέπειες μπορεί να εμφανιστούν σε μεταγενέστερο στάδιο και όχι αμέσως μετά την εμφάνιση οικονομικών δυσχερειών. Με τη χρήση των διαχρονικών ερευνών, αυξάνεται η δυνατότητα να περιλαμβάνονται επαναλαμβανόμενες παρατηρήσεις των μεταβλητών για μεγάλο χρονικό διάστημα, ακόμη και για δεκαετίες.

Ένα ακόμη πρόβλημα που παρουσιάζεται συχνά στις έρευνες που αναλογίζονται το υπό κρίση ζήτημα είναι η χρήση αποκλειστικά «σκληρών» δεδομένων, για μεγάλες χωρικές εκτάσεις (π.χ. για ολόκληρη τη χώρα) χωρίς γίνεται λόγος για τις πιθανές αιτίες της αύξησης συγκεκριμένων εγκλημάτων σε συγκεκριμένες περιοχές. Αν και, γενικότερα, σε εθνικό επίπεδο υπάρχει κάποια ομοιογένεια μεταξύ των περιοχών, δεν υφίσταται η κάθε περιοχή μιας χώρας να αντιμετωπίζει τα ίδια προβλήματα, κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης, με μια άλλη.

Έρευνες έχουν δείξει ότι, σε γενικές γραμμές, οι οικονομικές υφέσεις και κρίσεις γίνονται πιο αισθητές στις αστικές περιοχές (*Sanogo & Luma*, 2010; *Ruel, Garrett, Hawkes & Cohen*, 2010; *Baker*, 2008). Αυτό είναι πιθανό να οφείλεται στους καλύτερους μηχανισμούς αντιμετώπισης που μπορεί να έχουν οι επαρχίες (π.χ. αυτάρκεια και παραγωγή γεωργικών και κτηνοτροφικών τροφίμων) καθώς επίσης και λόγω της

έντονης εξάρτησης των ανθρώπων που ζουν σε αστικές περιοχές στην κυκλοφορία των μετρητών και σε έναν «καθορισμένο» τρόπο ζωής.

Ως αποτέλεσμα, και ξεκινώντας ακόμη με την υπόθεση ότι η οικονομική κρίση προκαλεί εγκληματικότητα, θα ήταν άτοπο να θεωρήσουμε ότι οι οικονομικές δυσχέρειες θα έχουν το ίδιο αντίκτυπο στην εγκληματικότητα στις αστικές όσο και στις επαρχιακές περιοχές. Επιπροσθέτως, τα συμπεράσματα που προκύπτουν αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των εθνικών ποσοστών εγκληματικότητας και των οικονομικών μεταβλητών μπορεί να μην είναι σε θέση να γενικευθούν σχετικά με την οικονομία και την εγκληματικότητα σε όλα τα διαμερίσματα και τις περιοχές μιας χώρας. Στην ουσία, μπορεί να υπάρχει μια σχέση μεταξύ της οικονομίας και εγκληματικότητας σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας, ακόμη και αν η σχέση αυτή δεν είναι ορατή σε εθνικό επίπεδο. Η ανάλυση των δεδομένων σε τοπικό επίπεδο μπορεί να είναι δύσκολη, λόγω της διαφορετικής φύσης των εγκλημάτων σε διάφορες πολιτείες, επαρχίες, πόλεις, γειτονίες, ή ακόμα και στους διάφορους δρόμους, πόσο μάλλον σε ολόκληρες χώρες. Ωστόσο, η ανάλυση σε μικρότερη κλίμακα ίσως να είναι και πιο χρήσιμη στο να μπορέσουμε να παρατηρήσουμε τις διακυμάνσεις της εγκληματικότητας σε περίοδο κατά τη διάρκεια ή μετά από μια οικονομική κρίση, κάτι που είναι πιο εύκολο να συμβεί σε μια διαχρονική έρευνα.

Παρόμοιο πρόβλημα, καθιστά και η σύγκριση των ποσοστών εγκληματικότητας σε διαφορετικές περιοχές αλλά και σε διαφορετικές περιόδους λόγω της «εννοιολόγησης» της εγκληματικότητας. Οι ορισμοί που δίδονται στις διάφορες μορφές εγκλήματος, καθώς και το τι θεωρείται αξιόποινη πράξη, διαφέρουν ανά περιοχή, αλλά και ανά χρονική περίοδο. Με τον τρόπο αυτό, οι δείκτες που χρησιμοποιούνται στις έρευνες σχετικά με την οικονομική κρίση και την εγκληματικότητα, μπορεί να μην είναι συγκρίσιμοι ούτε ανά περιοχή αλλά ούτε και ανά χρονική περίοδο.

Ως εκ τούτου, όλες οι διαφορετικές παράμετροι στις έννοιες του χρόνου, του χώρου, του εγκλήματος αλλά και της οικονομίας θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στις έρευνες σχετικά με τις οικονομικές δυσχέρειες και την εγκληματικότητα, και να προσφέρονται επεξηγηματικές

συζητήσεις, και όχι μόνο απλές επιδείξεις και αναφορές στατιστικών στοιχείων που «εκθέτουν» τα φαινόμενα που διαδραματίζονται.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Είναι σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη μας το γεγονός ότι το έγκλημα είναι ένα επεισοδιακό και σποραδικό φαινόμενο και ότι δεν υπάρχει μια μοναδική και ιδιότυπη επίδραση της οικονομίας στην εγκληματική πράξη. Επιπροσθέτως, το θέμα είναι, σαφώς, πιο περίπλοκο από μια απλή αιτιώδη σχέση «δράσης – αντίδρασης». Επομένως, ώστε να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τους μηχανισμούς που επηρεάζουν την εγκληματικότητα, είναι απαραίτητο να αναλογιστούμε και να κατανοήσουμε τη χρονική και χωρική έκταση για την οποία συζητάμε και τις «κινητήριες δυνάμεις» που διαδραματίζονται σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο, και να μην περιοριζόμαστε μόνο σε μεμονωμένες παραμέτρους που μπορεί να παρουσιάζουν κάποια συνάφεια.

Επίσης, φαίνεται «λογική» η υπόθεση ότι θα υπάρχει αύξηση των ποσοστών εγκληματικότητας κατά την περίοδο μιας οικονομικής κρίσης ή ύφεσης, όχι όμως, αποκλειστικά, γιατί οι θεωρητικές ορθολογικές επιλογές ενεργοποιούνται ώστε να εγκληματούν άνθρωποι οι οποίοι υπό άλλες συνθήκες δεν θα εγκληματούσαν αλλά, ίσως και, επειδή «φθείρονται» ή απενεργοποιούνται άλλοι συσχετιζόμενοι μηχανισμοί. Πιο συγκεκριμένα, όταν μια χώρα αντιμετωπίζει οικονομικές δυσκολίες, είναι αναμενόμενο να μην δαπανώνται τα ίδια κονδύλια σε προστατευτικούς μηχανισμούς για την πρόληψη του εγκλήματος, αυξάνοντας έτσι τους κινδύνους θυματοποίησης. Αυτοί οι μηχανισμοί μπορεί να περιλαμβάνουν, ενδεικτικά, τις περιπολίες της αστυνομίας μέχρι και την αδυναμία της Πρόνοιας να προσφέρει κοινωνική και φαρμακευτική αγωγή σε αυτούς που τη χρειάζονται, με όλες τις πιθανές συνέπειες που μπορεί να επιφέρει αυτό.

Για το λόγο αυτό, είναι σημαντικό, οι έρευνες που αφορούν στην οικονομική κρίση και το έγκλημα, να εξετάζονται και ποιοτικά κατά τη διάρκεια και μετά από περιόδους οικονομικής κρίσης ή ύφεσης αντί να ερευνώνται αποκλειστικά τα συμπτώματα μιας κρίσης (π.χ. ανεργία) σε ποσοτικό επίπεδο. Ως αποτέλεσμα, ιδανικά, θα πρέπει να διεξάγονται

έρευνες που να συνδυάζουν μια ποικιλία ποσοτικών και ποιοτικών μεθοδολογικών προσεγγίσεων και διαδικασιών, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της διαχρονικής μεθόδου, η οποία έχει χαρακτηριστεί και ως η «γέφυρα» ανάμεσα στην ποσοτική και την ποιοτική μέθοδο (Ruspini, 1999).

Στην πραγματικότητα, το κατά πόσο και με ποιόν ακριβώς τρόπο οι οικονομικές δυσχέρειες, ιδιαίτερα κατά την περίοδο μιας οικονομικής κρίσης, επηρεάζουν την εγκληματικότητα παραμένει ένα αναπάντητο ερώτημα. Αν και, λόγω της συνήθης έλλειψης κονδυλίων και χρόνου για την εκπόνηση ακαδημαϊκών μελετών, γίνεται λόγος ειδικών καταστάσεων, πιθανώς με μια διεξοδική και ολοκληρωμένη έρευνα, που να κάνει χρήση όλων των «καλών» μεθοδολογικών πρακτικών, να απαντηθεί το ερώτημα του εάν, και με ποιους τρόπους, οι οικονομικές δυσχέρειες σε επίπεδο οικονομικής κρίσης ή ύφεσης μπορούν να επηρεάσουν την εγκληματικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Agnew, R. (2001). Building on the foundation of general strain theory: Specifying the types of strain most likely to lead to crime and delinquency [Electronic version]. *Journal of research in crime and delinquency*, 38(4), pp. 319-361.
- Arvanites, T. M. & Defina, R. H. (2006). Business cycles and street crime [Electronic version]. *Criminology*, 44(1), pp. 139 – 165.
- Baker, J. L. (2008). Impacts of financial, food, and fuel crisis on the urban poor. *The World Bank, Urban Development Unit*. Retrieved 20 December 2014, from <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/10263/475250BRI0GLB01ections020Box334118B.pdf?sequence=1>
- Becker, G. S. (1974). Crime and Punishment: An Economic Approach. In: G. S. Becker & W. M. Landes (Eds.) *Essays in the economics of crime and punishment*. National Bureau of Economic Research.
- Biørn, E. (2013). On models and data types in econometrics. *Introductory econometrics: Lecture note no. 1*. Retrieved 20 June, 2014 from http://www.uio.no/studier/emner/sv/oekonomi/ECON4150/v13/undervisningsmateriale/econ3150_v12_note01.pdf

- Box, S. (1987). *Recession, crime and punishment*. London: Macmillan Education Ltd.
- Blomberg, S. B., Hess, G. D. & Weerapana, A. (2004). Economic conditions and terrorism [Electronic version]. *European journal of political economy*, 20 (2), pp. 463 – 478.
- Braithwaite, J., Chapman, B. & Kapuscinski, C. A. (1992). Unemployment and crime: resolving the paradox. *Australian national university*. Retrieved 09 May, 2014 from <http://crg.aic.gov.au/reports/50-89.pdf>.
- Campos, C., Dent, A., Fry R. & Reid, A. (2011). Impact of the recession. *Regional trends*, 43 (10-11). London: Office for national statistics
- Cornish, D., & Clarke, R. (1987). Understanding crime displacement: An application of rational choice theory [Electronic version]. *Criminology*, 25(4), pp. 933–947.
- Cui, L. (2010). *Foreclosure, vacancy and crime*. Working Paper, Department of Economics, University of Pittsburgh. Retrieved 20 October, 2014 from <http://www.ewi-ssl.pitt.edu/econ/files/faculty/wp/linforeclosure,%20vacancy%20and%20crime.pdf>
- De Blasio, G. & Menon, C. (2013). Down and out in Italian towns: Measuring the impact of economic downturns on crime. *Bank of Italy* (Working paper No. 924).
- Dehejia, R. H. & Wahba, S. (2002). Propensity score-matching methods for nonexperimental causal studies. *The Review of Economics and Statistics*, 84(1), pp. 151–161.
- Dongil, K. (2006). The effect of economic conditions on crimes [Electronic version]. *Development and society*, 35(2), pp. 241-250.
- Fajnzylber, P., Lederman, D. & Loayza, N. (2000). Crime and victimization: An economic perspective [Electronic version]. *Economia*, 1(1), pp. 219 – 278.
- Hollis, C. M. (2011). *Identifying the effect of unemployment on property crimes: Analysing the impact of the 2007/2008*. Thesis submitted at Georgetown University. Retrieved 20 August, 2014 from [https:// repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553773/hollis-Christiana.pdf?sequence=1](https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/553773/hollis-Christiana.pdf?sequence=1)
- Krisberg, B., Guzman, C., Vuong, L. (2009). Crime and economic hard times. *National council on crime and delinquency*. Retrieved, 10 May, 2014 from http://www.shoplifter.co/Crime_Economy.pdf

- Lechner, M. (2011). The Estimation of Causal Effects by Difference-in-Difference Methods. *Foundation and trends in econometrics*, 4(3), pp. 165-224.
- Levitt, S. D. (2001). Alternative strategies for identifying the link between unemployment and crime. *Journal of Quantitative Criminology* 17(4), pp. 377–390.
- Merton, R., K. (1938). Social structure and anomie [Electronic version]. *American sociological review*, 3(5), pp. 672-682.
- National Institute of Economic and Industry Research (NIEIR) (2009). *The global financial crisis: Projections of property crime rates. A report for Victorian police association*. Retrieved 20 May, 2014
- Nilsson, A. & Estrada, F. (2003). Victimization, inequality and welfare during an economic recession: A study of self-reported victimization in Swede 1988-99 [Electronic version]. *British journal of criminology*, 43(4), pp. 655-672.
- Police Federation of England and Wales (2009). *Crime and the Economy: Research Conducted by the Police Federation of England and Wales*. Retrieved 23 August, 2014 from [http://www.polfed.org/crime_and_the_economy_paper_\(2\)](http://www.polfed.org/crime_and_the_economy_paper_(2))
- Þórisdóttir, R. & Árnason, S., O. (2011). *Crime in Iceland (before) and after the banking crisis*. In: H. Gunnlaugsson (Ed.) *When the unforeseen is seen*. Reykjavik: Scandinavian research council for criminology workshop.
- Rodriguez, J. & Larrauri, E. (2012). Economic crisis, crime and prison in Spain [Electronic version]. Newsletter of the European Society of Criminology: *Criminology in Europe*, 11(2), pp. 10 – 13.
- Ruel, M. T., Garrett, J. L., Hawkes C. & Cohen M. J. (2010). The food, fuel, and financial crises affect the urban and rural poor disproportionately: a review of the evidence [Electronic version]. *The journal of nutrition*, 140(1), pp. 170 – 176.
- Ruspini, E. (1999). Longitudinal Research and the Analysis of Social Change. In E. Ruspini, (Ed.) *Longitudinal Analysis: A Bridge between Quantitative and Qualitative Social Research*, Special Issue of *Quality and Quantity*, 33(3).
- Sanogo, I. & Luma, J. K. (2010). Assessments of the impacts of global economic crises on household food security: innovative approaches, lessons and challenges. In S. W. Omamo, U. Gentilini & S. Sandström

- (Eds.): *Revolution: From Food Aid to Food Assistance — Activities and Platforms*, chapter 16, pp. 259-273, Rome: World Food Programme.
- Sykes, A. (1992). *An introduction to regression analysis*. 1992 Coase lecture, University of Chicago. Retrieved 13 November, 2014 from http://www.law.uchicago.edu/files/files/20.Sykes_.Regression.pdf
- United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) (2011). *Monitoring the impact of economic crisis on crime* [Electronic version]. Vienna: Global Pulse
- Wolff, K. C., Cochran, J. C. & Baumer, E. P. (2014). Reevaluating foreclosure effects on crime during the “Great Recession” [Electronic version]. *Journal of contemporary criminal justice*, 30(1), pp. 41-69.
- Xenakis, S. & Cheliotis, L. (2013). Crime and economic downturn: The complexity of crime and crime politics in Greece since 2009 [Electronic version]. *British Journal of Criminology*, 53, pp. 719-745.

Οικονομική κρίση και εγκλήματα κατά της περιουσίας

ΣΤΑΥΡΟΥΛΑ ΜΠΟΥΓΑΔΗ *

Οι πιθανοί εγκληματίες περνούν το χρόνο τους τόσο σε παράνομες όσο και σε νόμιμες δραστηριότητες, οι οποίες εξαρτώνται απ' τις διακινδυνεύσεις (risks) και τις ανταμοιβές που συνδέονται με την κάθε μία. Οι νόμιμες αμοιβές θα εξαρτηθούν από τα επίπεδα των μισθών και οι παράνομες, σ' έναν βαθμό από την διαθεσιμότητα των αγαθών για κλοπή. Και τα δύο και τα επίπεδα μισθών και η διαθεσιμότητα των αγαθών, θα εξαρτηθεί από την κατάσταση της οικονομίας.

(Gary S. Becker 1976)

Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής η οικονομία χαρακτηρίζεται από επαναλαμβανόμενες διακυμάνσεις, τους λεγόμενους 'οικονομικούς ή επιχειρηματικούς κύκλους' ('Business cycles'). Μέρος των διακυμάνσεων αυτών αποτελούν οι οικονομικές κρίσεις, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν σε φαινόμενα παραβατικής συμπεριφοράς. Οι οικονομικές κρίσεις διακόπτουν την ομαλή λειτουργία μιας κοινωνίας, δημιουργούν οικονομική δυσπραγία, φτώχεια και ανεργία¹. Η αύξηση της εγκληματι-

* Κοινωνιολόγος - Εγκληματολόγος

1. «οικονομικές κρίσεις» ή αλλιώς «οικονομικές υφέσεις» αποτελούν «διαταραχές της οικονομικής δραστηριότητας που προκαλούνται από μεταβολές των οικονομικών μεγεθών και αποτελούν μέρος των λεγόμενων οικονομικών διακυμάνσεων... Στις αναπτυσσόμενες οικονομίες χαρακτηριστικός προάγγελος μιας οικονομικής κρίσης είναι η κατάρρευση του συστήματος τιμών και μετοχών. (Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Ελλ. Εκδ. ΠΑΠΥΡΟΣ, Αθήνα, 1991, τ. 8^{ος}, σ. 291) Οι συνέπειες των οικονομικών κρίσεων είναι τόσο οικονομικές όσο και κοινωνικές.

κότητας, σε περιόδους οικονομικών υφέσεων, θεωρήθηκε για πολλά χρόνια μια αναπόφευκτη συνέπειά τους. Ωστόσο, τα αποτελέσματα των ερευνών είναι αντιφατικά. Κατά τον 19^ο αιώνα έως και την μεγάλη οικονομική κρίση του 1929, υπήρχε θετική συσχέτιση των κρίσεων προς την εγκληματικότητα, κυρίως της κτητικής. Έπειτα, όμως, η κατάσταση άλλαξε και η εγκληματικότητα αυξήθηκε και σε περιόδους οικονομικής ευημερίας (Χρ. Ζαραφωνίτου, 1995). Έτσι, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η οικονομική ευημερία μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της διάπραξης εγκλημάτων κατά της περιουσίας, γιατί αυξάνει τους στόχους εγκληματικής συμπεριφοράς, λόγω της αύξησης των υλικών αγαθών και των ευκαιριών που επιφέρει (Cohen and Felson 1979, Field 1995, Felson 2002).

Σε **θεωρητικό επίπεδο**, η παραδοσιακή κοινωνιολογική θεώρηση πρεσβεύει ότι οι αιφνίδιες οικονομικές μεταβολές μπορεί να οδηγήσουν σε ανομικές καταστάσεις καθώς τα άτομα αργούν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα (Durkheim, 1893). Μάλιστα, εφόσον τα άτομα δέχονται τις καθιερωμένες κοινωνικές αξίες και στόχους, αλλά δεν διαθέτουν τα νόμιμα μέσα για να την πραγμάτωσή τους γίνονται 'καινοτόμοι', δηλαδή εγκληματίες, χρησιμοποιώντας παράνομα μέσα (Merton, 1938, 1968).

Παράλληλα, η οικονομική (ορθολογική) θεωρία του εγκλήματος (Becker, 1968, 1976, Ehrlich 1973), υποστηρίζει ότι τα άτομα είναι ορθολογικοί υπολογιστές των ζημιών και κερδών των πράξεων τους. Οπότε, εγκληματούν όταν πιστεύουν ότι τα κέρδη υπερτερούν των ζημιών, συμπεριλαμβανομένης και της πιθανότητας της σύλληψης. Επι-

Την πιο άμεση επίδραση ασκούν στο τομέα της απασχόλησης: πάγωμα των μισθών και ανεργία. Συνεπακόλουθα, δημιουργούν μειωμένη εμπιστοσύνη στο οικονομικό σύστημα αλλά και στο πολιτικό, διακόπτουν την οικονομική δραστηριότητα, πολλές επιχειρήσεις οδηγούνται σε πτώχευση και ακολουθούν: αύξηση της φτώχειας, των αστέγων, των αποκλήρων. Μάλιστα, η δραματική αυτή κατάσταση αργεί να αλλάξει ακόμα και όταν η κρίση πάψει να υφίσταται. Απαιτείται χρόνος για την επαναφορά στην κανονική λειτουργία της οικονομίας και της κοινωνίας και λήψη κρατικών μέτρων για την ανακούφιση των ομάδων που έχουν πληγεί. (Πρβλ. ενδεικτ. Jiho Jank, 203, Turner C.fr. & Carballo M., 2005).

πρόσθετα, η θεωρία των κοινωνικών δεσμών ισχυρίζεται ότι ανάλογα με τις 'δεσμεύσεις' που αναπτύσσουν τα άτομα προς τους κοινωνικούς δεσμούς (οικογένεια, σχολείο, εργασία κλπ.), θα προβούν ή όχι σε εγκληματικές δραστηριότητες (*Hirschi, 1969, Hirschi & Gottfredson, 1994*).

Επομένως, σύμφωνα με τις ανωτέρω θεωρητικές προσεγγίσεις το εγκληματικό κίνητρο είναι δυνατό να ενεργοποιηθεί είτε όταν οι οικονομικές αλλαγές είναι αιφνίδιες και τα άτομα δεν διαθέτουν τα κατάλληλα μέσα για την επίτευξη των στόχων τους, είτε όταν το έγκλημα είναι κερδοφόρο ή τέλος όταν οι κοινωνικοί δεσμοί τους χωλαίνουν. Οι συνθήκες αυτές μπορούν να εμφανιστούν λόγω μιας οικονομικής κρίσης.

Απ' την άλλη, όμως, σύμφωνα με την εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης το έγκλημα είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται στο άτομο από την κοινωνία. Σύμφωνα με την θεώρηση της ετικέτας, σε περιόδους οικονομικής δυσπραγίας και ανεξάρτητα από την 'πραγματική εικόνα' του εγκλήματος, η καταγεγραμμένη εγκληματικότητα θα αυξηθεί. Αυτό συμβαίνει, καθώς το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης οργανώνεται τόσο μέσω της εσωτερικής πίεσης για την εκπλήρωση της αποστολής του (την 'πάταξη του εγκλήματος'), όσο και από τομείς της κοινωνίας που έχουν την δύναμη να σχεδιάζουν την δημόσια πολιτική. Επομένως, σε μια κατάσταση οικονομικής ύφεσης θα πρέπει να αναμένουμε αύξηση των δραστηριοτήτων των φορέων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Μάλιστα, η αύξηση θα είναι μεγαλύτερη στα εγκλήματα κατά της περιουσίας που παραδοσιακά έχουν υψηλό ποσοστό εξιχνίασης και η αστυνομία μπορεί, μέσω αυτών, να αποδείξει καλύτερα την αποτελεσματικότητά της (*Hughes & Carter, 1981*).

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το συγκρουσιακό μοντέλο και ειδικότερα την μαρξιστική προσέγγιση του εγκλήματος, η παρέκκλιση είναι εγγενές χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και της διάρθρωσης της αγοράς εργασίας. Επομένως, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης εξυπηρετεί τα συμφέροντα της οικονομικής και πολιτικής ελίτ, ελέγχοντας τον 'πλεονασματικό πληθυσμό' (*Chambliss, 1975, Box, 1987*). Ενώ για τον αριστερό ρεαλισμό, το έγκλημα είναι πολύ περισσότερο από ότι νομίζουμε, απορρέει από τα αισθήματα της σχετικής

αποστέρησης και το φαινόμενο του 'κοινωνικού αποκλεισμού' που ενεργοποιεί η σύγχρονη καπιταλιστική κοινωνία, ταλαιπωρεί περισσότερο και πιο έντονα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα και θα πρέπει να το λάβουμε σοβαρά υπόψη ("take crime seriously". (Lea & Young 1982, Young 1991, 1999). Κατά συνέπεια, για τους μαρξιστές και τους αριστερούς ρεαλιστές, παρά τις διαφορές τους, μία επιδεινώση των οικονομικών συνθηκών θα αυξήσει την 'στοχοποίηση' των κατώτερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων.

Τέλος, σύμφωνα με τις θεωρίες της ευκαιρίας, καθώς πρεσβεύουν ότι 'η ευκαιρία κάνει τον κλέφτη', συμπεραίνουν ότι η ύπαρξη εγκληματικών ευκαιριών οδηγεί στην αύξηση του εγκλήματος. Με την στενή έννοια η εγκληματική ευκαιρία βρίσκεται στην σύγκλιση τριών βασικών δεδομένων στο χώρο και στο χρόνο: ύπαρξη υποκινούμενων δραστών, ύπαρξη κατάλληλων στόχων (ανθρώπων και αγαθών) και ελλειμματική φύλαξη των στόχων (Θεώρηση της 'συνηθισμένης δραστηριότητας', Cohen & Felson, 1979). Με την ευρεία έννοια, η θεωρία της ευκαιρίας επεκτείνεται στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και τεχνολογικές μεταβολές, οι οποίες μπορούν να δημιουργήσουν πληθώρα εγκληματολογικών ευκαιριών (La Free, 1999). Ειδικότερα η οικονομική κρίση, μπορεί να υποβαθμίσει την νομιμοποίηση του κοινωνικού ελέγχου (επίσημου και ανεπίσημου) και παράλληλα με την ανάπτυξη εγκληματικών ευκαιριών που παρέχει (πχ. αφορολόγητα είδη, φοροκλοπή, αγορά ναρκωτικών) και τις αλλαγές στις καθημερινές δραστηριότητες των ατόμων, να αυξήσει το έγκλημα.

Εν κατακλείδι, παρόλο που το εγκληματικό φαινόμενο έχει πολυπαραγοντική εξήγηση, οι εγκληματολογικές θεωρίες, αν και από διαφορετική θεώρηση, όπως είδαμε ανωτέρω, λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην κοινωνία για την εκδήλωσή του και πρεσβεύουν ότι η οικονομική κρίση είναι πιθανό να επιδεινώσει την εγκληματικότητα και κυρίως αυτή κατά της περιουσίας. Εν τούτοις, οι σύγχρονες θεωρητικές τοποθετήσεις διαφοροποιούνται από τις παλαιότερες που υποστήριζαν αναντίρρητα την διασύνδεση μεταξύ οικονομικών συνθηκών και εγκλήματος και κυρίως συνέδεαν τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες με την αύξηση της εγκληματικότητας κατά της

περιουσίας. Υποστηρίζεται πλέον, ότι και η οικονομική ευημερία μπορεί να προκαλεί αύξηση της εγκληματικότητας, γιατί κατά την διάρκεια της αυξάνονται τα υλικά αγαθά και αναπτύσσονται περισσότερες δραστηριότητες για τους ανθρώπους, που τελικά εκθέτουν τους ίδιους αλλά και την περιουσία τους σε παράνομες επιθέσεις, ενώ είναι πιθανό η οικονομική ύφεση να οδηγήσει σε μείωση του εγκλήματος λόγω της μείωση της αξίας ή της διαθεσιμότητας των εγκληματικών στόχων που επιφέρει. (Cohen & Felson 1979, Van Dijk, 1995).

Σε **εμπειρικό επίπεδο**, όσοι μελετητές συμφωνούν ότι υπάρχει σχέση μεταξύ οικονομικών συνθηκών και διακυμάνσεων της εγκληματικότητας, διαφωνούν για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να μετρηθεί η οικονομική κατάσταση και ειδικότερα με τα εργαλεία έρευνας του φαινομένου. Έτσι έχει χρησιμοποιηθεί εκτεταμένα, ως δείκτης αποτίμησης της γενικής οικονομικής κατάστασης, η ανεργία. Όμως, έχει επικριθεί έντονα, ως αξιόπιστος δείκτης αποτύπωσης της οικονομικής κατάστασης και έτσι οι νεότερες έρευνες βασίζονται και σε ευρύτερους μακρο-οικονομικούς δείκτες. Όσον αφορά, τους εγκληματολογικούς δείκτες, οι ερευνητές αποφεύγουν την χρήση της γενικής εγκληματικότητας, αλλά χρησιμοποιούν κατά κανόνα υποκατηγορίες εγκλημάτων. Ειδικότερα, για την κτητική εγκληματικότητα, εξετάζουν κυρίως: κλοπές, ληστείες, κλοπές τροχοφόρων και διαρρήξεις. Παράλληλα, επικρατούν σχεδόν αποκλειστικά τα εγκληματολογικά δεδομένα της αστυνομικής στατιστικής. Είναι γεγονός ότι τα στατιστικά στοιχεία και ειδικότερα η καταγραφείσα εγκληματικότητα από την αστυνομία, δεν τυγχάνουν της εκτίμησης πολλών μελετητών, διότι εκτός από τα ζητήματα στην ακεραιότητα της συλλογής τους, μπορεί να διαστρεβλωθεί η ερμηνείας τους, εάν δεν κατανοηθεί ότι αποτελούν 'προϊόντα εξουσίας' τα οποία αποτυπώνουν ποσοτικά την 'αποτελεσματικότητα' των διωκτικών αρχών και όχι τι 'πραγματικά' έχει συμβεί. (Τσίγκανου Ι., 2009, σ. 22). Τέλος, πολλές από τις νεότερες ερευνητικές προσπάθειες εξετάζουν τον τρόπο με τον οποίο η οικονομική συγκυρία επιδρά στην εγκληματικότητα κατά της περιουσίας, δηλαδή μέσω της ενεργοποίησης του κινήτρου ή της ευκαιρίας για ανάληψη της εγκληματικής δραστηριότητας. Διατυπώνοντας το απλό ερώτημα: γιατί ενώ οι θεωρητικές το-

ποθετήσεις προβλέπουν θετική σχέση μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και το έγκλημα ενώ οι εμπειρικές μελέτες δεν υποστηρίζουν αυτή τη σχέση, οι μελετητές αποφάνθηκαν ότι αυτό συμβαίνει διότι οι παραδοσιακές εγκληματολογικές θεωρίες εστιάζουν μόνο στις επιπτώσεις της οικονομίας, δηλαδή στην υποκίνηση των δραστών (επίδραση του κινήτρου), ενώ οι νεότερες εστιάζουν στην ύπαρξη της ευκαιρίας (επίδραση της ευκαιρίας) (Cantor & Land, 1985). Υποστηρίχθηκε ότι οι δύο αυτές επιδράσεις, δεν είναι ταυτόχρονες επομένως είναι δυνατό να διακριθούν. Για παράδειγμα, σε περίοδο οικονομικής δυσπραγίας, πρώτα μειώνονται οι ευκαιρίες για την διάπραξη εγκλημάτων και μεταγενέστερα αυξάνονται τα εγκληματολογικά κίνητρα. Όταν όμως, πάψει η οικονομική και ψυχολογική υποστήριξη από τα τυπικά κοινωνικά δίκτυα και άτυπα διαπροσωπικά δίκτυα, παύει και η 'ανεκτικότητα' π.χ. των ανέργων στην αναζήτηση νομίμων δραστηριοτήτων. Τότε είναι πιο πιθανό τα άτομα να εμπλακούν σε μη – νόμιμες δραστηριότητες, ώστε να καλύψουν τις ανάγκες τους. Επομένως, υποστηρίζεται ότι όταν η οικονομία παρουσιάζει ύφεση και η ανεργία αυξάνεται, αρχικά παρατηρείται μείωση του εγκλήματος, αλλά μακροπρόθεσμα (1 με 2 χρόνια), η εγκληματικότητα θα αυξηθεί (Cantor & Land, 1985, Cook & Zarkin 1985).

Στην παρουσίαση που ακολουθεί θα εστιάσουμε σε νεότερες ερευνητικές προσπάθειες που εξετάζουν τις επιδράσεις των δυσμενών οικονομικών συνθηκών στα εγκλήματα κατά της περιουσίας, σε μακροεπίπεδο ανάλυσης. Ειδικότερα, θα ξεκινήσουμε με διεθνείς συγκριτικές έρευνες και έπειτα θα παρουσιάσουμε έρευνες εθνικής εμβέλειας.

I. Συγκριτικές έρευνες σε διεθνές επίπεδο

Οι παλαιότερες συγκριτικές έρευνες κατέληγαν στο συμπέρασμα, είτε ότι δεν υπάρχει 'σταθερός συσχετισμός' ανάμεσα στις οικονομικές κρίσεις και στην εγκληματικότητα και ειδικότερα την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας (Conseil de l'Europe, 1985) είτε ότι υπάρχει αντιστρόφως ανάλογη σχέση μεταξύ του επιχειρηματικού κύκλου και των εγκλημάτων αυτών, χωρίς να προβαίνουν σε επεξήγηση του τρόπου που η σχέση αυτή εμφανίζεται (Lafree & Kick 1983). Μεταγενέστερες

διεθνείς ερευνητικές προσπάθειες διαπίστωσαν ότι η εγκληματικότητα κατά της περιουσίας συνδέεται στενά με το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνία και παράλληλα, προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα, αναγνώρισαν ότι η οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει - μακροπρόθεσμα τουλάχιστον - σε αύξηση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας, καθώς τότε κινητοποιείται το κίνητρο για ανάληψη εγκληματικής δράσης.

Η έρευνα του *Field* (1995), στην Αγγλία και την Ουαλία, που αφορούσε την περίοδο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο διαπίστωσε ισχυρή σχέση μεταξύ του επιχειρηματικού κύκλου και των περισσοτέρων μορφών εγκλημάτων. Έτσι, σε περιόδους ύφεσης της οικονομίας, διαπιστώθηκε ότι τα εγκλήματα κατά της περιουσίας αυξάνονται και αντίστροφα παραμένουν σταθερά ή μειώνονται όταν σε καλές οικονομικές χρονιές η κατανάλωση αυξάνεται. Εντούτοις, η συγκριτική έρευνά του για την υπόλοιπη Ευρώπη – χρησιμοποιώντας στοιχεία από την *Interpol* – δεν επαλήθευσαν τη σχέση επιχειρηματικού κύκλου και εγκλήματος ενώ η σχέση επαληθεύτηκε για τις ΗΠΑ.

Άκρως ενδιαφέροντα είναι τα συμπεράσματα της εμπειρικής μελέτης του *Van Dijk* (1995) σε 38 χώρες, για τα έτη 1988 και 1991. Ανάμεσα σε άλλους επικρατέστερους εγκληματογόνους παράγοντες, κατατάσσει και τον βαθμό ευημερίας, με οικονομικούς και εκπαιδευτικούς όρους, διαπιστώνοντας ότι: η ευημερία είναι αντιστρόφως ανάλογη στο συνολικό επίπεδο θυματοποίησης, όσον αφορά τα παγκόσμια στοιχεία, αλλά συνδέεται θετικά με τα στοιχεία των βιομηχανοποιημένων χωρών. Παρ' όλα αυτά, στις αναπτυσσόμενες χώρες η αποσβεστική επίδραση του (οικονομικού) κινήτρου δεν λειτουργεί εξαλειπτικά, ως προς την αύξηση του εγκλήματος, που ωθείται τελικά από τους παράγοντες της ευκαιρίας.²

2. Με άλλα λόγια, στις χώρες που βρίσκονται σε οικονομική ανάπτυξη το έγκλημα αυξάνεται λόγω αύξησης των παραγόντων της ευκαιρίας (πιο ελκυστικοί στόχοι σε συνδυασμό με την μειωμένη επιτήρηση), σε αντίθεση με τις υπό ανάπτυξη χώρες, στις οποίες η ενασχόληση με εγκληματικές δραστηριότητες οφείλεται στο οικονομικό κίνητρο. Πρβλ. *La Free & Kick*, 1983 σύμφωνα με τους οποίους τόσο τα κίνητρα όσο και οι ευκαιρίες για την διάπραξη κλοπών διαφέρουν από χώρα σε

Νεότερες έρευνες έδειξαν ότι οι οικονομικές διακυμάνσεις επηρεάζουν ιδιαίτερα τα βίαια εγκλήματα κατά της περιουσίας και όχι γενικά την κτητική εγκληματικότητα. Η έρευνα των *Fajnzylber, Lederman & Loayza* (2002), εξετάζοντας την περίοδο 1970-1994 για τα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας εκ προθέσεως σε 45 χώρες και της ληστείας σε 34 χώρες³, βασιζόμενη σε στοιχεία των παγκόσμιων εγκληματολογικών αποτιμήσεων των Ηνωμένων Εθνών (United Nations World Crime Surveys), έδειξε ότι η μείωση στο ποσοστό ανάπτυξης ή αύξηση της οικονομικής ανισότητας έχει σημαντικότερη επίδραση στην αύξηση των βίαιων εγκλημάτων και ειδικότερα σε αύξηση των λησθειών. Αυτό, πιθανά να σημαίνει ότι μεγάλο ποσοστό των ανθρωποκτονιών είναι απόρροια οικονομικώς υποκινούμενων εγκλημάτων, τα οποία εξελίχθηκαν σε βίαια εγκλήματα. Παρομοίως, οι οικονομολόγοι *Mehlum, Moene & Torvik* (2005), μελετώντας μακροοικονομικά στοιχεία και εγκληματολογικές στατιστικές για 39 αναπτυσσόμενες και αναπτυσσόμενες χώρες για την περίοδο 1986-1994⁴, συμπέραναν ότι υπάρχει θετική σχέση ανάμεσα στο ρυθμό ανάπτυξης του ΑΕΠ των χωρών αυτών και του ρυθμού αύξησης των λησθειών.⁵

Σε πρόσφατη έρευνα των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Office on Drugs and Crime, 2011), όπου διερευνήθηκαν οι επιπτώσεις την οικονομικής κρίσης 2008/2009 σε 15 χώρες, (μακρο-επίπεδο ανάλυσης) και αφορούσε εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και ανθρωποκτονίες, σε σχέση με διάφορους οικονομικούς δείκτες, διαπιστώθηκε ότι σε 11 από τις 15 χώρες οι οικονομικοί δείκτες έδειξαν σημαντικές αλλαγές στην

χώρα ανάλογα με το επίπεδο κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης που παρουσιάζει.

3. Συγκεκριμένα η έρευνα αφορούσε: την Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, την Ανατολική Ευρώπη και την Κεντρική Ασία, την Μέση Ανατολή και την Βόρεια Αφρική, την Βόρεια και Ανατολική Ασία, την Δυτική Ευρώπη, τις Η.Π.Α., τον Καναδά, την Αυστραλία και την Νέα Ζηλανδία.

4. Χρησιμοποίησαν στοιχεία για την οικονομική ανάπτυξη από την Παγκόσμια Τράπεζα (1998) και στοιχεία για την εγκληματικότητα από τα Ηνωμένα Έθνη (1999).

5. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα για τις αναπτυσσόμενες χώρες, οι οποίες επιπροσθέτως την περίοδο της έρευνας υπέστησαν δραματικές αλλαγές όπως η Ρωσία, η Λιθουανία, το Καζακστάν, η Ουκρανία και το Κιργιστάν.

εγκληματικότητα οφειλόμενες στην πρόσφατη οικονομική κρίση. Όσον αφορά τα βίαια εγκλήματα και κυρίως η ληστεία φάνηκε ότι διπλασιάζεται την περίοδο της κρίσης. Ενώ αυξήσεις παρατηρήθηκαν στις ανθρωποκτονίες και στις κλοπές τροχοφόρων (motor vehicle theft). Τα αποτελέσματα αυτά είναι συνεπή ως προς την εγκληματολογική θεωρία του κινήτρου, η οποία υποστηρίζει ότι οι οικονομικές πιέσεις αυξάνουν το κίνητρο των ατόμων να εμπλακούν σε παράνομες συμπεριφορές. Απ' την άλλη, βρέθηκε ότι σε καμία από τις περιπτώσεις που εξετάστηκαν δεν σημειώθηκε μείωση των εγκλημάτων και επομένως δεν υποστηρίζεται η θεώρηση της ευκαιρίας, σύμφωνα με την οποία μειωμένα επίπεδα παραγωγής και κατανάλωσης είναι πιθανό να μειώσουν κάποια εγκλήματα, όπως τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, καθώς τότε μειώνονται οι επίδοξοι στόχοι.

Οι νεότερες έρευνες χρησιμοποιούν εναλλακτικούς οικονομικούς δείκτες για την αποτίμηση της οικονομικής κατάστασης, όπως τις αντιλήψεις του κοινού για την οικονομία (μέσω του δείκτη της καταναλωτικής εμπιστοσύνης).⁶ Έτσι, η συγκριτική έρευνα των *Rossentfeld & Messner* (2009), εκτός από την ανεργία και το ΑΕΠ, εξέτασε ως ανεξάρτητη οικονομική μεταβλητή την καταναλωτική εμπιστοσύνη, σε σχέση με τις διαρρήξεις. Η έρευνα αφορούσε τις ΗΠΑ και εννέα κράτη της Ευρώπης⁷, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, από το 1993-2006, περίοδο μείωσης της εγκληματικότητας και στις δύο ηπείρους, κυρίως όσον αφορά τις διαρρήξεις.⁸ Οι διμεταβλητές συσχετίσεις έδειξαν θετική συσχέτιση της ανεργίας με τις διαρρήξεις (η αύξηση της ανεργίας συνδέεται με αυξήσεις στις διαρρήξεις), αλλά αρνητική συσχέτιση με τους δεί-

6. Ο δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης προκύπτει από δειγματοληπτικές έρευνες που διενεργούνται στο κοινό και αφορούν ερωτήματα που έχουν σχέση είτε με την κατάσταση της οικονομίας και τις προσδοκίες που έχουν τα άτομα, είτε για τις προθέσεις τους να ξοδέψουν χρήματα για σημαντικές αγορές αγαθών ή υπηρεσιών, στο άμεσο μέλλον.

7. Βόρεια (Δανία), Βορειοδυτική (Γαλλία, Γερμανία, Ιρλανδία, Ολλανδία) Νότια και Ανατολική (Ελλάδα, Πορτογαλία, Ουγγαρία, Ιταλία).

8. Αν και η μείωση των διαρρήξεων γίνεται με καθυστέρηση στην Ευρώπη απ' ότι τις ΗΠΑ και η μείωσή τους είναι μικρότερη.

κτες : καταναλωτική εμπιστοσύνη, ΑΕΠ και αναλογία φυλακισμένων στο πληθυσμό. Η πολυμεταβλητή ανάλυση παλινδρόμησης έδειξε ότι η καταναλωτική εμπιστοσύνη, κυρίως μ' ένα έτος καθυστέρηση και η αναλογία των φυλακισμένων⁹ σχετίζονται αρνητικά με τις διαρρήξεις, τόσο στις ΗΠΑ όσο και στα εννέα κράτη της Ευρώπης, που εξετάστηκαν¹⁰.

Ειδικότερα για την Ελλάδα, οι ερευνητές παρατήρησαν ότι η ΚΕ δεν σχετίζεται με τις αλλαγές του ΑΕΠ, αλλά σχετίζεται θετικά με τις αλλαγές στην ανεργία, σε αντίθεση με το υπόλοιπο δείγμα (τις άλλες χώρες). Επιπρόσθετα, όταν η Ελλάδα παραλείπεται από το δείγμα, οι σύγχρονες επιδράσεις της ΚΕ ατονούν και δεν είναι πλέον στατιστικά σημαντικές, ενώ ενισχύονται οι επιδράσεις της ΚΕ με καθυστέρηση¹¹.

II. Νεότερες έρευνες σε εθνικό επίπεδο

Στις νεότερες έρευνες σε εθνικό επίπεδο η διερεύνηση της σχέσης οικονομικών συνθηκών και εγκλήματος διενεργείται, επίσης, με τη χρήση ευρύτερων οικονομικών δεικτών, χωρίς όμως να εγκαταλείπεται και ο δείκτης της ανεργίας. Έτσι, αρκετές από αυτές έχουν καταλήξει σε σημαντικά συμπεράσματα για τη σχέση ανάμεσα στα εγκλήματα κατά της περιουσίας και σε 'νέους' οικονομικούς δείκτες όπως το ύψος του εισοδήματος ή των μισθών, το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), το ρυθμό ανάπτυξης της οικονομίας ή τις συλλογικές αντιλήψεις των ατόμων για τις οικονομικές συνθήκες, σε μακροεπίπεδο ανάλυσης: χώρας, πολιτείας ή περιφέρειας (*Entorf & Spengler, 2000, Buonanno, 2006, Arvanites & Defina, 2006, Rosenfeld & Fornango 2007, Detotto & Ot-*

9. Η ανάλυση όμως έδειξε ότι αυτό οφείλεται στην Ιταλία, όπου το 2006, αλλάζοντας την νομοθεσία της, απελευθέρωσε 12.000 εγκλείστους. Όταν η Ιταλία αποκλείεται από το δείγμα, τότε η σχέση φυλακισμένων και διαρρήξεων παραμένει αρνητική αλλά δεν είναι πλέον στατιστικά σημαντική.

10. Ωστόσο, όταν οι ερευνητές εξαιρούν τις ΗΠΑ από το πλήρες μοντέλο, οι συσχετίσεις συνεχίζουν να είναι στατιστικά σημαντικές και ενδυναμώνονται.

11. Σύμφωνα με τους ερευνητές αυτό το αποτέλεσμα αντανάκλα την ευμεταβλητότητα ('extreme volatility') του δείκτη ΚΕ στην Ελλάδα, για τα έτη 1993-2006. Οι ερευνητές παραδέχονται ότι είναι δύσκολο να ερμηνεύσουν αυτές τις απότομες αλλαγές στην ΚΕ των Ελλήνων. (*Rosenfeld R. & St. Messner, 2009, σ. 461*).

ranto, 2011). Παρ' όλα αυτά, πολλοί ερευνητές, όπως θα δούμε, συνεχίζουν να συμπεριλαμβάνουν στα μοντέλα τους την ανεργία. Μάλιστα, κάποιες έρευνες εξακολουθούν να καταλήγουν σε σημαντικά συμπεράσματα μεταξύ ανεργίας και μερικών υποκατηγοριών των εγκλημάτων κατά της περιουσίας. (Witt *et al.*, 1998, Carmichael & Ward, 2000, Raphael & Winter-Ebmer, 2001). Εντούτοις, άλλες καταλήγουν είτε σε λιγότερο αξιόπιστες σχέσεις (Rosenfeld & Fornango, 2007) είτε σε καμία σχέση μεταξύ εγκλήματος και ανεργίας (Arvanites & Defina, 2006).

Ειδικότερα:

Αγορά εργασίας, εισόδημα και εγκλήματα κατά της περιουσίας

Η αμφιλεγόμενη μεταβλητή της ανεργίας συνεχίζει να δίνει αντιφατικά αποτελέσματα, όπως και στο παρελθόν (Chiricos, 1987) για τη σχέση με τα εγκλήματα κατά της περιουσίας. Νεότερη έρευνα στη Σουηδία της Edmark Karin (2005), η οποία εξέτασε τον αριθμό των ανέργων ανά 100.000 κατοίκους σε σχέση με τα εγκλήματα κατά της περιουσίας ανά 100.000 κατοίκους (διαρρήξεις, ληστείες, κλοπές αυτοκινήτων και ποδηλάτων, κλοπές από αυτοκίνητα και καταστήματα και τέλος τις απάτες), κατά την περίοδο 1988-1999 διαπίστωσε σημαντικά θετική σχέση της ανεργίας με τις διαρρήξεις και τις κλοπές αυτοκινήτων και ποδηλάτων. Άλλα, δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική σχέση με τα υπόλοιπα εγκλήματα κατά της περιουσίας που εξετάστηκαν. Επίσης, σε πρόσφατη έρευνα στο Ιράν του Majid Maddah (2013) σε ετήσια στοιχεία μεταξύ των ετών 1997-2006, βρέθηκε σημαντική θετική σχέση της ανεργίας με διάφορες κατηγορίες κλοπών, τόσο σύγχρονα όσο και με καθυστέρηση. Ο ερευνητής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το κίνητρο των κλοπών για την εξεταζόμενη περίοδο είναι η ανεργία.

Αντίθετα, στη Ρωσία, η σχέση ανεργίας και εγκλημάτων κατά της περιουσίας δεν επιβεβαιώθηκε όπως έδειξε έρευνα των Sang – Weon & Pridemore (2005)

Η συγκριτική έρευνα των Entorf & Spengler (2000) στη Δυτική Γερμανία, για τα έτη 1975-1996 και της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, για έτη 1993-1996, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι όσον αφορά την Δυτική Γερμανία η σχέση ανεργίας και εγκλημάτων κατά της

περιουσίας βρέθηκε σε πολλές περιπτώσεις μικρή, μη σημαντική και αμφιλεγόμενη. Αντίθετα, στην ενωμένη Γερμανία, τα δεδομένα έδειξαν ότι η επίδραση της ανεργίας είναι υψηλή και αναμφίβολα θετική (ειδικά για τις ληστείες και τις κλοπές). Επιπρόσθετα, η ανάλυση έδειξε ότι το να είσαι νέος και άνεργος αυξάνει την πιθανότητα της διάπραξης εγκλήματος, καθώς για όλες τις κατηγορίες εγκλημάτων αυτή η μεταβλητή παρουσίασε θετική σχέση. Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας ως μέτρο εισοδήματος το απόλυτο εισόδημα (GDP: real gross domestic product per capita), έδειξαν ότι οι δύο πιο πλούσιες περιοχές της Δ. Γερμανίας έχουν υψηλά ποσοστά εγκλήματος, διότι εκεί το έγκλημα αποδίδει, καθώς προέκυψε θετική σχέση μεταξύ απολύτου εισοδήματος και εγκλημάτων. Για να ελέγξουν το τι τελικά μπορεί να ισχύει, χρησιμοποίησαν το δείκτη του σχετικού εισοδήματος και διαπίστωσαν ότι τόσο το απόλυτο όσο και το σχετικό εισόδημα ασκούν επίδραση στις διακυμάνσεις των εγκλημάτων περιουσίας, παρά στα βίαια, αλλά ο τρόπος επίδρασης διαφέρει: το απόλυτο εισόδημα λειτούργησε ως δείκτης παράνομων εισοδηματικών ευκαιριών, ενώ το σχετικό αποτύπωσε τις νόμιμες εισοδηματικές ευκαιρίες.

Η εισαγωγή των μεταβλητών **του φύλου, της ηλικίας και της χρονικής διάρκειας της ανεργίας**, εισήχθησαν τις τελευταίες δεκαετίες στα μοντέλα των ερευνητών, με σκοπό να δώσουν πιο ασφαλή συμπεράσματα και φαίνεται να αποδίδουν. Έτσι, οι *Chamlin & Conham* (2000) εξέτασαν στις Η.Π.Α. τον αριθμό ανέργων πάνω από 15 εβδομάδες σε κατάσταση ανεργίας, καθώς και το ποσοστό ζήτησης εργασίας ('capacity utilization rate') σε σχέση με το σύνολο των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας (συνολικός αριθμός ληστειών, διαρρήξεων, διακεκριμένων κλοπών και κλοπών τροχοφόρων), σύμφωνα με δεδομένα του FBI σε μηνιαία βάση, μεταξύ των ετών 1982-1996 και κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η μηνιαία αύξηση στον αριθμό των ανέργων συνδέεται με αύξηση στα ανωτέρω εγκλήματα, ενώ αντίθετα, η αύξηση στο ποσοστό ζήτησης εργασίας οδηγεί σε μείωση των εγκλημάτων αυτών. Ο *Buonanno* (2006), εφαρμόζοντας πολυμεταβλητή παλινδρομική ανάλυση, ερεύνησε την σχέση μεταξύ ανεργίας (συνολικής, ανδρών, νέων ανδρών και μακροχρόνια), εισοδήματος, καθώς και τον ρυθμό ανάπτυ-

ξης του ΑΕΠ, σε σχέση με το σύνολο των εγκλημάτων, το σύνολο των εγκλημάτων κατά της περιουσίας και τις κλοπές για την Βορειοκεντρική και Νότια Ιταλία από το 1993-2002. Διαπίστωσε ότι σε εθνικό επίπεδο η ανεργία και το εισόδημα (μισθοί) δεν σχετίζεται με τα εγκληματολογικά ποσοστά. Σχετικά με το δεισμό της Ιταλίας, στον πλούσιο βορρά και τον φτωχό Νότο, γνωστό ήδη από τις μελέτες των πρωτοπόρων της Ιταλική Σχολής, η έρευνα του Buonanno επιβεβαίωσε προγενέστερες έρευνες των Ιταλών, καθώς προέκυψε ότι στη Βορειο-κεντρική Ιταλία κυριαρχεί η χρονική καθυστέρηση και επιδρά σημαντικά στα εγκλήματα το ποσοστό εξιχνίασης, ενώ στην Νότια τα εγκλήματα συνδέεται ισχυρά και θετικά με τις κοινωνικο-οικονομικές μεταβλητές και τις συνθήκες στην αγορά εργασίας.

Άλλη οικονομική μεταβλητή που φαινόταν ότι μπορεί να ερμηνεύσει εμπειρικά, αρκετά ικανοποιητικά την σχέση οικονομίας και εγκλημάτων κατά της περιουσίας είναι η **εισοδηματική ανισότητα**. Η σχέση αυτή υποστηρίζεται σθεναρά από τις θεωρήσεις της κοινωνικής αποστέρησης και αποδιοργάνωσης. Θεωρείται, δηλαδή, ότι όσο διευρύνεται η ψαλίδα μεταξύ πλουσίων και φτωχών τόσο το έγκλημα μεγαλώνει, καθώς αυξάνει τα αισθήματα αποστέρησης και αδικίας στο φτωχότερο μέρος του πληθυσμού. Τόσο παλαιότερες εμπειρικές προσπάθειες, (*Ehrlich, 1973, Hughes and Carter, 1981, Deutsch J., U. Spiegel, & J. Templeman, 1992*), όσο και μεταγενέστερες (*Witt et al., 1998, Fajnzylber et al., 2002*)¹² στηρίζουν αυτή την άποψη, αλλά δεν λείπουν και οι περιπτώσεις όπου η σχέση αυτή δεν επιβεβαιώθηκε (*Stack, 1984, La-free & Kick, 1983*). Συγκεκριμένα, η έρευνα των Witt, Clarke & Fielding (1998), για την Αγγλία και Ουαλία μεταξύ των ετών 1979-1993, όπου ερεύνησαν την σχέση ανεργίας και εισοδηματικής ανισότητας με πέντε κατηγορίες εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας (διαρρήξεις, κλοπές από αυτοκίνητα, κλοπές από καταστήματα, άλλες κλοπές και ληστείες), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η ανεργία (κυρίως των ανδρών), αλλά και η εισοδηματική ανισότητα έχουν ισχυρή θετική σχέση με τα εγκλήματα

12. Οι εν λόγω μελέτες αφορούν συνήθως μικρότερο επίπεδο ανάλυσης από ότι εξετάζουμε εδώ, δηλαδή διενεργούνται σε επίπεδο κοινότητας (community level) ή περιφέρειας.

που εξετάστηκαν. Μεταγενέστερη έρευνα των *Carmichael & Ward* (2000), επιβεβαίωσε τα συμπεράσματα αυτά για την Αγγλία και Ουαλία για περίοδο 11 ετών μεταξύ 1985-1995.

Στην **Ελλάδα**, οι σχετικές έρευνες σπανίζουν και μόνο πρόσφατα εμφανίστηκε κάποιο σχετικό ενδιαφέρον. Η έρευνα των *Saridakis G. & Sprengler H.* (2009), σε ετήσια στοιχεία μεταξύ των ετών 1991-1998, αλλά σε επίπεδο περιφερειών (13 γεωγραφικές περιοχές) για την σχέση ανεργίας με τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (διαρρήξεις, κλοπές τροχοφόρων, ληστείες) και τα βίαια (ανθρωποκτονίες, σοβαρές επιθέσεις και βιασμούς), κατέληξε στο συμπέρασμα ότι μεταξύ ανεργίας και όλων των εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας που εξετάστηκαν βρέθηκε σημαντική θετική σχέση.

Οικονομικός κύκλος και εγκλήματα κατά της περιουσίας

Άλλες νεότερες έρευνες σε εθνικό επίπεδο προσανατολίζονται στην διερεύνηση της επίδρασης του οικονομικού ή επιχειρηματικού κύκλου στις διακυμάνσεις της εγκληματικότητας. Μάλιστα, ο οικονομικός κύκλος αποτιμάται μέσω των δεικτών του ΑΕΠ (κατά κεφαλή ή του ρυθμού ανάπτυξης) και του δείκτη της καταναλωτικής εμπιστοσύνης (*Index of Consumer sentiment*) σε αντίθεση με τις παλαιότερες που προτιμούσαν την ανεργία (βλ. ενδεικτικά *Cantor & Land*, 1985, *Cook & Zarkin* 1985) ή το ύψος της ιδιωτικής κατανάλωσης (*Field*, 1990, *Pyle and Deadman*, 1994, *Hale* 1998) για τον αποτίμηση της φάσης που βρίσκεται η οικονομία¹³.

Σε μια νεότερη διερεύνηση της σχέσης του οικονομικού κύκλου και της εγκληματικότητας, από τους *Arvanites & Defina* (2006), με τη χρήση ενός ευρύτερου μέτρου της οικονομικής δραστηριότητας, του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος σε επίπεδο Πολιτείας (*Gross State Product*), με τις εγκληματολογικές διακυμάνσεις στις ΗΠΑ, κατά την περίοδο 1986–2001, παρατηρήθηκε ότι μία βελτιωμένη οικονομία έχει

13. Οι έρευνες αυτές κερδίζουν όλο και πιο πολύ έδαφος λόγω των οικονομικών υφέσεων που σημειώνονται τελευταία στην παγκόσμια οικονομία.

αρνητική επίδραση στα εγκλήματα κατά της περιουσίας, συμπεριλαμβανομένης της ληστείας. Οι ερευνητές ξεκινώντας από τις θεωρητικές απόψεις των *Cantor & Land* (1985), σύμφωνα με τις οποίες: α) δεν είναι μόνο η ανεργία που μπορεί να μετρήσει την οικονομική κατάσταση, αλλά και άλλοι οικονομικοί δείκτες και β) μπορούν και αυτοί οι οικονομικοί δείκτες να ελεγχθούν ως προς τις επιδράσεις του κινήτρου ή της ευκαιρίας που ασκούν, επαλήθευσαν εμπειρικά την υπόθεση των *Cantor & Land* για τις επιδράσεις του κινήτρου στο έγκλημα, όχι όμως και της ευκαιρίας, καθώς η έρευνά τους έδειξε ότι η ισχυρή οικονομία της δεκαετίας του '90 στις ΗΠΑ, με την αύξηση του ΑΕΠ που πέτυχε, μείωσε τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, μειώνοντας τα κίνητρα για εγκληματικές δραστηριότητες, αλλά δεν αύξησε τις ευκαιρίες γι' αυτό.

Οι ερευνητές μελέτησαν παράλληλα και τον δείκτη της ανεργίας αλλά δεν βρέθηκε καμία σημαντική συσχέτιση της ανεργίας με κανένα από τα εγκλήματα που εξετάστηκαν. Σε αντίθεση με τον *Levitt* (2001), που διαπίστωσε θετική σχέση με την ανεργία (επίδραση της ευκαιρίας) και την εγκληματικότητα κατά της περιουσίας για τις ΗΠΑ, σε προγενέστερη όμως περίοδο.

Πιο πρόσφατα, οι *Detotto & Otranto* (2011) χρησιμοποιώντας ένα μη παραμετρικό μοντέλο¹⁴, για τη σχέση εγκλημάτων κατά της περιουσίας και άλλων πέντε κατηγοριών, με τον οικονομικό κύκλο μεταξύ των ετών 1991-2004 στην Ιταλία, διαπίστωσαν ότι οι διακυμάνσεις των εγκλημάτων (εκτός από τις υπεξαιρέσεις, τις απατηλές προκλήσεις βλάβης και της δόλιας χρεοκοπίας) ακολουθούν με κάποια καθυστέρηση τις οικονομικές διακυμάνσεις, επιβεβαιώνοντας τον θεωρητικό ισχυρισμό ότι η εγκληματικότητα καθυστερεί να 'προσαρμοστεί' στις οικονομικές αλλαγές. Εντούτοις και αντίθετα από ότι αναμενόταν, τα εγκλήματα κατά της περιουσίας δεν φάνηκε να ακολουθούν απολύτως τις διακυμάνσεις του οικονομικού κύκλου (κυρίως οι κλοπές και οι ληστείες). Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης διαπίστωσαν ότι επικρατεί η επίδραση της ευκαιρίας, ενώ όταν υπάρχει εναλλαγή

14. Μη παραμετρικές στατιστικές διαδικασίες χρησιμοποιούνται για κλίμακες διαστημάτων ή αναλογικές κλίμακες (ratio scale).

της οικονομικής κρίσης με την ανάπτυξη επικρατεί η επίδραση του κινήτρου.

Καταναλωτική εμπιστοσύνη και εγκλήματα κατά της περιουσίας

Οι *Rosenfeld & Fornango* (2007), πρωτοπορούν και παράλληλα με την ανεργία και την οικονομική ανάπτυξη χρησιμοποίησαν, επιπλέον, ως δείκτη της οικονομικής κατάστασης, την 'καταναλωτική εμπιστοσύνη' (ΚΕ) σε σχέση με εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας στις ΗΠΑ μεταξύ των ετών 1970-2003 και διαπίστωσαν τα εξής: Η ΚΕ φάνηκε να έχει σημαντική επίδραση σ' όλα τα εγκλήματα που εξέτασαν (σύγχρονα και με καθυστέρηση), εκτός από τις κλοπές τροχοφόρων. Επιπλέον, η επίδραση που ασκεί είναι ανεξάρτητη του ποσοστού ανεργίας και της οικονομικής ανάπτυξης και είναι δυνατόν να ερμηνεύει την ποσοστιαία μείωση των εγκλημάτων κατά την διάρκεια της δεκαετίας του '90.

Όσον αφορά την Ελλάδα, οι σχετικές έρευνες - σε μακροεπίπεδο ανάλυσης με χρήση εναλλακτικών οικονομικών δεικτών - δεν έχουν αναπτυχθεί σημαντικά¹⁵.

Ωστόσο, πρόσφατα, ερευνήθηκαν οι μακροχρόνιες και οι βραχυχρόνιες τάσεις κοινωνικο-οικονομικών μεταβλητών σε σχέση με την γενική εγκληματικότητα. Σ' έρευνα των *Dritsakis N. & A. Gkanas* (2009), για το χρονικό διάστημα 1971-2004, στην Ελλάδα, διερευνήθηκε με την μέθοδο της συνολοκλήρωσης¹⁶, το ΑΕΠ κατά κεφαλή, και η

15. Στο παρελθόν έχουν εκπονηθεί έρευνες που αφορούν κυρίως τη φτώχεια (εισόδημα ή μισθοί), την εισοδηματική ανισότητα και την ανεργία αλλά ενδιαφέρονταν για τη διαπίστωση του μεγέθους αυτών των δεικτών και τις πιθανές επιδράσεις τους σε διάφορους κοινωνικο-οικονομικούς τομείς (εκπαίδευση, εργασία, υγεία) και σπάνια εξέταζαν τη σχέση μεταξύ αυτών των δεικτών και του εγκλήματος. Επίσης, κατά καιρούς, δημοσιεύονται μελέτες σχετικά με την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των κρατουμένων ή των καταδικασθέντων (βλ. ενδεικτικά, *Μπουγάδη Στ.*, 1999 και τις εκεί αναφορές).

16. Πρόκειται για μια σχετικά νέα μέθοδο της οικονομετρίας που έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως σε χρηματικο-οικονομικές μελέτες ενώ στο εγκληματολογικό πεδίο, από τους πρώτους την εφάρμοσαν ήταν οι *Hale & Sabbagh* (1991). Ουσιαστικά,

ανεργία σε σχέση με το σύνολο των εγκλημάτων. Η έρευνα έδειξε κοινές βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες τάσεις ισορροπίας μεταξύ των κοινωνικο-οικονομικών μεταβλητών που εξετάστηκαν και του συνόλου των εγκλημάτων. Αυτό το αποτέλεσμα δείχνει ότι η γενική εγκληματικότητα ακολουθεί τις τάσεις των οικονομικών κύκλων, αλλά ενώ η αύξηση του εισοδήματος έδειξε να ενεργοποιεί τις εγκληματικές ευκαιρίες, το κίνητρο για εγκληματική συμπεριφορά ενεργοποιείται από την αύξηση της ανεργίας.

Σε δική μας έρευνα (Μπουγάδη Στ., 2015)¹⁷ σχετικά με την διερεύνηση της σχέσης μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και των διαπραχθέντων εγκλημάτων κατά της περιουσίας (στατιστική της αστυνομίας), ανά 100.000 κατοίκους, στην Ελλάδα για την περίοδο 1999-2009 με τη χρήση στατιστικών μοντέλων διμεταβλητής και πολυμεταβλητής ανάλυσης παλινδρόμησης, προέκυψε ότι οι οικονομικές συνθήκες την περίοδο αυτή επηρέασαν τα εγκλήματα κατά της περιουσίας.

Ειδικότερα, διαπιστώσαμε ότι ο ισχυρότερος από τους οικονομικούς παράγοντες που εξετάστηκαν¹⁸ (συγχρονικά και με χρονική καθυστέρηση ένα έτος) για την επίδρασή τους στο σύνολο των εγκλημάτων κατά της περιουσίας είναι ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, το ίδιο έτος με τα εγκλήματα αυτά και η σχέση τους είναι αντιστρόφως ανάλογη: **αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης μπορεί να οδηγήσει σε μείωση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας και αντίστροφα η μείωση του να τα αυξήσει, ενεργοποιώντας έτσι το κίνητρο για ανάληψη εγκληματικής δράσης.**¹⁹ Αντίθετα, δεν επαληθεύτηκε η υπόθεση της επί-

αφορά μια στατιστική διερεύνηση της ύπαρξης μακροχρόνιων σχέσεων ισορροπίας μεταξύ δύο μεταβλητών.

17. Στο πλαίσιο διδακτορικής διατριβής με τίτλο «ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η σχέση μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και των εγκλημάτων κατά της περιουσίας στην Ελλάδα την περίοδο 1999-2009» ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Ψυχολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Αθήνα 2015.

18. Ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, ποσοστό ανεργίας, ΑΕΠ κατά κεφαλή – έτος βάσης 2005 και δείκτης καταναλωτικής εμπιστοσύνης: Πηγές οικονομικών δεδομένων: ΕΛ.ΣΤΑΤ., EUROSTA, AMECO.

19. Αναφερόμαστε εδώ στο σύνολο των διαπραχθέντων εγκλημάτων κατά της

δρασης του κινήτρου για την διάπραξη εγκλημάτων κατά της περιουσίας λόγω της ανεργίας, αλλά επαληθεύτηκε η υπόθεση της μείωσης των ευκαιριών (π.χ. ελκυστικών στόχων και αγαθών) και της αύξησης της 'επιτήρησης' των σπιτιών, που μπορεί να επιφέρει η αύξηση των ανέργων και επακόλουθα η πιθανότητα να οδηγήσει σε μείωση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας.

Η εν λόγω έρευνα έδειξε ότι τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, έτσι όπως καταγράφηκαν από την αστυνομία την περίοδο αυτή στη χώρα μας, επηρεάστηκαν από τις επιδράσεις του κινήτρου, που κινητοποιήθηκε σε χρονιές που οικονομία παρουσίαζε ύφεση, ενώ σε χρονιές οικονομικής ανάπτυξης κινητοποιήθηκαν οι εγκληματικές ευκαιρίες, κυρίως, για το βίαιο έγκλημα, όπως τις ληστείες και το πιο 'εκλεπτυσμένο' όπως οι διακεκριμένες κλοπές και οι απάτες και γενικά τα εγκλήματα κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων²⁰.

Επιπρόσθετα, η αρνητική (αντιστρόφως ανάλογη) σχέση του δείκτη καταναλωτικής εμπιστοσύνης, που προέκυψε αρχικά στις διμεταβλητές αναλύσεις (κυρίως για τις κλοπές και τις ληστείες) κατασβέστηκε από την επίδραση των υπολοίπων μεταβλητών στα πολυμεταβλητά μοντέλα. Τέλος, προέκυψε θετική σχέση του ΑΕΠ κατά κεφαλή με τα εγκλήματα κατά της περιουσίας (αύξηση του ΑΕΠ κατά κεφαλή μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση των εγκλημάτων αυτών και αντίστροφα), υποδηλώνοντας ότι ο οικονομικός αυτός δείκτης αποτυπώνει τις παράνομες εισοδηματικές ευκαιρίες.²¹

περιουσίας ανά 100.000 κατοίκους, αλλά ανάλογα με το αδίκημα παρουσιάστηκαν διαφοροποιήσεις των επιδράσεων των οικονομικών μεταβλητών. Πηγή εγκληματολογικών δεδομένων: ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ.

20. Όπως έδειξε η στατιστική ανάλυση τα εγκλήματα κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων σχετίζονται σημαντικά με τους περισσότερους από τους προσδιοριστικούς παράγοντες που εξετάσαμε και όχι μόνο με τους οικονομικούς. Αυτό ενισχύει την άποψη ότι δεν είναι αμιγώς οικονομικώς υποκινούμενα, δηλαδή δεν διαπράττονται λόγω προσπορισμού, αλλά πιθανά λόγω απληστίας.

21. Επιβεβαιώνοντας έτσι τις παρατηρήσεις άλλων ερευνητών σχετικά με την σημασία που διαδραματίζει για την ανάλυση και ερμηνεία των αποτελεσμάτων η χρήση διαφορετικών οικονομικών δεικτών (*Entorf & Spengler, 2000, Dritsakis N. & A. Gkanas, 2009, Detotto & Otranto, 2011*).

Ωστόσο, από την έρευνά μας δεν επαληθεύτηκε η επίδραση του κινήτρου με καθυστέρηση και η άμεση (ταυτόχρονη) επίδραση της ευκαιρίας, όπως υποστήριξαν οι *Cantor and Land* (1985)²², αντιθέτως φάνηκε ότι το εγκληματικό κίνητρο δρα άμεσα μέσω των διακυμάνσεων του ρυθμού ανάπτυξης, ενώ οι εγκληματικές ευκαιρίες με καθυστέρηση, μέσω των διακυμάνσεων του ΑΕΠ κατά κεφαλή και της ανεργίας. Πάντως, σε κανένα πλήρες πολυμεταμεταβλητό στατιστικό υπόδειγμα (model)²³ δεν επικράτησε μη – οικονομικός παράγοντας, οπότε συμπεράναμε ότι οι οικονομικές επιδράσεις αναδεικνύονται ισχυρότερες των δημογραφικών²⁴ και αποτρεπτικών παραγόντων²⁵, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι οι μοναδικές που επενεργούν στα εγκλήματα κατά της περιουσίας, καθώς μέσα στην κοινωνία η αλληλεπίδραση μεταξύ όλων των παραγόντων είναι ισχυρή και αδύνατη η αποσύνδεσή τους από το ευρύτερο κοινωνικό γίνεσθαι.

Συμπερασματικά, από την ανωτέρω ανασκόπηση προκύπτει ότι η σχέση μεταξύ της οικονομικής κρίσης και των εγκλημάτων κατά της περιουσίας εξαρτάται τόσο από το είδος του εγκλήματος που θα μελετηθεί όσο και από τον οικονομικό δείκτη μέσω του οποίου θα αποτυπωθεί η κατάσταση της οικονομίας. Εντούτοις, όπως προκύπτει από τα αποτελέσματα των νεότερων εμπειρικών ερευνών, είναι πιθανό, σε περιπτώσεις οικονομικής δυσπραγίας να υπερισχύει η επιρροή του κινήτρου, ενώ σε περιπτώσεις οικονομικής ανάπτυξης η επιρροή της ευκαιρίας. Φαίνεται επίσης, ότι τα βίαια εγκλήματα κατά της περιουσίας, όπως η ληστεία και όχι γενικά τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, επηρεάζονται ραγδαία σε περιπτώσεις οικονομικής κρίσης. Ωστόσο, απαιτείται περαιτέρω εμπειρική διερεύνηση, ώστε να υποστηριχθεί με συνέπεια, τόσο η καταλληλότητα των δεικτών για την αποτίμηση της οικονομικής κατάστασης μιας χώρας, όσο και η ικανότητα αυτών για την

22. Βλ. σχ.αν.

23. Δηλαδή στο στατιστικό μοντέλο όπου εξετάστηκαν όλες οι μεταβλητές συγχρονικά και με καθυστέρηση ενός έτους από την διάπραξη των εγκλημάτων.

24. Ποσοστό νέων και μεταναστών στο πληθυσμό

25. Αριθμός αστυνομικών ανά 100.000 κατ. και αριθμός φυλακισμένων καταδικωμένων επίσης ανά 100.000 κατ.

επαρκή εξήγηση των εγκλημάτων κατά της περιουσίας, καθώς και η επεξήγηση του ρόλου τους στη σχέση αυτή: αν δηλαδή υποκινούν και κατά πόσο το κίνητρο ή τις ευκαιρίες για την διάπραξή τους. Πάντως, όπως ορθά έχει λεχθεί «είναι ανώφελος ένας ακριβής παραλληλισμός μεταξύ του εγκλήματος και των οικονομικών συνθηκών»²⁶, λόγω της πολυπλοκότητας της κοινωνικής δομής της οποίας ο διαχωρισμός των επιμέρους στοιχείων της (εδώ της οικονομίας) δεν μπορεί να αποτελεί παρά μια εννοιολογική κατασκευή, ένα εργαλείο στα χέρια του κοινωνικού επιστήμονα που καλείται να αναλύσει και να ερμηνεύσει τα κοινωνικά φαινόμενα (εδώ το έγκλημα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Arvanites T. and Defina R., *Business Cycles and Street Crime*, *Criminology*, Vol.44, 2006, pp. 139-164
- Becker S.G., "Crime and Punishment: An Economic Approach", *Journal of Political Economy*, Vol. 76, 1968, σ. 169-217.
- The Economic approach to Human Behavior*, The University of Chicago Press, Chicago and London, 1976.
- Buonanno P., 'Crime and Labor Market Opportunities In Italy (1993-2002)'. *Review of Labor Economics and Industrial Relations*, Vol.20.(4), 2006, pp. 601-624
- Box St., *Recession, Crime and Punishment*, Macmillan, London, 1987\
- Carmichael F. & R. Ward, 'Young unemployment and crime in the English regions and Wales', *Applied Economics*, 32, 2000, pp. 559-571
- Cantor D. & K. C. Land, "UNEMPLOYMENT AND CRIME RATES IN THE POST-WORLD WAR II UNITED STATES: A THEORETICAL AND EMPIRICAL ANALYSIS", *American Sociological Review*, Vol. 50, June 1985, 317-332
- Chambliss J. W., "Toward a Political Economy of Crime", *Theory and Society*, 2, 1975, pp. 149- 170
- Chamlin B.M. & Cochran K.J. "Unemployment, Economic Theory, and Property Crime: A Note on Measurement", *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 16, No 4, 2000, σ. 443-455

26. *It is futile to expect an exact parallelism between crime and economic conditions*" (βλ. σχ. Wright K, 1981, σ.53 και όπως αναφ. στον Radzinowicz, 1977).

- Chiricos T., "Rates of crime and unemployment: An analysis of aggregate research evidence", *Social Problems*, 1987, 34, pp.187-212
- Cohen E.L. & M. Felson, "SOCIAL CHANGE AND CRIME RATE TRENDS: A ROUTINE ACTIVITY APPROACH", *American Sociological Review*, Vol. 44, 1979, pp. 588-608.
- Conseil de l'Europe, « *Crise économique et criminalité* », Comité européen pour les problèmes criminels, Strasbourg, 1985
- Cook P.J. & G.A. Zarkin, Crime and the Business Cycle, *Journal of Legal Studies*, 1985 pp. 115-128
- Detotto Cl. & E. Otranto, 'Cycles in Crime and Economy: Leading, Lagging and Coincident Behaviors', *J.Quant.Criminol.* (DOI 101007/S10940-011-9139-5), Springer, First published Online, 09 July 2011(σ. 23)
- Deutsch J., U. Spiegel, & J. Templeman, 1992 "Crime and Economic Inequality: An Economic Approach." *Atlantic Economic Journal*, 1992, 20:4, 46-54.
- Dritsakis N. & A. Gkanas, 'The effect of sosio-economic determinants on crime rates: An empirical research in the case of Greece with cointegration analysis', *International Journal of Economic Sciences and Applied Research*, ISSN 1791-3373, Vol. 2, Iss. 2, pp. 51-64, 2009
- Durkheim E., « Οι κανόνες της κοινωνιολογικής μεθόδου» Λ.Μ. Μουσούρου (μτφρ.) στο Φαρσεδάκης Ιακ., «*Η εγκληματολογική σκέψη από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας*», ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΘΗΝΑ 1990, σελ. 347-360 (Αρχική εκδ. Durkheim E , *De la Division du Travail Social*, Paris, Félix Alcan, 1893).
- Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα», Ελλ. Εκδ., ΠΑΠΥΡΟΣ, τ. 8^{ος} Αθήνα 1991
- Fajnzylber P. et al., «What Causes violent crime?» *European Economic Review*, 46, 2002, pp. 1323-1357
- Edman K., 'Unemployment and Crime: Is there a Connection?', *Scandinavian Journal of Economics*, 107 (2), 2005 pp. 353-373
- Ehrlich I., "Participation in Illegitimate Activities: A theoretical and Empirical Investigation", *Journal of Political Economy*, Vol. 81, No 3, 1973, pp. 521-565
- Entorf H. & H. Spengler, 'Socioeconomic and demographic factors of crime in Germany. Evidence from panel data of the German states', *International Review of Law and Economics* 20, 2000, pp. 75-106
- Felson M., "Routine Activities and Crime Prevention in the Developing Me-

- tropolis”, στο Cote S., *Criminological Theories Bridging the Past to the Future*, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi 2002
- Field S., «Economic Cycles and crime in Europe», στο «*Crime and economy*», Reports presented to the 11th Criminological colloquium (1994), Council of Europe Publishing 1995, pp. 53-72.
- Fajnzylber P. et al., «What Causes violent crime?» *European Economic Review*, 46, 2002, pp. 1323-1357
- Ζαραφωνίτου Χρ., «ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ», ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, ΑΘΗΝΑ, 1995
- Hale C. & D. Sabbagh, Testing the Relationship between Unemployment and Crime: A Methodological Comment and Empirical Analysis Using Time Series Data from England and Wales, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 28, 1991, pp. 400-417
- Hirschi T., *Causes of Delinquency*, University of California Press, Berkeley 1969
- Hirschi T. & M.R. Gottfredson, *The Generality of Deviance*, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1994
- Hughes M. and T.J. Carter, “A Declining Economy and Sociological Theories of Crime: Predictions and Explications”, in K.N. Wright, *Crime and Criminal Justice in a Declining Economy*, Gum and Hain Publ., Cambridge 1981, σ. 5-25
- Jiho Jank “Economic crisis and its consequences”, *Social Indicators Research*, 62-63, 2003, pp. 51-70
- LaFree, G., “Declining violent crime rates in the 1990s: Predicting crime booms and busts”, *Annual Review of Sociology*, 25, 1999, pp. 145–168.
- LaFree G.D. & E.L. Kick, “Cross – National Effects of Developmental, Distributional, and Demographic Variables on Crime: A Review and Analysis”, A paper presented at the annual meetings of the American Sociological Association, Detroit 1983
- Lea J. & J. Young, “Relative deprivation”, in McLaughlin E. J. Muncie and G. Hughes *“Criminological Perspectives. Essential Readings”*, 2nd edition, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi 2003, σελ. 142-150 (Αρχική έκδοση: 1982)
- Levitt St., “Alternative strategies for identifying the link between unemployment and crime” *Journal of Quantitative Criminology*, 17 (4), 2001, pp. 377-390

- Young J., *The exclusive society: Social exclusion, Crime and Difference in Late Modernity*, Sage Publications Ltd., 1999
- Majid Maddah, " An Empirical analysis of the relationship between unemployment and theft crimes", *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, 1, 2013, pp. 50-53
- Mehlum H., Moene K., Torvik R, "Crime induced poverty traps", *Journal of Development Economics*, 2005 (Available on line, URL:<http://www.svt.ntnu.no/iso/ragnar.torvik/jderev09.pdf>)
- Merton K. R., «Social Structure and anomie», *American Sociological Review*, vol.3, 1938.
- Social theory and Social structure*, Enlarged edition, The Free Press, New York, 1968.
- Μπουγάδη Στ., «Από την φτώχεια στον κοινωνικό αποκλεισμό. Η διαδρομή, 'εικόνες' της φτώχειας και οι διαστάσεις του φαινομένου στην Ελλάδα σήμερα», Μεταπτυχιακή εργασία, ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: "Οι εγκληματολογικές όψεις του κοινωνικού αποκλεισμού", ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ, ΑΘΗΝΑ 1999.
- “ «ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η σχέση μεταξύ των οικονομικών συνθηκών και των εγκλημάτων κατά της περιουσίας στην Ελλάδα την περίοδο 1999-2009», ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών και Ψυχολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Αθήνα 2015
- Pyle D. J. & Deadman, D.F. 'Crime and the Business Cycle in Post – War Britain', *British Journal of Criminology*, 34, 1994, pp. 339-57
- Raphael S. & R. Winter – Ebmer, 'Identifying the effect of unemployment on crime', *Journal of Law and Economics*, 44 , 2001, pp. 259-283
- Rosenfeld R. & St. Messner, 'The crime drop in comparative perspective: the impact of the economy and imprisonment on American and European Burglary rates', *The British Journal of Sociology*, 60 (3), 2009, pp.445-471
- Rosenfeld R. & R. Fornango, 'The Impact of Economic Conditions on Robbery and Property Crime: The Role of Consumer Sentiment', *Criminology*, 45,4,2007 pp. 735-769
- Sang-Weon K. & W.A. Pridemore, 'Social Change, Institutional Anomie and serious property crime in transitional Russia', *Brit.J.Criminology*, 45, 2005 pp. 81-97

- Saridakis G. & H. Spengler, 'Crime, "Deterrence and Unemployment in Greece: A panel data approach", Discussion Papers,853, DIW BERLIN (Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung), 2009, Available at URL: http://www.diw.de/english/products/publications/discussion_papers/27539.html
- Stack S., 'Income Inequality and Property Crime. A Cross – National Analysis of Relative Deprivation theory', *Criminology*,1984 Vol. 22, 2, pp.229-256
- Τσίγκανου Ι., «Η γνώση μας για το έγκλημα μέσα από δευτερογενείς πηγές και ποσοτικοποιήσεις: Ουσιαστικά ζητήματα και μεθοδολογικοί προβληματισμοί», *Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών*, 129B', 2009, σ. 5-31.
- Turner C.Fr. & M. Carballo "Argentina: Economic disaster and the rejection of the political class", *Comparative Sociology*, Vol.4, issue1-2, 2005, pp.175-206
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Monitoring the Impact of Economic Crisis on Crime*, UNODC Statistics and Surveys Section (SASS) 2011, pp. 1-70
- Van Dijk J.J.M., "Opportunities for Crime: A Test of the Rational-Interactionist Model", in *Crime and economy*, Reports presented to the 11th Criminological colloquium (1994), Council of Europe Publishing, 1995, σ. 97-145
- Witt R., A. Clarke and N. Fielding, 'Crime, earning inequality and unemployment in England and Wales', *Applied Economics Letters*, 5, 1998, pp.265-267
- Wright K, " Economic Adversity, Reindustrialization, and Criminality, in K. N. Wright, *Crime and Criminal Justice in a Declining Economy*, Gum and Hain Publ., Cambridge 1981, σ. 51-68.

**Η Υτοπία σήμερα.
Μια εγκληματολογική ανάγνωση
με αφορμή τα 500 χρόνια
από τη δημοσίευση του έργου
του Thomas More**

ΣΤΡΑΤΟΣ ΓΕΩΡΓΟΥΛΑΣ*

1. Εισαγωγή

Συμπληρώνονται τη νέα χρονιά 500 χρόνια από τη δημοσίευση στα Λατινικά του έργου του Thomas More, *Utopia*, ή όπως έχει μεταφραστεί στα ελληνικά «Ουτοπία». Το συγκεκριμένο έργο, λογοτεχνικό και όχι επιστημονικό, βρίθκει από αναφορές σε ζητήματα οριοθέτησης μίας πράξης ως εγκληματικής και πρωτίστως, διερεύνησης μέτρων μίας διαφορετικής, από την κυρίαρχη, αντεγκληματικής πολιτικής. Αποτέλεσε επίσης ένα γραπτό τεκμήριο για το έναυσμα ανάδυσης μίας εναλλακτικής ολικής θεώρησης της κοινωνικής πραγματικότητας, επηρεάζοντας τα θεωρητικά και κοινωνικοπολιτικά ρεύματα ενός πρώιμου σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Στο παρόν σημείωμά μας, επικεντρωνόμαστε σε μία «ανάγνωση» των, εγκληματολογικού ενδιαφέροντος, στοιχείων του έργου, θέτοντας το βασικό μας ερώτημα για τη χρησιμότητα και τον τρόπο ανάγνωσης του έργου σήμερα, σε σχέση με το κυρίαρχο ιδεολογικό ρεύμα της εποχής μας, το «δεν υπάρχει εναλλακτική» στον «νόμο και την τάξη»¹.

* Αναπληρωτής Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

1. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, που αυτό το κείμενο, εντάσσεται στον παρόντα συλλογικό τόμο προς τιμήν του Καθηγητή Ν. Κουράκη. Ο Ν. Κουράκης ήταν από τους πρώτους εγκληματολόγους που τον απασχόλησε η συγκεκριμένη προβλημα-

2. Το έργο του Thomas More, ονομάστηκε από τον ίδιο ως “Utopia” χρησιμοποιώντας το γράμμα u, κοινό από τα δύο συνδεδετικά ου και ευ και τη λέξη τόπος, για να δηλώσει ακριβώς αυτή τη διφυή κατάσταση του νησιού που περιγράφει, δηλαδή το καλό και ταυτόχρονα μη υπαρκτό. Η μετάφραση λαθεμένα έμεινε μόνο στο πρόθεμα –ου, περιορίζοντας τον τρόπο ανάγνωσης αλλά και δίνοντας τον τόνο στο θεωρητικό και κοινωνικοπολιτικό ρεύμα του ουτοπιστικού σοσιαλισμού (δεν μπορεί να υπάρξει), το οποίο με αντιστροφή, στην ουσία αποτελεί επιβεβαιωτικό του κυρίαρχου ρεύματος «δεν υπάρχει ρεαλιστική εναλλακτική». Για αυτό το λόγο, αλλά και για να είμαστε πιο πιστοί στην αρχική σκέψη του More, θα χρησιμοποιήσουμε το όρο Υτοπία για την ονομασία του έργου του.

Ο συγγραφέας αποτελεί μία ιστορική φιγούρα πολύπλευρη, ευρέως γνωστή για την επίδρασή που άσκησε στην αγγλική ιστορία, τόσο με τις πράξεις του, όσο και με το έργο του. Λόρδος Καγκελάριος στη βασιλεία του Ερρίκου 8ου, πιστός καθολικός που αντέδρασε στη διάσπαση της Αγγλικανικής εκκλησίας από την παπική εξουσία, μάρτυρας της καθολικής εκκλησίας από το 1935 και ταυτόχρονα μάρτυρας της αγγλικανικής εκκλησίας από το 1980 και τιμώμενο πρόσωπο από τη Σοβιετική Ένωση ήδη από το 1918 με το όνομα του να βρίσκεται στη Στήλη της Ελευθερίας που ανεγέρθηκε στη Μόσχα την ίδια χρονιά (ο οβελίσκος των επαναστατών μελετητών).

Αλλά και το έργο του Υτοπία, άσκησε σημαντικότερη επίδραση στην κατοπινή σκέψη άλλων διανοητών. Δεν μπορεί βέβαια να χαρακτηριστεί ως ιστορική πρωτοτυπία, παρά μόνο στην εισαγωγή του αντίστοιχου όρου, καθώς η ιδέα ενός τόπου ευτυχίας ήταν ιδέα καταγεγραμμένη σε γραπτά τεκμήρια του αρχαιοελληνικού και ιουδαϊκού – χριστιανικού πολιτισμού (στα οποία είχε πρόσβαση ο More), η οποία ταυτό-

τική ήδη τρεις δεκαετίες πριν, με παρεμβάσεις τόσο στα ελληνικά όσο και στα γερμανικά. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής: Ποινικό Δίκαιο και Ουτοπία. Ανακοίνωση που έγινε στο VI Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, 1984, «Πρακτικά» του Συμποσίου, 1986, σ. 151-160, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α', 2005, 3-16), Strafrecht und Utopie, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο (Festschrift) για τον Καθηγητή Manfred Seebode, De Gruyter Verlag, 2008, 3-13.

χρονα βρίσκεται καταγεγραμμένη και σε άλλους, μη δυτικούς πολιτισμούς (Manuel and Manuel, 1979).

Αυτό που έκανε όμως, είναι η αναγέννηση, σε γραπτά τεκμήρια του δυτικού πολιτισμού, από τον 17^ο αιώνα, μίας σκέψης που δε διστάζει να κατακρίνει τα κακά της ευρωπαϊκής φεουδαρχίας και να τολμά να οραματίζεται μία κοινωνική αλλαγή της πραγματικότητας, ένα καλύτερο αύριο, ανοίγοντας το δρόμο -κατά κάποιους- και σε μία επιστημονική τεκμηρίωσή του, στη σκέψη του 19ου αιώνα. Εντούτοις, αυτό που θα πρέπει να συζητηθεί είναι κατά πόσο η ιδέα, όροι και συγκεκριμένες προτάσεις στο έργο Υτοπία μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την εκ νέου αναγέννηση της κοινωνικής σκέψης στη σύγχρονη εποχή και με ποιο τρόπο. Είναι λογικό να θεωρήσουμε ότι το συγκεκριμένο έργο αντανακλά την εποχή του, τις συγκεκριμένες ιστορικοκοινωνικές συνθήκες που το γέννησαν, καθρεπτίζοντας τα όρια αυτά. Από την άλλη όμως αφενός δεν πρέπει να «διαβάζουμε», αυτές τις συνθήκες στατικά, ως παγιωμένες, αλλά δυναμικά, με αναφορά σε ένα εξελισσόμενο κοινωνικό γίγνεσθαι που καθορίζονταν από τις συχνές κοινωνικές συγκρούσεις μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων κατά τη διάρκεια της εποχής της Ευρωπαϊκής φεουδαρχίας και όμοια και το πλαίσιο του λόγου όταν αυτός εκφέρεται, υιοθετώντας γνωστά και κυρίαρχα μοτίβα και δη θεολογικά, ώστε να γίνεται πιο ευανάγνωστος στο κοινό που απευθύνεται. Αφετέρου, ένα τέτοιο γραπτό τεκμήριο αποκτά μία σχετική αυτονομία από τις συνθήκες γέννησής του και μπορεί (;) να χρησιμοποιηθεί (και πως;) ως ένας οδηγός σκέψης σε συζήτηση με σύγχρονα γραπτά τεκμήρια για να συμβάλει σε μία σκοπιμότητα που θέτουμε προγραμματικά, εμείς. Σε απάντηση του ότι δεν υπάρχει ρεαλιστική εναλλακτική, μήπως εμείς πρέπει να απαντήσουμε όπως απαντά ο Jameson (2005), σήμερα δεν υπάρχει άλλη εναλλακτική από την Υτοπία;

3. Το έργο Υτοπία χωρίζεται σε δύο «βιβλία» από τον ίδιο τον More με διακριτά χαρακτηριστικά ως προς το περιεχόμενο. Στο πρώτο βιβλίο περιγράφεται η (υποθετική) συνάντηση του συγγραφέα με τον αφηγητή Ραφαήλ (με το επώνυμο Υθλόδαιος δηλαδή μωρολόγος, που αποτελεί και την «ασφαλιστική δικλείδα» προστασίας του More, απέναντι σε αυ-

τούς που πιθανά να τον κατέκριναν και κατά συνέπεια να απειλούσαν τη θέση και ίσως τη ζωή του), μία συνάντηση που θα καταλήξει σε μία συζήτηση - κριτική και απέναντι στον τρόπο που η τότε πολιτεία, οριοθετεί και αντιμετωπίζει το εγκληματικό φαινόμενο. Στο δεύτερο βιβλίο έχουμε την αδιάλειπτη αφήγηση του Ραφαήλ για το νησί με όνομα Υτοπία που συνάντησε σε ένα από τα ταξίδια του, με ειδική αναφορά στις πόλεις, τους αξιωματούχους, τον τρόπο ζωής, τις κοινωνικές σχέσεις την τέχνη και τη θρησκεία. Το δεύτερο βιβλίο γράφτηκε πρότερα και μέσα στα κεφάλαια του βρίσκονται σκόρπιες αναφορές για τον τρόπο οριοθέτησης και το σύστημα αντιμετώπισής του εγκληματικού φαινομένου στην υτοπική κοινωνία. Αντίθετα, στο πρώτο βιβλίο και στην κριτική του υπάρχοντος συστήματος, οι αναφορές για το εγκληματικό φαινόμενο είναι αναλογικά πολλαπλάσιες, πιο συνεκτικές και πολύμορφες, από ειδικές και συγκεκριμένες, μέχρι αυτές που αγγίζουν την κοινωνική ρίζα του ζητήματος.

Ξεκινώντας από το δεύτερο βιβλίο², περιγράφεται μία κοινωνία ισότητας στην παραγωγική διαδικασία (όμοια ιδιοκτησία, 6 ώρες δουλειάς για όλους), σχετικής ανεξιθρησκίας και ταυτόχρονα όμως κλειστή με μη επιτρεπτή μετακίνηση ανθρώπων. Οι νόμοι θεσπίζονται με κοινωνική συναίνεση με σκοπό να εξασφαλίζεται η ίση κατανομή των αγαθών. Ήδη μέσα από τις πρώτες σελίδες περιγραφής της υτοπικής κοινωνίας, οριοθετούνται δύο κοινωνικά «κακά». Το πρώτο είναι το άδικο του να στερείς από τον άλλο για να ωφεληθείς ο ίδιος και το δεύτερο είναι αν δύο φορές φύγεις από την πόλη χωρίς άδεια. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει καταδίκη στην ποινή της δουλείας.

Άλλες ειδικές αναφορές για εγκληματικές πράξεις γίνονται σε σχέση με τις προγαμιαίες σχέσεις, σε σχέση με την μοιχεία, με την αποπλάνηση και την απόπειρα αποπλάνησης, (γιατί η αποτυχία δεν μειώνει σε τίποτα την ενοχή του δράστη). Η ειδική αναφορά που γίνεται σε σχέση με αυτού του είδους τα εγκλήματα, εξηγείται σύμφωνα με τον More από την εξαιρετική σημασία που αποδίδει στην έννοια της οικογένειας και

2. Θα χρησιμοποιήσουμε την έκδοση του 2010 (Ημερησία Α.Ε.Ε.) σε μετάφραση Ν. Βαρσάκη και επιμέλεια κειμένου Κ. Παχύδη.

του γάμου ως θεσμοί που συγκροτούν την ουσία της υτοπικής κοινωνίας, μεγαλύτερη από αυτή που αποδίδει στη θρησκεία.

Σχετικά με το δεύτερο, αναφέρεται ότι ένας από τους αρχαιότερους νόμους καθορίζει ότι κανείς δεν τιμωρείται για τη θρησκεία του, ενώ επιτρέπεται ο, χωρίς μομφές και βία, προσηλυτισμός (αν υπάρχει βίαιος προσηλυτισμός είναι έγκλημα). Ταυτόχρονα όμως, δεν επιβραβεύεται όποιος πιστεύει ότι η ψυχή δεν είναι αθάνατη και ότι το σύμπαν κυβερνάται από την τύχη. Οι οπαδοί αυτής της θεωρίας δεν μπορούν να πάρουν δημόσια αξιώματα, τιμητική διάκριση, ούτε καν να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ οι ιερείς έχουν το ακαταλόγιστο και δεν διώκονται.

Συνολικά εκτός από τα παραπάνω που αναφέρονται συγκεκριμένα, δεν αναφέρονται άλλοι νόμοι. Αντίθετα αναφέρεται ότι έχουν ελάχιστους νόμους γιατί το κοινωνικό τους σύστημα δεν χρειάζεται πολλούς και αυτούς που έχουν τους γνωρίζουν όλοι και δεν είναι βασισμένοι σε μία σύνθετη νομοθεσία (που την κατακρίνουν). Το σύστημα της απονομής της δικαιοσύνης δεν βασίζεται σε δικηγόρους (που δεν έχουν και μάλιστα τους κατακρίνουν ότι το μόνο που κάνουν είναι να διαστρεβλώσουν τα πράγματα και να παραποιούν τους νόμους) και δικαστές. Αντίθετα, τις ποινές τις ορίζουν εντός της οικογένειας και μόνο αν το αδίκημα είναι βαρύ και επηρεάζει το δημόσιο συμφέρον, τότε επεμβαίνει η Γερουσία, ένα σώμα εκλεγμένων από τους ίδιους, με ανώτατο όργανο τη συνέλευση του λαού. Εξίσου μη περιπλοκές είναι και οι ποινές. Είναι αντίστοιχες στη βαρύτητα του εγκλήματος (π.χ για προγαμιαίες σχέσεις, είναι σχετική στέρηση γάμου, για παραχοποιούς είναι ο αποκλεισμός από τη λατρεία), ενώ οι σημαντικότερες ποινές είναι η εξορία και κυρίως η δουλεία. Ειδικά η δουλεία στην ουσία είναι η εργασία σε κοινωφελή δημόσια έργα, και ως η ποινή μπορεί να μειώνεται ή και διαγράφεται τελείως είτε με απόφαση του εκλεγμένου Άρχοντα της Γερουσίας είτε με λαϊκή μεσολάβηση και ανάλογα με τη διαγωγή του καταδικασμένου. Ποινή του θανάτου υπάρχει μόνο σε μία περίπτωση, όταν ήδη καταδικασμένοι- «δούλοι», αρνούνται να δουλέψουν και δεν «τιθασεύονται». Επίσης, η ευθανασία με την άδεια των ιερέων και της Γερουσίας, θεωρείται «εξαιρετικά ενάρετη επιλογή». Σε γενικές γραμμές στην υτοπική κοινωνία υπάρχει η αντίληψη ότι η σύνθετη νομοθε-

σία με ειδικές εξαιρέσεις όχι μόνο αποτελεί τρόπο αποκλεισμού των πολλών από τη γνώση, αλλά και τη βάση- μαζί με δικαστές που επηρεάζονται από προσωπικά συμφέροντα και φιλαργυρία- για την παρακμή του κράτους και την κοινωνική πτώση, για αυτό το λόγο άλλωστε επικρίνουν τα γειτονικά κράτη με αντίστοιχες νομοθεσίες. Ομοίως και οι εξωτερικές σχέσεις του κράτους της Υτοπίας διακρίνονται από καχυποψία. Δεν παίρνουν μέρος σε συνασπισμούς και συμφωνίες διακρατικές, θεωρούν σοβαρό πρόβλημα την αδικία που γίνονται με το πρόσχημα του νόμου και κρατούν την κοινωνία κλειστή, αν και υπηρετούν ως δικαστές σε γειτονικά κράτη.

4. Στο πρώτο βιβλίο της Υτοπίας, περιγράφεται η συζήτηση μεταξύ του συγγραφέα και του αφηγητή Ραφαήλ, στην οποία εντοπίζονται στοιχεία κριτικής στο υπάρχον (της εποχής) σύστημα οριοθέτησης και αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου. Βασική μας θέση είναι ότι αφενός τα συγκεκριμένα αποσπάσματα είναι εξίσου, αν όχι περισσότερο σημαντικά από την αποτυπωμένη στο δεύτερο βιβλίο αναλυτική διατύπωση μίας «υτοπικής» αντεγκληματικής πολιτικής, αφετέρου δεν αποτελούν μόνο στοιχεία μίας αρνητικής κριτικής (τι είναι κακό και γιατί) αλλά και εμπειρεύουν στοιχεία μίας αξιακής εναλλακτικής θεώρησης του εγκληματικού φαινομένου, δίνοντας έτσι συγκεκριμένο περιεχόμενο στην υτοπία.

Υποστηρίζοντας το επιχείρημά μας θα ομαδοποιήσουμε αντίστοιχα σε δύο κατηγορίες τα αποσπάσματα, με την πρώτη να αφορά σε εξειδικευμένη κριτική περί αναποτελεσματικότητας μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής και τη δεύτερη σε ριζοσπαστικές εναλλακτικές θεωρήσεις που συνδέονται με κατοπινούς προβληματισμούς και επιστημονικές διατυπώσεις μίας «άλλης» εγκληματολογίας.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν διατυπωμένες προτάσεις για την ανάγκη οι ποινές να είναι αναλογικές του εγκλήματος, καθώς όλα τα αδικήματα δεν είναι ίσα, καθώς και μία αντίθεση στη θανατική ποινή γιατί «τίποτα στον κόσμο δεν αξίζει όσο η ανθρώπινη ζωή». Η αναντιστοιχία ποινών και βαρύτητας είναι αναποτελεσματική και δημιουργεί νέα προβλήματα γιατί «τρομοκρατώντας υπερβολικά τους κλέφτες, τους κάνουμε φονιάδες». Ταυτόχρονα, συζητείται η αποτελεσματικότητα εναλ-

λακτικών ποινών όπως αποζημίωση στο θύμα σε περίπτωση κλοπής και εργασία σε έργα κοινής ωφέλειας ως ποινή και δηλώνεται ρητώς ότι η πρόληψη του εγκλήματος είναι σωστότερη πολιτική από την καταστολή του και η επανορθωτική δικαιοσύνη είναι αποτελεσματική. Ενδιαφέρουσα είναι η προσπάθεια ανασκευής των επιχειρημάτων υποστήριξης της αυστηροποίησης των ποινών, όπως την υποστηρίζει ένας δικηγόρος (στο κείμενο). Ο αφηγητής απαντά αφενός με την επίκληση του ατελέσφορου της αυστηρής αντιμετώπισης και την ανάγκη για μέτρα κοινωνικής προστασίας των φτωχών. Όταν το επιχείρημα από τον δικηγόρο είναι ότι υπάρχει μέριμνα για τους φτωχούς και αυτοί απλώς λόγω ελεύθερης επιλογής τους, επιλέγουν να γίνουν αργόσχολοι και άνομοι, ο αφηγητής απαντά ότι η φτώχεια και η ανεργία έρχονται ως αποτέλεσμα όχι μίας προσωπικής επιλογής αλλά συνθηκών αντικειμενικών, όπως ο πόλεμος που αφήνει πίσω του σακατεμένους τους οποίους κανείς δεν παίρνει στη δούλεψή του πια. Αν θέλουμε να μιλήσουμε για αργόσχολους, γιατί να μην μιλήσουμε για τους πολλούς «ευγενείς» που άπραγοι σαν κηφίνες ζουν από το μόχθο των άλλων, από τον ιδρώτα των κολίγων τους που κυριολεκτικά τους στύβουν προκειμένου να αυξήσουν το εισόδημά τους».

Ως προς τη δεύτερη κατηγορία των αποσπασμάτων, αυτά που ακουμπούν τη ρίζα μιας εναλλακτικής θεώρησης για το εγκληματικό φαινόμενο μπορούμε να σημειώσουμε τα εξής:

α. ο τρόπος ζωής παρεκκλινόντων και μη, δεν διαφέρει. Το σχετικό παράδειγμα που χρησιμοποιεί ο More είναι σε σχέση με τους κλέφτες και τους στρατιώτες και τη δυνατότητα που υπάρχει, ο ένας ρόλος να μετατραπεί στον άλλον και αντίστροφα. Γίνεται φανερό ότι με τη συγκεκριμένη τοποθέτηση, αμφισβητείται η ιδιοσυστασιακή διαφοροποίηση του παρεκκλινόντα και κατ' επέκταση η θετικιστική αναζήτηση των αιτιών που οδήγησαν σε αυτή τη διαφοροποίηση, η οποία άλλωστε είναι το ίδιο εύκολα ανατρέψιμη.

β. «πρώτα τους κάνετε κλέφτες κι έπειτα τους τιμωρείτε!». Εδώ ακριβώς εστιάζεται η αντιστροφή του οικοδομήματος της θετικιστικής προσέγγισης του εγκληματικού φαινομένου. Αντί να δοθεί η έμφαση στα αίτια του περάσματος της πράξης, το κέντρο βάρους πηγαίνει στη

λειτουργία των μηχανισμών του επίσημου κοινωνικού ελέγχου που αποδίδουν το στίγμα του παρεκκλίνοντα με την ποινή σ' ένα κοινωνικό σύνολο που έχει προαποφασιστεί (και όχι κατόπιν ελεύθερης επιλογής – «τους κάνετε») από τους κοινωνικά και πολιτικά κυρίαρχους . Η παρέκκλιση είναι συνέπεια και όχι η αιτία.

γ. σε συνέχεια των δύο προηγούμενων στοιχείων, ο More θέτει καθαρά το θέμα της λειτουργίας του συστήματος δικαιοσύνης που αποδίδει τελικά το στίγμα του εγκληματία. Την ονομάζει «απάνθρωπη» εξηγώντας αρκετά αναλυτικά πως λειτουργεί στην εποχή του. Αναφέρει νόμους παμπάλαιους και από χρόνια σε αχρησία, ολότελα ξεχασμένους που παραβιάζονται από όλους, οι οποίοι ξεθάβονται ώστε να επιβληθούν τα σχετικά πρόστιμα και να αυξηθούν τα έσοδα του βασιλιά, «υπό την κομψότετη επίφαση της εφαρμογής του νόμου και της απονομής της δικαιοσύνης». Όμοια, σύμβουλοι μπορεί να προτείνουν νέους νόμους που ποινικοποιούν παραπτώματα, ενώ ταυτόχρονα νομοθετούν εξαιρέσεις έναντι αδρής αμοιβής, γεμίζοντας με αυτούς τους τρόπους δύο φορές το ταμείο. Οι δικαστές μπορούν να βρίσκουν πάντα «ένα παραθυράκι υπέρ των συμφερόντων του θρόνου» και όταν υπάρχει διχογνωμία μεταξύ δικαστών, η εξουσία του Βασιλιά δίνει την ευκαιρία για ερμηνεία υπέρ των συμφερόντων του. Έτσι λοιπόν, τόσο η νομοθέτηση, όσο και η απονομή δικαιοσύνης, είναι διαδικασίες που αποτελούν μέρος του προβλήματος για αυτό το λόγο προτείνεται ένα σύστημα όπου οι νόμοι είναι ελάχιστοι.

δ. Η ρίζα του προβλήματος είναι καθαρή για τον More και ονομάζεται ιδιοκτησία: «για να είμαι ειλικρινής, πάντως πιστεύω ότι καμία κοινωνία δεν θα είναι δίκαιη και ευτυχισμένη όσο υπάρχει και όλα κρίνονται με το χρήμα ... δεν θα είναι ευτυχισμένη επειδή τα πολλά θα ανήκουν στους λίγους ... όσο υπάρχει ιδιοκτησία δεν γίνεται να υπάρχει ίση και δίκαιη κατανομή του πλούτου». Οι νόμοι δεν λειτουργούν σε μία κοινωνία που απορρίπτει την κοινοκτημοσύνη, αναφέρει στην Υτοπία, ο αφηγητής. Μάλιστα, ο More κάνει μία συγκεκριμένη και αναλυτική αναφορά σε μία αιτία του εγκληματικού φαινομένου για την φεουδαρχική Αγγλία. Είναι η «επέκταση των βοσκοτόπων ... όταν ... ευγενείς, κτηματίες μέχρι και οι άγιοι ηγούμενοι ... δεν αρκούνται να ζουν μέσα

στην πολυτέλεια δίχως να προσφέρουν το παραμικρό, βάλθηκαν τώρα να τη βλάψουν και από πάνω. Αυτοί οι ασυνείδητοι πλεονέκτες ... αποφασίζουν αυθαίρετα να μαντρώσουν χιλιάδες εκτάρια γης, ξεσπιτώνουν τους ιδιοκτήτες και τους κολίγους τους με απατεωνιές, εκφοβισμούς και συστηματική κακομεταχείριση ... οι οποίοι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και έπειτα τριγυρίζουν άστεγοι».

Αυτό που ονομάζουμε έγκλημα, σύμφωνα με τον More, είναι η αναπόφευκτη συνέπεια των παραπάνω. Ο συγγραφέας όμως προχωρά ακόμα ένα βήμα. Καμία μεταρρυθμιστική πολιτική στα παραπάνω δεν πρόκειται να έχει αποτέλεσμα. Το ζήτημα είναι να αντιμετωπίζεις τη ρίζα του προβλήματος και το μόνο φάρμακο είναι η κοινοκτημοσύνη. Όπως αναφέρει σχετικά «θα μπορούσε ... να γίνουν νόμοι για την μεγαλύτερη έκταση ή το ανώτατο ποσό που δικαιούται να κατέχει ο καθένας και νόμοι που να βάζουν όριο στην περιουσία του Βασιλιά. Θα μπορούσε ακόμα, να γίνουν νόμοι που να βάζουν φραγμό στην ανθρώπινη ασυδοσία και να αποτρέπουν τους κομματικούς διορισμούς σε δημόσιες θέσεις, οι οποίες δεν έπρεπε να πουλιούνται ... Τέτοιοι νόμοι έχουν παρόμοιο αποτέλεσμα με τη δίαιτα και την παρακολούθηση σε μια βαριά αρρώστια. Ανακουφίζουν και μετριάζουν μεν τα συμπτώματα, δεν μπορούν όμως να γιατρέψουν το πρόβλημα, ούτε να αποκαταστήσουν την υγεία του κοινωνικού συνόλου. Όσο υπάρχει ιδιοκτησία, θα δημιουργεί συνεχείς επιπλοκές...».

5. Σύμφωνα με τον Eagleton (2000), μόνο με τη γλώσσα του παρόντος μπορούμε να καταγράψουμε τη σύγχρονη πραγματικότητα. Κάνοντάς το αυτό όμως, υπάρχει ο κίνδυνος να ακυρώσουμε το όραμά μας για ένα άλλο αύριο, τη στιγμή ακριβώς που προσπαθούμε να το εκφράσουμε ρητώς. Η αδυναμία αυτή αποτελεί ένα σαφή περιορισμό στο επιστημονικό έργο, ειδικά όταν αυτό έχει προγραμματικό σκοπό να «ψάξει» τη διαφορετικότητα και να μην αρκестεί στη νομιμοποίηση του status quo. Η αδυναμία να ονειρευτείς ένα θετικό πολιτικό όραμα για το μέλλον σύμφωνα με τον Jameson (1982, 2005) είναι η αποτυχία μας να ξεφύγουμε από τους πολιτιστικούς/ιδεολογικούς περιορισμούς που μας δένουν στο σήμερα και η γλώσσα, ο λόγος (επιστημονικός ή μη) είναι σημαντικό κομμάτι αυτών των περιορισμών. Μπροστά στη δυ-

στοπία του νεοφιλελευθερισμού και το «ρεαλιστικό» μύθευμα του ΤΙΝΑ (δεν υπάρχει εναλλακτική), η έννοια της υτοπίας έχει χρησιμοποιηθεί ως αντίδοτο σε πρόσφατες κοινωνικές θεωρίες (Cohen and Rogers, 1995; Roemer, 1996; Bourdieu, 1998; Bowles and Gintis, 1999; Fung and Wright, 2003; Ackerman et al, 2006; Wright, 2006 and 2010; Gornick and Meyers, 2009), ενώ οι Malloch και Munro το μελετούν και σε σχέση με το έγκλημα (Malloch and Munro, 2012), όπως και ο Ν. Κουράκης και σε σχέση με το ποινικό δίκαιο (Κουράκης, 1986, 2005; Kourakis, 2008). Είναι μία έννοια η οποία έχει παραχθεί σε ένα ιστορικό πλαίσιο, το οποίο αποτελεί και τον περιορισμό της, όπως άλλωστε έχουν αποτυπώσει και οι Marx και Engels (1970), Engels (1970) και Gramsci (Selection from Prison Notebooks, σ. 257-258, στο Hoare and Nowell Smith, 1971). Η υτοπική ιδέα ήταν σημαντική και προοδευτική αλλά περιορισμένη από το εμβρυωνικό στάδιο που ήταν το προλεταριάτο κατά την εποχή της ανάπτυξης της ιδέας αυτής. Όμως άλλωστε κατέγραψε και ο Adorno (1998:32) είναι χαρακτηριστικό για την αστική υτοπία ότι δεν μπορεί να συλλάβει μία εικόνα τέλει ευτυχίας χωρίς ανθρώπους να αποκλείονται από αυτήν, προφανώς αναφερόμενος στους «εγκληματίες- σκλάβους» του νησιού. Όμοια μπορούμε να μιλήσουμε και για τις άλλες συγκεκριμένες εγκληματοποιήσεις και ποινικοποιήσεις του νησιού, όπως περιγράφονται στο δεύτερο μέρος της Υτοπίας. Είναι φανερό ότι όταν μία υτοπική πολιτική γίνεται συγκεκριμένη, τότε αναγκάζεται να απαντήσει στα συγκεκριμένα ζητήματα ή διλλήματα που τίθενται ιστορικά (Goodwin and Taylor 1982), χρησιμοποιώντας νόρμες και μοτίβα που είναι ιστορικά οικεία. Ανεξιθρησκία να αλλά ας μην επιβραβεύεται αυτός που αμφισβητεί την αθανασία της ψυχής, η οικογένεια είναι θεσμός που μπορεί να βοηθήσει στο να σπάσουμε την εξουσία της ιδιοκτησίας και για αυτό αξίζει να την προστατεύσουμε, εγκληματοποιώντας ό,τι την αμφισβητεί.

Ας μην είμαστε όμως απόλυτοι με τη σύνδεση ιστορίας και υτοπίας και ας προσέξουμε τη σκέψη του Kumar (1991) που αναφέρει ότι η σύνδεση αυτή είναι προβληματική, καθώς η έννοια είναι ά-χρονη, ένας διαχρονικός τύπος ανθρώπινου, κοινωνικού οραματισμού, ο οποίος σύμφωνα με τον Wallerstein (2001) μπορεί να πάρει διαφορετικές απο-

τυπώσεις αντίστοιχες με διαφορετικές ιστορικές στιγμές. Μπορεί λοιπόν η утоπία να έχει στοιχεία που διαπερνούν τα ιστορικά όρια που εκφέρεται ένας επιστημονικός λόγος, να είναι ο σπόρος για την ανατροπή του όταν αυτός είναι κυρίαρχος στην εποχή του; Ο επιστημονικός μαρξιστικός λόγος του 19ου και 20ου αιώνα, την ίδια στιγμή που αποκάλυπτε τα όρια της φεουδαρχικής утоπίας, χαρακτηρίστηκε και αυτός από τους σύγχρονους υπηρέτες του κατεστημένου, ως ουτοπικός, μη ρεαλιστικός.

Και αν έχει τέτοια στοιχεία διαχρονικά και αυτά εντάσσονται πρωτίστως στην κριτική στο υπάρχον μοντέλο και τη ανάγκη για ένα καλύτερο αύριο, αυτό το αύριο μπορεί να έχει συγκεκριμένο αξιακό περιεχόμενο (Levitas, 1997); Το ερώτημά μας, σήμερα, μισή χιλιετία μετά την πρώτη έκδοση του έργου, εκφράζεται ως εξής: ποια είναι στα στοιχεία της κριτικής και του οραματισμού για κάτι μελλοντικά καλύτερο που εμπεριέχονται στο έργο του More και μπορούν να συνδυαστούν με στοιχεία που εμπεριέχονται στο σύγχρονο επιστημονικό λόγο και αποτελούν ρήξεις με τις κυρίαρχες θεωρητικές νομιμοποιήσεις στον τρόπο οριοθέτησης και αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου;

Κατά την γνώμη μας αυτά εμπεριέχονται πρωτίστως στο πρώτο μέρος του βιβλίου και κατά κύριο λόγο αφορούν στη δεύτερη ομάδα των αποσπασμάτων, όπως τα έχουμε κατηγοριοποιήσει. Δεν είναι τα συγκεκριμένα (γιατί αυτά πηγάζουν, όπως είδαμε προηγουμένως, από συγκεκριμένα ιστορικά διλλήματα) αλλά τα αξιακά ζητήματα που θέτει ο αφηγητής του More, σε σχέση με το εγκληματικό φαινόμενο. Η πρότασή μας είναι ότι τα στοιχεία που καταγράψαμε παραπάνω, μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο συζήτησης με την αντιθετικιστική ριζοσπαστική θεώρηση της Νέας Εγκληματολογίας, όπως αποτυπώθηκε στο δεύτερο μισό του 20ου αιώνα. Ξεκινώντας με μία αμφισβήτηση της θετικιστικής εξήγησης του περάσματος στη πράξη (και όλων των αντίστοιχων ατομικών και κοινωνικών θεωριών), που στηρίζεται στη διαφορετικότητα του παρεκκλίνοντα με τον «ομαλό», ρίχνουμε το βάρος της ανάλυσης στη λειτουργία του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και του στίγματος που αυτό αποδίδει. Στη συγκρουσιακή παράδοση της εγκληματολογικής θεωρίας είναι κατανοητό ότι «οι νόμοι έρχονται να

υποστηρίζουν τις αξίες και τα συμφέροντα των ατόμων. Όταν υπάρχουν αντιτιθέμενα συμφέροντα και αξίες τότε ο νόμος υποστηρίζει τα συμφέροντα και τις αξίες της κυρίαρχης ή των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων. Συνήθως οι εφαρμοστές του νόμου, επειδή λειτουργούν μέσα σε γραφειοκρατικές δομές πράττουν πιο γρήγορα και δυναμικά στις εύκολες περιπτώσεις, παρά στις δύσκολες. Οι εύκολες περιπτώσεις είναι αυτές των παραβάσεων από άτομα ή ομάδες που έχουν χαμηλή πολιτική και οικονομική ισχύ. Αντίθετα οι δύσκολες περιπτώσεις είναι οι παραβάσεις των ισχυρών. Ακριβώς λόγω της προηγούμενης επιλεκτικής λειτουργίας των εφαρμοστών του νόμου, η επίσημα καταγεγραμμένη εγκληματικότητα, η οποία είναι μια καταγραφή της δράσης τους θα παρουσιάζει στοιχεία που θα είναι σύμφωνα με την κατανομή ισχύος σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Δηλαδή οι περισσότεροι εγκληματίες αναμένεται να είναι άτομα χωρίς οικονομική και πολιτική ισχύ, που παραβιάζουν αξίες και συμφέροντα των ισχυρών» (Γεωργούλας, 2013).

Στα παραπάνω ο More, συνδιαλέγεται ολοκάθαρα. Αυτό όμως που τονίζει είναι η σημασία της ιδιοκτησίας ως γενεσιουργός αιτία των κοινωνικών κακών τις ταξικές διακρίσεις, όταν η τάξη προσδιορίζεται σε σχέση με την κατοχή ή όχι της κυριότερης παραγωγικής δύναμης, της γης, συνέπεια των οποίων είναι ο τρόπος που μία κοινωνία αντιμετωπίζει και κατά συνέπεια οριοθετεί ένα κοινωνικό φαινόμενο ως εγκληματικό. Η λύση που προτείνει, μοιάζει με μία αντίστοιχη ως κατάληξη που είχαν προτείνει άλλοι οραματιστές του επιστημονικού σοσιαλισμού του 19^{ου} αιώνα. Κανένα φτιασίδωμα όσο ανακουφιστικό και αν είναι δεν μπορεί να γιατρέψει το πρόβλημα. Μόνο η κοινή κατοχή της παραγωγικής δύναμης ή κοινοκτημοσύνη, μπορεί να αποτελέσει τη βάση για μία δικαιοσύνη μη απάνθρωπη, μη άδικη. Μόνο τότε μπορεί να λειτουργεί η κοινωνική συναίνεση. Άραγε σε μία τέτοια εγκληματολογική ευτοπία υπάρχει εναλλακτική;

Βιβλιογραφία

Γεωργούλας, Σ. (2013) «Πέρα από την εγκληματογένεση. Προς μια κριτική κοινωνιολογική θεωρία για την παρέκκλιση και τον κοινωνικό έλεγχο

- του σύγχρονου ποδοσφαίρου», στο Γ. Ζαιμάκης, Ν. Κοταρίδης (επ.) *Ποδόσφαιρο και κοινότητες οπαδών*, Αθήνα: Πλέθρον, σ. 221-234.
- Κουράκης, Ν. (1986) Ποινικό Δίκαιο και Ουτοπία. Ανακοίνωση που έγινε στο VI Διεθνές Ανθρωπιστικό Συμπόσιο της Ελληνικής Ανθρωπιστικής Εταιρείας, 1984, «Πρακτικά» του Συμποσίου, σ. 151-160 (επαναδημοσίευση στο *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες Α΄*, 2005, 3-16).
- Μορ, Τ. (2010) *Ουτοπία*, Αθήνα: Ημερησία.
- Ackerman, B. Alstott, A. and van Parijs, P. (2006) *Redesigning Distribution: Basic Income and Stakeholder Grants as Cornerstones of a more Egalitarian Capitalism*, Volume V of the Real Utopias Project Series, London: Verso.
- Adorno, T. W. (1998) *Beethoven: The Philosophy of Music*, Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1998) 'A Reasoned Utopia and Economic Fatalism' *New Left Review* 1/227, January-February.
- Bowles, S. and Gintis, H. (1999) *Recasting Egalitarianism: New Rules for Accountability and Equity in Markets, States and Communities*, Volume III, Real Utopias Project Series, London: Verso.
- Cohen, J. and Rogers, J. (1995) *Associations and Democracy*, Volume I, Real Utopias Project Series, London: Verso.
- Courakis, N (2008) *Strafrecht und Utopie*, συμβολή στον Τιμητικό Τόμο (Festschrift) για τον Καθηγητή Manfred Seebode, De Gruyter Verlag, pp. 3 – 13.
- Eagleton, T. (2000) 'Defending Utopia', *New Left Review*, 4 Jul-Aug, 173-176.
- Engels, F. (1970) *Socialism: Utopian and Scientific*, Moscow: Progress Publishers.
- Fung, A. and Wright, E. (2003) *Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance*, Volume IV of the Real Utopias Project Series, London: Verso.
- Goodwin, B. and Taylor, K. (1982) *The Politics of Utopia: A Study in Theory and Practice*, London: Hutchison.
- Gornick, J. and Meyers, M. (2009) *Gender Equality: Transforming Family Divisions of Labor* London and New York: Verso.

- Hoare, Q. and Nowell Smith, G. (1971) *Antonio Gramsci: Selection from Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.
- Jameson, F. (1982) 'Progress versus Utopia, or, Can We Imagine the Future?', *Science-Fiction Studies*, no. 27, p. 153.
- Jameson, F. (2005) *Archaeologies of the Future: The Desire Called Utopia and Other Science Fictions* London: Verso
- Kumar, K. (1991) *Utopianism*, Buckingham: Open University Press.
- Levitas, R. (1997) 'Educated Hope: Ernst Bloch on Abstract and Concrete Utopia' in J. Owen Daniel and T. Moylan (Eds), *Not Yet: Reconsidering Ernst Bloch* London: Verso
- Malloch, M. and Munro, W. (2012) 'Crime, Critique and Utopia', in S. Georgoulas (ed.), *The Politics of Criminology*, Berlin:LIT Verlag, pp 45-62.
- Manuel, F. and Manuel, S. (1979) *Utopian Thought in the Western World*, Oxford: Basil Blackwell.
- Marx, K. and Engels, F. (1970) *The Communist Manifesto*, New York: Pathfinder.
- Roemer, J. (1996) *Equal Shares: Making Market Socialism Work*, Volume II, Real Utopias Project Series, London: Verso.
- Wallerstein, E. (2001) *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-Century Paradigms*, Philadelphia: Temple University Press
- Wright, E.O. (2006) 'Compass Points', *New Left Review* 41, September-October.
- Wright, E.O. (2010) *Envisioning Real Utopias*, London: Verso.

Ο θυμός και το έγκλημα: Εισαγωγή σε ένα σχέδιο μελέτης

ΜΑΡΙΑ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ*

*Τον άγριο θυμό, θεά, τραγούδησε του Αχιλλέα, γιού του Πηλέα,
Ολέθριο θυμό, που τόσα πάθη φόρτωσε στους Αχαιούς,
Τόσες γενναίες ψυχές κατέβασε στον Άδη,
Ηρώων ψυχές, κι άφησε λεία στα σκυλιά τα σώματά τους,
Στα λαίμαργα όρνια, έτσι που συντελέστηκε η βουλή του Δία,
Αφότου μεταξύ τους χώρισαν και πήραν να διχογνωμούν
Του Ατρέα ο γιός, ο πρώτος του στρατού και ο θεός Αχιλλέας.
ΟΜΗΡΟΥ, ΙΛΙΑΣ, (μετ. Δ. Ν. Μαρωνίτη), Α, 1-7.*

Η αρχαία ελληνική γραμματεία μας εξοικείωσε με έναν περιβόητο θυμό, αυτόν του Αχιλλέα.¹ Έναν ολέθριο θυμό, έναν θυμό που συνιστά μια άρνηση, μια διαχείριση της σύγκρουσης δύο θελήσεων ισόμαχων, έναν θυμό που σταματά και ημερώνει ή μάλλον αγριεύει από έναν πόνο, ένα άλγος ασίγαστο, το άλγος της απώλειας του προσφιούς στον θεϊκό Αχιλλέα Πάτροκλου. Η πρώτη αιτία θα ησυχάσει μέσα στο χρόνο.

* Αναπλ. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Visiting Fellow Columbia University New York.

1. Για την κοινωνική σημασία και τη λειτουργία του θυμού ενγένει βλ. *J. R. Averill*, *Anger and Aggression: An Essay on Emotion*, Springer Verlag, New York, 1982, *G. D. Alles*, *Wrath and Persuasion: The Iliad and its Contexts*, *Journal of Religion*, 1xx, 1990, 167-188, *M. Nussbaum*, *The Therapy of Desire: Theory and Practice in Hellenistic Ethics*, Princeton University Press, Princeton, 1994, *E. Alexiou*, *Die Darstellung der orgē in Plutarchs Bioi*, *Philologus* cxliii, 1999, 101-113, *W. V. Harris*, *Restraining Rage, The Ideology of Anger Control in Classical Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2001.

Ο Αγαμέμνονας θα προσφέρει δώρα στον Αχιλλέα και έτσι θα σβήσει την προσβολή. Κάποια στιγμή, στο τέλος της διαμάχης, οι δύο θα ανταλλάξουν λόγια φιλόφρονα, αναγνωρίζοντας ο ένας την αξία του άλλου. Ο δεύτερος θυμός, η οργή για την απώλεια του προσφιούς Πατρόκλου, θα οδηγήσει στην υπερβολή. Δεν στάθηκε αρκετή η νίκη πάνω στον γενναίο Έκτορα. Άγριος ο θυμός έσερνε πίσω απ' το άρμα του Αχιλλέα το βεβηλωμένο νεκρό σώμα του. Μονάχα η σεβάσμια μορφή του Πριάμου που ικέτευσε για του παιδιού του την τιμητική ταφή θα σβήσει αυτόν τον δεύτερο θυμό. Και τότε θα δακρύσει ο Αχιλλέας... Στη σύγχρονη φιλολογία του πολέμου έχει καταγραφεί ο τρόπος με τον οποίο η απώλεια αγαπημένων προσώπων (συναγωνιστών στη μάχη) οδηγεί στην αποδιοργάνωση του χαρακτήρα, σε έναν θυμό χωρίς όρια που είναι καταστροφικός για τον αντίπαλο.

Παράλληλα, στη σύγχρονη εγκληματολογία θα καταστεί αναγκαίο να συζητηθεί ο ρόλος των συναισθημάτων τόσο στη φάση του περάσματος στην πράξη του εγκλήματος όσο και σε μεταγενέστερες φάσεις της συνολικής ποινικής διαδικασίας. Ο θυμός, η οργή, η αγανάκτηση, συνιστούν σημαντικές παραμέτρους της ανθρώπινης δράσης. Ως τέτοιες άλλοτε σταματούν μπροστά στο Απολλώνιο μέτρο και άλλοτε οδηγούνται στην ύβρη της υπέρβασης. Στο έλασσον αυτό σχέδιο μελέτης θα εκκινήσουμε με την σταχυολόγηση εικόνων εγκλήματος με υπόβαθρο τον θυμό και καταγραμμένων στην Αρχαία Ελληνική γραμματεία.

I. Συγκαλυμμένη έκφραση και απομάκρυνση ως τρόπος διαχείρισης του θυμού

Ο Ηρόδοτος στο έκτο βιβλίο του εξιστορεί πως ο πρώην βασιλιάς της Σπάρτης Δημάρατος εγκατέλειψε τη Σπάρτη (6. 67): «Ο Δημάρατος έφυγε από τη Σπάρτη και πήγε στους Μήδους, εξαιτίας της ακόλουθης προσβολής: Όταν τον απομάκρυναν από τον θρόνο είχε εκλεγεί σε άλλο αξίωμα. Ενώ εορτάζονταν οι γυμνοπαιδιές, ο Δημάρατος ήταν ανάμεσα στο κοινό και ο Λεωτυχίδης, που τον διαδέχτηκε στη βασιλεία, για να τον προσβάλει και να τον λοιδορήσει, έστειλε έναν υπηρέτη του να τον ρωτήσει πως του φαινόταν η θέση του αξιωματούχου μετά τη θέση του βασιλιά. Ο Δημάρατος πειράχτηκε πολύ κι αποκρίθηκε ότι ο ίδιος

είχε πείρα και των δύο ενώ ο Λεωτυχίδης όχι, και ότι η ερώτησή του αυτή θα σήμαινε για τους Λακεδαιμόνιους την αρχή μυρίων κακών ή μεγάλης ευδαιμονίας. Αφού τα είπε αυτά, σκέπασε το πρόσωπό του με τον μανδύα του, έφυγε από το θέατρο και γύρισε στο σπίτι του.»²

Η αντίδραση του Δημάρατου παρόλο που ενδεχόμενα συνδέεται και με συγγενή συναισθήματα όπως η ντροπή ή η ενόχληση εξαιτίας της δημόσιας προσβολής ωστόσο επικοινωνεί τη βούληση του να δείξει ότι αυτό που εισέπραξε ήταν μια δυσάρεστη συνθήκη από την οποία επιθυμεί να διαχωρίσει τη θέση του. Η κάλυψη του προσώπου του συνιστά πράξη αποστασιοποίησης αλλά και συγκάλυψης του θυμού που τη συνοδεύει.³

Ένα παράδειγμα στο οποίο καταδεικνύεται με ευκρίνεια η συγκάλυψη του θυμού ως στοιχείου της συγκάλυψης του προσώπου είναι αυτό που εγγράφεται στην Μήδεια του Ευριπίδη στ. 1144-1155: ο αγγελιαφόρος αναφέρει πως η χαρά της Γλαύκης όταν συναντά τον μελλοντικό της σύζυγο μεταστρέφεται σε θυμό όταν διαπιστώνει πως συνοδεύεται από τα δύο παιδιά του. Τότε τραβάει ένα πέπλο μπροστά στα μάτια της και αποστρέφει το πρόσωπό της. Ο Ιάσων στη συνέχεια επιχειρεί να κατευνάσει το θυμό της και να εξασφαλίσει θετική αποδοχή των παιδιών του, «για χάρη του».⁴

Η χρήση της κάλυψης του προσώπου ως απάντησης σε μια προσβολή καταδεικνύεται και σε εικονικές αναπαραστάσεις του θυμού του Αχιλλέα, όπως και αυτού του Αίαντα, για τον οποίο θα μιλήσουμε παρακάτω αναλυτικά.⁵ Αυτό βέβαια που γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι έπραξε ο Αχιλλέας, σύμφωνα με το κείμενο της Ιλιάδας, είναι ότι αποσύρθηκε στη σκηνή του και δεν συμμετείχε στις συρράξεις που ακολούθησαν.

Το στοιχείο της κάλυψης του προσώπου ως έκφρασης θυμού συνδέεται στενά με αυτό της απομάκρυνσης, της αποστασιοποίησης. Ο

2. Ηρόδοτος, Ιστορίαι, VI, 67.

3. D. L. Cairns, *Anger and the Veil in Ancient Greek Culture, Greece and Rome*, τομ. 48, τευχ. 1, 2001, 18-32, 18-19.

4. Στο ίδιο, 19.

5. D. L. Cairns, *Anger and the Veil*, ο.π., 19.

Δημάρατος, όπως είδαμε, καλύπτει το πρόσωπό του και ταυτόχρονα απομακρύνεται.

Η κάλυψη του κεφαλιού ή η απόκρυψη του προσώπου για να εκφραστεί και ταυτόχρονα να συγκαλυφθεί η εκδήλωση θυμού είναι μια χειρονομία που δεν συνηθίζουμε σήμερα. Η ανάγνωσή της ήταν δυνατή μέσα σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο δημόσιας αναγνώρισης της τιμής κάποιου διαμέσου της θεώρησής της ως στοιχείου της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Η πρόσκτηση τιμής στο πλαίσιο αυτό εξαρτάται από την αναγνώρισή της από τον κοινωνικό περίγυρο. Για το λόγο αυτό η αυτοεκτίμηση έχει λειτουργικό χαρακτήρα όταν οδηγεί στην αποκατάσταση της τιμής που έχει προσβληθεί. Αντίθετα από ότι συμβαίνει σήμερα όπου στο πλαίσιο της ατομικής ευθύνης και ενοχής, η εικόνα των άλλων διαμορφωμένη σε ένα πεδίο ανταγωνισμού μπορεί να συνιστά πλαστή συκοφαντία, ενώ η αυτοεκτίμηση να κατευθύνει προς την κατεύθυνση της διορθωτικής δράσης, στις κοινωνίες της «τιμής και της ντροπής» όπως είναι η αρχαϊκή ελληνική κοινωνία, η αιδώς συνδέεται με τη σαφή γνώση του τρόπου με τον οποίο κάποιος εμφανίζεται στους άλλους, τη γνώση του πότε να διατηρεί και πότε να διακόπτει την οπτική επαφή. Η έλλειψη αυτής της γνώσης (αναιδές) συμβαδίζει με την έλλειψη του μέτρου στις επικοινωνιακές δράσεις που είναι καθορισμένες μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες.

Η ελληνική θεώρηση του θυμού που συνδέεται με την αναγνώριση της τιμής (της κοινωνικής αξίας) κάποιου, εκλαμβάνει την κάλυψη του προσώπου ως διακοπή της αμοιβαίας κοινωνικής αναγνώρισης των κοινωνικών θέσεων αυτών που αλληλο-αναγνωρίζονται. Όταν ο κανόνας παραβιάζεται, το μέρος που προσβλήθηκε διακόπτει την επικοινωνία με την άρνηση της συμμετοχής. Ασφαλώς, η κάλυψη του προσώπου όπως έχουμε ήδη αναφέρει δεν είναι ο μόνος τρόπος για να το εκφράσει κανείς. Η φυσική απουσία, η άρνηση της οπτικής επαφής και η σιωπή συνιστούν ομόλογους παράλληλους τρόπους.

Ταυτόχρονα, σημειώνεται ότι η κάλυψη του προσώπου δεν συνιστά έκφραση μόνο του συναισθήματος του θυμού. Η θλίψη είναι ένα άλλο συναίσθημα που οδηγεί σε χωρικό διαχωρισμό από την λοιπή κοινότητα. Κάποιος, επομένως, καλύπτει το πρόσωπο στην αρχαϊκή ελληνική

κουλούρα, όταν η τιμή του έχει προσβληθεί, όταν διακινδυνεύει ή όταν έχει συναισθήματα που δεν είναι πρόπον να τα εκθέσει δημόσια. Η κάλυψη του προσώπου των γυναικών συνδέεται είτε με την αιδώς είτε με μια γενική προφύλαξη από ενδεχόμενη δημόσια προσβολή του προσώπου τους εκ μέρους των ανδρών. Η κάλυψη του προσώπου της Πηνελόπης συνδέεται και με την απόσυρση της από τον ευρύτερο κοινωνικό χώρο του παλατιού που εκφράζει η χειρονομία.

Η κάλυψη του προσώπου συμβαίνει και στις περιπτώσεις των τελετουργικών που εκφράζουν μετάβαση από μια κατάσταση σε μια άλλη. Στην περίπτωση του γάμου συνιστά δηλωτικό του αποχωρισμού από μια προγενέστερη κατάσταση και της μετάβασης σε μια διαφορετική. Αντίστοιχα, στις επικήδειες πρακτικές, η κάλυψη του προσώπου του συγγενούς σημαίνει τον αποχωρισμό του από την κοινότητα και την ταύτιση του με τον αποβιώσαντα. Η κάλυψη του προσώπου εξαιτίας του θυμού, σηματοδοτεί στην αρχαϊκή Ελλάδα την ίδια κατάσταση αποχωρισμού, την ίδια έννοια αλλαγής μιας προηγούμενης κατάστασης πραγμάτων με μια επόμενη και δραματοποιεί την κρίση που προκύπτει εξαιτίας της αλλαγής αυτής.

Ωστόσο, η χειρονομία αυτή, παρόλη τη δραματική της λειτουργία, εκφράζει εντέλει και ένα μεγάλο βαθμό αυτογνωσίας και αυτοελέγχου. Η κάλυψη της κεφαλής του Δημάρατου είναι μια εναλλακτική χειρονομία απέναντι σε μια διαφορετικής ποιότητας βίαια έκφραση των συναισθημάτων του, όπως, ίσως πολύ περισσότερο η απόσυρση του Αχιλλέα αποτελεί την επιλογή της ηπιότερης μορφής δράσης, τη δεύτερη σκέψη, που ακολουθεί την αρχική του επιθυμία να σκοτώσει τον Αγαμέμνονα επί τόπου (Ιλιάδα, Ι, στ. 1. 189-1.221).

Τόσο η κάλυψη του προσώπου όσο και η κοινωνική απόσυρση, η διακοπή του επικοινωνιακού ιστού, ενώ υποδηλώνουν την πρόσληψη της μείωσης του status εξαιτίας μιας προσβολής δεν αποτελούν ριζικούς ή απόλυτους τρόπους αποχωρισμού. Επιτρέπουν στην ουσία αποκατάσταση παρόλο που το θύμα υποδηλώνει την άρνηση συνεργασίας. Αφήνει ανοικτές διάφορες δυνατότητες, καθώς επιτρέπει την αναδιαμόρφωση της διαταραχθείσας σχέσης. Αν η απόσυρση του Δημάρατου σταματούσε εκεί που τελειώνει το παράθεμά μας, τότε ενδε-

χόμενα η μεταγενέστερη κοινωνική συμμετοχή του να του επέτρεπε την αναδιαπραγμάτευση του status του. Ωστόσο, ο Δημάρατος θεώρησε ότι κάτι τέτοιο μάλλον δεν υπήρχε δυνατότητα να συμβεί και για το λόγο αυτό επέλεξε την αποδημία. Αποκατάσταση, αντίθετα, επέρχεται στην περίπτωση του Αχιλλέα και του Αγαμέμνονα, όπου ο τυπικά ισχυρότερος αρχηγός των Αχαιών αποδίδει τα οφειλόμενα στον ικανότερο αγωνιστή. Εδώ πρόκειται για μια αρχετυπική σχέση αντιπαλότητας, όπως την αναλύει εξαιρετικά ο Herington, ανάμεσα στον τυπικά ισχυρότερο αλλά ουσιαστικά μη ικανότερο και στον ικανότερο ουσιαστικά, στον άριστο των αγωνιστών από τον οποίο εξαρτάται και η έκβαση του αγώνα.

Η κάλυψη του προσώπου, όπως και η κοινωνική απόσυρση αποτελούν τρόπους διαχείρισης του συναισθήματος του θυμού που εκφράζουν αυτοσυγκράτηση και αυτογνωσία. Επιτρέπουν συνάμα και την αποκατάσταση της κοινωνικής σχέσης που διαταράχθηκε μέσα από στρατηγικές επανόρθωσης. Το γεγονός ότι η κάλυψη του προσώπου απαντά στο πολιτισμικά ιδιαίτερο περιβάλλον της αρχαϊκής Ελλάδας, ενώ η επικοινωνιακή και κοινωνική απόσυρση συνιστούν παγκόσμιες εκδοχές διαχείρισης του θυμού δεν στερεί από το παράδειγμα τη δυνατότητα της εικονογράφησης μιας σημαντικής λειτουργίας των κοινωνικών σχέσεων.

II. Η άτη του Αγαμέμνονα

Αλλ' αίτιος δεν είμαι εγώ. Είναι ο Ζεύς και η Μοίρα και η νυχτοπλάνητη Ερινύα. Αυτοί την άγρια άτη τότε, μέσα στη σύνοδο, έβαλαν στο νου μου (φρεσίν) εκείνη την ημέρα όταν του Αχιλλέα άρπαξα εγώ ο ίδιος το βραβείο'. Έτσι δικαιολογείται ο Αγαμέμνονας για την πράξη που οδήγησε στο θυμό του Αχιλλέα. Και φαίνεται, όπως μας αναφέρει ο Dodds, πως τα λόγια του δεν αποτελούν υπεκφυγή από την ευθύνη της πράξης την οποία ούτεως ή άλλως αναλαμβάνει. Ζητά να επανορθώσει, να δώσει άφθονα λύτρα, καθώς ο Δίας τον τύφλωσε με την άτη, του πήρε τον νου... Από νομική άποψη ο ισχυρισμός αυτός δεν έχει σημασία καθώς στην αρχαϊκή δικαιοσύνη αυτό που βαραίνει δεν είναι η

πρόθεση αλλά η πράξη.⁶ Ο Οιδίποδας 'ευθύνεται' για το αποτέλεσμα πράξης για την οποία δεν είχε πρόθεση.

Την ίδια αντίληψη συμμερίζεται ο Αχιλλέας, ο οποίος όταν εξηγεί στη μητέρα του θεωρεί τη συμπεριφορά του Αγαμέμνονα ως άτη του. Βρισκόμαστε στις ιστορικές ρίζες της Οργής που προσλαμβάνει ποικίλες μορφές στον Όμηρο.

Πέρα από το στοιχείο της θεϊκής παρέμβασης υπάρχουν μερικά χωρία στον Όμηρο που παρουσιάζουν την ασύνετη και ακαταλόγιστη συμπεριφορά που προξένησε η άτη χωρίς να αναφέρεται θεϊκή παρέμβαση.⁷ Η άτη δηλώνει κατάσταση του νου, ένα προσωρινό συσκοτισμό ή αναταραχή της φυσιολογικής συνείδησης. Στην πραγματικότητα πρόκειται για μερική και προσωρινή παραφροσύνη και, όπως κάθε παραφροσύνη, αποδίδεται όχι σε φυσιολογικές ή ψυχολογικές αιτίες αλλά σε κάποια εξωτερική 'δαιμονική' δύναμη.⁸

Το στοιχείο που έχει ενδιαφέρον για την ανάλυσή μας δεν είναι η φύση της παρέμβασης αυτής, που μπορεί να προέρχεται από τον οίνο ή να συνιστά μια απερισκεψία. Αυτό που έχει σημασία είναι η θεώρησή του ως εξωτερικού στοιχείου, ως στοιχείου που παρεμβαίνει στη διαμόρφωση της πράξης έξω από τη βούληση του υποκειμένου. Ωστόσο, αξίζει να επαναλάβουμε ότι από δικαιοϊκή άποψη υπάρχει μια σημαντική συμμετρία. Η άτη οδηγεί σε υβριστικές πράξεις χωρίς να αποτελεί στοιχείο της βούλησης του ατόμου. Η πράξη όμως κρίνεται από την κοινωνική βλάβη που προκαλεί και ως τέτοια κυρώνεται χωρίς να απασχολεί ο τρόπος με τον οποίο ο δράστης οδηγήθηκε σε αυτήν.

Το σημαντικό στοιχείο αναφορικά με την εξωγενή προέλευση της πράξης δεν είναι ούτε οι συνέπειές της ούτε η αποδοχή της τιμωρίας της, αλλά η δυνατότητα ελέγχου της γένεσής της. Πράγματι, μια πράξη που προκύπτει μετά από 'συσκότιση' του νου είναι μια πράξη που γίνεται στα τυφλά, μια πράξη στην οποία είναι αδύνατο να εφαρμόσει κάποιος ωφελιμιστικούς υπολογισμούς, κοινωνικό κόστος, εργαλειακή

6. E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το Παράλογο*, μετ. Γ. Γιατρομανωλάκης, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996, 22-23.

7. Στο ίδιο, 24.

8. Στο ίδιο.

χρήση. Είναι μια πράξη από την οποία δεν διαφεύγει κανείς. Επιβάλλεται όπως η μοίρα. Η δυνατότητα ελέγχου της είναι μηδενισμένη. ο Αγαμέμνωνας το λέει ρητά 'τι μπορούσα να κάνω;' Μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο όπου το συναίσθημα προσλαμβάνει κανονιστικό χαρακτήρα περιχαράσσοντας τις κοινωνικές σχέσεις, το μόνο που θα μπορούσε να κάνει ο Αγαμέμνωνας είναι να διαχειριστεί τα αποτελέσματα της δράσης του.

Είναι σημαντικό να μπορούμε να κατανοήσουμε τις κοινωνικές συνέπειες αυτής της αντίληψης πραγμάτων. Κυρίως για να προσδώσουμε την σημασία που του πρέπει στον μετασχηματισμό της (θα τον δούμε με παράδειγμα τον Πλάτωνα) σε θεώρηση όλων αυτών των στοιχείων που συνδράμουν στη διαμόρφωση της βούλησης ως εσωτερικών μερών της ψυχής. Το πολιτισμικό βήμα από την μια φάση στην επόμενη είναι τεράστιο. Εμείς παραμένουμε απλοί θεατές που συλλέγουμε θραύσματα αυτής της μερικά φθαρμένης πορείας της μνήμης.

III. Η Μήνις της Κλυταιμνήστρας

Η Κλυταιμνήστρα σκότωσε τον Αγαμέμνονα. Επειδή, όπως αναφέρει στον Αγαμέμνονα του Αισχύλου ο χορός των γερόντων, είναι μοιχαλίδα. Αν, όμως, οι θεατές άκουγαν προσεκτικότερα τα λεγόμενα της Κλυταιμνήστρας, θα κατανοούσαν κάτι εντελώς διαφορετικό: την αδυσώπητη οργή της μητέρας, από την οποία απέσπασαν την κόρη της για να τη θυσιάσουν, η οποία επαναλαμβάνει ότι και εκείνη με τη σειρά της θυσίασε το σύζυγό της στην Ερινύα-την Ερινύα της Ιφιγένειας, της πολυαγαπημένης κόρης που βγήκε από τα σπλάχνα της.⁹

Ήδη από την αρχή της Ορέστειας, ο χορός, είχε μαντέψει και κατονομάσει τη μητρική αυτή οργή. Αναφερόμενοι στη 'δολερή' παρουσία που εποπτεύει τον οίκο του Αγαμέμνονα, οι γέροντες του χορού δεν είχαν κατονομάσει την Κλυταιμνήστρα, αλλά την μήνιν. Η μνάων μήνις που εκδικείται για το παιδί. Η οργή ως μνήμη, η πλέον επίφοβη ονομασία της οργής, ολέθρια λέξη που ακόμη και οι θεοί δεν τολμούν να προφέρουν, καθότι μόνο οι Ερινύες δεν διστάζουν να μιλήσουν για τη

9. *N. Loraux*, Οι εμπειρίες του Τειρεσία, μετ. Δ. Βαλάκα-Ε. Κελπέρη, Πατάκης, Αθήνα, 1997 [1989], 322.

δική τους μήνιν.¹⁰ Όμως, ολόκληρη η Κλυταιμνήστρα έχει μετατραπεί σε μήνιν. 'Μίμνει γαρ φοβερά παλινόρτος / οικονόμος δολία, μνάμων Μήνις τεκνόποινος.' (Αισχυλ. Αγαμέμνων, 154-155).

Ας αναφέρουμε στο σημείο αυτό μια αλυσίδα ομότροπων αναφορών. Υπάρχει η μήνις της Κλυταιμνήστρας, που μετατρέπεται σε φόνο. Η μήνις των Ερινύων που η Αθηνά καταπραΰνει με την υπόσχεση της παραμονής μακριά από κάθε θλίψη.¹¹ Υπάρχει η μήνις της Γαίας την οποία ο Απόλλωνας δεν είναι σε θέση να καταπολεμήσει, ωστόσο ο Δίας θα καταφέρει να εξουδετερώσει. Τέλος, υπάρχει η μήνις της Δήμητρας, η οποία μόνο στη θέα της Περσεφόνης που ανεβαίνει ξανά στη γη από τον Άδη θα μπορέσει να γαληνέψει.¹²

Ωστόσο, στην Ιλιάδα υπάρχει και μια ανείπωτη οργή, που υποδηλώνεται με τα σκοτεινά πέπλα της Θέτιδας. Η Θέτις κρύβει πίσω απ' το πέπλο τον θυμό της γιατί θεωρεί ότι ο Δίας την αδίκησε δίνοντάς της έναν άνθρωπο για σύζυγο και έναν θνητό γιό. Έναν θνητό γιό, τον Αχιλλέα, που ο ίδιος διάλεξε τη δόξα την αθάνατη.¹³

IV. Ο σιωπηρός θυμός που σκοτώνει: Η γυναίκα του Κανδαύλη

Άλλη εκδοχή κατά την οποία ο θυμός δεν εκδηλώνεται άμεσα αλλά καλύπτεται με τη σιωπή για να μετασηματισθεί σε φονικό μίσος είναι αυτή που μας παραδίδει ο Ηρόδοτος στο πρώτο του βιβλίο και αφορά

10. Στο ίδιο. Η *Jane Ellen Harrison* στο έργο της 'Οι μυθολογικές όψεις του πεπρωμένου', μετ. Ε. Παπαδοπούλου, Ιάμβλιχος, Αθήνα, 1996, σ. 101 επ., αναφέρει ότι οι Ερινύες στον Όμηρο είναι αόρατοι τρόμοι. Αυτές τις οργισμένες χθόνιες φέρνει στη σκηνή για πρώτη φορά με σάρκα και οστά ο Αισχύλος. Στις Ευμενίδες, στ. 46 επ., μετ. Κ. Χ. Μύρη, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1988, σ. 161, αναφέρει: 'Στον άντρα μπροστά γυναικών τερατώδες κοπάδι/ κοιμάται ξαπλωμένο στα στασίδια/ θαρρώ γοργόνες είναι και όχι γυναίκες/ και πάλι με γοργόνες δεν μοιάζουν στην κοψιά/ τις είδα κάποτε ζωγραφισμένες να κλέβουνε/ το δείπνο του Φινέα/ άπτερες είναι τούτες/ μες στα μαύρα κι όλες μια σιχασιά/ Ροχαλίζουν δυνατά ξεφυσώντας/ κι απ' τα μάτια τους τρέχει το σάπιο το αίμα/ ό,τι φορούν μολεύει των θεών τ' αγάλματα/ κι είναι ντροπή να μπαίνουνε σ' ανθρώπων σπίτια'.

11. Θα επανέλθουμε στο σημείο αυτό σχολιάζοντάς το αναλυτικά παρακάτω.

12. *N. Loraux*, Οι εμπειρίες του Τειρεσία, ο.π., σ. 323.

13. Στο ίδιο, σ. 324.

την αφήγηση για την γυναίκα του Κανδαύλη.¹⁴

«Ο Κανδαύλης ήταν τόσο ερωτευμένος με την γυναίκα του, ώστε την ενόμιζε ωραιότερη από όλες. Είχε έναν υπασπιστή και ευνοούμενό του, τον Γύγη, γιο του Δασκύλου, στον οποίο εμπιστευόταν τις σπουδαιότερές του υποθέσεις. Του άρεσε λοιπόν ιδιαίτερα να επαινεί στον Γύγη την ομορφιά της γυναίκας του. Αφού πέρασε λίγος καιρός, ο Κανδαύλης-γιατί ήταν μοιραίο να έχει άσχημο τέλος- είπε μια μέρα στον Γύγη: 'Γύγη δεν σε βλέπω να πείθεσαι στα λόγια μου όταν σου λέω πόσο όμορφη είναι η γυναίκα μου (δυσκολότερα βέβαια πείθεται κανείς στα αυτιά του παρά στα μάτια του), προσπάθησε λοιπόν να την δεις γυμνή'. Ο Γύγης έκπληκτος του αποκρίθηκε: 'Βασιλιά μου, τι είναι αυτά που λες; Να δω την βασίλισσά μου γυμνή; Όταν μια γυναίκα βγάζει τα ρούχα της βγάζει μαζί και την ντροπή της. Οι άνθρωποι από παλιά έχουν βρει τι είναι καλό κι απ' αυτούς πρέπει να μαθαίνουμε το σωστό. Ένα απ' αυτά είναι ότι 'καθένας πρέπει να κοιτάζει τη δουλειά του'. Πείθομαι στα λόγια σου ότι η γυναίκα σου είναι ωραιότερη απ' όλες τις γυναίκες και σε παρακαλώ μη μου ζητάς άνομα πράγματα'.

Έτσι ο Γύγης απέκρουσε την πρόταση του Κανδαύλη, γιατί φοβόταν πως αν τη δεχτεί θα πάθει κάποιο κακό. Αλλά ο Κανδαύλης επέμενε: Γύγη, του είπε, μη φοβάσαι ούτε ότι σου έκανα αυτήν την πρόταση για να σε δοκιμάσω, ούτε ότι έχεις να πάθεις οτιδήποτε από την γυναίκα μου. Εγώ θα τα κανονίσω όλα έτσι, ώστε δεν θα καταλάβει καν πως την είδες. Θα σε βάλω να σταθείς πίσω από την πόρτα που οδηγεί στον κοιτώνα μας. Άμα μπω εγώ, θα έρθει κι εκείνη αμέσως μετά να πέσει στο κρεβάτι. Κοντά στην πόρτα όμως του δωματίου υπάρχει κάποιο κάθισμα, όπου βάζει ένα-ένα τα ρούχα της ενώ γδύνεται και εσύ θα μπορέσεις να την δεις με όλη σου την ησυχία. Έπειτα, καθώς θα στρέψει την πλάτη για να πάει στο κρεβάτι, εσύ θα βγεις έξω, δίχως διόλου να σε καταλάβει.

Έτσι ο Γύγης δεν μπορούσε να αρνηθεί. Όταν ήρθε η ώρα του ύπνου, ο Κανδαύλης τον έβαλε στο υπνοδωμάτιο, πίσω από την πόρτα,

14. Για τις ανάγκες του κειμένου παρατίθεται η αφήγηση σε μετάφραση Άγγ. Βλάχου: Βλ. *Ηροδότου*, Ιστορίαι, κυκεών, Ωκεανίδα, Αθήνα, 2000 [1971], 28-31.

και στην συνέχεια μπήκε η γυναίκα του. Κι όπως άφηνε τα ρούχα της στο κάθισμα, ο Γύγης την κοίταζε. Μετά, μόλις εκείνη γύρισε τις πλάτες για να πάει στο συζυγικό κρεβάτι, ο Γύγης βγήκε γρήγορα έξω. Η γυναίκα του Κανδαύλη όμως τον ένιωσε την στιγμή που έβγαινε και επειδή κατάλαβε ότι όλα τα είχε μηχανευτεί ο άνδρας της, δεν φώναξε από ντροπή, αλλά προσποιήθηκε ότι δεν είδε τίποτα, έβαλε ωστόσο στο νου της να σκοτώσει τον Κανδαύλη. Γιατί οι Λυδοί, όπως και όλοι σχεδόν οι άλλοι ξένοι λαοί, θεωρούν πολύ αισχρό το να εμφανιστεί ένας άνθρωπος γυμνός, ακόμη και αν είναι άνδρας.

Εκείνη τη στιγμή δεν έδειξε το παραμικρό και δεν είπε τίποτα. Μόλις όμως ξημέρωσε κάλεσε όλους τους έμπιστους υπηρέτες της και μετά φώναξε τον Γύγη. Εκείνος παρουσιάστηκε, ανύποπτος ότι η βασίλισσα ήξερε αυτό που είχε κάνει-άλλωστε τον καλούσε συχνά για να της κρατάει συντροφιά. Όταν λοιπόν εμφανίστηκε ο Γύγης, εκείνη του είπε: 'Τώρα, Γύγη, δυο δρόμους σου δίνω δικαίωμα να διαλέξεις. Μπορείς να προτιμήσεις όποιον θέλεις: ή θα σκοτώσεις τον Κανδαύλη και θα πάρεις εμένα και την βασιλεία των Λυδών ή θα αυτοκτονήσεις τώρα αμέσως μπροστά μου, για να μην ξαναδείς, υπακούοντας στον Κανδαύλη αυτά που δεν πρέπει να βλέπεις. Ή εκείνος που σκέφτηκε αυτό το πράγμα πρέπει να πεθάνει ή εσύ που περιφρόνησες την ηθική και τόλμησες να με δεις γυμνή'. Ο Γύγης στην αρχή έμεινε άναυδος με τα λόγια της βασίλισσας. Ύστερα την ικέτευσε να μην τον αναγκάσει σε μια τέτοια επιλογή. Δεν κατόρθωσε όμως να την πείσει και γρήγορα κατάλαβε ότι έπρεπε ή να σκοτώσει τον αφέντη του ή να σκοτωθεί ο ίδιος από τους υπηρέτες της βασίλισσας. Προτίμησε να ζήσει και την ρώτησε: 'Αφού με αναγκάζεις παρά την θέλησή μου να σκοτώσω τον κύριό μου, πες μου, σε παρακαλώ, και πως θα το επιχειρήσουμε'. Εκείνη τότε του αποκρίθηκε: 'Θα του επιτεθείς από την ίδια θέση από όπου εκείνος με έδειξε σε σένα γυμνή και θα τον σκοτώσεις στον ύπνο του'.

Αφού λοιπόν κανόνισαν τα σχετικά με τη δολοφονία, όταν νύχτωσε (ο Γύγης ήταν αδύνατον να ξεφύγει, αλλά έπρεπε ή ο ίδιος να αυτοκτονήσει ή τον Κανδαύλη να δολοφονήσει) ακολούθησε την βασίλισσα στον βασιλικό κοιτώνα. Εκείνη μάλιστα του έδωσε το μαχαίρι και τον έκρυψε πίσω από την πόρτα. Μόλις αποκοιμήθηκε ο Κανδαύλης, ο Γύ-

γης βγήκε από την κρυψώνα και τον σκότωσε. Έτσι του πήρε και την γυναίκα και την βασιλεία...».

Στο κείμενο του Ηροδότου με την εξαιρετική οικονομία, παρατηρούμε ότι δεν γίνεται καμία αναφορά στο συναίσθημα του θυμού. Ο συγγραφέας το συγκαλύπτει κάτω από τα λόγια του, όπως συγκαλύπτει και η ίδια η γυναίκα τα αρνητικά της συναισθήματα όταν δημιουργούνται από τον Κανδαύλη. Ωστόσο, υπάρχει ένα συναίσθημα που αναφέρεται ρητά και αυτό είναι το συναίσθημα της ντροπής, της ντροπιαστικής έκθεσης στο ξένο βλέμμα. Συνακόλουθο αυτού του συναισθήματος είναι ο επιγενόμενος σιωπηρός θυμός που μεταφράζεται άμεσα σε πράξη ασύμμετρης, σκηνοθετημένης ως απόλυτα ομολογής ανταπόδοσης. Ο θυμός εδώ καταδεικνύεται μέσα από πράξεις, μέσα από τα αποτελέσματα που παράγει. Και ενώ μοιάζει ήπιος ως ανεκδήλωτος, στην ουσία είναι οξύτατος καθώς επικεντρώνεται στην αποτελεσματικότητα της δράσης του.

Αναφερόμαστε σε άμεση ανταπόδοση άμεση γιατί δεν υπάρχει το εύλογο διάστημα χρόνου κατά το οποίο το συναίσθημα θα λιμνάσει στα θολά δηλητηριώδη ύδατα της μνησικακίας τα οποία προοιωνίζονται ή εκτρέφουν την εκδίκηση. Στο σημείο αυτό αξίζει να επιχειρήσουμε μια περισσότερο λεπτομερειακή θεώρηση των δύο κατευθύνσεων της δράσης: άμεση ανταπόδοση και εκδίκηση. Για το λόγο αυτό θα δανειστούμε ορισμένες σκέψεις του Σέλερ¹⁵: «Η λαχτάρα για εκδίκηση είναι η πιο σημαντική από τις πηγές της μνησικακίας... Συνεπάγεται προσβολή ή πρότερη βλασφημία. Σημειωτέον όμως ότι, εν προκειμένω, αυτή η λαχτάρα δεν συγχέεται επ' ουδενί με μια ροπή για απόκρουση ή άμυνα που θα συνοδεύεται από θυμό, λύσσα ή αγανάκτηση. Το ζώο που πιάστηκε και δαγκώνει τον κυνηγό δεν ζητάει να εκδικηθεί. Παρόμοια, η άμεση ανταπόδοση μιας γροθιάς δεν συνιστά εκδίκηση. Για να υπάρξει αληθινή εκδίκηση απαιτείται ένα μακρύ σχετικά 'διάστημα χρόνου' στη διάρκεια του οποίου η ροπή για άμεση ανταπόδοση και οι συναφείς ορμές του μίσους και του θυμού θα παραμείνουν συγκρατημέ-

15. Μ. Σέλερ, Ο μνησικάκος άνθρωπος, μετ. Κ. Παπαγιώργη, Ίνδικτος, Αθήνα, 14 επ.

νες». ¹⁶

Αυτό το στοιχείο το βρίσκουμε στο παράδειγμα που διαβάσαμε. Η γυναίκα του Κανδαύλη δεν εκδηλώνει άμεσα τα συναισθήματά της ως ίση προς ίσον επιζητώντας άμεση ανταπόδοση, εν είδη γροθιάς, την οποία δεν έχει τη δυνατότητα να δώσει. Παρόλα αυτά όμως φαίνεται πως έχει άμεσα λάβει την απόφαση της ασύμμετρης ανταπόδοσης με τους δικούς της όρους. Είναι άραγε αυτό θυμός που τείνει στην εκδίκηση ή συμβολικά κάτι ανάλογο της γροθιάς που αδυνατεί να δώσει;

Ο Σέλερ σημειώνει ότι ενώ οι ορμές του μίσους και του θυμού (αναφερόμαστε σε δύο διαφορετικές ψυχικές στάσεις) παραμένουν συγκρατημένες και ανεσταλμένες, η πράξη της ανταπόδοσης απαιτείται να επιχειρηθεί σε πιο κατάλληλη ευκαιρία και στιγμή (περίμενε και θα δεις την άλλη φορά!). Μάλιστα αυτό που θεωρείται ότι συγκρατεί την άμεση ανταπόδοση είναι η πρόβλεψη για μιαν ενδεχόμενη αποτυχία η οποία υποθάλπεται από ένα διακριτό συναίσθημα 'ανημπόριας' και 'ανικανότητας'.¹⁷ Συνεπώς βλέπουμε ότι η εκδίκηση καθ' αυτή βασίζεται σε ένα αίσθημα ανημπόριας, ανήκει παντού και πάντα προπάντων σε κάποιο 'αδύναμο' (όποια κι αν είναι η μορφή της αδυναμίας του). Κατ' ουσία δεν περιέχει ποτέ το φρόνημα του ανθρώπου που αντιδρά επί τόπου και ουδέποτε εκδηλώνεται σαν θυμική αντίδραση.¹⁸

Αυτό που επιλέγει η γυναίκα του Κανδαύλη βρίσκεται στο όριο ανάμεσα στην άμεση ανταπόδοση που είναι αδύνατη και την εκδίκηση που δεν της ταιριάζει καθώς διαθέτει την εξουσία να συντέμνει το χρόνο της απάντησης. Η βασίλισσα επιχειρεί να διαχειριστεί την εξουσία που διαθέτει προς όφελός της και το επιτυγχάνει. Δεν χρειάζεται να μνησικακήσει. Αντί για τη γροθιά, που δεν μπορεί να δώσει, ανταπαντά με τη στρατηγική της. Η οποία δεν αφήνει περιθώρια αποτυχίας. Η ασυμμετρία της απάντησης είναι συνάρτηση της πρόσληψης της προσβολής από μέρους της. Ο θυμός προέκυψε ως ένδειξη της 'αδικίας' που υπέστη και χρειάζεται αποκατάσταση.[....].

16. Στο ίδιο.

17. Στο ίδιο.

18. Στο ίδιο, 15.

Κρίση: Από την οικονομία στην ψυχική υγεία

ΕΡΑΤΩ-ΜΑΡΙΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ*

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ο άνθρωπος είναι φύσει κοινωνικό ον. Ως εκ τούτου, είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με όσα συμβαίνουν γύρω του σε μια συνεχή διαδικασία αλληλεπίδρασης με την κοινωνία της οποίας αποτελεί μέρος. Κάθε αλλαγή, κάθε εξέλιξη, κάθε τι που συμβαίνει γύρω του τον επηρεάζει με ποικίλους τρόπους. Από ψυχολογικής πλευράς, κάθε τι είναι ικανό να επηρεάσει αρχικά τη διάθεσή του. Μεγάλες όμως αλλαγές και σοβαρότερες καταστάσεις δεν επηρεάζουν μόνο τη διάθεση αλλά και την ψυχική του κατάσταση εν συνόλω. Έτσι, η ψυχική υγεία του ανθρώπου είναι κι αυτή συνδεδεμένη με την κοινωνική κατάσταση την οποία βιώνει.

Τα τελευταία χρόνια η οικονομική κρίση έχει επηρεάσει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο τις περισσότερες χώρες παγκοσμίως. Ειδικά η Ελλάδα βιώνει έντονα την οικονομική κρίση τα τελευταία έξι χρόνια με ιδιαίτερα σκληρά μέτρα λιτότητας και έντονες πολιτικές και κοινωνικές αλλαγές. Αναπόφευκτα, αυτές οι εξελίξεις φέρνουν αλλαγές στην καθημερινότητα και τη ζωή των πολιτών, μέρος της οποίας αποτελεί και η ψυχική τους υγεία.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρηθεί μία σύνοψη των όσων είναι γνωστά για την επίδραση των οικονομικών κρίσεων στην ψυχική υγεία καθώς και πρόσφατων ερευνητικών δεδομένων πάνω στο θέμα που αφορούν τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες που βιώνουν παρόμοιες καταστάσεις. Θα γίνει αναφορά στην σημερινή κατάσταση του

* MSc, Forensic Psychology.

τομέα ψυχικής υγείας στην Ελλάδα και τέλος, θα σημειωθούν ιδέες και προτάσεις για την αντιμετώπιση και τη βελτίωση της κατάστασης.

Επίδραση της οικονομικής κρίσης στην ψυχική υγεία των πολιτών

Όταν μία χώρα βρίσκεται σε οικονομική ύφεση ή κρίση, τα αποτελέσματα αυτής επηρεάζουν άμεσα τη ζωή των πολιτών. Έτσι, τα υλικά αγαθά μειώνονται, οι κοινωνικές ανισότητες και η ανεργία αυξάνονται, ο κοινωνικός ιστός διαρρηγνύεται και οι συνθήκες ζωής χειροτερεύουν. Όλα τα παραπάνω φαίνεται να επηρεάζουν αρνητικά την ψυχική υγεία των πολιτών (*Laaksonen, Martikainen, Lahelma, Lallukka, Rahkonen., Head, Marmot, 2007; Christodoulou, & Christodoulou, 2013*). Τα στοιχεία τόσο από προηγούμενες κρίσεις όσο και από την τωρινή συνηγορούν στο ότι οι συνέπειές τους οδηγούν σε αύξηση της ψυχοπαθολογίας και ειδικά της κατάθλιψης (*Christodoulou, & Christodoulou, 2013*), του αλκοολισμού (WHO, 2011; *Christodoulou, & Christodoulou, 2013*), της χρήσης ναρκωτικών (*Zavras, Tsiantou, Pavi, Mylona, Kyriopoulos, 2012*), των ψυχοσωματικών ασθενειών (*Ungváry, Morvai, Nagy, 1999; Karanikolos, Mladovsky, Cylus, Thomson, Basu, Stuckler, Mackenbach, McKee, 2013*) και των αυτοκτονιών (WHO, 2011). Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες χώρες σε ύφεση, το ποσοστό κατανάλωσης αλκοόλ έχει μειωθεί κατά την περίοδο της κρίσης, το ίδιο και ο αριθμός όσων οδηγούν υπό την επήρεια αλκοόλ (*Hellastat, 2010*). Είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό το ότι οι κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες μιας κρίσης μπορούν να επηρεάσουν την ανάπτυξη και την ψυχική υγεία ενός παιδιού και η επίδρασή τους να συνεχίσει να ισχύει μέχρι την ενήλικη ζωή τους και να μην εξαλειφθεί ακόμα και όταν οι οικονομικές συνθήκες βελτιωθούν (*Laaksonen, et al., 2007; Anagnostopoulos, & Soumaki, 2013; Christodoulou, & Christodoulou, 2013*). Οι κρίσεις όμως δεν έχουν πάντα πανομοιότυπα χαρακτηριστικά. Για παράδειγμα, έχει αναφερθεί για προηγούμενες οικονομικές κρίσεις ότι παρατηρήθηκε μείωση της θνησιμότητας αντί για αύξηση καθώς η ποιότητα ορισμένων πτυχών της ζωής βελτιώθηκε λόγω της κρίσης. Για παράδειγμα, πολλοί διέκοψαν το κάπνισμα, έπαψαν να καταναλώνουν φαγητό απ' έξω, άρ-

χισαν να περπατούν για να πάνε στη δουλειά τους αντί να χρησιμοποιούν κάποιο μέσο κλπ. Έτσι, αν και είναι σημαντικό να καταγράφονται και να λαμβάνονται υπόψιν τα συνηθέστερα χαρακτηριστικά και οι συνέπειες μιας κρίσης, είναι εξίσου σημαντικό να λαμβάνονται υπόψιν και οι διαφορές μεταξύ τους, καθώς και οι όποιες θετικές τους συνέπειες.

Τα τελευταία χρόνια οι κοινωνικές δομές έχουν έντονη αύξηση της επισκεψιμότητας από τους πολίτες, σαφής ένδειξη ότι η ανάγκη για βοήθεια με διάφορους τρόπους έχει αυξηθεί. Για παράδειγμα, οι Γιατροί του Κόσμου αναφέρουν ότι ενώ πριν την οικονομική κρίση τις κλινικές τους που κάνουν δουλειά στο δρόμο τις επισκέπτονταν κυρίως αλλοδαποί (και μόνο 3-4% Έλληνες) στα χρόνια της κρίσης το ποσοστό των Ελλήνων ανήλθε σε 30% (*Kentikelenis, et al., 2011*). Οι τηλεφωνικές γραμμές βοήθειας έχουν κι αυτές αυξημένη κίνηση με το ποσοστό όσων αναφέρουν ότι είναι άνεργοι και αντιμετωπίζουν καταθλιπτική συμπτωματολογία να έχει αυξηθεί, το ίδιο και οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές τους στην οικονομική κρίση (*Christodoulou, & Christodoulou, 2013*).

Ένας από τους κυριότερους παράγοντες ρίσκου για την εμφάνιση ψυχοπαθολογίας φαίνεται να είναι η ανεργία. Δεν είναι τυχαίο ότι το ποσοστό ύπαρξης διαγνωσμένης ψυχοπαθολογίας στους άνεργους είναι διπλάσιο (34%) από ότι στους εργαζόμενους (16%) (*Paul, & Moser, 2009*). Σήμερα το ποσοστό ανεργίας στην Ελλάδα ανέρχεται στο 1/4 του πληθυσμού περίπου και είναι ιδιαίτερα υψηλότερο σε νεαρές ηλικίες (ΕΛΣΤΑΤ, 2014). Σε μία μετα-ανάλυση 324 ερευνών βρέθηκε ότι οι άνεργοι εμφανίζουν περισσότερη καταπόνηση (*distress*) από ότι οι εργαζόμενοι (*Paul, & Moser, 2009*). Η ανεργία θεωρείται προβλεπτικός παράγοντας και της κακής φυσικής υγείας καθώς το χαμηλό εισόδημα αλλά και οι ψυχολογικές συνέπειες οδηγούν συχνά σε έναν μη υγιή τρόπο ζωής (κακή διατροφή, μείωση των επισκέψεων σε γιατρούς, μη λήψη φαρμακευτικής αγωγής όταν χρειάζεται, αλκοόλ, κάπνισμα κλπ.) (*Ungváry, Morvai, Nagy, 1999; Karanikolos, et al., 2013, Stuckler, Basu, Suhrcke, Coutts, McKee, 2009*). Όλα αυτά οδηγούν στην ύπαρξη υψηλότερου ποσοστού θνησιμότητας στους άνεργους από ό,τι στους εργαζόμενους, ποσοστό που σχετίζεται με τη χρονική διάρκεια της α-

νεργίας (*Karanikolos, et al.*, 2013). Βασικά χαρακτηριστικά που συνήθως έχει κανείς όταν εργάζεται, όπως η οργάνωση χρόνου, η κοινωνική επαφή, ο συλλογικός σκοπός, η κοινωνική θέση, η ενεργητικότητα, οι στόχοι, η φυσική ασφάλεια και άλλα έχουν αποστερηθεί από τους άνεργους και αυτή η στέρηση οδηγεί σε μείωση της ψυχικής υγείας (*Drydakis*, 2014). Εκτός όμως από την ανεργία, το χαμηλό εισόδημα, τα χρέη και γενικά οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει κανείς φαίνεται να επιδρούν και αυτά στην ψυχική υγεία.

Πολλές από τις έρευνες που έχουν διεξαχθεί πάνω στο θέμα της σχέσης μεταξύ οικονομικής κατάστασης και ψυχικής υγείας βασίζονται στην αυτό-αναφορά. Έτσι, οι ερωτώμενοι καλούνται να απαντήσουν για το αν οι ίδιοι νιώθουν υγιείς ή όχι καθώς και για την οικονομική τους κατάσταση. Αν και η μεθοδολογία αυτή ενέχει τον κίνδυνο της συλλογής ψευδών απαντήσεων, έχει δύο πολύ θετικά στοιχεία: απεικονίζει την κατάσταση μέσα από τα μάτια των ίδιων των συμμετεχόντων και δεν αφήνει εκτός της έρευνας ανθρώπους που νιώθουν μη υγιείς αλλά δεν έχουν απευθυνθεί σε κάποιον ειδικό.

Σε μία πρόσφατη έρευνα αυτό-αναφοράς που διεξήχθη στην Ελλάδα το 2012 (*Zavras, et al.*, 2012), βρέθηκε ότι η πολύ καλή ή καλή υγεία συσχετίζεται θετικά με το εισόδημα και την εκπαίδευση και αρνητικά με την ανεργία, την ύπαρξη χρόνιας ασθένειας και την ηλικία. Τα αποτελέσματα συνάδουν με εκείνα μίας άλλης έρευνας που πραγματοποιήθηκε το διάστημα 2008-2013 και βρήκε ότι η αυτό-αναφερόμενη φυσική και ψυχική υγεία συσχετίστηκε αρνητικά με την ανεργία και το χαμηλό εισόδημα κατά την περίοδο 2010-2013, περισσότερο δε στις γυναίκες, και η επιδείνωση της φυσικής και ψυχικής υγείας των πολιτών ήταν σημαντικά πιο έντονη εκείνη την περίοδο σε σχέση με την περίοδο 2008-2009 (*Drydakis*, 2014). Σε άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2013 βρέθηκε ότι στις ομάδες που είχαν τον υψηλότερο κίνδυνο για την εμφάνιση αυτοκτονικού ιδεασμού και την απόπειρα αυτοκτονίας ανήκαν όσοι είχαν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, οι άντρες, οι έγγαμοι, τα άτομα ηλικίας 55-64, όσοι αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα, όσοι ανέφεραν χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης προς τους άλλους ανθρώπους, όσοι είχαν ζητήσει ψυχολογική βοήθεια ή έπαιρ-

ναν ψυχοτρόπα φάρμακα, όσοι πληρούσαν τα κριτήρια κλινικά διαγνωσμένης κατάθλιψης και όσοι είχαν κάνει στο παρελθόν απόπειρα αυτοκτονίας ή είχαν αυτοκτονικό ιδεασμό (*Economou, Madianos, Pappou, Theleritis, Patelakis, Stefanis, 2013*).

Σε έρευνα που διεξήχθη στην Ισπανία σχετικά με το ποσοστό ψυχικών διαταραχών που διαγνώστηκαν σε δομές πρωτοβάθμιας φροντίδας το 2006 και το 2010, βρέθηκε ότι το 2010 το ποσοστό των ασθενών με διαταραχές διάθεσης, αγχώδεις, σωματόμορφες και σχετικές με το αλκοόλ διαταραχές ήταν σημαντικά υψηλότερο από αυτό του 2006. Παρατηρήθηκε επίσης αύξηση επικινδυνότητας για την εμφάνιση κατάθλιψης που συσχετιζόταν με την αποπληρωμή στεγαστικού δανείου και την έξωση (*Roca, Gili, Garcia-Campayo, Garcia-Toro, 2013*). Παρότι το χρέος αυτό καθαυτό δεν προκαλεί την ψυχική ασθένεια, όσο μεγαλύτερο είναι το χρέος τόσο περισσότερες είναι οι πιθανότητες κάποιου να πάσχει από ψυχική ασθένεια (*Laaksonen, et al., 2007; Christodoulou, & Christodoulou, 2013*). Ενδιαφέρον προκαλεί το γεγονός ότι διαφορετικού τύπου οικονομικά προβλήματα -που αντιμετωπίζουν άτομα σε όλες τις πληθυσμιακές ομάδες- επηρεάζουν την ψυχική υγεία ατόμων μόνο σε κάποιες από αυτές ενώ το υψηλό εισόδημα μπορεί να αποτελέσει ακόμα και προστατευτικό παράγοντα ενάντια στην αυτοκτονία (*Christodoulou, & Christodoulou, 2013*).

Σύμφωνα με επίσημα στοιχεία, τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των αυτοκτονιών στην Ελλάδα έχει αυξηθεί. Μεταξύ του 2007 και του 2009 καταγράφηκε αύξηση της τάξης του 17% (*Kentikelenis, Karanikolos, Papanicolas, Basu, McKee, Stuckler, 2011*). Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2013, καταγράφηκε ότι η αύξηση του ποσοστού των ατόμων με αυτοκτονικό ιδεασμό και όσων είχαν κάνει απόπειρα αυτοκτονίας μεταξύ του 2009 και του 2011 ήταν σημαντική (*Economou, et al., 2013*). Παρόλα αυτά υπάρχουν ερευνητές που αμφισβητούν την ύπαρξη αιτιώδους σχέσης μεταξύ της οικονομικής κρίσης και του αριθμού των αυτοκτονιών (*Gobierno de Espana, 2013 στο Roca, et al., 2013*). Η Εθνική γραμμή για την πρόληψη των αυτοκτονιών ανέφερε ότι το 2014 το 25% των καλούντων αντιμετώπιζαν οικονομικά προβλήματα (*Kentikelenis, et al., 2011*). Οι ψυχιατρικοί και οι κοινωνικο-

οικονομικοί παράγοντες έχουν βρεθεί να είναι στενά συνδεδεμένοι με την αυτοκτονία (*Economou, et al., 2013*). Η κατάθλιψη και γενικά οι διαταραχές διάθεσης είναι οι βασικοί παράγοντες επικινδυνότητες από πλευράς ψυχιατρικών παραγόντων (*Bostwick, & Pankratz, 2000*) και η ανεργία, το εισόδημα, η εργασιακή ανασφάλεια, και η οικογενειακή κατάσταση από πλευράς κοινωνικο-οικονομικών (*McMillan, Enns, Asmundson, & Sareen, 2010; Economou, et al., 2013*). Ως προς την ανεργία, αναφέρεται ότι για κάθε 1% αύξησής της, ο αριθμός των αυτοκτονιών αυξάνεται κατά 0,79% σε ηλικίες κάτω των 65 ετών (*Stuckler, et al., 2009*).

Εκτός όμως από τον αριθμό των αυτοκτονιών, φαίνεται ότι ήδη από την αρχή της κρίσης είχε αυξηθεί και ο αριθμός των ανθρωποκτονιών και γενικά της βίας (*Carassava, 2011 στο Kentikelenis, et al., 2011; Christodoulou & Christodoulou, 2013*). Σε έρευνα που διεξήχθη σε 26 χώρες της ΕΕ, βρέθηκε ότι η ανεργία σχετιζόταν με τη βραχύχρονη αύξηση πρόωρων θανάτων λόγω άσκησης βίας από πρόθεση (*Michas, Varytimiadi, & Micha, 2013*).

Ένας άλλος ιδιαίτερα σημαντικός παράγοντες που σχετίζεται με την ψυχική υγεία των πολιτών σε περίοδο κρίσης φαίνεται να είναι το κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο, εννοιολογικά γίνεται αντιληπτό ως ένας τρόπος περιγραφής των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ κοινωνιών ή ομάδων ανθρώπων (*De Silva, McKenzie, Harpham, Huttly, 2005*). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, μερικά από τα στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου (π.χ. εμπιστοσύνη, εγγύτητα, συμμετοχή σε εθελοντικές οργανώσεις) έχουν θετική συσχέτιση με τη φυσική υγεία (*Kawachi, Kennedy, & Glass, 1999; Economou, Madianos, Peppou, Souliotis, Patelakis, Stefanis, 2014*). Παρόμοια συσχέτιση φαίνεται να έχει το κοινωνικό κεφάλαιο και με την ψυχική υγεία (*Economou, et al., 2014*), όχι όμως για ανθρώπους με πολύ λίγα υλικά αγαθά, στους οποίους έχει τα αντίθετα αποτελέσματα (*Mitchell & LaGory, 2002*). Σε πρόσφατη έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα συγκρίνοντας ορισμένα στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου τα τελευταία χρόνια (*Economou, et al., 2014*), βρέθηκε ότι η διαπροσωπική εμπιστοσύνη έμεινε σε σταθερά επίπεδα από το 2002 έως το 2008, ενώ η θεσμική εμπιστοσύνη μειώθηκε από το

2002 έως το 2011. Και τα δύο στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου φάνηκε να λειτουργούν ως προστατευτικοί παράγοντες εναντίον της κατάθλιψης αλλά όχι και της γενικευμένης αγχώδους διαταραχής και όχι για εκείνους που αντιμετώπιζαν πολύ σοβαρά οικονομικά προβλήματα. Διαφαίνεται λοιπόν ότι σε αυτές τις περιπτώσεις μεσολαβεί ο οικονομικός παράγοντες που παίζει τον προεξάρχοντα ρόλο.

Ο τομέας της ψυχικής υγείας στην Ελλάδα σήμερα

Τα τελευταία χρόνια όλοι οι τομείς έχουν υποστεί μειώσεις και περικοπές κονδυλίων. Ο τομέας της υγείας όμως φαίνεται να πλήττεται ιδιαίτερα. Οι μισθοί των επαγγελματιών υγείας μειώνονται και πολλοί μένουν απλήρωτοι καιρό (*Karanikolos, et al., 2013*), το κόστος χρήσης των υπηρεσιών υγείας από τον πολίτη αυξάνεται ενώ παράλληλα μειώνονται οι υπηρεσίες που του παρέχονταν δωρεάν (*Karanikolos, et al., 2013*). Το ένα τρίτο των προγραμμάτων που λειτουργούσαν στο δρόμο είχαν ήδη σταματήσει λόγω περικοπών την περίοδο 2009-10 (*EKTEPN, 2010 στο Kentikelenis, et al., 2011*). Κατά την περίοδο συγγραφής του παρόντος άρθρου, τα ΜΜΕ κατακλύζονται από την είδηση του θανάτου τριών νοσηλευόμενων του ΨΝΑ «Δαφνί» από φωτιά που έβαλε άλλος νοσηλευόμενος, μόλις λίγο καιρό μετά τη δολοφονία ενός τρόφιμου από έναν άλλο (*Εφημερίδα των Συντακτών, 2015*). Η ελλιπής χρηματοδότηση, η υποστελέχωση, η αδυναμία ορθής λειτουργίας των δομών και οι συνέπειες αυτών είναι πιο εμφανείς από ποτέ.

Σε άρθρο του το 2013, ο Θ. Υφαντής επιτυγχάνει μια ενδιαφέρουσα σύνοψη της κατάστασης του τομέα ψυχικής υγείας στην Ελλάδα σήμερα (*Hyphantis, 2013*). Η ψυχιατρική μεταρρύθμιση που ξεκίνησε στην Ελλάδα στα μέσα της δεκαετίας του '80 είχε ήδη φέρει πολλές σημαντικές αλλαγές πριν την κρίση. Ως ένα βαθμό δημιουργήθηκαν ψυχιατρικά τμήματα σε γενικά νοσοκομεία, κοινοτικές δομές και δομές αποασυλοποίησης, μένουν όμως ακόμα πολλά που πρέπει να γίνουν, ειδικά όσον αφορά στην πρωτοβάθμια φροντίδα και στο να φτιαχτούν πλήρη δίκτυα ψυχικής υγείας στις ψυχιατρικές μονάδες (*Christodoulou, Ploumpidis, Christodoulou, & Anagnostopoulos, 2012*). Ενώ η ολοκλήρωση της ψυχιατρικής μεταρρύθμισης ήταν απαραίτητη, η κρίση ανέ-

κοψε όχι μόνο την πορεία της μεταρρύθμισης αλλά μείωσε κατά πολύ και τα κονδύλια που δαπανώνται σε βασικές δομές και υπηρεσίες ψυχικής υγείας. Χαρακτηριστικά, η χρηματοδότηση του τομέα ψυχικής υγείας μειώθηκε κατά 20% μεταξύ 2010 και 2011 και κατά 55% ακόμα μεταξύ 2011 και 2012 (Anagnostopoulos, & Soumaki, 2013). Η ανεργία και το χαμηλό εισόδημα προκαλούν αύξηση των επισκέψεων σε δημόσια νοσοκομεία με αποτέλεσμα αυτά να είναι υπερπλήρη. Σε συνδυασμό δε με την μείωση προσωπικού, το πρόγραμμα είναι υπερφορτωμένο, η δουλειά των επαγγελματιών ψυχικής υγείας έχει αυξηθεί κατά πολύ, το ίδιο και οι ώρες εργασίας τους, χωρίς τις ανάλογες απολαβές. Η αβεβαιότητα και η ανησυχία πολλών για τη δουλειά τους, τους κάνει να στρέφονται προς τον ιδιωτικό τομέα ή το εξωτερικό για εύρεση καλύτερης εργασίας στερώντας έτσι από το δημόσιο ικανούς επαγγελματίες. Λόγω όλων των παραπάνω, υπάρχει η ανησυχία ότι επιστρέφουμε σε ένα νοσοκομειακό μοντέλο το οποίο προσπαθήσαμε πολύ να αφήσουμε πίσω μας με την μεταρρύθμιση και να αντικατασταθεί από κοινοτικές δομές οι οποίες όμως απαιτούν χρήματα και επένδυση και γ' αυτό δεν ευδοκιμούν αυτή την περίοδο (Hyphantis, 2013).

Προτάσεις για το παρόν και το μέλλον

Στο άρθρο τους το 2013, οι Christodoulou & Christodoulou κάνουν μια ενδελεχή αναφορά σε τρόπους αντιμετώπισης των δεινών που επιφέρει η κρίση στην ψυχική υγεία αλλά και σε τρόπους βελτίωσης του συστήματος ψυχικής υγείας παρ' όλες τις οικονομικές δυσκολίες. Αρχικά αναφέρουν ότι θα πρέπει να γίνει σαφής διαχωρισμός μεταξύ της φυσιολογικής λύπης/στεναχώριας και της διάγνωσης κατάθλιψης στους ανθρώπους που ζητούν βοήθεια από δομές ψυχικής υγείας ή συμμετέχουν σε έρευνες ώστε τα στοιχεία που παρατίθενται να είναι ορθά. Οι συγγραφείς αναφέρονται στην ανάγκη για άμεση αντιμετώπιση δύο ζητημάτων: της ανεργίας και των ανισοτήτων. Θα πρέπει να οργανωθούν προγράμματα εύρεσης εργασίας και να διευκολυνθούν οι πολίτες πολύ περισσότερο σ' αυτό το θέμα. Για να γίνει όμως κάτι τέτοιο, πρέπει να γίνει αντιληπτό από όσους λαμβάνουν αποφάσεις ότι αυτή η λύση (της

μείωσης της ανεργίας) έχει μακροχρόνια θετικά αποτελέσματα τόσο για τον πολίτη όσο και οικονομικά για τη χώρα και σε βάθος χρόνου θα αποδειχθεί πράγματι αποδοτικότερη από την εναλλακτική της μείωσης εξόδων και χρηματοδοτήσεων και της αποπληρωμής χρεών. Το δε ζήτημα των ανισοτήτων, οφείλει να αντιμετωπιστεί τόσο κοινωνικά όσο και πολιτικά καθώς η εξάλειψη ή έστω η μείωσή του θα είχε κοινωνικά αλλά και πολιτισμικά οφέλη. Σήμερα, ο τομέας της ψυχικής υγείας είναι σε χαμηλή προτεραιότητα, παρά τα επιστημονικά δεδομένα που αποδεικνύουν ότι η επένδυση σε αυτόν είναι μακροχρόνια αποδοτική και γλιτώνει χρήματα στο κράτος. Με βάση αυτή τη λογική, είναι σημαντικό να ενισχυθεί η πρόληψη της ψυχικής ασθένειας και η προώθηση της ψυχικής υγείας, να ενισχυθεί η προσαρμοστικότητα των πολιτών και οι θετικές στάσεις απέναντι στην ψυχική υγεία. Το ψυχιατρικό μοντέλο οφείλει να συνεχίσει να αναπτύσσεται σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες τις κοινωνίας και είναι σημαντικό να προωθηθούν οι επενδύσεις στον τομέα της ψυχικής υγείας. Σε όλα τα παραπάνω όμως αλλά και σε κάθε άλλη εξέλιξη στο ζήτημα αυτό, είναι ιδιαίτερης σημασίας το να προσαρμόζονται οι αλλαγές και οι εξελίξεις στον πληθυσμό τον οποίο αφορούν. Όπως για παράδειγμα αναφέρθηκε πριν, ενώ στις περισσότερες χώρες παρατηρείται αύξηση της χρήσης αλκοόλ κατά την περίοδο κρίσης, στην Ελλάδα υπήρξε μείωση οπότε οι παρεμβάσεις θα πρέπει να είναι ανάλογες. Σε γενικές γραμμές όμως, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας προτείνει για τη μείωση της βλάβης στην ψυχική υγεία λόγω της κρίσης τη δράση σε πέντε τομείς: προγράμματα εύρεση εργασίας, προγράμματα υποστήριξης οικογενειών, έλεγχος της τιμής και της διαθεσιμότητας του αλκοόλ, θεμελιώδη βοήθεια για τους ανθρώπους που ανήκουν σε ομάδες πιο ευάλωτες στην ψυχική ασθένεια και τέλος, προγράμματα εξυπηρέτησης/ανακούφισης από τα χρέη (WHO, 2011). Ακόμα, αναγνωρίζοντας τη θετική συμβολή που μπορεί να έχει το κοινωνικό κεφάλαιο, η ενδυνάμωσή του καθίσταται ιδιαίτερα σημαντική (Christodoulou & Christodoulou, 2013).

Τα προγράμματα που ενισχύουν την ευημερία των πολιτών φαίνεται να είναι ιδιαίτερα αποδοτικά. Και μόνο η εμπιστοσύνη των πολιτών σε τέτοια προγράμματα, είναι ικανή να λειτουργήσει ως αποτρεπτικός πα-

ράγοντας για την αυτοκτονία. Αύξηση των εξόδων για την ευημερία οδηγεί σε μείωση των αυτοκτονιών σε χώρες της Ευρώπης (Karanikolos, *et al.*, 2013). Σε έρευνα που διήρκησε 25 χρόνια και διεξήχθη σε πολλές χώρες, φάνηκε ότι για κάθε 100 δολάρια που ξοδεύονταν κατά άτομο κάθε χρόνο για την κοινωνική ευημερία, το ποσοστό θανάτων μειωνόταν από 1 έως 19% (Karanikolos, *et al.*, 2013). Τα στοιχεία λοιπόν δείχνουν ότι έχει ακόμα μεγαλύτερη σημασία η επένδυση χρημάτων στην κοινωνική ευημερία γενικά από ότι αποκλειστικά στον τομέα της υγείας.

Το γεγονός ότι δεν υπάρχουν πολύ πρόσφατα δεδομένα για πολλά ζητήματα, δημιουργεί πρόβλημα στην έρευνα. Δεν μπορούν να διαπιστωθούν τα άμεσα αποτελέσματα της κρίσης στην υγεία των πολιτών και αφήνονται οι υπεύθυνοι να λαμβάνουν αποφάσεις μόνο με βάση οικονομικούς παράγοντες (Karanikolos, 2013). Χρειάζεται να περάσουν κάποια χρόνια προκειμένου να διαπιστωθούν οι επιπτώσεις της κρίσης σε κάθε πτυχή της ζωής του ανθρώπου. Παρ' όλα αυτά, τα μέχρι τώρα ερευνητικά δεδομένα έχουν ήδη αποδείξει πόσο σημαντική είναι η επένδυση στον τομέα ψυχικής υγείας για την ευημερία των πολιτών, ακόμα περισσότερο δε σε περίοδο κρίσης. Η χρηματοδότηση μπορεί σήμερα να είναι δυσκολότερη αλλά η ανάγκη είναι μεγαλύτερη από ποτέ και οι όποιες κινήσεις προς αυτή την κατεύθυνση θα αποφέρουν καρπούς άμεσα και έμμεσα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anagnostopoulos, D. C., & Soumaki, E. (2013). The state of child and adolescent psychiatry in Greece during the international crisis: a brief report. *European Society for Child and Adolescent Psychiatry*, 22, 131-134. doi:10.1007/s00787-013-0377-y
- Bostwick, J. M., & Pankratz, V. S. (2000). Affective disorders and suicide risk: A reexamination. *The American Journal of Psychiatry*, 157, 1925-1932.
- Christodoulou, N. G., & Christodoulou, G. N. (2013). Financial crises: Impact on mental health and suggested responses. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 82, 279-284. doi:10.1159/000351268

- Christodoulou, G. N., Ploumpidis, D. N., Christodoulou, N. G., & Anagnostopoulos, D.C.* (2012). The state of psychiatry in Greece. *International Review of Psychiatry*, 24(4), 301–306. DOI: 10.3109/09540261.2012.691874.
- Carassava, A.* (2011, May 31). Crime casts long shadow over Athens. *Los Angeles Times*. Retrieved from <http://articles.latimes.com/2011/may/31/world/la-fg-greece-austerity-20110531>.
- De Silva, M. J., McKenzie, W., Harpham, T., & Huttly, S. R. A.* (2005). Social capital and mental illness: a systematic review. *Journal of Epidemiological Community Health*, 59, 619-627. doi:10.1136/jech.2004.029678
- Drydakis, N.* (2014). The effect of unemployment on self-reported health and mental health in Greece from 2008 to 2013: A longitudinal study before and during the financial crisis. *Social Science & Medicine*, 128, 43-51. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2014.12.025
- Economou, M., Madianos, M., Peppou, L. E., Souliotis, K., Patelakis, A., & Stefanis, C.* (2014). Cognitive social capital and mental illness during economic crisis: A nationwide population-based study in Greece. *Social Science & Medicine*, 100, 141-147. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.11.006
- Economou, M., Madianos, M., Peppou, L. E., Theleritis, C., Patelakis, A., & Stefanis, C.* (2013). Suicidal ideation and reported suicide attempts in Greece during the economic crisis. *World Psychiatry*, 12, 53-59. doi:10.1002/wps.20016
- EKTEPN (2010). Annual report on the state of the drugs and alcohol problem. Athens: Greek Documentation and Monitoring Centre for Drugs. Στο: *Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D.* (2011). Health effects of financial crisis: omens of a Greek tragedy. *The Lancet*, 378(9801), 1457-1458. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(11)61556-0
- Gobierno de Espana (2013). Programa Nacional de Reformas de Espana 2013. http://www.mineco.gob.es/stfls/mineco/comun/pdf/PNR_Epana_2013.pdf (accessed Dec 2, 2013). Στο: *Roca, M., Gili, M., Garcia-Campayo, J., & Garcia-Toro, M.* (2013). Economic crisis and mental health in Spain. *The Lancet*, 382(9909), 1977-1978. doi:http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62650-1

- Hellastat (2010). Hellastat sector study: Alcoholic beverages. Athens: Author.
- Hyphantis, T.* (2013). The “depression” of mental health care in general hospitals in Greece in the era of recession. *Journal of Psychosomatic Research*, 74, 530-532. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/j.jpsychores.2013.03.010>
- Karanikolos, M., Mladovsky, P., Cylus, J., Thomson, S., Basu, S., Stuckler, D., Mackenbach, J. P., & McKee, M.* (2013). Financial crisis, austerity, and health in Europe. *The Lancet*, 381(9874), 1323-1331. doi:[http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)60102-6](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(13)60102-6)
- Kawachi, I., Kennedy, B. P., & Glass, R.* (1999). Social capital and self-rated health: a contextual analysis. *American Journal of Public Health*, 89, 1187-1193.
- Kentikelenis, A., Karanikolos, M., Papanicolas, I., Basu, S., McKee, M., & Stuckler, D.* (2011). Health effects of financial crisis: omen of a Greek tragedy. *The Lancet*, 378(9801), 1457-1458. doi:[http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(11\)6556-0](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(11)6556-0)
- Laaksonen, E., Martikainen, P., Lahelma, E., Lallukka, T., Rahkonen, O., Head, J., & Marmot, M.* (2007). Socioeconomic circumstances and common mental disorders among Finnish and British public sector employees: evidence from the Helsinki Health Study and the Whitehall II Study. *International Journal of Epidemiology*, 36, 776-786. doi:10.1093/ije/dym074
- McMillan, K. A., Enns, M. W., Asmundson, G. J., & Sareen, J.* (2010). The association between income and distress, mental disorders, and suicidal ideation and attempts: Findings from the collaborative psychiatric epidemiology surveys. *Journal of Clinical Psychiatry*, 71(9), 1168-1175.
- Michas, G., Varytimidi, A., & Micha, R.* (2013). The Greek financial crisis and homicide rates: another reason to worry. *Journal of Epidemiological Community Health*, 67(2), 1073. doi:10.1136/jech-2013-203123
- Mitchell, C. U., & LaGory, M.* (2002). Social capital and mental distress in an impoverished community. *City & Community*, 1, 199-222.
- Paul, K. I. & Moser, K.* (2009). Unemployment impairs mental health: Meta analyses. *Journal of Vocational Behavior*, 74, 264-282. doi:10.1016/j.jvb.2009.01.001
- Roca, M., Gili, M., Garcia-Campayo, J., & Garcia-Toro, M.* (2013). Eco-

- conomic crisis and mental health in Spain. *The Lancet*, 382(9909), 1977-1978. doi:[http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(13\)62650-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(13)62650-1)
- Stuckler, D., Basu, S., Suhrcke, M., Coutts, A., & McKee, M.* (2009). The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis. *The Lancet*, 374(9686), 315-323. doi:[http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736\(09\)61124-7](http://dx.doi.org/10.1016/S0140-6736(09)61124-7)
- Ungváry, G., Morvai, V., & Nagy, I.* (1999). Health risk of unemployment. *Central European Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 5(2), 91-112.
- World Health Organization (2011). *Impact of Economic Crises on Mental Health*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Zavras, D., Tsiantou, V., Pavi, E., Mylona, K., & Kyriopoulos, J.* (2012). Impact of economic crisis and other demographic and socio-economic factors on self-rated health in Greece. *European Journal of Public Health*, 23(2), 206–210. doi:10.1093/eurpub/cks143
- Εφημερίδα των Συντακτών (2015, Σεπτεμβρίου 9). Τρεις νεκροί στην πυρκαγιά στο Δαφνί. Ανακτήθηκε από <https://www.efsyn.gr/arthro/treis-nekroi-stin-pyrkagia-sto-dafni>
- Ελληνική Στατιστική Αρχή (2014). *Η Ελλάδα με αριθμούς*. Αθήνα: ΕΛΣΤΑΤ.

Κοινωνική κρίση και έκλυση ψύχωσης

ΝΤΟΡΑ ΠΕΡΤΕΣΗ*

Ο όρος «κρίση» δεν είναι ψυχαναλυτικός. Λαμβάνοντας την ετυμολογία του εκ του *κρίνω* που σημαίνει αφενός διατυπώνω μια κρίση, αφετέρου διαχωρίζομαι, αποχωρίζομαι εξού και το λατινικό *crēni*, κάθε κρίση, είτε κοινωνική είτε οικονομική είτε ηθική είτε τέλος υποκειμενική, σχετίζεται με μια τομή, με μια ρωγμή. Κάτι νέο εισάγεται στις έως τότε κοινωνικές ή υποκειμενικές συντεταγμένες -και μάλιστα, ως επί το πλείστον, αυτή η εισαγωγή συντελείται βίαια- και οι προκείμενες καλούνται να βρουν κάποιους τρόπους ώστε να επανέλθει μια καινούρια ισοροπία.

Όπως αναφέρει ο Ζ. Α. Μιλλέρ, «στην διάρκεια μιας κρίσης ο λόγος, οι λέξεις, οι συνήθειες, οι ρουτίνες, ολόκληρος δηλαδή ο συμβολικός μηχανισμός, ξαφνικά αποδεικνύεται ανεπαρκής για να στομώσει ένα πραγματικό που δεν κάνει παρά του κεφαλιού του»¹.

Σχολιάζοντας το παραπάνω ως υπογραμμίσουμε τα εξής:

α) Η κρίση σχετίζεται με τον χρόνο, αντικειμενικό ή υποκειμενικό, η συνέχεια του οποίου διατελεί σε εκκρεμότητα. Η κρίση μπορεί να διαρκεί ή να είναι βραχεία, οι συνέπειές της όμως ως προς το πώς βιώνεται από το ίδιο το υποκείμενο, ποικίλλουν: α) ο χρόνος μπορεί να σταματήσει, να παγώσει, για παράδειγμα μετά από έναν ψυχικό τραυματισμό, συνέπεια ενός σεισμού, β) ο χρόνος μπορεί να επιταχυνθεί σε σημείο που το άτομο να χάσει τις υποκειμενικές του συντεταγμένες, γ) μπορεί επίσης να ακινητοποιηθεί, συνέπεια ενός πένθους που βυθίζει, για παράδειγμα, το υποκείμενο σε μια κατάθλιψη, δ) είτε, τέλος, το υ-

* Δρ Ψυχανάλυσης, μέλος της Παγκόσμιας Εταιρείας Ψυχανάλυσης.

1. J. A. Miller, «La crise financière vue par J. A. Miller», Paris, *Marianne*, 10, octobre 2008.

ποκείμενο να βρεθεί εκτός χρόνου μέσα από μια αυτοκτονική διάπραξη.

β) Η κάθε κρίση σχετίζεται επίσης με το συμβολικό σύστημα, δηλαδή με τη γλώσσα η οποία ενώπιον της κρίσης, υψώνει ένα τοίχος. Οι λέξεις, σε έναν πρώτο χρόνο, αδυνατούν να μας δώσουν μια εξιστόρηση για το τι συνέβη, μια επικοινωνία περί του τραυματικού γεγονότος, η γλώσσα λοιπόν βρίσκεται ενώπιον του αδύνατου να αντέξει, του ανείπωτου, αυτού που δεν μπορεί να φανταστεί οπότε ο συμβολικός ιστός καθίσταται αδύνατος, αναποτελεσματικός.

γ) Τέλος, θα πούμε ότι αυτή η αδυνατότητα του συμβολικού να ανταπεξέλθει της κρίσης σχετίζεται με την οπή που διανοίχτηκε σε αυτό εξαιτίας της παρείσφρησης του πραγματικού. Τι είναι το πραγματικό; Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με την ψυχανάλυση, η έννοια του πραγματικού διαφέρει της έννοιας της πραγματικότητας. Το πραγματικό είναι εκτός νοήματος, το αδύνατον προς συμβολοποίηση και κατ' επέκταση εκτός απώθησης. Στο γραπτό του «Το Σεμινάριο για "Το κλεμμένο γράμμα"» ο Λακάν αναφέρει ότι ο αυτοματισμός της επανάληψης «έχει τη βάση του σε ό,τι αποκαλέσαμε *εν-ιστάμενη εμμονή (insistence)* της σημαίνουσας αλυσίδας και αυτήν την έννοια την αναδείξαμε ως σύστοιχη με την *εξ-ιστάμενη τοπική (ex-sistence)* όπου πρέπει να τοποθετήσουμε το υποκείμενο του ασυνειδήτου...»². Ο όρος της *εξ-ιστάμενης τοπικής* ορίζει το πραγματικό και αφορά έναν πυρήνα εκτός συμβολικού και φαντασιακού. Με άλλα λόγια ο εν λόγω όρος είναι ετερογενής τόσο προς το συμβολικό όσο και προς το υποκείμενο και δείχνει την έκκεντρη θέση του υποκειμένου του ασυνειδήτου. Πέραν λοιπόν της επανάληψης το υποκείμενο, ως υποκείμενο του ασυνειδήτου, λαμβάνει την καταγωγή του από ένα ετερογενές στοιχείο, ένα υπόλοιπο που είναι δείκτης απόλαυσης, εκτός συμβολοποίησης.

Κατά την διάρκεια κοινωνικών κρίσεων παρατηρούνται αλλαγές, είτε θετικές είτε αρνητικές. Μια οικονομική κρίση, ένας πόλεμος για παράδειγμα, μπορεί να συνιστά κίνητρο για ένα υποκείμενο ώστε να επινοήσει νέους τρόπους παραγωγής για να ανταπεξέλθει της κρίσης. Οι

2. Jacques Lacan, Το σεμινάριο για «Το κλεμμένο γράμμα», Αθήνα, Πατάκη, 2010, σ. 11.

τέχνες επίσης, κατά την διάρκεια μιας κρίσης, αναπτύσσονται διαφορετικά, καινοτομούν, δημιουργούνται νέα ρεύματα. Από την άλλη πλευρά, επειδή μια κρίση φέρνει το υποκείμενο στα ψυχικά του όρια και δη στην υπερπήδηση αυτών των ορίων, η κρίση συντελεί με την σειρά της στην έκλυση των συμπτωμάτων του.

Στην νεύρωση εκδηλώνεται άγχος, πανικός και κάθε είδους νευρωτικά συμπτώματα –φοβικά, ψυχαναγκαστικά, υστερικές σωματομετατροπές κλπ. Το νευρωτικό υποκείμενο μπορεί πιο εύκολα να ανταπεξέλθει μιας κρίσης, η αποδιοργάνωσή του είναι, θα λέγαμε, μερική. Αντίθετα, στην ψύχωση έχει παρατηρηθεί ότι κατά τη διάρκεια μιας κρίσης μπορεί να πυροδοτηθεί ένα ψυχωτικό επεισόδιο. Το ψυχωτικό υποκείμενο είναι πιο επιρρεπές κατά την διάρκεια κοινωνικών κρίσεων να υποστεί βαθύτερες αποδιοργανώσεις και αποσταθεροποιήσεις που αγγίζουν την υποκειμενική του ταυτότητα και τούτο συμβαίνει διότι η πατρική μεταφορά, δηλαδή το οιδιπόδειο σύμπλεγμα ή τα υποκατάστατά του, δεν εγγράφονται υπό μορφή απώθησης και φαντασίωσης στην δομή του.

Πιο ειδικά, αυτό παρατηρήθηκε αρχικά στην περίπτωση Λαντρώ³. Επρόκειτο για έναν έγγαμο άνδρα, πατέρα δυο παιδιών, ο οποίος κατά την διάρκεια του πρώτου παγκοσμίου πολέμου προέβη σε είκοσι τέσσερις εγκληματικές διαπράξεις. Ο πόλεμος δηλαδή ως οικονομική κρίση συντέλεσαν στην έκλυση της ψύχωσής του η οποία εκδηλώθηκε υπό μορφή εγκληματικών διαπράξεων. Στην δίκη του ομολόγησε ότι προέβη σε αυτές τις διαπράξεις υπό το κράτος οικονομικής δυσπραγίας και ότι οι άτυπτοι αρραβώνες με τις άτυχες γυναίκες που τις έκαψε σε έναν φούρνο για να εξαφανίσει τα ίχνη τους, είχαν ως στόχο τα περιουσιακά τους στοιχεία τα οποία ο ίδιος σφετεριζόταν για να θρέψει την νόμιμη οικογένειά του.

Γνωρίζουμε ότι η έκλυση μιας ψύχωσης υπακούει σε αυτό που ο Λακάν ονομάζει οι γόνιμες στιγμές⁴. Αυτές οι γόνιμες στιγμές θα μπο-

3. *Francesca Biagi Chai*, *Le cas Landru à la lumière de la psychanalyse*, Paris, Imago, 2007.

4. *J. Lacan*, *Ecrits*, «D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose», Paris, Seuil, 1966.

ρούσαν να εντοπίζονται στο πλαίσιο μιας σχεδόν οιδιπόδειας κατάστασης: πρόκειται, για παράδειγμα, όσον αφορά το παρανοϊκό έγκλημα, για μια ατυχή συνάντηση με τον Ένα Πατέρα ο οποίος έρχεται και καταλαμβάνει εμβόλιμα τη θέση τρίτου στο φαντασιακό ζευγάρι που το ψυχωτικό υποκείμενο είχε συνάψει με τον άλλο(η). Όταν αυτό το φαντασιακό ζευγάρι κλυδωνιστεί, τότε το υποκείμενο επιδέχεται να προβεί σε μια εγκληματική διάπραξη προσκειμένου να περισώσει κάτι από το είναι του. Ας υπενθυμίσουμε άλλωστε ότι ο Λακάν ορίζει την παράνοια ως «αυτή που ταυτίζει την απόλαυση στον τόπο του Άλλου ως τέτοιο»⁵. Με άλλα λόγια, όταν το υποκείμενο προβαίνει σε μια εγκληματική διάπραξη βρίσκεται υπό το κράτος μιας απόλαυσης που εντοπίζεται στον Άλλο, δηλαδή ο Άλλος έχει αποκτήσει καθεστώς κακού και το υποκείμενο άγεται υπό το κράτος αυτής της παραληρηματικής βεβαιότητας.

Σε αυτά τα υποκείμενα παρατηρείται επίσης μια δυσκολία στην σύναψη κοινωνικού δεσμού, τόσο κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, όσο και κατά την ενήλικη ζωή τους. Παρατηρείται επίσης απουσία αναπληρωματικών μηχανισμών (γράψιμο, τέχνη, επιστήμη) οι οποίοι θα μπορούσαν να αντισταθμίσουν την ανεπάρκεια ενός ορίου, ενός νόμου, ενός φρένου ως προς την απόλαυση που κατακλύζει το υποκείμενο, ελλείψει λειτουργίας της πατρικής μεταφοράς, καθότι διακλεισμένη, ακυρωμένη. Επίσης, στο ιστορικό αυτών των ατόμων υπάρχει σημαντική παρουσία και άλλων μορφών διαπράξεων (αυτοκτονικές, over dose, τραυματισμοί κλπ.).

Στην σημερινή εποχή, εποχή που σημαδεύεται από διαρκείς κρίσεις, είναι σημαντικό να εξετάσουμε και άλλους τρόπους έκλυσης ψύχωσης, αναφερόμενοι στην τελευταία κλινική του Λακάν, την κλινική της απόλαυσης⁶. Είναι σημαντικό δηλαδή να επερωτήσουμε το ζήτημα της κρίσης έχοντας ως αφετηρία όχι μόνον τις γόνιμες στιγμές έκλυσης των κλασσικών ψυχώσεων (παράνοια, σχιζοφρένεια, μελαγχολία, μανιοκα-

5. J. Lacan, «Présentation des Mémoires d'un névropathe», *Autres écrits*, Paris, 2001, Seuil, σ. 215.

6. *Théodora Pertessi*, *Vers une clinique de la jouissance*, thèse doctorat en psychanalyse, Université Paris VIII, 2009.

τάθλιψη) αλλά και ό,τι ονομάζουμε στιγμές έκλυσης των κανονικόμορφων ψυχώσεων.

Οι τελευταίες μπορούν να ιδωθούν υπό το πρίσμα της τελευταίας κλινικής του Λακάν, αυτήν του βορρόμειου κόμβου, την κλινική της απόλαυσης. Οι εν λόγω ψυχώσεις, αν και στατιστικά πολύ συχνές, είναι δυσδιάκριτες ως προς την συμπτωματολογία τους, υπό την έννοια της ύφεσης ή και της παντελούς απουσίας στοιχειωδών ψυχωτικών φαινομένων (παραλήρημα, νεολογισμοί, ψευδαισθήσεις, νοητική αποδιοργάνωση, αυτοματισμοί κλπ.). Εντούτοις, μπορούν να διακριθούν διότι υπακούουν στην εξής τριάδα: έκλυση, ξέκομμα, αποσύνδεση.

Ο Ζακ Αλέν Μιλέρ θα προσεγγίσει την κανονικόμορφη ψύχωση, τόσο συχνή στην εποχή μας, μέσω μιας τριπλής εξωτερικότητας⁷: α) μια κοινωνική εξωτερικότητα, β) μια σωματική εξωτερικότητα, γ) μια υποκειμενική εξωτερικότητα, ειδοποιά γνωρίσματα της αποσύνδεσης του υποκειμένου.

Πρόκειται για υποκείμενα στα οποία έχει διαταραχθεί το αίσθημα ζωής σύμφωνα με μια ή και με όλες τις παραπάνω εξωτερικότητες. Στην πρώτη περίπτωση εξωτερικότητας η κοινωνική ταύτιση του υποκειμένου είναι σαθρή, με άλλα λόγια το υποκείμενο βρίσκεται σε αρνητική σχέση με την κοινωνική του ταύτιση, εξού και το ξέκομμά του ή η αποσύνδεσή του από τον κοινωνικό ιστό. Στη δεύτερη περίπτωση παρατηρούμε μια εξωτερικότητα του υποκειμένου με τον σωματικό Άλλο. Το σώμα δηλαδή και η συνεκτικότητά του ως ολότητα τείνει προς διάλυση και το υποκείμενο είναι αναγκασμένο να επινοήσει νέους τρόπους ή τεχνητούς δεσμούς ώστε να επανοικειοποιηθεί το σώμα του. Στην τρίτη περίπτωση έχει παρατηρηθεί μια σταθερή ταύτιση του υποκειμένου με το απόρριμμα. Αυτή η ταύτιση δεν είναι συμβολική αλλά είναι πραγματική. Έτσι, ο υποκειμενικός Άλλος ανιχνεύεται πολύ εύκολα σε αυτήν την εμπειρία του κενού και της ασάφειας που τόσο συχνά χαρακτηρίζει το κανονικόμορφο ψυχωτικό υποκείμενο.

Έτσι, για παράδειγμα, είναι διαφορετικό να μιλάμε για έκλυση ψύχωσης σε μια στιγμή κοινωνικής κρίσης κατά την διάρκεια της οποίας

7. Ζακ Αλέν Μιλέρ, «Επιστρέφοντας στην κανονικόμορφη ψύχωση», Fort-Da, No 3, Αθήνα, Ψυχογιός, 2013, Μετ. Α. Αθανασιάδου.

το υποκείμενο έκανε μια ατυχή συνάντηση με τον Ένα Πατέρα που συνιστά την θεώρηση της πρώτης κλινικής του Λακάν, και διαφορετικό να μιλάμε για μια έκλυση ψύχωσης συνέπεια μιας αποδέσμευσης του φαντασιακού από το συμβολικό ή το πραγματικό. Στην δεύτερη περίπτωση η εν λόγω αποδέσμευση, συνέπεια για παράδειγμα μιας έως τότε εξισορροπητικής φαντασιακής ταύτισης, ή μιας εγκατάλειψης του υποκειμένου από τον Άλλο, καταδεικνύουν την διάλυση του κόμβου και την παρείσφρυση του πραγματικού.

Σε αυτήν την περίπτωση η κοινωνική εξωτερικότητα και η υποκειμενική εξωτερικότητα είναι στοιχεία συμπτωματικά που μας δείχνουν ότι το υποκείμενο βρίσκεται σε κρίση και ότι η έκλυση ψύχωσης συντελείται ή έχει ήδη συντελεστεί.

Είναι σημαντικό λοιπόν το πώς θα απαντήσουμε και τι θέση θα έχουμε ενώπιον τέτοιων υποκειμένων. Μια απάντηση μέσα από καθιερωμένες στάσεις μπορεί να έχει καταστροφικά αποτελέσματα και να συντελέσει, όπως εύστοχα σημειώνει η Hannah Arendt⁸, σε μια νέα, επιπρόσθετη κρίση.

8. *Hannah Arendt*, *Totalitarisme et banalité du mal*, Paris, PUF débats, 2011, σ. 112.

ΑΝΤΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
και
ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ
ΣΕ ΕΠΟΧΗ ΚΡΙΣΗΣ

Η πρόληψη του εγκλήματος ως μέσον αντεγκληματικής πολιτικής*

ΙΑΚΩΒΟΣ ΦΑΡΣΕΔΑΚΗΣ**

Με τον όρο «πρόληψη του εγκλήματος» εννοούμε το σύνολο των στρατηγικών, των προγραμμάτων και των μέτρων που μπορούμε να σχεδιάσουμε και να εφαρμόσουμε προκειμένου να παρεμποδίσουμε την διάπραξη εγκλημάτων. Πάντοτε, μέσα στα πλαίσια μιας φωτισμένης αντεγκληματικής πολιτικής¹.

Υπάρχουν διάφορα είδη πρόληψης: η ποινική πρόληψη, δηλαδή εκείνη την οποία επιχειρούμε να εφαρμόσουμε χρησιμοποιώντας ως μέσον τον ποινικό νόμο. Διακρίνεται σε γενική και σε ειδική. Οι στόχοι της μεν γενικής επιτυγχάνονται όταν οι πολίτες απέχουν από την διάπραξη εγκλημάτων εξαιτίας του ότι φοβούνται την ποινή που προβλέπεται στον νόμο, αλλά και λόγω της παιδαγωγικής λειτουργίας που αυτός ο νόμος ασκεί στους πολίτες, χρησιμεύοντας ως πυξίδα που τους δείχνει τον ορθό δρόμο, της συμμόρφωσης προς τον εγκεκριμένο κοινωνικό κανόνα. Της δε ειδικής – η οποία απευθύνεται σε όσους έχουν ήδη παραβεί τον νόμο- οι στόχοι επιτυγχάνονται ή θεωρείται ότι επι-

** Ομότιμος Καθηγητής Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, Πρόεδρος Νομικού Τμήματος Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου.

* Κατά την τελευταία τεσσαρακονταετία παρατηρείται μια σημαντική άνθηση της Επιστήμης της Εγκληματολογίας στη χώρα μας. Ο Νέστωρ Κουράκης, αγαπητός και εκλεκτός συνάδελφος, με τις έρευνές του, τη διδασκαλία του, τις συγγραφές του, την εκδοτική του δραστηριότητα και με την όλη εν γένει δράση του σε αυτό το πεδίο, έχει συμβάλει αποφασιστικά στη δημιουργία αυτού του γεγονότος. Ιδιαίτερη είναι η συμβολή του στον χώρο της Αντεγκληματικής Πολιτικής, εξ ου και η επιλογή του σημειώματος που ακολουθεί.

1. Είναι προφανές ότι η πρόληψη απευθύνεται κατ'εξοχήν στους νέους. Αν χαθεί το παιχνίδι σε αυτό το επίπεδο, όποιες δράσεις και αν αναπτύξουμε στη συνέχεια, ματαιοπονούμε. Είναι πλέον αργά.

τυγχάνονται με την επιβολή και εκτέλεση μιας ποινής, προκειμένου οι δράστες να βελτιωθούν ή να εξουδετερωθούν και να μην υποτροπιάσουν².

Από την άλλη μεριά υπάρχει η εγκληματολογική πρόληψη που διακρίνεται σε περιστασιακή και σε κοινωνική πρόληψη. Ως «περιστασιακή» θεωρείται εκείνη που επιτυγχάνεται με την λήψη μιας σειράς τεχνικών μέτρων, τα οποία επιχειρούν να αποτρέψουν –με την δημιουργία κάθε λογής εμποδίων– εκείνους οι οποίοι ετοιμάζονται να διαπράξουν εγκληματικές πράξεις από του να επιτύχουν του σκοπού τους³. Η πιο σημαντική, όπως θα δούμε στη συνέχεια, είναι η «κοινωνική» πρόληψη, αυτή της οποίας τα μέτρα στοχεύουν στην καταπολέμηση των εγκληματογόνων παραγόντων που οδηγούν στο πέρασμα στο έγκλημα και το διευκολύνουν.

Το ενδιαφέρον που επιδεικνύεται για την πρόληψη οφείλεται – πέραν όλων των άλλων⁴ –και στο γεγονός πως έχουμε σημαντικά εμπειρικά δεδομένα- που προκύπτουν από μια έρευνα διεξαχθείσα προ πολλών ετών μέσα στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης – ανα-

2. Την ανάγκη σύνθεσης στην ποινή της γενικής και ειδικής πρόληψης είχε αναπτύξει ήδη ο Πλάτων (*Νόμοι*, 934A-B και *Γοργίας*, 480, 525B). Βλ. Ν. Χωραφά, *Γενικά Αρχαία του Ποινικού Δικαίου*, 9η έκδ., Αθήνα 1978, σ. 40 και Ιάκ. Ι. Φαρσεδάκης, *Η Εγκληματική σκέψη. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1990, σ.19 και 31.

3. Ιδιαίτερη σημασία έχει αποδώσει σε αυτήν το Home Office που έχει προχωρήσει σε σειρά σχετικών εξειδικευμένων ερευνών και προτάσεων. Υπάρχουν και αρκετές θεωρητικές προσεγγίσεις αυτής της κατεύθυνσης, όπως λχ. εκείνη του Newman (για το defensible space) Βλ. Ι. Φαρσεδάκης, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, σ.90. Στην πραγματικότητα, από την στιγμή που δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν παντού τα προτεινόμενα μέτρα, το συνηθέστερο αποτέλεσμα τους είναι η *μετατόπιση* της εγκληματικότητας σε άλλες περιοχές, εις βάρος ασθενέστερων οικονομικά και κοινωνικά πολιτών οι οποίοι αδυνατούν λάβουν τέτοια μέτρα προφύλαξης. Πέραν του γεγονότος ότι η υποχρέωση του κράτους για παροχή ασφάλειας στους πολίτες τους μεταφέρεται ουσιαστικά στους ώμους των ίδιων των πολιτών. Πρβλ. Ιάκ. Ι. Φαρσεδάκης, *Ανακριτική, Δικαιώματα του Ανθρώπου και Εγκληματογένεση*, 2^η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 53, υποσημ. 210.

4. Βλ. πιο πάνω υπό 1.

φερόμενα στην αποτελεσματικότητα των διαφόρων ειδών μέτρων που λαμβάνονται από τα Κράτη για να αντιμετωπίσουν την ολοένα αυξανόμενη σε ανησυχητικό βαθμό εγκληματικότητα που παρατηρούμε στις κοινωνίες μας⁵.

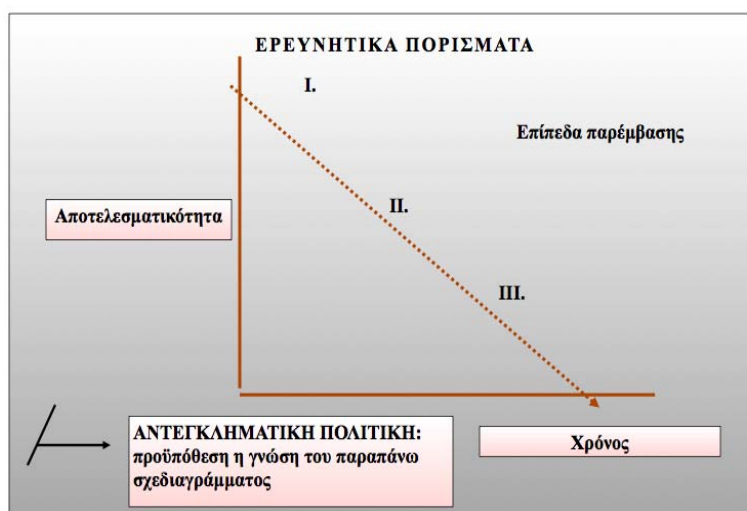
Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας αποτυπώνονται στο ακόλουθο γράφημα:

Ο κάθετος άξων είναι αυτός της αποτελεσματικότητας και ο οριζόντιος εκείνος του αναγκαίου χρόνου που απαιτείται για να επιδράσουν τα διάφορα μέτρα που λαμβάνει το Κράτος.

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε τα μέτρα που λαμβάνονται στο πρώτο (I) επίπεδο παρέμβασης έχουν πολύ μεγάλη αποτελεσματικότητα, η οποία παρατηρείται σε σύντομο σχετικά χρόνο, ακολουθούν τα πολιτειακά μέτρα που λαμβάνονται στο δεύτερο (II) επίπεδο παρέμβασης, ενώ μακράν τα λιγότερο αποτελεσματικά μέτρα είναι εκείνα που λαμβάνονται στο τρίτο (III) επίπεδο παρέμβασης.

Επιβάλλεται μια εξήγηση του πίνακα: Τα μέτρα που λαμβάνονται στα δύο πρώτα επίπεδα είναι μέτρα κοινωνικής πρόληψης. Αυτά που εντάσσονται στο πρώτο επίπεδο απευθύνονται σε όλους τους πολίτες μιας συγκεκριμένης χώρας και στοχεύουν στην ικανοποίηση όλων των βασικών αναγκών τους, δηλ. κατοικίας, διατροφής, εκπαίδευσης, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, ασφάλειας, εργασίας κλπ.

5. Βλ. *Ιάκ. Φαρσεδάκη*, Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 125.

Στο δεύτερο επίπεδο πολιτειακής παρέμβασης εγγράφονται όλα τα θετικά μέτρα που απευθύνονται σε ομάδες ανθρώπων ή και σε μεμονωμένα άτομα που μειονεκτούν από φυσική ή κοινωνική άποψη - και για αυτό ιδιαίτερα ευάλωτα στην επίδραση των εγκληματογόνων παραγόντων- και που στοχεύουν στην κάλυψη των μειονεξιών τους και στην παροχή εξειδικευμένης συνδρομής, αναλόγως προς τις ανάγκες που πηγάζουν από την κατάστασή τους.

Τα μέτρα που λαμβάνονται στα δύο πρώτα επίπεδα εγγράφονται στην Πρόληψη, εξ ου και η σημασία της.

Το τρίτο (III) επίπεδο περιλαμβάνει μέτρα εφαρμογής του ποινικού νόμου, ποινών και μέτρων ασφαλείας, εγγεγραμμένων, βεβαίως, στην Καταστολή. Απευθύνονται σε εκείνους που έχουν ήδη διαπράξει εγκλήματα. Εξ ου και η πολύ μικρή συμβολή των μέτρων αυτών στην πρόληψη της υποτροπής. Καμιά φορά μάλιστα έχουν αρνητική αποτελεσματικότητα, διευκολύνοντάς την ή και προκαλώντας την, ιδιαίτερα στην περίπτωση της επιβολής και έκτισης ποινής εγκλεισμού.

Αυτονοήτως, κάθε αντεγκληματική πολιτική άξια του ονόματός της επιβάλλεται να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τα μαθήματα που μας προσφέρει το γράφημα.

Εξάλλου, πρέπει πάντοτε να έχουμε κατά νουν, όταν αναφερόμαστε στην πρόληψη του εγκλήματος, τα ακόλουθα βασικά σημεία:

1. Πως, παρά τις όποιες προσπάθειές μας, υπάρχουν περιπτώσεις που η πρόληψη του εγκλήματος δεν είναι εφικτή.

2. Πως για να οργανώσουμε την πρόληψη της εγκληματικότητας υπάρχουν αναγκαίες προϋποθέσεις τις οποίες επιβάλλεται να λαμβάνουμε υπόψη, δηλ. ότι οφείλουμε να γνωρίζουμε το *corpus* των πορισμάτων των εγκληματολογικών ερευνών που αφορούν τους παράγοντες και τις διαδικασίες γένεσης της εγκληματικότητας, αφού, βέβαια, πριν από όλα, γνωρίσουμε τα μεθοδολογικά προβλήματα, τα εμπόδια και τα όρια της εγκληματολογικής έρευνας – σκοτεινό αριθμό, εμπόδια και όρια που τίθενται από την φύση του αντικειμένου της Εγκληματολογίας, την φύση των ερευνητών, την Δεοντολογία και τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁶.

6. Πρβλ. *Ιάκ. Φαρσεδάκη*, Στοιχεία Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη,

3. Πως, ταυτοχρόνως με την ύπαρξη εγκληματογόνων παραγόντων που ωθούν το άτομο προς το έγκλημα, υπάρχουν και παράγοντες που είναι ικανοί να το συγκρατήσουν από το πέρασμα στην πράξη. Το παιχνίδι αυτών των δύο κατηγοριών παραγόντων καθορίζει την τελική έκβαση. Μια σωστή αντεγκληματική πολιτική οφείλει να εξασθενεί τους πρώτους και να ενισχύει τους δεύτερους⁷.

4. Πως αυτοί οι παράγοντες δεν είναι σταθεροί, υφίστανται συνεχείς μεταμορφώσεις, υπό την επίδραση των άλλων παραγόντων. Πρόκειται για μια αμοιβαία δυναμική αλληλεπίδραση και αυτό το γεγονός οφείλουμε, επίσης, να το λαμβάνουμε υπόψη⁸.

5. Πως οι διάφοροι παράγοντες είναι διαφορετικοί, ανάλογα με τα στάδια ανάπτυξης και εξέλιξης του ατόμου (από την γέννησή του, μέχρι την λήψη της απόφασης για παραβίαση του νόμου, την τέλεση του εγκλήματος και την υποτροπή).

6. Πως δεν θα πρέπει να παραγνωρίζουμε την σημασία της προσωπικότητας, ούτε των προεγκληματικών καταστάσεων⁹.

7. Πως κάτω από την κοινή ονομασία «έγκλημα» στεγάζεται μια εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία διαφορετικών πράξεων, άρα και δραστών. Οι έρευνες δείχνουν την ύπαρξη αστερισμών παραγόντων, ανάλογα με τον τύπο του εγκληματία (κλέφτης, απατεών, ανθρωποκτόνος, κλπ.).

8. Πως δεν θα πρέπει ποτέ να λησμονούμε το μάθημα του Μπουοντίνι αναφορικά με τις τέσσερις προϋποθέσεις πέρασματος στην πράξη: ηθική προϋπόθεση (να μη συγκρατείται κανείς από την ηθική απαξία της πράξης), ποινική προϋπόθεση (να μη συγκρατείται από τον φόβο της ποινής που προβλέπεται), υλική προϋπόθεση (να μη συγκρατείται από τις δυσχέρειες που υπάρχουν για την διάπραξη του εγκλήματος και συναισθηματική προϋπόθεση (να μη συγκρατείται από

Αθήνα, 2005, σ. 161-162.

7. Βλ. Ιάκ. Φαρσεδάκη, *Το Αλφάβητο της Εγκληματολογίας*, in Τιμητικός Τόμος Κ. Σπινέλλη, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα, 2009, σσ. 401-413, υπό στοιχείο Ζ.

8. Βλ. Ιάκ. Φαρσεδάκη, ό.π., υπό στοιχείο Η.

9. Olof Kinberg, *Les problèmes fondamentaux de la criminologie*, Paris, Éditions Cujas, 1962, σ. 138-139 και 154-171.

το άλγος και το κακό που προξενεί στο θύμα)¹⁰.

9. Πως η πορεία προς το έγκλημα βασίζεται σε πιθανότητες και όχι σε βεβαιότητες¹¹.

Οι διάφορες έρευνες αποδεικνύουν ως εξαιρετικά επιτυχείς ορισμένες στρατηγικές πρόληψης, ιδιαίτερα αυτές που στοχεύουν:

- Στην επαύξηση της συνέπειας των μηνυμάτων που απευθύνονται στους νέους και στον ευκρινή προσδιορισμό των αναμονών που έχει από αυτούς η κοινωνία,

- Στην προσφορά στους νέους θετικών κοινωνικών προτύπων,

- Στην εξασφάλιση σε αυτούς μιας θέσης στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας,

- Στην δημιουργία ευκαιριών εμπλοκής των νέων σε ρόλους κοινωνικά αποδεκτούς και σε δραστηριότητες που αυτοί θεωρούν ως χρήσιμες και ικανοποιητικές.

- Στην παροχή σε αυτούς κατάλληλης εκπαίδευσης,

- Στην παροχή στους νέους δυνατοτήτων επηρεασμού από αυτούς του περιβάλλοντός τους¹².

Όλα αυτά προϋποθέτουν την συμμετοχή του κοινού, όπως προβλέπουν τα Ηνωμένα Έθνη, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Ένωση. Συμμετοχή τόσο στον σχεδιασμό, όσο και στην εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής¹³.

Ως προς τον σχεδιασμό της αντεγκληματικής πολιτικής, η επίδραση

10. Βλ. Ιάκ. Φαρσεδάκη, *Η εγκληματολογική σκέψη*, σ. 201 και 297-322, L Manouvrier, *Questions préalables dans l'étude des criminels et des honnêtes gens*, in Archives d'Anthropologie Criminelle, 1892, σ. 557 επ.

11. Πρβλ. το δέντρο του A. Cohen. Βλ. Ι. Φαρσεδάκη, *Η εγκληματολογική σκέψη. Από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Νομική Βιβλιοθήκη, 1990, σ. 411.

12. Βλ. στον πίνακα που παρατίθεται στο τέλος μια σύνθεση των στρατηγικών πρόληψης των Hawkins κ.α., όπως αναφέρονται στο Ιάκ. Φαρσεδάκη, *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, σ. 129-137. Τα έργα των αναφερομένων στους πίνακες συγγραφέων περιλαμβάνονται στον βιβλιογραφικό πίνακα, σ. 169 επ.

13. Βλ. ενδεικτικά, την υπ' αριθμ. 7 του έτους 1983 Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης και Α. Τσήτσουρα, *Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική*, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τ. 1, 1988, σ. 32-44.

των ομάδων πίεσης, όπως π.χ. αυτή που ασκείται από τις ΜΚΟ για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, από τις φεμινιστικές ΜΚΟ και από τις ΜΚΟ για την προστασία του φυσικού περιβάλλοντος, αποδείχθηκε σημαντική. Επίσης, η σε Δημοψηφίσματα, σε διάφορες Επιτροπές, Συνέδρια, Επιστημονικές Συναντήσεις, Σεμινάρια, στην έκδοση Λευκών Βίβλων κλπ. Ενόψει του φαινομένου του ποινικού πληθωρισμού, είναι φανερό πως τα κριτήρια που απαιτούνται από τον Jean Pinatel για να αναχθεί μια πράξη σε έγκλημα είναι κατ' εξοχήν επίκαιρα (πλήρωση των προϋποθέσεων: ιστορικής και κοινωνιολογικής)¹⁴.

Όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού στην εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής, μπορεί να υλοποιηθεί με την αναφορά για διάπραξη εγκλήματος, την άσκηση έγκλησης, την μαρτυρία ή με την λήψη μέτρων κοινωνικής ή περιστασιακής/τεχνικής πρόληψης, με την λήψη εναλλακτικών μέτρων, όπως λ.χ. την διαμεσολάβηση, τα μέτρα συνδρομής των θυμάτων. Καθώς επίσης, κατά την διάρκεια της δίκης και της εκτέλεσης των ποινών.

Βέβαια, για να είναι χρήσιμη η συμμετοχή του κοινού, θα πρέπει οι πολίτες να είναι σωστά πληροφορημένοι. Αλλά οι πηγές πληροφόρησης της "κοινής γνώμης" για την εγκληματικότητα, εκτός από εκείνες που προέρχονται από μια εξωτερική πηγή, από τον ακαδημαϊκό χώρο ή την κυβέρνηση, είναι συγκεχυμένες. Προέρχονται, κυρίως, από τα ΜΜΕ, τα οποία προσφέρουν μια πληροφόρηση μερική και λανθασμένη¹⁵. Αυτό οδηγεί σε συμπεριφορές του κοινού που δημιουργούν σοβαρό πρόβλημα, μια και χαρακτηρίζονται από μια ολοένα και περισσότερο τιμωρητική στάση, ως επακόλουθο ενός υπερβολικού φόβου που καμιά φορά εγγίζει τα όρια του πανικού που δεν αντιστοιχεί προς τις πραγματικές πιθανότητες θυματοποίησης¹⁶.

Τέλος, δυο λόγια για τις σύγχρονες τάσεις της Πρόληψης. Είναι κυρίως οι ακόλουθες:

- α. Παρεμβάσεις σε τοπικό επίπεδο,
- β. Η δημιουργία Συμβουλίων Πρόληψης (εθνικών, περιφερειακών,

11. Βλ. Ιάκ. Φαρσεδάκη, *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, σ. 31.

12. Πρβλ. Ε. Λαμπροπούλου, *Τα ΜΜΕ και η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας, passim*.

13. Βλ. , αντί άλλων, τις σχετικές με τον φόβο του εγκλήματος εξαιρετικές μελέτες και έρευνες της Χριστίνας Ζαραφωνίτου.

τοπικών),

γ. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, τόσο στο επίπεδο των ΜΚΟ (πρβλ. το Ευρωπαϊκό Φόρουμ για την αστακή ασφάλεια, EFUS/FESU), όσο και σε κυβερνητικό επίπεδο (πρβλ. το Ευρωπαϊκό Δίκτυο για την Πρόληψη του Εγκλήματος, EUCPN).

ΘΕΩΡΟΥΜΕΝΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ	ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ
1. Φυσική ανωμαλία / ασθένεια π.χ. <u>εγκεφαλική δυσλειτουργία</u> (Schulte, 1971 και Towbin, 1971) συνδέονται με ορισμένες μορφές παραβατικότητας Αλλά επίδραση και κοινωνικο - οικονομικών παραγόντων ή παραγόντων διατροφής	Βιολογική-Φυσιολογική - Προαγωγή Υγείας - Διατροφή - Νευρολογική - Γενετική	Εξουδετέρωση, μείωση, έλεγχος των υποκειμένων βασικών φυσιολογικών, βιολογικών ή βιοψυχιατρικών όρων
2. Ψυχολογική διαταραχή /ανωμαλία α) <u>Βάση η ψυχοπαθολογική προσωπικότητα</u> : Πρώιμη απόκτηση χαρακτηριστικών παρεκκλίνουσας-παραβατικής συμπεριφοράς (<u>ψυχοδυναμική</u> : Freud, 1962, αναπτυξιακή: Erikson, 1963) και λοιπές ψυχοπαθολογικές θεωρίες γ) <u>Τονισμός διαδικασίας ψυχολογικής προσαρμογής ως απάντηση στους περιβαλλοντικούς καταναγκασμούς</u> (ηθικοαλληλεπιδρασικές: Rogers, 1951 και υπαρξιακές θεωρίες Laing, 1959) γ) Η ψυχοπαθολογία είναι αποτέλεσμα ακατάλληλης <u>κοινωνικής εκμάθησης</u> (Akers, 1973 και Bandura, 1969)	Πνευματική/Ψυχική Υγεία - Επιδημιολογική / Εγκαιρη επέμβαση - ψυχοθεραπευτική - Συμπεριφορική	Αλλαγή των εσωτερικών ψυχικών καταστάσεων ή των όρων που τις δημιουργούν
3. Ασθενής σύνδεση προς άλλους ανθρώπους α) Στηρίζονται στην ακατάλληλη κοινωνικοποίηση που αποκλείει την ανάπτυξη αυ-	Ανάπτυξη κοινωνικού δικτύου/ Κοινωνικών δεσμών - Σύνδεση (δημιουργία συνδέσμου) Επίδραση	Αύξηση αλληλεπίδρασης / Εμπλοκής μεταξύ νέων και άλλων μη παραβατικών. Αύξηση της επίδρασης

<p>τοελέγχου - Ασθενείς δεσμοί με την κοινωνία Μη παραδοχή καθιερωμένων αξιών και ανοσία στους κοινωνικούς καταναγκασμούς. (<u>Θεωρίες Κοινωνικού ελέγχου:</u> Horton, 1966, Reckless, 1956 και 1961, Hirschi, 1969) β) <u>Θεωρίες πολιτιστικής παρέκκλισης</u> Επίδραση παραβατικών συντρόφων και αξιών τους. Η παραβατικότητα γεννιέται από υποκοουλτούρες και συμμόρφωση προς αξίες υποπολιτισμικές. (Cohen, 1955, Matza-Sykes, 1961, Miller, 1958: γέννημα δομών, σύγκρουση αξιών κατώτερης και μέσης τάξης, Shaw, 1929, Shaw-Mckay, 1942). γ) <u>Θεωρία διαφορικού συγχρωτισμού:</u> Η Παραβατικότητα γεννιέται από την πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση και συγχρωτισμό με τους άλλους, Sutherland - Cressey, 1970)</p>		<p>άλλων, μη παραβατικών, πάνω στους «δυνάμει» (πιθανούς) νέους παραβάτες</p>
<p>4. Εγκληματική επίδραση Σχετίζονται με τις υπό 3β και 3γ θεωρίες</p>	<p>Περιορισμός εγκληματικής επίδρασης - Αποδέσμευση από εγκληματική επίδραση - Νέα κατεύθυνση μακριά από εγκληματικούς κανόνες (τύπους, υποδείγματα)</p>	<p>Περιορισμός της επίδρασης των εγκληματικών κανόνων (τύπων, υποδειγμάτων) και προσώπων που άμεσα ή έμμεσα ενθαρρύνουν τους νέους στη διάπραξη εγκλημάτων</p>
<p>5. Αδυναμία επίδρασης των νέων στο περιβάλλον τους Οι άνθρωποι θέλουν να προσαρμόζονται στην καθιερωμένη τάξη. Μερικοί-από μειονότητες ή κατώτερες τάξεις- βρίσκουν σε αυτό πολλά προσκόμματα</p>	<p>Ενίσχυση της δύναμης - Άτυπη επίδραση - Τυπική δύναμη (ισχύς, εξουσία)</p>	<p>Αύξηση της δυνατότητας ή της ισχύος των νέων να επιδράσουν, άμεσα ή έμμεσα, στα περιβάλλοντά τους</p>

<p>α) <u>Ευκαιρίες και πιέσεις</u>, (Cohen, 1955: ψηλό status Merton, 1937: οικονομική επιτυχία Cloward-Ohlin: το είδος αντίδρασης στη στέρηση (απόσυρση-σύγκρουση-παραβατικότητα) εξαρτάται από την έκταση προσέγγισης των παρανόμων ευκαιριών.</p> <p>β) <u>Αδυναμία και ανάγκη δύναμης</u> (Marwell, 1966: απάντηση των νέων με παραβατικότητα)</p> <p>γ) <u>σύγκρουση</u> (Quinney, 1969: νόμος = μέσον ισχυροτέρων για τον έλεγχο των ασθενεστερών Παραβατικότητα, μέσον αύξησης δύναμης των κατωτέρων)</p> <p>δ) <u>κοινωνικό συμβόλαιο</u> (Barker, 1968, Rawls, 1971: τονισμός της ανάγκης συμμετοχής όλων στη χάραξη της πολιτικής)</p>		
<p>6. Έλλειψη χρησίων και επαξίων ρόλων Σχετίζονται με τις υπό 3α και 3γ θεωρίες.</p>	<p>Ανάπτυξη/Ενίσχυση, Αξιοποίηση ρόλων - Υπηρεσιακοί ρόλοι - Αναπτυξιακοί ρόλοι - Σπουδαστικοί ρόλοι</p>	<p>Δημιουργία ευκαιριών στους νέους για να εμπλακούν σε νόμιμους ρόλους ή δραστηριότητες που οι νέοι θεωρούν ως χρήσιμους, επιτυχείς, καταλλήλους</p>
<p>7. Αχρησιμοποίητος (κενός) ελεύθερος χρόνος Σχετίζονται-ασθενώς-με τις θεωρίες ελέγχου</p>	<p>Δραστηριότητες/Ψυχαγωγία</p>	<p>Εμπλοκή νέων σε μη εγκληματικές δραστηριότητες</p>
<p>8. Ακατάλληλα/ανεπαρκή επαγγέλματα Πηγές της Παραβατικότητας αποτελούν οι <u>κοινωνικές και αλληλοεπιδραστικές μειονεξίες</u>. (Short & Strdtbeck, 1965) Στηρίζονται και στις υπό 2γ, και 3α και 3β θεωρίες</p>	<p>Εκπαίδευση/ανάπτυξη δεξιοτήτων - Γνωστική - Συναισθηματική - Ηθική (Ψυχική) - Πληροφοριακή/Ενημερωτική</p>	<p>Ανάπτυξη των προσωπικών δεξιοτήτων των ατόμων που τα ετοιμάζουν για να εξεύρουν πρότυπα συμπεριφοράς μακριά από εγκληματικές δραστηριότητες</p>

<p>9. Συγκρουόμενες αναμονές / απαιτήσεις του περιβάλλοντος</p> <p>α) Matza: <u>τεχνικές ουδετεροποίησης</u> που τους απελευθερώνουν από ηθικούς κατανα-γκασμούς (Η ιδεολογία του συστήματος παιδικής προστασίας δημιουργεί στους νέους την εντύπωση αδικιών)</p> <p>β) Festinger: <u>γνωστική δυσαρμονία</u> (το άτομο που βρίσκεται σε κατά-σταση συγκρουομένων προσδοκιών προσπαθεί να επανασυλλάβει το νόημα της κατάστασης για να λύσει τη δυσαρμονία. Αν στους δύο πόλους βρίσκονται η <u>συμμόρφωση</u> και η <u>παρέκκλιση</u> και η δυσαρμονία δεν καθίσταται δυνατό να αρθεί το άτομο μπορεί να θεωρήσει πως οποιαδήποτε απόπειρα συμμόρφωσης είναι μάταιη.</p> <p>γ) Clwoard-Ohlin</p> <p>δ) Durkheim, 1955, Merton, 1957</p> <p><u>Ανομία</u> (όταν η κοινωνία δεν ρυθμίζει με συνέπεια τις αναμονές και τις προσδοκίες)</p>	<p>Σαφείς, συνεπείς και σταθερές κοινωνικές ανακαί η μονές</p>	<p>Αύξηση της συνέ-πειας των αναμονών, μηνυμάτων των ιδρυμάτων, θεσμών, οργανώσεων, ομάδων που επιδρούν στους νέους</p>
<p>10. Οικονομική ανάγκη</p> <p>α) Βλ. θεωρίες υπό 5α</p> <p>β) Dahrendorf, 1967: <u>Σύγκρουση</u> (ο ισχυρός αποφεύγει τις ανεπιθύμητες συνέπειες της άνισης κατανομής του πλούτου-επανάσταση ή ανέλεγκτη παραβατικότητα - με τη χορήγηση στοιχειώδους εισοδήματος στους χαμηλόμισθους)</p>	<p>Οικονομικοί πόροι</p>	<p>Παροχή βασικών οικονομικών εισοδημάτων, ώστε να αποφευχθεί η ανάγκη καταφυγής στην εγκληματικότητα</p>

<p>11. Χαμηλός βαθμός διακινδύνευσης Τα άτομα είναι λογικά όντα και ενεργούν κατά τρόπο που να αυξάνει τα κέρδη τους. α) <u>ωφελισμός</u> (Bentham, 1961) <u>αποτροπή</u> (Andenaes, 1971, Zimring & Hawkins, 1973, Gibbs, 1975) β) <u>κοινωνιολογική ανταλλαγή</u> (Blau, 1964) γ) <u>δυσχέραση στόχου</u> (Jeffery, 1977, (θεωρητική προσέγγιση)</p>	<p>Αποτροπή - Δυσχέραση επίτευξης στόχου - Μετατόπιση στόχου - προληπτική παρέμβαση</p>	<p>Αήξηση κόστους, μείωση οφέλους από τις εγκληματικές πράξεις</p>
<p>12. Απορριπτικές / Αποκλειστικές κοινωνικές απαντήσεις α) <u>Θεωρίες στιγματισμού</u> (Lemert, 1967, Becker, 1963: οι κοινωνικές ομάδες δημιουργούν την παραβατικότητα 1. με την θέσπιση κανόνων η παράβαση των οποίων την δημιουργεί και 2. με την εφαρμογή αυτών των κανόνων σε ορισμένους ανθρώπους που στιγματίζονται ως περιθωριακοί) β) Βλ. και θεωρίες υπό 5 δ και Schur, 1973.</p>	<p>Κοινωνική ανοχή/ Εγκατάλειψη κοινωνικού ελέγχου</p>	<p>Αφαίρεση ορισμένων συμπεριφορών από τον έλεγχο του συστήματος απονομής δικαιοσύνης για νέους. Μείωση του βαθμού με τον οποίο οι συμπεριφορές των νέων προσλαμβάνονται, χαρακτηρίζονται, στιγματίζονται και αντιμετωπίζονται</p>

Παγκοσμιοποίηση και Αντεγκληματική Πολιτική

ΑΘΑΝΑΣΙΑ Π. ΣΥΚΙΩΤΟΥ*

Εισαγωγή

Η προβληματική για τον χαρακτήρα της Αντεγκληματικής πολιτικής στην εποχή της παγκοσμιοποίησης συνδέεται με την απάντηση στα ακόλουθα ερωτήματα:

- A. Ποιες είναι οι τάσεις στην Αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης;
- B. Τι επιρροές δέχεται η εθνική Αντεγκληματική πολιτική σήμερα και ποιες οι συνέπειές τους;
- Γ. Πώς έχει διαμορφωθεί η έννοια της δημόσιας ασφάλειας και οι απαντήσεις κατά του εγκλήματος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης;
- Δ. Πώς συνδέεται η ασφάλεια των προσώπων με την ασφάλεια των αγορών;
- Ε. Ποια η σχέση της τεχνολογίας με την Αντεγκληματική πολιτική;
- Στ. Υπάρχει δυνατότητα ανάταξης της Αντεγκληματικής πολιτικής ή η ολισθηση είναι μη αναστρέψιμη;

Η αλήθεια είναι ότι όσο προχωρά ραγδαία η παγκοσμιοποίηση, τόσο ολισθαίνει το φιλελεύθερο και δημοκρατικό μοντέλο της Αντεγκληματικής πολιτικής¹. Και ολισθαίνει γιατί ολισθαίνει το Δίκαιο. Και το Δί-

* Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας Νομικής Σχολής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Για το φιλελεύθερο μοντέλο Αντεγκληματικής πολιτικής, βλ. *Mireille Delmas-Marty*, Πρότυπα και Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής (Μτφρ. Χρ. Ζαραφωνίτου), Νομική Βιβλιοθήκη, 2005.

και ολισθαίνει γιατί δεν βασίζεται πια στις αρχές της Δημοκρατίας: νομιμότητα, ισότητα (απέναντι στον νόμο) και ελευθερία.

Αναφερόμενοι στην παγκοσμιοποίηση του δικαίου, τα γεγονότα φαίνεται να υπογραμμίζουν την ανυπαρξία μιας παγκόσμιας έννομης τάξης με την έννοια ενός οικουμενικού δικαίου, ενός πραγματικού *jus commune*. Ωστόσο, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε την πληθώρα κανόνων υπερεθνικών (περιφερειακών και διεθνών), ούτε την υπεραφθονία φορέων, αλλά και αρχών (αστυνομικών και δικαστικών), με διευρυμένη δικαιοδοσία. Αυτή η νέα πραγματικότητα τείνει να ωθεί το δίκαιο προς μια εξέλιξη συστημάτων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και τα οποία είναι αρκετά σύνθετα, αλλά και άκρως ασταθή².

Ένας πρώτος λόγος που μέχρι τώρα το Δίκαιο δεν έχει αντιδράσει ικανοποιητικά στην παγκοσμιοποίηση είναι ότι παρά το ότι η παγκοσμιοποίηση είναι πια αποδεκτή ως το *νέο πρότυπο της κοινωνίας*, έχει παραμείνει μια έννοια εξαιρετικά αόριστη. Δεν υπάρχει κοινά αποδεκτός ορισμός της παγκοσμιοποίησης (στα γαλλικά είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιούνται δύο όροι: *globalisation /mondialisation* και όταν μιλάμε για δίκαιο μπαίνει και ένας τρίτος όρος: *universalisation* = οικουμενοποίηση).

Παγκοσμιοποίηση ή ομογενοποίηση (όπως αναφέρεται στην αγγλική απόδοση με τον όρο: *globalization*) και *οικουμενοποίηση* είναι δυο διαφορετικές έννοιες κι ας φαίνεται ότι οι όροι χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι.

Κατ' αρχάς στα *αντικείμενα, προϊόντα* και *στις τεχνικές* δεν φαίνεται να υπάρχει διαφορά. Αντίθετα, διαφορά φαίνεται να υπάρχει *μόνο στις αξίες*.

Η παγκοσμιοποίηση παραπέμπει στη διάθεση ενός πράγματος *στον χώρο* (σε έκταση), ενώ η οικουμενοποίηση συνεπάγεται τη συμμετοχή *στην κατανόηση* (: «κοινωνία») και την αποδοχή των σημασιών από τα μέλη της κοινωνίας. Έτσι, είναι πιο σωστό να μιλάμε για παγκοσμιο-

2. Στην ουσία πρόκειται γι' αυτό που αποκαλεί η Delmas-Marty «μετάλλαξη στην ίδια την αντίληψη της έννομης τάξης». Βλ. *Mireille Delmas-Marty, Etudes juridiques comparatives et internationalisation du droit, Leçons inaugurales du Collège de France, Paris : Fayard, Séries du Collège de France, 2003, σ.14.*

ποίηση σε ό,τι αφορά στην οικονομία, αλλά για οικουμενοποίηση σε ό,τι αφορά στο δίκαιο και στα δικαιώματα του ανθρώπου, αν και πια δεν φαίνεται να υπάρχει πραγματική συμμετοχή στην κατανόηση και αποδοχή των σημασιών, αλλά ο νόμος του πιο ισχυρού³.

Ένας δεύτερος λόγος που το δίκαιο δεν έχει αντιδράσει είναι ότι η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται ως μια απλή ιδέα διεθνοποίησης του δικαίου, ενώ στην ουσία θέτει πολύ περισσότερα και πιο πολύπλοκα ζητήματα από τη διεθνοποίηση. Η ευρεία έννοια της παγκοσμιοποίησης διακρίνει τρεις πτυχές: οικονομία, πολιτισμό και πολιτική, αλλά το δίκαιο, είναι απόν, πέρα από το γεγονός ότι η παγκοσμιοποίηση εμφανίζεται ως μια απλή ιδέα διεθνοποίησης που επηρεάζει κατά κάποιον τρόπο το δίκαιο⁴.

Ένας τρίτος λόγος, τελικά, είναι ότι η παγκοσμιοποίηση θέτει διεπιστημονικά ερωτήματα και δυστυχώς η διεπιστημονική προσέγγιση ακόμη λείπει⁵. Πολλές από τις εννοιολογικές και θεωρητικές συζητήσεις για την παγκοσμιοποίηση αγνοούν ή υποβαθμίζουν την αναγκαιότητα του δικαίου (πέρα από τη σύνδεση με το διεθνές δίκαιο).

Είτε πρόκειται για αγορές είτε για δικαιώματα του ανθρώπου, ο ρόλος του Δικαίου είναι αβέβαιος γιατί η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να προσβάλλει πλέον τα συστήματα του Δικαίου στην ταυτοποίησή τους με το κράτος. Δηλαδή, δεν καταργεί το εθνικό δίκαιο προς χάρη του διεθνούς, αλλά ευνοεί μια σύμμιξη των δύο που αυτό μπορεί να είναι ταυτόχρονα λύση, αλλά και πρόβλημα. Λύση θα ήταν αν από αυτή τη σύμμιξη μπορούσε να δημιουργηθεί ένα *οικουμενικό δίκαιο προς όφελος της ανθρωπότητας* και πρόβλημα αν το δίκαιο που θα δημιουργηθεί παραμείνει αφενός αρκετά ισχνό για να εξισορροπεί τις σχέσεις δυνάμεων μεταξύ των κρατών και αφετέρου αρκετά *αποσπασματικό* για να

3. *Mireille Delmas-Marty*, όπ. παρ., σ.10.

4. *W. Twining*, "The Implications of 'Globalisation' for Law as a Discipline", in: A. Halpin, V. Roeben (eds.), *Theorising the Global Legal Order*, Oxford: Hart Publishing, 2009, σ. 39-59.

5. *Ralf Michaels*, "Global Legal Pluralism", *Annual Review of Law & Social Science*, Vol.5, 2009.

αποτελέσει ένα πραγματικό σύστημα δικαίου⁶.

A. Οι τάσεις στην Αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης

Το βέβαιο είναι ότι η Αντεγκληματική πολιτική⁷ σήμερα δέχεται όλο και περισσότερο υπερεθνικές ή υπερκρατικές πιέσεις. Με την έννοια «υπερεθνικές» εννοούνται: οι πιέσεις από διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς μέσω των συμβατικών υποχρεώσεων που έχει αναλάβει μια χώρα (όπως οι συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΟΗΕ), ή του ιδιαίτερου πλαισίου, μέσα στο οποίο αυτή κινείται (όπως οι διάφοροι κανόνες της Ε.Ε.)⁸, ενώ με την έννοια «υπερκρατικές» εννοούνται οι πιέσεις που ασκούνται στην εθνική έννομη τάξη από φορείς άλλου κράτους (δημόσιους ή ιδιωτικούς), αλλά και ακόμη οι πιέσεις από αλλοδαπούς οικονομικούς φορείς, όπως οι πολυεθνικές εταιρείες.

Στην εποχή της παγκοσμιοποίησης⁹ παρατηρούμε την ανάπτυξη δύο κυρίως τάσεων στην Αντεγκληματική πολιτική, που εκ πρώτης όψης μοιάζουν αντίθετες:

Από τη μια πλευρά, παρατηρούμε την γιγάντωση μιας καταστολής που αναπτύσσεται στο όνομα της προστασίας του «κοινού αγαθού» της δημόσιας ασφάλειας, η οποία –με ορόσημο την 11^η Σεπτεμβρίου 2001– έχει νομιμοποιηθεί όχι μόνο από τη ραγδαία εξάπλωση της οργανωμένης διασυνοριακής εγκληματικότητας με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών, αλλά και από την ταυτόχρονη παγκόσμια δράση των ε-

6. *Mireille Delmas-Marty*, Résister, Responsabiliser, Anticiper, Paris : Seuil, 2013, σ.7-11.

7. *Νέστωρ Κουράκης* (επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική I (1994), II (2000), III (2003), Εκδ. Αντ. Σάκκουλα. *Νέστωρ Κουράκης, Στέργιος Αλεξιάδης, Γιάννης Πανούσης*, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής, Εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 1993.

8. *Nestor Courakis*, Roger Hood, *The Changing Face of Crime and Criminal Policy in Europe: Proceedings of a Seminar held in Collaboration with University of Athens Faculty of Law with the support of The Oxford Programme for Hellenic Studies*, Oxford: University of Oxford, Centre for Criminological Research, 1999.

9. *Χαρ. Δημόπουλος*, *Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος*, *Εγκληματολογικά* 23, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 45.

γκληματικών δικτύων¹⁰. Αυτό έχει ως συνέπεια όχι μόνο την προσπάθεια ομοιόμορφης αντιμετώπισης του εγκλήματος σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και τη διεύρυνση του επίσημου συστήματος κοινωνικού ελέγχου και ταυτόχρονα και του ανεπίσημου, με εξουσίες που άρχισαν να ανατίθενται (απ' ευθείας ή κατ' εξουσιοδότηση) ολοένα και περισσότερο σε αρχές ιδιωτικής φύσης, είτε εθνικές, είτε αλλοδαπές, που όμως συχνά μερικές από αυτές δρουν ανεξέλεγκτες, εφαρμόζοντας τη δική τους πολιτική, ακόμη και στο έδαφος άλλου κράτους¹¹ (π.χ. ιδιωτικοί στρατοί ή σώματα μισθοφόρων).

Από την άλλη πλευρά, παρατηρούμε, αντίθετα, την παράκαμψη όχι μόνο της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και ολόκληρου του δικαστικού συστήματος, αφού σε αρκετές περιπτώσεις επιχειρείται όχι μόνο μια εξωδικαστική επίλυση της διαφοράς για σοβαρότατα αδικήματα, που συχνά εγγράφεται και συντονίζεται από το ποινικό σύστημα (π.χ. διαδικασία συνδιαλλαγής σε περιουσιακά αδικήματα κακουργηματικού χαρακτήρα, όπως την προβλεπόμενη από το άρθρ.308B ΚΠοινΔ διαδικασία), αλλά και μία πλήρης «αποδικαστικοποίηση» των υποθέσεων, αφού σοβαρότατα αδικήματα όπως διαφθορά ή επικίνδυνη μόλυνση του περιβάλλοντος, οδηγούνται προς επίλυση (και όχι προς τιμώρηση των δραστών) σε όργανα διαιτησίας ή ακόμη και σε αυτορρύθμιση της υπόθεσης από τον ίδιο τον εγκληματία, αρκεί αυτός να είναι μεγάλος οικονομικός φορέας, κατά προτίμηση με πολυεθνική δράση.

Η Αντεγκληματική Πολιτική φαίνεται να έχει εκφύγει προ πολλού όχι μόνο των εθνικών συνόρων (και τούτο βέβαια είναι αναγκαίο για την

10. Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, Δημόσια Ασφάλεια και Αντεγκληματική Πολιτική, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σ. 122. Σοφία Βιδάλη, Αντεγκληματική Πολιτική, Νομική Βιβλιοθήκη, β' έκδ., 2014. Γεώργιος Νικολόπουλος, Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας Αντεγκληματικής Πολιτικής, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008.

11. Η μεγάλη ανατροπή που συντελέστηκε μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 συνίσταται τόσο στην κατάλυση των χωρικών ορίων της δημόσιας (εσωτερικής) ασφάλειας, όσο και στην ένταξη της διεθνούς κοινότητας σε μία ακαθόριστη, ως προς το εύρος της και τη δυναμική της, αμυντική λογική. Βλ. Ath. Sykiotou, "Terrorism and Human Rights" σε: Cuadernos Constitucionales (Department of Constitutional Law and Political Science of the University of Valencia), Τόμος 62, 2011, σ. 203-232.

αντιμετώπιση του παγκοσμιοποιημένου εγκλήματος), αλλά και των δυνατοτήτων παρέμβασης και ελέγχου αντίστοιχα από τον εθνικό νομοθέτη.

Μέχρι σήμερα λέγαμε ότι το ποινικό δίκαιο εκφράζει την εθνική κυριαρχία του κάθε κράτους και μάλιστα ότι ανήκει στον πυρήνα της εθνικής ταυτότητας των κρατών. Σταδιακά όλο και περισσότερο γίνεται σαφές όχι μόνον η εισβολή του υπερεθνικού δικαίου στις εθνικές έννομες τάξεις, αλλά και η αλλοίωση του ίδιου του Δικαίου σε σημείο που είναι σαφές πλέον το έλλειμμα της εθνικής κυριαρχίας.

B. Τι επιρροές δέχεται η εθνική Αντεγκληματική πολιτική σήμερα και ποιες οι συνέπειές τους;

B.1. Υπερεθνικές και υπερκρατικές επιρροές

Παρατηρούμε πληθώρα υπερεθνικών και υπερκρατικών επιρροών τόσο στη νομοθετική, όσο και στην δικαστική και εκτελεστική εξουσία των κρατών μέσω: α) της Νομοθετικής αρμοδιότητας των υπερεθνικών οργάνων, β) της επιρροής του εθνικού δικαίου μέσω της νομολογίας υπερεθνικών δικαστηρίων και της ερμηνευτικής εξουσίας επί των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων, γ) των μηχανισμών ελέγχου που προκύπτουν από τις συμβατικές υποχρεώσεις των Κρατών μελών, δ) πιέσεων από Διεθνείς Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς και ε) πιέσεων από υπερκρατικούς φορείς μέσω της δράσης είτε κρατικών υπηρεσιών σε εθνικό έδαφος άλλων χωρών, είτε ιδιωτικών φορέων, είτε ακόμη οικονομικών φορέων κυρίως πολυεθνικών εταιρειών.

B.1.1. Επιρροή μέσω της Νομοθετικής αρμοδιότητας των υπερεθνικών οργάνων¹²

Οι επιρροές που δέχεται η εθνική έννομη τάξη από τη νομοθετική αρμοδιότητα των υπερεθνικών οργάνων είναι πολλές και ποικίλες. Μπορούν δε να συνοψιστούν σε αυτές που προέρχονται από τα Διεθνή και περιφερειακά όργανα, μέσω της *μοιρασμένης αρμοδιότητας* (με ορι-

12. *Mireille Delmas-Marty*, Les forces imaginantes du droit (III), La refondation des pouvoirs, Paris : Seuil, 2007, σ.. 69 επ.

ζόντιο τρόπο όπως μέσω των Συμβάσεων π.χ. του ΟΗΕ, του ΟΟΣΑ, ή του Συμβουλίου της Ευρώπης, που από την κύρωσή τους καθίστανται εσωτερικό δίκαιο), αλλά και –κυρίως– της *κάθετης αρμοδιότητας* (όπως με την άμεση εφαρμογή Κανονισμών και Οδηγιών της Ε.Ε.). Επιπλέον, μπορούμε να παρατηρήσουμε και επιρροές που προέρχονται και από άλλα *υπερεθνικά όργανα*, όπως από την Παγκόσμια Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου, ή την Ομάδα Διεθνούς Χρηματοοικονομικής Δράσης κατά του Ξεπλύματος (FATF), που πιέζουν με τη σειρά τους για την υιοθέτηση συγκεκριμένων κανόνων από τον εθνικό νομοθέτη. Το επικίνδυνο είναι ότι αυξάνεται η νομοθετική αρμοδιότητα της εκτελεστικής εξουσίας των υπερεθνικών οργάνων χωρίς δημοκρατικές διαδικασίες. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, μόνο στη Γαλλία –και μόνο μέχρι το 2000– είχαν καταμετρηθεί περισσότερα από 68.000 κοινοτικά κείμενα άμεσης εφαρμογής. Παρ' όλο που το κοινοτικό δίκαιο στην αρχή ρύθμιζε τεχνικά ζητήματα, σήμερα έχει φθάσει να επηρεάζει ολόκληρους κλάδους του δικαίου και το ίδιο το ποινικό δίκαιο.

Από την άλλη πλευρά, διαπιστώνουμε ότι αναφύονται συνεχώς διάφορες «Εθνικές Αρχές», που στην ουσία είναι υπερεθνικές, αφού προκύπτουν κατ' επιταγή υπερεθνικών οργάνων, όπως η Εθνική Αρχή για το Ξέπλυμα. Ο Ν.3424/2005¹³ που εισήγαγε τον επαγγελματικό χαφιεδισμό με την κατασταλτική νομοθεσία για το ξέπλυμα, προσαρμόζοντας την εθνική νομοθεσία στη σχετική ευρωπαϊκή Οδηγία του 2001, πήρε τα εύσημα από τη FATF, αφού αυτή επηρέασε την Ευρωπαϊκή νομοθεσία με τις συστάσεις της για την τρομοκρατία¹⁴.

13. ΦΕΚ Α' 305/13.12.2005. Τροποποίηση, συμπλήρωση και αντικατάσταση διατάξεων του Ν. 2331/1995 (ΦΕΚ 173 Α') και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας στην Οδηγία 2001/97/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την πρόληψη της χρησιμοποίησης του χρηματοπιστωτικού συστήματος με σκοπό τη νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και άλλες διατάξεις. Ο Ν.3424/2005 αντικαταστάθηκε εξ ολοκλήρου από τον Ν. 3691/2008 που ενσωμάτωσε την τρίτη Οδηγία για το ξέπλυμα (2005/60/ΕΚ).

14. FATF, *40 Recommendations*, Οκτώβριος 2003, <http://www.fatf-gafi.org>. Οι συστάσεις της FATF αναθεωρήθηκαν στις 16.2.2012. Βλ. FATF, *International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Pro-*

Με τις παραπάνω επιρροές μπορεί να παρατηρήσει κανείς και μόνο σε επίπεδο Ε.Ε. (κυρίως με την κάθετη αρμοδιότητα) εκτός άλλων τα εξής προβλήματα¹⁵:

α) Δημοκρατικό έλλειμμα, αφού οι αποφάσεις είναι κυρίως προϊόν εκτελεστικής εξουσίας των υπερεθνικών οργάνων.

β) Δίδεται προτεραιότητα στην ασφάλεια και όχι στην προστατευτική των εννόμων αγαθών λειτουργία του ποινικού δικαίου.

γ) Η θεματολογία καθρεφτίζει τις ανάγκες ενός συμβολικού ποινικού δικαίου υποκύπτοντας στις προτεραιότητες της διεθνούς σκηνής. Αρκεί, παραδειγματικά, να θυμίσουμε τις φορτικές πιέσεις των ΗΠΑ προς την Ε.Ε., όπως στην περίπτωση του *Passenger Name Records* (PNR), για τη δημιουργία μιας Μονάδας για την επεξεργασία στοιχείων επιβατών και διαβίβαση 19 βιομετρικών στοιχείων που κατέληξαν στην υιοθέτηση της Απόφασης-πλαίσιο του 2010¹⁶, αλλά και τις πιέσεις πολυεθνικών εταιρειών προς την Ε.Ε. για την εισαγωγή γενετικά τροποποιημένων τροφίμων και οργανισμών.

δ) Όλο και περισσότερο επιβάλλεται τυποποίηση εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης¹⁷. Η καταστολή γίνεται όλο και περισσότερο έργο των αστυνομικών και μυστικών υπηρεσιών. Στην Ε.Ε. η πολιτική της εναρμόνισης με την ιδέα του Τάμπερε –όσο και αν διατηρεί θεωρητική αναφορά στην προστασία των δικαιωμάτων– αποτελεί προφανή υποχώρηση από το φιλελεύθερο και δημοκρατικό μοντέλο Αντεγληματικής πολιτικής.

Διαπιστώνουμε λοιπόν:

liferation. The FATF Recommendations, February 2012, <http://www.fatf-gafi.org/topics/fatfrecommendations/documents/fatf-recommendations.html>.

15. Στεφ. Παύλου, «Το ποινικό δίκαιο και οι αποφάσεις-πλαίσια της Ε.Ε., μια ακόμη επικίνδυνη πύλη εισόδου του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου στο ελληνικό», ΠοινΧρ 2004 (11), σ.961 επ.

16. Για το ζήτημα αυτό, βλ. Αθ. Συκιώτου, «Η προληπτική χρήση του Διαδικτύου στο όνομα της ασφάλειας και οι παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των προσωπικών δεδομένων», σε: Σύμμεικτα προς τιμή του Καθηγ. Πέτρου Παραρά με τίτλο: Το Δημόσιο Δίκαιο σε Εξέλιξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, 2012, σσ.987-1005.

17. Στεφ. Παύλου, όπ. παρ.

α) Συρρίκνωση της εθνικής κυριαρχίας των κρατών προς όφελος μιας ευρωπαϊκής συγκυριαρχίας.

β) Η Ε.Ε. διαθέτει όργανα άσκησης άμεσης ποινικής εξουσίας (Ευρωπαϊκή Εισαγγελία, Eurojust).

γ) Προσέγγιση των νομοθεσιών με αμοιβαία αυτόματη αναγνώριση ποινικών δικαστικών αποφάσεων και διατάξεων και ενιαίες διαδικαστικές ευρωπαϊκές πράξεις (ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης). Ωστόσο, η προσέγγιση επιχειρείται στο πεδίο της καταστολής και όχι της πρόληψης (υπάρχει σαφής περιορισμός). Δυσχεραίνεται ο κριτικός έλεγχος και η επεξεργασία των επιπτώσεων στις εθνικές νομοθεσίες και πρακτικές. Γι' αυτό επισημαίνεται η ανάγκη περιοδικού ελέγχου από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και τα εθνικά Κοινοβούλια.

B.1.2. Επιρροή του εθνικού δικαίου μέσω της νομολογίας υπερεθνικών δικαστηρίων

Το εθνικό δίκαιο επηρεάζεται ακόμη από τη νομολογία των υπερεθνικών δικαστηρίων και της ερμηνευτικής τους εξουσίας επί των διεθνών και ευρωπαϊκών κανόνων, όπως το ΕΔΔΑ, που οδηγούν τα κράτη να υιοθετήσουν συγκεκριμένες διατάξεις. Έτσι, η υπόθεση του ΕΔΔΑ, *Μακαρατζής κατά Ελλάδος*¹⁸, έγινε αφορμή για να αλλάξει ο νόμος περί οπλοφορίας και χρήσης όπλων από αστυνομικούς με την υιοθέτηση του Ν.3169/2003. Επίσης, στην υπόθεση *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*¹⁹, το ΕΔΔΑ συνέστησε στα κράτη μέλη τη λήψη συγκεκρι-

18. ΕΔΔΑ, απόφαση της 20.12.2004 (αρ. αιτ. 50385/99). Ήδη με την παραπομπή της Ελλάδας είχε δοθεί η αφορμή για την αλλαγή του νόμου.

19. ΕΔΔΑ, απόφαση της 7.1.2010 (αρ. αιτ. 25965/04). Η παραπάνω απόφαση αποτελεί την πρώτη, στην ουσία, καταδίκη Κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης σε υπόθεση εμπορίας ανθρώπων για έλλειψη μέτρων προστασίας του θύματος, πρόληψης και αποτελεσματικής καταστολής του συγκεκριμένου εγκλήματος. Είναι επίσης η πρώτη φορά που τονίζεται από το Ευρωπαϊκό δικαστήριο η υποχρέωση σε συνεργασία των κρατών, καθώς και η υποχρέωση λήψης άμεσων μέτρων για την εκπαίδευση των αρχών με σκοπό την ορθή και έγκαιρη αναγνώριση των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων. Βλ. Αθ. Συκιώτου, Σχόλιο στην υπόθεση ΕΔΔΑ, *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας*, 7.1.2010, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, (3) 2010, σ.656-678.

μένων θετικών μέτρων τόσο για την αποφυγή της θυματοποίησης ατόμων στην εμπορία ανθρώπων, όσο και για την προστασία τους, αλλά και για την αποτελεσματική τιμωρία των δραστών. Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Al-Nashiri κατά Πολωνίας* και *Husayn Abu Zubaydah κατά Πολωνίας*²⁰, είχε την ευκαιρία να πάρει θέση σχετικά με τις μυστικές φυλακές²¹ στο έδαφος χωρών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης και να υπογραμμίσει το δικαίωμα επίκλησης της αρχής της μη επέμβασης από ιδιώτη προσεγγίζοντας μέσα από τη διάγνωση των παραβιάσεων των δικαιωμάτων των αιτούντων το διεθνές ποινικό με το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Η εξωεδαφική αρμοδιότητα διευρύνεται όχι μόνο με βάση τις διεθνείς συμβάσεις, αλλά και ως συνέπεια της ευθείας εφαρμογής υπερεθνικών κειμένων προς όφελος ενός υπερεθνικού δικαίου απ' ευθείας

20. ΕΔΔΑ, απόφαση *Al-Nashiri κατά Πολωνίας* της 24.7.2014 και *Husayn Abu Zubaydah κατά Πολωνίας* της 24.7.2014. Οι προσφεύγοντες που είχαν συλληφθεί παράνομα ως ύποπτοι τρομοκρατίας, μεταφέρθηκαν σε μυστικές φυλακές στην Πολωνία, όπου ανακρίθηκαν και βασανίστηκαν από αξιωματούχους της CIA, παραμένοντας υπό κράτηση περισσότερο από πέντε χρόνια χωρίς δίκη. Με την απόφαση αυτή το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η χρήση δόλιων τεχνασμάτων δεν εναρμονίζεται με το άρθ. 6 της ΕΣΔΑ που εγγυάται τη δίκαιη δίκη, ενώ υπάρχει παραβίαση και του άρθ. 5 παρ.1 εδ. γ' και δ' της ΕΣΔΑ που απαγορεύει κάθε σύλληψη, η οποία δεν γίνεται σύμφωνα με τη νόμιμη διαδικασία.

21. Ο Ειδικός Επίτροπος του ΟΗΕ τοποθετήθηκε για τον ρόλο των μυστικών φυλακών στην καταπολέμηση της τρομοκρατίας λέγοντας ότι οι χώρες που απαγορεύουν τα βασανιστήρια γίνονται στην ουσία συνεργοί σε διεθνή εγκλήματα αφού ανέχονται στο έδαφός τους και χορηγούν ασυλίες σε χώρες που επιδίδονται σε αυτά μέσα σε μυστικές φυλακές. Στην Ευρώπη μυστικές φυλακές εντοπίστηκαν σε Γερμανία, Πολωνία, Ρουμανία, ΠΓΔΜ, Ηνωμένο Βασίλειο και Ιταλία. Βλ. Joint Study on Global Practices in Relation to Secret Detention, UN, Human Rights Council, A/HRC/13/42, 19.2.2010, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/13session/A-HRC-13-42.pdf>. Ήδη από το 2006 η Επιτροπή Βενετίας για τη Δημοκρατία μέσω του Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης με γνωμοδότησή της είχε υπογραμμίσει τις νόμιμες υποχρεώσεις των κρατών σε σχέση με τη μεταφορά των κρατουμένων. Βλ. Venice Commission, *Opinion on the International Legal Obligations of Council of Europe Member States in Respect of Secret Detention Facilities and Inter-state Transport of Prisoners*, Opinion no. 363 / 2005, 17-18.3.2006, CDL-AD(2006)009.

εφαρμόσιμου, του οποίου όμως η ασάφεια έχει ως συνέπεια την ενίσχυση του περιθωρίου δικαστικής ερμηνείας με συνέπεια την ακόμη μεγαλύτερη *διεύρυνση της δικαστικής αρμοδιότητας*²².

Οι ευρωπαίοι δικαστές θα μπορούσαν αν ήθελαν να εξετάσουν π.χ. τη συμβατότητα των μέτρων σε εφαρμογή των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ με κίνδυνο όμως να ασκήσουν *έμμεσα έλεγχο* στην «*παγκόσμια διακυβέρνηση*» (: Global Governance). Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι την επόμενη της πτώσης του τείχους του Βερολίνου μέσα στους κόλπους του ΟΗΕ δημιουργήθηκε η Επιτροπή για την Παγκόσμια διακυβέρνηση. Το 2001 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε τη Λευκή Βίβλο για την Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση (: European Governance), όπου έκανε λόγο λιγότερο για *διάκριση εξουσιών* (νομοθετική, δικαστική, εκτελεστική) και περισσότερο για *αλλαγή λειτουργιών*, δηλ. για *διάχυτη αρμοδιότητα*. Εξ ου και η ανάγκη για μεγαλύτερο δικαστικό έλεγχο, αναγκαίο όσο αναπτύσσονται παιχνίδια εξουσίας²³.

Διαπιστώνουμε ότι μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 δεν έχουμε ισότιμες διεθνείς σχέσεις, αλλά προσπάθεια υιοθέτησης ενός δικαίου (και ποινικού) για την *παγκόσμια διακυβέρνηση*. Από τη μια βλέπουμε τη *διεθνοποίηση* του εθνικού δικαστή που καλείται να εφαρμόσει απ' ευθείας υπερεθνικό δίκαιο, και από την άλλη τη *δικαστικοποίηση (juridictionnalisation)*²⁴ του διεθνούς δικαίου με τη δημιουργία υπερεθνικών δικαστηρίων ισάξιων μεταξύ τους και αυτόνομων που δρουν σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές (όπως σε περιφερειακό επίπεδο το ΔΕΚ, το Δικαστήριο της Ουαγκαντούγκου για την οικονομική ένωση της Δυτικής Αφρικής, το Δικαστήριο του Κίτο για την Ένωση των χωρών των Άνδεων στη Λατινική Αμερική) και τα οποία έρχονται να δώσουν επί-

22. Στη Μ. Βρετανία από το 2000 που υιοθετήθηκε το Human Rights Act, η ΕΣΔΑ έγινε άμεσης εφαρμογής ακόμη και σε τομείς πολιτικούς π.χ. το 2004 η Βουλή των Λόρδων ακύρωσε την Terrorist Act (Νοεμβ.2001) ερμηνεύοντας το άρθ.6 της ΕΣΔΑ για τη δίκαιη δίκη και το τεκμήριο αθωότητας. Βέβαια, ύστερα από λίγο δύο νέοι νόμοι περιόρισαν τις συνέπειες της νομολογίας.

23. *Mireille Delmas-Marty*, Les forces imaginantes du droit (III), La refondation des pouvoirs, όπ. παρ., σ.126 επ.

24. Όπ. παρ., σ.67.

φαση νομιμότητας στη διεθνοποίηση της Αντεγληματικής πολιτικής και των νομοθετικών επιλογών σε παγκόσμιο επίπεδο.

Τελικά αν κοιτάξουμε την Αντεγληματική Πολιτική σε παγκόσμιο επίπεδο βλέπουμε ότι πρόκειται για ένα παιχνίδι ισορροπιών μεταξύ νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας. Διαπιστώνουμε ότι ο ρόλος του υπερεθνικού δικαστή έγκειται στο να καλείται να ερμηνεύσει διατάξεις προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μια υπερεθνική έννομη τάξη που όσο πάει και αποκτά μεγαλύτερη διάσταση ως προς τις έννοιες «δημοκρατία» και «θεμελιώδη δικαιώματα».

B.1.3. Επιρροή του εθνικού δικαίου μέσω των μηχανισμών ελέγχου που προκύπτουν από τις συμβατικές υποχρεώσεις των Κρατών μελών

Οι μηχανισμοί ελέγχου που προκύπτουν από τις συμβατικές υποχρεώσεις των Κρατών μελών ασκούν κι αυτοί πιέσεις μέσω των συστάσεων προς τα κράτη για προσαρμογή της νομοθεσίας, ούτως ώστε το κράτος να συμμορφώνεται με τις επιταγές της εκάστοτε σύμβασης, όπως η Επιτροπή για την πρόληψη των βασανιστηρίων στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ (CPT), η Επιτροπή στο πλαίσιο της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (GRETA), η Επιτροπή κατά της διαφθοράς (GRECO), κ.λπ.

B.1.4. Επιρροή του εθνικού δικαίου από Διεθνείς Μη Κυβερνητικούς Οργανισμούς (ΜΚΟ)

Οι συγκεκριμένες πιέσεις μπορεί να είναι τόσο άμεσες, όσο και έμμεσες. Άμεσες πιέσεις είναι αυτές που προέρχονται από διεθνείς ΜΚΟ, όπως π.χ. η Διεθνής Διαφάνεια ή Διεθνής Αμνηστία, που πιέζουν τα ίδια τα κράτη να υιοθετήσουν ή να τροποποιήσουν τη νομοθεσία τους, ενώ έμμεσες είναι οι πιέσεις που ασκούνται από τις ΜΚΟ προς διεθνείς οργανισμούς ή οργανισμούς διακυβερνητικής συνεργασίας για ν' αλλάξουν διατάξεις σε διεθνή κείμενα, οι οποίες διατάξεις φυσικά θα επηρεάσουν στη συνέχεια τη νομοθεσία των χωρών που θα τις υιοθετήσουν. Ως άμεση μπορεί να χαρακτηριστεί π.χ. η δράση της Διεθνούς Αμνηστίας για την κατάργηση της θανατικής ποινής από ορισμένες χώρες που συνεχίζουν να την υιοθετούν, ή η Διεθνής Ένωση για την

Αναμόρφωση του Ποινικού Δικαίου (: Penal Reform International) που πιέζει για την κατάργηση ή υιοθέτηση συγκεκριμένων εθνικών ποινικών διατάξεων, ενώ ως έμμεση η δράση του European Foundation Centre που ασκεί κριτική στις συστάσεις της FATF για την πρόληψη χρηματοδότησης της τρομοκρατίας²⁵ ή η παρουσία Διεθνών Οργανώσεων για τα δικαιώματα των γυναικών και των παιδιών κατά την υιοθέτηση της Σύμβασης για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων από το Συμβούλιο της Ευρώπης.

B.1.5. Επιρροή του εθνικού δικαίου από υπερκρατικούς φορείς

Πιέσεις στο εθνικό δίκαιο από υπερκρατικούς φορείς μπορούμε να παρατηρήσουμε μέσω της δράσης: α) κρατικών υπηρεσιών σε εθνικό έδαφος άλλων χωρών π.χ. CIA στο πλαίσιο των μυστικών φυλακών που παρακάμπτουν το δίκαιο και τις αρχές της χώρας²⁶, β) ιδιωτικών φορέων π.χ. ιδιωτικοί στρατοί, μισθοφόροι που δεν υπακούουν στο δίκαιο της χώρας στο έδαφος της οποίας βρίσκονται, αλλά εφαρμόζουν δικούς τους κανόνες και γ) οικονομικών φορέων, κυρίως πολυεθνικών εταιρειών (που ενδέχεται να διαθέτουν και ιδιωτικούς στρατούς) και οι οποίες πιέζουν τις κυβερνήσεις ιδίως υπό ανάπτυξη χωρών για την υιοθέτηση κανόνων που εξυπηρετούν τα δικά τους συμφέροντα²⁷.

B.2. Οι συνέπειες των υπερεθνικών και υπερκρατικών επιρροών στην Αντεγκληματική πολιτική των κρατών

Οι υπερεθνικές πιέσεις και επιρροές στην Αντεγκληματική πολιτική είναι αρκετές, αλλά μπορούν να ταξινομηθούν γενικά σε θετικές και αρνητικές.

B.2.1. Ως θετικές συνέπειες μπορούν να χαρακτηριστούν οι προ-

25. Το European Foundation Centre κάλεσε όλες τις ΜΚΟ να εντοπίσουν ασάφειες στις τελευταίες συστάσεις της FATF για την πρόληψη χρηματοδότησης της τρομοκρατίας. Βλ. Σχετικά, European Foundation Centre, [http://www.efc.be/news_events/Pages/NGOs-invited-to-raise-voice-about-Financial-Action-Task-Force-\(FATF\)-paper-to-prevent-terrorist-financing-through-non-profi.aspx](http://www.efc.be/news_events/Pages/NGOs-invited-to-raise-voice-about-Financial-Action-Task-Force-(FATF)-paper-to-prevent-terrorist-financing-through-non-profi.aspx)

26. Βλ. παραπάνω τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ για τις μυστικές φυλακές.

27. Ath. Sykiotou, Les équilibres fragiles de politique criminelle, υπό έκδοση.

στατευτικές των δικαιωμάτων και εγγυήσεων. Τέτοιες είναι αυτές που οδηγούν τον εκάστοτε εθνικό νομοθέτη σε υιοθέτηση προστατευτικών για τα δικαιώματα διατάξεων, συμμορφούμενος στις διεθνείς επιταγές ακολουθώντας τις συστάσεις υπερεθνικών οργάνων ή δικαστηρίων (π.χ. συστάσεις CPT, νομολογία ΕΔΔΑ), ή σε ποινικοποίηση συγκεκριμένων συμπεριφορών, καθώς και αυτές που οδηγούν σε ομοιόμορφη νομοθεσία για την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση εγκλημάτων, όπως η Σύμβαση για το διακρατικό οργανωμένο έγκλημα, ή η Σύμβαση κατά της διαφθοράς, αλλά επίσης και πιέσεις για την προστασία ευάλωτων ατόμων, όπως η Σύμβαση του ΟΗΕ για τα άτομα με αναπηρία ή η Οδηγία για τον ρατσισμό και την ξενοφοβία. Τέτοιες συνέπειες συμβάλλουν στη δημιουργία ενός *jus commune* πιο δίκαιου, με την προϋπόθεση βέβαια, ότι θα πρέπει να υιοθετούνται και να εφαρμόζονται απ'όλα τα κράτη.

B.2.2. Αντίθετα, ως *αρνητικές* μπορούν να χαρακτηριστούν οι συνέπειες που, αφενός προς όφελος των συμφερόντων της αγοράς και αφετέρου προς όφελος της ασφάλειας, περιορίζουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των ατόμων, όπως αυτές που αναθέτουν ευρείες κατασταλτικές αρμοδιότητες στις διωκτικές αρχές (π.χ. η υποχρεωτική λήψη γενετικού υλικού για ανάλυση DNA από τις διωκτικές αρχές, άρθ.200Α ΚΠοινΔ), αλλά και κρυπτοκατασταλτικές αρμοδιότητες προληπτικού χαρακτήρα²⁸ (όπως οι ειδικές ανακριτικές πράξεις που προβλέπονται στο άρθ.253Α ΚΠοινΔ). Τέτοιου τύπου αρμοδιότητες δεν ανατίθενται μόνο σε δημόσια όργανα, αλλά και σε ιδιωτικές αρχές. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Ν.3691/2008 που ενσωματώνει την τρίτη Οδηγία για το ξέπλυμα (2005/60/ΕΚ), βάσει των επιταγών της οποίας δημιουργήθηκε η Επιτροπή καταπολέμησης του ξεπλύματος που έχει αρμοδιότητα μεταξύ άλλων να συλλέγει και αξιολογεί πληροφορίες για ύποπτες συναλλαγές και από ιδιωτικούς φορείς, χωρίς να ορίζεται ποιο θα είναι το

28. Αθ. Συκιώτου, «Η προληπτική χρήση του Διαδικτύου στο όνομα της ασφάλειας και οι παραβιάσεις της ιδιωτικής ζωής και προστασίας των προσωπικών δεδομένων», σε: Σύμμεικτα προς τιμή του Καθηγ. Πέτρου Παραρά με τίτλο Το Δημόσιο Δίκαιο σε Εξέλιξη, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012, σ..987-1005.

πλαίσιο μέσα στο οποίο θα κινούνται για να συλλέγουν πληροφορίες αυτοί οι ιδιωτικοί φορείς, γεγονός που αφήνει πολλά παράθυρα για μη νόμιμες ενέργειες. Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι ενώ τα δικαστήρια θα μπορούσαν να κρίνουν αντισυνταγματικές τις διατάξεις που ιδρύουν ιδιωτικές αρχές ή που εξουσιοδοτούν ιδιωτικές αρχές για συλλογή πληροφοριών και προληπτικούς ελέγχους, δεν το κάνουν, συμβάλλοντας έτσι στο παιχνίδι της «παγκόσμιας διακυβέρνησης».

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αρνητικών συνεπειών προς όφελος των συμφερόντων της αγοράς είναι ο τομέας της εργασίας, που ενώ μέχρι πριν από λίγα υπήρχε ένα πλαίσιο προστατευτικό των δικαιωμάτων του εργαζομένου (και με ποινικές διατάξεις όπως οι περισσότεροι κλάδοι του δικαίου), αυτό σταδιακά βλέπουμε να συρρικνώνεται. Από την Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθ.23)²⁹ μέχρι τον Χάρτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. (άρθ.15)³⁰ το περιεχόμενο του δικαιώματος στην εργασία έχει υποστεί σημαντικές

29. Το Άρθρο 23 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948) προβλέπει:

«1. Καθένας έχει το δικαίωμα να εργάζεται και να επιλέγει ελεύθερα το επάγγελμά του, να έχει δίκαιες και ικανοποιητικές συνθήκες εργασίας και να προστατεύεται από την ανεργία.

2. Όλοι, χωρίς καμία διάκριση, έχουν το δικαίωμα ίσης αμοιβής για ίση εργασία.

3. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα δίκαιης και ικανοποιητικής αμοιβής, που να εξασφαλίζει σε αυτόν και την οικογένειά του συνθήκες ζωής αξίες στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η αμοιβή της εργασίας, αν υπάρχει, πρέπει να συμπληρώνεται με άλλα μέσα κοινωνικής προστασίας.

4. Καθένας έχει το δικαίωμα να ιδρύει μαζί με άλλους συνδικάτα και να συμμετέχει σε συνδικάτα για την προάσπιση των συμφερόντων του.»

30. Το Άρθρο 15 του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ (2010): «Ελευθερία του επαγγέλματος και δικαίωμα προς εργασία:

1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να εργάζεται και να ασκεί το επάγγελμα, το οποίο επιλέγει ή αποδέχεται ελεύθερα.

2. Κάθε πολίτης της Ένωσης είναι ελεύθερος να αναζητά απασχόληση, να εργάζεται, να εγκαθίσταται ή να παρέχει υπηρεσίες σε κάθε κράτος μέλος.

3. Οι υπήκοοι τρίτων χωρών που έχουν άδεια να εργάζονται στο έδαφος των κρατών μελών δικαιούνται συνθηκών εργασίας αντίστοιχων με εκείνες που απολαύουν οι πολίτες της Ένωσης.»

μεταβολές. Αν διαβάσει κανείς συγκριτικά τις δύο αυτές διατάξεις, θα διαπιστώσει ότι η εργασία έγινε πλέον «απασχόληση» και το αντίστοιχο εδάφιο περί *ικανοποιητικής αμοιβής* που προέβλεπε η ΟΔΔΑ έχει απαλειφθεί... Κατά τον ίδιο τρόπο έχει συρρικνωθεί και η απαγόρευση των διακρίσεων (άρθ.21 του Χάρτη) που ενώ κατ' αρχάς φαίνεται να έχει εμπλουτιστεί ως προς τις διακριτικές συμπεριφορές, στην πραγματικότητα έχει υποστεί περιορισμό αν το συγκρίνουμε με το άρθ.2 της ΟΔΔΑ³¹.

Με δυο λόγια, οι υπερεθνικές και υπερκρατικές επιρροές έχουν ως συνέπεια τη δημιουργία δύο τάσεων που προκαλούν *περισσότερη ή λιγότερη κρατική παρέμβαση/απάντηση*³² στο έγκλημα:

1) περισσότερη παρέμβαση μέσω του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης (τυποποίηση/δίωξη/ εκδίκηση/επιβολή ποινής) που εν γένει συμβάλλει σε περισσότερη καταστολή και

2) λιγότερη παρέμβαση που οδηγεί όχι μόνο σε λιγότερη καταστολή –και άρα χρήση του ποινικού συστήματος, αλλά και οποιοδήποτε άλλου– οδηγώντας σε *αποδικαστικοποίηση* με την υιοθέτηση των ακό-

31. Άρθρο 21 του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε.: «Απαγόρευση διακρίσεων.

1. Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνοτικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης, γενετικών χαρακτηριστικών, γλώσσας, θρησκείας ή πεποιθήσεων, πολιτικών φρονημάτων ή κάθε άλλης γνώμης, ιδιότητας μέλους εθνικής μειονότητας, περιουσίας, γέννησης, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.».

Άρθρο 2 της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: «Κάθε άνθρωπος δικαιούται να επικαλείται όλα τα δικαιώματα και όλες τις ελευθερίες που προκηρύσσει η παρούσα Διακήρυξη, χωρίς καμία απολύτως διάκριση, ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τις θρησκείες, τις πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την περιουσία, τη γέννηση ή οποιαδήποτε άλλη κατάσταση. Δεν θα μπορεί ακόμα να γίνεται καμία διάκριση εξαιτίας του πολιτικού, νομικού ή διεθνούς καθεστώτος της χώρας από την οποία προέρχεται κανείς, είτε πρόκειται για χώρα ή εδαφική περιοχή ανεξάρτητη, υπό κηδεμονία ή υπεξουσία, ή που βρίσκεται υπό οποιονδήποτε άλλον περιορισμό κυριαρχίας.».

32. Όπως αποτυπώνονται στα μοντέλα που δημιούργησε η *Mireille Delmas-Marty*, Πρότυπα και τάσεις Αντεγκληματικής πολιτικής, όπ. παρ.

λουθων διαδικασιών:

- Δικαστική συνδιαλλαγή/διαμεσολάβηση (π.χ. στο δίκαιο ανηλίκων, στα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας, αλλά και στα περιουσιακά εγκλήματα – άρθ. 308 Β ΚΠοινΔ). Στην περίπτωση της ποινικής συνδιαλλαγής στα περιουσιακά εγκλήματα μιλάμε για κακουργήματα και αυτό φαίνεται μάλλον σοβαρό ζήτημα. Το ερώτημα που τίθεται είναι: με ποιο κριτήριο παραδεχόμαστε τη δυνατότητα συνδιαλλαγής στα κακουργήματα; Υποτίθεται ότι τα κακουργήματα είναι τόσο σοβαρά που έχουν προεκτάσεις σε όλη την κοινωνία, γι' αυτό είναι και αυτεπαγγέλτως διωκόμενα. Εάν ανοίγουμε τη δυνατότητα συνδιαλλαγής θύματος-δράστη σε τόσο σοβαρά αδικήματα, τότε να υποθέσουμε ότι το επόμενο βήμα είναι να τη δεχθούμε και στην ανθρωποκτονία; Γιατί *ποια η διαφορά σε επίπεδο βαρύτητας μεταξύ κακουργηματικής απάτης και ανθρωποκτονίας από πρόθεση*; Ή μήπως έχουμε αρχίσει να ελαχιστοποιούμε τις κοινωνικές προεκτάσεις της βαρύτητας στα αδικήματα που έχουν οικονομικό χαρακτήρα;

- Συμφιλίωση (πριν τη δίκη π.χ. με αστυνομική ή εισαγγελική διευθέτηση) συνήθως για ήσσονος σημασίας αδικήματα (διαδικασία που σίγουρα συμβάλλει στην κοινωνική ειρήνη, αρκεί να μη θίγονται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου και του θύματος)

- Διαιτησία και

- Αυτορρύθμιση.

Οι δύο τελευταίες μορφές μπορεί να είναι συνήθεις για τις αστικές και εμπορικές διαφορές, ωστόσο καθίστανται άκρως ανησυχητικές όταν εισέρχονται στα όρια του ποινικού δικαίου. Και τούτο, γιατί τα τελευταία χρόνια σοβαρότατα αδικήματα όπως διαφθορά, επικίνδυνη μόλυνση του περιβάλλοντος, ακόμη και εμπορία ανθρώπων με τη μορφή της εργασιακής εκμετάλλευσης, αποσιωποούνται όταν οι υποθέσεις οδηγούνται προς «επίλυση» (και όχι προς τιμώρηση των δραστών) σε όργανα διαιτησίας ή και επιλύονται με αυτορρύθμιση από τους ίδιους τους δράστες, αρκεί οι δράστες να είναι νομικά πρόσωπα με μεγάλο οικονομικό σχήμα (όπως οι πολυεθνικές)³³. Αυτό έχει ως συνέπεια ο

33. Αρκεί να δει κανείς τη φύση των υποθέσεων που έχουν απασχολήσει το δι-

έλεγχος να ξεφεύγει από το κράτος ακόμη κι αν το αδίκημα είναι ποινικής φύσεως.

Γ. Πώς έχει διαμορφωθεί η έννοια της δημόσιας ασφάλειας και οι απαντήσεις κατά του εγκλήματος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης;

Τρία ζητήματα πρέπει να εξετάσουμε υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης : 1) το κοινό αγαθό της δημόσιας ασφάλειας, 2) το έγκλημα ως μορφή διακινδύνευσης και 3) τη λογική της μηδενικής ανοχής.

Τα παραπάνω συνεπάγονται: αφενός μεγαλύτερη καταστολή που επεκτείνεται ακόμη και σε προληπτικό επίπεδο³⁴ και αφετέρου διάχυση των ορίων ενός πανταχού παρόντος κινδύνου.

1. Το κοινό αγαθό της δημόσιας ασφάλειας

Η δημόσια ασφάλεια³⁵ φαίνεται να αναδεικνύεται σήμερα σε μείζον διακύβευμα της Αντεγληματικής πολιτικής, αλλά και της παγκόσμιας διακυβέρνησης, άρρηκτα συνδεδεμένο τόσο με το δικαίωμα των πολιτών στην ασφάλεια, όσο και με την ασφάλεια των δικαιωμάτων των πολιτών. Αυτό που πρέπει να μας απασχολεί είναι το πόσο απλόχερα

εθνές κέντρο διαιτησίας ICSID (: International Centre for Settlement of Investment Disputes) για την επίλυση των διαφορών από επενδύσεις μεταξύ αφενός κρατών και αφετέρου υπηκόων άλλων κρατών. Η αναμέτρηση δυνάμεων είναι εντελώς ασύμμετρη, όταν ιδιώτες καλούνται να έρθουν αντιμέτωποι με κράτη, τα περισσότερα από τα οποία είναι υπερδυνάμεις που κάνουν επενδύσεις σε χώρες υπό ανάπτυξη. Το ICSID δημιουργήθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα. Πολλές χώρες, όπως η Βολιβία, η Βενεζουέλα και η Νικαράγουα, πιστεύουν ότι το ICSID δεν είναι αμερόληπτος διαιτητής και ότι δεν θα πρέπει να είναι σε θέση να κρίνει για όσο διάστημα εξαρτάται από την Παγκόσμια Τράπεζα. Βλ. *Mark Weisbrod*, "ICSID in line of sight: The Bolivia, the Venezuela and the Nicaragua slam the door", Center for Economic and Policy Research, 2007.

34. Αθ. Συκιώτου, «Η προληπτική χρήση του Διαδικτύου», όπ. παρ.

35. Η ρητορική του "δημόσιου κινδύνου", διαμορφώθηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1920, την οποία προασπίστηκε ο J. Edgar Hoover, αρχηγός του νεοϊδρυθέντος το 1929 Ομοσπονδιακού Γραφείου Ερευνών (FBI). *James Dawson*, "Public Danger", *Cardozo Law Review*, April 2015.

οι πολίτες, απέναντι στον φόβο³⁶, παραχωρούν δικαιώματα και ελευθερίες, νομιμοποιώντας τις παρεμβατικές πρακτικές των κατασταλτικών αρχών. Αξίζει να θυμηθούμε την φρενίτιδα που ξέσπασε στη Γαλλία και σε όλο τον κόσμο μετά τη βομβιστική επίθεση κατά του γαλλικού περιοδικού Charlie Hebdo και τις εκδηλώσεις όχι μόνο συμπαραστάσης του τύπου «*Je suis Charlie*»³⁷, αλλά και έκδηλης αγάπης απέναντι στην Αστυνομία που συνέλαβε τους τρομοκράτες. Δεν θέλω να πω μ' αυτό ότι πρέπει να υπάρχει εχθρότητα προς τις αστυνομικές αρχές, αλλά ότι πρέπει να κατανοούμε ότι αυτή η πολιτική νομιμοποιεί παρεμβάσεις που κατ' άλλο τρόπο ίσως και να προκαλούσαν αντιδράσεις.

Από την άλλη πλευρά είναι σαφές ότι μεταλλάσσεται και το έγκλημα με τις διασυνοριακές και οργανωμένες μορφές του να εξελίσσονται διαρκώς. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην τρομοκρατία³⁸, συνεχώς δημι-

36. Νέστωρ Κουράκης, Για να νιώθουμε ασφαλείς μέσα σε μία κοινωνία ενεργών πολιτών, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006. Του ιδίου, «Το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλειά του», Συνήγορος, Ιαν.-Φεβρ. 2000, σ..23-25 και ηλεκτρονικά στο: Νοιώθω ασφαλής, 2006: <http://niotho-asfalis.gr/na/meletes10.pdf>. Του ιδίου, «Ασφάλεια και ελευθερία. Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια, σε: Τιμητικός τόμος Κων. Δ. Κεραμέως, Τ. ΙΙ, 2011, Εκδ. Αντ. Σάκκουλα, σ..657. Χριστίνα Ζαραφωνίτου, Ο φόβος του εγκλήματος / Fear of crime, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, Σειρά: Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης, αρ. 3, 2002.

37. Μετά την τρομοκρατική επίθεση στο περιοδικό που είχε δημοσιεύσει γελοιογραφία του Μωάμεθ, 4 εκατομμύρια Γάλλοι διαδήλωσαν ως ένδειξη υποστήριξης με τη φράση “Je suis Charlie”. Βλ. *Emmanuel Todd, Qui est Charlie? Sociologie d'une crise religieuse*, Paris: Seuil, 2015. Ο συγγραφέας καθορίζει το προφίλ και τα κίνητρα των διαδηλωτών μέσα από την κοινωνική και γεωγραφική προέλευσή τους. Ο συγγραφέας σκιαγραφώντας το προφίλ του μέσου διαδηλωτή ως αυτού που ανήκει στην αστική τάξη των μεγάλων πόλεων και διαπνέεται από ένα κρυφοκαθολικισμό αν και ανήκει κυρίως στην αριστερά, θεωρεί τη διαδήλωση «συλλογική υστερία», που με πρόσχημα την ελευθερία της έκφρασης και την εναντίωση στον θρησκευτικό φανατισμό, έκρυβε ένα άλλο πιο έμμεσο κίνητρο: την ισλαμοφοβία. Η διαδήλωση κατά τον συγγραφέα ευνόησε περισσότερο τις θέσεις της άκρας Δεξιάς. Οι θέσεις του συγγραφέα δέχθηκαν κριτική. Βλ. Εφημερίδα *Le Monde*, 7.5.2015 και *Libération* 3.5.2015.

38. Αντί άλλων: *Χαρ. Δημόπουλος, Παγκοσμιοποίηση και τρομοκρατία*, Εκδ.

ουργούνται νέα τρομοκρατικά παρακλάδια παγκοσμίως (Al-Qaeda, Islamic State, Al-Shebabis), όλο και πιο πολύπλοκα που δύσκολα αντιμετωπίζονται. Παράλληλα, αρχίζει να δημιουργείται κι ένα άλλο είδος τρομοκρατίας: η τρομοκρατία της εγγύτητας³⁹. Αυτή η μορφή της τρομοκρατίας δεν έχει συγκεκριμένους στόχους π.χ. πολιτικά πρόσωπα ή τράπεζες. Μπορεί να επιτεθεί τυφλά κατά απλών πολιτών, που περπατούν σ' ένα πεζοδρόμιο κτυπώντας τους μ' ένα αυτοκίνητο. Έτσι, διαχέεται περισσότερο ο φόβος⁴⁰, γιατί ενώ κάθε πολίτης μπορεί να είναι ένας στόχος, την ίδια στιγμή, μπορεί να είναι ενδεχομένως και τρομοκράτης. Ο καθένας από μας γίνεται ταυτόχρονα και θύμα και τρομοκράτης και αυτό σημαίνει ότι ο φόβος δεν έχει όρια. Ο απλός πολίτης φοβάται ότι θα είναι θύμα, αλλά επίσης φοβάται ότι μπορεί να θεωρηθεί και τρομοκράτης. Γιατί, αφού τα όρια δεν είναι σαφή δεν μπορούμε να είμαστε πια σίγουροι για κανέναν.

2. Το έγκλημα ως μορφή διακινδύνευσης

Παράλληλα με τις οικονομικοκοινωνικές εξελίξεις η έννοια του κινδύνου και της διακινδύνευσης παγκοσμιοποιείται. Παρατηρούμε μια σταδιακή ομογενοποίηση στη φύση των κυρώσεων. Έτσι, το ποινικό δίκαιο που για πολλά χρόνια θωρακίζόταν πίσω από το δόγμα του για να δικαιολογήσει τον σκοπό της ποινικής κύρωσης, που υποτίθεται δεν είχε τίποτα κοινό με την αστική κύρωση⁴¹, βλέπουμε πια να προσεγγίζει

νομική Βιβλιοθήκη, 2006.

39. Τον Δεκέμβριο 2014 τρία περιστατικά στη Γαλλία ήταν αρκετά για να δημιουργήσουν αυτή τη νέα έννοια: α) Jouè-les-Tours (3 αστυνομικοί τραυματίες), Ντιζόν (11 τραυματίες), Ναντ (13 τραυματίες).

40. Arthur A. Jones, Robin Wiseman, "Policing and Terrorism: The French (DIS) connection and the Lessons for America", *International Human Rights Law and Policy*, March 2006, [http://www.lacp.org/Articles%20-%20Expert%20-%20Our%20Opinion/060321-TheFrench\(DIS\)connection-AJ.htm](http://www.lacp.org/Articles%20-%20Expert%20-%20Our%20Opinion/060321-TheFrench(DIS)connection-AJ.htm)

41. Κι ακόμη μια διεύρυνση των ορίων της κάθε κύρωσης· διεύρυνση που ξεκίνησε ήδη στη δεκαετία του 1980 με τη νομολογία του ΕΔΔΑ σχετικά με την έννοια «της κατηγορίας ποινικής φύσεως» (: *matière pénale*), που έφτασε να συμπεριλάβει στην έννοια αυτή κάθε κύρωση με κατασταλτικό χαρακτήρα, παρά το γεγονός ότι αυτή μπορεί ν' ανήκε σε έναν τομέα εκτός του ποινικού. Βλ. *Ath. Sykiotou*, *Le*

«επικίνδυνα» αστικές έννοιες, αφού η έννοια της *πρόληψης* και της *προφύλαξης* έχουν αποκτήσει συνώνυμο περιεχόμενο⁴² απέναντι στην έννοια της επικινδυνότητας.

Στο όνομα της αρχής της *προφύλαξης* που μεταφέρθηκε στο ποινικό δίκαιο από το δίκαιο του περιβάλλοντος και της ασφάλισης κινδύνων, διαπιστώνουμε την εγκατάλειψη της αρχής της υπαιτιότητας του δράστη και της ελεύθερης βούλησής του. Με δυο λόγια αντικειμενοποιείται⁴³ η υπαιτιότητα στο ποινικό δίκαιο. Έτσι, όμως περνάμε στην *αστικοποίηση* του ποινικού δικαίου.

Η προσέγγιση του αστικού με το ποινικό καταλήγει στο ότι και οι δυο κλάδοι σήμερα αναφέρονται στον «μηδενικό» κίνδυνο και κάνουν τα πάντα για να φτάσουν εκεί. Το έγκλημα παύει να θεωρείται ως σύνθετο κοινωνικό πρόβλημα συνδεδεμένο με ποικίλους εγκληματογενείς παράγοντες και αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ως μια σύγχρονη μορφή γενικότερης διακινδύνευσης⁴⁴ που παράγεται από τις κοινωνίες που καλούνται να μοιραστούν και να διαχειριστούν ένα ρίσκο.

Μ' αυτή όμως την έννοια, το έγκλημα αρχίζει να «*αποθηκοποιείται*», γιατί προσλαμβάνεται ως «*ατύχημα*» που μπορεί να υπολογιστεί, να προβλεφθεί και εν τέλει να αποφευχθεί. Θεωρείται τεχνικό και όχι ηθικό πρόβλημα. Από τη στιγμή όμως που θεωρείται ως ατύχημα, παγιώνει την αντίληψη των πολιτών ότι είναι μοιραίο: *διαχειρίσιμο, αλλά αναπόφευκτο*.

Έτσι, η νέα τάση στην Αντεγκληματική πολιτική εστιάζει περισσότερο στην «τεχνολογική εξουδετέρωση» του εγκληματικού κινδύνου. Είναι αυτή που χαρακτηρίζεται ως «*διαχειριστική*» (managerial), υπο-

mouvement de dépenalisation en France et en Grèce: L'alternative administrative, Sakkoulas - Bryulant, 1997, σ. 361 επ.

42. *Mireille Delmas-Marty*, Libertés et sûreté dans un monde dangereux, Paris : Seuil, σ. 25 επ.

43. *Ath. Sykiotou*, "Récidive: Soigner ou punir? Les dilemmes de la sûreté", σε: *Essais de Philosophie Pénale et de Criminologie*, numéro spécial : Incriminer et protéger, Institut de Criminologie de Paris, Editions Dalloz, 2014, Vol.11, σ. 53-82.

44. *David Garland*, "The Rise of Risk", στο: *R. Ericson* (ed.), *Risk and Morality*, Toronto: University of Toronto Press, 2003, σ. 48-86.

γραμμίζοντας την ασφαλιστική (insurance) και αναλογιστική (actuarial)⁴⁵ λογική της τόσο στον έλεγχο του εγκλήματος, όσο και στον τρόπο απονομής της δικαιοσύνης, εισάγοντας μάλιστα νέα ορολογία για να την περιγράψουν όπως: «actuarial justice», «insurance management perspective», ή «risk management perspective». Όροι που παραπέμπουν στην ασφάλιση ατυχημάτων, όπως ο υπολογισμός των πιθανοτήτων, η μείωση ευκαιριών, η παρεμπόδιση ζημιογόνων αποτελεσμάτων, χρησιμοποιούνται και για τη «διαχείριση» του εγκληματικού φαινομένου.

Όπως είναι εμφανές, στόχος της τάσης αυτής δεν είναι η βελτίωση ή επανένταξη εγκληματιών, αλλά η εξουδετέρωση της επικινδυνότητας των πράξεών τους με μεθόδους, που στόχο έχουν το έγκλημα όχι μόνο να καταστεί δυσκολότερο, αλλά και με μεγαλύτερο κόστος για τους εγκληματίες. Όλα κινούνται γύρω από μια ωφελιμιστική λογική (cost/benefit analysis).

Εν όψει αυτού του σκηνικού, βλέπουμε ότι η λειτουργία της ποινής αποκτά ένα χαρακτήρα ολοένα και πιο ωφελιμιστικό στο πλαίσιο της άμυνας της κοινωνίας απέναντι σε μια εγκληματικότητα, της οποίας οι σκληρές μορφές αντέχουν σε κάθε μέτρο. Οι ποινές οδηγούνται περισσότερο από την ιδέα της ασφάλειας της κοινωνίας παρά από αυτή της επανένταξης του εγκληματία, γιατί απλά θεωρούμε ότι είναι καλύτερα να εξουδετερωθεί. Μέσα σ' αυτή τη λογική της εξουδετέρωσης του εγκληματία εντάσσεται και η δημιουργία φυλακών Γ τύπου.

Η νέα τάση⁴⁶ (ή «νέα τάξη») στοχεύει στην έγκαιρη πρόληψη μέσω

45. Η αναλογιστική μέθοδος αποτίμησης του κινδύνου (actuarialism) εμφανίστηκε για πρώτη φορά με τη θεωρία του *Ernest Burgess* στη δεκαετία του 1930 ως εργαλείο στην πρόγνωση της εγκληματικότητας. Τα τελευταία χρόνια εξελίχθηκε στις ΗΠΑ ως μέθοδος για τη μέτρηση της επικινδυνότητας βίαιων εγκλημάτων με κλίμακα διακινδύνευσης βάσει ορισμένων χαρακτηριστικών του ατόμου (actuarial risk assessment tool) π.χ. στη χρήση ναρκωτικών. Βλ. *Bernard Harcourt*, *Against Prediction: Profiling, Policing, and Punishing in an Actuarial Age*, Chicago: University of Chicago Press, 2007.

46. Η νέα αυτή τάση πήρε μορφή στη Ν Υόρκη στις αρχές της δεκαετίας του '90 φτάνοντας σταδιακά: από τον συντηρητικό Banfield στα μέσα της δεκαετίας του '70 στον νεο-συντηρητικό Wilson, σε συνεργασία με τον Herrstein (: "Crime and Hu-

της «διαχείρισης» ολόκληρων ομάδων που ενσαρκώνουν τα προφίλ των εγκληματικών κινδύνων και που πιθανολογείται ότι θα αναπτύξουν συγκεκριμένους τύπους εγκληματικότητας. Το profiling έχει αναχθεί πλέον όχι τόσο σε μέθοδο ταυτοποίησης δραστών συγκεκριμένων εγκλημάτων (όπως αρχικώς ήταν η αποστολή του), όσο σε μέτρο σύγκρισης των «τίμιων ανθρώπων» από τους εγκληματίες⁴⁷. Έτσι, οι διαδικασίες της πρόληψης δεν εστιάζουν σε αιτίες που σχετίζονται με το έγκλημα, αλλά στα χαρακτηριστικά των ομάδων που εκλαμβάνονται ως πηγές κινδύνων ενισχύοντας τον έλεγχο τους με παρακολούθηση από μων σε συνεχή βάση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα το πρόγραμμα CAPPS (Computer Assisted Passenger Pre-Screening System)⁴⁸ και το Terrorist Watch List⁴⁹ που θεωρούνται από τις ΗΠΑ η καλύτερη

man Nature”) και στη διάσημη θεωρία των *James Wilson* και *Georges Kelling* (: 1982, “Broken Windows. The Police & Neighbourhood Safety”) στη δεκαετία του '80 που συνδέθηκε με την πολιτική της μηδενικής ανοχής. Βλ. *Τόνια Τζαννετάκη*, Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006.

47. Κατά τη σύλληψη του Lombroso, που ήθελε τους εγκληματίες βιολογικά ανώμαλες προσωπικότητες, μόνες αυτές ικανές να διαπράξουν έγκλημα, σε αντίθεση με τους «τίμιους ανθρώπους».

48. Το πρόγραμμα αυτό δημιουργήθηκε το 1998 και σταμάτησε το 2004 για να αντικατασταθεί από το Secure Flight List το 2009-2010 και στη συνέχεια από το No Fly List που το 2013 περιείχε ήδη 47.000 ονόματα «επικίνδυνων» επιβατών. Το πρόγραμμα προβαίνει σε αξιολόγηση όλων των επιβατών, πριν από την επιβίβαση τους σε αεροπλάνο, δημιουργώντας ένα προφίλ με βάση τα στοιχεία που διαθέτει και καταλήγοντας στο ενδεχόμενο αυτοί να είναι ή όχι τρομοκράτες. Το ποιος θα καθόριζε βέβαια τα στοιχεία που έπρεπε να περιέχει το πρόγραμμα για να καταλήξει στο καθορισμένο προφίλ τρομοκράτη είναι ένα εύλογο ερώτημα... Υποτίθεται ότι οι ΗΠΑ ανέλαβαν την υποχρέωση να απομονώνουν με ειδικό αυτοματοποιημένο φίλτρο τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα με τη γενική ωστόσο επιφύλαξη να μη δεσμεύονται να τα χρησιμοποιούν ή να τα διαδίδουν στο πλαίσιο μιας ποινικής διαδικασίας ή λόγω των απαιτήσεων που προβλέπονται από τον νόμο των ΗΠΑ! Βλ. *Αθ. Συκιώτου*, Το Διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2009, σ. 172 επ.

49. Το 2009 η λίστα αυτή περιείχε ήδη ένα εκατομμύριο ονόματα ύποπτων για τρομοκρατικές ενέργειες. Τέτοιες λίστες υπάρχουν και εκτός ΗΠΑ, όπως στον Καναδά.

γραμμή άμυνάς τους (: “our best line of defense”) και που περιλαμβάνουν στις λίστες τους αμέτρητους υπόπτους.

3. Η λογική της μηδενικής ανοχής

Η θεωρία της «κοινωνικής απειθαρχίας/αταξίας» αξιοποιήθηκε πολιτικά στις ΗΠΑ για την προώθηση ενός μοντέλου «Αντεγληματικής πολιτικής μηδενικής ανοχής»⁵⁰. Η θεωρία αυτή –που πήρε 10 χρόνια για να εδραιωθεί– στηρίζεται αφενός στην υπόθεση ότι η ανασφάλεια των πολιτών αποτελεί ευνοϊκή συνθήκη ανάπτυξης της εγκληματικότητας και αφετέρου στη θέση ότι η αντιμετώπιση μικρών παρεκκλιουσών συμπεριφορών μπορεί να οδηγήσει στη μείωση σοβαρότερων μορφών εγκληματικότητας και στην εμπέδωση της δημόσιας ασφάλειας. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η *αταξία* συνεπεία της δραστηριότητας των εγκληματιών, αφενός οδηγεί στην αύξηση της εγκληματικότητας και

50. Οι Wilson και Kelling επιχειρούν να εξάρουν τη σημασία της ευταξίας υπογραμμίζοντας ότι η λύση βρίσκεται στην αύξηση των πεζών περιπολιών και αναφέρονται στο πρόγραμμα «Safe & Clean Neighbourhoods Program», που εφαρμόστηκε το 1970 στο N. Jersey με στόχο τη μείωση της εγκληματικότητας. Οι Wilson και Kelling θεωρούν ότι η ανασφάλεια των πολιτών σε μια συνοικία αποτελεί την κύρια αιτία για την εγκατάλειψη της συνοικίας και τον αφανισμό της. Τη σκέψη του Wilson επηρέασε ο Banfield (1974) με τη θεωρία που συνδέει το έγκλημα με την αταξία (disorder), εντοπίζοντας το κομβικό σημείο της σύνδεσης στην έννοια του «ατόμου χαμηλής τάξης» (: lower-class individual). Για τον Banfield οι εγκαταλελειμμένες από τους ευκατάστατους κατοίκους συνοικίες παρακαμάζουν και σ' αυτές έρχονται άτομα με χαμηλά εισοδήματα. Έτσι, τα κτήρια μένουν αφρόνιστα, με σπασμένα τζάμια (: broken windows), κλπ. Η εγκατάλειψη και αδιαφορία αποτελούν αιτιώδη συνθήκη για την αύξηση της εγκληματικότητας των σύγχρονων πόλεων, αναζητώντας αιτίες με οικονομικοκοινωνικά κριτήρια. Το χαμηλής τάξης άτομο είναι προσανατολισμένο στο παρόν ζώντας ανεύθυνα, αντίθετα με το ανώτερης τάξης που είναι προς το μέλλον. Το άτομο χαμηλής τάξης το παρουσιάζει ανειδίκευτο, ότι αλλάζει συχνά δουλειές, ή είναι άνεργος, επιθετικός και βίαιος, ανεύθυνος οικογενειάρχης ή ανύπαντρος και αδιάφορος για τα σεξουαλικά ήθη και ότι δεν ενδιαφέρεται καθόλου ή ελάχιστα να επιδιορθώσει την κατοικία του. Του αποδίδει πλήρη ευθύνη για τη ζωή του και την οικονομική του κατάσταση. Το άτομο χαμηλής τάξης αντιστοιχεί στον «ενοχλητικό», «κοινωνικά απείθαρχο» των Wilson και Kelling, οι οποίοι χρησιμοποιούν τον όρο “order”, αλλά εννοούν “class”.

αφετέρου σε περισσότερη αταξία. Έτσι, η επίδειξη μηδενικής ανοχής από πλευράς των αρχών θεωρείται ότι όχι μόνο ανακόπτει τη σχέση μεταξύ αταξίας και εγκλήματος, αλλά ότι αναβαθμίζει και τη ζωή των πολιτών.

Η επιδίωξη της ασφάλειας πια γίνεται *αυτοσκοπός* με συνέπεια η συναίνεση να καθίσταται σιωπηλό χαρακτηριστικό ελέγχου. Το τεκμήριο εμπιστοσύνης στον κοινωνικό έλεγχο ανατρέπεται: όλοι ελέγχονται και όλοι αντιμετωπίζονται ως εν δυνάμει παραβάτες. Το βάρος πέφτει στην έγκαιρη πρόληψη, με την έγκαιρη πρόγνωση της επικινδυνότητας. Έτσι, όμως, δεν ελέγχεται η απόκλιση από τον κανόνα, αλλά πιστοποιείται η συμμόρφωση στους κανόνες ελέγχου. Η υποψία πέφτει πάνω στον καθένα και έτσι διαμοιράζεται και η ευθύνη για την ατομική ασφάλεια του καθενός. Συνέπεια τούτου είναι η εκούσια παθητική συμμετοχή στις διαδικασίες ελέγχου, αλλά και η αλλαγή στο βάρος της απόδειξης γιατί το άτομο καθίσταται υποχρεωμένο να αποδείξει ότι δεν είναι εγκληματίας.

Η εποχή του Δικαίου που ήταν θεμελιωμένη σε συγκεκριμένες και σαφείς εγγυήσεις και αρχές καθίσταται όλο και πιο θολή.

Δ. Σύνδεση της ασφάλειας των προσώπων με την ασφάλεια των αγορών

Το ερώτημα που τίθεται είναι: πώς συνδέεται η ασφάλεια των προσώπων με την ασφάλεια των αγορών και ειδικότερα αν το Δίκαιο που διαμορφώνεται με τις επιταγές της παγκοσμιοποίησης παραμένει ανθρωποκεντρικό ή εξυπηρετεί περισσότερο τους σκοπούς της παγκόσμιας αγοράς και των οικονομικών φορέων⁵¹;

Η δημιουργία του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ) το 1994, σηματοδότησε μια πραγματική ρήξη μεταξύ παγκόσμιας αγοράς και κοινωνικών δικαιωμάτων⁵². Και αυτό γιατί, ενώ επιταχύνθηκε η ένταξη της παγκόσμιας αγοράς, δεν έγιναν το ίδιο γρήγορες προσπάθει-

51. *Mireille Delmas-Marty*, Pour un droit commun, Paris: Seuil, 1994, σ..233. Της ίδιας, Τρεις προκλήσεις για ένα παγκόσμιο δίκαιο, Νομ. Βιβλιοθήκη, Σειρά Ποιν. Δικαιοσύνης (2)2000.

52. *Mireille Delmas-Marty*, Résister, Responsabiliser, Anticiper, όπ. παρ., σ..38.

ες για την ένταξη του προστατευτικού μηχανισμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Το ότι η οικονομία αποτελεί πρώτη προτεραιότητα υποστηρίζεται από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και την Παγκόσμια Τράπεζα που έχουν πάρει τη συνήθεια ν' αξιολογούν τα εθνικά δίκαια με οικονομικά κριτήρια σε βάρος των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι πρώτες εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας που υιοθετήθηκαν το 2004 με τίτλο "Doing Business"⁵³, θεωρούν το εργατικό δίκαιο ως εμπόδιο στις επενδύσεις χαρακτηρίζοντας «δυσκολίες» και «κόστος» τους κανόνες προστασίας των εργαζομένων (: εκ των οποίων πολλοί κανόνες προβλέπουν και ποινικές κυρώσεις για τους εργοδότες) και φτάνουν μέχρι να επιβάλλουν βαθμούς ποινής (points de pénalité) στα κράτη που δίνουν πολλά δικαιώματα στους εργαζομένους.

Η παγκοσμιοποίηση ξεχωρίζει το δίκαιο της αγοράς από το κοινωνικό δίκαιο και ευνοεί την κουλτούρα της αγοράς, εξουδετερώνοντας εκ προοιμίου τις εθνικές πρωτοβουλίες και αντιστάσεις. Με δύο λόγια, η οικονομική παγκοσμιοποίηση ανοίγει τον δρόμο για ένα πραγματικό «ιμπεριαλισμό της αγοράς» και ο πόλεμος κατά του εγκλήματος σε συνδυασμό με τη χρήση των νέων τεχνολογιών⁵⁴ αναγγέλλει την άφιξη αυτού που αποκαλεί η Delmas-Marty μιας «κοινωνίας διαρκούς επίβλεψης» (: société du regard permanent)⁵⁵.

Ε. Ποια η σχέση της τεχνολογίας με την Αντεγκληματική πολιτική;

Η τεχνολογία όπως και το έγκλημα τρέχουν πιο γρήγορα από το Δίκαιο που αντιδρά πάντα δεύτερο. Πέρα από τη γενικά γνωστή συμβολή των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας στην εξάπλωση του εγκλήματος⁵⁶

53. <http://doingbusiness.org/>

54. Chr. Akrivopoulou, N. Garipidis, Human Rights and Risks in the Digital Era: Globalization and the Effects of Information Technologies, Information Science Reference, 2012.

55. Mireille Delmas-Marty, Modèles et mouvements de politique criminelle, Ed. Economica, 1983, σ.151 επ.

56. Βλ. Αθ. Συκιώτου, Το Διαδίκτυο ως σύγχρονο όχημα θυματοποίησης, όπ.

για την αντιμετώπιση του οποίου υπάρχουν αποσπασματικές ρυθμίσεις μόνο σε περιφερειακό επίπεδο (νομοθεσία Ε.Ε. και Σύμβαση της Βουδαπέστης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το κυβερνοέγκλημα), για τις υπόλοιπες τεχνολογίες ελάχιστα είναι γνωστά και ακόμη πιο ελάχιστα έχουν αποτελέσει αντικείμενο ρύθμισης από πλευράς διεθνούς δικαίου.

Το πρόβλημα είναι ότι όπως εξελίσσεται γρήγορα η τεχνολογία, έχει φτάσει να προσβάλλει πια ταυτόχρονα τις προσλαμβάνουσες για το ίδιο το ανθρώπινο είδος⁵⁷ και τα όρια δράσης επί του ανθρώπου (βιοτεχνολογία), αλλά και τις προσλαμβάνουσες για την κοινωνία μέσω των νέων δυνατοτήτων που αυτή προσφέρει⁵⁸. Η βιοηθική⁵⁹, η βιοτεχνολογία και η νανοτεχνολογία χρειάζονται άμεσα κοινή νομική ρύθμιση σε παγκόσμιο επίπεδο, γιατί έχουν ανοίξει τα όρια *μεταξύ του ανθρώπου και του πράγματος* σε σημείο που έχουν ήδη θέσει σε αμφισβήτηση τη διάκριση αυτή.

Το φάντασμα της ευγονικής είναι ήδη εδώ και όχι μόνο μέσω της *πρόγνωσης* (προγεννητικής) ασθενειών ή ανωμαλιών, αλλά και της *επιλογής* των χαρακτηριστικών του εμβρύου (προεμφύτευση με έμβρυο που έχει παραχθεί *in vitro*), και ακόμη μέσω της *υποχρεωτικής στέρωσης* εγκληματιών.

Στις ΗΠΑ⁶⁰ τους βιαστές και παιδόφιλους τους εξουδετερώνουν με

παρ., σ.15 επ.

57. *M. Κρανιδιώτη* (Επιμ.), *Νέες τεχνολογίες και ανθρώπινα δικαιώματα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008.

58. *Mireille Delmas-Marty*, *Résister, Responsabiliser, Anticiper*, σ. 82.

59. *Διονύσιος Σπινέλλης*, «Η βιοηθική από τη σκοπιά του δικαίου», στον τιμητικό τόμο *Καλλιόπης Σπινέλλης*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.1183 επ.

60. California, Florida, Georgia, Louisiana, Montana, Oregon, Texas, and Wisconsin. Στην Καλιφόρνια ψηφίστηκε την 1^η Ιανουαρίου 1996, ο νόμος για τους σεξουαλικά βίαιους δράστες (Sexually Violent Predators (SVP) Act)/ στη Φλόριδα ο νόμος της 1^{ης} Οκτωβρίου 1997 έθεσε την επιλογή στον δράστη. Βλ. Larry Helm Spalding, "Florida's 1997 Chemical Castration Law: A Return to the Dark Ages", *Florida State University Law Review*, 1998: <http://www.law.fsuedu/journals/lawreview/frames/252/spalfram.html>. Στη Γερμανία η εξουδετέρωση τίθεται ως επιλογή στον δράστη. Υποστηρίζεται ότι δεν πρόκειται να ψηφιστεί υποχρεωτικός ευνουχι-

χημικό τρόπο καθιστώντας τους ανίκανους (είτε με ένεση, που μειώνει το επίπεδο της τεστοστερόνης στο αίμα σε προεφηβικά επίπεδα, είτε με εγχείριση). Οι δράστες καθίστανται αβλαβείς για βιασμό ενώ υποτίθεται ότι δεν γίνονται ανίκανοι προς τεκνοποιία⁶¹. Η Καλιφόρνια, η Georgia, η Louisiana, η Montana και το Wisconsin εφαρμόζουν αυτό το μέτρο *υποχρεωτικά* σε δράστες που καταδικάζονται για σεξουαλικά εγκλήματα κατά ανηλίκων.

Ο Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. απαγορεύει την θετική ευγονική (άρθ.3 παρ.2). Συγκεκριμένα ο Χάρτης περιλαμβάνει την απαγόρευση των ευγονικών πρακτικών, ιδίως όσων αποσκοπούν στην επιλογή των προσώπων, την απαγόρευση της μετατροπής του ανθρωπίνου σώματος και αυτών των ιδίων των μερών του σε πηγή κέρδους και την απαγόρευση της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης των ανθρωπίνων όντων. Τι γίνεται όμως με την αντιγραφή δεδομένων εγκεφάλου⁶², αλλά και άλλες επεμβάσεις που υποτίθεται ότι γίνονται για θεραπευτικούς σκοπούς; Σε ορισμένες χώρες έχουν ήδη ρυθμιστεί αυτά τα θέματα που, τους περισσότερους από εμάς, μας πιάνουν αδιάβαστους και απροετοίμαστους νομικά.

Ακόμη πιο σοβαρό ζήτημα αποτελεί το ότι η μελλοντική αγορά του ανθρώπινου γονιδιώματος ενέχει τον κίνδυνο να σβήσει τα όρια μεταξύ θεραπευτικών παρεμβάσεων και αυτών με σκοπό τη βελτίωση του ανθρώπινου είδους που συμβολίζεται με το πρόσημο: (*h+*) με στόχο την *υπερανθρωποποίηση*⁶³ (*super-human*), που όμως δεν κατατείνει στην ηθική ανύψωση του ανθρώπου, αλλά μόνο στο να καταστήσει τον άνθρωπο αδιαπέραστο από πόνο, ασθένεια και γηρατειά, ακριβώς όπως

σμός.

61. http://www.csun.edu/~psy453/crimes_y.htm

62. Γαλλικός νόμος n° 2011-814 της 7.7.2011 σχετικά με τη βιοηθική. Ρητά αναφέρεται ότι ο χρήση δεδομένων του ανθρώπινου εγκεφάλου γίνεται μόνο για ιατρικούς σκοπούς και στο πλαίσιο δικαστικής πραγματογνωμοσύνης και μόνο με τη γραπτή συναίνεση του ατόμου.

63. *Mireille Delmas-Marty*, Résister, Responsabiliser, Anticiper, όπ. παρ., σ.96. *Της ιδίας*, "Hominisation et humanisation", Collège de France, Conférence au Colloque: "Darwin a deux cents ans", *La lettre du Collège de France*, no 27, Décembre 2009, <http://lettre-cdf.revues.org/99>.

αντίστοιχα τα γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα⁶⁴ καθίστανται απρόσβλητα και παρατείνεται η διάρκειά τους. Ήδη το 2009 μια μελέτη στις ΗΠΑ⁶⁵ συστήνει την «πατεντοποίηση» του ανθρωπίνου είδους! Ίσως, βέβαια, κάτι τέτοιο να καθίσταται αναγκαίο πλέον ενόψει της κατασκευής αυτόνομων ρομπότ που κινδυνεύουν να περνάνε για ανθρώπινα όντα (truly ethical)⁶⁶. Τέτοια ρομπότ έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί για θεραπευτικούς, αλλά και για στρατιωτικούς σκοπούς. Η δεύτερη χρήση τους δημιουργεί σοβαρές σκέψεις, ιδίως όταν έχουμε απώλειες ανθρωπίνων ζωών (το 2007 ένα ρομπότ σκότωσε δικούς του στρατιώτες στο Ιράκ). Στην περίπτωση αυτή, πολλά ερωτήματα εγείρονται σχετικά με την απόδοση ευθυνών. Οσοούτω αναγγέλλεται και η γενικευμένη χρήση τέτοιων ρομπότ στην αστυνόμευση και δίωξη του εγκλήματος (δηλ. χρήση τόσο για πόλεμο, όσο και για ειρήνη).

Απ' όλα τα παραπάνω δεν έχουμε να παρατηρήσουμε παρά ένα νομικό χάος⁶⁷. Η παγκοσμιοποίηση καταστρέφει τη συνοχή του εθνικού δικαίου, ενώ η αποσπασματοποίηση της προστασίας των δικαιωμάτων εμποδίζει την παγκόσμια συνοχή: τεχνολογικές αμφισημίες, αντιθέσεις αγορών, ασυμφωνίες στην προστασία των εννόμων αγαθών δεν συμβάλλουν σ' αυτή τη συνοχή. Είναι λοιπόν απαραίτητο όσο και επείγον

64. Σήμερα κυκλοφορούν ελεύθερα στην Ε.Ε. 49 γενετικά τροποποιημένα τρόφιμα για ανθρώπους και ζώα. Ο κατάλογος των επιτρεπόμενων γενετικά τροποποιημένων φυτών και το ακριβές πεδίο εφαρμογής της άδειας λειτουργίας τους είναι διαθέσιμα στο μητρώο της Ε.Ε. «Γενετικά Τροποποιημένα τρόφιμα και ζωοτροφές»: http://ec.europa.eu/food/dyna/gm_register/index_en.cfm

65. F. Allhoff, P. Lin, J. Moor, J. Werckert, Ethics and Human Enhancement. 25 Questions and Answers, US National Science Foundation, 31.8.2010.

66. Peter M. Asaro, "What Should We Want From a Robot Ethic?", *International Review of Information Ethics*, Vol. 6, 12/2006, http://www.i-r-i-e.net/inhalt/006/006_Asaro.pdf/ Patrick Lin, George Bekey, Keith Abney, Autonomous Military Robotics: Risk, Ethics, and Design, California Polytechnic State University, San Luis Obispo, 2008, http://digitalcommons.calpoly.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=phil_fac.

Ronald C. Arkin, Moral Emotions for Robots, Mobile Robot Laboratory, Georgia Institute of Technology, 2013, <http://www.cc.gatech.edu/ai/robot-lab/online-publications/moral-final2.pdf>

67. Mireille Delmas-Marty, Résister, Responsabiliser, Anticiper, όπ. παρ., σ. 97.

να βρεθεί ένα νέο εργαλείο συνοχής.

ΣΤ. Υπάρχει δυνατότητα ανάταξης της Αντεγκληματικής πολιτικής ή η ολίσθηση είναι μη αναστρέψιμη;

Απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, οι προσπάθειες για την οικουμενοποίηση του δικαίου έχουν ήδη αρχίσει. Εγκλήματα με χαρακτήρα *οικουμενικό* αναγνωρίστηκαν ήδη από τη δίκη της Νυρεμβέργης (τα εγκλήματα «κατά της ανθρωπότητας») με θύμα όλη την ανθρωπότητα. Διαπιστώνουμε ότι η ανθρωπότητα γίνεται κάτοχος μιας οικουμενικής κληρονομιάς που περιλαμβάνει τα μνημεία, τη φύση, τη Σελήνη και τα λοιπά ουράνια σώματα, αλλά και την πολυμορφία των πολιτιστικών εκφράσεων (Σύμβαση UNESCO, 2005), φθάνοντας μέχρι να συμπεριλάβει και το ανθρώπινο γονιδίωμα (άρθ.1 Διακήρυξης της UNESCO, 11 Νοεμβρίου 1997)⁶⁸.

Στην οικουμενοποίηση του δικαίου συμβάλλουν και οι υπερεθνικοί δικαστές (ΔΠΔ, ΕΔΔΑ, ΔΕΚ, κ.λπ.) που προσπαθούν να εξισορροπήσουν τις αντιφάσεις οικονομίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Όμως κάτι τέτοιο μπορούν να το πράξουν μόνο κατά περίπτωση.

Η δημιουργία του Διεθνούς ποινικού δικαστηρίου (ΔΠΔ) ήταν από τις καλύτερες συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, γιατί συνδυάζει την παγκοσμιοποίηση με τον ανθρωπισμό. Στο προοίμιο της ιδρυτικής Συνθήκης της Ρώμης του 1998 αναφέρεται: «Τα πιο σοβαρά εγκλήματα που αγγίζουν το σύνολο της διεθνούς κοινότητας δεν θα μείνουν ατιμώρητα». Το άρθ. 5 ορίζει ως τέτοια τα εγκλήματα της γενοκτονίας, τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και τα εγκλήματα πολέμου. Μάλιστα στα εγκλήματα πολέμου περιλαμβάνεται για πρώτη φορά και η *σοβαρή καταστροφή του περιβάλλοντος* (άρθ. 8 παρ. 2 εδ. b.iv), αν και περιορίζεται η ευθύνη στις «προδήλως υπερβολικές βλάβες σε σχέση με το αναμενόμενο συγκεκριμένο και άμεσο στρατιωτικό πλεονέκτημα (αποτέλεσμα)». Αναγνωρίζεται μάλιστα ότι υπάρχουν αξίες οικουμενικές των οποίων η προσβολή αφορά ολόκληρη την ανθρωπότητα και καλεί την παρέμβαση μιας ποινικής δικαιοσύνης βασισμένης σε ένα οι-

68. http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13177&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html

κουμηνικό μοντέλο⁶⁹.

Ο σκοπός είναι πράγματι φιλόδοξος γιατί δεν πρόκειται μόνο για καταστολή δηλ. για την τιμωρία των εγκλημάτων, αλλά και για την πρόληψη. Για πρώτη φορά τα κράτη θέλησαν να δημιουργήσουν ένα σύστημα δικαιοσύνης που θα μπορούσε να σταματήσει ή να προλάβει τη βία, αντί ενός συστήματος *ad hoc*, όπως στο παρελθόν, που παρέμβαινε *a posteriori*. Δυστυχώς όμως, το ΔΠΔ δεν έχει αρμοδιότητα επί των εγκλημάτων των πολυεθνικών εταιρειών⁷⁰. Το καταστατικό του ΔΠΔ δεν του δίνει δικαιοδοσία για τα «εγκλήματα της αγοράς»⁷¹ που συνεχίζουν να διαφεύγουν ακόμη κι αν πρόκειται για σοβαρότατα εγκλήματα. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η καθυστέρηση της οικουμενοποίησης του δικαίου, είναι εμφανής, αφού ευνοεί την ατιμωρησία των ισχυρών οικονομικών φορέων. Από την άλλη πλευρά, δεν είναι βέβαιο ότι μπορεί να επιτευχθεί αυτή η οικουμενοποίηση όταν βασίζεται μόνο σε αρχές του δυτικού δικαίου. Η ιδρυτική Συνθήκη του ΔΠΔ αναφέρει (επικουρικά) ως σκοπό του την εφαρμογή των γενικών αρχών του Δικαίου με βάση τα εθνικά δίκαια από διαφορετικά νομικά συστήματα του κόσμου. Ωστόσο, το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης αναφέρει τις γενικές αρχές τις αναγνωρισμένες από τα «πολιτισμένα κράτη». Ποιος, όμως, θα το κρίνει αυτό; Οι δικαστές περιορίζονται μόνο στη σύγκριση του αγγλοσαξωνικού με το γερμανορωμαϊκό δίκαιο, δηλ. το δίκαιο των θεωρούμενων «πολιτισμένων» κρατών.

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Απώτερος στόχος της Αντεγκληματικής πολιτικής είναι όχι μόνο να εξασφαλίζει την αποτελεσματικότητα του νομικού κανόνα, αλλά να κάνει επίσης την παρέμβαση του νόμου σε διάφορους τομείς της ζωής πιο δίκαιη. Ωστόσο, η Αντεγκληματική πολιτική σήμερα, περισσότερο από ποτέ, φαίνεται να βασίζεται λιγότερο στο Δίκαιο και περισσότερο

69. *Mireille Delmas-Marty*, *Les forces imaginantes du droit* (II), *Le pluralisme ordonné*, Paris : Seuil, 2006, σ..177 επ.

70. *Mireille Delmas-Marty*, *Résister, Responsabiliser, Anticiper*, όπ. παρ., σ..76.

71. *Νέστωρ Κουράκης*, *Τα οικονομικά εγκλήματα*, Τόμοι I, II, III, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007.

στην πολιτική και ως τέτοια φυσικά επηρεάζεται από πολιτικές αποφάσεις. Αν υποθέσει κανείς ότι σήμερα οι αποφάσεις λαμβάνονται από υπερδυνάμεις, οι οποίες δεν είναι μόνο κράτη, αλλά και οικονομικοί κολοσσοί (αρκεί να διαπιστώσει κανείς ότι ο προϋπολογισμός μερικών πολυεθνικών ξεπερνά κατά πολύ τον αντίστοιχο ορισμένων κρατών), καταλήγει στο συμπέρασμα ότι απαιτούνται πολλές αντιστάσεις από τον νομικό κόσμο για την αποφυγή της πλήρους ολίσθησης του φιλελεύθερου μοντέλου της Αντεγληματικής πολιτικής και γενικά του Δικαίου σε ένα μη δίκαιο.

Επίσης απαιτείται αφενός η συνειδητοποίηση της ανάγκης για ισότιμη συμπόρευση και μη διαχωρισμό των οικονομικών από τα κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα, αφού όλα μαζί ανήκουν στα δικαιώματα του ανθρώπου και αφετέρου σεβασμός στα δικαιώματα όλων των λαών για να υπάρξει ένα, όχι παγκοσμιοποιημένο, αλλά οικουμενικό δίκαιο.

Αντεγκληματική πολιτική και τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης

ΙΩΑΝΝΑ ΤΣΙΓΚΑΝΟΥ*

Η θεωρητική αφετηρία

Η μελέτη της αποτελεσματικότητας των 'πολέμων' κατά του εγκλήματος τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο είναι αδιανόητη χωρίς την ουσιαστική διερεύνηση τόσο του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου και της εφαρμοζόμενης αντεγκληματικής πολιτικής, όσο και των συναφών προσλήψεων, στάσεων και πεποιθήσεων του κοινωνικού σώματος επί του οποίου ασκείται ο παραπάνω έλεγχος και η αντεγκληματική πολιτική. Αν θεωρήσουμε το πεδίο των προσλήψεων, στάσεων και απόψεων του κοινωνικού σώματος και το πεδίο 'εφαρμογής' των πολιτικών ελέγχου επί του συγκεκριμένου κάθε φορά κοινωνικού σώματος ως δύο διακριτά πεδία - για λόγους καθαρά επιχειρησιακούς καθώς η *ανάγνωση* της κοινωνικής πραγματικότητας έχει καταδείξει ότι τα πεδία αυτά αλληλοδιαπλέκονται και εν πολλοίς είναι συμφυή - το κεντρικό ζήτημα ο οποίο η εκάστοτε εμπειρική διερεύνηση οφείλει να ερμηνεύσει είναι το φαινόμενο της «υπακοής στο νόμο».

Κατά μία θεωρητική - επιστημολογική εκδοχή το ζήτημα αυτό τοποθετείται στο πλαίσιο των ονομαζόμενων «θεωριών συμμόρφωσης» (compliance theories).¹ Σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση του Bottoms,² η συμμόρφωση τόσο στην εξουσία, γενικότερα, όσο και στον

* Διευθύντρια Ερευνών, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).

1. Βλ. ενδεικτικά και αντί άλλων, Bottoms A., 2002.

2. Bottoms A., 2002, όπως ανωτ.

ποινικό νόμο, ειδικότερα, μπορεί να κατανοηθεί α) στη βάση ιδιοτελών υπολογισμών ανάμεσα στο πιθανό κόστος και τα οφέλη της ποινής, β) στη βάση κανονιστικού τύπου θεωρήσεων ως προς από το «δίκαιο ή το άδικο» της συμμόρφωσης, γ) στη βάση των επιπτώσεων στρατηγικών εξουδετέρωσης της εγκληματικής δραστηριότητας, όπως, ενδεικτικά, η κράτηση δραστών ως μέτρο πρόληψης μελλοντικής δράσης τους και δ) στη βάση μιας συνήθειας προς υπακοή.

Σύγχρονες εγκληματολογικές θεωρήσεις³ φαίνεται πως απομακρύνονται από ερμηνείες που βασίζονται είτε σε ορθολογικού τύπου υπολογισμούς, είτε σε συμπεριφορικούς ψυχολογισμούς και επενδύουν ερευνητικά σε κανονιστικές θεωρίες της υπακοής στους νόμους ιδιαίτερα σε θεωρίες που αναφέρονται στους όρους και τις προϋποθέσεις νομιμοποίησης του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου.⁴ Παρά το γεγονός ότι οι έννοιες της νομιμοποίησης και της εμπιστοσύνης στους θεσμούς άσκησης του τυπικού κοινωνικού ελέγχου δεν είναι καινοφανείς για τους εγκληματολόγους, τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί η εμπειρική τεκμηρίωση του επιχειρήματος ότι τόσο η νομιμοποίηση όσο και η πίστη στους θεσμούς αυτούς συνιστούν κεντρικούς μηχανισμούς ενίσχυσης της κοινωνικής ευταξίας.⁵ Ειδικότερα διαπιστώνεται επαρκής εμπειρική επιβεβαίωση του ισχυρισμού ότι η υπακοή στους νόμους καθώς και η υποστήριξη και αποδοχή των θεσμών απονομής της ποινικής δικαιοσύνης (Αστυνομία και Δικαστήρια) εξαρτώνται από το επίπεδο της εμπιστοσύνης και της νομιμοποίησης οι θεσμοί αυτοί απολαύουν ανάμεσα στην ποικιλία των διαφοροποιημένων κοινωνικών ακροατηρίων. Οι οπαδοί της διαδικαστικής θεωρίας της δικαιοσύνης (procedural justice theories) μάλιστα, υπερτονίζουν το ρόλο των διαδικασιών που ακολουθούνται μάλλον παρά το ουσιαστικό περιεχόμενο των αποτελεσμάτων στη διαμόρφωση της θεσμικής νομιμοποίησης του

2. Βλ. ενδεικτικά και αντί άλλων, *Robinson P., H., and Darley J., M., 2004, Reiner R., 2007, Jackson J., Bradford B., Hough M., Myhill A., Quinton P., & Tyler T. R., 2012.*

3. Βλ. ενδεικτικά, Tyler T.R., 2006a, Tyler T.R., 2006b, Tyler T.R., 2011a, Tyler T.R., 2011b, Persal N., eds, 2014, Mesko G., Tankebe J., eds, 2015.

5. Τσίγκανου Ι., (2015), όπ. ανωτ. σημ.

συστήματος άσκησης τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Οι έρευνες αυτού του θεωρητικού υποδείγματος αναδεικνύουν τις δίκαιες και σεβαστές διαδικασίες ως την πλέον σίγουρη στρατηγική εδραίωσης της εμπιστοσύνης στη Δικαιοσύνη και την Αστυνομία και της συνεπούς με αυτήν επιβεβαίωσης της θεσμικής της νομιμοποίησης από την οποία και απορρέει η υπακοή στους κυρίαρχους κοινωνικούς διακανονισμούς. Η περαιτέρω εξειδίκευση αυτής της θέσης έχει αναδείξει στο εμπειρικά τεκμηριωμένο επιχείρημα ότι η επίτευξη και ενίσχυση της θεσμικής νομιμοποίησης του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου εξαρτάται κυρίως από την 'ηθική ταύτιση' διαδικαστικής δικαιοσύνης και κοινού, καθώς η συναίσθηση της υποχρέωσης προς υπακοή στους νόμους από το κοινωνικό σώμα και η συναίνεση στη νομική εξουσία (νομιμότητα) διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο.

Όπως έχω τονίσει και αλλού,⁶ αυτή η στροφή της ακαδημαϊκής σκέψης προς τον 'ξεχασμένο' συνδυασμό των εννοιών της νομιμότητας και της νομιμοποίησης φαίνεται πως ενεργοποιήθηκε ως αντίδραση στην αντεγκληματική πολιτική αστυνόμευσης και απονομής δικαιοσύνης από την δεκαετία του 1990 κι εντεύθεν, και δημιούργησε τις προϋποθέσεις επανεξέτασης των ζητημάτων κοινωνικού διακανονισμού και ρύθμισης.⁷ Κατά την τελευταία πενταετία στον ακαδημαϊκό διάλογο έχει πραγματικά σημειωθεί μια 'στροφή στην νομιμότητα'⁸ η οποία φαίνεται ότι επηρεάστηκε και από ερευνητικά ευρήματα που πιστοποιούν έντονο έλλειμμα εμπιστοσύνης έναντι των θεσμών εξουσίας συλλήβδην,

6. Τσίγκανου Ι., (2015), όπ. ανωτ. σημ.

7. Hough M. and Maffei St., 2013,

8. Tankebe 2013, "Viewing things differently: the dimensions of public perceptions of legitimacy", *Criminology*, on line advance access doi: 10.1111/j.1745 – 9125.2012.00291.x. Βλ. επίσης ενδεικτικές του κλίματος που επικρατεί ερευνητικές προσπάθειες σχετικά με την ανάπτυξη εργαλείων και δεικτών εμπειρικής αποκωδικοποίησης των εννοιών της εμπιστοσύνης στη δικαιοσύνη και την αστυνομία καθώς και των εννοιών της νομιμότητας αυτών των θεσμών και της συμμόρφωσης του κοινού προς τους κανόνες, στα www.eurojustis.eu, 2008, www.european-socialsurvey.org, 2009-2011, 5th round, rotating module: "Trust in the Police and the Criminal Courts: A Comparative European Analysis", Jackson J., Hough M., Farrell St., Keijser J & Aromaa K.

αλλά και βαθεία υπονόμευση της κοινωνικής εμπιστοσύνης, φαινόμενα τα οποία απειλούν την κοινωνική συνοχή σε όλες τις χώρες της Ευρώπης ιδιαίτερα μάλιστα υπό το βάρος και της τρέχουσας οικονομικής κρίσης.⁹ Στο πλαίσιο αυτό, το ζήτημα της «νομιμότητας» αναδεικνύεται ως όρος νομιμοποίησης των θεσμών όταν αυτοί λειτουργούν νόμιμα καθώς η «νομιμοποίηση» ορίζεται ως «το κυριαρχικό δικαίωμα της άσκησης κυβερνητικής εξουσίας και η αναγνώριση από τους κυβερνώνμενους αυτού του δικαιώματος».¹⁰ Αυτή η προσέγγιση τείνει να ταυτίσει τις πεποιθήσεις του κοινωνικού σώματος περί νομιμοποίησης με τον σεβασμό και την υπακοή στους υπό διερεύνηση εξουσιαστικούς θεσμούς.¹¹ Με τον τρόπο αυτό οι θεσμοί εξουσίας δεν νομιμοποιούνται στη βάση της συμμόρφωσης του κοινωνικού σώματος προς την εξουσία τους παρά μόνον όταν οι θεσμοί αυτοί ενεργούν ηθικά και εντός των ορίων του νόμου (νόμιμα).

Στην περίπτωση της χάραξης και άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής - που στόχος είναι η συγκρότηση ενός μοντέλου κοινωνικής ρύθμισης βασισμένου στην κοινωνική αξία της νομιμοποίησης - απαραίτητη είναι και η συνοδευτική εξέταση του εργαλειακού ρόλου που ενδεχομένως διαδραματίζουν προς την κατεύθυνση αυτή 'συνεργατικά μοντέλα' που βασίζονται στην παράμετρο της 'εμπιστοσύνης' ή της 'αποτροπής'.¹² Επιπλέον, η διάκριση αυτή ανάμεσα στην διαδικαστική θεώρηση της δικαιοσύνης και την ουσιαστική απονομή του δικαίου έχει δημιουργήσει κατά κάποιον τρόπο ένα δυϊσμό -οπωσδήποτε όμως συμβατό- ανάμεσα στις δύο μεγάλες οικογένειες της θεωρίας της συμμόρφωσης με τη διαφορετική έμφαση σε ένα δίκαιο σύστημα άσκησης

9. Βλ. σχετικά κείμενα στο συλλογικό τόμο *Petropoulos N. & Tsobanoglou G.* (eds), 2014. Για την Ελλάδα ειδικότερα βλέπε κείμενα στο συλλογικό τόμο *Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ.*, (εκδ.), 2011.

10. *Hough M. and Maffei St.*, 2013, σ. 5.

11. Tyler TR, 2006, *Why People Obey the Law*.

12. *Jackson J., Hough M., Farrall St., Keijser J & Aromaa K.*, European Social Survey (2011) Round 5 Module on Trust in the Police and Courts - Question Design Template for ESS National Coordinators. London, Centre for Comparative Social Surveys, City University London, pg. 1-2.

τυπικού κοινωνικού ελέγχου ή στη διασφάλιση του αιτήματος για κοινωνική δικαιοσύνη.

Είναι γεγονός ότι τόσο η κοινωνική δικαιοσύνη όσο και η δικαιοσύνη του συστήματος αποτελούν προϋποθέσεις για μια εύρυθμη κοινωνία. Η ιστορική εμπειρία έχει όμως περίτρανα καταδείξει ότι αναφορικά με τη χάραξη και την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής, το πολιτικό αίτημα για τη λήψη «άμεσων μέτρων» συχνά στρέφει τον προβολέα της προσοχής της πολιτικής προς την κατεύθυνση της διατύπωσης και εφαρμογής ενός δικαιότερου συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης μάλλον παρά προς την ικανοποίηση του αιτήματος για κοινωνική δικαιοσύνη (το ουσιαστικό περιεχόμενο δηλαδή του συστήματος). Καθώς σχεδόν πάντοτε προέχει - από άποψη πολιτικής - ο έλεγχος του εγκλήματος, ο σχεδιασμός και η εφαρμογή ενός ευρύτερου σχεδίου πρόληψης και αποτροπής του εγκλήματος μέσα από τη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου συχνά παραγνωρίζεται και παραπέμπεται στο άδηλο μέλλον. Όπως όμως τα εμπειρικά δεδομένα από την ελληνική πραγματικότητα κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης προτείνουν, η χάραξη και η άσκηση μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής εξαρτάται τόσο από το δίκαιο σύστημα όσο και ίσως σε σημαντικότερο βαθμό από την πλήρωση του αισθήματος δικαίου - τη δικαίωση - το οποίο διατρέχει με κυριαρχικό τρόπο τις πεποιθήσεις, τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές του κοινωνικού σώματος και μάλιστα διαχρονικά.

Τα δεδομένα

Παρά το γεγονός ότι η χώρα μας δεν διαθέτει χρονοσειρές δεδομένων με αποτέλεσμα τα διαθέσιμα εμπειρικά στοιχεία να είναι αποσπασματικά και μη συγκρίσιμα, όλες οι διερευνήσεις όψεων της άσκησης του τυπικού κοινωνικού ελέγχου στη μεταπολεμική Ελλάδα συντείνουν σε μια ιστορικά και πολιτισμικά εδραιωμένη επιφυλακτικότητα απέναντι στα Δικαστήρια και κυρίως την Αστυνομία.¹³ Ενώ η συνταγματική νομιμότητα των θεσμών αυτών δεν αμφισβητείται και οι δύο θεσμοί απο-

13. Βλ. αναλυτικά στο *Τσίγκανου Ι.*, (2015), ανωτ. σημ.

λαύουν μιας συγκρατημένης αποδοχής κατά την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο. Κατά την πρώτη όμως δεκαετία του 21^{ου} αιώνα και πριν την έλευση της κρίσης εμφανίζεται μια παγιωμένη κρίση δυσπιστίας των Ελλήνων πολιτών στο σύστημα πολιτικής αντιπροσώπευσης που *συμπαρασύρει* και την παράμετρο της κρίσης εμπιστοσύνης στα Δικαστήρια και την Αστυνομία. Το 2010, με τη χώρα στα πρώτα χρόνια της κρίσης, τα ευρήματα υποδεικνύουν ένα συνεχώς διογκούμενο αίσθημα ανασφάλειας και 'απειλής' που διαπερνά τόσο τις διαπροσωπικές σχέσεις όσο και τη στάση του κοινωνικού σώματος απέναντι στους θεσμούς. Στη στροφή του 21^{ου} αιώνα και μέχρι το τέλος της πρώτης δεκαετίας, στη διάχυτη αυτή αίσθηση 'απειλής' η αυξημένη σχετικά με τους άλλους θεσμούς φαντασιακή προσκόλληση στο θεσμό 'ασφάλειας' της Αστυνομίας εμφανίζει και αυτή εμφανή σημάδια υποχώρησης.¹⁴ Το 2011 η κρίση εμπιστοσύνης στο νομικό σύστημα, τα Δικαστήρια και την Αστυνομία μεγεθύνεται σημαντικά και με ταχύτητα σε όλες τις περιπτώσεις.¹⁵

Ως εκ τούτου, το ερώτημα που τίθεται αφορά το ρόλο αυτής της κρίσης εμπιστοσύνης στη νομιμοποίηση του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου και τη διάθεση του κοινού για υπακοή (στους νόμους).

Με βάση τα συναφή εμπειρικά δεδομένα που προέκυψαν από διερευνήσεις του ζητήματος στην Ελλάδα της κρίσης μόνο το 1/5 του κοινωνικού σώματος αναγνωρίζει την ικανοποιητική ή/και πολύ ικανοποιητική λειτουργία του θεσμού της Αστυνομίας,¹⁶ ενώ μόλις το 1/2 δηλώνει ότι η Αστυνομία αντιμετωπίζει τους ανθρώπους στην Ελλάδα με σεβασμό.¹⁷ Στη δε δράση της Αστυνομίας ως προς την εμπέδωση του αισθήματος ασφάλειας τα ποσοστά των απαντήσεων με αρνητικό πρόσημο υπερτερούν των θετικών απαντήσεων.¹⁸ Η κρίση εμπιστοσύνης

14. Βλ. αναλυτικά, *Τσίγκανου Ι.*, (2011).

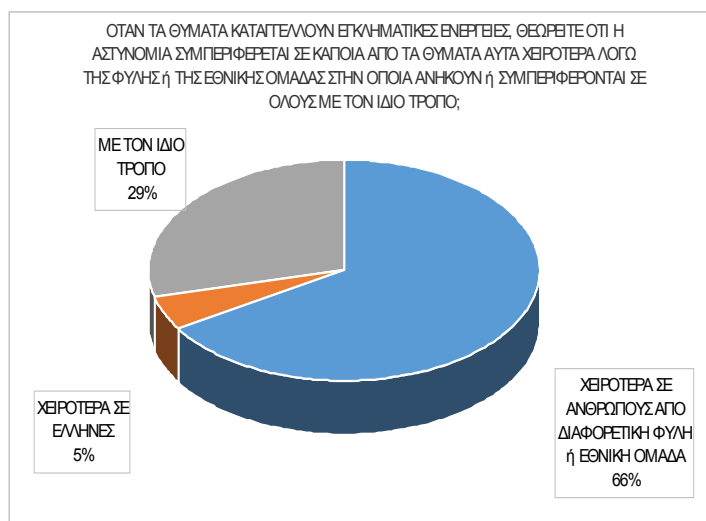
15. ESS, 5^{ος} γύρος, Ελλάδα, 2011.

16. Ερώτηση D7 του ερωτηματολογίου του 5^{ου} γύρου, Ελλάδα, 2011.

17. Ερώτηση D15 του ερωτηματολογίου (ανωτ. σημ).

18. Απαντήσεις στις ερωτήσεις D12 και D13 του ερωτηματολογίου του 5^{ου} γύρου, Ελλάδα, 2011.

στο θεσμό δοκιμάζεται σημαντικά στη βάση της παραμέτρου της διακριτικής μεταχείρισης των πολιτών ανάλογα με την ταξική τους θέση (ή διαφορετικά με την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκουν) καθώς η συντριπτική πλειοψηφία του κοινωνικού σώματος (ποσοστό 76,5%) θεωρεί ότι όταν «τα θύματα καταγγέλλουν εγκληματικές ενέργειες η αστυνομία φέρεται χειρότερα στους φτωχούς».¹⁹ Κατά τα 2/3 το κοινωνικό σώμα διακατέχεται επίσης από την πεποίθηση ότι η αστυνομία επιδεικνύει ρατσιστική συμπεριφορά καθώς «συμπεριφέρεται χειρότερα σε θύματα εγκληματικών ενεργειών που ανήκουν σε διαφορετική φυλή ή εθνική ομάδα απ' ότι οι περισσότεροι Έλληνες».²⁰

Ενώ το 58% των πολιτών δεν αμφισβητεί τη δικαιοσύνη των διαδικασιών καθώς φέρεται να πιστεύει ότι η αστυνομία «παίρνει δίκαιες και αμερόληπτες αποφάσεις για τις υποθέσεις με τις οποίες ασχολείται» εντοπίζεται και ένα σημαντικό ποσοστό της τάξης σωρευτικά του 42% που αμφιβάλλει για τη νομιμότητα των ενεργειών αυτών.²¹ Επιπλέον, η

19. Ερώτηση με την ένδειξη D10.

20/. Ερώτηση με την ένδειξη D11.

21. Ερώτηση D16.

πλειοψηφία των πολιτών δεν αισθάνεται ότι η αστυνομία υπόκειται στη συνταγματική της υποχρέωση και το νομικό της καθήκον προς λογοδοσία για τις αποφάσεις και πράξεις της «όταν της ζητηθεί να το κάνει»,²² στοιχείο που υπογραμμίζει και μια επιπλέον βάση για ένα έλλειμμα νομιμότητας και της συνεπούς με αυτό νομιμοποίησης του θεσμού στις πεποιθήσεις του κοινού.

Τέλος, η κρίση εμπιστοσύνης στη λειτουργία του θεσμού της αστυνομίας φαίνεται πως επηρεάζεται σημαντικά από τις αντιλήψεις του κοινωνικού σώματος περί διαπλοκής πολιτικής και εκτελεστικής εξουσίας και της παράνομης συναλλαγής που συνεπιφέρει τη διαφθορά καθώς το 70% του ελληνικού κοινού συμφωνεί ρητά με την άποψη ότι «οι αποφάσεις και οι πράξεις της αστυνομίας επηρεάζονται σε υπερβολικό βαθμό από πιέσεις που ασκούνται από πολιτικά κόμματα και πολιτικούς»²³ και ένα αντίστοιχα υψηλό ποσοστό θεωρεί πως η αστυνομία στην Ελλάδα είναι επιρρεπής στη δωροδοκία.²⁴

Αναφορικά με την επιρροή των κριτικών αυτών πεποιθήσεων για το ρόλο, τη φυσιογνωμία, τη δράση και την αποτελεσματικότητα της Αστυνομίας στη συμμόρφωση με τους νόμους διαπιστώνονται τα εξής:

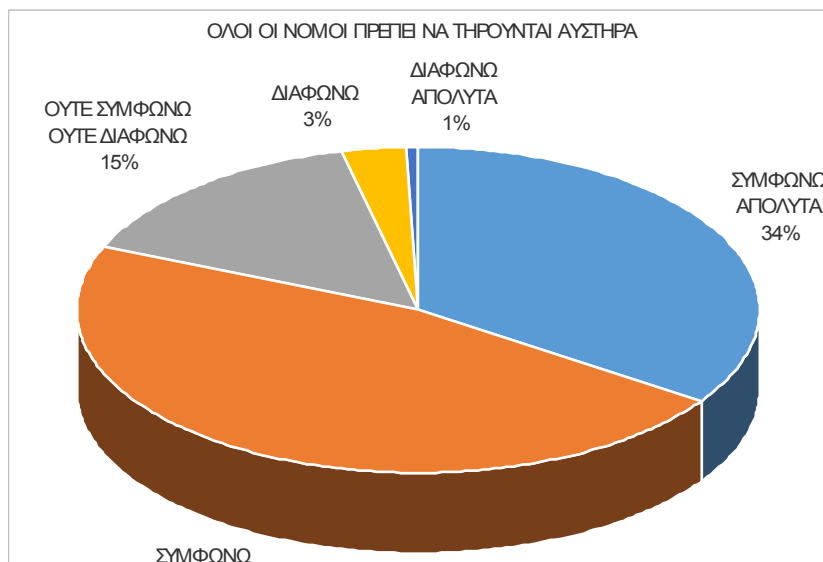
Η διαπιστούμενη κρίση εμπιστοσύνης δεν εκτείνεται ώστε να αναιρέσει συνολικά το καθήκον και την υποχρέωση των πολιτών προς συμμόρφωση προς τους νόμους ή/και τις αποφάσεις του εξουσιαστικού θεσμού της Αστυνομίας ακόμη κι αν διαφωνούν με αυτές, δεν τις καταλαβαίνουν ή δε συμφωνούν με τον τρόπο που συμπεριφέρεται η αστυνομία απέναντί τους. Η πλειοψηφία των πολιτών δηλώνει με σαφήνεια την πεποίθησή της ότι πως η νομοταγής συμπεριφορά είναι καθήκον και υποχρέωση.²⁵

22. Απαντήσεις στην ερώτηση D17.

23. Ερώτηση D24.

24. Απαντήσεις στην ερώτηση D25.

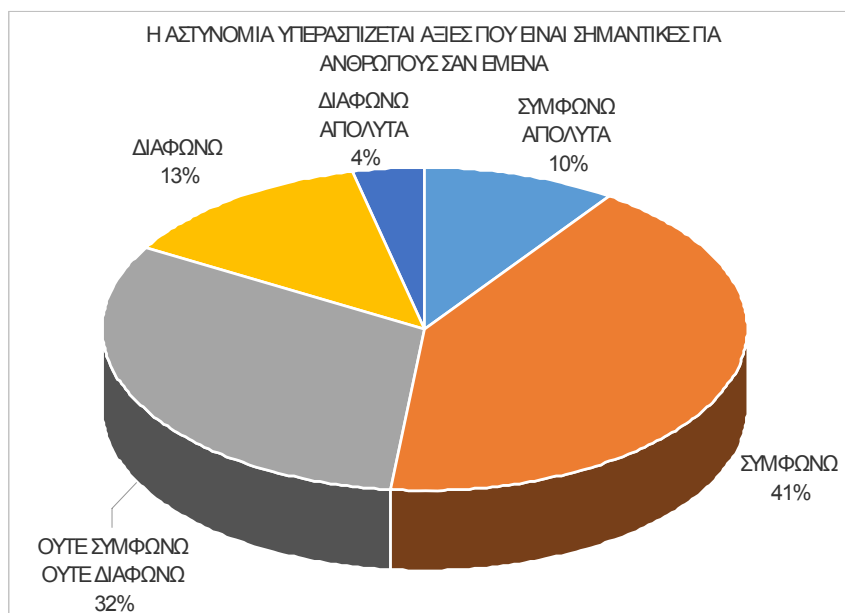
25. Ερωτήσεις D18-20.

Επίσης, το 1/3 του κοινωνικού σώματος ρητά υποστηρίζει τον τρόπο με τον οποίο συνήθως ενεργεί η αστυνομία με το μικρότερο ποσοστό του 1/5 του πληθυσμού του δείγματος να δηλώνει ρητά πως διαφωνεί. Η δικαιολογητική βάση αυτής της στάσης των πολιτών φαίνεται να εντοπίζεται στη σχεδόν πλειοψηφούσα ρητή πεποίθησή τους ότι μοιράζονται «την ίδια αντίληψη για το δίκαιο και το άδικο»²⁶ και ότι η «αστυνομία υπερασπίζεται σημαντικές αξίες για τους ίδιους».²⁷

26. Ερώτηση D21.

27. Ερώτηση D 22.

Και ενώ σε συγκεκριμένα μικρότερης παραβατικής βαρύτητας είδη συμπεριφορών η δυσπιστία στην αποτελεσματικότητα της Αστυνομίας η οποία κυμαίνεται από το 1/3 έως και το 1/2 περίπου του κοινωνικού σώματος ανάλογα με το είδος της υπό δίωξη ή/και διαλεύκανση αξιόποινης πράξης (ενδεικτικά, αποδοχή προϊόντων εγκλήματος ή τροχαία παράβαση), φαίνεται πως επιφέρει καίριο πλήγμα στην εφαρμογή του νόμου ή/και τη συμμόρφωση προς αυτόν,²⁸ τα δεδομένα συνολικά προτείνουν ότι το κοινωνικό σώμα στην απόλυτη πλειοψηφία του σχεδόν (καταγράφονται ποσοστά της τάξης του 90%) έχει ισχυρή συνείδηση του 'σωστού' και του 'λάθους' και συντάσσεται ομόψυχα με την ηθική βάση των αξιόποινων συμπεριφορών και πρακτικών.²⁹ Στην παράμετρο αυτή εντοπίζεται εμπειρικά η ζητούμενη 'ηθική ταύτιση' αστυνο-

28. Ερωτήσεις D4-6.

29. Απαντήσεις στις ερωτήσεις D1-3 του ερωτηματολογίου του 5^{ου} γύρου, Ελλάδα, 2011.

μίας και κοινού ως προς το κυρίαρχο σύστημα αξιών της ελληνικής κοινωνίας που ως φαίνεται δρα νομιμοποιητικά χάριν αυτού του εξουσιαστικού θεσμού άσκησης τυπικού κοινωνικού ελέγχου και αντισταθμίζει το έλλειμμα νομιμότητας όταν και όπου αυτό εντοπίζεται. Η αξιακή ηθική ταύτιση αποβαίνει η κυρίαρχη ορίζουσα της νομιμοποίησης του θεσμού λειτουργώντας ως αντίβαρο στην κρίση εμπιστοσύνης του κοινού και ενεργοποιεί την ζητούμενη υπακοή και συμμόρφωση προς τους νόμους.

Στη συνέχεια και αναφορικά με την εμπιστοσύνη στο θεσμό της Δικαιοσύνης το κοινωνικό σώμα εμφανίζεται συγκρατημένο αν και διαγράφεται μια υπεροχή της άποψης ότι η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στη χώρα απαντά στις προσδοκίες του κοινού. Όμως το κοινωνικό σώμα φαίνεται να διακατέχεται από την πεποίθηση ότι τα δικαστήρια συχνά διαπράττουν ολισθήματα «αφήνοντας ενόχους να κυκλοφορούν ελεύθεροι».³⁰ Ζητήματα δικαιοσύνης κατά τη διαδικασία επίσης τίθενται καθώς το ελληνικό κοινό στην πλειοψηφία του πιστεύει πως η «σωστή» απονομή της δικαιοσύνης εξαρτάται «από τα στοιχεία που έχουν στη διάθεσή τους» οι δικαστές. Και τα δικαστήρια διακατέχονται 'στα μάτια' της συντριπτικής πλειοψηφίας των πολιτών από μεροληψία υπέρ των «εχόντων και κατεχόντων». Επιβεβαιώνεται δηλαδή τριάντα περίπου χρόνια μετά την αρχική εμπειρική της επιβεβαίωση η υπόθεση ότι *αν ο κατηγορούμενος είναι πλούσιος ή φτωχός έχει επίδραση στη μεταχείριση που θα τύχει από τη δικαιοσύνη*,³¹ ενώ η συντριπτική πλειοψηφία του κοινού (73%) πιστεύει πως «τα δικαστήρια γενικά προστατεύουν τα συμφέροντα των πλουσίων και ισχυρών περισσότερο από τα συμφέροντα των απλών ανθρώπων».³² Αναφορικά δε με την διακριτική απονομή της δικαιοσύνης ανάλογα με την εθνοτική προέλευση των φερόμενων ως δραστών το κοινωνικό σώμα 'αποφαίνεται' θετικά στην πλειοψηφία του (62,6%). Η Δικαιοσύνη, όπως και η Αστυνομία, δεν εμφανίζεται αλώβητη σε φαινόμενα διαφθοράς καθώς σημαντικό ποσοστό του κοινωνικού σώματος θεωρούν πως οι δικαστές δωροδοκού-

30. Απαντήσεις στη δεκαβάθμια κλίμακα της ερώτησης D27.

31. Στο ίδιο, βλ. ανωτ. σημ., σ. 354.

32. Απαντήσεις στην ερώτηση D32.

νται³³ οι δε δικαστές εμφανίζονται εξίσου ευεπηρεάστοι με τους αστυνομικούς σε «πιέσεις πολιτικών κομμάτων και πολιτικών προσώπων» (73%).³⁴ Βεβαίως εδώ εντοπίζεται και μια σοβαρή υπόνοια διαπλοκής παρά διάκρισης των εξουσιών και άρα μια σωβούσα κρίση «νομιμότητας» της δικαστικής εξουσίας.

Το ηθικό και κοινωνικό αίτημα για ‘δικαίωση’ φαίνεται πως πλήττεται κατά τη σύγχρονη εκδοχή της απονομής της δικαιοσύνης καθώς η πλειοψηφία του κοινωνικού σώματος (63%) πιστεύει πως «στα άτομα που παραβαίνουν το νόμο πρέπει να επιβάλλονται πολύ αυστηρότερες ποινές από αυτές που επιβάλλονται σήμερα».³⁵ Παρά τις επιμέρους αμφισβητήσεις και επιφυλάξεις πάντως το ελληνικό κοινό ευθυγραμμί-

33. Απαντήσεις στην ερώτηση D31.

34. Απαντήσεις στην ερώτηση D37.

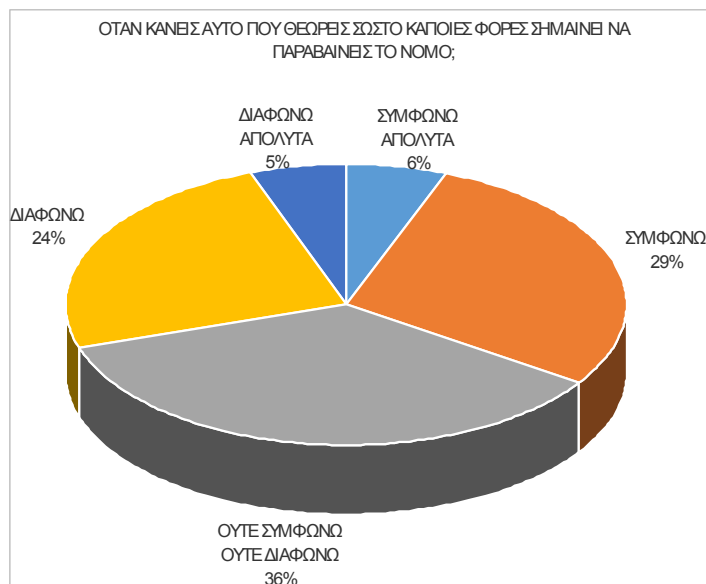
35. Το αίτημα για αυστηροποίηση των ποινών συνδέεται συχνά με την αύξουσα «τιμωρητικότητα» και τη «συντηρητικοποίηση» ευρέων στρωμάτων της κοινωνίας. Για λόγους οικονομίας και καθώς το ζήτημα αυτό διαφεύγει των ορίων της παρούσας μελέτης, δεν θα εισέλθουμε στο παρόν κείμενο στη συζήτηση αυτή περί της οποίας βλ. ενδεικτικά Ζαραφωνίτου Χρ., Κουράκης Ν. (επ.) & συνεργάτες, 2009, Ζαραφωνίτου Χρ., 2008α, Ζαραφωνίτου Χρ., 2008β, Χαλκιά Α., 2012.

ζεται απόλυτα με τον δεοντολογικό κανόνα της τήρησης των νόμων καθώς το 80% και πλέον συντάσσεται με την άποψη ότι «όλοι οι νόμοι πρέπει να τηρούνται αυστηρά»³⁶ καθώς και με την υπακοή στις αποφάσεις των δικαστηρίων καθώς η πλειοψηφία θεωρεί πως «όλοι έχουν την υποχρέωση να υποστηρίζουν την τελική ετυμηγορία των δικαστηρίων» (56% θετικές απαντήσεις).³⁷ Βέβαια, στην υποκειμενική πρόσληψη της ηθικής συμπεριφοράς, δηλαδή όπου το ηθικό (κατά την ατομική αξιακή συγκρότηση η οποία στις ευνομούμενες πολιτείες κατά κανόνα ευθυγραμμίζεται με την κοινωνική αξιοκανονιστική συγκρότηση) συγκρούεται με το νόμιμο (το θετό δίκαιο) διαπιστώνεται μια αναποφασιστικότητα ως προς τη δέουσα συμπεριφορά από το ελληνικό κοινωνικό σώμα καθώς τα ποσοστά μοιράζονται σχεδόν ισομερώς στις επιμέρους αρνητικές, τις ουδέτερες και τις θετικές τιμές απαντήσεων στο ερώτημα αν «όταν κάνεις αυτό που θεωρείς σωστό κάποιες φορές σημαίνει να παραβαίνεις το νόμο».³⁸

36. Απαντήσεις στην ερώτηση D35.

37. Απαντήσεις στην ερώτηση D34.

38. Απαντήσεις στην ερώτηση D36.

Αναφορικά με λοιπές παραμέτρους που επηρεάζουν τη «συμμόρφωση με τον νόμο» διαπιστώνεται ότι το κοινωνικό σώμα έχει μεν τη διάθεση να συνεργαστεί με τις διωκτικές αρχές αναφέροντας τη διάπραξη μιας εγκληματικής ενέργειας ή την υπεράσπιση ενός ανυπεράσπιστου θύματος όμως η παραδοσιακή 'απέχθεια' προς την καταγγελία ή τη 'μαρτυρία' εμφανίζεται να υπερισχύει ακόμη καθώς το κοινωνικό σώμα σε ποσοστό 55% περίπου εμφανίζεται απρόθυμο να «αποκαλύψει την ταυτότητα του δράστη»³⁹ και σε ποσοστό 66% περίπου εμφανίζεται απρόθυμο να «καταθέσει ως μάρτυρας στο δικαστήριο εναντίον του κατηγορουμένου».⁴⁰ Η συμμόρφωση με το νόμο εμφανίζεται σχεδόν απόλυτη σε περιπτώσεις (ποσοστά απαντήσεων που κυμαίνονται από 75% έως 99%) που η αστυνόμευση είναι αποδεδειγμένα αρκούντως αποτελεσματική ή δεν αμφισβητείται (παραβάσεις ΚΟΚ) ή σε πε-

39. Ερώτηση D41.

40. Ερώτηση D42.

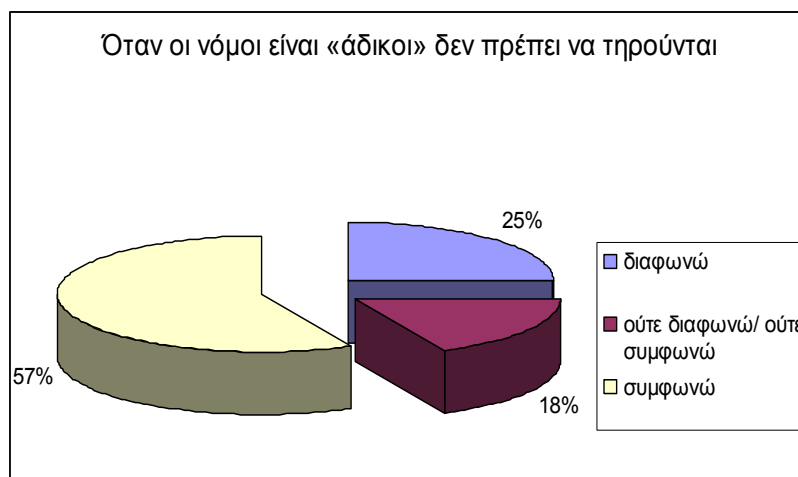
ριπτώσεις έντονης κοινωνικής απαξίας και υψηλής ανιχνευσιμότητας ή διαλεύκανσης (αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, παραποίηση στοιχείων).

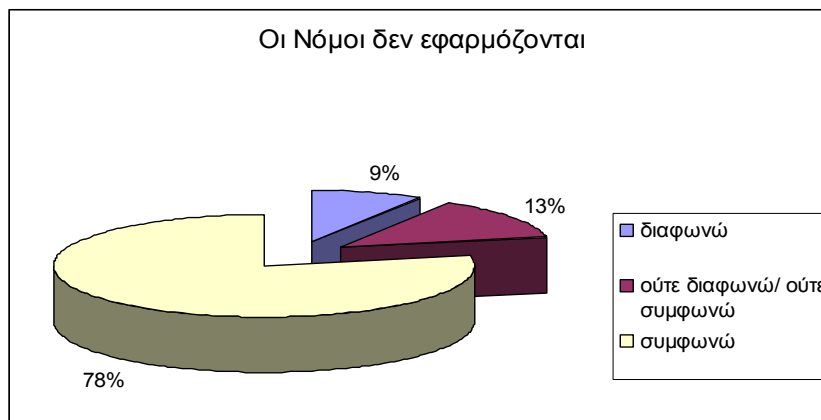
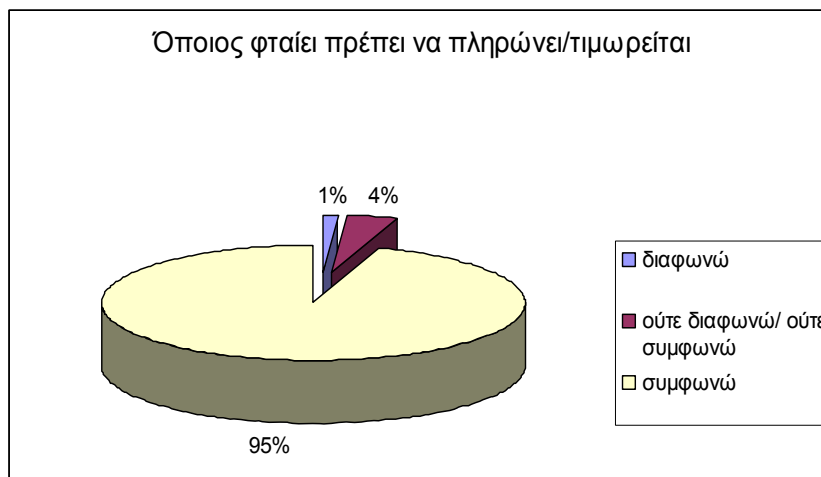
Η υψηλή συμμόρφωση και υπακοή στους νόμους εμφανίζεται και σε άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής ρύθμισης ακόμη και σε συνθήκες κρίσης καθώς όπως κατέδειξε προκαταρκτική έρευνα του ΕΚΚΕ για τις επιπτώσεις της κρίσης, η οποία διεξήχθη το 2012 σε δείγμα 600 κατοίκων Αθηνών,⁴¹ η άρνηση πληρωμής εισιτηρίων και διοδίων, (φαινόμενα ανυπακοής) κυμαίνεται σε χαμηλά επίπεδα με μικρές διακυμάνσεις ανόδου (4-6%). Η δε άρνηση πληρωμής του φόρου της έκτακτης εισφοράς, η οποία κυμαίνεται σε υψηλό ποσοστό (22-23%) δεν μπορεί να αποδοθεί σε ανομικές εκρήξεις κοινωνικο-πολιτικής ανυπακοής και μόνον, σε μια ιστορική στιγμή εξαιρετικά βίαιης συμπίεσης των εισοδημάτων και αύξησης της φορολογίας πάνω από τα επίπεδα της φοροδοτικής ικανότητας μεγάλης μερίδας του πληθυσμού. Βεβαίως το αθηναϊκό κοινό φέρεται να πιστεύει στην πλειοψηφία του ότι πλέον ζούμε σε μια κοινωνία χωρίς κανόνες, όπου οι νόμοι δεν εφαρμόζονται.

Εν μέσω κρίσης η πλειοψηφία των ερωτηθέντων δοκιμάζεται ως προς τη δέουσα συμπεριφορά απέναντι στο νόμο όπου το ηθικό συγκρούεται με το νόμιμο και η προγενέστερη αναποφασιστικότητα φαίνεται να μετατρέπεται σε πλειοψηφία «ανυπακοής», καθώς οι περισσότεροι συντάσσονται με την άποψη πως οι «άδικοι» νόμοι δεν πρέπει να τηρούνται.

Εν μέσω κρίσης, το κοινωνικό αίτημα για ουσιαστική απονομή δικαιοσύνης - δικαίωση – ενδυναμώνεται δυναμικά, ισχυρά και ηχηρά καθώς οι πολίτες καταδικάζουν σε συντριπτικά ποσοστά την ατιμωρησία ότι η αδικία στην κοινωνία σήμερα είναι μεγαλύτερη και αυτό είναι κάτι που οι πολίτες πλέον δεν το αντέχουν.

41. Θ. Μαλούτας κ. ά. (2012), Προκαταρκτική εμπειρική διερεύνηση των επιπτώσεων της κρίσης στην ελληνική κοινωνία, Αθήνα, ΕΚΚΕ, (αδημοσίευτη) υπό τον τίτλο: «Η ελληνική κοινωνία αντιμέτωπη με την κρίση: Οι επιπτώσεις της κρίσης στις συνθήκες ζωής και τη συμπεριφορά των κατοίκων της Αττικής». Για τους σκοπούς της παρούσας μελέτης η στατιστική επεξεργασία των ευρημάτων της εν λόγω έρευνας έγινε από την Παπλιάκου Βασιλική.

Συμπέρασμα

Όπως τα εμπειρικά δεδομένα από την ελληνική πραγματικότητα προτείνουν, η χάραξη και η άσκηση μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής εξαρτάται τόσο από το δίκαιο σύστημα - όπως υπερτονίζουν οι διαδικαστικές θεωρήσεις της δικαιοσύνης - αλλά κυρίως της από την πλήρωση του αισθήματος δικαίου - τη δικαίωση - το οποίο δι-ατρέχει με κυριαρχικό τρόπο τις πεποιθήσεις, τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές του κοινωνικού σώματος στην Ελλάδα και μάλιστα διαχρο-νικά.

Η συμμόρφωση προς τους νόμους υπαγορεύεται από βαθιά ε-δραιωμένες στο συλλογικό ασυνείδητο της ελληνικής κοινωνίας πεποι-θήσεις για το δίκαιο, το ηθικό και το νόμιμο τα οποία αποτελούν αλλη-λένδετες εννοιακές αποκρυσταλλώσεις οι οποίες σωρευτικά υποστασι-οποιούνται σε κοινωνικές αλλά κυρίως σε θεσμικές και θεσμοποιημένες εξουσιαστικές πρακτικές. Η οικονομική κρίση, παρά την επιχειρούμενη συχνά διασύνδεσή της με φαινόμενα «πολιτικής ανυπακοής» δεν αντέ-ταξε την παραπάνω πολιτισμική αξιακή συγκρότηση και αντιμετώπιση του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου στη χώρα. Η κρίση εμπιστοσύνης δεν έχει καλλιεργήσει επαρκές έδαφος για κρίσεις νομιμότητας και νομιμοποίησης των θεσμών που διενεργούν τον τυπι-κό αυτό έλεγχο παρά τη διάχυτη δυσπιστία και επιφυλακτικότητα που διαπιστώνεται ως προς την αποτελεσματική λειτουργία τους και την αμεροληψία που τους διέπει. Ιδιαίτερα ως προς τα Δικαστήρια πρέπει να τονιστεί ότι παρά την επιφυλακτικότητα του κοινωνικού σώματος για το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού εξακολουθούν να αποτελούν την 'ασπίδα' προστασίας απέναντι στην κρατική αυθαιρεσία πάσης μορφής και προέλευσης. Αυτό το τελευταίο σημείο μας θυμίζει ότι ακό-μη και ο εμπνευστής του δοκιμίου της «πολιτικής ανυπακοής» παραδέ-χεται ότι η συμμόρφωση προς τους νόμους, «η αποδοχή των τρόπων που έχει το Κράτος για να γιατρεύει το κακό»,⁴² βασίζεται στο ότι οι πο-λίτες υπακούουν διότι «δεν μπορούν να αποποιηθούν την προστασία

42. *Henry David Thoreau* (2009): «Πολιτική Ανυπακοή», Αθήνα, Ερατώ, σ. 44.

της κυβέρνησης ... βασίζονται στην προστασία του κράτους».⁴³

Τα ευρήματα που εκτέθηκαν στην παρούσα μελέτη συνολικά θεωρούμενα υποδεικνύουν ότι η χάραξη και η άσκηση αντεγκληματικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα πρέπει να απολέσει τον βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα της, να εγκαταλείψει το 'άμεσο' και το 'απτό' και να συγκροτηθεί εκ νέου με γνώμονα κυρίως το κοινωνικό αίτημα για κοινωνική δικαιοσύνη και όχι αποκλειστικά και μόνον με γνώμονα τη δικαιοσύνη του τυπικού συστήματος άσκησης κοινωνικού ελέγχου.

Βιβλιογραφία

- Bottoms A.*, 2002: "Compliance and Community Penalties ", στο Bottoms A., Gelsthorpe L., and Rex S., *Community Penalties: Change and Challenges*, Cullompton, Willan, σ. 87-116.
- Hough M. and Maffei St.*, 2013, "Trust in Justice. Thinking about legitimacy", *Criminology in Europe*, 2, σ. 4-14.
- Jackson J., Bradford B., Hough M., Myhill A., Quinton P., & Tyler T. R.*, 2012, «Why do People Comply with the Law ? Legitimacy and the Influence of Legal Institutions», *British Journal of Criminology*, no 52 (6), 1051-1071.
- Mesko G., Tankebe J.*, eds, 2015: *Trust and Legitimacy in Criminal Justice. European Perspectives*, Springer.
- Persal N.*, eds, 2014: *Legitimacy and Trust in Criminal Law, Policy and Justice*, Ashgate.
- Petropoulos N. & Tsobanoglou G.* (eds), 2014, *The Debt Crisis in the Eurozone. Social Impacts*, Cambridge Scholars Publishing.
- Reiner R.*, 2007, *Law and Order: An Honest Citizen's Guide to Crime Control*, Cambridge, Polity Press.
- Robinson P., H., and Darley J., M.*, 2004, «Does Criminal Law Deter ? A Behavioural Science Investigation», *Oxford Journal of Legal Studies*, no 24, 173-205.
- Tankebe J.*, 2013, *Viewing things differently: the dimensions of public perceptions of legitimacy*, *Criminology*, on line advance access doi: 10.1111/j.1745-9125.2012.00291.x.
- Thoreau Henry David*, 2009: *Πολιτική Ανυπακοή*, Αθήνα, Ερατώ.

43. Thoreau (2009), σ. 53.

- Tyler T.R., 2006a: "Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation", *Annual Review of Psychology*, no 57, 375-400.
- Tyler T.R., 2006b: *Why People Obey the Law*, Princeton, Princeton University Press.
- Tyler T.R., 2011a: "Trust and Legitimacy: Policing in the USA and Europe", *European Journal of Criminology* no 8, 254-66.
- Tyler T.R., 2011b: *Why People Cooperate: The Role of Social Motivations*, Princeton, Princeton University Press.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2008α, Τιμωρητικότητα: σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χρ., 2008β, «Κοινωνικές Αντιλήψεις για την ποινική δικαιοσύνη και τιμωρητικότητα», στο Ποινικές επιστήμες, θεωρία και πράξη, προσφορά τιμής στην Άννα Ψαρούδα – Μπενάκη, Αθήνα, Σάκκουλας, σελ. 1215-1230.
- Ζαραφωνίτου Χρ., Κουράκης Ν. (επ.) & συνεργάτες, 2009, (Αν)ασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική, Αθήνα, Σάκκουλας, τ. 18.
- Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ., (εκδ.), 2011, Θεσμοί Αξίες Συμπεριφορές. Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009), Αθήνα, ΕΚΚΕ.
- Τσίγκανου Ι., 2011, «Ιχνηλατώντας τα ευρήματα του 4^{ου} γύρου της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας», στο Παπλιάκου Β., Σταθοπούλου Θ., Στρατουδάκη Χ., (εκδ.), Θεσμοί Αξίες Συμπεριφορές. Μελέτη των ευρημάτων της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας (2008-2009), Αθήνα, ΕΚΚΕ, σελ. 56-78.
- Τσίγκανου Ι., 2015: «Τυπικός κοινωνικός έλεγχος στην Ελλάδα της κρίσης: Ζητήματα νομιμότητας και νομιμοποίησης», στο Γεωργαράκης Ν., και Δεμερτζής Ν., (επ.), Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας. Κρίση και η αποδόμηση του πολιτικού, Αθήνα, Gutenberg - ΕΚΚΕ, σελ. 75-207.
- Χαλκιά Α., (2012), Τάσεις και όψεις της τιμωρητικότητας του κοινού στην Ελλάδα και στην Ευρώπη: ευρήματα από την Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα (προς δημοσίευση).

Η κρίση ως ευκαιρία για τη χάραξη και υλοποίηση κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΙΔΗΣ*

“Maybe criminologists, as well as all sorts of people working within the field of crime control, ought to seek new role-models. Instead of seeking advice from experts on how to wage a war, we should turn to experts on how to create a peace...we must not give advice in the wars against all sorts of unwanted behaviour. We must remain free to ask if the concept of war is appropriate for the operation, if alternatives exist, and particularly if the unwanted behaviour could be changed by means other than war. Our leading light – our role-model – in attempting to serve our societies should not be the believing patriot, but the traitor”.

*Nils Christie
Suitable Enemies, 1986*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το έγκλημα, ως αναπόφευκτο κομμάτι του πολιτισμού μας και καθολικό κοινωνικό φαινόμενο¹ που παρατηρείται σε κάθε κοινωνία, είναι

* Δ.Ν., MA in Criminology.

1. Αλεξιάδης, Σ. (1989). *Εγκληματολογία*. 3^η έκδ., Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, σ. 37 επ.

malum in se (κοινωνικό κακό)² και η πρόληψη του μας αφορά όλους³. Όπως η ανάγνωση του εγκληματικού φαινομένου δεν μπορεί να είναι μονο-παραγοντική, έτσι και η πολιτική για την αντιμετώπισή του, οφείλει να κινηθεί ταυτοχρόνως σε διαφορετικά επίπεδα και προς διαφορετικές κατευθύνσεις⁴, λαμβάνοντας υπ' όψη ότι, αυτό που εν τέλει έχει σημασία στην πολιτική μας για την αντιμετώπισή του, είναι ακριβώς *ό,τι* συμβαίνει πριν αυτό κάνει την εμφάνιση του⁵.

Οι μηχανισμοί του επίσημου και ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου βασίζονται στις δομές ισχύος και εξουσίας που επικρατούν στο εσωτερικό της κοινωνίας. Η δυναμική αυτής της ισχύος δημιουργεί, αναπτύσσει και, εν τέλει, ρυθμίζει την ίδια την λειτουργία των μηχανισμών αυτών. Η λειτουργία τους επιτρέπει την εγκαθίδρυση ή και την παράταση της δομής ισχύος – εξουσίας, με τους μηχανισμούς να λειτουργούν ως νομιμοποιητική απάντηση στις οικονομικο-πολιτικές δομές, που αυτή η ισχύς – εξουσία ελέγχει και εκφράζεται, μεταξύ άλλων, και με τον έλεγχο και την οργάνωση του χώρου, τον προσδιορισμό της έννοιας του και την ερμηνεία του, το επιτρεπτό ή απαγορευμένο στα πλαίσια του⁶. Η εξουσία ασκείται στο χώρο με διάφορους τρόπους, αλ-

2. *Μανωλεδάκης, Ι.* (2005). *Παγκόσμια Εξουσία και Νομικός Πολιτισμός*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 5. *Κουράκης, Ν.* (2005). *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*. Τόμος Α': Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση, σ. 53, 55 επ.

3. *Κουράκης, Ν.* (1998). «Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα» *ΠοινΔικ* 3, σ. 244. *Κουράκης, Ν.* (2005). *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*. Τόμος Β': Πραγματολογική προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 15.

4. *Φαρσεδάκης, Ι.* (1998). «Η αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου», *ΠοινΔικ* 3, σ. 236.

5. *Αλεξιάδης, Σ.* (1994). «Αντεγκληματική πολιτική: Προσεγγίσεις και προβληματισμοί» στο *Ν. Κουράκης* (επιμ.) *Αντεγκληματική Πολιτική*, σ. 32. *Τσήτσουρα, Α.* (1997). «Συμπεράσματα» στο *Α. Τσήτσουρα* (επιμ.) *Αντεγκληματική Πολιτική και Δικαιώματα του Ανθρώπου*, σ. 196. *Κουράκης, Ν.* (1998). «Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα», *ό.π.*, σ. 243. *Πανούσης, Γ.* (2001). «Θεωρία του Χάους και Εγκληματολογία» *ΠοινΔικ* 4, σ. 405.

6. *Sothcott, K.* (1996). *Dangerous Places – The Battle against Crime within the Post – Fordist City*, London: Centre for Criminology, School of Social Science, Middlesex University, σ. 1.

λά, τελικά, έχει τον ίδιο στόχο: τη ρύθμιση των κοινωνικών σχέσεων σε ένα σύστημα τάξεως επιβοηθητικό στην απόκτηση κέρδους και δύναμης, του οποίου τα αποτελέσματα είναι ορατά και αποτυπωμένα «στις χωρικές μορφές των πόλεων μας, οι οποίες γίνονται όλο και περισσότερο πόλεις οχυρωμένων θραυσμάτων, περιφραγμένων κοινοτήτων και ιδιωτικοποιημένων δημόσιων χώρων που βρίσκονται υπό συνεχή επιτήρηση»⁷. Επιπρόσθετα, το ίδιο το εγκληματικό φαινόμενο, είναι συνυφασμένο με τη λειτουργία της κοινωνίας, επηρεάζει και επηρεάζεται από την τελευταία, έχοντας διεισδύσει στο σύνολο των μηχανισμών της, «ώστε α συνιστά μόνιμη παράμετρο και απαραίτητο στοιχείο για την κατανόηση οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συσχετισμών που μοιάζουν εκ πρώτης όψεως άσχετοι με το φαινόμενο του εγκλήματος»⁸. Οι πολιτικές και οικονομικές ανακατατάξεις που σημειώνονται τον τελευταίο καιρό, η έντονη κινητικότητα πληθυσμών, η αύξηση της ανεργίας και ο συνεπακόλουθος κοινωνικός αποκλεισμός, έχουν επηρεάσει δραστικά και με αρνητικό πρόσημο τον κοινωνικό ιστό, όχι μόνον της χώρας μας, αλλά και ολόκληρου του Ευρωπαϊκού χώρου. Η επελθούσα απορρύθμιση των αγορών δημιούργησε μια κατάσταση που ξεφεύγει εκ των πραγμάτων από τον έλεγχο όχι μόνον των ανθρώπων της οικονομίας, αλλά και των ίδιων των εθνικών κυβερνήσεων και των υπερεθνικών διεθνών οργανισμών. Πρόκειται αναμφισβήτητα για μια περίοδο ανασφάλειας και αδυναμίας προβλέψεων, η οποία δεν περιορίζεται στη χρηματοοικονομική αστάθεια, αλλά σχετίζεται και με τη δίχως όρια επέκταση των μεγάλων, παγκόσμιων εγκληματικών δικτύων, που απλώνονται στις σφαίρες της οικονομίας και της πολιτικής⁹.

Από την άλλη πλευρά, η πρόοδος της εγκληματολογικής γνώσης

7. Harvey, D. (2012). Εξεγερμένες Πόλεις – Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης. Μετάφραση: Κατερίνα Χαλμούκου. Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ, σ. 56.

8. de Maillard, J. (1996). Εγκλήματα και Νόμοι. Μετάφραση Ελένη Σπαθανά. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, σελ 29.

9. de Maillard, J. (2001). Le marché fait sa loi [Η αγορά φτιάχνει τους δικούς της νόμους], Mille et Une Nuits. Αλεξιάδης, Σ. (2010). Τα οικονομικά του εγκλήματος. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 212 επ.

έγκειται κατά κύριο λόγο στην πρόταση διανοητικών πόρων και πρακτικών που θα συμβάλλουν στην ενστάλαξη δημοκρατικών διαδικασιών στην χάραξη και εφαρμογή της αντεγκληματικής πολιτικής¹⁰. Οι ίδιοι οι πολίτες δηλαδή, και κατά κύριο λόγο αυτοί που βρίσκονται στις κοινωνικο - οικονομικές ζώνες αποκλεισμού και βιώνουν τραυματικά την επελθούσα κοινωνικοοικονομική κρίση, θα πρέπει να έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν στην χάραξη και υλοποίηση της πολιτικής για την πρόληψη του εγκλήματος¹¹. Άλλωστε αυτοί είναι και τα πρόσωπα των οποίων η ζωή επηρεάζεται στο μεγαλύτερο βαθμό από τις συνέπειες του εγκλήματος. Οι συγκρουσιακές καταστάσεις τους ανήκουν: είναι ιδιοκτησία τους¹². Η πρόταση συνεπώς της «κοινωνικοποίησης των συγκρούσεων»¹³, με σκοπό την ανασύνθεση και την υιοθέτηση μίας κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής με διορατικό και τολμηρό χαρακτήρα, είναι σήμερα περισσότερο από ποτέ επίκαιρη και υλοποιήσιμη, παρ' όλες τις δυσκολίες που θα ανακύψουν, εξαιτίας, αφενός, της υφι-

10. Young, J. (1995). "The Rising Demand for Law and Order and our Maginot Lines of Defense against Crime" in J. Mooney and J. Young (eds.) *Introducing Criminology*, Centre for Criminology, School of Sociology and Social Policy, Middlesex University, σ. 101. Christie, N. (1998). "Between Civility and State" σε V. Ruggiero, N. South and I. Taylor (eds.) *The New European Criminology*. London and New York: Routledge Publications, σ. 119-124.

11. Η εμπειρία της θυματοποίησης αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο όταν αυτή λαμβάνει χώρα στις «ζώνες του αποκλεισμού» (zones of exclusion), στις περιοχές δηλαδή εκείνες που καταλαμβάνονται από τα φτωχά και περιθωριοποιημένα στρώματα του πληθυσμού, βλ. Silbey, D. (1996). *Geographies of Exclusion*. London: Routledge.

12. Christie, N. (1977). "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, 17 (1), σ. 1-15. Lea, J. (1992). "The Analysis of Crime" in J. Young and R. Matthews (eds.) *Rethinking Criminology: The Realist Debate*. London: Sage Publications, σ. 86-87.

13. Roche, S. (2002). *Tolerance Zero? Incivilities et insecurity*, ed. Odile Jacob, Paris, αναφ. στο Καλογερόπουλος, Δ. (2005). *Συνειδητοποιήσεις σε σχέση με τη διαχείριση του Εγκληματικού Ζητήματος*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 92. Βλ. επίσης Michalowski, R. J. (1977). "Perspective and Paradigm – Structuring Criminological Thought" σε R. F. Meier (ed.) *Theory in Criminology – Contemporary Views*. London, σ. 17-39.

στάμενης αποδυνάμωσης του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, της μεγάλης αποσταθεροποίησης των συνθηκών ζωής, της ενίσχυσης των ποινικο-κατασταλτικών μηχανισμών, και, αφετέρου, της «θολής» και ασαφούς εικόνας του κοινωνικού προσώπου της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία θα πρέπει επιτέλους να αποκτήσει ευκρινές αλλά και ουσιαστικό περιεχόμενο. Η πρόκληση αυτή έχει να διαχειριστεί με επιτυχία, αφενός, την ρεαλιστική αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου με την πρόταση εφαρμογής προληπτικών κοινωνικών μέτρων και, αφετέρου, – ίσως και το δυσκολότερο – τον προσδιορισμό της μεθόδου συγκράτησης, μέσω πειστικής αντιρρητικής επιχειρηματολογίας, στις εισηγήσεις των διαθέσεων των κρατούντων για περισσότερη «τάξη και ασφάλεια»¹⁴.

2. ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

Έχουμε καταστεί μάρτυρες αλλαγών στον τρόπο αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου στο σύνολο σχεδόν των δυτικών κοινωνιών¹⁵. Είναι ακριβώς αυτή η στρατηγική για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας που αντικατοπτρίζει με το πιο γλαφυρό τρόπο την ιστορικά διαμορφωμένη και προσδιορισμένη αντίληψη πολιτικής κουλ-

14. *Φαρσεδάκης, Ιακ.* (1998). «Η αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου» ΠοινΔικ 3, σ. 236-237. *Κουράκης, Ν.* (2001). «Το έγκλημα και οι εγκληματολογικές επιστήμες στον 21^ο αιώνα» Ποινικός Λόγος, 3, σ. 801-803. *Τσήτσουρα, Α.* (2003). «Εγκληματικότητα και αντεγκληματική πολιτική στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» στο *Α. Μαγγανά* (εκδ. επιμ.) Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου – Μαραγκοπούλου, Δικαιώματα του Ανθρώπου / Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική. Τόμος Β', σ. 1413 επ. *Μανωλεδάκης, Ι.* (2005). Παγκόσμια Εξουσία και Νομικός Πολιτισμός, όπου και η διαπίστωση (σ. 117) ότι «η ηγεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ακολουθώντας πιστά την αμερικανική πολιτική, αντί να αντιμετωπίσει την αυξημένη εγκληματικότητα με κοινωνικά μέτρα-αντίδοτο στους κοινωνικούς λόγους που τη γέννησαν επιστράτευσε το ποινικό δίκαιο ως εύκολο και δραστικό μέσο καταστολής του εγκλήματος». *Κουράκης, Ν., Σταθουλοπούλου, Ε.* (2007). «Προβλήματα υποτροπής νεαρών υποτροπών» στο *Γεωργούλας Στ.* (επιμ.) Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη, σ. 46.

15. *Garland, D.* (2000). "Cultures of High Crime Societies", *British Journal of Criminology*, Vol. 40, No. 3. *Κουράκης, Ν.* (2009). Ποινική Καταστολή. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 404 επ.

τούρας και κοινωνικής αντίδρασης κάθε κοινωνίας στο έγκλημα. Μια αντίληψη που θα μπορούσε να λεχθεί ότι στηρίζεται ολοένα και λιγότερο στη θέση ότι το έγκλημα, ως προβληματική κατάσταση, κυοφορείται στα σπλάχνα της κοινωνίας και καθορίζεται *πρωτίστως* από κοινωνικές και πολιτικές παραμέτρους.

Η υπερ-παραγωγή της καταστολής δεν αποτελεί και ουδέποτε αποτέλεσε καλό οδηγό και σύμβουλο στη χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής. Οι Η.Π.Α. της «μηδενικής ανοχής»¹⁶ για την επιβολή του «νόμου και της τάξης»¹⁷, και η «τέλεια αστυνομουόμενη» ολοκληρωτική πόλη των *Wilson* και *Kelling*, μας υπόσχεται ουσιαστικά ανελευθερία. Η αμερικάνικη πόλη, που ενδιαφέρθηκε για τα «σπασμένα της παράθυρα», αποτελείται σήμερα από λιμοκτονούντα μαύρα γκέτο και προνομιούχους λευκούς θύλακες, είναι η πόλη των επιχειρήσεων εκκαθάρισης και ευπρεπισμού, δηλαδή εξόντωσης των φτωχών τμημάτων της¹⁸, είναι μία πόλη νεκροταφείο της ελευθερίας, της κουλτούρας και του ανθρώπινου πνεύματος¹⁹.

Το πρόβλημα της εγκληματικότητας απαιτεί για την αντιμετώπιση του ορθές κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες, οι οποίες θα λειτουργούν ως η απαραίτητη αντίρροπη δύναμη στις ανασφάλειες που δημιουργούνται από τους κινδύνους που παράγει, παρακολουθεί και διαχειρίζεται η ίδια η κοινωνία²⁰. Απαιτεί σεβασμό στις πρωτογενείς ανάγκες του Ανθρώπου και έχει για οδηγό της, την ουσιαστική λειτουργία των θεσμών και την προστασία του συστήματος εγγυήσεων και προ-

16. *Αντωνοπούλου, Α.* (2010). Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής – Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 73 επ.

17. *Μανωλεδάκης, Ι.* (2005). Παγκόσμια Εξουσία και Νομικός Πολιτισμός, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ.75 επ.

18. *Πανούσης, Γ.* (2002). Το έγκλημα του φτωχού & η φτώχεια ως 'έγκλημα'» Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

19. *Bookchin, Μ.* (1979). Τα όρια της πόλης, μτφ. Γιώργος Νταλιάνης, Αθήνα: Ελεύθερος Τύπος, σ. 11.

20. *Πανούσης, Γ.* (2003). Η Εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας – Χάος, Διακινδύνευση & Έγκλημα, *Εγκληματολογικά*, 25, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.

στασίας του πολίτη.

Η πρόταση, διαμόρφωση, υιοθέτηση και πρακτική εφαρμογή μορφών συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής με κοινωνικό περιεχόμενο για την περίπτωση της χώρας μας, αποτελεί αναγκαιότητα. Η πρακτική όμως εφαρμογή μορφών κοινωνικής - συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής και η προβολή του συμμετοχικού προτύπου κοινωνικής πρόληψης της εγκληματικότητας, αν αναλογισθεί κανείς ότι η ελληνική αντεγκληματική πολιτική υιοθετεί σταδιακά χαρακτηριστικά που εντάσσονται στο πρότυπο της διατήρησης της τάξης και της ασφάλειας ("law and order maintenance model") και στην πολιτική της μηδενικής ανοχής ("zero tolerance")²¹, είναι δύσκολο εγχείρημα. Αλλά ως εκ τούτου είναι και ελκυστικό²².

Περικοπές στον κρατικό προϋπολογισμό, οικονομική ύφεση και ανεπάρκεια πόρων, διατήρηση της πολιτικής στήριξης του εγχειρήματος της κοινωνικής αντεγκληματικής πολιτικής και βραχυπρόθεσμη χρηματοδότηση πρακτικών εφαρμογής της, θα είναι οι κρίσιμοι ανασταλτικοί παράγοντες, που τόσο συχνά γίνεται η επίκληση τους, και είναι υπεύθυνοι για την εδραίωση μιας κοντόφθαλμης κατασταλτικής αντεγκληματικής πολιτικής που έχει αποτύχει.

Από την άλλη πλευρά όμως, όπως επανειλημμένα έχει αναδειχθεί από την εγκληματολογική έρευνα²³, η αντιμετώπιση της ανεργίας, της εισοδηματικής ανισότητας και της φτώχειας, η προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων δυσλειτουργίας μέσα στο πλαίσιο της οικογένειας, αποτελούν για τον πολίτη μέτρα *πρώτης γραμμής* για την αντιμετώπιση

21. Ζαραφωνίτου, Χ. (2004). «Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των 'αντικοινωνικοτήτων' και της 'αταξίας'. Ποινικός Λόγος. Ιούλιος- Αύγουστος, τ. 4, Έτος Δ', σ. 2056.

22. Πανούσης, Γ. (2004). «Υπουργεία Ελευθεριών; Προτάσεις για μεταρρυθμίσεις στο υπουργείο Δημ. Τάξης» *Τα Νέα*, 3-3-2004, σ. Ν06, όπου εύστοχα υπογραμμίζεται «*Ίσως είναι πολύ αισιόδοξο να περιμένει κανείς είτε να 'επανιδρυθεί το κράτος' μέσω της αλλαγής ρόλου των αστυνομικών είτε να δοκιμασθεί 'η συμμετοχική δημοκρατία' στο πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής. Στα δύσκολα όμως φαίνονται οι καπετάνιοι*».

23. Βλ. αντί πολλών Σπινέλλη, Κ.Δ (1982). Η Γενική Πρόληψη των Εγκλημάτων, Αθήνα – Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 297-298.

του προβλήματος της εγκληματικότητας. Η πολιτική κατά του εγκλήματος οφείλει να έχει προεξέχοντα κοινωνικό χαρακτήρα²⁴. Μια αντεγκληματική πολιτική που με μακρόπνοο κοινωνικό σχεδιασμό, θα επαναποθετεί το ζήτημα των επιλογών αντεγκληματικής πολιτικής και θα παρεμβαίνει προληπτικά μέσα στο ίδιο το πεδίο παραγωγής του αντικειμένου ενασχόλησής της, δηλαδή του εγκληματικού φαινομένου, μέσα στην ίδια την κοινωνία στην οποία ενυπάρχουν οι συνθήκες για την ανάπτυξη του, παρέχοντας κατ' αυτόν τον τρόπο μια κεντρικής σημασίας βοήθεια για την βελτίωση της υπάρχουσας κατάστασης στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας. Επίσης, μακρόπνοη πολιτική με κεντρικό άξονα την αποκέντρωση (πληθυσμιακή, διοικητική, βιομηχανική και εμπορική) και την ενίσχυση των φορέων και των οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, που θα αποτελεί το στέρεο έδαφος για την ανάπτυξη συμμετοχικών μορφών εγκληματοπροληπτικής πολιτικής. Οφείλουμε να επιμείνουμε στο ζήτημα του μακρόπνοου σχεδιασμού, διότι ο προτεινόμενος κοινωνικός αντεγκληματικός σχεδιασμός, βασισμένος στην φιλοσοφία της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής με επίκεντρο την τοπική κοινωνία, απαιτεί για την ευόδωση του εγχειρήματος, πρωτοβουλίες και δράσεις που πρέπει να καλλιεργηθούν μεθοδικά μέσα στους κόλπους της ίδιας της κοινότητας, σε στενή και ουσιαστική συνεργασία με τα μέλη της, και χωρίς καταστροφικές επισπεύσεις και αναζητήσεις «γρήγορων» αποτελεσμάτων. Όπως άλλωστε εύστοχα έχει επισημανθεί, «η ριζική αντιμετώπιση του προβλήματος της εγκλη-

24. Παππάς, Β. (1970). «Η Κοινωνική Άμυνα ως Ποινική το Πρώτον Θεωρία» Ποινικά Χρονικά, Τόμος ΙΗ', σ. 589. Παππάς, Β. (1986). Το Ποινικό Πρόβλημα, Αθήνα: Εκδόσεις Αφοι Π. Σάκκουλα, § 128, σ. 215. Αλεξιάδης, Σ. (1989). Εγκληματολογία, Έκδοση 3^η, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 413 επ. Βουγιούκας, Κ. (1990). (επιμ.) «Ελάχιστο Πρόγραμμα της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης» Ενημερωτικό Δελτίο, 7/21, Τεύχος αφιερωμένο στη μνήμη του καθηγητού Marc Ancel, επίτιμου Προέδρου της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης, Ελληνικό Τμήμα της Διεθνούς Εταιρείας Κοινωνικής Αμύνης, Ιούλιος – Δεκέμβριος 1990, σ. 48. Christie, N. (1998). "Between Civility and State" σε V. Ruggiero, N. South and I. Taylor (eds.) The New European Criminology. London and New York: Routledge Publications, σ. 119-124. Πανούσης, Γ. (2002). Η Ποιητική του Φυλακισμένου Χώρου, Εγκληματολογικά, 20, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 21.

ματικότητας στη χώρα μας, προϋποθέτει αντίστοιχα ριζικές αλλαγές στον γενικότερο τρόπο ζωής μας και συνδέεται κυρίως με τη χάραξη και εφαρμογή μιας μακροπρόθεσμης αποτελεσματικής πολιτικής στον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό τομέα»²⁵.

Τα πολλά και ποικίλα κοινωνικο-οικονομικά προβλήματα που εμφανίστηκαν, η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους και της κοινωνικής προστασίας, η ελαστικοποίηση έως και αποδιάρθρωση των εργασιακών σχέσεων με λιγοστές και επισφαλείς θέσεις εργασίας, η εξάπλωση της κοινωνικής ανασφάλειας κ.ά., διευκολύνουν την ανάπτυξη, συσσώρευση και γιγάντωση μίας επικίνδυνης αρνητικής δυναμικής στους κόλπους της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας. Από την άποψη αυτή, η συγκρότηση και η λειτουργία επαρκών πολιτικών και κοινωνικών δομών προστασίας και διατήρησης του κεκτημένου της κοινωνικής ειρήνης και της κοινωνικής συνοχής²⁶, από κοινού με τα συμβατικά μέσα αντιμετώπισης της εγκληματικότητας, είναι δυνατόν να οδηγήσουν στην διαμόρφωση ενός ευρύτερου προγράμματος πρόληψης του εγκληματικού φαινομένου, προσανατολισμένου στην αντιμετώπιση των πραγματικών συστημικών αιτιών της εγκληματικότητας. Για την αντιμετώπιση της εγκληματικότητας, απαιτούνται, συνεπώς, κατά πρώτο λόγο κοινωνικές αλλαγές που είναι ικανές να οδηγήσουν σε έναν ριζοσπαστικό μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων.

3. ΤΑ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ

Η αντεγκληματική πολιτική που προτείνεται είναι μία κοινωνική αντεγκληματική πολιτική²⁷ με επαληθεύσιμο εμπειρικά, άρα και ελέγξιμο, περιεχόμενο, η οποία θα λειτουργεί συνεχώς και ως πεδίο κριτικού

25. Κουράκης, Ν. (1998). «Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα», ό.π., σ. 242.

26. Συμεωνίδου - Καστανίδου, Ε. (2003). «Πρόληψη του Εγκλήματος στις Τοπικές Κοινωνίες» Εισήγηση σε ημερίδα που διοργάνωσε το Τοπικό Συμβούλιο Πρόληψης Εγκληματικότητα του Δήμου Θέρμης», Θέρμη, 6.4.2003, σ. 4 επ.

27. Αλεξιάδης, Σ. (2004). *Εγκληματολογία*. Δ' Έκδοση. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, σ. 282 επ. Καραγιαννίδης, Χ. (2011). Προς μια συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 387 επ.

στοχασμού και αναδιάρθρωσης των κοινωνικών συγκρούσεων, με στόχο τον σχεδιασμό των κατάλληλων εκείνων και πολυδιάστατων στρατηγικών για την επίλυσή του, με γνώμονα το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου²⁸. Μια αντεγκληματική πολιτική βασισμένη στις αρχές και τα ιδανικά του κοινωνικού κράτους, η οποία θα αυξάνει την επιρροή της συνιστώσας της κοινωνικής αλληλεγγύης και του επιπέδου της κοινωνικής προστασίας.

Πολεοδομική υποβάθμιση, έλλειψη συνοχής της παραγωγικής τάξης, υψηλά επίπεδα ανεργίας και ιδιαίτερα χαμηλά ημερομίσθια, υποαπασχόληση και παντελής έλλειψη της κοινωνικά απαραίτητης ισορροπίας στην κατανομή του εισοδήματος, περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού και φτώχεια, ελλιπής παρακολούθηση της σχολικής εκπαίδευσης και ανεπαρκής προστασία της νεότητας, είναι και αυτά προβλήματα της αντεγκληματικής μας πολιτικής²⁹.

«Η νέα όμως αντεγκληματική πολιτική δεν μπορεί να στηρίζεται στο νομικό πληθωρισμό αλλά στην ενδυνάμωση της προστατευτικής / εγγυητικής κοινωνικής λειτουργίας της Πολιτείας (μέσω και της αναθεώρησης παγιωμένων κοινωνικών αντιλήψεων αλλά και της πολιτικής διαχείρισης). Ένα διαβουλευτικό μοντέλο (συνεργασία – συμμετοχή) είναι απαραίτητο»³⁰.

Η αντεγκληματική πολιτική, ως τμήμα της εν γένει κοινωνικής πολιτικής είναι αλληλένδετη με την αναπτυξιακή διαδικασία της χώρας και την προώθηση της ιδέας της κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης. Η αντιμετώπιση της εγκληματικότητας προϋποθέτει, πρωτίστως, την υιοθέτηση στρατηγικών και την λήψη μέτρων με μακροπρόθεσμο χαρακτήρα, τα οποία θα εγγραφούν σε ένα κώδικα κοινωνικής πολιτικής για την πρόληψη του εγκληματικού φαινομένου. Ο κοινωνικο - προληπτικός χαρακτήρας της ακολουθητέας αντεγκληματικής πολιτικής, χα-

28. Baratta, A. (1989). «Η Κριτική Προοπτική στην Εγκληματολογία». Μτφ. Στυλ. Παπαγεωργίου-Γονατά. Ελληνική Δικαιοσύνη. Τόμος 30^{ος}, Σεπτέμβριος, σ. 1124.

29. Κουράκης, Ν. (1998). ό.π., σ.242.

30. Πανούσης, Γ. (2003). Η Εγκληματολογία στην εποχή της αβεβαιότητας – Χάος, Διακινδύνευση & Έγκλημα, Εγκληματολογικά, 25, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 68.

ρακτηρίζεται από την αναγκαιότητα να καταστεί «αντέρεισμα για την παθητική φτώχεια και τις αναπαραστάσεις από τους κινδύνους που απορρέουν από τους αποκλεισμένους»³¹, και να κατευθύνει την υπόθεση της πρόληψης του εγκλήματος σε δομικές απαντήσεις και λύσεις.

Το εγκληματικό φαινόμενο θα πρέπει συνεπώς να αποτελέσει αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής της Πολιτείας, η οποία με τους ποικίλους θεσμούς, δομές και φορείς υποστήριξης, θα διαμορφώσει μια κοινωνικο-οικονομική στρατηγική για την διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης και αλληλεγγύης στη βάση δύο θεμελιωδών προαπαιτούμενων για την επιτυχή πρόληψη του εγκλήματος: την υλοποίηση της πρόληψης, μέσα από μία πολυτομεακή ανάγνωση και προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου και την συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας στις δράσεις πρόληψης. Ο προγραμματισμός και ο συνεχής έλεγχος υλοποίησης του βαθμού της εφαρμογής της αντεγκληματικής πολιτικής, ο συντονισμός, η συλλογικότητα, η συν-αντίληψη και η κοινή προσπάθεια στην προώθηση της, η νομοθετική παρέμβαση, όταν αυτή κρίνεται απαραίτητη, και η κινητοποίηση και συμμετοχή του πολίτη στη χάραξη και εφαρμογή της, είναι κάποια από τα χαρακτηριστικά που διακρίνουν μία σύγχρονη, ορθή, αξιόπιστη και αποτελεσματική αντεγκληματική πολιτική, εδραζόμενη σε μία συνδυαστική πολυεπίπεδη στρατηγική *κοινοτικής ανάπτυξης*.

Απαραίτητη κρίνεται συνεπώς η διατύπωση της πρό(σ)κλησης για επένδυση στον Άνθρωπο και η επίλυση των προβλημάτων που προκαλεί το κοινωνικό-πολιτικό φαινόμενο της πολυδιάστατης αποστέρησης που τραυματίζει και την ίδια την ποιότητα της Δημοκρατίας. Ο ανασχεδιασμός και η βελτίωση της ζωής στις πόλεις μας, η εκπαίδευση των νέων ανθρώπων, η καταπολέμηση της φτώχειας, η αναδιανομή πλούτου και εισοδήματος με στόχο την μεγαλύτερη δυνατή κοινωνικο-οικονομική δικαιοσύνη, μπορούν να δράσουν εγκληματοπροληπτικά, τουλάχιστον όσον αφορά τις προβληματικές καταστάσεις, που γεννά η φτώχεια και η ανέχεια. Ως άμεσα μέτρα θα αναφέρουμε την δημιουργία

31. Πανούσης, Γ. (2005). «Πρόληψη στην πόλη: Μας αφορά όλους» πρόλογος στο *Σπίρος Ξένος* (επιμ.) *Εγκληματικότητα στο Δήμο Ζακυνθίων*, *Εγκληματολογικά* 30, Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, σ. 15.

και αποτελεσματική εφαρμογή προγραμμάτων για την αντιμετώπιση της ανεργίας, την εξασφάλιση εργασιακής ειρήνης και τον περιορισμό των κοινωνικών ανισοτήτων που επηρεάζουν τους δείκτες της εγκληματικότητας και που έχουν να κάνουν με την αύξηση των πραγματικών εισοδημάτων, την καθιέρωση του ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος για την βελτίωση του βιοτικού επιπέδου, την γενναία αύξηση των κοινωνικών και εν γένει των δημόσιων δαπανών με έμφαση την παιδεία, την διάδοση της γνώσης και την προστασία της νεότητας, την αντιμετώπιση των ελλειμμάτων κοινωνικής συνοχής που δημιουργούνται στο κοινωνικο-οικονομικό αστικό περιβάλλον, την χρηματοδοτική και οργανωτική ενίσχυση των κοινωνικών υπηρεσιών και των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας, την παροχή δυνατοτήτων οικονομικής και κοινωνικής ανόδου στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, την ανάληψη ουσιαστικών δράσεων για την καταπολέμηση της ανεργίας, της φτώχειας και του αποκλεισμού και τον περιορισμό των αρνητικών συνεπειών της παγκοσμιοποίησης.

Επίσης, η υιοθέτηση και η εφαρμογή μορφών συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής³², όπως είναι για παράδειγμα τα *ΤοΣΠΕ*³³ ή σε επίπεδο αστυνόμευσης ο «*Αστυνομικός της Γειτονιάς*», είναι δυνατόν να οδηγήσουν βαθμιαία σε μια συνολική αποδυνάμωση του κυρίαρχου σήμερα συγκεντρωτικού μοντέλου διοίκησης στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο και μια επάνοδο στην ιδέα του κοινοτισμού, δηλαδή την πολιτική παράδοση στην οποία η *τοπική κοινότητα* κατέχει κεντρικό ρόλο και είναι έντονα τα στοιχεία της κοινωνικής κοινοτικής πρόνοιας, ακόμα και όταν αυτή λαμβάνει τη μορφή της πρόληψης του εγκλήματος

32. Αλεξιάδης, Σ. (2004). Εγκληματολογία, ό.π., σ. 290 επ.

33. Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Εγκληματικότητας, ήδη Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας (ΤοΣ ΠΠα). Κουράκης, Ν. (2006). «Η συμμετοχή των πολιτών στην αντιμετώπιση του εγκλήματος και τα τοπικά συμβούλια πρόληψης της παραβατικότητας» σε *Νέστωρ Κουράκης* (επιμ.) Για να νιώθουμε ασφαλείς μέσα σε μια κοινωνία ενεργών πολιτών. Πρακτικό εγχειρίδιο για τη νόμιμη προστασία του πολίτη από την καθημερινή παραβατικότητα. Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 7-16.

και της κοινωνικής αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της. Το πρότυπο της πρόληψης του εγκλήματος με επίκεντρο της τοπική κοινωνία (community centered crime prevention) και η φιλοσοφία της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής, έχει δώσει επιτυχή εγκληματοπροληπτικά αποτελέσματα στις χώρες όπου εφαρμόσθηκε³⁴. Η ενίσχυση μορφών συλλογικής δράσης και η υλοποίηση πρακτικών που βασίζονται στις αρχές της κοινωνικής οικολογίας, η καλλιέργεια του κοινοτικού δεσμού και η επανεκτίμηση της αξίας της συλλογικότητας στη δημόσια ζωή, μπορούν να θέσουν φραγμό στην πρόθεση να μετατραπεί ο πολίτης, παθητικός θεατής του κοινωνικού γίνεσθαι. Για την περίπτωση της χώρας μας προ-απαιτείται μελέτη, εντατικός σχεδιασμός, συνεχής προσπάθεια, αδιάπτωτη ένταση και, ασφαλώς, πολιτική θέληση και στήριξη, ώστε οι κατευθύνσεις και οι αρχές της συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής με επίκεντρο την τοπική κοινωνία, να προσαρμοσθούν σωστά στην ελληνική πραγματικότητα και να αποτελέσουν το κεντρικό στοιχείο μιας νέας ολοκληρωμένης αντεγκληματικής πολιτικής ρεαλιστικής, υλοποιήσιμης και με την προοπτική της διάρκειας³⁵. Θα πρέπει, για αυτόν τον λόγο, να διαμορφωθούν οι κοινωνικές εκείνες δυναμικές που θα είναι σε θέση να αναπτύξουν την κοινωνική ευθύνη και την κοινωνική συμμετοχή στον αγώνα κατά της εγκληματικότητας, με την μετάβαση σε ένα συμμετοχικό πρότυπο αντεγκληματικής κοινωνικής πολιτικής, δηλαδή μια προληπτική κοινωνική πολιτική προσαρμοσμένη στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΣΚΕΨΕΙΣ

Η αντεγκληματική πολιτική μίας χώρας οφείλει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα οργάνωσης της κοινωνίας της και όχι το αντίστροφο:

34. Καραγιαννίδης, Χ. (2014). «Ο θεσμός των Τοπικών Συμβουλίων Πρόληψης της Παραβατικότητας – Προβλήματα και Προοπτικές από την εφαρμογή του στην Ελλάδα», Μεταδιδακτορική Έρευνα στα πλαίσια του προγράμματος «Υποτροφίες Αριστείας 2012» της Επιτροπής Ερευνών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (αδημ.)

35. Πανούσης, Γ. (2004). «Υπουργεία Ελευθεριών; Προτάσεις για μεταρρυθμίσεις στο υπουργείο Δημ. Τάξης», ό.π., σ. Ν06.

να προσπαθούμε να προσαρμόσουμε δηλαδή την «πραγματικότητα» στο πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής που «επί χάρτου» σχεδιάσαμε. Κατά την χάραξη μιας σύγχρονης και ορθολογικής αντεγκληματικής πολιτικής αναφύονται προβλήματα, οι λύσεις των οποίων τοποθετούνται σε ένα πλαίσιο άλλοτε βραχυπρόθεσμης και άλλοτε μακροπρόθεσμης προοπτικής. Η πρότασή μας για χάραξη κοινωνικής προληπτικής αντεγκληματικής πολιτικής με επίκεντρο την τοπική κοινωνία, εντάσσεται στη λύση μιας μακροπρόθεσμης προοπτικής³⁶. Η κοινωνική αντεγκληματική πολιτική προληπτικού χαρακτήρα αποτελεί, κατά την άποψή μας, την καταλληλότερη και την περιεκτικότερη πολιτική για την πρόληψη του εγκλήματος, ενώ η συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική αναδεικνύει τον εγγυητικό και σταθεροποιητικό της ρόλο στις κοινωνικές σχέσεις και καταστάσεις που παρουσιάζουν προβλήματα.

Στις δεδομένες διεθνείς κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, που χαρακτηρίζονται, αφενός, από την υποχώρηση του Κράτους Πρόνοιας, και, αφετέρου, από την προσφορά μέτρων και πολιτικών σχεδίων συμμετοχικής αντεγκληματικής πολιτικής³⁷, ο εγκληματολόγος οφείλει με ρεαλιστικές προτάσεις, χωρίς ιδεοληψίες, δογματικές ακαμψίες και εν θερμώ αξιολογήσεις, να συμβάλλει στην διαμόρφωση του απαραίτητου πλαισίου - «δείκτη πορείας», ώστε οι προϋποθέσεις άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής στη χώρα μας να μην είναι προσχηματικές, υποκριτικές και εν τέλει μη εφαρμόσιμες³⁸. Υπαρκτός

36. *Καϊάφα-Γκμπάντι, Μ.* (2011). «Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και δίκαιη ποινική δίκη» σε *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι / Cornelius Prittwitz* (επιμ.) Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 63-64.

37. *Πανούσης, Γ.* (2005). «Πρόληψη στην πόλη: Μας αφορά όλους», ό.π., σ. 17.

38. *Πανούσης, Γ.* (1998). «Η Ευρώπη και οι Νέες Μορφές Εγκλήματος», Ρεύματα. τ. 1^ο, Ιούλιος – Αύγουστος, σ. 146-153. *Κουράκης, Ν.* (2000). «Ο μετέωρος ρόλος του εγκληματολόγου στη χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής» στο *Ν. Κουράκης* (επιμ.) Αντεγκληματική Πολιτική II. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 157-162. *Κουράκης, Ν.* (2005). Εγκληματολογικοί Ορίζοντες. Α': Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση. Αθήνα: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 141-147.

άλλωστε είναι ο κίνδυνος αφενός οι πρακτικές κοινοτικής πρόληψης του εγκλήματος να ενταχθούν σε μια λογική κρυπτοκατασταλτικής πρόληψης και μηδενικής ανοχής και, αφετέρου, ο κοινωνικός έλεγχος να υποβαθμισθεί απλώς σε ένα προ-στάδιο της τιμωρητικής λειτουργίας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, μέσα από διαδικασίες επιτήρησης και καταχώρησης ανεπιθύμητων τμημάτων του πληθυσμού³⁹.

Συμπερασματικά, θα διατυπώναμε την θέση ότι η προσπάθεια χάραξης και υλοποίησης μίας ορθολογικής και αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής είναι καταδικασμένη να αποτύχει, αν αυτή η ίδια δεν αποτελέσει τμήμα-μέρος μίας ευρύτερης ορθολογικής κοινωνικοοικονομικής πολιτικής, που δεν θα λειτουργεί όμως με όρους κοινωνικού κράτους «γραφειοκρατικής φιλανθρωπίας», αλλά θα τολμήσει και την εμβάθυνση της Δημοκρατίας και των αρχών της σε τοπικό επίπεδο⁴⁰. Το εγκληματικό φαινόμενο, αυτό τουλάχιστον που εμφανίζεται με τις μορφές της μικρής και μεσαίας βαρύτητας εγκληματικότητας, θα πρέπει να αποτελέσει πραγματικά αντικείμενο της κοινωνικής πολιτικής της ελληνικής Πολιτείας, με τους ποικίλους θεσμούς, δομές και φορείς υποστήριξης των πολιτών.

Η αντεγκληματική πολιτική είναι μέσο και όχι σκοπός. Η Πολιτεία και μέσω της αντεγκληματικής πολιτικής της, οφείλει να επιτελεί εγγυητικό ρόλο στο ζήτημα της κοινωνικής συνοχής και δικαιοσύνης, να απαλείφει τις ανισότητες και να μετριάξει τις υπερβολές ενός καπιταλισμού που τον ενδιαφέρει αποκλειστικά το κέρδος. Η εφαρμογή του πρότυπου του Κράτους Πρόνοιας δεν κατάφερε να ξεπεράσει τις βασικές ανισότητες που χαρακτηρίζουν την καπιταλιστική κοινωνία, αλλά είχε καταφέρει να ενσωματώσει την πλειοψηφία των ανθρώπων στους κόλπους της οργανωμένης κοινωνίας και να αποτρέψει κατάρρευση της κοινωνικής συνοχής. Επειδή *«το μέλλον το δημιουργούμε, δεν το προ-*

39. Έτσι σε Πανούσης, Γ. (2005). «Πρόληψη στην πόλη: Μας αφορά όλους», ό.π., σ. 13.

40. Κουράκης, Ν. (1988). «Σκέψεις για το πρόβλημα της σύγχρονης τρομοκρατίας» Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τ. 1, σ. 131, όπου και η επισήμανση ότι το δημοκρατικό πολίτευμα «από τη φύση του προϋποθέτει ηπιότητα και μετριοπάθεια».

βλέπουμε»⁴¹, η εγκληματολογία της «ειρήνευσης» και ο «ειρηνοποιός» εγκληματολόγος⁴² ίσως αποτελεί την λύση του προβλήματος της πρόκλησης της υπεράσπισης του κοινωνικού κράτους και των κοινωνικών δικαιωμάτων, που απειλούνται σήμερα να καταστούν «γράμμα κενό περιεχομένου», και να βρούμε τον δρόμο μας προς μια αντεγκληματική κοινωνική πολιτική. Μια προληπτική του εγκλήματος κοινωνική πολιτική, βασισμένη στην επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, στην ενίσχυση της αυτορρυθμιστικής ικανότητας της κοινωνίας⁴³ για την αντιμετώπιση προβληματικών καταστάσεων, την διατήρηση και ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και του κράτους δικαίου, την υιοθέτηση δραστικών πολιτικών κοινωνικής ανάπτυξης και, τέλος, την χάραξη και υλοποίηση μιας οικονομικής πολιτικής, που θα στηρίζεται στους άξονες της ανάπτυξης, της απασχόλησης και της κοινωνικής συνοχής. Η νέα αρχιτεκτονική της αντεγκληματικής μας πολιτικής, πρέπει να έχει ως κύριο στόχο τον κοινωνικό της ρόλο, την πολύμορφη άνοδο της κοινωνικής πρωτοβουλίας στη χάραξη και υλοποίησή της και, τέλος, την ενίσχυση συλλογικών μορφών δράσεων και πρακτικών που συντείνουν, αφενός στην διασφάλιση και προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου και, αφετέρου, στην προώθηση των κοινών συμφερόντων⁴⁴. Είναι η κατάλληλη, συνεπώς, στιγμή, να θυμηθούμε επιτέλους τον επικλητικό στίχο του ποιητή: «ελάτε να στερέψουμε τις άγριες ανάγκες»⁴⁵.

41. Τσούκα, Χ.Κ. (2002). «Το ήθος της διαψευσιμότητας» *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 21 Δεκεμβρίου 2002, σ. 46.

42. *Pepinsky, H. and Quinney, R.* (1991). *Criminology as Peacemaking*. Bloomington: Indiana University Press. Πρβλ. *de Maillard, J.* (1996). *Εγκλήματα και Νόμοι*. Μετάφραση Ελένη Σπαθανά. Αθήνα: Εκδόσεις Π. Τραυλός – Ε. Κωσταράκη, σ. 61 «Εγκληματολογία... αυτή η ξεχωριστή επιστήμη είναι ταυτόχρονα πρόκληση και ανάγκη».

43. *Marcuse, H.* (1970). *An Essay on Liberation*. Boston: Beacon Press.

44. *Σπινέλλη, Κ.* (2014). *Εγκληματολογία – Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 300.

45. *Νίκος Καρούζος*, *Ο Λυτρωτής*, 1949.

Αντεγκληματική πολιτική: Καλές πρακτικές (good practices) μάθησης, αγωγής και ένταξης¹

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Σ. ΙΩΑΝΝΙΔΗ*

1. ΣΥΛΛΟΓΙΖΟΝΤΑΣ

Η «κοινωνία της γνώσης ή κοινωνία της πληροφορίας» χαρακτηρίζεται από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και του πολιτισμού. Ο ρόλος της διαχείρισης της πληροφορίας γίνεται όλο και πιο σημαντικός, οι επαγγελματικές δραστηριότητες υφίστανται επιδράσεις, οι παραδοσιακές μέθοδοι εργασίας, επαγγελματικής κατάρτισης και νοοτροπίας αλλάζουν ή τροποποιούνται, νέες μορφές εργασιακής απασχόλησης και οργάνωσης εμφανίζονται υπό το φως νέων γνώσεων και δεξιοτήτων.

Ωστόσο, παρά την τεχνική πρόοδο, η κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική κρίση γνωρίζει έξαρση. Οι μορφές της βίας διευρύνονται. Τα ανθρώπινα δικαιώματα καταπατούνται. Οι διαπροσωπικές και διανθρώπινες σχέσεις διαταράσσονται. Το φυσικό περιβάλλον απειλείται. Το πρόβλημα της απασχόλησης των νέων και του κοινωνικού περιθωρίου οξύνεται.

1. Η παρούσα εργασία βασίζεται σε μία εκτενέστερη ξενόγλωσση μελέτη που έχει εγκριθεί προς δημοσίευση από το διεθνή εκδοτικό οίκο Frankfurter Literaturverlag, με τίτλο "*Einschliessend*".

* PhD Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Διδάκτωρ Φιλοσοφικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο αντικείμενο της Παιδαγωγικής, Ειδίκευση: «Ειδική Αγωγή»/ υποτροφία Ι.Κ.Υ., Επιστημονική συνεργάτις Πανεπιστημίου Αθηνών.

Η παγκοσμιοποίηση των πολιτιστικών προτύπων σε μεγάλο βαθμό διαβρώνει την πολιτιστική ταυτότητα κοινωνικών ομάδων και μειονοτήτων. Η δημοκρατία και η πολιτική, κοινωνική και ηθική διαπαιδαγώγηση ατόμων και λαών επηρεάζεται από την τεράστια αύξηση της δύναμης των μέσων μαζικής επικοινωνίας και του κυβερνοχώρου σε σχέση με την ποιότητα των μηνυμάτων που εκφέρουν. Τα εκπαιδευτικά συστήματα βρίσκονται αντιμέτωπα με πρωτόγνωρες προκλήσεις σε ένα ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον, όπου επιβάλλεται η μετάβαση από τις μονοπολιτισμικές στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες με αρμονική συμβίωση ανθρώπων με διαφορετικές παραδόσεις, γλώσσα, ήθη και έθιμα.

Στο πλαίσιο αυτών των κοινωνικών, παραγωγικών και πολιτισμικών δεδομένων και στη βάση διεθνών διακηρύξεων², η πρόκληση και η απαίτηση για τη συμφιλίωση του Ανθρώπου με τη φύση και τον Άλλον είναι υπαρκτή μέσα από την προοπτική της αειφόρου ανάπτυξης. Η αειφορία είναι ο κυρίαρχος στόχος του 21^{ου} αιώνα. Όμως, η υλοποίηση του οράματος και των στόχων της αειφορίας εξαρτάται από τις αλλαγές που θα επέλθουν στα πεδία της κοινωνίας, της πολιτικής, της οικονομίας και της παραγωγής. Αλλαγές που με τη σειρά τους εξαρτώνται από τις αξίες και τις στάσεις που καθορίζουν τις επιλογές και τα πρότυπα ανάπτυξης των κοινωνιών. Εδώ, έγκειται η σημασία και ο ρόλος της εκπαίδευσης στη διαμόρφωση συνειδήσεων σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Το κέντρο βάρους μετατίθεται στο σύγχρονο σχολείο, το οποίο καλείται να διαμορφώσει πολυδιάστατες προσωπικότητες με δημοκρατική αγωγή και ειρηνική εκπαίδευση, ενεργούς πολίτες με κρίση, δημιουργική και συνθετική ικανότητα, καθώς και δεξιότητες επικοινωνίας, κοινωνικής συμμετοχής, λήψης πρωτοβουλιών και ανάληψης ευθυνών.

Το σχολείο του μέλλοντος μεταξύ άλλων θα πρέπει να συμβάλει τα

2. Unesco. (1996). *Our creative diversity. Report of the World Commission on Culture and Development. Summary version*. Paris: Unesco, CLT-96/WS-6 REV. / Unesco. (1998). *Higher Education in the twenty-first century: Vision and Action*. Working Document of the World Conference on Higher Education, Paris, 5.9.1998. Paris: Unesco, ED-98/CONF.202/5.

μέγιστα στην **κοινωνική, πολιτισμική και σχολική συμπερίληψη με σεβασμό στη διαφορετικότητα και ετερότητα**. Θα πρέπει να δημιουργήσει ικανές συνθήκες *αειφόρου ανάπτυξης για τα άτομα με διαφορετικές ανάγκες και δυνατότητες*, περιορίζοντας έτσι παράγοντες επικινδυνότητας, συνθήκες εκπαιδευτικού και κοινωνικού αποκλεισμού (social exclusion) αλλά και σωφρονιστικής αγωγής (correctional education).

2. ΣΧΕΔΙΑΖΟΝΤΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΧΕΣ

Η *σχολική ένταξη* θεωρείται ο καταλληλότερος δρόμος για τη μελλοντική κοινωνική **ένταξη** των παιδιών με αναπηρία ή/και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, αποτελώντας σταθερό προσανατολισμό της ευρωπαϊκής και της ελληνικής εκπαιδευτικής πολιτικής. Η παροχή **συντροφικότητας** δημιουργεί το ουσιαστικό υπόβαθρο της ένταξης. Μπορεί να παρέχεται σε επίπεδο οικογένειας, σχολείου, υπηρεσιών υγείας, κοινωνικών υπηρεσιών και εθελοντικών οργανώσεων³.

Συγχρόνως, όπως έχει περιγραφεί από τον Norwich⁴, οι **σχεδιαστές εκπαιδευτικής πολιτικής**, όπως και το προσωπικό τόσο των ειδικών όσο και των κανονικών σχολείων, θα πρέπει να ενδιαφερθούν για ένα **πολυδιάστατο μοντέλο εκπαιδευτικών ενταξιακών παροχών** μέσω των εξής παραγόντων:

- της αναγνώρισης και ταξινόμησης των ειδικών αναγκών,
- της συμμετοχής του παιδιού σε προγράμματα και πρακτικές (ακαδημαϊκές, επαγγελματικές, τεχνικές, δημιουργικές), σε κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις (οργανωσιακά ζητήματα, ομαδικές έξεις, διαπροσωπικές σχέσεις),
- του τόπου/ είδους σχολείου και τάξης,
- του αναλυτικού προγράμματος/ της διδασκαλίας (γενικοί σκοποί, διδακτικές προσεγγίσεις, διαφοροποιημένη συνεκπαίδευση),

3. Βλ. *Code of Practice and Statement of Special Educational Needs (UK)*. (2005).

4. Norwich, B. (2008). What future for special schools and inclusion? Conceptual and professional perspectives. *British Journal of Special Education*, vol. 35, no 3, pp. 136-143.

- της πολιτείας σε τοπικό και εθνικό επίπεδο.

Συνεπώς, η **ισότητα των ευκαιριών** μπορεί να επιτευχθεί με βασική προϋπόθεση την προσωπική ανάπτυξη ως μέρος της κοινωνικής ανάπτυξης, αρχικά σε επίπεδο σχολείου, κατόπιν εργασίας και κατάρτισης, στο πλαίσιο πάντα μιας δια βίου μαθητείας.

Στο πλαίσιο αυτό, σημαντική είναι η **σχολική ασφάλεια** (school safe)⁵, η οποία οικοδομείται σε συνθήκες **εκπαιδευτικής συμπερίληψης, κοινωνικής μέριμνας και φροντίδας υγείας** για άτομα με και χωρίς ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, μαθησιακές και κοινωνικές διαφορές, δυσκολίες μάθησης ή/και προσαρμογής.

Το σχολείο είναι και θα είναι ένας φορέας πρόληψης και αντιμετώπισης της βίας, έστω και εάν αυτή είναι και παραμένει ένα ευρύτερο κοινωνικό πρόβλημα. Ο συνδυασμός και η οικοδόμηση δυναμικών σχολικών προγραμμάτων και κοινοτικών στρατηγικών απαιτεί τεχνική υποστήριξη, δημόσια εκπαίδευση και αξιοποίηση των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Η χρήση ατομικών και πολιτειακών προγραμμάτων βασισμένων στη σχολική κοινότητα, σε επίπεδο βασικής και μεσαίας εκπαίδευσης (elementary and secondary schools), μπορεί να είναι αποτελεσματική, εφόσον:

- Εμπλέκει θέματα υγείας στο σχολικό περιβάλλον και στην εκπαίδευση των μαθητών άσχετα από ιδιαιτερότητες.
- Επεξηγεί παράγοντες κινδύνου (risk factors) που συμβάλλουν στην παραμέληση του παιδιού και αναγνωρίζει δείκτες φυσικής και συναισθηματικής κακοποίησης και προσβολής (maltreatment) του εφήβου.
- Επιμένει στην πληροφόρηση και στην ευαισθητοποίηση σε ζητήματα

5. Βλ. International Centre for the Prevention of Crime [www.crime-prevention.intl.org]: *"Promoting Safety in Schools: International Experience and Action"*. Nursing Continuing Education [www.nursingceu.com]. Department of Public Safety. Division of Juvenile Justice. Prevent, Protect, Prepare [http://www.ncdjjdp.org]. Center for the Prevention of School Violence [cpsv.org] *"North Carolina's Alternative Learning Programs: An Evaluation of Juvenile Structured Day Programs for Suspended and Expelled Youth"*, September 2002. ATE. The Association of Teacher Educators [www.ate.org]. ESA – ESN. European Sociological Association - Environment and Society Network [http://esa-esn.org].

υγείας όλων των υπευθύνων συμπεριλαμβανομένης και της οικογένειας ανεξάρτητα από κοινωνικο-πολιτιστικά κριτήρια.

- Πρωθυε τη συμβουλευτική των μαθητών μέσα από σχολικούς και κοινοτικούς φορείς π.χ. σχολικός σύμβουλος, σχολικός νοσηλευτής, ψυχοπαιδαγωγικά κέντρα κ.λπ.
- Αναπτύσσει την επικοινωνία και τη διαμεσολάβηση ως βασικό σημείο σχολειοποίησης και κοινωνικοποίησης.

Σαφείς κατευθυντήριες για την **εγκαθίδρυση της σχολικής ασφάλειας** (school safety) είναι:

- η πίστη των μαθητών ότι μπορούν να επιτύχουν και η πεποίθηση των δασκάλων για εκπαιδευτικό εμπλουτισμό και υψηλούς στόχους,
- η εταιρικότητα μεταξύ σχολείου, προσωπικού όλων των επιπέδων, μαθητών, γονέων, νεανικών, κοινωνικών και άλλων τοπικών υπηρεσιών, πολιτείας και τοπικής κοινότητας,
- η αναγνώριση και η εκτίμηση των προβλημάτων της σχολικής κοινότητας,
- η ανάπτυξη σχεδίων και προγραμμάτων ασφάλειας,
- η υλοποίηση και η παρακολούθηση αυτών,
- η αξιολόγηση και η αναθεώρησή τους προς την αναγκαιότητα των εκάστοτε αλλαγών.

Συγχρόνως, μία θετική απήχηση αυτών των παρεμβάσεων είναι:

- η επιτυχής ολοκλήρωση των μαθητών μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα,
- η γνωστική (επαν)ένταξή τους,
- η αναγεννημένη αυτοπεποίθησή τους,
- η μετάβαση σε υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης,
- η εμπιστοσύνη και ο σεβασμός στο εκπαιδευτικό και άλλο προσωπικό και οι βελτιωμένες σχέσεις με αυτό,
- η ικανότητα «διδάγματος» από την αρνητική εμπειρία,
- η χαμηλή επανάληψη μιας παρεκκλίνουσας σταδιοδρομίας.

Σίγουρα, η εκπαίδευση και μάλιστα η **σχολική κοινότητα** μπορεί να παίξει έναν αποφασιστικά κρίσιμο ρόλο, με το λιγότερο οικονομικό κόστος και τις πιο ευεργετικές μακροπρόθεσμα επιρροές, όχι απλώς σε ακαδημαϊκές επιδόσεις, αλλά ως προς την **κοινωνική, συναισθηματι-**

κή και **προσωπική ανάπτυξη** (social, emotional and personal growth) και ασφάλεια των μαθητών (school security/ school safety), αλλά και ευπαθών ομάδων πληθυσμού και ολόκληρων κοινοτήτων (“Keep the community safe”).

Για παράδειγμα, δεν είναι τυχαίο ότι σύμφωνα και με τη διεθνή εμπειρία και πράξη, ένα ασφαλές και υγιές περιβάλλον για την πρόληψη της παραβατικότητας (delinquency), της βίας (violence) και της θυματοποίησης (victimization) δεν μπορεί να απομονώσει το ρόλο του σχολείου από επιλογές παρέμβασης.

Παγκοσμίως, οι **πρωτοβουλίες ανάπτυξης** μπορούν να περιστραφούν γύρω από:

- το σχεδιασμό και τη δημιουργία εναλλακτικών προγραμμάτων μάθησης εκτός των παραδοσιακών μεθόδων διδασκαλίας, που αφορούν κυρίως παιδιά με εκπαιδευτικές ανάγκες λόγω συμπεριφορικών ή συναισθηματικών προβλημάτων και γενικά μαθητών σε κίνδυνο,
- τη δημιουργία παγκόσμιων δικτύων και την ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού για την υγεία, το περιβάλλον και την αειφορία και τη συνεργασία με κυβερνητικούς και μη φορείς για «ένα βιώσιμο κόσμο»,
- τη σημασία αναγνώρισης φυσικών, ιατρικών, συναισθηματικών κ.ά. προβλημάτων από τους εκπαιδευτικούς και την εκπαίδευσή τους σε τεχνικές κοινωνικών δεξιοτήτων και επίλυσης προβλημάτων,
- τη χρήση σύγχρονων εκπαιδευτικών εργαλείων των νέων τεχνολογιών επικοινωνίας και πληροφορικής και τη σύνδεση μεταξύ εκπαίδευσης, κατάρτισης και αναγκών της αγοράς εργασίας σε μία βιώσιμη κοινωνία,
- τη σύνδεση με επιστημονικούς φορείς της τοπικής και της ευρύτερης κοινωνίας και την ανάπτυξη διεθνών συνεργασιών.

3. ΔΙΑΧΕΙΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΗ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η απαίτηση για εξατομικευμένες προσεγγίσεις - παρεμβάσεις απορρέει από ένα πλαίσιο **διαφορετικών αναγκών**:

- των **μαθητών** (σωματικές, γνωστικές, νοητικές, ψυχοκινητικές και μαθησιακές ικανότητες και αντιλήψεις, στάσεις, προσδοκίες, προσωπικότητα, σχολική επίδοση κ.λπ.),

- των **εκπαιδευτικών** (φύλο, ηλικία, εμπειρία, εκπαίδευση, προσωπική και επαγγελματική ανάπτυξη, τρόποι διδασκαλίας, στάσεις, προσδοκίες κ.λπ.) και
- της ευρύτερης **σχολικής κοινότητας** (οργανωτικές, διοικητικές παράμετροι, σχέσεις εκπαιδευτικών-μαθητών, μέθοδοι διδασκαλίας κ.λπ.)

Ταυτόχρονα, προστίθενται και **παράγοντες διαφορετικότητας**:

- σε επίπεδο **οικογένειας** (κοινωνικο-οικονομική θέση, σύνθεση, δομή, τρόποι διαπαιδαγώγησης, εμπλοκή γονέων στη μαθησιακή διαδικασία κ.λπ.),
- σε επίπεδο **συνομηλίκων** (αποδοχή, απόρριψη, χαρακτηριστικά της ομάδας κ.λπ.) και
- σε επίπεδο **παροχής υπηρεσιών** (προγράμματα πρωτογενούς, δευτερογενούς, τριτογενούς πρόληψης, καθολική, επιλεκτική παρέμβαση, επιμόρφωση – κατάρτιση εκπαιδευτικών).

Από την άλλη, η διεθνής εμπειρία τονίζει τη συμβολή του σχολείου στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των διαφορετικών μαθησιακών και ψυχοκοινωνικών αναγκών με τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού δικτύου μέσα από τη συνεργασία σχολείου, οικογένειας και κοινότητας⁶. Η ολιστική προσέγγιση των ποικίλων αναγκών της σχολικής κοινότητας θα συμβάλει στην ενσωμάτωση των διαφορετικών αναγκών των μαθητών σε γνωστικό, μαθησιακό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο. Η διαφορετικότητα δεν θα βιώνεται ως πρόβλημα αλλά ως πρόκληση στο πλαίσιο της ευρύτερης θεώρησης της **φυσιολογικότητας** της **διαφορετικότητας**. Αυτό απαιτεί ευαισθητοποίηση, συνεχή κατάρτιση και επιμόρφωση σε θέματα προαγωγής της ψυχικής υγείας, της μάθησης και στήριξης μαθητών που ανήκουν σε ομάδες υψηλού κινδύνου για την εκδήλωση δυσκολιών μάθησης και διαταραχών συμπεριφοράς.

Παράλληλα, η ενίσχυση του αισθήματος της υπευθυνότητας μέσα στην κοινότητα μπορεί να καλλιεργηθεί με την παράλληλη καλλιέργεια αξιών σε διττή κατεύθυνση: **ανήλικοι** και **γονείς**. Η πολιτεία θα υπο-

6. Βλ. Hatzichristou, C. (1998). Alternative School Psychological Services: Development of a Databased Model. *School Psychology Review*, vol. 27, no.2, pp. 246-259.

στηρίζει το γονεϊκό έργο μέσω κοινωνικών υπηρεσιών και δυνατοτήτων που θα τους παρέχει. Αναφορικά με το νομικό πλαίσιο της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, είναι σκόπιμη η αναγνώριση της δυναμικής των εκπαιδευτικών πολιτικών, της έρευνας, του σεβασμού στα ανθρώπινα δικαιώματα και επίσης της ιατρικής σκοπιάς. Επιπροσθέτως, στη διεθνή βιβλιογραφία εδραιώνεται η έμφαση στην οικοδόμηση εμπιστοσύνης και δεξιοτήτων επικοινωνίας μεταξύ **εκπαιδευτικών λειτουργών, επαγγελματιών υγείας, σχολείου και οικογένειας**. Συνεπώς, διευρύνεται το φάσμα συνεργασίας και σύνδεσης μεταξύ **εκπαίδευσης, υγείας και θεραπείας** σε άτομα με συμπεριφορικά και συναισθηματικά προβλήματα και άλλες ειδικές ανάγκες μέσα από την υλοποίηση διεπιστημονικών προγραμμάτων παρέμβασης. Ένα τέτοιο πλαίσιο **συνεργατικών σχέσεων**, σε συνδυασμό με την πρόληψη, εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση σε ζητήματα υγείας, παίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή μαθητών που φέρουν κοινωνικές ή/και μαθησιακές δυσκολίες και στην ικανοποίηση των αναγκών τους για εκπαιδευτική υποστήριξη και ευρύτερη κοινωνική αποκατάσταση και ένταξη⁷.

Ωστόσο, για να είναι αποτελεσματική η εκπαιδευτική διαδικασία, επιβάλλεται η συστηματική **επιμόρφωση** ως αναπόσπαστο τμήμα της

7. Βλ. Tisdall, K. (2005). The Challenge of Antisocial Behaviour: New Relationships between the State, Children and Parents. *International Journal of Law, Policy and the Family*, vol. 19, no 3, pp. 395-420/ Warner, H. (2006). Meeting the Needs of Children with Disabilities. *Nurse Education Today*, vol. 26, issue 7, pp. 609-610/ Angell, M., Stoner, J., Shelden, D. (2009). Trust in Education Professionals. *Remedial and Special Education*, vol. 30, no 3, pp. 160-176/ Kerzman, B., Smith, P. (2004). Lessons from special education: enhancing communication between health professionals and children with learning difficulties. *Nurse Education in Practice*, vol. 4, issue 4, pp. 230-235/ Olivan Gonzalvo, O. (2002). Delinquent adolescents: health problems and health care guidelines for juvenile correctional facilities. *An Esp Pediatr*, Oct;57(4), pp. 345-353/ Cruise, K., Evans, L., Pickens, I. (2011). Integrating mental health and special education needs into comprehensive service planning for juvenile offenders in long-term custody settings. *Learning and Individual Differences*, vol. 21, issue 1, pp. 30-40/ Babyak, A., Koorland, M. (2001). Working together: mental health and special education collaboration. *Children and Youth Services Review*, vol. 23, issue 8, pp. 633-649.

επαγγελματικής και προσωπικής ανάπτυξης του εκπαιδευτικού. Επιβάλλεται ο εκπαιδευτικός να έχει γνώση των στρατηγικών που ευνοούν τη σχολική συμπερίληψη και την κοινωνική ένταξη παιδιών με διαφορετικότητα. Η όλη επιρροή του εκπαιδευτικού κρίνεται ως γεγονός που έχει μεγάλη σημασία στη διαχείριση της σχολικής τάξης και στην οικοδόμηση στρατηγικών ιδίως σε επίπεδο διαταραχών συμπεριφοράς⁸.

Τέλος, η **διεπιστημονική συνεργασία** επαγγελματιών σε σχέση με τους μαθητές με γνωστικές και κοινωνικές δυσκολίες, ως οργανωτική αρχή και καλή πρακτική στη βελτίωση της εκπαίδευσης, είναι θεμελιώδης. Η συζήτηση γύρω από τη διαφορετικότητα, το στίγμα, την ισότητα στις ευκαιρίες και την παροχή στο «ειδικό» ή το «διαφορετικό» δίνει την απάντηση για ένα ευέλικτο εκπαιδευτικό σύστημα που μπορεί να αναγνωρίζει τη διαφορετικότητα ανάμεσα στους μαθητές, δημιουργώντας δυνατότητες μέσα από το αναλυτικό πρόγραμμα, την παιδαγωγική προσέγγιση, την εκπαιδευτική δομή και τις τοπικές αρχές⁹.

4. ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΕΣ ΓΙΑ ΜΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ

Με δεδομένο ότι η παροχή γνώσεων, η καλλιέργεια στάσεων και ικανοτήτων απαραίτητων στο άτομο, προκειμένου να αντιλαμβάνεται τον κόσμο και τη θέση του μέσα σε αυτόν, είναι στο επίκεντρο του σύγχρονου σχολείου¹⁰, η **Εκπαίδευση για Όλους** αποτελεί βασικό κεφάλαιο αειφόρου ανάπτυξης ατόμου και κοινωνίας υπό την προϋπόθεση καλών πρακτικών (good practices) μάθησης, αγωγής και ένταξης.

8. Sutherland, K., Palmer, T.-L., Stichter, J., Morgan, P. (2008). Examining the influence of teacher behavior and classroom context on the behavioral and academic outcomes for students with emotional or behavioral disorders, *The Journal of Special Education*, vol. 41, pp. 223-233. / Conroy, M., Stichter, J., Daunic, A., Haydon, T. (2008). Classroom-Based research in the field of emotional and behavioral disorders. Methodological issues and future research directions, *The journal of Special Education*, vol. 41, pp. 209-222.

9. Wedell, K. (2008). Confusion about inclusion: patching up or system change? *British Journal of Special Education*, vol. 35, no 3, pp. 127-135.

10. European Commission. (1995). *White paper: Teaching and learning towards the learning society*. Brussels: COM, 95, 590.

Στο πλαίσιο αυτό, ο **κοινωνικός, εκπαιδευτικός και παιδαγωγικός προσανατολισμός του σχολείου** συνδέεται με τη δημιουργία νέων περιβαλλόντων μάθησης, όπως η συμβολή των νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση, η εισαγωγή νέων μορφών εκπαίδευσης π.χ. η Αγωγή Υγείας, η Αγωγή του Πολίτη, η Εκπαίδευση για το περιβάλλον και την αειφορία, η δια βίου εκπαίδευση, μάθηση και κατάρτιση. Τα παραπάνω περιβάλλοντα μάθησης δημιουργούν τις προϋποθέσεις για εκμάθηση δεξιοτήτων κριτικής και δημιουργικής σκέψης και λήψης αποφάσεων για τη βιωσιμότητα μιας κοινωνίας.

Η **βιωσιμότητα** είναι **πολιτισμική** αλλαγή, δεν αφορά μόνο την προστασία του περιβάλλοντος και της υγείας. Κάτι τέτοιο, όμως, απαιτεί υπέρβαση κλάδων και διεπιστημονικότητα τμημάτων. Επομένως, το ζήτημα είναι η διεπιστημονικότητα να ενσωματωθεί δημιουργικά στα εκπαιδευτικά μοντέλα έτσι, ώστε να μπορεί να εφαρμοστεί σε κοινωνική βάση αργότερα. Διότι η *διεπιστημονικότητα* (transdisciplinarity) είναι εκείνο το χαρακτηριστικό που επιτρέπει στην εκπαίδευση να ανανεώνεται και τα κοινωνικά προβλήματα π.χ. υγεία, βία, αναπηρία κ.ά. να αντιμετωπίζονται και να επιλύονται δημιουργικά και ειρηνικά μέσα στις ίδιες τις κοινωνικές δομές.

Έτσι, η **αειφόρος ανάπτυξη** (sustainable development) **ατόμου και κοινωνίας** γίνεται σαφής υπό το πρίσμα των αλλαγών στην εκπαίδευση, εφόσον και η ίδια η εκπαίδευση αντιμετωπιστεί σε ένα θεμελιώδες πλαίσιο αλλαγής¹¹. Αλλαγή όμως σημαίνει και εγκαθίδρυση όρων ευημερίας για Όλους, διότι:

- Η υγεία είναι μοναδική, αφορά κάθε άνθρωπο και ο καθένας οφείλει να αναμιχθεί σε δραστηριότητες για τη βελτίωσή της. Οι συνέπειες των εγκλημάτων διαφαίνονται στον τομέα της υγείας, στις κοινωνικές υπηρεσίες, στην εκπαίδευση και την εργασία¹².
- Η υγεία αποτελεί ζήτημα με κοινωνικές προεκτάσεις και δεν εστιάζε-

11. Βλ. Sterling, S. (1996). Developing a strategy. In: Robottom, I. (ed.). *Environmental education: Practice and possibility*, pp. 69-82. Victoria: Deakin University Press.

12. Βλ. *The Cost of Crime in Canada*. (2002). The National Crime Prevention Strategy. (NCPS). Canada.

ται στεγνά στην ατομικότητα. Συνιστά ζήτημα αιεφόρου ανάπτυξης τόσο του ατόμου χωριστά όσο και των κοινωνικών ομάδων.

- Οι ποικίλες εκπαιδευτικές αλλαγές και παιδαγωγικές καινοτομίες είναι αυτές που θα παίξουν τον πρωταρχικό ρόλο για ένα αιεφόρο σχολείο του μέλλοντος. Είναι αυτές που θα διαμορφώσουν τη συνείδηση ενός ενεργού δημοκρατικού πολίτη (active democratic citizen) σε έναν ορίζοντα παιδαγωγικής ηθικής και κοινωνικού ήθους.

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΕΝΤΑΣΣΟΝΤΑΣ ΠΑΙΔΙΑ ΜΕ ΜΑΘΗΣΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ, ΑΝΑΠΗΡΙΑ Ή/ΚΑΙ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΑΝΑΓΚΕΣ

Στις ημέρες μας, η αντίληψη για τη ζωή μέσα από την υγεία και το περιβάλλον βρίσκεται στο προσκήνιο και το ενδιαφέρον του σύγχρονου πολιτισμού¹³. Η **Εκπαίδευση για την Υγεία, το Περιβάλλον και την Αιεφόρο ανάπτυξη** αποτελεί ένα αλληλοσυνδεδεμένο σύστημα εκπαιδευτικών και κοινωνικών αξιών με πολιτισμικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Επιπλέον, η *εκπαίδευση* και η *υγεία* είναι μία σύμπραξη, όπου η Εκπαίδευση για την Υγεία θα είναι αποτελεσματικότερη, όταν εκληφθεί ως *εκπαιδευτική καινοτομία*¹⁴.

Συγχρόνως, η διδασκαλία γνωστικών αντικειμένων, όπως αυτά της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, της Αγωγής Υγείας, της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αιεφόρο ανάπτυξη, απαιτούν και ταυτόχρονα διασφαλίζουν την προσαρμογή των προγραμμάτων σπουδών στις σύγχρονες κοινωνικές προτεραιότητες, οικονομικές, παραγωγικές και τεχνολογικές εξελίξεις.

13. International Conference on Environment and Society, Unesco, Thessaloniki, 8-12.12.1997 [<http://www2.ekke.gr/estia/Unesco/TFGR.htm>].

14. Young, I. (2002). *Conference Report: Education & Health in Partnership: a European Conference on linking education with the promotion of health in schools*. International Planning Committee (IPC). European Network of Health Promoting Schools. WHO Regional Office for Europe. Copenhagen Denmark. / *Promoting Health through Schools: Report of a WHO Expert Committee on Comprehensive School Health Education and Promotion*. (1997). World Health Organization. Geneva.

Παράλληλα, η Εκπαίδευση για την Υγεία, το Περιβάλλον και την Αειφορία προϋποθέτει και συνάμα οικοδομεί ένα σχολείο ανοικτό στη ζωή και την κοινωνία, την ενεργητική και βιωματική προσέγγιση των προβλημάτων εκ μέρους των μαθητών, καθώς και τη διαθεματική προσέγγιση των γνωστικών αντικειμένων και των μαθησιακών εμπειριών. Ιδίως, η διαθεματική πρακτική στη διδασκαλία συμβάλλει θετικά στην άσκηση της διεπιστημονικότητας και επομένως στην ολιστική οπτική που απαιτεί η πολυπλοκότητα των σχέσεων ανθρώπου - περιβάλλοντος - κοινωνίας.

Έτσι, δημιουργείται η σχετική γνώση, η πληροφόρηση, ο προβληματισμός και η συνειδητοποίηση για τη σοβαρότητα παγκόσμιων ζητημάτων, π.χ. κοινωνική και οικολογική δικαιοσύνη και αλληλεγγύη, ανθρώπινα δικαιώματα, ισότητα, ειρήνη και δημοκρατία, φτώχεια και μορφές ανάπτυξης κ.ά. Επίσης, καλλιεργείται η ευαισθητοποίηση και διαμορφώνεται αίσθημα ευθύνης και λήψης αποφάσεων απέναντι σε αυτά. Απώτερος σκοπός είναι οι δυναμικές αλλαγές υπό ένα πρίσμα αειφόρου ανάπτυξης.

Συγκεκριμένα, μια σφαιρική μαθησιακή προσέγγιση μέσω βιωματικής μάθησης, όπως αυτή προβάλλεται από τις σύγχρονες παιδαγωγικές προτάσεις σε επίπεδο υγείας, περιβάλλοντος και αειφόρου ανάπτυξης, μπορεί να εξαλείψει ενδοπροσωπικές και διαπροσωπικές δυσκολίες, να μειώσει εγγενείς και περιβαλλοντικές ανεπάρκειες, να περιορίσει ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, να αποτρέψει μαθησιακές και κοινωνικές διαφορές. Η συνισταμένη αυτής της συνδυαστικής εκπαιδευτικής προσέγγισης και πρακτικής είναι η **σχολική και κοινωνική συμπερίληψη** παιδιών και εφήβων με και χωρίς ιδιαιτερότητες.

Μια **σφαιρική** εκπαιδευτική και κοινωνική αντίληψη για την Υγεία, το Περιβάλλον και την Αειφόρο ανάπτυξη μπορεί να συγκροτήσει -σε επίπεδο θεωρίας και σε επίπεδο παιδαγωγικής πράξης- μια καινοτόμο εκπαιδευτική προσέγγιση και παρέμβαση που θα προσελκύει το μαθησιακό ενδιαφέρον των μαθητών και θα σμιλεύει την προσωπικότητα τους προς το «το καλό και αγαθό» των αρχαίων ελλήνων.

Συνολικά, η εκπαίδευση για την υγεία, το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη μπορεί:

❖ να λειτουργήσει κατά έναν **ολιστικό** τρόπο ως ενιαίο **παιδαγωγικό γεγονός**,

❖ και να επιδράσει ως **ενιαίο σύστημα αξιών** υγείας, περιβάλλοντος¹⁵ και αειφορίας.

Κατά συνέπεια, ο ιδεολογικός, αξιακός και μεθοδολογικός προσανατολισμός αυτών μπορεί να βρει εφαρμογή στους ουσιαστικούς και συμβολικούς στόχους και ρόλους του σύγχρονου σχολείου.

Δεν είναι τυχαίο ότι η ένταξη του παιδιού στην οικογένεια, στο σχολείο, στην ομάδα των συνομηλίκων, στους παραγωγικούς μηχανισμούς της κοινωνίας είναι θέμα μιας συνολικής βιολογικής, ψυχικής, συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης και εξέλιξής του μέσα στο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον. Η οικοδόμηση της ανθρώπινης προσωπικότητας οργανώνεται και ολοκληρώνεται βαθμιαία μέσω της κοινωνικής επιδοκίμασias και επιτυχίας και αποδιοργανώνεται μέσω της κοινωνικής απόρριψης και άρνησης.

Σε ένα τέτοιο σχολείο, ο δάσκαλος είναι υποστηρικτικός (support teacher) προς το μαθητή και διαμεσολαβητής (facilitator) μεταξύ αυτού και του περιβάλλοντος, με σκοπό πάντα τη σχολική και κοινωνική προσαρμογή (social adaptation) ως **ισότιμο** μέλος στη μαθησιακή πορεία και τις εκπαιδευτικές διαδικασίες. Η ειδική ανάγκη εκλαμβάνεται και αντιμετωπίζεται ως **διαφορετική** ανάγκη και οι νέοι προγραμματίζουν και αξιολογούν κοινωνικούς στόχους σε έναν όσο το δυνατόν πιο ομαλό εκπαιδευτικό ορίζοντα.

Κατά συνέπεια, με δεδομένο:

- πρώτον, την αμφίδρομη σχέση μεταξύ υγείας, περιβάλλοντος και αειφόρου ανάπτυξης και,
- δεύτερον, τη σημασία της εκπαίδευσης ως κομβικού σημείου σε επίπεδο γνωστικού εξοπλισμού και επίδρασης αξιών,
οι εκπαιδευτικές εμπειρίες είναι αυτές που μπορούν να διαμορφώ-

15. Πρβλ. Ιωαννίδη, Β. (2006). *ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΙΔΙΚΗ ΑΓΩΓΗ. Καινοτόμες παιδαγωγικές παρεμβάσεις για άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες: Εκπαίδευση για την Υγεία και το Περιβάλλον σε παιδιά και εφήβους με δυσχέρειες κοινωνικής προσαρμογής*. Σειρά: Ειδική Παιδαγωγική, αρ. 6. Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.

σουν μία **εκπαιδευτική μεθοδολογία**, η οποία με τη σειρά της θα οικοδομεί ένα σύστημα αντιλήψεων, επιλογών και στάσεων ζωής και άραγε μια *προσωπική θεωρία* και μία *κοινωνική φιλοσοφία* με ηθικές ορίζουσες απέναντι στο οικοσύστημα και τις κοινότητες.

Τέλος, η παιδαγωγική δυναμική μιας ενιαίας εκπαίδευσης για την υγεία, το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη μπορεί να ανταποκριθεί στα μεγάλα προβλήματα και τις προκλήσεις της σύγχρονης κοινωνίας, διότι προϋποθέτει και προδιαγράφει εκπαιδευτικές εμπειρίες μέσα από:

- την υποστήριξη και την ενθάρρυνση,
- τη δημιουργία μαθησιακών κινήτρων,
- το αίσθημα σταθερότητας και ασφάλειας,
- την ανεκτικότητα στον κοινωνικό και πολιτισμικό πλουραλισμό,
- τη γνώση των νομικών ορίων και την επίγνωση κυρώσεων,
- την ψυχαγωγία και την αισθητική.

Κατά συνέπεια, καθιστά το νέο **ενεργό** και μάλιστα ενεργό πολίτη, εφόσον:

- αντιμετωπίζει τη σωματική, πνευματική, συναισθηματική και κοινωνική υγεία του με υπεύθυνες επιλογές,
- έχει επίγνωση των οικολογικών προβλημάτων του πλανήτη,
- πράττει υπεύθυνα σε ζητήματα υγείας και περιβάλλοντος,
- υπερασπίζεται το αγαθό της ειρήνης,
- αποδέχεται τη διαφορετικότητα των ατόμων και των εθνοτήτων,
- κατανοεί την ανάγκη για συνεργασία και αλληλεγγύη σε παγκόσμιο επίπεδο,
- κατανοεί τον ρόλο του ως πολίτη στις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες,
- είναι ελεύθερος, υπεύθυνος και αυτόνομος, ως ατομική και κοινωνική ύπαρξη.

Ωστόσο, οι ίδιες οι κοινωνίες πρέπει να θέσουν υπό **δημοκρατική** διαπραγμάτευση προτεραιότητες, στόχους, αξίες και αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Άλλωστε, η πρακτική της αειφορίας είναι πολιτισμικό και πολιτικό ζήτημα και καθορίζεται από κοινωνικές και πολιτικές επι-

λογές¹⁶. Μόνο που αυτές τις επιλογές μπορεί να επηρεάσει μόνο η εκπαίδευση με σαφή ηθικό και ανθρωπιστικό ορίζοντα απέναντι σε άτομα, κοινωνικές ομάδες και φυσικό περιβάλλον.

Το ζήτημα, λοιπόν, μιας ενιαίας αντίληψης και Εκπαίδευσης για την Υγεία, το Περιβάλλον και την Αειφορία νοηματοδοτεί έναν ερευνητικό και κοινωνικό **συνδυασμό** εκπαιδευτικών πρακτικών, ατομικών επιλογών και πολιτικών πρωτοβουλιών. Οι διαστάσεις αυτών, μεταξύ άλλων, προσδιορίζουν και οριοθετούν ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο **Εκπαίδευσης μη αποκλεισμού** για άτομα με αναπηρία και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, για νέους με προβλήματα κοινωνικής ένταξης, για μαθητές με γνωστικές, μαθησιακές δυσκολίες αλλά και διαταραχές συμπεριφοράς.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, προετοιμάζεται μια κοινωνία δυνητικά αειφόρος, όπου επιλύονται κοινωνικά προβλήματα, εξομαλύνονται διαπροσωπικές συγκρούσεις, μειώνονται κίνδυνοι εκπαιδευτικής περιθωριοποίησης και κοινωνικού αποκλεισμού, περιορίζεται μια διορθωτική παρέμβαση και αποκατάσταση μέσω δικαιοσύνης και φορέων κοινωνικού ελέγχου.

6. ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΣ

Η εκπαίδευση, λοιπόν, τόσο ως επίσημος θεσμοθετημένος φορέας από την πλευρά της Πολιτείας όσο και ως κοινωνική και πολιτισμική παράμετρος διαπροσωπικών επιρροών μέσα στη διδακτική τάξη, μπορεί να λειτουργήσει ως βασική συνιστώσα σχολικής και κοινωνικής συμπερίληψης του παιδιού και του εφήβου με μαθησιακές και κοινωνικές διαφορές¹⁷.

Στη βάση αυτή, η εκπαίδευση με σκοπό την **πρόληψη μαθησιακών και κοινωνικών διαφορών** είτε αυτές οι διαφορές προέρχονται

16. Scott, W. (2002). *Sustainability and Learning: What role for the Curriculum?* University of Bath: Council of Environmental Education. Centre of Research in Education and Environment.

17. Conroy, M., Stichter, J., Daunic, A., Haydon, T. (2008). Classroom-Based research in the field of emotional and behavioral disorders. Methodological issues and future research directions. *The Journal of Special Education*, vol. 41, no 4, pp. 209-2227.

από ειδικές ανάγκες είτε από επιβαρυντικούς πολιτισμικούς παράγοντες μπορεί να αντιμετωπισθεί ως ιδιαίτερο **παιδαγωγικό έργο** μέσα από **πρακτικές και καινοτομίες**.

Ένα σύνολο διδακτικών δραστηριοτήτων που θα επιλέγονται από τον εκπαιδευτικό, σε ομαδικό ή/και εξατομικευμένο επίπεδο, θα λειτουργεί διαμεσολαβητικά, διορθωτικά και προληπτικά στην όποια μαθησιακή απόκλιση και κοινωνική επικινδυνότητα. Διαθεματικές παρεμβάσεις μπορούν να προάγουν ικανότητες και δυνατότητες μαθησιακής επίδοσης και κοινωνικής προσαρμογής παιδιών και εφήβων, αμβλύνοντας διαφορές και ενισχύοντας τη συνειδητή επιλογή τρόπων ή στάσεων ζωής από τον ίδιο το μαθητή με σκοπό την ίδια την προαγωγή της υγείας του, σωματικής και ψυχικής, κοινωνικής και συναισθηματικής.

Έτσι, η πρόληψη σε συνδυασμό με την προαγωγή της υγείας και του περιβάλλοντος¹⁸ θα διαπνέει ως φιλοσοφική και ιδεολογική αρχή κάθε *τύπο* και *βαθμίδα* εκπαιδευτικής δραστηριότητας σε κάθε εθνικό εκπαιδευτικό σύστημα, κάθε μαθησιακή διαδικασία και σχολική δραστηριότητα στο σύνολό της.

Χωρίς να επικεντρώνεται στα «ειδικά» χαρακτηριστικά μιας μαθητικής ή νεανικής συμπεριφοράς, είναι μια νέα σφαιρική παιδευτική, μορφωτική, μαθησιακή και εκπαιδευτική αρχή, προσανατολισμένη:

- ✓ σε **αξίες** που αφορούν τη σχέση άτομο-υγεία-κοινωνία-φύση,
- ✓ στη **δράση** για αλλαγές στην εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα.

Η αναγκαιότητά της απορρέει από την ανάγκη **αυτεπίγνωσης** (self-awareness) και **κοινωνικής επίγνωσης** (social awareness), **μαζί με γνωστικό εξοπλισμό**, απέναντι στα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής μας. Έτσι, μια τέτοια εκπαίδευση:

- Στοχεύει στην ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου, γνωστική, συναισθηματική, ψυχοκινητική, κοινωνική, ηθική.
- Δίδει έμφαση στην υιοθέτηση κοινωνικών και πολιτισμικών αξιών σε

18. Βλ. Ιωαννίδη, Β. (2002). Αγωγή Πρόληψης: Πρόταση για μια νέα παιδευτική λειτουργία τού σχολείου. Στο: *Δημοσιεύματα Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Αθηνών*, τ. 8^{ος}: “*Το Σχολείο στην Τρίτη Χιλιετία*” (σσ. 73-82). Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

οικουμενικό επίπεδο.

- Απαιτεί δημιουργία ηθικής συνείδησης και κριτικού νου στους μαθητές, τα στελέχη εκπαίδευσης και τους επαγγελματίες υγείας.
- Ενδυναμώνει την αυτονομία της σκέψης και της δράσης με αίσθημα προσωπικής ευθύνης και κοινωνικής υπευθυνότητας, αλληλεγγύης με τους άλλους ανθρώπους και τους άλλους λαούς, αίσθημα σεβασμού στη φύση και την υγεία ως ικανότητα προσαρμογής στο περιβάλλον.
- Προάγει τη δημιουργικότητα στα εκπαιδευτικά, κοινωνικά και πολιτικά δρώμενα.
- Προωθεί καινοτόμες παιδαγωγικές και διδακτικές προσεγγίσεις σε ομαδοσυνεργατικά πλαίσια μάθησης.
- Αποτελεί διδακτική προσέγγιση προσανατολισμένη στην εξομάλυνση μαθησιακών διαφορών και κοινωνικών δυσκολιών.

Ο διδακτικός ορίζοντας και οι διδακτικοί στόχοι (teaching goals), που θα διαμορφώνονται απ' αυτόν, θα επικεντρώνονται:

1. στη γνωστική, μαθησιακή, κοινωνική και πολιτισμική ενδυνάμωση των μαθητών σε επίπεδο εκπαίδευσης, κατάρτισης και συμβουλευτικής για εναλλακτικές μορφές συμπεριφοράς,
2. στην ευαισθητοποίηση και τον αυτοστοχασμό των μαθητών σε ένα πλαίσιο Αγωγής του Πολίτη (Citizenship Education) και του ρόλου τους μέσα στην κοινότητα, τοπική, εθνική, παγκόσμια.

Συμπερασματικά, μια έγκαιρη, έγκυρη και τεκμηριωμένη πληροφόρηση θα προάγεται ως διδακτική παρέμβαση γύρω από κοινωνικά, νομικά, ψυχολογικά, συναισθηματικά, διαπροσωπικά, ηθικά, βιολογικά και ιατρικά θέματα, ενσωματωμένα στα γνωστικά αντικείμενα του Αναλυτικού Προγράμματος, μέσα από *διαθεματικές παρεμβάσεις*, όπως εκπαιδευτικές ασκήσεις αυτογνωσίας, άσκηση στη λήψη αποφάσεων, ανάπτυξη κοινωνικών και συναισθηματικών δεξιοτήτων, άσκηση στην ιεράρχηση κοινωνικών προτεραιοτήτων, εφαρμογή δημιουργικών στάσεων ζωής και διδακτικά σενάρια για επίλυση προβλημάτων.

Καταλήγοντας, οι καλές πρακτικές (good practices) σε επίπεδο διδακτικής - διορθωτικής παρέμβασης μαθητών με σχολικές και κοινωνικές δυσκολίες και η φροντίδα – αποκατάσταση της υγείας του ανηλίκου

με αναπηρία ή/και ειδικές ανάγκες πρέπει να είναι ο τελικός στόχος μιας ώριμης κοινωνίας, με υποστηρικτικούς μηχανισμούς τους ίδιους τους παράγοντες και μηχανισμούς κοινωνικοποίησης.

Τα παιδαγωγικά γεγονότα και τα εκπαιδευτικά φαινόμενα είναι κατεξοχήν ανθρωποκεντρικά και ανθρωπιστικά. Τελικός σκοπός τους είναι το κοινωνικά ωφέλιμο. Η απορρύθμιση αυτής της σχέσης το μόνο που μπορεί να γεννήσει είναι ιδρυματικά καθεστώτα αγωγής, φροντίδας υγείας και επιτήρησης. Αειφορία όμως σημαίνει κοινωνικές και εκπαιδευτικές εναλλακτικές πέρα από περιοριστικά περιβάλλοντα.

7. ΠΡΟΣΔΟΚΩΝΤΑΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΠΑΡΕΜΒΑΣΗΣ

Συνακόλουθα, ο ανήλικος με κοινωνικές, συναισθηματικές και συμπεριφορικές δυσκολίες θα πρέπει να πλαισιωθεί από ένα νέο πλέγμα σχέσεων και ένα σύστημα κοινωνικών και ηθικών αξιών.

Ένα τέτοιο παιδαγωγικό-θεραπευτικό πλαίσιο μπορεί να λειτουργήσει διαμεσολαβητικά, προκειμένου να εξισορροπήσει το αυτοσυνείσθημά του, απεικονίζοντας πραγματικές δυνατότητες οργάνωσης και ανάπτυξης του δυναμικού του.

Εάν η εκπαίδευση λοιπόν παρέμβει ως μηχανισμός εξισορρόπησης στην περίπτωση διαταραχών μάθησης και διαγωγής, διασφαλίζει την ποιότητα στις μαθησιακές και κοινωνικές εμπειρίες εντός και εκτός σχολείου.

Μία τέτοια εκπαίδευση μπορεί να επιφέρει βελτιώσεις στη συμπεριφορά του εκπαιδευτικού και του επαγγελματία υγείας, αλλαγή στη σχέση με συναδέλφους, αλλαγή στο παιδαγωγικό υλικό και αλλαγή στα ενδιαφέροντα, στη συμπεριφορά και στις δραστηριότητες παιδιών και εφήβων.

Ο ρόλος επαγγελματιών υγείας και στελεχών εκπαίδευσης μπορεί να είναι καίριος, εφόσον¹⁹:

19. Βλ. Ιωαννίδη, Β., Μπαλτόπουλος, Π. (2008). *ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΤΗΣ ΥΓΕΙΑΣ. Πλαίσιο συνεργασίας στελεχών υγείας και εκπαίδευσης στην ψυχοκοινωνική αποκατάσταση της νεανικής παραβατικότητας*. Σειρά: Βιβλιοθήκη Υγείας, αρ. 2. Αθήνα: ιατρικές εκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδης. / Cruise, K.,

- Η επαν-εκπαιδευτική διάσταση μπορεί να προσανατολίσει στάσεις σε πρωτοβουλίες με κοινοτικό νόημα, δηλώνοντας ως αντικείμενο διαπραγμάτευσης όχι τη διαταραχή ή τη δυσκολία μάθησης ή/και συμπεριφοράς, αλλά την ίδια την **υγεία** του ατόμου σε σωματικό, ψυχικό, συναισθηματικό, πνευματικό και κοινωνικό επίπεδο.
- Αυτό υποδηλώνει, πρώτον, ότι η δυσκολία, η ανεπάρκεια και η αναπηρία αντιμετωπίζεται και ερμηνεύεται σε ένα πλαίσιο διαφορετικότητας.
- Δεύτερον, κάτι τέτοιο συνεπάγεται αποπροσανατολισμό από συστήματα προσκόλλησης, όπως το σχολικό και κοινωνικό περιθώριο ή αντίστοιχα ιδρυματικούς και σωφρονιστικούς χώρους αγωγής.
- Τρίτον, κατ' αυτόν τον τρόπο οικοδομείται η εγκαθίδρυση ενός νέου χώρου συναλλαγής που θα προσδίδει νόημα στη νεανική ύπαρξη μέσα από το αγαθό της υγείας ως ικανότητας προσαρμογής.
- Επομένως, η εκπαιδευτική παρέμβαση μπορεί να γίνει χώρος αλληλεπίδρασης γνώσεων, αξιών και στάσεων.
- Οι νέες σχέσεις που θα γεννηθούν μέσα στην κοινότητα θα είναι απόρροια μιας συνεργασίας μεταξύ επαγγελματιών υγείας και στελεχών εκπαίδευσης πάνω σε πληροφορίες, απόψεις και τεκμήρια που αφορούν μαθησιακές και κοινωνικές δυσκολίες.
- Στο πλαίσιο αυτό, η προαγωγή της γνώσης μπορεί να επιτευχθεί μέσα από την συνεργασία μεταξύ *εκπαιδευτικών οργανισμών, οργανισμών υγείας και ερευνητικών ιδρυμάτων*.
- Τέλος, η ανάπτυξη μιας **ιατροπαιδαγωγικής** αντίληψης, διαμεσολάβησης και επικοινωνίας μπορεί να τροποποιήσει τη συμπεριφορά, να ανακατασκευάσει το πλαίσιο ερμηνείας των διαπροσωπικών σχέσεων του παιδιού και εφήβου με φυσικές ανεπάρκειες ή/και σχολικές και κοινωνικές δυσκολίες και να λειτουργήσει ως αφετηριακό σημείο μιας συνολικότερης *συμμετοχικής εκπαίδευσης, ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης και κοινωνικής ένταξης*.

Evans, L., Pickens, I. (2011). Integrating mental health and special education needs into comprehensive service planning for juvenile offenders in long-term custody settings. *Learning and Individual Differences, Educational Needs of Children in Juvenile Detention: An international Perspective*, vol. 21, issue 1, pp. 30-40.

8. ANTI EΠΙΛΟΓΟΥ

Συμπερασματικά, η σύγχρονη εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα προσδοκά απαντήσεις άμεσες και ουσιαστικές ως προς τις πρακτικές που θα ανανεώσουν το σχολικό χώρο, θα τονώσουν την προσαρμογή στην κοινότητα ως θεμελιώδη διάσταση της υγείας και βεβαίως θα αμβλύνουν κοινωνικές διαφορές.

Ζητούμενο αποτελεί το δικαίωμα εκπαίδευσης παιδιών και εφήβων με και χωρίς προβλήματα μάθησης και συμπεριφοράς υπό τη φιλοσοφία ότι οι **ατομικές διαφορές είναι ιδιαιτερότητες για πρόκληση ενδιαφέροντος, στο πλαίσιο μιας αειφόρου ανάπτυξης του ατόμου και της κοινωνίας.**

Η εκπαίδευση και η αγωγή είναι καθοριστικοί δίαυλοι για αειφόρους και δημοκρατικούς τρόπους ζωής. Οι παιδευτικές λειτουργίες και οι εκπαιδευτικές εναλλακτικές, όσο πιο πρωτότυπες, βιωματικές και λιγότερο γνωσιοκεντρικές είναι, καθίστανται πιο λειτουργικές για να τροφοδοτήσουν μια κοινωνία ανάπτυξης.

Οι μαθησιακές εμπειρίες είναι αυτές που μπορούν να τροφοδοτήσουν μια κοινωνία ισότητας και αλληλεγγύης. Η εκπαίδευση και η ηθική είναι αυτές που μπορούν να αποδομήσουν σε μεγάλο βαθμό τη σχολική περιθωριοποίηση και την κοινωνική παρέκκλιση σε ένα πλαίσιο εγκληματοπροληπτικών στρατηγικών.

Η **εκπαιδευτική σχέση**, η **ηθική στη σχολική ζωή** και η **φροντίδα υγείας** στη διαχείριση γνωστικών (cognitive), συναισθηματικών (affective) και κοινωνικών (social) δυσκολιών²⁰ είναι το κλειδί για μια αειφόρο ανάπτυξη ατόμου και κοινωνίας.

Τέλος, η υιοθέτηση ενός εκπαιδευτικού μοντέλου, το οποίο θα λαμβάνει υπόψη του τις θετικές δυνατότητες του νεαρού ατόμου προωθώντας υγιείς στάσεις, ιδέες και συμπεριφορές και απεικονίζοντας πραγματικές δυνατότητες οργάνωσης και ανάπτυξης του δυναμικού του, θα αποκλείει σταδιακά τη λειτουργία άλλων συστημάτων με αναμορφωτι-

20. Myers, M., Farrelly, A. (2008). Reclaiming lost opportunities: Applying public health models in juvenile justice, *Children and Youth Services Review*, vol. 30 (10), pp. 1159-1177.

κές, ψυχιατρικές και ιατρικές δομές καθώς και νοσογραφικές ετικέτες.

Εάν μπορούμε να μιλήσουμε για “προβλεψιμότητα” στην ανάπτυξη και αγωγή του παιδιού και του εφήβου με και χωρίς σχολικές και κοινωνικές δυσκολίες, αυτό μπορεί να υλοποιηθεί μέσα από τον παράγοντα της **Εκπαίδευσης** με διδακτικές και μαθησιακές διαδικασίες σταδιακής ενσωμάτωσης (progressive inclusion).

Ολοκληρώνοντας, σε ένα ανθρωπιστικό μοντέλο εκπαίδευσης, κατάρτισης, δια βίου μάθησης και φροντίδας υγείας, με **διεπιστημονικό** σημείο επαφής:

(α) την *εκπαιδευτική ενδυνάμωση* (empowerment) σε περιπτώσεις μαθητών με διαφορετικές ανάγκες, ικανότητες και δεξιότητες και

(β) την *ιατροπαιδαγωγική επικοινωνία* σε περιπτώσεις νεαρών ατόμων με αναπηρία ή/και ειδικές ανάγκες²¹,

(γ) την υλοποίηση προγραμμάτων *διαμεσολάβησης κατά της σχολικής βίας, διαχείρισης κρίσεων στη σχολική κοινότητα και ειρηνικής επίλυσης διαφορών και συγκρούσεων* σε καταστάσεις ένδικης ή μη παραβατικότητας²²,

(δ) καθώς και διευρυμένες πολιτικές *Αντεγκληματικής πολιτικής* σε συνδυασμό με μια λειτουργία των *κοινωνικοποιητικών θεσμών*²³,

21. Βλ. Baumann, M., Schmitz, C., Zieger, A. (2010). *RehaPädagogik – Reha-Medizin – Mensch. Einführung in den interdisziplinären Dialog humanwissenschaftlicher Theorie- und Praxisfelder*. Schneider Hohengehren (verlag). / Strassburg, H.-M., Dacheneder, W., Kress, W. (2012). *Entwicklungsstörungen bei Kindern*, 5. Elsevier.

22. Βλ. Κουράκης, Ν. *Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της*. Εισήγηση που παρουσιάστηκε κατά την πρώτη ημέρα του Συνεδρίου για την 30ετηρίδα της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας, Αθήνα, 18.5.2009 / Θάνος, Θ. (επιστημονική επιμέλεια). (2011). *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία. Επανορθωτική δικαιοσύνη, Σχολική διαμεσολάβηση, Ποινική συνδιαλλαγή*. Αθήνα: εκδ. Πεδίο / Μπελογιάννη, Μ. (2009). Δρομολογώντας το ασφαλές σχολείο. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 128^Α, σς. 175-200 / Brock, S., Sandoval, J., Lewis, S. (2005). *Διαχείριση κρίσεων στο σχολείο. Εγχειρίδιο για τη δημιουργία ομάδων διαχείρισης κρίσεων στο σχολείο*. Χατζηχρήστου, Χ. (επιμέλεια). Αθήνα: εκδ. Τυπωθήτω – Γ. Δαρδανός.

23. Κουράκης, Ν. (2000). Παραβατικότητα εφήβων και αξίες στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο: *Εγκληματίες και Θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. Αφιέρωμα στη*

ο εκπαιδευτικός παράγοντας μπορεί να λειτουργήσει δυναμικά μέσα από μια προοπτική πρόβλεψης, πρόληψης και ένταξης σχετικά με τη **σχολιοποίηση** και **την κοινωνικοποίησή** (socialization) τους.

μνήμη Ηλία Δασκαλάκη, σσ. 335-357. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Τιμητικός Τόμος ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ

Εκδ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΟΥΛΑ 2016

Η κρίση ως ευκαιρία ανάδειξης του εγκληματικού φαινομένου: ο ρό- λος του θύματος, τα αδιέξοδα και οι προκλήσεις

ΒΙΚΥ ΒΛΑΧΟΥ*

Η κρίση την οποία διέρχεται η κοινωνία μας τα τελευταία χρόνια έχει ποικίλες προεκτάσεις στην προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου και στη γενικότερη αποτίμηση των επιμέρους πρωτοβουλιών σε επίπεδο ποινικής καταστολής, προκειμένου να αντιμετωπισθεί αποτελεσματικά το ανωτέρω φαινόμενο σε ένα αναμφισβήτητα υφεσιακό περιβάλλον. Με όποια μορφή κι αν γίνεται αντιληπτή η κρίση από το σημερινό πολίτη –οικονομική, κοινωνική, ηθική– επιφέρει πλήθος αρνητικών συνεπειών τόσο σε βραχυπρόθεσμο όσο και σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, μπορεί, ωστόσο, να αποτελέσει μία πρόσφορη ευκαιρία ανάδειξης των διαφόρων όψεων του εγκληματικού φαινομένου προς την κατεύθυνση της καλύτερης δυνατής αντιμετώπισής του. Ο ρόλος του θύματος μπορεί να καταστεί καθοριστικός σε αυτή την προσπάθεια, λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις σε διάφορους τομείς (π.χ. κοινωνικό, νομικό, ποινικό, ποινολογικό, εγκληματολογικό κ.α.), τις εμφανιζόμενες προκλήσεις σε διάφορα επίπεδα και αντιμετωπίζοντας τα αδιέξοδα με τα οποία έρχεται αντιμέτωπο και συχνά φαντάζουν ανυπέρβλητα. Αρωγοί σε αυτό το εγχείρημα μπορούν να καταστούν όλοι οι φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου (Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Σωφρονιστικά Καταστήματα), αλλά και του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου, όπως η οικογένεια, το σχολείο, τα Μ.Μ.Ε., οι φίλοι, η κοινή γνώμη

* Επίκουρη Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

και ο πολίτης γενικότερα.

Η κρίση, η οποία ταλανίζει την ελληνική κοινωνία, σήμερα έχει σαφώς πολλές όψεις. Η οικονομική διάσταση της κρίσης είναι άμεσα συνυφασμένη με ένα σύνολο ζητημάτων, όπως τα *οικονομικά προβλήματα*, η *αύξηση συγκεκριμένων μορφών εγκλημάτων* και ο *σκοτεινός αριθμός εγκληματικότητας*, λόγω κυρίως των μειωμένων καταγγελιών.¹ Η κοινωνική και η ηθική διάσταση της κρίσης συνδέονται με ποικίλα ζητήματα, όπως η *μειωμένη εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς* και πολλές φορές και στα πρόσωπα που τους υπηρετούν, τα διαφορετικά και συχνά *αντικρουόμενα κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα συμπεριφοράς*, που παραπέμπουν σε «αξίες» που αναδεικνύουν τα υλικά αγαθά και το κέρδος σε κυρίαρχα στοιχεία της σύγχρονης ανταγωνιστικής κοινωνίας, με παράλληλο υποβιβασμό της ανθρωπιστικής παιδείας και του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Η *προαγωγή της υλικής και τεχνολογικής ανάπτυξης* και η ταυτόχρονη υποβάθμιση της κλασικής παιδείας αντανακλά το επίπεδο προόδου κάθε κοινωνίας σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Ο προσανατολισμός της ανθρώπινης συμπεριφοράς στις αξίες και τις επιταγές της σύγχρονης καταναλωτικής κοινωνίας ευνοεί την ανάπτυξη της εγκληματικότητας και την εμφάνιση νέων μορφών εγκλημάτων, όπως το ηλεκτρονικό έγκλημα,² η εγκληματικότητα των επιχειρήσεων³ κ.α.

1. Ειδικότερα για την περίπτωση της σωματικής βίας βλ. Β. Βλάχου, Η Αντιμετώπιση της Σωματικής Βίας κατά των Γυναικών από το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης, Εκδόσεις Έλλην, 2005, σ. 76, 77 κ.ε. και γενικότερα για τους παράγοντες μη καταγγελίας αξιόποινων πράξεων βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, Εμπειρική Εγκληματολογία, Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, σ. 265 κ.ε.

2. Για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και την αντιμετώπισή του βλ. Ιακ. Φαρσεδάκη, «Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του», στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου (Διεύθυνση έκδοσης), Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ. 139-151.

3. Για την οικονομική εγκληματικότητα βλ. Ιακ. Φαρσεδάκη, Στοιχεία Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σ. 43, Ν. Κουράκη, Τα οικονομικά εγκλήματα, Αθήνα, Σάκκουλας, 1982 και ειδικότερα για την εγκληματικότητα των επιχειρήσεων βλ. Α. Πιτσελά, Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος, Σάκκουλας, 2010, σ. 95 επ..

Οι ανωτέρω είναι ενδεικτικά ορισμένες μόνο από τις διαστάσεις της κρίσης που βιώνουμε σήμερα. Ωστόσο, η κρίση είναι δυνατόν να αποτελέσει μία ευκαιρία να επανεξετάσουμε το εγκληματικό φαινόμενο και τα επιμέρους στοιχεία του (κανόνα, παράβαση, κύρωση) και να αναδείξουμε τις επιμέρους όψεις και διαστάσεις του, με γνώμονα την αποτελεσματικότερη αντιμετώπισή του, ενεργοποιώντας το ρόλο των θυμάτων, καθώς και των εν δυνάμει θυμάτων, υπερβαίνοντας τα συχνά εμφανιζόμενα αδιέξοδα. Καθοριστικό ρόλο σε αυτό το εγχείρημα είναι δυνατόν να διαδραματίσουν οι σύγχρονες προκλήσεις σε νομοθετικό και κοινωνικό επίπεδο.

Α. Αναφορικά με τον κανόνα ή ποινικό νόμο, ως στοιχείο του εγκληματικού φαινομένου, θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε ορισμένες επισημάνσεις στις σημερινές – επηρεασμένες από την κρίση – κοινωνίες:

α. το φαινόμενο της «νομικής πλημμυρίδας»⁴ ως απόπειρα από την πλευρά του Κράτους να ρυθμίσει τα επιμέρους αναφύομενα ζητήματα στις ταχύτατα αναπτυσσόμενες δομές της κοινωνίας, με την ποικιλομορφία των σχέσεων που τις διέπει ως απόρροια της κοινωνικής πολυπλοκότητας και της επιτακτικής ανάγκης για εξειδίκευση, καθιστά τον πολίτη αντίθετο στην προαναφερόμενη ταχύτατα εξελισσόμενη διαδικασία παραγωγής των νόμων. Δημιουργείται η εντύπωση ότι ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος επεκτείνεται σε βάρος του άτυπου, επιχειρώντας να παρεισφρήσει και να αναδείξει τυχόν αθέατες όψεις του εγκληματικού φαινομένου, οι οποίες θα μπορούσαν να τύχουν διαφορετικής αντιμετώπισης. Η εξέλιξη αυτή ενισχύεται από τη συχνά παρατηρούμενη ασάφεια των κανόνων, τις επικαλύψεις και τις αντιφάσεις που τους χαρακτηρίζουν και τον γραφειοκρατικό ρόλο λειτουργίας του ποινικού συστήματος, ο οποίος συνεπάγεται καθυστερήσεις στην απονομή της δικαιοσύνης και κατ' επέκταση στην ικανοποίηση των θυμάτων και εν γένει των πολιτών. Αξίζει δε να υπογραμμισθεί ότι η γραφειοκρατική οργάνωση και λειτουργία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, σε συνδυασμό με τη δύσκολη και ενίοτε δυσνόητη νομική

4. Βλ. σχετικά *Ιακ. Φαρσεδάκη*, 2005, ό. π. σ. 20.

γλώσσα και ορολογία,⁵ συνιστούν εμπόδια κατά τη διαδικασία επικοινωνίας των θυμάτων με τους λειτουργούς και συλλειτουργούς της Δικαιοσύνης προκειμένου να εκφράσουν τις αξιώσεις τους και να ασκήσουν τα δικαιώματά τους. Οι νομοθετικές και κυβερνητικές πρωτοβουλίες προς την κατεύθυνση της απλοποίησης και της επιτάχυνσης της ποινικής διαδικασίας, με γνώμονα την άμεση απόδοση του δικαίου και την ικανοποίηση των αναγκών των θυμάτων, συνιστούν ιδιαίτερα υποστηρικτικά μέτρα για την ανάδειξη του σύγχρονου εγκληματικού φαινομένου, λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο των θυμάτων και τις διεθνείς προκλήσεις σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής.

β. οι παράγοντες δημιουργίας των ποινικών νόμων δεν είναι πλήρως αντιληπτοί και κατανοητοί από τους πολίτες της σύγχρονης κοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων και των θυμάτων, γεγονός το οποίο οφείλεται σε πληθώρα παραγόντων. Οι *παράγοντες προσανατολισμού*⁶, που έχουν ως αφετηρία τους τις κυρίαρχες αξίες και την ιδεολογία και υποδεικνύουν την επιλογή της ιδεατής συμπεριφοράς από την πλευρά των κοινωνιών, με παράλληλο σεβασμό στα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα (π.χ. της ζωής, της ελευθερίας κ.α.), δεν έχουν καταφέρει να πείσουν τους πολίτες και τα θύματα ότι λειτουργούν αποτελεσματικά στη διαδικασία παραγωγής των νόμων. Το στοιχείο αυτό, σε συνδυασμό με τις προαναφερόμενες προεκτάσεις της «νομικής πλημμυρίδας», καθιστά τα θύματα διστακτικά απέναντι στην προσφυγή στην ποινική δικαιοσύνη. Η επιλογή εναλλακτικών λύσεων αντιμετώπισης του εγκλήματος (π.χ. καθολική απραξία, ιδιωτική επίλυση, αυτοδικία κ.λ.π.), φαντάζει ως η πλέον επικρατέστερη κατάσταση, με συχνά ανεπανόρθωτες συνέπειες.

Αναφορικά με τους *παράγοντες προσαρμογής*, οι οποίοι καλούν το νομοθέτη να δημιουργήσει τον αντίστοιχο κανόνα δικαίου, προκειμένου να ανταποκριθεί στην επίλυση μιας νεοεμφανιζόμενης κατάστασης (π.χ. μιας κατάστασης αθέμιτου ανταγωνισμού μεταξύ επιχειρήσεων), ανακύπτουν ερωτήματα σχετικά με το εάν η δημιουργία του κανόνα

5. Βλ. Β. Βλάχου, ό. π. σ. 82.

6. Βλ. σχετικά Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 21 επ.

συνιστά την πλέον ενδεδειγμένη λύση του προβλήματος, απαλλαγμένη από προσκόμματα που συνδέονται με τις αρνητικές συνέπειες της διαδικασίας δημιουργίας των κανόνων. Ερωτήματα, τα οποία ενισχύονται από την ανάγκη αναζήτησης εναλλακτικών λύσεων, που θα είχαν στη βάση τους την ενίσχυση του συλλογικού συμφέροντος έναντι του ατομικού, της αλληλεγγύης, της συλλογικότητας και της συμμετοχής του θύματος στην αντεγκληματική πολιτική.

Β. Αναφορικά με το έγκλημα ή αλλιώς παράβαση, ως έτερο στοιχείο του εγκληματικού φαινομένου, οι θέσεις διαφόρων θεωρητικών θα μπορούσαν να μας φανούν ιδιαίτερα χρήσιμες στη ανάπτυξη των σχετικών επισημάνσεων και προβληματισμών.

Ειδικότερα, οι θέσεις του Durkheim αναφορικά με το έγκλημα ως κανονικό κοινωνικό φαινόμενο, ως «αναπόσπαστο μέρος όλων των κοινωνιών», το οποίο «αν και λυπηρό, είναι αναπόφευκτο» και «συνιστά παράγοντα δημόσιας υγείας»⁷, που θα πρέπει να μας ανησυχεί (όπως και η ασθένεια) όταν λαμβάνει διαστάσεις επιδημίας, αποδεικνύονται ιδιαίτερα επίκαιρες σήμερα. Το επίκαιρο των θέσεων του συνδέεται άμεσα με το συλλογισμό του ότι το έγκλημα θα λάβει διαστάσεις επιδημίας σε περιόδους κρίσεων. Το ερώτημα που αναφύεται στο συγκεκριμένο σημείο αφορά στο εάν η σημερινή κρίση από την οποία διέρχεται η χώρα μας, εντάσσεται στην έννοια και στο περιεχόμενο του όρου, έτσι όπως τον είχε αντιληφθεί αρχικά ο Durkheim.

Το έγκλημα ως αναπόφευκτο ή αναγκαίο φαινόμενο επιβεβαιώνεται καθώς, δεν έχει υπάρξει έως σήμερα κοινωνία χωρίς αυτό ούτε φαίνεται ότι θα υπάρξει ποτέ, δεδομένου ότι για να μπορούν όλοι οι πολίτες μιας κοινωνίας να υπακούουν στους ίδιους κανόνες και να μην τους παραβαίνουν, θα αναμέναμε να είχαν βιώσει τις ίδιες εμπειρίες, να βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση (οικονομική, κοινωνική κ.α.) και να είχαν την ίδια προσωπικότητα⁸. Εξέλιξη η οποία, όπως αντιλαμβανόμαστε, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί. Ωστόσο, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις στις σύγχρονες κοινωνίες της κρίσης (συμπεριλαμβανομένης της

7. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1984, σ. 32.

8. Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 23.

ελληνικής), δε φαίνεται να υιοθετούν την άποψη περί της αναγκαιότητας του εγκλήματος. Αντίθετα, τα θύματα αντιλαμβάνονται το έγκλημα ως αφύσικο και παθολογικό φαινόμενο, το οποίο οι ιθύνοντες πρέπει να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά, όπως άλλωστε και την κρίση που συχνά έπεται της εμφάνισής του, άποψη με την οποία συντάσσεται και μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης. Όσο ο στόχος της αποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκλήματος δεν επιτυγχάνεται, τόσο τα θύματα και οι πολίτες γενικότερα παύουν να εμπιστεύονται σθεναρά το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, τα πρόσωπα που το υπηρετούν και ένα σύνολο θεσμών. Η έλλειψη εμπιστοσύνης συμπαρασύρει ένα σύνολο εξελίξεων και συχνά αδιεξόδων που καλείται να αντιμετωπίσει η Πολιτεία. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η μειωμένη καταγγελία εγκληματικών συμπεριφορών, η αντίστοιχη αύξηση του σκοτεινού αριθμού εγκληματικότητας και η επιλογή εναλλακτικών της ποινικής αντιμετώπισης λύσεων όπως η ιδιωτική επίλυση, με συχνά σοβαρές συνέπειες για την κοινωνία.

Στο πλαίσιο αυτό, ορατή είναι η αντιπαράθεση αντικρουόμενων απόψεων, εκείνων που διατείνονται υπέρ της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των πολιτών και εκείνων που υποστηρίζουν τα συμφέροντα των θυμάτων και συχνά τάσσονται υπέρ κατασταλτικών μορφών αντιμετώπισης του εγκλήματος. Η πρόκληση που δημιουργείται στους κόλπους της κοινωνίας φαίνεται κατά καιρούς να δημιουργεί ανυπέρβλητα εμπόδια στην εύρυθμη λειτουργία της και να συνοδεύεται από την εμφάνιση ρατσιστικών τάσεων, αλλά και από τη σταδιακή αύξηση των εγκλημάτων μίσους, καταστάσεις οι οποίες απαιτούν ιδιαίτερα προσεκτικούς χειρισμούς και μεθοδικότητα από την πλευρά της Πολιτείας, προκειμένου να αντιμετωπισθούν με τις μικρότερες δυνατές συνέπειες. Η ικανοποίηση των αναγκών των θυμάτων, η αποκατάσταση και η αποζημίωση αυτών, η πρόληψη της θυματοποίησης (πρωτογενούς και δευτερογενούς), η επανένταξη των εγκληματιών και η μείωση της υποτροπής, είναι ορισμένα από τα μέτρα που κινούνται προς την κατεύθυνση της αποκλιμάκωσης της έντασης μεταξύ θύματος και δράστη και έχουν στο επίκεντρο της παρέμβασής τους και τους δύο πρωταγωνιστές του εγκλήματος. Η επιτυχής υλοποίηση των ανωτέρω

θα είχε θετικές επιρροές στο ρόλο που καλείται να διαδραματίσει το θύμα στην αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου και, σε ορισμένες περιπτώσεις, πιθανόν να συμβάλουν στο να απολέσει τον εκδικητικό ρόλο που ενίοτε εμφανίζει, ως συνέπεια της ανεπαρκούς προστασίας του από την Πολιτεία. Φυσικά, οι θετικές επιρροές θα επεκτείνονταν στο σύνολο της κοινωνίας και των πολιτών, καθώς θα ενισχυόταν η πεποίθηση περί της ικανότητας της Πολιτείας να διαχειρισθεί αποτελεσματικά το πρόβλημα.

Ωστόσο, το έγκλημα δύναται σε ορισμένες περιπτώσεις να καταστεί χρήσιμο, με την έννοια ότι προετοιμάζει άμεσα ή έμμεσα, αναγκαίες αλλαγές σε ηθικό και νομικό επίπεδο, οι οποίες εκφράζουν τις κοινωνικές ανάγκες και τις τρέχουσες εξελίξεις και προκύπτουν μέσα από αυτές, άλλοτε ομαλά και αβίαστα, άλλοτε ως απόρροια αντιθέσεων και συγκρούσεων. Παράλληλα, ο Cohen έχει αναφερθεί και σε ορισμένες θετικές λειτουργίες της παρέκκλισης, οι οποίες μπορούν να συμβάλουν κατά τρόπο θετικό στην εξέλιξη των κοινωνικών συστημάτων.⁹ Ενδεικτικά αναφερόμαστε στις λειτουργίες που αναδεικνύονται όταν η παράβαση του κανόνα γίνεται αντιληπτή ως πράξη ενάντια στη γραφειοκρατία και όταν η παράβαση λειτουργεί κατά τρόπο ώστε να προλάβει τη γενικευμένη δυσaráσκεια και ενδεχομένως την κοινωνική έκρηξη.

Προκειμένου να γίνουν αντιληπτές οι προαναφερόμενες θετικές λειτουργίες και η χρησιμότητα του εγκλήματος απαιτείται η ενίσχυση της συλλογικής συνείδησης των πολιτών και η προαγωγή του συλλογικού έναντι του ατομικού συμφέροντος. Ωστόσο, σε εποχές κρίσης είναι δύσκολο να επιτευχθεί ο ανωτέρω στόχος, καθώς τα επαυξημένα οικονομικά προβλήματα σε συνδυασμό με τη μειωμένη εμπιστοσύνη στους θεσμούς ωθούν τα θύματα αλλά και τους πολίτες γενικά στην προσέγγιση των προβλημάτων τους σε μικρο-επίπεδο, εστιάζοντας το ενδιαφέρον τους στο ατομικό φαινόμενο. Παράλληλα, γνωρίζοντας τις διαστάσεις της εμφανούς εγκληματικότητας στο σύνολο της κοινωνίας και επηρεασμένοι από το φόβο του εγκλήματος, υιοθετούν απόψεις και ιδεολογίες συχνά επικίνδυνες (π.χ. αυτοδικία, αυθόρμητες αντιδράσεις

9. Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 25-6.

κ.α.). Συνεπώς διατυπώνεται η άποψη, η οποία συνηγορεί υπέρ της αντίληψης ότι, όπως στην Εγκληματολογία το εκάστοτε ερευνητικό αντικείμενο προσεγγίζεται και στα τρία επίπεδα ανάλυσης (μικρο-επίπεδο, μέσο-επίπεδο, μακρο-επίπεδο),¹⁰ το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και σε επίπεδο αντιμετώπισης από την πλευρά της Πολιτείας, με παράλληλη έμφαση και στα τρία είδη πρόληψης (πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή). Ωστόσο, λόγω της πληθώρας των αναφερόμενων δυσχερειών (πρωτίστως οικονομικών), δίδεται έμφαση στην τριτογενή πρόληψη, η οποία στην πράξη υλοποιείται διαμέσου της καταστολής. Η ανεπάρκεια του αμιγώς κατασταλτικού συστήματος να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το έγκλημα, μας προτρέπει να αναζητήσουμε και εναλλακτικές λύσεις¹¹, οι οποίες θα πρέπει να συμπορεύονται με την ποινική αντιμετώπιση.

Ο ποινικός ορισμός του εγκλήματος ως ανθρώπινης πράξης άδικης, καταλογιστής στο δράστη και αξιόποινης κατά το νόμο, *δεν απεικονίζει επαρκώς τις διαστάσεις του εγκληματικού φαινομένου και δεν ανταποκρίνεται* σε αυτό που οι κοινωνοί και τα θύματα αντιλαμβάνονται ως έγκλημα. Επίσης, αρκετές βλαπτικές για την κοινωνία ανθρώπινες συμπεριφορές δε συνιστούν εγκλήματα. Σε απάντηση των ανωτέρω ζητημάτων ο εγκληματολογικός ορισμός του εγκλήματος επεχείρησε να αποδώσει διαφορετικά την έννοια και το περιεχόμενό του. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διάκριση μεταξύ φυσικών ή πραγματικών εγκλημάτων και συμβατικών που καθιέρωσε ο Garofalo. Κατά τον ίδιο, μόνο τα φυσικά θα έπρεπε να απασχολούν την Εγκληματολογία, καθώς συνιστούν βλαβερές πράξεις που προσβάλουν τα στοιχειώδη και απαραίτητα για την κοινωνική συμβίωση αισθήματα φιλαλληλίας (και συγκεκριμένα οίκτου και εντιμότητας) μιας συγκεκριμένης κοινωνίας και εποχής¹². Ωστόσο, και ο εν λόγω ορισμός, όπως και άλλοι μεταγενέστεροι (π.χ. του Ferri, του Sutherland κ.λ.π.) δημιουργούν επίσης ποι-

10. Για τα επίπεδα ανάλυσης βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, σ. 29-30.

11. Βλ. Α. Μαγγανά, «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», στο Ποινική Δικαιοσύνη, 3/2006.

12. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1984, ό. π. σ. 29-30 και Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 51.

κίλους προβληματισμούς σε σχέση με την κατανόηση και την εφαρμογή τους στις σύγχρονες κοινωνίες και με τα ζητήματα που ενυπάρχουν στο εσωτερικό τους (π.χ. γραφειοκρατικές δομές, ταχύτητα εξελισσόμενες κοινωνίες, αύξηση εγκληματικότητας, ποιοτική διαφοροποίηση του εγκλήματος, φόβος εγκλήματος κ.λ.π.). Μεταξύ άλλων, τα θύματα κυρίως, αλλά συχνά και οι πολίτες, αμφιταλαντεύονται μεταξύ νομικών και εγκληματολογικών ορισμών του εγκλήματος, διατυπώνουν ερωτήματα, ενστάσεις και επιχειρήματα, τα οποία δύναται να επηρεάσουν τόσο την απόφασή τους να καταγγείλουν ή όχι το έγκλημα¹³ όσο και την επιλογή του εκάστοτε τρόπου αντιμετώπισής του. Υπό το πρίσμα αυτό, οι αρμόδιοι φορείς πρέπει διαμέσου του έργου τους, να δώσουν πειστικές απαντήσεις στα υποβαλλόμενα ερωτήματα, ενθαρρύνοντας την καταγγελία των εγκλημάτων από τα θύματα, προοπτική η οποία θα συμβάλει θετικά στην χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής.

Γ. Αναφορικά με την κύρωση, ως συνέπεια της παράβασης του κανόνα, εγείρονται αρκετά σημαντικά ερωτήματα και εμφανίζονται αρκετές αγκυλώσεις. Θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε ορισμένα από αυτά, επιχειρώντας να προσεγγίσουμε τα αναφερόμενα ζητήματα και τις αιτίες που σχετίζονται ή έχουν ως αφετηρία τους την κύρωση και ενισχύονται σε περίοδο κρίσης.

Αρχικά, επικρατεί κάποιας μορφής σύγχυση μεταξύ της αιτιολογίας και των σκοπών της ποινής τόσο από την πλευρά των θυμάτων, όσο και των πολιτών.¹⁴ Παράλληλα το ζήτημα της αιτιολογίας της ποινής, απασχολεί το σύνολο της κοινωνίας και δημιουργεί αντιθέσεις μεταξύ των πολιτών σχετικά με το εάν η ποινή συνιστά αναγκαία συνέπεια του εγκλήματος, η οποία στην πράξη εμφανίζεται ως δικαστική ανταπόδοση κατά τον Kant ή αποτελεί εργαλείο κοινωνικής άμυνας.¹⁵ Οι επιμέρους αναδυόμενες διαφοροποιήσεις και αντιθέσεις αντανακλούν τον τρόπο που οι πολίτες αντιλαμβάνονται εν γένει την ποινή, την ανα-

13. Για τη διαδικασία λήψης της απόφασης βλ. Β. Βλάχου, 2005, ό. π. σ. 88 κ.ε. και γενικότερα για τους παράγοντες μη καταγγελίας αξιόποινων πράξεων βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό. π. σ. 265 κ.ε.

14. Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 61.

15. Ιακ. Φαρσεδάκη, ό. π.

γκαιότητα ύπαρξής της και τους σκοπούς της. Η ιδέα της αναπόδοσης μέσω της ποινής φαίνεται να εκφράζει αρκετά θύματα, αλλά και εν δυνάμει θύματα, καθώς βρίσκονται σε αδιέξοδο, παρατηρώντας τις αυξητικές διαστάσεις της εμφανούς εγκληματικότητας και την ανεπάρκεια των καθ' ύλην αρμοδίων φορέων να την ελέγξουν και να την αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά. Οι ανωτέρω αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις ενισχύονται σε κοινωνίες που διέρχονται κρίση, καθώς τα αναφερόμενα προβλήματα των πολιτών είναι ποικίλα, το έγκλημα λαμβάνει αυξητικές διαστάσεις και αλλάζουν τα ποιοτικά του χαρακτηριστικά, ενώ τα θύματα και οι πολίτες γενικότερα διακατέχονται ολοένα και περισσότερο από το φόβο του εγκλήματος¹⁶.

Οι σκοποί της ποινής επίσης προβληματίζουν τους πολίτες και τα θύματα, διότι εμφανίζονται προσκόμματα στην επίτευξή τους. Ειδικότερα, η συγκράτηση του συνόλου από την τέλεση αξιόποινων πράξεων δε φαίνεται να επιτυγχάνεται για πολλούς λόγους. Ένας από αυτούς είναι η ανυπαρξία βεβαιότητας επιβολής της ποινής, στοιχείο που αποτέλεσε πάγιο αίτημα από την εποχή του Beccaria και είναι άμεσα συνδεδεμένο με την αποτρεπτική λειτουργία των ποινών.¹⁷ Παράλληλα, στις σύγχρονες κοινωνίες δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στον εκφοβισμό, προκειμένου να επιτευχθεί η γενική πρόληψη και αισθητά λιγότερη έμφαση στην κοινωνική διαπαιδαγώγηση των πολιτών, ως απόρροια της κρίσης αξιών και θεσμών.

Η ειδική πρόληψη δε συμβαδίζει με την προσπάθεια βελτίωσης και επανένταξης του εγκληματία, διότι πολλές από τις συνθήκες που επικρατούν σήμερα καθιστούν ανέφικτη την πραγματοποίηση του ανωτέρω στόχου. Ενδεικτικά αναφερόμαστε σε ένα σύνολο ερευνητικών δεδομένων που αναδεικνύουν το ρόλο των στερητικών της ελευθερίας ποινών στην ενίσχυση της υποτροπής¹⁸. Ωστόσο, οι ανωτέρω ποινές

16. Ειδικότερα για το φόβο του εγκλήματος βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σ. 99 κ.ε.

17. Βλ. σχετικά Β. Βλάχου, Ιστορική επισκόπηση των εγκληματολογικών θεωριών κατά τον 19ο αιώνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 14-25.

18. Βλ. Χ. Ζαραφωνίτου, 2004, ό. π. σ. 229 επ.

τείνουν να αποτελούν την πλειοψηφία των επιβαλλόμενων ποινών σήμερα, μολονότι η αποτελεσματικότητά τους αμφισβητείται. Βέβαια, λόγω των δυσχερειών που ανακύπτουν στις σύγχρονες κοινωνίες (π.χ. οικονομικά αδιέξοδα, αύξηση εμφανούς εγκληματικότητας κ.λ.π.) τα θύματα συχνά επιζητούν την παραδειγματική τιμωρία των εγκληματιών, άποψη με την οποία φαίνεται να συμφωνεί και ένα τμήμα της κοινής γνώμης, λόγω της αναποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου, που επιτείνεται σε κοινωνίες που διέρχονται κρίση.

Η απεγκληματοποίηση αρκετών ανθρώπινων συμπεριφορών και η εφαρμογή εναλλακτικών τρόπων ποινικής μεταχείρισης προτείνονται ως λύσεις που θα μπορούσαν να μας βγάλουν από την κρίση. Η χρηματική ποινή, η κοινωφελής εργασία, η αναστολή υπό επιτήρηση είναι ορισμένα από τα μέτρα που εξετάζονται και εφαρμόζονται.¹⁹ Στον αντίποδα των ανωτέρω προτάσεων και επιχειρημάτων διατυπώνονται απόψεις, σύμφωνα με τις οποίες ορισμένα από τα ανωτέρω μέτρα, όπως η υποχρεωτική αναστολή, εκλαμβάνονται από τα θύματα και τους πολίτες ως ατιμωρησία ή ανοχή, με αποτέλεσμα η διατύπωση θέσεων υπέρ της επαναφοράς αυστηρής κατασταλτικής νομοθεσίας και της ποινικοποίησης περισσότερων συμπεριφορών, να αποτελεί μία πραγματικότητα στις μέρες μας. Βέβαια, τέτοιου τύπου απαιτήσεις δε συνάδουν με τα σύγχρονα δεδομένα της εποχής (όπου π.χ. κυριαρχεί ο υπερκορεσμός στις φυλακές), ωστόσο πρέπει να ληφθούν μέτρα που θα κάνουν το θύμα και τον πολίτη γενικότερα να ανακτήσει το απολεσθέν αίσθημα ασφάλειας. Τα μέτρα βέβαια αυτά θα πρέπει να προστατεύουν τα δικαιώματα όλων των πολιτών, επιτυγχάνοντας μία ισορροπία στην αντιμετώπιση δράστη και θύματος και εξομαλύνοντας τη μεταξύ τους σχέση.

Εν κατακλείδι, θα αναφερθούμε σε ορισμένα από τα μέτρα που μας έχουν απασχολήσει όλους και προβάλλουν ως προκλήσεις για περαιτέρω επεξεργασία και διερεύνηση στην προσπάθεια αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου.

Συγκεκριμένα:

19. Ιακ. Φαρσεδάκη, 2005, ό. π. σ. 70.

- Η ανάδειξη της παιδευτικής λειτουργίας των νόμων.
- Η υλοποίηση από την πλευρά του νομοθέτη της πάγιας απαίτησης για νόμους σαφείς, πλήρως κατανοητούς από τα θύματα και τους πολίτες εν γένει και χωρίς επικαλύψεις.
- Η ταχεία απονομή της δικαιοσύνης ώστε να ελαχιστοποιηθεί η απόσταση από τη διάπραξη του εγκλήματος έως τη διεξαγωγή της δίκης. Η εξέλιξη αυτή θα ενίσχυε τον παιδευτικό ρόλο και την αποτρεπτική λειτουργία της ποινής και ταυτόχρονα θα ενθάρρυνε τα θύματα να καταγγέλλουν τις αξιόποινες πράξεις, καθώς θα αντιμετωπίζονταν ορισμένα χρόνια διαδικαστικά προσκόμματα (όπως το μεγάλο διάστημα αναμονής για τη διεξαγωγή της δίκης, η γραφειοκρατία κ.λ.π.).
- Κίνητρα από την πλευρά της πολιτείας για ανάπτυξη της κοινωνικής αλληλεγγύης και του εθελοντισμού σε διάφορους τομείς, ώστε να αντιμετωπισθεί η οικονομική κρίση δίχως να παρατηρείται έκπτωση στις παρεχόμενες υπηρεσίες ενός κράτους πρόνοιας και ταυτόχρονα να καταβληθεί προσπάθεια ώστε να γίνει πραγματικότητα τόσο η κοινωνική επανένταξη του εγκληματία, όσο και η ικανοποίηση και η αποκατάσταση του θύματος.
- Διαφορετικός προσανατολισμός στη γενικότερη παιδεία των πολιτών προς την κατεύθυνση ενίσχυσης αξιών και προτύπων συμπεριφοράς παιδαγωγικού χαρακτήρα, τα οποία θα προάγουν το συλλογικό συμφέρον έναντι του ατομικού και θα επιχειρούν να αποδεδευσούν τα θύματα από θέσεις και πρακτικές που εξαίρουν τον τιμωρητικό και εκδικητικό χαρακτήρα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και παραπέμπουν σε προγενέστερες εξοντωτικές και εκδικητικές ποινές.
- Αποποινικοποίηση και απεγκληματοποίηση συμπεριφορών υπό προϋποθέσεις και σε συμφωνία με τις τρέχουσες κοινωνικές εξελίξεις, χωρίς να αντιστρατεύεται το δικαίωμα των πολιτών για μία δίκαιη και ασφαλή κοινωνία, με εμφανή τον κίνδυνο ανεπιθύμητων εξελίξεων (π.χ. έξαρση αυτοδικίας).
- Δημιουργία δομών και εισαγωγή κινήτρων για καταγγελία των αξιόποινων πράξεων από τα θύματα, ώστε να χαραχθεί μια κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη αντεγκληματική πολιτική, η οποία θα προσεγγίζει τις πραγματικές διαστάσεις του εγκλήματος.

- Χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής με έμφαση στην πρόληψη του εγκλήματος.

Συμπερασματικά, τα όσα παρουσιάσθηκαν παραπάνω και όσα δεν αναπτύχθηκαν για λόγους, καθαρά πρακτικούς, ίσως μας επιτρέψουν να προσεγγίσουμε με μια διαφορετική και περισσότερο αισιόδοξη οπτική την κρίση, να αποτελέσουν μία ευκαιρία αναστοχασμού και επανεκτίμησης των δυσλειτουργιών που λαμβάνουν χώρα σε περιόδους σαν και αυτή που διανύουμε και να ανοίξει ο δρόμος προς την υιοθέτηση πρακτικών και λύσεων με γνώμονα την αντεγκληματική πολιτική και το ρόλο που θα πρέπει να επιτελέσει κάθε πολίτης για την επιτυχία της. Το σίγουρο είναι ότι η Κοινωνία και η Πολιτεία θα πρέπει να εμφυσήσουν στους πολίτες το αίσθημα *εμπιστοσύνης* στους θεσμούς.

Η θεμελιώδης ασυμβατότητα των σύγχρονων τάσεων αστυνόμευσης με τις Αρχές του Κράτους Δικαίου

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΤΣΟΥΚΑΛΑ*

Οι αναφορές στο θέμα της αστυνόμευσης με όρους νομικούς, που παραπέμπουν στο κράτος δικαίου και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, είναι καθησυχαστικές τόσο για την πολιτική τάξη όσο και για τους πολίτες επειδή ο φραστικός συσχετισμός αυτών των εννοιών υπονοεί ότι είναι πολιτικά εφικτός και ο ουσιαστικός συσχετισμός τους. Όλοι όμως γνωρίζουμε ότι σε κράτη με ισχυρές παραδόσεις αυταρχικής διακυβέρνησης δεν είναι εύκολο να επιτευχθεί αυτός ο στόχος. Όταν η αστυνομία έχει συνηθίσει να δρα λίγο ως πολύ αυτόνομα – έναντι της πολιτικής αλλά και της φυσικής ηγεσίας της– οι απόπειρες να αναχαιπισθεί αυτή η κλιμακούμενη αναζήτηση εξουσίας προσκρούουν έμπρακτα στην υπόρρητη απειλή της λευκής απεργίας των ενστόλων, αν όχι σε ζοφερότερα μέσα άσκησης πίεσης προς την εκάστοτε κυβέρνηση. Εν ολίγοις, το να τεθεί η αστυνομία υπό έλεγχο προκειμένου να περιορίσει τη δράση της εντός του πλαισίου της νομιμότητας, ούτως ώστε να παταχθούν αποτελεσματικά η αυθαιρεσία, η βία και η διαφθορά, δεν είναι απλώς ζήτημα τού να δοθούν οι σωστές εντολές στα σωστά άτομα.

Εάν λάβουμε επίσης υπόψη το γεγονός ότι οποιαδήποτε κυβερνητική πολιτική εν δυνάμει περιοριστική της αστυνομικής εξουσίας μπορεί να ματαιωθεί εξαιτίας της ευαλωσιμότητας ατόμων που στελεχώνουν την εκάστοτε κυβέρνηση και το δικαστικό σώμα, τα οποία βρίσκονται ενδεχομένως εκτεθειμένα σε εκβιασμούς αστυνομικής προέλευσης για

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογίας Université Paris 11.

πολλούς και διάφορους λόγους – από υποθέσεις διαφθοράς έως θέματα που άπτονται της προσωπικής τους ζωής – είναι προφανές ότι το θέμα είναι τόσο σύνθετο που δεν μπορεί να παρουσιαστεί εδώ εν συντομία.

Θα επιλέξω επομένως μια διαφορετική αλλά εξίσου ανησυχητική προσέγγιση. Πέρα από τις ανωτέρω παρατηρήσεις, αναρωτιέμαι αν μπορεί να νοηθεί σήμερα μια αστυνομία δημοκρατική. Δηλαδή, μια αστυνομία ικανή να σέβεται τα δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες των πολιτών. Μια αστυνομία που να αναγνωρίζει ότι τα όρια της εξουσίας της περιχαρακώνονται από τους νόμους και το Σύνταγμα. Φοβάμαι ότι αυτό είναι αδύνατον να συμβεί.

Κατά τη γνώμη μου, η ανησυχητική αύξηση διαφόρων μορφών αστυνόμευσης που περιφρονούν ή αγνοούν εντελώς το κράτος δικαίου και τα δικαιώματα του ανθρώπου οφείλεται στη βαθμιαία εξαφάνιση του ατόμου ως υποκείμενο δικαίου στα σύγχρονα δικαιοκράτηματα των δυτικών κρατών. Αυτή η φθίνουσα νομική προσωπικότητα δεν είναι παρενέργεια αλλά φυσική συνέπεια της σταδιακής εδραίωσης στο ποινικό και δικαιωματικό πεδίο μιας πολιτικής ελέγχου του εγκλήματος μέσω της προδρασιακής διαχείρισης του ενδεχόμενου κινδύνου.

Θα αναπτύξω αυτό το σκεπτικό περιγράφοντας συνοπτικά τα κύρια χαρακτηριστικά του προδρασιακού ελέγχου του εγκλήματος ούτως ώστε να δείξω αφενός πώς αυτά αναιρούν την ανθρώπινη προσωπικότητα και, αφετέρου, πώς συσχετίζονται με ορισμένες βαθιές μεταβολές στο νομικό πλαίσιο προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στις δυτικές αστικές δημοκρατίες.

Ενδεχόμενος κίνδυνος και έλεγχος του εγκλήματος

Από τη δεκαετία του '70 και εντεύθεν, η νεοφιλελεύθερης έμπνευσης σταδιακή απόρριψη του αναμορφωτικού προτύπου κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος προς όφελος μιας προδρασιακής διαχείρισης του ενδεχόμενου κινδύνου μετέβαλε ουσιωδώς τον σκοπό και τον στόχο του κατασταλτικού μηχανισμού. Το αιτούμενο δεν είναι πλέον η προστασία της κοινωνίας από τον συγκεκριμένο κίνδυνο που απορρέει

από τη διάπραξη ενός αδικήματος, αλλά η αποτροπή του ενδεχόμενου κινδύνου που ενυπάρχει σε μια εν δυνάμει επικίνδυνη συμπεριφορά¹. Συνεπώς, τα όργανα του μηχανισμού καταστολής δεν επικεντρώνονται στο άτομο-δράστη, ως υποκείμενο μιας τελεσθείσας αξιόποινης πράξης, αλλά στο άτομο-συμμέτοχο, ως μέλος μιας ενδεχομένως επικίνδυνης κοινωνικής ομάδας, το οποίο πρέπει να τεθεί υπό έλεγχο με βάση την υποψία ότι πιθανόν θα διαπράξει κάποια αξιόποινη πράξη στο μέλλον.

Από τη στιγμή που ο μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος αποκόπτεται από την τέλεση του αδικήματος για να αναζητήσει πηγές ενδεχόμενων κινδύνων προκειμένου να προλάβει τη διάπραξη μελλοντικών αξιόποινων πράξεων, ασπάζεται μια προδραστική αντίληψη της πραγματικότητας. Κατ' επέκταση, εδράζεται σε ένα ευρύ πλέγμα συστημάτων ελέγχου και επιτήρησης που βασίζονται σε προφίλ υποόπτων σύμφωνα με τα συνήθη αναλογιστικά κριτήρια αξιολόγησης των ενδεχόμενων κινδύνων². Η διατήρηση αυτών των αρχείων σε πολλές διαφορετικές εθνικές και διεθνείς αστυνομικές βάσεις δεδομένων αποτελεί σήμερα κοινό τόπο στην καθημερινή και στρατηγική διαχείριση όλων των θεμάτων εσωτερικής ασφάλειας. Εξίσου κοινός τόπος είναι η διαπίστωση ότι η συνεπακόλουθη εδραίωση ενός εκτεταμέ-

1. *Castel R.*, «From dangerousness to risk», στο *Burchell G., Gordon C., Miller P.* (επιμ.) *The Foucault Effect*, London, Harvester/ Wheatsheaf, 1991, σσ. 281-298· *Feeley M., Simon J.*, «The new penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications», *Criminology*, τεύχος 4, 1992, σσ. 449-474· *Ericson R.V., Haggerty K.*, *Policing the Risk Society*, Oxford, Oxford University Press, 1997· *Simon J.*, «Governing through crime», στο *Friedman L. M., Fisher G.* (επιμ.) *The Crime connection*, Boulder, Westview Press, 1997, σσ. 171-189· *Shearing C.*, «Punishment and the changing face of the governance», *Punishment & Society*, τεύχος 2, 2001, σσ. 203-220· *Harcourt B.*, *Illusion of Order*, Cambridge MA, Harvard University Press, 2001· *Johnston L., Shearing C.*, *Governing Security*, London, Routledge, 2003· *Feeley M.*, «Crime, social order and the rise of neo-Conservative politics», *Theoretical Criminology*, τεύχος 1, 2003, σσ. 111-130· *Hörnqvist M.*, «The birth of public order policy», *Race & Class*, τεύχος 1, 2004, σσ. 30-52· *Salas D.*, *La volonté de punir*, Paris, Hachette, 2008.

2. *Silver E., Miller L.*, «A Cautionary Note on the Use of Actuarial Risk Assessment Tools for Social Control», *Crime & Delinquency*, 48(1), 2002, σσ. 138-161.

νου ελέγχου της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς είναι πλέον επαρκώς νομιμοποιημένη για να παράγει έννομες συνέπειες μέσω της άμεσης τιμωρίας των υπόπτων. Τα άτομα που στοχοποιούνται κατ' αυτό τον τρόπο τιμωρούνται επειδή, παραδείγματος χάρη, θεωρούνται ύποπτα για συμμετοχή σε ένοπλες οργανώσεις ή ύποπτα για οπαδική βία. Στην πρώτη περίπτωση, μπορεί να τεθούν επ' αόριστον σε κατ' οίκον εγκλεισμό χωρίς να απαγγελθεί ποτέ κατηγορία – όπως ισχύει σήμερα στη Μεγάλη Βρετανία. Στη δεύτερη περίπτωση, μπορεί να τιμωρηθούν με εξωδικαστικές ελευθεροκτόνες απαγορεύσεις εισόδου στα γήπεδα και εξόδου από τη χώρα σε περιόδους διεξαγωγής διεθνών ποδοσφαιρικών αγώνων – όπως ισχύει σήμερα σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Σε κάθε περίπτωση, διαπιστώνουμε ότι ο έλεγχος της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς έχει πλέον πάψει να είναι μια περιθωριακή έκνομη μορφή κοινωνικού ελέγχου. Έχει αναβαθμισθεί σε θεσμοθετημένη μορφή κοινωνικού ελέγχου που προβλέπεται ρητά από τον νομοθέτη³.

Προδρασιακός έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινη προσωπικότητα

Πριν εξετάσουμε εάν, και μέχρι ποιου σημείου, οι προαναφερθείσες μεταβολές του σκοπού και του στόχου του κατασταλτικού μηχανισμού επέφεραν θεμελιώδεις αλλοιώσεις στη θέση που κατέχει το άτομο στο ποινικό πεδίο, θα πρέπει να ορίσουμε τα κύρια χαρακτηριστικά της ανθρώπινης προσωπικότητας. Σχηματικά μιλώντας, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα ανθρώπινα όντα έχουν υλική υπόσταση, καθώς είναι εγγεγραμμένα στο χωρόχρονο, και αναπτύσσουν διαλεκτικές σχέσεις με το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον τους προκειμένου να ικανοποιήσουν ανάγκες ή επιθυμίες τους και να πετύχουν τους σκοπούς τους. Θεωρούμε επίσης ότι τα ανθρώπινα όντα είναι προικισμένα με νου, αυτόνομη συνείδηση και ελεύθερη βούληση – στοιχεία που συνιστούν τη βάση της νομικής προσωπικότητας, η οποία επιτρέπει στο άτομο να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων.

3. *Tsoukala A.*, *Football Hooliganism in Europe. Security and Civil Liberties in the Balance*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009.

Ωστόσο, το εννοιολογικό πλαίσιο που υποτείνει τον προδρασιακό έλεγχο του εγκλήματος απαξιώνει ή αναιρεί ορισμένα από τα χαρακτηριστικά αυτά.

Αναίρεση του ατόμου ως αυτόνομη προσωπικότητα

Όταν ο κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος μετατοπίζεται από τον συγκεκριμένο δράστη μιας αξιόποινης πράξης προς τα μέλη ορισμένων εν δυνάμει επικίνδυνων κοινωνικών ομάδων, το άτομο, ως αυτόνομη οντότητα, παύει να βρίσκεται στο επίκεντρο του ποινικού πεδίου. Αν συνεχίζει να επισύρει το ενδιαφέρον του κατασταλτικού μηχανισμού, δεν είναι εν ονόματι της μοναδικότητάς του, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσω της διάπραξης μιας αξιόποινης πράξης, αλλά εν ονόματι των κοινών στοιχείων που παρουσιάζει με άλλα, θεωρητικά παρεμφερή προς αυτό άτομα, τα οποία θεωρούνται απειλητικά λόγω της συμμετοχής τους σε μια εν δυνάμει επικίνδυνη κοινωνική ομάδα. Συνεπώς, η σχέση που διέπει τη σύνδεση του ατόμου με τον κατασταλτικό μηχανισμό είναι αντιστρόφως ανάλογη του βαθμού αναγνώρισης της αυτονομίας του. Όσο περισσότερο τα χαρακτηριστικά του ατόμου καθίστανται νοητά και ερμηνεύονται σε συνδυασμό με μια σειρά παραμέτρων που σχετίζονται με άλλα άτομα και καταστάσεις, τόσο πιθανότερο είναι να στοχοποιηθεί το άτομο αυτό από τα όργανα καταστολής. Παραδείγματος χάρη, στη Μεγάλη Βρετανία οι κατηγορούμενοι για σεξουαλικά αδικήματα νοούνται πλέον ως μια ομοιογενής ομάδα, χωρίς καμία επιμέρους διαφοροποίηση λόγω βαρύτητας της αξιόποινης πράξης, σπουδαιότητας του διακυβευόμενου αγαθού, ή άλλων εξατομικευμένων περιστάσεων⁴. Τα προσωπικά δεδομένα πολλών νέων βορειοαφρικάνικης προέλευσης που ζουν στα υποβαθμισμένα γαλλικά προάστια καταχωρούνται σε αστυνομικές βάσεις δεδομένων διότι τα άτομα αυτά εκλαμβάνονται ως πιθανοί μικρο-εγκληματίες ή πιθανοί συμμετοχοί σε επεισόδια εάν συγκεντρώνουν ορισμένα κριτήρια επικινδυνότητας, όπως το να συχνάζουν σε συγκεκριμένους δημόσιους χώρους, να συναναστρέ-

4. Rutherford A., «Sexual offenders and the path to a purified domain», στο Downes D., Rock P., Chinkin C., Gearty C. (επιμ.) *Crime, Social Control and Human Rights*, Cullompton, Willan Publishing, 2007, σσ. 66-79.

φονται συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, και να προτιμούν συγκεκριμένες μορφές ψυχαγωγίας⁵.

Αναίρεση του ατόμου ως μέλους ενός κοινωνικού συνόλου

Ο παραμερισμός του αυτόνομου ατόμου από το επίκεντρο του κατασταλτικού μηχανισμού συνεπάγεται, μεταξύ άλλων, την υιοθέτηση αντεγκληματικών πολιτικών που, καθιερώνοντας μια εν τοις πράγμασι ρήξη μεταξύ ατόμου και κοινωνικού περιβάλλοντός του, αποσκοπούν στην αποτροπή των κοινωνικά αρνητικών συνεπειών ορισμένων κατακριτέων ενεργειών χωρίς να επιδιώκουν να λάβουν υπόψη τους τις κρατούσες αιτιώδεις σχέσεις μεταξύ δράστη, πράξης και κοινωνικού περιβάλλοντος. Επομένως, ορισμένες από τις μέχρι πρότινος θεωρούμενες κύριες εγκληματογενείς παραμέτρους καθίστανται πλέον δευτερεύουσες, αν όχι αμελητέες όψεις της κατακριτέας συμπεριφοράς. Στο ατομικό επίπεδο, αυτό σημαίνει ότι παραγνωρίζονται όλα τα κριτήρια που επιτρέπουν την κατανόηση των κινήτρων, την αξιολόγηση της προσωπικότητας του δράστη και τη γνώση των παραγόντων που ευνοούν ή δυσχεραίνουν το πέρασμα στην πράξη. Στο συλλογικό επίπεδο, αυτό σημαίνει ότι δεν τίθεται πλέον θέμα έμμεσης ή άμεσης αναγνώρισης του ενδεχόμενου εγκληματογενούς ρόλου του κοινωνικού περιβάλλοντος λόγω διαφόρων πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών ή δημογραφικών παραγόντων.

Η μετάβαση από τον μεμονωμένο δράστη στην παρεκκλίνουσα κοινωνική ομάδα-φορέα εν δυνάμει κινδύνων επιφέρει επιπλέον ουσιώδεις αλλοιώσεις στον πυρήνα του δικαιικού συστήματος διότι διακυβεύει πολλές προσωποπαγείς αρχές δικαίου που σχετίζονται με τον ορισμό και την τιμωρία των εκάστοτε αδικημάτων. Πρώτα απ' όλα, διακυβεύεται το τεκμήριο αθωότητας. Το άτομο που στοχοποιείται από τους ολοένα επεκτεινόμενους μηχανισμούς επιτήρησης δεν θεωρείται πλέον αθώο μέχρι αποδείξεως του εναντίου. Ο μηχανισμός καταστολής δεν χρειάζεται πλέον να νομιμοποιεί τη δράση του στο όνομα της παραβί-

5. *Mucchielli L.*, *Violences et insécurité. Fantômes et réalités dans le débat français*, Paris, La Découverte, 2001, σσ. 40 επ. · *Bonelli L.*, *La France a peur. Une histoire sociale de l'« insécurité »*, Paris, L'Harmattan, 2008, σσ. 399-402.

ασης ενός νομικού κανόνα. Ούτε δεσμεύεται πλέον από την αναζήτηση αποδείξεων ενοχής. Μπορεί να τεθεί σε κίνηση και να παράγει νομικά αποτελέσματα με βάση την υποψία. Πρόκειται για μια υποψία σαρωτική και αέναα επεκτατική, που υπερβαίνει ακόμα και την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά για να καλύψει όλο το εύρος της ανθρώπινης συμπεριφοράς σε ένα δεδομένο πλαίσιο. Παραδείγματος χάρη, το Eurorol Computer System καταχωρεί πληροφορίες για εν δυνάμει μελλοντικούς δράστες αδικημάτων, ενώ ένας μεγάλος αριθμός προσωπικών δεδομένων (PNR) όλων των επιβατών πτήσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς τις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αυστραλία διαβιβάζεται και παραμένει καταχωρημένος για πολλά χρόνια σε αναρίθμητες υπηρεσίες ασφάλειας των κρατών αυτών.

Το γεγονός ότι ο κατασταλτικός μηχανισμός τίθεται σε κίνηση παρακάμπτοντας την τέλεση ενός αδικήματος απαξιώνει και την αρχή της νομιμότητας των ποινών. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η θεσμοθέτηση συνοπτικών δικαστικών ή εξωδικαστικών διαδικασιών καθιστά πλέον νοητή την επιβολή ποινών εν απουσία δικαστικής καταδίκης. Η θεσμοθέτηση ποινών με βάση την υποψία συνεπάγεται, με τη σειρά της, την παράκαμψη της ενοχής. Ο μηχανισμός καταστολής στοχοποιεί πλέον άτομα βάσει μιας σειράς υποτιθέμενων σχετικών πληροφοριών και ενδείξεων που μπορεί να καταλήξουν σε απόδειξη ενοχής ή και να παραμείνουν σε ένα ενδιάμεσο στάδιο, μεταξύ υποψίας και ενοχής. Στην τελευταία περίπτωση, παραγνωρίζεται πλήρως η ηθική απαξία της κατακριτέας πράξης που, μέχρι πρότινος, αποτελούσε τη νομιμοποιητική βάση για την επιβολή ποινής.

Αναίρεση της ελεύθερης βούλησης

Η συστηματική υποβάθμιση του αδικήματος και των σχετικών με αυτό δικαιοκικών αρχών οδηγεί αναπόφευκτα στην ουσιαστική αναίρεση της ελεύθερης βούλησης του ατόμου. Από τη στιγμή που τα όργανα του κατασταλτικού μηχανισμού θεωρούν ότι κατέχουν ένα είδος σφαιρικής γνώσης των μελλοντικών συμπεριφορών, αναιρούν την ελευθερία του ατόμου να αποφασίσει εάν, και κάτω από ποιες συνθήκες, θα διαπράξει ή όχι ένα αδίκημα. Παρά το γεγονός ότι η προσφυγή σε με-

θόδους αναλογιστικής εκτίμησης του ενδεχόμενου κινδύνου ενέχει πολλά δομικά προβλήματα που αποδυναμώνουν την αξιοπιστία των συνεκδοχικών αναλύσεων⁶, τα άτομα εξομοιώνονται ολοένα και περισσότερο με προβλέψιμα συστήματα συμπεριφοράς που πρέπει να τεθούν υπό επιτήρηση προκειμένου να αποτραπεί η εξέλιξή τους σε αναμενόμενες πράξεις.

Αναίρεση του χωρόχρονου

Η υιοθέτηση ενός προδρασιακού προτύπου ελέγχου του εγκλήματος συνεπάγεται ότι ο μηχανισμός καταστολής αποδεδμεύεται από τους περιορισμούς του χωρόχρονου και προβάλλεται σε μια διάσταση εικονικού χωρόχρονου που, εφεξής, εκλαμβάνεται και επιβάλλεται προς τα έξω ως πραγματικό.

Το βέλος του χρόνου αντιστρέφεται εξαιτίας των διαφόρων μέτρων ελέγχου και επιτήρησης που αφενός τίθενται σε εφαρμογή πριν από τη διάπραξη κάποιας κατακριτέας πράξης και, αφετέρου, καθορίζουν εκ προοιμίου το μέλλον στο βαθμό που η εφαρμογή τους προκαλεί πραγματικά αποτελέσματα στη ζωή του εκάστοτε στοχοποιημένου ατόμου⁷. Οι εξωδικαστικές απαγορεύσεις εισόδου στα γήπεδα, παραδείγματος χάρη, επιφέρουν υπαρκτούς περιορισμούς στην ελευθερία κίνησης πολλών οπαδών και συνεχίζουν να παράγουν αποτελέσματα ακόμα και μετά τη λήξη της διάρκειάς τους είτε επειδή τα προσωπικά δεδομένα των οπαδών αυτών παραμένουν καταχωρημένα σε αστυνομικές βάσεις δεδομένων για μεγάλα χρονικά διαστήματα είτε επειδή ωθούν τους αθλητικούς φορείς να λάβουν μόνιμα περαιτέρω μέτρα ασφαλείας σε βάρος αυτών των στοχοποιημένων οπαδών.

Ανάλογη στρέβλωση υφίσταται και ο χώρος εξαιτίας της διάδοσης μηχανισμών και τεχνικών ελέγχου εξ αποστάσεως. Οι έλεγχοι των συνόρων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, λόγω χάρη, ασκούνται εντός μιας

7. Broadhurst R., «Criminal careers, sex offending and dangerousness», στο Brown M., Pratt J. (επιμ.) *Dangerous Offenders*, London, Routledge, 2000, σσ. 109-126.

8. Johnston L., Shearing C., οπ. αν., σσ. 122 επ.· Ericson R.V., *Crime in an insecure world*, Cambridge, Polity, 2007.

συνεχώς εκτεινόμενης σειράς ομόκεντρων γεωγραφικών κύκλων που υπερβαίνουν τα εθνικά σύνορα των κρατών μελών και σταδιακά εξαπλώνονται ακόμα και σε άλλες ηπείρους⁸.

Η υποκατάσταση του χρονικά γραμμικού και εδαφικά καθορισμένου εκλογικευμένου πλαισίου δράσης του ατόμου από μια φαινομενικά λογική αλλά ουσιαστικά αυθαίρετη προδιαγεγραμμένη σειρά υποθετικών δράσεων υποκαθιστά το αυτόνομο άτομο με ένα περίγραμμα ατόμου που εφεξής εκλαμβάνεται ως άτομο⁹. Αυτό το περίγραμμα ατόμου μπορεί να θεωρείται απειλητικό, μπορεί να επιτηρείται και να καταχωρείται σε διάφορες αστυνομικές βάσεις δεδομένων, αλλά δεν μπορεί να υπάρξει πλέον πλήρως ως υποκείμενο δικαίου.

Προδρασιακός έλεγχος του εγκλήματος και δικαιώματα του ανθρώπου

Οι αλλοιώσεις που υφίσταται η νομική προσωπικότητα όταν το ίδιο το νομικό σύστημα μεταβάλλει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνει την προσωπικότητα του ανθρώπου εντοπίζονται σε δύο επίπεδα : στη μεταβολή της νομικής βάσης στην οποία εδράζεται η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, λόγω της αναβάθμισης του ελέγχου της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, και στη μεταβολή του αξιακού συστήματος του δικαίου, λόγω της υποβάθμισης του ατόμου στους κόλπους του ποινικού δικαίου.

Αναβάθμιση του ελέγχου της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς

Η στροφή του ενδιαφέροντος από τον μεμονωμένο εγκληματία στο μέλος μιας εν δυνάμει επικίνδυνης ομάδας και η συνεπακόλουθη υιοθέτηση προδρασιακών μεθόδων δράσης συσκοτίζει καθοριστικά τη διάκριση μεταξύ εγκλήματος και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς. Η αξιωματική θέση ότι ο μηχανισμός καταστολής οφείλει να εντοπίζει όλες τις

9. *Bigo D., Guild E.*, «Le visa Schengen, expression d'une stratégie de 'police à distance'», *Cultures & Conflits*, 49, 2003, σσ. 22-38· *Cuttita P., Ragazzi F.*, «Le monde - frontière. Le contrôle de l'immigration dans l'espace globalisé», *Cultures & Conflits*, 68, 2007, σσ. 61-84.

9. *Lyon D.*, *Surveillance Society*, Buckingham, Open University Press, 2001.

πηγές ενδεχόμενων κινδύνων, σε οποιαδήποτε σφαίρα ανθρώπινης δραστηριότητας και αν βρίσκονται αυτές, δημιουργεί ένα διηνεκές ελέγχου που αναιρεί κάθε διαφοροποίηση μεταξύ εγκληματικής, παρεκκλίνουσας και φυσιολογικής συμπεριφοράς. Οι κάμερες επιτήρησης καταγράφουν τις κινήσεις όλων των ατόμων που εμπίπτουν στην εμβέλειά τους, οι υπηρεσίες ασφάλειας των ΗΠΑ, της Αυστραλίας και του Καναδά καταχωρούν τα προσωπικά δεδομένα όλων των επιβατών πτήσεων από την Ευρωπαϊκή Ένωση προς τις χώρες τους, και οι υπηρεσίες ασφάλειας των κρατών που συμμετέχουν σε μια διεθνή διοργάνωση ποδοσφαίρου καταχωρούν τα προσωπικά δεδομένα όλων των φιλάθλων και οργανωμένων οπαδών που επιθυμούν να παρακολουθήσουν τη συγκεκριμένη αθλητική διοργάνωση.

Η νομική αναβάθμιση του ελέγχου τόσο της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς όσο και της ανθρώπινης συμπεριφοράς εν γένει που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι πλέον συστατικό στοιχείο και όχι έκνομη έκφανση της λειτουργίας του κατασταλτικού μηχανισμού συνεπάγεται την απάλειψη της ηθικής απαξίας που στιγμάτιζε στο παρελθόν παρεμφερείς αποκλίσεις του μηχανισμού αυτού. Ο έλεγχος της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς δεν είναι πλέον μια επονείδιστη απόδειξη δημοκρατικού ελλείμματος κατά την άσκηση των καθηκόντων των αστυνομικών οργάνων. Ούτε συνιστά πλέον μια κατ' αρχήν αφανή παράμετρο σε διάφορες αστυνομικές επιχειρήσεις που, αν τυχόν καταγγελλόταν, ανάγκαζε τις αρχές να δώσουν εξηγήσεις και ενδεχομένως να προβούν σε διοικητικές ή νομοθετικές ενέργειες προκειμένου να αποφευχθούν ανάλογες αποκλίσεις στο μέλλον. Η σαφής εισαγωγή του στο δικαιοσύνη σύστημα τον καθιστά απολύτως 'φυσιολογικό', ως ένα οποιοδήποτε άλλο στοιχείο του δικαίου.

Υποβάθμιση του ατόμου ως προστατευόμενη αξία

Όταν παραβιάζονταν άλλοτε τα δικαιώματα του ανθρώπου στο πλαίσιο μιας αστικής δημοκρατίας, η παραβίασή τους απέρρευε συνήθως από τον τρόπο με τον οποίο η εκτελεστική και, σε λιγότερο βαθμό, η δικαστική εξουσία αντιλαμβάνονταν το κράτος δικαίου και, κατ' επέκταση, προσπαθούσε να μεταβάλει προς ίδιον όφελος τα όρια της ά-

σκησης της εξουσίας της εντός μιας δεδομένης κοινωνίας¹⁰. Παρεμφερείς παραβιάσεις δήλωναν πρωτίστως τις ανέσες συγκρούσεις πολιτικών, δικαστικών και ενστόλων για τον επαναπροσδιορισμό της θέσης τους στο πολιτικό πεδίο και στο χώρο της εσωτερικής ασφάλειας – δεν δήλωναν μια δομική αντίθεση μεταξύ των κατευθυντήριων γραμμών του ποινικού δικαίου και του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Αυτή η σύμπτωση μεταξύ ποινικού δικαίου και δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου έχει πλέον διαρραγεί διότι αυτά τα δυο συστήματα δεν προασπίζουν σήμερα τις ίδιες αξίες. Ο στόχος του δικαίου των δικαιωμάτων του ανθρώπου παραμένει πάντα προσωποπαγής, στραμμένος στην προστασία του ατόμου, ενόσω ο στόχος του ποινικού δικαίου, υπό την επιρροή του προδρασιακού ελέγχου του εγκλήματος, τείνει να γίνει συλλογικός, στραμμένος στην προστασία της κοινωνίας από τα μέλη εν δυνάμει επικίνδυνων κοινωνικών ομάδων.

Η θεμελιώδης αυτή αντίθεση δημιουργεί μια αναπόφευκτη αντίφαση που αποδυναμώνει την αποτελεσματικότητα της νομικής προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Λόγω της εγγενούς προσωποπαγούς της φύσης, η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου βρίσκεται, κατά μία έννοια, άνευ αντικειμένου. Σε πολλές περιπτώσεις, οι άνθρωποι ελέγχονται, επιτηρούνται, συλλαμβάνονται και ενδεχομένως τιμωρούνται στο όνομα μιας ομαδικής μάλλον παρά ατομικής ταυτότητας ενώ η προστασία των δικαιωμάτων τους βασίζεται ακόμα στην ατομική τους ταυτότητα. Οι αξίες που διέπουν σήμερα το ποινικό δίκαιο και το δίκαιο των δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι θεμελιωδώς αντινομικές. Συνεπώς, όσο θα επικρατεί η συλλογική αξία του προδρασιακού προτύπου ελέγχου του εγκλήματος οι παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου θα είναι νομικά αιτιολογημένες και αποδεκτές ως φυσιολογικές όψεις των εκάστοτε αντεγκληματικών πολιτικών.

Εν είδει επιλόγου, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ενδεχόμενες παρεμβάσεις σε επιμέρους εκφάνσεις της δράσης των αστυνομικών δυνάμεων μιας δεδομένης χώρας προκειμένου να διασφαλιστούν μόνιμα

10. *Tamanaha B.*, *On the Rule of Law. History, Politics, Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι αρχές του κράτους δικαίου στερούνται ουσιαστικής και μακροπρόθεσμης αποτελεσματικότητας διότι προσκρούουν στην ευρύτερη λογική που διέπει τη στρατηγική και την καθημερινή δράση του μηχανισμού καταστολής. Εξίσου αναποτελεσματικές θα ήταν και ενδεχόμενες απόπειρες για διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις της λειτουργίας του κατασταλτικού μηχανισμού σε μια δεδομένη χώρα διότι οι αρχές που τη διέπουν έχουν καθοριστεί και συνεχίζουν να καθορίζονται πρωτίστως σε διεθνές και υπερεθνικό επίπεδο, σε απόλυτη εναρμόνιση με τις αρχές του δεσπόμενου σήμερα νεοφιλελευθερισμού.

Η απαξίωση των δικαιωμάτων του ανθρώπου εξαιτίας της αναιρέσης του ατόμου ως πλήρες υποκείμενο δικαίου επήλθε σταδιακά, σε μεγάλο βάθος χρόνου, και επιβλήθηκε όταν άρχισε να επιβάλλεται διεθνώς το πολιτικό και οικονομικό σύστημα που ενέπνευσε την εισαγωγή στο ποινικό δίκαιο της προδραστικής διαχείρισης των ενδεχόμενων κινδύνων. Συνεπώς, η επαναφορά του ατόμου στον πυρήνα του ποινικού δικαίου και η συνεπακόλουθη ενίσχυση των δικαιωμάτων του δεν είναι εύκολο εγχείρημα. Απαιτείται αναστοχασμός και χάραξη νέων στρατηγικών προκειμένου να δημιουργηθούν οι συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν εν καιρώ την ανατροπή των σημερινών ισορροπιών.

Τα ΜΜΕ ως φορέας κοινωνικού ελέγχου στην εποχή της κρίσης

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΟΥΡΟΥΣΗ*

Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η μελέτη της λειτουργίας και του ρόλου των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ΜΜΕ) στην εποχή της οικονομική κρίσης.

Τα ΜΜΕ έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλών μελετών, με το ενδιαφέρον να επικεντρώνεται στο ρόλο τους στην κοινωνία και στην επιρροή που ασκούν στον άνθρωπο.

Η δύναμη που διαθέτουν τα παραδοσιακά ΜΜΕ εξακολουθεί να είναι πολύ μεγάλη.¹ Εντούτοις η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας ενδυνάμωσε ακόμα περισσότερο τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Πλέον δεν αποτελούν απλά μέρος της καθημερινή μας ζωής, αλλά θα λέγαμε ότι αποτελούν ένα από τα κριτήρια του βαθμού κοινωνικοποίησης του ατόμου. Για να το κατανοήσουμε, αρκεί να ανατρέξουμε στον D. MacQuail², ο οποίος χαρακτηριστικά αναφέρει ότι «μπορούμε να θεωρούμε ότι το να αφιερώνει κανείς κάποιο μέτριο χρόνο στα ΜΜΕ αποτελεί τουλάχιστον μία ένδειξη, ή πιθανώς ακόμα κι ένα απαιτούμενο προσόν της ένταξης του ατόμου στη σύγχρονη κοινωνία. Μάλιστα, το να περνάει κανείς την ώρα του βλέποντας τηλεόραση, είναι κάτι πιο 'φυσιολογικό', με την έννοια της πλατιάς διάδοσης και της χρονικής συ-

* Κοινωνιολόγος, ΜΔΕ Εγκληματολογίας.

1. *Lavoinne*, 2004. Για τους μηχανισμούς λειτουργίας του πολιτικού λόγου, στον αντίποδα της ξύλινης γλώσσας, βλ. *Δημ. Αγγελίδης*, «Η γλώσσα της εξουσίας + η εξουσία της γλώσσας», Εφημ. *Ελευθεροτυπία*, Έντυπη Έκδοση Έψιλον, Κυριακή 20 Σεπτεμβρίου 2009.

2. *McQuail, D.* 1969, *Towards a Sociology of Mass Communication*, London Collier – Macmillan.

χνότητας, απ' ό,τι η αμειβόμενη εργασία, μιας και η συχνότητα του φαινομένου είναι εξίσου μεγάλη ανάμεσα και στο μη-οικονομικά ενεργό πληθυσμό».

Η προσωνυμία «Τέταρτη εξουσία» αποτύπωσε εύγλωττα αυτή την πραγματικότητα, θέλοντας να αναδείξει την λειτουργία του τύπου ως όργανο δημόσιας συζήτησης και κριτικής, δηλαδή ως ένα ισχυρότατο όργανο ελέγχου της κρατικής εξουσίας. Σήμερα τα μέσα επικοινωνίας δεν εξετάζονται πια ως όργανα ελέγχου της κρατικής εξουσίας, αλλά ως όργανα που το ίδιο το κράτος ή η πολιτική ελίτ, έχει τη δυνατότητα να χρησιμοποιεί στην άσκηση και επιβολή της κρατικής εξουσίας³.

Τα ΜΜΕ λειτούργησαν κατά καιρούς με ποικίλους τρόπους. Η αντικατάσταση του όρου «μέσα ενημέρωσης» από τον όρο «μέσα μαζικής επικοινωνίας», τονίζει ακριβώς τον πολυδιάστατο ρόλο των ΜΜΕ. Ο ρόλος τους δεν περιορίζεται μόνο στην μετάδοση πληροφοριών, αλλά στη λειτουργία τους ως κέντρα πολιτικού ελέγχου και επιρροής. Στην εποχή της κρίσης, ακόμα πιο ξεκάθαρα, τα ΜΜΕ γίνονται μέσα επιρροής του κοινού και επιβολής διαφόρων πολιτικών ρευμάτων.

Η οικονομική κρίση δεν τα άφησε ανεπηρέαστα. Μετά από 25τή περίοδο (δεκαετία του 80' έως και τα μέσα της δεκαετίας του 2000) οικονομικής ευημερίας για τα ΜΜΕ, θα έρθει η εποχή της κρίσης όπου θα αναδείξει το γεγονός της συσσώρευσης ανορθολογικών πρακτικών, οι οποίες συνδέονται πρωτίστως με τη διαπλοκή με τους εκάστοτε κυβερνώντες και τη ψευδαίσθηση ότι αυτές μπορούν να αναπαράγονται στο διηνεκές. Έτσι οι επιχειρήσεις των ΜΜΕ εμφανίζονται απροετοίμαστες. Μείωση διαφημιστικών εσόδων, διόγκωση του δανεισμού, απολύσεις δημοσιογράφων και άλλων εργαζομένων στα μέσα, συρρίκνωση του αριθμού των μέσων, αλλαγές στο περιεχόμενο κ.ά. είναι μερικές από τις συνέπειες της κρίσης στα ΜΜΕ, που οδηγούν στην αναδιάρθρωση του τοπίου της μαζικής επικοινωνίας στην Ελλάδα⁴.

Η εξέταση της κρίσης στο χώρο των ΜΜΕ παρουσιάζει ιδιαίτερο εν-

3. Μ. Σεραφετινίδου, Κοινωνιολογία των μέσων μαζικής επικοινωνίας, Βιβλιοθήκη Κοινωνικής Επιστήμης & Κοινωνικής Πολιτικής- Guetenberg, Αθήνα 2003.

4. Ν. Λέανδρος, Η κρίση και τα ΜΜΕ, Επιμ. Γ. Πλειός, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2013.

διαφέρον για δύο λόγους. Πρώτον διότι σχετίζεται με το δημόσιο αγαθό της ενημέρωσης και δεύτερον διότι η λειτουργία τους συνάπτεται ευθέως με τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Αυτό που φαίνεται να συμβαίνει είναι τα ΜΜΕ να προσπαθούν να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους μέσω της ροπής τους προς τη μία ή την άλλη πολιτική πλευρά. Στο σημείο αυτό η προπαγάνδα διαφαίνεται πιο έντονα από ποτέ, με τις βασικές προϋποθέσεις της, όπως η πρόθεση του κράτους να εναρμονίσει τους στόχους των πολιτών με τις δικές του επιδιώξεις, η επιλεκτική διάχυση πλευρών της πληροφορίας και η εσωτερίκευση από τους πολίτες ως δικές τους πολιτικές τοποθετήσεις, ιδεολογίες και κουλτούρες, που παρουσιάζονται ως υποδειγματικές από τα ΜΜΕ, να εφαρμόζονται μία προς μία⁵. Διάφορες τεχνικές βοηθούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Η χειραγώγηση μέσω του τρόμου εκδηλώνεται με τη διαδοχική και έντεχνη υπερβολή υπαρκτών προβλημάτων με σκοπό το τρομοκρατημένο κοινό να αποδεχθεί σκληρές λύσεις ως αναγκαίες για την ασφάλεια και την επιβίωσή του⁶. Επιπλέον, η δημιουργία στερεοτύπων, τα οποία για μεγάλα τμήματα του πληθυσμού ισχύουν ως λογικά σχήματα με βάση τα οποία ερμηνεύουν τα φαινόμενα της πραγματικότητας. Για παράδειγμα το φαινόμενο της ανεργίας, έντονο φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, γίνεται αφορμή για τη δημιουργία στερεοτύπων και προπαγανδιστικών μηνυμάτων μέσω των ΜΜΕ. Οι μετανάστες βρίσκονται στο επίκεντρο της προσοχής καθώς σύμφωνα με τα Μέσα αποτελούν μεγάλο μέρος του προβλήματος της ανεργίας. Έτσι στην περίπτωση αυτή θα υπερτονιστούν οι ποινικές πράξεις των αλλοδαπών, θα τεθούν ζητήματα εγκληματικότητας από μετανάστες, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί η πόλωση μεταξύ των πολιτών και να γίνονται αποδεχτές ή και να απαιτούνται ακραίες συμπεριφορές ως λύσεις⁷. Τέλος γνωστή τεχνική των ΜΜΕ είναι η μετάθεση της σκέψης από τα ουσιαώδη ζητήματα σε ανούσιες λεπτομέρειες. Η αμφισημία των νοημάτων και οι πολλαπλές πιθανότητες ερμηνείας της αντικειμενικότητας

5. *W. Lippmann*, Public Opinion, Transaction Publishers, New edition MacMillan, 1992.

6. *Γ. Στάμκος*, Απαγορευμένη Τεχνολογία. Αρχέτυπο, 2000.

7. *Ε. Παπάνης*, ΜΜΕ, Προπαγάνδα και Διαδίκτυο (Μέρος Πρώτο).

μειώνονται, εξαιτίας της συστηματικής προσπάθειας της εξουσίας να αποκρύψει εναλλακτικές, να νοηματοδοτήσει και να υπερτονίσει όσες μπορούν ευχερέστερα να περιγράψουν τις αντιλήψεις της. Ένα συμβάν, όσο αδιάφορο κι αν είναι, αναγάγεται σε είδηση, επειδή ακριβώς προβάλλεται από τα ΜΜΕ⁸.

Σίγουρα κανείς δε θα μπορούσε να αρνηθεί ότι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας προσφέρουν στο κοινό μια πλατιά και άμεση ενημέρωση για τις παγκόσμιες πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Αυτό όμως που μπορούμε να πούμε επίσης ότι συμβαίνει είναι η ερμηνεία των εξελίξεων αυτών με συγκεκριμένους όρους.

Γυρίζοντας ξανά στο θέμα της οικονομικής κρίσης, φαίνεται ότι τα μέσα μαζικής επικοινωνίας καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, γίνονται κεφαλαίωδους σημασίας μέσα για την κατανόηση και την αντιμετώπισή της, για την εφαρμογή μιας οικονομικής πολιτικής, για την έκφραση και διαμάχη των διαφορετικών απόψεων σχετικά με τις αιτίες, τις συνέπειες και τη διαχείριση της κρίσης στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Από την αρχή της ελληνικής κρίσης τα μέσα μαζικής ενημέρωσης διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης στην Ευρώπη γύρω από το θέμα αυτό⁹. Ειδικότερα η αντιμετώπιση του ελληνικού προβλήματος από τα διεθνή μέσα μαζικής ενημέρωσης διανύει διακριτές περιόδους. Η πρώτη, μεταξύ 2010 και 2012, καλύπτει την αρχή της κρίσης και χαρακτηρίζεται από μια πολύ σκληρή μεταχείριση της Ελλάδας. Οι Έλληνες παρουσιάζονται ως μια ομοιογενής ομάδα με κοινά αρνητικά χαρακτηριστικά (τεμπέληδες, ανεύθυνοι, κερδοσκόποι, απατεώνες, διεφθαρμένοι κ.λπ.). Αυτή η διαδικασία καταλογισμού ευθύνης που βασίζεται σε ρατσιστικά στερεότυπα έχει διπλή λειτουργία. Από τη μία παρέχει ένα συνεκτικό επεξηγηματικό πλαίσιο για τα αίτια της κρίσης (“μόνοι τους την προκάλεσαν”) ενώ ταυτόχρονα βοηθά στην αποσιώπηση της ευθύνης του ευρωπαϊκού πολιτικού και οικονομικού κατεστημένου¹⁰. Εκείνη την περίοδο η Ελλάδα περιγραφόταν συστηματικά

8. J. Ellul, *Propaganda: The Formation of Men's Attitudes*, 1973.

9. Γ. Πλειός, *Κοινωνία, πολιτική και μέσα μαζικής επικοινωνίας*, Η κρίση και τα ΜΜΕ, Εκδόσεις Παπαζήση, 201, Αθήνα.

10. Mylonas, Yiannis. « Media and the Economic Crisis of the EU: The 'Cul-

ως ο “κακός μαθητής της Ευρώπης”, ιδίως σε σύγκριση με την Ισπανία και την Ιταλία, και ως πηγή “μετάδοσης του ιού της κρίσης”¹¹. Επιπλέον σύμφωνα με την Amelie Kutter αφού μελέτησε την κάλυψη της κρίσης από την γερμανική οικονομική εφημερίδα Handelsblatt, σημειώνει ότι η ελληνική κρίση χρησιμοποιήθηκε ως επιχείρημα για τη νομιμοποίηση και τη γενίκευση των πολιτικών λιτότητας σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση¹².

Μια μελέτη του βρετανικού Τύπου το 2010¹³ οδηγεί με τη σειρά της σε συγγενή συμπεράσματα. Στο κυρίαρχο αφήγημα, η κρίση συμβαίνει επειδή το ελληνικό κράτος και η οικονομία της χώρας δεν υπακούν αρκετά στους κανόνες του νεοφιλελεύθερου πρότυπου και όχι το αντίστροφο.

Συμπερασματικά θα λέγαμε πως έχει διαπιστωθεί ότι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης διατελούν συγκεκριμένους ρόλους και λειτουργίες. Η δύναμη των μέσων είναι βέβαιη, όπως και η χρησιμότητά τους ως μέσο επικοινωνίας και ενημέρωσης. Η σωστή λειτουργία τους δεν αποτελεί εύκολη υπόθεση καθώς από τη μία συνδέονται με το πολιτικό σύστημα ως πομπός ενημέρωσης των εξελίξεων και από την άλλη αποτελούν επιχειρήσεις, που όπως κάθε επιχείρηση, επιθυμεί να είναι κερδοφόρα. Το ερώτημα είναι πώς θα μπορούσε κανείς να αντισταθεί στον έλεγχο της σκέψης από τα ΜΜΕ. Προφανώς λύση δεν αποτελεί να καταργηθούν και να επιστρέψουμε σε παλαιότερες εποχές. Ίσως η αντιμετώπιση του φόβου της απόρριψης όταν εκφράζονται απόψεις διαφορετικές από την τεχνητά διαμορφωμένη «κοινή γνώμη» να αποτελεί ένα μέρος αυτής.

turalization’ of a Systemic Crisis and Bild-Zeitung’s Framing of Greece ». *triple C: Communication, Capitalism & Critique*. 10, no 2 (2012).

11. *Bickes, Hans, Tina Otten, et Laura Chelsea Weymann*. « The Financial Crisis in the German and English Press: Metaphorical Structures in the Media Coverage on Greece, Spain and Italy ». *Discourse & Society* 25, no 4 (2014).

12. *Kutter, Amelie*. « A Catalytic Moment: The Greek Crisis in the German Financial Press ». *Discourse & Society* 25, no 4 (2014).

13. *Morales, Jérémy, Yves Gendron, et Henri Guénin-Paracini*. « La crise grecque. Un scandale manqué ». *Revue française de gestion* N° 223, n. 4 (2012).

ΑΠΟΝΟΜΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Κράτος δικαίου και κράτος δικαστών

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΟΤΣΑΛΗΣ*

I

Η έννοια «κράτος δικαστών» (Richterstaat)¹ προέρχεται από τη μεταπολεμική νομικοπολιτική συζήτηση που έγινε κατά κύριο λόγο στη Γερμανία, θα έλεγα στο γερμανόφωνο χώρο². Και τούτο χωρίς αυτή η έννοια να έχει κάποια ιστορική πραγματικότητα που να τη στηρίζει³. Η

* Ομότιμος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, Η ερμηνεία του Συντάγματος, 1999, σ. 38 επ.

2. Τον όρο «κράτος των δικαστών» διέπλασε, παρατηρεί ο *Φ. Σπυρόπουλος* (βλ. έ.α., σ. 39), ο γάλλος νομικός *Eduard Lambert* το 1931 (βλ. επίσης *Μ. Σταθόπουλο*, Εισήγηση, Εταιρία Δικαστικών Μελετών, Συμβολές II, 1998, σ. 213 επ.). Χρησιμοποιείται κυρίως με αρνητική σημασία. Δεν έχει ωστόσο ακριβές εννοιολογικό περιεχόμενο. Σημαίνει γενικά τον μη νομιμοποιημένο ρόλο των δικαστών, που ενεργοποιείται με κατά τύπους μεν «νομική», κατ' ουσία όμως με «πολιτική» ερμηνεία του δικαίου, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α. Το «νομικό» και το «πολιτικό» διαπλέκονται, σημειώνει ο *Σούρλας*, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής, 1989, σ. 13 επ., επίσης βλ. σχετικά *Μαυριά*, Η ερμηνεία του Συντάγματος μεταξύ πολιτικής αξιολόγησης και νομικού δόγματος, σε: Η ερμηνεία του Συντάγματος (επιμ. Δ. Τσάτσος), 1995, σ. 237 επ.

3. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Το «κράτος των δικαστών» - ένα ανύπαρκτο σκιάχτρο;, ΝοΒ 33 (1985). 1507. Ως «καταχρήσεις» στην περιοχή της δικαστικής εξουσίας δεν εννοούνται ενδεχόμενες – και πράγματι σπάνιες – υπαίτιες παρανομίες των οργάνων της, αλλά αυτό που στη σύγχρονη νομική βιβλιογραφία αποκαλείται «κράτος των δικαστών» (βλ. *Bachof*, Grundgesetz und Richtermacht, Marcic, Vom Gesetzesstaat zum Richterstaat), «δικαστικός ακτιβισμός», «καταλυτική εξουσία του δικαστή», άσκηση δηλ. πολιτικής από τα δικαστήρια, βλ. *Bell*, Policy Arguments in Judicial Decisions, σ. 1 επ., *Griffith*, The politics of the Juriciary, σ. 181 επ., 193 επ. (σχετικά βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α., σ. 39).

οριστική της πολιτογράφηση ανήκει, όπως σημειώνεται⁴ σε ένα “περίεργο” βιβλίο του αυστριακού συγγραφέα *René Marcic* με τίτλο «Από το κράτος του νόμου στο κράτος των δικαστών» που κυκλοφόρησε το 1957.

Α. Κατά τον *R. Marcic* το σύγχρονο «κράτος του νόμου» τείνει να γίνει μια κοινοβουλευτική απολυταρχία χωρίς μέτρο και όριο. Η εκτελεστική εξουσία ταυτισμένη με την κοινοβουλευτική πλειοψηφία είναι, κατά τον αυστριακό συγγραφέα, ανίκανη να μετριάσει την παντοδυναμία της τελευταίας που εκφράζεται με αφόρητη και χαρακτηριστική πλειοψηφία. Γι’ αυτό η μόνη ελπίδα για τη διατήρηση της πολιτικής ελευθερίας που εκτίθεται έτσι σε σοβαρότατο κίνδυνο, είναι η δικαστική εξουσία, οι δικαστές. Μόνο ο έλεγχος της νομοθετικής λειτουργίας από τη Δικαιοσύνη μπορεί να μας εγγυηθεί ότι το Κοινοβούλιο δεν θα ξεπεράσει τα όρια της εξουσίας του. Με την έννοια αυτή, συνεχίζει ο ίδιος, στο δικαστικό λειτούργημα «ανήκει το πολιτικό μέλλον», εφόσον οι φορείς του ενστερνισθούν τη σημασία του έργου τους. Η μορφή της πολιτικής ζωής του μέλλοντος, καταλήγει ο *R. Marcic*, είναι το «δικαιοδοτικό κράτος» (*Rechtsprechungsstaat*) που συνδυάζει στοιχεία «δημοκρατικά» (Κοινοβούλιο και Κυβέρνηση που εκλέγονται από το Λαό) με στοιχεία “αριστοκρατικά” (έλεγχοι από τους δικαστές, που είναι η δημοσιοπολιτική ελίτ του παρόντος, η αριστοκρατία του αύριο). «Βρισκόμαστε καθ’ οδόν προς το κράτος των Δικαστών. Ήταν λάθος που δόθηκαν στην πολιτική τα πρωτεία απέναντι στο Δίκαιο. Είναι πια καιρός να αποκαταστήσουμε το τελευταίο στη θέση που του ανήκει: την πρώτη». Με τις φράσεις αυτές ολοκληρώνει τις σκέψεις του ο *R. Marcic*.

Β. Στην κρίσιμη από πλευράς μεταρρυθμίσεων δεκαετία του 1970 το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (BVerfG) κηρύσσει με μια σειρά αποφάσεων του αντισυνταγματικές βασικές πολιτικές επιλογές του γερμανικού Κοινοβουλίου (λ.χ. για το επιτρεπτό της άμβλωσης, μεταρρύθμιση στα ΑΕΙ). Όπως αναμενόταν, υπήρξαν – ενίοτε σφοδρές – αντιδράσεις από κόμματα και φορείς της δημόσιας ζωής της

4. Βλ. *Ανδρουλάκη, έ.α., σ. 1057.*

Γερμανίας, προκλήθηκαν αντιπαραθετικές συζητήσεις. Και είναι χαρακτηριστική του κλίματος της Γερμανίας η τοποθέτηση του τότε υπουργού δικαιοσύνης της Γερμανίας *Hans Jochen Vogel*, η οποία καταλήγει σε παραινετική αποστροφή: *Videant iudices*.

Γ. Ανάλογο κλίμα παρατηρείται στην Ελλάδα στη δεκαετία του 1980 (σποραδικά και μετά) ενόψει της συζήτησης στο Α.Ε.Δ. του νόμου - πλαισίου (ν. 1208/1982) για τα ΑΕΙ. Έχουμε μ.ά. δημόσιες τοποθετήσεις του τότε πρωθυπουργού *Α. Παπανδρέου* (συνέντευξη), του τότε υπουργού Δικαιοσύνης *Γ.-Α. Μαγκάκη*, του συνταγματολόγου *Δ. Τσάτσου*, καθηγητή Πανεπιστημίου και του αείμνηστου Αντιστασιακού Αρείου Πάγου *Δημ. Τσεβά*. Συγκεφαλαίωση επιχειρείται από τον *Νικ. Ανδρουλάκη*⁵ που καταλήγει στις σκέψεις του ως εξής: «Τεκμήριο συνταγματικότητας του οποιουδήποτε νόμου δεν υπάρχει, όπως δεν υπάρχει και απόδειξη της αντισυνταγματικότητας. Τον τελικό λόγο έχει η συνείδηση του δικαστή. Έτσι η ένσταση του πρωθυπουργού για «άκρα προσοχή» έχει πραγματική αξία μόνο ως απλή έκκληση προς αυτή τη συνείδηση χωρίς να καθορίζεται από κάποιο αληθινό περιορισμό της ελεγκτικής εξουσίας των δικαστηρίων»⁶. Δώδεκα χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα το 1997, καταγράφεται η τοποθέτηση του *Α. Μπακόπουλου*⁷ (Αντιπροέδρου Αρείου Πάγου ε.τ.), με αναφορά στην ως άνω μελέτη του *Ν. Ανδρουλάκη* και εκφορά ιδίων σκέψεων στις οποίες θα επανέλθουμε στη συνέχεια.

5. Βλ. έ.α., 1985, σ. 1512 επ.

6. Βλ. *Ανδρουλάκη*, έ.α., σ. 1515.

Ο όρος «τεκμήριο της συνταγματικότητας του νόμου» αναφέρεται στη σύντομη μελέτη του *Β. Οικονομίδη* «Περί της σχέσεως της δικαστικής εξουσίας προς την νομοθετική» το 1876. Με σημερινές αντιλήψεις το τεκμήριο της συνταγματικότητας των νόμων είναι μαχητό, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α., σ. 162 επ. Και ευλόγως, κατά τη διευκρίνιση του Σπυρόπουλου (έ.α.), ότι ο δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων είναι συνταγματικά επιβεβλημένος.

7. Βλ. Η δικαιοπλαστική εξουσία του δικαστή, Συμβολές, 1997, σ. 3 επ.

II

Κατά διαστήματα διατυπώνεται όντως η σκέψη για διολίσθηση προς το λεγόμενο «κράτος των δικαστών»⁸. Επικριτικές κρίσεις εκφράζονται όχι μόνο στη χώρα μας αλλά και σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα της Κεντρικής Ευρώπης, κατά του νομοθέτη που κατακλύζει στην κυριολεξία τον πολίτη με έναν ποταμό από νόμους. Η μομφή από ορισμένους ότι οι δικαστές δεν θέλουν να εκπληρώνουν το ρόλο που τους επιφυλάσσεται από το Σύνταγμα, δηλ. να είναι «φύλακες» του Συντάγματος (σύμφωνα με την παλαιά διατύπωση του Philipp Heck «υπηρέτες του νόμου»), είναι βαριά. Μάλιστα αυτή η μορφή είναι σχετικά εύκολη, ενόσω η μεταλ-

8. Σχετική είναι και η εκδήλωση που έγινε στις 13.12.2007 στον Δ.Σ.Α. (βλ. «το βήμα του δικηγόρου», 2008, τεύχος 64, σ. 10 επ.). Περαιτέρω βλ. τις πρόσφατες δημοσιεύσεις αφενός του Σ. Χατζηγάκη, (τ. υπουργού Δικαιοσύνης) και αφετέρου των Σπ. Σπηλιωτόπουλου (Ακαδημαϊκού, επίτ. καθηγητή Νομικής Σχολής του Παν/μίου Αθηνών), Χρ. Πολίτη (Δικηγόρου Αθηνών) και Ν. Αλιβιζάτου (καθηγητή Νομικής Σχολής Παν/μίου Αθηνών) σε: <http://news.kathimerini.gr> από 3.2.2008, καθώς και την δημόσια και εύγλωττη τοποθέτηση του Φ. Σπυρόπουλου σε: <http://news.kathimerini.gr> από 10.2.2008. Ως έννοια που υποδηλώνει τη συνολική επικυριαρχία της δικαστικής εξουσίας στις άλλες εξουσίες το «κράτος των δικαστών» είναι πράγματι ανύπαρκτο, γράφει (και δικαίως) ο Φ. Σπυρόπουλος (βλ. έ.α., σ. 41). Γεγονός είναι ωστόσο, κατά τον ίδιο συγγραφέα, ότι υπάρχουν επιμέρους εκφάνσεις του κράτους των δικαστών, π.χ. δικαστικές αποφάσεις ανωτάτων κυρίως δικαστηρίων που επιδεικνύουν ένα ιδιαίτερο ακτιβισμό και εκφέρουν κρίση περισσότερο πολιτική παρά νομική. Ο δικαστικός ακτιβισμός, η «δικαστική ενεργητικότητα», όπως αποδίδεται ορθώς στη γλώσσα μας (βλ. Κ. Κεραμέα, Δικαστική ενεργητικότητα στην Ελλάδα, σε: Τιμή Γεωργίου Κ. Βλάχου, 1995, σ. 606), «υποδηλώνει την αντίληψη των δικαστών ότι η ουσιαστική λειτουργία τους δεν περιορίζεται στην «ορθή επίλυση της μεμονωμένης υποθέσεως που συμβαίνει να έχει φθάσει ενώπιόν τους... Οι «ενεργητικοί» δικαστές αυτοθεωρούνται εξουσιοδοτημένοι να αντιμετωπίζουν τα γενικότερα ζητήματα του καιρού τους... Προβάλλουν ως παράγοντες ισότιμοι προς τους πολιτικούς κλάδους της κρατικής εξουσίας (νομοθεσία και δημόσια διοίκηση)... Η απονομή της δικαιοσύνης από «ενεργητικούς» δικαστές σπάνια περιορίζεται σε απλή θέωση των αξιών στις κοινωνικές διεργασίες. Συνήθως ενυπάρχει και πρόθεση, περισσότερη ή λιγότερη έντονη, να επέλθουν και αλλαγές, μικρές ή μεγάλες, στην υφιστάμενη πραγματικότητα», βλ. Κ. Κεραμέα, έ.α.

λαχθείσα πραγματικότητα της νομοθεσίας σε μία σύγχρονη κοινωνία καθώς και η προεγκύουσα εναρμόνιση των νομοθεσιών μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση δεν συνεξετάζονται και δεν συνεκτιμώνται.

Η συζήτηση για το όριο ανάμεσα στο νομοθέτη και το δικαστή είναι τουλάχιστον τόσο παλαιά όσο και η διάκριση των εξουσιών. Σύμφωνα με τον Montesquieu το κράτος θα πρέπει να κρατηθεί σε μια ισορροπία που κάθε στιγμή βρίσκεται σε κίνδυνο, καθώς οι τρεις εξουσίες ελέγχονται και περιορίζονται μεταξύ τους. Βεβαίως κατά τον Montesquieu η δύναμη των δικαστών μεταξύ των τριών εξουσιών είναι «κατά κάποιο τρόπο μηδαμινή»⁹, ο δικαστής επιτρέπεται να είναι μόνο το στόμα του νομοθέτη και τίποτε περισσότερο¹⁰. Και αυτή την περίφημη περικοπή θα πρέπει να θυμόμαστε, όταν ακούμε ή διαβάζουμε ότι οι δικαστές θα ξεφεύγουν ολοένα και πιο πολύ από την αυστηρή, σφικτή πρόσδεση του νόμου.

Αντικείμενο κριτικής γίνεται η άνθιση του λεγόμενου “νομολογιακού δικαίου”¹¹, το οποίο – όπως γίνεται δεκτό από ορισμένους – είναι κατ’

9. Βλ. Το πνεύμα των νόμων, μετάφρ. *Κωστή Παπαγιώργη και Παν. Κονδύλη*, τόμ. Α', 1994, σ. 303. Ο χαρακτηρισμός της δικαστικής εξουσίας από τον Montesquieu ως «μηδαμινή» υπονοεί προφανώς ότι η δικαστική εξουσία δεν είναι πολιτική εξουσία, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α., σ. 38.

10. Η γνωστή ρήση του *Montesquieu* ότι η εξουσία τείνει σε κατάχρηση δεν αποκλείεται να ισχύει και για τη δικαστική εξουσία, θεωρεί ο *Φ. Σπυρόπουλος* (βλ. έ.α., σ. 38), παρά το γεγονός ότι κατά τον *Montesquieu* είναι «τρόπον τινά μηδαμινή» και παρά το γεγονός ότι με τον όρο «κατάχρηση» συνδέεται πάντοτε μια σκοπιμότητα διάφορη από αυτή που επιβάλλει ο κανόνας δικαίου, σκοπιμότητα που δεν μπορεί να χαρακτηρίζει το δικαιοδοτικό λειτουργήμα λόγω της υποταγής του δικαστή στο νόμο – και μόνο στο νόμο – και της συνακόλουθης ανεξαρτησίας και αμεροληψίας του, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α., ο οποίος σχολιάζοντας παρατηρεί ότι αφού ο δικαστής υπόκειται μόνο στο νόμο, δεν υπόκειται πουθενά αλλού: ούτε στους διαδίκους, ούτε στους ανώτερους δικαστές, ούτε στον υπουργό δικαιοσύνης και στην κυβέρνηση.

11. Σχετικά με το “νομολογιακό δίκαιο” βλ. *Κοτσαλή*, Γνώση του αδικού, πλάνη περί το άδικο και νομολογιακό δίκαιο, ΝοΒ 51 (2003). 13 επ. (= Τιμ. Τόμο Κ. Μπέη, 2003, σ. 2895 επ.) και τον *ίδιο*, “Νομική πλάνη” και “νομολογιακό δίκαιο”, Ποιν. ΝΖ' (2007). 961 επ. Περαιτέρω βλ. *J. Esser*, Grundsatz und Norm, 1964, σ. 119 επ., 138 επ., 154, 277, 283, 287 επ., όπου εξετάζεται ιδιαίτερα και με διεισδυτικότητα ο

ουσία «πράξη δικαιοπολιτική». Αναφέρεται επίσης ότι οι δικαστές τείνουν με βάση τις δικές τους αντιλήψεις περί δικαιοσύνης να αποκλίνουν από νομικές αξιολογήσεις, δηλ. να αρνούνται υπακοή στο νόμο. Εργαλείο της άρνησης υπακοής είναι η εφαρμοζόμενη από τα δικαστήρια αντικειμενική μέθοδος της ερμηνείας του νόμου, σύμφωνα με την οποία προσδίδεται στην υποκειμενική βούληση του νομοθέτη μόνο ένας υποδεέστερος ρόλος και αντ' αυτού διανοίγονται «στις υποκειμενικές ρυθμιστικές αντιλήψεις των δικαστών –ενίοτε– σχεδόν απίστευτες δυνατότητες πραγμάτωσης», όπως χαρακτηριστικά γράφει ο γερμανός καθηγητής εργατικού δικαίου *Rüthers*.

Ο *A. Μπακόπουλος*¹² αναφερόμενος σε παλαιότερη παρατήρηση του *N. Ανδρουλάκη*¹³ για το «κράτος των δικαστών» και τον τυχόν κίνδυνο που διατρέχει η δημοκρατική λειτουργία του πολιτεύματος, θεωρεί ότι γενική είναι η διαπίστωση ότι η διατάραξη της ισορροπίας των τριών λειτουργιών εκπορεύεται και από την παντοδύναμη εκτελεστική εξουσία που έχει απορροφήσει και τη νομοθετική και την έχει μεταβάλει σε τακτικό διεκπεραιωτή των νομοσχεδίων, τα οποία η εκάστοτε κυβέρνηση κρίνει ότι πρέπει “να περάσει”¹⁴.

III

Στο πλαίσιο του ελληνικού συνταγματικού δικαίου¹⁵ η σχέση της δι-

ρόλος του νομολογιακού δικαίου ως πηγή του δικαίου.

12. Βλ. έ.α.

13. Βλ. έ.α., σ. 1505.

14. Βλ. *A. Μπακόπουλο*, έ.α., σ. 7.

15. Σχετικά με τη λειτουργική ανεξαρτησία των δικαστών βλ. *Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 2007³, σ. 219-220, βλ. επίσης *Φ. Σπυρόπουλο*, Συνταγματικό Δίκαιο, 2006, σ. 429 επ. Η λειτουργική ανεξαρτησία σημαίνει, διευκρινίζει ο *Καρράς* (βλ. έ.α.), απόλυτη ελευθερία από διαταγές, οδηγίες, παραγγελίες ή κάθε μορφής και φύσεως επεμβάσεις και γενικά επιδράσεις οποιουδήποτε άλλου κρατικού οργάνου, αλλά και έναντι διαφόρων κοινωνικών ή πολιτικών παραγόντων. Αυτή η ελευθερία παρέχεται από το Σύνταγμά μας, συνεχίζει ο ίδιος ο συγγραφέας, στους τακτικούς δικαστές τόσο θετικά βάσει της αναφερθείσας διάταξης της § 4 του άρθρ. 87 όσο και αρνητικά με την § 2 του ίδιου άρθρου που προβλέπει ότι οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νό-

καστικής εξουσίας με το νόμο ρυθμίζεται:

α) με τη διάταξη του άρθρ. 87 § 2 του Σ. 1975/1986/2001 («οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και τους νόμους και σε καμιά περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος») και

β) με τη διάταξη της § 4 του άρθρ. 93, κατά την οποία προβλέπεται ότι «τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα».

Εξάλλου το άρθρ. 20 § 3 του γερμανικού Συντάγματος δεσμεύει τη δικαστική εξουσία από «το νόμο και το δίκαιο»¹⁶. Ανάλογη είναι η διατύπωση και του άρθρ. 97 § 1 σχετικά με την ανεξαρτησία των δικαστών. Η διατύπωση του άρθρ. 20 § 3 (η διάταξη αυτή ανήκει συστηματικά στους θεμελιώδεις κανόνες και αρχές που διέπουν την οργάνωση του Κράτους) δεν αποτελεί ταυτολογία. Η εν λόγω φόρμουλα διατηρεί, όπως το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο επισημαίνει, ενεργό τη συνείδηση ότι ο «νόμος» και το «δίκαιο» όντως γενικά, όχι όμως κατ' ανάγκην και πάντοτε αλληλοεπικαλύπτονται. Αυτός ο συνταγματικός κανόνας αποτελεί μια αντίδραση στις εμπειρίες με το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς, ότι δηλ. «ειδικοί νόμοι» μπορεί να υπάρχουν, «ότι η θετική έννομη τάξη και η ιδέα του δικαίου είναι δυνατόν να διαστέλλονται μεταξύ τους» (*Roman Herzog*). Το «κράτος δικαίου» είναι

μους. Και καταλήγει ο Καρράς: Περαιτέρω όμως από την δεύτερη αυτή διάταξη συνάγεται και ότι η δικαστική λειτουργική ανεξαρτησία περιορίζεται από το Σύνταγμα και τους νόμους· η δέσμευση αυτή αποτελεί απόρροια της αρχής της διάκρισης των εξουσιών, γιατί διαφορετικά η δικαστική εξουσία θα υπερερούσε της νομοθετικής. Πάντως με ρητή συνταγματική διάταξη επιβάλλεται στα δικαστήρια η υποχρέωση να μην εφαρμόζουν νόμο με περιεχόμενο αντίθετο προς το Σύνταγμα (§ 4 άρθρ. 93). Για το κράτος δικαίου ως οργανωτική βάση του πολιτεύματος και ειδικότερα για τα δομικά στοιχεία μιας δικαιοκρατικά οργανωμένης εξουσίας (διάκριση εξουσιών, αρχή της νομιμότητας, κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, ασφαλές και δίκαιο σύστημα δικαστικής προστασίας τους) βλ. *Μανιτάκη*, Κράτος Δικαίου και Δικαστικός Έλεγχος της Συνταγματικότητας, Ι, 1994, σ. 121 επ.

16. Βλ. σχετικά *v. Mangoldt/Klein/Stark*, GG-Bonner Grundgesetz, Bd. 2, Art. 20-78, 2000, σ. 124 επ.

φυσικά, όπως γνωρίζουμε από τον *Tacitus*, κάτι διαφορετικό από το “κράτος των νόμων”¹⁷.

Σήμερα, η Γερμανία είναι ένα στέρεο κράτος δικαίου με ένα διαφοροποιημένο σύστημα δικαιοσύνης προστασίας. Η νομοθεσία της είναι δημοκρατικά νομιμοποιημένη. Υπόκειται σε ιδιαίτερα αποτελεσματικούς συνταγματικούς ελέγχους από τον Ομοσπονδιακό Πρόεδρο, ο οποίος οφείλει να εξετάζει τους νόμους προ της εκδόσεώς τους ως προς την συνταγματικότητά τους, από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο καθώς και από 20.000 και πλέον δικαστές. Οι γερμανοί δικαστές οφείλουν, ένα νόμο, τον οποίο θεωρούν αντισυνταγματικό, ούτε να εφαρμόσουν ούτε να απορρίψουν αλλά να τον παραπέμψουν στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο για απόφαση.

IV

Το πρόβλημα βρίσκεται μεν κάτωθεν της αρχής για τη μη απόλυτη δέσμευση του δικαστή από το νόμο, αντικατοπτρίζει όμως πλήρως την εν λόγω αρχή. Τίθεται ως εξής: Πότε και πόσο επιτρέπεται (ή πρέπει) ο δικαστής να αποκλίνει από τη σαφή διατύπωση του νόμου και της θέλησης του νομοθέτη στην τροχιά της ερμηνείας ή εξέλιξης του κανόνα, ποιες μεθόδους ο δικαστής θα πρέπει εδώ να χρησιμοποιήσει; Συνεπώς το ερώτημα έχει κατά βάση ως εξής: Στόχος της ερμηνείας είναι η διαπίστωση και ο σεβασμός της πραγματικής βούλησης του νομοθέτη ή το κανονιστικό νόημα του νόμου; Αυτή η διχοτόμηση της καλούμενης υποκειμενικής και αντικειμενικής θεωρίας χαρακτήρισε τη σχετική δι-

17. Βλ. επίσης *Μανιτάκη*, έ.α., σ. 81 επ., 85 επ., 108. Ο *Αλέξανδρος Σβώλος* (βλ. *Συνταγματικόν Δίκαιον*, Α', 1934, σ. 154) έχει επισημάνει τη βασική διαφορά του κράτους του νόμου από το κράτος δικαίου: «... το κράτος του νόμου δεν αποβλέπει εις την προστασίαν της νομικής θέσεως των ατόμων, όπως το κράτος δικαίου, αλλά μόνον εις την εξαρσιν της υπεροχής της νομοθετικής εξουσίας απέναντι της Διοικήσεως». «Εφόσον, επομένως, η έννοια του κράτους Δικαίου ανάγεται εις την νομικήν θέσιν των ατόμων έναντι του κράτους, η δε του κράτους του νόμου μόνον εις την υπερτέραν θέσιν της νομοθετικής εξουσίας, ως εκφραζούσης την θέλησιν του λαού, η μεν πρώτη αντιστοιχεί τυπικώς εις το ιδανικόν της ατομικής ελευθερίας, η δε δευτέρα εις την ιδέαν της δημοκρατίας και δη της παντοδυναμίας της θελήσεως του λαού δια των αντιπροσώπων του».

καιοφιλοσοφική και μεθοδολογική φιλολογία του 19ου και 20ού αιώνα¹⁸.

Α. Η ερμηνευτική μέθοδος μπορεί όντως να αποφασίσει για την έκβαση μιας νομικής διαμάχης. Ως εκ τούτου η επιλογή της δεν είναι ένα εσωτερικό, μη-δεσμευτικό εργαλείο της δικαστικής ανεύρεσης του δικαίου αλλά έχει αντίθετα δικαστική ποιότητα¹⁹. Στη νομολογία έχει επικρατήσει η «αντικειμενική μέθοδος». Σύμφωνα με αυτή, η βούληση του ιστορικού νομοθέτη είναι πράγματι μια ουσιαστική άποψη στην ερμηνεία που πρέπει βέβαια να ληφθεί υπόψη, που όμως θα πρέπει σε περίπτωση σύγκρουσης να υποχωρήσει δίνοντας το προβάδισμα σε αντικειμενικά-τελολογικά κριτήρια. Σε τελευταία ανάλυση αποφασιστική σημασία για την ερμηνεία ενός νόμου έχει η αντικειμενοποιημένη βούληση του νομοθέτη η εκφραζόμενη σε αυτόν (στο νόμο), η οποία σε κάθε περίπτωση καλύπτεται από το σκοπό του νομοθέτη. Ακόμη και σήμερα ισχύει ο κλασικός ορισμός του Savigny, ότι δηλ. «ερμηνεία είναι η ανακατασκευή της σκέψης που βρίσκεται μέσα στο νόμο». Για τον Savigny, το κύριο δεν ήταν οι καθαρά υποκειμενικές αντιλήψεις των συμμετόχων στη νομοθετική διαδικασία, αλλά αυτό που θα έπρεπε να ρυθμισθεί με το νόμο. Σε περίπτωση που ο νομοθέτης δεν κατόρθωσε να διατυπώσει επιτυχώς το ηθελημένο ή υπόκειται σε πλάνες ή σε πεπλανημένες αντιλήψεις ή η διαδικασία ωρίμανσης ενός νόμου οδήγησε σε αναντιστοιχία προς τις ενεργές αξιολογικές αντιλήψεις ή ανάγκες της δικαϊκής πραγματικότητας, τότε στους δικαστές διανοίγεται η δυνατότητα με την αντικειμενική θεωρία να αποκλίνουν από την υποκειμενική θέληση του ιστορικού νομοθέτη. Εδώ ακριβώς ισχύει αυτό που –ενίοτε – αναφέρεται «ότι ο νόμος είναι ευφυέστερος από το νομοθέτη».

Β. Τίθεται το ερώτημα, εάν η ως άνω αντίληψη που ουσιαστικά «κα-

18. Πρβλ. Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου, 2000, σ. 299 επ., Φ. Σπυρόπουλο, Η ερμηνεία του Συντάγματος, έ.α., σ. 7 επ.

19. Πρβλ. Π. Παπανικολάου, έ.α., σ. 285 επ. σχετικά με τα όρια της δικαστικής ευρέσεως του δικαίου de lege lata. Διεξοδικά για την ερμηνεία του δικαίου ως αρμοδιότητα του δικαστή πρβλ. Φ. Σπυρόπουλο, Η ερμηνεία του Συντάγματος, έ.α., σ. 21 επ.

λύπτει» την αντικειμενική ερμηνευτική μέθοδο, ότι δηλ. ο νόμος μπορεί να είναι ευφυέστερος από τους δημιουργούς του δεν συνιστά μια προσημαστική δικαιολογία των δικαστών για το ότι οι ίδιοι θεωρούν τον εαυτό τους “ευφυέστερο” από το νομοθέτη. Είναι σωστό ότι ο δικαστής με την προσωπικότητά του, με όλη την υποκειμενικότητά του (με την “προαντίληψή” του) είναι εδώ για την «εύρεση του δικαίου». Ωστόσο, δεν επιτρέπεται να τοποθετήσει την αντίληψή του για ορθό ή μη-ορθό στη θέση των αντιλήψεων του νομοθέτη, με άλλα λόγια ο δικαστής δεν είναι ελεύθερος στην ερμηνεία του δικαίου. Ο δικαστής δηλ. θα πρέπει να διαγνώσει το “σκοπό” του νόμου, το ενυπάρχον σε αυτόν “τέλος”, θα πρέπει να ερωτήσει ποια είναι η επιδίωξη του νομοθέτη για τη συγκεκριμένη ρύθμιση ενόψει του συγκεκριμένου προβλήματος, θα πρέπει να προσανατολίσει την απόφασή του σε βασικές, στα θεμελιώδη δικαιώματα αναφερόμενες, αξιολογικές αποφάσεις.

Γ. Αυτό το πλαίσιο της αξιολογούσας διάγνωσης αφήνει χώρο για “βουλευτικά στοιχεία”²⁰. Και τούτο συνδέεται αναπόσπαστα με τη συστηματική του εγχειρήματος, είναι δε από συνταγματικής πλευράς αναμφισβήτητο. Η ανεύρεση του δικαίου εκεί όπου δεν μπορούμε να αντλήσουμε από το νόμο καμιά απάντηση σε σχέση με το τιθέμενο δικαϊκό ερώτημα («κενό στο νόμο»)²¹, όπου η νομοθετική αξιολογική απόφαση θα πρέπει να ενεργοποιηθεί ή δεν έχει βρει στο νόμο καμιά επαρκή απήχηση, κανένα επαρκές αντίκρουσμα, αυτό είναι το πραγματι-

20. Πρβλ. *J. Esser*, Grundsatz und Norm, 1964, σ. 245, 258 επ., 262, 283.

21. Σχετικά με τα είδη των κενών (κενό του κανόνα δικαίου και ρυθμιστικό κενό κ.λπ.) βλ. *Π. Παπανικολάου*, έ.α., σ. 235 επ. “Κενό” υπάρχει στο δίκαιο, όταν μια περίπτωση δεν ρυθμίζεται από κανόνες δικαίου, ενώ η έννομη τάξη αξιώνει τη ρύθμισή της, διότι η περίπτωση αυτή παρουσιάζει αποχρώσα ομοιότητα προς άλλες περιπτώσεις ρυθμισμένες από κανόνες δικαίου (βλ. *Ι. Αραβαντινό*, Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1983², σ. 158 επ., *Sauer*, Juristische Methodenlehre, 1940, σ. 278 επ. Η πλήρωση του κενού προϋποθέτει, σύμφωνα με αυτόν τον ορισμό, (α) ότι η αρρυθμιστή περίπτωση δεν ανήκει στον «ελεύθερο δικαίου χώρο» (Rechtsfreieraum), δηλ. ότι η έννομη τάξη αξιώνει την υπαγωγή της σε κάποιον κανόνα δικαίου και (β) ότι παρουσιάζει αποχρώσα ομοιότητα προς άλλες δικαϊκά ρυθμισμένες περιπτώσεις, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, Η ερμηνεία του Συντάγματος, έ.α., σ. 110.

κό βάρος και όχι η χαρά απλά της φυσικής ύπαρξης (καθεαυτής) του δικαστή. Μέσα στη θεωρία αμφισβητείται το εάν η δικαστική ερμηνεία μπορεί να προχωρήσει τόσο, ώστε να παραγνωρίσει μια σαφή και ηθελημένη νομική προσταγή. Ανεξαρτήτως του ότι αυτό δεν θα αποτελούσε πράξη ερμηνευτική του νόμου, αλλά απλώς άρνηση του νόμου, σε επίπεδο πρακτικής – σε αυτή τη σύγκρουση – δεν προσδίδεται κάποια σημασία. Ο νόμος στον οποίο ο δικαστής είναι προσδεδεδμένος, περιλαμβάνει όχι μόνο το γραπτό κανόνα, αλλά και την αξιολογικά προσανατολισμένη ομοιογένεια και πληρότητα της εννόμου τάξεως. Όταν ο δικαστής απομακρύνεται από την αντίληψη του νομοθέτη, ο οποίος είναι «εγκλωβισμένος» πάντοτε σε έναν χρονικά και καταστασιακά οριοθετημένο διαγνωστικό ορίζοντα, για να αναδείξει το σκοπό του νόμου και τις αξίες τις οποίες ο νομοθέτης με αυτόν ήθελε να πραγματώσει, τότε ο δικαστής δεν πράττει *contra legem* αλλά πράττει *extra legem*²².

22. Όχι μόνο η διάκριση μεταξύ *praeter legem* και *extra legem* εφαρμογής του δικαίου είναι συχνά εξαιρετικά δύσκολη υπόθεση – ενόψει κυρίως του γεγονότος ότι βασικώς η έννοια του κενού δεν γίνεται κατά μονοσήμαντο τρόπο δεκτή σε όλο τον νομικό κόσμο, σημειώνει ο Π. Παπανικολάου (βλ. έ.α., σ. 287), ενώ και το αξιολογικό κριτήριο με τη βοήθεια του οποίου επιτυγχάνεται τόσο η πλήρωση του κενού όσο και η δημιουργία ενός νέου νομικού μορφώματος είναι σε πολλές περιπτώσεις το ίδιο (συνήθως κάποια δικαιοηθική αρχή ή η φύση του πράγματος), αλλά διαπιστώνουμε περαιτέρω ότι υπάρχουν και περιπτώσεις όπου έχουμε αναμφισβήτητα με περαιτέρω διάπλαση του δικαίου καλυπτόμενη, ωστόσο, από το δυνατό λεκτικό νόημα μιας διατάξεως. Η πλήρωση των κενών του δικαίου είναι επιβεβλημένη από το αίτημα της πληρότητας της έννομης τάξης, σημειώνει ο Φ. Σπυρόπουλος (βλ. Συνταγματικό Δίκαιο, έ.α., σ. 137-138), η δε άρση των αντινομιών από το αίτημα της ενότητάς της.

– Η θεραπεία των ασαφειών γίνεται με ερμηνεία «εντός του κανόνα δικαίου» (*intra legem* ή *secundum legem*).

– Η άρση των αντινομιών επιτυγχάνεται με ερμηνεία «εκτός του κανόνα αλλ' εντός του δικαίου» (*extra legem sed intra ius*).

– Η πλήρωση των κενών διενεργείται με ερμηνεία «πέραν από τον κανόνα δικαίου» (*praeter legem*).

Πρόκειται για είδη ερμηνείας του δικαίου που αντιστοιχούν σε είδη των ελαττωμάτων των κανόνων, βλ. Ι. Αραβαντινό, Στοιχεία Μεθοδολογίας του Δικαίου, Α', 1974, σ. 67 επ.

V

Οι κριτικοί της αντικειμενικής ερμηνευτικής μεθόδου αμφισβητούν ότι ακριβώς δικαστές καλούνται να δεχθούν την αντικειμενοποιημένη βούληση του νομοθέτη (ενώ στην πραγματικότητα είναι η δική τους βούληση) ως κριτήριο της ερμηνείας. Εντούτοις ποιος άλλος, εάν όχι ο δικαστής, θα πρέπει να κληθεί – στο πλαίσιο του κράτους δικαίου με τις διακρίσεις των εξουσιών – να βρει την απάντηση του δικαίου στη συγκεκριμένη περίπτωση ενόψει αξιακών συγκρούσεων και μάλιστα τότε όταν ο νόμος συνιστά ή όταν η απόφαση του νομοθέτη μέσω των εξελίξεων υπερφαλαγγίζεται; Γιατί προσκρούει στο Σύνταγμα, ερωτάται, όταν ο δικαστής στα προαναφερθέντα όρια δεν θέτει αυτό στη βάση της απόφασης της δικαιοσύνης που ο νομοθέτης ήθελε να ρυθμίσει με τον κανόνα αλλά σε – συνταγματικά σύμφωνη – «δημιουργική ανεύρεση του δικαίου» (έτσι το γερμανικό ομοσπονδιακό συνταγματικό δικαστήριο, Bundesverfassungsgericht) αυτό που αντιστοιχεί στη ratio legis που βεβαίως σε κάθε περίπτωση ταυτίζεται, εμπίπτει με τη ratio legislatoris;

A. Η έννοια “κράτος δικαστών” δεν αξίζει και δεν πρέπει να έχει αρνητική απόχρωση ή χροιά²³. Αποτελεί τη συγκεκριμενοποίηση του

23. Βλ. και Φ. Σπυρόπουλο (έ.α., σ. 41), ο οποίος σημειώνει ότι ως έννοια που υποδηλώνει τη συνολική επικυριαρχία της δικαστικής εξουσίας στις άλλες εξουσίες το «κράτος των δικαστών» είναι πράγματι ανύπαρκτο. Κατά τον ίδιο συγγραφέα είναι γεγονός ωστόσο ότι υπάρχουν επιμέρους εκφάνσεις του κράτους των δικαστών, π.χ. δικαστικές αποφάσεις ανωτέρων κυρίως δικαστηρίων που επιδεικνύουν ένα ιδιαίτερο ακτιβισμό και εκφέρουν κρίση περισσότερο πολιτική παρά νομική, αναφέροντας και σχετικά παραδείγματα (βλ. σ. 42). Ως τέτοιο παράδειγμα έχει αναφερθεί από τον Μ. Σταθόπουλο οι δικαστικές αποφάσεις για το μισθολόγιο των δικαστικών λειτουργιών. Η αιτιολογία της βασίσθηκε μ.ά. στην ισοτιμία των εξουσιών, κυρίως της νομοθετικής και της δικαστικής, άποψη που κατά τον Σπυρόπουλο (βλ. έ.α., σ. 42) δεν είναι ορθή. Και τούτο γιατί η νομοθετική εξουσία όσο και αν η παντοδυναμία της σχετικοποιήθηκε στο συνταγματικό κράτος εξαιτίας της σταδιακής αναγνώρισης της κανονιστικής σημασίας του Συντάγματος και της ανάπτυξης του δικαστικού ελέγχου της αντισυνταγματικότητας του νόμου, εξακολουθεί «τότε πάλαι και νυν» να είναι «τα μάλα ισχυρά, ως τας λοιπάς υπερέχουσα» (Ν. Ι. Σαρί-

“κράτους δικαίου”²⁴. Ο κανόνας δικαίου βρίσκεται σταθερά σε συσχέτιση με τις κοινωνικές συνθήκες και τις πολιτικές-κοινωνικές θεωρήσεις, πάνω στις οποίες θα πρέπει να επιδράσει. Γι’ αυτό το περιεχόμενο του μπορεί και πρέπει κάτω από προϋποθέσεις να μεταλλαγεί με αυτές. (Παράδειγμα: η κεντρικής σημασίας έννοια της “δημόσιας τάξης”). Ποιος άλλος εκτός από το δικαστή καλείται από το Σύνταγμα να διαπιστώσει το μεταλλασσόμενο περιεχόμενο ενός νόμου με τη βοήθεια των δικαστικά αναγνωρισμένων μεθόδων της ανεύρεσης του δικαίου και να το αναδείξει στη νομική πραγματικότητα. Ακριβώς, η διασφαλισμένη από το Σύνταγμα ανεξαρτησία του και η αποκλειστική πρόσδεσή του στο νόμο και στο δίκαιο, τον “προκαθορίζουν” κατά κάποιο τρόπο να αναδείξει ως “χειρώναξ” της Δικαιοσύνης το αντικειμενικό περιεχόμενο του νόμου στην απόφασή του²⁵.

Β. Κατά τα λοιπά το λεγόμενο “νομολογιακό δίκαιο” αφήνει το πρωτείο του νομοθέτη αλώβητο. Και τούτο γιατί σε αυτόν παραμένει το προνόμιο στο ακέραιο σε κάθε ερμηνεία και εξέλιξη του δικαίου μέσω των δικαστηρίων να αφαιρεθεί η βάση με την αλλαγή του νόμου. Στη νομική πραγματικότητα το “νομολογιακό δίκαιο” εξυπηρετεί συχνά ακριβώς ως δικαιολόγηση για το ότι ο νομοθέτης δεν πρέπει να πράξει, να ενεργήσει. Μάλιστα τα δικαστήρια βρίσκονται ενίοτε στη θέση να κάνουν έκκληση στο νομοθέτη να ανταποκριθεί στην υπευθυνότητά του και να απαντήσει δια της νομοθετικής οδού ερωτήματα που χρειάζονται ρύθμιση. Εξάλλου υπάρχουν πολλά στοιχεία που τεκμηριώνουν τη θέση ότι ο νομοθέτης ακριβώς σε δύσκολα και πολιτικά αμφισβητούμενα ερωτήματα υπολογίζει με το ότι τα δικαστήρια σε τελευταία ανάλυση θα δημιουργήσουν σαφήνεια και ενίοτε και σε δικαίικα προβληματικούς συμβιβασμούς σε νομοθετικό επίπεδο θα προσδώσουν δικαιοκρατικό περιεχόμενο.

πολος), σχετικά βλ. Σπυρόπουλο, έ.α., σ. 42.

24. Για Κράτος Δικαίου και Ποινικό Δίκαιο βλ. Κοτσαλή, ΝοΒ 56 (2008), σ. 285 επ. (= σε: Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο, επιμ. Λ. Κοτσαλής - Γ. Τριανταφύλλου, ΠΟΙΝΙΚΑ 75, 2007, σ. 1 επ.).

25. Πρβλ. J. Esser, έ.α., σ. 107 επ.

Γ. Ιδιαίτερη σημασία για τη σχέση του δικαστή προς το νομοθέτη έχει ωστόσο η άποψη που μέχρι σήμερα παρέμεινε σχεδόν εκτός οπτικού πεδίου: Σχετίζεται με τη μεθοδολογία του Δικαίου και την ερμηνεία του νόμου ενόψει της διαδικασίας εναρμόνισης των νομοθεσιών μέσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, αλλά και των διατάξεων του Κοινοτικού Δικαίου. Ανήκει στο παρελθόν με άλλα λόγια η εποχή που οι δικαστές εντός ενός κλειστού εθνικού δικαϊκού συστήματος έπρεπε να ερμηνεύουν κανόνες απλώς και μόνο του εσωτερικού νομοθέτη. Στο δικαϊκό πεδίο της Ευρωπαϊκής Ένωσης στηρίζεται στο μεταξύ ένα πλήθος νομικών πράξεων σε κατευθύνσεις κοινοτικού δικαίου. Ο σημαντικός γερμανός δημοσιολόγος Konrad Hesse έγραψε το 2001 για τη διδασκαλία του συνταγματικού δικαίου: «ζει από το δυναμικό σκέψης ενός κόσμου, ο οποίος δεν είναι πλέον ο δικός μας. Όπως όλο και πιο καθαρά βλέπουμε, έχει βρει στις βαθιές μεταλλαγές του 20ού αιώνα την αποδρομή του. Για τα θεμέλιά του που έως σήμερα εθεωρούντο ως διασφαλισμένο ισχύον τμήμα, ως κεκτημένο της πολιτειολογίας και του συνταγματικού, αυτά τα θεμέλια η ιστορία τα έχει υπερκεράσει. Τούτο ισχύει *mutatis mutandis* και για τη μεθοδολογία».

VI

Υποστηρίζεται ότι ειδικά στο Ποινικό Δίκαιο ισχύει, κατά απόκλιση από τις γενικές ερμηνευτικές αρχές, ο κανόνας *in dubio pro mitiore*²⁶ (Διευκρινίζεται ότι ο κανόνας αυτός δεν έχει σχέση με το ισχύον δικο-

26. Σχετικά με αυτό το ζήτημα βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., Ι, 2006², σ. 116, *Κοτσαλή*, Π.Δ., Ι, 2005, σ. 56, *Χωραφά* (επιμ. *Κ. Σταμάτη*), Π.Δ., 1978⁹, σ. 64-65. Κατά τον Καρρά (βλ. *Ποιν. Δικ. Δίκαιο*, 2007³, σ. 11) θα πρέπει, αντιθέτως προς την σχεδόν παγίως κρατούσα άποψη που αποδέχεται αδιακρίτως την αναδρομική εφαρμογή των ποινικών δικονομικών διατάξεων, να γίνει δεκτό ότι:

α) απαγορεύεται η αναλογία σε βάρος του κατηγορουμένου ενώ επιτρέπεται προς το συμφέρον ή όφελος αυτού·

β) απαγορεύεται η αναδρομική ισχύς νεώτερου ποινικού δικονομικού νόμου σε βάρος του κατηγορουμένου ενώ επιτρέπεται υπέρ αυτού·

γ) εφόσον ως προς την ερμηνεία μιας διάταξης μπορούν να υποστηριχθούν βασίμως δύο ή περισσότερες απόψεις, ακολουθείται εκείνη που έχει ως αποτέλεσμα την επεικέστερη μεταχείριση του κατηγορουμένου.

νομικό αξίωμα *in dubio pro reo*)²⁷. Σχετικά με το πρόβλημα που ανακύπτει ο *Νικ. Χωραφάς* σημειώνει: «Τούτο σημαίνει, ότι οσάκις ευρισκόμεθα ενώπιον διατάξεως ως προς την έννοια της οποίας εξίσου ισχυρώς δύνανται να θεμελιωθούν δύο ερμηνευτικές αντιλήψεις, εν τω αυτή περιπτώσει προτιμάται η ερμηνεία εκείνη, ήτις είναι ευμενεστέρα δια τον υπαίτιο του εγκλήματος». Και τούτο γιατί, συνεχίζει ο ίδιος συγγραφέας, αυτή «πάντως θα στηρίζεται εις τον νόμον, ενώ η αυστηρότερα ουχί»²⁸.

Α. Η ως άνω άποψη με την παρατιθέμενη επιχειρηματολογία δεν φαίνεται να είναι ορθή²⁹, είναι ήκιστα πειστική³⁰. Και τούτο γιατί και η επιεικέστερη άποψη δεν στηρίζεται πράγματι στο νόμο περισσότερο από την αυστηρότερη· σε αντίθετη περίπτωση δεν θα υπήρχε καν αμφιβολία. Γι' αυτό και κατά την μάλλον κρατούσα γνώμη αντικρούεται η εφαρμογή της εν λόγω αρχής. Επισημαίνεται ότι και στο π.δ. δεν πρέπει να παρεμβάλλεται κανένα κώλυμα στην ανεύρεση του ορθού νοή-

27. Βλ. *Χωραφά* (επιμ. *Κ. Σταμάτη*), έ.α., σ. 65, επίσης βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., έ.α., σ. 116 (υποσημ. 71), ο οποίος σημειώνει ότι ο κανόνας *in dubio pro mitiore* δεν έχει σχέση με το δικονομικό αξίωμα *in dubio pro reo* που αφορά σε αμφιβολίες σχετικά με την ενοχή του δράστη: σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς αυτή ο κατηγορούμενος απαλλάσσεται (βλ. *Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης 2007³, σ. 226 επ.). Η αρχή δηλ. *in dubio pro reo* δεν είναι τίποτε άλλο παρά ακτινοβόληση της θεμελιώδους αρχής για ζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας στην ποινική δίκη, βλ. *Χωραφά* (επιμ. *Κ. Σταμάτη*), έ.α., σ. 65.

28. Βλ. *Χωραφά* (επιμ. *Κ. Σταμάτη*), έ.α., σ. 64-65. Γενικότερα σε πολλές περιπτώσεις τα νομικά ζητήματα δεν επιδέχονται μόνο μία αλλά περισσότερες ορθές λύσεις, βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, Η ερμηνεία του Συντάγματος, έ.α., σ. 184 επ., περαιτέρω βλ. *Kelsen*, *Reine Rechtslehre*, Nachdruck der 2. Aufl., 1976, σ. 348 επ., *Σούρλα*, Η διαπλοκή δικαίου και πολιτικής, έ.α., σ. 71 επ. (όπου και αναφορά στους *Hart & Dworkin*). Εξαρτάται από την αντίληψη του ερμηνευτή για τις αρχές που διέπουν το δίκαιο, καθώς και για τη σημασία που τους αποδίδει στο συγκεκριμένο νομικό ζήτημα (βλ. *Φ. Σπυρόπουλο*, έ.α., σ. 184).

29. Και ο *Χωραφάς* (έ.α., σ. 64) σημειώνει ότι η παραδοχή της αρχής *in dubio pro mitiore* αμφισβητείται από πολλούς.

30. Πρβλ. επίσης *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., έ.α., σ. 116-117 (βλ. όμως τον ίδιο *ΠοινΧρ ΚΑ' 720*), *Κατσαντώνη*, Π.Δ., Ι, 1972, σ. 45 επ. (49), *Μαγκάκη*, *ΣυστΕρΠοινΚ*, 2005, άρθρ. 1, αρ. 64.

ματος του κανόνα. Αποδοχή δηλ. της αρχής *in dubio pro mitiore* ισούται με απαγόρευση της διασταλτικής ερμηνείας που δεν προκύπτει όμως από πουθενά³¹.

Β. Εντούτοις μπορεί να υποστηριχθεί διευκρινιστικά η ακόλουθη θέση³²: Εάν η αμφιβολία αναφέρεται στα όρια του γλωσσικού νοήματος, τότε ο ως άνω κανόνας οφείλει όντως να ισχύσει. Δηλ. εν αμφιβολία θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι η κατάφαση ή η επαύξηση του αξιοποίνου ενέχει υπέρβαση του γλωσσικού νοήματος και κατά συνέπεια “απαγορευμένη αναλογία”. Και τούτο γιατί εάν η αμφιβολία επιλυθεί υπέρ της αυστηρότερης εκδοχής, δύσκολα θα μπορούσε πράγματι να λεχθεί ότι η καταδίκη στηρίζεται, όπως αξιώνει η αρχή της νομιμότητας, σε “ρητή”³³ διάταξη του νόμου. Εάν αντίθετα η περί ης πρόκειται περίπτωση καλύπτεται από το γλωσσικό νόημα του κανόνα, η δε αμφιβολία αφορά μόνο στην *ratio* του τελευταίου (που δεν προκύπτει σαφώς ως βούληση του ιστορικού νομοθέτη), τότε ο δικαστής δεν εμποδίζεται να ταχθεί υπέρ μιας από τις υπό συζήτηση ερμηνείες, έστω και εάν αυτή είναι η αυστηρότερη³⁴.

Γ. Ως ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα κρίνεται η απόφαση 760/1988 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου (βλ. ΠοινΧρ ΛΗ’ 877 επ., 888), που αφορά στο ζήτημα εάν αποτελεί «χρήση» του όπλου (συγκεκριμένα ενός πιστολιού) υπό την έννοια του άρθρ. 9 του ν. 495/1976 (άρθρ. 14 του ν. 2168/ 1993) όχι μόνο η χρησιμοποίησή του σύμφωνα με τον ειδικό προορισμό του (πυροβολισμός), αλλά και η απλή απειλή με αυτό ενός θύματος ληστείας³⁵. Ο Α.Π. θέτει σχετικά τον ακόλουθο κανόνα: «Άλλωστε σε κάθε περίπτωση ερμηνείας ποινικής διάταξης, η οποία καθιερώνει και τιμωρεί κάποιο έγκλημα, θα πρέπει να στενεύονται (όχι να δι-

31. Βλ. *Jescheck/Weigend*, ΑΤ, 1996⁵, σ. 54.

32. Πρβλ. και *Μ. Μαργαρίτη*, Π.Κ., 2009², σ. 12.

33. Πρβλ. *Χωραφά* (επιμ. *Κ. Σταμάτη*), έ.α., σ. 64. Η ανάγκη “ρητής” διάταξης συμβάλλει πράγματι στη λειτουργική αποτύπωση της αρχής *nullum crimen sine lege “certa”*, βλ. *Κοτσαλή*, Π.Δ., έ.α., σ. 33 επ.

34. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., έ.α., σ. 117.

35. Βλ. *Ανδρουλάκη*, έ.α.

ευρύνονται) τα όρια αυτής της ερμηνείας». Από αυτό συνάγεται a fortiori και το ανεπίτρεπτο της λεγόμενης (κατά κανόνα in malam partem) “διορθωτικής” του (γλωσσικού νοήματος του κανόνα) ερμηνείας³⁶. Το ζήτημα ανέκυψε με οξύτητα σχετικώς πρόσφατα με αφορμή τα προφανή λάθη, στα οποία ο νομοθέτης του ν. 1738/ 1987 υπέπεσε επιχειρώντας να διευρύνει την έκταση εφαρμογής του άρθρ. 1 του ν. 1608/1950 (καταχραστές του Δημοσίου): αναφορά στο άρθρ. 245 αντί του (ορθού) άρθρ. 242 ΠΚ, αναφορά στο άρθρ. 263 αντί του (ορθού) άρθρ. 263α ΠΚ³⁷. Το ζήτημα που ανέκυψε, αντιμετωπίστηκε επιτυχώς λ.χ. από την ΑΠ 405/1989 (βλ. ΠοινΧρ ΛΘ’ [1989]. 958)³⁸, έκλεισε δε ύστερα από σωστή νομοθετική παρέμβαση (ν. 1877/1990)³⁹. Από τα παραπάνω συνάγεται επίσης και το συνταγματικό ανεπίτρεπτο στο Ποινικό Δίκαιο της “οπισθενέργειας” των λεγόμενων “ερμηνευτικών νόμων” προς θεμελίωση ή επαύξηση του αξιοποίνου. Αυτοί οι νόμοι, όπως λ.χ. ο προαναφερθείς ν. 1877/1990, ισχύουν πάντοτε αποκλειστικά για το μέλλον όντας στην ουσία νέοι νόμοι⁴⁰. Εάν ένας τέτοιος νόμος θελήσει να καλύψει ρητά και το παρελθόν, αποδεικνύεται “ψευδοερμηνευτικός” με την έννοια του άρθρ. 77 § 2 του Συντάγματος⁴¹.

36. Πρβλ. και *Μ. Μαργαρίτη*, έ.α., σ. 11.

37. Βλ. *Μ. Μαργαρίτη*, έ.α.

38. Αντιθέτως εσφαλμένη είναι η αντιμετώπιση του θέματος από την ΑΠ 1608/1988, ΠοινΧρ ΛΘ’ (1989). 477.

39. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., έ.α., σ. 117, υποσημ. 75, *Μαγκάκη*, ΣυστΕρΠοινΚ, 2005, άρθρ. 1, αρ. 75.

40. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Π.Δ., έ.α., σ. 117, υποσημ. 75.

41. Βλ. επίσης *Φ. Σπυρόπουλο*, Συνταγματικό Δίκαιο, έ.α., σ. 100. Διεξοδικά βλ. *Μαγκάκη*, ΣυστΕρΠοινΚ, 2005, άρθρ. 1, αρ. 64-65. Ο ερμηνευτικός νόμος είναι, σημειώνει ο ως άνω συγγραφέας, νέος νόμος και ως τέτοιος λειτουργεί στο Π.Δ. Η ισχύς του ερμηνευτικού νόμου για τη θεμελίωση ή επαύξηση του αξιοποίνου καταλαμβάνει δηλ. μόνο περιπτώσεις που προέκυψαν μετά τη θέσπισή του. Προς την αντίστροφη κατεύθυνση της κατάλυσης ή μείωσης του αξιοποίνου ο ερμηνευτικός νόμος λειτουργεί ως τέτοιος και ενσωματώνεται στον ερμηνευόμενο. Και καταλήγει ο Μαγκάκης: «Αλλά και αν γίνει δεκτή η αντίθετη προς την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, ότι δηλ. ο ερμηνευτικός νόμος ενσωματώνεται με αναδρομική ισχύ στον ερμηνευόμενο και πάλι ενδείκνυται μεγάλη προσοχή. Γιατί το ίδιο το Σύνταγμα αντιμετωπίζει το ενδεχόμενο να χρησιμοποιείται η αυθεντική ερμηνεία ως τέχνασμα

για να παρακάμπτεται η συνταγματική απαγόρευση της αναδρομικότητας του αυστηρότερου ποινικού νόμου. Έτσι για την εξουδετέρωση του ψευδοερμηνευτικού νόμου το Σ. ορίζει με τη διάταξη της § 2 του άρθρ. 77 ότι: νόμος που δεν είναι πράγματι ερμηνευτικός, ισχύει μόνο από τη δημοσίευσή του». Επισημαίνεται (βλ. Φ. Σπυρόπουλο, Συνταγματικό Δίκαιο, έ.α., σ. 99) ότι το Σ. δεν περιέχει γενικό κανόνα για την αναδρομικότητα του νόμου. Την απαγορεύει μερικώς ή ολικώς σε τέσσερις συγκεκριμένες περιπτώσεις:

- α) στην περίπτωση των ποινικών νόμων,
- β) στην περίπτωση των ψευδοερμηνευτικών νόμων,
- γ) στην περίπτωση των φορολογικών νόμων και
- δ) στην περίπτωση του εκλογικού νόμου,

πράγμα που σημαίνει ότι ως γενικός κανόνας η αναδρομικότητα του νόμου επιτρέπεται. Και συνεχίζει ο ίδιος συγγραφέας (βλ. σ. 100): Η αυθεντική ερμηνεία προϋποθέτει ότι ο ερμηνευόμενος νόμος περιέχει ασάφεια, κενό ή αντινομία, ότι δηλ. δεν μπορεί να κατανοηθεί ορθά. Εάν μπορεί να κατανοηθεί ορθά, τότε ο ερμηνευτικός νόμος δεν είναι πράγματι ερμηνευτικός αλλά ψευδοερμηνευτικός. Η ουσιαστική ισχύς του πράγματι ερμηνευτικού νόμου ανατρέχει στο χρόνο της ουσιαστικής ισχύος του ερμηνευόμενου. Ο ψευδοερμηνευτικός νόμος εντούτοις δεν επιτρέπεται να έχει αναδρομική ισχύ. Η ουσιαστική του ισχύς αρχίζει από τη δημοσίευσή του. Με τη ρύθμιση του άρθρ. 77 § 2 του Σ. αποτρέπεται η αναδρομικότητα υπό το πρόσχημα της ασάφειας κ.λπ. του ερμηνευόμενου νόμου. Ο νομοθέτης εξαναγκάζεται, εάν επιθυμεί την αναδρομική ισχύ των ρυθμίσεών του, να το πράττει ευθέως.

Ταχεία απονομή δικαιοσύνης

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ*

A.1. Η καθυστέρηση απονομής δικαιοσύνης στη χώρα μας είναι γνωστή σε όλους. Μάλιστα, με τη δράση του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και την οικονομική κρίση των τελευταίων ετών έγινε διεθνώς γνωστή. Σε αρκετά τεύχη του ΝοΒ π.χ. δημοσιεύονται αποφάσεις του Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων καταδικαστικές για την Ελλάδα, λόγω της καθυστέρησης αυτής και μεταξύ των υποχρεώσεων της Χώρας μας έναντι των εταίρων / δανειστών της περιλαμβάνεται και η λήψη μέτρων για την ταχύτερη απονομή της Δικαιοσύνης.

2. Η καθυστέρηση αυτή δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου και συναλλαγών, επιτείνει αντί να επιλύει τις διαφορές και προκαλεί κόστος οικονομικό, κοινωνικό και ηθικό. Μερικοί, μάλιστα, μιλούν και για αρνησιδικία, όπως - και αυτό αποτελεί ομολογία πλήρους αποτυχίας αλλά και αβελτηρίας παράδειγμα – το νομοσχέδιο του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τη δίκαιη δίκη, το οποίο έφερε στον τίτλο του και την καταπολέμηση της αρνησιδικίας. [Βέβαια, τελικά απαλείφθηκε η φράση αυτή από τον τίτλο του νόμου, ευτυχώς].

3. Με τη διπλή ιδιότητά μου του Δικηγόρου και Καθηγητή Νομικής και χάρη στην επί δεκαετίες ενασχόλησή μου με τη δημοσίευση και τον σχολιασμό αποφάσεων ιδίως στα περιοδικά ΝοΒ και ΕπιΔικΙΑ είχα την ευκαιρία να ερευνήσω το φαινόμενο αυτό στο χώρο της Δικαιοσύνης – και χρησιμοποιώ την έκφραση αυτή, γιατί παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται σε όλους τους τομείς της κρατικής δραστηριότητας.

* Ομότιμος καθηγητής Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Τις σκέψεις μου και τα όποια πορίσματα έχω την ευκαιρία να εκθέσω και στον Τιμητικό Τόμο προς τιμή του *N. Κουράκη*, φίλου και συναδέλφου στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

B. Ξεκινάω από την παραδοχή πως πράγματι καθυστερεί στη χώρα μας η απονομή της Δικαιοσύνης. Άλλο το θέμα, ότι υπάρχουν και αρκετές εξαιρέσεις που οφείλονται, κατά το μέγιστο μέρος, στην προσωπική προσπάθεια (θα μπορούσα να πω και αυτοθυσία) των δικαστών. [Πρόβλημα, κατά κανόνα, δεν υπάρχει στα λεγόμενα «μικρά» δικαστήρια, όπου ο αριθμός των υποθέσεων είναι μικρός]. Και με βάση την παραδοχή αυτή θα επιχειρήσω να αναζητήσω τα αίτια της καθυστέρησης – τουλάχιστον ορισμένα, τα κυριότερα από αυτά.

I. Διάκριση των αιτίων

Τα αίτια μπορεί να διακριθούν σε ενδογενή και εξωγενή.

Στα ενδογενή περιλαμβάνεται η δράση των δικαστικών λειτουργιών, των δικαστικών υπαλλήλων και των δικηγόρων. Θα μπορούσαν να ονομασθούν *interna corporis*.

Στα εξωγενή περιλαμβάνεται η δράση της νομοθετικής και της εκτελεστικής εξουσίας σχετικά με τη δικαστική εξουσία και η επίπτωση της δράσεως αυτής στη δικαστική λειτουργία.

II. Τα ενδογενή αίτια

1. Στα μεγάλα και περισσότερα δικαστήρια ο αριθμός των υποθέσεων είναι υπέρμετρα μεγάλος σε σχέση με τον αριθμό των δικαστών και των δικαστικών υπαλλήλων. Αν υπολογισθεί και ο αριθμός των ημερών που οι δικαστές είναι απασχολημένοι στην έδρα, δεν είναι υπερβολή να λεχθεί πως πρέπει να συντάσσει καθένας τους τουλάχιστον μία ή συνήθως δύο αποφάσεις την ημέρα, για να ανταποκριθεί στοιχειωδώς στην υποχρέωση έγκαιρης εκδόσεως της αποφάσεως. Εδώ πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τα πραγματικά και νομικά ζητήματα δεν είναι όμοια, ενώ η αντιδικία μπορεί να επιλυθεί με βάση κανόνες διάφορων κλάδων του δικαίου. Ένα αίτιο της καθυστέρησης, λοιπόν, ο μικρός αριθμός των δικαστών και των δικαστικών υπαλλήλων.

2. Οι δικαστές που υπόκεινται σε κρίση (δηλαδή έως και το βαθμό

του εφέτη) πρέπει να παραπέμπουν σε βιβλιογραφία και νομολογία (ιδίως του Αρείου Πάγου) διεξοδικά, μέσα δε στην απόφασή τους να περιλαμβάνουν και σκέψεις που δείχνουν κατάρτιση και ευρυμάθεια. Και αυτό διότι μόνο έτσι η κρίση του επιθεωρητή δικαστή θα είναι (ιδιαίτερα) ευνοϊκή. Δεν μπορεί να γνωρίζω, αν κάθε επιθεωρητής έχει αυτά τα κριτήρια πραγματικά, πάντως είναι βέβαιο πως αυτή η εντύπωση είναι διάχυτη. Έτσι διαβάζει κανείς αποφάσεις που από την πλευρά των παραπομπών σε βιβλιογραφία και νομολογία, αλλά και από το πλήθος των λεγόμενων *obiter dicta* μοιάζουν με μεταπτυχιακές ή και διδακτορικές διατριβές.

Εξάλλου, το ακολουθούμενο τυπικό είναι τέτοιο, ώστε να πολλαπλασιάζονται οι σελίδες της αποφάσεως, είτε με αναφορά εξαντλητική στο περιεχόμενο της αγωγής ή της εφέσεως ή της αναιρέσεως είτε με εξαντλητική αιτιολογία, ενώ η σύντομη παράθεση των στοιχείων αυτών θα ήταν αρκετή για την θεμελίωση της ορθότητας της κρίσεως. Και στο σημείο αυτό προφανής είναι η επίδραση του άγχους για την κρίση του επιθεωρητή δικαστή.

Και όλα αυτά μέσα σε ένα κυκλώνα νομοθετημάτων και συνεχών αλλαγών τους.

3. Ανάλογα μπορεί να παρατηρήσει κανένας και για τα υποβαλλόμενα στο δικαστήριο δικόγραφα και τα συνοδεύοντα αυτά στοιχεία.

Πολλές φορές τα δικόγραφα είναι αδικαιολόγητα εκτενή, αρκετά από τα προσκομιζόμενα στοιχεία ελάχιστα πραγματικά ή ασήμαντα, με αποτέλεσμα και ο φάκελος της υποθέσεως να καθίσταται ογκώδης και η απασχόληση του δικαστή να επιβαρύνεται.

Και αυτό όχι βέβαια από άγνοια ή από σαδιστική διάθεση, αλλά από το άγχος μήπως παραλειφθεί κάτι και μήπως ο διάδικος διαμαρτύρεται για αδιαφορία και αμέλεια του δικηγόρου.

4. Σ' αυτά πρέπει να προστεθούν:

- Η λεγόμενη δικομανία των συμπατριωτών μας, που μπορεί ενδεχομένως πολλές φορές να είναι δικαιολογημένη, ενώ άλλες φορές οι διάδικοι θεωρούν την όποια συμβιβαστική υπόδειξη του δικηγόρου ως κακή συμβουλή ή την μελέτη οποιουδήποτε φακέλου ως μη άξια

αμοιβής απασχόληση, αφού δεν οδήγησε στην άσκηση αγωγής ή ένδικου μέσου κατά αποφάσεως.

- Η σημαντική αύξηση του αριθμού των δικηγόρων – με συνέπεια, την αναζήτηση (ή ακόμη και δημιουργία) δικηγορικής ύλης.
- Τέλος – και κυρίως – την τακτική των δικηγόρων του Δημοσίου, Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, ΔΕΚΟ και Τραπεζών ή ασφαλιστικών εταιριών να άγουν σε δικαστική κρίση (και μάλιστα έως το Ακυρωτικό Δικαστήριο) σειρά υποθέσεων, οι οποίες θα μπορούσε να λυθούν συμβιβαστικά – και βέβαια εξωδικαστικά.

5. Οι λόγοι για την τακτική αυτή είναι διάφοροι και ανεξάρτητοι από δικομανία ή αναζήτηση δικηγορικής ύλης. Ενδεικτικά μπορεί να αναφερθούν:

- Ευθυνοφοβία, ιδίως για τους δικηγόρους του δημόσιου τομέα – μετά μάλιστα και τις διώξεις νομικών συμβούλων του Κράτους για παράβαση καθήκοντος κλπ.
- Ευθυνοφοβία μπορεί να υπάρχει και στις περιπτώσεις Τραπεζών και ασφαλιστικών εταιριών. Πολλές φορές εδώ μεταξύ των προϊσταμένων επικρατεί η σκέψη: Καλύτερα η λύση που εμείς θεωρούμε λογική και συμφέρουσα να στηρίζεται σε δικαστική απόφαση, για να μην έχουμε τον κίνδυνο κατηγορίας για μη χρηστή διαχείριση.
- Καθαρά οικονομικά κριτήρια. Εδώ επικρατεί η σκέψη, ότι οικονομικά επωφελέστερη είναι η εκμετάλλευση των χρημάτων που συμβιβαστικά θα πρέπει να καταβληθούν από την μελλοντική επιβάρυνση με τόκους.

6. Έτσι και από την πλευρά των δικηγόρων επιβαρύνεται σημαντικά το έργο των δικαστών. Βέβαια, σε μεγάλο βαθμό η επιβάρυνση αυτή εξισορροπείται με τη βοήθεια που παρέχεται στον δικαστή από τον δικηγόρο με την ανάλυση της υποθέσεως στο εισαγωγικό δικόγραφο και στις προτάσεις και με τις παραπομπές σε βιβλιογραφία και νομολογία.

7. Σε όλα αυτά πρέπει να προστεθούν οι, δικαιολογημένες από την έλλειψη προσωπικού και υλικοτεχνικής υποδομής, καθυστερήσεις που προκαλούνται κατά την καθαρογραφή και δημοσίευση των αποφάσεων.

III. Τα εξωγενή αίτια

Σημαντικότερη όμως για την καθυστέρηση στην απονομή της Δικαιοσύνης είναι η δράση –και ιδίως η αδράνεια– των εξωγενών παραγόντων – της εκτελεστικής και της νομοθετικής εξουσίας. Ειδικότερα:

1. Επανελημμένα αναφέρεται η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού και υλικοτεχνικής υποδομής. Όλοι γνωρίζουμε την απαράδεκτη κατάσταση που επικρατεί στα δικαστήρια ιδίως των μεγάλων πόλεων – ακόμη και σ' αυτά που είναι νεόδομητα. Και να αναλογισθεί κανένας πως εδώ δρα η τρίτη –η δικαστική– εξουσία. Καμιά σύγκριση με το Κοινοβούλιο και τα Υπουργεία. Αναλογίζεται κανένας, μήπως αυτό που ειρωνικά, αλλά ανυπόστατα λέγεται για τη Δικονομία ισχύει πραγματικά και κυριολεκτικά για τη Δικαιοσύνη: Μήπως θεωρείται «θεραπαινίς» των άλλων δύο εξουσιών;

2. Βέβαια, συνεχώς προβάλλεται το επιχείρημα πως δεν υπάρχουν χρήματα. Και αυτό όχι τώρα, αλλά πάντοτε. Δεν θα αναφερθώ εδώ στα έσοδα υπέρ του ΤΑΧΔΙΚ, για να μην θεωρηθεί η Δικαιοσύνη ως παραγωγός και εισπράκτορας εσόδων. Θα αναφερθώ στις λεγόμενες ανεξάρτητες αρχές, που δυστυχώς φυτρώνουν σαν τα μανιτάρια. Και πολυτελείς εγκαταστάσεις έχουν και υπερεπαρκές προσωπικό. Θα περιορισθώ μόνο σε τρεις:

- Στον Συνήγορο του Καταναλωτή.
- Στην Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών.
- Στο Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο.

(α) Ο Συνήγορος του Καταναλωτή λειτουργεί ως Ανεξάρτητη Αρχή παράλληλα προς τον Γενικό Γραμματέα Καταναλωτή. Έχουν και οι δύο αρχές ευπρεπείς εγκαταστάσεις και ικανότατο αριθμό προσωπικού. Νομίζω πως (αντί να φροντίζουν για τον καταναλωτή ή) παράλληλα προς τη φροντίδα για τον καταναλωτή φροντίζουν και για την αύξηση του έργου των δικαστηρίων. Ένα παράδειγμα: Προ ετών διάβασα στο ΝοΒ Εισήγηση – Πόρισμα του Συνηγόρου του Καταναλωτή που γράφηκε μάλιστα με τη βοήθεια επιστημονικών συνεργατών: Είχε διαμαρτυρηθεί ασφαλισμένος σε ασφαλιστική εταιρία. Ο Συνήγορος κάλεσε τα δύο μέρη και στο Πόρισμά του – εκτενέστατο – καταλήγει, ότι συμβού-

λευσε τα μέρη να προσφύγουν στα αρμόδια δικαστήρια για να λύσουν τις διαφορές τους.

Και διερωτήθηκα – και φαντάζομαι θα αναρωπιέται καθένας. Χρειαζόμαστε την πολυτέλεια της Ανεξάρτητης Αρχής του Συνηγόρου του Καταναλωτή, για να συμβουλευσει τους αντιδίκους να προσφύγουν στα δικαστήρια;

(β) Η Ανεξάρτητη Αρχή για τη Διασφάλιση του Απορρήτου των Επικοινωνιών είχε δηλώσει διά του Προέδρου της στον ομιλούντα, κατά τη διεξαγωγή ακροάσεως ενώπιόν της, ότι έχουν ερευνήσει εξονυχιστικά όλους τους παρόχους τηλεπικοινωνιών και πέτυχαν διασφάλιση του απορρήτου. Λίγους μήνες μετά είχαμε το σκάνδαλο των υποκλοπών των επικοινωνιών και του ίδιου του Πρωθυπουργού. Σε άλλη ακρόαση, όταν επεσήμανα στον ίδιο Πρόεδρο την αρχική του δήλωση και την διάψευσή της, έλαβα την απάντηση πως θα επιβάλουν πρόστιμο. Ας σημειωθεί πως και στην περίπτωση του προστίμου αυτού πάλι επιβαρύνθηκε η Δικαιοσύνη, αφού έγινε προσφυγή στο ΣΤΕ.

(γ) Το Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο αποτελεί άλλη, κατά την έκφραση του συρμού, «πονεμένη» ιστορία. Ερευνά, εξετάζει, συνεδριάζει, επιβάλλει πρόστιμα και απλώς επιβαρύνει το έργο του ΣΤΕ.

3. Αν τα δαπανώμενα για τις Αρχές αυτές χρήματα χρησιμοποιούνταν για την αύξηση του προσωπικού και την υλικοτεχνική υποδομή των δικαστηρίων, σε πολύ μεγάλο βαθμό θα είχε αντιμετωπισθεί το καίριο πρόβλημα αυτό. [Περίττο να αναφέρω, ότι θα μπορούσαν οι βιβλιοθήκες των δικαστηρίων να εμπλουτίζονται κάθε χρόνο με τα δωρεάν διανεμόμενα στους φοιτητές της Νομικής συγγράμματα].

4. Αν όμως η δράση της εκτελεστικής εξουσίας ασκεί αρνητικά δυσμενή επίδραση στη Δικαιοσύνη και στο πρόβλημα της ταχείας απονομής της, η δράση της νομοθετικής εξουσίας ασκεί θετικά δυσμενή επίδραση. Ειδικότερα:

(α) Είχαμε επιτύχει να αποκτήσουμε τους βασικούς κώδικες. Αρχικά τον ΑΚ, αργότερα τον ΠοινΚ και τον ΚΠοινΔ και τελευταία τον ΚΠολΔ. Αξιοσημείωτο πως ο ποιητής στο «'Αξιόν εστι» σεμνύεται για τον Αστι-

κό μας Κώδικα.

Όλοι, δικαστές και δικηγόροι, είχαμε προσαρμοσθεί στο δίκαιο των Κωδίκων αυτών, που αποτελούσαν εγγύηση για την ασφάλεια δικαίου. Εμφανίσθηκε όμως την τελευταία 30ετία μία τάση των διάφορων Υπουργών Δικαιοσύνης, με τη συμπαράσταση ή και την προτροπή Καθηγητών της Νομικής, Δικαστών και Δικηγόρων, για επανειλημμένες τροποποιήσεις των Κωδίκων αυτών. Σε αρκετές, μάλιστα, περιπτώσεις χωρίς οι τροποποιήσεις αυτές να εντάσσονται στη δομή, το γλωσσικό ιδίωμα και το σύστημα ακόμη του Κώδικα. Μερικές φορές, έχει κανείς την εντύπωση πως η τροποποίηση αποτελεί νόμο – φωτογραφία. Δύο παραδείγματα από τον ΑΚ:

- Κατά την τροποποίηση με το ν. 1329/1983 καταργήθηκε η νομιμοποίηση και εξοβελίστηκε ο όρος εξώγαμο και γνήσιο τέκνο. Όμως στο άρθρο 508 του ΑΚ ρητά εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ο όρος γνήσιο τέκνο και να είναι γνωστός ο (ανύπαρκτος πλέον) θεσμός της νομιμοποίησης.
- Με το ν. 2447/1996 επιτράπηκε η υιοθεσία ενηλίκου μόνο αν ήταν τέκνο του άλλου συζύγου. Τονιζόταν δε, ότι η ρύθμιση αυτή απέβλεπε στην αποτροπή του φαινομένου να γίνεται υιοθεσία συγγενών για να αποφύγουν οι υιοθετούμενοι τη στρατιωτική θητεία ως προστάτες οικογένειας. Όμως το 2001 τροποποιήθηκε το άρθρο 1579 ΑΚ και προβλέφθηκε δυνατότητα υιοθεσίας ενηλίκων συγγενών (αυτό που η επιτροπή του ν. 2447/1996 διατυμπάνιζε πως ήθελε να αποτρέψει).

(β) Μεγαλύτερο «θύμα» των τροποποιήσεων είναι ο ΚΠολΔ. Τροποποιείται πρόσφατα με το ν. 3904, και πάλι με το ν. 4055 και πάλι με το ν. 4072 και πάλι μόλις τέλος Αυγούστου ορίζεται αναβολή εφαρμογής ορισμένων τροποποιήσεων έως το Μάρτιο του 2013 κ.ο.κ.

(γ) Αν σ' αυτά προστεθούν σχοινοτενείς διατάξεις δήθεν προσαρμογής προς το δίκαιο της Ε.Ε., μπορεί κανένας να διερωτηθεί αν ο όποιος Έλληνας νομοθέτης έχει συναίσθηση της ανασφάλειας δικαίου που δημιουργεί και της επιβραδύνσεως της απονομής της Δικαιοσύνης που προκαλεί.

Επί τέλους, τότε και πώς θα ενημερωθούν οι δικαστές και οι δικη-

γόροι για το εκάστοτε ισχύον δίκαιο; Ή νομίζουν οι νομοθέτες μας πως έχουμε το χρόνο ή την όρεξη ή τις τεχνικές γνώσεις να παρακολουθούμε κάθε μέρα την ιστοσελίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης και της Βουλής για να γνωρίζουμε ποια νομοθετική μεταρρύθμιση (βόμβα ή νάρκη) ετοιμάζουν;

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα από τον τελευταίο ν. 4322/2015 (και μάλιστα με Υπουργό Δικαιοσύνης Καθηγητή του Ποινικού Δικαίου):

Ο νόμος αυτός διαιρείται σε Κεφάλαια:

- Το πρώτο Κεφάλαιο δεν έχει τίτλο.
- Το δεύτερο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Τροποποιήσεις στον Ποινικό Κώδικα».
- Το τρίτο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Τροποποιήσεις στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας».
- Το τέταρτο Κεφάλαιο δεν έχει τίτλο.
- Το πέμπτο Κεφάλαιο έχει τον τίτλο: «Λοιπές διατάξεις».

Ο νομικός (δικαστής ή δικηγόρος) και ο τυχόν ενδιαφερόμενος πολίτης πληροφορείται κατά «πανηγυρικό» τρόπο ότι τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα περιέχονται στο δεύτερο και τροποποιήσεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας στο τρίτο Κεφάλαιο και λογικά πρέπει να είναι βέβαιος ότι έχει ενημερωθεί για τις τροποποιήσεις των δύο αυτών Κωδίκων.

Όμως «πλανάται πλάνην οικτράν». Διότι στα άρθρα 18, 19 και 20 του πέμπτου Κεφαλαίου περιέχονται και άλλες τροποποιήσεις των Κωδίκων αυτών.

Πώς ο τάλας δικαστής ή δικηγόρος θα αποφύγει την «βόμβα» (ή «νάρκη») αυτή;

5. Αν πραγματικά οι εκάστοτε Υπουργοί Δικαιοσύνης θέλουν να συμβάλουν στην επιτάχυνση της απονομής της Δικαιοσύνης, πρέπει να φροντίσουν ώστε με νομοθετική παρέμβαση να λυθούν διάφορα αμφισβητούμενα (επουσιώδη μεν, αλλά προκαλούντα νομικό «πονοκέφαλο») ζητήματα. Π.χ. αρμοδιότητες αποκλειστικές και συντρέχουσες, δικαιοδοσία πολιτικών ή διοικητικών δικαστηρίων, όπως έγινε για τις αυτοκινητικές διαφορές, άρση όλων των ασαφειών ιδίως σε πρό-

σφατα νομοθετήματα.

Είναι ορισμένα μόνο από τα ζητήματα στα οποία η νομοθετική παρέμβαση θα βοηθούσε στην επιτάχυνση της απονομής Δικαιοσύνης.

IV. Συνοψίζοντας τα ανωτέρω, στα οποία βέβαια θα μπορούσε κανείς να προσθέσει και άλλα, σκόπιμα και απαραίτητα για την επιτάχυνση της απονομής της Δικαιοσύνης είναι τα ακόλουθα:

- Αύξηση του αριθμού των δικαστικών λειτουργών και των δικαστικών υπαλλήλων.
- Δημιουργία σύγχρονης υλικοτεχνικής υποδομής.
- Παύση νομοθετικών πειραματισμών και κατακρεούργηση των Κωδικών μας.
- Νομοθετική παρέμβαση για επίλυση αμφισβητούμενων θεμάτων, τα οποία χρονίζουν και δεν έχουν καμία σχέση με το πραγματικό δίκαιο και την ιδέα της Δικαιοσύνης.

Η καθυστέρηση της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης – Δικαιοκρατική και αποτελεσματική αντιμετώπισή της

(Παράλληλα συμβολή
σε ένα διάγραμμα σχεδίου ΚΠΔ)

ΑΡΓΥΡΙΟΣ ΚΑΡΡΑΣ*

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόβλημα της καθυστέρησης της απονομής της Δικαιοσύνης στη Χώρα μας εν γένει και ειδικότερα της Ποινικής Δικαιοσύνης έχει πλέον προσλάβει εξαιρετικά επείγοντα χαρακτήρα, με τον ενδεχόμενο κίνδυνο- ενόψει και της έντονης πίεσης για την άμεση αντιμετώπισή του- μιας πρόχειρης επίλυσης, με την παραδοχή ότι αρκούν κάποιες απλές βελτιώσεις, ενώ, σε μεγάλο βαθμό, να παραμένουν οι ίδιες ρυθμίσεις. Και ναι μεν ασφαλώς δεν χρειάζεται να αναθεωρηθούν όλες οι ρυθμίσεις, οι οποίες ισχύουν, όμως δεν επιτρέπεται να παραβλέπονται οι θεσμικές εγγυήσεις της δίκαιης δίκης, οι οποίες έχουν θεσπισθεί από υπέρτερης τυπικής ισχύος διατάξεις Διεθνών Συμβάσεων, κυρίως της ΕΣΔΑ και του ΔΣΑΠΔ, καθώς και ρυθμίσεις χρήσιμες, που έχουν εισαχθεί σε άλλα δικονομικά συστήματα, και μάλιστα συγγενικών, προς το δικό μας.

Παράλληλα, η μέχρι σήμερα νομοθετική αντιμετώπιση του προβλή-

* Ομότιμος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών

ματος αποδείχθηκε και απρόσφορη, αφού δεν έχει επιτευχθεί –έστω και σε κάποιο ικανό βαθμό- η επιδιωκόμενη επιτάχυνση της διαδικασίας. Και αυτό επειδή η κεντρική κατεύθυνση των σχετικών ρυθμίσεων ήταν προσανατολισμένη κυρίως στην άμεση προώθηση των υποθέσεων στο ακροατήριο με την κατάργηση ή τον ουσιώδη περιορισμό της προδικασίας ως βασικής δήθεν αιτίας των καθυστερήσεων.

Έτσι, η λύση της απευθείας παραπομπής στο ακροατήριο με κλητήριο θέσπισμα χωρίς οποιαδήποτε προδικασία ή έστω ύστερα από προανάκριση ή ακόμα και κύρια ανάκριση θεωρήθηκε ως σχετικά ενδεδειγμένη. Και μάλιστα, ενώ αρχικά περιοριζόταν σε ορισμένα μικρής σημασίας πλημμελήματα, που υπάγονταν στην αρμοδιότητα του μονομελούς πλημμελειοδικείου, εν συνεχεία, η αρμοδιότητα αυτή διευρύνθηκε με την υπαγωγή και άλλων πλημμελημάτων, ενώ τώρα πλέον έχει επεκταθεί σε όλα σχεδόν τα πλημμελήματα, που συνεπάγεται και την απαγόρευση της άσκησης προσφυγής κατά της απευθείας κλήσης (βλ. άρθρα 114 και 322 ΚΠΔ). Εξάλλου - δειλά στην αρχή και με επίταση μετέπειτα- θεσπίσθηκε -σε αρκετά κακουργήματα- η παραπομπή στο ακροατήριο –ύστερα από την κύρια ανάκριση- με απευθείας κλήση, χωρίς τη δυνατότητα άσκησης προσφυγής εκ μέρους του κατηγορουμένου (βλ. π.χ. άρθρο 308 Α ΚΠΔ), οπότε βέβαια αποκόπτεται η ενδιάμεση διαδικασία ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων, που με σύνεση είχαν προβλέψει οι συντάκτες του ΚΠΔ με το βασικό επιχείρημα ότι προλαμβάνει «πολλάκις την εσπευσμένην εισαγωγήν ανυποστάτων κατηγοριών εις το ακροατήριον» (βλ. Διάγραμμα ΣΚΠΔ, σ. 280).

Ελάχιστα χρειάζεται να παρατηρηθεί πως η επιλογή αυτή μπορεί μεν πραγματικά να επιταχύνει την παραπομπή στο ακροατήριο, όμως, εκτός από την αποστέρηση θεμελιωδών υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου (ιδίως ακρόασης, δίκαιης δίκης), επιβαρύνει τα ακροατήρια με σωρεία υποθέσεων, ενώ ανακύπτει και ο κίνδυνος εισαγωγής στα ακροατήρια υποθέσεων χωρίς την προηγούμενη αναγκαία συγκέντρωση του αποδεικτικού υλικού, ώστε να εμφανίζονται κενά και έτσι να καθυστερεί η περαιτέρω εκδίκασή τους με αναβολές ή με διακοπές ή να διεξάγεται –υπό την πίεση των πραγμάτων- πλημμελώς.

Έτσι, θεωρώ απαραίτητο να επανέλθω, επιχειρώντας να κωδικο-

ποιήσω, με τις αναγκαίες βελτιώσεις, υπό τη μορφή ενός Διαγράμματος ΣΚΠΔ, κυρίως ως προς την Προδικασία (στην οποία ενδεχομένως θα μπορούσε να περιορισθεί σε πρώτη φάση η μεταρρύθμιση- κατά το παράδειγμα της Αυστρίας- λόγω της προφανώς κατεπείγουσας ανάγκης), όσα εδώ και χρόνια επισημαίνω σε σειρά άρθρων.

Καταρχάς, υπενθυμίζω ότι ήδη με το άρθρο 27 παρ. 1 του Ν. 2145/1993 είχε θεσπισθεί η σύσταση ειδικής επιτροπής για τη «σύνταξη» Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Ο λόγος για τον οποίο γίνεται ρητή αναφορά σε «σύνταξη» εξαρχής ενός νέου Κώδικα και όχι σε απλή Αναθεώρηση οφείλεται στην παρατήρηση (βλ. *Α. Καρράς*, Η μεταρρύθμιση του ποινικού δικονομικού συστήματος, Υπεράσπιση, 1991, 1043 επ.) πως και ο ισχύων Κώδικας δεν αποτελεί στην πραγματικότητα νέο Κώδικα, αλλά απλή Αναθεώρηση της παλαιάς Ποινικής Δικονομίας του 1834, σύμφωνα άλλωστε και με τις ρητές οδηγίες του Ν. 4937/1931.

Και εδώ, βέβαια, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι και η προϊσχύουσα Ποινική Δικονομία του 1834 κατά βάση στηρίχθηκε στη Γαλλική Ποινική Δικονομία του 1811, αφού, όπως φαίνεται, αυτή υπήρξε το πρότυπο του συντάκτη της Μάουρερ, αν και σε πολλά σημεία βελτιώθηκε από αυτόν με πρωτότυπες ρυθμίσεις (βλ. *Ν. Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, 4^η έκδοση, σ. 45).

Εξάλλου, στην τελική διαμόρφωση του Σχεδίου ΚΠΔ σημαντική υπήρξε η επιρροή της Ιταλικής Ποινικής Δικονομίας των ετών 1913 και κυρίως του 1930, όπως προκύπτει από τις σχετικές επισημάνσεις της Αιτιολογικής Έκθεσης ΣΚΠΔ (βλ. και παραπομπές σε αρκετά συναφή άρθρα από τον *Α. Μπουρόπουλο*, Ερμηνεία του ΚΠΔ, 2^η έκδοση, που αποτέλεσε κεντρικό πρόσωπο του αναθεωρητικού εγχειρήματος), στις οποίες επισημαίνεται η αντίστοιχη καταγωγή σειράς σχετικών διατάξεων (όπως π.χ. 32 παρ. 4 από 76, 55 παρ. 2 από 16, 58 παρ. 1 από 18, 153 από 161 και 140, εν γένει ο θεσμός των τεχνικών συμβούλων).

Ωστόσο, όπως σωστά παρατηρείται, και ο ισχύων ΚΠΔ παρουσιάζει σοβαρά ελαττώματα, που επιτάθηκαν ακόμα περισσότερο με τη μεταγενέστερη θέσπιση σειράς νομοθετημάτων, κυρίως με την επίκληση της επιτάχυνσης της διαδικασίας, εις βάρος όμως συνήθως των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου (βλ. και *Ν. Ανδρουλάκη*, ό.α., 46 επ.).

Με βάση, λοιπόν, αυτή την ορθή αφετηρία είχε προταθεί η ως άνω διάταξη του Ν. 2145/1993, λαμβανομένου όμως παράλληλα υπόψη ότι θα εφαρμοζόταν η διαδικασία που είχε ακολουθηθεί κατά την «Αναθεώρηση» του ισχύοντος ΚΠΔ.

Δηλαδή, τότε, η ορισθείσα (τριμελής) Συντακτική Επιτροπή συνέταξε αρχικά ένα Διάγραμμα του Σχεδίου ΚΠΔ, το οποίο δόθηκε για διαβούλευση στον νομικό κόσμο της Χώρας και εν συνεχεία ακολούθησε η σύνταξη του Σχεδίου από μια διευρυμένη(επταμελής) Επιτροπή, που έλαβε υπόψη και τις παρατηρήσεις, που είχαν διατυπωθεί, καθώς και τις λύσεις που δόθηκαν στις έντονες διαφωνίες των μελών των Επιτροπών σε ζητήματα που ακόμα και σήμερα μάς απασχολούν.

Όμως, ατυχώς, το Υπουργείο Δικαιοσύνης επέλεξε τον διορισμό μιας επταμελούς Συντακτικής Επιτροπής, η οποία, το έτος 1995- χωρίς να έχει προηγηθεί μια παρόμοια διαδικασία- παρουσίασε το Σχέδιο ενός «νέου» ΚΠΔ. Ωστόσο, το ως άνω Σχέδιο, κατ' ουσία, περιοριζόταν σε μια αναθεώρηση του ισχύοντος ΚΠΔ - με ορισμένες εύστοχες, αλλά και αρκετές ανεπιτυχείς- τροποποιήσεις (βλ. σχετικά Α. Καρρά, Βασικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ΠΧρ 1995, 1027 επ.), που όμως δεν είχε περαιτέρω εξέλιξη.

Μετέπειτα, το Υπουργείο Δικαιοσύνης επί σειρά ετών προέβαινε στη σύσταση αντίστοιχων «Συντακτικών» Επιτροπών που δεν ολοκλήρωναν για διάφορους λόγους (ιδίως εξαιτίας των ιδιαίτερα πολυμελών συνθέσεων) το έργο τους, με την ίδια ωστόσο εσφαλμένη κατεύθυνση, δηλαδή της απλής αναθεώρησης του ισχύοντος ΚΠΔ. Μόνο, επί προεδρίας του αείμνηστου Ευάγγελου Κρουσταλάκη, η Επιτροπή είχε ξεκινήσει το έργο της με την κατάστρωση βασικών αρχών.

Σχετικά πρόσφατα παρουσιάσθηκε ένα «νέο» Σχέδιο ΚΠΔ, που ωστόσο και αυτό αποτελεί, σε μεγάλο ποσοστό, απλή επανάληψη των διατάξεων του ισχύοντος Κώδικα, ενώ, μετά την τελευταία κυβερνητική μεταβολή, ανακοινώθηκε η συγκρότηση μιας νέας Επιτροπής, χωρίς μέχρι σήμερα να έχει εμφανισθεί και δοθεί σε διαβούλευση – ως ελπίζουμε χρονικά επαρκή- κάποιο νέο» Σχέδιο.

Θεωρώ αναγκαίο, ευθύς αμέσως, να επισημάνω ότι – κατά τη γνώμη μου- τόσο το Σχέδιο του 1995 όσο και το πρόσφατο – παρά τις κα-

ταρχήν αξιέπαινες προσπάθειες των μελών των οικείων επιτροπών-εξακολουθούν να μην καλύπτουν τη βασική ανάγκη για τη «σύνταξη» ενός πραγματικά νέου Κώδικα, αλλά περιορίζονται σε μια απλή αναθεώρηση ορισμένων διατάξεων του ισχύοντος.

Έτσι, όμως, δεν αντιμετωπίζονται τα θεμελιώδη ζητήματα, τα οποία είχαν ήδη απασχολήσει και τις επιτροπές «σύνταξης» του ισχύοντος Κώδικα και έχουν εν τω μεταξύ καταστεί περισσότερο επίκαιρα, σε συνδυασμό με τις νεότερες εξελίξεις, με έμφαση-όπως ήδη επισήμανα-στην εναρμόνιση με τις διατάξεις της ΕΣΔΑ (με βάση και τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ) και του ΔΣΑΠΔ.

Εξάλλου, θα πρέπει να τονισθεί πως η βασική μεταρρύθμιση, που είναι αναγκαία, οφείλει να ακολουθήσει τη σύγχρονη επιστημονική τάση προς την κατεύθυνση του κατηγορητικού συστήματος ή της κατηγορητικής δίκης (βλ. και Χ. Δέδε, Ποινική Δικονομία, 10^η έκδοση, σ. 47, με περαιτέρω παραπομπές στην αλλοδαπή βιβλιογραφία), ιδίως στο στάδιο της Προδικασίας, η οποία ενισχύεται αποφασιστικά από τις συναφείς ρυθμίσεις αλλοδαπών δικονομικών συστημάτων, όπως π.χ. της Αυστρίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Νορβηγίας.

Στο σημείο αυτό, χρειάζεται να υπενθυμισθεί ότι ο ισχύων ΚΠΔ καθιερώνει ένα μικτό δικονομικό σύστημα, το οποίο διαμορφώνεται με την αποδοχή στη μεν προδικασία βασικών αρχών της εξεταστικής δίκης (όπως κυρίως η συγκέντρωση του αποδεικτικού υλικού στα πιο σοβαρά εγκλήματα από τακτικούς δικαστές, καθώς και η περιορισμένη αντιδικία), ενώ στην κύρια διαδικασία στο ακροατήριο των θεμελιωδών αρχών της κατηγορητικής δίκης (που νοθεύεται, όμως, με την παρεχόμενη λειτουργική αρμοδιότητα στον διευθύνοντα τη συζήτηση να εξετάζει τους μάρτυρες, τους κατηγορουμένους και τους αστικώς υπευθύνους, η οποία φαίνεται πως οδηγεί στη προβληματική -από πλευράς τήρησης της αμεροληψίας- ανάγκη της προηγούμενης ενημέρωσης του δικαστή που θα δικάσει την υπόθεση).

Επομένως, όπως γίνεται φανερό, προς την ορθή αυτή κατεύθυνση θα πρέπει να κινηθεί οποιαδήποτε μεταρρυθμιστική νομοθετική αλλαγή, ώστε να αποφύγουμε το ενδεχόμενο, υπό την πίεση της άμεσης θέσπισης ενός νέου (δήθεν) Κώδικα, να παγιδευθούμε σε ένα δικαιο-

κρατικά ελλειμματικό -ενόψει του ότι καταργεί ή περιορίζει ασφυκτικά τα δικαιώματα των διαδίκων και ιδίως του κατηγορουμένου- και πρακτικά απρόσφορο νομοθετικό καθεστώς-, αφού δεν αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά ούτε και η επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας.

Αυτό, όμως, σημαίνει ότι και η αντίστοιχη μεταρρυθμιστική διαδικασία, οφείλει να πραγματοποιηθεί με άνεση χρόνου, ώστε να προηγηθεί η σύνταξη ενός αρχικού Διαγράμματος Σχεδίου ΚΠΔ, στο οποίο να εξετάζονται και αντιμετωπίζονται τα ουσιώδη- και σε μεγάλο βαθμό προβληματικά- ζητήματα, που απασχολούν την επιστήμη και τη νομολογία, ώστε μετά από ένα ευρύτερο Διάλογο, να ακολουθήσει η σύνταξη του τελικού Σχεδίου ΚΠΔ.

Ακριβώς, οι ανωτέρω σκέψεις με οδήγησαν στις κατωτέρω προτάσεις μου, κατά βάση σύμφωνα με όσες έχω ήδη διατυπώσει κατά καιρούς, παράλληλα όμως και με διορθωτική τους επεξεργασία, ενόψει της συνεχώς διαπιστούμενης ανάγκης των πραγμάτων, αφού οι συνθήκες απονομής της ποινικής δικαιοσύνης- τόσο από πλευράς καθυστέρησης όσο και δικαιοσύνης- έχουν καταστεί αληθινά αφόρητες. Έτσι, λοιπόν, αυτές είναι προσανατολισμένες προς την κατεύθυνση αυτή, επιδιώκοντας την επιτάχυνση της διαδικασίας με τον δραστικό περιορισμό του αριθμού των υποθέσεων που παραπέμπονται στη διαδικασία στο ακροατήριο, χωρίς βέβαια να μειώνεται η αποτελεσματική δίωξη της εγκληματικότητας.

Αναγνωρίζω, όμως, ότι οι προτάσεις αυτές ανατρέπουν- κυρίως όσον αφορά στην Προδικασία- την ισχύουσα ρύθμιση, αφού ενισχύεται η εισαγγελική λειτουργική αρμοδιότητα και περιορίζεται στα αναγκαία όρια η δικαστική παρεμβολή, κυρίως σε επίπεδο προσβολής των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, καθώς και του ελέγχου της παραπομπής στο ακροατήριο(βλ. περισσότερα αμέσως κατωτέρω).

B.

Η ΠΡΟΔΙΚΑΣΙΑ

Έχει, νομίζω, πλέον καταστεί γενικότερα αποδεκτή η θέση ότι θα πρέπει οι εισαγγελικοί λειτουργοί να αποκτήσουν ευρύτερη λειτουργική αρμοδιότητα ως προς την κίνηση της ποινικής διαδικασίας και ιδίως

προς την κατεύθυνση της αρχειοθέτησης ή της δυνατότητας αποχής ή αναστολής, καθώς και ως προς την αποστολή εν γένει της συγκέντρωσης των αναγκαίων αποδείξεων σε όλα τα εγκλήματα, δηλαδή της ανάκρισης, προκειμένου να αποφασισθεί, αν θα πρέπει να κινηθεί η περαιτέρω ποινική διαδικασία (βλ. σχετικά σε Πορίσματα του 11^{ου} Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, ΠΧρ 2011, 638 επ. και αναλυτική δικαιολόγηση σε Καρρά, ΠΧρ 2012, 401 επ., πρβλ. και συναφείς ρυθμίσεις αλλοδαπών νομοθεσιών σε Γ. Κάβουρα, Θεμελιώδης μεταρρύθμιση της προδικασίας στον Αυστριακό Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ΠΛογ Ζ, 503 επ., Θ. Δαλακούρα, Ο νέος Ιταλικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Υπεράσπιση, 1993, 475 επ.).

Είναι προφανές πως με την ως άνω ρύθμιση ενισχύεται καθοριστικά το σύστημα της κατηγορητικής δίκης, έναντι εκείνου της εξεταστικής δίκης, αφού ακριβώς έργο της κατηγορίας είναι η στήριξή της με τις αναγκαίες αποδείξεις.

Ωστόσο, διατυπώνεται και η άποψη της ενίσχυσης των τακτικών ανακριτών κατά την κύρια ανάκριση (βλ. π.χ. Μηνούδη, ΠοινΔικ 2014, 300 επ.), που όμως δεν νομίζω πως μπορεί να επιταχύνει τη διαδικασία, έστω και αν οργανωθεί πιο συστηματικά η δικαστική ανάκριση, ενώ, κυρίως, παραμένει το πρόβλημα της νόθευσης της κατηγορητικής μορφής της ποινικής δίκης.

Ενόψει, λοιπόν, και της ως άνω παραδοχής, σε συνδυασμό και με άλλες συναφείς ρυθμίσεις προς την ίδια κατεύθυνση, η προδικασία της ποινικής δίκης μπορεί να λάβει την ακόλουθη μορφή:

α. Στις περιπτώσεις που κρίνεται εξ αρχής ότι η μήνυση ή έγκληση ή αναφορά ή ανακοίνωση ή αναγγελία ή έκθεση ή είδηση δεν στηρίζεται στον νόμο ή είναι προφανώς αβάσιμη στην ουσία της ή ανεπίδεκτη δικαστικής εκτίμησης ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών, τη θέτει στο αρχείο με αιτιολογημένη Διάταξή του, ενώ θα είναι δυνατή η εκ νέου εξέτασή της, εφόσον προκύψουν μεταγενέστερα ή άγνωστα στοιχεία, τα οποία να τη δικαιολογούν.

Στο πλαίσιο αυτής της αποστολής θα μπορούσε να προβλεφθεί και η ευρεία δυνατότητα αρχειοθέτησης των υποθέσεων - είτε αμέσως είτε ύστερα από σχετική έρευνα - σε περιπτώσεις πλημμελημάτων, εφόσον

κρίνεται ότι η περαιτέρω απασχόληση του μηχανισμού της ποινικής δίκης δεν είναι αναγκαία με βάση τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέσθηκε η πράξη και της όλης προσωπικότητας του φερόμενου ως δράστη (πρβλ. άρθρο 45 Α ΚΠΔ, *Κατραλή*, ΠΧρ ΚΣΤ/ 97 επ., καθώς και && 153 επ. της Γερμανικής Ποινικής Δικονομίας).

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις – ως απάντηση σε εκείνους που δυσπιστούν (κατά τη γνώμη μου αδικαιολόγητα) σε μια τέτοια εισαγγελική «ελευθεριότητα» ή ενδεχομένως θέτουν και ζήτημα συνταγματικότητας- θα ήταν σκόπιμο να προβλέπεται ο δικαστικός της έλεγχος αυτεπαγγέλτως- αλλά και με δυνατότητα προσφυγής του φερόμενου ως θύματος από την οικεία εγκληματική πράξη- από πρόεδρο πρωτοδικών και αν αυτός ελλείπει από πρωτοδίκη με πολυετή υπηρεσία.

Ωστόσο, η δυνατότητα επανεξέτασης, εφόσον προκύπτουν μεταγενέστερα ή άγνωστα στοιχεία, θα δικαιολογούσε την πιο τολμηρή προσέγγιση -τουλάχιστον στα πλημμελήματα- να παραλείπεται και ο αυτεπάγγελτος δικαστικός έλεγχος, ώστε να επιτυγχάνεται η ακόμα μεγαλύτερη αποσυμφόρηση του δικαστικού μηχανισμού. Πάντως, αναμφίβολα, θα πρέπει να δίνεται το δικαίωμα προσφυγής σε δικαστικό έλεγχο στο πρόσωπο που φέρεται πως είναι θύμα από την αξιόποινη πράξη, αν έχει υποβάλλει έγκληση, οπότε και θα πρέπει να έχει ενημερωθεί με επίδοση της εισαγγελικής Διάταξης για αρχειοθέτηση.

Ωστόσο, στα πλημμελήματα, που κρίνεται από τον εισαγγελέα πλημμελειοδικών ότι προκύπτουν επαρκείς υπόνοιες για την απευθείας παραπομπή του κατηγορουμένου προσώπου στο ακροατήριο-κυρίως όταν έχει λάβει χώρα αυτεπάγγελτη - συνήθως αστυνομική- έρευνα (δηλαδή αν από την καθυστέρηση απειλείται άμεσος κίνδυνος από την αναβολή ή πρόκειται για αυτόφωρο πλημμέλημα), ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών μπορεί να εκδίδει παραπεμπτική Διάταξη, ασφαλώς με ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, εναντίον της οποίας θα πρέπει να δίνεται δικαίωμα προσφυγής σε δικαστή πρόεδρο πρωτοδικών και, αν αυτός ελλείπει, σε πρωτοδίκη με πολυετή υπηρεσία.

Πάντως, θεωρώ ότι δεν θα πρέπει να επιτρέπεται η παραπομπή στο ακροατήριο με απευθείας κλήση χωρίς οποιαδήποτε προηγούμενη εξέταση της κατηγορίας και κυρίως χωρίς να έχει δοθεί στο κατηγορού-

μενο πρόσωπο η δυνατότητα παροχής εξηγήσεων με τον διορισμό συνηγόρου, πρότασης μαρτύρων και προσκόμισης αποδεικτικών στοιχείων προς αντίκρουση της κατηγορίας σε εύλογη προθεσμία.

Ωστόσο, μπορεί να επιτρέπεται η απευθείας παραπομπή στο ακροατήριο, χωρίς δυνατότητα προσφυγής, στα πταίσματα και –με επιφυλάξεις- στα πλημμελήματα που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης έως ένα έτος.

β. Εξάλλου, κατά τη συλλογή των αναγκαίων αποδεικτικών στοιχείων, που κρίνεται ότι θα πρέπει να διεξαχθεί, τα εισαγγελικά όργανα θα πρέπει να έχουν και τη δυνατότητα να ενεργούν όλες τις ανακριτικές πράξεις, εκτός φυσικά από εκείνες, που το Σύνταγμα (βλ. π.χ. άρθρα 6 και 19 παρ. 1) επιφυλάσσουν στους τακτικούς δικαστές, στις οποίες ο εισαγγελέας θα πρέπει να απευθύνεται με ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένα πρότασή του στον αρμόδιο τακτικό δικαστή, που θα ορίζεται ως επόπτης της ανάκρισης(βλ. σχετικά αμέσως κατωτέρω).

Ειδική, βέβαια, και εμπειριστατωμένη αιτιολογία οφείλουν να περιέχουν και οι λοιπές εισαγγελικές παραγγελίες ενεργειών ανακριτικών πράξεων.

Επομένως, είναι προφανές ότι δεν επιτρέπονται οι συνήθεις στερεότυπες διατυπώσεις, με τις οποίες – και μάλιστα ενδεχομένως με έντυπα υποδείγματα- επιχειρείται να δικαιολογηθεί η ενεργούμενη ανακριτική πράξη, αλλά να γίνεται σαφής επίκληση των συγκεκριμένων περιστατικών που θεμελιώνουν την ανάγκη ενέργειάς της, με βάση την αρχή της αναλογικότητας υπό ευρεία έννοια, όπως αυτή εξειδικεύεται με τις αρχές της προσφορότητας (καταλληλότητας), αναγκαιότητας και αναλογικότητας υπό στενή έννοια. Διαφορετικά, θα πρέπει να ορίζεται ρητά ότι η διατασσόμενη πράξη είναι άκυρη και εκείνος που τη διέταξε διαπράττει σοβαρό πειθαρχικό παράπτωμα.

γ. Η αμέσως ανωτέρω παραδοχή οδηγεί στην επόμενη πρόταση, δηλαδή στον ορισμό ενός τακτικού δικαστή-επόπτη της εν γένει εισαγγελικής δράσης κατά τη συγκέντρωση του αποδεικτικού υλικού με έμφαση στην ενέργεια των ανακριτικών πράξεων που προσβάλλουν ατομικά δικαιώματα (πιο γνωστά ως μέτρων δικονομικού καταναγκασμού), εκτός από τις αναφερθείσες ήδη πράξεις που διατάσσονται πάντοτε

από δικαστή (π.χ. προσωρινή κράτηση, αποδέσμευση από το απόρρητο), καθώς και της επίλυσης των ενδεχόμενων προσφυγών όσων φέρονται ότι προσβάλλονται από τις ως άνω ενέργειες. Και εδώ βέβαια, το όργανο αυτό – λαμβανομένης υπόψη της σοβαρότητας της αποστολής του- πρέπει να έχει τον βαθμό προέδρου πρωτοδικών ή -αν ελλείπει- πρωτοδίκη με πολυετή προϋπηρεσία, ενώ σε περιπτώσεις κακουργημάτων, που η διαλεύκανσή τους εμφανίζει δυσχέρειες, όπως π.χ. οικονομικών εγκλημάτων και ιδίως κατά του Δημοσίου, να έχει τον βαθμό εφέτη, όπως προβλέπεται σε ορισμένες περιπτώσεις και στο ισχύον δίκαιο (βλ. έτσι άρθρο 29 ΚΠΔ).

Είναι, ασφαλώς, ευνόητο πως ο ορισμός τακτικού δικαστή-επόπτη είναι απαραίτητος κατά κανόνα στα κακουργήματα και κατ' εξαίρεση σε ορισμένα σοβαρά πλημμελήματα, στα οποία προκύπτει ανάγκη επιβολής μέτρων προσβολής των ατομικών ελευθεριών, όπως π.χ. ανθρωποκτονία από αμέλεια κατά συρροή ή όταν τιμωρείται με ποινή τουλάχιστον τριών μηνών.

δ. Ειδικότερα, ο τακτικός δικαστής-επόπτης θα έχει την ως άνω δυνατότητα να διατάσσει την προσωρινή κράτηση του συγκεκριμένου ατόμου, εναντίον του οποίου φέρεται πως έχουν συγκεντρωθεί σοβαρές υπόνοιες ενοχής του για την τέλεση της φερόμενης ως τελεσθείσας αξιόποινης πράξης, ύστερα από πρόταση του αρμόδιου εισαγγελικού λειτουργού, όπως επίσης και να ελέγχει εν συνεχεία τη διάρκειά της, σύμφωνα με όσα θα ορίζονται με βάση και τις αντίστοιχες προβλέψεις του άρθρου 6 Συντάγματος.

Η σοβαρότητα της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας – που θα πρέπει βέβαια να επιτρέπεται, μόνο, αφού ληφθεί η απολογία του συγκεκριμένου ατόμου- σε συνδυασμό με το γεγονός ότι αυτή κρίνεται σε ένα χρονικό σημείο που κατά κανόνα το αποδεικτικό υλικό της δικογραφίας στηρίζεται κυρίως σε εκείνο που έχει προσκομισθεί από την πλευρά της κατηγορίας (καταγγελία, έγγραφα και καταθέσεις μαρτύρων), καθιστά πιο έντονη την αντίθεση με το τεκμήριο της αθωότητας, ώστε παρίσταται εδώ η ανάγκη να παρατηρηθούν τα εξής:

Το ως άνω μέτρο δικονομικού καταναγκασμού ή ορθότερα προσβολής της ατομικής ελευθερίας θα πρέπει να διατάσσεται μόνο σε εξαιρε-

τικές περιπτώσεις και εφόσον συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις που να δικαιολογούν πραγματικά την επιβολή του, ώστε να συνιστά ουσιαστικά το έσχατο δικονομικό μέσο. Μάλιστα, αφού, πλέον, είναι δυνατή η επιβολή του μέτρου της ηλεκτρονικής επιτήρησης, που σε πολύ μεγάλο βαθμό εξασφαλίζει της αποτροπή των βασικών κινδύνων, δηλαδή του κινδύνου φυγής, του κινδύνου παρεμπόδισης του έργου της ανάκρισης και του κινδύνου τέλεσης νέων εγκλημάτων, η προσωρινή κράτηση θα μπορεί να διατάσσεται σε εξαιρετικά περιορισμένες περιπτώσεις διάπραξης σοβαρών κακουργημάτων, η επιλογή των οποίων οφείλει να γίνεται με ιδιαίτερη φειδώ από τον νομοθέτη, αλλά και με ουσιαστική-και όχι προσχηματική- ειδική και εμπειριστατωμένη δικαστική αιτιολογία, από την οποία να προκύπτει η ανάγκη επιβολής στη συγκεκριμένη περίπτωση προσωρινής κράτησης έναντι της ηλεκτρονικής επιτήρησης ή ακόμα περισσότερο της επιβολής άλλων περιοριστικών όρων.

ε. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να επισημανθεί η ανάγκη ίδρυσης σε όλες τις εισαγγελίες πρωτοδικών της Χώρας της Υπηρεσίας Δικαστικής Αστυνομίας, όπως ορθώς έχει προβλεφθεί με το άρθρο 36 του Ν. 2145/1993, χωρίς ωστόσο μέχρι σήμερα να έχει εκδοθεί το σχετικό Π.Δ. (βλ. και Πόρισμα της Εταιρίας Δικαστικών Μελετών, στον τόμο Συμβολές, σ. 211 επ.)

στ. Κατά την άποψή μου, είναι πλέον καιρός να κατοχυρωθεί ευθέως το δικαίωμα εκείνου που φέρεται ότι προσβάλλεται αμέσως και προσωπικώς από την εγκληματική πράξη να συμμετέχει στην ποινική δίκη ως διάδικος, με απλή δήλωσή του, προκειμένου να υποστηρίξει την κατηγορία μόνο, ανεξάρτητα από τις αξιώσεις αποζημίωσης ή αποκατάστασης ή χρηματικής ικανοποίησης που θα πρέπει να εκδικάζονται από τον φυσικό τους πολιτικό δικαστή. Ασφαλώς, με αυτή την ιδιότητα θα έχει όλα τα δικαιώματα, ώστε να τηρείται η αρχή «της ισότητας των όπλων», εκτός από εκείνα που από τη φύση του πράγματος «προσθήκουν» στον κατηγορούμενο, όπως π.χ. το δικαίωμα «της τελευταίας λέξης».

Στο πλαίσιο αυτό, εξάλλου, θα πρέπει να αντιμετωπισθεί η διχογνωμία, για το αν μπορεί να επιτρέπεται η συμμετοχή στην ποινική δι-

αδικασία ανάλογα με τη διάκριση των εγκλημάτων με βάση το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό, δηλαδή σε εκείνα που προσβάλλουν ατομικά έννομα αγαθά και σε όσα προσβάλλουν έννομα αγαθά του κοινωνικού συνόλου, υπέρ της παραδοχής πως και στα τελευταία κατά κανόνα, παράλληλα με την προσβολή του κοινωνικού συνόλου, προσβάλλεται και ο απλός κοινωνός αμέσως ως μέλος του κοινωνικού συνόλου (όπως π.χ. σε εγκλήματα προσβολής του Πολιτεύματος ή προδοσίας της Χώρας), ώστε πρέπει να τού δίνεται δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας.

ζ. Από την άλλη όμως πλευρά είναι και καιρός να αποβάλλουμε από την ποινική διαδικασία τον «αστικώς υπεύθυνο», ένα πρόσωπο δηλαδή που δεν αρμόζει σε αυτή, αφού συνδέεται με τη διαδικασία εκδίκασης των αστικών διαφορών, κατά την οποία ασφαλώς επιτυγχάνεται η ορθότερη εξέταση της οικείας διαφοράς.

η. Κατά τη διαδικασία της συγκέντρωσης των αποδείξεων ανακύπτει το ζήτημα της κλήτευσης των διαδίκων, προκειμένου να παραστούν στις συγκεκριμένες ανακριτικές πράξεις.

Εδώ, βέβαια, η ισχύουσα ρύθμιση παρέχει σε αυτούς το δικαίωμα να παρίστανται με συνήγορο σε κάθε ανακριτική πράξη, με εξαίρεση την εξέταση των μαρτύρων και των κατηγορουμένων (άρθρο 97 παρ. 1 ΚΠΔ), ενώ προβλέπει ότι στην κύρια ανάκριση ο ανακριτής, αν θεωρεί πιθανώς αδύνατη την εμφάνιση κάποιου μάρτυρα στο ακροατήριο, οφείλει να καλέσει τους διαδίκους ή τους συνηγόρους τους να παραστούν στην ένορκη εξέταση του μάρτυρα (άρθρο 219, παρ. 2, εδ. α ΚΠοινΔ).

Η ως άνω ρύθμιση είχε προκαλέσει έντονη αντιπαράθεση κατά τη διάρκεια των εργασιών της αναθεωρητικής επιτροπής του Σ.Κ.Π.Δ. (βλ. αναλυτικά Α. Καρρά, ΠΛογ 2009, 187 επ.), ενώ στην πρακτική δεν φαίνεται να έχει βρει ανταπόκριση από τους ανακριτές, ακόμα και σε περιπτώσεις που η πιθανότητα αδυναμίας μελλοντικής εμφάνισης είναι προφανής λόγω π.χ. μεγάλης ηλικίας, βαριάς ασθένειας ή μόνιμης κατοικίας στο εξωτερικό. Έτσι, προκύπτει σοβαρή αποδεικτική αδυναμία στη διαδικασία στο ακροατήριο εξαιτίας της μη εμφάνισης του μάρτυρα, που δεν έχει εξετασθεί κατ' αντιδικία και ιδίως χωρίς την παρουσία του

κατηγορουμένου, ενόψει των διατάξεων των άρθρων 6, παρ. 3, περ. δ' της ΕΣΔΑ και 14, παρ.3, περ. ε' του ΔΣΑΠΔ, που κατοχυρώνουν το δικαίωμα κάθε κατηγορούμενου προσώπου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας.

Η προβλεπόμενη από το άρθρο 365 ΚΠΔ ανάγνωση των ένορκων καταθέσεων της προδικασίας προφανώς έρχεται σε αντίθεση με τις ως άνω διατάξεις, ώστε να προκαλείται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας κατά το άρθρο 171 αρ. 1 δ' ΚΠΔ, αν ο κατηγορούμενος εναντιώνεται σε μια τέτοια ανάγνωση.

Λαμβανόμενης υπόψη και της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ και του κινδύνου ακύρωσης της διαδικασίας είναι σωστό να προβλέπεται η κλήτευση του υπόπτου ή κατηγορουμένου ή του συνηγόρου του στις εξετάσεις των μαρτύρων κατηγορίας, ώστε να είναι επιτρεπτή η ανάγνωση της κατάθεσης.

Σε αντίθετη περίπτωση η ανάγνωση θα πρέπει να επιτρέπεται μόνο, αν ένας τέτοιος μάρτυρας έχει αποβιώσει ή είναι βαριά ασθενής ή κατοικεί μόνιμα στο εξωτερικό, με την απαραίτητη διευκρίνηση ότι αυτή μόνη της δεν θα είναι αρκετή για την καταδίκη του κατηγορουμένου.

Άλλωστε, μια τέτοια ρύθμιση, είναι απαραίτητη και για την πιο ορθή εκτίμηση της ανάγκης επιβολής προσωρινής κράτησης ή περιοριστικών όρων, που γίνεται αμέσως μετά την απολογία του κατηγορουμένου και η οποία βασίζεται κατά κανόνα- όπως ήδη επισημάνθηκε- στα επιβαρυντικά γι' αυτόν στοιχεία που καταθέτουν οι μάρτυρες κατηγορίας, χωρίς τη δυνατότητα αντίκρουσής τους με υποβολή σχετικών ερωτήσεων από τον ίδιο ή (και) τον συνήγορό του, ώστε είναι προφανής η μονομέρεια του αντίστοιχου αποδεικτικού υλικού.

Θ. Εξάλλου, θα πρέπει πλέον να καταργηθεί η διάκριση των ακυροτήτων σε απόλυτες και σχετικές- ενόψει της παρατηρούμενης καταστρατήγησής της, εξαιτίας και της ασαφούς διατύπωσης των αντίστοιχων διατάξεων- ενώ θα ήταν περισσότερο χρηστική μια γενική διάταξη, σύμφωνα με την οποία συνεπάγεται ακυρότητα κάθε παράβαση διάταξης που ρυθμίζει τη διαδικασία σε κάθε στάδιο, κυρίως αν αυτή αφορά στην υπεράσπιση του κατηγορούμενου και στην άσκηση των δικαιωμάτων, που του παρέχονται από τον νόμο, την ΕΣΔΑ και το ΔΣΑΠΔ.

ι. Με βάση, όσα ήδη εκτέθηκαν, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται και το ζήτημα της παραπομπής ή όχι στο ακροατήριο του κατηγορούμενου προσώπου, μετά την ολοκλήρωση της συγκέντρωσης του αποδεικτικού υλικού.

αα. Συγκεκριμένα, αν η κατηγορία αφορά πλημμέλημα και ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών κρίνει ότι δεν ανακύπτουν καθόλου ή έστω επαρκείς υπόνοιες για την παραπομπή του κατηγορουμένου προσώπου στο ακροατήριο, τότε εκδίδει απαλλακτική Διάταξη, την οποία όμως υποβάλλει στον εισαγγελέα εφετών, ο οποίος είτε την αποδέχεται, οπότε η υπόθεση τίθεται στο αρχείο, είτε σχηματίζει αντίθετη κρίση, οπότε παραπέμπει την υπόθεση στο ακροατήριο με δική του Διάταξη, η οποία θα πρέπει να περιέχει ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία.

Είναι, πάντως, ευνόητο ότι στην περίπτωση της αρχειοθέτησης της κατηγορίας θα ισχύουν και εδώ, όσα ήδη αναφέρθηκαν ανωτέρω, όσον αφορά στη δυνατότητα εκ νέου εξέτασης της υπόθεσης, εφόσον προκύψουν μεταγενέστερα άγνωστα ή νέα στοιχεία, που να δικαιολογούν την επανεξέταση.

Αν, αντιθέτως, ο εισαγγελέας κρίνει ότι ανακύπτουν επαρκείς υπόνοιες, εκδίδει παραπεμπτική Διάταξη, ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη, την οποία υποβάλλει στον ορισθέντα δικαστή-επόπτη, ο οποίος, αν συμφωνεί με αυτήν, εκδίδει Διάταξη, που πρέπει να περιέχει τη δική του ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία, χωρίς να επιτρέπεται η απλή επανάληψη της εισαγγελικής αιτιολογίας, ενώ, αν δεν συμφωνεί, εκδίδει απαλλακτική Διάταξη, ασφαλώς με αντίστοιχη ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία.

ββ. Αν, όμως, η κατηγορία αφορά κακούργημα, τότε η οικεία εισαγγελική Διάταξη είτε έχει παραπεμπτική είτε απαλλακτική πρόταση υποβάλλεται στο συμβούλιο εφετών, που εξετάζει την υπόθεση σε προφορική συζήτηση με την παρουσία του εισαγγελέα εφετών και των διαδίκων και (ή) των συνηγόρων τους, κατά την οποία είναι επιτρεπτή, αν κρίνεται αναγκαία, η εξέταση μαρτύρων και γενικά η προσκόμιση αποδείξεων και εν συνεχεία- αφού ακουστούν ο εισαγγελέας και οι παριστάμενοι διάδικοι, εκδίδεται βούλευμα απαλλακτικό ή παραπεμπτικό ή βούλευμα που παύει οριστικά την κατηγορία ή την κηρύσσει अपαράδε-

κτη, στις περιπτώσεις που προβλέπονται και στον ισχύοντα ΚΠΔ.

Είναι, ασφαλώς, ευνόητο ότι η ανάγκη ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας, εμφανίζεται απαραίτητη, γιατί, εδώ ευρίσκεται ένα ακόμα κρίσιμο σημείο, από το οποίο εξαρτάται ο αριθμός των υποθέσεων, που θα οδηγούνται στο ακροατήριο ή όχι.

Επομένως, αν η αντίστοιχη εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού εξακολουθήσει να γίνεται με κατεύθυνση την παραπομπή, θα συνεχισθεί να παρατηρείται η ιδιαίτερα σοβαρή επιβάρυνση των ακροατηρίων, με αποτέλεσμα εκατοντάδες χιλιάδες υποθέσεις να εκκρεμούν για χρόνια στα δικαστικά γραφεία, αναμένοντας την εκδίκασή τους (βλ. αναλυτικά στοιχεία σε *Α. Καρρά*, *Η Διαδικασία απονομής της ποινικής Δικαιοσύνης: Ένα βήμα μπροστά- Δύο βήματα πίσω*, ΠΧρ 2014, 481 επ.).

Λαμβανομένης, λοιπόν, υπόψη της κρισιμότητας του σημείου αυτού της ποινικής δίκης, αφού εδώ ακριβώς κρίνεται, αν θα σταματήσει η πορεία της ή θα προχωρήσει περαιτέρω στο επόμενο στάδιο της διαδικασίας στο ακροατήριο, θα πρέπει να προστεθούν και τα εξής:

Η ενδεχόμενη απόφαση να μην προχωρήσει η διαδικασία περαιτέρω στο ακροατήριο δεν θα πρέπει να έχει ισχύ απαλλακτικού δεδικασμένου, αν υπάρχουν μεν υπόνοιες, όμως αυτές δεν είναι επαρκείς, οπότε η υπόθεση τίθεται στο αρχείο. Με αυτή την επιλογή- όπως είναι ευνόητο- παραμένει σε εκκρεμότητα η υπόθεση -έως τη συμπλήρωση του χρόνου παραγραφής του οικείου εγκλήματος- ώστε, αν προκύψουν στο μέλλον πρόσθετα στοιχεία, να επιτρέπεται να ανασύρεται η υπόθεση από το αρχείο, προκειμένου να εξετασθεί εκ νέου η παραπομπή της στο ακροατήριο.

Έτσι, αντιμετωπίζεται, κατά την άποψή μου, η ελλοχέουσα επιφύλαξη των δικαστικών λειτουργιών, που φαίνεται ότι τους οδηγεί σε αθρόες παραπομπές στο ακροατήριο, αφού η κρίση για την «επάρκεια» των ενδείξεων (άρθρο 313) στο στάδιο αυτό είναι ιδιαίτερα δυσχερής, ώστε η λύση της παραπομπής να εμφανίζεται προτιμότερη από εκείνη της απαλλαγής.

Εξάλλου, η ως άνω επιλογή αντιμετωπίζει και την επισήμανση του *Ν. Ανδρουλάκη* (βλ. *Αιτιολογία και Αναιρετικός Έλεγχος ως Συστατικά της Ποινικής Απόδειξης*, σ. 98 επ.), που επιχειρεί την επίλυση του δι-

λήμματος με την ενίσχυση των ενδείξεων απαλλαγής, πρόταση, όμως, που φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με το τεκμήριο της αθωότητας.

Επιπλέον, είναι αξιόλογη και η επισήμανση ότι η δυνατότητα έκδοσης απαλλακτικών βουλευμάτων με δύναμη δεδικασμένου και όταν υπάρχουν ενδείξεις, όμως αυτές δεν είναι «αποχρώσεις» ή «επαρκείς», είναι προβληματική, αφού έτσι θεσπίζεται αμετάκλητη απαλλαγή, αν και δεν έλαβε χώρα ακροαματική διαδικασία, που προφανώς παρέχει εγγυήσεις ορθότερης διάγνωσης της υπόθεσης (βλ. *Χρ. Γιώτη*, Δικαστικά Συμβούλια, Μέρος Πρώτον, 1948, σ. 34 επ.).

Επιπλέον και το επιχείρημα ότι δεν είναι εύλογο να διαρκεί επ' άπειρον (;) η αμφιβολία για τη θέση του κατηγορουμένου, αλλά θα πρέπει να καθορίζεται η θέση του δια παραπομπής ή απαλλαγής (βλ. *Ι. Σημαντήρα*, Ποινικόν Δικονομικόν Δίκαιον, σ. 290), που οδήγησε- με τον περιορισμό σε ελάχιστα κακουργήματα - στη σχεδόν ολοσχερή κατάργηση των βουλευμάτων που παύουν προσωρινά τη δίωξη (βλ. άρθρο 309, παρ. 1, περ. γ ΚΠΔ), δεν είναι, φρονώ, αποφασιστικό, αφού η πλημμέλεια του αποδεικτικού υλικού οδηγεί, σε ικανό βαθμό, όπως διαπιστώνεται στη δικαστική πρακτική, στην παραπομπή των κατηγορουμένων στο ακροατήριο και στην εν συνεχεία υπέρμετρη επιβάρυνση των ακροατηρίων ή ενδεχομένως και στη διεξαγωγή μακρόχρονων δικών με αβέβαιο δικαιοκρατικά αποτέλεσμα.

Είναι ευνόητο ότι στην προτεινόμενη προδικασία δεν υπάρχει έως την έκδοση παραπεμπτικής εισαγγελικής Διάταξης- με την οποία κινείται η ποινική δίωξη- κατηγορούμενος, με την έννοια που έχει στο ισχύον νομοθετικό καθεστώς, αλλά μόνο ύποπτος, δηλαδή πρόσωπο στο οποίο αποδίδεται τέλεση αξιόποινης πράξης, που, όμως, προστατεύεται με όλες τις θεσμικές εγγυήσεις του κατηγορουμένου.

Με την προτεινόμενη ρύθμιση αντιμετωπίζεται επιπλέον και το πρόβλημα της ουσιαστικής αποδυνάμωσης του θεσμού των δικαστικών συμβουλίων, αφού η τόσο κρίσιμη παρεμβολή τους στο στάδιο της παραπομπής στο ακροατήριο δυστυχώς έχει ατονήσει -κυρίως εξαιτίας του επικαλούμενου φόρτου απασχόλησης από την πραγματικά υπερβολική αύξηση των υποθέσεων- με την ανεύρεση εσφαλμένων ερμηνευτικών προσεγγίσεων, όπως π.χ. η εξ ολοκλήρου αναφορά των δι-

καστικών συμβουλίων στις οικείες εισαγγελικές προτάσεις «προς αποφυγή περιπτώσεων επαναλήψεων» (!), η οποία όμως ακυρώνει σε μεγάλο βαθμό τον αναγκαίο έλεγχο. Και αυτό επειδή προβλέπεται η διεξαγωγή συζήτησης ενώπιον του συμβουλίου με βάση την αντίστοιχη εισαγγελική Διάταξη, όμως επιβάλλεται η έκδοση βουλεύματος που θα στηρίζεται στην ενώπιόν του συζήτηση και στο ενδεχομένως πρόσθετο αποδεικτικό υλικό, χωρίς όμως δυνατότητα αναφοράς στην αντίστοιχη παραπεμπτική εισαγγελική Διάταξη.

Εδώ, βέβαια, ανακύπτει και το ερώτημα, αν θα πρέπει να χορηγείται στους διαδίκους, δηλαδή στο πρόσωπο που του αποδίδεται η κατηγορία και στο θύμα, ένδικο βοήθημα κατά του αντίστοιχου (παραπεμπτικού ή απαλλακτικού) βουλεύματος του δικαστικού συμβουλίου. Μολονότι, ανακύπτει ζήτημα καθυστέρησης της εκδίκασης της υπόθεσης, ωστόσο φρονώ πως η δικαιοκρατική επιταγή θα πρέπει να υπερισχύσει της επιτάχυνσης, μέσα βέβαια σε ορισμένα όρια

Έτσι, είναι ευνόητο ότι το κατηγορούμενο πρόσωπο θα πρέπει να έχει δικαίωμα να ασκεί αναίρεση κατά του παραπεμπτικού βουλεύματος για εσφαλμένη ερμηνεία ή εφαρμογή ουσιαστικής ή δικονομικής διάταξης, για ακυρότητες της προδικασίας και για έλλειψη ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας.

Εξάλλου, είναι ευνόητο ότι θα πρέπει να παρέχεται και στο φερόμενο ως θύμα αντίστοιχο δικαίωμα αναίρεσης του απαλλακτικού βουλεύματος για τους ίδιους λόγους που αναφέρθηκαν ανωτέρω ως προς τον κατηγορούμενο, αφού και εδώ το ζήτημα της καθυστέρησης σαφώς υποχωρεί έναντι της δικαιοκρατικής επιταγής.

ια. Ενόψει της ιδιάζουσας σημασίας που έχει αποκτήσει τελευταία η «ποινική συνδιαλλαγή» και παρά την έντονη δικαιοκρατική μου επιφύλαξη - που ενισχύεται καθοριστικά και από την παρατηρούμενη επίκληση από τους ενδιαφερομένους ψευδών περιστατικών (που περιβάλλονται έτσι αυθεντία με τη δικαστική επικύρωση της συνδιαλλαγής) σε βάρος άλλων προσώπων, χωρίς να έχει δοθεί σε αυτά η δυνατότητα να υπερασπισθούν τον εαυτό τους- η καταφανής ανάγκη με οδηγεί στην παραδοχή αυτής της δικονομικής δυνατότητας με ιδιαίτερα ωστόσο αυστηρές προϋποθέσεις Συγκεκριμένα:

Καταρχήν η δυνατότητα αυτή θα πρέπει να παρέχεται σε όλα τα εγκλήματα που είτε άμεσα είτε έμμεσα έχουν προσπορίσει στον φερόμενο ως δράστη οικονομικό όφελος. Ο μέχρι τώρα περιορισμός μόνο σε ορισμένα από τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και της περιουσίας είναι φανερό πως δυσχεραίνουν την εφαρμογή της σε μεγάλο βαθμό, αφού η τέλεσή τους συνήθως συνδέεται και με άλλα συναφή εγκλήματα, όπως πλαστογραφίες, ψευδείς βεβαιώσεις, νομιμοποίησης εσόδων κλπ.

Εξάλλου, το αναζητούμενο όφελος θα πρέπει να προσδιορίζεται με βάσιμα αποδεικτικά στοιχεία, ώστε να συνιστά ικανό κίνητρο ανταπόκρισης των υπόπτων αφού ο τυχόν μαξιμαλιστικός προσδιορισμός του, αν μάλιστα δεν έχει επαρκές αποδεικτικό υπόβαθρο, αποτελεί αντικίνητρο, παρά τις φιλόδοξες και θεμιτές ασφαλώς διαθέσεις των εισαγγελικών και δικαστικών λειτουργιών.

Ακόμα, είναι λάθος ο περιορισμός της δυνατότητας συνδιαλλαγής σε ορισμένα στάδια της διαδικασίας, αλλά αντιθέτως θα πρέπει να επιτρέπεται έως και την έκδοση απόφασης του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου, με ανάλογες φυσικά ασφαλιστικές δικλείδες, ώστε να έχει προκύψει πιο συγκεκριμένα το παράνομο όφελος και παράλληλα να καθίσταται πιο ανάγλυφη η απειλούμενη καταδίκη.

Επιπλέον, θα πρέπει να καταβάλλεται ιδιαίτερη προσοχή και επιμέλεια από τους εισαγγελικούς λειτουργούς, προκειμένου να εξακριβώνεται-κατά το δυνατόν- η αλήθεια, όσων πραγματικών περιστατικών υποστηρίζονται από εκείνους που ζητούν τη συνδιαλλαγή, επειδή και εδώ η εύλογη επιθυμία τους ταχύτερης- και ενδεχομένως αποδοτικότερης για το Δημόσιο- απόδοσης δικαιοσύνης, δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο παραπλάνησης.

Εξάλλου, προς αποτροπή του κινδύνου κατάθεσης από τον αιτούμενο την ποινική συνδιαλλαγή ψευδών πραγματικών περιστατικών σε βάρος άλλων προσώπων, προκειμένου να ελαφρύνει τη θέση του, επιβαρύνοντας όμως έτσι αθώους, θα πρέπει να απαγορεύεται μια τέτοια συνδιαλλαγή, ενώ θα μπορούσε να επιτρέπεται και εκείνη η μορφή συνδιαλλαγής, κατά την οποία ναι μεν εκείνος που τη ζητεί αποδέχεται την επιβολή ποινής με τους όρους που ορίζονται, χωρίς ωστόσο πα-

ράλληλα να ομολογεί την ενοχή του, αποκρούοντας όμως την κατηγορία (βλ. για την τελευταία αυτή μορφή της συνδιαλλαγής που επιτρέπεται στις ΗΠΑ σε *Ζαμπίτη*, ΠοινΔικ 2014, 298).

Τέλος, σε κάθε περίπτωση, η όποια συμφωνία μεταξύ κατηγορουμένου και εισαγγελέα θα πρέπει να εγκρίνεται από δικαστή- προκειμένου να μην ανακύπτει πρόβλημα συνταγματικότητας- όχι όμως άκριτα, αλλά με ενδελέχεια.

ιβ. Όπως γίνεται φανερό, από όσα ήδη εκτέθηκαν, προτείνεται ένα απλό στάδιο προδικασίας, με το οποίο επιδιώκεται η ταχύτερη και παράλληλα δικαιότερη- έναντι του ισχύοντος- εξέταση των υποθέσεων, έχοντας τα εξής πλεονεκτήματα:

- Η δυνατότητα των εισαγγελικών λειτουργιών να μην κινούν την ποινική δίωξη είτε αρχικά είτε μετά τη συγκέντρωση των αποδείξεων ή να απέχουν από την κίνησή της ή να την αναστέλλουν, αν εφαρμοσθεί με συνέπεια, δημιουργεί τη βάσιμη ελπίδα πως θα περιορίσει την πλημμυρίδα των υποθέσεων που οδηγούνται στο ακροατήριο, αποτρέποντας παράλληλα και την άστοχη και άδικη ταλαιπωρία των πολιτών.

- Η ανάθεση σε αυτούς της αποστολής της συγκέντρωσης του αποδεικτικού υλικού προσδοκάται ότι θα καταστήσει ταχύτερη τη διεξαγωγή της ανάκρισης έναντι της μακροχρόνιας διάρκειας του ισχύοντος συστήματος κύριας ανάκρισης.

- Η προβλεπόμενη δικαστική παρέμβαση περιορίζεται στα απολύτως- είτε συνταγματικά είτε από τη φύση του πράγματος- αναγκαία όρια, ώστε να μην νοθεύεται διαφορετικά η κατηγορητική μορφή της δίκης.

- Η εξέταση των αντιρρήσεων κατά της παραπομπής στο ακροατήριο στα πλημμελήματα ολοκληρώνεται στο στάδιο της προδικασίας, αντί της άσκησης προσφυγών στο στάδιο της προπαρασκευαστικής διαδικασίας στο ακροατήριο, που προκαλεί σημαντικά δικονομικά προβλήματα, όπως κυρίως τη δυνατότητα – σε περίπτωση αποδοχής της προσφυγής- επιστροφής στο στάδιο της προδικασίας.

- Θα μπορούν πλέον να εκδικάζονται στα ακροατήρια λιγότερες και σοβαρότερες υποθέσεις και, επομένως, με την αναγκαία χρονική άνεση

και προσοχή, ώστε συνολικά το ισοζύγιο να είναι θετικό υπέρ της ταχείας και δίκαιης ποινικής δίκης, που ασφαλώς οφείλει να αποτελεί τον τελικό διπλό στόχο μας.

- Η κατ' αντιμωλία εξέταση των υποθέσεων σε βαθμό κακουργήματος από το συμβούλιο εφετών εξασφαλίζει στους διαδίκους τις μέγιστες δυνατές εγγυήσεις για την πιο ορθή και δίκαιη εκτίμησή τους, ενώ η παρεχόμενη παράλληλα ευχέρεια της αρχειοθέτησης, εφόσον προκύπτουν υπόνοιες, αλλά αυτές δεν είναι επαρκείς για την παραπομπή, διευκολύνει τους δικαστές στην επιλογή τους, ώστε να αποτρέπεται η περαιτέρω επιβάρυνση των ακροατηρίων, χωρίς παράλληλα να απαλλάσσεται αμετάκλητα ο κατηγορούμενος σε μια τέτοια αμφίβολη περίπτωση.

- Ωστόσο, ως ασφαλιστική δικλείδα έναντι ενδεχόμενων νομικών σφαλμάτων, θα πρέπει να δίνεται το δικαίωμα στον εισαγγελέα του ΑΠ να ζητεί την αναίρεση των σχετικών βουλευμάτων, όπως προβλέπεται ανωτέρω και για τους διαδίκους..

Γ.

Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΣΤΟ ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟ

α. Ευθύς αμέσως θα πρέπει να επισημανθεί ότι η πλημμελής κατά κανόνα εφαρμογή των διατάξεων για την προπαρασκευαστική διαδικασία αποτελεί ένα από τους κύριους παράγοντες των καθυστερήσεων, των χρονοβόρων διαδικασιών και, ενδεχομένως, εσφαλμένων δικαστικών κρίσεων. Συγκεκριμένα, ο ισχύων ΚΠΔ αναθέτει την αποστολή αυτή στους εισαγγελείς, που προσδιορίζουν τις δικασίμους και κυρίως τους «ουσιώδεις» μάρτυρες που θα εξετασθούν και τα έγγραφα που αναγνωσθούν (υποχρέωση που δυστυχώς στην πρακτική έχει περιορισθεί σε μια αόριστη παραπομπή συλλήβδην σε όλα τα έγγραφα της οικείας δικογραφίας). Εδώ, όμως, παρατηρείται το εξής παράδοξο φαινόμενο: Ο εισαγγελέας, στον οποίο ανατίθεται το τόσο σοβαρό αυτό έργο, αν και δεν έχει συνήθως- ιδίως στα μεγάλα δικαστήρια- οποιαδήποτε ανάμιξη στη μέχρι τούδε επεξεργασία των υποθέσεων της αντίστοιχης δικασίμου, ωστόσο καλείται να επιλέξει τους «ουσιώδεις» μάρτυρες και τα ανάλογα έγγραφα, ώστε, όπως είναι εύλογο, περιορίζεται

σε μια στοιχειώδη κατ' ανάγκη μελέτη του οικείου φακέλου, με αποτέλεσμα η σχετική επιλογή του να μην καλύπτει - σε αρκετές περιπτώσεις- τα απαιτούμενα στοιχεία για την ουσιαστική διαλεύκανση της υπόθεσης.

Βασικά, η σχετική δυσχέρεια αφορά στην επιλογή των «ουσιωδών» μαρτύρων, αφού πραγματικά μια τέτοια ορθή επιλογή προϋποθέτει ικανή γνώση της υπόθεσης από τον εισαγγελέα, που, όμως, δεν είναι προφανώς εφικτή- στον απαιτούμενο βαθμό- στο στάδιο αυτό της δίκης. Έτσι, κατά την εν συνεχεία διεξαγωγή της κύριας διαδικασίας στο ακροατήριο, να προκύπτει η ανάγκη είτε διακοπής είτε αναβολής της εκδίκασης από το δικαστήριο, που οδηγεί προδήλως στην καθυστέρηση της εκδίκασης, είτε, ακόμα χειρότερα, στην αποδοχή της περαιτέρω –έστω και πλημμελούς-εκδίκασης, προκειμένου να αποφευχθεί η καθυστέρηση, εις βάρος όμως της ορθής και δίκαιης κρίσης της υπόθεσης.

Αν, μάλιστα, ανακύπτει και πρόβλημα παρέλευσης του χρονικού ορίου της προσωρινής κράτησης ή συμπλήρωσης του χρόνου της παραγραφής του εγκλήματος, τότε το δικαστήριο φαίνεται πως αναγκάζεται να δικάζει την υπόθεση με ελλιπή στοιχεία σε βάρος προφανώς της δίκαιης διεξαγωγής της.

Επομένως, η ορθή εδώ ρύθμιση επιβάλλει την ανάθεση κάθε υπόθεσης, αμέσως μετά την παραπομπή της στο ακροατήριο σε ένα εισαγγελέα, ο οποίος να έχει και την αποκλειστική ευθύνη για την περαιτέρω πορεία της, ακόμα, εφόσον αυτό είναι εφικτό, και για την υποστήριξη της κατηγορίας ενώπιον του ακροατηρίου, γιατί μόνο έτσι, η εισαγγελική αρχή θα είναι σε θέση να πραγματώνει την αποστολή της. Κατά συνέπεια, είναι απαραίτητο να καταργηθεί η προβλεπόμενη διαδικασία της κλήρωσης, αφού αυτή δυσχεραίνει την πιο αποτελεσματική λειτουργία της κατηγορητικής δίκης, που απαιτεί την υποστήριξη της κατηγορίας από έναν, όσο γίνεται περισσότερο ενημερωμένο με την υπόθεση, εισαγγελικό λειτουργό. Άλλωστε, η διαδικασία της κλήρωσης είναι αρκετή αναφορικά με τους δικαστές που θα κληθούν να δικάσουν την υπόθεση, αφού αυτοί δεν θα πρέπει να έχουν οποιαδήποτε προηγούμενη γνώση της κατηγορίας, προκειμένου να εξασφαλισθεί η εντε-

λώς ανεπηρέαστη κρίση τους.

β. Σημαντική, φρονώ, συμβολή στην αποτροπή επιβάρυνσης των ακροατηρίων θα προσφέρει η απαγόρευση διεξαγωγής δικών ερήμην των κατηγορουμένων, εφόσον η κλήτευσή τους έχει γίνει με την εντελώς πλασματική επίδοση του άρθρου 156 ΚΠΔ, η οποία προφανώς δεν παρέχει οποιαδήποτε δυνατότητα ενημέρωσης και, επομένως, είναι καταφανώς αντίθετη προς το άρθρο 20 του Συντάγματος και τα άρθρα 6 της ΕΣΔΑ και 14 του ΔΣΑΠΔ, και, επιπλέον, οδηγεί κατά κανόνα σε αιτήσεις ακύρωσης της διαδικασίας, που απαιτούν πρόσθετη απασχόληση του μηχανισμού απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, οπότε πρέπει να καταργηθεί και η διαδικασία κατά απόντων και φυγοδίκων του ισχύοντος ΚΠΔ. Επομένως, αρκεί η αναστολή της διαδικασίας με Διάταξη του αρμόδιου εισαγγελέα μέχρι να καταστεί δυνατή η κανονική επίδοση στον κατηγορούμενο της κλήσης προς εμφάνιση στο ακροατήριο.

γ. Κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να εγκαταλειφθεί η εμμονή στην απρόσφορη, όπως αποδεικνύεται από τις αλληπάλληλες νομοθετικές παρεμβάσεις, θέσπιση αυστηρών διατάξεων, που σκοπεύουν στην αποτροπή της χορήγησης αναβολών (με την επίκληση ότι οδηγούν σε υπερβολικές καθυστερήσεις εκδίκασης των αντίστοιχων υποθέσεων) είτε με τον περιορισμό της χορήγησης συνεχών αναβολών είτε με την πρόβλεψη εκδίκασης, μετά την αναβολή, από τον ίδιο πρόεδρο. Ωστόσο, για την αντιμετώπιση του υπαρκτού αυτού προβλήματος θα ήταν καθοριστικός ο αναγκαίος ουσιαστικός έλεγχος του αρμόδιου επιθεωρητή, που θα καθοδηγούσε τους δικαστές, χωρίς την ανάγκη πρόβλεψης αυστηρών νομοθετικών δικονομικών ρυθμίσεων, που συνιστούν και προσβολή της εσωτερικής τους ανεξαρτησίας.

δ. Η κύρια διαδικασία στο ακροατήριο θα πρέπει να προσαρμοσθεί πλέον σε μια περισσότερο κατηγορητική μορφή, ιδίως στο στάδιο της αποδεικτικής διαδικασίας με την εισαγωγή της «διασταυρούμενης» εξέτασης των μαρτύρων και εν γένει όλων των αποδεικτικών μέσων από τον εισαγγελέα, ως κύριου εκπροσώπου της κατηγορίας, και των δικαδίκων, ενώ θα διασφαλίζεται η δυνατότητα παρέμβασης και των δικαστών, εφόσον κρίνουν αναγκαία την περαιτέρω διερεύνηση με δικές

τους ερωτήσεις ή διευκρινίσεις (βλ. π.χ. παρεμφερή λύση της Νορβηγικής Ποινικής Δικονομίας σε *J. Andenaes*, *Die neue norwegische Strafprozessordnung*, *Festschrift fuer H.-H. Jesceck*, σ. 721).

ε. Η αποκλειστική απασχόληση –έστω και εναλλάξ- των δικαστών στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης με την ίδρυση ειδικών ποινικών τμημάτων- τουλάχιστον στα μεγαλύτερα δικαστήρια της Χώρας- θα διευκολύνει την ταχύτερη διεξαγωγή της διαδικασίας στα ακροατήρια, ώστε να αντιμετωπίζεται και το φαινόμενο των αφόρητα μακροχρόνιων δικών, που έρχεται σε καταφανή αντίθεση με τη θεμελιώδη-για την ποινική δίκη- αρχή της αμεσότητας, προκαλώντας και δικαιολογημένα δυσμενή σχόλια των πολιτών.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν σκόπιμη η πρόβλεψη διάταξης, που να μην επιτρέπει την προαγωγή των δικαστών σε ανώτερο βαθμό, αν δεν έχουν υπηρετήσει ορισμένο χρόνο σε ποινικό τμήμα, ώστε να παύσει η αποστολή της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης να θεωρείται ως «πάρεργο» έργο (βλ. Εισηγητική Έκθεση ΚΠΔ).

στ. Λαμβάνοντας υπόψη τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της μονομελούς και πολυμελούς σύνθεσης των δικαστηρίων, φρονώ ότι εξακολουθεί να είναι πιο ορθή η αρχική επιλογή της εκδίκασης από τα μονομελή πλημμελειοδικεία των πιο ελαφρών (ενόψει των απειλούμενων ποινών και της παράλληλης δυνατότητας χορήγησης αναστολής ή μετατροπής τους ή ανασταλτικής δύναμης της έφεσης) πλημμελημάτων, ενώ των πιο σοβαρών από τα τριμελή πλημμελειοδικεία. Άλλωστε, η πρόσφατη ρύθμιση, με την οποία υπήχθησαν στην αρμοδιότητα των μονομελών δικαστηρίων όλα σχεδόν τα πλημμελήματα κρίνεται ως ιδιαίτερα ατυχής επιλογή.

Όσον αφορά στα κακουργήματα, η εκδίκαση των οποίων γίνεται από τα εφετεία- με την επιφύλαξη της οριακής συμβατότητας προς το άρθρο 96 του Συντάγματος ενόψει της συνεχιζόμενης προσθήκης και άλλων με παράλληλη αφαίρεσή τους από τα μικτά ορκωτά δικαστήρια- εξακολουθώ να διατηρώ τις αντιρρήσεις, που έχω ήδη διατυπώσει, ως προς τη δυνατότητα εκδίκασης ορισμένων εξ αυτών από τα μονομελή εφετεία, χωρίς η μέχρι τώρα εφαρμογή της αντίστοιχης ρύθμισης να φαίνεται πως έχει επιφέρει την επιδιωκόμενη επιτάχυνση της διαδικα-

σίας, στον βαθμό τουλάχιστον που να δικαιολογείται η θεσμικά ριζική αυτή παρέμβαση.

Ωστόσο, ως προς τα κακουργήματα που δικάζονται από τα μικτά ορκωτά δικαστήρια, θα μπορούσε να επιτευχθεί ουσιαστική βελτίωση με τον περιορισμό της επταμελούς σύνθεσής τους (τρεις δικαστές και τέσσερις ένορκοι) σε πενταμελή, με παράλληλη όμως αναβάθμισή τους.

Συγκεκριμένα, θα ήταν σκόπιμη η αντικατάσταση των τριών δικαστών πλημμελειοδικών από δύο εφέτες και ο περιορισμός των τεσσάρων ενόρκων σε τρεις (ώστε να διατηρείται η αναγκαία πλειονοψηφία των λαϊκών δικαστών), ενώ για τα μικτά ορκωτά εφετεία να προβλέπεται η συμμετοχή ενός προέδρου εφετών ως προέδρου του δικαστηρίου και ενός εφέτη ως μέλους, με την προσθήκη και των τριών λαϊκών δικαστών. Παράλληλα, είναι αναγκαία και η διεύρυνση του αριθμού των προσώπων, από τα οποία θα επιλέγεται το σώμα των ενόρκων, καθώς και η δυνατότητα επιλογής τους ύστερα από μια πιο ουσιαστική διαδικασία διευκρινιστικών ερωτήσεων από τους διαδίκων και(ή) τους συνηγόρους τους.

ζ. Ενόψει του ότι έχει καταστεί πλέον προφανές πως η επ' αυτοφώρω διαδικασία στα πταίσματα στερείται οποιασδήποτε δικαιολογητικής βάσης – και ανεξάρτητα από την ορθότερη ρύθμιση της μετατροπής τους σε ποινές τάξης- θα πρέπει να καταργηθεί ως περιττή.

Προς την ίδια κατεύθυνση, δηλαδή της κατάργησης, φρονώ, ότι θα πρέπει να κινηθεί και η επ' αυτοφώρω διαδικασία στα πλημμελήματα, αφού και εδώ δεν φαίνεται να παρίσταται δικαιοπολιτικά αναγκαία η διατήρησή της, ενώ άλλωστε στα πλημμελήματα που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης τουλάχιστον τριών μηνών προβλέπεται -και ορθώς- η δυνατότητα επιβολής περιοριστικών όρων.

η. Μόλις ασφαλώς χρειάζεται να σημειωθεί ότι είναι σκόπιμη και η κατάργηση των διατάξεων που προβλέπουν τη διαδικασία για τα πταίσματα και τα ελαφρά πλημμελήματα που βεβαιώνονται με έκθεση, ενόψει της ελάχιστης πρακτικής σημασίας τους.

θ.. Μολονότι, ο προτεινόμενος ήδη από το Χ Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου διαχωρισμός – για τις πιο σοβαρές αξιόποινες πράξεις-

της κύριας διαδικασίας στο ακροατήριο σε δύο μέρη, το ένα που θα αφορά στη διαπίστωση της ενοχής του κατηγορουμένου και το δεύτερο στην επιβολή της ποινής ύστερα από ξεχωριστή συζήτηση κυρίως για τα στοιχεία που αφορούν στην προσωπικότητά του (βλ. αναλυτικά σε *A. Καρρά*, Η μεταρρύθμιση του ποινικού δικονομικού συστήματος, Υπεράσπιση 1991, 1052), φαίνεται να έχει έδαφος εφαρμογής (άρθρο 371 παρ. 3 εδ. β' ΚΠΔ), ωστόσο θεωρώ σκόπιμη την αναβάθμισή της στα κακουργήματα, ώστε να αποκτήσει την πραγματικά βαρύνουσα σημασία της.

Δ.

ΕΝΔΙΚΑ ΜΕΣΑ

α. Στα βασικά ένδικα μέσα θα πρέπει να ενταχθεί και η αίτηση ακύρωσης της διαδικασίας, που είναι εύλογο πως δικαιούται να ασκεί ο κατηγορούμενος, ο οποίος καταδικάστηκε ερήμην, εφόσον, όμως, είχε κλητευθεί ως γνωστής διαμονής, δηλαδή σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 155 του ισχύοντος ΚΠΔ με ορισμένες αναγκαίες τροποποιήσεις, οι οποίες θα καταστήσουν περισσότερο ασφαλή τη δυνατότητα γνώσης της δικασίμου εκ μέρους του.

Βέβαια, και ο ΚΠΔ περιλαμβάνει αυτό το ένδικο βοήθημα, ώστε οι σχετικές διατάξεις του (άρθρα 341 και 435), μπορούν να ληφθούν ως βάση, με ορθότερη όμως πρόβλεψη των προϋποθέσεων, που δικαιολογούν την άσκησή του, ώστε να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις. Και να μην αντιλαμβάνομαι την επιφύλαξη πως ενδεχομένως κάποιοι κατηγορούμενοι θα μπορούσαν να εκμεταλλευθούν τη ρύθμιση για να επιτύχουν καθυστέρηση της εκδίκασης της υπόθεσής τους, όμως από την άλλη πλευρά ελλοχεύει ο κίνδυνος να παραμείνουν με την ερήμην καταδίκη τους άτομα που δεν έλαβαν γνώση της εκδίκασης λόγω της γενόμενης πλασματικής επίδοσης και των αυστηρών προϋποθέσεων άσκησης της αίτησης.

β. Το ένδικο μέσο της έφεσης, που κατοχυρώνεται και με το Έβδομο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, θα πρέπει να εξακολουθήσει να συμπεριλαμβάνεται στα βασικά ένδικα μέσα, ενώ είναι απαραίτητη η

άμεση κατάργηση των αυξημένων ορίων εκκλητού των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων δικαστηρίων στο πλαίσιο εκείνων που ορίζονταν κατά τον χρόνο κύρωσής του, αφού η επιφύλαξη, που διατυπώθηκε από τη Χώρα μας ως προς το άρθρο 489 ΚΠΔ, δεν επιτρέπει την επαύξησή τους με μεταγενέστερες τροποποιήσεις του ανωτέρω άρθρου ή με άλλες διατάξεις, αφού με αυτόν τον τρόπο καταστρατηγείται η έκταση ισχύος του Πρωτοκόλλου με διατάξεις που αντίκεινται καταφανώς σε αυτό, στερώνοντας έτσι τους κατηγορουμένους από ένδικο μέσο που δικαιούνται.

Δικαίωμα άσκησης έφεσης θα πρέπει να έχει βασικά ο κατηγορούμενος και μάλιστα όχι μόνο της καταδικαστικής απόφασης, αλλά και της αθωωτικής, αν αυτή δέχεται ότι έχει τελέσει την αξιόποινη πράξη (π.χ. κρίνεται πως υπάρχει λόγος που αποκλείει το άδικο ή τον καταλογισμό ή δικαστικής άφεσης του αξιοποίνου ή έμπρακτης μετάνοιας), αφού είναι προφανές το έννομο συμφέρον του, όπως επίσης εκείνης που κηρύσσει την αναρμοδιότητα του δικαστηρίου και εν γένει κάθε άλλης απόφασης που δικαιολογεί το έννομο συμφέρον του.

Εξάλλου, η αρχή της ισότητας επιβάλλει να χορηγηθεί δικαίωμα έφεσης κατά της αθωωτικής απόφασης και στο πρόσωπο που επικαλείται πως είναι θύμα και με την ιδιότητα αυτή έγινε δεκτός και παρέστη ως διάδικος στην πρωτοβάθμια διαδικασία, γιατί είναι φανερό ότι με την ισχύουσα αντίθετη ρύθμιση η θέση του κατηγορουμένου καθίσταται ισχυρότερη, χωρίς να δικαιολογείται από την ανάγκη εξισορρόπησης της δυσμενούς πραγματικά θέσης του ούτε και με την επίκληση του τεκμηρίου της αθωότητας (βλ. ωστόσο αντιθέτως *N. Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης, 4^η έκδοση, 2012, σ. 484).

Σε κάθε πάντως περίπτωση ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών, εφετών και του ΑΠ θα πρέπει να έχουν δικαίωμα άσκησης έφεσης οποιασδήποτε απόφασης, εφόσον όμως η έφεση περιέχει ειδική και εμπειριστατωμένη αιτιολογία.

Αν διαπιστώνεται από το εφετείο πως υπάρχει ακυρότητα στην πρωτόδικη απόφαση, το δικαστήριο την ακυρώνει και παραπέμπει την υπόθεση στον πρώτο βαθμό, γιατί η ισχύουσα αντίθετη ρύθμιση παραβλέπει ότι η πρωτόδικη κρίση θα μπορούσε να ήταν διαφορετική, αν

είχε τηρηθεί η αντίστοιχη διάταξη.

Παρά την ορθή κατά βάση διαμόρφωση του άρθρου 497, που αφορά στην ανασταλτική δύναμη της έφεσης, θα πρέπει η νέα διατύπωση να γίνει ακόμα περισσότερο ελαστική, ώστε η προφανής αντίθεση με το τεκμήριο της αθωότητας να καθίσταται όσο γίνεται πιο ασθενέστερη, προκειμένου να παρέχει επαρκή δικαιοκρατική δικαιολόγηση.

Προς την κατεύθυνση αυτή άλλωστε συνηγορεί και η θλιβερή κατάσταση των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων στις φυλακές της Χώρας μας ενόψει και του ότι από τα σχετικά στοιχεία προκύπτει πως ο αριθμός τους υπερβαίνει κατά πολύ τον αντίστοιχο αριθμό που μπορούν να «φιλοξενήσουν» αυτές (σύμφωνα με πρόσφατα σχετικά δήλωσή του Υπουργού Δικαιοσύνης-ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 20.11.2014- 12.000 έναντι 9.886 θέσεων), αν μάλιστα ληφθεί υπόψη και ο καταφανώς υπερβολικός αριθμός των «ισοβιτών» (άνω των 1.000), που ασφαλώς αποτελούν και τις πιο προβληματικές περιπτώσεις κρατουμένων.

Βέβαια, εδώ, προβάλλεται ο αντίλογος πως η Πολιτεία οφείλει να διαθέτει επαρκή αριθμό φυλακών για την κράτηση των κρατουμένων, όμως η σχετική πορεία καταδεικνύει ότι διαχρονικά, όσο αυξάνεται ο αριθμός των θέσεων κράτησης τόσο αντίστοιχα αυξάνεται και ο αριθμός των κρατουμένων (!), ώστε το ισοζύγιο να εξακολουθεί να είναι ελλειμματικό προς την πλευρά των θέσεων κράτησης και, επομένως, με συνέχιση των αφόρητων συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων.

γ. Το ένδικο μέσο της αναίρεσης οφείλει να κινηθεί προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης αφενός με την επέκταση του ανααιρετικού ελέγχου σε κάθε περίπτωση εσφαλμένης ερμηνείας και εφαρμογής είτε αφορά ουσιαστική ποινική διάταξη είτε δικονομική και με τον περιορισμό αφετέρου ότι υπόκειται σε αναίρεση η προσβαλλόμενη απόφαση, μόνο αν βασίζεται σε αυτή την παράβαση, με παράλληλη επιλογή ορισμένων σοβαρών παραβάσεων χαρακτηριζόμενων ως απόλυτων λόγων (πρβλ. §§ 337 επ. της Γερμανικής Ποινικής Δικονομίας), όπως π.χ. κυρίως της έλλειψης ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας.

Ειδικότερα, η έλλειψη ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας θα πρέπει να προσδιορίζεται με συγκεκριμένα κριτήρια - ενόψει της εμμότητας της νομολογίας του ΑΠ σε μια στερεότυπη και -κατά βάση- αντιφα-

τική (αφού δέχεται μεν την υποχρέωση έκθεσης των αποδείξεων, στις οποίες στήριξε την κρίση του το δικαστήριο, όμως παράλληλα αρκείται στην κατ' είδος μόνο μνεία τους, χωρίς να γίνεται συγκεκριμένη αναφορά και πολύ περισσότερο αξιολόγησή τους τόσο ξεχωριστά καθένα όσο και μεταξύ τους) διατύπωση- παρά την επίμονη από την πλευρά του συνταγματικού νομοθέτη, αλλά προφανώς ατελέσφορη, προσπάθεια να καταστήσει περισσότερο ασφαλή την κατοχύρωσή της (βλ. άρθρο 93 παρ. 3 εδ. α και β Συντάγματος, όπως έχει διαμορφωθεί τελικά ύστερα από συνεχείς διορθωτικές βελτιώσεις).

Όπως είναι εύλογο, δικαίωμα να ζητούν την αναίρεση των αποφάσεων θα πρέπει να έχει ο κατηγορούμενος για κάθε απόφαση που έχει έννομο συμφέρον, στις οποίες περιλαμβάνονται όχι μόνο οι καταδικαστικές, αλλά και οι αθωωτικές, αν το δικαστήριο της ουσίας κρίνει ότι αυτός έχει τελέσει την αξιόποινη πράξη, όπως ήδη εκτέθηκε ανωτέρω στο ένδικο μέσο της έφεσης.

Εξάλλου, η αρχή της ισότητας επιβάλλει και εδώ να χορηγείται και στον διάδικο που παρέστη στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο με την επίκληση ότι είναι θύμα της αξιόποινης πράξης το δικαίωμα να ζητεί την αναίρεση της αθωωτικής απόφασης, αφού είναι πρόδηλο το έννομο συμφέρον του. Σχετικά με τη δικαιοπολιτική στάθμιση της ως άνω προτεινόμενης ρύθμισης ισχύουν, όσα ήδη αναφέρθηκαν ως προς την παροχή σε αυτόν και του ένδικου μέσου της έφεσης.

Είναι ασφαλώς ευνόητη η χορήγηση στον εισαγγελέα του ΑΠ του δικαιώματος να ζητεί την αναίρεση οποιασδήποτε απόφασης, όπως ακριβώς ισχύει και στον ΚΠΔ.

δ. Ήδη, εδώ και αρκετά χρόνια, έχω προτείνει ότι η επανάληψη της διαδικασίας θα πρέπει να συμπεριληφθεί στα ένδικα μέσα (βλ. έτσι και *Δαλακούρα*, Επανάληψη της διαδικασίας, 2007, σ. 111) -όπως άλλωστε γίνεται και στην πολιτική διαδικασία για το αντίστοιχο ένδικο μέσο της αναψηλάφησης (βλ. άρθρα 538 επ. ΚΠολΔ)- με βάση την ορθότερη άποψη πως ένδικα μέσα επιτρέπονται εναντίον αποφάσεων – έστω και αν αυτές έχουν περιβληθεί την ισχύ του δεδικασμένου, λόγος για τον οποίο κατατάχθηκε στις ειδικές διαδικασίες αντί στα ένδικα μέσα στον ισχύοντα ΚΠΔ (βλ. σχετικά Σχέδιον Διαγράμματος του ΚΠΔ, σε *Ζαχα-*

ροπούλου, Ελληνική Ποινική Δικονομία, σ. 337) - με τις ακόλουθες ειδικότερες βελτιώσεις:

α. Ο λόγος επανάληψης σε όφελος του καταδικασθέντος εξαιτίας της μεταγενέστερης αποκαλύψεως νέων –άγνωστων στους δικαστές που τον καταδίκασαν- γεγονότων ή αποδείξεων, χρειάζεται να διευκρινισθεί ότι περιλαμβάνει και προγενέστερες αποδείξεις, π.χ. έγγραφα που υφίστανται μεν στη δικογραφία ή υποβλήθηκαν, όμως δεν αναγνώσθηκαν και έτσι δεν λήφθηκαν υπόψη, εφόσον είναι εύλογο ότι αυτά εξακολουθούν να είναι νέα και άγνωστα για τους δικαστές(βλ. και ορθή πρόταση Κ. Σταμάτη, ΠΧρ ΛΒ/654).

β. Ο μοναδικός λόγος επανάληψης σε βάρος του αθωωθέντος είναι αναγκαίο να διευρυνθεί, ώστε να περιληφθεί και η περίπτωση των ψευδών καταθέσεων μαρτύρων ή γνωμοδοτήσεων πραγματογνωμόνων (πρβλ. και § 362, αρ. 2 της γερμανικής ποινικής δικονομίας), αφού η αθώωση υπήρξε αποτέλεσμα ψευδών αποδείξεων, πρόκειται δηλαδή και εδώ για περίπτωση όπου η αθώωση «εμφανίζεται αυτόχρονα ως δημόσιον σκάνδαλον» (βλ. Διάγραμμα ΣΚΠΔ, σ. 329). Η διαγραφή της ανωτέρω περιπτώσεως από το αρχικό άρθρο 426 ΣΚΠΔ οφείλεται σε προφανώς μη ορθή απόφαση της «Αναθεωρητικής Επιτροπής Κώδικος Ποινικής Δικονομίας» (βλ. σχετική συζήτηση στα Πρακτικά, τχ. Α', σ. 175 επ.).

Ε.

Ασφαλώς, κατανοώ ότι οι προτάσεις, που εκτέθηκαν αμέσως ανωτέρω, έρχονται σε ικανή αντίθεση με τον ισχύοντα ΚΠΔ και κατά βάση με εκείνες που ήδη έχουν γίνουν δεκτές από τα κατά καιρούς Σχέδια ΚΠΔ. Ωστόσο, θεωρώ πως είναι πλέον ανάγκη να αποδεχθούμε πιο δραστικές λύσεις, αν θέλουμε να κινηθούμε μπροστά. Και αυτό μπορεί να γίνει, μόνο, αν απελευθερωθούμε από κατεστημένες αντιλήψεις. Βέβαια, η επιστημονική συζήτηση, που ελπίζω να προκληθεί, είναι εύλογο ότι μπορεί και θα πρέπει να βελτιώσει αρκετές από αυτές. Όμως, σε τελική ανάλυση, μόνο έτσι μπορεί να προχωρήσει μια τολμηρή μεταρρύθμιση προς έναν πραγματικά νέο ΚΠΔ, που έχει ανάγκη, προφανώς, η Χώρα μας.

Αξίζει πραγματικά τον κόπο να παρακολουθήσουμε αυτή την προσπάθεια μόνο με λίγες γραμμές, από την οποία καταδεικνύεται η περιπετειώδης διαδρομή μιας έννοιας τόσο θεμελιώδους για την ορθή Απονομή της Δικαιοσύνης.

Έτσι, στο άρθρο 91 του Συντάγματος του 1844 για πρώτη φορά γίνεται μνεία ότι: «Πάσα απόφασις πρέπει να ήναι αιτιολογημένη...», διατύπωση που παρέμεινε η ίδια και στο άρθρο 93 του Συντάγματος του 1864.

Εν συνεχεία, στο άρθρο 93 του Συντάγματος του 1911 προστέθηκε στην ίδια κατά βάση διατύπωση της διάταξης και πριν από τη λέξη «αιτιολογημένη» η λέξη «ειδικώς». Η ανωτέρω προσθήκη προτάθηκε από τον βουλευτή Π. Αραβαντινό, που γίνθηκε δεκτή από την οικεία Συνταγματική Επιτροπή, προκειμένου –όπως εκτίθεται στη σχετική έκθεση (βλ. σε Γ. Μητσόπουλο, Θέματα Γενικής Θεωρίας και Λογικής του Δικαίου, σ. 184)- «να πατάξη μίαν κατάχρησιν πολύ πράγματι διαδεδομένην εν τη πρακτική των δικαστηρίων, ιδίως των ποινικών και ιδιαίτερα των συμβουλίων, δι' ης καταστρατηγουμένων των συνταγματικών και δικονομικών διατάξεων περί ητιολογημένου των δικαστικών αποφάσεων αναγράφονται εις δικαστικές αποφάσεις και βουλεύματα όλως αόριστοι αιτιολογίαi...»

Μετέπειτα, κατά τη Συνταγματική Αναθεώρηση του έτους 1975, ύστερα από πρόταση του βουλευτή Ν. Γαζή, δικαιολογούμενη από τον έγκριτο νομικό Γ.-Β. Μαγκάκη «ενόψει της ασταθείας ήτις εμφανίζεται εν τη νομολογιακή πρακτική περί του πότε η απόφασις είναι ειδικώς και πλήρως ητιολογημένη, πότε ουχί και πότε είναι ανεπαρκής» (βλ. Πρακτικά των Συνεδριάσεων των Υποεπιτροπών της επί του Συντάγματος του 1975 Κοινοβουλευτικής Επιτροπής) προστέθηκε και η λέξη «εμπεριστατωμένως» στην παρ. 3 του άρθρου 93 του Συντάγματος 1975.

Ωστόσο, ούτε και αυτή η προσθήκη φαίνεται να έχει αποδώσει την προσδοκώμενη ικανοποιητική αιτιολογία, αφού και κατά την Αναθεώρηση του Συντάγματος, η οποία πραγματοποιήθηκε το έτος 2001, προστέθηκε- ύστερα από σοβαρή κριτική της συνήθους αρνητικής πρακτικής των δικαστηρίων αναφορικά τόσο ως προς την παράθεση ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας όσον και ως προς την παρά-

λειψη οποιασδήποτε μνείας της, έστω και συνοπτικά, κατά την απαγγελία της απόφασης σε δημόσια συνεδρίαση - στην αντίστοιχη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 93 εδάφιο με την εξής διατύπωση: « Νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης του προηγούμενου εδαφίου», δηλαδή εκείνου που προβλέπει ότι κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι «ειδικά και εμπειριστατωμένα αιτιολογημένη και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση». Εδώ σημειώνεται πως ναι μεν δεν έχει ακόμα εκδοθεί ο αντίστοιχος εκτελεστικός νόμος (καθυστέρηση που βέβαια δεν σημαίνει πως ο κοινός νομοθέτης δεν αποδέχεται τη ρύθμιση, όπως εσφαλμένως εκτιμά ο Β. Ρήγας), ωστόσο όμως, προφανώς, η έμφαση του συνταγματικού νομοθέτη στην υποχρέωση παράθεσης σε κάθε δικαστική -και ιδίως καταδικαστική- απόφαση ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας οφείλει να κατευθύνει τη νομολογία σε ανάλογες παραδοχές με την αποφυγή στερεότυπων διατυπώσεων, οι οποίες στην πραγματικότητα δεν προσφέρουν τίποτε.

Έτσι, γίνεται συνήθως δεκτό, και ότι δεν απαιτείται η αναλυτική παράθεση των συγκεκριμένων αποδεικτικών μέσων, αλλά αρκεί ο «κατ' είδος» προσδιορισμός τους, ούτε κρίνεται αναγκαία η μνεία του τι προκύπτει από το καθένα ξεχωριστά χωριστά ή η αξιολογική συσχέτιση μεταξύ τους, πρέπει όμως να προκύπτει ότι το δικαστήριο έλαβε υπόψη και συνεκτίμησε όλα και όχι μερικά από αυτά, διότι με την επίφαση της έλλειψης ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας πλήττεται η αναιρετικώς ανέλεγκτη κρίση του δικαστηρίου της ουσίας (βλ. εντελώς ενδεικτικά ΑΠ 1060/2014, ΝοΒ 2015, 316 επ.).

Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί – εκτός από την εύλογη παρατήρηση του Ν. Ανδρουλάκη (ό.α. σ. 75) για «κατάδηλα μηδενική» αιτιολογία- και η νομολογία του ΕΔΔΑ, που δέχεται ότι παραβιάζεται και το δικαίωμα του για δίκαιη δίκη (άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ), στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος δεν μπορεί να κατανοήσει την κρίση του δικαστηρίου για την καταδίκη του, εφόσον δεν παρατίθεται στην απόφαση πειστική αιτιολογία.

Επομένως, γίνεται φανερό ότι είναι αναγκαία η ρητή νομοθετική διατύπωση ενός ορισμού της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας,

που να ανταποκρίνεται σε μια «πειστική» αιτιολογία, σύμφωνα με την οποία είναι απαραίτητη η παράθεση στην απόφαση των πραγματικών περιστατικών που φέρονται ως αποδειχθέντα, όλων των αποδεικτικών μέσων που τέθηκαν υπόψη του δικαστηρίου με την αντίστοιχη περαιτέρω αξιολογική επεξεργασία τους τόσο ξεχωριστά καθένα όσο και σε συσχέτιση μεταξύ τους, και, τέλος, το αποδεικτικό συμπέρασμα, που θα πρέπει να στηρίζεται σε εκείνα που κρίνονται πιο αξιόπιστα με λογική αντίκρουση όσων δεν θεωρούνται πως μπορούν να αμφισβητήσουν τις παραδοχές οι οποίες γίνονται τελικά δεκτές. Αναμφισβήτητα, η προτεινόμενη ρύθμιση φαίνεται να επιβαρύνει τους δικαστικούς λειτουργούς, ωστόσο είναι πλέον ανεπίτρεπτη η συνέχιση μιας πρακτικής, που έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τη διάταξη του άρθρου 93 παρ. 3 του Συντάγματος, καθώς και εμμέσως, όμως σαφώς, με τη διάταξη του άρθρου 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ.

Η δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις στην Ευρώπη και ειδικότερα η ευρωπαϊκή εντολή έρευνας

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Δ. ΣΠΙΝΕΛΛΗΣ*

A. Πως φθάσαμε στο σημερινό πλέγμα συμβατικών κειμένων

1. Η παγκοσμιοποίηση, παράλληλα με τα πλεονεκτήματά της, δημιούργησε και πολλές ευκαιρίες για διάπραξη αξιοποιώντων μορφών συμπεριφοράς που επωφελούνται ακριβώς από τα πλεονεκτήματα αυτά. Η ανίχνευση και δίωξη των μορφών αυτών συμπεριφοράς από πολλά και ανεξάρτητα μεταξύ τους συστήματα αστυνομίας και ποινικής δικαιοσύνης των διαφόρων χωρών αντιμετωπίζει δυσκολίες διασυνοριακής συνεργασίας που ακολουθούν χρονοβόρες διαδικασίες. Η παραδοσιακή διεθνής συνδρομή σε ποινικές υποθέσεις είχε χαρακτηριστικά διεθνούς σχέσης. Η σχέση του εκζητούντος κράτους με το εκζητούμενο προσδιοριζόταν από το διεθνές δίκαιο. Το εκζητούμενο κράτος είχε ευρεία ευχέρεια για την αποδοχή ή όχι ενός αιτήματος δικαστικής συνδρομής. Οι προϋποθέσεις του διπλού αξιοποιού και της αμοιβαιότητας έδειχναν, ότι η διεθνής συνδρομή σε ποινικές υποθέσεις παρεχόταν κατά περίπτωση μεταξύ κυριάρχων κρατών, και δεν ήταν αυτονόητη.

2. Έχουν βέβαια δημιουργηθεί πριν από πολλές δεκαετίες διάφοροι τρόποι επίλυσης των δυσκολιών που συνεπάγονται οι προσπάθειες αντιμετώπισης των διασυνοριακών μορφών εγκληματικότητας. Αρχικά, συνήφθησαν διμερείς συμβάσεις έκδοσης εγκληματιών και δικαστικής συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις, με τις οποίες περιοριζόταν η

* Ομότιμος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών

ευχέρεια των συμβαλλομένων κρατών για μη παροχή δικαστικής συνδρομής. Αργότερα, δημιουργήθηκαν πολυμερείς συμβάσεις, όπως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Εκδόσεως Εγκληματιών της 13-12-1957 και το από 20-4-1959 συμπλήρωμά της, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής επί Ποινικών Υποθέσεων, καθώς και τα δύο πρόσθετα πρωτόκολλά της. Ήδη όμως, λόγω της παγκοσμιοποίησης των δραστηριοτήτων των εγκληματιών και ιδίως των δυνατοτήτων που τους παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία, οι υπάρχουσες δυνατότητες και η έκταση διεθνούς συνεργασίας απέχουν πολύ από του να ανταποκρίνονται στις σημερινές συνθήκες της εγκληματικότητας και να αποτελούν επαρκές όπλο για την αποτελεσματική αντιμετώπισή της.

3. Η διαπίστωση, ότι οι δικωτικές και δικαστικές αρχές κάθε κράτους αδυνατούν να αντιμετωπίσουν μόνες τους τη διασυνοριακή εγκληματικότητα

και την παγκοσμιοποίησή της δημιούργησε μια μαζική πίεση για δράση στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία παραμερίζει προοδευτικά τις επιφυλάξεις που στηρίζονται στην εθνική κυριαρχία. Ιδίως στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής: ΕΕ) γίνεται σημαντική προσπάθεια διεθνούς συνεργασίας για την ανίχνευση και δίωξη διασυνοριακών μορφών εγκληματικότητας. Έτσι, το ευρωπαϊκό ποινικό δίκαιο τείνει να αποτελέσει ένα σημαντικό πυλώνα της πολιτικής της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Εξάλλου, η προσπάθεια δημιουργίας στο πλαίσιο της ΕΕ νέων μορφών συνεργασίας και ανάπτυξης αυτών που υπάρχουν ήδη συνεχίζεται και με νέα συμβατικά κείμενα που επιδιώκουν να καλύψουν τα κενά και να επιλύσουν διάφορα προβλήματα που διαπιστώνονται από την πράξη. Μερικά από αυτά παρουσιάζονται στα παρακάτω.

B. Οι Συνθήκες του Amsterdam και της Λισσαβόνας

4. Σημαντικό σταθμό και θεσμικό θεμέλιο στην προσπάθεια δημιουργίας νέων μορφών συνεργασίας έθεσε η Συνθήκη του *Amsterdam* της 1-5-1999, διακηρύσσοντας (άρθρο 29), ότι σκοπός της ΕΕ είναι η δημιουργία ενός "χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και

δικαιοσύνης". Τη διακήρυξη αυτή επανέλαβε και η Συνθήκη της Λισσαβόνας για τη Λειτουργία της ΕΕ της 13-12-2007 (παρακάτω: ΣΛΕΕ) στο άρθρο 3 παρ. ΙΙ. Στο δε άρθρο 67 παρ. ΙΙΙ της τελευταίας διευκρινίζεται η πολιτική αυτή, με την πρόβλεψη, ότι η ΕΕ την επιδιώκει με μέτρα που αποσκοπούν: 1) στην πρόληψη και καταπολέμηση της εγκληματικότητας, 2) στο συντονισμό και τη συνεργασία των οργάνων απονομής της δικαιοσύνης, 3) στην *αμοιβαία αναγνώριση των ποινικών αποφάσεων* και 4) ενδεχομένως, αν καταστεί αναγκαίο, και στη θέσπιση ελάχιστων κανόνων για την προσέγγιση των διαφόρων νομοθεσιών¹.

5. Από τη θέση σε ισχύ της ΣΛΕΕ, η πρόθεση να αναμορφωθεί ριζικά η δικαστική συνδρομή στη βάση της αμοιβαίας αναγνώρισης έλαβε μια νέα βάση, επειδή η αρχή της αναγνώρισης *στηρίζεται πλέον σε πρωτογενείς κανόνες δικαίου*² που κατά την κοινή πεποίθηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της Επιτροπής και της Ευρωβουλής αποτελεί ήδη ένα βασικό δομικό στοιχείο της Συνθήκης. Η σημασία της αρχής αυτής είναι επαυξημένη, λόγω του ότι η αναγνώριση προηγείται της προσπάθειας για *εναρμόνιση*, που είναι μακρο- χρόνια και κοπιώδης και χρησιμοποιείται κυρίως για τη διευκόλυνση της αμοιβαίας αναγνώρισης. Μια τέτοια σχέση προτεραιότητας μεταξύ εναρμόνισης και αναγνώρισης δεν είναι αυτονόητη και γι αυτό χρειαζόταν να τονιστεί, αφού ένας επαρκής βαθμός συμφωνίας του ουσιαστικού και του δικονομικού δικαίου των διαφόρων κρατών είναι προφανώς απαραίτητη βάση για την αμοιβαία αναγνώριση, και όχι απλώς ένα μέσο διευκόλυνσης της ομαλότερης διαδρομής της³. Η νέα ρύθμιση θα

1. *Bernd Hecker*, in: Kai Ambos (Hg), *Europäisches Strafrecht post Lissabon*, στο *Europäisches Strafrecht post Lissabon*, σ. 15.

2. *Peter Rackow*, *Das Anerkennungsprinzip auf dem Prüfstein der Beweisrechtshilfe* in: Kai Ambos, (Hg), *Europäisches Strafrecht post Lissabon*, σ. 117 ff., 119; *Martin Böse*, *Die Europäische Ermittlungsanordnung – Beweistransfer nach neuen Regeln?* in *ZIS* 4/2014, σ. 152 επ., σ. 154; ο *ίδιος*, *Der Grundsatz der Gegenseitigen Anerkennung unter dem Vertrag von Lissabon*, in Kai Ambos ό.π., σ. 57 ff.

3. *Rakow*, ό.π., σ. 120; *Silvia Allegranza*, *Collecting Criminal Evidence Across the EU between flexibility and proportionality*, in: S. Ruggeri (ed.) *Transnational Ev-*

πρέπει να προβλέπει επίσης αποτελεσματικές δυνατότητες δικαστικής προστασίας. Τέλος, πρέπει να προβλέπονται δυνατότητες άρνησης της συνδρομής, τουλάχιστον σε περιπτώσεις παράβασης γενικών ευρωπαϊκών νομικών αρχών, όπως της ασυλίας ή προνομίων που εμποδίζουν την εκτέλεση της ΕΕΕ, της βλάβης ουσιωδών συμφερόντων, της αντίθεσης στην αρχή *ne bis in idem* κλπ..

6. Η ΣΛΕΕ ακολουθεί ρητά τις δομικές αρχές της *συνεργασίας* και του *συντονισμού*. Ήδη βέβαια, και πριν από την έναρξη της ισχύος της, τα κράτη-μέλη ακολουθούσαν μια τάση για συνεργασία με βάση την *αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης δικαστικών αποφάσεων*. Η αρχή αυτή, που ισχύει πλέον ρητά ως *πρωτογενές Δίκαιο* κατά το άρ. 82 I της ΣΛΕΕ, επιβάλλει να αναγνωρίζεται, *βασικά χωρίς έρευνα*, η ισχύς των αποφάσεων των εθνικών δικαστικών αρχών ενός κράτους μέλους από όλα τα άλλα κράτη-μέλη και να μπορούν οι αποφάσεις αυτές να παράγουν νομικά αποτελέσματα σε αυτά⁴. Μια πρώτη συνέπεια της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης είναι η *διεθνής απαγόρευση της διπλής καταδίκης* (*ne bis in idem*), που προβλέπεται στο άρθρο 54 της Συνθήκης για την Εφαρμογή της Συνθήκης του Schengen (παρακάτω: ΣΕΣ). Περαιτέρω σημαντικοί θεσμοί που απορρέουν από αυτήν την αρχή αποτελούν το *Διεθνές Ένταλμα Σύλληψης* (παρακάτω: ΔΕΣ) και η *Ευρωπαϊκή Εντολή Αποδείξεων* (παρακάτω: ΕΕΑ).

7. Έτσι, στο σημερινό μωσαϊκό συμβατικών κειμένων που αφορούν ποινικές υποθέσεις και συνδέουν τα περισσότερα κράτη-μέλη της ΕΕ περιλαμβάνονται:

- 1) Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Εκδόσεως Εγκληματιών της 13-12-

idence and Multicultural Inquiries in Europe (2014), σ. 54 επ.· Stellungnahme des Deutschen Richterbundes zur Europäischen Ermittlungsanordnung in Strafsachen - partielle allgemeine Ausrichtung vom 17.07.2011 des Ministerrats, Oktober 2011 (Deutscher Richterbund).

4. Rackow, ό.π., σ. 118 · Böse, Der Grundsatz der gegenseitigen Anerkennung unter dem Vertrag von Lissabon, in Kai Ambos ό.π. σ. 57 επ. Steve Peers and Emilio de Capitani, The European Investigation Order: A new approach to mutual recognition in criminal matters, (23 May 2014), eulawanalysis.blogspot.gr/2014/05/the-european-investigation-order-new.html

1957, και το από 20-4-1959 συμπλήρωμά της, η Ευρωπαϊκή Σύμβαση περί Αμοιβαίας Δικαστικής Συνδρομής επί ποινικών υποθέσεων, καθώς και τα δύο πρόσθετα πρωτόκολλά της.

2) Τμήματα της Συνθήκης *Schengen* της 14 -6-1985.

3) Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση της 29-5-2000 για την Αμοιβαία Δικαστική Συνδρομή σε Ποινικές Υποθέσεις (ΑΔΣΠΥ/ΕΕ) και το πρόσθετο πρωτόκολλό της, που όμως δεν την έχει κυρώσει η Ελλάδα⁵.

4) Η Απόφαση-Πλαίσιο 2002/584/JI της 13-6-2002 για το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης.

5) Η Απόφαση-πλαίσιο 2003/577/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 22/7/2003 σχετικά με την εκτέλεση των αποφάσεων δέσμευσης περιουσιακών ή αποδεικτικών στοιχείων στην Ε'Ε (ΕΑΔΠΑ).

6) Η Απόφαση-Πλαίσιο 2008/978/ JI για την Ευρωπαϊκή Εντολή για τη συλλογή αντικειμένων, εγγράφων και στοιχείων σε ποινικές υποθέσεις (ΕΕΣΑ).

7) Η Οδηγία 2010/64/EU για το δικαίωμα διερμηνείας και μετάφρασης σε ποινικές διαδικασίες.

8) Η Οδηγία 2012/13/EU για το δικαίωμα πληροφόρησης σε ποινικές διαδικασίες.

9) Η Οδηγία 2013/48/EU για το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο και το δικαίωμα επικοινωνίας των στερημένων της ελευθερίας τους.

10) Τέλος, σημαντικό σταθμό πρόκειται να αποτελέσει η Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3-4-2014, περί Ευρωπαϊκής Εντολής Έρευνας σε ποινικές υποθέσεις, η οποία πρόκειται να αρχίσει να ισχύει από την 22/5/2017 (βλ. πιο κάτω) (ΕΕΕ).

8. Ειδικά, τη δικαστική συνεργασία στην συλλογή αποδείξεων σε ποινικές υποθέσεις αφορούσε αρχικά η Απόφαση-Πλαίσιο 2003/577/JI, του Συμβουλίου της 22ας Ιουλίου 2003, για την *Εκτέλεση Αποφάσεων Δέσμευσης Περιουσιακών Αντικειμένων ή Αποδεικτικών Στοιχείων στην ΕΕ* (ΕΑΔΠΑ) με σκοπό την εξασφάλισή τους. Τα μέτρα όμως της

5. *Τριανταφύλλου* Διεθνής δικαστική συνδρομή στην ποινική απόδειξη. Οι γενικές αρχές, (2009), 99. Ούτε και μέχρι τη στιγμή που γράφεται το κείμενο αυτό έχει κυρωθεί.

Απόφασης αυτής αποτελούσαν ένα *περιορισμένο βήμα* προς την Ευρωπαϊκή συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις. Ίσως αυτό εξηγεί και το ότι μόνο μικρός αριθμός κρατών Μελών την επικύρωσαν και την έθεσαν σε εφαρμογή⁶. Στα κράτη αυτά δεν συμπεριλαμβάνεται και η Ελλάδα⁷.

9. Εξάλλου, πριν ακόμη παρέλθει η προθεσμία για τη θέση σε ισχύ της ΕΑΔΠΑ, άρχισαν οι εργασίες για την καθιέρωση ενός νέου θεσμού με ευρύτερο περιεχόμενο και σκοπό⁸. Με την Απόφαση-Πλαίσιο αριθ. 2008/978/JI της 18ης Δεκεμβρίου 2008 για την *Ευρωπαϊκή Εντολή Συλλογής Αποδείξεων* (ΕΕΣΑ) προβλέπεται η έκδοση μιας πράξης που θα αποβλέπει στην *απόκτηση αντικειμένων, εγγράφων και στοιχείων για τη χρησιμοποίησή τους σε ποινικές υποθέσεις*⁹. Η πράξη αυτή έχει τη μορφή μιας δικαστικής εντολής από ένα κράτος μέλος, η οποία αποσκοπεί στην κτήση αντικειμένων κλπ. που ευρίσκονται σε άλλο κράτος-μέλος, για να χρησιμοποιηθούν σε ποινική διαδικασία με αντικείμενο μια, κατά το εθνικό δίκαιο του κράτους εντολέα, αξιόποινη πράξη, που η εκδίκασή της εκκρεμεί ενώπιον δικαστικής αρχής του ή με την οποία έχει ασχοληθεί η αρχή αυτή. Το σχετικό μέτρο προοριζόταν να είναι *ένα μέτρο "πρώτης φάσης" ή "πρώτο βήμα" προς την αμοιβαία αναγνώριση των αποδεικτικών μέσων*, το οποίο θα ακολουθούσαν τα επόμενα βήματα¹⁰. Θα εκδίδεται από την αρμόδια αρχή που θα οριστεί σε καθένα από τα κράτη-μέλη, η οποία θα μπορεί να είναι δικαστής, δικαστήριο, εισαγγελέας ή μια άλλη δικαστική αρχή. Τα κράτη μέλη θα έχουν τη δυνατότητα να καθορίσουν ειδικά την αρχή ή τις αρχές που θα είναι αρμόδιες για την εκτέλεση μιας ΕΕΣΑ.

10. Αλλά και αυτής της Απόφασης - Πλαίσιο το πεδίο εφαρμογής είναι περιορισμένο, επειδή αυτή αφορά την απόκτηση από ένα άλλο

6. Esser, Roxin Festschrift, 2011, 1497, ff., 1508, Bernd Hecker, ό.π. 16 ff., Rackow, σ. 123.

7. Τριανταφύλλου (2009), 106. Ούτε και μέχρι τη στιγμή που γράφεται το κείμενο αυτό έχει κυρωθεί

8. Esser, ό.π., 1508; Allegrezza, 53, Hecker, 16.

9. Rackow, 119 ff. ; Allegrezza, 53.

10. Τριανταφύλλου (2009), 106.

κράτος μέλος αντικειμένων, εγγράφων, και στοιχείων, τα οποία υπάρχουν ήδη και είναι άμεσα διαθέσιμα¹¹. Επίσης προβλέπεται σε αυτήν, και ότι για τους σκοπούς της εκτέλεσης της ΕΕΣΑ, μπορεί να γίνονται έρευνες και κατασχέσεις αντικειμένων, αλλά *μόνον* εφόσον αυτά περιλαμβάνονται στις κατηγορίες που αναφέρονται στον κατάλογο που περιέχεται στην ίδια Απόφαση - Πλαίσιο.

11. Όμως, οι ΕΕΣΑ δεν μπορούν να αφορούν τη λήψη καταθέσεων, τη διενέργεια σωματικών ερευνών ή τη λήψη πληροφοριών "σε γνήσιο χρόνο", δηλαδή όταν συμβαίνει ένα γεγονός ή μια εξέλιξη γεγονότων, λ.χ. μέσω παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιών, ή μέσω καλυμμένων μέτρων παρακολούθησης ατόμων ή παρακολούθησης της κίνησης λογαριασμών. Επίσης, οι ΕΕΣΑ δεν μπορούν να αφορούν έρευνες για την ανεύρεση πραγμάτων, εγγράφων και στοιχείων άλλων, εκτός από αυτά που αναφέρονται στον κατάλογο. Από αυτή τη ρύθμιση προκύπτει, ότι επειδή οι ΕΕΣΑ αφορά μόνο πράγματα κλπ. που είναι ήδη διαθέσιμα στο κράτος που εκτελεί την εντολή, η αρχή που εκδίδει την ΕΕΣΑ θα περιορίζεται σε ένα κάπως βοηθητικό ρόλο. Γι αυτό η Απόφαση Πλαίσιο για την ΕΕΣΑ δεν αποτελεί ακόμη σημαντικό βήμα για μαζικά διευρυμένες και απλοποιημένες δυνατότητες διασυνοριακής συλλογής αποδείξεων βάσει της αρχής της αναγνωρίσεως. Μάλιστα, επειδή σε πολλές περιπτώσεις, προφανώς θα συνεχίσουν, έτσι κι αλλιώς, να χρησιμοποιούνται και οι παραδοσιακές συμβάσεις, προβλέπεται ότι συχνά για λόγους πρακτικούς θα προτιμάται να ζητούνται, κατά την παραδοσιακή διαδικασία δικαστικής συνδρομής, μέτρα που μόνο εν μέρει μπορούν να ζητηθούν βάσει της ΕΕΣΑ, σε μια ενιαία αίτηση μαζί με άλλα που δεν προβλέπονται σε αυτήν. Ωστόσο αναφέρεται, ότι εισαγγελείς και δικαστές στα κράτη μέλη έχουν εκφράσει ανησυχίες¹², ότι θα κατακλυστούν από ΕΕΣΑ και οι αστυνομίες, ότι θα ασχολούνται με ΕΕΣΑ για ασήμαντες υποθέσεις, λ.χ. ακόμη και κλοπές ποδηλάτων¹³.

12. Όπως αναφέρθηκε ήδη πιο πάνω, κατά τη ρητή άποψη της

11. *Allegrezza*, 53.

12. *Allegrezza*, 54.

13. *Allegrezza*, 54.

Επιτροπής, η Απόφαση Πλαίσιο για την ΕΕΣΑ ήταν μόνο η *πρώτη φάση* μιας ενιαίας ρύθμισης, (a "first-phase" measure)¹⁴, η οποία στη βάση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης κάποτε θα αντικαταστήσει όλες τις υπάρχουσες ρυθμίσεις δικαστικής συνδρομής¹⁵. Μόνο ένα μικρό μέρος από τις προηγούμενες συμβάσεις θα παραμείνουν σε ισχύ, επειδή ρυθμίζουν ζητήματα εκτός του πεδίου των ανακρίσεων, όπως λ.χ. την αποζημίωση για εσφαλμένη καταδίκη¹⁶. Εξάλλου, επειδή η Δανία και η Ιρλανδία δήλωσαν ότι δεν επιθυμούν να γίνουν μέλη της ΕΕΕ, η παλαιότερη ρύθμιση της ΕΕΣΑ (Απόφαση-Πλαίσιο 2008/978/JHA) δεν καταργήθηκε, αλλά παραμένει σε ισχύ, μόνο όμως για τις σχέσεις μεταξύ των δύο αυτών κρατών με τα άλλα κράτη μέλη της ΕΕ.

Γ. Η προετοιμασία της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ του Ευρ. Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3-4-2014

13. Αφότου εκδόθηκαν και εφαρμόστηκαν οι αποφάσεις-πλαίσιο 2003/577/ΔΕΥ (ΕΑΔΠΑ) και 2008/978/ΔΕΥ (ΕΕΣΑ), έγινε ιδιαίτερα αισθητό, το ότι το κανονιστικό πλαίσιο για τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων είναι υπερβολικά κατακερματισμένο και περίπλοκο¹⁷. Έτσι, η ΕΑΔΠΑ, *περιορίζεται στη δέσμευση* των περιουσιακών αντικειμένων ή αποδεικτικών στοιχείων. Για να αξιοποιηθούν όμως τα στοιχεία αυτά από το κράτος έκδοσης, θα

14. *Steve Peers*, The proposed European Investigation Order: Assault on human rights and national sovereignty, in *Stagewatch Analysis*, (May 2010), σ.4, <http://www.statewatch.org/analyses/no-96-european-investigation-order.pdf><http://www.statewatch.org/analyses/no-96-european-investigation-order.pdf>.

15. *Steve Peers*, 4.

16. *Steve Peers and Emilio de Capitani*, The European Investigation Order: A new approach to mutual recognition in criminal matters (23-5-2014). <http://eulawanalysis.blogspot.gr/2014/05/the-european-investigation-order-new.html>

17. *Τριανταφύλλου*, (2009), 94, *Bernd Hecker*, *Europäisches Strafrecht post Lissabon*, στο: *Kai Ambos* (Hg), *Europäisches Strafrecht post Lissabon*, (23-5-2014), 14.

πρέπει η αίτησή τους να συνοδεύεται και από χωριστό αίτημα για τη διαβίβασή τους στο κράτος αυτό, σύμφωνα με τους κανόνες περί αμοιβαίας συνδρομής επί ποινικών υποθέσεων. Αυτό οδηγεί σε *διαδικασία δύο σταδίων*, η οποία φυσικά αποβαίνει σε βάρος της ταχείας αποδοτικότητας¹⁸.

14. Η ΕΕΣΑ εξάλλου, επειδή ισχύει μόνο για τα αποδεικτικά στοιχεία που υπάρχουν ήδη, καλύπτει περιορισμένο φάσμα της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις όσον αφορά τα αποδεικτικά στοιχεία και γι αυτό ίσως ήταν πενιχρά τα πρακτικά της αποτελέσματα. Λόγω του περιορισμένου πεδίου της, οι αρμόδιες αρχές είναι ελεύθερες να χρησιμοποιούν είτε το νέο καθεστώς της, είτε τις διαδικασίες (διμερούς) δικαστικής συνδρομής που εξακολουθούν πάντοτε να ισχύουν για αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ΕΕΣΑ¹⁹.

15. Με αυτά τα δεδομένα, κρίθηκε ότι απαιτείται πλέον μια νέα προσέγγιση των σχετικών προβλημάτων που θα βασίζεται στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, αλλά θα λαμβάνει επίσης υπόψη και την ανάγκη ευελιξίας του συστήματος της αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής. Γι αυτό, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αναζήτησε ένα συνεκτικό σύστημα που θα αντικαταστήσει όλα τα υπάρχοντα στο συγκεκριμένο τομέα, περιλαμβανομένης και της Απόφασης Πλαίσιο 2008/978/ΔΕΥ για τις ΕΕΣΑ. Το νέο αυτό σύστημα θα πρέπει να βασίζεται σε ένα και μοναδικό²⁰ μέσο, που θα ονομάζεται *Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας*

18. *Allegrezza*, 52.

19. *Allegrezza*, Collecting Criminal Evidence Across the European Union: The European Investigation Order between flexibility and proportionality in: S. Ruggeri (ed.) *Transnational Evidence and Multicultural Inquiries in Europe* (2014) p. 51-67, 5.

20. Ένα μικρό μέρος από τις προηγούμενες συμβάσεις θα παραμείνουν σε ισχύ επειδή ρυθμίζουν θέματα εκτός του κύκλου των ανακρίσεων, λ.χ. την αποζημίωση για εσφαλμένη καταδίκη. Η Οδηγία αυτή δεν θα εφαρμόζεται επίσης στις διασυνοριακές επιτηρήσεις από αστυνομικούς σύμφωνα με τη Σύμβαση *Schengen* ή στις δημιουργίες κοινών ερευνητικών ομάδων και στη συλλογή αποδείξεων από αυτές τις ομάδες, επειδή αυτά τα θέματα απαιτούν ειδικούς κανόνες που πρέπει να θεσπιστούν χωριστά.

(ΕΕΕ) και θα αφορά τη διασυννοριακή συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων γενικά, περιλαμβανομένων και εκείνων που βρίσκονται ήδη στην κατοχή του κράτους εκτέλεσης. Η ΕΕΕ *προβλέπεται ήδη* και ρυθμίζεται από την Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3-4-2014, που αφορά *την αμοιβαία αναγνώριση σε ποινικές υποθέσεις*, σύμφωνα και με το άρθρο 82 παρ. 2 εδ. (α) της ΣΛΕΕ. Αυτή η "νομική βάση" έχει ως συνέπεια, η πρόταση να υπόκειται σε αυξημένη πλειοψηφία στο Συμβούλιο και να υπάρχει συναπόφαση της Ευρωπαϊκής Βουλής (πρακτική γνωστή ως "τακτική νομοθετική διαδικασία"). Το νέο σύστημα που θα εισαχθεί σύμφωνα με την Οδηγία αυτή: (α) θα καλύπτει κατά το δυνατόν όλα τα είδη αποδεικτικών στοιχείων, (β) θα ορίζει προθεσμίες εκτέλεσης και (γ) θα περιορίζει όσο το δυνατόν περισσότερο τους λόγους άρνησης.

16. Στην πλειονότητά τους οι γνώμες των διαφόρων φορέων από τα κυριότερα Κράτη μέλη ήταν ευνοϊκές προς την προτεινόμενη αντικατάσταση του περίπλοκου συστήματος των διμερών και των μερικής εφαρμογής πολυμερών συμβάσεων από ένα ενιαίο συμβατικό κείμενο με ευρεία εφαρμογή²¹. Έχει όμως παρατηρηθεί²², όταν ακόμη η ΕΕΕ ήταν Σχέδιο, ότι πολλές από τις διατάξεις που προτεινόταν στο Σχέδιο αυτό θα συνιστούσαν μείωση της προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως αυτών που συνιστούν μια "δίκαιη δίκη" (fair trial)²³, ακόμη δε και της εθνικής κυριαρχίας των κρατών μελών λόγω της κατάργησης της παραδοσιακής εξαίρεσης της εδαφικότητας²⁴. Γενική

21.. European Parliamentary Research Service: (Feb. 23, 2014), *The EIO: Key Sources*; Green Paper on obtaining evidence in criminal matters from one Member State to another and securing its admissibility, COM(2009) 624 final, (11 Nov. 2009).

22. *Steven Peers*, *The proposed European Investigation Order: Assault on human rights and national sovereignty ?* in *Stagewatch analysis*, (May 2010), σ. 4.

23. Bernd Schünemann, *The EIO: A Rush Into the Wrong Direction*, in S. Ruggeri (ed.) *Transnational Evidence and Multicultural Inquiries in Europe*, (2014), σ. 29-35.

24. Κατά την αρχή αυτή, το κράτος εκτέλεσης δύναται να αρνηθεί την συνδρομή, σε περίπτωση που το έγκλημα για το οποίο γίνονται έρευνες, έχει τελεστεί στο έδαφός του. βλ. *Steve Peers*, *The proposed EIO. Assault of human rights and na-*

ουσιώδης κριτική παρατήρηση ήταν, ότι τα κατασταλτικά μέτρα εναρμονίζονται στην ΕΕ σημαντικά ταχύτερα από τα δικαιώματα του κατηγορουμένου ή του υπόπτου. Επίσης, έχει αναφερθεί²⁵ ότι, λόγω της ασαφούς διατύπωσης σε ορισμένα σημεία αυτής της Οδηγίας ως προς τις σχέσεις τους με άλλα μέτρα, η ΕΕΕ δεν θα κατοχυρώνει επαρκώς τη νομική βεβαιότητα σε αυτόν το τομέα. Αυτό ισχύει ιδίως για τα ζητήματα που θα προκύψουν, επειδή κάποια κράτη μέλη θα επιλέξουν να μη γίνουν μέλη της Σύμβασης αυτής.

17. Εξάλλου, όταν η Οδηγία ΕΕΕ ήταν ακόμη Σχέδιο, ασκήθηκε κριτική²⁶, για το ότι σε αυτό δεν διευκρινιζόταν σαφώς η σχέση του με άλλα κείμενα, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι η μεταφορά ποινικών αποδείξεων ρυθμίζεται από διάφορα νομικά κείμενα, τα οποία ισχύουν για διάφορο αριθμό κρατών μελών το καθένα²⁷. Ο όρος "ανακριτικό" ή "ερευνητικό" μέτρο δεν ορίζεται ειδικά, γι αυτό ενδεχομένως θα υπάρξει ζήτημα, ως προς το αν περιλαμβάνονται στην έννοια αυτή λ.χ. και οι καλυμμένες έρευνες (άρ. 14 ΑΔΣΠΥ/ΕΕ του 2000). Σε καταφατική περίπτωση, ενώ κατά την ΕΕΣ το κράτος εκτέλεσης μπορούσε να αρνηθεί τέτοιες έρευνες στο έδαφός του, η ΕΕΕ δεν περιλαμβάνει τέτοια δυνατότητα²⁸. Πάντως, παρά τις αντιρρήσεις αυτές, η Οδηγία 2014/41/ΕΕ έχει γίνει τελικά αποδεκτή από τα κράτη μέλη κατά τη νόμιμη διαδικασία και πρόκειται να ισχύσει από την 22-5-2017 (βλ. παρακάτω).

18. Η ρύθμιση για την ΕΕΕ κινείται στο τρίπτυχο: *αναγνώριση, επιφύλαξη, εναρμόνιση*²⁹. Το σημαντικό πλεονέκτημα του κειμένου της

tional sovereignty? Stagematch analysis, May 2010, σ. 4. <http://www.statewatch.org/news/2010/apr/eu-council-investigation-order-9145-10.pdf>

25. Peers, ό.π. σ. 4.

26. Peers, ό.π.

27. Peers, σ. 3.

28. Böse, σ. 153.

29. Böse, ό.π., 153, πρβλ. και Hecker, 18, επίσης τον Deutscher Richterbund, 2/5, όπου ασκείται κριτική στην Οδ.ΕΕΕ, επειδή, ενόψει ελλιπούς εναρμόνισης των 28 εννόμων τάξεων της ΕΕ, θα έπρεπε τα προβλήματα των διαφορετικών ρυθμίσεων να επιλυθούν τουλάχιστον στην ίδια την Οδηγία. Επειδή αυτό δεν συνέβη, η παροχή της συνδρομής από το κράτος εκτέλεσης γίνεται μετά τον έλεγχο μόνο των

ΕΕΕ έγκειται στο ότι μετατρέπει το μηχανισμό συνεργασίας, από την προϋπάρχουσα αμοιβαία δικαστική συνδρομή, όπου το εκζητούμενο κράτος είχε ευρεία διακριτική ευχέρεια να συμμορφωθεί ή όχι με την αίτηση του εκζητούντος κράτους, σε ένα μηχανισμό αμοιβαίας αναγνώρισης, κατά τον οποίο κάθε κράτος θα πρέπει καταρχήν να αναγνωρίζει και να εκτελεί ένα αίτημα που προέρχεται από ένα άλλο κράτος. Επιλέγοντας τον όρο "εντολή" και αναφερόμενος στο "κράτος έκδοσης" και την "αρχή έκδοσης", καθώς και στο "κράτος εκτέλεσης" και την "αρχή εκτέλεσης", αντί των παλαιών όρων "εκζητούν" και "εκζητούμενο" κράτος, ο νομοθέτης της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ έδειξε σαφώς ότι το σύστημα μεταβάλλεται³⁰.

19. Η προστασία των *δικονομικών, αλλά και των θεμελιωδών δικαιωμάτων γενικότερα, του κατηγορουμένου* κατά τη συλλογή και την εκτίμηση των αποδείξεων πρέπει να καθορίζεται καταρχήν από την έννομη τάξη του κράτους, όπου θα διεξαχθεί η ποινική δικαστική διαδικασία (*forum regit actum*). Αυτό είναι σκόπιμο για να διασφαλιστεί, ότι το αποκτημένο αποδεικτικό υλικό θα μπορεί στη συνέχεια να αξιοποιηθεί στην διαδικασία αυτή³¹. Επειδή όμως θα συλλεγούν οι αποδείξεις σε ένα άλλο κράτος μέλος, θα πρέπει να εφαρμόζεται το δίκαιο του κράτους εκτέλεσης, εκείνο δηλαδή που είναι υποχρεωτικό για τα δικαστικά και διωκτικά του όργανα (*locus regit actum*). Σύμφωνα με τα νομικά όρια κρατικών ανακριτικών επεμβάσεων, το δημόσιο συμφέρον υποστήριξης μιας αλλοδαπής ποινικής διαδικασίας δεν μπορεί να δικαιολογήσει εντονότερες επεμβάσεις στα θεμελιώδη δικαιώματα από εκείνες που δικαιολογεί το εθνικό του δίκαιο στις διαδικασίες εσωτερικού³². Μια σύνθεση στην εφαρμογή των δύο

τυπικών προϋποθέσεων. Έτσι όμως καταλήγει να αίρεται η δέσμευση του κράτους εκτέλεσης από τη νομιμότητα.

30. Rakow 119.

31. Marcello Daniele, *La metamorfosi del diritto delle prove nella direttiva sull'ordine europeo di indagine penale*, σ. 4, <http://www.penalecontemporaneo.it/upload/1416322914DANIELE%202014.pdf>

32. *Martin Böse*, *Die Europäische Ermittlungsanordnung – Beweistransfer nach neuen Regeln?* in ZIS 4/2014, 153.

εννόμων τάξεων θα μπορούσε ενδεχομένως να γίνει ως εξής: Το δικαστήριο που θα δικάσει την υπόθεση θα πρέπει να εκτιμήσει και τον τρόπο με τον οποίο ελήφθησαν οι αποδείξεις και να κρίνει αν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για γίνουν αυτές αποδεκτές. Οι αποδείξεις που ελήφθησαν στο κράτος εκτέλεσης σύμφωνα με την αρχή *locus regit actum* θα πρέπει να χρησιμοποιούνται και να λαμβάνονται υπόψη κατά την ποινική διαδικασία στο κράτος εντολής, εκτός αν η συλλογή τους έγινε κατά τρόπο αντίθετο στη δημόσια τάξη και τα χρηστά ήθη όπως αυτά νοούνται στο κράτος αυτό³³.

20. Η αρχή εντολής είναι καταρχήν αρμόδια να ελέγξει, κατά την διαδικασία έκδοσης της ΕΕΕ, αν αυτή βρίσκεται μέσα στα όρια της αναλογικότητας μεταξύ επιδιωκόμενου σκοπού και του ερευνητικού μέτρου για τη λήψη του οποίου δίδεται η εντολή στην αρχή εκτέλεσης. Όμως, και η αρχή εκτέλεσης θα μπορεί κατ' εξαίρεση να "διαβουλευθεί" με την αρχή εντολής, αν έχει λόγο να υποθέτει, ότι το μέτρο που αφορά η εντολή δεν είναι απαραίτητο ή είναι δυσανάλογο προς τον επιδιωκόμενο σκοπό (Οδηγία, ά. 6 παρ. 3, εδ. 1), και η αρχή εντολής μπορεί κατόπιν τούτου να ανακαλέσει την εντολή (Οδηγία, ά. 6 παρ. 3, εδ. 2). Οι διατάξεις αυτές λαμβάνουν ως δεδομένο, ότι η αρχή εκτέλεσης έχει αρμοδιότητα για μια στοιχειώδη εξέταση της υποψίας και του επιδιωκόμενου σκοπού. Όμως, υποστηρίζεται³⁴ και ότι η παράγραφος αυτή, που ο σκοπός της δεν είναι σαφής, αφορά μάλλον το ενδεχόμενο να είναι η εκτέλεσή της ΕΕΕ ιδιαίτερα δαπανηρή, οπότε το αντικείμενο της διαβούλευσης θα αφορά μόνο την επιδίωξη του κράτους εκτέλεσης να επιμερισθεί η δαπάνη αυτή μεταξύ των δυο κρατών.

21. Στο δικονομικό πεδίο εξασφαλίστηκε η υποχρέωση τήρησης της αρχής της αναλογικότητας με την καθιέρωση του δικαστικού ελέγχου. Η ΕΕΕ μπορεί να διαταχθεί ή να επικυρωθεί, όχι μόνο από δικαστή,

33. Allegrezza, 56; Green Paper on the European Public Prosecutor, 2001. Το κείμενο αυτό αφορά όμως αξιόποινες πράξεις κατά των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ. Στη γενική εφαρμογή ενός τέτοιου κανόνα αντίθετη η Allegrezza, 59.

34. Lorena Bachmaier, Transnational Evidence, eucrim 2/2015, 47 ff.

ανακριτή ή εισαγγελέα, αλλά και "από κάθε άλλη αρμοδία αρχή"³⁵ (Οδηγία, ά. 2 στοιχ. γ). Αυτή η δικαστική εγγύηση είναι αξιοσημείωτη επειδή ενίοτε υπερβαίνει τους όρους που απαιτούνται για μια συλλογή αποδείξεων στο εσωτερικό³⁶.

22. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι, κατά τη διαδικασία έκδοσης ΕΕΕ, το κράτος εκτέλεσης *δεν θα δικαιούται να αρνηθεί την εκτέλεση μιας ΕΕΕ* παρά μόνο για λόγους από εκείνους που αναφέρονται στο ά. 11 της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ, όπως είναι ο περιορισμός της ποινικής ευθύνης σχετικά με την ελευθερία του Τύπου και την ελευθερία της έκφρασης, η εδαφικότητα, η εθνική ασφάλεια και η αρχή *ne bis in idem*. Όμως προβλέπεται, ότι η αρχή έκδοσης *θα μπορεί και να επιλέξει την εκτέλεση ενός λιγότερο επαχθούς* ανακριτικού μέτρου, αν έτσι είναι δυνατόν να επιτευχθούν με αυτό παρόμοια αποτελέσματα με εκείνα που επιδιώκονταν με το επαχθές μέτρο που περιέχεται στην ΕΕΕ (Οδηγία 2014/41/ΕΕ, ά. 10 παρ. 3).

Δ. Οι σημαντικότερες ρυθμίσεις της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ

23. Ενόψει αυτών των βασικών σκέψεων εξεδόθη, μετά μακρές συζητήσεις, η *Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της ΕΕ της 3ης Απριλίου 2014, περί της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας σε ποινικές υποθέσεις*. Ως ενδεικτικά σημαντικότερες διατάξεις της αναφέρονται οι ακόλουθες³⁷:

(α) Τα υποκείμενα

24. Στο ά. 1 της Οδηγίας *ορίζεται η ΕΕΕ* ως "δικαστική απόφαση την οποία εκδίδει ή επικυρώνει δικαστική αρχή κράτους μέλους («κράτος έκδοσης») με σκοπό: (α) την εκτέλεση ενός ή περισσότερων

35. Επικριτικός σε αυτή τη ρύθμιση που περιλαμβάνεται και στην ΕΕΣΑ ο *Esser*, ό.π. 1500.

36. *Deutscher Richterbund*, 4/5, *Böse*, Die Europäische Ermittlungsanordnung – Beweistransfer nach neuen Regeln? in *ZIS* 4/2014, 152 ff., 156. Πρβλ. σε μας λ.χ. τις αρμοδιότητες των ανακριτικών υπαλλήλων (ά. 33, 34 και 251 ΚΠΔ).

37. **Εφεξής, οι διατάξεις της Οδηγίας 2014/41ΕΕ αναφέρονται μόνο με τον αριθμό του άρθρου και της παραγράφου ή/και εδαφίου.** Μόνο για διατάξεις άλλων κειμένων θα αναφέρεται και το κείμενο προέλευσής τους.

συγκεκριμένων ερευνητικών μέτρων σε άλλο κράτος μέλος («κράτος εκτέλεσης») για τη λήψη αποδεικτικών στοιχείων" ή (β) "τη λήψη αποδεικτικών στοιχείων ευρισκομένων ήδη στην κατοχή των αρμόδιων αρχών του κράτους εκτέλεσης". Επομένως, το κράτος εκτέλεσης θα πρέπει να μπορεί να βασιστεί στις δικονομικές αποφάσεις και πράξεις που έλαβαν χώρα στο κράτος εντολής. Τα δύο κράτη, εντολής και εκτέλεσης θα έχουν κοινή ευθύνη για τα δικαιώματα του κατηγορουμένου σε μια διασυνοριακή ποινική διαδικασία, αλλά την εκτέλεση του δικονομικού έργου θα την κατανέμουν μεταξύ τους, καθένα από αυτά αναγνωρίζοντας τις πράξεις του άλλου³⁸.

25. Στο ά. 2 περιέχονται οι εξής ορολογικές διευκρινίσεις: (α) Το "κράτος έκδοσης" ορίζεται ως το κράτος μέλος στο οποίο εκδίδεται η ΕΕΕ. Η δε αρχή έκδοσης είναι η αρχή του κράτους έκδοσης. Μπορεί η αρχή αυτή να είναι δικαστής, δικαστήριο, ανακριτής ή εισαγγελέας με αρμοδιότητα στη συγκεκριμένη υπόθεση, καθώς και "κάθε άλλη αρμόδια αρχή" που έχει ορισθεί από το κράτος έκδοσης,³⁹ και η οποία στη συγκεκριμένη περίπτωση ενεργεί ως ανακριτική αρχή σε ποινικές διαδικασίες, αρμόδια να διατάσσει τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο. Η αρχή αυτή θα είναι η πλέον αρμόδια να αποφασίζει, με βάση τα στοιχεία που διαθέτει, για τις λεπτομέρειες της σχετικής έρευνας και για ποιο ερευνητικό μέτρο θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί. (β) Το "κράτος εκτέλεσης" ορίζεται ως το κράτος-μέλος στο οποίο εκτελείται η ΕΕΕ και στο οποίο πρέπει να εκτελεστεί το ερευνητικό μέτρο. Η δε "αρχή εκτέλεσης", ορίζεται ως η «αρχή που είναι αρμόδια να αναγνωρίζει μια ΕΕΕ και να εξασφαλίζει την εκτέλεσή της σύμφωνα με την παρούσα Οδηγία και τις ισχύουσες διαδικασίες σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση". Οι εν λόγω διαδικασίες μπορεί να απαιτούν έγκριση δικαστηρίου στο κράτος εκτέλεσης, όταν αυτό προβλέπεται από την εθνική του νομοθεσία.

26. Αξιοσημείωτη είναι η παρ. 3 του ά. 1 κατά την οποία "την έκδοση ΕΕΕ μπορεί να ζητήσουν, όχι μόνο οι δικαστικές αρχές που

38. Böse, 153.

39. Επικριτικός σε αυτή την τελευταία περίπτωση που περιλαμβάνεται και στην Οδηγία 2008/978/JI, ά. 2 γ, ii, είναι ο Esser, ό.π.. 1500.

αναφέρονται στο ά. 1, αλλά και *ύποπτος ή κατηγορούμενος* (ή δικηγόρος εξ ονόματός του) στο πλαίσιο των δικαιωμάτων υπεράσπισης που προβλέπει το εθνικό δίκαιο και η ποινική του δικονομία". Με αυτή τη διάταξη ακολουθείται προφανώς η αρχή της *ισότητας των όπλων*. Ωστόσο, υποστηρίζεται⁴⁰ και ότι η άσκηση αυτής της δυνατότητας από τον κατηγορούμενο συνήθως δεν θα τον ωφελεί, επειδή έτσι θα αναγκαστεί να αποκαλύψει τη στρατηγική υπεράσπισής του πολύ ενωρίς. Η απόφαση, αν το ανακριτικό μέτρο που ζητεί ο κατηγορούμενος είναι αναλογικό και αναγκαίο πρέπει να ληφθεί από την αρχή έκδοσης που θα είναι συνήθως η εισαγγελική αρχή του κράτους έκδοσης. Τέλος, στις διατάξεις αυτές δεν περιέχεται μνεία για τα δικαιώματα τρίτων προσώπων που ενδέχεται να θιγούν από το ανακριτικό μέτρο, ιδίως καταθέσεις μαρτύρων και πραγματογνωμόνων μέσω τηλεφώνου, video, ή άλλου οπτικοακουστικού μέσου (άρθρα 24 και 25). Αν τα θεμελιώδη δικαιώματα τρίτων προσώπων μπορεί να θιγούν από τη λήψη ορισμένων ερευνητικών μέτρων, λ.χ. την μυστική παρακολούθηση επικοινωνιών (άρθρα 30 και 31), το εσωτερικό δίκαιο θα πρέπει να θεσπίσει διατάξεις που να προβλέπουν, ότι αυτά τα τρίτα πρόσωπα θα πληροφορούνται για τα μέτρα που θίγουν τα δικαιώματά τους και πώς μπορούν να τα προστατεύσουν.

27. Οι αρχές του κράτους έκδοσης, όταν είναι παρούσες στο κράτος εκτέλεσης, δεσμεύονται κατά την εκτέλεση της ΕΕΕ από τη νομοθεσία του κράτους αυτού. Δεν διαθέτουν εξουσίες επιβολής του νόμου στο έδαφος του κράτους εκτέλεσης, εκτός εάν η άσκηση των εξουσιών αυτών στο έδαφός του είναι σύμφωνη με τη νομοθεσία του και στο βαθμό που αυτό έχει συμφωνηθεί μεταξύ των αρχών έκδοσης και εκτέλεσης.(ά. 9 παρ. 5).

(β) Προϋποθέσεις και περιεχόμενο της ΕΕΕ

28. Μια ΕΕΕ μπορεί να εκδίδεται μόνον όταν η αρχή έκδοσης κρίνει ότι πληρούνται οι εξής *προϋποθέσεις*: α) η έκδοση της ΕΕΕ είναι *απαραίτητη*⁴¹ και *αναλογική* για τους σκοπούς της διαδικασίας του

40. Bachmaier , Transnational Evidence, eucrim 2/2015, 47 ff.

41. Ορθότερη απόδοση του όρου θα ήταν "*αναγκαία*" (στο αγγλικό κείμενο εί-

άρθρου 4, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων του υπόπτου ή του κατηγορουμένου (ά. 6 παρ. 2)⁴² και β) το ή τα ερευνητικά μέτρα που προβλέπονται στην ΕΕΕ θα μπορούσαν να είχαν διαταχθεί υπό τις ίδιες προϋποθέσεις σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση (ά. 6 παρ. 1). Μια διωκτική αρχή δεν επιτρέπεται να καταστρατηγεί τους περιορισμούς ή απαγορεύσεις του εσωτερικού της δικαίου ζητώντας από ένα άλλο κράτος την διενέργεια ενός μέτρου που στο κράτος εντολέα δεν επιτρέπεται αλλά επιτρέπεται στο άλλο κράτος (forum-shopping)⁴³. Οι προϋποθέσεις της παραγράφου 1 αξιολογούνται σε κάθε υπόθεση από την αρχή έκδοσης (ά. 6 παρ. 2).

29. Ιδιαίτερη σημασία έχει η αρχή της αναλογικότητας, επειδή ορίζει τα απώτατα όρια του συνταγματικά επιτρεπτού της κρατικής περιοριστικής επέμβασης στα θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Η Οδηγία δεν περιέχει ειδικές κατευθυντήριες γραμμές για τη διαπίστωση αν τηρείται η αρχή αυτή κατά την έκδοση των ΕΕΕ. Έτσι, δεν αποκλείει να εκδοθεί μια ΕΕΕ και για μικρότερης βαρύτητας ή ακόμη και για ελαφρά ποινικά αδικήματα, ούτε παρέχει κάποιο όριο, κάτω από το οποίο η ΕΕΕ θα κρίνεται δυσανάλογη⁴⁴. Επειδή δεν υπάρχει κοινή έννοια της αναλογικότητας στο χώρο της "ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης", θα είναι χρήσιμο να λάβει κανείς υπόψη τα στοιχεία που θα πρέπει να εξετάζονται όταν κρίνεται γενικά η αναλογικότητα ενός μέτρου που, προκειμένου να εξυπηρετήσει τη λειτουργία της ποινικής διαδικασίας, καθιστά αναγκαία την επέμβαση στην ιδιωτική σφαίρα και θίγει ατομικά δικαιώματα. Η έκδοση και η εκτέλεση μιας ΕΕΕ μπορεί να αφορά ή να περιλαμβάνει τέτοια μέτρα, και επειδή η διαδικασία θα διεξαχθεί σε άλλο κράτος, ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος θα έχει πρόσθετες δυσκολίες για να υπερασπισθεί τα δικαιώματά του. Ενόψει αυτών των δεδομένων, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη και να σταθμίζονται: αφενός ορισμένες ενδείξεις του ατομικού συμφέροντος που θίγεται από τα μέτρα, όπως είναι, η ένταση και η διάρκεια της

ναί: necessary, στο γαλλικό: nécessaire, στο γερμανικό: notwendig) .

42. Böse, 153.

43. Η, αναζήτηση αρμοδιότητας: "Befugnis-shopping", Böse, 153.

44. Bachmaier , Transnational Evidence, eu crim 2/2015, 47 ff.

προσβολής των δικαιωμάτων του υπόπτου ή κατηγορουμένου από την εκτέλεση της ΕΕΕ· αφετέρου, οι περιστάσεις του δημοσίου συμφέροντος για τη δίωξη της ερευνώμενης αξιόποινης πράξης, που θεμελιώνουν την κρίση, αν το μέτρο είναι αναλογικό προς τους σκοπούς της διαδικασίας⁴⁵, όπως είναι: η βαρύτητα του εγκλήματος, η αναγκαιότητα της απόδειξης για την ανάκριση και την καταδίκη για το έγκλημα, η ύπαρξη λιγότερο επεμβατικών μέτρων που θα εξυπηρετούσαν τον ίδιο σκοπό και οι συνέπειες της εφαρμογής του μέτρου για το πρόσωπο που αφορά⁴⁶. Ας σημειωθεί εξάλλου, ότι, εκτός από αυτή την έποψη της αναλογικότητας που αφορά τη δικαιολόγηση της προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μπορεί να εξεταστεί και μια άλλη: Τα έξοδα που πρέπει να γίνουν για τη εκτέλεση του αιτουμένου μέτρου. Καθεμία από αυτές τις απόψεις έχει διαφορετικές συνέπειες: Η δυσαναλογία της προσβολής του θεμελιώδους δικαιώματος προς τον επιδιωκόμενο σκοπό μπορεί να συνεπάγεται το απαράδεκτο της απόδειξης που αποκτάται μέσω αυτής. Αντίθετα, η δυσανάλογη οικονομική δαπάνη μπορεί να επηρεάζει την αποτελεσματική λειτουργία της δικαιοσύνης, αλλά δεν ασκεί επιρροή τέτοια που να προκαλεί αποκλεισμό του σχετικού αποδεικτικού υλικού⁴⁷.

(γ) Εφαρμογή άλλου μέτρου και μέτρα πάντοτε διαθέσιμα

30. Η ΕΕΕ καλύπτει κάθε ερευνητικό μέτρο, εκτός από τη σύσταση κοινής ομάδας έρευνας και τη συγκέντρωση αποδεικτικών στοιχείων στο πλαίσιο μιας τέτοιας ομάδας που προβλέπονται σε ορισμένες συμβατικές διατάξεις (ά. 3). Αυτές οι μορφές έρευνας εξαιρέθηκαν επειδή λειτουργούν με διαφορετικό τρόπο από το συνηθισμένο⁴⁸. Διαδικασίες πάντως στις οποίες μπορεί να εκδοθούν ΕΕΕ είναι κυρίως η ποινική διαδικασία, καθώς και ορισμένες άλλες διαδικασίες που έχουν

45. *Bachmaier*, ό.π. 52· Πρβλ. και *Τριανταφύλλου Ν. Γ.* : Η αρχή της αναλογικότητας στην ποινική δίκη, *ΕλλΔνη* 1990, σ. 301 επ. .

46. *Bachmaier*, ό.π. 52· *Τριανταφύλλου ό.π.*

47. *Bachmaier* , 52

48. *Bachmaier*, ό.π.

ομοιότητες με αυτή (ά. 4).

31. Η αρχή εκτέλεσης μπορεί να χρησιμοποιεί κατά το δυνατόν και ερευνητικό μέτρο άλλο από το προβλεπόμενο στην ΕΕΕ όταν: (α) το ερευνητικό μέτρο που αναφέρεται στην ΕΕΕ δεν υφίσταται στη νομοθεσία του κράτους εκτέλεσης, ή (β) το ερευνητικό μέτρο που αναφέρεται στην ΕΕΕ δεν θα ήταν διαθέσιμο σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση. (ά. 10 παρ 1)⁴⁹. (γ) Το ερευνητικό μέτρο υπάρχει και θα μπορούσε να εφαρμοστεί, αλλά το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να επιτευχθεί με ένα λιγότερο επαχθές μέτρο (ά. 10 παρ. 3). Στις δύο πρώτες περιπτώσεις, αν το ΕΕΕ δεν μπορεί να εκτελεστεί με εφαρμογή ενός εναλλακτικού μέτρου, η αρχή εκτέλεσης πρέπει να ενημερώσει την αρχή εντολής για την αδυναμία εκτέλεσης της ΕΕΕ. Αυτό όμως μπορεί να συμβεί μόνο σχετικά με μέτρα που δεν περιλαμβάνονται στο ά. 10 παρ. 2, επειδή αυτά τα μέτρα, - λ.χ. η απόκτηση και διαβίβαση πληροφοριών ή αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται ήδη στην κατοχή της αρχής εκτέλεσης - θεωρείται ότι μπορούν να εφαρμοσθούν σε όλα τα κράτη μέλη. Ως προς τα λοιπά μέτρα, και ουσιαστικά εκείνα που συνεπάγονται περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων, αν το κράτος εκτέλεσης δεν έχει άλλο μέτρο ισοδύναμο με εκείνο που ζητείται, θα πρέπει να αρνηθεί την εκτέλεση της ΕΕΕ. Τεχνικά όμως, δεν θα πρόκειται για "άρνηση" της εκτέλεσης αλλά για δήλωση της "αδυναμίας παροχής της συνδρομής που ζητείται" για νομικούς λόγους (ά. 10 παρ. 5). Με τη δυνατότητα αυτή το κράτος εκτέλεσης αποφεύγει την υποχρέωση να εκτελέσει μέτρα που θα προσέβαλαν τις αρχές της νομιμότητας και αναλογικότητας λόγω της εφαρμογής διαφορετικών αρχών στις ανακρίσεις που γίνονται κατ' εντολή ενός άλλου κράτους από εκείνες που εφαρμόζονται στις ανακριτικές πράξεις του ίδιου του κράτους.

32. Όμως, με την επιφύλαξη (βλ. και παρακάτω) των λόγων μη αναγνώρισης ή μη εκτέλεσης του άρθρου 11, η παράγραφος 1 δεν ισχύει για τα ακόλουθα εναλλακτικά ερευνητικά μέτρα, τα οποία πρέπει να είναι πάντοτε διαθέσιμα στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου του

49. Böse, 155.

κράτους εκτέλεσης (ά. 10 παρ. 2)⁵⁰: (α) απόκτηση πληροφοριών ή αποδεικτικών στοιχείων που βρίσκονται ήδη στην κατοχή της αρχής εκτέλεσης και, εφόσον οι εν λόγω πληροφορίες ή τα αποδεικτικά στοιχεία θα μπορούσαν να έχουν αποκτηθεί σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο του κράτους εκτέλεσης, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας ή για τους σκοπούς της ΕΕΕ· (β) απόκτηση πληροφοριών που περιέχονται σε βάσεις δεδομένων τις οποίες τηρούν αστυνομικές ή δικαστικές αρχές και στις οποίες έχει άμεση πρόσβαση η αρχή εκτέλεσης στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας· (γ) εξέταση μάρτυρα, θύματος, υπόπτου ή τρίτου στο έδαφος του κράτους εκτέλεσης· (δ) οποιοδήποτε μη παρεμβατικό ερευνητικό μέτρο κατά τα οριζόμενα στο δίκαιο του κράτους εκτέλεσης· (ε) αναγνώριση προσώπων που έχουν συνδρομή σε έναν συγκεκριμένο αριθμό τηλεφώνου ή διεύθυνση IP (internet protocol) (ά. 10 παρ. 2).

(δ) Λόγοι μη αναγνώρισης-εκτέλεσης μιας ΕΕΕ

33. Με την επιφύλαξη του άρθρου 1 παράγραφος 4, (υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων και νομικών αρχών), η αναγνώριση ή η εκτέλεση μιας ΕΕΕ μπορεί να απορριφθεί από την αρχή εκτέλεσης όταν (ά. 11 παρ. 1):

(α) υπάρχει ασυλία ή προνόμιο σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο του κράτους εκτέλεσης που εμποδίζει την εκτέλεση της ΕΕΕ ή υπάρχουν κανόνες περί ορισμού και περιορισμού της ποινικής ευθύνης σχετικά με την ελευθερία του Τύπου και την ελευθερία της έκφρασης σε άλλα μέσα ενημέρωσης που εμποδίζουν την εκτέλεση της ΕΕΕ· (β) στην συγκεκριμένη περίπτωση η εκτέλεση της ΕΕΕ θα έβλαπτε ουσιώδη συμφέροντα εθνικής ασφάλειας (προφανώς: του κράτους εκτέλεσης), θα έθετε σε κίνδυνο την πηγή των πληροφοριών ή θα απαιτούσε τη χρήση διαβαθμισμένων πληροφοριών σχετικών με συγκεκριμένες δραστηριότητες συλλογής πληροφοριών· (γ) η ΕΕΕ έχει εκδοθεί στο πλαίσιο διαδικασιών που αναφέρονται στο άρθρο 4 στοιχεία β) και γ) και το ερευνητικό μέτρο δεν θα επιτρεπόταν από το δίκαιο του κράτους

50. Böse, 155.

εκτέλεσης σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση· (δ) η εκτέλεση της ΕΕΕ *αντίκειται στην αρχή ne bis in idem*· (ε) η ΕΕΕ αφορά ποινικό αδίκημα για το οποίο υπάρχουν υπόνοιες ότι διαπράχθηκε εκτός του εδάφους του κράτους έκδοσης και εν μέρει ή εξ ολοκλήρου στο έδαφος του κράτους εκτέλεσης, και η συμπεριφορά για την οποία εκδόθηκε η ΕΕΕ δεν συνιστά αδίκημα στο κράτος εκτέλεσης· (στ) υπάρχουν σοβαροί λόγοι να θεωρηθεί ότι η εκτέλεση του ερευνητικού μέτρου που αναφέρεται στην ΕΕΕ θα ήταν ασύμβατη με τις υποχρεώσεις του κράτους μέλους εκτέλεσης σύμφωνα με το άρθρο 6 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων· (ζ) η συμπεριφορά για την οποία έχει εκδοθεί η ΕΕΕ *δεν συνιστά αδίκημα κατά τη νομοθεσία του κράτους εκτέλεσης*, εκτός αν αφορά αδίκημα περιλαμβανόμενο στις κατηγορίες αδικημάτων του παραρτήματος Δ, όπως αναφέρεται από την αρχή έκδοσης στην ΕΕΕ, αν τιμωρείται στο κράτος έκδοσης με στερητική της ελευθερίας ποινή ή μέτρο στέρησης της ελευθερίας μέγιστης διάρκειας τουλάχιστον τριών ετών. Προφανώς, η εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στο ΕΕΕ έχει περιορισθεί σε σύγκριση με αυτή που προβλεπόταν στο Ευρωπαϊκό Ένταλμα Συλλήψεως (Απόφαση-Πλαίσιο 2002/584/JI) (ΕΕΣ). Η διαφορά αυτή μεταξύ της ρύθμισης των δύο αυτών μέτρων οφείλεται, αφενός μεν στο ότι ίσως η ανάγκη ασφάλειας στην παρούσα περίοδο δεν είναι τόσο μεγάλη, όσο κατά το χρόνο που καθιερώθηκε το ΕΕΣ, και αφετέρου στο ότι από τότε έχει ασκηθεί σφοδρή κριτική κατά της καταχρηστικής χρήσης του, και ήδη τα κράτη μέλη της ΕΕ προφανώς δεν είναι διατεθειμένα αποδεχθούν και άλλο νομικό κείμενο της ΕΕ που να καθιερώνει την "τυφλή" αποδοχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, ιδίως όταν οι πράξεις που προβλέπει μπορεί να συνεπάγονται τον περιορισμό θεμελιωδών δικαιωμάτων στο έδαφός τους. Επίσης η εκτέλεση μιας ΕΕΕ *μπορεί να απορριφθεί από την αρχή εκτέλεσης* όταν: (η) η χρήση του ερευνητικού μέτρου που αναφέρεται στην ΕΕΕ περιορίζεται, βάσει της νομοθεσίας του κράτους εκτέλεσης σε περιορισμένη κατηγορία αδικημάτων (ά. 11 περ. (η)). (θ) Σε αυτούς τους λόγους πρέπει να συμπεριληφθεί και η *αδυναμία εκτέλεσης του ΕΕΕ*, λ.χ. όταν ο κατηγορούμενος δεν δέχεται να εμφανιστεί σε

εικονοτηλεδιάσκεψη (ά. 24 παρ. 2 περ. (α)). Τέλος, η αρχή εκτέλεσης επιστρέφει την ΕΕΕ στο κράτος έκδοσης και όταν μια ΕΕΕ που παραλαμβάνεται από αυτό δεν έχει εκδοθεί ή επικυρωθεί από δικαστική αρχή κατά το άρθρο 2 στοιχείο (γ) (ά. 9 παρ. 3).

34. Όταν η ΕΕΕ αφορά αδικήματα στο φορολογικό, τελωνειακό ή τραπεζικό τομέα, η αναγνώριση ή η εκτέλεση δεν μπορεί να απορριφθεί από την αρχή εκτέλεσης με τη δικαιολογία ότι η νομοθεσία του κράτους εκτέλεσης δεν επιβάλλει το ίδιο είδος φόρου ή δασμού ή δεν περιλαμβάνει το ίδιο είδος ρύθμισης με το δίκαιο του κράτους έκδοσης όσον αφορά φορολογικά, τελωνειακά ή τραπεζικά ζητήματα (ά. 11 παρ. 3).

35. Η έκδοση της απόφασης σχετικά με την αναγνώριση ή την εκτέλεση και η εκτέλεση του ερευνητικού μέτρου πραγματοποιούνται με την ταχύτητα και την προτεραιότητα που θα δινόταν για παρόμοια εγχώρια υπόθεση και, εν πάση περιπτώσει, εντός των προθεσμιών που ορίζει το άρθρο 12.

36. Ως αποτέλεσμα της εκτέλεσης της ΕΕΕ η αρχή εκτέλεσης διαβιβάζει, χωρίς αδικαιολόγητη καθυστέρηση, στο κράτος έκδοσης τα αποδεικτικά στοιχεία που συγκέντρωσε ή που βρίσκονται ήδη στην κατοχή των αρμόδιων αρχών του κράτους εκτέλεσης (ά. 13 παρ. 1).

37. Όμως, η διαβίβαση των αποδεικτικών στοιχείων μπορεί να ανασταλεί όσο εκκρεμεί η απόφαση σχετικά με ένδικο μέσο, εκτός εάν η αρχή έκδοσης έχει αποδείξει επαρκώς στην ΕΕΕ ότι η άμεση διαβίβαση είναι ουσιώδους σημασίας για την ορθή διεξαγωγή της έρευνας ή τη διαφύλαξη των ατομικών δικαιωμάτων. Ωστόσο, και τότε ακόμη, η διαβίβαση αποδεικτικών στοιχείων αναστέλλεται σε περίπτωση που θα προκαλούσε σοβαρή και μη αναστρέψιμη ζημία στο ενδιαφερόμενο πρόσωπο (ά. 13 παρ. 2).

(ε) Ένδικα μέσα και βοηθήματα - εγγυήσεις

38. Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν, ότι για τα ερευνητικά μέτρα που προβλέπονται στην ΕΕΕ είναι διαθέσιμα ένδικα μέσα ισοδύναμα με αυτά που προβλέπονται σε παρόμοια εγχώρια υπόθεση (ά. 14 παρ. 1).

39. Οι ουσιαστικοί λόγοι για την έκδοση της ΕΕΕ μπορούν να

προσβληθούν *μόνο με ένδικο μέσο ενώπιον του κράτους έκδοσης*, με την επιφύλαξη όμως της εξασφάλισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κράτος εκτέλεσης (ά 14 παρ. 2). Η αρχή εκτέλεσης θα πρέπει να αρνείται την εκτέλεση, αν υπάρχουν σοβαροί λόγοι να πιστέψει, ότι η εκτέλεση θα προσβάλει αυτά τα δικαιώματα (ά 11 παρ. 1).

40. Οι υπάλληλοι του κράτους έκδοσης, που είναι παρόντες στο έδαφος του κράτους εκτέλεσης στο πλαίσιο της εφαρμογής της Οδηγίας, *θεωρούνται υπάλληλοι του κράτους εκτέλεσης* όσον αφορά αδικήματα που διαπράττονται εις βάρος τους ή από τους ίδιους (ά. 17).

43. Κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίσει ότι οι αρχές έκδοσης και εκτέλεσης λαμβάνουν δεόντως υπόψη, κατά την εκτέλεση μιας ΕΕΕ, *τον εμπιστευτικό χαρακτήρα της έρευνας*. Η αρχή εκτέλεσης, σύμφωνα με το εθνικό της δίκαιο, εγγυάται την εμπιστευτικότητα των πραγματικών περιστατικών και της ουσίας της ΕΕΕ, εκτός από την έκταση στην οποία η μη τήρησή της εμπιστευτικότητας είναι αναγκαία για την εκτέλεση του ερευνητικού μέτρου. Εάν η αρχή εκτέλεσης δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην απαίτηση περί εμπιστευτικότητας, ενημερώνει πάραυτα την αρχή έκδοσης (ά. 19 παρ. 1 και 2).

41. Κατά την εφαρμογή της Οδηγίας τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν ότι *προστατεύονται τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα* και ότι η επεξεργασία τους πραγματοποιείται μόνο βάσει της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/977/ΔΕΥ του Συμβουλίου, καθώς και τις αρχές της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης της 28ης Ιανουαρίου 1981 και του συμπληρωματικού της πρωτοκόλλου.

42. Η πρόσβαση στα δεδομένα αυτά *περιορίζεται, με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων του ενδιαφερόμενου προσώπου*. Μόνο εξουσιοδοτημένα άτομα μπορούν να έχουν πρόσβαση στα δεδομένα αυτά (ά. 20 παρ 1 και 2).

(στ) Ειδικές ρυθμίσεις

43. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν επίσης, μερικές *ειδικές ρυθμίσεις* που αφορούν την έκδοση ΕΕΕ για ορισμένα *διερευνητικά μέτρα*, όπως είναι: (α) *η προσωρινή μεταγωγή προσώπου που κρατείται στο κράτος*

εκτέλεσης με σκοπό την εκτέλεση ερευνητικού μέτρου με το οποίο επιδιώκεται η συλλογή αποδεικτικών στοιχείων για την οποία απαιτείται η παρουσία του στο έδαφος του κράτους έκδοσης (ά. 22 παρ. 1)· και (β) η προσωρινή μεταγωγή προσώπου που κρατείται στο κράτος έκδοσης με σκοπό την εκτέλεση ερευνητικού μέτρου, με το οποίο επιδιώκεται η συλλογή αποδείξεων για την οποία απαιτείται η παρουσία του στο έδαφος του κράτους εκτέλεσης (ά. 23).

44. Οι υπόλοιπες διατάξεις της Οδηγίας αφορούν ειδικά μέτρα, όπως την εξέταση του μάρτυρα ή του πραγματογνώμονα με τηλεφωνική διάσκεψη, τη λήψη στοιχείων συγκεκριμένων τραπεζικών λογαριασμών και τραπεζικών πράξεων, την παρακολούθηση τραπεζικών ή άλλων χρηματοοικονομικών συναλλαγών κλπ.

(ζ) Τελικές και μεταβατικές διατάξεις

48. Χωρίς να θίγεται η εφαρμογή τους μεταξύ των κρατών μελών και τρίτων κρατών και η προσωρινή τους εφαρμογή δυνάμει του άρθρου 35, η Οδηγία 2014/41/ΕΕ θα αντικαταστήσει, από τις 22 Μαΐου 2017, τις αντίστοιχες διατάξεις ενός αριθμού συμβάσεων που εφαρμόζονται στις σχέσεις μεταξύ των κρατών μελών που δεσμεύονται από την Οδηγία. Αυτές είναι: (α) η ευρωπαϊκή σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης της 20ής Απριλίου 1959 περί αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής επί ποινικών υποθέσεων και τα δύο πρόσθετα πρωτόκολλα της καθώς και διμερείς συμφωνίες που έχουν συναφθεί δυνάμει του άρθρου 26 της εν λόγω σύμβασης· (β) η σύμβαση για την εφαρμογή της συμφωνίας του Σένγκεν· (γ) η σύμβαση για την αμοιβαία δικαστική συνδρομή επί ποινικών υποθέσεων μεταξύ των κρατών μελών της Ευρ. Ένωσης και το πρωτόκολλό της (ά. 34). Όμως, οι αιτήσεις αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής που θα παραλαμβάνονται πριν από τις 22 Μαΐου 2017 θα συνεχίσουν να διέπονται από τις προηγούμενες υφιστάμενες πράξεις περί αμοιβαίας συνδρομής σε ποινικές υποθέσεις (ά. 35 παρ. 1).

49. Στις τελικές διατάξεις προβλέπεται επίσης ότι: Η Απόφαση-πλαίσιο 2008/978/ΔΕΥ θα αντικατασταθεί από την Οδηγία 2014/41/ΕΕ για όλα τα κράτη μέλη που δεσμεύει η Οδηγία αυτή. Οι διατάξεις της

Απόφασης-πλαisiού 2003/577/ΔΕΥ θα αντικατασταθούν από την Οδηγία 2014/41/ΕΕ για όλα τα κράτη μέλη που δεσμεύονται από αυτήν, όσον αφορά τη δέσμευση αποδεικτικών στοιχείων. Τα κράτη μέλη θα λάβουν τα αναγκαία μέτρα για να συμμορφωθούν με την Οδηγία 2014/41/ΕΕ έως τις 22 Μαΐου 2017 (ά. 36 παρ. 1).

Επίμετρο

50. Συμπερασματικά, παρατηρώντας τις διατάξεις της Οδηγίας 2014/41/ΕΕ, μπορεί να διαπιστώσει κανείς τα ακόλουθα: Παρά τις αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν, γενικά η Οδηγία αυτή αποτελεί μια πρόοδο στον τομέα της ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης στην ΕΕ, που θα διευκολύνει την δικαστική συνεργασία στον αγώνα κατά της διασυνοριακής εγκληματικότητας. Καταρχήν, αυτή αντικαθιστά τα διάφορα προηγούμενα νομικά κείμενα που ρύθμιζαν θέματα δικαστικής συνδρομής *με ένα μόνο κείμενο*, και έτσι επιτυγχάνει σε μεγάλο βαθμό μια ενιαία ρύθμιση - αν και όχι απολύτως, αφού υπάρχουν εξαιρέσεις και παραμένουν μερικές ειδικές ρυθμίσεις. Στο κανονιστικό πλαίσιο της Οδηγίας *η θέση του κράτους εντολής ενισχύεται σημαντικά*. Αντίστοιχα όμως, και το *κράτος εκτέλεσης* αποκτά *σημαντικούς λόγους άρνησης* της συνδρομής. Εν μέρει τουλάχιστον, διατηρεί την απαίτηση του διπλού αξιοποίνου. Όμως, ως προς το ζήτημα του καταρχήν επιτρεπτού ενός ερευνητικού ή ανακριτικού μέτρου και ενμέρει και ως προς τον τρόπο εκτέλεσής του, αποφασιστική σημασία έχουν *οι εκτιμήσεις του κράτους εντολής*. Η λύση αυτή των σχετικών ζητημάτων είναι εύλογη, επειδή το αποτέλεσμα των ανακριτικών ενεργειών θα χρησιμοποιηθεί σε ποινική διαδικασία του κράτους αυτού. Και βέβαια, τα κυριότερα ζητήματα που ενδιαφέρουν κατά τη μεταφορά των διατάξεων της Οδηγίας στο Ελληνικό Δίκαιο αφορούν την τήρηση ενός υψηλού βαθμού *δικονομικών εγγυήσεων*. Η διαδικασία της έκδοσης και εκτέλεσης του ΕΕΕ γίνεται *προσπάθεια να επιταχυνθεί* με δυο τουλάχιστον τρόπους: Πρώτον, προβλέπεται ότι η εκτέλεση του ΕΕΕ θα πρέπει να γίνεται "το ταχύτερο", και αφετέρου προβλέπονται ειδικές προθεσμίες γι αυτό: 30 ημέρες για ν' αποφασίσει το κράτος εκτέλεσης για την εκτέλεση της ΕΕΕ (ά. 12 παρ. 3) και 90 ημέρες για να

πραγματοποιηθεί η εκτέλεση του ανακριτικού μέτρου (ά. 12 παρ. 4). Βέβαια, για διάφορους λόγους, οι προθεσμίες συχνά παραβιάζονται. Ας ελπίσουμε, ότι η πρόβλεψη των προθεσμιών αυτών θα ασκήσει σε κάποιο βαθμό πίεση για την τήρησή τους και την επιτάχυνση γενικά της διαδικασίας.

Συντετμημένες μνείες και ηλεκτρονικές διευθύνσεις κειμένων στα οποία γίνεται συχνή αναφορά στο πιο πάνω άρθρο:

1.- (ΕΕΕ) Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας σε ποινικές υποθέσεις (The European Investigation Order in criminal matters): <http://www.statewatch.org/news/2010/apr/e>

2. - (ΕΕΣΑ): Ευρωπαϊκή Εντολή Συλλογής Αποδείξεων (Evidence Order): <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.douri=OJ:L:2008:350:0072:0092:EN:PDF>

3. (ΕΑΔΠΑ): Ευρωπαϊκή Απόφαση Δέσμευσης Περιουσιακών Αντικειμένων (Freezing order): <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.douri=OJ:L:2003:196:0045:0055:EN:PDF>

Η ποινική νομοθεσία στην εποχή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα

ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΣΜΑΤΟΣ*

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να παρουσιάσει έναν από τους βασικούς πυλώνες ποινικής νομοθέτησης στην χώρα μας κατά την χρονική περίοδο όπου κυριαρχεί η οικονομική κρίση. Όπως έχουμε δείξει σε άλλη εργασία μας¹, η εποχή της οικονομικής κρίσης στην χώρα μας σηματοδότησε μια αρχική «στροφή» στην (ήδη επιλεκτική²) λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Στο κέντρο του ενδιαφέροντος βρέθηκαν νέες συμπεριφορές που μέχρι τη στιγμή εκείνη η απαξία τους ήταν υποτιμημένη τόσο από το νομοθέτη, όσο και από την κοινή γνώμη: τα εγκλήματα που στρέφονται κατά (των εσόδων) του Δημοσίου, τα εγκλήματα «διαφθοράς» που τελούνται από δημοσίους υπαλλήλους και κρατικούς λειτουργούς, τα εγκλήματα φοροδιαφυγής και λαθρεμπορίας αύξησαν αρχικά τον όγκο των υπό εκδίκαση δικογραφιών³ και δημιούργησαν ένα νέο τύπο «εκπροσώπου» στα ελληνι-

* Λέκτορας Νομικής Σχολής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Βλ. διεξοδικά *Κοσμάτου Κ.*, Η ποινική νομολογία του Αρείου Πάγου στην περίοδο της οικονομικής κρίσης. Συγκριτική έρευνα ποινικών αποφάσεων ΑΠ ετών 2008-2011 και 1998: ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2015.

2. Βλ. διεξοδικά *Δασκαλάκη Η.*, Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 82, *Λαμπροπούλου Ε.*, Κοινωνιολογία Ποινικού Δικαίου και των θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης, Αθήνα 1999, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, *Χαΐδου Α.*, Η διαχρονικότητα της σωφρονιστικής καταστολής, δημοσιευμένο σε *Α. Πιτσελά (επιμ)*, Ο δρόμος προς τη δικαιοσύνη, Συνέδριο προς τιμήν του ομ. Καθ. Σ. Αλεξιάδη, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2012, σ. 196 επ.

3. Για την ιδιαίτερη έκταση των σχετικών εγκληματικών συμπεριφορών στην

κά σωφρονιστικά καταστήματα.

Στο πλαίσιο αυτό αφενός θεσπίστηκαν νέες Αρχές και μηχανισμοί δίωξης εγκλημάτων με συνεκτικό ιστό την διαφθορά και την εν γένει οικονομική εγκληματικότητα και αφετέρου εμφανίζεται μια συνεχής θέσπιση νομοθετημάτων με κοινό χαρακτηριστικό την αυστηροποίηση της ποινικής μεταχείρισης του δράστη σε συγκεκριμένες κατηγορίες οικονομικών εγκλημάτων. Ειδικότερα:

α) Στο πεδίο της δημιουργίας νέων Αρχών και μηχανισμών δίωξης εγκλημάτων εισήχθησαν οι θεσμοί του εισαγγελέα οικονομικού εγκλήματος (με το άρθρο 2 παρ. 1 του ν. 3943/2011)⁴, του εισαγγελέα διαφθοράς (με το άρθρο 2 παρ. 1 ν. 4022/2011 και το άρθρο 76 του ν. 4139/2013), η Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης (με το ν. 3932/2011) και η οικονομική αστυνομία.

β) Περαιτέρω εμφανίζεται μια συνεχής θέσπιση νομοθετημάτων με κοινό χαρακτηριστικό την αυστηροποίηση της ποινικής μεταχείρισης του δράστη σε συγκεκριμένες κατηγορίες εγκλημάτων. Έτσι εμφανίζεται ότι κατά τα έτη 2008-2014 έλαβαν χώρα πλήθος νομοθετικών παρεμβάσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν ποινικές διατάξεις με τις οποίες δημιουργείται νέο αξιόποιο σε βαθμό κακουργήματος, είτε με εισαγωγή νέων διατάξεων (συμπεριλαμβανομένων και αυτών που προβλέπονται στο πλαίσιο κυρώσεων διεθνών συμβάσεων, Οδηγιών και Αποφάσεων - Πλαίσιο⁵) είτε με επαύξηση του αξιόποινου σε ήδη υπάρχου-

χώρα μας από την δεκαετία του 1980, βλ. σχετικά *Κουράκη Ν.*, Το έγκλημα στην Ελλάδα σήμερα, σε *Κουράκη Ν.* (επιμ.), *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. ΙΙ, β' έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σ. 6 επ.

4. Βλ. *Μιχαλοπούλου Ε.*, Ο θεσμός του Οικονομικού Εισαγγελέα σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν 3943/2011, που πρόσθεσε στο Ν 2523/1997 το άρθρο 17Α και η αντιμετώπιση των φορολογικών αδικημάτων, *ΠοινΔικ* 2014, σ. 610 επ., *Παπανδρέου Π.*, Ο Οικονομικός Εισαγγελέας με τον ν. 3943/2011 «Περί καταπολέμησης της “φοροδιαφυγής”». Αρμοδιότητες – Προβληματισμοί, *ΠοινΔικ* 2012, σ. 410 επ.

5. Βλ. ορθές επισημάνσεις από *Παύλου Σ.*, Ευρωπαϊκή Ένωση και ΕΣΔΑ. Ιδίως ενόψει και της συζητούμενης προτάσεως αποφάσεως-πλαίσιου (COM 2004/328

σες εγκληματικές πράξεις σε συγκεκριμένες κατηγορίες εγκλημάτων⁶, όπως -μεταξύ άλλων- η φοροδιαφυγή, η διαφθορά, η λαθρεμπορία, τα λεγόμενα οικονομικά εγκλήματα, αλλά και τα εγκλήματα που αναφέρονται στην βίαιη και στην οργανωμένη εγκληματικότητα. Ειδικότερα για τις κατηγορίες των συγκεκριμένων εγκλημάτων:

i) Στον χώρο των ποινικών προβλέψεων των εγκλημάτων κατά της φοροδιαφυγής, παρατηρούμε ότι:

- με το ν. 3888/2010 αντικαταστάθηκαν τα άρθρα 18 και 19 του ν. 2523/1997, με προβλεπόμενες και ποινές καθείρξεως,

- με το ν. 3943/2011 διευρύνθηκαν νομοτυπικές μορφές και διαδικασίες⁷ ενώ αυξήθηκε το πλαίσιο των προβλεπόμενων ποινών (από κάθειρξη έως 10 έτη σε πρόσκαιρη κάθειρξη έως 20 έτη),

ii) Στο πεδίο της ποινικής καταστολής των εγκλημάτων κατά της δι-

τελικό για «ορισμένα δικονομικά δικαιώματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση», Ποινικά Χρονικά 2008, σ. 97 επ. (= Ποινικές επιστήμες. Θεωρία και πράξη. Τιμ.Τ. Μπενάκη), 2009, σ. 1113 επ.), Παύλου Σ., Το ποινικό δίκαιο και οι «αποφάσεις – πλαίσιο» του Συμβουλίου της Ε.Ε. Μία ακόμη (επικίνδυνη) πύλη εισόδου του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου στο ελληνικό, Ποινικά Χρονικά 2004, σ. 961 επ.. Για το θέμα βλ. επίσης Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Το Σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και οι προκλήσεις για το ποινικό δίκαιο στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, ΠοινΔικ 2004, σ. 567 επ, Μανωλεδάκη Ι., Μπορεί να επιβιώσει το Ποινικό δίκαιο –όπως διαμορφώθηκε μέχρι σήμερα στον Ευρωπαϊκό Χώρο– και στο νέο αιώνα; Υπερ. 2000, 15 επ., Μανωλεδάκη Ι., Η νέα διεθνοποίηση του ποινικού δικαίου και ο κίνδυνος υποβάθμισης νομικού μας πολιτισμού, Αρμενόπουλος 2000, σ. 3 επ., Χαραλαμπίκη Α., Η εικόνα του Ποινικού Δικαίου στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα, ΠΛογ 2001, 809 επ..

6. Πρβλ. Xenakis S./ Cheliotis L., Crime and Economic Downturn. The Complexity of Crime and Crime Politics in Greece since 2009, British Journal of Criminology, Volume 53, Issue 5, Pp. 719-745.

7. Βλ. αναλυτικά Δημήτρη Γ., Φαινόμενα νομικού υπερρεαλισμού, Ποινικά Χρονικά 2014, σ. 161 επ., Δημήτρη Γ., Η φοροδιαφυγή ως «διαρκές» έγκλημα, Πειραϊκή Νομολογία 2011, σ. 341 επ., Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Οι επιλογές του Ν 3943/2011 για την οριοθέτηση του αξιοποίνου των φορολογικών αδικημάτων: μία ατυχής προσπάθεια αυξημένης προστασίας των περιουσιακών απαιτήσεων του δημοσίου, ΠοινΔικ 2011, σ. 1307 επ., Μπουρμά Γ., Σκέψεις σχετικά με τον χαρακτήρα του εγκλήματος των άρθρων 17 και 18 Ν 2523/1997 ως διαρκούς ή και την αποτελεσματική ποινική αντιμετώπισή του, ΠοινΔικ 2011, σ. 1126 επ.

αφθοράς παρατηρούμε ότι⁸:

- με το ν. 4254/2014 αντικαταστάθηκε το άρθρο 159 ΠΚ (Δωροληψία πολιτικών αξιωματούχων) και προστέθηκε τα άρθρα 159 Α ΠΚ (Δωροδοκία πολιτικών αξιωματούχων), τιμωρούμενα με ποινή καθείρξεως, αντικαταστάθηκαν τα άρθρα 235 ΠΚ (Δωροληψία υπαλλήλου), 236 ΠΚ (Δωροδοκία υπαλλήλου), τα οποία προβλέπουν ποινή καθείρξεως έως 10 έτη, αντικαταστάθηκε το άρθρο 237 ΠΚ (Δωροληψία και δωροδοκία δικαστικών λειτουργιών) με προβλεπόμενη ποινή καθείρξεως, προστέθηκαν τα άρθρα 237 Α ΠΚ (Εμπορία επιρροής – Μεσάζοντες) και 237 Β ΠΚ (Δωροληψία και Δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα) που τιμωρούνται σε βαθμό πλημμελήματος, τροποποιήθηκε το άρθρο 238 ΠΚ (για την δήμευση των «δώρων» στις πράξεις δωροδοκίας), αντικαταστάθηκαν τα άρθρα 263 Α (έννοια υπαλλήλου), 263 Β (Μέτρα επιείκειας για όσους συμβάλλουν στην αποκάλυψη πράξεων διαφθοράς) του ΠΚ,

- με το ν. 3849/2010 προστέθηκαν στο ν. 3213/2003 νέα εγκλήματα (άρθρο 4, «Παράνομος πλουτισμός», άρθρο 5 «Προσφορά για άσκηση επιρροής», άρθρο 6 «Μη υποβολή ή υποβολή ανακριβούς δήλωσης» με προβλεπόμενες ποινές καθείρξεως μέχρι 10 έτη στις διακεκριμένες

8. Για το θέμα βλ. τα πρακτικά του 6ου Συνεδρίου της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων, με θέμα: "Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας", εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, καθώς και τα πρακτικά Ημερίδας που οργάνωσε το ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου με θέμα: "Η διαφθορά και η καταπολέμησή της", εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013. Βλ. επίσης Χατζηκώστα Κ., Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, Συμεωνίδου - Καστανίδου Ε., Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα: νεότερες εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΠοινΔικ 2012, σ. 38 επ., Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (επιστημονική εποπτεία), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, Π.Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα 2014, Κουράκη Ν., Η δωροδοκία από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στις Συστάσεις προς την Ελλάδα της Επιτροπής (Ομάδας Κρατών) για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (GRECO), Ποινικά Χρονικά 2013, σ. 568 επ., Μπιτζιλέκη Ν., Η σύγχρονη διαμόρφωση των εγκλημάτων δωροδοκίας κατά τον Ποινικό Κώδικα. Ένα παράδειγμα μετανεωτερικού Ποινικού Δικαίου, Ποινικά Χρονικά 2013, σ. 321 επ.

περιπτώσεις, ενώ τροποποιήθηκε η παρ. 2 του άρθρου 187 ΠΚ,

- με το ν. 3666/2008 αντικαταστάθηκαν τα 159, 235, 236 και 237 του Ποινικού Κώδικα, καθώς και των του άρθρο δεύτερο του ν. 2656/1998 (ΦΕΚ 265 Α) του άρθρου τρίτο του ν. 2803/2000 (ΦΕΚ 48 Α), του άρθρου πέμπτου του ν. 3560/2007 (ΦΕΚ 103 Α), με προβλεπόμενες ποινές κάθειρξης στις διακεκριμένες περιπτώσεις τέλεσης⁹.

iii) Σε ότι αφορά τις προβλέψεις των εγκλημάτων κατά της λαθρεμπορίας, παρατηρούμε ότι:

- με το ν. 4177/2013 προβλέπονται (άρθρο 20) ειδικές κυρώσεις για κατόχους αδειών εμπορίας και λιανικής εμπορίας πετρελαιοειδών προϊόντων, όπου προβλέπεται ποινή κάθειρξης για τον δράστη που εμπορεύεται, παραχωρεί, κατασκευάζει ή εγκαθιστά τα μέσα για τη διάπραξη του αδικήματος (παρ. 4),

- με το ν. 4155/2013 προστέθηκε παρ. 9 στο τέλος της παραγράφου 7 του άρθρου 31 του ν. 3784/2009 (Α` 137) όπου τιμωρούνται με κάθειρξη όσοι επεμβαίνουν χωρίς εξουσιοδότηση, τροποποιούν ή αλλοιώνουν με οποιονδήποτε τρόπο και μορφή μέρη (υλικά, κατασκευαστικά μεταφοράς πληροφοριών, συνδέσεων, διεπαφών, λογισμικού κλπ.) ή αλλοιώνουν παραγόμενα στοιχεία του συστήματος, που φυλάσσονται

9. Για το θέμα βλ. τα πρακτικά του 6ου Συνεδρίου της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων, με θέμα: "Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας", εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013, καθώς και τα πρακτικά Ημερίδας που οργάνωσε το ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου με θέμα: "Η διαφθορά και η καταπολέμησή της", Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013. Βλ. επίσης *Χατζηκώστα Κ.*, Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, *Συμεωνίδου - Καστανίδου Ε.*, Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα: νεότερες εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ΠoinΔικ 2012, σ. 38 επ., *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.* (επιστημονική εποπτεία), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα 2014, *Κουράκη Ν.*, Η δωροδοκία από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στις Συστάσεις προς την Ελλάδα της Επιτροπής (Ομάδας Κρατών) για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (GRECO), Ποινικά Χρονικά 2013, σ. 568 επ., *Μπιτζιλέκη Ν.*, Η σύγχρονη διαμόρφωση των εγκλημάτων δωροδοκίας κατά τον Ποινικό Κώδικα. Ένα παράδειγμα μετανεωτερικού Ποινικού Δικαίου, Ποινικά Χρονικά 2013, σ. 321 επ.

ή/και αποστέλλονται στη βάση δεδομένων της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων, καθώς και όσοι διαπιστώνεται κατά τον έλεγχο ότι διακινούν/εμπορεύονται καύσιμο μέσω αντλιών ή δεξαμενών που δεν έχουν περιληφθεί στο εγκατεστημένο σύστημα εισροών – εκροών,

- με το ν. 4072/2012 (ΦΕΚ Α 86 11.4.2012) «Βελτίωση επιχειρηματικού περιβάλλοντος - Νέα εταιρική μορφή - Σήματα - Μεσίτες Ακινήτων - Ρύθμιση θεμάτων ναυτιλίας, λιμένων και αλιείας και άλλες διατάξεις» αντικαταστάθηκε το άρθρο 16 του ν. 3054/2002 και προβλέφθηκε ποινή κάθειρξης στις περιπτώσεις λαθρεμπορίας που τελείται κατ' εξακολούθηση και η συνολική αξία του αντικειμένου αυτής υπερβαίνει το ποσό των εβδομήντα τριών χιλιάδων (73.000) ευρώ,

- με το ν. 3842/2010 (ΦΕΚ Α' 58/23.04.2010) «Αποκατάσταση φορολογικής δικαιοσύνης, αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής και άλλες διατάξεις» προστέθηκε νέα πράξη στην παρ. 1 του άρθρου 157 του Εθνικού Τελωνειακού Κώδικα, όπου προβλέπεται ποινή κάθειρξης έως 10 έτη εάν οι δασμοί, φόροι και λοιπές επιβαρύνσεις που στερήθηκε το Δημόσιο ή η Ευρωπαϊκή Ένωση υπερβαίνουν το ποσό των εκατόν πενήντα χιλιάδων (150.000) ευρώ, ενώ επίσης τροποποιήθηκε ο ν. 3610/2007 και προστέθηκε άρθρο 7β σχετικά με την αμοιβή για την αποκάλυψη φαινομένων παραβατικής συμπεριφοράς σε φορολογικές και τελωνειακές υποθέσεις.

iv) Στο πεδίο των οικονομικών εγκλημάτων παρατηρούμε ότι:

- με το ν. 4262/2014 στα άρθρα 31 και 32 προβλέφθηκαν ποινικές κυρώσεις για οργανισμούς αξιολόγησης συμμόρφωσης και σε ασκούντες οικονομική δραστηριότητα, οι οποίες στην διακεκριμένη τους μορφή τιμωρούνται με κάθειρξη έως 10 έτη,

- με το ν. 4261/2014, αναδιατυπώθηκε η παρ. 1 του άρθρου 52 του ν. 4002/2011 αναφορικά με την διεξαγωγή παιγνίων, όπου αν πρόκειται για «τυχερά» τιμωρούνται με κάθειρξη έως 10 έτη,

- με το ν. 4199/2013 προστέθηκε (με το άρθρο 93) στο άρθρο 291 του Ποινικού Κώδικα παρ. 4 όπου τιμωρείται με κάθειρξη όποιος αφαιρεί με σκοπό παράνομης ιδιοποίησης ή με πρόθεση καταστρέφει, υλικό ή αντικείμενο προορισμένο από τη θέση του ή από την κατασκευή του

για την εξυπηρέτηση της λειτουργίας του σιδηροδρόμου ή την ασφάλεια της σιδηροδρομικής συγκοινωνίας,

- με το ν. 4049/2012 προβλέφθηκε ποινή κάθειρξης έως 10 έτη εάν επιτεύχθηκε ο σκοπός που επιδίωκε ο δράστης ή αν ο αγώνας το αποτέλεσμα του οποίου αλλοιώνεται περιλαμβάνεται σε στοιχηματικές δι-οργανώσεις του εσωτερικού ή εξωτερικού,

- με το ν. 4042/2012 τροποποιήθηκαν οι διατάξεις του άρθρου 28 του ν. 1650/1986 (Α`160) και προβλέφθηκε ποινή κάθειρξης έως 10 έτη αν το συνολικό οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος υπερβαίνει το ποσό των 73.000,00 ευρώ ή από υπαίτιο που διαπράττει εγκλήματα κατ'επίταγμα ή κατά συνήθεια και το συνολικό οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος υπερβαίνει το ποσό των 15.000,00 ευρώ, ή δημιούργησε κίνδυνο θανάτου εμβρύου ή ανθρώπου ή εμφάνισης βαριάς σωματικής ή διανοητικής πάθησης σε νεογνό ή βαριάς σωματικής ή διανοητικής πάθησης ανθρώπου,

- με το ν. 4037/2012 προβλέφθηκαν (άρθρο 6) ποινικά αδικήματα μεταξύ των οποίων «αν, εξαιτίας της σοβαρότητας της υποβάθμισης, δημιουργείται κίνδυνος θανάτου ή βαριάς σωματικής βλάβης ή ευρεία οικολογική διατάραξη ή καταστροφή» τιμωρούμενο με ποινή κάθειρξης έως 10 έτη,

- με το ν.3937/2011 προστέθηκαν νέες περιπτώσεις στο άρθρο 22 ν. 1650/1986, με προβλεπόμενες ποινές κάθειρξης αν από το είδος ή την ποσότητα των ρύπων ή από την έκταση και τη σημασία της υποβάθμισης του περιβάλλοντος αν επήλθε βαριά σωματική βλάβη ή θάνατος ανθρώπου.

ν) Στον κλασσικό χώρο των εγκλημάτων βίας, που στρέφονται κατά αδυνάτων, παρατηρούμε ότι:

- με το ν. 4251/2014 θεσπίστηκε (άρθρο 28) ως νέο κακούργημα η προαγωγή ανηλίκων σε πορνεία,

- με το ν. 4198/2013 «Πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και προστασία των θυμάτων αυτής και άλλες διατάξεις» αντικαταστάθηκαν το άρθρο 187 Β ΠΚ (μέτρα επιεικείας), το άρθρο 323 Α ΠΚ (τιμωρούμενο με ποινή κάθειρξης ως 10 έτη στην παρ. 1 και με τουλάχιστον 10 έτη στην παρ. 4 στις διακεκριμένες μορφές),

- με το ν. 3984/2011 «Δωρεά και μεταμόσχευση οργάνων και άλλες διατάξεις» προβλέπονται επιβαρυντικές περιστάσεις (άρθρα 36 και 60) στα σχετικά εγκλήματα τιμωρούμενες με ποινές καθείρξεως,

- με το ν. 3772/2009 προστέθηκε παρ. στο άρθρο 173 ΠΚ, σύμφωνα με την οποία σε περίπτωση απόδρασης τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι 10 έτη αν ο συμμετέχων έχει την ιδιότητα του σωφρονιστικού ή αστυνομικού υπαλλήλου, ενώ εισάγονται διακεκριμένες περιπτώσεις τέλεσης εγκλημάτων όταν ο δράστης τέλεσε την πράξη με καλυμμένα ή αλλοιωμένα τα χαρακτηριστικά του προσώπου του, στα άρθρα 189 και 380 ΠΚ,

- με το ν. 3727/2008 επήλθαν τροποποιήσεις στα άρθρα 337, 338, 339, 342, 345, 348 Α, 349, 352 ΠΚ με εισαγωγή κακουρηγηματικών πράξεων, καθώς και οι ιδιαίτερα επιβαρυντικές περιστάσεις (άρθρο 23 Α) στον Κώδικα Νόμων για τα Ναρκωτικά,

- με το ν. 3708/2008 «Καταπολέμηση της βίας με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις και άλλες διατάξεις» προβλέφθηκε ποινή καθείρξεως έως 10 έτη στις διακεκριμένες περιπτώσεις ντόπινγκ.

vi) τέλος για τα εγκλήματα που τελούνται στο πλαίσιο εγκληματικών οργανώσεων παρατηρούμε ότι:

- με το ν. 3932/2011 «Σύσταση Αρχής Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης» προβλέπεται ότι «*Όποιο υπόχρεο φυσικό πρόσωπο ή στέλεχος ή υπάλληλος υπόχρεου νομικού προσώπου αποκρύπτει την ταυτότητα ή τα στοιχεία ταυτότητας ή την ύπαρξη επιχειρηματικής σχέσης ή όλα ή μέρος των περιουσιακών στοιχείων των προσώπων ή οντοτήτων, τα οποία ταυτίζονται με πρόσωπα ή οντότητες από αυτά που διαλαμβάνονται στις παραπάνω αποφάσεις και κανονισμούς ή αρνείται να προβεί στη δέσμευση περιουσιακών τους στοιχείων τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) έτη και με χρηματική ποινή από δέκα χιλιάδες (10.000) μέχρι πεντακόσιες χιλιάδες (500.000) ευρώ*»,

- με το ν. 3875/2010 τροποποιήθηκαν τα άρθρα 187 (διεύθυνση εγκληματικής οργάνωσης, με προβλεπόμενη ποινή καθείρξεως τουλάχιστον 10 ετών) και 187 Α και 323 Α του Ποινικού Κώδικα,

- με το ν. 3691/2008 «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις» προβλέφθηκαν ποινικές κυρώσεις (άρθρο 45) με ποινές κάθειρξης.

Παράλληλα -ειδικά για τα εγκλήματα που στρέφονται κατά του Δημοσίου (όπως αυτά της φοροδιαφυγής, της διαφθοράς, της λαθρεμπορίας)- η ραγδαία αύξηση των διώξεων, η ευρεία θεατότητά τους μέσω των «θεαματικών» συλλήψεων γνωστών και «επιφανών» κατηγορουμένων (επιχειρηματιών, δημοσίων υπαλλήλων και κρατικών λειτουργών¹⁰) και η επιβολή βαρύτατων ποινών, επιχείρησαν να ενδυναμώσουν την εμπιστοσύνη του κοινού στους επίσημους φορείς άσκησης κοινωνικού ελέγχου¹¹: τόσο στις διωκτικές αρχές όσο και στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Με τη σειρά του το κοινό εμφανίζεται πιο πρόθυμο να προβεί σε σχετικές καταγγελίες¹² για πράξεις που «θίγουν στην ευρύτητά του» τα συμφέροντα του Δημοσίου: με τον τρόπο αυτό ενισχύεται η δίωξη των σχετικών φορολογικών εγκλημάτων¹³, καθώς και αυτών που τελούνται από υπαλλήλους, συμβάλλο-

10. Πρβλ. Σπινέλλη Δ., Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (ή η εγκληματικότητα του “ψηλού καπέλου”), Ποινικά Χρονικά 2013, σ. 4 επ. και τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές.

11. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην παραπάνω αναφερόμενη έρευνα του Πανεπιστημίου Μακεδονίας διαπιστώνεται ότι η αρνητική γνώμη για τον ρόλο της πολιτικής εξουσίας στην καταπολέμηση της διαφθοράς μεγεθύνθηκε το 2013 ύστερα από έναν προσωρινό περιορισμό της την περίοδο 2009-2011 ως αποτέλεσμα, προφανώς, «της ρητορικής περί αντιμετώπισης της διαφθοράς που αναπτύχθηκε ως αντιστάθμισμα των αποκαλύψεων για το μέγεθος της διαφθοράς στην Ελλάδα μετά την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης», βλ. αναλυτικά <http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=530028>.

12. Βλ. τα ετήσια Δελτία Τύπου του Αρχηγείου της Ελληνικής Αστυνομίας “Δημοσίευση στατιστικών στοιχείων συνολικής δραστηριότητας της Ελληνικής Αστυνομίας για τα έτη 2011, 2012 και 2013” σε <http://www.astynomia.gr>.

13. Βλ. πάντως επιφυλάξεις που εκφράζονται σχετικά με την προστασία εννόμου αγαθού εν προκειμένω από *Μανωλεδάκη Ι.*, Η ποινική καταστολή της φοροδιαφυγής, Αρμενόπουλος 1989, σ. 626 επ.. Βλ. επίσης *Καϊάφα – Γκμπάντι Μ.* (επιστημονική εποπτεία), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, εκδ. Π.Ν.Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία, Αθήνα 2014.

ντας έτσι στην δημιουργία ενός «ηθικού πανικού»¹⁴. Με άλλα λόγια η “αντικειμενική” τιμωρητικότητα που έλαβε σάρκα και οστά με την θέσπιση αυστηρών ποινικών διατάξεων και την ενεργοποίηση ενός μηχανισμού δίωξης, σε συνδυασμό με την “υποκειμενική”¹⁵ τιμωρητικότητα που πηγάζει από τη στάση του κοινού απέναντι στη “νέα” μορφή εγκληματικότητας (η οποία συντηρείται και ανατροφοδοτείται από την συγκεκριμένη πληροφόρηση των μέσων μαζικής ενημέρωσης), ανέδειξε και στοχοποίησε (και) νέες κατηγορίες εγκληματιών.

Με βάση τα παραπάνω γίνεται εμφανές ότι η δεδομένη ιστορική συγκυρία για την χώρα μας ενέταξε (στο πλαίσιο της επιλεκτικότητας της δίωξης του εγκλήματος και της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης) στις εγκληματολογικές στατιστικές ένα νέο (σχετικά ευρύ) πλήθος εγκλημάτων, τα οποία στο παρελθόν δεν είχαν αντίστοιχες καταγραφές, τουλάχιστον σε αντίστοιχη έκταση¹⁶. Έτσι το “νέο επιλεγόμενο” πλήθος των εγκλημάτων και των εγκληματιών άρχισε να διευρύνεται και να απαρτίζεται πλέον και από “οικονομικούς εγκληματίες”¹⁷, αυξάνοντας

14. Βλ. αναλυτικά *Καρύδη Β.*, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2010, Σειρά Media Έγκλημα, αρ. 20, σ. 146 επ., ο οποίος κάνει λόγο (με άξονα την εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην χώρα μας) «για την δημιουργία ενός ηθικού πανικού, που εκκινεί από ένα υπαρκτό πρόβλημα και καταλήγει στην κατασκευή μιας φανταστικής σοβαρής και καθολικής κοινωνικής απειλής για την κοινότητα». Για το θέμα βλ. διεξοδικά *Cohen S.*, *Folk Devils and Moral Panic*, London 1972. Βλ. επίσης *Βιδάλη Σ.*, σε *Βιδάλη Σ.-Κουλούρη Ν.*, Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σ. 259-261 και τις εκεί βιβλιογραφικές αναφορές, *Ζαραφώνιτου Χ.*, Τιμωρητικότητα. Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σ. 89 επ.

15. Για τη σχετική διάκριση βλ. αναλυτικά *Ζαραφώνιτου Χ.*, Τιμωρητικότητα, Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σ. 22 επ..

16. Πρβλ. *Becker, H.S.*, Οι περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης, μετάφραση Α. Κουτζόγλου-Β. Μπουρλιάσκος, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2000, σ. 181, όπου «...Η επιβολή είναι επιλεκτική και επιλεκτικά διαφορετική ανάμεσα σε άτομα, σε διαφορετικές στιγμές και σε διαφορετικές περιστάσεις...».

17. Γνωστούς και ως «εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου», βλ. την κλασική μελέτη του *Sutherland E. H.*, *White Collar Criminality*, American Sociological

με τον τρόπο αυτό το μέσο όρο κοινωνικοοικονομικού επιπέδου των καταδικασθέντων και των κρατουμένων στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα. Η οικονομική πάντως ανέχεια δημιούργησε τις συνθήκες για την ποινικοποίηση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού. Η οικονομική αδυναμία των πολλών δημιούργησε «νέους» οφειλέτες του Δημοσίου, άρα «νέους» διωκόμενους και «νέους» εγκληματίες: ο ποινικός πληθυσμός αυξάνεται και πλέον παράνομος μπορεί να καθίσταται ο μέχρι πρότινος χαρακτηριζόμενος ως «μέσος νοικοκύρης»¹⁸. Σημειώνεται πάντως ότι διαχρονικά (πριν και κατά το χρονικό διάστημα της οικονομικής κρίσης) στο επιλεγόμενο πλήθος ανήκουν κυρίως τα εγκλήματα βίας (ιδίως ανθρωποκτονίες, ληστείες εκβιάσεις), αυτά που τελούνται στο πλαίσιο εγκληματικής (ή τρομοκρατικής) οργάνωσης, τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (ιδίως διακεκριμένες κλοπές) και η διακίνηση ναρκωτικών. Είναι ωστόσο προφανές ότι το «νέο» πλήθος εγκλημάτων που εμφανίστηκε δεν είναι στο σύνολό του νέο: η φοροδιαφυγή ή η δωροδοκία είναι γνωστό ότι υπήρχαν και πριν την εποχή της κρίσης, αλλά μη καταγεγραμμένες (τουλάχιστον σε τέτοιο αριθμό) στις εγκληματολογικές στατιστικές πριν εντατικοποιηθεί ο έλεγχος για την διάπραξή τους (παρά το γεγονός ότι υπήρχε διαχρονικά σχετικό νομοθετικό ποινικό πλαίσιο για την καταπολέμησή τους). Είναι χαρακτηριστικό ότι σε πολλές περιπτώσεις φοροδιαφυγής που αναδείχθηκαν κατά τον χρόνο της οικονομικής κρίσης στην χώρα μας ο χρόνος τέλεσής τους ανάγεται στις αρχές του 2000 (χωρίς αντίστοιχη σχετική καταγραφή στα τελεσθέντα εγκλήματα των ετών αυτών). Περαιτέρω η διεύρυνση των όρων του αξιοποίνου (π.χ. παραγραφή, μείωση των ορίων του αξιοποίνου) και η δικονομική ευκαμψία που επικρατεί στο χώρο των φορολογικών ποινικών ρυθμίσεων κατέστησαν αξιόποινη μεγάλο μέρος φορολογικών παραβάσεων και κάθε καθυστέρηση καταβολής στο Δημόσιο.

Reviw, V, 1940. Βλ. επίσης *Βασιλαντωνοπούλου Β.*, Λευκά κολλάρα και οικονομικό έγκλημα, Δίκαιο & Οικονομία - Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2014.

18. Πρβλ. και *Φυτράκη Ε.*, Από τον επικίνδυνο στο μέσο συνετό άνθρωπο: Μυθολογία και εμπειρισμός στο (ποινικό) δίκαιο, σε Τιμητικό Τόμο για τον Ι. Μανωλεδάκη, Τόμ. ΙΙ, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2007, σ. 684 επ.

Δεν χωρά αμφιβολία από τα παραπάνω ότι η επιλογή για την διαχείριση της εγκληματικότητας κινείται στο χώρο του αυταρχικού¹⁹ μοντέλου άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής, με βασικά χαρακτηριστικά του τον έλεγχο των «επικίνδυνων»²⁰ ατόμων ή ομάδων μέσω διαρκούς προληπτικής επιτήρησης και διευρυμένης²¹ και αυστηρότερης ποινικής καταστολής²². Ο «νόμος και η τάξη»²³ (Law and Order) αποτελεί ένα βασικό εργαλείο που χρησιμοποιείται προκειμένου να νιώσει ασφάλεια η κοινότητα, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται ανελαστικές αντιλήψεις που στηρίζονται στον φόβο και νομιμοποιούν²⁴ αυταρχικές κατασταλτικές μεθόδους. Το έγκλημα από πρόβλημα της πολιτείας έγινε πρόβλη-

19. Βλ. αναλυτικά *Delmas – Marty M.*, Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, μετάφραση Χ. Ζαραφωνίτου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 177 επ.

20. Πρβλ. *Νικολόπουλου Γ.*, Επικρίσεις και αντιστάσεις γύρω από την έννοια της επικινδυνότητας: από το θετικιστικό παράδειγμα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, δημοσιευμένο σε Τιμητικό Τόμο για την Αλ. Γιωτοπούλου - Μαραγκοπούλου, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη – Bruylant, Αθήνα-Βρυξέλλες 2003, σ. 951 επ.

21. *Παρασκευόπουλου Ν.*, Η διεύρυνση του ποινικού δικαίου (πραγματικές και συμβολικές διαστάσεις), “Ποινικές επιστήμες, θεωρία και πράξη: Προσφορά τιμής στην Α. Μπενάκη-Ψαρούδα”, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2008, σ. 485 επ.

22. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Ασφάλεια κράτους ή ελευθερία; δημοσιευμένο σε *Α. Μανιτάκη / Α. Τάκη*, Τρομοκρατία και δικαιώματα, Αθήνα 2003, σ. 41. Βλ. επίσης *Παπαθεοδώρου Θ.*, Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης, δημοσιευμένο σε *Χ.Ανθόπουλου/Ξ.Κοντιάδη/Θ.Παπαθεοδώρου*, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2005, σ. 212 επ., *Ζαραφωνίτου Χ.*, Τιμωρητικότητα, Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σ. 19 επ.

23. Πρβλ. *Παπαθεοδώρου Θ.*, Δημόσια ασφάλεια και αντεγκληματική πολιτική, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σ. 232 επ.

24. Πρβλ. *Μαντζούφα Π.*, Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης. Μελέτες συνταγματικού δικαίου και πολιτειολογίας, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. 45, *Καραγιαννίδη Χ.*, Προς μια συμμετοχική αντεγκληματική πολιτική, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ. 57 επ. και τις εκεί αναφορές σε ερευνητικά δεδομένα. Βλ. επίσης και *Αλεξιάδη Σ.*, Το έγκλημα, ο τύπος, οι πολιτικοί, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σειρά Media + Έκλημα, αρ. 15, Αθήνα-Κομοτηνή 2008.

μα που το διαχειρίζεται και το αντιμετωπίζει η πολιτεία²⁵. Η διαχείρισή του αντιμετωπίζεται με την συνεχή αστυνόμευση²⁶ την επιλεκτική αχρήστευση²⁷: οι πιο «επικίνδυνοι» τελούν (ή είναι πολύ πιθανόν να τελέσουν) τα εγκλήματα, άρα η αχρήστευσή τους μειώνει την εγκληματικότητα. Χαρακτηριστική κορύφωση της προσέγγισης αυτής αποτελεί η απόδοση «μηδενικής ανοχής»²⁸ (Zero Tolerance) σε χαρακτηρισμένες ως παρεκκλίνουσες ομάδες και εγκληματικές συμπεριφορές. Στόχο αποτελεί να εξουδετερωθεί ο «εσωτερικός εχθρός» και με τον τρόπο αυτό να νιώσει ασφάλεια η κοινότητα. Ωστόσο, όπως επισημάναμε, η επιλογή του «επικίνδυνου» διαρκώς διευρύνεται, με αποτέλεσμα οι «επικίνδυνοι» (στο μέτρο που σε αυτούς περιλαμβάνονται -και μάλιστα στην πλειοψηφία τους- οι φτωχοί και οι κοινωνικά αποκλεισμένοι²⁹: απειλές ικανές να διαταράξουν την τάξη και την ασφάλεια) τείνουν να

25. Πρβλ. *Βιδάλη Σ.*, Έλεγχος του εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική, τ. Α', εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, σ. 148, με έμφαση στην ανάδειξη της εγκληματικότητας και της αντιμετώπισής της ως κείμενο προεκλογικό θέμα των πολιτικών κομμάτων και της κυβέρνησης. Πρβλ. και *Xenakis S./ Cheliotis L.*, Crime and Economic Downturn. The Complexity of Crime and Crime Politics in Greece since 2009, *British Journal of Criminology*, Volume 53, Issue 5, pp. 719-745.

26. Βλ. σχετικά *Garland D. - Sparks R.*, *Criminology, Social Theory and the Challenge of Our Times*, σε *Garland D., Sparks R.*, (επιμ.), *Criminology and Social Theory*, Oxford University Press, Oxford 2000, σ. 15 επ.. Βλ. επίσης *Βιδάλη Σ.*, Αστυνομία, έλεγχος του εγκλήματος και ανθρώπινα δικαιώματα, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2012.

27. Βλ. αναλυτικά *Δημόπουλου Χ.*, Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σειρά Εγκληματολογικά, αρ. 24, Αθήνα – Κομοτηνή 2003, σ. 27 επ..

28. Για το θέμα βλ. διεξοδικά *Wacquant L.*, Οι φυλακές της μιζέριας, μετάφραση Κ. Διαμαντάκου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2001, *Τζαννετάκη Τ.*, Ο νεοσυντηρητισμός και η πολιτική της μηδενικής ανοχής. Μια κριτική θεώρηση των θέσεων του James Q. Wilson, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, *Αντωνοπούλου Α.*, Σύγχρονες τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής. Η πολιτική της μηδενικής ανοχής και τα μέτρα διαχείρισης κρίσεων, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2010.

29. Πρβλ. *Πανούση Γ.*, Εισαγωγή σε Δημόπουλου Χ., Μια παγκοσμιοποίηση χωρίς [π]οίηση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2004, σειρά Media +Έκκλημα, σ. 16.

αποτελέσουν την πλειοψηφία του πληθυσμού³⁰. Στο πλαίσιο αυτό η ανάγκη για τόνωση του αισθήματος ασφάλειας των πολιτών³¹, αλλά και ανάγκη ελέγχου³² των αντιδράσεων των «επικινδύνων», νομιμοποιούν στη συνείδηση του κοινού³³ συνθήκες λήψης προληπτικών³⁴ μέτρων για τους εν δυνάμει επικίνδυνους (και στη ουσία για όλους³⁵).

Θα πρέπει πάντως να επισημάνουμε ότι η εν λόγω «νέα» μορφή επιλεκτικότητας υπερβαίνει την κλασσική έννοια που της προσέδωσε η «θεωρία της ετικέτας»³⁶, καθώς στην προκειμένη περίπτωση στην χώ-

30. Βλ. χαρακτηριστικά Παρασκευόπουλου Ν., Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και Κράτος Δικαίου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 28: «οι πολλοί (και όχι μόνο οι όποιοι περιθωριακοί) ζουν σε συνθήκες που ολοένα επιδεινώνονται και είναι φυσικό να αναπτύξουν σταδιακά μια δύναμη ρήξης. Το πασίγνωστο “όποιος δεν είναι μαζί μας είναι εχθρός μας” ακούστηκε ως απειλή, μπορεί όμως να είναι και πρόγνωση. Στη φράση αυτή τότε θα ταίριαζε η προσθήκη “κάθε συνηθισμένος άνθρωπος δεν μπορεί παρά να είναι ένας δυνάμει εχθρός”...».

31. Πρβλ. Λαμπροπούλου Ε., Εσωτερική ασφάλεια και κοινωνία του ελέγχου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2001, σ. 57.

32. Πρβλ. Μανωλεδάκη Ι., Κοινωνία της διακινδύνευσης: Μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας, δημοσιευμένο σε Χ. Ανθόπουλου / Ξ. Κοντιάδη / Θ. Παπαθεοδώρου, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2005, σ. 91.

33. Πρβλ. Παπαθεοδώρου Θ., Ασφάλεια: Δικαίωμα του πολίτη ή άλλοθι ποινικοποίησης, δημοσιευμένο σε Χ. Ανθόπουλου / Ξ. Κοντιάδη / Θ. Παπαθεοδώρου, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 219.

34. Βλ. σχετικά Ανθόπουλου Χ., Κράτος πρόληψης και δικαίωμα στην ασφάλεια, δημοσιευμένο σε Χ. Ανθόπουλου / Ξ. Κοντιάδη / Θ. Παπαθεοδώρου, Ασφάλεια και δικαιώματα στην κοινωνία της διακινδύνευσης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2005, σ. 109 επ.. Πρβλ. επίσης και Σπινέλλη Κ.Δ., Η πρόληψη τη εγκληματικότητας στις σύγχρονες δημοκρατικές κοινωνίες. Φραγμός ή προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, δημοσιευμένο σε Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Ι. Φαρσεδάκη, επιμ. Α. Χαλκιά, Τόμος ΙΙ, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σ. 1609 επ.

35. Πρβλ. Παρασκευόπουλου Ν. Τα θεμέλια του Ποινικού Δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2008, σ. 57 επ.

36. Βλ. αναλυτικά Becker, H.S. (2000). Οι περιθωριοποιημένοι. Μελέτες στην κοινωνιολογία της παρέκκλισης, μετάφραση Α. Κουτζόγλου - Β. Μπουρλιάσκος,

ρα μας οι νέες επιλογές επεκτείνονται και απευθύνονται (πέρα από τον χώρο της κοινωνικής μειονεξίας ή των κοινωνικά αδυνάμων) και στα μεσαία και ανώτερα μέλη του κοινωνικού συνόλου³⁷. Και τούτο το χαρακτηριστικό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και έχει άμεση σχέση με την αποτελεσματικότητα των νομοθετικών επιλογών που παρουσιάστηκαν παραπάνω. Το δρακόντειο νομοθετικό οπλοστάσιο που δημιουργήθηκε τα τελευταία χρόνια με την τάση συνολικής «κακουργηματοποίησης» των προβλεπόμενων εγκλημάτων, όπως παρουσιάστηκε παραπάνω, συνέβαλε καταλυτικά στην αυστηροποίηση της δικαστικής κρίσης και κατ' επέκταση στη συμφόρηση του σωφρονιστικού συστήματος. Ουσιαστικά όμως ο στόχος δεν επιτεύχθηκε, καθώς η προσπάθεια για αύξηση των δημοσίων εσόδων για την αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης³⁸ δεν απέφερε ουσιαστικά αποτελέσματα. Τα αντανακλαστικά του έλληνα νομοθέτη φαίνεται ότι πολλές φορές (με ιδιαίτερη ένταση τα τελευταία χρόνια) λειτούργησαν υπό την «πίεση» της επικαιρότητας: άμεση θέσπιση ποινικών διατάξεων με αυξημένες ποινές (και παράλληλη κάμψη δικονομικών³⁹ δικαιωμάτων του κατηγορουμένου) για κάθε

Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη 2000 (Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance, New York: The Free Press 1963), Δασκαλάκη Η., Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1985, σ. 79 επ., Αλεξιάδη Σ., Εγκληματολογία, εκδ. Σάκκουλα, ε' έκδοση, Αθήνα - Θεσσαλονίκη 2011, σ. 83-84, Δημόπουλου Χ., Εισηγήσεις Εγκληματολογίας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008, σ. 265-266, Αριμανδρίτου Μ., Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης της ετικέτας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1996, σ. 8 επ., Βιδάλη Σ., σε Βιδάλη Σ.-Κουλούρη Ν., Αποκλίνουσα συμπεριφορά και ποινικό φαινόμενο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σ. 245 επ., Λαμπροπούλου Ε., Κοινωνικός έλεγχος του εγκλήματος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, σ. 110 επ.

37. Πρβλ. Παρασκευόπουλου Ν., Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο, Τρομοκρατία και Κράτος Δικαίου, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2003, σ. 27 επ.. Βλ. επίσης αναλυτικά και το εισαγωγικό κεφάλαιο της ενότητας αυτής.

38. Πρβλ. την 1/2011 Εγκύκλιο της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, (Ν. Παντελής) Ποινικά Χρονικά 2011, σ. 634.

39. Πρβλ. τις εισηγήσεις και παρεμβάσεις του 5ου Συνεδρίου της Ένωσης Ελλήνων Ποινολόγων που περιλαμβάνονται σε Δικηγορικός Σύλλογος Πειραιά (επιμ.), Ειδικές (παρα)δικονομικές ρυθμίσεις: Εκσυγχρονισμός ή αποσάθρωση της ποινικής διαδικασίας;, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009. Βλ. επίσης Παρα-

φαινόμενο που διακρίνεται ότι δημιουργεί έντονη θεατότητα (ή και τηλεθέαση) και απασχολεί εκτεταμένα την κοινή γνώμη. Ωστόσο είναι προφανές ότι μια συντεταγμένη πολιτεία δεν πρέπει να «δείχνει» παρούσα, ούτε άγεται και φέρεται από τα ζητήματα που ανακινούνται στην επικαιρότητα, καθώς με τον τρόπο αυτό το μόνο που μπορεί να συμβεί είναι η επικοινωνιακή αντιμετώπιση και όχι η ουσιαστική προσέγγιση των ζητημάτων.

σκευόπουλου Ν., Η επίδραση της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, Ποινικά Χρονικά 2002, σ. 583 επ.

Τιμητικός Τόμος ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ

Εκδ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΟΥΛΑ 2016

Πρόσβαση στη δικαιοσύνη και κρίση

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΕΜΜ. ΔΕΓΛΕΡΗ*

Α.1. Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη ή «Το δικαίωμα των δικαιωμάτων»¹ - Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας

Μια από τις σημαντικότερες ενότητες των θεμελιωδών δικαιωμάτων, είναι και αυτή της δικαστικής προστασίας, δηλαδή της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, της αίτησης και παροχής δικαστικής προστασίας, γιατί ουσιαστικά πρόκειται για πολύπλευρο και σύνθετο δικαίωμα, αν και στη θεωρία συχνά προσδιορίζονται ως δύο (ή και περισσότερα) επιμέρους δικαιώματα: αυτό της δικαστικής ακρόασης και αυτό της δικαστικής προστασίας².

Δικαίωμα αρχικά δικονομικής φύσης συνιστάμενο στην αξίωση του προσώπου να προστατεύσει τα έννομα συμφέροντά του, όταν αυτά προσβάλλονται, με προσφυγή στα δικαστήρια (αστικά, ποινικά και διοικητικά), συνδεδεμένο άμεσα με το κράτος δικαίου, το θεμέλιο δηλαδή λίθο της δημοκρατίας. Γιατί από τη φύση του το κράτος δικαίου («rule of law») προϋποθέτει κανόνες που διέπουν την οργάνωση, τη λειτουργία του και τη δράση των οργάνων του, οι οποίοι (κανόνες) έχουν θεσπισθεί με δημοκρατικές διαδικασίες και που η παραβίασή τους παράγει έννομες συνέπειες, τόσο ως προς το κύρος των παράνομων πρά-

* Δρ. Δικηγόρος, Επισκ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Λευκωσίας.

1. Βλ. και ειδική ημερίδα (<http://www.cecl2.gr/index.php/el/events/meetings/481-2015-02-05-13-23-32>) που συνδιοργανώθηκε με το θέμα αυτό από το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου - Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου και την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στην Αθήνα στις 19.2.2015

2. Βλ. Χ. Χρυσανθάκη σε «Εισηγήσεις Διοικητικού Δικαίου», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη 2014, σ. 27 επ.

ξεων και παραλήψεων των κρατικών οργάνων, όσο και ως προς τις νομικές επιπτώσεις σε βάρος του παραβάτη³, όπως δηλαδή το δίκαιο διαμορφώνεται και «παγιώνεται», ιδιαίτερα στην περίοδο της νεωτερικότητας, σαν «προσταγή» - κυρίαρχο στοιχείο ανάμεσα στα δημόσια προνόμιά του. Πρόκειται ουσιαστικά για τη κελσιανή θετικιστική σύγκλιση δημόσιας εξουσίας - κυριαρχίας και έννομης τάξης, («auctoritas non veritas facit legem»)⁴ στο βαθμό που η παραγωγή (γέννηση) των κανόνων παρίσταται ως η ύστατη εκδήλωση της κρατικής ισχύος (Statsgewalt)⁵, όπου Gewalt παρότι αρχικά μεταφράζεται ως βία, εντούτοις ουσιαστικά δηλώνει - σύμφωνα και με την ιδιαίτερη ανάλυση του Jacques Derrida στο βιβλίο του «Ισχύς του Νόμου»⁶ («Force de loi») τη νόμιμη εξουσία, την αυθεντία της δημόσιας τάξης – εξουσίας, δημιουργώντας ουσιαστικά τη σύνδεση δημόσιας δύναμης και νόμιμης εξουσίας («Force publique»).

Στα πλαίσια αυτά της δημοκρατικής δικαιοσύνης πραγμάτωσης του δικαίου - με την εμπέδωση της «κυριαρχίας του δικαίου», ουδέν δικαίωμα νοείται ούτε μπορεί να θεωρηθεί ότι προστατεύεται αποτελεσματικά με ουσιαστικού δικαίου διατάξεις, αν ο δικαιούχος του, στην περίπτωση που θίγεται, δεν μπορεί ταυτόχρονα να καταφύγει δικαστικά και να ζητήσει την προστασία του, με το δικαστικό έλεγχο, δηλαδή μέσω του «μηχανισμού της δίκης»⁷.

Χωρίς τη δυνατότητα πραγματικής και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, κάθε δικαίωμα παραμένει στην ουσία του «κενό γράμμα», ενώ παραμένει ως σταθερή γενική πεποίθηση, ότι η προστασία όλων

3. Βλ. *Προκόπη Παυλόπουλο*, «Το Δημόσιο Δίκαιο στον αστερισμό της οικονομικής κρίσης», Ο οικονομικός «Λαβύρινθος», ο νεοφιλελεύθερος «Μινώταυρος» και ο θεσμικός «Θησέας», εκδ. Λιβάνη, 2013, σ. 140 επ.

4. Βλ. και *Νίκο Σκανδάμη* «Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην ενοποιημένη Ευρώπη – Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις με Άξονα το Δίκαιο», εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1994, σ. 295.

5. Βλ. και *N. Bobbio*, «Kelsen et le sources de Droit» *Revue Internationale de Philosophie* (138), 1981, 474 επ.

6. *Jacques Derrida*, «Ισχύς Νόμου», - το «Μυστικιστικό Θεμέλιο της αυθεντίας», εκδ. Πατάκη 2015, σ. 19 επ.

7. Βλ. *X. Χρυσανθάκη*, ο.π. σ. 7.

των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη δεν μετουσιώνεται σε πράξη παρά μόνο μέσω της ανεμπόδιστης άσκησης του θεμελιώδους δικαιώματος της πρόσβασης των θυμάτων των παραβιάσεων τους στο δικαστή⁸.

A.2. Το ελάχιστο περιεχόμενο του πολύπλευρου αυτού δικαιώματος στη δικαστική προστασία, όπως μετεξελίσσεται και διαμορφώνεται, περιλαμβάνει, έστω σχηματικά, τα εξής κρίσιμα στοιχεία:

Πραγματική δυνατότητα πρόσβασης στο δικαστήριο/ σε δικαστή

Με δυνατότητα έκθεσης των απόψεων

Με συνθήκες ισότητας και αμεροληψίας και με δίκαιη διαδικασία

Σε έναν ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστή

V Με αποτελεσματική τη ζητούμενη δικαστική προστασία, δηλαδή: να εκδίδεται δικαστική απόφαση σε εύλογο χρόνο και με δημοσιότητα

Η οποία πραγματικά να προστατεύει το θιγόμενο δικαίωμα,

Η οποία να μπορεί να εφαρμοστεί αναγκαστικά, δηλαδή με μέτρα αναγκαστικής εκτέλεσης, μιας και αυτό είναι το συγκριτικό πλεονέκτημα της σπουδαιότητας της δικαστικής κύρωσης που εμπεριέχουν οι δικαστικές αποφάσεις και

Η οποία παρέχεται άμεσα - όταν υπάρχει προς τούτο ανάγκη - δηλαδή έγκαιρα,

Ακόμη και με προσωρινά - ασφαλιστικά μέτρα (δηλαδή δικαίωμα και προσωρινής δικαστικής προστασίας).

Αυτό είναι το εξαιρετικό στοιχείο - ίσως και τελικά δισυπόστατο της φύσης του δικαιώματος αυτού, σύμφωνα με τον ορισμό που συχνά του αποδίδεται, γιατί, πέρα από τις δικές του ιδιότητες και χαρακτηριστικά, προϋποθέτει υποχρεωτικά και τη δεσμευτική δράση όλων των λοιπών κρατικών οργάνων, που θα διασφαλίσουν την ανεμπόδιστη άσκηση του και αυτή η δισυπόστατη θεσμική φύση του «προκύπτει ευθέως από

8. Ακριβώς έτσι σε *Πέτρο Στάγκο*, «Η δικαστική προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Κοινωνική Έννομη Τάξη», εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 2004, σ. 465, με περεταίρω παραπομπές σε *Rengeling* (1995), σ. 1187, – *De Witte* (1999), σ. 932 – *Dehousse* (2002), σ. 32 – *Mourgeon* (2003), σ. 102 – *Ortega* (2003), σ. 10.

τις αντίστοιχες θεσμικές αντηρίδες που το στηρίζουν»⁹, δηλαδή: το Σύνταγμα, το δίκαιο της Ένωσης και το Διεθνές Δίκαιο.

A.3. Προστασία στην εθνική έννομη τάξη

Στην ελληνική έννομη τάξη, το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας θεμελιώνεται στο άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος:

«Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει».

Όπως ευθέως διαπιστώνεται και προκύπτει από την παραπάνω διάταξη το Σύνταγμα καθιερώνει το θεμελιώδες δικαίωμα δικαστικής προστασίας ως μικτού χαρακτήρα: δηλαδή ως ατομικό και ως κοινωνικό δικαίωμα, με τη βασική επισήμανση ότι πρόκειται πλέον για θεμελιώδες δικαίωμα - θεωρώντας μάλλον ξεπερασμένη τη παλαιότερη διάκριση σε ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα - με ενιαίο πλέον περιεχόμενο διότι: παρέχει στον πολίτη αξίωση ένδικης προστασίας, υποχρεώνοντας το κράτος να απέχει από την παρεμπόδιση στην άσκηση του δικαιώματος, αλλά και γιατί παρέχει και το δικαίωμα στον θιγόμενο πολίτη να απαιτήσει από την Πολιτεία προστασία και μια συγκεκριμένη παροχή - ουσιαστικά δηλαδή την απονομή δικαιοσύνης και μάλιστα «προς κάθε νοητή κατεύθυνση».

Η δικαστική προστασία που εγγυάται το Σύνταγμα πρέπει να είναι πλήρης, έγκαιρη και αποτελεσματική. Δηλαδή να καλύπτει κάθε υπόθεση, κάθε δικαίωμα, αλλά και απλά συμφέροντα - βιοτικές σχέσεις, χωρίς διάκριση σχετικά με το περιεχόμενο του δικαιώματος ή έναντι ποιού ζητείται η προστασία («καθένας»), ενώ παράλληλα εγγυάται τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων για την προστασία των ουσιαστικών δικαιωμάτων, σύμφωνα με συγκεκριμένους διαδικαστικούς κανόνες και αρχές, αλλά και κατά τους κανόνες που διέπουν το ουσιαστικό δικαίωμα, του οποίου ζητείται η προστασία¹⁰ («έννομη προστασία»).

9. Βλ. και *Προκόπη Παυλόπουλο*, ο.π., σ. 326.

10. Βλ. *Θεοδώρα Αντωνίου*, «Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου», εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 401 επ.

Η αποτελεσματική δικαστική προστασία με τη σειρά της προϋποθέτει τη διασφάλιση περισσότερων δικονομικών δικαιωμάτων, που πρέπει να θεωρηθεί ότι εμπεριέχονται στην ίδια την έννοια της δικαστικής προστασίας και συγκεκριμένα:

α. τη δυνατότητα απρόσκοπτης - χωρίς παρεμπόδιση ή αποκλεισμούς - πρόσβασης στη δικαιοσύνη (στο δικαστήριο - στον δικαστή) άμεσα και ατομικά - κάθε φυσικού ή νομικού προσώπου - πολίτη ή δι-αμένοντα - ή και ενώσεων προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, εφόσον είναι φορείς δικαιωμάτων ή υποχρεώσεων

β. την άμεση και έγκαιρη προστασία, μέσα από τη δυνατότητα παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας (ασφαλιστικά μέτρα),

γ. την έκδοση απόφασης επί της ουσίας, χωρίς προϋποθέσεις («δικονομικές ή άλλες») που να καθιστούν «εν τοις πράγμασι» απαγορευτική την πρόσβαση στο δικαστήριο και με αποδεικτικούς κανόνες που δίδουν τη δυνατότητα πραγματικής ακρόασης των απόψεων από τον δικαστή¹¹

δ. την εφαρμογή της απόφασης με τους θεσπισμένους από το νόμο κατάλληλους μηχανισμούς εκτέλεσης και με τη συνδρομή των οργάνων της Πολιτείας.

Να προστεθεί στο σημείο αυτό ότι η Συνταγματική αυτή διάταξη (Σ. 20 § 1) δεν μπορεί να ανασταλεί ούτε σε περίπτωση εφαρμογής νόμου για κατάσταση πολιορκίας (Σ 48 § 1), ενώ σαν συνταγματική διάταξη που καθορίζει τη «βάση και τη μορφή» του πολιτεύματος – κατοχύρωση κράτους δικαίου - δεν αναθεωρείται σύμφωνα με το άρθρο του Συντάγματος 110 § 1, ούτε βέβαια επιτρέπεται εκ των προτέρων παραίτηση.¹²

Το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας όμως δεν βρίσκει έρεισμα μόνο στη προαναφερθείσα Συνταγματική διάταξη αλλά και στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο και την Ε.Σ.Δ.Α.

A.4. Προστασία στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο

11. Βλ. Προκόπη Παυλόπουλο, ο.π. σ. 335 επ.

12. Νοείται ότι δεν επιτρέπεται ούτε γενική παραίτηση και για το μέλλον, παρά μόνο επιτρέπεται ad hoc περιορισμός.

Το θεμελιώδες δικαίωμα της πρόσβασης στη δικαιοσύνη και της δικαστικής προστασίας θεμελιώθηκε και σαν γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, που στηρίχτηκε αρχικά στις «κοινές συνταγματικές παραδόσεις» των Κρατών μελών και στην Ε.Σ.Δ.Α. (άρθρα 6 και 13) και μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας στο άρθρο 47 και συμπληρωματικά στα άρθρα 48-50 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων¹³.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης -πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο- προστατεύει το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη και στο άρθρο 47 κατά λέξη ορίζει:

«Κάθε πρόσωπο του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα και οι ελευθερίες που διασφαλίζονται από το δίκαιο της Ένωσης, έχει δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον δικαστηρίου, τηρουμένων των προϋποθέσεων που προβλέπονται στο παρόν άρθρο. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα να δικασθεί η υπόθεσή του δίκαια, δημόσια και εντός εύλογης προθεσμίας, από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, που έχει προηγουμένως συσταθεί νομίμως. Κάθε πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να συμβουλευέται δικηγόρο και να του αναθέτει την υπεράσπιση και εκπροσώπησή του. Σε όσους δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους, παρέχεται δικαστική αρωγή, εφόσον η αρωγή αυτή είναι αναγκαία για να εξασφαλισθεί η αποτελεσματική πρόσβαση στη δικαιοσύνη».

Με τα άρθρα 48-50 προστίθενται και τα εξής:

«Τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα της υπεράσπισης:

48. 1. Κάθε κατηγορούμενος τεκμαίρεται ότι είναι αθώος μέχρι αποδείξεως της ενοχής του σύμφωνα με τον νόμο.

2. Διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων της υπεράσπισης σε κάθε κατηγορούμενο.

Αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας αξιοποιούνων πράξεων και ποινών

49. 1. Κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί για πράξη ή παράλειψη, η οποία δεν αποτελούσε, κατά τη στιγμή της τέλεσής της, αδίκημα κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο. Ούτε επιβάλλεται βαρύτερη ποινή από

13. Βλ. και Ευγενία Σαχπεκίδου, «Ευρωπαϊκό Δίκαιο», εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 2003, σ. 538 επ.

εκείνη η οποία ίσχυε κατά τη στιγμή της τέλεσης του αδικήματος. Εάν, μετά την τέλεση του αδικήματος, προβλεφθεί με νόμο ελαφρύτερη ποινή, επιβάλλεται αυτή η ποινή. 2. Το παρόν άρθρο δεν επηρεάζει τη δίκη και την τιμωρία ατόμου ενόχου για πράξη ή παράλειψη η οποία, κατά τη στιγμή της τέλεσής της, ήταν εγκληματική σύμφωνα με τις γενικές αρχές που αναγνωρίζονται από όλα τα έθνη. 3. Η αυστηρότητα της ποινής δεν πρέπει να είναι δυσανάλογη προς το αδίκημα.

Δικαίωμα του προσώπου να μη δικάζεται ή να μην τιμωρείται ποινικά δύο φορές για την ίδια αξιόποινη πράξη

50. Κανείς δεν διώκεται ούτε τιμωρείται ποινικά για αδίκημα για το οποίο έχει ήδη αθωωθεί ή καταδικασθεί εντός της Ένωσης με οριστική απόφαση ποινικού δικαστηρίου σύμφωνα με το νόμο».

Ειδικότερα με τα παραπάνω τέσσερα άρθρα θεσπίζεται το δικαίωμα κάθε προσώπου του οποίου παραβιάστηκαν δικαιώματα και ελευθερίες που προστατεύονται από το ενωσιακό δίκαιο να προσφύγει ενώπιον δικαστηρίου και να ζητήσει προστασία.

Ειδικότερα το δικαίωμα - όπως πλέον καταγράφεται και στα άρθρα του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων περιλαμβάνει, σε σχηματική μόνο καταγραφή, τα εξής:

- I. την εκδίκαση της δίκης με τρόπο δίκαιο,
- II. δημόσια
- III. εντός εύλογης προθεσμίας,
- IV. από δικαστήριο που έχει συσταθεί με νόμο,
- V. ανεξάρτητο και αμερόληπτο,
- VI. με το διορισμό δικηγόρου για την υπεράσπιση και εκπροσώπηση,
- VII. με υποχρέωση της πολιτείας να παρέχει τη δυνατότητα αυτή και σε όσους δεν έχουν επαρκείς οικονομικούς πόρους.

Όσον δε αφορά τις ποινικές υποθέσεις:

- I. αναγνωρίζεται το τεκμήριο της αθωότητας και
- II. το δικαίωμα της υπεράσπισης του κατηγορουμένου.
- III. διακηρύσσεται η απαγόρευση επιβολής ποινής χωρίς νόμο,
- IV. η εφαρμογή του ευμενέστερου για τον κατηγορούμενο νόμου,
- V. η επιβολή της ποινής με βάση την αρχή της αναλογικότητας και
- VI. η απαγόρευση της δεύτερης δίωξης για την ίδια πράξη.

Όλα τα παραπάνω έχουν πάγια και διεξοδικά αποτυπωθεί στη νομολογία του Δ.Ε.Ε. σχετικά με την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας - σαν γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου - με χαρακτηριστική διατύπωση στην Απόφαση Unibet στις 13.3.2007 (C-432/2005) (σκέψη 37), όπου κατά λέξη αναφέρεται:

- «... Πρέπει, ευθύς εξ αρχής, να υπομνηστεί ότι, κατά πάγια νομολογία, η αρχή της αποτελεσματικής ένδικης προστασίας αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου απορρέουσα από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πράγμα που έχει καθιερωθεί με τα άρθρα 6 και 13 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (αποφάσεις της 15ης Μαΐου 1986, 222/84, Johnston, Συλλογή 1986, σ. 1651, σκέψεις 18 και 19 της 15ης Οκτωβρίου 1987, 222/86, Heylens κ.λπ., Συλλογή 1987, σ. 4097, σκέψη 14• της 27ης Νοεμβρίου 2001, C-424/99, Επιτροπή κατά Αυστρίας, Συλλογή 2001, σ. I-9285, σκέψη 45 της 25ης Ιουλίου 2002, C-50/00 P, Unión de Pequeños Agricultores κατά Συμβουλίου, Συλλογή 2002, σ. I-6677, σκέψη 39, και της 19ης Ιουνίου 2003, C-467/01, Eribrand, Συλλογή 2003, σ. I-6471, σκέψη 61) και που έχει επιβεβαιωθεί με το άρθρο 47 του Χάρτη του Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ενώσεως που διακηρύχθηκε στις 7 Δεκεμβρίου 2000 στη Νίκαια (ΕΕ 2000, C 364, σ. 1)».

A.5. Προστασία στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρα 6 & 13 Ε.Σ.Δ.Α.)¹⁴

Τα άρθρα 6 και 13 της Ε.Σ.Δ.Α. θεσπίζουν το δικαίωμα σε δίκαιη δί-

14. Με την επισήμανση και της ιστορικής σπουδαιότητας συνολικά του ρόλου της Ε.Σ.Δ.Α. στην διαδικασία ευρωπαϊκής ενοποίησης αλλά και τη ρητή αναφορά στο άρθρο 6 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου κατά λέξη ορίζεται: «Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών.....». Για τη πολύμορφη αξιοποίηση της Ε.Σ.Δ.Α. στο πλαίσιο των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου βλ. αναλυτικά και Π. Στάγκο «Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη», εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., 2004, σ. 35 επ.

κη, δικαίωμα που περιλαμβάνει την εκδίκαση κάθε υπόθεσης αστικής ή ποινικής φύσης:

I. με τρόπο δίκαιο,

II. δημόσια,

III. εντός εύλογης προθεσμίας

IV. από δικαστήριο που έχει συσταθεί με νόμο, παρέχει εγγύα ανεξαρτησίας και αμεροληψίας και έχει την ικανότητα να αποφαίνεται επί των διαφορών.

Ειδικά αναφορικά με τα ποινικά αδικήματα η Ε.Σ.Δ.Α. θεσπίζει το τεκμήριο της αθωότητας και το δικαίωμα άμυνας του κατηγορούμενου, που περιλαμβάνει:

I. το δικαίωμα πληροφόρησης για την κατηγορία,

II. το δικαίωμα της προετοιμασίας της υπεράσπισης,

III. το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου και σε περίπτωση οικονομικής αδυναμίας τη σχετική υποχρέωση της πολιτείας να του παρέχουν συνήγορο δωρεάν,

IV. το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων και

V. το δικαίωμα παράστασης δωρεάν διερμηνέα, εφόσον δεν κατανοεί ή ομιλεί τη γλώσσα του δικαστηρίου.

Σαν συμπλήρωση στις προαναφερθείσες καταγραφές θα μπορούσε να γίνει δεκτό - και πάλι σχηματικά - ότι 3 είναι οι βασικοί άξονες, πάνω στους οποίους «οικοδομούνται» και νομολογιακά από το Ε.Δ.Δ.Α. οι επιμέρους εκφάνσεις της αρχής της προστασίας των δικαιωμάτων σε δίκαιη δίκη:

α. ανεμπόδιστη πρόσβαση στο δικαστήριο

β. διεξαγωγή της δίκης σε εύλογο διάστημα

γ. αποτελεσματικότητα της δικαιοσύνης (δηλαδή αμεροληψία - ανεξαρτησία - σύσταση με νόμο - ικανότητα να αποφαίνεται).

Ειδικά δε το άρθρο 13 ρητά διαλαμβάνει κατά λέξη ότι:

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούση Συμβάσει δικαιώματα και ελευθερία παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτέλεσει των δημοσίων καθηκόντων των»

Και αναγνωρίζει με τον τρόπο αυτό και το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίαση διεπράχθη από πρόσωπα που ενεργούν κατά την εκτέλεση των δημοσίων καθηκόντων τους, καλύπτοντας ουσιαστικά δηλαδή και το δικαίωμα προσφυγής σε περιπτώσεις διοικητικών διαφορών.

Οι διοικητικές αυτές διαφορές, αν και δεν κατονομάζονται στο δικαίωμα της δίκαιης δίκης, όπως οι διαφορές αστικής και ποινικής φύσης, εντούτοις είτε ως έχουσες περιουσιακό ενδιαφέρον π.χ. διαφορές κοινωνικής ασφάλισης, με συνέπεια να εμπíπτουν στην έννοια της αστικής διαφοράς, είτε ως έχουσες κυρωτικό αποτέλεσμα π.χ. διαφορές επί πειθαρχικών κυρώσεων, εμπíπτουν και αυτές (συνολικά) στο προστατευτικό πεδίο της Ε.Σ.Δ.Α.

Χαρακτηριστικά θα μπορούσε να προστεθεί ότι μέσα και από την εκδίκαση διοικητικών διαφορών το Ε.Δ.Δ.Α. διακήρυξε - σαν εξαιρετικής σπουδαιότητας στοιχείο - την «ισότητα των όπλων» («égalité des armes») σαν τη «καρδιά» της «δίκαιης δίκης», δηλαδή το δικαίωμα του ανθρώπου να «δικάζεται δίκαια» και να μην βρίσκεται σε μειονεκτική θέση ιδιαίτερα όταν αντιδικεί με τη «Δημόσια Αρχή», τονίζοντας κατά λέξη στην απόφαση του 1997, στην Υπόθεση Παπαγεωργίου κατά Ελλάδας, ότι:

- «η αρχή του κράτους δικαίου και η έννοια της δίκαιης δίκης, που κατοχυρώνονται με το άρθρο 6 της Σύμβασης, αντιτίθενται στην ανάμειξη της νομοθετικής εξουσίας στη διοίκηση της δικαιοσύνης με σκοπό την άσκηση επιρροής κατά τη δικαστική επίλυση της διαφοράς (...) το κράτος, παρεμβαίνοντας με αποφασιστικό τρόπο για να προσανατολίσει, υπέρ αυτού, την επικείμενη απόφαση του δικαστηρίου ενώπιον του οποίου ήταν διάδικος, προσέβαλε τα δικαιώματα του προσφεύγοντος που κατοχυρώνονται από το άρθρο 6». ¹⁵

Και στα πλαίσια της «πραγμάτωσης» της δικαστικής απόφασης σύμφωνα και με όσα προαναφέρθηκαν να σημειωθεί ότι το Ε.Δ.Δ.Α. ήδη με την απόφασή του στις 19.3.1997, Υπόθεση Hornsby κατά Ελ-

15. Βλ. και Στάγκο, ο.π., σ. 170 επ. και απόφαση Ε.Δ.Δ.Α. - 1997, Παπαγεωργίου κατά Ελλάδος, παρ. 37

λάδος (18357/91), αλλά και στη συνέχεια με πολλές ακόμη αποφάσεις διαμόρφωσε και παγίωσε τη θέση του ότι και «η εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης οποιουδήποτε δικαστηρίου πρέπει να θεωρείται συνυφασμένη με την έννοια της «δίκης» στο πλαίσιο του άρθρου 6 της Ε.Σ.Δ.Α.¹⁶.

A.6. Η -ad hoc- νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης - «Το δικαίωμα στον δικαστή» («droit au juge»)

Όπως όλα τα θεμελιώδη δικαιώματα, έτσι και το δικαίωμα στη δικαστική προστασία θεμελιώνεται τόσο σε συνταγματικές εθνικές διατάξεις, όσο και σε διατάξεις του διεθνούς και του ενωσιακού δικαίου. Η δε ενσωμάτωση και εφαρμογή των παραπάνω διατάξεων διαφορετικής πηγής προέλευσης στην εσωτερική έννομη τάξη, γίνεται με τον ίδιο τρόπο και με βάση τις ίδιες αρχές που ήδη παραπάνω αναφέρθηκαν: την αρχή της άμεσης ισχύος, της υπεροχής και της αναλογικότητας, σε συνδυασμό και με την αρχή της ισοδυναμίας.

Όπως ήδη και προηγούμενα επισημάνθηκε, το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει άμεσο αποτέλεσμα και παρέχει στους πολίτες δικαιώματα που τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να προστατεύουν. Το εθνικό δικαιοδοτικό σύστημα υποχρεούται να προβλέπει τα κατάλληλα μέτρα για την εξασφάλιση πλήρους και αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούνται από την ευρωπαϊκή έννομη τάξη (π.χ. ασφαλιστικά μέτρα), παρέχοντας διαδικασίες ικανές να οδηγήσουν πραγματικά στην προστασία τους.

Ταυτόχρονα οι Έλληνες δικαστές - σαν ενωσιακοί δικαστές - έχουν χρέος να διαφυλάξουν την ασφάλεια δικαίου που απορρέει από το άμεσο αποτέλεσμα του ενωσιακού δικαίου και που δίδει τη δυνατότητα στον πολίτη να επικαλείται τα δικαιώματα που του παρέχει το ενωσιακό δίκαιο ενώπιον του εθνικού δικαστή, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε διάταξη δικονομικού και ουσιαστικού εθνικού δικαίου, που εμποδίζει

16. Στην απόφαση αυτή στη σκέψη 40 (κατά λέξη στο αγγλικό κείμενο) αναγράφεται: «Execution of a judgment given by any court must therefore be regarded as an integral part of the "trial" for the purposes of Article 6 (art. 6)» Βλ. και *Ιωάννη Συμεωνίδη*, σε Δίκη 34, 2003, σ. 1234

την άσκηση του δικαιώματος αυτού¹⁷.

Ειδικά για το δικαίωμα δικαστικής προστασίας μπορούν να καταγραφούν τα παρακάτω βασικά νομολογιακά δεδομένα από τις αποφάσεις του Δ.Ε.Ε. (κατά χρονολογική σειρά):

- α. Απόφαση Salgoil - C-13/68 στις 19.12.1968
- β. Απόφαση Johnston - C-222/84 στις 15.5.1986
- γ. Απόφαση Unibet - C-432/05 στις 13.7.2007
- δ. Απόφαση Impact - C-268/06 στις 15.4.2008
- ε. Απόφαση Åkerberg-Franzson - C-617/10 στις 26.2.2013.

Με την πλέον πρόσφατη Απόφαση Åkerberg Franzson στις 26.3.2013 (C - 617/2010) το Δικαστήριο ιδιαίτερα έκρινε τα εξής:

- «... το Δικαστήριο, αποφαινόμενο επί αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως, οφείλει να παρέχει όλα τα αναγκαία ερμηνευτικά στοιχεία για την εκτίμηση της συμφωνίας της κανονιστικής αυτής ρυθμίσεως με τα θεμελιώδη δικαιώματα των οποίων τον σεβασμό διασφαλίζει (βλ. μεταξύ άλλων, κατά την έννοια αυτή, αποφάσεις της 18ης Ιουνίου 1991, C-260/89, ERT, Συλλογή 1991, σ. I-2925, σκέψη 42· της 29ης Μαΐου 1997, Kremzow, C-299/95, Συλλογή 1997, σ. I-2629, σκέψη 15· της 18ης Δεκεμβρίου 1997, C-309/96, Annibaldi, Συλλογή 1997, σ. I-7493, σκέψη 13· της 22ας Οκτωβρίου 2002, C-94/00, Roquette Frères, Συλλογή 2002, σ. I-9011, σκέψη 25· της 18^{ης} Δεκεμβρίου 2008, C-349/07, Sopropé, Συλλογή 2008, σ. I-10369, σκέψη 34· της 15ης Νοεμβρίου 2011, C-256/11, Dereci κ.λπ., Συλλογή 2011, σ. I-11315, σκέψη 72, και της 7ης Ιουνίου 2012, C-27/11, Vinkov, σκέψη 58)
- Κατά συνέπεια, δεδομένου ότι τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη πρέπει να γίνονται σεβαστά όταν εθνική κανονιστική ρύθμιση εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης, δεν μπορούν να υφίστανται περιπτώσεις που να εμπίπτουν στο δίκαιο της Ένωσης, αλλά στις οποίες να μην μπορούν να εφαρμοστούν τα εν λόγω θεμελιώδη δικαιώματα.

17. Βλ. *Χρήστο Παπαδημητρίου*, Τρόποι διείσδυσης του κοινοτικού δικαίου στην εθνική έννομη τάξη, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2010, σ.50

- Η δυνατότητα εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης συνεπάγεται τη δυνατότητα εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη. Όσον αφορά, εν συνεχεία, τις συνέπειες που πρέπει να συνάγουν τα εθνικά δικαστήρια από σύγκρουση μεταξύ διατάξεων του εσωτερικού τους δικαίου και των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη, κατά πάγια νομολογία, το εθνικό δικαστήριο στο οποίο έχει ανατεθεί, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, η εφαρμογή των κανόνων του δικαίου της Ένωσης έχει την υποχρέωση να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας, έστω και μεταγενέστερη, χωρίς να υποχρεούται να ζητήσει ή να αναμείνει την προηγούμενη εξαφάνισή της είτε διά της νομοθετικής οδού είτε μέσω οποιασδήποτε άλλης συνταγματικής διαδικασίας (αποφάσεις της 9ης Μαρτίου 1978, 106/77, Simmenthal, Συλλογή τόμος 1978, σ. 239, σκέψη 32, σκέψεις 21 και 24 της 19ης Νοεμβρίου 2009, C-314/08, Filiriak, Συλλογή 2009, σ. I-11049, σκέψη 81, και της 22ας Ιουνίου 2010, C-188/10 και C-189/10, Melki και Abdeli, Συλλογή 2010, σ. I-5667, σκέψη 43)».

A.7. Η προσωρινή δικαστική προστασία

Η ανάγκη παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας αποτελεί κοινή διαπίστωση στα δίκαια όλων των κρατών της ευρωπαϊκής ένωσης. Οι ειδικές συνθήκες κάθε περίπτωσης και ιδίως η βραδύτητα με την οποία διεξάγεται κατά κανόνα η διαγνωστική δίκη, δημιουργούν συχνά μη αναστρέψιμες ή δύσκολα αναστρέψιμες καταστάσεις που ματαιώνουν στην ουσία του το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, καθιστώντας τη τελική δικαστική κρίση αναποτελεσματική. Τις συνέπειες αυτές αποσκοπεί να αποτρέψει η προσωρινή δικαστική προστασία των ασφαλιστικών μέτρων.¹⁸

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την Απόφαση Factortame I στις 19.6.1990 - Υπόθεση C - 213/1989 έχει υπογραμμί-

18. Βλ. και Κράνη, σε Κεραμεύς/Κονδύλη/Νίκα, Ερμηνεία ΚΠολΔ, Εισαγ. στα άρθρα 682-738, παρ. 5.

σει ότι το εθνικό δικαστήριο, προκειμένου να παρέχει αποτελεσματική δικαστική προστασία, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να διατάξει τη λήψη προσωρινών μέτρων, αναστέλλοντας ακόμα και την εφαρμογή κανόνων εθνικού δικαίου¹⁹, εφόσον φαίνεται να διακυβεύονται δικαιώματα που παρέχονται από το ενωσιακό δίκαιο σημειώνοντας:

- «Το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να ερμηνευθεί υπό την έννοια ότι το εθνικό δικαστήριο, ενώπιον του οποίου έχει αχθεί διαφορά σχετική με το κοινοτικό δίκαιο και το οποίο κρίνει ότι το μόνο εμπόδιο για να διατάξει προσωρινά μέτρα αποτελεί ένας κανόνας εθνικού δικαίου, οφείλει να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτό».²⁰

Ουσιαστικά για το δικαίωμα της προσωρινής δικαστικής προστασίας και τη θεμελίωση του, το Δικαστήριο με την απόφαση αυτή αποσαφήνισε, ότι για να υπάρχει αποτελεσματική δικαστική προστασία του ενωσιακού δικαίου θα πρέπει ο εθνικός δικαστής να μπορεί στην υπόθεση που έχει φθάσει ενώπιόν του και αφορά κοινοτικού δικαίου δικαίωμα, να διατάξει προσωρινά μέτρα, γιατί έτσι μόνο θα διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα στην εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου²¹. Κατά λέξη δε:

- «Το Δικαστήριο έχει επίσης αποφανθεί ότι είναι ασυμβίβαστη προς τις συμφυείς με τον χαρακτήρα του κοινοτικού δικαίου επιταγές κάθε διάταξη εθνικού δικαίου ή κάθε πρακτική, νομοθετική, διοικητική ή δικαστική, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου λόγω της μη αναγνωρίσεως στο αρμόδιο για την εφαρμογή του δικαίου αυτού δικαστήριο της εξουσίας να πράττει, κατά το χρονικό ακριβώς σημείο της εφαρμογής αυτής, οτιδήποτε είναι αναγκαίο ώστε να αποκλείεται η εφαρμογή των εθνικών νομοθετικών διατάξεων που εμποδίζουν ενδεχομένως, έστω και προσωρινώς, την πλήρη αποτελεσματικότητα των κοινοτι-

19. Βλ. και Απόφαση Δ.Ε.Ε. στις 22.6.2010 Aziz Melki – Sélim Abdeli (συνεκδικασθείσες Υποθέσεις C-188/10 και C-189/10)

20. Υπόθεση Factortame, C-213/89, σκ. 23

21. Βλ. Χ. Χρυσανθάκη, ο.π. σ. 218 και Πρ. Παυλόπουλο, «Οι εγγυήσεις του δικαιώματος δικαστικής προστασίας στο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο», εκδ. Σάκκουλα, 1993, σ. 91, επ.

κών κανόνων (προαναφερθείσα απόφαση της 9ης Μαρτίου 1978, Simmenthal, σκέψεις 22 και 23).

- Πρέπει να προστεθεί ότι η πλήρης αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου θα θιγόταν εξίσου αν ένας κανόνας εθνικού δικαίου μπορούσε να εμποδίσει το δικαστήριο ενώπιον του οποίου έχει αχθεί μία διεπόμενη από το κοινοτικό δίκαιο διαφορά να διατάξει προσωρινά μέτρα για τη διασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητας της προδικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί σχετικά με την ύπαρξη των προβαλλομένων βάσει του κοινοτικού δικαίου δικαιωμάτων. Εξ αυτού έπεται ότι το δικαστήριο το οποίο, υπό τις περιστάσεις αυτές, θα διέτασσε προσωρινά μέτρα, αν δεν προσέκρουε σε κανόνα του εθνικού δικαίου, υποχρεούται να μην εφαρμόσει τον κανόνα αυτό».

Αυτή η αποτελεσματική δικαστική προστασία, όπως συνολικά διαμορφώθηκε, «σηματοδοτεί», σύμφωνα και με τους θεωρητικούς του δικαίου, τον «πολιτειακό ρόλο της κοινοτικής δικαστικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων»,²² μιας και ο πολίτης της Ένωσης μετατρέπεται σε παράγοντα ελέγχου της εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου από το Κράτος μέλος, - «επαγρύπνηση του πολίτη» - , ενώ το δικαίωμα στον δικαστή («droit au juge») καθιερώνεται σαν θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, το οποίο δεν είναι λεκτικό εύρημα αλλά «το θεμελιώδες δικαίωμα στα θεμελιώδη δικαιώματα»²³ ή όπως σε πρόσφατη επιστημονική εκδήλωση στην Αθήνα διατυπώθηκε ότι η πρόσβαση στη Δικαιοσύνη είναι: «το δικαίωμα των δικαιωμάτων».

B.1. Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στη δίνη της Κρίσης

Αυτό το τελευταίο - το δικαίωμα στη δικαστική προστασία - ιδιαίτερα λόγω της κρίσης που τα τελευταία χρόνια έπληξε ολόκληρη την Ευρώπη²⁴ και με μεγαλύτερη οξύτητα τις χώρες του Νότου, «έχει έλθει και

22. Βλ. και Π. Στάγκο, οπ. σ. 305 επ.

23. Βλ. Συνέδριο Κοινοτικών Δικαστών που διοργανώθηκε από το Π.Ε.Κ. στις 19.10.1999 σε Π. Στάγκο, ο.π. σ. 306.

24. Μιας ευρωπαϊκής κρίσης που ήρθε σαν συνέχεια της παγκόσμιας - τραπεζικής αρχικά κρίσης, μετά τη κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος στις

στο εθνικό προσκήνιο» περισσότερο από ποτέ, μάλλον όμως ως «θύμα» της κρίσης αυτής.

Ειδικά στη χώρα μας, όπου πολύ γρήγορα έγινε φανερό ότι τα οικονομικά προβλήματα, οι ουσιαστικά «πτωχευμένες» ελληνικές τράπεζες και η κρίση του δημόσιου χρέους είχαν σοβαρές πολιτικές, νομικές, κοινωνικές ηθικές και ανθρωπιστικές διαστάσεις, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας, ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου, βρίσκεται συνεχώς υποβαθμιζόμενο²⁵ με δεδομένη την ένταση της κρίσης αλλά συχνά τιθέμενο και «σκόπιμα εκ ποδών».

Πολύ πρόσφατα η Διεθνής Ομοσπονδία Ενώσεων για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (FiDH)²⁶ μαζί με την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου κατέγραψαν στην έκθεσή τους - το 2014 - για την Ελλάδα με τίτλο: «Υποβαθμίζοντας τα Δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα» τις δυσμενείς συνέπειες στο κοινωνικό ιστό της Ευρώπης αλλά και ιδιαίτερα στην ελληνική περίπτωση, καταλήγοντας σε μια κατ' αρχήν βασική διαπίστωση:

«Η Κρίση υπήρξε ταυτόχρονα αποτυχία για την οικονομία αλλά και για τα ανθρώπινα δικαιώματα».

Αναλύοντας το πώς οργανώθηκε «επιτελικά» η διάσωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και πώς αντιμετωπίστηκε από το 2009 και μετά για την Ελλάδα η «Κρίση Χρέους», διαπιστώνεται ότι αυτά τελικά

Η.Π.Α. Σαν χρονικά και νομικά ορόσημα πρέπει να θεωρήσουμε αρχικά τη κατάργηση του νομοθετήματος Glass - Steagall Act από το Κογκρέσο το 1999 και στη συνέχεια το ξεκίνημα της τραπεζικής ολέθριας κρίσης με τη πτώχευση της Lehman Brothers

25. Με αφορμή τη κρίση και το πώς «φτάσαμε στο χείλος της αβύσσου» ο Ν. Κ. Αλιβιζάτος στο βιβλίο του «Ποια Δημοκρατία για την Ελλάδα μετά τη Κρίση ;» Εκδόσεις Πόλις, 2013, σ. 11 επ. εύστοχα παρατηρεί: ... «Κατάλαβα ότι δεν αρκεί, όπως παλιά, να καταγγέλλει κανείς τα κακώς κείμενα, για να έχει τη συνειδησή του ήσυχη. Αισθάνομαι όλο και περισσότερο ότι οφείλω να υπερασπιστώ εξίσου τα «βασικά» της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου, τα οποία τόσο επιπόλαια συνειδητά ή ασυνειδητά μας καλούν να παραβλέψουμε, για να κατανοήσουμε τάχα έναν κόσμο που πράγματι αλλάζει».

26. FiDH - International Federation For Human Rights - Paris - France www.fidh.org

μόνο είχαν ή απέκτησαν προτεραιότητα σε σχέση με την οποία επεξεργασία λύσεων για να αντιμετωπισθούν οι πραγματικές αιτίες της Κρίσης. Ιδιαίτερα δε σε μια χώρα που ιστορικά δημιουργεί χρέη και συνάπτει δάνεια, ακόμη και στη διάρκεια της Επανάστασης πριν την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η υπογραφή και η διαχείριση των οποίων αποτέλεσαν σταθερά τα εγγενή πλέον προβλήματα της όλης συγκρότησης του δημόσιου βίου της,²⁷ διατηρώντας έτσι ακόμη και σε όλο τον 20^ο αιώνα τα «κλειστοφοβικά αντιξενικά αντανάκλαστικά του 19^{ου} αιώνα».²⁸

Έτσι είδαμε (και καταγράφονται με στατιστική ανάλυση στην προαναφερθείσα έρευνα):

- I. συσταλτικές δημοσιονομικές πολιτικές
- II. περικοπές στις δημόσιες δαπάνες
- III. «απογύμνωση» και περιστολή των δικαιωμάτων²⁹

Οι σοβαρές επιπτώσεις, μεταξύ άλλων, σε μια εξαιρετικά σύντομη καταγραφή, αναμφισβήτητα ήσαν:

α. η αύξηση της ανεργίας - η αύξηση των αστέγων - οι περικοπές στην υγεία

β. μια ευρεία κοινωνική δυσарέσκεια - με έντονες πολιτικές διαμαρτυρίας και πολλά περιστατικά βίαιας καταστολής

γ. η δυσπιστία στις Κυβερνήσεις και ο κλονισμός της εμπιστοσύνης των πολιτών, που φαίνεται να αναζητούν καταφύγιο ακόμη και σε εξτρεμιστικές ιδεολογίες.

27. Βλ. και *Λένα Διβάνη*, «Η ύπουλος θωπεία, Ελλάδα και Ξένοι, 1821 -1940», εκδ. Καστανιώτη 2014, σ. 52 επ.

28. «Μεταξύ 1879 και 1890 συνάφθηκαν έξι εξωτερικά δάνεια ονομαστικής αξίας 630.000.000 δραχμών, υποτιμημένα ωστόσο κατά 30% λόγω μη φερεγγυότητας της Ελλάδας», *Λένα Διβάνη* ο.π. σ. 58.

29. Μόνο τα τελευταία δέκα χρόνια η Ελλάδα καταδικάστηκε από το Ε.Δ.Δ.Α. για παραβίαση των άρθρων 2 και 3 (δικαίωμα στη ζωή και απαγόρευση βασανιστηρίων) δέκα φορές στις εξής υποθέσεις: Μακαρατζής κατά Ελλάδος (2004), Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδος (2007), Celniku κατά Ελλάδος 2007, Λεωνίδα (2009), Μπέκος - Κουτρόπουλος (2005), Mhn Ghassan Alsayed Allaham (2007) Zeilof (2007), Πετροπούλου (2007) Galotskin (2010) Στεφάνου (2010). Βλ. και Έκθεση 2004 της FiDH σ. 51 επ.

δ. τελικά μια ατέρμονη - διαρκής και συνεχής επαναφορά με τη συνήθη εύκολη ρητορική των πολιτικών (αναμφίβολα όχι ορθή) των θεωριών για «κατάσταση έκτακτης ανάγκης», με προφανείς εσφαλμένες παραπομπές και αναφορές στις θεωρητικές αντιδικίες του μεσοπολέμου:

- γιατί τα μέτρα «παγιώθηκαν»
- παραγκωνίσθηκαν οι δημοκρατικές διαδικασίες
- χωρίς έλεγχο ή λογοδοσία
- σταθεροποιώντας μια νέα «ομαλότητα»
- με σαφή αμφισβήτηση των κανόνων και του Κράτους δικαίου,

ε. με μια οικονομική κρίση που μετατράπηκε σε πολιτική - κοινωνική, που υποσκάπτει συνεχώς τα ανθρώπινα δικαιώματα: όπως η εργασία ή υγεία³⁰ ή στέγη, εκπαίδευση, αλλά και με την έξαρση φαινομένων όπως: η Αστυνομική βία με στοιχεία:

- καταστολής
- κατάχρησης εξουσίας
- βασανιστήρια / απάνθρωπη μεταχείριση
- έλλειψη πρόσβασης σε έννομη προστασία
- παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων από αστυνομικούς
- περιορισμό στον ρόλο των συνηγόρων
- περιορισμό στη νομική βοήθεια
- και με τη συνήθη ατιμωρησία τέτοιων συμπεριφορών, τόσο σε διοικητικό όσο και σε ποινικό επίπεδο

στ. και βέβαια αδυναμία του κράτους να παρέχει στα θύματα το δικαίωμα προσφυγής σε αποτελεσματικά ένδικα μέσα και πρόσβαση στους μηχανισμούς της δικαιοσύνης, παράλληλα με

ζ. την άνοδο της νεοναζιστικής απειλής για τη δημοκρατία και τα ανθρώπινα δικαιώματα

Γιατί με την αυξανόμενη δυσπιστία στους θεσμούς καλλιεργήθηκε το έδαφος για διόγκωση της ξενοφοβίας και άνοδο του εθνικισμού³¹ και ι-

30. Π.χ. επανεμφάνιση μετά από 40 χρόνια ελονοσίας στην Ελλάδα - πρόσφατη δημοσίευση στο περιοδικό Lancet – και έξαρση μολυσματικών ασθενειών. Βλ. και Έκθεση FiDH σ. 31 επ.

31. Ενώ δημοσιεύματα και έρευνες της ίδιας περιόδου ιδιαίτερα και για την δι-

διαίτερα με την ρητορική κάποιων πολιτικών που κατηύθυνε αλλά και διακήρυσσε ότι: «θα διεκδικήσει πίσω τις ελληνικές πόλεις από τους μετανάστες». Όλα αυτά μαζί τελικά πυροδότησαν τον «αντιμεταναστευτικό» και μισαλλόδοξο λόγο, ενώ ήταν εμφανής συνολικά η «παταγώδης αποτυχία» της πολιτείας να διαχειριστεί θεσμικά τις μεταναστευτικές και ιδιαίτερα τις πρόσφατες προσφυγικές ροές.

B.2. Πρέπει στα παραπάνω που η προαναφερθείσα έρευνα αποτύπωσε (2014) να προστεθεί πλέον και το φαινόμενο μιας νέας έντονης αρνητικής στάσης απέναντι στην Ευρώπη και την ευρωπαϊκή ενοποίηση και ανάγκη σύγκλισης, όπως διαφάνηκε αλλά και καταγράφηκε με το πρόσφατο (μάλλον διχαστικό) δημοψήφισμα (7/2015), στοιχεία που καταδεικνύουν ότι έχει απαξιωθεί η κοινή ευρωπαϊκή προοπτική στη συνείδηση του μέσου Έλληνα πολίτη, με κύρια ευθύνη των πολιτικών κομμάτων και μάλιστα με εντεινόμενο τον «αρνητισμό» και τον «ευρωσκεπτικισμό», δημιουργώντας μια νέα «περιχαράκωση στην εθνική ταυτότητα» «στο διαρκές – μεγαλοϊδεατικό – ανικανοποίητο» και με συνέπεια την άρνηση έως «απόρριψη» της τόσο αναγκαίας και απαραίτητης κοινής ευρωπαϊκής πορείας.

Η προβληματική λόγω και της κρίσης πρόσβαση στη δικαιοσύνη αποτυπώνεται χαρακτηριστικά με απλά παραδείγματα στη σχετική εισήγηση της Κλειούς Παπαπαντολέων στην ημερίδα: Το δικαίωμα των δικαιωμάτων: η πρόσβαση στη δικαιοσύνη στις 19.2.2015, όπου διατύπωσε με ενάργεια κατά λέξη και τα εξής: «...Σήμερα, για παράδειγμα, ο παθών εφόσον αρχειοθετηθεί η πράξη σε βάρος του κατηγορουμέ-

καστική εξουσία, «για τη πλημμελή» λειτουργία της διάκρισης των εξουσιών εισφέρουν κρίσιμα στοιχεία και απόψεις για την «δικαιοπολιτική ερμηνεία» της Δικαιοσύνης, στοχεύοντας ιδιαίτερα «όχι στην αποκάλυψη και εδραίωση ακροδεξιάς πολιτικής κουλτούρας και ιδεολογίας αλλά και στην ανίχνευση τέτοιων ιδεών, οι οποίες στην Ελλάδα παρόλο που προνομιακά εκφέρονται από την ακροδεξιά είναι τόσο διάχυτες που επιτρέπουν σε κάποιον και τις συμερίζεται, χωρίς να αισθάνεται - ή και να υποπτεύεται ακόμα - ότι είναι ακροδεξιός». - Βλ. αναλυτικά σε Δ. Χριστόπουλο (επιμ.): Το «βαθύ Κράτος» στη σημερινή Ελλάδα, Αστυνομία - Δικαιοσύνη - Στρατός - Εκκλησία, εκδ. Νήσος, 2014 - Η πολιτική διακύβευση της χαρτογράφησης του ακροδεξιού εξτρεμισμού στο ελληνικό κράτος, σ. 17 επ.

νου, αυτός θα πρέπει να καταβάλει ένα παράβολο 300,00€ - δεν συμπεριλαμβάνω μέσα την δικηγορική αμοιβή που θα χρειαστεί για να συνταχθεί η Προσφυγή - και θα πρέπει επίσης να επιμελείται και ο ίδιος και να παρακολουθεί την έκδοση - την καθαρογραφή της πράξης αρχειοθέτησης, προκειμένου να προλάβει και να ασκήσει εμπρόθεσμα το ένδικο μέσο. Αυτό σημαίνει πρακτικά διότι καταργήσαμε την κοινοποίηση στους παθόντες για λόγους οικονομίας και για λόγους ταχύτητας. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι ένας άνθρωπος - ένας πολίτης ο οποίος είναι παθών, εάν δεν είναι εμμονικός με την υπόθεσή του και δεν έχει δικηγόρο ή δεν μπορεί να πληρώσει δικηγόρο δεν υπάρχει καμία περίπτωση παρά να χάσει την προθεσμία άσκησης της Προσφυγής. Δεύτερον, ήδη το είπα με έναν τρόπο, η οικονομική ασφυξία, ραγδαία αύξηση των δικαστικών εξόδων τα τελευταία χρόνια και επιβολή Φ.Π.Α στους δικηγόρους 23% στις δικηγορικές αμοιβές, η οποία μετακυλιέται στον πελάτη, σε μια περίοδο οξείας οικονομικής ύφεσης, κατέστησε για πολύ κόσμο την πρόσβαση στην δικαιοσύνη ή την συνέχιση δικών αδύνατη. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι κυρίως στις ποινικές δίκες όπου ο παθών διεκδικεί την αποκατάσταση της ηθικής του βλάβης και δεν αναμένει κάποιο περιουσιακό όφελος η παράσταση πολιτικής αγωγής μετατράπηκε σε περιπτή πολυτέλεια. Η δωρεάν δε νομική βοήθεια που υφίσταται για τους παθόντες αφορά μόνο πολύ συγκεκριμένες κατηγορίες αδικημάτων όπως είναι η σεξουαλική εκμετάλλευση ή οικογενειακή βία και σε καμία περίπτωση δεν καταλαμβάνει όλο το εύρος των αδικημάτων. Τρίτον, αλλοδαπότητα, μια ιδιότητα που δημιουργεί μια σειρά από περιπλοκότητες στην Ποινική Δίκη, είναι αυτή του αλλοδαπού ιδίως δε του παράνομου μετανάστη, όπου μπορεί βάσιμα να πει κανείς ότι με την εξαίρεση ίσως των θεμάτων trafficking τα θύματα των λοιπών εγκληματικών πράξεων που δεν έχουν νομιμοποιητικά έγγραφα, ουσιαστικά δεν έχουν πρόσβαση στην δικαιοσύνη καθώς η εμφάνισή τους ενώπιον των αρχών σημαίνει αυτόματα και την διοικητική τους κράτηση με σκοπό την απέλαση. Η πολιτεία προέκρινε και εξακολουθεί να προκρίνει τον έλεγχο της νομιμότητας παραμονής του αλλοδαπού από τον έλεγχο, την δίωξη και την τιμώρηση των δικαιωμάτων σε βάρος του. ... Πρόβλημα για τους αλλοδαπούς είναι και το ζήτημα της δι-

ερμηνείας καθώς προβλέπεται μεν δικονομικά η υποχρέωση διερμηνείας και ενώπιον των δικαστικών αρχών τηρείται στις αστυνομικές όμως αρχές, όπου οι δυνατότητες είναι πιο περιορισμένες, είτε ο αλλοδαπός πρέπει να έχει μαζί του κάποιον ο οποίος θα κάνει τον διερμηνέα είτε απλώς ματαιώνεται η πρόσβαση στις αρχές. Είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα: στην τηλεφωνική γραμμή για την αντιμετώπιση κρουσμάτων ρατσιστικής βίας μέχρι και σήμερα δεν υπάρχουν διερμηνείς το οποίο είναι τραγελαφικό διότι παίρνει ο Πακιστανός του μιλάει ο Έλληνας, δεν συνεννοούνται, πάει κατέρρευσε μια τηλεφωνική γραμμή».

Μόνη καταφυγή του οιουδήποτε θιγόμενου πολίτη - και δεν υπάρχει άλλη - είναι η προσφυγή στα Δικαστήρια, προκειμένου να τεθούν όρια στην προσβολή των δικαιωμάτων αλλά και να κριθεί η νομιμότητα των πράξεων της δράσης της «συν-νομοθετούσας Διοίκησης», που εκδόθηκαν αλλά και όπως προκύπτει από τα νέα δεδομένα διαρκώς θα εκδίδονται στο όνομα της δημοσιονομικής προσαρμογής.

Και το υπέρτατο όμως αυτό δικαίωμα της δικαστικής προστασίας «βάλλεται» λόγω ή ορθότερα επ' ευκαιρία της οικονομικής κρίσης. Πέρα από τον περιορισμό ή υποβάθμιση του *legal aid*, ιδιαίτερα για τις πιο «ευάλωτες» ομάδες, νέα αυξημένα παράβολα, αυξημένες αμοιβές, εξοντωτικά τέλη και δικαστικό ένσημο, που προδίδουν αυστηρή δημοσιονομική απόφαση και στόχευση ταμειακής είσπραξης και όχι ρύθμιση της λειτουργίας της δικαιοσύνης, ταρασσουν την ισορροπία και θέτουν ζητήματα «δίκαιης δίκης».

Όπως δε το Δ.Ε.Ε. έκρινε ιδιαίτερα πρόσφατα στην Απόφαση Pringle (C- 370/2012) στις 27.11.2012, αφού προηγούμενα διαπίστωσε ότι τα θεσμικά όργανα της Ευρώπης στην άσκηση πολιτικών στο τομέα της χρηματοοικονομικής σταθεροποίησης λειτουργήσαν «εκτός του πλαισίου της Ένωσης»³² διατυπώνοντας χαρακτηριστικά:

«... το μνημόνιο κατανόησης, το οποίο αποτελεί αντικείμενο διαπραγμάτευσης με το κράτος μέλος που ζητεί τη χορήγηση στήριξης σταθερότητας, πρέπει να συνάδει πλήρως με το δίκαιο της Ένωσης και

32. Υπόθεση Thomas Pringle vs Government of Ireland (C - 370/12)

ιδίως με τα μέτρα που λαμβάνει η Ένωση στον τομέα συντονισμού των οικονομικών πολιτικών των κρατών μελών».³³

Με άλλα λόγια η δημοσιονομική κρίση εντός της ευρωζώνης δεν μπορεί να θέσει εκτός εφαρμογής ούτε το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων ούτε την Ε.Σ.Δ.Α. ούτε και τους γενικά παραδεκτούς κανόνες και γενικές αρχές προστασίας των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων³⁴ του ευρωπαίου πολίτη³⁵, ούτε βέβαια «είναι δυνατή η επίκληση κατάστασης ανάγκης για να ανασταλεί το Ευρωπαϊκό δίκαιο³⁶».

Η «ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΗΣΗ» ΤΗΣ ΑΚΡΙΒΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Η συστηματική αύξηση των εξόδων πρόσβασης στο δικαστή - Το νέο θεσμικό πλαίσιο

Γ.1. Εν μέσω της οικονομικής κρίσης που τα τελευταία έτη μαστίζει την χώρα και ενώ οι οικονομικές συνθήκες για όλους τους πολίτες χειροτέρευαν κατά τρόπο δραματικό, ο Έλληνας νομοθέτης φαίνεται να επιδόθηκε σε μία δραματική αύξηση των δικονομικών δαπανημάτων, σε τέτοιο βαθμό και με τέτοιο συστηματικό τρόπο, που αναδεικνύουν -

33. Δ.Ε.Ε. 27.11.2012, C-370/12 (Pringle), σκ. 174.

34. Σύμφωνα δε με τη Σύσταση του Δεκεμβρίου 2011 της Ε.Ε.Δ.Α. υπενθυμίζεται ότι «σύμφωνα με τις Συνθήκες της Ένωσης, το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ένωσης, τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν το θεμέλιο – λίθο της Ένωσης. Οι οικονομικοί και κοινωνικοί στόχοι της Ένωσης είναι αλληλένδετοι. Δεν υπάρχει διέξοδος από την κοινωνικο – οικονομική και πολιτική κρίση που μαστίζει όλη την Ευρώπη – δεν υπάρχει μέλλον για την Ένωση – χωρίς εγγύηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων» και «απαιτείται άμεση συστράτευση όλων των ευρωπαϊκών δυνάμεων προς διάσωση των αξιών που στηρίζουν τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό».

35. «Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι η «ηθική πηγή» απ' όπου τροφοδοτούνται τα περιεχόμενα όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων που γίνονται κατανοητά ως διεθνείς κανόνες που προστατεύουν και εξασφαλίζουν τα θεμελιώδη ανθρώπινα συμφέροντα, επιτρέποντας στα άτομα να λειτουργούν ως μέλη της κοινωνίας των πολιτών», Βλ. *Γιούργκεν Χάμπερμας* «Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης», εκδ. Πατάκη 2012, μεταφρ. Σώτη Τριανταφύλλου, σ. 22, 46-47, 53 και σε *Χρ. Βάντζο* σε *Εφημ.Δ.Δ.* 3/2013, σ. 433 επ.

36. Βλ. και *Andrea Fisher – Lescano*, «Ανθρώπινα Δικαιώματα σε καιρούς λιτότητας», εκδ. Ποταμός 2014, σ. 163 επ.

σε δεύτερη ανάγνωση - μια σταθερή δημοσιονομική κατεύθυνση και έναν «εισπρακτικό» στόχο και όχι βέβαια αυτόν της διασφάλισης της εύρυθμης λειτουργίας των δικαστηρίων, ενώ σε μια επάλληλη ανάλυση προκύπτει - ιδιαίτερα σε κρίσιμους τομείς της οικονομίας - η σταθερή προσπάθεια παρεμπόδισης της δυνατότητας προσφυγής στη δικαστική προστασία.

Ενδεικτικά και μόνο σαν τα σταθερά σημεία - «γεωγραφικά ίχνη» - «αποτυπώματα» της «χαρτογράφησης» αυτής, σύμφωνα με τον όρο του Michel Foucault, του τοπίου της «ακριβής» δικαιοσύνης, καταγράφονται - όπως και ανάγλυφα παρουσιάζονται μέσα από τη νομοθέτησή τους σημεία - «ίχνη» μιας συνολικής «διάταξης της γνώσης» που δημιουργούν, με τη συνάρθρωσή τους, έναν «πυκνό ιστό» («tissu epais») σχέσεων δύναμης - εξουσίας και ουσιαστικά αποτυπώνουν ένα νέο - πρώτο - λειτουργικό «χάρτη», όπου δεν εμφανίζονται πόλεις ή κάποιες πρωτεύουσες αλλά στον οποίο προέχει η χρησιμότητά του.³⁷

Σε αυτή την αναζήτηση μιας άλλης γνώσης και θεατότητας, με την καθοριστική συμβολή του «χαρτογράφου» M. Foucault, το «ρητό συνεχεται με το θεατό» μιας και ο κανόνας δικαίου ανήκει στο πεδίο της «Γνώσης» δημιουργώντας ένα νέο «Πίνακα Γνώσης»³⁸ με τη λειτουργική συνένωση - αποτύπωση των «αποτυπωμάτων - ιχνών» αυτών, κάνοντας το βλέμμα (και) του νομικού «πιο σύνθετο».³⁹

Ας παρακολουθήσουμε λοιπόν - ας συνενώσουμε - αυτά τα εμφανή νομικά «ίχνη» στο προτεινόμενο αυτό διάγραμμα - «χάρτη» της «ακριβής δικαιοσύνης», που «φαίνονται» σαν «κουκίδες» του χάρτη⁴⁰ - να είναι τα εξής:

- Με το άρθρο 22 του Ν. 3900/2010 επιβλήθηκε υποχρέωση του ασκούντος έφεση σε φορολογικές και τελωνειακές εν γένει διαφορές χρηματικού αντικειμένου, να καταβάλει - επί ποινή απαραδέκτου της

37. Βλ. και G. Deleuze: «Michel Foucault Un nouveau cartographe», Critique 1975, σ. 1223-26, βλ. και Ν. Σκανδάμη ο.π. σ. 364.

38. Βλ. και Νίκο Σκανδάμη, ο.π. σ. 366-367.

39. Βλ. και Νίκο Σκανδάμη, ο.π. σ. 383.

40. Βλ. και Benedict Richard Anderson, «Φαντασιακές Κοινότητες», εκδ. Νεφέλη 1997, σ. 254.

έφεσης - ποσοστό 50% του οφειλόμενου, σύμφωνα με την πρωτόδικη απόφαση, φόρου, δασμού ή τέλους και μάλιστα επί πλέον του παραβόλου 2% που ούτως ή άλλως, σύμφωνα με το άρθρο 277 παρ. 3 του Κ.Δ.Δ., όφειλε να καταβάλει.

- Με το άρθρο 45 παρ. 1 του Ν. 3900/2010 «Εξορθολογισμός διαδικασιών και επιτάχυνση της διοικητικής δίκης και άλλες διατάξεις» με το οποίο αντικαταστάθηκαν οι παρ. 2, 3, 4 άρθρ. 277 Κ.Πολ.Δ., αυξήθηκε το παράβολο για την άσκηση αίτησης προσωρινής δικαστικής προστασίας από τα 25 € στα 100 €.

- Το ίδιο παράβολο καταβάλλεται και για την άσκηση ένστασης των άρθρων 246 και 269 Κ.Δ.Δ. και αντέστασης κατά το άρθρο 256 Κ.Δ.Δ. ανακοπής ερημοδικίας, έφεσης, αντέφεσης, αίτησης αναθεώρησης και τριτανακοπής, ενώ επιβλήθηκε για πρώτη φορά παράβολο 25 € για την άσκηση προσφυγής κατά φορέα κοινωνικής ασφάλισης.

- Με το άρθρο 8 του Ν.3900/2010 επιβλήθηκε παράβολο 100€ για την άσκηση αίτησης ακύρωσης, υπαλληλικής προσφυγής, τριτανακοπής.

- Με το ίδιο παραπάνω άρθρο 8 του Ν. 3900/2010 αυξήθηκαν τα παράβολα και στις διαδικασίες ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας και συγκεκριμένα για την κατάθεση αίτησης αναίρεσης, πλην εκείνων που αφορούν διαφορές κοινωνικής ασφάλισης από τα 200€ το ζητούμενο παράβολο αυξήθηκε στα 250€ και για την άσκηση αίτησης ακύρωσης, έφεσης, υπαλληλικής προσφυγής, τριτανακοπής ή αίτησης αναίρεσης σε διαφορές κοινωνικής ασφάλισης από 50€ σε 150 €.

- Με το νέο Κώδικα Φορολογικής Διαδικασίας επιβλήθηκε υποχρέωση του ασκούντος προσφυγή σε φορολογικές και τελωνειακές εν γένει διαφορές χρηματικού αντικειμένου να καταβάλει επί ποινή απαραδέκτου της προδικαστικής προσφυγής που υποχρεωτικά πρέπει να ασκήσει πριν την προσφυγή του προς το αρμόδιο δικαστήριο ποσοστό 50% του βεβαιωμένου σε βάρος του φόρου ή / και προστίμου.

- Με τροποποίηση στον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας το παράβολο για την προσφυγή, την έφεση και την αντέφεση στις φορολογικές και τελωνειακές εν γένει διαφορές ορίζεται σε ποσοστό ίσο με 2% επί του αντικειμένου της διαφοράς και φθάνει μέχρι του ποσού των

10.000 €.

- Με το άρθρο 30 του Ν. 3982/2011 « Απλοποίηση αδειοδότησης τεχν. επαγγελματικών και μεταποιητικών δραστηριοτήτων», ως προϋπόθεση της άσκησης ενδικοφανούς προσφυγής κατά των αποφάσεων της αδειοδοτούσας αρχής, που επιβάλλουν διοικητικές κυρώσεις σχετικά με άδειες εγκατάστασης και λειτουργίας στις μεταποιητικές και συναφείς δραστηριότητες, θεσπίστηκε παράβολο 0,5% επί της αξίας του μηχανολογικού εξοπλισμού ή 2,5% επί της αποθηκευτικής ικανότητας της αποθήκης και μέχρι του ποσού των 1.500€.

- Το δικαστικό ένσημο στις υποθέσεις με χρηματικό αντικείμενο (ανεξαρτήτως δικαιοδοσίας πολιτικών ή διοικητικών δικαστηρίων) επεκτάθηκε και στις αναγνωριστικές αγωγές, ενώ αυξήθηκε από ποσοστό περίπου 7 τοις χιλίοις επί του αιτούμενου χρηματικού αντικειμένου που ίσχυε προ της οικονομικής κρίσης σε ποσοστό 1,1 περίπου τοις εκατό.

- Επιβλήθηκε για πρώτη φορά πάγιο παράβολο στην άσκηση έφεσης 200€, στην άσκηση αναίρεσης 300€ στις πολιτικές δίκες και στην άσκηση αναψηλάφησης 400 €, με εξαίρεση τις υποθέσεις διατροφής, αυτοκινητικών διαφορών και εργατικών, ως επίσης και 100€ στην αίτηση εξαίρεσης δικαστή.⁴¹

- Αυξήθηκε το παράβολο για την άσκηση μήνυσης ή έγκλησης, ως και το παράβολο παράστασης πολιτικής αγωγής από 10€ σε 100€ και 50€ αντίστοιχα.

- Επιβλήθηκε για πρώτη φορά παράβολο για την άσκηση προσφυγής κατά απορριπτικής της έγκλησης εισαγγελικής διάταξης και κατά Κλητήριου Θεσπίσματος ποσού 300€.

41. Η μεγάλη αύξηση του παραβόλου της έγκλησης κρίθηκε και αυτή συνταγματική με τη με αριθμό 4789/2014 απόφαση του Σ.τ.Ε. (Τμ. Β'), «γιατί ανάμεσα σε άλλα «η αύξηση στο ποσό των 100€, που εισήχθη με την επίδικη ρύθμιση προς αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού (ενν. υπερφόρτωση των δικαστηρίων με καταχρηστικά ή αβάσιμα βοηθήματα) είναι μεν μεγάλη, όχι όμως τέτοιου ύψους, ώστε να παρεμποδίζει ουσιωδώς και μάλιστα κατά τρόπο ασυμβίβαστο προς τις συνταγματικές διατάξεις περί ισότητας, το δικαίωμα ακροάσεως, ενόψει του ότι για τον μέσο πολίτη, η υποβολή μήνυσης δεν αποτελεί κατά κοινή πείρα ιδιαίτερα συχνή πρακτική» σκ. 10 .

- Οι ελάχιστες δαπάνες που καλείται να πληρωθούν στις περιπτώσεις ποινικών δικαστηρίων διπλασιάστηκαν στα Πταισματοδικεία, Πλημμελειοδικεία, Πενταμελή Εφετεία και Μικτά Ορκωτά Εφετεία, ενώ τριπλασιάστηκε στα Τριμελή Εφετεία Κακουργημάτων και Μικτά Ορκωτά Δικαστήρια.

- Επιβλήθηκε παράβολο για την κατάθεση αίτησης για δίκαιη ικανοποίηση λόγω υπερβολικής καθυστέρησης της Δικαιοσύνης ποσού 200€. Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι με τα άρθρα 53, 55 και 57 παρ. 3 Ν. 4055/2012 «Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής» προβλέφθηκε η δυνατότητα επιβολής δαπάνης υπέρ του Δημοσίου μέχρι και 1.000€ σε περίπτωση ήττας του διαδίκου κατ' ουσίαν, η οποία μπορεί να αυξηθεί μέχρι και 2.000€ σε περίπτωση απόρριψης της αίτησης ως προφανώς απαράδεκτης ή αβάσιμης. Βέβαια ουδεμία αντίστοιχη επιβολή δαπάνης προβλέφθηκε ή προβλέπεται κατά του Δημοσίου για τη «συμπεριφορά» του στη δίκη.

Πέραν των παραπάνω δικονομικών δαπανημάτων θεσπίστηκαν και περαιτέρω διατάξεις που στην πραγματικότητα αυξάνουν το κόστος της πρόσβασης στη Δικαιοσύνη και ουσιαστικά παρεμποδίζουν την πρόσβαση στο δικαστή αλλά και αποδεικνύουν το στόχο για άμεση είσπραξη χρημάτων.

Όπως ενδεικτικά:

- Με τροποποίηση στον Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας υποχρεώθηκε ο διοικούμενος που ασκεί αγωγή να την επιδίδει με δικαστικό επιμελητή, προκειμένου να επέλθουν οι ουσιαστικού δικαίου συνέπειες της άσκησης αυτής.

- Το ευεργέτημα της πενίας περιορίστηκε, ώστε να μην καταλαμβάνει πλέον τα δικαιώματα των πραγματογνωμόνων.

- Το ποσοστό προσαύξησης κατά την είσπραξη ποσών επιβαλλόμενων σε χρήμα ποινών και ποσών που προκύπτουν από τη μετατροπή στερητικών της ελευθερίας ποινών αυξήθηκε από 97% σε 110%.

- Αυξήθηκαν οι δικαστικές δαπάνες που επιδικάζονται από τα ποινικά δικαστήρια, ως επίσης και τα έξοδα ανάκλησης των εγκλήσεων.

- Επιβλήθηκε Φ.Π.Α. 23% σε όλες τις αμοιβές των λειτουργούντων που συνάπτονται με τη Δικαιοσύνη: δικηγόρων, δικαστικών επιμελητών, συμβολαιογράφων.

- Αυξήθηκαν όλα τα τέλη (ένσημα υπέρ ΤΝ, ΤΑΧΔΙΚ, ΤΥΔ), ως και πολλές από τις «τιμές αναφοράς», δηλαδή τις τεκμαιρόμενες ως εισπραττόμενες αμοιβές από τους δικηγόρους, με συνέπεια την αντίστοιχη αύξηση του κόστους πρόσληψης δικηγόρου.

- Θεσπίστηκε αμάχητο τεκμήριο νόμιμης κοινοποίησης ατομικής διοικητικής πράξης μετά την παρέλευση συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος από την ημέρα αποστολής της με συστημένη επιστολή.

Όλες οι παραπάνω αυξήσεις πραγματοποιήθηκαν ευθέως δυσανάλογα με τις διαμορφούμενες «οικονομικές συνθήκες», οι οποίες στιγματίστηκαν από τη μείωση των μισθών και συντάξεων, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στο δημόσιο φορέα, την αύξηση των φορολογικών βαρών και υποχρεώσεων, την πρόσφατη επιβολή των capital controls, την αύξηση του κόστους ζωής και τη σημαντική μείωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών.

Γ.2. Και η συστηματική αποδοχή της «συνταγματικότητας» των θεσπιζόμενων δικονομικών δαπανημάτων - Το «υπέρτερο δημοσιονομικό δημόσιο συμφέρον»

Η συνολική όμως εικόνα του «χάρτη» είναι πολυεπίπεδη μιας και αναδεικνύει τη «συνύφανση» σχέσεων εξουσίας⁴², μιας και το «κράτος στηρίζεται στη θεσμική συνένωση των σχέσεων εξουσίας⁴³ και γι' αυτό ας δούμε συναρθρωμένα και τα νομολογιακά «ίχνη» του ίδιου χάρτη.

Μέσα στις κρίσιμες συνθήκες που δημιουργήθηκαν και ιδιαίτερα για την κοινωνική συνοχή, θα περίμενε ίσως κάποιος η συντριπτική πλειοψηφία των θεσπισθέντων νέων και ιδιαίτερα υψηλών δικονομικών δαπανημάτων να κρινόντουσαν αντισυνταγματικά, προσκρούοντα στην αρχή της αναλογικότητας και στα κριτήρια που το ίδιο το Συμβούλιο της

42. Βλ. και *Frédéric Gros*, «Michel Foucault» P.U.F. και για τα ελληνικά, εκδ. Νήσος 2007, σ. 95

43. Βλ. και *M. Foucault*, «Volonté de Savoir», εκδ. Gallimard Paris 1976, (119-120-127) και Ν. Σκανδάμη ο.π. σ. 353

Επικρατείας είχε στο παρελθόν θέσει: προσφορότητα, αναγκαιότητα, αναλογικότητα σε σχέση με τις εκάστοτε οικονομικές συνθήκες. Εντούτοις κάτι τέτοιο δε συνέβη.

Χαρακτηριστική είναι η κρίση για την περίπτωση της υποχρέωσης καταβολής του 50% του αντικειμένου της διαφοράς ως προϋπόθεση για την πρόσβαση στο δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, όπου το Συμβούλιο της Επικρατείας (Ολ.), με τη με αριθμό 1619/2012 απόφασή του, έκρινε παρά τις δυσμενέστερες για το διάδικο προϋποθέσεις - ως συνταγματικά ανεκτή, με την αιτιολογία ότι:

▪ «σκ. 7 Ενόψει των ανωτέρω, η ρύθμιση της παρ. 3 του άρθρου 22 του ν. 3900/2010 ότι ο φορολογούμενος οφείλει να καταβάλει το 50% του οφειλόμενου κατά την πρωτόδικη απόφαση φόρου, διότι άλλως η ασκηθείσα έφεση είναι απαράδεκτη, δεν αντίκειται στα άρθρα, 20 παρ.1 του Συντάγματος και 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Ε.Σ.Δ.Α.), η οποία κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του ν.δ. 53/1974 (Α' 256) δεδομένου ότι η ρύθμιση αυτή το μεν αναφέρεται σε υποθέσεις για τις οποίες έχει ήδη εξενεχθεί δικαστική κρίση, αφ' ετέρου δε διότι κατά το άρθρο 209 (Α) του Κώδικα Διοικητικής Δικονομίας (που έχει προστεθεί με το άρθρο 33 του ν. 3900/2010) παρέχεται η δυνατότητα αναστολής εκτελέσεως της πρωτόδικης απόφασης αν το ένδικο μέσο της εφέσεως κρίνεται προδήλως βάσιμο.

▪ Ενόψει των ανωτέρω, η επίμαχη ρύθμιση δεν παρίσταται, ούτε ως μέτρο δυσανάλογο σε σχέση με τους επιδιωκόμενους από το νόμο σκοπούς δημόσιου συμφέροντος».

Σημειώνεται ότι οι επιδιωκόμενοι από το νόμο σκοποί του «υπέρτερου» δημοσιονομικού - δημοσίου συμφέροντος, στους οποίους αναφέρεται η απόφαση αυτή της Ολομέλειας του Σ.τ.Ε. (1619/2012) δεν είναι άλλοι από τους αναφερόμενους στην αιτιολογική έκθεση του νόμου. Όπως κατά λέξη δε αναφέρεται στην απόφαση:

• «σκ. 7 Επειδή, κατ' άρθρο 74 παρ. 1 του Κώδικα Φορολογίας Εισοδήματος (Ν. 2238/1994, Α' 151) οι οριστικές αποφάσεις των πρωτοβάθμιων διοικητικών δικαστηρίων αποτελούν τίτλο βεβαιώσεως του φόρου που προκύπτει βάσει αυτών, με αποτέλεσμα, επί απορρί-

ψεως της προσφυγής του φορολογουμένου, να είναι αμέσως καταβλητέο το σύνολο του φόρου.

- Εξάλλου, όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση, η κατά τις προπαρατεθείσες διατάξεις του άρθρου 22 του Ν. 3900/2010 υποχρέωση καταβολής του 50% του οφειλομένου κατά την πρωτόδικη απόφαση φόρου, ως προϋπόθεση του παραδεκτού του ένδικου μέσου της εφέσεως, αποβλέπει στο συγκερασμό «της ανάγκης άμβλυνσης των δυσμενών για το Δημόσιο συνεπειών από τη διατήρηση επί μακρό χρονικό διάστημα δικαστικών εκκρεμοτήτων στις φορολογικές και τελωνειακές υποθέσεις», καθώς και στην «αποθάρρυνση της άσκησης ένδικων μέσων με μόνο σκοπό την καθυστέρηση στην εκπλήρωση νόμιμων υποχρεώσεων, ιδίως εκείνων που αφορούν την καταβολή φόρων».

Νοείται ότι είχε ήδη προηγηθεί η σοβαρότατη νομολογιακή ανάδειξη του δημοσιονομικού - ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου ως υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος⁴⁴ και μάλιστα τελικά υπέρτατου και επιτακτικού⁴⁵, με την απόφαση του Σ.τ.Ε. (Ολ.) 668/2012, η οποία απόφαση όπως παρατηρήθηκε αποτελεί τη βάση του «νομολογιακού μνημονιακού corpus» που στη συνέχεια συμπληρώθηκε με τις 1283-1286/2012, 1619/2012, 1972/2012, 1685/2013, 2527/2013, 2114/2014, όπου και κατά λέξη αποφάνθηκε:

- «σκ. 35 Επειδή, όπως προκύπτει από τα ανωτέρω εκτεθέντα στις σκέψεις 10, 12 και 13, με τους νόμους 3833 και 3845/2010 ελήφθησαν διάφορα μέτρα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η περικοπή αποδοχών των εργαζομένων στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και συνταξιοδοτικών παροχών αφ' ενός μεν για την άμεση αντιμετώπιση της διαπιστωθείσης από το νομοθέτη οξείας δημοσιονομικής κρίσεως, η οποία, κατ' αυτόν, είχε καταστήσει αδύνατη την εξυπηρέτηση των δανειακών αναγκών της χώρας μέσω των διεθνών

44. Τελικά υπερίσχυσε η «σύγχυση» που είχε εντοπίσει και διατυπώσει προετών ο *Κώστας Μπέης* για «το συμφέρον του Δημοσίου ως δημόσιο συμφέρον».

45. Για τις «αρνητικές επιπτώσεις» στο θεσμικό πεδίο της ανάδειξης του «ταμειακού» συμφέροντος του Δημοσίου σε «δημοσιονομικό δημόσιο συμφέρον» Βλ. αναλυτικά σε *Προκόπη Παυλόπουλο*.

αγορών και πιθανό το ενδεχόμενο χρεοκοπίας της, και αφ' ετέρου για την εξυγίανση των δημοσίων οικονομικών με τη μείωση του δημοσιονομικού ελλείμματος κατά τρόπο δυνάμενο να διατηρηθεί και μετά την τριετή περίοδο, στην οποία κατ' αρχήν απέβλεπαν τα λαμβανόμενα μέτρα. Ειδικώς δε η λήψη των μέτρων του Ν. 3845/2010, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται και η περαιτέρω περικοπή αποδοχών και συνταξιοδοτικών παροχών, η οποία συνεπάγεται, κατά τις εκτιμήσεις του νομοθέτη, τη μείωση του ελλείμματος της γενικής κυβέρνησης κατά 2,5 περίπου εκατοστιαίες μονάδες του Α.Ε.Π., κρίθηκε αναγκαία από το νομοθέτη εν όψει του ότι, κατά την εκτίμησή του, τα προγενεστερώς θεσπισθέντα με τις διατάξεις του Ν. 3833/2010 μέτρα απεδείχθησαν ανεπαρκή για την αντιμετώπιση της δυσμενούς οικονομικής καταστάσεως της χώρας, με συνέπεια να καταστεί αναγκαία η προσφυγή στον αποφασισθέντα από τα λοιπά, πλην της Ελλάδας, Κράτη Μέλη της Ευρωζώνης ευρωπαϊκό μηχανισμό στήριξης της ελληνικής οικονομίας. Με τα δεδομένα αυτά, η θεσπισθείσα με τους νόμους 3833/2010 και 3845/2010 περικοπή αποδοχών και επιδομάτων εργαζομένων στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και συνταξιοδοτικών παροχών αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προωθήσεως διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, το οποίο, συνολικώς εφαρμοζόμενο, αποσκοπεί τόσο στην αντιμετώπιση της κατά την εκτίμηση του νομοθέτη άμεσης ανάγκης καλύψεως οικονομικών αναγκών της χώρας όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής της καταστάσεως, δηλαδή στην εξυπηρέτηση σκοπών, που συνιστούν κατ' αρχήν σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος και αποτελούν, ταυτοχρόνως, και σκοπούς κοινού ενδιαφέροντος των Κρατών Μελών της Ευρωζώνης, εν όψει της καθιερουμένης από τη νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώσεως δημοσιονομικής πειθαρχίας και διασφαλίσεως της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της. Τα μέτρα δε αυτά, λόγω της φύσεώς τους, συμβάλλουν αμέσως στην περιστολή των δημοσίων δαπανών».

Πρόκειται όπως προαναφέρθηκε για την απόφαση, στην οποία α-

σκήθηκε έντονη κριτική⁴⁶, που μετατρέπει το ταμειακό συμφέρον του Κράτους σε «υπέρτερο δημόσιο συμφέρον» ή όπως χαρακτηριστικά διατυπώθηκε «το δημοσιονομικό συμφέρον (ενν. της απόφασης Σ.Τ.Ε. (Ολ.) 668/2012) είναι στην πραγματικότητα συγκεκαλυμμένο ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου⁴⁷», ενώ η ίδια η απόφαση άφησε μια «ρωγμή» στη σταθερή προσέγγιση της απόρριψης των «*interna corporis*» ζητημάτων της Βουλής – και θεώρησε ότι εν προκειμένω ελέγχεται δικαστικά η μη ψήφιση του Μνημονίου από την απαιτούμενη πλειοψηφία των τριών πέμπτων, όπως ορίζεται στο άρθρο 28 § 2 του Συντάγματος, πλην όμως τελικά απέρριψε το συγκεκριμένο λόγο γιατί έκρινε ότι το Μνημόνιο δεν αποτελούσε διεθνή σύμβαση.

Με την ιδεολογική μόνο χρήση της γνωστής «καθυστέρησης στην απονομή της δικαιοσύνης» - αχίλλειος πτέρνα του συστήματος – επιχειρήθηκαν και θεσμοθετήθηκαν νομικές «κατασκευές» που δημιουργούν και επιβάλλουν:

- «ακριβή πρόσβαση» στη δικαιοσύνη και
- τεράστιο κόστος σε κάθε στάδιο της διαδικασίας
- «δρακόντιες» προϋποθέσεις του παραδεκτού αλλά και του βασίμου για τη θεμελίωση της ουσίας
- σταθερούς περιορισμούς στο δικαιούμενο έννομο συμφέρον
- ενώ στο τελευταίο στάδιο παραμένει σταθερά ο σκόπελος του «δημοσίου συμφέροντος» με αποτέλεσμα την ουσιαστική αδυναμία πλέον του κράτους δικαίου να εγγυηθεί τη πρόσβαση στη δικαιοσύνη και τη δικαστική προστασία, το θεμελιώδες δηλαδή δικαίωμα να «ακουσθεί» ο πολίτης στα όσα παραπονείται από δικαστή «ουσίας».

Γ.3. Σημαντικές – αν και αριθμητικά ελάχιστες – νομολογιακές διαφοροποιήσεις

Σημαντικό ενδιαφέρον τέλος παρουσιάζουν τρεις αποφάσεις πολιτικών δικαστηρίων, όπου η διαφοροποίηση καταγράφεται με εξαιρετική ενάργεια και ειδικότερα:

46. Βλ. και Προκόπη Παυλόπουλο, ο.π. σ. 249 επ.

47. Ακριβώς έτσι σε Προκόπη Παυλόπουλο, ο.π. σ. 250

Η με αριθμό 669/2013 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών για την αντισυνταγματικότητα της αύξησης του τέλους του δικαστικού ενσήμου και των επ' αυτού υπολογιζόμενων επιβαρύνσεων του Ν. 4093/2012, η οποία απόφαση στο σκεπτικό της καταγράφει κατά λέξη τα εξής:

- «...Έτσι, με το να τίθεται εμπόδιο στην άσκηση κάθε αγωγής επέρχεται ουσιαστικά κατάλυση του ατομικού δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας. Εξάλλου, η αποτροπή άσκησης αβάσιμων αγωγών συνδέεται και με την οικονομική κατάσταση του ενάγοντος, με αποτέλεσμα όσοι έχουν τη σχετική δυνατότητα να μπορούν και μετά την αύξηση του δικαστικού ενσήμου να συνεχίσουν να ασκούν αβάσιμες αγωγές, σε αντίθεση με τους οικονομικά ασθενείς πολίτες, οι οποίοι πλέον στερούνται το δικαίωμά τους να ζητήσουν δικαστική προστασία για αξιώσεις που πράγματι έχουν. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι το αβάσιμο ή μη μιας αγωγής δεν μπορεί να ελεγχθεί εκ των προτέρων με γενικά και αόριστα κριτήρια και επομένως η αύξηση του τέλους δικαστικού ενσήμου περιορίζει το δικαίωμα δικαστικής προστασίας γενικώς και αδιακρίτως, με αποτέλεσμα να θίγεται πλέον ο πυρήνας του ατομικού δικαιώματος παροχής έννομης δικαστικής προστασίας (βλ. και τις σχετικές σκέψεις της μειοψ. στην Ολ. Σ.τ.Ε. 3470/2007, ΝΟΜΟΣ).

- Περαιτέρω, ο περιορισμός του δικαιώματος πρόσβασης στη δικαιοσύνη με την αύξηση του τέλους δικαστικού ενσήμου δεν είναι αναγκαίος για την επίτευξη του σκοπού της συμμετοχής των πολιτών στο κόστος λειτουργίας του θεσμού της δικαιοσύνης. Και τούτο διότι ο επί πολλές δεκαετίες υπολογισμός του δικαστικού ενσήμου σε ποσοστό 4% κάλυπτε τις λειτουργικές ανάγκες της δικαιοσύνης, χωρίς ποτέ να τεθεί ζήτημα αύξησης του σχετικού ποσού.

- Επομένως, δεδομένου ότι το κόστος λειτουργίας των δικαστηρίων έχει σήμερα μειωθεί κατά πολύ, λόγω της συγχώνευσης σημαντικού αριθμού Δικαστηρίων, μείωσης των αποδοχών των Δικαστικών Λειτουργών και των γραμματέων των Δικαστηρίων, ο υπερδιπλασιασμός του τέλους δικαστικού ενσήμου δεν κρίνεται αναγκαίος για την επίτευξη του προαναφερόμενου σκοπού.

- Επίσης, με την αύξηση του τέλους δικαστικού ενσήμου, υπό τις

σημερινές κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, δηλ. τη μείωση των αποδοχών όλων των εργαζομένων σε υψηλά ποσοστά, που σε ορισμένες περιπτώσεις ξεπερνά και το 50% και την υπέρμετρη (άμεση και έμμεση) φορολόγηση κάθε μορφής επαγγελματικής και κοινωνικής δραστηριότητας, θίγεται πλέον ο πυρήνας του ατομικού δικαιώματος για παροχή έννομης δικαστικής προστασίας, καθώς σημαντικός αριθμός πολιτών δεν μπορεί να προσφύγει στη δικαιοσύνη, ανεξάρτητα από το αντικείμενο της αγωγής που προτίθεται να ασκήσει. Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι το αποτέλεσμα αυτό δεν μπορεί να αποτραπεί με επίκληση των διατάξεων των σχετικών με το ευεργέτημα πενίας ή την παροχή δωρεάν νομικής βοήθειας, δεδομένου ότι οι διαδικασίες αυτές αναφέρονται σε πολίτες εντελώς εξαθλιωμένους, το εισόδημα των οποίων είναι κατά πολύ μικρότερο από τα όρια φτώχειας, όπως αυτά καθορίζονται διεθνώς. Πλην, όμως, η δικαιοσύνη δεν μπορεί να απευθύνεται μόνο σε συγκεκριμένες κατηγορίες προσώπων, αλλά στο σύνολο των πολιτών ούτε μπορεί να απαιτηθεί από την Πολιτεία η οικονομική εξάλτληση των πολιτών για να επιτύχουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

- Η πρόβλεψη υποχρέωσης καταβολής δικαστικού ενσήμου είχε χαρακτηριστεί αρχικά από τη νομολογία του Αρείου Πάγου ως μέτρο με φορολογικό χαρακτήρα (βλ. έτσι και ΑΠ 624/1972, ΝοΒ (21/1973), 21). Η άποψη αυτή, όμως, προσαρμόστηκε στη συνέχεια στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α., το οποίο έκρινε ότι οι θεσπιζόμενοι κάθε φορά περιορισμοί στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη για να είναι συμβατοί με το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α. πρέπει να επιδιώκουν θεμιτό σκοπό και να επιβάλλονται από το συμφέρον χρηστής απονομής της δικαιοσύνης. Όπως, όμως, ήδη αναφέρθηκε η αύξηση του τέλους δικαστικού ενσήμου με το Ν. 4093/2012 εντάσσεται στη νομοθετική επιλογή για αύξηση της σχετικής επιβάρυνσης των πολιτών, με κύριο σκοπό την αύξηση των δημοσίων εσόδων.

- Υπ' αυτή την εκδοχή, επομένως, συνιστά μέτρο αντισυνταγματικό, αφού κατά την προαναφερόμενη πάγια νομολογία των Ανωτάτων Δικαστηρίων της Χώρας, αλλά και τη θέση του Ε.Δ.Δ.Α. δεν συνδέεται με την αποτελεσματική απονομή της δικαιοσύνης και επομένως δεν αποτελεί θεμιτό σκοπό για τον περιορισμό του δικαιώματος δικαστικής

ακροάσεως. Εξάλλου, μόνο το δημοσιονομικό συμφέρον του Δημοσίου δεν μπορεί να αναχθεί σε ένα γενικότερο δημόσιο συμφέρον, που θα δικαιολογούσε σε κάθε περίπτωση την παραβίαση του δικαιώματος του πολίτη για πρόσβαση στη δικαιοσύνη.

Η με αριθμό 108/2014 του Μονομελούς Εφετείου Ιωαννίνων η οποία έκρινε αντισυνταγματική την υποχρέωση καταβολής παραβόλου 200€ για την άσκηση έφεσης – δαπάνημα που θεσπίστηκε με το Ν. 4055/2012.

Ειδικότερα η απόφαση αυτή διέλαβε και τα εξής:

- «Πρέπει να σημειωθεί, ότι, ναι μεν δεν έχει κατατεθεί, κατά την άσκηση της έφεσης, το παράβολο που προβλέπεται από το άρθρο 495 παρ. 4 ΚΠολΔ, όπως προστέθηκε με το άρθρο 12 παρ. 2 του νόμου 4055/2012 και εν συνεχεία με το άρθρο 93 παρ. 1 του νόμου 4139/2013, η παράλειψη όμως αυτή δεν καθιστά अपараδέκτη την έφεση, όπως απειλείται από τις παραπάνω διατάξεις, καθόσον οι εν λόγω διατάξεις τυγχάνουν ανεφάρμοστες, επειδή θίγουν τον πυρήνα του ατομικού δικαιώματος προσφυγής στη δικαιοσύνη και, συνεπώς, είναι ανίσχυρες ως αντίθετες προς τις αυξημένης ισχύος διατάξεις που θεσπίζουν το εν λόγω δικαίωμα, ήτοι τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ. 1 της Ε.Σ.Δ.Α., η οποία κυρώθηκε (για δεύτερη φορά) με το νδ 53/1974 και έχει, μαζί με τα Πρωτόκολλά της, υπερνομοθετική, κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος, ισχύ και εκείνες του άρθρου 20 παρ. 1 του Συντάγματος. Είναι αλήθεια, ότι οι παραπάνω διατάξεις δεν στερούν από τον κοινό νομοθέτη την ευχέρεια να θεσπίζει δικονομικές προϋποθέσεις για την άσκηση ένδικων μέσων και γενικότερα διατυπώσεις για την πρόοδο της δίκης. Για να είναι όμως ανεκτές οι δικονομικές αυτές προϋποθέσεις και διατυπώσεις πρέπει να είναι συναφείς με τη λειτουργία των δικαστηρίων και την ανάγκη αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης και περαιτέρω να μην υπερβαίνουν τα όρια εκείνα πέραν των οποίων επάγονται την άμεση ή έμμεση κατάλυση του ατομικού δικαιώματος που προστατεύεται από τις παραπάνω διατάξεις (ΑΕΔ 33/95 ΕΛΔικ 36-571). Η διάταξη του άρθρου 12 παρ. 2 του νόμου 4055/2012 ουδεμία των προϋποθέσεων αυτών πληροί, όπως, ενόψει του οικονομικού βάρους που επιβάλλει, θα έπρεπε, για να είναι ανεκτή.

Ειδικότερα:

- Το ποσό των διακοσίων (200) (σήμερα) ευρώ της αξίας του παραβόλου, που αξιώνει, για να μην απορριφθεί ως απαράδεκτη η έφεση, συνιστά, με τις σημερινές οικονομικές συνθήκες της Χώρας, οικονομικό βάρος, στο οποίο αδυνατεί αντικειμενικά να ανταποκριθεί σημαντικό μέρος των Ελλήνων πολιτών, με συνέπεια να αποκλείονται αυτοί από τη δυνατότητα προσφυγής στη δικαιοσύνη. Ο αριθμός αυτός βαίνει συνεχώς αυξανόμενος, λόγω της συνεχώς επιδεινούμενης οικονομικής κατάστασης της Χώρας. Σε κάθε περίπτωση, ενόψει της ιερότητας του θεσμού της απονομής της δικαιοσύνης, της κεφαλαιώδους σημασίας της για την ειρηνική κοινωνική συμβίωση και της πρωταρχικής υποχρέωσης πολιτείας για την απονομή της, το μέτρο θα αποφευχθεί, έστω και ενός μόνο πολίτη την παραπάνω δυνατότητα να στερούσε και όχι, όπως εν προκειμένω, που τη στερεί από σημαντικό και συνεχώς αυξανόμενο τμήμα του πληθυσμού.

- Εκτός τούτων, πρόκειται για καθαρά εισπρακτικό μέτρο, με το οποίο επιδιώκεται, μέσω του θεσμού της απονομής της δικαιοσύνης, αύξηση των δημοσίων εσόδων και συνεπώς, για μέτρο, το οποίο ούτε στην εύρυθμη λειτουργία των δικαστηρίων αποσκοπεί, ούτε την ανάγκη αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης υπηρετεί...».

και η ιδιαίτερα πρόσφατη με αριθμό 5.379/2015 του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών (Ασφαλιστικά Μέτρα), όπου το Δικαστήριο διέγνωσε αντισυνταγματικότητα στις διατάξεις του άρθρου 23α του Ν. 4072/2012 – πρόκειται για το υψηλό παράβολο που απαιτείται για τη προσβολή πράξεων επιβολής προστίμου ή αποζημίωσης από την Κτηματική Υπηρεσία, διαλαμβάνοντας στο σκεπτικό του τα εξής:

- «Με τη διάταξη αυτή επιχειρήθηκε προφανώς η αποτροπή απερίσκεπτης άσκησης αστήρικτων ένδικων μέσων και βοηθημάτων. Πλην, όμως, είναι προφανές ότι η διάταξη αυτή είναι ευθέως αντίθετη προς το άρθρο 20 παρ. 1 του Συντάγματος, αλλά και το άρθρο 6 παρ. 1 Ε.Σ.Δ.Α., αφού η υποχρέωση προκαταβολής τόσο μεγάλου μέρους (20%) του προστίμου ή της αποζημίωσης που έχει επιβληθεί από το Δημόσιο δεν αποτρέπει απλά την απερίσκεπτη άσκηση ένδικων μέσων και βοηθημάτων, αλλά αποκλείει την πρόσβαση του οφειλέτη στη Δι-

καιοσύνη. Μόνη η πρόβλεψη του εκ των υστέρων συνυπολογισμού του ποσού αυτού στην τελική οφειλή δεν μπορεί να άρει την προφανή αντισυνταγματικότητα της διάταξης, καθώς το ποσοστό αυτό και το ανώτατο όριο των 30.000,00 ευρώ, που ισοδυναμεί με τον κατώτατο μισθό πέντε (5) ετών, είναι υπό τις σημερινές συνθήκες απαγορευτικό για την άσκηση των ενδίκων μέσων και βοηθημάτων από τη συντριπτική πλειοψηφία των πολιτών.

Να σημειωθεί μόνο ότι παρά τη διαμορφωθείσα πάγια – νομολογία («νομολογιακό προηγούμενο»), σύμφωνα με την οποία ο νομοθέτης θεσπίζει - ακόμη και με αναδρομική ισχύ – πρόσθετα δαπανήματα – νέες δικονομικές προϋποθέσεις, που ουσιαστικά καταλύουν – ή παρεμποδίζουν σημαντικά – το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, εντούτοις διατυπώνονται δικαστικές κρίσεις που ερευνούν αυτές ακριβώς τις συνθήκες που σταδιακά συσσωρεύσαν τα αλληπάλληλα «μνημονικά μέτρα»⁴⁸ και χαρακτηριστικά αναφέρεται η μειοψηφούσα άποψη στην 19/2013 απόφαση του Διοικητικού Πρωτοδικείου Κορίνθου, που κατά λέξη διαπιστώνει ότι:

- «το ύψος του παραβόλου (ενν. Προσφυγής), το οποίο σήμερα ενδεικτικά απαιτεί 4-5 ημερομίσθια άλλως αντιστοιχεί στο 1/7 του (μεικτού) κατώτατου μισθού του νεοδιοριζόμενου δημόσιου υπαλλήλου, στο 1/5 του (μεικτού) μισθού του ανειδίκευτου εργάτη και το 1/5 της (μεικτής) κατώτατης σύνταξης είναι κατά τη κοινή πείρα αποτρεπτικό και καθιστά από μόνο του (πολλώ δε μάλλον σε συνδυασμό με τα λοιπά δικαστικά δαπανήματα) δυσχερή έως και αδύνατη την πρόσβαση στη δικαιοσύνη και δη την κατάθεση ενδίκων βοηθημάτων στα πρωτοβάθμια διοικητικά δικαστήρια από το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού».⁴⁹

Αυτή η προτεινόμενη «χαρτογράφηση», ο πρώτος δηλαδή «χάρτης» της «ακριβής» δικαιοσύνης σαν συνολικό διάγραμμα που αντιπαραθέτει τη δομή στην ιστορία, γιατί δεν «έρχεται να αναπαραστήσει έ-

48. Βλ. και *Ακρίτα Καϊδατζή*, «Η συμβολή των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων στην εξέλιξη του διοικητικού ελέγχου των νόμων στην Ελλάδα», σε Εφημ.Δ.Δ. 2/2014, σ. 208 επ.

49. ΔΠρΚορ 19/2013 σκ .5.

ναν προϋπάρχοντα κόσμο, αλλά αντίθετα παράγει ένα νέο τύπο πραγματικότητας, ένα νέο μοντέλο αλήθειας». ⁵⁰ Ακριβώς γιατί παρουσιάζει τη συναρμογή σε επιμέρους «ορατότητες» – που χωρίς να είναι κρυμμένες, εντούτοις χωρίς τη διαγραμματική παρουσίαση - τη χαρτογράφηση δεν είναι άμεσα ορατές.

Πρόκειται ακριβώς για τη συνένωση «κουκκίδων» στο χαρτί ⁵¹, που δημιουργούν παραστατικά το νέο μοντέλο της «ακριβής δικαιοσύνης», μέσα από ένα «ολιστικό ταξινομικό νομικό πλέγμα» παρουσιάζοντας μια εικόνα που επιτρέπει την ολική επισκόπηση, με μια νέα ορατότητα.

Πρόκειται τελικά για μια πρόταση συναρμολόγησης που καθιστούν ορατή μια νέα διάσταση – αυτή της «ακριβής δικαιοσύνης» που καθιστά σχεδόν αδύνατη την πρόσβαση στο δικαστή και προτείνεται, με τον χάρτη αυτό, ακριβώς σαν μια νέα ορατότητα, γιατί τελικά μόνο η «σκέψη βλέπει». ⁵²

50. *Gilles Deleuze* «M. Foucault» - Στο κεφάλαιο για το Μ.Φ. «Ένας νέος χαρτογράφος» με βάση το *Surveiller et Punir - Les editions de Minuit* (1986) και στα ελληνικά εκδ. Πλέθρον 2005, σ. 70 επ.

51. *Thongchai Winichakul*, «Siam Mapped» Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Σύδνεϋ 1988, Βλ. και *Benedict Anderson*, ο.π. σ. 269.

52. Βλ. *Gilles Deleuze* ο.π. «Οι ορατότητες δεν ορίζονται μέσω της όρασης, αλλά συνιστούν συμπλέγματα ενεργημάτων και παθημάτων, δράσεων και αντιδράσεων, πολυαισθητηριακά συμπλέγματα που αναδύονται στο φως. Όπως επισημαίνει ο Magritte σε μια επιστολή του προς τον Μ. Foucault «μόνο η σκέψη βλέπει και μόνο αυτή μπορεί να περιγραφεί μέσω της όρασης», σ. 105-106. Πρόκειται σύμφωνα με τον *Didier Eribon* («M. Foucault» edit. Flammarion, 1989) «για μια επιστολή που άγγιξε ιδιαίτερα τον Μ. Foucault, αμέσως μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του «Οι λέξεις και τα πράγματα», όπου στο φάκελο μαζί με την επιστολή ο Rene Magritte είχε εσωκλείσει και μια σειρά σχεδίων του, με παρατηρήσεις για τις έννοιες της ομοιότητας και της προσομοίωσης, (στα ελληνικά *Didier Eribon*, «Michel Foucault Φιλόσοφος, Δανδής και Ταραξίας», εκδ. Lector, 2009, σ. 225».

**Δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων
του κατηγορουμένου στο πλαίσιο
της ποινικής προδικασίας: Σκιαγραφώντας
τα όρια επέμβασης του κράτους
στην ιδιωτική ζωή και η θετική υποχρέωση
επαναφοράς προστασίας
κατά το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ**

ΙΩΑΝΝΗΣ Χ. ΚΟΥΒΑΚΑΣ*

Με την παρούσα συμβολή εξετάζεται το ζήτημα της δημοσιοποίησης στοιχείων του κατηγορουμένου κατά την ποινική προδικασία, σύμφωνα με το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο και το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, ερευνάται αν μια τέτοια κρατική επέμβαση στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου είναι θεμιτή και υπό ποιες προϋποθέσεις, καθώς και αν υφίσταται θετική υποχρέωση του κράτους προς απόσυρση των δημοσιοποιημένων στοιχείων, ειδικά εκείνων που παραμένουν διαδικτυακώς προσβάσιμα, μετά το πέρας του καθορισμένου χρόνου δημοσίευσης.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στο ελληνικό Σ., η ιδιωτική ζωή προστατεύεται με βάση τη διάταξη του άρθρ. 9 παρ. 1 εδ. β', η οποία ορίζει ότι «[η] ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη». Η συνταγματική αυτή διακήρυξη αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στην απαγόρευση δημοσιοποίησης πληροφοριών που αφορούν τον πυρήνα της ιδιωτικής ζωής του

* Απόφοιτος Νομικής Σχολής Αθηνών, Μεταπτυχιακός φοιτητής, LL.M. in Human Rights Law, University College London.

ατόμου. Επιπλέον, το άρθρ. 9Α Σ. κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα προστασίας απέναντι στη συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών δεδομένων με συμβατικό ή ηλεκτρονικό τρόπο.

Με το ν. 2472/1997 θεσμοθετήθηκε ένα σαφές κανονιστικό πλαίσιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων, το οποίο περιέχει κανόνες ουσιαστικούς, οργανωτικούς, διαδικαστικούς και κυρωτικούς¹. Κατά το άρθρ. 2 στοιχ. β' του νόμου, δεδομένα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες συνιστούν «ευαίσθητα δεδομένα». Με το άρθρ. 8 παρ. 3 του ν. 3625/2007 προστέθηκε στον ορισμό των «ευαίσθητων δεδομένων», η αρμοδιότητα της εισαγγελικής αρχής να διατάσσει τη δημοσιοποίηση δεδομένων που αφορούν ποινικές δίωξεις ή καταδίκες για τα αδικήματα που αναφέρονται στο εδ. β' της παρ. 2 του άρθρ. 3 του ν. 2472/1997², αποσκοπώντας «στην προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων, των ευάλωτων ή ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων» και στην «ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων».

Βάσει της νομοθετικής αυτής πρόβλεψης, εκδόθηκαν τον Απρίλιο και Μάιο του 2012 από τον Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αθηνών συνολικά έξι διατάξεις³, οι οποίες παρήγγελλαν τη δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων, και συγκεκριμένα φωτογραφιών, ονομάτων και λοιπών προσδιοριστικών της ταυτότητας στοιχείων, 24 οροθετικών γυναικών, κατά των οποίων είχε ασκηθεί ποινική δίωξη για βαριά σκοπούμενη σωματική βλάβη, κατόπιν υγειονομικού ελέγχου που είχε διεξαχθεί στον οίκο ανοχής που εργάζονταν. Η δημοσιοποίηση αυτή προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων με χαρακτηριστικότερες την καταδικαστική γνώμη

1. *Ι. Δ. Ιγγλεζάκης*, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα: Η επεξεργασία ειδικών κατηγοριών προσωπικών δεδομένων και οι συνέπειές της, 2004, σ. 48.

2. Ο κατάλογος των αδικημάτων αυτών είναι περιοριστικός και αφορά κακουργήματα και πλημμελήματα που τελούνται με δόλο και ιδίως εγκλήματα «κατά της ζωής, κατά της γενετήσιας ελευθερίας, της οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής, κατά της προσωπικής ελευθερίας, κατά της ιδιοκτησίας, κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων, παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών, επιβουλής της δημόσιας τάξης, ως και τελούμενων σε βάρος ανηλίκων θυμάτων».

3. 22/2012, 23/2012, 24/2012, 25/2012, 26/2012, 27/2012.

του Συνηγόρου του Πολίτη⁴, τη διαμαρτυρία της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου⁵ και την απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, με την οποία η αρχή έκρινε εαυτόν αναρμόδια να αποφανθεί επί του ζητήματος με την αιτιολογία του ανέλεγκτου της δικαστικής εξουσίας από την εκτελεστική⁶.

Ωστόσο, η Αρχή θεώρησε πως το νομοθετικό πλαίσιο έχρηζε αλλαγών οι οποίες «θα κατέτειναν στην αποτελεσματικότερη εφαρμογή των θεμελιωδών αρχών της προστασίας των προσωπικών δεδομένων και ειδικότερα αυτή της αναλογικότητας», προτείνοντας μάλιστα τρεις τροποποιήσεις προς την κατεύθυνση αυτήν: πρώτον, ειδική και πλήρη αιτιολογία της εισαγγελικής διάταξης, δεύτερον, περιγραφή της φύσης και διάρκειας της δημοσιοποίησης κατά τρόπο αποκλειστικό και, τρίτον, πρόβλεψη δικαιώματος προσφυγής του κατηγορουμένου προσώπου κατά της εισαγγελικής διάταξης εντός πολύ σύντομης προθεσμίας με ανασταλτικό αποτέλεσμα⁷.

I. Η εξυγιασμένη δυνατότητα δημοσιοποίησης μετά το ν. 4139/2013

Τις προτάσεις αυτές υιοθέτησε στο έπακρο ο νομοθέτης, παρά τις σχετικές αντιδράσεις στη συζήτηση της Ολομέλειας της Βουλής⁸ περί κατάχρησης της δυνατότητας δημοσιοποίησης από τους εισαγγελείς και την ενδεχόμενη αντισυμβατότητά της με το τεκμήριο αθωότητας και το άρθρ. 6 της ΕΣΔΑ⁹, και έτσι με το άρθρ. 79 του ν. 4139/2013 εισή-

4. Δελτίο Τύπου, 10.05.2012, <http://www.synigoros.gr/resources/docs/20120510dt.pdf> [τελευταία πρόσβαση 01.10.2015].

5. http://www.nchr.gr/document.php?category_id=143&document_id=1491 [τελευταία πρόσβαση 01.10.2015].

6. ΑΠΔΠΧ, Απόφαση 128/2012, 27.07.2012, σ. 5 επ.

7. *Idem* σ. 9-10.

8. Πρακτικά Ολομέλειας, Συνεδρίαση ΡΛΘ', 06.03.2013, σ. 8569 επ., Συνεδρίαση ΙΔ', 24.10.2013, σ. 1091.

9. Πάντως η ΓνωμΕισΑΠ 5/2008 καταλήγει πως είναι τελικώς επιτρεπτή η δημοσιοποίηση στοιχείων προσώπων που διώκονται ποινικώς με βάση υφιστάμενο νόμιμο δικωκτικό έγγραφο ή στο πλαίσιο του αυτοφώρου, καθώς και η ανακοίνωση της πραγματοποίησης τέτοιας σύλληψης μόνον από την αρμόδια εισαγγελική αρχή

χθη ότι «[ε]ιδικά για τα σχετικά με ποινικές διώξεις ή καταδίκες δύναται να επιτραπεί η δημοσιοποίηση μόνον από την εισαγγελική αρχή για τα αδικήματα που αναφέρονται στο εδάφιο β΄ της παρ. 2 του άρθρ. 3 με διάταξη του αρμόδιου Εισαγγελέα Πρωτοδικών ή του Εισαγγελέα Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο. Η διάταξη πρέπει να είναι ειδικώς και πλήρως αιτιολογημένη, να προσδιορίζει τον τρόπο δημοσιοποίησης και το χρονικό διάστημα που θα διαρκέσει. Η δημοσιοποίηση αυτή αποσκοπεί στην προστασία του κοινωνικού συνόλου, των ανηλίκων, των ευάλωτων ή ανίσχυρων πληθυσμιακών ομάδων και προς ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για τον κολασμό των παραπάνω αδικημάτων. Κατά της εισαγγελικής διάταξης επιτρέπεται προσφυγή εντός 2 ημερών από τη γνωστοποίηση στον κατηγορούμενο ή κατάδικο ενώπιον του Προϊστάμενου της Εισαγγελίας Πρωτοδικών ή του Προϊστάμενου της Εισαγγελίας Εφετών, εάν η υπόθεση εκκρεμεί στο Εφετείο, ο οποίος αποφαινεται εντός 2 ημερών. Μέχρι να αποφανθεί ο αρμόδιος Εισαγγελέας απαγορεύεται η εκτέλεση της διάταξης και η δημοσιοποίηση δεδομένων».

Κρίνεται όμως το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο συμβατό με το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ και, συγκεκριμένα, πληροί η δημοσιοποίηση των στοιχείων του κατηγορουμένου τις απαραίτητες προϋποθέσεις επέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου;

II. Το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ και η διπλή εγγύηση προστασίας από πλευράς κράτους

Το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, την προστασία της ιδιωτικής ζωής¹⁰. Η διάταξη αυτή παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα, η οποία έγκειται στην καθιέρωση μίας υποχρέωσης σεβασμού του προστατευόμενου δικαιώματος. Δηλαδή συνιστά το άρθρ. 8 όχι μόνον μια μορφή απαγόρευσης επεμβάσεων του κράτους στην ιδιωτική σφαίρα

και εφόσον πρόκειται για τα αναφερόμενα στην παρ. 2 άρθρ. 3 αδικήματα του ν. 2472/1997. Αντίθετη γνώμη ο Ν. Φραγκάκης, Τα όρια μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας, δημόσιου και ιδιωτικού, Βήμα Ιδεών, Τεύχος 01.02.2008.

10. «Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

των πολιτών, αλλά πολύ περισσότερο πηγή θετικών υποχρεώσεων για τη λήψη μέτρων από το τελευταίο για την αποτελεσματικότερη προστασία της ιδιωτικής ζωής¹¹.

Κατά την πάγια νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η ιδιωτική ζωή, η οποία περιλαμβάνει και μια σφαίρα δημόσιας διάδρασης με τρίτους¹², δεν μπορεί να ορισθεί εξαντλητικά αλλά σίγουρα περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το όνομα, την εικόνα και τη φήμη του προσώπου¹³. εκφάνσεις δηλαδή που θίγει η δημοσιοποίηση μιας ποινικής δίωξης εναντίον κάποιου¹⁴.

A. Προϋποθέσεις περιορισμού του δικαιώματος κατά τη Σύμβαση και τη νομολογία: Η πρώτη δοκιμασία για την ελληνική ρύθμιση

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρ. 8 προβλέπεται η δυνατότητα επέμβασης του κράτους στην ιδιωτική ζωή του ατόμου χάριν ενός υπέρτερου εννόμου συμφέροντος¹⁵. Πρόκειται για έναν κρατικό περιορισμό που για να είναι θεμιτός οφείλει να πληροί ορισμένα κριτήρια και κυρίως αυτό της αναλογικότητας. Για τη νομιμότητα της επέμβασης εξετάζεται, πρώτον, αν αυτή είναι δικαιολογημένη κατά τη δεύτερη παράγραφο. Μόνο επιτακτικοί και πειστικοί λόγοι μπορούν να δικαιολο-

11. *Marckx v. Belgium*, no. 6833/74, 1979, §31, *X and Y v. the Netherlands*, no. 8978/80, 1985, §23 "in addition to this primarily negative undertaking, there may be positive obligations inherent in an effective respect for private or family life".

12. *M. Καραβίας*, σε Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο, Λ.-Α. Σισιλιάνος (διεύθ. εκδ.), 2013, σ. 315.

13. *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00, 2004, § 69, βλ. και *E. Ρούκουνα*, Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, σ. 168 επ.

14. *C. Grabenwarter*, *European Convention on Human Rights: Commentary*, 2014, σ. 200. Βλ. και *I. Δ. Ιγγλεζάκη*, ό.π., σ. 50.

15. «εκτός εάν η επέμβαση αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικήν ασφάλειαν, την δημοσίαν ασφάλειαν, την οικονομικήν ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων».

γήσουν μια κρατική επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου.

Δικαιολογημένη είναι η επέμβαση, κατά τη Σύμβαση και τη νομολογία του ΕΔΔΑ, όταν προβλέπεται νομοθετικά και είναι αναγκαία για να εξασφαλίσει τη συγκεκριμένη κοινωνική απαίτηση –προστασία ευπαθών κοινωνικών ομάδων και κολασμός αξιοποιώνων πράξεων εν προκειμένω- σε μια δημοκρατική κοινωνία¹⁶. Περαιτέρω, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, ο νόμος πρέπει να είναι διατυπωμένος με σαφήνεια και γνωστός στους πολίτες. Τέτοιο ζήτημα εν προκειμένω δεν τίθεται, αφού η δημοσιοποίηση προσωπικών δεδομένων του κατηγορουμένου βρίσκει νομοθετικό έρεισμα στο άρθρ. 2 ν. 2472/1997 (μετά την τροποποίηση με το ν. 4139/2013), ο οποίος δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολίας ως προς τη βούληση του νομοθέτη.

Σε επόμενο στάδιο, το Δικαστήριο απαιτεί ο επιδιωκόμενος σκοπός της επέμβασης να είναι νόμιμος και να μην υποκρύπτει διαφορετικό σκοπό από αυτόν που επικαλείται ο νομοθέτης (πχ. δημόσια διαπόμπευση συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας). Εξετάζεται στο στάδιο αυτό δηλαδή η ειλικρίνεια του νομοθέτη ως προς τη θεσπιζόμενη ρύθμιση. Εν προκειμένω ο σκοπός είναι νόμιμος, εφόσον αφορά στην προστασία συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων και στην ευχερέστερη πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας προς κολασμό αξιοποιώνων πράξεων.

Η νομιμότητα δίνει τη θέση της στην αναγκαιότητα του σκοπού επέμβασης. Κατ' ουσία αποτελεί εφαρμογή του κριτηρίου της αναλογικότητας, αναζητώντας την ύπαρξη μιας εύλογης σχέσης μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και του μέσου που επιστρατεύεται προς επίτευξη αυτού¹⁷. Αναλογικότητα κατά το Δικαστήριο δεν σημαίνει το απολύτως αναγκαίο αλλά φυσικά δεν είναι και ένας εντελώς ελαστικός όρος¹⁸.

16. Για παράδειγμα, στην υπόθεση *Doorson* κατά Ολλανδίας (*Doorson v. the Netherlands*, no. 20524/92, 1996, § 75) το Δικαστήριο έκρινε πως η επέμβαση στην ιδιωτική ζωή ατόμου, του οποίου η φωτογραφία επιδεικνυόταν σε τρίτους από αστυνομικές αρχές, στο πλαίσιο της διαδικασίας αναγνώρισης δράστη, ήταν θεμιτή.

17. *I. Δ. Ιγγλεζάκης*, ό.π., σ. 121 επ.

18. Τα κράτη διαθέτουν ένα «περιθώριο εκτίμησης» (*margin of appreciation*) των περιορισμών του ατομικού δικαιώματος σε σχέση με τους λόγους που το επιβάλλουν, χωρίς όμως αυτό να ερμηνεύεται ως απεριόριστη ελευθερία επιβολής

Τα επιμέρους στοιχεία που εξετάζονται στην εφαρμογή του κριτηρίου της αναλογικότητας, και τα οποία εισήχθησαν στην υπόθεση *Handyside* κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁹, είναι, πρώτον, η επέμβαση στο δικαίωμα να ανταποκρίνεται σε κοινωνική απαίτηση, δεύτερον, να συνιστά εύλογο ή αναλογικό μέτρο και, τρίτον, να επικαλείται το κράτος επαρκείς ή σοβαρούς λόγους για τη θέσπισή του²⁰. Οι προτάσεις της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα κινούνταν πράγματι προς αυτήν την κατεύθυνση, αφού στόχευαν στην εξυγίανση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου εξασφαλίζοντας τη συμβατότητά του με τις αρχές της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Προκύπτει, λοιπόν, πως μετά την πρόσφατη νομοθετική αλλαγή η διεκυστίνδα κλίνει υπέρ του κράτους, του οποίου η παρέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου φαίνεται θεμιτή για τους συγκεκριμένους σκοπούς και τηρουμένης πάντοτε της αρχής της αναλογικότητας.

Όπως το Δικαστήριο έκρινε στην υπόθεση *S. και Marper* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, αναζητώντας τα όρια επιτρεπτού της επέμβασης στην ιδιωτική ζωή, δεν θα πρέπει να γίνεται εκτεταμένη χρήση των τεχνικών μέσων²¹. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε τη δυνατότητα λήψης δακτυλικών αποτυπωμάτων και κυτταρικού ιστού από τις βρετανικές αστυνομικές αρχές από πρόσωπα που συλλαμβάνονταν ως ύποπτοι τέλεσης εγκλημάτων (ανεξάρτητα από τη βαρύτητα του εγκλήματος ή την ηλικία του υπόπτου) προκειμένου να δημιουργηθούν προφίλ DNA για μελλοντική χρήση. Ο νομοθέτης δεν προέβλεπε ούτε συ-

περιορισμών. Βλ. σχετικά *C. Grabenwarter*, ό.π., σ. 207 επ., *G. Letsas*, *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, 2007, σ. 80 επ., *Γ. Τσόλια*, σε *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο: Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ*, *Λ.Γ. Κοτσαλής* (επιμ.), 2014, σ. 762 επ.

19. *Handyside v. the United Kingdom*, no. 5493/72, 1976, §§ 48-49, *U. Kil Kelly*, *The right to respect for private and family life: A guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights*, Council of Europe, *Human rights handbooks*, No. 1, σ. 6 επ.

20. *M. Καραβίας*, ό.π., σ. 349 επ.

21. *S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], no 30562/04, 30566/04, 2008, § 112.

γκεκριμένη χρονική περίοδο φύλαξης του υλικού (το οποίο έτσι μπορούσε να παραμείνει απεριόριστα στην κατοχή των αστυνομικών αρχών) ούτε την πορεία του μετά την αθωωτική ή καταδικαστική έκβαση της υπόθεσης. Τα πρόσωπα δε που αθωώνονταν είχαν πολύ περιορισμένες δυνατότητες δικαστικού ελέγχου για την απομάκρυνση του γενετικού τους υλικού από το αρχείο. Προκύπτει, λοιπόν, ότι η εξειδίκευση της ρύθμισης σε συνδυασμό με την πλήρη οριοθέτηση της επέμβασης στην ιδιωτική ζωή είναι αναγκαίες για να θεωρηθεί η ρύθμιση θεμιτή από το Δικαστήριο. Ιδίως η ορισμένη χρονική διάρκεια²² που η κρατική επέμβαση στην ιδιωτική σφαίρα θα κρατήσει είναι η ειδοποιός διαφορά που καθιστά την ελληνική ρύθμιση περί δημοσιοποίησης νόμιμη, ενώ αντιθέτως δυσανάλογη την περίπτωση της *S. και Marper*²³. Το γεγονός δηλαδή ότι η εισαγγελική διάταξη ορίζει επακριβώς τη χρονική διάρκεια της δημοσιοποίησης των προσωπικών στοιχείων του κατηγορουμένου είναι ένα εκ των κείριων συστατικών αναλογικότητας της ρύθμισης.

B. Το ζήτημα της διάρκειας δημοσιοποίησης και η αναστροφή νομιμότητας

Παρά την παθογένεια της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας, η οποία στις έως τώρα εισαγγελικές διατάξεις φαίνεται να εξαντλείται στην πιστή αναπαραγωγή του κειμένου του νόμου περί προστασίας ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων και πραγμάτωσης της αξίωσης της Πολιτείας προς κολασμό αξιοποιούνων πράξεων, αξίζει να εστιάσουμε στη χρονική διάρκεια της δημοσιοποίησης η οποία οφείλει να καθορίζεται επακριβώς από τον εισαγγελική διάταξη.

Πράγματι, οι έως τώρα εκδοθείσες εισαγγελικές διατάξεις, μετά την τροποποίηση του ν. 4139/2013, καθορίζουν τη χρονική διάρκεια δημοσιοποίησης (συνήθως 6 μήνες). Έπειτα η δημοσιοποίηση πραγματο-

22. *Klass and Others v. Germany*, no. 5029/71, 1978, § 50, *D. Gornien/D. Harris/L. Zwaak*, *Law and Practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*, 1996, σ. 234 επ.

23. *S. and Marper v. the United Kingdom* [GC], no 30562/04, 30566/04, 2008, § 119.

ποιείται, μεταξύ άλλων, από μέσα μαζικής ενημέρωσης, αλλά και ιστοσελίδες, ιδίως αν η ποινική δίωξη αφορά το έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων (348Α ΠΚ)²⁴. Εντούτοις, και ενώ σε μέσα όπως η τηλεόραση η αναπαραγωγή δεν λαμβάνει χώρα μετά τη λήξη του καθορισμένου χρονικού διαστήματος, με μια πρόχειρη αναζήτηση σε ειδησεογραφικές ιστοσελίδες και απλά blogs διαπιστώνει κανείς πως στοιχεία και φωτογραφίες κατηγορουμένων παραμένουν αναρτημένα, ακόμη και έτη μετά τη λήξη του καθορισμένου χρόνου, ανεξάρτητα από την έκβαση των συγκεκριμένων ποινικών διώξεων, για την οποία πάλι δεν αναφέρουν κάποιο στοιχείο.

Θα ήταν δυνατό να θεωρήσουμε ότι το κράτος δια παραλείψεως προσβάλλει το κατοχυρωμένο στο άρθρ. 8 της ΕΣΔΑ δικαίωμα του κατηγορούμενου; Σε περίπτωση που κάτι τέτοιο ισχύει τότε θα πρέπει να απαντήσουμε σε δύο επιμέρους ερωτήσεις: πρώτον, αν υφίσταται θετική υποχρέωση του κράτους να άρει τα στοιχεία που παραμένουν ακόμη δημοσιοποιημένα μετά το πέρας της καθορισμένης χρονικής διάρκειας και, δεύτερον, αν η παράλειψη αυτή ισοδυναμεί με μετατροπή της επέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα από θεμιτή σε αθέμιτη, δεδομένου ότι πλέον το θεμέλιο νομιμότητας της τελευταίας απουσιάζει. Η απάντηση θα ήταν μάλλον καταφατική υπό το πρίσμα της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με τις θετικές υποχρεώσεις των κρατών.

III. Η δια παραλείψεως προσβολή του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή

Αξίζει να σημειωθεί πως, αν ένας τρίτος –ιδιώτης ή επιχείρηση– επενεργεί αρνητικά στο δικαίωμα που κατοχυρώνει το άρθρ. 8 ΕΣΔΑ, τότε ο τελευταίος δεν παραβιάζει το δικαίωμα αυτό, αφού κατά την ΕΣΔΑ παραβίαση μπορεί να γίνει νοητή μόνον από κράτη. Ωστόσο, η ιδιαιτερότητα του εν λόγω άρθρου έγκειται στην κατοχύρωση των απαραίτητων θεσμικών εγγυήσεων, από τις οποίες προκύπτει η θετική υ-

24. Βλ. και Π. Δ. Αρμαμέντο / Β. Α. Σωτηρόπουλο, Προσωπικά Δεδομένα: Οι τροποποιήσεις του Ν. 2472/1997 από τους Ν. 3471/2006 και 3625/2007: Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2008, σ. 11 και υποσημ. 17.

ποχρέωση των κρατών μελών στην ΕΣΔΑ να θεσπίσουν έναν μηχανισμό αποτελεσματικής προστασίας της ιδιωτικής σφαίρας και οικογενειακής ζωής του ατόμου²⁵. Γίνεται με τον τρόπο αυτό φανερό πως η αδυναμία του κράτους να εγγυηθεί την ανάκτηση της προστασίας, κατόπιν λήξης του χρονικού διαστήματος δημοσιοποίησης προσωπικών του δεδομένων στο πλαίσιο μιας ποινικής δίωξης, θα μπορούσε να αποτελεί αδικαιολόγητη επέμβαση στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και κατ' επέκταση παραβίαση του άρθρ. 8, ακόμη και όταν δεν είναι οι κρατικές αρχές υπεύθυνες για την παραμονή του επίμαχου υλικού στις ηλεκτρονικές βάσεις αλλά τρίτα ειδησεογραφικά μέσα και κάτοχοι ιστοσελίδων²⁶.

Με άλλα λόγια, η διαδικτυακή παραμονή στοιχείων, όπως αριθμοί ταυτοτήτων, ονοματεπώνυμα φωτογραφίες και περαιτέρω χαρακτηριστικά ατόμων, μετά το πέρας του οριζόμενου χρόνου δημοσίευσης, πιθανώς να συνιστά παραβίαση του άρθρ. 8 από το κράτος²⁷, εφόσον αυτό δεν μερίμνησε για την απόσυρση των στοιχείων, δεδομένου ότι η δημοσιοποίηση αυτών είχε προκληθεί με δική του ενέργεια-επέμβαση στην ιδιωτική ζωή, (θεμιτή) σε πρότερο χρόνο. Η επέμβαση παρέμενε θεμιτή, πληρωμένων πάντα των λοιπών κριτηρίων αναλογικότητας, όπως αυτά έχουν καθορισθεί από το Δικαστήριο και τη Σύμβαση, για όσο χρόνο έπρεπε να διαρκέσει η δημοσιοποίηση, σύμφωνα με την εισαγγελική διάταξη. Με τη λήξη του χρόνου, η νομιμότητα δημοσιοποίησης και κατ' επέκταση επέμβασης στην ιδιωτική σφαίρα του ατόμου από τις κρατικές αρχές χάνει το νομιμοποιητικό της θεμέλιο και καθί-

25. *J. F. Akandji-Kombe*, Positive Obligations under the European Convention on Human Rights: A guide to the implementation of the European Convention on Human Rights, Council of Europe, Human rights handbooks, No. 7, σ. 13, *Assanidze v. Georgia* [GC], no. 71503/01, 2008, § 146, "in order to secure the enjoyment of those rights and freedoms... [t]he higher authorities of the State are under a duty to require their subordinates to comply with the Convention and cannot shelter behind their inability to ensure that it is respected".

26. *D. Xenos*, The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights, 2012, σ. 101 επ., *Hatton and Others v. the United Kingdom*, no. 36022/97, 2001, § 96.

27. *Π. Δ. Αρμαμέντος / Β. Α. Σωτηρόπουλος*, ό.π., σ. 18.

σταται σε προσβολή²⁸, δηλαδή η εξαίρεση της παρ. 2 του άρθρ. 8 μετατρέπεται στον θετικό κανόνα της παρ. 1 και ζητά από το κράτος να απέχει από οιαδήποτε επέμβαση. Η αποχή αυτή δεν θα πρέπει να συνίσταται μόνο στη θεωρητική παύση της σχετικής δημοσιοποίησης²⁹ αλλά πολύ περισσότερο στη μέριμνα ώστε τυχόν υλικό που παραμένει ακόμη (διαδικτυακά) προσβάσιμο να αφαιρεθεί³⁰. Μάλιστα, εφόσον το καθορισμένο διάστημα έχει παρέλθει, κανένας σκοπός δημοσίου συμφέροντος, όπως προστασία ευπαθών ομάδων ή πραγμάτωση της αξίωσης της Πολιτείας για ποινικό κολασμό αδικημάτων, δεν εξυπηρετείται πλέον.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη λήξη της ειδικώς καθορισμένης διάρκειας δημοσίευσης, η τυχόν παραμονή, διάθεση ή προσβασιμότητα των δεδομένων του κατηγορουμένου δύναται να συνιστά πλέον παράνομη δημοσιοποίηση στοιχείων και πιθανώς παραβίαση του άρθρ. 8 ΕΣΔΑ. Μάλιστα, ακόμη κι αν τα δεδομένα αυτά φιλοξενούνται σε ιστοτόπους διαχειριζόμενους από τρίτους-ιδιώτες και οι κρατικές αρχές δεν συμμετέχουν με κάποιον τρόπο την επεξεργασία ή διατήρηση αυτών, η προσβολή αυτή παραμένει κρατική, επειδή αρχικώς τα στοιχεία αυτά δόθηκαν στη δημοσιότητα από την αρμόδια εισαγγελική αρχή. Μετά το πέρας λοιπόν της πρώτης, θεμιτής, στηριζόμενης στην εξαίρεση της παρ. 2 άρθρ. 8 επέμβασης, το κράτος οφείλει να επαναφέρει στο ακέραιο την προστασία της ιδιωτικής σφαίρας, ενώ αδυναμία του να το πράξει αυτό συνιστά εκ νέου επέμβαση, αυτή τη φορά μη έχουσα νομιμοποιητικό έρεισμα.

Φυσικά, αν κρίνουμε από τη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου, δεν απαιτείται οι αρμόδιες κρατικές αρχές να αναζητήσουν όλες τις ηλεκτρονικές σελίδες που ενδεχομένως παραμένουν ακόμα δημοσιο-

28. *Von Hannover v. Germany*, no. 59320/00, 2004, § 104.

29. *Sisojeva and Others v. Latvia*, no. 60654/00, 2005, § 104.

30. *C. Grabenwarter*, ό.π., σ. 219 επ., *D. Gomien / D. Harris / L. Zwaak*, ό.π., σ. 229 επ.

ποημένα τα στοιχεία των ποινικώς διωχθέντων. Ωστόσο, στη λογική της υπόθεσης *Powell and Rayner* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, το κράτος έχει την υποχρέωση να μεριμνήσει για την πλήρη επαναφορά της προστασίας του ιδιωτικού βίου του ατόμου σύμφωνα με τη Σύμβαση - και σε αυτό ακριβώς συνίσταται και η ιδιαιτερότητα της θετικής του υποχρέωσης³¹ - επιτυγχάνοντας μία «δίκαιη ισορροπία» (*fair balance*)³². Η προσπάθεια αυτή θα μπορούσε να επιτευχθεί, αφενός, με την αυστηρότερη τιμώρηση τέτοιων παράνομων δημοσιοποιήσεων και, αφετέρου, ενδεχομένως με τη νομοθετική μέριμνα για συγκεκριμένη διοχέτευση των πληροφοριών, όπως για παράδειγμα τη δημοσιοποίησή τους σε συγκεκριμένα μέσα ενημέρωσης με τη ρητή εντολή της απόσυρσης διαδικτυακών αναρτήσεων μετά το πέρας του καθορισμένου χρόνου δημοσιοποίησης.

Άλλωστε, η διαδικτυακή αυτή παραμονή των δεδομένων δίνει τη δυνατότητα στον κατηγορούμενο, εκτός από τα κοινά ένδικα βοηθήματα κατά των διαχειριστών των σχετικών σελίδων, να στραφεί και κατά του κράτους. Το μελανό αυτό σημείο της ελληνικής ρύθμισης θα πρέπει να αποτελέσει προτροπή για το μνημονιακό νομοθέτη για μεγαλύτερη εμπάθυνση στα ζητήματα τα οποία καλείται να ρυθμίσει, η οποία θα έχει ως γνώμονα την ιδανική εξισορρόπηση εθνικών συμφερόντων και θεμελιωδών δικαιωμάτων.

31. *Osman v. the United Kingdom* [GC], no. 23452/94, 1998, §§ 115-116.

32. *Powell and Rayner v. the United Kingdom* [GC], no. 9310/81, 1990, §41 “the fair balance that has to be struck between the competing interests of the individual and of the community as a whole; and in both contexts the State enjoys a certain margin of appreciation in determining the steps to be taken to ensure compliance with the Convention”.

Το ενιαίον της Εισαγγελίας και το αυτό πρόσωπο του εισαγγελέως

ΘΡΑΣΥΒΟΥΛΟΣ Θ. ΚΟΝΤΑΞΗΣ*

1. Σε ένα μικρό επαρχιακό σιδηροδρομικό σταθμό πλησιάζει ο επιβάτης στο γραφείο έκδοσης εισιτηρίων και ζητά ένα εισιτήριο. Ο αρμόδιος υπάλληλος φορά ένα μαύρο καπέλο και, αναλαμβάνοντας ανάλογο ρόλο, του το εκδίδει. Στη συνέχεια ο επιβάτης προσεγγίζει την επόμενη θυρίδα και ζητά να παραδώσει την αποσκευή του. Ο ίδιος, προηγούμενος, υπάλληλος, μετακινούμενος, δρομαίως, όπισθεν των «γκισέ», φορά ένα πράσινο καπέλο και παραλαμβάνει την αποσκευή του επιβάτη, ως καθ' ύλην αρμόδιος του εκεί χώρου. Ο επιβάτης, μετά ταύτα, κατευθύνεται στο μικρό, υποτυπώδες καφενείο του σταθμού αναμένοντας το τρένο. Ο ίδιος υπάλληλος, εμφανίζεται, ασθμαίνων, έμπροσθεν του, με μπλε καπέλο αυτή τη φορά, και καταγράφει την παραγγελία του επιβάτη. Σε λίγο αναγγέλλεται από τα μεγάφωνα η επικείμενη άφιξη του τρένου. Ο ίδιος, ένας και ο αυτός υπάλληλος, (πρώην εκδότης εισιτηρίων, υπεύθυνος σκευοφόρου, ολίγον καφετζής), φορά ένα κόκκινο καπέλο και κάθιδρος πλησιάζει στην αποβάθρα να υποδεχθεί το τρένο, με την ιδιότητα του σταθμάρχη αυτή τη φορά, (ήδη δε προηγουμένως είχε αναλάβει και εσωτερικό ρόλο εκφωνητή αναγγέλλοντος την άφιξη του τρένου). Ανώδυνη εναλλαγή ρόλων. Είναι η, (πραγματική), ιστορία ενός καρτούν.

2. Υποβάλλεται έγκληση και χρεώνεται στην εισαγγελέα Α. Η τελευταία τη μελετά, και παραγγέλλει προκαταρκτική εξέταση. Μετά ταύτα η Α ασκεί ποινική δίωξη και, συμπληρωματικά, παραγγέλλει προανάκρι-

* Δικηγόρος Δ.Ν.

ση. Εισάγεται ενώπιον του Συμβουλίου η υπόθεση με πρόταση της Α. Παραπέμπεται ενώπιον του Τριμελούς Πλημ/δικείου προς εκδίκαση η υπόθεση. Εισαγγελεύς της έδρας η Α. Το Δικαστήριο, μετά από την εξέλιξη της αποδεικτικής διαδικασίας, αναβάλλει για κρείσσονες. Την επόμενη φορά εισαγγελεύς της έδρας είναι και πάλι η Α, (τείνει να γίνει πλέον η «δικονομική μας φίλη»). Εκδίδεται καταδικαστική απόφαση κατόπιν σύμφωνης πρότασης της Α. Ασκείται έφεση υπό του κατηγορουμένου. Προαχθείσα η Α κατέχει την έδρα της εισαγγελέως του Εφετείου και ζητά και πάλι την καταδίκη του κατηγορουμένου, (η σχέση μας με την Α εξελίχθηκε σε «δικονομική κοινωνία γάμου»). Αναιρείται για έλλειψη αιτιολογίας η απόφαση και επανεισάγεται στο Εφετείο. Εισαγγελεύς της έδρας και πάλι η γνωστή μας Α, (κάθε φορά, φυσικά, με διαφορετικό, κυριολεκτικά και μεταφορικά/θεσμικά, ένδυμα).

3. Ο ΚΠΔ ουδέν προβλέπει σε ανάλογες περιπτώσεις και η νομολογία απλά αγνοεί, (γιατί άραγε;), τη ζώσα «πραγματική»¹ πραγματικότητα, (ως εάν υφίσταται παράλληλη αυτής «δικαστική πραγματικότητα»). Η Α θα μπορούσε να έχει χρεωθεί και χειρισθεί πλείστες όσες ακόμη ενδιάμεσες δικονομικές στάσεις της όλης υπόθεσης.

4. Παγίως δε νομολογείται ότι δεν συντρέχει λόγος απόλυτης ακυρότητας λόγω κακής σύνθεσης του δικαστηρίου στις περιπτώσεις κατά τις οποίες :

α. ο εισαγγελεύς του οποίου η πρόταση ενσωματώθηκε σε αναιρεθέν βούλευμα, συμμετάσχει στη μετ' αναίρεση δίκη (ή στο δικαστικό Συμβούλιο που επελήφθη της υποθέσεως μετ' αναίρεση),

β. ο εισαγγελεύς της δευτεροβάθμιας δίκης είχε ασκήσει καθήκοντα εισαγγελέως και στο δικαστήριο που εξέδωσε την εκκαλουμένη από-

1. Όπως τονίζεται παραστατικά από το χιούμορ του σκιτσογράφου - γελοιογράφου *Κ. Μητρόπουλου* στην εισαγωγή του βιβλίου του «Ελλάδα - Ελλαδάρμας», εκδόσεις Gutenberg, Γ' έκδοση, που αποδίδει παραστατικά αυτή την υποκειμενική σύλληψη της πραγματικότητας. Σημειώνει ο *Κ. Μητρόπουλος* «...είτε το θέλουμε είτε όχι υπάρχουν τέσσερις τουλάχιστον Ελλάδες. Αυτή που βρίσκεται στη φαντασία της Αριστεράς. Αυτή που βρίσκεται στη στενοκεφαλιά της Δεξιάς. Αυτή που βρίσκεται στο ανεγκέφαλο Κέντρο και η Πραγματική». Θα προστεθεί, μετά ταύτα, και η «δικαστική»;

φαση, καθώς και ότι στις ως άνω περιπτώσεις δεν παραβιάζεται το άρθρο 6 § 1 της ΕΣΔΑ.²

5. Σύμφωνα με το άρθρο 14 παρ. 3 ΚΠΔ «Ο δικαστής που έχει συμπράξει στην έκδοση απόφασης, κατά της οποίας ασκήθηκε έφεση ή αναίρεση, αποκλείεται να δικάσει στις δύο τελευταίες περιπτώσεις».

6. Απόλυτη, επίσης, ακυρότητα, λαμβανομένη αυτεπαγγέλτως υπόψη από το δικαστήριο σε κάθε στάση της διαδικασίας και στον Άρειο Πάγο ακόμη, επιφέρει, σύμφωνα με το άρθρο 171 παρ. 1 εδ. δ' ΚΠΔ, η μη τήρηση των διατάξεων που καθορίζουν την «εμφάνιση, την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση του κατηγορουμένου και την άσκηση των δικαιωμάτων που του παρέχονται, από τον νόμο, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και Ρτο Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα».

7. Εκ του συνδυασμού των ως άνω παρατιθέμενων άρθρων του ΚΠΔ, και στα πλαίσια της τεολογικής ερμηνείας, προκειμένου να υπάρχει ταυτότητα νομικού λόγου και ενότητα δικαίου, (και φυσικά τήρηση των κανόνων της απλής λογικής, διαδικασία υπαγόμενη στα όρια του Ακυρωτικού ελέγχου), σε ανάλογες περιπτώσεις, συνάγεται ότι αποκλείεται η παράσταση στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο και του εισαγγελέως που άσκησε τα καθήκοντά του, για την αυτή υπόθεση, ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου.

8. Το ως άνω συμπέρασμα επιρρωνύεται και από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ Delcourt κατά Βελγίου), σύμφωνα με το οποίο έχει παγίως νομολογηθεί ότι ο εισαγγελέως είναι, εν όψει του άρθρου 6 παρ. 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβα-

2. «...Ο Εισαγγελέας, όμως, ο οποίος είναι μεν δικαστικός λειτουργός κατά το άρθρο 88 § 5 του Συντάγματος, με τη συμμετοχή του στη σύνθεση του δικαστηρίου ή του δικαστικού συμβουλίου, όπου περιορίζεται απλώς να προτείνει την ενοχή ή την αθώωση του κατηγορουμένου ή την παραπομπή του στο ακροατήριο του αρμόδιου δικαστηρίου ή την απαλλαγή του από την κατηγορία κλπ., δεν συμπράττει στην έκδοση της απόφασης ή του βουλεύματος, πράγμα το οποίο προϋποθέτει ψήφο του δικαστή», βλ. έτσι, ενδεικτικά η ΑΠ 2203/2006 Ποινική Δικαιοσύνη 2007, σ. 769.

σης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), δικαστικό πρόσωπο.

9. Άλλωστε και στα άρθρα 88-91³ του Συντάγματος ο εισαγγελεύς εξομοιώνεται πλήρως με τους τακτικούς δικαστές, ως δικαστικός λειτουργός, απολαμβάνων των αυτών εγγυήσεων, («*διασφάλισης της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας του*»⁴). Σύμφωνα με τη θέση της πλήρους εξομοίωσης είναι και ο Μ. Μαργαρίτης⁵, ο οποίος σημειώνει ότι : «*δικαστικά πρόσωπα υπαγόμενα στην παρούσα ρύθμιση του άρθρου 14 είναι οι δικαστές, οι εισαγγελείς και οι γραμματείς*». Σύμφωνα με τη θέση ότι ο εισαγγελεύς είναι δικαστικός λειτουργός είναι και ο εισαγγελεύς Γ. Κτιστάκης.⁶

10. Αξίζει η παράθεση περικοπής πρακτικού της Ολομελείας του ΣΤΕ⁷ 1/1979 : «*πλην των δικαστών δια ρητών διατάξεων το Σ. καταλέγει μεταξύ των δικαστικών αυτού οργάνων και έτερα όργανα ... μετέχοντα και επικυρούντα κατά τους οικείους νόμους, εις το έργον της απονομής της δικαιοσύνης ... τοιαύτα όργανα είναι οι εισαγγελικοί λειτουργοί*».

11. Ως εκ περισσού σημειώνεται ότι για να έχει το απαιτούμενο κύρος κάθε δικαστική απόφαση προϋποθέτει προηγούμενη ακρόαση του εισαγγελέως, (άρθρο 32 ΚΠΔ), ο οποίος υποχρεούται να αιτιολογεί, ειδικά και εμπεριστατωμένα κάθε πρόταση του, (άρθρο 139 ΚΠΔ). Σε περίπτωση δε αντικατάστασης του εισαγγελέως κατά τη διάρκεια της εκδίκασης της υπόθεσης, (λόγω π.χ. αιφνιδίου κωλύματος ένεκα ασθενείας), η κρατούσα νομολογιακή άποψη θεωρεί ότι προκαλείται απόλυτη ακυρότητα⁸, όπως και σε περίπτωση κατά την οποία, μετά το πέρας της αποδεικτικής διαδικασίας δεν δοθεί ο λόγος στον εισαγγελέα, ιδρυ-

3. Βλ. ΑΠ 2/2007 (σε Συμβούλιο) Ποινικά Χρονικά Ν. Ζ/2007 σ. 912.

4. Βλ. και Π. Δημόπουλου, εισαγγελέως ΑΠ «Η ανεξαρτησία των εισαγγελέων», Ποινικά Χρονικά ΜΘ/1999, σ. 91, «η εισαγγελία είναι δικαστική αρχή».

5. «Ερμηνεία ΚΠΔ», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2008, σ. 28.

6. Βλ. σχετικά «Άσκηση ποινικής δίωξης και ο εισαγγελέας πρωτοδικών», εκδόσεις Π.Ν. Σάκκουλα, 2003, σ. 234.

7. Όπως το καταγράφει –πλήρως συντασσόμενος- ο αείμνηστος, εισαγγελεύς του ΑΠ, Κ. Σταμάτης, Ποινικά Χρονικά Λ/1980, σ. 617.

8. Βλ. ενδεικτικά απόφαση ΑΠ 555/2005 Ποινικά Χρονικά ΝΕ/2007, σ. 993.

ομένου αναιρετικού λόγου, (βλ. άρθρο 510 παρ. 1^α ΚΠΔ). Κατά πάσα περίπτωση η εξέλιξη της ποινικής δίκης πάσχει αν σε κάθε στάδιο αυτής και για κάθε ανακύπτον ζήτημα ή υποβαλλόμενο αίτημα, πρόταση, ένσταση, δεν τοποθετηθεί- προτείνει, προ των διαδίκων, ο εισαγγελεύς.

12. Συνεπώς, η συμμετοχή του εισαγγελέως στην ποινική δίκη ούτε τυπική είναι ούτε συμπληρωματική. Η συμμετοχή του είναι ουσιώδης, καθοριστική και αποφασιστική στη διαμόρφωση δικανικής πεποίθησης.

13. Επισημαίνεται ότι και η ως άνω Σύμβαση της Ρώμης για τα δικαιώματα του Ανθρώπου αποτελεί –σύμφωνα με το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος- εσωτερικό εφαρμοστέο δίκαιο υπερνομοθετικής ισχύος μετά την εκ νέου κύρωση της με το ν.δ. 53/1974. Επομένως, οι διατάξεις της είναι απολύτως δεσμευτικές τόσο για τον εθνικό νομοθέτη όσο και για τον εκάστοτε εφαρμοστή του εθνικού δικαίου, οι οποίοι δεν μπορούν να αποκλίνουν από το περιεχόμενο τους.

14. Η αρχή της αμεροληψίας κατοχυρώνεται και στο Διεθνές Σύμφωνο για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα –το οποίο, επίσης, βάσει του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος αποτελεί δίκαιο υπερνομοθετικής ισχύος μετά την κύρωση του από τον ν. 2462/1997- το οποίο στο άρθρο 14 παρ. 1 εγγυάται το δικαίωμα κάθε προσώπου για δίκαιη δίκη της υπόθεσής του από αμερόληπτο δικαστήριο.⁹

15. Σύμφωνα δε με τον κανόνα που ακολουθεί το ΕΔΔΑ «η διαδικασία δεν αρκεί να είναι δίκαιη, αλλά θα πρέπει επίσης να φαίνεται δίκαιη». Και τούτο διότι, η απλή ύπαρξη κανόνων διασφάλισης της αμεροληψίας συνιστά το έλασσον, σε αντιδιαστολή με το μείζον ζήτημα της ορθής εφαρμογής των κανόνων αυτών, η οποία σε κάθε περίπτωση θα πρέπει να εμπνέει εμπιστοσύνη και ασφάλεια στους πολίτες, άλλως το γράμμα του νόμου παραμένει κενό. Σύμφωνα με την ως άνω αρχή ο προσφεύγων δεν χρειάζεται να πείσει τα Συμβατικά όργανα για την ύπαρξη πραγματικής αμεροληψίας, αλλά για την ύπαρξη εύλογων – έστω και ανεπίγνωστων για τα ίδια τα δικάζοντα πρόσωπα αλλά αντι-

9. Βλ. σχετικά και Ι. Τζεβελεκάκη «Η θεσμική διασφάλιση της αμεροληψίας του Δικαστή», ΝοΒ 1998, σ. 745 επόμ. για την έννοια της αντικειμενικής και δομικής αμεροληψίας.

κειμενικά πιθανών- υπονοιών μεροληψίας.

16. Η, (αρχικά αφηρημένη και αόριστη), δηλ. έννοια της ασφάλειας στον χώρο του δικαίου, αποκτά «σάρκα και οστά» όταν, καθημερινά, υλοποιείται και εφαρμόζεται σε κάθε στάδιο της δικαϊκής λειτουργίας. Μόνον δι' αυτού του τρόπου διασφαλίζεται η, απόλυτη, αξιοπιστία των θεσμικών παραγόντων της ποινικής διαδικασίας, έτσι ώστε, μετά ταύτα, η όποια δικαϊκή κρίση, (εξ ορισμού μη αποδεκτή σε μια, τουλάχιστον, εκ των εμπλεκόμενων πλευρών), να φέρει τα εχέγγυα, (στον τρίτο, αφηρημένο κοινωνικό του δικαίου), αμερόληπτης κρίσης. Να αποκλείονται και να αποκρούονται δηλ. εκ προοιμίου σκέψεις περί πιθανής σκοπιμότητας στην απονεμητική διαδικασία.

17. Άλλωστε, η αποδοχή της αντίθετης εκδοχής κατά την οποία είναι επιτρεπτή η συμμετοχή στο δευτεροβάθμιο δικαστήριο του αυτού εισαγγελέως, που άσκησε τα καθήκοντά του όσον αφορά την αυτή υπόθεση και στο πρωτοβάθμιο δικαστήριο, έρχεται σε πλήρη αντίφαση και με το άρθρο 14 παρ. 2 εδ. δ αλλά και με το άρθρο 211 περ. α' ΚΠΔ, σύμφωνα με το οποίο, όσοι εξετάστηκαν ως μάρτυρες ή πραγματογνώμονες-τεχνικοί σύμβουλοι αποκλείονται της συμμετοχής, όπως αποκλείονται με ποινή ακυρότητας της διαδικασίας, ως μάρτυρες στο ακροατήριο, όσοι έχουν ασκήσει εισαγγελικά ή ανακριτικά καθήκοντα στην αυτή υπόθεση. Το γραμματικό δηλ. επιχείρημα συνηγορεί, a contrario, υπέρ της ορθής άποψης, να αποκλείονται δηλ. από τα μετέπειτα στάδια της διαδικασίας, εισαγγελείς που έχουν μετάσχει, έχουν διαμορφώσει και έχουν δημοσίως διατυπώσει άποψη για τη συγκεκριμένη υπόθεση προγενέστερα.¹⁰

10. Κάθε πρόσωπο μπορεί να μεταβάλλει αιτιολογημένα τις όποιες απόψεις του, (nemo ex consilio obligatur κανείς δεν δεσμεύεται από τη γνώμη, που παρείχε), και στην υπό κρίση περίπτωση ισχύει το αυτό. Δεν συντρέχει δηλ. κάποια τυπική, δεσμευτική νομικά, διάταξη «εγκλωβισμού» της εισαγγελικής κρίσης στα πλαίσια της αρχικής θέσης, (όπως πχ. εκφράζεται στην αρχή του estoppel, ήτοι nemo contra factum suam venire potest = κανείς δεν μπορεί να έρθει σε αντίθεση με δική του, προηγούμενη, ενέργεια). Συχνότατα, όμως, (=πασίδηλο), στη βάση της υποκειμενικής αξιοπιστίας, τυχόν αλλαγή γνώμης εκτιμάται από το ίδιο το υποκείμενο, (αλλά και από τρίτους), ως απόδειξη λάθους της πρώτης άποψης, γεγονός που παρακωλύει ακόμη και την τυχόν αιτιολογημένα επιβεβλημένη αλλαγή θέσης.

18. Είναι δηλ. απολύτως αντιφατικό :

α. αφενός μεν να αποκλείονται, (το έλασσον), άνευ ετέρου τα ως άνω πρόσωπα ως μάρτυρες, (θεωρούμενα ως μη αποστασιοποιημένα της υποθέσεως),

β. αφετέρου δε να μπορούν να μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου που αποφαίνεται, (το μείζον), επί της ενοχής ή της αθωότητας του κατηγορουμένου και να συμπράττουν ενεργά στη διαμόρφωση της τελικής δικανικής κρίσης.

19. Η ratio των παραπάνω διατάξεων ταυτίζεται με αυτήν του άρθρου 14 παρ. 3 ΚΠΔ και συνίσταται στην αποφυγή ενδεχόμενου επηρεασμού των δικαστών. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο απαγορεύεται ο σχολιασμός –από κάθε πρόσωπο ακόμη και μη εμπλεκέν στη δίκη- μη αμετάκλητων δικαστικών αποφάσεων, ήτοι ο –αόριστος αλλά πιθανολογούμενος- επηρεασμός του επόμενου δικαστού. Δεδομένου ότι αυτό αποτελεί το έλασσον, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό το μείζον, ήτοι η συμμετοχή του εισαγγελέως στη δευτεροβάθμια δίκη.

20. Αν λοιπόν με τη ρύθμιση του άρθρου 211 περ. α΄ ΚΠΔ ο νομοθέτης θέλησε να αποκλείσει τον ενδεχόμενο επηρεασμό των δικαστών και την έκδοση μιας εσφαλμένης απόφασης, πολλώ δε μάλλον αποκλείεται από την εκδίκαση της υπόθεσης το δικαστικό πρόσωπο, το οποίο άμεσα, εκ του σύνεγγυς, ως όργανο της ποινικής διαδικασίας έλαβε θέση, (μετά από διαμόρφωση ανάλογης υποκειμενικής κρίσης), στο ζήτημα της ενοχής ή μη του κατηγορουμένου.

21. Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό, η παροχή οδηγίας του εισαγγελέως Λ. Καράμπελα¹¹ προς τους εισαγγελείς Εφετών Αθηνών, να μην χειρίζεται, στην περίπτωση της, (μετά την αναίρεση βουλεύματος), παραπομπής, την υπόθεση ο ίδιος εισαγγελέας που την είχε ήδη προηγουμένως επεξεργασθεί, υποβάλλοντας πρόταση, ανεξαρτήτως του γεγονότος αν, τελικώς, αυτή έγινε δεκτή υπό του Συμβουλίου.

22. Η σημασία του θεσμού της αποχής κατ' άρθρο 14 παρ. 3 ΚΠΔ και η συναφής προβληματική της όσον αφορά, ειδικότερα, τους εισαγγε-

11. Εγκύκλιος Εισαγγελίας Εφετών Αθηνών 3/1999, Υπεράσπιση 1999, σ. 1460.

γελείς έχει απασχολήσει, ως φαίνεται προς την ορθή κατεύθυνση, τους ίδιους τους εισαγγελικούς λειτουργούς και δη την προϊστάμενη τους αρχή. Απόλυτα σύμφωνη, με την ως άνω οδηγία του Λ. Καράμπελα, είναι και η πρόταση του, αντεισαγγελέως ΑΠ Α. Ζύγουρα¹². Στη σχετική πρόταση του ο Α. Ζύγουρας τονίζει ότι : *«εκ των διατάξεων 27, 32 παρ. 2, 43, 47 κ.λ.π. προκύπτει ότι ο εισαγγελέως έχει ενεργό και σημαντική συμβολή στην απονομή δικαιοσύνης.. Εξάλλου τόσο υπό της Συντακτικής όσο και υπό της Αναθεωρητικής Επιτροπής του σχεδίου του νέου ΚΠΔ έχει προταθεί ο αποκλεισμός της ασκήσεως των έργων του εισαγγελέως, κατά την εκδίκασι των ασκηθέντων κατ' αποφάσεως ή βουλεύματος ενδίκων μέσων, υπό του εισαγγελέως που συμμετέσχεν εις την έκδοσιν αυτών. Ταύτα γίνονται δεκτά και υπό του ΕΔΔΑ.... Είναι αδύνατον αυτά τα νέα δεδομένα να αγνοηθούν, εκτός εάν θέλη κανείς να εθελοτυφλή. Αι αγκυλώσεις της νομολογίας και η εμμονή της εις λύσεις που είχαν δοθεί εις το παρελθόν, που όμως δεν ανταποκρίνονται εις την σημερινήν πραγματικότητα, δεν προάγουν την επιστήμην του δικαίου...»*.

23. Ας μη διαφεύγει, (για την ανάδειξη της έντασης του προβλήματος), ότι σύμφωνα με το ισχύον δικονομικό καθεστώς πλείστες όσες υποθέσεις, ενίοτε, κρίνονται σε πρώτο και δεύτερο βαθμό δικαιοδοσίας, αποκλειστικά, εντός των πλαισίων της εισαγγελικής αρμοδιότητας, χωρίς να υπάρξει εμπλοκή των δικαστηρίων, (βλ. ενδεικτικά άρθρα 43, 47, 48 ΚΠΔ και 82 παρ. 7, 113 παρ. 5 ΠΚ).¹³

24. Η Ελληνική έννομη τάξη εμφανίζει, (δυστυχώς ακόμη), ορισμένες αποκλίσεις από το διαμορφούμενο Συμβατικό πρότυπο της «δίκαιης δίκης». Ωστόσο, δεν δικαιούται να επιτρέψει τη συμμετοχή στην επ' ακροατηρίω διαδικασία του δικαστικού λειτουργού που συνέπραξε στην έκδοση της πρωτοβάθμιας απόφασης. Η εξοικείωση του εισαγγελέα, που συμμετείχε στην έκδοση της απόφασης του πρωτοβάθμιου Δικαστηρίου, με τη συγκεκριμένη υπόθεση, δημιουργεί τεκμήριο προ-

12. Βλ. απόφαση ΑΠ 2203/2006 Ποινική Δικαιοσύνη 2007, σ. 769.

13. Παρακάμπτεται το γεγονός, (ως μη επιστημονικό μέγεθος αλλά ως στατιστικό δεδομένο), ότι σε μεγάλο βαθμό τα Συμβούλια αναφέρονται στην οικεία εισαγγελική πρόταση, η οποία, συχνότατα συνιστά την αιτιολογία τους.

καταλήψεως για τον ίδιο όταν καλείται να μετέχει σε στάδιο της μετέπειτα διαδικασίας της αυτής υπόθεσης,

25. Η νομολογία του Στρασβούργου έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι σε ανάλογες περιπτώσεις παραβιάζεται κατάφωρα το άρθρο 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ. Στις ως άνω αποφάσεις του ΕΔΔΑ αφενός μεν, διακρίνεται ο εύλογος φόβος μεροληψίας για το δικαστικό λειτουργό που καλείται να κρίνει την ορθότητα των αποφάσεων του, αφετέρου δε, διαφαίνεται ο σκοπός έκδοσης όλων αυτών των αποφάσεων, που είναι η περιχαρακωση της αρχής «*canείς δεν μπορεί να δικάσει τη δική του υπόθεση*», (*nemo iudex in re sua* και *nemo iudex in re sua vel in causa propria* - ουδείς δικαστής της δικής του υπόθεσης, των δικών του πραγμάτων ή των δικών του πράξεων).

26. Μετά ταύτα αυτό-αναδυόμενα και εύλογα τα ερωτήματα όσον αφορά την προαναφερθείσα εισαγγελέα Α, (εμπλακείσα σε όλα τα στάδια της αυτής ποινικής δίκης) :

α. θεωρείται, (ανθρωπίνως), δυνατή η αποστασιοποίηση της από, (ενδεικτικά), πχ. την προηγουμένως υποβληθείσα, ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, πρόταση της και η εκ νέου διατύπωση αντικειμενικής κρίσης επ' αυτής από την ίδια; (υπενθυμίζεται ότι επρόκειτο περί τελικής και όχι προσωρινής προτάσεως).

β. είναι εφικτό, (στα πλαίσια της ανθρώπινης φύσης, ενιαίας ούσης της προσωπικότητας), η εισαγγελεύς Α να μην (αυτο-)υποβληθεί σε υποσυνείδητες, (όχι κατ' ανάγκην λογικά διαπιστώσιμες από την ίδια), πιέσεις/εξωθήσεις προκειμένου να δικαιωθεί η, αρχική, (κατά την προδικασία), τοποθέτηση της, η οποία επαναδιατυπώθηκε ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου; Πόσο εφικτή είναι δε η λογική και ψυχολογική διαφοροποίηση της από την, (αιτιολογημένη), πρότασή της στα πλαίσια της πρωτοβαθμίου δίκης και την επανάληψη της στον δεύτερο βαθμό;¹⁴

14. Σημειώνεται ότι αυτός ήταν ο βασικότερος λόγος για τις καταδικαστικές αποφάσεις των Συμβατικών Οργάνων στις περιπτώσεις PIERSACK και DE CUBBER, οι οποίες αφορούν προηγούμενη ανάμιξη του κρίνοντος ενώπιον του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου προσώπου στην άσκηση της ποινικής δίωξης ως εισαγγελέως (υπόθεση PIERSACK), ή στην εκτέλεση ανακριτικών καθηκόντων (υπόθεση

γ. έχει τηρηθεί στην περίπτωση της Α η πάγια επιταγή-κανόνας του ΕΔΔΑ περί του ότι και οι εντυπώσεις-, (η αρχή -και του εσωτερικού δικαίου- της εντύπωσης *apparences*, εκφράζεται σε πλείστες όσες ουσιαστικές και δικονομικές διατάξεις πχ. στην επιλογή του καθ' ύλην αρμοδίου δικαστηρίου, στην τιμώρηση ή μη ορισμένων μορφών απόπειρας, στους στόχους μιας ποινικής κύρωσης κλπ), έχουν σημασία¹⁵ και ότι «δεν αρκεί να είναι δίκαιη η διαδικασία, αλλά πρέπει και να φαίνεται δίκαιη»;¹⁶

27. Η νομολογία του ΕΔΔΑ είναι πάγια, (βλ. απόφαση «Hauschildt κατά Αυστρίας» του 1989)¹⁷, σχετικά με το ότι η αμεροληψία του κρίνοντος κρίνεται τόσο σε αντικειμενικό, (=θεσμικές εγγυήσεις), όσο και σε υποκειμενικό επίπεδο, (=υποκειμενική κατάσταση του κρίνοντος), αφού για τη θεμελίωση της σχετικής αιτίας δεν αρκεί το ίδιο το, υπό αποκλεισμό ή εξαίρεση, πρόσωπο να πιστεύει ότι μπορεί να κρίνει αμερόληπτα αλλά αν μπορεί να προκληθεί στους διαδίκους και στην κοινή γνώμη η εντύπωση ότι πράγματι μπορεί να κρίνει απροκατάληπτα.¹⁸

28. Κατά πάσα δηλ. περίπτωση η αλληπάλληλη συμμετοχή της εισαγγελέως Α σε όλα τα στάδια της αυτής ποινικής δίκης, αναιρεί ευθέ-

DE CUBBER). Η ως άνω κατηγορηματική στάση των Συμβατικών Οργάνων έρχεται σε πλήρη αντίθεση με αποφάσεις του Αρείου Πάγου, που αποφαίνονται ότι ουδεμία διάταξη εσωτερικού δικαίου, αποκλείει από τη σύνθεση του πλημμελειοδικείου τον πρωτοδίκη που εκτέλεσε καθήκοντα εισαγγελέα στην προδικασία.

15. Βλ. ενδεικτικά αποφάσεις «Perote Pellon κατά Ισπανίας» του 2002, και «Gianetti κατά Ιταλίας», του 2004, σε *Ι. Μυλωνά* «Η Ποινική δίκαιη δίκη στη νομολογία του ΕΔΔΑ», εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007, σ. 19 και 27.

16. Βλ. σύμφωνη γνώμη *Λ. Μαργαρίτη* «Αποκλεισμός και εξαίρεση δικαστικών προσώπων», Υπεράσπιση 1992, σ. 795 επόμε. και ειδικά σ. 807.

17. Βλ. σχετικά και *Σ. Σταύρου* «Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου και η αμεροληψία των Ελληνικών Δικαστηρίων», Ποινικά Χρονικά ΜΑ/1991, σ. 481 επόμε.

18. Το προφανές καταγράφεται στην υπ' αριθμ. 14/1964 ρηξικέλευθη απόφαση του Τριμ. Πλημ. Θεσσαλονίκης, Ποινικά Χρονικά ΙΔ, σ. 240, σύμφωνα με την οποία «το αρμόδιο να κρίνει την αίτησιν δικαστήριον δέον να μεταστή εις την θέσιν του ζητούντος την εξαίρεσιν ούτινος όμως δεν αρκεί η υποκειμενική ενδόμυχος δυσπιστία. Δεν έχει αφετέρου σημασίαν αν κατά την ιδίαν του δικαστηρίου κρίσιν ο ούτινος ζητείται η εξαίρεσις δικαστής είναι πράγματι αμερόληπτος».

ως τις λειτουργίες της ποινής :

α. αφού ο μεν κατηγορούμενος-άμεσα ενδιαφερόμενος είναι φύσει αδύνατο να πεισθεί ότι το αυτό πρόσωπο της εισαγγελέως, (των λοιπών συνθηκών συντρεχουσών ως πρωτοδίκως και δευτεροβαθμίως), μπορεί να έχει δύο ή τρεις ή περισσότερες, πλήρως, διαφοροποιημένες και μεταξύ τους αντίθετες απόψεις επί του αυτού θέματος, (σε περίπτωση υιοθέτησης διαφορετικής θέσης η Α θα εμφανιζόταν αντιφάσκουσα με την προηγούμενη άποψη της και κατά συνέπεια με την ορθότητα της κατά τον χρόνο διατύπωσης της, με προφανή την «αυτό-αναίρεση» της),

β. οι δε τρίτοι αποδέκτες του μηνύματος κάθε δικαστικής απόφασης θα επιβεβαιώσουν τις ήδη υπάρχουσες υποψίες τους για την πλημμελή λειτουργία του θεσμού της Δικαιοσύνης, ο οποίος κάθε άλλο παρά θα δράσει ως «κοινωνική μοντελιστική», κατά την άποψη του V. Ferrari.¹⁹ Η άποψη του τελευταίου στηρίζεται στην προαναφερθείσα θεωρία της εντύπωσης, η οποία διατρέχει όλο το ποινικό μας σύστημα, (καθορίζοντας αποφασιστικά τις επιμέρους επιλογές του).

29. Η λογική, (πρέπει να), αποτελεί τη λυδία λίθο κάθε νομικής κατασκευής. Σε περίπτωση αντιστροφής του, οιονεί αποδεικτικού βάρους, δεκτής γενομένης δηλ. της αντίθετης άποψης, (στα πλαίσια υπόθεσης εργασίας), ήτοι αυτής που διατείνεται ότι η συμμετοχή της αυτής εισαγγελέως, σε όλες τις επιμέρους δικονομικές στάσεις μιας ποινικής δίκης, είναι νόμιμη, ποιο είναι το, συγκεκριμένο, (όχι το αόρατο και αφηρημένο), διακύβευμα-όφελος τόσο για τη διαδικασία απονομής Δικαιοσύνης όσο και για τον ίδιο τον εκάστοτε κατηγορούμενο; Πως και βάσει ποίων επιχειρημάτων η στάθμιση των δυο «συμφερόντων» θα καταλήξει σε βάρος του κατηγορουμένου; (υπέρ του οποίου συντρέχει και το τεκμήριο αθωότητας, με ότι αυτό συνεπάγεται).

30. Αδύνατη η διατύπωση, αντίθετης, λογικής και βάσιμης επιχειρηματολογίας, η οποία, ούτως ή άλλως, θα παρακάμπτει βασικά δικαιώματα του κατηγορουμένου και θα ακυρώνει το μηνυματικό περιεχόμενο μιας δικαστικής απόφασης, έναντι της επίκλησης ενός θολού και νεφε-

19. «Λειτουργίες του Δικαίου», εκδόσεις Σάκκουλα, 1992.

λώδους σκεπτικού. Ας μη διαφεύγει ότι η ratio των θεσμών του αποκλεισμού, της εξαίρεσης και της αποχής των δικαστικών προσώπων, (*«που δομούνται στον νόμο ως ομόκεντροι κύκλοι με εγγυητικό για τους διαδίκους περιεχόμενο»²⁰*), εντοπίζεται²¹ :

α. στην προστασία του κύρους και της αξιοπιστίας των δικαιοδοτικών οργάνων και στην εμπέδωση της εμπιστοσύνης των διαδίκων αλλά και της κοινής γνώμης στο ανεπηρέαστο των δικαστικών κρίσεων και

β. στην αποτροπή εκφοράς δικαιοδοτικών κρίσεων, (άμεσα συνδεδεμένων με την προστασία υποκειμενικών δικαιωμάτων), που σκιάζονται από προκατάληψη ή που ελέγχονται για την αμεροληψία τους.

31. Συμπερασματικώς, η υποκειμενική και αντικειμενική αμεροληψία του κρίνοντος αποτελεί βασική προϋπόθεση διεξαγωγής μιας δίκαιης δίκης, αφού μόνον δια του τρόπου αυτού συντρέχουν τα εχέγγυα της ευθιδικίας, (*judicium rectum*). Η τυχόν ζημία από την πολλαπλή παράσταση του αυτού εισαγγελικού λειτουργού δεν αφορά μόνον τα συμφέροντα του κατηγορουμένου αλλά προκαλεί αμφιβολίες για την ίδια τη δομική αμεροληψία του θεσμού της δικαιοσύνης²² και, φυσικά, εγείρει πλείστες όσες υποψίες περί τυχόν διαφθοράς στον ως άνω ευαίσθητο χώρο.

32. Πόσο «τρίτος» ως προς την υπόθεση και αμερόληπτος ως προς την κρίση μπορεί να θεωρηθεί η εισαγγελεύς Α, η οποία συμμετέσχε ενεργά στην όλη πορεία της συγκεκριμένης ποινικής δίκης, στην έκδοση της πρωτόδικης αλλά και της εφετειακής απόφασης; Αν δεν προκαλείται αντικειμενική δυσπιστία, όσον αφορά τη νοητική, ηθική και ουσιαστική αποδέσμευση της εισαγγελέως από την πρόταση της στο πρωτόδικο και δευτεροβάθμιο Δικαστήριο, τότε πότε προκαλείται; Αν δεν δημιουργείται τεκμήριο προκατάληψης στη συγκεκριμένη περίπτωση,

20. Βλ. σχετικά Δ. Συμεωνίδη «Συμμετοχή του ίδιου εισαγγελέα στην μετ' αναίρεση διαδικασία», Υπεράσπιση 1999, σ. 1471 επόμε.

21. Βλ. σχετικά Δ. Συμεωνίδη «Συμμετοχή...», ό.π. σ. 1473.

22. Βλ. σχετικά Ι. Συμεωνίδη «Η αντικειμενική αμεροληψία του δικαστηρίου κατά το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ», Αρμενόπουλος 1996, σ. 834.

τότε πότε δημιουργείται;²³

33. Άλλωστε η ανάγκη αντικατάστασης-εξαίρεσης-αναπλήρωσης της εν λόγω εισαγγελικού λειτουργού Α δεν ενέχει προσωπική μομφή ανεξάρτητη της θεσμικής της θέσης. Συνάπτεται στερρά με τη λειτουργική της αποστολή και την, εν γένει, ανθρώπινη αδυναμία για πλήρη αποξένωση από παρελθοντολογικά βιώματα και καταστάσεις ή όπως επισημαίνει και ο Λ. Καράμπελας²⁴ «για να αποφευχθεί ο κίνδυνος εμμονής στην ίδια άποψη για λόγους προσωπικούς».

34. Αν, μάλιστα, συνυπολογισθεί ότι πλείστες όσες φορές η πρόταση του εισαγγελικού λειτουργού υιοθετείται αυτούσια, και συνεπώς συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση των τελικών παραδοχών του Δικαστηρίου, γίνεται σαφές το πρόβλημα εκ της αλληπάλληλης συμμετοχής του αυτού εισαγγελικού προσώπου σε περισσότερα στάδια της αυτής ποινικής διαδικασίας.

35. Μετά ταύτα, δεν θα έπρεπε καν να υποβάλλεται αίτημα αποκλεισμού, (ή η εφαρμογή της διάταξης 3 του άρθρου 23 ΚΠΔ, περί αποχής εκ λόγων ευπρέπειας, και η αντικατάσταση υπό άλλου νομίμως κληρωθέντος αναπληρωτού), κάθε παρισταμένου εισαγγελέως, ο οποίος διαμόρφωσε είτε κατά την προδικασία είτε κατά τη φάση της πρωτόδικης διαδικασίας, στερρά πεποίθηση περί του συγκεκριμένου βιοτικού συμβάντος. Οίκοθεν, (ακόμη και προ της τροποποίησης του σχετικού νομοθετικού πλαισίου), να αυτό-εξαιρείται, (τουλάχιστον), από την εκδίκαση της αυτής υπόθεσης ενώπιον του δευτεροβαθμίου δικαστηρίου.

36. Άλλωστε, και δη *stricto sensu*, συντρέχει και λόγος εξαίρεσης όσον αφορά το πρόσωπο της εισαγγελέως που παρέστη στην πρωτόδικη δίκη, καθώς, σε κάθε περίπτωση συντρέχουν αντικειμενικοποιη-

23. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο το Σχέδιο του Νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας στο άρθρο 15, παραγρ. 2, περίπτωση ε, διαλαμβάνει ρητά την απαγόρευση συμμετοχής του εισαγγελέως στην εκδίκαση υπόθεσης, κατά της οποίας ασκήθηκε ένδικο μέσο και στην έκδοση της οποίας είχε παραστεί. Βλ. σχετικό σημείωμα Α. Ζαχαριάδη στην υπ' αριθμ. 1383/1997 απόφαση του ΑΠ, Υπεράσπιση 1998, σ. 545 επόμε.

24. Υπεράσπιση 1999, σ. 1461.

μένες υπόνοιες μεροληψίας στο πρόσωπό της, σύμφωνα με το άρθρο 15 ΚΠΔ. Πάγια δε είναι η νομολογία του Αρείου Πάγου περί δυνατότητας προβολής του σχετικού δικαιώματος, (εξαιρέσεως), στο πρόσωπο του εισαγγελέως εφετών ο οποίος έχει ασκήσει τα καθήκοντα του ως εισαγγελέας πρωτοδικών σε προηγούμενο στάδιο της διαδικασίας, όσον αφορά την αυτή υπόθεση²⁵, εφόσον, όμως, υφίστανται γεγονότα τα οποία δύνανται να δικαιολογήσουν υπόνοιες μεροληψίας. Και μόνη, όμως, η προηγούμενη δραστηριότητα, (στην αυτή υπόθεση), του δικαστικού προσώπου δεν προκαλεί *eo ipso* υπόνοιες μεροληψίας, οι οποίες με τη σειρά τους θεμελιώνουν λόγο εξαίρεσης; Προφανέστατα καταφατική η απάντηση.²⁶

37. Τυχόν απόρριψη του αιτήματος αποκλεισμού του εν λόγου εισαγγελικού λειτουργού από την άσκηση των καθηκόντων στην αυτή υπόθεση δύο φορές, θεμελιώνει βάσιμο και νόμιμο λόγο προσφυγής στο ΕΔΔΑ, το οποίο με βάση τις αρχές της ΕΣΔΑ και τις πάγιες παραδοχές του θα προχωρήσει σε καταδίκη της χώρας μας. Συνεπώς, πέραν των προαναφερθέντων η παρουσία-παράσταση του αυτού προσώπου στη δευτεροβάθμια ή στην μετ' αναίρεση δίκη²⁷ απλά σωρεύει προβλήματα, δημιουργεί μείζονα ζητήματα, εκθέτει τη χώρα σε διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, (τα οποία η ίδια έχει αναγνωρίσει ως τέτοια και υπήγαγε τον εαυτό της στην κρίση τους), χωρίς να προσφέρει τι ως αντιστάθμισμα.

38. Στα πλαίσια μιας δογματικής συνέπειας, (περί της δυνατότητας πολλαπλής συμμετοχής του αυτού εισαγγελικού λειτουργού σε περισσότερα δικονομικά στάδια της αυτής ποινικής δίκης / διαδικασίας), θα μπορούσε πχ. στην περίπτωση των άρθρων 43, 47-48 ή 322 ΚΠΔ, ο αρχικά χειρισθείς την υπόθεση εισαγγελέως, να κληθεί να τη χειρισθεί και σε δεύτερο στάδιο ως εισαγγελέως εφετών, (μετά από προαγωγή), να καλείται να αποφανθεί επί της ασκηθείσας κατά του ίδιου προσφυ-

25. Ενδεικτικά αναφέρονται οι εξής αποφάσεις : ΑΠ 835/2007 Πράξη & Λόγος Ποινικού Δικαίου 2007 σ. 267, ΑΠ 2473/2005 Ποινικά Χρονικά ΝΣΤ σ. 632.

26. Βλ. σύμφωνη γνώμη Λ. *Μαργαρίτη* «Αποκλεισμός...», ό.π. σ. 795 επόμε. και ειδικά σ. 799.

27. Βλ. σχετικά και Δ. *Συμεωνίδη* «Συμμετοχή...», ό.π. σ. 1479.

γής, ήτοι να δράσει, εν ταυτώ, ως ελέγχων και ελεγχόμενος, (ακυρώνοντας τη ratio κάθε προσφυγής),²⁸ όπερ δικαιοπολιτικά και λογικά άτοπο.²⁹

39. Είναι προφανές το πρόβλημα, όπως είναι προφανές και το γεγονός ότι ουδέν επιχείρημα περί του αντιθέτου, (περί όσων δηλ. καθημερινά συμβαίνουν και κλονίζουν ανεπανόρθωτα το κύρος και την αυθεντία της Δικαιοσύνης), συντρέχει έτσι ώστε να δικαιολογείται η εμφάνιση ανάλογων εμμονικών δικονομικών αντιλήψεων. Ούτε είναι θεμιτή η αναμονή της, οφέποτε ήθελε υπάρξει, αντίδρασης του νομοθέτη για την επίλυση του θέματος. Αγκυλώσεις και δυσλειτουργίες στην απνευμητική δικαϊκή διαδικασία, (και προς τούτο υφίστανται τα δικονομικά εργαλεία), πρέπει να αίρονται άμεσα. Άλλωστε ορθότερη είναι η εκτίμηση ότι τελικά ο δίκαιος χαρακτήρας της διαδικασίας επιβάλλεται να ελέγχεται με βάση το σύνολο της ποινικής διαδικασίας ως μιας αδιάσπαστης ενότητας, όχι δηλ. με προσεγγίσεις αναφορικά με τη νομική του εισαγγελικού λειτουργού ως δικαστού ή ως δικαστικού προσώπου. Διαφορετικά, απλώς υποτιμάται έναντι μιας στείρας, (και δικαιοπολιτικά αμφισβητούμενης), γραμματικής ερμηνείας, το αυτονόητο : η αντικειμενική κρίση της υπόθεσης τίθεται σε κίνδυνο από την προγενέστερη ανάμειξη του εισαγγελέα στην αυτή υπόθεση.³⁰

40. Το ενιαίον και αδιαίρετον της εισαγγελίας δεν συνεπάγεται δυνατότητα εναλλαγής δικονομικών ρόλων υπό ενός και του αυτού προσώπου στα πλαίσια μιας και της αυτής –*lato sensu*- ποινικής δίκης, όπως στην προαναφερθείσα ιστορία του καρτούν. Δεν σημαίνει, επίσης, (και δεν μπορεί να γίνει δεκτό), ότι στα πλαίσια της ως άνω αρχής η προσωπικότητα του εκάστοτε εισαγγελέως «εξαφανίζεται» στα πλαίσια του

28. «είναι σύμφωνο με το περί δικαίου αίσθημα να μην κρίνεται η ορθότητα ή όχι της παραπομπής ή της απόρριψης της εγκλήσεως από τον ίδιο εισαγγελικό λειτουργό», όπως σημειώνει ο *Λ. Καραμπέλας* Υπεράσπιση 1999, σ. 1461.

29. Βλ. σχετικά και σύμφωνη γνώμη *Δ. Συμεωνίδη* «Συμμετοχή...», ό.π. σ. 1481.

30. Βλ. σχετικά και *Λ. Μαργαρίτη* «Αποκλεισμός...», ό.π. σ. 795 επόμεν. και ειδικά σ. 797.

θεσμού,³¹ έτσι ώστε άπαντες οι εισαγγελικοί λειτουργοί να αποτελούν άβουλα τμήματα/απάρτια μιας μηχανιστικής δικαϊκής διαδικασίας, πέραν προσωπικών απόψεων, θέσεων και αντιλήψεων. Η Δικαιοσύνη προέρχεται από ανθρώπους, απονέμεται από ανθρώπους και απευθύνεται σε ανθρώπους. Ελαχίστη –νομική- απόδειξη : η μεσούσης της ποινικής δίκης, (διαρκούσης δηλ. της εκδίκασης), αναπλήρωση του εισαγγελέως της έδρας δεν είναι, (και ορθά), δυνατή. Αν συνέτρεχε ανάλογη δυνατότητα τότε θα ίσχυε η αντίληψη περί εισαγγελέων «ανταλλακτικών».

41. Η πρόταση του παρόντος σημειώματος κινείται προς την κατεύθυνση αναβάθμισης του εισαγγελικού θεσμού και δεν συνιστά αμφισβήτηση αυτών, όπως διατείνεται η περί του αντιθέτου κρατούσα νομολογία. Άλλωστε η απονομή των αυτών με τους τακτικούς δικαστές εγγυήσεων και στους εισαγγελείς, (κατά την ενάσκηση των καθηκόντων τους), έχει ως προφανή συνέπεια την αδυναμία εξυπηρέτησης πολλών –ενίοτε αντιφατικών- ρόλων.³² Τέλος, ας μη διαφεύγει η επισήμανση του αείμνηστου Ι. Μανωλεδάκη³³ ότι «οι θεσμοί δεν είναι αυτονόητα σεβαστοί παρά μόνο στο μέτρο που οι φορείς τους πείθουν ότι οι ίδιοι σέβονται το κοινό σημείο της κοινωνικής αναφοράς και της συναίνεσης».³⁴

31. Όπως διατείνεται ο Α. Ζύγουρας, «Το ενιαίο και αδιαίρετο της εισαγγελίας και η δικαία δίκη», Αρμενόπουλος 2001, σ. 287 επόμεν. Βλ., επίσης, σχετικά και Ι. Μυλωνά «Η Ποινική...», ό.π. σ. 22, στην απόφαση του ΕΔΔΑ «Κυπριακού κατά Κύπρου» του 2004, σύμφωνα με την οποία τα δικαστήρια δεν είναι απρόσωποι θεσμοί αλλά λειτουργούν μέσω των δικαστών που τα συγκροτούν.

32. Μόλις που χρειάζεται να σημειωθεί ότι συναφή ζητήματα τίθενται σε μια σειρά δικονομικών ρυθμίσεων, όπως η δυνατότητα συμμετοχής του εισαγγελέα στην περίπτωση νέας συζήτησης μετά από αποδοχή αίτησης επανάληψης διαδικασίας, η της ανάθεσης στους δικαστές που εξέδωσαν την απόφαση της εκδίκασης της αίτησης αναστολής του ενδίκου μέσου κλπ.

33. «Η κριτική των δικαστικών αποφάσεων», στο «7 θέσεις για το δίκαιο και τη δικαιοσύνη», σ. 60.

34. Σύμφωνα με την υπ' αριθμ. 42/2014 απόφαση ΑΠ, (ΝΟΜΟΣ), κρίθηκε ότι συντρέχει λόγος εξαίρεσης ενόψει του ότι ο σύζυγος μιας δικαστού εκ των μελών της σύνθεσης είχε συμμετάσχει ως μέλος σύνθεσης άλλου δικαστηρίου του ΑΠ σε προγενέστερη απόφαση της αυτής υπόθεσης. Αν στην προηγούμενη περίπτωση απαιτούνταν, (και ορθά), για τη διασφάλιση της αμεροληψίας η απομάκρυνση της

Αυτό σημαίνει ότι η έννοια της αμεροληψίας έχει σαφέστατα «αντικειμενικοποιημένο» χαρακτήρα, μακράν και πέραν υποκειμενικών προσεγγίσεων και κατά συνέπεια η συνδρομή της ή μη γίνεται αντιληπτή διυποκειμενικώς. Συνεπώς, (de lege ferenda), η άμεση, ρητή, πανηγυρική νομοθετική καταγραφή του αυτονόητου είναι επιβεβλημένη.

42. Όπως διαλαμβάνεται σε προρρηθείσα απόφαση του ΑΠ³⁵ η αιτιολογία εξαίρεσης δικαστού, (λόγω του ότι ο σύζυγος της είχε εμπλακεί ως δικαστής σε άλλο στάδιο της αυτής υπόθεσης), έλαβε χώρα ενόψει «ενδεχόμενης αμφισβήτησης της αμερόληπτης κρίσης του δικαστηρίου». Αν, λοιπόν, το ζεύγος δικαστών νοείται και εκλαμβάνεται, (παρότι απαρτιζόμενο από δυο αυτοτελείς προσωπικότητες), ως «σάρκα μια», και τίθεται ζήτημα «ενδεχόμενης αμφισβήτησης», η μια και αυτή προσωπικότητα του εισαγγελέως, εμπλεκόμενη σε περισσότερα στάδια της αυτής υπόθεσης, δεν εγείρει ζήτημα «ενδεχόμενης μεροληψίας»; Αντίλογος ευπρόσδεκτος, αφού προηγουμένως το επιχείρημα περί της μη ανάγκης εξαίρεσης του εισαγγελέως τεθεί σε ένιους συμπολίτες μας, διαβιούντες μακράν της νομικής επιστήμης, στο τελευταίο καφενείο των εσχατιών της επικράτειας. Θα ήταν χρήσιμη η απάντηση αυτών στην αναμονή των οποίων απευθύνεται το Δίκαιο, περί του τι είναι λογικό και τι όχι και αν η διαφάνεια ως αρχή της Δημοκρατίας εξυπηρετείται ή μη.

συζύγου δικαστού, η άσκηση αλληπάλληλων καθηκόντων στην αυτή υπόθεση υπό του αυτού εισαγγελέως είναι, (αναλογικά), λογική και ανεκτή/αποδεκτή;

35. Βλ. υπ' αριθμ. 42/2014 απόφαση ΑΠ, (ΝΟΜΟΣ).

Το δικαίωμα αποδείξεως στην ποινική δίκη

ΑΓΓΕΛΟΣ Ι. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ*

I. Η θεμελίωσή του

Το δικαίωμα αποδείξεως είναι το δικαίωμα του διαδίκου να προσαγάγει και να χρησιμοποιήσει κάθε πρόσφορο αποδεικτικό μέσο, προκειμένου να αποδείξει τους πραγματικούς ισχυρισμούς του¹.

Το δικαίωμα αποδείξεως πρέπει να διακριθεί από το δίκαιο αποδείξεως, που αναφέρεται μόνον στους κανόνες που ρυθμίζουν την αποδεικτική διαδικασία χωρίς αυξημένη τυπική δύναμη, ενώ το δικαίωμα αποδείξεως προέρχεται από κανόνα συνταγματικού επιπέδου².

Η έννοια του δικαιώματος αποδείξεως εμφανίσθηκε από παλαιότερα στη γαλλική κυρίως επιστήμη, που διαμόρφωσε και τον σχετικό όρο (*droit à la preuve*)³. Είναι δε χαρακτηριστικό ότι η γαλλική θεωρία συνδέει το δικαίωμα αποδείξεως κυρίως με την ανάγκη να ανακαλυφθεί η

* Καθηγητής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Βλ. *Π. Γέσιου-Φαλτσή*, Το δικαίωμα αποδείξεως, Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη-Νουάρο, 1987, σ. 222, 223. Βλ. επίσης *Habscheid*, Das Recht auf Beweis, ZP 96 σ. 307, 308. Περαιτέρω ο *Καρράς* στη μονογραφία του, Η αρχή της δικαστικής ακρόασεως στην ποινική δίκη, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ» 29, 1989 σ. 76, αναφέρει τα εξής: «Το υποκείμενο του δικαιώματος έχει περαιτέρω το δικαίωμα προς απόδειξιν των ισχυρισμών του να προσαγάγει κάθε πρόσφορο αποδεικτικό μέσο ή (και) να ζητήσει την εξέταση κάθε τέτοιου μέσου και την ενέργεια πράξεων συγκεντρώσεως αποδεικτικού υλικού». Βλ. επίσης *Μοροζίνη*, ΠοινΧρ ΝΖ' σ. 468.

2. *Γέσιου-Φαλτσή*, ό.α. σ. 223, με περαιτέρω παραπομπές.

3. Βλ. σχετικά *Perrot*, Le droit à la preuve. Effektiver Rechtsschutz und verfassungsmässige Ordnung, Die Generalberichte zum VII. Internationalen Kongress für Prozessrecht, Würzburg, 1983 σ. 95 επ.

ουσιαστική αλήθεια⁴. Ωστόσο στη γαλλική επιστήμη δεν αναφέρθηκε ποτέ ότι κατοχυρώνεται συνταγματικά το δικαίωμα αποδείξεως, γιατί στο γαλλικό Σύνταγμα δεν υπάρχει ρητή διάταξη σχετική με την παροχή έννομης προστασίας⁵.

Αντίθετα στη Γερμανία και στην Ιταλία αναγνωρίζεται συνταγματική προέλευση στο δικαίωμα αποδείξεως.

Έτσι στη Γερμανία θεωρήθηκε πρώτα ως θεμέλιο-βάση του δικαιώματος αποδείξεως η αξίωση της παροχής έννομης προστασίας⁶ ως εξής: Η σύγχρονη πολιτεία επιτρέπει την αυτοδικία μόνο σε περιορισμένες περιπτώσεις. Επειδή όμως δεν αρκεί να αναγνωρίζει η έννομη τάξη δικαιώματα χωρίς να εξασφαλίζει και την πραγματική προστασία τους, είναι δυνατόν το κράτος να απαγορεύει την αυτοδικία μόνο αν παρέχει στους πολίτες του μία άλλη δυνατότητα προστασίας των δικαιωμάτων. Η ανάγκη αυτή οδηγεί ακριβώς στην οργάνωση της πολιτικής δίκης. Όμως αυτό δεν αρκεί. Η παροχή της έννομης προστασίας μόνο τότε είναι πλήρης, όταν η δυνατότητα της προσφυγής στο δικαστήριο συμπληρώνεται με την αναγνώριση του δικαιώματος να μπορεί το υποκείμενο των δικαιωμάτων να προσφεύγει στα κρατικά όργανα. Γι' αυτό αναγνωρίζεται σχεδόν ομόφωνα η δημοσίου δικαίου αξίωση δικαστικής προστασίας (*Justizgewährungsanspruch*). Αυτή η αξίωση συνάγεται ευθέως από τον θεμελιώδη νόμο, δηλ. το Σύνταγμα, και προέρχεται κατά συνέπεια από κανόνα συνταγματικού επιπέδου.

Επομένως πρέπει να τονισθεί ότι στη Γερμανία ως θεμέλιο του δικαιώματος αποδείξεως θεωρήθηκε πρώτα το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα παροχής εννόμου προστασίας⁷ και η γερμανική θεωρία

4. Βλ. *Perrot*, ό.α. σ. 96. Ειδικότερα για το ζήτημα, αν η ανεύρεση της αλήθειας αποτελεί περιεχόμενο της παροχής έννομης προστασίας (άρθρο 20 του Συντ.) βλ. *Ορφανίδη*, Το επιτρεπτό των αποδεικτικών συμβάσεων, 1988, σ. 307 επ.

5. Βλ. *Schwab/Gottwald*, *Verfassung und Zivilprozess, Effektiver Rechtsschutz und verfassungsmässige Ordnung*, Die Generalberichte zum VII. Internationalen Kongress für Prozessrecht, Würzburg, 1983 σ. 37 επ.

6. Βλ. *Habscheid*, ό.α. σ. 306, 307.

7. Βλ. *Walter*, *Freie Beweiswürdigung*, 1979, σ. 297 επ. Βλ. επίσης *Π. Γέσιου-Φαλτσή*, ό.α. σ. 227, 228.

κάνει λόγο για δημοσίου δικαίου αξίωση δικαστικής προστασίας (Justizgewährungsanspruch)⁸, που περικλείει και την αξίωση διαπιστώσεως των πραγματικών ισχυρισμών του διαδίκου⁹. Τούτο σημαίνει ότι ο διάδικος που ζητεί τη δικαστική προστασία έχει την αξίωση απόδειξης αυτών των πραγματικών ισχυρισμών. Αλλά και η διαπίστωση αυτή καθ' εαυτή των πραγματικών γεγονότων οδηγεί στην ανάγκη απόδειξής τους. Έτσι η αξίωση της παροχής έννομης προστασίας εμπεριέχει υποχρεωτικά και το δικαίωμα αποδείξεως, το οποίο με αυτήν την έννοια έχει και αυτό συνταγματική κατοχύρωση. Κατά συνέπεια περιορισμοί του δικαιώματος αποδείξεως χρειάζονται ειδική αιτιολόγηση¹⁰.

Όμως το δικαίωμα αποδείξεως θεωρείται ότι περιλαμβάνεται και στο δικαίωμα ακροάσεως¹¹, αφού ο διάδικος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει στη διαμόρφωση της αποδεικτικής διαδικασίας, διότι απλή προβολή των ισχυρισμών του διαδίκου χωρίς παράλληλη δυνατότητα αποδείξεώς τους δεν θα μπορούσε να επηρεάσει αποτελεσματικά τη διαμόρφωση της αντίστοιχης δικανικής κρίσεως¹².

Κατά συνέπεια το δικαίωμα αποδείξεως περιλαμβάνεται ανάμεσα σε άλλα δικαιώματα του δικαιώματος ακροάσεως, όπως το δικαίωμα υποβολής αιτημάτων ενώπιον του δικαστηρίου και το δικαίωμα προβολής πραγματικών ισχυρισμών.

Επομένως το δικαίωμα αποδείξεως δεν είναι δυνατόν να αποκλεισθεί εντελώς ή να περιορισθεί από το νόμο, αφού επίσης δεν επιτρέπε-

8. Βλ. *Habscheid*, Der Anspruch auf Rechtspflege, ZZP 67, σ. 188, 195.

9. Βλ. *Walter*, ό.α. σ. 301, 302, με περαιτέρω παραπομπές.

10. Έτσι *Walter*, ό.α. σ. 302, που αναφέρει χαρακτηριστικά τα εξής: «Die "Idee der Gerechtigkeit" als wesentlicher Bestandteil der Rechtsstaatlichkeit auf die sich das BVerfG beruft, gilt aber gewiß für alle Verfahrensarten, nicht nur für den Strafprozeß, so daß die Folgerung des BVerfG eine Einschränkung der Beweismöglichkeiten bedürfe einer "besonderen Legitimation", für alle Verfahren gleichermaßen gilt».

11. Βλ. *Καρρά*, ό.α. σ. 76, 77, με περαιτέρω παραπομπές· *Γέσιου-Φαλτσή*, ό.α. σ. 228, με περαιτέρω παραπομπές. Από τη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου βλ. BVerfGE 59 σ. 129· BVerfGE 60 σ. 247, 249, 250, 252.

12. Βλ. *Καρρά*, ό.α. σ. 77.

ται καταρχήν να αποκλεισθεί ή περιορισθεί το δικαίωμα ακρόασεως¹³. Η προσβολή του δικαιώματος αποδείξεως συνεπάγεται και προσβολή του δικαιώματος ακρόασης. Δηλαδή η αναγνώριση και κατοχύρωση του βασικού δικαιώματος ακρόασης εμπεριέχει λογικά αναγνώριση και κατοχύρωση και μιας σειράς επί μέρους άλλων δικαιωμάτων, που το συμπληρώνουν, όπως λ.χ. το δικαίωμα κλήτευσης και παράστασης, το δικαίωμα διορισμού συνηγόρου, το δικαίωμα ανακοίνωσης της κατηγορίας και επαρκούς προθεσμίας για προετοιμασία, το δικαίωμα απόδειξης των ισχυρισμών κ.λπ. Επομένως η προσβολή αυτών των δικαιωμάτων ισοδυναμεί με προσβολή του βασικού δικαιώματος ακρόασης¹⁴.

Από το δικαίωμα αποδείξεως πηγάζουν οι ακόλουθες αρχές:

α) Η μη περιοριστική απαρίθμηση των αποδεικτικών μέσων¹⁵. Τούτο σημαίνει ότι το δικαστήριο δεν επιτρέπεται να αρνηθεί τη χρησιμοποίηση ορισμένου αποδεικτικού μέσου, επειδή αυτό δεν προβλέπεται από το νόμο, και μάλιστα αν το αποδεικτικό μέσο έχει προταθεί από τον κατηγορούμενο, προκαλείται απόλυτη ακυρότητα¹⁶, και

β) ο μη αποκλεισμός των προβληματικών αποδεικτικών μέσων¹⁷.

Εδώ βέβαια έχει υποστηριχθεί¹⁸ ότι ένα προβληματικό αποδεικτικό μέσο δεν μπορεί να αποκλεισθεί γενικά από πριν, αλλά θα πρέπει στη συγκεκριμένη περίπτωση να αποφασίζει το δικαστήριο για την εξέτασή του· διαφορετικά προσβάλλεται το δικαίωμα αποδείξεως.

Συγκεκριμένα το πρόβλημα που ανακύπτει είναι, αν επιτρέπεται ο δικαστής να αξιολογεί και να εκτιμά ελεύθερα ένα αποδεικτικό μέσο που αποκτήθηκε παράνομα, ή ακόμα ένα αποδεικτικό μέσο που το ίδιο

13. Βλ. *Καρρά*, ό.π. σ. 77· *Π. Γέσιου-Φαλτσή*, ό.α. σ. 228. Βλ. επίσης *Πουλαράκη*, *ΠοινΔικ* 2008 σ. 1094 επ.

14. Βλ. *Ανδρουλάκη*, *Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης*, 4^η έκδ., 2012, σ. 31, αριθμ. 49.

15. Βλ. *Walter*, ό.α. σ. 303, που χαρακτηριστικά αναφέρει: «Δεν υπάρχει *numerus clausus* για αποδεικτικά μέσα». Βλ. επίσης *Δέδε*, *Θεωρητικά προβλήματα της αποδεικτικής διαδικασίας*, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ», αριθ. 22, 1985, σ. 27.

16. Έτσι ορθά *Καρράς*, *Επίτομη ερμ. του ΚΠΔ*, 2^η έκδ., 2005, σ. 475, με περαιτέρω παραπομπές.

17. Βλ. *Walter*, ό.α. σ. 306. Βλ. επίσης *Δέδε*, ό.α. σ. 27.

18. Βλ. *Walter*, ό.α. σ. 307.

είναι νόμιμο, αλλά ωστόσο αποκτήθηκε από ένα άλλο αποδεικτικό μέσο, το οποίο έχει αποκτηθεί παράνομα, δηλ. αποτελεί «καρπύ του απαγορευμένου (δηλητηριώδους) δένδρου»¹⁹.

Είναι γεγονός ότι η μη εξέταση και αξιοποίηση των ανωτέρω προβληματικών αποδεικτικών μέσων συνιστά αποκλεισμό ή περιορισμό του δικαιώματος αποδείξεως. Ωστόσο φαίνεται ότι αποκλεισμός ή περιορισμός του δικαιώματος αποδείξεως πολλές φορές επιβάλλεται, όταν το δικαίωμα αυτό συγκρούεται με άλλο ουσιαστικό δικαίωμα άλλου προσώπου ή με άλλα έννομα αγαθά που κατοχυρώνονται συνταγματικά, όπως π.χ. με το σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή το δικαίωμα της προσωπικότητας (άρθρα 2 § 1 και 5 § 1 του Συντ.)²⁰. Έτσι τέτοιοι περιορισμοί, που αποκλείουν ή περιορίζουν το δικαίωμα αποδείξεως δεν πρέπει να θεωρηθούν αντισυνταγματικοί²¹, όπως π.χ. η απόσπαση της ομολογίας του κατηγορουμένου με βασανιστήρια κατά παράβαση του άρθρου 7 § 2 του Συντ. Δηλαδή μία τέτοια ομολογία, που είναι παράνομο αποδεικτικό μέσο, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως αποδεικτικό μέσο στην ποινική δίκη.

Εδώ, βέβαια τίθεται το ερώτημα, αν στην ποινική δίκη το δικαίωμα του κατηγορουμένου για υποβολή αιτήματος διεξαγωγής αποδείξεων έχει μία ξεχωριστή αξία απέναντι στην υποχρέωση που προκύπτει από το άρθρο 351 § 1 ΚΠΔ για αυτεπάγγελτη διερεύνηση της υπόθεσης²². Συγκεκριμένα σύμφωνα με το άρθρο 351 § 1 εδ. β' ΚΠΔ εκείνος που διευθύνει τη συζήτηση φροντίζει με επιμέλεια ώστε, με τη σειρά που θα προσδιορισθεί η εξέταση των μαρτύρων και των λοιπών αποδείξεων, να διασαφηνισθούν όσο το δυνατόν πληρέστερα τα σχετικά με την πράξη και όλα όσα αφορούν την κατηγορία ή την υπεράσπιση, να διαλυθεί κάθε σύγχυση και να προκύψει βέβαια πεποίθηση για τη δικαζό-

19. Βλ. *Ανδρουλάκη*, ό.α. σ. 213, αριθμ. 313.

20. Βλ. *Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ», αριθμ. 29 σ. 78.

21. Βλ. *Π. Γέσιου-Φαλσή*, ό.α. σ. 253, 254, που αναφέρει ορθά ότι προκύπτει αναμφίβολα από το πνεύμα του δικαίου της αποδείξεως «η αρχή ότι η αποδεικτική διαδικασία δεν μπορεί να λάβει χώρα κατά παράβαση κανόνων θεμελιωδών, που προστατεύουν την αξία του ανθρώπου και την προσωπικότητα».

22. Βλ. *Frohn*, Δίκαιο και Πολιτική, τεύχ. 7, 1983, σ. 51.

μενη κατηγορία, στηριγμένη σε βάσιμες αποδείξεις.

Έχει ορθά παρατηρηθεί ότι «η αρχή που διέπει καθολικά το δίκαιο της απόδειξης της ποινικής δικονομίας, και περαιτέρω το σύνολο της ποινικής δίκης, δεν είναι το δικαίωμα των διαδίκων να υποβάλλουν αιτήσεις διεξαγωγής αποδείξεων, αλλά η υποχρέωση του δικαστηρίου να διαφωτίσει αυτεπαγγέλτως όλα τα σημαντικά για την απόφαση γεγονότα. Αυτή η υποχρέωση είναι η υπερέχουσα αντίληψη με την οποία μπορεί κανείς να σχηματίσει σωστή εικόνα για το δικαίωμα υποβολής αιτήσεων διεξαγωγής αποδείξεων των διαδίκων²³.

Έτσι το δικαίωμα της υπεράσπισης να υποβάλει αιτήσεις διεξαγωγής αποδείξεως νοείται ως αξίωση του κατηγορουμένου να ανταποκριθεί το δικαστήριο στο ευρύ καθήκον του για διερεύνηση της αλήθειας. Κατά συνέπεια και «οι λόγοι, που οδηγούν στην απόρριψη τέτοιων αιτήσεων διεξαγωγής αποδείξεων αποτελούν απλώς συγκεκριμενοποίηση της υποχρέωσης αυτεπάγγελτης αναζήτησης της αλήθειας»²⁴.

Με αυτή την έννοια το δικαίωμα των διαδίκων υποβολής αιτήσεων διεξαγωγής αποδείξεως δεν είναι περιττό. Άλλωστε μόνο με αυτόν τον τρόπο οι διάδικοι βοηθούν –και πολλές φορές υποχρεώνουν– το δικαστήριο να επεκτείνει την αποδεικτική διαδικασία και σε άλλα σημαντικά για την απόφαση πραγματικά περιστατικά. Έτσι πολλές φορές μπορούν ακόμη και να κλονίσουν μια δεδομένη πεποίθηση του δικαστηρίου²⁵. Με άλλα λόγια με την αίτηση για διενέργεια αποδείξεων επιχειρεί ο διάδικος να πετύχει την εξέταση ενός ορισμένου αποδεικτικού μέσου

23. *Alsberg / Nüse / Meyer*, Der Beweis Antrag im Strafprozeß, 5. Aufl., 1983, σ. 19 επ.

24. *Gössel*, Πρακτικά του ΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, 1988 σ. 109.

25. Βλ. επίσης *Gössel*, Πρακτικά του ΣΤ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, 1988 σ. 109· *Frohn*, Δίκαιο και Πολιτική τεύχ. 7, 1983, σ. 53. Από την ελληνική θεωρία βλ. *Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4^η έκδ., 2011, σ. 683, αριθμ. 689, με περαιτέρω παραπομπές, που ορθά επισημαίνει τα εξής: «... ανεξάρτητα από το σύστημα συγκέντρωσης του αποδεικτικού υλικού που ισχύει στη συγκεκριμένη διαδικασία, ο φορέας του δικαιώματος πρέπει να έχει τη δυνατότητα να επηρεάζει τη διαμόρφωση του τόσο κρίσιμου αυτού σταδίου της διαδικασίας, όπως είναι η αποδεικτική διαδικασία, η οποία άλλωστε αποτελεί και τον πυρήνα κάθε διαδικασίας».

για τη θεμελίωση ενός ορισμένου αποδεικτικού ισχυρισμού²⁶.

Επομένως με το δικαίωμα αποδείξεως, ανεξάρτητα από την αρχή της αυτεπάγγελτης συγκέντρωσης του αποδεικτικού υλικού, που απορρέει από την αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας, ο διάδικος, και ιδιαίτερα ο κατηγορούμενος, μπορούν να διαμορφώσουν αποφασιστικά την αποδεικτική διαδικασία.

Ακόμη, όπως, ορθά έχει παρατηρηθεί από το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό δικαστήριο «η αρχή του δικαιώματος για ακρόαση στο δικαστήριο δεν εξυπηρετεί μόνο τη διευκρίνιση της πραγματικής βάσης της απόφασης, αλλά και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου, ο οποίος σε μία τόσο δύσκολη περίπτωση, όπως είναι συνήθως μία δίκη, πρέπει να έχει τη δυνατότητα να προβάλλει πραγματικά και νομικά επιχειρήματα...»²⁷.

Εξάλλου ορθά έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι το δικαίωμα αποδείξεως συνυφαίνεται προς τις αρχές της προφορικότητας και της αμεσότητας, εφόσον αυτές αποτελούν τους στυλοβάτες για την ανεύρεση της αλήθειας²⁸. Με την έννοια αυτή οι ανωτέρω αρχές καλύπτονται από τη συνταγματική εγγύηση του δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας. Έτσι και ο περιορισμός της ισχύος των αρχών αυτών απαγορεύεται²⁹.

Τέλος, δικαιολογημένα, διατυπώθηκε από γερμανούς συνταγματολόγους η άποψη ότι εκεί όπου ισχύει το ανακριτικό σύστημα, υπάρχει πλέον έντονη η ανάγκη ισχύος του δικαιώματος ακροάσεως, ώστε το άτομο να μην καθίσταται απλά αντικείμενο της κρατικής διαδικασίας³⁰.

II. Η έκτασή του

Περαιτέρω αναφορικά με το δικαίωμα αποδείξεως πρέπει να παρατηρηθούν τα εξής: Μία από τις πλέον σημαντικές διατάξεις του ΚΠΔ

26. Βλ. σχετικά BGHSt 6 σ. 128· BGH NStZ 1981 σ. 363.

27. Βλ. BVerfGE σ. 5, 6.

28. Βλ. σχετικά *Walter*, ό.α. σ. 329 επ. Έτσι και *Δέδες*, ό.α.

29. Βλ. *Δέδε*, ό.α, σ. 28.

30. Βλ. *Schmid-Aßmann* στο Maunz-Dürig, Komm. z. GG., άρθρ. 103 I, αριθμ. 29.

από την οποία προκύπτει η θεμελίωση του δικαιώματος αποδείξεως³¹ τόσο στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας όσο και στο δικαίωμα ακροάσεως είναι η διάταξη του άρθρου 333 § 2 ΚΠΔ. Με τη διάταξη αυτή αναγνωρίζεται στους διαδίκους, όπως και στους συνηγόρους τους, το δικαίωμα να υποβάλουν ερωτήσεις στους εξεταζόμενους μάρτυρες, πραγματογνώμονες ή τεχνικούς συμβούλους, καθώς και να παίρνουν τον λόγο για να αγορεύσουν ή, όταν το ζητήσουν, για να κάνουν δηλώσεις, αιτήσεις ή ενστάσεις για οποιοδήποτε θέμα που αφορά την υπόθεση που συζητείται. Έτσι ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να υποβάλει και αιτήσεις διεξαγωγής αποδείξεων, δηλαδή να ζητήσει την εξέταση από το δικαστήριο ορισμένων αποδεικτικών μέσων για την απόδειξη προβαλλόμενου ισχυρισμού³². Το δε δικαστήριο έχει υποχρέωση να εξετάσει τις αιτήσεις αυτές και να αποφαινεται αιτιολογημένα για την

31. Το σχετικό δικαίωμα υποβολής αιτήσεως διεξαγωγής αποδείξεων στη γερμανική ποινική δίκη ρυθμίζεται στις §§ 244 παρ. 3-6, 245 και 246 του γερμανικού κώδικα ποινικής δικονομίας (StPO). Ωστόσο η γερμανική νομολογία διακρίνει μεταξύ της αίτησης διεξαγωγής αποδείξεων (Beweisantrag), της αίτησης αποδεικτικής διερεύνησης (Beweisermittlungsantrag) και της απλής παρότρυνσης διενέργειας αποδείξεων (Beweisanregung) (βλ. *Beulke*, *Strafprozessrecht*, 12^η έκδ. σ. 295, αριθμ. 435· *Roxin / Schönemann*, *Strafverfahrensrecht*, 27^η έκδ. 2012, σ. 374 επ. αριθμ. 5 επ.). Εδώ πρέπει να παρατηρηθεί ότι στο γερμανικό κώδικα ποινικής δικονομίας (StPO) σε αντίθεση με τη ρύθμιση που προβλέπεται στον ελληνικό ΚΠΔ, κατά την οποία η αίτηση υποβολής διεξαγωγής αποδείξεων πρέπει να συμβάλλει στην εξακρίβωση της αλήθειας (άρθρο 334 § 2 σε συνδ. με άρθρο 274 εδ. β' ΚΠΔ), η απόρριψη αιτήσεων διεξαγωγής αποδείξεων επιτρέπεται μόνο βάσει ορισμένων λόγων (βλ. σχετικά *Meyer-Goßner*, 56^η έκδ., 2013, § 244, αριθμ. 44 επ.· *Roxin / Schönemann*, ό.π. σ. 376 επ., αριθμ. 12 επ. Βλ. επίσης *Μοροζίνη*, *ΠοινΧρ ΝΖ* σ. 471 επ.· *Schlüchter*, *Γερμανικό Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο*, επιμέλεια-μετάφραση Ό. Τσόλκα 2000, σ. 208 επ.· *Beulke*, *Strafprozessrecht*, 12^η έκδ., 2012, σ. 298, αριθμ. 439 επ.

32. Βλ. *Καρρά*, *Επιτ. Ερμ. του ΚΠΔ*, 2^η έκδ. 2005, σ. 815, με περαιτέρω παραπομπές. Βλ. επίσης ΑΠ 1108/2010, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ· *Schlüchter*, *Γερμανικό ποινικό δικονομικό δίκαιο*, 2000, σ. 207, με περαιτέρω παραπομπές· *Gössel*, ό.α. σ. 94 επ. Βλ. επίσης *Beulke*, *Strafprozessrecht*, 12^η έκδ., 2012, σ. 296, αριθμ. 436· *Volk*, *Grundkurs StPO*, 7^η έκδ., 2010 σ. 228 επ.· *Roxin / Schönemann*, 27^η έκδ., 2012, σ. 374 επ., αριθμ. 5 επ.· *Alsberg / Nüse*, ό.α. σ. 29 επ.

αποδοχή ή την απόρριψή τους. Το κριτήριο για το αν θα γίνουν δεκτές ή μη οι ανωτέρω αιτήσεις των συνηγόρων είναι η χρησιμότητά τους για την ανακάλυψη της αλήθειας (άρθρο 334 § 2 σε συνδ. με άρθρ. 274 εδ. β' ΚΠΔ)³³.

Τα ίδια ισχύουν και για τη διάταξη του άρθρου 357 § 3 ΚΠΔ, σύμφωνα με την οποία ο κατηγορούμενος και οι άλλοι διάδικοι, καθώς και οι συνήγοροί τους, έχουν το δικαίωμα να κάνουν απευθείας στον μάρτυρα ή τον πραγματογνώμονα ή τον τεχνικό σύμβουλο του τις ερωτήσεις, που είναι χρήσιμες για την εξακρίβωση της αλήθειας³⁴.

Ακόμη το άρθρο 353 § 1 ΚΠΔ ορίζει ότι αν το δικαστήριο κρίνει ότι κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης είναι δυνατό να προσέλθει μάρτυρας που δεν κλητεύθηκε ή του οποίου το όνομα δεν γνωστοποιήθηκε και τη μαρτυρία τη θεωρεί αναγκαία, μπορεί να διατάξει την άμεση εμφάνιση και εξέτασή του. Όπως είναι αυτονόητο όχι μόνο το δικαστήριο έχει το δικαίωμα να εξετάσει αυτεπαγγέλτως κατά το ανωτέρω ένα μάρτυρα, αλλά και οι διάδικοι έχουν το δικαίωμα να υποβάλουν σχετικό αίτημα. Έτσι τέτοιο δικαίωμα είναι εκείνο του κατηγορουμένου, ο οποίος σύμφωνα με την ανωτέρω διάταξη υποβάλει αίτημα αναγνώσεως εγγράφων. Η παραδοχή ή μη τέτοιου αιτήματος του κατηγορουμένου υπόκειται στην κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, το οποίο όμως οφείλει να απαντήσει στο αίτημα αυτό, αιτιολογώντας την απόφασή του, άλλως, αν αρνηθεί ή παραλείψει να αποφανθεί, δημιουργείται έλλειψη ακρόασης (άρθρο 170 § 2 ΚΠΔ)³⁵.

Επίσης σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 357 § 4 ΚΠΔ οι διάδικοι έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν την ανάγνωση περικοπών της κατάθεσης μάρτυρα. Η παραδοχή ή μη του αιτήματος απόκειται στην κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, το οποίο οφείλει να απαντήσει στο αίτημα αυτό αιτιολογώντας την απόφασή του· διαφορετικά δημιουργείται έλ-

33. Έτσι ορθά *Καρράς*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4^η έκδ. 2011, σ. 682, αριθμ. 689. Βλ. επίσης *Μοροζίνη*, ΠοινΧρ ΝΖ' σ. 469, 470. Από τη νομολογία βλ. ΑΠ 1561/1999, ΝοΒ 48 (2000), σ. 339.

34. Βλ. επίσης ΑΠ 1527/2010, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ. Από τη θεωρία βλ. Α. *Τριανταφύλλου*, Ζητήματα Μαρτυρικής Απόδειξης στην Ποινική Δίκη, 2014, σ. 304.

35. ΑΠ 495/2014, ΠοινΧρ ΞΕ' σ. 411. Βλ. επίσης *Μοροζίνη*, ΠοινΧρ ΞΕ' σ. 49.

λειψη ακρόασης. Για να επέλθει όμως η κατά το άρθρο 170 § 2 ΚΠΔ ακυρότητα της διαδικασίας, απαιτείται να υποβληθεί σαφές και ορισμένο αίτημα από τον κατηγορούμενο και τον συνήγορό του και επί πλέον, σε περίπτωση μη αποδοχής τούτου από τον διευθύνοντα τη συζήτηση, άμεση προσφυγή τους σε ολόκληρο το δικαστήριο και απόρριψη παρά το νόμο υπό τούτου της προσφυγής ή παράλειψή του να αποφανθεί³⁶.

Όμως το δικαίωμα του κατηγορουμένου για υποβολή αίτησης διεξαγωγής αποδείξεων καθιερώνεται και στη διάταξη του άρθρου 327 § 2 εδ. α' ΚΠΔ, κατά την οποία ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να ζητήσει από τον αρμόδιο εισαγγελέα να κλητεύσει υποχρεωτικά έναν τουλάχιστον μάρτυρα της εκλογής του αν κατηγορείται για πλημμέλημα και δύο αν κατηγορείται για κακούργημα³⁷.

Εδώ έχει υποστηριχθεί ότι ο ανωτέρω περιορισμός της υποχρεωτικής κλητεύσεως μαρτύρων της εκλογής του κατηγορουμένου προσβάλλει το δικαίωμα ακρόασεως του κατηγορουμένου, αφού έτσι δεν έχει το δικαίωμα να εξετάσει όλους τους μάρτυρες που θεωρεί απαραίτητο για την υπεράσπισή του³⁸.

Επίσης ορθά έκρινε η ΑΠ 1251/2009, σύμφωνα με την οποία παραβιάσθηκε το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει μάρτυρες υπεράσπισης με αποτέλεσμα να προκαλείται απόλυτη ακυρότητα (άρθρο 171 § 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ), γιατί η διάταξη του άρθρου 326 § 3 ΚΠΔ δεν έχει εφαρμογή στην προκειμένη περίπτωση, αφού οι κατηγορούμενοι αναιρεσειόντες δεν κατηγορούνταν για πράξεις για τις οποίες ο νόμος επιτρέπει την απόδειξη της αλήθειας, δηλ. για δυσφήμιση (άρθρα 362 και 366 § 1 ΠΚ) ή δυσφήμιση ανωνύμου εταιρείας (364 § 2 ΠΚ), αλλά για τις πράξεις της συκοφαντικής δυσφημίσεως, της ψευδούς καταμηνύσεως και της ψευδορκίας μάρτυρα³⁹.

36. Βλ. ΑΠ 1825/2003, ΠοινΧρ ΝΔ' σ. 716.

37. Βλ. αναλυτικότερα *Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακρόασεως στην ποινική δίκη, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ», αριθμ. 29, 1989, σ. 195, 196. Βλ. επίσης *Δέδε*, ό.α. σ. 26. Ειδικότερα για την παράλειψη του δικαστηρίου να εξετάσει προτεινόμενους μάρτυρες υπεράσπισης βλ. *Α. Τριανταφύλλου*, ό.α., σ. 314 επ.

38. Έτσι *Καρράς*, ό.α. σ. 195, 196.

39. Βλ. ΑΠ 1251/2009 Πλογ 2009 σ. 639.

Ακόμη σύμφωνα με το άρθρο 6 § 3 περ. δ' της ΕΣΔΑ κάθε κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να εξετάσει ή να ζητήσει όπως εξετασθούν οι μάρτυρες κατηγορίας και να επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση των μαρτύρων υπερασπίσεως με τους ίδιους όρους⁴⁰. Η εξέταση του μάρτυρα δεν περιορίζεται απλώς και μόνο στην υποβολή ερωτήσεων, αλλά περιλαμβάνει και τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να αμφισβητεί τη μαρτυρική κατάθεση. Το ΕΔΔΑ πρεσβεύει ότι το δικαίωμα αντιπαράθεσης ευδοκίμει στο γόνιμο περιβάλλον της κατ' αντιδικίαν διεξαγωγής της ποινικής δίκης, εκεί όπου ο κατηγορούμενος αναπτύσσει τις απόψεις του κατά τη δημόσια εξέταση της υπόθεσης στην οποία ο ίδιος δικαιούται να συμμετάσχει⁴¹. Το ΕΔΔΑ σε σειρά αποφάσεων του δέχεται ότι όλες οι αποδείξεις αναπαράγονται σε δημόσια συνεδρίαση και υπό συνθήκες αντιδικίας παρουσία του κατηγορουμένου, στον οποίο πρέπει να παρέχεται «επαρκής και κατάλληλη ευκαιρία» για να αμφισβητεί τις αποδείξεις και να υποβάλλει ερωτήσεις στο μάρτυρα κατηγορίας. Η αποτελεσματική άσκηση του ανωτέρω δικαιώματος του κατηγορουμένου παρεμποδίζεται όχι μόνον όταν ο μάρτυρας δεν τίθεται στη διάθεση του κατηγορουμένου προς εξέταση, αλλά και όταν είναι μεν παρών, πλην όμως δεν αποκαλύπτει τα στοιχεία της ταυτότητάς του, επικαλούμενος σχετική πρόβλεψη του εσωτερικού δικαίου, π.χ. τη διάταξη του άρθρου 9 §§ 1 και 2 του Ν. 2928/2011 σχετικά με την εγκληματική οργάνωση (ανώνυμοι μάρτυρες). Τα ίδια μπορεί να ισχυρισθεί ο κατηγορούμενος και για τους εξ ακοής μάρτυρες και τους μάρτυρες λ.χ. του άρθρου 222 ΚΠΔ.

Περαιτέρω από το άρθρο 273 § 2 εδ. α' ΚΠΔ προκύπτει ότι ο κατη-

40. Σύμφωνα με τον *Καρρά*, ό.α. σ. 195, από την ανωτέρω διάταξη απορρέει ότι ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να επιτύχει την πρόσκληση και εξέταση τόσο των μαρτύρων υπερασπίσεως, όσων και οι προσκληθέντες ή εξετασθέντες μάρτυρες κατηγορίας. Βλ. επίσης για την πλούσια νομολογία του ΕΔΔΑ *Τζαννετή*, ΠοινΧρ ΝΗ' σ. 394. Από τη νομολογία βλ. ΑΠ 339/2013, ΠοινΧρ ΞΓ' σ. 661, σύμφωνα με την οποία προκαλείται απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας λόγω παραβίασης του δικαιώματος των κατηγορουμένων να εξετάσουν ή να ζητήσουν να εξετασθούν οι μάρτυρες υπεράσπισης υπό τους αυτούς όρους με τους μάρτυρες κατηγορίας. Βλ. επίσης ΑΠ 34/1954, ΠοινΧρ Δ' σ. 140, όπου και αγόρ. Αντεις. ΑΠ Κ. Κόλλια.

41. *Barbera VS Ισπανίας* (§ 78).

γορούμενος έχει το δικαίωμα να προσαγάγει και να ζητήσει την εξέταση οποιουδήποτε αποδεικτικού μέσου⁴², ενώ σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 274 εδ. β' ΚΠΔ, όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, όποιος ενεργεί την εξέταση πρέπει να ερευνά με επιμέλεια κάθε περιστατικό που επικαλέσθηκε υπέρ αυτού ο κατηγορούμενος, αν αυτό είναι χρήσιμο για να εξακριβωθεί η αλήθεια⁴³.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί και η ΑΠ 251/2010 κατά την οποία από τις προαναφερθείσες διατάξεις των άρθρων 273 § 2, 274 εδ. β' ΚΠΔ και 6 § 3 περ. δ' της ΕΣΔΑ συνάγεται ότι η εξέταση μαρτύρων υπερασπίσεως που προτείνονται από τον κατηγορούμενο κατά το στάδιο της προδικασίας εξαρτάται από την κρίση του ανακριτή, ο οποίος προβαίνει σ' αυτή, αν θεωρεί ότι είναι αναγκαία για την ανακάλυψη της αλήθειας. Η άρνηση του ανακριτή να τους εξετάσει αντιμετωπίζεται με προσφυγή στο δικαστικό συμβούλιο, για να αρθεί η διαφωνία, σύμφωνα με το άρθρο 307 περ. α' ΚΠΔ, και δεν συνεπάγεται ακυρότητα της διαδικασίας⁴⁴.

Όστοςο πιο ορθή φαίνεται η άποψη, σύμφωνα με την οποία, όσον αφορά ειδικότερα τους προτεινόμενους μάρτυρες υπερασπίσεως, ο ανακριτής είναι υποχρεωμένος (άρθρο 6 § 3 πεδ. δ' της ΕΣΔΑ) να εξετάζει τους προτεινόμενους μάρτυρες υπερασπίσεως, εφόσον έχει προηγουμένως εξετάσει μάρτυρες κατηγορίας και μέχρι ίσου αριθμού με αυτούς, ανεξάρτητα από το αν φρονεί πως η εξέτασή τους δεν είναι απαραίτητη για την ανακάλυψη της αλήθειας⁴⁵.

Ακόμη σύμφωνα με το άρθρο 183 ΚΠΔ ο κατηγορούμενος έχει το δικαίωμα να ζητήσει να διαταχθεί πραγματογνωμοσύνη, αν προς ακριβή διάγνωση και κρίση για κάποιο γεγονός απαιτούνται ειδικές γνώσεις ορισμένης επιστήμης ή τέχνης.

Επίσης, αν δεν αναγνωσθηκε έγγραφο, που προσκομίσθηκε ειδικό-

42. Βλ. και *Καρρά*, ό.α. σ. 195.

43. Βλ. επίσης ΑΠ 251/2010, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ.

44. Βλ. ΑΠ 251/2010, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ. Βλ. επίσης ΑΠ 136/1998, ΠoinXp ΛΗ' σ. 599 επ.

45. Βλ. *Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4^η έκδ. 2011, σ. 297, αριθμ. 448, υποσ. 76. Πρβλ. *Γκενεράλη*, ΠoinXp ΜΗ' σ. 433 επ.

τερα από τον κατηγορούμενο για να αναγνωσθεί και να ληφθεί υπόψη για την υπεράσπισή του, δημιουργείται απόλυτη ακυρότητα λόγω παραβίασης των άρθρων 273 § 2 εδ. α' και 274 εδ. β' ΚΠΔ⁴⁶, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 364 § 1 ΚΠΔ ο κατηγορούμενος μπορεί να υποβάλει αίτημα αναγνώσεως εγγράφου, που βρίσκεται στη δικογραφία. Το δικαστήριο της ουσίας οφείλει να απαντήσει στο αίτημα αυτό, αιτιολογώντας την απόφασή του, άλλως να αρνηθεί ή παραλείψει να αποφανθεί, δημιουργείται έλλειψη αποφάσεως. Για να επέλθει όμως από την τελευταία, κατά το άρθρο 170 § 2 ΚΠΔ, ακυρότητα της διαδικασίας, απαιτείται να υποβληθεί σαφές και ορισμένο αίτημα από τον κατηγορούμενο ή τον συνήγορό του και επιπλέον, σε περίπτωση μη αποδοχής αυτού από τον διευθύνοντα τη συζήτηση, άμεση προσφυγή τους σε ολόκληρο το δικαστήριο και απόρριψη παρά το νόμο από αυτό της προσφυγής ή παράλειψή του να αποφανθεί⁴⁷.

Πάντως σύμφωνα με το άρθρο 334 § 2 ΚΠΔ, όπως έχει επισημανθεί ανωτέρω, εκείνος που διευθύνει τη συζήτηση, και σε περίπτωση προσφυγής (άρθρο 335 § 2 ΚΠΔ) το δικαστήριο, μπορεί να απορρίπτει όλες τις προτάσεις που δεν βοηθούν καθόλου στην εξακρίβωση της αλήθειας και προκαλούν άσκοπη παράταση των συζητήσεων. Τούτο σημαίνει ότι το κριτήριο για το αν θα γίνει δεκτή η αίτηση διεξαγωγής αποδείξεων είναι η χρησιμότητά της για την ανακάλυψη της αλήθειας⁴⁸. Όμως η απόφαση που απορρίπτει αίτημα για διεξαγωγή αποδείξεων πρέπει να περιέχει, όπως προαναφέρθηκε, ειδική και εμπεριστατωμένη αιτιολογία.

Ακόμη από τη διάταξη του άρθρου 366 § 1 δ' ΚΠΔ συνάγεται ότι ο κατηγορούμενος και οι συνήγοροι επιτρέπεται να υποβάλουν ερωτήσεις σε συγκατηγορούμενους του μόνο με τη μεσολάβηση του διευθύ-

46. Βλ. *Καρρά*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1264/1986, ΠoinXp ΛΖ' σ. 82, *του ίδιου*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4^η έκδ., 2011, σ. 726, αριθμ. 728. Βλ. επίσης ΠoinXp ΝΕ' σ. 54· ΑΠ 279/2004· ΑΠ 732/1994, ΠoinXp ΜΔ' σ. 767· ΑΠ 624/2013, ΠoinXp ΝΔ' σ.133.

47. Βλ. ΑΠ 992/2013, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 898/2013, Τ.Ν.Π. ΝΟΜΟΣ.

48. Έτσι ορθά *Καρράς*, ό.α. σ. 682, αριθμ. 689. Βλ. επίσης *Μοροζίνη*, ΠoinXp ΝΖ' σ. 469, 470.

νοντος τη συζήτηση και εφόσον το ζητήσουν⁴⁹.

Τέλος, όπως προαναφέρθηκε, στην ποινική δίκη επιτρέπεται η χρήση κάθε είδους αποδεικτικών μέσων (άρθρο 179 εδ. α' ΚΠΔ), η δε απαρίθμηση των αποδεικτικών μέσων στο άρθρο 178 ΚΠΔ είναι ενδεικτική⁵⁰. Κατά συνέπεια το δικαστήριο δεν επιτρέπεται να αρνηθεί τη χρησιμοποίηση ορισμένου αποδεικτικού μέσου, εφόσον δεν είναι απαγορευμένο (άρθρα 177 παρ. 2 και 179 εδ. β' και γ' ΚΠΔ) με την αιτιολογία ότι αυτό δεν προβλέπεται· τυχόν άρνησή του συνεπάγεται απόλυτη ακυρότητα κατά το άρθρο 171 παρ. 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ, αν το αποδεικτικό αυτό μέσο έχει προταθεί από τον κατηγορούμενο.

III. Περιορισμοί του δικαιώματος αποδείξεως

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι το δικαίωμα αποδείξεως έχει απόλυτη ισχύ στην ποινική δίκη, όπως αυτό συμβαίνει και με το δικαίωμα ακρόασης⁵¹. Εξαίρεση προβλέπεται στα εδ. β' και γ' του άρθρου 179 ΚΠΔ αναφορικά με το παραδεκτό της μαρτυρικής απόδειξης. Ορίζεται λοιπόν εκεί ότι αποκλείεται η απόδειξη με μάρτυρες, όταν βάση του εγκλήματος είναι κάποια ιδιωτική υποχρέωση. Σ' αυτήν την περίπτωση η απόδειξη της ιδιωτικής υποχρέωσης κρίνεται κατά τις διατάξεις του ΚΠολΔ (άρθρο 393-395). Αλλά και τότε, για την απόδειξη της ίδιας της αξιόποινης πράξης επιτρέπεται κάθε αποδεικτικό μέσο, δηλ. και μάρτυρες. Επομένως οι αντίστοιχες διατάξεις του άρθρου 393 ΚΠολΔ, οι οποίες αποκλείουν την απόδειξη με μάρτυρες, περιορίζουν την απόλυτη ισχύ του δικαιώματος αποδείξεως στην ποινική δίκη⁵². Πάντως η παραβίαση της διάταξης του άρθρου 179 ΚΠΔ δεν επιφέρει ακυρότητα⁵³.

Περαιτέρω εξαίρεση από το δικαίωμα αποδείξεως αποτελεί η διάταξη του άρθρου 366 § 2 ΠΚ, κατά την οποία αν στις περιπτώσεις των

49. Βλ. ΑΠ 651/2013 ΠοινΔικ 2014 σ. 398.

50. Βλ. ΑΠ 189/2005, ΠΛογ 2005, σ. 250.

51. Βλ. *Καρρά*, Η αρχή της δικαστικής ακρόασεως στην ποινική δίκη, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ» αριθμ. 29, 1989 σ. 197.

52. Βλ. *Καρρά*, ό.π., σ. 197, 198.

53. Βλ. ΑΠ 1051/1996, ΠοινΧρ ΜΖ' σ. 562.

άρθρων 362, 363, 364 και 365 το γεγονός που ισχυρίσθηκε ή διέδωσε ο υπαίτιος είναι πράξη αξιόποινη για την οποία ασκήθηκε δικαστική δίωξη, αναστέλλεται η δίκη για τη δυσφήμιση έως το τέλος της ποινικής δίωξης, η δε αμετάκλητη καταδίκη για την αξιόποινη πράξη έχει ως συνέπεια να θεωρηθεί η αλήθεια αυτής ως αποδεδειγμένη χωρίς καμμία άλλη έρευνα, η δε αθώωση, εφόσον στηρίζεται στο ότι δεν ετέλεσε ο κατηγορούμενος την πράξη ή στο ότι δεν αποδείχθηκε η τέλεση από αυτόν, εφόσον είναι αμετάκλητη, έχει ως συνέπεια να θεωρείται ως αποδεδειγμένη η αναλήθεια της διαδοθείσης αξιόποινης πράξης⁵⁴.

Όστόσο τελευταία υποστηρίζεται η άποψη σύμφωνα με την οποία το τεκμήριο του ψεύδους στην περίπτωση της έκδοσης αθωωτικής απόφασης από το δικαστήριο που δίκασε την αξιόποινη πράξη που συνιστά το γεγονός, το οποίο μπορεί να βλάψει την τιμή ή την υπόληψη του παθόντος, αποτελεί νόμιμο μαχητό τεκμήριο⁵⁵, δεδομένου ότι η θέσπιση από τον νομοθέτη ως αποδεικτικού μέσου στην ποινική δίκη αμάχητου τεκμηρίου, όπως εκείνο του άρθρου 366 § 2 ΠΚ προς απόδειξη γεγονότος το οποίο θεμελιώνει εξ αντικειμένου το ποινικό αδίκημα που αποδίδεται στον κατηγορούμενο, έρχεται σε αντίθεση με το άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, αφού α) αποστερεί τον κατηγορούμενο από τη δυνατότητα να ισχυρισθεί και να αποδείξει, και αντιστοίχως τον ποινικό δικαστή από τη δυνατότητα να δεχθεί, το αντίθετο από εκείνο που αποδεικνύεται αμαχήτως από το τεκμήριο· και β) καταργεί το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, τουλάχιστον ως προς τα αντικειμενικά στοιχεία της αποδιδόμενης σ' αυτόν πράξης, ενώ το συμφέρον της μη έκδοσης αντιφατικών αποφάσεων είναι έλασσον σε σύγκριση με το συμφέρον

54. Βλ. ΑΠ 343/2010 ΠοινΔικ 2010 σ. 1220 και ΑΠ 441/2008, ΠοινΧρ ΝΗ' σ. 695, που δέχονται ότι η αμετάκλητη κρίση δεσμεύει το δικαστήριο που δικάζει τη δυσφήμιση όχι υπό την έννοια του δεδικασμένου, αλλά υπό την έννοια ότι από την αμετάκλητη απαλλακτική κρίση παράγεται νόμιμο αμάχητο τεκμήριο περί της αναλήθειας των γεγονότων, τα οποία συνιστούν περιεχόμενο της συκοφαντικής δυσφήμισης.

55. Βλ. *Ανδρουλάκη*, ΠοινΧρ ΝΔ' σ. 769 επ., 773. Βλ. επίσης *Μακρή*, ΠοινΔικ 2010 σ. 336 επ.· *Παπαδαμάκη*, Υπερ. 1997 σ. 94.

διαφυλάξεως της προσωπικότητας του ατόμου⁵⁶.

Ακόμη υπάρχουν και κάποιες άλλες ειδικές διατάξεις που αφορούν σε απαγορεύσεις επί μέρους αποδεικτικών μέσων και περιορίζουν την απόλυτη ισχύ του δικαιώματος αποδείξεως.

Έτσι στην περίπτωση του επαγγελματικού απορρήτου⁵⁷ ως αποδεικτικής απαγόρευσης ο ΚΠΔ στη διάταξη του άρθρου 212 έλυσε την σύγκρουση ανάμεσα στην αξία που έχει για τη δικαιοσύνη και την ασφάλεια του δικαίου η ανακάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας και στην αξία που έχει η εμπιστοσύνη του κοινού σε ορισμένα επαγγέλματα ή κοινωνικά λειτουργήματα, θυσιάζοντας την αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας και προτιμώντας την προστασία του επαγγελματικού απορρήτου⁵⁸.

Τούτο δικαιολογήθηκε, όμως, μόνο ως εξαίρεση στην ποινική δίκη, όπου, όπως προαναφέρθηκε, δεσπόζει η ανακάλυψη της ουσιαστικής αλήθειας. Γι' αυτό το λόγο ο νομοθέτης αναφέρει στο άρθρο 212 ΚΠΔ περιοριστικά τις περιπτώσεις απαγόρευσης εξέτασης ως μαρτύρων ορισμένων κατηγοριών επαγγελματών-λειτουργημάτων.

Με άλλα λόγια ο ανακρίνων ή το δικαστήριο οφείλει να μην εξετάσει τα πρόσωπα αυτά, που ανήκουν στις κατηγορίες επαγγελματών του άρθρου 212 ΠΚ.

Η αποδεικτική απαγόρευση του άρθρου 212 είναι από εκείνες που

56. Βλ. ΕφΠατρ 921/2004, ΠοινΧρ ΝΕ' σ. 64. Βλ. επίσης ΑΠ 469/2008, ΠοινΔικ 2008, σ. 1267. Από τη νομολογία του ΕΔΔΑ απόφαση βλ. Salabiaku κατά Γαλλίας της 7.10.1988.

57. Βλ. σχετικά Α. Κωνσταντινίδη, «Καθήκον μαρτυρίας» και «επαγγελματικό απόρρητο» στην ποινική δίκη, τεύχ. Β', 1991, σ. 13 επ. Ωστόσο σύμφωνα με το βούλευμα του ΣυμβΠλημΑθ 1966/2014, ΠοινΔικ 2014 σ. 925, με τις διατάξεις των άρθρων 30 παρ. 6 Ν. 3296/2004 και 17Α Ν. 2523/1997 θεσπίσθηκε κάμψη κάθε επαγγελματικού (και του δικηγορικού) απορρήτου, το οποίο πλέον δεν αντιτάσσεται από τον φορέα του έναντι των οργάνων του ΣΔΟΕ κατά την άσκηση των νομίμων καθηκόντων τους, αλλά και ενώπιον του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος κατά την άσκηση του έργου του.

58. Έτσι *Lenckner*, NJW 1965, σ. 321 επ.· *Σπινέλλη*, ΠοινΧρ ΛΣΤ' σ. 867. Από την ελληνική θεωρία βλ. *Χρ. Μπάκα*, ΠοινΧρ ΜΣΤ' σ. 769 επ.· *Α. Κωνσταντινίδη*, ΠΛογ 2006, σ. 347 επ.· *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, ΠοινΧρ ΝΣΤ' σ. 289 επ.

ρυθμίζονται από τον ΚΠΔ⁵⁹. Έτσι η κατά παράβαση αυτού του άρθρου αξιοποίηση της μαρτυρικής κατάθεσης των ανωτέρω προσώπων συνεπάγεται την ακυρότητα της διαδικασίας. Μάλιστα η ακυρότητα της δικονομικής πράξης της εξέτασης του απαγορευμένου αποδεικτικού μέσου καθιστά άκυρη κατά το άρθρο 175 ΚΠΔ και την απόφαση. Επομένως αναφορικά με τα επαγγέλματα-λειτουργήματα του άρθρου 212 ΚΠΔ υπάρχει απαγόρευση εξέτασης (Beweiserhebungsverbot) του αποδεικτικού αυτού μέσου και απαγόρευση αξιοποίησης (Beweisverwendungsverbot).

Παρόμοια αποδεικτική απαγόρευση εξέτασης ορισμένων προσώπων ως μαρτύρων καθιερώνει με ποινή ακυρότητας της διαδικασίας το άρθρο 211 ΚΠΔ. Έτσι δεν εξετάζονται στο ακροατήριο ως μάρτυρες όσα πρόσωπα άσκησαν εισαγγελικά ή ανακριτικά καθήκοντα ή έργα γραμματέα της ανάκρισης στην ίδια υπόθεση. Εδώ περιλαμβάνονται στην απαγόρευση και αυτοί που άσκησαν τα ανωτέρω καθήκοντα στην προκαταρκτική εξέταση⁶⁰ ή ενήργησαν διοικητική εξέταση⁶¹. Πρέπει δε να επισημανθεί ότι μετά την ισχύ του Ν. 3180/2003 η ένορκη διοικητική εξέταση εξομοιούται προς την προκαταρκτική εξέταση, και συνεπώς δεν μπορούν να αξιοποιηθούν σε βάρος του κατηγορουμένου μαρτυρικές καταθέσεις τούτου, ληφθείσες κατά την ένορκη διοικητική εξέταση⁶². Αντίθετα εξετάζεται στο ακροατήριο ο υπάλληλος του ΣΔΟΕ και γενικά ο οικονομικός υπάλληλος που άσκησε καθήκοντα γραμματέα στην προανάκριση (άρθρα 30 § 23 Ν. 3926/2004 και 174 Ν. 2960/2011)⁶³. Επίσης δεν εξετάζονται ως μάρτυρες όσοι κηρύχθηκαν ένοχοι

59. Βλ. *Ανδρουλάκη*, ό.α. σ. 468, αριθμ. 772· *Σπινέλλη*, *ΠοινΧρ ΛΣΤ* σ. 867.

60. Βλ. ΟΛΑΠ 1/2004, *ΠοινΧρ ΝΕ* σ. 113.

61. Βλ. ΑΠ 1524/2006, *ΠΛογ* 2006 σ. 1412.

62. Βλ. ΑΠ 2324/2009, *Πραξ/ΛογΠΔ* 2010 σ. 6. Αντίθετη η ΟλομΑΠ 4/2008, *ΠοινΧρ ΝΗ* σ. 691, με αντίθετες ορθές παρατηρήσεις *Ζαχαριάδη*. Προς την ίδια κατεύθυνση και η ΑΠ 550/2014, *ΠοινΧρ ΞΕ* σ. 201, ιδίως ενόψει του ότι στόχος της ποινικής δίκης είναι η αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας και οι διατάξεις που προβλέπουν εξαίρεση χρήσεως ενός αποδεικτικού μέσου, όπως είναι η διάταξη του άρθρου 211 στοιχ. α' ΚΠΔ, πρέπει να ερμηνεύονται στενά.

63. Βλ. ΑΠ 570/2012, *ΠοινΧρ ΞΓ* σ. 102.

για την εκδικαζόμενη πράξη⁶⁴, ενώ εξετάζεται ως μάρτυρας ο κατηγορούμενος που αθώθηκε⁶⁵. Όπως γίνεται φανερό, εδώ καθιερώνεται μια αποδεικτική απαγόρευση, επειδή ο νομοθέτης έκρινε ότι δεν είναι ορθό μάρτυρες, για τους οποίους υπάρχει υποψία προκατάληψης υπέρ ή κατά του κατηγορουμένου, να εξετάζονται στο ακροατήριο⁶⁶. Πάντως στην έννοια των εκτελεσάντων ανακριτικά ή προανακριτικά καθήκοντα δεν περιλαμβάνονται και δεν απαγορεύεται η εξέταση εκείνων που ενήργησαν ή υπέγραψαν την έκθεση συλλήψεως του κατηγορουμένου, εκείνων που παρέλαβαν ή υπέγραψαν την έκθεση της μηνύσεως και εκείνων που υπέβαλαν ή διαβίβασαν απλά τη σχηματισθείσα δικογραφία στον αρμόδιο εισαγγελέα⁶⁷.

Τέλος σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 177 § 2 ΚΠΔ αποδεικτικά μέσα που έχουν αποκτηθεί με αξιόποινες πράξεις ή μέσω αυτών δεν λαμβάνονται υπόψη στην ποινική διαδικασία⁶⁸.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι και η διάταξη του άρθρου 177 ΚΠΔ είναι σύμφωνη με εκείνη του άρθρου 19 § 3 του Συντ., κατά την οποία απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί παράνομα κατά παράβαση του άρθρου αυτού (απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης επικοινωνίας) και των άρθρων 9 (παραβίαση του ασύλου της κατοικίας, της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου) και 9Α (προστασία προσωπικών δεδομένων)⁶⁹.

64. Βλ. ΑΠ 663/2002, ΠοινΧρ ΝΓ' σ. 216.

65. Βλ. ΑΠ 1333/2006, ΠΛογ 2006 σ. 1271.

66. Βλ. Μπουρόπουλο, ΕρμΚΠΔ, τόμ. Α', 2^η έκδ. 1957, σ. 282.

67. Βλ. ΑΠ 1261/2009, ΠΛογ 2009 σ. 643.

68. ΑΠ 1351/1997, ΝοΒ 46 (1998), σ. 568, 569· ΑΠ 9/1994 ΠοινΧρ ΜΔ' σ. 215 επ. Βλ. επίσης ΑΠ 1568/2004, ΠοινΔικ 2005, σ. 98· ΤρΠλημΑθ 11745/2011 (αδημ.).

69. Από τη νομολογία βλ. ΟΛΑΠ 1/2001, ΠΛογ 2001 σ. 2201 επ., που δέχεται ότι η μαγνητοταινία στην οποία αποτυπώθηκε η συνομιλία χωρίς τη συναίνεση του ετέρου των συνομιλητών είναι συνταγματικά απαγορευμένο αποδεικτικό μέσο και δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί εναντίον του σε πολιτική δίκη, ανεξαρτήτως του προσώπου που επιχείρησε τη μαγνητοφώνηση. Πρβλ. ΑΠ 42/2004, ΠΛογ 2004 σ. 66, κατά την οποία δεν επήλθε απόλυτη ακυρότητα από τη μη λήψη υπόψη μαγνητοφωνημένων συζητήσεων του κατηγορουμένου με τον συγκατηγορούμενό του χωρίς τη συναίνεση του, εφόσον δεν προβλήθηκε ισχυρισμός ότι η μαγνητοταινία

Επομένως από τα ανωτέρω προκύπτει ότι καθιερώνεται απόλυτη απαγόρευση αξιοποίησης παράνομων αποδεικτικών μέσων, η οποία δεν αφήνει περιθώρια στο δικαστή για οποιουδήποτε είδους στάθμιση.

Κατά συνέπεια η ανωτέρω διάταξη του άρθρου 177 § 2 ΚΠΔ περιορίζει σημαντικά, και δικαιολογημένα, βέβαια, την απόλυτη ισχύ του δικαιώματος αποδείξεως του κατηγορουμένου.

Ωστόσο η γενική απαγόρευση του άρθρου 177 § 2 ΚΠΔ δεν ισχύει, δηλ. ο κατηγορούμενος μπορεί να ζητήσει την εξέταση ορισμένου αποδεικτικού μέσου, έστω και παράνομου, με την ανωτέρω έννοια στις εξής περιπτώσεις:

α) Όταν το αποδεικτικό μέσο είναι νόμιμο καθ' εαυτό, αλλά προέρχεται από ένα άλλο παράνομο αποδεικτικό μέσο, εφόσον όμως το νόμιμο αποδεικτικό μέσο δεν εξαρτάται από το παράνομο αποδεικτικό μέσο ενόψει του άρθρου 175 εδ. α' ΚΠΔ, που προβλέπει την ακυρότητα και των εξηρημένων μεταγενέστερων πράξεων, π.χ. όταν οι συλλεγμένες δηλητηριώδεις καρποί ευρίσκονται σε τόσο μακρινή και χαλαρή σύνδεση με την επιλήψιμη ανακριτική διαδικασία, ώστε το αρνητικό

ήταν το μόνο αποδεικτικό μέσο της αθωότητας του κατηγορουμένου. Επίσης σύμφωνα με την ΑΠ 277/2014, ΠοινΧρ ΞΕ' σ. 264, η καταγραφή ιδιωτικής συνομιλίας με τεχνικά μέσα σε ψηφιακό δίσκο, ο οποίος αποτελεί αυτοτελές αποδεικτικό μέσο και δη έγγραφο, λαμβάνεται παραδεκώς υπόψη από το δικαστήριο και συνεκτιμάται μαζί με τις άλλες αποδείξεις για τον σχηματισμό της δικανικής του κρίσης, έστω και αν σε αυτό περιέχεται η αθέμιτη μαγνητοσκόπηση με τεχνικά μέσα εκδηλώσεων του κατηγορουμένου, που όμως πραγματοποιήθηκαν κατά την εκτέλεση των ανατεθειμένων σε αυτόν υπηρεσιακών καθηκόντων, αφού η τελευταία υπόκειται σε δημόσιο έλεγχο και κριτική. Επίσης με τη συνταγματική αρχή του απορρήτου της επικοινωνίας προστατεύεται το περιεχόμενο κάθε μορφής επικοινωνίας, δηλ. και εκείνης που γίνεται μέσω τηλεφωνικής σύνδεσης με σύνδεση στο διαδίκτυο και αφορά την προσωπική και ιδιωτική ζωή, η οποία ως απαγορευμένο αποδεικτικό μέσο δεν λαμβάνεται υπόψη για την κήρυξη της ενοχής ή την επιβολή ποινής ή την λήψη μέτρων καταναγκασμού. Δεν αποτελεί, όμως, απαγορευμένο αποδεικτικό μέσο η αποκάλυψη των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας (βλ. ΑΠ 203/2014, ΠοινΧρ ΞΕ' σ. 103). Έτσι οι διατάξεις του π.δ. 47/2005, με τις οποίες επεκτείνεται το απόρρητο των επικοινωνιών στις επικοινωνίες μέσω διαδικτύου και στα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας, είναι ανίσχυρες, δηλ. δεν καλύπτονται από τη διάταξη του άρθρου 19 του Συντ. (βλ. ΑΠ 203/2014, ΠοινΧρ ΞΕ' σ. 103).

στίγμα της τελευταίας να μην αφήνει πλέον ίχνη σε αυτούς⁷⁰.

β) Όταν το αποδεικτικό μέσο έχει ευθέως εγκληματικό περιεχόμενο, όπως π.χ. η επιστολή στην οποία έχουν καταγραφεί οι απειλές του εκβιαστή και

γ) όταν το αποδεικτικό μέσο αποτελεί το μοναδικό μέσο που αποδεικνύει την αθωότητα ενός προσώπου που κατηγορείται αδικώς. Διότι η ενδεχόμενη καταδίκη ενός αθώου κατηγορουμένου θα προσέβαλλε βαρύτερα την έννομη τάξη από την παραβίαση της διάταξης του άρθρου 177 § 2 ΚΠΔ, ενώ η συνταγματικότητα της εξαίρεσης και, επομένως, της κάμψης της απαγόρευσης δικαιολογείται πειστικά με βάση την διάταξη του άρθρου 2 § 1 του Συντ., ενόψει του ότι προφανώς η μη απόδειξη της αθωότητας και η συνεπεία αυτής καταδίκη του κατηγορουμένου συνιστά και προσβολή της αξίας του ανθρώπου⁷¹. Έτσι η ΑΠ 1351/1997 είχε δεχθεί ότι σε περίπτωση επίκλησης και προσαγωγής από τον κατηγορούμενο μαγνητοταινίας που αποτυπώνει συνομιλία του με τον συγκατηγορούμενό του για την ίδια πράξη χωρίς τη συναίνεσή του και περιέχει στοιχεία που λειτουργούν υπέρ της αθώωσής του «θα ληφθεί υπόψη από το δικαστήριο και θα συνεκτιμηθεί με τα λοιπά αποδεικτικά μέσα»⁷². Μάλιστα η ΑΠ 717/1984 είχε δεχθεί εσφαλμένα

70. Βλ. *Καρρά*, Η αναιρέση στην ποινική δίκη, β' έκδ. 2013, σ. 213. Βλ. επίσης *Δημητράτο*, Περί των αποδεικτικών απαγορεύσεων στην ποινική δίκη, σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ» αριθμ. 35 σ. 60.

71. Βλ. αναλυτικά *Ηλιοπούλου-Στράγγα*, Χρήση παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και δικαίωμα υπεράσπισης του κατηγορουμένου, 2003, σ. 63 επ. Βλ. επίσης *Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, 4^η έκδ., 2012 σ. 211, αριθμ. 321· *Καρρά*, Ποινικό Δικονομικό Δίκαιο, 4^η έκδ., 2011, σ. 697, αριθ. 706· *Α. Κωνσταντινίδη*, Η απόδειξη στην ποινική δίκη, 2012, σ. 298· *του ίδιου*, «Καθήκον μαρτυρίας» και «επαγγελματικό απόρρητο» στην ποινική δίκη, τεύχ. Β', 1991, σ. 21. Βλ. επίσης ΑΠ 653/2013, ΠοινΧρ ΞΔ' σ. 34· ΑΠ 1323/2011, ΠοινΧρ ΞΒ' σ. 501· ΑναθΔικ 1/2013, ΠοινΧρ ΞΔ' σ. 73. Αντίθετη άποψη διατυπώνει ο *Σπινέλλης*, ΠοινΧρ ΛΣΤ' σ. 880, κατά τον οποίο ο δικαστής θα σταθμίσει από τη μία μεριά το είδος και τη βαρύτητα του εγκλήματος και από την άλλη το είδος του ατομικού δικαιώματος και το μέγεθος της προσβολής, που θα συνιστούσε η χρησιμοποίηση του αποδεικτικού μέσου.

72. ΑΠ 1351/1997, ΝοΒ 46 (1998) σ. 570.

ότι «η χρήση υπό του κατηγορουμένου της ούτω υπ' άλλου κτηθείσης μαγνητοταινίας αποκλειστικώς και μόνο προς έλεγχον της αξιοπιστίας μάρτυρος, ούτινος η φωνή αποτυπούται εν αυτή ... δεν προσκρούει εις τας διατάξεις των άρθρων 2 § 1, 5 § 1 και 19 του Συντ. και 57 ΑΚ, οι οποίες αναφέρονται εις τον σεβασμόν και προστασίαν του ανθρώπου, την ελευθέραν ανάπτυξιν της προσωπικότητος αυτού, την προστασίαν ταύτης κατά πάσης παράνομης προσβολής και το απόρρητον της καθ' οιονδήποτε τρόπον ελευθέρας ανταποκρίσεως ή επικοινωνίας αυτού»⁷³.

Επομένως το δικαίωμα αποδείξεως έχει απόλυτη ισχύ στην ποινική δίκη, όπως ακριβώς αξιώνει και η απόλυτη ισχύς του δικαιώματος ακροάσεως⁷⁴. Ωστόσο ο μὲν δικαστής δεν μπορεί να αναζητεί αποδεικτικά στοιχεία με οποιονδήποτε τρόπο, διότι, ως γνωστόν, «δεν αποτελεί αρχή του ποινικού δικονομικού δικαίου η αναζήτηση της αλήθειας με οποιοδήποτε τίμημα»⁷⁵, ο δε κατηγορούμενος, που κατηγορείται αδικώς μπορεί να ζητήσει την αξιοποίηση και ενός παράνομου αποδεικτικού μέσου, εφόσον αυτό αποδεικνύει την αθωότητά του.

IV. Συμπεράσματα

Το δικαίωμα αποδείξεως θεμελιώνεται τόσο στην αξίωση παροχής έννομης προστασίας όσο και στο δικαίωμα ακροάσεως, ενώ συγχρόνως δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι η ανεύρεση της αλήθειας συνδέεται με αυτό⁷⁶. Γι' αυτό άλλωστε κατά τη διάταξη του άρθρου 334 § 2 ΚΠΔ, όπως επισημάνθηκε ανωτέρω, εκείνος που διευθύνει τη συζήτηση μπορεί να απορρίπτει όλες τις προτάσεις που δεν βοηθούν καθόλου στην εξακρίβωση της αλήθειας και προκαλούν άσκοπη παράταση της συζητήσεως. Από το δικαίωμα αποδείξεως πηγάζουν οι αρχές της μη περιοριστικής απαρίθμησης των αποδεικτικών μέσων και του μη

73. ΑΠ 717/1984, ΠοινΧρ ΛΔ' σ. 1030 επ., όπου και αντίθετη, αλλά ορθή γνώμη Σαμάτη.

74. Βλ. Καρρά, Η αρχή της δικαστικής ακροάσεως στην ποινική δίκη, Σειρά «ΠΟΙΝΙΚΑ», αριθμ. 29, 1989, σ. 197.

75. Βλ. ΒGHSt 14 σ. 358, 365.

76. Βλ. Ορφανίδη, ό.α., σ. 310.

αποκλεισμού των προβληματικών αποδεικτικών μέσων. Είναι δε γεγονός ότι με το δικαίωμα αποδείξεως, ανεξάρτητα από την αρχή της αυτεπάγγελτης συγκέντρωσης του αποδεικτικού υλικού, που απορρέει από την αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας, ο διάδικος, και ιδιαίτερα ο κατηγορούμενος, μπορεί να διαμορφώσει αποφασιστικά το αποτέλεσμα της αποδεικτικής διαδικασίας και να κλονίσει μια δεδομένη πεποίθηση του δικαστή. Ωστόσο φαίνεται ότι ο αποκλεισμός ή ο περιορισμός του δικαιώματος αποδείξεως πολλές φορές επιβάλλεται, όταν το δικαίωμα αυτό συγκρούεται με άλλο ουσιαστικό δικαίωμα άλλου προσώπου ή με άλλα έννομα αγαθά που κατοχυρώνονται συνταγματικά⁷⁷. Έτσι οι διατάξεις των άρθρων 177 § 2 ΚΠΔ και 19 § 3 του Συντ. περιορίζουν σημαντικά την απόλυτη ισχύ του δικαιώματος αποδείξεως του κατηγορουμένου. Τέλος ποτέ δεν επιτρέπεται να απαγορεύεται η αξιοποίηση παράνομα αποκτηθέντος αποδεικτικού μέσου, που αποδεικνύει την αθωότητα ενός προσώπου το οποίο κατηγορείται αδίκως⁷⁸.

77. Βλ. *Walter*, ό.α. σ. 309, 10. Πρβλ. *Eser*, ZRP 1971, σ. 102.

78. Βλ. ΑΠ 1323/2011, ΠοινΧρ ΞΒ' σ. 500.

Η διαδικασία του αυτοφώρου ως ποινή στα χρόνια της οικονομικής κρίσης

(στα αδικήματα φοροδιαφυγής και μη καταβολής ληξιπρόθεσμων χρεών προς το Δημόσιο)

Μια Αποτίμηση

ΙΩΑΝΝΗΣ Κ. ΜΟΡΟΖΙΝΗΣ*

I. Εισαγωγή

Όπως αντιλαμβάνεται κανείς από τον τίτλο της εισηγήσεώς μου, αυτή στηρίζεται σε μία τολμηρή υπόθεση: Ότι στα χρόνια της οικονομικής κρίσης εισήχθη λάθρα ένα νέο είδος ποινής που ήταν η ίδια η εφαρμογή της διαδικασίας του αυτοφώρου. Πολύ πρόσφατα, με το άρθρο 20 του Ν. 4321/2015 αντικαταστάθηκε εκ νέου το πολύπαθο άρθρο 25 § 1 Ν. 1882/1990 που προβλέπει το αδίκημα της μη καταβολής βεβαιωμένων χρεών στο Δημόσιο και σύμφωνα με τους τίτλους των εφημερίδων και ιστοσελίδων με αυτό «καταργείται το διαρκές αυτόφωρο». Προβλήθηκε δε αυτό ως μία εκ των πλέον σημαντικών κατακτήσεων του νόμου αυτού. Αμέσως ίσως σκεφτεί κάποιος ότι η εισήγησή μου χάνει σε αξία, αφού πρόκειται να αναφερθώ σε κάτι που ήδη καταργήθηκε, πλην όμως αυτό δεν ισχύει: επέλεξα το θέμα αυτό ακριβώς ενόψει της κατάργησης αυτής, όταν δημοσιεύτηκε προς διαβούλευση το νομοσχέδιο, το οποίο έγινε νόμος του ελληνικού κράτους, όταν γράφονταν οι γραμμές αυτές. Η επιλογή του θέματος και της υπόθεσης που τίθεται ως αφετηρία των αναπτύξεων έγινε όχι μόνο, διότι πρόκειται για μερική, μόνο, κατάργηση, αφού το νέο είδος ποινής στο οποίο αναφέρεται ο τίτλος της εισήγησης (και η υπόθεσή του) εξακολουθεί να ισχύει για τα αδική-

* Δ.Ν., LL.M., Δικηγόρος.

ματα φοροδιαφυγής του Ν. 2523/1997, αλλά κυρίως γιατί τώρα είναι η κατάλληλη στιγμή να επιχειρηθεί η αποτίμησή του, αφού εισήχθη τρόπος τινά ως λαϊκή απαίτηση και καταργήθηκε (έστω μερικώς) ομοίως ως λαϊκή απαίτηση και δη δημοκρατικώς εκπεφρασμένη¹. Η αποτίμηση είναι λοιπόν απαραίτητη τώρα, που ο «θεσμός» αυτός πέρασε, έστω και μερικώς στη νομοθετική ιστορία, διότι, όπως ισχύει γενικώς, όποιος δεν γνωρίζει την ιστορία του και δεν διδάσκεται από αυτή, είναι καταδικασμένος να την ξαναζήσει. Το πιο ενδιαφέρον σκέλος της προσπάθειάς μας για μια αποτίμηση του φαινομένου από εγκληματοπολιτική και δογματική σκοπιά παραμένει ωστόσο η παρατήρηση και ανάλυση της αντίδρασης του ποινικού συστήματος στην εισαγωγή σε αυτό ενός εντελώς ξένου σώματος και της προσπάθειάς του να ανακτήσει την ισορροπία του εκ των ενόντων μετά την βίαιη διατάραξη της αρμονίας του. Πράγματι, μετά από τέσσερα χρόνια εφαρμογής μπορεί πλέον να ειπωθεί ότι το ποινικό σύστημα κατόρθωσε με ίδιες δυνάμεις να οδηγήσει τη νέα αυτή ποινική κύρωση στην απαξίωση, με αποτέλεσμα να εξαναγκαστεί και ο νομοθέτης στην διά νομοθετικής καταργήσεως αποβολή της από αυτό (έστω προς το παρόν την μερική).

II. Η εισαγωγή του «διαρκούς αυτοφώρου» ως αυτόνομης έννοιας

Ότι επρόκειτο περί εισαγωγής ξένου σώματος στο ποινικό οικοδόμημα κατέστη εμφανές ήδη από την αρχή. Στη πρώτη επί του θέματος καθοδηγητική ΕγκΕισΑΠ 1/2011² διαβάζουμε: *«Με το άρ. 3 παρ. 2 εδ. ιγ' του Ν. 3943/2011 προστέθηκε εδ. α' στην παρ. 10 του άρ. 21 του 2523/1997, σύμφωνα με το οποίο «στα αδικήματα του παρόντος νόμου, χρόνος τέλεσης είναι το χρονικό διάστημα από την ημέρα κατά την οποία για πρώτη φορά όφειλε να ενεργήσει ο υπαίτιος, μέχρι την συμπλήρωση χρόνου αντίστοιχου με το 1/3 της κατά περίπτωση προβλε-*

1. ... διά της δημοκρατικής εκλογής μίας κυβερνήσεως, η οποία υποσχέθηκε προεκλογικά και προγραμματικά την κατάργηση αυτή (ασχέτως αν μέχρι στιγμής μόνο μερικώς την υλοποίησε και κατά τούτο υπολείπεται επί του παρόντος των προγραμματικών της θέσεων).

2. ΠοινΔικ 2011, 1106 και ΠοινΧρ 2011, 634 (εκ παραδρομής αναφέρεται ως 6/2011).

πόμενης προθεσμίας παραγραφής». Παρόμοιου περιεχομένου διάταξη περιλαμβάνεται στο άρ. 3 παρ. 1 εδ. α' του αυτού ως άνω νόμου 3943/2011, με το οποίο προστέθηκε τελευταίο εδάφιο στο άρ. 25 παρ. 1 του Ν. 1882/1990, που αναφέρεται στην μη καταβολή των βεβαιωμένων στο δημόσιο χρεών³. Και καταλήγει ο κ. Αντεισαγγελέας του ΑΠ: «Με τις νέες αυτές διατάξεις ο νομοθέτης προσδιόρισε τον χρόνο τέλεσης των εγκλημάτων του Ν. 2523/1997 και του άρ. 25 του Ν. 1882/1990 ως χρονικό πλαίσιο, απομακρυνθείς τόσο από την θεωρία της συμπεριφοράς όσο και από εκείνη του αποτελέσματος⁴. Μέχρι τότε μπορούσε, όμως, να έχει ευλόγως κανείς την εντύπωση ότι εδώ *tertium non datur*. Τρίτη επιλογή από ποινικοδογματικής άποψης δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει. Για να υπάρξει θα πρέπει να πρώτα να συλληφθεί και να εισαχθεί μία νέα θεωρία περί αδίκου, διότι οι διατάξεις των άρθρων 16 και 17 του ΠΚ, και αυτό συχνά λησμονείται, άπτονται της πεμπουσίας της περί αδίκου θεωρίας, που γνωρίζει, μέχρι στιγμής, άδικο συμπεριφοράς και άδικο αποτελέσματος⁵. «άδικο πλαισίου ή διαστήμα-

3. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1107 κ.επ.).

4. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1108). Η συγκεκριμένη αναφορά περί προσδιορισμού του χρόνου τέλεσης ως χρονικού πλαισίου (διαστήματος) ανάγεται στον Δημήτρηνα, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, 2011, σ. 289, στο σύγγραμμα του οποίου η Εγκύκλιος παραπέμπει.

5. Παπαχαραλάμπους, εις: Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, τ. Ι, 2005, άρθρο 17 αρ. 1· Μπουρμάς, ΠοινΔικ 2011, 1127· Paeffgen, in: Kindhäuser / Neumann / Paeffgen, Strafgesetzbuch⁴, 2013, Vor §§ 32 ff., Rn. 76. Κατά τον Χωραφά, Ποινικόν Δίκαιον⁹, 1978, σ. 422 «το ζήτημα του χρόνου τελέσεως είναι θέμα τελούν εν οργανικώ συνδέσμω με το σύνολον των προϋποθέσεων του αξιοποιού και την προσωπικότητα του δράστου». Για τον τόπο τέλεσης Μυλωνόπουλος, εις: Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, τ. Ι, 2005, άρθρο 16 αρ. 1 επ. Στα διαρκή εγκλήματα και στα εγκλήματα παραλείψεως διαρκεί η άδικη συμπεριφορά, οπότε πάλι για άδικο συμπεριφοράς πρόκειται (πρβλ. ιδίως Μαγκάκη, Ποινικό Δίκαιο, Διάγραμμα Γενικού Μέρους³, 1984, σ. 172, 174 επ.· Παπαχαραλάμπους, ό.π., αρ. 3 επ.). Το ίδιο ισχύει και για τις δογματικές κατασκευές για τις ανάγκες της διδασκαλίας περί συρροών της «χαλαρής στη δομή της πράξης» και της «φυσικής ενότητας της πράξης», ήτοι των προσπαθειών για μια διευρυμένη θεωρία της συμπεριφοράς (ενδεικτικά βλ. Μπουρμά, ΠοινΔικ 2011, 1127 επ.). Μετά ταύτα θεωρώ άστοχη ακόμη και την προσπάθεια να επινοηθεί/ονοματιστεί μία νέα δογματική κα-

τος» δεν γνωρίζει! Ειδικά το άρθρο 17 ΠΚ υιοθετεί ως κρίσιμο εκείνο το εποικοδομητικό στοιχείο της φιναλιστικής θεωρίας που επιβιώνει μέχρι και σήμερα, την θεωρία περί προσωπικού αδίκου⁶.

τηγορία για το έκτρωμα αυτό με την ονομασία «ημι-διαρκές» ή «πλασματικά διαρκές» έγκλημα (αφενός από τον Δημήτρη, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, σ. 297· αφετέρου από την Καϊάφα-Γκμπάντι, Οι επιλογές του Ν. 3943/2011 για την οριοθέτηση του αξιοποίνου των φορολογικών αδικημάτων: μια ατυχής προσπάθεια αυξημένης προστασίας των περιουσιακών απαιτήσεων του Δημοσίου, ΠοινΔικ 2011, 1311 επ.· επίσης ΜονΠλημΘεσ 34279/2012 ΠοινΔικ2012, 1081 με εισ. προτ. Αδάμπα και συμφ. παρατ. Δημήτρη), που διαρκεί «πλασματικά όσο καιρό θέλει ο νόμος και μετά δεν διαρκεί περισσότερο», ακόμη και αν καταλήγει κανείς, ορθώς, εντέλει στο συμπέρασμα ότι το μόρφωμα αυτό είναι αντισυνταγματικό ως αντίθετο στα άρθρα 7 §1 και 2 §1 Συντάγματος (Δημήτρη, ό.π., σ. 299· Παπακυριάκου, εισ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 321 επ.· Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1312 κ.επ.). Βεβαίως όλες οι ανωτέρω απόψεις αντιμετωπίζουν το ζήτημα του «διαρκούς αυτοφώρου» ως ζήτημα των προϋποθέσεων του ποινικού κολασμού και όχι ως νέα κύρωση, όπως η παρούσα, η οποία εστιάζει στην πραγματική φύση του και βάσει αυτής το τοποθετεί στο κυρωτικό σκέλος του ποινικού κανόνα.

6. Παπαχαράλαμπος, εισ. Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, τ. Ι, άρθρο 17 αρ. 1· Μπουρμάς, ΠοινΔικ 2011, 1126 κ.επ. Για την θεωρία περί προσωπικού αδίκου βλ. *Welzel*, *Das Deutsche Strafrecht*¹¹, 1969, S. 62 (Unrecht ist täterbezogenes "personales" Handlungsunrecht). Πρβλ. και Schönke / Schröder / Eser, *StGB*²⁹, 2014, § 8 Rn. 2, για το ότι η επιλογή της θεωρίας της συμπεριφοράς συνάπτεται ευθέως με την φύση των πρωτεύοντων κανόνων ως επιτακτικών και απαγορευτικών, ήτοι καθοδηγητικών της συμπεριφοράς (Bestimmungsnormen) και επομένως η παράβαση του πρωτεύοντος κανόνα και δυνατότητα να καθοδηγηθεί από αυτόν ο δράστης μπορεί να κριθεί μόνο κατά τον χρόνο της συμπεριφοράς (τούτο δεν λαμβάνει υπόψη του κατά την κριτική του ο Μπουρμάς, ΠοινΔικ 2011, 1127). Συνεπώς το άρθρο 17 ΠΚ δεν παρέχει κατά κάποιον τρόπο «εξουσιοδότηση ... να οριστεί σε ειδικούς ποινικούς νόμους ως χρόνος τέλεσης της πράξης ο - κατά τα λοιπά αδιάφορος - χρόνος του αποτελέσματος, όταν οι περιστάσεις της τυποποιημένης εγκληματικής συμπεριφοράς το επιβάλλουν» (έτσι ο Δημήτρη, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, σ. 299 υποσημ. 16). Η μόνη αλήθεια που ίσως περιλαμβάνει η συγκεκριμένη προσθήκη του «εκτός αν ορίζεται άλλως» - που έγινε για καιροσκοπικούς λόγους όπως αυτοί που περιγράφει ο ίδιος σε άλλο σημείο (βλ. κατωτ. υποσημ. 52) - είναι ότι μπορεί για κάποια ζητήματα να κριθεί ως απαραίτητη και η επέλευση του αδίκου αποτελέσματος, προκειμένου να επέλθουν συγκεκριμένες έν-

Ήδη η Αιτιολογική Έκθεση του Ν. 3943/2011 που εισήγαγε τη νέα αυτή εννοιολογική κατασκευή υποδήλωνε την απεξάρτησή της από τις δογματικές κατηγορίες του παρελθόντος καθώς αυτή δεν εντασσόταν στα μέσα δικονομικής προώθησης της διαδικασίας που καταλήγει στην επιβολή της παραδοσιακής ποινής, αλλά καταλάμβανε θέση αυτοτελούς και αυθύπαρκτου σκοπού της δραστηριότητας των οργάνων της ποινικής καταστολής. Ανέφερε χαρακτηριστικά επί λέξει: «*Θεσπίζονται ως διαρκή και επομένως, ως συνεχή αυτόφωρα, τα αδικήματα: α) της μη καταβολής βεβαιωμένων και ληξιπρόθεσμων χρεών προς το Δημόσιο, ... β) της φοροδιαφυγής με την παράλειψη υποβολής ή την υποβολή ανακριβούς δήλωσης στη φορολογία εισοδήματος και γ) της φοροδιαφυγής για μη απόδοση ή ανακριβή απόδοση Φ.Π.Α και λοιπών παρακρατούμενων φόρων, τελών ή εισφορών, ...*». Περαιτέρω, η Αιτιολογική Έκθεση του πρόσφατου Ν. 4321/2015 που κατήργησε μερικώς τον «θεσμό», ήτοι μόνο για την ανωτέρω υπό στ. α) κατηγορία εγκλημάτων, αναφέρει σχετικώς: «*Ο προσδιορισμός του χρόνου τέλεσης του ανωτέρω εγκλήματος αφήνεται στη γενική διάταξη του άρθρου 17 του Ποινικού Κώδικα. Επομένως δεν αφήνονται περιθώρια για «διαρκές αυτόφωρο»*».

Ο όρος «διαρκές αυτόφωρο», που χρησιμοποιείται από τον νομοθέτη, προκαλεί κατ' αρχήν απορία στον θεωρητικό του ποινικού δικαίου, καθώς πρόκειται για κάτι, που δεν του είναι γνωστό ως κατηγορία της ποινικής δογματικής. Γνωρίζει το διαρκές έγκλημα που ως απόρροια της δογματικής του φύσης μπορεί να καταληφθεί επ' αυτοφώρω καθ' όλη τη διάρκεια της τέλεσής του, αλλά όχι κάτι που το λένε «διαρκές

νομες συνέπειες, όπως λ.χ. συμβαίνει στη Γερμανία όσον αφορά την έναρξη της προθεσμίας παραγραφής. Έτσι λ.χ. το γεγονός ότι η ικανότητα προς καταλογισμό κρίνεται (ορθώς) κατά τον χρόνο της συμπεριφοράς, αφού με αυτή συνδέεται άρρηκτα η ψυχοπνευματική κατάσταση του δράστη, δεν αποκλείει π.χ. την έναρξη της παραγραφής από το αποτέλεσμα με βάση το λογικό επιχείρημα ότι πριν επέλθει αυτό δεν έχει συντελεστεί το πλήρες άδικο που τυποποιεί η ειδική υπόσταση και συνεπώς δεν μπορεί να αρχίσει να τρέχει η προθεσμία για την εξάλειψή του (Münchener Kommentar-Ambos, StGB², 2011, § 8 Rn. 2· πρβλ. επίσης Jescheck/ Weigend, Lehrbuch des Deutschen Strafrechts⁵, 1996, S. 913· Schönke / Schröder / Eser, StGB²⁹, 2014, § 8 Rn. 2· Χωραφά, Ποινικόν Δίκαιον⁹, σ. 422 και υποσημ. 2).

αυτόφωρο». Η χρήση ενός όρου εννοιολογικά αυτόνομου για τον προσδιορισμό της εισαγόμενης και καταργούμενης, αντίστοιχα, ρύθμισης υποδηλώνει ακριβώς ότι αυτό, το οποίο θεσπίστηκε με το Ν. 3943/2011 και καταργήθηκε (μερικώς) με το Ν. 4321/2015 ήταν και (κατά το μέρος που ισχύει ακόμη) εξακολουθεί να είναι κάτι αυτόνομο και αυτόρκες.

Ότι οι διατάξεις των άρθρων 3 §§1,2 Ν. 3943/2011 δεν απέβλεπαν όμως στην ριζική ανανέωση του ποινικού δόγματος, άλλα σε κάτι άλλο, το συνομολογεί η αναφερθείσα ΕγκΕισΑΠ 1/2011 αμέσως πιο κάτω από το αναφερθέν χωρίο, όπου αναφέρεται στην «**κατ' επιταγή της διάταξης αυτής εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας**»⁷. Με άλλα λόγια, η εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας δεν αποτελεί μέσο για να επιτευχθεί κάτι άλλο ή έστω παρεπόμενη συνέπεια της μεταβολής των προϋποθέσεων του ποινικού κολασμού, αλλά αυτοτελή και αυθύπαρκτο σκοπό της διάταξης⁸. Συνεπώς το ποινικό δεν είχε σχέση με τις προϋποθέσεις του ποινικού κολασμού, το πραγματικό του κανόνα, τον εν ευρεία έννοια Tatbestand. Είχε σχέση με την έννομη συνέπεια και συνίστατο στην εισαγωγή μιας νέας κύρωσης. Απομένει δε να διερευνηθεί ο γνήσια ποινικός της χαρακτήρας.

III. Επαλήθευση της υπόθεσης

Η επαλήθευση της υπόθεσης του τίτλου της εισηγήσεως διέρχεται όμως αναγκαστικά από δύο βασάνους: α) από την δυνατότητα υπαγωγής στον παραδοσιακό, γενικώς παραδεδεγμένο ορισμό της ποινής αυτού που εγώ ισχυρίζομαι ότι εισήχθη ενσυνείδητα μεν, αλλά με λαν-

7. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1108). Παρόμοια και Δημήτρηνας, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, σ. 292· Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, 2014, σ. 321· Μπουρμάς, Σκέψεις σχετικά με τον χαρακτήρα του εγκλήματος των άρθρων 17 και 18 Ν 2523/1997 ως διαρκούς ή μη και την αποτελεσματική ποινική αντιμετώπισή του, ΠοινΔικ 2011, 1126· Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1312· επίσης ΜονΠλημΘεσ 34279/2012 ΠοινΔικ2012, 1081 με εισ. προτ. Αδάμπα και συμφ. παρατ. Δημήτρηνας· ΤριμΠλημΚατ 1410/2013 ΤΝΠ Νομος· ΤριμΠλημΚατ 196/2014 ΤΝΠ Νομος .

8. ΜονΠλημΘεσ 34279/2012 ΠοινΔικ2012, 1081 με εισ. προτ. Αδάμπα και συμφ. παρατ. Δημήτρηνας· ΤριμΠλημΚατ 196/2014 ΤΝΠ Νομος.

θάνοντα βεβαίως τρόπο, από τον νομοθέτη ως νέο είδος ποινής, και β) από την απόδειξη ότι με το νέο αυτό είδος κύρωσης επιδιώχθηκαν ευθέως και αμέσως οι σκοποί που κάθε γνήσια κρατική ποινή επιδιώκει⁹. Προκειμένου να αποδείξω την υπόθεσή μου αυτή θα μεταχειριστώ, εκτός από την κοινή αντίληψη, και ιδίως την κοινή γλωσσική αντίληψη - αυτό δηλαδή που όλοι, νομικοί και ιδίως λαϊκοί, αντιλαμβανόμαστε, όταν ομιλούμε για τη «διαδικασία του αυτοφώρου» στην καθημερινότητά μας - προεχόντως τις δύο γνωστές Εγκυκλίους του αρμόδιου για το οικονομικό έγκλημα Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου *Ν. Παντελή*, την 1/2011 (που αναφέρθηκε ήδη) και την 2/2014¹⁰, από τις οποίες προκύπτει κατά τη γνώμη μου ανάγλυφα τόσο η στόχευση όσο και η πραγματικότητα της εφαρμογής της διαδικασίας του αυτοφώρου ως γνήσιας ποινής.

1. Υπαγωγή στον ορισμό της Ποινής

Ποινή είναι, κατά τον πιο μοντέρνο ορισμό του *Ανδρουλάκη*, «μια προβλεπόμενη από το νόμο σκληρή, δηλαδή στιγματιστική και οδυνηρή μεταχείριση, η οποία επιβάλλεται σε κάποιον από την πολιτεία, προκειμένου να γίνει αισθητή ως τέτοια, ως αποκλειστική έκφραση ιδιαίτερης, υπερβατικά στηριγμένης αποδοκίμασias για μία αντικανονική συμπεριφορά του»¹¹. Κατά τον κλασικό ορισμό του *Χωραφά*, στον οποίο αναφέρεται και ο τιμώμενος *Ν. Κουράκης* στην «Θεωρία της Ποινής», η ποινή είναι «κακόν υπό νόμου τινός απειλούμενον και υπό του ποινικού δικαστού καταγιγνωσκόμενον κατά του δράστου ωρισμένης αδικοπραγίας ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκίμασias αυτού υπό της εννόμου τάξεως»¹². Η ποινή είναι επομένως αφενός κακό, επώδυνο και ατιμωτι-

9. Για την ανάγκη διάκρισης μεταξύ αφενός ορισμού και αφετέρου δικαιολογητικού λόγου και σκοπών της ποινής ιδίως *Κουράκης*, *Θεωρία της Ποινής*, 2008, σ. 53 κ.επ.

10. ΠοινΔικ 2014, 721 και ΠοινΧρ 2014, 634.

11. *Ανδρουλάκης*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι², 2006, σ. 16.

12. *Χωραφάς*, Ποινικόν Δίκαιον Ι⁹, 1978, σ. 83 επ.· *Κουράκης*, *Θεωρία της Ποινής*, σ. 31· παρόμοια και ο *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι, 2007, σ. 28.

κό, που επιβάλλεται αφετέρου ως απάντηση στο κακό που συνιστά το έγκλημα, ενώ στην σύγχρονη εποχή επικράτησε, επιπλέον, να περιβάλλεται η απάντηση αυτή με εγγυήσεις νομιμότητας¹³.

Το βασικό χαρακτηριστικό της ποινής είναι λοιπόν, εν πρώτοις, ότι αυτή αποτελεί ένα (επώδυνο) **κακό**, μία ταλαιπωρία, την οποία πρέπει το υποκείμενο να αισθανθεί¹⁴. Μπορεί άραγε να αμφισβητηθεί σοβαρά η θέση ότι κατά την κοινή γλωσσική αντίληψη σήμερα στη χώρα μας το «αυτόφωρο» είναι συνώνυμο της ταλαιπωρίας; Μπορεί αλήθεια να ισχυριστεί κανείς σοβαρά ότι δεν έχει πει ή δεν έχει ακούσει την φράση: «Άσ' τον να κοιμηθεί ένα βράδυ μέσα για να βάλει μυαλό!»; Την (κατά κοινή ομολογία) ταλαιπωρία αυτή θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε επιγραμματικά, με βάση όσα αναφέρονται στην υπ' αριθμ. 2/2014 ΕγκΕισΑΠ για την υπόθεση του υπέργηρου οφειλέτη που αποτέλεσε την αφορμή για την έκδοσή της, ως σύλληψη, δέσμευση, σήμανση, προσαγωγή¹⁵.

Η αντίληψη της επ' αυτοφώρω σύλληψης ως ποινής δεν είναι μάλιστα νέα, καθώς ήδη τον 19ο αιώνα υποστηρίζονταν απόψεις κατά τις οποίες η σύλληψη συνιστά ένα είδος ποινής, η οποία επιβάλλεται προ της δίκης λόγω της ιδιαίτερης βαρύτητας της επ' αυτοφώρω καταλαμβάνομενης πράξεως¹⁶. Η επ' αυτοφώρω σύλληψη ενέχει ήδη μέσα της το στοιχείο της αυτοδικίας και της εκδίκησης/ανταπόδοσης, αφού κατάγεται από την εποχή της αυτοδικίας και της ιδιωτικής δίωξης του εγκλήματος, οπότε ο επ' αυτοφώρω καταλαμβάνων τον εγκληματούντα είχε δικαίωμα και να τον θανατώσει αμέσως¹⁷. Στην αρχαία Αθήνα η επ' αυτοφώρω κατάληψη συνεπαγόταν την εφαρμογή της διαδικασίας της

13. Η τελευταία φαίνεται πράγματι να είναι και η μόνη ουσιαστική διαφορά των σύγχρονων ορισμών σε σύγκριση με τον κλασικό αρχέτυπο ορισμό του *Hugo Grotius* ο οποίος περιλαμβάνει ήδη τα δύο βασικά χαρακτηριστικά της ποινής, ήτοι α) (επώδυνο και αιμωτικό) κακό και β) απάντηση στο κακό που παρήχθη διά του εγκλήματος (*Κουράκης*, *Θεωρία της Ποινής*, σ. 31).

14. *Μυλωνόπουλος*, *Ποινικό Δίκαιο*, Γενικό Μέρος Ι, σ. 29.

15. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721.

16. *Δημάκης*, Το δικαίωμα των πολιτών για τη σύλληψη του δράστη στα αυτόφωρα εγκλήματα (αρ. 275 παρ. 1 Κ.Π.Δ.), ΠοινΧρ 1998, 545.

17. *Δημάκης*, ΠοινΧρ 1998, 545.

«απαγωγής», δηλαδή της προσαγωγής του καταληφθέντος δράστη στους «Ένδεκα», την ασκούσα και αστυνομικά καθήκοντα αρχή της εποχής, που είχε μάλιστα την εξουσία της άμεσης θανάτωσης του¹⁸. Έτσι στην Αρχαιότητα, αλλά και στο Ρωμαϊκό Δίκαιο η σύλληψη επ' αυτοφώρω ενείχε πάντα στοιχεία αυτοδικίας, άμυνας και άμεσης καταπραύνσεως της δημόσιας αγανάκτησης που προκλήθηκε από την επ' αυτοφώρω κατάληψη του εγκλήματος¹⁹. Μέχρι την εισαγωγή του «διάρκους αυτοφώρου», πάντως, η σύλληψη στην σύγχρονη εποχή μόνο ως μέτρο δικονομικού καταναγκασμού μπορούσε να νοηθεί²⁰.

Εδώ είναι αναγκαία μία παρέκβαση, ως προκαταβολή όσον θα ακολουθήσουν για τους εμπνευστές του νέου αυτού είδους ποινής. Ο ισχυρισμός ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση ήταν μέτρο που επεβλήθη από τους «κακούς ξένους», την λεγόμενη Τρόικα, το Μνημόνιο κλπ. είναι το λιγότερο αστείος. Διότι, το αυτόφωρο και η ταλαιπωρία που συνεπάγεται στην πράξη, καθώς και η αρνητική φόρτιση του όρου κατά την κοινή γλωσσική αντίληψη, είναι κάτι που οι συγκεκριμένοι αλλοδαποί «δυνάστες» μας δεν μπορούν να αντιληφθούν, καθώς είναι εκτός της γλωσσικής, νομικής και κοινωνικής τους κουλτούρας και σίγουρα δεν μπορούν πρακτικά να το κατανοήσουν· εκτός φυσικά και αν κάποιος βράδυ οι Τροϊκανοί βγήκαν για τουρισμό, μέθυσαν, «τα έσπασαν» και βίωσαν εν συνεχεία την μοναδική αυτή εμπειρία... Μόνο Έλληνας μπορεί να είναι ο «νοσηρός εγκέφαλος» που σκέφθηκε το «διαρκές αυτόφωρο», διότι μόνο Έλληνας γνώριζε και αντιλαμβανόταν την ταλαιπωρία που η διαδικασία αυτή συνεπάγεται και τον εκφοβισμό που εν γένει προκαλεί σε ανθρώπους που δεν είναι συνηθισμένοι στις διαδικασίες αυτές. Είναι ακριβώς αυτή η ταλαιπωρία και η προσπάθεια αποφυγής της που έχει γεννήσει και τους «επαγγελματίες» του χώρου, τους λεγόμενους «αυτοφωράκηδες»²¹!

18. Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 545.

19. Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 545.

20. Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 545.

21. Πρόκειται για αχυρανθρώπους, οι οποίοι «απασχολούνται» σε καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος, έχοντας τύποις την ιδιότητα του υπευθύνου ή προσωρινά υπευθύνου με αποκλειστικό αντικείμενο να υφίστανται την διαδικασία του

Η ταλαιπωρία του αυτοφώρου συνίσταται λοιπόν πρωτίστως στην σύλληψη και την στέρηση της ελευθερίας, αλλά δεν είναι μόνο αυτό (ή κυρίως αυτό)²². Κατ' αρχάς, κατά την κρατούσα πρακτική στο λεκανοπέδιο της Αττικής, αν η σύλληψη δεν λάβει χώρα πολύ νωρίς το πρωί είναι βέβαιη και αναγκαία η διανυκτέρευση στο τοπικό Αστυνομικό Τμήμα. Την επόμενη μέρα ξεκινά ο Γολγοθάς, αφού πριν γίνει η προσαγωγή στον Εισαγγελέα Πρωτοδικών στα κτίρια της πρώην Σχολής Ευελπίδων πρέπει να μεταχθεί ο κρατούμενος στη σήμανση, στην Λεωφόρο Καβάλας, και εν συνεχεία να φθάσει στην πρώην Σχολή Ευελπίδων, πάντως, μετά τη μία (13.00) το μεσημέρι. Εντωμεταξύ η διανυκτέρευση στο Α.Τ. δεν γίνεται υπό τις καλύτερες συνθήκες. Υπενθυμίζεται ότι όταν εισήχθη ο «θεσμός» αυτός δεν υπήρχαν κέντρα κράτησης των προς απέλαση παρανόμως εισελθόντων στην χώρα αλλοδαπών και τα κρατητήρια των Α.Τ. ήταν ασφυκτικά γεμάτα χωρίς να υπάρχουν οι αναγκαίες υποδομές, και ως εκ τούτου αποτελούσαν «υγειονομικές βόμβες». Είμαι βέβαιος ότι ο εμπνευστής της νέας ποινής για τους οφειλέτες του Δημοσίου είχε στο μυαλό του και αυτό, όταν επινοούσε το κακό που θα επαπειλούσε για τους οφειλέτες του Δημοσίου, προκειμένου να καταβάλλουν τα χρέη τους. Και πάλι η νοσηρή αυτή σκέψη δεν θα μπορούσε να έχει γίνει από ξένο, ακόμη και τροϊκανό...

Το πιο έντονο από τα χαρακτηριστικά της ποινής που απαντάται όμως στο συγκεκριμένο «μέτρο» (τουλάχιστον κατά την βούληση του εμπνευστή του) δεν είναι ίσως τόσο το χαρακτηριστικό του ως επώδυνο «κακό», η ταλαιπωρία φυσική/σωματική και ψυχική, που ενυπάρχει στην διαδικασία του αυτοφώρου, όπως αυτή πρακτικά εφαρμόζεται σήμερα, αλλά ο στιγματισμός (ατιμωτικό κακό)²³. Όπως σημειώνει ο *Κουράκης*, «η ποινή ως κακό συνδέεται κατ' αποτέλεσμα με ένα ηθικό

αυτοφώρου, όταν ανακύπτει τέτοια περίπτωση κατά τους ελέγχους των αρμοδίων αρχών.

22. Πρβλ. και *Κονταξη*, Αυτόφωρο: Δικαϊκός Μεσαίωνος ή «βιομηχανία απονομής» δικαιοσύνης; (άρθρο 417 επ. ΚΠΔ), ΠοινΔικ 2006, 229 επ., ο οποίος περιγράφει όμως περισσότερο την ταλαιπωρία από τη σκοπιά του συνηγόρου παρά του ίδιου του κατηγορουμένου.

23. Πρβλ. και *Παύλου*, ΠοινΔικ 2012, 925.

στίγμα εις βάρος του δράστη, ως αντίδραση στο έγκλημά του, μέσω του οποίου εκδηλώνεται, αντίστοιχα, ένα οιονεί ηθικό ελάττωμα του δράστη»²⁴. Όλοι θυμόμαστε τον πρώτο καιρό της εφαρμογής της νέας ποινής τις κάμερες των τηλεοπτικών σταθμών έξω από το κτίριο 16 της πρώην σχολής Ευελπίδων να αναμένουν τους προσαγόμενους με χειροπέδες επιχειρηματίες/οφειλέτες του Δημοσίου. Όλοι διαβάζαμε και διαβάζουμε τα ρεπορτάζ στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο που αναφέρουν ποιος συνελήφθη και πόσα χρωστάει στο Δημόσιο. Στο σημείο αυτό εντοπίζεται κατά την γνώμη μου η γέφυρα που διευκόλυνε την μετάβαση από το status της απλής διαδικασίας προκειμένου να επιβληθεί στο τέλος της μία ποινή στο status της γνήσιας ποινής με όλα τα σχετικά χαρακτηριστικά. Με αλλά λόγια, ο στιγματισμός που η ποινική διαδικασία συνεπάγεται αποτέλεσε την βασική αιτία της μετατροπής του μέσου σε αυτοσκοπό, ήτοι της ίδιας της διαδικασίας σε ποινή. Με δεδομένο ότι η ποινή ως εκ της φύσεως της πλήττει τα σπουδαιότερα αγαθά του ανθρώπου γράφει λ.χ. ο Κουράκης στο έργο του «Θεωρία της Ποινής»: «Μάλιστα ορισμένα από τα αγαθά αυτά (και ιδίως το αγαθό της τιμής) πλήττονται όχι μόνο κατά την επιβολή και την έκτιση της ποινής από εκείνον που θα κριθεί ένοχος, αλλά και σε προγενέστερα ή μεταγενέστερα στάδια αυτής της διαδικασίας. Λόγω του στιγματιστικού χαρακτήρα που έχει η διαδικασία αυτή, ήδη ο απλός ύποπτος ενός εγκλήματος εκτίθεται στα μάτια των γνωστών του και της κοινωνίας γενικότερα (κυρίως μέσω των εφημερίδων και του ηλεκτρονικού Τύπου) ως «εγκληματίας» προτού καν αποφανθεί αμετάκλητα, ή έστω οριστικά, η δικαιοσύνη γι' αυτόν ...»²⁵.

Ας μη λησμονούμε ότι την περίοδο που θεσπίστηκε η συγκεκριμένη διάταξη του Ν. 3943/2011 είχαν παρατηρηθεί συχνά φαινόμενα προπηλακισμών, ιδίως πολιτικών, αλλά και επιχειρηματικών παραγόντων. Η κοινή γνώμη (που μόνο κοινή δεν είναι, αλλά διαμορφούμενη απολύτως από τα ΜΜΕ) «διψούσε για αίμα». Θεωρήθηκε προφανώς ότι η εικόνα ενός άλλοτε κραταιού επιχειρηματία οδηγούμενου με χειροπέδες

24. Κουράκης, Θεωρία της Ποινής, σ. 33.

25. Κουράκης, Θεωρία της Ποινής, σ. 32.

στον Εισαγγελέα για χρέη προς το Δημόσιο κατά την διαδικασία του αυτοφώρου θα λειτουργούσε ως βαλβίδα εκτόνωσης για την συσσωρευμένη λαϊκή οργή²⁶. πράγματι λειτούργησε έτσι αποπροσανατολιστικά, τουλάχιστον στην αρχή. Έγινε όμως εντέλει αντιληπτό ότι με όριο του ποινικού κολασμού τα μόλις 5.000 € χρέος σε μία δύσκολη οικονομική συγκυρία, θύματα του εκείνου που επινόησε το λεγόμενο «διαρκές/συνεχές αυτόφωρο» δεν ήταν και δεν θα ήταν μόνο οι μεγάλοι και τρανοί, αλλά κυρίως οι απλοί άνθρωποι γύρω μας, οι οποίοι δεν πλήρωναν το Δημόσιο, όχι από καπρίσιο ή κακοβουλία ή φιλαργυρία, αλλά γιατί ενδεχομένως στερούνταν πλέον και τα προς το ζην ή/και γιατί το Δημόσιο που τους χρωστούσε δεν τους πλήρωνε, εφαρμόζοντας μια ιδιότυπη εσωτερική στάση (ή έστω καθυστέρηση) πληρωμών (καθυστέρηση επιστροφών ΦΠΑ και Φόρου Εισοδήματος, μη πληρωμή προμηθευτών κλπ.)²⁷.

Ακόμη όμως και η αναζήτηση του πιο τεχνικού χαρακτηριστικού του ως άνω ορισμού, εκείνου της επιβολής της ποινής από δικαστή, δεν μπορεί να οδηγήσει σε συμπέρασμα που ανατρέπει την υπόθεσή μας. Η ποινή του «διαρκούς αυτοφώρου» επιβαλλόταν ουσιαστικά με την παραγγελία δικαστικού λειτουργού, του Εισαγγελέα, ιδίως του Οικονομικού Εισαγγελέα, ενώπιον του οποίου καταμήνυε ή υπέβαλλε αίτηση δίωξης η φορολογική αρχή, δεδομένου του αποκλειστικού ειδικού τρόπου ενημέρωσης του Εισαγγελέα για την τέλεση του αδικήματος που προβλέπεται στο άρθρο 21 §2 Ν. 2523/1997 και στο άρθρο 25 παρ. 1 Ν. 1882/1990 και γίνεται δεκτή ως δικονομική προϋπόθεση κίνησης της ποινικής δίωξης για τα αδικήματα των Νόμων αυτών²⁸. Η επιβολή ποινής από δικαστικό λειτουργό άνευ προηγούμενης ακροαματικής διαδικασίας δεν είναι εξάλλου ξένη προς τη νομική μας κουλτούρα: Ας θυμηθούμε τα άρθρα 414 και 427 ΚΠΔ για τα πταίσματα και τα πλημμελήματα που βεβαιώνονται με έκθεση, αντίστοιχα, αλλά και το ευρέως

26. Πρβλ. Παύλου, ΠοινΔικ 2012, 925.

27. Πρβλ. Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 312.

28. Πρβλ. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1107) και κατωτ. υποσημ. 46.

εφαρμοζόμενο για μικρής και μέσης βαρύτητας πλημμελήματα γερμανικό Strafbefehl (§§ 407 ff. StPO)²⁹.

2. Επιδίωξη σκοπών της ποινής

Η επαλήθευση της υπόθεσής μας προϋποθέτει περαιτέρω μία προσπάθεια απόδειξης ότι οι σκοποί της ποινής επιδιώχθηκαν ευθέως και αμέσως διά της εφαρμογής της διαδικασίας του αυτοφώρου και όχι διά της ενδεχόμενης παραδοσιακής ποινής (συνήθως ανασταλείσας ή μετατραπείσας σε χρηματική) που θα επιβαλλόταν εντέλει από το ποινικό δικαστήριο. Αν αναγνώσει κανείς προσεκτικά τα κείμενα των Αιτιολογικών Εκθέσεων και Εγκυκλίων που αναφέρθηκαν ήδη, θα διαπιστώσει ότι τούτο υπήρξε λίαν πρόδηλο και για τον νομοθέτη που την θέσπισε και για τον Εισαγγελέα (που κλήθηκε να την επιβάλλει).

Ως γνωστόν, οι σκοποί της ποινής περιορίζονταν παλαιότερα στην ανταπόδοση, ενώ ήδη η πρόληψη, γενική και ειδική, προβάλλει ως βασικός σκοπός της ποινής³⁰. Αυτόν ακριβώς τον σκοπό μνημονεύει ως σκοπό της εφαρμογής της αυτόφωρης διαδικασίας η ΕγκΕισΑΠ 1/2011: «*Σε ιδιαίτερα προκλητικές περιπτώσεις διακράτησης ΦΠΑ κ.λπ. και μη καταβολής βεβαιωμένων στο δημόσιο χρεών (από οφειλότες που προτιμούν να διατηρούν σε υψηλά επίπεδα τις τραπεζικές τους καταθέσεις, παρά να εκπληρώνουν τις προς το δημόσιο υποχρεώσεις τους, εμπαίζοντας τους συνεπείς φορολογούμενους), στο πλαίσιο τόσο της γενικής όσο και της ειδικής πρόληψης, η εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας είναι και νόμιμη και επιβεβλημένη*»³¹.

Η επιβολή της ταλαιπωρίας του αυτοφώρου θεωρήθηκε λοιπόν ότι μπορεί να εξυπηρετήσει **ευθέως και αμέσως την γενική και ειδική πρόληψη**, περισσότερο από την ποινή που εντέλει θα επιβάλλει το Ποι-

29. Για το Strafbefehl βλ. ενδεικτικά *Roxin/Schünemann, Strafverfahrensrecht*²⁷, 2012, § 68 Rn. 1 ff.

30. *Κουράκης*, Θεωρία της Ποινής, σ. 59 επ.· *Ανδρουλάκης*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι², σ. 39 επ.· *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι, σ. 37 επ.

31. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1108) [υπογράμμιση του γράφοντος]· για ευθέως επιδιωκόμενη γενικοπροληπτική λειτουργία ομιλεί και ο *Πάουλος*, ΠοινΔικ 2012, 925.

νικό Δικαστήριο στο τέλος της ποινικής διαδικασίας. Ας σκεφτούμε λίγο τα πράγματα από την σκοπιά του εμπνευστή της, από τη σκοπιά δηλαδή του «δικηγόρου του διαβόλου»: Ως ταλαιπωρία/κακό και επομένως ως ανταπόδοση είναι σίγουρα αμεσότερο και πιο δραστικό «κακό» από την εντέλει ανασταλείσα κατ' άρθρο 99 επ. ΠΚ ή μετατραπείσα σε χρήμα κατ' άρθρο 82 ΠΚ ποινή. Συνεπάγεται δε και σε συμβολικό επίπεδο μεγαλύτερο στιγματισμό από την ανωνυμία που προσφέρει το πλήθος των υποθέσεων που λιμνάζουν στα εκθέματα των πλημμελειοδικείων, όπου μπορεί να παρασταθεί κανείς και διά πληρεξουσίου συνηγόρου. Εκφοβίζει περισσότερο την κοινωνία εν γένει, που φοβάται την ταλαιπωρία του αυτοφώρου περισσότερο από την (ουσιαστικά μόνο) οικονομική ή καθόλου επιβάρυνση που υφίσταται ο δράστης στο πέρας της ποινικής διαδικασίας για πλημμέλημα (αρνητική γενική πρόληψη). Εμπεδώνει την πίστη στην ισχύ του κανόνα, αφού οδηγούνται σιδηροδέσμοιοι σε ζωντανή μετάδοση και συνεπώς επιβάλλεται ακόμη και στους άλλοτε κραταιούς οικονομικούς παράγοντες (θετική γενική πρόληψη). Ο μεμονωμένος δράστης σίγουρα φοβάται την ταλαιπωρία, ιδίως αν την υπέστη μία φορά (αρνητική ειδική πρόληψη) και εδώ θυμίζω την περίπτωση του γνωστού μόδιστρού που αυτοκτόνησε, σύμφωνα με όσα ανέφερε στο σχετικό σημείωμα που κατέλειπε, μεταξύ άλλων, γιατί δεν άντεχε να την υποστεί, έστω και στην εξευγενισμένη μορφή της (στην οποία θα αναφερθώ πιο κάτω). Προκειμένου να την αποφύγουν δε, πολλοί σωφρονίστηκαν/βελτιώθηκαν, έστω προσωρινά, όπως γλαφυρά εκθέτει η 2/2014 ΕγκΕισΑΠ: *«Η κτηθείσα εξάλλου εμπειρία, από την τριετή σχεδόν εφαρμογή της διαδικασίας αυτής, συνηγορεί υπέρ της πιο πάνω άποψης, αφού από τους υποβαλλόμενους σε μας πίνακες από τον Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος, προκύπτει ότι στις συντριπτικά περισσότερες των περιπτώσεων που σχετίζονται με το έγκλημα της μη καταβολής βεβαιωμένων χρεών στο δημόσιο, επέρχεται ανάκληση των παραγγελιών εφαρμογής της διαδικασίας αυτής, τούτο δε οφείλεται προδήλως στο ότι οι καθ' ων, ειδοποιούμενοι για τις οικονομικές τους εκκρεμότητες έναντι του δημοσίου και υπό την απειλή της σύλληψης, σπεύδουν να τακτοποιήσουν τις οφειλές τους. Άλλο βέβαια είναι το ζήτημα ότι μετά την ρύθμιση και την καταβολή μιας ή*

δύο δόσεων, οι ίδιοι λησμονούν τις υποχρεώσεις τους και επανέρχονται στο καθεστώς του οφειλέτου του δημοσίου»³².

IV. Η αντίδραση του ποινικού συστήματος με μοχλό την έννοια του αυτοφώρου

Η αχίλλειος πτέρνα της νέας ποινής, η οποία οδήγησε στην αποτυχία των επιδιωκόμενων με αυτή σκοπών και στη λαϊκή, ήδη δημοκρατικώς εκπεφρασμένη, απαίτηση για κατάργησή της, υπήρξε, ωστόσο, όχι τόσο η αναποτελεσματικότητά της μετά τον πρώτο καιρό του ενθουσιασμού, αλλά ιδίως το γεγονός ότι ο εμπνευστής της προσπάθησε να την καλύψει με τον μανδύα μίας έννοιας και κατηγορίας δογματικής τόσο παλαιάς όσο και το Ελληνικό Ποινικό Δίκαιο. Όπως αναφέρθηκε στην αρχή της παρούσης, ένα τέτοιο ξένο σώμα που επεβλήθη βίαια στο ποινικό σύστημα δεν θα μπορούσε να αντέξει για πολύ χρόνο, καθώς μετά το πρώτο σοκ το ίδιο το σύστημα φρόντισε να το απαξιώσει και εντέλει να το αποβάλλει.

Η έννοια του αυτοφώρου είναι τόσο παλιά όσο και η συνταγματική μας ιστορία. Είναι τόσο παλιά όσο και τα ατομικά δικαιώματα. Συνδέεται με την σύλληψη, δηλαδή την στέρηση της ελευθερίας διά της υποβολής του προσώπου στην φυσική εξουσία των κρατικών οργάνων, η οποία γίνεται κατά το άρθρο 6 §1 του Συντάγματος και των αντίστοιχων άρθρων των προηγούμενων Συνταγμάτων κατ' αρχήν μόνο με αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα. Πρόκειται για τον κανόνα εκείνο ο οποίος ισχύει ήδη από την εποχή της magna carta ως ανάχωμα στην αυθαιρεσία του ηγεμόνα να συλλαμβάνει κατά το δοκούν και που υπό λατινικό μανδύα μνημονεύεται ως habeas corpus. Από την φύση του πράγματος όμως, ήδη από τότε επιβαλλόταν να γίνει δεκτή, και το ισχύον Σύνταγμά μας δέχεται, όπως και τα προηγούμενα ελληνικά Συντάγματα, αλλά και όλα τα Συντάγματα του δυτικού κόσμου, αφού κοινή είναι η αφετηρία όλων, μία εξαίρεση: το αυτόφωρο έγκλημα, του οποίου την έννοια το Σύνταγμα δεν ορίζει, αλλά επαφίεται στην καθιερωμένη επιστημονική έννοια, την επεξεργασθείσα δηλαδή από την ποινική δογμα-

32. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

τική (και όχι όπως συνήθως, εσφαλμένα, λέγεται, στον ορισμό της από τον κοινό νομοθέτη)³³. Το ίδιο το Σύνταγμα περιλαμβάνει, όπως λέγει ο *Ανδρουλάκης*, την «σταθερή ουσία του πράγματος»³⁴, την οποία ο νομοθέτης δεν μπορεί να αλλάξει³⁵, και επ' αυτής εδράζεται η δογματική της επεξεργασία³⁶. Αντιλαμβάνεται κανείς βεβαίως ότι όσο παλαιότερη είναι η έννοια τόσο αναλυτικότερη και λεπτομερέστερη είναι η δογματική επεξεργασία της και τόσο πιο βαθιά ριζωμένη είναι στο σύστημα του Ποινικού Δικαίου. Σε αυτή την έννοια ο ασεβής εμπνευστής του Ν. 3943/2011 αποφάσισε να ασελήσει από άγνοια ή αδιαφορία, δεν έχει τόση σημασία³⁷.

Εδώ προσήκει όμως μια μικρή αναφορά στην σύλληψη επ' αυτοφώρω και στην δικαιολόγησή της, με άλλα λόγια στην δικαιολόγηση της εξαίρεσης από τον κανόνα της σύλληψης μόνο με δικαστικό ένταλμα, η οποία επιβάλλεται, όπως αναφέρθηκε, από την φύση του πράγματος. Και επειδή η έννοια είναι πολύ παλιά και η δογματική της ιστορία μεγάλη, αφού απαντάται ήδη στα πρώτα Ελληνικά Συντάγματα του 1843 και του 1864 (άρθρο 5 αμφοτέρων) και φυσικά στην προϊσχύσασα Ποινική Δικονομία του *Mauger* (στο άρθρο 209), θα ανατρέξω ενδεικτικά μόνο στην «Ερμηνεία της Ελληνικής Ποινικής Δικονομίας» του *Κ. Κωνστα-*

33. *Ανδρουλάκης*, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, 2012, σ. 273 υποσημ. 65· παρόμοια *Καϊάφα-Γκμπάντι*, ΠοινΔικ 2011, 1312 κ.επ. Για την επιστημονική/δογματική συζήτηση γύρω από την έννοια του αυτοφώρου βλ. ενδεικτικά *Ανδρουλάκη*, ό.π., σ. 271 επ.: *τον ίδιο*, Η αληθής έννοια του αυτοφώρου εγκλήματος, ΠοινΧρ 1977, 1 επ.: *Δημάκη*, ΠοινΧρ 1998, 549. Ορθά επισημαίνει ο *Δημάκης*, ό.π. ότι ο χρονικός περιορισμός του αυτοφώρου με την πάροδο όλης της επόμενης ημέρας έχει πλέον στην πράξη μετατραπεί από αναγκαία συνθήκη για την ύπαρξη του αυτοφώρου αδικήματος σε ικανή· παρόμοια και ο *Ανδρουλάκης*, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, σ. 274.

34. *Ανδρουλάκης*, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, σ. 273 υποσημ. 65.

35. *Καϊάφα-Γκμπάντι*, ΠοινΔικ 2011, 1312 κ.επ.

36. Όλα αυτά τα παραβλέπει ο *Μπουρμάς*, ΠοινΔικ 2011, 1130 κ.επ. που υποστηρίζει ότι «ο νομοθέτης μπορεί ελεύθερα να προσδιορίσει τους όρους και συνυπόκεινται τα πλαίσια ισχύος της έννοιας του αυτοφώρου και της αντίστοιχης διαδικασίας».

37. Πρβλ. κατωτ. υποσημ. 52.

ντόπουλου (Έκδ. 3η, 1925), αφού και σήμερα ακόμη σε γενικές γραμμές τα ίδια υποστηρίζονται³⁸. Κατά τον ανωτέρω συγγραφέα η σύλληψη χρησιμεύει³⁹:

«α) ως μέτρον ασφαλιστικόν, διότι αποδεικνύουσα ενεργόν την δικαιοσύνην και ικανοποιούσα την εκ του αδικήματος ταραχθείσαν κοινήν συνείδησιν, προλαμβάνει τας κατά του συλληφθέντος αντεκδικήσεις, και αυτόν τούτον εμποδίζει να προβή εις έτερα αδικήματα υπό το κράτος των αυτών ορμών και παραφορών.

β) ως μέσον ανακριτικόν, διότι καθιστά δυνατήν την άμεσον εξέτασιν του κατηγορουμένου και την αναπαράστασιν αυτού με τους μάρτυρας, εξ ων δυνατόν είναι να προκύψωσιν ενδείξεις χρήσιμοι προς ανακάλυψιν της αληθείας, εμποδίζει δε και τον κατηγορούμενον να επηρεάση τους μάρτυρας, και εν γένει ν' αντιπράξη εις τας προς ανακάλυψιν της αληθείας προσπάθειάς των ανακριτικών αρχών.

γ) ως εγγύησις της εκτελέσεως της επιβληθησομένης τυχόν ποινής, διότι άλλως δύναται ο ένοχος του αδικήματος δραπετεύων ν' αποφύγη την έκτισιν της ποινής.

[...]

Εκ των λόγων τούτων προκύπτει, ότι δικαιολογείται πληρέστατα η σύλληψις, οσάκις υπάρχει κίνδυνος αντεκδικήσεων, ή απωλείας των αποδείξεων, ή δραπετεύσεως των κατηγορουμένων».

Και συνεχίζει αναλύοντας το έως τότε νομοθετικό καθεστώς⁴⁰:

«Επήλθον τέλος τα Συντάγματα του 1843 άρθρ. 5, και του 1864 άρθρ. 5, καθ' α μόνον εις τα επ' αυτοφώρω εγκλήματα επετρέπη η σύλληψις, εις πάσαν δε άλλην περίπτωσιν απαιτείται δικαστικόν, ήτοι του ανακριτού ένταλμα, ώστε διά των άρθρων τούτων καταργήθησαν αι λοιπαί εν τω άρθρω 209 Ποιν. Δικ. περιπτώσεις, καθ' ας επετρέπετο σύλληψις.

[...]

38. Αντί πολλών βλ. Δημάκη, ΠοινΧρ 1998, 546 επ.

39. Κωνσταντόπουλος, Ερμηνεία της Ελληνικής Ποινικής Δικονομίας³, τ. Ι, 1925, σ. 429 κ.επ.

40. Κωνσταντόπουλος, Ερμηνεία της Ελληνικής Ποινικής Δικονομίας³, τ. Ι, σ. 430

Εξ όλων τούτων των διατάξεων εξάγεται, ότι προ πάντων πρέπει να διακρίνωμεν τα επ' αυτοφώρω αδικήματα από των μη τοιούτων.

Η σύλληψις επιτρέπεται πάντοτε επί των επ' αυτοφώρω αδικημάτων, είτε κακουργήματα, είτε πλημμελήματα, είτε και πταισμάτα τιμωρούμενα με κράτησιν είναι ταύτα».

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι ενώ η σύλληψη με ένταλμα είναι ο κανόνας και η επ' αυτοφώρω σύλληψη η εξαίρεση, ως προς την δικαιολόγηση της σύλληψης τα πράγματα τρόπον τινά αντιστρέφονται: Οι ως άνω δικαιολογητικοί λόγοι συντρέχουν κατά κανόνα άνευ ετέρου, όταν ο δράστης καταλαμβάνεται επ' αυτοφώρω, ενώ σε κάθε άλλη περίπτωση χρειάζεται διάγνωση και αιτιολόγηση ότι πράγματι στην συγκεκριμένη περίπτωση συντρέχουν.

Από την ετυμολογική ανάλυση του όρου “αυτόφωρος” προκύπτει ότι η λέξη προέρχεται από την φράση “αφ’ εαυτού φωραθείς” (δηλαδή αφ’ εαυτού ανακαλυφθείς)⁴¹. Έτσι ο χαρακτηρισμός αυτόφωρος προϋποθέτει ήδη γλωσσικά ότι **η τέλεση του εγκλήματος είναι προφανής από την σκοπιά ενός τρίτου παρατηρητή την ώρα της πράξης ή αμέσως μετά**⁴². Από την ίδια τη φύση του αυτόφωρου αδικήματος συνάγεται λοιπόν ότι για να μπορεί ένα αδίκημα να χαρακτηριστεί ως αυτόφωρο, θα πρέπει να καταλαμβάνεται την ώρα που τελείται⁴³. Η ίδια η έννοια του αυτοφώρου μας λέγει λοιπόν ότι αν η πράξη καταληφθεί εν τω πράττεσθαι (caught in the act, auf frischer Tat betroffen) ή μόλις τελέστηκε (eben erst begangen κατά το πρωτότυπο γερμανικό κείμενο της παλιάς Ποινικής Δικονομίας)⁴⁴ το προηγούμενο δικαστικό ένταλμα καθίσταται από την φύση του πράγματος περιττό και παράλογο θα ήταν η απαίτησή του, αφού εκ πρώτης όψεως τα πράγματα είναι αποδεικτικώς ξεκάθαρα⁴⁵ και ακόμη και αν πρόκειται περί παρεξήγησης

41. Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 554 και υποσημ. 97.

42. Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 554 κ. επ.· Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1313.

43. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, σ. 272 · Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 554.

44. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, σ. 274.

45. Ανδρουλάκης, Θεμελιώδεις Έννοιες της Ποινικής Δίκης⁴, σ. 273· Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1312 κ.επ.· ΤριμΠλημΚατ 196/2014 ΤΝΠ Nomos. Όπως

αυτή θα λυθεί με την εγγύηση της άμεσης προσαγωγής του τοιουτοτρόπως συλληφθέντος στον δικαστή.

Είναι πρόδηλο ότι η δικαιολόγηση αυτή της στέρησης της ελευθερίας που απορρέει από την έννοια του αυτοφώρου δεν μπορεί να έχει καμία ισχύ στα αδικήματα του Ν. 1882/1990 και του Ν. 2523/1997 με δεδομένο ότι οι έλεγχοι και οι βεβαιώσεις των παραβάσεων από την φορολογική αρχή, από τις οποίες εξαρτάται απολύτως πρακτικά και δικονομικά η ποινική δίωξη⁴⁶, μπορεί να λάβουν χώρα μήνες και χρόνια μετά την παράβαση της υποχρέωσης του υπαιτίου που απορρέει από τον πρωτεύοντα κανόνα που κυρώνουν οι διατάξεις αυτές. Υπ' αυτή την έννοια πράγματι η συγκεκριμένη ρύθμιση του Ν. 3943/2011 (πλέον μόνο όσον αφορά το άρθρο 21 §10 Ν. 2523/1997) που επιβάλλει σύλληψη/στέρηση της ελευθερίας χωρίς να συντρέχουν οι προϋποθέσεις του άρθρου 6 §1 εδ. β' του Συντάγματος και συγκεκριμένα αυτές που προκύπτουν από την δογματικώς επί δύο αιώνες επεξεργασμένη έννοια του αυτοφώρου, την οποία ο νομοθέτης δεν μπορεί να αλλάξει κατά το δοκούν, είναι αντισυνταγματική και πρέπει να μην εφαρμόζεται⁴⁷. Τυχόν δε εφαρμογή της συνιστά κατακράτηση παρά το Σύνταγμα, πληροί δηλαδή την ειδική υπόσταση του άρθρου 326 ΠΚ. Ιδίως όσον αφορά την μη καταβολή χρεών προς το Δημόσιο, δηλαδή την παράβαση του άρθρου 25 Ν. 1882/1990, πρέπει να σημειωθεί ότι αμφισβητείται ακόμη και το ουσιαστικό ποινικό άδικο αυτής⁴⁸, καθώς και η Συ-

σημειώνει εύγλωττα ο Δημάκης, ΠοινΧρ 1998, 547, «οι περιπτώσεις της επ' αυτοφώρω καταλήψεως του δράστη χαρακτηρίζονται από μία αποδεικτική ενάργεια».

46. Άρθρα 21 §2 Ν. 2523/1997 και 25 §1 Ν. 1882/1990. Βλ. ιδίως ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1107): Παπακυριάκου, εις: *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, 2014, σ. 223 επ., 301.

47. *Καϊάφα-Γκμπάντι*, ΠοινΔικ 2011, 1312 κ.επ., 1318: Παπακυριάκου, εις: *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 321. Κρίθηκε έτσι από την ΜονΠλημΘεσ 34279/2012 ΠοινΔικ2012, 1081 με εισ. προτ. Αδάμπα και συμφ. παρατ. Δημήτρηνα: επίσης ΤριμΠλημΚατ 1410/2013 ΤΝΠ Νομος: ΤριμΠλημΚατ 196/2014 ΤΝΠ Νομος με αιτιολογία προσανατολιζόμενη περισσότερο στην εδώ υποστηριζόμενη άποψη που στηρίζει την αντισυνταγματικότητα ιδίως στο άρθρο 6 §1 Συντ.

48. Παύλου, Η αξιόποινη υπερημερία: αληθινή προσβολή της περιουσίας ή κα-

νταγματικότητά της ενόψει της αρχής της Ενοχής⁴⁹. Πως είναι άραγε δυνατό να πραγματώνει ποινικό άδικο, κάποιος που δεν εκπληρώνει μία ενοχική υποχρέωσή του προς το κράτος, ιδίως δε όταν το πράττει, γιατί δεν έχει χρήματα να πληρώσει; Το «ουκ αν λάβοις παρά του μη έχοντος μεν, ποινικώς κόλασον αυτόν δε» δεν δύναται να υποστηριχθεί λογικώς, όταν αιτία της μη καταβολής είναι η απλή έλλειψη επαρκών περιουσιακών στοιχείων (οικονομική αδυναμία) και δεν συντρέχει κακόβουλη ή καταδολιευτική συμπεριφορά του οφειλέτη⁵⁰.

Εξάλλου, η προσπάθεια του εμπνευστή του Ν. 3943/2011 να βαφτίσει ως «διάρκη» κάποια εγκλήματα, των οποίων την ειδική αντικειμενική υπόσταση δεν έχει κατορθώσει να συγκροτήσει αναλόγως, διότι κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό και από την φύση του πράγματος (αφού στις περιπτώσεις που προβλέπεται συγκεκριμένη προθεσμία τήρησης της υποχρέωσης καταβολής ή δήλωσης, η άπρακτη πάροδος αυτής αρκεί ήδη για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης)⁵¹, και με

ταχρηστική ποινικοποίηση; Δογματικές και δικαιοπολιτικές σκέψεις με αφορμή το αξιόποινο της οφειλής στο Δημόσιο, σε Επίκαιρα Ζητήματα Περιουσιακού Ποινικού Δικαίου, 2011, σ. 57 επ.: Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 287 κ.επ., 310 επ.: Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1318.

49. Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 317 επ.

50. Αναλυτικά Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 310 επ., 317 επ.: επίσης Σάμιος, Η αδυναμία του οφειλέτη να καταβάλει το χρέος του και η επίδρασή της στη μη στοιχειοθέτηση του αδικήματος της μη εμπρόθεσμης καταβολής ληξιπρόθεσμων χρεών προς το Δημόσιο, τα Ν.Π.Δ.Δ., τους οργανισμούς και τις επιχειρήσεις του ευρύτερου δημόσιου τομέα [άρθρο 25 παρ. 1 του Ν. 1882/1990], ΔΦορΝ 2013, 483 επ.

51. Αναλυτικά Δημήτρηνας, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, σ. 292 επ.: Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 322 επ.: Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2011, 1310 επ.: Μπουρμάς, ΠοινΔικ 2011, 1129 κ.επ.: επίσης ΜονΠλημΘεσ 34279/2012 ΠοινΔικ2012, 1081 με εισ. προτ. Αδάμπα και συμφ. παρατ. Δημήτρηνας: ΤριμΠλημΚατ 196/2014 ΤΝΠ Νομος. Ωστόσο η αποδοχή παράβασης των άρθρων 7 §1 και 2 §1 Συντάγματος που δέχονται οι ανωτέρω συγγραφείς και δικαστικές αποφάσεις προϋποθέτει αποδοχή της θέσης ότι «το διαρκές αυτόφωρο» αφορά τις προϋποθέσεις του ποινικού κολα-

αυτή την έννοια η προσπάθεια του να «βαφτίσει το κρέας ψάρι», επιβεβαιώνει αυτό που πάντα λέγω: Ο νομοθέτης, ως φυσικό πρόσωπο, όταν επιχειρεί να νομοθετήσει σε ζητήματα Ποινικού Δικαίου πρέπει να γνωρίζει (έστω λίγο) Ποινικό Δίκαιο⁵².

Το ποινικό σύστημα εξισορρόπησε, λοιπόν, όσο μπορούσε, την αρρυθμία που προκλήθηκε από την ασέλγεια στην έννοια του αυτοφώρου με ίδιες δυνάμεις. Σε αυτό σημαντική ήταν η συμβολή των αστυνομικών οργάνων/προανακριτικών υπαλλήλων, τα οποία αντιλήφθηκαν ότι ήταν πρακτικώς αδύνατο να ανταποκριθούν σε τόσες συλλήψεις, αλλά και, σε κάθε περίπτωση, ότι ο νόμος που προέβλεπε την νέα κύρωση με την ονομασία «διαρκές αυτόφωρο» δεν είχε να κάνει με αυτό που οι ίδιοι γνώριζαν ως αυτόφωρο έγκλημα, αφού στην ουσία δεν επρόκειτο για έγκλημα που καταλαμβάνεται εν τω πράττεσθαι ή προσφάτως τελεσθέν (έστω υπό την έννοια του χρονικού περιορισμού από την πάροδο όλης της επόμενης ημέρας). Έπρεπε λοιπόν να προσαρμοστούν και το έπραξαν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Έτσι παγιώθηκε η πρακτική της «σύλληψης με ραντεβού», ιδίως όσον αφορά την μη καταβολή χρεών στο Δημόσιο και την πλημμεληματική φοροδιαφυγή⁵³: Ο οφειλέτης καλείται από τον αρμόδιο αστυνομικό (συνήθως της ασφάλειας ή της οικονομικής αστυνομίας) και του αναφέρεται η ύπαρξη της παραγγελίας προς σύλληψη επ' αυτοφώρω (ακόμα και το λεκτικό σύ-

σμού, τον Tatbestand, και όχι το κυρωτικό σκέλος του κανόνα, όπως υποστηρίζεται εδώ.

52. Πρβλ. ιδίως *Δημήτριάνα*, Εγκλήματα Φοροδιαφυγής, σ. 299 υποσημ. 15, το περιεχόμενο της οποίας δεν εκλαμβάνω ως υπόθεση-πιθανολόγηση ενδεχομένου, αλλά ως (μεταμφιεσμένη) μαρτυρία γεγονότων, δεδομένης της ιδιότητάς του ως Γενικού Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, από την οποία είχε παραιτηθεί κάποιους μήνες πριν την ψήφιση του Ν. 3943/2011. Γράφει για το ζήτημα που μας απασχολεί: «Εδώ ενδεχομένως συμβαίνει ένα από τα δύο: είτε ο νομοθέτης δεν συμβουλευέται νομικούς (: ποινικολόγους προφανώς δεν συμβουλευέται), αλλά διοικητικούς υπαλλήλους άλλου γνωστικού αντικείμενου είτε ανταποκρίνεται σε λαϊκίστικες απαιτήσεις του τύπου «κάποιος να πάει στην φυλακή». Τα δικαστήρια μας, ωστόσο, οφείλουν να τηρούν το Σύνταγμα και τους νόμους και όχι να απολογούνται για επικίνδυνους νομικούς πειραματισμούς».

53. Βλ. και ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

νολο «παραγγελία προς σύλληψη επ' αυτοφώρω» είναι λίγο οξύμωρο!) και του δίδεται περιθώριο κάποιων ημερών για να ρυθμίσει την οφειλή, εφόσον αυτή είναι δεκτική τακτοποίησης κατά νόμο και ο οφειλέτης έχει την δυνατότητα. Άλλως, δηλαδή αν ο οφειλέτης ευρίσκεται σε αδυναμία ή η υπόθεσή του δεν είναι δεκτική μιας τέτοιας τακτοποίησης κλείνεται ραντεβού νωρίς το πρωί συγκεκριμένης ημέρας, γύρω στις 08.00 ή και νωρίτερα, προκειμένου να προσέλθει αυτοβούλως στο Α.Τ. για να συλληφθεί (!) και να προλάβει να ολοκληρωθεί η διαδικασία του αυτοφώρου την ίδια ημέρα το μεσημέρι με την άμεση εισαγωγή προς εκδίκαση της υπόθεσης, όπου συνήθως του χορηγείται η προβλεπόμενη από το άρθρο 423 §1 ΚΠΔ τριήμερη αναβολή⁵⁴. Αλλά και στην κακουρηματική φοροδιαφυγή εφαρμόστηκε με επιτυχία το «ραντεβού» με την προσαγωγή αυθημερόν στον Εισαγγελέα, την παραπομπή στον Ανακριτή και την παραχρήμα απολογία. Ήδη δε υποχώρησε και η πρακτική να δεσμεύεται με χειροπέδες ο οφειλέτης κατά την προσαγωγή του στον Εισαγγελέα, αφού κάτι τέτοιο θα ήταν επίσης παράλογο, από τη στιγμή που η σύλληψη έγινε με ραντεβού. Είναι ρητή η διάταξη του άρθρου 278 §2 ΚΠΔ κατά την οποία: «*Τα αρμόδια για την σύλληψη όργανα οφείλουν να συμπεριφέρονται με κάθε δυνατή ευγένεια σ' αυτόν που συλλαμβάνουν και να σέβονται την τιμή του. Γι' αυτό δεν πρέπει να μεταχειρίζονται βία παρά μόνο αν υπάρχει ανάγκη, και δεν επιτρέπεται να τον δεσμεύουν παρά μόνο όταν ο συλλαμβανόμενος αντιστέκεται ή είναι ύποπτος φυγής*».

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εξάρουμε και την προσπάθεια του αρμόδιου για το οικονομικό έγκλημα Αντεισαγγελέως του Αρείου Πάγου που με τις αναφερθείσες Εγκυκλίους προέβη από την πρώτη στιγμή σε μία, από μεθοδολογικής απόψεως υποδειγματική, τελολογική συστολή των διατάξεων για το διαρκές αυτόφωρο⁵⁵. Αφού προσδιόρισε αντικει-

54. Παρατηρήθηκε στην πράξη (αρκετές φορές) και η εξής περίπτωση: Ο οφειλέτης προσήλθε καθυστερημένα την συγκεκριμένη ημέρα (άργησε στο ραντεβού) και το αστυνομικό όργανο τον προέτρεψε να επανέλθει την επομένη, λέγοντας: «Περάστε καλύτερα αύριο, σήμερα δεν προλαβαίνουμε πλέον».

55. Για την τελολογική συστολή ενδεικτικά *Larenz, Methodenlehre der Rechtswissenschaft*⁶, 1991, S. 391 ff. για τον προσδιορισμό του σκοπού του νόμου με

μενικά τον σκοπό της διάταξης στην αντιμετώπιση της «ακραίας και προκλητικής φοροδιαφυγής» θεώρησε ότι ο νομοθέτης εκφράστηκε γλωσσικά ευρύτερα από τον σκοπό αυτό, καθώς δεν καλύπτεται από αυτόν η επιβολή της νέας αυτής κύρωσης σε περιπτώσεις μικροοφειλών κλπ. Έτσι κατέληξε στο συμπέρασμα ότι: «*Η εφαρμογή πάντως της διαδικασίας αυτής δεν ενδείκνυται, κατά την γνώμη μας, όταν, προκειμένου περί του εγκλήματος της παρ. 1 του άρ. 25 του Ν. 1882/1990, ο υπαίτιος είναι οφειλέτης ποσών που μόλις υπερβαίνουν το ελάχιστο όριο πέραν του οποίου η πράξη καθίσταται αξιόποινη (5.000 ευρώ)*»⁵⁶.

Κατά τα λοιπά, σαφώς δεν μπορούμε να αποδώσουμε ψόγο επειδή ο αρμόδιος Αντεισαγγελέας του ΑΠ αντιμετώπισε το «διαρκές αυτόφωρο» με την πρώτη καθοδηγητική Εγκύκλιό του, εμμέσως πλην σαφώς, ως αυτό που πράγματι ήταν: Μία νέα ποινή που εξυπηρετούσε ευθέως και αμέσως την γενική και ειδική πρόληψη και την επέβαλε ουσιαστικά ο Εισαγγελέας με παραγγελία προς σύλληψη και εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας. Πλην όμως, μετά από τρία έτη εφαρμογής της εντοπίζουμε και σε αυτόν μία μεταστροφή. Πλέον στη δεύτερη εγκύκλιο του, την 2/2014, δεν μνημονεύει την γενική ή ειδική πρόληψη, αλλά επισημαίνει ότι: «*Η αυτόφωρη διαδικασία και η καταδίκη, στα εγκλήματα περί των οποίων πρόκειται, δεν αποτελεί αυτοσκοπό, αλλά μέσο για την επίτευξη των δημοσιονομικών στόχων της πολιτείας...*»⁵⁷. Εγκαταλείπεται λοιπόν η αυτάρκεια του «διαρκούς αυτοφώρου» και μνημονεύεται, επιτέλους, και η καταδίκη από δικαστήριο. Χαρακτηριστικό είναι ότι ακόμη και γι' αυτή δεν αναφέρεται ως σκοπός η πρόληψη, αλλά οι δημοσιονομικοί στόχοι της Πολιτείας. Αναγνωρίζει δε εν συνεχεία ότι σε μεγάλο βαθμό η επιδιωχθείσα γενικό- και ειδικοπρόληπτική λειτουργία μεσομακροπρόθεσμα δεν υφίσταται, αφού οι πολίτες προέβαιναν σε ρύθμιση του χρέους για να γλιτώσουν το αυτόφωρο, πλήρωναν την πρώτη ή δύο δόσεις και εν συνεχεία δεν την τηρούσαν επανερχόμενοι

βάση την κρατούσα αντικειμενική θεωρία *Χαραλαμπίκης*, Σύνοψη Ποινικού Δικαίου I, 2010, σ. 203 κ.επ.

56. ΕγκΕισΑΠ 1/2011, ΠοινΔικ 2011, 1106 (1108).

57. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

στο καθεστώς του οφειλέτη⁵⁸.

Ιδίως όμως αποδέχεται η ως άνω δεύτερη Εγκύκλιος ex post και καθαγιάζει την ανωτέρω πρακτική των αστυνομικών οργάνων που μετριάζει σημαντικά το «κακό», δηλαδή την ταλαιπωρία που συνεπάγεται η εφαρμογή της διαδικασίας του αυτοφώρου, αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι είναι ορθή η πρακτική αυτή «*ενόψει των κατά τα ανωτέρω επιδιωκόμενων σκοπών*»⁵⁹, που είναι πλέον, όπως αναφέρθηκε, οι δημοσιονομικοί και όχι, όπως στην πρώτη εγκύκλιο, οι ποινικοί, δηλαδή η γενική και ειδική πρόληψη. Περαιτέρω δίδει οδηγίες σχετικά με την μη δέσμευση του οφειλέτη με χειροπέδες με ιδιαίτερη μνεία της διάταξης του άρθρου 278 §2 ΚΠΔ και όσων την εξειδικεύουν, καταλήγοντας στο εύλογο συμπέρασμα ότι: «*Στις περιπτώσεις αυτές είναι προφανές ότι εκλείπουν οι προϋποθέσεις που επιβάλλουν, αλλά και δικαιολογούν την δέσμευσή τους, αφού η αυτόβουλη εμφάνισή τους, αφ' ενός μεν αποκλείει τον χαρακτηρισμό τους ως υπόπτων φυγής, αφ' ετέρου δε δεν είναι συμβατή με πράξη αντίστασης*»⁶⁰. Ως εκ τούτου απαλείφθηκε σε μεγάλο βαθμό εκτός από την φυσική ταλαιπωρία και ο συμβολικός στιγματισμός του οφειλέτη.

IV. Επιμύθιο - Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι ήδη πριν την μερική κατάργηση της νέας ποινής, το «κακό» και ο στιγματισμός ως δομικά χαρακτηριστικά της είχαν μετριαστεί σημαντικά, χωρίς όμως να έχουν εντελώς απαλειφθεί. Έχει ήδη καταδειχθεί η πρακτική αναποτελεσματικότητά της ως προς την επίτευξη των αμιγώς ποινικών σκοπών της, δηλαδή της πρόληψης και παραμένει μία μάλλον άσκοπη αρρυθμία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, η οποία νομοτελειακά πλέον θα καταλήξει, και πρέπει να καταλήξει, εκεί που της αξίζει: στο «χρονοντούλαπο» της νομοθετικής ιστορίας. Στα χρόνια της οικονομικής κρίσης όμως και πριν το ποινικό σύστημα εξισορροπήσει κάπως την κατάσταση με ίδιες δυνάμεις, δεν ταλαιπωρήθηκαν και δεν στιγματίστη-

58. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

59. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

60. ΕγκΕισΑΠ 2/2014, ΠοινΔικ 2014, 721 (722).

καν μόνο άνθρωποι που είχαν και δεν πλήρωναν το Δημόσιο, αλλά και εκείνοι που, απλώς, δεν είχαν να πληρώσουν τα χρέη που δημιουργήθηκαν από την υπερφορολόγηση ή συνεπεία της ύφεσης, στην οποία περιήλθε η Ελληνική Οικονομία⁶¹ ή, το χειρότερο, επειδή το Δημόσιο τους όφειλε χρήματα και δεν τους τα κατέβαλλε, αλλά απαιτούσε από αυτούς με απειλή της νέας αυτής ποινικής κύρωσης να του καταβάλλουν χρήματα που ουσιαστικά δεν του χρωστούσαν, επειδή δεν είχε λάβει χώρα ακόμη η απαιτούμενη εκκαθάριση από το ίδιο το Δημόσιο, ώστε να καταστεί δυνατός ο συμψηφισμός με τις ανωτέρω οφειλές του Δημοσίου προς αυτούς.

Εν κατακλείδι, η ποινική δογματική δεν ευθύνεται για την κατασκευή αυτή· χάριν σε αυτή το ποινικό σύστημα απαξίωσε και απέβαλε το ξένο σώμα⁶². Ευθύνονται όμως κάποιοι από τους μετέχοντες των ποινικών επιστημών και ιδίως αυτοί που εκείνη την περίοδο ήταν σε καίριες θέσεις και δη στην ηγεσία του Υπουργείου Δικαιοσύνης και δεν επέδειξαν το απαιτούμενο σθένος για να αντισταθούν στον παραλογισμό των υπαλλήλων και των (μη ποινικολόγων) νομικών συμβούλων του Υπουργείου Οικονομικών⁶³ και του ήδη καταδικασθέντος από το Ειδικό Δικαστήριο για λαθροχειρία τότε Υπουργού Οικονομικών, ο οποίος χάριν στις φιλότιμες και αληθινά αξιέπαινες προσπάθειες των συνηγόρων του δεν βίωσε κατά την προσέλευσή του στον Ανακριτή και το Συμβούλιο του Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 86 του Συντάγματος, αυτό που ο

61. Πρβλ. και Παπακυριάκου, εις: Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 312.

62. Επιβεβαιώνοντας την άποψη του *Schünemann* ότι μόνον η ποινική δογματική μπορεί να διαδραματίσει τον ρόλο μίας τέταρτης «εξουσίας» που ελέγχει πνευματικώς και επιβάλλεται άνευ δύναμης καταναγκασμού, ακόμη και στη δικαστική εξουσία. Για τον έλεγχο της δικαστικής εξουσίας από την επιστήμη του Ποινικού Δικαίου, την ποινική δογματική, ως «τέταρτη εξουσία», η οποία δεν κυριαρχεί, αλλά ελέγχει πνευματικά τη νομολογία και απαντά στο θεμελιώδες ερώτημα «*qui custodiet ipsos custodientes?*» ιδίως *Schünemann*, *Strafrechtsdogmatik als Wissenschaft*, in: FS-Roxin, 2001, S. 5 f. · ο *ίδιος*, *Aufgabe und Grenzen der Strafrechtswissenschaft im 21. Jahrhundert*, in: FS-Herzberg, 2008, S. 45· ο *ίδιος*, GA 2011, 446 και ο *ίδιος*, ΠoinΧρ 2013, 162.

63. Επ' αυτού βλ. ανωτ. υποσημ. 52.

ίδιος νομοθέτησε για τους άλλους: την διαπρόμπευση σε ζωντανή τηλεοπτική μετάδοση⁶⁴. Δεν γνωρίζω αν τέλεσε νόθευση δημοσίου εγγράφου⁶⁵, πάντως νόθευση του Ποινικού Δικαίου τέλεσε μετά βεβαιότητας και γι' αυτό ίσως του άξιζε ποινή, και μάλιστα αυτή που ο ίδιος θέσπισε⁶⁶.

Επειδή όμως ουδέν κακόν αμιγές καλού, με βάση όσα αναφέρθηκαν και αναδείχθηκαν θα μπορούσαν να διατυπωθούν οι εξής **προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής**:

1. Ολοκλήρωση της κατάργησης του «διαρκούς αυτοφώρου» διά της τροποποίησης του άρθρου 21 §10 Ν. 2523/1997 και της υπαγωγής των εγκλημάτων του νόμου αυτού στον γενικό κανόνα του άρθρου 17 ΠΚ.

2. Κατάργηση του άρθρου 25 §1 Ν. 1882/1990. Για τους προκλητικά ασυνεπείς οφειλέτες του Δημοσίου που αποδεδειγμένα «έχουν και δεν πληρώνουν» αρκεί η αστικού τύπου προσωποκράτηση για χρέη, ενώ για τους φοροδιαφεύγοντες ισχύουν ούτως ή άλλως οι ποινικές κυρώσεις του Ν. 2523/1997. Εναλλακτικώς, θα μπορούσε η ειδική υπόσταση του αδικήματος του άρθρου 25 §1 Ν. 1882/1990 να περιοριστεί σε περιπτώσεις όπου πραγματικά θα μπορούσε να γίνει λόγος για «οφειλέτες που προτιμούν να διατηρούν σε υψηλά επίπεδα τις τραπεζικές τους καταθέσεις, παρά να εκπληρώνουν τις προς το δημόσιο υποχρεώσεις τους, εμπαίζοντας τους συνεπείς φορολογούμενους» με εισαγωγή στην ειδική υπόσταση αφενός, ως αντικειμενικού στοιχείου, της περιουσιακής επάρκειας του οφειλέτη για πληρωμή του χρέους⁶⁷ και αφετέρου,

64. Πρβλ. και Παύλου, ΠοινΔικ 2012, 925.

65. Διατηρώ τις επιφυλάξεις μου για το αν η συμπεριφορά αυτή μπορεί να υπαχθεί στην διάταξη του άρθρου 216 ΠΚ σύμφωνα με το κατηγορητήριο που περιλαμβάνεται στο παραπεμπτικό βούλευμα, το οποίο είχε δημοσιοποιηθεί από τον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο.

66. ... έστω και αν αυτή ως στυγνή, αμιγής ανταπόδοση δεν θα μπορούσε να διεκδικήσει δάφνες ποινής αρμόζουσας σε σύγχρονο κράτος δικαίου.

67. Πράγμα που μπορεί να επιβεβαιώνει η αιτούμενη την δίωξη φορολογική αρχή, δεδομένων των δυνατοτήτων της από την κείμενη νομοθεσία να λαμβάνει γνώση άμεσα και χωρίς κανένα περιορισμό από απόρρητο κλπ. της περιουσιακής κατάστασης του οφειλέτη, οι οποίες δυνατότητες ήδη τυγχάνουν ευρείας εφαρμο-

ως ειδικού στοιχείου ενοχής (*besonderes Schuldmerkmal*), της *κακοβουλίας*, όσον αφορά την μη πληρωμή (κατά το πρότυπο του άρθρου 358 ΠΚ), η οποία ως δογματική έννοια είναι ήδη γνωστή και δοκιμασμένη, παρέχει δε στα δικαστήρια το αναγκαίο περιθώριο ελιγμών για μία δίκαιη κρίση.

3. Αναμόρφωση της αυτόφωρης διαδικασίας στην πράξη, με την υποχρέωση άμεσης προσαγωγής στον Εισαγγελέα ή τουλάχιστον άμεσης επικοινωνίας με αυτόν, καθ' όλη την διάρκεια του 24ώρου (με πρόβλεψη αντίστοιχα πραγματικής 24ωρης υπηρεσίας Εισαγγελικού Λειτουργού), η οποία είναι μετά βεβαιότητας δυνατή, ιδίως στα μεγάλα αστικά κέντρα, ώστε να απολύονται αμέσως και χωρίς ανάγκη περαιτέρω κράτησης οι συλλαμβανόμενοι, για τους οποίους δεν συντρέχει λόγος εφαρμογής της διαδικασίας των άρθρων 417 επ. ΚΠΔ κατ' εφαρμογή του άρθρου 417 ΚΠΔ⁶⁸.

4. Επέκταση της διαδικασίας του άρθρου 409 επ. ΚΠΔ (εκτός από τα πταίσματα) σε όλα τα ελαφρά πλημμελήματα, ώστε αν δεν συντρέχει περίπτωση άμεσης εισαγωγής σε δίκη ο δράστης να οδηγείται στο Αστυνομικό Τμήμα, απλώς και μόνον προς βεβαίωση της ταυτότητας. Στη συνέχεια μπορεί να ακολουθεί η υπό 5. προτεινόμενη διαδικασία της «διάταξης ποινής».

5. Επέκταση της διαδικασίας των άρθρων 414 επ. ΚΠΔ (τουλάχιστον) σε όλα τα ελαφρά πλημμελήματα (π.χ. εξυβρίσεις, φθορές, απλές σωματικές βλάβες κλπ.) και αναμόρφωσή της κατά το πρότυπο

γής. Πρβλ. για την πρόταση αυτή και *Παπακυριάκου*, εις: *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Οικονομικό Έγκλημα & Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, τ. Ι, σ. 310 επ., αφού ακριβώς αυτό αποτελούσε τον αρχικό, εκπεφρασμένο στην αιτιολογική του έκθεση, σκοπό του Ν. 1882/1990. Η πραγματική δυνατότητα καταβολής είναι ούτως ή άλλως δομικό στοιχείο της γνήσιας παράλειψης (*Σάμιος*, ΔΦορΝ 2013, 483 επ.).

68. Πρβλ. ιδίως *Μ. Δέτση*, Αυτόφωρη διαδικασία για πλημμελήματα, *ΠοινΧρ* 1985, 431 που τόνιζε ήδη ότι μετά την σύλληψη πρέπει να επακολουθεί αμέσως επικοινωνία με τον Εισαγγελέα για να κρίνει α) αν συντρέχει πράγματι αυτόφωρο και β) αν συντρέχουν άλλοι λόγοι που συνηγορούν στην μη τήρηση της αυτόφωρης διαδικασίας και συνεπώς στην παραγγελία άμεσης απόλυσης, ήδη δηλαδή πριν οδηγηθεί στον Εισαγγελέα ο κατηγορούμενος. Τουλάχιστον τούτο είναι σήμερα, 30 έτη μετά, άνευ ετέρου δυνατό.

του γερμανικού Strafbefehl («Διάταξη Ποινής»), γεγονός που θα συμβάλει και στην αποσυμφόρηση των Μονομελών Πλημμελειοδικείων με συντεταγμένο τρόπο και όχι με σπασμωδικά μέτρα αποσυμφόρησης στα όρια της συνταγματικότητας (π.χ. η γνωστή νομοθετική εκ των υστέρων «παραγραφή» ελαφρών πλημμελημάτων και ποινών έως έξι μηνών).

Η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική δίκη

ΑΔΑΜ Χ. ΠΑΠΑΔΑΜΑΚΗΣ*

1. Το πλαίσιο της προβληματικής

Τα τελευταία ιδίως χρόνια ανακινείται έντονα η προσπάθεια αντιμετώπισης και καταπολέμησης φαινομένων διαφθοράς στον υπαλληλικό μηχανισμό του Κράτους. Το ζήτημα βέβαια παραμένει καίριο και πρόσφορο στο να συγκινεί την κοινή γνώμη. Από την άποψη αυτή κάθε σχετική ανακίνηση είναι χρήσιμη και επιβεβλημένη, εφόσον υπερβαίνει τις συγκυριακές αντιδράσεις, αποφεύγει τα ειπωμένα πράγματα και προχωρεί στην ανίχνευση των αντικειμενικών πτυχών της αμαρτωλής αυτής παθογένειας. Διαφορετικά δημιουργείται η εντύπωση μιας αναχρονιστικής σκιαμαχίας που αντί να λύνει οξύνει την απορία μας. Σε κάθε περίπτωση προέχει η εγρήγορση των θεσμικά καθιερωμένων οργάνων, η τήρηση της νομιμότητας για την αντιμετώπιση της παρανομίας και κυρίως η άψογη δημόσια εικόνα του απελευθερωτικού χαρακτήρα της απονεμόμενης δικαιοσύνης¹.

Έτσι προέκυψε, και προκύπτει και σήμερα, στο πλαίσιο του πειθαρχικού ελέγχου των δημοσίων υπαλλήλων, η σχέση της πειθαρχικής διαδικασίας με την ποινική δίκη. Τούτο συμβαίνει κάθε φορά που το πειθαρχικό παράπτωμα, με το οποίο βαρύνεται ο υπάλληλος, συνιστά ταυτόχρονα και ποινικά κολαζόμενη πράξη. Πριν όμως προχωρήσουμε

* Καθηγητής Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. πρόσφατα το συλλογικό έργο Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα (επιστ. εποπτεία Μ. Καϊάφα – Γκμπάντι), 1, 2014, Η αξιολόγηση του θετικού πλαισίου.

στην αναγκαία ανάλυση και υπέρβαση της παραπάνω προβληματικής, και προκειμένου να τη διευκολύνουμε, είναι σκόπιμο να προτάξουμε συγκεκριμένες εννοιολογικές σταθερές από τον χώρο των ποινικών και πειθαρχικών κυρώσεων.

1.2. Πως διακρίνονται οι ποινικές από τις πειθαρχικές κυρώσεις

Όπως είναι γνωστό από τις ποινικές κυρώσεις διακρίνονται οι διοικητικές, που επιβάλλονται κατά κανόνα από τη διοίκηση ή από τις ανεξάρτητες διοικητικές αρχές, όταν ο διοικούμενος παραβιάζει υποχρεώσεις του. Με τις διοικητικές κυρώσεις ο υποβαλλόμενος σ' αυτές δεν αποδοκιμάζεται ως πολίτης αλλά ως διοικούμενος, επειδή παρέβη υποχρέωση στο πλαίσιο συγκεκριμένης δραστηριότητας. Γι' αυτό μάλιστα προϋποτίθεται και προϋφιστάμενος δεσμός αυτού με τη διοίκηση. Στις διοικητικές κυρώσεις υπάγονται και οι πειθαρχικές ποινές που επιβάλλονται σε δημοσίους υπαλλήλους ή λειτουργούς (επίπληξη, πρόστιμο, ποινή κλπ).²

Η διάκριση μεταξύ ποινικών και διοικητικών (πειθαρχικών) κυρώσεων έχει και μεγάλη πρακτική σημασία, επειδή από αυτήν εξαρτώνται αν θα παρασχεθούν στον παραβάτη οι εγγυήσεις που συνοδεύουν την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης, οι οποίες αποτελούν μια από τις πλέον σημαντικές κατακτήσεις του νομικού μας πολιτισμού. Ενδεικτικά επισημαίνονται οι εξής διαφορές:

α) Η επιβολή της ποινής, σε αντίθεση με τη διοικητική – πειθαρχική κύρωση αποτελεί απονομή δικαιοσύνης και όχι άσκηση διοίκησης.³

β) Η διοικητική ποινή μπορεί να ανακληθεί ελεύθερα από την αρχή που την επέβαλε, κάτι που δεν συμβαίνει με την ποινική κύρωση⁴.

γ) Η σωρευτική επιβολή ποινικής και διοικητικής κύρωσης δεν συνι-

2. Βλ. Χ. Μυλωνόπουλου, Ποινικό Δίκαιο, Γεν. μέρος, Ι, 2007, σ. 47 επ., Ν. Κουράκη, Συστ Ερμ ΠΚ αρθρ. 50 επ., αριθμ. 15.

3. Βλ. Χ. Μυλωνόπουλου, ό.π., σελ 48, Για τον λόγο αυτό, άλλωστε, ο κολασμός των εγκλημάτων ανήκει στην αποκλειστική δικαιοδοσία των τακτικών ποινικών δικαστηρίων (αρ. 96§1 Συντ) Πρβλ και Μ. Στασινοπούλου, Ο αληθής χαρακτήρ των διοικητικών ποινών, Αρχ. Νομολ. Ι, 1950, σ. 90, Δ. Παπανικολαΐδη, Έννοια και νομικός χαρακτήρ των διοικητικών ποινών, 1975, σ. 24 επ.

4. Βλ. Χ. Μυλωνόπουλου, ό.π., σ. 48

στά διπλή απαξιολόγηση του αυτού αδίκου και είναι κατά κανόνα επιτρεπτή. Αν πχ ένας δημόσιος υπάλληλος τελέσει υπεξαίρεση στην υπηρεσία επιτρέπεται τόσο η απόλυσή του, όσο και η φυλάκιση αυτού σωρευτικά. Αντίθετα η σύρρευση δύο ποινών για την αυτή πράξη στο πλαίσιο της ίδιας έννομης τάξης περιορίζει τη θεμελιώδη αρχή *ne bis in idem*.⁵

δ) Η ποινική κύρωση πάντοτε ενέχει κοινωνικό στιγματισμό (κοινωνιοθητική αποδοκιμασία) ενώ η διοικητική – πειθαρχική κύρωση όχι κατ' ανάγκη αλλά και όταν ενέχει τέτοια αποδοκιμασία (λχ απόλυση δασκάλου λόγω παιδεραστίας), αυτή περιορίζεται στο status του τιμωρούμενου ως διοικούμενου.⁶

ε) Κατά μια άποψη, η θεμελιώδης αρχή του ποινικού δικαίου «ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» δεν ισχύει απεριορίστα προκειμένου περί διοικητικών – πειθαρχικών κυρώσεων. Ορθότερη ωστόσο είναι η άποψη που δέχεται την απεριορίστη εφαρμογή της αρχής και στις διοικητικές κυρώσεις.⁷

1.3. Η φύση και το περιεχόμενο των πειθαρχικών παραπτώματων

Και τώρα επανερχόμαστε στην αποσαφήνιση όρων και εννοιών που άμεσα μας ενδιαφέρουν. Αποτελεί κοινό τόπο ότι στο πειθαρχικό δίκαιο η έννοια του πειθαρχικού παραπτώματος συνδέεται με την έννοια της ιδιότητας του υπαλλήλου. Έτσι το πειθαρχικό παράπτωμα συντελείται με υπαίτια πράξη ή παράλειψη του υπαλλήλου που μπορεί να του καταλογισθεί (άρ. 106ΥΚ). Η πειθαρχική ευθύνη, όπως και η ποινική ευθύνη, είναι ατομική, δηλαδή «προσωποπαγής» και ουδέποτε μπορεί

5. Βλ. σχετ. *Ανδρουλάκη*, Ποινικό Δίκαιο, Γεν. μέρος, Ι, σ. 32, *Κουράκη*, ό.π. αριθ. 15.

6. Βλ. *Χ. Μυλωνόπουλου*, ό.π., σ. 48-49.

7. Βλ. *Χ. Μυλωνόπουλου*, ό.π. σ. 49· επίσης *Βλαχόπουλου*, Η εφαρμογή της αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege praevia* στο πειθαρχικό ποινικό δίκαιο, Δ. Δίκη ΙΑ' (1999), σ. 564, *Ι. Συμεωνίδη*, Η διόγκωση της κυρωτικής λειτουργίας της δημόσιας διοίκησης και η αμφισβήτηση της συνταγματικότητάς της, Δ Δικ, 1992, σ. 495 επ.

να νοηθεί ως συλλογική.⁸ Από αυτό συνάγεται ότι στοιχεία του πειθαρχικού παραπτώματος είναι: α) υπαίτια πράξη ή παράλειψη (όχι φρονηματική εκδήλωση) του υπαλλήλου και β) δυνατότητα καταλογισμού της επιλήψιμης πράξης ή παράλειψης στον υπάλληλο. Έχει ιδιαίτερη σημασία να τονιστεί ότι η υπαιτιότητα και ο καταλογισμός ως υποκειμενικά στοιχεία του πειθαρχικού παραπτώματος, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη όχι απλώς ως «ελαφρυντικές περιστάσεις» αλλά ως προϋπόθεση του πειθαρχικώς αδίκου. Πράγματι η υπαιτιότητα και ο καταλογισμός είναι στοιχεία που το Σύνταγμα επιτάσσει να σταθμίζονται εξίσου με την αντικειμενική υπόσταση όλων κατ' ουσίαν των πειθαρχικών παραπτωμάτων, δεδομένου ότι δεν φαίνεται να δικαιολογείται και η παραμικρή απόκλιση από τον κανόνα του απαρέγκλιτου σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (άρ.7§2 και 2§1 Συντ)⁹.

Περαιτέρω και σε συνάφεια προς τα ήδη αναφερθέντα αξιοπρόσεκτη είναι η ρύθμιση του άρ. 108 ΥΚ, κατά την οποία *αρχές και κανόνες του ποινικού δικαίου και της ποινικής δικονομίας εφαρμόζονται ανάλογα και στο πειθαρχικό δίκαιο, εφόσον δεν αντίκεινται στις ρυθμίσεις του παρόντος και συνάδουν με τη φύση και στον σκοπό της πειθαρχικής διαδικασίας*. Έτσι επεξηγείται ότι εφαρμόζονται ιδίως οι κανόνες και οι αρχές που αφορούν: α) τους λόγους αποκλεισμού της υπαιτιότητας και της ικανότητας για καταλογισμό. β) τις ελαφρυντικές ή επιβαρυντικές περιστάσεις για την επιμέτρηση της πειθαρχικής ποινής γ) την έμπρακτη μετάνοια δ) το δικαίωμα σιγής του πειθαρχικώς διωκομένου ε) την πραγματική και νομική πλάνη στ) το τεκμήριο αθωότητας του πειθαρχικώς διωκομένου και η) την προστασία των δικαιολογημένων συμφερόντων ως λόγο που αίρει τον πειθαρχικό χαρακτήρα δυσμενών κρίσεων, εκφράσεων και εκδηλώσεων, εκτός αν συνιστούν το πειθαρχικό παράπτωμα της χαρακτηριστικώς ανάρμοστης συμπεριφοράς.

8. Βλ. Α. Τάχου – Ι. Συμεωνίδη, Ερμηνεία του Υπαλληλικού Κώδικα, ΙΙ, 2007, άρ. 106.

9. Βλ. Ν. Αλιβιζάτου, Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων Ι, Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, 1987, σελ 50, Ε. Σπηλιωτόπουλου – Χ. Χρυσανθάκη, Βασικοί θεσμοί Δημοσιοϋπαλληλικού Δικαίου, 2013, έκδ. η', σ. 86 με παραπομπές σε νομολογία του ΣτΕ.

2. Οι πειθαρχικές κυρώσεις ως μέσο αντιμετώπισης της διαφθοράς

Οι πειθαρχικές κυρώσεις εντάσσονται και επιστρατεύονται και αυτές στο ευρύτερο πλαίσιο αντιμετώπισης των φαινομένων της διαφθοράς στη Διοίκηση. Το τελευταίο χρονικό διάστημα το δημοσιοϋπαλληλικό δίκαιο έχει βρεθεί στο επίκεντρο μιας διεκυστίνδας ανάμεσα σε εκείνους που προσβλέπουν στην αυστηροποίηση των πειθαρχικών κυρώσεων, ως μια μορφή θεραπείας απέναντι στο πρόβλημα της διαφθοράς και σε εκείνους που αμφισβητούν την ουσιαστική συμβολή της αυστηροποίησης, αποδίδοντας στις σχετικές πρωτοβουλίες χαρακτηριστικά πρόσκαιρου κατευνασμού της κοινής γνώμης¹⁰. Πρόκειται νομίζω για γενικεύσεις που υπόκεινται σε εύλογη αμφισβήτηση.

Σε σχέση με το ζήτημα αυτό μπορούν να διατυπωθούν οι εξής σκέψεις. Χωρίς αμφιβολία το πειθαρχικό δίκαιο κατ' αρχήν αναφέρεται στην «κλειστή» σχέση ανάμεσα στη Διοίκηση και τους λειτουργούς της, η οποία μπορεί να κινείται παράλληλα με την ποινική διαδικασία. Από την άποψη αυτή στις περιπτώσεις αυτές θα πρέπει, αφενός μεν να διαφυλάσσεται το αντικείμενο του πειθαρχικού ελέγχου, έτσι ώστε να μη νοθεύεται από εξωγενείς σταθμίσεις που ανάγονται στον χώρο προστασίας άσχετων με την υπηρεσία εννόμων αγαθών, αφετέρου δε η υπηρεσιακή κατάσταση του υπαλλήλου να μην επηρεάζεται ανεπανόρθωτα από την (εν εξελίξει) ποινική διαδικασία, ενόψει του ότι η τελευταία διέπεται προεχόντως από το τεκμήριο αθωότητας μέχρι την έκδοση αμετάκλητης απόφασης. Οι αναγκαιότητες αυτές ωστόσο τίθενται υπό δοκιμασία, όταν δεν παραμερίζονται ή δεν αγνοούνται.¹¹ Ειδικότερα:

Στην απαρίθμηση των πειθαρχικών παραπτώματων στο άρθρο 107 ΥΚ [όπως ήδη αντικ. με το άρ. 6 ν. 4325/2015] περιλαμβάνονται 32 ειδικότερα παραπτώματα ή κατηγορίες παραπτώματων μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονται, με κριτήριο το ερευνητέο αντικείμενο, τα εξής:

10. Έτσι και Δ. Ναζίρης στο συλλογικό έργο Οικονομικό Έγκλημα και Διαφθορά στο Δημόσιο Τομέα, ό.π. σ. 1047-1048.

11. Βλ. Ναζίρη, ό.π., σ. 1048

- Η παράβαση καθήκοντος κατά τον Ποινικό Κώδικα ή άλλους ειδικούς ποινικούς νόμους (άρ. 107§1 περ. γ' ΥΚ)
- Η απόκτηση οικονομικού οφέλους ή ανταλλάγματος προς όφελος του ίδιου του υπαλλήλου ή τρίτου προσώπου, κατά την άσκηση των καθηκόντων του ή εξ' αφορμής αυτών (άρ. 107§1 περ. δ' ΥΚ)
- Η χρησιμοποίηση της δημοσιούπαλληλικής ιδιότητας ή πληροφοριών που κατέχει ο υπάλληλος λόγω της υπηρεσίας ή της θέσης του, για εξυπηρέτηση ιδιωτικών συμφερόντων του ίδιου ή τρίτου προσώπου (άρ. 107§1 περ. ιδ' ΥΚ)
- Η άρνηση σύμπραξης, συνεργασίας, χορήγησης στοιχείων ή εγγράφων σε ανεξάρτητες αρχές (άρ. 107§1 περ. ιη' ΥΚ).

Ενώ λοιπόν, ο κατάλογος του άρ. 107 ΥΚ φαίνεται κατ' αρχήν να εξυπηρετεί την ανάγκη της σαφήνειας, η περίληψη «ανοιχτών ρητρών» σε συνδυασμό με την κατ' αρχήν μη εφαρμογή των εγγυήσεων του άρ. 7§1 Συντ. στο πειθαρχικό δίκαιο, με βάση τη νομολογία¹², αφήνουν περιθώρια για μη ικανοποιητικές σταθμίσεις. Έτσι από το ότι *δεν προβλέπεται αντιστοιχία* μεταξύ πειθαρχικών παραπτώματων και ποινών είναι επιβεβλημένο να συνεκτιμηθούν οι ιδιαίτερες συνθήκες τέλεσης του παραπτώματος, η εν γένει προσωπικότητα του υπαλλήλου καθώς και η υπηρεσιακή του εικόνα όπως προκύπτει από το προσωπικό του μητρώο. Βέβαια κατά ρητή πρόβλεψη του ΥΚ (άρ. 109§2) κατά την επιβολή της ποινής θα τηρηθεί η αρχή της αναλογικότητας. Όσο και αν είναι ευπρόσδεκτη η επίκληση της αρχής αυτής στην πειθαρχική διαδικασία εκείνο που δεν πρέπει κανείς να αγνοήσει είναι ότι ένα σημαντικό τμήμα της εξουσίας του νομοθέτη μετατίθεται στους ώμους διοικητικού οργάνου, το οποίο θα είναι υποχρεωμένο να προβαίνει σε αξιολογικές συσχετίσεις της εκάστοτε παράβασης με ορισμένη πειθαρχική κύρωση με ό, τι αυτό συνεπάγεται για την αρχή της ισότητας και της ασφάλειας δικαίου.¹³

Είναι πάντως αξιοσημείωτο το γεγονός ότι με το άρ. 108 ΥΚ ρητά επεκτείνονται αρχές και κανόνες του ποινικού δικαίου και της ποινικής δικονομίας και στο πειθαρχικό δίκαιο. Η πρόνοια αυτή του νομοθέτη ε-

12. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 296/2006, ΝΟΜΟΣ

13. Βλ. *Ναζίρη*, ό.π., σ. 1049, σημ. 264

ξισορροπεί το όποιο έλλειμμα του πειθαρχικού δικαίου στο πεδίο των εγγυήσεων, και, υπό μια έννοια, το εμπλουτίζει με τα εγγυητικά χαρακτηριστικά της ποινικής διαδικασίας.

Σε σχέση με τον επηρεασμό του πειθαρχικού δικαίου από την ποινική διαδικασία είναι ανάγκη, νομίζω, να ασχοληθούμε για λίγο με την *θέση σε αυτοδίκαιη αργία*, η οποία συνοδεύει την ποινική διαδικασία και μέχρι πρότινος αφορούσε υπαλλήλους που διώκονται για πράξεις «διαφθοράς». Σχετικά πρόσφατα, λοιπόν, ο νομοθέτης στην προσπάθεια του να κατευνάσει την κοινή γνώμη για αποκαλυπτόμενες υποθέσεις διαφθοράς θέσπισε για την πάταξή τους «προσωρινά μέτρα», όπως είναι η θέση των υπαλλήλων σε αργία. Κατά το άρθρο 103 ΥΚ [όπως αντικ. με το ν. 4093/2012 και όπως ο τελευταίος τροποποιήθηκε με το αρ. 14§1 ν. 4111/2013 και πριν τροποποιηθεί με το άρ. 2 ν. 4325/2015] σε αυτοδίκαιη αργία ετίθετο μεταξύ άλλων: α) ο υπάλληλος που στερήθηκε την προσωπική του ελευθερία ύστερα από πρωτοβάθμια ή δευτεροβάθμια απόφαση ποινικού δικαστηρίου ή ένταλμα προσωρινής κράτησης β) ο υπάλληλος κατά του οποίου εκδόθηκε ένταλμα προσωρινής κράτησης και στη συνέχεια ήρθη η προσωρινή κράτησή του ή αντικαταστήθηκε με περιοριστικούς όρους. γ) ο υπάλληλος, ο οποίος παραπέμφθηκε αμετάκλητα ενώπιον του αρμοδίου δικαστηρίου για κακούργημα ή για τα αδικήματα της κλοπής, υπεξαίρεσης (κοινής και στην υπηρεσία), απάτης, πλαστογραφίας, δωροδοκίας, καταπίεσης, απιστίας περί την υπηρεσία, καθώς και για οποιοδήποτε έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας ή έγκλημα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής. Ενώ, περαιτέρω, αν συνέτρεχαν λόγοι δημοσίου συμφέροντος ή υπηρεσιακοί λόγοι, μπορούσε δυνητικά να τεθεί σε αργία υπάλληλος κατά του οποίου: α) έχει ασκηθεί ποινική ή πειθαρχική δίωξη για οποιοδήποτε πειθαρχικό παράπτωμα, το οποίο επιφέρει έκπτωση από την υπηρεσία ή β) υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις για άτακτη διαχείριση, η οποία στηρίζεται σε έκθεση της προϊσταμένης αρχής ή του αρμόδιου επιθεωρητή. (άρ. 104§1 ΥΚ). Τέλος προβλεπόταν η επιβολή του μέτρου της αναστολής εκτέλεσης των καθηκόντων του υπαλλήλου «σε κατεπείγουσες περιπτώσεις και εφόσον διακυβεύεται το συμφέρον της υπηρεσίας» (άρ. 104§3 ΥΚ).

Είναι φανερό ότι οι ποινές της δυνητικής αργίας και της αναστολής εκτέλεσης καθηκόντων του υπάλληλου είχαν και έχουν νομιμοποιητική βάση, γιατί επιβάλλονται ύστερα από αξιολογική κρίση της προϊσταμένης αρχής και με την προϋπόθεση βέβαια της παροχής ένδικης προστασίας στον υπάλληλο. Στον αντίποδα των προηγούμενων περιπτώσεων και σε αδικαίωτη τροχιά κινούνταν η αυτοδίκαιη αργία, όταν υφίστατο αμετάκλητη παραπομπή στο ακροατήριο ακόμα και για πλημμέλημα! Εδώ κατά βάση η υπηρεσιακή αξιολόγηση είχε υποκατασταθεί από εξωγενείς κρίσεις (λχ η εισαγγελική κρίση ή η άποψη του ανακριτή επί προσωρινής κρατήσεως) ενώ το πειθαρχικό δίκαιο ετεροπροσδιοριζόταν και μεταβαλλόταν σε μηχανισμό «προ-τιμώρησης» και στιγματισμού του κατηγορούμενου. Το ζήτημα προσέλαβε ανησυχητικές διαστάσεις και κυρίως λόγω της ευκολίας με την οποία παραπέμπονται υποθέσεις στο ακροατήριο. Η προηγούμενη υπηρεσιακή κρίση σε κάθε περίπτωση ήταν, νομίζω, απαραίτητη και ιδίως επί παραπομπής υπάλληλου για πλημμέλημα.

Ήδη πάντως το άρ. 103 ΥΚ αντικ. με το άρ. 3 ν. 4325/11-5-2015 και η θέση σε *αυτοδίκαιη αργία* περιορίζεται: α) στον υπάλληλο ο οποίος στερήθηκε την προσωπική του ελευθερία ύστερα από ένταλμα προσωρινής κράτησης ή δικαστικής απόφασης, έστω και αν απολύθηκε με εγγύηση β) στον υπάλληλο εκείνο, ο οποίος έχει τιμωρηθεί με την ποινή της οριστικής παύσης και γ) στον εκπαιδευτικό ή υπάλληλο που υπηρετεί σε σχολείο, σε βάρος του οποίου ασκήθηκε ποινική δίωξη για οποιοδήποτε έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας ή για έγκλημα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής.

3. Ο συντονισμός της πειθαρχικής με την ποινική δίκη – αλληλοεπηρεασμοί και δεσμεύσεις

Έχοντας υπόψη τα ανωτέρω και συνεκτιμώντας, τόσο την προσωπική υπή της πειθαρχικής κύρωσης, όσο και τη δυνατότητα σωρευτικής επιβολής ποινικής και πειθαρχικής κύρωσης αλλά και την ανάγκη αναγνώρισης διακριτών ρόλων στη πειθαρχική και ποινική δίκη, μπορούμε να προβούμε στις αναγκαίες συσχετίσεις των υφιστάμενων ρυθμίσεων και να εμβαθύνουμε στο πεδίο συνάντησης των δύο δικών.

Το γεγονός ότι τα ίδια πραγματικά περιστατικά μπορεί να συνιστούν πειθαρχικό και ποινικό αδίκημα δημιουργεί την ανάγκη «συντονισμού» των δύο διαδικασιών (πειθαρχικής και ποινικής). Κατά ρητή πρόβλεψη του νόμου (άρ. 114§1 ΥΚ) η πειθαρχική διαδικασία είναι αυτοτελής και ανεξάρτητη από την ποινική ή άλλη δίκη. Η αντίληψη αυτή είναι σωστή και αποτυπώνει τους όρους αναγκαιότητας της κάθε διαδικασίας. Η ποινική δίκη συνιστά μηχανισμό απαντήσεως της οργανωμένης κοινωνίας για συγκεκριμένο έγκλημα. Η δικαιοδοτική λειτουργία του ποινικού δικαστή δεν είναι διαπιστωτική αλλά διερευνητική και συνάμα διαγνωστική. Θα πρέπει επομένως, να προσανατολιστεί σε ό, τι πρέπει να ερευνηθεί και να εκδικάσει για να εκπληρώσει το διαγνωστικό του καθήκον, περιεχόμενο του οποίου συνιστά η ανεύρεση της αλήθειας.¹⁴ Εξάλλου η πειθαρχική δίκη, μπορεί στο αποδεικτικό επίπεδο να έχει συνάφεια με την ποινική δίκη, εν τούτοις είναι ευρύτερη ως προς το αντικείμενό της, το οποίο κατά βάση προσδιορίζεται από τον λειτουργικό προορισμό του υπαλλήλου. Με τους όρους αυτούς το πειθαρχικό και το ποινικό αδίκημα μπορεί να συμπίπτουν στην ίδια δέσμη πραγματικών περιστατικών και το ερώτημα που ευλόγως τίθεται είναι πόσο επηρεάζεται μια πειθαρχική διαδικασία από την ποινική διαδικασία. Εδώ επιβάλλεται να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα σε πειθαρχική διαδικασία που προηγείται της ποινικής και σε ποινική διαδικασία που προηγείται της πειθαρχικής.

3.1. Η πειθαρχική διαδικασία προηγείται της ποινικής

Όταν η πειθαρχική διαδικασία προηγείται της ποινικής τα πειθαρχικά όργανα οφείλουν να ενημερώσουν τον αρμόδιο εισαγγελέα σχετικά με την πιθανολογούμενη τέλεση αξιόποινης πράξης. Η ανακοίνωση αυτή μπορεί να περιβληθεί τον τύπο της μηνυτήριας αναφοράς (άρ. 37§§2 και 3 ΚΠΔ) ή να συμπίπτει με την αποστολή αντιγράφου φακέλου της τυχόν διενεργηθείσας ένορκης διοικητικής εξέτασης (ΕΔΕ). Αν η πειθαρχική διαδικασία έχει ολοκληρωθεί, πριν από το χρόνο έκδοσης αμετάκλητης απόφασης από το ποινικό δικαστήριο, και οδήγησε είτε σε

14. Βλ. Παπαδαμάκη, Ποινική Δικονομία, 2012, σ. 4 επ., *Fr. – Chr. Shroeder*, Strafprozessrecht, 1993. σ. 5 επ.

απαλλαγή του υπάλληλου είτε σε επιβολή πειθαρχικής ποινής ελαφρύτερης της οριστικής παύσης, η πειθαρχική διαδικασία επαναλαμβάνεται εφόσον ο υπάλληλος καταδικάστηκε αμετάκλητα βάσει περιστατικών, τα οποία συγκροτούν την αντικειμενική υπόσταση παραπτώματος, της παρ. 2 του άρ. 109 ΥΚ και για το οποίο δικαιολογείται ποινή οριστικής παύσης. Εάν η απόφαση του ποινικού δικαστηρίου ήταν αθωωτική και η προγενέστερη πειθαρχική διαδικασία περαιώθηκε με την επιβολή οποιασδήποτε ποινής, επίσης «ξανανοίγει» η πειθαρχική δίκη. Είναι συνεπές να γίνει δεκτό ότι στο πλαίσιο της νέας πειθαρχικής διαδικασίας και παρά τη συγκεχυμένη διατύπωση και το προβληματικό περιεχόμενο του άρ. 5§2 ΚΔΔ η μεταγενέστερη ποινική καταδίκη συνεκτιμάται χωρίς και να δεσμεύει το πειθαρχικό όργανο¹⁵.

Ας συγκεφαλαιώσουμε προσωρινά: Η προγενέστερη, της ποινικής, πειθαρχική διαδικασία επαναλαμβάνεται σε τρεις περιπτώσεις: (i) όταν αποφάνθηκε απαλλακτικά για τον υπάλληλο και ήδη υφίσταται ποινική καταδίκη (ii) όταν επέβαλε πειθαρχική ποινή στον υπάλληλο ελαφρύτερη της οριστικής παύσης και η καταδίκη του ποινικού δικαστηρίου αφορά σε πραγματικά περιστατικά τα οποία δικαιολογούν την αυστηρότερη πειθαρχική ποινή της οριστικής παύσης και (iii) όταν το πειθαρχικό όργανο επέβαλε οποιαδήποτε πειθαρχική ποινή και εν συνεχεία εκδόθηκε αμετάκλητη αθωωτική απόφαση ή αμετάκλητο απαλλακτικό βούλευμα για την πράξη ή την παράλειψη για την οποία διώχθηκε πειθαρχικά ο υπάλληλος.

3.2. Η πειθαρχική διαδικασία έπεται της ποινικής

Όταν η ποινική διαδικασία προηγείται της πειθαρχικής δίκης ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών έχει υποχρέωση να ανακοινώσει αμέσως την κίνηση της ποινικής δίωξης στην προϊσταμένη αρχή του υπάλληλου (άρ. 114§6 ΥΚ). Η πειθαρχική διαδικασία δεν κωλύεται και μπορεί να αρχίσει ή αν άρχισε μπορεί να εξελιχθεί, εκτός εάν το πειθαρχικό όργανο επιλέξει την οδό της αναστολής για εξαιρετικούς λόγους και το πολύ για ένα έτος. Τέτοια αναστολή δεν μπορεί να διαταχθεί όταν το

15. Πρβλ. ωστόσο ΣτΕ 3182/2010, ΣτΕ 2067/2011, ΝΟΜΟΣ, βλ. και Ναζίρη ο.π. σ. 1074.

πειθαρχικό παράπτωμα προκαλεί «δημόσιο σκάνδαλο» ή «θίγει σοβαρά το κύρος της υπηρεσίας (άρ. 114§2 ΥΚ). Εδώ θα πρέπει να τονιστεί ότι το πειθαρχικό όργανο δεσμεύεται από την κρίση που περιέχεται σε αμετάκλητη απόφαση ποινικού δικαστηρίου ή αμετάκλητο απαλλακτικό βούλευμα *μόνο ως προς την ύπαρξη ή την ανυπαρξία πραγματικών περιστατικών που στοιχειοθετούν την αντικειμενική υπόσταση του παραπτώματος* (άρ. 114§3 ΥΚ). Το ερμηνευτικό νόημα της εν λόγω διατύπωσης είναι ότι καταρχήν αναγνωρίζεται ένα είδος «ποινικού δεδικασμένου», σε σχέση με τα κριθέντα πραγματικά περιστατικά, τα οποία συγκροτούν, το μεν τη νομοτυπική μορφή του ποινικού αδικήματος, το δε στοιχειοθετούν την πειθαρχικώς διωκτέα πράξη. Ως εκ τούτου το πειθαρχικό όργανο μπορεί να επιβάλλει πειθαρχική κύρωση παρά το ότι ο υπάλληλος αθώνεται από το ποινικό δικαστήριο μόνο, και σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις, όταν αυτή η αθώωση δεν **έθιξε ούτε έθεσε εν αμφιβόλω τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά**. Επ' αυτού όμως θα επανέλθουμε.

Για το σχετικό ζήτημα έλαβε θέση όπως ήταν φυσικό και το Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο για κάποιες περιπτώσεις αποφάνθηκε ότι η αθωωτική ποινική απόφαση που αφορά τα ίδια πραγματικά περιστατικά είναι δεσμευτική για το πειθαρχικό όργανο¹⁶. Η νομολογιακή αυτή στάση είναι αποτέλεσμα της απόφασης του ΕΔΔΑ στην υπόθεση **Σταυρόπουλος κατά Ελλάδος**¹⁷, με την οποία είχε κριθεί ότι η αθώωση από ποινικό δικαστήριο θα πρέπει να γίνεται σεβαστή από οποιοδήποτε δικαστήριο – αλλά και πειθαρχικό όργανο- που ασχολείται εν συνεχεία με τα ίδια πραγματικά περιστατικά. Η νομολογιακή αυτή στάση του ΣτΕ είναι νομίζω ορθή, διότι αναγνωρίζει και διασφαλίζει την ισχύ του τεκμηρίου αθωότητας και έναντι της πειθαρχικής διαδικασίας. Σπεύδω εδώ να διευκρινίσω ότι άλλες αποφάσεις του ΣτΕ δέχθηκαν ότι δεν είναι δεσμευτική η αμετάκλητη αθωωτική ποινική απόφαση και απλώς γεννάται υποχρέωση συνεκτίμησής της.¹⁸

Είναι ωστόσο τώρα η κατάλληλη στιγμή να εμβαθύνουμε στο κρίσι-

16. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2693/2012 ΝΟΜΟΣ.

17. ΕΔΔΑ, Σταυρόπουλος κατά Ελλάδας, 35522/04, 27-9-2007, §§ 37 επ.

18. Βλ. ενδεικτικά ΣτΕ 2067/2011, ΣτΕ 62/2012, ΝΟΜΟΣ.

μο αυτό ζήτημα με τα αμέσως ακολουθούνται:

Όταν οι δικαστές, μετά το τέλος της συζήτησης στο ακροατήριο, αποσυρθούν για τη μουσική τους διάσκεψη, αφού συζητήσουν την υπόθεση προχωρούν στην ψηφοφορία **«για την ενοχή ή αθωότητα του κατηγορούμενου»**, σε σχέση με την πράξη για την οποία κατηγορείται, «όπως αυτή προέκυψε από την κύρια διαδικασία (αν, βέβαια, προέκυψε, αν αποδείχτηκε ενοχή) και για τον χαρακτηρισμό της πράξης (άρ. 371 §§ 2 και 3 ΚΠΔ). Ενόψει πάντως της ισχύος του τεκμηρίου αθωότητας του κατηγορουμένου αντικείμενο απόδειξης και απόφασης (δικαστικής πεποίθησης) αποτελεί μόνο η ενοχή του κατηγορούμενου, όχι δε και η αθωότητα, η οποία τεκμαίρεται! Ειδικότερα σε σχέση με την αθωωτική απόφαση παρέχονται οι εξής δύο δυνατότητες: α) Μπορεί το δικαστήριο από την εκτίμηση του αποδεικτικού υλικού να επείσθηκε, να σχημάτισε δηλαδή δικανική πεποίθηση ότι ο κατηγορούμενος είναι αθώος. β) μπορεί, όμως, και απλώς να μην πείσθηκε ότι είναι ένοχος, να αμφιβάλει για την ενοχή του. Και στις δύο περιπτώσεις θα εκδοθεί *αθωωτική απόφαση* με όμοιο διατακτικό («κηρύσσει αθώο»): όμως στο αιτιολογικό θα πρέπει, για λόγους ηθικής και δικονομικής τάξης, να εξαιρείται η αποδεδειγμένη αθωότητα σε αντίθεση με την αθώωση «λόγω αμφιβολιών».¹⁹

Και τώρα πρέπει να θέσουμε ή μάλλον να εναποθέσουμε το καίριο ερώτημα: Ασκει επιρροή στην απόφαση του πειθαρχικού οργάνου η μορφή της εκτεθείσας αθωωτικής απόφασης του ποινικού δικαστηρίου; Εκείνο που χωρίς επιφυλάξεις μπορεί να υποστηριχθεί είναι ότι αν η αθώωση συνέχεται με την μη συνδρομή των πραγματικών στοιχείων του εγκλήματος ή την μη εμπλοκή του διωκόμενου με την καταγγελλείσα συμπεριφορά (πχ ακλόνητο άλλοθι), τότε το πειθαρχικό όργανο ασφαλώς και δεσμεύεται από την ευνοϊκή δικαστική κρίση. Ζήτημα φαίνεται να τίθεται στις περιπτώσεις εκείνες όπου συντρέχουν τα πραγματικά περιστατικά μιας αξιόποινης πράξης, πλην όμως εξαιτίας της συνδρομής λόγων άρσης του αδίκου (λ.χ. άμυνας) ή του καταλογισμού (λ.χ. κατάσταση ανάγκης) το δικαστήριο οδηγείται σε αθωωτική από-

19. Βλ. *Ανδρουλάκη*, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, 2007³, σ. 477, σημ 599, *Παπαδαμάκη*, ό.π., σ. 560.

φαση. Εδώ από πρώτη άποψη παρέχεται έδαφος για επαναξιολόγηση των πραγματικών περιστατικών στο επίπεδο της πειθαρχικά διωκτέας πράξης, ακριβώς γιατί μπορούν τα αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά να υπαχθούν ή μη στην έννοια του πειθαρχικού παραπτώματος. Εν τούτοις και παρά την ενίσχυση της παραδοχής αυτής από το άρ. 114§3 ΥΚ δεν λείπουν οι αμφιβολίες σε σχέση με την κατεύθυνση αυτή λόγω του αυξημένου τυπικού κύρους του τεκμηρίου αθωότητας, κατ' άρθρο 6§2 της ΕΣΔΑ. Από αυτό δεσμεύονται όχι μόνο τα δικαστικά πρόσωπα, δηλαδή οι καθαυτοί φορείς της δικαστικής κρίσης (οι δικαστές) αλλά και τα άλλα κρατικά όργανα έχουν υποχρέωση σεβασμού του τεκμηρίου.

Εξάλλου, και το προσφιλές σχήμα της «αθώωσης λόγω αμφιβολιών» εντέλει στο διατακτικό της απόφασης αποτυπώνεται ως σκέτη αθώωση, γεγονός που, κατ' ορθή εκδοχή, δεν επιδέχεται διαφοροποιήσεις και κατ' επέκταση δεν συνηγορεί στη μη δεσμευτικότητα της σχετικής αθωωτικής κρίσης. Άλλωστε η αθώωση λόγω αμφιβολιών δεν προβλέπεται ούτε και αναγνωρίζεται από τον ΚΠΔ ενώ γι' αυτή αρκεί απλώς η κήρυξη της αθωότητας.

Όταν τώρα συντρέχει λόγος εξάλειψης του αξιοποίνου (παραίτηση από το δικαίωμα έγκλησης, ανάκληση της έγκλησης, αμνήστευση πράξης, παραγραφή του αξιοποίνου) ή αθώωση για έμπρακτη μετάνοια (άρ. 506α ΚΠΔ) είναι συνεπές να δεχτούμε ότι η , με την ευρεία έννοια, αθωωτική και εδώ δικαιοδοτική κρίση δεν δεσμεύει το πειθαρχικό όργανο ούτε και την διοικητική δικαιοσύνη.

Τέλος, έδαφος, για χωρίς δέσμευση του πειθαρχικού οργάνου από αθωωτική ποινική απόφαση, καταλείπεται όταν μέρος της δέσμης των επιλήψιμων πραγματικών περιστατικών που απασχόλησαν την ποινική δικαιοσύνη θεμελιώνει πειθαρχικό παράπτωμα ενώ ταυτόχρονα η εκφερθείσα δικαιοδοτική κρίση δεν έθιξε το συγκεκριμένο τμήμα επειδή στερούνταν ποινικού ενδιαφέροντος. Πχ ο υπάλληλος Α (εθισμένος στον «τζόγο») διαπληκτίστηκε σε καζίνο με θαμώνες, οι οποίοι απαίτησαν από αυτόν το υψηλό ποσό των οφειλόμενων χρημάτων και όταν σε κάποια στιγμή ο Α δέχτηκε κτύπημα ανταπέδωσε αμυνόμενος. Το ότι εδώ ενδεχομένως απηλλάγη ο Α από την κατηγορία της επικίνδυ-

νης σωματικής βλάβης, αμυνόμενος (άρ. 22 ΠΚ), δεν σημαίνει ότι δεσμεύεται το αρμόδιο πειθαρχικό όργανο να μην του επιβάλλει πειθαρχική κύρωση για την αναφερθείσα συμπεριφορά του. Μόνο ένα τμήμα της συμπεριφοράς αυτής κρίθηκε από το ποινικό δικαστήριο ενώ το υπόλοιπο υπόκειται χωρίς δεσμεύσεις στην αυτοτελή αξιολόγηση του πειθαρχικού οργάνου. Η άποψη αυτή κινείται σε ομόρροπη κατεύθυνση με εκείνη που υιοθετείται από αποφάσεις του ΣτΕ, οι οποίες δέχονται τη δυνατότητα της διοικητικής δικαιοσύνης (και παρά το ότι προηγήθηκε αθωωτική απόφαση) να στηριχθεί σε στοιχεία διαφορετικά από εκείνα στα οποία στήριξε την κρίση του το ποινικό δικαστήριο.

4. Συμπεράσματα

Εδώ θα πρέπει να τελειώσω. Αν πρέπει κάτι να συγκρατήσουμε από την προηγηθείσα ανάλυση είναι ότι μεταξύ της πειθαρχικής διαδικασίας και της ποινικής δίκης υπάρχει μια σχέση επικοινωνίας, η οποία αξιώνει οι δύο διαδικασίες να συντονίζονται το βηματισμό τους και να κινούνται σε παράλληλη τροχιά, χωρίς ωστόσο να εκδίδονται αντιφατικές αποφάσεις. Είναι ακριβές ότι αναγνωρίζεται η αυτοτέλεια της πειθαρχικής διαδικασίας έναντι της ποινικής ή άλλης δίκης και αυτό οφείλει, τόσο ο ερμηνευτής, όσο και ο εφαρμοστής του δικαίου να το σέβεται και να το ενθαρρύνει. Η αυτοτέλεια αυτή, ωστόσο, δεν είναι απόλυτη και υπόκειται στην ανάγκη σεβασμού του τεκμηρίου αθωότητας όπως αυτό αναδεικνύεται κάθε φορά από μια αθωωτική δικαιοδοτική κρίση ποινικού δικαστηρίου, υπό τον όρο βέβαια ότι θα πρόκειται για ταυτόσημες πράξεις στις δύο διαδικασίες (ποινική και πειθαρχική).²⁰ Σε κάθε περίπτωση το πειθαρχικό όργανο επιλαμβάνομενο μιας υπόθεσης πειθαρχικού ελέγχου, ενώ οφείλει να σέβεται το τεκμήριο αθωότητας δεν πρέπει ωστόσο να προβαίνει σε αβασάνιστη οικειοποίηση του αποτελέσματος μιας ποινικής δίκης χωρίς να υπολογίζει και στο ευρύτερο αντικείμενο της πειθαρχικής διαδικασίας.²¹

20. Πρβλ. και ΕΔΔΑ Zolotukhin κατά Ρωσίας, 14939/03, 10.2.2009, §82 επ. Επίσης ΣτΕ 2069/2011, ΝΟΜΟΣ.

21. Βλ. και ΣτΕ 1522/2010, ΝΟΜΟΣ.

Γενετικά Αποτυπώματα: Το σύγχρονο εργαλείο επίλυσης εγκλημάτων σε διεθνές επίπεδο. Η συμβολή της Γενετικής στην απονομή της Δικαιοσύνης

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΦΙΤΣΙΑΛΟΣ* / ΕΦΗ ΚΑΡΑΝΤΖΑΛΗ**

A. Εθνικές βάσεις δεδομένων DNA και διακρατική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας

Η ανάλυση των γενετικών αποτυπωμάτων αποτελεί ένα από τα πολυτιμότερα εργαλεία που έχει πλέον στη διάθεσή της η Δικαιοσύνη για την επίλυση ποινικών υποθέσεων στις οποίες υπάρχουν αταυτοποίητα ίχνη/πειστήρια. Η πρώτη εμφάνιση των τεχνικών ανάλυσης DNA σημειώθηκε το 1984 στην Αγγλία, όταν ο καθηγητής γενετικής Alec Jeffreys ανέπτυξε μια νέα μέθοδο ταυτοποίησης μέσω DNA. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τις αρχές για την εξιχνίαση μιας υπόθεσης βιασμού και δολοφονίας δύο κοριτσιών (1). Η τεράστια αυτή συμβολή στο έργο των αρχών οδήγησε το 1987 στην εμπορική χρήση της τεχνικής ενώ δέκα χρόνια αργότερα, το 1995, η Αγγλία ξεκινάει τη δημιουργία της εθνικής βάσης δεδομένων DNA, η οποία

* Διευθύνων Σύμβουλος των Εργαστηρίων Δικανικής Γενετικής DNAlogy, Διδάκτωρ Γενετιστής, Μοριακός Βιολόγος, Πραγματογνώμων των Ελληνικών Δικαστικών Αρχών σε θέματα Ταυτοποίησης Βιολογικού Υλικού και Ανάλυσης DNA.

** Υπεύθυνη των Εργαστηρίων Δικανικής Γενετικής DNAlogy, Διδάκτωρ Μοριακής Βιολογίας και Βιοϊατρικής, Πραγματογνώμων των Ελληνικών Δικαστικών Αρχών σε θέματα Ταυτοποίησης Βιολογικού Υλικού και Ανάλυσης DNA.

έως το 2009 είχε ήδη 4.000.000 γενετικά προφίλ. Στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού, η πρώτη υπόθεση που επιλύεται με τη χρήση τεχνικών ανάλυσης DNA καταγράφεται το 1987 και αφορά ληστεία και βιασμό μιας γυναίκας εντός του σπιτιού της, στην οποία ο ένοχος ταυτοποιήθηκε μέσω ανάλυσης DNA του σπέρματος που ανιχνεύθηκε στον τόπο του εγκλήματος (2). Το 1994, δημιουργείται στην Αμερική η εθνική τράπεζα DNA CODIS, (Combined DNA Index System) η οποία το 2008 αριθμούσε περισσότερα από 8.500.000 γενετικά προφίλ και είναι σήμερα η μεγαλύτερη τράπεζα DNA στον κόσμο (3).

Η διατήρηση ηλεκτρονικών αρχείων γενετικών προφίλ σε μορφή βάσης δεδομένων διευκολύνει τη συστηματική και αυτοματοποιημένη αναζήτηση με σκοπό, α) τη σύνδεση ενός ευρήματος με το άτομο από το οποίο προέρχεται, αν το άτομο έχει καταχωρηθεί ήδη στη βάση, αλλά και β) τη σύνδεση μεταξύ διαφορετικών εγκληματικών ενεργειών, αν το υπό εξέταση γενετικό προφίλ έχει καταχωρηθεί στα πλαίσια και άλλης υπόθεσης. Ακόμα όμως και αν ένα γενετικό προφίλ, δεν ταυτοποιηθεί στη βάση δεδομένων και καταχωρηθεί ως «ορφανό», μπορεί να ταυτοποιηθεί σε μελλοντικές αναζητήσεις. Η τήρηση λοιπόν εθνικών βάσεων δεδομένων είναι υψίστης σημασίας καθώς υποθέσεις που θα έμεναν άλυτες σε περίπτωση μη ανεύρεσης του δράστη, έχουν ακόμα μια ευκαιρία επίλυσης κάθε φορά που ένα νέο προφίλ εισέρχεται στη βάση και πραγματοποιείται σύγκριση. Δεδομένης της τεράστιας αυτής συμβολής στην αντιμετώπιση της εγκληματικότητας, η πλειοψηφία των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχουν δημιουργήσει και τηρούν εθνικές βάσεις δεδομένων DNA (4) στις οποίες υπάρχουν σαφείς οδηγίες για το ποιά προφίλ πρέπει να εισέρχονται στη βάση, πόσο καιρό θα παραμένουν, ποια θα είναι η τύχη των δειγμάτων από τα οποία προήλθαν και άλλες διαδικαστικές λεπτομέρειες. Δυστυχώς η Ελλάδα συγκαταλέγεται σε εκείνες τις χώρες που έχουν μεν θεσπίσει νόμο για την τήρηση βάσης δεδομένων αλλά με πολύ συγκεκριμένες οδηγίες και έλλειψη σαφούς θεσμικού πλαισίου για τον τρόπο λειτουργίας της (5).

Εκτός όμως από την συμβολή των εθνικών βάσεων δεδομένων DNA στην πάταξη του εγκλήματος, το σύνολό τους αποτελεί ένα υπέρ-εργαλείο για την αντιμετώπιση και του διακρατικού εγκλήμα-

τος. Τον Ιούνιο του 2008, το συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης με νομοθεσία υποχρέωσε αφενός όλα τα κράτη-μέλη να δημιουργήσουν εθνικές βάσεις δεδομένων DNA και αφετέρου να θέτουν τα δεδομένα αυτά στη διάθεση και των άλλων κρατών-μελών, αν ζητηθεί. Για το σκοπό αυτά όρισε συγκεκριμένες οδηγίες που θα πρέπει να ακολουθούνται ώστε τα γενετικά προφίλ που παράγονται να είναι αξιόπιστα και αξιοποιήσιμα από όλα τα κράτη, όπως η καθορισμένη κωδικοποίηση, η κοινή χρήση γενετικών δεικτών και η διεξαγωγή αναλύσεων σε εργαστήρια διαπιστευμένα κατά το πρότυπο ποιότητας ΕΛΟΤ EN ISO 17025:2005 (6). Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να καταστεί δυνατή η ανταλλαγή πληροφοριών για εγκλήματα τα οποία διαπράττονται σε περισσότερα του ενός κράτη.

B. Βασικές Βιοχημικές και Γενετικές Έννοιες

1. Τι είναι το DNA;

Το DNA, ή αλλιώς δεσοξυριβο-νουκλεϊκό οξύ, είναι το γενετικό υλικό του κυττάρου. Τα δομικά συστατικά του ονομάζονται νουκλεοτίδια και αποτελούνται από μια εκ των τεσσάρων αζωτούχων βάσεων, αδενίνη (A), θυμίνη (T), γουανίνη (G) και κυτοσίνη (C). Η δομή του έχει τη μορφή διπλής έλικας, και οι δύο έλικες ενώνονται μεταξύ τους με δεσμούς υδρογόνου που σχηματίζονται μεταξύ των βάσεων τους. Το DNA φέρει όλη την πληροφορία που είναι απαραίτητη για την ύπαρξή μας και η οποία βρίσκεται κωδικοποιημένη σε τμήματα που ονομάζονται γονίδια. Αν θεωρήσουμε πως η πληροφορία αυτή είναι γραμμένη με ένα αλφάβητο, τότε οι τέσσερις βάσεις A, T, G και C είναι τα γράμματά του και η γραφή έχει τη μορφή «...AGTCTAGGTTCAATG...». Ανάμεσα στα γονίδια, τα οποία καταλαμβάνουν μόλις το 1% του συνολικού μήκους του, υπάρχουν τμήματα DNA τα οποία δεν κωδικοποιούν καμία πληροφορία αλλά κάποια από αυτά είναι πολύ χρήσιμα για την εξακρίβωση της βιολογικής/γενετικής μας ταυτότητας λόγω της υψηλής ποικιλομορφίας που εμφανίζουν. Μελετώντας αυτές τις μη κωδικές περιοχές, μπορούμε να «διαβάσουμε» τον προσωπικό, μοναδικό συνδυασμό κάθε ατόμου, που κληρονομήθηκε μέσω των γονέων του. Η γενετική αυτή ταυτότητα είναι μοναδική για κάθε άτομο, παραμένει ίδια σε όλη τη διάρκεια της

ζωής του και η σημασία της γνώσης της είναι ιδιαίτερα σημαντική.

2. Τι είναι ένα γενετικό αποτύπωμα;

Το γενετικό αποτύπωμα είναι η μοναδική γενετική ταυτότητα κάθε ατόμου η οποία αποτελείται από δεκαέξι τουλάχιστον μη κωδικά τμήματα του γενετικού υλικού, που καλούνται γενετικοί δείκτες. Κάθε γενετικός δείκτης εμφανίζει μεγάλη ποικιλομορφία στον πληθυσμό ενώ το σύνολο της πληροφορίας που προκύπτει από την ανάλυση δεκαέξι δεικτών προσδίδει τη μοναδικότητα στο γενετικό αποτύπωμα κάθε ατόμου.

Στον τομέα ανάλυσης γενετικών αποτυπωμάτων υπάρχουν δυο κατηγορίες δειγμάτων: α) τα **δείγματα αναφοράς** που αντιστοιχούν σε ένα ταυτοποιημένο πρόσωπο (υπόπτου, θύματος, μάρτυρα) και β) τα **αταυτοποίητα δείγματα** που αντιστοιχούν σε ίχνη (αίμα, σπέρμα, σίελος, νύχια, τρίχες, ιστός κ.α.) τα οποία συλλέχθηκαν στο πλαίσιο έρευνας για αξιόποινες πράξεις και ανήκουν σε μη ταυτοποιημένο προς το παρόν πρόσωπο. Η σύγκριση των δύο δειγμάτων, **«προφίλ DNA αναφοράς»** και **«αταυτοποίητο προφίλ DNA»** αποσκοπεί στην ταυτοποίηση τους και στηρίζεται σε τρεις βασικές αρχές:

1. Τη μοναδικότητα του γενετικού υλικού κάθε ατόμου (μόνο οι μονοζυγωτικοί δίδυμοι έχουν ακριβώς το ίδιο DNA).
2. Την ομοιότητα της γενετικής πληροφορίας που περιέχεται σε όλα τα κύτταρα ενός οργανισμού, επιτρέποντας τη σύγκριση του DNA του σπέρματος, με αυτό του αίματος, της τρίχας, κτλ.
3. Την κληρονομική μεταβίβαση των μοναδικών γενετικών χαρακτηριστικών από τους βιολογικούς γονείς, επιτρέποντας τις έρευνες πατρότητας, μητρότητας και ευρύτερης βιολογικής συγγένειας.

3. Πώς μελετάται εργαστηριακά ένα γενετικό αποτύπωμα;

Οι γενετικοί δείκτες που μελετούνται στο εργαστήριο αντιστοιχούν σε περιοχές με μεγάλη ποικιλομορφία στον πληθυσμό. Οι περιοχές αυτές περιλαμβάνουν μικρές επαναλαμβανόμενες αλληλουχίες 2-6 νουκλεοτιδίων (STR – Short Tandem Repeats) (7) και η πληροφορία που προκύπτει από τη μελέτη τους είναι ο αριθμός των επαναλήψεων της αλληλουχίας. Επειδή δε, για κάθε σημείο του γενετικού υλικού ο άνθρωπος φέρει 2 αντίγραφα, ένα μητρικής και ένα πατρικής προέλευσης,

η μελέτη κάθε γενετικού δείκτη, οδηγεί σε αριθμούς, οι οποίοι εκφράζουν τον αριθμό των επαναλήψεων σε κάθε αντίγραφο. Για παράδειγμα αν για το γενετικό δείκτη D8S1179 ένα άτομο χαρακτηρίζεται ως «12-15», αυτό σημαίνει ότι φέρει ένα αντίγραφο με 12 επαναλήψεις της αλληλουχίας και ένα αντίγραφο με 15.

Κάθε αριθμός επαναλήψεων εμφανίζεται στον πληθυσμό με μια συγκεκριμένη συχνότητα και άρα ο υπολογισμός όλων των συχνοτήτων των επαναλήψεων που περιλαμβάνει ένα γενετικό προφίλ μας δίνει ένα μέτρο της σπανιότητας του γενετικού προφίλ. Σήμερα στα εργαστήρια της DNAlogy υπάρχει η δυνατότητα μελέτης από 16 έως και 24 γενετικών δεικτών.

Γ. Σύγχρονα επιστημονικά εργαλεία: ανίχνευση και ταυτοποίηση των γενετικών αποτυπωμάτων

1. Ανίχνευση Βιολογικού Υλικού – Τεστ κατεύθυνσης

Τα τεστ κατεύθυνσης που πραγματοποιούνται στα εγκληματολογικά εργαστήρια έχουν σα σκοπό την ανίχνευση του βιολογικού υλικού και τον προσδιορισμό της φύσης του (σάλιο, αίμα σπέρμα κτλ).

I. Ανίχνευση βιολογικού υλικού

- **CrimeLite:** Πρόκειται για μια ειδική λάμπα ανίχνευσης βιολογικού υλικού, η οποία εκπέμπει ακτινοβολία σε συγκεκριμένα μήκη κύματος προκαλώντας έντονο φθορισμό στα σημεία εναπόθεσής του (8). Το εργαλείο αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό καθώς παρέχει μια πρώτη ένδειξη ύπαρξης βιολογικού υλικού σε σημεία όπου παρατηρούνται ίχνη ενώ παράλληλα επιτρέπει την ανίχνευση βιολογικού υλικού ακόμα και σε ίχνη μη ορατά δια γυμνού οφθαλμού.

II. Ανίχνευση αίματος

- **Kastle-Meyer test:** Το τεστ αυτό έχει τη δυνατότητα να ανιχνεύει τόσο ανθρώπινο αίμα όσο και αίμα ζώων και χρησιμοποιείται στα αρχικά στάδια της έρευνας για τη γενική ανίχνευση ένδειξης αίματος (9). Ανάλογα με το ζητούμενο της κάθε υπόθεσης, όποιο δείγμα εμφανίσει θετική ένδειξη στην αντίδραση Kastle-Meyer θα χρειαστεί να

ελεγχθεί για την παρουσία ανθρώπινου αίματος.

- **HemDirect test:** Το HemDirect τεστ είναι ειδικό της ανίχνευσης ανθρώπινης αιμοσφαιρίνης (10). Αποτελεί ισχυρή ένδειξη ύπαρξης αίματος και η χρήση του κρίνεται αναγκαία σε περιπτώσεις όπου λαμβάνουν χώρα αιματηρά γεγονότα.

- **Bluestar test:** Το αντιδραστήριο ανίχνευσης αίματος Bluestar επιτρέπει την ανίχνευση πολύ μικρών ποσοτήτων αίματος μη ορατών δια γυμνού οφθαλμού (11, 12). Είναι εξαιρετικά χρήσιμο σε περιπτώσεις αιματηρών γεγονότων όπου μικρές ή μεγάλες ποσότητες αίματος έχουν καθαριστεί αλλά και σε περιπτώσεις όπου απαιτείται ανίχνευση αίματος σε σκουρόχρωμες επιφάνειες καθώς κατά την επαφή του με το αίμα παράγει μπλε φθορισμό. Ένα επιπλέον πλεονέκτημα του αντιδραστηρίου αυτού είναι η συμβατότητά του με τις γενετικές αναλύσεις, γεγονός που σημαίνει ότι μπορεί να παρθεί υλικό από το σημείο της ανίχνευσης για την εξαγωγή του γενετικού προφίλ του ατόμου ή των ατόμων από τα οποία προέρχεται.

III. Ανίχνευση σπέρματος

- **PA test:** Το αντιδραστήριο PA χρησιμοποιείται στις περιπτώσεις έρευνας σπερματικών υγρών για την ανίχνευση του ενζύμου της όξινης φωσφατάσης το οποίο παράγεται από τον αδένα του προστάτη και εμπεριέχεται σε υψηλά ποσοστά στο σπέρμα (13). Επειδή το ένζυμο αυτό συναντάται και σε άλλα σωματικά υγρά, όπως τα κολπικά υγρά, θεωρείται ενδεικτικό και κάθε θετική ένδειξη απαιτεί επικύρωση και από δεύτερο τεστ.

- **PSA test:** Το τεστ αυτό είναι ειδικό της ανίχνευσης του ανθρώπινου σπέρματος και στηρίζεται στην ανίχνευση του ειδικού αντιγόνου του προστάτη (14, 15). Αποτελεί ισχυρή ένδειξη ύπαρξης σπερματικών υγρών και η χρήση του κρίνεται αναγκαία σε περιπτώσεις όπου υπάρχει υποψία σεξουαλικής κακοποίησης.

- **Christmas-tree test:** Το τεστ χρώσης Christmas-tree έχει σαν αποτέλεσμα το χρωματισμό των σπερματοζωαρίων εφόσον αυτά ανιχνευθούν (16). Σε αντίθεση με τα δύο παραπάνω τεστ τα οποία αποτελούν ένδειξη ύπαρξης μόνο σπερματικών υγρών, το τεστ αυτό φανερώνεται

νει και την ύπαρξη σπερματοζωαρίων, ενδεικτικών της εκσπερμάτωσης.

IV. Ανίχνευση σίελου

- **α-Amylase test:** Το τεστ αυτό είναι ενδεικτικό της ύπαρξης ανθρώπινου σάλιου καθώς ανιχνεύει το ένζυμο της α-αμυλάσης, που συναντάται σε υψηλές συγκεντρώσεις στο σάλιο (17,18). Η ανίχνευση στηρίζεται σε χρωματογραφία ανοσολογικού τύπου και αποδίδει αποτελέσματα υψηλής ειδικότητας.

2. Ανάλυση Γενετικού Υλικού – Εργαλεία

Αφού πραγματοποιηθεί η ανίχνευση του βιολογικού υλικού, το επόμενο ερώτημα είναι η ταυτοποίηση του ατόμου ή των ατόμων από τα οποία προέρχεται. Προκειμένου να απαντηθεί αυτό το ερώτημα απαιτείται η εφαρμογή των τεχνικών ανάλυσης γενετικού υλικού, οι οποίες θα οδηγήσουν στην εξαγωγή του/των αντίστοιχων γενετικών προφίλ.

I. Πυρηνικό DNA

Το Πυρηνικό DNA συναντάται στον πυρήνα των κυττάρων, φέρει τη βασική πληροφορία για το σχηματισμό του οργανισμού και είναι μοναδικό για κάθε άτομο αποτελώντας έτσι ένα εξαιρετικά σημαντικό εργαλείο ταυτοποίησης. Κληρονομείται δε κατά το ήμισυ από τη βιολογική μητέρα και κατά το ήμισυ από το βιολογικό πατέρα με αποτέλεσμα την επίσης σημαντική συμβολή του στις εξετάσεις ελέγχου πατρότητας, μητρότητας και ευρύτερης βιολογικής συγγένειας.

II. Μιτοχονδριακό DNA

Το Μιτοχονδριακό DNA συναντάται στα μιτοχόνδρια, οργανίδια του κυτταροπλάσματος υπεύθυνα για την παραγωγή ενέργειας, και μεταφέρεται αυτούσιο και αποκλειστικά από τη βιολογική μητέρα σε όλους τους απογόνους της. Η μελέτη και η σύγκριση του Μιτοχονδριακού DNA δύο η περισσότερων ατόμων επιτρέπει τον έλεγχο της κοινής μη-

τρικής γενιάς, χωρίς να μπορεί να δώσει καμία πληροφορία για το βαθμό συγγένειας αφού όλα τα άτομα που ανήκουν σε κοινή μητρική γενιά έχουν πανομοιότυπο Μιτοχονδριακό DNA.

Το Μιτοχονδριακό DNA βρίσκεται σε μεγαλύτερη ποσότητα σε ένα κύτταρο από ότι το Πυρηνικό και εμφανίζει και μεγαλύτερη ανθεκτικότητα. Έτσι, σε περιπτώσεις όπου συναντάται χαμηλή ποσότητα ή κακή ποιότητα Πυρηνικού DNA επιλέγεται η ανάλυση του Μιτοχονδριακού (19) αν και η πληροφορία που μπορεί να μας δώσει είναι περιορισμένη, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

III. Υ χρωμόσωμα

Το Υ χρωμόσωμα είναι ένα από τα 46 ανθρώπινα χρωμοσώματα και συναντάται στον πυρήνα των κυττάρων μόνο των αρσενικών ατόμων, καθώς μεταφέρεται αυτούσιο και αποκλειστικά από τον βιολογικό πατέρα στους αρσενικού απογόνους του. Η μελέτη και η σύγκριση του Υ χρωμοσώματος δύο ή περισσότερων ατόμων επιτρέπει τον έλεγχο της κοινής πατρικής γενιάς, χωρίς να μπορεί να δώσει καμία πληροφορία για το βαθμό συγγένειας αφού όλα τα αρσενικά άτομα που ανήκουν σε κοινή πατρική γενιά έχουν πανομοιότυπο Υ χρωμόσωμα (20, 21).

Εκτός της πληροφορίας της κοινής πατρικής γενιάς, η μελέτη του Υ χρωμοσώματος είναι ιδιαίτερα σημαντική στις υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης από περισσότερα του ενός άτομα, καθώς το αποτέλεσμα της μπορεί να αποκαλύψει τον αριθμό των αρσενικών ατόμων / δραστών. Αυτό ισχύει και γενικότερα σε υποθέσεις όπου από τις γενετικές αναλύσεις προκύπτουν μικτά γενετικά προφίλ.

Δ. Παραδείγματα ποινικών υποθέσεων που λύθηκαν μέσω ανάλυσης DNA

Η ανάλυση του γενετικού υλικού είναι ένα πολύ πολύτιμο εργαλείο το οποίο μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση ποινικών υποθέσεων πολύ διαφορετικού χαρακτήρα, όπως φόνοι, ληστείες, τρομοκρατικές ενέργειες, σεξουαλική κακοποίηση, πλαστογραφίες, ιατρικά λάθη, κ.α.

1. Υπόθεση σεξουαλικής κακοποίησης Α

Γυναίκα καταγγέλλει σεξουαλική κακοποίηση με παράλληλη απώ-

λεια μνήμης. Δεν υπάρχουν μάρτυρες για το συμβάν, αλλά η καταγγελία επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα της ιατροδικαστικής εξέτασης. Οι τοξικολογικές εξετάσεις που έγιναν στο θύμα, ανίχνευσαν την ουσία της φθοριονιτραζεπάμης, γνωστής και ως ναρκωτικό βιασμού, η οποία προκαλεί απώλεια αντιστάσεων και μνήμης. Μοναδικά πειστήρια προς εξέταση, τα ρούχα, τα εσώρουχα και το σώμα του θύματος.

I. Δειγματοληψίες επί του θύματος.

Από το θύμα λήφθηκε κολπικό επίχρισμα με σκοπό την ανεύρεση σπερματικών υγρών/σπέρματος καθώς και δείγμα σάρωσης από την κάτω επιφάνεια των νυχιών, ώστε να ελεγχθεί το ενδεχόμενο σωματικής επαφής/πάλης με το δράστη.

Το τεστ ανίχνευσης σπερματικών υγρών ήταν αρνητικό για το κολπικό επίχρισμα και η ανάλυση DNA έδωσε ένα μοναδικό γενετικό προφίλ το οποίο αντιστοιχεί σε άτομο γένους θηλυκού, δηλαδή το θύμα. Η ανάλυση DNA από τα νύχια του θύματος, έδωσε ένα μικτό γενετικό προφίλ το οποίο αντιστοιχεί σε 2 τουλάχιστον άτομα, το θύμα και ένα ακόμα αρσενικό αταυτοποίητο άτομο. Ομοίως, η ανάλυση του Υ αντρικού χρωμοσώματος που ακολούθησε έδωσε ένα και μοναδικό γενετικό προφίλ αρσενικού ατόμου.

II. Δειγματοληψίες επί των πειστηρίων.

Με τη χρήση της ειδικής λάμπας ανίχνευσης CrimeScope παρατηρούνται στην εξωτερική επιφάνεια του παντελονιού φωσφορούχες κηλίδες, ενδεικτικές της ύπαρξης βιολογικού υλικού, οι οποίες είναι μη ορατές δια γυμνού οφθαλμού. Το τεστ ανίχνευσης σπερματικών υγρών που πραγματοποιήθηκε για τις κηλίδες αυτές έδωσε θετική ένδειξη ενώ η χρώση Christmas-tree αποκάλυψε την ύπαρξη σπερματοζωαρίων, κατόπιν παρατήρησης στο μικροσκόπιο. Η ανάλυση DNA για τα ίδια σημεία, έδωσε ένα μικτό γενετικό προφίλ τριών ατόμων, του θύματος και 2 αταυτοποίητων ατόμων, τα οποία ήταν αρσενικά όπως έδειξε η ανάλυση του Υ αντρικού χρωμοσώματος.

Φωσφορούχες κηλίδες οι οποίες παρατηρήθηκαν στο εσώρουχο του θύματος στο ύψος του καβάλου, έδωσαν αρνητική ένδειξη στο τεστ ανίχνευσης σπερματικών υγρών, ενώ η ανάλυση DNA έδωσε ένα μο-

ναδικό γενετικό προφίλ το οποίο αντιστοιχεί σε άτομο γένους θηλυκού.

III. Ταυτοποίηση υπόπτων.

Από τις ανακριτικές έρευνες προέκυψαν τρεις ύποπτοι (Άτομο Α, Β και Γ) από τους οποίους πάρθηκε βιολογικό υλικό για την πραγματοποίηση συγκριτικών αναλύσεων με τα παραπάνω αποτελέσματα.

Το γενετικό προφίλ του Ατόμου Α, είναι συμβατό με το μικτό γενετικό προφίλ που ανιχνεύθηκε στο παντελόني του θύματος.

Το γενετικό προφίλ του Ατόμου Β, είναι συμβατό με το μικτό γενετικό προφίλ που ανιχνεύθηκε στα νύχια και στο παντελόني του θύματος.

Το Άτομο Γ, αποκλείεται ως δότης βιολογικού υλικού.

2. Υπόθεση σεξουαλικής κακοποίησης Β

Γυναίκα καταγγέλλει σεξουαλική κακοποίηση καταδεικνύοντας έναν συγκεκριμένο δράστη ο οποίος προφυλακίζεται. Κατά την έρευνα δε συλλέχθηκαν πειστήρια και το μόνο εύρημα είναι μια τρίχα που βρέθηκε στον κόλπο της γυναίκας κατά την ιατροδικαστική εξέταση. Η τρίχα αυτή δε φέρει τη ρίζα της και επομένως δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί ανάλυση πυρηνικού DNA. Για την επίλυση της υπόθεσης, ο ανακριτής ορίζει τους πραγματογνώμονες της DNAlogy, καθώς πρόκειται για το μοναδικό εργαστήριο στην Ελλάδα που διαθέτει την τεχνολογία ανάλυσης Μιτοχονδριακού DNA το οποίο βρίσκεται στο σώμα της τρίχας.

Η ανάλυση του Μιτοχονδριακού DNA της τρίχας έδωσε ένα γενετικό προφίλ το οποίο δεν ταυτίζεται με αυτό του κατηγορούμενου και ο προφυλακισμένος άντρας αποφυλακίζεται.

3. Υπόθεση απαγωγής / ανθρωποκτονίας

Στα πλαίσια των ερευνών της εκπομπής της Α. Νικολούλη «Φως στο Τούνελ» σχετικά με την υπόθεση της απαγωγής του Μάριου Παπαγεωργίου, η οικογένεια του απαχθέντος κάλεσε τους Πραγματογνώμονες της DNAlogy να επανεξετάσουν το αυτοκίνητό του για τυχόν επιπλέον ευρήματα. Το αυτοκίνητο είχε ήδη ελεγχθεί από τα εγκληματολογικά εργαστήρια της ΕΛ.ΑΣ. για την ανεύρεση και ταυτοποίηση βιολογικού υλικού χωρίς κανένα αξιόλογο εύρημα.

Οι Πραγματογνώμονες της DNAlogy χρησιμοποίησαν όλες τις σύγ-

χρονες τεχνικές ανίχνευσης βιολογικού υλικού με έμφαση στις τεχνικές ανίχνευσης υλικού μη ορατού δια γυμνού οφθαλμού καθώς δεν υπήρχαν ορατά σημάδια εναπόθεσης. Η υπόθεση φωτίστηκε όταν με τη χρήση του ειδικού αντιδραστηρίου Bluestar ανιχνεύθηκαν μεγάλες ποσότητες αίματος στο πορτ-μπαγκάζ οι οποίες είχαν επιμελώς καθαριστεί. Η δειγματοληψία που πραγματοποιήθηκε στα σημεία έδωσε ένα μοναδικό γενετικό προφίλ το οποίο ταυτίζεται με αυτό του Μάριου Παπαγεωργίου.

Κατόπιν αυτού του αποτελέσματος, οι κατηγορούμενοι παραπέμπονται για ανθρωποκτονία επιπλέον των αρχικών κατηγοριών για απαγωγή και τελικά καταδικάζονται για ανθρωποκτονία χωρίς την ανεύρεση πτώματος.

4. Υπόθεση πλαστογραφίας

Σε αντιδικία ήλθαν τα μέλη μιας οικογένειας σχετικά με την αυθεντικότητα της διαθήκης της αποθανούσης μητέρας με την οποία διευθετούσε τα κληρονομικά ζητήματα. Κάθε πλευρά είχε συμβουλευθεί ειδικό γραφολόγο, αλλά οι δυο γραφολογικές μελέτες ήταν σε πλήρη διαφωνία μεταξύ τους χωρίς να μπορεί να εξαχθεί ασφαλές συμπέρασμα.

Με αίτημα του δικηγόρου της μιας πλευράς, ζητήθηκε από το Πρωτοδικείο να εξεταστεί η διαθήκη για την ανίχνευση γενετικού υλικού του ατόμου που έγραψε τη διαθήκη. Το γενετικό υλικό της μητέρας απομονώθηκε από προσωπικά της αντικείμενα τα οποία είχαν φυλαχθεί (οδοντόβουρτσα, τρίχες). Κατόπιν ανάλυσης και σύγκρισης των γενετικών προφίλ που προέκυψαν, διαπιστώθηκε ότι το γενετικό προφίλ της μητέρας ήταν συμβατό με το γενετικό προφίλ που προέκυψε από την ανάλυση του υλικού της διαθήκης και έτσι εξακριβώθηκε πέραν πάσης αμφιβολίας η γνησιότητα του εγγράφου.

Ε. Τα όρια των γενετικών αποτυπωμάτων

Η ανίχνευση και ανάλυση του βιολογικού υλικού μπορεί να μας απαντήσει ερωτήματα σχετικά με τη φύση του, αν πρόκειται δηλαδή για αίμα, σάλιο, σπέρμα ή άλλου είδους βιολογικό υλικό καθώς και σε πόσα και ποιά άτομα ανήκει. Από την άλλη δεν μπορεί να μας δώσει κα-

μία πληροφορία σχετικά με τον τρόπο που εναποτέθηκε το βιολογικό υλικό σε μια επιφάνεια, αν δηλαδή προέρχεται από πρωτογενή/άμεση επαφή ή δευτερογενή/έμμεση αλλά ούτε και για το χρόνο εναπόθεσης, αν πρόκειται δηλαδή για πρόσφατη ή παλιότερη εναπόθεση (22).

Τα αποτελέσματα της ανάλυσης του DNA θα πρέπει να συναξιολογούνται με τα αποτελέσματα άλλων επιστημών όπως της βαλλιστικής, της ανάλυσης δακτυλικών αποτυπωμάτων, της μορφοανάλυσης ιχνών αίματος κ.α. ώστε να προκύπτει μια ολοκληρωμένη και επιστημονικών τεκμηριωμένη επίλυση της υπόθεσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Gill P, Jeffreys AJ, Werrett DJ. Forensic application of DNA 'fingerprints'. *Nature*. 1985 Dec 12-18;318 (6046):577-9.
2. Evans, Colin. *The Casebook of Forensic Detection: How Science Solved 100 of the World's Most Baffling Crimes*. 1998. London: John Wiley & Sons. p. 62. [ISBN 978-0471283690](#).
3. Budowle, B., T.R.Moretti, S.J.Niezgoda, and B.L.Brown. CODIS and PCR-based short tandem repeat loci: law enforcement tools, p. 73–88. *In* *Second European Symposium on Human Identification 1998*, Promega Corporation, Madison, WI
4. Santos P., Machado H. and Silva S. Forensic DNA databases in European countries: is size linked to performance? *Life Sciences, Society and Policy* 2013, 9:12
5. Voultzios P., Njau S., Tairis N., Psaroulis D and Kovatsi L. Launching the Greek forensic DNA database. The legal framework and arising ethical issues. *Forensic Sci Inter Genetics* 5 (2011) 407-410
6. Council Decision 2008/616/JHA of 23 June 2008 on the implementation of Decision 2008/615/JHA on the stepping up of cross-border cooperation, particularly in combating terrorism and cross-border crime [Official Journal L 210 of 6.8.2008]
7. Butler JM. Genetics and genomics of core STR loci used in genetic identity testing. *J Forensic Sci* 2006 Mar;51(2):253-65
8. <http://www.fosterfreeman.com/forensic-light-sources/328-crime-lite-2.html>

9. Cox M. A study of the sensitivity and specificity of four presumptive tests for blood. *J Forensic Sci.* 1991;36:1503–11
10. http://www.seratec.com/docs/HemDirect_Validation_MAFS.pdf
11. Patel G, Hopwood A. An evaluation of luminol formulations and their effect on DNA profiling. *Int J Legal Med.* 2013 Jul;127(4):723–9
12. http://www.bluestar-orensic.com/pdf/en/Lautz_Webb_Bluestar_Magnum_effects_on_DNA.pdf
13. Kind SS. The use of the acid phosphatase test in searching for seminal stains. *J Crim Law Criminol Police Sci.* 1957;47:597–600.
14. Hochmeister MN, Budowle B, Rudin O, Gehrig C, Borer U, Thali M, Dirnhofner R. Evaluation of prostate-specific antigen (PSA) membrane test assays for the forensic identification of seminal fluid. *J Forensic Sci.* 1999 Sep;44(5):1057–60.
15. <http://www.seratec.com/node/47>
16. Allery JP, Telmon N, Miesusset R, Blanc A, Rougé D. Cytological detection of spermatozoa: comparison of three staining methods. *J Forensic Sci.* 2001 Mar;46(2):349–51.
17. Hedman J, Dalin E, Rasmusson B, Ansell R. Evaluation of amylase testing as a tool for saliva screening of crime scene trace swabs. *Forensic Sci Int Genet.* 2011;5:194–8.
18. http://www.seratec.com/docs/summary_Amylase.pdf
19. Melton T, Holland C, Holland M: Forensic mitochondrial DNA analysis: Current practice and future potential; *Forensic Sci Rev* 24:101;2012
20. Farida Alshamali, Abdul Qader Alkhayat, Bruce Budowle, Nigel Watson. Y chromosome in forensic casework and paternity testing. *International Congress Series* 1261 (2004) 353–356
21. <https://www.lifetechnologies.com/content/dam/LifeTech/Documents/PDFs/Y-STR/yfiler-users-manual.pdf>
22. Meakin G. and Jamieson A. DNA Transfer: Review and Implications for casework. *Forensic Sci Int Genet.* 2013;7:434–443.

ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΕΠΑΝΟΡΘΩΤΙΚΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ

Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η επανορθωτική δικαιοσύνη: Ένα βήμα μπροστά για την προστασία των θυμάτων εγκληματικότητας;

ΒΑΣΩ ΑΡΤΙΝΟΠΟΥΛΟΥ* / ΗΡΩ ΜΙΧΑΗΛ**

Περίληψη

Η Ευρωπαϊκή Οδηγία 2012/29/ΕΕ για την θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας δίνει νέα φωνή στα θύματα κατά την διάρκεια των διαδικασιών της Ποινικής Δικαιοσύνης. Αντικείμενο του κεφαλαίου είναι η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των επαγγελματιών σχετικά με τις νέες εξελίξεις και πρακτικές που προβλέπει η Ευρωπαϊκή Οδηγία, όπως είναι η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη. Θα παρουσιαστούν τα ευρήματα πρωτογενούς ευρωπαϊκής έρευνας που αφορούν τα θύματα εγκληματικότητας και τους επαγγελματίες, καθώς και κατευθυντήριες γραμμές για την διευκόλυνση της εφαρμογής της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ και των πρακτικών της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης. Το κεφάλαιο στηρίζεται στο έργο του διετούς Ευρωπαϊκού προγράμματος "Restorative Justice in Europe: Safeguarding Victims and Empowering Professionals" το οποίο πραγματοποιήθηκε σε πέντε χώρες (Ηνωμένο Βασίλειο, Ελλάδα, Γερμανία, Βουλγαρία, Ολλανδία) με στόχο την ανάπτυξη

* Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, π. Αντιπρύτανης, Διευθύντρια Εργαστηρίου 'Επανορθωτική Δικαιοσύνη και Διαμεσολάβηση', Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

** Εγκληματολόγος, Υποψ. Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου, Διαπιστευμένη Διαμεσολαβήτρια.

επιστημονικών και πρακτικών γνώσεων και αποτελεσμάτων, διευκολύνοντας την εφαρμογή της Ευρωπαϊκής Οδηγίας 2012/29/ΕΕ.

Abstract «Directive 2012/29/EU and Restorative Justice: A step forward for victims?»

The EU Directive 2012/29/EU on establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime gives new voice to victims during the Criminal Justice processes. The topic of this chapter is to inform and raise awareness of professionals about the new developments and practices laid down by the European Directive, such as restorative justice. Primary European research findings regarding the victims of crime and professionals will be presented, as well as guidelines to facilitate the implementation of Directive 2012/29/EU and of practices of restorative justice. The chapter is based on the work of the European project "Restorative Justice in Europe: Safeguarding Victims and Empowering Professionals" which was held in five countries (United Kingdom, Greece, Germany, Bulgaria, Netherlands), aiming at developing scientific and practical knowledge and results, facilitating the implementation of the European Directive 2012/29/EU.

1. Εισαγωγή

Η συζήτηση για την Επανορθωτική (ή Αποκαταστατική) Δικαιοσύνη (ΕΔ) μετρά σχεδόν τριάντα χρόνια. Οι πρακτικές της ΕΔ τοποθετούνται είτε στον πυρήνα είτε στην περιφέρεια των Συστημάτων Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης (Σ.Α.Π.Δ.), καθώς η θεωρία, η έρευνα και η πρακτική της ΕΔ γίνονται όλο και πιο ώριμες. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέστησε την υποστήριξη των θυμάτων του εγκλήματος προτεραιότητα. Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012, «για τη Θέσπιση Ελάχιστων Προτύπων σχετικά με τα Δικαιώματα, την Υποστήριξη και την Προστασία των Θυμάτων της Εγκληματικότητας και για την Αντικατάσταση της Απόφασης Πλαισίου 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου» εξασφαλίζει τα δικαιώματα των θυμάτων και προωθεί την εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ.

Στον Ελληνικό χώρο, η προστασία των θυμάτων έχει απασχολήσει

το Ελληνικό Δίκαιο, σε μεγάλο βαθμό και εξαιτίας της υποχρέωσης της χώρας να ενσωματώνει σχετικές Ευρωπαϊκές οδηγίες στο εθνικό Ελληνικό δίκαιο (Βλ. και Lambropoulou, 2005; Artinopoulou, 2010a). Παράλληλα, η πραγματοποίηση προγραμμάτων για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των θυμάτων συχνά στοχεύει σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού ή ομάδες που διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο θυματοποίησης σε συγκεκριμένες κατηγορίες εγκλημάτων. Τέτοια προγράμματα έχουν συνήθως ερευνητικούς σκοπούς για την καταγραφή των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών της εκάστοτε ομάδας θυμάτων, ή την ενίσχυση και ενδυνάμωση του έργου των επαγγελματιών που εργάζονται σε πλαίσια παροχής υπηρεσιών σε θύματα. Ενδεικτικά παραδείγματα τέτοιων προγραμμάτων είναι προγράμματα του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας για την παροχή ψυχοκοινωνικής στήριξης των γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας (Κ.Ε.Θ.Ι.).

Σε ακαδημαϊκό και επιστημονικό επίπεδο, το συγγραφικό έργο των Ελλήνων εγκληματολόγων στο πεδίο μελέτης και έρευνας των θυμάτων είναι σχετικά πλούσιο, γεγονός που αντανάκλα και την μακρόχρονη ενασχόλησή τους στο πεδίο της θυματολογίας από τη δεκαετία του '70. Τα κείμενα καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα θεμάτων γύρω από την μελέτη των θυμάτων που αφορούν το ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της θυματολογίας, θέματα κακοποίησης και σεξουαλικής βίας, θέματα σχετικά με τις εξελίξεις και απαιτήσεις σε κοινωνικό επίπεδο και στο πλαίσιο της αντεγκληματικής πολιτικής (π.χ. Artinopoulou 2010a; Artinopoulou and Petoussi 2011; Labropoulou 2005; Αρτινοπούλου, 1995, 2001, 2006; Αρτινοπούλου και Μαγγανάς, 1996; Αρτινοπούλου και Παπαθεοδώρου, 2006; Δασκαλάκη κ.ά., 2000; Δημόπουλος και Κοσμάτος, 2006; Ζαγούρα, 2007; Καραμπέλα, 2001; Κουράκης, 2007; Λάζος, 2002; Μαγγανάς, 1996; Πανούσης κ.ά., 1994; Πιτσελά, 2004).

Στο πεδίο της ΕΔ, οι επανορθωτικές πρακτικές έχουν αναπτυχθεί στην Ελλάδα κυρίως κατά την τελευταία δεκαετία. Η φιλοσοφία όμως της ΕΔ χάνεται στο βάθος της ιστορίας και των κοινωνιών. Η Αρτινοπούλου (2010a) ισχυρίζεται ότι η ιδέα της ΕΔ εντοπίζεται στην αρχαία Ελληνική φιλοσοφία και ειδικά πηγάζει από το «επανορθωτικόν Δίκαιο» του Αριστοτέλη. Η ίδια τονίζει επίσης και άλλα ποιοτικά συστατι-

κά στοιχεία της ΕΔ , όπως είναι η συμμετοχή των πολιτών στην απονομή δικαιοσύνης στην κλασική Αθήνα, καθώς και η εφαρμογή μοντέλων διαμεσολάβησης και διαιτησίας μέσω του θεσμού των «Τεσσαράκοντα» και των δημόσιων διαιτητών (Αρτινοπούλου, 2010a). Παρόλα αυτά, οι επανορθωτικές ιδέες και πρακτικές στην αρχαία Ελλάδα διαφέρουν από τα μοντέλα ΕΔ που εφαρμόζονται σήμερα.

Ιστορικά, η ανάπτυξη της ΕΔ στην σύγχρονη Ελλάδα βασίζεται σε προγράμματα και πρωτοβουλίες που εφαρμόζονται αποσπασματικά και ανά διάφορα χρονικά διαστήματα, παρά σε κάποιο γενικό ή συνολικό πλαίσιο προώθησης της ΕΔ. Πρακτικές της ΕΔ εντοπίζονται τόσο στο Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης (Σ.Α.Π.Δ), όσο και σε άτυπες πρωτοβουλίες, όμως υπάρχουν οργανωτικά, λειτουργικά και οικονομικά εμπόδια που δυσκολεύουν την εφαρμογή και ανάπτυξή τους.

Το κεφάλαιο αυτό βασίζεται στα επιστημονικά και πρακτικά αποτελέσματα τα οποία παρήχθησαν στο πλαίσιο του διετούς Ευρωπαϊκού προγράμματος “Restorative Justice in Europe: Safeguarding Victims & Empowering Professionals” (RJE) (2012-2014), στο οποίο η Ελλάδα συμμετείχε ως εταίρος μέσω του Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου (EPLO)¹ . Επιστημονική υπεύθυνη και ερευνήτρια του έργου ήταν οι συγγραφείς του άρθρου αντίστοιχα. Κύριος στόχος του προγράμματος ήταν η ανάπτυξη επιστημονικών και πρακτικών γνώσεων και αποτελεσμάτων που θα μπορούν να χρησιμοποιηθούν άμεσα από υπεύθυνους σε κέντρα λήψης αποφάσεων και χάραξης πολιτικών και τους επαγγελματίες, διευκολύνοντας την εφαρμογή στο εθνικό επίπεδο της Ευρωπαϊκής Οδηγίας 2012/29/EU (ιδιαίτερα των άρθρων 12 και 25) και της πρότασης Οδηγίας για την αμοιβαία αναγνώριση μέτρων προστασίας σε αστικές υποθέσεις.

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρουσιαστούν οι ανάγκες, προσεγγίσεις και προσδοκίες των θυμάτων και των επαγγελματιών στην Ελλάδα σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ και της

1. Την επιστημονική ευθύνη του προγράμματος είχε η Καθηγήτρια κ. Β. Αρτινοπούλου με τη συνεργασία της υποψ. Διδάκτορος κ. Ηρώς Μιχαήλ, ως ερευνήτριας.

ΕΔ, λαμβάνοντας υπόψη την βιβλιογραφική ανασκόπηση, την έρευνα πεδίου και τα πρακτικά αποτελέσματα όπως αυτά προέκυψαν στο πλαίσιο του προγράμματος RJE. Συνολικά, οι συμμετέχοντες στα πακέτα εργασιών του RJE ανήλθαν στους 700, μόνο για την Ελλάδα. Ομάδες-στόχοι για την Ελληνική ομάδα εργασίας ήταν τα θύματα, οι επαγγελματίες, το κοινό, οι ακαδημαϊκοί και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικών. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε σε ευάλωτα θύματα (λόγω της ηλικίας, φύλου και είδος εγκλήματος), και σε περιβάλλοντα υψηλού κινδύνου και τις επιδράσεις τους στα θύματα.

2. Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ και η Επανορθωτική Δικαιοσύνη

Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Υπουργών της ΕΕ στις 4 Οκτωβρίου 2012 και ο χρόνος εναρμόνισης των εθνικών νομοθεσιών με αυτή έχει ορισθεί στα τρία έτη από τη δημοσίευση της στην επίσημη Εφημερίδα της ΕΕ (14/11/2012), δηλαδή έως το Νοέμβριο του 2015. Αντικείμενο της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ είναι η θέσπιση των ελάχιστων απαιτήσεων και εγγυήσεων που πρέπει να εφαρμόζονται για να προστατεύονται τα θύματα εγκλημάτων, καθώς και τα μέλη των οικογενειών των θυμάτων από εγκληματική ενέργεια. Σύμφωνα με το Άρθρο 1 της Οδηγίας, «στόχος της παρούσας οδηγίας είναι να εξασφαλίσει ότι τα θύματα της εγκληματικότητας τυγχάνουν της δέουσας πληροφόρησης, υποστήριξης και προστασίας και είναι ικανά να συμμετέχουν στην ποινική διαδικασία».

Η Οδηγία περιλαμβάνει νέα αλλά και ενισχυμένα δικαιώματα και υποχρεώσεις της πολιτείας προς τα θύματα. Σύμφωνα με το Άρθρο 2 (– Ορισμοί) της Οδηγίας, ως θύμα ορίζεται τόσο το φυσικό πρόσωπο το οποίο υπέστη ζημία (π.χ. σωματικής, συναισθηματικής, οικονομικής φύσης) από αξιόποινη πράξη, καθώς και τα μέλη της οικογένειας προσώπου τα οποία έχουν υποστεί ζημία εξαιτίας του θανάτου του εν λόγω προσώπου ο οποίος προκλήθηκε από αξιόποινη πράξη. “Η ιδιότητα του θύματος θα πρέπει να αναγνωρίζεται σε πρόσωπο ασχέτως του εντοπισμού, της σύλληψης, της δίωξης ή της καταδίκης του δράστη και ασχέτως της οικογενειακής σχέσης μεταξύ τους” (εισ.παρ.19).

Συνοπτικά, η Οδηγία 2012/29/ΕΕ τοποθετεί την αντιμετώπιση και

φροντίδα των θυμάτων στη βάση της εξατομικευμένης, επαγγελματικής και χωρίς διακρίσεις προσέγγισης με σεβασμό και ευαισθησία απέναντι στα θύματα. Πρώτα από όλα, τα θύματα έχουν το δικαίωμα την ενημέρωση για την υπόθεσή τους, κατά τρόπους που να είναι σαφείς και κατανοητοί σε αυτά. Επιπλέον, τα θύματα έχουν δικαίωμα στην προστασία (Άρθρο 18) κατά την διάρκεια όλων των διαδικασιών, και για τον λόγο αυτό η Οδηγία περιέχει ειδικό άρθρο που αναφέρεται στην ατομική αξιολόγηση των θυμάτων (Άρθρο 22) για τον προσδιορισμό της ευαλωτότητάς τους και την ενδεχόμενη ανάγκη για λήψη ειδικών μέτρων προστασίας (Άρθρο 23). Επιπλέον, τα θύματα έχουν δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη σε κάθε στάδιο των διαδικασιών, ήδη από την αρχή της αστυνομικής έρευνας, και παροχή βοήθειας για να παρίστανται στη δίκη. Κάθε κράτος-μέλος θα πρέπει να διαθέτει υπηρεσία(-ες) υποστήριξης των θυμάτων και το θύμα να έχει πρόσβαση σε αυτή(-ές). Τέλος, τα κράτη-μέλη θα πρέπει να μεριμνούν ώστε οι επαγγελματίες να λαμβάνουν γενική και ειδική εκπαίδευση με ευαισθησία προς το θύμα (victim-led education), ανάλογα με την επαφή που έχουν με θύματα εγκλημάτων. Στο σύνολό τους, τα δικαιώματα που θεσπίζονται στην Οδηγία 2012/29/ΕΕ ισχύουν για όλα τα θύματα χωρίς διακρίσεις, ασχέτως του καθεστώτος διαμονής τους, και σε κάθε επαφή των θυμάτων με τις αρμόδιες αρχές, τις υπηρεσίες υποστήριξης θυμάτων ή τις υπηρεσίες ΕΔ, που ενεργούν στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας. Απώτερος στόχος είναι η αποφυγή της δευτερογενούς και επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης κατά την διάρκεια των διαδικασιών στο πλαίσιο του Σ.Α.Π.Δ., γεγονός που αποτελεί βασικό στοιχείο για την επιτυχία τους και την θετική έκβαση για τους εμπλεκόμενους.

Ειδικότερα σε σχέση με την ΕΔ, η Οδηγία 2012/29/ΕΕ περιέχει άρθρα που αφορούν άμεσα την ΕΔ. Σε αντίθεση με την Απόφαση Πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ στην οποία γινόταν λόγος μόνο για την πρακτική της δι-αμεσολάβησης, στο πλαίσιο της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ, η ΕΔ ορίζεται ως «οιοσδήποτε διαδικασίες μέσω των οποίων το θύμα και ο δράστης μπορούν, εφόσον δώσουν την ελεύθερη συναίνεσή τους, να συμμετάσχουν ενεργά στην επίλυση των ζητημάτων που απορρέουν από την αξιόποινη πράξη με τη βοήθεια αμερόληπτου τρίτου» (Άρθρο 2). Στο

σύνολό της, η Οδηγία αναγνωρίζει το όφελος των υπηρεσιών της ΕΔ (π.χ. της διαμεσολάβησης μεταξύ θύματος και δράστη, τις οικογενειακές συνεδρίες, και οι κύκλοι καθορισμού της ποινής) προς τα θύματα.

Με γνώμονα την αποφυγή δευτερογενούς και επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης, αντεκδίκησης ή εκφοβισμού των θυμάτων, το «Άρθρο 12 - Δικαίωμα διασφαλίσεων στο πλαίσιο υπηρεσιών αποκαταστατικής δικαιοσύνης» ορίζει τις βασικές διασφαλίσεις των θυμάτων κατά την παραπομπή της υπόθεσης σε υπηρεσία της ΕΔ. Σύμφωνα με το Άρθρο 12, πρωταρχικό κριτήριο κατά την παραπομπή της υπόθεσης σε υπηρεσία της ΕΔ είναι τα συμφέροντα και οι ανάγκες του θύματος. Στο σημείο αυτό, ο ρόλος της ατομικής αξιολόγησης των αναγκών των θυμάτων (Άρθρο 22) ενεργοποιείται ώστε οι επαγγελματίες να συμβουλεύονται, αξιολογούν και καταγράφουν τις ανάγκες των θυμάτων μέσω μιας εποπτευόμενης και υπεύθυνης διαδικασίας με την οποία το θύμα συμφωνεί και λαμβάνει ενεργό μέρος. Ως εκ τούτου, παράγοντες όπως η φύση και η σοβαρότητα του εγκλήματος, ο βαθμός του τραύματος και των βλαβών, η τυχόν επαναλαμβανόμενη παραβίαση της σωματικής, σεξουαλικής ή ψυχολογικής ακεραιότητας του θύματος, οι ανισοροπίες συσχετισμού δυνάμεων, η ηλικία, η ωριμότητα ή η νοητική ικανότητα του θύματος, θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στην παραπομπή μιας υπόθεσης και στη διεξαγωγή μιας επανορθωτικής διαδικασίας. Επίσης, παράγοντες οι οποίοι θα μπορούσαν να περιορίσουν ή να μειώσουν την ικανότητα του θύματος να κάνει συνειδητή επιλογή ή και να προδικάσουν δυσμενώς μια θετική έκβαση για το θύμα, θα πρέπει επίσης να συνεκτιμώνται.

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με το άρθρο 12, το θύμα θα πρέπει να έχει γνωστοποιήσει την ελεύθερη βούλησή του και τη συναίνεση του, αφού έχει λάβει πλήρεις και αντικειμενικές πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες της ΕΔ στις οποίες πρόκειται να συμμετέχει, συμπεριλαμβανομένων των εναλλακτικών επιλύσεων. Θέματα όπως η αποφυγή της φυλάκισης του δράστη ή η αποφυγή της δικαστικής οδού, δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται ως μέσα πίεσης προς το θύμα, ενώ η εν γνώσει συγκατάθεση του θύματος θα πρέπει να καταγράφεται. Όλες οι διαδικασίες της ΕΔ είναι εμπιστευτικού χαρακτήρα, εκτός εάν συμφω-

νηθεί διαφορετικά από τα μέρη ή απαιτείται ειδική ρύθμιση στο εθνικό δίκαιο λόγω υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος. Τέλος, στο άρθρο 12 σημειώνεται ότι «Ο δράστης πρέπει να έχει αναγνωρίσει τα βασικά περιστατικά της υπόθεσης», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι απαραίτητα μια τυπική δήλωση ενοχής. Ωστόσο, η φύση αυτής της αναγνώρισης θα πρέπει να καταγράφεται.

Είναι σαφές ότι οι προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Οδηγίας τόσο για την προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων, όσο και την εφαρμογή των αποκαταστατικών διαδικασιών αποτελούν καινοτόμες παρεμβάσεις στα συστήματα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Η διερεύνηση του πεδίου εφαρμογής της ΕΔ καθώς και η ανάδειξη του 'λόγου των θυμάτων' αποτέλεσαν τους κύριους προβληματισμούς μας για την έρευνα κατά τη διάρκεια υλοποίησης του προγράμματος.

3. Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Εφαρμογές Διεθνώς και στην Ελλάδα

Η ΕΔ αντιμετωπίζει το έγκλημα όχι ως μια αφηρημένη και θεωρητική έννοια, ως πράξη κατά του κράτους, αλλά ως βλάβη και παραβίαση των διαπροσωπικών σχέσεων. Σε αυτή την βάση της ιδιωτικοποίησης των συγκρούσεων, η δικαιοσύνη οφείλει να είναι επανορθωτική ή αποκαταστατική, με στόχο την επανόρθωση της ζημίας ή της βλάβης που έχει προκληθεί από το δράστη στα θύματα, μέσα από ένα φάσμα απαντήσεων (Αρτινοπούλου, 2010a). Κρίσιμο στοιχείο της ΕΔ είναι ότι παραχωρεί το βήμα στους άμεσα εμπλεκόμενους ενισχύοντας το λόγο και την ελεύθερη έκφραση των ατόμων μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες κατά τις οποίες λαμβάνονται υπόψη οι ιδιαιτερότητες του κάθε περιστατικού και οι ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες που ενδεχομένως προκαλούν τα εγκλήματα. Μέσα από ταχείς και με μικρό οικονομικό κόστος διαδικασίες, η ΕΔ περιλαμβάνει την αποκατάσταση της αξιοπρέπειας, την επανόρθωση των βλαβών και απωλειών, την συναισθηματική αποκατάσταση ή και την αποκατάσταση των σχέσεων, καθώς επίσης την μείωση του κοινωνικού κόστους από την επιβολή ποινών και την πρόληψη μελλοντικής αδικίας και άλλων αξιόποινων πράξεων (πρόληψη υποτροπής) (Αλεξιάδης, 2007· Αρτινοπούλου, 2010a, 2012·

Braithwaite, 1997· *Sullivan et al.*, 1998· *Zehr*, 1990).

Οι εφαρμογές των πρακτικών, διαδικασιών, μέτρων και προσεγγίσεων της ΕΔ διαφέρουν και ποικίλουν διεθνώς. Συνοπτικά, διακρίνονται προσεγγίσεις από την κορυφή προς τη βάση (Top-down approach), κυρίως στο νομικό πλαίσιο, με εφαρμογές σε όλα τα στάδια της ποινικών διαδικασιών, ως συμπληρωματικές ή εναλλακτικές διαδικασίες εντός των ορίων του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης τόσο σε ανήλικους όσο και σε ενήλικους παραβάτες. Από την άλλη, η από τη βάση προς την κορυφή προσέγγιση (Bottom-up approach) εντοπίζεται κυρίως στο κοινωνικό πλαίσιο μέσα από πρωτοβουλίες σε τοπικό πλαίσιο, την προώθηση σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο, και την διοργάνωση συνεδρίων και ημερίδων (π.χ. Παγκόσμια Συμπόσια για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, *Gavrielides & Artinopoulou*, 2013). Ιδιαίτερα σημαντική είναι η εφαρμογή της ΕΔ σε σχολικά περιβάλλοντα, όπως είναι τα προγράμματα σχολικής διαμεσολάβησης ή διαμεσολάβησης συνομηλίκων (*Αρτινοπούλου*, 2010b· *Θάνος*, 2011).

Οι πρακτικές της ΕΔ στην Ελλάδα εντοπίζονται τόσο στο νομικό όσο και στο κοινωνικό πλαίσιο. Οι εθνικές νομοθεσίες που περιλαμβάνουν μέτρα της ΕΔ έχουν εισαχθεί είτε ως αποτέλεσμα της εναρμόνισης της χώρας με Ευρωπαϊκά κείμενα και οδηγίες, ή σε μια προσπάθεια να βελτιωθεί και να επιταχυνθεί η απονομή της δικαιοσύνης. Επιπλέον, η ΕΔ προωθείται μέσω διαφόρων προγραμμάτων σε κοινωνικό επίπεδο και περαιτέρω σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο. Η πρακτική της διαμεσολάβησης βρίσκεται στο επίκεντρο αυτών των εξελίξεων, τόσο σε νομικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο, αποτελώντας ένα ιδιαίτερα σημαντικό νομοθετικό βήμα για το ελληνικό Σ.Α.Π.Δ και μια εξελισσόμενη πρακτική στο κοινωνικό πλαίσιο.

Η εισαγωγή διατάξεων για την εφαρμογή μέτρων και πρακτικών της ΕΔ στο Ελληνικό Σ.Α.Π.Δ. εντοπίζονται μέσα από συμπληρωματικές ή και εναλλακτικές διαδικασίες στα όρια του Σ.Α.Π.Δ. και των ποινικών διαδικασιών, και του Αστικού και Εμπορικού Δικαίου. Τέτοιες διαδικασίες παρατηρούνται σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό σε όλα τα στάδια των ποινικών διαδικασιών, μέσω επίσημων και ημι-επίσημων πρακτικών (*Lambropoulou*, 2010, pp. 139-141), όμως εντοπίζονται κυρίως

στο στάδιο της εισαγγελικής αρχής. Ο θεσμός της διαμεσολάβησης εισήχθη αρχικά με τον ν. 3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» στο ποινικό δίκαιο και αργότερα με τον ν. 3898/2010 «Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις» στο αστικό και εμπορικό δίκαιο.

Στο πλαίσιο του Σ.Α.Π.Δ., ο ν.3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» τέθηκε σε πλήρη ισχύ το 2007 και ήταν αποτέλεσμα εναρμόνισης της ελληνικής νομοθεσίας με τις ευρωπαϊκές οδηγίες για την θέση των θυμάτων στις ποινικές διαδικασίες (Council Framework Decision 2001/220/JHA) (Council of European Union, 2001), την εφαρμογή της διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις (Council of Europe, Committee of Ministers, 1999, R(99)19), και την ευρύτερη ευρωπαϊκή νομοθεσία. Ο ν. 3500/2006 εισήγαγε τον θεσμό της ποινικής διαμεσολάβησης (άρθρ. 11 έως 14) σε υποθέσεις πλημμελημάτων ενδοοικογενειακής βίας, δίνοντας την επιλογή στον αρμόδιο εισαγγελέα να προτείνει την πιθανότητα της ποινικής διαμεσολάβησης πριν την άσκηση της ποινικής δίωξης. Η επιλογή για τον δράστη και το θύμα να καταφύγουν στην διαμεσολάβηση δίδεται κάτω από προϋποθέσεις οι οποίες αφορούν την προθυμία του δράστη να υποσχεθεί ότι δε θα τελέσει οποιαδήποτε πράξη ενδοοικογενειακής βίας στο μέλλον και να αποδεχτεί την διαμονή του εκτός της οικογενειακής οικείας για εύλογο χρονικό διάστημα αν το θύμα το προτείνει, την παρακολούθηση από μέρους του ειδικού συμβουλευτικού-θεραπευτικού προγράμματος σε δημόσιο φορέα, και την αποκατάσταση από μέρους του των συνεπειών που προκλήθηκαν από την πράξη του και την εύλογη χρηματική ικανοποίηση στο θύμα. Η διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης τελείται αφού τόσο το θύμα όσο και ο δράστης συμφωνήσουν να συμμετέχουν σε αυτή². Αν τελικά τα μέρη καταλήξουν σε συμφωνία και ο δράστης συμμορφωθεί προς τους όρους της συμφωνίας για χρονικό διάστημα τριών ετών, τότε η υπόθεση κλείνει. Σε αντίθετη περίπτωση, ο εισαγγελέας δύναται να ανοίξει την υπόθεση και να

2. Αν όποιος από αυτούς ή και οι δύο αρνηθούν, τότε κινούνται οι ποινικές διαδικασίες δίχως κάποια αρνητική ουσιαστική ή δικονομική συνέπεια.

προχωρήσουν στη διεξαγωγή των ποινικών διαδικασιών. (Βλ. και *Μηλιώνη*, 2008· *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, 2006).

Στην πρακτική εφαρμογή, οι υποθέσεις διαμεσολάβησης στα πλημμελήματα ενδοοικογενειακής βίας παραπέμπονται στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ). Το Πρόγραμμα Ποινικής Διαμεσολάβησης στο ΕΚΚΑ υλοποιείται στην Αθήνα και στην Θεσσαλονίκη σε συνεργασία με τις Εισαγγελίες Αθήνα, Πειραιά και Θεσσαλονίκης. Η εισαγωγή της διαμεσολάβησης στις υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας αν και έχει γίνει ευρύτερα αποδεκτή, δέχεται κριτικές ως προς την καταλληλότητα του θεσμού σε τέτοιου είδους εγκλήματα, εγείροντας ζητήματα διαφυλικών ανισοτήτων και ανισορροπίας δυνάμεων, καθώς και έλλειψης κατάλληλων δομών και κατάρτισης των αρμοδίων για την διεξαγωγή της διαμεσολάβησης (*Αρτινοπούλου* 2010α: 112-113; *Αρτινοπούλου* 2010b: 182-184).

Πιο πρόσφατα εισήχθηκε ο θεσμός της ποινικής συνδιαλλαγής (άρθρο 308B του Ελληνικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας - ΕΚΠΔ) (Βλ. και *Αλεξιάδης*, 1996· *Alexiades*, 1992) σύμφωνα με το άρθρο (αρ.) 17 του ν.3904/2010 για τον «*Εξορθολογισμό και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις*». Σύμφωνα με το άρθρο 17, ο εισαγγελέας, σε ορισμένες περιπτώσεις κακουρηγημάτων κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας (άρ. 375, 386, 386Α, 390 και 404 Ποινικού Κώδικα) και αφού έχει ασκήσει ποινική δίωξη, δύναται μετά από αίτημα του κατηγορουμένου, να καλέσει τον κατηγορούμενο και το θύμα ή δια των συνηγόρων αυτών για συνδιαλλαγή. Η επίτευξη συνδιαλλαγής λαμβάνεται υπόψη στα επόμενα στάδια της δίκης, και αν ο κατηγορούμενος κηρυχθεί ένοχος, η ποινή του δεν θα υπερβαίνει τα τρία έτη. Παράλληλα, άρθρα του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα (όπως διαμορφώθηκαν με τους ν. 3904/2010 «*Εξορθολογισμός και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης και άλλες διατάξεις*» και ν. 3160/2003 "*Επιτάχυνση της ποινικής διαδικασίας και άλλες διατάξεις*") προτείνουν πλέον την απαλλαγή του κατηγορουμένου από κάθε ποινή για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας, εμπρησμούς, εκρήξεις, κ.ά., εφόσον ο υπαίτιος ικανοποιήσει πλήρως με τη δική του θέληση τον ζημιωθέντα, μειώσει τον κίνδυνο που έχει προκαλέσει ή ικανοποιή-

σει το θύμα σε περίπτωση βλάβης, μέσα στα όρια συγκεκριμένων προθεσμιών και ανάλογα με τη σοβαρότητα της πράξης.

Ειδικότερα για τους ανήλικους δράστες (βλ. επίσης Lambropoulou 2010; Αρτινοπούλου 2010α, 98-108; Πιτσελά, 2004), σταθμός στην νομοθεσία περί ανηλίκων είναι ο ν.3189/2003 για την «Αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις», μέσω του οποίου αναμορφώθηκαν τα αναμορφωτικά και θεραπευτικά μέτρα για τον σωφρονισμό των ανηλίκων παραβατών και αυξήθηκε η ποινική ανηλικότητα στην ηλικία των 13 ετών. Μεταξύ των προτεινόμενων αναμορφωτικών μέτρων είναι η επίπληξη των ανηλίκου, η συνδιαλλαγή μεταξύ του ανηλίκου δράστη και του θύματος για την έκφραση συγγνώμης και για την εξώδικη επίλυση και διαχείριση των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο, η παροχή κοινωφελούς εργασίας, η παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε σχετικούς δημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς, και άλλα μέτρα που έχουν να κάνουν με τον τρόπο ζωής ή την διαπαιδαγώγηση του ανηλίκου. Πιο πρόσφατα, ο ν. 3189/2003 δέχτηκε μεταρρυθμίσεις με τον ν. 3860/2010 για «Βελτιώσεις της ποινικής νομοθεσίας για τους ανήλικους δράστες, πρόληψη και αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων», αυξάνοντας τα όρια της ποινικής ανηλικότητας στην ηλικία των 15 ετών και επιβάλλοντας τον περιορισμό σε ειδικά καταστήματα κράτησης νέων μόνο όταν προκύπτει εμπειριστατωμένα ότι τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα δεν κρίνονται στην εκάστοτε περίπτωση επαρκή.

Στο πλαίσιο της εφαρμογής του αναμορφωτικού μέτρου της συνδιαλλαγής ανηλίκου δράστη και του θύματος (ν. 3189/2003), η διαμεσολάβηση ανηλίκου δράστη και θύματος διενεργείται υπό την εποπτεία των Επιμελητών Ανηλίκων που αναλαμβάνουν το ρόλο του διαμεσολαβητή. Παρά την έλλειψη στατιστικών και εμπειρικών ερευνών σχετικά με την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα του νέου νομικού πλαισίου ανηλίκων, παρατηρείται στασιμότητα ως προς τη μεταβολή της δικαστικής πρακτικής και περιορισμένη χρήση του μέτρου της διαμεσολάβησης δράστη-θύματος, γεγονός που αντανάκλα την έλλειψη πόρων, εκπαίδευσης των επαγγελματιών, και κατάλληλων δομών. Οι Ε-

πιμελητές Ανηλίκων προσπαθούν να εφαρμόζουν τη διαμεσολάβηση, όμως δεν έχουν επαρκή κατάρτιση και εκπαίδευση παρά μόνο σχετική ενημέρωση, με αποτέλεσμα συνήθως θα την αποφεύγουν (*Lambroulou* 2010: 143-147; *Αρτινοπούλου* 2010α: 100-101).

Στο πλαίσιο του Αστικού και Εμπορικού Δικαίου, το 2010 ψηφίσθηκε η εισαγωγή της διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις με τον ν. 3898/2010 «*Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*», ως αποτέλεσμα της ένταξης στην ελληνική νομοθεσία της οδηγίας 2008/52/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για ορισμένα θέματα διαμεσολάβησης σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις (European Parliament and Council, 2008). Πέραν της εισαγωγής της διαμεσολάβησης με τον ν. 3898/2010 στο αστικό και εμπορικό δίκαιο, το άρθρ. 214Α του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας (όπως εισήχθη αρχικά με τον ν. 2298/1995 και τις αργότερα τροποποιήσεις του) προβλέπει την εξώδικη συμβιβαστική επίλυση σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών. Επιπλέον, με το άρθρο 214Β του ελληνικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, το οποίο εισήχθη με τον νόμο 4055/2012 για τη «*Δίκαιη δίκη και εύλογη διάρκεια αυτής*», εφαρμόζεται η δικαστική διαμεσολάβηση σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών³.

Σε όλες τις παραπάνω νομικές διατάξεις, κάθε νόμος καθορίζει ορισμένες προϋποθέσεις ώστε τα μέρη να προσφύγουν σε μέτρα ΕΔ, και άλλες διατάξεις σχετικά με τις διαδικαστικές ενέργειες για τη διεξαγωγή των επανορθωτικών πρακτικών, οι οποίες αφορούν κυρίως την ενσωμάτωση των διαδικασιών της ΕΔ στο ισχύον δικονομικό και ουσιαστικό δίκαιο, παρά την ανάπτυξη των αρχών της ΕΔ και την ουσιαστική ανάπτυξη των κατευθυντήριων γραμμών για την παροχή της ΕΔ προς το συμφέρον του θύματος και του δράστη, καθώς και για τη βελτίωση των εγγυήσεων των θυμάτων σε υπηρεσίες της ΕΔ. Αυτή η top-down προσέγγιση όσον αφορά την εφαρμογή της διαμεσολάβησης φαίνεται να

3. Σύμφωνα με το άρθρο 214Β, η δικαστική διαμεσολάβηση είναι προαιρετική και εμπιστευτική, και προσφέρεται σε περιπτώσεις ιδιωτικών διαφορών. Τα μέρη μαζί με τους δικηγόρους τους μπορούν να προσφεύγουν σε ξεχωριστές και κοινές ακροάσεις και συζητήσεις με το δικαστή-διαμεσολαβητή ο οποίος μπορεί να προτείνει μη δεσμευτικές προτάσεις για την επίλυση των διαφορών τους.

είναι περισσότερο εστιασμένη στον δράστη παρά κατευθυνόμενη από το θύμα, δεδομένου ότι υπάρχει έλλειψη διατάξεων σχετικά με την προστασία των θυμάτων, ενώ οι νόμοι αφορούν κυρίως τον δράστη. Επιπλέον, υπάρχει έλλειψη διατάξεων που να αφορούν την ίδια τη διαδικασία της ΕΔ σε κάθε περίπτωση. Αυτή η αοριστία φαίνεται να αποτελεί εμπόδιο για τους επαγγελματίες οι οποίοι καλούνται να εφαρμόσουν επανορθωτικές διαδικασίες χωρίς περαιτέρω υποστήριξη. Σε γενικές γραμμές, δεν υπάρχει συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών ΕΔ / υποστήριξης θυμάτων και εθνικών οργανισμών. Παρατηρείται έλλειψη καθοδήγησης βάσει βέλτιστων πρακτικών που θα ενισχύσουν την συμμετοχή πολλών οργανισμών, και τη διατομεακή συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών ΕΔ/υποστήριξης θυμάτων και εθνικών οργανισμών. Επιπλέον, υπάρχει έλλειψη εκπαιδευτικών εγχειριδίων και εγχειριδίων για την εφαρμογή της ΕΔ σε διαφορετικά πλαίσια. Ως εκ τούτου, φαίνεται ότι υπάρχει έλλειψη εμπιστοσύνης προς την ΕΔ και τα οφέλη της.

Σε κοινωνικό επίπεδο, η ΕΔ προωθείται μέσω διάφορων προγραμμάτων διαμεσολάβησης, και κυρίως της σχολικής διαμεσολάβησης (π.χ. Αρτινοπούλου, 2010b; Αρτινοπούλου *et al.*, 2012; Θάνος, 2011). Τέτοιες «από τη βάση προς την κορυφή» (bottom-up approach) πρωτοβουλίες πραγματοποιούνται σε τοπικό επίπεδο με σκοπό την ενδυνάμωση των κοινωνικών δεσμών και κανόνων, την ευαισθητοποίηση και την ενημέρωση των πολιτών και κοινωνικά ευάλωτων ομάδων (παιδιά, μετανάστες) στο πλαίσιο του βασισμένου-στην-κοινότητα μοντέλου (community-driven model). Ωστόσο, η ανάπτυξη αυτών των άτυπων προγραμμάτων είναι σποραδική, παρά συνεχής και συστηματική γεγονός που μάλλον οφείλεται στο μικρό διάστημα ανάπτυξής τους και στην έλλειψη δικτύωσης. Επιπλέον, ΜΚΟ που ασχολούνται με την ΕΔ στην Ελλάδα, αν και δεν είναι πολλές σε αριθμό, δημιουργήθηκαν οι πλείστες ως αποτέλεσμα του ν.3898/2010 με σκοπό να λειτουργούν ως φορείς πιστοποίησης διαμεσολαβητών. Γενικότερα, ο ρόλος τους αφορά στην προώθηση, ενημέρωση και εφαρμογή της διαμεσολάβησης στην χώρα.

Η ΕΔ προωθείται και σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο. Η ενσχόληση των Ελλήνων εγκληματολόγων με το αντικείμενο της ΕΔ είναι

σχετικά περιορισμένη όμως εξελίσσεται με ταχείς ρυθμούς (π.χ. *Alexiadis*, 1992; *Αλεξιάδης*, 1996, 2007; *Αρτινοπούλου*, 2008, 2010α, 2010β, 2010γ, 2011α, 2011β, 2012, *Artinopoulou*, 2010β, 2012, 2013, 2015; *Artinopoulou & Gavrielides*, 2012α, 2012β; *Artinopoulou et al.*, 2012; *Artinopoulou & Michael*, 2014; *Gavrielides & Artinopoulou*, 2013; *Giovanoglou*, 2008; *Lambropoulou*, 2010; *Pitsela & Kastanidou*, 2013). Τα κείμενα αυτά μελετούν ως επί το πλείστον την ανάπτυξη της ΕΔ σε θεωρητικό επίπεδο, την σχέση της ΕΔ με άλλα θεωρητικά μοντέλα απονομής δικαιοσύνης, την σχέση της ΕΔ με τα ανθρώπινα δικαιώματα, και την πρακτική της συνδιαλλαγής και της διαμεσολάβησης όπως εφαρμόζονται στην Ελλάδα. Η ΕΔ αποτελεί πλέον μόνιμο θέμα ενασχόλησης σε συνέδρια και ημερίδες. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η διοργάνωση των Παγκόσμιων Συμποσίων για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη, που πραγματοποιούνται στην Σκόπελο ανά διετία. Επιπλέον, η ΕΔ είναι αντικείμενο μελέτης και μαθημάτων στα ελληνικά πανεπιστήμια, όπως τα μαθήματα στο Τμήμα Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, στη Νομική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στο Τμήμα Νομικής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου της Αθήνας. Η ίδρυση και λειτουργία του Πανεπιστημιακού Εργαστηρίου «Επανορθωτική Δικαιοσύνη και Διαμεσολάβηση» (2015) στο Πάντειο Πανεπιστήμιο υπό τη διεύθυνση της Καθηγήτριας Β. Αρτινοπούλου είναι σημαντική πρωτοβουλία. Εξίσου σημαντική είναι η συμβολή ορισμένων διδακτορικών διατριβών στην προώθηση της ΕΔ σε ακαδημαϊκό και ερευνητικό επίπεδο.

4. Έρευνα πεδίου: Ανάγκες Θυμάτων και Επαγγελματιών

Αντικείμενο της έρευνας ήταν η μελέτη του ρόλου, των αναγκών και των προσδοκιών των θυμάτων, καθώς και των αναγκών των επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή με θύματα, κατά την εφαρμογή πρακτικών της ΕΔ στην Ελλάδα, με σκοπό την συλλογή δεδομένων που θα συνέβαλαν στην ανάπτυξη και πιλοτική εφαρμογή εκπαιδευτικού υλικού και πρωτοκόλλων για επαγγελματίες για την παροχή υπηρεσιών της ΕΔ. Στο πλαίσιο αυτό, η Ελληνική ομάδα εργασίας (Καθηγ. Β. Αρτι-

νοπούλου και υποψ.διδάκτωρ *Η. Μιχαήλ*) διενέργησε 10 συνεντεύξεις με επαγγελματίες οι οποίοι έρχονται σε επαφή με διαδικασίες ΕΔ και 20 συνεντεύξεις με θύματα. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν την περίοδο Ιουνίου και Ιουλίου 2013.

Η επιλογή των συνεντευξιζόμενων επαγγελματιών⁴ έγινε με κριτήριο την επίσημη ή άτυπη εμπλοκή τους στην εφαρμογή διαδικασιών ΕΔ στην Ελλάδα ή την επαφή τους σε προσφερόμενες υπηρεσίες για τα θύματα. Για το λόγο αυτό και βάσει της βιβλιογραφικής ανασκόπησης του 1^{ου} Πακέτου Εργασιών του προγράμματος, αναζητήθηκαν και δέχθηκαν να συμμετάσχουν εισαγγελέας (εφαρμόζει άτυπα, αλλά και επίσημα βάσει 308B Ποινικού Κώδικα, ν. 3500/2006 την πρακτική της διαμεσολάβησης και της συνδιαλλαγής), εκπρόσωπος του Υπουργείου Δικαιοσύνης, δικηγόρος (εφαρμόζει διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις βάσει του ν. 3898/2010), αστυνομικός (εφαρμόζει άτυπα διαδικασίες συνδιαλλαγής για την επίλυση μικρο-συγκρούσεων), επαγγελματίες από το ΕΚΚΑ (όπου προσφέρονται ψυχοκοινωνικές υπηρεσίες σε θύματα, και εφαρμόζεται διαμεσολάβηση σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας βάσει του ν.3500/2006), επαγγελματίες από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων (εφαρμόζουν την συνδιαλλαγή βάσει του ν. 3189/2003).

Σχετικά με το προφίλ των επαγγελματιών, όλοι έχουν κατά μέσο όρο 10 χρόνια εμπειρίας στην εξάσκηση του επαγγέλματός τους. Στο πλαίσιο αυτό, μόνο ένας επαγγελματίας ανέφερε ότι έλαβε στοιχειώδη εκπαίδευση στην ΕΔ κατά τη διάρκεια των σπουδών της, αν και 7 επαγγελματίες δήλωσαν ότι ασκούν σχετικά συχνά κάποια πρακτική της ΕΔ

4. Οι συνεντεύξεις με τους επαγγελματίες διενεργήθηκαν σε χρόνο και χώρο που εξυπηρετούσε το ωράριο εργασίας τους. Από τις 10 συνεντεύξεις, οι 7 (επτά) πραγματοποιήθηκαν μετά από ραντεβού με τον εκάστοτε επαγγελματία στους χώρους εργασίας τους σε χρόνο που επέλεξαν οι ίδιοι για την διενέργεια της συνέντευξης. Οι συμμετέχοντες συμφώνησαν στην ηχογράφηση των συνεντεύξεων οι οποίες ακολούθως απομαγνητοφωνήθηκαν. Οι υπόλοιποι 3 (τρεις) συμμετέχοντες-επαγγελματίες (εισαγγελέας, δικηγόρος, αστυνομικός) ζήτησαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις της συνέντευξης γραπτώς εξαιτίας μεγάλου φόρτου εργασίας (οι 2, - εισαγγελέας και δικηγόρος, απέστειλαν τις απαντήσεις τους ηλεκτρονικά).

(διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή). Επιπλέον, οι 8 επαγγελματίες έχουν ή είχαν κάποια εμπλοκή σε υπηρεσίες που αφορούν θύματα είτε υπηρεσιακά (π.χ. ΕΚΚΑ) είτε μέσω προγραμμάτων, είτε μέσω ΜΚΟ, ενώ 5 επαγγελματίες είχαν κάποια εμπλοκή σε υπηρεσίες που αφορούν δράστες είτε υπηρεσιακά (π.χ. Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων), είτε μέσω προγραμμάτων, είτε μέσω ΜΚΟ.

Ο εντοπισμός των θυμάτων ήταν μια δυσχερής διαδικασία και συνάντησε ορισμένες δυσκολίες. Αρχικός στόχος ήταν ο εντοπισμός θυμάτων που είχαν συμμετάσχει σε κάποια από τις διαδικασίες ΕΔ που προσφέρονται στο Ελληνικό Σ.Α.Π.Δ. Με αυτό το σκεπτικό, οι ερευνήτριες επικοινωνήσαν τόσο με το ΕΚΚΑ όπου παραπέμπονται υποθέσεις ποινικής διαμεσολάβησης σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, όσο και από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Αθήνας η οποία διαχειρίζεται υποθέσεις συνδιαλλαγής ανήλικου δράστη και θύματος. Ωστόσο, και στις δύο περιπτώσεις η απάντηση ήταν αρνητική, καθώς σε καμία περίπτωση δεν διατηρείται επικοινωνία των υπηρεσιών με τα θύματα και είναι στην ευχέρεια των θυμάτων αν θα διατηρήσουν επαφή με τους επαγγελματίες, πράγμα που δεν συμβαίνει. Έτσι, οι συνεντεύξεις με θύματα⁵ αφορούν θύματα που ως επί το πλείστον εντοπίστηκαν είτε από τον προσωπικό κύκλο επαφών των ερευνητριών είτε και των υπόλοιπων θυμάτων (μέθοδος της χιονοστιβάδας)⁶.

Το προφίλ των θυμάτων καλύπτει ένα φάσμα ηλικιών και των δύο

5. Οι συνεντεύξεις με τα θύματα διενεργήθηκαν, επίσης, σε χρόνο και χώρο που επέλεξαν οι ίδιοι. Από τις 20 συνεντεύξεις, οι 8 (οκτώ) πραγματοποιήθηκαν μετά από ραντεβού με το εκάστοτε θύμα σε χώρο και χρόνο που εξυπηρετούσε τους ίδιους για την διενέργεια της συνέντευξης, ενώ μία ακόμα συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τυχαία μετά από συμφωνία της συμμετέχουσας να απαντήσει στις ερωτήσεις κατά τη διάρκεια έρευνας στο δρόμο. Από τους 9 (εννέα), οι 3 (τρεις) συμμετέχοντες συμφώνησαν στην ηχογράφηση των συνεντεύξεων οι οποίες ακολούθως απομαγνητοφωνήθηκαν, ενώ για τις υπόλοιπες 6 (έξι) συνεντεύξεις διατηρήθηκαν σημειώσεις. Οι υπόλοιποι 11 συμμετέχοντες ζήτησαν να απαντήσουν στις ερωτήσεις γραπτώς είτε λόγω έλλειψης χρόνου για ραντεβού, είτε μη επιθυμίας να απαντήσουν προφορικά.

6. Συνολικά οι ερευνήτριες προσέγγισαν 100 θύματα από τον προσωπικό κύκλο επαφών και μέσω άλλων θυμάτων.

φύλων, καθώς και ένα ευρύ φάσμα εγκλημάτων ποικίλης σοβαρότητας, συμπεριλαμβανομένων των εγκλημάτων κατά της ζωής, σωματικές βλάβες, εγκλήματα κατά του γενετήσιου προσανατολισμού, κατά της ιδιοκτησίας, και εγκλήματα οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής. Τα περισσότερα θύματα ανέφεραν το περιστατικό στην αστυνομία, αλλά μόνο τρία θύματα συμμετείχαν στα επόμενα στάδια Σ.Α.Π.Δ., κυρίως λόγω της σύλληψης του δράστη.

Για τις ανάγκες του προγράμματος, οι ερευνήτριες δημιούργησαν έναν οδηγό συνέντευξης τον οποίο και χρησιμοποίησαν κατά την λήψη των συνεντεύξεων. Ο οδηγός περιέχει γενικές πληροφορίες για το ευρωπαϊκό πρόγραμμα στο πλαίσιο του οποίου πραγματοποιούνται οι συνεντεύξεις, καθώς και πληροφορίες για την πρόσφατη ευρωπαϊκή οδηγία για τα θύματα και πληροφορίες για την ΕΔ στην Ελλάδα. Τέλος, ο οδηγός περιέχει τις ερωτήσεις που βασίζονται στους κοινούς ερευνητικούς στόχους και τα κοινά βασικά ερωτήματα του προγράμματος, όπως:

- Τι αναζητούν τα θύματα από την επανορθωτική δικαιοσύνη;
- Πως τα θύματα κατανοούν την «ικανοποίηση του θύματος» από τις διαδικασίες της δικαιοσύνης;
- Κατά τις εκτιμήσεις των θυμάτων, ποιοι θεωρούνται ότι είναι οι καλύτεροι και ασφαλέστεροι τρόποι για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης;
- Ποιοι είναι οι καλύτεροι τρόποι για την εφαρμογή της Οδηγίας των Θυμάτων;

Συγκεκριμένα για την Ελλάδα, ένα προσχέδιο προηγήθηκε της τελικής μορφής του Οδηγού. Τελικώς, ο Οδηγός συνεντεύξεων αποτελείται από δύο ενότητες, - την ενότητα με ερωτήσεις που αφορούν προσωπικές πληροφορίες του συμμετέχοντα και την ενότητα με ανοιχτού τύπου ερωτήσεις σχετικά με την ΕΔ και την Οδηγία των Θυμάτων. Καθεμία από τις ενότητες περιέχει ξεχωριστές ερωτήσεις για τα θύματα και τους επαγγελματίες. Ο Οδηγός δοκιμάστηκε πιλοτικά στις πρώτες συνεντεύξεις.

4.1. Μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων

Οι συνεντεύξεις των θυμάτων και των επαγγελματιών αναλύθηκαν με βάση την ποιοτική μεθοδολογία. Η πρώτη ενότητα ερωτημάτων σχεδιάστηκε ακριβώς για να συλλέξει ατομικές πληροφορίες των συμμετεχόντων. Αυτά τα δεδομένα απλά καταγράφηκαν σε πίνακες Excel, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα σύντομο προφίλ των συμμετεχόντων. Για την ανάλυση των δεδομένων που συγκεντρώθηκαν στην δεύτερη ενότητα ερωτήσεων, επιλέχθηκε η ποιοτική μεθοδολογία και συγκεκριμένα η μέθοδος της Θεμελιωμένης Θεωρίας (Θ.Θ., Βλ. Μπότση, 2009). Η μέθοδος αυτή είναι έγκυρη και κατάλληλη για πρωτογενές ποιοτικό υλικό για το οποίο δεν υπάρχει προηγούμενη έρευνα. Στην περίπτωση της Ελλάδας, είναι η πρώτη φορά που μελετάται η γνώμη θυμάτων και επαγγελματιών για την εφαρμογή της ΕΔ και της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ. Επιπλέον, μέθοδος της Θ.Θ. χρησιμοποιείται εύκολα χωρίς την ανάγκη χρήσης κάποιου προγράμματος σε ηλεκτρονικό υπολογιστή. Δεδομένης της έλλειψης κάποιου προγράμματος ποιοτικής ανάλυσης στην παρούσα φάση πραγματοποίησης του προγράμματος και του στενού χρονικού περιθωρίου εκπόνησης της έρευνας, η μέθοδος της Θ.Θ. θεωρήθηκε ως η καταλληλότερη για την ανάλυση των δεδομένων στο χέρι.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων για την εξαγωγή των τελικών συμπερασμάτων ήταν πολυεπίπεδη. Έκαστη συνέντευξη αναλύθηκε κάθετα βάσει της Θ.Θ. με σκοπό την ανάλυση της κάθε εξατομικευμένης περίπτωσης θύματος ή επαγγελματία. Από αυτή την ανάλυση προέκυψαν οι Θεωρίες περίπτωσης για κάθε συμμετέχοντα. Ακολούθως, οι συνεντεύξεις αναλύθηκαν οριζόντια με σκοπό την εξαγωγή συνολικών συμπερασμάτων για κάθε βασικό ερώτημα της έρευνας. Η οριζόντια ανάλυση βασίστηκε στην αρχική κωδικοποίηση των συνεντεύξεων και στις θεωρίες περίπτωσης.

4.2. Ερευνητικοί Περιορισμοί

Το πρόγραμμα RJE αποτελεί την πρώτη έρευνα που εξετάζει τις απόψεις των θυμάτων και των επαγγελματιών σχετικά με την εφαρμογή της ΕΔ και της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά

υπάρχουν ορισμένοι περιορισμοί σε σχέση με τους συμμετέχοντες και την μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε. Πρώτον, ο μικρός αριθμός συμμετεχόντων δεν επιτρέπει την γενίκευση των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων, καθώς είναι άγνωστος ο βαθμός αντιπροσωπευτικότητας των ομάδων-στόχων, ιδιαίτερα των θυμάτων. Ο εντοπισμός συμμετεχόντων, κυρίως των θυμάτων, υπήρξε δύσκολος για δύο κυρίως λόγους, τους χρονικούς περιορισμούς των συμμετεχόντων οι οποίοι παραχώρησαν τις συνεντεύξεις κατά την διάρκεια εργάσιμων ωρών, και την καχυποψία των θυμάτων να μιλήσουν για την θυματοποίησή τους.

Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκε ποιοτική μεθοδολογία για την ανάλυση των δεδομένων. Οι συνεντεύξεις αναλύθηκαν βάσει της μεθόδου της Θ.Θ. η Θ.Θ. αποτελεί μια έγκυρη μέθοδο και κατάλληλη για πρωτογενή ποιοτικό υλικό. Παρόλα αυτά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η θετικιστική βάση της Θ.Θ. τείνει να εκλαμβάνει το υλικό ως αδιαμφισβήτητη πηγή γνώσης, ενώ η σχέση του ερευνητή με το αντικείμενο μελέτης τείνει να αγνοείται. Σε κάθε περίπτωση, όπως θα δούμε και πιο κάτω, η συμφωνία και διασταύρωση των αποτελεσμάτων μεταξύ όλων των πακέτων εργασιών του προγράμματος, αυξάνει τον βαθμό γενίκευσης των αποτελεσμάτων των ποιοτικών συνεντεύξεων.

4.3. Κύρια αποτελέσματα

Στο σύνολό τους, οι απαντήσεις τόσο των θυμάτων όσο και των επαγγελματιών συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό. Επιπλέον, τα αποτελέσματα συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με την βιβλιογραφική και ευρύτερη ερευνητική ανασκόπηση και τα πρακτικά αποτελέσματα από τα πιλοτικά και τα σεμινάρια του προγράμματος.

4.3.1. Ανάγκες και απόψεις των θυμάτων⁷

Ένα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης με επίκεντρο το θύμα έχει ως στόχο να δώσει φωνή στα θύματα να εκφράσουν τις ανάγκες και τα συναισθήματά τους κατά τη διάρκεια των διαδικασιών, και να λαμβά-

7. Τα δεδομένα αυτά συλλέχθηκαν στο πλαίσιο του 2^{ου} Πακέτου εργασίας του RJE. Το πλήρες κείμενο της έκθεσης στα Ελληνικά και περίληψη στα Αγγλικά: <http://rj4all.info/content/RJEresources>

νουν την απαραίτητη στήριξη για να επανακτήσουν την σωματική, συναισθηματική και διανοητική τους ισορροπία από τις επιβλαβείς συνέπειες του εγκλήματος που υπέστησαν. Για το σκοπό αυτό, οι πρακτικές της ΕΔ έχουν στόχο την αποκατάσταση των ζημιών που προκλήθηκαν από το έγκλημα και την ικανοποίηση των αναγκών των θυμάτων, ενώ προασπίζουν τα συμφέροντά τους.

Η ικανοποίηση του θύματος δεν προκύπτει μόνο από την έκβαση των διαδικασιών του Σ.Α.Π.Δ, αλλά φαίνεται ότι σημαντικό ρόλο στην ικανοποίηση των θυμάτων παίζει και η αλληλεπίδραση με τους φορείς του Σ.Α.Π.Δ. κατά τη διάρκεια των διαδικασιών. Η σύλληψη του δράστη αποτελεί ένα πρώτο στάδιο ικανοποίησης. Ωστόσο, όπως επισήμαναν δύο θύματα, η τιμώρηση του δράστη δεν είναι πάντοτε ο σκοπός, και ούτε σημαίνει την κάθαρση του θύματος:

“Δεν αποσκοπεί πάντα το θύμα στην ποινική δίωξη και τιμωρία.”
(Θύμα 7)

“Η τιμωρία δε θα μου έλεγε κάτι. Θα αισθανόμουν ίσως και τύψεις... ότι αυτός μπήκε φυλακή για μένα.. δεν ξέρω.. θα αισθανόμουν περίεργα. Ίσως ήταν κάποιος που τα είχε ανάγκη.. Νομίζω δε θα μου πρόσφερε κάτι η τιμωρία. Νομίζω με κάποιον άλλο τρόπο.. ίσως με την ΕΔ που λέγαμε, με το να δω ότι μετάνιωσε για αυτό που έκανε, να δω ότι κατάλαβε την βλάβη που προκάλεσε.” (Θύμα 1)

Αντίθετα, οι πιο κοινές απαντήσεις που αφορούν την ικανοποίηση των θυμάτων ως προς τις εκβάσεις των ποινικών διαδικασιών περιλαμβάνουν όχι μόνο την τιμωρία του δράστη μέσω μέτρων στερητικών της ελευθερίας, αλλά και την (οικονομική, ηθική, κοινωνική) αποζημίωση και την αποκατάσταση της βλάβης (π.χ. μέσω της επιστροφής των κλοπιμαίων), καθώς και η προστασία του θύματος.

Επιπλέον, η αλληλεπίδραση και η επικοινωνία των θυμάτων με τους φορείς/όργανα του Σ.Α.Π.Δ. φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στην ικανοποίησή τους. Όπως φάνηκε από τις απαντήσεις των θυμάτων, η συμπεριφορά (ενδιαφέρον, ευαισθησία, σεβασμός προς το θύμα) των επαγγελματιών του Σ.Α.Π.Δ. αποτελεί βασικό παράγοντα ικανοποίησής τους. Επιπλέον, ανέφεραν ότι η ικανοποίησή τους επηρεάζεται και από: τον βαθμό ενημέρωσης και συμμετοχής του θύματος σε όλα τα

στάδια των διαδικασιών, την υποστήριξη που παρέχεται στο θύμα, την επικέντρωση των διαδικασιών στο θύμα, την αμεσότητα/ταχύτητα των διαδικασιών, την ελαστικότητα και σαφήνεια των διαδικασιών και την αποφυγή γραφειοκρατίας, την συνεργασία των αρχών, την συγκέντρωση των διαδικασιών και την αποφυγή επαναλαμβανόμενων καταθέσεων, και την αποφυγή έκθεσης στα ΜΜΕ. Από την πλευρά τους, οι επαγγελματίες, βασισμένοι στην εμπειρία τους, πρόσθεσαν κάποια σημαντικά σχόλια. Όπως ανέφεραν, τα θύματα επιθυμούν την αναγνώρισή τους και την δικαίωσή τους μέσω των διαδικασιών του Σ.Α.Π.Δ. Παρόλα αυτά, η ικανοποίησή τους εξαρτάται και από το είδος του εγκλήματος, την εμπλοκή τους σε αυτό, και τις γενικότερες προθέσεις τους.

Ανάλογα με το είδος του εγκλήματος, τα θύματα υπέστησαν διάφορες υλικές, σωματικές και ψυχολογικές βλάβες. Τα περισσότερα θύματα κατήγγειλαν το περιστατικό στην Αστυνομία, όμως από αυτά τα πλείστα ένωσαν καθόλου ή λίγη ικανοποίηση. Μόνο τρία θύματα προχώρησαν στα επόμενα στάδια του ΣΠΔ, κυρίως εξαιτίας της σύλληψης του δράστη, με την ικανοποίησή τους να κυμαίνεται σε μέσα επίπεδα. Συνολικά, οι ανάγκες των θυμάτων στην Ελλάδα κατά την διάρκεια των ποινικών διαδικασιών συνοψίζονται στα εξής:

- Την **αναγνώριση και υποστήριξη των θυμάτων**, μέσω της δυνατότητας έκφρασή τους και συμμετοχής στις διαδικασίες, της συνένεσης των εμπλεκομένων, της εξατομικευμένης προσέγγισης, της (νομική, ψυχολογική) υποστήριξης των θυμάτων,
- Την **καλύτερη αντιμετώπισή τους από τους φορείς**: η ουδέτερη στάση των επαγγελματιών, η ευαισθητοποίηση των φορέων, η βελτίωση της συμπεριφοράς (πιο φιλική, ευγενική, ενδιαφέρον, ευαισθησία, σεβασμός προς το θύμα) των επαγγελματιών του ΣΠΔ, η μη έκθεση των θυμάτων.
- Την **προστασία** τους και το αίσθημα ασφάλειας αποτελεί σημαντικό παράγοντα για την διασφάλιση των δικαιωμάτων των θυμάτων.
- Η **ενημέρωση** των θυμάτων: βελτίωση της ενημέρωσης θυμάτων και επαγγελματιών, η ενημέρωσή των φορέων για τον ρόλο τους, η ενημέρωση και συμμετοχή του θύματος σε όλα τα στάδια των διαδικασιών.

- Την εφαρμογή των διαδικασιών από **εξειδικευμένο προσωπικό**: η συμμετοχή τρίτου αμερόληπτου ατόμου και, η εκπαίδευση και εξειδίκευση των επαγγελματιών φαίνεται να αποτελεί, κατά την γνώμη των συμμετεχόντων, τον πιο ασφαλή τρόπο εφαρμογής των διαδικασιών της ΕΔ, η ανάπτυξη διεπιστημονικής προσέγγισης.
- Την **ταχύτητα και αμεσότητα των διαδικασιών** και την αποφυγή της γραφειοκρατίας, μέσω της λιγότερο τραυματικής νόμιμης οδού: αποφυγή επαναλαμβανόμενων διαδικασιών, της ευκαμψίας και σαφήνειας των διαδικασιών.
- Την **ικανοποίησή και δικαίωσή** τους μέσω της κατανόησης και αποκατάστασης των βλαβών από τον δράστη και αποζημίωσης των θυμάτων, του συνετισμού/ συμμόρφωσης του δράστη και την αποφυγή υποτροπής.
- Η ύπαρξη **ενός θεσμικά οργανωμένου πολιτειακού πλαισίου**, δομών, και κυρίως η δικτύωσή τους με τις δημόσιες αρχές και τους φορείς του ΣΠΔ: οργάνωση των υπηρεσιών, οικονομική στήριξη και βιωσιμότητά τους, η ανάγκη εποπτείας των διαδικασιών.

Ειδικότερα σε σχέση με την εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών, μόνο έξι θύματα απάντησαν ότι γνωρίζουν έστω και λίγα για την ΕΔ, ενώ τα υπόλοιπα θύματα ανέφεραν ότι δεν γνώριζαν τίποτα ή και πρώτη φορά άκουγαν τον όρο αυτό. Ωστόσο, τα μισά από τα θύματα δήλωσαν ότι τα θύματα, συμπεριλαμβανομένων και των ιδίων, θα επέλεγαν την ΕΔ αν γνώριζαν περισσότερα. Κάποια άλλα θύματα εξέφρασαν κάποιες αμφιβολίες, επισημαίνοντας την ανάγκη ενημέρωσης των θυμάτων, αλλά και τον ρόλο του είδους του εγκλήματος. Δύο από τα θύματα δήλωσαν ότι τα θύματα, συμπεριλαμβανομένων και των ιδίων, δεν θα επέλεγαν την ΕΔ αν γνώριζαν περισσότερα, ενώ δύο άλλα θύματα ανέφεραν ότι σε καμία περίπτωση δεν θα ένιωθαν ασφάλεια. Ταυτόχρονα, όλοι οι επαγγελματίες ήταν αισιόδοξοι ότι τα θύματα θα επέλεγαν την ΕΔ αν γνώριζαν περισσότερα, όμως επισήμαναν αυτό θα εξαρτάται από το είδος του εγκλήματος και τη σοβαρότητα της βλάβης, το προφίλ του θύματος, την ενημέρωσή του, και την ανάπτυξη της σχετικής κουλτούρας.

4.3.2. Ανάγκες και απόψεις των επαγγελματιών⁸

Ανάλογα και με το προφίλ τους, οι επαγγελματίες επιθυμούν την περαιτέρω εκπαίδευσή τους σε θέματα διαχείρισης κρίσεων, ψυχολογίας, διερεύνηση του προφίλ θυμάτων και δράστών, θεραπευτικής σχέσης (ενσυναίσθηση, εμπιστοσύνη), ΕΔ (μεθοδολογία, τεχνικές, οδηγοί συνέντευξης, κώδικας δεοντολογίας) και γενικά πιο εξειδικευμένων γνώσεων. Επίσης, ανέφεραν ότι επιθυμούν ενημέρωση για προγράμματα επαγγελματικής αποκατάστασης των θυμάτων, για καλές πρακτικές και γενικά για τις νομοθετικές εξελίξεις και τον ρόλο τους. Επιπλέον, ορισμένοι εξέφρασαν την ανάγκη εποπτείας και προσωπικής ψυχοθεραπείας. Στο πλαίσιο αυτό, κρίνουν σημαντική την ύπαρξη νομοθετικού πλαισίου και ενός θεσμικού συστήματος, δομών, και διεπιστημονικής συνεργασίας, καθώς και συνεχή ανατροφοδότηση της κατάστασης. Ένας επαγγελματίας επισήμανε και την ανάγκη προσαρμογής της Οδηγίας. Ωστόσο, ενώ ήταν αναμενόμενο ότι οι επαγγελματίες θα γνώριζαν την ύπαρξη της Οδηγίας, μόλις έξι από τους 10 επαγγελματίες στις συνεντεύξεις είχαν ακούσει για την Οδηγία ή και γνώριζαν αρκετά. Στο σημείο αυτό, όλοι οι επαγγελματίες επέδειξαν ενδιαφέρον για σεμινάρια / εκπαιδεύσεις, εκπαιδευτικό υλικό, πρωτόκολλα, κ.ά. για την Οδηγία και την ΕΔ. Ανέφεραν όμως και τη σημασία ενός νέου συστήματος ποινικής δικαιοσύνης προσανατολισμένο προς το θύμα (victim-oriented criminal justice system), -μια προοπτική που λείπει από το Ελληνικό νομικό σύστημα- ως μια πρόκληση που η Οδηγία 2012/29/ΕΕ δημιουργεί.

Όλοι οι επαγγελματίες συμφώνησαν ότι οι συναντήσεις ανατροφοδότησης (follow-up) είναι πολύ σημαντικές για την ασφάλεια και προστασία των θυμάτων. Δύο επαγγελματίες είπαν ότι η επαναθυματοποίηση του θύματος σημαίνει εν μέρει και την αποτυχία του επαγγελματία και της διαδικασίας. Σε τυχόν επαναθυματοποίηση του θύματος, οι επαγγελματίες θα πρέπει να διερευνούν το προφίλ του θύματος και το

8. Τα δεδομένα αυτά συλλέχθηκαν στο πλαίσιο του 2^{ου} Πακέτου εργασιών του RJE «Έρευνα πεδίου & Νέα Δεδομένα» και περαιτέρω επαληθεύτηκαν κατά το 4^ο Πακέτο εργασιών «Πιλοτικά και Εφαρμογή».

περιβάλλον του, και η επαναθυματοποίηση να καταγγέλλεται, να γίνεται επανέλεγχος των δεσμεύσεων και τα θύματα να παραπέμπονται σε ειδικό για ψυχολογική στήριξη και καθοδήγηση. Η αξιολόγηση των θυμάτων και των δραστών, πριν και κατά την διάρκεια των διαδικασιών του Σ.Α.Π.Δ. και των υπηρεσιών ΕΔ, χαρακτηρίστηκε από τους συμμετέχοντες στα πιλοτικά και εκπαιδευτικά σεμινάρια, ως βασικά εργαλεία για την αποφυγή επαναθυματοποίησης

Γενικά, οι συμμετέχοντες στο πρόγραμμα συμφώνησαν ότι η ΕΔ προάγει την υπευθυνότητα/ανάληψη ευθύνης και την αυτο-ρύθμιση των συγκρούσεων, αναπτύσσοντας μια κουλτούρα συμφιλίωσης:

“..Τώρα σε σχέση κιόλας με τη νοοτροπία που υπάρχει στην Ελλάδα... (η ΕΔ) βοηθάει μετά και στην ανάπτυξη μιας κουλτούρας συμφιλίωσης και επίλυσης διαφορών στο κοινωνικό περιβάλλον χωρίς προσφυγή στη Δικαιοσύνη.” (Επαγγελματίας 4)

“...η προοπτική αυτορρύθμισης στο πλαίσιο της κοινότητας που θα μπορούσε να οδηγήσει σταδιακά (ιδίως στις διαπροσωπικές διαφορές, στα αδικήματα ή σσονος παραβατικότητας), στην αποσυμφόρηση του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.” (Επαγγελματίας 10)

Ωστόσο, ένας επαγγελματίας τόνισε την απουσία της κουλτούρας της ΕΔ και την έλλειψη πολιτικής βούλησης στην Ελλάδα, ενώ άλλοι ανέφεραν την έλλειψη στην παροχή καλών πρακτικών για την εφαρμογή. Επίσης, οι επαγγελματίες ανέφεραν πολλά άλλα μειονεκτήματα, όπως η μετατόπιση του δικαικού μοντέλου από τη φυλάκιση στην εργασία, η υποχρεωτικότητα και αυτοματοποίηση των διαδικασιών, η έλλειψη δομών και η μεγάλη λίστα αναμονής, καθώς και μια πιθανή εξαπάτηση του δράστη, η πίεση προς το θύμα, ο κίνδυνος μη διασφάλισης των δικαιωμάτων του δράστη.

Συνολικά, οι περισσότεροι συμμετέχοντες υποστήριξαν την εφαρμογή και διαθεσιμότητα της ΕΔ σε όλα τα στάδια του Σ.Α.Π.Δ. Ωστόσο, κάποιοι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν ότι η ΕΔ δεν είναι απαραίτητο να εφαρμόζεται εντός του Σ.Α.Π.Δ. Η εφαρμογή της ΕΔ εντός του Σ.Α.Π.Δ. θα πρέπει να γίνεται εξατομικευμένα, ανάλογα με το είδος του εγκλήματος και τη σοβαρότητα της βλάβης και λαμβάνοντας υπόψη την συναίνεση του θύματος και του δράστη. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες

ανέφεραν την ανάγκη ύπαρξης δικλίδων και ασφάλειας για το θύμα, που να εξασφαλίζουν την αξιοπρέπεια του θύματος, την ενημέρωση των εμπλεκόμενων, την διασφάλιση της διαδικασίας, την ύπαρξη εξειδικευμένων υπηρεσιών, εκπαιδευμένων επαγγελματιών, και αξιόπιστου συστήματος υποστήριξης των θυμάτων. Επιπλέον, όλοι οι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι η ΕΔ θα πρέπει να χρηματοδοτείται από το Κράτος. Ωστόσο, ένας επαγγελματίας πρόσθεσε και την ανάγκη χρηματοδότησης και άλλων δομών.

Γενικότερα, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις των επαγγελματιών, η εφαρμογή των πρακτικών της ΕΔ (στο πλαίσιο του Σ.Α.Π.Δ.) απαιτεί την διαχείριση λειτουργικών και οργανωτικών αναγκών. Συνολικά, επισημαίνεται η ανάγκη κατάλληλης κατάρτισης των αρμοδίων φορέων, η ανάγκη ανάπτυξης οργανωμένου και αξιόπιστου συστήματος πλαισίωσης και κατάλληλων δομών με εξειδικευμένο προσωπικό, η ανάγκη οικονομικής στήριξης, καθώς και η στελέχωση των υπηρεσιών. Ανάγκες οι οποίες απαιτούν πολιτική βούληση, ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των φορέων, των θυμάτων και του γενικού πληθυσμού, με σκοπό την ανάπτυξη μιας κουλτούρας που να αντανakλά περισσότερο τις αρχές και αξίες της ΕΔ.

5. Προκλήσεις και προσδοκίες για την Οδηγία 2012/29 □ **Ε**

Οι προσδοκίες των θυμάτων και των επαγγελματιών σχετικά με την Οδηγία 2012/29/ΕΕ και την εφαρμογή της ΕΔ είναι πολύ υψηλές. Οι προσδοκίες αυτές αντανakλούν σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες των θυμάτων κατά την διάρκεια των ποινικών διαδικασιών. Κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων και των σεμιναρίων, οι συμμετέχοντες έφεραν στο προσκήνιο αρκετές προκλήσεις σχετικά με την εφαρμογή της Οδηγίας και την ΕΔ, και αφορούν τόσο την οργάνωση των υπηρεσιών όσο και την πρακτική εφαρμογή των διαδικασιών.

Η ίδια η εφαρμογή και ενσωμάτωση της Οδηγίας αποτελεί την πρωταρχική πρόκληση, ενώ ορισμένοι επαγγελματίες υποστήριξαν ότι η ίδια η εφαρμογή της ΕΔ είναι επίσης μια πρόκληση, όπως και η αποτελεσματικότητα της εφαρμογής της. Στο πλαίσιο αυτό, η διαχείριση του ρόλου των δικαστικών και εισαγγελικών αρχών οι οποίες έχουν διακρι-

τική ευχέρεια αποτελεί σημαντική πρόκληση. Η ανάγκη ιδεολογικής στροφής θεωρήθηκε υψίστης σημασίας.

Επιπλέον, η ανάπτυξη ενός αξιόπιστου συστήματος, δομών, δικτύων και υπηρεσιών, και η οικονομική υποστήριξή τους, προσδιορίστηκαν ως οργανωτικές προκλήσεις. Η βιωσιμότητα των δομών και των υπηρεσιών θεωρήθηκε απαραίτητη. Σε πρακτικό επίπεδο, ο ακριβής ορισμός του θύματος, τα κριτήρια για την παραπομπή σε υπηρεσίες της ΕΔ, η έλλειψη προσωπικού, η λίστα αναμονής, η εξειδικευμένη κατάρτιση των επαγγελματιών, η συγκατάθεση των θυμάτων και η εθελοντική ένταξη των παραβατών στις διαδικασίες, τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται, η εξισορρόπηση των δικαιωμάτων των θυμάτων και των δραστών, η προστασία των θυμάτων, η διεξαγωγή κατάλληλων ερευνών, είναι μερικές ακόμα προκλήσεις. Ορισμένοι από τους συμμετέχοντες παρατήρησαν ότι σε γενικές γραμμές, το Σ.Α.Π.Δ. είναι περισσότερο επικεντρωμένο στο δράστη. Μια υπηρεσία υποστήριξης των θυμάτων κρίθηκε αναγκαία.

Ειδικά όσον αφορά την εφαρμογή της ΕΔ, θύματα και επαγγελματίες έδωσαν ποικίλες απαντήσεις σχετικά με καλούς και ασφαλείς τρόπους εφαρμογής τόσο ως προς την οργάνωση και το πλαίσιο των διαδικασιών, όσο και ως προς τους εμπλεκόμενους στις διαδικασίες. Σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει η ύπαρξη ενός θεσμικά οργανωμένου πολιτικού πλαισίου, δομών και κυρίως δικτύωσης με τις δημόσιες αρχές και τους φορείς του Σ.Α.Π.Δ., καθώς και για την εποπτεία των επανορθωτικών διαδικασιών. Σχεδόν όλα τα θύματα και οι επαγγελματίες τόνισαν την ανάγκη για ενημέρωση των θυμάτων για την ΕΔ, τόσο σε γενικό επίπεδο ευαισθητοποίησης του κοινού (π.χ. εκστρατείες στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, διαφήμιση, στο διαδίκτυο, εκδηλώσεις, εργαστήρια/σεμινάρια, ειδική τηλεφωνική γραμμή ή ειδική υπηρεσία) όσο και σε ειδικό επίπεδο για την ευαισθητοποίηση των θυμάτων (από το Σ.Α.Π.Δ. και τις υπηρεσίες εξυπηρέτησης των θυμάτων - π.χ. νοσοκομεία, από τους ειδικούς).

5.1. Η συμβολή μας για την καλύτερη εφαρμογή της Οδηγίας: Κατευθύνσεις, εργαλεία και επιμόρφωση για Επαγγελματίες

Αφού επισημάναμε τα προβλήματα στην μέχρι τώρα εφαρμογή της ΕΔ μέσα από τα ευρήματα της έρευνας, υλοποιήσαμε πιλοτικά εκπαιδευτικά σεμινάρια σε διαφορετικά περιβάλλοντα, χρησιμοποιώντας τεκμηριωμένα πρωτόκολλα, και σχετικό υλικό κατάρτισης και ανάπτυξης δεξιοτήτων για τους επαγγελματίες που έρχονται σε επαφή με τα θύματα και τους εγκληματίες στο πλαίσιο υπηρεσιών της ΕΔ. Τα εκπαιδευτικά σεμινάρια του European Public Law Organization (EPLO) πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του τριμήνου Μάρτιος – Μάιος 2014, υπό την επιστημονική εποπτεία της καθηγήτριας Β. Αρτινοπούλου, επιστημονικής υπεύθυνης της Ελληνικής ομάδας εργασίας του έργου. Εκπαιδευτές στα σεμινάρια ήταν οι υποφαινόμενες, ενώ συμμετείχαν και προσκεκλημένοι ομιλητές. Συνολικά πραγματοποιήθηκαν πέντε σεμινάρια σε διαφορετικές ομάδες-στόχους, και συμμετείχαν περίπου 700 επαγγελματίες, όπως εκπρόσωποι του Υπουργείου Δικαιοσύνης, αστυνομικοί, δικηγόροι, εγκληματολόγοι, επαγγελματίες στους τομείς κοινωνικής ευημερίας και υγείας, κ.ά.

Το εκπαιδευτικό υλικό στοχεύει στην υποστήριξη των θυμάτων και των επαγγελματιών, ενώ βασίζεται στα ευρήματα της έρευνας πεδίου. Συνοπτικά, το υλικό προσφέρει στους επαγγελματίες λεπτομερή ενημέρωση για την Οδηγία 2012/29/ΕΕ από την προοπτική του θύματος και συμβάλλει στην ενδυνάμωση των θυμάτων. Σκοπός του εκπαιδευτικού υλικού είναι η χρήση του από τους επαγγελματίες κατά την αξιολόγηση των θυμάτων, βάσει των εγγυήσεων που απαιτούνται από την Οδηγία, ακολουθώντας σημεία ελέγχου προκειμένου να προετοιμάσουν την αξιολόγηση και την έκθεση αξιολόγησης των θυμάτων. Το εκπαιδευτικό υλικό περιλαμβάνει πληροφορίες σχετικά με τα δικαιώματα των θυμάτων, τον ορισμό της ΕΔ, οδηγό και εργαλείο αξιολόγησης του θύματος, καθώς και μελέτες περιπτώσεων που αντικατοπτρίζουν θέματα δικλείδων ασφαλείας. Το εκπαιδευτικό υλικό που δημιουργήθηκε αρχικά από τον επικεφαλής οργανισμό του RJE, ακολούθως μεταφράστηκε και προσαρμόστηκε βάσει των τεκμηριωμένων ευρημάτων του προγράμματος για το Ελληνικό κοινό (επαγγελματίες και θύματα),

ώστε να αντικατοπτρίζει τις ανάγκες των θυμάτων και των επαγγελματιών στην Ελλάδα.

Η ανταπόκριση από τους εκπαιδευόμενους ήταν εξαιρετικά θετική και η προτροπή τους ήταν η συνέχεια των δράσεων ενημέρωσης και εκπαίδευσης για την αποτελεσματική εφαρμογή της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ στη χώρα μας.

6. Συμπερασματικά: Ένα βήμα μπροστά για τα θύματα της εγκληματικότητας;

Η ΕΔ έχει ως στόχο να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των αξιών της δικαιοσύνης και των πραγματικότητων στα παραδοσιακά συστήματα ποινικής δικαιοσύνης. Επιπλέον, η ΕΔ έρχεται να αποκαταστήσει τη χαμένη εμπιστοσύνη των Ευρωπαίων πολιτών στα συστήματα ποινικής δικαιοσύνης και την εφαρμογή του νόμου. Η ΕΔ περιλαμβάνει μια προοπτική που βασίζεται σε αξίες που εμπλέκουν την κοινότητα, τους πολίτες και τους φορείς χάραξης πολιτικής σε ανοικτού τύπου διάλογο (Artinoporouli, 2013).

Η Οδηγία 2012/29/ΕΕ δίνει νέα φωνή στα θύματα της εγκληματικότητας μέσα από ενισχυμένα και νέα δικαιώματα. Από την μία, ενισχύονται οι δικλείδες ασφαλείας για την συμμετοχή των θυμάτων στο Σ.Α.Π.Δ. (ιδιαίτερα των ευάλωτων ομάδων θυμάτων) με σκοπό την αποφυγή δευτερογενούς και επαναλαμβανόμενης θυματοποίησης. Από την άλλη, ενισχύονται και οι δικλείδες ασφαλείας για τους επαγγελματίες κατά την επικοινωνία και επαφή με τα θύματα μέσω της γενικής και ειδικής εκπαίδευσης και κατάρτισής τους (Άρθρο 25). Παράλληλα, ενισχύονται και προστατεύονται και οι υπηρεσίες ΕΔ με σκοπό να προσφέρουν μια αποτελεσματική οδό για την διαχείριση των επιπτώσεων του εγκλήματος στα θύματα.

Η εισαγωγή της διαμεσολάβησης θύματος και δράστη και άλλων αποκαταστατικών μέτρων σε ολοένα και περισσότερους νόμους, και η μέχρι σήμερα εφαρμογή επίσημων και ανεπίσημων τοπικών προγραμμάτων και πρωτοβουλιών, καθώς και η προώθηση της έρευνας και της γνώσης της ΑΔ στο κοινωνικό, σχολικό και ακαδημαϊκό πλαίσιο, αν και χρήζουν βελτίωσης και ανάπτυξης, δεν είναι αμελητέα ούτε και επου-

σιώδη. Ωστόσο, όπως παρατηρείται, η εφαρμογή των μέτρων και των πρακτικών της ΕΔ στο πλαίσιο του συστήματος απονομής δικαιοσύνης συναντά λειτουργικά και οργανωτικά εμπόδια τα οποία αποτρέπουν την ευρύτερη εφαρμογή και ανάπτυξή τους. Τέτοιες παράγοντες έχουν εντοπιστεί και στη βιβλιογραφία (e.g. Lambropoulou, 2010· Ζαγούρα, 2007). Τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων και των εκπαιδευτικών σεμιναρίων στο πλαίσιο του RJE επιβεβαιώνουν και ενισχύουν τα συμπεράσματα της βιβλιογραφικής και ερευνητικής ανασκόπησης.

Τα μέτρα, οι πρακτικές και οι πρωτοβουλίες που προωθούν την ΕΔ βρίσκονται ακόμα σε εμβρικό στάδιο. Παρ' όλες τις αξιολογές προσπάθειες εισαγωγής επανορθωτικών μέτρων στο ελληνικό Σύστημα Απονομής Δικαιοσύνης, τα μέτρα αυτά εφαρμόζονται συνήθως κάτω από τον έλεγχο του εισαγγελέα ή του δικαστηρίου, ή στο πλαίσιο της άσκησης των δικηγορικών καθηκόντων, αποδεικνύοντας την ισχυρή νομική παράδοση της χώρας, αλλά ταυτόχρονα και την αδυναμία του ελληνικού συστήματος δικαιοσύνης να αποδεσμευτεί από το αυστηρό νομοθετικό πατερναλιστικό και ποινικοκεντρικό σύστημα ελέγχου του εγκλήματος και των παραβατών (Βλ. Artinopoulou and Petoussi, 2010), διατηρώντας τον επίσημο έλεγχο των μέτρων της ΕΔ στους κόλπους της.

Επιπλέον, επιβεβαιώνεται ότι η μοναδική πηγή πληροφόρησης για τους πολίτες και τους νομικούς επαγγελματίες είναι οι ίδιοι οι νόμοι στους οποίους όμως δεν εξηγείται το υπόβαθρο των μέτρων και των πρακτικών της ΕΔ, οι σκοποί και οι στόχοι τους, με αποτέλεσμα να ελλοχεύει ο κίνδυνος μη ορθής και κατάλληλης εφαρμογής των μέτρων και δημιουργίας αβεβαιότητας μεταξύ των νομικών επαγγελματιών και άλλων φορέων (European Forum for Restorative Justice, 2008: 14). Πράγματι, δράστες και θύματα συχνά αντιλαμβάνονται το χαρακτήρα των επανορθωτικών διαδικασιών ως "τιμωρητικό" και τα θύματα έχουν την τάση να απαιτούν υψηλή χρηματική αποζημίωση. Η ιδέα της «Reintegrating shame» και ο «συμβολικός χαρακτήρας της αποζημίωσης», ως κεντρικές αρχές των διαδικασιών της ΕΔ επισκιάζονται, ενώ παρατηρείται ένας βαθμός δυσπιστίας για την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών της ΕΔ.

Το χάσμα μεταξύ θεωρίας και πράξης (Gavrielides, 2007) παρατηρείται στην περίπτωση της Ελλάδας. Σε γενικό πλαίσιο, εντοπίστηκε έλλειψη εκπαιδευτικών εγχειριδίων και πρωτοκόλλων για την εφαρμογή πρακτικών της ΕΔ στα διάφορα πλαίσια, καθώς και έλλειψη οδηγών καλών πρακτικών, όσον αφορά την ανάπτυξη διαδικασιών ΕΔ και τη διαφύλαξη των θυμάτων σε υπηρεσίες ΕΔ. Συνολικά, οι κυριότεροι λόγοι της περιορισμένης χρήσης των αποκαταστατικών μέτρων είναι η έλλειψη κατάλληλης κατάρτισης των αρμόδιων φορέων στους σκοπούς και πρακτικές της ΕΔ, όπου παρατηρείται κάποιος βαθμός επιφυλακτικότητας προς την εφαρμογή και την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών της ΕΔ, η απουσία κατάλληλων δομών με εξειδικευμένο προσωπικό για την διεξαγωγή των επανορθωτικών διαδικασιών, οι μειωμένοι οικονομικοί πόροι, καθώς και ο φόρτος εργασίας στις υφιστάμενες δομές που παραπέμπονται οι υποθέσεις διαμεσολάβησης· λόγοι οι οποίοι με τη σειρά τους είναι συνέπειες της έλλειψης ευρύτερου διαλόγου για την ΕΔ και τις πρακτικές της, γεγονός που φαίνεται και από την απουσία πιλοτικών προγραμμάτων πριν την εφαρμογή των νομοθετικών προβλέψεων (Αρτινοπούλου, 2010α, σελ. 100-102, 112-114· Artinorouliou 2010b, pp. 182-183· Lambropoulou, 2010, pp. 144-147).

Παρά την απουσία πραγματοποίησης εθνικών προγραμμάτων για την ΕΔ, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξημένη τάση συμμετοχής της Ελλάδας σε Ευρωπαϊκά ερευνητικά προγράμματα που προωθούν την εφαρμογή πρακτικών της ΕΔ στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η παρούσα κατάσταση βρίσκεται σε θετική πορεία, όμως η ανάγκη ανάπτυξης ευρύτερου διαλόγου για την ΕΔ και τις πρακτικές της και η ανάγκη καλύτερου συντονισμού και λειτουργίας των υφιστάμενων πρακτικών και μέτρων χρήζουν άμεσης υλοποίησης. Παράλληλα, οι εξελίξεις βρίσκονται σε ενθαρρυντική πορεία για την εφαρμογή της Οδηγίας για τα Θύματα, καθώς πέρα από την συμμετοχή της χώρας στο υφιστάμενο ευρωπαϊκό πρόγραμμα, έχει ήδη συσταθεί ειδική νομοπαρασκευαστική επιτροπή για την ενσωμάτωση της Οδηγίας στο Ελληνικό δίκαιο, αποτελούμενη από επαγγελματίες των αρμόδιων δημόσιων υπηρεσιών για την απονομή της δικαιοσύνης και την υποστήριξη των θυμάτων. Η

επιτροπή βρισκόταν σε συνεχή επικοινωνία με τα μέλη της Ελληνικής ομάδας εργασίας του παρόντος προγράμματος, ενώ παράλληλα το πρόγραμμα υποστηρίχθηκε και από το Υπουργείο Δικαιοσύνης στο πλαίσιο ανάπτυξης της εθνικής πολιτικής για την υποστήριξη των θυμάτων.

Λαμβάνοντας υπόψη τις απαντήσεις των θυμάτων και των επαγγελματιών και τις ανάγκες που εξέφρασαν οι επαγγελματίες, καθώς και τις ανάγκες που εντοπίστηκαν κατά τη διάρκεια υλοποίησης του προγράμματος, προτείνονται διάφορες συστάσεις όσον αφορά την εφαρμογή της ΕΔ και της Οδηγίας 2012/29/ ΕΕ στην Ελλάδα:

- Μια ισορροπημένη προσέγγιση όσον αφορά τα δικαιώματα των θυμάτων και των δραστών είναι ένα σημαντικό στοιχείο για την εύρυθμη λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης. Ένα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης κατευθυνόμενο-από-τα-θύματα είναι μια πολύ ελπιδοφόρα εξέλιξη, αλλά δεν αποκλείει το σεβασμό των δικαιωμάτων των παραβατών.
- Ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού, οδηγιών, πρωτοκόλλων, και ενημερωτικών φυλλαδίων για τους επαγγελματίες και τα θύματα που θα περιγράφουν τις αρχές και τα οφέλη της ΕΔ, τους τρόπους καλής και ασφαλούς εφαρμογής, καλές πρακτικές, καθώς και τρόπους εφαρμογής της ΕΔ επικεντρωμένης στο θύμα, παρουσιάζοντας αποδείξεις για την αποτελεσματικότητα των διαδικασιών της (έρευνες, πραγματικές ιστορίες, εμπειρίες επαγγελματιών της ΕΔ).
- Διεξαγωγή σεμιναρίων εκπαίδευσης και ενημέρωσης αστυνομικών, εισαγγελέων, δικαστών και άλλων επαγγελματιών που στελεχώνουν τους υφιστάμενους φορείς που στην παρούσα φάση είναι υπεύθυνοι για την εφαρμογή και διεξαγωγή των μέτρων ΕΔ στο ΣΠΔ, έχοντας ως στόχο την καλύτερη εξοικείωσή τους με τις αρχές, τεχνικές, καλές πρακτικές, και μεθοδολογία της ΕΔ. Οι επαγγελματίες θα πρέπει να εκπαιδεύονται και να ευαισθητοποιούνται σχετικά με τα δικαιώματα των θυμάτων και διαδικασίες της ΕΔ.
- Δημιουργία προγραμμάτων εποπτείας των επαγγελματιών που έρχονται σε επαφή με θύματα, αλλά και που εφαρμόζουν πρακτικές της ΕΔ.

- Οργάνωση και προώθηση εθνικών προγραμμάτων με την συνεργασία των σχετικών ΜΚΟ, κρατικών δομών, της ακαδημαϊκής κοινότητας και άλλων επιστημονικών και μη φορέων με σκοπό την εφαρμογή πρακτικών ΕΔ σε όλους τους τομείς της κοινωνίας (κοινότητα, σχολεία, εργασιακοί χώροι, σύστημα δικαιοσύνης, ακαδημαϊκή και επιστημονική κοινότητα) και την ευαισθητοποίηση των πολιτών και των φορέων.
- Η διαμεσολάβηση θα πρέπει να προωθηθεί ως άμεση εναλλακτική λύση για τη συμφιλίωση και την επίλυση συγκρούσεων, ενώ οι υπηρεσίες της ΕΔ πρέπει να επεκταθούν πέρα από το δικαστικό σύστημα, σε άλλες κοινωνικές υπηρεσίες, προκειμένου να αποσυμφορηθεί το Σ.Α.Π.Δ. και να εφαρμοσθούν πρόσθετες πρακτικές της ΕΔ.
- Θα πρέπει να παρέχεται αποτελεσματική αξιολόγηση και προετοιμασία τόσο των θυμάτων όσο και των δράστών από ειδικά εκπαιδευμένους επαγγελματίες σε επανορθωτικές πρακτικές, καθώς και ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς. Πλήρης και αμερόληπτη πληροφόρηση θα πρέπει να παρέχεται σε θύματα και δράστες σχετικά με τις διαδικασίες προτού συμμετάσχουν στην ΕΔ.
- Δημιουργία κεντρικού (κρατικού, ημι-κρατικού, ακαδημαϊκού ή μη-κερδοσκοπικού) φορέα συντονισμού, οργάνωσης, προώθησης και έρευνας της ΕΔ και των πρακτικών της, και δημιουργία εθνικής βάσης δεδομένων για την ΕΔ στην Ελλάδα. Με αυτό τον τρόπο θα αναπτυχθεί ένα ολοκληρωμένο και οργανωμένο σύστημα εφαρμογής της ΕΔ.

Σε αυτό το σημείο, το πρόγραμμα RJE έχει αποδειχθεί ότι παρέχει μεγάλη υποστήριξη στα θύματα και τους επαγγελματίες. Το παράδοξο στην μεταχείριση και φροντίδα των θυμάτων αναδείχθηκε σε όλο το πρόγραμμα, εντοπίζοντας τα κενά και τις ανάγκες που υπάρχουν. Βασισμένο στην Οδηγία 2012/29/ ΕΕ, τα δικαιώματα των θυμάτων επισημάνθηκαν κατά τη διάρκεια των πακέτων εργασίας, ενώ η φωνή των θυμάτων ενδυναμώνεται στο Σ.Α.Π.Δ.. Κατά τη διάρκεια των σεμιναρίων, το εκπαιδευτικό υλικό του RJE αποδείχθηκε ότι είναι χρήσιμο εργαλείο για τους επαγγελματίες, και τους υπεύθυνους σε κέντρα χάρα-

ξης πολιτικής και λήψης αποφάσεων. Η ανάπτυξη, η πιλοτική εφαρμογή και υλοποίηση του εκπαιδευτικού υλικού, των πρωτόκολλων και κατευθυντήριων γραμμών στο πλαίσιο του RJE, σέβεται τα συμφέροντα των θυμάτων και των δραστών, ενώ προωθείται η διατομεακή συνεργασία μεταξύ των υπηρεσιών και εθνικών οργανισμών. Το πρόγραμμα RJE ενδυνάμωσε την ΕΔ στην Ελλάδα και έδωσε ώθηση σε μια νέα προσέγγιση για ένα φιλικό-στα-θύματα σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.

Πηγές – Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Σ. (1996). «Η συνδιαλλαγή θύματος – δράστη». Στο Β. Αρτινοπούλου και Α. Μαγγανάς (Επιμ.), *Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης*, σελ. 195-204. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αλεξιάδης, Σ. (2007). «Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: Μια άλλη αντιμετώπιση του 'εγκληματικού φαινομένου'», Στο *Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη*, τομ. ΙΙ., σελ. 991-1017. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλας.
- Αρτινοπούλου, Β., (1995). *Αιμομιξία: θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β., (2001). *Βία στο σχολείο. Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: εκδ. Μεταίχμιο, Β' έκδοση 2007.
- Αρτινοπούλου, Β., (2006). *Ενδοοικογενειακή κακοποίηση γυναικών*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β., (2008). «Οι γκρίζες ζώνες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», *Ποινικός Λόγος*, 6/2008, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Αρτινοπούλου, Β. (2010a) «*Επανορθωτική Δικαιοσύνη: Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*», Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010b). «*Η Σχολική Διαμεσολάβηση. Εκπαιδεύοντας τους μαθητές στη διαχείριση της βίας και του εκφοβισμού*» (Συνεργασία: Χρ. Καλαβρή, Η. Μιχαήλ). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β. (2010c). Αποκαταστατική Δικαιοσύνη και Κοινωνικό Φύλο. Η περίπτωση της ενδοοικογενειακής βίας. Στον *Τιμητικό Τόμο Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σελ. 545-558.
- Αρτινοπούλου, Β., (2011a). «Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης», στο *Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, τόμος Ι (επιμ. Α. Χαλκιά), Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 755-774.

- Αρτινοπούλου, Β. (2011b). Από τη θεωρητική στην εφαρμοσμένη εγκληματολογία- Το παράδειγμα της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Στο «Εγκληματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στην Ελλάδα. Πρακτικά επιστημονικού Συνεδρίου» (Επιμ. Ν. Κουράκης, Χρ. Ζαραφωνίτου, Χρ. Τσουραμάνης, Ε. Χαΐνας), σ. 325-348. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Αρτινοπούλου Β. (2012). Αποκαταστατική δικαιοσύνη και ανθρώπινα δικαιώματα, Στο «Ο δρόμος προς τη Δικαιοσύνη. Συνέδριο προς τιμή του ομότιμου καθηγητή Στέργιου Αλεξιάδη» (επιμ. Α. Γ. Πιτσελά), σ. 3-18. Αθήνα – Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα.
- Αρτινοπούλου Β. – Μαγγανάς Α. (Επιμ.), (1996). *Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης*. Αθήνα: εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρτινοπούλου, Β., Παπαθεοδώρου, Θ.Π., (2006). *Σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Αρχηγείο Ελληνικής Αστυνομίας (2005). «*Η Αντιμετώπιση της Ενδοοικογενειακής Βίας*». Τυπογραφείο Ελληνικής Αστυνομίας.
- Δασκαλάκη, Η., Παπαδοπούλου, Ρ.Δ., Τσαμπάρλη, Δ., Τσίγκανου, Ι., Φρονίμου, Ε., (Επιμ.), (2000). *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Δημόπουλος, Χ. – Κοσμάτος, Κ., (2006). *Κώδικας Δικαίου Θυμάτων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ε.Κ.Κ.Α. (2012). *Ε.Κ.Κ.Α. Απολογισμός Λειτουργίας 2011*. Αθήνα, 2012.
- Ζαγούρα, Π. (2007). «Ο Ανήλικος Παραβάτης στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης». Παρουσίαση σε συνέδριο, Ανακτήθηκε από: www.welfareaction.org/uploads/File/ZAGOURA.doc
- Θάνος, Θ.Β. (επιμ.), (2011). «*Η Διαμεσολάβηση στο Σχολείο και την Κοινωνία*», Αθήνα: εκδ. Πεδίο.
- Καράμπελα, Λ., (2001). *Οι βιαστές και τα θύματά τους*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουράκης, Ν., (2007). *Τοπικά Συμβούλια Πρόληψης της Παραβατικότητας*. Αθήνα: εκδ. Σάκκουλας.
- Λάζος, Γρ., (2002). *Πορνεία και Διεθνική Σωματεμπορία στη Σύγχρονη Ελλάδα*, τόμ.1: Η εκδιδόμενη, τόμ.2: Ο πελάτης, Αθήνα: εκδ. Καστανιώτη.
- Μαγγανάς, Α., (1996). *Ειδικά θέματα που αφορούν την κακοποίηση παιδιών: η περίπτωση του Καναδά και των Η.Π.Α.* Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μαγγανάς, Α. (2006). «Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης», *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3/2006, σ. 298-304.

- Μηλιώνη, Φ. (Επιμ., 2008). *Ενδοοικογενειακή Βία: προοπτικές μετά τον Ν. 3500/06*. Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Μπότση, Ε. (2009). *Μεθοδολογία της Εγκληματολογικής Έρευνας: Ποιοτικές Κοινωνιολογικές Μέθοδοι*. Μ.Π.Σ. «Η Σύγχρονη Εγκληματικότητα και η Αντιμετώπισή της». Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, τμήμα Κοινωνιολογίας, τομέας Εγκληματολογίας.
- Πανούσης, Γ., Δημόπουλος, Λ., Καρύδης, Β., (1994). *Θυματολογικά Κείμενα*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Πιτσελά, Α. (2004). *Δίκαιο Ανηλίκων*, 5^η έκδ., Θεσ/νίκη: Εκδ. Σάκκουλα.
- Συμεωνίδου – Καστανίδου, Ε. (2006), Το νομοσχέδιο για την ενδοοικογενειακή βία, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τευχ. 8-9/2006.

Ξενόγλωσση

- Alexiades, S. (1992). 'Victim Offender Reconciliation Schemes in the Greek Justice System', in Messmer, A. and Otto, H.V. (eds.), *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim - Offender Mediation – International Research Perspectives*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers, 309-316.
- Aristotle (n.d.), *The Nicomachean Ethics*
- Artinopoulou, V., (2009). "Victim-offender mediation in family violence cases—the Greek experience", Στο «*Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική. Προσφορά τιμής στην Αγγαία Τσήτσουρα*» (επιμ. Μ.Π. Κρανιδιώτη), σελ. 369-380. Αθήνα: εκδ. Σάκκουλας.
- Artinopoulou, V., (2010a). "Victims of crime in Contemporary Greece". Στο «*Εγκληματολογικές Αναζητήσεις. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη*» (Επιμ. Α. Γ. Πιτσελά), σ. 71-90. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλας.
- Artinopoulou, V., (2010b) "Victim Offender Mediation in Cases of Domestic Violence – The Greek Experience". In *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure*, Conference Publications. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary, pp. 177-186.
- Artinopoulou, V. (2012). Restorative Justice and Young Females in custody in Greece. In Gavrielides, Th (ed.), *Rights and Restoration within youth Justice*. DeSitter Publications, Canada.
- Artinopoulou, V. (2013) Restorative Justice in Greece. In A. Pitsela & E. Symeonidou- Kastanidou (eds) *Restorative Justice in Criminal Matters. Comparative Research in 11 European Countries*. Sakkoulas Publica-

- tions, Athens Thessaloniki, pp 101-124.
- Artinopoulou, V (2015) Restorative Justice and Psychology: Positivism in criminology again? A few Theoretical Reflections. In Gavrielides, Th (ed) *The Psychology of Restorative Justice: Managing the Power Within*. Farnham: Ashgate Publishing (ISBN 978-1-4724-5530-7, publication date: December 2015).
- Artinopoulou, V. & Gavrielides, Th. (2012a). Human Rights-Based Restorative Justice for Violence against Young Women; Experiences from Greece and the UK. In Th, Gavrielides (ed.), *Rights and Restoration within youth justice*. DeSitter Publications, Canada.
- Artinopoulou, V. & Gavrielides, Th. (2012b). Restorative Justice and Violence against Women: Comparing Greece and United Kingdom, *Asian Journal of Criminology*, DOI 10.1007/s11417-011-9123-x
- Artinopoulou, V., Michael, I., (2014). Empowering Restorative Justice in Greece: One step forward for victims. In Gavrielides, Th (ed) *A victim Led Criminal Justice System: Addressing the paradox*, pp 143-164. London, UK: Independent Academic Research Studies, IARS.
- Artinopoulou, V., Michael, I., Kalavri, Ch., (2012). "Formal and Informal Restorative Justice Practices for Juveniles in Greece; Difficulties and challenges in practice". *Youth Voice Journal*, vol. 3(1), pp. 5-18.
- Artinopoulou, V. & Petoussi, V. (2011), 'Legalism and paternalism in Greece: Powerful trends in the reification of risk and the treatment of juvenile offenders'. In François, A., Massin, V., Niget, D. (eds) *Violences juvéniles sous expertise(s), XIXe-XXIe siècles/ Expertise and juvenile violence, 19th-21st century*, Presses Universitaires de Louvain – UCL, pp. 157-185.
- Braithwaite, J. (1997) *Crime, Shame and Reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Council of European Union (2001), *Council Framework Decision of 15 March 2001 on the standing of victims in criminal proceedings* 2001/220/JHA. Official Journal of the European Communities. L 82/1. 22 March. Downloaded: http://eur-lex.europa.eu/ smartapi/ cgi/sga_doc ?smartapi!celexapi!prod!CELEXnumdoc&lg=EN&numdoc=32001F0220&model=guichett
- Department of Juvenile Justice (Italian Ministry of Justice), (2010). *Restorative Justice and Crime Prevention. Presenting a theoretical exploration, an empirical analysis and the policy perspective* (Final report of the European project 'Restorative Justice and Crime Prevention'), <http://www.euforumrj.org/projects/previous-projects/ restorative-justice->

- and-crime-prevention/
European Parliament and Council (2008), *Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*, Official Journal of the European Union, L 136/3, 24 May. Downloaded: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:136:0003:0008:En:PDF>
- Gavrielides, Th. (Ed., 2014). *A Victim-led Criminal Justice System: Addressing the Paradox*. London: IARS Publications.
- Gavrielides, T. (2007). *Restorative Justice Theory and Practice: Addressing the Discrepancy*. Helsinki: Heuni.
- Gavrielides, Th. & Artinopoulou, V. (eds) (2013). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*, Ashgate publications.
- Giovanoglou, S. (2008). "Prosecutors as mediators in domestic violence cases: the Greek legislator's choice", Paper at fifth conference of the European Forum for Restorative Justice, 17–19 April 2008. Italy: Verona
- Lambropoulou, E., (2005). Crime, Criminal Justice and Criminology in Greece, *European Journal of Criminology*, vol. 2(2), pp. 211-247.
- Lambropoulou, E., (2010). "Alternative Dispute Resolution and Restorative justice Schemes for Juvenile Offenders in Greece – Potential Limitations and Open Questions". In *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure*, Conference Publications. Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary, pp. 136-151.
- Papadopoulou, P. (2006), "Victim-Offender Mediation for Minors in Greece", *Newsletter of the European Forum for Restorative Justice*, vol. 7(1), pp. 1-3.
- Pitsela A. & Symeonidou- Kastanidou E. (eds) (2013). *Restorative Justice in Criminal Matters. Comparative Research in 11 European Countries*. Athens-Thessaloniki: Sakkoulas Publications.
- Sullivan, D., et al. (1998) 'The Phenomenon of Restorative Justice: Some Introductory Remarks', *Contemporary Justice Review* 1(1), 7-20.
- Zehr, H. (1990) *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Scottsdale, Pennsylvania Waterloo, Ontario: Herald Press.

Ιστοσελίδες:

Εθνικό Κέντρο Κοινωνικής Αλληλεγγύης (ΕΚΚΑ): www.ekka.org.gr
Ελληνικό Κέντρο Διαμεσολάβησης και Διαιτησίας: <http://www.hellenic->

mediation.gr/

Κέντρο Διαμεσολάβησης Δικηγορικού Συλλόγου Θεσσαλονίκης: <http://www.dsth.gr/kdth>

Κέντρο Διαμεσολάβησης Πειραιώς: <http://kedip.gr/>

Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας: <http://www.kethi.gr>

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων:
www.ministryofjustice.gr

3E-RJ-MODEL: <http://3e-rj-model.web.auth.gr/>

Ύστερη νεωτερικότητα και αποκεντρωμένα συστήματα απονομής ποινικής δικαιοσύνης: Η περίπτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης

ΣΟΦΙΑ ΓΙΟΒΑΝΟΓΛΟΥ*

1. Εισαγωγή: τρία βασικά ερωτήματα

Με την εισήγησή μου αυτή θα επιχειρήσω να απαντήσω με τρόπο συνοπτικό σε τρία βασικά ερωτήματα: α) Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της εποχής της ύστερης νεωτερικότητας, την οποία διανύουμε, στο πεδίο ειδικά του ελέγχου του εγκλήματος; β) Πώς η μετάβαση αυτή από τη νεωτερικότητα στην ύστερη νεωτερικότητα συντελεί στην ανάδυση της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης; Και γ) τι μπορεί η ανάδυσή της, ως εναλλακτικής απάντησης στο έγκλημα, να σημαίνει για μας σήμερα;¹

2. Ο έλεγχος του εγκλήματος την εποχή της ύστερης νεωτερικότητας

Εκκινώντας από το πρώτο ερώτημα, θα έλεγα ότι με τον όρο «ύστε-

* Δρ Νομικής, Επιστημονική Συνεργάτις Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Μέρος της εισήγησης αυτής παρουσιάστηκε, επίσης, στο Διεθνές Συνέδριο με τίτλο: "Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική", που διεξήχθη στις 16 και 17 Μαΐου 2013 στη Θεσσαλονίκη, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Ερευνητικού Προγράμματος «Το 3^Ε Μοντέλο για μια Στρατηγική Αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην Ευρώπη». Βλ. σχετικά, *Πιτσελά, Α., Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε.* (Επιμ. 2013). *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική*. Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

ρη νεωτερικότητα» (ή «μετανεωτερικότητα»)² χαρακτηρίζουμε συνήθως την περίοδο από τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1970 και εντεύθεν, κατά την οποία πολλά από τα χαρακτηριστικά της νεωτερικής εποχής έχουν αρχίσει να εκλείπουν ή να μεταλλάσσονται. Ειδικότερα, κατά το τελευταίο τέταρτο του 20ού αιώνα η νεωτερική εποχή αρχίζει να διέρχεται μια περίοδο κρίσης: οι κοινωνικές ανισότητες οξύνονται³, η παρακμή του κοινωνικού κράτους κλιμακώνεται⁴ και η κοινωνική αλληλεγγύη ατροφεί εν όψει της επελαύνουσας παγκοσμιοποίησης, της «στρατηγικής δηλαδή επιλογής του διεθνούς κεφαλαίου προς αντιμετώπιση της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που ξέσπασε στα μέσα της δεκαετίας του 1970»⁵. Μια νέα πραγματικότητα αρχίζει να δημιουργείται με την εφαρμογή ενός συνόλου νεοφιλελεύθερων οικονομικών πολιτικών, όπως η λιτότητα των προϋπολογισμών, η συρρίκνωση των δημόσιων δαπανών, η ιδιωτικοποίηση και η ενίσχυση των δικαιωμάτων του κεφαλαίου, η πλήρης απελευθέρωση των χρηματαγορών και των συναλλαγών, η ελαστικοποίηση της μισθωτής εργασίας με μη σταθερές θέσεις εργασίας και συχνές απολύσεις, καθώς και η μείωση της κοινωνικής προστασίας.⁶

2. Βλ. *Loader, I., Sparks, R.* (2002). *Contemporary Landscapes of Crime, Order, and Control. Governance, Risk, and Globalization*. Στο: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (Επιμ.), *The Oxford Handbook of Criminology* (83-111). Έκδ. 3η. Oxford: Oxford University Press, 85-86, *Bauman, Z.* (2002). Η μετανεωτερικότητα και τα δεινά της. (Μτφρ.) Γ.-Ι. Μπαμπασάκης. Αθήνα: Ψυχογιός, 49, καθώς επίσης και *Rose, N.* (2000). *Government and Control*. Στο: D. Garland, R. Sparks (Επιμ.), *Criminology and Social Theory* (183-205). Oxford: Oxford University Press, 183.

3. Βλ. *Πάσχου, Γ.* (2005). Παγκοσμιοποίηση, Κράτος, Βία. Στο: Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη Ι, Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια (69-92). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 71.

4. Το «λιγότερο (κοινωνικό) κράτος» έχει συνδυασθεί με το μεγαλύτερο «άνοιγμα της αγοράς». Βλ. *Wacquant, L.* (2001). Οι φυλακές της μιζέριας. (Μτφρ.) Καίτη Διαμαντάκου. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 68.

5. Βλ. *Πάσχου* 2005, 70.

6. Βλ. *Κουκιάδη, Ι.* (2007). Το Εργατικό Δίκαιο της Ευελιξίας: η άλλη πλευρά των ελαστικών σχέσεων εργασίας. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη ΙΙΙ (817-830). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 818 επ., καθώς και *Bauman* 2002, 79.

Όσον αφορά δε στο πεδίο του ελέγχου του εγκλήματος, κυρίαρχη είναι η διαπίστωση ότι, από τη μια, ευρείες περιοχές της κοινωνίας έχουν παραμείνει ανέγγιχτες από τις πολιτικές κατά του εγκλήματος που ακολουθήθηκαν κατά τη νεωτερική εποχή, ενώ, από την άλλη, η εγκληματικότητα παρουσιάζει ανοδικές τάσεις. Αυτές οι εξελίξεις σηματοδοτούν την αδυναμία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης να εκπληρώσει τον στόχο του, να αποτελέσει δηλαδή τον μηχανισμό ελέγχου του εγκλήματος, που εξ αρχής προτίθετο.⁷ Έτσι, οι προαναφερθείσες οικονομικές πολιτικές της ύστερης νεωτερικότητας πλαισιώνονται στο πεδίο του ελέγχου του εγκλήματος από ορισμένες ευρέως αναφαινόμενες τάσεις αυστηροποίησης και ποινικοποίησης.

Ειδικότερα, μέσα στο πλαίσιο αυτό οι αδύναμες κυβερνήσεις των κρατών της «παγκοσμιοποιημένης τάξης», μην μπορώντας να διασφαλίσουν τους πολίτες τους έναντι του κινδύνου να πέσουν "θύματα της οικονομικής ανάπτυξης", αναλαμβάνουν να τους διασφαλίσουν από το αυξανόμενο έγκλημα, και ιδίως από αυτό που στρέφεται κατά της σωματικής ακεραιότητας και της ατομικής τους ιδιοκτησίας.⁸ Καταφεύγουν για τον λόγο αυτόν στην επέκταση των τιμωρούμενων πράξεων, στην αύξηση των ορίων των στερητικών της ελευθερίας ποινών και στην οικοδόμηση νέων φυλακών, με απώτερο στόχο τους κατά τον Ζύγκμουντ Μπάουμαν την εξασφάλιση της ψήφου των εκλογέων.⁹ Έτσι, αντι-

7. Βλ. *Lea, J.* (2002). *Crime and Modernity*. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, 20-23 και 187, καθώς και *Loader/Sparks* 2002, 85-86.

8. Βλ. *Δημόπουλου, Χ.* (2003). Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (Κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία). Αθήνα, Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 19-22, *Πανούση, Γ.* (2005). Ανασφάλεια: Το «σκιάχτρο» της παγκοσμιοποίησης, Στο: Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη Ι, Δημοκρατία-Ελευθερία-Ασφάλεια (93-130). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 113 επ., *Παρασκευάστου, Ν.* (2003). Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου. Αθήνα: Πατάκη, 30 επ., και *Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε.* (2002). Ο ορισμός της τρομοκρατίας. *ΠοινΔικ* 2002, 59 επ.

9. Βλ. *Bauman, Z.* (2004). Παγκοσμιοποίηση. Οι συνέπειες για τον άνθρωπο. Μτφρ. Χ. Βαλλιάνος. Επιμ. Ξ. Τσελέντη. Αθήνα: Θεωρία-Ιδέες Πολύτοπον, 148-149 και 164 επ., και *Κουκουτσάκη, Α.* (2011). Οικονομική κρίση. Ρητορικές περί ανασφάλειας. Χρήσεις της κοινωνίας του φόβου. Εισήγηση στον ΕΥΜΑΡΟ στις

σταθμίζουν τη συρρίκνωση των πολιτικών ένταξης και καταπολέμησης των ανισοτήτων, ενώ το κοινωνικό κράτος αποστασιοποιείται από τα γνωστά πεδία του ενδιαφέροντός του, την εργασία, την υγεία και την ασφάλιση, και μετατρέπεται σε "ποινικό κράτος".¹⁰

Το δε ευρισκόμενο σε μαρασμό κοινωνικό κράτος, επιδιώκοντας να θεραπεύσει τις απώλειες που υφίσταται λόγω της ανικανότητάς του να διαχειρίζεται κινδύνους που έως τη δεκαετία του 1970 τού ανήκαν, επιχειρεί την αναμόρφωση της προνοιακής του πολιτικής μέσω της μετάθεσης ευθυνών του στα άτομα και τις κοινότητες.¹¹ Η τάση αυτή για την "υπευθυνοποίηση" των κοινοτήτων και των πολιτών υποθάλλεται από την πολιτική της "απο-συλλογικοποίησης" των κοινωνικών κινδύνων. Στον πολιτικό λόγο της περιόδου αυτής η ανάγκη ανάληψης μεγαλύτερης ευθύνης εκ μέρους των πολιτών για την ασφάλειά τους αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα, καθώς ζητείται από τους ίδιους να βρουν προσωπικές λύσεις σε προβλήματα κατ' εξοχήν κοινωνικά. Έτσι, μια νέα κοινωνική ηθική δημιουργείται, η οποία, εκτός των άλλων, «[...] αναβαθμίζει την ευθύνη του πολίτη για τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει (υποβαθμίζοντας την ευθύνη του κράτους για την παραγωγή τους)»¹².

Ειδικότερα, τα άτομα οφείλουν τα ίδια να αφυπνισθούν και να συμμετέχουν λ.χ. σε τοπικές επιτροπές πρόληψης του εγκλήματος ή σε άλλα σχήματα της γειτονιάς, του σχολείου, να εκπαιδευθούν σε θέματα προσωπικής ασφάλειας (όπως το κλείδωμα των αυτοκινήτων, το «σφιχτό» κράτημα της τσάντας, η αποφυγή επικίνδυνων τοποθεσιών ή μοναχικών νυκτερινών περιπάτων) και να οξύνουν την κρίση τους ως καταναλωτές προϊόντων της βιομηχανίας της ασφάλειας, προοριζόμενων

12/1/2011, Ιστοσελίδα: http://crimevssocialcontrol.blogspot.gr/2011/01/blog-post_23.html (Προσφάτως: 27/06/2013).

10. Βλ. *Wacquant* 2001, 164 επ. και *Μπάουμαν*, Ζ. (2006). Ρευστή αγάπη. (Μτφρ.) Γ. Καραμπέλας. Αθήνα: Εστία, 207 επ.

11. Βλ. *Lea* 2002, 178 επ., *Bauman* 2004, 148-149, καθώς επίσης και *Rose* 2000, 186 και 191.

12. Έτσι *Παπαθεοδώρου*, Θ. (2007). Κυβερνητική της ασφάλειας και σύγχρονες πολιτικές πρόληψης του εγκλήματος στην Ελλάδα. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον ΙΩΑΝΝΗ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ ΙΙ (1145-1165). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 1149. Βλ. και *Rose* 2000, 203-204, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «νέα ηθικότητα».

ειδικά για την προστασία προσώπων ή περιουσιών.¹³ Τα άτομα, με άλλα λόγια, οφείλουν να αποκτήσουν μεγαλύτερο έλεγχο πάνω στη ζωή τους. Έτσι, με τη μετάθεση ευθυνών για τον έλεγχο του εγκλήματος στους πολίτες και τις κοινότητες, το κράτος επιτυγχάνει να ασκεί την εξουσία του "από απόσταση", ενώ η τάξη και η ασφάλεια δεν εξαρτώνται πλέον μόνο από επίσημους φορείς, αλλά και από ανεπίσημους κοινωνικούς ελέγχους που ασκούνται μέσα στην ίδια την αστική κοινωνία.¹⁴

Την ίδια περίοδο παρατηρείται και μια αναθέρμανση του θεωρητικού και πολιτικού ενδιαφέροντος για το θύμα, το οποίο είχε λησμονηθεί, όπως είναι γνωστό, από τον 19ο αιώνα. Στο πλαίσιο του ευρύτερου αυτού κινήματος για την αναβάθμιση του ρόλου των θυμάτων στην ποινική διαδικασία, πρωτοστατούν, χωρίς όμως, ευτυχώς, να το μονοπωλούν, οι οργανισμοί υπέρ των θυμάτων, οι οποίοι επιζητούν και αυτοί αυξημένη αυστηρότητα κατά την επιβολή των ποινών.¹⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα η επίδραση των οργανισμών αυτών ακόμη και στην ονοματοθεσία συγκεκριμένων νόμων, όπως ο "Megan's Law" στην Αμερική, που οφείλει το όνομά του σε ένα 7χρονο κοριτσάκι, τη Megan Kanka, η οποία υπήρξε θύμα ενός παιδόφιλου που τη βίασε και κατόπιν τη σκότωσε. Οι γονείς της κίνησαν μια εκστρατεία, που οδήγησε στην ψήφιση του παραπάνω νόμου στην Καλιφόρνια το 1996, ο οποίος αυστηροποίησε γενικά τη νομοθεσία για τους σεξουαλικούς εγκληματίες.¹⁶

3. Η ανάδυση της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης ως εναλλακτικής απάντησης στο έγκλημα

Ερχόμενη, λοιπόν, στο δεύτερο ερώτημα, θα έλεγα ότι την εποχή αυτή της ύστερης νεωτερικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από την α-

13. Βλ. *Loader/Sparks* 2002, 89.

14. Βλ. *Rose* 2000, 186 επ.

15. Βλ. Βλ. *Zedner, L.* (2002). Victims. στο: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (Επιμ.), *The Oxford Handbook of Criminology* (419-456). Έκδ. 3η. Oxford: Oxford University Press, 447.

16. Βλ. <http://www.meganslaw.ca.gov>.

δυναμία του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης να διαχειριστεί το παρουσιαζόμενο ως διαρκώς αυξανόμενο έγκλημα, από τη στροφή του ενδιαφέροντος προς τα θύματα και από τον μαρασμό του κοινωνικού κράτους που οδηγεί σε τάσεις "υπευθυνοποίησης" των πολιτών, δημιουργείται το κατάλληλο έδαφος για την περαιτέρω καλλιέργεια και επέκταση αποκεντρωμένων σχημάτων απονομής της ποινικής δικαιοσύνης.¹⁷ Αυτά είχαν ήδη κάνει την εμφάνισή τους από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, αρχικά στις ΗΠΑ και στη συνέχεια στη Βρετανία, στο πλαίσιο του ευρύτερου κινήματος για την "πρόσβαση στη δικαιοσύνη", που είχε ταχθεί υπέρ της αναμόρφωσης του παραδοσιακού και αφερέγγυου συστήματος απονομής της δικαιοσύνης, προτείνοντας ανεπίσημες ή εναλλακτικές διαδικασίες, οι οποίες εστίαζαν κυρίως στη συμφιλίωση του θύματος με τον δράστη.

Πρόκειται, κυρίως, για πειραματικές πρωτοβουλίες εφαρμογής σχημάτων διαμεσολάβησης θύματος - δράστη, που στόχευαν στην επίλυση των συγκρούσεων έξω από το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, χωρίς την παρέμβαση των δικαστηρίων.¹⁸ Οι εν λόγω πρωτοβουλίες άρχισαν σιγά-σιγά να συμπορεύονται με κάποιες από τις θέσεις του κινήματος για την αναβάθμιση του ρόλου του θύματος στην ποινική διαδικασία, φέροντας, όμως, ταυτόχρονα έναν κίνδυνο: να εξυπηρετήσουν και την προαναφερθείσα τάση προς την "υπευθυνοποίηση" των κοινότητων και των πολιτών, αποδεδειγμένα το κράτος από την επίλυση ενός ευρέος φάσματος βλαβών και συγκρούσεων και αποσπώντας το ενδιαφέρον του κοινού από την ορατή και αδιαμφισβήτητη πλέον κρίση που διέρχεται το σύστημα της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Τον πλέον δημοφιλή χαρακτήρα μεταξύ των σχημάτων αυτών της αποκεντρωμένης επίλυσης των συγκρούσεων, που εμφανίζονται άλλοτε με τον όρο "ανεπίσημη δικαιοσύνη", άλλοτε με τον όρο "κοινοτική δικαιο-

17. Βλ. *Feenan, D.* (2002). *Re-introducing Informal Criminal Justice*. Στο: D. Feenan (Επιμ.), *Informal Criminal Justice* (1-13). Aldershot, Hants: Ashgate, 1 επ.

18. Βλ. *Zedner* 2002, 444 και *Messmer, H., Otto, U.* (1992). *Restorative Justice: Steps on the Way Toward a Good Idea*. Στο: Messmer, H., Otto, U. (Επιμ.), *Restorative Justice on Trial* (1-12). Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers, 1-2.

σύνη" και άλλοτε με τον όρο "αποκαταστατική δικαιοσύνη" ή και με άλλους παρεμφερείς όρους, αποκτούν κατά τη δεκαετία του 1990 αυτά που εμπνέονται από τη θεωρία περί της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης.

Η Αποκαταστατική Δικαιοσύνη ανάγει τη διαμεσολάβηση σε κυρίαρχη πρακτική της και στοχεύει με τη χρήση των πόρων των τοπικών κοινοτήτων να συνενώσει τους παραβάτες και τα θύματα, ως συμπολίτες, μέσα στην ίδια κοινότητα¹⁹. Άλλωστε, ως κύρια λειτουργία του ποινικού ελέγχου αναγνωρίζει όχι την τιμωρία, αλλά την προώθηση της αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα, το οποίο αντιλαμβάνεται πρωτίστως ως πράξη που διαρρηγνύει τις ανθρώπινες σχέσεις και δευτερευόντως ως παραβίαση του νόμου²⁰. Συμπυκνώνει στους σκοπούς της στα λεγόμενα τρία Ε, την Ευθύνη, την Επανόρθωση και την Επανάταξη.²¹ Σημαντικά πλεονεκτήματα, ωστόσο, όπως και αδυναμίες, τής αναγνωρίζονται. Ένας μακρύς και ενδιαφέρων διάλογος έχει εγερθεί εδώ και χρόνια στη θεωρία ως προς το θέμα αυτό²².

Αναφερόμενη σε αυτόν συνοπτικά, θα έλεγα ότι, μεταξύ άλλων, ως αδυναμίες τής προσάπτονται κυρίως²³: η μη επιθυμητή επέκταση του

19. Κατά την *Zedner* 2002, 444 η ανάπτυξη του θεσμού της διαμεσολάβησης αποτελεί μια από τις ρίζες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης.

20. Για τις αξίες της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, βλ. *Αρτινοπούλου, Β.* (2013). Στο: Α. Πιτσελά, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (Επιμ.), *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική* (29-40). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 30 επ.

21. Βλ. απαντήσεις βασικών ερωτημάτων σε: *Αρτινοπούλου, Β.* (2011). Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Στο: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή ΙΑΚΩΒΟ ΦΑΡΣΕΔΑΚΗ «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας» (755-774). Τ. Ι, 771 επ.

22. Βλ. *Αλεξιάδη, Σ.* (2013). *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη: τα υπέρ και τα κατά*. Στο: Α. Πιτσελά, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (Επιμ.), *Αποκαταστατική Δικαιοσύνη σε Ποινικές Υποθέσεις: Προς μια νέα Ευρωπαϊκή Προοπτική* (15-28). Αθήνα, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 15 επ.

23. Βλ. αντί άλλων *Levrant, S., Cullen, F., Fulton, B., Wozniak, J. E.* (1999), *Reconsidering Restorative Justice: The Corruption of Benevolence Revisited?* *Crime & Delinquency* 45, τ. 1, 3-27.

δικτύου του κοινωνικού ελέγχου, επειδή οι αποκαταστατικές διαδικασίες εστιάζουν σε νεαρούς παραβάτες με μικρή πιθανότητα υποτροπής²⁴ ο κίνδυνος της μη τήρησης των διαδικαστικών εγγυήσεων ή της παραβίασης των δικαιωμάτων των δραστών των άδικων πράξεων, λόγω του μη τυπικού χαρακτήρα των διαδικασιών αυτών²⁴ ο κίνδυνος της παραβίασης της αρχής της αναλογικότητας, εξ αιτίας της προσήλωσής τους στη βλάβη που υπέστη το θύμα²⁴ η αδυναμία των διαδικασιών της να αποκαταστήσουν στην πραγματικότητα τους δράστες και τα θύματα και να επιφέρουν μια αληθινή αλλαγή στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης²⁴ η αποτυχία της να μειώσει πραγματικά την υποτροπή, καθώς και η μη αποτελεσματικότητά της στη μείωση του κόστους του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης.²⁴

Από την άλλη, όμως, της αναγνωρίζεται ότι η μεν καταγγελλόμενη διεύρυνση του δικτύου του κοινωνικού ελέγχου αφορά συγκεκριμένες περιπτώσεις εφαρμογής αποκαταστατικών προγραμμάτων και όχι το σύνολο των προγραμμάτων αυτών, τα δε ίχνη άρνησης ή φαλκίδευσης των δικαιωμάτων των δραστών των άδικων πράξεων και των διαδικαστικών εγγυήσεων, για τα οποία κατηγορείται, δεν απαντούν στις αρχές της, ενώ όσοι την εφαρμόζουν υποχρεούνται να ακολουθούν ορισμένες κατευθυντήριες γραμμές ή εγχειρίδια πρακτικής που δεν αποκλείεται να προβλέπονται και από τον ίδιο τον νόμο. Επίσης, από τους υποστηρικτές της τονίζεται ότι η τήρηση της αρχής της αναλογικότητας αποτελεί σημαντικό πρόβλημα και για το συμβατικό σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, ενώ η αναλογικότητα της ποινής μπορεί καλύτερα να επιτευχθεί με αναφορά στις απώλειες από ό,τι με αναφορά στις «ανάγκες του ατόμου». Επισημαίνουν ακόμη ότι η αναποτελεσματικότητα αφορά ορισμένα μόνο σχετικά προγράμματα, ενώ η εφαρμογή των αποκαταστατικών προγραμμάτων στο σύνολό τους έχει μια σύντομη σχετικά ιστορία και η σε βάθος κριτική τους αποτίμηση απαιτεί την επί μακρόν παρακολούθησή τους, και ότι η μείωση της υποτροπής αποτελεί μεν προσδοκία της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, όχι, όμως, και κύριο

24. Βλ. επίσης *Παρασκευόπουλου, Ν.* (2007). Η συγκρουσιακή ποινή (εικόνες, θεωρίες, πράγματα). Στο: Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες Φυλακής* (39-62). Αθήνα: Πατάκη, 52.

σκοπό της. Τέλος, υποστηρίζεται ότι αυτό που στην πραγματικότητα επιδιώκει η εναλλακτική αυτή προσέγγιση δεν είναι τόσο η εξοικονόμηση χρημάτων έναντι του συμβατικού συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης όσο μια πιο ευεργετική χρήση των δημόσιων πόρων.²⁵

4. Η σημασία της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης: μια επωφελής σύζευξη με το συμβατικό σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης

Φθάνοντας στο τελευταίο και τρίτο ερώτημά μου, για τη σημασία της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, θα έλεγα ότι, προκειμένου η σύζευξη μεταξύ συμβατικού συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και πρακτικών της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης, εάν αυτή είναι επιθυμητή, να είναι και επωφελής, θα πρέπει κανείς να εστιάσουμε στα σημεία εκείνα του πρναφερθέντος διαλόγου, τα οποία χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής. Προσοχή θα πρέπει να δοθεί, ειδικότερα, όσον αφορά κυρίως στις ποινικές υποθέσεις, στα εξής: α) στην υιοθέτηση των πρακτικών της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης στις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες τα δεδομένα των εφαρμοζόμενων προγραμμάτων την εμφανίζουν αποτελεσματική, όπως λ.χ. στην περίπτωση της νεανικής παραβατικότητας²⁶, με ταυτόχρονη αποφυγή της διεύρυνσης του δικτύου του κοινωνικού ελέγχου, β) στην τήρηση των δικαιωμάτων των δραστών των άδικων πράξεων και των διαδικαστικών εγγυήσεων, αλλά και των κατευθυντηρίων γραμμών ή εγχειριδίων πρακτικής που συ-

25. Βλ. αναλυτικότερα για κάθε μειονέκτημα *Morris, A.* (2002), *Critiquing the Critics. A Brief Response to Critics of Restorative Justice*, *Brit.J.Criminol.* 42, 596-615, 602 επ. και *Johnstone, G.* (2002), *Restorative Justice. Ideas, values, debates*. Devon: Willan Publishing, 1-32, καθώς και *Walgrave, L.* (1995), *Restorative Justice for Juveniles: Just a Technique or a Fully Fledged Alternative?* *The Howard Journal* 34, 228-249, 234.

26. Βλ. *Γιοβάνογλου, Σ.* (2008). Μέτρα αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων». *Ποινικά Χρονικά*, τ. 1, 21-31, και *της ίδιας* (2009). Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής γενετήσιας κακοποίησης του παιδιού με "συνεδρίες οικογενειακών ομάδων". *Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία*, τ. 2, 75-83.

ντάσσονται για τους λόγους αυτούς, γ) στην τήρηση της αρχής της αναλογικότητας, και δ) στη συνέχιση της κριτικής αποτίμησης και παρακολούθησης των αποτελεσμάτων των αποκαταστατικών προγραμμάτων.

5. Επίλογος

Όλα όσα προαναφέρθηκαν αφορούσαν στους παράγοντες που συνέβαλαν στην ανάδυση της Αποκαταστατικής Δικαιοσύνης ως εναλλακτικής απάντησης στο έγκλημα κατά την ύστερη νεωτερικότητα, αλλά και στα κρίσιμα σημεία του θεωρητικού διαλόγου γύρω από τα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες της. Θα ήθελα, δε, τελειώνοντας να προσθέσω ότι η εισήγηση αυτή θα εκπλήρωνε τους στόχους της αν μπορούσε να αποτελέσει έναυσμα για την έναρξη μιας συζήτησης ως προς τις δυνατότητες που η αποκαταστατική δικαιοσύνη μάς παρέχει για μια συνομιλία της με το ισχύον σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης ή μια ενδεχόμενη συμπλήρωσή του με τις θετικές της όψεις και πρακτικές²⁷.

27. Για μια επισκόπηση των “παρεμβάσεων” αποκαταστατικού χαρακτήρα στο ελληνικό σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, βλ. *Giovanoglou, S.* (2015). Greece. In: *Dünkel, F., Grzywa-Holten, J., Horsfield, Ph.* (Eds.), *Restorative Justice and Mediation in Penal Matters, A stock-taking of legal issues, implementation strategies and outcomes in 36 European countries*, Vol. 1 (331-366). Germany: Forum Verlag Godesberg, 331 επ.

Ανάλυση κόστους - ωφέλειας της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης: Νέοι ορίζοντες για τις ποινικές επιστήμες και τις φυλακές

THEO GAVRIELIDES (ΘΗΟ ΓΑΒΡΗΛΙΔΗΣ)*

Παρά το γεγονός ότι η Επανορθωτική Δικαιοσύνη στις φυλακές είναι ευρέως διαδεδομένη σε διεθνές επίπεδο, η εφαρμογή της στην Ελλάδα παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη. Καθώς αυξάνεται το διεθνές ενδιαφέρον γύρω από την επανορθωτική δικαιοσύνη, το κεφάλαιο αυτό επικεντρώνεται στην οικονομική της βιωσιμότητα στις φυλακές. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να παρουσιάσει μια ανάλυση κόστους - ωφέλειας της επανορθωτικής δικαιοσύνης αντλώντας υλικό από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, την εμπειρία του Ηνωμένου Βασιλείου καθώς και πρόσφατης έρευνας του IARS International Institute. Το κεφάλαιο επίσης στοχεύει στη στοιχειοθέτηση νέων προτάσεων προς άνοιγμα νέων οριζόντων για το ελληνικό ποινικό σύστημα.

Εισαγωγή

Ο αυξανόμενος αριθμός των αυτοκτονιών και η εμβάθυνση του ρατσισμού και της ανισότητας στο καθεστώς των φυλακών, όπως επίσης και ο υπερπληθυσμός των φυλακών και οι απάνθρωπες συνθήκες στις

* Δρ. Θ. Γαβριηλίδης, Ιδρυτής και Διευθυντής The IARS International Institute Independent Academic Research Studies (UK), Επισκέπτης Καθηγητής Buckinghamshire New University, Επισκέπτης Καθηγητής Simon Fraser University, Centre for Restorative Justice | T.Gavrielides@iars.org.uk | @TGavrielides, Unit 14, Dock Offices, Surrey Quays Road, Canada Water, London SE16 2XU, UK. Θερμές ευχαριστίες στην Ανδριάνα Ντζιαδήμα για την βοήθεια της ως ερευνήτρια.

οποίες υπόκεινται οι φυλακισμένοι¹, τα υψηλά ποσοστά υποτροπής στο έγκλημα (Barabás, 2012) και το αυξανόμενο κόστος φυλάκισης ως πολιτική και φιλοσοφία για τον έλεγχο του εγκλήματος είναι μόνο μερικοί από τους παράγοντες που επικαλούνται οι μεταρρυθμιστές ανά τον κόσμο στη αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων. Η επανορθωτική δικαιοσύνη είναι μία από αυτές τις εναλλακτικές.

Η αλήθεια είναι ότι η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στις φυλακές παραμένει κατακερματισμένη και αρκετές φορές περιθωριοποιημένη (δες Guidoni, 2003; Edgar and Newell, 2006; Johnstone, 2007; Dhami *et al*, 2009; Gavrielides, 2012). Στη Ελλάδα η επανορθωτική δικαιοσύνη παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη κυρίως υπό την μορφή της διαμεσολάβησης. Ωστόσο η διεθνής βιβλιογραφία στη αξιολόγηση των μεθόδων και πρακτικών της επανορθωτικής δικαιοσύνης στις φυλακές υποστηρίζει ότι όταν αυτές εφαρμόζονται σωστά μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα για τους θύτες, θύματα και την κοινωνία (Liebmann and Braithwaite, 1999; Liebmann, 2007; Gavrielides, 2012). Βέβαια, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι υπάρχει και αρκετός σκεπτικισμός στη βιβλιογραφία (Guidoni, 2003).

Η Επανορθωτική δικαιοσύνη αναβίωσε στις αρχές της δεκαετίας του '70 (Gavrielides, 2011) και οδήγησε σε έναν άνευ προηγουμένου όγκου ακαδημαϊκών και πολιτικών διαβουλεύσεων γύρω από τις δυνατότητές της. Αν και αρκετοί ορισμοί έχουν προταθεί (Johnstone 2007; Gavrielides, 2007) για τους σκοπούς αυτής της μελέτης δεχόμαστε τον εξής "Αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι ένα ήθος με πρακτικούς στόχους, μεταξύ των οποίων είναι η αποκατάσταση της βλάβης με τη συμπερίληψη των ενδιαφερομένων μερών σε μια (άμεση ή έμμεση) συνάντηση και μια διαδικασία κατανόησης μέσω εθελοντικού και ειλικρινούς διαλόγου" (Gavrielides, 2007: 139). Η επανορθωτική δικαιοσύνη «υιοθετεί μια νέα προσέγγιση στις έννοιες της σύγκρουσης και του ελέγχου διατηρώντας συγχρόνως συγκεκριμένους επανορθωτικούς σκοπούς». (Gavrielides, 2007: 139)

1. Βλ. Committee for the Prevention of Torture and Inhumane and Degrading Treatment <http://www.coe.int/t/portal/web/coe-portal/what-we-do/human-rights/prevention-of-torture?dynLink=true&layoutId=23&dlgroupId=10226&fromArticleId>

Η επικέντρωση του ενδιαφέροντος γύρω από τις έννοιες της επανορθωτικής δικαιοσύνης και της εφαρμογής της στις φυλακές είναι πιο επίκαιρη από ποτέ, καθώς όλο και περισσότερες κυβερνήσεις επενδύουν στην εξάπλωσή της. Για παράδειγμα, το 2011 η κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου επένδυσε 1.300.000 εκ. λίρες για την ανάπτυξη προγραμμάτων επανορθωτικής δικαιοσύνης στις φυλακές², ενώ το Βέλγιο έχει ήδη δαπανήσει εκατομμύρια ευρώ για να εισαγάγει το θεσμό των «Συμβούλων Επανορθωτικής Δικαιοσύνης» σε όλες τις φυλακές της χώρας³.

Η εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης σε ένα δυσχερές οικονομικό κλίμα απαιτεί όμως μια ανάλυση κόστους και οφέλους. Τα στοιχεία σχετικά με την οικονομική βιωσιμότητα της επανορθωτικής δικαιοσύνης είναι εξαιρετικά περιορισμένα, πόσο μάλλον η χρήση της στις φυλακές (βλέπε Matrix Evidence, 2009; Victim Support, 2010). Αυτή η σύντομη μελέτη εξετάζει την υπάρχουσα βιβλιογραφία και πρόσφατες έρευνες με στόχο τη δημιουργία προτάσεων για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα, με ιδιαίτερη έμφαση στην οικονομική βιωσιμότητα της στις φυλακές.

Το κόστος της δικαιοσύνης

Η οικονομική ανάλυση της ποινής φυλάκισης είναι πολύ ανεπτυγμένη στην βιβλιογραφία (Justice Committee, 2010). Για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο, το Υπουργείο Δικαιοσύνης στο σύνολό του λαμβάνει χρηματοδότηση ύψους 9,5 δις λιρών ετησίως (από το 2010). Το κόστος φυλάκισης ενός κρατούμενου ανέρχεται στις 41.000 λίρες ετησίως (ή 112,32 λίρες την ημέρα). Αυτό σημαίνει ότι αν υπάρχουν 85.076 κρατούμενοι αυτή τη στιγμή στις φυλακές, το κόστος φυλάκισης τους ανέρχεται στα 3.49δισ λίρες. Σύμφωνα με τις στατιστικές του Υπουργείου Εσωτερικών, το κόστος φυλάκισης ενός κρατούμενου, συμπεριλαμβανομένων δικαστικών εξόδων ανέρχεται στις 146.000 λίρες

² See <https://consult.justice.gov.uk/digital-communications/effective-community-services-1> (Accessed June 2012).

³ See <http://www.restorativejustice.org/prison/09examples/belgium/> (Accessed June 2012).

ετησίως (Prison Reform Trust, 2010). Πιο ανησυχητικό είναι το γεγονός ότι λόγω του πληθωρισμού και την αύξηση του κόστους των υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και τροφίμων, τα έξοδα κράτησης, θα συνεχίσουν να αυξάνονται, ακόμη και αν ο αριθμός των κρατουμένων παραμείνει σταθερός (βλέπε Πίνακα 1).

Έτος	Μέσο κόστος φυλάκισης
2010/11	£41,000
2007/08	£39,000
2006/07	£37,500
2005/06	£36,500
2004/05	£34,500
2003/04	£33,000

Πίνακας 1: Μέσο κόστος φυλάκισης στο Ηνωμένο Βασίλειο (Hansard 3 Φεβρουαρίου, 2009)

Το κόστος φυλάκισης ενός νέου στην Αγγλία (μέχρι 18 ετών) ανέρχεται ως και 140.000 λίρες ετησίως (100.000 λίρες άμεσο κόστος και 40.000 λίρες έμμεσες δαπάνες μετά την αποφυλάκισή) (Knuutila 2010). Τα δύο τρίτα του προϋπολογισμού του Συμβουλίου Δικαιοσύνης της Νεολαίας (Youth Justice Board), ή περίπου 300 εκατομμύρια λίρες το χρόνο, δαπανάται για τις φυλακές, ενώ οι δαπάνες πρόληψης αποτελούν περίπου το ένα δέκατο των συνολικών δαπανών (Youth Justice Board, 2009).

Επιπλέον, σύμφωνα με έκθεση που δημοσιεύθηκε το 2010 από το New Economics Foundation, ένα άτομο ηλικίας 17 ετών με παραβατική συμπεριφορά μετά από την αποφυλάκισή του θα διαπράξει κατά μέσο όρο περίπου 145 εγκλήματα. Από αυτά τα εγκλήματα περίπου 1,7 θα είναι εγκλήματα πρώτου βαθμού (ανθρωποκτονίες, σεξουαλικά εγκλήματα ή βιαιοπραγίες). Δεδομένου ότι η ποινή φυλάκισης εκτιμάται ότι

αυξάνει την πιθανότητα υποτροπής κατά 3,9 τοις εκατό, αυτό μεταφράζεται σε κατά μέσο όρο 5,5 εγκλήματα, εκ των οποίων περίπου 0,06 είναι πρώτου βαθμού (Knuutila, 2010: 40). Τον Ιούνιο του 2010, ο Γενικός Γραμματέας Δικαιοσύνης δήλωσε ότι η φυλάκιση συχνά αποδεικνύεται ότι είναι «μια δαπανηρή και αναποτελεσματική προσέγγιση που αδυνατεί να μετατρέψει εγκληματίες σε νομοταγείς πολίτες» (Travis, 2010: 1).

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008 (1st sem)
Homicides	1.33	1.20	0.86	1.06	1.01	1.20	1.00	1.27	0.58
Frauds	7.00	8.06	7.19	7.67	7.95	8.66	9.07	9.01	5.42
Rapes	1.53	1.40	1.51	1.46	1.74	1.61	1.68	1.69	0.98
Burglaries	421.68	416.72	441.12	450.13	386.39	402.22	450.59		
Robberies	14.42	15.82	18.17	19.00	21.33	19.01	22.47	25.75	16.09
Drugs'offences	70.34	89.25	90.26	97.15	76.07	89.34	84.70	80.13	47.26
Sex. Exploit.	2.48	3.99	3.71	3.93	3.77	4.12	4.27	2.84	1.50

Πίνακας 2 Δείκτες εγκληματικότητας στην Ελλάδα (2000 – 2008)

Επίσης υπογράμμισε το ενδιαφέρον της νέας τότε κυβέρνησης για την αναζήτηση νέων και πιο αποτελεσματικών μεθόδων μείωσης της υποτροπής του εγκλήματος και της εξυπηρέτησης της δικαιοσύνης.

Στην Ελλάδα, όσον αφορά τους νεαρούς παραβάτες υπάρχει προοδευτική αύξηση της νεανικής εγκληματικότητας (Ελλάδα - από 2,8% το 1980, το 1985 στο 4,0%, το 1990 στο 4,8%, το 1995 στο 6,1%, το 1996 στο 6,0%, το 1999 στο 6,4% και το 2011 στο 15%). Η Δείκτες εγκληματικότητας στην Ελλάδα ανά 10.000 κατοίκους είναι ανησυχητικοί (βλ. Πίνακας 2).

Η αλήθεια είναι ότι η παγκόσμια οικονομική κρίση δημιουργεί νέα εγκληματολογικά φαινόμενα καθώς και κενά στην ακαδημαϊκή θεωρία, πολιτική και πρακτική. Υπάρχει άμεσος σύνδεσμος μεταξύ της οικονομική κρίσης και της αυξανόμενης εγκληματικότητας. Για παράδειγμα, αρκετοί έχουν υποστηρίξει ότι η νεανική εγκληματικότητα στην Ελλάδα συνδέεται άμεσα με την παγκόσμια κρίση. Επομένως χρειάζονται καινούργιες και συγκεκριμένες εναλλακτικές λύσεις και όχι γενική θεωρητι-

κή ανασκόπηση, στιγματισμός και αναχρονιστικές πρακτικές. Σύμφωνα με μελέτη των Γαβριηλίδη και Αρτινοπούλου (2013). Η τοπική νεανική εγκληματικότητα στην Ελλάδα χρειάζεται συγκριτική προσέγγιση και διεθνή συνεργασία, ενεργοποίηση της τοπικής κοινωνίας και ενίσχυση της θέσης του νεαρού πολίτη και της άμεσης δημοκρατίας. Οι 8 πιο σύνθετες λόγοι της ανήλικης εγκληματικότητας είναι:

1. Διαλυμένες οικογένειες
2. Κοινωνική περιθωριοποίηση
3. Οικονομική περιθωριοποίηση και φτώχεια
4. Συχνές απουσίες και αποτυχία στα μαθήματα
5. Ανεργία
6. Μετάδοση εικόνων και πράξεων βίας από ορισμένες εκπομπές των μέσων μαζικής ενημέρωσης
7. Κατανάλωση ναρκωτικών και τοξικών ουσιών
8. Διαταραχές της προσωπικότητας και της συμπεριφοράς

Ανάλυση κόστους – ωφέλειας της επανορθωτικής δικαιοσύνης

Πριν από οποιοδήποτε εγχείρημα ανάπτυξης της θεωρίας μας καθώς και απόπειρα εξαγωγής συμπερασμάτων σχετικά με την ανάλυση κόστους - οφέλους της επανορθωτικής δικαιοσύνης, οφείλουμε να ορίσουμε το είδος του «μοναδιαίου κόστους» καθώς και του οφέλους προς εξέταση/ εκτίμηση. Μία από τις σπάνιες μελέτες για το θέμα είναι η έκθεση με τίτλο «Οικονομική ανάλυση των παρεμβάσεων για νέους ενήλικες παραβάτες» που δημοσιεύθηκε το 2012 από το Matrix Evidence. Η έκθεση προτείνει τα εξής ως «μοναδιαία κόστη» :

- **Το κόστος εκτροπής:** δηλαδή το κόστος εκτροπής των νέων ενήλικων παραβατών εκτός του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ή εκτροπής μέσω διαφορετικών διαδρομών μέσα από το ίδιο το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.
- **Το κόστος των εναλλακτικών ποινών:** δηλαδή το κόστος των ενδιάμεσων ποινών ή άλλως το κόστος της κοινοτικής εργασίας σε σχέση με το κόστος φυλάκισης, ή το κόστος επανορθωτικών συνεδρίων σε σχέση με το κόστος των ενδιάμεσων ποινών.
- **Ο οικονομικός αντίκτυπος των αλλαγών της υποτροπής, τόσο**

κατά τη διάρκεια και μετά την αποφυλάκιση: ο οικονομικός αντίκτυπος ενός εγκλήματος περιλαμβάνει το κόστος για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανταπόκρισης στο έγκλημα, το κόστος της υγειονομικής περίθαλψης για τη θεραπεία του θύματος του εγκλήματος, το οικονομικό κόστος του εγκλήματος στο ίδιο το θύμα, καθώς και τον πόνο και την ταλαιπωρία που βιώνει το θύμα. Δεν περιλαμβάνει το κόστος της απώλειας εισοδήματος λόγω του βεβαρημένου ποινικού μητρώου (Matrix Evidence, 2009 : 3).

Εξετάζοντας την «εγκληματο-οικονομετρία» της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης, χρησιμοποιήσαμε την αναλογία της βασικής οικονομικής θεωρίας σύμφωνα με την οποία η τιμή (κόστος) ενός εμπορεύματος ή υπηρεσίας, επηρεάζει τις σχέσεις ή την ποσότητα του εμπορεύματος που οι άνθρωποι (χρήστες των υπηρεσιών) επιθυμούν να αγοράσουν σε κάθε δεδομένη τιμή. Το λιγοστά στοιχεία δείχνουν ότι οι εξοικονομήσεις που απορρέουν από τη συμβολή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στη μείωση των ποσοστών υποτροπής είναι εντυπωσιακά, εγκλήματα μετά την αποφυλάκιση κοστίζουν στο κράτος περισσότερο από 11 δις ετησίως (Prison Reform Working Group 2009), ενώ η χρήση της επανορθωτικής δικαιοσύνης μπορεί να εξοικονομήσει μέχρι 9 λίρες για κάθε μία 1 λίρα που ξοδεύεται (Sharpland et al, 2008).

Σύμφωνα με στοιχεία που συγκέντρωσε ο οργανισμός Victim Support (2010: 29), «αν είχε προσφερθεί επανορθωτική δικαιοσύνη σε όλα τα θύματα διάρρηξης, ληστείας και βίας κατά του ατόμου, όπου ο δράστης είχε ομολόγησε την ενοχή του (περίπου 75.000 θύματα), η εξοικονόμηση του κόστους για το ποινικό σύστημα - ως αποτέλεσμα της μείωσης των υποτροπών- θα ανέρχονταν σε τουλάχιστον 185 εκατομμύρια λίρες σε διάστημα δύο ετών». Σε σχέση με τις υπηρεσίες που σχετίζονται με τη διαδικασία φυλάκισης, τα πορίσματα έκθεσης που διεξάχθηκαν το έτος 2010 από τον οργανισμό Victim Support συνοψίζονται στους Πίνακες 3 και 4 παρακάτω:

**Πίνακας 3: Εξοικονόμηση του κόστους για το ποινικό σύστημα
(Victim Support, 2010: 29)**

Table 2: Cost savings where restorative justice conferencing is used to divert some custodial sentences			
	Number diverted from immediate custody	FTE 1 year prison places saved	Saving to prison budget from diversion
TOTAL	6,540	11,000	£410m
Violence against the person	3,000	4,400	£166m
Burglary	2,300	3,300	£124m
Robbery	1,200	3,200	£120m

Based on Victim Support / Restorative Justice Council modelling

Πίνακας 4: Εξοικονόμηση του κόστους για τις φυλακές (Victim Support, 2010: 29)

Table 1: Cost savings where restorative justice is offered to all victims of burglary, robbery and violence							
Number of offenders	Number of RJ interventions (40% take up)	Net cashable CJS savings over 2 years	of which Police	of which Prisons	of which Legal Aid	Net cashable NHS savings	Non-cashable net savings
75,000	29,000	£185m	£65m	£56m	£14m	£55m	£741m

Based on Victim Support / Restorative Justice Council modelling

Σύμφωνα με μελέτη που πραγματοποιήθηκε από το Matrix Evidence (2009), οι πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης θα μπορούσαν να επιφέρουν καθαρό όφελος πάνω από 1δς λίρες μέσα σε ένα διάστημα δέκα χρόνων. Η έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η εκτροπή των νεαρών παραβατών από κοινοτικές ποινές σε ένα σύστημα που προβλέπει προδικαστικές συνεδρίες μεσολάβησης θα εξοικο-

νομούσε στο κράτος σχεδόν 275 εκατομμύρια λίρες (7.050 λίρες ανά δράστη). Το κόστος της εφαρμογής του συστήματος αυτού θα καλύπτονταν κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του και κατά τη διάρκεια δύο κοινοβουλίων (10 έτη) το κράτος θα μπορούσε να ωφεληθεί πάνω από 1 δις λίρες (2009).

Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2011 από τον γράφοντα για την επανορθωτική δικαιοσύνη στις φυλακές, μερικοί από τους ερωτηθέντες χρησιμοποίησαν δικά τους παραδείγματα για να απεικονίσουν το «κόστος – ωφέλεια» της επανορθωτικής δικαιοσύνης για τις φυλακές, αλλά κανείς από το δείγμα ήταν σε θέση να παράσχει στατιστικά στοιχεία. Στις περισσότερες περιπτώσεις η ανάλυση περιστράφηκε γύρω από το χρόνο που δαπανάται κατά τη διαδικασία φυλάκισης των νεαρών παραβατών μέσω παραδοσιακών πρακτικών ποινικής δικαιοσύνης, σε αντιδιαστολή με τις διαδικασίες που προβλέπονται στην επανορθωτική δικαιοσύνη.

Στις λιγοστές πηγές που είναι διαθέσιμες στη βιβλιογραφία ο χρόνος έχει επίσης καταγραφεί ως «μοναδιαίο κόστος». Για παράδειγμα, σύμφωνα με έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2010 από την Ένωση Αξιωματικών Αστυνομικών (ACPO) για την επανορθωτική δικαιοσύνη, ο μέσος χρόνος που απαιτείται από τους αστυνομικούς του Hertfordshire για την διαχείριση μικρού μεγέθους εγκλημάτων μέσω επανορθωτικής δικαιοσύνης ήταν 36 λεπτά, σε αντίθεση με 5 ώρες 38 λεπτά που δαπανώνται για την έκδοση επιπλήξεων. Μεταφράζοντας το χρόνο σε πραγματικό κόστος παρατηρούμε ότι το κόστος της επανορθωτικής δικαιοσύνης ανέρχεται σε 15.95 λίρες ενώ το κόστος για την έκδοση επιπλήξεων φθάνει τις 149,79 λίρες. Παρόμοια εξοικονόμηση πόρων παρατηρείται και στην περίπτωση της αστυνομίας της Cheshire (20.21 λίρες έναντι 157,09 λίρες) (Cheshire Operation Quest 2, 2009). Συνολικά, τα λιγοστά οικονομικά στοιχεία φαίνεται να είναι ενθαρρυντικά, ωστόσο η έλλειψη επιστημονικών στοιχείων παραμένει.

Στην Ελλάδα, η Διαμεσολάβηση, μια από τις βασικές πρακτικές της επανορθωτικής δικαιοσύνης προβλέπεται ήδη από την νομοθεσία. Συγκεκριμένα Διαμεσολάβηση προβλέπεται από τους:

- Νόμο 3189/2004 (ανήλικες)

- Νόμο 3500/2006 (οικογενειακή βία)
- Νόμο 3898/2010 (ιδιωτικό)

Οι παραπάνω νόμοι καθώς και η υπάρχουσα υποδομή των οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών που παρέχουν επανορθωτική δικαιοσύνη μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως βάση για μια οικονομική εναλλακτική λύση στην ποινή της φυλάκισης, με αφετηρία τους ανήλικους παραβάτες. Ωστόσο, ιδιαίτερη προσοχή πρέπει να δοθεί στους τρόπους εφαρμογής της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Πιο συγκεκριμένα ενώ από οικονομική άποψη, η υιοθέτηση της επανορθωτικής δικαιοσύνης ως προσέγγιση αποκατάστασης του εγκλήματος φαίνεται να είναι συμφέρουσα για την κοινωνία, η χρήση της, αποκλειστικά σε αυτή τη βάση μπορεί να υπονομεύσει τις πρακτικές της μακροπρόθεσμα (Gavrielides, 2014). Για παράδειγμα, σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τον γράφοντα (2014) υπήρξε συναίνεση μεταξύ των επαγγελματιών που συμμετείχαν ότι η ανωτέρω προσέγγιση θα μπορούσε να οδηγήσει σε βεβιασμένες πολιτικές λύσεις, έλλειψη συνεκτικής και μακροπρόθεσμης στρατηγικής και υψηλών προσδοκιών.

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι κυβερνήσεις βρίσκονται υπό αυξανόμενη πίεση να μειώσουν το οικονομικό κόστος της φυλάκισης και τα ποσοστά της υποτροπής στο έγκλημα. Επιπλέον, έχουν ήδη υποστεί κριτική για τον τρόπο που γίνονται περικοπές στις σωφρονιστικές υπηρεσίες. Για παράδειγμα, στο Ηνωμένο Βασίλειο, η επιτροπή της Δικαιοσύνης της Βουλής (2010: 10) σχολίασε: «Έχουμε σοβαρές ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις της εξοικονόμησης πόρων στις πρακτικές που ακολουθούνται από τις υπηρεσίες πρώτης γραμμής: φυλακές και υπηρεσίες κοινωνικής επανένταξης, οι οποίες (πρακτικές) υπονομεύουν αναμφισβήτητα τις επιδόσεις και των οι δύο υπηρεσιών. Ούτε οι φυλακές, αλλά ούτε οι υπηρεσίες επανένταξης έχουν την ικανότητα να συμβαδίσουν με τα τρέχοντα επίπεδα παραβατών που εισέρχονται στο σύστημα. Επιπλέον, μακροπρόθεσμα, η χρηματοδότηση του κόστους λειτουργίας πρόσθετων θέσεων στις φυλακές και του φόρτου εργασίας των σωφρονιστικών υπηρεσιών δεν είναι βιώσιμη λύση».

Η ανωτέρω έρευνα εξέφρασε επίσης ανησυχίες γύρω από τους παράγοντες που ωθούν την κοινωνική πολιτική και τη μεταρρύθμιση της

ποινικής δικαιοσύνης (Gavrielides, 2014). Για παράδειγμα, όλοι οι πολιτικοί φορείς που ερωτήθηκαν καθώς και η πλειοψηφία των ερωτηθέντων έκαναν αναφορά σε προγενέστερη δέσμευση της κυβέρνησης του Ηνωμένου Βασιλείου για μια εθνική στρατηγική για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη. Οι συζητήσεις έγιναν μέσα σε ένα κλίμα απογοήτευσης και καχυποψίας. Ειδική αναφορά έγινε στο από 2013 έγγραφο διαβούλευσης του Υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με τη στρατηγική της κυβέρνησης για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη (Home Office, 2003). Ο διάλογος, οι συζητήσεις και οι υποσχέσεις που έλαβαν χώρα κατά το χρόνο εκείνο αύξησαν τις προσδοκίες του κινήματος της Επανορθωτικής Δικαιοσύνης (Gavrielides, 2003). Λίγο μετά τη δημοσίευση του σχεδίου στρατηγικής, και παρά την πληθώρα των στοιχείων που υποβλήθηκαν από κοινό και ιδιώτες, η έντονη δραστηριότητα και το ενδιαφέρον για την Επανορθωτική Δικαιοσύνη εξασθένησε. Η μονάδα επανορθωτικής δικαιοσύνης που συστάθηκε στο πλαίσιο του Υπουργείου Εσωτερικών διαλύθηκε και η πλειοψηφία των συστάσεων που συγκεντρώθηκαν παρέμεναν σε μορφή σχεδίου.

Σχεδόν χωρίς εξαίρεση, η κυρίαρχη άποψη των συμμετεχόντων στην προαναφερθείσα έρευνα ήταν ότι το μοντέλο ανοικτής αγοράς θα πρέπει να υποστηρίζεται και να ενθαρρύνεται. Το μοντέλο αυτό ορίστηκε ως ο κοινός σύνδεσμος μεταξύ εθελοντικών, ιδιωτικών, κοινοτικών οργανώσεων και φορέων του δημόσιου τομέα στην ανάπτυξη, την παροχή και την αξιολόγηση πρακτικών επανορθωτικής δικαιοσύνης. Υπήρξε ομοφωνία ότι, ενώ η ευαισθητοποίηση και η ανάπτυξη υποδομών θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα μέσα στο *secure estate* και του προσωπικού των φυλακών, η ανάθεση των πρακτικών επανορθωτικής δικαιοσύνης θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη. Στην πραγματικότητα, ένας αριθμός επαγγελματιών τόνισε τη σημασία της διατήρησης της επανορθωτικής δικαιοσύνης ως «εκ των κάτω προς τα άνω» προσέγγιση και κοινοτικά καθοδηγούμενη.

Σχεδόν όλοι οι ερωτηθέντες υπογράμμισαν τη συμβολή των εθελοντικών και κοινωνικών οργανώσεων για τη διατήρηση της επανορθωτικής δικαιοσύνης και την προώθηση ενός αισθήματος ενδυνάμωσης και «ανήκειν» σε κοινωνικές ομάδες. Οργανώσεις που δραστηριοποιούνται

σε αυτόν τον τομέα συνδράμουν στη διατήρηση μιας ισορροπίας μεταξύ των κοινοτικών οργανώσεων, που συχνά αισθάνονται απομονωμένες και απογοητευμένες από τις δημόσιες υπηρεσίες και την κυβέρνηση. Θα πρέπει να καταστεί σαφές σε αυτό το σημείο ότι ο τομέας αυτός συμβάλλει στη δημιουργία διαύλων επικοινωνίας μεταξύ των ατόμων και των κυβερνητικών οργάνων. Επίσης, παρέχει τη δυνατότητα σε μικρές και μεγάλες μειονοτικές ομάδες να έχουν λόγο στη χάραξη πολιτικής, τη νομοθεσία και τη ρύθμιση εσωτερικών ζητημάτων.

Επιπλέον, η συντριπτική πλειοψηφία των εθελοντικών δραστηριοτήτων ασκείται σε τοπικό επίπεδο, συχνά για την αντιμετώπιση των αναγκών των πλέον μειονεκτούσων ομάδων της κοινωνίας. Μια εθνική στρατηγική για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο καθεστώς ασφαλείας θα πρέπει να λάβει σοβαρά υπόψη το ζήτημα της "τοπικότητας" και την παροχή τοπικών υπηρεσιών. Ως εταίροι, οι πάροχοι υπηρεσιών, υποστηρικτές καθώς και οι εθελοντικές οργανώσεις βρίσκονται σε ιδανική θέση για να συνεργαστούν με τις τοπικές αρχές για την επίτευξη αποτελεσμάτων για τους πολίτες σε τοπικό επίπεδο – βελτιώνοντας την ποιότητα ζωής και την ποιότητα των υπηρεσιών σε όλους τους τομείς και ενθαρρύνοντας ισχυρές και αλληλέγγυες τοπικές κοινότητες.

Σύμφωνα με τους ερωτηθέντες στην προαναφερθείσα έρευνα που διεξήχθη από τον γράφοντα, οι υπηρεσίες ποινικής δικαιοσύνης δεν συνεργάζονται πάντα επαρκώς και αποτελεσματικά με τις εθελοντικές και κοινοτικές οργανώσεις. Η έρευνα αποκάλυψε ότι το προσωπικό των φυλακών και οι διοικητές γνωρίζουν πολύ λίγα σχετικά με το έργο του εθελοντικού τομέα, και υπάρχει καχυποψία σχετικά με το ρόλο των εθελοντών διαμεσολαβητών. Η στρατηγική αυτή θα πρέπει επίσης να αναγνωρίσει ότι οι περιφερειακοί φορείς διακυβέρνησης και οι στρατηγικές τους βασίζονται όλο και περισσότερο στον εθελοντικό και κοινοτικό τομέα για την πραγμάτωση της ατζέντα τους που αφορά στη μείωση της εγκληματικότητας. Οι στατιστικές δείχνουν επίσης ότι το κοινό εμπιστεύεται τον εθελοντικό και κοινοτικό τομέα περισσότερο από άλλους τομείς, ιδίως σε σχέση με το έργο τους στη μείωση της εγκληματικότητας (Clinks, 2009).

Συμπεράσματα και προτάσεις

Οι κυβερνήσεις ανά την υφήλιο δέχονται αυξανόμενες πιέσεις για να μειώσουν το οικονομικό κόστος της φυλάκισης και της υποτροπής του εγκλήματος. Το καθεστώς λιτότητας στις δημόσιες δαπάνες παρέχει στην επανορθωτική δικαιοσύνη μια μοναδική ευκαιρία να δοκιμάσει στην πράξη το μοντέλο κόστους - ωφέλειας. Τα ελάχιστα στοιχεία φαίνεται να είναι ενθαρρυντικά, αλλά η έλλειψη επιστημονικών δεδομένων παραμένει. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης εντός των σωφρονιστικών ιδρυμάτων και το καθεστώς των φυλακών ανηλίκων.

Μια βασική ανησυχία που προέκυψε από τη έρευνά μας είναι ότι η επανορθωτική δικαιοσύνη μπορεί να υιοθετηθεί από διάφορους φορείς ως εναλλακτική πρακτική όχι λόγω του βάθους και της ποιότητας των αξιών και των πρακτικών της, αλλά λόγω του φαινομενικά χαμηλού κόστους της (Gavrielides, 2012; 2014). Αυτό δημιουργεί σοβαρά θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα. Για παράδειγμα, υπήρξε συναίνεση μεταξύ των επαγγελματιών που έλαβαν μέρος στην προαναφερθείσα έρευνα (Gavrielides, 2012; 2014) ότι μία τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να οδηγήσει σε βεβαιασμένες πολιτικές λύσεις καθώς και έλλειψη συνεκτικής και μακροπρόθεσμης στρατηγικής όπως επίσης και υψηλών προσδοκιών.

Για παράδειγμα, σφοδρή κριτική έχουν προκαλέσει οι περικοπές που πραγματοποιούνται στις σωφρονιστικές υπηρεσίες του Ηνωμένου Βασιλείου: «Έχουμε σοβαρές ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις της εξοικονόμησης πόρων στις πρακτικές που ακολουθούνται από τις υπηρεσίες πρώτης γραμμής: φυλακές και υπηρεσίες κοινωνικής επανένταξης, οι οποίες [πρακτικές] υπονομεύουν αναμφισβήτητα τις επιδόσεις και των οι δύο υπηρεσιών (Επιτροπή Δικαιοσύνης, 2010: 10). Η Ελλάδα οφείλει να πάρει μαθήματα από την εμπειρία του Ηνωμένου Βασιλείου. Για την ομαλή ανάπτυξη μιας στρατηγικής για την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης στο ελληνικό σύστημα των φυλακών, μια συμφωνία ανάμεσα σε επαγγελματίες, πολιτικούς και ερευνητές ως προς τη διάθεση των διαθέσιμων πόρων οφείλει να επιτευχθεί.

Η συρρίκνωση του κράτους καθώς και των δημοσίων υπηρεσιών

παρουσιάζει επίσης μια ευκαιρία για τον εθελοντικό τομέα, ο οποίος συμβάλει στην κινητοποίηση των κοινοτήτων. Σκεπτικισμός, ωστόσο, παραμένει ως προς τα κίνητρα που οδηγούν στη μεταρρύθμιση της κοινωνικής πολιτικής και την εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών.

Επιπλέον, η γνώση σχετικά με τον ρόλο του εθελοντικού τομέα όσον αφορά την καταπολέμηση του εγκλήματος βασίζεται κυρίως σε ανεκδοτολογικά στοιχεία και σπανίως σε δημοσιευμένες επιστημονικές μελέτες σχετικά με τη συμβολή και την αξιολόγησή του. Η υποδομή για την ανάπτυξη αυτής της γνώσης είναι παντελώς απύσχα, ενώ η ακαδημαϊκή κοινότητα πρέπει να αναπτύξει τη σκέψη της ακόμα περισσότερο ως προς την ανάπτυξη σαφέστερων στόχων για την έρευνα γύρω από την επανορθωτική δικαιοσύνη. Αν η ρητορική της επανορθωτικής δικαιοσύνης έχει μέλλον, οι ερευνητές δεν πρέπει να επικεντρώνονται μόνο σε θέματα άμεσης πολιτικής και πρακτικής σημασίας. Αντ' αυτού, προτείνεται μια ευρύτερη ακαδημαϊκή ατζέντα. Εξίσου σημαντική είναι και η αποστασιοποίηση μεταξύ των στόχων της επανορθωτικής δικαιοσύνης και τους στόχους της ακαδημαϊκής έρευνας. Τέλος, οι ακόλουθες αρχές θα πρέπει να ακολουθούνται κατά την εφαρμογή της επανορθωτικής δικαιοσύνης.

- Δικαιοσύνη από τη βάση προς τα πάνω
- Άμεση, τοπική δημοκρατία
- Ενδυνάμωση του νεαρού πολίτη και κάθε πολίτη
- Εθελοντικά – εμπιστευτικά – αρχές ανθρωπίνων δικαιωμάτων και κράτος δικαίου
- Διάλογος
- Παράλληλο δικαιοσύνη σύστημα.

Βιβλιογραφία

- Barabás, T. (2012) "The Position of Juvenile Offenders in Hungary: Policy and Practice" in Gavrielides, T. (Ed.). *Rights and Restoration within Youth Justice*, Witby, ON: de Sitter Publications.
- Clinks (2009). *Working together: prison service engagement with the voluntary, faith and community sector in London*, London: Clinks
- Dhami, M.K., et al. (2009). "Restorative justice in prisons", *Contemporary*

- Justice Review*, 12: 4, 433 — 448
- Edgar, K., and Newell, T. (2006). *Restorative justice in prisons – A guide to making it happen*. Winchester: Waterside Press.
- Gavrielides, T. (2014). “Reconciling the Concepts of Restorative Justice and Imprisonment.” *The Prison Journal*.
- Gavrielides, T. (2012). *Restorative Justice and the Secure Estate: Alternatives for Young People in Custody*, London: IARS Publications.
- Gavrielides, T. (2011). “Restorative Practices: From the Early Societies to the 1970s”. *Internet Journal of Criminology* ISSN 2045-6743
- Gavrielides, T. (2007) *Restorative justice theory and practice: addressing the discrepancy*. Helsinki: HEUNI.
- Gavrielides, T. (2003) “Restorative Justice: Are we there yet? Responding to the Home Office’s Consultation Questions”, *Criminal Law Forum* 14:4, pp. 385-419.
- Gavrielides, T. and V. Artinopoulou (2013). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*, Ashgate Publishing: Farnham, UK.
- Guidoni, O.V. (2003). The ambivalences of restorative justice: Some reflections on an Italian prison project. *Contemporary Justice Review*, 6, 55–68.
- Home Office (2003). *Restorative justice: the government’s strategy*, London: Home Office.
- Johnstone, G. (2007) “Restorative justice and the practice of imprisonment”, *Prison Service Journal* 140, pp. 15-20.
- Justice Committee (2010). *Cutting crime: the case for justice reinvestment*, London: House of Commons.
- Knuutila, A. (2010). *Punishing costs: How locking up children is making Britain less safe*. London: New Economics Foundation.
- Liebmann, M. (2007). *Restorative justice: How it works*. London: Jessica Kingsley.
- Liebmann, M., & Braithwaite, S. (1999). *Restorative Justice in Custodial Settings*. Retrieved November 30, 2004 from http://www.restorativejustice.org.uk/assets/ugc/fetch.php?file=12zy_research_into_restorative_justice_in_custodial_settings.pdf
- Matrix Evidence (2009). *Economic Analysis of interventions for young offenders*, London: Burrow Cadbury Trust.
- Prison Reform Trust (2010). *Punishing Disadvantage: a profile of young people in custody*, London: Prison Reform Trust.

- Prison Reform Working Group (2009). *‘Locked up potential: a strategy for reforming prisons and rehabilitating prisoners’*, The Centre for Social Justice.
- Shapland, J., Atkinson, A., Atkinson, H., Dignan, J. et al. (2008). *Does restorative justice affect reconviction? The fourth report from the evaluation of three schemes* (Ministry of Justice Research Series 10/08). London: Ministry of Justice.
- Travis, A. (30 June 2010). “Ken Clarke to attach bank’ em up prison sentencing” *Guardian* accessed on 7/1/2011 <http://www.guardian.co.uk/uk/2010/jun/30/clarke-prison-sentencing-justice-jail>
- Victim Support (2010). *Victims’ Justice: What victims and witness really want from sentencing*, London: Victim Support.
- Youth Justice Board (2009). *Annual Report and Accounts 2008–09*, London: Youth Justice Board.

Αποτελέσματα έρευνας για τις στάσεις των Ελλήνων δικαστικών λειτουργών απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΟΝΙΔΑΡΗ*

Εισαγωγικά

Πολλοί θεωρητικοί επιχείρησαν να ορίσουν την αποκαταστατική δικαιοσύνη, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός για αυτήν. Η πλειοψηφία των ορισμών που έχουν διατυπωθεί επικεντρώνονται είτε στη διαδικασία είτε στα αποτελέσματα και τις αξίες της επανορθωτικής δικαιοσύνης.¹ Κοινά ιδεολογικά σημεία των ορισμών αυτών συνιστούν οι θέσεις ότι το έγκλημα δεν αποτελεί παραβίαση σε βάρος του κράτους, αλλά παραβίαση που επηρεάζει πρωτίστως το δράστη, το θύμα και τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, και ότι βασική προτεραιότητα πρέπει να είναι η επανόρθωση της βλάβης που προκάλεσε η εγκληματική πράξη και η ενσωμάτωση του δράστη στην κοινότητα και όχι η τιμωρία του.

Στοιχεία της επανορθωτικής δικαιοσύνης, όπως ο ιδιωτικός χαρα-

* Ψυχολόγος, ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Διδάκτωρ, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο.

1. Th. Gavrielides & V. Artinopoulou, "Restorative Justice Philosophy through a value – based methodology" in: Gavrielides, T. & Artinopoulou, V. (Eds.). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*. Ashgate Publishing, Ltd., 2013, 3-24, F.T. Marshall, "The evolution of restorative justice in Britain", *European Journal of Criminal Policy and Research*, Vol. 4, No.4, 1996, pp.21-43:28, G. Bazemore and L. Walgrave, "Restorative juvenile justice: In search of fundamentals and an outline for systemic reform" in: Bazemore, G. and Walgrave, L. (eds.) *Restorative juvenile justice: Repairing the harm of youth crime*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1999, 45-74.

κτήρας του εγκλήματος και η αντιμετώπιση της αντικοινωνικής συμπεριφοράς μέσω της αποκατάστασης και της θεραπείας, συναντώνται στα πρώιμα νομικά συστήματα πολλών λαών σε ολόκληρο τον κόσμο.² Ουσιαστικά τα ιστορικά θεμέλια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ανιχνεύονται στους πολιτισμούς των αρχαίων Ελλήνων, Ρωμαίων και Αράβων και των προαποικιακών κοινωνιών της αφρικανικής ηπείρου, των Εβραίων και των Αβοριγίνων.³ Η διαμόρφωση και η εξέλιξη της αποκαταστατικής δικαιοσύνης δέχθηκαν σημαντικές επιδράσεις από το θυματολογικό⁴ και το φεμινιστικό κίνημα⁵, από το κίνημα του καταργητισμού⁶ καθώς επίσης και από την ανάδειξη της ιδέας της αποκατάστασης του δράστη και του θύματος⁷ αλλά και από το μοντέλο της άτυπης δικαιοσύνης⁸ το οποίο προωθούσε τη μετατόπιση της ευθύνης

2. D. Van Ness, "New Wine and Old Wineskins: Four Challenges of Restorative Justice", *Criminal Law Forum*, Vol.4, No.2, 1993, pp.251-276:253, H. Zehr, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Scottsdale, PA: Herald Press, 2005.σ. 99.

3. J. Braithwaite, *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford University Press, 2002, σ. 4-5.

4. Goodey, J. (2005) *Victims and Victimisation: Research, Policy and Practice*. Harlow: Pearson Longman, στο Green S. (2006) "the victims movement and restorative justice", pp. 171-187:173, στο G. Johnstones and D. Van Ness (eds). *Handbook of Restorative Justice*, Willan Publishing, UK.

5. C. Q. Hopkins and P. M. Koss, "Incorporating Feminist Theory and Insights Into a Restorative Justice Response to Sex Offenses", *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 5, 2005, pp. 693-723:698.

6. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. F. H. Knopp, *Instead of Prisons: A Handbook for Abolitionists*. Syracuse: Safer Society Press, 1976, S. C. Hull, and F. H. Knopp, *Instead of Prisons: Mini Workshop Manual*. Syracuse: Safer Society Press., 1978, N. Morris, and M. Tonry, *Between Prison and Probation: Intermediate Sanctions in a Rational Sentencing System*. New York: Oxford University Press, 1990, W. M. DiMascio, *Seeking Justice: Crime and Punishment in America*. New York: The Edna McConnell Clark Foundation., 1997.

7. L. Mirsky., (2003), "Albert Eglash and Creative Restitution: A Precursor to Restorative Practices", International Institute for restorative practices, 2003, p. 1, εύρεση στις 05.04.2011 στην ιστοσελίδα www.restorativepractices.org.

8. N. Christie, "Conflicts as Property", *British Journal of Criminology*, 1977, Vol.17, No.1, 1977, pp. 1-15:7-8.

για την αντιμετώπιση του εγκλήματος από το κράτος στην κοινότητα.

Εν κατακλείδι, η αποκαταστατική δικαιοσύνη επιχειρεί να προσεγγίσει το έγκλημα ολιστικά, αναζητά τις αιτίες που το πυροδοτούν, εστιάζει στα προβλήματα που προκαλούνται εξαιτίας του και στα πρόσωπα που βάλονται από αυτό. Δεν απομονώνει τον δράστη για να εξασφαλίσει την επίλυση της σύγκρουσης, αντίθετα αντιμετωπίζει το εγκληματικό φαινόμενο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο και τις κοινωνικές συνθήκες από τις οποίες δημιουργείται. Αυτό είναι σημαντικό, καθώς γεννά προσδοκίες ότι δεν πρόκειται για μια απλή διεκπεραίωση της κρίσης αλλά για μια παρέμβαση σε βάθος που επιζητά να φτάσει στη ρίζα του προβλήματος και να την εξαλείψει.

Η αποκαταστατική δικαιοσύνη και τα προγράμματά της αποτέλεσαν αντικείμενο πολλών ερευνών και αξιολογήσεων⁹, όπως συμβαίνει συνήθως με την πλειοψηφία τέτοιου είδους παρεμβάσεων, η αποτίμηση των οποίων συνδέεται άμεσα με τις προοπτικές που θα έχουν στο μέλλον. Κάποια ευρήματα είναι θετικά για τις αποκαταστατικές πρακτικές, την αποτελεσματικότητά τους στην αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου και στην πρόληψη της υποτροπής. Άλλα καταδεικνύουν

9. Πολλές έρευνες για την αποκαταστατική δικαιοσύνη περιέχονται σε τόμους που έχουν κυκλοφορήσει, όπως: M. Wright and B. Galaway, *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community*, London, Sage Publications, 1989, H. Messmer and HU Otto, *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation International Research Perspectives*, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1992, B. Galaway and J. Hudson *Restorative Justice: International Perspectives*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1996, L. Walgrave, *Restorative Justice for Juveniles: Potentialities, Risks and Problems*, Leuven, Leuven University Press, 1998, G. Bazemore and L. Walgrave *Restorative Juvenile Justice: Repairing the harm of youth crime*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1999, καθώς επίσης και σε βιβλία: Marshall F. T. and Merry S. *Crime and Accountability: victim/offender mediation in practice*, London, Home Office HMSO, 1990, Crawford A. and Newborn T. *Youth offending and restorative justice: implementing reform in youth justice*, Cullompton, Willan Publishing, 2003 και μελέτες όπως: D. Miers, *An International Review of Restorative Justice*, Crime Reduction Research Series Paper 10 London: Home Office, 2001. Για περισσότερες έρευνες βλ. M. Zernova, *Restorative Justice: ideals and realities*, Hampshire, Ashgate Publishing Ltd, 2007, σ. 31.

την ικανοποίηση δραστών και θυμάτων από τη συμμετοχή τους σε αυτές, ενώ άλλα μιλούν για διχοτόμηση των προγραμμάτων σε αυτά που εφαρμόζονται εντός του ποινικού συστήματος και σε αυτά που εφαρμόζονται σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, σε επίπεδο σχολικής κοινότητας ή τοπικής κοινωνίας, τα οποία όμως δεν κατορθώνουν να ενσωματωθούν το ένα με το άλλο.

Από την άλλη πλευρά, οι έρευνες σε διεθνές επίπεδο που αφορούν τις απόψεις των δικαστών απέναντι στην επανορθωτική δικαιοσύνη¹⁰ έχουν οδηγήσει σε ποικίλα αποτελέσματα. Μεταξύ άλλων, οι δικαστές εμφανίζονται θετικοί απέναντι στις επανορθωτικές πρακτικές, εγείρουν προβληματισμούς για την απώλεια ή τη συρρίκνωση της εξουσίας τους, εκφράζουν ανησυχίες σε σχέση με τη διαφύλαξη των κανόνων δικαίου και την προστασία των δικαιωμάτων δραστών και θυμάτων, αλλά και την ικανοποίησή τους για τη μεγαλύτερη συμμετοχή του θύματος στη διαδικασία απονομής της δικαιοσύνης.

1. Αντικείμενο και ερευνητικές υποθέσεις της έρευνας

Η ελληνική νομοθεσία εισήγαγε την εφαρμογή πρακτικών αποκαταστατικής δικαιοσύνης την τελευταία δεκαετία, με το νόμο 3189/2003 («αναμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας ανηλίκων και άλλες διατάξεις» ο οποίος τροποποιήθηκε από το νόμο 3860/2010), και το νόμο 3500/2006 («για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις»), ο οποίος τέθηκε σε πλήρη ισχύ μόλις το 2007. Η ποινική διαμεσολάβηση, ως μέθοδος εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών, ακόμη εξελίσσεται στην Ελλάδα και βρίσκεται στη διαδικασία αναζήτησης των κατάλληλων ρυθμίσεων για την αρτιότερη λειτουργία της. Ωστόσο, όπως προκύπτει από τη διεθνή εμπειρία, πρόκειται για μια

10. Ενδεικτικά βλ. C. Campbell, R. Devlin, D. O'Mahony, J. Doak, , J. Jackson, , T. Corrigan, and K. McEvoy, *Evaluation of the Northern Ireland Youth Conference Service*, Belfast: Northern Ireland Office, 2006, M. Umbreit, *The Handbook of Victim Offender Mediation*, San Francisco, California: Jossey-Bass, 2001, B. Naude, J. Prinsloo "Magistrates' and Prosecutors' Views of Restorative Justice" in: Maepa, T. (ed.), *Beyond Retribution – Prospects For Restorative Justice in South Africa*, Pretoria: Institute for Security Studies, 2005.

πρακτική που είναι αποτελεσματική, ευέλικτη και συμφέρουσα από άποψη χρόνου και κόστους, γι' αυτό κερδίζει γρήγορα έδαφος και τα πεδία εφαρμογής της στη χώρα διαρκώς διευρύνονται.

Πρόκειται για μία ποσοτική έρευνα¹¹ και αποτελεί μία από τις πρώτες απόπειρες απεικόνισης των στάσεων που έχουν διαμορφώσει οι Έλληνες δικαστικοί λειτουργοί σε σχέση με την αποκαταστατική δικαιοσύνη και τις πρακτικές εφαρμογές της, πιο συγκεκριμένα την ποινική διαμεσολάβηση σε περιπτώσεις παραβατικότητας ανηλίκων και ενδοοικογενειακών διαφορών, όπως υλοποιούνται στη χώρα. Η έρευνα εστιάζεται στη μελέτη των στάσεων των Ελλήνων δικαστών και εισαγγελέων που υπηρετούν στα δικαστήρια Αθηνών και Πειραιώς απέναντι στις προαναφερθείσες αλλαγές. Κατά συνέπεια, το πραγματολογικό υλικό της εν λόγω έρευνας προέρχεται από τις απαντήσεις εκπροσώπων του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και πιο συγκεκριμένα, όπως ήδη αναφέρθηκε, από δικαστές και εισαγγελείς, οι οποίοι λόγω της επαγγελματικής τους ιδιότητας έχουν άμεση γνώση, άποψη και εμπειρία για το υπό μελέτη ζήτημα.

Οι λόγοι που επιλέχθηκε να ερευνηθεί ο συγκεκριμένος πληθυσμός είναι πολλοί. Η αποκαταστατική δικαιοσύνη και η ποινική διαμεσολάβηση χρησιμοποιούνται ως οργανωμένος θεσμός ποινικής δικαιοσύνης ανά τον κόσμο τα τελευταία 30 χρόνια. Οι στάσεις τους απέναντι στην εισαγωγή του νέου θεσμού και η εμπειρία τους για τα προβλήματα εφαρμογής του καθιστούν τη συμβολή τους αποφασιστική. Επιπροσθέτως, σε μια χώρα όπου το νομοθετικό της πλαίσιο είναι παραδοσιακά επικεντρωμένο στη δικαστική αντιμετώπιση των συγκρούσεων, ο ρόλος των δικαστών και εισαγγελέων θεωρείται κρίσιμος για την εξοικείωση των πολιτών με το νέο θεσμό, την κάλυψη του μεγάλου ελλείμματος που υπάρχει σε επίπεδο σχετικής πληροφόρησης, και την απόδοση τελικά σε αυτόν αξιοπιστίας και φερεγγυότητας. Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές πως οι νομοθετικές ρυθμίσεις που θα θέσουν τις

11. Για το σχεδιασμό κοινωνικής έρευνας, βλ. Babbie E., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα*, (μτφρ. Η. Βογιατζής), Αθήνα, Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 48-53. Επίσης βλ. Παρασκευόπουλος Ι., *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τ.Β', Αθήνα, 1993, σ. 144-189.

σωστές βάσεις υλοποίησης της διαμεσολάβησης και εν τέλει οι παράγοντες που θα επιτρέψουν να επιτύχει ως θεσμός επαφίενται σε μεγάλο βαθμό και στον πληθυσμό που επιλέχθηκε να μελετηθεί μέσα από το παρόν πόνημα, χωρίς ωστόσο να παραβλέπεται ότι η επιτυχία του θεσμού εξαρτάται και από πλείστους άλλους παράγοντες.

Οι ερευνητικές υποθέσεις που υποβλήθηκαν σε έλεγχο απαριθμούνται στη συνέχεια:

1. Οι δικαστικοί λειτουργοί που θεωρούν ως σκοπό της ποινής την επιβολή τιμωρίας, θα εκφράζουν σε υψηλότερο βαθμό διαφωνία για την εισαγωγή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ως μέρους του ποινικού συστήματος.

2. Οι δικαστικοί λειτουργοί με περισσότερα έτη επαγγελματικής εμπειρίας θα εκφράζουν σε υψηλότερο βαθμό διαφωνία με την εισαγωγή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ως μέρους του ποινικού συστήματος.

3. Οι δικαστικοί λειτουργοί που προσβλέπουν ότι η εφαρμογή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης θα μειώσει το φόρτο εργασίας τους, θα είναι θετικά διακείμενοι απέναντι σε αυτή.

4. Οι δικαστικοί λειτουργοί που θεωρούν ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη δεν καλύπτει τις ανάγκες του θύματος, θα είναι αρνητικά διακείμενοι απέναντι σε αυτή.

5. Οι δικαστικοί λειτουργοί που θεωρούν ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη αποτελεί μια ήπια επιλογή στο πλαίσιο του ποινικού συστήματος για τον δράστη, θα εκδηλώνουν μεγαλύτερη διαφωνία απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη.

6. Οι εισαγγελείς στους οποίους έχει ανατεθεί θεσμικά ο ρόλος του ποινικού διαμεσολαβητή, θα είναι περισσότερο εξοικειωμένοι και επομένως θετικότεροι απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη, σε σχέση με τους δικαστές.

2. Δείγμα της έρευνας

Ο πληθυσμός της συγκεκριμένης έρευνας είναι το σύνολο των δικαστών και εισαγγελέων που υπηρετούσαν στα δικαστήρια Αθηνών και Πειραιώς το 2014. Αναλυτικότερα, ο πληθυσμός των Ελλήνων δικαστι-

κών λειτουργιών πανελλαδικά για το έτος 2014 είναι 2.831 (2.431 δικαστές και 400 εισαγγελείς), εκ των οποίων οι 1.279 (που αντιστοιχεί στο 45% του συνολικού πληθυσμού) υπηρετούν στα δικαστήρια Αθηνών και Πειραιώς (1.026 δικαστές και 253 εισαγγελείς).

Για τη συλλογή των δεδομένων της έρευνας επιλέχθηκε ένα δείγμα 180 ατόμων το οποίο αντιπροσωπεύει το 6% του συνόλου των δικαστών και εισαγγελέων και ταυτόχρονα το 14% του πλήθους που έχουν ως έδρα τους την Αθήνα και τον Πειραιά.

Με βάση την πρόσβαση που είχαμε στον συγκεκριμένο πληθυσμό - Αθήνας και Πειραιά - θεωρήθηκε ότι το 14% αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα που εξυπηρετεί την έρευνά μας και καθιστά δυνατή την συλλογή στατιστικών στοιχείων, από άποψη χρόνου και κόστους. Τελικά από τα 180 απεσταλμένα ερωτηματολόγια συγκεντρώθηκαν 102 άρτια συμπληρωμένα ερωτηματολόγια, αριθμός που αντιστοιχεί στο 8% του πληθυσμού που υπηρετεί σε Αθήνα και Πειραιά και στο 4% επί του συνόλου των δικαστικών λειτουργιών πανελλαδικά.

Κατά τη διάρκεια των μηνών Ιανουαρίου - Απριλίου του 2014, διανεμήθηκε οκτασέλιδο ερωτηματολόγιο¹², συνοδευόμενο από ενημερωτική επιστολή που εξηγούσε τον σκοπό της έρευνας και ζητούσε τη συμμετοχή των δικαστικών λειτουργιών σε αυτή. Ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν μέσω της Γραμματείας της Ένωσης Δικαστών και Εισαγγελέων, μετά από ειδική άδεια που παραχώρησε η Πρόεδρος της ΕΔΕ, κυρία Βασιλική Θάνου και μέσω της Γραμματείας της Ένωσης Εισαγγελέων. Επιπροσθέτως, κατά την διάρκεια των 4 μηνών που διήρκεσε η συλλογή των δεδομένων, ερωτηματολόγια υπήρχαν προς διάθεση στην αίθουσα Διακίνησης Δικογράφων με συχνό ανεφοδιασμό εάν αυτά εξαντλούνταν.

3. Μεθοδολογία της έρευνας

Τα δεδομένα της έρευνας συγκεντρώθηκαν από τα ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν και συμπληρώθηκαν από τους ίδιους τους συμμετέ-

12. Για την έρευνα με ερωτηματολόγιο, βλ. αναλυτικά Javeau C., Η Έρευνα με Ερωτηματολόγιο, (επιμ. Κ. Τζαννόνε-Τζώρτζη), Αθήνα, Τυπωθήτω, 2000, σελ. 55-61. Επίσης βλ. Babbie E., ό.π. σελ.406-415 και Mann H. P., ό.π., σελ. 155-170.

χοντες δικαστικούς λειτουργούς. Κρίνεται αναγκαίο να διευκρινιστεί ότι η έρευνα υπακούοντας στην τήρηση των κανόνων δεοντολογίας της διεθνούς κοινωνιολογικής εταιρείας, διασφάλισε την ανωνυμία των υποκειμένων του δείγματος¹³, τόσο κατά τη συγκέντρωση των δεδομένων όσο και κατά την ανάλυση των αποτελεσμάτων.

3.1 Σχεδιασμός του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε σχεδιάστηκε προκειμένου να διερευνηθούν τα παρακάτω ζητήματα:

1. Απόψεις και στάσεις του πληθυσμού-στόχου σχετικά με το ισχύον σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και την αποτελεσματικότητά του.

2. Απόψεις των δικαστικών λειτουργών σχετικά με την ποινική διαμεσολάβηση, τον τρόπο που εφαρμόζεται στην Ελλάδα και το βαθμό στον οποίο εκπληρώνει τους στόχους της.

3. Περιγραφή του επιπέδου εκπαίδευσης και κατάρτισης που λαμβάνουν οι ερωτώμενοι για τις νέες πρακτικές που εισάγονται με την αποκαταστατική δικαιοσύνη και το βαθμό ικανοποίησής τους από αυτές και τον τρόπο που εφαρμόζονται.

4. Δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτωμένων.

Για τον σχεδιασμό του εργαλείου της έρευνας μελετήθηκαν ερωτηματολόγια ανάλογων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν σε άλλες χώρες, ωστόσο το παρόν ερωτηματολόγιο συντάχθηκε με βάση τις ιδιαίτερες συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα στο χώρο της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και με γνώμονα το γεγονός ότι πρόκειται για έναν νεοεισαχθέντα θεσμό που δεν διαθέτει το χρόνο να εμφανίσει α-

13. «Η ασφάλεια, η ανωνυμία και η ιδιωτικότητα των υποκειμένων της έρευνας και των ατόμων που παρέχουν πληροφορίες, πρέπει να αποτελούν αντικείμενο απόλυτου σεβασμού, τόσο στις ποσοτικές όσο και στις ποιοτικές έρευνες. Οι πηγές των προσωπικών πληροφοριών που συλλέγονται από τους ερευνητές, πρέπει να παραμένουν εμπιστευτικές, εκτός και εάν οι συμμετέχοντες έχουν ερωτηθεί ή συναινέσει να αναφερθούν». Αναλυτικά βλ. International Sociological Association (ISA), *Code of ethics*, http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm (εύρεση στις 20/09/2014)).

κόμη δείγματα γραφής.

Ο ορισμός για την αποκαταστατική δικαιοσύνη που ενσωματώθηκε στο ερωτηματολόγιο και αποτέλεσε τη βάση για την παρούσα ερευνητική διαδικασία είναι καθολικά αποδεκτός από τους θεωρητικούς του εν λόγω επιστημονικού αντικειμένου, κατέχει εξέχουσα θέση στη σχετική βιβλιογραφία και προέρχεται από τον Tony Marshall. Σύμφωνα με αυτόν η αποκαταστατική δικαιοσύνη «είναι μια διαδικασία όπου τα μέρη που εμπλέκονται σε ένα αδίκημα επιχειρούν συλλογικά να αποφασίσουν πως θα χειριστούν τα επακόλουθα του εγκλήματος και τις επιπτώσεις που θα έχει στο μέλλον».¹⁴

Το ερωτηματολόγιο περιελάμβανε συνολικά 29 ερωτήσεις κλειστού τύπου (πενταβάθμιας κλίμακας, απαντήσεων με ναι/όχι, με σειρά ιεράρχησης) με εξαίρεση μια μόνο ανοιχτού τύπου ερώτηση στο τέλος, η οποία καλούσε το δείγμα να προσθέσει, εφόσον το επιθυμεί, κάποιο προσωπικό σχόλιο σε σχέση με το αντικείμενο που μελετά η έρευνα. Ο λόγος που στο ερωτηματολόγιο υπήρχε μια μόνο ερώτηση ανοικτού τύπου ήταν η επιθυμία να εξασφαλισθεί ότι οι ερωτώμενοι θα το συμπλήρωναν όσο το δυνατόν πιο ολοκληρωμένα, διευκολύνοντας τους με ερωτήσεις κλειστού τύπου που απαιτούν λιγότερο χρόνο και κόπο.

3.2 Επεξεργασία και ανάλυση των ερευνητικών δεδομένων

Για την επεξεργασία των δεδομένων που συλλέχτηκαν, χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS V. 22.0. Από την επεξεργασία του συνόλου των δεδομένων, προέκυψαν οι απόψεις και οι στάσεις του δείγματος της παρούσας έρευνας στα θέματα που επιδιώκαμε να διερευνήσουμε. Επιπλέον, κατέστη δυνατή η μεταξύ τους διασταύρωση και σύγκριση με βάση τη διερεύνηση των υποθέσεων που είχαν εξαρχής τεθεί.

3.3 Μεθοδολογικά προβλήματα και δυσχέρειες στη διεξαγωγή της έρευνας

Τα κυριότερα μεθοδολογικά προβλήματα αναφορικά με τη διερεύ-

14. T. Marshall, 1996, "The evolution of restorative justice in Britain", *European Journal of Criminal Policy and Research* 4(4):21-43.

νηση των στάσεων των Ελλήνων δικαστικών λειτουργών απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη και την πρακτική εφαρμογή της στην Ελλάδα εστιάζονται κυρίως στον ίδιο τον ερωτώμενο πληθυσμό. Αναλυτικότερα, παρά το γεγονός ότι οι δικαστές και εισαγγελείς διαθέτουν ένα κοινό σημείο συνάθροισης, το χώρο των δικαστηρίων, αποδείχθηκε εξαιρετικά δυσχερής ο εντοπισμός και η προσέγγισή τους. Πρόκειται για μια επαγγελματική ομάδα δύσκολα προσβάσιμη¹⁵, γεγονός που επιβαρύνεται ακόμη περισσότερο από τις αυξημένες επαγγελματικές υποχρεώσεις και τον αυξημένο φόρτο εργασίας. Επιπροσθέτως, υπήρχε πάντοτε η πιθανότητα μη συμπλήρωσης ή μη επιστροφής των ερωτηματολογίων από τους ερωτώμενους, εξαιτίας της απροθυμίας τους να συμμετέχουν στην έρευνα αλλά και λόγω της δυσκολίας εντοπισμού τους και για τους λόγους που προαναφέρθηκαν.

4. Συνοπτική παρουσίαση των κεντρικών αποτελεσμάτων της έρευνας

4.1 Δημογραφικά στοιχεία του δείγματος

Έγκυρα ήταν τελικά τα ερωτηματολόγια 102 δικαστών και εισαγγελέων που υπηρετούν στα δικαστήρια Αθηνών και Πειραιώς. Από το σύνολο των συμμετεχόντων οι 55 ήταν άντρες (54,5%) και οι 46 γυναίκες (45,5%) (ένας εκ των ερωτώμενων δεν απάντησε στη σχετική ερώτηση) με την πλειοψηφία των δικαστών και εισαγγελέων να ανήκουν είτε στην ηλικιακή ομάδα των 35 έως 44 ετών (53,9%) είτε στην ηλικία των 45 έως 54 ετών (33,3%).

Όσον αφορά τη θέση τους, παρατηρήθηκε ότι το 69,6% ήταν δικα-

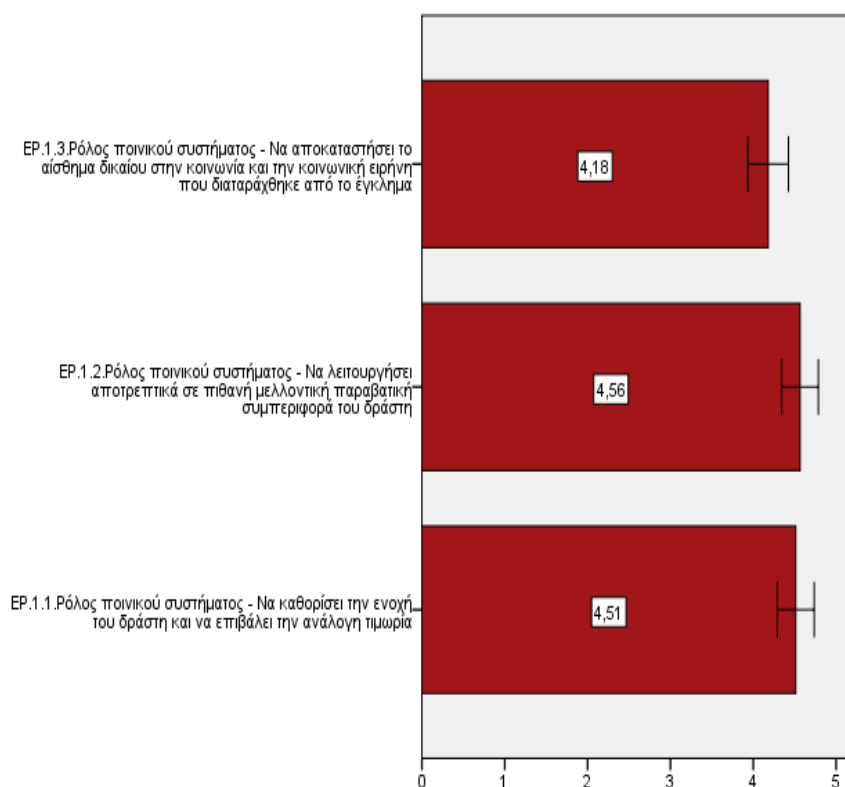
15. Βλ επίσης: «Η πρόσβαση σε υποκείμενα και θεσμούς μπορεί να διαμφισβητείται και να καθορίζεται από υποκείμενα ή θεματοφύλακες που επιθυμούν να διαφυλάξουν ότι συγκεκριμένες πρακτικές, δράσεις και γεγονότα θα παραμείνουν αόρατα ή κρυμμένα», P. Francis, P. Davies and V. Jupp "Making visible the invisible" in P. Davies, P. Francis and V. Jupp (eds) *Invisible Crimes, Their Victims and Their Regulation*, Basingstoke: Macmillan, 1999 στο P. Francis, "Getting Criminological Research Started", 2000, pp.29-53:30, *Doing Criminological Research*, Victor Jupp, Pamela Davies, Peter Francis (eds.), London:Sage.

στές και το 25,5% ήταν εισαγγελείς με την πλειοψηφία τους να υπηρετεί στην Αθήνα (63,7%) στην βαθμίδα του Πλημμελειοδικείου (89,4%). Τέλος, όσον αφορά τα έτη άσκησης του λειτουργήματος τους προέκυψε ότι η μέση τιμή ήταν τα 11,18 έτη (τ.α.¹⁶ 5.06).

4.2 Επαγγελματικά χαρακτηριστικά και αποδοχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης

Οι δικαστικοί λειτουργοί οι οποίοι θεωρούν ότι ο σκοπός της ποινής είναι η επιβολή στο δράστη της κατάλληλης τιμωρίας, εμφανίζονται θετικοί απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη και την εισαγωγή της ως μέρος του ποινικού συστήματος. Παρότι θα ήταν αναμενόμενο ίσως να συμβαίνει το αντίθετο, δεν προκύπτει κάτι τέτοιο από τα αποτελέσματα της έρευνας. Η στάση τους, αν και είναι δύσκολο να ερμηνευτεί, θα μπορούσε να αποδοθεί στην πιθανότητα να μην έχουν κατανοήσει επακριβώς τι αφορά η αποκαταστατική δικαιοσύνη, ποιες είναι οι αρχές που τη διέπουν και οι διαδικασίες που εφαρμόζονται στο πλαίσιο της, δεδομένου ότι εφόσον επικεντρώνονται στην επιβολή της ποινής ως απάντησης στο έγκλημα, φαίνεται, κατά συνέπεια, ότι αποδίδουν λιγότερη βαρύτητα στην ενεργό συμμετοχή του θύματος και των μελών της κοινότητας, για να αναφερθούν μόνο κάποια από τα συστατικά στοιχεία της επανορθωτικής δικαιοσύνης. Στον αντίποδα, δεν μπορεί να παραβλεφθεί και το ενδεχόμενο να γνωρίζουν καλά οι δικαστικοί λειτουργοί που συμμετείχαν στην έρευνα ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη αναπόφευκτα εμπεριέχει και τιμωρητικά στοιχεία, υπό την έννοια ότι οι αποκαταστατικές διαδικασίες μπορεί να καταλήξουν και σε ποινές στερητικές της ελευθερίας, συνεπώς δεν πρόκειται για μια πρακτική που απέχει πολύ από τις επαγγελματικές τους πεποιθήσεις.

16. τ.α.: τυπική απόκλιση.

Γράφημα 1: Ο ρόλος του ποινικού συστήματος με βάση τις απόψεις των δικαστικών λειτουργών (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 5 = Συμφωνώ απόλυτα)

Η μακρόχρονη επαγγελματική εμπειρία έχει αρνητική επίδραση στην αποδοχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης από τους δικαστικούς λειτουργούς. Οι δικαστές και εισαγγελείς που υπηρετούν στα ελληνικά δικαστήρια για πολλά έτη είναι περισσότερο επιφυλακτικοί στις νέες πρακτικές, τις οποίες χαρακτηρίζουν ως αναξιόπιστες, προβληματικές και ανεπαρκείς, επειδή θεωρούν ότι μέσω αυτών, οι δράστες μένουν τελικά ατιμώρητοι. Η στάση τους αυτή, όπως καταδεικνύεται και από άλλες έρευνες,¹⁷ μπορεί να αποδοθεί στην επαγγελματική τους ιδεολο-

17. Ενδεικτικά βλ. Bazemore G. and Feder L., ό.π., 1997:87-114:89 και Cullen

γία και την εξοικείωση τους με τη τυπική νομική διαδικασία. Η πολύχρονη επαγγελματική εμπειρία λειτουργεί ανασταλτικά ως προς την αποδοχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, καθώς σταδιακά, με την πάροδο των ετών, οι δικαστικοί λειτουργοί καθίστανται λιγότερο ευέλικτοι και λιγότερο δεκτικοί σε νέες εναλλακτικές, συγκριτικά με νεότερους συναδέλφους τους. Επιπροσθέτως, η ικανότητα αφομοίωσης νέων εναλλακτικών περιπλέκεται από την παγίωση μιας συγκεκριμένης επαγγελματικής ταυτότητας όπου υπερισχύουν οι στάσεις που ανταποκρίνονται στην κλασική ιδεολογία του ποινικού δικαίου, υπό την έννοια της αντιμετώπισης των παραβατικών πράξεων αποκλειστικά μέσω της επιβολής ποινικών κυρώσεων. Η επίδραση που φαίνεται να έχει η πολυετής επαγγελματική εμπειρία στις στάσεις των δικαστικών λειτουργών απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη, μπορεί ακόμη να αποδοθεί και σε ενδεχόμενη απροθυμία να παραχωρήσουν μέρος της εξουσίας που τους έχει θεσμικά ανατεθεί, προκειμένου να αφήσουν χώρο για τις νέες πρακτικές και τις αλλαγές που θα σημάνουν, εύρημα στο οποίο κατέληξαν και άλλοι ερευνητές.¹⁸ Με βάση τα παραπάνω, προκύπτει η ανάγκη για μια πιο οργανωμένη κατάρτιση των δικαστικών λειτουργών σχετικά με την αποκαταστατική δικαιοσύνη, ήδη από τη Σχολή δικαστών, αλλά και στη συνέχεια, κατά την έναρξη της επαγγελματικής πορείας τους. Περαιτέρω η συνεχής ανατροφοδότηση γνώσης αναφορικά με το συγκεκριμένο πεδίο θα διευρύνει το θετικιστικό τρόπο θεώρησης του εγκλήματος και του εγκληματία, εστιάζοντας στην αντιμετώπιση των συνεπειών της εγκληματικής πράξης και όχι αποκλειστικά στην πράξη καθαυτή¹⁹ και τελικά θα συμβάλλει θετικά στην εξοικείωση με το νέο θεσμό.

Ερευνητικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η **διαφοροποίηση** που κα-

et al, ό.π. 1993 στο Bazemore G. and Feder L., ό.π., 1997:87-114:92.

18. Ενδεικτικά αναφέρεται: Campbell C. et al, ό.π., 2006:135 και Bazemore G., ό.π. 1998:24.

19. Αναλυτικά βλ. Artinopoulou V. and Gavrielides T. (2014), "Aristotle on Restorative Justice: Where the Restorative Justice and Human Rights Movements Meet (κοινοί τόποι)" in Gavrielides, T., & Artinopoulou, V. (Eds.). (2014). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*. Ashgate Publishing, Ltd.

ταγράφηκε σε απόψεις των δικαστικών με βάση την επαγγελματική τους ιδιότητα. Πιο συγκεκριμένα, οι **εισαγγελείς** σε μεγαλύτερο ποσοστό από τους **δικαστές**, θεωρούν ότι ο ρόλος του ποινικού συστήματος έγκειται στην αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας και του αισθήματος δικαίου. Επιπλέον, οι εισαγγελείς δείχνουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη από τους δικαστές στις νέες μεθόδους για την αποσυμφόρηση των ελληνικών δικαστηρίων και την εξοικονόμηση κόστους και χρόνου. Από την άλλη πλευρά, οι δικαστές εμφανίζονται λιγότερο διαλλακτικοί αναφορικά με το φάσμα των επαγγελματιών που μπορούν να αναλάβουν το ρόλο του διαμεσολαβητή, συγκριτικά με τους εισαγγελείς, οι οποίοι εκφράζουν πιο σθεναρά την προτίμησή τους και σε άλλες ειδικότητες, πέραν των νομικών. Οι ανωτέρω διαφοροποιήσεις είναι δυνατό να οφείλονται στο γεγονός ότι οι εισαγγελείς είναι αυτοί στους οποίους ο Έλληνας νομοθέτης έχει αναθέσει το ρόλο του διαμεσολαβητή κατά την ποινική διαμεσολάβηση. Αυτό συνεπάγεται ότι οι εισαγγελείς, λόγω ενασχόλησης με το αντικείμενο είναι αφενός περισσότερο εξοικειωμένοι και αφετέρου έχουν άμεση γνώση των αναγκών, των ελλείψεων αλλά και των δυνατοτήτων που παρέχει ο νέος θεσμός της ποινικής διαμεσολάβησης.

4.3 Αποτελεσματικότητα, δυσχέρειες και επίπεδο ενημέρωσης για την αποκαταστατική δικαιοσύνη

Η προσδοκία πως η εισαγωγή εναλλακτικών μηχανισμών επίλυσης διαφορών θα αποτελέσει ένα μέσο εξορθολογισμού της ποινικής διαδικασίας και θα συμβάλει στην **αποσυμφόρηση** των ελληνικών δικαστηρίων, έχει **θετική επίδραση** στην αποδοχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και των πρακτικών της. Οι δικαστικοί λειτουργοί που θεωρούν ότι η παραπομπή στις νέες πρακτικές θα τους απαλλάξει από το τεράστιο όγκο υποθέσεων που αντιμετωπίζουν καθημερινά, υιοθετούν την άποψη ότι οι νέες πρακτικές αποδίδουν δικαιοσύνη με επάρκεια και αποτελεσματικότητα.

Σημαντικά ευρήματα για τις στάσεις των δικαστικών λειτουργών απέναντι στην αποκαταστατική δικαιοσύνη, αφορούν επίσης την καταγραφή των πρακτικών δυσκολιών οι οποίες δυσχεραίνουν την εφαρμο-

γή της ποινικής διαμεσολάβησης. Όπως προκύπτει, η απουσία αναλυτικού θεσμικού πλαισίου με σαφείς οδηγίες φαίνεται να συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία ενός κλίματος αβεβαιότητας, το οποίο ενδέχεται με τη σειρά του να αυξήσει την απροθυμία υιοθέτησης των νέων μεθόδων. Ομοίως, η έλλειψη υποστηρικτικών δομών αλλά και η απουσία ενός κώδικα δεοντολογίας και σαφών κατευθυντήριων γραμμών λειτουργούν αποτρεπτικά και αποθαρρύνουν τους δικαστικούς λειτουργούς να κάνουν χρήση των νέων μεθόδων. Όπως επισημάνθηκε ήδη, η ανάγκη επιμόρφωσης σχετικά με τις αρχές και τους στόχους της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, ώστε να αρθούν οι όποιες παρερμηνείες και η συνεπακόλουθη αβεβαιότητα αποδεικνύεται και από τα πορίσματα αντίστοιχων μελετών.²⁰

Πίνακας 1 Σχετικές συχνότητες % (ποσοστά) για τις δυσχέρειες που παρεμποδίζουν την αποτελεσματική εφαρμογή της ποινικής διαμεσολάβησης στην Ελλάδα (Ιεράρχηση από το 1 έως το 3)

	1 ^η Επιλογή	2 ^η Επιλογή	3 ^η Επιλογή
Απουσία αναλυτικού θεσμικού πλαισίου	52%	14,7%	5,9%
Απουσία ενός κώδικα δεοντολογίας και σχετικών οδηγιών	6,9%	28,4%	22,5%
Έλλειψη υποστηρικτικών δομών	20,6%	20,6%	30,4%
Έλλειψη επαγγελματιών	4,9%	10,8%	16,7%
Τα είδη των αδικημάτων που μπορεί να αφορά	7,8%	4,9%	3,9%
Οι ίδιοι οι δράστες	2,0%	4,9%	4,9%
Τα ίδια τα θύματα	1,0%	3,9%	3,9%

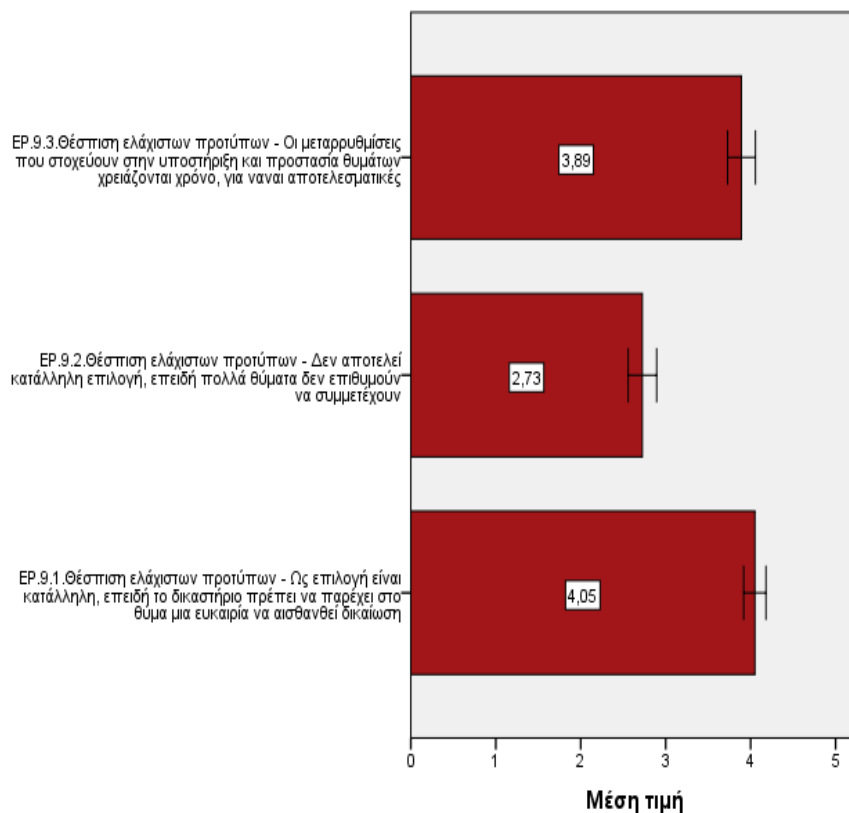
4.4 Αποκαταστατική δικαιοσύνη και υποστήριξη των θυμάτων

Η δυνατότητα που παρέχεται στα **θύματα** να συμμετέχουν στη διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης και να διεκδικούν την **αποκατάσταση** της βλάβης που υπέστησαν, ενισχύει τα επίπεδα **αποδοχής** της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και των πρακτικών εφαρμογών της

20. B. Naude, J. Prinsloo, ό.π.2005:53-65.

εκ μέρους των Ελλήνων δικαστικών λειτουργών. Υπό το πρίσμα της βελτίωσης της θέσης του θύματος και της κάλυψης των αναγκών του που προκλήθηκαν από τη διάπραξη της εγκληματικής πράξης, οι δικαστές και εισαγγελείς εμφανίζονται συναινετικοί στη εισαγωγή του νέου θεσμού στο ελληνικό ποινικό σύστημα. Η θετική επίδραση που φαίνεται να ασκεί μια ενδεχόμενη αναβάθμιση της θέσης του θύματος στη ποινική διαδικασία στην υιοθέτηση της διαμεσολάβησης, επαληθεύεται και από άλλες έρευνες, όπου διαφαίνεται πόσο σημαντικό είναι να αναγνωρίζονται και οι ανάγκες του θύματος κατά την ποινική διαδικασία²¹.

21. Naude B., Prinsloo J., ό.π.2005:53-65 και Bazemore G., ό.π. 1998:24.

Γράφημα 2 Μέση τιμή για τις απόψεις των δικαστικών λειτουργών σε θέματα που αφορούν την αποκαταστατική δικαιοσύνη ως διαδικασία υποστήριξης των θυμάτων (1=Διαφωνώ απόλυτα, 5=Συμφωνώ απόλυτα)

4.5 Αποκαταστατική δικαιοσύνη και αντιμετώπιση του δράστη

Η πιθανότητα οι αποκαταστατικές πρακτικές να αφήνουν περιθώρια για **ήπια αντιμετώπιση όλων των δραστών, αποτρέπει** τους δικαστικούς λειτουργούς να αποδεχτούν την αποκαταστατική δικαιοσύνη. Η θετική συσχέτιση που εντοπίστηκε ανάμεσα στην άποψη ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη συνδέεται με ατιμωρησία του δράστη και την ά-

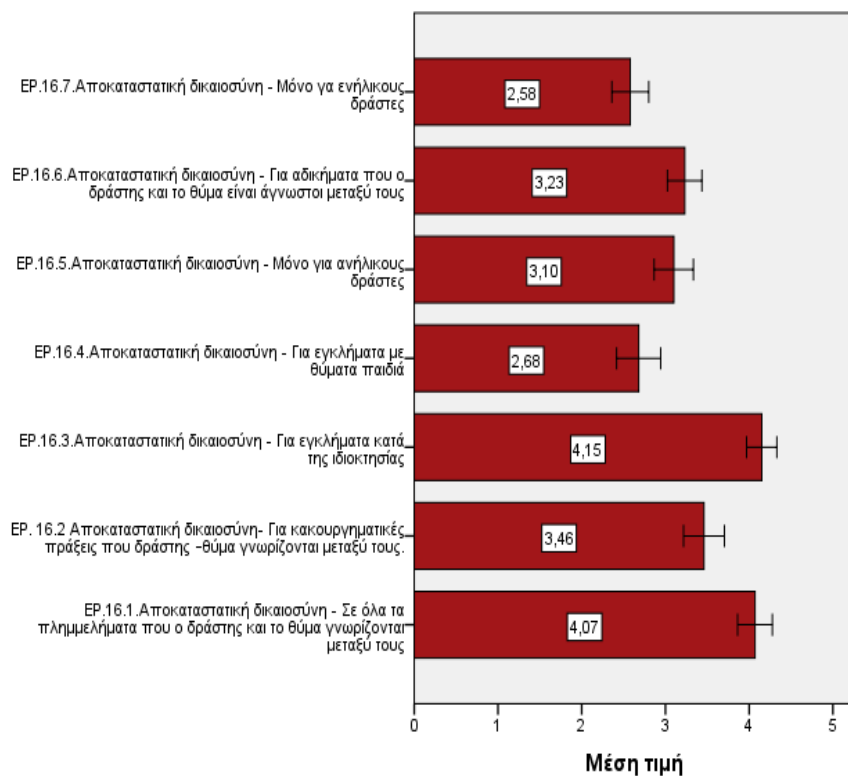
ποψη ότι οι άτυποι μηχανισμοί επίλυσης των συγκρούσεων είναι αναξιόπιστοι, αντανακλά τις τιμωρητικές στάσεις των δικαστικών λειτουργών, καταδεικνύοντας το βασικό μέλημα τους, το οποίο αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους του ποινικού συστήματος: να τιμωρηθούν οι ένοχοι, ώστε να αποδοθεί δικαιοσύνη. Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι, όπως το θέτει και ο Gavrielides (2013:319), το νόημα που αποδίδεται σήμερα στην ποινή είναι αποτέλεσμα πολλαπλών ιστορικών ζυμώσεων, ανάπτυξης κοινωνικών κανόνων, θεσμών και δομών, καθώς και αποτέλεσμα των οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων.²² Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης που διαγράφει μια μακρόχρονη ιστορία, η απάντηση στο έγκλημα είναι ταυτισμένη με την επιβολή τιμωρίας στο δράστη. Για να μεταβληθεί αυτή η συλλογική πεποίθηση, απαιτείται χρόνος και παράλληλες διεργασίες σε πολλά επίπεδα: εκπαίδευση, εξοικείωση, θετικά αποτελέσματα καλών πρακτικών. Όπως άλλωστε αποδεικνύεται και από άλλες έρευνες, όταν οι νέες πρακτικές ξεκινούν να δίνουν δείγματα γραφής, η αμηχανία και η αμφισβήτηση συχνά υποχωρούν και οι εναλλακτικοί μηχανισμοί κερδίζουν έδαφος.²³

4.6 Είδη εγκλημάτων και αποδοχή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης

Αναφορικά με τα είδη των εγκλημάτων για την αντιμετώπιση των οποίων μπορεί να εφαρμοστεί η ποινική διαμεσολάβηση, οι δικαστικοί λειτουργοί συγκλίνουν στην άποψη ότι ενδείκνυται για κλοπές, για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, για εγκλήματα με ανήλικους δράστες και για περιπτώσεις πλημμελημάτων που ο δράστης και το θύμα γνωρίζονται μεταξύ τους. Ωστόσο, είναι αντίθετοι με τη χρήση της σε περιπτώσεις ανθρωποκτονιών, σε εγκλήματα με θύματα παιδιά και σε μια γενικευμένη αδιαφοροποίητη χρήση της σε ενήλικους δράστες.

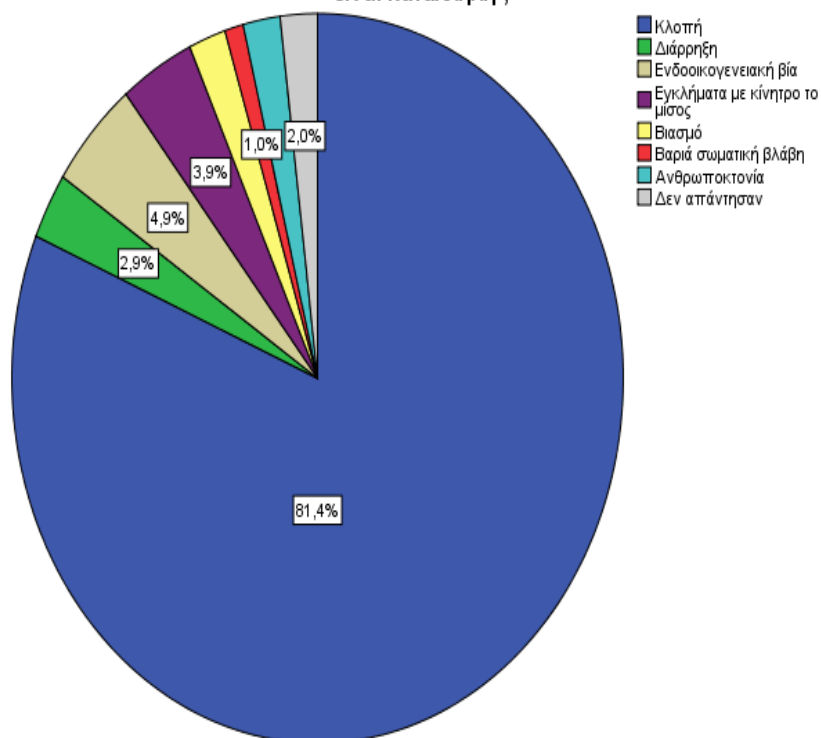
22. Gavrielides T., "Restorative Pain: A New Vision of Punishment", in Gavrielides T., Artinopoulou V. (eds), *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*, Farnham, Surrey, England, Ashgate, 2013, 311-335.

23. Βλ. Umbreit M. ό.π. 2001:230-232.

Γράφημα 3 Μορφές εγκλημάτων στις οποίες μπορεί να εφαρμοσθεί η αποκαταστατική δικαιοσύνη (1 = Διαφωνώ απόλυτα, 5 = Συμφωνώ απόλυτα)

ΕΡ.17.Για ποιες μορφές εγκλημάτων εκτιμάτε ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι κατάλληλη ;

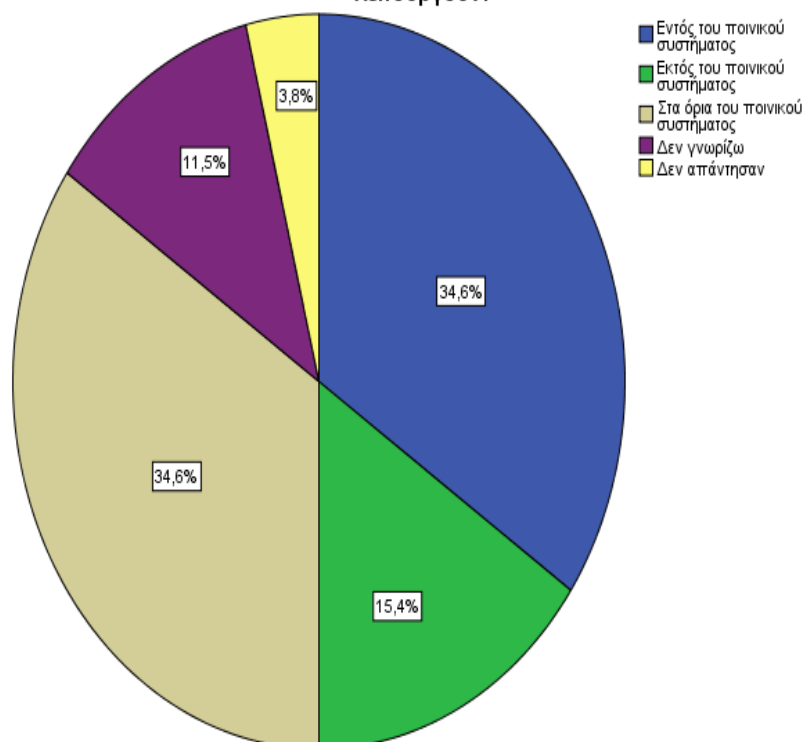
Γράφημα 4 Εγκλήματα για τα οποία δικαστές και εισαγγελείς θεωρούν ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη είναι ο καταλληλότερος τρόπος αντιμετώπισης

Αναφορικά με τα κριτήρια βάσει των οποίων οι δικαστές και εισαγγελείς θα αποφάσιζαν για την παραπομπή μιας υπόθεσης σε διαμεσολάβηση, καταγράφηκε ότι η πλειοψηφία των δικαστικών λειτουργών (73,1%) θα αποφάσιζε με πρωταρχικό κριτήριο τις ιδιαίτερες συνθήκες του εγκλήματος, ενώ η προσωπικότητα του δράστη και του θύματος έρχεται σε δεύτερη θέση.

Πίνακας 8.13 Κριτήρια εφαρμογής του νόμου ποινικής διαμεσολάβησης

	1 ^η Επιλογή	2 ^η Επιλογή	3 ^η Επιλογή
Ανάλογα με την προσωπικότητα του δράστη	19,2%	53,8%	19,2%
Ανάλογα με την προσωπικότητα του θύματος	0%	34,6%	46,2%
Ανάλογα με τις ιδιαίτερες συνθήκες του εγκλήματος.	73,1%	3,8%	15,4%

Τέλος, στο Γράφημα 5 παρουσιάζονται οι απαντήσεις των δικαστών και εισαγγελέων για το εάν οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης μπορούν να είναι αποτελεσματικές εκτός ή εντός ποινικού συστήματος. Το 34,6% των δικαστικών λειτουργιών θεωρούν ότι οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι αποτελεσματικές είτε στα όρια του ποινικού συστήματος είτε εντός του ποινικού συστήματος. Ωστόσο, μόλις το 15,4% απάντησε ότι θα μπορούσαν να είναι αποτελεσματικές εκτός ποινικού συστήματος. Οι ανωτέρω απόψεις των δικαστικών λειτουργιών του δείγματος είναι δυνατό να αποδοθούν στην καχυποψία τους απέναντι στην πιθανότητα εμπλοκής εξωποινικών παραγόντων στη διαδικασία απονομής της δικαιοσύνης καθώς και στην αντίσταση που προβάλλουν σε μια ενδεχόμενη απομάκρυνση της λήψης αποφάσεων από τις δικαστικές αίθουσες.

ΕΡ.21 Οι πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι αποτελεσματικές όταν λειτουργούν:

Γράφημα 5 Απαντήσεις δικαστών και εισαγγελέων για την αποτελεσματικότερη λειτουργία των αποκαταστατικών πρακτικών σε συνάρτηση με τη θέση τους στο ποινικό σύστημα

Βιβλιογραφία

Artinopoulou V. & Gavrielides Th., "Restorative Justice Philosophy through a value – based methodology" in: Gavrielides, T. & Artinopoulou, V. (Eds.). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*. Ashgate Publishing, Ltd., 2013a, 3-24.

Babbie E., *Εισαγωγή στην Κοινωνική Έρευνα*, μτφρ. Η. Βογιατζής, Αθήνα, Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη, 2011.

Bazemore, G. And Walgrave, L., "Restorative juvenile justice: In search

- of fundamentals and an outline for systemic reform" in: Bazemore, G. and Walgrave, L. (eds.) *Restorative juvenile justice: Repairing the harm of youth crime*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1999, 45-74.
- Bazemore G. and Walgrave L.**, *Restorative Juvenile Justice: Repairing the harm of youth crime*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1999.
- Bazemore G. and Feder L.**, "Judges in the Punitive Juvenile Court: Organizational, Career and Ideological Influences on Sanctioning Orientation", *Justice Quarterly*, Vol. 4, No.1, 1997, pp. 87-114.
- Braithwaite J.**, *Restorative Justice and Responsive Regulation*, Oxford University Press, 2002
- Campbell, C., Devlin, R., O'Mahony, D., Doak, J., Jackson, J., Corrigan, T., and McEvoy, K.** *Evaluation of the Northern Ireland Youth Conference Service*, Belfast: Northern Ireland Office, 2006.
- Crawford A. and Newborn T.**, *Youth offending and restorative justice: implementing reform in youth justice*, Cullompton, Willan Publishing, 2003.
- DiMascio, W. M.**, *Seeking Justice: Crime and Punishment in America*, New York: The Edna McConnell Clark Foundation, 1997.
- Francis P., Davies P. and Jupp V.**, "Making visible the invisible" in P. Davies, P. Francis and V. Jupp (eds) *Invisible Crimes, Their Victims and Their Regulation*, Basingstoke: Macmillan, 1999.
- Galaway B. and Hudson J.**, *Restorative Justice: International Perspectives*, Monsey, NY, Criminal Justice Press, 1996.
- Gavrielides, Th.**, "Restorative Pain" in: Gavrielides, T. & Artinopoulou, V. (Eds.). *Reconstructing Restorative Justice Philosophy*. Ashgate Publishing, Ltd., 2013, 311-335.
- Goodey J.**, *Victims and Victimization: Research, Policy and Practice*, Harlow: Pearson Longman, 2005 στο Green S., "The victims movement and restorative justice", 2006, pp. 171-187:173 στο G. Johnstone and D. Van Ness (eds.) *Handbook of Restorative Justice*, Willan Publishing, UK
- Javeau C.**, *Η Έρευνα με Ερωτηματολόγιο*, (επιμ. Κ. Τζαννόνε-Τζώρτζη), Αθήνα, Τυπωθήτω, 2000.
- Hopkins C.Q. and Koss P.M.**, "Incorporating Feminist Theory and Insights Into a Restorative Justice Response to Sex Offenses", *Violence Against Women*, Vol. 11, No. 5, 2005, pp.693-723.
- Hull, S. C. and Knopp, F. H.**, *Instead of Prisons: Mini Workshop Manual*,

- Syracuse: Safer Society Press, 1978.
- Knopp, F. H.**, *Instead of Prisons: A Handbook for Abolitionists*, Syracuse: Safer Society Press, 1976.
- Marshall F.T.**, "The evolution of restorative justice in Britain", *European Journal of Criminal Policy and Research*, Vol. 4, No.4, 1996, pp.21-43.
- Marshall F.T. and Merry S.**, *Crime and Accountability: victim/offender mediation in practice*, London, Home Office HMSO, 1990
- Messmer H. and Otto HU.**, *Restorative Justice on Trial: Pitfalls and Potentials of Victim-Offender Mediation International Research Perspectives*, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1992.
- Miers D.**, *An International Review of Restorative Justice*, Crime Reduction Research Series Paper 10 London: Home Office, 2001.
- Mirsky L.(2003), "Albert Eglash and Creative Restitution: A Precursor to Restorative Practices", international institute for restorative practices, Εύρεση 18/12/2012 στην ιστοσελίδα www.restorativepractices.org,
- Morris, N. and Tonry, M.**, *Between Prison and Probation: Intermediate Sanctions in a Rational Sentencing System*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Naude B., Prinsloo J.**, "Magistrates' and Prosecutors' Views of Restorative Justice" in: Maepa, T. (ed.), *Beyond Retribution – Prospects For Restorative Justice in South Africa*, Pretoria: Institute for Security Studies, 2005, 53- 65.
- Παρασκευόπουλος Ι.**, *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τ. Β', Αθήνα, 1993.
- Umbreit M.**, *The Handbook of Victim Offender Mediation*, San Francisco, California: Jossey-Bass, 2001.
- Van Ness D.W.**, "New Wine and Old Wineskins: Four Challenges of Restorative Justice", *Criminal Law Forum*, Vol.4, No. 2, 1993, pp. 251-276.
- Walgrave L.**, "Restorative Justice for Juveniles: Just a Technique or a Fully Fledged Alternative?" *Howard Journal of Criminal Justice*, Vol. 34, No.3, 1995, pp.228-249.
- Wright M. and Galaway B.**, *Mediation and Criminal Justice: Victims, Offenders and Community*, London, Sage Publications, 1989.
- Zehr H.**, *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*, Scottdale, PA: Herald Press, 2005.
- Zernova M.**, *Restorative Justice: ideals and realities*, Hampshire, Ashgate Publishing Ltd, 2007.

**Το Plea bargaining ως εργαλείο ταχύτητας
και αποτελεσματικότητας
στην Ελληνική έννομη τάξη:
Προς αναζήτηση μιας εφικτής και
λειτουργικής πρότασης μέσω
συγκριτικής νομικής επισκόπησης**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΘΕΟΔΩΡΑΚΗΣ*

Περίληψη

Το παρόν άρθρο εξετάζει το θεσμό του plea bargaining όπως αυτός έχει εφαρμοστεί τόσο σε χώρες του κοινοδικαίου όπως οι ΗΠΑ και ο Καναδάς όσο και σε χώρες του Ηπειρωτικού δικαίου όπως η Γαλλία, η Γερμανία και η Ιταλία. Στις χώρες που έχει εφαρμοστεί ολικά έχει παρατηρηθεί ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ποινικών υποθέσεων (έως και 97%) διευθετείται με αυτόν τον τρόπο, ενώ η ταχύτητα απονομής δικαιοσύνης αυξάνεται κατά 1200%, το διοικητικό κόστος μειώνεται 12 φορές και το συνολικό κόστος της ποινικής δικαιοσύνης κατά 23%. Αφού εξετάζονται τα θετικά και τα αρνητικά του θεσμού αυτού, αναλύεται η νομική ιδιαιτερότητα της Ελλάδας και το κατά πόσον ο θεσμός αυτός μπορεί να εισέλθει στην ελληνική έννομη σφαίρα. Παρόλο που μια πρωταρχική προσπάθεια έγινε με το νόμο 3904/2010, αυτή κρίνεται ανεπαρκής και απαιτείται μια ολική αντικατάσταση του άρθρου 308B ΚΠΔ, ή τροποποίηση του άρθρου 45 ΚΠΔ, η οποία ωστόσο δεν έχει ολοκληρωθεί μέχρι στιγμής παρά τη σχετική εισήγηση νομοπαρασκευ-

* Λέκτορας Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, Επιστημονικός συνεργάτης των Πανεπιστημίων Harvard και Stanford, Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Cambridge, Δικηγόρος Αθηνών.

αστικής επιτροπής το 2014, για να εισαχθεί ο θεσμός του plea bargaining και στη χώρα μας.

Εισαγωγή

Το Plea Bargaining –ή ποινική διαπραγμάτευση-¹ όπως έχει επικρατήσει να αποκαλείται στις χώρες του κοινοδικαίου είναι πλέον ένας θεσμός ευρείας αποδοχής με δεδομένη αποτελεσματικότητα και οφέλη. Το παρόν άρθρο θα επιχειρήσει να εισαγάγει στην ελληνική νομική λογική την έννοια της ποινικής διαπραγμάτευσης μέσω της συγκριτικής μελέτης της υφιστάμενης εφαρμογής της. Έπειτα, θα προταθεί η πειραματική εισαγωγή της στο υπερφορτωμένο δικαϊκό μας σύστημα, κάτι το οποίο θα έχει πολλαπλά οφέλη, ήτοι ταχύτητα, οικονομία και αποτελεσματικότητα απονομής δικαιοσύνης, οφέλη ιδιαίτερα επιθυμητά ειδικά στην παρούσα κρίση που αντιμετωπίζει το κράτος. Φυσικά, όπως σε κάθε πρωτοποριακή πρόταση θα τονιστούν και οι αρνητικές πτυχές οι οποίες έχουν διαγνωσθεί στα νομικά συστήματα όπου ήδη εφαρμόζεται. Τέλος, θα επιχειρηθεί μια σύμμιξη των υφιστάμενων δεδομένων με κριτήριο την ιδιαιτερότητα του ελληνικού δικαϊκού συστήματος και συγκεκριμένα του πως μια πρόταση που έχει δημιουργηθεί από το σύστημα του κοινοδικαίου μπορεί να παραμετροποιηθεί ώστε να εφαρμόζεται και σε μια χώρα του Ηπειρωτικού δικαίου.²

Η ποινική διαπραγμάτευση συνίσταται στην επίτευξη συμφωνίας σε μια ποινική υπόθεση ανάμεσα στον εισαγγελέα και στον κατηγορούμενο, όπου ο κατηγορούμενος αποδέχεται την ενοχή του λαμβάνοντας έναντι αυτής τη μείωση της ποινής του από τον εισαγγελέα. Αυτό μπορεί να σημαίνει ότι ο κατηγορούμενος θα δηλώσει την ενοχή του σε μια λιγότερο αξιόποινη πράξη ή σε μία πράξη από το σύνολο περισσότε-

1. Υφίστανται περισσότερες της μίας αποδόσεις του νοήματος του όρου plea bargaining στην Ελληνική. Για τους σκοπούς του παρόντος άρθρου χρησιμοποιείται αυτή της ποινικής διαπραγμάτευσης ως βέλτιστα εκφράζουσας του νομικού περιεχομένου του όρου.

2. Rubin, P. (1977). Why is common law efficient? *Journal of Legal Studies*, 6, 51. Scott, R. E., & Stuntz, W. J. (1992). Plea bargaining as contract. *The Yale Law Journal*, 101, 1909–1968.

ρων κατηγοριών λαμβάνοντας σε αντάλλαγμα μια επιεικέστερη ποινή. Η ποινική διαπραγμάτευση εν τη γενέσει της επιτρέπει στους διαδίκους να αποφύγουν τις μακροσκελείς ποινικές δίκες και πιθανώς μπορεί να επιτρέψει στους κατηγορούμενους να αποφύγουν τον κίνδυνο καταδίκης τους υπό μια περισσότερο σοβαρή κατηγορία. Επί παραδείγματι, στην περίπτωση κλοπής όπου ο κατηγορούμενος αποδέχεται πλήρως την κατηγορία και συμφωνεί στην –έστω μερική- αποκατάσταση της προκληθείσης ζημίας, η πράξη του αυτή μπορεί να κριθεί νομικά ως κλοπή ευτελούς αξίας και άρα να ενταχθεί υπό τη σκεπή επιεικέστερης μεταχείρισης, είτε να παραμείνει ως κλοπή και να επιβληθεί η ελάχιστη δυνατή ποινή.

Αντίστοιχα, στις υποθέσεις αυτοκινητιστικών δυστυχημάτων, η αποδοχή της ενοχής μπορεί να γίνει και με την επιφύλαξη των εκπορευόμενων του αστικού δικαίου αιτημάτων κάτι το οποίο θα συνιστά εμμέσως ποινική διαπραγμάτευση. Σαφώς ο θεσμός αυτός όπως συνοπτικά περιγράφηκε εγείρει αρκετά νομικά ερωτήματα, τα οποία και θα εξεταστούν στη συνέχεια.

Υφίστανται τέσσερα γνωστά είδη ποινικής διαπραγμάτευσης. Το πρώτο είναι το *charge bargaining* όπου ο κατηγορούμενος δηλώνει την ενοχή του για ένα λιγότερο σοβαρό από το αρχικό έγκλημα.³ Στο *count bargaining* ο κατηγορούμενος δηλώνει την ενοχή του σε ένα υποσύνολο από τις αρχικές κατηγορίες ενώ στο *sentence bargaining* δηλώνει εκ των προτέρων την ενοχή τους συμφωνώντας παράλληλα με την επιβληθείσα ποινή. Ωστόσο στην τελευταία αυτή περίπτωση παραμένει στη διακριτική ευχέρεια του δικαστικού λειτουργού να απορρίψει την ποινή αυτή ως ανεπαρκή. Τέλος, στο *fact bargaining* ο κατηγορούμενος δηλώνει ένοχος σε ακολουθία συμφωνίας όπου ο εισαγγελέας θα ερμηνεύσει με συγκεκριμένο τρόπο περιστατικά τα οποία θα επηρεάσουν τον τρόπο τιμωρίας του κατηγορουμένου υπό συγκεκριμένες αρχές επιμέτρησης της ποινής.

3. Bjerk, D. On the role of plea bargaining and the distribution of sentences in the absence of judicial system frictions *International Review of Law and Economics* 28 (2008) 1–7.

Η χρήση του Plea Bargaining στις Ηνωμένες Πολιτείες:

Η διαδικασία της ποινικής διαπραγμάτευσης συνιστά ένα πολύ σημαντικό μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης των Ηνωμένων Πολιτειών, καθώς περίπου το 93-97% των υποθέσεων επιλύονται στο στάδιο αυτό απ' ό,τι στην εισαγωγή τους στο ακροατήριο. Οι ποινές που συμφωνούνται κατά το στάδιο αυτό εκκρεμούν υπό την έγκριση του δικαστηρίου, ενώ διαφορετικές πολιτείες έχουν δικούς τους κανόνες.⁴ Το plea bargaining χρησιμοποιείται στις ΗΠΑ για περισσότερο από έναν αιώνα έχοντας ως κύριο μέλημά του την ταχύτερη και αποτελεσματικότερη απονομή δικαιοσύνης. Η διαπραγμάτευση όπως έχει καθιερωθεί στο Αμερικανικό ποινικό σύστημα διεξάγεται μεταξύ του εισαγγελέα και του κατηγορουμένου –συμπεριλαμβανομένου εννοείται του συνηγόρου υπεράσπισης- και είναι μυστική, άγραφη και άτυπη. Οι συνολικές δηλώσεις τις οποίες έχει στη διάθεσή του ο κατηγορούμενος είναι: ένοχος, *nolo contendere*, ύπαρξη δεδουλευμένου, αθώος και αθώος λόγω αδυναμίας καταλογισμού. Νομική σημασία για το παρόν άρθρο έχουν οι δύο πρώτες υποπεριπτώσεις. Μάλιστα, η δήλωση του *nolo contendere* ή *no contest plea* έχει ιδιαίτερη αξία καθώς με αυτή ο κατηγορούμενος αποδέχεται την ποινή, χωρίς να αποδέχεται επισήμως την ενοχή του, κάτι που οδηγεί στη μη δυνατότητα χρησιμοποίησης του αποδεικτικού στοιχείου ή τεκμηρίου για την κρίση του προδικαστικού ζητήματος ως προς την ενοχή του κατηγορουμένου για άλλο αδίκημα.⁵

Μια χαρακτηριστική υπόθεση για την ιστορική εξέλιξη του plea bargaining είναι η επιστημονική συζήτηση που εξελίχθηκε το 1978 στο Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ κατά την υπόθεση *Bordenkircher v. Hayes*. Στην υπόθεση αυτή, ο Paul Lewis Hayes κατηγορείτο για πλαστογραφία η οποία τιμωρούνταν με ποινή φυλάκισης από δύο έως δέκα

4. U.S. Sentencing Comm'n, the federal sentencing guidelines: A report on the operation of the guidelines system and short-term impacts on disparity in sentencing, use of incarceration, and prosecutorial discretion and plea bargaining 65 (1991).

5. Stephen J. Schulhofer & Ilene H. Nagel, Plea Negotiations Under the Federal Sentencing Guidelines: Guideline Circumvention and Its Dynamics in the Post-Mistretta Period, 91 NW. U. L. REV. 1284, 1292 (1997).

έτη.⁶ Ο εισαγγελέας προσέφερε ποινή φυλάκισης πέντε ετών ως συμβιβαστική με την προϋπόθεση ότι ο κατηγορούμενος θα αποδεχόταν την ενοχή του και θα απεμπολούσε το δικαίωμά του να δικάσσει με ενόρκους. Μάλιστα υπερέβη αισθητά το διακριτό του ρόλο απειλώντας τον κατηγορούμενο ότι σε περίπτωση μη αποδοχής της ποινικής διαπραγμάτευσης, θα καταδικαζόταν σε ισόβια δεσμά λόγω παραβίασης της Habitual Criminal Act του Kentucky δεδομένου του ήδη βεβαρημένου ποινικού μητρώου του, κάτι το οποίο και συνέβη.⁷ Η έφεση που άσκησε ο κατηγορούμενος απορρίφθηκε, καθώς το δικαστήριο καταχρηστικά αποφάσισε ότι η κατηγορία βασιζόταν σε αποδειχθέντα πραγματικά περιστατικά, και συνεπώς ήταν σύννομη παρά την πρότερη παραδοχή της κυβέρνησης ότι στην προκείμενη περίπτωση η ποινική διαπραγμάτευση χρησιμοποιήθηκε ως ένα αμείλικτο μέσο άσκησης πίεσης προς ομολογία.

Τελικά, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έκρινε οριακά νόμιμη (5-4) την ενέργεια του εισαγγελέα μην αλλάζοντας την αυστηρότητα της ισόβιας κάθειρξης. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι η επίδικη διαφορά της πλαστογραφίας είχε ως αντικείμενο μια επιταγή συνολικής αξίας 88 \$. Έκτοτε, το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ έχει επανειλημμένα κρίνει συνταγματική τη διάταξη που επιτρέπει το plea bargaining θεωρώντας το μια απαραίτητη προϋπόθεση λειτουργίας της αμερικανικής έννομης τάξης.⁸ Μάλιστα, πολλοί αναλυτές φθάνουν στο σημείο να αναφέρουν ότι το plea bargaining δεν συνιστά απλώς μια διευκόλυνση του ποινικού συστήματος δικαιοσύνης, αποτελεί μάλλον το ίδιο το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Ως εκ τούτου το Αμερικανικό σύστημα δεν έχει βρει μέχρι τώρα μια εναλλακτική σε αυτόν τον τρόπο επίλυσης διαφορών παρά τη δίκη με ενόρκους.

Το plea bargaining ρυθμίζεται από το άρθρο 11 των Ομοσπονδια-

6. Alschuler, A. W. The prosecutor's role in plea bargaining. *University of Chicago Law Review*, 1968, 3(5), 50-112.).

7. Rosett, Albert and Donald R. CRESSY (1976) *Justice by Consent: Plea Bargains in the American Courthouse*. Philadelphia: Lippincott. SHIN.

8. Baldwin, J., and M. McConville (1977). *Negotiated Justice: Pressures to Plead Guilty*. London: Martin Robertson.

κών Κανόνων Ποινικής Δικονομίας, το οποίο αναφέρει ότι προκειμένου να διασφαλιστεί η συνταγματικότητα της διάταξης, η δήλωση πρέπει να είναι εθελοντική και βασισμένη σε πραγματικά περιστατικά, ενώ να διακατέχεται από τη συνεχή νομική αρωγή του συνηγόρου υπεράσπισης. Συγκεκριμένα, τα δικαιώματα τα οποία πρέπει να απολέσει το διάδικο μέρος είναι το δικαίωμα της μη αυτό ενοχοποίησης, το δικαίωμα σε μια δίκη με ενόρκους, το δικαίωμα να αντιμετωπίσει κάποιος τους κατηγορούμενους του και το δικαίωμα υποχρεωτικής παρουσίας των υπέρ ου μαρτύρων. Οι ομοσπονδιακές οδηγίες επιμέτρησης της ποινής ακολουθούνται στις περισσότερες υποθέσεις και έχουν δημιουργηθεί προκειμένου να διασφαλίσουν ένα επίπεδο ομοιογένειας σε όλες τις υποθέσεις όπου αυτό αποφασίστηκε στα ομοσπονδιακά δικαστήρια. Στο άρθρο 11c1b αναφέρεται ότι η συμφωνία δεν δεσμεύει το δικαστήριο. Η πρόταση του εισαγγελέα είναι περισσότερο γνωμοδοτική χωρίς να έχει αποφασιστική αρμοδιότητα. Επιπρόσθετα, ο κατηγορούμενος αποστερείται του δικαιώματος του ανάκλησης της ενοχής του σε περίπτωση που το δικαστήριο επιβάλει εν τέλει υψηλότερη ποινή από την αρχικά συμφωνηθείσα.⁹ Ωστόσο, κατά το άρθρο 11c1c η συμφωνία είναι δεσμευτική για το δικαστήριο από τη στιγμή που το τελευταίο θα την αποδεχθεί. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της συχνότατης χρήσης του θεσμού της ποινικής διαπραγμάτευσης συνιστά το γεγονός ότι στο Ανώτατο Δικαστήριο της Καλιφόρνια το δικαστικό συμβούλιο έχει δημοσιεύσει μια προαιρετική επτάσέλιδη φόρμα η οποία περιέχει όλα τα υποχρεωτικά πεδία βάσει των νόμων της πολιτείας ώστε να βοηθήσει τους διαδίκους να μειώσουν ακόμη περισσότερο το χρόνο που απαιτείται προς τη δημιουργία της διαδικασίας αυτής.¹⁰

Αρκετά στοιχεία του Κοινοδικαίου, που εφαρμόζεται στις ΗΠΑ, κατα-

9. Adelstein, R. (1981). The plea bargain in England and America: A comparative institutional view. In P. Burrows & C. Veljanovski (Eds.), *The Economic Approach to Law*. London: Butterworths.

10. Bibas, S. (2003). "Harmonizing Substantive-Criminal-Law Values and Criminal Procedure: The Case of Alford and Nolo Contendere Pleas," 88 *Cornell Law Review* 1361

τείνουν στην προώθηση της ποινικής διαπραγμάτευσης.¹¹ Αυτό ωστόσο μπορεί να έχει την αρνητική συνέπεια ότι οι δικαστές έχουν έναν περισσότερο παθητικό ρόλο στην πλειοψηφία των περιπτώσεων υπό εξέταση καθώς και το μειονέκτημα ότι δεν υφίσταται η δυνατότητα περαιτέρω προσωπικής επιδίωξης της υπόθεσης στη δεδομένα περιορισμένη δυνατότητα επιρροής των συμφωνιών.

Η χρήση του Plea Bargaining στον Καναδά:

Στον Καναδά τα δικαστήρια πάντοτε έχουν τον τελευταίο λόγο αναφορικά με την επιβληθείσα ποινή. Παρόλ' αυτά, η ποινική διαπραγμάτευση έχει εξελιχθεί σε ένα αποδεκτό μέρος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης παρά τις όποιες ενστάσεις έχουν διατυπωθεί κατά διαστήματα. Επιπρόσθετα, οι δικαστές διατηρούν και σε αυτό το σύστημα τη διακριτική ευχέρεια να προτείνουν μια ανώτερη ποινή από την αρχικά συμφωνηθείσα.¹² Όπως συμβαίνει και στις υπόλοιπες χώρες όπου εφαρμόζεται, η εισαγγελία μπορεί να συμφωνήσει να αφαιρέσει ορισμένες ποινές από τον κατηγορούμενο σε αντάλλαγμα της δήλωσης ενοχής.¹³

Οι Καναδοί δικαστές δεν δεσμεύονται από τις συστάσεις της εισαγγελίας και μπορούν να επιβάλλουν βαρύτερες ποινές. Ως εκ τούτου, η εισαγγελία και η αρχή υπεράσπισης συχνά προβαίνουν σε μια ενωμένη κατάθεση όπου και οι δύο προτείνουν την ίδια ποινή, η ακόμη συχνότερα μια σχετικότερα στενότερη ποινή ώστε να διατηρηθεί η ορατότητα της ικανότητας του δικαστή να εφαρμόσει τη διακριτικότητά του. Εάν ο δικαστής επιβάλλει άλλη ποινή από την κοινά προτεινόμενη, αυτό δεν γεννά λόγο αλλαγής της απόφασης στο στάδιο της έφεσης. Ωστόσο, εάν ο δικαστής παραβλέπει επανειλημμένα τις κοινές προτάσεις θα επηρεάζε την ικανότητα της εισαγγελίας να παράσχει σημαντικά κίνη-

11. H. Joo (1973) "Do Lesser Pleas Pay?: Accommodations in the Sentencing and Parole Processes," 1 *Journal of Criminal Justice* 27.

12. Blumberg, A. S. The practice of law as a confidence game: Organizational co-optation of a profession. *Law and Society Review*, 1967, 1, 15-39.

13. Reinganum, J. F. (1988). Plea bargaining and prosecutorial discretion. *American Economic Review*, 78, 713-728.

τρα για τους κατηγορούμενους ούτως ώστε να δηλώσουν την ενοχή τους. Επιπρόσθετα, οι συνήγοροι υπεράσπισης θα ήταν διστακτικοί ώστε να εισέλθουν στη διαδικασία της ποινικής διαπραγμάτευσης εφόσον θεωρούσαν ότι αυτό δεν θα έχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα. Για όλους αυτούς τους λόγους, οι Καναδοί δικαστές τις περισσότερες φορές επιβάλλουν την κοινά συμφωνηθείσα ποινή.

Η χρήση του Plea Bargaining σε χώρες Ηπειρωτικού Δικαίου:

Η χρήση της ποινικής διαπραγμάτευσης είναι δυσχερής στα νομικά συστήματα που βασίζονται στο Ηπειρωτικό Δίκαιο. Αυτό συμβαίνει καθώς θεωρείται νομικά παράδοξη η έννοια της ομολογίας ενοχής η οποία «ανταλλάσσεται» με μια ελαφρύτερη ποινή.¹⁴ Η ομολογία συνιστά ένα εκ των αποδεικτικών μέσων, το οποίο μάλιστα το δικαστήριο δεν είναι υποχρεωμένο απαραίτητα να αποδεχθεί. Επιπρόσθετα, στις χώρες του Ηπειρωτικού δικαίου ο ρόλος των εισαγγελέων είναι διακριτός, κάτι που συντείνει στην έλλειψη δυνατότητας ποινικής διαπραγμάτευσης έστω στον βαθμό που αυτή υφίσταται στα κράτη του κοινοδικαίου. Παρά ταύτα, ο θεσμός της ποινικής διαπραγμάτευσης έχει αρχίσει να εισάγεται –με τις αναγκαίες παραλλαγές προκειμένου να εναρμονιστεί θεσμικά- σε κράτη που εκπροσωπούν το σκληρό πυρήνα του Ηπειρωτικού δικαίου, όπως η Γερμανία, η Γαλλία και η Ιταλία.¹⁵ Το γεγονός αυτό υποδηλώνει αρχικά ότι η ενσωμάτωση ενός θεσμού του κοινοδικαίου σε ένα ηπειρωτικό νομικό σύστημα είναι εφικτό και δευτερευόντως δημιουργεί την πεποίθηση ότι κάτι αντίστοιχο θα μπορούσε υπό προϋποθέσεις να εισαχθεί και στην ελληνική έννομη τάξη.

Η εισαγωγή του θεσμού στη Γαλλία:

Ο θεσμός του ποινικού συμβιβασμού έχει εισαχθεί στην Γαλλική έννομη τάξη με νομοθετική ρύθμιση αρχικά το 1993 ώστε να δώσει μια

14. Swartzman, D., Lipton, M. D., LaDolce, D. L., & Burciaga, E. Plea bargaining mishaps: The possibility of attacking the resultant plea of guilty. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 1974, 65, 170-180.

15. Adelstein, R., & Miceli, T. (2001). Toward a comparative economics of plea bargaining. *European Journal of Law and Economics*, 11, 47-67.

νομική βάση σε ήδη ευρέως διαδεδομένες πρακτικές. Οι εισαγγελείς λοιπόν έχουν περιορισμένες αρμοδιότητες επί της αρχής αυτής. Ο ποινικός συμβιβασμός (composition pénale) δημιουργήθηκε ώστε να αναδιοργανώσει το Γαλλικό σύστημα απονομής δικαιοσύνης και να το αποσυμφορήσει. Ωστόσο στη Γαλλία ο θεσμός αυτός εφαρμόζεται με παραλλαγές καθώς ο εισαγγελέας αποφασίζει μονομερώς, η δήλωση της ενοχής του κατηγορουμένου δεν παύει αυτόματα την δίκη, λαμβάνονται υπόψη τα δικαιώματα του θύματος και επιφυλάσσεται για το θύμα το δικαίωμα εφέσεως.

Αναφορικά με τη διαδικασία καθ' αυτή, η διεξαγωγή του ποινικού συμβιβασμού γίνεται πριν την κίνηση της ποινικής δίωξης –το plea bargaining γίνεται παραδοσιακά και κατά την διάρκεια της δίκης-, ενώ απαιτείται και τυπική επικύρωση αυτού και από τον δικαστή. Τέλος, μια σημαντική διαφοροποίηση δίνει έμφαση στην αποκατάσταση της ζημίας του θύματος –εφόσον αυτό είναι γνωστό. Έτσι, επιβάλλει στον κατηγορούμενο την αποκατάσταση αυτής σε διάστημα μέχρι έξι μηνών (άρ. 41-2 παρ. 3 γαλλΚΠΔ), ενώ το θύμα διατηρεί το δικαίωμά του για απευθείας κλήση του κατηγορουμένου στο ακροατήριο του αρμοδίου δικαστηρίου αν θεωρήσει ότι δεν αποζημιώθηκε επαρκώς.¹⁶

Η εισαγωγή μιας περιορισμένης μορφής ποινικής διαπραγμάτευσης (γνωστή ως comparution sur reconnaissance préalable de culpabilité CRPC ή plaider coupable) το 2004 υπήρξε αντικείμενο ισχυρών αντιθέσεων στη Γαλλία. Στο σύστημα αυτό, ο δημόσιος κατηγορος μπορούσε να προτείνει σε υπόπτους σχετικά ελαφριών εγκλημάτων μία ποινή η οποία δεν πρέπει να υπερβαίνει το ένα έτος φυλάκισης.¹⁷ Εφόσον η πρόταση αυτή γινόταν αποδεκτή, θα έπρεπε να επικυρωθεί από δικαστικό λειτουργό. Ένα μέρος του νομικού κόσμου αντιτέθηκε έντονα στην εισαγωγή του θεσμού αυτού με κύρια επιχειρήματα την παραβίαση των δικαιωμάτων άμυνας, την παραβίαση του συνταγματι-

16. Garoupa, N. (1997). The theory of optimal law enforcement. *Journal of Economic Surveys*, 11, 267–295.

17. AL SCHULER, Albert W. (1976) "The Trial Judge's Role in Plea Bargaining, Part I," 76 *Columbia Law Review* 1059.

κά κατοχυρωμένου δικαιώματος αθωότητας και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη. Μάλιστα διατυπώθηκε το ήδη γνωστό επιχείρημα ότι η απόδοση υπερβολικών αρμοδιοτήτων στον εισαγγελέα αντίκειται στα νομικά συστήματα του Ηπειρωτικού δικαίου καθώς θα δημιουργούσε ένα καθεστώς φόβου όπου ο κατηγορούμενος θα δεχόταν μία ποινή μόνο για να αποφύγει την βαρύτερη δίωξή του. Πρέπει να σημειωθεί πως η μέθοδος αυτή δεν είναι ακόμη ιδιαίτερα διαδεδομένη, καθώς το 2009, 77.500 υποθέσεις από τις συνολικά 673.000 ή το 11,5% διευθετήθηκαν με το plea bargaining.¹⁸

Η εισαγωγή του θεσμού στη Γερμανία:

Η ποινική διαπραγμάτευση έχει κάνει περιορισμένη εμφάνιση και στη Γερμανία. Ο όγκος των υποθέσεων ήταν ο κύριος λόγος για τον οποίο η Γερμανία τελικά ξεκίνησε να χρησιμοποιεί το θεσμό της ποινικής διαπραγμάτευσης παρά την για πολλά χρόνια αντίστασή της.¹⁹ Πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς περιελάμβαναν την αποδοχή της ενοχής του κατηγορουμένου και την παραίτηση από την αμφισβήτηση ορισμένων αποδεικτικών στοιχείων.²⁰ Οι ανεπίσημες αυτές συμφωνίες κρίθηκαν από το Γερμανικό δικαστήριο στις περιπτώσεις του BGH 1987 όπου αναφέρεται πως ο κατηγορούμενος καταγγέλλει παραβίαση των δικαιωμάτων του λόγω των ανεπίσημων αυτών συμφωνιών.

Ωστόσο, το δικαστήριο έθεσε κάποιους βασικούς κανόνες προκειμένου να κριθούν αυτές οι συμφωνίες, περιλαμβάνοντας την μη ύπαρξη παράνομων δεσμεύσεων, τη μη απόκλιση άνευ λόγου και την μη ύπαρξη λόγων που επηρεάζουν τη βούληση όπως πλάνη, απάτη και απειλή. (BGHSt NStZ 1987, 419).²¹ Το 1997 επαναλήφθηκαν τα προα-

18. Les chiffres de la Justice (http://www.justice.gouv.fr/art_pix/1_chiffres-cles06.pdf), French Ministry of Justice, October 2006.

19. John Langbein, Land Without Plea Bargaining- How the Germans Do It

20. Baker, S., & Mezzetti, C. (2001). Prosecutorial resources, plea bargaining and the decision to go to trial. *Journal of Law, Economics & Organization*, 17, 149–167.

21. Newman, D. J. Pleading guilty for considerations: A study of bargain justice. *Journal of Criminal Law, Criminology, and Police Science*, 1956, 46, 780-790.

ναφερθέντα (BGHSt, NJQ 1998, 86) ωστόσο αναφέρθηκε επιπλέον ότι η κήρυξη ενοχής δεν μπορεί να συνιστά μέρος της ομολογίας όπως επίσης ότι η ομολογία μπορεί να έχει ευεργετικά αποτελέσματα. Το δικαστήριο όμως δεν μπορεί να υποδείξει το ακριβές ύψος της ποινής που θα επιβληθεί.²² Τέλος, σημαντική απόφαση είναι η BGHSt NJW 2004, 1335 όπου το δικαστήριο επεξεύτεινε την παρέμβασή του αναφέροντας ότι επιτρέπεται η παραίτηση του κατηγορουμένου από το δικαίωμα της έφεσης στην περίπτωση που ο κατηγορούμενος πληροφορείτο τη μη νομική δεσμευτικότητα των συμφωνηθέντων τα οποία θα κάλυπταν την παραίτηση από το δικαίωμα αυτό.

Έτσι δημιουργήθηκε ο Νόμος του 2009 ο οποίος ουσιαστικά ενσωμάτωσε την προαναφερθείσα νομολογία του BGH, με το όνομα Gesetz zur Regelung der Verständigung im Strafverfahren, BCBl 2009 Teil 1 Nr. 49. Σύμφωνα με τον νόμο αυτό εισάγεται ο θεσμός της ποινικής διαπραγμάτευσης που προβλέπει ότι όλα τα μέρη οφείλουν να αποδεχθούν την συμφωνία, η ομολογία του κατηγορουμένου πρέπει να είναι γνήσια και όχι προϊόν πίεσης ή έστω αμφιβολίας. Επιπρόσθετα, η ομολογία αυτή πρέπει να είναι αιτιολογημένη ενώ το καθεστώς της συμφωνίας καθίσταται δημόσιο με αντίστοιχη εγγραφή στα πρακτικά για οποιαδήποτε απουσία συμφωνίας. Τέλος, η παραίτηση του δικαιώματος της έφεσης είναι έγκυρη μόνο μετά από μια ενημέρωση του δικαστηρίου προς τον κατηγορούμενο αναφορικά με την νομική δεσμευτικότητά της.

Η εισαγωγή του θεσμού στην Ιταλία:

Στην Ιταλία ο θεσμός της ποινικής διαπραγμάτευσης έχει γίνει γνωστός ως *patteggiamento*. Η ιδιαιτερότητα της ποινικής διαπραγμάτευσης όπως αυτή έχει εισαχθεί είναι ότι η διαπραγμάτευση δεν σχετίζεται με την κατηγορία καθ' αυτήν όσο με την επιβληθείσα ποινή η οποία μπορεί να μειωθεί μέχρι και κατά το 1/3. Ο Ιταλικός ΚΠΔ του 1989 έτσι επιβάλλει τον έλεγχο των προϋποθέσεων από το δικαστήριο όπως το αν τα μέρη επέλεξαν τον σωστό νομικό χαρακτηρισμό για την πράξη και

22. Reinganum, J. (1988). Plea bargaining and prosecutorial discretion. *American Economic Review*, 78, 713–728.

αν η ποινή είναι ανάλογη με τα αποδεικτικά στοιχεία τα οποία προσκομίσθηκαν.²³ Ο εισαγγελέας δεν υποχρεούται να διαπραγματευτεί, ωστόσο σε περίπτωση επαναλαμβανόμενης μη συναίνεσης το δικαστήριο μπορεί να επιβάλλει στον κατηγορούμενο μειωμένη ποινή.²⁴

Σε περιπτώσεις που κατά τον κατηγορούμενο διαφαίνεται ότι η επιβληθείσα ποινή θα είναι μικρότερη από πέντε έτη ή απλά χρηματικό πρόστιμο, ο κατηγορούμενος μπορεί να διαπραγματευτεί για την ισχύ αυτής με τον εισαγγελέα. Τότε, ο κατηγορούμενος «ανταμείβεται» για την συμπεριφορά του αυτή με μειωμένη ποινή και άλλα πλεονεκτήματα όπως η απαλλαγή από την πληρωμή των δικαστικών εξόδων.²⁵ Ο κατηγορούμενος πρέπει να συμφωνήσει να δηλώσει ένοχος στις κατηγορίες ανεξάρτητα από τη σοβαρότητα της κατηγορίας. Ορισμένες φορές ο εισαγγελέας μπορεί να δεχθεί να μειώσει ή να αποσύρει μια εκ περισσοτέρων κατηγοριών σε ανταλλαγή με τη δήλωση ενοχής του κατηγορουμένου. Όταν ο εισαγγελέας και ο κατηγορούμενος καταλήξουν σε συμφωνία, αυτή μεταβιβάζεται στον αρμόδιο δικαστή ο οποίος έχει τη διακριτική ευχέρεια να αποδεχθεί ή να απορρίψει την ποινική διαπραγμάτευση. Μάλιστα ο κατηγορούμενος δικαιούται να ζητήσει κατευθείαν από τον δικαστή να του επιδικάσει την μείωση του 1/3 ακόμη και αν ο εισαγγελέας δεν συμφωνεί με το αίτημα αυτό (άρ. 444-446). Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι ο θεσμός αυτός στην Ιταλία έχει εφαρμοσθεί μερικώς με άμεση συνέπεια να μην αποδίδει εξίσου αποτελεσματικά όσο αρχικά υπολογιζόταν. Έτσι περίπου το 10% των υποθέσεων μόνο εκδικάζεται με αυτό το σύστημα, ενώ και η ταχύτητα απονομής δικαιοσύνης έχει αυξηθεί δυσανάλογα με το αρχικά αναμενόμενο.

23. Pizzi, W., & Marafioti, L. (1992). The new Italian code of criminal procedure: the difficulties of building an adversarial trial system on a civil law foundation. *Yale J. Int. Law*, 1 (17), 1–39.

24. Boari, N. (1995). Law and economics in action: an efficiency analysis of the Italian penal procedures after 1989.

25. Miller, J. (1990). Plea bargaining and its analogues under the new Italian criminal procedure code and in the United States: towards a new understanding of comparative criminal procedure. *N. Y. J. Int. L & Pol*, 22, 218.

Προβληματισμοί για την εισαγωγή του θεσμού του Plea Bargaining στην Ελληνική έννομη τάξη:

Η διαδικασία της ποινικής διαπραγμάτευσης επικρίνεται επί της βάσεως ότι ελλοχεύουν κίνδυνοι όπως η δημιουργία ενός πελατειακού συστήματος, ενός συστήματος επιβραβεύσεων και απειλών το οποίο θα έθετε σε κίνδυνο την ομαλή λειτουργία της δικαιοσύνης.²⁶ Μάλιστα, ο θεσμός αυτός έχει κατηγορηθεί στο παρελθόν ότι παραβιάζει τα ατομικά δικαιώματα υπό το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Όπως αναφέρει ο Martin Yant,²⁷ υφίσταται ο κίνδυνος αλλοίωσης της έννοιας της δικαιοσύνης καθώς παρατηρούνται περιστατικά όπου κατηγορούμενοι αποδέχονται μια ποινή ενώ υφίστανται ανεπαρκή στοιχεία εις βάρος τους, ή ακόμη είναι αθώοι, υπό τον φόβο μιας εξουθενωτικής ποινικής διαδικασίας η οποία μπορεί να κρατήσει για πολλά χρόνια, με αμφίβολο αποτέλεσμα. Φυσικά, το ενδεχόμενο αυτό πρέπει να λαμβάνεται εξαιρετικά σοβαρά υπόψη σε όλα τα νομικά συστήματα που εφαρμόζουν τη ποινική διαπραγμάτευση καθώς η επιστροφή σε σκοτεινές περιόδους του κυρίαρχου κατηγορικού συστήματος θα ήταν εφιαλτική.²⁸

Το μεγαλύτερο μειονέκτημα και παράλληλα προβληματισμός που έχει διατυπωθεί για το plea bargaining είναι ότι μπορεί να αναγκάσει άμεσα ή έμμεσα έναν αθώο πολίτη να δηλώσει την ενοχή του.²⁹ Η απεριόριστη ευχέρεια του εισαγγελέα δύναται να οδηγήσει αθώους πολίτες που δεν είναι πρόθυμοι να αναλάβουν το ρίσκο και τα προαναφερθέντα αρνητικά στοιχεία της δίκης να αποδεχθούν μια ελαφρύτερη ποινή ειδικά υπό τη λογική ότι μπορεί να είναι μετατρέψιμη. Μια ενδιαφέρουσα πτυχή του plea bargaining που περιγράφει τον κίνδυνο αυτόν μπορεί να εντοπιστεί στην οικονομική θεωρία του zero sum game και

26. Kobayashi, B. H. (1992). Deterrence with multiple defendants: An explanation for 'unfair' plea bargains. *RAND Journal of Economics*, 23, 507–517.

27. Presumed guilty when innocent people are wrongly convicted 1991.

28. Mather, L. (1979). *Plea bargaining or trial?* Lexington Books.

29. Emmelman, D. S. (1996). "Trial by Plea Bargain: Case Settlement as a Product of Recursive Decisionmaking," 30 *Law and Society Review* 335.

του game theory.³⁰ Η πρώτη αναφέρεται σε μια οικονομική δημιουργία περιστατικών όπου το ένα μέρος από τα δύο θα ζημιωθεί απαραίτητα ενώ στη δεύτερη θεωρία τα δύο μέρη θα υποχωρήσουν ώστε να επιτευχθεί το μέγιστο δυνατό κέρδος με το ελάχιστο δυνατό κόστος.

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία η θεωρία παιγνίων εξηγεί σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία της ποινικής διαπραγμάτευσης. Η θεωρία παιγνίων λοιπόν περιγράφεται στο κλασικό παράδειγμα του διλήματος του φυλακισμένου και αναδεικνύει στην πράξη πως εφαρμόζεται η ποινική διαπραγμάτευση μεγιστοποιώντας το κέρδος και των δύο πλευρών.³¹ Συγκεκριμένα το παράδειγμα αναφέρεται σε δύο υπόπτους εγκλήματος για τους οποίους η αστυνομία δεν έχει επαρκή στοιχεία.³² Έτσι τους εξετάζει παρουσία εισαγγελέα σε διαφορετικά δωμάτια ο οποίος τους κάνει τις εξής προσφορές:

- Αν ο Χ καταθέσει εναντίον του Ψ και ο Ψ δεν μιλήσει, τότε ο Χ ελευθερώνεται και ο Ψ φυλακίζεται για 10 έτη. –και αντίστροφα–
- Αν δεν καταθέσει ούτε ο Χ ούτε ο Ψ εναντίον του άλλου, θα φυλακιστούν για ήσσονος σημασίας αδικήματα ,για τα οποία η αστυνομία έχει αποδείξεις, συνολικής διάρκειας ενός έτους.
- Αν καταθέσει ο Χ και ο Ψ αμφιμερώς εναντίον του άλλου, θα καταδικαστούν σε φυλάκιση 5 ετών ο καθένας.³³

	Ο Χ δεν μιλάει	Ο Χ μιλάει
Ο Ψ δεν μιλάει	1 έτος φυλάκισης ο καθένας	Ελεύθερος ο Χ, 10 έτη φυλάκισης ο Ψ
Ο Ψ μιλάει	Ελεύθερος ο Ψ, 10 έτη φυλάκισης ο Χ	5 έτη φυλάκισης ο καθένας

30. Chu, C. (1991). An economic analysis of the criminal proceedings in civil-law countries. *International Review of Law and Economics*, 11, 111–116.

31. Boari, N. , Fiorentini, G. An economic analysis of plea bargaining: the incentives of the parties in a mixed penal system / *International Review of Law and Economics* 21 (2001) 213–231

32. Posner, R. (1973). An economic approach to legal procedure and judicial administration. *Journal of Legal Studies*, 2 (2), 399–458.

33. Jeong-Yoo Kim *Eur J Law Econ* (2010) 29:279–293 Credible plea bargaining.

Σύμφωνα με την θεωρία παιγνίων, οι ύποπτοι φερόμενοι λογικά θα επιλέξουν την επιλογή να καταθέσουν και οι δύο εναντίον του άλλου λόγω έλλειψης εμπιστοσύνης³⁴ για την σιωπή του άλλου μέρους – ανεξάρτητα από την αλήθεια της υπόθεσης- καταλήγοντας με 5 έτη φυλάκισης ο καθένας. Το game theory λοιπόν αναφέρεται στη μεγιστοποίηση του κέρδους χωρίς να εξετάζει απαραίτητα την αλήθεια των γεγονότων. Μεταφερόμενο λοιπόν στο plea bargaining μπορεί να δημιουργήσει μια παθογενή κατάσταση όπου οι κατηγορούμενοι δέχονται μια συνδιαλλαγή περισσότερο λόγω του σχετικού κέρδους παρά λόγω της πραγματικής ενοχής ή αθωότητάς τους. Αυτό κρίνεται ως ανεπίτρεπτο καθώς φαλκιδεύονται βασικές δικαιοσύνης αρχές.

Σύμφωνα με ορισμένους συγγραφείς μάλιστα,³⁵ η διαδικασία του plea bargaining δεν διακατέχεται από κανόνες ηθικής αλλά είναι περισσότερο μια διαδικασία όπου πρυτανεύει η λογιστική θεώρηση του κέρδους και η αντίστοιχη κυβερνητική πολιτική που επιτάσσει την αποφόρτιση του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Μάλιστα, αναφέρεται ότι θεωρείται πλέον μια διαδικασία ρουτίνας κατηγορούμενοι οι οποίοι είναι αθώοι να δηλώνουν την ενοχή τους υπό το φόβο του δικαιοσύνης συστήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, μια έρευνα³⁶ δημιούργησε μέσω προσομοίωσης ένα πείραμα συχνότητας χρήσης της ποινικής διαπραγμάτευσης, το οποίο διανεμήθηκε σε δύο ομάδες ελέγχου, ώστε να περιληφθεί τόσο ο πληθυσμός των φυλακών όσο και μια πειραματική ομάδα φοιτητών. Αυτό οδήγησε στην διαπίστωση ότι όλοι οι εμπλεκόμενοι επέλεξαν το plea bargaining σε περιπτώσεις που τα στοιχεία που υφίσταντο εναντίον τους ήταν έστω αρκετά.³⁷

Επιπρόσθετα, δύο ακόμη πειράματα ανέδειξαν αυτήν την προβληματική. Συγκεκριμένα το πρώτο πείραμα χρησιμοποίησε τη διαδικασία

34. Bar-Gill, O., & Ben-Shahar, O. (2007). The prisoners' (plea bargain) dilemma, forthcoming in *Journal of Legal Analysis*.

35. Ellen Yaroshefsky, *Ethics and Plea Bargaining- What's discovery got to do with it?*

36. Pauline Houlden, *Impact of Procedural Modifications on Evaluations of Plea Bargaining*, *Law and Society Review*, Vol. 15. No. 2 (1980-1981) pp. 267-292

37. Frankel, A., & Morris, W. N. Testifying in one's own defense: The ingratiation's dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1976, 34, 475-480.

ανάληψης υποθετικών ρόλων ώστε να ανιχνεύσει παράγοντες που επηρεάζουν την αποδοχή της ποινικής διαπραγμάτευσης. Το 18 % των ατόμων οι οποίοι έπαιζαν τον ρόλο του αθώου δέχθηκαν την διαπραγμάτευση, ενώ το 83% των ένοχων την δέχθηκαν.³⁸ Ακόμη, εντυπωσιακό είναι το εύρημα ότι οι κατηγορούμενοι ήταν πολύ πιο πιθανό να αποδεχθούν την συμφωνία όταν περισσότερες από μία κατηγορίες εκκρεμούσαν εναντίον τους καθώς και όταν η ποινική απαξία της πράξης ήταν μεγάλη.³⁹ Τα ευρήματα αυτά οφείλουν να χρησιμοποιηθούν πολύ προσεκτικά καθώς αναδεικνύουν ορισμένα σημαντικά ελαττώματα του plea bargaining τα οποία μπορεί να σταθούν τροχοπέδη στην ομαλή ένταξη του σε ένα νομικό σύστημα.

Κριτικές περαιτέρω αναφέρουν ότι η ποινική διαπραγμάτευση υποβαθμίζει την ακεραιότητα του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, καθώς επιτρέπει στην κυβέρνηση να αποφύγει διαδικασίες όπου απαιτείται η ενδελεχής συγκέντρωση αποδεικτικού υλικού, και αντ' αυτού να επιλέξουν τη σαφώς ταχύτερη διαδικασία του plea bargaining. Ένα άλλο επιχείρημα εναντίον του plea bargaining είναι ότι στην πραγματικότητα δεν μειώνει το διοικητικό κόστος επαρκώς ώστε να συνιστά επωφελή εναλλακτική.⁴⁰

Τέλος, ένας προβληματισμός που ανευρίσκεται στη σφαίρα της ηθικής και της φιλοσοφίας αναφέρει ότι δεν είναι δίκαιο να αποδίδονται στους κατηγορούμενους σαφώς επεικέστερες ποινές από αυτές που θα όφειλαν να τους επιβληθούν.⁴¹ Έτσι θεωρείται ότι μπορεί να μεταφερθεί το λανθασμένο και ανήθικο κοινωνικά μήνυμα ότι οι κατηγορούμενοι μπορούν να νικήσουν τη δικαιοσύνη, μέσα από μια νομική κερκόπορτα όπως το plea bargaining. Συνακόλουθα αυτό θα οδηγήσει σε

38. Gregory, L., Mowen, J., and Linder, D. Social Psychology and Plea Bargaining: Applications, Methodology, and Theory *Journal of Personality and Social Psychology* 1978, Vol. 36, No. 12, 1521-1530

39. Mills, J. A procedure for explaining experiments involving deception, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1976, 2, 3-13.

40. Shaver, K. G., Gilbert, M. A., & Williams, M. C. Social psychology, criminal justice, and the principles of discretion: A selective review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 1975, 1, 471-484.

41. Easterbrook, E. H. (1992). "Plea Bargaining as Compromise," *101 Yale Law Journal* 1969.

μια σαφώς ανεπιθύμητη ελαττωμένη αντεγκληματική πολιτική καθώς οι πολίτες θα έχουν μειωμένα κίνητρα να μην τελέσουν ένα έγκλημα.

Τέλος, η τυχόν διαφορετική νομική μεταχείριση μεταξύ αυτών που αποδέχονται το plea bargaining με αυτούς που επιλέγουν την είσοδό τους σε μια πλήρη δίκη είναι μια δαμόκλειος σπάθη στη σταθερότητα της έννομης τάξης καθώς απειλούνται οι αρχές της δημοσιότητας, της ισότητας, και της διαφάνειας. Πιο συγκεκριμένα, σε περίπτωση που παγιοποιηθεί η πρακτική ένας κατηγορούμενος ο οποίος να δηλώνει την ενοχή του εξαρχής να απολαμβάνει σαφώς δυσανάλογα χαμηλότερη ποινή από κάποιον που το αρνείται και εισάγεται σε δίκη για το ίδιο έγκλημα μακροπρόθεσμα θα δημιουργήσει την κοινωνική αντίληψη ότι η διεξαγωγή δίκης είναι υπερβολικά ριψοκίνδυνη σε σχέση με τη «σίγουρη» ποινική διαπραγμάτευση.⁴²

Επιχειρήματα υπέρ της εισαγωγής του θεσμού του Plea Bargaining στην Ελληνική έννομη τάξη:

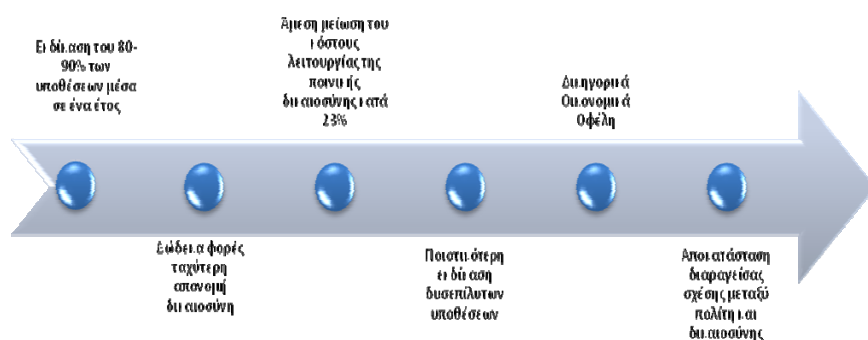
Πρωταρχικό επιχείρημα προς επίρρωση της θέσης ότι ο θεσμός της ποινικής διαπραγμάτευσης δύναται να ωφελήσει σημαντικά το ελληνικό δικαϊκό σύστημα είναι η δυνατότητα αποφόρτισης αυτού. Ενδεικτικό αποτελεί το στατιστικό στοιχείο ότι πλέον το 95% των ποινικών υποθέσεων που εκδικάζονται στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής τακτοποιούνται μέσω της διαδικασίας του plea bargaining.⁴³ Το δεδομένο αυτό, σε αντιπαράβολή με τα επίσημα στοιχεία του ελληνικού Υπουργείου Δικαιοσύνης σύμφωνα με το οποίο οι εκκρεμείς αστικές και ποινικές υποθέσεις ανέρχονται περίπου σε 1.000.000 συνιστά μια αρχική ένδειξη υπέρ της χρήσης του μέτρου αυτού. Φυσικά πρέπει να υπογραμμιστεί ότι το plea bargaining συνιστά μόνο μία από τις πολυάριθμες μεταβλητές που συνθέτουν τη διαφορετικής ταχύτητας απονομή δι-

42. Garoupa, N. & Stephen, F. H. (2008). Why plea bargaining fails to achieve results in so many criminal justice systems: A new framework for assessment, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 15, forthcoming.

43. Halberstam, M. (1982). "Criminal Law: Towards Neutral Principles in the Administration of Criminal Justice: A Critique of Supreme Court Decisions Sanctioning the Plea Bargaining Process," 73 *Journal of Criminal Law and Criminology* 1.

καιοσύνης. Ωστόσο, παράγοντες όπως η εφαρμογή των νόμων, η εκπαίδευση των συνηγόρων, καθώς και της δικαστικής κοινότητας, και η ηλεκτρονική δικαιοσύνη παρότι έχουν εξαιρετικό νομικό ενδιαφέρον, εκφεύγουν του σκοπού του παρόντος άρθρου.

Χαρακτηριστικό της πληθώρας των εκκρεμών υποθέσεων οι οποίες υπερφορτώνουν τη δικαιοσύνη σε τέτοια κλίμακα που ουσιαστικά την καθιστούν ανενεργή συνιστά πως εκδικάζονται, κυρίως τα πλημμελήματα, μετά από επτά ή οκτώ χρόνια, ενώ για να συζητηθούν στον Άρειο Πάγο περνά ακόμα και δεκαετία. Μάλιστα ενδεικτικό είναι ότι κατά το έτος 2011 κατατέθηκαν περισσότερες από 750.000 μηνύσεις.⁴⁴ Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η κατάσταση αυτή χρήζει άμεσης και αποφασιστικής διευθέτησης.

Συνοπτική απεικόνιση των πλεονεκτημάτων εισαγωγής του θεσμού του Plea Bargaining στην Ελληνική Έννομη Τάξη

Συνεπώς, μια τυχόν σταδιακή αλλά σταθερή εφαρμογή του θεσμού της ποινικής διαπραγμάτευσης δύναται να αποφορτίσει σημαντικά τις εκκρεμούσες υποθέσεις στα ελληνικά δικαστήρια. Το γεγονός αυτό θα οδηγήσει σε μια συστημική διαδικασία όπου στο ακροατήριο θα εισάγονται μόνον οι βαρύνουσες υποθέσεις ή οι υποθέσεις όπου τα απο-

44. www.ministryofjustice.gr

δεικτικά στοιχεία είναι ελλιπή ή αμφισβητούμενα. Η ποινική διαπραγμάτευση έτσι θα λειτουργήσει ως ένα προστατευτικό φίλτρο το οποίο θα επιτρέψει στην ελληνική δικαιοσύνη να δρα περισσότερο ταχέα αλλά και να επικεντρώνεται στα δυσεπίλυτα νομικά προβλήματα. Θα είναι λοιπόν προς το κοινό όφελος να επικεντρωνόμαστε στο 5-10 % των υποθέσεων που ζητούν επιτακτική και διεξοδική θεώρηση και να αντιμετωπίζουμε με έναν περισσότερο τυπικό –αλλά εξίσου σοβαρό και επιστημονικό- χαρακτήρα τις καταφανείς υποθέσεις, ή αυτές που επιδέχονται διαπραγμάτευσης⁴⁵.

Guilty plea rate (%)	72¹			100		0	
Plea	Not Guilty	Guilty	Total	Guilty	Total	Not Guilty	Total
Number of Suspects ²	3449	8870		12.319		12.319 ³	
Average length of sentence (months) ⁴	29.1	23.28		20.95 ⁵		29.1	
Cost to prison system of sentence (#) ⁶	109,125 per sentence (p.s.)	87,300 P's	1,151 million	78,563 P's	1,136 million	109,125 P's	1,246 milliom
Average time spent per case sent to court (hours) ⁷	19,8	1,7		1,7		13.86 ⁸	
Administrative cost per plea (#) ⁹	48,312	4,148	202 million	4,148	30 million	33,818	417 million
Total cost to the CJS (#)			1.353 million		1,166		1,664 million
Expenditure difference to the current system (%)					- 14		23

45. <http://elsareview.org/2011/09/the-practice-of-plea-bargaining-ensures-the-efficient-negotiation-of-justice-and-should-be-actively-encouraged-by-defence-lawyers/>

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα ανωτέρω στατιστικά στοιχεία, ο χρόνος που απαιτείται σε μια μέση υπόθεση μειώνεται από τις 19.8 ώρες στις 1.7 ώρες όταν εφαρμόζεται ο θεσμός του plea bargaining. Αυτό θα μπορούσε υπό ιδανικές συνθήκες να επιταχύνει τους ρυθμούς απονομής της δικαιοσύνης αυξάνοντας την παραγωγικότητα κατά 12 φορές ή αλλιώς 1200%. Αντίστοιχα θα μείωνε το μέσο διοικητικό κόστος χειρισμού της υπόθεσης κατά 12 φορές ενώ θα απέδιδε άμεσα οικονομικά οφέλη μειώνοντας το συνολικό κόστος του συστήματος απονομής δικαιοσύνης κατά περίπου $\frac{1}{4}$ (23%).⁴⁶ Παράλληλα εφόσον εφαρμοζόταν ένα παρεμφερές σύστημα όπως αυτό των ΗΠΑ διευθετώντας την συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων (έως και 95%) οι υποθέσεις θα τελεσιδικούσαν εντός του έτους χωρίς να υπάρχουν εκκρεμείς υποθέσεις.⁴⁷ Συνεπάγεται ότι τα πιθανά οφέλη από μια τέτοια ενέργεια είναι ζωογόνα για την Ελληνική δικαιοσύνη εν τω συνόλω της με παράλληλα εντυπωσιακά οφέλη και για το σύνολο της Ελληνικής οικονομίας.

Ακόμη ένα θετικό στοιχείο το οποίο αναγνωρίζεται στη διαδικασία του plea bargaining είναι ότι παρέχει μια σημαντική ευελιξία στο νομικό σύστημα. Έτσι, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του ο εισαγγελέας οφείλει να λάβει υπόψη του τις διαφορετικές μεταβλητές που προκύπτουν σε μια υπόθεση προς εκδίκαση, ενώ δημιουργείται έτσι η δυνατότητα παραμετροποιημένης ποινής ανάλογα με το έγκλημα, αποφεύγοντας έτσι τη διαδικασία μαζικοποίησης της ποινικής διαδικασίας.⁴⁸ Τέλος, επιτρέπει τη διαδικασία επιβράβευσης για τους πολίτες οι οποίοι συνεργάζονται.

Φυσικά, με τη διαδικασία αυτή καθίσταται δυνατή και η αποφυγή της στρεσογόνου διαδικασίας της δίκης η οποία είναι χρονοβόρος, κοστοβόρος και κυρίως ψυχοφθόρος για τους διαδίκους. Ωστόσο αυτό μπορεί να έχει την αρνητική χροιά ότι τις περισσότερες φορές ένας κατηγο-

46. Mongrain S. and Roberts, J. Plea bargaining with budgetary constraints, *International Review of Law and Economics* 29 (2009) 8–12

47. Reinganum, J. (1988). Plea bargaining and prosecutorial discretion. *American Economic Review* 78, 713–728.

48. Reinganum, J. (1988). Plea bargaining and prosecutorial discretion. *American Economic Review*, 4 (78), 713–728.

ρούμενος μπορεί να συμβιβαστεί με το plea bargaining περισσότερο για να αποφύγει ακριβώς αυτή τη διαδικασία, παρά από αγνή προσωπική του βούληση. Το plea bargaining άλλωστε πρόκειται περί μιας εθελοντικής αποδοχής επιβληθείσας ποινής βασιζόμενη σε αρχές αμοιβαίας διαπραγμάτευσης και υποχώρησης.⁴⁹ Ως εκ τούτου, οι κατηγορούμενοι εκχωρούν μερικώς ορισμένα δικαιώματά τους λογίζοντας ως περισσότερο σημαντική την ελαττωμένη καταδίκη τους για ένα έγκλημα.

Το επιχείρημα της ταχύτητας αναπτύχθηκε ανωτέρω με το επόμενο ανακύπτων νομικό ζήτημα να είναι η απονομή της δικαιοσύνης *per se*. Συγκεκριμένα, ένα σημαντικό αντεπιχείρημα που έχει διατυπωθεί ευρέως στο εξωτερικό κατά του plea bargaining είναι ότι τα θύματα του οποιουδήποτε εγκλήματος δεν αποζημιώνονται ηθικά επαρκώς μέσα από μια διαδικασία «εξπρές», ενώ εκλαμβάνουν την ποινική διαπραγμάτευση ως ένα παζάρι το οποίο δεν αρμόζει στον ρόλο της δικαιοσύνης και στο λειτούργημα που επιτελείται μέσα από την αποκατάσταση της ευνομίας.⁵⁰ Μολαταύτα, τονίζεται ότι το plea bargaining συνιστά ακριβώς μια διαπραγμάτευση βασιζόμενη σε δικονομικούς κανόνες, συγκεκριμένα ποιοτικά κριτήρια και έχοντας πάντοτε ως γνώμονα την αποκατάσταση της δικαιοσύνης.⁵¹ Επιπρόσθετα, η τυχόν εφαρμογή του μέτρου αυτού σε περιπτώσεις πταισμάτων και πλημμελημάτων σπανίως μπορεί να εγείρει τέτοιες αιτιάσεις και να αποστερήσει τη λειτουργία της λύτρωσης από τον ζημιωθέντα πολίτη. Σε αυτό το σημείο το πραγματικό νομικό δίλημμα είναι το εξής: Επιθυμούμε μια δικαιοσύνη η οποία να διευθετεί την συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων της εντός ενός έτους αποκαθιστώντας έτσι σε μεγάλο βαθμό τη διαπραγείσα εμπιστοσύνη μεταξύ του πολίτη και αυτής, ή μια δικαιοσύνη με εξίσου βραδύ μηχανισμό απονομής η οποία μπορεί να αποδώσει μια –

49. Church, Thomas (1976) "Plea Bargains, Concessions and the Courts: Analysis of a Quasi-Experiment," 10 *Law & Society Review* 377.

50. Grossman, G., & Katz, M. (1983). Plea bargaining and social welfare. *American Economic Review*, 73, 749–757.

51. Grossman, G. M., & Katz, M. L. (1983). Plea bargaining and social welfare. *American Economic Review*, 73, 749–757.

έστω και βαρύτερη ποινή- έπειτα από π.χ. δέκα έτη.⁵² Τέλος, δεν συνιστά άραγε απομείωση της αξίας της δικαιοσύνης και πρακτικά αρνησιδικία η απονομή της ύστερα από ένα τόσο μακρό χρονικό διάστημα;

Αναλύοντας περαιτέρω τη πολυδαίδαλη νομική θεώρηση του ζητήματος της ποινικής διαπραγμάτευσης, αναφέρεται ότι άμεση απόρροια της εφαρμογής του μέτρου θα είναι η απόλυτη αποφόρτιση του σωφρονιστικού συστήματος μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα. Ενδεικτικό στοιχείο συνιστά το γεγονός ότι η πλειοψηφία των κρατουμένων στα υπερπλήρη σωφρονιστικά ιδρύματα προέρχεται από περιστατικά προφυλακίσεων και εκκρεμών υποθέσεων.⁵³ Συνεπώς, λογική ακολουθία των ανωτέρω συνιστά το γεγονός της σημαντικής αποφόρτισης των φυλακών κάτι που θα τονώσει και την αποδοτικότερη σωφρονιστική λειτουργία αυτών συμβάλλοντας καθοριστικά έτσι και στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των τροφίμων. Σύμφωνα μάλιστα με πρόσφατα στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, η πληρότητα των φυλακών φθάνει σε πρωτόγνωρα ποσοστά, καθώς κρατούνται 12.703 άτομα σε φυλακές συνολικής χωρητικότητας 9.300 ατόμων. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των φυλακών Κορυδαλλού, όπου ο αριθμός των κρατουμένων πρόσφατα ανήλθε σε 2.320 άτομα ενώ η χωρητικότητά του εξαντλείται σε 800 άτομα.⁵⁴ Συνακόλουθα η διαδικασία του plea bargaining μπορεί να αποτελέσει ένα εχέγγυο προς την λύση του αδιεξόδου αυτού.

Επιπρόσθετα, τα οικονομικά οφέλη που θα προκύψουν από τη ποινική διαπραγμάτευση είναι παραπάνω από εμφανή. Συγκεκριμένα, η ταχύτερη απονομή δικαιοσύνης θα οδηγήσει αναπόδραστα στην ταχύτερη είσπραξη των δικαστικών παραβόλων, ενώ η εισαγωγή μόνον μιας περιορισμένης μερίδας υποθέσεων στο ακροατήριό θα μειώσει

52. Uhlman, Thomas and N. Darlene WALKER (1977) "Pleas No Bargains?: Criminality, Case Disposition, and Defendant Treatment." Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Washington, D.C., 1977.

53. Heumann, Milton (1975) "A Note on Plea Bargaining and Case Pressure," 9 Law & Society Review 515.

54. www.ministryofjustice.gr

δραματικά το κόστος λειτουργίας των δικαστηρίων. Τέλος, η πρόταση αυτή θα συμβάλλει και στην οικονομική ανάπτυξη των συνηγόρων υπεράσπισης αφού θα δύνανται να χειρίζονται μεγαλύτερο ρυθμό υποθέσεων και να αμείβονται σε πολύ στενότερο χρονικό ορίζοντα για τις υπηρεσίες τους. Περαιτέρω οικονομικές έρευνες χρειάζονται να διενεργηθούν για να υπολογιστεί με ακρίβεια το συνολικό κέρδος από μια ενέργεια όπως η προτεινόμενη.

Το τελευταίο επιχείρημα υπέρ της εισαγωγής του θεσμού αυτού στην ελληνική έννομη τάξη είναι η προαναφερθείσα αποκατάσταση της σχέσης μεταξύ δικαιοσύνης και πολίτη.⁵⁵ Τα τελευταία έτη και έπειτα από πολυποίκιλα περιστατικά η επικρατούσα αντίληψη ότι η δικαιοσύνη είναι βραδυκίνητη σε σημείο που η δίκη να χάνει ένα σημαντικό κίνητρο διεξαγωγής της –όπως προαναφέρθηκε- βλάπτει την εμπιστοσύνη που έχει ο πολίτης απέναντι στο θεσμό της δικαιοσύνης. Η γνώση του πολίτη ότι εφόσον αδικηθεί δύναται να διευθετήσει την υπόθεσή του τάχιστα καθώς και η γνώση ότι μέσω της ποινικής διαπραγμάτευσης επιδιώκεται η χρυσή τομή μεταξύ ταχύτητας και αποτελεσματικότητας αναμφίβολα θα τονώσει την εμπιστοσύνη στο θεσμό της δικαιοσύνης.

Τα πλεονεκτήματα υπέρ της εισαγωγής λοιπόν του θεσμού του *plea bargaining* στην Ελληνική έννομη τάξη συμπυκνωμένα ανευρίσκονται στην ποινική ταχύτητα, την απονομή της δικαιοσύνης, τα οικονομικά οφέλη, την αποφόρτιση του σωφρονιστικού συστήματος και τέλος την κοινωνική ικανοποίηση από τα οφέλη αυτά.

Η παρούσα νομοθετική ρύθμιση στην Ελλάδα: Η ποινική συνδιαλλαγή ως νομικά συγγενής θεσμός του *plea bargaining* και η ανεπάρκειά της

Εισήχθη με το Ν. 3904/2010 το άρθρο 308B του ΚΠΔ το οποίο και φέρει τον τίτλο «Ποινική Συνδιαλλαγή».⁵⁶ Αυτή η νομοθετική ρύθμιση είναι συγγενής προς τον υπό πρόταση νομικό θεσμό της ποινικής δια-

55. Fisher, G. (2000). *Plea bargaining's triumph. The Yale Law Journal*, 109, 857– 1087.

56. www.ministryofjustice.gr

πραγμάτευσης. Το γεγονός αυτό δηλώνει από μόνο του ότι η Ελληνική έννομη τάξη έχει πλέον ωριμάσει για να δεχθεί το θεσμό του plea bargaining το οποίο θα αποφορτίσει σημαντικά τον όγκο της δικαστικής ύλης της χώρας. Ωστόσο, η εισαγωγή του παραπλήσιου αυτού θεσμού έγινε με παράβλεψη ορισμένων σημαντικών στοιχείων τα οποία και θα αναφερθούν. Αντίστοιχες προτάσεις της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για τροποποίηση του άρθρου 45 ΚΠΔ δεν έχουν τεθεί σε ισχύ, και συνεπώς δεν θα αναφερθούμε περαιτέρω σε αυτές.

Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου 3904/2010, σκοπός του άρθρου είναι η αποκατάσταση του ασφαλούς και ειρηνικού κοινωνικού βίου ενώ μάλιστα αναγνωρίζεται η χρησιμότητα του θεσμού της ποινικής συνδιαλλαγής καθώς όπου αυτή θεσπίσθηκε (ΗΠΑ, ΗΒ, Ιταλία) ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των υποθέσεων αυτών (60-85%) επιλύθηκε με τον τρόπο αυτό και επήλθε αποσυμφόρηση των ποινικών ακροατηρίων παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα ενασχόλησης των δικαστηρίων με την ταχεία και ποιοτική εκδίκαση των εγκλημάτων.⁵⁷ Αναγνωρίζει μάλιστα ότι ο θεσμός αυτός είναι σύνομος με τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης. Μάλιστα, η αιτιολογική έκθεση προβαίνει στην οπτιμιστική εκτίμηση ότι δημιουργείται για πρώτη φορά ένα συστηματικό και λυσιτελές μέσο εκσυγχρονισμού, βελτίωσης και επιτάχυνσης της ποινικής διαδικασίας.

Το άρθρο 308B περιορίζεται όμως μόνο στις περιπτώσεις που έχει ασκηθεί κακουρηγηματική δίωξη των άρθρων 375,386,386^A,390 και 404 του Ποινικού Κώδικα –υπεξαίρεση, απάτη, απάτη με υπολογιστή, απιστία και τοκογλυφία. Συνεπώς, εξ αρχής η χρησιμότητα του θεσμού αυτού είναι εξαιρετικά περιορισμένη, αναφερόμενη σε υποσύνολο κακουρηγηματικών πράξεων. Η συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων που ορίζει το plea bargaining σε παρεμφερή νομικά συστήματα είναι πταίσματα, πλημμελήματα και ένα μεγάλο εύρος των κακουρηγημάτων. Συνεπώς, κρίνεται ως εξαιρετικά περιορισμένο το εύρος των εγκλημάτων που μπορεί να υπαχθεί στο καθεστώς της συνδιαλλαγής. Τέλος, μάλλον αρνητική είναι η χροιά που αφήνει το παρόν νομοθέτημα δεδομένης της εξαιρετικά περιορισμένης προσέγγισής του σε οικονομικά εγκλήματα. Ο θεσμός του plea bargaining χρησιμοποιείται πα-

57. www.ministryofjustice.gr

γκοσμίως για ποικίλα εγκλήματα, από κλοπή ως επικίνδυνη οδήγηση. Συνεπώς, μάλλον ατυχής είναι η εστίαση μόνον σε οικονομικά εγκλήματα ενώ είναι γνωστή η ιδιομορφία του οικονομικού εγκληματία και η επιρροή που μπορεί να ασκήσει εκείνος ειδικά υπό το φως μιας νεογέννητης διαδικασίας όπως αυτής της συνδιαλλαγής η οποία πρέπει να προστατευτεί από εξωθεσμικές παρεμβάσεις.

Επιπρόσθετα, στο πρώτο εδάφιο του άρθρου αναφέρεται ότι η διαδικασία κινείται αναγκαστικά από τον κατηγορούμενο –έναν νομικά παράδοξο περιορισμό- ενώ τεκμαίρεται ως υποχρεωτική και η παρουσία του παθόντα σε περίπτωση που υπάρξει τέτοια αίτηση. Το εδάφιο αυτό προβληματίζει καθώς δεν γίνεται κατανοητό το γιατί ο παθών πρέπει αναγκαστικά να συμμετάσχει σε αυτή την διαδικασία, παραβιάζοντας θεμελιώδη δικαιώματά του.

Ωστόσο το εδάφιο δύο είναι αυτό το οποίο παρεκκλίνει ολοκληρωτικά την αισιόδοξη αυτή νομοθετική προσπάθεια από τον θεσμό της ποινικής διαπραγμάτευσης. Συγκεκριμένα ορίζεται ότι ο κατηγορούμενος έχει στη διάθεσή του δέκα πέντε ημέρες για να αποζημιώσει εντελώς τον ζημιωθέντα ή για να επιστρέψει το ιδιοποιηθέν πράγμα. Η πρωτότυπη αυτή νομοθετική ρύθμιση πρόκειται ουσιαστικά για μια ιδιότυπη *de facto* έμπρακτη μετάνοια, παρά για μια ποινική διαπραγμάτευση όπως έχει επικρατήσει στις υπόλοιπες χώρες που εφαρμόζεται.

Σε περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας, η προσπάθεια συνδιαλλαγής θεωρείται ως μη γενόμενη. Αν ωστόσο επιτευχθεί συντάσσεται πρακτικό του εισαγγελέα πλημμελειοδικών διαβιβάζοντας τη δικογραφία στον εισαγγελέα εφετών ο οποίος διαβιβάζοντας την υπόθεση στο τριμελές εφετείο κηρύσσει ένοχο τον κατηγορούμενο κατά το 79ΠΚ επιβάλλοντας ποινή που δεν υπερβαίνει τα τρία έτη, ενώ μπορεί να τον κρίνει και ατιμώρητο. Έτσι προκύπτει έμμεσα ότι ο κατηγορούμενος δηλώνει την ενοχή του, χωρίς ωστόσο να προβλέπεται κάπου στο νόμο ότι πρέπει να το δηλώσει και άμεσα. Στα θετικά του άρθρου συγκαταλέγεται η μη επιβολή δικαστικών εξόδων ενώ κατά της απόφασης του δικαστηρίου δεν χωρεί έφεση. Τέλος, το άρθρο προβλέπει ότι η συνδιαλλαγή δεν εφαρμόζεται σε κακούργηματα στρεφόμενα κατά του Δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου και οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού.

Τελικές Σκέψεις

Πρόταση του παρόντος άρθρου συνιστά η σταδιακή εισαγωγή του θεσμού της ποινικής διαπραγμάτευσης στην Ελληνική δικαιοσύνη. Επί παραδείγματι μπορεί αρχικά να εφαρμόζεται στις υποθέσεις πταισμάτων και πλημμελημάτων, και να εξαιρούνται ορισμένα κακούργηματα από τη διαδικασία αυτή. Μετά από ένα διάστημα αξιολόγησης μπορεί να αποφασιστεί εάν και μέρος αυτών των υποθέσεων δύναται να περιβληθεί με τον ανωτέρω νομικό μανδύα. Αντεπιχειρήματα πιθανώς θα προταθούν αναφορικά με την παραβίαση της βασικής ποινικής αρχής του ότι κανένας δεν είναι ένοχος μέχρι αποδείξεως του εναντίου καθώς και της αρχής ότι καθένας δύναται να υπερασπιστεί τον εαυτό του. Ωστόσο, οι αιτιάσεις αυτές πρέπει να απορριφθούν ως ανεδαφικές καθώς η ομολογία του κατηγορουμένου αυτόματα θα συνιστά ομολογία ενοχής ενώ εν συνεχεία η ποινική διαπραγμάτευση συνιστά μια –έστω ιδιόμορφη- υπεράσπιση του κατηγορουμένου, ο οποίος άλλωστε δεν είναι υποχρεωμένος να ενταχθεί στο σχήμα αυτό εκχωρώντας το δικαίωμά του προς μια δημόσια δίκη. Τα επιχειρήματα μάλιστα αντισυνταγματικότητας έχουν κριθεί ως ανίσχυρα σε αντίστοιχες περιπτώσεις σε όλα τα κράτη που εφαρμόζεται το plea bargaining.

Τέλος, ούτε το αντεπιχείρημα της παραβίασης της αρχής της δίκαιης δίκης είναι ισχυρό καθώς ο παρών θεσμός συνιστά επιλογή και όχι υποχρέωση, συνεπώς δεν αποσβένει τα αναπαλλοτρίωτα δικονομικά δικαιώματα του κατηγορουμένου, ενώ η συμφωνία στη διαπραγμάτευση λειτουργεί ως θεματοφύλακας της δίκαιης δίκης. Η συζήτηση αυτή μπορεί να επεκταθεί σε μάκρος επιχειρημάτων, ωστόσο ο πυρήνας της ποινικής διαπραγμάτευσης στηρίζεται στα νομικά αγαθά της ταχύτητας και της αποτελεσματικότητας τα οποία είναι εξίσου ισχυρά. Στο πλαίσιο αυτό η ελληνική νομική κοινότητα θα κληθεί να μετρήσει τα οφέλη από αυτήν την πρωτοποριακή ποινική αλλαγή, και να επιλέξει αν θα απορροφήσει τυχόν αντεπιχειρήματα τα οποία μπορεί να είναι και ενίοτε εύλογα.

Συνδιαλλαγή ανηλίκου δράστη και θύματος Το ελληνικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΠΑΝΑΓΟΣ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες, στις εθνικές νομοθεσίες έχει εισαχθεί ένας σημαντικός αριθμός ρυθμίσεων που συμβαδίζουν με τις αρχές του αντεγκληματικού προτύπου της αποκαταστατικής ή επανορθωτικής δικαιοσύνης¹, ενώ στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης καθιερώνεται μια νέα επαγγελματική ειδικότητα, αυτή του διαμεσολαβητή. Οι απαρχές του εν λόγω μοντέλου χάνονται στα βάθη των αιώνων· ανάγονται στην αριστοτελική σκέψη, τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, αλλά και τις πρακτικές των ιθαγενών στην αυστραλιανή ήπειρο. Οι λόγοι που οδήγησαν τη διεθνή επιστημονική κοινότητα να στραφεί εκ νέου σε αυτό τον τρόπο διευθέτησης του εγκληματικού φαινομένου αποτελεί ζήτημα που χρήζει διεξοδικής εξέτασης στο πλαίσιο της κοινωνιολογίας της γνώσης (Αρτινοπούλου 2010, 2011). Σε γενικές γραμμές, τα προβλήματα που ταλανίζουν διαχρονικά τα ποινικά συστήματα (ιδίως η υπερφόρτωση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και ο υπερπληθυσμός των καταστημάτων κράτησης) ανέδειξαν και συντήρησαν το επιστημο-

* Υπ. Διδάκτωρ Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής, στη Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Οι όροι «επανορθωτική δικαιοσύνη» και «αποκαταστατική δικαιοσύνη» αποτελούν ταυτόσημες αποδόσεις του ξενόγλωσσου όρου "restorative justice" (Αλεξιάδης 1996, Μαγγανάς 2000, Σπινέλλη 2014, Αρτινοπούλου 2010). Σύμφωνα με την Κ. Σπινέλλη (2002: 590), «το επίθετο «αποκαταστατική» ίσως θα πρέπει να αποφευχθεί στην ποινική δικαιοσύνη διότι παραπέμπει στα αποκαταστατικά ένδικα βοηθήματα του αστικού δικαίου και υποδηλώνει τις υλικές ζημιές, την ηθική βλάβη κλπ».

νικό ενδιαφέρον για τα εναλλακτικά – μη φυλακτικά μέτρα γενικότερα και τις πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης ειδικότερα (Αρχιμανδρίτου 1994, Σπινέλλη 2007, Κρανιδιώτη 2011, Δημόπουλος 1998, Braithwaite & Strang 2001, Consedine 1995). Το ενδιαφέρον αυτό έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε σήμερα να γίνεται λόγος για τη διαμόρφωση ενός διεθνούς κοινωνικού κινήματος επανορθωτικής δικαιοσύνης (Αρτινοπούλου 2008, Maxwell & Morris 2002, 2003, Umbreit et al. 2005). Το εάν υφίσταται ένα αντίστοιχο εγχώριο κίνημα αποτελεί ερώτημα, που είναι ακόμη νωρίς να απαντηθεί. Ωστόσο, το συγκεκριμένο μοντέλο απονομής της ποινικής δικαιοσύνης συγκεντρώνει ένα σημαντικό τμήμα της σύγχρονης εγκληματολογικής εργογραφίας (Αρτινοπούλου 2010α).

Η παραβατικότητα ή εγκληματικότητα των ανηλικών (Σπινέλλη 1975, Πιτσελά 2013, Ζαραφωνίτου 2014) αποτέλεσε διεθνώς ένα πρόσφορο πεδίο για την εφαρμογή επανορθωτικών πρακτικών, μιας και θεωρήθηκε ότι είναι σε θέση να λειτουργήσουν διαπαιδαγωγικά για τους δράστες ικανοποιώντας ταυτόχρονα τις ανάγκες των παθόντων (Κουράκης 2012, Crawford & Newburn 2003, Hayes 2005, Hudson 2002, Shen & Antonopoulos 2013, Haines & O'Mahomy 2006). Οι αντιλήψεις αυτές αποτυπώθηκαν στο ν. 3189/2003, όπου η συνδιαλλαγή ανάμεσα στον ανήλικο δράστη και το θύμα με στόχο την έκφραση συγγνώμης και την εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης εν γένει εντάχθηκε στα αναμορφωτικά μέτρα που προβλέπονται στο άρ. 122 ΠΚ². Όπως αναφέρεται στην εισηγητική έκθεση του νόμου, το ρόλο του διαμεσολαβητή ανέλαβαν οι επιμελητές ανηλικών. Η συνδιαλλαγή απο-

2. Αργότερα, στο ν. 3500/2006 προβλέφθηκε η δυνατότητα διαμεσολάβησης του εισαγγελέα σε πλημμεληματικές μορφές ενδοοικογενειακής βίας (Συμεωνίδου-Καστανίδου 2011, Αρτινοπούλου 2010b, 2013, Gavrielides & Αρτινοπούλου 2012, Γιοναοπούλου 2015). Εν συνεχεία, με το ν. 3904/2010 εισήχθη το άρ. 308 Β ΚΠΔ: στις περιπτώσεις που έχει ασκηθεί ποινική δίωξη για ορισμένα κακουργήματα, κατόπιν διατύπωσης αιτήματος του κατηγορουμένου που υποβάλλεται μέχρι την τυπική περάτωση της ανάκρισης, ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών καλεί τον κατηγορούμενο και τον παθόντα να εμφανισθούν ενώπιον του (μετά ή δια των συνηγόρων τους) για συνδιαλλαγή (Καλφάλης 2011, Μυλωνόπουλος 2011).

τελεί μια σημαντική δυνατότητα που παρέχεται στο δίκαιο των ανήλικων δραστών. Εφόσον, όμως, θέσει κανείς το σχετικό νομικό πλαίσιο υπό το πρίσμα της αποκαταστατικής θεωρίας και των κειμένων (κατευθυντήριων γραμμών ή συστάσεων) των διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών³, μπορεί να παρατηρήσει τα εξής: η πρόβλεψη και συνακόλουθα η εφαρμογή του μέτρου στην ελληνική πραγματικότητα είναι κατά κύριο λόγο προσανατολισμένες στις ανάγκες του ανήλικου δράστη παραγκωνίζοντας συνακόλουθα τις ανάγκες του (ανήλικου) θύματος και μεταδίδοντας ενδεχομένως λανθασμένα μηνύματα. Ως προς τη δομή της, η παρούσα εργασία διαρθρώνεται ως ακολούθως: το πρώτο μέρος προέκυψε κατόπιν της επισκόπησης της θεωρίας (βιβλιογραφίας) και των κειμένων αντεγκληματικής πολιτικής αναφορικά με την εννοιολόγηση και τις στοχεύσεις της συνδιαλλαγής ως αποκαταστατικής πρακτικής. Σε αυτό το πλαίσιο δίνεται έμφαση σε πρακτικά θέματα και στα χαρακτηριστικά που ενδείκνυται να διαθέτει ο διαμεσολαβητής, προκειμένου τα επιζητούμενα της επανορθωτικής δικαιοσύνης να λάβουν σάρκα και οστά. Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται το σχετικό νομικό πλαίσιο και, εν συνεχεία, τίθεται υπό τη διόπτρα της αποκαταστατικής θεωρίας με στόχο τη διατύπωση προτάσεων που θα μπορούσαν να συμβάλλουν στη βελτίωση και την ικανοποιητική εφαρμογή του.

I. Γενικό πλαίσιο: Θεωρία και κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής

1) Η επανορθωτική δικαιοσύνη ως πρότυπο αντεγκληματικής πολιτικής

1.1) Το έγκλημα ως ιδιωτική σύγκρουση

Όπως συνέβαινε σε μακρινές εποχές του παρελθόντος και ειδικότε-

3. Εν αντιθέσει με τις διεθνείς συμβάσεις (hard law), τα μη συμβατικά κείμενα των διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών συνεπάγονται μόνο ηθική και πολιτική δέσμευση των συμβαλλόμενων κρατών (soft law). Εντούτοις, είναι δυνατό να λειτουργήσουν επικουρικά στα πεδία της παραγωγής, της ερμηνείας και της εφαρμογής των δικαϊκών κανόνων (Πιτσελά 2003, 2006α, Παπαδοπούλου 2012). Οι διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί αξιοποιούν τα πορίσματα των εγκληματολογικών ερευνών. Οι κατευθυντήριες γραμμές και οι συστάσεις που εκπονούν αποτελούν «τη θεσμική αποτύπωση της εγκληματολογικής σκέψης» (Αρτινοπούλου 2010: 59).

ρα στις κοινωνίες της βεντέτας ή ιδιωτικής εκδίκησης (Αρχιμανδρίτου 2007), στο πλαίσιο της αποκαταστατικής θεωρίας το έγκλημα δεν γίνεται αντιληπτό ως προσβολή της κρατικής εξουσίας, αλλά ως μια ιδιωτική διαφορά ή σύγκρουση (Umbreit 1994, Αρτινοπούλου 2008, 2010, Μαγγανάς 2007, Haines & O'Mahomy 2006, Bibas 2012, Shiner 2006). Οι συγκρούσεις θεωρούνται ως παθολογικές και οφείλουν να αντιμετωπίζονται άμεσα με τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας, όπου τελέσθηκε το έγκλημα ή/και δέχθηκε επιρροή από αυτό (Christie 1977, Newburn 2007, London 2014, Rossenblatt 2015).⁴ Κατά μία άποψη, οι αποκαταστατικές πρακτικές είναι σε θέση να αντικαταστήσουν πλήρως τα τρέχοντα ποινικά συστήματα («μαξιμαλιστική τάση»). Σε αυτό το πλαίσιο, προβάλλονται ως ο πλέον κατάλληλος τρόπος αντιμετώπισης κάθε εγκληματικής πράξης, ανεξαρτήτως βαρύτητας και απαξίας. Στον αντίποδα βρίσκονται όσοι υποστηρίζουν πως οι επανορθωτικές πρακτικές είναι σε θέση να αξιοποιηθούν δημιουργικά στο πλαίσιο του τρέχοντος ποινικού «συστήματος», ώστε να συμβάλλουν στη βελτίωση της απονομής της δικαιοσύνης («μινιμαλιστική τάση»). Σύμφωνα με τους πρεσβευτές αυτής της θεώρησης, οι εν λόγω πρακτικές ενδεικνύονται αποκλειστικά για τις περιπτώσεις αδικημάτων μειωμένης βαρύτητας (Αρτινοπούλου 2010, Κρανιδιώτη 2011, Newburn 2007, Cottam 1996, Walgrave 1995, Wright 1996).

Η *M. Liebmann* (2007: 25) παραδίδει τον ακόλουθο ορισμό: «Η αποκαταστατική δικαιοσύνη στοχεύει στο να επανορθώσει το ευ ζην των θυμάτων, των δραστών και των κοινωνιών, το οποίο προσβλήθηκε από το έγκλημα, και στο να εμποδίσει τη συνέχισή του». Ο ορισμός, όμως, που απαντά συχνότερα στη βιβλιογραφία (Newburn 2007) είναι αυτός του *T. Marshall* (1996: 36-7): η αποκαταστατική δικαιοσύνη απο-

4. Είναι, όμως, αξιοπρόσεχτες οι σκέψεις του *I. Πανούση* (2011: 32, 33): «...η σύγκρουση δεν είναι πάντα κάτι κακό. Ίσα-ίσα η σύγκρουση δεν αφήνει να τελετωθούν τα πράγματα, εμποδίζει δηλαδή την απολίθωση ενός συστήματος [...]. Η έλλειψη συγκρούσεων λοιπόν καμιά φορά δεν είναι θετικό στοιχείο, δείχνει έλλειψη κινήτρων, δείχνει έλλειψη φιλοδοξιών με την καλή έννοια, δηλαδή την προσπάθεια να προβάλλεις ιδέες, συναισθήματα, απόψεις και ταυτόχρονα να θέλεις να ταυτίσεις τον εαυτό σου με μια ομάδα».

τελεί «μια διαδικασία μέσω της οποίας τα ενδιαφερόμενα μέρη μιας συγκεκριμένης παραβίασης του νόμου συγκεντρώνονται, ώστε να αντιμετωπίσουν συλλογικά όσα επακολουθούν της παραβίασης και τις συνέπειές της για το μέλλον» (Αρτινοπούλου 2010, Μαγγανάς 2000). Καθώς η επανορθωτική δικαιοσύνη περιγράφεται ως «διαδικασία», ο ως άνω ορισμός εντάσσεται σε ό,τι αποκαλείται στην αποκαταστατική θεωρία ως “process-based School” (Gavrielides 2007: 45). Τα επιζητούμενα αποτελέσματα δεν καθίστανται σαφή. Ωστόσο, η σημαντικότητα του ορισμού έγκειται στην ευρύτητα και στη συνακόλουθη ευελιξία του, ώστε να είναι σε θέση να συμπεριλάβει τις διάφορες υφιστάμενες αποκαταστατικές πρακτικές (Dignan 2005, Gavrielides 2007, Newburn 2007, van Ness et al. 2001)⁵. Σε αντίστοιχες εννοιολογήσεις εξάγονται οι αξίες της επανορθωτικής δικαιοσύνης, όπως η παροχή εξηγήσεων και η έκφραση συγγνώμης από το δράστη προς τον παθόντα εντός ειρηνικού κλίματος και με πνεύμα αλληλοκατανόησης, η αποκατάσταση της υλικής ή/ και συναισθηματικής βλάβης που προξενήθη από την εγκληματική συμπεριφορά και η επανένταξη του δράστη στην κοινωνία μέσω της οποίας επανορθώνεται το «ρήγμα» που επέφερε το έγκλημα στον κοινωνικό ιστό (Αρτινοπούλου 2008, 2010, 2011, Zehr 1990).

1.2) Το θεωρητικό υπόβαθρο: Ο «αποχωρισμός» της αξιόποινης πράξης από τον δράστη

5. Στο εννοιολογικό περιεχόμενο του ορισμού δεν εμπίπτει η παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον δράστη, η οποία αναγνωρίζεται ως αποκαταστατική πρακτική (Walgrave 2008, Walgrave & Geudens 1996, Bazemore & Maloney 1994, Μαγγανάς 2000). Η κοινωφελής εργασία διαθέτει ένα «συμβολικό χαρακτήρα ο οποίος συνίσταται στο ότι η εργασία του καταδικασμένου αποτελεί ένα είδος αποκατάστασης της βλάβης που προξένησε» (Σπινέλλη 2000: 282). Με διαφορετική διατύπωση, η κοινωφελής εργασία «λειτουργεί ως μέσο αποκατάστασης της διαρραγείας σχέσης μεταξύ του δράστη και της κοινότητας» (Νούσκαλης 2015: 210). Στις λοιπές επανορθωτικές πρακτικές εντάσσονται οι οικογενειακές συνεδρίες ή συμβούλια (family group conferencing), τα κοινοτικά συμβούλια αποκατάστασης (community reparative boards), οι κύκλοι επιμέτρησης της ποινής (sentencing circles), οι κύκλοι ίασης (healing circles) και η παροχή αποζημίωσης (compensation) στο θύμα (Μαγγανάς 2000, 2006, Πιτσελά 2006α, Γιοβάνογλου 2006, Newburn 2007).

Οι υποστηριχτές των επανορθωτικών πρακτικών αντλούν τα επιχειρήματά τους από την αποκαλούμενη ως θεωρία του «επανεντακτικού» (Κρανιδιώτη 2011: 129) ή «επανεντάσσοντος ντροπιάσματος» (Ανδρουλάκης 2000: 18, Πισελά 2010: 41-2) ή «της ενσωμάτωσης μέσω της κατασχύνης» (Σπινέλλη 2002: 593), όπως διατυπώθηκε από τον *J. Braithwaite* (1989). Αφού διαπίστωσε ότι η σημασία της κοινωνικής αποδοκιμασίας μιας εγκληματικής πράξης είχε υποτιμηθεί από τους φορείς της ποινικής δικαιοσύνης και τους επιστήμονες, ο αυστραλός εγκληματολόγος εισήγαγε την έννοια του ντροπιάσματος στην τρέχουσα εγκληματολογική σκέψη (Harris 2006). Με τον όρο «ντρόπιασμα» νοούνται εκείνες οι «κοινωνικές διαδικασίες που εκφράζουν αποδοκιμασία και που έχουν ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα την πρόκληση δύο καταστάσεων: αφενός μεν τύψεων στο άτομο που ντροπιάζεται και αφετέρου επικριτικής αντίδρασης σε εκείνους που καθίστανται γνώστες της ντροπής» (Κρανιδιώτη 2007: 145-6). Η ντροπή αποτελεί διαχρονικά άτυπη ή ανεπίσημη μορφή κοινωνικού ελέγχου (Κρανιδιώτη 2011, Hamblet 2011). Εντούτοις, το ρηξικέλευθο στοιχείο της θεωρίας έγκειται στο ότι καθιερώνει ορισμένες επιμέρους διακρίσεις του συναισθήματος (Κρανιδιώτη 2011).

Βασισμένος σε εθνογραφικά δεδομένα που αφορούν την Ιαπωνία και κατόπιν της σύνθεσης καθιερωμένων εγκληματολογικών θεωριών αξιοποιώντας τη μέθοδο της ολοκλήρωσης⁶, ο αυστραλός εγκληματολόγος υποστηρίζει ότι η κοινωνική αποδοκιμασία είναι απαραίτητο να στρέφεται αποκλειστικά εναντίον της ποινικά κολάσιμης ή αποκλίνου-

6. Η μέθοδος της ολοκλήρωσης ("integration") συνίσταται στο συνδυασμό δύο ή περισσότερων θεωριών σε ένα συνεκτικό θεωρητικό μοντέλο, το οποίο διαθέτει μεγαλύτερη επεξηγηματική αξία. Μέσω της σύνθεσης επιτυγχάνεται η παραγωγή μιας νέας εγκληματολογικής θεωρίας, η βελτίωση της διατύπωσης των προγενέστερων, η διεύρυνση της επεξηγηματικής τους δύναμης και εν τέλει η μείωση του αριθμού τους, γεγονός που ευνοεί την πληρέστερη αφομοίωσή τους και την ευχερέστερη επικοινωνία ανάμεσα σε επιστήμονες που διαθέτουν διαφορετικά επιστημονικά υπόβαθρα. Στην περίπτωση της θεωρίας του *Braithwaite*, η επίδραση της ντυρκεμιανής κοινωνιολογίας είναι πασιφανής, όπως επίσης της προσέγγισης της ετικέτας, των θεωριών των υποπολιτισμικών ομάδων και του κοινωνικού ελέγχου (Κρανιδιώτη 2007).

σας πράξης, η οποία και πρέπει να αντιμετωπίζεται ως διακριτή από τον δράστη της. Ο τελευταίος πρέπει να τυγχάνει σεβασμού, δίχως να λαμβάνει χώρα η υποβάθμιση της κοινωνικής του θέσης και ο στιγματισμός του ως «κακός». Αντίθετα, κρίνεται επιβεβλημένο να αντιμετωπίζεται μέσα από διαδικασίες («τελετουργίες») που θα τον θέτουν ενώπιον των ευθυνών του, θα τον «ντροπιάζουν» με εποικοδομητικό τρόπο και θα παρέχουν την ευκαιρία επανένταξης στο κοινωνικό σύνολο. Οι τελετουργίες δίνουν, ειδικότερα, τη δυνατότητα στον δράστη να αντιληφθεί τις συνέπειες της πράξης του και οδηγούν στο «δώρο» της συγχώρεσης. Κατ' αυτό τον τρόπο, μειώνονται οι πιθανότητες υποτροπής του. Αντίθετα, στις περιπτώσεις όπου δεν αντιμετωπίζεται με σεβασμό, υποβαθμίζεται κοινωνικά και στιγματίζεται ως «κακός» («διασπαστικό ντρόπιασμα»), οι πιθανότητες για την τέλεση της αυτής πράξης είναι περισσότερες. Ως μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου, το ντρόπιασμα εκτιμάται πως λειτουργεί πληρέστερα σε κοινωνικά πλαίσια ή κοινότητες, όπου λαμβάνει χώρα η ανάπτυξη στενών διαπροσωπικών σχέσεων ανάμεσα στα μέλη τους. Εν όψει των ανωτέρω καθίσταται σαφές πως ο *Braithwaite* διατυπώνει μια δεοντολογική θεωρία⁷, όπου επισημαίνεται ως αναγκαία η εγκαθίδρυση θεσμών και η εφαρμογή πρακτικών που θα κινούνται προς την κατεύθυνση του επανεντάσσοντος ντροπιάσματος όσων παραβιάζουν τους νομικούς ή/και κοινωνικούς κανόνες. Η ντροπή, κατ' αυτό τον τρόπο, από μια άτυπη μορφή κοινωνικού ελέγχου και «παθητικό συναίσθημα [...] μετασχηματίζεται σε ενεργητικό μηχανισμό ελέγχου» (Κρασιδίωτη 2011: 131-2, 2007).

7. Στο εγκληματολογικό γίγνεσθαι, οι θεωρίες διακρίνονται σε δύο ευρείες κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει τις επεξηγηματικές ή ερμηνευτικές (“*explanatory theories*”), οι οποίες αποτελούν συστηματοποιημένες προτάσεις ή εισηγήσεις αναφορικά με τον τρόπο που είναι δομημένη η πραγματικότητα, δηλαδή αναφέρονται στο «είναι». Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι δεοντολογικές (“*normative theories*”), που περιλαμβάνουν προτάσεις ή εισηγήσεις σχετικά με το πώς θα έπρεπε να είναι δομημένη η πραγματικότητα, δηλαδή αναφέρονται στο «δέον» (*Braithwaite* 1996).

2) Συνδιαλλαγή δράστη και θύματος

2.1) Εννοιολόγηση, στοχεύσεις και πεδίο εφαρμογής

Η συνδιαλλαγή δράστη και θύματος⁸ εντάσσεται στις μεθόδους που στοχεύουν στη μεταφορά των αρχών της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο πρακτικό πεδίο (Aertsen 2004). Αποτελεί μια διαδικασία κατά την οποία το θύμα και ο δράστης μιας αξιόποινης πράξης επικοινωνούν με τη βοήθεια και υπό την επίβλεψη ενός τρίτου ατόμου. Ο παθών διαθέτει τη δυνατότητα να εκφράσει ανοιχτά τα συναισθήματά του αναφορικά με τη θυματοποίηση και τις ανάγκες του. Ταυτόχρονα, ο δράστης δύναται να αναγνωρίσει και να αναλάβει τις ευθύνες του (Wright 1995, Baldry 1998). Εφόσον τα δύο μέρη συναινούν, λαμβάνει χώρα η μεταξύ τους συνάντηση και επικοινωνία προκειμένου να κατανοήσουν ο ένας τη θέση του άλλου μέσω του διαλόγου και να αναζητήσουν λύσεις, ώστε να αρθεί η σύγκρουση (Beauregard 1998, Cottam 1996, Umbreit & Bradshaw 1997, Umbreit 1994, Umbreit et al. 1999, 2004, Αλεξιάδης 2011). Εκτός της παροχής εθελοντικής συναίνεσης, τα δύο μέρη κρίνεται αναγκαίο να συμφωνούν ως προς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης (να μην υποστηρίζουν εκ διαμέτρου αντίθετες εκδοχές της πραγματικότητας). Σε διαφορετική περίπτωση, ελλοχεύει ο κίνδυνος μετατροπής της συνδιαλλαγής σε μια προέκταση της ακροαματικής διαδικασίας και να κυριαρχήσει το στοιχείο της αντιδικίας (Messina 2004-05).

Στους στόχους της ως άνω διαδικασίας συμπεριλαμβάνεται η απολογία του δράστη προς το θύμα (Newburn 2007, Hoyle & Zedner 2007, Gehm 1991). Σε αυτό το πλαίσιο, η απολογία λογίζεται ως μια μορφή συμβολικής αποκατάστασης ή επανόρθωσης (Dignan 2005: 136, Levi 1997, Lerman 1999), ενώ η έκφραση συγγνώμης είναι αναγκαίο να συνδυάζεται με την ενεργητική προσπάθεια αποκατάστασης της βλάβης από την πλευρά του δράστη (Messina 2004-05). Ένα βασικό ζήτημα που έχει τύχει αντίθετων θεωρήσεων είναι εάν η συνδιαλλαγή και οι

8. Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, η διαδικασία της συνδιαλλαγής περιγράφεται ως "victim-offender mediation (VOM)", "victim-offender reconciliation" και "victim-offender dialogue" (Umbreit et al. 2005: 269).

πρακτικές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης εν γένει αρμόζουν σε εγκλημάτα αυξημένης βαρύτητας. Όπως έχει επισημάνει ο Ν. Κουράκης (2011: 142), «το πεδίο εφαρμογής των θεσμών της διαμεσολάβησης και της συνδιαλλαγής ενδείκνυται να περιορίζεται σε περιπτώσεις εγκλημάτων [...] που έχουν μικρή κοινωνικοηθική απαξία». Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, το είδος της εγκληματικής πράξης οφείλει να μην αποτελεί αποφασιστικό κριτήριο, ώστε να αποφανθεί κανείς για την καταλληλότητα της συνδιαλλαγής σε μια συγκεκριμένη περίπτωση (Baldry 1998). Στο πλαίσιο αυτό υποστηρίζεται η εφαρμογή της σε περιπτώσεις εγκλημάτων που συγκεντρώνουν μια ιδιαίτερη κοινωνική απαξία, όπως οι προσβολές της γενετήσιας ελευθερίας. Οι υποστηρικτές αυτής της προοπτικής αντλούν τα επιχειρήματά τους από την εμπειρικά διαπιστωμένη ανάγκη των θυμάτων να λάβουν εξηγήσεις από το δράστη για τη βάνουση συμπεριφορά που εισέπραξαν. Στον αντίποδα βρίσκονται όσοι υποστηρίζουν (ιδίως οι επιστήμονες που ανήκουν στην κατεύθυνση της φεμινιστικής εγκληματολογίας) ότι η συνδιαλλαγή σε αυτού του είδους τις περιπτώσεις υποβαθμίζει («ευτελίζει») την αξία του εννόμου αγαθού της σεξουαλικής αυτονομίας συμβάλλοντας επίσης στη δευτερογενή θυματοποίηση των παθόντων (Cossins 2008, Daly 2003, 2006, Hudson 1998, Morris 2002, Lee 1996, Stubbs 2002, Walgrave 1995).

2.2) Ο ρόλος του διαμεσολαβητή: Η υψηλή κατάρτιση και η ουδετερότητα ως βασικά μέσα «νομιμοποίησης» της διαδικασίας

Το πρόσωπο που δρα διαμεσολαβητικά ανάμεσα στο δράστη και στο θύμα⁹ αναγνωρίζεται πως διαδραματίζει έναν πολυσήμαντο ρόλο στη συνδιαλλαγή και συνακόλουθα στην επίτευξη των στοχεύσεων της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Η σημαντικότητά του κρίνεται τόσο μεγάλη, ώστε να υποστηρίζεται ότι η ποιότητα και η επιτυχία της διαδικασίας τελούν σε άμεση συνάρτηση με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις δεξιότητές του (Cottam 1996). Επομένως, συνάγεται η αδήριτη αναγκαιότητα συμμετοχής ενός κατάλληλα καταρτισμένου διαμεσολαβητή

9. Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, ο όρος «διαμεσολαβητής» απαντά ως “mediator”, “facilitator” και “convenor” (Szmania 2006: 111).

στη διαδικασία. Η ανάγκη αυτή γίνεται ακόμη πιο έντονη στις περιπτώσεις όπου ο δράστης ή/ και το θύμα δεν έχουν συμπληρώσει το 18^ο έτος της ηλικίας τους, μιας και – εξαιτίας της ανηλικότητάς τους – χρήζουν σαφούς ενημέρωσης και καθοδήγησης καθ' όλη την πορεία της συνδιαλλαγής (Gal & Moyal 2011). Στη θεωρία απαντούν ορισμένες σχετικές αρχές. Εκτός της εξειδικευμένης εκπαίδευσης που απαιτείται να έχει λάβει αναφορικά με το πώς θα διεξάγει τη διαδικασία, ο διαμεσολαβητής είναι επίσης αναγκαίο να αποτελεί ένα ανεξάρτητο, αντικειμενικό και ουδέτερο πρόσωπο ανάμεσα στο δράστη και το θύμα (Wright 1995, Wemmers & Cyr 2006, Levi 1997, Moore 1986, Cohen & Harley 2003-04, Jackson 1998, Umbreit et al. 2007, Poulson 2003, Poulson & Mpa 2002, Stulberg & Love 2014, McCold 1998). Η κρίση του οφείλει να μη διαβρώνεται από προσωπικές αντιλήψεις, ηθικές αρχές και πεποιθήσεις. Το εκπαιδευτικό του υπόβαθρο είναι απαραίτητο να είναι τέτοιο, που θα τον «εξοπλίζει» με την ικανότητα τήρησης των αναγκαίων αποστάσεων. Σε αντίθετη περίπτωση, η απαίτηση για αμεροληψία και αντικειμενικότητα τίθεται σε κίνδυνο (Cottam 1996). Στην πράξη, η ουδετερότητα του διαμεσολαβητή έχει αναδειχθεί ως ένας βασικός παράγοντας για την ικανοποίηση των θυμάτων από την αποκαταστατική διαδικασία (Armstrong 2012).

Οι ίδιες αρχές εξαίρονται στις σχετικές κατευθυντήριες γραμμές που έχουν εκπονηθεί από διεθνείς και ευρωπαϊκούς οργανισμούς. Ειδικότερα, στη Σύσταση Νο R (99) 19 του Συμβουλίου της Ευρώπης περί διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις¹⁰ αναγνωρίζεται ότι η διαδικασία οφείλει να υλοποιείται *«με τη βοήθεια ενός αμερόληπτου τρίτου μέρους (διαμεσολαβητής)»* και ότι *«χρειάζεται ειδικές ικανότητες και απαιτεί κώδικες άσκησης και διαπιστευμένης εκπαίδευσης»*. Για το λόγο αυτό, οι *«διαμεσολαβητές θα πρέπει να δέχονται αρχική εκπαίδευση πριν αναλάβουν καθήκοντα διαμεσολάβησης, καθώς και εκπαίδευση κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους. Η εκπαίδευσή τους θα πρέπει να στοχεύει να τους εξοπλίσει με υψηλού επιπέδου ικανότητες, στις οποίες θα περι-*

10. Η Σύσταση υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 15/9/1999 κατά την 679^η συνάντηση των εκπροσώπων των υπουργών.

λαμβάνονται επιδεξιότητες επίλυσης συγκρούσεων, ειδικές απαιτήσεις για ενασχόληση με θύματα και δράστες και βασικές γνώσεις του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης» (Αλεξιάδης 2006: 359, 357-8, 361). Τα κράτη-μέλη καλούνται να εξειδικεύσουν με μεγαλύτερη σαφήνεια τα τυπικά προσόντα που οφείλει να κατέχει ο διαμεσολαβητής. Οι αυτές κατευθύνσεις έχουν δοθεί από το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο των Ηνωμένων Εθνών¹¹. Η αναγκαιότητα εκπαίδευσης και αμεροληψίας των υπαλλήλων που έρχονται σε επαφή με τα θύματα γενικότερα εξάιρεται επίσης στη Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25^{ης} Οκτωβρίου 2012 (άρ. 25 παρ. 1): «Τα κράτη μέλη μεριμνούν, ώστε οι υπάλληλοι που ενδέχεται να έρθουν σε επαφή με τα θύματα, όπως είναι το προσωπικό της αστυνομίας και το προσωπικό των δικαστηρίων, να λαμβάνουν γενική και ειδική εκπαίδευση, επιπέδου ανάλογου με τις επαφές που έχουν με τα θύματα, προκειμένου να ευαισθητοποιηθούν ως προς τις ανάγκες των θυμάτων και να μπορούν να αντιμετωπίζουν τα θύματα με αμεροληψία, σεβασμό και επαγγελματισμό».

Η θεσμική ουδετερότητα του διαμεσολαβητή θεωρείται ακόμη ως μια βασική προϋπόθεση για την επίτευξη της αποκαλούμενης ως «νομιμοποίησης» (“legitimation”) της διαδικασίας της συνδιαλλαγής στα μάτια των συμμετεχόντων (Astor 2007). Η θεωρητική και εμπειρική διερεύνηση της «νομιμοποίησης» αποτελεί ένα σύγχρονο πεδίο εστίασης στην εγκληματολογία και την κοινωνιολογία του δικαίου (Friedman 1977, Bottoms & Tankebe 2012, Jackson et al. 2012, Liebling & Tankebe 2013). Στο πεδίο της συνδιαλλαγής εξειδικεύεται ως η διαμόρφωση της πεποίθησης τόσο στους φερόμενους ως δράστες όσο και τους μάρτυρες – θύματα πως έχουν λάβει μέρος σε μια δίκαια και αμερόληπτη διαδικασία, όπου η φωνή τους μπορεί να ακουστεί, ενώ τα

11. Basic Principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters, Economic and Social Council of the United Nations, ECOSOC Res. 2000/14, U.N. Doc. E/2000/INF/2/Add.2 (2000). Έμμεσες αναφορές στη διαμεσολάβηση και την αποκαταστατική δικαιοσύνη εντοπίζονται επίσης σε παλαιότερα κείμενα που αφορούν εξειδικευμένα την παραβατικότητα των ανηλίκων (Πιτσελά 2006α, Γιοβάνογλου 2006).

συμφέροντα και οι προσωπικές τους ανάγκες λαμβάνονται σοβαρά υπόψη και δεν παραγκωνίζονται (van Camp & Wemmers 2013, Tyler 2006). Εν όψει των ανωτέρω, ο διαμεσολαβητής οφείλει να ενθαρρύνει τη δημιουργική συμμετοχή του δράστη στη συνδιαλλαγή, ώστε να ωφεληθεί τα μέγιστα (Beauregard 1998). Ταυτόχρονα, όμως, είναι επιβεβλημένο να λαμβάνει υπόψη τις ανάγκες του θύματος και να επιδιώκει την καλλιέργεια ενός κλίματος εμπιστοσύνης με το τελευταίο. Στο πλαίσιο αυτό, ενδείκνυται να επικοινωνεί μαζί του πριν την έναρξη της διαδικασίας, να παρέχει τη δυνατότητα έκφρασης των σκέψεων και των συναισθημάτων του, να συμμαρτυρεί τη θέση του, καθώς και τις επιπτώσεις που έχει δεχθεί από το έγκλημα (Wemmers & Cyr 2006, Cottam 1996). Σε αρμονία με αυτές τις κατευθυντήριες γραμμές έγκειται το γερμανικό ποινικό σύστημα, όπου η συνδιαλλαγή υλοποιείται «με την υποστήριξη ενός ουδέτερου συμβούλου εκτός του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης» (Πιτσελά 2007: 379).

2.4) Τα οφέλη της συνδιαλλαγής

2.4.1) Η παιδαγωγική δράση με στόχο την απόκτηση ενσυναίσθησης και την πρόληψη της υποτροπής

Η παραβατικότητα λογίζεται γενικότερα ως ένα προσωρινό φαινόμενο για ένα σημαντικό αριθμό των ανήλικων δραστών, συνδεδεμένο ενίοτε με τις ιδιαιτερότητες του περάσματος στην ενήλικη ζωή. Δεν σηματοδοτεί απαραίτητα την έναρξη μιας εγκληματικής «καριέρας», ενώ δύναται να αντιμετωπισθεί μέσω κατάλληλων διαπαιδαγωγικών παρεμβάσεων (Καϊάφα-Γκμπάντι 2012, Παρασκευόπουλος & Μαργαρίτης 2003). Η πρακτική της διαμεσολάβησης εκτιμάται ότι διαδραματίζει έναν παιδαγωγικό ρόλο για τον ανήλικο που τελεί αντικείμενες στην ποινική νομοθεσία πράξεις, μιας και παρέχει τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει άμεσα τις συνέπειες στο θύμα και στην κοινωνία ευρύτερα (Κουράκης 2012, Beauregard 1998, Karp & Breslin 2001, Umbreit 1995). Στην αποκαταστατική θεωρία οι ανήλικοι παραβάτες φαίνεται πως αντιμετωπίζονται ως ενεργητικά υποκείμενα του εγκληματικού φαινομένου, οι ευθύνες των οποίων δεν πρέπει να παραγνωρίζονται (Put et al. 2012). Επί παραδείγματι, σύμφωνα με τη θεωρία των εξου-

δετερώσεων ή εκλογικεύσεων, όπως διατυπώθηκε από τους Sykes & Matza (1957), οι ανήλικοι χρησιμοποιούν ορισμένες τεχνικές προκειμένου να δικαιολογήσουν την ανάπτυξη της παραβατικής συμπεριφοράς από τους ίδιους. Σε αυτές συγκαταλέγονται η άρνηση της ευθύνης (ο ανήλικος επικαλείται την απουσία πρόθεσης για την εγκληματική διάπραξη), η άρνηση πρόκλησης βλάβης σε τρίτο πρόσωπο, η άρνηση ύπαρξης παθόντος (ο ανήλικος αντιλαμβάνεται ότι μέσω της πράξης θυματοποιείται αποκλειστικά ο ίδιος ή ότι το πρόσωπο που δέχεται τις συνέπειες της πράξης άξιζε να υποβληθεί σε κάτι τέτοιο), η απόρριψη όσων καταδικάζουν τον δράστη (π.χ. οι φορείς του τυπικού κοινωνικού ελέγχου) και η επίκληση της πίστης σε ένα ανώτερο ιδεώδες, όπως είναι η φιλία (Κουράκης 2012, Σπινέλλη 2014, Βιδάλη 2013). Η άμεση επαφή του δράστη με τις επιπτώσεις της θυματοποίησης μέσω της συνδιαλλαγής μπορεί να εγγυηθεί την «εξουδετέρωση των εξουδετερώσεων» και ως εκ τούτου τη σύννομη συμπεριφορά (Braithwaite 1999, Hoffmann 2011).

Εν όψει των ανωτέρω, οι δράστες που λαμβάνουν μέρος σε αποκαταστατικές διαδικασίες εμφανίζουν περιορισμένες πιθανότητες υποτροπής (Sherman 2015, Κουράκης 2011, Newburn 2007, Mika 1993, Thorburn 1999, Rodriguez 2007, Latimer et al. 2005, Bradshaw et al. 2006, Maxwell & Morris 2002). Ακόμη, όμως, και στις περιπτώσεις που κάτι τέτοιο δεν επιτευχθεί, η μεταγενέστερη ποινικά ενδιαφέρουσα δράση διαθέτει μικρότερη κοινωνική απαξία (Nugent & Paddock 1995). Παρά το γεγονός ότι οι μεθοδολογικές δυσχέρειες στην εμπειρική διερεύνηση του ζητήματος είναι γενικότερα εξαιρετικές και θέτουν σημαντικούς περιορισμούς στα συμπεράσματα των σχετικών ερευνών (Αρχιμανδρίτου 2000, Newburn 2007, Walgrave 1995), η υποτροπή αντιμετωπίζεται ως ένας σημαντικός δείκτης, ώστε να αποφανθεί κανείς για την επιτυχία ή την αποτυχία ενός μέτρου ποινικής παρέμβασης (Ζαραφωνίτου 2004, Λαμπροπούλου 2012, Niemeyer & Shichor 1996, Merington & Stanley 2007). Ωστόσο, δεν υφίσταται πλήρης ταύτιση απόψεων αναφορικά με το εάν η μείωση της υποτροπής συνιστά τον κυριότερο στόχο των αποκαταστατικών πρακτικών (Robinson & Shapland 2008). Η A. Morris (2002) εστιάζει σε διαφορετικά ζητούμενα, ό-

πως είναι η ανάληψη των ευθυνών από την πλευρά του δράστη και η αποκατάσταση του θύματος. Συνεχίζοντας το ξεδίπλωμα του συλλογισμού της, αναγνωρίζει ότι όταν ο δράστης λαμβάνει μέρος σε μια διαδικασία κατά την οποία αναζητούνται οι παράγοντες που συνέβαλαν στην παραβίαση του ποινικού νόμου, συνδιαμορφώνει το πώς θα αντιμετωπισθούν οι επιπτώσεις και αναλαμβάνει τις σχετικές ευθύνες, δεν μπορεί παρά να ευελπιστεί κανείς ότι δεν θα τελέσει την αυτή πράξη στο μέλλον. Στο σημείο αυτό κρίνεται χρήσιμο, όμως, να τεθεί στο σχετικό διάλογο ο ακόλουθος προβληματισμός: σύμφωνα με τις σύγχρονες τάσεις στην εγκληματολογική θεωρία, το έγκλημα συνιστά ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο (Αλεξιάδης 2011, Σπινέλλη 2014). Αντίστοιχα, η υποτροπή σε αυτό δύναται ομοίως να θεωρηθεί ως απότοκο της αλληλεπίδρασης ενός συνόλου παραγόντων. Σε αυτό το πλαίσιο, η όποια ποινική μεταχείριση δεν είναι δυνατό να ευθύνεται μεμονωμένα είτε για την υποτροπή είτε για τη μη υποτροπή ενός δράστη¹².

2.4.2) Η βελτίωση της θέσης του θύματος στην ποινική διαδικασία

Η συνδιαλλαγή επαναφέρει στο ποινικό προσκήνιο τις ανάγκες του θύματος¹³. Στην τυπική ποινική διαδικασία, η κύρια νομοθετική μέριμνα καταβάλλεται στην προστασία των δικαιωμάτων του (φερόμενου ως)

12. Η Μ. Αρχιμανδρίτου (2000: 556-7) έχει επισημάνει τα εξής: «Σύμφωνα [...] με τις σύγχρονες τάσεις, κυρίως στο σκανδιναβικό χώρο, το ζήτημα της αποτελεσματικότητας της φυλακής αντιμετωπίζεται διαφορετικά. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα δεν ελέγχονται πλέον με βάση την υποτροπή [...]. Αυτό που επιζητείται είναι μια ανεκτή για ανθρώπους κατάσταση διαβίωσης [...] οι εργαζόμενοι εντός του ποινικού συστήματος δεν εγκλωβίζονται στη λογική της αναζήτησης επιτυχίας σε μη πραγματοποιήσιμους στόχους. Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, το ποινικό σύστημα αποτελεί ένα μόνο τμήμα του συνολικού κοινωνικού ελέγχου και δε μπορεί να είναι μόνο αυτό υπεύθυνο για τον έλεγχο και την πρόληψη του εγκλήματος» (η υπογράμμιση του γράφοντος).

13. Η λήξη της «χρυσής εποχής του θύματος» σηματοδοτείται με την «ανάπτυξη κεντρικής κρατικής εξουσίας και με την επέκταση της επιδράσεως της στον δικαιοδοτικό έλεγχο». Κατά τον 18^ο αι. επαναπροσδιορίστηκαν οι αρχές του τυπικού κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος. Η εμπλοκή συναισθηματικών στοιχείων θεωρήθηκε ως κίνδυνος για τη δίκαιη δικαστική κρίση. Για το λόγο αυτό, ο παθών απομακρύνθηκε από την ποινική διαδικασία (Γραμματικούδης 1991: 131 επ.).

δράστη. Ο παθών διαδραματίζει το ρόλο του μάρτυρα και (υπό προϋποθέσεις) δύναται να εγείρει την αποκαλούμενη ως «πολιτική αγωγή», προκειμένου να ικανοποιήσει αστικής φύσεως απαιτήσεις και να αξιώσει την καταδίκη του κατηγορουμένου. Οι δικονομικές πρακτικές συνιστούν μια ψυχική ή/ και υλική επιβάρυνση του θύματος, γεγονός που συμβάλλει στην αποκαλούμενη ως «δευτερογενή θυματοποίηση» (Αλεξιάδης 1996, Βλάχου 2005, Ζαραφωνίτου 2008, 2011, Morris 2002, Greenberg & Ruback 1992, Orth 2002, Wemmers 2003). Αντίθετα, οι αποκαταστατικές πρακτικές παρέχουν τη δυνατότητα σε όλους τους «πρωταγωνιστές» της αξιόποινης πράξης να εκφράσουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις προτάσεις τους. Έτσι, καθιστούν το θύμα έναν σημαντικό παράγοντα στην αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου. Αντιμετωπίζοντας κατά πρόσωπο τον δράστη, ο παθών ενδέχεται να πάψει να τρέφει αρνητικά συναισθήματα (π.χ. φόβο), που υποβαθμίζουν την ποιότητα της ζωής του στο μετα-εγκληματικό στάδιο (Morris 2002, Tyler 2000, Sherman et al. 2005, Considine 1995). Η δυνατότητα που διαθέτει για αποδοχή της συγγνώμης και κατανόηση των παραγόντων που οδήγησαν τον δράστη στην τέλεση της πράξης, δρα γενικότερα ευεργετικά στην ψυχολογική του υγεία, καθώς απεκδύεται όσα αρνητικά συναισθήματα έχουν προκληθεί από το έγκλημα (Armour & Umbreit 2006). Έχει μάλιστα παρατηρηθεί ότι ένας σημαντικός αριθμός παθόντων δεν επιζητά την τιμωρία, αλλά την απολογία (μέσω της οποίας επέρχεται η ικανοποίησή του σε ηθικό επίπεδο), την κατανόηση των κινήτρων του δράστη, την αποκατάσταση της ζημίας και γενικότερα τη συμμετοχή σε πρακτικές που είναι ωφέλιμες για όλους τους «πρωταγωνιστές» μιας εγκληματικής πράξης (Αρτινοπούλου 2011, Κουράκης 2012, Aertsen 2004, Baldry 1998, Hoyle & Zedner 2007).

Εν όψει των ανωτέρω, γίνονται κατανοητοί οι λόγοι που το μοντέλο της επανορθωτικής δικαιοσύνης έχει ιδωθεί ως μια θυματο-κεντρική κοινωνική απάντηση στο έγκλημα (Umbreit 2001, Hoyle & Zedner 2007, Howarth 2000, Δημόπουλος 2006), η δε εισαγωγή αποκαταστατικών νομικών ρυθμίσεων στις επιμέρους δικαιοταξίες ως ένα επίτευγμα της διεθνούς δράσης του θυματολογικού κινήματος (Morris & Gelsthorpe 2000, Howarth 2000). Τόσο το θυματολογικό κίνημα όσο

και αυτό της αποκαταστατικής δικαιοσύνης επανέφεραν στο εγκληματολογικό και νομικό προσκήνιο το αίτημα για ικανοποίηση των αναγκών του έτερου πόλου του εγκλήματος, του θύματος. Εντούτοις, αξίζει να επισημανθεί ότι τα ως άνω κινήματα διαφοροποιούνται ουσιωδώς ως προς την αντίληψη που έχουν υιοθετήσει περί του τί συνιστά «δικαιοσύνη» και το πώς (πρέπει να) απονέμεται (Cayley 1998, Johnstone 2002): το πρώτο επιδιώκει κατά κύριο λόγο τη βελτίωση της θέσης των παθόντων στο πεδίο του τρέχοντος (τιμωρητικού) ποινικού «συστήματος», εν αντιθέσει με τους υποστηρικτές της αποκαταστατικής δικαιοσύνης που οραματίζονται μια εντελώς διαφορετική αντιμετώπιση του εγκληματικού φαινομένου μέσα από την ειρηνική επίλυση των συγκρούσεων (Obold-Eshleman 2004). Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση των *von Hirsch & Ashworth* (2004), ότι οι αποκαταστατικές θεωρίες δεν είναι κατ' ανάγκη θυματο-κεντρικές και ότι οι θυματο-κεντρικές νομικές ρυθμίσεις δεν έχουν απαραίτητα αποκαταστατικό χαρακτήρα· ενίοτε αποτελούν έκφραση της τιμωρητικής διάθεσης τόσο των θυμάτων όσο και της κοινής γνώμης απέναντι σε συγκεκριμένες κατηγορίες δραστών (Ζαραφωνίτου 2008, 2011, Roach 1999). Συνεπώς, κρίνεται ορθότερο να δεχθεί κανείς ότι το θυματολογικό κίνημα άσκησε μια ισχυρή επιρροή στην ανάπτυξη της σύγχρονης εκδοχής του επανορθωτικού μοντέλου (Αρτινοπούλου 2008, 2010).

2.5) Κριτικές παρατηρήσεις

2.5.1) Η μη παροχή δικονομικών εγγυήσεων και η διεύρυνση του τυπικού κοινωνικού ελέγχου

Παρά το γεγονός ότι η αποκαταστατική δικαιοσύνη τυγχάνει ένθερμης αποδοχής από την εγκληματολογική κοινότητα διεθνώς, θα ήταν λάθος να θεωρήσει κανείς ότι δεν συναντά σοβαρό αντίλογο, που ενίοτε λαμβάνει το χαρακτήρα μιας οξείας κριτικής (Ashworth 1993, Delgado 2000, Kurki 2000, Morris 2002, Levrant et al. 1999). Επισημαίνεται, ειδικότερα, πως οι επανορθωτικές διαδικασίες δεν παρέχουν δικονομικές εγγυήσεις για τους δράστες και συνεπάγονται την παραβίαση των θεμελιωδών τους δικαιωμάτων (Ashworth 2002, Morris 2002, Καρύδης 2010). Ο «ανεπίσημος» χαρακτήρας των διαδικασιών θεωρείται

από τους υποστηρικτές του αντεγκληματικού μοντέλου ως πλεονέκτημα, αλλά και αναγκαία προϋπόθεση της επανόρθωσης. Από την άλλη πλευρά, η ιδιωτικοποίηση της αντιμετώπισης του εγκλήματος και η απουσία σαφών κανονιστικών πλαισίων καθιστά «αφανή» την ποινική διαδικασία και επισφαλή την εφαρμογή ορισμένων βασικών χαρακτηριστικών της δίκαιης δίκης, όπως είναι η τήρηση των αρχών της νομιμότητας και της αναλογικότητας ανάμεσα στην αξιόποινη πράξη και την ποινή (εν προκειμένω, την πράξη και την απόφαση περί της επίλυσης της διαφοράς). Την ίδια στιγμή δεν μπορεί να εξασφαλισθεί η γνησιότητα της εθελοντικής συμμετοχής στη διαδικασία, ιδίως όταν η άρνηση μεταφράζεται σε δυσμενέστερη ποινική μεταχείριση, ενώ απαντούν δυσχέρειες ως προς την άσκηση του δικαιώματος των συμμετεχόντων στη νομική εκπροσώπηση (Eliaerts & Dumortier 2002, Dumortier 2003, Νούσκαλης 2015). Η συμμετοχή δικηγόρων εκτιμάται, πιο συγκεκριμένα, πως προσδίδει το χαρακτήρα της αντιδικίας στη διαδικασία με αποτέλεσμα την όξυνση της αντιπαράθεσης, ώστε να μην συνίσταται η (τουλάχιστον ενεργή) παρουσία τους κατά τη συνδιαλλαγή (Messina 2004-05). Όπως προβλέπεται στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρ. 3, παρ. 1), τα βέλτιστα συμφέροντα (“*best interests*”) των ανηλίκων οφείλουν να αποτελούν το βασικό γνώμονα λήψης κάθε σχετικής απόφασης της νομοθετικής, δικαστικής και εκτελεστικής εξουσίας (Πιτσελά 2003, Σταθουλοπούλου 2011). Η εν λόγω επιταγή θα μπορούσε να θέσει όρια στις όποιες αυθαιρεσίες ελλοχεύουν στο πλαίσιο της «ανεπισημότητας» των επανορθωτικών πρακτικών. Εντούτοις, αφενός η έννοια των συμφερόντων δεν είναι σε κάθε περίπτωση ευχερώς προσδιορίσιμη, αφετέρου εγείρονται ειδικά ζητήματα όταν τόσο ο δράστης όσο και το θύμα δεν έχουν διέλθει του 18^{ου} έτους της ηλικίας τους.

Ως τρωτό σημείο της επανορθωτικής δικαιοσύνης υποδεικνύεται επίσης η επέκταση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου στην οποία οδηγεί. Η εν λόγω κριτική ερείδεται αρχικά στην εμπειρική παρατήρηση ότι οι αποκαταστατικές διαδικασίες τυγχάνουν εφαρμογής κατά κύριο λόγο σε περιπτώσεις ανηλίκων με περιορισμένες πιθανότητες υποτροπής, για τους οποίους θα αρκούσε η απλή «επαφή» με τις δικωτικές αρχές ή

καμία πολιτειακή παρέμβαση, παρά σε περιπτώσεις τέλεσης σοβαρών εγκλημάτων (Morris 2002, Braithwaite 2002, Roach 2000, Umbreit et al. 2005, Streng 2012, Strickland 2004). Την ίδια στιγμή, δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τόσο τους θεωρητικούς της αποκαταστατικής δικαιοσύνης όσο και τους διεθνείς οργανισμούς το χρονικό σημείο περάτωσης μιας αποκαταστατικής πρακτικής και κυρίως τα κριτήρια προκειμένου να θεωρηθεί ως επιτυχημένη. Στη Σύσταση Νο R (99) 19 γίνεται μια σύντομη και γενικόλογη αναφορά στο θέμα: στις περιπτώσεις που «*μια υπόθεση αναπέμπεται στις ποινικές δικαστικές αρχές χωρίς συμφωνία μεταξύ των μερών ή μετά από αποτυχία να επιτευχθεί μια τέτοια συμφωνία, η απόφαση ως προς το πώς θα προχωρήσει η διαδικασία θα πρέπει να παίρνεται χωρίς καθυστέρηση*» (Αλεξιάδης 2006: 360-1). Εφόσον δεν επέλθει μια άμεσα διαπιστωμένη αποκατάσταση στις σχέσεις των μερών, προκύπτει η ανάγκη προσφυγής σε επιπρόσθετα μέτρα αντιμετώπισης της παραβατικότητας, με εύλογη συνέπεια την ποινική επιβάρυνση του ανήλικου δράστη. Με δυσκολία μπορεί να απαντήσει κανείς εάν κάτι τέτοιο αποτελεί την πλέον ενδεδειγμένη επιλογή στις περιπτώσεις που η συνδιαλλαγή διακόπτεται ή δεν καταλήγει στα αναμενόμενα αποτελέσματα εξαιτίας της τελικής απροθυμίας του θύματος να δεχθεί τη συγγνώμη και τον προτεινόμενο τρόπο διευθέτησης των συνεπειών της πράξης (Dumortier 2000).

2.5.2) Ο κίνδυνος «εργαλειοποίησης» των μερών

Η επαναφορά του θύματος στο ποινικό προσκήνιο έχει κριθεί ως μια εύλογη αναγκαιότητα και σύγχρονη πολιτισμική κατάκτηση. Εντούτοις, στο πεδίο της θυματολογίας και της θεωρίας του ποινικού δικαίου έχει διατυπωθεί έντονος προβληματισμός αναφορικά με τα όρια του ρόλου των παθόντων στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης. Η «εξισορρόπηση» των δικονομικών εγγυήσεων υπέρ του κατηγορουμένου και των συμφερόντων των θυμάτων προσκρούει συχνά σε πρακτικές δυσχέρειες και αναδεικνύεται σε ουτοπικό στόχο. Δεδομένης της «ισχυροποίησης» του θύματος στις αποκαταστατικές πρακτικές και παρά τη στόχευση της συμφιλίωσης, ο δράστης ενδέχεται να εισπράξει υποτιμητική συμπεριφορά του παθόντος (το «ντρόπιασμα» να καταστεί «διασπα-

στικό»). Επίσης, δεν αποκλείεται να υποκύψει σε υπέρμετρα δεσμευτικές απαιτήσεις, προκειμένου να τεθεί ένα τέρμα στην ποινική διευθέτηση της υπόθεσης με αυτονόητο αποτέλεσμα την παραβίαση κάθε έννοιας της αναλογικότητας και τη συρρίκνωση των δικαιωμάτων του. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η συνδιαλλαγή δεν αποκλείεται να χρησιμοποιηθεί αμιγώς ως μέσο (οικονομικής ή άλλης) ικανοποίησης του θύματος και να αναδειχθεί σε μια αμιγώς τιμωρητική πρακτική μέσω της έμμεσης επαναφοράς μιας εκδοχής της ιδιωτικής εκδίκησης στο πεδίο της αντιμετώπισης του εγκλήματος (Ζαραφωνίτου 2008, 2011, Fattah 2000, Roche 2003).

Από την άλλη πλευρά, τόσο η διαδικασία όσο και το αποτέλεσμα της συνδιαλλαγής είναι αναγκαίο να συμβάλλουν στην ενδυνάμωση των παθόντων προκειμένου να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της εγκληματικής υποδοχής (Choi et al. 2010). Ωστόσο, έχουν παρατηρηθεί περιπτώσεις όπου οι δράστες επιζητούν τη διαμεσολάβηση με αποκλειστικό στόχο την «ελάφρυνση» της θέσης τους στην ποινική διαδικασία, δίχως να έχει προηγηθεί η επιθυμία για μια ειλικρινή μεταστροφή τους (Smith et al. 1988). Τα θύματα ενίοτε αντιλαμβάνονται την πρόσκληση για συνδιαλλαγή ως «υποχρέωση» (υπό την έννοια ότι νιώθουν πιεσμένοι ψυχολογικά να αποδεχθούν την πρόσκληση λόγω της ανηλικότητας του δράστη) με αποτέλεσμα να παραγκωνίζουν τα προσωπικά τους συμφέροντα (Baldry 1998, Wright 1996). Γενικότερα, ελλοχεύει ο κίνδυνος «εργαλειοποίησης» του παθόντος, ώστε να επιτευχθεί η «ποινική ελάφρυνση» και η κοινωνική επανένταξη του δράστη (Strang 2002, Ghetti 2005). Κάτι τέτοιο δεν είναι εύκολο να αποφευχθεί ιδίως στις περιπτώσεις όπου ο παθών εντάσσεται σε μια ευάλωτη κοινωνική ομάδα, οπότε και συντρέχει η μη ισότιμη κατανομή ισχύος μεταξύ των μερών, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την πορεία, τη νοηματοδότηση και την κατάληξη της διαδικασίας (Νούσκαλης 2015). Η σημασία των ως άνω παρατηρήσεων κρίνεται ιδιαίτερη στις περιπτώσεις των ανήλικων θυμάτων, τα οποία είναι ευάλωτα και επιρρεπή στην υποβολή από ενήλικους, όπως είναι π.χ. ο διαμεσολαβητής (Gal & Moyal 2011). Σε ένα παιδο-κεντρικό σύστημα απονομής της δικαιοσύνης, δεν θα ήταν άτοπο να δεχθεί κανείς πως ο στόχος της διαπαιδα-

γώγησης του ανήλικου δράστη δεν υποχωρεί σε καμία περίπτωση και ότι προέχει των συμφερόντων του θύματος, ώστε να θεωρηθεί θεμιτή η «εργαλειακή» χρήση του τελευταίου (Messina 2004-05). Εντούτοις, ο παθών είναι επιβεβλημένο να διαθέτει επίγνωση των κεντρικών στοχεύσεων της συνδιαλλαγής και να συμφωνεί να συμμετάσχει σε μια διαδικασία με κατά κύριο λόγο διαπαιδαγωγικό προσανατολισμό, προκειμένου να μην υποβάλλεται στην καλλιέργεια φρούδων ελπίδων περί υλικής ή/ και συναισθηματικής αποκατάστασης της βλάβης που υπέστη από την πράξη

II. Το ελληνικό νομικό πλαίσιο

α) Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής ως επανορθωτική πρακτική

Σε ό,τι αφορά το σκέλος της νομικής αντιμετώπισης, ο επίσημος κοινωνικός έλεγχος των ανήλικων δραστών χαρακτηρίζεται από τον συγκεκριμένο δίο διαφορετικών προτύπων άσκησης της ποινικής καταστολής: του προνοιακού και του δικαιοκού. Το πρώτο δίνει έμφαση στην προσωπικότητα του δράστη και την προσφορότητα ενός μέτρου για την αναμόρφωσή του, ενώ το δεύτερο εστιάζει στην αξιόποινη πράξη, τα δικαιώματα και το βαθμό ενοχής του δράστη (Κουράκης 2009, 2012, Courakis 2004, Σπινέλλη 1990, Σπινέλλη & Τρωϊάνου 1992, Τζαννετάκη 2011). Πρακτική νομολογιακή συνέπεια της νομοθετικής αυτής επιλογής αποτελεί η ανόμοια μεταχείριση όμοιων καταστάσεων με κεντρικό γνώμονα τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και ανάγκες του εκάστοτε ανήλικου (Κρασιδίωτη κ.ά. 2006). Στο ν. 3189/2003 δόθηκε έμφαση στην εξω-ιδρυματική μεταχείριση των δραστών (Πιτσελά 2013). Εν αντιθέσει με την περίπτωση των ενηλίκων, όπου ο περιορισμός της προσωπικής ελευθερίας αποτελεί την κυρίαρχη νομική συνέπεια της παραβίασης του ποινικού νόμου (Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου 1997), ο εγκλεισμός των ανήλικων αποτελεί το έσχατο μέσο (*ultima ratio*) που διαθέτει ο εφαρμοστής του δικαίου (Pitsela 2010, Πιτσελά 2011, 2013)¹⁴. Ο

14. Το Ίδρυμα Αγωγής Ανήλικων Αρρένων Βόλου (ν. 2298/1995, όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4322/2015) αποτελεί μετεξέλιξη του θεσμού των «αναμορφωτι-

ποινικός σωφρονισμός (εγκλεισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης) αποτελεί μια ιδιάζουσα φύσης ποινή, αμιγώς διαπαιδαγωγικού χαρακτήρα¹⁵ (Χαραλαμπίκης 2012). Κατά τα λοιπά, όσοι ανήλικοι τελούν

κών καταστημάτων» (α.ν. 2724/1974). Σε αυτό εισάγονται οι άρρενες που έχουν υποβληθεί στο αντίστοιχο αναμορφωτικό μέτρο. Οι τρόφιμοι φοιτούν σε σχολείο, μετέχουν σε προγράμματα εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης, ενώ λαμβάνουν μέρος σε πολιτιστικές, ψυχαγωγικές ή αθλητικές δραστηριότητες (Δημόπουλος & Κοσμάτος 2010). Ύστερα από την εισαγωγή του ν. 4322/2015, ο περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων είναι δυνατόν να επιβληθεί μόνο σε ανήλικους που έχουν συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας, εφόσον η πράξη τους, εάν τελούσαν από ενήλικο, θα ήταν κακούργημα απειλούμενο με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης. Η ίδια αντιμετώπιση επιφυλάσσεται δυνητικά για όσους τελούν βιασμό (άρ. 336 ΠΚ) με την προϋπόθεση πως στρέφεται σε βάρος προσώπου νεότερου των 15 ετών. Το δικαστήριο δύναται να προβεί σε αντικατάσταση του μέτρου της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής που έχει επιβληθεί σε ποινικά υπεύθυνο ανήλικο για πράξη, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα και εμπειρεύει στοιχεία βίας, με περιορισμό σε ειδικό κατάστημα στις περιπτώσεις που ο ανήλικος διαφεύγει επανειλημμένως από το ίδρυμα και ο ποινικός σωφρονισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή τελέσει εκ νέου κακούργημα και βίαιη πράξη (άρ. 124 παρ. 3 α ΠΚ). Τη διαφωνία τους εξέφρασαν τα μέλη του *Συνδέσμου Επιμελητών των Δικαστηρίων Ανηλίκων* πριν τη ψήφιση του σχετικού νομοσχεδίου: με τη συγκεκριμένη διάταξη «εξομοιώνεται η απλή διαφυγή με την τέλεση νέου εγκλήματος βίας. Η διαφυγή από το Ίδρυμα, ακόμη και επανειλημμένη, δεν συνδέεται αναγκαία με εγκληματική πρόθεση ή εγκληματική διάπραξη. Συχνά συνδέεται με τους ίδιους τους όρους διαβίωσης στο ίδρυμα, (υποδομές και μέθοδοι, σχέσεις ανάμεσα σε τροφίμους κ.λπ.), ιδιαιτερότητες των τροφίμων που δεν καλύπτονται (πολιτισμικές, γλωσσικές, ψυχικές, γενικότερης υγείας) ή ακόμα και με συναισθηματικές ανάγκες λόγω του νεαρού της ηλικίας τους» («Επιμελούμαι», τ. 8/2015 με την υπογραφή των Π. Ζαγούρα και Γ. Πράνταλου).

15. Σύμφωνα με την Α. Χάϊδου (2013: 116), «ο ποινικός σωφρονισμός ή περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων αποτελεί κανονική ποινή. Το μόνο που τη διαφοροποιεί από τις λοιπές στερητικές της ελευθερίας ποινές είναι ότι απαγγέλλεται σε ανήλικους δράστες και εκτίεται μέσα σε ειδικά καταστήματα». Ο ιδιάζων χαρακτήρας του ποινικού σωφρονισμού συνεπάγεται τον αποκλεισμό της δυνατότητας αναστολής του ή μετατροπής του σε χρήμα. Για παράδειγμα, στην υπ' αρ. 13/1996 απόφαση του Εφετείου Ανηλίκων Πατρών κρίθηκε πως ο περιορισμός της ελευθερίας ανήλικου δράστη επιτελεί διαπαιδαγωγικούς στόχους και ότι η αναστολή του οδηγεί στην απώλεια της ωφέλειάς του (Χαραλαμπίκης 2012, Χάϊδου

αντικείμενες στην ποινική νομοθεσία πράξεις υπόκεινται στην επιβολή αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων (Ζαγούρα κ.ά. 2011, Κουράκης 2012, Πανταζή-Μελίστα 2013, Πιτσελά 2013, Συμεωνίδου - Καστανίδου 2008, Καϊάφα-Γκμπάντι 2012)¹⁶.

Μεταξύ άλλων, με τον ν. 3189/2003 εισήχθη ως αναμορφωτικό μέτρο η συνδιαλλαγή ανάμεσα στον δράστη και το θύμα για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης (άρ. 122 ΠΚ). Κατ' αυτό τον τρόπο, τέθηκαν με σαφήνεια στο νομοθετικό προσκήνιο τα ενδιαφέροντα των θυμάτων στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλικών (Pitsela 2011). Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσε να παρατηρήσει κανείς πως η νομική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλικών αποτελεί έναν συγκερασμό του προνοιακού, του δικαιοκού, αλλά επίσης του συμμετοχικού προτύπου της αντεγκληματικής πολιτικής (Ζαγούρα 2011, 2012, Artinoroulou et al. 2012, Zernova 2007). Στην εισηγητική έκθεση του νόμου καταγράφει πως η διαμεσολάβηση υλοποιείται από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλικών. Ο όρος «εξώδικη» οδηγεί συνειρμικά στην παρέκκλιση από την τυπική ποινική διαδικασία (Δημόπουλος & Κοσμάτος 2010). Εντούτοις, ως αναμορφωτικό μέτρο, η συνδιαλλαγή επιβάλλεται – κατά κα-

2013). Αντίθετη άποψη έχει διατυπωθεί από τον Ν. Κουράκη (2008: 140), ο οποίος έχει ορθά επισημάνει ότι δεν υφίσταται νομοθετική διάταξη που να αποκλείει τη συγκεκριμένη δυνατότητα. Θα μπορούσε άλλωστε να προσθέσει κανείς ότι ο διαπαιδαγωγικός στόχος του ποινικού σωφρονισμού δεν εξουδετερώνεται πλήρως μέσω της αναστολής της εκτέλεσής του, η οποία και δύναται να συμβάλλει στην ειδική πρόληψη δεδομένου ότι καθιστά ρητά τον δράστη υπεύθυνο για τη μη υποτροπή του.

16. Έχει εύστοχα προταθεί η χρήση των όρων «μέτρα αγωγής ή διαπαιδαγωγικής» ή «μέτρα προστασίας» αντί του όρου «αναμορφωτικά μέτρα», ο οποίος ενσωματώνει μια κοινωνικο-ηθική απαξία (Πιτσελά 2013). Η νομική φύση των αναμορφωτικών μέτρων αποτελεί ζήτημα για το οποίο δεν υφίσταται ομοφωνία στην ελληνική θεωρία. Κατά μία άποψη, συνιστούν υπο-περίπτωση των μέτρων ασφαλείας. Εντούτοις, το γεγονός ότι το στοιχείο της επικινδυνότητας απουσιάζει από τα μέτρα αυτά, όπως επίσης ότι δεν προβλέπονται στο αυτό κεφάλαιο του ποινικού κώδικα με τα μέτρα ασφαλείας, συνηγορούν στο ότι αποτελούν μια αυτοτελή κατηγορία ποινικών κυρώσεων ή εννόμων συνεπειών, όπως επισημαίνεται επίσης στην εισηγητική έκθεση του ν. 3189/2003 (Κουράκης 2008, 2009, Πιτσελά 2013).

νόνα – με απόφαση του δικαστηρίου ανηλίκων ύστερα από το πέρας της ακροαματικής διαδικασίας. Η χρήση του όρου «εξώδικη» υποδηλώνει ότι η διεξαγωγή της συνδιαλλαγής δεν πραγματοποιείται από το δικαστήριο, η δραστηριότητα του οποίου εξαντλείται στην επιβολή του μέτρου (Στεφανίδου 2010)¹⁷. Η επιστράτευση της διαμεσολάβησης δεν αποκλείει την ταυτόχρονη επιβολή έτερων αναμορφωτικών μέτρων, εφόσον κάτι τέτοιο κρίνεται πως υπαγορεύεται από το συμφέρον του δράστη βάσει της προσωπικότητας, των ιδιαίτερων αναγκών του και των χαρακτηριστικών της πράξης. Εν όψει αυτής της δυνατότητας, η συνδιαλλαγή συνδυάζεται στη δικαστηριακή πρακτική με το μέτρο της αποζημίωσης, δηλαδή της παροχής ενός συμβολικού χρηματικού ποσού προς τον παθόντα ή φορέα κοινωφελούς έργου (Ευαγγελάτος 2014, Παπαδοπούλου 2010).

Με τον ίδιο νόμο εισήχθη επίσης στον Κώδικα της Ποινικής Δικονομίας το άρ. 45Α, που τιτλοφορείται ως «Αποχή από ποινική δίωξη ανηλίκου». Στην εν λόγω διάταξη προβλέπεται ότι στην περίπτωση που ο ανήλικος τελέσει αξιόποινη πράξη, η οποία αποτελεί πταίσμα ή πλημμέλημα, ο εισαγγελέας διαθέτει τη δυνατότητα αποχής από την ποινική δίωξη. Αυτό μπορεί να συμβεί όταν κρίνει, ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέσθηκε η πράξη και την προσωπικότητα του ανηλίκου, ότι η άσκηση της δίωξης δεν είναι αναγκαία για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων (Πίσχοινα 2013, Σταθουλοπούλου 2012). Με το άρ. 5 του ν. 3860/2010 επιβλήθηκε η προηγούμενη ακρόαση του ανηλίκου από τον ίδιο δικαστικό λειτουργό. Κατ' αυτό τον τρόπο, διαθέτει την ευκαιρία να αποκτήσει μια βαθύτερη εικόνα για την οντότητα του ανηλίκου και τις συνθήκες υπό τις οποίες παρενέβη το νόμο (Κοσμάτος 2010). Η χρησιμότητα της αποχής θεμελιώνεται στα διδάγματα της προσέγγισης της ετικέτας και ειδικότερα στην αναγκαιότητα μη εσωτερίκευσης του ποινικού στίγματος από τον ανήλικο με συνακόλουθο αποτέλεσμα την υποτροπή (την δευτερογενή απόκλι-

17. Σύμφωνα με τη Σύσταση No R (99) 19, η «απόφαση για παραπομπή μιας ποινικής υπόθεσης σε διαμεσολάβηση, καθώς και η έγκριση του αποτελέσματος της διαμεσολαβητικής διαδικασίας θα πρέπει να επιφυλάσσονται για τις δικαστικές αρχές» (Αλεξιάδης 2006: 360).

ση ή παρέκκλιση), ιδίως σε περιπτώσεις όπου η περαιτέρω διερεύνηση της πράξης δεν κρίνεται αναγκαία (Αρχιμανδρίτου 1996, Πιτσελά 2006β, Roberts 2004, Hudson 2002, Dünkel 2009)¹⁸. Παρά την αποχή από τη δίωξη, ο εισαγγελέας διαθέτει τη διακριτική ευχέρεια να επιβάλλει ένα ή περισσότερα αναμορφωτικά μέτρα, ανάμεσα στα οποία εντάσσεται η συνδιαλλαγή¹⁹. Σε αυτή την περίπτωση, υφίσταται να δυνατότητα για μια αμιγώς εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης. Διαπιστώνεται, λοιπόν, ότι η υπό εξέταση ρύθμιση οδήγησε στην αναβάθμιση του εισαγγελικού ρόλου στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλικών (Πιτσελά 2007)²⁰.

18. Η αποχή από τη δίωξη αποτελεί ακόμη μια οικονομικά ανέξοδη επιλογή για τον κρατικό προϋπολογισμό (Λαμπροπούλου 2012, Πιτσελά 2006β, 2007).

19. Υπέρ της διεύρυνσης της δυνατότητας αποχής του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη έχει ταχθεί η Επιμελήτρια Ανηλικών Π. Ζαγούρα, σε συνέντευξη που παραχώρησε στην περιοδική έκδοση "The Art of Crime" (τ. 14/2010): «Θα ήταν ειδικοπροληπτικά σημαντικό να εφαρμόζεται σε όλες τις πλημμεληματικές, πολλώ δε μάλλον πταισματικές, φύσης υποθέσεις εφόσον ο ανήλικος αποδέχεται ελεύθερα την πράξη του και δεν έχει ξαναπαραβεί το νόμο, καθώς και να συνοδεύεται, όταν είναι αναγκαίο, από άτυπες διαδικασίες παραπομπής σε κοινοτικούς φορείς ή από επίσημες διαδικασίες διαμεσολάβησης, συμβολικού χαρακτήρα. Τούτο προϋποθέτει τη μετάθεση του κέντρου βάρους της διαδικασίας από το ακροατήριο στο στάδιο της άσκησης της ποινικής δίωξης και την αναδιοργάνωση όλου του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλικών στην κατεύθυνση αυτή. Γενικότερα πάντως, για την αποδικαστηριοποίηση, μέσω της ευρείας αποχής από την ποινική δίωξη, οι Εισαγγελίες Ανηλικών θα πρέπει α) να ενισχυθούν οργανικά, με ανθρώπινο δυναμικό (επιμελητές ανηλικών) εκπαιδευμένο, μεταξύ άλλων, στη διαμεσολάβηση, β) να διασυνδεθούν λειτουργικά, με δίκτυο υπηρεσιών έγκαιρης παρέμβασης, γ) να υποστηριχθούν διοικητικά. Αντίθετα, τα Δικαστήρια είναι σκόπιμο να φέρουν το βάρος της έγκαιρης εκδίκασης υποθέσεων που χρήζουν μεγαλύτερης προσοχής ή ανηλικών που λόγω επανειλημμένων διαπράξεων χρήζουν αυξημένης φροντίδας». Από την άλλη πλευρά, η δυνατότητα που παρέχεται στον εισαγγελέα να μην ασκήσει τη δίωξη, αλλά να επιβάλλει ταυτόχρονα ένα ή περισσότερα αναμορφωτικά μέτρα, έχει επισημανθεί ότι συνιστά μια απόρριψη των εγγυήσεων που παρέχει η ακροαματική διαδικασία για τον φερόμενο ως δράστη (Κοσμάτος 2010).

20. Εντούτοις, ο Η. Σεφερίδης (2014: 525) επισημαίνει: «Ο Εισαγγελέας Ανηλικών [...] παρά τη νομοθετική του αναβάθμιση αντιμετωπίζει προβλήματα ως προς την υλοποίηση των παρεχομένων νομοθετικών δυνατοτήτων, αφού δεν έχουν δια-

Μόλις που χρειάζεται να επισημανθεί ότι το υπό εξέταση αναμορφωτικό μέτρο διαθέτει εκ των πραγμάτων ένα περιορισμένο πεδίο εφαρμογής, δεδομένου ότι προϋποθέτει την ύπαρξη ενός (άμεσου) θύματος. Συνεπώς, η συνδιαλλαγή δεν μπορεί να αποτελέσει την επίσημη κοινωνική απάντηση σε ένα βασικό όγκο της παραβατικότητας των ανηλίκων, όπως οι κυκλοφοριακές παραβάσεις και οι καταστρατηγήσεις της ποινικής νομοθεσίας περί ναρκωτικών. Οι ελληνικές νομοθετικές επιλογές διαπνέονται από τη μινιμαλιστική τάση θεώρησης της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, καθώς ορισμένα οιονεί κακουργήματα επιτρέπουν την εφαρμογή του ποινικού σωφρονισμού²¹. Σε αντίθεση με τους ενήλικες δράστες, όμως, η λήψη προνοιακών και επανορθωτικών μέτρων (π.χ. συνδιαλλαγή, αποζημίωση, κοινωφελής εργασία) αποτελούν τον κανόνα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, ενώ ο περιορισμός της ελευθερίας την εξαίρεση. Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι δεν είναι σαφές στη θεωρία εάν η συνδιαλλαγή, όπως προβλέπεται στο ελληνικό ποινικό δίκαιο των ανηλίκων, αποτελεί ένα μέτρο που εντάσσεται στο μοντέλο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Έχει, ειδικότερα, προκαλέσει σκεπτικισμό το γεγονός πως η συνδιαλλαγή δεν αποτελεί σε κάθε περίπτωση ένα εξωδικαστηριακό μέτρο, αλλά επιβάλλεται από τα δικαστήρια. Εντούτοις, ορθότερο είναι να δεχθεί κανείς ότι ο επανορθωτικός χαρακτήρας ενός μέτρου δεν υποβαθμίζεται αποκλειστικά εξαιτίας του γεγονότος ότι επιβάλλεται στο πλαίσιο τους τρέχοντος ποινικού συστήματος. Η πεμππουσία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης έγκειται στην προσπάθεια αποκατάστασης της βλάβης που προκλήθηκε από το έγκλημα τόσο σε υλικό επίπεδο (μέσω αποζημίωσης προς το θύμα) όσο και σε επίπεδο ανθρωπίνων σχέσεων (Paradourou 2010)²².

μορφωθεί οι δομές και οι υλικοτεχνικοί τρόποι προς εφαρμογή των θεσπισθέντων νομοθετημάτων».

21. Σύμφωνα με το πλάσμα που καθιερώνεται στο άρ. 18 ΠΚ, οι ποινικά ενδιαφέρουσες πράξεις των ανηλίκων αντιμετωπίζονται σε κάθε περίπτωση ως πταίσματα ή πλημμελήματα.

22. Η ελληνική νομική ρύθμιση περί της συνδιαλλαγής που επιβάλλεται ως αναμορφωτικό μέτρο από τα δικαστήρια ανηλίκων ή εισαγγελείς δεν περιλαμβάνει τη

β) Οι επιμελητές ανηλίκων ως διαμεσολαβητές

β.1) Γενικά καθήκοντα

Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων μπορούν να ιδωθούν ως ένα υποσύστημα του ευρύτερου «συστήματος» της ποινικής δικαιοσύνης (Σπινέλλη 2007)²³, που διαθέτει μια μακρά και αξιολογη ιστορία στο ε-

συμμετοχή μελών της κοινότητας, όπου τελέσθηκε η πράξη στη διαδικασία της συνδιαλλαγής (Rossenblatt 2015). Μια τέτοια πρακτική (γνωστή ως «σχολική διαμεσολάβηση») έχει εφαρμοστεί πιλοτικά σε σχολεία της Αθήνας για περιπτώσεις ενδοσχολικής βίας, με ορισμένους ειδικά εκπαιδευμένους μαθητές στο ρόλο του διαμεσολαβητή μεταξύ των συμμαθητών τους (Αρτινοπούλου 2011).

23. Το «σύστημα» συνιστά γενικά μια αυτοτελή, σύνθετη οντότητα, απότοκο μιας «οργανωμένης συναρμογής επί μέρους στοιχείων». Σε ό,τι αφορά την ποινική δικαιοσύνη, στην κατηγορία των υποσυστημάτων εντάσσονται η αστυνομία, η εισαγγελία, τα δικαστήρια, οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, όπως επίσης οι φορείς που έχουν αναλάβει την εκτέλεση των ιδρυματικών και εξω-ιδρυματικών επιβαλλόμενων ποινών. Καθώς, όμως, τα εν λόγω υποσυστήματα δεν συνιστούν στο σύνολο των περιπτώσεων μια «οργανωμένη συναρμογή», αλλά φαίνεται να απουσιάζει η ύπαρξη ενός κοινού στόχου και ο μεταξύ τους συντονισμός, η συστημική οντότητα της ποινικής δικαιοσύνης τίθεται υπό αμφισβήτηση (Σπινέλλη 2014: 12-4). Παρατίθεται το ακόλουθο απτό, κοινής πείρας ελληνικό παράδειγμα: η αστυνομία (υποσύστημα) δεν λαμβάνει γνώση για το ποιές εκ των υποθέσεων που «αποστέλλει» στην εισαγγελία τίθενται στο αρχείο ή για το πόσοι εκ των κατηγορουμένων δεν κηρύσσονται εν τέλει ένοχοι από το δικαστήριο (Σπινέλλη 2007). Στον αντίποδα βρίσκονται όσοι φρονούν ότι η πραγματικότητα του εκάστοτε υποσυστήματος διαμορφώνεται βάσει των επιλογών αυτού που προηγείται κατά την εφαρμογή του τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Επί παραδείγματι, η υπερφόρτωση των δικαστηρίων τελεί σε άμεση συνάρτηση με τις επιλογές των αστυνομικών δυνάμεων αναφορικά με την προσαγωγή ενός υπόπτου, ενώ ο αριθμός των κρατουμένων στα σωφρονιστικά καταστήματα εξαρτάται από τον αριθμό των καταδικαστικών σε περιορισμό της ελευθερίας αποφάσεων (Burke 2012). Εν όψει των προαναφερθέντων, συνάγεται ότι υφίστανται ορισμένα χαρακτηριστικά της οργάνωσης των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου που επιτρέπουν το χαρακτηρισμό τους ως ενιαίου συστήματος και ορισμένα άλλα που συνηγορούν στο αντίθετο. Τελικά, η θεώρηση των φορέων του επίσημου ελέγχου του εγκλήματος ως συστήματος αποτελεί ζήτημα που τίθεται στη διακριτική ευχέρεια του εκάστοτε ερευνητή. Ορθότερη φαίνεται η άποψη που υποστηρίζει ότι η ποινική δικαιοσύνη ομοιάζει με σύστημα χωρίς να είναι στην κυριολεξία. Για το λόγο αυτό προτιμάται η χρήση του εν λόγω

ξειδικευμένο πεδίο της παραβατικότητας των ανηλίκων. Συστήθηκαν με το ν. 378/1976 και λειτουργούν στο πλαίσιο του δικαστηρίου ανηλίκων στην έδρα του κάθε πρωτοδικείου (Τρωιάνου-Λουλά 1999). Στελεχώνονται από κοινωνιολόγους, νομικούς, κοινωνικούς ανθρωπολόγους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, πολιτικούς επιστήμονες, όπως επίσης αποφοίτους των φιλοσοφικών και παιδαγωγικών σχολών (Πυκνή 2010). Η λειτουργία τους διέπεται από το π.δ. 49/1979, ενώ η εποπτεία τους εντάσσεται στον κύκλο των αρμοδιοτήτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Κατόπιν της έναρξης ισχύος του π.δ. 101/28.08.2014, όπως συμπληρώθηκε με τον ν. 4305/2014 (άρ. 37 παρ. 4), επήλθε η συγχώνευση των Υπηρεσιών Επιμελητών Ανηλίκων και των Υπηρεσιών Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής. Η διοικητική αυτή επιλογή υπαγορεύτηκε από την τρέχουσα δημοσιονομική κατάσταση της χώρας και οδήγησε στην άνοδο του αριθμού των επιμελητών κοινωνικής αρωγής (οι οποίοι ήταν λιγότεροι ως προς τον αριθμό συγκριτικά με τους επιμελητές ανηλίκων και επόπτευαν κατά κανόνα τις εξω-ιδρυματικές ποινές των ενήλικων δραστών). Εντούτοις, κατ' αυτό τον τρόπο επήλθε μια ουσιαστική αλλοίωση της φυσιογνωμίας των υπηρεσιών των επιμελητών ανηλίκων, που έπαψαν να αποτελούν μια αμιγώς παιδο-κεντρική δομή της ποινικής δικαιοσύνης²⁴.

όρου εντός εισαγωγικών. Εντούτοις, η θεώρησή της ως τέτοιο (με άλλα λόγια, η μελέτη της με βάση το πώς θα έπρεπε να λειτουργεί σε ιδανικό επίπεδο) δύναται να συμβάλλει στον εντοπισμό προβλημάτων και την άρθρωση επιστημονικού λόγου με σκοπό την υπερπήδησή τους (Σπινέλλη 2007).

24. Στο από 10.02.2015 έγγραφο των *Συνδέσμων Επιμελητών Ανηλίκων και Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής* προς τον Υπουργό Δικαιοσύνης επισημαίνονται (εκτός των ανωτέρω) τα ακόλουθα: «καταργείται εν τοις πράγμασι η εξειδίκευση και η αποτελεσματικότητα στην ουσιαστική διαχείριση δύο διακριτών πεδίων της ποινικής δικαιοσύνης: α) αυτού της πρόληψης και διαχείρισης της παραβατικότητας των ανηλίκων καθώς και της εξατομικευμένης αναμορφωτικής τους μεταχείρισης, στο πλαίσιο της οικογένειας και της κοινότητας, στο πνεύμα του συγκερασμού του προνοιακού και του δικαιοκτικού προτύπου και των δικαιωμάτων του παιδιού, και β) αυτού της εναλλακτικής έκτισης ποινών και του ορθολογικού σχεδιασμού και υλοποίησης της κοινωνικής ένταξης του ενήλικου πληθυσμού. Στην εποχή της ποινικοποίησης

Εν ολίγοις, οι επιμελητές προβαίνουν στη διενέργεια κοινωνικής έρευνας σχετικά με ανηλίκους που απασχολούν τους φορείς του τυπικού κοινωνικού ελέγχου, ενώ διαδραματίζουν συμβουλευτικό και υποστηρικτικό ρόλο τόσο για τους παραβάτες όσο και τα μέλη της οικογένειάς τους. Στις περιπτώσεις που κρίνεται αναγκαίο, παραπέμπουν τους τελευταίους σε εξειδικευμένους φορείς, ώστε να βοηθηθούν στην επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν. Κατά τα λοιπά, στα καθήκοντα των επιμελητών συμπεριλαμβάνεται η σύνταξη έκθεσης βάσει των πορισμάτων της κοινωνικής έρευνας, όπου διατυπώνουν προτάσεις σχετικά με την καταλληλότερη ποινική μεταχείριση του κατηγορουμένου. Οι επιμελητές είναι παρόντες κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο και δίνουν απαντήσεις στα ερωτήματα που τίθενται σε αυτούς από τους δικαστικούς λειτουργούς. Εν συνεχεία, παρακολουθούν την εφαρμογή των επιβαλλόμενων μέτρων, ενώ ασκούν οι ίδιοι το μέτρο της επιμέλειας (Ζαγούρα 2012, Κογιαννάκη & Γαλανού 2011, Πιτσελά 2013). Οι επιμελητές λειτουργούν υπερασπιστικά για τους κατηγορούμενους (ως οιονεί «συνήγοροι» αυτών), στο μέτρο που εισφέρουν την αναγκαία ενημέρωση στο δικαστή για την προσωπικότητα και την καταλληλότερη μεταχείρισή τους (Petoussi & Stavrou 1996: 154). Ο ρόλος τους δεν ταυτίζεται με αυτόν του συνηγόρου. Εντούτοις, οι δύο θεσμοί διαθέτουν στην πράξη ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν θα πρέπει να παραγνωρίζει κανείς.

των κοινωνικών προβλημάτων η Πολιτεία έρχεται να αποστερήσει από πόρους και φροντίδα τους εξυπηρετούμενους/ επιτηρούμενους πληθυσμούς υποβαθμίζοντας το κοινωνικό πρόσωπο της δικαιοσύνης αλλά και την ίδια την αντεγκληματική πολιτική και υπακούοντας σε μια αμιγώς διαχειριστική αντίληψη για το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Αποτελεί μάλιστα οξύμωρο σχήμα από τη μία η νομοθεσία [...] να ενθαρρύνει την εξωδικαστηριακή και εξωιδρυματική μεταχείριση και από την άλλη, στο επίπεδο της δημόσιας διοίκησης, τούτο να αποδομείται, καλλιεργώντας έτσι, σε δεύτερο χρόνο, τιμωρητικές τάσεις στη δικαιοσύνη και στην κοινωνία» (www.epimelites.anilikon.gr). Αντίθετοι με την επιλογή της συγχώνευσης υπήρξαν επίσης ο Συνήγορος του Πολίτη και η Ένωση Εισαγγελέων Ελλάδος.

β.2) Η έλλειψη ειδικής εκπαίδευσης και διαδικαστικού πλαισίου – Ο κίνδυνος επίτασης του τυπικού κοινωνικού ελέγχου

Ο τρόπος υλοποίησης της συνδιαλλαγής διαφοροποιείται ανά υπηρεσία. Κατά κανόνα, οι επιμελητές διερευνούν τη δυνατότητα εφαρμογής του μέτρου. Στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων του Δικαστηρίου Ανηλίκων Θεσσαλονίκης, εφόσον καταφθαί από το δικαστήριο πως ο φερόμενος ως δράστης τέλεσε την πράξη και επιβληθεί το μέτρο, οι επιμελητές αναλαμβάνουν τη διεξαγωγή της συνδιαλλαγής: προετοιμάζουν τον δράστη για το τι θα ακολουθήσει, εξηγούν το σκοπό της συνδιαλλαγής στον δράστη και το θύμα και, εν συνεχεία, συντονίζουν τη διαδικασία, ώστε να αρθούν οι παρεξηγήσεις και να κατανοήσει ο ένας την πλευρά του άλλου. Σε ό,τι αφορά το Δικαστήριο Ανηλίκων της Αθήνας, οι επιμελητές δρουν σε ορισμένες περιπτώσεις διαμεσολαβητικά σε προγενέστερο στάδιο της ακροαματικής διαδικασίας επιδιώκοντας την επίλυση της σύγκρουσης²⁵. Σε διαφορετική περίπτωση, κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας τίθεται επί τάπητος το ενδεχόμενο συμφιλίωσης και μιας συμβιβαστικής επίλυσης της διαφοράς. Σε περίπτωση που τα μέρη συμφωνήσουν, το δικαστήριο δεν αποφασίζει πάντα την επιβολή του αναμορφωτικού μέτρου, αλλά το θύμα προβαίνει σε ανάκληση της έγκλησης. Στα πλεονεκτήματα αυτής της πρακτικής συγκαταλέγεται ότι το δικαστήριο δεν αποφαίνεται επίσημα ότι ο ανήλικος δράστης τέλεσε την πράξη, με αποτέλεσμα να αποφεύγονται δραστηριότητες στιγμιαίες (νομικές και κοινωνικές) συνέπειες μιας τέτοιας αναγνώρισης. Παρά τη πολυεπιστημονική στελέχωση των υπηρεσιών, οι επιμελητές δεν δρουν συνολικά (διεπιστημονικά). Η διεξαγωγή της συνδιαλλαγής αναλαμβάνεται από τον επιμελητή που έχει επιφορτιστεί με τη γενικότερη παρακολούθηση των δραστηριοτήτων στους οποίους επιβλήθηκε το μέτρο (Πανάγος 2012).

Ωστόσο, η συντριπτική πλειονότητα των επιμελητών δεν έχει λάβει σχετική ειδική εκπαίδευση περί των αρχών της διαμεσολάβησης (Lam-

25. Σύμφωνα με το Παράρτημα της Σύστασης No R (99) 19, η δυνατότητα της διαμεσολάβησης πρέπει να προσφέρεται σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας (Αλεξιάδης 2006).

proroulou 2010, Artinorouλου et al. 2012), σε αντίθεση με ό,τι ισχύει σε άλλα ευρωπαϊκά κράτη, όπως η Φιλανδία, η Γερμανία και η Αυστρία (Schijndel 2009). Με το ν. 3898/2010 έχει καθιερωθεί ο θεσμός των διαπιστευμένων διαμεσολαβητών (δικηγόρων) από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για την εξωδικαστική διευθέτηση ιδιωτικών διαφορών. Ωστόσο, στην εκπαίδευση και τα καθήκοντά τους δεν περιλαμβάνεται η διευθέτηση ποινικών υποθέσεων (Salzer 2011, Αντωνέλος & Πλέσσα 2014, Θεοχάρης 2015). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, το γνωστικό υπόβαθρο και οι προσωπικές ή επαγγελματικές εμπειρίες των επιμελητών αποτελούν τη μοναδική δεξαμενή άντλησης γνώσεων αναφορικά με την εφαρμογή του αναμορφωτικού μέτρου. Σε αυτό το σημείο εντοπίζεται παραβίαση μιας ουσιαστικής προϋπόθεσης της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και των σχετικών κειμένων αντεγκληματικής πολιτικής: τα πρόσωπα που δρουν διαμεσολαβητικά ανάμεσα στο δράστη και το θύμα είναι αναγκαίο να έχουν εκπαιδευτεί ειδικά για αυτό το σκοπό. Επιπρόσθετα, δεν έχει έως σήμερα καταρτιστεί ένα διαδικαστικό πλαίσιο ή πρωτόκολλο, το οποίο να παρέχει ορισμένες βασικές κατευθύνσεις αναφορικά με τις στοχεύσεις της συνδιαλλαγής, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, όπως επίσης το ρόλο του διαμεσολαβητή και του συνηγόρου του κατηγορουμένου (Γιοβάνογλου 2007, Lambrouλου 2010)²⁶. Το γεγονός αυτό παρέχει ορισμένα προσωρινά πρακτικά πλεονεκτήματα, δεδομένου του νεοπαγούς χαρακτήρα της συνδιαλλαγής για την απονομή της ποινικής δικαιοσύνης στη χώρα μας. Εκτιμάται, ειδικότερα, ότι η μη θέσπιση ενός εξαντλητικού νομικού πλαισίου έχει επιτρέψει την πιλοτική υλοποίηση του μέτρου δίχως «ασφυκτικούς» περιορισμούς, κάτι που μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά μέχρι την οριστική καθιέρωση των πρακτικών όρων εφαρμογής του (Κουράκης 2012)²⁷. Από την άλλη πλευρά, η

26. Στο Παράρτημα της Σύστασης No R (99) 19 ορίζεται πως «θα πρέπει να υπάρχουν οδηγίες που θα προσδιορίζουν τη χρήση της διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις. Τέτοιες οδηγίες θα πρέπει να καταγράφουν ειδικότερα τις προϋποθέσεις για την παραπομπή των υποθέσεων στην υπηρεσία διαμεσολάβησης και το χειρισμό των υποθέσεων με διαμεσολάβηση» (Αλεξιάδης 2006: 359).

27. Αντίθετα, στο ν. 3500/2006 περί αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας,

απουσία ενός διαδικαστικού πλαισίου είναι αναγκαίο να ιδωθεί υπό τη διόπτρα της ευρύτερης κριτικής που ασκείται στις αποκαταστατικές πρακτικές πως δεν παρέχουν δικονομικές εγγυήσεις στους συμμετέχοντες με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις αρχές του κράτους δικαίου. Το ζήτημα αυτό κρίνεται χρήσιμο να διερευνηθεί συνδυαστικά με την απουσία ενός σαφούς στόχου – τέλους της διαδικασίας (Dumortier 2000).

Όπως κάθε αναμορφωτικό μέτρο, η συνδιαλλαγή επιδιώκει την επιφορά παιδαγωγικής επίδρασης στον δράστη. Σύμφωνα με τον έλληνα νομοθέτη, κάτι τέτοιο φαίνεται να υλοποιείται όταν ο ανήλικος εκφράζει μεταμέλεια προς τον παθόντα και λαμβάνει μέρος στην εξώδικη διευθέτηση των επιπτώσεων της πράξης. Εφόσον, όμως, κάτι τέτοιο δεν επιτευχθεί κατά τη διαμεσολάβηση, το δικαστήριο διαθέτει την ευχέρεια να προβεί στην επιβολή έτερων αναμορφωτικών μέτρων (άρ. 124 ΠΚ). Η ελληνική πρακτική περιλαμβάνει, άλλωστε, συχνά την ταυτόχρονη επιβολή της συνδιαλλαγής με το μέτρο της αποζημίωσης (Ευαγγελάτος 2014, Παπαδοπούλου 2010). Εντούτοις, η ευεργετική δράση της συνδιαλλαγής δεν μπορεί να θεωρηθεί πως διαθέτει έναν περιορισμένο χρονικό ορίζοντα (Rossner 2013). Σε τουλάχιστον ορισμένες περιπτώσεις, η αξία της επανόρθωσης έγκειται στο ότι ο δράστης λαμβάνει ερεθίσματα και μηνύματα, τα οποία δεν αποκλείεται να ερμηνεύσει πληρέστερα εφόσον αποκτήσει την απαιτούμενη ωριμότητα στο στάδιο της ενήλικης ζωής. Με άλλα λόγια, ακόμα και εάν η επίτευξη της συγγνώμης δεν επέλθει στα στενά χρονικά όρια της διαμεσολαβητικής διαδικασίας, η εφαρμογή του μέτρου είναι χρήσιμο να μην θεωρείται ως «αποτυχημένη» και, συνεπώς, να μην είναι επιβεβλημένη η αντικατάστασή του. Σε διαφορετική περίπτωση, ελλοχεύει ο κίνδυνος για μια διαστρεβλωμένη εφαρμογή της νομοθεσίας μέσω της επίτασης του τυπικού κοινωνικού ελέγχου των ανήλικων δραστών.

ο νομοθέτης περιγράφει εξαντλητικά τη διαδικασία της διαμεσολάβησης. Διαφωνία σε αυτή την πρακτική έχει εκδηλώσει ο Ν. Κουράκης (2012: 520, υποσ. 35): «θεωρώ ότι μια τέτοια ρύθμιση δεν θα ήταν σκόπιμο να γίνει στο ίδιο το κείμενο του Ποινικού Κώδικα, που θα πρέπει να διέπεται από λιτότητα φρασεολογίας και να μην υπεισέρχεται σε πολλές λεπτομέρειες».

β.3) Η ουδετερότητα και αμεροληψία των επιμελητών: Εγειρόμενα ζητήματα για τη «νομιμοποίηση» της διαδικασίας

Η επαφή των επιμελητών με τους δράστες διεξάγεται εντός χρονικών πλαισίων που επιτρέπουν την ανίχνευση των διαθέσεων τους σε ικανοποιητικό βαθμό. Δεν είναι, όμως, δυνατό να υποστηριχθεί πως ισχύει το ίδιο για τους παθόντες. Η επαφή και η επικοινωνία που αναπτύσσουν οι επιμελητές με τους υποδοχείς της παραβατικής δράσης των ανηλικών είναι ελάχιστη (κατά κανόνα, λίγο πριν την έναρξη της ακροαματικής διαδικασίας και κατά τη διάρκεια αυτής). Το γεγονός αυτό καθιστά τη διερεύνηση της θέλησής τους προβληματική (Πανάγος 2012). Εντούτοις, η ανάπτυξη μιας ουσιαστικής επικοινωνίας του διαμεσολαβητή με τα θύματα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ηθική ικανοποίηση των τελευταίων προκειμένου να επιτευχθεί η δημιουργική τους συμμετοχή στην αποκαταστατική διαδικασία (π.χ. Wemmers & Cyr 2006, Arrigo & Schehr 1998, Umbreit 2001, Pavlish 2005).

Επιπρόσθετα, οι επιμελητές κατέχουν ένα συγκεκριμένο θεσμικό ρόλο στο πεδίο της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και εξαιτίας της φύσης της εργασίας τους έρχονται σε επαφή κυρίως με τον δράστη και τα συγγενικά του πρόσωπα, ενώ (οφείλουν να) μεριμνούν για τα συμφέροντά του. Σύμφωνα χαρακτηριστικά με τον Σ. *Ευστρατιάδη* (2005: 904), ο επιμελητής «προτείνει και επιβλέπει την τήρηση των αναμορφωτικών ή/και θεραπευτικών μέτρων με μοναδικό κριτήριο την κοινωνική επανένταξη του ανηλικού και τη συναισθηματική του ισορροπία». Σε αυτό το πλαίσιο, τα γενικότερα καθήκοντα των επιμελητών προσκρούουν στις υποχρεώσεις ενός διαμεσολαβητή (Artinoroulou et al. 2012). Την ίδια στιγμή, οι αρμοδιότητες των τελευταίων δεν περιλαμβάνουν ρητά την επικοινωνία με τους παθόντες, ενώ δεν έχει λάβει χώρα η ίδρυση ενός σώματος *επιμελητών ανηλικών θυμάτων*, που θα στοχεύει στην παροχή ψυχολογικής και νομικής ενίσχυσης στους υποδοχείς της παραβατικής δράσης. Αντίθετα, η συνδιαλλαγή φαίνεται πως διεξάγεται με τρόπο που είναι προσανατολισμένος ιδίως στις ανάγκες των ανηλικών δραστών, παρατήρηση που αφορά επίσης το ιταλικό και το γερμανικό ποινικό σύστημα (Baldry 1998, Kilching 2005, Papadopoulou 2010). Το γεγονός αυτό δεν συμπλέει με τις θεμελιώδεις αρχές της

αποκαταστατικής θεωρίας, ενώ αντίκειται στις διεθνείς συστάσεις: οι διαμεσολαβητές είναι αναγκαίο να συνιστούν ουδέτερα πρόσωπα, τα οποία δεν σχετίζονται ειδικώς ούτε με το δράστη ούτε με το θύμα. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ελλοχεύει ο κίνδυνος εργαλειοποίησης του (ανήλικου) θύματος με αποκλειστικό στόχο την ελάφρυνση της θέσης του κατηγορουμένου. Είναι ενδεικτικό ότι στο πλαίσιο πιλοτικής έρευνας αναφορικά με την εφαρμογή του μέτρου (2011) και στην ερώτηση εάν αισθάνεται ως διαμεσολαβήτρια, μία επιμελήτρια απάντησε αρνητικά, καθώς θεωρούσε ότι βρίσκεται «*ξεκάθαρα με την πλευρά του δράστη*» και, λόγω των συνθηκών υπό τις οποίες προετοιμάζεται η διεξαγωγή της συνδιαλλαγής, η επαφή της με το θύμα είναι ελάχιστη (Πανάγος 2012).

Επίλογος - Προοπτικές για την αντεγκληματική πολιτική

Το αναμορφωτικό μέτρο της συνδιαλλαγής αποτελεί μια σπουδαία δυνατότητα που παρέχει το ελληνικό ποινικό δίκαιο των ανηλίκων, μιας και δύναται να λειτουργήσει διαπαιδαγωγικά για τον δράστη και ταυτόχρονα να οδηγήσει στην ηθική ικανοποίηση του θύματος. Τα μηνύματα που δύναται να λάβει ο ανήλικος δεν εξαντλούνται στα στενά χρονικά πλαίσια της διαδικασίας, αλλά μπορούν να αποκωδικοποιηθούν και να ερμηνευθούν πληρέστερα όταν αποκτήσει την ωριμότητα της ενηλικότητας. Ωστόσο, είναι παρακινδυνευμένο να ακολουθήσει κανείς την αποκαλούμενη ως «λογική της πανάκειας» (Αρχιμανδρίτου 2003) και να θεωρήσει ότι η συμμετοχή και μόνο ενός ανήλικου στην υπό εξέταση διαδικασία είναι σε θέση να τον συγκρατήσει από την τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων. Η υποτροπή είναι αναγκαίο να ιδωθεί ως ένα πολυπαραγοντικό φαινόμενο. Για το λόγο αυτό, η αντεγκληματική πολιτική οφείλει να καταπιαστεί με όλους τους παράγοντες που αλληλεπιδρούν και οδηγούν έναν ανήλικο στην εκ νέου εκδήλωση παραβατικής ή εγκληματικής συμπεριφοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, η πολιτεία οφείλει να μην αρκείται στη νομοπαραγωγική διαδικασία, αλλά να μεριμνά για την ορθή και πλήρη εφαρμογή του νόμου στην πράξη (Κουράκης 2005, Παπαχρίστου 1999). Εν όψει των ανωτέρω, προκύπτει αβίαστα η άμεση ανάγκη ειδικής εκπαίδευσης των επιμελητών στις αρχές και τις

προϋποθέσεις της διαμεσολάβησης, ώστε να είναι σε θέση να διεξάγουν τη συνδιαλλαγή με επικοινωνητικό τρόπο τόσο για τον ανήλικο δράστη όσο και για το (ανήλικο) θύμα.

Εν συνεχεία, κρίνεται απαραίτητη η εκπόνηση ενός κώδικα δεοντολογίας – διαδικαστικού πλαισίου, που θα περιλαμβάνει ορισμένες κατευθυντήριες αρχές ως προς την προετοιμασία και τη διεξαγωγή της συνδιαλλαγής. Η κατάρτιση ενός μη «ασφυκτικού» πλαισίου είναι επιβεβλημένο να στηριχθεί στην ήδη κατακτημένη εμπειρία των επιμελητών και των δικαστικών λειτουργιών. Με άλλα λόγια, είναι αναγκαίο να μελετηθεί εμπειρικά και να αξιολογηθεί εκτενώς η υλοποίηση του μέτρου, ώστε να αναδειχθούν κοινές αρχές και καλές πρακτικές για τους διαμεσολαβητές²⁸. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να προβλέπεται ρητά μια γνήσια εθελοντική συμμετοχή των δραστών και των θυμάτων στη διαδικασία κατόπιν της εθελούσιας ομολογίας του ανήλικου δράστη πως έχει πράγματι τελέσει την πράξη (επιμέρους έκφανση του σεβασμού του τεκμηρίου περί αθωότητας του κατηγορουμένου) και η ανάπτυξη εκτενούς επικοινωνίας του διαμεσολαβητή με όλους τους «πρωταγωνιστές» της πράξης. Έμφαση θα πρέπει επίσης να δοθεί στο ρόλο του συνηγόρου στη διαδικασία, καθώς και στο πώς είναι ενδεδειγμένο να αντιμετωπίζονται οι περιπτώσεις μη επιτυχούς έκβασης της συνδιαλλαγής. Η διάθεση των «πρωταγωνιστών» για συμμετοχή στην επανορθωτική διαδικασία δεν προεξοφλεί απαραίτητα την επίτευξη των αρχικών στοχεύσεων. Επομένως, εγείρεται το ζήτημα της επιβολής ενός άλλου αναμορφωτικού μέτρου που θα βοηθήσει τον δράστη να επανενταχθεί ομαλά στο κοινωνικό σύνολο. Η απόφαση αυτή οφείλει, ωστόσο, να λαμβάνεται με βασικό γνώμονα την αποφυγή της επίτασης του τυπικού κοινωνικού ελέγχου.

Στη Σύσταση Νο R (99) 19 γίνεται λόγος για «*υπηρεσίες διαμεσολάβησης*» (Αλεξιάδης 2006: 361). Καθώς η ανεξαρτησία – ουδετερότητα του διαμεσολαβητή αποτελούν βασικές προϋποθέσεις για την επίτευξη της «νομιμοποίησης» της διαδικασίας, το ρόλο του διαμεσολαβητή θα

28. Στη Σύσταση Νο R (99) 19 ορίζεται πως «*τα κράτη μέλη θα πρέπει να προωθούν την έρευνα και την αξιολόγηση της διαμεσολάβησης σε ποινικές υποθέσεις*» (Αλεξιάδης 2006: 362).

μπορούσαν σε βάθος χρόνου να αναλάβουν εξειδικευμένοι επαγγελματίες, που θα συγκροτήσουν ένα αυτοτελές σώμα της ποινικής δικαιοσύνης και θα είναι σε θέση να τηρήσουν ίσες αποστάσεις ανάμεσα στους δράστες και τα θύματα. Στο πλαίσιο του επιστημονικού διαλόγου που έχει υλοποιηθεί στο ελληνικό επιστημονικό γίγνεσθαι αναφορικά με το ρόλο του εγκληματολόγου στο ποινικό σύστημα (Ζαραφωνίτου 2012), θα μπορούσε να εισφέρει κανείς την πρόταση ανάληψης του ρόλου του διαμεσολαβητή από επαγγελματίες (νομικούς, κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς) που έχουν λάβει στο πλαίσιο των σπουδών τους εγκληματολογική εκπαίδευση. Αν και στη χώρα μας δεν υφίσταται αυτοτελές πανεπιστημιακό Τμήμα Εγκληματολογίας, η εγκληματολογική παιδεία παρέχεται στο πλαίσιο των Τμημάτων Νομικής, Κοινωνιολογίας, Ψυχολογίας, Κοινωνικής Εργασίας και Κοινωνικής Πολιτικής των πανεπιστημίων και των Α.Τ.Ε.Ι. Οι φοιτητές ή σπουδαστές εκπαιδεύονται σε ζητήματα που άπτονται όλου του φάσματος των εγκληματολογικών επιστημών, συμπεριλαμβανομένης της παραβατικότητας ή εγκληματικότητας των ανηλίκων, της θυματολογίας, της λειτουργίας του «συστήματος» απονομής της ποινικής δικαιοσύνης και της αποκαταστατικής δικαιοσύνης (Αλεξιάδης 2011, Σπινέλλη 2011, Zarafonitou 2009, Lambropoulou 2005). Οι γνώσεις αυτές είναι πολύτιμες για τον διαμεσολαβητή σύμφωνα με τη Σύσταση Νο R (99) 19 του Συμβουλίου της Ευρώπης (Αλεξιάδης 2006). Συνεπώς, οι κοινωνικοί επιστήμονες που έχουν τύχει εγκληματολογικής εκπαίδευσης διαθέτουν το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο προκειμένου να αναλάβουν, κατόπιν της επιπρόσθετης εκπαίδευσής τους στις ιδιαίτερες πτυχές της συνδιαλλαγής, το ρόλο του διαμεσολαβητή. Η προϋπηρεσία σε Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων ή σε φορέα ενασχόλησης με την παραβατικότητα και θυματοποίηση των ανηλίκων εν γένει ενδείκνυται να συμπεριληφθεί στα σχετικά τυπικά προσόντα. Εντούτοις, οφείλει να λάβει κανείς υπόψη την τρέχουσα δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, όπως επίσης ότι ο σχεδιασμός μιας ικανοποιητικής αντεγκληματικής πολιτικής απαιτεί χρόνο. Για αυτούς τους λόγους, η διαμεσολάβηση είναι αναγκαίο να υλοποιείται επί του παρόντος από επιμελητές που δεν σχετίζονται άμεσα με την υπόθεση που έχει οδηγήσει στην επιβολή της

συνδιαλλαγής, ώστε να μην διαθέτουν άμεση εμπλοκή με τους συγκεκριμένους ανηλίκους και να παρέχονται συμβολικά εχέγγυα αμεροληψίας²⁹.

Οι ανωτέρω προτάσεις επιδιώκεται να αποτελέσουν αφορμή για περαιτέρω προβληματισμό και την ανάπτυξη εκτενούς επιστημονικού διαλόγου σχετικά με τις ειδικές πτυχές της συνδιαλλαγής. Διαπνέονται από την αναγκαιότητα ικανοποίησης όλων των μερών που λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία (δεν είναι αποκλειστικά είτε θυματο-κεντρικές είτε παιδο-κεντρικές). Ο δράστης μπορεί να ευνοηθεί ουσιαστικά μόνο όταν βρεθεί ενώπιον των ευθυνών του, κατανοήσει σε βάθος τον άδικο χαρακτήρα της πράξης που τέλεσε και εισπράξει ειλικρινή συγχώρεση από το θύμα. Με άλλα λόγια, αυτό που χρειάζεται να εμπεδωθεί είναι ότι απαιτείται η υλοποίηση μιας ειλικρινούς προσπάθειας συμφιλίωσης και αποκατάστασης, προκειμένου η συνδιαλλαγή να οδηγήσει σε αμιγώς ευεργετικά αποτελέσματα. Η έμφαση στη διαπαιδαγώγηση του

29. Η Ε. Πανταζή-Μελίστα (2007: 106) έχει διαπιστώσει ότι «...πρέπει να βρεθούν [...] τα πρόσωπα που θα λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές [...]» και έχει θέσει στο σχετικό επιστημονικό διάλογο το ενδεχόμενο «αναλήψεως του έργου της διαμεσολάβησης από εθελοντές που θα εκπαιδεύονται για την υλοποίηση του προγράμματος». Προς επίρρωση αυτής της θέσης, επισημαίνει ότι η «εθελοντική προσφορά φοιτητών Νομικής ή Ψυχολογίας στον τομέα αυτό, κρίνεται [...] σημαντική ενόψει και του ότι οι φοιτητές, λόγω της νεαρής τους ηλικίας γνωρίζουν και κατανοούν τα προβλήματα των ανηλίκων και τις ανάγκες τους, και μπορούν να τύχουν ευκολώτερα της εμπιστοσύνης των ανηλίκων και να τους επηρεάσουν θετικά». Η ενδιαφέρουσα αυτή πρόταση αντανακλά τη διεθνώς παρατηρούμενη τάση για αξιοποίηση ατόμων που αφορμώνται από εθελοντικά κίνητρα στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης, αποτελεί δε μια ελκυστική προοπτική (ιδίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης), μιας και συνιστά μια σχετικά ανέξοδη λύση (Πιτσελά 2006β). Εντούτοις, είναι αμφίβολο κατά πόσο ένας φοιτητής είναι σε θέση να υποκαταστήσει την αποτελεσματικότητα που εγγυάται ένας επαγγελματίας, ενώ ταυτόχρονα είναι αναγκαία η επίδειξη σεβασμού στα επαγγελματικά δικαιώματα του τελευταίου. Οι εθελοντές στο ποινικό σύστημα είναι αναγκαίο να δρουν ενισχυτικά στο έργο των επαγγελματιών, και όχι να τους υποκαθιστούν (π.χ. Gill & Mawby 1990). Σε αυτό το πλαίσιο, οι φοιτητές μπορούν ενδεχομένως να αξιοποιηθούν επικουρικά και υπό την πλήρη εποπτεία των επιμελητών στη συνδιαλλαγή, οι οποίοι και οφείλουν να διατηρήσουν το συντονισμό της διαδικασίας.

δράστη και το συνακόλουθα περιορισμένο ενδιαφέρον για τις ανάγκες του θύματος αποτελεί ενδεχομένως αναμενόμενο χαρακτηριστικό μιας διαδικασίας που υλοποιείται στο ευρύτερο πλαίσιο ενός παιδοκεντρικού συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Παρά ταύτα, η «εργαλειοποίηση» του παθόντος με βασικό στόχο την κοινωνική επανένταξη του δράστη οφείλει να διαθέτει ως προϋπόθεση πως το ίδιο το θύμα έχει ελεύθερα συναινέσει, ώστε να λάβει μέρος σε μια – κατά κύριο λόγο – διαπαιδαγωγική διαδικασία. Διαφορετικά, ελλοχεύει ο κίνδυνος καλλιέργειας προσδοκιών και φρούδων ελπίδων στα θύματα, συντελώντας εν τέλει στη δευτερογενή τους θυματοποίηση. Σε αυτή την περίπτωση, δεν υφίσταται κανένα ουσιαστικό νομιμοποιητικό θεμέλιο για την αναβαθμισμένη εμπλοκή των παθόντων στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων. Ο ρόλος που διαδραματίζει ο διαμεσολαβητής, αλλά και τα ιδιαίτερα του χαρακτηριστικά, είναι εξαιρετικά σημαντικά, γεγονός που δεν πρέπει να παραμελείται από την ελληνική πολιτεία.

Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

Ελληνική

- Αλεξιάδης Σ. (1996). Η συνδιαλλαγή θύματος – δράστη, στο Β. Αρτινοπούλου & Α. Μαγγανάς, *Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Αλεξιάδης Σ. (2006). *Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Αλεξιάδης Σ. (2011). *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Ανδρουλάκης Ν. (2000). *Ποινικό δίκαιο – Γενικό μέρος*, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας
- Αντωνέλος Σ. & Πλέσσα Ε. (2014). *Διαμεσολάβηση σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Αρτινοπούλου Β. (2008). Οι «γκρίζες ζώνες» της αποκαταστατικής δικαιοσύνης, *ΠοινΛογ* Η: 1559-70
- Αρτινοπούλου Β. (2010). *Επανορθωτική δικαιοσύνη – Η πρόκληση των σύγχρονων δικαιοσύνης συστημάτων*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Αρτινοπούλου Β. (2011). Σχολική διαμεσολάβηση και αποκαταστατική δι-

- καιοσύνη, στο Θ. Θάνος (επιμ.), *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία*,: Πεδίο
- Αρχιμανδρίτου Μ. (1994). Η δοκιμασία σε κοινωνική υπηρεσία στο ιταλικό δίκαιο έκτισης των ποινών, στο *Ειδικά ζητήματα έκτισης των ποινών*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Αρχιμανδρίτου Μ. (1996). *Η διαχρονική εξέλιξη της προσέγγισης της επικέτασης*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Αρχιμανδρίτου Μ. (2000). *Η ανοιχτή έκτιση της ποινής*,: Ελληνικά Γράμματα
- Αρχιμανδρίτου Μ. (2003). Εισαγωγή στις ενδιάμεσες ποινές στο αμερικάνικο εκτιπικό σύστημα, στο Ν. Κουράκης & Ν. Κουλούρης (επιμ.), *Αντεγκληματική πολιτική IV*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Αρχιμανδρίτου Μ. (2007). *Ιδιωτική εκδίκηση και δίκαιο ή ανομία – Βεντέτα και νόμος: Εγκληματολογική προσέγγιση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Βιδάλη Σ. (2013). *Εισαγωγή στην εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Βλάχου Β. (2005). *Η αντιμετώπιση της σωματικής βίας κατά των γυναικών από το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα: Έλλην
- Γιοβάνογλου Σ. (2006). Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους ανηλίκους, *ΠοινΔικ* 9: 1310-22
- Γιοβάνογλου Σ. (2007). Συνδιαλλαγή ανηλίκου δράστη-θύματος: Ένα ανεκμετάλλευτο μέτρο αποκαταστατικής δικαιοσύνης στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων, στο Σ. Γεωργούλας (επιμ.), *Η εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα*, Αθήνα: ΚΨΜ
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α. (1997). Στερητική της ελευθερίας ποινή και ανθρώπινα δικαιώματα, στο Α. Τσήτσουρα (επιμ.), *Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Γραμματικούδης Δ. (1991). Η θέση του θύματος στην ποινική δίκη, στο Λ. Μαργαρίτη (επιμ.), *Η προστασία του κατηγορουμένου και του θύματος στην ποινική δίκη*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Δημόπουλος Χ. (1998). *Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Δημόπουλος Χ. (2006). *Εισαγωγή στη θυματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Δημόπουλος Χ. & Κοσμάτος Κ. (2010). *Δίκαιο ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη

- Ευαγγελάτος Γ. (2014). *Το δίκαιο των ανηλίκων δραστών*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ευστρατιάδης Σ. (2005). Η Υπηρεσία των Επιμελητών Ανηλίκων σε μετεξέλιξη και αναπροσαρμογή αρμοδιοτήτων, *ΠοινΔικ* 18: 901-5
- Ζαγούρα Π. (2011). Εισαγωγή, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διαιτηρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Ζαγούρα Π., Κουράκης Ν., Σπινέλλη Κ. (2011). Προτάσεις για την εφαρμογή της αναμορφωμένης ποινικής νομοθεσίας των ανηλίκων, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διαιτηρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Ζαγούρα Π. (2012). Ο εγκληματολόγος, επιμελητής ανηλίκων, στο Χ. Ζαραφωνίτου (επιμ.), *Το επάγγελμα του εγκληματολόγου σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ζαραφωνίτου Χ. (2004). *Εμπειρική εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Ζαραφωνίτου Χ. (2008). *Τιμωρητικότητα*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ζαραφωνίτου Χ. (2011). Από την ανταποδοτική στην αποκαταστατική δικαιοσύνη: Τιμωρητικότητα ή άμβλυση των συγκρούσεων, στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου & Α. Χαλκιά (επιμ.), *Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ζαραφωνίτου Χ. (διευθ. έκδ., 2012). *Το επάγγελμα του εγκληματολόγου σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Ζαραφωνίτου Χ. (2014). Περί όρων και ορολογίας στην εγκληματολογία, *Εγκληματολογία* 4: 117
- Θεοχάρης Δ. (2015). *Η διαμεσολάβηση ως μέσο εναλλακτικής επίλυσης των διαφορών*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ. (2012). Συμμετοχή της κοινωνίας στην αντιμετώπιση της θυματοποίησης και της εγκληματικότητας των ανηλίκων, *Ενώπιον* 64: 58-60
- Καλφέλης Γ. (2011). Οι ραγδαίες αλλαγές στο ευρωπαϊκό δικονομικό δίκαιο (και ο πρόσφατος νόμος 3904/2010 για την ποινική συνδιαλλαγή), *ΠοινΧρον* ΞΑ: 241-7
- Καρύδης Β. (2010). Αποκαταστατική δικαιοσύνη και η εμπειρία των λαϊκών δικαστηρίων στις ελεύθερες περιοχές της κατοχικής Ελλάδας, στο Α. Χαλκιά (επιμ.), *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η επιστήμη της εγκληματολογίας II*, Νομική Βιβλιοθήκη

- Κογιαννάκη Ε. & Γαλανού Χ. (2011). Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, *Συνήγορος* 84: 38-40
- Κοσμάτος Κ. (2010). Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού δικαίου των ανηλίκων με το Ν 3860/2010, *ΠοινΔικ* 23: 804-9
- Κουράκης Ν. (2005). Ποινικές διατάξεις που μένουν ανεφάρμοστες – Ένα κρίσιμο πρόβλημα της αντεγκληματικής πολιτικής, *Εγκληματολογικοί ορίζοντες*, Τ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Κουράκης Ν. (2008). *Θεωρία της ποινής*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Κουράκης Ν. (2009). *Ποινική καταστολή*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Κουράκης Ν. (2011). Διαμεσολάβηση, συνδιαλλαγή και εξώδικη επίλυση ποινικών διενέξεων, στο Θ. Θάνος (επιμ.), *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία*, Αθήνα: Πεδίο
- Κουράκης Ν. (2012). *Δίκαιο των παραβατικών ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Κρανιδιώτη Μ., Παπανικολάου Α.-Ε., Δανδουλάκη Σ. (2006). Προκαταρκτική διερεύνηση σε αποφάσεις του δικαστηρίου ανηλίκων υπό το πρίσμα του δικαιοκτικού και προνοιακού προτύπου, *Νομική Επιθεώρηση* 33: 45-64
- Κρανιδιώτη Μ. (2007). *Η ολοκλήρωση: Μέθοδος ανάπτυξης θεωρίας στην εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Κρανιδιώτη Μ. (2011). Ποιος «ντροπιιάζει» ποιον; Ορισμένα σχόλια πάνω στη θεωρία του Braithwaite και την επανορθωτική δικαιοσύνη, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Λαμπροπούλου Έ. (2012). *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Ι. Σιδέρης
- Μαγγανάς Α. (2000). Η επανορθωτική δικαιοσύνη (restorative justice) ως μέσον επίτευξης της κοινωνικής ειρήνης, *ΠοινΔικ* 3: 553-61
- Μαγγανάς Α. (2006). Εναλλακτικές μορφές απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, *ΠοινΔικ* 9: 298-304
- Μυλωνόπουλος Χ. (2011). Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν. 3904/2010, *ΠοινΔικ* 14: 53-8
- Νούσκαλης Γ. (2015). *Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές – μη φυλακτικές ποινές*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πανάγος Κ. (2012). Ο ρόλος των επιμελητών ανηλίκων στη συνδιαλλαγή ανηλικού δράστη και θύματος – Σκέψεις για το πρόσωπο του διαμεσολαβητή, *Νέοι, Έγκλημα και Κοινωνία* 6: 44-78
- Πανούσης Ι. (2011). Συγκρούσεις και διαχείριση κρίσεων στο σχολείο, στο

- Θ. Θάνος (επιμ.), *Η διαμεσολάβηση στο σχολείο και την κοινωνία*, Αθήνα: Πεδίο
- Πανταζή-Μελίστα, Ε. (2007). Η αποχή του εισαγγελέα από την ποινική δίωξη ανηλίκου, στο Κ. Σπινέλλη (επιμ.), *Στηρίζοντας τον ανήλικο παραβάτη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Πανταζή-Μελίστα Ε. (2013). *Αναμορφωτικά μέτρα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Παπαδοπούλου Ρ.-Ε. (2012). *Το ήπιο δίκαιο στην έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Παπαχρίστου Θ. (1999). *Κοινωνιολογία του δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Παρασκευόπουλος Λ. & Μαργαρίτης Λ. (2003). *Ποινολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πίσχοινα Α. (2013). Άρθρο 45 Α ΚΠΔ – Από τη δυνατότητα αποχής από τη δίωξη στην υλοποίηση της κατά παρέκκλιση διαδικασίας, στο Α. Πιτσελά & Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου (επιμ.), *Αποκαταστατική δικαιοσύνη σε ποινικές υποθέσεις*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2003). *Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2006α). *Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής – Δίκαιο ανηλίκων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2006β). *Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2007). Η εισαγωγή του θεσμού της εισαγγελικής παράκαμψης στο ποινικό δίκαιο ανηλίκων, στο *Χαρμόσυνο Φαίδωνα Ι. Κοζύρη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2010). *Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2011). Η αναμόρφωση του ποινικού σωφρονισμού – Ένα κρίσιμο βήμα για τον εκσυγχρονισμό του δικαίου ανηλίκων, στο Α. Μανιτάκη & Β. Κούρτη (επιμ.), *Αφιέρωμα μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πιτσελά Α. (2013). *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Πυκνή Μ. (2010). Οι εκπαιδευτικές ανάγκες των επιμελητών ανηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, *The art of crime*, 13, www.theartofcrime.gr
- Σεφερίδης Η. (2014). Ποινικό δικαίκο σύστημα δικαστηρίων ανηλίκων και

- λοιποί θεσμικοί παράγοντες αυτών, *ΠοινΔικ* 17: 525-6
- Σπινέλλη Κ. (1975). Ανήλικοι εγκληματίες ή νεαροί παραβάτες; Το πρόβλημα υπό το πρίσμα της «θεωρίας της ετικέτας», *ΠοινΧρον* 26: 785-800
- Σπινέλλη Κ. (1990). Πρότυπο πρόνοιας, πρότυπο δικαιοσύνης και οι Κανόνες του Πεκίνο, στο Λ. Μπεζέ (επιμ.), *Πρόληψη και αντιμετώπιση της εγκληματικότητας ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Σπινέλλη Κ. & Τρωϊάνου Α. (1992). *Δίκαιο ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Σπινέλλη Κ. (2000). Η εναλλακτική ποινή της κοινωφελούς εργασίας στην Ελλάδα: Ένας θεσμός ανενεργός, στο Η. Δασκαλάκη κ.ά. (επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, ΕΚΚΕ
- Σπινέλλη Κ. (2002). Έγκλημα χωρίς τιμωρία; Αρνητικές και θετικές επιπτώσεις της «ατιμωρησίας», *ΠοινΧρον* NB: 589-94
- Σπινέλλη Κ. (2011). Τα Δέλτα της διδασκαλίας: Το παράδειγμα του γνωστικού αντικειμένου «σύστημα ποινικής δικαιοσύνης», στο Ν. Κουράκης, Χ. Ζαραφωνίτου, Χ. Τσουραμάνης, Ε. Χαϊνάς (επιμ.), *Εγκληματολογία: Διδασκαλία και έρευνα στην Ελλάδα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Σπινέλλη Κ. (2007). *Διερεύνηση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Σπινέλλη Κ. (2014). *Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Σταθουλοπούλου Ε. (2011). Εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού κατά την ποινική δίκη του νεαρού παραβάτη: Κεκτημένα και προοπτικές, στο Π. Ζαγούρα (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Σταθουλοπούλου Ε. (2012). Η προβληματική της ειδικής πρόληψης στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης για ανηλίκους, στο Χ. Ζαραφωνίτου (διευθ. έκδ.), *Το επάγγελμα του εγκληματολόγου σήμερα*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Στεφανίδου, Α. (2010). *Ενδοοικογενειακή βία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. (2008). Η απειλή της ποινής και των μέτρων ασφαλείας, στο Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ν. Μπιτζιλέκη, *Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε. (2011), Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο ποινικό δίκαιο, στο Α. Μανιτάκη & Β. Κούρτη (επιμ.), *Αφιέρω-*

- μα μνήμης στη Γιώτα Κραβαρίτου, Αθήνα-Θεσσαλονίκη
- Τζαννετάκη Τ. (2011). Πρότυπα ποινικής καταστολής. Θέσεις και αντιθέσεις, στο Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου & Α. Χαλκιά (επιμ.), *Η εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Τρωιάνου-Λουλά Α. (1999). *Η υπηρεσία επιμελητών των δικαστηρίων ανηλίκων*. Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας
- Χαΐδου Α. (2013). *Εγκληματικότητα ανηλίκων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Χαραλαμπίδης Α. (2012). *Σύνοψη ποινικού δικαίου – Γενικό μέρος II*, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας

Ξένη

- Aertsen I. (2004). *Rebuilding community corrections – Mediation and restorative justice in Europe*, Strasbourg: Council of Europe
- Armour M. & Umbreit M. (2006). Victim forgiveness in restorative justice dialogue, *Victim and Offender* 1: 123-40
- Armstrong J. (2012). Factors contributing to victims' satisfaction with restorative justice practice: A qualitative examination, *British Journal of Community Justice* 10: 39-54
- Arrigo B. & Schehr R. (1998). Restoring justice for juveniles: A critical analysis of victim-offender mediation, *Justice Quarterly* 15: 629-66
- Artinopoulou V. (2010a). Victims of crime in contemporary Greece, στο Α. Πιπσελά (επιμ.), *Εγκληματολογικές αναζητήσεις – Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας
- Artinopoulou V. (2010b). Victim offender mediation in cases of domestic violence – The Greek experience, in M. Gyokos & K. Lanyi (eds), *European best practices of restorative justice in the criminal procedure*, Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement of the Republic of Hungary
- Artinopoulou V., Michael I., Kalviri C. (2012). Formal and informal restorative justice practices for juveniles in Greece: Difficulties and challenges in practice, *Youth Voice Journal*, 3: 5-18
- Artinopoulou V (2013). *Final National Report of Greece*, 3E –RJ-MODEL – The 3E Model for a Restorative Justice Strategy in Europe, <http://3e-rj-model.web.auth.gr>
- Ashworth A. (1993). Some doubts about restorative justice, *Criminal Law Forum*, 4: 277-99

- Ashworth A. (2002). Responsibilities, rights and restorative justice, *British Journal of Criminology* 42: 578-95
- Astor H. (2007). Mediator neutrality: Making sense of theory and practice, *Social & Legal Studies* 16: 221-39
- Baldry A. (1998). Victim-offender mediation in the Italian juvenile justice system: The role of the social worker, *British Journal of Social Work* 28: 729-44
- Bazemore G. & Maloney D. (1994). Rehabilitating community service toward restorative service sanctions in a balanced justice system, *Federal Probation* 1: 24-36
- Beauregard S. (1998). Court-connected juvenile victim-offender mediation: An appealing alternative for Ohio's juvenile delinquents, *Ohio State Journal on Dispute resolution* 13: 1005-38
- Bibas S. (2012). *The machinery of criminal justice*, Oxford-New York: Oxford University Press
- Bottoms A. & Tankebe J. (2012). Criminology beyond procedural justice: A dialogic approach to legitimacy in criminal justice, *The Journal of Criminal Law & Criminology* 102: 119-79
- Bradshaw W., David R., Umbreit, M. (2006). The effect of victim offender mediation on juvenile offender recidivism: A meta-analysis, *Conflict Resolution Quarterly* 24: 87-98
- Braithwaite J. (1989). *Crime, shame and reintegration*, Cambridge: Cambridge University Press
- Braithwaite J. (1996). Towards criminology, in K. Hazlehurst (ed.), *Crime and justice: An Australian textbook in criminology*, Sydney: LBC Information Service
- Braithwaite J. (1999). Restorative justice: Assessing optimistic and pessimistic accounts, in M. Torny (ed.), *Crime and justice: A review of research*. Chicago: University of Chicago Press
- Braithwaite J. & Strang H. (2001). Introduction: Restorative justice and civil society, in J. Braithwaite & H. Strang H., *Restorative justice and civil society*, Cambridge: Cambridge University Press
- Braithwaite J. (2002). *Restorative justice and responsive regulation*, Oxford: Oxford University Press
- Burke R. (2012). *Criminal justice theory*, London: Routledge
- Cassel P. (2009). In defense of victim impact statements, *Ohio Journal of Criminal Law* 6: 611-48

- Cayley D. (1998). *The expanding prison: The crisis in crime and punishment and the search for alternatives*, Cleveland: Pilgrim
- Choi J., Green D., Kapp S. (2010). Victimization, victims' needs, and empowerment in victim offender mediation, *International Review of Victimology* 17: 267-90
- Christie N. (1977). Conflicts as property, *British Journal of Criminology* 17: 1-15
- Cohen J. & Harley P. (2003-04). Intentional conversations about restorative justice, mediation and the practice of Law Fall 2003 Dispute Resolution Institute Symposium, *Hamline Journal of Public Law and Policy* 25: 235-334
- Consedine J. (1995). *Restorative justice: Healing the effects of crime*, Lytleton: Ploughshares
- Cossins A. (2008). Restorative justice and child sex offences – The theory and the practice, *British Journal of Criminology* 48: 359-78
- Courakis N. (2004). A typology of juvenile justice systems in Europe, στο Α. Μαγγανάς (επιμ.), *Δικαιώματα του ανθρώπου – Έγκλημα και αντεγκληματική πολιτική – Τιμητικός τόμος για την Α. Γιωτοπούλου Μαραγκοπούλου*, Τ. Α', Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Cottam G. (1996). Mediation and young people: A look at how far we've come, *Creighton Law Review* 29: 1517-45
- Crawford A. & Newburn T. (2003). *Youth offending and restorative justice*, Devon: Willan
- Daly K. (2003). Mind the gap: Restorative justice in theory and practice, in A. von Hirsch, J. Roberts, A. Bottoms A. (ed.), *Restorative and criminal justice*, Oxford-Portland: Hart
- Daly K. (2006). Restorative justice and sexual assault, *British Journal of Criminology* 46: 334-56
- Delgado R. (2000). Prosecuting violence: A colloquy on race, community and justice, Goodbye to Hammurabi: Analyzing the atavistic appeal of restorative justice, *Stanford Law Review* 52: 751-75
- Dumortier E. (2000). Neglecting due process for minors: A possible dark side of the restorative implementation, Vienna: UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, www.restorativejustice.org
- Dumortier E. (2003). Legal rules and safeguards within Belgian mediation practices for juveniles, in E. Weitekamp & H.-J. Kerner (ed.), *Restora-*

- tive justice in context*, Devon: Willan
- Dignan J. (2005). *Understanding victims and restorative justice*, Berkshire: Open University Press
- Dünkel F. (2009). Diversion: A meaningful and successful alternative to punishment in European juvenile justice systems, in J. Junger-Tas & F. Dünkel (ed.), *Reforming juvenile system*, Heidelberg-London-New York: Springer
- Elijaerts C. & Dumortier E. (2002). Restorative justice for children: In need of procedural safeguards and standards, in E. Weiteamp & H.J. Kerner (ed.), *Restorative justice: Theoretical foundations*, Devon: Willan
- Fattah E. (2000). Prologue: On some visible and hidden dangers of victim movements, in P. Tobolowsky (ed.), *Understanding victimology: Selected readings*, Cincinnati: Anderson
- Friedman L. (1977). *Law and society*, New Jersey: Prentice-Hall
- Gal T. & Moyal S. (2011). Juvenile victims in restorative justice, *British Journal of Criminology* 54: 1-21
- Gavrielides T. (2007). *Restorative justice theory and practice: Addressing the discrepancy*, Helsinki: HEUNI
- Gavrielides T. & Artinopoulou V. (2012). Restorative justice and violence against women: Comparing Greece and The United Kingdom, *Journal of Asian Criminology* 8: 25-40
- Ghetti S. (2005). Juvenile offenders and the legal system: What we have learned from victim offender mediation, in A. Mestitz & S. Ghetti (ed.), *Victim-offender mediation with youth offenders in Europe*, Springer: Dordrecht
- Gill M. & Mawby R. (1990). *Volunteers in the criminal justice system*, Bristol: Open University Press
- Greenberg M. & Ruback B. (1992). *After the crime: Victim decision making*, New York: Plenum Press
- Gehm J. (1991). The function of forgiveness in the criminal justice system, in H. Messmer & H.-U. Otto (ed.), *Restorative justice on trial*, Dordrecht-Boston-London: Kluwer Academic Press
- Giovanoglou S. (2015). Greece, in F. Dünkel, J. Gryzwa-Holten, P. Horsfield (ed.), *Restorative justice and mediation in penal matters*, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg
- Haines K. & O'Mahomy D. (2006). Restorative approaches, young people and youth justice, in B. Goldson & J. Muncie (ed.), *Youth crime and jus-*

- tice, London: SAGE
- Hamblet W. (2011). *Punishment and shame – A philosophical study*, Lanham: Lexington
- Harris N. (2006). Reintegrative shaming, shame, and criminal justice, *Journal of Social Issues* 62: 327-46
- Hayes H. (2005). Assessing reoffending in restorative justice conferences, *Australian & New Zealand Journal of Criminology* 38: 77-101
- Hirsch A. & Ashworth A. (1998). *A principled sentencing – Readings on theory & policy*, Oxford: Hart
- Hoffmann J. (2011). *Delinquency theories*, London-New York: Routledge
- Howarth J. (2000). Toward the restorative constitution: A restorative justice critique of anti-gang public nuisance injunctions, *Hastings Constitutional Law Quarterly* 4: 717-28
- Hudson B. (1998). Restorative justice: The challenge of sexual and racial violence, *Journal of Law and Society* 25: 237-56
- Hudson B. (2002). Restorative justice and gendered violence, *British Journal of Criminology* 42: 616-34
- Hoyle L. & Zedner L. (2007). Victims, victimization and criminal justice, in M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ed.), *The Oxford handbook of criminology*, Oxford: Oxford University Press
- Jackson J., Bradford B., Hough M., Myhill A., Quinton P., Tyler T. (2012). Why do people comply with the law? Legitimacy and the influence of legal institutions, *British Journal of Criminology* 52: 1051-71
- Jackson S. (1998). Family group conferences in youth justice. The issues for implementation in England and Wales, *The Howard Journal of Criminal Justice* 37: 34-51
- Johnston G. (2002). *Restorative justice: Ideas, values, debates*, Devon: Willan
- Karp D. & Breslin B. (2001). Restorative justice in school communities, *Youth Society* 33: 249-72
- Kilching M. (2005). Victim-offender mediation with juvenile offenders in Germany, in A. Mestitz & S. Ghetti (ed.), *Victim-offender mediation with youth offenders in Europe*, Springer: Dordrecht
- Kurki L. (2000). Restorative and community justice in the United States, in M. Torny (ed.), *Crime and justice: A review of the research*, Chicago: University of Chicago Press
- Lambropoulou E. (2005). Crime, criminal justice and criminology in

- Greece, *European Journal of Criminology*, 2: 211-47
- Lambropoulou E. (2010) Alternative dispute resolution and restorative justice schemes for juvenile offenders in Greece – Potential limitations and open questions, in G. Melinda & L. Krisztina (ed.), *European best practices of restorative justice in criminal procedure*, Budapest: Ministry of Justice and Law Enforcement, Republic of Hungary
- Latimer J., Graig D., Graig M. (2005). The effectiveness of restorative justice practices: A meta-analysis, *The Prison Journal* 85: 127-44
- Lee A. (1996). Public attitudes towards restorative justice, in B. Galaway & J. Hudson (ed.), *Restorative justice: International perspectives*, New York: Criminal Justice Press
- Lerman D. (1999). Forgiveness in the criminal justice system: If it belongs, then why is it so hard to find?, *Fordham Urban Law Journal* 27: 1663-75
- Levi D. (1997). The role of apology in mediation, *New York University Law Review*, 72: 1165-1210
- Levrant S., Cullen F., Fulton B., Wozniak J. (1999). Reconsidering restorative justice: The corruption of benevolence revisited, *Crime and Delinquency* 45: 3-27
- Liebling A. & Tankebe J. (ed., 2013). *Legitimacy and criminal justice*, Oxford-New York: Oxford University Press
- Liebmann M. (2007). *Restorative justice – What it works*, London: Jessica Kinsley
- London R. (2014). *Crime, punishment, and restorative justice: A framework for restoring trust*, Eugene: Wipf & Stock
- Marshall T. (1996). The evolution of restorative justice in Britain, *European Journal of Criminal Policy & Research* 4: 21-45
- Maxwell G. & Morris A. (2002). Restorative Justice and reoffending, in H. Strang & J. Braithwaite (eds), *Restorative justice – Philosophy to practice*, Aldershot: Ashgate
- McCold P. (1998). Restorative justice – Variations on a theme, in L. Walgrave (ed.), *Restorative justice for juveniles*, Leuven: Leuven University Press
- Merrington S. & Stanley S. (2007). Effectiveness: Who counts what?, in L. Gelsthorpe & R. Morgan (ed.), *Handbook of probation*, Devon: Willan
- Messina L. (2004-2005). *Médiation et justice réparatrice dans le système pénal des mineurs italien et français*, Marseille: Université Paul Cézanne

- zanne Aix-Marseille III
- Mika H. (1993). The practice and prospect of victim-offender programs, *SMU Law Review* 46: 2191-206
- Moore C. (1986). *The mediation process – Practical strategies for resolving conflicts*, Jossey-Bass: San Francisco-London
- Morris A. & Gelsthorpe L. (2000). Re-visioning men's violence against female partners, *The Howard Journal of Law* 39: 412-21
- Morris A. (2002). Critiquing the critiques – A brief responses to critics to restorative justice, *British Journal of Criminology* 42: 596-615
- Morris A. & Maxwell G. (2003). Restorative justice in New Zealand, in A. von Hirsch, J. Roberts, A. Bottoms (ed.), *Restorative and criminal justice*. Oxford-Portland: Hart
- Newburn T. (2007). *Criminology*, Devon: Willan
- Niemeyer M. & Shichor D. (1996), A preliminary study of a large victim/offender reconciliation program, *Federal Probation* 30: 30-4
- Nugent W. & Paddock J. (1995). The effect of victim-offender mediation on severity of reoffense, *Mediation Quarterly* 12: 353-67
- Obold-Eshleman C. (2004). Victim's rights and the danger of domestication of the restorative justice paradigm, *Notre Dame Journal of Law, Ethics, & Public Policy* 2: 571-603
- Orth U. (2002). Secondary victimization of crime victims by criminal proceedings, *Social Justice Research* 15: 313-25
- Papadopoulou P. (2010). *Restorative justice for minors in Greece – The impact of Act 3189/2003*, Saarbrücken: VDM
- Pavlich G. (2005). *Governing paradoxes of restorative justice*, London: The Glass House
- Petoussi V. & Stavrou K. (1996). Greece, in D. Schoemaker (ed.), *International handbook on juvenile justice*, Westport: Greenwood Press
- Pitsela A. (2010). Greece, in F. Dünkel, J. Grzywa, H. Philip (ed.), *Juvenile justice systems in Europe – Vol. 2*, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg
- Pitsela A. (2011). Youth justice and probation, in L. Cheliotis & S. Xenakis (ed.), *Crime and punishment in contemporary Greece*, Oxford: Peter Lang
- Poulson B. & Mpa K. (2002). Participants' attitudes in the Utah juvenile victim-offender mediation program, *Juvenile and Family Court Journal* 53: 37-45

- Poulson B. (2003). Third voice: A review of empirical research on the psychological outcomes of restorative justice, *Utah Law Review* 1: 167-203
- Put J., Vanfraechem I., Walgrave L. (2012). Restorative dimensions in Belgian youth justice, *Youth Justice: An International Journal* 12: 83-100
- Roach K. (1999). Due process and victims' rights: The new law and politics of criminal justice, Toronto: University of Toronto Press
- Roach K. (2000). Changing punishment at the turn of the century: Restorative justice on the rise, *Canadian Journal of Criminology* 42: 240-80
- Roberts A. (2004). *Juvenile justice sourcebook*, Oxford: Oxford University Press
- Robinson G. & Shapland J. (2008). Reducing recidivism – A task for restorative justice?, *British Journal of Criminology* 48: 337-58
- Roche D. (2003). *Accountability in restorative justice*, Oxford: Oxford University Press
- Rodriguez N. (2007). Restorative justice at work: Examining the impact of restorative justice resolution on juvenile recidivism, *Crime & Delinquency* 53: 355-79
- Rossenblatt F. (2015). *The role of community in restorative justice*, Oxon: Routledge
- Rossner M. (2013). *Just emotions – Rituals of restorative justice*, Oxford: Oxford University Press
- Salzer J. (2011). Η εκπαίδευση του διαμεσολαβητή, στο Ι. Αναστασοπούλου (επιμ.), Η διαμεσολάβηση στις αστικές και εμπορικές διαφορές, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Schelkens W. (1998). Community service and mediation in the juvenile justice legislation in Europe, in L. Walgrave (ed.), *Restorative justice for juveniles*, Leuven: Leuven University Press
- Schijdel R. (2009). *Confidentiality and victim-offender mediation*, Apeldoorn: Maklu
- Shen A. & Antonopoulos G. (2013). Restorative justice or what?: Restorative justice in the Chinese youth justice system, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 21: 291-315
- Sherman L., Strang H., Angel C., Woods D., Barnes G., Bennett S., Inkpen N. (2005). Effects of face-to-face restorative justice on victims of crime in four randomized, controlled trials, *Journal of Experimental Criminology* 1: 367-95

- Sherman L., Strang H., Mayo-Wilson E., Woods D., Ariel B. (2015). Are restorative justice conferences effective in reducing repeat offending? Findings from a Campbell systematic review, *Journal of Quantitative Criminology* 31: 1-24
- Shiner M. (2006). Drugs, law and regulation of harm, in R. Hughes, L. Rachel, P. Higate (ed.), *Drugs: policy and politics*. Berkshire: Open University Press
- Strickland R. (2004). *Restorative justice*, Peter Lang: New York
- Smith D., Blagg H., Derricourt N. (1988). Mediation in South Yorkshire, *British Journal of Criminology* 28: 378-95
- Strang, H. (2002). *Repair or revenge – Victims and restorative justice*, Oxford: Clarendon Press
- Streng F. (2012). *Jugendstrafrecht*, Heidelberg: C. F. Müller
- Stubbs J. (2002). Domestic violence and women's safety: Feminist challenges to restorative justice, in H. Strang & J. Braithwaite (ed.), *Restorative justice and family violence*, Cambridge: Cambridge University Press
- Stulberg J. & Love L. (2014). *Ανάμεσα στα μέρη: Ο ουδέτερος τρίτος*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Sykes G. & Matza D. (1957). Techniques of neutralization: A theory of delinquency, *American Sociological Review* 22: 664-70
- Szmania S. (2006). Mediators' communication in victim offender mediation/dialogue involving crimes of severe violence: An analysis of opening statements, *Conflict Resolution Quarterly* 24: 111-27
- Thorburn, J. (1999). Restoration: A better way, in J. Consedine & H. Bowen (ed.), *Restorative justice – Contemporary themes and practices*, Lyttelton: Ploughshares
- Tyler T. (2006). Restorative justice and procedural justice: Dealing with rule breaking, *Journal of Social Issues* 62: 307-26
- Umbreit M. (1994). *Victim meets offender: The impact of restorative justice and mediation*, New York: Criminal Justice Press
- Umbreit M. (1995). Holding juvenile offenders accountable: A restorative justice perspective, *Juvenile and Family Court Journal* 2: 31-42
- Umbreit M. & Bradshaw W. (1997). Victim experience of meeting adult vs. juvenile offenders: A cross-national comparison, *Federal Probation* 61: 33-9
- Umbreit M., Bradshaw W., Coates R. (1999). Victims of severe violence

- meet the offender: Restorative justice through dialogue, *International Review of Victimology* 6: 321-43
- Umbreit M. (2001). *The handbook of victim offender mediation*, San Francisco: Jossey-Bass
- Umbreit M., Coates R., Vos B. (2004). Victim-offender mediation: Three decades of practice and research, *Conflict Resolution Quarterly* 22: 279-303
- Umbreit M., Vos B., Croates R., Lightfoot E. (2005). Restorative justice in the twenty-first century: A social movement full of opportunities and pitfalls, *Marquette Law Review* 89: 251-304
- Umbreit M., Coates R., Vos B. (2007). Restorative justice dialogue: A multi-dimensional, evidence-based practice theory, *Contemporary Justice Review* 10: 23-41
- van Camp T. & Wemmers J.A. (2013). Victim satisfaction and restorative justice: More than simply procedural justice, *International Review of Victimology* 19: 117-43
- van Ness D., Morris A., Maxwell G. (2001). Introducing restorative justice, in A. Morris & G. Maxwell (ed.), *Restorative justice for juveniles*, Oxford-Portland: Hart
- Walgrave L. (1995). Restorative justice for juveniles: Just a technique or a fully fledged alternative?, *The Howard Journal of Criminal Justice* 34: 228-49
- Walgrave L. & Geudens H. (1996). The restorative proportionality of community service for juveniles, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 4: 361-80
- Walgrave L. (2008). *Restorative-interest and responsible citizenship*, Devon: Willan
- Wemmers J. (2003). *Introduction à la victimologie*, Quebec: Les Presses de l'Université de Montréal
- Wemmers J. & Cyr K. (2006). What fairness means to crime victims: A social psychological perspective on victim-offender mediation, *Applied Psychology in Criminal Justice* 2: 102-28
- Wright M. (1995). Alternatives to the criminal justice process, *Iuris* 4: 47-58
- Wright M. (1996). Can mediation be an alternative to criminal justice?, in B. Galaway & J. Hudson (ed.). *Restorative justice: International perspectives*, New York: Criminal Justice Press
- Zarafonitou C. (2009). Criminology as a discipline in modern Greece:

- Teaching, research and profession, in R. Sette (ed.), *Cases on technologies for teaching criminology and victimology: Methodologies and practices*, Hershey-New York: IGI Global
- Zehr H. (1990). *Changing lenses: A new focus for crime and justice*, Scot-tale: Herald Press
- Zernova M. (2007). *Restorative justice: Ideals and realities*, Hampshire: Ashgate.

Κρίση του Κράτους και Διαφθορά

Η αναγκαιότητα μιας εθνικής στρατηγικής κατά της διαφθοράς¹

ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΕΝΤΕΣ*

Στη διαμόρφωση των αρχών επί των οποίων πρέπει να στηρίζεται η Στρατηγική μας κατά της διαφθοράς συνέβαλε αποφασιστικά ο τιμώμενος με τον τόμο αυτό Καθηγητής Νέστορας Κουράκης, από τη θέση του Προέδρου του Συμβουλευτικού Σώματος (ΣΣ) του Εθνικού Συντονιστή.. Ο κ. Κουράκης δεν εισέφερε μόνον, ως διακεκριμένος εγκληματολόγος τις γνώσεις του, αλλά είχε και εφάρμοσε την ωραία ιδέα να καλεί συχνά, προκειμένου να συμμετάσχουν στις συνεδριάσεις του ΣΣ, ανάλογα με το θέμα, ειδικούς επιστήμονες και τεχνογνώστες, διευρύνοντας έτσι τις δυνατότητες του ΣΣ και εξασφαλίζοντας την αναγκαία διεπιστημονικότητα αλλά και τον συγκερασμό επιστημονικών γνώσεων και πρακτικών εμπειριών. Για την πολύτιμη αυτή συνεργασία του τον ευχαριστώ θερμά για μια ακόμη φορά.

Η διαφθορά αποτελεί ένα διαχρονικό και παγκόσμιο φαινόμενο, με πολλαπλές και σοβαρές επιπτώσεις : φθείρει τους θεσμούς, αποτελεί κίνδυνο για τη δημοκρατία, προκαλεί ανισότητες και θίγει γενικώς τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ακόμη στερεί πόρους από το κράτος, προκαλεί στρεβλώσεις στον υγιή ανταγωνισμό και εμποδίζει σοβαρά την ανάπτυξη της οικονομίας.

Πρόκειται για πολύμορφο και πολύπλοκο φαινόμενο. Γι' αυτό σύνθετη, πολυεπίπεδη αλλά και συστηματική πρέπει να είναι και η αντί-

1. Η Εισήγηση αυτή παρουσιάστηκε σε μια πρώτη μορφή την Παρασκευή 6.3.2015 στο Πρώτο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας (Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Κύπρος) και στη συνέχεια έτυχε νέας επεξεργασίας και δόθηκε ευγενώς ως συμβολή στον παρόντα Τιμητικό Τόμο.

* Επίτιμος Εισαγγελέας Αρείου Πάγου.

δραση σ' αυτό. Η αντιμετώπισή του οφείλει να έχει τα χαρακτηριστικά μιας στρατηγικής. Στρατηγική είναι η μακροπρόθεσμη, σύνθετη, πολυδιάστατη, οργανωμένη, και συντονισμένη πολιτική. Η στρατηγική αυτή πρέπει να έχει τα χαρακτηριστικά Εθνικής Στρατηγικής. Όχι μόνο με την έννοια μιας πολιτικής με πεδίο εφαρμογής πάνω σε όλη την Επικράτεια ή κεντρικά σχεδιασμένης, αλλά με την έννοια μιας πολιτικής που θα έχει τα χαρακτηριστικά μιας πάνδημης εθνικής προσπάθειας.

Για να συγκροτηθεί όμως και να διατηρηθεί αυτή η πάνδημη προσπάθεια και να επιτύχει η Στρατηγική απαιτείται η συνδρομή των εξής στοιχείων :

Πρώτον χρειάζεται να υπάρχει σοβαρή και ενεργός πολιτική βούληση. Στήριξη από όλο τον πολιτικό κόσμο, απαλλαγμένη από πολιτικές σκοπιμότητες ή ιδεολογικές αγκυλώσεις.

Δεύτερον, είναι απαραίτητη η στήριξη της προσπάθειας από την κοινωνία. Και το τελειότερο ακόμη σύστημα κατά της διαφθοράς για να λειτουργήσει σωστά και αποτελεσματικά απαιτεί την ενεργό συμμετοχή των πολιτών. Διότι οι πολίτες τελικώς είναι αυτοί που, από διαφορετικές ενδεχομένως θέσεις, εξουσιαζόντων ή εξουσιαζομένων, είναι αυτοί που θα κληθούν να εφαρμόσουν τους νόμους και τις διάφορες δράσεις κατά της διαφθοράς. Το στοιχείο μάλιστα αυτό το θεωρώ ως το ουσιωδέστερο. Γιατί, η πολιτική βούληση, για διάφορους λόγους, μπορεί να εξασθενήσει και το ενδιαφέρον της Πολιτείας μπορεί να ατονήσει. Στην περίπτωση αυτή η κοινωνία είναι η μόνη που μπορεί να αναζωογονήσει το ενδιαφέρον αυτό και να εκβιάσει ακόμα την πολιτική βούληση.

Τρίτον απαιτείται η ύπαρξη ενός θεσμού ανεξάρτητου και πολιτικά ουδέτερου, αφιερωμένου στην παρακολούθηση, την επικαιροποίηση και την αξιολόγηση της εφαρμογής της Στρατηγικής.

Όπως είπαμε προηγουμένως, η Εθνική Στρατηγική πρέπει να είναι αφενός μακροπρόθεσμη και αφετέρου σύνθετη και πολυδιάστατη.

Ο ορίζοντας της Στρατηγικής πρέπει να έχει χρονικό βάθος. Η Πολιτεία δεν πρέπει να αρκείται σε μέτρα άμεσης ή βραχυπρόθεσμης απόδοσης. Πρέπει να τολμά να επενδύει σε πολιτικές βάθους, με μακροπρόθεσμη απόδοση, όσο και αν αυτές απαιτούν επιμονή και υπομονή και δεν φέρουν άμεσο επικοινωνιακό πολιτικό όφελος. Τούτο ιδίως α-

φορά πολιτικές με πεδίο εφαρμογής την Παιδεία και τη Δημόσια Διοίκηση, ειδικότερα την προσπάθεια εμπέδωσης των αρχών της ακεραιότητας και της ηθικής στη Δημόσια Διοίκηση). Πρέπει όμως με λύπη μου να παρατηρήσω ότι οι πολιτικοί έχουν συνήθως μια σταθερή προτίμηση, ευκόλως εξηγούμενη, αλλά μη συγχωρούμενη, σε μέτρα βραχυπρόθεσμης και άμεσα μετρούμενης απόδοσης.

Η Στρατηγική πρέπει να είναι σύνθετη και πολυεπίπεδη, έτσι ώστε να έχουμε αποτελέσματα καλύτερα και, το κυριότερο, αποτελέσματα διατηρήσιμα. Τα μέτρα, για παράδειγμα, που αποσκοπούν στη δίωξη των πράξεων διαφθοράς και την επιβολή κάθε είδους κυρώσεων δεν αρκούν για την περιστολή της διαφθοράς, αν δεν συνοδεύονται και από μέτρα που στοχεύουν στην πρόληψή της. Η πρόληψη μάλιστα θεωρείται γενικώς σπουδαιότερη και αποτελεσματικότερη από την καταστολή. Χωρίς μέτρα πρόληψης τα φαινόμενα διαφθοράς υποτροπιάζουν και ανακυκλώνονται και τελικώς σωρεύονται. Εξάλλου, απαιτείται συνεχής παρακολούθηση των τρόπων με τους οποίους εμφανίζεται η διαφθορά και των μεθόδων τις οποίες χρησιμοποιούν οι δράστες, αφού πρόκειται για φαινόμενο μεταλλασσόμενο. Έτσι απαιτείται αφενός περιοδική αναπροσαρμογή της Στρατηγικής, ιδίως στους λεγόμενους τομείς υψηλού κινδύνου και αφετέρου συνεχής ενημέρωση και επιμόρφωση των ελεγκτικών και των διωκτικών οργάνων. Επίσης πρέπει να τονισθεί ότι το κάθε μέτρο βοηθά και πολλαπλασιάζει τη δυναμική του άλλου.

Τέλος, δεδομένου ότι η καταπολέμηση της διαφθοράς είναι μια προσπάθεια οριζόντια, με σύνθετη στοχοθεσία και εμπλοκή, στις πολυσχιδείς δράσεις της, πολλών και διαφόρων Αρχών και Φορέων, πρέπει να εξασφαλίζεται, η συνοχή της εφαρμογής του Στρατηγικού Σχεδίου και η αρμονική συνεργασία μεταξύ των Αρχών και Φορέων με την πρόβλεψη ενός Συντονιστικού Οργάνου.

Γύρω από ποιους άξονες όμως πρέπει να κινηθεί μια εθνική στρατηγική κατά της διαφθοράς; Ποιο θα είναι το περιεχόμενό της;

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν άρχισε να αυξάνει αλματωδώς το διεθνές ενδιαφέρον για το φαινόμενο της διαφθοράς, σχηματίστηκε μια κυρίαρχη, ενιαία και κοινή θεώρηση σχετικά με τα αίτια και τις συνέπειες της διαφθοράς. Αντιστοίχως αναπτύχθηκε μια κοινή

βάση για την αντιμετώπισή της, που εμφανίζεται ως η κυρίαρχη στρατηγική για την καταπολέμησή της, στην οποία πλέον συγκλίνουν τόσο οι απόψεις των διεθνών οργανισμών, που ως εκ του σκοπού τους ασχολήθηκαν με τη διαφθορά (ΟΗΕ, ΟΟΣΑ, ΠΤρ, ΣυμβτΕυρ) όσο και η θεωρία.

Αυτή ακριβώς τη Στρατηγική υιοθετήσαμε και τη θέσαμε ως βάση στην Ελλάδα τα δύο τελευταία χρόνια, προσαρμοσμένη βέβαια, κατά το δυνατό, στις συνθήκες της χώρας μας, για την κατάσταση του στρατηγικού σχεδίου που εφαρμόζουμε.

Θα αναφερθούμε με συντομία στους κύριους άξονες του σχεδίου αυτού.

1. Πρώτος άξονας είναι η δημιουργία νομοθετικού πλαισίου, βασισμένου στις σύγχρονες αντιλήψεις για τον ποινικό κολασμό των πράξεων που εμπíπτουν στην έννοια της διαφθοράς, καθώς και στις αρχές της καλής διακυβέρνησης, της διαφάνειας και της λογοδοσίας. Συστατικά του πλαισίου αυτού θεωρούνται, εκτός από την εναρμόνιση του ποινικού δικαίου προς τα διεθνή standards και τις συστάσεις των διεθνών οργανισμών, βασικά νομοθετήματα που αναμορφώνουν τους θεσμούς της δήλωσης της περιουσιακής κατάστασης και των συμφερόντων κρατικών αξιωματούχων (πόθεν έσχες) και τον έλεγχο αυτής, καθώς και τον έλεγχο της χρηματοδότησης των πολιτικών κομμάτων.

2. Δεύτερος άξονας είναι η λήψη μέτρων για την ενδυνάμωση των θεσμών (Αρχών και Φορέων) που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της διαφθοράς. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η δημιουργία ειδικών Εισαγγελικών και Ανακριτικών αρχών για υποθέσεις διαφθοράς, η πρόβλεψη μηχανισμού συντονισμού των ερευνών και των ανακριτικών πράξεων κατά το προκαταρκτικό και προανακριτικό στάδιο της ποινικής διαδικασίας, ο εξορθολογισμός και ο εκσυγχρονισμός των ελεγκτικών μηχανισμών (εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων) και η διαρκής επιμόρφωση του προσωπικού των ανωτέρω Αρχών και Φορέων (δικαστικών, διωκτικών, ελεγκτικών).

3. Τρίτος, ιδιαίτερα σημαντικός άξονας είναι η πρόληψη της διαφθοράς. Αυτή επιτυγχάνεται κυρίως με την απλοποίηση και αναμόρφωση των διοικητικών διαδικασιών, ιδιαίτερα στους τομείς υψηλού κινδύ-

νου (όπως η φορολογική και τελωνειακή διοίκηση, οι υπηρεσίες υγείας, οι δημόσιες συμβάσεις, περιλαμβανομένων και των δημοσίων έργων, η τοπική αυτοδιοίκηση, τα εξοπλιστικά προγράμματα του Υπουργείου Άμυνας κλπ.), με τον περιορισμό, κατά το δυνατόν, της διακριτικής εξουσίας των δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων, με τον περιορισμό της άμεσης επαφής πολίτη- υπαλλήλου, με την εισαγωγή συστημάτων ηλεκτρονικής διακυβέρνησης κλπ.

4. Άλλος βασικός άξονας της Στρατηγικής μας είναι η ανάληψη δράσεων για την εξασφάλιση της στήριξης και της συμμετοχής της κοινωνίας στον αγώνα κατά της διαφθοράς. Ειδικότερα η ανάπτυξη επικοινωνιακών προγραμμάτων με σκοπό:

α) την ενημέρωση του κοινού για τις αρνητικές επιπτώσεις της διαφθοράς,

β) την ευαισθητοποίηση και κινητοποίηση των πολιτών στον αγώνα κατά της διαφθοράς,

γ) την παρότρυνσή τους να απαιτούν λογοδοσία και ενημέρωση,

δ) την αλλαγή της τρέχουσας στάσης της κοινωνίας έναντι των φαινομένων διαφθοράς και την μεταβολή της υπάρχουσας κουλτούρας ανοχής και αδιαφορίας και

ε) την προτροπή του επιχειρηματικού κόσμου σε συμμόρφωση αφενός με τους νόμους και αφετέρου με τις ηθικές αρχές και τις αξίες που συνδέονται με τις οικονομικές συναλλαγές (εταιρική και συναλλακτική δεοντολογία).

5. Τέλος, θα αναφέρω ιδιαίτερος ως άξονα στρατηγικής την εκπαίδευση της νέας γενιάς κατά της διαφθοράς, μέσω της εισαγωγής στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, γενική ή επαγγελματική, καινοτόμων μαθημάτων ακεραιότητας και αντιδιαφθοράς, έτσι ώστε να διαπαιδαγωγηθούν οι νέες γενιές και, μέσω της Παιδείας, να ανατραπεί η τρέχουσα κουλτούρα ανοχής και αδιαφορίας προς την διαφθορά.

Αν και τα πράγματα φαίνονται ξεκάθαρα στο στάδιο του βασικού σχεδιασμού, η αλήθεια είναι ότι δεν είναι καθόλου απλά όταν περνάμε στις λεπτομέρειες. Απαιτείται η αναδρομή στη διεθνή εμπειρία και τεχνογνωσία, χρειάζεται η μελέτη των καλών πρακτικών που έχουν αναπτυχθεί σε άλλες χώρες, χρειάζεται οργάνωση και σκληρή δουλειά.

Διαφθορά και Φοροδιαφυγή¹

ΕΥΤΕΡΠΗ ΚΟΥΤΖΑΜΑΝΗ*

Παρά την εκπληκτική πρόοδο που έχει συντελέσει η ανθρωπότητα σε όλους τους τομείς, το έγκλημα όχι μόνο δεν έχει εξαλειφθεί, αλλά, αντιθέτως, βρίσκεται εδώ και καιροφυλακτεί ώστε, υπό τις κατάλληλες συνθήκες, να αναβλύσει από τα σκοτεινά έγκατα της ψυχής του Ρασκόλνικοφ, πολύμορφο, μεταλλασσόμενο και απτόητο, καθιστώντας το αίτημα της πρόληψης και της καταστολής έναν διαρκώς αναζητούμενο στόχο.

Θα αναφερθώ λοιπόν στα εγκλήματα της φοροδιαφυγής και της διαφθοράς τα οποία, κατά κοινή διαπίστωση αποτελούν δύο από τις κύριες αιτίες που οδήγησαν την Ελλάδα στο σημερινό πρωτοφανές οικονομικό αδιέξοδο, τις συνέπειες του οποίου τις βιώνουμε όλοι οι Έλληνες.

Τα επιστημονικά συνέδρια, οι διαλέξεις, και οι συζητήσεις στρογγυλής τράπεζας, το μόνο που κατάφεραν ήταν να καταλήξουν στο ότι ο Έλληνας δεν απέκτησε ποτέ συνείδηση των υποχρεώσεων του προς το Κράτος, γιατί δεν πίστεψε ποτέ, ότι οι φόροι που οφείλει να καταβάλλει, θα διατεθούν με καθαρότητα και διαφάνεια για την οργάνωση των δομών του Κράτους και την εφαρμογή μιας δίκαιης κοινωνικής πολιτικής, καχυποψία όμως που δεν τον εμποδίζει να είναι αυστηρός κριτής των ανεπαρειών του Κράτους, απολαμβάνοντας ταυτόχρονα και τις κοινωνικές του παροχές, επιμένοντας ο ίδιος να παραμένει στο περιθώριο της κοινωνικής συνεισφοράς. Μια εύστοχη εξάλλου ανάλυση

¹ Εισήγηση που παρουσιάστηκε σε μια πρώτη μορφή στο Πρώτο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας (6.3.2015, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Κύπρος) και που προσφέρθηκε ευγενώς, έπειτα από νέα επεξεργασία, για τον παρόντα Τιμητικό Τόμο.

* Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου.

του φαινομένου της διαφθοράς, επιχειρείται από τον καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Νικόλαο Μπιτζιλέκη, ο οποίος στην μονογραφία του με τον τίτλο « η διαφθορά ως νομικό και πολιτικό πρόβλημα», καταλήγει στο ότι ενόσω το κυρίαρχο μοντέλο του πολιτισμού μας είναι ο φυσιοκρατικός ατομοκεντρισμός και η διεκδικητική επιθετικότητα (ιδεολογία της ισχύος), η διαφθορά, την οποία προσδιορίζει ως παράνομη διαχείριση της εξουσίας με ιδιοτελή κίνητρα, δεν μπορεί παρά να αποτελεί εγγενές στοιχείο αυτού του πολιτιστικού μοντέλου. Η λύση στο πρόβλημα αυτό δεν ευρίσκεται στην πληθώρα των νομικών διατάξεων που προβλέπουν και τιμωρούν διάφορες μορφές της, παρά μόνο στην μεταβολή του πολιτιστικού αυτού προτύπου. Κάτι τέτοιο όμως, έχει ως προϋπόθεση ότι μέσα από τα κανάλια που εκβάλλουν πολιτιστικά στην κοινωνία, πρέπει να γίνει ένας αναπροσανατολισμός των αξιολογήσεων της, έτσι ώστε οι φορείς των δημόσιων αξιωμάτων να μη λειτουργούν ως αποκλειστικοί δικαιούχοι και διαχειριστές μιας καταπιεστικής εξουσίας, αλλά ως απλοί εντολοδόχοι και διάκονοί της, στην υπηρεσία του κοινωνικού συνόλου. Το σπλοστάσιο της πολιτείας για την καταπολέμηση των φαινομένων αυτών είναι αρκετά βαρύ. Ποινικές διατάξεις για την δίωξη της φοροδιαφυγής, συμπεριλήφθηκαν ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα στον Ν 1641/1919, μεταγενέστερα δε σε πλήθος άλλων νόμων και τελικά στον ισχύοντα νόμο 2523/1997 με τις αλληπάλληλες τροποποιήσεις που αυτός έχει υποστεί μέχρι σήμερα. Το ίδιο πλούσιο είναι και το σπλοστάσιο κατά της διαφθοράς, με τις περί δωροδοκίας διατάξεις του Π.Κ. και τις αντίστοιχες των ειδικών ποινικών νόμων να αποτελούν την εμπροσθοφυλακή και το βαρύ πυροβολικό για την καταπολέμησή της. Τα προβλήματα όμως αυτά δεν λύνονται μόνο με απαγορεύσεις και με την απειλή ποινών. Η ποινικοποίηση αντικοινωνικών συμπεριφορών, πολλές φορές δίνει την εντύπωση κάποιας παρέμβασης, με αποτέλεσμα όλοι να αδρανούν και να εφησυχάζουν, ενώ στην πραγματικότητα τα προβλήματα παραμερίζονται, αφού δεν αναζητούνται οι κοινωνικές αιτίες που τα δημιουργούν και δεν γίνεται προσπάθεια αυτές να αντιμετωπισθούν. Η υπερφόρτωση του δικαστικού μηχανισμού, ως συνέπεια της τακτικής αυτής, προκαλεί συχνά μια κακοήθη δυσλειτουργία, αν όχι

παραλυσία της δικαιοσύνης, ενώ οι συχνές και πολλές φορές αποσπασματικές νομοθετικές παρεμβάσεις, δημιουργούν ένα θολό τοπίο, γεμάτο κενά, αντιφάσεις και αλληλοεπικαλύψεις, το οποίο, φυσικό είναι να προκαλεί κλίμα αδιαφάνειας, πολλές δε φορές και ιδιοτελούς εκμετάλλευσης της επιστήμης που καλείται να το ερμηνεύσει. Πέρα από τις διαπιστώσεις αυτές, κοινή είναι η παραδοχή ότι μεταξύ των οικονομικών εγκλημάτων, στην έννοια των οποίων ασφαλώς εμπίπτουν η φοροδιαφυγή και τα εγκλήματα σε βάρος της περιουσίας του Δημοσίου, καθώς και εκείνων της διαφθοράς, υπάρχει μια τέτοια υπόγεια σύνδεση και αλληλεξάρτηση, έτσι ώστε τα μεν να αποτελούν την ανάστροφη όψη των δε. Η διαφθορά η οποία ζει και εκτρέφεται στο σκοτεινό παρασκήνιο αδιαφανών εξουσιαστικών σχέσεων, περιλαμβάνει στον πυρήνα της τα εγκλήματα δωροδοκίας, το σύνηθες δε είναι η αντιπαροχή του διεφθαρμένου δημοσίου υπαλλήλου ή λειτουργού, για το προσφερόμενο ή λαμβανόμενο δώρο ή μη οφειλόμενο ωφέλημα, να συνίσταται στην με παράβαση του υπαλληλικού του καθήκοντος πρόκληση ζημίας στην περιουσία του δημοσίου. Ακολουθώντας συνεπώς τα ίχνη του οικονομικού εγκλήματος, είναι δυνατόν να φθάσουμε και να αντιμετωπίσουμε και τα φαινόμενα διαφθοράς.

Με τις σκέψεις αυτές και φιλοδοξώντας να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά τα εγκλήματα φοροδιαφυγής καθώς και τα οικονομικά εγκλήματα σε βάρος του Δημοσίου, ο νομοθέτης με το άρθρο 2 παρ. 1 του Ν. 3943/2011, προσέθεσε ένα νέο άρθρο στον ισχύοντα Ν. 2523/1997 περί διοικητικών και ποινικών κυρώσεων στην φορολογική νομοθεσία, το άρθρο 17Α με το οποίο εισήγαγε στην έννομη τάξη τον θεσμό του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος.

Σύμφωνα με τις προβλέψεις λοιπόν του νόμου τούτου, ο Εισαγγελέας Οικονομικού Εγκλήματος και ο νόμιμος αναπληρωτής του, είναι εισαγγελικοί λειτουργοί προερχόμενοι από την Εισαγγελία Εφετών Αθηνών και φέρουν τον βαθμό του Αντεισαγγελέα Εφετών. Η τοποθέτησή τους γίνεται με Π.Δ που εκδίδεται ύστερα από απόφαση του Α.Δ.Σ. Εκτελεί τα καθήκοντά του με πλήρη και αποκλειστική απασχόληση, συνεπικουρούμενος από τρεις τουλάχιστον Εισαγγελείς ή Αντεισαγγελείς Πρωτοδικών. Η εποπτεία και ο συντονισμός του έργου του, του ανα-

πληρωτή του και των εισαγγελέων που τον επικουρούν, ασκείται από Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου, ο οποίος ορίζεται για τον σκοπό αυτό (με πλήρη ή μερική απασχόληση) από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Η υλική αρμοδιότητα του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος εκτείνεται σε όλη την Ελληνική Επικράτεια. Στα καθήκοντά του δε ανήκει η εποπτεία, καθοδήγηση και ο συντονισμός των ενεργειών των γενικών κατά το άρθρο 33 παρ. 1α του Κ.Π.Δ. ή των ειδικών προανακριτικών υπαλλήλων, κατά την διενέργεια ερευνών, προκαταρκτικής εξέτασης ή προανάκρισης για την εξακρίβωση τελέσεως κάθε είδους φορολογικών και οικονομικών εγκλημάτων και οποιωνδήποτε άλλων συναφών, εφόσον αυτά διαπράττονται σε βάρος του Ελληνικού Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, νομικών προσώπων του ευρύτερου δημόσιου τομέα και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Ο νομοθέτης εξόπλισε τον Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος με μία δικονομική δυνατότητα πρωτόγνωρη για τα μέχρι τότε δεδομένα. Ειδικότερα, αυτός και ο νόμιμος αναπληρωτής του, έχουν πρόσβαση σε κάθε πληροφορία ή στοιχείο που είναι χρήσιμο για την άσκηση του έργου τους, μη υποκείμενοι στους περιορισμούς της νομοθεσίας περί φορολογικού, τραπεζικού, χρηματιστηριακού και κάθε άλλου είδους απορρήτου. Επίσης έχουν πρόσβαση και σε κάθε μορφής αρχείο Δημόσιας Αρχής ή οργανισμού που τηρεί ή επεξεργάζεται δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα .

Η δραστηριότητα του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος στον τομέα της δίωξης της φοροδιαφυγής, είναι αξιόλογη. Παραγγέλθηκε η εφαρμογή της αυτόφωρης διαδικασίας σε κάμποσες χιλιάδες περιπτώσεις φοροδιαφυγής σε όλη την Επικράτεια και έτσι εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς το μέγεθος του έργου που έχει επιτελεσθεί στον τομέα αυτό. Επίσης δραστηριοποιείται με μεγάλη επιτυχία στον τομέα της διερεύνησης εγκλημάτων που υπάγονται στην αρμοδιότητά του και η αναζήτηση των ποινικών ευθυνών των πολιτών γίνεται πάντοτε από αυτόν με απόλυτο σεβασμό των νομικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των ατόμων κατά των οποίων στρέφει τις έρευνές του.

Όπως ανέφερα και στην αρχή η διαφθορά στο δημόσιο τομέα απο-

τελεί μία από τις κύριες αιτίες (μαζί με την εκτεταμένη φοροδιαφυγή) της δεινής οικονομικής κατάστασης στην οποία έχει περιέλθει η χώρα μου.

Όλοι γνωρίζουμε, ότι η διαφθορά έχει εξελιχθεί πλέον σε ένα παγκόσμιο πρόβλημα. Βέβαια, σε ορισμένες χώρες, το φαινόμενο είναι περισσότερο πυκνό και σοβαρό σε σχέση με άλλες. Κι αυτό, λόγω των κοινωνικο-οικονομικών, πολιτικών και πολιτισμικών συνθηκών που ισχύουν σε κάθε μία. Πάντως, σε όλες τις χώρες τόσο οι διεθνείς συμβάσεις όσο και η εθνική νομοθεσία και τα ειδικά διοικητικά και δικαστικά όργανα δεν κατόρθωσαν ούτε κατορθώνουν να την εξαφανίσουν· μπορεί, απλά, να προκαλέσουν την μείωσή της, εφόσον το βέβαιο είναι ότι η διαφθορά πορεύεται παράλληλα με την πλουτολατρεία που κυριαρχεί στον κόσμο, δηλαδή με την πεποίθηση, ότι ο κυριότερος στόχος ενός ατόμου της εποχής μας πρέπει να είναι η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερου πλούτου με οποιοδήποτε μέσον, χωρίς ηθικές αναστολές.

Ο Σοφοκλής στην τραγωδία του «Αντιγόνη» με λίγα λόγια περιγράφει τις ολέθριες συνέπειες της διαφθοράς για το άτομο και για την κοινωνία. «Καμιά συνήθεια ανάμεσα στους ανθρώπους δεν βλάστησε άλλη τόσο κακή σαν το χρήμα. Αυτό και πόλεις εκπορθεί, και άνδρες διώχνει απ' τα σπίτια τους. Αυτό και καθοδηγεί και διαστρέφει τις δίκαιες γνώμες των ανθρώπων, ώστε να τα κατευθύνει σε αισχρές πράξεις. Δείχνει δε στους ανθρώπους να κάνουν πανουργίες και να γνωρίζουν κάθε ανούσιο έργο». Αυτά λέει ο Κρέων, και τα έλεγε διότι πίστευε ότι κάποιος δωροδοκήθηκε εκεί για να θάψει τον νεκρό.

Η διαφθορά είναι η σύγχρονη προσωποποίηση της Λερναίας Ύδρας. Όταν ο Ηρακλής έκοβε ένα κεφάλι, φύτρωναν αμέσως δύο, μέχρι που βρέθηκε ο ανεψιός του, ο Ιόλαος, που με τις οδηγίες του έκαιγε τις ρίζες των κομμένων κεφαλών της. Νομικός ορισμός της διαφθοράς δεν υπάρχει στο ισχύον δίκαιο. Πρόσφατα ο Ν. 3849/2010 προσέθεσε νέο άρθρο, το 263Γ, στον Ποινικό μας Κώδικα, όπου – στον παράτιτλο βέβαια – χαρακτηρίζει ρητώς ως πράξεις διαφθοράς όλα τα υπηρεσιακά αδικήματα. Όμως αυτό είναι μια υπερβολική παρέμβαση του νομοθέτη στο να δοθεί μια επιστημονική ορολογία. Πρέπει όμως να

καταστήσουμε σαφές ότι η διαφθορά είναι ένα έγκλημα το οποίο, εν αντιθέσει με άλλα εγκλήματα, έχει συνενόχους δύο αντισυμβαλλομένους. Τα άλλα εγκλήματα μπορεί να τα τελήσει και ένα πρόσωπο μόνο του. Τελώ ανθρωποκτονία μόνος, μόνη μου εξυβρίζω, μόνος/μόνη μου προκαλώ σωματικές βλάβες σε άλλο πρόσωπο. Στο έγκλημα όμως της διαφθοράς είναι και οι δύο ένοχοι, έχουμε αναγκαστικά δύο ενόχους, πρόκειται δηλαδή, για ένα διμερές έγκλημα.

Βεβαίως, υπάρχουν και περιπτώσεις στις οποίες η μία πλευρά μπορεί να βρέθηκε υπό καθεστώς ανωτέρας βίας ή υπό καθεστώς κατάστασης ανάγκης και για το λόγο αυτό να συναίνεσε στην καταβολή κάποιου ποσού. Π.χ. κάποιος που έχει το παιδί του σε εξαιρετικά επείγουσα κατάσταση υγείας και δεν μπορεί να του εξασφαλίσει ασφαλή νοσοκομειακή περίθαλψη, υποχρεώνεται να δώσει έναν «καλό φάκελο» στο πρόσωπο εκείνο που έχει το μέσον, για να επιτευχθεί ο σκοπός της άμεσης και ουσιαστικής περίθαλψης του παιδιού. Σε μια τέτοια υπόθεση δεν μπορούμε να αρνηθούμε την ύπαρξη κάποιας περίπτωσης, τουλάχιστον ελαφρυντικής, αν όχι κατάστασης ανάγκης, που αίρει τον άδικο ή τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης.

Οι καθοριστικοί παράγοντες που εκτρέφουν και υποθάλπουν τη διαφθορά είναι : 1) η κατάπτωση των ηθικών αξιών και η συναρτώμενη προς αυτή έλλειψη ή άμβλυνση της συνείδησης του αδίκου τέτοιων πράξεων, 2) η ύπαρξη ευκαιριών τέλεσης πράξεων διαφθοράς, 3) το έλλειμμα ελέγχου και η συνακόλουθη μείωση του κινδύνου ανακάλυψης τέτοιων πράξεων και 4) το ατελές νομοθετικό πλαίσιο και η αναποτελεσματικότητα των κυρωτικών μηχανισμών κατά την εφαρμογή του νόμου εναντίον των πράξεων διαφθοράς.

Το οπλοστάσιο της Πολιτείας για την καταπολέμηση των φαινομένων διαφθοράς είναι πολύ πλούσιο με τις διατάξεις περί δωροδοκίας του Ποινικού Κώδικα και τις αντίστοιχες των ειδικών ποινικών νόμων.

Ο νομοθέτης φιλοδοξώντας να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά τα εγκλήματα διαφθοράς με το Ν. 4139/2013 εισήγαγε ένα νέο θεσμό στο ελληνικό σύστημα απονομής της ποινικής Δικαιοσύνης, εκείνο του Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς. Ειδικότερα με το άρθρο 75 του ως άνω νόμου αντικ. το άρθρο 2 του Ν. 4022/2011 που ρυθμίζει την

«εκδίκαση πράξεων διαφθοράς Πολιτικών και Κρατικών Αξιωματούχων και υποθέσεων μεγάλου κοινωνικού ενδιαφέροντος και μείζονος Δημοσίου Συμφέροντος», των οποίων ο χαρακτηρισμός γίνεται με πράξη του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου.

Σύμφωνα λοιπόν με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 περ. α΄ του Ν. 4022/2011 ως Εισαγγελέας Εγκλημάτων Διαφθοράς ορίζεται στις Εισαγγελίες Αθηνών και Θεσσαλονίκης, εισαγγελικός λειτουργός στο βαθμό του αντεισαγγελέα Εφετών, από εκείνους που υπηρετούν στην Εισαγγελία Εφετών Αθηνών και Θεσσαλονίκης αντίστοιχα. Η τοποθέτησή του διενεργείται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από απόφαση του οικείου Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου.

Ο Εισαγγελέας Εγκλημάτων Διαφθοράς εκτελεί τα καθήκοντά του με πλήρη και αποκλειστική απασχόληση και συνεπικουρείται από δύο, τουλάχιστον, εισαγγελείς ή αντεισαγγελείς πρωτοδικών, οι οποίοι ορίζονται από τους διευθύνοντες τις οικείες Εισαγγελίες, μετά από γνώμη του Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς. Το έργο των αρμόδιων για τα εγκλήματα διαφθοράς Εισαγγελέων και των εισαγγελέων που τον επικουρούν εποπτεύει και συντονίζει Αντεισαγγελέας του Αρείου Πάγου που ορίζεται με πλήρη ή μερική απασχόληση από τον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου.

Στα καθήκοντα του Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς ανάγεται η εποπτεία, η καθοδήγηση και ο συντονισμός των ενεργειών των γενικών κατά το άρθρο 33 παρ. 1 περίπτωση α΄ του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας και ειδικών προανακριτικών υπαλλήλων, κατά την διενέργεια ερευνών, προκαταρκτικής εξέτασης ή προανάκρισης για την εξακρίβωση τελέσεως των αδικημάτων αρμοδιότητάς του.

Η Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και ο Εισαγγελέας Οικονομικού Εγκλήματος παρέχουν στον Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς (:όπως επίσης και στον ανακριτή) κάθε στοιχείο που τους ζητείται και κάθε άλλη συνδρομή, ενώ την ίδια υποχρέωση έχει και κάθε δημόσιος λειτουργός ή υπάλληλος, καθώς και όλοι οι δημόσιοι οργανισμοί και αρχές (: άρθρο 2 παρ. 4 Ν. 4022/2011).

Τέλος, ο Εισαγγελέας Εγκλημάτων Διαφθοράς (:όπως επίσης και ο

ανακριτής) έχει πρόσβαση σε κάθε πληροφορία ή στοιχείο που αφορά ή είναι χρήσιμο για την άσκηση του έργου του, μη υποκείμενος στους περιορισμούς της νομοθεσίας περί φορολογικού, τραπεζικού, χρηματιστηριακού και κάθε άλλου απορρήτου, καθώς και σε κάθε μορφής αρχείο Δημόσιας Αρχής ή Οργανισμού που τηρεί και επεξεργάζεται δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ομοίως, μπορεί να διατάξει με αιτιολογημένη διάταξή του την άρση του φορολογικού, τραπεζικού και χρηματιστηριακού απορρήτου.

Στις ρυθμίσεις του Ν. 4022/2011 υπάγονται εγκλήματα κακουργηματικού μόνο χαρακτήρα καθ' ύλην αρμοδιότητας του Τριμελούς Εφετείου, τα οποία δεν θα εκθέσω αναλυτικά χάριν της οικονομίας του χρόνου.

Η συμβολή των Εισαγγελέων Εγκλημάτων Διαφθοράς στην αντιμετώπιση του φαινομένου της διαφθοράς στη Χώρα μου είναι σημαντική. Έχουν διεκπεραιώσει με μεγάλη επιτυχία πολλές υποθέσεις.

Για να αντιμετωπίσουμε όμως αποτελεσματικά αυτό το εγκληματικό φαινόμενο θα πρέπει τα Δικαιώματα του Ανθρώπου να μπουκωθούν στη ζωή μας σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Υπάρχει μία σχέση σύγκρουσης μεταξύ διαφθοράς και Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Όταν υπάρχει μεγάλη διαφθορά, τα Δικαιώματα του Ανθρώπου καταπατώνται. Η διαφθορά μπορεί να έχει αρνητική επίπτωση όχι μόνο στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά δικαιώματα, αλλά και σε εκείνα της λεγόμενης πρώτης γενιάς, δηλαδή στο δικαίωμα στην ελευθερία και στα ίδια τα πολιτικά δικαιώματα, άρα και στη δημοκρατία. Επομένως, το φαινόμενο της διαφθοράς θέτει σε κίνδυνο όλα τα δικαιώματα. Αντιστρόφως, όταν και όπου υπάρχει ουσιαστικός σεβασμός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, βάλλεται η διαφθορά. Έτσι, αυτή καταπολεμάται όχι απλώς με μέτρα κατασταλτικά αλλά και προληπτικά. Προληπτικά, διότι ο σεβασμός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δεν εξασφαλίζεται απλώς μέσω της γνώσης διατάξεων νόμων και συμβάσεων, αλλά αποτελεί προπαντός τρόπο ζωής.

Με άλλα λόγια, ο σεβασμός των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου είναι ο εθισμός στη βασική αρχή ότι αποτελεί τρόπο ζωής, ότι τα παιδιά πρέπει, από πολύ μικρή ηλικία, να μπαίνουν στη θέση του Άλλου. Όλο το

μυστικό του σεβασμού του Άλλου είναι να συνηθίσεις από παιδί να μην κοιτάς μόνο τις απαιτήσεις σου, αλλά να μπαίνεις στη θέση του Άλλου και μάλιστα του άλλου παιδιού. Εάν συνηθίσεις να μπαίνεις στη θέση του Άλλου, θα σεβαστείς τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, κι αν τα σεβαστείς είσαι ο καλύτερος εχθρός της διαφθοράς. Ας το πιστεύσουμε λοιπόν αυτό και ας το προωθήσουμε.

Τα σύγχρονα Μέσα Επικοινωνίας και Ενημέρωσης στη διαχείριση της διαφθοράς

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΝΟΥΣΗΣ*

A. ΠΡΟΛΟΓΙΚΑ

Τα ΜΜΕ δομώντας μίαν άλλη πραγματικότητα, *αυτή της πληροφορημένης & ενημερωμένης κοινωνίας*, αυτο-αναγορεύονται σε *καθρέφτη ή εικόνα*.

Πόσο βέβαιοι είμαστε όμως ότι όλα τα στοιχεία και τα σχόλια που γράφονται κι ακούγονται συγκροτούν την πραγματικότητα κι ότι δεν υπάρχουν «κρυμμένα μυστικά και ντοκουμέντα»;

Από την άλλη πλευρά η εικόνα «της κοινωνία της εικόνας» αναδεικνύει μια εικόνα που φαίνεται να έχει παραδοθεί στις εικόνες που παράγουν οι άλλοι και καταναλώνει η ίδια.

Υπάρχει απώλεια του πραγματικού. *Σχάση* ανάμεσα στην αναπαράσταση και το γεγονός, με συνέπεια η αναπαράσταση να καθίσταται τελικά πραγματικότητα και το κοινωνικό να βιώνεται φαντασιακά.

Η κοινωνική κατασκευή μπορεί να προβάλλει είτε συναινετική εικόνα της κοινωνίας (συμφωνία σε κοινές αξίες, αποδεκτό life style) είτε συγκρουσιακή (π. χ. γενικευμένο φόβο λόγω εγκληματικότητας).

Η κατασκευή της βίας και της εγκληματικότητας είναι επικοινωνιακό προϊόν των νέων αξιών (new values), των κριτηρίων δηλαδή με βάση τα ποία επιλέγονται οι ιστορίες που αξίζουν μιντιακά (newsworthy).

Στη *βάση* του προβλήματος είναι οι *οκτώ* – τουλάχιστον – new values:

* Καθηγητής ΜΜΕ, Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Αμεσότητα – ταχύτητα – επικαιρότητα, ισχύς/γόητρο προσώπων.
 2. Δραματοποίηση (δράμα και δράση).
 3. Δομημένη πρόσβαση (ειδικοί και αρχές).
 4. Καινοφανές – Αιφνιδιασμός.
 5. Διέγερση (η ηδονοβλεψία του απαγορευμένου).
 6. Συμβατικότητα (ηγεμονεύουσα/κυρίαρχη ιδεολογία).
 7. Προσωποποίηση (κουλτούρα των διασημοτήτων).
 8. Απλοποίηση (απάλειψη/απόκρυψη των βαθύτερων αιτιών).
- Σ' αυτές τις μιντιακές επιταγές, τα crime news προσέθεσαν άλλες πέντε:

1. Ορατές και θεαματικές πράξεις.
2. Γραφική αναπαράσταση.
3. Πρόληψη και καταστολή.
4. Πολιτικές (αλλά και ερωτικές) διασυνδέσεις.
5. Ατομική παθογένεια.

Η κατασκευή, δηλ. η δοξολόγηση της αναπαράστασης, επιτυγχάνεται με τους παρακάτω τρόπους:

1. Λαθεμένη χρήση νομικών όρων και εννοιών.
2. Λαθροχειρίες στα στατιστικά στοιχεία.
3. Εκ προθέσεως υπερτονισμοί ή υποτονισμοί.
4. Κυριαρχία προκαταλήψεων και στερεοτύπων.
5. Γενίκευση φόβου, κινδύνου και ανασφάλειας (από και προς κοινωνικές ομάδες και πρόσωπα).
6. Νομιμοποίηση/ηθικοποίηση κοινωνικού ελέγχου.

Ο έξω κόσμος συχνά αντανακλάται «μέσα» μας παραπτοημένος, πολλές φορές λόγω του τρόπου με τον οποίο επεξεργαζόμαστε ή αποθηκεύουμε τις πληροφορίες.

Γεγονότα, έννοιες και εμπειρίες καταγράφονται ως γνωστικές αναπαραστάσεις αλλά και ως *νοερές εικόνες* (όπου το υποκείμενο σκέφτεται με βάση εικόνες που μεγεθύνουν ή σμικρύνουν πραγματικές εικόνες του εξωτερικού κόσμου).

Από την άλλη πλευρά οι κοινωνικές αναπαραστάσεις (που συχνά χαρακτηρίζονται αντιλήψεις, γνώμες, στάσεις) συνδέουν τα μέλη της ομάδας με κοινές αξίες και συν-κατασκευάζουν την πραγματικότητα.

Οι αναπαραστάσεις του εγκλήματος στο δημόσιο λόγο καθρεφτίζουν κοινωνικές και πολιτισμικές ανακατατάξεις και οι αναπαραστάσεις στην τιμωρία επιχειρούν να επουλώσουν τις πληγές που το έγκλημα (ή η παρεκκλίνουσα συμπεριφορά) προκαλεί στα συλλογικά αισθήματα.

Η περιγραφή και απεικόνιση του εγκληματία στην κοινή γνώμη ως ένας διακριτός τύπος με αναγνωρίσιμα ηθικά, σωματικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά διαχέεται (ή και παραμορφώνεται) μέσω των ΜΜΕ στοχεύοντας πάντοτε στη διαμόρφωση δημόσιας ηθικής.

Οι έρευνες για την απεικόνιση των εγκλημάτων από τα ΜΜΕ έχουν καταλήξει στα εξής συμπεράσματα:

- Προβάλλουν το εντυπωσιακό, το περίεργο κι όχι αυτό που είναι από την εγκληματολογική ή την κοινωνική γενικότερα άποψη πιο σημαντικό.
- Προσεγγίζουν τα συμβάντα με έναν επιφανειακό τρόπο.
- Προβάλλουν ιδιαίτερα τα εγκλήματα βίας και πρόσφατα και τα οικονομικά.

«Αναπαραστώ», «διαμεσολαβώ», «απεικονίζω»: αν μετατρέψουμε σε ενεργητικά ρήματα τα ουσιαστικά – αναπαραστάση, εικόνες, μέσα – καταλαβαίνουμε αμέσως πόσο έντονα επηρεάζεται η κατανόηση από την ορολογία. Αυτή η ορολογία υπονοεί μια διεργασία μέσω της οποίας ένα δεδομένο – υλικό αντικείμενο ή φιλοσοφική αφαίρεση – μεταφράζεται για να κατανοηθεί και να βιωθεί από κάποιον δέκτη, παρατηρητή ή ένα ακροατήριο. Η διαμεσολάβηση που συντελείται στη διαδικασία μπορεί να παρουσιάζεται ως «αντανάκλαση», πράγμα που σημαίνει ότι το πρωτότυπο παραμένει σχετικώς άθικτο στο τέλος από την άλλη, μπορεί να εγείρονται ζητήματα μεροληψίας, παραμόρφωσης, αναπλαισίωσης, ώστε, στο τέλος, η καθαρότητα του πρωτοτύπου χάνεται. Έτσι, μέσω της ορολογίας αυτής εδραιώνεται μια ιδιαίτερη σχέση κατά την οποία ο αναγνώστης ή θεατής αναγνωρίζει, ελέγχει ή ανασυγκροτεί το πρωτότυπο της επικοινωνιακής παραγωγής.

Το ερώτημα που τίθεται είναι αν οι αναπαραστάσεις των ΜΜΕ που σχετίζονται με τη Διαφθορά και το διεφθαρμένο απηχούν πιστά την πραγματικότητα.

B. ΠΕΡΙ MEDIA

Τα Media μπορεί να μη συγκροτούν πάντοτε τον *τόπο της διαφθοράς* αλλά σίγουρα παίζουν κρίσιμο ρόλο στην *αποκάλυψη* τέτοιων φαινομένων (εφόσον βέβαια δεν χρησιμοποιούν τους ψιθύρους και τις φήμες ως ψυχοπολιτική τεχνική).

Ο Τύπος καθίσταται πολλαπλασιαστής *τόσο* του φαινομένου της διαφθοράς *όσο* και των απόψεων του κοινού για τη διαφθορά.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι το «τι είναι διαφθορά» μάλλον μας το «ορίζουν» τα Media και όχι η Πολιτεία.

Τα MME εκ-παιδεύουν το κοινό σε ζητήματα κοινωνικής τάξης της διαφθοράς (σε συνδυασμό με την ηθική τάξη) αφού μέσω των εικόνων στέλνουν τα δικά τους μηνύματα κατά συγκεκριμένων εγκλημάτων και εγκληματιών διαφθοράς.

Η εγκληματική πραγματικότητα συνοδεύεται λοιπόν από τη μιντιακή αναπαράστασή της. Τα MME διαμεσολαβούν και μέσω των εικόνων κατασκευάζουν «αλήθειες» και επιχειρούν να επηρεάσουν μια κοινή γνώμη, που αν και υποψιάζεται τις προθέσεις και τα κίνητρα συχνά παρασύρεται και πιστεύει τις διοχετευόμενες πληροφορίες.

Αυτά τα εγκληματογενή και εγκληματογόνα μηνύματα διαπλάθουν μια ψευδή συνείδηση και εντέλει μια ψευδή συναίνεση.

Τα ερωτήματα πολλά.

Μέσω των αναπαραστάσεων αξιολογούμε τη διαφθορά και μέσω των στερεοτύπων ερμηνεύουμε τους διεφθαρμένους;

Πώς είναι δυνατό το «μεγάλο κοινό» να συναινεί όταν συγκροτείται από ομάδες και άτομα διαφορετικών αντιλήψεων;

Το περιεχόμενο των media κρύβει τη φύση τους ενώ οι εικόνες διαμορφώνουν δική τους κουλτούρα αναπαραστάσεων.

Οι «εικόνες στο κεφάλι» (pictures in our heads), δηλ. τα στερεότυπα του φόβου, της ανασφάλειας, της διαφοράς, επιδιώκουν το πραγματικό με συνέπεια το υπερ-πραγματικό να οδηγεί σε παραμορφώσεις και σε «δουλείες». Ο πλασμένος, όχι «κατ' εικόνα» αλλά από την εικόνα, τη-

λεθεατής αποπληροφορείται μέσω της υπερπληροφόρησης και αποπροσανατολίζεται μέσω των κοινωνικών δημοσκοπήσεων. Η «διαμεσολαβημένη αλήθεια» στοχεύει στη δημιουργία τηλε-κατευθυνόμενων πολιτών οι οποίοι πληροφορούνται για τη διαφθορά από τα ΜΜΕ.

Γνώμες ειδικών επηρεάζουν την κοινή γνώμη μέσω «υποκαθιστούμενης εμπειρίας» που διαχέεται από τα ΜΜΕ. Η κατασκευασμένη πραγματικότητα υποκαθιστά στις εμπειρίες, στις σχέσεις και τις δραστηριότητές μας την καθεαυτήν πραγματικότητα.

Θεωρητικά απέναντι στην αναπαράσταση της διαφθοράς από τα Media η κοινή γνώμη άλλοτε συμφωνεί, άλλοτε διαφωνεί με παραλλαγές, άλλοτε συγκρούεται κι άλλοτε δεν σχηματοποιείται ως όλον αλλά εκφράζεται μέσω ατομικών θέσεων. Στην πράξη όμως μέσω των εικόνων των Media διαμορφώνονται γενικές απόψεις για αυτό το έγκλημα, στερεότυπα, ετικέτες.

Στην αναπαράσταση το πραγματικό αντικείμενο απουσιάζει και υποκαθίστανται από την εικόνα ενός άλλου ή ανάλογου αντικειμένου που προκαλεί έντονα συναισθήματα (π. χ. πλούσια ζωή διεφθαρμένου, πολιτικές γνωριμίες κλπ.).

Από την αναπαράσταση παράγονται τα «σύμβολα» μέσω των οποίων δραματοποιείται ο δημόσιος διάλογος.

Η κατασκευή του μηνύματος από τα ΜΜΕ και η κατασκευή του νοήματος από τον (απο)δέκτη δεν συναντιούνται υποχρεωτικά στη συνάντηση ως προς τις αιτίες των προβλημάτων αλλά συχνά συγκλίνουν στις «λύσεις».

Το έγκλημα είναι πάντοτε μια είδηση omnibus (αφορά δηλαδή τους πάντες), την οποία όμως εύκολα μπορεί να χειραγωγήσουν τα Media μέσω του τηλεοπτικού τρικ «ν' αποκρύπτεις δείχνοντας». Η επιλογή, η κατασκευή, η δραματοποίηση, «η εντύπωση του πραγματικού» τείνουν σε κινητοποιήσεις ή ακινητοποιήσεις μέσω της ανάδυσης ιδεών ή παραστάσεων ή προϋποθέσεων.

Όλα μπορεί να γίνουν «εικονικά πραγματικά» όταν το κοινωνικό υποκείμενο – τηλεθεατής/κοινό αδυνατεί ν' αποκωδικοποιήσει σημασίες, ταυτίσεις, μετατοπίσεις. Δεν υπάρχει βέβαια «ελάχιστος κοινός παρονομαστής» ούτε απόλυτη ομοιογενοποίηση ώστε η διάχυση μιας μο-

ναδίκης ιδεολογίας να γίνεται αυτόματα και καθολικά. Ακόμα κι αν μέσα στο κυρίως μήνυμα κρύβονται άλλα άχρηστα υπο-μηνύματα (ίσως για ν' αποπροσανατολιστεί ο αποκρυπτογραφών) τούτο δεν σημαίνει ότι ο κάθε τηλεθεατής με βάση τα εξατομικευμένα χαρακτηριστικά του δεν μπορεί να σπάσει κώδικες και προκαθορισμούς.

Η υπερπραγματικότητα (hyperreality) των προσομοιώσεων αποτελεί το παράδειγμα μιας νέας πολιτισμικής μορφής του εγκλήματος εν τω γίνεσθαι. Το θέαμα του διεφθαρμένου δημιουργείται από το τίποτα και το μη-θέαμα καλύπτει το κάτι.

Τα ψευδογεγονότα συμβάλλουν στην αντικατάσταση του πραγματικού από το «νεοπραγματικό» μέσω των κατασκευών μοντέλων προσομοίωσης (θεαματικοποιημένων μικροειδήσεων).

Η πολιτιστική ανακύκλωση με τις προσομοιώσεις της συνιστά τη θεωρητική βάση για «τα κύματα εγκληματικότητας».

Άτυπα (atypical) εγκλήματα και άτυποι (atypical) εγκληματίες, απλουστεύσεις, προσωποποιήσεις, επιχειρούν όχι να διερμηνεύσουν αλλά να διαμορφώσουν την κοινή γνώμη. Μέσω των "news theme" δομούν τα κύματα εγκληματικότητας και μέσω της συνήχησης καλλιεργούν κλίμα γενικευμένης ανασφάλειας.

Ο ηθικός πανικός (Stan Cohen) και η διάχυση της παρέκκλισης συγκροτούν ένα ισχυρό μέσο αύξησης του φόβου και της ανασφάλειας και της θεωρίας της ετικέτας. Οι αναπαραστάσεις των κινδύνων επηρεάζουν, αν δεν αλλάζουν τις συμπεριφορές, και επιχειρούν να κατασκευάσουν μια αντεγκληματική (συνήθως κατασταλτική) συναίνεση της κοινής γνώμης.

Γ. ΠΕΡΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ

Η πολιτική διαφθορά, ως «ανάρμοστη σχέση μεταξύ αγοράς και πολιτικής», δηλαδή ως διαπλοκή, κατέστη μέρος της πολιτικής κουλτούρας. *Κουλτούρα της διαφθοράς και κουλτούρα του δημόσιου βίου* (συμ)πορεύονται.

Ως «μη φαινόμενο» (άδηλο, αόρατο) φαινόμενο η διαφθορά είτε εξελίσσεται προς τα πάνω σε *διαπλοκή και σκάνδαλο* ή γενικεύεται προς

τα κάτω σε «ρουσφέτια επιβίωσης».

Η παλαιά και η νέα, η μικρή και η μεγάλη, η δομική και η περιστασιακή διαφθορά αποδίδονται στη γραφειοκρατία, στην αδιαφάνεια των θεσμικών λειτουργιών και γενικότερα στη διάβρωση της δημοκρατίας.

Κοινός παρανομαστής: η κατάχρηση δημόσιας εξουσίας για ένα ιδιωτικό όφελος που θέτει συχνά σε κίνδυνο το δημόσιο συμφέρον.

Κοινά κριτήρια: οι νομικοί ορισμοί, το δημόσιο συμφέρον και οι αντιλήψεις της κοινής γνώμης.

Να σημειωθεί ότι η άποψη του κόσμου εξαρτάται από οικογενειακές παραδόσεις (amoral familists), από πελατειακές σχέσεις, από εργασιακές πρακτικές, από πολιτειακές/πολιτισμικές αντιλήψεις.

Η ανοχή των πολιτών λειτουργεί «ως πλυντήριο συνειδήσεων». Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε τον κρίσιμο ρόλο των *ενδιάμεσων ομάδων* (intermediary groups) που δημιουργούν ειδική κοινωνική και οικονομική συνείδηση (όπως π. χ. τα media).

Ενώ η διαφθορά εθεωρείτο αρχικά «προδοσία της ευθύνης προς το δημόσιο συμφέρον» στη συνέχεια μετεξελίχθη σε παράνομο, παρεκκλίνοντα, ανήθικο μηχανισμό της εξουσίας, με στόχο αφενός την κάλυψη των θεσμικών κενών (machine politique) κι αφετέρου την απόκτηση πολιτικού οφέλους (ή και εξυπηρέτηση εθνικού συμφέροντος).

Η κοινωνική ανοχή του σχηματισμού και της λειτουργίας τέτοιων δικτύων δεν οδηγεί μόνο στην *πελατοποίηση* και την *ευνοιοκρατία* αλλά καταλήγει στην παράκαμψη της επίσημης πολιτικής εξουσίας.

Το δίλημά τους δεν τίθεται «ως προς τί είναι νόμιμο» ή «ηθικό» αλλά «ως προς τί μπορούσε να κάνουμε ατιμωρητί» ή ακόμα και «ποια μορφή διαφθοράς είναι αποδεκτή από την πλειοψηφία της κοινωνίας», ώστε ασκώντας την να αισθάνονται καλυπτόμενοι ή δικαιωνόμενοι από τη λαϊκή επιδοκίμασία.

Αυτή είναι η κουλτούρα της διαφθοράς. Μια στρέβλωση των αξιών: δημόσιοι λειτουργοί και πολίτες που αποκτούν σταδιακά μια ιδιόρρυθμη «συνείδηση δικαίου» όταν διαφθείρουν ή διαφθείρονται.

Οι «εσωτερικές διακρίσεις» της διαφθοράς ίσως να βοηθάνε στις οριοθετήσεις. Η *μαύρη διαφθορά* (black corruption) που ανέχεται η κοινή γνώμη, η *λευκή διαφθορά* (white corruption) που ανέχεται η κοινή γνώμη,

μη και η γκριζα διαφθορά (grey corruption) με την οποία άλλοι συμφωνούν κι άλλοι όχι συνιστούν ορισμένες μορφές που όμως δεν έχουν τον ίδιο αντίκτυπο σε κάθε χώρα ή και σε κάθε νομικό σύστημα. Οι πρακτικές, το περιβάλλον και το κοινωνικό status των δραστών επηρεάζουν ευθέως τις αξιολογήσεις/κρίσεις.

Σ' ένα ανομικό πλαίσιο «όπου όλα επιτρέπονται» η διαφθορά χάνεται και προβάλλεται μόνο μια *κοινωνική αναπαράστασή της* όχι αναγκαστικά αυθεντική. Η διαφθορά από παράβαση (transgression) μετατρέπεται σε συναλλαγή (transaction), σε θεσμό αναγκαίο για την φιλεύθερη οικονομία, την ανάπτυξη, την παγκοσμιοποίηση.

Η *διαφθορά της εγγύτητας* (corruption de proximité) που στοχεύει στην ενδυνάμωση του κοινωνικού status της ομάδας στην οποία ανήκει ο δράστης (και κατ' επέκταση στην αποδυνάμωση των αντίπαλων ομάδων) διαφέρει σημαντικά από την *αγοραία διαφθορά* (corruption marchande) όπου προέχει το ατομικό/ιδιωτικό συμφέρον.

Δ. ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΙΚΟΝΩΝ

Η κατασκευή της δημόσιας ερμηνείας ως προς την απειλή από τη διαφθορά και το συναφή ηθικό πανικό διέρχεται από το στάδιο της υπερβολής (*exaggeration*), προσαρμογής (*accommodation*), συμβολοποίησης (*symbolization*), πρόβλεψης (*prediction*), γενίκευσης (*generalization*), υποβάθμισης (*degradation*).

Το απλό συμβάν (incident) εμφανίζεται ως περίπτωση/παράδειγμα (instance) ώστε να εξάπτεται η φαντασία του κοινού και να ανακαλύπτει πίσω από τα κοινωνικά προβλήματα «κύματα εγκληματικότητας». Έτσι η τιμωρητικότητα του νόμου ή η αυστηρότητα των δικαστικών αποφάσεων ηρεμεί την κοινή γνώμη.

Η πολιτισμική καλλιέργεια (cultivation) αναφέρεται σε «μακροχρόνια διαμόρφωση αντιλήψεων και πεποιθήσεων για τον κόσμο» που προήλθαν από τη διαμεσολάβηση των ΜΜΕ.

Τα νοήματα των όσων μεταδίδουν τα ΜΜΕ για τη διαφθορά και τους διεφθαρμένους σε σχέση και με το δημόσιο συμφέρον, την ασφάλεια και τη δημόσια τάξη και τον κοινωνικό έλεγχο δεν είναι βέβαια αθώα ή

«αχρωμάτιστα».

Καρικατούρες – έρευνες της κοινής γνώμης θέλουν να μετρήσουν (έτσι απλά!) την ηθική κατάσταση (*état moral*) της κοινωνίας μέσω μιας αγοραμετρίας (*agoramétrie*) όπου «ο διάλογος είναι πάνω απ' όλα θέμα». «Νέες ιστορίες» και νέα εγκλήματα κατασκευάζονται και ανασκευάζονται μέσω των Crime News των Media χωρίς να ενδιαφέρονται για τις κοινωνικές επιπτώσεις και τις πολιτισμικές ευαισθησίες.

Τα στερεότυπα συνιστούν την πρώτη ανα-παράσταση και οι εικόνες των Media τη δεύτερη. Ποια είναι πιο ισχυρή ή καθοριστική εξαρτάται από τη συγκυρία αλλά και από την επεξεργασία που κάνει ο πολίτης.

Τα crime news, η δημόσια τάξη, το πολιτισμικό περιβάλλον, η συμβολική παρέκκλιση και το πολιτικό σύστημα συγκροτούν το πλαίσιο δράσης της Εγκληματολογίας των ειδήσεων. Ο εγκληματολόγος οφείλει να ανα-κατασκευάσει τους μύθους πάνω στους οποίους στηρίζεται η κατασκευή των εγκληματικών νέων (πληροφόρηση για την εγκληματικότητα, πρόληψη, real-life δράμα κλπ.) και να παράσχει στο κοινό άλλα εργαλεία ερμηνείας του ποινικού φαινομένου.

Η συμβολική πραγματικότητα των αναπαραστάσεων των MME καλλιεργεί εγκληματικούς μύθους γύρω από το προφίλ του διεφθαρμένου. Οι ιδεολογικές εικόνες του εγκλήματος και της τιμωρίας του πρέπει να απομυθοποιηθούν από τους εγκληματολόγους οι οποίοι θ' αναλάβουν και το βάρος μιας δημιουργικής αντιπαράθεσης (*creative confrontation*) με τους δημοσιογράφους.

Το έγκλημα ως προϊόν (υπο)κουλτούρας διακινείται μέσω των αναπαραστάσεων των MME καλλιεργώντας την αντίληψη για ένα γενικευμένο εχθρικό περιβάλλον. Τα μηνύματα των Media κατασκευάζουν την ανάγκη της ηθικής κάθαρσης (δια του κοινωνικού ελέγχου).

Οι απόψεις του κοινού εξαρτώνται από τις νομικές γνώσεις του, από τις περιγραφές των θυμάτων εγκληματικής πράξης διαφθοράς στα MME (οι οποίες πολλές φορές «κατασκευάζονται» εξ των υστέρων) αλλά και από την ενημέρωση/εκπαίδευση του κοινού στο να «διαβάζει» τα εγκληματικά νέα. Αλλιώς π. χ. δι-ερμηνεύει το έγκλημα το κοινό σε μια βίαιη κοινωνία κι αλλιώς σε μια ειρηνική. Αλλιώς σε μία αποστασιοποιημένη κι αλλιώς σε μια συμμετοχική κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα.

Το κοινό δεν ταυτίζεται με τον όχλο, ούτε η δημόσια σφαίρα με τις τηλεοπτικές κατασκευές. Πρέπει να προστατεύσουμε το *μαζικό ακροατήριο* (mass audience) ώστε να μη μετεξελιχθεί σε *ακροατήριο ως μάζα* (audience as a Mass) (το οποίο γίνεται αντικείμενο εύκολης εκμετάλλευσης από τα Media).

Η διαστρέβλωση της πραγματικότητας δημιουργεί ένα «συγχυσμένο κοπάδι» (κατά Λίπμαν), ένα κοινό εν είδει αντικατοπτρισμού (*mirage*), μια κοινή γνώμη με «κοινότητα των αντιλήψεων», που μέσα από συγκυριακά ρεύματα και ιεραρχικές ταξινομήσεις καταλήγουν σε μια κουλτούρα αποδοχής ή ανοχής των κατασκευασμένων γεγονότων (*factivity*).

Η μιντιακή κυρίαρχη άποψη που καταλήγει στη σπειροειδή γραμμή της σιωπής, λόγω του φόβου της απομόνωσης, δεν είναι τίποτα περισσότερο από επιλεκτική προβολή/ερμηνεία πολιτικών πληροφοριών.

Ε. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αν ο τρόπος ζωής, οι αξίες και τα μέσα επίτευξής τους, οι ιδέες και πρακτικές μιας κοινωνίας επηρεάζονται μονοδρομικά από τα ΜΜΕ τούτο σημαίνει ότι οι πολιτιστικοί κανόνες υποτάσσονται πλήρως στις αναπαραστάσεις και στις εικόνες, δηλαδή στους «μύθους» των Media. Αν τα ΜΜΕ αφενός κατασκευάζουν την κοινωνική πραγματικότητα κι αφετέρου «επιβάλλουν» και το ερμηνευτικό πλαίσιο αναφοράς για την κατανόηση αυτής της πραγματικότητας τότε πρέπει ν' (απο)δεχτούμε ότι είμαστε όλοι δέσμιοι και όμηροι ενός μιντιακού (τεχνολογικού) ντετερμινισμού.

Η διαφθορά ως *λευκό έγκλημα*, λόγω των περιορισμένων κοινωνικών αντιδράσεων (αφού γίνεται αποδεκτό από τις ελίτ και ανεκτό από την κοινή γνώμη), δεν εμφανίζεται στις στατιστικές της εγκληματικότητας (λόγω μη καταγγελίας, δυσχέρειας εντοπισμού κλπ.). Ορισμένοι μάλιστα εκλαμβάνουν τη διαφθορά ως απλή *ηθική απάτη* ή συνήθη *παρεκκλίνουσα συμπεριφορά* (*deviant behavior*), επιχειρώντας έτσι να απεγκληματοποιήσουν τις σχετικές ενέργειες. Πρόκειται δηλ. για ένα *σφάλμα* κι όχι για ένα έγκλημα, γι' αυτό πρέπει να ψάχνουμε για

υπεύθυνους και όχι για ενόχους. Επικαλούμενοι ένα άρθρο του αμερικανού εγκληματολόγου *Edwin Sutherland (Is white collar crime a crime?)* οι υποστηρικτές αυτής της άποψης διατείνονται ότι και η διαφθορά δεν είναι τίποτ' άλλο από μια εκτροπή των ισχυρών, συμπεριφορά δηλ. που αφορά το πολιτικό ήθος και όχι την εγκληματικότητα.

Θυμίζω όμως ότι η διαφθορά:

- «απειλεί»
- «υπονομεύει»
- «διαστρέφει»
- «εμποδίζει»
- «εξασθενίζει»
- «θέτει σε κίνδυνο»
- «διακινδυνεύει»
- «μπορεί να καταστρέψει»
- έχει «δηλητηριώδη αποτελέσματα»
- ενέχει «βαριά επικινδυνότητα»
- συνιστά «κίνδυνο για την κοινωνία»
- αποτελεί «θεμελιώδη απειλή»
- «τείνει να πλήξει την καρδιά της κοινότητας»
- «διαστρέφει τις διεθνείς ανταγωνιστικές συνθήκες»

Από *ποινικής απόψεως* για ορισμένους είναι εγκλήματα *διακινδύνευσης* και ειδικότερα «κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα», δεδομένου του (διεθνούς) χαρακτήρα τους αλλά και του ευρέος πίνακα προσβαλλόμενων έννομων αγαθών όπως:

- «i. η Δημοκρατία, η Νομιμότητα, τα Ανθρώπινα Δικαιώματα
- ii. η σταθερότητα των δημοκρατικών θεσμών
- iii. η καλή διακυβέρνηση
- iv. η ισότητα και η κοινωνική δικαιοσύνη
- v. ο κοινωνικός ιστός
- vi. οι αξίες της Δημοκρατίας και της Ηθικής
- vii. η σταθερότητα και ασφάλεια των κοινωνιών
- viii. η αποτελεσματικότητα όλων των τύπων των κυβερνητικών προγραμμάτων
- ix. η κοινωνική, οικονομική και πολιτική ανάπτυξη

χ. η οικονομική ανάπτυξη και η διανομή του εισοδήματος
χι. ο ανταγωνισμός».

Η *δυναμική της διαφθοράς* (Διαφθορά = Μονοπώλιο εξουσίας = Ε-χεμύθεια – Λογοδοσία) καθορίζει και τη *στρατηγική της αντι-διαφθοράς* (μείωση μονοπωλίων και διοικητικής συνενοχής και αύξηση ελέγχου).

Ως *αντίδοτα* έχουν κατά καιρούς προταθεί η δομημένη πολιτική συμμετοχή των κοινωνικών ομάδων, η διοικητική μεταρρύθμιση ή η αποτελεσματική δράση των ελεγκτικών θεσμών.

Προσοχή όμως:

α) Οι ιεροκήρυκες της ηθικής (κάθε μορφής «αδιάφθοροι») είναι εξίσου «επικίνδυνοι» με τους «διεφθαρμένους» καθώς ιστορική συμψηφισμοί και ιστορικοί λήθη καλούνται να κλείσουν αμφισβητήσεις και πληγές προσώπων και θεσμών, αφήνοντας όμως ανοικτή την πόρτα στους *επικυρίαρχους του παιχνιδιού* (οι οποίοι και ορίζουν τους χειριστές της αποκάθαρσης). Αυτό το αποκρύπτουν τα ΜΜΕ.

β) Ο αδιάφθορος εκκαθαριστής που επικαλείται την ηθική είναι και αυτός εξίσου «δίκοπτος», αφού – πέραν της πολιτικής εκμετάλλευσης – οδηγεί σε μια αμφισβήτηση και αποδυνάμωση των δημοκρατικών θεσμών.

Η πολιτική *διακυβέρνηση* (governance) και τα *media* καθιστούν σήμερα τη διαφθορά «περισσότερο ορατή». Στόχος τους όμως δεν είναι να εξαλείψουν το φαινόμενο αλλά να το μειώσουν (low – corruption equilibrium). Εκτιμάται ότι το «γρήγορο χρήμα» και η δωροδοκία κάνουν το οικονομικό σύστημα να λειτουργεί χωρίς να επιδρούν καταλυτικά στην κοινωνική συνοχή. Πιστεύουν ότι η διαφθορά θα μειώνεται κλιμακωτά σε συνάρτηση με τις μεταρρυθμίσεις και ότι δεν μπορεί να εκριζωθεί δια μιας. Αυτή η αντίληψη προϋποθέτει ορισμένα στάδια όπως κυβερνητικά προγράμματα που αυξάνουν τη διαφάνεια, αυτορρυθμιζόμενοι κανονισμοί στον ιδιωτικό τομέα και διαμόρφωση κοινής γνώμης αρνητικής προς τη διαφθορά.

Η διαφάνεια, όπως άλλωστε και η διαφθορά, στερούνται σαφούς εννοιολογικού περιεχομένου και γι' αυτό επενδύονται με μιντιακούς μύθους, οι οποίοι όμως είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι για την νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και την ενίσχυση της δημοκρατικής αρχής.

Η διαφθορά είναι *δια-θεσμικό φαινόμενο, άρα πρέπει να παρέμβουμε πρωτίστως στην ποιότητα της Δημοκρατίας μας.*

Κι αυτό, δηλαδή η πάταξή της, είναι καθήκον ισοδύναμο με το άρθρο 120 παρ. 2, 4 του Συντάγματος, δηλαδή «επαφίεται στον πατριωτισμό (εκείνων) των ελλήνων» που είναι ακόμα αφοσιωμένοι στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία.

Χρησιμοποιηθείσα βιβλιογραφία

Άρθρα

Αλεξιάδης Στ., Πριν μια νέα γενιά «Κοινώς Επικίνδυνων Εγκλημάτων»:

Το παράδειγμα της διαφθοράς, ΠοινΔικ 10/2000, σελ. 1021 επ.

Κουτσούκης Κλ., Διαφθορά, σκάνδαλα και σκανδαλοθηρία, ΠοινΔικ 1/2000, σελ. 61 επ.

Πανούσης Γ., Ποιος ο διαφθορεύς του κρατούμενού μας; Διαφθορά και Φυλακή, ΠοινΔικ 3/2004, σ. 316-319 και την εκεί πλούσια βιβλιογραφία.

Πανούσης Γ., Διαφθορά, διαπλοκή και πολιτική μηχανή, ΠοινΔικ 8-9 / 2006, σ. 1015-1022 και την εκεί πλούσια βιβλιογραφία.

Πανούσης Γ., Καθ' υπερβολήν, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008

Ruggiero V., Corrupt exchange and victimization in Italy, Χρονικά 8, ΝΣ/ΔΠΘ, 1993, σ. 143-144.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία (βασική)

Clarke M. (ed), Corruption, Frances Pinter 1983.

Della Porta D. – Mény Y., Démocratie et corruption en Europe, La Découverte, Paris 1995.

Heidenheimer A. – Johnston M. – Levin V. T Political Corruption, Translation Publ. 1989.

Girling J., Corruption, Capitalism and Democracy, Routledge 1997.

Λασκούμ Π., Διαφθορά, Καστανιώτης 2003.

Rocca J. L., La Corruption, Syros 1993.

Rose Ackerman S., *Corruption and Government*, Cambridge 1999.
Stapenhurst R. – Krundech Sahr (eds) *Curbing Corruption*, Washington 1999.

Μελέτες

«Αντιλήψεις για τη διαφθορά από παράγοντες του δημοσίου και ιδιωτικού χώρου», (συλλογικό), *Media + Έγκλημα*, Α. Σάκκουλας 2010 (και την εκεί βιβλιογραφία).

Δημόπουλος Χ., *Η διαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη 2005.

«Καταπολέμηση της Διαφθοράς των κρατικών λειτουργών και υπαλλήλων», (συλλογικό), Σάκκουλας 2001.

Κουτσούκης Κλ., *Παθολογία της πολιτικής – Όψεις της διαφθοράς στο νεοελληνικό κράτος*, Παπαζήσης 1998.

Κράτος και Διαφθορά, (συλλογικό), Ι. Σιδέρης 1998.

Λάζος Γρ., *Διαφθορά και Αντιδιαφθορά*, Νομική Βιβλιοθήκη 2005.

«Τιμητικός τόμος Κουτσούκη Κλ.», (συλλογικό), Ι. Σιδέρης 2011 (και την εκεί βιβλιογραφία).

Ποινική νομοθεσία και ενωσιακές επιταγές – Η εθνική ενσωμάτωση της ενωσιακής νομοθεσίας στο παράδειγμα της αντιμετώπισης της διαφθοράς

ΜΑΡΙΑ ΚΑΪΑΦΑ-ΓΚΜΠΑΝΤΙ*

1. Βασικές θέσεις για την ποινική καταστολή σε ενωσιακό περιβάλλον

Πρόταγμα της ανάλυσης που ακολουθεί αναφορικά με την εθνική ενσωμάτωση της ενωσιακής νομοθεσίας στο εσωτερικό μας δίκαιο¹ αποτελούν οι ακόλουθες βασικές θέσεις:

Θέση 1^η: Το ποινικό δίκαιο στο κράτος δικαίου δεν είναι απλά εργαλείο άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής· αποτελεί πρώτιστα όριο αυτής². Τούτη ακριβώς η θεώρηση του ποινικού δικαίου, η οποία αποτελεί αποτέλεσμα μακράς ιστορικής πορείας διεκδικήσεων για την προστασία των δικαιωμάτων των προσώπων που εμπλέκονται στην ποινική καταστολή, έχει κατοχυρωθεί θεσμικά σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Από αυτή τη θέση προκύπτει αφενός ότι το ποινικό δίκαιο, ως ο πλέον επώδυνος μηχανισμός κοινωνικού ελέγχου, δεν μπορεί παρά να χρη-

* Καθηγήτρια Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Το κείμενο παρουσιάστηκε ως εισήγηση σε συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, το οποίο έγινε στην Αθήνα, 22-24.5.2015 και είχε ως θέμα τα προβλήματα της ποινικής νομοθέτησης.

2. Βλ. *F. von Liszt*, *Strafrechtliche Aufsätze*, Bd 2, 1905, 75 επ., 80. Τούτη η θεώρηση αποδίδεται ιδίως όταν γίνεται λόγος για τη διπλή ταυτότητα του ποινικού δικαίου ως μέσου προστασίας εννόμων αγαθών αλλά και μέτρου ελευθερίας των πολιτών, βλ. ιδίως *I. Μανωλεδάκη*, *Ποινικό δίκαιο-Γενική θεωρία*, 2004, 29.

σιμοποιείται ως έσχατο μέσο³, και αφετέρου ότι τούτο δεν μπορεί να μεταχειρίζεται τον πολίτη που εγκληματεί ως «εχθρό»⁴. Οι εγγυήσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κράτος δικαίου εισήχθησαν προφανώς και για όσους εγκληματούν, ακριβώς για να τους δώσουν την ευκαιρία να υπερασπιστούν τους εαυτούς τους με επαρκή μέσα απέναντι στον κατασταλτικό μηχανισμό του κράτους.

Θέση 2^η: Το δέον της σχέσης της ποινικής κατασταλτικής πολιτικής με το ποινικό δίκαιο που περιγράφηκε πιο πάνω δεν ταυτίζεται με την εμπειρικά διαπιστούμενη ταυτότητα της σχέσης αυτής. Σε επίπεδο όντος η ποινική αντιμετώπιση πολλών φαινομένων, ιδίως όσων αποτελούν έντονα κοινωνικά προβλήματα, εκφράζεται συχνά στη χώρα μας – και όχι μόνο– μέσα από ένα συμβολικό ποινικό δίκαιο, δηλ. ένα ποινικό δίκαιο που το κύριο μέλημά του είναι να δείχνει απλά προς τα έξω ότι αντιμετωπίζει αποφασιστικά το εκάστοτε πρόβλημα χρησιμοποιώντας αυστηρές ποινές⁵. Τα αίτια της κατάστασης αυτής είναι πολλά, και σίγουρα δεν μπορούν να αναλυθούν εδώ. Ωστόσο μπορούμε να τα

3. Βλ. ενδεικτικά *W. Naucke*, *Strafrecht eine Einführung*, 6. Aufl., 53, *C. Prittwitz*, *Der fragmentarische Charakter des Strafrechts-Gedanken zu Grund und Grenzen gängiger Strafrechtspostulate*, in *H. Koch* (Hrsg.), *Herausforderungen an das Recht: Alte Antworten auf neue Fragen?*, 145 επ.

4. Πρβλ. όμως ενδεικτικά τη θεώρηση του *G. Jacobs*, *Bürgerstrafrecht und Feindstrafrecht*, *HRRS* 2004, 88 επ. (σε ελληνική μετάφραση από Κ. Βαθιώτη, *ΠοινΔικ* 2005, 868 επ.), και για αντίκρουση αυτής *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, *Η οριοθέτηση του αξιοποίνου της τρομοκρατίας και οι προκλήσεις για ένα δικαιοκρατούμενο ποινικό δίκαιο*, σε *ΤιμΤομ για τον Ι. Μανωλεδάκη-II*, 277 επ., όπου και παραπέρα βιβλιογραφικές παραπομπές

5. Βλ. ιδίως τις αναλύσεις του *W. Hassemer*, *Symbolisches Strafrecht und Rechtsgüterschutz*, *NZSt* 1989, 553-559, και ιδιαίτερα 556 επ., *του ίδιου*, *Das Symbolische am symbolischen Strafrecht*, *FS für C. Roxin zum 75. Geburtstag*, 2001, 1001-1019, *M. Jasch*, „*Das Strafrecht im Wohnzimmer*“: *Zur Entwicklung symbolischer Strafgesetze*, www.michaeljasch.de/src/Wohnzimmer.pdf, *C. Prittwitz*, *Strafrecht und Risiko*, 1993, 253 ff., *F. Sack*, *Symbolische Kriminalpolitik und wachsende Punitivität*, in *B. Dollinger/H. Schmidt-Semisch*, *Handbuch Jugendkriminalität*, 2011, 70ff., αλλά και των *N. Δημητράτου*, *Αντεγκληματική πολιτική και συμβολικό ποινικό δίκαιο*, *NoB* 1993, 1045-1055, και ιδίως 1050, και *Δ. Σπυράκου*, *Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού*, 1996, 93-94.

συνοψίσουμε σ' αυτό που στη σύγχρονη ποινική θεωρία ονομάζουμε «πολιτική διαχείριση του ποινικού δικαίου»⁶. Στο πλαίσιο αυτής το ποινικό δίκαιο μετατρέπεται σε εργαλείο επικοινωνιακής πολιτικής των εκάστοτε κρατούντων με μακροπρόθεσμα εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες, αφού έτσι αλλοιώνει την ταυτότητα του ποινικού δικαίου γενικότερα, καθώς το αποτέλεσμα των λύσεων που επιλέγονται δεν συναρτάται με την ιδέα και το περιεχόμενο της δικαιοσύνης. Αρκεί να θυμίσω εδώ σε εθνικό επίπεδο την πλασματική απόδοση διαρκούς χαρακτήρα σε φορολογικά αδικήματα⁷ για εξυπηρέτηση στόχων είσπραξης εσόδων ενός αναποτελεσματικού κράτους, και σε ενωσιακό επίπεδο την απόφαση-πλαίσιο του 2008 για την καταπολέμηση της στρατολόγησης και εκπαίδευσης τρομοκρατών⁸.

6. Βλ. σχετικά *Ι. Μανωλεδάκη*, 7 θέσεις για το Δίκαιο και τη Δικαιοσύνη, 1992, 50-51. Πρβλ. επίσης *Ν. Δημητράτου*, Προβλήματα ποινικής δογματικής στο κατώφλι της τρίτης χιλιετίας, *ΠοινΧρον* 2000, 381-384, και ιδίως 381, *Ν. Παρασκευόπουλου*, Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο, 2003, 26, αλλά και *P. Landreville*, Από την κοινωνική ένταξη στη διαχείριση των κινδύνων; Οι πολιτικές και οι πρακτικές στο κεφάλαιο των ποινών, μτφρ. Α. Μαγγανάς, *ΠοινΔικ* 2005, 1461 επ.

7. Τούτη περιορίστηκε με το άρθρο 20 του ν. 4321/2015 και εξαλείφθηκε με το άρθρο 71 παρ. 1 ν. 4337/2015. Βλ. για την κριτική ως προς την απόδοση διαρκούς χαρακτήρα στα φορολογικά εγκλήματα *Γ. Δημήτρηνα*, Εγκλήματα φοροδιαφυγής, 291 επ. και ιδίως 297 επ., *του ίδιου*, Φαινόμενα νομικού υπερρεαλισμού, *ΠοινΧρον* 2014, 162 επ., *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Οι επιλογές του ν. 3943/2011 για την οριοθέτηση του αξιοποίνου των φορολογικών αδικημάτων: Μια ατυχής προσπάθεια αυξημένης προστασίας των περιουσιακών απαιτήσεων του δημοσίου, *ΠοινΔικ* 2011, 1307 επ., *της ίδιας*, Πλασματικό αξιόποιο μέσα από τη δημιουργία πλασματικών διαρκών εγκλημάτων και συνέπειες για το κράτος δικαίου-Το παράδειγμα των φορολογικών αδικημάτων, σε *ΕΝΟΒΕ*, Μνήμη *Ι. Μανωλεδάκη* «Η συμβολή του στη νομική επιστήμη» 2012, 89 επ., *Θ. Παπακυριάκου*, Φορολογικό Ποινικό δίκαιο, 205 επ., *Στ. Παύλου*, Η αξιόποινη υπερημερία (και ιδίως ως προς το δημόσιο): Αληθινή προσβολή της περιουσίας ή καταχρηστική ποινικοποίηση; Δογματικές και δικαιοπολιτικές σκέψεις με αφορμή το αξιόποιο της οφειλής στο δημόσιο, σε *ΔΣΠ/ΕνΕλλΠοιν/ΕνΕισΕλ*, Επίκαιρα ζητήματα περιουσιακού ποινικού δικαίου, 57 επ..

8. Απόφαση-πλαίσιο 2008/919/ΔΕΥ, L330/21επ, βλ. για την κριτική σ' αυτήν *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Η πρόληψη της τρομοκρατίας και το ποινικό δίκαιο της τρομοκρατικής καταστολής: Νέες αξιόποινες πράξεις για την καταπολέμηση της τρο-

Θέση 3^η: Η πιο πάνω εικόνα της σχέσης ποινικού δικαίου και αντεγκληματικής πολιτικής γίνεται ακόμη πιο σύνθετη, αν κανείς αναλογιστεί επιπρόσθετα ότι η αντεγκληματική πολιτική και το ποινικό δίκαιο δεν προσδιορίζονται σήμερα αποκλειστικά σε εθνικό επίπεδο. Η συμμετοχή των κρατών σε διεθνείς και ιδίως υπερκρατικούς σχηματισμούς, όπως η ΕΕ που μπορεί να δεσμεύει τα μέλη της ακόμη και με επιβολή κυρώσεων για την υιοθέτηση των πλειοψηφικά προσδιοριζόμενων θεσμικών επιλογών της, έχει ως συνέπεια η αντεγκληματική πολιτική των κρατών να *συν-καθορίζεται* από διεθνείς οντότητες στις οποίες ο δημοκρατικός έλεγχος των επιλογών της εκάστοτε προωθούμενης αντεγκληματικής πολιτικής είναι έμμεσος έως σχεδόν ανύπαρκτος (διεθνείς οργανισμοί) και πάντως ελλειμματικός (ΕΕ)⁹. Αρκεί κανείς να ανατρέξει σχετικά στη διαδικασία θεσμοθέτησης των οδηγιών της ΕΕ με τη συναπόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Στο πλαίσιο αυτής μια νομοθετική πράξη μπορεί να γίνει ισχύον δίκαιο μετά από συνδιαλλαγή των διαβουλευόμενων νομοθετικών οργάνων, αλλά ακόμη και με σιωπηρή πάροδο σχετικών προθεσμιών για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο¹⁰. Τα πεδία εγκληματικότητας εξάλλου στα οποία αναγνωρίζεται σήμερα αρμοδιότητα παρέμβασης, ειδικά της ΕΕ για τη *συν-διαμόρφωση* της αντεγκληματικής πολιτικής των κρατών μελών της, διακρίνονται από εξαιρετική ευρύτητα¹¹. Φτάνουν να αποδίδουν στο ποινικό δίκαιο έναν παραρτηματικό χαρακτήρα εργαλείου κατοχύρωσης διάφορων ενωσιακών πολιτικών σε πεδία όπου έχουν ληφθεί μέ-

μοκρατίας στην Ε.Ε., ΠοινΧρον 2009, 387 επ., και *Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου*, Η «βίαιη ριζοσπαστικοποίηση στο στόχαστρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ΠοινΧρον 2009, 583 επ.

9. Βλ. εδώ το μη εξαλειφθέν εντελώς ακόμη και μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας δημοκρατικό έλλειμμα στη θεσμοθέτηση των νομικών πράξεων της ΕΕ (και) στο πεδίο του ποινικού δικαίου άρθρο 294 ΣΛΕΕ και *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας, 13-14, σημ. 34.

10. Βλ. άρθρο 294 παρ. 7 ΣΛΕΕ.

11. Βλ. άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ και γι' αυτό *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, ο.π., 28 επ. καθώς και *Α. Γιαννακούλα*, Έγκλημα και ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση (υπό δημοσίευση) 22 επ., 394 επ.

τρα εναρμόνισης¹², ενώ ευδιάκριτη είναι η έμφαση των παρεμβάσεων - και ποσοτικά και ποιοτικά- στα επίπεδα του οικονομικού και πολιτικού γίγνεσθαι, αφού βασικοί άξονες του αναπτυσσόμενου ενωσιακού ποινικού δικαίου είναι η οικονομική εγκληματικότητα (με προσαρτημένα σ' αυτήν πεδία το οργανωμένο έγκλημα και τη διαφθορά) και η τρομοκρατία.

Παράλληλα, πρέπει να είναι σαφές ωστόσο ότι ακόμη και η συνκαθοριζόμενη από το διεθνές περιβάλλον αντεγκληματική πολιτική έχει θεσμικά όρια. Αυτά σε ό,τι αφορά τις διεθνείς συμβάσεις προκύπτουν από το ίδιο το Σύνταγμα της χώρας που υπογράφει και κυρώνει μια διεθνή σύμβαση. Σε ό,τι αφορά εξάλλου το πλέον δεσμευτικό για τη χώρα μας διεθνές περιβάλλον, αυτό της Ε.Ε., η ποινική καταστολή οριοθετείται από την εκχωρημένη ειδική αρμοδιότητα της Ένωσης και από τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου. Οι τελευταίες είναι κατοχυρωμένες: α) στις ιδρυτικές της Συνθήκες, β) στο Χάρτη των Θεμελιωδών της Δικαιωμάτων, ο οποίος έχει αποκτήσει μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας δεσμευτική ισχύ, γ) στην ΕΣΔΑ, στην οποία η Ένωση προσχωρεί πλέον θεσμικά ως υπερκρατικός οργανισμός (άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ), ενώ όρια προκύπτουν για το ενωσιακό ποινικό δίκαιο και δ) από τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτά απορρέουν από τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και αναγνωρίζονται ρητά από τη ΣΕΕ ως γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου (άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ). Εξάλλου, με το καθεστώς της Λισσαβώνας (άρθρο 69 ΣΛΕΕ) η διαδικασία ενημέρωσης των εθνικών κοινοβουλίων και η δυνατότητα έκφρασής τους επί των σχεδίων των οδηγιών, η δυνατότητα επείγουσας αναστολής της νομοθετικής διαδικασίας επί τέτοιων σχεδίων που θίγουν θεμελιώδεις πτυχές του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης ενός κράτους μέλους (άρθρα 82 παρ. 3 και 83 παρ. 3 ΣΛΕΕ), αλλά και η νομολογία του ΔΕΕ, με βάση την οποία επί παραβιάσεων θεμελιωδών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται στο ενωσιακό δίκαιο υποχρεούται

12. Βλ. άρθρο 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ και γι' αυτό και την απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας BVerfG 2BvE 2-08, BvR5-08, BvR1010-08, BvR1022-08, BvR 1259-08, BvR 182-09, της 30.6.2009, ιδίως σκέψεις 356, 361-362.

ακόμη και ο εφαρμοστής του δικαίου (και όχι μόνο ο εθνικός νομοθέτης) είναι υποχρεωμένος να σεβαστεί το ενωσιακό δίκαιο που τα κατοχυρώνει¹³, καταδεικνύουν ότι οι γνωστές μας θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου έχουν τη δυνατότητα να οριοθετούν πράγματι την αντεγκληματική πολιτική και της ίδιας της Ένωσης¹⁴. Αυτό σημαίνει ότι ούτε ο εθνικός νομοθέτης ούτε ο εφαρμοστής του δικαίου δεσμεύονται από ενωσιακές διατάξεις που υπερβαίνουν τα όρια της εκχωρημένης ειδικής ποινικής αρμοδιότητας της Ένωσης ή παραβιάζουν τις θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου, και καθένας από αυτούς οφείλει να δρα στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του εγκαίρως για τη διαφύλαξή τους.

Φυσικά στο πλαίσιο ενός πολυεπίπεδου καθορισμού του αξιοποιήσιμου, όπως αυτό που ισχύει σήμερα στα κράτη μέλη της ΕΕ με την ιδιαίτερη διαπλοκή τόσο της ενωσιακής όσο και της εθνικής νομοθετικής δράσης και την παράλληλη συνύπαρξή τους με τους υπόλοιπους διεθνείς οργανισμούς που δραστηριοποιούνται σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής, η διαδικασία που αναδεικνύει το ποινικό δίκαιο ως όριο της αντεγκληματικής πολιτικής είναι πολύ πιο σύνθετη. Έχει όμως παράλληλα και πολύ μεγαλύτερη σημασία, γιατί μέσω των εθνικών κοινοβουλίων μπορεί να καλυφθεί ένα μέρος του δημοκρατικού ελλείμματος που συνεχίζει να διακρίνει τη θεσμοθέτηση ποινικών κανόνων στο πλαίσιο της ΕΕ, ενώ μέσω του εθνικού δικαστή, που εφαρμόζει τελικά τους ποινικούς κανόνες, μπορεί ο πολίτης να απολαύει και στην πράξη τα θεμελιώδη δικαιώματα που του αναγνωρίζονται στο ευρύτερο ενωσιακό αλλά και διεθνές περιβάλλον.

13. Βλ. υπόθεση C-617/10, Απόφαση ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) της 26ης Φεβρουαρίου 2013 (Hans Åkerberg Fransson), σκέψεις 47-49, όπου το Δικαστήριο σημειώνει ότι τούτος ο σεβασμός πρέπει να λάβει χώρα χωρίς ενδεχομένως το εθνικό δικαστήριο να υποβάλλει καν προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ.

14. Βλ. σχετικά *M. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας, 75 επ., πρβλ επίσης *Χρ. Μυλωνόπουλου*, Κοινοτικό Ποινικό Δίκαιο και Γενικές Αρχές του Κοινοτικού Δικαίου, ΠοινΧρον 2010, 161 επ. καθώς και *P.-A. Albrecht*, Die vergessene Freiheit, Strafrechtsprinzipien in der europäischen Sicherheitsdebatte, 2003.

Συμπυκνωμένα σε ένα ενδιάμεσο συμπέρασμα: Το εύρος και το βάθος παρέμβασης ιδίως της Ε.Ε. στο εθνικό μας ποινικό δίκαιο καλεί σε εγρήγορση. Τόσο ο νομοθέτης όσο και ο εφαρμοστής του δικαίου οφείλουν να διαφυλάξουν την ταυτότητα του ποινικού δικαίου ως ορίου της αντεγκληματικής πολιτικής σε υπερεθνικό και εθνικό περιβάλλον μέσα από μια εξαιρετικά σύνθετη, αλλά και ιδιαίτερα σημαντική για το κράτος δικαίου και για τον πολίτη διαδικασία.

2. Εθνική ενσωμάτωση της ενωσιακής νομοθεσίας στο παράδειγμα της ποινικής αντιμετώπισης της διαφθοράς: η επιλογή του παραδείγματος

Στη βάση των πιο πάνω θεμελιωδών θέσεων αξίζει να ελεγχθούν στη συνέχεια κομβικά χαρακτηριστικά της ενσωμάτωσης της ενωσιακής νομοθεσίας στο εθνικό μας δίκαιο στο παράδειγμα της ποινικής νομοθεσίας για τη λεγόμενη διαφθορά.

Η επιλογή του παραδείγματος δεν είναι τυχαία.

Η διαφθορά, όρος ιδιαίτερα οικείος στους διεθνείς οργανισμούς αλλά παράλληλα ασαφής¹⁵ και γι' αυτό ακατάλληλος για την ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου που προσπαθεί να περιγράψει, αναγνωρίζεται σήμερα, όχι αδικαιολόγητα, ως μία από τις σοβαρότερες κοινωνικές απειλές¹⁶. Και τούτο γιατί η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού σ' αυτές τις περιπτώσεις εκφυλίζεται σε όλες της τις εκφάνσεις, με αποτέλεσμα να προκαλούνται εκτεταμένες βλάβες και να επηρεάζεται η ευημερία ενός ολόκληρου λαού.

Ωστόσο ακριβώς επειδή τα πράγματα έχουν έτσι, οι κίνδυνοι που μπορεί να απορρέουν επίσης από τη σχετική ποινική νομοθεσία (: διεθνή και εθνική) δεν πρέπει να διαφεύγουν της προσοχής μας.

Στο πλαίσιο αυτό η προσοχή στρέφεται στις σκέψεις που ακολου-

15. Βλ. για τις προσπάθειες ενός ορισμού της διαφθοράς σε επίπεδο πολιτικών, κοινωνικών, οικονομικών κ.λπ. θεωρήσεων την αναλυτική παρουσίαση του *I. Androulakis*, *Die Globalisierung der Korruptionsbekämpfung*, 2006, 32 επ.

16. Βλ. ενδεικτικά *H. Labelle*, *The cost of corruption*, Transparency International, σε http://www.enewsbuilder.net/globalcompact/e_article001147068.cfm?x=bd2Hd2m,bb6LfBj8.

θούν στη σχετική με τη λεγόμενη διαφθορά νομοθεσία της ΕΕ, και ιδιαίτερα η επίδρασή της στην εθνική μας έννομη τάξη.

3. Βασικοί άξονες αναφοράς

Οι βασικοί άξονες αναφοράς είναι τρεις: α) η νοηματοδότηση της διαφθοράς από την ΕΕ, όπου θα γίνει διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, β) η έκταση του σχετικού αξιοποίνου υπό το φως των εισαγωγικών θέσεων που παρουσιάστηκαν πιο πάνω, και γ) οι επιδράσεις της ενωσιακής νομοθεσίας στην εθνική μας έννομη τάξη, ιδωμένες υπό το φως των ίδιων θέσεων.

4. Η νοηματοδότηση της διαφθοράς από την ΕΕ

Ως προς τον πρώτο άξονα αναφοράς, δηλ. τη νοηματοδότηση της διαφθοράς, τα πράγματα είναι απλά:

Στο δημόσιο τομέα πρώτα απ' όλα, ενώ η ΕΕ έχει εκφράσει τη σύμπνοιά της για τη διεύρυνση της αξιόποινης έννοιας της διαφθοράς πέραν της δωροδοκίας¹⁷, όπως σε πράξεις «καλλιέργειας κλίματος» ή εμπορίας επιρροής, η ίδια δεν έχει δεσμεύσει, ακόμη τουλάχιστον, τα κράτη μέλη της για μια τέτοια επιλογή. Θεσμικά περιορίζεται, λοιπόν, σήμερα η Ένωση στην ποινική αντιμετώπιση του εννοιολογικού πυρήνα της διαφθοράς, δηλ. στη δωροδοκία. Τούτο πρέπει να κριθεί θετικά, ιδίως αν λάβει κανείς υπόψη του ότι η Ένωση δεν προχώρησε να επιβάλλει στα κράτη μέλη της μορφές αξιοποίνου όπως π.χ. αυτό του παράνομου πλουτισμού, ενός αδικήματος (άρθρο 20 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά της Διαφθοράς) που στη σύλληψή του προσβάλλει ευθέως το τεκμήριο αθωότητας, το δικαίωμα σιωπής και μη αυτοενοχοποίησης¹⁸.

Στον ιδιωτικό τομέα, από την άλλη πλευρά, η προσπάθεια του διε-

17. Η ΕΕ έχει υπογράψει π.χ. και η ίδια τη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της διαφθοράς, μεταξύ άλλων και για να πείσει τα μέλη της στην υιοθέτησή της, βλ. COM (2003) 317 τελικό, 5, 9.

18. Βλ. για τη σχετική συζήτηση Αλ. Δημάκη, Το έγκλημα του «παράνομου πλουτισμού» (άρθρο 4 ν. 3213/2003), σε *ΕνΕλλΠοιν*, Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας-Δυνατότητες και όρια, 222 επ.

θνούς νομοθέτη να διαφυλάξει το *διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό*¹⁹, εξηγεί σχεδόν αυτόματα και την επιλογή διάφορων διεθνών κειμένων, και ιδίως της Ε.Ε., για την επέκταση του αξιοποίνου σε πράξεις ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα: Ο οικονομικός ανταγωνισμός μπορεί να προσβληθεί αυτονόητα όχι μόνο από τη δωροδοκία υπαλλήλων αλλά και από πράξεις διαφθοράς προσώπων του ιδιωτικού τομέα που λαμβάνουν αποφάσεις ή δραστηριοποιούνται γενικότερα στο πλαίσιο επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Το ενδιαφέρον είναι ότι ενώ κατά το διεθνή νομοθέτη η επέκταση της ποινικής καταστολής της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα επαφίεται στην κρίση των κρατών μερών²⁰, η Ένωση δεν άφησε στα κράτη μέλη της επιλογή μη τιμώρησης της συγκεκριμένης συμπεριφοράς. Τούτη η ενωσιακή επιταγή συνδέεται αναμφίβολα με την ταυτότητα της Ένωσης ως υπερκρατικού μορφώματος με πρώτιστα οικονομική ταυτότητα.

5. Η ποινικοποίηση της δωροδοκίας στο δημόσιο τομέα

5.1. Το αξιοποίνο της δωροδοκίας των υπαλλήλων της Ένωσης και των κρατών μελών της

Ως προς το δεύτερο άξονα αναφοράς, δηλ. το εύρος του αξιοποίνου της δωροδοκίας πρώτα απ' όλα στο δημόσιο τομέα, τα πράγματα έχουν ως εξής:

Η αρχική παρέμβαση της ΕΕ στο πεδίο αυτό έγινε, όπως είναι γνωστό, με το πρώτο πρόσθετο πρωτόκολλο της Σύμβασης ΡΙΦ (27.9.1996), η οποία αφορούσε την προστασία των οικονομικών της συμφερόντων.

Στο πρωτόκολλο αυτό οι πράξεις της δωροληψίας/δωροδοκίας ορίστηκαν κατά περιεχόμενο με τέτοιο τρόπο, ώστε το αξιοποίνο να εξαρτάται ρητά από το κατά πόσο αυτές *ζημίωσαν ή μπορούσαν να ζημιώ-*

19. Βλ. αναλυτικά *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ποινική καταστολή της διαφθοράς στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα: το νομοθετικό πλαίσιο της ΕΕ στην ευρύτερη διεθνή σκηνή και το εθνικό μας δίκαιο, σε ΔΣΠ/ΕνΕλλΠοιν/ΚΔΕΟΔ, Σύγχρονες εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου, 2010, 151-152.

20. Βλ. έτσι άρθρα 7 και 8 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη διαφθορά, και άρθρα 21-22 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για τη διαφθορά.

σουν τα οικονομικά συμφέροντα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (άρθρα 2 και 3).

Η ΕΕ επανήλθε το 1997 με μια σύμβαση για την καταπολέμηση της δωροδοκίας στην οποία ενέχονται υπάλληλοι των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή των κρατών-μελών της, όπου η ζημία ή η δυνατότητα ζημίας των οικονομικών συμφερόντων της δεν ήταν πλέον απαραίτητη για το αξιόποινο. Τούτο συνέβη επειδή η Ένωση ήθελε να βελτιώσει τη δικαστική συνεργασία των μελών της στον ποινικό τομέα. Αυτή καθίστατο πολύ πιο εύκολη στο μέτρο που πλέον πέραν της δωροδοκίας δεν απαιτούνταν πρόσθετα στοιχεία.

Ωστόσο η σύνδεση που προϋπήρχε με τη ζημία ή τη δυνατότητα ζημίας της κοινοτικής παρουσίας άφησε το αποτύπωμά της και σε ό,τι παρέμεινε μετά την αφαίρεση του σχετικού στοιχείου από το αδίκημα της ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας. Με βάση τη Σύμβαση του 1997 η δωροδοκία και η δωροληψία δημοσίων υπαλλήλων τιμωρείται, σε αντίθεση με τη σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης²¹ και του ΟΗΕ²², μόνο σε συσχέτισμό με παράνομες πράξεις. Τούτο βέβαια εξηγείται, αφού με μια νόμιμη πράξη του υπαλλήλου, η δωροδοκία ή δωροληψία δε θα μπορούσε να βλάπτει τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ. Επίσης η σύμβαση της Ένωσης περιορίζει το αξιόποινο σε πράξεις δωροδοκίας που αφορούν μελλοντική πράξη ή παράλειψη του υπαλλήλου και όχι ήδη τελειωθείσα. Και τούτο εξηγείται, αφού πράξεις των υπαλλήλων που έχουν ήδη ολοκληρωθεί, δεν μπορούν πλέον να βλάψουν τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ, χωρίς να γίνει κάτι επιπρόσθετο ενόψει της δωροδοκίας.

Στη Σύμβαση προβλέφθηκε επίσης ευθύνη των διευθυντών επιχειρήσεων (άρθρο 6) για τις περιπτώσεις που πρόσωπο το οποίο τελεί υπό τις εντολές τους διαπράξει για λογαριασμό της επιχείρησης δωροδοκία. Μάλιστα, κατά την επεξηγηματική έκθεση της Σύμβασης, η σχετική διατύπωση υπήρξε επιλεγμένα ευρεία, ώστε τα κράτη μέλη να μπορούν να θεμελιώσουν στις περιπτώσεις αυτές ακόμη και αντικειμε-

21. Άρθρο 37 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης.

22. Άρθρο 16 παρ. 2 Σύμβασης ΟΗΕ.

νική ευθύνη²³, αν το επέτρεπαν οι αρχές του εθνικού τους δικαίου.

Με βάση την ανάλυση που προηγήθηκε μπορούμε να κρατήσουμε στο σημείο αυτό ένα ενδιαμέσο συμπέρασμα:

Μέσα από τις ρυθμίσεις της Ένωσης επιβλήθηκε ως νέο στοιχείο για κάθε κράτος μέλος η προστασία ως αλλοδαπού εννόμου αγαθού αυτού της δημόσιας υπηρεσίας των άλλων κρατών μελών και ως ευρωπαϊκού εννόμου αγαθού αυτού της ενωσιακής υπηρεσίας, τουλάχιστον όταν αυτά προσβάλλονται στο έδαφός του. Ωστόσο ομοιομορφία στην ποινικοποίηση της δωροδοκίας στους κόλπους της δεν επεδίωξε η Ένωση στο ανώτερο πολιτικό επίπεδο και αναφορικά με τη δωροδοκία δικαστών, παραπέμποντας στα ισχύοντα σε κάθε κράτος μέλος για τους βουλευτές και τους δικαστές.

5.2. Η ενσωμάτωση του ενωσιακού πλαισίου στην εθνική μας έννομη τάξη: ρυθμίσεις και ελλείμματα

Αν προσπαθήσουμε να δούμε τι σήμαιναν οι ρυθμίσεις αυτές για το εθνικό μας δίκαιο, παρατηρούμε ότι η χώρα μας τις έχει μεταφέρει στην εσωτερική της έννομη τάξη με υπερβάλλοντα ζήλο.

Για την ιστορία του πράγματος υπενθυμίζεται ότι το πρωτόκολλο της σύμβασης PIF και η σύμβαση του 1997 κυρώθηκαν με τους νόμους 2803 και 2802 αντίστοιχα το 2000. Με νόμους που ακολούθησαν ακόμη και μέχρι πρόσφατα (2014) έγιναν αλληπάλληλες τροποποιήσεις που διεύρυναν το αξιόποινο σε σχέση με όσα ζητούσε η Ένωση να τιμωρούνται.

Τα πιο σημαντικά στοιχεία τούτης της διεύρυνσης, ήδη πριν το 2014, ήταν:

- ο μέσα από τις εθνικές διατάξεις ευρύτερος της Σύμβασης ορισμός του εγκλήματος της δωροδοκίας (ενεργητικής και παθητικής), το οποίο μπορούσε να αφορά και νόμιμες ή ήδη τελειωθείσες πράξεις του υπαλλήλου,
- και οι κακουργηματικές μορφές τιμώρησης αυτής.

Με το ν. 4254/2014 η πιο πάνω εικόνα άλλαξε εξάλλου ξανά σε ση-

23. Βλ. C 391 της 15/12/1998, σ επ. 1 υπό άρθρο 6.

μαντικό βαθμό²⁴. Πρώτα απ' όλα καταργήθηκαν όλες οι διατάξεις του ν. 2802/2000 που περιείχαν ουσιαστικές ρυθμίσεις ως προς την έννοια του εθνικού και κοινοτικού υπαλλήλου, την εξομοίωση κοινοτικών υπαλλήλων και λειτουργών προς τους εθνικούς, το περιεχόμενο των εγκλημάτων δωροδοκίας, την ευθύνη διευθυντών επιχειρήσεων, όπως και τα θέματα δικαιοδοσίας. Παράλληλα, όμως, το άρθρο 263^A ΠΚ διευρύνθηκε καθοριστικά με την ένταξη σ' αυτό, των ενωσιακών υπαλλήλων και λειτουργών, αλλά και υπαλλήλων διεθνών ή υπερεθνικών οργανισμών, καθώς και υπαλλήλων ή λειτουργών ξένων χωρών. Έτσι, συγκεντρώθηκαν πρακτικά οι ρυθμίσεις όλης της σχετικής ποινικής ύλης για τη διαφθορά αλλοδαπών υπαλλήλων στον ποινικό κώδικα. Αυτό αποτελεί μια θετική στροφή του έλληνα νομοθέτη η οποία πρέπει να εξαρθεί, αφού μέχρι τότε τουλάχιστον η οικεία τακτική του ήταν να μεταφέρει τις ενωσιακές νομικές πράξεις στο εσωτερικό δίκαιο με ειδικά νομοθετήματα, στα οποία ελάχιστα ενδιαφερόταν για τη συστηματική συνοχή του υπάρχοντος θεσμικού πλαισίου. Αξίζει να αναφερθεί εδώ το παράδειγμα της διάταξης του άρθρου τρίτου του ν. 2803/2000, η οποία εκφράζοντας λανθασμένα το Πρωτόκολλο της ΡΙΦ τυποποιούσε σε αυτοτελές αδίκημα τη δωροληψία και δωροδοκία υπαλλήλου που μπορεί να ζημιώσει τα οικονομικά συμφέροντα της ΕΕ, ενώ κάτι τέτοιο ούτε επιβαλλόταν από αυτό, αλλά ούτε και χρειαζόταν. Την ύπαρξη της συγκεκριμένης διάταξης ο νομοθέτης την ξέχασε μάλιστα στη διαδρομή του χρόνου, με αποτέλεσμα το συγκεκριμένο αδίκημα να φτάσει να τιμωρείται, ενόψει των πολλαπλών τροποποιήσεων των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα για τα εγκλήματα δωροδοκίας, με ποινή αδικαιολόγητα μικρότερη από την κοινή δωροδοκία²⁵.

Ας κρατήσουμε από αυτό το παράδειγμα ήδη ένα σημαντικό συμπέρασμα: Οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου δεν καθιστούν αναγκαία

24. Βλ. αναλυτικά *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Η ποινική αντιμετώπιση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα από την Ευρωπαϊκή Ένωση και η επίδρασή της στην εθνική μας έννομη τάξη: Σημεία αιχμής των σύγχρονων ενωσιακών επλογών και δικαιοκρατικές προκλήσεις σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, σε *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι* (επιστ. εποπτ.) Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 2014, 709 επ.

25. Βλ. *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, σε *ΕνΕλλΠοιν* 2013, 39-40.

πάντα μια παρέμβαση του εθνικού ποινικού νομοθέτη. Αν οι συμπεριφορές που θεωρούνται αξιόποινες από την Ένωση τυποποιούνται ήδη ως αδικήματα σε οποιοδήποτε νομοθέτημα, αποτυπώνοντας μάλιστα ευρύτερο αξιόποينو, δεν χρειάζεται οποιαδήποτε νομοθετική δράση. Με άλλα λόγια, επιτυχημένη εκπλήρωση μιας ενωσιακής υποχρέωσης μπορεί κάποτε να σημαίνει απλά μη προσθήκη οποιασδήποτε νέας διάταξης στο εσωτερικό δίκαιο.

Παρά τη θετική τούτη προσπάθεια συστηματοποίησης και συγκέντρωσης της ύλης της δωροληψίας και δωροδοκίας εθνικών, ενωσιακών και αλλοδαπών υπαλλήλων στον ΠΚ παραμένουν ωστόσο και στην πρόσφατη νομοθεσία μας σημαντικά ελλείμματα που δοκιμάζουν τις βασικές θέσεις οι οποίες αναδείχθηκαν εισαγωγικά.

Πρώτα απ' όλα ο έλληνας νομοθέτης, ενώ προβληματίστηκε, και ορθά, αναφορικά με την έννοια του εθνικού δημόσιου υπαλλήλου, την οποία σημειωτέον το ενωσιακό δίκαιο σέβεται με τη Σύμβαση του 1997 σε όλη της την έκταση²⁶, και αρχικά αφαίρεσε από την έννοια του δημόσιου υπαλλήλου τους υπηρετούντες σε νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, στα οποία κατά τις κείμενες διατάξεις μπορούν να διατεθούν από το δημόσιο, από νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου ή από τις τράπεζες επιχορηγήσεις ή χρηματοδοτήσεις, εξορθολογίζοντας επιτέλους την έννοια του δημόσιου υπαλλήλου, ήρθε μέσα σε διάστημα ολίγων ημερών και επανεισήγαγε την ίδια ρύθμιση στο ίδιο άρθρο, επικαλούμενος, δυστυχώς με μη αρμόζοντα σε αιτιολογική έκθεση νόμου τρόπο, απάλειψη της συγκεκριμένης διάταξης από παραδρομή. Ωστόσο η αιτιολογική έκθεση του νόμου που αφαίρεσε τη συγκεκριμένη διάταξη από το άρθρο 263Α ΠΚ σημείωνε ρητά τους λόγους της σχετικής επιλογής, και κάθε άλλο παρά από παραδρομή την εξάλειψε²⁷. Φυσικά, ο έλληνας νομοθέτης είχε, και έχει, τη δυνατότητα με βάση τις διεθνείς συμβάσεις που τον δεσμεύουν να ορίσει την έννοια του εθνικού δημόσιου υπαλλήλου για τα συγκεκριμένα αδικήματα, ακόμη και ευρύτερα

26. Βλ. άρθρο 1 στοιχ. γ.

27. Βλ. εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο εφαρμογής του ν. 4046/2012 και άλλες διατάξεις», σ. 59.

απ' ό,τι αυτές επιτάσσουν, αναδεχόμενος το βάρος μιας δικαιολογημένα οξείας κριτικής²⁸. Ωστόσο εκείνο που οφείλει σε κάθε περίπτωση να αποφεύγει είναι να εμφανίζεται ότι αγνοεί το περιεχόμενο των αιτιολογικών εκθέσεων νόμων που ο ίδιος, και μάλιστα σε μικρή μεταξύ τους χρονική απόσταση υπογράφει, γιατί αυτή είναι μια στάση που φθείρει την ίδια την άσκηση της νομοθετικής διαδικασίας σε μια δημοκρατία.

Βέβαια, αυτές οι παλινωδίες μπορεί να υπηρετούν μια συγκεκριμένη αντεγκληματική πολιτική, μια επιδίωξη για αποτελεσματική προστασία και άλλων μεγεθών, όπως της σύστοιχα ευρέως προσδιοριζόμενης ποινικά προστατευτέας «δημόσιας» περιουσίας με βάση τα εγκλήματα που απαριθμούνται στο άρθρο 263^Α παρ. 1 ΠΚ²⁹. Από την άλλη πλευρά, πρέπει να είναι σαφές όμως ότι έχουν συνέπειες. Για πράξεις που τελέστηκαν όσο ίσχυε η διάταξη στη σημερινή της μορφή υπό το παλιότερο καθεστώς η και για μια ημέρα μεσολάβηση του νόμου που συρρίκνωνε –ορθά– την έννοια του δημοσίου υπαλλήλου επιβάλλει με βάση το άρθρο 2 παρ. 1 ΠΚ την εφαρμογή του επεικέστερου για τον κατηγορούμενο νόμου. Η αναδρομική εφαρμογή του επεικέστερου νόμου επιβάλλεται μάλιστα από την υπερνομοθετικής ισχύος σύμβαση της ΕΣΔΑ σύμφωνα με σχετικά πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ³⁰, αλλά και από το πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης (άρθρο 49 παρ. 1 εδ. γ του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ). Δεν είναι ορθό εξάλλου το επιχείρημα του ΣυμβΠλημΑθ 2774/2014³¹ που έκρινε ότι με τη συρρίκνωση της έννοιας του δημοσίου υπαλλήλου είχαμε μια αντι-

28. Αφού έτσι καθιερώνεται μια έννοια δημοσίου υπαλλήλου που δεν έχει καμία ουσιαστική σχέση με το αγαθό της δημόσιας υπηρεσίας, βλ. ενδεικτικά *Ν. Μπιτζιλέκη*, Τα υπηρεσιακά εγκλήματα, β' έκδοση, 2001, 101 επ.

²⁹ Βλ. σχετικά *Θ. Παπακυριάκου*, Η επέκταση του καθεστώτος αυξημένης ποινικής προστασίας που ισχύει για την περιουσία του ελληνικού κράτους και των ΝΠΔΔ και στην περιουσία των ΝΠΙΔ, σε Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι (επιστ. εποπτ.), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 2014, 6επ.

29. Βλ. την υπόθεση *Scopola v. Italy*, ΕΔΔ, Τεύχος 1/2010, 179.

30. ΠοινΔικ 2014, 658 επ. Βλ όμως αντίθετα, και ορθά, αν και χωρίς ειδικότερη επιχειρηματολογία, παρά την ύπαρξη σχετικής μειοψηφίας, ΑΠ 705/2015 και ΑΠ 711/2015.

συνταγματική διάταξη, γιατί έτσι χορηγήθηκε κατ' αποτέλεσμα αμνηστία για όλα τα εγκλήματα που τέλεσαν υπάλληλοι κατά την έννοια του άρθρου 263Α παρ. 1 περ. δ (της παλιάς μορφής) ΠΚ. Και τούτο γιατί αυτή η θέση θα σήμαινε πως είναι αδύνατη η στενότερη νομοθετική σύλληψη της έννοιας του υπαλλήλου στο διηνεκές, όπως και κάθε αποποινικοποίηση ιδιαίτερου εγκλήματος, άποψη που οδηγεί σε absurdum. Αλίμονο, αν ο νομοθέτης δεν θα μπορούσε να αλλάξει την αντίληψή του για το ποιον θεωρεί υπάλληλο στο ποινικό δίκαιο. Εξάλλου, ακόμη και η κατάλυση του αξιοποίνου είναι σαφές ότι καταλαμβάνεται από το άρθρο 2 ΠΚ, χωρίς τούτο φυσικά να αποτελεί απαγορευμένη επέμβαση της νομοθετικής λειτουργίας στο έργο της δικαστικής. Τούτη επιτρέπεται ρητά ακριβώς με το άρθρο 49 παρ. 1 εδ. γ του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ αλλά και κατ' εφαρμογή της ΕΣΔΑ, όταν ο νομοθέτης προβαίνει σε μια νέα αξιολογική εκτίμηση για το αξιόποιο.

Ο ν. 4254/2014, πέρα από τα νέα αδικήματα που προσέθεσε στον ΠΚ³², επέφερε όπως είναι γνωστό και παραπέρα πολύ σημαντικές αλλαγές στο περιεχόμενο των εγκλημάτων της δωροληψίας και δωροδοκίας³³, οι οποίες παρέχουν κατ' αποτέλεσμα ευρύτερη της Σύμβασης

31. Βλ. π.χ. εμπορία επιρροής-άρθρο 237Α ΠΚ, δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα-άρθρο 237Β ΠΚ.

32. Βλ. σχετικά *Κ. Χατζηκώστα*, Διατάξεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στον ελληνικό δημόσιο τομέα με μέσα του ποινικού δικαίου, σε Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι (επιστ. εποπτ.) Οικονομικό έγκλημα κα διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 2014, 590 επ. Οι ρυθμίσεις αυτές σημαίνουν για την περίπτωση των εγκλημάτων της δωροληψίας και δωροδοκίας που αφορά καταρχάς υπαλλήλους της Ένωσης ότι η ελληνική έννομη τάξη παρέχει στο έννομο αγαθό της ενωσιακής δημόσιας υπηρεσίας ευρύτερη προστασία από αυτήν που προβλέπεται στη Σύμβαση της ΕΕ: συγκεκριμένα την προστατεύει και από πράξεις δωροληψίας ή δωροδοκίας που έγιναν ακόμη και για νόμιμες ή τελειωμένες ήδη πράξεις του ενωσιακού υπαλλήλου, τιμωρεί με βάση την νέα παρ. 3 του άρθρου 235 ΠΚ πολύ πιο διευρυμένη μορφή αξιοποίνου, όπου η απαίτηση ή λήψη του δώρου δεν συνδέεται με συγκεκριμένη υπηρεσιακή πράξη, αλλά ο υπάλληλος επωφελείται εδώ απλά από την ιδιότητά του για τη λήψη αυτού. Η συμπεριφορά αυτή καλύπτει μορφές παράνομου πλουτισμού των υπαλλήλων καθώς και απαιτήσεις για το λεγόμενο «τάϊσμα» (Anfutter). Πέραν αυτού για τους προϊσταμένους υπηρεσιών ή επιθεωρητές ή πρόσωπα που έχουν εξουσία λήψης αποφάσεων ή ελέγχου μεταξύ άλλων και σε

προστασία (και) στην ενωσιακή υπηρεσία. Τούτη η επιλογή δεν δημιουργεί πρόβλημα (άρθρο 11 της Σύμβασης του 1997), αλλά εμφανίζεται με βάση την αρχή της εξομοίωσης απόλυτα συμβατή με την ενωσιακή λογική. Η Ελλάδα παρέχει στην ενωσιακή υπηρεσία εξομοιωμένη κατά βάση προστασία με αυτήν που επιφυλάσσει για την ελληνική δημόσια υπηρεσία. Άλλο ζήτημα βέβαια, αν οι ρυθμίσεις που επέλεξε για τα εγκλήματα της δωροδοκίας και δωροληψίας με τις πρόσφατες τροποποιήσεις του ΠΚ από τους ν. 4254/2014, 4258/2014, 4262/2014 μπορούν να κριθούν εύστοχες καθεαυτές³⁴.

Εξάλλου, σε σχέση με την προστασία που παρέχεται στη δημόσια υπηρεσία των άλλων κρατών μελών της Ε.Ε. ως αλλοδαπό έννομο αγαθό, ο ελληνικός νόμος ενέταξε πρώτα απ' όλα στην έννοια του υπαλλήλου με το άρθρο 263^A παρ. 2 στοιχ δ και ε ΠΚ «οποιοδήποτε πρόσωπο ασκεί δημόσιο λειτουργήμα ή υπηρεσία για ξένη χώρα (και επομένως και στα κράτη μέλη της Ε.Ε.), συμπεριλαμβανομένων των δικαστών, ενόρκων και διαιτητών», καθώς και «τα μέλη των κοινοβουλίων και συνελεύσεων τοπικής αυτοδιοίκησης άλλων κρατών» (συνεπώς και της Ε.Ε.), μόνο όμως ως προς την εφαρμογή των άρθρων 235 παρ. 1 και 2 και 236 ΠΚ, και καθιέρωσε έτσι ένα πολύ πιο περιορισμένο φάσμα ευθύνης (και σε καμία περίπτωση διακεκριμένης των άρθρων 159 και 237 ΠΚ) σε σχέση με αυτό των ενωσιακών, όπως τούτο είναι εξάλλου και ορθό.

Οι πιο πάνω ρυθμίσεις σημαίνουν παρόλα αυτά ότι η Ελλάδα δεν αποκλείεται να παρέχει στη δημόσια υπηρεσία του άλλου κράτους μέλους μεγαλύτερη ποινική προστασία από αυτήν που έχει επιλέξει το ί-

υπηρεσίες νομικών προσώπων του άρθρου 263Α ΠΚ, και συνεπώς και σε όργανα ή οργανισμούς της ΕΕ, δημιουργείται ευθύνη ακόμη και από αμέλεια, σε περίπτωση που αυτοί κατά παράβαση συγκεκριμένου υπηρεσιακού καθήκοντος δεν απέτρεψαν πρόσωπο που τελεί υπό τις εντολές τους ή υπόκειται στον έλεγχό τους από την τέλεση πράξεων δωροληψίας, μορφή αξιοποιήσιμου που δεν προβλέπεται επίσης καθόλου στη Σύμβαση του 1997. Βλ. σχετικά *Κ. Χατζηκώστα*, Διατάξεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στον ελληνικό δημόσιο τομέα με μέσα του ποινικού δικαίου, σε *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι* (επιστ. εποπτ.) *Οικονομικό έγκλημα κα διαφθορά στο δημόσιο τομέα*, 2014, 590 επ.

33. Βλ. σχετικά *Χατζηκώστα*, ο.π., 645 επ.

διο για τον εαυτό του, αν τούτο δεν τιμωρεί π.χ. τη δωροδοκία χάριν τελειωθεισών ήδη ή νομίμων πράξεων ή δεν την τιμωρεί με τόσο υψηλές (κακουργηματικές) ποινές.

Η επιλογή αυτή δεν εμφανίζεται λογική³⁵ πρώτα απ' όλα για τις πράξεις που τελούνται στην Ελλάδα, όταν υπάλληλος άλλου κράτους μέλους λαμβάνει δώρο, για παράδειγμα, στη χώρα μας κατά τις διακοπές του για ήδη τελειωθείσα υπαλληλική του ενέργεια. Εξάλλου, κάθε κράτος φροντίζει να προστατεύσει τη δική του δημόσια υπηρεσία και από προσβολές της στο εξωτερικό ακόμη και χωρίς να υπάρχει διπλό αξιόποινο, οπότε ζήτημα κενού προστασίας αυτής δεν θα γεννιόταν ακόμη και αν ο Έλληνας νομοθέτης δεν είχε κάνει τούτη την επιλογή. Από την άλλη πλευρά, πολύ περισσότερο τούτο ισχύει για τις πράξεις που τελούνται από Έλληνα στο εξωτερικό, δηλ. ενδεχομένως ακόμη και στο κράτος μέλος εκείνο, τους υπαλλήλους του οποίου αφορά η τιμωρούμενη πράξη, όταν το συγκεκριμένο κράτος μέλος δεν αναγνωρίζει σχετικό αξιόποινο, αφού εδώ το άρθρο 236 παρ. 4 ΠΚ στη νέα μορφή του προβλέπει ότι για την τιμώρηση δεν είναι αναγκαία η πλήρωση των όρων του άρθρου 6 ΠΚ. Και τούτο γιατί για το αλλοδαπό έννομο αγαθό της δημόσιας υπηρεσίας άλλου κράτους μέλους δεν ισχύει η αρχή της εξομίσωσης, ενώ είναι άτοπο να διεκδικεί η Ελλάδα να προστατεύσει αλλοδαπά έννομα αγαθά περισσότερο απ' όσο η έννομη τάξη που τα έχει αναδείξει σε τέτοια, και μάλιστα ακόμη και στο έδαφος αυτής. Όλα αυτά θα είχαν αποφευχθεί, αν ο Έλληνας νομοθέτης είχε φροντίσει να προσέξει τι ακριβώς του επέβαλε η ενωσιακή νομοθεσία, από την οποία δεν απέρρευε καμία υποχρέωση απάλειψης του διττού αξιοποίνου, και αφετέρου να συνδυάσει το δεδομένο αυτό με όσα προέβλεπε η σχετική με τη διαφθορά Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης και του ΟΗΕ, κατά την κύρωση των οποίων θα έπρεπε να κρατήσει σχετική επιφύλαξη ως προς τη διατήρηση του διττού αξιοποίνου, για να αποφύγει άτοπα αποτελέσματα, όπως τα παραπάνω³⁶.

34. Βλ. σχετικά *Καϊάφα-Γκμπάντι*, σε της ίδιας (επιστ. εποπτ) Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 721.

35. Βλ. άρθρο 17 παρ. 2 της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της διαφθοράς και άρθρα 4 και 42 παρ. 2 της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά

Στο πλαίσιο της δωροληψίας και δωροδοκίας στο δημόσιο τομέα αξίζει, τέλος, υπό το φως των εισαγωγικών θέσεων να επισημανθεί ότι με το ν. 2802/2000 ο Έλληνας νομοθέτης είχε μεταφέρει με εντελώς άστοχο τρόπο στην εσωτερική μας έννομη τάξη την πρόβλεψη της Σύμβασης για την καταπολέμηση της δωροδοκίας κοινοτικών υπαλλήλων και υπαλλήλων των κρατών μελών ως προς την ευθύνη των διευθυντών επιχειρήσεων για πράξεις τρίτων που τελούν υπό τις εντολές τους και διαπράττουν για λογαριασμό της επιχείρησης δωροδοκία. Και τούτο γιατί η συγκεκριμένη ρύθμιση επέτρεπε λογικές αντικειμενικής ευθύνης³⁷.

Σήμερα ισχύει σχετικά η διάταξη του άρθρου 236 παρ. 3 ΠΚ, η οποία έχει επεκτείνει τη σχετική ευθύνη σε συμπεριφορές από αμέλεια.

Τούτη η επέκταση είναι προβληματική. Όχι μόνο γιατί το ποινικό δίκαιο δεν χρησιμοποιείται εδώ ως έσχατη λύση, αλλά και γιατί δημιουργείται ένα σχήμα στο οποίο ενώ ο φυσικός αυτουργός των επίμαχων πράξεων δεν μπορεί να τιμωρηθεί όταν τις τελεί από αμέλεια, αυτό καθίσταται εφικτό για εκείνον που τον εποπτεύει ή τον ελέγχει, και ενώ ουσιαστικά το αξιόποινο των πράξεων αυτών αποβλέπει να προστατεύσει το ίδιο έννομο αγαθό. Τούτο αποτελεί μια εσωσυστηματική αντίφαση του εσωτερικού μας δικαίου³⁸, δεν επιβάλλεται από το ενωσιακό δίκαιο ή άλλες διεθνείς συμβάσεις και γι' αυτό η ρύθμιση πρέπει να καταργηθεί.

Δεν μπορεί να μην επισημάνει κανείς επίσης ότι η εξομίωση της ποινής (φυλάκιση) των διευθυντών επιχειρήσεων κ.λπ. (άρθρο 236 παρ. 3 ΠΚ) με αυτήν των προϊσταμένων υπηρεσιών ή επιθεωρητών κ.λπ. (άρθρο 235 παρ. 4 ΠΚ) για την αντίστοιχη συμπεριφορά παράλειψης αποτροπής των υφισταμένων τους από πράξεις δωροληψίας

της διαφθοράς.

36. Βλ. *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Ποινική αντιμετώπιση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα από την Ε.Ε. και η επίδρασή της στην εθνική έννομη τάξη, σε *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι* (επιστ. εποπτ.), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 722-723.

37. *Καϊάφα-Γκμπάντι*, σε της ίδιας (επιστ. εποπτ.), Οικονομικό έγκλημα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, 722 επ.

είναι επίσης άστοχη και αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας. Και τούτο γιατί εδώ πρόκειται βέβαια για δημοσίους υπαλλήλους, και η δική τους θέση ευθύνης δημιουργεί αξιόποινο που θα έπρεπε να διακρίνεται από αυτό των διευθυντών ιδιωτικών επιχειρήσεων³⁹. Παρόμοιες επιφυλάξεις ισχύουν και για την πανομοιότυπη διάταξη του άρθρου 237 παρ. 3 ΠΚ που προβλέπει την ευθύνη διευθυντών επιχειρήσεων σε περιπτώσεις μη αποτροπής δωροδοκίας δικαστικών λειτουργών.

6. Η ενσωμάτωση του αξιόποινου της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα στο εσωτερικό μας δίκαιο-άρθρο 237B ΠΚ: η άστοχη ένταξη στο κεφάλαιο των υπηρεσιακών εγκλημάτων και η χαμένη ευκαιρία αντιμετώπισης δικαιοκρατικών ελλειμμάτων

Η ποινικοποίηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα επιβλήθηκε στα κράτη μέλη της ΕΕ με την απόφαση-πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ. Η επιλογή της υποχρεωτικής ποινικοποίησης, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στο πλαίσιο άλλων διεθνών οργανισμών, δεν είναι άσχετη από το γεγονός ότι σε πολλές χώρες, ενόψει της ολοένα επεκτεινόμενης τάσης των ιδιωτικοποιήσεων, με τις οποίες μεγάλες περιουσιακά δημόσιες επιχειρήσεις έχουν περάσει στα χέρια της ιδιωτικής οικονομίας, ο ιδιωτικός τομέας είναι μεγαλύτερος από το δημόσιο⁴⁰. Πέραν αυτού η τεράστια οικονομική επίδραση των πολυεθνικών επιχειρήσεων, η γενικότερη εξέλιξη της παγκοσμιοποιημένης πλέον οικονομίας, και –σε ό,τι αφορά ειδικότερα την ΕΕ– η προστασία της εσωτερικής ενωσιακής αγοράς εξηγούν την τάση για εξομοίωση του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα στο πεδίο νομοθετικών μέτρων για την αντιμετώπιση της δωροδοκίας. Ωστόσο για να είναι δικαιολογημένη η ποινικοποίηση αυτή, πρέπει να πληροί τους όρους που ισχύουν στο ποινικό δίκαιο γενικότερα.

Υπό αυτό το πρίσμα η ενωσιακή νομοθεσία παρουσιάζει δύο βασικά μειονεκτήματα, που στο δικό της πλαίσιο μπορεί να γίνονται ακόμη ανεκτά, αφού πρόκειται για μια νομοθεσία προς παραπέρα συγκεκριμενοποίηση, αλλά αυτό δεν ισχύει για το εθνικό δίκαιο. Ο εθνικός νο-

38. Καϊάφα-Γκμπάντι, ο.π., 723-724.

39. Βλ. ενδεικτικά την ανάλυση του A. Argandoña, Private-to-private corruption, Journal of Business Ethics 2003, 254.

μοθέτης δεν έκανε δυστυχώς προσπάθεια, ακόμη και με την πρόσφατη νομοθεσία του 2014, να υπερβεί τα προβλήματα αυτά.

Το πρώτο συνδέεται με το γεγονός ότι η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα (ενεργητική και παθητική), που πρέπει να αφορά τη λειτουργία μιας επιχειρηματικής μονάδας και γίνεται απέναντι σε ή από πρόσωπα που εργάζονται σ' αυτήν, πρέπει να αφορά πράξεις που θα γίνουν *κατά παράβαση των καθηκόντων τους*. Η συγκεκριμένη προϋπόθεση είναι εύλογη, αφού στον ιδιωτικό τομέα το προστατευόμενο από μια ποινικοποίηση της δωροδοκίας έννομο αγαθό δεν μπορεί πάντως να σχετίζεται με τη λειτουργία μιας υπηρεσίας όπως αυτής του δημοσίου. Η τελευταία ως κρατική λειτουργία με κοινωνική ταυτότητα βρίσκεται εκεί για να υπηρετεί το κοινωνικό σύνολο και πρέπει γι' αυτό το σκοπό να παρέχει εχέγγυα διαφάνειας, υπευθυνότητας, αντικειμενικότητας και ακεραιότητας⁴¹. Αυτό εξηγεί γιατί σε διάφορες έννομες τάξεις η δωροδοκία υπαλλήλου είναι νοητή ως αξιόποινη πράξη και σε περίπτωση που ο δωροδοκούμενος υπάλληλος ενεργεί *σύμφωνα* με τα καθήκοντά του. Αντίθετα, στον ιδιωτικό τομέα η ύπαρξη οικονομικών μονάδων που απασχολούν υπαλλήλους, και συνακόλουθα η δημιουργία υπαλληλικών δομών και σχέσεων, έχει και διαφορετικό χαρακτήρα (: δεν αποτελεί άσκηση λειτουργίας του κράτους με κοινωνική ταυτότητα που υπηρετεί το κοινωνικό σύνολο) και διαφορετικούς σκοπούς (: στον ιδιωτικό τομέα η υπαλληλική δομή είναι εκεί για να συναλλάσσεται με τους κοινωνούς σε οικονομικό επίπεδο υπηρετώντας τα συμφέροντα της επιχείρησης στην οποία εντάσσεται)⁴².

Το ουσιώδες πρόβλημα που τίθεται εδώ είναι ο τρόπος με τον οποίο η Ένωση όρισε την παράβαση καθήκοντος. Κατά το γράμμα της η

40. Για την ταυτότητα του εννόμου αγαθού της δημόσιας υπηρεσίας βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, 314 επ. Πρβλ. *Ν. Μπιτζιλέκη*, Υπηρεσιακά εγκλήματα, β' έκδ., 1 επ.

41. Πρβλ. σχετικά και *Θ. Παπακυριάκου*, Το καθεστώς ειδικής-αυξημένης ευθύνης των δημοσίων υπαλλήλων στο ισχύον ελληνικό ποινικό δίκαιο, ΠοινΔικ 2009, 1128, ο οποίος σημειώνει ότι «σε αντίθεση π.χ. με τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, [...], ο κρατικός μηχανισμός είναι θεσμικά ταγμένος στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων όλων των πολιτών χωρίς διακρίσεις».

τελευταία πρέπει να νοηθεί σύμφωνα με το εθνικό δίκαιο, αλλά «θα πρέπει να καλύπτει τουλάχιστον κάθε αθέμιτη συμπεριφορά η οποία αποτελεί παράβαση νόμιμου καθήκοντος ή, ανάλογα με την περίπτωση, παράβαση κανονισμών ή οδηγιών επαγγελματικού χαρακτήρα, οι οποίες εφαρμόζονται στο πλαίσιο επαγγελματικής δραστηριότητας προσώπου, το οποίο εργάζεται υπό οποιαδήποτε ιδιότητα σε ιδιωτικό φορέα». Η πιο πάνω πρόβλεψη καθιστά σαφή τον κίνδυνο που δημιουργείται με τη θεμελίωση αξιοποίησης σε παραβάσεις απλών επαγγελματικών οδηγιών, οι οποίες στον ιδιωτικό τομέα δίδονται συνήθως από τον επιχειρηματία-ιδιοκτήτη και μπορεί να είναι ακόμη και προφορικές.

Τον κίνδυνο αυτό δεν τον απέφυγε ο έλληνας νομοθέτης με το άρθρο 237B ΠΚ, γιατί αντέγραψε τη ρύθμιση της απόφασης-πλαίσιο ως προς το σημείο αυτό, ενώ είχε τη δυνατότητα από τις διαζευκτικές διατυπώσεις του ενωσιακού κειμένου να το αποφύγει ή πάντως να προσδιορίζει ειδικότερα τις παρεχόμενες οδηγίες.

Το δεύτερο μειονέκτημα είναι ότι η απόφαση-πλαίσιο καθιστά σαφές πως για το αξιοποίηση της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα *δεν είναι αναγκαία μία παραπέρα, δυνητική έστω, επίδραση των πράξεων που συνιστούν την πιο πάνω παράβαση καθήκοντος στην περιουσία της επιχειρηματικής δραστηριότητας* στο πλαίσιο της οποίας αυτή έλαβε χώρα ή *σ' αυτήν των καταναλωτών ή τέλος στον ανταγωνισμό*. Στα κράτη μέλη αναγνωρίστηκε απλώς *η δυνατότητα* να περιορίσουν το αξιοποίηση στις πράξεις εκείνες που συνεπάγονται ή μπορούν να συνεπάγονται στρέβλωση του ανταγωνισμού σε συνάρτηση με την αγορά αγαθών ή εμπορικών υπηρεσιών.

Πρόκειται, μάλιστα, για μια δυνατότητα που φαίνεται να είχε ισχύ, μετά από σχετική δήλωσή τους, μόνο για πέντε χρόνια, αφού κατά τα όσα προβλέπονται στο άρθρο 2 παρ. 5 το Συμβούλιο θα επανεξέταζε πριν το 2010 τη δυνατότητα αυτή, για να κρίνει αν θα συνέχιζε να την αναγνωρίζει και στο μέλλον. Τελικά η Επιτροπή διατύπωσε το 2011 την άποψη ότι αυτή η δυνατότητα των κρατών μελών, με βάση τις σχετικές δηλώσεις τους και όσα προέβλεπε το άρθρο 2 παρ. 5 της απόφασης-πλαίσιο, ήταν έγκυρη μόνο μέχρι την 22.7.2010, οπότε εξέπνευσε η πενταετία. Και τούτο γιατί μέχρι τότε δεν υπήρξε επανεξέταση του θέ-

ματος από το Συμβούλιο⁴³. Με άλλα λόγια, η Επιτροπή θεώρησε ότι η δυνατότητα περιορισμού του αξιοποίνου, ακόμη και αν τα κράτη μέλη είχαν κάνει χρήση αυτής, έπαυσε να υφίσταται. Η συγκεκριμένη θέση δεν είναι ορθή. Μετά το Δεκέμβριο του 2009, οπότε και τέθηκε σε ισχύ η νέα Συνθήκη, το Συμβούλιο δεν έχει πλέον από μόνο του αρμοδιότητα να επανακαθορίζει το εύρος του ελάχιστου αξιοποίνου που προκύπτει από τις μέχρι τότε ισχύουσες αποφάσεις-πλαίσιο, γιατί *σ' αυτή τη διαδικασία πρέπει να μετέχει πλέον οπωσδήποτε και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο*. Έτσι, ακόμη και αν στην απόφαση-πλαίσιο αναφέρεται ότι το Συμβούλιο θα επανεξετάζε τη σχετική δυνατότητα μέσα σε μια πενταετία, εφόσον τούτο δεν συνέβη πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, η μη επανεξέταση του θέματος σημαίνει ότι η ρύθμιση μένει ως είχε στην αρχική της μορφή, εφόσον η δυνατότητα περιορισμού του αξιοποίνου ούτε μπορεί πλέον να αφαιρεθεί αποκλειστικά και μόνο με μια απόφαση του Συμβουλίου (καθώς τούτο θα διέυρνε το αξιοποίνου χωρίς συναπόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου), αλλά ούτε και να θεωρείται σιωπηρά καταργημένη (αφού και αυτό θα σήμαινε διεύρυνση του αξιοποίνου χωρίς ad hoc απόφαση των αρμόδιων πλέον ενωσιακών οργάνων). Συνεπώς, τυχόν υπάρχουσες διατάξεις των κρατών μελών που περιορίζουν ρητά το εύρος εφαρμογής της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα διατηρούν την ισχύ τους, ενώ και η απόφαση-πλαίσιο 2003/568/ΔΕΥ συνεχίζει να ισχύει με την αρχική της μορφή. Με βάση μάλιστα τις γενικές μεταβατικές διατάξεις της Συνθήκης της Λισσαβώνας⁴⁴, αφού η συγκεκριμένη απόφαση-πλαίσιο δεν αντικαταστάθηκε εντός 5ετίας από σχετική οδηγία, παραμένει σε ισχύ ως έχει, αφήνοντας ανοιχτό για τα κράτη μέλη το ενδεχόμενο περιορι-

42. Βλ. σχετικά COM (2011) 309 final, Brussels, 6.6.2011 και σύνταξη με τη θέση αυτή των *I. Αναστασοπούλου*, Ενεργητική και παθητική δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα (άρθρο πέμπτο ν. 3560/2007), σε *ΕνΕλλΠοιν*, Η Ποινική διαχείριση της δωροδοκίας, *Δυνατότητες και όρια*, 2013, 198-199, και *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, Η δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα: νεότερες εξελίξεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση, *ΠοινΔικ* 2012, 44.

43. Βλ. άρθρα 9 και 10 του Πρωτοκόλλου αριθμός 36 σχετικά με τις μεταβατικές διατάξεις.

σμού του αξιοποιήσιμου σύμφωνα με όσα προβλέπει.

Εκείνο που κρύβεται πίσω από τη συγκεκριμένη ρύθμιση σχετίζεται ευθέως με το προστατευόμενο από τις διατάξεις για τη δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα έννομο αγαθό και τα μοντέλα που έχουν επιλεγεί σχετικά στα επιμέρους νομικά συστήματα των κρατών μελών⁴⁵.

Ο Έλληνας νομοθέτης εντάσσοντας το 2014 το έγκλημα της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα στο κεφάλαιο των υπηρεσιακών εγκλημάτων φαίνεται να προσπάθησε να εξομοιώσει τον παράνομο χρηματισμό δημοσίων και ιδιωτικών υπαλλήλων. Τούτο επιχειρείται και από μια θεωρητική άποψη, η οποία εντοπίζει το πληττόμενο έννομο αγαθό της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα (όπως και αυτής στο δημόσιο) στο *αχρημάτιστο (γενικά) των επαγγελματικών ενεργειών ως υπαρκτικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης*⁴⁶. Δεν επιτρέπεται ωστόσο να διαφεύγει της προσοχής μας η αδιαμφισβήτητη διαφορετική λειτουργία που επιτελεί η δημόσια υπηρεσία σε σχέση με την ιδιωτική⁴⁷: η δημόσια υπηρεσία είναι ταγμένη στην υπηρέτηση των κοινωνιών, ενώ αντίθετα η υπαλληλική δομή μιας ιδιωτικής επιχείρησης υπηρετεί πρώτα και κύρια τα συμφέροντα αυτής. Μια ιδιωτική επιχείρηση δεν είναι κατά κανόνα υποχρεωμένη καν να ρυθμίσει τη λειτουργία της με βάση τα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου, και όταν τούτο συμβαίνει, συμβαίνει κατ' αντανάκλαση, δηλ. μέσα από την υπηρέτηση των ιδιωτικών συμφερόντων της. Τέλος, το προτεινόμενο από την άποψη αυτή αγαθό «του αχρημάτιστου των επαγγελματικών ενεργειών ως υπαρκτικό στοιχείο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης» αποκα-

44. Βλ. σχετικά αντί άλλων *J. Vogel*, *Wirtschaftskorruption und Strafrecht. Ein Beitrag zu Regellungsmodellen im Wirtschaftsrecht*, FS für Weber, 400 επ., πρβλ. στην ελληνική θεωρία *A. Διονυσοπούλου*, Σκέψεις για την ενεργητική και παθητική δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα (άρθρο πέμπτο Ν. 3560/2007), *ΠοινΧρ* 2009, 967 επ. Βλ. επίσης για τη σχετική συζήτηση *Καϊάφα-Γκμπάντι*, σε *ΕνΕλλΠοιν*, Η Ποινική διαχείριση της δωροδοκίας, 2013, 50 επ.

45. Βλ. *Αναστασοπούλου*, *Ενεργητική και παθητική δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα*, σε *ΕνΕλλΠοιν*, Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας, 2013, 193 επ.

46. Βλ. για την εκτενή συζήτηση και αντίκρουση της θεωρητικής αυτής θέσης *Καϊάφα-Γκμπάντι*, σε *ΕνΕλλΠοιν*, Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας, 2013, 53 επ.

λύπτει από μόνο του ότι αυτό που κρύβεται ουσιαστικά πίσω του σχετίζεται με την *οικονομική ανάπτυξη των επιχειρηματικών μονάδων* μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, και ορθό θα ήταν το έννομο αγαθό να αναζητηθεί με ευκρίνεια στην υποκρυπτόμενη αυτή κατεύθυνση.

Μάλιστα, στο μέτρο που και η Ε.Ε. αρύεται την αρμοδιότητά της να ρυθμίσει το ζήτημα της ποινικοποίησης της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα από την ανάγκη διαφύλαξης *της εσωτερικής της αγοράς*, τούτη θα πρέπει να περιοριστεί με σαφήνεια σε πράξεις δωροδοκίας που είναι ικανές να οδηγήσουν πάντως σε περιουσιακή βλάβη της ίδιας της επιχείρησης ή των καταναλωτών ή ικανές να επηρεάσουν τον ανταγωνισμό⁴⁸. Εξάλλου, και στο προοίμιο της απόφασης-πλαίσιο οι ουσιαστικές θέσεις για την επιλογή του αξιοποίνου τονίζουν τη σύνδεση της δωροδοκίας με τη στρέβλωση του ανταγωνισμού και την παρεμπόδιση της υγιούς οικονομικής ανάπτυξης, που είναι τα μόνα μεγέθη, τα οποία –ακόμη και υπό την ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας– μπορούν να δικαιολογήσουν την παρέμβαση της Ένωσης για τη δημιουργία αξιοποίνου στα κράτη μέλη (άρθρο 83 παρ. 2 ΣΛΕΕ), αφού στις περιπτώσεις αυτές δεν πρόκειται για τομέα εγκληματικότητας με χαρακτηριστικά διασυνοριακής διάστασης (άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ).

Τα παραπάνω εξηγούν γιατί και η ένταξη στο κεφάλαιο των υπηρεσιακών εγκλημάτων αλλά και το περιεχόμενο του αδικήματος της δωροδοκίας στον ιδιωτικό τομέα, όπως προβλέφθηκε στο άρθρο 237B ΠΚ, δεν υπήρξαν εύστοχες. Δεν κατάφεραν να κάνουν πράξη μια ορθή ενσωμάτωση της ενωσιακής νομοθεσίας που να σέβεται την εγγυητική

47. Βλ. σχετικά και τη διαφαινόμενη προτίμηση του *Vogel*, FS für Weber, 405-407, 410-411, για ένα μοντέλο ποινικής αντιμετώπισης της διαφθοράς στον ιδιωτικό τομέα στη βάση της δυνατότητας πρόκλησης αρνητικών περιουσιακών συνεπειών. Θα πρέπει να τονιστεί, εξάλλου, ότι ενόψει της συνεχιζόμενης και σήμερα ισχύος της απόφασης-πλαίσιο στην αρχική της μορφή, κατά τα όσα εκτέθηκαν πιο πάνω στο κείμενο, δεν μπορεί να υποστηριχθεί κανείς ότι η εναλλακτική σύνδεση του αξιοποίνου πέρα από τη δυνατότητα στρέβλωσης του ανταγωνισμού, με τη δυνατότητα προσβολής της περιουσίας της επιχείρησης ή των καταναλωτών περιορίζει το εύρος του αξιοποίνου που όρισε η Ένωση, γιατί αντίθετα οι προαναφερόμενες εναλλακτικές δυνατότητες προσβολής και άλλων εννόμων αγαθών το διευρύνουν και δεν το περιορίζουν.

ταυτότητα του ποινικού δικαίου, ούτε σεβάστηκαν τη συστηματική συνοχή του ΠΚ εμφυτεύοντας τη δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα ως ξένο σώμα στα υπηρεσιακά εγκλήματα και δημιουργώντας έτσι ακόμη μεγαλύτερη σύγχυση γύρω από το προστατευόμενο έννομο αγαθό του 13^{ου} κεφαλαίου.

7. Συμπέρασμα

Η ανάλυση που προηγήθηκε έχει αναδείξει ότι η ελληνική ποινική νομοθεσία στο πεδίο της αντιμετώπισης της διαφθοράς, μολονότι έχει κάνει θετικά βήματα, απέχει δυστυχώς ακόμη από το να προσδιορίζει τη σχέση της με τις ενωσιακές επιταγές με όρους ουσίας. Συνεχίζει να υιοθετεί ως επί το πλείστον έναν αντιγραφικό τρόπο προσέγγισης που δεν υπηρετεί επαρκώς την εσωσυστηματική της συνοχή, δεν εστιάζει την προσοχή στο τι ακριβώς τιμωρεί, και ιδίως δεν διαφυλάσσει επαρκώς θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου που είναι κατοχυρωμένες και στο θεσμικό πλαίσιο της ίδιας της ΕΕ. Η αποδομητική αυτή πορεία, που δεν χαρακτηρίζει μόνο το ποινικό δίκαιο το οποίο παράγεται με ενωσιακή προέλευση, αλλά το αφορά κατεξοχήν ενόψει μιας προσέγγισης «εθνικής νομοθετικής υποταγής» που δεν συλλογάζεται ελεύθερα σε ευρωπαϊκό πλαίσιο σεβόμενη τα θεσμικά εγγυητικά του όρια, πρέπει ν' αλλάξει. Είναι σημαντικό να καταστεί συνείδηση όλων ότι το ποινικό δίκαιο των επόμενων ετών, και ίσως γενεών, θα αναδομηθεί πλήρως με ενωσιακές παρεμβάσεις. Γι' αυτό και η συνειδητοποίηση της σχέσης ποινικού δικαίου και αντεγκληματικής πολιτικής και του ρόλου των θεσμικών ορίων στα οποία πρέπει να υπακούει η ποινική καταστολή, ιδίως σε τομείς εγκληματικότητας υψηλού ενωσιακού ενδιαφέροντος, όπως η διαφθορά, είναι πρώτιστης σημασίας για τον έλληνα νομοθέτη αλλά και τον εφαρμοστή του δικαίου προς το συμφέρον του κράτους δικαίου και των πολιτών.

Άξονες μιας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της δωροδοκίας και της δωροληψίας στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΖΙΟΥΒΑΣ*

Η διαμόρφωση μίας αποτελεσματικής και ταυτόχρονα δικαιοκρατικά ορθολογικής στρατηγικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς με ποινικά μέσα, τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα, αποτελεί ένα από τα βασικά διακυβεύματα της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής.¹ Πριν αναδειχθεί η προβληματική και καταδειχθούν προτεινόμενες λύσεις αξίζει να σκιαγραφηθεί η σχέση ποινικού δικαίου, εγκληματολογίας και αντεγκληματικής πολιτικής τόσο γενικά ως βάση διεπιστημονικής συνεργασίας όσο και ειδικά ως όρος μίας σύγχρονης ολι-

* Λέκτορας Ποινικού Δικαίου, Επιστημονικός Διευθυντής Κέντρου Ποινικών Επιστημών Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. Ο τιμώμενος Καθηγητής κ. *Νέστορας Κουράκης* ερευνά εις βάθος εδώ και πολλά χρόνια τη σχετική θεματική καταγράφοντας τα σχετικά πορίσματα στην αρθρογραφία του, βλ. ενδεικτικά *Κουράκη*, Η Διαφθορά ως Πρόβλημα της Ελληνικής Αντεγκληματικής Πολιτικής, ΠοινΛογ 2002, 1 επ., *Courakis*, Attitudes in Greece regarding corruption and towards ways of coping with it, Εγκληματολογία 2014, σ. 142 επ., αλλά και σε συλλογικά έργα με την επιμέλεια του, βλ. ενδεικτικά *Κουράκη/Κ.Δ.Σπινέλλη/Ζάγουρα* (επιμ.), Διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς, 2012, του *Ιδίου/ Σαμαρά-Κρίστη*, Δημόσια Διοίκηση και Διαφθορά: Το πρόβλημα και οι τρόποι επίλυσής του, 2015. Ο τιμώμενος συμμετείχε ενεργά και στην χάραξη της ενδοσυστημικής ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς με την άσκηση επί διετία (2013 – 2015) της Προεδρίας του Συμβουλευτικού Σώματος του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς, του οποίου ο γράφων είχε την τιμή να διατελέσει Μέλος.

στικής θεώρησης στην καταπολέμηση της δωροδοκίας και της δωροληψίας στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι πρωτίστως να αναδειχθεί η ανάγκη για αμφίδρομο εγκληματολογικό και ποινικό εμπλουτισμό της αντεγκληματικής προβληματικής γενικά αλλά και ειδικά στη μάχη κατά της διαφθοράς.

1. Γενικά για τη σχέση ποινικού δικαίου, εγκληματολογίας και αντεγκληματικής πολιτικής στη μάχη κατά της διαφθοράς

Η αντεγκληματική πολιτική συνιστά σήμερα ένα ευρύ και σύνθετο πεδίο λόγων και πρακτικών. Ενώ αρχικά ο όρος „αντεγκληματική πολιτική“ αναφερόταν κυρίως στις κατασταλτικές κρατικές πολιτικές,² προοδευτικά το πεδίο διευρύνθηκε για να συμπεριλάβει επιμέρους κοινωνικές πολιτικές του κράτους.³ Το Συμβούλιο της Ευρώπης ορίζει την αντεγκληματική πολιτική αντιστοίχως ευρέως ως «το σύνολο των μέτρων που τείνουν στην προστασία της κοινωνίας από την εγκληματικότητα, στη φροντίδα για τη μελλοντική εξέλιξη του εγκληματία και στη διασφάλιση των δικαιωμάτων του θύματος».⁴ Υπό την έννοια αυτή η αντεγκληματική πολιτική «αναφέρεται αφενός μεν στον καθορισμό των κοινωνικών καταστάσεων και γεγονότων που υπάγονται στη δικαιοδοσία του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης και αφετέρου στα

2. Ο *Feuerbach* όρισε την αντεγκληματική πολιτική στο βιβλίο του *Manuel de droit pénal*, 1803, ως «το σύνολο των κατασταλτικών διαδικασιών μέσω των οποίων το κράτος αντιδρά στο έγκλημα», όπως αναφέρεται σε *Delmas-Marty M.* (1991) [1983], Πρότυπα και τάσεις αντεγκληματικής πολιτικής, μτφρ. Χ. Ζαραφωνίτου, σ. 27.

3. Για παράδειγμα ο εγκληματολόγος *Ferri* στο έργο του *Sociologica criminale*, 1880, αναφέρθηκε στα «υποκατάστατα της ποινής», στην καταπολέμηση των κοινωνικών πηγών του εγκλήματος, στη λήψη δηλαδή κοινωνικών μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής, εκτός του ποινικού κώδικα. Βλ. σχετικά και *Κουράκη*, Βάσεις και τάσεις της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής, σε: *Κουράκη* (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική*, 1994, σ. 475 επ.

4. *Conseil de l'Europe*, *La participation du public à la politique criminelle*. Strasbourg, 1984, όπως αναφέρεται σε *Τσήτσουρα*, Α., Σχέσεις μεταξύ αντεγκληματικής πολιτικής και εγκληματολογικής έρευνας, σε: *Κουράκη* (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική* 1994, σ. 63.

μέτρα που λαμβάνονται για την πρόληψη και την καταστολή τους»⁵. Αφορά επομένως τόσο το στάδιο της πρωτογενούς εγκληματοποίησης ή απεγκληματοποίησης υπό την έννοια της κοινωνικοπολιτικής διαδικασίας που συνίσταται στην αξιολόγηση ορισμένων αγαθών για τα οποία θεσπίζονται ή καταργούνται ποινικοί κανόνες, όσο και της δευτερογενούς εγκληματοποίησης (κατ' ακριβολογία ποινικοποίησης) ή αποποινικοποίησης, δηλαδή της διαδικασίας που αφορά τη δραστηριοποίηση ή μη του συστήματος απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, αλλά και όλων των εξωποινικών φορέων (π.χ. διοικητικές δομές, θεραπευτικές μονάδες, λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών») που συμμετέχουν στην αντίδραση κατά του εγκλήματος.

1.1. Ο εγκληματολογικός φαινότυπος της διαφθοράς ως αφετηρία της ποινικής αντεγκληματικής έρευνας

Από τη διευρυμένη αυτή έννοια της αντεγκληματικής πολιτικής προκύπτει η σημασία για την ποινική έρευνα της κατανόησης των κοινωνικών και οικονομικοπολιτικών συνιστωσών του εγκληματικού φαινομένου και εν προκειμένω της διαφθοράς.⁶ Για να κατανοηθεί το κοινωνικό

5. Νικολόπουλος, Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής. Το «πρόγραμμα» της Χάγης και η εφαρμογή του, 2008, σ. 9.

6. Την ανάγκη ένταξης του ποινικού προβληματισμού στο πλαίσιο μίας ευρύτερης κοινωνικής – οικονομικοπολιτικής προσέγγισης αναδεικνύουν ξεκάθαρα οι ακόλουθες δικαιοπολιτικές σκέψεις του Παπανεοφύτου, Ποινικό δίκαιο, κράτος και τεχνολογικοί κίνδυνοι, Τόμος Α': Η γενικότερη δικαιοπολιτική, η νομοθεσία και νομολογία στο πεδίο της ποινικής προστασίας από τους κινδύνους της τεχνολογικής εξέλιξης, 1997, σ. 157 επ.: "Η ιδιαίτερη ενασχόληση με την κοινωνιολογική προσέγγιση –και μάλιστα, όπως θα γίνει αντιληπτό, στη διευρυμένη πολιτικοοικονομική της διάστασή της– της θεματικής αυτής της μελέτης δεν πρέπει να ξαφιάζει. Και προ πάντων δεν είναι αδικαιολόγητη. Καταρχήν, η αποκατάσταση επαφής, όχι μόνο του ποινικού δικαίου αλλά και όλων των δικαιοκλών κλάδων, με τα κοινωνικά δεδομένα οφείλει να είναι αναγκαίο συμπλήρωμα κάθε νομικής έρευνας. Η θέση αυτή θεμελιώνεται στην αδιαμφισβήτητη εξάρτηση των κανόνων του δικαίου, στο σύνολό τους, από τους κοινωνικούς όρους που υπαγορεύουν, σε τελική ανάλυση, τη θέσπισή τους. Χωρίς αυτήν την επαφή δεν είναι δυνατή ούτε η κατανόηση της νομοθετικής βούλησης ούτε και η αξιολόγηση των σκοπών και της αποτελεσματικότητας του εκάστοτε ισχύοντος κανονιστικού συστήματος (...). Πολύ περισσότερο, μάλι-

και οικονομικοπολιτικό υπόβαθρο των πράξεων δωροληψίας και δωροδοκίας πρέπει όμως καταρχάς να μελετηθεί ο εγκληματολογικός φαινότυπος των εγκλημάτων διαφθοράς. Μόνο αν διαπιστωθούν επιστημονικά και τεκμηριωμένα τα χαρακτηριστικά του εγκληματικού φαινομένου τη διαφθοράς είναι δυνατόν να δοθεί πειστική νομική/ποινικοδικαιική απάντηση στο πρόβλημα με τη θέσπιση αποτελεσματικών ποινικών νόμων.

Η ανάλυση της εγκληματικής πραγματικότητας αποτελεί ταυτόχρονα τόσο νομιμοποιητική βάση και αφετηρία της ποινικοποίησης όσο και καταγραφή της αποτελεσματικότητας της κρατικής συστημικής αντίδρασης στην πραγματικότητα αυτή. Με άλλα λόγια το έγκλημα ως εμπειρική εγκληματολογική πραγματικότητα προκαλεί την αντίδραση του οργανωμένου κράτους δια του εγκλήματος ως νομο-θετικής ποινικής κατασκευής. Η συνταγματικά κατοχυρωμένη ποινική αρχή της νομιμότητας (“κανένα έγκλημα, καμία ποινή, χωρίς προγενέστερο νόμο που να το προβλέπει”) καθιστά τα δυσδιάκριτα όρια αιτίου και αιτιατού το πρώτον σαφή: αφετηρία (αλλά και κατάληξη) αποτελεί το ποινικό δίκαιο. Το έγκλημα και η ποινή, ως κεντρικά μεγέθη (μαζί με το έννομο αγαθό) του ποινικού δικαίου καθορίζονται αυθεντικά από το ίδιο το ποινικό δίκαιο. Δεν υπάρχουν πριν ή έξω από αυτό. Το Δίκαιο είναι ένα “αυτοαναφορικό”, “αυτοποιητικό”, αυτοδημιουργούμενο σύστημα το οποίο καθορίζει το ίδιο τι είναι “δίκαιο”.⁷ Η πραγματικότητα αυτή οφείλει

στα, όταν πρόκειται για μια ποινική μελέτη που στρέφεται στην εξέταση της προβληματικής της παρεχόμενης ποινικής προστασίας σε τομείς (...) όπου, κατεξοχήν, εντοπίζονται οι συνέπειες της λειτουργίας του κοινωνικού – οικονομικοπολιτικού συστήματος. Εκεί, η συνάρτηση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων, σχέσεων και ανταγωνισμών αναδεικνύεται σε επιστημονικό μονόδρομο προκειμένου να κατανοηθούν οι νομοθετικές παρεμβάσεις και οι στόχοι των δικαίων ρυθμίσεων και –σε επίπεδο ποινικού δικαίου– της εκάστοτε εφαρμοζόμενης αντεγκληματικής πολιτικής.”

7. Όπως παρατηρεί ο σημαντικός Γερμανός κοινωνιολόγος-φιλόσοφος και βασικός εκφραστής της συστημικής θεωρίας (Systemtheorie) αλλά και θεμελιωτής της σχολής της συστημικής ανάλυσης του δικαίου *Niklas Luhmann*, *Das Rechts der Gesellschaft*, 1993, σ. 143: “Δίκαιο είναι αυτό, που το Δίκαιο καθορίζει ως Δίκαιο”. Στη γερμανική ποινική θεωρία συναντάται συχνότατα η ρήση, εν είδει πλαισίου α-

ωστόσο να μην εκτρέπεται σε ανελεύθερους αυτοματισμούς και αυτιστικές νομοθετικές πρακτικές, ιδίως όταν αφορά το πεδίο του ποινικού δικαίου.

Η καταγραφή και ανάλυση της *πραγματικότητας* της διαφθοράς, των αξιοποιήσιμων ποινικά εμπειρικών δεδομένων των *εγκλημάτων διαφθοράς ως συμπεριφορών* είναι η βάση της ανάλυσης και κατανόησης της θετικής αποτύπωσης αυτής της πραγματικότητας στον ποινικό νόμο, της τυποποίησης δηλαδή μέρους⁸ των παρατηρούμενων συμπεριφορών *ως αξιόποινων συμπεριφορών*.

Είναι αδύνατος ο αποτελεσματικός έλεγχος και η δίωξη των αξιόποινων συμπεριφορών διαφθοράς τόσο από τον διοικητικό ελεγκτικό μηχανισμό όσο και από τους φορείς του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης αν πρώτα δεν γίνει κατανοητή η σύνθετη πραγματικότητα του “συστήματος” της διαφθοράς. Πρέπει π.χ. ο ανακριτής σε μία ποινική υπόθεση απιστίας πολιτικού αξιωματούχου ή ανακριβούς δήλωσης περιουσιακών στοιχείων (πόθεν έσχες) εφοριακού υπαλλήλου να μπορεί να εμβαθύνει στην αναζήτηση του ενδεχομένως ευρύτερου εγκληματικού πλαισίου τέλεση της πράξης ερευνώντας και στοιχεία αξιόποινης δωροληψίας του πολιτικού προσώπου ή του υπαλλήλου και αντίστοιχα αξιόποινης δωροδοκίας. Η εμπειρική διαπίστωση πιθανής συνάφειας της δωροδοκίας και της δωροληψίας με άλλα εγκλήματα διευκολύνει αμφίδρομα την ανακριτική εξιχνίαση όλων των συναφών εγκλημάτων. Ταυτόχρονα αναδεικνύεται και η πιθανή ανάγκη συνεργασίας και συντονισμού των περισσότερων ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών.

Η ανάλυση του εγκληματολογικού φαινοτύπου της διαφθοράς είναι επομένως αξιοποιήσιμη σε τρία διαφορετικά επίπεδα. Αφενός *de lege lata* αποκτά μεγάλη σημασία τόσο σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δι-

ναφοράς, του *Franz von Liszt*, *Strafrechtliche Aufsätze und Vorträge*, Band 2, 1905, σ. 80, ότι “το Ποινικό Δίκαιο είναι ο ανυπέρβλητος φραγμός της αντεγκληματικής πολιτικής”.

8. Ο εξ ορισμού εξαιρετικός και αποσπασματικός χαρακτήρας του ποινικού δικαίου αντανακλάται στη θεμελιώδη αρχή της ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής για τη χρήση του ποινικού δικαίου ως ύστατου μέσου ελέγχου (*ultima ratio*).

καίου για την εξέταση της ποινικής τυποποίησης των οικείων συμπεριφορών όσο και σε επίπεδο δικονομικού ποινικού δικαίου για τη βελτιστοποίηση των μηχανισμών ελέγχου και δίωξης τους. Αφετέρου *de lege ferenda* αποτελεί προϋπόθεση για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας του ισχύοντος ποινικού θεσμικού πλαισίου και τη διατύπωση προτάσεων ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής, εφόσον διαπιστωθούν ανεπάρκειες.

Παρά τις ανωτέρω θεμελιώδεις διαπιστώσεις οι περισσότερες προσεγγίσεις και προτάσεις αντιμετώπισης της διαφθοράς στην Ελλάδα χαρακτηρίζονται από έλλειψη διεπιστημονικότητας και κατ' επέκταση συστηματικότητας.⁹ Στην Ελλάδα παρατηρείται, δυστυχώς, έλλειμμα εμπειρικής (evidence based) εγκληματολογικής και ποινικής τεκμηρίωσης και κατ' επέκταση ανεπαρκής διασύνδεση θεωρητικών πορισμάτων και πράξης. Οι έρευνες στατιστικής καταγραφής του φαινομένου της διαφθοράς στην Ελλάδα αφορούν κατά κύριο λόγο τις *ανπιλήψεις* (perceptions) του γενικού κοινού ή συγκεκριμένων κοινωνικών ή επαγγελματικών ομάδων για τη διαφθορά,¹⁰ είναι δηλαδή συνήθως έρευνες κοινής γνώμης, και μόνο αποσπασματικά αφορούν τη στατιστική καταγραφή, κατηγοριοποίηση και αξιολόγηση περιστατικών καθ' εαυτήν διαφθοράς. Αξιοσημείωτες προσπάθειες που εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία είναι οι γενικές έρευνες κοινής γνώμης που διεξάγει σχετικά συστηματικά (2007-2013) η μη κυβερνητική οργάνωση "Διεθνής Διαφάνεια- Ελλάς", ενώ πρόσφατα άρχισαν να διεξάγονται στοχευμένα και ειδικές έρευνες γνώμης, όπως π.χ. αυτή της ερευνητικής ομάδας της Καθηγήτριας Καϊάφα-Γκμπάντι σχετικά με την άποψη λειτουργών της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών για τη διαφθορά¹¹ ή των Καθηγητών Κ. Δ. Σπινέλλη (2011)¹² και Κουράκη

9. Αξιοσημείωτη συστηματική ερευνητική εργασία στο πεδίο του ποινικού δικαίου αποτελεί πάντως το έργο υπό την επιστημονική εποπτεία της Καθηγήτριας Μαρίας Καϊάφα-Γκμπάντι, Οικονομικό έγκλημα & διαφθορά στο δημόσιο τομέα, Τόμος 1ος: Αξιολόγηση του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου, 2014.

10. Πρβλ. σχετικά και Lambropoulou, The relevance of perceptions of corruption to crime prevention in Greece, Εγκληματολογία 2014, 145 επ.

11. Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι (επιστ. επιμ.), Οικονομικό έγκλημα & διαφθορά στο

(2014)¹³ σχετικά με τις αντιλήψεις φοιτητών για τη διαφθορά. Η συμβολή των ερευνών αυτών στην προσπάθεια διαμόρφωσης μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα είναι μεν σημαντική, οι σχετικές προσπάθειες πρέπει όμως – υπό το πρίσμα πάντοτε μίας διεπιστημονικής ολιστικής προσέγγισης – να εντατικοποιηθούν.

1.2. Ποινικός αντεγκληματικός λόγος και ποινική αντεγκληματική πράξη κατά της διαφθοράς

Η ποινική αντεγκληματική πολιτική (penal policy) ως ειδικότερο μεν, βασικό δε πεδίο της αντεγκληματικής πολιτικής (criminal policy) συντελείται σε δύο επίπεδα: αφενός σε επίπεδο *ποινικού λόγου* (penal discourses) σχετικά με την καταπολέμηση του εγκλήματος και αφετέρου σε επίπεδο *ποινικής πράξης, ποινικών πρακτικών* (penal practices).

Ο ποινικός λόγος διατυπώνεται άλλοτε *εξωσυστημικά* από τα μέσα ενημέρωσης και τους εκπροσώπους των ποινικών επιστημών και άλλοτε *ενδοσυστημικά* από τους επισήμους φορείς αντεγκληματικής πολιτικής με την έννοια ουσιαστικά των φορέων του Συστήματος Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης. Τον ενδοσυστημικό ποινικό λόγο τον συναντάμε στις Αιτιολογικές Εκθέσεις των ποινικών νόμων, στις δηλώσεις των επισήμων φορέων, των Υπουργών και των Γενικών Γραμματέων των Υπουργείων. Ο ενδοσυστημικός ποινικός λόγος κατά της διαφθοράς στην Ελλάδα καταγράφεται εκτεταμένα στο πρόγραμμα «Διαφάνεια» της Γενικής Γραμματείας Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Υπουργείου Δικαιοσύνης.

δημόσιο τομέα, Τόμος 2ος: Η οπτική λειτουργιών της δικαιοσύνης, της διοίκησης και της κοινωνίας των πολιτών - Δικαιοσυγκριτικά δεδομένα, 2014.

12. Για τα πορίσματα βλ. Κ.Δ. *Σπινέλλη*, Στάσεις και αντιλήψεις φοιτητών/τριών απέναντι στη διαφθορά. Πρόδρομες σημειώσεις σε μια ανιχνευτική έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών ΕΚΠΑ, σε: *Κουράκης / Κ. Δ. Σπινέλλη/Ζάγουρα* (επιμ.), Διαφάνεια και καταπολέμηση της διαφθοράς, 2012, σ.173 επ.

13. Βλ. *Courakis*, Attitudes in Greece regarding corruption and towards ways of coping with it, *Εγκληματολογία* 2014, 142, 143.

Οι ποινικές πρακτικές της αντιδιαφθοράς εντοπίζονται πρωτίστως στους σχετικούς ποινικούς νόμους. Οι ποινικές πρακτικές της αντεγκληματικής πολιτικής είναι ουσιαστικά ένα υποσύστημα των *κοινωνικών πρακτικών* της αντεγκληματικής πολιτικής, δηλαδή των συμπεριφορών εκείνων, οι οποίες στοχεύουν στην αναζήτηση λύσεων και τη λήψη αποφάσεων σε σχέση με συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Τέτοιες ποινικές πρακτικές είναι π.χ. οι πρακτικές των εισαγγελέων ποινικής δίωξης κατά το νομικό χαρακτηρισμό των πράξεων διαφθοράς των κατηγορουμένων, οι πρακτικές των δικαστών κατά τη διαδικασία λήψεως αποφάσεων επί υποθέσεων διαφθοράς.¹⁴

Στις πρακτικές αυτές των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης πρέπει να προστεθούν αφενός οι πρακτικές των φορέων του συστήματος θέσπισης ποινικού δικαίου, δηλαδή οι ποινικές πρακτικές της νομοθετικής μας εξουσίας με την έννοια των ποινικών νόμων ως κατ' εξοχήν πηγή ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Αφετέρου θα γίνει κατωτέρω αναφορά στο ποινικοοικονομικό σύστημα αντιμετώπισης της διαφθοράς, δηλαδή στους μηχανισμούς έλεγχου, δίωξης και τιμώρησης των εγκλημάτων διαφθοράς. Οι ποινικοοικονομικές ελεγκτικές και διωκτικές ρυθμίσεις εντάσσονται στο σύστημα της ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής και αποτελούν μορφή επίσημης ενδοσυστημικής ποινικής αντίδρασης στη διαφθορά.

2. Συστηματική προσέγγιση του εγκληματικού φαινομένου της διαφθοράς

Η μελέτη των ποινικών νόμων κατά της διαφθοράς πρέπει να είναι τόσο συστηματική όσο συστηματικά εκδηλώνεται και το εγκληματικό φαινόμενο της δωροδοκίας και της δωροληψίας. Η διαφθορά είναι πρωτίστως πρόβλημα συστηματικό. Από την κοινωνιολογική και εγκληματολογική σκοπιά δεν αρκεί ένα πρόσωπο για την εμφάνιση του φαινομένου. Κάθε δωρολήπτης προϋποθέτει έναν δωροδότη. Ο δρά-

14. Βλ. σχετικά ενδελεχώς *Νικολόπουλο*, Η Ευρωπαϊκή Ένωση ως φορέας αντεγκληματικής πολιτικής . Το «πρόγραμμα» της Χάγης και η εφαρμογή του, 2008, σ. 9 επ.

στης του εγκλήματος της δωροληψίας υπαλλήλου «ζητεί ή λαμβάνει» ωφελήματα από κάποιον άλλον που «προσφέρει, υπόσχεται ή παρέχει» ωφελήματα. Συνήθως απέναντι στον δράστη της δωροληψίας υπαλλήλου (235 ΠΚ) θα βρίσκεται ο δράστης της δωροδοκίας υπαλλήλου (236 ΠΚ). Η συναλλαγή προϋποθέτει τουλάχιστον δύο πρόσωπα. Αν παρατηρήσουμε μάλιστα καλύτερα τον εγκληματολογικό φαινότυπο της διαφθοράς θα διαπιστώσουμε ότι οι συμμετοχοί στη διαφθορά είναι συνήθως πολλοί περισσότεροι. Πρόκειται για ένα σύστημα περισσοτέρων εγκλημάτων, ένα «εγκληματικό σύστημα», του οποίου η καταπολέμηση μόνο εξίσου συστηματικά μπορεί να επιτευχθεί.

Για την καλύτερη αντίληψη του εγκληματικού συστήματος της διαφθοράς αρκεί να παρακολουθήσει κανείς μία συνήθη εγκληματική πορεία, όπως αυτή εκτυλίσσεται σε τέσσερις εγκληματικούς χρόνους. Έστω ότι κάποιος επιχειρηματίας φοροδιαφεύγει συστηματικά. Η αξιόποινη κατ' άρθρο 17 ν. 2523/1997 υποβολή ανακριβών φορολογικών δηλώσεων εισοδήματος¹⁵ τελείται σε έναν πρώτο χρόνο. Εφοριακός υπάλληλος που υπηρετεί στο τμήμα ελέγχου της αρμόδιας Δ.Ο.Υ. διαπιστώνει την απόκρυψη εισοδημάτων κατά τη διενέργεια ελέγχου. Συμφωνεί με τον φοροφυγά επιχειρηματία και λαμβάνει χρηματικό ωφέλημα προκειμένου να παραλείψει να διαπιστώσει την παράβαση στο πόρισμα του φορολογικού ελέγχου. Η πράξη δωροληψίας του εφοριακού είναι αξιόποινη κατ' άρθρο 235 ΠΚ και η πράξη δωροδοκίας του επιχειρηματία αξιόποινη κατ' άρθρο 236 ΠΚ. Εν προκειμένω τα τελούμενα σε έναν δεύτερο χρόνο στενά εννοούμενα εγκλήματα διαφθοράς αποσκοπούν στη συγκάλυψη του πρότερου εγκλήματος της φοροδιαφυγής.

Σε έναν τρίτο εγκληματικό χρόνο ο εφοριακός καταθέτει μεγάλο μέρος του δώρου στον τραπεζικό λογαριασμό της φοροτεχνικού συζύγου του με σκοπό να συγκαλύψει την παράνομη προέλευση των χρημάτων

15. Για το έγκλημα της φοροδιαφυγής βλ. συνοπτικά Δ. Ζιούβα, Φορολογικά Αδικήματα: Νομοθετικοί άξονες, συστηματική θεμελίωση και βασικοί δογματικοί προβληματισμοί του ελληνικού φορολογικού ποινικού δικαίου, σε: Ν. Κουράκης (εκδοτ. επιμ.) / Δ. Ζιούβας (συν.), Οικονομικά Εγκλήματα, Τόμος II: Ειδικό Μέρος, 2007, σ. 11 επ.

εν γνώσει της συζύγου του. Πρόθεσή τους είναι αργότερα να αγοράσουν με τα χρήματα αυτά ακίνητο στην ανήλικη κόρη τους και έτσι να δυσχεράνουν ακόμα περισσότερο την εξακρίβωση της δωροληψίας. Η πράξη της τραπεζικής κατάθεσης συνιστά αξιόποινη πράξη νομιμοποίησης εσόδων από το προγενέστερο «βασικό» έγκλημα της δωροληψίας. Η πράξη αυτή του λεγόμενου ξεπλύματος χρήματος τιμωρείται κατ' άρθρο 45 σε συνδυασμό με τα άρθρα 2, 3 περ. γ' ν. 3691/2008.

Για να ολοκληρωθεί η απόπειρα συγκάλυψης της δωροληψίας τόσο ο εφοριακός υπάλληλος όσο και η σύζυγός του, οι οποίοι είναι πρόσωπα υπόχρεα σε υποβολή δήλωσης περιουσιακής κατάστασης (δήλωση «πτόθεν έσχες») κατ' άρθρο 1 παρ. 1 περ. λα' ν. 3213/2003, παραλείπουν να δηλώσουν την αύξηση της περιουσίας τους στην ετήσια δήλωση της περιουσιακής τους κατάστασης και έτσι καθίστανται αξιόποιοι κατ' άρθρο 6 ν. 3213/2003.¹⁶ Η παράβαση «πτόθεν έσχες» τελεί-

16. Αυτοτελές αξιόποινο για την πράξη παράνομου πλουτισμού του εφοριακού υπαλλήλου και της συζύγου του θεμελιώνει περαιτέρω το προβλεπόμενο στο άρθρο 4 ν. 3213/2014 έγκλημα του παράνομου πλουτισμού έως την, κατά την άποψή μας αντεγκληματικά ανακόλουθη, κατάργησή του με το άρθρο Πρώτο υποπαρ. ΙΕ. 20 περ. 10 του ν. 4254/2014. Βλ. σχετικά Α. Δημάκη, Το έγκλημα του «παράνομου πλουτισμού» (άρθρο 4 Ν. 3213/2003). Με αναφορά και στα άρθρα 19 και 20 της Συμβάσεως των Ηνωμένων Εθνών κατά της Διαφθοράς, ΠοινΧρ 2013, 489 επ. = Ένωση Ελλήνων Ποινικολόγων, Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας - Δυνατότητες και όρια, Πρακτικά 6^{ου} Συνεδρίου, 2013, σ. 215 επ. Η ποινική υπόσταση του εν λόγω εγκλήματος ήταν πριν την αποποινικοποίησή του η εξής: «1. Υπόχρεος σε δήλωση, ο οποίος επωφελούμενος από την ιδιότητά του αποκτά ή προσπορίζει σε τρίτον αθέμιτο περιουσιακό όφελος, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή από είκοσι χιλιάδες (20.000) ευρώ έως ένα εκατομμύριο (1.000.000) ευρώ.

2. Ο υπάιτιος των παραπάνω πράξεων τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) ετών και με χρηματική ποινή από τριάντα χιλιάδες (30.000) ευρώ έως ένα εκατομμύριο πεντακόσιες χιλιάδες (1.500.000) ευρώ: (α) αν το αποκτηθέν ή προσπορισθέν αθέμιτο περιουσιακό όφελος υπερβαίνει συνολικά το ποσό των εβδομήντα τριών χιλιάδων (73.000) ευρώ, ή (β) αν ενεργεί κατ' επάγγελμα ή είναι υπότροπος.

3. Με τις ποινές των παραγράφων 1 και 2 τιμωρούνται και οι τρίτοι που πορίζονται το αθέμιτο όφελος που προκύπτει από τα αδικήματα των παραγράφων 1 και 2 εν γνώσει της τέλεσης αυτών από τον υπόχρεο σε δήλωση.

ται στον τέταρτο και τελευταίο εγκληματικό χρόνο της ανωτέρω εγκληματικής πορείας.

Όλες οι ανωτέρω εγκληματικές ενέργειες συνθέτουν το Εγκληματικό Σύστημα της Διαφθοράς. Συνιστούν κρίκους στην αλυσίδα ενός σύνθετου εγκληματικού φαινομένου, το οποίο γίνεται ακόμα πιο σύνθετο, όταν σε αυτό εμπλέκονται περισσότερα πρόσωπα (λογιστές, προϊστάμενοι και υφιστάμενοι εφοριακοί υπάλληλοι κ.λπ.) ως μέλη εγκληματικής οργάνωσης, δηλαδή μιας δομημένης και με διαρκή δράση ομάδας που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση εγκλημάτων δωροδοκίας/δωροληψίας. Η σύσταση ή η ένταξη σε μία τέτοια εγκληματική οργάνωση (στενά εννοούμενης) διαφθοράς, η οποία ως εγκληματική ενέργεια θα προτασσόταν χρονικά των ανωτέρω εγκληματικών χρόνων/σταδίων, εξακολουθεί, δυστυχώς, να μην είναι αξιόποινη κατ' άρθρο 187 ΠΚ στερώντας έτσι από το μέτωπο κατά της διαφθοράς το δικαστικό ιδιαίτερα αποτελεσματικό ποινικοδικονομικό οπλοστάσιο της καταπολέμησης του οργανωμένου εγκλήματος (πρβλ. πάντως και άρθρο 253B ΚΠΔ). Εξίσου ανεπαρκής έως ανύπαρκτη είναι η ποινικοποίηση στην Ελλάδα των λεγόμενων λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς, για τα οποία περισσότερα εκτίθενται κατωτέρω.

3. Άξονες μίας σύγχρονης ποινικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς

3.1. Συστηματικότητα των ποινικών υποστάσεων των εγκλημάτων διαφθοράς

Η σύλληψη της διαφθοράς ως εγκληματικού συστήματος και όχι ως μεμονωμένου εγκλήματος των άρθρων 235 και 236 ΠΚ θα οδηγήσει και σε διαφορετική ποινική αντιμετώπιση του φαινομένου. Ενώ το ελληνικό ποινικό δίκαιο προβλέπει το αξιόποινο στα περισσότερα από τα ανωτέρω εγκληματικά στάδια, εντούτοις το αξιόποινο αυτό δεν λαμβάνει υπόψη του το ειδικό εγκληματικό άδικο που πραγματώνουν οι δράστες υποβολής ανακριβών δηλώσεων περιουσιακής κατάστασης, νο-

4. Οι παραπάνω διατάξεις εφαρμόζονται, εφόσον η πράξη του υπόχρεου σε δήλωση ή του τρίτου δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.»

μιμοποίησης εσόδων προερχόμενων από δωροδοκία, λογιστικών εγκλημάτων κλπ. Το προστιθέμενο αυτό άδικο εν είδει υποκειμενικού στοιχείου του αδίκου έγκειται στο σκοπό διευκόλυνσης ή συγκάλυψης της στενά εννοούμενης πράξης διαφθοράς. Το συστηματικό αυτό έλλειμμα εκδηλώνεται σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δικαίου με την ελλιπή νομοτυπική και ουσιαστική διασύνδεση των επιμέρους εγκλημάτων του συστήματος της διαφθοράς.

Αυτονόητο ότι το έλλειμμα αυτό που αποτελεί έκφραση προβληματικής σύλληψης και ελλείπουσας συνοχής της αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς διατρέχει το σύνολο της ελληνικής ποινικής νομοθεσίας κατά της διαφθοράς και εκδηλώνεται τόσο στενά ποινικοδικονομικά όσο και ευρύτερα σε επίπεδο σύλληψης, δημιουργίας και οργάνωσης αποτελεσματικών ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών κατά της διαφθοράς. Το παράδειγμα των λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς είναι χαρακτηριστικό αυτής της έλλειψης συνοχής της αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς και αξίζει ιδιαίτερης αναφοράς.

Υπό τον όρο λογιστικά εγκλήματα διαφθοράς νοούνται τα λογιστικά εγκλήματα, δηλαδή τα εγκλήματα τα σχετικά με τα φορολογικά βιβλία και στοιχεία και τις οικονομικές καταστάσεις (ισολογισμοί κ.λπ.) των επιχειρήσεων, τα οποία τελούνται προς διευκόλυνση ή απόκρυψη ενός στενά εννοούμενου εγκλήματος διαφθοράς, δηλαδή δωροληψίας ή δωροδοκίας. Η σημασία της αποτελεσματικής ποινικής αντιμετώπισης των εγκλημάτων αυτών είναι κομβική, αφού στην πράξη οι περισσότερες περιπτώσεις της λεγόμενης μείζονος διαφθοράς (grand, high-level corruption), δηλαδή της διαφθοράς εκείνης που σε αντίθεση με την ελάσσονα διαφθορά (petty, low-level corruption) είναι μεγάλης κλίμακας, δηλαδή τελείται με ωφελήματα μεγάλης αξίας, και συνήθως αφορά υψηλά ιστάμενα πρόσωπα, δηλαδή πολιτικούς αξιωματούχους ή ανώτερους ή ανώτατους υπαλλήλους και στελέχη¹⁷, προϋποθέτουν τη λογιστική τους υποστήριξη, με την έννοια τόσο της εκ των προτέρων

17. Για την «προσωποπαγή» αντίληψη περί οικονομικής εγκληματικότητας με άξονα την έννοια του «εγκληματία λευκού περιλαιμίου» κατά Sutherland βλ. Ν. Κουράκη/ Δ. Ζιούβα (συν.), Τα Οικονομικά Εγκλήματα, Τόμος Ι: Γενικό Μέρος, γ'. έκδ. 2007, σ. 32 επ.

προετοιμασίας όσο και της εκ των υστέρων απόκρυψης ή συγκαλύψης. Ο δραστικός περιορισμός των συναλλαγών με μετρητά τα τελευταία χρόνια και η σύγχρονη τάση για περαιτέρω περιορισμό καθιστά τη διακίνηση λογιστικού χρήματος μονόδρομο για τους μείζονες διαφθορείς και διεφθαρμένους.

Η ανάγκη επιβολής κυρώσεων στους δράστες των λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα και ανάγεται μάλιστα από τις διεθνείς συμβάσεις κατά της διαφθοράς σε υποχρέωση των επιμέρους κρατών μερών στις συμβάσεις. Χαρακτηριστικά είναι τόσο το άρθρο 8¹⁸ της Σύμβασης του ΟΟΣΑ για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών στις διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές¹⁹, όσο και το άρθρο 14²⁰ της Σύμβασης

18. «Άρθρο 8 - Λογιστικοί κανόνες: 1. Για την αποτελεσματική καταπολέμηση της δωροδοκίας των αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών, κάθε Μέρος θα λάβει τα αναγκαία μέτρα εντός του πλαισίου των νόμων και κανονισμών του σχετικά με την τήρηση των βιβλίων και στοιχείων, τη δημοσίευση πληροφοριών για τους ισολογισμούς και τους κανόνες της λογιστικής και του ελέγχου των λογαριασμών για να απαγορεύσουν την τήρηση λογαριασμών εκτός των βιβλίων, τη διενέργεια συναλλαγών εκτός των βιβλίων ή συναλλαγών ανεπαρκώς προσδιορισμένων, την καταχώριση ανύπαρκτων δαπανών, την καταχώριση υποχρεώσεων με λανθασμένο προσδιορισμό του αντικειμένου τους, καθώς επίσης και τη χρήση ψευδών εγγράφων, με σκοπό τη δωροδοκία αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών ή την απόκρυψη μιας τέτοιας δωροδοκίας από εταιρίες που υπόκεινται σε αυτούς τους νόμους και κανονισμούς. 2. Κάθε Μέρος θα προβλέψει αποτελεσματικές, αναλογιστικές και αποτρεπτικές αστικές, διοικητικές ή ποινικές κυρώσεις για τέτοιες παραλείψεις και νοθεύσεις σε σχέση με τα βιβλία, στοιχεία, λογαριασμούς και ισολογισμούς αυτών των εταιριών.»

19. Η Σύμβαση για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές, η οποία υπεγράφη στο Παρίσι στις 17 Δεκεμβρίου 1997 και τέθηκε σε ισχύ την 15η Φεβρουαρίου 1999, κυρώθηκε με το άρθρο Πρώτο του νόμου 2656/1998 (ΦΕΚ Α' 265/1.12.1998, «Κύρωση της Σύμβασης για την καταπολέμηση της δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών σε διεθνείς επιχειρηματικές συναλλαγές»).

20. «Λογιστικά αδικήματα: Κάθε Μέρος πρέπει να υιοθετήσει τα νομοθετικά και άλλα μέτρα που είναι απαραίτητα για να θεσπίσει ως αδικήματα που υπόκεινται σε ποινικές ή άλλες κυρώσεις σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο, τις ακόλουθες πράξεις ή παραλείψεις, όταν τελούνται με πρόθεση, και με το σκοπό διάπραξης,

Ποινικού Δικαίου για τη Διαφθορά (Criminal Law Convention on Corruption) του Συμβουλίου της Ευρώπης²¹. Μάλιστα η Ελλάδα είχε ενεργοποιήσει τις ανωτέρω διεθνείς υποχρεώσεις της ανάγοντας τα σχετικά αδικήματα σε εγκλήματα με τις διατάξεις του άρθρου Τρίτου του ν. 2656/1998²² και του άρθρου Ογδού του ν. 3560/2007²³ αντίστοιχα.

απόκρυψης ή συγκάλυψης των αδικημάτων που αναφέρονται στα Άρθρα 2 έως 12, στην έκταση που το Μέρος δεν εξέφρασε επιφύλαξη ή δεν έκανε δήλωση: α. δημιουργία ή χρήση τιμολογίου ή άλλου λογιστικού εγγράφου ή αρχείου που περιέχει ψευδείς ή ελλιπείς πληροφορίες β. παράνομη παράλειψη καταχώρησης πληρωμής.»

21. Η Σύμβαση Ποινικού Δικαίου για τη Διαφθορά υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 27.1.1999 και ετέθη σε ισχύ την 1.7.2002 ως υπ' αριθμ. 173 σύμβαση (European Treaty Series) του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ συνοδεύεται από το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση Ποινικού δικαίου για τη Διαφθορά (υπεγράφη στο Στρασβούργο στις 15.5.2003 και ετέθη σε ισχύ την 1.2.2005 ως ETS υπ' αριθμ. 191). Βλ. σχετικά και περαιτέρω στην ιστοσελίδα http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/corruption/default_en.asp. Η Σύμβαση κυρώθηκε από την Ελλάδα με το άρθρο Πρώτο του ν. 3560/2007.

22. «Άρθρο Τρίτο - Διευκόλυνση ή απόκρυψη τελέσεως δωροδοκίας αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού: Όποιος για να διευκολύνει ή για να αποκρύψει την τέλεση της κατά το άρθρο δεύτερο (σημ.: Δωροδοκία αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού) πράξεως: 1. Τηρεί λογαριασμούς εκτός των βιβλίων της επιχείρησής του. 2. Διενεργεί συναλλαγές εκτός βιβλίων ή ανεπαρκώς προσδιορισμένες σε αυτά. 3. Καταχωρίζει ανύπαρκτες δαπάνες ή προσδιορίζει εσφαλμένα το αντικείμενό τους, ή 4. Χρησιμοποιεί έγγραφα με αναληθές περιεχόμενο, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, αν η πράξη του δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.»

23. Άρθρο Όγδοο ν. 3560/2007: «Λογιστικά αδικήματα: Τιμωρείται με φυλάκιση και χρηματική ποινή, αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα από άλλη ποινική διάταξη, όποιος καταρτίζει ή κάνει χρήση τιμολογίου ή άλλου λογιστικού εγγράφου ή αρχείου που περιέχει ψευδείς ή ελλιπείς πληροφορίες ή παραλείπει παράνομα την καταχώρηση πληρωμής, αν οι πράξεις αυτές τελούνται για τη διευκόλυνση διάπραξης, απόκρυψης ή συγκάλυψης κάποιας από τις πράξεις που αναφέρονται στα άρθρα 159, 235, 236 και 237 του Ποινικού Κώδικα, καθώς και στα άρθρα τρίτο ως και έβδομο του παρόντος νόμου.» Τα άρθρα Τρίτο έως Έβδομο του ν. 3560/2007 προέβλεπαν τα εξής αδικήματα: Δωροδοκία αλλοδαπών δημόσιων λειτουργών, λειτουργών διεθνών οργανισμών κ.λπ., Δωροδοκία μελών αλλοδαπών δημόσιων συνελύσεων, Ενεργητική και Παθητική Δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα, Προσφορά για άσκηση επιρροής, Ξέπλυμα εσόδων από αδικήματα διαφθοράς.

Ωστόσο τα ανωτέρω εγκλήματα καταργήθηκαν με το άρθρο Πρώτο υποπαράγραφος ΙΕ.20 περ. 3 και 11 αντίστοιχα του ν. 4254/2014 για να «συγκεραστούν» κατά τη διατύπωση της Αιτιολογικής Έκθεσης του ανωτέρω νόμου²⁴ σε ένα νέο έγκλημα, το οποίο τυποποιείται πλέον στην υποπαράγραφο ΙΕ.19 του ν. 4254/2014 ως εξής:

«Όποιος, με σκοπό τη διευκόλυνση, απόκρυψη ή συγκάλυψη κάποιας από τις πράξεις που αναφέρονται στα άρθρα 159Α παρ. 1, 236 παράγραφοι 1 και 2, 237 παρ. 2, 237Α παρ. 2 και 237Β παράγραφο 1 του Ποινικού Κώδικα: α) τηρεί λογαριασμούς εκτός των βιβλίων της επιχείρησής του, β) διενεργεί συναλλαγές εκτός βιβλίων ή ανεπαρκώς προσδιορισμένες σε αυτά, γ) καταχωρίζει ανύπαρκτες δαπάνες ή υποχρεώσεις, ή δ) καταρτίζει ή χρησιμοποιεί τιμολόγιο ή άλλο λογιστικό έγγραφο με αναληθές περιεχόμενο, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τριών ετών, αν η πράξη του δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.»

Προσεκτική σύγκριση των καταργηθέντων με τη νεοεισαχθείσα διάταξη καθιστά σαφή την τάση αποποινικοποίησης. Πέραν της μείωσης του πλαισίου ανώτατης ποινής από τα πέντε στα τρία έτη (πρβλ. την υποχρεωτική αναστολή εκτέλεσης ποινών έως τρία έτη κατ' άρθρο 99 ΠΚ), παρατηρούμε ότι πλέον στο πεδίο της διάταξης περιλαμβάνεται η διευκόλυνση, απόκρυψη ή συγκάλυψη μόνο πράξεων δωροδοκίας και όχι και δωροληψίας (άρθρο 235 ΠΚ), όπως παλαιότερα. Περαιτέρω απεγκληματοποιήθηκε η τέλεση λογιστικών παραβάσεων με σκοπό την υποστήριξη του ξεπλύματος εσόδων από εγκλήματα διαφθοράς.

Το αντεγκληματικό οξύμωρο των ανωτέρω αποποινικοποιήσεων επιτείνουν οι εντελώς ανεπαρκείς αντεγκληματικά λοιπές διατάξεις του ελληνικού λογιστικού ποινικού δικαίου²⁵. Οι λοιπές δυνατότητες τιμώ-

24. Εισηγητική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μέτρα στήριξης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας στο πλαίσιο εφαρμογής του ν. 4046/2012 και άλλες διατάξεις» επί της υποπαραγράφου ΙΕ.19: Λογιστικά Αδικήματα, σ. 62.

25. Για την ελλιπή δογματικά και δικαιοκρατικά ποινική αντιμετώπιση των λογιστικών εγκλημάτων βλ. Ν. Κουράκη/Δ. Ζιούβα, Αδικήματα Ανωνύμων Εταιριών, Συστηματική ερμηνεία, δογματική θεμελίωση και κριτική προσέγγιση του ελληνικού ποινικού δικαίου των ανωνύμων εταιριών (ά. 54-63γ ν. 2190/1920), σε: Ν. Κουρά-

ρησης των δραστών λογιστικών εγκλημάτων διαφθοράς στη βάση της συμμετοχής (απλής συνέργειας) σε πράξη διαφθοράς ή των διατάξεων περί υπόθαλψης εγκληματία (231 ΠΚ) κλπ. σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις μίας σύγχρονης και αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής κατά της διαφθοράς.

3.2. Οι ποινικές κυρώσεις των εγκλημάτων διαφθοράς

Το ελληνικό ποινικό δίκαιο παρά τα ανωτέρω αναδειχθέντα ελλείμματα συστηματικής συνοχής θεμελιώνει ωστόσο, όπως αναφέρθηκε, το αξιόποιο στα βασικά στάδια του εγκληματικού Συστήματος της διαφθοράς. Εντούτοις οι προβλεπόμενες ποινές αποδεικνύονται στην πράξη αναποτελεσματικές και μη αποτρεπτικές. Αυτό καταδεικνύουν οι περιορισμένες σε σχέση με την έκταση του φαινομένου αμετάκλητες καταδίκες για υποθέσεις διαφθοράς, που είναι ακόμα λιγότερες σε επίπεδο μείζονος διαφθοράς. Καμία μάχη κατά της διαφθοράς δεν θα είναι όμως νικηφόρα όσο οι ποινές κατά της διαφθοράς δεν έχουν δύο χαρακτηριστικά:

α) Αυστηρότητα της ποινής. Οι προβλεπόμενες ποινές για εγκλήματα διαφθοράς πρέπει να είναι ανάλογες με το εγκληματικό άδικο των πράξεων, δηλαδή αυστηρές. Ο κακουργηματικός χαρακτήρας ενός εγκλήματος είναι δηλωτικός της βάνουσης διάρρηξης των όρων κοινωνικής συμβίωσης από την εγκληματική συμπεριφορά. Η ελληνική κοινωνία πρέπει να αποφασίσει το βαθμό απαξίας που θέλει να προσδίδει η έννομη τάξη στα εγκλήματα διαφθοράς. Οι ευνοϊκές για τους δράστες πλημμελημάτων διατάξεις περί αναστολής εκτέλεσης των ποινών και μετατροπής των στερητικών της ελευθερίας ποινών σε χρηματικές (βλ. άρθρα 99 επ. ΠΚ, άρθρο 82 ΠΚ) στην πράξη και κατ' αποτέλεσμα μόνο κατ'εξαίρεση θα οδηγήσουν τον δράστη πλημμελήματος διαφθοράς στη στέρηση της ελευθερίας του, σε καθεστώς προσωρινής κράτησης κλπ.

β) Βεβαιότητα της ποινής. Η αυστηρότητα της ποινής καταλήγει ψευδεπίγραφη και στερείται κάθε αποτρεπτικής δράσης και γενικοπρο-

κης (εκδ.) / Δ. Ζιούβας (συν.), Τα οικονομικά εγκλήματα, Τόμος II: Ειδικό Μέρος, 2007, σ. 118, 153 επ.

ληπτικής αποτελεσματικότητας, όταν η επιβολή της ποινής είναι εντελώς αβέβαιη, αν όχι απίθανη. Ποινή στην αντίληψη της κοινωνίας, αλλά και των δραστών, είναι μόνο η στερητική της ελευθερίας ποινή που εκτίεται στην πράξη. Επιεικείς κατά τα ανωτέρω ποινές εξομοιώνονται επομένως με αβέβαιες ποινές και στερούν από το ποινικό δίκαιο την κεντρική σημασία του στην καταπολέμηση της διαφθοράς. Ο πρόσφατος νόμος 4312/2014 («Ρύθμιση δεσμευμένων ή κατασχεμένων χρηματικών απαιτήσεων και μετρητών και άλλες διατάξεις») έρχεται με την εισαγωγή ενός ιδιότυπου και δυστυχώς εν μέρει ανασφαλούς στην εφαρμογή του καθεστώτος ποινικής «συνδιαλλαγής» να επιτείνει την αβεβαιότητα.

Αυτονόητο ότι ένα σύστημα ποινικών κυρώσεων κατά της διαφθοράς πρέπει να τελεί σε διάλογο και να συμπληρώνει κυρωτικά ένα σύστημα πρωτίστως διοικητικών αλλά και αστικών κυρώσεων κατά της διαφθοράς. Η δυνατότητα επιβολής διοικητικών κυρώσεων σε βάρος των εμπλεκόμενων σε εγκλήματα διαφθοράς νομικών προσώπων – επιχειρήσεων είναι κομβικής σημασίας για την αποτελεσματική καταπολέμηση της διαφθοράς και στο δημόσιο τομέα, αφού ο διαφθορέας συνήθως θα εντοπίζεται στον ιδιωτικό τομέα. Σημαντική και συμπληρωματική προς τα ανωτέρω είναι και η καθιέρωση ενός αποτελεσματικού συστήματος ανάκτησης περιουσιακών στοιχείων (asset recovery)²⁶ ως προϊόντων των στενά αλλά και των ευρέως εννοούμενων εγκλημάτων διαφθοράς.

3.3. Ποινικοοικονομικές ρυθμίσεις κατά της διαφθοράς

Από τα ανωτέρω προκύπτει ότι η αποτελεσματική καταπολέμηση της διαφθοράς στη δημόσια διοίκηση προϋποθέτει σε αντιστοιχία με

26. Η ουσιαστική συμβολή του προαναφερθέντος νόμου 4312/2014 προς αυτήν την κατεύθυνση είναι αμφίβολη. Για τις αντεγκληματικές αστοχίες, την έλλειψη ενιαίας ποινικοδογματικής φιλοσοφίας, αλλά και τα πιθανά ερείσματα αντισυνταγματικότητας της ρύθμισης του ν. 4312/2014 βλ. με ενάργεια *Καλφέλη*, Μια αποτυχημένη νομοθετική πρωτοβουλία για την "ποινική συνδιαλλαγή", Το πρόσφατο σχέδιο νόμου που ρυθμίζει την "απόδοση χρημάτων" στο Δημόσιο και την ποινική συνδιαλλαγή, ΠοινΔικ 2014, 284 επ.

τη συστηματική συνοχή του ουσιαστικού ποινικού δικαίου τη διαλειτουργικότητα των ποινικοοικονομικών ρυθμίσεων σχετικά με τα ευρέως εννοούμενα εγκλήματα διαφθοράς, όπως αυτά περιγράφονται ανωτέρω. Οι ρυθμίσεις αυτές αφορούν την κυρίως ποινική δίκη αλλά πρωτίστως και πιο σημαντικά την ποινική προδικασία. Ο καίριος ρόλος των μηχανισμών προληπτικού ελέγχου και ανακριτικής δίωξης των εγκλημάτων του Συστήματος της διαφθοράς προϋποθέτει ενοποίηση και εναρμόνιση φορέων και ελεγκτικών/διωκτικών μηχανισμών, ενίσχυση της μεταξύ τους συνεργασίας και άρση τυχόν συγκρούσεων αρμοδιοτήτων.

Παρατηρείται σήμερα κατακερματισμός των ελεγκτικών και διωκτικών μηχανισμών ανά πεδίο δράσης/τομέα διαφθοράς (φορολογία, υγεία κ.λπ.) και υποκείμενο ελέγχου (πολιτικά πρόσωπα, προσωπικό αστυνομίας, λιμενικού σώματος κ.λπ.). Ο Εισαγγελέας κατά της Διαφθοράς²⁷, ο Εισαγγελέας Οικονομικού Εγκλήματος²⁸, το Σώμα Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος²⁹, η Οικονομική Αστυνομία³⁰, η Αρχή καταπολέμησης της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες³¹, ο Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης³², η Υπηρεσία

27. Βλ. σχετικά άρθρο 2 ν. 4022/2011 (ΦΕΚ Α' 219, 03.10.2011) «Εκδίκαση πράξεων διαφθοράς Πολιτικών και Κρατικών Αξιωματούχων, υποθέσεων μεγάλου κοινωνικού ενδιαφέροντος και μείζονος Δημοσίου Συμφέροντος και άλλες διατάξεις», όπως ισχύει μετά τον ν. 4139/2013.

28. Βλ. σχετικά άρθρο 17Α ν. 2523/1997 (ΦΕΚ Α' 179, 11.9.1997) «Διοικητικές και ποινικές κυρώσεις στη φορολογική νομοθεσία και άλλες διατάξεις».

29. Βλ. σχετικά ΠΔ 85/2005 (ΦΕΚ Α' 122, 25.5.2005) «Οργάνωση της Υπηρεσίας Ειδικών Ελέγχων (ΥΠΕΕ) του Υπουργείου Οικονομίας και Οικονομικών».

30. Βλ. σχετικά ΠΔ 9/2011 (ΦΕΚ Α' 24, 21.2.2011) «Σύσταση, οργάνωση και λειτουργία Υπηρεσίας Οικονομικής Αστυνομίας και Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος».

31. Για την Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης βλ. άρθρο 7 ν. 3691/2008 (ΦΕΚ Α' 166, 5.8.2008) «Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις».

32. Βλ. σχετικά ν. 3074/2002 (ΦΕΚ Α' 296, 4.12.2002) «Γενικός Επιθεωρητής Δημόσιας Διοίκησης, Αναβάθμιση του Σώματος Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας

Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας³³ και άλλοι πολλοί φορείς συνεμπλέκονται ελεγκτικά και διωκτικά στην καταπολέμηση της διαφθοράς με συχνά αμφίβολα αποτελέσματα.

Στην ανάγκη αυτή για συντονισμό των φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της διαφθοράς ανταποκρίθηκε αρχικά ο Έλληνας νομοθέτης με τη θέσπιση με τον ν. 4152/2013³⁴ του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς και των υποστηρικτικών αυτού Σωμάτων, της Συντονιστικής Επιτροπής και του Συμβουλευτικού Σώματος, στο οποίο μετείχαν προσωπικότητες με ειδικές γνώσεις, τεχνογνωσία και εμπειρία στην καταπολέμηση της διαφθοράς. Το δύσκολο αυτό έργο της διαμόρφωσης μίας Εθνικής Στρατηγικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου (πολιτικό, κυβερνητικό, δικαστικό, διοικητικό) και ιδιωτικού τομέα αλλά και

Διοίκησης και του Συντονιστικού Οργάνου Επιθεώρησης και Ελέγχου και άλλες διατάξεις».

33. Βλ. σχετικά ν. 2713/1999 (ΦΕΚ Α' 89, 30.4.1999) «Υπηρεσία Εσωτερικών Υποθέσεων της Ελληνικής Αστυνομίας και άλλες διατάξεις».

34. Ν. 4152/2013 (ΦΕΚ Α' 107, 9.5.2013) «Επείγοντα μέτρα εφαρμογής των νόμων 4046/2012, 4093/2012 και 4127/2013». Στην παράγραφο ΙΓ του νόμου προβλέπεται η σύσταση του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς και ειδικότερα προβλέπονται τα εξής: «ΥΠΟΠΑΡΑΓΡΑΦΟΣ ΙΓ.1.: ΕΘΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΤΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΠΟΛΕΜΗΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ

1. Συνιστάται θέση Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς (Εθνικός Συντονιστής), ο οποίος υπάγεται απευθείας στον Πρωθυπουργό. Αποστολή του Εθνικού Συντονιστή είναι η διαμόρφωση Εθνικής Στρατηγικής για την καταπολέμηση της διαφθοράς σε όλα τα επίπεδα του δημόσιου τομέα (πολιτικό, κυβερνητικό, δικαστικό, διοικητικό), η παρακολούθηση και η αξιολόγηση της εφαρμογής της στρατηγικής αυτής, καθώς και ο συντονισμός όλων των φορέων που εμπλέκονται στην εφαρμογή της ανωτέρω εθνικής στρατηγικής. Ο Εθνικός Συντονιστής υποστηρίζεται στο έργο του από: α) τη Συντονιστική Επιτροπή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς και β) το Συμβουλευτικό Σώμα».

Η θέση του Εθνικού Συντονιστή για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς καταργήθηκε στις 19.03.2015 με το άρθρο 15 του νόμου 4320/2015 (ΦΕΚ 29 Α' / 19.03.2015, «Ρυθμίσεις για τη λήψη άμεσων μέτρων για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης, την οργάνωση της Κυβέρνησης και των Κυβερνητικών οργάνων και άλλες διατάξεις»).

του επιχειρησιακού συντονισμού των ελεγκτικών και διωκτικών φορέων κατά της διαφθοράς ανατέθηκε αργότερα σε ειδικό Υπουργό Επικρατείας³⁵, ενώ σήμερα, μετά την κατάργηση του τελευταίου, την εποπτεία ασκεί ο Υπουργός Δικαιοσύνης, στην αρμοδιότητα του οποίου υπάγεται πλέον και η νεοσυσταθείσα Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς (ΓΕ.Γ.ΚΑ.Δ.)³⁶. Η πολιτεία καλείται να αποδείξει

35. Βλ. Πρωθυπουργική απόφαση υπ' αριθμ. Υ26 (ΦΕΚ Β' 212/6.2.2015):

«Άρθρο 1: Στον Υπουργό Επικρατείας Παναγιώτη Νικολούδη αναθέτουμε τις αρμοδιότητες που αφορούν στη *καταπολέμηση της διαφθοράς* και τη δίωξη του οικονομικού εγκλήματος. Στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του, ο Υπουργός Επικρατείας

α. καταρτίζει συντονισμένα προγράμματα δράσης και ελέγχει την υλοποίηση τους από τους ελεγκτικούς και διωκτικούς μηχανισμούς και σώματα της Διοίκησης,

β. ασκεί τον επιχειρησιακό έλεγχο της Οικονομικής Αστυνομίας, του Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος (Σ.Δ.Ο.Ε.), των Υπηρεσιών Εσωτερικού Ελέγχου των Υπουργείων, του Σώματος Επιθεωρητών Υπηρεσιών Υγείας και Πρόνοιας (Σ.Ε.Υ.Υ.Π.), και συντονίζει και εποπτεύει τη δράση τους, καθορίζει τις προτεραιότητες των ελεγκτικών τους δράσεων και τους αναθέτει τη διενέργεια συντονισμένων ή επιμέρους ελέγχων και διορίζει από κοινού με τους συναρμόδιους Υπουργούς τον Ειδικό Γραμματέα ΣΔΟΕ και τους επικεφαλής των Υπηρεσιών που αναφέρονται στο άρθρο αυτό,

γ. εκπροσωπεί τη Κυβέρνηση σε διεθνείς οργανισμούς και όργανα ή/και υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή άλλων κρατών για ζητήματα συνεργασίας για την καταπολέμηση της διαφθοράς και του οικονομικού εγκλήματος.

Άρθρο 2: Στις αρμοδιότητες του Υπουργού Επικρατείας ανήκουν το Σώμα Επιθεωρητών Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης (Σ.Ε.Ε.Δ.Δ.) και το Σώμα Επιθεώρησης Δημοσίων Έργων (ΣΕ.ΔΕ.).»

36. Βλ. σχετικά ν. 4320/2015: «Άρθρο 6: Συνιστάται Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς ως δημόσια υπηρεσία που υπάγεται στον αρμόδιο Υπουργό Επικρατείας και θέση Γενικού Γραμματέα με βαθμό α' της κατηγορίας ειδικών θέσεων που προΐσταται αυτής.

Άρθρο 7 - Αρμοδιότητες ΓΕ.Γ.ΚΑ.Δ.: 1. Η Γενική Γραμματεία:

α. Αναλαμβάνει τις αναγκαίες πρωτοβουλίες και ενέργειες για τη διασφάλιση της συνεκτικότητας και της αποτελεσματικότητας της εθνικής στρατηγικής, με ιδιαίτερη έμφαση στο συντονισμό των ελεγκτικών σωμάτων και την αποτελεσματικότητα των ενεργειών τους και παρέχει σχετικές οδηγίες και συστάσεις.

β. Ορίζεται ως η αρμόδια αρχή για το συντονισμό της καταπολέμησης της απάτης (AFCOS) σύμφωνα με την παραγράφο 4 του άρθρου 3 του Κανονισμού

έμπρακτα την προσήλωσή της στον αγώνα κατά της διαφθοράς υποστηρίζοντας, στελεχώνοντας και χρηματοδοτώντας επαρκώς τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς που δραστηριοποιούνται κατά της διαφθοράς. Η πολιτική βούληση πρέπει να είναι συνεχής και διαρκής. Οι δράσεις πρέπει να υλοποιούνται αξιοποιώντας το επιστημονικό και επιχειρησιακό προσωπικό δυναμικό και με συνέργεια θεωρίας και πράξης.

4. Αντί επιλόγου

Το ελληνικό ποινικό δίκαιο κατά της διαφθοράς θέτει τον επιστήμονα και εφαρμοστή του δικαίου προ πολλών ερμηνευτικών δυσχερειών και αντεγκληματικών διλημάτων. Τα λόγια του Μυλωνόπουλου³⁷ συνιστούν το απαύγασμα της γενικότερης σύγχρονης ποινικής προβληματικής που εκδηλώνεται *par excellence* στα εγκλήματα διαφθοράς: «Σήμερα, μάλιστα, το έργο του δικαστή επιβαρύνεται ακόμα περισσότερο: το δημοκρατικό έλλειμμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η πληθυσμολογική ποινικοποίηση και η διαφαινόμενη απαξίωση των ατομικών δικαιωμάτων εν ονόματι των αναγκών για λυσιτελή καταπολέμηση του διε-

(ΕΕ, ΕΥΡΑΤΟΜ) αριθ. 883/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Σεπτεμβρίου 2013 (ΕΕ L248).

γ. Συνεργάζεται με διεθνείς οργανισμούς και όργανα και υπηρεσίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή άλλων κρατών για την εκπόνηση, ανάληψη, χρήση, υλοποίηση προγραμμάτων - στρατηγικών σχεδίων, την ανταλλαγή βέλτιστων πρακτικών και τη λήψη τεχνικής βοήθειας για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της απάτης.

δ. Αίρει συγκρούσεις και επιλύει ζητήματα επικάλυψης αρμοδιοτήτων μεταξύ υπηρεσιών ή φορέων που εμπλέκονται στην καταπολέμηση της διαφθοράς, προτείνοντας τις σχετικές λύσεις για την αποτελεσματική επίλυσή τους.»

2. Με απόφαση του Υπουργού Επικρατείας, καθορίζεται η σύνταξη των αναγκαίων εκθέσεων πεπραγμένων κατά κατηγορία και είδος δράσης, με τις οποίες ενημερώνεται ο Πρωθυπουργός και οι αρμόδιοι Υπουργοί και υπηρεσίες.

Άρθρο 8

Στη Γενική Γραμματεία για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς μεταφέρονται, με τις αρμοδιότητες, υπηρεσίες και δομές τους:

α. Το Σώμα Επιθεωρητών-Ελεγκτών Δημόσιας Διοίκησης (Σ.Ε.Ε.Δ.Δ.).

β. Το Σώμα Επιθεωρητών Δημοσίων Έργων (Σ.Ε.Δ.Ε.).»

37. *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος Ι, Πρόλογος, σ. V, 2007.

θνούς εγκλήματος, όχι μόνον καλούν σε αφύπνιση της νομικής συνείδησης, αλλά και αναδεικνύουν εκ νέου την αξία της ποινικής δογματικής και των σύγχρονων μεθοδολογικών εργαλείων, ώστε να ενδυναμώνεται η ασφάλεια δικαίου και η εμπιστοσύνη των κοινωνιών στην έννομη τάξη. Δικαίως λοιπόν έλεγαν οι παλαιότεροι: “θεωρία χωρίς πράξη είναι χωλή, πράξη χωρίς θεωρία είναι τυφλή”. Προσυπογράφοντας τις ανωτέρω διαπιστώσεις, οφείλουμε ωστόσο αναφορικά με την ποινική αντεγκληματική πολιτική στο πεδίο καταπολέμησης της διαφθοράς να παρατηρήσουμε την ανάγκη για συνδρομή της νομικής συνείδησης και προς μια άλλη κατεύθυνση: αυτήν της ανάσχεσης της απαξίωσης και διασπάθισης του δημοσίου πλούτου, της αναστροφής της πρακτικής γενικευμένης ατιμωρησίας και της ενδυνάμωσης της εμπιστοσύνης των κοινωνιών στην απονομή “δικαίης” και “ηθικής” δικαιοσύνης. Η δικαιοπολιτική πρόταση για ενδυνάμωση του ποινικού δικαίου κατά της διαφθοράς ενέχει, δυστυχώς, το κατ’ αντιστοιχία ανάστροφο συμπέρασμα από την παρατήρηση του Nietzsche: “Όσο μεγαλώνει η δύναμη και η αυτεπίγνωση μιας κοινωνίας, τόσο το ποινικό δίκαιο γίνεται πάντα μαλακότερο.”³⁸ Όσο η δύναμη και η αυτεπίγνωση της ελληνικής κοινωνίας υστερούν, τόσο πρέπει ο φιλελεύθερος εγγυητικός προσανατολισμός να συμπληρώνεται στο πεδίο της ποινικής καταπολέμησης της διαφθοράς από τον κοινωνικό προστατευτικό προσανατολισμό³⁹ στην

38. Fr. Nietzsche, Η γενεαλογία της ηθικής (Zur Genealogie der Moral, 1887), μτφρ. Δ. Αλεξάνδρου (= Δ. Γληνού), 1941, II 10, σ. 72, και νεώτερη μετάφραση των Ζ. Σαρίκα και Λ. Τρουλινού με εισαγωγή της τελευταίας: Συμβολή στη γενεαλογία της ηθικής, 1989, σ. 128.

49. Την ανάγκη αυτή αποδίδουν με δικαιοπολιτική οξυδέρκεια οι προλογικές παρατηρήσεις του Παπανεοφύτου, Ποινικό δίκαιο, κράτος και τεχνολογικοί κίνδυνοι, Τόμος Α': Η γενικότερη δικαιοπολιτική, η νομοθεσία και νομολογία στο πεδίο της ποινικής προστασίας από τους κινδύνους της τεχνολογικής εξέλιξης, 1997, σ. 7 επ: “Η υπερχρέωση από τη διόγκωση των δημοσίων δαπανών και την εκρηκτική αύξηση των δημοσίων ελλειμμάτων έχει ως αποτέλεσμα, σε κοινωνικό επίπεδο, την εντυπωσιακή συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας. Απέναντι σε ένα υπερχρεωμένο και διαρκώς αποστερούμενο οικονομικών και κοινωνικών λειτουργιών κράτος, η ιδιωτική πρωτοβουλία και γενικότερα οι δυνάμεις της κατεστημένης οικονομικής εξουσίας δεν συναντούν σοβαρά εμπόδια στην προώθηση της πολιτικής και των

υπηρεσία ενός διφυσούς εθνικού στόχου: της ενδυνάμωσης της ανάπτυξης και της δημοκρατίας.

συμφερόντων τους. Στις συνθήκες αυτές, οι όποιες αντίρροπες τάσεις που ανιχνεύονται με τη μορφή νομοθετικού ελέγχου της οικονομίας αποβλέπουν στη διατήρηση από το κράτος, με την επιστράτευση των μηχανισμών του, μιας μερικής πρωτοβουλίας που θα του επιτρέψει να εκπληρώνει, έστω και ελλιπώς, ένα μέρος των προστατευτικών του λειτουργιών και εγγυητικών του υποχρεώσεων. Στα πλαίσια αυτά, ο κίνδυνος κρατικής αυθαιρεσίας ... με τη μορφή της ποινικής καταστολής είναι αντικειμενικά ασήμαντος. (...) Η προβολή των δικαιοκρατικών και φιλελεύθερων ενστάσεων που απομειώνουν την προστατευτική επέμβαση του ποινικού δικαίου ... προωθεί την καθήλωση του ισχυρότερου μηχανισμού κρατικής καταστολής εκεί όπου κατεξοχήν απειλούνται ζωτικής σημασίας ατομικά και κοινωνικά αγαθά.”

Ο διαβρωτικός ρόλος της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής κρίσης*

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΚΑΛΛΙΡΗΣ**

*Όχι μόνο η μελλοντική οικονομική μας σταθερότητα,
αλλά και η ίδια η σταθερότητα των δημοκρατικών μας θεσμών
εξαρτάται από την αποφασιστικότητα της κυβέρνησής μας
να δημιουργήσει θέσεις εργασίας για τους άνεργους.*

Φραγκλίνος Ρούζβελτ

1. Αντί προλόγου

Η σύνδεση της οικονομικής ανασφάλειας με την θεσμική ανασφάλεια είναι, όπως φαίνεται από το απόφθεγμα του Ρούζβελτ, μία πολύ παλιά υπόθεση. Η διαισθητική βάση της σχέσης αυτής είναι μάλλον προφανής: είναι πολλά τα ιστορικά παραδείγματα που μας πείθουν ότι η φτώχεια και η ανεργία οδηγούν τους πολίτες σε ευθεία αμφισβήτηση και, ενίοτε, απαξίωση των κυρίαρχων πολιτικών θεσμών. Το ζήτημα είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον διότι οι θεσμοί δεν μπορούν να λειτουργήσουν και τελικά καταρρέουν όταν παύσουν να απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη των ανθρώπων που τους υπηρετούν και τους νομιμοποιούν. Τούτο, φυσικά, είναι ακόμα πιο σημαντικό σε μία δημοκρατία, στο πλαίσιο της οποίας η νομιμοποίηση των πολιτικών θεσμών είναι «λαϊκή» και, συνεπώς, η πλήρης απόσυρση της εμπιστοσύνης του λαού

* Το παρόν αποτελεί την συμβολή μου στον Τιμητικό Τόμο *Νέστορα Κουράκη*, ενός ακαδημαϊκού δασκάλου που με το σπάνιο ήθος του και τον άρτιο επιστημονικό του λόγο υπηρέτησε την επιστήμη και δίδαξε τους νεώτερους κατά τρόπο που αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση.

** Δικηγόρος, Διδάκτορας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

κατ' αρχήν συνεπάγεται απονομιμοποίηση των ίδιων των θεσμών. Η έλλειψη εμπιστοσύνης απέναντι στους θεσμούς είναι, επίσης, χαρακτηριστικό γνώρισμα των κοινωνιών που μαστίζονται από διαφθορά. Οι δημοκρατικοί θεσμοί (ιδίως όσοι υλοποιούν τις βασικές δημοκρατικές αρχές: για παράδειγμα, η ανεξάρτητη δικαιοσύνη είναι η αναγκαία συνέπεια της διάκρισης των εξουσιών) αντιμετωπίζονται από τους πολίτες των ανεπτυγμένων κοινωνιών ως αναχώματα απέναντι στη διαφθορά. Είναι ενδιαφέρον ότι, σύμφωνα με έρευνες που δημοσιεύονται από την Παγκόσμια Τράπεζα, η διαίσθηση των πολιτών είναι εξαιρετικά ακριβής στο ζήτημα της διαφθοράς, καθώς τα πραγματικά της επίπεδα δεν διαφέρουν ιδιαίτερα από εκείνα που υποθέτει η κοινή γνώμη. Εξίσου σημαντική είναι η επιβεβαίωση της κρατούσας άποψης ότι όσο πιο ανεπτυγμένοι είναι οι δημοκρατικοί θεσμοί, τόσο χαμηλότερα τα επίπεδα διαφθοράς σε μία κοινωνία.¹

Σε αυτή την μελέτη θα μας απασχολήσει η διαβρωτική επίδραση της διαφθοράς σε περιόδους θεσμικής και οικονομικής κρίσης. Αρχικά, θα πρέπει να προσεγγίσουμε τον ίδιο τον όρο «διαφθορά», ως έννοια διακριτή από εκείνη του οικονομικού εγκλήματος και ευρύτερη από του σύνολο των εγκλημάτων που περιγράφονται στον Ποινικό Κώδικα και τους ποινικούς νόμους και συνήθως συνδέουμε με τη διαφθορά (για παράδειγμα, τα εγκλήματα περί την υπηρεσία). Το έργο αυτό, ακόμα και σε σύντομη μορφή, είναι αρκετά περίπλοκο και θα καταλάβει σημαντικό τμήμα της παρουσίασης. Στην συνέχεια, θα δούμε πώς η διαφθορά προκαλεί και επιδεινώνει τις οικονομικές και θεσμικές κρίσεις, καθώς ένα δημοκρατικό κράτος που αποτυγχάνει να ελέγξει (ή ανέχεται) τη διαφθορά είναι εκ των πραγμάτων ένα κράτος με διαβρωμένους θεσμούς, όχι μόνο στην συνείδηση των πολιτών, αλλά και κατά την ορθή πολιτικοθεωρητική και δικαιολογική ερμηνεία. Τέλος, θα σκιαγραφήσουμε εν συντομία τις ελληνικές ιδιαιτερότητες του υπό εξέταση φαινομένου, πριν καταλήξουμε σε ένα γενικό πλαίσιο συμπερασμάτων.

1. Βλ. Daniel Lederman, Norman Loayza and Rodrigo Reis Soares, 'Accountability and Corruption: Political Institutions Matter' (2001), *The World Bank Policy Research Working Paper* 2708.

2. Διαφθορά

2.1 Διαφθορά, οικονομικό έγκλημα και ποινικός νόμος

Η σύνδεση της διαφθοράς με την οικονομική εγκληματικότητα δεν είναι ούτε απρόσμενη ούτε εντελώς αδικαιολόγητη. Στις πλέον πολύκροτες υποθέσεις διαφθοράς παρατηρείται ότι οι εμπλεκόμενοι αποκόμισαν μεγάλα χρηματικά οφέλη, συνήθως εις βάρος του δημοσίου ταμείου. Επιπροσθέτως, ο φαινότυπος του οικονομικού εγκληματία μοιάζει να ανταποκρίνεται στην εικόνα τόσο του «διεφθαρμένου» όσο και του «διαφθορέα». Αν ανατρέξουμε στην παλαιά ορολογία που πρώτος καθιέρωσε ο Edwin Sutherland, αμφότεροι είναι συνήθως «εγκληματίες λευκού περιλαιμίου», οι οποίοι καταφεύγουν σε αθέμιτες συναλλαγές στο πλαίσιο των επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους και με σκοπό το κέρδος.² Η προσωποπαγής προσέγγιση του Sutherland περιέγραφε αυτού του είδους τους παραβάτες ως ανθρώπους υψηλής κοινωνικής και οικονομικής τάξης.³ Δεν είναι, λοιπόν, παράλογο να συμπεράνει κάποιος ότι ο οικονομικός εγκληματίας συχνά εμπλέκεται σε υποθέσεις διαφθοράς και, συνεπώς, η διαφθορά είναι ένα είδος οικονομικού εγκλήματος. Άλλωστε, η διαφθορά προφανώς επιδρά αρνητικά στην ομαλή λειτουργία της οικονομίας (λχ όταν μία επιχείρηση δωροδοκεί έναν δημόσιο λειτουργό για να αναλάβει ένα δημόσιο έργο με αποτέλεσμα ζημία τόσο του Δημοσίου όσο και των ανταγωνιστικών επιχειρήσεων) και αυτό είναι, κατ' ορθή κρίση, το ασφαλέστερο κριτήριο για το χαρακτηρισμό ενός εγκλήματος ως «οικονομικού».⁴

Όπως θα δούμε στην επόμενη ενότητα, το έννομο αγαθό που απειλείται από τη διαφθορά δεν είναι η ομαλή λειτουργία της οικονομίας αυτή καθαυτή. Αυτό που πρέπει να σημειωθεί σε τούτο το σημείο είναι ότι

2. Edwin Sutherland, 'White Collar Criminality', (1940), *American Sociological Review*, 5, 4.

3. Edwin Sutherland, 'Crime and Business', (1941), *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 112.

4. Αντί πολλών, βλ. Νέστορα Κουράκη, Έννοια και ορισμός της οικονομικής εγκληματικότητας σε Ν. Κουράκη (με την συνεργασία Δ. Τζιούβα) *Τα Οικονομικά Εγκλήματα I Γενικό Μέρος*, (2007, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα), ιδίως 37 επ.

η διαφθορά δεν είναι απαραίτητο να έχει *stricto sensu* οικονομικό αντικείμενο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι «εξυπηρετήσεις» που αφορούν μεταθέσεις και εν γένει προνομιακή μεταχείριση σε Δημόσιες Υπηρεσίες ή στις Ένοπλες Δυνάμεις. Όταν μία οικογένεια χρησιμοποιεί τις πολιτικές «γνωριμίες» της για να επιτύχει την ευνοϊκή (αλλά παράτυπη ή παράνομη) μετάθεση ενός μέλους της που εργάζεται στον Δημόσιο Τομέα ή υπηρετεί την στρατιωτική του θητεία, δεν υφίσταται οικονομικό όφελος, τουλάχιστον υπό την άμεση και διακριτή έννοια που συνήθως απαιτείται στα οικονομικά εγκλήματα. Το κέρδος εν προκειμένω είναι ένα είδος «εύνοιας» και η υπονοούμενη ανταπόδοση εκ μέρους του ευνοούμενου, συνήθως με την μορφή της ψήφου. Η αγανάκτηση όσων αδικούνται από αυτές τις συναλλαγές δεν διαφέρει από την αγανάκτηση ενός επιχειρηματία που ζημιώθηκε επαγγελματικά και οικονομικά επειδή δεν δέχθηκε να δωροδοκήσει τους αρμόδιους. Αν ήμασταν υποχρεωμένοι να δώσουμε ένα όνομα σε αυτές τις συμπεριφορές, θα τις κατατάσσαμε στην ευρύτερη έννοια της διαφθοράς. Αυτό μας υπενθυμίζει ότι η ηθική απαξία αυτών των πράξεων πηγάζει από την έλλειψη ακεραιότητας των συμμετεχόντων, καθώς και ότι δεν είναι απαραίτητο να καταλήγει σε οικονομική συναλλαγή. Στα παραδείγματα που μόλις αναφέρθηκαν ο πάροχος της «εξυπηρέτησης» δεν αναζητεί οικονομικά ανταλλάγματα αλλά αυτό που συχνά αποκαλείται στη διεθνή βιβλιογραφία «άσκηση επιρροής».⁵

Επιπροσθέτως, τα όσα αναφέρθηκαν ήδη μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ένας θετικιστικός νομικός ορισμός της διαφθοράς θα ήταν ελλιπής, ακόμα κι αν ήταν νοηματικά συνεκτικός (κάτι μάλλον αδύνατο, όπως θα δούμε στην συνέχεια). Πολλές φορές, αυτή η «άσκηση επιρροής» δεν περιλαμβάνει παράνομη δραστηριότητα.⁶ Όταν το πρόσωπο

5. Daniel Kaufmann and Pedro C. Vicente, 'Legal Corruption', (2005), http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/Legal_Corruption.pdf, σ. 2. Βλ. και το άρθρο 5 του ν. 3849/2010 που προσθέτει στο άρθρο 5 του ν. 3213/2003 διάταξη που εγκληματοποιεί την άσκηση επιρροής σε πρόσωπο «που υποχρεούται σε δήλωση» - ασχέτως μάλιστα του αν η εν λόγω επιρροή ασκήθηκε ή επέφερε αποτελέσματα.

6. Τη θέση αυτή μοιάζει να υποστηρίζει και η Καϊάφα-Γκμπάντι σε Μ. Καϊάφα-

που καλείται να ικανοποιήσει ένα τέτοιο αίτημα είναι αρκετά ισχυρό ή απλώς σε μία θέση-κλειδί για την συγκεκριμένη υπόθεση, μία εύστοχα διατυπωμένη θετική γνώμη μπορεί να αρκεί για την διεκπεραίωση του αιτήματος του «διαφθορέα» (υπό αυτή την έννοια, ο «διεφθαρμένος» πολλές φορές θα μετατρέπεται σε «διαφθορέα», καθώς το πρόσωπο που ανταποκρίνεται θετικά σε αυτή την «άσκηση επιρροής», συχνότατα θα αναμένει, με την σειρά του, κάποιο ύποπτου ηθικού περιεχομένου αντάλλαγμα - προνομιακή μεταχείριση, ανάλογη αντιμετώπιση σε δικές του παρεμφερείς παρεμβάσεις στο μέλλον κ.ο.κ.). Οι δε περαιτέρω ενέργειες που απαιτούνται για την ικανοποίηση του άδικου αιτήματος συχνά εντάσσονται στο πλαίσιο της διακριτικής ευχέρειας οργάνων της Διοίκησης ή ακόμα και του ιδιωτικού τομέα, αν δεχθούμε ότι η διαφθορά δεν περιορίζεται σε υποθέσεις που αφορούν υποχρεωτικά το κράτος. Ενώ, λοιπόν, είναι σαφές ότι στο φαινόμενο εμπλέκονται δύο μέρη, αυτά που χάριν συντομίας ονομάσαμε «διαφθορέα» και «διεφθαρμένο», ο δεύτερος δεν δρα απαραίτητως παράνομα προς όφελος του πρώτου. Ούτε, όμως, το αντάλλαγμα που απαιτεί ο δεύτερος είναι πάντοτε παράνομο: μία μελλοντική ψήφος, για παράδειγμα, αποτελεί ένα καθ' όλα νόμιμο αντάλλαγμα.

2.2 Μια σύντομη περιγραφή του φαινομένου της διαφθοράς

2.2.1 Νομικός ορισμός;

Οι νομικοί ορισμοί έχουν το σημαντικό πλεονέκτημα της σαφήνειας: όταν ο νομοθέτης ορίζει τη διαφθορά με έναν συγκεκριμένο τρόπο, μπορούμε να υποθέτουμε με ασφάλεια ότι όλοι αντιλαμβάνονται την έννοια με τον ίδιο τρόπο. Αλλά ακόμα και το πλεονέκτημα αυτό είναι μάλλον παραπλανητικό, αν αναλογισθεί κανείς τον εξαιρετικά μικρό αριθμό των κρατών που έχουν ορίσει νομοθετικά τη διαφθορά αυτή καθαυτή: όταν αναφερόμαστε στο φαινόμενο της διαφθοράς φαίνεται πως περιλαμβάνουμε σε αυτό ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών που δεν ε-

Γκμπάντι, Ποινική καταστολή στην διαφθορά στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα: το νομοθετικό πλαίσιο της Ε.Ε. στην ευρύτερη διεθνή σκηνή και το εθνικό μας δίκαιο, (2010), *Ποινικά Χρονικά* Ξ', 4.

ξαντλούνται στη δωροδοκία και άλλα συναφή εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία, τα οποία υπό προϋποθέσεις μπορούν να υπαχθούν στην υπό εξέταση έννοια (βλ. για παράδειγμα την απιστία του 256 ΠΚ, αλλά και τις συχνά παρεμφερείς κατά τόπους διατάξεις για το ξέπλυμα βρώμικου χρήματος). Αντιθέτως, όπως είδαμε, ο τρόπος με τον οποίο εκδηλώνονται τα φαινόμενα διαφθοράς στην πράξη μοιάζει να καθιστά εξαιρετικά δυσχερή την περιγραφή ενός εγκλήματος που, υπό τον όρο «διαφθορά», θα τιμωρούσε όλες αυτές τις συμπεριφορές. Θα ήταν, όμως, σκόπιμη μία τέτοια προσπάθεια εγκληματοποίησης του φαινομένου;

Θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς την άποψη ότι το φαινόμενο της διαφθοράς *per se* δύσκολα μπορεί να περιγραφεί με όρους εγκληματικού αδικού με δεδομένη τη δυσχέρεια αποσαφήνισης του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού.⁷ Αν προσπαθούσαμε να περιγράψουμε τη διαφθορά ως διακριτή εγκληματική συμπεριφορά θα μιλούσαμε, πιθανότατα, για ένα έγκλημα *διακινδύνευσης* που στρέφεται εναντίον των δημοκρατικών θεσμών, της ισότητας, της κοινωνικής δικαιοσύνης κ.ο.κ.⁸ Η αοριστία του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού αποτελεί, σύμφωνα με μία δημοφιλή άποψη στην ελληνική θεωρία,⁹ ικανό λόγο εξαίρεσης της υπό εξέτασης συμπεριφοράς από το πεδίο εφαρμογής του ποινικού δικαίου, εν όψει της ανεξέλεγκτης διεύρυνσης των ποινικώς αξιόλογων συμπεριφορών. Η αρχή αυτή μοιάζει να επιδέχεται εφαρμογής και στην περίπτωση της διαφθοράς¹⁰, γεγονός που *prima facie* αιτιολογεί επαρκώς την μη καθιέρωση της διαφθοράς ως διακριτού εγκλήματος στις περισσότερες δυτικές έννομες τάξεις, συμπεριλαμβανομένης

7. Βλ. σχετικά, αντί πολλών, Δ. Ράικου, *Δημόσια διοίκηση και διαφθορά*, (2006, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα), 94.

8. Βλ. Στ. Αλεξιάδη, Η διαφθορά ως κοινώς επικίνδυνο έγκλημα, σε *Τιμητικό Τόμο Δ. Σπινέλλη, Τόμος Α΄, Οι Ποινικές Επιστήμες στον 21^ο αιώνα*, (2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα), 46-47, 50.

9. Βλ. Ι. Μανωλεδάκη *Το έννομο αγαθό*, (1998, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα), 29 επ.

10. Έτσι ο Στ. Αλεξιάδης, Η ποινική αντιμετώπιση της διαφθοράς στο διεθνή χώρο, *Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλσή*, Τόμος Α΄, (2007, Αθήνα - Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας), 30.

και της ελληνικής.

Θα πρέπει, όμως, να σημειωθεί ότι το περί αοριστίας του εννόμου αγαθού επιχείρημα δεν είναι πειστικό. Κατ' αρχάς, τα έννομα αγαθά που προαναφέρθηκαν δεν είναι άγνωστα στον «δυτικό» αλλά και τον έλληνα νομοθέτη. Σε πολλές έννομες τάξεις περιγράφονται εγκλήματα κατά του πολιτεύματος – κατά, δηλαδή, των δημοκρατικών θεσμών (βλ. 134 ΠΚ κ.ε.). Ομοίως «αόριστα» δεν μπορεί παρά να χαρακτηριστούν έννομα αγαθά όπως η θρησκευτική ειρήνη (ΠΚ 198-201). Από την άλλη, έννομα αγαθά απολύτως ορισμένα, όπως, για παράδειγμα, η στρατιωτική υπηρεσία, μπορεί να εγείρουν σοβαρές ενστάσεις εν όψει της σύγκρουσής τους με άλλα έννομα αγαθά, όπως η ελευθερία συνείδησης, έκφρασης, κίνησης, εργασίας κοκ. Εκείνο, λοιπόν, που πρέπει να μας απασχολεί εν προκειμένω δεν είναι η τυχόν αοριστία του εννόμου αγαθού «αυτή καθαυτή», αλλά αφενός μεν η δυνατότητα σαφούς περιγραφής του, η οποία δεν αποκλείεται εκ της αοριστίας του και μόνο (βλ. λχ το δημοκρατικό πολίτευμα), αφετέρου δε το κατά πόσον μπορεί πειστικά να υποστηριχθεί ότι η αξία του αγαθού είναι ικανή να του αποδώσει το *status* της ποινικής προστασίας. Εκ πρώτης όψεως, δεν υπάρχει λόγος να αποκλειστεί *a priori* το ενδεχόμενο το προσβαλλόμενο από τη διαφθορά έννομο αγαθό (που μπορεί να είναι και περισσότερα του ενός από τα προαναφερθέντα) να πληροί αυτές τις προϋποθέσεις.

Ταυτόχρονα, δεν πρέπει να λησμονούμε, ότι πολλά από τα πλήρως αποδεκτά ως απαλλαγμένα από το αμάρτημα της αοριστίας έννομα αγαθά του ποινικού μας κώδικα, δεν θα πληρούσαν τη δεύτερη από τις παραπάνω προϋποθέσεις αν δεν μπορούσαμε να τα αναγάγουμε σε άλλα, πολύ πιο αόριστα, αγαθά, αξίες και δικαιώματα. Ας αναλογιστούμε, για παράδειγμα, το έννομο αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας: δίχως την απαραίτητη αναγωγή σε αξίες όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η αυτοδιάθεση, η ισότητα των φύλων κοκ, το έννομο αγαθό αποδυναμώνεται σημαντικά. Σήμερα, υπό το κράτος των φιλελεύθερων αντιλήψεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, το δικαίωμα στη γενετήσια ελευθερία μοιάζει αυτονόητο. Ελλείπει, όμως, της πίστης στις προαναφερθείσες αξίες, ο νόμος εισήγαγε δικαιώματα των ανδρών επί των σωματών των

συζύγων τους – βλ. μάλιστα και την μέχρι πρότινος ζωνρή συζήτηση περί βιασμού εντός γάμου. Ακόμα και πιο «σφριγηλά» έννομα αγαθά, όπως αυτά της περιουσίας και της ιδιοκτησίας εδράζονται σε θεωρίες και αξίες των οποίων η ευθεία επίκληση θα προκαλούσε ομοίως την αίσθηση της αοριστίας. Η οικεία προβληματική δεν μπορεί να αναπτυχθεί εδώ, αλλά αρκεί να αναλογισθεί κανείς ότι η περιγραφή της νόμιμης –και άρα άξιας ποινικής προστασίας– ιδιοκτησίας προϋποθέτει απαραίτητως την αναγωγή σε κατ' εξοχήν «αόριστα» αγαθά, όπως η ελευθερία (των συναλλαγών, για παράδειγμα), η προσωπική αυτονομία, η ανάπτυξη της προσωπικότητας, η διαγενεακή δικαιοσύνη κοκ. Οι δε περιορισμοί του δικαιώματος, που εξαιρούν ορισμένες προσβολές του από την ποινική ή άλλη κρατική προστασία, παγίως αιτιολογούνται διά της παραπομπής σε έννοιες όπως αυτή της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας, της αλληλεγγύης, αλλά και της κοινωνικής ηθικής (βλ. για παράδειγμα τη φορολογία ή τους διάφορους περιορισμούς στην ελευθερία των συναλλαγών).

Η ένσταση που εδράζεται στην αοριστία του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού δεν πρέπει να συγγέεται με δύο παρεμφερείς αλλά σαφέστατα διακριτές ενστάσεις, από την εξέταση των οποίων κρίνεται ένα σημαντικό τμήμα της «νομιμοποίησης» μίας ποινικής κύρωσης. Η μία αφορά την αδυναμία συγκεκριμενοποίησης του εννόμου αγαθού που προσβάλλεται με την οικεία συμπεριφορά ή του τρόπου με τον οποίο λαμβάνει χώρα αυτή η προσβολή. Η δεύτερη ανάγεται στην βασική ποινικοδικαϊκή αρχή *nullum crimen sine lege certa*: η περιγραφή της κολάσιμης πράξης ή παράλειψης πρέπει να είναι σαφής και να πληροί, φυσικά, τις προϋποθέσεις μίας «ποινικής πράξης» (εκείνες που συχνά συνοψίζουμε με τους απλουστευμένους όρους *εξωτερικό, εξωτερίκευση και ανθρώπινο*). Εν όψει της σημασίας αυτής της αρχής, αρκεί η διαπίστωση ότι η υπό εξέταση συμπεριφορά δεν μπορεί, εκ της φύσης της, να περιγραφεί με την απαιτούμενη σαφήνεια προκειμένου να απόσχει ο νομοθέτης από τον ποινικό κολασμό της. Το ελάττωμα αυτό μοιάζει μάλλον ανεπανόρθωτο στην περίπτωση της διαφθοράς. Στο άρθρο 161 του Ινδικού Ποινικού Κώδικα ανακαλύπτουμε πόσο ατυχής μπορεί να καταστεί η εγκληματοποίηση της διαφθοράς *per se*:

Ο δημόσιος υπάλληλος που δέχεται ή επιδιώκει οποιαδήποτε ικανοποίηση πέραν των νόμιμων απολαβών του προκειμένου να προβεί σε ενέργεια ή παράλειψη σχετική με την υπηρεσία του ή να δείξει εύνοια ή δυσμένεια προς τρίτο πρόσωπο ή να προσφέρει οποιαδήποτε υπηρεσία σε τρίτο πρόσωπο [...] είναι ένοχος διαφθοράς.¹¹

Η διατύπωση του ινδικού ΠΚ καταδεικνύει την αληθή φύση του προβλήματος. Αν θέλουμε να περιγράψουμε το πλήρες νοηματικό εύρος της έννοιας «διαφθορά», είμαστε υποχρεωμένοι να καταφύγουμε σε όρους όπως «ικανοποίηση», «εύνοια», «δυσμένεια» κ.ο.κ. Αυτές, όμως, είναι ακριβώς οι εκφάνσεις της διαφθοράς που παγίως αντιλαμβάνομαστε ως ενίοτε «νόμιμες»,¹² ακριβώς επειδή δεν περιλαμβάνουν ή προϋποθέτουν κάποια παράνομη ενέργεια εκ μέρους του «διεφθαρμένου» μέρους της συναλλαγής. Η ικανοποίηση ότι «εξυτηρήθηκε» κανείς έναν φίλο είναι το είδος της ενδιάθετης κατάστασης που δεν μπορεί –ούτε, φυσικά, πρέπει– να απασχολεί το ποινικό δίκαιο.¹³ Η εύνοια

11. Σε J. B. Monteiro, *Corruption: Control of Maladministration* (1966, Bombay: Manaktalas), σ. 17. Η αγγλική διατύπωση έχει ως εξής: A public servant, [who] accepts or attempts to obtain any gratification whatever, other than legal remuneration, for doing or forbearing to do any official act or for showing favor or disfavor to any person, or for rendering any service or disservice to any person [...] is guilty of corruption.

12. Η μορφή αυτή διαφθοράς κάποτε καλείται και «οιονεί διαφθορά» –βλ. Ρ.–Ε. Παπαδάκη, Οιονεί διαφθορά και τρόποι αντιμετώπισής της, (2010), *ΠοινΔικ 2010*, 854. Ο όρος μοιάζει μάλλον παραπλανητικός, αν όχι ατυχής, καθώς η μη τυποποιημένη στο νόμο διαφθορά δεν είναι *ipso facto*, «λιγότερο διαφθορά» από την ποινικώς κολάσιμη. Μοιάζει μάλιστα ο συγγραφέας να οδηγείται σε ένα *non sequitur* όταν παρατηρεί ότι κάποιες εκδηλώσεις «οιονεί διαφθοράς» θα μπορούσαν να υπαχθούν σε ισχύουσες ποινικές διατάξεις: αν στην «οιονεί διαφθορά» αναγνωρίζουμε όχι μόνο γενικά χαρακτηριστικά διαφθοράς, αλλά και, ειδικότερα, γνωρίσματα των περιγραφόμενων στο νόμο εκφάνσεων του φαινομένου, τότε πώς είναι δυνατόν να στέκει η διάκριση ανάμεσα σε διαφθορά και «περίπου» (οιονεί) διαφθορά; Στην πραγματικότητα, αυτό το κριτήριο δεν είναι πειστικό: το φαινόμενο της διαφθοράς και κατ' επέκταση ο εγκληματολογικός ορισμός του, δεν εξαρτάται από την, όπως επιχειρεί να εξηγήσει η παρούσα, ούτως ή άλλως εξαιρετικά δυσχερή περιγραφή του στο νόμο.

13. Ενδεικτική είναι η έντονη ενασχόληση της θεωρίας και της νομολογίας με

την ερμηνεία της έννοιας του «ωφελήματος» που αντικατέστησε, δυνάμει του ν. 2802/2000, τα «δώρα και ανταλλάγματα» που έπρεπε να ζητήσει ή να λάβει, έστω και με την μορφή υπόσχεσης, ένας υπάλληλος προκειμένου να πληρωθεί η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της (παθητικής) δωροδοκίας κατ' άρθρον 235 ΠΚ. Καθόσον αφορά τα ωφελήματα που δεν έχουν υλική υπόσταση, τίθεται το ερώτημα κατά πόσον αυτά θα πρέπει να είναι *αντικειμενικά μετρήσιμα* -έτσι ο Κονταξής *Ποινικός Κώδικας (ερμηνεία)*, Τόμος Β', (2000, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας,), 2080, αντίθετη η Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Εμβάθυνση στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, (2008, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη), 437 και ο Μ. Μαργαρίτης, *Ερμηνεία – Εφαρμογή Ποινικού Κώδικα*, (2009, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας), 631. Αλλά και τα υλικά ωφελήματα (οικονομικής ή άλλης υφής) δεν είναι εύκολο να περιγραφούν με τη δέουσα σαφήνεια. Μετά τις ΑΠ 1627/2009 (*ΠοινΧρ. 2010*, σ. 560) και ΑΠ 1925/2010 (*Πραξ&Λογ ΠΔ 2011*, σ. 86), που κάνουν λόγο για παροχή πράγματος ή υπηρεσίας επί των οποίων ο υπάλληλος δεν έχει καμία νόμιμη αξίωση, φαίνεται πως ενισχύεται η θέση μέρους της θεωρίας σύμφωνα με την οποία ωφέλημα με την έννοια του νόμου αποτελούν το δάνειο ή η καταβολή χρέους από παίγνιο (το οποίο δεν γεννά, κατ' άρθρον 844 ΑΚ, νόμιμη απαίτηση), ενώ το αντίθετο ισχύει με την καταβολή νομίμως απαιτητού χρέους, όπως εκείνο που προκύπτει από προϋπάρχον δάνειο (βλ. Δ. Σπινέλλη, *Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος (πανεπιστημιακές παραδόσεις), Εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία*, (1988, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα), 25 και Ι. Μανωλεδάκη, *Ερμηνεία κατ' άρθρο των όρων του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα*, (1996, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα), 35). Αλλά, αν το προστατευόμενο αγαθό αυτών των διατάξεων, είναι η ακεραιότητα, η αμεροληψία και η αντικειμενικότητα των δημοσίων υπηρεσιών και η εξ αυτών εκπορευόμενη εμπιστοσύνη των πολιτών στην «καθαρή» λειτουργία της υπηρεσίας (βλ. ενδεικτικά ΟλομΑΠ 1179/1986, *ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ – ΝοΒ 1986*, σ. 1116, ΑΠ 2/2008, *ΠοινΧρ. 2008*, σ. 828 και ΑΠ 2686/2008, *ΠοινΧρ 2009*, σ. 910), δεν είναι σαφές το πώς ακριβώς φιλοδοξεί η θεωρία να διαχωρίσει τις ανωτέρω περιπτώσεις. Αν η υπόσχεση μίας γρήγορης και ανέξοδης (χωρίς λ.χ. την ανάγκη καταφυγής στα πολιτικά δικαστήρια) ικανοποίησης κάποιας νόμιμης αξίωσης με αντάλλαγμα την κατά προτεραιότητα «εξυπηρέτηση» του καλόβολου οφειλέτη δεν αρκεί για να κλονίσει την πίστη στην ακεραιότητα του δημοσίου υπαλλήλου, γιατί να αρκεί η καθ' όλα νόμιμη σύναψη δανείου με τους συνήθεις όρους της αγοράς; Προφανώς, οι δυσκολίες αυτές προκύπτουν λόγω της υπερβολικά στενής εστίασης στην μία μόνο όψη του νομίσματος της διαφθοράς: μόνο αν αντιληφθούμε το φαινόμενο ως μία αποδοκιμαστέα συναλλαγή που μπορεί να λάβει πολλές μορφές θα κατανοήσουμε πλήρως τη φύση του. Άλλωστε, όπως σημειώθηκε ήδη, η διαφθορά είναι πράγματι εννοιολογικώς ασύμβατη με την ακεραιότητα. Εξάλλου, η άσκηση των υπηρεσιακών καθηκόντων έναντι οποιουδήποτε ανταλλάγματος, συνιστά, εξ ορισμού, ένδει-

και η δυσμείνεια αποτελούν συμπεριφορές που μπορεί να συνιστούν σημαντικά ηθικά παραπτώματα – είναι, όμως, αδύνατον να περιγραφούν με την απαραίτητη σαφήνεια από τον ποινικό νομοθέτη. Παρόλα αυτά, μία ικανοποιητική περιγραφή της διαφθοράς όπως τη γνωρίζουμε και μας απασχολεί σήμερα δεν έχει την πολυτέλεια να αγνοεί αυτές τις εκφάνσεις του φαινομένου.

Συνεπώς, ο βασικός λόγος για την μη εγκληματοποίηση της διαφθοράς ως διακριτού εγκλήματος θα πρέπει να εντοπιστεί στην αδυναμία περιγραφής του φαινομένου με την ακρίβεια που απαιτεί η θεμελιώδης αρχή *nullum crimen sine lege certa*. Δυοῖν θάτερον: είτε θα θυσιαστεί η επαρκής περιγραφή του φαινομένου, που αποτελεί βασική προϋπόθεση για την διακριτή εγκληματοποίησή του, είτε θα παραβιασθεί μία αρχή η οποία – ορθά- δεν επιδέχεται εξαιρέσεων. Καλώς, λοιπόν, ο νομοθέτης απέχει από την εγκληματοποίηση αυτή. Εξίσου ορθά επιλέγει να εξαντλήσει, κατά το δυνατόν, την ποινική αντιμετώπιση της διαφθοράς με σειρά ποινικών νόμων που ρυθμίζουν συμπεριφορές των οποίων η απαξία συνδέεται με –και ενίοτε πηγάζει από- τη δικαιοπολιτική αξιολόγηση της διαφθοράς. Στον πυρήνα της ποινικής αυτής αντιμετώπισης βρίσκεται, όπως υπονοήθηκε ήδη στην πορεία αυτής της ανάλυσης, το αδίκημα της δωροδοκίας, το οποίο αποτελεί τη βασική μορφή εκδήλωσης της διαφθοράς στην συνείδηση των κοινωνιών.¹⁴ Όσο μετακινούμαστε προς την περιφέρεια της έννοιας, συναντούμε αδικήματα όπως η απιστία στην υπηρεσία, η παράβαση καθήκοντος, η υπεξαίρεση στην υπηρεσία, η αποσιώπηση λόγου εξαίρεσης κοκ. Είναι δύσκολο να αποφανθεί κάποιος επί του ποσοστού επικάλυψης της έννοιας από τις κατά καιρούς ισχύουσες διατάξεις. Εν μέρει, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι διατάξεις αυτές υπόκεινται σε αλληπάλληλες τροποποιήσεις, η συχνότητα των οποίων δεν μπορεί παρά να καταδεικνύει την ανησυχία του νομοθέτη για το πραγματικό ποσοστό της επικάλυψης αυτής. Η διαπίστωση αυτή, προσθέτει ένα ακόμα επιχείρημα

ξη έλλειψης ακεραιότητας.

14. Βλ. τις σχετικές παρατηρήσεις σε Η. Αργυροηλιόπουλου, *Η ιδιωτική και δημόσια διαφθορά ως έγκλημα αθέμιτου ανταγωνισμού*, (2006, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη), 40.

υπέρ της διατύπωσης ενός «εγκληματολογικού» ορισμού, ο οποίος θα αποδίδει επαρκώς την έννοια της διαφθοράς, απαλλαγμένος από την ανάγκη συμπερίληψής του σε ένα νομικό κείμενο – μία ανάγκη που πιθανότατα δεν μπορεί να ικανοποιηθεί πλήρως όποιον δρόμο κι αν ακολουθήσει ο ποινικός νομοθέτης.

2.2.2 Εγκληματολογικός ορισμός και δικαιοπολιτική βάση

Η διαπίστωση της αδυναμίας υπαγωγής της διαφθοράς σε ένα επαρκώς ορισμένο έγκλημα δεν μας απαλλάσσει από την υποχρέωση να οριοθετήσουμε την έννοια. Η παραβίαση μίας υποχρέωσης ηθικής ακεραιότητας θα μπορούσε να είναι μια καλή αρχή, καθώς είναι σαφές ότι οι σχέσεις διαφθοράς παράγουν άδικα αποτελέσματα που ευνοούν τους εμπλεκόμενους, δημιουργώντας έτσι ένα είδος «άνισης μεταχείρισης». Αυτή η άνιση μεταχείριση θα μπορούσε, με την κατάλληλη ανάλυση, να αποκαλύψει ένα περισσότερο «χειροπιαστό» κοινωνικό αγαθό, το οποίο, με την σειρά του, ίσως θα ήταν δυνατόν να μας οδηγήσει ακόμα και σε ένα εύχρηστο έννομο αγαθό. Ατυχώς, η παραπομπή σε ηθικά και πολιτικά φορτισμένες έννοιες, όπως το κοινό περί δικαίου αίσθημα ή το δημόσιο συμφέρον, σπανιότατα παράγει ορισμούς αποδεκτούς από μεγάλο μέρος της θεωρίας. Παρόλα αυτά, έχουν υπάρξει προσπάθειες στη διεθνή βιβλιογραφία να ορισθεί η διαφθορά δυνάμει αυτών ακριβώς των εννοιών. Ο Aikin ορίζει τη διαφθορά ως μία πράξη που περιλαμβάνει την παραβίαση ενός δημοσίου καθήκοντος ή υψηλών ηθικών κριτηρίων με αντάλλαγμα προσωπικό χρηματικό όφελος, ισχύ ή κύρος. Η πράξη αυτή μπορεί να είναι ηθικά επιλήψιμη χωρίς, όπως είδαμε ήδη, να συνιστά απαραίτητως παράβαση του νόμου.¹⁵ Ο ορισμός αυτός παρουσιάζει το σημαντικό πλεονέκτημα της ουσιαστικής απομάκρυνσης από τον αυστηρά νομικό ορισμό που κρίθηκε υπερβολικά στενός. Αλλά, στην προσπάθειά του αυτή, καταλήγει υπερβολικά ευρύς: ένας πολιτικός που ψεύδεται σχετικά με τις πραγματικές πολιτικές του αρχές προκειμένου να εκλεγεί βουλευτής, θυσιάζει την ακεραιότητά του στο βωμό της απόκτησης πολιτικής ισχύος, κύρους και, πιθα-

15. Aikin, C. *Corruption, a Dictionary of the Social Sciences*, (1964, Glencoe, NY: Free Press), 142.

νότατα, χρημάτων. Δε θα ήταν, μάλιστα, άστοχη η παρατήρηση ότι, σε τελική ανάλυση, ο δημαγωγός του παραδείγματος παραβιάζει το δημόσιο καθήκον που απαιτεί από τους συμμετέχοντες στην πολιτική διαβούλευση να προσέρχονται με ειλικρίνεια και αίσθημα δημοκρατικής ευθύνης. Αλλά δεν είναι, γι' αυτούς τους λόγους και μόνο, διεφθαρμένος: η έλλειψη ακεραιότητας ή η παραβίαση ενός καθήκοντος, παρότι στενά συνδεδεμένα στην πράξη με τη διαφθορά, δεν εξαντλούν την περιγραφή του φαινομένου, όποια κι αν είναι τα οφέλη των εμπλεκόμενων μερών.¹⁶

Ο Heidenheimer, όπως και οι Rogow και Lasswell πριν από εκείνον, κατέφυγε στην έννοια του δημοσίου συμφέροντος για να περιγράψει τη διαφθορά: «μία πράξη διαφθοράς», έγραψε, «συνιστά έλλειψη υπευθυνότητας απέναντι σε τουλάχιστον ένα σύστημα δημόσιας ή πολιτικής τάξης, ούσα, στην πραγματικότητα, ασύμβατη με οποιοδήποτε τέτοιο σύστημα». Και εξηγεί: «ένα σύστημα δημόσιας ή πολιτικής τάξης ανυψώνει το κοινό συμφέρον πάνω από το ιδιωτικό οι παραβιάσεις του δημοσίου συμφέροντος για ιδιωτικό όφελος συνιστούν πράξεις διαφ-

16. Η διαπίστωση αυτή καθίσταται ακόμα πιο προφανής, αν αναλογιστεί κάποιος τι ακριβώς απαιτεί η ακεραιότητα απέναντι σε φαινόμενα διαφθοράς. Πριν από οτιδήποτε άλλο θα απαιτούσε την *ceteris paribus* αποφυγή κάθε συμπεριφοράς ή κατάστασης που θα μπορούσε να διαμορφώσει ευνοϊκές συνθήκες για την άνθιση της διαφθοράς. Από την άλλη πλευρά, θα απαιτούσε από την πολιτεία να αναπτύξει τις απαραίτητες δομές προκειμένου να καταπολεμήσει αποτελεσματικά τη διαφθορά. Αν δεχόμασταν ότι τυχόν αδιαφορία απέναντι στις παραπάνω υποχρεώσεις υπάγεται, λόγω παραβίασης των επιταγών της ακεραιότητας, στην έννοια της διαφθοράς, θα προέκυπτε το εξής *absurdum*: κάποιος που παραμένει αμέτοχος σε φαινόμενα διαφθοράς, που δεν δίνει ούτε λαμβάνει κάτι στην υπό κρίση συναλλαγή, θα πρέπει να ελέγχεται όχι διότι αμελεί το καθήκον του να μάχεται τη διαφθορά, αλλά ως διαφθορέας ή διεφθαρμένος! Σε μία τέτοια περίπτωση δε θα είχαμε να κάνουμε μόνο με ένα λογικό σφάλμα, αλλά και με μία εξαιρετικά δύσχροστη περιγραφή της έννοιας. Εμφορούμενη από τις ίδιες ιδέες και ανησυχίες, η Διεθνής Διαφάνεια, διαχωρίζει τις δύο έννοιες και τις μελετά χωριστά με την εισαγωγή ενός Συστήματος Εθνικής Ακεραιότητας (National Integrity System) – βλ. για την μεθοδολογία της έρευνας αυτής την σχετική ανάλυση στον ιστότοπο της Διεθνούς Διαφάνειας: http://www.transparency.org/files/content/nis/NationalIntegritySystem_Background_and_Methodology.pdf.

θοράς». ¹⁷ Τη διάκριση αυτή ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό συμφέρον φαίνεται να υιοθετεί κατά την περιγραφή του φαινομένου και ο Μπιτζιλέκης. ¹⁸ Παρά το γεγονός ότι συχνότατα η διαφθορά λειτουργεί με αυτόν ακριβώς τον τρόπο και επιφέρει αυτές ακριβώς τις συνέπειες, δεν είναι καθόλου απαραίτητο ούτε (α) ότι το όφελος είναι πάντοτε ιδιωτικό ούτε (β) ότι η ζημία που προκαλείται επιβαρύνει πάντοτε το δημόσιο συμφέρον. Δύο παραδείγματα από την ελληνική έννομη τάξη, που αντικατοπτρίζουν το διεθνή προβληματισμό επί του ζητήματος, αρκούν για να μας διαφωτίσουν: α) στο άρθρο 59 του νόμου 2190/1920 περί Α.Ε. περιγράφεται τόσο η ενεργητική όσο και η παθητική δωροδοκία μέλους Γενικής Συνέλευσης με σκοπό να επιτευχθεί συγκεκριμένη στάση του κατά την ψηφοφορία, γεγονός που δεν μοιάζει να στρέφεται κατά του δημοσίου συμφέροντος με την έννοια που μας απασχολεί εδώ (παρότι, η διαφάνεια στη λειτουργία των Α.Ε. είναι, κατά μία ευρύτερη έννοια, προς το δημόσιο συμφέρον· β) οι νόμοι 3666/2008 και 3560/2007 που κύρωσαν τις Συμβάσεις για τη διαφθορά του Ο.Η.Ε. και του Συμβουλίου της Ευρώπης αντίστοιχα προβλέπουν την δωροδοκία από και προς ξένο δημόσιο λειτουργό προς και από λειτουργό ή υπάλληλο κάθε δημοσίου, διεθνούς και υπερεθνικού οργανισμού ή φορέα. Στη δεύτερη περίπτωση, είναι σαφές ότι το όφελος που επιδιώκεται δεν είναι κατ' ανάγκη ιδιωτικό: ένας λειτουργός μπορεί να δωροδοκήσει έναν άλλο λειτουργό προκειμένου να εξασφαλίσει ευνοϊκή μεταχείριση για τη χώρα την οποία εκπροσωπεί και, κατ' επέκταση, να ωφελήσει το λαό της χώρας αυτής. ¹⁹

17. Heidenheimer, A. J. (ed.) *Political Corruption: Headings in Comparative Analysis*, (1970, New York: Holt, Rinehart and Winston), 6. Βλ. και Rogow, A., and Lasswell, H. *Power, Corruption and Rectitude*, (1963, Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Englewood).

18. Ν. Μπιτζιλέκης, Η διαφθορά ως νομικό και πολιτικό πρόβλημα, (2009), *Πολιτικά Χρονικά ΝΘ*, 97-98.

19. Επίσης, υπάρχουν περιπτώσεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν «οριακές»: όταν τιμωρείται, για παράδειγμα, η δωροδοκία αθλητικών παραγόντων που αποσκοπεί στην αλλοίωση των αποτελεσμάτων διαφόρων αθλημάτων, ποιο είναι το δημόσιο συμφέρον που θίγεται; Είναι προς το δημόσιο συμφέρον να παίζουν «καθαρά» οι ποδοσφαιριστές μίας ΠΑΕ; Αν αναλογιστεί κάποιος ότι οι μεγα-

Από την μέχρι τώρα ανάλυση προκύπτει ένα ακόμα συμπέρασμα, το οποίο θα πρέπει να τεθεί πέραν πάσης αμφιβολίας: με τον όρο διαφθορά περιγράφουμε ένα συγκεκριμένο είδος σχέσης μεταξύ δύο ή περισσότερων ανθρώπων. Η σχέση αυτή χαρακτηρίζεται τόσο από τη θέση των δύο βασικών συμμετεχόντων (που ονομάσαμε «διαφθορέα» και «διαφθαρμένο») στην διενεργούμενη συναλλαγή όσο και από τη διάθεση που τους διέπει, την οποία ο Μπιτζιλέκης συνοψίζει εύστοχα με τη φράση «κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης».²⁰ Πρόκειται, ουσιαστικά, για έναν «παράγοντα» και έναν «πελάτη». Ο πρώτος υπέχει την υποχρέωση, ως εκ της θέσεώς του, να δρα, εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου αρμοδιοτήτων, εκ μέρους του εντολέα του και να υπερασπίζεται τα συμφέροντα του τελευταίου.²¹ Όταν ο παράγοντας αυτός θυσιάζει τα συμφέροντα αυτά για προσωπικό του όφελος καθίσταται διεφθαρμένος. Όταν το όφελος αυτό προέρχεται από κάποιον (από έναν «πελάτη») που είναι διατεθειμένος να προσφέρει ένα αντάλλαγμα για την αθέτηση της ως άνω υποχρέωσης *lato sensu* «πίστης», τότε προκύπτει η σχέση που μας απασχολεί εδώ, καθώς πλέον στο προσκήνιο εισέρχεται και ο διαφθορέας, ενώ καθίσταται σαφής και η διάθεση «αλληλοεξυπηρέτησης» που χαρακτηρίζει την σχέση αυτή.

Από τα αμέσως παραπάνω προκύπτει μία σημαντική διάκριση, την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να ενσωματώσουμε στον πυρήνα της περιγραφής του φαινομένου που μας απασχολεί. Πρόκειται για τη διάκριση ανάμεσα στην *συναλλακτική* (transactive) και την *εκβιαστική* (extortive) διαφθορά.²² Στη δεύτερη περίπτωση, απουσιάζει τόσο το κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης όσο και, σε κάποιες περιπτώσεις, η ίδια η συναλλαγή. Συνήθως, πρόκειται απλώς για μία εκβιαστική συμπεριφορά

λύτερες ζημιές από αυτές τις πράξεις αφορούν οικονομικές απώλειες (ή κέρδη!) στο πλαίσιο ενός ούτως ή άλλως ηθικά προβληματικού είδους τζόγου, αντιλαμβάνεται εύκολα το πόσο δύσχηστοι είναι αυτοί οι ορισμοί.

20. Μπιτζιλέκης, ο.π., 106.

21. E. C. Banfield, 'Corruption as a feature of governmental organizations', (1975), Vol. 18, *Journal of Law and Economics*, 587-588.

22. S. Alatas, *Corruption: Its Nature, Causes, and Functions*, (1991, Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed), 3.

του «παράγοντα» με αποδέκτη τον «πελάτη»: αν ο δεύτερος αρνηθεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις του πρώτου, θα υποστεί κάποια υπολογίσιμη βλάβη στα συμφέροντά του που σχετίζονται με το αξίωμα του συνομιλητή του.²³ Όπως είναι προφανές από την ορολογία που υιοθετήθηκε μέχρι αυτό το σημείο, αυτό το είδος της διαφθοράς δεν ανήκει στον πυρήνα του φαινομένου που μας απασχολεί. Έγινε εξ αρχής λόγος για «διαφθορέα» και «διεφθαρμένο»: απαιτείται, δηλαδή, η οικειοθελής συμμετοχή αμφοτέρων των μερών στην συναλλαγή και μάλιστα με διάθεση αλληλοεξυπηρέτησης. Συνεπώς, όταν γίνεται λόγος για διαφθορά, στο εξής, δε θα συγκαταλέγονται στην αναφορά αυτή περιπτώσεις εκβιαστικών συμπεριφορών: για παράδειγμα, ένας αστυνομικός που απαιτεί από έναν καταστηματάρχη να καταβάλει ένα ποσό ώστε να μην παρενοχλείται κατά την άσκηση της επαγγελματικής του δραστηριότητας ή ένας πολιτικός που ζητεί γενναιόδωρη οικονομική ενίσχυση της προεκλογικής του εκστρατείας από έναν επιφανή επιχειρηματία προκειμένου να αποσιωπήσει τα όσα γνωρίζει για τις παράνομες εκφάνσεις της επαγγελματικής του δραστηριότητας δεν εμπλέκονται σε διαφθορά, όπως προσεγγίζουμε την έννοια εδώ. Είναι, ασφαλώς, «διεφθαρμένοι», τουλάχιστον κατά το κοινό περί δικαίου αίσθημα αλλά και γλωσσικό αισθητήριο: όπως ήδη τονίστηκε, όμως, απουσιάζει το στοιχείο της οικειοθελούς συναλλαγής και της αλληλοεξυπηρέτησης που καθιστά τη διαφθορά ένα κοινωνικό, πολιτικό και, τελικά, εγκληματικό φαινόμενο άξιο ιδιαίτερης προσοχής και μελέτης. Άλλωστε, κατά μία έννοια, ο αστυνομικός και ο πολιτικός των παραδειγμάτων μας εκμεταλλεύονται την ιδιότητά τους για να ενεργήσουν –σε γενικές γραμμές– όπως κάθε εκβιαστής. Η συναλλακτική διαφθορά, όμως, προϋποθέτει την συμμετοχή δύο αλληλοεξαρτώμενων «παικτών», με όσα αυτό συνεπάγεται για τις στρατηγικές και τις επιλογές τους. Αυτό, δίχως άλλο, την καθιστά, ένα ιδιαίτερα περίπλοκο και δυσχερές στην αντιμετώπισή του φαινόμενο, όπως μαρτυρά η εξέλιξή του όχι μόνο στον αναπτυσσόμενο, όπως φαινόταν να πιστεύουν οι διεθνείς οργανισμοί και

23. Ο.π.

ΜΚΟ μέχρι σχετικά πρόσφατα,²⁴ αλλά και στον ανεπτυγμένο κόσμο.²⁵

Η έννοια της διαφθοράς, λοιπόν, περιλαμβάνει απαραίτητως μία συναλλαγή σε κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης. Δεν μπορεί, όμως, η διαπίστωση αυτή να εξαντλεί την περιγραφή της έννοιας: πολλές συναλλαγές, καθόλου αξιοκατάκριτες από ηθική ή κοινωνικοηθική άποψη, γίνονται σε παρόμοιο κλίμα. Τι είναι αυτό που διαχωρίζει τη διαφθορά από την τελευταία κατηγορία συμπεριφορών που περιλαμβάνει τόσο ξένες προς αυτήν συναλλαγές όσο οι αμοιβαίες υποχωρήσεις δύο συνεταίρων ή η ανακαίνιση της εισόδου μίας πολυκατοικίας με την συνεισφορά όλων των ενοίκων; Η Παγκόσμια Τράπεζα εντοπίζει το στοιχείο αυτό στην κατάχρηση του δημοσίου αξιώματος που κατέχει ο διεφθαρμένος παράγοντας.²⁶ Συχνά μάλιστα υποστηρίζεται στη θεωρία η άποψη ότι το διεφθαρμένο μέρος μεταχειρίζεται το δημόσιο αξίωμά του ως επιχείρηση.²⁷ Η προσέγγιση αυτή αναδεικνύει την προέλευση της ιδιαίτερης κοινωνικοηθικής απαξίας της διαφθοράς, καθώς παραπέμπει στην έλλειψη ακεραιότητας του διεφθαρμένου παράγοντα. Παραμένει, όμως, ελλιπής, διότι αναφέρεται αποκλειστικά στη διαφθορά στο δημόσιο το-

24. Βλ. για παράδειγμα και αντί πολλών, τις σχετικές αναφορές της Διεθνούς Διαφάνειας σε *The Anatomy of Corruption*, TI Source Book 2000, ιδίως 14 επ.

25. Η εκβιαστική διαφθορά είναι, δίχως άλλο, μία *σύνθετη* εγκληματική συμπεριφορά, στα πρότυπα της τυποποίησης της έννοιας στο ποινικό μας δίκαιο: συντίθεται από μία παραδοσιακή μορφή εκβίασης, όπως την γνωρίζουμε από το ποινικό μας δίκαιο, και από μία έκφανση της διαφθοράς όπως την περιγράψαμε λίγο νωρίτερα. Είναι, μάλιστα, ιδιαίτερα ενδιαφέρον το γεγονός ότι, αν ο νομοθέτης αποφάσιζε να τυποποιήσει τη διαφθορά ως αυτοτελές έγκλημα, η εκβιαστική διαφθορά θα ήταν μάλλον ένα εν στενή έννοια σύνθετο έγκλημα (δες για την σχετική δογματική συζήτηση Ν. Ανδρουλάκη. *Ποινικό Δίκαιο: Γενικό Μέρος* (2000, Αθήνα: Π. Ν. Σάκουλας, Δίκαιο και Οικονομία), 188-189), αποτελούμενο από δύο αυτοτελή εγκλήματα: την *stricto sensu* διαφθορά και την εκβίαση. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την υποψία μας ότι η εκβιαστική διαφθορά έχει έντονα τα χαρακτηριστικά της εκβίασης, πιθανότατα δε εντονότερα από αυτά της διαφθοράς αυτής καθ' αυτήν.

26. Βλ. <http://www1.worldbank.org/publicsector/anticorrupt/corruptn/cor02.htm>

27. Βλ. λ.χ. J. Van Klaveren, *Corruption as an Historical Phenomenon*, Political Corruption Readings in Comparative Analysis, (1978, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers) και A. J. Heidenheimer, (ed.), *Political Corruption: Headings in Comparative Analysis*, (1970, New York: Holt, Rinehart and Winston), 5 επ.

μέα. Όπως έχουμε ήδη δει, φαινόμενα που θα πρέπει να υπάγονται στη γενικότερη έννοια της διαφθοράς και να αντιμετωπίζονται ως τέτοια από τον νομοθέτη παρατηρούνται τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Αξίζει να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι η ερμηνεία αυτή είναι πλέον μάλλον κρατούσα, τουλάχιστον καθόσον αφορά την επιστημονική έρευνα. Για παράδειγμα, στην Εθνική της Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα για το έτος 2011, το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Διαφάνειας αφιέρωσε ένα μεγάλο τμήμα στη διαφθορά στο ιδιωτικό τομέα με ειδικές αναφορές στις Υπηρεσίες Υγείας, τον κλάδο του αυτοκινήτου και τις κατασκευές.²⁸

Η διαφθορά, λοιπόν, προϋποθέτει αφενός μεν την έλλειψη ακεραιότητας που παρατηρείται όταν κάποιος καταχράται ενός αξιώματος του είδους που κατ' εξοχήν εκπροσωπεί το δημόσιο αξίωμα και αφετέρου μία συμπεριφορά του είδους της «συναλλαγής» ή «αλληλοεξυπηρέτησης» στην οποία συμμετέχουν δύο τουλάχιστον μέρη, κανένα εκ των οποίων δεν είναι υποχρεωτικό να κατέχει δημόσιο αξίωμα. Αν αναλογιστούμε τις κατηγορίες συμπεριφορών που παραδοσιακά απασχολούν τον νομοθέτη και την επιστήμη ως εκφάνσεις του φαινομένου «διαφθορά στον ιδιωτικό τομέα», θα αντιληφθούμε ότι όλες αφορούν διεφθαρμένους παράγοντες που διαχειρίζονται εξουσία που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «οιονεί δημόσια»: ο γιατρός του ιδιωτικού νοσοκομείου, ο μηχανικός που υπογράφει ένα πιστοποιητικό ή μία μελέτη, ακόμα και το μέλος της Γενικής Συνέλευσης μίας Α.Ε. λειτουργούν, με τρόπους που μπορούν να διαφοροποιούνται ανά περίπτωση, ως οιονεί ή *de facto* κρατικοί αξιωματούχοι. Αυτό συμβαίνει διότι κατέχουν μία θέση ή αξίωμα που α) υπηρετεί ένα *θεσμό* με αυξημένη σημασία για το κοινωνικό σύνολο και β) απαιτεί για την ορθή ενάσκηση των καθηκόντων τους πρακτικές που διέπονται από αρετές όπως η ευθυκρισία, η ακριβοδικία, η αμεροληψία κ.οκ. Όταν, λοιπόν, οι άνθρωποι αυτοί συμμετέχουν σε συναλλαγές «αλληλοεξυπηρέτησης» καταχρώνται της εξουσίας που τους εξασφαλίζει η θέση τους για προσωπικό όφελος, με

28. Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, *Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα*, Τεύχος 2, (2011, Public Issue), ιδίως διαγράμματα 6 και 7.

αποτέλεσμα αφενός μεν να πλήττεται ο ίδιος ο εκάστοτε θεσμός, αφετέρου δε η συναλλαγή να διέπεται από σοβαρό έλλειμμα ακεραιότητας, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για όσους βρίσκονται εκτός της εν λόγω συναλλαγής και εύλογα αναμένουν από τους εμπλεκόμενους παράγοντες να τελέσουν τα καθήκοντά τους με γνώμονα τις παραπάνω αρετές. Αυτά, λοιπόν, είναι τα χαρακτηριστικά της διαφθοράς: η συναλλαγή σε κλίμα αλληλοεξυπηρέτησης, η έλλειψη ακεραιότητας εκ μέρους των εμπλεκόμενων (και σε κάθε περίπτωση του διεφθαρμένου παράγοντα) και η κατάχρηση εκ μέρους του διεφθαρμένου παράγοντα της εξουσίας που του εξασφαλίζει ένα δημόσιο ή οιονεί δημόσιο αξίωμα η χρηστή άσκηση του οποίου απαιτεί τις αρετές (ευθυκρισία, ακριβοδικία, αμεροληψία) που παγίως αναμένονται από έναν δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο κατά την άσκηση των υπηρεσιακών του καθηκόντων.

3. Διαφθορά και πολιτικοί θεσμοί

3.1 Διαφθορά και δημοκρατία

Η σχέση της διαφθοράς με τη δημοκρατία έχει μελετηθεί ελάχιστα σε θεωρητικό επίπεδο. Ενώ είναι σαφές ότι οι συνήθεις περιπτώσεις διαφθοράς (χρηματισμός δημοσίων υπαλλήλων/λειτουργών, ανάρμοστες πολιτικές συναλλαγές, αδικαιολόγητες δημόσιες δαπάνες κλπ.) προκαλούν σοβαρότατα «πρακτικά» προβλήματα, η πολιτική θεωρία μοιάζει να αδιαφορεί για τις επιπτώσεις της διαφθοράς στους δημοκρατικούς θεσμούς, αλλά και στο ίδιο το πολίτευμα. Από καθαρά «πρακτική» άποψη, έχει διατυπωθεί η γνώμη ότι «λίγη» διαφθορά μάλλον ωφελεί τις δημοκρατίες, διότι διευκολύνει τη διεκπεραίωση επικερδών υποθέσεων που, υπό κανονικές συνθήκες, θα καθυστερούσαν λόγω γραφειοκρατίας, υπερβολικά αυστηρών κανόνων κλπ.²⁹ Σήμερα, οι περισσότεροι μελετητές αντιμετωπίζουν τη διαφθορά τόσο ως σύμπτωμα όσο και ως αίτιο των δυσλειτουργιών που παρατηρούνται στις σύγχρονες δημο-

29. Βλ. τις μελέτες των Anechiarico, Frank, and James B. Jacobs, *The Pursuit of Absolute Integrity: How Corruption Control Makes Government Ineffective* (1996, Chicago: University of Chicago Press) και Colin Leys, 'What is the Problem about Corruption?' (1965), *Journal of Modern African Studies* 3(2), 215-30.

κρατίες.³⁰ Όπως είδαμε ήδη, η διαφθορά συνδέεται πολύ στενά (αν και όχι αποκλειστικά) με την έννοια του δημοσίου συμφέροντος: οι «διεφθαρμένες συναλλαγές» συχνότατα βλάπτουν το δημόσιο συμφέρον, ιδίως διά της σοβαρής οικονομικής ζημίας που υφίσταται –άμεσα ή έμμεσα– το κρατικό ταμείο. Ταυτόχρονα, όμως, η διαφθορά υποβαθμίζει την πίστη των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς και, τελικά, στο ίδιο το πολίτευμα. Πριν προσπαθήσουμε να καταλήξουμε σε μία πιο συγκεκριμένη περιγραφή της επίδρασης της διαφθοράς στους πολιτικούς θεσμούς γενικά, αλλά και ειδικότερα σε σχέση με το ελληνικό παράδειγμα, είναι σκόπιμη μια σύντομη αναφορά στις επιπτώσεις της διαφθοράς στους βασικούς πυλώνες του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η σημαντικότερη ζημία που προκαλεί η διαφθορά στο δημοκρατικό πολίτευμα φθάνει μέχρι την πιο κεντρική λειτουργία και αρετή του: την αντιπροσώπευση. Αναφέρθηκε στον πρόλογο της παρούσης η διαίσθηση πολλών πολιτών ότι η νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας κλονίζεται όταν οι αξιωματούχοι ή *de facto* νομείς της εξουσίας αυτής είναι διεφθαρμένοι. Τώρα μπορούμε να προσεγγίσουμε αυτή τη διαίσθηση σε επίπεδο δημοκρατικής θεωρίας. Συγκεκριμένα, όταν οι αποφάσεις λαμβάνονται με τρόπο αδιαφανή και με κριτήρια άλλα από εκείνο του *lato sensu* δημοσίου συμφέροντος, οι πολίτες δικαίως συμπεραίνουν ότι δεν συμμετέχουν με κανέναν τρόπο στην άσκηση της δημόσιας πολιτικής. Με άλλα λόγια, η εκπροσώπηση των εκλογέων στη νομή της εξουσίας είναι ελλιπής και αποσυνδέεται η επιρροή που εκείνοι δικαιούνται να ασκούν στη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων (μέσω της ψήφου και της εν γένει πολιτικής τους έκφρασης) από τις πραγματικές επιλογές των κυβερνώντων.³¹ Πρόκειται, ασφαλώς, για βαρύτατο πλήγμα στην καρδιά της δημοκρατικής λειτουργίας, καθώς τίθεται σε

30. Βλ. ενδεικτικά Jon Elster, *The Cement of Society: A Study of Social Order* (1989, Cambridge: Cambridge University Press), Susan Rose-Ackerman, *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform* (1999, Cambridge: Cambridge University Press) και Dennis F Thompson, *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption* (1995, Washington: The Brookings Institution).

31. Mark E. Warren, 'What Does Corruption Mean in a Democracy?', (2004), *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, 328.

αμφισβήτηση η ίδια η νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας. Αξίζει να σημειωθεί ότι η σύνδεση των επιλογών των πολιτών με εκείνες των κυβερνώντων είναι το πλέον συντριπτικό πλεονέκτημα της σύγχρονης δημοκρατίας έναντι των ανταγωνιστικών της πολιτικών συστημάτων. Όταν η διαφθορά εξαπλώνεται στον δημόσιο τομέα, η σύνδεση αυτή αδυνατίζει και το πλεονέκτημα κλονίζεται.

Στις σύγχρονες δημοκρατίες είναι, επίσης, σημαντική η διατήρηση μίας «δημοκρατικής κουλτούρας». ³² Οι πολίτες είναι ανάγκη να ενστερνίζονται και να στηρίζουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, ακόμα κι αν οι τελευταίοι υπολειπوغούν ή μοιάζουν να υπολειπوغούν. Η διαφθορά διαβρώνει (για να θυμηθούμε τον τίτλο της παρούσης) αυτή την κουλτούρα διότι αποκαλύπτει τις πιο ακραίες δυσλειτουργίες του πολιτεύματος. Ένας διεφθαρμένος υπουργός, ένας επίορκος δικαστής, ένας καταχραστής του δημοσίου χρήματος δεν είναι ένας «συνηθισμένος» εγκληματίας. Όταν αυτά τα φαινόμενα είναι αρκετά για να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι αποτελούν τον κανόνα και όχι την εξαίρεση, η μομφή των πολιτών αφορά όχι μόνο τα πρόσωπα, αλλά και τους ίδιους τους θεσμούς που αυτά υπηρετούν. Επιπροσθέτως, η αποτυχία των δημοκρατικών θεσμών να θέσουν υπό έλεγχο τη διαφθορά και να απομονώσουν τους διαφθορείς και τους διεφθαρμένους θέτει εν αμφιβόλω μία άλλη κεντρική λειτουργία του πολιτεύματος: το κράτος δικαίου. Στις σύγχρονες δημοκρατίες, εξουσία ασκείται μόνο διά του νόμου και κάτω από αυστηρές προϋποθέσεις (ο νόμος πρέπει να προϋπάρχει της υπό κρίση συμπεριφοράς, να είναι σαφής, γενικός κλπ). Αυτή είναι η μία όψη της έννοιας. Η άλλη όψη επιβάλλει την τήρηση του νόμου σε κάθε περίπτωση και χωρίς διακρίσεις: το κράτος δικαίου απαιτεί ισονομία και ισοπολιτεία. Σημειωτέον ότι η αποτυχία των θεσμών να εφαρμόσουν αυτούς τους κανόνες είναι ομοίως (αλλά όχι εξίσου) διαβρωτική για την πίστη στο πολίτευμα, ακόμα και σε περιπτώσεις διαφθοράς «στα χαμηλά κλιμάκια» (low level corruption). Ο συμπολίτης μας που μένει πάντα ατιμώρητος για τροχαίες ή πολεοδομικές παραβάσεις μας υπενθυμίζει ότι, όσο η διαφθορά προσφέρει προνόμια αυτού του είδους, η πί-

32. Ο.π.

στη στους νόμους και τις αρχές της δημοκρατίας είναι επιζήμια. Έτσι, η δημοκρατική μας κουλτούρα εξασθενεί και οι δημοκρατικοί θεσμοί απαξιώνονται και καταρρέουν.

3.2 Οικονομική κρίση, διαφθορά και το ελληνικό παράδειγμα

3.2.1 Διαφθορά και οικονομικές κρίσεις

Η άποψη ότι η διαφθορά, ιδίως στα υψηλά κλιμάκια (high level corruption), συντελεί στην κακή διαχείριση του δημόσιου χρήματος και, τελικά, στη διαμόρφωση συνθηκών βαθιάς οικονομικής κρίσης είναι εξαιρετικά διαδεδομένη. Αυτό που δεν έχει αναδειχθεί επαρκώς είναι ο ρόλος των δημοκρατικών θεσμών στην αποφυγή και καταπολέμηση των κρίσεων, συμπεριλαμβανομένης και της χρεωκοπίας. Είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον το συμπέρασμα ότι ο σκοπός αυτός υπηρετείται με διαφορετικό τρόπο σε δημοκρατικές και μη δημοκρατικές χώρες, καθώς και ανάλογα με το αν το χρέος είναι εξωτερικό ή εσωτερικό. Ειδικά όσον αφορά το εξωτερικό χρέος των δημοκρατικών χωρών, φαίνεται ότι, υπό κανονικές συνθήκες, ένα κοινοβουλευτικό σύστημα με ικανούς μηχανισμούς ελέγχου (checks and balances) αποτελεί, στην πράξη, εγγύηση ότι η χώρα δεν θα χρεωκοπήσει.³³ Συνεπώς, όταν μία δημοκρατική χώρα με κοινοβουλευτικό σύστημα αδυνατεί να ελέγξει το εξωτερικό της χρέος και χρεωκοπεί, είναι λογικό να καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το σύστημα ελέγχου που υποχρεούται να ασκεί το κοινοβούλιο και οι αρμόδιοι αξιωματούχοι είναι ελλιπές. Με δεδομένο ότι ο κοινοβουλευτισμός βρίσκεται στον πυρήνα της δημοκρατικής λειτουργίας, η αποτυχία αυτή πλήττει βαριά τους δημοκρατικούς θεσμούς και προκαλεί την εντύπωση ότι, τελικά, η δημοκρατία «δεν λειτουργεί». Είναι δε προφανές ότι το σύστημα ελέγχου των οικονομικών του κράτους είναι αδύνατον να λειτουργήσει αποτελεσματικά όσο τα επίπεδα της διαφθοράς παραμένουν εξαιρετικά υψηλά.

Ομοίως, οι οικονομικές κρίσεις αναδεικνύουν την αδυναμία των κυ-

33. Caroline Van Rijckeghem and Beatrice Weder, 'Political institutions and debt crises', (2009), *Public Choice* 138: 387-408.

βερνώντων. Σε μία κλασική πλέον μελέτη τους,³⁴ οι Shleifer και Vishny έδειξαν ότι οι αδύναμες κυβερνήσεις απομακρύνουν τις επικερδείς επενδύσεις από τις χώρες τους και είτε επιφέρουν είτε επιτείνουν τις συνθήκες που οδηγούν σε οικονομική κρίση. Το πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο παράγοντας που συνδέει την κυβερνητική αδυναμία με την απουσία επενδύσεων είναι η διαφθορά. Πιο συγκεκριμένα, οι αδύναμες κυβερνήσεις δυσκολεύονται να διατηρήσουν υπό τον έλεγχο τους τις υπηρεσίες που πρέπει να ενεργήσουν προκειμένου να γίνει μία επένδυση, με αποτέλεσμα κάθε μία να δρα αυτόνομα και για δικό της όφελος. Οι ερευνητές χρησιμοποιούν το παράδειγμα της μετα-κομμουνιστικής Ρωσίας για να δείξουν πόσο ασύμφορη ήταν μία ξένη επένδυση σε ρωσική εταιρεία, δεδομένου ότι οι επενδυτές θα έπρεπε να δωροδοκήσουν έναν τεράστιο αριθμό κυβερνητικών παραγόντων και κρατικών αξιωματούχων που εμπλέκονταν στην έγκριση της επένδυσης. Υπό αυτές τις συνθήκες, οι επενδύσεις δεν έγιναν ποτέ και η οικονομική κρίση επιδεινώθηκε, ακριβώς λόγω της αδυναμίας της κυβέρνησης που επέτρεπε στη διαφθορά να κυριαρχεί.³⁵ Οι Shleifer και Vishny καταλήγουν σε ένα ακόμα συμπέρασμα³⁶ που έχει ενδιαφέρον για τον πρόβλημα προβληματισμό: όταν η διαφθορά καθορίζει ποιες επενδύσεις θα γίνουν σε μία χώρα, είναι εξαιρετικά πιθανόν εκείνες που τελικά προκρίνονται να μην είναι οι πλέον χρήσιμες και παραγωγικές, αλλά, αντιθέτως, εκείνες που προσφέρουν μεγαλύτερες εγγυήσεις κέρδους και μυστικότητας για τους εμπλεκόμενους διαφθορείς και διεφθαρμένους. Αυτό είναι κάτι που, φυσικά, δεν περνάει απαρατήρητο από τους πολίτες και, σε συνδυασμό με την αδυναμία που επιδεικνύει η κυβέρνηση, κλονίζει την πίστη τους στους μηχανισμούς ελέγχου και δίκαιης διανομής των πόρων που έχει στη διάθεσή της μια σύγχρονη δημοκρατία.

3.2.2 Το ελληνικό παράδειγμα

Τα όσα αναφέρθηκαν μέχρι αυτό το σημείο παραπέμπουν σε πολλά

34. Andrei Shleifer and Robert W. Vishny, 'Corruption', (1993), *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 599-617.

35. Ο.π. σ. 615.

36. Ο.π. σ. 616.

από τα χαρακτηριστικά του ελληνικού παραδείγματος οικονομικής και θεσμικής κρίσης. Η σοβαρή επιδείνωση των δημόσιων οικονομικών της χώρας και η πτώση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών έφεραν στην επιφάνεια τα δομικά προβλήματα της ελληνικής δημοκρατίας και ενίσχυσαν την δυσπιστία των πολιτών προς τους δημοκρατικούς θεσμούς. Αναμφίβολα, οι μηχανισμοί ελέγχου του κεντρικού ελληνικού κράτους απέτυχαν να δημιουργήσουν συνθήκες που θα περιόριζαν τις ευκαιρίες για αυτό που ονομάσαμε «διεφθαρμένες συναλλαγές». Αντιθέτως, η απουσία κατάλληλων μηχανισμών ελέγχου οδήγησε σε μεγάλο αριθμό «επενδύσεων» από εκείνες που οι Shleifer και Vishny χαρακτηρίζουν αντιπαραγωγικές ή επιζήμιες για το δημόσιο ταμείο. Αρκεί να σημειωθεί ότι ως χαρακτηριστικό παράδειγμα επένδυσης που λαμβάνει χώρα λόγω διαφθοράς, οι προαναφερθέντες αναφέρουν τους στρατιωτικούς εξοπλισμούς³⁷ - δηλαδή, έναν τομέα δημόσιας πολιτικής που έχει συμβάλει τα μέγιστα στην απαξίωση των δημοκρατικών θεσμών της χώρας, ακριβώς λόγω υποθέσεων διαφθοράς που προκάλεσαν κατά καιρούς ζωηρές πολιτικές συζητήσεις. Ο έντονος επιστημονικός και κοινωνικός διάλογος ανέδειξε τον ρόλο της διαφθοράς και των αδύναμων μηχανισμών ελέγχου στην γένεση και εξάπλωση της οικονομικής κρίσης και συντέλεσε στην περαιτέρω απαξίωση των δημοκρατικών θεσμών.

Προκειμένου, όμως, να έχουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα, δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η Ελλάδα είναι μία χώρα με σοβαρά προβλήματα διαφθοράς που καλύπτουν σχεδόν ολόκληρο το φάσμα της κοινωνίας και των συναλλαγών. Σύμφωνα με την τελευταία διαθέσιμη κατάταξη της Διεθνούς Διαφάνειας, η Ελλάδα βρισκόταν, για το έτος 2014, μόλις στην 69^η θέση, με βαθμολογία 43/100,³⁸ κάτω από αρκετές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου και πολύ κάτω από τον μέσο όρο της Ε.Ε.³⁹ Ο Ε. Κρουσταλάκης έγραφε το 2004 ότι η διαφθο-

37. Ο.π.

38. Σε κλίμακα 1-100 με το 100 να σηματοδοτεί ουσιαστική απουσία κάθε είδους διαφθοράς.

39. Η κατάταξη είναι διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.transparency.org/cpi2014/results#myAnchor1>. Για παρεμφερή σχολιασμό επί πα-

ρά στο δημόσιο τομέα έχει λάβει «προκλητικές διαστάσεις», απορρίπτοντας το ενδεχόμενο οι αναφορές για εκτεταμένη διαφθορά, τουλάχιστον στο δημόσιο τομέα, να συνθέτουν μία παραπλανητική εικόνα.⁴⁰ Είναι, βέβαια, αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, μέχρι ιδιαίτερα πρόσφατα, η ελληνική βιβλιογραφία εστίαζε το ενδιαφέρον της σχεδόν αποκλειστικά στη διαφθορά στο δημόσιο τομέα, γεγονός που ίσως μπορεί να αποδοθεί, μεταξύ άλλων, στον κατά παράδοση περιορισμένο ρόλο του ιδιωτικού τομέα στις κατηγορίες εκείνες συναλλαγών που κατ' εσχολήν μαστίζονται από τη διαφθορά.⁴¹

Η μονομέρεια αυτή, πάντως, μοιάζει να δικαιολογείται από την πραγματικά «προκλητική» έκταση της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα. Το ελληνικό τμήμα της Διεθνούς Διαφάνειας κατέγραψε ότι περίπου 500.000 άνθρωποι είχαν να αναφέρουν κάποιο είδος διεφθαρμένης συναλλαγής για το έτος 2011.⁴² Στον ιδιωτικό τομέα, ο ίδιος αριθμός προκύπτει όταν συνυπολογίζεται ως φαινόμενο διαφθοράς η μη έκδοση αποδείξεων,⁴³ ένα φαινόμενο που κινείται, κατά την πλέον «χαλαρή» εννοιολογική προσέγγιση, στον περίβολο της διαφθοράς, όπως την ορίσαμε στην παρούσα.⁴⁴ Όταν, όμως, εστιάσει κανείς στον πυρήνα του φαινομένου, διαπιστώνει ότι οι ίδιες περίπου υπηρεσίες γίνονται πολύ συχνότερα αντικείμενο παράτυπης συναλλαγής στο δημόσιο πα-

λαιότερων κατατάξεων στις οποίες η χώρα μας υπολείπταν όλων των χωρών της ΕΕ, βλ. Ν. Κουράκη, Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής, (2002), Ποινικός Λόγος 1/2002, 2.

40. Ε. Κρουσταλάκης, Η διαφθορά στη δημόσια διοίκηση: μία ψηλαφητή πραγματικότητα ή μία αδικαιολόγητη φαντασίωση; (2004), Αρμενόπουλος 5/2004, 658.

41. Κατά ένα άλλο μέρος, ασφαλώς, η τάση αυτή πρέπει να αποδοθεί στην ούτως ή άλλως περιθωριακή απήχηση του όρου «διαφθορά στον ιδιωτικό τομέα» στη διεθνή βιβλιογραφία μέχρι τουλάχιστον τις αρχές του 21^{ου} αιώνα.

42. Ο.π. (υποσ. 28). Διάγραμμα 4. Ο ακριβής αριθμός (αν μπορεί να θεωρηθεί ακριβής μία αναγωγή στο γενικό πληθυσμό άνω των 18) είναι 459.785.

43. Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, *Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα*, Τεύχος 3, (2011, Public Issue), Διάγραμμα 4.

44. Διότι λείπει, κατά κανόνα, η προϋπόθεση της κατάχρησης εξουσίας που πηγάζει από δημόσιο ή οιονεί δημόσιο αξίωμα.

ρά στον ιδιωτικό τομέα.⁴⁵ Είναι, παρά ταύτα, χρήσιμο να κάνουμε μία σημαντική –τόσο για το γενικότερο αντικείμενο της παρούσης, όσο και για τη χώρα μας ειδικότερα- παρατήρηση. Όπως αβίαστα προκύπτει από τις διαθέσιμες έρευνες, το συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό των φαινομένων διαφθοράς στην Ελλάδα αφορά τα «χαμηλά κλιμάκια» (low level corruption), τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από το γεγονός ότι τα ποσά που ζητήθηκαν από το διεφθαρμένο λειτουργό ή υπάλληλο δεν υπερβαίνουν, στην συντριπτική τους πλειονότητα, τα 1000 ευρώ.⁴⁶ Όταν το διεφθαρμένο μέρος (ο «παράγοντας») κινείται σε υψηλά κλιμάκια και ασκεί ένα σημαντικό αξίωμα που του εξασφαλίζει ισχύ και επιρροή, η ανταμοιβή του συχνά δεν είναι καν χρηματική, ενώ όταν κάτι τέτοιο συμβαίνει τα ποσά απέχουν πολύ από τα αναφερόμενα στις σχετικές έρευνες για τη διαφθορά στην Ελλάδα. Δε θα πρέπει να αμφιβάλλουμε, βέβαια, για το γεγονός ότι η διαφθορά στα υψηλά κλιμάκια δεν μπορεί παρά να αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα «σκοτεινής εγκληματικότητας», με αποτέλεσμα το πραγματικό της εύρος να μην αποτυπώνεται στις «παραδοσιακές» έρευνες. Αυτό αποδίδεται σε δύο τουλάχιστον λόγους. Πρώτον, οι εμπλεκόμενοι σε αυτού του είδους την παραβατική συμπεριφορά είναι εξ ορισμού πολύ λίγοι σε αριθμό (εφόσον αντίστοιχα μικρός είναι ο αριθμός όσων κατέχουν υψηλά αξιώματα και όσων έχουν πρόσβαση σε αυτούς και τη δυνατότητα να τους προσφέρουν το κατάλληλο αντάλλαγμα) και, συνεπώς, οι πιθανότητες να εκπροσωπούνται σε ένα οσοδήποτε μεγάλο δείγμα μίας στατιστικής έρευνας είναι μηδαμινές.⁴⁷ Δεύτερον, η διαφθορά στα υψηλά κλιμάκια αποτελεί, λόγω των διακυβευομένων συμφερόντων και της κοινωνικής της απαξίας, ένα είδος παραβατικής συμπεριφοράς που πρέπει πάση θυσία να παραμένει στο

45. Βλ συγκριτικά ο.π. υποσ. 42 και 43, διαγράμματα 8 και 6 αντίστοιχα.

46. Βλ ο.π. υποσ. 42 και 43, διαγράμματα 13 και 22 αντίστοιχα. Αξίζει μάλιστα να σημειωθεί ότι οι αναφορές για χρηματικά ανταλλάγματα υψηλότερα των 3000 ευρώ περιορίζονται στο 7,1% για το δημόσιο και 6,5% για τον ιδιωτικό τομέα επί του συνόλου των αναφερθέντων περιστατικών.

47. Αν υποθέσουμε, φυσικά, ότι θα δέχονταν να συμμετάσχουν σε μία τέτοια έρευνα.

σκοτάδι, επί ποινή αποκλεισμού των εμπλεκόμενων μερών από παρόμοιες συναλλαγές στο μέλλον.

Σε κάθε περίπτωση, η διαφθορά είναι, δίχως άλλο, ένα γνώριμο φαινόμενο για τους περισσότερους Έλληνες. Η έκταση του φαινομένου στα χαμηλά κλιμάκια δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητη, καθώς υποδηλώνει μία γενικότερη ανοχή, η οποία δεν μπορεί παρά να αποδομούσε την δημοκρατική κουλτούρα για την οποία έγινε λόγος νωρίτερα πριν την επέλευση των επώδυνων συνεπειών της οικονομικής και θεσμικής κρίσης. Δίχως αμφιβολία, η διαφθορά στα υψηλά κλιμάκια είναι κατά κανόνα πολύ πιο επιζήμια για τα δημόσια οικονομικά και, γενικότερα, το δημόσιο συμφέρον. Δεν πρέπει, όμως, να λησμονούμε ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν μπορούν να επιβιώσουν απόντων των πολιτών. Η απουσία αποτελεσματικών μηχανισμών ελέγχου της διαφθοράς αντανακλά μία «χαλαρή» προσέγγιση του ρόλου των δημοκρατικών θεσμών ως θεματοφυλάκων των βασικών αρχών του πολιτεύματος. Είναι προφανές ότι όχι μόνο ο επιστημονικός αλλά και ο κοινωνικός διάλογος για τον διαβρωτικό ρόλο της διαφθοράς τόσο ως γενεσιουργό αίτιο των οικονομικών και θεσμικών κρίσεων όσο και ως επιταχυντή τους, μόλις τώρα ξεκινά. Οι ευκαιρίες για την μελέτη αυτού του φαινομένου είναι πολλές και μπορούν να προσφέρουν χρήσιμα συμπεράσματα για την εμπέδωση και τον πραγματικό ενστερνισμό των δημοκρατικών θεσμών στη χώρα.

4. Αντί επιλόγου: μία βάση για μελλοντικές σκέψεις

Παρά την κατά καιρούς δημοφιλή άποψη ότι οι δημοκρατίες ευνοούν την ανάπτυξη της διαφθοράς, τα στοιχεία που διαθέτουμε δεν επιτρέπουν μοιρολατρικές προσεγγίσεις. Πράγματι, είναι *prima facie* λογικό να υποθέσουμε ότι η συγκέντρωση εξουσίας στα χέρια λίγων δημιουργεί συνθήκες διαφθοράς. Ταυτόχρονα, όμως, είδαμε ότι η έρευνα των Shleifer και Vishny καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο ισχυρός κεντρικός έλεγχος από τις κυβερνήσεις μειώνει τις ευκαιρίες για διεφθαρμένες συναλλαγές. Ακόμα πιο διαφωτιστικά είναι τα πορίσματα των Gerring και Thacker: οι χώρες με κοινοβουλευτισμό και μία ενιαία κεντρική κυβέρνηση για ολόκληρη την επικράτεια έχουν περισσότερες πιθανότητες

να καταπολεμήσουν τη διαφθορά.⁴⁸ Οι παρατηρήσεις αυτές σκιαγραφούν το πλαίσιο εντός του οποίου πρέπει να αναζητηθούν οι δημόσιες πολιτικές που θα αντιμετωπίσουν τη διαφθορά και τις επιπτώσεις της στον οικονομικό τομέα και την εμπιστοσύνη στους πολιτικούς θεσμούς. Οι διαθέσιμες έρευνες καταδεικνύουν ότι απαιτείται συγκέντρωση των αποφάσεων που μπορούν να οδηγήσουν σε διεφθαρμένες συναλλαγές σε κεντρικό επίπεδο. Πολιτικές που θα κινηθούν σε αυτή την κατεύθυνση αφενός μεν θα περιορίσουν την έκταση της διαφθοράς σε χαμηλά και υψηλά κλιμάκια, αφετέρου δε θα ενισχύσουν την εμπιστοσύνη των πολιτών στους θεσμούς, καθώς θα είναι ευχερέστερη η λογοδοσία των αρμοδίων. Δεδομένου ότι αυτού του είδους η λογοδοσία συνήθως λαμβάνει δημόσιο χαρακτήρα, αναμένεται εύλογα ότι θα εξασθενήσει – επί της αρχής και όχι κατά περίπτωση- η ανοχή στην διαφθορά, θα ενισχυθούν οι μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου και, τελικά, θα ενδυναμωθεί η δημοκρατική κουλτούρα πολιτών και κυβερνώντων. Φυσικά, αυτό δεν είναι παρά ένα πρόχειρο σχέδιο που δεν φιλοδοξεί να εκληφθεί ως ουσιαστική πρόταση. Αξίζει να σημειωθεί, όμως, ότι η διαφθορά ανθεί – και υποσκάπτει πιο αποτελεσματικά την οικονομία και τους θεσμούς- σε καθεστώτα με δαιδαλώδεις διαδικασίες αποφάσεων και πολυνομία. Ας θυμηθούμε τον Τάκιτο: «όσο πιο διεφθαρμένο ένα κράτος, τόσο περισσότεροι οι νόμοι του».

Βιβλιογραφία

Ελληνική

Αλεξιάδης Στ., Η ποινική αντιμετώπιση της διαφθοράς στο διεθνή χώρο, *Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου – Φαλτσή*, Τόμος Α', (2007, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας), 21-32.

Αλεξιάδης Στ., Η διαφθορά ως κοινώς επικίνδυνο έγκλημα, *Τιμητικός Τόμος Δ. Σπινέλλη*, Τόμος Α', *Οι Ποινικές Επιστήμες στον 21^ο αιώνα*, (2001, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Σάκκουλα), 37-51.

Ανδρουλάκης Ν., *Ποινικό Δίκαιο: Γενικό Μέρος* (2000, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας, Δίκαιο και Οικονομία).

Αργυροηλιόπουλος Η., *Η ιδιωτική και δημόσια διαφθορά ως έγκλημα αθέ-*

48. John Gerring and Strom C.Thacker, 'Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism', (2004), B.J.Pol.S. 34, 295-330.

- μιτου ανταγωνισμού, (2006, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη).
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., Ποινική καταστολή της διαφθοράς στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα: το νομοθετικό πλαίσιο της Ε.Ε. στην ευρύτερη διεθνή σκηνή και το εθνικό μας δίκαιο, (2010), *Ποινικά Χρονικά* Ξ', 3-22.
- Κονταξής Αθ., *Ποινικός Κώδικας (ερμηνεία)*, Τόμος Β', (2000, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας).
- Κουράκης Ν., Η διαφθορά ως πρόβλημα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής, (2002), *Ποινικός Λόγος* 1/2002, 1-4.
- Κουράκης Ν., Έννοια και ορισμός της οικονομικής εγκληματικότητας σε Ν. Κουράκη (με την συνεργασία Δ. Ζιούβα) *Τα Οικονομικά Εγκλήματα I Γενικό Μέρος*, (2007, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα), 32-65.
- Κρουσταλάκης Ε., Η διαφθορά στη δημόσια διοίκηση: μία ψηλαφητή πραγματικότητα ή μία αδικαιολόγητη φαντασίωση; (2004), *Αρμενόπουλος* 5/2004, 657-660.
- Μανωλεδάκης Ι., *Το έννομο αγαθό*, (1998, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα).
- Μανωλεδάκης Ι., *Ερμηνεία κατ' άρθρο των όρων του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα*, (1996, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα).
- Μαργαρίτης Μ., *Ερμηνεία – Εφαρμογή Ποινικού Κώδικα*, (2009, Αθήνα: Π. Ν. Σάκκουλας).
- Μπιτζιλέκης Ν., Η διαφθορά ως νομικό και πολιτικό πρόβλημα, (2009), *Ποινικά Χρονικά ΝΘ'*, 97-110.
- Παπαδάκης Ρ.-Ε., Οιονεί διαφθορά και τρόποι αντιμετώπισής της, (2010), *ΠοινΔικ* 7/2010, 854-855.
- Ράικος Δ., *Δημόσια διοίκηση και διαφθορά*, (2006, Αθήνα: Σάκκουλα).
- Σπινέλλης Δ., *Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος (πανεπιστημιακές παραδόσεις), Εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία*, (1988, Αθήνα: Σάκκουλα).
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., *Εμβάθυνση στο Ουσιαστικό Ποινικό Δίκαιο*, (2008, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη).

Ξενόγλωσση

- Aikin C., *Corruption, a Dictionary of the Social Sciences*, (1964, Glencoe, NY: Free Press).
- Alatas S., *Corruption: Its Nature, Causes, and Functions*, (1991, Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed).
- Anechiarico Frank and Jacobs James B., *The Pursuit of Absolute Integrity: How Corruption Control Makes Government Ineffective* (1996, Chicago: University of Chicago Press).
- Banfield, E. C., 'Corruption as a feature of governmental organizations',

- (1975), Vol. 18, *Journal of Law and Economics*, 587-588.
- Elster Jon, *The Cement of Society: A Study of Social Order* (1989, Cambridge: Cambridge University Press)
- Gerring John and Thacker Strom C., 'Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism', (2004), *B.J.Pol.S.* 34, 295-330.
- Heidenheimer A. J., (ed.). *Political Corruption: Headings in Comparative Analysis*, (1970, New York: Holt, Rinehart and Winston).
- Kaufmann Daniel and Vicente Pedro C., 'Legal Corruption', (2005), http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/Legal_Corruption.pdf
- Lederman Daniel, Loayza Norman and Soares Rodrigo Reis, 'Accountability and Corruption: Political Institutions Matter' (2001), *The World Bank Policy Research Working Paper* 2708.
- Leys Colin, 'What is the Problem about Corruption?', (1965), *Journal of Modern African Studies*, 3(2):215-30.
- Monteiro J. B., *Corruption: Control of Maladministration* (1966, Bombay: Manaktalas).
- Rogow A., and Lasswell, H. *Power, Corruption and Rectitude*, (1963, Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Englewood).
- Rose-Ackerman Susan, *Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform* (1999, Cambridge: Cambridge University Press).
- Shleifer Andrei and Vishny Robert W., 'Corruption', (1993), *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 108, No. 3, 599-617.
- Sutherland Edwin, 'Crime and Business', (1941), *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 112-118.
- Sutherland Edwin, 'White Collar Criminality', (1940), *American Sociological Review*, 5, 1-12.
- Thompson Dennis F., *Ethics in Congress: From Individual to Institutional Corruption* (1995, Washington: The Brookings Institution).
- Van Klaveren J., *Corruption as an Historical Phenomenon*, Political Corruption Readings in Comparative Analysis, (1978, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers).
- Van Rijckeghem Caroline and Weder Beatrice, 'Political institutions and debt crises', (2009), *Public Choice* 138: 387-408.
- Warren Mark E., 'What Does Corruption Mean in a Democracy?', (2004), *American Journal of Political Science*, Vol. 48, No. 2, 328-343.
- Έρευνες οργανισμών*
Διεθνής Διαφάνεια, *Corruption Perceptions Index 2014*.

Διεθνής Διαφάνεια, *The Anatomy of Corruption*, TI Source Book 2000.

Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, *Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα*, Τεύχος 2, (2011, Public Issue).

Διεθνής Διαφάνεια Ελλάς, *Εθνική Έρευνα για τη Διαφθορά στην Ελλάδα*, Τεύχος 3, (2011, Public Issue).

Παγκόσμια Τράπεζα, *Helping Countries Combat Corruption: The Role of the World Bank*.

Δικονομικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα

**(Μια πρώτη αποτίμηση των προτάσεων του Συνεκτικού
Σχεδίου για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήμα-
τος και της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα)**

ΘΕΟΧΑΡΗΣ Ι. ΔΑΛΑΚΟΥΡΑΣ*

I. Εισαγωγικές σκέψεις

Ήδη εκ προοιμίου οφείλει να διατυπωθεί ότι για να εξασφαλισθεί στην πράξη η αποτελεσματική διερεύνηση, παραπομπή και εκδίκαση των πράξεων διαφθοράς και οικονομικής εγκληματικότητας στον δημόσιο τομέα δεν αρκεί ούτε η διαδήλωση της νομοθετικής πρόθεσης καταπολέμησης της ούτε όμως και η αποσπασματική τροποποίηση των σχετικών διατάξεων του ΚΠΔ. Απαιτείται, προδήλως, η διαμόρφωση μιας γενικότερης νομοθετικής κατάστρωσης, η οποία - υπακούοντας στις σύνθετες αναγκαιότητες της ελληνικής και διεθνούς ποινικής καταστολής - θα προωθεί σε δικαιοκρατικό επίπεδο ισόρροπα τις αξιώσεις της αποτελεσματικής προστασίας τόσο του δημόσιου όσο και του ατομικού συμφέροντος.

Υπό το φως αυτής της διαπίστωσης αποκτά ιδιαίτερη σημασία το υπό συζήτηση συνεκτικό σχέδιο για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα, στο βαθμό που αυτό – αξιοποιώντας με μεθοδικότητα τόσο τα συγκριτικά δεδομένα της

* Καθηγητής Νομικής Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

σύγχρονης ευρωπαϊκής και διεθνούς νομικής πραγματικότητας όσο και τις προκλήσεις της ελληνικής νομοθεσίας - εγγράφεται ως η πρώτη ολοκληρωμένη εναλλακτική πρόταση νομοθέτησης.

II. Η συστηματική ένταξη των σχετικών δικονομικών ρυθμίσεων

Η ένταξη των δικονομικών ρυθμίσεων αντιμετώπισης της εμφανιζόμενης στον δημόσιο τομέα διαφθοράς και οικονομικής εγκληματικότητας στο ισχύον ποινικό δικονομικό σύστημα καταφάσκειται μεν απρόσκοπτα από άποψη δικαιopolιτικής αναγκαιότητας, θέτει επιτακτικά ωστόσο ζητήματα εναρμόνισής της σε δύο τουλάχιστον κατευθύνσεις: Αφενός στην κατεύθυνση διεύρυνσης της μετάλλαξης του παραδοσιακού κατασταλτικού δικονομικού συστήματος και αφετέρου στην κατεύθυνση ουσιαστικής εξασφάλισης της αποτελεσματικότητας των ρυθμίσεων που εντάσσονται αποσπασματικά σ' ένα βραδέως λειτουργούν δικαιοσύνη.

1. Η διεύρυνση της μετάλλαξης του κατασταλτικού δικονομικού συστήματος

Κοινό τόπο αποτελεί η διαπίστωση ότι ο προσανατολισμός του δικονομικού συστήματος στην εξιχνίαση του τελεσθέντος εγκλήματος νοθεύτηκε αρχικά με τη θέσπιση των πρώτων προληπτικών μέτρων, όπως λ.χ. της προληπτικής προσωρινής κράτησης, αλλοιώθηκε αποφασιστικότερα με την πρόβλεψη των λεγόμενων ειδικών ανακριτικών πράξεων του άρθρου 253Α ΚΠΔ και συνεχίζει να μεταλλάσσεται με την κύρωση των αυξανόμενων στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης οδηγιών. Υπό αυτό το πρίσμα η επελθούσα με τον ν. 4254/2014 διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής των ειδικών (μυστικών – προληπτικών) ανακριτικών πράξεων της συγκαλυμμένης έρευνας, της άρσης του απορρήτου, της καταγραφής δραστηριότητας εκτός κατοικίας και της συσχέτισης προσωπικών δεδομένων και επί εγκλημάτων διαφθοράς (άρθρο 253Β ΚΠΔ) καθιστά περισσότερο από ποτέ αναγκαία την ανάπτυξη προτάσεων ενίσχυσης της αξιακής δομής του συστήματος, ώστε να τούτο να μπορεί να λειτουργεί τόσο αποτελεσματικά όσο εν ταυτώ και εγγυητικά υπό δικαιοκρατικό πρίσμα.

Μόλις χρειάζεται να προστεθεί, μάλιστα, ότι ανεξάρτητα από τη δε-

δομένη επίδραση των οδηγιών (παλαιότερα αποφάσεων – πλαισίων) της ΕΕ στη μορφή του παραδοσιακού δικονομικού συστήματός μας, οι οδηγίες αυτές - όπως η σχετιζόμενη με την προβληματική μας υπ' αριθμ. 42214 Οδηγία – θέτουν σε γενικότερο επίπεδο ένα ευρύτερο ζήτημα: Αυτό της ενεργοποίησης ειδικών επιστημόνων από την ελληνική πλευρά κατά τη θέσπισή τους, έτσι ώστε σε πρώιμο στάδιο να λαμβάνεται κατά το δυνατόν μέριμνα αποτροπής επεμβάσεων θεσμικής μορφής που αποδυναμώνουν εγχώριους εγγυητικούς μηχανισμούς. Αυτόνομη απαιτείται περαιτέρω, βέβαια, η ενίσχυση του ουσιαστικού επισημονικού ελέγχου πριν από την νομοθετική ενσωμάτωση των οδηγιών στο ελληνικό δίκαιο, ώστε να καταδεικνύονται τα ειδικότερα προβλήματα θεσμικών δυσαρμονιών και να παρέχεται υλικό για την ερμηνευτική διεργασία. Δεν πρέπει να παραβλέπεται, άλλωστε, ότι υπό το φως της αυξημένης τυπικής ισχύος των οδηγιών αυτών η ερμηνευτική δικαστική διεργασία κατά την εφαρμογή του καθέκαστον κυρωτικού νόμου αναδεικνύεται σε κομβικό παράγοντα πρακτικής εναρμόνισής τους στο ποινικό μας σύστημα. Τούτο σημαίνει ότι στο επίπεδο των δικονομικών επεμβάσεων η δικαστική οριοθέτηση των σχετικών διατάξεων επί τη βάση της αρχής της αναλογικότητας ανάγεται στον αποφασιστικότερο παράγοντα ουσιαστικής νομιμότητάς τους.

2. Η αποσπασματικά προωθούμενη αποτελεσματικότητα των σχετικών ρυθμίσεων

Η στόχευση της αποτελεσματικής αντιμετώπισης των πράξεων διαφθοράς και της οικονομικής εγκληματικότητας σε βάρος του δημοσίου θέτει, ομοίως, μια σειρά γενικότερων ερωτημάτων σε σχέση αφενός με τη δυνατότητα δικαιολόγησης μιας ιδιαίτερης δικονομικής μεταχείρισης και πρόταξης των πράξεων αυτών, αφετέρου με τη δυνατότητα υπέρβασης των παθογενειών του δικονομικού συστήματος μέσω της θέσπισης ειδικών διατάξεων επιτάχυνσης της διαδικασίας εκδίκασης συγκεκριμένων εγκλημάτων.

Σε σχέση με το πρώτο ερώτημα, εύστοχα επισημαίνεται στην εισαγωγή της 10^{ης} ενότητας του υπό συζήτηση Σχεδίου, ότι «*ενόψει των περιορισμένων εξ ορισμού πόρων και δυνατοτήτων του, ο ποινικός μη-*

χανισμός μπορεί βέβαια να θέτει ιεραρχήσεις και ειδικές ρυθμίσεις με αναφορά σε συγκεκριμένη ύλη, στο μέτρο ωστόσο που αυτές που δικαιολογούνται από τα ειδικά χαρακτηριστικά της και στη βάση ορθολογικών και γενικεύσιμων κριτηρίων. Η απουσία των τελευταίων, όχι μόνο προβληματίζει ως προς την παραβίαση της αρχής της ισότητας, αλλά και συνδέεται κάποτε με τη διαμόρφωση ενός κλίματος εξαιρετικής συνθήκης, που ασκεί έμμεσες και άμεσες πιέσεις στο δίκαιο χαρακτήρα της διαδικασίας». Άλλωστε, ακόμα κι όταν κάποιες παρεμβάσεις κρίνονται ως αναγκαίες, «η ζητούμενη αυτή ποιότητα, που μπορεί μακροπρόθεσμα να αποδώσει καρπούς στην αντιμετώπιση και των κύριων προβλημάτων που κινητοποιούν το δικονομικό νομοθέτη ... δεν μπορεί παρά να επιδιώκεται κατά κανόνα με γενικές ρυθμίσεις, χωρίς δηλ. ειδική στόχευση σε επιμέρους τομείς εγκληματικότητας». Τούτη η διαπιστωτική κρίση στρέφει εύλογα το ενδιαφέρον στο κεντρικότερο ερώτημα, αν και κατά πόσο στο πλαίσιο ενός δυσλειτουργούντος δικονομικού συστήματος μπορεί να αναπτυχθεί μια διαφορετικής ταχύτητας ποινική δικαιοσύνη για την εκδίκαση συγκεκριμένων εγκλημάτων που θα λειτουργεί ανεπηρέαστη από τις όποιες παθογένειές του. Περαιτέρω, αν στο πλαίσιο του ίδιου συστήματος μπορεί να δικαιολογηθεί η συρρίκνωση συγκεκριμένων θεσμικών εγγυήσεων (λ.χ. ενημέρωσης για ληφθέντα ανακριτικά μέτρα, απλούστευση διαδικασίας παραπομπής, κατάργηση ενδίκων μέσων, διεξαγωγή δίκης απουσία διαδίκων) χάριν της ταχύτερης εκδίκασης συγκεκριμένων εγκλημάτων. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις αποδεικνύεται σε βάθος χρόνου ότι οι μεμονωμένες επεμβάσεις στο δικονομικό σύστημα ούτε την ταχεία κινητοποίηση του δικονομικού μηχανισμού στους επιλεγμένους τομείς επιτυγχάνουν ούτε τα δομικά προβλήματα δυσλειτουργίας του συστήματος κατορθώνουν να υπερβούν.

Υπό αυτό το πρίσμα γίνεται σαφές ότι, χωρίς την προώθηση συνολικών λύσεων, η καταπολέμηση της διαφθοράς με το υπάρχον θεσμικό πλαίσιο θα εμφανίζεται να υπακούει σε αναγκαιότητες που υπερβαίνουν το ίδιο το κρατούν σύστημα. Ευλόγως άλλωστε, αφού λ.χ. η πρόταξη διερεύνησης των πράξεων διαφθοράς θα παραμένει πρόταξη περιορισμένης αποτελεσματικότητας, αν δεν συνοδεύεται από την πρό-

βλεψη και ενίσχυση ανάλογου διερευνητικού ειδικού μηχανισμού. Ομοίως, ο κατ' απόλυτη προτεραιότητα ορισμός δικασίμου στις περιπτώσεις κατηγορουμένων για πράξεις διαφθοράς (άρθρο 320 ΚΠΔ) θα συνεχίσει να λειτουργεί ως ελάχιστο όχημα επιτάχυνσης ενός βραδυκίνητου συστήματος, αν δεν συμπληρωθεί με γενικότερου χαρακτήρα ρυθμίσεις αναδιοργάνωσης της ποινικής προδικασίας και των λοιπών σταδίων της δίκης, αλλά και εμπέδωσης εναλλακτικών μορφών απονομής ποινικής δικαιοσύνης.

II. Μια πρώτη αποτίμηση των προτάσεων του συνεκτικού σχεδίου

Αφετηρία συνιστά εν προκειμένω η διαπίστωση ότι ο χαρακτήρας του υπό συζήτηση Σχεδίου ως συνεκτικού επιτρέπει τη θέση ζητημάτων από ένα μεγάλο μέρος κομβικών θεματικών τόσο της ποινικής διαδικασίας όσο και του οργανισμού δικαστηρίων, παρέχοντας έτσι τη δυνατότητα ανάπτυξης συγκροτημένων συστηματικών λύσεων.

1. Η σχετικοποίηση της αρχής της νομιμότητας κατά τη δίωξη των εγκλημάτων

Ως πρώτη πρόταση προωθείται εύστοχα στην κατεύθυνση αυτή η γενικότερης αποδοχής στη δικονομική επιστήμη¹ πρόταση της διεύρυνσης του θεσμού της οριστικής αποχής από την ποινική δίωξη σε περιπτώσεις ανυπαρξίας σοβαρού δημόσιου συμφέροντος για δίωξη συγκεκριμένων πλημμελημάτων καθώς και της προσωρινής υπό όρους αποχής από την άσκηση της ποινικής δίωξης στα πλημμελήματα με απειλούμενη ποινή φυλάκισης μέχρι τριών ετών. Η εξάρτηση της εισαγωγής αυτών των ευρέως γνωστών στον ευρωπαϊκό χώρο εναλλακτικών διαδικασιών² από ελάχιστες εγγυήσεις για την εφαρμογή τους, όπως λ.χ. από τη συνδρομή επαρκών ενδείξεων δίωξης, από τη συνδρομή της αβίαστης συναίνεσης του υπόπτου, από την προηγούμενη

1. Βλ. ιδίως Ν. Ανδρουλάκη, ΠοινΧρ 2011, 161 επ., 166, Δαλακούρα, ΠοινΧρ 2014, 321 επ., Λίβο, ΠοινΧρ 2011, 650 επ., 659 και τα συμπεράσματα από το 11^ο Συνέδριο της ΕΕΠΔ για την ποινική προδικασία, ΠοινΧρ 2011, 638-639.

2. Πρότυπο μπορούν να αποτελέσουν εν προκειμένω οι ρυθμίσεις των άρθρων 40 παρ. 1 γαλλΚΠΔ, 191 και 198 του ΑυστρΚΠΔ και 153α κ.ε. του γερμΚΠΔ.

ενημέρωση του παθόντος για τη διαδικασία της προσωρινής αποχής, καθώς και από τον έλεγχο της κρίσης του εισαγγελέα πλημμελειοδικών από τον εισαγγελέα εφετών, εγγυάται τόσο την εναρμονισμένη ένταξή τους στο δικονομικό σύστημά μας όσο και την απρόσκοπτη και αποτελεσματική εφαρμογή τους.

Ως δεύτερη πρόταση διατυπώνεται εξίσου εύστοχα στην ίδια κατεύθυνση η διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής του προβλεπόμενου στο άρθρο 308B ΚΠΔ θεσμού της ποινικής συνδιαλλαγής και σε περιουσιακής φύσεως εγκλήματα. Η ένταξη στην εμβέλεια της ρύθμισης και των αδικημάτων σε βάρος του δημοσίου, τα οποία αρχικά είχαν εξαιρεθεί από το θεσμό της ποινικής συνδιαλλαγής ενώ στη συνέχεια υπήχθησαν στο Ν. 4312/2014, είναι άλλωστε επιβεβλημένη τόσο από άποψη συστηματικής συνέπειας όσο και για πρακτικούς λόγους που συνεχίζονται με την αποτελεσματικότητα του προδήλως χρήσιμου αυτού θεσμού της λεγόμενης αποκαταστατικής δικαιοσύνης. Προς τούτο απαιτείται, βεβαίως, επιπρόσθετα η εμπέδωση μιας διαφορετικής νοοτροπίας στον νομικό μας κόσμο, ώστε η επιλογή εφαρμογής του άρθρου 308B ΚΠΔ να αποκτήσει ελκυστικό περιεχόμενο και να μην απωθείται ολοκληρωτικά από την επικρατούσα στην πράξη επιλογή της άνευ ετέρου «αθώωσης ελλείπει δόλου» στις περιπτώσεις πλήρους εξόφλησης.

Ως τρίτη πρόταση εξειδικεύεται στην ίδια κατεύθυνση, αν και με ορατές επιφυλάξεις, η εισαγωγή του αμερικανικής προέλευσης θεσμού της "ποινικής διαπραγμάτευσης" (plea bargaining) προς αποσυμφόρηση δικαστικής ύλης. Η ουσιώδης διαφοροποίηση του θεσμού αυτού από τον θεσμό της ποινικής συνδιαλλαγής τόσο σε επίπεδο σκοπών όσο και σε επίπεδο διαδικασίας και συμμετεχόντων προσώπων, αλλά και ο χαρακτήρας του ως «οχήματος διαμόρφωσης συμφωνιών επί της ενοχής και επί της ποινής» καθιστά δυσχερέστερη από συστηματική άποψη την εισαγωγή του στο δίκαιό μας εξαιτίας της προφανούς δυσαρμονίας του με θεμελιώδεις αρχές της παραδοσιακής ηπειρωτικής ποινικής δίκης³. Τούτου δοθέντος, η όποια προσπάθεια εισαγωγής του

3. Βλ. ιδίως Ν. Ανδρουλάκη, ΠoinΧρ 2014, 401 επ. Η δυσκολία σύμπλευσης του θεσμού της ποινικής διαπραγμάτευσης με την επιταγή του άρθρου 96 παρ. 1 του Συντάγματος, την αρχή της αναζήτησης της ουσιαστικής αλήθειας, το τεκμήριο

θεσμού αυτού οφείλει να τύχει ενδελεχούς επεξεργασίας και να επικροτηθεί περιορισμένα, μόνον εφόσον εξασφαλισθεί σε νομοτεχνικό επίπεδο η υπέρβαση μιας σειράς αξονικών επιφυλάξεων σε σχέση αφενός με το πεδίο εφαρμογής του θεσμού και αφετέρου με τα πρόσωπα της διαπραγμάτευσης (εισαγγελέας ή δικαστής και κατηγορούμενος), την πρωτοβουλία για τη διαπραγμάτευση, το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης, την ύπαρξη ή μη προηγούμενης ομολογίας ενοχής, τη δυνατότητα απόρριψης της διαπραγμάτευσης εκ μέρους του δικαστηρίου, αλλά και τη δυνατότητα άσκησης έφεσης εκ μέρους του κατηγορουμένου για το ύψος της επιβληθείσας σ' αυτόν ποινής.

2. Η ποιοτική αναβάθμιση των προδικαστικών ερευνών

Όπως ευλόγως επισημαίνεται από τους συντάκτες του παρόντος Σχεδίου «μια συνεκτική μεταρρυθμιστική προσπάθεια στο δικονομικό πεδίο» προϋποθέτει απαραίτητα «την αναβάθμιση της ποιότητας των προδικαστικών ερευνών». Στην κατεύθυνση αυτήν επικροτείται η καθιέρωση ειδικών δικτυικών δομών για τη διερεύνηση και τη δίωξη των οικονομικών εγκλημάτων σε βάρος του δημοσίου και των πράξεων διαφθοράς στο δημόσιο τομέα τόσο αναφορικά με την πρόβλεψη εξειδικευμένων εισαγγελικών λειτουργιών όσο και αναφορικά με την ανάπτυξη εξειδικευμένων προανακριτικών υπαλλήλων.

Ωστόσο, ενόψει των αναδυθειών δυσλειτουργιών κατά την εφαρμογή των νόμων 3943/2011 και 4022/2011, με τους οποίους καθιερώθηκαν αντίστοιχα οι θεσμοί του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος και του Εισαγγελέα Εγκλημάτων Διαφθοράς, προτείνεται εν τέλει από τους συντάκτες του Σχεδίου η ενοποίηση των δύο «ειδικών» Εισαγγελέων με την καθιέρωση του Εισαγγελέα Οικονομικού Εγκλήματος και Διαφθοράς σε κάθε εφετειακή περιφέρεια, που θα εποπτεύεται από τον οριζόμενο σχετικώς Αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου. Είναι αληθές, βεβαίως, ότι και υπό το φως του κρατούντος θεσμικού πλαισίου η Ει-

αθωότητας, την αρχή *nemo tenetur se ipsum accusare*, τις αρχές της δημοσιότητας, της προφορικότητας, αλλά και της αμεσότητας επισημαίνεται, άλλωστε, και από τους συντάκτες του υπό συζήτηση Συνεκτικού Σχεδίου.

σαγγελία Διαφθοράς⁴ είναι ευχερώς διακριτή από άποψη λειτουργικής αρμοδιότητας, στο βαθμό που η δράση της προσανατολίζεται αφενός στην εξιχνίαση εγκλημάτων διαφθοράς με διεθνείς αναφορές και αφετέρου στο πρόσωπο του δράστη.

Πάντως, ανεξάρτητα από την αποδοχή ή μη της πρότασης ενοποίησης των δύο «ειδικών» Εισαγγελέων, ως κυρίαρχο πρόβλημα στο χώρο των προδικαστικών ερευνών αναδύεται ο έλεγχος της διαδικασίας συλλογής του προανακριτικού υλικού και συνακόλουθα η διαχείρισή του και η περαιτέρω αξιοποίησή του σε άλλες διαδικασίες.

Κατά τούτο, οφείλει να θεωρηθεί ως αναντίλεκτα επιτακτική για την υλοποίηση του στόχου της ποιοτικής αναβάθμισης των προδικαστικών ερευνών και του συνακόλουθου ελέγχου των συλλεγόμενων πληροφοριών η προτεινόμενη στο Συνεκτικό Σχέδιο «σύσταση υπηρεσιακών μονάδων ειδικών προανακριτικών υπαλλήλων, οι οποίες θα εποπτεύονται από τον εκάστοτε τοπικά αρμόδιο Εισαγγελέα Εφετών (στο πρότυπο του Γραφείου Ειδικών Εμπειρογνομόνων του ν. 4022/2011, του ΣΔΟΕ και της Υπηρεσίας Εσωτερικών Υποθέσεων της ΕΛ.ΑΣ.) και θα συνεργάζονται με τις διοικητικές ελεγκτικές αρχές». Άξια θετικής αναφοράς είναι, επιπρόσθετα, και η πρόταση σύστασης και λειτουργίας στους κόλπους κάθε εισαγγελίας ενός ειδικού τμήματος διερεύνησης της περιουσιακής κατάστασης και ανάκτησης των εγκληματικών εσόδων.

Στην ίδια κατεύθυνση οφείλει να εξαρθεί και η πρόταση θέσπισης γενικότερων κριτηρίων αφενός για την αναβάθμιση της επιστημονικής και ηθικής ποιότητας των οριζόμενων πραγματογνωμόνων και αφετέρου για την αντιμετώπιση της καθυστέρησης στη διεξαγωγή της πραγματογνωμοσύνης (λ.χ. θέσπιση σύντομων προθεσμιών ολοκλήρωσής της, απειλή κυρώσεων μη επαναδιορισμού κ.ο.κ.). Επαινεσίμη, αν και δυσχερώς υλοποιήσιμη λόγω της οικονομικής αδυναμίας στελέχωσης και διατήρησής της, είναι αντιστοίχως η πρόταση σύστασης μιας αυτοτελούς Υπηρεσίας Δικαστικών Πραγματογνωμόνων με επαρκή στελεχιακή και υλικοτεχνική υποδομή. Στο βαθμό, βεβαίως, που η υπηρεσία

4. Σύγκρ. και αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 20^α του Αυστριακού ΚΠΔ.

αυτή θα υπακούει στις αρχές και την αξιακή δομή της ποινικής διαδικασίας, η προβλεπόμενη στην παρ. 4 του άρθρου 1 του Σχεδίου παράλειψη γνωστοποίησης των ονοματεπώνυμων των πραγματογνωμόνων στους διαδίκους δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή, αφού αντίκειται στην αξίωση ελεγχιμότητας της αμεροληψίας και αξιοπιστίας των πραγματογνωμόνων.

3. Ο δικαιοκρατικά οριοθετημένος έλεγχος των περιουσιακών στοιχείων των εμπλεκόμενων προσώπων

Οι προτάσεις που προωθούν οι συντάκτες του Σχεδίου στον σύνθετο αυτόν τομέα του ελέγχου των περιουσιακών στοιχείων των εμπλεκόμενων προσώπων, καθώς και των συγγενών τους, εμφανίζουν και λογική συνέπεια και δικαιοκρατική ευαισθησία. Πολύ δύσκολα μπορεί να αμφισβητηθεί, άλλωστε, τόσο η αναγκαιότητα κατάρτισης ειδικού λογισμικού που θα επιτρέπει την ομοιόμορφη ηλεκτρονική αποστολή των στοιχείων από όλες τις τραπεζικές εταιρείες και ιδίως την εύκολη επεξεργασία τους, όσο και η αναγκαιότητα σύστασης και λειτουργίας στους κόλπους κάθε εφετειακής εισαγγελίας Ειδικού Τμήματος Διερεύνησης της Περιουσιακής Κατάστασης και Ανάκτησης των Εγκληματικών Εσόδων⁵.

Στην ίδια κατεύθυνση είναι ιδιαιτέρως πρόσφορη και από άποψη πρακτικής αρμονίας ευχερώς προωθήσιμη η προτεινόμενη λύση για τον επιμερισμό της αρμοδιότητας της δέσμευσης περιουσιακών στοιχείων στις επιμέρους διαδικαστικές φάσεις της προδικασίας. Κατ' εφαρμογή αυτής της ρυθμισθησόμενης στον ΚΠΔ λύσης η εν λόγω δέσμευση θα επιτρέπεται: (i) Στο μεν πλαίσιο της προκαταρκτικής εξέτασης να διατάσσεται από τον εισαγγελέα, να παρατείνεται από το δικαστικό συμβούλιο και να αμφισβητείται με δυνατότητα έφεσης και αίτησης ανάκλησης από τον ενδιαφερόμενο, (ii) στο πλαίσιο της κύριας ανάκρισης να διατάσσεται από τον ανακριτή με σύμφωνη εισαγγελική πρόταση και να παρέχεται δυνατότητα προσφυγής και αίτησης ανά-

5. Αυτόδηλο είναι ότι η οργανωτική αυτή δομή είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική διερεύνηση της εγκληματικής διαδρομής της παράνομης περιουσίας.

κλήσης στον ενδιαφερόμενο, ενώ (iii) σε πρωιμότερες φάσεις συνδρομής υπονοιών διακίνησης ή απόκρυψης «βρώμικου χρήματος» να διατάσσεται από τον Πρόεδρο της Αρχής του ν. 3691/2008 για περιορισμένη χρονικά περίοδο δύο μηνών, να παρέχεται δυνατότητα διατήρησής της με βούλευμα του συμβουλίου πλημμελειοδικών στο πλαίσιο της ακολουθούσας προκαταρκτικής εξέτασης, αλλά και δυνατότητα έφεσης και αίτησης ανάκλησης από τον ενδιαφερόμενο⁶. Εξάλλου, ως αναγκαία υπό δικαιοκρατικό πρίσμα κρίνεται και η θέσπιση προϋπόθεσης απόφασης (επικύρωσης ή άρσης ή το πρώτον επιβολής) από το επιφορισμένο με την αρμοδιότητα της ουσιαστικής περάτωσης της κύριας ανάκρισης δικαιοδοτικό όργανο στο σύνολο των ως άνω περιπτώσεων, κατά το πρότυπο της προσωρινής κράτησης. Ως εξίσου αναγκαία κρίνεται, ωστόσο, και η πρόταση ειδικής πρόβλεψης για την υποχρέωση του κράτους σε πλήρη αποζημίωση του υπόπτου, κατηγορουμένου ή τρίτου σε περίπτωση απαλλαγής του ή κρίσης του αρμόδιου δικαστηρίου ότι παρά την καταδίκη δεν πρέπει να επιβληθούν οι κυρώσεις της δήμευσης ή αποστέρησης της περιουσίας⁷. Τέλος, ενόψει

6. Ως αυτονόητο προαπαιτούμενο εμφανίζεται εν προκειμένω –παράλληλα με την κατάφαση επείγουσας περίπτωσης– η προϋπόθεση να μην διεξάγεται οποιαδήποτε προδικαστικής μορφής έρευνα, καθώς τούτο θα οδηγούσε σε επικαλύψεις αρμοδιοτήτων και σύγχυση ρόλων. Προφανές είναι, άλλωστε, ότι η συγκεκριμένη διάταξη καθίσταται δικαιοκρατικά ανεκτή μόνον λόγω της εξαιρετικότητάς της, στοιχείο που καθιστά αναγκαία την ειδική αιτιολόγηση της επέμβασης αυτής με την παράθεση στοιχείων θεμελίωσης του άμεσου κινδύνου μη περαιτέρω προσβασιμότητας στην ύποπτη περιουσία. Ευλόγως επιτάσσεται, κατά τούτο, επιπρόσθετα και η οχύρωση της σχετικής διαδικασίας με πρόσθετες εγγυήσεις, ώστε ο στοιχηματικός χαρακτήρας της διερεύνησης να αναπτύσσεται υπό καθεστώς μυστικότητας και ελεγχιμότητας των όποιων ενδεχομένως κακόβουλων ή υστερόβουλων καταγγελιών.

7. Η προτεινόμενη ρύθμιση εμφανίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κατάφαση του δικαιοκρατικού χαρακτήρα του δικονομικού συστήματός μας. Ωστόσο, οι εμπειρίες από την εφαρμογή του αντίστοιχου θεσμού της αποζημίωσης αδικώς καταδικασθέντων ή κρατηθέντων δεν επιτρέπουν θετικές σκέψεις ως προς την παροχή ουσιαστικής προστασίας μέσω της ρύθμισης αυτής. Τούτο μπορεί να καταστεί δυνατό, ως φαίνεται, μόνον σε αστικό επίπεδο με την πρόβλεψη του άρθρ. 2 του Σχεδίου για την αστική ανάκτηση αθέμιτου περιουσιακού οφέλους.

και των προβλεπόμενων δυνατοτήτων της ποινικής συνδιαλλαγής ή της έμπρακτης μετάνοιας οφείλει να παρέχεται στον ενδιαφερόμενο υπό προϋποθέσεις η δυνατότητα αποδέσμευσης χρηματικών διαθεσίμων ή και ακινήτων σε οποιοδήποτε στάδιο της διαδικασίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα εξασφαλισθεί η εφαρμογή της εναλλακτικής αυτής μορφής περάτωσης της δίκης και θα διευκολυνθεί η υπέρβαση στερεοτύπων και ιδεοληψιών ως προς την προστασία του Δημοσίου ή το αδιαπραγμάτευτο των οφειλών στο Δημόσιο.

Περαιτέρω, μόλις χρειάζεται να επισημανθούν ορισμένες κρίσιμες για τον δικαιοκρατικό χαρακτήρα των προτεινόμενων ή υφισταμένων ρυθμίσεων απαιτήσεις. Έτσι, για παράδειγμα, είναι αυτονόητο ότι οι προϋποτιθέμενες για τη διερεύνηση της περιουσιακής κατάστασης ενδείξεις απαιτείται - ως ελάχιστος όρος δικονομικής εναρμόνισης με το σύστημα υπονοιών και τις διέπουσες αυτό αρχές της αναλογικότητας και του προσήκοντος βαθμού ισχύος των ενδείξεων - να κρίνονται ως βάσιμες. Τούτο σημαίνει ότι δεν αρκεί να πιθανολογείται αόριστα ότι υφίστανται περιουσιακά στοιχεία προερχόμενα από εγκληματική δραστηριότητα, αφού για την κατάφαση της βασιμότητας των ενδείξεων αξιώνεται υπό το φως των ως άνω αρχών (i) οι ενδείξεις να είναι λογικά και επαρκώς συγκεκριμενοποιημένες, και (ii) να αναδεικνύεται η διασύνδεσή τους με το έγκλημα⁸.

4. Η δικαιοκρατική ενίσχυση της χρήσης ειδικών ανακριτικών πράξεων

Ήδη αφετηριακά διαπιστώθηκε ότι η επελθούσα με τον ν. 4254/2014 διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής των ειδικών (μυστικών – προληπτικών) ανακριτικών πράξεων της συγκαλυμμένης έρευνας, της άρσης του απορρήτου, της καταγραφής δραστηριότητας εκτός κατοικίας και της συσχέτισης προσωπικών δεδομένων και επί εγκλημάτων διαφθοράς (άρθρο 253B ΚΠΔ) καθιστά περισσότερο από ποτέ αναγκαία την ανάπτυξη προτάσεων ενίσχυσης της αξιακής δομής του συστήματος, ώστε να τούτο να μπορεί να λειτουργεί τόσο αποτελεσματικά

8. Σύγκρ. επ' αυτών και Δ. Συμεωνίδη, Κατασχέσεις στην ποινική διαδικασία, 2010, 231 επ.

όσο εν ταυτώ και εγγυητικά υπό δικαιοκρατικό πρίσμα. Στην κατεύθυνση αυτή αξίζει να επικροτηθούν στο σύνολό τους οι προωθούμενες από την επιστημονική ομάδα του Σχεδίου προτάσεις: (i) τόσο για την αναγκαιότητα της πρόβλεψης διορισμού ενός αυτεπάγγελα διοριζόμενου συνηγόρου υπεράσπισης του θιγόμενου προσώπου στη διαδικασία διεξαγωγής της ανακριτικής διείσδυσης ή συγκαλυμμένης έρευνας⁹, (ii) όσο και για την αναγκαιότητα τήρησης αξιόπιστων πρακτικών για τις ενέργειες των συγκαλυμμένα δρώντων με τη χρήση σύγχρονων μέσων (βιντεοσκόπηση και μαγνητοφώνηση), (iii) όσο, τέλος, και για την αναγκαιότητα ρητής θέσπισης ορίων στη διεξαγωγή μυστικών ανακριτικών πράξεων, όπως π.χ. της άρσης του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών ή της ανακριτικής διείσδυσης και της συγκαλυμμένης έρευνας, έτσι ώστε να μην καταλύονται έμμεσα δικαιώματα επαγγελματικού απορρήτου, όπως π.χ. του γιατρού ή του συνηγόρου¹⁰ και κυρίως να μην ακυρώνεται εμμέσως η άσκηση των υπερασπιστικών καθηκόντων εκ μέρους του επιλεγέντος συνηγόρου.

5. Η ενίσχυση της αποδεικτικής τεκμηρίωσης συμπεριφορών διαφθοράς και οικονομικής εγκληματικότητας με τη λήψη μέτρων προστασίας μαρτύρων

Αντίστοιχης επικρότησης χρήζουν συνοπτικά και οι προωθούμενες στο πλαίσιο του Σχεδίου προτάσεις για την προστασία των μαρτύρων. Έτσι, σταθμίζοντας τις αντικρουόμενες αξιώσεις αφενός της καταστολής και αφετέρου της προστασίας του ατόμου, προτείνεται εύστοχα κα-

9. Βλ. *Δαλακούρα*, Οι ειδικές ανακριτικές πράξεις του άρθρου 6 του ν. 2928/2001, *ΠοινΧρον* 2001, σ. 1022 επ., *Καϊάφα-Γκμπάντι*, Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και δίκαιη ποινική δίκη, σε: *Καϊάφα-Γκμπάντι/C. Prittwitz*, Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, 2011, σ. 93, *της ίδιας*, Μοντέλα επιτήρησης στο κράτος ασφάλειας και δίκαιη ποινική δίκη, 2010, σ. 86, *Λίβου*, Οργανωμένο έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του, *Πρακτικά Ζ' ΠανΣυνΕλλΕταιρΠοινΔικ ΕΕΠΔ*, 2000, σ. 56 επ., *Μαργαρίτη*, Ανακριτική διείσδυση και δικαστικό συμβούλιο (: άρθρο 253Α ΚΠΔ), σε *Καϊάφα-Γκμπάντι/C. Prittwitz*, ό.π., σ. 141.

10. Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι*, ό.π., σ. 95

τά πρώτον η επέκταση του μέτρου φύλαξης των εν λόγω μαρτύρων και πέραν των ορίων της ποινικής διαδικασίας και κατά δεύτερον η επαναδιατύπωση με θέση συγκεκριμένων ορίων της δυνατότητας αποχής από τη δίωξη των μαρτύρων ειδικού καθεστώτος.

6. Ειδικότερες παρεμβάσεις στην ενδιάμεση διαδικασία

Η αναγκαιότητα ειδικότερων παρεμβάσεων στον χώρο αυτόν προκύπτει από την απλή ανάγνωση των διατάξεων που διέπουν την παραπομπή στο ακροατήριο κατηγορουμένων για πράξεις διαφθοράς και οικονομικής εγκληματικότητας στο δημόσιο τομέα. Καθώς, λοιπόν, τα κακουργήματα της φοροδιαφυγής και της λαθρεμπορίας παραπέμπονται στο ακροατήριο με απευθείας κλήση του εισαγγελέα εφετών κατόπιν έκφρασης σύμφωνης γνώμης του προέδρου εφετών, τα εγκλήματα του άρθρου 1 του ν. 1608/1950 και του άρθρου 1 του ν. 4022/2011 παραπέμπονται με βούλευμα του συμβουλίου εφετών, τα εγκλήματα σε βάρος του δημοσίου όπου η ζημία που επιδιώχθηκε ή επιτεύχθηκε ή το αντίστοιχο επιδιωχθέν ή επιτευχθέν όφελος του δράστη δεν υπερβαίνει το ποσό των 150.000 ευρώ παραπέμπονται με βούλευμα του συμβουλίου πλημμελειοδικών, γίνεται φανερό ότι υφίσταται ανάγκη απλούστευσης της ενδιάμεσης διαδικασίας που σχετίζεται με οικονομική εγκληματικότητα και διαφθορά στο δημόσιο τομέα, ώστε να εξασφαλιστεί η συστηματική συνέπεια κατά την αντιμετώπιση της ίδιας δικαστικής ύλης, αλλά και η αξιοπιστία του συστήματος που πλήττεται με την προώθηση παράλληλων δικονομιών διαφορετικών ταχυτήτων.

Τούτου δοθέντος είναι καθόλα δικαιολογημένη και υλοποιήσιμη η πρόταση θέσπισης ενός ενιαίου τρόπου παραπομπής των παραπάνω υποθέσεων στο ακροατήριο, όπως επιτάσσει άλλωστε η διαπίστωση των κοινών αναφορών των συγκεκριμένων εγκλημάτων σε σχέση με τη συνθετότητα των αποδεικτικών στοιχείων θεμελίωσής τους. Αντιστοίχως υλοποιήσιμη είναι και η περαιτέρω πρόταση ορισμού του συμβουλίου πλημμελειοδικών ως μοναδικού αρμόδιου οργάνου για την ουσιαστική περάτωση της κύριας ανάκρισης όλων των παραπάνω εγκλημάτων, με παράλληλη αναγνώριση δικαιώματος έφεσης για απόλυτη ακυρότητα ή εσφαλμένη εφαρμογή ή ερμηνεία ουσιαστικής ποινικής διά-

ταξης. Παρά δε τις επιμέρους αντιδράσεις από τον χώρο της πράξης, οφείλει να επαναφερθεί η ρύθμιση για την υποχρεωτικότητα της αυτοπρόσωπης εμφάνισης και ακρόασης των διαδίκων ενώπιον του δικαστικού συμβουλίου, ώστε να καταστεί ουσιαστικότερος και πληρέστερος ο έλεγχος της παραπομπής ενός προσώπου στο ακροατήριο με ό,τι αυτό σημαίνει για τον κατηγορούμενο αλλά και για την ίδια την αξιοπιστία του δικονομικού συστήματος.

7. Ειδικότερες παρεμβάσεις στην κύρια διαδικασία

Ως αναγκαίες κρίνονται εν προκειμένω οι νομοθετικές επεμβάσεις τόσο σε σχέση με την υπαγωγή των συγκεκριμένων πράξεων στην καθ' ύλη αρμοδιότητα του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων όσο και σε σχέση με τον κατά προτεραιότητα ορισμό δικασίμου στις συγκεκριμένες πράξεις, αλλά και την εξέταση των προσώπων που διενήργησαν ΕΔΕ ως μαρτύρων. Αυτόδηλο είναι, βεβαίως, ότι οι επεμβάσεις αυτές οφείλουν να υπακούουν στα γενικότερα κριτήρια που αξιώνει η δικονομική έννομη τάξη, όπως καθορίζονται αυτά με την αναφορά στο Σύστημα, στα διεθνή κείμενα και τις αρχές του συστήματος.

Έτσι, ειδικότερα, σε σχέση με την καθ' ύλη αρμοδιότητα στις περιπτώσεις των οικονομικών εγκλημάτων σε βάρος του δημοσίου και της διαφθοράς στο δημόσιο τομέα, η επιλογή του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων, αντί του Μονομελούς, επιτάσσεται κατά πρώτον για λόγους συνταγματικής εναρμόνισης με το γράμμα του άρθρου 97 παρ. 2 εδ. β' Σ., κατά δεύτερον για λόγους βαρύτητας της αξιόποινης πράξης και κατά τρίτον για λόγους αποδεικτικής πολυπλοκότητας, η οποία αποβαίνει στην πράξη στοιχηματική για τον δικαστή της μονομελούς σύνθεσης¹¹. Εύστοχα και δικαιολογημένη προωθείται, κατά τούτο, η εν λόγω επιλογή και από τους συντάκτες του Σχεδίου.

Αντιστοίχως, εύστοχα διαφοροποιούνται οι συντάκτες του Σχεδίου από τις αποσπασματικού χαρακτήρα επιλογές του ν. 4022/2011 σε σχέση με τον κατά προτεραιότητα ορισμό δικασίμου στις συγκεκριμένες

11. Αξίζει, συνεπώς, να αναρωτηθεί κανείς τι υποσημαίνει η διάταξη θέσεων στην έδρα του Μονομελούς με τον δικαστή και τον εισαγγελέα να βρίσκονται δίπλα – δίπλα, παρά τους διακριτούς ρόλους τους.

πράξεις, προτείνοντας τη διατύπωση γενικών κριτηρίων στο πλαίσιο του άρθρ. 320 παρ. 1 ΚΠΔ, όπως λ.χ. μεταξύ άλλων του κριτηρίου του χρόνου τέλεσης της πράξης ή του κριτηρίου της ύπαρξης δεσμευμένων περιουσιακών στοιχείων σημαντικού ύψους ή του κριτηρίου της ύπαρξης προσωρινών πειθαρχικών μέτρων σε βάρος δημοσίων υπαλλήλων.

Περαιτέρω, σε σχέση με την εξέταση ως μαρτύρων των προσώπων που διενήργησαν ΕΔΕ για πράξεις διαφθοράς και οικονομικής εγκληματικότητας στον δημόσιο τομέα η πρόταση του Σχεδίου για ρητή υπαγωγή των προσώπων αυτών στην απαγόρευση του άρθρου 211 εδ. α' ΚΠΔ κρίνεται υπό το φως του ισχύοντος νομικού πλαισίου σκόπιμη και θεμελιώνεται με επίκληση πειστικών επιχειρημάτων.

Τέλος, σε σχέση με την προβληματική της πολιτικής αγωγής του δημοσίου σε αντίστοιχες δίκες και το καθεστώς των αποκλίσεων που εισάγονται με σειρά ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων προβάλλει ως ευκαταία και συζητήσιμη η πρόταση διατήρησης μόνον της διάταξης του άρθρου 7 παρ. 2 περ. γ' Π.Δ. 282/1996, που αναφέρεται στην επίδοση στον πρόεδρο του νομικού συμβουλίου του κράτους ή τους ορισθέντες από αυτόν συμβούλους ή παρέδρους δικογράφων προς το δημόσιο, και υπερισχύει ως ειδικότερη της ρύθμισης του άρθρου 84 εδάφ. β' ΚΠΔ.

8. Η ανάγκη αναβάθμισης της διεθνούς δικαστικής συνεργασίας

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η απαραίτητη για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των διεθνοποιημένων μορφών οικονομικής εγκληματικότητας και διαφθοράς πρόταση βελτιστοποίησης των μηχανισμών διεθνούς συνεργασίας. Εύστοχα τονίζεται εν προκειμένω η ανάγκη αναδιάρθρωσης των διατάξεων του ΚΠΔ για τη δικαστική συνδρομή (άρθρα 457-461 ΚΠΔ) και τη διαδικασία έκδοσης εκζητούμενων προσώπων (άρθρα 436-456 ΚΠΔ). Εξίσου εύστοχα προτείνεται η αυτοτελής ρύθμιση των επιμέρους διαδικασιών δικαστικής και αστυνομικής συνεργασίας στο επίπεδο της διερεύνησης αξιόποινων πράξεων, η συγκρότηση και λειτουργία ενός κεντρικού φορέα «διαχείρισης» αιτημάτων συνεργασίας, καθώς και η εισαγωγή ρητής διάταξης που να

ρυθμίζει το ζήτημα της αμοιβαιότητας στο πεδίο των διαδικασιών διεθνούς συνεργασίας.

III. Επίλογος

Οι δικονομικές ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση του οικονομικού εγκλήματος και της διαφθοράς στον δημόσιο τομέα εγγράφονται ως ένα από τα πλέον σύνθετα διακυβεύματα στην προσπάθεια αφενός αποτελεσματικής αντιμετώπισης του φαινομένου και αφετέρου εκσυγχρονισμού της ποινικής διαδικασίας. Οι προτάσεις του παρόντος συνεκτικού Σχεδίου συνθέτουν ένα σύστημα κανόνων που επιτρέπει την υλοποίηση των νομοθετικών στοχεύσεων, λαμβάνοντας συνάμα υπόψη τις απαιτήσεις σεβασμού των αξιακών δομών της ποινικής δίκης. Η περαιτέρω συζήτηση και αξιοποίησή τους, συνεπώς, αποτελεί πρόκληση τόσο για τον ποινικό νομοθέτη όσο και για την ποινική επιστήμη εν γένει.

Είναι δυνατός επηρεασμός αθλητικού αγώνα (άρθρ. 132 ν. 2725/1999) από Μέλη Πειθαρχικής Επιτροπής της ΕΠΟ κατά την άσκηση των καθηκόντων τους;

ΧΡΙΣΤΟΣ Χ. ΜΥΛΩΝΟΠΟΥΛΟΣ*

Η εργασία αυτή αφιερώνεται στον εκλεκτό συνάδελφο και φίλο Ομότιμο Καθηγητή Νέστορα Κουράκη, με τον οποίο συμπορευτήκαμε επί δεκαετίες στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο Νέστορας Κουράκης δίδαξε όχι μόνο με το έργο του, αλλά και με το ήθος, την επιστημονική εντιμότητα και τη καθαρότητα του λόγου του. Το προκείμενο θέμα αναφέρεται στο χώρο του αθλητισμού, που απασχόλησε τον τιμώμενο επί μακρόν και του έδωσε αφορμή να τροφοδοτήσει την εγκληματολογική και ποινική θεωρία με γόνιμες σκέψεις.

I. Οι διατάξεις του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999

Σε περίπτωση διακοπής ποδοσφαιρικού αγώνα, τίθεται το ερώτημα, αν η κρίση των Μελών της Πειθαρχικής Επιτροπής της ΕΠΟ ως προς ποία ομάδα ήταν υπαίτια για το συμβάν αυτό, εσφαλμένη υποτιθέμενη, θα μπορούσε να συνιστά «επηρεασμό» του αποτελέσματος σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999. Οι διατάξεις του εν λόγω άρθρου, όπως αυτό συμπληρώθηκε με την παράγραφο 6 του άρθρου 78 του ν. 3057/ 2002 και αντικαταστάθηκε με το άρθρ. 13 ν. 4049/2012, τιμωρούν «όποιον», με σκοπό τον επηρεασμό αθλήματος, «*παρεμβαίνει με αθέμιτες ενέργειες*», «*απαιτεί ή δέχεται δώρα*» κλπ. ωφελήματα ή «*προσφέρει, δίνει ή υπόσχεται*» τέτοια ωφελήματα, ενώ αν ο εν λόγω σκοπός επιτεύχθηκε η πράξη προσλαμβάνει κακουργη-

* Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Νομική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών

ματικό χαρακτήρα¹.

1. «1. Όποιος παρεμβαίνει με αθέμιτες ενέργειες, με σκοπό να επηρεάσει την εξέλιξη, τη μορφή ή το αποτέλεσμα αγώνα οποιουδήποτε ομαδικού ή ατομικού αθλήματος, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή από εκατό χιλιάδες (100.000) έως πεντακόσιες χιλιάδες (500.000) ευρώ.

2. Όποιος, για τον ίδιο σκοπό, απαιτεί ή δέχεται δώρα ή άλλα ωφελήματα ή οποιαδήποτε άλλη παροχή ή υπόσχεση αυτών τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο (2) ετών και χρηματική ποινή από διακόσιες χιλιάδες (200.000) έως ένα εκατομμύριο (1.000.000) ευρώ.

3. Με την ίδια ποινή της παραγράφου 2 του παρόντος άρθρου τιμωρείται και όποιος για τον ίδιο σκοπό κατά την παράγραφο αυτή προσφέρει, δίνει ή υπόσχεται σε αθλητή, προπονητή, διαιτητή ή διοικητικό παράγοντα ή άλλο πρόσωπο που συνδέεται με οποιονδήποτε τρόπο με τον αθλητή, τον διαιτητή, το σωματείο, την Α.Α.Ε. ή το Τ.Α.Α., δώρα, ωφελήματα ή άλλες οποιοσδήποτε παροχές.

4. Εάν από την αξιόποινη πράξη των προηγούμενων παραγράφων 1 έως 3 επιτεύχθηκε ο σκοπός που επιδίωκε ο δράστης ή αν ο αγώνας το αποτέλεσμα του οποίου αλλοιώνεται περιλαμβάνεται σε στοιχηματικές διοργανώσεις του εσωτερικού ή εξωτερικού, τότε ο δράστης τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) ετών.

5. Αν κάποιος από τους υπαίτιους των πράξεων των παραγράφων 1 έως 4 καταστήσει δυνατή με αναγγελία στην αρχή την πρόληψη της διάπραξης ενός από τα σχεδιαζόμενα εγκλήματα ή με τον ίδιο τρόπο συμβάλει ουσιωδώς στην τιμωρία τους, απαλλάσσεται από την ποινή για τις πράξεις αυτές. Αν δεν έχει ακόμη ασκηθεί ποινική δίωξη, ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών με αιτιολογημένη διάταξή του απέχει από την άσκηση της ποινικής δίωξης κατά του προσώπου αυτού, αν, δε, το πρόσωπο αυτό έχει ήδη τελέσει κάποιο από τα διωκόμενα εγκλήματα των παραγράφων 1 ως 4, το δικαστήριο επιβάλλει σε αυτόν ποινή ελαττωμένη κατά το άρθρο 83 του Ποινικού Κώδικα. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις, το δικαστήριο, εκτιμώντας όλες τις περιστάσεις και ιδίως την έκταση της συμμετοχής του υπαίτιου στην εγκληματική πράξη και το βαθμό της συμβολής του στην αποκάλυψη ή τιμωρία της, μπορεί να διατάξει την αναστολή της εκτέλεσης της ποινής για τρία έως δέκα έτη, εφαρμοζομένων κατά τα λοιπά των άρθρων 99 έως 104 του Ποινικού Κώδικα.

6. Για τις αξιόποινες πράξεις των παραγράφων 1 έως 4, η έρευνα και οι διενεργούμενες ανακριτικές πράξεις μπορούν να συμπεριλαμβάνουν και όλες τις ενέργειες του άρθρου 253Α του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, υπό τις αναφερόμενες εκεί προϋποθέσεις. Κατά την ποινική διαδικασία για τα εγκλήματα αυτά μπορεί να λαμβάνονται μέτρα προστασίας μαρτύρων σύμφωνα με το άρθρο 9 του ν. 2928/2001.

7. Εκτός από τις παραπάνω ποινές, στα πρόσωπα που υποπίπτουν στα αδικήματα των παραγράφων 1 έως 4 επιβάλλεται και πειθαρχική ποινή για παράβαση του φιλάθλου πνεύματος, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 130, ύστερα από

II. Τα εγκλήματα των παρ. 1-4 άρθρ. 132 ν. 2725/1999 ως κοινά εγκλήματα

Από τη διατύπωση των παραπάνω διατάξεων και ειδικότερα από τη χρήση της λέξης «όποιος» στις παρ. 1-3 συνάγεται ότι τα εγκλήματα των παρ. 1-4 είναι εγκλήματα κοινά (*delicta communia*), δηλ. υποκείμενο αυτών μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο.²

Βεβαίως, έχει υποστηριχτεί ότι τα εγκλήματα του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999 δεν είναι κοινά αλλά ιδιαίτερα, με εξαίρεση εκείνο της παρ. 3. Ως αιτιολογία αναφέρεται η σκέψη, ότι «οι αθλητικοί κανόνες ορθής διενέργειας του αγωνίσματος, η παραβίαση των οποίων καθιστά την παρέμβαση του άρ. 132 παρ. 1 «αθέμιτη», δεν δεσμεύουν τους πάντες, αλλά μόνον εκείνους που λόγω της ιδιότητάς τους και της σχέσης τους με κάποια αθλητική ένωση υποχρεούνται να τους ακολουθούν» και ότι, επομένως, «ως αμέσως παρεμβαίνων, ο οποίος δεσμεύεται από τους ανωτέρω κανόνες, μπορεί να θεωρηθεί όποιος ανήκει στον κύκλο των προσώπων, στα οποία κατατείνει η ενεργητική αθλητική δωροδοκία του άρ. 132 παρ. 3 του ν. 2725/1999.... Υπ' αυτήν την έννοια ο «αθέμιτος» χαρακτήρας της παρέμβασης πάντοτε θα δεσμεύει τον αμέσως παρεμβαίνοντα, καθιστώντας γι αυτόν το αδίκημα ιδιαίτερο» ενώ αντίθετα «ο εμμέσως παρεμβαίνων ... δρα ως ηθικός αυτουργός του αμέσως παρεμβαίνοντος»³.

 παραπομπή της οικείας ομοσπονδίας στην Επιτροπή Φιλάθλου Πνεύματος».

2. *Langer*, Das Sonderverbrechen, Berlin 1972, *Μυλωνόπουλος*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τ. Ι 2007, σ. 143.

3. *Πετρόπουλος*, Η δωροδοκία στον αθλητικό τομέα, σε: Ένωση Ελλήνων Ποινολόγων, Η ποινική διαχείριση της δωροδοκίας, 2013. Ομοίως *Μαυρομάτης*, Αθλητικά Εγκλήματα – Κατ' άρθρο ερμηνεία των ποινικών διατάξεων του Ν. 2725/1999 όπως ισχύει σήμερα μετά και το Ν. 3472/2006, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2006 Σ. 365: «υποκείμενο του εγκλήματος της δωροληψίας φαίνεται από τη διατύπωση της διάταξης («όποιος») ότι μπορεί να είναι οποιοσδήποτε. Όμως λόγω της φύσης του εγκλήματος η δυνατότητα τέλεσής του περιορίζεται λογικά στους αθλητές, τους διαιτητές ενός αγώνα, τους παράγοντες και σε κάποια άλλα πρόσωπα που συνδέονται με τα παραπάνω. Έτσι το έγκλημα αυτό, ενώ από τη νομοτυπική του μορφή εμφανίζεται ως κοινό, στην πραγματικότητα είναι γνήσιο ιδιαίτερο, αφού μόνο κάποιος που ανήκει σε μία από τις παραπάνω ομάδες μπορεί

Τα ανωτέρω θα ήσαν βάσιμα υπό την προϋπόθεση ότι ο «εμμέσως παρεμβαίνων» είναι πάντοτε και κατά λογική αναγκαιότητα ηθικός αυτουργός του «αμέσως παρεμβαίνοντος», πράγμα που κατά την ελληνική νομοθεσία και την κρατούσα αντίληψη περί συμμετοχικής δράσης είναι ασφαλώς ο κανόνας. Πλην όμως αυτό δεν είναι απόλυτο. Εν πρώτοις στο πλαίσιο της ελληνικής εννόμου τάξεως δεν μπορεί να αποκλειστεί έμμεση αυτουργία, έστω και αν αυτή εμφανίζεται σε σπανιότερες περιπτώσεις (όταν π.χ. ο «αμέσως παρεμβαίνων» τελεί υπό την απειλή φόνου μέλους της οικογενείας του και επομένως δεν μπορεί να «αποφασίσει» όπως απαιτεί το άρθρ. 46 ΠΚ⁴). Περαιτέρω, επηρεασμός μπορεί να γίνει από τρίτους και σε άλλες άτυπες περιπτώσεις, π.χ. οπαδός μιας ομάδας καλαθοσφαίρισης αντικαθιστά στο ημίχρονο τη στεφάνη της μιας μπασκέτας με άλλη, μικρότερης διαμέτρου για να ωφεληθεί η δική του ομάδα. Άλλωστε και οι ίδιοι συγγραφείς που δέχονται την άποψη περί ιδιαιτέρου εγκλήματος, όχι μόνο εξαιρούν την ενεργητική δωροδοκία⁵ αλλά –και τούτο είναι το σημαντικότερο- δέχονται ότι και η παθητική μπορεί να τελεστεί από *οποιονδήποτε* που προτίθεται να ενεργήσει ως ενδιάμεσος, δεχόμενοι έτσι κατ' αποτέλεσμα ότι τα εν λόγω εγκλήματα είναι κοινά. Έτσι π.χ. αναφέρεται: «Δεν αποκλείεται όμως ο ενδιάμεσος τρίτος να ενεργήσει ως «άλλο πρόσωπο που συνδέεται με οποιονδήποτε τρόπο με τον αθλητή κτλ.» και να απαιτήσει ή να αποδεχτεί ο ίδιος το δώρο ή ωφέλημα για τον εαυτό του και να προτείνει άλλο ή μέρος μόνο του δώρου στον αθλητή, δισπαστή κτλ. Στην περίπτωση αυτή ο ενδιάμεσος τρίτος είναι ταυτόχρονα φυσικός αυτουργός δωροληψίας ως προς αυτόν που κάνει την αρχική πρόταση ή προσφέρει το δώρο»⁶.

Για τους ανωτέρω λόγους τα εγκλήματα του άρθρ. 132 ν. 2725/1999 είναι κοινά.

να αλλοιώσει το αποτέλεσμα ενός αγώνα. Έτσι και *Χαραλαμπίκης*, Τα οικονομικά εγκλήματα στο χώρο του αθλητισμού, σε: Δικαιοσύνη και αθλητισμός, Πρακτικά Β' Νομικού Συνεδρίου Συλλ. Αποφ. Κ.Α., 1997, σ. 49.

4. Βλ. σχετικά *Μυλωνόπουλου*, Ποινικό Δίκαιο, ΓενΜ ΙΙ, 2008, σ. 188.

5. *Μαυρομάτης*, οπ. παρ. 368, *Πετρόπουλος*, οπ. παρ.

6. *Μαυρομάτης*, οπ. παρ. σ. 375.

Το ζήτημα επομένως είναι αν τα Μέλη των Πειθαρχικών Επιτροπών της ΕΠΟ δύνανται να είναι αυτουργοί των αδικημάτων του άρθρ. 132 παρ. 1-4 του ν. 2725/1999 όχι υφ' οιοσδήποτε περιστάσεις, αλλά *κατά την άσκηση των καθηκόντων τους*, δηλ. κατά την άσκηση του δικαιωδτικού έργου των. Ερωτάται, επομένως, αν η άσκηση των καθηκόντων τους δύνανται να περιλαμβάνει μορφές συμπεριφοράς οι οποίες λογικώς να μπορούν να πληρούν την αντικειμενική υπόσταση ενός εκ των εγκλημάτων που περιγράφονται στις παρ. 1-4 του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999.

III. Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των Μελών των Πειθαρχικών Επιτροπών της ΕΠΟ

Τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες των Μελών των Πειθαρχικών Επιτροπών της ΕΠΟ ρυθμίζονται στο άρθρο 8 του Ν. 2433/1996 και στο Κωδικοποιημένο Καταστατικό της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας.

Σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρ. 8 του ν. 2433/1996:

«Τα **πρωτοβάθμια** πειθαρχικά όργανα της Ε.Π.Ο. και των Ενώσεων – μελών της είναι **αρμόδια**:

α) για την επιβολή ποινών οι οποίες προβλέπονται από τις διατάξεις του Κ.Α.Π. για **παραπτώματα** που διαπράττονται σε **αγώνες** των αντίστοιχων πρωταθλημάτων

β) για την εκδίκαση των **παραβάσεων** που αφορούν στην υπόσχεση, παροχή ή αποδοχή δολίων παροχών και στην επιβολή ποινών, οι οποίες σχετίζονται με τη **διεξαγωγή των παραπάνω** αγώνων και τα **αποτελέσματά τους**.

γ) για την εκδίκαση κάθε άλλης παράβασης και την επιβολή των αντίστοιχων ποινών, που ανατίθενται στα όργανα αυτό με κανονισμούς ή αποφάσεις του Δ.Σ. της Ε.Π.Ο....».

Σύμφωνα δε με την διάταξη της παρ. 7 του ίδιου ως άνω άρθρου:

«Στην Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία συνίσταται δευτεροβάθμιο πειθαρχικό όργανο (επιτροπή εφέσεων), το οποίο είναι αρμόδιο:

α) για τη σε δεύτερο και τελευταίο βαθμό κρίση των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων πειθαρχικών οργάνων της Ε.Π.Ο., της Ε.Γ.Α.Ε. και των

Ενώσεων, μετά την επικύρωσή τους από το Δ.Σ. των Ε.Π.Σ..

β) Για κάθε άλλο θέμα που ανατίθεται σ' αυτό με απόφαση του Δ.Σ. της Ε.Π.Ο. ή προβλέπεται από κανονισμούς που εκδίδονται από αυτήν».

Στην δε παρ. 3. του άρθρου 8 του ν. 2433/1996 αναφέρεται:

«... γ) Τα δευτεροβάθμια όργανα υποχρεωτικώς συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από εν ενεργεία δικαστικούς λειτουργούς, όταν στο πρωτοβάθμιο όργανο μετέχει δικαστικός λειτουργός».

Περαιτέρω, το από 22.07.2011 Κωδικοποιημένο Καταστατικό της Ελληνικής Ποδοσφαιρικής Ομοσπονδίας προβλέπει τα ακόλουθα:

- Άρθρο 41 της υποενότητας Ε (ΟΡΓΑΝΑ ΚΑΙ ΕΠΙΤΡΟΠΕΣ ΤΗΣ Ε.Π.Ο.):

“...Ε. ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Η Πειθαρχική Επιτροπή είναι αρμόδια:

*α) Για την επιβολή των ποινών οι οποίες προβλέπονται από τις διατάξεις των Κανονισμών της Ε.Π.Ο. για **παραπτώματα που διαπράττονται κατά τους αγώνες** του Πρωταθλήματος της Δ΄ Εθνικής Κατηγορίας, Κυπέλλου Ελλάδος, Ερασιτεχνών και μη Ερασιτεχνών Ποδοσφαιριστών, Μικτών Ομάδων και Πρωταθλήματος Γυναικείων Ομάδων, Πρωταθλήματος Ερασιτεχνών Ποδοσφαιριστών Σωματείων που ίδρυσαν Π.Α.Ε., καθώς και τους διεθνείς φιλικούς αγώνες.*

*β) Για την **εκδίκαση των παραβάσεων** που αφορούν την **υπόσχεση**, παροχή ή αποδοχή **δολίων παροχών** και την επιβολή ποινών οι οποίες σχετίζονται με την διεξαγωγή των παραπάνω αγώνων και τα αποτελέσματά τους.*

*γ) Για την εκδίκαση **κάθε άλλης παράβασης** και την επιβολή των αντίστοιχων ποινών που ανατίθενται στην Επιτροπή με Κανονισμούς ή αποφάσεις του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο.”.*

- Άρθρο 41 της υποενότητας ΣΤ (ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΦΕΣΕΩΝ – ΟΡΓΑΝΟ ΑΣΚΗΣΗΣ ΠΕΙΘΑΡΧΙΚΗΣ ΔΙΩΞΗΣ):

“...1. Η Επιτροπή Εφέσεων, είναι αρμόδια για την σε δεύτερο και τελευταίο βαθμό κρίση των αποφάσεων:

α) Της Πειθαρχικής Επιτροπής της Ε.Π.Ο.

β) Της Πειθαρχικής Επιτροπής της επαγγελματικής ένωσης.

γ) Των Πρωτοβάθμιων Επιτροπών των Ενώσεων – Μελών της Ε.Π.Ο. μετά την επικύρωσή τους από το Διοικητικό Συμβούλιο αυτών.

δ) Των αποφάσεων των Διοικητικών Συμβουλίων των Ενώσεων – Μελών της Ε.Π.Ο που έχουν σχέση με την εφαρμογή των Κανονισμών τη Ε.Π.Ο.

ε) Κάθε άλλου θέματος, που ανατίθεται σ' αυτή με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου της Ε.Π.Ο ή προβλέπεται από κανονισμούς που εκδίδονται από την Ε.Π.Ο.”.

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι αρμοδιότητες των μελών των Πειθαρχικών Επιτροπών της ΕΠΟ είναι η εκφορά κρίσεων, η εκδίκαση παραβάσεων, η επιβολή ποινών και, προκειμένου περί δευτεροβαθμίων οργάνων, η κρίση των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων πειθαρχικών οργάνων της Ε.Π.Ο., της Ε.Γ.Α.Ε. και των Ενώσεων.

IV. Η αντικειμενική υπόσταση των εγκλημάτων των παρ. 1-4 του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999

1. Η εγκληματική συμπεριφορά του εγκλήματος της παρ. 1 του άρθρ. 132 του ν. 2725/1999 όπως προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4049/2012

Κατά την Αιτιολογική Έκθεση στο ά. 13 του ν. 4049/2012, με το οποίο αντικαταστάθηκε το άρ. 132 του ν. 2725/1999 πρόκειται για «*ρύθμιση με τη οποία ανάγεται σε αυτοτελές έγκλημα αυτή καθεαυτή η με οποιονδήποτε τρόπο επιχειρούμενη **προσυνεννόηση** που επιχειρείται με σκοπό την αλλοίωση του αποτελέσματος ενός αγώνα αλλά και αυτής της μορφής ή της εξέλιξής του*». Η Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4049/2012 εκφράζει ρητά και ανενδοιάστως τον σκοπό του συγκεκριμένου ιστορικού νομοθέτη να ποινικοποιήσει στην παρ. 1 του άρθρ. 132 ν. 2725/1999 πράξεις οι οποίες τελούνται *μόνον* σε σχέση με μέλλοντα να διεξαχθεί αγώνα, δηλ. σε σχέση με μελλοντικό γεγονός, αφού αναφέρει ότι αντικείμενο της ρύθμισης είναι «*το φαινόμενο των **προσυνεννοημένων αγώνων***». Εν όψει επομένως του δεδηλωμένου σκοπού του νομοθέτη ως προς το έγκλημα της παρ. 1 επιβάλλεται *τελεολογική συστολή*, δηλ. εφαρμογή του του νόμου *μόνον* εντός των ορίων του σκοπού αυτού.

Ειδικότερα η ως άνω Αιτιολογική Έκθεση προοιμιακώς αναφέρει:

«Το παρόν νομοσχέδιο υλοποιεί σε τρία κεφάλαια τις δεσμεύσεις της κυβέρνησης για την αντιμετώπιση παθογενειών στο χώρο του αθλητισμού, και ειδικότερα τη βία στους αθλητικούς χώρους, το Ντόπινγκ και το φαινόμενο των **προσυνεννοημένων αγώνων**, αλλά και γενικότερα της διαφάνειας στη διαχείριση του αθλητικού προϊόντος, ενώ στο τέταρτο κεφάλαιο περιλαμβάνει ρυθμίσεις για επιμέρους ζητήματα αρμοδιότητας του Υπουργείου Πολιτισμού και Τουρισμού».

Υπό δε το άρθρ. 13 αναφέρει:

«Η εισαγωγή των προτεινόμενων ποινικών κυρώσεων κατατείνει στη συνολική και την κατά το δυνατό αποτελεσματικότερη προστασία του **εννόμου αγαθού της γνησιότητας του αποτελέσματος των αθλητικών αγώνων** και της εν γένει **φερεγγυότητάς τους**, αφού, όπως και οι πρόσφατες εξελίξεις στη χώρα μας απέδειξαν, μόνες οι υφιστάμενες διατάξεις του άρθρου 132 του ν. 2725/1999 αποδείχθηκαν ανεπαρκείς και απρόσφορες για την αποτροπή του φαινομένου. Έτσι, περισσότερο από ποτέ σήμερα η προτεινόμενη ρύθμιση, με την οποία ανάγεται σε αυτοτελές έγκλημα αυτή καθαυτή η με οποιονδήποτε τρόπο επιχειρούμενη **προσυνεννόηση**, που επιχειρείται με **σκοπό την αλλοίωση του αποτελέσματος ενός αγώνα** αλλά και αυτής της μορφής ή της εξέλιξής του, κρίνεται αναγκαία και απολύτως επιβεβλημένη. Περαιτέρω, εξίσου αναγκαίες προς αποτροπή του φαινομένου κρίνονται στο πλαίσιο αυτό και οι λοιπές προτεινόμενες ρυθμίσεις, με τις οποίες θεσπίζεται επί το αυστηρότερον η ποινική αντιμετώπιση των ήδη τυποποιημένων αθλητικών αδικημάτων της δωροδοκίας – δωροληψίας και ανάγεται σε κακούργημα κάθε πράξη **προσυνεννόησης**, δωροδοκίας - δωροληψίας, εάν τελικώς επήλθε πράγματι το αποτέλεσμα που επεδίωκε ο υπαίτιος».

Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι βάσει του δεδηλωμένου σκοπού του ποινικού νομοθέτη, δηλ. βάσει **τελεολογικής ερμηνείας** όπως αυτή προκύπτει από τον ρητά εκφρασθέντα σκοπό του νομοθέτη, η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της παρ. 1 άρθρ. 132 του ν. 2725/1999 προϋποθέτει προσυνεννόηση, δηλ. σε κάθε περίπτωση πράξη τελεσθείσα προ του αγώνα ή τουλάχιστον κατά τη διάρκεια αυτού και

δεν περιλαμβάνει κάθε πράξη με τη οποία προκαλείται προσδιορισμός του αποτελέσματος του αγώνα κατ' άλλο τρόπο, όπως με απόφαση πειθαρχικής δικαιοδοσίας. Κατά συνέπεια βάσει του σκοπού του νόμου τα μέλη των πειθαρχικών επιτροπών της ΕΠΟ κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους δεν είναι λογικώς δυνατόν να τελούν ως αυτουργοί πράξη προσυεννόησης, καθόσον οι αρμοδιότητες αυτών, όπως αυτές αναφέρθηκαν ανωτέρω, ήτοι *η εκφορά κρίσεων, η εκδίκαση παραβάσεων, η επιβολή ποινών και, προκειμένου περί δευτεροβαθμίων οργάνων, η κρίση των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων πειθαρχικών οργάνων* λαμβάνουν χώρα κατά λογική αναγκαιότητα μετά την διεξαγωγή του αγώνα, η δε εκφορά κρίσης για παρελθόν γεγονός δεν υπάγεται λογικώς στο γλωσσικό νόημα της «προσυεννόησης».

2. Το γλωσσικό νόημα της διάταξης της παρ. 1 άρθρ. 132 ν. 2725/1999

Την εγκληματική συμπεριφορά στο έγκλημα της παρ. 1 πληροί όποιος «*Παρεμβαίνει με αθέμιτες ενέργειες*» Κεντρική σημασία έχει επομένως η έννοια του όρου «παρεμβαίνει». Το γλωσσικό νόημα του εν λόγω όρου είναι: *«εμβαίνω πλαγίως, παρεισέρχομαι, εισέρχομαι μεταξύ δυο ή πλειόνων πραγμάτων, εμβαίνω εις το μέσον, επεμβαίνω, μεσολαβώ μεταξύ δυο ή πλειόνων εξ αυτών, υπεισέρχομαι εις τας υποθέσεις ασχολίας»*⁷. Έτσι η λέξη «παρεμβαίνω» ερμηνεύεται ως: «μπαίνω στη μέση, παρεμβάλλομαι, μεσολαβώ συμμετέχοντας ενεργά σε μια διαδικασία με στόχο να αλλάξω, να αποκαταστήσω, να συμβιβάσω μια κατάσταση, κάποιες σχέσεις, παρεντίθεμαι επεμβαίνω, μεσολαβώ μεταξύ δύο ή περισσότερων ατόμων».

Ήδη επομένως από το γλωσσικό νόημα της λέξης συνάγεται ότι η εγκληματική συμπεριφορά της παρ. 1 προϋποθέτει μία *διαδικασία μελλοντική ή σε εξέλιξη*, στην οποία ο υπό κρίση δράστης παρεμβάλλεται και δη με σκόπιμη δράση, δηλ, με σκοπό να επηρεάσει τη διαδικασία αυτή. Επομένως «παρεμβολή» χωρίς διαδικασία μέλλουσα ή σε εξέλιξη διεξαγόμενη μεταξύ τρίτων δεν νοείται.

7. Δημητράκου, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, τ. 7^{ος} σ. 5532.

Περαιτέρω «επηρεάζω» στην μεταγενέστερη σημασία της λέξης σημαίνει: «προσβάλλω, ασκώ επίδραση επί τινος, επιδρώ, επενεργώ, και μάλιστα βλαπτικώς, ασκώ επίδραση επί την βούλησιν, το συναίσθημα, την ψυχήν καθόλου»⁸. Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι βάσει **γλωσσικής ερμηνείας**, δηλ. βάσει του γράμματος του νόμου, τα μέλη των πειθαρχικών επιτροπών της ΕΠΟ κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους δεν είναι λογικώς δυνατόν να τελούν ως αυτουργοί πράξη παρέμβασης και επηρεασμού, καθόσον οι αρμοδιότητες αυτών, όπως αυτές αναφέρθηκαν ανωτέρω, ήτοι η εκφορά κρίσεων, η εκδίκηση παραβάσεων, η επιβολή ποινών και, προκειμένου περί δευτεροβαθμίων οργάνων, η κρίση των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων πειθαρχικών οργάνων λαμβάνουν χώρα κατά λογική αναγκαιότητα μετά την διεξαγωγή του αγώνα, η δε εκφορά δικανικής κρίσης δεν υπάγεται στο γλωσσικό νόημα του επηρεασμού βουλήσεως άλλου ούτε της παρέμβασης σε εν εξελίξει ή μέλλουσα διαδικασία.

Κατά συνέπεια η τυχόν εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων επί δικαιοδοτικής κρίσεως συνιστά υπέρβαση του γλωσσικού νοήματος των ανωτέρω κανόνων. Πλην όμως, στο ποινικό δίκαιο, *απώτατο όριο της ερμηνείας είναι το δυνατό γλωσσικό νόημα του κανόνα*, δηλ. το γράμμα του νόμου. *Υπέρβαση του γλωσσικού νοήματος στο ποινικό δίκαιο δεν επιτρέπεται*. Τέτοια δε περίπτωση απαγορευμένης διάσπασης του απώτατου δυνατού γλωσσικού νοήματος, συνιστά κατ' εξοχήν η επιβολή ποινής κατ' αναλογία. Είναι δε απαραβίαστη η αρχή που ισχύει στο ποινικό δίκαιο, ότι η πλήρωση των νομικών κενών με αναλογία και επομένως η διάσπαση του γλωσσικού νοήματος του κανόνα *απαγορεύεται*, εφόσον επιχειρείται σε βάρος του κατηγορουμένου (in malam partem), δηλ. είτε προς θεμελίωση, είτε προς επαύξηση του αξιοποιήσιμου. Η απαγόρευση αυτή, που αποσκοπεί στην προστασία του πολίτη από την κρατική/δικαστική αυθαιρεσία, θεμελιώνεται ευθέως στη διάκριση των λειτουργιών: μόνον το νομιμοποιημένο από τη λαϊκή βούληση Κοινοβούλιο και όχι ο δικαστής επιτρέπεται να θεσπίζει ποινικούς κανόνες. Η δε απαγορευμένη αναλογία in malam partem απαγορεύεται

8. Βλ. Δημητράκου, Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, λήμμα «επηρεάζω».

τόσο βάσει του άρθρ. 7 παρ. 1 του Συντάγματος όσο και βάσει του άρθρ. 1 ΠΚ.

V. Η υποκειμενική υπόσταση των εγκλημάτων των παρ. 1-3 άρθρ.

132. Τα εγκλήματα των παρ. 1-3 άρθρ. 132 ως εγκλήματα σκοπού

Ακόμη, τα εγκλήματα των παρ. 1-3 άρθρ. 132 ν. 2725/1999 είναι διατυπωμένα ως εγκλήματα σκοπού (εγκλήματα με υπερχειλή υποκειμενική υπόσταση). Ειδικότερα, η διατύπωση των σχετικών διατάξεων έχει ως εξής:

«1. Όποιος παρεμβαίνει ... **με σκοπό** να επηρεάσει την εξέλιξη, τη μορφή ή το αποτέλεσμα αγών...»

2. Όποιος, **για τον ίδιο σκοπό**, απαιτεί ή δέχεται δώρα ή άλλα ωφελήματα ...»

3. ... και όποιος **για τον ίδιο σκοπό** ... προσφέρει, δίνει ή υπόσχεται ...».

«4. Εάν από την αξιόποινη πράξη των προηγούμενων παραγράφων 1 έως 3 επιτεύχθηκε ο σκοπός που επιδίωκε ο δράστης ...».

Στα εγκλήματα σκοπού για τη στοιχειοθέτηση της ειδικής υπόστασης δηλ. για την ύπαρξη κατ' αρχήν άδικης πράξης, απαιτείται, πέρα από την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης που επικαλύπτεται από το δόλο, να επιδιώκει ο δράστης και κάποιο περαιτέρω αποτέλεσμα. Έτσι αρκεί η συνδρομή του σκοπού, στον οποίο δεν αντιστοιχεί κάποιο αντικειμενικό στοιχείο, χωρίς όμως να απαιτείται και η πραγμάτωσή του. Το έγκλημα δηλ. είναι τετελεσμένο και χωρίς την επέλευση του σκοπούμενου αποτελέσματος.⁹ Στα εγκλήματα σκοπού το σκοπούμενο αποτέλεσμα είναι κατά λογική αναγκαιότητα γεγονός μελλοντικό. Ο σκοπός δηλ. της επίτευξης συγκεκριμένου αποτελέσματος κείται εκτός της αντικειμενικής υπόστασης και αν πραγματωθεί πραγματώνεται μετά από αυτήν, δηλ. η πραγμάτωση του σκοπού είναι μελλοντικό γεγονός ως προς την αντικειμενική υπόσταση.

9. Βλ. Μυλωνόπουλου, Ποινικό Δίκαιο, ΓενΜ Ι, 217, 239, πρβλ. *Binding*, Lehrbuch BT I σ. 12, *Jescheck-Weigend* Lehrbuch des Strafrechts, 5. Aufl. 30 II. 1, *Ανδρουλάκη*, ΠοινΔικ ΓενΜ Ι, 261, *του ίδιου*, ΜΝΗΜΗ Ι, 1986, τ. Α' σ. 1 επ..

Κατά συνέπεια βάσει του **επιδιωκόμενου σκοπού** που απαιτεί ο νόμος να συ τρέχει στο πρόσωπο του δράστη ως υποκειμενικό στοιχείο του αδίκου , τα μέλη των πειθαρχικών επιτροπών της ΕΠΟ κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους δεν είναι λογικώς δυνατόν να τελούν ως αυτοουργοί πράξη παρέμβασης και επηρεασμού, καθόσον οι αρμοδιότητες αυτών, όπως αυτές αναφέρθηκαν ανωτέρω, ήτοι *η εκφορά κρίσεων, η εκδίκαση παραβάσεων, η επιβολή ποινών και, προκειμένου περί δευτεροβαθμίων οργάνων, η κρίση των αποφάσεων των πρωτοβάθμιων πειθαρχικών οργάνων* λαμβάνουν χώρα κατά λογική αναγκαιότητα μετά την διεξαγωγή του αγώνα και δεν είναι λογικώς δυνατό να συνδέονται με μελλοντικό γεγονός, αφού αντικείμενο αυτών είναι γεγονός του παρελθόντος.

VI. Συμπέρασμα

Από τα ανωτέρω και ειδικότερα από το σκοπό του νομοθέτη (τελεολογική ερμηνεία), το γράμμα αυτού (γραμματική ερμηνεία) και το απαιτούμενο στο νόμο υποκειμενικό στοιχείο του αδίκου (σκοπός επηρεασμού) προκύπτει ότι τα Μέλη των Πειθαρχικών Επιτροπών της ΕΠΟ δεν δύνανται να είναι αυτοουργοί των αδικημάτων του άρθρου 132 παρ. 1-4 του ν. 2725/1999 για πράξη ή γνώμη τελεσθείσα κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Τυχόν εφαρμογή των ανωτέρω διατάξεων επί δικαιοδοτικής κρίσεως συνιστά απαγορευμένη αναλογία *in malam partem* και παραβιάζει το άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος και το άρθρο 1 ΠΚ.

Μέτρα επιείκειας για τους υπαίτιους πράξεων διαφθοράς που συνεργάζονται με τις αρχές¹

ΙΩΑΝΝΗΣ Ν. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗΣ⁽

A. Εισαγωγή

Το θέμα της εισήγησής μου είναι τα μέτρα επιείκειας που προβλέπονται και μπορούν να εφαρμοσθούν για τους υπαίτιους πράξεων διαφθοράς που συνεργάζονται με τις αρχές. Πρώτα απ' όλα σκόπιμο είναι να ξεκαθαρίσουμε τι εννοούμε με τον όρο «διαφθορά». Όπως έχω και παλαιότερα υποστηρίζει, η «διαφθορά» δεν μπορεί να εκληφθεί ως γνήσια νομική έννοια, ούτε είναι εφικτός, νομίζω, ένας ακριβής, ποινικά αξιοποιήσιμος ορισμός της. Συνιστά περισσότερο ένα ρευστό, εξωδικαστικό εννοιολογικό πλαίσιο, που χρησιμοποιείται μάλλον αυθαίρετα από όσους κατά καιρούς το επικαλούνται, για την περιγραφή διαφορετικών κάθε φορά μορφών αποκλίνουσας συμπεριφοράς. Γι' αυτό και καθόσον αφορά στην παρούσα εισήγηση, η έννοια της διαφθοράς περιορίζεται στον από κάθε άποψη εννοιολογικό πυρήνα της: Στις *πράξεις δωροδοκίας υπό ευρεία έννοια*. Αυτές έρχονται αυτόματα στο νου κάποιου, όταν αναφέρεται στο φαινόμενο της διαφθοράς: γύρω από

1. Εισήγηση στο 1^ο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου & Εγκληματολογίας με θέμα «Το έγκλημα, οι σύγχρονες προκλήσεις και η ποινική καταστολή» που συνδιοργάνωσαν το Τμήμα Νομικής και το Ινστιτούτο Ποινικών Σπουδών και Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου Λευκωσίας και το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Λευκωσία 6-7 Μαρτίου 2015.

⁽ Λέκτορας Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Δικηγόρος.

αυτές κινούνται, συνειδητά ή υποσυνείδητα, οι περισσότερες επιστημονικές μελέτες για το θέμα και αυτές κρύβονται πίσω από την χρήση της λέξης «corruption» στην επικεφαλίδα πολλών ποινικών διατάξεων άλλων χωρών.²

Για την διαφθορά λοιπόν υπό την έννοια αυτή και την αντιμετώπισή της υφίσταται τα τελευταία χρόνια τεράστιο ενδιαφέρον εκ μέρους της κοινής γνώμης, μάρτυρες του οποίου είμαστε όλοι. Ειδικά δε στο πεδίο του δικαίου, η καταπολέμηση της διαφθοράς έχει αποτελέσει το αντικείμενο μιας πρωτοφανούς νομοπαρασκευαστικής κινητοποίησης σε επίπεδο διεθνών και υπερεθνικών οργανισμών, που κατέληξε σε μια μαζική παραγωγή διεθνών συμβατικών κειμένων, ποινικού κατά κόρον περιεχομένου, με συγκεκριμένες υποχρεώσεις για τους εθνικούς νομοθέτες.

Το αποτέλεσμα της κινητοποίησης αυτής για τα εθνικά δίκαια, συμπεριλαμβανομένου του Ελληνικού, ήταν πολυδιάστατο και συνοψίζεται σε μια σειρά μέτρων που κατέστησαν την ποινική αντιμετώπιση της δωροδοκίας όχι απλά πιο ολοκληρωμένη, αλλά και σαφώς αυστηρότερη. Πολύ συνοπτικά, οι βασικότερες συνέπειες της διεθνοποίησης, καθόσον αφορά στην αντιμετώπιση της διαφθοράς, είναι:

1) Η ποινικοποίηση νέων μορφών δωροδοκίας και η υιοθέτηση σε παγκόσμιο επίπεδο καινοφανών αδικημάτων, όπως εκείνων της δωροδοκίας ξένων δημόσιων αξιωματούχων και υπαλλήλων διεθνών οργανισμών, της δωροδοκίας στον αμιγώς ιδιωτικό τομέα, της – γνωστής στην Ελλάδα ήδη από την δεκαετία του 1930 και τον νόμο περί μεσαζόντων (ν. 5227/1931) – «εμπορίας επιρροής», και ακόμα σε κάποιο βαθμό του λεγόμενου «αδικαιολόγητου πλουτισμού» (illicit enrichment).

2) Η σύγκλιση κατά περιεχόμενο των διατάξεων που αντιμετωπίζουν την δωροδοκία ημεδαπών δημόσιων υπαλλήλων. Πλέον οι περισσότερες χώρες του κόσμου ακολουθούν ένα ενιαίο, αυστηρό μοντέλο, προσανατολισμένο στην προστασία της εμπιστοσύνης του κοινού στην ακεραία άσκηση της δημόσιας υπηρεσίας.

2. Έτσι ήδη *I. Ανδρουλάκη*, Η διαφθορά στον οικονομικό τομέα με ιδιαίτερη αναφορά στην ανάθεση έργων και προμηθειών, σε Κουράκη (επιμ.), Τα οικονομικά εγκλήματα II, 2007, σ. 332 (333 υποσ. 1), με περαιτέρω παραπομπές.

3) Η αύξηση του ύψους των ποινών και η διεύρυνση των δυνατοτήτων δέσμευσης και δήμευσης των μέσων και των προϊόντων που αποκτώνται άμεσα ή έμμεσα από πράξεις διαφθοράς·

4) Η καθιέρωση της (διοικητικής ή όλο και συχνότερα γνήσια ποινικής) ευθύνης των νομικών προσώπων προς όφελος των οποίων τελούνται οι πράξεις δωροδοκίας·

5) Η επέκταση της διεθνούς δικαιοδοσίας των εμπλεκόμενων κρατών, ώστε να καλύπτονται και οι κάθε είδους πράξεις δωροδοκίας που τελούνται στο εξωτερικό· και

6) Η διεύρυνση των δυνατοτήτων έκδοσης, αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής και αστυνομικής συνεργασίας, καθόσον αφορά στην αντιμετώπιση των συγκεκριμένων εγκληματικών συμπεριφορών.

Οι μεταρρυθμίσεις, όμως, που επέφερε στα εθνικά δίκαια η διεθνής κινητοποίηση των τελευταίων ετών δεν ήταν όλες προς την κατεύθυνση ενός αυστηρότερου νομικού πλαισίου. Στο Ελληνικό ποινικό δίκαιο, όπως και σε άλλες νομοθεσίες, υιοθετήθηκαν και μια σειρά *μέτρων επιείκειας*, προς την κατεύθυνση της ελάφρυνσης της θέσης των εμπλεκόμενων σε πράξεις διαφθοράς, δηλ. των προσώπων εκείνων που είναι τα ίδια υπαίτια πράξεων δωροδοκίας ή δωροληψίας, αλλά συνεργάζονται με τις αρχές και συνεισφέρουν αποδεικτικά στοιχεία χρήσιμα για την διαλεύκανση του εγκλήματος, την δήμευση του προϊόντος του εγκλήματος και την αποκατάσταση της όποιας ζημίας από αυτό.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μια επισήμανση: Όταν μιλάμε για μέτρα επιείκειας δεν εννοούμε τα μέτρα *προστασίας* που έχει λάβει ο νομοθέτης για τους λεγόμενους «μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος», τους λεγόμενους «whistleblowers», ήτοι τα πρόσωπα εκείνα τα οποία, χωρίς να εμπλέκονται τα ίδια στην τέλεση πράξεων διαφθοράς, συμβάλλουν ουσιωδώς στην αποκάλυψη και δίωξή τους. Πρόκειται για δύο απολύτως διακριτές κατηγορίες προσώπων. Άλλο υπαίτιοι που συνεργάζονται με τις αρχές («reporting persons» στην διεθνή ορολογία) και άλλο μάρτυρες δημοσίου συμφέροντος, για τους οποίους ισχύουν άλλες ρυθμίσεις που αφορούν τόσο στην φυσική τους προστασία (στην Ελλάδα αυτή ενισχύθηκε με την προσθήκη πρόσφατα των πράξεων δωροδοκίας στα εγκλήματα για τα οποία εφαρμόζεται το άρθρο 9 του ν.

2928/2001), όσο και την προστασία τους από αντίποινα στον εργασιακό τους χώρο ή ακόμα και από άδικες διώξεις τους (στην Ελλάδα και αυτού του τύπου η προστασία ενισχύθηκε πρόσφατα με την νεοπαγή ρύθμιση του άρθρου 45B του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, σύμφωνα με την οποία είναι δυνατή η οριστική αποχή από την άσκηση ποινικής δίωξης σε βάρος τους, σε περίπτωση που έχει κατατεθεί εναντίον τους σκόπιμη καταγγελία για τέλεση λ.χ. ψευδορκίας, ψευδούς καταμήνυσης ή συκοφαντικής δυσφήμισης).³

Ας δούμε λοιπόν τι ισχύει καθόσον αφορά στα μέτρα επιείκειας υπέρ των συνεργαζόμενων προσώπων.

B. Τα προβλεπόμενα μέτρα επιείκειας

Πρώτα απ' όλα η πρόβλεψη μέτρων επιείκειας προς ενθάρρυνση των υπαιτίων πράξεων διαφθοράς να συνεργασθούν με τις αρχές, προβλέπεται ρητά στο άρθρο 37 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς του 2003, η οποία αποτελεί το πλέον ολοκληρωμένο διεθνές συμβατικό κείμενο στο πεδίο αυτό και έχει κυρωθεί από πάνω από 170 κράτη. Στην Ελλάδα η Σύμβαση ισχύει από το 2008 (ν. 3666/2008) και στην Κύπρο από το 2009. Ειδικότερα στην παρ. 1 του άρθρου 37, τα κράτη μέλη καλούνται να παράσχουν συγκεκριμένα κίνητρα στους δράστες για να εξασφαλίσουν την συνεργασία τους στην παροχή πληροφοριών χρήσιμων για τους σκοπούς της διερεύνησης και απόδειξης των σχετικών εγκλημάτων, καθώς και ανάκτησης του προϊόντος που απέκτησαν από τέτοιες δραστηριότητες. Τα κίνητρα αυτά μπορεί να λάβουν δύο βασικές μορφές: Αφενός μπορεί να συνίστανται στην δυνατότητα μείωσης ή αναστολής της ποινής, όπως προβλέπεται στην παρ. 2 του άρθρου 37, και αφετέρου στην παροχή ασυλίας από την πιθανότητα άσκησης ποινικής δίωξης, όπως προβλέπεται στην παρά-

3. Οι δύο αυτές ρυθμίσεις για την ενίσχυση της προστασίας των μαρτύρων δημοσίου συμφέροντος εισήχθησαν με το άρθρο πρώτο παρ. 1Ε υποπαρ. 1Ε.15 και 1Ε. 17 περ. 2 του ν. 4254/2014 (ΦΕΚ Α' 85). Βλ. σχετικά με την προστασία αυτού του τύπου και *Δαλακούρα*, Η αποχή από την ποινική δίωξη ως εναλλακτική μορφή περάτωσης της ποινικής διαδικασίας, ΠoinΧρ ΞΔ' (2014), σ. 321 (322), με περαιτέρω παραπομπές.

γραφο 3 του ίδιου άρθρου.

1. Μείωση της ποινής

Καθόσον αφορά στην δυνατότητα μείωσης της ποινής, στις περισσότερες εθνικές νομοθεσίες υπάρχουν ως γνωστόν γενικές διατάξεις που προβλέπουν την λήψη υπόψη της διαγωγής του δράστη οποιουδήποτε εγκλήματος μετά την πράξη και ιδίως της ειλικρινούς μετάνοιας που τυχόν επιδεικνύει και της προθυμίας του να επανορθώσει τις συνέπειες της πράξης του. Πρόκειται για διατάξεις αντίστοιχες εκείνων των άρθρων 79 και 84 παρ. 2δ' του Ελληνικού Ποινικού Κώδικα. Στις περιπτώσεις αυτές, η εκτίμηση της συνεργασίας του κατηγορουμένου ως ελαφρυντικού παράγοντα γίνεται κατά το στάδιο της *latu sensu* επιμέτρησης και εξατομίκευσης της ποινής, χωρίς να παρέχονται εκ των προτέρων διαβεβαιώσεις στο ενδιαφερόμενο μέρος. Ο βαθμός βελτίωσης της ποινικής θέσης του κατηγορουμένου εξαρτάται από την έκταση της συνεργασίας του και του αποτελέσματος που αυτή έχει ως προς την άρση ή μείωση των συνεπειών της συγκεκριμένης πράξης, επαφίεται δε στην διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου.

Γενικό χαρακτήρα έχουν, εξάλλου, και οι νόμοι που σε έναν σεβαστό αριθμό κρατών προβλέπουν διάφορες μορφές ποινικής διαπραγμάτευσης (*plea bargaining*), προδικαστικές συμφωνίες συνεργασίας και ταχείες ποινικές διώξεις. Οι νόμοι αυτοί έχουν ομοίως ως αποτέλεσμα την ελάφρυνση της θέσης των συνεργαζόμενων με τις αρχές δραστών.⁴ Υπό το κράτος των σχετικών διακανονισμών, ο κατηγορούμενος μπορεί να χρειασθεί να ομολογήσει την ενοχή του για ένα αδίκημα, να αποδεχθεί τυχόν αστικές σε βάρος του αξιώσεις και να μην αμφι-

4. Στην Ευρώπη τέτοιοι νόμοι υπάρχουν λ.χ. στην Βουλγαρία, την Γερμανία, την Ελβετία, την Εσθονία, την Ολλανδία, την Ρωσία, την Σερβία και το Ηνωμένο Βασίλειο (Αγγλία, Ουαλία και Βόρειο Ιρλανδία). Για την θεωρητική συζήτηση επί της σκοπιμότητας εισαγωγής αντίστοιχων διατάξεων στην Ελλάδα βλ. *Μυλωνόπουλου*, Ο θεσμός της (ποινικής) διαπραγμάτευσης (*plea bargaining*). Σκέψεις για τη θεωρητική θεμελίωση και την πρακτική λειτουργία του, *ΠοινΧρ* ΞΓ' (2013), σ. 81 επ. και *Ν. Ανδρουλάκη*, Το *plea bargaining* κατά το νέο Σχέδιο Κ.Π.Δ., *ΠοινΧρ* ΞΔ' (2014), σ. 401 επ.

σβητήσσει τους όρους της παραπομπής του στο ακροατήριο, σε αντάλλαγμα προς την μείωση της κατηγορίας ή της ποινής του. Το ενδεχόμενο μείωσης της ποινής μπορεί να συνδέεται όχι μόνο με την συνεργασία του κατηγορουμένου, αλλά και με την βαρύτητα του εγκλήματος και τον βαθμό της ενοχής του. Το δικαστήριο διατηρεί κατά κανόνα κάποια διακριτική ευχέρεια, κυρίως καθόσον αφορά στον έλεγχο της τήρησης των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου.

Πέραν αυτών των γενικών προβλέψεων, που αφορούν σε κάθε είδους εγκλήματα, σε ορισμένες χώρες, όπως στην Ουγγαρία, την Πορτογαλία, την Ρουμανία, την Σλοβακία, αλλά και την Ελλάδα, υπάρχουν και *ειδικές* διατάξεις που προβλέπουν την επιβολή μειωμένης ποινής σε συνεργαζόμενους υπαίτιους εγκλημάτων διαφθοράς. Η Ελληνική διάταξη είναι το άρθρο 263B παρ. 2-5 ΠΚ, το οποίο εισήχθη με τον ν. 3849/2010⁵ και προβλέπει μέτρα επιείκειας για όσους συμβάλλουν στην αποκάλυψη πράξεων δωροδοκίας, αλλά και άλλων υπηρεσιακών αδικημάτων, αντίστοιχα λ.χ. εκείνων που προβλέπονται για τις εγκληματικές και τρομοκρατικές οργανώσεις στο άρθρο 187B ΠΚ ή για τα εγκλήματα του νόμου περί ναρκωτικών στο άρθρο 27 του 4139/2013. Προβλέπεται συγκεκριμένα σημαντική μείωση της ποινής, μαζί με την δυνατότητα αναστολής της ποινής ανεξάρτητα από την συνδρομή των όρων των άρθρων 99 και 100 ΠΚ, για εκείνους εκ των συμμετόχων που συμβάλλουν ουσιωδώς με καταγγελία στην αποκάλυψη της πράξης υπαλλήλου, αλλά και για εκείνους εκ των υπαλλήλων που διαπράττουν υπηρεσιακά αδικήματα, όταν η καταγγελία αυτή συμβάλλει στην αποκάλυψη υπηρεσιακών εγκλημάτων τελούμενων από άτομα που κατέχουν θέση ανώτερη εκείνης του καταγγέλλοντος και ο ίδιος έχει μεταβιβάσει στο Δημόσιο όλα τα περιουσιακά στοιχεία που έχει αποκτήσει, αμέσως ή εμμέσως, από την τέλεση ή τη συμμετοχή στην τέλεση των παραπάνω εγκλημάτων. Την ίδια μεταχείριση επιφυλάσσει υπό προϋ-

5. ΦΕΚ Α' 80. Η εν λόγω διάταξη αντικαταστάθηκε με την υποπαρ. ΙΕ.12. του άρθρου πρώτου του ν. 4254/2014. Βλ. σχετικά *Μπιτζιλέκη*, Η σύγχρονη διαμόρφωση των εγκλημάτων δωροδοκίας κατά τον Ποινικό Κώδικα, ΠοινΧρ ΞΓ' (2013), σ. 321 (327) και ιδίως *Χατζηκώστα*, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι (Επιμ.), Οικονομικό έγκλημα & διαφθορά στον δημόσιο τομέα 1, σ. 639 επ.

ποθέσεις το άρθρο 263B ΠΚ και για τον καταγγέλλοντα πράξεις μελών της Κυβέρνησης ή Υφυπουργών.

2. Ασυλία από την άσκηση ποινικής δίωξης

Η δεύτερη κατηγορία μέτρων επιείκειας, πέραν εκείνων που οδηγούν στην μείωση της ποινής, είναι, όπως προελέχθη, εκείνα που καταλήγουν στην μη επιβολή οποιασδήποτε ποινής στο συνεργαζόμενο πρόσωπο. Σε πολλές χώρες, ιδίως σε αυτές που ακολουθούν την παράδοση του common law, αυτό γίνεται και πάλι με αναφορά στα ευρύτατα περιθώρια που έχουν οι εισαγγελικές αρχές, να απέχουν, να αναστέλλουν ή να διακόπτουν μια ποινική δίωξη (ή να προτείνουν αντίστοιχα να πράξει έτσι το ποινικό δικαστήριο) σε αντάλλαγμα προς την ουσιαστική συνεργασία του δράστη με τις αρχές.⁶ Η πλήρης ασυλία προϋποθέτει κατά κανόνα ότι ο καταγγέλλων εισφέρει αποφασιστικά με τις πληροφορίες και τα στοιχεία που αποκαλύπτει στην καταδίκη ενός υπαλλήλου ή ενός συμμετόχου του στην τέλεση των επίμαχων πράξεων.

Περαιτέρω, αρκετά κράτη έχουν διατάξεις που προβλέπουν εξάλειψη του αξιοποίνου του δράστη ειδικά σε περιπτώσεις *ενεργητικής δωροδοκίας*, όταν ο υπαίτιος πριν ακόμα αναγνωρισθεί ως ύποπτος τέλεσης αξιοποίνης πράξης και σε σύντομο χρονικό διάστημα μετά από αυτήν αναγγείλει στις αρμόδιες αρχές την παροχή του αθέμιτου ωφελήματος.⁷ Σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις προβλέπεται και η επιστροφή του δώρου στον δράστη.⁸

Στην Ελλάδα ειδικότερα, ο Ποινικός Κώδικας ήδη στην αρχική του μορφή προέβλεπε στο άρθρο 236, ότι η πράξη της ενεργητικής δωροδοκίας έμενε ατιμώρητη αν ο υπαίτιος, με δική του θέληση και πριν εξετασθεί οπωσδήποτε για την πράξη του, την ανήγγειλε στον εισαγγελέα πλημμελειοδικών ή σε οποιονδήποτε ανακριτικό υπάλληλο ή άλλη αρ-

6. Έτσι λ.χ. στο Ηνωμένο Βασίλειο (Σκωτία).

7. Στην Ευρώπη τέτοιες διατάξεις υπάρχουν λ.χ. στο Αζερμπαϊτζάν, την Βουλγαρία, την Γεωργία, το Ηνωμένο Βασίλειο (Σκωτία), την Ισπανία, την Λιθουανία, το Μαυροβούνιο, την Ουκρανία, την Πορτογαλία, την Ρουμανία και την Ρωσία.

8. Έτσι λ.χ. στην Ρουμανία.

μόδια αρχή, εγχειρίζοντας έγγραφη αναφορά ή προφορικά, οπότε συντασσόταν σχετική έκθεση. Στην περίπτωση αυτή μάλιστα το δώρο ή το αντάλλαγμα που τυχόν είχε κατασχεθεί ή παραδοθεί στον ανακριτικό υπάλληλο αποδιδόταν πίσω σ' αυτόν που το είχε δώσει και δεν δημευόταν κατ' άρθρο 238 ΠΚ. Η διάταξη αυτή περί έμπρακτης μετανοίας καταργήθηκε πρόσκαιρα, με τον ν. 3849/2010, μόνο για να επανέλθει ως παρ. 1 του άρθρου 263B ΠΚ με τον ν. 4254/2014. Η μόνη διαφορά είναι ότι πλέον δεν προβλέπεται και η επιστροφή του δώρου στον καταγγέλλοντα.

Σε πρακτικό επίπεδο η διάταξη αυτή είναι μέχρι σήμερα η μόνη που φαίνεται να έχει πράγματι εφαρμοσθεί στην πράξη⁹ – τα υπόλοιπα μέτρα επιείκειας του άρθρου 263B δεν έχουν τύχει ακόμα πρακτικής εφαρμογής. Θα πρέπει πάντως στο σημείο αυτό να επισημανθεί, ότι τα εν λόγω μέτρα δεν αφορούν σε εκείνον που γίνεται αποδέκτης της εκβιαστικής απαίτησης ενός υπαλλήλου να δώσει κάποιο αθέμιτο ωφέλημα, και αυτός αντί να υποκύψει ειδοποιεί τις αρμόδιες δικωτικές αρχές ή προσφέρει προσημειωμένα χαρτονομίσματα για να παγιώσει τον υπάλληλο. Στις περιπτώσεις αυτές, που είναι αρκετά συχνές στην πράξη, δεν πληρούται καν η ειδική υπόσταση του εγκλήματος και ο αποδέκτης της απαίτησης δεν είναι αξιόποινος για το αδίκημα της ενεργητικής δωροδοκίας.¹⁰

Γ. Προβληματισμοί γύρω από τα μέτρα επιείκειας

Καθόσον αφορά στην σκοπιμότητα και αποτελεσματικότητα των μέτρων επιείκειας υπέρ των συνεργαζόμενων προσώπων – και μπαίνω τώρα στο τελευταίο μέρος της σύντομης εισήγησής μου – σε μια εκτεταμένη εμπειρική έρευνα που διενεργήθηκε πρόσφατα στην Ρουμανία, διαπιστώθηκε μεταξύ άλλων: α) ότι τα εν λόγω μέτρα αποτελούν ένα ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για την αποκάλυψη και διερεύνηση εγκλημάτων διαφθοράς, β) ότι αν δεν υπήρχαν, ο αριθμός των υποθέσεων στις οποίες θα είχε επιτευχθεί η καταδίκη του εμπλεκόμενου υπαλλήλου θα ήταν μικρότερος κατά τα δύο τρίτα, και γ) ότι ειδικά οι πράξεις διαφθο-

9. Βλ. λ.χ. ΠλημμΘεσσαλ 2273/1993, Αρμ 1994, σ. 79.

10. Μπιτζιλέκης, ό.π.

ράς που τελούνται στο πλαίσιο εγκληματικών οργανώσεων θα ήταν πολύ πιο δύσκολο να αποκαλυφθούν.¹¹

Από την άλλη πλευρά θα πρέπει να αναφερθεί ότι η ύπαρξη τέτοιων μέτρων έχει αποτελέσει τα τελευταία χρόνια και το αντικείμενο έντονης κριτικής, ιδιαίτερα στο επίπεδο των διεθνών οργανισμών. Θα περιοριστώ να θίξω μόνο τρία ζητήματα, που δίνουν αφορμή για περαιτέρω προβληματισμό:

α) Το πρώτο έχει να κάνει με το κατά πόσο η επιεικέστερη μεταχείριση και ιδίως η αποχή από την ποινική δίωξη εναντίον ενός προσώπου που αποκαλύπτει οικειοθελώς την τέλεση μιας πράξης δωροδοκίας θα πρέπει να είναι αυτόματη ή να εναπόκειται στην *διακριτική ευχέρεια* των αρμόδιων αρχών. Το ζήτημα αυτό έχει προκαλέσει διχογνωμία στο πλαίσιο του Μηχανισμού Ελέγχου Εφαρμογής της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς και ειδικότερα του προαναφερθέντος άρθρου 37. Ενώ σε ορισμένες αξιολογήσεις κρατών μερών η αυτόματη εφαρμογή τέτοιων μέτρων επικρίνεται ως ευάλωτη σε καταχρήσεις και μη συνάδουσα με τον σκοπό της ριζικής καταπολέμησης της διαφθοράς, ειδικά όταν πρόκειται για σοβαρές υποθέσεις και πρόσωπα με πολιτική ή οικονομική επιρροή,¹² άλλοι θεωρούν την χορήγηση διακριτικής ευχέρειας στις εισαγγελικές ή δικαστικές αρχές ως ανασταλτικό παράγοντα για την εξασφάλιση της συνεργασίας των υπό συζήτηση

11. UNODC/Mechanism for the Review of Implementation of the United Nations Convention against Corruption, Review Cycle 2010-2015, Country Review Report: Romania (αδημ.).

12. UNODC/Mechanism for the Review of Implementation of the United Nations Convention against Corruption, Review Cycle 2010-2015, Country Review Reports: Indonesia (υπό άρθρο 37) (αδημ.), El Salvador (υπό άρθρο 23), Ρουμανία (υπό άρθρο 15) (αδημ.), United Arab Emirates (υπό άρθρο 37) (αδημ.). Βλ. και UNODC/Conference of the States Parties to the United Nations Convention against Corruption, Romania Executive Summary, submitted to the Implementation Review Group at its Resumed fourth session, Panama City, 26-27 November 2013, CAC/COSP/IRG/II/3/1/Add.4, 23 October 2013.

προσώπων.¹³ Ωστόσο, κάποιο περιθώριο διαφοροποίησης των αρχών που εφαρμόζουν τα σχετικά μέτρα, με κριτήριο το επίπεδο της συνεργασίας και την ειλικρίνεια και αξία των παρεχόμενων από το συνεργαζόμενο πρόσωπο στοιχείων είναι, νομίζω, αναπόφευκτο. Έτσι, η εφαρμογή του άρθρου 263B παρ. 1 ΠΚ στην Ελλάδα θα πρέπει να θεωρηθεί ότι απαιτεί κατ' ελάχιστον μια εκτίμηση ως προς την πληρότητα και τον οικειοθελή χαρακτήρα της αναγγελίας που γίνεται ενώπιον της αρμόδιας αρχής. Κατά την αναφορά αυτή, είναι δυνατή μια πιο ευέλικτη εφαρμογή των σχετικών διατάξεων, που επιτρέπει στον αρμόδιο εισαγγελέα να «ζυγίζει» τα δεδομένα της εκάστοτε υπόθεσης και τον βαθμό συνδρομής των προϋποθέσεων τους. Περαιτέρω, είναι σημαντικό να καταβάλλεται προσπάθεια, ώστε να αποκλείονται αμφιβολίες και επιφυλάξεις ως προς τον τρόπο άσκησης της εν λόγω διακριτικής ευχέρειας, με την λήψη κάθε δυνατής προφύλαξης για την αποτροπή ενδεχόμενων καταχρήσεων. Για παράδειγμα, οι διωκτικές αρχές θα πρέπει να επιδιώκουν άμεσα την επαλήθευση των παρασχεθεισών πληροφοριών, πριν ληφθεί η απόφαση για την αποχή από την ποινική δίωξη του πληροφοριοδότη. Αν η απόφαση λαμβάνεται ήδη από τις εισαγγελικές αρχές, ενδείκνυται η πρόβλεψη κάποιας μορφής δικαστικού ελέγχου, προκειμένου να επικυρώνονται οι όροι της υπαγωγής του συνεργαζόμενου προσώπου σε καθεστώς προνομιακής μεταχείρισης και να καθίσταται η σχετική απόφαση δεσμευτική για όλα τα μέρη.¹⁴ Οι εθνικές διατάξεις θα μπορούσαν επιπλέον να προβλέπουν την δυνατότητα ανάκλησης του προνομίου, σε περίπτωση που ο συνεργαζόμενος δράστης επιχειρήσει να παραπλανήσει τις διωκτικές αρχές. Τέλος, χρήσιμη μπορεί να είναι η έκδοση κατευθυντήριων οδηγιών, οι οποίες θα θέτουν με λεπτομέρειες τους κανόνες για την άσκηση της διαθέσιμης διακριτικής ευχέρειας και θα υποβοηθούν τις αρμόδιες αρχές στην λήψη της απόφασης ως προς το κατά πόσο η παροχή ασυλίας εξυπηρετεί τα

13. Έτσι λ.χ. UNODC/Mechanism for the Review of Implementation of the United Nations Convention against Corruption, Review Cycle 2010-2015, Country Review Report: Bangladesh (αδημ.).

14. UNODC, Legislative guide for the implementation of the United Nations Convention against Corruption, 2nd Revised Edition, 2012, § 475(b).

συμφέροντα της δικαιοσύνης.¹⁵

β) Το δεύτερο ζήτημα έχει να κάνει με την χορήγηση ασυλίας στους δράστες της ενεργητικής δωροδοκίας αλλοδαπών δημόσιων υπαλλήλων. Ορισμένοι διεθνείς οργανισμοί, ιδίως ο ΟΟΣΑ, αντιδρούν στην δυνατότητα αυτή – ιδίως όταν συνδυάζεται με την περιορισμένη διακριτική ευχέρεια των διωκτικών αρχών ως προς την εφαρμογή της –, θεωρώντας ότι μπορεί να οδηγήσει σε πλήρη ατιμωρησία, έχουν επικρίνει δε τις χώρες που την προβλέπουν, περιλαμβανομένης και της Ελλάδας.¹⁶ Το βασικό επιχείρημα κατά αντίστοιχων διατάξεων είναι ότι ο σκοπός της ποινικοποίησης της διεθνούς διαφθοράς δεν είναι η εξ αποστάσεως δίωξη των διεφθαρμένων υπαλλήλων ξένων κρατών, αλλά η δίωξη των υπαιτίων της ενεργητικής δωροδοκίας. Η συνεργασία των τελευταίων με αντάλλαγμα την ατιμωρησία έχει, λένε, νόημα καθόσον αφορά στην εγχώρια διαφθορά, αφού κράτη όπως η Ελλάδα είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα διερευνήσουν περαιτέρω την υπόθεση και θα διώξουν τους υπαλλήλους που αποδέχθηκαν το αθέμιτο αντάλλαγμα. Δεν έχει, όμως, νόημα καθόσον αφορά στην δωροδοκία αλλοδαπών υπαλλήλων, αφού καμιά εγγύηση δεν υπάρχει ότι το εμπλεκόμενο κράτος θα προχωρήσει στη δική τους δίωξη και τιμωρία. Από την άλλη πλευρά, η άποψη αυτή παραγνωρίζει τελείως τις υποχρεώσεις που, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, δημιουργεί η σημαντική διάταξη του άρθρου 37 παρ. 1 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς στα κράτη που την έχουν κυρώσει – πρόκειται ήδη για 177 κράτη μέλη του ΟΗΕ. Επιπλέον, υπάρχουν αναμφίβολα σοβαροί λόγοι ουσίας για την υιοθέτηση τέτοιων μέτρων στο πεδίο της διεθνούς διαφθοράς, όπως το άνοιγμα του δρόμου για την δίωξη διεφθαρμένων αξιωματούχων δημόσιων διεθνών οργανισμών και η διευκόλυνση της ανάκτησης του προϊόντος των σχετικών εγκλημάτων, της επιβολής κυρώσεων σε εμπλεκόμενα νομικά πρόσωπα, της ακύρωσης συμβάσεων που συνήφθησαν χάρη στη δι-

15. Έτσι λ.χ. στην Australia (Prosecution Policy of the Commonwealth). Βλ. και UNODC/UNICRI, Technical guide to the United Nations Convention against Corruption, 2009, σ. 121.

16. Βλ. OECD, Phase 3bis Report on Implementing the OECD Anti-Bribery Convention in Greece, March 2015, σ. 17-18.

αφθορά και της αποζημίωσης όσων υπέστησαν ζημία από αυτήν.

γ) Το τρίτο ζήτημα αφορά γενικότερα στην εφαρμογή μέτρων επιείκειας σε υποθέσεις *διασυνοριακής διαφθοράς*.¹⁷ Τι γίνεται για παράδειγμα όταν ο αλλοδαπός δράστης της δωροδοκίας ενός εγχώριου υπαλλήλου απολαμβάνει ασυλία στην χώρα προέλευσης του υπαλλήλου για το αδίκημα της δωροδοκίας ημεδαπών υπαλλήλων, αλλά αντιμετωπίζει στην δική του χώρα την απειλή ποινικής δίωξης για δωροδοκία αλλοδαπών υπαλλήλων με αφορμή την ίδια πράξη; Σε ποιο βαθμό είναι επιτρεπτή η χορήγηση δικαστικής συνδρομής στις υποθέσεις αυτές; Η χορήγηση ασυλίας μπορεί να λειτουργήσει ως λόγος άρνησης της συνδρομής λόγω της εκκρεμούς εγχώριας ποινικής διαδικασίας, λόγω μη πλήρωσης της προϋπόθεσης του διπλού αξιοποίνου ή λόγω ύπαρξης απαλλακτικής διάταξης με ισχύ δεδικασμένου; Προς αυτήν την κατεύθυνση μοιάζει να υποδεικνύει ότι είναι σκόπιμο να κινηθεί κανείς το άρθρο 37 παρ. 5 της Σύμβασης του ΟΗΕ κατά της Διαφθοράς, το οποίο ενθαρρύνει τα κράτη μέρη να συνάψουν συμφωνίες ή συμβάσεις, σύμφωνα με τις οποίες τα πρόσωπα που βρίσκονται στο έδαφός τους και συνεργάζονται με τις αρμόδιες αρχές ενός άλλου κράτους μέρους θα μπορούν να απολαμβάνουν την ευνοϊκή μεταχείριση που προβλέπεται στις υπόλοιπες παραγράφους του ίδιου άρθρου. Ωστόσο, παρά την σημασία αυτής της διάταξης και τις λύσεις που θα μπορούσε να δώσει στις ολοένα αυξανόμενες περιπτώσεις παράλληλων ποινικών διαδικασιών σε περισσότερα κράτη με την ίδια πραγματική βάση, η μεγάλη πλειονότητα των κρατών μερών της Σύμβασης δεν έχουν προβεί σε αντίστοιχους διακανονισμούς.¹⁸

Επίλογος

Όλα αυτά είναι ζητήματα που δεν μπορούν ασφαλώς να συζητηθούν εξαντλητικά στο πλαίσιο του παρόντος σύντομου μελετήματος.

17. Βλ. και *Μυλωνόπουλου*, Προβλήματα διεθνούς ποινικού δικαίου στη νομοθεσία περί διαφθοράς, ΠoinΧρ ΞΕ' (2015), σ. 241 (246-7).

18. Εξαιρέση αποτελούν λ.χ. στην Ευρώπη τα κράτη της Βαλτικής και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Δίνουν όμως μια ιδέα του πόσο περίπλοκη είναι η νομοθεσία κατά της διαφθοράς και πόσο δύσκολη μπορεί να είναι η εφαρμογή της. Πολλές από τις σχετικές διατάξεις είναι νεοπαγείς και δεν έχουν ακόμα δοκιμασθεί στην πράξη, ώστε να υπάρχει ένα μέτρο σύγκρισης ή ένα σημείο αναφοράς. Είναι έτσι βέβαιο, ότι θα συνεχίσουμε για πολύ ακόμα να συζητούμε τα εν λόγω ζητήματα, όχι μόνο σε επίπεδο πολιτικής, αλλά και σε επίπεδο ποινικής δογματικής.

Η έκδοση για αδικήματα διαφθοράς από τη σκοπιά του διεθνούς δικαίου

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΡΕΔΗΜΑΣ*

I. Εισαγωγή

Η διαφθορά είναι φαινόμενο ιδιαίτερα παλαιό, σύμφυτο με τη φύση του ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, η διαφθορά είναι συνάρτηση πολλών παραγόντων, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών. Εξάλλου, η διαφθορά, ως κοινωνικό φαινόμενο, δεν είναι ίδια και σταθερή για κάθε (εθνική) κοινωνία. Υπάρχουν τρόποι καταπολέμησής της τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, οι οποίοι συναρτώνται προς την υιοθέτηση θεσμικών/νομικών, κυρίως, μέτρων, προληπτικού ή κατασταλτικού χαρακτήρα.

Στη σημερινή εποχή η διαφθορά έχει διογκωθεί εξαιτίας των αυξανόμενων διεθνών οικονομικών σχέσεων (παγκοσμιοποίηση). Έχει καταστεί έτσι αναγκαία η εξεύρεση τρόπων καταπολέμησής της και στο διεθνές επίπεδο. Είναι πράγματι γεγονός ότι η συνειδητοποίηση της ανάγκης αυτής δεν προήλθε από κάποιους ηθικο-πολιτικούς λόγους. Είναι προϊόν της ανάγκης αντιμετώπισης του διεθνούς ανταγωνισμού ανάμεσα στις επιχειρήσεις, ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων κρατών, προκειμένου να εξασφαλισθεί η ισότητα ευχερειών στις διεθνείς οικονομικές συναλλαγές¹. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη, περιφερειακού χαρα-

* Ομότιμος καθηγητής Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Βλ. σχετικά A. Sayed, Sur la règle odieuse dans le commerce international : le cas de la corruption, *Revue Belge de Droit International*, 2003, σ. 96, υποσημ. (11). D. Tarullo, The limits of institutional design: implementing the OECD antibribery Convention, *Virginia Journal of International Law*, 2004, σ. 674 επ.

κτήρα, διεθνής σύμβαση, αυτή του ΟΟΣΑ (1997)², αλλά και η παγκόσμια σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών (2003)³, υπήρξαν προϊόν των πιέσεων των ΗΠΑ που έβλεπαν να χάνουν έδαφος στο πεδίο αυτό εξαιτίας της ανεπαρκούς αντιμετώπισης της διαφθοράς από τα υπόλοιπα κράτη, ιδιαίτερα τα αναπτυσσόμενα⁴. Δύο ακόμα συμβάσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς υπογράφηκαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης⁵. Όλες οι παραπάνω διεθνείς συμβάσεις, με εξαίρεση αυτήν του ΟΗΕ⁶, υιοθετούν αποκλειστικά κατασταλτικά μέτρα, ένα από τα οποία είναι η έκδοση προσώπων που τέλεσαν στην αλλοδαπή το αδίκημα της διαφθοράς. Σχετικές διατάξεις περιλαμβάνονται και στις τέσσερις προαναφερθείσες διεθνείς συμβάσεις⁷, με αυτή του ΟΗΕ να περιέχει τις εκτενέστερες και πλέον λεπτομερείς ρυθμίσεις. Σε κάθε, όμως, περίπτωση, οι εν λόγω ρυθμίσεις απέχουν πολύ από το να αντι-

2. Σύμβαση του ΟΟΣΑ για την καταπολέμηση της δωροδοκίας (17.12. 1997), τέθηκε σε ισχύ στις 15.2.1999. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2656/ 1998 (ΦΕΚ Α' 265/1.12.1998).

3. Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την καταπολέμηση της διαφθοράς (31.10.2003), τέθηκε σε ισχύ στις 14.12.2005. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 3666/2008 (ΦΕΚ Α' 113/18.6.2008).

4. Για μια γενική εποπτεία του θέματος, βλ. Α. Μπρεδήμα, Διεθνείς ρυθμίσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς, στο: Η. Σαγκουνίδου-Δασκαλάκη (εκδ.), *Η Διαφθορά και η καταπολέμησή της*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Αθήνα 2013, σ. 11 επ., 23 επ.

5. Σύμβαση Ποινικού Δικαίου περί διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (27.1.1999), τέθηκε σε ισχύ την 1.7.2002. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 3560/2007 (ΦΕΚ Α' 103/14.5.2007). Σύμβαση για θέματα Αστικού Δικαίου περί διαφθοράς του Συμβουλίου της Ευρώπης (4.11.1999), τέθηκε σε ισχύ την 1.1.2003. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2957/2001 (ΦΕΚ Α' 260/12.11. 2001).

6. Η Σύμβαση αυτή περιλαμβάνει έναν αριθμό διατάξεων για την προληπτική καταπολέμηση της διαφθοράς (άρθρα 21-22). Βλ. και Α. Μπρεδήμα, όπ.π.

7. Σύμβαση ΟΗΕ, άρθρο 44. Σύμβαση ΟΟΣΑ, άρθρο 10. Σύμβαση Ποινικού Δικαίου του ΣτΕ, άρθρο 27. Σημειωτέον ότι διάταξη για την έκδοση (άρθρο 8) περιλαμβάνεται στη Σύμβαση (της Ε.Ε.) περί καταπολεμήσεως της δωροδοκίας στην οποία ενέχονται υπάλληλοι των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ή των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (26.5.1997), τέθηκε σε ισχύ στις 28.9.2005. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 2802/2000 (ΦΕΚ Α' 47/3.3.2000).

μετωπίσουν αυτοτελώς το πρόβλημα της έκδοσης για αδικήματα διαφθοράς, έτσι ώστε καθίσταται απαραίτητη η λήψη υπόψη των διεθνών συμβάσεων έκδοσης⁸ –διμερών ή πολυμερών– καθώς και των εθνικών νομοθεσιών⁹ και πρακτικών.

Στις γραμμές που ακολουθούν θα εξεταστεί η σχέση ανάμεσα στα διάφορα διεθνή κείμενα: αφενός ανάμεσα στις διεθνείς συμβάσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς και της συμβάσεις για την έκδοση, αφετέρου ανάμεσα σ' αυτές και την εσωτερική νομοθεσία (II). Στη συνέχεια θα αναλυθούν ορισμένοι κανόνες ουσιαστικού δικαίου (III) και δικονομικού δικαίου (IV).

II. Η σχέση ανάμεσα στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά και για την έκδοση, και ανάμεσα σ' αυτές και την εθνική νομοθεσία

1. Η σχέση ανάμεσα στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά και για την έκδοση

Οι περισσότερες από τις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά κάνουν αναφορά στο θέμα. Έτσι, η Σύμβαση του ΟΗΕ προβλέπει ότι: (α) τα αδικήματα διαφθοράς θεωρούνται ότι αποτελούν εγκλήματα για τα οποία χωρεί έκδοση σε οποιαδήποτε συνθήκη έκδοσης ισχύει μεταξύ των κρατών μερών (άρθρο 44 παρ. 4), και (β) αν ένα κράτος μέρος εξαρτά την έκδοση από την ύπαρξη συνθήκης και λάβει αίτηση από κράτος μέρος με το οποίο δεν έχει συνθήκη έκδοσης *μπορεί* να θεωρήσει τη Σύμβαση (του ΟΗΕ) ως νομική βάση για την έκδοση όσον αφορά τα αδικήματα διαφθοράς (άρθρο 44 παρ. 5). Χρειάζεται να γίνει προς τούτο σχετική δήλωση στον Γ.Γ. του ΟΗΕ (άρθρο 44 παρ. 6, α).

8. Οι διμερείς συμβάσεις έκδοσης υπήρξαν πολυάριθμες μέχρι την υιοθέτηση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Έκδοσης, οπότε και μειώθηκαν αισθητά, τουλάχιστον μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών. Σημειωτέον ότι οι συμβάσεις αυτές προηγήθηκαν χρονικά, και μόνο στη συνέχεια –με την εξαίρεση της Μ. Βρετανίας– υιοθετήθηκαν σχετικές εθνικές νομοθεσίες. Βλ. D. Poncet, P. Gully-Hart, *The European model*, στο: M. Cherif Bassiouni (ed.), *International Criminal Law*, v. II, Procedure, N. York, 1986, σ. 466.

9. Για παλαιότερα παραδείγματα εθνικών νομοθεσιών στο θέμα της έκδοσης, βλ. S. Bedi, *Extradition in international law and practice*, Rotterdam 1966, σ. 40 επ.

Αν δεν την θεωρεί ως νομική βάση για τη συνεργασία αυτή, προσπαθεί, όπου χρειάζεται, να συνάψει συνθήκη έκδοσης με άλλα κράτη για να υλοποιήσει τις ρυθμίσεις για έκδοση της Σύμβασης (άρθρο 44 παρ. 6, β). (γ) Τα κράτη μέρη, που δεν εξαρτούν την έκδοση από την ύπαρξη συνθήκης, αναγνωρίζουν τα εγκλήματα διαφθοράς ως εκδόσιμα μεταξύ τους (άρθρο 44 παρ. 7). (δ) Τέλος, τα κράτη μέρη προσπαθούν να συνάψουν διμερείς και πολυμερείς συμφωνίες ή ρυθμίσεις για την εκτέλεση ή βελτίωση της αποτελεσματικότητας της έκδοσης.

Από τις υπόλοιπες διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά, δύο περιλαμβάνουν σχετική διάταξη: για τη Σύμβαση του ΟΟΣΑ

«Η δωροδοκία ενός αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού θα θεωρείται ότι περιλαμβάνεται στα αδικήματα για τα οποία επιτρέπεται η έκδοση σύμφωνα με τους νόμους των Μερών και των συνθηκών έκδοσης που υπάρχουν μεταξύ αυτών» (άρθρο 10 παρ. 1).

«Εάν ένα Μέρος που εξαρτά την έκδοση από την ύπαρξη μιας συνθήκης έκδοσης λαμβάνει ένα αίτημα για έκδοση από ένα άλλο Μέρος με το οποίο δεν έχει συνθήκη έκδοσης, μπορεί να θεωρήσει αυτήν τη Σύμβαση ως τη νομική βάση για έκδοση δωροδοκίας σε σχέση με το αδίκημα της δωροδοκίας ενός αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού» (άρθρο 10 παρ. 2).

Πιο αναλυτική είναι η Ποινική Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης:

«Τα ποινικά αδικήματα που έχουν σχέση με το πεδίο εφαρμογής της παρούσης Σύμβασης θεωρούνται ότι περιλαμβάνονται σε κάθε Σύμβαση Έκδοσης που ισχύει μεταξύ των Μερών, εφόσον τα αδικήματα αυτά επιτρέπουν την Έκδοση. Τα Μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να συμπεριλάβουν τέτοια αδικήματα, να επιτρέπουν την Έκδοση, σε κάθε Σύμβαση Έκδοσης που θα συνάπτουν μεταξύ τους» (άρθρο 27 παρ. 1).

« Ένα Μέρος που επιτρέπει την Έκδοση μόνο εφόσον υπάρχει Σύμβαση, αν λάβει αίτημα Έκδοσης από άλλο Μέρος με το οποίο δεν έχει Σύμβαση Έκδοσης, μπορεί να θεωρήσει την παρούσα Σύμβαση ως νομική βάση για την Έκδοση σχετικά με οποιοδήποτε ποινικό αδίκημα θεσπίζεται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση» (άρθρο 27 παρ. 2).

«Τα Μέρη που δεν εξαρτούν την Έκδοση από την ύπαρξη Σύμβασης πρέπει να αναγνωρίσουν τα ποινικά αδικήματα που θεσπίζονται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση ως αδικήματα που επιτρέπουν την Έκδοση μεταξύ τους» (άρθρο 27 παρ. 3).

2. Η σχέση ανάμεσα στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά και την εσωτερική νομοθεσία για την έκδοση

Στο θέμα αυτό, πάλι η Σύμβαση του ΟΗΕ είναι η πλέον σαφής: *πρώτο*, θεσπίζει, σε γενικές γραμμές, ότι η έκδοση υπόκειται στις προϋποθέσεις που προβλέπει η εθνική νομοθεσία του κράτους μέρους από το οποίο ζητείται η έκδοση, παράλληλα όμως με τις ισχύουσες συμβάσεις έκδοσης (άρθρο 44 παρ. 8) και *δευτέρο*, το κράτος μέρος προσπαθεί ή μπορεί να προβεί σε ορισμένες πράξεις, τηρώντας πάντοτε τις διατάξεις της εσωτερικής του νομοθεσίας και τις συμβάσεις έκδοσης (άρθρο 44 παρ. 10). Αν, επομένως, υπάρχουν αποκλίσεις ανάμεσα στις επί μέρους ρυθμίσεις των διμερών συμβάσεων έκδοσης και στην εθνική νομοθεσία, θα πρέπει να αναζητηθεί ποιά από αυτές υπερισχύει. Για την Ελλάδα έχουμε το άρθρο 28 § 1 του Συντ., που δίδει στις διεθνείς συμβάσεις ισχύ υπέρτερη του νόμου¹⁰ (φυσικά αυτό δεν ισχύει για συνταγματικές διατάξεις όπως αυτή του άρθρου 5 παρ. 2 Συντ.)¹¹. Για τα άλλα κράτη, η σχέση διεθνούς και εσωτερικού δικαίου διέπεται από τις δικές τους συνταγματικές αρχές. Ειδικότερα, για τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη ισχύουν ρυθμίσεις αντίστοιχες με τις ελληνικές¹². Κατά συνέπεια, παραβίαση των διατάξεων των διεθνών συμβάσεων έκδοσης –όσον αφορά, εν προκειμένω, τα αδικήματα διαφθοράς–, μέσα από την εθνική νομοθεσία, συνεπάγεται τη διεθνή ευθύνη της χώρας¹³.

10. Βλ. αναλυτικότερα Εμμ. Ρούκουνα, *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα 2010, σ. 39 επ.

11. «Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας». Βλ. Εμμ. Ρούκουνα, *όπ.π.*, σ. 45-46.

12. Βλ. P.-M. Eisemann (dir.), *L'intégration du droit international et communautaire dans l'ordre juridique national*, The Hague 1996.

13. Βλ. J. Crawford, *The International Law Commission Articles on State responsibility*, Cambridge 2002, σ. 95. Cf. Εμμ. Ρούκουνα, *ό.π.*

Ένα τέτοιο σημείο αφορά τη σχέση ανάμεσα στην *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης* (1957)¹⁴ και στις επί μέρους διμερείς συμβάσεις έκδοσης που έχει συνάψει κάθε χώρα μέλος. Η σχέση αυτή αποσαφηνίζεται από την ίδια την Ευρωπαϊκή Σύμβαση που προβλέπει ότι

«1. Η παρούσα Σύμβαση καταργεί πάσαν διάταξιν συνθήκης, συμβάσεως ή διμερούς συμφώνου ήτις διέπει την περί εκδόσεως μεταξύ δύο συμβαλλομένων μερών. 2. Τα Συμβαλλόμενα Μέρη δεν δύνανται να συνομολογήσουν μεταξύ των διμερή ή πολυμερή σύμβασιν, ειμή μόνο προς συμπλήρωσιν των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως ή διευκόλυνσιν της εφαρμογής των εν αυτή διαλαμβανομένων αρχών»¹⁵.

Με τον τρόπο αυτό η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης υπερισχύει όλων των άλλων ρυθμίσεων σχετικά με την έκδοση για αδικήματα διαφθοράς είτε πρόκειται για διμερείς συμβάσεις είτε για εθνική νομοθεσία.

III. Οι κανόνες ουσιαστικού δικαίου

1. Τα καλυπτόμενα από τις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά αδικήματα και οι εξαιρέσεις

(α) Τα καλυπτόμενα αδικήματα

Αυτά τα αδικήματα μπορεί να είναι (α) για την *Ποινική Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης*: τα ποινικά αδικήματα της δωροδοκίας (ε-

14. Κυρώθηκε από την Ελλάδα με το ν. 4165/1961 (ΦΕΚ Α' 75).

15. Άρθρο 28. Cf. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, *Οι διμερείς συμφωνίες εκδόσεως εγκληματιών από τις οποίες δεσμεύεται η Ελλάδα*, Αθήνα 1983, σ. 235 επ., 237, όπου επισημαίνει ότι η λύση αυτή θα ήταν περιττή –τουλάχιστον για την Ελλάδα– στο βαθμό που το εσωτερικό δίκαιο προβλέπει την υπεροχή της μεταγενέστερης διεθνούς σύμβασης. Πάντως αυτό δεν είναι απόλυτο, λόγω του ότι υπάρχουν δύο εξαιρέσεις: πρώτον, η περίπτωση ύπαρξης ομοιόμορφης νομοθεσίας περί εκδόσεως μεταξύ των μερών (ρύθμιση που αφορά ουσιαστικά μόνο τα Σκανδιναβικά κράτη), και δεύτερο η δυνατότητα των μερών να κάνουν επιφύλαξη με την οποία διατηρούν ένα ιδιαίτερο καθεστώς που τα συνδέει με άλλα κράτη μέρη. Για τις δύο αυτές εξαιρέσεις, βλ. D. Poncet, P. Gully-Hart, *όπ.π.*, σ. 462-463 και υποσημ. (11).

νεργητικής και παθητικής) εθνικών δημόσιων λειτουργιών, καθώς και η δωροδοκία μελών των εθνικών δημόσιων συνελεύσεων, αλλοδαπών δημόσιων λειτουργιών, μελών αλλοδαπών δημόσιων συνελεύσεων, λειτουργιών δημόσιων διεθνών οργανισμών, μελών διεθνών κοινοβουλευτικών συνελεύσεων, δικαστών και λειτουργιών διεθνών δικαστηρίων, αλλά και ενεργητική και παθητική δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα¹⁶. (β) Για τη Σύμβαση του ΟΟΣΑ, η δωροδοκία αλλοδαπού δημόσιου λειτουργού¹⁷. (γ) Για τη Σύμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα αδικήματα ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας και τα εξομοιούμενα με αυτά αδικήματα¹⁸. (δ) Όσον αφορά τη Σύμβαση του ΟΗΕ, ο κατάλογος των αδικημάτων αυτών είναι ιδιαίτερα εκτεταμένος: δωροδοκία εθνικών δημόσιων λειτουργιών (άρθρο 15), δωροδοκία ξένων δημόσιων λειτουργιών και λειτουργιών δημόσιων διεθνών οργανισμών (άρθρο 16), κατάχρηση ή ιδιοποίηση από δημόσιο λειτουργό (άρθρο 17), προσφορά για άσκηση επιρροής (άρθρο 18), κατάχρηση εξουσίας (άρθρο 19), παράνομος πλουτισμός (άρθρο 20), δωροδοκία στον ιδιωτικό τομέα (άρθρο 21), ιδιοποίηση περιουσίας στον ιδιωτικό τομέα (άρθρο 22), νομιμοποίηση προϊόντων εγκλήματος (άρθρο 23), απόκρυψη (άρθρο 24), παρεμπόδιση της δικαιοσύνης (άρθρο 25). Στα αδικήματα αυτά περιλαμβάνεται και η συμμετοχή και απόπειρα (άρθρο 27), ενώ μπορεί, ανάλογα με τις νομικές αρχές του κάθε κράτους, να υπάρχει ποινική ευθύνη και για τα νομικά πρόσωπα (άρθρο 26, 2).

16. Άρθρο 27. Με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση αυτή προστέθηκαν, ως αδικήματα, η ενεργητική και παθητική δωροδοκία των εθνικών διαιτητών (άρθρα 2 και 3 του Πρωτοκόλλου), η δωροδοκία αλλοδαπών διαιτητών (άρθρο 4) και η δωροδοκία εθνικών και αλλοδαπών ενόρκων (άρθρα 5 και 6).

17. Άρθρο 10, 1.

18. Άρθρα 2 και 3. Εντούτοις, η εφαρμογή της Σύμβασης αυτής γίνεται με την επιφύλαξη των διατάξεων των συνθηκών για την Ε.Ε., του Πρωτοκόλλου για τα προνόμια και ασυλίες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, των οργανισμών του Δικαστηρίου, καθώς και των κειμένων που θεσπίζονται για την εφαρμογή τους, όσον αφορά την άρση των ασυλιών (άρθρο 4).

(β) Οι εξαιρέσεις

(i) Το πολιτικό αδίκημα¹⁹

Οι διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά σιωπούν σχετικά με το θέμα αυτό. Και είναι κατανοητό, στο βαθμό που δύσκολα ένα αδίκημα διαφθοράς θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «πολιτικό», έτσι όπως το αδίκημα διαφθοράς προσδιορίζεται στις συμβάσεις αυτές²⁰, αλλά και στο γενικότερο πλαίσιο στο οποίο λειτουργούν, δηλαδή ανάμεσα, κυρίως, στα ανεπτυγμένα κράτη. Μόνη εξαίρεση αποτελεί η Σύμβαση του ΟΗΕ που προβλέπει ότι το κράτος μέρος από το οποίο ζητείται η έκδοση δεν θα θεωρήσει κανένα από τα εγκλήματα που ορίζονται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση ως πολιτικό έγκλημα²¹. Αυτό όμως όταν χρησιμοποιείται η Σύμβαση του ΟΗΕ ως βάση έκδοσης. Πιθανός λόγος αυτής της διαφοροποίησης φαίνεται να είναι το γεγονός ότι η Σύμβαση του ΟΗΕ καλύπτει δυνητικά το σύνολο των κρατών, και ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων, όπου το φαινόμενο της διαφθοράς παίρνει γιγαντιαίες διαστάσεις²². Η ως άνω έκφραση «όπου το επιτρέπει η νομοθεσία του»,

19. Για την έννοια του πολιτικού αδικήματος, βλ. γενικότερα S. Luhet, Extradition reform: Executive discretion and judicial participation in the extradition of political terrorists, *Cornell International Law Journal*, 1982, σ. 251 επ. Δ. Χρυσικό, όπ.π., σ. 49 επ.

20. Πράγματι, το αδίκημα της διαφθοράς δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ούτε ως «καθαρά πολιτικό έγκλημα» που στοχεύει την πολιτική οργάνωση του κράτους, χωρίς την ύπαρξη οποιουδήποτε στοιχείου κοινού εγκλήματος· ούτε ως «σχετικό πολιτικό αδίκημα», (délit complexe), –δηλαδή κοινό έγκλημα συνδεδεμένο με πολιτικές πράξεις ή γεγονότα, με την έννοια των πολιτικών κινήτρων– γιατί είναι εξίσου απίθανο πράξη διαφθοράς να γίνεται με πολιτικό στόχο. Για τις παραπάνω έννοιες του πολιτικού εγκλήματος, βλ. Δ. Χρυσικό, *Η έκδοση ως θεσμός του ποινικού δικαίου*, Αθήνα 2003, σ. 53 επ.

21. «Κράτος Μέρος που το επιτρέπει η νομοθεσία του, σε περίπτωση που χρησιμοποιεί την παρούσα Σύμβαση ως βάση έκδοσης, δεν θα θεωρήσει κανένα από τα εγκλήματα που ορίζονται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση ως πολιτικό έγκλημα» (άρθρο 44 παρ. 4).

22. Πρόκειται για τη λεγόμενη «μεγάλη διαφθορά» (grand corruption), που απασχολεί ιδιαίτερα τη διεθνή πρακτική. Βλ. σχετικά M. Webster, Fifteen minutes of shame: the growing notoriety of grand corruption, *Hastings International and Com-*

δημιουργεί κάποιες δυσκολίες ερμηνείας, αλλά μάλλον φαίνεται να αναφέρεται σε περιπτώσεις όπου υπάρχει νομοθετική, αλλ' όχι συνταγματική κάλυψη των πολιτικών εγκλημάτων.

Συναφής, αν και όχι ταυτόσημη, είναι η περίπτωση όπου η έκδοση, όπως προκύπτει από τις περιστάσεις, ζητείται για ένα πολιτικό σκοπό (clause française). Η περίπτωση αυτή παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες εξακρίβωσης της πρόθεσης του αιτούντος κράτους και γι' αυτό τον λόγο απορρίπτεται συνήθως στη νομολογία²³. Η ρήτρα αυτή, σε μια πλέον διευρυμένη μορφή, αποτελεί σήμερα απόλυτο εμπόδιο στην έκδοση. Πάντως, μόνο η Σύμβαση του ΟΗΕ για τη διαφθορά υιοθετεί ρύθμιση, σύμφωνα με την οποία

«Οι διατάξεις της παρούσας Σύμβασης δεν μπορούν να ερμηνευθούν ότι επιβάλλουν υποχρέωση έκδοσης, αν το Κράτος Μέρος, από το οποίο ζητείται αυτή, έχει βάσιμους λόγους να πιστεύει ότι η αίτηση έγινε με σκοπό τη δίωξη ή την τιμωρία ενός προσώπου λόγω του φύλου, της φυλής, του θρησκευματος, της ιθαγένειας, της εθνικής καταγωγής ή των πολιτικών απόψεών του ή ότι η συμμόρφωση προς την αίτηση θα θίξει τη θέση του εν λόγω προσώπου για οποιονδήποτε από τους λόγους αυτούς»²⁴.

ii. Το φορολογικό αδίκημα

Ορισμένες από τις παλαιότερες διμερείς συμβάσεις για την έκδοση της Ελλάδας περιλάμβαναν διάταξη σύμφωνα με την οποία εξαιρούνται της έκδοσης τα φορολογικά αδικήματα²⁵. Σε άλλες όμως παρόμοιες συμβάσεις²⁶ δεν γίνεται καμιά μνεία των φορολογικών αδικημάτων, και, επομένως, αυτά περιλαμβάνονται στα αδικήματα που είναι επιδεκτικά

parative Law Review, 2008, σ. 807 επ.

23. Βλ. A. Huet, R. Koering-Joulin, *Droit Pénal International*, Paris, 1993, σ. 7.

24. Άρθρο 14 παρ. 15.

25. Η αντιμετώπιση αυτή κατακρίθηκε στη θεωρία στη βάση του ότι τα αδικήματα αυτά θίγουν το κοινωνικό σύνολο γενικότερα και θα είναι υπέρμετρα εγωιστικό όταν ένα κράτος αδιαφορεί για την προστασία των οικονομικών ενδιαφερόντων του άλλου κράτους. Βλ. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σ. 123.

26. S. Bedi, όπ.π., σ. 198 επ.

έκδοσης.

Οι διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά δεν περιλαμβάνουν, κατά κανόνα, σχετική ρύθμιση. Έτσι, όπως και με τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης, που δεν μνημονεύουν τα φορολογικά αδικήματα, θα πρέπει εν προκειμένω να θεωρηθεί ότι διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά περιλαμβάνουν και τα εν λόγω αδικήματα, στο μέτρο που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι υπάγονται στην έννοια των αδικημάτων που προβλέπονται από αυτές. Υπάρχει, πάντως, και μια διεθνής σύμβαση για τη διαφθορά, αυτή του ΟΗΕ, η οποία κάνει ρητή αναφορά στο θέμα:

«Τα κράτη μέρη δεν μπορούν να απορρίψουν αίτημα έκδοσης αποκλειστικά και μόνο επειδή το αδίκημα θεωρείται ότι αφορά και φορολογικά θέματα»²⁷.

Αυτή η ρύθμιση της Σύμβασης του ΟΗΕ φαίνεται να δείχνει ότι επιτρέπεται στα κράτη μέρη να αρνηθούν την έκδοση όταν το αδίκημα αφορά μόνο φορολογικά θέματα. Αν το αδίκημα περιλαμβάνει και άλλου είδους θέματα, για τα οποία επιβάλλεται η έκδοση, τότε η ύπαρξη φορολογικού αδικήματος δεν μπορεί να παρεμποδίσει την έκδοση, με την προϋπόθεση ασφαλώς του σεβασμού της αρχής της ειδικότητας.

3. Λόγοι που συντελούν στην απόρριψη του αιτήματος έκδοσης

(α) *Η αρχή του «διπλού αξιοποίνου (ή της διπλής εγκληματικότητας)*²⁸

Η αρχή αυτή, που θεωρείται θεμελιώδης στο δίκαιο της έκδοσης, σημαίνει ότι για να πραγματοποιηθεί η έκδοση θα πρέπει το αδίκημα (εν προκειμένω της διαφθοράς) να τιμωρείται από τη νομοθεσία των ενδιαφερόμενων κρατών²⁹. Αυτή η αρχή υιοθετείται συνήθως από τις

27. Άρθρο 44 παρ. 16.

28. Βλ. αναλυτικά, M. Cherif Bassiouni, *International extradition: United States law and practice*, 3d ed. N. York 1996, J. Hafen, *International extradition: Issues arising under the dual criminality requirement*, *Brigham Young University Law Review*, 1992, σ.191 επ., M. Tigar, *The extradition requirement of double criminality in complex cases illustrating the rationale of extradition*, *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1991, σ. 163 επ., Δ. Χρυσικός, *όπ.π.*, σ. 36 επ.

29. Είναι αδιάφορο αν το αδίκημα χαρακτηρίζεται διαφορετικά από τις δύο έννομες τάξεις· αρκεί και στις δύο περιπτώσεις να θεωρείται ως «εκδόσιμο». Για μια

εθνικές νομοθεσίες και τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης³⁰. Από τις διεθνείς συμβάσεις κατά της διαφθοράς, η εν λόγω αρχή μνημονεύεται στις δύο από τις τέσσερις. Στη μεν Σύμβαση ΟΟΣΑ, ο κανόνας αυτός εφαρμόζεται υποχρεωτικά³¹. Στη Σύμβαση όμως του ΟΗΕ, τίθεται μεν ο κανόνας του διπλού αξιόποινου³², συμπληρώνεται όμως με τη διάταξη σύμφωνα με την οποία

«Κατ' απόκλιση ... κράτος μέρος η νομοθεσία του οποίου το επιτρέπει, μπορεί να εγκρίνει την έκδοση προσώπων ... τα οποία δεν τιμωρούνται βάσει της δικής του εσωτερικής νομοθεσίας»³³.

Στις υπόλοιπες δύο διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά δεν υπάρχει καμιά πρόβλεψη και, κατά συνέπεια, το ζήτημα θα αντιμετωπισθεί βάσει της εσωτερικής νομοθεσίας ή των διεθνών συμβάσεων έκδοσης.

Αυτό μνημονεύεται ρητώς στην Ποινική Σύμβαση του ΣΤΕ, σύμφωνα με την οποία

«Η έκδοση υπόκειται στις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο του Μέρους-αποδέκτη του αιτήματος ή από τις ισχύουσες συνθήκες Έκδοσης, συμπεριλαμβανομένων των λόγων για τους οποίους το Μέρος-αποδέκτης μπορεί να αρ-

εκτεταμένη συζήτηση για το πρόβλημα του νομικού χαρακτηρισμού του αδικήματος κατά την εφαρμογή του κανόνα του διπλού αξιόποινου, βλ. Δ. Χρυσικό, όπ.π., σ. 142 επ. Εντούτοις, μπορεί να προκύψουν προβλήματα σε σχέση λ.χ. με το τι σημαίνει απόπειρα ή πράξη συνέργειας που τιμωρούνται. Βλ. A. Huef, R. Koering-Joulin, όπ.π., σ. 360.

30. Βλ. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σ. 96.

31. «Όπου ένα μέρος εξαρτά την έκδοση από την ύπαρξη διπλού αξιόποινου της πράξης, αυτός ο όρος θα θεωρείται ότι πληρούται εάν το αδικήμα, για το οποίο ζητείται η έκδοση, είναι μέσα στην έννοια του άρθρου 1 αυτής της Σύμβασης» (άρθρο 10 παραγρ. 3).

32. Άρθρο 44 παρ. 1: «Το παρόν άρθρο ισχύει για τα αδικήματα που ορίζονται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση [...] με την προϋπόθεση ότι το έγκλημα το οποίο ζητείται η έκδοση τιμωρείται βάσει της εγχώριας νομοθεσίας τόσο του αιτούντος Κράτους Μέρους όσο και του Κράτους Μέρους από το οποίο ζητείται η έκδοση».

33. Άρθρο 44 παραγρ. 2, i.

νηθεί την έκδοση».³⁴

Όσον αφορά, τέλος, τη Σύμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν περιλαμβάνει αντίστοιχη σχετική διάταξη, προβλέπει όμως ότι κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για να εξασφαλίσει ότι η συμπεριφορά που αναφέρεται στην παραγρ. 1 συνιστά ποινικό αδίκημα³⁵. Με τον τρόπο αυτό, το διπλό αξιόποινο ισχύει ανάμεσα σε όλα τα κράτη μέλη.

Η διαφοροποίηση της Σύμβασης του ΟΗΕ από την απόλυτη εφαρμογή της αρχής του διπλού αξιόποινου αποτελεί μέρος μιας γενικότερης τάσης, τα τελευταία χρόνια, περιορισμού του χαρακτήρα αυτού. Βλ. λ.χ. το Δεύτερο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης (1978) σε σχέση με τα φορολογικά αδικήματα, το άρθρο 63 της Σύμβασης Schengen, όπου ήρθη μερικώς η αρχή αυτή, στη Σύμβαση για τη βελτίωση της έκδοσης μεταξύ των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1996) και, ιδιαίτερα, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Εντάλματος Σύλληψης, όπου η αρχή του διπλού αξιόποινου καταργείται για σειρά αδικημάτων³⁶.

(β) *Η έκδοση υπηκόου του εκζητούμενου κράτους ή τρίτου κράτους*

Παρ' ότι, κατ' αρχήν, κάθε κράτος μπορεί να προβεί στην έκδοση υπηκόου του σ' ένα άλλο κράτος, παραδοσιακά τα κράτη δεν τον εκδίδουν³⁷. Αυτό αφορά κυρίως τα ευρωπαϊκά κράτη³⁸, ενώ αυτό δεν ισχύει

34. Άρθρο 27 παραγρ. 4.

35. Άρθρο 2 παραγρ. 2.

36. Δ. Χρυσικός, όπ.π., σ. 44-46.

37. G. Gilbert, *Aspects of extradition law*, Dordrecht 1991, σ. 98. Φυσικά, η δυνατότητα του κράτους να εκδώσει ή όχι υπηκόό του δεν έχει απόλυτο χαρακτήρα, αλλά αυτό εξαρτάται, πρώτο από τη σχετική συνταγματική ρύθμιση και δεύτερο από τις διεθνείς δεσμεύσεις που έχει αναλάβει. Πάντως, απόλυτο χαρακτήρα έχει η αρχή της απαγόρευσης έκδοσης ημεδαπών στην Αυστρία. Βλ. E. Palmer, *The Austrian Law on extradition and mutual assistance in criminal matters*, Washington 1983. Cf. την ανάλογη διάταξη του Κυπριακού Συντάγματος του 1960, σε: Δ. Χρυσικός, όπ.π., σ. 72 υποσημ. (123).

38. Είναι πάντως χαρακτηριστική η περίπτωση του Γερμανικού Συντάγματος (άρθρο 16 παραγρ. 2), το οποίο δεν επιτρέπει την έκδοση Γερμανού υπηκόου.

λ.χ. στις ΗΠΑ³⁹, παρ' όλο που αυτή η θέση μετριάζεται από το γεγονός ότι ναι μεν το μεγαλύτερο μέρος των διμερών συμβάσεων έκδοσης της χώρας αυτής προβλέπει τη μη-υποχρέωση έκδοσης υπηκόων⁴⁰, αλλά σε άλλες περιπτώσεις οι συμβάσεις αφήνουν το θέμα της έκδοσης στη διακριτική ευχέρεια των κρατών. Αυτό έχει γίνει κατόπιν επιμονής των άλλων κρατών⁴¹.

Όσον αφορά την Ελλάδα, όλες οι διμερείς συμβάσεις έκδοσης που έχει συνάψει καθιερώνουν την αρχή της άρνησης έκδοσης των ημεδαπών, ενώ αυτό γίνεται δεκτό και στο πλαίσιο της ποινικής δικονομίας σε περίπτωση που δεν υπάρχει σχετική διεθνής σύμβαση⁴². Στη δε Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης, μέρος στην οποία είναι η Ελλάδα, προσδιορίζεται ότι το συμβαλλόμενο μέρος έχει *ευχέρεια άρνησης* έκδοσης των υπηκόων του⁴³.

Η αντιμετώπιση αυτή της έκδοσης υπηκόων του κράτους από το οποίο ζητείται η έκδοση έλκει την καταγωγή της στην αρχαιότητα⁴⁴. Στη σύγχρονη εποχή έχει γίνει αντικείμενο έντονης κριτικής από τη θεωρία⁴⁵, στη βάση του ότι αποτελεί εκδήλωση μιας αλληλεγγύης "mal

Όμως, η ρύθμιση αυτή άλλαξε το 2000 με το νόμο για την Αλλαγή του άρθρου 16 (ν. 29.11.2000), σύμφωνα με τον οποίο: «*Νόμος μπορεί να προβλέπει την υιοθέτηση μέτρων για την έκδοση [Γερμανών πολιτών] σε άλλο κράτος μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης ή σε διεθνές δικαστήριο κατά παρέκκλιση [του Συντάγματος] εφόσον προστατεύονται οι βασικές αρχές του κράτους δικαίου*».

39. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σ. 128. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι ΗΠΑ, καθώς και άλλες αγγλοσαξωνικές χώρες, υιοθετούν την απόλυτη αρχή της εδαφικότητας, δηλαδή ότι τα εν λόγω κράτη ασκούν ποινική εξουσία μόνο επί των πράξεων που διαπράχθηκαν στο έδαφός τους και όχι γι' αυτές σε τρίτα κράτη.

40. Βλ. λ.χ. τη διμερή σύμβαση Ελλάδας-ΗΠΑ, άρθρο 8.

41. Μ. Cherif Bassiouni, όπ.π., (υποσημ. 28), σ. 135-136. Παρόμοια ευχέρεια υπάρχει και σε διμερείς συμβάσεις έκδοσης άλλων ηπειρωτικών κρατών, όπως λ.χ. της Γαλλίας, βλ. Α. Huef, R. Koering-Joulin, όπ.π., σ. 357.

42. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σ. 135.

43. Άρθρο 6 παραγρ. 1, α.

44. Α. Baltatzis, La non extradition des nationaux, *Revue Hellénique de Droit International*, 1960, σ. 201.

45. Βλ. C. Lombois, *Droit Pénal International*, 2e éd. Paris, 1979, και ιδιαίτερα τους συγγραφείς στην υποσημ. (424).

placée” του κράτους απέναντι στους υπηκόους του⁴⁶. Αλλά, ενώ θεωρήθηκε ότι αυτή η κατάσταση θα καταργηθεί προοδευτικά, ιδιαίτερα ανάμεσα σε κράτη με ειδικούς δεσμούς, όπως μεταξύ των κρατών μελών της ΕΕ⁴⁷, πραγματοποιήθηκε τελικά με το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης.

Το ζήτημα της έκδοσης υπηκόων αποτελεί αντικείμενο όλων των διεθνών συμβάσεων για τη διαφθορά. Έτσι, η Σύμβαση του ΟΗΕ θεσπίζει ότι:

«Το Κράτος Μέρος στην επικράτεια του οποίου βρίσκεται ο φερόμενος ως δράστης αν δεν εκδώσει το πρόσωπο αυτό για έγκλημα για το οποίο εφαρμόζεται το παρόν άρθρο, αποκλειστικά για το λόγο ότι είναι υπήκοός του, μετά από αίτημα του Κράτους Μέρους που ζητά την έκδοση, υποχρεούται να διαβιβάσει την υπόθεση χωρίς καθυστέρηση στις αρμόδιες αρχές του με σκοπό τη δίωξη».

Την ίδια, κατ' ουσίαν, ρύθμιση υιοθετούν και οι τρεις άλλες συμβάσεις⁴⁸. Και οι τέσσερις διεθνείς συμβάσεις προϋποθέτουν ότι το κράτος του οποίου ο εκζητούμενος είναι υπήκοος δεν έχει υποχρέωση έκδοσής του. Το θέμα της έκδοσης εξαρτάται, επομένως, αποκλειστικά από την εσωτερική νομοθεσία του κράτους ή από τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης.

Από την άλλη πλευρά, όλες οι διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο της ατιμωρησίας των αδικημάτων της διαφθοράς, προβλέπουν την υποχρέωση της εκδίκασης της υπόθεσης από τα δικαστήρια του κράτους της ιθαγένειας⁴⁹. Υπάρχει μεταξύ τους μία διαφορά: στη μεν Σύμβαση του ΟΗΕ η δίωξη ασκείται μετά από αίτηση του εκζητούντος κράτους, ενώ στις τρεις άλλες συμβάσεις το κράτος, από το οποίο ζητείται η έκδοση, έχει αυτοτελή

46. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π., σ. 355. Cf. για μια γενικότερη συζήτηση του θέματος, Δ. Χρυσικό, όπ.π., σ. 68 επ.

47. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π.

48. Άρθρο 44 παραγρ. 11.

49. Άρθρο 8 παρ. 1 της Σύμβασης της Ε.Ε. Άρθρο 27 παρ. 1 της Ποινικής Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Άρθρο 10 παρ. 3 της Σύμβασης του ΟΟΣΑ. Την ίδια ρύθμιση υιοθετεί και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης (άρθρο 6 παρ. 2).

υποχρέωση να προβεί στη σχετική δίωξη.

Δύο περαιτέρω ζητήματα μπορεί να προκύψουν σε σχέση με την έκδοση υπηκόου. *Πρώτο*, σε όλες τις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά το κράτος έχει την υποχρέωση να προβεί στη δίωξη αποκλειστικά και μόνο όταν αυτό γίνεται επειδή ο εκζητούμενος είναι υπήκοός του⁵⁰. Αυτό σημαίνει ότι αν η απόρριψη της αίτησης έκδοσης έχει γίνει και για άλλο λόγο, τότε δεν υπάρχει υποχρέωση άσκησης της δίωξης. Πράγματι, έχει διαπιστωθεί στην πράξη ότι ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη αρνούνται να ασκήσουν τη δίωξη όταν δεν συντρέχει ο όρος του «διπλού αξιόποινου» για τα εγκλήματα που τελέσθηκαν σε άλλο κράτος⁵¹.

Ένα δεύτερο ζήτημα έχει να κάνει με τον προσδιορισμό του όρου «υπήκοος». Το θέμα αυτό, που έχει αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης στη θεωρία⁵² και στις εθνικές νομολογίες⁵³, δεν έχει θιγεί στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά, πλην της Σύμβασης της Ε.Ε. που προβλέπει ότι ο όρος «υπήκοος» ερμηνεύεται σύμφωνα με οποιαδήποτε δήλωση κάνει το συγκεκριμένο κράτος και σύμφωνα με τα διαλαμβανόμενα στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης^{54,55}.

Ένα τελευταίο σημείο που έχει σχέση με την (μη) έκδοση υπηκόου είναι αυτό που αφορά την έκδοση όχι για λόγους εκδίκασης του αδικήματος της διαφθοράς, αλλά για την εκτέλεση καταδίκης. Πάλι, μόνο στη Σύμβαση του ΟΗΕ για τη διαφθορά ανευρίσκουμε σχετική διάταξη – προκειμένου να αποφευχθεί η ατιμωρησία–, σύμφωνα με την οποία:

«Αν η έκδοση, που ζητείται για την εκτέλεση μιας καταδίκης,

50. Βλ. παραπάνω, κείμενο άρθρου 44 παραγρ. 11 Σύμβασης ΟΗΕ.

51. G. Gilbert, *όπ.π.* (υποσημ. 37), σ. 98.

52. A. Baltatzis *όπ.π.*, K. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, *όπ.π.*, σ. 126 επ., Δ. Χρυσικό, *όπ.π.*, σ. 68 επ. Cf. Ph. Heymann, *Two models of national attitudes toward international cooperation in law enforcement*, *Harvard International Law Journal*, 1990, σ. 99 επ.

53. Βλ. αναλυτικότερα Δ. Χρυσικό, *όπ.π.*, σ. 69-70.

54. Άρθρο 8 παραγρ. 2.

55. Άρθρο 6 παραγρ. 1 εδ. β' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Έκδοσης: «*Έκαστον των Συμβαλλομένων Μερών διά δηλώσεώς του κατά την υπογραφήν ή την κατάθεσιν του κυρωτικού εγγράφου ή της προσχωρήσεως θα δύναται να καθορίση επί πλέον τον όρον "υπήκοος" υπό την έννοιαν του παρόντος Συμφώνου*».

απορριφθεί επειδή ο καταζητούμενος είναι υπήκοος του Κράτους Μέρους, από το οποίο ζητείται η έκδοση, το Κράτος Μέρους αυτό, αν το επιτρέπει η εσωτερική νομοθεσία του και σύμφωνα με τις απαιτήσεις αυτής της νομοθεσίας, μετά από αίτηση του αιτούντος Κράτους Μέρους, εξετάζει το ενδεχόμενο εκτέλεσης της ποινής που επιβλήθηκε, βάσει της εσωτερικής νομοθεσίας του αιτούντος Κράτους Μέρους ή του υπολοίπου αυτής» (άρθρο 44 παρ. 13).

4. Ο τόπος τέλεσης του αδικήματος

Από τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης της Ελλάδας, οι μεν παλαιότερες προέβλεπαν ότι ο εκζητούμενος πρέπει να έχει τελέσει το αδίκημα της διαφθοράς στο έδαφος του αιτούντος κράτους⁵⁶, ενώ οι νεώτερες, χωρίς να απομακρύνονται από τον κανόνα αυτό, ακολουθούν, ενίοτε, πιο ευλύγιστες ρυθμίσεις⁵⁷. Οι διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά παραμένουν σιωπηλές, γεγονός που δείχνει ότι το αδίκημα της διαφθοράς χρειάζεται κατ' αρχήν να έχει τελεσθεί στο έδαφος του αιτούντος κράτους, πλην διαφορετικής ρύθμισης των ισχυουσών διμερών συμβάσεων έκδοσης.

(5) Το ζήτημα της βαρύτητας της ποινής

Δεδομένου ότι η έκδοση συνιστά ένα βαρύ μηχανισμό, που συνεπάγεται έξοδα και για τα δύο ενδιαφερόμενα μέρη, είναι εύλογο να εφαρμόζεται στις σχετικά βαριές ποινές⁵⁸. Το ζήτημα αυτό θίγεται στη Σύμ-

56. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, όπ.π., σ. 7.

57. Έτσι λ.χ. στη διμερή σύμβαση έκδοσης Ελλάδας-Μεξικού προβλέπεται ότι το αδίκημα πρέπει να έχει διαπραχθεί στα όρια της δικαιοδοσίας του άλλου Μέρους (άρθρο 1) (κυρώθηκε με το ν. 3288/2004, ΦΕΚ Α' 225). Από την άλλη πλευρά, στη διμερή σύμβαση έκδοσης μεταξύ Ελλάδας και Βραζιλίας προσδιορίζεται ότι η έκδοση δεν θα χορηγείται: (α) αν η αξιόποινη πράξη διαπράχθηκε στο έδαφος του Μέρους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση, (β) αν η αξιόποινη πράξη διαπράχθηκε έξω από το έδαφος του αιτούντος Μέρους και στη νομοθεσία του Μέρους προς το οποίο απευθύνεται η αίτηση δεν προβλέπεται δίωξη στην περίπτωση που το έγκλημα διαπράχθηκε έξω από το έδαφος του (άρθρο 3) (κυρώθηκε με το ν. 4168/2013, ΦΕΚ Α' 161). Την ίδια παραπάνω, υπό (β) ρύθμιση, υιοθετεί και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης (άρθρο 7).

58. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π., σ. 366 επ., Κ. Μανωλοπούλου - Βαρβι-

βαση του ΟΗΕ ως εξής:

«Η έκδοση υπόκειται στις προϋποθέσεις που προβλέπει η εσωτερική νομοθεσία του Κράτους Μέρους από το οποίο ζητείται αυτή, ή τις ισχύουσες συνθήκες έκδοσης, στις οποίες συμπεριλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, και οι προϋποθέσεις που αφορούν την απαίτηση ελάχιστης ποινής [...]» (άρθρο 44 παρ. 8).

Την ίδια περίπου ρύθμιση υιοθετούν και άλλες δύο διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά (Ποινική Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης και Σύμβαση του ΟΟΣΑ)⁵⁹. Μόνο η Σύμβαση της Ε.Ε. δεν περιλαμβάνει σχετική ρύθμιση.

Όσον αφορά την Ελλάδα, η νομοθεσία της δεν αναφέρεται στο θέμα αυτό, οπότε θα πρέπει να εξεταστεί στο πλαίσιο των διμερών ή πολυμερών συμβάσεων έκδοσης που τη δεσμεύουν. Οι νεώτερες διμερείς συμβάσεις ακολουθούν, κατά κανόνα, τη ρύθμιση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Έκδοσης, σύμφωνα με την οποία

«Έκδοσις ενεργείται διά πράξεις κολασίμους υπό των νόμων του αιτούντος Μέρους και του μέρους παρ' ού αιτείται η έκδοσις, αίτινες τιμωρούνται διά ποινής στερήσεως της ελευθερίας ή διά μέτρου ασφαλείας ανωτάτου ορίου ενός τουλάχιστον έτους ή αυστηροτέρας ποινής. Οσάκις έλαβε χώρα καταδίκη εις ποινήν ή υπεβλήθη μέτρον ασφαλείας εις το έδαφος του αιτούντος Μέρους, η επαγγελθείσα κύρωσις δέον να είναι διαρκείας τεσσάρων μηνών κατ' ελάχιστον όριον» (άρθρο 2 παρ. 1).

Όσον αφορά την Ελλάδα, οι διμερείς συμβάσεις έκδοσης απαιτούν την τιμωρία και στις δύο ενδιαφερόμενες χώρες⁶⁰. Προβλήματα πάντως μπορούν να δημιουργηθούν ως προς το θέμα του ύψους της ποινής ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης και στις διμερείς συμβάσεις έκδοσης. Και, αν μεν πρόκειται για διμερείς συμβάσεις προγενέ-

τσιώτη, όπ.π., σ. 88 επ.

59. Ποινική Σύμβαση του ΣτΕ, άρθρο 27 παραγρ. 4: *«Η έκδοση υπόκειται στις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο του Μέρους αποδέκτη του αιτήματος ή από τις ισχύουσες συνθήκες έκδοσης».* Cf., με διαφορετική διατύπωση, το άρθρο 10 παραγρ. 1 της Σύμβασης του ΟΟΣΑ.

60. Βλ. τις συμβάσεις έκδοσης με Γιουγκοσλαβία (άρθρο 15 παραγρ. 1) και Ρουμανία (άρθρο 29).

στερες της Ευρωπαϊκής υπάρχει η δυνατότητα διατύπωσης επιφύλαξης⁶¹. Για τις μεταγενέστερες, όμως, διμερείς συμβάσεις⁶² ισχύει ο γενικότερος κανόνας της υπεροχής της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Έκδοσης.

Πάντως, ένα πρόσθετο ζήτημα που αφορά τη βαρύτητα της ποινής, μπορεί να προκύψει από το γεγονός ότι η μεν έκδοση, σε μία συγκεκριμένη περίπτωση, να καθορίζει ότι η ποινή που μπορεί να επιβληθεί για συγκεκριμένο αδίκημα δεν μπορεί να υπερβαίνει ένα όριο, αλλά η δικαστική εξουσία να θεωρεί ότι δεν δεσμεύεται από τις «εγγυήσεις» που έχουν δοθεί από την εκτελεστική εξουσία του αιτούντος κράτους⁶³. Στην περίπτωση αυτή, και για να μη δημιουργηθεί διεθνής ευθύνη του εν λόγω κράτους⁶⁴, η μόνη δυνατότητα που έχει είναι να χρησιμοποιήσει το δικαίωμα χάριτος⁶⁵.

IV. Οι κανόνες δικονομικού χαρακτήρα

Στις γραμμές που ακολουθούν θα γίνει σύντομη αναφορά σε ορισμένα θέματα δικονομικού χαρακτήρα που περιλαμβάνονται στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά, και, πιο εκτεταμένα, θα αναλυθεί το ζήτημα τις παράδοσης του προϊόντος του εγκλήματος διαφθοράς.

1. Διάφορες διατάξεις δικονομικού χαρακτήρα

(α) Έκδοση και επιστροφή του εκζητούμενου

Συμβαίνει μερικές φορές το κράτος από το οποίο ζητείται η έκδοση να υποβάλει την έκδοση σε ορισμένους όρους⁶⁶ και ιδιαίτερα στην ε-

61. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π.

62. Λ.χ. οι διμερείς συμβάσεις έκδοσης της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία προβλέπουν την έκδοση για αδικήματα που επισύρουν ποινή στερητική της ελευθερίας μεγαλύτερη των δύο ετών (άρθρα 48 παραγρ. 1 και 29 αντίστοιχα).

63. Για ένα παράδειγμα (διμερής συμφωνία έκδοσης Γαλλίας-Αργεντινής) βλ. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π. σ. 422.

64. Το κράτος υπέχει διεθνή ευθύνη για τις πράξεις όλων των επί μέρους εξουσιών, περιλαμβανομένης και της δικαστικής εξουσίας, βλ. Εμμ. Ρούκουνα, όπ.π. υποσημ. (10), σ. 433-434.

65. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π. σ. 423.

66. Παρόμοιοι όροι είναι η μη υποβολή σε τιμωρία αντίθετη με τη δημόσια τάξη, όπως λ.χ. η θανατική ποινή, ή η μη εκδίκαση από εξαιρετικό δικαστήριο.

πανέκδοση του εκζητουμένου στο κράτος αυτό ή σε άλλο κράτος. Η δυνατότητα αυτή προβλέπεται τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης⁶⁷, τόσο τις Ελλάδας όσο και άλλων χωρών, αλλά και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης (άρθρο 19).

Από τις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά μόνο η Σύμβαση του ΟΗΕ περιλαμβάνει σχετική διάταξη:

«Όταν ένα Κράτος Μέρος μπορεί, σύμφωνα με την εσωτερική νομοθεσία του, να εκδώσει ή να παραδώσει με οποιοδήποτε άλλο τρόπο έναν από τους υπηκόους του με την προϋπόθεση ότι το πρόσωπο αυτό θα επιστραφεί σ' αυτό για να εκτίσει την ποινή που θα επιβληθεί ως αποτέλεσμα της δίκης ή της διαδικασίας, για την οποία ζητήθηκε η έκδοση ή παράδοσή του και το εν λόγω Κράτος Μέρος και το Κράτος Μέρος που ζήτησε την έκδοση συμφωνήσουν για την επιλογή αυτή και τους άλλους όρους που θεωρούν κατάλληλους, η εν λόγω έκδοση ή παράδοση υπό όρους είναι επαρκής για την εκπλήρωση της υποχρέωσης που αναφέρεται στην παρ. 11 του παρόντος άρθρου» (άρθρο 44 παρ. 12).

Όσον αφορά την επανέκδοση σε τρίτο κράτος, ενώ το θέμα αυτό αντιμετωπίζεται από τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης⁶⁸ και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης⁶⁹, η παραπάνω διατύπωση της Σύμβασης του

67. Ελλάδα-Βουλγαρία (άρθρο 43), Ελλάδα-Ουγγαρία (άρθρο 41), Ελλάδα – Πολωνία (άρθρο 40). Αυτή η προσωρινή έκδοση διαφέρει από την επανέκδοση, η οποία αφορά την περίπτωση όπου το άτομο έχει εκδοθεί και έχει εκφύγει της δικαιοσύνης του εκζητούντος κράτους και έχει επιστρέψει στο κράτος που το εξέδωσε. Στην τελευταία αυτή περίπτωση απαιτείται να επαναληφθεί η διαδικασία έκδοσης, χωρίς όμως να χρειάζεται να προσαχθούν όλα τα σχετικά έγγραφα. Η διαδικασία αυτή στοχεύει στο να δοθεί η δυνατότητα στο κράτος που εκδίδει να εξετάσει αν, στο διάστημα που μεσολάβησε, εμφανίστηκαν στοιχεία ικανά να εμποδίσουν την έκδοση (λ.χ. παραγραφή, αμνηστία κ.ά.). Βλ. Κ. Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, ό.π., σ. 167.

68. Βλ. συμβάσεις έκδοσης με Ρουμανία (άρθρο 33), Γιουγκοσλαβία (άρθρο 59), Πολωνία (άρθρο 42), Ουγγαρία (άρθρο 41) και Βουλγαρία (άρθρο 45): *«Ανευ της συναινέσεως τού προς ό η αίτησις Συμβαλλομένου Μέρους, το εκδοθέν πρόσωπο δεν δύναται [...] να παραδοθή εις τρίτον κράτος».*

69. Άρθρο 15.

ΟΗΕ δείχνει ότι δεν καλύπτει παρόμοια δυνατότητα.

(β) *Η συρροή εγκλημάτων*

Υπάρχει περίπτωση το πρόσωπο για το οποίο υποβάλλεται η αίτηση έκδοσης να έχει διαπράξει περισσότερες εγκληματικές πράξεις, ορισμένες από τις οποίες δεν πληρούν τις προϋποθέσεις της έκδοσης, όπως λ.χ. επειδή προβλέπονται μικρές ποινές. Πώς αντιμετωπίζεται το ζήτημα αυτό; Στην εσωτερική νομοθεσία δεν υπάρχει συνήθως σχετική ρύθμιση. Στις διμερείς όμως συμβάσεις έκδοσης προβλέπεται ότι *μπορεί να χωρήσει έκδοση ακόμα και για τα αδικήματα αυτά*⁷⁰. Από τις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά μόνο η Σύμβαση του ΟΗΕ περιέχει σχετική πρόβλεψη:

«Αν η αίτηση έκδοσης περιλαμβάνει περισσότερα από ένα συρρέοντα αδικήματα από τα οποία για ένα τουλάχιστον χωρεί έκδοση σύμφωνα με το παρόν άρθρο και ορισμένα από τα οποία δεν επιτρέπεται η έκδοση, λόγω της διάρκειας της στερητικής ελευθερίας της ποινής, αλλά συνδέονται με εγκλήματα που ορίζονται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, το Κράτος Μέρος από το οποίο ζητείται η έκδοση μπορεί να εφαρμόσει το παρόν άρθρο και για τα εγκλήματα αυτά» (άρθρο 44 παρ. 3).

Πάντως, όπως έχει παρατηρηθεί, παρόμοιες διατάξεις δεν αφορούν την περίπτωση όπου ανάμεσα στις κατά συρροή πράξεις περιλαμβάνεται και μία που συνιστά πολιτικό έγκλημα, ενώ, εξάλλου, θα πρέπει απαραίτητως να καλύπτεται και η αρχή του «διπλού αξιοποίνου».

(γ) *Η προσωρινή σύλληψη και κράτηση*

Και για το θέμα αυτό δεν γίνεται μνεία στις διεθνείς συμβάσεις για τη διαφθορά, πλην αυτής του ΟΗΕ:

«Τηρώντας τις διατάξεις της εσωτερικής νομοθεσίας του και

70. Μόνο μία ελληνική διμερής σύμβαση έκδοσης περιλαμβάνει σχετική ρύθμιση: «*Εάν η αίτησις εκδόσεως αφορά εις πλείονα διαφορετικά εγκλήματα, έκαστον των οποίων τιμωρείται υπό του νόμου αμφοτέρων των Συμβαλλομένων Μερών διά ποινών στερητικών της ελευθερίας, εκ των οποίων όμως τινά δεν πληρούν τον προβλεπόμενον εις τας παραγράφους 2 και 3 όρον, το προς ό η αίτησις Μέρος δύναται να προβή εις την έκδοσιν και διά τα τελευταία αυτά»* (άρθρο 32 παραγρ. 5).

τις συνθήκες έκδοσης το Κράτος Μέρος από το οποίο ζητείται η έκδοση, μπορεί, αν πειστεί ότι οι περιστάσεις το δικαιολογούν και είναι επείγουσες και μετά από αίτηση του αιτούντος Κράτους Μέρους [μπορεί] να θέσει το πρόσωπο, του οποίου ζητείται η έκδοση και το οποίο είναι παρόν στην επικράτειά του, υπό κράτηση ή θα λάβει άλλα κατάλληλα μέτρα για να εξασφαλίσει την παρουσία του στη διαδικασία έκδοσης» (άρθρο 44 παρ. 10).

Όσον αφορά τις διμερείς συμβάσεις έκδοσης της Ελλάδας⁷¹, αυτές περιλαμβάνουν, στην πλειονότητά τους, σχετική ρύθμιση, που προβλέπει αίτηση προς τούτο του αιτούντος την έκδοση κράτους, τη διάρκεια της κράτησης –συνήθως 30 ημερών συν 15 ημέρες παράταση μετά αίτηση– (ενώ η Ευρωπαϊκή Σύμβαση προβλέπει 18 ημέρες από τη σύλληψη και σε κάθε περίπτωση όχι πάνω από 40 ημέρες)⁷². Το αν πρόκειται για επείγουσα περίπτωση θα το κρίνει το αιτούν κράτος, αλλά η τελική απόφαση ανήκει στη διακριτική ευχέρεια τού προς ό η αίτηση κράτους. Θα πρέπει, πάντως, να παρατηρηθεί ότι αυτή η διακριτική ευχέρεια δεν είναι απόλυτη, με την έννοια ότι δεν επαφίεται πλήρως στα πολιτικά όργανα του κράτους να αποφασίσουν, αλλά εφαρμόζεται και η εσωτερική νομοθεσία του.

Τέλος, ενώ ορισμένες διμερείς συμβάσεις έκδοσης της Ελλάδας⁷³, η σύλληψη του εκζητούμενου μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς σχετικό αίτημα του αντισυμβαλλόμενου κράτους, εφόσον υπάρξει γνώση ότι το εν λόγω πρόσωπο διέπραξε στο έδαφός του έγκλημα για το οποίο χωρεί έκδοση, αυτό δεν καλύπτεται από τη Σύμβαση του ΟΗΕ για τη διαφθορά.

(δ) Η παράδοση αντικειμένων

71. Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία (άρθρο 54 παραγρ. 5), Ελλάδα-Βουλγαρία (άρθρο 40 παραγρ. 40-41), Ελλάδα-Ουγγαρία (άρθρο 38 παραγρ. 38-39), Ελλάδα – Πολωνία (άρθρα 37-38). Cf. Ελλάδα-Μ. Βρετανία ([1912] άρθρο 9), Ελλάδα-Γαλλία ([1906] άρθρο 10), Ελλάδα-Βουλγαρία ([1901] άρθρο 10).

72. Άρθρο 18.

73. Ελλάδα-Πολωνία (άρθρο 37 παραγρ. 2), Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία (άρθρο 54 παραγρ. 5), Ελλάδα-Ουγγαρία (άρθρο 38 παραγρ. 2), Ελλάδα- Βουλγαρία (άρθρο 40 παραγρ. 2).

Το θέμα αυτό αφορά αντικείμενα που έχουν σχέση με την ποινική υπόθεση η οποία αποτελεί αντικείμενο της έκδοσης. Οι ρυθμίσεις για το θέμα αυτό έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά τα αδικήματα διαφθοράς, γιατί τα χρήματα-προϊόν της πράξης διαφθοράς είναι χρήσιμο να επιστραφούν.

Όλες οι διμερείς συμβάσεις έκδοσης της Ελλάδας⁷⁴, αλλά και άλλων χωρών⁷⁵, περιλαμβάνουν σχετικές διατάξεις.

Συγκεκριμένα, προβλέπεται, μεταξύ άλλων, ότι

«Τα αντικείμενα τα προφανώς εκ της πράξεως του αδικήματος προερχόμενα [...] παραδίδονται εις το συμβαλλόμενο Μέρος [...]. 2. Τα δικαιώματα τρίτων επί των αντικειμένων, άτινα παρεδόθησαν εις το έτερον των συμβαλλομένων Μερών, διατηρούνται εν ισχύι. Μετά το πέρας της ποινικής διώξεως ταύτα επιστρέφονται εις το συμβαλλόμενον Μέρος, παρ' ού απεστάλησαν ίνα παραδοθούν εις τους δικαιούχους».

Αλλά και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης περιλαμβάνει σχετικές ρυθμίσεις:

«1. Επί τη αιτήσει του αιτούντος Μέρους το Μέρος προς ό υπεβλήθη η αίτησις θέλει κατάσχει εν ώ μέτρω επιτρέπεται υπό της νομοθεσίας τούτου και παραδώσει τα αντικείμενα α) άτινα δύνανται να χρησιμεύσωσιν ως πειστήρια, β) άτινα προερχόμενα εκ της παραβάσεως, ευρίσκονται εις την κατοχήν του καταζητουμένου κατά την σύλληψιν αυτού ή ήθελον ανακαλυφθή μεταγενεστέρως. 2) Η παράδοσις των αντικειμένων της παραγράφου 1 του παρόντος άρθρου θέλει πραγματοποιηθή και εις ήν έτι περίπτωσιν δεν κατέστη δυνατόν να πραγματοποιηθή η ήδη χορηγηθείσα έκδοσις λόγω επισυμβάντος θανάτου, ή αποδράσεως του καταζητουμένου. 3. Εφ' όσον τα εν

74. Ελλάδα-Βουλγαρία (άρθρο 53), Ελλάδα-Ουγγαρία (άρθρο 50), Ελλάδα-Πολωνία (άρθρο 51), Ελλάδα-Ρουμανία (άρθρο 41), Ελλάδα-Γιουγκοσλαβία (άρθρο 61). Αλλά και οι παλαιότερες διμερείς συμβάσεις έκδοσης περιλάμβαναν αντίστοιχη ρύθμιση: Ελλάδα-ΗΠΑ (άρθρο 10), Ελλάδα-Μ. Βρετανία (άρθρο 16), Ελλάδα-Γαλλία (άρθρο 11), Ελλάδα-Βέλγιο (άρθρο 17).

75. A. Huet, R. Koering-Joulin, όπ.π., σ. 417-418. S. Bedi, όπ.π., υποσημ. (9), σ. 160 επ.

λόγω αντικείμενα υπόκεινται εις κατάσχεσιν ή δήμευσιν εις το έδαφος του Μέρους παρ' ού ζητείται η έκδοσις, το τελευταίον τούτο μέρος δύναται να κρατήση προσωρινώς ή να τα παραδώσει υπό τον όρον επιστροφής, επί τω σκοπώ διεξαγωγής ποινικής διαδικασίας. 4. Πάντως επιφυλάσσονται τα δικαιώματα άτινα το Μέρος εις ό υπεβλήθη η αίτησις ή τρίτος είχαν ή ήθελον αποκτήσει επί των εν λόγω αντικειμένων. Εφ' όσον θα υφίστανται τοιαύτα δικαιώματα, μετά το πέρας της δικης, τα αντικείμενα θέλουσιν αποδοθή το ταχύτερον και ανεξόδως προς το Μέρος παρ' ού εξητήθησαν» (άρθρο 20).

Έτσι, η Σύμβαση υιοθετεί τον κανόνα της αυτονομίας της παράδοσης αντικειμένων, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει με την έκδοση καθεαυτή, δηλαδή αυτή η παράδοση θα γίνεται ακόμα και στις περιπτώσεις όπου η έκδοση έχει χορηγηθεί, αλλά δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί εξαιτίας του θανάτου ή της απόδρασης του εκζητούμενου⁷⁶.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν εν προκειμένω οι ρυθμίσεις της Σύμβασης του ΟΗΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, δεδομένου ότι η επιστροφή (ανάκτηση) του προϊόντος της διαφθοράς έχει ιδιαίτερη σημασία. Όπως και στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης, έτσι και στη Σύμβαση του ΟΗΕ οι κανόνες για την παράδοση του προϊόντος της διαφθοράς έχουν μια αυτοτέλεια, μπορούν δηλαδή να εφαρμοστούν ανεξάρτητα από το αν έχει χορηγηθεί έκδοση⁷⁷. Συγκεκριμένα:

(α) *Κάθε κράτος μέρος λαμβάνει τα μέτρα που απαιτούνται ώστε να καταστεί δυνατή η δήμευση των προϊόντων που προέρχονται από εγκλήματα που ορίζονται σύμφωνα με τη Σύμβαση ή της περιουσίας που η αξία της αντιστοιχεί στην αξία των εν λόγω προϊόντων*⁷⁸.

(β) *Κάθε κράτος μέρος εξετάζει το ενδεχόμενο να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να επιτρέψει τη δήμευση (της περιουσίας ξένης προέλευσης) χωρίς ποινική καταδίκη σε περιπτώσεις όπου ο δράστης δεν*

76. D. Poncet, P. Gully-Hart, όπ.π., υποσημ. (8), σ. 501.

77. Βλ. για τους κανόνες αυτούς, Α. Μπρεδήμα, Η ανάκτηση περιουσιακών στοιχείων προϊόντος του εγκλήματος της διαφθοράς σύμφωνα με τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών, στο: Ν. Κουράκη, Α. Σαμαρά-Κρίσπη (επιμ.), όπ.π. (υποσημ. 6), σ. 99 επ.

78. Άρθρο 31, παραγρ. 1, 4.

μπορεί να διωχθεί λόγω θανάτου, φυγής ή απουσίας ή σε άλλες κατάλληλες περιπτώσεις⁷⁹.

Μετά από αίτηση που υπέβαλε άλλο Κράτος Μέρος που έχει δικαιοδοσία επί εγκλήματος που ορίζεται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, το Κράτος Μέρος στο οποίο υποβάλλεται η αίτηση, λαμβάνει τα μέτρα για να εντοπίσει, να ανιχνεύσει και να παγώσει ή να κατάσχει προϊόν εγκλήματος, περιουσίας, εξοπλισμού ή άλλων οργάνων τέλεσης εγκλήματος που αναφέρονται στο άρθρο 31 παρ. 1 της παρούσας Σύμβασης με σκοπό την τελική δήμευση που θα διαταχθεί είτε από το αιτούν Κράτος Μέρος είτε, σύμφωνα με αίτηση βάσει της παρ. 1 του παρόντος άρθρου, από το Κράτος Μέρος στο οποίο υποβάλλεται η αίτηση⁸⁰.

Επιστροφή και διάθεση περιουσιακών στοιχείων

1. Η περιουσία που δημεύτηκε από Κράτος Μέρος σύμφωνα με το άρθρο 31 ή 55 της παρούσας Σύμβασης διατίθεται, ακόμη και με την επιστροφή στους προηγούμενους νόμιμους ιδιοκτήτες της, σύμφωνα με την παρ. 3 του παρόντος άρθρου από το εν λόγω Κράτος Μέρος σύμφωνα με τις διατάξεις της παρούσας Σύμβασης και της εσωτερικής του νομοθεσίας. [...].

3. Σύμφωνα με τα άρθρα 46 και 55 της παρούσας Σύμβασης και τις παρ. 1 και 2 του παρόντος άρθρου, το Κράτος στο οποίο υποβλήθηκε η αίτηση:

(α) Στην περίπτωση κατάχρησης δημόσιων κεφαλαίων ή νομιμοποίησης εσόδων από κατάχρηση δημόσιων κεφαλαίων, όπως αναφέρονται στα άρθρα 17 και 23 της παρούσας Σύμβασης όταν η δήμευση έγινε σύμφωνα με το άρθρο 55 και βάσει οριστικής απόφασης του αιτούντος Κράτους Μέρους απαίτηση από την οποία μπορεί να παραιτηθεί το Κράτος Μέρος στο οποίο υπεβλήθη η αίτηση, θα επιστρέφει τη δημευθείσα περιουσία στο αιτούν Κράτος Μέρος⁸¹.

(β) Στην περίπτωση προϊόντος άλλου εγκλήματος που καλύπτει η παρούσα Σύμβαση όταν η δήμευση έγινε σύμφωνα με το άρθρο 55 της

79. Άρθρο 54, παραγρ. 1, 5.

80. Άρθρο 55, παραγρ. 2.

81. Άρθρο 57, παραγρ. 1.

παρούσας Σύμβασης και βάσει οριστικής απόφασης του αιτούντος Κράτους Μέρους απαίτηση από την οποία μπορεί να παραιτηθεί το Κράτος Μέρος στο οποίο υποβάλλεται η αίτηση, οφείλει να επιστρέψει την δημευθείσα περιουσία στο αιτούν Κράτος Μέρος όταν το τελευταίο αποδείξει εύλογα την προηγούμενη ιδιοκτησία του προς το Κράτος Μέρος στο οποίο υποβλήθηκε η αίτηση, ή όταν το ίδιο το Κράτος Μέρος αναγνωρίζει αποζημίωση από αιτούν Κράτος Μέρος ως βάση επιστροφής της δημευθείσας περιουσίας⁸².

(γ) Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις δίνει προτεραιότητα στην επιστροφή δημευθείσας περιουσίας στο αιτούν Κράτος Μέρος, στην επιστροφή της περιουσίας αυτής στους προηγούμενους νόμιμους ιδιοκτήτες της ή στην αποζημίωση των θυμάτων του εγκλήματος⁸³.

IV. Συμπεράσματα

Οι συμφωνίες (διμερείς ή πολυμερείς) για την έκδοση απέκτησαν στο παρελθόν μια ιδιαίτερη σημασία σχετικά με τα ποινικά αδικήματα που συνδέονται με πολιτικές καταστάσεις. Η ανάδυση της παγκοσμιοποίησης από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 έφερε στο προσκήνιο την ανάγκη αντιμετώπισης των αδικημάτων διαφθοράς μέσω των διεθνών συμβάσεων καταπολέμησης της διαφθοράς, οι οποίες περιέλαβαν διατάξεις για το θέμα, με προεξάρχουσα τη Σύμβαση του ΟΗΕ.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των διεθνών συμβάσεων καταπολέμησης της διαφθοράς είναι ότι βασίζονται, επί πλέον των εθνικών νομοθεσιών, στις διμερείς συμβάσεις για την έκδοση και στον ευρωπαϊκό χώρο, στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Έκδοσης. Είναι γεγονός ότι στις τρεις από τις τέσσερις εξεταζόμενες διεθνείς συμβάσεις (ΟΟΣΑ, Ποινική Σύμβαση Συμβουλίου της Ευρώπης, Ε.Ε.) οι αυτοτελείς ρυθμίσεις της είναι μάλλον περιορισμένες, αποβλέποντας απλώς στο να ρυθμίζουν ορισμένα επί μέρους ζητήματα. Μόνο η Σύμβαση του ΟΗΕ είναι αναλυτικότερη και επικεντρώνεται σε μία σειρά από ζητήματα που δεν ανευρίσκουμε στις υπόλοιπες διμερείς συμβάσεις έκδοσης.

82. Άρθρο 57 παραγρ. 2, β.

83. Άρθρο 57, παραγρ. 2, γ.

Φαινόμενο που θα πρέπει να αποδοθεί στο γεγονός ότι στοχεύει στο να δημιουργήσει ένα οικουμενικότερο καθεστώς για το θέμα της έκδοσης, λαμβάνοντας υπόψη την ανάγκη για ένταξη σ' αυτό μεγάλου αριθμού κρατών, και ιδιαίτερα των αναπτυσσόμενων. Αυτό εξηγεί εξάλλου το ότι οι άλλες διεθνείς συμβάσεις καταπολέμησης της διαφθοράς που αφορούν τις αναπτυγμένες χώρες –και ιδιαίτερα αυτές του ευρωπαϊκού χώρου– δεν χρειάζεται να επεκταθούν περισσότερο, στο βαθμό που τα περισσότερα προβλήματα αντιμετωπίζονται ήδη από τις διμερείς (ή και πολυμερείς) συμβάσεις έκδοσης.

Στο πλαίσιο αυτό, η ελληνική έννομη τάξη αποτελώντας μέρος σε όλες τις παραπάνω διεθνείς συμβάσεις για την καταπολέμηση της διαφθοράς στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση έκδοσης, αλλά και έχοντας συνάψει ένα σημαντικό αριθμό διμερών συμβάσεων έκδοσης, διαθέτει έτσι τα απαραίτητα εργαλεία στην καταπολέμηση του αδικήματος της διαφθοράς.

Το Σκιάδεσ «lobbying» στην Ευρώπη: Η Αχίλλειος Πτέρνα της Διαφάνειας

ΔΡ. ΜΑΡΙΑ ΚΡΑΜΒΙΑ-ΚΑΠΑΡΔΗ*

ΣΥΝΟΨΗ

Το «lobbying» (άσκηση πίεσης) είτε εγχώριο είναι είτε εξωτερικό, αποτελεί μια καθοριστική πτυχή των δημοκρατικών πολιτευμάτων ανά το παγκόσμιο παρά το ότι παρέχει σημαντικές γνώσεις στους λήπτες αποφάσεων και προσβάσεις στους αρμόδιους φορείς στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Μπορεί επίσης να οδηγήσει σε ανάρμοστη επιρροή και άδικο ανταγωνισμό εις βάρος του δημόσιου συμφέροντος (κα-

* Μαρία Κραμβιά-Καπαρδή (PhD, M.Bus, B.Ec, ACFE). Η Μαρία Κραμβιά-Καπαρδή είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Λογιστικής, διετέλεσε Πρόεδρος του Τμήματος Διοίκησης Ξενοδοχείων και Τουρισμού και Αναπληρώτρια Κοσμήτορας της Σχολής Διοίκησης και Οικονομίας στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου. Η Δρ. Καπαρδή είναι Πρόεδρος και ιδρυτικό μέλος της Διεθνούς Διαφάνειας- Κύπρου και διετέλεσε η πρώτη Πρόεδρος της Επιτροπής Οικονομικά Εγκλήματα και Δικανική Λογιστική του Συνδέσμου Εγκεκριμένων Λογιστών Κύπρου. Για αριθμό ετών διδάξε σε Πανεπιστήμιο στην Μελβούρνη της Αυστραλίας. Κατέχει διδακτορικό τίτλο με ειδίκευση στη Δικανική Λογιστική. Είναι εγκεκριμένη λογιστής και μέλος του Συνδέσμου Εγκεκριμένων Λογιστών Κύπρου, μέλος του American Certified Fraud Examiners και Fellow Member του Institute of Chartered Accountants of Australia. Τα ερευνητικά της ενδιαφέροντα περιλαμβάνουν: εταιρική διακυβέρνηση, ανίχνευση και πρόληψη οικονομικών εγκλημάτων και διαφθοράς, επιχειρηματική ηθική και εταιρική κοινωνική ευθύνη. Έχει δημοσιεύσει αρκετά βιβλία και συγγράμματα στο τομέα της δικανικής λογιστικής, εταιρικής διακυβέρνησης, ηθικής κλπ. και έχει παρουσιάσει τις έρευνες τις σε διεθνή συνέδρια. Τα τελευταία 4 χρόνια έχει κερδίσει αριθμό Ευρωπαϊκών ερευνητικών προγραμμάτων και πρόσφατα ολοκλήρωσε την συγγραφή συγγράμματος αναφορικά με την παρεμπόδιση και καταπολέμηση του οικονομικού εγκλήματος και διαφθοράς το οποίο θα δημοσιευθεί από τον διεθνής εκδοτικό οίκο Palgrave Macmillan. <http://mariakrambiakapardis.wordpress.com/>.

λώς νοούμενου συμφέροντος) αν εφαρμόζεται κατά τρόπο ανήθικο και παράτυπο (χωρίς τη δέουσα νομιμότητα). Λαμβάνοντας υπόψη την πολυδιάστατη κυβερνητική δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η 'αρένα' διαμόρφωσης πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει καταστεί ο ιδανικός χώρος για τους «lobbyists» (λομππίστες) (τα άτομα που προωθούν ειδικά/συγκεκριμένα συμφέροντα). Παρ' όλα αυτά, για να διασφαλιστεί ότι η άσκηση πίεσης είναι νόμιμη και δεν σχετίζεται με οποιαδήποτε οικονομικά συμφέροντα, το «lobbying» πρέπει να ρυθμίζεται αποτελεσματικά από θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο με κανονισμούς και διατάξεις. Το εν λόγω κεφάλαιο καταδεικνύει ότι το «lobbying» στην Ευρώπη είναι ασαφές, υπάρχει θολό τοπίο και πολλά χρειάζονται να γίνουν για να επικρατήσουν οι αρχές της διαφάνειας κατά την εφαρμογή του. Είναι αποδεδειγμένο το γεγονός ότι το «lobbying» εντός των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελεί την «αχίλλειο πτέρνα» της διαφάνειας. Ως εκ τούτου, οι ευρωπαϊκοί θεσμοί και τα κράτη μέλη πάσχουν από μη αναποτελεσματικές νομοθετικές διατάξεις ενώ θα μπορούσαν να ευνοηθούν από ένα πιο ολοκληρωμένο, υποχρεωτικό, αποτελεσματικό και επαρκές νομοθετικό πλαίσιο που αφορά το «lobbying».

Λέξεις-Κλειδιά: Ευρωπαϊκή Ένωση, Νομοθετική Ρύθμιση, Διαφθορά, «Lobbying», Διαφάνεια

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εκπροσώπηση συμφερόντων είναι ζωτικής σημασίας παράμετρος για το δημοκρατικό έλλειμμα της Ευρώπης και μια καθοριστικής συμβολής πτυχή εντός όλων των δημοκρατικών πολιτικών συστημάτων. Οι πολιτικές διασυνδέσεις δημιουργούν προσβάσεις σχετικά με την απόκτηση οικονομικών πόρων, επιβολή χαμηλότερης φορολογίας, κυβερνητικά σχέδια διάσωσης, κυβερνητικές εγγυήσεις, ψηλότερα έσοδα που αφορούν επιχειρηματικές συναλλαγές, περισσότερα κυβερνητικά συμβόλαια, μεγαλύτερο μερίδιο αγοράς, οπότε η σπουδαιότητα αυτών των διασυνδέσεων εκτιμάται σε οικονομικές αγορές (Chen et al.2015). Σύμφωνα άρθρο της «The Guardian» εκτιμάται ότι υπάρχουν γύρω στους 30,000 «lobbyists» στις Βρυξέλλες οι οποίοι επηρεάζουν

μέσα από πίεση το 75% των νομοθεσιών¹. Πολλοί μελετητές/ερευνητές έχουν ήδη ισχυριστεί ότι οι ομάδες συμφερόντων διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του κυβερνητικού προγράμματος, καθορίζοντας επιλογές, επηρεάζοντας αποφάσεις και κατευθύνοντας την εφαρμογή τους. Κάποια κέντρα εξουσίας ανησυχούν ιδιαίτερα για το «lobbying» από ξένες ομάδες ειδικών συμφερόντων κι έχουν επιβάλει νομικούς περιορισμούς σε αυτές (Aidt and Hwang, 2014). Παρ' όλα αυτά, με βάση την έκθεση του 2012 που έχει συνταχθεί από τον οργανισμό «Διεθνής Διαφάνεια», η επιρροή των «lobbyists» (λομππίστων) στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες χαρακτηρίζεται από μυστικότητα κάτι το οποίο είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό τόσο για την πολιτική όσο και οικονομική σταθερότητα ενός κράτους.

Μέχρι τον 21ο αιώνα, ο Kanol (2012) υποστήριξε ότι το «lobbying» ήταν κυρίως μια πρακτική που εφαρμοζόταν στην Αμερική. Ωστόσο, την τελευταία δεκαετία, το «lobbying» στην Ευρωπαϊκή Ένωση έχει κερδίσει αυξημένο ενδιαφέρον ένεκα των ανησυχιών που έχουν προκληθεί σε σχέση με την άνιση πρόσβαση και παροχή πληροφοριών στους πολιτικούς θεσμούς (Hauser, 2011). Σύμφωνα με το Ευρωβαρόμετρο του 2014, περίπου 81% των Ευρωπαίων συμφωνούν ότι οι στενοί δεσμοί μεταξύ επιχειρηματικού κόσμου και πολιτικής στην χώρα τους έχουν οδηγήσει σε φαινόμενα διαφθοράς και επιπλέον περισσότεροι από τους μισούς πιστεύουν ότι ο μόνος τρόπος για να επιτύχουν στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες είναι μέσω πολιτικών διασυνδέσεων (European Commission, 2014). Πορίσματα που έχουν εξαχθεί μέσα από την έρευνα του 2013 σχετικά με την Παγκόσμια Διαφθορά του Οργανισμού «Διεθνής Διαφάνεια» καταδεικνύουν ότι σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες περισσότερο από το 50% του πληθυσμού εκτιμά ότι η κυβέρνηση της χώρας τους καθοδηγείται σε μεγάλο βαθμό από ομάδες μεγάλων συμφερόντων (Transparency International, 2013). Κατά συνέπεια, επιβάλλεται άμεσα η ανάγκη για μείωση των παραγόντων που οδηγούν στη διαφθορά, ένας από αυτούς είναι και η έλλειψη διαφάνειας στην διαδικασία άσκησης του «lobbying».

1. <http://www.theguardian.com/world/2014/may/08/lobbyists-european-parliament-brussels-corporate>

Προβληματισμοί στην πρακτική εφαρμογή του «lobbying» καθώς και η ανάγκη για διαφάνεια στη λήψη αποφάσεων που αφορούν το δημόσιο έχουν οδηγήσει στην αυξημένη συζήτηση του «lobbying» από τις διάφορες χώρες ανά το παγκόσμιο τόσο σε πολιτικό πεδίο όσο και στο πεδίο της πολιτικής ζωής. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η δομή της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελείται από μια θεσμική πολύ-επίπεδη κυβερνητική δομή, οι «lobbyists» (λομππίστες) αποκτούν εύκολα πρόσβαση σε νομοθετικές προτάσεις που υποβάλλονται από τα διάφορα θεσμικά όργανα της ΕΕ και ως εκ τούτου είναι σε θέση να έχουν επιρροή σε αυτές. Λόγω του ότι οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαχειρίζονται και ρυθμίζουν πληθώρα συμφερόντων και καθ' όσον συνεισφέρουν στη βελτίωση της δημόσιας πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης η πρόσβαση που έχουν οι ενδιαφερόμενες ομάδες θα πρέπει να ρυθμιστούν αποτελεσματικά έτσι ώστε να διασφαλιστεί η νομιμότητα της επιρροής και να αποτραπεί το ενδεχόμενο κερδοσκοπίας.

Ένα άλλο σημαντικό ζήτημα το οποίο δεν θα πρέπει να περάσει σε δεύτερη μοίρα εγείρεται από τον Sorge (2014:171) ο οποίος αναφέρει ότι στρατηγικής σημασίας συναντήσεις μεταξύ προέδρων (βλέπε Weingast and Moran 1983; Weingast 1984; Banks and Weingast 1992; Hammond and Knott, 1996) είναι συνήθως μεροληπτικές ακολουθώντας το 'αποτέλεσμα' διαπραγματεύσεων μεταξύ κρατικών φορέων και ομάδων ειδικών συμφερόντων. Για παράδειγμα, τέτοιες συναντήσεις αποβαίνουν στρατηγικής σημασίας για το ρόλο που διαδραματίζουν οι Υπουργοί, ο Επίτροπος Διοικήσεως, ο Γενικός Ελεγκτής, ο Γενικός Εισαγγελέας και ο Διοικητής της Κεντρικής Τράπεζας, τουλάχιστον από μερικούς. Κατά συνέπεια, το «lobbying» μπορεί να αποδειχθεί καθοριστικής σημασίας «δια μέσου «τεχνικών συμβούλων –και- συναινετικής επίδρασης- ακόμη και σε περιπτώσεις όπου η στρατηγική προτίμηση έχει ως αποτέλεσμα ο γραφειοκράτης να κάνει την ίδια επιλογή όπως θα συνέβαινε κάτω από μονομερή εξουσία διορισμένου προσώπου» (σελ.173). Κατά τον ίδιο τρόπο, το «lobbying» μπορεί να οδηγήσει στην απόρριψη υποψηφίων οι οποίοι δεν συμφωνούν με τις απόψεις, τις πολιτικές και στόχους του «lobbyist» δηλ. δεν είναι ευνοούμενοι του λομππίστα.

Οι πρόσφατες συζητήσεις σχετικά με τη νομοθετική ρύθμιση του «lobbying» θέτουν σε αμφισβήτηση και προβληματισμό κατά πόσον η νομοθετική ρύθμιση κρίνεται επιβεβλημένη. Οι προβληματισμοί και ανησυχίες που προκύπτουν σχετικά με την εφαρμογή του «lobbying» στην πράξη καθώς και η επιτακτική ανάγκη για διαφάνεια σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων που αφορούν το δημόσιο έχουν οδηγήσει τις χώρες ανά το παγκόσμιο στο να αναλύουν ολοένα και περισσότερο το φαινόμενο του «lobbying» εντός πολιτικού πεδίου. Λόγω του ότι το «lobbying» διαμορφώνεται σε μια υψηλού επιπέδου διοικητική πειθαρχία η οποία εφαρμόζεται από δικηγόρους και πρώην πολιτικούς, η πίεση που ασκείται από τους «lobbyists» στα κέντρα λήψεως αποφάσεων θα πρέπει να εμποπτεύεται με αποτελεσματικό τρόπο και να ρυθμίζεται ώστε να αποφεύγεται η σύγκρουση συμφερόντων, η άσκηση επιρροής και η ανεπίτρεπτη επιρροή.

ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΤΟ «LOBBYING»;

Στην πιο ευρεία λεπτομερή του έννοια, το «lobbying» μπορεί να θεωρηθεί ως η τέχνη της άσκησης επιρροής σε πολιτικά πρόσωπα και είναι σε μεγάλο ποσοστό μια πραγματικότητα εντός της διαδικασίας λήψης πολιτικών αποφάσεων (The Organisation for Economic Cooperation and Development, 2013). Κατ' ακρίβεια οι Binderkrantz and Rasmussen (2015: 553) επισημαίνουν ότι «η επιρροή που ασκείται από τα ενδιαφερόμενα μέρη μπορεί να πάρει πολλές μορφές. Η επιρροή που ασκείται από τους «lobbyists», γνωστό ως «lobbying», είναι σημαντικό στοιχείο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και αποτελεί μια πρωταρχική παράμετρος των απανταχού δημοκρατικών πολιτευμάτων. Αποτελεί ένα τρόπο για τα διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη να ακουστούν (Barbero et al.2012) και επιπλέον βοηθά στην ανάπτυξη και βελτίωση της διαμόρφωσης πολιτικής με την παροχή αξιόπιστων δεδομένων και αναγκαίων πληροφοριών έτσι ώστε να γίνουν κατανοητά πολύπλοκα ζητήματα.

Δεν έχει προκύψει συναίνεση σχετικά με τον ορισμό του «lobbying» καθώς και ακόμη δεν του έχει αποδοθεί ένας παγκόσμιος αποδεκτός ορισμός. Έτσι και αλλιώς, γλωσσικά λεξικά όπως το «Cambridge

Online Dictionary» έχουν επιχειρήσει να συλλάβουν την ουσιαστική έννοια του «lobbying» προσδιορίζοντας το ρήμα «to lobby» ως «την προσπάθεια να πεισθεί ένας πολιτικός, μια κυβέρνηση ή επίσημος φορέας, ότι ένα συγκεκριμένο πράγμα πρέπει ή δεν πρέπει να συμβεί ή ένας νόμος πρέπει να τροποποιηθεί». Σε μια ευρύτερη έννοια κατά κύριο λόγο το «lobbying» αναφέρεται στην διαδικασία επηρεασμού οποιασδήποτε απόφασης από οιαδήποτε δημόσια αρχή. Με βάση αυτό το δεδομένο σε μια πρόσφατη έκθεση του οργανισμού «Transparency International» το ‘lobbying’ θεωρείται ως μια άμεση ή έμμεση επικοινωνία με δημόσιο αξιωματούχο, με φορείς χάραξης πολιτικής ή με πρόθεση επηρεασμού αντιπροσώπων της λήψης απόφασης που αφορά το δημόσιο από/ή εκ μέρους μιας οργανωμένης ομάδας (Mulcahy, 2015).

Παρά το ότι το «lobbying» μπορεί να παρέχει πολύτιμες γνώσεις στους φορείς χάραξης πολιτικής και πρόσβαση στα ενδιαφερόμενα μέλη/στους κρατικούς φορείς κατά την διαδικασία της λήψης αποφάσεων, μπορεί επίσης να οδηγήσει στην αντιδεοντολογική επιρροή, σε ανταγωνιστικό πλεονέκτημα (Kanol, 2015) και σε άνισο ανταγωνισμό σε βάρος του ευρύτερου συμφέροντος (European Commission, 2014). Ως εκ τούτου, λαμβάνοντας υπόψη ότι η επιρροή του ενδιαφερόμενου μέρους μέσα από την διαδικασία του «lobbying» οδηγεί πολλές φορές σε πολιτική διαφθορά και σε άνιση αντιπροσώπευση, ο εν λόγω όρος έχει συσχετισθεί/συνδεθεί συχνά με αρνητική έννοια/σημασία (Chari et al., 2007). Αυτό μπορεί να εξαχθεί ως συμπέρασμα σε μερικούς ορισμούς του «lobbying» στους οποίους υπογραμμίζεται το στοιχείο του ιδιωτικού οφέλους. Αυτό τεκμηριώνεται από τον Hillmann και άλλους που έχουν προσδιορίσει την έννοια του «lobbying» ως τις «απόπειρες διαμόρφωσης κυβερνητικής πολιτικής με μεθόδους ευνοϊκές στην εταιρεία/στον επιχειρηματικό οίκο» (Hillman et al. 2004:838).

Η διαφορά στους ορισμούς συνάγεται ότι το «lobbying» μπορεί να είναι είτε θετικό είτε αρνητικό φαινόμενο, βάσει του τρόπου με τον οποίο υλοποιείται στην πράξη. Αν το «lobbying» εφαρμόζεται κατά τρόπο δεοντολογικό, με ακεραιότητα και διαφάνεια, τότε γίνεται ένα νόμιμο «μέσο» για τους εμπλεκόμενους φορείς στις αποφάσεις που ενδεχομένως να τους επηρεάζουν και επομένως έχει την προοπτική να εξυπη-

ρετεί το ευρύτερο δημόσιο συμφέρον. Ωστόσο, αν το «lobbying» εφαρμόζεται χωρίς διαφάνεια και νομοθετική ρύθμιση και αν έχει ως στόχο την προώθηση των συμφερόντων των οικονομικά ισχυρών και ευκατάστατων ενδιαφερόμενων ομάδων αυτό θα αποβαίνει επιζήμιο για το νοούμενο καλό συμφέρον του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου. Σύμφωνα με έκθεση του Οργανισμού, «Transparency International», του έτους 2012, στις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες, η επιρροή των «lobbyists» γίνεται με μυστικότητα και εχεμύθεια γεγονός το οποίο προκαλεί ιδιαίτερες ανησυχίες (Barbero et al. 2012). Ως αποτέλεσμα, η δυσανάλογη και παρασκηνιακή επιρροή της ενδιαφερόμενης ομάδας οδηγεί σε διοικητική διαφθορά (Transparency International, 2012b and 2012c), κάτι το οποίο προσδίδει στον ορισμό του «lobbying» αρνητική έννοια και σημασία ανάμεσα στο κοινωνικό σύνολο.

Περαιτέρω, οι διαφορές στην κουλτούρα των λαών έχουν ως αποτέλεσμα/συνέπεια να επιφέρουν διαφορετικές ακολουθητέες πολιτικές δράσης σε δραστηριότητες εταιρικής πολιτικής δράσης σε διαφορετικές χώρες. (Barron, 2011). Ο Yadav (2011) και Kanol (2015) ισχυρίζονται ότι στις χώρες όπου οι ισχυρές κομματικές ομάδες επικυριαρχούν στη διαδικασία χάραξης πολιτικής, οι ομάδες συμφερόντων ασκούν πίεση πάνω σε αυτά τα πολιτικά κόμματα αντί να το πράττουν αυτό οι νομοθέτες. Σε περίπτωση που τα πολιτικά κόμματα είναι ισχυρά και δυνατά, οι οικονομικές εισφορές προς αυτά μπορεί να είναι πέραν των προσπαθειών του «lobbying» καθότι τα διάφορα πολιτικά κόμματα ενδιαφέρονται περισσότερο από τους νομοθέτες στην άντληση κονδυλίων/οικονομικών πόρων/στη συγκέντρωση χρημάτων.

Λόγω του ότι πολύ συχνά οι «lobbyists» αντιμετωπίζονται αρνητικά από τους πολίτες και καθότι δυσφημούνται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (Andrews 2013), οι πολίτες πολλές φορές αδυνατούν να αναγνωρίσουν θεμιτές δραστηριότητες που αφορούν την προώθηση ειδικών συμφερόντων. Ως εκ τούτου, οι «lobbyists» πολύ συχνά θεωρούνται ως συμμετέχοντες σε αντιδεοντολογικές δοσοληψίες, που καταλήγουν μεμονωμένα σε φαινόμενο δόλιων πρακτικών και σάπιων μήλων (“rotten apples”). Κατά συνέπεια, για να ξεπεραστούν τα οποιαδήποτε στερεότυπα αναφορικά με την διαδικασία άσκησης του «lobbying» και

να αποκατασταθεί η εμπιστοσύνη στο πεδίο της δημόσιας πολιτικής 'αρένας' της δημοκρατικής διαδικασίας, επιβάλλεται άμεσα η θέσπιση νομοθετικής ρύθμισης της εν λόγω διαδικασίας άσκησης του «lobbying».

Διάφοροι ερευνητές (Savrin, 1988, Powell, 1996, Aidt and Hwang, 2014) έχουν υποστηρίξει ότι το εξωτερικό «lobbying» θέτει σε κίνδυνο τους στόχους της δημοκρατίας και υποβαθμίζει τη νομιμότητα της κυβέρνησης καθ' ότι ένα ξένο συμφέρον δεν αποτελεί κατ' ανάγκην και συμφέρον ενός κράτους. Διεθνείς ενδιαφερόμενες ομάδες συμφερόντων ενδεχομένως να αποσκοπούν στην άντληση πόρων ή στην άσκηση πίεσης έναντι μιας κυβέρνησης για να αποδεχθεί μια συγκεκριμένη απόφαση η οποία μπορεί να έχει αρνητική επίδραση στην οικονομική και πολιτική σταθερότητα μιας χώρας, ειδικότερα στην περίπτωση όπου αυτή η χώρα είναι μικρή και υστερεί σε πολιτική δύναμη έναντι ισχυρών και οικονομικά δυνατών χωρών. Οι Aidt and Hwang, 2014 υποστηρίζουν ότι τα διάφορα κράτη δε θα πρέπει να νομιμοποιήσουν το διεθνές «lobbying» επειδή υποβαθμίζει τη δημοκρατική νομιμότητα και βελτιώνει την παγκόσμια κοινωνική ευημερία. Στο παρόν στάδιο η άποψη αυτή των Aidt and Hwang θεωρείται επιπόλαια προσέγγιση.

Ορισμένα κράτη, για παράδειγμα η Ελλάδα ή η Κύπρος, δεν έχουν αρκετούς υποστηρικτές στην περιοχή, είναι οικονομικά εξασθενημένες αλλά έχουν πλούτο φυσικών πόρων. Λόγω της γεω-στρατηγικής τους θέσης στην Ευρώπη, πιθανόν οι ξένοι οργανισμοί να μην ενδιαφέρονται για την προστασία των συμφερόντων των Ελλήνων ή των Κυπρίων αλλά για την προστασία των δικών τους συμφερόντων.

Η ΙΣΧΥΟΥΣΑ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Πολύ λίγα γνωρίζουμε σχετικά με το καθεστώς της πρακτικής εφαρμογής του «lobbying» στην Ελλάδα εκτός από το Ελληνικό «lobby» στις Η.Π.Α. Όσο αφορά την Κύπρο, οι Krambia-Kapardis and Neophytidou (2014) ισχυρίζονται ότι πολλά πρέπει να γίνουν στην χώρα αυτή σχετικά με (α) τη νομοθετική ρύθμιση του «lobbying», (β) των φορέων πάνω στους οποίους ασκείται πίεση για την προώθηση συγκε-

κριμένων συμφερόντων και (γ) των εμπλεκόμενων οργανισμών οι οποίοι θα ασκήσουν «lobbying». Υπάρχει μια ασάφεια ως προς την πρακτική εφαρμογή του «lobbying», με την απουσία θεσμικού πλαισίου και νομοθετικής ρύθμισης των «lobbyists» ή των Φορέων στους οποίους ασκείται πίεση. Οι ίδιοι συγγραφείς ισχυρίζονται επίσης ότι οι Κύπριοι θεωρούν το φαινόμενο του «lobbying» ως κάτι το αρνητικό κι επιπλέον το αντιμετωπίζουν με αρκετή καχυποψία και δυσπιστία, καθώς ο όρος συνδέεται με την ευνοιοκρατία (ρουσφετολογία) τον νεποτισμό, τη διαφθορά, την εκμετάλλευση και τη δωροδοκία.

Οι Dür and Mateo (2012) έχουν δείξει ότι ενδιαφερόμενες ομάδες συνήθως εμπλέκονται στη διαδικασία του «lobbying» και επιπλέον αποκτούν προσβάσεις σε Μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ενώ από την άλλη οι Οργανισμοί με οικονομικά συμφέροντα συνηθίζουν να προσεγγίζουν είτε το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης είτε την Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Η Mulcahy (2015:5) καταγράφει τα πορίσματα που έχουν εξαχθεί μέσα από μια μελέτη που αφορά το φαινόμενο του «lobbying» σε 19 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και υποστηρίζει ότι «η έκταση του 'lobbying' στην Ευρώπη είναι πολυδιάστατη, δυσνόητη και γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκη». Η ίδια έκθεση καταδεικνύει ότι το νομοθετικό πλαίσιο στη Σλοβενία διασφαλίζει ικανοποιητικά την ανάρμοστη άσκηση επιρροής και προάγει τους κανόνες του δεοντολογικού «lobbying» στα Ευρωπαϊκά πολιτικά συστήματα ενώ αντιθέτως το νομοθετικό πλαίσιο σε Λιθουανία και Ηνωμένο Βασίλειο κρίνεται ως αναποτελεσματικό. Τα υπόλοιπα κράτη της συγκεκριμένης λίστας τα οποία έχουν αξιολογηθεί παρουσίασαν πολύ χαμηλά αποτελέσματα και κατ' ακρίβεια η Κύπρος, καταλαμβάνει την τελευταία θέση². Μόνο 6 από τις 19 χώρες έχουν θεσπίσει αποτελεσματική νομοθεσία αναφορικά με τη διαδικασία του «lobbying». (Αυστρία, Γαλλία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβενία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ιρλανδία). Τα κύρια ευρήματα της σχετικής μελέτης είναι τα ακόλουθα:

- Ποιότητα της νομοθετικής ρύθμισης/των νομοθετικών διατάξεων που

2. Η Ελλάδα δεν ήταν μια από τους συμμετέχοντες της συγχρηματοδοτούμενης μελέτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

- αφορούν το «lobbying» σε 19 χώρες -31%
- Διαφάνεια – 26%
 - Ακεραιότητα – 34%
 - Ισότητα/Ισομερής Πρόσβαση – 33%
 - Καμία χώρα δεν ελέγχει επαρκώς το φαινόμενο της περιστρεφόμενης πόρτας μεταξύ του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα
 - Πάνω από 50 περιπτώσεις ανάρμοστης επιρροής έχουν καταγραφεί με λεπτομέρεια
 - Η μέση ποιότητα της νομοθετικής ρύθμισης που αφορά το «lobbying» στα τρία θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ήταν 36%
 - α) Ευρωπαϊκή Επιτροπή – 53%
 - β) Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο – 37%
 - γ) Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – 19%
 - 58% των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πιστεύουν ότι η κυβέρνηση των χωρών τους ελέγχεται σε μεγάλο βαθμό ή αποκλειστικά από ολιγάριθμα μεγάλα συμφέροντα (Transparency International Global Corruption Barometer, 2013).

ΩΦΕΛΗΜΑΤΑ ΟΤΑΝ ΥΠΑΡΧΕΙ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ ΣΤΟ «LOBBYING»

Το νομοθετικό πλαίσιο σχετικά με τις δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» αναφέρεται στην άποψη ότι οι κανόνες πρέπει να τηρούνται/ακολουθούνται από τις Ομάδες Συμφερόντων οι οποίες επιχειρούν/προσπαθούν/επιδιώκουν να επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων του δημοσίου (Kanol 2012). Οι Chari et al. (2010:2) επισημαίνουν ότι «η κύρια λογική εξήγηση σχετικά με την επιβολή νομοθετικών διατάξεων είναι ότι ο κόσμος πρέπει να έχει κάποια αντίληψη για τους μηχανισμούς που οδηγούν τους «lobbyists» στην αρένα όπου διαμορφώνεται πολιτική έτσι ώστε να κατανοούν καλύτερα τον τρόπο με τον οποίο αυτοί επηρεάζουν τη χάραξη πολιτικής». Τα συμπεράσματα που έχουν εξαχθεί από την έρευνα του Chari και άλλοι καταδεικνύουν ότι παρόλο που υπάρχουν νομοθετικές ασάφειες ακόμη και στις πιο άρτιες και ολοκληρωμένες νομοθεσίες που αφορούν το «lobbying», η νομοθετική ρύθμιση του συμβάλλει στην αυξανόμενη τάση διαφάνειας και αξιοπι-

στίας (Chari and O'Donovan, 2011). Η αποκάλυψη των πληροφοριών σχετικά με τα ακόλουθα: α) ποιος εμπλέκεται στη διαδικασία του «lobbying», β) το αίτημα που πρέπει να τύχει προώθησης, γ) τα έξοδα που απαιτούνται για τις δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying», και δ) η επιβολή κυρώσεων για αντιδεοντολογική συμπεριφορά, μπορεί όντως να οδηγήσει σε αύξηση της διαφάνειας και αξιοπιστίας.

Μολονότι το «lobbying» έχει αποκτήσει μια ιδιαίτερα κακή φήμη και εκλαμβάνεται ως ένας μηχανισμός από το οποίο προωθούνται διαρκώς συγκεκριμένα συμφέροντα εις βάρος της δημόσιας εμπιστοσύνης (Kaufman et al., 2000) λόγω σκανδάλων και ανησυχιών σχετικά με την ακεραιότητα αυτών που λαμβάνουν αποφάσεις, εντούτοις το «lobbying» που αφορά την διαμόρφωση πολιτικής δεν αποτελεί διεφθαρμένη ή παράνομη δραστηριότητα αλλά αντιθέτως αποτελεί μια ζωτική παράμετρο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων. (Transparency International, 2012b). Όταν το «lobbying» εφαρμόζεται με διαφάνεια ελαχιστοποιούνται οι πιθανότητες της υπέρμετρης επιρροής που μπορεί να ασκήσει μια ομάδα συμφερόντων σχετικά με τη διαμόρφωση πολιτικής και κατ'επέκταση αποκλείεται το ενδεχόμενο της άνισης επιρροής και της κρατικής 'αιχμαλωσίας' (state capture). Επιπρόσθετα, το «lobbying» έχει τη δυνατότητα να προσφέρει αρκετά ωφέληματα στο κοινωνικό σύνολο και στη νομοθετική διαδικασία. Τα πιθανά ωφέληματα των δραστηριοτήτων που αφορούν το «lobbying» προσφέρουν διάφορα πλεονεκτήματα στο πολιτικό σύστημα (Chari, et al.2007), όπως η παροχή πληροφοριών, η διαρκώς αυξανόμενη νομιμότητα, η αξιοπιστία και η διαφάνεια.

Βελτιώνοντας Την Εμπιστοσύνη Των Πολιτών Προς Την Κυβέρνηση

Προηγούμενη έρευνα που έχει γίνει από τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (OECD) καταδεικνύει ότι οι πολίτες ανησυχούν για το ότι οι κυβερνήσεις τους δεν έχουν τις ικανότητες να λάβουν τις σωστές αποφάσεις λόγω του ότι οι επιχειρήσεις ασκούν πολλή επιρροή σε ζητήματα δημόσιας πολιτικής (OECD, 2012a και 2012b). Όταν η πρόσβαση της ομάδας συμφερόντων περιορίζεται στο

ελάχιστο, τότε οι αποφάσεις που αφορούν τη δημόσια πολιτική πιθανόν να είναι μεροληπτικές. Ως εκ τούτου, αν οι διαπραγματεύσεις αναφορικά με οποιοσδήποτε πτυχές της διαμόρφωσης πολιτικής συνεχίζουν να λαμβάνουν χώρα παρασκηνακώς, δεν διακινδυνεύουν μόνο τα συμφέροντα της κοινωνίας (Chari et al, 2007) αλλά και η καχυποψία που επικρατεί σχετικά με την δημοκρατική νομιμότητα, ποτέ δε θα εκλείψει. Ο Griffith επίσης σημειώνει ότι «παρά το γεγονός ότι το lobbying είναι αναμφίβολα μια νόμιμη δραστηριότητα, επικρατεί η αντίληψη πως οι «lobbyists» κάποιες φορές ασκούν υπέρμετρη επιρροή και ότι χωρίς τη θέσπιση και επιβολή κατάλληλων νομοθετικών ρυθμίσεων, οι δραστηριότητές τους δύνανται να βλάψουν τη διαδικασία λήψης πολιτικών αποφάσεων» (Griffith, 2008:1). Κατά συνέπεια, λαμβάνοντας υπόψη ότι το «lobbying» έχει συσχετισθεί με τη φθίνουσα δημόσια εμπιστοσύνη προς την κυβέρνηση (OECD, 2013) καθώς και με σενάρια διαφθοράς, η βελτίωση της διαφάνειας στην διαδικασία λήψης αποφάσεων κρίνεται αναγκαία/είναι πρωτεύουσας σημασίας.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σε έκθεσή του 2013 τόνισε ότι το «lobbying» μπορεί να ενισχύσει το δημοκρατικό σύστημα διά μέσου της εξισορρόπησης συμφερόντων και της εκπροσώπησης μειονοτήτων. Σύμφωνα με τον Saurugger, η απουσία της πρόσβασης σε νομοθετικές ρυθμίσεις επιδεινώνει την ανισότητα της δύναμης και επιρροής μεταξύ των ομάδων συμφερόντων. Ο Saurugger ισχυρίστηκε ότι, «στην απουσία νομοθετικής ρύθμισης σχετικά με το πώς λειτουργούν οι ομάδες συμφερόντων, το ρεπερτόριο των ενεργειών και οι στρατηγικές που ακολουθούνται για αποτελεσματική εκπροσώπηση συμφερόντων σε Ευρωπαϊκό επίπεδο παραμένουν κύρια στοιχεία για άσκηση επιρροής. Αυτή η απουσία νομοθετικής ρύθμισης φαίνεται να ενισχύει μια κατάσταση στην οποία οι πιο ισχυρές οικονομικές ομάδες συμφερόντων τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης σε αντίθεση με μικρότερες ομάδες συμφερόντων, των οποίων τα συμφέροντα δεν τυγχάνουν ιδιαίτερης και ανάλογης προσοχής» (Saurugger, 2008:1283).

Δίνοντας Φωνή Σε Ένα Μεγάλο Αριθμό Ενδιαφερόμενων Φορέων

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τόνισε σε έκθεση του 2013 ότι το

«lobbying» μπορεί να ενισχύσει το δημοκρατικό σύστημα μέσα από την εξισορρόπηση συμφερόντων και την εκπροσώπηση μειονοτήτων. Οι «lobbyists» δεν συνηγορούν μόνο υπέρ των μεγάλων ομάδων συμφερόντων αλλά παράλληλα εξυπηρετούν συμφέροντα μειοψηφιών και ως εκ τούτου προωθούν τα συμφέροντα όλων ανεξαιρέτως των πολιτών. Παίρνοντας ως δεδομένο το γεγονός ότι οι «lobbyists» είναι ειδήμονες στο να πείθουν κι ότι έχουν τη γνώση, τα μέσα και την ικανότητα να επηρεάζουν τους φορείς χάραξης πολιτικής, έχουν την πρόσβαση έτσι ώστε να μπορούν να επηρεάζουν τους νομοθέτες με μεθόδους με τις οποίες ένα άτομο ή μειονότητες διαφορετικά δεν θα μπορούσαν. Ως αποτέλεσμα, οι ενδιαφερόμενοι φορείς που γενικά δεν θα μπορούσαν διαφορετικά να συμμετέχουν στη διαμόρφωση πολιτικής, είναι σε θέση να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικής. Δια μέσου της υποστήριξης και της επικοινωνίας με τους πολίτες, οι «lobbyists» κινητοποιούν την ευρύτερη κοινωνία σε μια προσπάθεια να επηρεάσουν τη δημόσια πολιτική με την εμπλοκή περισσότερων ανθρώπων στην διαδικασία που ακολουθούν οι πολίτες. Κατά συνέπεια, ενισχύεται η συμμετοχή των πολιτών και παράλληλα αυξάνεται η εμπιστοσύνη προς την πολιτεία, κυβέρνηση και πολιτικούς θεσμούς.

Το «Lobbying» Προσφέρει Εξειδικευμένη Πραγματογνωμοσύνη

Παρά το ότι οι νομοθέτες και οι λήπτες αποφάσεων έχουν συχνά βοηθητικό προσωπικό, έχουν περιορισμένο χρόνο και πηγές έτσι ώστε να διερευνήσουν και να αναλύσουν πληροφορίες για συγκεκριμένα θέματα. Παρά το ότι το «lobbying» συσχετίζεται με σενάρια διαφθοράς, ουσιαστικά βοηθάει τους δημόσιους αξιωματούχους να εκτελούν τα καθήκοντά τους γρηγορότερα και με περισσότερη ευκολία. Αυτό συμβαίνει γιατί οι «lobbyists» παρέχουν στους δημόσιους αξιωματούχους πληροφορίες στις οποίες με άλλο τρόπο δεν θα είχαν πρόσβαση και παράλληλα προσφέρουν την υποστήριξη τους σχετικά με τον προσδιορισμό των πιθανών ωφελημάτων και συνεπειών. Ουσιαστικά οι «lobbyists» διενεργούν την έρευνα εκ μέρους των νομοθετών και επιπλέον εξάγουν πορίσματα σχετικά με τον όγκο των πληροφοριών που αφορούν θέματα δημόσιας πολιτικής, δίδοντας λεπτομερή παραδείγματα

για τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα νομοθεσιών (OECD, 2012). Επιπρόσθετα, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι «lobbyists» χρηματοδοτούνται μέσα από ιδιωτικά κονδύλια, οι νομοθέτες και οι δημόσιοι αξιωματούχοι δεν χρειάζεται να ξοδεύουν χρήματα για να συλλέγουν στοιχεία και να διεξάγουν έρευνα αναφορικά με την κοινή γνώμη αποφεύγοντας έτσι τη δαπάνη χρημάτων από τους φορολογούμενους πολίτες.

ΚΕΝΑ ΣΤΟ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

Η Mulcahy (2015:5) έχει αναφέρει ότι «το νομοθετικό πλαίσιο που διέπει και ρυθμίζει τη διαδικασία άσκησης του «lobbying» στην Ευρώπη είναι φοβερά ανεπαρκές, επιτρέποντας την ανάπτυξη της άνησης επιρροής». Συγκρίνοντας με τα διεθνή πρότυπα και τις προκύπτουσες βέλτιστες πρακτικές οι 19 Ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες συμπεριλήφθηκαν στην μελέτη η οποία σχολιάστηκε από την Mulcahy (2015), έλαβαν το τελικό ποσοστό του 31% σχετικά με την ποιότητα της προώθησης της διαφάνειας, ακεραιότητας και ισοτιμίας στην πρόσβαση κατά τη διαδικασία του «lobbying». Με δεδομένο το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη νομοθετική διαδικασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης κι ότι εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από κάποιους ενδιαφερομένους φορείς, για να είναι σε θέση να φέρει εις πέρας την αποστολή της, (Greenwood and Dreger,2013). Η «νομοθετική ρύθμιση» της επιρροής της ομάδας συμφερόντων είναι απαραίτητη έτσι ώστε να τηρούνται οι αρχές της αξιοπιστίας και διαφάνειας κατά την διαδικασία λήψης αποφάσεων. Παρά το ότι στους ‘παίκτες’ της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την διαμόρφωση και εφαρμογή της πολιτικής συμπεριλαμβάνονται εκτός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ αλλά καθώς και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Flannery,2010), αυτό σημαίνει ότι όλοι οι θεσμοί διατηρούν μια ξεχωριστή σχέση με τους «lobbyists», ο μόνος θεσμός που έχει θεσπίσει νομοθεσίες για το «lobbying» είναι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Andrews,, 2013). Παρά το ότι υπάρχει ένα νέο κύμα αποτελεσματικών ρυθμίσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Holman and Luperburg, 2012: 91), μελετητές (Chari and Donovan, 2011,2011) έχουν εκτιμήσει ότι το σχετικό νομοθετικό πλαίσιο είναι ανεπαρκές και ως εκ

τούτου αναποτελεσματικό για ρύθμιση των δραστηριοτήτων που αφορούν το «lobbying» καθώς εξαρτάται από εθελοντικές πρωτοβουλίες.

Στην περίοδο που ακολούθησε τα χρηματοοικονομικά σκάνδαλα για χρηματισμό επί τροπολογιών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο καθιέρωσαν ένα συλλογικό 'Μητρώο Διαφάνειας' το οποίο επιτηρεί τις δραστηριότητες που αφορούν την άσκηση του «lobbying». Παρόλα αυτά, φαίνεται ότι η Ευρωπαϊκή νομοθεσία σχετικά με τον έλεγχο του «lobbying» και της διαφάνειας παρουσιάζει αρκετά κενά. Για παράδειγμα, παρόλο που η Κοινή Συμφωνία Μητρώου Διαφάνειας τονίζει την ανάγκη εγγραφής όλων των ατόμων και οργανισμών οι οποίοι εμπλέκονται σε δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying», η εγγραφή στο 'Μητρώο Διαφάνειας' δεν είναι υποχρεωτική αλλά εθελοντική. Καθ' ότι η εγγραφή δεν είναι υποχρεωτική, οι οργανισμοί που εμπλέκονται με δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» και δεν θέλουν να το γνωστοποιήσουν απλά δεν εγγράφονται.

Εκθέσεις έχουν φέρει στο προσκήνιο ότι εκτός του μεγάλου αριθμού «lobbyists» που δεν εγγράφονται, ότι ακόμη και οι περισσότερες από τις μεγαλύτερες εταιρείες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν έχουν εγγραφεί ακόμη (Kanoi, 2012). Το Euractive, την κορυφαία διαδικτυακή ιστοσελίδα των μέσων μαζικής ενημέρωσης όσο αφορά θέματα Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναφέρει ότι για σκοπούς διακρίτικότητας, αυτές οι εταιρείες) εργοδοτούν εμπορικούς Οργανισμούς οι οποίοι θα προβούν σε «lobbying» για χάρη τους (Euractive, 2010). Κατά συνέπεια, το Μητρώο Διαφάνειας αποτυγχάνει να δώσει μια αντιπροσωπευτική εκτίμηση και ανάλυση των «lobbyist» που εδρεύουν στις Βρυξέλλες. Μολονότι σχολιάζεται το θέμα του Μητρώου, οι Barbero et al. (2012) αναφερόμενοι στα λεγόμενα της Natasha Cignotti, μέλος του Οργανισμού «Φίλοι της Γης Ευρώπης» σημείωσε ότι το μητρώο παραμένει φτωχό όσον αφορά την ποιότητα των δεδομένων. Στην παρούσα φάση κρίνεται αδύνατο να γνωρίζουμε ποιος προσπαθεί να επηρεάσει ποιόν, πώς, με ποια μέσα και πάνω σε ποια νομοθετικά θέματα με βάση τα δεδομένα που υπάρχουν στο εν λόγω μητρώο.

Ο Kanoi (2012: 522) σχολιάζει το θέμα της υποχρεωτικής εγγραφής εν αντιθέσει με την αυτορρύθμιση. Επιχειρηματολογεί ότι καθ' ότι η υ-

πλευθυνότητα είναι αναγκαία για την διατήρηση της δημοκρατίας και της πολιτικής ισότητας, ο δημοκρατικός έλεγχος είναι αναγκαίος ειδικά εντός της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, θεσμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης ο οποίος ίσως δέχεται το περισσότερο «lobbying» σε καθημερινή βάση. Ο Saurugger (2008) κι ο Kanol (2012,2015) υποστηρίζουν ότι πρέπει να θεσπιστεί νομοθετικό πλαίσιο το οποίο να ελέγχει τις δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» καθ ότι χωρίς αυτό οι ομάδες οι οποίες χρησιμοποιούν οικονομικά και κοινωνικά μέσα θα τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης έναντι ομάδων μικρών συμφερόντων. Εν αντιθέτως, οι McLaughlin and Greenwood, (1995), επιχειρηματολογούν ότι η αυτορρύθμιση είναι πιο ευέλικτη από τη νομοθεσία και οι ομάδες συμφερόντων μπορούν να εφαρμόσουν τους κώδικες δεοντολογίας τους και επιπλέον να έχουν την εκτίμηση αυτών που διαμορφώνουν πολιτική. Έχοντας ως δεδομένο ότι δεν υπάρχουν αρκετά κίνητρα για εγγραφή στο Υποχρεωτικό Μητρώο το οποίο δημιουργήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ο Kanol (2012) επισήμανε ότι οι 50 μεγαλύτερες εταιρείες εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης εμπλέκονται σε δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» παρασκηνακά, οι οποίοι θα προωθήσουν τα συμφέροντά τους.

Προβληματισμοί έχουν εκφρασθεί σχετικά με την αποκάλυψη οικονομικών του «lobbyist» και αυτού που λαμβάνει πληροφορίες για να εξυπηρετήσει κάποια συμφέροντα. Ως εκ τούτου, έρευνα που διεξήχθη από την EUobserver το 2010, καταδεικνύει ότι οι πληροφορίες που αποκαλύπτονται στο μητρώο είναι εξαιρετικά ανακριβείς. Έτσι, ο Svendsen (2011) αναφέρει ότι λόγω της εθελοντικής φύσης του μητρώου δεν έχουν γίνει ουσιαστικές προσπάθειες για θέσπιση νομοθεσίας που να ρυθμίζει τις ενέργειες του «lobbying». Με βάση τα όσα έχουν ειπωθεί πιο πάνω, οι Chari, et al. (2010) ισχυρίζονται ότι λόγω της εθελοντικής φύσης του μητρώου των «lobbyists» η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής δεν θεωρείται ως επαρκής νομοθετική ρύθμιση του θέματος.

Γεγονός που αποδεικνύει ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση υστερεί έναντι άλλων τρίτων χωρών όπως ο Καναδάς και οι Ηνωμένες Πολιτείες στη θέσπιση νομοθεσίας που να ελέγχει τις δραστηριότητες του «lobbying»,

είναι η διεξαγωγή μελέτης εκ μέρους του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης μετά από αίτημα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για Νομική Συνεργασία και προσδιορισμό του κατά πόσο είναι εφικτή η ετοιμασία ενός νομοθετικού πλαισίου. Η μελέτη παρουσιάστηκε ενώπιον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για Νομική Συνεργασία κατά την διάρκεια της 89^{ης} Συνόδου της Ολομέλειας στο Στρασβούργο³. Η μελέτη υπογράμμισε ότι τα πιο κάτω θέματα θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως ακολούθως:

- Να θεσμοθετηθεί ο ορισμός του «lobbying»,
- Να μπουν σε εφαρμογή μηχανισμοί οι οποίοι θα ενισχύσουν τη διαφάνεια του «lobbying»
- Να θεσπιστούν κανόνες για δημόσιους αξιωματούχους οι οποίοι προωθούν ειδικά συμφέροντα και να εφαρμοστούν κενά χρονικά διαστήματα πριν ένας δημόσιος αξιωματούχος να μπορεί είναι σε θέση να εμπλακεί σε δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» ή πριν ένας «lobbyist» να είναι σε θέση να κατέχει δημόσιο αξίωμα σε δημόσιο φορέα,
- Να υποχρεώνεται η αναφορά οποιεσδήποτε παραβιάσεις σε σχέση με το «lobbying» και να αποκαλύπτονται συγκρουόμενα συμφέροντα,
- Να ρυθμιστεί η δίκαιη και ισότιμη πρόσβαση όλων των ενδιαφερόμενων ιδιωτικών και σε μεγαλύτερο βαθμό δημόσιων οργανισμών στη λήψη αποφάσεων του δημοσίου καθώς και το δικαίωμά τους να συμμετέχουν στη διαμόρφωση τέτοιων αποφάσεων,
- Να εφαρμοστούν αποτελεσματικές, ανάλογες και αποτρεπτικές κυρώσεις σχετικά με την παράβαση νομοθετικών διατάξεων που αφορούν το διαφανές, δεοντολογικό και ηθικό «lobbying», και
- Ένα θεσπιστεί αποτελεσματικός μηχανισμός εποπτείας της συμμόρφωσης ως προς τις νομοθετικές διατάξεις και την προαγωγή ορθής πρακτικής.

3. Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, 1210 Συνάντηση 11-12 Φεβρουαρίου 2015, CM (2015). Μελέτη σχετικά με τη σκοπιμότητα νομικού εργαλείου μέσω του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη νομική ρύθμιση των δραστηριοτήτων που αφορούν το «lobbying». <http://www.coe.int/cm>

Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης έχει λάβει σχετική απόφαση για θέσπιση Ευρωπαϊκού Κανονισμού καθώς το 2010 συνέστησε όπως «η Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης καταρτίσει ένα Ευρωπαϊκό Κώδικα ορθής και δεοντολογικής συμπεριφοράς για τις δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» (Parliamentary Assembly, Recommendation 1908 (2010)). Ως εκ τούτου, ένα νομικό μέσο προτείνεται προκαταρκτικά αναγνωρίζοντας ότι: (α) η θέσπιση και εφαρμογή νομοθεσίας που αφορά το «lobbying» μπορεί γενικότερα να ενισχύσει τη νομιμότητα και ακεραιότητά του παρέχοντας ένα διαφανές και δίκαιο νομοθετικό πλαίσιο για όλες τις ομάδες συμφερόντων και φορείς μολονότι, (β) η έλλειψη διαφάνειας στις πολιτικές και οικονομικές δραστηριότητες του που αφορούν το «lobbying» μπορεί να αξιολογηθεί ως μια εκ των κυριότερων αιτιών για την απώλεια της εμπιστοσύνης των πολιτών προς το πολιτικό σύστημα σε πολλά κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Χρήση Μητρώων από τους Αποδέκτες του «Lobbying» κι αυτούς που ασκούν «Lobbying»

Η αποτυχία του εθελοντικού 'Μητρώου Διαφάνειας' καταδεικνύει ότι η υποχρεωτική εγγραφή σε μητρώων για το «lobbying» είναι όντως θεμελιώδη ώστε να διασφαλιστεί ότι οι δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» είναι ηθικές, νομότυπες και δεοντολογικά ορθές (Transparency International, 2012). Κατά συνέπεια, σε μια προσπάθεια τους να δημιουργήσουν ένα εκσυγχρονιστικό σύστημα νομοθετικού πλαισίου για το «lobbying» το οποίο να προάγει τη διαφάνεια και αξιοπιστία, τόσο η νομοθεσία των Η.Π.Α. για την αποκάλυψη του «lobbying» όσο και η σχετική νομοθεσία του Καναδά απαιτούν υποχρεωτική εγγραφή σε μητρώα των ομάδων συμφερόντων που είναι διαθέσιμα στο κοινό. Ενώ ταυτόχρονα, το Καναδέζικο σύστημα τονίζει την ανάγκη να γνωρίζουν οι δημόσιοι αξιωματούχοι ποιος προσπαθεί να τους επηρεάσει και υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα της θέσπισης απλού νομοθετικού πλαισίου έτσι ώστε να μην παρεμποδίζεται η ελεύθερη πρόσβαση (Greenwood and Dreger, 2013). Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες ως προς την επικύρωση του επαγγέλματος

της άσκησης του «lobbying» χωρίς να αποδυναμώνεται το συνταγματικό δικαίωμα της αναφοράς στην Κυβέρνηση, όπως αναφέρεται στην Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος των Η.Π.Α. Παρ' όλα αυτά, και στα δύο νομοθετικά συστήματα που αφορούν το «lobbying», οι «lobbyists» πρέπει να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις ταυτότητες και το επάγγελμά τους, να δηλώνουν κατά πόσο κατέχουν οποιονδήποτε δημόσιο αξίωμα και να διευκρινίζουν τα θέματα που πρέπει να τύχουν προώθησης (Transparency International, 2012).

Η Σλοβενία και η Αυστρία συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι οποίες έχουν καταρτίσει ένα υποχρεωτικό μητρώο «lobbyists» (Transparency International, 2012). Επιπλέον, η Σλοβενία απαιτεί από τους δημόσιους αξιωματούχους να αποκαλύπτουν δημοσίως πληροφορίες αναφορικά με όλες τις επαφές σε σχέση με την άσκηση του «lobbying». Παρά το ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε νομοθεσία για το «lobbying» στη Γερμανία, το Γερμανικό Μπούντεσταγκ είναι το μοναδικό Κοινοβούλιο χώρας μέλους της ΕΕ το οποίο έχει εισαγάγει επίσημους κανόνες σχετικά με την εγγραφή των «lobbyists» (Chari et al.2007). Εκτός, κι αν οι «lobbyists» είναι εγγεγραμμένοι σε δημόσιο κατάλογο κάτι το οποίο ενισχύει τη διαφάνεια, δεν μπορούν να ακουστούν από τις Κοινοβουλευτικές Επιτροπές ούτε μπορούν να έχουν πρόσβαση σε κοινοβουλευτικά κτίρια. Ένα υποχρεωτικό μητρώο το οποίο είναι διαθέσιμο στους πολίτες και το οποίο επιβάλλει κανόνες αναφορικά με τις απαιτούμενες προδιαγραφές αποκάλυψης για τους «lobbyists», που θα διευκόλυνε τους πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αποκτήσουν γνώση/να πληροφορηθούν για το ποιος επιχειρεί να επηρεάσει ποιόν και με ποιόν τρόπο, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην προαγωγή περισσότερης διαφάνειας εντός των δραστηριοτήτων που αφορούν τη διαδικασία του «lobbying».

Διαχείριση Συγκρουόμενων Συμφερόντων

Η σύγκρουση συμφερόντων είναι αρκετά συχνό φαινόμενο που επικρατεί στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προκαλεί ιδιαίτερες ανησυχίες αναφορικά με το φαινόμενο της 'περιστρεφόμενης πόρτας'. Η σημασία του σχετικού φαινομένου τονίζεται στην έκθεση που

ετοιμάστηκε από τον ΟΟΣΑ (OECD 2009), «η αντιμετώπιση του φαινομένου της ‘περιστρεφόμενης πόρτας’ αποτελεί αναγκαιότητα στη διαδικασία αποκατάστασης της εμπιστοσύνης τόσο ως προς το πολιτικό σύστημα αλλά κι ως προς τις οικονομικές αγορές γενικότερα». (OECD, 2009: 66). Πιθανά συγκρουόμενα συμφέροντα μπορούν να δημιουργηθούν όταν Επιχειρηματικοί Οργανισμοί έχουν πληροφόρηση εκ των έσω στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, οδηγώντας έτσι στην κυριαρχία των βιομηχανιών επί των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η νομοθεσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τη ρύθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων περιγράφεται στους ‘Κανόνες της Διαδικασίας Λειτουργίας’ (Εσωτερικό Κανονισμό) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και τους Κανονισμούς για το Προσωπικό των Αξιωματούχων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και επίσης στους όρους εργοδότησης άλλων υπαλλήλων/λειτουργών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (Άρθρο 11α)⁴. Παρά ταύτα, τα δύο έγγραφα χαρακτηρίζονται από ασάφεια ως προς την επεξήγηση του όρου ‘συγκρουόμενα συμφέροντα’ και καμία ανεξάρτητη αρχή δεν έχει συσταθεί για τον έλεγχο και εποπτεία πιθανών διαπλοκών μεταξύ των συγκρουόμενων συμφερόντων των Ευρωβουλευτών και των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι η αποτροπή της σύγκρουσης συμφερόντων αποτελεί προϋπόθεση για την ενίσχυση της διαφάνειας και της αξιοπιστίας στο πλαίσιο της διαδικασίας λήψης αποφάσεων για το δημόσιο, ενδεχομένως η Ευρωπαϊκή Ένωση να ωφελείτο από μια ενοποιημένη νομοθεσία η οποία να ρυθμίζει το «lobbying» και η οποία θα περιλάμβανε πρόνοιες για το φαινόμενο της ‘περιστρεφόμενης πόρτας’. Για να αποφευχθεί η σύγκρουση συμφερόντων και η ανάρμοστη επιρροή, η Καναδέζικη νομοθεσία για το «lobbying» υποχρεώνει τους δημόσιους αξιωματούχους να συντάσσουν εμπιστευτικές εκθέσεις όπου θα καταγράφονται τα περιουσιακά τους στοιχεία καθώς και τις υποχρεώσεις τους και περαιτέρω επιβάλλει κανονισμούς για την αποδοχή δώρων και τις προσκλήσεις σε διάφορα κοινωνικά δρώμενα. Επι-

4. Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Κανονισμοί για το Υπαλληλικό Προσωπικό/Υπαλλήλους των Αξιωματούχων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: http://ec.europa.eu/civil_service/docs/toc100_en.pdf

πρόσθετα, δεν επιτρέπεται μέλη της κυβέρνησης να εμπλακούν σε δραστηριότητες που αφορούν το «lobbying» με την Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση εντός του χρονικού πλαισίου των 5 ετών που ακολουθεί από τη στιγμή που θα αφυπηρετήσουν. Κατά τον ίδιο τρόπο, η νομοθεσία των Η.Π.Α για αποκάλυψη του «lobbying» περιλαμβάνει πρόνοιες για τον περιορισμό των δώρων προς τους δημόσιους αξιωματούχους και προβλέπει για διετή περίοδο αποχής και υποχρεώνει τους εκλεγμένους αξιωματούχους και υποψηφίους να υποβάλλουν δημοσίως το Πόθεν Έσχες τους. Επιπλέον, η νομοθεσία Recovery Act του 2009 που προέκυψε από το προεδρικό διάταγμα για τις αναλήψεις δεοντολογικής συμπεριφοράς από το Διευθυντικό Προσωπικό της κυβέρνησης Ομπάμα, έχει απαγορεύσει την αποδοχή δώρων από εγγεγραμμένους «lobbyists» κι έχει επίσης επιβάλει περαιτέρω περιορισμούς έτσι ώστε να ελέγξει το φαινόμενο των ‘περιστρεφόμενων πορτών’ όταν αυτοί που διορίζονται από μια συγκεκριμένη κυβέρνηση μετατρέπονται σε «lobbyists» για όσο καιρό είναι πρόεδρος ο Ομπάμα (Stolberg, 2009).

Η Ανάγκη για την Επιβολή ενός Αποτελεσματικότερου Κώδικα Δεοντολογίας

Τα σκάνδαλα που αφορούν φαινόμενα ‘περιστρεφόμενων πορτών’, σύγκρουσης συμφερόντων και ανάρμοστης άσκησης επιρροής οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η διαφάνεια στην άσκηση του «lobbying» αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για να διασφαλιστούν τα ωφελήματα της ευρύτερης κοινωνίας ενάντια στην ανάρμοστη άσκηση επιρροής. Το υπεύθυνο «lobbying» προϋποθέτει όπως το «lobbying» γίνεται με δεοντολογικό τρόπο (Tilburg and Römogens, 2013). Ως θέμα αρχής, ένας ‘Κώδικας Δεοντολογίας’ καθορίζει τους κανόνες που θα πρέπει να ακολουθούνται από τους «lobbyists» και τους θεσμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με βάση τον Κώδικα Δεοντολογίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου⁵, οι «lobbyists» δεν πρέπει να αποκαλύπτουν τον εαυτό τους μόνο σε αυτούς στους οποίους ασκούν επιρροή αλλά ταυτόχρονα

5. Βλ. Κώδικα Δεοντολογίας για τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τα οικονομικά συμφέροντα και σύγκρουση συμφερόντων. http://www.europarl.europa.eu/pdf/meps/201206_cODE_OF_CONDUCT_en.PDF

να συγκεντρώνουν πληροφορίες κατά τρόπο έντιμο, να παρέχουν πληροφόρηση, να μην πουλούν πληροφορίες τις οποίες έλαβαν από Ευρωπαϊκούς θεσμούς και να μην προκαλούν τα μέλη του προσωπικού της Ευρωπαϊκής Ένωσης «να παραβαίνουν τους κανόνες και κριτήρια συμπεριφοράς τα οποία εφαρμόζονται σε αυτούς»⁶. Ωστόσο, ο Κώδικας Δεοντολογίας της ΕΕ φαίνεται να παρουσιάζει αρκετά κενά (Transparency International, 2011) καθώς υπάρχει ασάφεια ως προς την έννοια του «lobbying» και υπολείπεται αποτελεσματικών μηχανισμών εφαρμογής⁷. Για παράδειγμα, ο εν λόγω Κώδικας δεν περιλαμβάνει πρόνοιες για κενά χρονικά διαστήματα έτσι ώστε να αποτρέψει Ευρωβουλευτές από το να εργοδοτούνται ως «lobbyists» μετά τη λήξη της θητείας τους. Επιπρόσθετα, ο εν λόγω Κώδικας δεν καθιστά τους Ευρωβουλευτές υπόχρεους να τηρούν ένα αρχείο συναντήσεων με τους εκπροσώπους των ομάδων συμφερόντων.

Για να διασφαλιστεί ότι, η διαδικασία του «lobbying» εφαρμόζεται κατά τρόπο δεοντολογικό και με τα ανώτερα κριτήρια έτσι ώστε να διατηρείται και να ενισχύεται η εμπιστοσύνη του κοινού και η εμπιστοσύνη στην ακεραιότητα, αντικειμενικότητα και αμεροληψία της λήψης κυβερνητικών αποφάσεων»⁸, η Καναδέζικη Νομοθεσία για το «lobbying» έχει εισαγάγει το θεσμό ενός Επιτρόπου ο οποίος έχει την εξουσία να θέτει σε εφαρμογή τόσο τη νομοθεσία για το «lobbying» όσο και τον Κώδικα Δεοντολογίας των «lobbyists». Ο κώδικας απαιτεί όπως οι «lobbyists» δεν θα προκαλέσουν σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των δημόσιων Αξιωματούχων στο πλαίσιο άσκησης του «lobbying» μέσα από την οποιαδήποτε εισήγησή τους ή λήψη σχετικών δράσεων που συνιστούν

6. Μητρώο Διαφάνειας της ΕΕ, «Κώδικας Δεοντολογίας» διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ec.europa.eu/transparencyregister/info/about-register/codeOfConduct.do?locale=en>

7. Εταιρικό Παρατηρητήριο Ευρώπης, 'Η ΕΕ μπορεί να αντλήσει διδάγματα lobbygate από κανόνες αλλού' 22 Νοεμβρίου 2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://corporateeurope.org/lobbycracy/2012/eu-can-learn-lobbygate-lessons-rules-elsewhere>

8. Γραφείο Επιτρόπου του Λόμπι/Lobbying, «Κώδικας Δεοντολογίας των Εκπροσώπων των Ομάδων Συμφερόντων», 2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα : http://www.ocl-cal.gc.ca/eic/site/012.nsf/eng/h_00013.html

ανεπίτρεπτη επιρροή στους εν λόγω Αξιωματούχους (Διεθνής Διαφάνεια 2012b). Σε αντίθεση με το νομοθετικό πλαίσιο των Η.Π.Α, ο Καναδέζικος Κώδικας Δεοντολογίας έχει νομική ισχύ. Αν η Ευρωπαϊκή Ένωση καθιέρωνε ένα παρόμοιο με τον Αμερικανικό και Καναδέζικο Κώδικα Δεοντολογίας για τους Ευρωπαίους «lobbyists» που θα αντιμετώπιζε κινδύνους που προκύπτουν από τα φαινόμενα των περιστρεφόμενων πορτών, σύγκρουσης συμφερόντων και της ανάρμοστης επιρροής στους λήπτες αποφάσεων τότε πιθανόν η πολιτική διαφθορά να ελαχιστοποιείτο.

Διασφαλίζοντας Συμμόρφωση

Ένεκα της εθελοντικής φύσης της νομοθετικής ρύθμισης του «lobbying» στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι θεσμοί της ΕΕ στο παρόν στάδιο διακατέχονται από ανεπάρκεια. Σε μια απόπειρα εφαρμογής των νομοθετικών διατάξεων του «lobbying» στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς, κυρώσεις θα πρέπει να επιβληθούν έτσι ώστε να αποκαλύπτονται φαινόμενα που προκύπτουν από ανάρμοστες πρακτικές των «lobbyists». Οι Η.Π.Α. πιθανόν να έχουν θεσπίσει τις πιο αυστηρές ποινές αναφορικά με μη συμμόρφωση προς το Νόμο Αποκάλυψης για «lobbying», καθώς περιλαμβάνει χρηματικές ποινές μέχρι \$200,000 και/ή ποινή φυλάκισης μέχρι 5 χρόνια⁹. Αυστηρές κυρώσεις για παράλειψη συμμόρφωσης υπάρχουν επίσης και στον Καναδέζικο Νόμο για το lobbying όπου περιλαμβάνουν χρηματικό πρόστιμο μέχρι του ποσού των 200,000 Καναδέζικων δολλαρίων και/ή φυλάκιση μέχρι δύο χρόνια¹⁰. Στην Αυστρία οι κυρώσεις περιλαμβάνουν αναστολή των δραστηριοτήτων που αφορούν το «lobbying» των συμβολαίων και διαγραφή από το Μητρώο των «lobbyists» καθώς και πρόστιμα μέχρι €60,000. Στη Σλοβενία σημαντικές κυρώσεις για παράτυπη άσκηση του «lobbying» σε συγκεκριμένη περίπτωση, απαγόρευση του «lobbying» για συγκεκριμένη χρονική πε-

9. Κώδικας των ΗΠΑ, Αποκάλυψη Δραστηριοτήτων του lobbying, Τίτλος 2, Κεφάλαιο 26, § 1606, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.law.cornell.edu/uscode/text/2/chapter-26>

10. Καναδέζικος Νόμος (Νομοθετική Πράξη) για το lobbying, Μέρος 14, Παράγραφος 1, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://laws.justice.gc.ca/eng/acts/L-12.4/>

ρίοδο (όχι λιγότερης των 3 μηνών και όχι πέραν των 24 μηνών), ή διαγραφή από το σχετικό Μητρώο. Σύμφωνα με το Άρθρο 5 της Λιθουανικής Νομοθεσίας για δραστηριότητες που αφορούν το lobbying, αν οι «lobbyists» παραλείψουν να εγγραφούν στο 'Μητρώο των Lobbyists', οι οποιοσδήποτε δραστηριότητες τους θεωρούνται παράνομες.

«ΠΕΡΙΣΤΡΕΦΟΜΕΝΕΣ ΠΟΡΤΕΣ»

Παρά το ότι η εμπειρία που επικρατεί στα κέντρα λήψης αποφάσεων προσδίδει στους «lobbyists» πολύτιμες πολιτικές, στρατηγικές και οργανωτικές ικανότητες οι οποίες μπορούν να αναβαθμίσουν τη διαδικασία της άσκησης του «lobbying», τους παρέχει επίσης προνομιακή πρόσβαση σε πρώην εργοδότες την οποία άλλοι δεν μπορούν να εξασφαλίσουν (LaPira and Thomas, 2014). Η ακαδημαϊκή γνώση επί του φαινομένου της περιστρεφόμενης πόρτας κατά κύριο λόγο επικεντρώνεται σε περιπτώσεις όπου πρώην νομοθέτες, υπουργοί, αξιωματούχοι του κράτους παραιτούνται ή αφυπηρετούν ούτως ώστε να αποκτήσουν επικερδείς εργασίες εκπροσωπώντας τις διάφορες βιομηχανίες για τις οποίες θέσπισαν οι ίδιοι νομοθεσίες ή νομοθετικές διατάξεις. Κάποιος δεν μπορεί να παραβλέψει και την αντίθετη περίπτωση, όπου διευθυντικά στελέχη από τον Ιδιωτικό Τομέα π.χ. ο Ανώτερος Οικονομικός Διευθυντής ή ο Ανώτερος Εκτελεστικός Διευθυντής μιας Τράπεζας διορίζεται Υπουργός Οικονομικών. Τα συγκρουόμενα συμφέροντα όλων αυτών των ατόμων τα οποία μετακινούνται από τον Ιδιωτικό στο Δημόσιο Τομέα και αντίστροφα είναι σημαντικά όχι μόνο λόγω της εξειδίκευσης που κατέχουν αναφορικά με τη διαμόρφωση πολιτικής αλλά και ένεκα των προσωπικών προσβάσεων και ειδικών εμπειριών οι οποίες τους καθιστούν πολύτιμους. Όταν τα οργανωμένα συμφέροντα προωθούνται αποκλειστικά καθότι προσλαμβάνονται άτομα τα οποία κατέχουν τις κατάλληλες διασυνδέσεις κι όχι κατ' ανάγκην εκείνοι που διαθέτουν τις καλύτερες ιδέες ή τα περισσότερα προσόντα, παραβιάζεται έτσι η αξιοκρατία και η δημοκρατική διαδικασία. Ενώ μελετητές όπως οι Bauer et al (1963) κι Zeigler and Baer (1969) απεικόνισαν επαρκείς πληροφορίες οι οποίες διαμοιράζονται μεταξύ κυβερνητικών γραφειοκρατών και των «lobbyists» με τους οποίους είναι στενοί συνεργάτες, υ-

πήρξε έλλειψη ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας γύρω από το επίμαχο φαινόμενο. Μετά από διενεργηθείσα συνέντευξη ανάμεσα σε 800 «lobbyists» Heinze et al. (1993) εξήγαγαν το συμπέρασμα ότι η πρώην ενασχόληση των «lobbyists» στο δημόσιο τομέα τους προσέδωσε τόσο διαδικαστική γνώση καθώς και εξειδικευμένες γνώσεις γύρω από το ουσιώδες θέμα. Παρομοίως, ο Baumgartner (2009) συμπέρανε ότι έχοντας μεγαλύτερο αριθμό «lobbyists» με ισχυρές διασυνδέσεις μαζί σου μπορεί τούτο να αποδειχθεί καθοριστικό. Ο Lazarus and McKay (2012) συσχετίζουν τις αποκάλυψεις περί «lobbying» με οικονομικά δεδομένα για την εκπαίδευση και καταλήγουν ότι τα Πανεπιστήμια αυξάνουν την άντληση κρατικών κονδυλίων όταν προσλαμβάνουν «lobbyists». Καθ' ότι οι «lobbyists» (λομππίστες) υπηρετούν παράλληλα μια υπηρεσία πληροφόρησης και μια υπηρεσία πρόσβασης, πρέπει να είναι σε θέση να αντιμάχονται διεξοδικά με το πολιτικό σύστημα και να ενεργούν ως μια άτυπη Αρχή Εξουσίας. Οι LaPira and Thomas (2014:13) έχουν εξεύρει ότι όσο πιο υψηλόβαθμη δημόσια θέση κατέχει κάποιος τόσο περισσότερες προσβάσεις θα έχει κάποιος για να ασχοληθεί με το «lobbying» αλλά παρόλα αυτά πολύ λίγα γνωρίζουμε σχετικά με το ποσοστό επιτυχίας ή την επιρροή που ασκούν οι εν λόγω «lobbyists» στην στρατηγική και νομοθετική διαδικασία καθώς και στην επάρκεια της αποκάλυψης.

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ

Οι Baumgartner et al. (2009) έχουν υποδείξει ότι το «lobbying» στις Η.Π.Α συχνά μειώνει τις αντιπαραθέσεις μεταξύ δύο πλευρών, η μία εκ των οποίων προσπαθεί να προστατεύσει το υφιστάμενο πολιτικό καθεστώς ενώ η άλλη αγωνίζεται για αλλαγή στο πολιτικό σύστημα. Με βάση το κατά πόσον οι ομάδες συμφερόντων στοχεύουν στην προστασία ή αλλαγή του υφιστάμενου πολιτικού καθεστώτος, αυτό μπορεί να έχει επίδραση στην κινητοποίηση, τις στρατηγικές που ακολουθούν οι «lobbyists» και την επιρροή τους πάνω στην ακολουθούμενη πολιτική.

Οι νομοθετικές προτάσεις μπορούν να οδηγήσουν στην κινητοποίηση ενός μικρού αριθμού ομάδων συμφερόντων, οι οποίοι μπορεί να εί-

ναι διχασμένοι όσο αφορά το επίμαχο θέμα έτσι ώστε αντισταθμιστικές δυνάμεις να έρχονται σε αντιπαράθεση και να κατευθύνουν τα νομοθετικά σώματα σε διάφορες κατευθύνσεις (Klünver et al., 2015). Ως εκ τούτου, η εξισορρόπηση συμφερόντων πολλές φορές δεν επιτυγχάνεται. Ταυτόχρονα, τα Προεδρεία των Κοινοβουλευτικών Επιτροπών που πρώτα συζητούν τις προτάσεις νόμου στις Επιτροπές τους πριν να προωθηθούν στην Ολομέλεια του κάθε Κοινοβουλίου (Mamadouh and Raunio, 2003), με αυτό τον τρόπο να καθίστανται ελκυστικοί συνομιλητές για τους «lobbyists» (Marshall, 2014). Στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ο «εισηγητής» και ο «σκιώδης εισηγητής» (Yoshinaka et al. 2010) είναι επιπρόσθετοι στόχοι του «lobbying» καθότι ο εισηγητής είναι υπεύθυνος για τη σύνταξη της λεπτομερούς έκθεσης σχετικά με τη νομοθετική πρόταση και έχει σημαντικές αρμοδιότητες για την κατάρτιση της ημερήσιας διάταξης και πλεονέκτημα πληροφοριών έναντι των υπόλοιπων ευρωβουλευτών. Οι «σκιώδεις εισηγητές» διορίζονται από αντίθετες πολιτικές ομάδες για να είναι σε θέση να δίδουν αναφορά σχετικά με την εξέλιξη και πρόοδο της νομοθετικής διαδικασίας και ταυτόχρονα οδηγίες για τη ψήφιση διάφορων προτάσεων νόμου.

Ως εκ τούτου, έχοντας ένα νομοθετικό αποτύπωμα που αφορά την θεσπισμένη νομοθεσία τροφοδοτεί τους πολίτες και ενδιαφερόμενα μέρη με ενημερωτικό υλικό ως προς το ποιά συγκεκριμένη ομάδα συμφερόντων προέβηκε σε «lobbying» και επιπλέον ποια είχε πρόσβαση στην σύνταξη μιας συγκεκριμένης νομοθεσίας.

ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Η Mulcahy (2015:8) προβαίνει σε αριθμό συστάσεων στην δημοσιευμένη έκθεση σχετικά με την έκταση του «lobbying» στην Ευρώπη. Συστήνει όπως:

Σε μια προσπάθεια να διασφαλιστούν οι πληροφορίες σε σχέση με τις δραστηριότητες του «lobbying» δημοσιεύονται και έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτές οι πολίτες:

- Η *νομοθετική ρύθμιση του «lobbying»* ενδείκνυται να βασίζεται σε μια δέσμη ευρύτερων ορισμών οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν όλους που εμπλέκονται στην εν λόγω διαδικασία (π.χ. σύμβουλοι «lobbyists»,

‘εσωτερικοί’ «lobbyists», δημόσιες εταιρείες, μη-κυβερνητικοί οργανισμοί, βιομηχανικοί/επαγγελματικοί οργανισμοί, συντεχνίες, συμβουλευτικοί οργανισμοί, πηγές δεξαμενών σκέψης, νομικές εταιρείες, θρησκευτικοί οργανισμοί, ακαδημαϊκά ιδρύματα και κάτοχοι συγχωνευθεισών εταιρειών) και όλοι οι κομβικοί ‘παίκτες’ στη διαδικασία του «lobbying».

- Η καθιέρωση και η περαιτέρω αναβάθμιση των ήδη υφιστάμενων *μητρών* των «lobbyists» δια μέσου της υποχρεωτικής καθιέρωσης τους, απαιτώντας χρονική προθεσμία και πλαίσιο για την εγγραφή τους, λεπτομερή καταχώρηση των μερών που εκπροσωπούνται από τους «lobbyists», ποιους τροφοδοτούν και τις πηγές πληροφοριών τους, με ποιόν σκοπό και ποιες ενισχυτικές πηγές χρησιμοποιούνται¹¹.
- Η διασφάλιση ενός *νομοθετικού αποτυπώματος* προσδίδει πλήρη διαφάνεια στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Αυτό εξυπακούει τον εντοπισμό και τη δημοσίευση εξωτερικών πληροφοριών και επαφών μεταξύ των «lobbyists» και δημόσιων αξιωματούχων οι οποίοι συνέβαλαν στην ετοιμασία μιας νομοθεσίας.
- Απαιτείται όπως δημόσιοι αξιωματούχοι και οι αντιπρόσωποι τους δημοσιεύουν πληροφορίες των συναντήσεων και επαφών τους με «lobbyists» περιλαμβανομένων ημερολογίων, ημερήσιων διατάξεων και αποδεικτικών εγγράφων που τους προμηθεύουν οι «lobbyists».
- Όλοι αυτοί που επιδιώκουν να επηρεάσουν τη δημόσια πολιτική (συμπεριλαμβανομένων επαγγελματιών «lobbyists», επιχειρήσεις και Οργανισμούς Ιδιωτικού Δικαίου) ενδείκνυται όπως διασφαλίσουν την έμπρακτη δεοντολογική τους συμπεριφορά σχετικά με τις πληροφορίες που παρέχουν και για το «lobbying» που ασκούν περιλαμβανομένης της δημοσιοποίησης των κάτωθι:
 - ✓ Δαπάνες και άτομα τα οποία ενεργούν ως «lobbyists» εκ μέρους οργανισμών,

11. Παρά το ότι σε ορισμένες περιπτώσεις εξαιρέσεις μπορούν να λάβουν χώρα αναφορικά με μη ουσιώδη θέματα, γενικά ομιλούντες, η καταχώρηση όλων των «lobbyists» στα μητρώα κρίνεται αναγκαία, κι έχοντας αυτό υπόψη, πιθανόν (ενδεχομένως) το δημόσιο βάρος (δημόσια ευθύνη) να ελαχιστοποιηθεί.

- ✓ πολιτικές συνεισφορές και πολιτική εμπλοκή, και
- ✓ εκθέσεις, γνωματεύσεις και ενισχυτικά έγγραφα ως υποστηρικτικά μέσα της διαδικασίας του «lobbying».

Σε μια προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα ηθικός προστατευτικός φραγμός μεταξύ των «lobbyists» και του δημόσιου τομέα η (Mulcahy, 2015) προτείνει:

- Ελάχιστη χρονική περίοδος (Cooling off period) αποχής πριν να μπορεί ένας πρώην δημόσιος ή εκλεγμένος αξιωματούχος για να καθιερωθεί ως «lobbyists». Αυτή η πρακτική θα μπορούσε να αποτρέψει την σύγκρουση συμφερόντων εφόσον θα απαιτείται η έγκριση από Αρμόδιο Γραφείο Δεοντολογίας προτού ένας πρώην δημόσιος Αξιωματούχος, πρώην βουλευτής και πρώην μέλος του Υπουργικού Συμβουλίου να μπορεί να ενεργεί ως «lobbyists».
- Τροποποίηση ή αναθεώρηση υφιστάμενων κωδικών δεοντολογίας που αφορούν δημόσιους αξιωματούχους έτσι ώστε να διασφαλιστεί η διαφάνεια της συμπεριφοράς τους σαν «lobbyists» και με ποιον τρόπο μπορούν να προσεγγίζονται από ομάδες συμφερόντων.
- Θέσπιση νομοθεσίας που αφορά κώδικα δεοντολογίας για τους «lobbyists» στην οποία να αναφέρονται οι βασικές πρόνοιες της άσκησης δεοντολογικού και διαφανές «lobbying».
- Το επάγγελμα του «lobbyists» ενδείκνυται όπως θεσμοθετηθεί και οι λομππίστες διεκπεραιώνουν τα καθήκοντα τους με ακεραιότητα ταυτόχρονα με την στρατηγική της Εταιρικής Κοινωνικής Ευθύνης (CSR) επιβεβαιώνοντας ότι οι πληροφορίες που αντλούν είναι τεκμηριωμένες, επιβεβαιωμένες και έντιμες κι ότι δεν παραποιούν την αλήθεια σε σχέση με την ιδιότητα ή την φύση των επαφών τους.

Η Mulcahy προτείνει προώθηση πολύπλευρης συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων που αφορούν το δημόσιο από άτομα και ομάδες με διάφορες προοπτικές με τα ακόλουθα μέτρα:

- Έγκριση νομικών κριτηρίων που να επιτρέπουν στους πολίτες, σε ομάδες συμφερόντων και σε επιχειρηματικούς οίκους να έχουν ισότιμη και δίκαιη πληροφόρηση σχετικά με διάφορα νομοσχέδια που εκκρεμούν.
- Εισαγωγή και θέσπιση νομικών κριτηρίων για δημόσιους φορείς που

τους καθιστά υπόχρεους να δημοσιοποιούν τα πορίσματα των συμβουλευτικών διαδικασιών, περιλαμβανομένων των απόψεων των συμμετεχόντων στην εν λόγω συμβουλευτική διαδικασία.

- Κοινοποίηση όλων των υποβληθείσα αιτήσεων για συμμετοχή σε ομάδες συμβούλων και θέσπιση κριτηρίων επιλογής έτσι ώστε να διασφαλιστεί η εξισορρόπηση διαφορετικών συμφερόντων.

Αναφορικά με την επιβεβαίωση για την τήρηση σχετικών κανόνων και την επιβολή αποτελεσματικών κυρώσεων για αντιδεοντολογική και παράτυπη συμπεριφορά προτείνεται η σύσταση ενός ανεξάρτητου Φορέα ή Αρχής για την εφαρμογή των κανόνων σχετικά με τη διαφάνεια στη διαδικασία άσκησης του «lobbying» και της δεοντολογικής συμπεριφοράς (μετα-απασχόληση, συγκρουόμενα συμφέροντα, δωροδοκία και έξοδα φιλοξενίας κ.α).

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Greenwood and Dreger (2013) αναφέρουν ότι σε υψηλό βαθμό οι θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξαρτώνται από εξειδικευμένες γνώσεις και την παροχή πολύτιμων πληροφοριών από τους «lobbyists» για να μπορέσουν να πετύχουν τους στόχους τους (σελ.141). Σαν αποτέλεσμα, οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί αποτελούν ξεκάθαρα τον κύριο στόχο των ομάδων πίεσης. Παραταύτα, αν και το «lobbying» μπορεί να συμπληρώνει τη διαδικασία της λήψης αποφάσεων στα δημοκρατικά καθεστώτα ανά το παγκόσμιο, η έλλειψη διαφάνειας στην πρακτική εφαρμογή του «lobbying» μπορεί να οδηγήσει σε ανάρμοστη επιρροή και διαφθορά και να αποτελέσει έτσι την Αχίλλειο πτέρνα της διαφάνειας. Επομένως, για να είναι το «lobbying» ηθικό και διαφανές ενδείκνυται όπως ρυθμιστεί νομοθετικά και εποπτεύεται αποτελεσματικά η εφαρμογή του.

Πραγματικά, αν συγκριθεί η αναβαθμισμένη νομοθετική ρύθμιση του «lobbying» στις Η.Π.Α και Καναδά με τη νομοθετική ρύθμιση του «lobbying» μέσα στους Ευρωπαϊκούς θεσμούς συμπεραίνεται ότι η Ευρωπαϊκή νομοθεσία είναι ανεπαρκής και ελλειμματική (Saurugger,2008). Το υφιστάμενο εθελοντικό Μητρώο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου παραλείπει να δώσει μια ακριβή διάσταση

του «lobbying» εντός των Βρυξελλών κι ως εκ τούτου, οι πολίτες δε γνωρίζουν ποιος προσπαθεί να επηρεάσει τη διαδικασία λήψης αποφάσεων, γιατί και με ποιόν τρόπο. Επιπρόσθετα, αν οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί είχαν καθιερώσει ένα αποτελεσματικό σύστημα διαφάνειας για το «lobbying», πιθανόν σκάνδαλα διεφθαρμένων Ευρωβουλευτών για χρηματισμό επί νομοθετικών τροπολογιών να είχαν αποτραπεί.

Σαν αποτέλεσμα, για να διασφαλιστούν η διαφάνεια και η αξιοπιστία στο «lobbying», οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί θα επωφελούντο από ένα ενιαίο νομοθετικό πλαίσιο. Η διαφάνεια μπορεί να επιτευχθεί με τη θέσπιση ενός ενοποιημένου νομοθετικού πλαισίου το οποίο θα αποτρέπει κατάχρηση στην άσκηση του «lobbying» και να ενισχύει την αυτορύθμισή του. Τόσο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή όσο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ξεκάθαρα θα επωφελούντο από μια επίσημη νομοθεσία που να προνοεί αυστηρές κυρώσεις για μη συμμόρφωση εκ μέρους των «lobbyists». Το φαινόμενο της 'περιστρεφόμενης πόρτας' θα έπρεπε επίσης να τονίζεται στις νομοθετικές διατάξεις του «lobbying» μέσα από την ξεκάθαρη ερμηνεία ορισμών όπως τα 'συγκρουόμενα συμφέροντα'. Η θέσπιση ενός συναφούς Κώδικα Δεοντολογικής Συμπεριφοράς όπως εκείνου του Καναδά, θα βοηθούσε ώστε να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος των συγκρουόμενων συμφερόντων. Όπως αναφέρουν οι Holman and Lunenburg (2012), «ένας κώδικας δεοντολογίας απαγορεύοντας τα πλέον οφθαλμοφανή στοιχεία ανάρμοστης επιρροής που θα επικεντρώνεται στο ενδεχόμενο διεφθαρμένο τοπίο- μεταξύ των «lobbyists», χρηματισμού και νομοθετών- θα πρέπει να καθοδηγεί τη συμπεριφορά των «lobbyists» και δημόσιων αξιωματούχων ισομερώς» (σελ.101). Όταν το «lobbying» ρυθμιστεί νομοθετικά οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα μπορούν να απολαμβάνουν τα ωφέληματα του έντιμου και δεοντολογικού «lobbying» και να επιβεβαιώνουν ότι η επιρροή των ομάδων συμφερόντων είναι νομότυπη και αδέκαστη από οποιαδήποτε επιχειρηματικά συμφέροντα.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aidt, T. S. and Hwang UK. "To Ban or Not to Ban: foreign lobbying and Cross-national Externalities." *Canadian Journal of Economics* 2014, 47(1):272-297.

- Andrews, W. H., "The Importance of Understanding of Lobbying (Public Policy Advocacy) and its Role in the Modern World." in D. Krsmanovic *A guidebook on Lobbying*. Belgrade-Konrad Adenauer Stiftung, 2013:9-11.
- Banks, J. S and Weingast, B. R. "The Political Control Of Bureaucracies Under Asymmetric Information." *American Journal of Political Science*, 1992, 36, 509-534.
- Barbero, M., D. T. Cresto, and B. Dardenne. "Behind closed doors: Lobbying and ethics." 2012, Available at: <http://www.pacteurope.eu/pact/wp-content/uploads/2012/06/Behind-Closed-Doors-Lobbying-and-Ethics.pdf>
- Barron, A. "The impact of National Business Cultures on Large Firm Lobbying in the European Union: Evidence from Large-Scale Survey of Government Affairs Management." *Journal of European Integratio* 2011, 33(4):487-505.
- Bauer, R. A., Pool Ithiel de Sola and Dexter L. A. *American Businesses and Public Policy: The Politics of Foreign Trade*, New York: Atherton Press. 1963
- Baumgartner, F. R. and B. D. Jones, *Agendas and Instability in American Politics*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1993.
- Baumgartner, F. R., J. M. Berry, Hojnacki M. Kimball D.C. and Leech B.L. *Lobbying and Policy Change: Who Wins, Who Loses, and Why*. Chicago, IL: University of Chicago Press. 2009
- Binderkrantz, AS. and A. Rasmussen. "Comparing The Domestic And The EU Lobbying Context: Perceived Agenda-Setting Influence In The Multi-Level System Of The European Union." *Journal of European Public Policy*, 205, 22(4):552-569.
- Chari, R. and D. H. O'Donovan. "Lobbying the European Commission: Open or Secret?" *Working Paper Series in Economics and Social Sciences* 2011/11, Madrid: Instituto Madrileña de Estudios; Avanzados, 2011.
- Chari R., G. Murphy and J. Hogan, "Next Door They Have Regulation, But Not Here... Assessing the Opinion of Actors in the Opaque World Of Unregulated Lobbying." *Canadian Political Science Review*, 2008, 2 (3):125-151.
- Chari R., G. Murphy and J. Hogan, "Regulating Lobbyists: a Comparative Analysis of the USA, Canada, and the European Union." *The Political*

- Quarterly*, 2007, 78(3):422-438.
- Chari R., G. Murphy and J. Hogan, *Regulating Lobbying: A Global Comparison*. Manchester: Manchester University Press, 2010.
- Chen H, D Parsley and YW Yang. "Corporate Lobbying and Firm Performance." *Journal of Business Finance & Accounting*, 2015, 42(3-4): 444–481.
- Dür, A and G Matero. "Who lobbies the European Union? National interest groups in a multilevel polity." *Journal of European Public Policy*, 19, no.7 (2012):969-987.
- EU Observer, "EU Lobbyist Register Blasted as Wildly Inaccurate." 2010, <http://euobserver.com/9/30910/?rk=1>
- Euractiv, "Top European Companies Lobbying in Secret says NGO." 2010, <http://www.euractiv.com/en/pa/top-european-companies-lobbying-secret-says-ngo-news-468173>
- European Commission. "Eurobarometer." February 2014, http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_397_en.pdf
- European Commission. "Report on the Role of Extra-Institutional Actors in the Democratic System (Lobbying)", 2013, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2013\)011-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2013)011-e)
- European Voice. "Most EU Lobbyists are not Registering." 2010, <http://www.europeanvoice.com/article/2010/03/most-eu-lobbyists-are-not-registering-/67404.as>;
- Flannery P. "Lobbying regulation in the EU: A comparison with the USA & Canada." *Social and Political Review*, 20 (2010):70-78.
- Greenwood J .and J. Dreger. "The Transparency Register: A European vanguard of strong lobby regulation?" *Interest Groups & Advocacy* 2, no.2, (2013):139-162.
- Greenwood J. "The Lobby Regulation Element of the European Transparency Initiative: Between Liberal and Deliberative Models of Democracy." *Comparative European Politics*, 9, no. 3(2011):317-343.
- Griffith, G. "The Regulation of Lobbying", 2008, [https://www.parliament.nsw.gov.au/prod/parliament/publications.nsf/0/429BCB74B4DE6407CA25745D0083B57D/\\$File/The%20regulation%20of%20lobbying%20No%205-2008%20and%20index.pdf](https://www.parliament.nsw.gov.au/prod/parliament/publications.nsf/0/429BCB74B4DE6407CA25745D0083B57D/$File/The%20regulation%20of%20lobbying%20No%205-2008%20and%20index.pdf)
- Hammond, T.H. and Knott, J.H. "Who Controls the Bureaucracy? Presidential Power, Congressional Dominance, Legal Constraints, and Bureaucratic Autonomy in a Model Of Multi-Institutional Policy-Making."

- Journal of Law, Economics and Organization*, 12 (1996):119-166
- Hauser, H. "European Union Lobbying Post-Lisbon: An economic Analysis", *Berkeley Journal of International Law* 29, no. 2 (2011): 680-709.
- Heinze, J. P., Laumann, E.O, Nelson RI and Salisbury R.H. *The Hollow Core: Private Interests in National Policy Making*. Cambridge, M.A: Harvard University Press. 1993.
- Hillmann A. J., D. Schuler and G. D. Keim, "Corporate Political Activity: A Review and Research Agenda", *Journal of Management*, 2004, 30(6):837-857
- Holman C. and W. Lunerburg, "Lobbying and Transparency: A Comparative Analysis Of Regulatory Reform." *Interest Groups and Advocacy* 1, no. 1 (2012):75-104.
- Kanol D. "Comparative Lobbying research: advances, shortcomings and recommendations." *Journal of Public Affairs* 15 (2015): 107-112
- Kanol D., "Should the European Commission enact a mandatory lobby register?" *Journal of Contemporary European Research* 8, no. 4 (2012):129 – 529.
- Kaufmann D., J. Hellman and J. Geraint, "Seize the State, Seize the Day: State capture, Corruption, and Influence in Transition." 2000, Available at: <http://www.globalinitiative.net/download/Govdev/global/The%20World%20Bank%20-%20Seize%20the%20State,%20seize%20the%20day%20-%20September%202000.pdf>
- Klüver H, C Braun, Beyers J. "Legislative Lobbying in Context: Towards a Conceptual Framework of Interest Group Lobbying In The European Union." *Journal of European Public Policy* 22, no. 4(2015):447-461.
- Krambia-Kapardis M. and Neophytidou C. *Lifting the Lid on Lobbying: Mapping the Lobbying Landscape in Cyprus*. 2014, http://www.transparencycyprus.org/lobbying/wp-content/uploads/2015/01/Lifting-the-Lid-on-Lobbying_Cypriot-Report_FINAL_WEB_VERSION_EN.pdf
- LaPira T. M and Thomas H.F. *Revolving door lobbyists and interest representation*. *Interest Groups and Advocacy*, Macmillan Publishers, 2014.
- Lazarus J and McKay A. *Consequences of the revolving door: Evaluating the lobbying success of former congressional members and staff*. Paper presented at the Midwest Political Science Association Annual Conference. 2012 Chicago, IL
- Mamadouth, V. and T Raunio. "The Committee System: Powers, Appointments and Report Allocation", *Journal of Common Market Studies*,

- 2003, 41(2):333-351
- Marshall, D. "Explaining Interest Group Interactions with Party Group Members in the European Parliament: Dominant Party Groups and Coalition Formation". *Journal of Common Market Studies* 52, no. 6 (2014): 1224–1241
- McLaughlin, AM and J Greenwood. "The Management of Interest Representation in the European Union." *Journal of Common Market Studies* 33, no. 1(1995):143-156
- Mulcahy S. *Lobbying in Europe: Hidden Influence, Privileged Access*. 2015. http://www.transparency.org/whatwedo/publication/lobbying_in_europe
- Organisation for Economic Co-operation and Development, "Progress Made In Implementing The Recommendations on Principles for Transparency and Integrity In Lobbying", 2013, <http://www.slideshare.net/OECD-GOV/progress-report-on-implementing-the-oecd-principles-for-transparency-and-integrity-in-lobbying> Organisation for Economic Co-operation and Development, "Lobbyists, Governments and Public Trust, Volume 2", 2012a, Available at: <http://www.oecd-ilibrary.org/governance/lobbyists-governments-and-public-trust-volume-29789264084940-en;jsessionid=3602knke14kp.x-oecd-live-02>
- Organisation for Economic Co-operation and Development, "Lobbying, influencing decision making with transparency and integrity", 2012b, Available at: <http://www.oecd.org/cleangovbiz/toolkit/50101671.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development, "Revolving Doors, Accountability and Transparency – Emerging Regulatory Concerns and Policy Solutions in the Financial Crisis", *Report by Expert Group on Conflicts of Interests*, 2009, p. 66, available at: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/ETH\(2009\)2&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=GOV/PGC/ETH(2009)2&docLanguage=En)
- Parliamentary Assembly. Lobbying in a Democratic Society, Recommendation 1908 (2010) <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17832&lang=en>
- Powell, J. K. "Prohibitions on Campaign Contributions from Foreign Sources: Questioning Their Justification in a global Interdependent Economy". *University of Pennsylvania Journal of International Economic Law*, 17 (1996):957-993
- Saurugger, S. "Interest Groups and Democracy in the European Union."

- West European Politics*, 31, no. 6(2008):1274-1291.
- Savrin, D. S. "Curtailling Foreign Financial Participation in Domestic Elections: A Proposal to Reform the Federal Election Campaign Act". *Virginia Journal of International Law*, 783(1988):794-795.
- Sorge, M. M. "Lobbying (strategically appointed) Bureaucrats", *Constitutional Political Economy*, 26, no. 2 (2014):171-189.
- Stolberg S. G., "On First Day, Obama Quickly Sets a New Tone", *The New York Times*, 2009, http://www.nytimes.com/2009/01/22/us/politics/22-obama.html?pagewanted=all&_r=0
- Svendsen G. T., "Evaluating and Regulating the Impacts of Lobbying in the EU? The Case Study of Green Industries." *Environmental Policy and Governance* 21, no. 2 (2011):131-142.
- The Guardian, "30,000 Lobbyists and Counting: is Brussels under Corporate Sway?", 8 May 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/may/08/lobbyists-european-parliament-brussels-corporate>
- Tilburg R., and I. Römgens, "Taking Lobbying Public: The transparency of Dutch Banks Lobbying Activities", 2013, http://somo.nl/publications-en/Publication_4016
- Transparency International, "Global corruption Barometer 2013: Report", 2013, Available at: <http://www.transparency.org/gcb2013/report>
- Transparency International, "Best Practices in Regulation of Lobbying Activities", 2012a, http://www.transparency.org/files/content/corruptionqas/Best_practices_in_regulating_lobbying_activities.pdf
- Transparency International, "Influence of Interest Groups on Policy Making", 2012b, http://www.transparency.org/whatwedo/answer/influence_of_interest_groups_on_policy_making
- Transparency International, "Money, Power and Politics: Corruption risks in Europe", 2012c, <http://www.transparency.org/enis/report>
- Transparency International, "Robust Code of Conduct passed by the European Parliament", 2011, http://www.transparency.de/fileadmin/pdfs/Themen/EU/TI-EU_-Code_of_Conduct_passed_by_European_Parliament-1.pdf
- Weignast, B. R. "The congressional-bureaucratic system: A principal agent perspective (with applications to the SEC)." *Public Choice* 44, (1984): 147-191.
- Weingast, B. R. and M. J. Moran M. J. "Bureaucratic discretion or con-

- gressional control? Regulatory policymaking by the federal trade commission." *Journal of Political Economy*, 91(1983):765-800
- Yadav V. *Political Parties, Business Groups, and Corruption in Developing Countries*. Oxford University Press: Oxford and New York. 2011.
- Yoshinaka A, G McElroy and S Bowler. "The Appointments of the Rapporteurs in the European Parliament", *Legislative Studies Quarterly*, 35, no. 4(2010):457-486.
- Zeigler H and Baer M. *Lobbying: Interactions and Influence in American State Legislatures*. Belmont, CA: Wadsworth. 1969.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφέας θα ήθελε να ευχαριστήσει την 'Γενική Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων' της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη χρηματοδότηση της μελέτης 'Lifting the Lid on Lobbying' και τον Οργανισμό «Διεθνής Διαφάνεια» για τις πληροφορίες και γνώσεις που παρείχε γύρω από αυτό το θέμα. Η συγγραφέας είναι ευγνώμων στη Χριστίνα Νεοφυτίδου για τη συμβολή της στο ερευνητικό κομμάτι της εν λόγω έκθεσης για την Κύπρο και στον Πάνο Αργυρίδη για τη μετάφραση του εν λόγω κεφαλαίου στα Ελληνικά.

**Ειδικότερα ζητήματα διαφθοράς:
η αξιολόγηση του ΕΔΔΑ
– Σημείο εκκίνησης η απόφαση *Pop και
άλλοι κατά Ρουμανίας* της 24ης-3-2015**

ΜΑΡΙΑ ΑΝΔΡ. ΓΑΛΑΝΟΥ*

1.Εισαγωγή: περιληπτικά η απόφαση

Στην απόφαση του Τρίτου Τμήματος του ΕΔΔΑ *Pop και άλλοι κατά Ρουμανίας* της 24ης-3-2015 (αρ. προσφ.31269/06), οι τέσσερις προσφεύγοντες –δύο στρατιωτικοί και δύο απλοί πολίτες– καταδικάστηκαν σε ποινές φυλάκισης κατά μέγιστο διάρκειας τριών ετών, που έλαβαν ανασταλτικό χαρακτήρα εκτέλεσης τετραετούς διάρκειας, για το αδίκημα της συμμετοχής σε δίκτυο παράνομης διακίνησης πιστοποιητικών βίζας του Σένγκεν. Κύριο αποδεικτικό μέσο που αξιοποιήθηκε από τα εθνικά δικαστήρια του δεύτερου βαθμού και της ακυρωτικής σύνθεσης ήταν οι παρανόμως διενεργηθείσες και καταγραφείσες τηλεφωνικές συνομιλίες των προσφευγόντων, μετά από εντολή που έδωσε ο Στρατιωτικός Εισαγγελέας της πόλης Baia Mare, συνεπικουρώντας το γραφείο του Εισαγγελέα Αντι-διαφθοράς, δυνάμει του νόμου 51/1991 για την εθνική ασφάλεια, χωρίς ωστόσο την τήρηση των όρων του Ρουμανικού ΚΠΔ.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, διότι οι δύο προσφεύγοντες που ήταν απλοί πολίτες δικάστηκαν από στρατιωτικά δικαστήρια. Ως απαράδεκτες λόγω μη εξάντλησης των εσωτερικών

* Δικηγόρος, ΔΝ.

ενδίκων μέσω κριθκαν οι αιτιάσεις των προσφευγόντων αναφορικά με την παράνομη παρακολούθηση και καταγραφή των συνομιλιών τους ως επέμβαση στην ιδιωτική τους ζωή (: άρθρο 8 ΕΣΔΑ) και την οικονομική εκτίμηση αυτών των καταγραφών αποδεικτικά στις δίκες που έλαβαν χώρα σε βάρος τους. Το Δικαστήριο αιτιολόγησε την अपαράδεκτη φύση των αιτιάσεων επισημαίνοντας ότι οι προσφεύγοντες απέτυχαν να υποστηρίξουν σε όλους τους βαθμούς δικαιοδοσίας σε εθνικό επίπεδο –ιδίως ενώπιον του Ακυρωτικού Δικαστηρίου που, λόγω των εξουσιών του, ήταν δυνατό να επανεξετάσει την υπόθεση ή να την παραπέμψει ξανά σε κατώτερο δικαστήριο– τα συναφή με το ζήτημα επιχειρήματά τους. Και συμπληρώνει με έμφαση ότι με τον τρόπο αυτό οι προσφεύγοντες εξέθεσαν τους εαυτούς τους στον κίνδυνο να καταδικαστούν στη βάση των καταγεγραμμένων συνομιλιών.

2. Το πρόβλημα: η σύνδεση της απόφασης με το ζήτημα της διαφθοράς

Η προκείμενη απόφαση *prima facie* επικεντρώνεται κυρίως σε δύο ζητήματα: α) στο ζήτημα της παράνομης κτήσης και αξιοποίησης των παρανόμως κτηθέντων αποδεικτικών μέσων και δη των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων αφενός –συμπεριλαμβανομένης και της παραβίασης της ιδιωτικής ζωής ενόψει της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνομιλιών– και αφετέρου β) στο ζήτημα της αρμοδιότητας των δικαστηρίων επί υποθέσεων με κατηγορουμένους στρατιωτικούς υπαλλήλους και απλούς πολίτες.

Ωστόσο, σε ένα δεύτερο επίπεδο, καταγράφονται τέσσερις επιμέρους αναφορές: i) η εντολή της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων των αιτούντων δόθηκε από το γραφείο του Στρατιωτικού Εισαγγελέα που συνεπικουρεί το γραφείο του Εισαγγελέα Διαφθοράς· ii) δύναμει του νόμου για την εθνική ασφάλεια· iii) δύο από τέσσερις κατηγορουμένους ήταν κρατικοί υπάλληλοι, δηλαδή στρατιωτικοί, που συνεργάστηκαν με άλλους δύο ιδιώτες· iv) για το αδίκημα της συμμετοχής σε κύκλωμα παράνομης διακίνησης πιστοποιητικών βίζας Σένγκεν.

Συνεπώς, με έναν λανθάνοντα και ταυτόχρονα μαθηματικά λογικό τρόπο φαίνεται ότι το γραφείο του Εισαγγελέα Διαφθοράς ενέταξε στο

πεδίο της καθ' ύλην αρμοδιότητάς του το αδίκημα της παράνομης διακίνησης πιστοποιητικών βίζας Σένγκεν, που συστηματικά κατατάσσεται στη νομοθεσία για την δημόσια ασφάλεια. Για τη εξακρίβωση της τέλεσης του τελευταίου και την ταυτοποίηση των φυσικών και ηθικών αυτουργών του ο ως άνω εισαγγελέας διέταξε, κατά παράβαση του ΚΠΔ, την μυστική παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων των προσφευγόντων. Η συνεπικουρία που προσέφερε το γραφείο του Στρατιωτικού Εισαγγελέα θεμελιώθηκε στην ιδιότητα των δύο προσφευγόντων που έφεραν την ιδιότητα του στρατιωτικού.

3. Η αναφορά του ΕΔΔΑ σε θέματα διαφθοράς

3.1. Πρωτίστως έμμεση

Η αναζήτηση της νομολογίας του ΕΔΔΑ φέρνει το φως πλήθος αποφάσεων που με κάποιο τρόπο συνδέονται με θέματα διαφθοράς. Εν προκειμένω, οι διαπιστώσεις είναι εξαιρετικά συνοπτικές και επιγραμματικές, λαμβανομένης υπόψη της ιδιαίτερα εκτενούς νομολογιακής παραγωγής του Δικαστηρίου. Η σύνδεση των αποφάσεων του με τη διαφθορά είναι είτε άμεση είτε, πρωτίστως, έμμεση ή λανθάνουσα, όπως στην περίπτωση της απόφασης που εξετάζουμε. Μάλιστα, συνήθως το νομικό αντικείμενο των αποφάσεων αναδεικνύει και την αρμόδια δικαστική αρχή.

Άμεση ήταν η αναφορά π.χ. στην απόφαση του Τρίτου Τμήματος *Apostu κατά Ρουμανίας* της 3ης-2-2015 (αρ. πρσφ. 22765/12, §22), όπου αναφέρεται ότι το Τμήμα κατά της Διαφθοράς του Γραφείου του Δημοσίου Κατηγόρου (: Anti-Corruption Department of Prosecutor's Office – 'the DNA') ξεκίνησε έρευνα κατά του προσφεύγοντα, της συζύγου του και τριών επιχειρηματιών, λόγω υπόνοιας για τέλεση αδικημάτων που σχετίζονται με τη διαφθορά (: 'corruption-related'), κατ' επανάληψη τελουμένων υπό την ιδιότητά του ως δημάρχου της πόλης Cluj Napoca.

Αντίθετα, στην προκείμενη απόφαση *Pop και άλλοι κατά Ρουμανίας* της 24-3-2015 αναφέρεται στις §§5 και 6 ότι η εντολή της παρακολούθησης των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων των προσφευγόντων είχε δοθεί από το Γραφείο του Στρατιωτικού Εισαγγελέα σε συνεργασία με το

γραφείο του Εισαγγελέα Διαφθοράς (: anti-corruption prosecutor's office), δυνάμει του ν.51/1991 για την εθνική ασφάλεια, διότι οι προσφεύγοντες ήταν ύποπτοι για τη συμμετοχή τους σε δίκτυο διακίνησης εγγράφων βίζας, χωρίς ρητά να κάνει λόγο για το αδίκημα της διαφθοράς. Συνάγεται, ωστόσο, από την ταυτότητα της διωκτικής αρχής ο χαρακτήρας του αδικήματος της διακίνησης εγγράφων βίζας ως έγκλημα περί την διαφθορά.

3.2. Αυτοτελώς ή σε σχέση με άλλα αδικήματα

Μπορεί η αναφορά στη διαφθορά να γίνεται είτε αυτοτελώς είτε να συνδέεται και με άλλη κατηγορία εγκλημάτων, όπως π.χ. το οργανωμένο ή το οικονομικό έγκλημα. Η αυτοτέλεια ή μη του νομικού αντικειμένου άπτεται της εθνικής νομοθεσίας. Για παράδειγμα, στην απόφαση *Tripadus κατά της Δημοκρατίας της Μολδαβίας* της 22ας-4-2014 (§19, αρ.πρσφ. 34382/07) αναφέρεται ότι στο δίκαιο της Μολδαβίας η αρμόδια εισαγγελική αρχή κατά της διαφθοράς είναι εντεταλμένη και για την δίωξη του οικονομικού εγκλήματος. Επίσης, στην απόφαση *Dragojević κατά Κροατίας* της 15-1-2015 (αρ. πρσφ. 68955/11) η αστυνομία και το γραφείο του εισαγγελέα καταπολέμησης της διαφθοράς και του οργανωμένου εγκλήματος (: State Attorney's Office for the Suppression of Corruption and Organised Crime –'the OSCOC') ερευνούσαν το 2007 υπόπτους, μεταξύ των οποίων και ο προσφεύγων, για πιθανό εμπόριο ναρκωτικών μεταξύ Λατινικής Αμερικής και Ευρώπης με υπερωκεάνεια εμπορικά πλοία και πολλούς εμπλεκόμενους και από την Κροατία.

3.3. Αιτιάσεις περί την διαφθορά

Οι αιτιάσεις που συνήθως προβάλλονται από τους προσφεύγοντες σε υποθέσεις σχετικές με τη διαφθορά άπτονται: α) αφενός ειδικών οικονομικών ζητημάτων της εθνικής νομοθεσίας για το αδίκημα της διαφθοράς ή για αδικήματα συναφή με τη διαφθορά (: 'corruption-related') και β) αφετέρου ουσιαστικών δικαιωμάτων και της απρόσκοπτης άσκησης αυτών.

Τα δικονομικά ζητήματα που κατά καιρούς έχουν εξεταστεί από το ΕΔΔΑ θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σε τέσσερις κατηγορίες, ήτοι σχετικά με: i) πράξεις θεμελίωσης ή αποδόμησης της κατηγορίας περί

διαφθοράς (: διαδικασία και μέσα κτήσης των αποδεικτικών στοιχείων)· ii) τη δικονομική αξιοποίηση των αποδείξεων· iii) την αμεροληψία και την ανεξαρτησίας των δικαστικών οργάνων που χειρίζονται τις υποθέσεις αυτές· και iv) δικονομικές πράξεις που έπονται της άσκησης ποινικής δίωξης για αδικήματα διαφθοράς, όπως π.χ. το πάγωμα τραπεζικών λογαριασμών ή η κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων.

4. Τα εγκλήματα διαφθοράς

4.1. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό

Το προστατευόμενο έννομο αγαθό πολύ δύσκολα προσδιορίζεται, διότι στις περισσότερες περιπτώσεις το αδίκημα δεν συνδέεται άμεσα και ευθέως με τη διαφθορά. Προκύπτει από την ανακριτική αρχή που επιλαμβάνεται αρχικά της υπόθεσης, από τις δικονομικές πράξεις που λαμβάνουν χώρα και τις συνέπειες που επιφέρουν σε δικονομικά ή ουσιαστικά δικαιώματα του προσφεύγοντα, ή από τη νομοθεσία που εφαρμόζεται, κ.λπ. Γενικώς, μπορεί να ειπωθεί ότι συνήθως σκοπεύεται η προστασία των συλλογικών εννόμων αγαθών, όπως:

1) η εθνική ασφάλεια (: §§5 και 6 της απόφασης *Por και άλλοι κατά Ρουμανίας* που εξετάζεται εδώ), διότι δυνάμει της νομοθεσίας για την εθνική ασφάλεια παραγγέλθηκε η παρακολούθηση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων των προσφευγόντων·

2) η δημοκρατία (: §§83-84 της *Dragojević κατά Κροατίας* της 15ης-1-2015)·

3) η δικαιοσύνη, η ισότητα και η εγγύηση δίκαιων συνθηκών για την οικονομική δραστηριότητα, που ωστόσο κρίθηκαν από το ΕΔΔΑ πολύ γενικοί και αόριστοι στην περίπτωση παράνομης κατοχής περιουσιακών στοιχείων (: *Dimitrovi κατά Βουλγαρίας* της 3-3-2015, Τέταρτο Τμήμα, αρ. πρσφ.12655/09, §52).

4.2. ‘Συναφή της διαφθοράς’ αδικήματα (: ‘*corruption-related offences*’)

Στο εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου ‘συναφή της διαφθοράς’ αδικήματα το ΕΔΔΑ έχει εντάξει: α) τη διακίνηση εγγράφων βίζας της

Συμφωνίας Σένγκεν της προκείμενης απόφασης (: §§ 5 και 6): β) την εμπορία επιρροής, τη συμμετοχή και την υποκίνηση σε ξέπλυμα χρήματος και σε πλαστογραφία (: *Apostu κατά Ρουμανίας* της 3-2-2015, Τρίτου Τμήματος, αρ. πρσφ. 22765/12, §21): γ) την αποδοχή υλικών ωφελημάτων από ασθενείς με σκοπό την παροχή ιατρικής φροντίδας και την εξάρτηση της φροντίδας αυτής από τη λήψη υλικών ωφελημάτων κατά τα άρθρα 228 §1 και 228 §4 του ΠολωνικούΠΚ αντίστοιχα (: *Stettner κατά Πολωνίας* της 24-3-2015, Τέταρτο Τμήμα, αρ. πρσφ.38510/06, §11) ενός γιατρού που ειδικευόταν σε μεταμοσχεύσεις νεφρών στο δημόσιο νοσοκομείο No.4 της Lublin και ήταν επίκουρος καθηγητής στην ιατρική ακαδημία της ίδιας πόλης: δ) την παράνομη κατοχή περιουσιακών στοιχείων, τη φοροδιαφυγή, τη μη καταβολή υποχρεωτικών ασφαλιστικών εισφορών, το λαθρεμπόριο, την εμπορία ανθρώπων και ναρκωτικών, τον εκβιασμό και την κλοπή μεγάλης αξίας ως 'δραστηριότητες που είναι καταρχήν απαγορευμένες' και επιφέρουν κέρδος (: *Dimitrovi κατά Βουλγαρίας* της 3-3-2015, Τέταρτο Τμήμα, αρ. πρσφ.12655/09, §§34 και 53).

5. Δικονομικά ζητήματα

5.1. Ενέργειες θεμελίωσης ή αποδόμησης της κατηγορίας

Ως τέτοιες, από τις πιο απλές στις πιο σύνθετες κλιμακωτά, απαντώνται νομολογιακά:

i) Η παρακολούθηση του προσφεύγοντα ιατρού από ειδική ομάδα της αστυνομίας κατά της διαφθοράς, μέλη της οποίας τον προσέγγισαν υποσχόμενοι προνομιακή μεταχείριση, εφόσον θα ομολογούσε και θα κατονόμαζε άλλους γιατρούς που εμπλέκονταν σε πρακτικές διαφθοράς (: *Stettner κατά Πολωνίας* της 24-3-2015, §12).

ii) Η υποκλοπή ιδιωτικών τηλεφωνικών συνομιλιών είτε αυτοτελώς (: *Por και άλλοι κατά Ρουμανίας* της 24-3-2015 § 69) είτε συνδυαστικά με κατ' οίκον έρευνα αλλά και έρευνα στον χώρο της επαγγελματικής δραστηριότητας του προσφεύγοντα, όπως π.χ. στο γραφείο του στο δημαρχείο (: *Apostu κατά Ρουμανίας* της 3-2-2015 § 22).

Πιο ειδικά, σε σχέση με την υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, στη σκέψη 63 της απόφασης *Dragojević κατά Κροατίας* της 15-1-2015,

το ΕΔΔΑ επικαλείται το άρθρο 23 της Σύμβασης Ποινικού Δικαίου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Διαφθορά no.173/27-1-1999, που ορίζει ότι κάθε κράτος οφείλει να θεσπίσει νομοθετικά ή άλλα μέτρα, τα οποία κρίνει ως αναγκαία, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που επιτρέπουν τη χρήση 'ειδικών ερευνητικών τεχνικών', ώστε να διευκολύνεται η συλλογή των αποδείξεων (: βλ. και §§63 και 71 της *Karaosmanoğlu και Özden κατά Τουρκίας* της 17-6-2014, αρ. προσφ. 4807/08). Στην επεξηγηματική αναφορά που συνοδεύει τη σύμβαση προσδιορίζεται περαιτέρω ότι οι 'ειδικές ερευνητικές τεχνικές' μπορεί να περιλαμβάνουν την χρήση μυστικών αστυνομικών, την υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων, ή την παρακολούθηση των τηλεπικοινωνιών και την πρόσβαση σε συστήματα ηλεκτρονικών υπολογιστών (§§ 64-66).

Στην απόφαση μάλιστα *Ramanauskas κατά Λιθουανίας* της 5-2-2008 (αρ.πρσφ. 74420/01, §50) το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η διαφθορά – συμπεριλαμβανομένης της δικαστικής σφαίρας– έχει μετατραπεί σε ένα μέγιστο πρόβλημα σε πολλές χώρες, όπως καταγράφεται και στην Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Διαφθορά, ώστε καταρχήν νομιμοποιεί τη χρήση 'ειδικών ερευνητικών πρακτικών'.

Ωστόσο, στην σκέψη 81 της *Dragojević* επισημαίνεται ότι, όπου η εξουσία ανωτέρων υπαλλήλων ασκείται μυστικά, οι κίνδυνοι αυθαιρέσις είναι προφανείς. Οπότε, το εθνικό δίκαιο θα πρέπει να είναι επαρκώς σαφές. Και τονίζεται στην σκέψη 83 ότι το σύστημα της μυστικής παρακολούθησης για την προστασία της εθνικής ασφάλειας ενέχει τον κίνδυνο υπονόμησης ή καταστροφής της δημοκρατίας υπό τον μανδύα της υπεράσπισής της. Εξ αυτού του λόγου απαιτούνται εγγυήσεις 'επαρκείς και αποτελεσματικές', λαμβανομένων υπόψη των προϋποθέσεων της υπόθεσης, δηλαδή της φύσης, του σκοπού και της διάρκειας των πιθανών μέτρων, των λόγων που απαιτούνται για να διαταχθούν τα επίδικα μέτρα, των αρμόδιων αρχών που θα τα επιτρέψουν, θα τα διεξάγουν και θα τα επιβλέψουν, και του είδους των ενδίκων μέσων που προβλέπονται από το εθνικό δίκαιο (: *Kennedy κατά Ηνωμένου Βασιλείου* της 18-5-2010, 26839/05, § 153 και *Goranova-Karaeneva κατά Βουλγαρίας* της 8-3-2011, 12739/05, §§90, 91, 96, 101).

iii) Η παρακολούθηση τηλεπικοινωνιακών επαφών και ηλεκτρονικών δεδομένων προληπτικά (: 'in advance', 'strategic monitoring', 'special powers') που προσβάλλει το 'δικαίωμα στην λήψη και αποστολή πληροφοριών και ιδεών' (: άρθρο 8 και 10 ΕΣΔΑ). Στόχος της οικονομικής αυτής πράξης είναι ο εντοπισμός και ο προσδιορισμός της δημοσιογραφικής πηγής (: 'journalistic source'), καθώς οι προσφεύγοντες ήταν ο πρώτος εκδότης εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας της Ολλανδίας και ο δεύτερος και τρίτος δημοσιογράφοι που εργάζονταν σε αυτό το μέσο (: §§67 επ. της *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B. V.* και άλλοι κατά Ολλανδίας της 22ας-11-2012, αρ. προσφ. 39315/06).

5.2. Δικαστική ανεξαρτησία και αμεροληψία

Όπως ήδη αναφέρθηκε ανωτέρω, στην σκέψη 58 της *Por και άλλοι κατά Ρουμανίας* που εξετάζεται εδώ, κρίθηκε ότι επήλθε παραβίαση του άρθρου 6 παρ.1 ΕΣΔΑ, λόγω έλλειψης αμεροληψίας και αντικειμενικότητας των στρατιωτικών δικαστηρίων που δίκασαν τους δύο από τους τέσσερις προσφεύγοντες, χωρίς να έχουν την ιδιότητα του στρατιωτικού. Στέρηση αμεροληψίας διαπιστώθηκε και στην σκέψη 96 της *Dragojević κατά Κροατίας* της 15-1-2015, διότι οι δικαστές έλαβαν υπόψη τους τις υποκλαπίσες συνομιλίες του αιτούντα κατόπιν ακυρώσιμης εισαγγελικής παραγγελίας για την διενέργειά της λόγω αοριστίας σε υπόθεση αδικήματος συναφούς με τη διαφθορά. Σημαντική, επίσης, καταγράφεται και η απόφαση *Lanric κατά Ρουμανίας* της 14-1-2014 (αρ. προσφ. 22231/05, §§28 και 41), όπου ο προσφεύγων εισαγγελέας κατηγορήθηκε από εφημερίδα για διαφθορά, διότι άσκησε ποινική δίωξη κατά προσώπου που σύμφωνα με τις δημοσιογραφικές πηγές της εφημερίδας ήταν στην πραγματικότητα αθώος. Τα εθνικά δικαστήρια δίκασαν τους δημοσιογράφους στην αστική και ποινική δίκη που ξεκίνησε ο προσφεύγων, το δικαίωμα του οποίου στην υπόληψή του κρίθηκε ότι παραβιάστηκε.

5.3. Δικονομικές ενέργειες που έπονται της ποινικής δίωξης

Στην απόφαση του Τετάρτου Τμήματος του ΕΔΔΑ *Dimitrovi κατά Βουλγαρίας* της 3-3-2015 (αρ. προσφ. 12655/09) εξετάζεται η κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων των προσφευγόντων, διότι δεν δικαιού-

λογούνται από την επιχείρηση γεωργικής εκμετάλλευσης που διατηρούσαν η πρώτη με τον αποβιώσαντα το 2003 σύζυγό της και χρησιμοποιούσαν η πρώτη με τον δεύτερο προσφεύγοντα γιό της. Στην σκέψη 25 της απόφασης χαρακτηρίζονται ως 'unlawful' και 'non-work-related' income των προσφευγόντων. Στην παράγραφο 48 της απόφασης το ΕΔΔΑ αναφέρει ότι όλα αυτά συμβαίνουν σε μια εποχή μειζώνων οικονομικών αλλαγών και καλπάζοντος πληθωρισμού (: «during a period of major economic change and galloping inflation»), ώστε, όπως αναγνωρίστηκε από τους ειδικούς πραγματογνώμονες που συμμετείχαν στις διαδικασίες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων για την εκτίμηση των επίδικων περιουσιακών στοιχείων, κατέστησε την όποια εκτίμηση των πραγματικών ποσών που ελήφθησαν και ξοδεύτηκαν πολύ δύσκολη. Το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι οι προσφεύγοντες δεν προστατεύτηκαν επαρκώς από τις αυθαίρετες ενέργειες των αρχών, άρα επήλθε τρώση του δικαιώματος ειρηνικής απόλαυσης των περιουσιακών τους στοιχείων (: principle of the peaceful enjoyment of property), σύμφωνα με το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ· ιδίως συνδέεται με τον σκοπό της δεύτερης παραγράφου του άρθρου 1, το οποίο μεταξύ άλλων επιτρέπει στα συμβαλλόμενα μέρη να ελέγχουν την χρήση της περιουσίας, ώστε να διασφαλίσουν την πληρωμή των ποινών (: σκέψεις 49-50).

6. Ουσιαστικά ζητήματα

Η στοιχειοθέτηση της κατηγορίας περί διαφθοράς δύναται να προσβάλει και ουσιαστικά δικαιώματα των προσφευγόντων, όπως για παράδειγμα:

α) Το δικαίωμα στην υπόληψη (: 'right to reputation'¹, άρθρο 8 παρ.1 ΕΣΔΑ). Στην υπόθεση *Apostu κατά Ρουμανίας* της 3-2-2015, ειδικότερα, η δημοσίευση των υποκλοπεισών συνδιαλέξεων του προσφεύγοντα –που κατηγορήθηκε για παθητική δωροδοκία και άλλα συ-

1. Βλ. επίσης *Petrina κατά Ρουμανίας* της 14-10-2008 78060/01, παρ. 27-29 και 34-36, *A. κατά Νορβηγίας* της 9-4-2009 28070/06 παρ. 63-65, *Von Hannover κατά Γερμανίας* No.2 της2012 40660/8 και 60641/08 παρ. 95-99, *Axel Springer AG κατά Γερμανίας* της 7-2-2012 παρ. 78-95, 39954/08.

ναφή εγκλήματα με την ιδιότητα του δημάρχου– με άλλους κατηγορούμενους ή τρίτα πρόσωπα σε αρκετές εφημερίδες, πριν ο κατηγορούμενος και οι συγκατηγορούμενοί του οδηγηθούν σε δίκη (: §§ 25, 103 και 118), κρίθηκε ότι δεν ανταποκρινόταν σε μια ‘πιεστική κοινωνική ανάγκη’. Στις τέτοιες περιπτώσεις εμπιστευτικών πληροφοριών (: σκέψη 119) που έχουν διαρρεύσει στον Τύπο, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει κατ’ επανάληψη ότι επαφίεται πρωταρχικά στα συμβαλλόμενα κράτη να οργανώσουν τις υπηρεσίες τους και να εκπαιδεύσουν το προσωπικό τους με τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ότι καμία εμπιστευτική ή μυστική πληροφορία δεν θα αποκαλυφθεί (: *Stoll κατά Ελβετίας* της 10-12-2007, αρ. προσφ. 69698/01, §§61 και 143).

β) Το δικαίωμα στην λήψη και αποστολή πληροφοριών και ιδεών, λόγω της παρακολούθησης των τηλεπικοινωνιακών επαφών και ηλεκτρονικών δεδομένων προληπτικά των προσφευγόντων δημοσιογράφων, μετά από δημοσιοποίηση υπόθεσης διαφθοράς κρατικού υπαλλήλου (: §§67 επ. της *Telegraaf Media Nederland Landelijke Media B. V. και άλλοι κατά Ολλανδίας* της 22ας-11-2012).

Κρίση του κράτους και διαφθορά

ΝΑΤΑΣΑ Γ. ΠΕΤΡΟΥΛΙΑ*

Η δομολειτουργία του σύγχρονου κράτους – σε όλους τους τομείς και σε κάθε επίπεδο – διαφέρει σήμερα κατά πολύ από την αντίστοιχη στο παρελθόν.

Και συγκεκριμένα στη (Δυτική) Ευρώπη και την Ευρωπαϊκή Ένωση μετά το τέλος της δεκαετίας του 1980 και στην Ανατολική Ευρώπη μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, τη διάλυση των στρατιωτικο-οικονομικών οργανισμών (ΣΕΑΤΟ / ΚΟΜΕΚΟΝ), και τη «δημοκρατικοποίηση» - με τον έναν ή τον άλλο τρόπο – των κρατών με «σοσιαλιστικά» καθεστώτα, το σύγχρονο κράτος υπέστη μείζονες αλλαγές.

Οι σχετικές αλλαγές σε μεγάλο βαθμό για μια τουλάχιστον δεκαπενταετία (1990-2005) είχαν προοδευτικό και κοινωνικό πρόσημο.

Οι βαθιές συνταγματικές, πολιτικές και οικονομικές αλλαγές - στο επίπεδο της κρατικής δομολειτουργίας- επηρεάστηκαν σε μεγάλο βαθμό από τις ενοποιητικές και εκσυγχρονιστικές, των θεσμών, διαδικασίες που συντελέστηκαν στο πλαίσιο της λειτουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Μεγάλος αριθμός κρατών υιοθέτησε το Ευρωπαϊκό (Κοινοτικό) κεκτημένο και προσάρμοσε την κρατική λειτουργία στα ενωσιακά πρότυπα για να ενταχθούν (τα κράτη αυτά) στην ομάδα των υποψηφίων για ένταξη στην ΕΕ κρατών – μελών.

Παρά τις σχετικές προσπάθειες με την υιοθέτηση ρυθμίσεων και λειτουργιών που κατοχύρωναν στην πράξη το κράτος δικαίου (όπως το αναγνωρίζει ο δυτικός νομικός πολιτισμός) και τη λειτουργία του με πρώτο-κυρίαρχο στόχο την προστασία και υπηρετήση του δημοσίου συμφέροντος, το σύγχρονο κράτος βρίσκεται –ουσιαστικά– στη δίνη

* Δικηγόρος – Μέλος Ελληνικής Εταιρίας Εγκληματολογίας.

βαθείας κρίσης και η διαφθορά διαβρώνει τους όποιους –υγιείς αρμούς του και υπονομεύει «εκ των έσω» την εξουσιαστική αυτονομία του.

Ιδιαίτερα την τελευταία δεκαετία η αδυναμία να εκλογικευθεί και να ελεγχθεί η επιθετική κερδοθηρία των πολυεθνικών, βιομηχανικών και τεχνολογικών ομίλων, του χρηματοπιστωτικού συστήματος και των κολοσσών που ελέγχουν την πρωτογενή παραγωγή και τους ενεργειακούς πόρους, επέτεινε την οικονομική κρίση – η οποία έχει λάβει διαστάσεις παγκόσμιας κρίσης και όχι μόνο οικονομικής.

Η αδυναμία να προβλεφθεί και να προληφθεί η παγκόσμια οικονομική κρίση (και η σχετική αδιαφορία των πολιτικών ηγεσιών για την αντιμετώπιση των πολλαπλών επιπτώσεων) οδήγησαν στην επιβολή σκληρών ισοπεδωτικών (οικονομικών) πολιτικών λιτότητας και επέτειναν τις διαδικασίες ανάδυσης και ανάδειξης πολιτικών, θρησκευτικών, εθνικιστικών, οικονομικών, πολιτιστικών κλπ. αντιθέσεων μεταξύ κρατών, λαών και εθνικών ομάδων σε όλο τον κόσμο.

Ειδικότερα όμως τα σχετικά προβλήματα ογκώθηκαν στην ευρύτερη περιοχή της Ευρασίας, της Β. Αφρικής και της Μ. Ανατολής, με επίκεντρο της επικίνδυνης αυτής περιοχής, το τρίγωνο : Ουκρανία, Λιβύη, Συρία και τα επιμέρους «υποσυστήματα» πολεμικών συγκρούσεων στην ευρύτερη περιοχή.

Τα αποτελέσματα αυτής της πολύπλοκης εξέλιξης είναι πολλά, ποικίλα και σοβαρά και επηρεάζουν συνολικά τη δομή και τη λειτουργία των κρατών της ευρύτερης περιοχής, η οποία επιπλέον δοκιμάζεται και από εμφύλιες συγκρούσεις, αλλά και από τα δεινά της τρομοκρατίας.

Για τις χώρες του Νότου τις Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδιαίτερα για την Ελλάδα η οικονομική κρίση και οι παρατεινόμενες για μια επταετία πολιτικές λιτότητας, οι οποίες και συνεχίζονται, - σε συνδυασμό με τη θηριώδη ανεργία, η οποία ως τέρας καταβροχθίζει τις ελπίδες των Νέων της χώρας μας – την καλπάζουσα ύφεση και την αβάσταχτη φοροεπιβάρυνση των χαμηλών εισοδημάτων, την καταβράθρωση της αξίας των περιουσιών των πολιτών και την ανάληψη συρρίκνωση των δομών αλληλεγγύης του κοινωνικού κράτους οδηγούν – στην ουσία – σε οξεία πολύπλευρη κρίση το κράτος και επιτείνουν τα φαινόμενα διαφθοράς τα οποία λαμβάνουν, σχεδόν, ενδημικό χαρακτήρα.

Η κρίση του κράτους στην Ελλάδα προφανώς συνδέεται και με τα γενικότερα προβλήματα της κοινωνίας, αλλά κυρίως – κατά τη γνώμη μας οφείλεται στην αλληλεπίδραση των παθογενειών του ίδιου του κράτους αλλά και της κοινωνίας προς την πολιτική εξουσία και την (εθνική) ιδιωτική και δημόσια οικονομία.

Ένα βασικό στοιχείο αυτής της κρίσης αποτελεί και το ίδιο το μέγεθος του συνολικού δημόσιου τομέα στη χώρα μας, το οποίο σε σχέση με το ΑΕΠ εξακολουθεί να είναι σχετικά μεγάλο.

Σύμφωνα με στοιχεία του OECD : Economic Surveys Greece, σ.50, οι δαπάνες για τη δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα το 2004 ανέρχονταν σε 19,7 % του ΑΕΠ έναντι του 14,2% του μέσου όρου της Ε.Ε.

Η δημόσια διοίκηση περιλαμβάνει (σύμφωνα με τον OECD) τα εκτελεστικά και νομοθετικά όργανα, τις οικονομικές και δημοσιονομικές υποθέσεις, τις εξωτερικές υποθέσεις, την ξένη οικονομική βοήθεια, τις γενικές υπηρεσίες, τη βασική έρευνα, την έρευνα και την ανάπτυξη, τους ΟΤΑ και τις άλλες δημόσιες υπηρεσίες.

Επίσης η επιμονή των κυβερνητικών κομμάτων να στελεχώνουν κρίσιμους τομείς της κρατικής μηχανής με «αφοσιωμένα» κομματικά στελέχη, η τοποθέτηση των οποίων διασπά και καταστρέφει τη – λεγόμενη – «συνέχεια του κράτους» και επιτείνει την κρίση μετεξελίσσοντάς την στο ανώτατο στάδιο της, που είναι η διαφθορά του ίδιου του κράτους και των λειτουργιών του.

Η γενικότερη ανορθολογική και σε μεγάλο βαθμό φατριαστική και αναξιοκρατική συγκρότηση της διοικητικής και λειτουργικής δομής του κράτους επιτείνει την αναποτελεσματικότητα του διογκωμένου δημόσιου τομέα και επηρεάζει την επιτυχή περαίωση του συνόλου των κυβερνητικών πρωτοβουλιών.

Ένας ιδιότυπος ελληνικός κρατικισμός σε ευθεία σύνδεση προς τον «παντοδύναμο» κυβερνητισμό (που διαρθρώνεται γύρω από την πρωθυπουργική εξουσία, ως απόρροια του «πρωθυπουργοκεντρικού συστήματος» που προβλέπει το Σύνταγμά μας) εμπόδιζε ως τώρα το μεταρρυθμιστικό εξευρωπαϊσμό του κράτους και του δημόσιου τομέα γενικότερα.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να παραμένει ο διογκωμένος δημόσιος

τομέας με κακά αμειβόμενους δημόσιους λειτουργούς, οι οποίοι μάλιστα τα τελευταία έξι χρόνια έχασαν τουλάχιστον το 25% του εισοδήματός τους (όταν οι συνταξιούχοι τέως συνάδελφοί τους έχασαν αντίστοιχα το 40% - 50%).

Μέσα σε αυτούς τους κοινωνικούς, οικονομικούς και θεσμικούς συσχετισμούς, η συνολική κρίση του κράτους γεννά και υποθάλλει, συντηρεί και γιγαντώνει το πελώριο ηθικό (αν - ηθικό) και πολιτισμικό φαινόμενο της διαφθοράς.

Όπως επισημαίνουν οι Κ. Featherstone – Δ. Παπαδημητρίου : «Το πολιτισμικό φαινόμενο της διαφθοράς είναι αντιαναπτυξιακό : η διαφθορά επιφέρει μεγάλο κόστος και στρεβλώνει την αγορά, ενώ παρέχει τη δυνατότητα για προνομιακές επαφές μέσω ‘κλειστών δικτύων’». Αυτό είναι προφανές σε κάθε επίπεδο και κάθε τομέα της οικονομίας». ¹

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι ένα διφυές σύμπτωμα διαφθοράς είναι το φαινόμενο της φοροδιαφυγής (και φοροαποφυγής), το οποίο για την «υλοποίηση» απαιτείται και η «σύμπραξη» του αρμόδιου υπαλλήλου η οποία εκδηλώνεται είτε ως παράλειψη οφειλόμενης ενέργειας, είτε ως ενεργητική συμμετοχή με την παράνομη βεβαίωση ελαφρότερης φορολογικής υποχρέωσης ή την ποινικά κολάσιμη άφεση μέρους αυτής ή και του συνόλου της.

Η διαφθορά ως φοροδιαφυγή επιβεβαιώνει την κρίση του κράτους και «φανερώνει το πρόβλημα που αντιμετωπίζει η δημόσια διοίκηση προκειμένου να διατηρήσει την απαραίτητη βάση εσόδων» ².

Τίθεται το ερώτημα αν είναι δυνατόν να αντιμετωπιστεί σε ικανοποιητικό βαθμό η κρίση του (σύγχρονου) κράτους και συνακόλουθα να μειωθεί δραστικά ή και να εξλειφθεί η (κάθε μορφής) διαφθορά.

Το κράτος (κάθε τύπου και κάθε μορφής) πάντα θα βρίσκεται σε κρίση. Γιατί κάθε κοινωνία ακόμα και αν δεν έχει στη λειτουργίας της πιστοποιημένα χαρακτηριστικά κρίσης, εντούτοις – ως κοινωνία διαφορετικών ανθρώπων με διαφορετικά και αντιθετικά, ίσως και συγκρουόμενα συμφέροντα – επηρεάζεται αν δεν χαρακτηρίζεται από αυτά και

1. Βλ. Κ. Featherstone – Δ. Παπαδημητρίου : Τα Όρια του Εξευρωπαϊσμού», Εκδόσεις Οκτώ, Αθήνα 2010, σ. 100.

2. Βλ. παραπάνω, Κ. Featherstone – Δ. Παπαδημητρίου σ. 100.

ως εκ τούτων αντικαθρεφτίζει, μεταφέρει και .. «αιμοδοτεί» με τη δική της κρίση το κράτος.

Άρα το κράτος στον «τρέχοντα» (ισχύοντα) καπιταλισμό της παγκοσμιοποίησης και την οικονομία της αγοράς συγκλονίζεται από την ίδια την δική του εσωτερική – κατά κάποιο τρόπο – ανατροφοδοτούμενη και αναπαραγόμενη κρίση του και επιπλέον επωμίζεται την «κρίση» της κοινωνίας και αντίστροφα η κοινωνία υποφέρει από τις συνέπειες που επισωρεύει στη δική της λειτουργία η κρίση του κράτους και το πλήθος των παθογενειών που τη συνοδεύει.

Κρίση του κράτους και διαφθορά συμπορεύονται όπως και η κρίση της κοινωνίας από κοινού με την κρίση του κράτους συνιστούν «διπλή» διαφθορά (του κράτους, μέρους των κρατικών λειτουργιών – της κοινωνίας, μέρους των πολιτών), και απομυζούν σε αγαστή συνεργασία τον εθνικολαϊκό πλούτο, τον πλούτο (τον ιδρώτα) του λαού και της κοινωνίας και οδηγούν στην δυστυχία μεγάλα τμήματα του πληθυσμού, που θα καλλιτέρευε η ζωή τους αν οι πόροι, ο πλούτος που καταβροχθίζει αυτός ο «δικέφαλος μινώταυρος» διοχετευόταν στην ενίσχυση των ασθενέστερων πολιτών με την ανάπτυξη της Κοινωνικής Οικονομίας.

Σε περιόδους κρίσεων, όταν έχουν διογκωθεί και δεν επιλύονται τα προβλήματα, στο κράτος και την κοινωνία και ταυτόχρονα κάποιου είδους συστηματικότερη αντιμετώπιση των σχετικών με τη διαφθορά προβλημάτων αποδίδει, έστω και «μικρούς» καρπούς, τότε αναδύονται στην επιφάνεια του δημόσιου διαλόγου με μεγαλύτερη ένταση πολιτικά (κυβερνητικά) σχέδια για την αντιμετώπισή τους και «μεγαλόπνοες διακηρύξεις»....

Είναι όμως συνήθως σχέδια, «πρωτόκολλα» αντιμετώπισης των συμπτωμάτων της νόσου και όχι θεραπευτικές μέθοδοι, αν όχι για την εξάλειψή της, τουλάχιστον για τη δραστική αντιμετώπισή της..... «άμα τη εμφανίσει - άμα τη εκδηλώσει» της, σε κάθε τομέα / τμήμα του «σώματος» του κράτους και της κοινωνίας.

Η διαφθορά είναι συνδεδεμένη τις πιο πολλές φορές με τον αθέμιτο παράνομο πλουτισμό (δωροληψία - δωροδοκία) κρατικών και κυβερνητικών λειτουργιών και ευρύτερα υπαλλήλων στους οποίους εντάσσονται και οι κάθε μορφής αιρετοί (ΟΤΑ, βουλευτές κλπ.), καθώς και ο Πρω-

θυπουργός και τα μέλη της Κυβέρνησης, οι Υφυπουργοί, Γεν. Γραμματείς κλπ., καθώς επίσης και οι Διοικητές και υπάλληλοι φορέων και επιχειρήσεων που εξαρτώνται ή επιχορηγούνται από το Δημόσιο, μέσω του Κρατικού Προϋπολογισμού.

Το νομικό οπλοστάσιο για την αντιμετώπιση, μέσω ποινικής καταστολής, της διαφθοράς στο κράτος κατά την άσκηση, από λειτουργούς του, δημόσιας εξουσίας (σε ευρεία έννοια), αναβαθμίστηκε μετά το 2000 και ιδιαίτερα το τελευταίο διάστημα της καταστροφικής, οικονομικής και ανθρωπιστικής κρίσης που έπληξε τη χώρα μας και επιτάχθηκε πρόσφατα και από τις τραγικές συνέπειες των ανέλεγκτων προσφυγικών ροών από τη Μέση Ανατολή (Συρία κλπ.), την Ασία (Αφγανιστάν κλπ), και την Αφρική (Λιβύη κλπ.).

Στην πιο πάνω εξέλιξη της αναβάθμισης του νομικού οπλοστασίου συνέτεινε την τελευταία δεκαετία και η αποκάλυψη υποθέσεων διαφθοράς που αναδείκνυαν την ποινικά κολάσιμη διαπλοκή πολιτικής εξουσίας με την οικονομία με την «έκρηξη» σοβαρών σκανδάλων.

Στο διάστημα αυτό συντελέστηκε και η περαιτέρω απομυθοποίηση της πολιτικής (κυβερνητικής) εξουσίας όπως φαίνεται και από τον παρατιθέμενο πίνακα με τους «Δείκτες Διακυβέρνησης» (2007).

ΔΕΙΚΤΕΣ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ³

Χώρες	Κυβερνητική αποτελεσματικότητα	Ποιότητα ρυθμίσεων	Κράτος Δικαίου	Έλεγχος της διαφθοράς
Ηνωμένο Βασίλειο	1,83	1,76	1,73	1,86
Γερμανία	1,52	1,39	1,77	1,78
Γαλλία	1,20	1,06	1,31	1,44
Ισπανία	1,05	1,06	1,10	1,18
Πορτογαλία	0,95	1,00	0,97	1,11
ΕΛΛΑΔΑ	0,62	0,79	0,64	0,39
Πολωνία	0,49	0,64	0,25	0,14
Ιταλία	0,38	0,84	0,37	0,31
Βουλγαρία	0,14	0,54	- 0,17	-0,05

Ο πιο πάνω πίνακας καταδεικνύει με πανηγυρικό τρόπο, την κάκι-

3. «Δείκτες Διακυβέρνησης» - Πίνακας 3.21 {πηγή Kaufmann et.al. 2007}.

στη ποιότητα της αποτελεσματικότητας και της ποιότητας των θεσμών διακυβέρνησης στη χώρα μας.

Η κυβερνητική αποτελεσματικότητα είναι επίσης ιδιαίτερα χαμηλή, καθώς και η ποιότητα των (νομοθετικών και διοικητικών) ρυθμίσεων.

Εξάλλου και ο δείκτης «Κράτος Δικαίου» είναι απογοητευτικός, ενώ ιδιαίτερα προσβλητικός για την ποιότητα και την ηθική των κοινωνικών σχέσεων των πολιτών με το κράτος, όπως και την ίδια τη λειτουργία του κράτους είναι ο δείκτης «Έλεγχος της Διαφθοράς», ο οποίος είναι 0,39 (!).

Ο δείκτης αυτός αντιστοιχεί περίπου στο 21% του αντίστοιχου του Ηνωμένου Βασιλείου, στο 22% της Γερμανίας, στο 27% της Γαλλίας, στο 35% της Ισπανίας !

Τα στοιχεία που παρατίθενται επιβεβαιώνουν μια πραγματικότητα που στη δεκαετία του 2000 έλαβε τις γνωστές τραγικές διαστάσεις.

Η χώρα μας ήδη το 2001 με βάση διεθνείς εκθέσεις κατατάσσεται στην 42^η θέση των πιο διεφθαρμένων κρατών στον κόσμο⁴.

Η σχετικές νομοθετικές παρεμβάσεις στην κατεύθυνση της ποινικής καταστολής της διαφθοράς κατά την άσκηση της κρατικής εξουσίας υπήρξαν σημαντικές,

Μάλιστα στην περίοδο της πρόσφατης τριετίας συντελέστηκαν και τροποποιήσεις του ισχύοντος Π.Κ και του γενικότερου νομικού πλαισίου με το Ν.4055 / 2012, το Ν. 4139/2013, το Ν. 4198 / 2013 και το Ν.4254 / 2014⁵.

Το νομικό οπλοστάσιο – παρά τις αδυναμίες του, όπως η έλλειψη «αντικειμενικής » αναλογικότητας, ή όχι σαφής και σταθερή συστηματικότητά του κλπ., κλπ. – υπήρξε ποσοτικά ισχυρό : νόμοι, αποφάσεις, ανεξάρτητες αρχές, πολιτικές διακηρύξεις, «εκστρατείες», δικαστικές κινητοποιήσεις και διώξεις, καταδίκες ενόχων, θεσμοθέτηση ειδικού

4. Βλ. σχετ. Κουράκης : «Η Διαφθορά ως Πρόβλημα της Ελληνικής Αντεγκληματικής Πολιτικής», Ποιν. Λογ. 2002, σ. 1 επ.

5. Ειδικότερα, αναφορικά με το ζήτημα : «Η ποινική καταστολή της διαφθοράς στην άσκηση δημόσιας εξουσίας», βλ. Νάκη Ελένη : Εισήγηση στο Δέκατο Συνέδριο Μεταπτυχιακών Φοιτητών και υποψ. Διδασκτόρων της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ.

υπουργικού χαρτοφυλακίου με διορισμό Υπουργού Αναπληρωτή (για την αντιμετώπιση-καταπολέμηση της διαφθοράς) σημαντικές προσπάθειες από το Γεν. Επιθεωρητή Δημόσιας Διοίκησης κλπ. κλπ.

Παρά τις πιο πάνω προσπάθειες, τα πενιχρά ουσιαστικά αποτελέσματα υπήρξαν προφανώς αναντίστοιχα προς τις προσδοκίες (που διαψεύδονται στο μέγιστο μέρος τους) και προς τις ίδιες τις προσπάθειες.

Είναι σαφές και αναμφίλεκτο ότι πρέπει να αντιμετωπιστεί συστηματικά και δεσμευτικά σε βάθος δύο τουλάχιστον δεκαετιών, με κοινή συμφωνία της μεγάλης πλειοψηφίας των δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων η τραγική κρίση του κράτους. Η αντιμετώπιση της κρίσης του κράτους συνεπάγεται τη ριζική αναμόρφωση και το συστηματικό μεταρρυθμιστικό εξευρωπαϊσμό του κράτους (της δημόσιας διοίκησης, του τραπεζικού συστήματος, των οργανισμών τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης και όλων των διοικητικών μορφωμάτων δημόσιας λειτουργίας) μόνο έτσι το πολυσύνθετο, πολύπλοκο και πολυεπίπεδο φαινόμενο της διαφθοράς, αυτή η «Λερναία Ύδρα» που απομυζά τον ιδρώτα, το αίμα, το μόχθο, τον πλούτο του λαού και της κοινωνίας μας θα αντιμετωπιστεί με αποτελεσματικό – ριζικό τρόπο.

Το πολιτικό σύστημα και πρωτίστως το ίδιο το «κομματικό φαινόμενο» πρέπει να συναινέσουν στην (αυτό) δεσμευτική αυτοκάθαρσή τους. Καμία συνταγματική αναθεώρηση και κανένας «τέλειος» (;) νόμος ή κανονισμός δεν λύνουν τα προβλήματα της (δυσ)λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, των κομμάτων, της Βουλής, της Κυβέρνησης, της δημόσιας διοίκησης, του κράτους (της Πολιτείας), αν δεν προβλεφθεί η λειτουργία ενός ανεξάρτητου, αξιόπιστου αυστηρού και ισχυρού Συνταγματικού Δικαστηρίου, με πολυμερή (όχι πολυμελή) σύνθεση και μακρά θητεία που θα υπερβαίνει τουλάχιστον την πενταετή θητεία του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Το πολιτικό σύστημα αναπαραγόταν ως τώρα αξιοποιώντας την κρίση του κράτους και ταυτόχρονα την κρίση της κοινωνίας και των παράπλευρων θεσμών (επιστημονική κοινότητα, εκκλησία, πνευματικοί δημιουργοί, φορείς της κοινωνίας των πολιτών, της οικονομίας κλπ. κλπ.).

Όπως ορθά επισημαίνει ο καθ. Γιάννης Πανούσης σε άρθρο του με τίτλο: «Διαφθορά και Εξουσία» : «Το πολιτικό σύστημα «χαρακτηρίζεται» από την έκταση και το βάθος της διαφθοράς που κινείται εκτός των νόμων και της ηθικής τάξης. Η κοινωνική νοσηρότητα και ανομία ως αναπόφευκτη συνέπεια της άναρχης ανάπτυξης, της άνισης διανομής του πλούτου και του «αχόρταγου» ιδιωτικού κέρδους διευρύνουν συνεχώς τον κύκλο των εμπλεκομένων στη διαφθορά»⁶

Η δημοκρατική και αξιοκρατική λειτουργία του πολιτικού συστήματος : (κομμάτων, Βουλής, Κυβέρνησης, δημόσιας διοίκησης, αυτοδιοίκησης, εκπαίδευσης, ενόπλων δυνάμεων, σωμάτων ασφαλείας, τραπεζών, κλπ θεσμών δημόσιας λειτουργίας κλπ) και η θεσμοθέτηση αντικειμενικών κριτηρίων συγκρότησης και στελέχωσης του κράτους, στο σύνολό του, αποτελούν τις «εκ των ων ουκ άνευ», προϋποθέσεις για την υλοποίηση ενός ΕΘΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΔΙΑΦΘΟΡΑΣ.

Ένα τέτοιο «Σχέδιο» προϋποθέτει και συνεπάγεται ένα κράτος αντίστοιχο και ανάλογο με το ΑΕΠ της χώρας, δηλαδή ένα μικρότερο κράτος.

Όλα, τα πάντα πρέπει να έρθουν στο αληθινό – πραγματικό μέγεθος μας για να μη καλλιεργούνται συνθήκες προώθησης της διαφθοράς, μέσα από τη σπατάλη πόρων, πλούτου και την άδικη και φατριαστική συμμετοχή στην κατανομή του παραγόμενου πλούτου στο πλαίσιο λειτουργίας της εθνικολαϊκής οικονομίας.

Η επιτυχία ενός παρόμοιου Εθνικού Σχεδίου κατά της Διαφθοράς εξαρτάται και από τις ίδιες τις εξελίξεις και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Δεν αρκούν ούτε οι «γενικές αρχές» του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε (Δικαίωμα Χρηστής Διοίκησης, Δικαίωμα Πρόσβασης στα Έγγραφα κλπ.), ούτε οι σχετικές (γενικές) διατάξεις των Συνθηκών της Ένωσης.

Βέβαια αποτελεί πρόοδο η κατοχύρωση της διαφάνειας, η οποία προσδιορίζεται ως «η κατά το δυνατόν ευρύτερη ενημέρωση και πληροφόρηση των πολιτών για τον τρόπο λήψης των σημαντικών αποφά-

6. Βλ. καθ. Γιάννης Πανούσης : «Διαφθορά και Εξουσία» (άρθρο), εφημερίδα Η Καθημερινή 4-10-2015.

σεων της νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας καθώς και η δημιουργία τρόπων πρόσβασης των πολιτών σε έγγραφα των κρατικών αρχών, που τους ενδιαφέρουν»⁷

Η επιταγή για τη διαφάνεια συνιστάται στα κείμενα του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, αλλά απαιτείται όμως η ειδική νομοθετική πρωτοβουλία για τη θωράκιση της Ε.Ε με νομικές προβλέψεις που θα αντιμετωπίζουν στα κράτη – μέλη ποιά αποτελεσματικά την πολύμορφη διαφθορά της οποίας η έλλειψη διαφάνειας αποτελεί ένα από τα ι-διαίτερα «πρώιμα», δηλ. προκριματικά στάδιά της (της διαφθοράς).

Οι σημερινές συνθήκες που επικρατούν στην Ε.Ε – κατά τη γνώμη μας- δεν διευκολύνουν την ανάληψη τέτοιων σοβαρών πρωτοβουλιών για τους ακόλουθους βασικούς λόγους : α. Η Ένωση διέρχεται στο σύνολό της μια βαθύτατη οικονομική, δημοσιονομική και πολιτική κρίση, β. Η δημοκρατική διακυβέρνηση και η κοινωνική συνοχή δοκιμάζονται σε πλείστες χώρες της Ένωσης και οι ανέλεγκτες προσφυγικές ροές ευνοούν την άνοδο των εθνικιστικών και λαϊκιστικών δυνάμεων, γ. Αναζωπυρώνεται το ευρωσκεπτικιστικό κίνημα (Μ. Βρετανία / BREXIT, Ελλάδα / GREXIT ;) και τα χωριστικά κινήματα (Σκωτία, Καταλωνία, Βέλγιο), δ. Η παρατεταμένη οικονομική στασιμότητα ή / και ύφεση εμποδίζουν την υιοθέτηση τακτικοστρατηγικών ριζικής αντιμετώπισης της κρίσης (και) του (Ευρωπαϊκού) κράτους και ε. Περιορίζουν τις πρωτοβουλίες αντιμετώπισης και καταπολέμησης της διαφθοράς σε σκάνδαλα που δεσπόζουν στο πεδίο της επικοινωνίας και στη φοροδιαφυγή.

Από την άλλη πλευρά αυτοί ακριβώς οι λόγοι συνηγορούν και επιβάλλουν την εντατικοποίηση των «εθνικών» προσπαθειών για την καταπολέμηση της διαφθοράς. Στο πλαίσιο αυτό απαιτείται η συστηματικότερη επανεκτίμηση της ισχύουσας ποινικής νομοθεσίας. Είναι αληθές ότι τα πλείστα σοβαρά εγκλήματα διαφθοράς διαπράττονται κυρίως από «υψηλόβαθμους» δημόσιους λειτουργούς. Ο Καθ. Γιάννης Πανούσης στο άρθρο του στην εφημερίδα Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ⁸ επισημαίνει

7. Βλ. Σαχπεκίδου Ρ. Ευγενία, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Εκδόσεις Σάκκουλα, (Β΄ Έκδοση), Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2013 (σελ. 306 σπ.).

8. Βλ. καθ. Γιάννης Πανούσης : «Διαφθορά και Εξουσία» (άρθρο), εφημερίδα Η Καθημερινή 4.10.2015.

ότι «Για πολλούς πρόκειται κυρίως για “εγκλήματα ψηλού καπέλου”» (Criminalité des gros bonnets), δηλ. για παράνομες πράξεις που τελούν άτομα τα οποία συμμετέχουν στην πολιτική ή κατέχουν δημόσια αξιώματα. Οι εν λόγω φορείς εξουσίας εκμεταλλεύονται αυξημένες ευκαιρίες και προβαίνουν σε πράξεις ευνοιοκρατίας, κατάχρησης εμπιστοσύνης και αξιοποίησης inside information – με τη βοήθεια συχνά δημοσίων λειτουργών και υπαλλήλων».

Αυτή η αντίληψη / άποψη / θέση είναι - και κατά τη γνώμη μας – σε μέγιστο βαθμό ορθή. Όμως η συγκρότηση μιας πλήρους εθνικής (και ευρωπαϊκής) ποινικής νομοθεσίας για την καταπολέμηση (ποινική καταστολή) της διαφθοράς επιβάλλει να συνδέεται – στο πλαίσιο του Εθνικού Σχεδίου κατά της Διαφθοράς – και με μέτρα πολιτικών πρωτοβουλιών που θα αντιμετωπίζουν τη γενεσιουργό πηγή της διαφθοράς την κρίση του κράτους και ίσως και τα προβλήματα που συνδέονται με την ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσης της δημοκρατικής νομιμοποίησης ορισμένων αποφασιστικής εξουσίας οργάνων της Ε.Ε – π.χ. της Ευρωπαϊκής Επιτροπής). Καίριο όμως συμπέρασμα αποτελεί η επισήμανση της υποψ. διδάκτορος Ελένης Νάκη ότι : «Συνολικά, η επισκόπηση της πρακτικής εφαρμογής της ποινικής καταστολής αποδεικνύει την αποτυχεστικότητα της και αναδεικνύει την ανάγκη για δίκαιη οριοθέτηση της, με σεβασμό προς την αρχή της αναλογικότητας»⁹.

Επιτέλους πρέπει να εξοβελιστεί η αντίληψη που επικρατεί στον ποινικό νομοθέτη να ταυτίζει την αντεγκληματική πολιτική είτε με την αλόγιστη αυστηροποίηση των σχετικών νομικών διατάξεων όταν ψηφοθηρικά αυτό «συμφέρει», και την αρχή της επιείκειας – πολλές φορές - με την ουσιαστική ατιμωρησία!

9. Ειδικότερα, αναφορικά με το ζήτημα : «Η ποινική καταστολή της διαφθοράς στην άσκηση δημόσιας εξουσίας», βλ. Νάκη Ελένη : Εισήγηση στο Δέκατο Συνέδριο Μεταπτυχιακών Φοιτητών και υποψ. Διδακτόρων της Νομικής Σχολής ΑΠΘ.

**Οικονομικό Εγκλημα
Οργανωμένο Έγκλημα και Κρίση**

«Καπιταλισμός χωρίς άδεια»: η ελληνική περίπτωση

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α. ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ /
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ*

Αυτό το οποίο αποκαλείται σήμερα «οργανωμένο έγκλημα», δεν αποτελεί καινούργιο φαινόμενο. Αντίθετα, οι διάφορες εκφάνσεις του έχουν μακρά διαδρομή και βαθιές ρίζες στην οικονομική και πολιτιστική ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας. Είναι ο όρος «οργανωμένο έγκλημα», ο οποίος άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως μόλις τη δεκαετία του 1990, λόγω του ότι, απλούστατα, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης εισήγαγαν αυτόν τον όρο για να παρουσιάσουν ορισμένες όψεις της οικονομικής και κοινωνικής ζωής στη μεταψυχροπολεμική Ελλάδα. Η καθιέρωση του όρου «οργανωμένο έγκλημα» δεν υπήρξε δηλαδή αποτέλεσμα επιστημονικών εξελίξεων στο πεδίο της εγκληματολογικής, οικονομικής ή πολιτικής επιστήμης σε θεωρητικό και εμπειρικό επίπεδο: στην πραγματικότητα πολύ λίγα γνωρίζουμε σε σχέση είτε με τη γενική κατάσταση είτε με την περιπτωσιολογία του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα. Τόσο η επίσημη καταγραφή του φαινομένου, όσο και η εμπειρική έρευνα υπολείπονται κατά πολύ, και ποσοτικά και ποιοτικά, σε σύγκριση με άλλες χώρες, ενώ η γενικότερη δημόσια συζήτηση για το φαινόμενο, στο βαθμό που υφίσταται ως τέτοια, λαμβάνει συνήθως ως δεδομένο εκείνο το οποίο στην πραγματικότητα είναι το ζητούμενο. Με τους όρους αυτούς φαίνεται να επικρατεί, και πάντως είναι δεδομένη, μια αντίληψη σύμφωνα με την οποία το «οργανωμένο έγκλη-

* Ο Γεώργιος Α. Αντωνόπουλος είναι καθηγητής εγκληματολογίας στο πανεπιστήμιο του Teesside (g.antonoopoulos@tees.ac.uk). Ο Γεώργιος Παπανικολάου είναι αναπληρωτής καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Teesside (g.papanicolaou@tees.ac.uk).

μα» συνδέεται πάντα με ορισμένες πληθυσμιακές ομάδες και συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα, με λίγα λόγια, ένα σκοτεινό και απροσπέλαστο υπόκοσμο, ο οποίος διαφέρει και διαχωρίζεται ριζικά από την κοινωνική επιφάνεια και την ομαλότητα και νομιμότητα που επικρατούν σε αυτή.

Ο σκοπός του κεφαλαίου αυτού είναι παρουσιάσει με συνοπτικό τρόπο μια σειρά αντιρρήσεων στην παραπάνω αντίληψη για το «οργανωμένο έγκλημα» και τον εξαιρετισμό που τη χαρακτηρίζει. Θα αναφερθούμε σε μια σειρά δραστηριοτήτων που εξετάσαμε σε προηγούμενες εργασίες μας, συγκεκριμένα τη μαύρη αγορά των τσιγάρων, την αγορά των κλεμμένων αυτοκινήτων και ανταλλακτικών, την αγορά του Ecstasy, την παράνομη διακίνηση και την εμπορία ανθρώπων, και την αγορά των πειρατικών CD και DVD. Όλες αυτές οι δραστηριότητες είναι, κατά την κρατούσα άποψη, «οργανωμένο έγκλημα», χωρίς καμμία αμφιβολία (βλ. von Lampe, 2001). Ασφαλώς τα στοιχεία που αναγνωρίζει η κυρίαρχη αντίληψη, δηλαδή η σκληρότητα, η βία, η απανθρωπιά και το ανθρώπινο κόστος, δεν απουσιάζουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό από τις παράνομες αυτές αγορές. Εντούτοις δεν είναι αυτά τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά τους. Η θέση μας είναι ότι το κυρίαρχο χαρακτηριστικό τους είναι η *επιχειρηματικότητα*, η οποία καθιστά από τη φύση της ιδιαίτερα επισφαλείς τις εύκολες διακρίσεις και τους χαρακτηρισμούς, στους οποίους συνήθως προβαίνει η κυρίαρχη αντίληψη. Μια τέτοια προσέγγιση των παράνομων αγορών δεν είναι πρωτότυπη (βλ. Ruggiero, 1997; Ruggiero, 2000), αλλά η θέση μας είναι ότι μπορεί να έχει μια γενική ισχύ, ως μια προσέγγιση που αναγνωρίζει ότι το «οργανωμένο έγκλημα» δεν είναι παρά ένα ακόμη πεδίο κοινωνικής δραστηριότητας το οποίο οργανώνεται από τις οικείες σε όλους πολεμικές ιαχές του σύγχρονου καπιταλισμού —“επιχειρηματικότητα!”, “κέρδος!”

Η ελληνική κατάσταση: μια απογραφή

Ας δούμε αμέσως τη γενική κατάσταση του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα, σε περιγραφικό και αναλυτικό επίπεδο. Η αποτίμηση αυτή θα μας επιτρέψει να διευκρινίσουμε στην πορεία τα θεωρητικά και μεθοδολογικά χαρακτηριστικά της θέσης μας.

Τι γνωρίζουμε σήμερα *επίσημα* για το «οργανωμένο έγκλημα» στην Ελλάδα; Σύμφωνα με όσα *επίσημα* έχουν δημοσιευτεί, η Ελληνική Αστυνομία άρχισε να συλλέγει δεδομένα για το «οργανωμένο έγκλημα» το 1998, αλλά δεν είναι βέβαιο ποιές διαδικασίες καταγραφής και ανάλυσης χρησιμοποίησε, ούτε και αν αυτές παρέμειναν σταθερές στη συνέχεια. Από το 2004 έως το 2008, με τη συνδρομή και της EUROPOL, η συλλογή και η ανάλυση των δεδομένων υπήρξε πιο συστηματική, αλλά από το 2008 και έπειτα κατέστη και πάλι προβληματική. Αυτό συνέβη παρά το γεγονός ότι η ΕΛ.ΑΣ. διαθέτει πλέον εξειδικευμένο και αξιόλογο τμήμα ανάλυσης της εγκληματικότητας. *Επίσημα* λοιπόν, οι κύριες πηγές πληροφόρησης για τις δραστηριότητες του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα είναι οι δημοσιευμένες Ετήσιες Εκθέσεις για το Οργανωμένο Έγκλημα στην Ελλάδα (ΕΕΟΕΕ) των ετών 2000, 2003, 2004 και 2005 (Ελληνική Αστυνομία, 2000; Ελληνική Αστυνομία, 2004; Ελληνική Αστυνομία, 2005; Ελληνική Αστυνομία, 2006), οι οποίες συντάχθηκαν από τις υπηρεσίες του Υπουργείου Δημόσιας Τάξης (το σημερινό Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη). Οι εκθέσεις αυτές βασίζονται σε δεδομένα και πληροφορίες διαφόρων υπηρεσιών (Ελληνική Αστυνομία, Λιμενικό Σώμα, Τελωνειακή Υπηρεσία, ΣΔΟΕ, ΣΟΔΝ/ΕΜΠ). Η κατηγοριοποίηση ως «οργανωμένου εγκλήματος» των σχετικών εγκληματικών δραστηριοτήτων που περιλαμβάνονται σε αυτές, βασίζεται στα ένδεκα κριτήρια τα οποία καθορίζονται στο κείμενο ENFOPOL 35 REV 2 (6204) του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, αλλά και στα τέσσερα κριτήρια που καθορίζει η Ελληνική νομοθεσία (Ν. 2928/2001 και το άρθρο 187 § 1 ΠΚ), δηλαδή α) τη συμμετοχή τριών ή περισσότερων προσώπων σε ομάδα, β) τη διάπραξη ρητά κατονομαζόμενων ποινικών αδικημάτων, γ) διαρκή δράση, και δ) οργανωτική δομή.

Οι ΕΕΟΕΕ των ετών 2004 και 2005 περιλαμβάνουν μια σειρά ιδιαίτερα ενδιαφερόντων δεδομένων και πληροφοριών για την κατάσταση του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα. Εντούτοις πάσχουν από εννοιολογικά και μεθοδολογικά προβλήματα, τα οποία καθιστούν πολύ δύσκολη τη συγκρότηση μιας ενιαίας και έγκυρης απεικόνισης του «οργανωμένου εγκλήματος» στη χώρα μας. Το πρόβλημα δεν α-

ποτελεί βέβαια ελληνική αποκλειστικότητα (βλ. π.χ. von Lampe, 2004). Το προφανές ζήτημα αφορά στον ορισμό του «οργανωμένου εγκλήματος», καθώς ο όρος αναφέρεται σε μια μεγάλη ποικιλία φαινομένων και είναι επίσης συναισθηματικά φορτισμένος. Πολλοί συγγραφείς (Maltz, 1976; Levi, 1998; Paoli, 2002; van Duyn, 2003; Vander Beken *et al.*, 2005) έχουν παρατηρήσει πως το «οργανωμένο έγκλημα» αποτελεί μια αισθησιακή πολιτική κατασκευή, η οποία είναι αδύνατον να οριστεί επιστημονικά και να μετρηθεί αποτελεσματικά. Στην Ελλάδα, οι διαφορές στις ετήσιες αποτιμήσεις του «οργανωμένου εγκλήματος» και των «εγκληματικών δομών» είναι τεράστιες (Lambroulou, 2003).

Ενώ υπάρχουν στατιστικά στοιχεία και δείκτες κίνησης της εγκληματικότητας, η επίσημη ανάλυση των τάσεων ή των παραγόντων, οι οποίοι επηρεάζουν την εμφάνιση και την εξέλιξη των δραστηριοτήτων του «οργανωμένου εγκλήματος», είναι εντελώς αποσπασματική, όταν καν δημοσιεύεται. Παρότι αυτές έχουν κάποια πρακτική αξία στο βαθμό που προσφέρουν μια περιγραφή των διαφόρων εγκληματικών ομάδων, οι «ανοιχτές» εκδόσεις των ΕΕΟΕΕ πολύ λίγα εισφέρουν σε ό,τι έχει να κάνει είτε με την ανάλυση των αιτιών του «οργανωμένου εγκλήματος» είτε με την άρθρωση ορθολογικής πολιτικής για την αντιμετώπισή του. Δίδεται έμφαση στο «οργανωμένο έγκλημα» με βάση τον «παραδοσιακό» ορισμό του, εμπλουτισμένο κατά κάποιο τρόπο με την αντίληψη ότι πρόκειται για μια εξωτερική απειλή, ενάντια στην οποία η Ελληνική Αστυνομία και η ελληνική κοινωνία πολύ λίγα μπορούν να κάνουν (Antonopoulos, 2009; Parapanicolaou, 2011). Για παράδειγμα, η ΕΕΟΕΕ του 2005 αντιλαμβάνεται τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας, τις συνορεύουσες με αυτή χώρες με προβληματικές κοινωνικο-οικονομικές και πολιτικές δομές, καθώς και τα «εκτεταμένα θαλάσσια σύνορα και τις δύσβατες ορεινές περιοχές της χώρας» ως παράγοντες οι οποίοι ευνοούν την ανάπτυξη του «οργανωμένου εγκλήματος» (Ελληνική Αστυνομία, 2006, p. 25).

Σε αυτές τις «ανοιχτές» εκδόσεις, γίνεται μια ανάλυση των κυριότερων παρανόμων δραστηριοτήτων, οι οποίες συνίστανται σε ένα μείγμα περιουσιακών εγκλημάτων και εγκλημάτων βίας, ως εξής:

α) η παράνομη διακίνηση μεταναστών: η Ελλάδα ως χώρα διέλευ-

σης και προορισμού για τους παρανόμως διακινούμενους μετανάστες προσδιορίζεται ως ευπαθής λόγω των εκτεταμένων χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων της, των οποίων η φρούρηση είναι δύσκολη. Σύμφωνα με τις ΕΕΟΕΕ, υπάρχουν δίκτυα τα οποία ενεργοποιούνται εντός της ελληνικής επικράτειας και τα οποία συνδέονται με άλλα δίκτυα τα οποία λειτουργούν κυρίως εκτός της Ελλάδας (π.χ. στην Τουρκία, τις βαλκανικές χώρες, την ανατολική Ευρώπη και τη Μέση Ανατολή). Τα δίκτυα αυτά διαφθείρουν τις αρχές με σκοπό να επιτύχουν τους σκοπούς τους (π.χ. Ελληνική Αστυνομία, 2005). Το 2005 διερευνήθηκαν πενήντα τέτοιες εγκληματικές οργανώσεις (ΕΟ).

β) Η εμπορία ανθρώπων (κυρίως με σκοπό την σεξουαλική εκμετάλλευση, αλλά και την εκμετάλλευση της εργασίας, εμπορία ανηλίκων κτλ.): σύμφωνα με τις ΕΕΟΕΕ, ελληνικές, αλβανικές, βουλγαρικές ρωσικές και τουρκικές ομάδες εμπλέκονται σε αυτή τη μορφή εγκληματικής δραστηριότητας. Οι εμπλεκόμενοι συνήθως διαφημίζουν μέσω ταξιδιωτικών γραφείων στις χώρες προέλευσης (στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, και τις χώρες των Βαλκανίων) θέσεις εργασίας για νεαρές γυναίκες. Όταν αυτές φτάνουν στην Ελλάδα, τα ταξιδιωτικά έγγραφα των θυμάτων παρακρατούνται, αυτά υπόκεινται σε ψυχολογική και σωματική βία και προωθούνται στην πορνεία. Το 2005 είκοσι μία τέτοιες οργανώσεις έγιναν αντικείμενο διερεύνησης από τις ελληνικές αρχές.

γ) Διακίνηση ναρκωτικών: η *βαλκανική οδός* παραμένει η κύρια οδός για τη μεταφορά ηρωίνης στη δυτική Ευρώπη. Στην *ατλαντική οδό* για ναρκωτικά τα οποία παράγονται στην κεντρική και νότια Αμερική εμφανίζονται σύνδεσμοι μεταξύ ξένων ΕΟ (κολομβιανών, νιγηριανών, ισπανικών, βελγικών και ολλανδικών) και ελληνικών ΕΟ οι οποίες περιλαμβάνουν ως μέλη πρόσωπα τα οποία εργάζονται σε ναυτιλιακές δραστηριότητες και διαθέτουν την τεχνογνωσία για τη θαλάσσια μεταφορά μεγάλων ποσοτήτων ναρκωτικών. Τριάντα δύο τέτοιες οργανώσεις διερευνήθηκαν το 2005.

δ) Εμπορία κλεμμένων αυτοκινήτων: σύμφωνα με τις ΕΕΟΕΕ, η Ελλάδα είναι χώρα διέλευσης για τη διακίνησης κλεμμένων οχημάτων από τις χώρες της δυτικής Ευρώπης (ιδίως Γερμανία, Γαλλία, Ισπανία

και Βέλγιο) με προορισμό την ανατολική Ευρώπη, την πρώην Σοβιετική Ένωση, τη Μέση Ανατολή και την Ασία. Οχήματα κλεμμένα στην Ελλάδα επίσης διακινούνται στην εσωτερική αγορά ή προωθούνται στην Αλβανία. Οι έρευνες κατά το έτος 2005 είχαν αντικείμενο επτά τέτοιες ΕΟ.

ε) Παράνομη διακίνηση τσιγάρων: η Ελλάδα προσδιορίζεται κυρίως ως χώρα διέλευσης και όχι ως χώρα προορισμού λαθραίων τσιγάρων. Τα παράνομα διακινούμενα τσιγάρα εισάγονται και προωθούνται περαιτέρω με φορτηγά μέσω των λιμανιών του Πειραιά, της Πάτρας, της Θεσσαλονίκης και της Ηγουμενίτσας προς τις χώρες της βόρειας Ευρώπης, ιδίως τη Μεγάλη Βρετανία. Σε μερικές περιπτώσεις, τα φορτία παραμένουν στην Ελλάδα και διακινούνται στο εσωτερικό της χώρας. Η δραστηριότητα των ΕΟ διευκολύνεται από την έλλειψη εσωτερικών συνόρων στις χώρες της ΕΕ, και από το ότι για το λόγο αυτό οι τελωνειακές αρχές πραγματοποιούν ελέγχους μόνο εφόσον υπάρχουν πληροφορίες ή ενδείξεις παράνομης λαθρεμπορίας. Έξι τέτοιες ΕΟ διερευνήθηκαν το 2005.

στ) Απάτη και πλαστογραφία: τα εγκλήματα αυτής της κατηγορίας διαπράττονται με σκοπό τη λήψη δανείων ή την έκδοση πιστωτικών καρτών με βάση πλαστά δικαιολογητικά ή άλλα έγγραφα. Η πλαστογραφία επίσης συνδέεται με την παράνομη μετανάστευση, συγκεκριμένα με την παραγωγή πλαστών εγγράφων για πρόσωπα τα οποία διαμένουν παράνομα στην Ελλάδα (διαβατήρια, βίζες, άδειας οδήγησης κτλ). Οι ελληνικές αρχές διερεύνησαν τρεις τέτοιες οργανώσεις το 2005.

ζ) Πολιτιστικά αγαθά: οι ΕΟ δραστηριοποιούνται στην αρχαιοκαπηλία αντικειμένων κλασικής και ελληνιστικής περιόδου και αποτελούνται κυρίως από έλληνες ιθαγενείς, οι οποίοι συνήθως διαμένουν στον τόπο όπου τα αντικείμενα ανακαλύπτονται. Κατά τις ΕΕΟΕΕ, η σύλληψη αυτών των προσώπων μερικές φορές οδηγεί και στον εντοπισμό ΕΟ δικτύων τα οποία εξαγουν τα αντικείμενα αυτά στις χώρες της κεντρικής και δυτικής Ευρώπης.

η) Εκβιάσεις: οι λεγόμενοι και “Νονοί της Νύχτας” απασκοπούν στην απόσπαση οικονομικού οφέλους από τους ιδιοκτήτες καταστημάτων, τα οποία λειτουργούν νόμιμα (εστιατόρια, καφετέριες, μπαρ και νυχτε-

ρινά κέντρα), με το πρόσχημα της προστασίας. Η εκβίαση παίρνει τη μορφή απαίτησης είτε για χρήματα είτε για συμμετοχή στη λειτουργία της επιχείρησης κάποιες φορές. Επίσης, οι εγκληματικές ομάδες σε αυτόν τον τομέα δραστηριότητας κλέβουν οχήματα, τα οποία ανήκουν στους ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων αυτών, και στη συνέχεια απαιτούν λύτρα για την επιστροφή του οχήματος.

η) Κλοπές και ληστείες: αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει ένοπλες ληστείες σε τράπεζες και άλλα δημόσια ή ιδιωτικά καταστήματα, ενώ οι κλοπές τελούνται σε κατοικίες ή καταστήματα στα οποία βρίσκονται αντικείμενα υψηλής αξίας. Οι ληστείες με χαρακτηριστικά «οργανωμένου εγκλήματος» λαμβάνουν χώρα κυρίως στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ενώ οι «εγκληματικές οργανώσεις» οι οποίες εμπλέκονται σε κλοπές δραστηριοποιούνται και σε άλλα αστικά κέντρα (Ελληνική Αστυνομία, 2006, p. 18). Το 2005 διερευνήθηκαν τρεις οργανώσεις οι οποίες δραστηριοποιούνταν σε ληστείες, και τρεις εμπλεκόμενες σε κλοπές.

θ) Κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας: στην κατηγορία αυτή υπάγεται η παραγωγή και διακίνηση πειρατικών CD και DVD. Η εμπλοκή αφρικανών αποτελεί σταθερό χαρακτηριστικό αυτού του πεδίου δραστηριότητας κατά τα τελευταία έτη. Το έτος 2005 μία μόνο ΕΟ διερευνήθηκε από τις διωκτικές αρχές.

ι) Παιδική πορνογραφία: σύμφωνα με τις ΕΕΟΕΕ, η δραστηριότητα αυτή παρουσιάζει αυξητικές τάσεις και στην οργανωμένη μορφή της λαμβάνει χώρα σχεδόν αποκλειστικά μέσω του διαδικτύου. Εντούτοις η αυξητική τάση δεν αποδίδεται στην παρουσία ΕΟ, αλλά περισσότερο στη δραστηριότητα μεμονωμένων δραστών (Ελληνική Αστυνομία, 2006, p. 20).

Σύμφωνα με τις ΕΕΟΕΕ, οι περισσότερες «εγκληματικές οργανώσεις» οι οποίες εξαρθρώθηκαν κατά το έτος 2005 δραστηριοποιούνταν κυρίως στις πόλεις της Αθήνας και Θεσσαλονίκης. Οργανώσεις δραστηριοποιούμενες στην εμπορία ναρκωτικών, την εμπορία ανθρώπων, την παράνομη διακίνηση μεταναστών, τις κλοπές αυτοκινήτων και τη λαθρεμπορία τσιγάρων εντοπίστηκαν και σε άλλες περιοχές, ιδίως κοντά στα σύνορα.

Η εθνικότητα των δραστών, καθώς και η ιδιότητά τους ως μετανά-

στες αποτελούν κατά τις ΕΕΟΕΕ σημαντικούς παράγοντες, οι οποίοι συμβάλλουν στην οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα, σε βαθμό τέτοιο, ώστε να γίνεται ρητά αναφορά στην «απειλή» των αλλοδαπών (non-indigenous) εγκληματικών οργανώσεων, δηλαδή εκείνων που η πλειοψηφία των μελών της δεν έχει ελληνική καταγωγή (βλ. π.χ. Ελληνική Αστυνομία, 2006, p. 37). Οι εκθέσεις των ετών 2004 και 2005 περιλαμβάνουν αναλυτική περιγραφή των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων, στις οποίες εμπλέκονται συγκεκριμένες ομάδες μεταναστών. Έτσι, οι αλβανικές ομάδες δραστηριοποιούνται κυρίως στην εμπορία ναρκωτικών, τις ληστείες και τις κλοπές, οι βουλγαρικές σε πλαστογραφίες, οι ασιατικές (κινεζικές, ιρακινές, πακιστανικές και τουρκικές) στην παράνομη διακίνηση μεταναστών, οι ρωσικές και οι ουκρανικές στην λαθρεμπορία τσιγάρων, ενώ οι ρουμανικές ΕΟ σε κλοπές και λαθρεμπόριο. Από το σύνολο των 317 ΕΟ των ετών 2004 και 2005, 110 (34.7%) ήταν αλλοδαπές, 110 (34.7%) ημεδαπές, δηλαδή αποτελούμενες από έλληνες υπηκόους μόνο, ενώ 78 (24.6%) αποτελούνταν από έλληνες και αλλοδαπούς μαζί, παρότι παρέμεινε αδιευκρίνιστος ο βαθμός της συνεργασίας μεταξύ αυτών των προσώπων όπως επίσης και ο καταμερισμός της εργασίας μεταξύ των μελών των ομάδων αυτών (βλ. και Antonopoulos, 2009).

Κάποιες ακόμη πληροφορίες και στατιστικά δεδομένα προέρχονται από το Λιμενικό Σώμα, την Τελωνειακή Υπηρεσία και την Υπηρεσία Ειδικών Ελέγχων στο πλαίσιο της λειτουργίας του Συντονιστικού Οργάνου Δίωξη Ναρκωτικών/Εθνικής Μονάδας Πληροφοριών (ΣΟΔΝ / ΕΜΠ). Οι εκθέσεις του ΣΟΔΝ/ΕΜΠ εκδίδονται σε ετήσια βάση από το 2001 και περιλαμβάνουν πληροφορίες ειδικά για το θέμα της εμπορίας ναρκωτικών. Και η ΕΛ.ΣΤΑΤ παρέχει κάποια δεδομένα σε σχέση με το μέγεθος των παράνομων αγορών στην Ελλάδα, όψη η οποία δεν αντιμετωπίζεται στις ΕΕΟΕΕ. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη Στατιστική Υπηρεσία, ο τζίρος των παράνομων αγορών υπολογίζεται περίπου στα €2.8 δισ. ετησίως, ενώ τα ετήσια μεγέθη για τις αγορές των λαθραίων τσιγάρων, των ναρκωτικών και του αλκοόλ είναι €78 εκ., €234 εκ. και €104 εκ. αντίστοιχα. Ο τζίρος της λαθρεμπορίας καυσίμων υπολογίζεται σε €400 εκ., ενώ το αντίστοιχο μέγεθος για την πορνική αγορά είναι

€2 δισ., εκ των οποίων €180 εκ. αφορούν στη διαφθορά στο πλαίσιο της δραστηριότητας αυτής (Στεργίου, 2009). Τέλος, κάποιες πληροφορίες για «οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες» μπορούν να ανευρεθούν σποραδικά σε εκθέσεις επιμελητηρίων και σε δημοσιογραφικές πηγές —και σε αυτές η εθνικότητα των δραστών και ο «εισαγόμενος» χαρακτήρας των δραστηριοτήτων αυτών εκλαμβάνονται ως σταθερό χαρακτηριστικό τους. Εξίσου όμως σταθερό χαρακτηριστικό των αναφορών αυτών είναι και η έλλειψη «σκληρών» δεδομένων σχετικά με την περιγραφή των δραστηριοτήτων αυτών.

Όλα τα παραπάνω συνθέτουν τη *μυθολογία* του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα, η οποία συμβάλλει καθοριστικά στη *συσκότιση* του φαινομένου στο πλαίσιο του όποιου δημοσίου διαλόγου γίνεται για το θέμα αυτό. Σύμφωνα με αυτή, τα σταθερά χαρακτηριστικά του «οργανωμένου εγκλήματος» είναι τα εξής:

α) το ΟΕ είναι ένα *εισαγόμενο* φαινόμενο, στο οποίο εμπλέκονται κυρίως *μετανάστες*

β) στο ΟΕ δραστηριοποιούνται από *ιεραρχικά δομημένες* οργανώσεις (βλ. και Cressey, 1969)

γ) ο σκοπός του ΟΕ είναι η εγκαθίδρυση ενός *μονοπωλίου* στις κατά περίπτωση παράνομες αγορές και η *διαφθορά* της επίσημης οικονομίας

δ) η διαφθορά είναι αναπόσπαστο χαρακτηριστικό του ΟΕ και απολύτως απαραίτητη για την συντήρησή του (βλ. και Schelling, 1971)

ε) η *εθνικότητα* των δραστών είναι αποφασιστικής σημασίας παράγοντας για τη στελέχωση των εγκληματικών οργανώσεων (Potter, 1994; Cressey, 1969).

Η συγκρότηση, με βάση τα παραπάνω στοιχεία, της έννοιας του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, έχει συντελέσει στην πρόσληψη του φαινομένου ως μιας *συνομωσίας αλλοδαπών*, η οποία στρέφεται κατά της ελληνικής πολιτείας και κοινωνίας, απειλεί τις αξίες της χώρας, και μετασχηματίζει τη φύση της εγκληματικότητας σε αυτή. Εν ολίγοις, το «οργανωμένο έγκλημα» υπονομεύει την οικονομική σταθερότητα, επιστρατεύει τη βία και τη διαφθορά με σκοπό τον προσπορισμό τεράστιων κερδών, τα

οποία βέβαια «ξεπλένονται» με διάφορους τρόπους στη συνέχεια (Antonopoulos, 2009). Η αναπαραγωγή, χωρίς καμία κριτική απόσταση, της παραπάνω συνολικής αντίληψης τόσο στον επίσημο λόγο όσο και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης στη χώρα μας έχει συμβάλλει αποφασιστικά στη διαιώνιση μιας αίσθησης «εξαιρετισμού» του οργανωμένου εγκλήματος. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα, κατά πόσο αυτή η αντίληψη ευσταθεί όταν υπόκειται στη βάσανο της εμπειρικής εγκληματολογικής έρευνας.

Το «οργανωμένο έγκλημα» μεταξύ μύθου και (πεζής) πραγματικότητας

Η δική μας ερευνητική προσπάθεια των τελευταίων ετών, βασισμένη κυρίως σε ποιοτικές μεθόδους, έχει καλύψει μια σειρά παράνομων αγορών στην Ελλάδα. Ασχοληθήκαμε συγκεκριμένα με το λαθρεμπόριο τσιγάρων (Antonopoulos, 2008), την αγορά των κλεμμένων αυτοκινήτων και ανταλλακτικών (Antonopoulos & Papanicolaou, 2009), την αγορά του Ecstasy (Antonopoulos, Papanicolaou, & Simpson, 2010), την κοινωνική οργάνωση της παράνομης διακίνησης και της εμπορίας ανθρώπων ιδίως σε σχέση με τις δομές της ελληνικής οικονομίας και αγοράς εργασίας (Papanicolaou & Antonopoulos, 2010; Antonopoulos & Winterdyk, 2006; Papanicolaou, 2008), καθώς επίσης και την αγορά πειρατικών CD και DVD (Antonopoulos, Hobbs & Hornsby, 2011). Τα αποτελέσματα της προσπάθειας αυτής έχουν παρουσιαστεί με τη μορφή δημοσιεύσεων σε επιστημονικά περιοδικά και σε συλλογικούς τόμους, καθώς επίσης και συγκεντρωτικά σε μορφή βιβλίου πρόσφατα (Antonopoulos & Papanicolaou, 2014). Καθώς ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στις επιμέρους αυτές μελέτες, στο δεύτερο αυτό μέρος του κειμένου μας θα περιοριστούμε σε μια συνοπτική συζήτηση της σημασίας των πορισμάτων των ερευνών μας σε σχέση με τη θεωρητική και την εμπειρική πραγματικότητα του φαινομένου του «οργανωμένου εγκλήματος».

Ασφαλώς η ενασχόλησή μας με την κατάσταση του «οργανωμένου εγκλήματος» στην Ελλάδα έχει επεκτείνει ένα πεδίο, το οποίο

μονοπώλησε η εμπειρική ενασχόληση με την κατάσταση σε άλλες χώρες, ιδίως στις ΗΠΑ, από τις οποίες και προέρχεται η κρατούσα αντίληψη για το φαινόμενο αυτό. Ευτυχώς η κατάσταση αυτή έχει αρχίσει να αντιστρέφεται σταδιακά την τελευταία δεκαπενταετία, καθώς μελέτες για το «οργανωμένο έγκλημα» σε άλλες χώρες, ιδίως της Ευρώπης, έχουν συμβάλει στην ανάδειξη νέων τρόπων προσέγγισης του φαινομένου, τόσο θεωρητικά όσο και μεθοδολογικά. Ενώ η δική μας προσπάθεια εγγράφεται στην κίνηση αυτή, εντούτοις το ελληνικό πλαίσιο συνεπάγεται και μια σειρά περιορισμών. Αυτοί οι τελευταίοι έχουν να κάνουν και με την προϋπάρχουσα θεωρητική και εμπειρική υποδομή, αλλά, κυρίως, με την έλλειψη θεσμικής υποδομής των διωκτικών μηχανισμών και του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης εν γένει σε σχέση με την αποτελεσματική καταγραφή και αντιμετώπιση του φαινομένου που ονομάζεται «οργανωμένο έγκλημα» (βλ. και Hobbs, 1988; Woodiwiss & Hobbs, 2009; von Lampe, 2001). Ανεξάρτητα με το πως κανείς αντιλαμβάνεται τη σημασία των ορισμών που επινοούν και χρησιμοποιούν οι κρατικές γραφειοκρατίες, αλλά και την αξία των δεδομένων που αυτές θεωρούν σκόπιμο κάθε φορά να συλλέγουν για το «οργανωμένο έγκλημα», δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο επίσημος κρατικός λόγος και τα επίσημα δεδομένα αποτελούν και σημαντικό σημείο αναφοράς για την επαλήθευση της εμπειρικής έρευνας αλλά και σημείο εισόδου στο ίδιο το ερευνητικό πεδίο.

Έτσι, ενώ σε άλλες χώρες υπάρχει η σχετική υποδομή εδώ και δεκαετίες, στην Ελλάδα αυτή δεν υπήρχε —ίσως δεν υπάρχει ακόμη και σήμερα. Τα σημαντικότερα λοιπόν ερωτήματα σε σχέση με τη μελέτη του οργανωμένου εγκλήματος στη χώρα μας είναι σχεδόν τα εξ ολοκλήρου προκαταρκτικά ερωτήματα: πρώτο, πως είναι δυνατόν σε μια ορισμένη χρονική στιγμή, κάπου ίσως στη δεκαετία του 1990, ένα φαινόμενο το οποίο κανείς δεν γνώριζε ότι υπήρχε ξαφνικά αναδείχθηκε σε θεμελιώδη κοινωνική απειλή, της οποίας μάλιστα τα χαρακτηριστικά θεωρήθηκαν απολύτως σαφή; Δεύτερο, πως είναι δυνατόν αυτό το φαινόμενο να προσλαμβάνεται ως εξαίρεση και παθολογία, χωρίς καμία αναφορά στο ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο της χώρας στο οποίο εντάσσεται;

Ας υπενθυμίσουμε κατ' αρχάς πως η έννοια του «οργανωμένου εγκλήματος» εισήχθη στην Ελλάδα πολύ αργότερα από την εποχή που αυτή αναδείχθηκε και καθιερώθηκε στις ΗΠΑ και αλλού. Μάλιστα, ακόμη και όταν τελικά εισήχθη στην ελληνική έννομη τάξη με το Ν. 1916/1990, δεν ήταν παρά μια καλλωπισμένη έκφραση για την αναφορά στην εσωτερική τρομοκρατία. Μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 2000 η νομοθετική χρήση του όρου άρχισε να ευθυγραμμίζεται με τη διεθνώς καθιερωμένη έννοια του. Ακόμη και υπό αυτές τις συνθήκες, ένας σημαντικός αριθμός έγκριτων ποινικολόγων εξέφρασε σοβαρές αντιρρήσεις κατά του Ν.2928/2001 με το σκεπτικό ότι η έννοια του «οργανωμένου εγκλήματος» ήταν περιττή ενόψει των τότε υφιστάμενων προβλέψεων του ελληνικού ποινικού δικαίου (Xenakis, 2004).

Πιο συγκεκριμένα, ούτε η ποινική δικαιοσύνη αντιμετώπιζε κάποιο πρόβλημα σε σχέση με την αποτελεσματική αντιμετώπιση των εγκληματικών δραστηριοτήτων που υπήχθησαν στην έννοια του «οργανωμένου εγκλήματος», αλλά ούτε και οι διωκτικές και ανακριτικές αρχές στερούνταν αποτελεσματικών μέσων για τη διερεύνηση των σχετικών περιπτώσεων, αφού αυτά θα μπορούσαν να εισαχθούν νομοθετικά κατά περίπτωση, όπως είχε συμβεί με την νομοθεσία περί ναρκωτικών. Βέβαια η εισηγητική έκθεση του Ν. 2928/2001 αφενός μεν έθεσε το ζήτημα στη βάση της εκπλήρωσης των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας, συγκεκριμένα της ανταπόκρισης της Ελλάδας στις υποχρεώσεις που αναλήφθηκαν από τη Σύμβαση του ΟΗΕ κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, αφετέρου δε εξηγούσε ότι η στόχευση ήταν μια πιο συστηματική αντιμετώπιση της εγκληματικής επιχειρηματικότητας (Βουλή των Ελλήνων, 2001). Σε κάθε περίπτωση, η ανάγκη εισαγωγής μιας νέας γενικής έννοιας στο σώμα του ελληνικού ποινικού δικαίου υποδήλωνε το ότι η ιδέα του οργανωμένου εγκλήματος είχε να κάνει με γενικότερες κοινωνικό-πολιτικές αλλαγές και όχι απλά με ένα νομοθετικό «νοικοκύρεμα».

Το έδαφος για τη νομοθετική αλλαγή είχε προετοιμαστεί καθ' όλη τη δεκαετία του 1990 καθώς τα ΜΜΕ είχαν αναλάβει την εισαγωγή και εκλαΐκευση μιας έννοιας του «οργανωμένου εγκλήματος» ως

παθολογίας και απειλής προερχόμενης από παράγοντες και δυνάμεις άγνωστες στην ελληνική κοινωνία. Ουσιαστικά επρόκειτο για την εισαγωγή της θεωρίας της *αλλοδαπής συννομωσίας* (alien conspiracy, βλ. και Cressey, 1969), στο βαθμό που οι μετανάστες και οι διεθνείς «μαφίες» συσχετίστηκαν άμεσα από τα ΜΜΕ με την άνοδο της εγκληματικότητας κατά την περίοδο εκείνη (Κουράκης, 1998). Η εξέλιξη αυτή ήταν με τη σειρά της συνδεδεμένη με τις σημαντικές αλλαγές, τις οποίες βίωσε η ελληνική κοινωνία αμέσως μετά τις καθεστωτικές αλλαγές στην ανατολική Ευρώπη, και ιδίως με τη μετάβαση της Ελλάδας στη θέση χώρας μεταναστευτικού προορισμού, ιδίως από την γειτονική νοτιοανατολική Ευρώπη. Η εξέλιξη αυτή συνεχίστηκε και τη δεκαετία του 2000, καθώς, υπό το βάρος κατοπινών εξελίξεων, ασιατικοί και αφρικανικοί μεταναστευτικοί πληθυσμοί σε διέλευση παρέμειναν στάσιμοι εντός της ελληνικής επικράτειας για μακρύτερο χρονικό διάστημα, ακόμη και επ' αόριστον. Έτσι, η παρουσία μεταναστευτικών πληθυσμών αποτελεί πια μόνιμο χαρακτηριστικό της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Αυτό όμως το δημογραφικό χαρακτηριστικό δεν αποτελεί επαρκή εξήγηση της μιντιακής εμμονής με την εγκληματικότητα των μεταναστών και τις διεθνείς «μαφίες» (Antonopoulos & Papanicolaou, 2013). Η δεκαετία του 1990 υπήρξε και δεκαετία βαθιάς προσαρμογής της Ελλάδας στο νέο οικονομικό και κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον που διαμόρφωσαν η εντατικοποίηση της Ευρωπαϊκής ενοποίησης μετά το Μάαστριχτ και, γενικότερα, οι αλλαγές σε παγκόσμια κλίμακα, οι οποίες αποκαλούνται «παγκοσμιοποίηση». Καθ' όλη την περίοδο αυτή το εσωτερικό σκηνικό της Ελλάδας σημαδεύτηκε από τη συνεχή διαδικασία οικονομικής προσαρμογής και τις άλλες δομικές «μεταρρυθμίσεις» με σκοπό τον εκσυγχρονισμό και την φιλελευθεροποίηση της αγοράς εργασίας και της οικονομίας γενικότερα (Σακελλαρόπουλος & Σωτήρης, 2004). Σήμερα βέβαια αυτό το παρελθόν φαντάζει κάπως πιο μακρινό, καθώς η χώρα μας βρίσκεται στο επίκεντρο του διεθνούς ενδιαφέροντος λόγω των οξυμένων κοινωνικών προβλημάτων που έχουν προκαλέσει τα προγράμματα προσαρμογής μετά τη διεθνή κρίση του 2008 και την ελληνική

κατάρρευση του 2010 (Βαρουφάκης, 2014).

Δεν είναι δύσκολο ωστόσο κάποιος να αντιληφθεί πως οι σημερινές κοινωνικές εντάσεις και διαιρέσεις, οι οποίες συσκοτίστηκαν από την αμέσως προηγούμενη περίοδο ευφορίας την οποία τροφοδότησαν η επέκταση του ιδιωτικού χρέους και τα μεγαλοπρεπή δημόσια έργα και θεάματα, εγγράφονται στον κύκλο της οικονομικής και κοινωνικής αλλαγής που ξεκίνησε τη δεκαετία του 1990. Η μιντιακή δαιμονοποίηση της μετανάστευσης και της προσπάθειας των μεταναστών να ενταχθούν σε ένα οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον, του οποίου η θεσμική και υλική υποδομή για την ενσωμάτωση νέων πληθυσμών πολύ λίγο επεκτεινόταν πέρα από τις «αγορές», μορφοποίησε και διοχέτευσε κατάλληλα τις νέες κοινωνικές αβεβαιότητες και ανασφάλειες, ιδίως της εργατικής τάξης και των πιο επισφαλών μικρομεσαίων στρωμάτων. Όπως το θέτει εύστοχα ο Hobbs, η αβεβαιότητα που συμβολίζουν «οι ξένοι» επιλύεται στο λόγο περί οργανωμένου εγκλήματος μέσα από μια διαδικασία διάκρισης βασισμένη σε ένα επιθετικό εθνοτισμό: με αυτό τον τρόπο τα όρια μεταξύ ιθαγενών και αλλοδαπών, κατωτέρων τάξεων, δραστών που ανήκουν σε μειονοτικές ομάδες και οι μεταξύ τους συνδυασμοί μετασχηματίζονται σε μια (απλούστερη) διάκριση μεταξύ του εγκληματικού και του μη-εγκληματικού (Hobbs, 2013, pp. 41–42).

Η συνέπεια της αναγωγής σε αυτό το ευρύτερο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο είναι μια δραστική αμφισβήτηση της αντιμετώπισης των παράνομων αγορών μέσα από το στρεβλωτικό φακό της θεωρίας της «αλλοδαπής συνομωσίας» και των αναγκαίων συμπληρωμάτων της, τα οποία είναι το γραφειοκρατικό μοντέλο συγκρότησης του «οργανωμένου εγκλήματος» και της κυριαρχίας της βίας. Αυτή η αμφισβήτηση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη από τα πιο προωθημένα τμήματα της μελέτης των παράνομων αγορών (van Duyne, 1996; Woodiwiss & Hobbs, 2009; Hobbs, 2013). Αναμφίβολα, η δραστηριότητα στις διάφορες αγορές πολλές φορές διακρίνεται από ένα *τεχνικό καταμερισμό της εργασίας* (Ruggiero, 2000), αλλά οι γενικοί κανόνες είναι, από τη μια πλευρά, η ευέλικτη και ευκαιριακή προσέγγιση τόσο των μέσων όσο και των στόχων της δραστηριότητας,

και από την άλλη, οι ασταθείς σχέσεις μεταξύ των προσώπων που εμπλέκονται σε αυτή τη δραστηριότητα. Οι συμπαγείς οργανωτικές δομές αλλά και η επίτευξη σημαντικών κερδών για όλους τους συμμετόχους αποτελούν την εξαίρεση. Στο βαθμό βέβαια που υπάρχει ζήτηση για αγαθά ή υπηρεσίες τέτοια ώστε να ευνοεί την ανάπτυξη της παράνομης επιχειρηματικότητας, ενδεχομένως ο συνολικός τζίρος να αποτελεί αξιοσημείωτο —κατα κανόνα ασαφές και δύσκολα υπολογίσιμο— μέγεθος. Πάντως, για την πλειοψηφία των εμπλεκόμενων, η δραστηριοποίηση στις παράνομες αγορές αποτελεί στην καλύτερη περίπτωση μια μικρο-επιχειρηματικότητα του περιθωρίου παρά “*big business*”.

Οι συντεταγμένες αυτού του περιθωρίου δεν ορίζονται αυστηρά οικονομικά, δηλαδή μόνο με βάση το γεγονός ότι οι αγορές ορισμένων αγαθών ή υπηρεσιών περιορίζονται ρυθμιστικά από το κράτος ή τίθενται καθ’ ολοκληρία εκτός νόμου. Το περιθώριο αυτό αποτελεί πρώτιστα ένα κοινωνικό χώρο, ο οποίος καθορίζεται από τους περιορισμούς που απορρέουν από την ταξική, έμφυλη και εθνοτική θέση εκείνων που τον εποίκίζουν, και στον οποίο επενδύονται οι φιλοδοξίες των τελευταίων για ανοδική κοινωνική κινητικότητα —στην καλύτερη περίπτωση. Στη χειρότερη περίπτωση, μόνο ελπίδα για επιβίωση υπάρχει. Δεν αποτελεί συνεπώς έκπληξη, ούτε είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι συναντούμε στους χώρους των παράνομων αγορών ανθρώπους, οι οποίοι βιώνουν τη συστηματική αποστέρηση ευκαιριών για κοινωνική ανέλιξη και την απουσία αποτελεσματικών μηχανισμών κοινωνικής ενσωμάτωσης.

Αλλά οι συντεταγμένες αυτού του κοινωνικού χώρου δεν ταυτίζονται με τις συντεταγμένες του κοινωνικού αποκλεισμού. Αντίθετα, οι παράνομες αγορές είναι χώρος ανοιχτός, στον οποίο πάντως οι κοινωνικές ιεραρχίες και οι διαφορές δύναμης και έχουν σημασία και επιβεβαιώνονται. Από οικονομική άποψη, οι ευκαιρίες υπάρχουν για όλους όσους διατίθενται να αναλάβουν τον σχετικό κίνδυνο. Από την κοινωνική άποψη όμως, η επισφάλεια του ριψοκίνδυνου επιχειρηματία, ο οποίος διαθέτει μια νόμιμη επιχείρηση και συνεπώς μπορεί εξίσου να αναζητήσει στηρίγματα στη νόμιμη οικονομία και τα δίκτυα της

κοινωνικής επιφάνειας απέχει κατά πολύ ποιοτικά από την επισφάλεια του νεόφερτου μετανάστη, ο οποίος αναζητά στήριξη, αν καν μπορεί, μόνο σε ένα περιορισμένο κύκλο προσώπων, συνήθως ομοεθνών.

Με άλλα λόγια, η κοινωνική ιεραρχία προσδίδει στις παράνομες αγορές και μια κάθετη διάσταση, με τρόπο ώστε ο τεχνικός καταμερισμός εργασίας, ο οποίος εμφανίζεται σε αυτές, αποτελεί στην ουσία μια αντανάκλαση ενός κοινωνικού καταμερισμού εργασίας. Αυτό το στοιχείο καθίσταται απολύτως προφανές στις περιπτώσεις που η πρόσοψη της παράνομης δραστηριότητας δεν μπορεί να στελεχώνεται παρά μόνο από νόμιμους φορείς, όπως είναι για παράδειγμα τα καταστήματα, συνεργεία, νυχτερινά κέντρα κτλ., τα οποία λειτουργούν νόμιμα: όσοι βρίσκονται στα χαμηλότερα σκαλοπάτια της κοινωνικής ιεραρχίας στερούνται και τα μέσα και το status για να δραστηριοποιηθούν στη νόμιμη πρόσοψη της παράνομης αγοράς. Εντούτοις οι επιπτώσεις της κοινωνικής ιεραρχίας δεν θα πρέπει να ερμηνεύονται ως ενδείξεις οργανωσιακής ιεραρχίας. Αντίθετα, αυτή η κάθετη διάσταση επιτρέπει σε απολύτως νόμιμους φορείς, όπως είναι οι καπνοβιομηχανίες (Antonopoulos, 2008) ή οι εταιρίες οδικής βοήθειας (Antonopoulos & Papanicolaou, 2009) να εμπλέκονται χαλαρά και από ασφαλή απόσταση με τη λειτουργία της παράνομης αγοράς: η ίδια η ύπαρξη της παράνομης αγοράς αποτελεί μια ευκαιρία, την οποία ένας εξωτερικός φορέας μπορεί να εκμεταλλευτεί *à la carte*.

Περαιτέρω, η σχέση νόμιμων και παράνομων οικονομικών φορέων που απαντάται στις δραστηριότητες αυτές είναι συμβιωτική και όχι κατ' ανάγκη ανταγωνιστική ή επιβλαβής. Αυτό το χαρακτηριστικό δεν αφορά μόνο στο αντικειμενικό γεγονός της συμμετοχής στην παράνομη δραστηριότητα και την επίτευξη ενός οικονομικού οφέλους. Αν προς στιγμή παραβλέψουμε το ότι η εμπλοκή στην παράνομη οικονομική δραστηριότητα αποτελεί μια τυπική παράβαση, και συνεπώς το ότι αυτή η εμπλοκή απαιτεί την υπέρβαση του υποκειμενικού φράγματος που εγείρει η ύπαρξη μιας ποινικής απαγόρευσης, δεν είναι δύσκολο να δει κάποιος πως στην τελική ανάλυση, το σύστημα αξιών γύρω από το οποίο οργανώνονται οι παράνομες οικονομίες δεν διαφέρει ριζικά από εκείνο της ευρύτερης κοινωνίας (πρβλ. Matza & Sykes, 1961).

Κατά πρώτο, δεν θα πρέπει κάποιος να ξεχνάει πως η ζήτηση για παράνομα αγαθά και υπηρεσίες υποστηρίζεται από μια ποικιλία κοινωνικά αποδεκτών βιοτικών αναγκών και επιθυμιών, όπως το να οδηγείς ένα όμορφο και γρήγορο αυτοκίνητο, να διασκεδάσεις τα βράδυ ξεχνώντας τα προβλήματα μιας κουραστικής μέρας, να παρακολουθείς τη μουσική και κινηματογραφική επικαιρότητα —όλα αυτά είναι επιθυμίες για την ικανοποίηση των οποίων φροντίζει εξίσου και η παράνομη αγορά.

Το καθοριστικό όμως στοιχείο είναι πως, από τη σκοπιά της προσφοράς, η επιχειρηματικότητα, το «άρπαγμα» μιας ευκαιρίας, η ανοδική κοινωνική κινητικότητα είναι αξίες εξίσου αποδεκτές και στην επίσημη και στην υπόγεια οικονομία. Όσοι δραστηριοποιούνται στην τελευταία πολύ συχνά αντιλαμβάνονται το ρόλο τους ως «παροχή υπηρεσιών», στη βάση της παραπάνω συμφωνίας αξιών. Από την πλευρά λοιπόν του «επιχειρηματία-εγκληματία», η δραστηριοποίηση στην παράνομη αγορά αποτελεί μια στρατηγική προσαρμογής και επιβίωσης σε συνθήκες έντονου και αμείλικτου ανταγωνισμού, και συνεπώς σε κάποιο βαθμό, ιδίως για τους ασθενέστερους φορείς, η παράνομη δραστηριότητά τους λειτουργεί και ως στήριγμα της νόμιμης.

Αντί επιλόγου: το «οργανωμένο έγκλημα» και η αντιμετώπισή του

Οι συνέπειες της ανάλυσης που προηγήθηκε θα πρέπει να είναι σαφείς, ιδίως εάν κάποιος ανατρέξει στο σημείο εκκίνησης, το οποίο είναι η αντίληψη για το «οργανωμένο έγκλημα» ως εξαίρεση και παθολογία. Η κοινωνική οργάνωση των παράνομων αγορών εξαρτάται αποφασιστικά από τον τρόπο με τον οποίο αρθρώνονται οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις στο ευρύτερο τοπικό, εθνικό αλλά και διεθνές πλαίσιο στο οποίο οι πρώτες λειτουργούν (βλ. π.χ., Λάζος, 2002α; Λάζος, 2002β). Το ίδιο ισχύει και για την άρθρωση της αντεγκληματικής πολιτικής, της αστυνόμευσης και καταστολής των αγορών αυτών (Paranicolaou, 2011; Sheptycki, 2003). Δεν μπορεί να νοηθεί ούτε επιστημονική ανάλυση ούτε αντιμετώπιση του «οργανωμένου εγκλήματος» χωρίς να λαμβάνεται αυτό το πλαίσιο υπόψη.

Με βάση αυτή τη λογική, αναδεικνύεται έτσι σαφέστερα το διπλό αδιέξοδο της κυρίαρχης αντίληψης, ιδίως στο επίπεδο της αντιμετώπισης του «οργανωμένου εγκλήματος». Από τη μια, είναι απρόσφορη και αδιέξοδη η τάση που παρατηρείται σήμερα για διαρκή παραγωγή «αξιολογήσεων απειλής» (threat assessment) από το «οργανωμένο έγκλημα» στο πλαίσιο της κατάστροφης της σχετικής αντεγκληματικής πολιτικής. Οι αξιολογήσεις/εκθέσεις αυτές αποτελούν στην καλύτερη περίπτωση μια συστηματικότερη παρουσίαση της εμπειρίας των διωκτικών αρχών, οι οποίες λειτουργούν υποχρεωτικά με βάση τη διάκριση μεταξύ του εγκληματικού και του μη-εγκληματικού την οποία καθορίζει ο νόμος. Αυτού του είδους ο φορμαλισμός πολύ λίγο βοηθά την κατανόηση της δομής και της δυναμικής των παράνομων αγορών.

Από την άλλη, είναι απρόσφορη και αδιέξοδη η τάση να χαράσσεται η αντεγκληματική πολιτική με βάση τη λογική της ελάττωσης της εγκληματικής ευκαιρίας και της περιστασιακή πρόληψης του οργανωμένου εγκλήματος. Αντιρρήσεις σε αυτή την τάση, η οποία πάντως φαίνεται να ενισχύεται διεθνώς, έχουν διατυπωθεί έγκαιρα και με σαφήνεια (Kleemans, Soudijn, & Weenik, 2012; Antonopoulos & Papanicolaou, 2011; Edwards & Levi, 2008; von Lampe, 2011). Η λογική της περιστασιακής πρόληψης ασφαλώς είναι δυνατόν να εφαρμοστεί στο πεδίο των παράνομων αγορών, αλλά επειδή δεν μπορεί από τη φύση της να διαπεράσει την επιφάνεια, την οποία αντιπροσωπεύει ο τεχνικός καταμερισμός της εργασίας σε αυτές, καταλήγει τελικά να ανοίγει το δρόμο για μια αυστηρότερη καταστολή των κοινωνικά ασθενέστερων φορέων στο πεδίο αυτό. Είναι ένα δίχτυ, το οποίο, κατά παράδοξο τρόπο, συνήθως πιάνει το «μικρό» αλλά σπάνια το «μεγάλο ψάρι».

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Antonopoulos, G. A. (2008). The Greek connection(s). The social organisation of the cigarette-smuggling business in Greece. *European Journal of Criminology*, 5(3), 263-288.
- Antonopoulos, G. A. (2009). 'Are the "others" coming?': evidence on 'alien

- conspiracy' from three illegal markets in Greece. *Crime, Law and Social Change*, 52(5), 475-493.
- Antonopoulos, G. A., Hobbs, D., και Hornsby, R. (2011). A soundtrack to (illegal) entrepreneurship: pirated CD/DVD selling in a greek provincial city. *British Journal of Criminology*, 51, 804-822.
- Antonopoulos, G. A., και Papanicolaou, G. (2009). Gone in 50 seconds: the social organisation of the stolen car market in Greece. Σε P. C. van Duyne, S. Donati, M. Amir, & K. von Lampe (Επιμ.), *Crime, money and criminal mobility in Europe* (σελ. 141-174). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Antonopoulos, G. A., και Papanicolaou, G. (2011). Book review: Situational Prevention of Organised Crimes. By Karen Bullock, Ronald V. Clarke and Nick Tilley (eds.). *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 53(2), 261.
- Antonopoulos, G. A., και Papanicolaou, G. (2013). Migrants and 'organised crime' in the Greek press, 1991–2011: the politics of representing the 'organised criminal other'. Σε P. C. van Duyne, J. Harvey, G. A. Antonopoulos, K. von Lampe, A. Malijevic, & J. Spencer (Επιμ.), *Human dimensions in organised crime, money laundering and corruption* (σελ. 69-94). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Antonopoulos, G. A., και Papanicolaou, G. (2014). *Unlicensed capitalism, Greek style: illegal markets and 'organised crime' in Greece*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Antonopoulos, G. A., Papanicolaou, G., και Simpson, M. (2010). Entertainment starts with an E: the ecstasy market in Greece. *Trends in Organised Crime*, 13(1), 31-45.
- Antonopoulos, G. A., και Winterdyk, J. A. (2006). The smuggling of migrants in Greece: an examination of its social organisation. *European Journal of Criminology*, 3(4), 439-461.
- Cressey, D. R. (1969). *Theft of the nation: the structure and operation of organised crime in America*. New York: Harper and Row.
- Edwards, A., και Levi, M. (2008). Researching the organisation of serious crimes. *Criminology and Criminal Justice*, 8(4), 363-388.
- Hobbs, D. (1988). *Doing the business. Entrepreneurship, the working class and detectives in the East End of London*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobbs, D. (2013). *Lush life*. Oxford: Oxford University Press.

- Kleemans, E. R., Soudijn, M. R. J., και Weenik, A. W. (2012). Organized crime, situational crime prevention and routine activity theory. *Trends in Organised Crime*, 15(2), 87-92.
- Lambropoulou, E. (2003). Criminal 'organisations' in Greece and public policy: from non-real to hyper-real. *International Journal of the Sociology of Law*, 31, 69-87.
- Levi, M. (1998) Perspectives on Organised Crime: An Overview, *The Howard Journal of Criminal Journal*, 37, 335-345.
- Maltz, M.D. (1976) On Defining Organised Crime: The Development of a Definition and a Typology, *Crime & Delinquency*, 22, 338-346.
- Matza, D., και Sykes, G. M. (1961). Juvenile delinquency and subterranean values. *American Sociological Review*, 26(5), 712-719.
- Paoli, L. (2002) The paradoxes of organised crime. *Crime, Law and Social Change*, 2002, 37, 51-97.
- Papanicolaou, G. (2008). The sex industry, human trafficking and the global prohibition regime: a cautionary tale from Greece. *Trends in Organised Crime*, 11(4), 379-409.
- Papanicolaou, G. (2011). *Transnational policing and sex trafficking in southeast Europe: policing the imperialist chain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Papanicolaou, G., και Antonopoulos, G. A. (2010). "Organised crime" and migrants in the labour market: the economic significance of human smuggling and trafficking in Greece. Σε P. C. van Duyne, T. Vander Beken, J. Harvey, G. A. Antonopoulos, A. Maljevic, & K. von Lampe (Επιμ.), *Cross-border crime inroads on integrity in Europe* (σελ. 277-308). Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Potter, G. W. (1994). *Criminal organisations: vice, racketeering and politics in an American city*. Prospect Heights, Illinois: Wavelnad Press.
- Ruggiero, V. (1997). Criminals and service providers: cross-national dirty economies. *Crime, Law and Social Change*, 28, 27-38.
- Ruggiero, V. (2000). *Crime and markets*. Oxford: Oxford University Press.
- Schelling, T. C. (1971). What is the business of organised crime? *Journal of Public Law*, 20, 71-84.
- Sheptycki, J. W. E. (2003). Against transnational organised crime. Σε M. E. Beare (Επιμ.), *Critical reflections on transnational organised crime* (σελ. 120-144). Toronto: University of Toronto Press.
- Vander Beken, T., Savona, E., Korsell, L., Defruyter, M., Di Nicola, A.,

- Heber, A., et al. (2005). *Measuring organised crime in Europe. A feasibility study of a risk based methodology across the European Union*. Antwerp-Apeldoorn: Maklu.
- van Duynes, P. (1996). The phantom and threat of organised crime. *Crime, Law and Social Change*, 24, 341-377.
- von Lampe, K. (2001). Not a process of enlightenment: the conceptual history of organised crime in Germany and the United States of America. *Forum on Crime and Society*, 1(2), 99-116.
- von Lampe, K. (2004). Making the second step before the step: assessing organised crime—the case of Germany. *Crime, Law and Social Change*, 42, 227-259.
- von Lampe, K. (2011). The application of the framework of situational crime prevention to ‘organised crime’. *Criminology and Criminal Justice*, 11(2), 145-163.
- Woodiwiss, M., και Hobbs, D. (2009). Organised evil and the Atlantic alliance: moral panics and the rhetoric of organised crime policing in America and Britain. *British Journal of Criminology*, 49(1), 106-128.
- Xenakis, S. (2004). International norm diffusion and organised crime policy: the case of Greece. *Global Crime*, 6(3), 345-373.
- Βαρουφάκης, Γ. (2014). *Η γένεση της μνημονιακής Ελλάδας: ένα χρονικό της κρίσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Βουλή των Ελλήνων. (2001). *Εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου: “Τροποποίηση διατάξεων του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα ποινικής δικονομίας για την προστασία του πολίτη από αξιόποινες πράξεις εγκληματικών οργανώσεων”*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.
- Ελληνική Αστυνομία. (2000). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 1999*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2004). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2003*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2005). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2004*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2006). *Ετήσια έκθεση περιγραφή για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2005*.
- Κουράκης, Ν. Α. (1998). Έκθεση για την εξέλιξη της εγκληματικότητας στη σημερινή Ελλάδα. *Ποινική Δικαιοσύνη*, 1(3), 239-248.
- Λάζος, Γ. (2002α). *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη*

- Ελλάδα, τ. 1: η εκδιδόμενη.* Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Λάζος, Γ. (2002β). *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα, τ. 2: ο πελάτης.* Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Σακελλαρόπουλος, Σ., και Σωτήρης, Π. (2004). *Αναδιάρθρωση και εκσυγχρονισμός: κοινωνικοί και πολιτικοί μετασχηματισμοί στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1990.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Στεργίου, Λ. (2009, 7 Αυγούστου). 3 δις ευρώ ο τζίρος του λαθρεμπορίου. *Η Καθημερινή.* Ανάκτηση από <http://www.kathimerini.gr/366043/article/epikairothta/ellada/3-dis-eyrw-o-tziros-toy-la8remporioy>

Ποιοι είναι οι «εγκληματίες» στην εποχή μας; - Η διαχρονική απάντηση του εγκλήματος του λευκού κολάρου

ΒΑΣΙΛΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ ΒΙΚΥ*

α. Αποκωδικοποιώντας το προφίλ του εγκληματία στους καιρούς της κρίσης

Είναι σχεδόν εντυπωσιακό ότι παρά το καίριο του ερωτήματος που εισηγείται ο κεντρικός τίτλος του παρόντος, κάθε προσπάθεια να εντοπίσουμε τον σύγχρονο εγκληματία σε συνθήκες «υπερπαγκοσμιοποίησης»,¹ τείνει να έχει ιστορική βαρύτητα όχι απλώς ως διαδικασία χρονικής αναγωγής στο παρελθόν αλλά και ως συγκυρία ιστορικών μεταβολών. Έχει περάσει πάνω από μισός αιώνας από τότε που ο αμερικανός εγκληματολόγος Edwin Sutherland, στο πλαίσιο της ραγδαίας εκβιομηχάνισης και ανεξέλεγκτης αστικοποίησης της αμερικανικής κοινωνίας, απορρίπτοντας τις αταβιστικού τύπου ερμηνείες περί προσωπικής παθολογίας και αμφισβητώντας τις οικολογικές προσεγγίσεις περί κοινωνικής παθογένειας, απεγκλώβισε την έννοια του εγκλήματος τόσο από τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά όσο και από την νομοτέλεια των κοινωνικών συνθηκών. Το έγκλημα του λευκού κολάρου, ισότιμο του «εγκλήματος που διαπράττεται από άτομα κύρους και υψηλού κοινωνι-

* Νομικός, Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Ειδικός Επιστήμονας στην Αρχή Καταπολέμησης της Νομιμοποίησης Εσόδων από Εγκληματικές Δραστηριότητες και της Χρηματοδότησης της Τρομοκρατίας και Ελέγχου των Δηλώσεων Περιουσιακής Κατάστασης.

1. Lea J., 2002, *Crime & Modernity*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, σ. 117.

κού *status* στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας»,² έρχεται να αποτελέσει το αντιπαράδειγμα σε ισχυρισμούς που μέχρι τότε ήθελαν την εγκληματικότητα αφενός «προνόμιο» των χαμηλών κοινωνικών τάξεων και αφετέρου αποτέλεσμα του κοινωνικού φαινομένου της φτώχειας. Η σπονδυλωτή αποτύπωση της νέας θεωρητικής πρότασης ολοκληρώνεται με τις ακόλουθες τρεις βασικές παραδοχές:

- i. Τα άτομα που ανήκουν σε υψηλούς κοινωνικούς κύκλους εμφανίζουν έντονη εγκληματική συμπεριφορά.
- ii. Η εγκληματική αυτή συμπεριφορά των εκπροσώπων των ανώτερων κοινωνικών τάξεων διακρίνεται από την αντίστοιχη των μελών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ως προς τις διαφοροποιημένες διαδικασίες που επιφυλάσσει για τους πρώτους η δικαιοσύνη.
- iii. Οι διαφορετικές διαδικασίες δεν συνδέονται με την αιτιότητα του εγκληματικού φαινομένου αλλά με την παράμετρο της εξουσίας.

Η μεταβλητή του κοινωνικού *status*, που εξακολουθεί να λειτουργεί τόσο ως αιχμή του δόρατος όσο και ως πηγή αμφισβητήσεων αναφορικά με την έννοια του εγκλήματος του λευκού κολάρου, δεν ορίζεται αποκλειστικά σε συνάρτηση με το απόλυτο μέγεθος της οικονομικής ευχέρειας αλλά κυρίως με την πολιτική και την κοινωνική δυναμική του μεγέθους αυτού. Η σημασία, επομένως, του λευκού κολάρου δρα περισσότερο και από συμβολικά ως προς την κοινωνική θέση του δράστη, υπαινικτικά ως προς το εξουσιαστικό υπόβαθρο που συνοδεύει τη δράση του. Η ανάδειξη αυτή της εξουσιαστικής παραμέτρου και της κατάχρησης της αποκτά για πρώτη φορά εγκληματογενή χαρακτηριστικά, φέρνοντας στην επιφάνεια έννοιες που μέχρι τότε λίκνιζαν στο επιστημονικό απυρόβλητο. Σε επιστημολογικό δε επίπεδο η καινοτόμος παρέμβαση, που υλοποιείται με την είσοδο της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου στο επιστημονικό πεδίο της εγκληματολογίας, αποτυπώνεται με μια διπλή μετάβαση: αφενός από τον εγκληματία – άνθρωπο στο εγκληματικό φαινόμενο και αφετέρου από την εγκληματική – ποινικοποιημένη συμπεριφορά στη συμπεριφορά και λειτουργία του

2. Sutherland E., 1983, *White Collar Crime – the Uncut Version*, Yale University Press, New Heaven & London, σ. 4.

ποινικού νόμου.

Το δεύτερο σημείο που εντυπωσιάζει, συνδέεται πάλι με την «ηλικία» της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου, που παρά την ιστορικότητα που την διαπνέει και την ταυτόχρονη διαρκή της επικαιρότητα εντούτοις ο όρος εξακολουθεί να παραμένει εν πολλοίς συγκεχυμένος και απροσδιόριστος. Για τους λιγότερο μυημένους στην εγκληματολογία και γενικότερα στις ποινικές επιστήμες η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου αντιστοιχεί σχεδόν σε νοηματικό κενό, δεδομένου ότι δεν λειτουργεί ως συνειρμός ή έστω ως κανονιστικό επιστέγασμα μιας συγκεκριμένης πράξης, όπως συμβαίνει με τις περιπτώσεις της κοινής εγκληματικότητας. Μια τέτοια διαπίστωση, ωστόσο, ισοδυναμεί πρόσθετα με θεωρητικό παράδοξο, όταν γίνεται κοινό σημείο για τα συμπεράσματα των περισσότερο ειδικών επί του θέματος. Η γενική θεωρητική αντίληψη για το συγκεκριμένο έγκλημα, ύστερα από πλήθος μελετών και ερμηνευτικών αναζητήσεων, καταλήγει ότι πρόκειται για μια έννοια βαθιά αντιφατική, αμφίσημη, αμφιλεγόμενη και άλλο τόσο πολεμική, προκλητική και ανατρεπτική, σε σημείο μάλιστα που να γίνεται λόγος για «σύρραξη μεταξύ των «λευκού κολάρου» εγκληματολόγων». ³ Οι δυσκολίες κατ' επέκταση που συνεπάγεται η μελέτη του φαινομένου, έχοντας πρώτα θητεύσει για αρκετά χρόνια στο περιθώριο της εγκληματολογικής επιστήμης, συγκεντρώνονται ακριβώς στον κατακερματισμό που έχει υποστεί μέσω πολυετών θεωρητικών προσθαφαιρέσεων,

3. Friedrichs D. 1998, "New Directions in Critical Criminology and White Collar Crime" in J.I. Ross *Cutting The Edge – Current Perspectives in Radical/Critical Criminology and Criminal Justice*, Praeger, Westport, Connecticut – London, σ. 77-91 Για μια πρώτη αίσθηση της έντασης και της έκτασης της θεωρητικής διαμάχης αναφέρεται χαρακτηριστικά η άποψη του D. Newman, ο οποίος θεωρεί την έννοια του εγκλήματος του λευκού κολάρου ως «πιθανότερα την πλέον πιο σημαντική εξέλιξη στην εγκληματολογία» ενώ εν είδει απάντησης ο ισχυρισμός του R. Caldwell κάνει λόγο για ένα «προπαγανδιστικό όπλο το οποίο κάτω από το επιδεικτικό προσώπιο της επιστήμης χρησιμοποιείται για τη θεμελίωση μιας νέας τάξης». Βλ. Newman D., 1958, "White Collar Crime", *Law and Contemporary Problems*, τ.23 σ. 735-753, Caldwell R. 1968, "A Re – Examination of the Concept of white Collar Crime" in G. Geis (ed) *White Collar criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York σ. 376-387.

οι οποίες οδήγησαν με τη σειρά τους άλλοτε στη διεύρυνση κι άλλοτε στη συρρίκνωση ή ακόμα και στην εγκατάλειψη του αντίστοιχου όρου. Στη συνθήκη αυτή αδιάκοπης ανησυχίας, όπως επισημαίνει εξ αρχής ο V. Aubert, σωρεύεται και η γοητεία του όρου⁴ καθώς και η δυναμική την οποία θα αναδείξουν με την παρέμβαση τους οι εκπρόσωποι της κριτικής εγκληματολογίας.

Σύμφωνα με τους τελευταίους τα εγκλήματα του λευκού κολάρου εξισώνονται με τα «εγκλήματα των ισχυρών»⁵ και ως εκ τούτου προσφέρουν απτή απόδειξη της πολιτικής φύσης του εγκληματικού φαινομένου. Με άλλα λόγια, στην κριτική του πρόσληψη το έγκλημα του λευκού κολάρου εξελίσσεται στο κυρίως όχημα της θεωρητικής ρήξης με κλασικές αντιλήψεις και θετικιστικές προσλαμβάνουσες σχετικά με τη φύση του εγκλήματος. Για την κριτική εγκληματολογική «γραμματεία» το έγκλημα δεν ανταποκρίνεται μόνο στο σχήμα μιας κοινωνικής κατασκευής αλλά επιπλέον παραπέμπει στους εξουσιαστικούς εκείνους συσχετισμούς, που επιμελούνται της κοινωνικής και θεσμικής θεμελίωσης του, καθώς και στις κοινωνικές δομές απ' όπου πηγάζουν οι εξουσιαστικές ισορροπίες. Κατ' αναλογία ο ποινικός νόμος, ιδωμένος στο πλαίσιο της συγκρουσιακής θεώρησης, απολλύει τη συμβολιακή του αυταξία και το αμάχητο τεκμήριο περί ουδετερότητας και εντάσσεται ως μαχητό πλέον αξίωμα στο ευρύτερο πεδίο των πολιτικών ισορροπιών. Μέσα από ένα τέτοιο θεωρητικό πρίσμα, το περιεχόμενο της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου αξιολογείται πιο πολιτικό και από την ίδια την πολιτική αντίληψη για το έγκλημα, δεδομένου ότι οι δυνατότητες τέλεσης του καθώς και οι μορφές εκδήλωσης του αναφέρονται σε πολύ συγκεκριμένες οικονομικο-κοινωνικές και πολιτικές δομές. Με άλλα λόγια, η κριτική μελέτη των εγκλημάτων του λευκού κολάρου δεν καθιλώνεται σε μια «νομική» αντίληψη για τον κόσμο και στη θετικιστική αντανάκλαση της, αλλά αναζητά απαντήσεις στο σύστημα οικονομικής παραγωγής, στην κρατική οργάνωση, στις κοινωνικές σχέσεις και στους εξουσιαστικούς συσχετισμούς.

4. Aubert V., 1952 "White – Collar Crime and Social Structure", *American Journal Of Sociology*, τ.58, σ. 263-271.

5. Pearce F., 1976, "Crimes of the Powerful", Pluto Press.

Παρόλη την αντίφαση που έχει επωμιστεί ο όρος διαχρονικά, ο προσδιορισμός του «λευκού κολάρου» εξακολουθεί να παραπέμπει σαφώς στην άσκηση και στην κατάχρηση εξουσίας.⁶ Αυτό το χαρακτηριστικό άλλωστε προσπάθησαν να αποδώσουν και οι μεταγενέστερες έννοιες, προσομοιάζοντας κάθε φορά στις εξελίξεις και μεταμορφώσεις του καπιταλιστικού συστήματος. Έτσι, το έγκλημα του λευκού κολάρου αλλάζει πρόσωπα, αλλάζει τρόπους, αλλάζει μορφές και πλαίσια, λειτουργώντας εν είδει εξουσιαστικού χαμαιλέοντα. Γίνεται, λοιπόν, εταιρικό έγκλημα, οικονομικό έγκλημα, επιχειρηματικό έγκλημα, επαγγελματικό έγκλημα, κυβερνητικό έγκλημα, κρατικό-εταιρικό έγκλημα, περιβαλλοντικό έγκλημα, οργανωσιακό έγκλημα, έγκλημα των ελίτ, έγκλημα της αφρόκρεμας, έγκλημα της κορυφής. Η εικόνα πολυτελών δωματίων με κλειστές πόρτες πίσω από τις οποίες είθισται να βρίσκονται «καταρχήν λευκοί άνδρες προερχόμενοι από οικονομικά προνομιούχους κύκλους με παρόμοια πτυχία εκπαίδευσης, "lifestyle" και επαφές»⁷ ξεπερνά ενδεχόμενα τις χίλιες λέξεις καθώς καταφέρνει να αιχμαλωτίσει τον πυρήνα όλων των ιστορικά μεταλλασσόμενων όρων και των συναφών θεωρητικών τους αναλύσεων. Οι εξουσιαστικές σχέσεις που διαπερνούν την εγκληματικότητα του λευκού κολάρου πέραν των δομικών και εργαλειακών τους αναφορών απαιτούν μυστικότητα,⁸ πολυτέλεια, διαπλοκή⁹ και συγκάλυψη¹⁰.

6. Με παρόμοια διάθεση κατάδειξης της κατάχρησης πολιτικής εξουσίας ο Δ. Σπινέλλης εισηγείται τον όρο «εγκλήματα του ψηλού καπέλου», με τα οποία περιγράφονται «τα εγκλήματα των πολιτικών που βρίσκονται στην εξουσία». Βλ. Σπινέλλης Δ., 2013, «Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (ή εγκληματικότητα του «ψηλού καπέλου)», στα *Ποινικά Χρονικά*, τ. 1, σ. 5.

7. Snider L., 2007, "This time we really mean it! Cracking down on the stock market fraud" in H. Pontell & G. Geis (eds) *International Handbook of White – collar Crime and Corporate Crime*, Spinger, σ. 639.

8. Box S. 1995, *Power, Crime and Mystification*, Routledge, London & New York.

9. Πανούσης Γ., 2006, «Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 8-9, σ. 1015-1022.

10. Katz J., 1979, "Concerted Ignorance: The social construction of a cover-up", *Journal of Contemporary Ethnography*, τ. 8(3), σ. 295-316.

Η πραγματικότητα της σύγχρονης οικονομικής κρίσης ωστόσο άλλαξε καίρια και την πραγματικότητα της παραπάνω εικόνας. Η κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας που καταγράφηκε κυρίως στα χρόνια μεταξύ του 2008 και 2012 έφερε στο φως νέα ευρήματα, το βασικότερο από τα οποία είναι ότι το έγκλημα του λευκού κολάρου δεν έχει ανάγκη πλέον από κλειστές πόρτες και σκοτεινά δωμάτια. Όπως εύστοχα υπογραμμίζει ο S. Tombs, η ποιοτική μετάλλαξη που επήλθε τελευταία στον φαινότυπο των εγκλημάτων του λευκού περιλαιμίου συνίσταται στην εγκατάλειψη της παραδοσιακής απαίτησης για μη θεατότητα και στην αντικατάστασή της με έντονη θεατότητα μέσω της ακατάπαιστης επανάληψης.¹¹ Μια τέτοια διαπίστωση δεν παραπέμπει απλά σε καταγεγραμμένες τεχνικές που υπόσχονται την «εξαφάνιση» τους¹² ούτε σε πρακτικές δομικής και πολιτισμικής κανονικοποίησης τους.¹³ Ομοίως, δεν στοχεύει να στηλιτεύσει μονάχα τη συμβιωτική σχέση που μοιράζονται με το καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής τόσο σε επίπεδο δομικών ευκαιριών όσο και εργαλειακών διευθετήσεων¹⁴ αλλά κάνει ένα βήμα παραπέρα, υποδεικνύοντας τη θεσμική συγχώνευση τους.¹⁵

11. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι «το πρόβλημα εδώ, επομένως, δεν είναι απαραίτητα η μη θεατότητα της δομικής βίας που συχνά καταφέρεται – είναι με αρκετούς τρόπους η έντονη θεατότητα της μέσω της «ακατάπαιστης επανάληψης». Αυτή η ακατάπαιστη επανάληψη είναι που αποτελεί μια ακαδημαϊκή και, κυρίως, μια επιτακτική πολιτική πρόκληση για όσους θα επιδίωκαν να αντισταθούν στις κρατικές-εταιρικές βλάβες». Tombs S. 2013, “Working for the “free” market: State complicity in routine corporate harm in the United Kingdom”, *Revista Crítica Penal y Poder*, τ.5, σ. 308.

12. Για μια αναλυτική παρουσίαση των τεχνικών «εξαφάνισης» των εγκλημάτων του λευκού κολάρου βλ. Βασιλαντωνοπούλου Β., 2014, *Λευκά Κολάρια & Οικονομικό Έγκλημα – Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική*, Δίκαιο & Οικονομία Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα.

13. Lea J., 2002, op. cit.

14. Chambliss W., 2004, “On the symbiosis between criminal law and criminal behaviour”, *Criminology*, τ. 42(2), σ. 241-251.

15. Ο G. Barak επιχειρώντας την ανατομία της οικονομικής κατάρρευσης της Wall Street κάνει λόγο για θεσμικές δι-αντιδράσεις ανάμεσα σε καταχρήσεις επενδυτικών τραπεζών, ιδιαίτερος υψηλού κινδύνου στεγαστικά δάνεια, διογκωμένους πιστοληπτικούς δείκτες και αποτυχίες των ελεγκτικών μηχανισμών. Βλ. Barak G.,

Αφετηρία μιας τέτοιας διαδικασίας αποτέλεσε η στροφή στον νεοφιλελευθερισμό και τον χρηματοπιστωτικό καπιταλισμό στις αρχές της δεκαετίας του '80, η οποία σε πολύ μεγάλο βαθμό βασίστηκε στο εγκληματικό φαινόμενο μέσω της αναδιανομής του κοινωνικού του ελέγχου. Η έντονη αυστηροποίηση του ποινικού δικαίου ως προς τα κοινά εγκλήματα και η αντίστοιχη χαλάρωση του ως προς εκείνα του λευκού κολάρου δεν εξυπηρέτησε μονάχα τις επιταγές μιας νέας κοινωνικής ισορροπίας με το πρόκριμα του ανταποδοτικού οφέλους¹⁶ αλλά κυρίως επιμελήθηκε ενός συλλογικού και άλλο τόσο σαρωτικού διπτού επαναπροσδιορισμού, με τελικές απολήξεις την εγκληματικότητα και την απελευθέρωση των επιχειρηματικών δράσεων και αγορών.¹⁷ Την διαδικασία απομάγευσης των εγκλημάτων του λευκού κολάρου ακολούθησαν στρατηγικές ψηφιοποίησης και αναδιατύπωσης τους με μαθηματικούς όρους και οικονομικά μεγέθη προσδίδοντας τους τεχνοκρατική ταυτότητα και επιστημονική βαρύτητα.¹⁸ Έτσι, το πέρασμα από την οικονομία της αποταμίευσης στην οικονομία της φούσκας αποτέλεσε συνώνυμο του εκσυγχρονισμού, της ανάπτυξης και γενικά της προόδου, προσδίδοντας αδιαμφισβήτητο κύρος και εξουσία στους νέους εκπροσώπους της, με πρωτεργάτες τους επικεφαλής χρηματοπιστωτικών - επενδυτικών ιδρυμάτων και οργανισμών.

Κάτω από την ιδεολογική σημαία της αγοράς, ο ανανεωμένος συνδυασμός κύρους και εξουσίας κατάφερε να κερδίσει έδαφος όχι μόνο στη νέα οικονομία αλλά και στο πολιτειακό εποικοδόμημα, σε τέτοιο βαθμό μάλιστα που το πολιτικό στοιχείο να υποχωρήσει έναντι του οικονομικού και ο δημόσιος τομέας να καθίσταται ολοένα και πιο δυσδιά-

2012, *Theft of a Nation – Wall Street Looting and Federal Regulatory Colluding*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth – UK σ. 76-90.

16. Wacquant L., 2004, *Punir les pauvres. Le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale*, Agone, Marseille.

17. Hagan J., 2010, *Who Are The Criminals? – The Politics of the Crime Policy from the Age of Roosevelt to the Age of Reagan*, Princeton University, Princeton & Oxford.

18. Krause M. G., 2013, "Wasted potential – Towards a criminology of the financial crisis", *Criminologia*, www.criminologia.de

κριτος έναντι του ιδιωτικού.¹⁹ Η υποχώρηση των ελεγκτικών μηχανισμών και θεσμικών εγγυήσεων έναντι των οικονομικών δραστηριοτήτων δεν αποτελεί παρά τη λογική συνέχεια μιας τέτοιας καταλυτικής αντιστροφής ρόλων, οδηγώντας μοιραία στην ταύτιση ελεγκτών και ελεγχόμενων, που όλο και συχνότερα αγγίζει τα όρια της ταυτοπροσωπίας, καθώς και στη διάχυση θεσμικών εξουσιών σε ιδιωτικά, μικτών συμφερόντων και πάντως μη δημοκρατικά ελεγχόμενα κέντρα.²⁰ Οι πυλώνες, επομένως, της απελευθέρωσης και της αυτορρύθμισης της αγοράς παγιώνονται σε ένα πολλαπλώς ανεξέλεγκτο, παγκοσμίως διευρυμένο και ενδημικά καταχρηστικό περιβάλλον, όπου οι πρακτικές που υιοθετούνται αν και αντιστοιχούν με εγκλήματα του λευκού κολάρου είναι καταρχήν τυπικά νόμιμες και πάντως χαίρουν των εγγυήσεων που κραδαίνει το αόρατο χέρι της αγοράς, το οποίο από τη φύση του είναι προορισμένο να αποκαθιστά τη μαθηματικά αποδεδειγμένη τελειότητα της.²¹ Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου εσώκλειστη σε κερδοσκοπικές τεχνικές, πυραμιδωτά σχήματα, σκιώδεις χρηματοπιστωτικές δράσεις, τοξικά επενδυτικά προϋόντα, υπεράκτια μορφώματα και φορολογικούς παραδείσους μεταβάλλεται σε όχημα αναδιανομής του πλούτου, ιδιωτικής διακυβέρνησης και γεωπολιτικής αναδιάταξης, που με τη σειρά τους προδιαγράφουν το φάσμα της νομιμοποιητικής βάσης του σύγχρονου κράτους.²²

Αντανάκλαση μιας τέτοιας θεμελιακής μεταβολής είναι η παγίωση μιας «νέας ολιγαρχίας», η οποία στις Η.Π.Α. συγκροτείται από το ποσοστό 1% του πληθυσμού, που λυμαίνεται το 1/3 του συνολικού εθνι-

19. Ferrajoli L., 2005, "The crisis of democracy in the era of globalization", *Anales de la Catedra Francisco Suarez*, τ. 39, σ. 53-67.

20. Black W., 2005, *The Best Way to Rob a Bank is to Own One: How Corporate Executives and Politicians Looted the S&L Industry*, University of Texas Press, Austin.

21. Pontell H., Black W., Geis G., 2013, "Too big to fail, too powerful to jail? On the absence of criminal prosecutions after the 2008 financial meltdown", *Crime Law & Social Change*, τ. 61, σ. 1-13.

22. Hall S., Massey D. & Rustin M., 2015, *After Neoliberalism? The Kilburn Manifesto*, Lawrence & Wishard Limited.

κού πλούτου και το 40% του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου,²³ ενώ στη χώρα μας, τηρουμένων των αναλογιών, δεν είναι παρά «*μια δράκα ανθρώπων, μια δράκα οικογενειών...που έχουν την αντίληψη ότι το κράτος είναι φτιαγμένο μονάχα για να εξυπηρετεί τα συμφέροντα τους*».²⁴ Η απενοχοποίηση που της χάρισε το άνοιγμα των αγορών, δεν την απάλλαξε μονάχα από την ανάγκη προσχημάτων και τεχνικών ουδετεροποίησης, σε σχέση με τις επιβλαβείς δράσεις της, αλλά της άνοιξε το δρόμο για να λειτουργεί απροκάλυπτα και με το νόμο ως εγκληματικό καρτέλ μέσω αθέμιτων χρηματοπιστωτικών και επιχειρηματικών συμπράξεων. Οι ακρότητες στις οποίες επιδόθηκε, και οι οποίες συνδέονται με τη σημερινή κρίση με δεσμούς ισχυρότερους από αυτόν της αιτίας και του αιτιατού, αποκαλύπτουν όχι μόνο τις υποδόριες λογικές εξαπάτησης που τις κινητοποιούν αλλά και τις άρτια προσχεδιασμένες και συντονισμένες πρακτικές που συνέβαλαν στην εφαρμογή τους. Η κρίση λοιπόν, όπως καυστικά σχολιάζεται, «*δεν ήταν θέμα κακής τύχης...Μας επιβλήθηκε*».²⁵

Οι ποιοτικές και ποσοτικές συνιστάμενες της παραδοχής αυτής χαράσσουν και την διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στα εγκλήματα του λευκού κολάρου και τα οικονομικά εγκλήματα. Ακόμη κι αν αποδεχθούμε την άποψη του G. Barak, ο οποίος κάνει λόγο για διάκριση μεγέθους και όχι γένους,²⁶ εντούτοις η τάξη μεγέθους πέραν των ποσοτικών διαστάσεων επηρεάζει αναπόδραστα και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά, τα οποία, όπως κατέδειξε η κριτική εγκληματολογία, συνιστούν παραδοσιακά τα αποφασιστικά κριτήρια της διαδικασίας εγκληματοποίησης. Έτσι, ενώ οι διαστάσεις των οικονομικών εγκλημάτων φαίνε-

23. Ferguson C., 2012, *Inside Job – The Financiers Who Pulled Off the Heist of the Century*, Oneworld Publications Limited.

24. Οι συγκεκριμένες διαπιστώσεις αποτελούν μέρος της ομιλίας του Υπουργού Επικρατείας για την Καταπολέμηση της Διαφθοράς κ. Π. Νικολούδη τον Φεβρουάριο 2015 από το βήμα της Ελληνικής Βουλής <http://www.aftodioikisi.gr>

25. Pontell H., Black W., Geis G., 2013, op. cit. σ. 9.

26. Barak G., 2012, op. cit.

ται να συνάδουν με το μέγεθος του ποινικού κώδικα,²⁷ δεν συμβαίνει το ίδιο με τα εγκλήματα του λευκού κολάρου, τα οποία όχι μόνο καταφέρνουν να δραπτεύουν από τις σελίδες του αλλά να βρίσκουν καταφύγιο στις δομές της παγκόσμιας οικονομίας. Η όποια προσπάθεια, επομένως, ταυτοποίησης των εγκλημάτων του λευκού κολάρου δικαίως υποστηρίζεται ότι αφορά στα εγκλήματα της οικονομίας. Σε αντίθεση με την τυπική, δογματική προσήλωση με την οποία είναι προικισμένο το σύνολο των οικονομικών εγκλημάτων, τα εγκλήματα της οικονομίας ανταποκρίνονται στην ανάγκη κατάδειξης εγκληματικών δράσεων που περιλαμβάνουν νόμιμες καθώς και παράνομες συμπεριφορές, οι οποίες αμφότερες υποκινούνται, δικαιολογούνται ή και ενθαρρύνονται ακόμη από τον τομέα των οικονομικών επιστημών, ως σύνολο εννοιών, αρχών και αξιών.²⁸ Ταυτόχρονα με τους εξουσιαστικούς συσχετισμούς και τις κοινωνικές βλάβες που εμπεριέχονται στην καπιταλιστική οικονομική οργάνωση, η έμφαση εν προκειμένω δίνεται στην εργαλειοποίηση των εγκλημάτων του λευκού κολάρου και στη συστημική ενσωμάτωσή τους μέσω πολύπλοκων οικονομικών σχέσεων και μαθηματικών συσχετισμών παρόλο που ο μονοσήμαντος πυρήνας τους φαίνεται να απέχει ελάχιστα από το αβανταδόρικο κόλπο του «παπά»!²⁹

B. Το ποινικό δόγμα και οι «πολιτικές του συμβιβασμού»

Μια πρώτη και σχεδόν αυταπόδεικτη παρατήρηση, που ανακύπτει σε σχέση με τις μόλις προηγούμενες θεωρητικές διαπιστώσεις, εστιάζει στην ιστορική «παραμέληση» του εγκλήματος του λευκού κολάρου από

27. Για την αποτύπωση των οικονομικών εγκλημάτων στην ελληνική πραγματικότητα βλ. 1. Κουράκης Ν. 2007, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα Ι - Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου* τόμος Α', Γενικό Μέρος, 3^η έκδοση, εκδόσεις Α. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή, 2. Πιτσελά, Α., 2010, *Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη.

28. Ruggiero V., 2013, *the Crimes of the Economy – A criminological analysis of economic thought*, Routledge, London – New York.

29. Young J., 2014, "Bernie Madoff, Finance Capital, and the Anomic Society", in S. Will, S. Handleman & D. C. Brotherton (eds) *How They Got Away With It*, Columbia University Press, New York, σ. 68-81.

το ποινικό δίκαιο. Ανατρέχοντας στο σύνολο της εγκληματολογικής ύλης, οι εξηγήσεις που έχουν δοθεί κατά καιρούς απαριθμούνται συνοπτικά ως εξής:

- «Πολλές επιβλαβείς και επιζήμιες συμπεριφορές που ταυτίζονται με την ετικέτα του εγκλήματος του λευκού κολάρου δεν ορίζονται επισήμως ως έγκλημα.
- Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις που οι εν λόγω συμπεριφορές τυποποιούνται επισήμως ως αξιόποινες πράξεις δεν λαμβάνουν από τις δικωτικές αρχές την απαραίτητη προσοχή που απαιτούν.
- Ακόμη κι αν διωχθούν, ισχυρά φυσικά και νομικά πρόσωπα μπορούν να χρησιμοποιήσουν την εξουσία τους για να αποφύγουν τη καταδίκη.
- Ακόμη όμως κι αν καταδικαστούν, οι δράστες για εγκλήματα του λευκού κολάρου τείνουν να λαμβάνουν συγκριτικά ελαφρύτερες ποινές.
- Έχοντας σχεδιαστεί για άτομα, οι παραδοσιακές νομικές έννοιες είναι δύσκολο να βρουν εφαρμογή σε εταιρικές και οργανωσιακές παραβάσεις.
- Παρά το γεγονός ότι πολλά από τα εγκλήματα του λευκού κολάρου έχουν θύματα άτομα, τα σχήματα θυματοποίησης δεν ταιριάζουν με αυτά της παραδοσιακής εγκληματικότητας.
- Οι κυβερνήσεις έχουν ίδιους λόγους να μην παίρνουν στα σοβαρά τα εταιρικά εγκλήματα».³⁰

Τα παραπάνω σημεία, ακόμη και στην τόσο επιγραμματική τους διατύπωση, προεικάζουν για το αποτέλεσμα μιας ενδεχόμενης μετακίνησης από το πρίσμα της κριτικής εγκληματολογίας χάριν μιας περισσότερο ποινικό-δογματικής οπτικής. Η κριτική κατάδειξη της «εγγενούς

30. Johnstone J. & Ward T., 2010, *Law & Crime*, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington, σ.111-112.

απροθυμίας» του ποινικού συστήματος να ελέγξει τα εγκλήματα του λευκού κολάρου μετασχηματίζεται σε ολοένα και πιο δομική αδυναμία, αν προστεθούν οι παράμετροι του ποινικού δόγματος από τη μια πλευρά και της ορθοδοξίας της αγοράς μαζί με την παράλληλη κρίση που αντιμετωπίζει από την άλλη. Στο εσωτερικό της, δηλαδή, η δομική αδυναμία σχετίζεται με την ατομοκεντρική δομή και την εθνική ταυτότητα του ποινικού δικαίου. Το σύνολο σχεδόν των αρχών που συνθέτουν το ποινικό δόγμα και εκτείνονται από τον προσδιορισμό του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού, την εκδήλωση και θεμελίωση του εγκληματικού αδικού, τον προσωποπαγή χαρακτήρα του καταλογισμού και κατ' επέκταση την ατομικότητα της ποινικής ευθύνης και ενοχής μέχρι τη φύση και λειτουργία της ποινής όσο κι αν ανασυγκροτηθούν ή αναπροσαρμοστούν δεν μπορούν σε κάθε περίπτωση να «υπερβούν εαυτόν» και μάλιστα με αμφισβητήσιμα αποτελέσματα.

Το πλέον πολυσυζητημένο «δάνειο» της ηπειρωτικής Ευρώπης από το αγγλοσαξονικό δίκαιο, που αναλογεί στην αναγνώριση ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων,³¹ αποτελεί ενδεικτικό παράδειγμα ενός τέτοιου ισχυρισμού. Ακόμη κι αν οι θεωρητικές δυσκολίες εκληφθούν ότι λίγο-πολύ επιλύθηκαν ή υπερκεράστηκαν με την επίτευξη ενός θεωρητικού συμβιβασμού και μέσω της προτροπής κυρίως του κοινοτικού νομοθέτη, (παρότι στη χώρα μας εξακολουθεί να ισχύει η αρχή “*societas delinquere non potest*”) μετέωρο παραμένει το δεύτερο ζητούμενο που αφορά στον ίδιο τον αποτρεπτικό χαρακτήρα των ποινών που επιβάλλονται στα νομικά πρόσωπα.

Το πρώτο οξύμωρο στο σημείο αυτό σχετίζεται με τον αυτοαναφερόμενο και αυτορρυθμιστικό χαρακτήρα των οργανωσιακών μέτρων ελέγχου και εποπτείας, που οφείλουν να λαμβάνουν τα νομικά πρόσωπα κατά τις οικονομικές συναλλαγές τους ως προσδιοριστικά στοιχεία της κοινωνικής και οργανωσιακής ενοχής τους, δηλαδή του νομιμοποιητικού στοιχείου για τη θεμελίωση της ποινικής τους ευθύνης.³² Πρόκειται για τα λεγόμενα προγράμματα εταιρικής

31. Bernard T., 1984, “The Historical Development of Corporate Criminal Liability”, *Criminology*, τ. 22(1), σ. 3 – 17.

νης.³² Πρόκειται για τα λεγόμενα προγράμματα εταιρικής συμμόρφωσης (compliance programs), προπομποί των οποίων υπήρξαν οι αυτόβουλοι, από τις πολυεθνικές πρωτίστως εταιρείες, κώδικες καλής συμπεριφοράς (codes of conduct), που υπαγορεύουν ότι η παρέμβαση του ποινικού νόμου και η εν συνεχεία άσκηση ποινικής δίωξης λογίζεται ως έσχατο μέτρο³³ ενώ στην πράξη η επίκληση του σκοντάφτει τις περισσότερες φορές σε εμπόδια αιτιότητας. Αυτό που ακολουθεί σε δεύτερο χρόνο, είναι η αδυναμία του γνωστού ως οικονομικού ποινικού δικαίου να απαλλαγεί από τον διοικητικό χαρακτήρα του. Η εκ των πραγμάτων διαφορετική φύση των ποινικών κυρώσεων που προορίζονται για τα νομικά πρόσωπα μέσω της προσάρτησης στο ποινικό δίκαιο ενός συστήματος διοικητικών – οικονομικών κυρώσεων, οδηγούν με τη σειρά τους σε μια ψευδεπίγραφη, όσο και συμβολική τελικά, ποινική αντιμετώπιση της επιχειρηματικής εγκληματικότητας καθώς δεν παρέχουν επαρκή εχέγγυα αποτρεπτικής ικανότητας.³⁴

32. Tiedemann K., 2011, Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη – Μια αξιολογική προσέγγιση», *Ποινικά Χρονικά*, τ. 11, σ. 641 επ.

33. Σύμφωνα με έναν από τους κύριους εμπνευστές και εκφραστές αυτού του αυτορρυθμιστικού – συναινετικού μοντέλου υποστηρίζεται ότι: «ανεξαρτήτως της άποψης που έχει κάποιος για την αποτελεσματικότητα των συναινετικών συστημάτων εφαρμογής του νόμου, αυτή η αποτελεσματικότητα μπορεί να εμπλουτισθεί όταν συμπληρωθεί με ποινικό κολασμό» βλ. Braithwaite J., 1985, "White – Collar Crime", *American Review of Sociology*, τ. 11, σ. 1-25.

34. Πέραν από το αποτελεσματικά περιορισμένο και συχνά στην πράξη ανεφάρμοστο περιεχόμενο των ποινικών κυρώσεων που αφορούν σε νομικά πρόσωπα, ο Α. Παπανοφύτου θίγει επιπρόσθετα τον συχνά άδικο και ανεπιεική χαρακτήρα τους ως προς τους τελικούς αποδέκτες των συνεπειών τους. «Τέλος, όσον αφορά τις μεταμοσχευόμενες από το διοικητικό δίκαιο ποινικές κυρώσεις κατά νομικών προσώπων, που εμφανίζονται μάλιστα ως υποκατάστατα των στερητικών της ελευθερίας ποινών...ή ακόμη και της θανατικής ποινής...η επιβολή τους έρχεται στην πράξη σε σύγκρουση με στοιχειώδη κοινωνικά κριτήρια άσκησης αντεγκληματικής πολιτικής. Μεταφέρει τις συνέπειες της παράβασης των ποινικών κανόνων και στους απασχολούμενους στο νομικό πρόσωπο..., ενοχοποιώντας τους έμμεσα συλλήβδην και ανεξάρτητα από τη συμμετοχή και ευθύνη τους στην παραγωγή του αξιόποινου αποτελέσματος». Παπανοφύτου Α., 2012, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Μια κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία – δράστη;*, Νομική

Ο ποινικός κλοιός δείχνει να χαλαρώνει ακόμη περισσότερο ως προς τους κατεξοχήν δράστες της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου μέσω της προσαρμογής στο ηπειρωτικό ποινικό δίκαιο ενός ακόμη αγγλοσαξονικού δανείου, που αντιστοιχεί στον σχετικά πρόσφατο θεσμό της αποκατάστασης του θύματος και του συγγενούς θεσμού της ποινικής συνδιαλλαγής. Με αφορμή την ελληνική πραγματικότητα, ο Ν. 3904/2010 αποτελεί τη δεύτερη προσπάθεια θεσμοθέτησης στο ελληνικό ποινικό δίκαιο των προαναφερομένων θεσμών. Πιο συγκεκριμένα, με τις διατάξεις των άρθρων 6, 7 και 17 του εν λόγω νόμου διευρύνεται τόσο η εξάλειψη του αξιόποινου λόγω έμπρακτης μετάνοιας όσο και η ήδη υπάρχουσα δυνατότητα απαλλαγής από την ποινή σε περίπτωση ικανοποίησης του ζημιωθέντος από εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας ή περιουσίας, ενώ εισάγεται και η δυνατότητα αποχής από την ποινική δίωξη, καθώς και η δυνατότητα ποινικής συνδιαλλαγής και διαπραγμάτευσης εφόσον πρόκειται για περιουσιακό κακούργημα.³⁵ Ανεξάρτητα από τις διάφορες αντικρουόμενες θεωρητικές προσεγγίσεις, τις στενά δογματικές ενστάσεις, οι οποίες εκπορεύονται πρωτίστως από τις θεμελιακές διαφορές ως προς την δικαιοσύνη παράδοση που εκπροσωπεί το «κατ' αντιδικία σύστημα» (adversarial system) σε σχέση με αυτή που ακολουθεί το «ανακριτικό σύστημα» (inquisitorial system), τις συνταγματικές ανακολουθίες³⁶ όπως και τις επιμέρους νομικές αστοχίες, κρίσιμο στοιχείο εν προκειμένω παραμένει το γεγονός ότι η ποινική συνδιαλλαγή «περιορίζεται ασφυκτικά μόνον σε ορισμένα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και περιουσίας, ενώ δεν αναφέρεται διόλου σε ε-

Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 125. Βλ. επίσης 1. Σπινέλλης Δ., 2003, «Ποινικές (;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους» στα *Ποινικά Χρονικά*, ΝΓ' 97-103 2. Σπυράκος Δ. 1993, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;» στο *Ποινικά Χρονικά*, ΜΔ' σ. 1201-1213, 3. Σπυράκος Δ., 2002, «Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Ο Αντίλογος» στο *Ποινικός Λόγος*, τ. 4, σ. 1627-1628, 4. Συκιώτη Α.Κ. 2010, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων», στο *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.1, σ. 94-104.

35. Μυλωνόπουλος Χ., «Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν. 3904/2010», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.1, σ. 53 επ.

36. Ανδρουλάκης Ν. Κ., 2014, «Το Plea Bargaining κατά το νέο Σχέδιο Κ.Π.Δ.», *Ποινικά Χρονικά*, τ. Ιουνίου – Ιουλίου, σ. 401 επ.

κείνα για τα οποία πρωτογενώς κατ' εξοχήν διαμορφώθηκε, δηλ. για τα εγκλήματα βίας και αντικοινωνικότητας.»³⁷

Μια τέτοια παρατήρηση ξεπερνάει τη διάσταση των νομοθετικών διακηρύξεων και της αληθινής νομικής φύσης του θεσμού,³⁸ συμβατή με τη γενική διάκριση που εντοπίζει ο W. Chambliss μεταξύ της «χάρτινης νομοθεσίας» των βιβλίων και του νόμου στην πράξη,³⁹ υπογραμμίζοντας για μια ακόμη φορά την επιλεκτικότητα της ποινικής δικαιοσύνης αλλά κυρίως την καταστρατήγηση μιας σειράς ποινικών εγγυήσεων τόσο οργανικής όσο και διαδικαστικής φύσης.⁴⁰ Σε αυτό το πλαίσιο, η επίτευξη της ποινικής συνδιαλλαγής αντιστοιχεί με μια προδήλως ετεροβαρή αποκατάσταση της κοινωνικής ισορροπίας και ειρήνης, όπου η ποινική αξίωση της πολιτείας έπεται έπ' αόριστον. Οι λανθάνουσες δε συνέπειες της αφορούν στον υποβιβασμό του δημόσιου χαρακτήρα του ποινικού δικαίου, μέσω μιας στρεβλής υιοθέτησης τεχνικών που ανήκουν περισσότερο στο πεδίο των αστικών ιδιωτικών διευθετήσεων, και στη συναφή αποδυνάμωση του άδικου χαρακτήρα των οικονομικών εγκλημάτων,⁴¹ συμβάλλοντας όχι μόνο στη μη πρόληψη και μη αποτροπή των τελευταίων αλλά επιπλέον σε μια ανάποδη από αυτή που καταγράφει ο D. Matza πορεία ολίσθησης τους⁴² προς την ευρύτερη κατηγορία της άτυπης εγκληματικότητας του λευκού κολάρου και κατ' επέκταση της σταδιακής και αθόρυβης αποποινικοποίησης τους.

Η επίμαχη αποτρεπτική ικανότητα του ποινικού δικαίου μοιάζει να

37. Μυλωνόπουλος X., 2015, *op. cit.*

38. Βλ. Λίβος Ν., 2000, «Η απαλλαγή από την ποινή επί ικανοποίησης του ζημιωθέντος μέχρι εκδόσεως οριστικής απόφασης», *Ποινικά Χρονικά*, σ. 289 επ.

39. Chambliss W. & Seidman R., 1971, *Law, Order and Power*, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts, Menlo Park.

40. Για να αναφέρουμε μόνο μερικές, πρόκειται για την αλλοίωση της προφορικότητας και της δημοσιότητας, τη μετάθεση της εξουσίας απόφασης επί της ουσίας από το δικαστήριο στον εισαγγελέα, την παραβίαση του άρθρου 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ περί δίκαιης δίκης, του τεκμηρίου αθωότητας, της αρχής της ισότητας. Βλ. Μυλωνόπουλος X., 2014, *op. cit.*

41. Βλ. Garfinkel H., 1956, "Conditions of Successful Degradation Ceremonies", *Chicago Journals*, τ. 61(5), σ. 420-424.

42. Matza D., 1964, *Delinquency and Drift*, Willey, New York .

συρρικνώνεται ακόμη περισσότερο αν προστεθεί και η πολύφερνη παράμετρος της παγκοσμιοποίησης, που συνθέτει και το εξωτερικό περιβάλλον της δομικής αδυναμίας της ποινικής διαχείρισης της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου. Ήδη σχολιάστηκε ότι η σύγχρονη πλήρης ανατροπή της σχέσης μεταξύ πολιτικής και οικονομίας που όχι μόνο δεν εξασφαλίζει τη δημόσια και πολιτική διακυβέρνηση της οικονομίας αλλά πλέον υπαγορεύει την ιδιωτική και οικονομική διακυβέρνηση της πολιτικής, λειτουργεί ως ταυτόσημο της υποχώρησης και αμφισβήτησης του εθνικού κράτους, της γιγάντωσης των επιχειρηματικών και χρηματοπιστωτικών μορφωμάτων, της ανεξέλεγκτης διακίνησης του κεφαλαίου και κυρίως της αυτονομημένης δυναμικής που αναπτύσσει.⁴³ Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο επιθετικής οικονομικής πολιτικής και

43. Για τον L. Ferrajoli η σύγχρονη «παγκοσμιοποιημένη» συγκυρία αντανάκλαται στο περιεχόμενο μιας «μη-περιστασιακής διπλής κρίσης», η οποία συντίθεται πάνω σε δύο αλληλοπαθείς παραμέτρους· η πρώτη αφορά σε εθνικό επίπεδο και αντιστοιχεί στην κρίση του συνταγματικού κράτους, που με τη σειρά της τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από την κρίση σε διεθνές επίπεδο, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται από την πλήρη απουσία μιας διεθνούς κανονιστικής δημόσιας σφαίρας, δηλ. ενός διεθνούς δημοσίου δικαίου, κατάλληλου να διαχειριστεί τις μεγάλες υπερεθνικές οικονομικές δυνάμεις. «*Η κρίση των κρατών και κατά συνέπεια ο ρόλος που πρέπει να παίξουν στο εσωτερικό της εθνικής δημόσιας σφαίρας, δεν αντισταθμίστηκε από μια δημόσια σφαίρα ισότιμη με τις διαδικασίες που παράγονται στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.*». Ο εκθρονισμός του εθνικού κράτους από τις υπερεθνικές οικονομικές εξουσίες και μάλιστα σε κενό δημοσίου δικαίου, χωρίς δηλαδή κανόνες, περιορισμούς ή δεσμεύσεις, οδήγησε στην αξιωματική αναγωγή του σύγχρονου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού σε ένα είδος βασικού κανόνα (“*Grundnorm*”) για τη νέα διεθνή οικονομική τάξη πραγμάτων. Το κενό αυτό δημοσίου δικαίου σηματοδοτεί ταυτόχρονα την πλήρη κατάληψη του από το ιδιωτικό δίκαιο ή αλλιώς τη μεταστροφή του αναγκαστικού δικαίου σε ενδοτικό δίκαιο, η οποία «*το μετατρέπει σε μια ανηλεή εκδοχή δικαίου του ισχυρού.*» «*Η αύξηση της πολυπλοκότητας αυτών των προβλημάτων, των αλληλεξαρτήσεων, των ασυμμετριών και των εξουσιαστικών σχέσεων που παρελκύονται της παγκοσμιοποίησης αντιστοιχούν, παραδόξως, σε μια απλοποίηση και καθετοποίηση των πολιτικών συστημάτων αντί μιας πιο σύνθετης διάρθρωσης αυτών των συστημάτων· σε μια διάχυση και συγκέντρωση εξουσιών αντί του μεγαλύτερου περιορισμού και της διάκρισης τους· και κατά συνέπεια μια μείωση της δημόσιας σφαίρας όσον αφορά τόσο την εθνική και διεθνή τάξη, αντί της διεύρυνσης και ενίσχυσης τους προκειμένου να εγγυηθούν τις υποσχέσεις*

ριψοκίνδυνης επιχειρηματικής κουλτούρας, η εγκληματικότητα του λευκού κολάρου είδαμε ότι λειτουργεί ολοένα και περισσότερο ως μηχανισμός αναπαραγωγής των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών παρά ως καταλύτης που υποθάλλει τη διάσπαση της κοινωνίας. Η εικόνα επομένως που συντίθεται από το αόρατο χέρι της αγοράς, την αναδιπλωση του κράτους χάριν της οικονομικής ηγεμονίας και την παράλληλη επίκληση του πιο ακραίου κρατικού παρεμβατισμού που συμβολίζει η ενεργοποίηση του ποινικού δικαίου, εκτός από μαγική, παραπλέμπει και σε μια «φαντασιακή έννομη τάξη»,⁴⁴ όπου η σύγχρονη καπιταλιστική επιλογή αντιστοιχεί σε μια πλουραλιστική, δημοκρατική, “free-enterprize” κοινωνία, στο πλαίσιο της οποίας η πλειοψηφία ασκεί ορθολογικό έλεγχο στη νομοθετική και εκτελεστική εξουσία, ενώ η ουδέτερη και ισότιμη ισχύς του νόμου εξασφαλίζει ότι όλοι ανεξαιρέτως, όσο ισχυροί κι αν είναι, καθίστανται υπόλογοι στη συλλογική βούληση.⁴⁵

που εμπεριέχονται στα συνταγματικά μοντέλα.» Απέναντι σε μια τέτοια κατάσταση, ο συγγραφέας προκρίνει ως μόνη λύση και μέγιστη πολιτική πρόκληση τη θεσμοθέτηση ενός παγκόσμιου συνταγματισμού ή αλλιώς την κανονιστική και καταστατική επέκταση των εθνικών συνταγματικών επιταγών στα όρια των διεθνών σχέσεων. Βλ. Ferrajoli L., 2005, *op. cit.* σ. 58, 59. Ανάλογες σκέψεις εκφράζονται και από τον J. Habermas, ο οποίος υπογραμμίζει την υποχώρηση των προοδευτικών δυνάμεων και την δρομολόγηση ύπουλων τακτικών μέσω των οποίων ο εθνικός κοινοβουλευτικός έλεγχος υποτάσσεται στους νόμους της αγοράς. Μια τέτοια εξέλιξη οδηγεί μαθηματικά στην ασφυξία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας σε εθνικό επίπεδο καθώς η παραπάνω υποταγή δεν εξομαλύνεται με τη θεσμοθέτηση εθνικά εξουσιοδοτημένων ευρωπαϊκών οργάνων και μηχανισμών. Μέσα από μια τέτοια καταγραφή ο συγγραφέας προτάσσει την επιλογή μιας ευρωπαϊκής συνταγματικής συνθήκης, στο πλαίσιο της οποίας οι λαοί θα ανακτήσουν τη κυριαρχία τους σε ένα υπερεθνικό επίπεδο, χωρίς τη θυσία της δημοκρατίας. Βλ. Habermas J., 2012, *La Constitution de l' Europe*, Gallimard, Paris.

44. Pearce F., 1976, *op. cit.* 104.

45. Ωστόσο ο D. Black ξεκαθαρίζει: «*Ισότητα ενώπιον του νόμου δεν υπάρχει. Η κοινωνική πραγματικότητα διακρίνεται από νομικό σχετικισμό παρά από νομικό οικουμενισμό. Ο νόμος ποικίλει ανάλογα με την κοινωνική του γεωμετρία – ανάλογα με το σημείο που τοποθετείται και κατευθύνεται εντός του κοινωνικού φάσματος. Μια τέτοια θεωρία αντιμάχεται τις συμβατικές θεωρίες περί νόμου και δικαιοσύνης που μοιράζονται δικηγόροι, δικαστές, σπουδαστές νομικής και τμήματα του ευρύτε-*

Η γνωστή υπόθεση ως «τα μαύρα ταμεία της Siemens» δεν ανταποκρίνεται μονάχα στη λειτουργία της συνειρμικής σκέψης αλλά και στο μέγεθος της ειρωνείας που ενυπάρχει στις σημερινές υποσχέσεις περί τήρησης και εφαρμογής της νομιμότητας. Εν προκειμένω, παρά τις αδιάψευστα παράνομες τακτικές που εφαρμόστηκαν και της ανυπολόγιστης βλάβης που προκλήθηκε στην ελληνική κοινωνία, είναι χαρακτηριστικό ότι η δικαιοσύνη δεν μπόρεσε τελικά να επιληφθεί και να επιλύσει την υπόθεση στο σύνολο της, η οποία κατ' επέκταση δεν εξισώθηκε ποτέ με έγκλημα αλλά παρέμεινε μέχρι τέλους σκάνδαλο, ενώ η όποια υλική αποκατάσταση διευθετήθηκε σε πολιτικό επίπεδο. Η απόπειρα να απομακρυνθούμε από την ελληνική πραγματικότητα και τα «οικεία κακά» δεν μεταβάλλει στο ελάχιστο το μόλις προαναφερόμενο παράδειγμα.

Τα παγκοσμίου έκτασης και έντασης πολλαπλά σκάνδαλα που ξέσπασαν στις Η.Π.Α. κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα, εμπλέκοντας το σύνολο σχεδόν των αμερικανικών χρηματοπιστωτικών και λοιπών επιχειρηματικών κολοσσών και πυροδοτώντας επιπρόσθετα τη σημερινή οικονομική κρίση των αγορών, κατέληξαν σε σχεδόν μηδενικές ποινικές διώξεις και αντίστοιχες αστικές διεκδικήσεις, σε μηδαμινές αποζημιώσεις και σε ακραία δυσανάλογα με τις προκληθείσες βλάβες διοικητικά πρόστιμα. Την αρχική έκπληξη ως προς το έλλειμμα των θεσμικών αντιδράσεων ενέτεινε ακόμη περισσότερο η πολιτική απόφαση περί διάσωσης πολλών εκ των εμπλεκόμενων εταιρειών μέσω κρατικών χρηματοδοτήσεων και κατ' επέκταση περί ολοσχερούς κάθαρσης των εν λόγω σκανδάλων.⁴⁶ Η δικαιολογητική βάση ξεδιπλώνεται στο ακέραιο δια στόματος του πρώτου πολιτικού άνδρα και σημερινού

ρου κοινού.» Βλ. Black D., 2010, *The Behavior of Law*, Emerald Group Publishing, Bingley – UK, σ. 180.

46. Όπως σχολιάζεται από τους S. Tombs & D. Whyte «Τα κράτη ανασυσκεύασαν τα ιδιωτικά χρέη σε εθνικό χρέος, αναδιτύπωσαν τις ιδιωτικές εταιρικές απερισκεψίες ως δημόσιες σπατάλες και αδυναμίες και μετέπλασαν την εταιρεία από πιθανό πρόβλημα στη μόνη ελπίδα για οικονομική ανάκαμψη». Βλ. Tombs S & Whyte D., 2015, «Counterblast: Challenging the Corporation / Challenging the State», *The Howard Journal of Criminal Justice*, τ. 54(1), σ. 93.

προέδρου των Η.Π.Α. Barack Obama, ο οποίος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ως προς το θέμα των ποινικών διώξεων των εταιρειών της *Wall Street*, ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα σε σχέση με την κατάρρευση της *Lehman* και την ακόλουθη οικονομική κρίση όπως και το φιάσκο των ενυπόθηκων δανείων υψηλού κινδύνου είναι ότι τα πράγματα δεν ήταν απαραίτητα παράνομα, ήταν ανήθικα, ανάρμοστα ή απερίσκεπτα... Νομίζω ότι μέρος της δημόσιας σύγχυσης, μέρος της δικής μου σύγχυσης ήταν ότι πολλές πρακτικές που δεν έπρεπε να επιτρέπονται δεν ήταν απαραίτητα ενάντια στον νόμο, αλλά είχαν ένα τεράστιο καταστροφικό αποτέλεσμα.»⁴⁷

Το βασικό συμπέρασμα των παραπάνω δηλώσεων επιμερίζεται σε δύο επίπεδα. Το πρώτο, όπως ήδη καταγράφηκε, σχετίζεται με την πλέον πρόσφατη μεταμόρφωση του εγκλήματος του λευκού κολάρου, με την οποία καταδεικνύεται σαφώς ότι το «ζητούμενο δεν είναι πια οι επιχειρηματικές απάτες, με την ευρύτερη έννοια του όρου, που φορούν τη μάσκα των νόμιμων δραστηριοτήτων στο πλαίσιο ενός οικονομικού συστήματος, αλλά μάλλον το σύνολο του χρηματοπιστωτικού συστήματος που μεταμορφώνει τις παράνομες δραστηριότητες του σε μη εγκλήματα και σε συνηθισμένες επιχειρηματικές πρακτικές».⁴⁸ Το δεύτερο έλκεται από το πρώτο και αφορά στη μετάβαση από την πολιτική του συμβολισμού (symbolic politics),⁴⁹ απαραίτητη για την συμβολιακή εξισορρόπηση του συστήματος, στην πολιτική του συμβιβασμού (politics of compromise),⁵⁰ το γενικευμένο, ουδετεροποιημένο και αόριστο περιεχόμενο της οποίας συντείνει στη σταδιακή και συστηματική απονομιμοποίηση κάθε πολιτικής εναλλακτικής.

Η προσαρμογή ενός τέτοιου περιεχομένου στον τομέα της αντεγκληματικής πολιτικής προδιαγράφεται από την μεταστροφή του

47. Μέρος της ομιλίας του προέδρου Obama, όπως παρατίθεται στο Barak G., 2012, op. cit σ. 154.

48. Barak G., 2012, op. cit σ. 78.

49. Βλ. Bluhdorn I., 2007, "Sustaining the Unsustainable: Symbolic Politics of Simulation" *Environmental Politics*, τ. 16(2), σ. 251-275.

50. Jackson W., 2011, "Liberal intellectuals and the politics of security", in M. Neocleous & G. Rigakos (eds) *Anti-Security*, Red Quill Books, Ottawa - Canada.

ποινικού δόγματος, ο καταναγκαστικός χαρακτήρας του οποίου μοιάζει να μην θεμελιώνεται πλέον στην κλασική ανταλλαγή μέρους της ατομικής ελευθερίας χάριν της συλλογικής οικονομικής ασφάλειας αλλά στο ακριβώς ανάποδο· δηλαδή στη θυσία της συλλογικής οικονομικής ασφάλειας χάριν της μεγιστοποίησης των ατομικών επιλογών και δραστηριοτήτων,⁵¹ που στο πεδίο της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου συνοψίζεται στην υποχώρηση των πολιτικών ελέγχου του εγκλήματος (crime control) και την αντικατάστασή τους με πολιτικές ελέγχου της ζημίας (damage control). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η γενική αντίληψη που καλλιεργείται και τείνει να παγιωθεί αναφορικά με τα απροκάλυπτα οικονομικά σκάνδαλα, που σημάδεψαν τη σύγχρονη ιστορία, και πολύ περισσότερο με τις εκτεταμένες και σχεδόν ανυποχώρητες συνέπειές τους είναι «σαν...να μην συνέβησαν ποτέ, σαν η εμπιστοσύνη στον επιχειρηματικό κόσμο να παραμένει δυνατή, σαν το κράτος να μην είναι σε θέση να ρυθμίσει την «ελεύθερη» οικονομία...»⁵²

Παρά τις συντονισμένες προσπάθειες για το αντίθετο, είναι σαφές ότι οι τεκτονικές αυτές μετατοπίσεις δεν υλοποιούνται σε κενό αέρος αλλά επί τη βάση ενός νέου *raison d' état*, όπως αυτό υπαγορεύεται από την συγκαιρινή αντιστροφή πολιτικής και οικονομικής εξουσίας και την κυριαρχία της τελευταίας. Υπ' αυτήν την οπτική, το σύγχρονο μεταμοντέρνο κράτος προσαρτά ως νέα νομιμοποιητική του βάση την εκπλήρωση των οικονομικών συμφερόντων που απορρέουν από τις επιταγές της ελεύθερης αγοράς. Και τίποτα δεν θα μπορούσε να αποτελέσει μεγαλύτερη επίρρωση του συγκεκριμένου ισχυρισμού από τις διακηρύξεις του μέχρι πρότινος γενικού εισαγγελέα των Η.Π.Α., Eric Holder: «Γίνεται δύσκολο για εμάς να διώξουμε ποινικά [τα οικονομικά σκάνδαλα] όταν ερχόμαστε αντιμέτωποι με ενδείξεις οι οποίες υπαγορεύουν ότι αν πράγματι κινηθεί ποινική δίωξη – αν πράγματι αποδοθούν ποινικές κατηγορίες – θα έχουν αρνητικό αποτέλεσμα στην εθνική

51. Bauman Z, 2000, "Social Issues of Law and Order", *British Journal of Criminology*, τ. 40, σ. 205-221.

52. Tombs S., 2015, "Crisis, what Crisis? Regulation and the Academic Orthodoxy", *The Howard Journal of Criminal Justice*, τ. 54(1), σ. 67.

οικονομίας, πιθανόν ακόμη και στην παγκόσμια οικονομία.»⁵³ Εν προκειμένω, η κυρίαρχη στο αγγλοσαξονικό δίκαιο αρχή της σκοπιμότητας ξεπερνάει τα συνήθη όρια της διακριτικής ευχέρειας της εισαγγελικής αρχής, υπαγορεύοντας ότι η ποινική δίωξη που θα έθετε ενδεχόμενα σε κίνδυνο την οικονομία, αποτελεί παράλληλη απειλή για τη νομιμοποιητική βάση του κράτους.

Στο νέο αυτό συναινετικό μοντέλο η οικονομική κρίση δεν αποτελεί απλώς συστατικό στοιχείο της καπιταλιστικής οργάνωσης του κράτους⁵⁴ αλλά παγιώνεται ως ο μοναδικός, μόνιμος και αυτοτροφοδοτούμενος τρόπος της νέας οικονομικής διακυβέρνησης. Κατά συνέπεια, η σύγχρονη χρηματοπιστωτική κρίση δεν συνίσταται μονάχα σε μια σειρά από πραγματικά περιστατικά αλλά πρωταρχικά ως δημόσιος λόγος, ο οποίος την τελευταία περίπου δεκαετία έχει αποτελέσει το βασικότερο εργαλείο δομικού απροσανατολισμού του ποινικού δικαίου άλλοτε υπέρ της θεσμοθέτησης εξαιρετικής νομοθεσίας και άλλοτε υπέρ αυτορρυθμιστικών και αυτοποιητικών σχημάτων συμμόρφωσης. «Έχει ιδιαίτερα χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο για την αναδόμηση των κοινωνικών προσδοκιών και έχει εντέλει μπορέσει να «νομιμοποιήσει» μέσα από μια τέτοια διαδικασία – και από μια υποτιθέμενη προσφυγή άλλοτε στον επιστημονικό λόγο και άλλοτε σε μια συγκεκριμένη αντίληψη περί πραγματικότητας – την αποδόμηση κοινωνικοπολιτικών κατακτήσεων, η αμφισβήτηση των οποίων προηγουμένως θα ήταν αδιανόητη».⁵⁵

Μπροστά σε μια τέτοια επέλαση το επιχείρημα του ποινικού δικαίου μοιάζει χιμαιρικό όχι μόνο λόγω της εγγενούς επιλεκτικότητας του και των δομικών του στενώσεων αλλά κυρίως γιατί φαίνεται να χάνει το νομιμοποιητικό του έρμα. Όπως έχει υποστηριχθεί «η δικαιολόγηση του ποινικού δικαίου βρίσκεται στη βάση της νομιμοποίησης του ίδιου

53. Βλ. Rakoff J., 2014, "The Financial Crisis: Why Have No High-Level Executives Been Prosecuted?", *The New York Review*, τ. XI, σ. 6.

54. Βλ. Mills W., 2000, *The Power Elite*, Oxford University press, Oxford – New York.

55. Rodopoulos I., 2013, « La crise financière est elle (aussi) une crise du droit pénal ? Esquisse d' une dialectique entre une crise factuelle et une crise normative » *Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé*, τ. 1, σ.22-23.

του κράτους, καθώς, αν η προστασία και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί το λόγο ύπαρξης του τελευταίου, η δυνατότητα να προβεί στην παραβίαση τους μετατρέπεται σε βασικό κριτήριο για το βαθμό ανταπόκρισης του στον διακηρυγμένο σκοπό.»⁵⁶ Με άλλα λόγια, το ποινικό δίκαιο μοιράζεται την ίδια μοίρα με το κράτος, γεγονός που κατακυρώνεται με τον δημόσιο χαρακτήρα του πρώτου. Η οπισθοχώρηση, άρα, της ισχύος του κράτους έναντι των δυνάμεων της αγοράς, σε σημείο τέτοιο ώστε οι τελευταίες να κομίζουν τη νέα νομιμοποιητική του βάση, δεν θα μπορούσαν να μην συμπαρασύρουν και τα δομικά εχέγγυα του ποινικού εγγυητισμού, μεταλλάσσοντας την διακηρυγμένη αποστολή του ποινικού δικαίου από δίκαιο του αδυνάτου⁵⁷ σε δίκαιο του δυνατού.

Γ. Η εναλλακτική θεωρητική πρόταση της κοινωνικής βλάβης

Το έλλειμμα μιας ικανοποιητικής απάντησης από πλευράς ποινικού δικαίου, ωστόσο, δρα πολλαπλασιαστικά, προκαλώντας αυτή τη φορά τα όρια της κριτικής εγκληματολογίας αλλά και της εγκληματολογικής επιστήμης συνολικά. Η πρόκληση μοιάζει να μεγεθύνεται, αν αναλογιστεί κανείς την ελλειμματική συμβολή της εγκληματολογίας σε σχέση με τις επιστημονικές προσπάθειες ανάλυσης της σημερινής κρίσης, που αντίστροφα φαίνεται να μονοπωλούν οι οικονομολόγοι. Η εικόνα δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο από τις παροτρύνσεις των τελευταίων για μια «νέα εγκληματολογία», που θα γεφυρώνει το κενό μεταξύ της παραδοσιακής οικονομικής επιστήμης και της εγκληματολογίας.⁵⁸ Καταγράφεται δηλαδή η ανάγκη για μια εκ νέου κίνηση προς τα μπροστά. Τα ερωτήματα που τίθενται αφορούν στο μελλοντικό «ζητούμενο της

56. Χουλιάρας Α., 2013, *Η Ανάλυση του Διεθνούς Ποινικού Συστήματος – Όψεις της συστημικής διεθνούς εγκληματικότητας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σ. 209.

57. Χουλιάρας Α., 2012, «Ποινική Δικαιοσύνη και Ανθρώπινα Δικαιώματα: Η Λογική μιας Επαμφοτερίζουσας Σχέσης», *Εγκληματολογίας*, τ. 2, σ. 59-74.

58. Galbraith J., 2009, «Who Are These Economists, Anyway?», *Thought & Action*, τ. 25, σ. 85-97.

εγκληματολογίας»⁵⁹, από τη στιγμή που έχει αφενός επιτευχθεί η κριτική αποδόμηση του εγκληματικού φαινομένου και αφετέρου έχει διαπιστωθεί η αδυναμία των θεσμικών εγγυήσεων να ελέγξουν το φαινόμενο της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου και να διασφαλίσουν τα κοινωνικά δικαιώματα και τα δημόσια αγαθά. Η κριτική καταγγελία περί «συστημικής καταγωγής» των εγκλημάτων των ισχυρών χάνει όχι μόνο σε συνέπεια αλλά και σε αξιοπιστία, όταν αναζητά τη ρύθμιση τους μέσα από τα εργαλεία και τις κατασκευές του συστήματος που τα παράγει. Η διαπίστωση μάλιστα αυτή γίνεται ακόμη πιο πρόδηλη στις «μέτα - μεταμοντέρνες» μέρες μας, όπου η έννοια της θεσμικής νομιμότητας έχει απολέσει, όπως ήδη ειπώθηκε, κάθε της πλεονέκτημα έναντι της παγκοσμιοποιημένης αγοράς.

Με όλα αυτά υπόψη, οι νεοπαγείς προσπάθειες που καταβάλλονται πρωτίστως για την οριοθέτηση και κατόπιν για τη ρύθμιση του εν λόγω φαινομένου προτείνουν την υπέρβαση του εγκληματικού σχήματος. Πιο πολύ σαν συνέχεια παρά σαν εναλλακτική της κριτικής εγκληματολογίας έρχεται μια σχετικά νωπή θεωρητική πρόταση, που βασίζεται στην έννοια της κοινωνικής βλάβης. Με αναφορές στη θυματολογία και στο θεωρητικό ρεύμα του καταργητισμού, το νέο αυτό σχήμα επιδιώκει να εστιάσει στην ουσία του εγκλήματος του λευκού κολάρου και ως εκ τούτου να στρέψει την κατεύθυνση των ρυθμιστικών παρεμβάσεων περισσότερο προς τις δομές και λιγότερο προς το εποικοδόμημα. Με βασική αρχή ότι το έγκλημα δεν έχει οντολογική υπόσταση, η πραγματικότητα της κοινωνικής βλάβης συνιστά τη μόνη ρεαλιστική βάση για την εξυπηρέτηση ακόμη και εκ πρώτης όψεως ουτοπικών στόχων.

Αφετηρία της νέας θεωρητικής πρότασης γίνεται η ίδια η γλώσσα και η πρόκριση μιας άλλης ορολογίας για τη δόμηση ενός διαφορετικού τρόπου θεώρησης της κοινωνικής πραγματικότητας. Προς αποφυγή παρερμηνειών, είναι απαραίτητο να αναφερθεί ότι εν προκειμένω η έννοια της κοινωνικής βλάβης δεν ερείδεται στην ωφελιμιστική παράδοση και στην επακόλουθη «αρχή της βλάβης» (*"harm principle"*), που λει-

59. Πρβλ. Πανούσης Γ., 1988, *Το ζητούμενο στην Εγκληματολογία*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή.

τουργεί ως νομιμοποιητική βάση της ποινικής παρέμβασης και βασικό κριτήριο εγκληματοποίησης συμπεριφορών στο αγγλοσαξονικό ποινικό σύστημα,⁶⁰ ούτε ταυτίζεται με τις προσβολές των εννόμων αγαθών, που τροφοδοτούν την επιχειρηματολογία του ηπειρωτικού δικαίου.⁶¹ Η «ζημιολογία» προκρίνεται ως όρος – γένος, υπό τον οποίο κεφαλαιοποιείται η σχετική θεωρητική υπόθεση. Με σαφή αναφορά στην ελληνική λέξη «ζημία» (*“zemia”*), η συγκεκριμένη προσέγγιση επιδιώκει να ανταποκριθεί στην ανάγκη μιας επιστημονικής εναλλακτικής, το περιεχόμενο της οποίας συντίθεται από τα πρωτογενή κοινωνικά δεδομένα και γεγονότα που επηρεάζουν τους ανθρώπους, τόσο σε ατομική όσο και σε συλλογική βάση, καθ’ όλη τη διάρκεια της ζωής τους και ανεξαρτήτως χωροχρόνου ή κανονιστικών επιλογών.⁶²

Το γενικό αξίωμα που προβάλλεται εν προκειμένω ανάγεται στην επιδίωξη της ζημιολογίας να υπερκεράσει τα όρια της εγκληματολογικής επιστήμης, στους κριτικούς κόλπους της οποίας γαλουχήθηκε, και ως εκ τούτου να διευρύνει τη μελέτη της και σε μορφές κοινωνικής βλάβης που δεν συνιστούν έγκλημα, δηλαδή να επεκταθεί πέρα από τα όρια του αξιοποίνου. Μια τέτοια θεώρηση εκτός από την διεύρυνση του ερευνητικού πεδίου και τη διέλευση του σε «κεκαλυμμένες», αν και κοινωνικά επιζήμιες προκλήσεις, συνεργεί επιπλέον ώστε οι προτεινόμενες λύσεις επί επιβλαβών καταστάσεων να μην αναζητούνται αξιωματικά στην κλιμάκωση της ποινικής νομοθεσίας και στην σωφρονιστική πανάκεια που υπόσχεται η ποινική δικαιοσύνη. Επί της ουσίας αναζητείται μια περισσότερο ολιστική ανάλυση και συνδυαστική κατανόηση της κοινωνικής βλάβης, που συντελείται μέσω αναφορών σε διαφορετικά επιστημονικά αντικείμενα και σε πολλαπλά πεδία της κοινωνικής,

60. Persak N., 2007, *Criminalizing Harmful Conduct – The Harm Principle, its Limits and Continental Counterparts*, Springer .

61. Σπυράκος Δ., 1996, «Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού», *Μελέτες*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή.

62. Hillyard P. & Tombs S., 2004, “Beyond Criminology?”, in P. Hillyard, Ch. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon eds. *“Beyond Criminology – Taking Harm Seriously”*, Pluto Press, London-Ann Arbor Mi, Fernwood Publishing, Black Point-Nova Scotia, σ. 10-29.

της δημόσιας και της οικονομικής πολιτικής. Η έννοια της κοινωνικής βλάβης, δηλαδή, φιλοδοξεί να λειτουργήσει ως πολύ-εστιακό πρίσμα δίνοντας βήμα σε διαφορετικές φωνές και εμπειρίες.

Υπό αυτήν την οπτική, το αιτούμενο δεν είναι μια απλή προσάρτηση ή μια ανέξοδη αντικατάσταση της έννοιας του εγκλήματος που θα συμβάλει για μια ακόμη φορά στη διατήρηση και στην ανανέωση των εξουσιαστικών ισορροπιών, που αντανακλώνται μέσω του εγκληματικού φαινομένου του ποινικού μοντέλου, προσφέροντας ακόμη περισσότερες ευκαιρίες για «ηθική αδιαφορία» (*“moral indifference”*)⁶³ τόσο απέναντι στις επιβλαβείς δομές όσο και στη συλλογική ευθύνη. Αυτό που προτείνεται είναι ένα αυτοτελές θεωρητικό παράδειγμα με ιδεολογικό πυρήνα την έννοια της κοινωνικής βλάβης, η οποία επιζητεί να φτάσει στα σημεία που η κατασκευή του εγκλήματος αδυνατεί εξαιτίας του δι-

63. Σύμφωνα με τον S. Pemberton οι μεταβολές που σημειώθηκαν στη μετανεωτερική αναδιοργάνωση του κεφαλαίου και οι νεοφιλελεύθερες αξίες επέφεραν θεμελιακές αλλαγές στην εργασιακή ηθική. Πιο συγκεκριμένα, υπογραμμίζεται ότι οι σύγχρονες επισφαλείς συνθήκες εργασίας συμβάλλουν καθοριστικά στο να διαλύονται και να υπερβαίνονται συναισθήματα κοινωνικής ενοχής για τη «νέο – φτώχεια» και τα δεινά της. Ο εξόριστος από την αγορά εργασίας πληθυσμός, ως παράπλευρη απώλεια της ελεύθερης αγοράς, λειτουργεί, επιπλέον, σε επίπεδο συμβόλων ως «οικείο κακό» για όσους εξακολουθούν να μετέχουν στην αγορά αυτή. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η αντίληψη περί κοινωνικής ευθύνης εξατμίζεται, παραχωρώντας τη θέση της στην κοινωνική και πολιτική αδιαφορία, ως μέθοδος εξορκισμού. Η επιβολή της κοινωνικής αδιαφορίας επιτρέπει με τη σειρά της στους υπερεθνικούς παγκόσμιους οργανισμούς να αδιαφορούν δικαιολογημένα για τις συνέπειες της οικονομικής τους πολιτικής σε βάρος των εθνικών κρατών και προς όφελος του παγκόσμιου κεφαλαίου. «Στο πλαίσιο της όψιμης νεωτερικότητας, η ηθική σκέψη στις καπιταλιστικές κοινωνίες έχει «αποικιοκρατηθεί» από την έγνοια του οικονομικού ορθολογισμού...Κατά συνέπεια η εργασιακή ηθική έχει μετατραπεί σε όψη «αδιαφοροποίησης» (*«adiaphorisation»*) καθώς τροφοδοτεί ένα σύστημα μέτρησης που αξιολογεί το αν αυτοί οι οποίοι βιώνουν μια διαρκή δυστυχία αξίζουν τη συμπόνια μας.» Pemberton S., 2004, “A theory of moral indifference: understanding the production of harm by the capitalist state”, in P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon, *“Beyond Criminology – Taking Harm Seriously”*, Pluto Press (London-Ann Arbor, Mi) & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia), σ. 81.

αφορετικού κοινωνικού προορισμού της.⁶⁴ Επιδιώκεται, με άλλα λόγια, μια συνολική μεταστροφή στη προσέγγιση και ανάλυση των κοινωνικών καταστάσεων· αντί μιας οπτικής «από πάνω προς τα κάτω», φίλα προσκείμενης στις κυρίαρχες αναλύσεις, πριμοδοτείται η λογική «από κάτω προς τα πάνω», το οποίο μεταξύ άλλων υποδεικνύει ως αφετηρία μελέτης τις κοινωνικές δομές με προορισμό το άτομο και όχι το αντίστροφο.⁶⁵ Η έμφαση δίνεται όχι αυτοτελώς στις βλαβερές και δηλητηριώδεις δράσεις αλλά στις επιρροές που ασκούν αυτές πάνω στις ανθρώπινες ζωές, ακόμη κι αν αυτό μπορεί να σημαίνει χαμηλό εισόδημα, ανεργία και υπερφορολόγηση είτε ταυτίζεται με προβλήματα στέγασης, σίτισης, παιδείας, περίθαλψης, μόλυνσης, έκθεσης σε κινδύνους είτε με ευρύτερες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων

Η δεύτερη ουσιαστική, και ίσως πιο καθοριστικής σημασίας, θέση

64. Όπως χαρακτηριστικά σχολιάζεται για την ατομοκεντρική δομή της εγκληματολογίας και της αντεγκληματικής πολιτικής: «υποστηρίζουμε ότι η υπόθεση παραμένει έτσι παρά τις δεκαετίες αντίστασης σε αυτές τις έννοιες από το εσωτερικό της εγκληματολογικής επιστήμης. Με άλλα λόγια για εμάς, η εγκληματολογία δεν μπορεί να διαφύγει εντελώς από τέτοιες ανακόλουθες πρακτικές γιατί αυτό είναι η ίδια, εκεί γεννήθηκε και έτσι έχει δομηθεί.» Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2007, ““Social harm” and its limits?” in R. Roberts & W. McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice, Harm & Society*, Centre for Crime and Justice Studies, σ. 64.

65. Ο T. Mathiesen εξηγεί ότι «...είναι ζωτικής σημασίας να αναθρέψουμε μια νέα έρευνα που να βλέπει από κάτω, παίρνοντας ως σημείο αφετηρίας μας τα συμφέροντα αυτών που βρίσκονται εκτός εξουσίας παρά εκείνων εντός εξουσίας, αυτών που καταπιέζονται περισσότερο παρά εκείνων που περισσότερο καταπιέζουν, αυτών που κυβερνώνται παρά εκείνων που κυβερνούν, αυτών που υπολείπονται επικοινωνιακών καναλιών για να δραστηριοποιηθούν και να παρέμβουν στους νομοθετικούς φορείς και θεσμούς παρά εκείνων που διαθέτουν τέτοια κανάλια και που για την ακρίβεια είναι οι νομοθετικοί φορείς και θεσμοί. Αυτό που λέω εδώ έχει ειπωθεί και στο παρελθόν. Αποτελεί μέρος χθεσινής ιδεολογίας. Αλλά σήμερα είναι μεγάλη ανάγκη να επαναληφθεί και να αναβιώσει. Ένα τέτοιο πρόγραμμα θέτει πολλά δύσκολα ζητήματα, μεταξύ άλλων ζητήματα που αφορούν στις σχέσεις και σε πιθανές συγκρούσεις μεταξύ συμφερόντων που προσεγγίζονται από κάτω, τα οποία με τη σειρά τους θέτουν ζητήματα επιλογής μεταξύ αξιών.» Mathiesen T., 2004, *Silently Silenced*, Waterside Press, Winchester, σ. 78.

της «ζημιολογικής» προσέγγισης είναι η μελέτη, η ερμηνεία και η ανάλυση των κοινωνικών βλαβών «πέραν της εγκληματολογίας». Η ανάγκη αυτή εκδηλώνεται όχι μόνο παρακολουθητικά, στο πλαίσιο δηλαδή που αναγνωρίζει την εγκληματολογία ως τμήμα των ποινικών επιστημών και κατ' επέκταση ως αντικείμενο της κριτικής περί δυσλειτουργίας και μεροληψίας με την οποία είναι χρεωμένη η ποινική δικαιοσύνη, αλλά και τελείως αυτόνομα. Οι αναφορές στην συνδιαλλακτική σχέση που ένωνε παραδοσιακά την εγκληματολογική επιστήμη με το κράτος σχετίζονται αφενός με το γεγονός ότι τα όρια της πρώτης προδιαγράφονταν ανέκαθεν από την κρατική αντίληψη για το έγκλημα, δηλαδή τη θεσμική του αποτύπωση, και αφετέρου με το δεδομένο ότι η αντεγκληματική κρατική πολιτική φέρει πάντα επιρροές της εγκληματολογικής επιστήμης.⁶⁶ Όπως κυνικά σχεδόν σχολιάζεται «[οι κριτικοί εγκληματολόγοι] αναγνωρίζουμε ότι κάτι δεν πάει καλά με τον τρόπο που χρησιμοποιείται η έννοια «έγκλημα» και ξεκινάμε να ερευνούμε πώς ακριβώς τη χρησιμοποιούμε. Το να προτάξουμε στη συνέχεια τη νομιμότητα και να σηκώσουμε το χέρι δείχνοντας και κραυγάζοντας «έγκλημα» φαίνεται υποκριτικό, οπότε δεν το κάνουμε. Και σαν αποτέλεσμα δεν εξετάζουμε επισταμένα αρκετά θέματα.»⁶⁷ Η περιχαράκωση, συνεπώς, της κριτικής εγκληματολογίας στην έννοια του εγκλήματος αναλογεί με τον οικειοθελή εγκλωβισμό της στις κυρίαρχες αντιλήψεις περί αυτού και κατ' επέκταση στην εν πολλοίς αδράνεια της. Μια τέτοια εξέλιξη δε, εκτείνεται πέρα από τα όρια της επιστημονικής της απονεύρωσης και αγγίζει εκείνα της ιδεολογικής της λειοδωρίας, μέσα από αντιφατικά και τελικά ευτράπελα σχήματα αντεγκληματικής πολιτικής, τα οποία ο S. Cohen θίγει σκωπτικά, συγκρίνοντας περιπτώσεις όπου οι κριτικοί ή ριζοσπάστες εγκληματολόγοι γίνονται υπέρμαχοι της ποινικοποίησης και τιμωρητικότητας με άλλες όπου οι πλέον συντηρητικοί κύκλοι εμφανίζονται

66. Σε ρόλο Κασσάνδρας ο Thorsten Sellin πάνω από 70 χρόνια πριν είχε προειδοποιήσει ότι το μόνο μέλλον της εγκληματολογίας, ως επιστημονικού κλάδου είναι μακριά από κρατικές επιρροές ως προς τη διαμόρφωση του γνωστικού αντικείμενου της και άρα από αντίστοιχους ορισμούς περί εγκλήματος. Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York.

67. Krausse M. G., 2013, op. cit, σ. 10.

υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁶⁸

Παρά επομένως το καταγγελτικό ύφος που φαίνεται να εμπεριέχεται σε μια πρώτη ανάλυση στη ζημιολογική αντιπρόταση, ο ρόλος της κριτικής εγκληματολογίας δεν παραγνωρίζεται· πρόκειται μάλλον για το αντίθετο. Η πρόθεση της θεωρητικής προσέγγισης της κοινωνικής βλάβης δεν έγκειται ούτε στο να αντιπαλέψει ούτε να αγνοήσει την προσφορά της κριτικής εγκληματολογίας αλλά να την αναδείξει στοχεύοντας περισσότερο στα όρια της. Η υπέρβαση την οποία δοκιμάζει η ζημιολογία είναι συμβατή με την παράδοση που δημιούργησε η κριτική εγκληματολογία αλλά και γενικότερα με την κριτική αντίληψη, που υπαγορεύει ότι κάθε κριτικό και ριζοσπαστικό κίνημα προκειμένου να μην ενσωματωθεί στο σύστημα, το οποίο αποσκοπεί να αποδομήσει, αλλά ταυτοχρόνως και για να μην καταλήξει στο πολιτικό περιθώριο πρέπει να στοχεύει σε μια εναλλακτική, η οποία αντιτίθεται και την ίδια στιγμή ανταγωνίζεται το σύστημα.⁶⁹ Κι αν το πεδίο τόσο ως προς την επιστημονική μεθοδολογία όσο και ως προς τη μεθόδευση μιας τέτοιας πρότασης είναι ανοιχτό απέναντι στο θεωρητικό διάλογο, είναι ταυτόχρονα και περιορισμένο ως προς τα περιθώρια των πολιτικών επιλογών. Αν αναλογιστούμε μάλιστα την παλιά προτροπή της M. Delmas-Marty ότι «όποιος θέλει να κάνει μια επιστημονική δουλειά πάνω στην «εγκληματικότητα των συναλλαγών»,⁷⁰ θα πρέπει να γνωρίζει γιατί πράγμα μιλάει», τότε η νέα αυτή θεωρητική προοπτική συμβάλλει καιρία στη (ανα)νοηματοδότηση τόσο του επιθέτου «κριτική» όσο και του ουσιαστικού «επιστήμη».

⁶⁸ Cohen S., 1993, "Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, τ. 26, σ. 97 - 115

⁶⁹ Mathiesen T., 1986, "The Politics of Abolition", *Contemporary Crises*, τ.10, σ.81-94

⁷⁰ Delmas – Marty M., 1974, "La criminalité d'affaires", *Revue de science criminelle et de droit pénal compare*, τ.1, σ.46

Ξένη Βιβλιογραφία

- Aubert V., 1952 "White – Collar Crime and Social Structure", *American Journal Of Sociology*, τ.58, σ. 263-271
- Barak G., 2012, *Theft of a Nation – Wall Street Looting and Federal Regulatory Colluding*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Plymouth – UK
- Bernard T., 1984, "The Historical Development of Corporate Criminal Liability", *Criminology*, τ. 22(1), σ. 3-17
- Bauman Z., 2000, "Social Issues of Law and Order", *British Journal of Criminology*, τ. 40, σ. 205-221
- Black D., 2010, *The Behavior of Law*, Emerald Group Publishing, Bingley – UK,
- Black W., 2005, *The Best Way to Rob a Bank is to Own One: How Corporate Executives and Politicians Looted the S&L Industry*, University of Texas Press, Austin
- Bluhdorn I., 2007, "Sustaining the Unsustainable: Symbolic Politics of Simulation" *Environmental Politics*, τ. 16(2), σ. 251-275
- Box S. 1995, *Power, Crime and Mystification*, Routledge, London & New York
- Braithwaite J., 1985, "White – Collar Crime", *American Review of Sociology*, τ. 11, σ. 1-25
- Caldwell R. 1968, "A Re – Examination of the Concept of white Collar Crime" in G. Geis (ed) *White Collar criminal: the offender in business and the professions*, Atherton Press, New York σ. 376-387
- Chambliss W., 2004, "On the symbiosis between criminal law and criminal behaviour", *Criminology*, τ. 42(2), σ. 241 – 251
- Chambliss W. & Seidman R., 1971, *Law, Order and Power*, Addison-Wesley Publishing Company, Massachusetts, Menlo Park
- Cohen S., 1993, "Human Rights and Crimes of the State: The Culture of Denial", *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, τ. 26, σ. 97-115
- Delmas – Marty M., 1974, "La criminalité d'affaires", *Revue de science criminelle et de droit pénal compare*, τ.1, σ. 45-55
- Ferguson C., 2012, *Inside Job – The Financiers Who Pulled Off the Heist of the Century*, Oneworld Publications Limited
- Ferrajoli L., 2005, "The crisis of democracy in the era of globalization", *Anales de la Catedra Francisco Suarez*, τ. 39, σ. 53-67

- Friedrichs D. 1998, "New Directions in Critical Criminology and White Collar Crime" in J.I. Ross (ed) *Cutting The Edge – Current Perspectives in Radical/Critical Criminology and Criminal Justice*, Praeger, Westport, Connecticut – London, σ. 77-91
- Galbraith J., 2009, «Who Are These Economists, Anyway?», *Thought & Action*, τ. 25, σ. 85-97
- Garfinkel H., 1956, "Conditions of Successful Degradation Ceremonies", *Chicago Journals*, τ. 61(5), σ. 420 - 424
- Habermas J., 2012, *La Constitution de l' Europe*, Gallimard, Paris
- Hall S., Massey D. & Rustin M., 2015, *After Neoliberalism? The Kilburn Manifesto*, Lawrence & Wishard Limited
- Hagan J., 2010, *Who Are The Criminals? – The Politics of the Crime Policy from the Age of Roosevelt to the Age of Reagan*, Princeton University, Princeton & Oxford
- Hillyard P., Pantazis C., Tombs S. & Gordon D., 2007, "Social harm" and its limits?" in R. Roberts & W. McMahon (eds), *Social Justice and Criminal Justice, Harm & Society*, Centre for Crime and Justice Studies, 62 - 69
- Hillyard P. & Tombs S., 2004, "Beyond Criminology?", in P. Hillyard, Ch. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon eds. *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press, London-Ann Arbor Mi, Fernwood Publishing, Black Point-Nova Scotia, σ. 10- 29
- Jackson W., 2011, "Liberal intellectuals and the politics of security", in M. Neocleous & G. Rigakos (eds) *Anti-Security*, Red Quill Books, Ottawa - Canada
- Johnstone J. & Ward T., 2010, *Law & Crime*, Sage, Los Angeles-London-New Delhi-Singapore-Washington
- Katz J., 1979, "Concerted Ignorance: The social construction of a cover-up", *Journal of Contemporary Ethnography*, τ. 8(3), σ. 295 – 316
- Krause M. G., 2013, "Wasted potential – Towards a criminology of the financial crisis", *Criminologia*, www.criminologia.de
- Lea J., 2002, *Crime & Modernity*, Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi
- Mathiesen T., 1986, "The Politics of Abolition", *Contemporary Crises*, τ.10, σ.81-94
- Mathiesen T., 2004, *Silently Silenced*, Waterside Press, Winchester
- Matza D., 1964, *Delinquency and Drift*, Willey, New York

- Mills W., 2000, *The Power Elite*, Oxford University press, Oxford – New York
- Newman D., 1958, “White Collar Crime” στο *Law and Contemporary Problems*, τ.23 σ. 735-753
- Pearce F., 1976, *Crimes of the Powerful*, Pluto Press
- Pemberton S., 2004, “A theory of moral indifference: understanding the production of harm by the capitalist state” in P. Hillyard, C. Pantazis, S. Tombs & D. Gordon, *Beyond Criminology – Taking Harm Seriously*, Pluto Press (London-Ann Arbor, Mi) & Fernwood Publishing (Black Point, Nova Scotia), σ. 67 - 81
- Persak N., 2007, *Criminalising Harmful Conduct – The Harm Principle, its Limits and Continental Counterparts*, Springer
- Pontell H., Black W., Geis G., 2013, “Too big to fail, too powerful to jail? On the absence of criminal prosecutions after the 2008 financial meltdown”, *Crime Law & Social Change*, τ. 61, σ. 1- 13
- Rakoff J., 2014, “The Financial Crisis: Why Have No High-Level Executives Been Prosecuted?”, *The New York Review*, τ. XI, σ.4 – 8
- Rodopoulos I., 2013, « La crise financière est elle (aussi) une crise du droit pénal ? Esquisse d'une dialectique entre une crise factuelle et une crise normative », *Revue de Science Criminelle et de Droit Pénal Comparé*, τ. 1, σ.1 - 26
- Ruggiero V., 2013, *the Crimes of the Economy – A criminological analysis of economic thought*, Routledge, London – New York
- Sellin T., 1938, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York
- Snider L., 2007, “This time we really mean it! Cracking down on the stock market fraud” in H. Pontell & G.Geis (eds) *International Handbook of White – collar Crime and Corporate Crime*, Spinger, σ. 627 - 645
- Sutherland E., 1983, *White Collar Crime – the Uncut Version*, Yale University Press, New Heaven & London
- Tiedemann K., 2011, Το Οικονομικό Ποινικό Δίκαιο στην Ευρώπη – Μια αξιολογική προσέγγιση», *Ποινικά Χρονικά*, τ. 11, σ. 641 επ.
- Tombs S. 2013, “Working for the “free” market: State complicity in routine corporate harm in the United Kingdom”, *Revista Critica Penal y Poder*, τ.5, σ. 291-313
- Tombs S., 2015, “Crisis, what Crisis? Regulation and the Academic Orthodoxy”, *The Howard Journal of Criminal Justice*, τ. 54(1), σ. 57 - 72

- Tombs S & Whyte D., 2015, "Counterblast: Challenging the Corporation / Challenging the State", *The Howard Journal of Criminal Justice*, τ. 54(1), σ. 91-95
- Wacquant L., 2004, *Punir les pauvres. Le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale*, Agone, Marseille
- Young J., 2014, "Bernie Madoff, Finance Capital, and the Anomic Society", in S. Will, S. Handleman & D. C. Brotherton (eds) *How They Got Away With It*, Columbia University Press, New York, σ. 68-81

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Ανδρουλάκης Ν. Κ., 2014, «Το Plea Bargaining κατά το νέο Σχέδιο Κ.Π.Δ.», *Ποινικά Χρονικά*, τ. Ιουνίου – Ιουλίου, σ. 401 επ.
- Βασιλαντωνοπούλου Β., 2014, *Λευκά Κολάρα & Οικονομικό Έγκλημα – Κοινωνική Βλάβη & Αντεγκληματική Πολιτική*, Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα
- Κουράκης Ν. 2007, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα Ι - Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου* τόμος Α', Γενικό Μέρος, 3^η έκδοση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Λίβος Ν., 2000, «Η απαλλαγή από την ποινή επί ικανοποιήσεως του ζημιωθέντος μέχρι εκδόσεως οριστικής απόφασης», *ΠοινΧρ*, σ. 289 επ.
- Μυλωνόπουλος Χ., «Η «ικανοποίηση του παθόντος» και η «ποινική συνδιαλλαγή» στο Ν. 3904/2010, *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ.1, σ. 53 επ.
- Παπανεοφύτου Α., 2012, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Μια κατασκευή ποινικής ασυλίας του επιχειρηματία – δράστη*, Νομική Βιβλιοθήκη
- Πανούσης Γ., 2006, «Διαφθορά – Διαπλοκή και πολιτική μηχανή», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 8-9, σ. 1015 – 1022
- Πανούσης Γ., 1988, *Το ζητούμενο στην Εγκληματολογία*, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, Κομοτηνή
- Πιτσελά, Α., 2010, *Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος*, εκδόσεις Σάκκουλα Αθήνα, Θεσσαλονίκη
- Σπινέλλης Δ., 2003, «Ποινικές (;) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους» στα *Ποινικά Χρονικά*, ΝΓ' 97 - 103
- Σπινέλλης Δ., 2013, «Η εγκληματικότητα των πολιτικών στην εξουσία (ή εγκληματικότητα του «ψηλού καπέλου)», *Ποινικά Χρονικά*, τεύχ. 1. σ. 4-18
- Σπυράκος Δ. 1993, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: Εξέλιξη ή πα-

- ραμόρφωση του ποινικού δικαίου;» στο *Ποινικά Χρονικά*, ΜΔ' σ. 1201-1213
- Σπυράκος Δ., 1996, «Η κριτική λειτουργία της έννοιας του εννόμου αγαθού», *Μελέτες*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή
- Σπυράκος Δ., 2002, «Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Ο Αντίλογος» *Ποινικός Λόγος*, τ. 4, σ. 1627-1628
- Συκιώτη Α.Κ. 2010, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων», *Ποινική Δικαιοσύνη*, τ. 1, σ. 94-104
- Χουλιάρης Α., 2012, «Ποινική Δικαιοσύνη και Ανθρώπινα Δικαιώματα: Η Λογική μιας Επαμφοτερίζουσας Σχέσης», *Εγκληματολογία*, τ. 2, σ. 59-74
- Χουλιάρης Α., 2013, *Η Ανάλυση του Διεθνούς Ποινικού Συστήματος – Όψεις της συστημικής διεθνούς εγκληματικότητας*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη.

Η οικονομική κρίση και το έγκλημα της λαθρανασκαφής

ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΒΡΕΛΛΗΣ*

I. Εισαγωγή

Η λαθρανασκαφή ή παράνομη (χωρίς προηγούμενη άδεια) ανασκαφή αποτελεί την κύρια πηγή εφοδιασμού της διεθνούς αγοράς με αρχαιολογικά αντικείμενα¹ και τον μεγαλύτερο ίσως από τους κινδύνους που απειλούν την πολιτιστική κληρονομιά ενός λαού και της ανθρωπότητας ολόκληρης. Αυτό συμβαίνει, όχι μόνο γιατί με τον τρόπο που επιχειρείται η λαθρανασκαφή² καταστρέφονται σε πολύ μεγάλο βαθμό τόσο τα συγκεκριμένα αφαιρούμενα αντικείμενα όσο και τα εναπομένοντα τμήματα του αρχαίου μνημείου, αλλά κυρίως διότι χάνονται οριστικά, χωρίς δυνατότητα ανακτήσεως, όλες οι σημαντικές αρχαιολογικές και ιστορικές πληροφορίες που συνδέονται με την προέλευση των αντικειμένων³. Καθίσταται έτσι προφανής η αυξημένη ανάγκη προστα-

* Ομ. Καθηγητού της Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής του Ελληνικού Ινστιτούτου Διεθνούς και Αλλοδαπού Δικαίου.

1. R. Fraoua, "Legislative and institutional measures to combat trafficking in cultural property in Arab States", Background paper for participants in the *Second Meeting of States Parties to the 1970 Convention*, UNESCO Headquarters, Paris, 20 and 21 June 2012, σ. 7.

2. Ήδη πριν από 60 περίπου χρόνια η UNESCO είχε υιοθετήσει Σύσταση, προσδιορίζοντας τις διεθνείς αρχές που πρέπει να εφαρμόζονται σε αρχαιολογικές ανασκαφές (Ν. Δελχί, 5.12.1956, αρχές 29-31).

3. Βλ. R. Teijgeler, "The role of national and international Institutions in addressing the illicit traffic of cultural property" – Presentation held at *the International Conference for the Safeguarding of Afghanistan's Cultural Heritage. Managing Cultural Heritage for the Promotion of Sustainable Development and a Culture of*

σίας του δημοσίου συμφέροντος στην προκειμένη περίπτωση.

II. Η ποινική αντιμετώπιση της λαθρανασκαφής στο ελληνικό δίκαιο

1. Η προγενέστερη νομοθεσία

Ο παλαιότερος κωδικοποιημένος ν. 5351/1932 «περί αρχαιοτήτων» όριζε (άρθρο 46), ότι «ο άνευ προηγουμένης αδείας του Υπουργείου [Πολιτισμού] και ειδοποίησεως της αρμοδίας αρχαιολογικής Αρχής ενεργών ανασκαφάς εν ιδίω ή αλλοτρίω κτήματι προς ανεύρεσιν αρχαιοτήτων τιμωρείται διά φυλακίσεως 1 μηνός έως 2 ετών και χρηματικής ποινής 1000-10.000 δραχμών. —Ο επί τη πράξει ταύτη καταδικασθείς εις φυλάκισιν πλέον των δύο μηνών εκπίπτει αυτοδικαίως και πάντων των εν άρθρω 21 Π.Νόμου [ήδη άρθρων 59-65 ΠοινΚ] αναγραφομένων δικαιωμάτων και πλεονεκτημάτων [αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων] επί πενταετίαν, εάν μη βραχύτερος χρόνος ορίζεται εν τη αποφάσει, όστις όμως δεν δύναται να είναι κατώτερος των έξι μηνών. [...]».

2. Ο ν. 3028/2002

Ο ν. 3028/2002 για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, στο 9^ο Κεφάλαιο (ποινικές διατάξεις, άρθρα

Peace at Serena Hotel, Kabul 18th-20th October, 2010, σ. 4. Π.χ. στο Αφγανιστάν, από τον πόλεμο του 1979 και εξής όχι μόνον πλήθος μνημείων καταστράφηκαν αλλά και το ήμισυ του όλου αριθμού των αρχαιολογικών χώρων (ο οποίος ανερχόταν σε 2000-3000) λεηλατήθηκε, ενώ όσα αντικείμενα είχαν κάποια αξία εξήχθησαν παρανόμως σε διάφορες Χώρες. Τα αντικείμενα αυτά δεν ήταν καταγεγραμμένα και κανείς ποτέ δεν θα μάθει ποια άλλα ήταν κοντά τους ούτε το γεωλογικό στρώμα στο οποίο βρισκόταν προηγουμένως ούτε κάποιο άλλο προσδιοριστικό τους στοιχείο. Έτσι, ορισμένοι εκτιμούν ότι περίπου το 80% του πλούσιου ιστορικού παρελθόντος του Αφγανιστάν αποκόπηκε από την υλική του πολιτιστική μαρτυρία. Από το 2004 έως το 2010 στο αεροδρόμιο Heathrow κατασχέθηκαν περί τα 1500 αντικείμενα, που όλα προέρχονταν από πρόσφατες λαθρανασκαφές και που τα αρχαιότερά τους ανήκαν στη Μεσολιθική και Νεολιθική εποχή. Οι περισσότερες λαθρανασκαφές είχαν γίνει από τον αυτόχθονα πληθυσμό ή και από άτομα που έμεναν σε καταυλισμούς προσφύγων, αλλά μερικές φορές και από οργανωμένες εγκληματικές ομάδες. Ibid., σ. 1-2.

53 επ.), μεταξύ των διαφόρων ποινικά κολασίμων πράξεων που θίγουν τα πολιτιστικά αγαθά, όπως είναι π.χ. η παράνομη εισαγωγή και εξαγωγή πολιτιστικών αγαθών, η κλοπή, η υπεξαίρεση, η παράνομη εμπορία ή η φθορά τους, προβλέπει και τιμωρεί την λαθρανασκαφή (άρθρο 61, «παράνομη ανασκαφή ή άλλη αρχαιολογική έρευνα»).

Σύμφωνα με την διάταξη αυτή, «1. Όποιος χωρίς προηγούμενη άδεια διενεργεί ανασκαφή με σκοπό την ανεύρεση ή αποκάλυψη αρχαίων τιμωρείται με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) ετών. -2. Αν οι πράξεις της προηγούμενης παραγράφου τελέσθηκαν μέσα σε αρχαιολογικούς χώρους ή αν ο υπαίτιος τις επιχειρεί κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια⁴, επιβάλλεται κάθειρξη [δηλ. και ισόβια]. -3. Όποιος χωρίς προηγούμενη άδεια διενεργεί άλλης μορφής παράνομη αρχαιολογική έρευνα με σκοπό την ανεύρεση ή αποκάλυψη αρχαίων τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους. Αν ο δράστης διαπράττει την πράξη του προηγούμενου εδαφίου κατά συνήθεια ή κατ' επάγγελμα, επιβάλλεται κάθειρξη έως δέκα (10) ετών»⁵.

Μερικές σύντομες παρατηρήσεις φαίνονται χρήσιμες:

(α) Το άρθρο 61 διακρίνει μεταξύ αφ' ενός παράνομης ανασκαφής, την οποία τιμωρεί με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών ή, αν η πράξη τελέσθηκε μέσα σε αρχαιολογικό χώρο ή ο υπαίτιος τις επιχειρεί κατ' επάγγελμα ή κατά συνήθεια, με κάθειρξη (§§ 1-2) και αφ' ετέρου «άλλης μορφής παράνομη[ς] αρχαιολογική[ς] έρευνα[ς] με σκοπό την ανεύρεση ή αποκάλυψη αρχαίων», την οποία τιμωρεί κατ' αρχήν με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους, μόνον δε αν ο δράστης διαπράττει την τελευταία

4. Κατά συνήθεια θεωρείται ότι τελείται η πράξη, όταν «από την επανειλημμένη τέλεση του αδικήματος [...] προκύπτει σταθερή ροπή του προσώπου για τη διάπραξη του συγκεκριμένου εγκλήματος ως στοιχείο της προσωπικότητός του». Βλ. ΑΠ ποιν. 1144/2011, ΝΟΜΟΣ, για το έγκλημα του άρθρου 61 § 3. Βλ. και ΕφΚρ ποιν. 269/2004 *in* ΝΟΜΟΣ (για την υπεξαίρεση μνημείων ιδιαίτερως μεγάλης αξίας).

5. Κατά την ΑΠ ποιν. 1144/2011 *in* ΝΟΜΟΣ, τα ποινικά αδικήματα του άρθρου 61 § 3 και του 62 § 1 (παράνομη χρήση ανιχνευτή μετάλλου) του ν. 3028/2002 συρρέουν αληθινά πραγματικά και όχι φαινομενικά, καθόσον είναι αυτοτελή, το καθένα στοιχειοθετείται από ιδιαίτερα περιστατικά, και το ένα δεν συνιστά στοιχείο ή επιβαρυντική περίπτωση του άλλου ούτε αναγκαίο μέσο τελέσεώς του.

αυτή πράξη κατά συνήθεια ή κατ' επάγγελμα, με κάθειρξη μέχρι 10 ετών.

Οι έννοιες της ανασκαφής και της άλλης αρχαιολογικής έρευνας δεν προσδιορίζονται από την άνω διάταξη. Ερμηνευτικά όμως η έννοια της ανασκαφής από μια πλευρά διευρύνεται, όταν στην έννοιά της εμπίπτει, όπως είχε γίνει δεκτό ήδη υπό την παλαιά νομοθεσία «και πάσα ενέργεια ερεύνης εν τω πυθμένι της θαλάσσης προς ανεύρεσιν αρχαιοτήτων»⁶, ενώ από άλλη πλευρά συστέλλεται, όταν εκτιμάται ότι η εννοιολογική της συγκρότηση εξαρτάται από το αν επιχειρείται με κατάλληλα (πρόσφορα) σκαπτικά εργαλεία, που επιτρέπουν όχι την απλώς επιφανειακή αλλά την σε επαρκές βάθος και πλάτος απαιτούμενη για την ανεύρεση αρχαιοτήτων εκσκαφή⁷.

(β) Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της παράνομης ανασκαφής, σύμφωνα με τη σαφή διατύπωση του άρθρου 61 ν. 3028/2002, πληρούται με μόνη την (χωρίς προηγούμενη άδεια) διενέργεια της ανασκαφής, χωρίς να απαιτείται και ανεύρεση ή αποκάλυψη ή, ακόμη λιγότερο, αφαίρεση αρχαίου αντικειμένου. Αν με την παράνομη ανασκαφή ανακαλυφθεί και αφαιρεθεί από τον δράστη αρχαίο αντικείμενο, τότε, τουλάχιστον σε συστήματα, όπως το ελληνικό, που προβλέπουν ότι η κυριότητα και η νομή (στην οποία εννοιολογικά εμπεριέχεται και η κατοχή) των αρχαιοτήτων που αποτελούν ευρήματα ανα-

6. ΑΠ 505/1970 Ποιν. Χρον. ΚΑ' 136-137, όπου (σ. 137-138) σε παρατηρήσεις του ο Ν. Κ. Α[νδρουλάκης] εκφράζει σχετικώς αμφιβολίες.

7. Βλ. ΣυμβΠλημΣερρών 49/2011 *in* ΝΟΜΟΣ: «[...]απρόσφορο και ακατάλληλο για ανασκαφή εργαλείο είναι [...] και το μικρό σκαλιστήρι. Αντίθετη άποψη θα οδηγούσε στο παράλογο συμπέρασμα, ότι η με οποιοδήποτε μέσο, όπως λεπίδας μικρού ή μεγάλου μαχαιριού, λόγχης ή απλής λάμας σιδήρου ή καταλλήλως διαμορφωμένου ξύλινου αντικειμένου αναμόχλευση ή επιφανειακή και σε ελάχιστο βάθος εκσκαφή συνιστούν την έννοια της ανασκαφής, η οποία προβλέπεται και τιμωρείται σε βαθμό κακουργήματος από το παραπάνω άρθρο 61 του ν. 3028/2002. Οι τέτοιου είδους διερευνητικές εκσκαφές του εδάφους, εφόσον διενεργούνται χωρίς άδεια της αρμοδίας αρχής συνιστούν μεν αξιόποινη πράξη αλλά όχι αυτή που προβλέπεται και τιμωρείται από την παραπάνω παράγραφο 1 του άρθρου 61 αλλά εκείνη της §3 εδ. α' του ίδιου άρθρου, δηλ. της «άλλης μορφής αρχαιολογικής έρευνας» η οποία τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους».

σκαφών, ανήκει στο Κράτος, υπάρχει αληθής πραγματική συρροή παράνομης ανασκαφής και (ορθότερα, όχι υπεξαίρεσεως αλλά) κλοπής⁸, η οποία κλοπή, εφ' όσον το αντικείμενο αφαιρέθηκε «από χώρο ανασκαμμένο», τιμωρείται, σύμφωνα με το άρθρο 53 § 1 ν.3028/2002, με κάθειρξη μέχρι 10 ετών. Σε μια τέτοια περίπτωση, η βαρύτερη ποινή του άρθρου 61 § 2 επαυξάνεται σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 94 ΠΚ.

(γ) Η υποκειμενική υπόσταση της παράνομης ανασκαφής συνίσταται στον «σκοπό της ανευρέσεως ή αποκαλύψεως αρχαίων». Έτσι, η τυχαία ανεύρεση αρχαίου μνημείου κατά την διάρκεια εκσκαφής για ανέγερση οικοδομής⁹, δεν συνιστά παράνομη ανασκαφή.

(δ) Είναι προφανής η μεταβολή (ορθώς) επί το αυστηρότερον της απειλουμένης κατά της λαθρανασκαφής ποινικής κυρώσεως που επιήλθε με τον ν. 3028/2002, εν όψει της βαρύτητος του εγκλήματος και της αυξημένης ανάγκης προστασίας του εννόμου αγαθού που απειλείται από την πράξη αυτή¹⁰.

8. Βλ. ήδη προ του ν. 3028/2002, ΑΠ ποιν. 1344/2007, ΑΠ ποιν. 1551/2007 *in* NOMOS. Πρβλ. ΑΠ 703/1998 *in* NOMOS.

9. Βλ. π.χ. την υπόθεση επί της οποίας εκδόθηκε η ΑΠ ποιν. 1085/2014 *in* NOMOS.

10. Για το προσβαλλόμενο εν προκειμένω έννομο αγαθό, βλ. *κατωτ.* III.2.Β(α). Για το ζήτημα, αν ο μεταγενέστερος ν. 3028/2002 είναι ή όχι επιεικέστερος του ν.1608/1950 «περί αυξήσεως των ποινών των προβλεπομένων διά τους καταχραστάς του Δημοσίου», άρθρο 1 §1, όπως τροποποιήθηκε, επομένως και αν εφαρμόζεται αντ' αυτού, πρβλ. διάφορες κρίσεις εις ΑΠ ποιν. 1665/2005, ΑΠ ποιν. 931/2009, ΑΠ ποιν. 935/2010, ΑΠ ποιν. 1272/2010 (για υπεξαίρεση μνημείων), ΑΠ ποιν. 1085/2014 και Εφ Ναυπλ ποιν. 573/2011 *in* NOMOS. Σύμφωνα με την τελευταία αυτή εφετειακή απόφαση, ουσιαστικώς με τον ν. 3028/2002 επιδιώχθηκε η επιβολή αυστηροτέρων ποινών όταν η αξία του αρχαίου αντικειμένου είναι μέχρι 150.000 €, ενώ σε περίπτωση μεγαλύτερης αξίας θα συνεχίζει να εφαρμόζεται, όπως εφαρμόζονταν και πριν, ο ν. 1608/1950. Έτσι, κατά την απόφαση αυτή, για τα εγκλήματα της κλοπής, υπεξαίρεσεως (και αποδοχής αρχαίων αντικειμένων) δημιουργούνται ουσιαστικώς τέσσερις διαβαθμίσεις ποινικών κυρώσεων, αναλόγως της αξίας των αντικειμένων αυτών : α) τα βασικά εγκλήματα της υπεξαίρεσεως, της κλοπής ή της αποδοχής αρχαίων αντικειμένων που τιμωρούνται σε βαθμό πλημμελήματος (άρθρα 372, 375 και 394 ΠΚ), β) η υπεξαίρεση, η κλοπή και η αποδοχή

I. Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσεως

1. Α. Αύξηση του αριθμού των λαθρανασκαφών

Σε περιόδους οικονομικής κρίσεως ο αριθμός των λαθρανασκαφών αυξάνει. Αυτό συνέβη και στη Χώρα μας. Η οικονομική κρίση που την πλήττει από το 2010, και που δυστυχώς αναμένεται να διαρκέσει ακόμη επί μακρόν, επηρέασε αρνητικά, όπως ήταν φυσικό, την προστασία της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς¹¹, ακόμη και τους πολιτιστικούς

αρχαίου αντικειμένου ιδιαίτερα μεγάλης αξίας, κατώτερης όμως των 150.000 €, που τιμωρούνται με κάθειρξη 5-10 ετών (ν. 3028/2002, ο οποίος, κατά την απόφαση, έχει «οροφή» το ποσό των 150.000 €, πέραν του οποίου εφαρμόζεται ο ν. 1608/1950), γ) η υπεξαίρεση και η κλοπή αρχαίου αντικειμένου αξίας άνω των 150.000 €, που τιμωρούνται κατά το άρθρο 1 ν. 1608/1950 με κάθειρξη και δ) η υπεξαίρεση και κλοπή αρχαίου αντικειμένου ιδιαίζόντως μεγάλης αξίας πολύ μεγαλύτερης των 150.000 €, που τιμωρούνται με ισόβια κάθειρξη. -Θα πρέπει όμως να σημειωθεί σχετικά με την άνω νομολογία, ότι η Εισηγητική έκθεση του ν. 3028/2002 (υπό τα άρθρα 53-57, που αναφέρονται στην κλοπή, την υπεξαίρεση, την αποδοχή και διάθεση προϊόντων εγκλήματος και την φθορά μνημείου), επισημαίνει, ότι η με τις διατάξεις αυτές επίταση των προβλεπομένων στον ΠΚ ποινών για τις πράξεις γενικώς της κλοπής κλπ, γίνεται ανάλογα, μεταξύ άλλων, με τη *σημασία του αντικειμένου της πράξεως*, σπεύδει όμως να τονίσει, ότι η *σημασία* του αντικειμένου *δεν σημαίνει στενά την οικονομική του αξία*.

11. Για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσεως στην αρχαιολογία στην Ελλάδα βλ. και Ch. Howery, "The effects of the economic crisis on archaeology in Greece", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 2013, σ. 228-233 και 249-250, D. Gill, "Cultural tourism in Greece at a time of economic crisis", *ibid.*, σ. 233-242, D. Koutsoumba, "Cultural heritage and historical memory in danger: some notes on Greece's situation", *ibid.*, σ. 245-248. Όπως παρατηρήθηκε σχετικά με τα οικονομικά εγκλήματα, αλλά νομίζω ότι αυτό ισχύει και γενικότερα, «[...] αι συνέπειαι εκ των οικονομικών κρίσεων και ανακάμψεων επί την εγκληματικότητα δεν εμφανίζονται αμέσως, αλλά μετά πάροδον ωρισμένου χρόνου (συνήθως 6-12 μηνών), κατά τον οποίον αρχίζουν να εξαντλούνται αι τυχόν αποταμιεύσεις των υπό της κρίσεως πληττομένων ατόμων και επιχειρήσεων ή, αντιστρόφως, διατηρείται ο ρυθμός περισυλλογής και λιτότητος της περιόδου κρίσεως και διά την μετέπειτα περίοδον ανακάμψεως»: Ν. Κουράκη, *Τα οικονομικά εγκλήματα – Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου* (έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα –Κομοτηνή, 1982), σ. 153-154 (§ 161).

φορείς/μουσεία¹². Ειδικότερα, οι παράνομες ανασκαφές, η λεηλασία και η παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών αυξήθηκαν κατά 25%¹³.

B. Τα αίτια της αύξησης

Ποικίλοι λόγοι συμβάλλουν στην αύξηση αυτή: (α) Η έλλειψη επαρκούς προσωπικού. Κατά την τριετία 2010-2013 ο προϋπολογισμός του Υπουργείου Πολιτισμού περικόπηκε κατά 50%, μεγάλος αριθμός αρχαιολόγων και φυλάκων αρχαιολογικών χώρων (των οποίων ο αριθμός ούτως ή άλλως και προηγουμένως ήταν ανεπαρκής) απολύθηκε και αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ακόμη ελλιπέστερη προστασία των αρχαιολογικών χώρων και μνημείων¹⁴. Έτσι, η τέλεση της λαθρανασκαφής έγινε ευχερέστερη και η ανακάλυψη και τιμωρία των δραστών δυσχερέστερες, με αποτέλεσμα η παράνομη δραστηριότητα να ενθαρρύνεται και πάντως να μη αποτρέπεται¹⁵. Π.χ., η έλλειψη επαρκών κρατικών πόρων για την προστασία της αρχαιολογικής κληρονομιάς παρακινεί επίδοξους λαθρανασκαφείς να αναζητούν αρχαία στο όρος Παγγαίον, σε περιοχές που αμέσως γειτνιάζουν με αρχαιολογικούς χώρους. Ειδικότερα, σε περιοχή στην οποία το 1960 είχαν ανακαλυφθεί από αρχαιολόγους πολυάριθμα γλυπτά, χωρίς όμως ποτέ να έχει γίνει επίσημη συστηματική καταγραφή τους, φαίνεται ότι πραγματοποιήθηκαν περί τις 15 παράνομες ανασκαφές. Όταν λοιπόν το όρος Παγγαίον

12. I. Georganas, "The effects of the economic crisis on Greek Heritage: a view from the private cultural sector", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology and Heritage Studies* 2013, σ. 242-245.

13. Βλ. <http://www.greekcultureprotection.com/index-gr.html>.

14. Η Ελλάδα έχει 210 αρχαιολογικά μουσεία, 250 οργανωμένους αρχαιολογικούς χώρους και 19.000 κηρυγμένα μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους. Βλ. <http://www.greekcultureprotection.com/index-gr.html>. Μόνον σε ένα μικρό νησί, π.χ. τα Κύθηρα, μπορεί να υπάρχουν δεκάδες ανεξερεύνητων αρχαιολογικών χώρων. Βλ. <http://www.elginism.com/similar-cases/-lack-of-funds-for-policing-greek-archaeological-...>

15. Ήδη ο C. Beccaria, *Des délits et des peines* (Préface, traduction et notes de Philippe Audegean, Note de Luigi Ferrajoli), (Éditions Payot & Rivages, Paris, 2014), σ. 125 (§ XXVII), είχε παρατηρήσει, ότι ένα από τα μεγαλύτερα αναχώματα κατά της εγκληματικότητας είναι όχι τόσο η αυστηρότητα της ποινής που σκληραίνει την ψυχή, όσο η στον νου του επίδοξου δράστη βεβαιότητα της επιβολής της.

έγινε στόχος λαθρανασκαφών, ανατέθηκε η επιθεώρηση και χαρτογράφηση της περιοχής, που έχει έκταση 12 τετραγωνικών χιλιομέτρων, που είναι προσβάσιμη μόνον πεζή και στην οποία υπάρχουν 102 αρχαιολογικοί χώροι, σε αρχαιολογική υπηρεσία, η οποία διέθετε μόνον δύο άτομα προσωπικό και κάλυπτε την Καβάλα, τις Σέρρες, την Δράμα και την Θάσο (!)¹⁶.

(β) Η λόγω της οικονομικής κρίσεως δυσλειτουργία του κρατικού μηχανισμού που οδηγεί στην κατ' αποτέλεσμα μη ουσιαστική εφαρμογή των νόμων¹⁷.

(γ) Η πενία και η ανεργία του τοπικού πληθυσμού που ζεί κοντά σε αρχαιολογικούς χώρους¹⁸, αλλά και η προσδοκία μεγάλου κέρδους λόγω των υψηλών τιμών αρχαιολογικών αντικειμένων στη διεθνή αγορά¹⁹, συμβάλλουν σημαντικά στην αύξηση των παράνομων ανασκαφών. Στην πραγματικότητα, βέβαια, εκείνοι που αποκομίζουν πολύ μεγαλύτερο κέρδος δεν είναι οι ίδιοι οι λαθρανασκαφείς, αλλά εκείνοι που αγοράζουν από αυτούς τα αρχαία αντικείμενα/μνημεία και που τα μεταπωλούν σε πολλαπλάσιες τιμές σε συλλέκτες κλπ. (βλ. και *κατωτ.* 2.Β(δ)(ii).

(δ) Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που συντελεί στην αύξηση του αριθμού των παράνομων ανασκαφών είναι το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο πολλών ανθρώπων και η (εν πολλοίς για τον λόγο αυτό) αμβλυμένη, λόγω (και) της οικονομικής κρίσεως και των βιοτικών μεριμνών, συναίσθηση της σοβαρότητας του εγκλήματος. Φαίνεται ότι ο τοπικός πληθυσμός δεν συνειδητοποιεί ότι είναι πολύ σημαντικές για τον ίδιο, για τον λαό και για το Κράτος οι υλικές μαρτυρίες της προελεύσεώς του, του ιστορικού και απώτερου παρελθόντος του και της ταυτότητός του²⁰.

16. Βλ. <http://www.elginism.com/similar-cases/-lack-of-funds-for-policing-greek-archaeological-...>

17. Πρβλ. για την κατάσταση σε διάφορα αραβικά Κράτη, R. Fraoua, *ανωτ.* σημ.1, σ. 7-8.

18. Βλ. R. Teijgeler, *ανωτ.* σημ. 3, σ. 4.

19. D. Gill, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 238.

20. Βλ. R. Teijgeler, *ανωτ.* σημ. 3, σ. 4.

2. Μέτρα αντιμετώπισης της καταστάσεως

Η ρεαλιστική αντιμετώπιση της θλιβερής αυτής καταστάσεως της αυξήσεως του αριθμού των λαθρανασκαφών σε περίοδο οικονομικής κρίσεως, θα πρέπει να δώσει προτεραιότητα στην πρόληψη των σχετικών εγκληματικών πράξεων²¹, με κατά το δυνατόν εξουδετέρωση των παραγόντων που τις ευνοούν και με ενίσχυση των αποτρεπτικών μέτρων²². Ειδικότερα:

A. Μέτρα προληπτικά

(α) Η αποτελεσματική φύλαξη των αρχαιολογικών χώρων

(i) Η ανάγκη ενισχύσεως της αποτελεσματικής φυλάξεως των αρχαιολογικών χώρων με την *εξασφάλιση του απαραίτητου προσωπικού*, είναι αυτονόητη. Η απόλυση αναγκαίου προσωπικού, προκειμένου να μειωθούν ορισμένες δαπάνες, όχι μόνον δεν αντιμετωπίζει την οικονομική κρίση, στον αγώνα κατά της οποίας δεν αποτελεί παρά πρωτόγονο όπλο, αλλά δημιουργεί πρόσθετα και μη θεραπεύσιμα κακά, δηλ. εν προκειμένω την απώλεια σημαντικού μέρους της πολιτιστικής μας κληρονομιάς.

(ii) Για την προστασία των αρχαιολογικών χώρων, όχι μόνον των ήδη ανασκαμμένων αλλά και των απλώς οριοθετημένων, θα ήταν χρήσιμη και η χρήση ηλεκτρονικών μέσων ελέγχου κινήσεως προσώπων κλπ, την οποία δεν θα ήταν ορθό να εμποδίσουν σκέψεις περί δήθεν προστασίας της προσωπικότητας του επίδοξου λαθρανασκαφέως (!).

(iii) Χρήσιμη ακόμη θεωρείται και η σύσταση ειδικού αστυνομικού σώματος, επαρκώς στελεχωμένου και με λιμενικούς, που όχι μόνον θα μεριμνούσε για την ανεύρεση των δραστών και θα συνέβαλλε στην εκ των υστέρων καταστολή αλλά και θα βελτίωνε την πρόληψη και αποτροπή των σχετικών εγκλημάτων, με την άσκηση εποπτείας των αρ-

21. Κατά C.Beccaria, *ανωτ.* σημ. 15, σ. 181 (§ XLI), «είναι καλύτερα να προλαμβάνει κανείς τα εγκλήματα, παρά να τα τιμωρεί».

22. Όπως γενικότερα έχει τονισθεί, «in short, when there is work and food, good governance and rule of law there would be less need and opportunity for the people to rob their own history»: R. Teijgeler, *ανωτ.* σημ. 3, σ. 5.

χαιολογικών χώρων και της ευρύτερης περιοχής τους²³.

(iv) Δεδομένου ότι η απώλεια πολύτιμων επιστημονικών στοιχείων συνεπεία των λαθρανασκαφών αφορά όλη την ανθρωπότητα, η διεθνής κοινότητα οφείλει να συνδράμει οικονομικώς τις πληττόμενες από οικονομική κρίση Χώρες, που για τον λόγο αυτό κινδυνεύουν ακόμη περισσότερο από τις λαθρανασκαφές, προκειμένου να έχουν την δυνατότητα πληρέστερης φύλαξης των αρχαιολογικών τους χώρων και των γειτονικών με αυτούς περιοχών.

Ειδικότερα στην Ελλάδα, η οικονομική ενίσχυση εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προστασία των αρχαιοτήτων είναι απαραίτητη και αυτονόητη, αφού υποτίθεται ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση μεριμνά για την προστασία των πολιτιστικών θησαυρών. Οι προσπάθειες της Ελλάδος προς την κατεύθυνση αυτή θα πρέπει να ενταθούν και οι σχετικές αξιώσεις της θα πρέπει με επιμονή να προβληθούν, χωρίς την μάλλον συνήθη παθητική διστακτικότητα με την οποία η Χώρα μας αντιδρά στην σχεδόν αποκλειστική πολιτική επιβολής οικονομικής λιτότητας και περιστολής δαπανών. Διαφορετικά, οι δυσκολίες προστασίας των αρχαιοτήτων στην Ελλάδα θα γίνουν ακόμη μεγαλύτερες²⁴.

(β) Η ευαισθητοποίηση του κοινού και η ενημέρωσή του για την γενικότερη βλάβη που προκαλεί σε ένα λαό η λαθρανασκαφή, λόγω της (μερικής) απώλειας της ιστορικής του γνώσεως και μνήμης²⁵. Αν τα προβλήματα και οι δυσχέρειες που προκαλεί η οικονομική κρίση στον λαό (ιδίως στα ασθενέστερα μέλη του) καθώς και η εναγώνια προσπάθεια εξευρέσεως τρόπων καλύψεως των βιοτικών του αναγκών συνεπάγονται μεταβολή νοοτροπίας και εξασθένιση της αγάπης και της φροντίδος για τα μνημεία του παρελθόντος, η συνεχής ενημέρωσή του για την ιδιαίτερη αξία των πολιτιστικών του θησαυρών θα τον ωθήσει σε μια πιο ενεργητική συμπεριφορά και θα οδηγήσει σε κοινωνική απομόνωση τους λαθρανασκαφείς. Μια τέτοια απομόνωση και κοινωνι-

23. Βλ. π.χ. για το Αφγανιστάν, R. Teiggeler, *ανωτ.* σημ. 3, σ. 7.

24. Πρβλ. Ch. Howery, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 232.

25. Είναι αξιοσημείωτο, ότι ήδη ο C. Beccaria, *ανωτ.* σημ. 15, σ. 190 (§ XLV), θεωρούσε την τελειοποίηση της παιδείας ως το πλέον ασφαλές (αλλά και περισσότερο δυσχερές) μέσο για την πρόληψη των εγκλημάτων γενικώς.

κή απαξία σε τοπικές, ολιγάριθμες κοινωνίες συνήθως ασκεί σημαντική αποτρεπτική δράση²⁶.

(γ) *Η κατάλληλη αρχαιολογική πολιτική ανασκαφών*

(i) Στην πρόληψη και τον έλεγχο των λαθρανασκαφών αλλά και γενικότερα του παράνομου εμπορίου πολιτιστικών αγαθών μπορεί να συμβάλει και η διαμόρφωση κατάλληλης αρχαιολογικής πολιτικής ανασκαφών, που δεν θα επιτρέπει την παροχή αδειάς ανασκαφής εκτεταμένου χώρου, στον οποίο αναμένεται να υπάρχουν σημαντικής ιστορικής, καλλιτεχνικής ή εν γένει πολιτιστικής αξίας αντικείμενα, αν δεν έχει εξασφαλισθεί η μακροπρόθεσμη προστασία, συντήρηση και ανάπτυξη του χώρου αυτού²⁷.

(ii) Ορισμένοι αρχαιολόγοι, μάλιστα, υποστηρίζουν την επαναταφή ορισμένων πολυτίμων ευρημάτων για την αποτελεσματικότερη προστασία τους²⁸.

Τέτοια προληπτικής φύσεως μέτρα έχουν πολλές φορές καλύτερα αποτελέσματα σε σύγκριση με την αντίδραση της Πολιτείας που συνίσταται στη θέσπιση και την εκ των υστέρων επιβολή ποινικών κυρώσεων. Ήδη πριν από 31 χρόνια, ο τιμώμενος αγαπητός συνάδελφος και φίλος είχε τονίσει στις πανεπιστημιακές του παραδόσεις Σωφρονιστικής, ότι «[...] μία περιστασιακή σκλήρυνση της στάσεως της Πολιτείας προς τους εγκληματίες χωρίς βαθύτερη διερεύνηση και αντιμετώπιση των λόγων που οδηγούν σ' αυτήν την κατάσταση θα συνεπαγόταν απλώς μία συνεχή διεύρυνση του «φαύλου κύκλου της βίας», πέρα δηλ. από τα συνήθη εκείνα επίπεδα στα οποία συντηρείται ήδη ο κύκλος αυτός ως απόρροια του εγκλήματος και της ποινικής καταστολής

26. Ισχύει και στην περίπτωση των εγκλημάτων κατά της πολιτιστικής μας κληρονομιάς η σκέψη που είχε διατυπωθεί για την οικονομική εγκληματικότητα από τον Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 243 (§ 216), ότι δηλ. «το πρόβλημα [...] είναι εις την βάση του όχι πρόβλημα καλών νόμων ή καλού συστήματος, αλλά πρόβλημα ανθρώπων και πρόβλημα νοοτροπίας, αρχών και προσωπικότητας, εν μέσω των οποίων οι νόμοι αυτοί ή τα συστήματα εφαρμόζονται».

27. R. Fraoua, *ανωτ.* σημ. 1, σ. 8.

28. Βλ. [http://www.elginism.com/similar-cases/greek-heritage-a-casualty-of-the-financial-crisis/...](http://www.elginism.com/similar-cases/greek-heritage-a-casualty-of-the-financial-crisis/)

εναντίον του»²⁹.

Β. Παράγοντες προσδιοριστικοί μιας ορθής πολιτικής ποινικής καταστολής

Πέραν αυτών των προληπτικών μέτρων, αναγκαία παρίσταται και η ποινική καταστολή της λαθρανασκαφής, αν και γενικότερα η ποινική καταστολή θεωρείται «πάντοτε και πάντως έργο αχάριστο»³⁰. Θα περιορισθούμε στο πρώτο μόνο από τα επίπεδα ποινικής αντιδράσεως της Πολιτείας κατά του εγκλήματος, το νομοθετικό, και ειδικότερα στην έκθεση ορισμένων στοιχείων και παραγόντων που ο ποινικός νομοθέτης θα πρέπει να έχει υπ' όψη του όταν διατυπώνει σε κανόνα δικαίου τη νομική απαξία της λαθρανασκαφής, χωρίς να προχωρήσουμε στα δύο άλλα επίπεδα, το δικαστικό και το σωφρονιστικό³¹.

(α) *Η αυξημένη απαξία της λαθρανασκαφής*. Στο πλαίσιο της Συμβάσεως του Unidroit για τα κλαπέντα και παρανόμως εξαχθέντα πολιτιστικά αγαθά (1995), το προϊόν της παράνομης ανασκαφής ή το παρανόμως λαμβανόμενο από νόμιμη ανασκαφή πολιτιστικό αγαθό, εξομοιώνεται με κλαπέν (άρθρο 3 § 2)³², προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότερη και χωρίς όρους και προϋποθέσεις επιστροφή του, δυνάμει της Συμβάσεως, στο Κράτος προελεύσεως. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η αφαίρεση του προϊόντος λαθρανασκαφής συνιστά

29. Ν. Κουράκη, *Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος* (έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984), σ. 222.

30. Ι. Δασκαλόπουλος στον Πρόλογο του βιβλίου του Ν. Κουράκη, *Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος* (έκδ. Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα, 1984).

31. Για τα επίπεδα αυτά βλ. Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 29, σ. 3-4. Π.χ. στο πλαίσιο σχεδιασμού σωφρονιστικής πολιτικής δεν θα ήταν άσκοπη η πρόβλεψη της διδασκαλίας του δράστη της λαθρανασκαφής, προκειμένου αυτός να αντιληφθεί, κατά το δυνατόν, τη μεγάλη *ηθική/πνευματική* σημασία των αρχαίων μνημείων και, πιθανώς, να αποτραπεί στο μέλλον από την τέλεση άλλων τέτοιων ή ανάλογων εγκληματικών πράξεων.

32. Βλ. και τη Διάταξη αρ. 4 των Προτύπων διατάξεων για την κυριότητα του Κράτους επί μη ανακαλυφθέντων πολιτιστικών αγαθών (Model Provisions on State Ownership of undiscovered Cultural Objects) που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο της UNESCO και του Unidroit, εις *Unif. L. Rev.* 2011 1044 επ. (1048).

απλή κλοπή, έστω αντικειμένου μεγάλης οικονομικής αξίας που ανήκει στο Κράτος, όπως θα συνέβαινε με την κλοπή π.χ. ή την υπεξαίρεση ενός μεγάλου ποσού χρημάτων από ένα δημόσιο ταμείο. Η απαξία αυτής και μόνης της λαθρανασκαφής, ανεξάρτητα και πέραν από την αφαίρεση κάποιου αρχαίου αντικειμένου, είναι πολύ εντονότερη εκείνης της κλοπής, διότι και τα έννομα αγαθά τα οποία απειλούνται από την πρώτη, είναι πολύ σημαντικότερα των όσων απειλούνται από την κλοπή και την υπεξαίρεση.

Το προστατευόμενο έννομο αγαθό κατά του οποίου στρέφεται η εδώ εξεταζόμενη πράξη είναι πολύ μεγαλύτερης αξίας από εκείνο της ιδιοκτησίας ή της κατοχής ή άλλου περιουσιακού δικαιώματος ή της περιουσίας γενικώς, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της κλοπής ή της υπεξαίρεσεως ή των εγκλημάτων κατά της περιουσίας³³. Πρόκειται για την επιστημονική γνώση του παρελθόντος, δηλ. για ένα αγαθό που δεν έχει να κάνει μόνον με το υποκείμενο ενός εμπραγμάτου ή άλλου δικαιώματος επί του συγκεκριμένου αντικειμένου. Έχει να κάνει με τη γνώση, με τη γνώση του λαού για το παρελθόν του, με την πανανθρώπινη επιστημονική γνώση της ιστορίας του πολιτισμού. Μπορεί κανείς να φαντασθεί το μέγεθος της απώλειας που είχε για τον πολιτισμό η καταστροφή της βιβλιοθήκης της Αλεξανδρείας κατά την αρχαιότητα: καταστροφή, της οποίας το μέγεθος είναι ασύγκριτα μεγαλύτερο από την υλική αξία του κτίσματος και του περιεχομένου του. Τηρουμένων των αναλογιών, η απώλεια για τον πολιτισμό από την λαθρανασκαφή και την καταστροφή (που συνήθως αυτή συνεπάγεται) τόσο του συγκεκριμένου αφαιρουμένου αντικειμένου όσο και των υπολειμμάτων του αλλά και του περιβάλλοντος χώρου (ακόμη και αν δεν ανευρέθηκε ούτε αφαιρέθηκε κάποιο αντικείμενο), υπερβαίνει κατά πολύ την οικονομική

33. Βλ. π.χ. για το έννομο αγαθό το οποίο προσβάλλεται με την κλοπή ή με τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας, Η. Γάφου, *Ποινικόν Δίκαιον – Ειδικόν Μέρος*, τ. Στ' (Αθήναι, 1967), σ. 3 επ., Δ. Σπινέλλη, *Ποινικό Δίκαιο – Ειδικό Μέρος (Πανεπιστημιακές παραδόσεις) – Εγκλήματα κατά περιουσιακών εννόμων αγαθών*, τ. Α' (Αθήνα-Κομοτηνή, 1984), σ. 1 επ. (όπου και για την οντολογική και την αξιολογική πλευρά του εννόμου αγαθού, σ. 2-3) και τ. Β' (Αθήνα-Κομοτηνή, 1985), σ. 15 επ.

ζημία του κυρίου του αντικειμένου. Είναι προφανές ότι βρισκόμαστε ενώπιον ενός υπερατομικού εννόμου αγαθού, και μάλιστα «ηθικής / α□λου» φύσεως³⁴.

Η προστασία του εννόμου αυτού αγαθού αφορά σε τελευταία ανάλυση ολόκληρη την ανθρωπότητα και όχι μόνον το συγκεκριμένο Κράτος προελεύσεως των προϊόντων της λαθρανασκαφής, αφού το Κράτος αυτό τις περισσότερες φορές δεν μπορεί με βεβαιότητα να προσδιορισθεί, ενώ τα ξένα δικαστήρια δύσκολα θεωρούν ως επαρκείς αποδείξεις τις σύγχρονες μεθόδους και τεχνικές ταυτοποίησης των αντικειμένων³⁵.

Η θέση σε κίνδυνο ενός τόσο σημαντικού αγαθού δικαιολογεί την απειλή της βαρειάς ποινής του άρθρου 61 §§ 1-2 του ν. 3028/2002, ακόμη και αν, τελικώς, δεν ανακαλύφθηκε ούτε αφαιρέθηκε κάποιο αρχαίο μνημείο, αρκεί να συντρέχει το υποκειμενικό στοιχείο του *σκοπού ανευρέσεως ή αποκαλύψεως αρχαίων*, η συνδρομή του οποίου όμως θα πρέπει συχνότατα να θεωρείται δεδομένη.

Στο μέτρο λοιπόν που η βαρύτητα του εγκλήματος (της εγκληματικής πράξεως), ανεξαρτήτως της προσωπικότητας του εγκληματίου, διαμορφώνει την ποινή και το μέγεθός της, η προβλεπόμενη για την λαθρανασκαφή ποινή θα πρέπει κατ' αρχήν, πέρα από κάθε σκέψη «ανταποδόσεως» του κακού στον δράστη, να είναι πολύ βαρύτερη εκείνης που ο νομοθέτης προβλέπει για την κλοπή ή τα άλλα εγκλήματα κατά της περιουσίας, ώστε να αποτρέπει όλους εκείνους που θα έκαναν την σκέψη να προβούν σε τέτοια πράξη (γενική πρόληψη)³⁶.

34. Βλ. σχετικά με τα *υπερατομικά έννομα αγαθά*, η αναγνώριση και υιοθέτηση των οποίων για τη στήριξη του αξιοποίνου των οικονομικών εγκλημάτων δεν φαίνεται να προσκρούει σε κανένα εμπόδιο, Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 225-227 (§ 207). Για το περαιτέρω πρόβλημα του ποιός νομιμοποιείται να παραστεί ως πολιτική αγωγή σε τέτοιες περιπτώσεις, βλ. *ibid.*, σ. 232-234 (§ 211).

35. R. Teijgeler, *ανωτ.* σημ. 3, σ. 4-5.

36. Πρβλ. C. Beccaria, *ανωτ.* σημ. 15, κατά τον οποίο [σ. 80-81 (§ XII)] σκοπός της ποινής δεν είναι ο βασανισμός ή η εξουθένωση του δράστη, ούτε η εξάλειψη ενός εγκλήματος που ήδη τελέσθηκε αλλά η (γενική και ειδική) πρόληψη και κατά τον οποίο «το μόνο και αληθινό μέτρο των εγκλημάτων είναι η ζημία που προκαλούν στο έθνος» [σ. 67-68 (§ VII)].

(β) Η οικονομική αξία του προϊόντος της λαθρανασκαφής δεν θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψη για τον καθορισμό του πλαισίου της απειλούμενης ποινής ούτε για τον προσδιορισμό του αρμοδίου δικαστηρίου, αντιθέτως προς ό,τι είχε γίνει δεκτό υπό το προηγούμενο νομοθετικό καθεστώς σε περίπτωση υπεξαίρεσεως και αποδοχής προϊόντος εγκλήματος για τη ζημία που υπέστη ή κινδύνευσε να υποστεί το Δημόσιο³⁷, ή για το όφελος που ο δράστης πέτυχε ή επιδίωξε, αλλά και υπό τον ν. 3028/2002 σε περίπτωση κλοπής, υπεξαίρεσεως και αποδοχής αρχαίων αντικειμένων³⁸, διότι το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό της επιστημονικής γνώσεως δεν βλάπτεται περισσότερο ή λιγότερο ανάλογα με την οικονομική αξία του ενδεχομένως ανευρισκομένου με την παράνομη ανασκαφή αρχαίου μνημείου³⁹.

(γ) Η απειλή χρηματικής ποινής. Αν υποτεθεί ότι ο νομοθέτης θα προέκρινε για το έγκλημα της λαθρανασκαφής την απειλή χρηματικής ποινής αντί εκείνης της στερητικής της ελευθερίας ή επιπροσθέτως προς αυτήν, το ύψος της χρηματικής ποινής θα έπρεπε κατ' αρχήν να είναι τόσο, ώστε να υπερβαίνει αφ' ενός το προσδοκώμενο από τον μέλλοντα να επιχειρήσει την πράξη οικονομικό όφελος, αλλά και, αφ' ετέρου, το ποσό που θα έπρεπε να καταβάλει το Κράτος για να ανακτήσει το πιθανώς αφαιρεθέν αρχαίο μνημείο, σε περίπτωση ενδεχομένης ανευρέσεώς του ή το ποσό κτήσεως στη διεθνή αγορά αντιστοίχου αντικειμένου⁴⁰.

37. Βλ. ΑΠ 1845/1982 (εν Συμβ.) Ποιν.Χρον. ΛΓ' 633-635.

38. Ανωτ., σημ. 10.

39. Για τον ίδιο λόγο, ούτε η γνώση του δράστη για το ύψος της οικονομικής αξίας του προϊόντος της παράνομης ανασκαφής θα πρέπει, νομίζω, να επηρεάζει την επιμέτρηση της ποινής.

40. Στη διεθνή αγορά η τιμή ενός αρχαίου αντικειμένου είναι πολύ μεγαλύτερη από εκείνη που συνήθως επιτυγχάνεται στην εσωτερική αγορά του Κράτους προελεύσεως του αντικειμένου. Σε περίπτωση πάντως απειλής χρηματικής ποινής δεν θα πρέπει να παραγνωρίζονται οι δυσμενείς επιπτώσεις που μπορεί να έχει για την (ανεύθυνη) οικογένεια του δράστη η επιβολή *in concreto* ποινής υπερβολικού ύψους.

(δ) Οι ελαφρυντικές και οι επιβαρυντικές περιστάσεις

(i) Ο νομοθέτης θα ήταν ορθό να προβλέψει δυνατότητα ελαφρύνσεως της ποινικής κυρώσεως για ανθρωπιστικούς λόγους, σε περίπτωση που ο δράστης προέβη στην πράξη του «από οικονομική ανάγκη», όπως ήδη πράττει στο άρθρο 84 § 2 στοιχ. β΄ ΠΚ, όταν θεωρεί ως ελαφρυντική περίπτωση το ότι ο δράστης ωθήθηκε στην πράξη του «από μεγάλη ένδεια»⁴¹. Αντιθέτως, ως επιβαρυντική περίπτωση, θα μπορούσε να προβλεφθεί η τέλεση της πράξεως «χάριν κέρδους» (από πλεονεξία/απληστία)⁴².

(ii) Ως ελαφρυντική περίπτωση θα μπορούσε να προβλεφθεί ή να εκτιμηθεί [κατ' άρθρο 84 §2 στοιχ. (δ) ΠΚ] ως ειλικρινής μετάνοια και επιδίωξη άρσεως ή μειώσεως των συνεπειών της πράξεώς του, η εκ μέρους του δράστη αποκάλυψη του προσώπου, στο οποίο προώθησε το προϊόν της λαθρανασκαφής.

Αυτό το τελευταίο πρόσωπο, και αν δεν είναι *in concreto* ηθικός αυτουργός της λαθρανασκαφής κλπ, πάντως είναι εκείνο που θα αποκομίσει το υψηλό κέρδος από την περαιτέρω διάθεση ή εκμετάλλευση του προϊόντος της λαθρανασκαφής. Γι' αυτό και η διάταξη του άρθρου 55

41. Αν στη λήψη της τελικής αποφάσεως για την τέλεση του εγκλήματος «βαρύνει περισσότερο ο παράγων της επιλύσεως ενός οικονομικού αδιεξόδου, τότε βεβαίως η αντικοινωνικότης [του δράστη] είναι μικρά, κατ' αντίθεσιν προς την περίπτωση εκείνη, όπου το βάρος πίπτει εις τον παράγοντα της προσδοκωμένης οικονομικής ωφελείας», επισήμαινε ο Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 186 (§ 186). Πέραν αυτού όμως, η οικονομική ένδεια του δράστη δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κατάσταση ανάγκης που αποκλείει τον καταλογισμό κατά την έννοια του άρθρου 32 ΠΚ, διότι η γενικότερη βλάβη που προκαλείται από την λαθρανασκαφή πάντως δεν είναι (αντίθετα από ό,τι απαιτεί για την εφαρμογή του το άρθρο 32 ΠΚ) κατά το είδος και τη σπουδαιότητα ανάλογη με τη βλάβη που απειλείται στην περιουσία του δράστη ή συγγενούς του κλπ.

42. Πρβλ. άρθρο 81 ΠΚ για το έγκλημα από φιλοκέρδεια. Για τη διάκριση μεταξύ των εννοιών *ανάγκης* και *απληστίας* βλ. Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 146-148 (§ 156), που σημειώνει, ότι «[...] όσον περισσότερο απομακρύνεται κανείς εκ των βασικών, οργανικών αναγκών, τόσο περισσότερο προσεγγίζει τον χώρο του μη αναγκαίου, δηλ. της απληστίας. Το κατά πόσον λοιπόν ενεργεί κανείς εξ ανάγκης ή εξ απληστίας δεν είναι πάντοτε ευχερές να λεχθή».

εδ. 1 του ν. 3028/2002 για την αποδοχή και διάθεση μνημείων που αποτελούν προϊόντα εγκλήματος, η οποία τιμωρεί αυτή την πράξη «με κάθειρξη μέχρι δέκα (10) ετών, αν έχει αντικείμενο ιδιαίτερα μεγάλης αξίας και ο υπαίτιος γνώριζε ότι αυτό προέρχεται από αξιόποινη πράξη», δεν φαίνεται κατάλληλη για την ποινική αντιμετώπιση του αγοραζοντος το προϊόν της λαθρανασκαφής από εκείνον που την διέπραξε. Αφ' ενός το ύψος της αξίας [τουλάχιστον της οικονομικής (της αγοραίας ή της επιτυγχανομένης κατά την πώληση ή την μεταπώληση)] του προϊόντος της λαθρανασκαφής, κατά τα ήδη ανωτέρω εκτεθέντα, δεν θα πρέπει να βαρύνει για τον καθορισμό του πλαισίου της απειλουμένης ποινής· αφ' ετέρου, η απαίτηση αποδείξεως της εκ μέρους του (αποδεχομένου και) αποκτώντος το προϊόν προσώπου γνώσεως ότι αυτό προέρχεται από αξιόποινη πράξη, θα είναι σκόπιμο να απαλειφθεί, αντικαθιστάμενη κατά κάποιο τρόπο από ένα αμάχητο τεκμήριο τέτοιας γνώσεως. Μόνον στη ρομαντική φαντασία του νομοθέτη θα μπορούσε να υπάρξει περίπτωση, κατά την οποία κάποιος αγοράζει (και μάλιστα αντί πολύ υψηλού τιμήματος) ένα αρχαίο αντικείμενο από φυσικό πρόσωπο, το οποίο δεν έχει πιστοποιητικό νόμιμης κατοχής ούτε άδεια διαθέσεώς του, πιστεύοντας ότι το αντικείμενο αυτό δεν προέρχεται από αξιόποινη πράξη. Το συνήθως προβαλλόμενο τεκμήριο καλής πίστεως του αποκτώντος αποτελεί απλώς πρόσχημα νομικιστικό, προκειμένου να «διευκολυνθεί» η παράνομη εμπορία πολιτιστικών αγαθών και θα πρέπει να αποδοκιμάζεται σαφώς τουλάχιστον από τα Κράτη που, όπως η Ελλάς, είναι θύματα λαθρανασκαφής και παράνομης εμπορίας αρχαιοτήτων. Αν η έννομη τάξη θέλει όντως να πατάξει την παράνομη διακίνηση πολιτιστικών αγαθών, οφείλει να καταργήσει αμέσως, όχι μόνον στην αστική διεκδίκηση αρχαίων αντικειμένων αλλά και στην ποινική διαδικασία, κάθε πρόβλεψη (έστω και έμμεση) δυνατότητας υπάρξεως καλής πίστεως στο πρόσωπο εκείνου που αποδέχεται ή αγοράζει προϊόν λαθρανασκαφής.

(iii) Το ελαφρυντικό του λεγομένου προτέρου εντίμου βίου (άρθρο 84 § 2 στοιχ. α' ΠΚ), του οποίου γίνεται συχνά απαράδεκτη κατάχρηση κατά την επιμέτρηση της ποινής διαφόρων εγκληματικών πράξεων, δεν

θα πρέπει να έχει θέση στο έγκλημα της λαθρανασκαφής⁴³. Λόγω της μεγάλης απαξίας της πράξεως και λόγω του ότι το έγκλημα αυτό δεν τελείται από στιγμιαία εσωτερική παρόρμηση ή έκρηξη πάθους, αλλά μετά από σκέψη, προμήθεια καταλλήλων ερευνητικών και σκαπτικών εργαλείων και έρευνα, ο προηγηθείς της ολοκληρώσεως της τελέσεως της πράξεως βίος του δράστη δεν φαίνεται να είναι καθόλου έντιμος.

(ε) *Η ποινική ευθύνη νομικού προσώπου.* Αν ο αποκτών το προϊόν της λαθρανασκαφής είναι μουσείο (νομικό πρόσωπο), γεννάται πρόβλημα ποινικής ευθύνης του νομικού προσώπου. Η αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, το οποίο έχει ανακύψει και σε άλλους χώρους, όπως στο πεδίο των οικονομικών εγκλημάτων⁴⁴, υπερβαίνει τα στενά όρια της παρούσης μελέτης. Στο πεδίο πάντως των πολιτιστικών αγαθών, το φαινόμενο κτήσεως προϊόντων λαθρανασκαφών από Μουσεία, που κατά το παρελθόν δεν ήταν καθόλου σπάνιο, σήμερα έχει περιορισθεί σημαντικά χάριν στις προσπάθειες διαφόρων φορέων και ενώσεων αρχαιολόγων κλπ., οι οποίες οδήγησαν στην καθιέρωση κωδίκων δεοντολογίας για τα Μουσεία, όπως είναι, ιδίως, ο *Κώδικας Δεοντολογίας για τα Μουσεία* του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM). Οι κώδικες αυτοί αποδοκιμάζουν, κυρίως «ηθικά», την κτήση αρχαιολογικών και άλλων πολιτιστικών αγαθών που δεν έχουν νόμιμη προέλευση και, μολονότι δεν έχουν πλήρη νομική ισχύ, προσλαμβάνουν τη φύση κανονιστικών ρυθμίσεων, συμπληρωματικών των δικαϊκών, και εμφα-

43. Και όμως, κατά την ΑΠ ποιν. 1344/2007 (πλειοψ.) *in* NOMOS, σε ένοχο λαθραίας ανασκαφής κατ' εξακολούθηση, έπρεπε να αναγνωρισθεί ότι συντρέχουν στο πρόσωπό του οι ελαφρυντικές περιστάσεις των άρθρων 84 §2 στοιχ. α', και 84 §2 στοιχ. ε' ΠΚ, καθόσον έζησε έως τον χρόνο που έγινε το έγκλημα έντιμη, ατομική, οικογενειακή, επαγγελματική και γενικά κοινωνική ζωή και συμπεριφέρθηκε καλά για σχετικά μεγάλο διάστημα μετά την πράξη του. -Κατ' ΑΠ ποιν. 1358/2010 *in* NOMOS, που πάντως κινείται προς την ίδια κατεύθυνση με την προηγούμενη, αιτιολογημένα το Δικαστήριο της ουσίας απέρριψε ως αβασίμους τους ισχυρισμούς περί συνδρομής των ελαφρυντικών περιστάσεων του προτέρου εντίμου βίου και της ειλικρινούς μεταμέλειας, αφού δεν αποδείχθηκαν τα κατά νόμον περιστατικά για ουσιαστική ευδοκίμηση των ισχυρισμών αυτών.

44. Βλ. σχετικώς για τα οικονομικά εγκλήματα Ν. Κουράκη, *ανωτ.* σημ. 11, σ. 206 επ. (§§ 196-197).

νίζονται αρκετά αποτελεσματικοί, αφού τα μεγάλα τουλάχιστον Μουσεία δεν είναι πλέον διατεθειμένα να διακινδυνεύσουν τη φήμη τους αποκτώντας αρχαιολογικά αντικείμενα ή άλλα πολιτιστικά αγαθά *υπόπου* προελεύσεως⁴⁵.

Με τέτοιες νομοθετικές ρυθμίσεις, χωρίς να εγκαταλείπεται η βαρύτητα της τελεσθείσης πράξεως, λαμβάνεται μέριμνα και για τη βελτίωση του δράστη, για την «εξατομίκευση των ποινικών κυρώσεων και [για] [τ]η[ν] επανένταξη των εγκληματιών στην κοινωνική ζωή», που αποτελεί το τελευταίο στάδιο της εξελίξεως των μέσων και μεθόδων του ποινικού κολασμού σε μια κοινωνία⁴⁶.

45. Βλ. Σπ. Βρέλλη, «Κανόνες δεοντολογίας στο πεδίο των πολιτιστικών αγαθών», *Αφιέρωμα στην Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη* (εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011), σ. 1-14.

46. Βλ. για τα στάδια αυτά και για ειδικότερους παράγοντες που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση των ποινικών μέσων και μεθόδων, Ν. Κουράκη, *ανωτ. σημ.* 29, σ. 10 επ.

Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής

Παράνομες αγορές και οικονομική κρίση

ΕΦΗ ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ*

Ένα από τα πρώτα θέματα με τα οποία ασχολήθηκε στην πλούσια καριέρα του ο αγαπητός συνάδελφος καθηγητής κύριος Κουράκης, προς τιμήν του οποίου εκδίδεται ο παρόν τόμος, είναι το οικονομικό έγκλημα. Με αυτή την αφορμή θα εξετάσω ένα ζήτημα που άπτεται της οικονομικής εγκληματικότητας και για το οποίο η οικονομική κοινωνιολογία έχει βοηθήσει στην ανάλυσή του.

1. Εισαγωγή

Όπως έχει αναλυθεί από πολλούς ειδικούς, η οργανωμένη εγκληματική δράση δεν είναι νέο φαινόμενο. Ενώ στο παρελθόν συνδεόταν με θεωρίες συνωμοσίας και εθνικά συνδικάτα του εγκλήματος, στη σύγχρονη εποχή το οργανωμένο έγκλημα συνδέεται με οικονομικές και λογιστικές θεωρίες. Εξάλλου, οι διαρκώς αυξανόμενες νέες ανάγκες για αγαθά και υπηρεσίες τις οποίες δεν καλύπτουν οι νόμιμες αγορές, συμβάλλουν στην ανάπτυξη των παράνομων.

Οι Pino Arlacchi (1983/1989, 1998), Peter Reuter (1985) και Roger Lewis (1998) είναι από τους πρώτους και βασικούς αναλυτές των παράνομων αγορών.

* Καθηγήτρια Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Λεωφ. Συγγρού 136, Αθήνα 17671, E-mail: elambro@panteion.gr.

2. Η “επιχείρηση” του εγκλήματος και οι παράνομες αγορές

«*Παράνομη αγορά* είναι ο τόπος και ταυτόχρονα το σύνολο των κανόνων στα όρια των οποίων πραγματοποιείται μια διαρκής ανταλλαγή αγαθών και υπηρεσιών. Η παραγωγή, διακίνηση, κατανάλωση και χρήση τους απαγορεύεται ή ρυθμίζεται πολύ αυστηρά από τη νομοθεσία των περισσότερων κρατών ή/και από το διεθνές δίκαιο, λόγω του ότι συνιστά απειλή για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την υγεία και τη δημόσια ασφάλεια» (Arlacchi 1989: 225).

Μια *παράνομη αγορά* προκύπτει από τη σύμπτωση προσφοράς και ζήτησης παράνομων αγαθών ή υπηρεσιών, όπως ναρκωτικά, όπλα, σεξ με ανηλίκους, παιδική πορνογραφία, φθηνό εργατικό δυναμικό κλπ. Οι παράνομες αγορές είναι συγχρόνως παρενέργεια των προσταθειών του σύγχρονου κράτους και του διεθνούς δικαίου να προστατεύσει τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα έννομα αγαθά ευρύτερης αξίας και τη διεθνή ειρήνη. Αναπτύχθηκαν παράλληλα με το σύγχρονο κοινωνικό κράτος και το διεθνές δίκαιο μετά τους δύο παγκόσμιους πολέμους. Οι πολυμερείς συμφωνίες και οι διεθνείς συμβάσεις για την προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων, την κατάργηση της δουλείας, την απαγόρευση των ναρκωτικών και των άλλων εξαρτησιογόνων ουσιών, την απαγόρευση χρήσης συγκεκριμένης μορφής βίας σε συγκρούσεις μεταξύ κρατών, την απαγόρευση χρήσης συγκεκριμένων τύπων όπλων, και τον περιορισμό της πώλησης πολεμικών εξοπλισμών, είναι μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα για το πώς οι προσπάθειες προστασίας των ανθρώπινων δικαιωμάτων και της διεθνούς ειρήνης συνέβαλαν στη δημιουργία των παράνομων αγορών.

Συγχρόνως με τις παράνομες αγορές, αναπτύχθηκαν και αντίστοιχες *παράνομες πρακτικές*. Οι *παράνομες πρακτικές* μπορεί να αφορούν είτε τον τρόπο παραγωγής του εμπορεύσιμου αγαθού, είτε τα χρησιμοποιούμενα μέσα. Στις παράνομες πρακτικές ανήκει το λαθρεμπόριο *νόμιμων* αγαθών, όπως καπνού, αλκοόλ, αλλά και (κλεμμένων) αυτοκινήτων, έργων τέχνης κ.λπ., όπως επίσης και η τοκογλυφία, η εκβίαση, η δωροδοκία δημόσιων λειτουργών, η παράνομη διακίνηση και αποθήκευση επικίνδυνων αποβλήτων (π.χ. πυρηνικών εργοστασίων), το λαθρεμπόριο πυρηνικού υλικού κ.λπ. Σ' αυτή την κατηγορία θα

μπορούσαν να ενταχθούν οι απάτες σε βάρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι χρηματιστηριακές απάτες και το εμπόριο πλαστών εγγράφων (διαβατηρίων, πιστοποιητικών κ.ά.), στις οποίες επιδίδονται συστηματικά οι *επιχειρηματίες του εγκλήματος*.

Η λογική της ελεύθερης αγοράς είναι να εντοπίζει οικονομικές δραστηριότητες εκεί όπου είναι πιο παραγωγικές και κερδοφόρες. Αυτό ισχύει τόσο για τις νόμιμες όσο και τις παράνομες αγορές με τη διαφορά ότι οι δεύτερες λειτουργούν παρασιτικά ή συμβιώνουν με τις πρώτες. Η μεγάλη ζήτηση για συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες που είναι παράνομες, εάν συνδυαστεί με τις μικρές πιθανότητες σύλληψης και τα πολύ υψηλά κέρδη, παρέχει σε παράνομες επιχειρηματικές ομάδες ιδεώδεις συνθήκες για να εισέλθουν στην αγορά και να επιδιώξουν την αποκόμιση κερδών.

Η παράνομη αγορά δεν ταυτίζεται με το οργανωμένο έγκλημα και κάθε εγκληματική οικονομική δραστηριότητα δεν συνιστά παράνομη αγορά. Η σχέση τους συνίσταται στο ότι οι παράνομες αγορές αποτελούν πηγή εισοδήματος για το οργανωμένο έγκλημα. Το οργανωμένο έγκλημα αναπτύσσεται λόγω της δυναμικής των παρανόμων αγορών στις οποίες δραστηριοποιείται (Beckert & Wehinger 2011).

Οι παράνομες αγορές έχουν πολλά κοινά με τις νόμιμες, αν και οι διαδικασίες που αναπτύσσονται στο εσωτερικό τους θεωρούνται συχνά ότι υπακούουν σε “υπόγειες” αξίες, μυστήριες λογικές και ότι καθοδηγούνται από ανεξέλεγκτα κέντρα. Στην πραγματικότητα είναι τυπικά φαινόμενα τα οποία προκύπτουν από τη δυναμική της αγοράς και τη ζήτηση ορισμένων προϊόντων. Τις περισσότερες φορές συνιστούν πολύμορφες ενότητες, οι οποίες έχουν ικανότητα και ευελιξία να μετακινούνται από τον έναν επιχειρηματικό τομέα στον άλλο. Όπως στη νόμιμη οικονομία έτσι και στην παράνομη, κίνητρα δράσης των επιχειρηματιών είναι η αύξηση του κέρδους και οι αποδοτικές επενδύσεις, και γι’ αυτόν το σκοπό χρησιμοποιούν κάθε μέσον. Επομένως, η συνήθης πρακτική για την αύξηση των κερδών είναι η ποικιλία των παρεχόμενων αγαθών και των τομέων δράσης της επιχείρησης, αφενός, και ο περιορισμός του ανταγωνισμού, αφετέρου.

Τόσο στις νόμιμες όσο και στις παράνομες αγορές υπάρχουν αγο-

ραστές και πωλητές, μικρέμποροι και μεγαλέμποροι, μεσίτες, εισαγωγείς, διανομείς, τιμές, ισοζύγια, κέρδη και ζημίες. Στις παράνομες αγορές υπάρχει επίσης ο ανταγωνιστικός και ο ολιγοπωλιακός τομέας. Ο πρώτος περιλαμβάνει μικρομεσαίες επιχειρήσεις διακίνησης παράνομων αγαθών και παροχής υπηρεσιών στο κοινό που είναι ο τελικός καταναλωτής. Ο δεύτερος αποτελείται από έναν περιορισμένο αριθμό εγκληματικών επιχειρήσεων που προμηθεύουν τον ανταγωνιστικό τομέα με αγαθά και υπηρεσίες. Οι δύο τομείς, ανταγωνιστικός και ολιγοπωλιακός, είναι διαρθρωμένοι σε μερικότερους υποτομείς, ο αριθμός των οποίων εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως η ανάγκη διατήρησης ενός σταθερού επιπέδου ποιότητας των εμπορευμάτων, ο έλεγχος της εισόδου στην αγορά νέων επιχειρήσεων, η εχεμύθεια και η αξιοπιστία.

Υπάρχουν όμως και σημαντικές διαφορές από τη νόμιμη οικονομία. Στις παράνομες αγορές η εμπιστοσύνη μεταξύ των συναλλασσομένων παίζει κυρίαρχο ρόλο. Για τις οικονομικές δοσοληψίες απρόσωπες μορφές επικοινωνίας δεν υφίστανται. Οι οργανώσεις πρέπει να είναι μικρές και χαλαρά δομημένες για να είναι ευέλικτες, ενώ μεγάλες οργανώσεις λειτουργούν μόνο με βάση την κοινή εθνική ή τοπική προέλευση ή οικογενειακούς δεσμούς. Οι εγκληματικές επιχειρήσεις που ανήκουν στον ολιγοπωλιακό τομέα έχουν πολυδύναμο χαρακτήρα, δηλαδή έχουν πρόσβαση σε διάφορες πλουτοπαραγωγικές πηγές. Σ' αυτές τις αγορές κυριαρχούν μυστικά δίκτυα λόγω του υψηλού κινδύνου που υπάρχει. Ο κίνδυνος σχετίζεται με τη συχνότητα διανομής του προϊόντος, το είδος του εμπορευόμενου αγαθού (π.χ. παράνομοι μετανάστες, ναρκωτικά, όπλα), τη μορφή των εμπορικών σχέσεων που είναι απαραίτητες για τη διακίνησή του (άμεση προσωπική επαφή, τηλεφωνική), την εφαρμοζόμενη πολιτική από την πλευρά του κράτους (π.χ. απαγορευτική-κατασταλτική, φιλελεύθερη-ανεκτική) κ.ά. Ο κίνδυνος οφείλεται επίσης στο ότι στις παράνομες αγορές, σε αντίθεση με τις νόμιμες δεν υπάρχει τυπικός μηχανισμός, ο οποίος να εγγυάται την ασφαλή ανταλλαγή των εμπορευμάτων και την τήρηση των συμφωνηθέντων (Beckert & Wehinger 2011: 14-16).

3. Τα χαρακτηριστικά των παράνομων αγορών

Οι παράνομες αγορές χαρακτηρίζονται από *υπερεμπορευματοποίηση* των διακινούμενων αγαθών. Κοινωνικά, ατομικά και φυσικά αγαθά, όπως η ανθρώπινη ζωή, η υγεία, καθήκοντα και υποχρεώσεις των κρατικών υπηρεσιών και της δικαιοσύνης, επαγγελματικές δεοντολογίες, ηθικές αρχές και ιδεολογίες, πληροφορίες και φυσικές πλουτοπαραγωγικές πηγές που είναι αποφασιστικής σημασίας για την ασφάλεια των πολιτών και την πολιτική σταθερότητα, μετατρέπονται σε εμπορεύματα.

Δεύτερο χαρακτηριστικό των παράνομων αγορών είναι ο *πολυδύναμος* χαρακτήρας τους. Ο βαθμός συμμετοχής κάθε επιχείρησης στην αγορά και η ένταξή της στον τομέα των ολιγοπωλίων εξαρτάται από την πρόσβασή της σε πλουτοπαραγωγικές πηγές και την ικανότητά της να τις εκμεταλλεύεται με τον καλύτερο τρόπο. Ακριβώς σ' αυτή την ικανότητά τους να χρησιμοποιούν ταυτόχρονα οικονομικούς (π.χ. πρόσβαση σε φυσικές πλουτοπαραγωγικές πηγές, χρηματιστήριο), πολιτικούς (π.χ. χρηματισμός πολιτικών - εξασφάλιση υποστήριξης ή εξουδετέρωση της αντίδρασής τους) και στρατιωτικούς πόρους (π.χ. όπλα, πυρηνικό υλικό) έγκειται ο *πολυδύναμος* χαρακτήρας των εγκληματικών επιχειρήσεων που ελέγχουν την αγορά. Οι σχέσεις στο εσωτερικό αυτών των οργανώσεων και οι σχέσεις με το εξωτερικό περιβάλλον τους δεν είναι μονοδιάστατες, δηλαδή δεν έχουν μόνο χαρακτήρα εμπορικής, πολιτικής ή στρατιωτικής συναλλαγής, αλλά είναι σύνθετες και πολύπλευρες (βλ. κυρίως Arlacchi 1989: 230-236).

Τρίτο χαρακτηριστικό των παράνομων αγορών είναι το *υψηλό κόστος των συναλλαγών*. Αυτό υπερβαίνει κατά πολύ εκείνο της νόμιμης αγοράς, γιατί περιλαμβάνει έξοδα τα οποία προκύπτουν από τη μυστικότητα των επιχειρήσεων και την ανάγκη περιορισμού του κινδύνου σύλληψης των μελών, κατάσχεσης των προϊόντων, διάλυσης της επιχείρησης αλλά και εξαπάτησης, επειδή οι παράνομες επιχειρήσεις δεν μπορούν να προσφύγουν στον μηχανισμό της δικαιοσύνης για την προστασία των συμφερόντων τους. Αυτό ακριβώς είναι και το τέταρτο χαρακτηριστικό των παράνομων αγορών, δηλ. η *απουσία νομικού καταναγκασμού* αλλά και χρήσης ενός *μηχανισμού ελέγχου* ο οποίος να

είναι κοινά αποδεκτός για την εξασφάλιση της εκπλήρωσης των συμφωνηθέντων. Επειδή λοιπόν στις παράνομες αγορές η δυσπιστία και ο καιροσκοπισμός είναι γενικό φαινόμενο, αναπτύσσονται διαδικασίες κάλυψης της αβεβαιότητας σε όλα τα επίπεδα των σχέσεων, του επιχειρηματία με το προσωπικό του, τους προμηθευτές, τους διακινητές του προϊόντος, τους τελικούς καταναλωτές, τους εγγυητές, την αστυνομία και τις άλλες οργανώσεις (Arlacchi 1989: 236-250).

Κατά συνέπεια, για να μπορέσουν να λειτουργήσουν οι παράνομες επιχειρήσεις χρειάζονται εκτός από *κεφάλαια*, *μηχανισμό βίας ή καλύτερα, δραστικό μηχανισμό επιβολής ισχύος* και *μη-παρέμβαση (αδράνεια)* του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, δηλαδή αστυνομίας, δικαιοσύνης και λοιπών ελεγκτικών οργάνων (Reuter 1985).

α. Η *διάθεση κεφαλαίων* έχει ιδιαίτερη σημασία για την αξιοποίηση των ευκαιριών που δίνουν οι παράνομες αγορές. Οι υψηλές τιμές ορισμένων απαγορευμένων και συνεπώς παράνομων πρώτων υλών (π.χ. όπιο, παλαιότερα αλκοόλ) και η ακριβή τεχνολογία που απαιτείται για την παραγωγή αντίστοιχων προϊόντων έχουν εμποδίσει, κατά καιρούς, ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος να αυξήσουν τα κέρδη και τα κεφάλαιά τους.

β. *Μηχανισμός επιβολής ισχύος*. Αν και οι έρευνες δεν διαπίστωσαν ότι η άσκηση βίας αποτελεί χαρακτηριστικό της εγκληματικής επιχειρηματικής δράσης, η δυνατότητα χρήσης της, με την έννοια ύπαρξης κατάλληλου μηχανισμού, θεωρείται συστατικό στοιχείο για τη λειτουργία των παράνομων αγορών και της οργανωμένης εγκληματικότητας. Η χρήση βίας οφείλεται, όπως αναφέρθηκε, κυρίως στο ότι όσοι συμμετέχουν στις παράνομες αγορές δεν μπορούν να προσφύγουν στη βοήθεια της πολιτείας για την επίλυση των διαφορών τους, ενώ τα θύματα της βίας επίσης δεν μπορούν να ζητήσουν τη βοήθεια και την προστασία της αστυνομίας, διότι θα πρέπει να της δώσουν πληροφορίες για υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονται και τα ίδια.

Η βία χρησιμοποιείται κυρίως για τη διατήρηση του μονοπωλίου στην αγορά και του αποκλεισμού της εισόδου νέων επιχειρήσεων σ' αυτή. Εντούτοις, η χρήση της για την εξουδετέρωση του ανταγωνισμού είναι πολύ προβληματική επειδή ακραίες μορφές βίας δεν είναι για με-

γάλο διάστημα ανεκτές από την κοινωνία, αφού πρόσβαση σε όπλα και μεθόδους άσκησης βίας έχουν όλες οι οργανωμένες ομάδες. Γι' αυτό στις παράνομες αγορές αναπτύσσονται τύποι ενδοομαδικής. Ακριβώς λόγω του περιορισμού της βίας αυξάνεται η σημασία της, χωρίς όμως να μειώνεται το κόστος της χρήσης της.

γ. Τρίτη βασική προϋπόθεση για τη λειτουργία των παράνομων επιχειρήσεων είναι, όπως προαναφέρθηκε, η *εξουδετέρωση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου*, δηλαδή της αστυνομίας και της δικαιοσύνης και του υπόλοιπου ελεγκτικού μηχανισμού

Όπως ακριβώς επεμβαίνει το κράτος στη νόμιμη οικονομία άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο ρυθμιστικά, έτσι και στην παράνομη. Εξάλλου, όπως είπαμε και στην αρχή, οι ποικίλες νομοθετικές απαγορεύσεις και επεμβάσεις του κατασταλτικού μηχανισμού είναι παράγοντες ρύθμισης της παράνομης αγοράς. Ο βαθμός επέμβασης του κράτους εξαρτάται από το είδος του προϊόντος και την ακτίνα δράσης της επιχείρησης. Το κράτος ως "ρυθμιστής" και στους δύο τύπους αγορών μπορεί να δημιουργήσει επιπρόσθετα κόστη και κινδύνους στους επιχειρηματίες οι οποίοι με τη σειρά τους θα προσπαθήσουν να τα αποφύγουν. Ένας τρόπος για την παράκαμψη των κινδύνων και την εξουδετέρωση του επίσημου κοινωνικού ελέγχου είναι η *δωροδοκία*.

Η δωροδοκία δεν είναι χαρακτηριστικό μόνο της παράνομης επιχειρηματικής δραστηριότητας, διότι και οι νόμιμες επιχειρήσεις είναι γνωστό ότι τη χρησιμοποιούν για τη διευκόλυνσή τους. Οπωσδήποτε η διαφθορά παίζει σημαντικότερο ρόλο στις παράνομες επιχειρήσεις απ' ό,τι στις νόμιμες, διότι αυτές διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο διάλυσής τους.

Εκτός από τη δωροδοκία, ένας άλλος τρόπος για την εξουδετέρωση της επέμβασης του κρατικού ελέγχου είναι η *εξασφάλιση της συναίνεσης* ευρέων τμημάτων του πληθυσμού για τη δράση της οργάνωσης και η μεταπώληση αυτής της συναίνεσης στους πολιτικούς με διάφορα ανταλλάγματα. Η φτώχεια, το πελατειακό σύστημα διακυβέρνησης, η διαφθορά της δημόσιας διοίκησης και η ευνοιοκρατία διευκολύνουν τη δράση των οργανωμένων εγκληματικών ομάδων και εξασφαλίζουν στους "εκπροσώπους του λαού" εξουσία.

Ένας ακόμη τρόπος εξουδετέρωσης του μηχανισμού, στενά συνδεδεμένος με τον προηγούμενο, είναι η *δημιουργία αμοιβαίων οικονομικών συμφερόντων* με εκπροσώπους της πολιτικής εξουσίας για τη μονοπώληση μιας νόμιμης πηγής εσόδων (π.χ. προμήθεια πολεμικού και αμυντικού υλικού, εκτέλεση δημόσιων έργων, διαχείριση απορριμμάτων) ή συμμετοχή της οργάνωσης σε μεγαλύτερους συνασπισμούς ισχύος (“*δίκτυα ισχύος*”) που έχουν σχέση με παράγοντες της πολιτικής, οικονομικής και δημόσιας ζωής και παράλληλα, με ποικίλους τομείς εγκληματικής δράσης. Στόχος τους είναι η υπέρβαση των χρονικών και τοπικών περιορισμών που χαρακτηρίζουν την πολιτική μηχανή.

Τέταρτος τρόπος για την (έμμεση) εξουδετέρωση του μηχανισμού ελέγχου είναι η μείωση των κινδύνων της επιχείρησης με *περιορισμό της αλυσίδας των συναλλασσόμενων* προσώπων και οργανώσεων. Αυτό επιτυγχάνεται κυρίως με τη συνεργασία ατόμων είτε της ίδιας εθνικής, φυλετικής ή τοπικής καταγωγής, είτε της ίδιας θρησκείας ή ακόμη και πολιτικής ιδεολογίας. Δημιουργείται δηλαδή μια μορφή “οργανικής αλληλεγγύης” όπως την έχει χαρακτηρίσει ο Durkheim. Η αμοιβαία ηθική δέσμευση των μελών αυτής της ευρείας ομάδας συμβάλλει στην τήρηση της μυστικότητας για την επίτευξη των στόχων της, είναι δε μεγαλύτερης σημασίας απ’ ό,τι η απειλή κυρώσεων και χρήσης βίας.

Πάντως, για έναν επιχειρηματία οι συνεργάτες του, και κυρίως οι υπάλληλοι της επιχείρησής του αποτελούν τη βασική απειλή επειδή είναι καλύτερα πληροφορημένοι από τον καθένα για τις δραστηριότητες της οργάνωσης. Γι’ αυτό επιδιώκεται, πρώτον, ο περιορισμός του αριθμού των ατόμων που έχουν επαφή μαζί του και δεύτερον, η εξασφάλιση της αφοσίωσής τους.

Επομένως, για τη μείωση των κινδύνων οι παράνομες επιχειρήσεις πρέπει να είναι μικρές. Δεν μπορούν, δηλαδή, να αναπτύξουν μεγάλη ακτίνα δράσης όπως οι νόμιμες, ούτε να πραγματοποιούν διαρθρωτικές αλλαγές που να μειώνουν το κόστος τους, π.χ. αγορά αεροπλάνων για τη μεταφορά των παράνομων προϊόντων, διότι αυξάνεται ο αριθμός των υπαλλήλων, ο κίνδυνος κατάδοσης και τα έξοδα διοίκησης. Όμως και αυτό έχει αλλάξει, όπως δείχνει η περίπτωση των Αλβανών εμπόρων ναρκωτικών που κινούνται στο χώρο της Μεσογείου και της Αδρι-

ατικής. Σύμφωνα με μαρτυρίες λιμενικών σε δική μας έρευνα για συναφές θέμα, προέκυψε ότι οι Αλβανοί έμποροι ναρκωτικών τουλάχιστον μια δεκαετία τώρα δεν μισθώνουν πλέον πλοιάρια για τη διακίνηση ναρκωτικών, παράνομων μεταναστών, παιδιών και γυναικών για σεξουαλική εκμετάλλευση, αλλά έχουν αγοράσει δικά τους και έχουν ανεξαρτητοποιηθεί, ενώ τα κέρδη τους έχουν πολλαπλασιασθεί.

Παράλληλα, η δυνατότητα διαρθρωτικών αλλαγών και τεχνολογικού εκσυγχρονισμού της επιχείρησης, εξαρτάται από την εχθρικότητα του περιβάλλοντος, σημαντικό παράγοντα για την συνεχή λειτουργία της οργάνωσης. Ως εκ τούτου, αποφεύγεται η πολύπλοκη τεχνολογία, ο αυστηρός καταμερισμός εργασίας και η εξειδίκευση υπαλλήλων και μονάδων της επιχείρησης. Όμως και εδώ από τα τέλη του '90 παρατηρούνται αλλαγές, δηλαδή, μεγαλύτερη εξειδίκευση του προσωπικού επιχειρήσεων που προωθούν νέα προϊόντα και υπηρεσίες, όπως τα συνθετικά ναρκωτικά, ή των επιχειρήσεων οι οποίες τελούν "μοντέρνες" εγκληματικές πράξεις, όπως απάτες σε βάρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης (αγροτικά προϊόντα, πετρελαιοειδή, ηλεκτρονικό υλικό), χρηματιστηριακές απάτες κ.ά. Οι επιχειρήσεις αυτές έχουν αποδειχθεί καλά οργανωμένες και πολύ κινητικές (van Duynpe 1996), διότι τα εχθρικά περιβάλλοντα είναι απρόβλεπτα και απαιτούν γρήγορες αντιδράσεις και προσαρμογές της οργάνωσης.

Η επιχείρηση δεν έχει τη δυνατότητα να επενδύει ούτε σε νέα τεχνολογία του προσωπικού της, επειδή είναι εφήμερη. Επίσης, η επιχείρηση δεν είναι με την τυπική έννοια φερέγγυα. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να απευθυνθεί σε νόμιμους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς για την οικονομική ενίσχυση των δραστηριοτήτων της, εφόσον δεν υπόκειται σε λογιστικό έλεγχο, δεν έχει νόμιμα βιβλία, δεν μπορεί να υποθηκευθούν τα περιουσιακά της στοιχεία, ενώ ο θάνατος ή η σύλληψη του επιχειρηματία δεν δίνουν εγγύα για την είσπραξη των οφειλόμενων από αυτήν ποσών. Τα προαναφερθέντα εμποδίζουν την ανάπτυξη της επιχείρησης, με αποτέλεσμα τη συχνή αλλαγή ή την παράλληλη δράση της σε πολλούς τομείς, ενώ την εξαναγκάζουν, όπως προαναφέραμε, να περιορίζει την αλυσίδα των συναλλασσόμενων με αυτήν προσώπων και ομάδων, βασιζόμενη στις συγγενικές σχέσεις και

τους φιλικούς δεσμούς. Οι παράνομες αγορές, δηλ. σε αντίθεση με τις νόμιμες, δεν χαρακτηρίζονται από απρόσωπες μορφές επικοινωνίας και διάθεσης των προϊόντων λόγω των κινδύνων που διατρέχουν. Οι παράνομοι επιχειρηματίες χρειάζεται να γνωρίζουν το βιογραφικό εκείνου που συναλλάσσονται. Επειδή λοιπόν υπάρχει ανάγκη μυστικότητας, αλλά ταυτόχρονα και δράσης, ως ασφαλιστικές δικλίδες λειτουργούν *δίκτυα*. Αυτά μπορούν να χειριστούν όσες πληροφορίες είναι απαραίτητες για την ασφαλή διεξαγωγή των συναλλαγών δημιουργώντας ένα επίπεδο αξιοπιστίας μεταξύ των συναλλασσομένων, οι οποίοι ίσως δεν γνωρίζονται. Οι παράνομοι επιχειρηματίες συμμετέχοντας στα εν λόγω δίκτυα, μπορούν να συγκαλύπτουν τη δράση τους, διότι αυτά προστατεύονται από άλλα ακόμη μεγαλύτερα δίκτυα, εμπορικά (π.χ. *“trading diasporas”*) ή επικοινωνιακά -τα οποία δημιουργούνται από μεταναστευτικά κύματα- ή από τα *“δίκτυα ισχύος”* (Arlacchi 1989: 240-243). Τα δίκτυα εξασφαλίζουν τη διακίνηση προϊόντων και τη διάθεση υπηρεσιών σε χαμηλές τιμές με μειωμένους κινδύνους· η συμμετοχή στο δίκτυο είναι η πιστοποίηση της φερεγγυότητας του επιχειρηματία.

Η ευρύτητα του δικτύου στο οποίο συμμετέχει μια παράνομη ομάδα είναι από τα βασικότερα στοιχεία που προσδιορίζουν τη θέση της στην παγκόσμια ιεραρχία του οργανωμένου εγκλήματος. Ούτε η οικονομική δύναμη, ούτε η ισχυρή πρόσβαση στον κρατικό μηχανισμό (π.χ. *Medellín Cartel*) αποδείχθηκε τόσο σημαντική για μια οργάνωση, όσο η δυνατότητά της να χρησιμοποιεί διηπειρωτικά δίκτυα και να υποστηρίζεται από εθνικούς θύλακες οι οποίοι συγκαλύπτουν τις παράνομες επιχειρήσεις της.

Σημαντικός είναι, όπως διαπιστώθηκε, ο ρόλος των μεταναστών τόσο των νόμιμων όσο και των παράνομων. Η χρήση τους στην ανταλλαγή πληροφοριών για τις επιχειρήσεις μιας οργάνωσης δημιουργεί *“δίκτυα επικοινωνίας”*, ενώ η μετακίνησή τους βοηθά παράλληλα την εξάπλωση της δράσης της οργάνωσης (ενδεικτικά Rebscher & Vahlenkamp 1988, Arlacchi 1989: 241-242).

Συνοψίζοντας, οι εγκληματικές επιχειρήσεις έχουν γίνει ευέλικτες και ικανές στην εκμετάλλευση των ευκαιριών της αγοράς. Έχουν αντικαταστήσει την αυστηρή ιεραρχική διάρθρωση των παλαιότερων οικογενει-

ακών εγκληματικών επιχειρήσεων, για να μειώσουν τον κίνδυνο από τις διωκτικές αρχές αλλά και για να είναι πιο αποτελεσματικές. Το ότι εξακολουθούν πολλές από αυτές να συγκροτούνται με βάση την κοινή εθνική καταγωγή οφείλεται σε πρακτικούς λόγους, διότι η κοινή εθνική ή φυλετική καταγωγή εξακολουθεί να λειτουργεί ως η ισχυρότερη δικλείδα ασφάλειας και ως μηχανισμός παραγωγής εμπιστοσύνης.

4. Οι παράνομες αγορές στην Ελλάδα

Σύμφωνα με την τελευταία Έκθεση της ΕΛ.ΑΣ. (2014) για το οργανωμένο έγκλημα 2012, οι πιο αναπτυγμένες μορφές σοβαρού και οργανωμένου εγκλήματος με σειρά σπουδαιότητας είναι η παράνομη διακίνηση μεταναστών και η διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, και ακολουθούν οι οργανωμένες ληστείες και κλοπές και το λαθρεμπόριο προϊόντων καπνού. Η ίδια η ΕΛ.ΑΣ. μάλιστα τις ονομάζει “παράνομες αγορές”.

5. Πηγές και μέθοδοι της έρευνας-Περιορισμοί

Σύμφωνα με τον Klaus von Lampe (2012), τρία κυρίως μέσα συλλογής δεδομένων έχουν χρησιμοποιηθεί για τη μελέτη του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος και των παράνομων αγορών που σχετίζονται με αυτό: συμμετοχική παρατήρηση, συνεντεύξεις και ανάκτηση/χρήση πληροφοριών που είναι αποθηκευμένες ηλεκτρονικά ή καταγεγραμμένες σε χαρτί. Μερικές φορές, στην ίδια έρευνα χρησιμοποιούνται όλα τα μέσα συλλογής πληροφοριών. Η χρήση της συμμετοχικής παρατήρησης είναι σπάνια και παρακινδυνευμένη, δεδομένου ότι είναι πολύ δύσκολη η αποδοχή του ερευνητή από τα εγκληματικά δίκτυα. Ένας αυξανόμενος αριθμός ερευνών βασίζεται σε συνεντεύξεις με δράστες που είτε βρίσκονται στις φυλακές είτε είναι ελεύθεροι (Arlacchi 1995, 1998, von Lampe 2012). Γενικά πάντως, οι δυσκολίες συλλογής δεδομένων για το οργανωμένο έγκλημα και τις παράνομες αγορές είναι μεγάλες. Συχνά οι πληροφορίες σχετικά με τον τρόπο λειτουργίας των δραστών, την υλικοτεχνική υποστήριξη της διασυνοριακής εγκληματικής δράσης και τις μορφές συνεργασίας των ομάδων (π.χ. οικονομικές συναλλαγές στην αγορά μεταξύ ανεξάρτητων φορέων, συνεργασία του δικτύου) εί-

ναι ελλιπείς (von Lampe 2012: 183). Συν τοις άλλοις, συνήθως εξετάζεται μόνο μία περιοχή δράσης του οργανωμένου εγκλήματος (π.χ. η χώρα προορισμού της εμπορίας ανθρώπων), ενώ για τη φύση των δραστηριοτήτων των εγκληματικών ομάδων στις χώρες προέλευσης διατυπώνονται απλώς υποθέσεις (πρβλ. Reyneri 2003).

Μια άλλη δυσκολία είναι η προθυμία των κυβερνήσεων, της δικαιοσύνης, των αρχών επιβολής του νόμου, ΜΚΟ και του ιδιωτικού τομέα (π.χ. ιδιωτών ή ιδιωτικών επιχειρήσεων που απασχολούν παράνομους μετανάστες), κ.λπ. να συνεργαστούν με τους ερευνητές. Ομοίως, το εύρος και η ποιότητα των δεδομένων που συλλέγονται και υποβάλλονται σε επεξεργασία από τις δικαστικές αρχές, τοπικές ή κρατικές αρχές και ιδιωτικούς οργανισμούς (π.χ. εμπορικές ενώσεις / σωματεία) είναι μερικές φορές διαφορετικές από εκείνες που χρειάζονται οι ερευνητές.

Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την παρούσα έρευνα περιλαμβάνουν δελτία τύπου της ΕΛ.ΑΣ, δημοσιεύματα στον Τύπο και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, εκθέσεις ευρωπαϊκών και διεθνών οργανισμών (Europol, Frontex, Ύπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες [UNHCR], Παγκόσμια Τράπεζα, Υπουργείο Εξωτερικών ΗΠΑ), Πρακτικά της ελληνικής Βουλής, πρακτικά συνεδριάσεων του Συμβουλίου για την ένταξη των μεταναστών στον Δήμο Αθηναίων, πληροφορίες και στοιχεία που παραχωρήθηκαν από τις τοπικές αρχές, ή ήταν προσιτές από τράπεζες πληροφοριών στο διαδίκτυο, καθώς και δημοσιεύσεις από στρατηγικούς αναλυτές.

Επιτόπια έρευνα πραγματοποιήθηκε σε περιοδικά διαστήματα τον Νοέμβριο 2010, τον Ιανουάριο, Σεπτέμβριο και Δεκέμβριο 2011, τον Οκτώβριο 2012, τον Μάρτιο και Νοέμβριο 2013, τον Οκτώβριο 2014 και τον Ιανουάριο 2015. Οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν μη τυποποιημένες συνεντεύξεις (ελεύθερη συζήτηση) με εκπροσώπους της τοπικής αυτοδιοίκησης, απόστρατους αξιωματικούς του Λιμενικού Σώματος, εκπροσώπους της δίωξης του οικονομικού εγκλήματος, αστυνομικούς και αρκετούς κατοίκους και επιχειρηματίες της γεωγραφικής (και αυτοδιοικητικής) περιοχής της έρευνας, αλλά και όμορων ή λοιπών κοινοτήτων του ΔΑ. Από τον Ιανουάριο του 2011 έως τον Οκτώβριο 2012, πραγματοποιήθηκε συστηματική συμμετοχική παρατή-

ρηση των συνεδριάσεων του Δημοτικού Συμβουλίου της Αθήνας, της Επιτροπής Ποιότητας Ζωής και συγκεκριμένης δημοτικής κοινότητας, όποτε υπήρχαν σχετικά θέματα στην ημερήσια διάταξη των συνεδριάσεων, η οποία επαναλαμβάνονταν περιοδικά έως τον Ιούλιο 2015. Ειδικότερα, παρακολουθήθηκε η αδειοδότηση νέων επιχειρήσεων υγειονομικού ενδιαφέροντος (τύπος, οδός, κοινότητα, επιχειρηματίας), παραβάσεις (π.χ. λειτουργία χωρίς άδεια, παράνομη μεταβίβαση, παραβιάσεις της υγειονομικής ή άλλης νομοθεσίας), κυρώσεις ή μη για τις παραβιάσεις (π.χ. επανεξέταση του αιτήματος-έλεγχος συμμόρφωσης, αναστολή άδειας, σφράγιση ορισμένου χρόνου).

Συνεντεύξεις ή συζητήσεις με ιδιοκτήτες καταστημάτων ή πελάτες τους, με διακινητές που φρόντιζαν για τη διαμονή σε ακίνητα παράνομων μεταναστών και ανθρώπους που βρίσκονται πολλές ώρες της ημέρας σε δημόσιους χώρους και συναντιούνταν με συμπατριώτες τους ή με έλληνες πελάτες τους (κυρίως για πώληση ναρκωτικών) ήταν σπάνιες, σύντομες και τυχαίες, λόγω της (δικαιολογημένης) απροθυμίας και καχυποψίας τους, της ενδεχόμενης ανειλικρίνειάς τους και των πιθανών κινδύνων για την ερευνήτρια. Αυτό αποτελεί και έναν από τους βασικούς περιορισμούς της έρευνας καθώς επίσης και η αδυναμία πρόσβασης στους φακέλους λειτουργούντων καταστημάτων για καταγραφή των παραβιάσεων, υφιστάμενων μηνύσεων και την κατάληξή τους κλπ.

6. Αποτελέσματα: Παράνομη μετανάστευση Α.Ε.

Η παράνομη διακίνηση μεταναστών δεν είναι αποτέλεσμα διαφορετικών ασύνδετων μεταξύ τους παραγόντων, αλλά ένα σύστημα με δική του λογική και αυτονομία. Η βασική προτεραιότητα της παράνομης μετανάστευσης είναι να παραμείνει παράνομη. Μόνον κάτω από αυτή την προϋπόθεση μπορεί να επιτύχει τον σκοπό της που είναι το οικονομικό κέρδος.

Το σύστημα βασίζεται από την πλευρά των μεταναστών στην ελπίδα (αξία) μιας καλύτερης ζωής (στόχος), ενώ για τις υπόλοιπες εμπλεκόμενες ομάδες στις οικονομικές απολαβές και την επέκταση των επιχειρήσεών τους.

Η ζήτηση συντηρείται με την επιτυχή άφιξη των παράνομων μεταναστών στη χώρα προορισμού, διότι δίνει την ελπίδα και στους άλλους που επιθυμούν να έρθουν, ότι μπορούν να το κάνουν. Συντηρείται ακόμη, με την αποστολή χρημάτων από τους μετανάστες στην πατρίδα τους, με την ανάγκη τους για χρήματα, εργασία, κατοικία, έγγραφα, νομική προστασία, και κυρίως συντηρείται από τους συνεχείς πολέμους και τις εμφύλιες συγκρούσεις. Το σύστημα ενισχύεται και τροφοδοτείται παράλληλα από λογιστές, δικηγόρους, ΜΚΟ, πολιτικούς, δημόσιους λειτουργούς, ιδιωτικές επιχειρήσεις και επαγγελματίες εγκληματίες.

6.1. Στέγαση και εργασία

Από το 2007 έχει εισέλθει στην χώρα ένα μεγάλο κύμα παράνομων μεταναστών από την Ασία και την Αφρική (δεν περιλαμβάνεται το τελευταίο μεγάλο κύμα προσφύγων από τη Συρία το 2015), το οποίο διαφέρει από εκείνο της δεκαετίας του 1990 από τις πρώην κομμουνιστικές χώρες των Βαλκανίων. Οι εν λόγω ομάδες εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Αθήνα, και δευτερευόντως τη Θεσσαλονίκη, την Πάτρα και την Ηγουμενίτσα, και μερικές ακόμα μεγάλες πόλεις. Αυτοί οι άνθρωποι, κυρίως νέοι άνδρες σε ηλικία εργασίας, ανειδίκευτοι ως επί το πλείστον σε κάποιο επάγγελμα, βρέθηκαν σε μια χώρα και όσον αφορά ειδικά την Αθήνα, σε μια πόλη με ελάχιστες διαθέσιμες θέσεις εργασίας, κατάσταση που έχει χειροτερεύσει πολύ λόγω τη συνεχιζόμενης οικονομικής κρίσης. Αν και είναι γνωστό ότι οι παράνομοι μετανάστες απασχολούνται στις λεγόμενες «βρώμικες, δύσκολες και επικίνδυνες» εργασίες (3-D “dirty, difficult, dangerous”) της (παρα)οικονομίας, δηλαδή κάτω από το χαμηλότερο ανεκτό επίπεδο για τους γηγενείς πολίτες της χώρας, ακόμη και εκείνους που είναι πρόθυμοι να εργαστούν χωρίς σύμβαση εργασίας και ασφάλιση (Reyneri 2003: 8), και αυτές οι “3-D” θέσεις απασχόλησης έχουν περιοριστεί πολύ. Λαμβάνοντας υπόψιν τα στατιστικά στοιχεία της ανεργίας, το ποσοστό της μεταξύ των μεταναστών με νόμιμη άδεια παραμονής είναι υψηλότερο από ό, τι μεταξύ των Ελλήνων. Το β΄ τρίμηνο του 2012 ήταν 32,5% έναντι 22,7%, το β΄ τρίμηνο του 2014, 33% έναντι 26%, και το β΄ τρίμηνο του 2015, 29,6% έναντι 24,1% (ΕΛΣΤΑΤ 2012: 3, 2014: 3, 2015: 3), χωρίς αυτό να ση-

μαίνει ότι δεν απασχολούνται ευκολότερα στην παραοικονομία.

Όμως, ένα μέρος των Ασιατών και Αφρικανών δεν ήρθαν για να εργαστούν νόμιμα ή παράνομα σε οποιαδήποτε εργασία της νόμιμης οικονομίας. Οι εργασίες που ασκούν αυτές οι ομάδες είναι συγκεκριμένες και συνδέονται με παράνομα δίκτυα.

Ήδη από το 2010 είναι γνωστό τόσο τις αστυνομικές όσο και στις δημοτικές αρχές της Αθήνας ότι περίπου 150 μεγάλα και παραμελημένα κτίρια στο κέντρο της πόλης χρησιμοποιούνταν για τη διαμονή χιλιάδων παράνομων μεταναστών διαδοχικά σε ετήσια βάση. Απ' όσο είναι τουλάχιστον γνωστό, μέχρι το 2012 οι αλλοδαποί πλήρωναν σε οργανωμένα δίκτυα 2-5 ευρώ την ημέρα ενοίκιο για παραμονή σ' αυτά τα κτίρια (ΕΛ.ΑΣ.-Γ.Α.Δ.Α. 12.11.2010, 27.4.2012, 29.4.2012).

Σύμφωνα με τις αστυνομικές Αρχές, οι εκπρόσωποι αυτών των δικτύων έχουν αγοράσει τα κτίρια και έτσι μπορούν να παρέχουν κατάλυμα για τα άτομα που διακινούν στη χώρα. Με αυτόν τον τρόπο, οι εν λόγω συντεχνίες αποκτούν σημαντικά παράνομα κεφάλαια (*Έθνος* 20/5/2011). Με την πάροδο του χρόνου και την απραξία της ελληνικής πολιτείας, ένα μέρος Ελλήνων και αλλοδαπών ιδιοκτητών και μεσαζόντων αύξησαν την προσφορά καταλυμάτων για τις ομάδες των παράνομων μεταναστών, περαστικών και πλανόδιων, που έρχονται στη χώρα είτε για μεγαλύτερο ή μικρότερο διάστημα.

Έτσι, κεντρικές περιοχές της Αθήνας παραμελήθηκαν και υποβαθμίσθηκαν. Σ' αυτό συνέβαλαν με έναν επιπλέον τρόπο και οι γηγενείς κάτοικοι, πολλοί από τους οποίους εγκατέλειψαν την περιοχή για τους προαναφερθέντες λόγους και είτε ενοικιάζουν ή πούλησαν την ιδιοκτησία τους σε πολύ χαμηλές τιμές σ' αυτά τα δίκτυα, τα οποία βεβαίως διαθέτουν νόμιμη εκπροσώπηση (*Ελευθεροτυπία* 31.10.2010).

Οι χαμηλές τιμές εξαιτίας της υποβάθμισης διευκόλυναν ακόμη περισσότερο την αγορά πολλών τέτοιων ιδιοκτησιών από αυτές τις κατηγορίες επενδυτών.

Τα παραπάνω επιβεβαιώνει έκθεση της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στις αρχές του 2011 που διέρρευσε στην καθημερινή εφημερίδα *Έθνος* (15.5.2011). Η έκθεση αναφέρει ότι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες μπόρεσαν να εξασφαλίσουν πολυποίκιλη υποστήριξη και

φροντίδα για τους μετανάστες από οργανώσεις και φορείς εγκατεστημένους εν πολλοίς στο κέντρο της Αθήνας (βλ. Χαροκόπειο Παν/μιο 2009), και να αγοράσουν ακίνητα με στόχο να δημιουργήσουν «ζώνες επιρροής» στην καρδιά της πόλης, δηλ. να δημιουργήσουν σταδιακά γκέτο ώστε να δυσχεραίνουν την αστυνομική επιτήρηση και την ανεμπόδιστη δράση των επιχειρήσεών τους. Επιπλέον, η έκθεση σημειώνει ότι οι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες έχουν κάνει τις απαραίτητες “επενδύσεις” σε ορισμένους τομείς της κοινής γνώμης, ώστε να εξουδετερώσουν τις ενδεχόμενες αντιδράσεις του κοινού – των κατοίκων. Στην υποβάθμιση δεν είναι αμέτοχες οι δημοτικές αρχές και η πολιτεία συγκεντρώνοντας αφενός τις δομές πάσης φύσεως αλληλεγγύης σε συγκεκριμένες περιοχές του κέντρου, και αφετέρου με την αδειοδότηση και υπερσυγκέντρωση καταστημάτων αμφίβολης νομιμότητας στις εν λόγω περιοχές, παρά κάποια μεμονωμένα, εκ των υστέρων, και κυρίως παροδικά μέτρα περιορισμού (βλ. ενδεικτικά Κανονιστικές Αποφάσεις Δημοτικού Συμβουλίου Δήμου Αθηναίων 745/20.6.2011, 647/26.7.2012, 648/26.07.2012, 1644/4.12.2014.¹

6.2. Λαθραία προϊόντα και πλαστά ταξιδιωτικά έγγραφα

Μια από τις πιο κερδοφόρες επιχειρήσεις και τομείς απασχόλησης παράνομων μεταναστών είναι το υπαίθριο παρεμπόριο λαθραίων προϊόντων. Είναι σαφές ότι το παράνομο εμπόριο και η παράνομη εργασία πλήττει την υγιή οικονομία και υπονομεύει τις θέσεις εργασίας, εντείνοντας ακόμη περισσότερο τις δυσμενείς οικονομικές συνθήκες για τη νόμιμη οικονομία.

Ειδικά για το λαθρεμπόριο προϊόντων αναφέρουμε ενδεικτικά ότι σύμφωνα με δημοσιεύματα,² σε διάστημα πέντε μηνών, από τον Ο-

1. ΑΔΑ:4Α35Ω6Μ-Ε, ΑΔΑ:Β4ΓΠΩ6Μ-468, ΑΔΑ:Β4ΓΠΩ6Μ-Ξ6Ζ, ΑΔΑ:6ΟΜ6Ω6Μ-ΔΘΕ.

2. Δυστυχώς δεν δημοσιεύονται δελτία με οικονομικά στοιχεία και αποτελέσματα δράσεων/ επιχειρήσεων από καμιά υπηρεσία που ασχολείται με το θέμα, ούτε καν μετά το 2014 που έχει δημιουργηθεί το Συντονιστικό Όργανο Πάταξης του Παρεμπορίου από τις ελεγκτικές υπηρεσίες (ΕΛΑΣ, ΣΔΟΕ, τελωνεία, υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας, ΚΕΛΑΥΕ).

κτώβριο του 2010 έως τον Μάρτιο του 2011 εντοπίστηκαν από τις αρμόδιες υπηρεσίες επτά παράνομες αποθήκες με λαθραία προϊόντα αξίας τουλάχιστον 30 εκατομ. ευρώ (Michaletos 15.5.2011). Σ' αυτές τις εγκαταστάσεις βρέθηκαν είδη ένδυσης, τσάντες και έπιπλα. Επίσης, όπως αναφέρει ανακοίνωση του Συντονιστικού Οργάνου Πάταξης του Παρεμπορίου που αποτελείται από τις ελεγκτικές υπηρεσίες (ΕΛ.ΑΣ., ΣΔΟΕ, τελωνεία, υπουργείο Ανάπτυξης και Ανταγωνιστικότητας: Κλιμάκια Ελέγχου Λαϊκών Αγορών και Υπαίθριου Εμπορίου/ΚΕΛΑΥΕ), το 2013 έγιναν 131.349 έλεγχοι έναντι 24.700 το 2012 (αύξηση 431%). Κατασχέθηκαν –και απετράπη η διακίνησή τους στην αγορά– προϊόντα παρεμπορίου που έφτασαν τα 10.793.372 τεμάχια έναντι 2.052.483 τεμαχίων το έτος 2012 (αύξηση 425%) (*Πρώτο Θέμα* 23.1.2014). Το Αρχηγείο της ΕΛ.ΑΣ. (5/12/2012) αποτιμώντας τέσσερις μήνες της επιχείρησης του «Ξένιου Δία» (4/8-4.12.2012) αναφέρει μεταξύ άλλων ότι εντοπίστηκαν εννέα αποθήκες και λοιποί χώροι με πάνω από τρία εκατομμύρια είδη παρεμπορίου και λαθραία προϊόντα (βλ. επίσης *Newsbeast* 19.11.2014).

Ενδεικτικά αναφέρω επίσης, ότι τον Οκτώβριο 2015 κατασχέθηκε στον Πειραιά κοντέινερ με 10 εκατομμύρια λαθραία τσιγάρα, δηλ. 500 χιλ.πακέτα με προορισμό την Ελλάδα. Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Δημοσίων Εσόδων, οι αναλογούντες δασμοί και φόροι υπολογίζονται σε 1,8 εκατομμύρια ευρώ (*Πρώτο Θέμα* 2.10.2015). Σύμφωνα με την έκθεση του Ινστιτούτου Transcrime του Παν/μίου του Trento/Ιταλία, οι εγκληματικές πρόσδοδοι από το λαθρεμπόριο τσιγάρων για την ΕΕ28, μόνο για το 2013 κυμάνθηκαν από 8,452 έως 10,294 δις ευρώ, και για την Ελλάδα, από 416 εκατ. μέχρι 494 εκατ. ευρώ (Angelini & Calderoni 2015: 66, Table 26).

Η εκτίμηση που δημοσίευσε τον Μάρτιο του 2011 η εφημερίδα *Ημερησία* με βάση στοιχεία του Ινστιτούτου του Εμπορίου και Υπηρεσιών (INEMY), της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ελληνικού Εμπορίου (ΕΣΕΕ) ήταν ότι ο τζίρος του παρεμπορίου ανέρχεται στα 20 δισεκατομμύρια ευρώ. Αυτό σημαίνει ότι οι απώλειες από τα έσοδα του κράτους, από ΦΠΑ και φόρους, φθάνει τα 8,5 δισεκατομμύρια ευρώ (10.3.2011).

Ο Πρόεδρος του ΕΒΕΑ εκτιμά ότι οι ετήσιες απώλειες για τα έσοδα

του κράτους τα έτη 2011 και 2012 ήταν τουλάχιστον 6 δισεκ. ευρώ, ενώ οι επιπτώσεις στις νόμιμες επιχειρήσεις 25 δισεκατομμύρια ευρώ, λόγω της απώλειας του κύκλου εργασιών της αγοράς (EBEA 2012), σημαντικά υψηλότερο από τα στοιχεία που αναφέρονταν στα Πρακτικά της Βουλής το 2011, ότι ο κύκλος εργασιών του παράνομου εμπορίου κυμαινόταν μεταξύ 7 και 10 δισεκατομμυρίων ευρώ ετησίως, και η απώλεια για το εθνικό εισόδημα ήταν περίπου 4 δισεκ. ευρώ (Πρακτικά της Βουλής 2011). Όμως η κατάσταση εμφανίζεται αρκετά περίπλοκη. Σύμφωνα με τον Γενικό Γραμματέα του Ενιαίου Συνδικάτου Μικροπωλητών Ελλάδας «οι παράμφοροι βρίσκονται υπό την ομπρέλα κάποιων εισαγωγών, οι οποίοι διακινούν απίστευτα ποσά. Για να χτυπηθεί το παραεμπόριο πρέπει να αντιμετωπιστούν οι εισαγωγείς λαθραίων προϊόντων. Αυτοί οι εισαγωγείς είναι γνωστοί, είναι μέλη εμπορικών συλλόγων» (Ημερησία, όπ.π.). Πρόκειται δηλαδή για έναν τεράστιο κύκλο εργασιών που συμμετέχει το ελληνικό και ξένο κεφάλαιο.

Σύμφωνα με αστυνομικές πηγές, αστυνομικά δελτία, δημοσιεύματα του Τύπου, συλλήψεις και στοιχεία από συνεντεύξεις με πολίτες αυτών των περιοχών κατά τη διάρκεια της έρευνάς μας, υπάρχει επίσης μια βιομηχανία πλαστογραφίας ταξιδιωτικών (διαβατηρίων) και νομιμοποιητικών εγγράφων (π.χ. ρόζ κάρτας). Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια μιας αστυνομικής επέμβασης τον Φεβρουάριο του 2011, βρέθηκαν στην κατοχή αυτών των ομάδων εκτός από πλαστά ταξιδιωτικά έγγραφα, και κλεμμένες σφραγίδες ελληνικών αρχών. Ακολούθησαν πάμπολλες επεμβάσεις της Αστυνομίας με παρόμοια αποτελέσματα (π.χ. ΕΛ.ΑΣ.-Γ.Α.Δ.Α. 13.4.2012, 26.4.2012, 19.5.2012, 2.10.2015).

Η πλαστογραφία επίσημων εγγράφων είναι μεγάλης σημασίας τόσο για την αστυνομία όσο και την αντιτρομοκρατική υπηρεσία, δεδομένου ότι οι ομάδες χρειάζονται πολλαπλά πλαστά έγγραφα για να μπορούν να ταξιδεύουν διεθνώς και να διαφεύγουν των ελέγχων διαφόρων κυβερνήσεων που μπορεί να τις έχουν στη “μαύρη” λίστα τους. Με τις κρίσεις στη Βόρεια Αφρική και τις συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή και την κεντρική Ασία που οδηγούν μεγάλο αριθμό ατόμων να καταφεύγουν στην Ευρώπη, το εμπόριο πλαστών εγγράφων αντιπροσωπεύει έναν σημαντικό τομέα δράσης των εγκληματικών ομάδων που εμπλέ-

κονται στην παράνομη διακίνηση μεταναστών στην Ελλάδα σήμερα (Frontex 2012: 18, 42), αποτελώντας μια ιδιαίτερα προσοδοφόρα παράνομη αγορά. Ακόμη κι αν τα πλαστά έγγραφα δεν έχουν καμία σχέση με τη διευκόλυνση τρομοκρατικής δράσης, αυτή η πιθανότητα δεν μπορεί να αποκλεισθεί.

Μια έρευνα των *Sunday Times* το 2012 από δημοσιογράφο που προσπορήθηκε παράνομη μετανάστρια στην περιοχή της έρευνάς μας βρέθηκε ότι εγκληματικές συμμορίες στην Αθήνα εκμισθώνουν γνήσια (κλεμμένα) διαβατήρια και έγγραφα ταυτότητας σε χιλιάδες παράνομους μετανάστες, έτσι ώστε να μπορέσουν να εισέλθουν σε χώρες της ΕΕ απαρατήρητα. Σύμφωνα με το δημοσίευμα, η εγκληματική ομάδα χρεώνει τους ενδιαφερόμενους παράνομους μετανάστες 1.000 ευρώ για την εκμίσθωση ταξιδιωτικών εγγράφων κατάλληλων για τους συνοριακούς ελέγχους.

6.3. Μεταφορά χρημάτων και μεταναστευτικά εμβάσματα

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη λειτουργία των παράνομων αγορών και της υπόγειας οικονομίας είναι, αφενός, επιχειρηματικότητα και απασχόληση η οποία να δικαιολογεί μια υποτυπώδη οικονομική κινητικότητα, και, αφετέρου, ανεπίσημη και επομένως άδηλη μεταφορά χρημάτων, καθώς και νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες. Για την άτυπη μεταφορά χρημάτων υπάρχουν πολλοί τρόποι Ένας από αυτούς είναι η hawala ή hundi η οποία είναι και η γνωστότερη. Υπάρχει όμως κι ένα ευρύ φάσμα μεθόδων και ποικίλα δίκτυα που λειτουργούν με παρόμοιο τρόπο προσφέροντας ανάλογες υπηρεσίες, όπως φιλανθρωπικές δωρεές, πληρωμές/μεταφορές χρημάτων μέσω διαδικτύου, προπληρωμένες τηλεφωνικές κάρτες, πιστωτικές και χρεωστικές κάρτες που χρησιμοποιούνται από πολλούς ατομικούς λογαριασμούς χρηματομεσιτικών γραφείων κ.ά. (Passas 2005).

Οι τρόποι μεταφοράς χρημάτων διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνικότητα. Οι κοινότητες μεταναστών στην Ελλάδα από την Ανατολική Ευρώπη ή τις βαλκανικές χώρες συνηθίζουν να μεταφέρουν οι ίδιοι ή ένας έμπιστος συγγενής ή φίλος τους τα χρήματα στη χώρα καταγωγής τους – ή σε έσχατη ανάγκη να αποστέλλουν με υπηρεσίες courier.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι Αλβανοί μετανάστες στην Ελλάδα, οι οποίοι σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα (Kogonilas 1999: 404-405), προτιμούν να μεταφέρουν μόνο οι ίδιοι είτε τμηματικά είτε το σύνολο των οικονομιών τους στην Αλβανία όταν επιστρέφουν οριστικά, αντί να τα εμπιστευθούν σε κάποιον άλλον (βλ. επίσης Blackwell & Seddon 2004: 13, Kosse & Vermeulen 2014).

Οι άδηλες μεταφορές χρημάτων από μετανάστες στις χώρες καταγωγής τους ή αλλού δεν σημαίνει επ' ουδενί ότι αυτά αποτελούν προϊόν εγκληματικής δραστηριότητας, ή ότι αποστέλλονται για να στηρίξουν κάποια παράνομη δράση. Είναι ωστόσο σαφές ότι δεν αποκλείεται να αφορούν και τέτοιες περιπτώσεις ή να τις διευκολύνουν. Η Διεθνής Τράπεζα, το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχουν εντείνει τις προσπάθειες για τον υπολογισμό των εκροών μέσω ανεπίσημων καναλιών μεταφοράς χρημάτων με βάση τις νόμιμες εκροές, ο οποίος όμως παραμένει δύσκολος (Jiménez-Martín κ.ά. 2007).

Σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας (World Bank 2010, 2015) τα εμβάσματα των μεταναστών μέσω νόμιμων οδών από την Ελλάδα το 2008 ανήλθαν σε 1,912 δισεκατομμύρια δολάρια, το 2009 σε 1,843, το 2010 σε 1,932 δισεκατομμύρια δολάρια και ανταποκρίνονται στο ποσόν των 1,45 δις ευρώ που ανάφεραν τα ελληνικά ΜΜΕ (ενδεικτικά *Δημοκρατία* 28.11.2011), το 2011 σε 1.941 δις – η υψηλότερη εκροή όλων των ετών από το 1974, το 2012 σε 1.438 και το 2013 σε 1.291 δισεκατομμύρια δολάρια (World Bank 13.4.2015). Από την άποψη της χώρας προορισμού των εμβασμάτων που έφυγαν από την Ελλάδα, το μεγαλύτερο μερίδιο έχει η Αλβανία με 599 εκατομμύρια δολάρια για το 2010 (βλ. επίσης World Bank 2011: 125, 2015). Άλλες χώρες προορισμού μεγάλων ποσών χρημάτων από την Ελλάδα ήταν η Πολωνία, Βουλγαρία, Ουκρανία, Ρουμανία, Πακιστάν, Κίνα και Ινδία (World Bank 2010, 2015, βλ. επίσης Ratha & Shaw 2007).

Είναι ενδιαφέρον ότι την περίοδο της κρίσης ο αριθμός και η πυκνότητα των καταστημάτων μεταφοράς και παραλαβής χρημάτων εκτός του τραπεζικού συστήματος ή των λοιπών καταστημάτων που συνεργάζονται με αυτές τις εταιρείες είναι διαρκώς αυξανόμενος στις περιο-

χές της έρευνάς μας. Για παράδειγμα, εντός 1,3 χιλ. λειτουργούσαν σύμφωνα με δική μας καταγραφή τον Οκτώβριο 2015 και τον Μάρτιο 2015 (επανάληψη) 21 καταστήματα μεταφοράς χρημάτων (paylink) γνωστών εταιρειών, αν και στην περιοχή λειτουργούν τέσσερεις τράπεζες, ένα κατάστημα ΕΛΤΑ, και ένα τουλάχιστον κατάστημα τροφίμων μεγάλης αλυσίδας που όλα προσφέρουν αυτή την δυνατότητα. Από τα 21 καταστήματα³ όμως, μόνο τρία βρίσκονταν καταγεγραμμένα στις λίστες των εταιρειών τον Οκτώβριο 2015. Αυτό σημαίνει ότι τα υπόλοιπα 18 ενδεχομένως να χρησιμοποιούνται ως βιτρίνα για τη διακίνηση χρημάτων μέσω αφανών οδών.

Μία σχετική έρευνα στο Ηνωμένο Βασίλειο διαπίστωσε ότι οι άτυπες μεταφορές χρημάτων (Informal Value Transfer Systems/IVTS) έχουν αποδειχθεί πολύ ελκυστικές για εργαζόμενους μετανάστες και τις οικογένειές τους που κάνουν συχνή χρήση εμβασμάτων. Ωστόσο, υπάρχουν ενδείξεις ότι μετά το 2000 αυτός ο τρόπος έχει μειωθεί, ενώ αντίθετα η συνολική ροή εμβασμάτων έχει ενταθεί (όπ.π.). Ειδικά για τους Αφρικανούς στο Ηνωμένο Βασίλειο η έρευνα έδειξε ότι συνολικά μόνο το 35% από όσους βρίσκονται στη χώρα έστειλαν χρήματα στην πατρίδα τους μέσω τραπεζών (5%) ή μέσω επίσημων διεθνών συστημάτων μεταφοράς χρημάτων (30%), ενώ το υπόλοιπο έστειλε μετρητά χέρι με χέρι ή με άλλες μεθόδους (Blackwell & Seddon 2004: 11, 13). Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα συστήματα hawala και hundī λειτουργούν για ορισμένες εθνοτικές ομάδες, όπως των Πακιστανών και Μπαγκλαντεσιανών, ενώ άλλες ομάδες, όπως για παράδειγμα οι Αφγανοί δεν τα χρησιμοποιούν. Έτσι, είναι σαφές ότι η εμπιστοσύνη που έχουν στο άτυπο σύστημα μεταφοράς χρημάτων οι αποστολείς και οι αποδέκτες των χρημάτων ισχύει μόνον όπου το IVTS είναι ένα καθιερωμένο σύστημα με έμπειρους συναλλασσόμενους. Η έκθεση καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η άτυπη μεταφορά αλλάζει συνεχώς μορφές, και τα IVTS είναι μόνο μέρος μιας πολύ μεγαλύτερης, διεθνούς και ανεπίσημης ροής κεφαλαίων (Blackwell & Seddon 2004: 23, *Το Βήμα*

3. Υπάρχουν επίσης και κάποια καταστήματα μεταφοράς λιγότερο γνωστών εταιρειών, τα οποία δεν συμπεριλήφθηκαν.

5/10/2012, Kosse & Vermeulen 2014).

Το θέμα είναι πώς μπορεί να αποτραπεί αυτές οι άδηλες μεταφορές χρημάτων και τα εναλλακτικά συστήματα να χρησιμοποιηθούν από εγκληματικές ομάδες ή τρομοκρατικές οργανώσεις για τη χρηματοδότησή τους, και από εκείνους που επιθυμούν να νομιμοποιήσουν έσοδα από παράνομες δραστηριότητες, π.χ. από το εμπόριο ναρκωτικών, τη διακίνηση παράνομων μεταναστών κ.ά. (Tassoroulos 2007).

Η μεγάλη και συνεχής ροή της παράνομης μετανάστευσης προς την Ελλάδα, τα πλαστά έγγραφα που χρησιμοποιούνται, τα δίκτυα “επιχειρηματικότητας” που έχουν αναπτυχθεί, πιθανόν και λόγω της υποτίμησης της σημασίας τους από τις ελληνικές κρατικές και δημοτικές αρχές, μαζί με την ανοχή προς αυτές τις ομάδες, δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο τον ελεγκτικό μηχανισμό να προσδιορίσει την κίνηση τέτοιων κεφαλαίων και να αντιμετωπίσει έναν σημαντικό παράγοντα της υπόγειας οικονομίας / “παραοικονομίας” (underground economy) του οργανωμένου εγκλήματος, και ενδεχομένως της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας (US Department of State 2010-2015).

6.4. “Νόμιμες” επιχειρήσεις και θεμιτή επιχειρηματικότητα

Όπως προαναφέρθηκε, από το 2010 υπάρχει μία έντονη αύξηση της ασιατικής παρουσίας και επιχειρηματικότητας στο κέντρο της Αθήνας και τις γύρω περιοχές (βλ. επίσης Brettell 1999). Η πλειοψηφία των επιχειρήσεων είναι καταστήματα υγειονομικού ενδιαφέροντος/ΚΥΕ (π.χ. μίνι μάρκετ, σπωροπαντοπωλεία, ψιλικά, κομμωτήρια-κουρεία), καταστήματα παροχής υπηρεσιών διαδικτύου, τηλεφωνικά κέντρα, καταστήματα με άγνωστης προέλευσης κινητά τηλέφωνα και αξεσουάρ, ηλεκτρονικές συσκευές και υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων, οι οποίες συνήθως είναι συνοδευτικές των επιχειρήσεων (π.χ. κατάσταση ψιλικών ή κινητών και μεταφοράς χρημάτων).

Αυτές οι περιοχές αρχικά, και στη συνέχεια άλλες όμορες αυτών, στο κέντρο της πόλης των Αθηνών, βρίσκονται από το 2010-11 σε μια διαδικασία διαρκούς υποβάθμισης, και παράλληλα εθνικής κατάταξης σε τομείς “επιχειρηματικής” δράσης (ΚΙ.ΠΟ.ΚΑ. 2010).

Μια άλλη ομάδα με έντονη παρουσία είναι των Αφρικανών, οι οποίοι

απασχολούνται ως επί το πλείστον ως υπαίθριοι πωλητές λαθραίων προϊόντων που προέρχονται από την Κίνα (τσάντες, γυαλιά, ωρολόγια κ.λπ.) και διακινητές ναρκωτικών στο κέντρο της πόλης και στην περιοχή της έρευνάς μας. Οι Αφρικανοί λειτουργούν επίσης ένα μεγάλο αριθμό μπαρ και επιχειρήσεις που διαθέτουν προϊόντα κομμωτικής και καλλυντικά.

Η εικόνα της Ελλάδας ως μια χώρας όπου είναι εύκολο να ζεις και να εργάζεσαι στην παραοικονομία και η οποία παρέχει τη δυνατότητα να αποκτήσει κάποιος σχετικά εύκολα το δικαίωμα παραμονής και εργασίας, και κυρίως να πολιτογραφηθεί λόγω των επαναλαμβανόμενων νομιμοποιήσεων παράνομων μεταναστών επί δύο τουλάχιστον δεκαετίες, την καθιστά ελκυστική ακόμη και με την οικονομική κρίση, έστω και προσωρινά (Baldwin-Edwards & Kraler 2009). Επίσης, είναι γνωστό ότι οι έλεγχοι από την αστυνομία είναι σπάνιοι, με εξαίρεση μικρά χρονικά διαλείμματα και, ακόμα κι όταν οι παράνομοι μετανάστες συλλαμβάνονται, απελευθύνονται μόνο σποραδικά. Αυτό λοιπόν καθιστά ολόκληρο το εγχείρημα της παράνομης εισόδου στη χώρα και εργασίας γι' αυτά τα δίκτυα να αξίζει τον κόπο. Τα προηγούμενα δεν αφορούν την κατάσταση που διαμορφώθηκε το τελευταίο διάστημα με την μαζική είσοδο προσφύγων. Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι και αυτό το διάστημα εμφανίστηκε η παροχή νέου είδους υπηρεσιών και τύπου επιχειρήσεων, χωρίς άδεια στην πλειοψηφία τους (ταξιδιωτικές υπηρεσίες και τουριστικά γραφεία), γεγονός που δείχνει πόσο ευέλικτη και γρήγορη είναι η παράνομη αγορά στη χρήση νέων πρακτικών.

Το ερώτημα που τίθεται είναι τι εξυπηρετούν οι νόμιμες επιχειρήσεις και η νομιμοφανής επιχειρηματικότητα. Είναι γνωστό ότι οι οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες στις παράνομες αγορές επεκτείνονται και σε άμεσες επενδύσεις και λειτουργία νομιμοφανών επιχειρήσεων. Σύμφωνα με την Annelise Graebner Anderson (1979/1982), οι κύριοι λόγοι ώστε οι ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος να ξεκινήσουν νόμιμες επιχειρηματικές δραστηριότητες είναι οι εξής: Πρώτον, τα μέλη των εγκληματικών οργανώσεων χρειάζονται μια νόμιμη πηγή εισοδήματος για να καλύψουν τις πραγματικές δραστηριότητές τους και έναν χώρο για τις συναλλαγές τους. Έτσι, τα μικρά καταστήματα, μπαρ και

εστιατόρια μπορούν να χρησιμοποιηθούν άνετα γι' αυτόν τον σκοπό (ΕΛ.ΑΣ.-ΓΑΔΑ 15.1.2012).

Δεύτερον, οι παράνομες δραστηριότητες συχνά δημιουργούν έσοδα ή χρησιμοποιούν πόρους και μέσα, τους οποίους έχουν ανάγκη και οι νόμιμες επιχειρήσεις (μεταφορές, επικοινωνίες, αποθήκευση και διανομή εμπορευμάτων), κι έτσι είναι κερδοφόρο να ενταχθούν οι δύο επιχειρήσεις σε μία.

Τρίτον, το οργανωμένο έγκλημα πρέπει να “ξεπλύνει” τουλάχιστον ένα μέρος των κερδών του. Το να το πράξει μέσω μιας νόμιμης επιχειρηματικής δραστηριότητας υπό τον δικό της έλεγχο, μειώνει τους κινδύνους που προκύπτουν από την νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες σε επιχειρήσεις άλλων.

Τέταρτον, η νόμιμη επιχείρηση μπορεί να θεωρηθεί ως μια ευκαιρία για νέες επενδύσεις διαφορετικού συνδυασμού κινδύνου και απόδοσης (Fiorentini 2001).

Το 2010 η ΚΙ.ΠΟ.ΚΑ δημοσίευσε έναν χάρτη εγκληματικότητας στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας. Καθώς οι κάτοικοι και ιδιοκτήτες επιχειρήσεων ενέτειναν τις καταγγελίες τους σχετικά με τον αντίκτυπο της εγκληματικότητας και της παράνομης μετανάστευσης που έχει για την περιοχή, κυβέρνηση και τοπική αυτοδιοίκηση συνεργάστηκαν το καλοκαίρι του 2010 για την εκπόνηση ενός σχεδίου δράσης για την αναζωγόνηση του κέντρου της Αθήνας (*Το Βήμα* 15.07.2010, *Athens Plus* 2010, Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης 16.05.2011, 20.6.2011, *Καθημερινή* 21.6.2011).

Από πλευράς κυβέρνησης οι διαπιστώσεις ήταν εύστοχες και οι προτάσεις υλοποιήσιμες. Δυστυχώς, η κατάσταση όχι μόνο δεν βελτιώθηκε αλλά χειροτέρευσε ακόμη περισσότερο τα επόμενα χρόνια, διότι τα σχέδια και οι αναπλάσεις προχώρησαν αργά και οι περισσότερες έμειναν στα χαρτιά. Η χώρα συνέχιζε να δέχεται κατά χιλιάδες πια αλλοδαπούς από τις χώρες της Ασίας και της Αφρικής, αρκετοί από τους οποίους χρησιμοποιούνται στη συντήρηση των παράνομων αγορών ή τις χρησιμοποιούν οι ίδιοι, ενώ η οικονομική κρίση εντεινόταν και ο έλεγχος από την πλευρά των αρχών με τις πολυδαίδαλες διαδικασίες και τις διάσπαρτες αρμοδιότητες ήταν υποτυπώδης.

Οι “επτά πληγές” της Αθήνας, όπως προσδιορίστηκαν από τις ανακοινώσεις της τότε κυβέρνησης και κωδικοποιήθηκαν από τα ΜΜΕ ήταν 1) η διακίνηση και χρήση ναρκωτικών στους δημόσιους χώρους - γι’ αυτό προτάθηκε και (το μόνο που) υλοποιήθηκε το 2011-12 η μεταφορά των μονάδων του ΟΚΑΝΑ σε νοσοκομεία του ΕΣΥ και Μονάδες Υγείας του ΙΚΑ, 2) το παρεμπόριο στους δημόσιους χώρους, 3) η ομαδική εγκατάσταση παράνομων μεταναστών σε διαμερίσματα του κέντρου και η φοροδιαφυγή των ιδιοκτητών, 4) η λειτουργία Καφέ-μπαρ και ΚΥΕ χωρίς άδεια, 5) τα εγκαταλελειμμένα κτίρια που τελούν υπό κατάληψη από διάφορες ομάδες (π.χ. αντιεξουσιαστές, χρήστες ναρκωτικών, αστέγους, μετανάστες). Επίσης, πολλά κτίρια ενοικιάζονται σε αλλοδαπούς με μη νόμιμες διαδικασίες και στη συνέχεια “χαρακτηρίζονται” εγκαταλελειμμένα. Οι ιδιοκτήτες εκτός του ότι φοροδιαφεύγουν δεν φροντίζουν την κατάσταση των κοινόχρηστων χώρων των κτιρίων με αποτέλεσμα να αποτελούν εστίες μόλυνσης, 6) οι άστεγοι, 7) τα εκδιδόμενα πρόσωπα και η μαζική λειτουργία οίκων ανοχής χωρίς άδεια (*Ελευθεροτυπία* 29.8/.010, βλ. επίσης Θ. Πάγκαλος, *Καθημερινή* 21.6.2011).

Το 2014 επανήλθε το θέμα με το Σχέδιο Ολοκληρωμένης Αστικής Παρέμβασης Αθήνας/ΣΟΑΠ, ενώ το *rethink Athens* του ιδρύματος Ωνάση που είχε ήδη ξεκινήσει φαίνεται ότι έχει ανασταλεί. Το ΣΟΑΠ περιλαμβάνει όμως μόνο αστικές αναπλάσεις και αυτό προχωρά πολύ αργά⁴ (βλ. ΚΟΙΝΟ Αθήνα 1.12.2014).

Εν τω μεταξύ, η κατάσταση που διαμορφώθηκε με την υπερσυγκέντρωση συγκεκριμένου είδους καταστημάτων και επιχειρήσεων υπηκόων τρίτων χωρών σε τμήμα του ΔΑ την περίοδο 2011-13, δεν δικαι-

4. Και οι δύο μελέτες ΣΟΑΠ (κέντρο και Δυτικής Αθήνας) έχουν εκπονηθεί από το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, με το οποίο υπάρχει σύμβαση μεταξύ ΥΠΕΚΑ (Υπουργείο Περιβάλλοντος Ενέργειας & Κλιματικής Αλλαγής), Δήμου Αθηναίων και ΟΡΣΑ/ Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου Περιβάλλοντος Αθήνας, ο οποίος θα επέβλεπε το σχέδιο, αλλά έχει καταργηθεί Ν 4250/2014, άρ. 12, ΦΕΚ Α 74-26.03.2014, Ν. 4277/2014, άρ. 33 Νέο Ρυθμιστικό Σχέδιο Αθήνας - Αττικής και άλλες διατάξεις, ΦΕΚ Α' 156/1-8-2014. Οι αρμοδιότητες του ΟΡΣΑ μεταφέρθηκαν στο Τμήμα Μητροπολιτικού Σχεδιασμού Αθήνας – Αττικής.

ολογείται ούτε από τη ζήτηση ούτε από τον πληθυσμό στον οποίο απευθύνονται, ακόμη και αν εξέλιπταν τα λειτουργούντα συναφή καταστήματα που απευθύνονται στο σύνολο των πολιτών.⁵ Με αυτή την ευκαιρία θα πρέπει να γίνει σαφές ότι σε καμιά περίπτωση δεν θεωρούμε ότι όλα τα καταστήματα εξυπηρετούν παράνομους σκοπούς.

Η δική μας έρευνα διαπίστωσε τα εξής:

80% των 207 καταστημάτων και επιχειρήσεων (Απρίλιος 2012) σε περίμετρο 1.500 μέτρων από την πλατεία που αποτελούσε το σημείο αναφοράς μας είναι α) μπαρ (13,5%), β) καταστήματα παροχής υπηρεσιών διαδικτύου, πώλησης κινητών τηλεφώνων και αξεσουάρ, ηλεκτρονικών συσκευών, υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων και φωτογραφεία (ως επί το πλείστον όλα μαζί, 29,4%), γ) μίνι μάρκετ/ψιλικά (23% και με υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων), δ) κουρεία, κομμωτήρια και ινστιτούτα αισθητικής, πώλησης καλλυντικών ή ειδών κομμωτηρίου, συνήθως λειτουργούντα χωρίς άδεια και ως κομμωτήρια ή χώροι περιποίησης άκρων (14,5%).

7,7% των καταστημάτων είναι ένδυσης, υπόδησης, αξεσουάρ, όλα παρεμπορίου (ενίοτε και με υπηρεσίες μεταφοράς χρημάτων.)

Τέλος, 12,1% είναι λατρευτικοί χώροι, σύλλογοι και σωματεία, καθώς και παροχή διαφόρων υπηρεσιών, όπως μεταφράσεις, δακτυλογραφήσεις, λογιστικά, νομική βοήθεια / δικηγόροι, ιδιωτικά νηπιαγωγεία χωρίς άδεια λειτουργίας, κοιτώνες ύπνου και ξενοδοχεία ημιδιαμονής/οίκοι ανοχής.

Αυτό έχει ως συνέπεια:

τη συρρίκνωση της νόμιμης επιχειρηματικής δραστηριότητας, η οποία εντάθηκε ιδιαίτερα με την οικονομική κρίση,

μεγάλη πτώση των εμπορικών αξιών των ακινήτων,

υποβάθμιση κοινωνική, αισθητική, οικονομική, με αποτέλεσμα τη

5. Η πυκνότητα είναι ελέγξιμη και διαθέσιμη στην ιστοσελίδα του Δήμου Αθηναίων (<https://www.cityofathens.gr/>), όπου καταγράφονται τα καταστήματα στα οποία έχει δοθεί προέγκριση και άδεια λειτουργίας (<https://www.cityofathens.gr/node/19465>), χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχουν παραβιάσεις ή δεν έχει ανασταλεί η λειτουργία τους (<https://www.cityofathens.gr/node/19466>, Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση, City of Athens).

γκετοποίηση και την εγκληματικότητα διότι υπάρχουν αυξημένες ευκαιρίες για το έγκλημα και την παραοικονομία,

την επέκταση των εγκληματικών δικτύων εξαιτίας του ανεπαρκούς ελέγχου και επιβολής του νόμου, περικοπών του προϋπολογισμού - οικονομικής κρίσης, απροθυμίας/αδυναμίας των κυβερνήσεων και της τοπικής αυτοδιοίκησης να ελέγξουν δραστικά την κατάσταση,

σοβαρές δυσκολίες των αρχών επιβολής του νόμου να αντιμετωπίσουν τέτοια έκταση παρανομίας από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων, και μάλιστα διαρκώς ανανεούμενο,

την ανάπτυξη μιας ιδιόμορφης υπόγειας οικονομίας, αξιοποιώντας την οικονομική και πολιτική αστάθεια και την κοινωνική αναταραχή,

αστική μεταβολή,

κοινωνική αποδιοργάνωση,

7. Μοντέλα αστικής μεταβολής και αποδιοργάνωση

Αμερικανικές κυρίως έρευνες έχουν δείξει ότι η υποβάθμιση και αποδιοργάνωση μιας αστικής περιοχής τόσο αρχιτεκτονικά όσο και αισθητικά, δεν είναι μια μεμονωμένη αρνητική κατάσταση, αλλά έχει συνέπειες για τον ευρύτερο κοινωνικό ιστό τροφοδοτώντας την ανομία και την εγκληματικότητα. Πριν από 30 χρόνια, οι James Wilson και George Kelling (1982) είχαν επισημάνει ότι εκδηλώσεις ανομίας και μικρο-εγκληματικότητας μπορούν να προκαλέσουν μεγαλύτερη ανομία και εγκληματική δραστηριότητα, αν δεν αντιμετωπιστούν αμέσως (μοντέλο των «σπασμένων παραθύρων»). Η εξάπλωσή τους οδηγεί στην κατάρρευση της περιοχής και μεγαλύτερη υποβάθμιση της ποιότητας ζωής των κατοίκων της.

Η αστική αποδιοργάνωση ως συνέπεια της αισθητικής υποβάθμισης μπορεί να διακριθεί σε *φυσική* και *κοινωνική* (Fagan 2008). Η *φυσική* αποδιοργάνωση συνδέεται με ποιοτικά μορφολογικά χαρακτηριστικά, π.χ. συντήρηση των κτιρίων, δημόσιων χώρων, είδος κατοικίας, και υφιστάμενη κοινωνική υποδομή σ' έναν συγκεκριμένο αστικό χώρο (π.χ. σχολεία, υπηρεσίες). Η *κοινωνική* εκφράζεται με αντικοινωνική συμπεριφορά και παραβατικότητα (επαιτεία, πορνεία, διακίνηση και χρήση ναρκωτικών, παρεμπόριο, καταλήψεις κτιρίων, βανδαλισμούς, κλοπές

κλπ) σε μια περιοχή, προκαλώντας έτσι περαιτέρω επιδείνωση. Ο έγκαιρος έλεγχος αποτρέπει την εξάπλωση και χειροτέρευση της κατάστασης. Αντιθέτως, η αποδυνάμωση της επιβολής του νόμου και του κοινωνικού ελέγχου αυξάνει την εγκληματικότητα και οδηγεί νομοταγείς πολίτες να εγκαταλείψουν την περιοχή. Μ' αυτόν τον τρόπο, η εγκληματικότητα και η παραβατικότητα παγιώνονται στην περιοχή (Kirk & Laub 2010).

Ο κατάλληλος περιβαλλοντικός σχεδιασμός, ο οποίος λαμβάνει υπόψη τα μορφολογικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά του αστικού χώρου, μπορεί να οδηγήσει σε σημαντική μείωση της εγκληματικότητας και της ανομίας σε πρώτη φάση. Έρευνα από τα Πανεπιστήμια του Harvard και του Suffolk στις ΗΠΑ το 2005 (Braga & Bond 2008; *The Boston Globe* 2009), καθώς και από το Πανεπιστήμιο του Groningen στην Ολλανδία το 2008 (Keizer κ.ά. 2008) διαπίστωσαν ότι το πιο αποτελεσματικό μέτρο για τον έλεγχο της εγκληματικότητας στις αστικές περιοχές είναι η αποκατάσταση της κοινωνικής τάξης και η αισθητική βελτίωση του περιβάλλοντος.

Ένα σχέδιο μικρής κλίμακας με συγκεκριμένους και μετρήσιμους στόχους, όπως ο περιορισμός των γκράφιτι, των απορριμμάτων και των καταστροφών στον δημόσιο χώρο, ο έλεγχος της μικρής εγκληματικότητας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς, είναι συνήθως αποτελεσματικό. Η φροντίδα του δημόσιου χώρου ενισχύει τη σύννομη κοινωνική συμπεριφορά. Η αστυνόμευση επιλεγμένων σημείων του δημόσιου χώρου με τον έλεγχο της αντικοινωνικής και εγκληματικής συμπεριφοράς προστατεύει τους πολίτες και αποκαθιστά την τάξη. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το μετρό της Αθήνας (Κωτούλας 2012).

Η μεταβολή του κοινωνικού ιστού μιας περιοχής, ο μαρασμός και η παρακμή της ήταν ένα ακόμη ζήτημα που απασχόλησε την κοινωνιολογία των πόλεων και την ανθρωπίνη οικολογία από τις αρχές του 20ού αιώνα. Αν και το θέμα μας δεν είναι να αναλύσουμε την αστική μεταβολή αυτή καθ' εαυτή, αλλά οι επιπτώσεις της ανάπτυξης περιφερειακών παράνομων αγορών στην υγιή επιχειρηματικότητα και την ασφάλεια των πολιτών, θα ήταν χρήσιμο να σκιαγραφηθούν τα μοντέλα που οι σύγχρονες έρευνες ανέδειξαν σε κλασικά.

Το πρώτο μοντέλο (από την Σχολή του Σικάγου, π.χ. Park 1968: 223-254) είναι γνωστό ως το “μοντέλο εισβολής-διαδοχής” (*invasion-succession model*) και χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει τις διαδικασίες μεταβολής της σύνθεσης του πληθυσμού σε μια αστική περιοχή, η οποία συνοδεύτηκε από την αλλαγή της χρήσης γης και της εμπορικής δραστηριότητας ή και την αλλαγή στις κύριες δραστηριότητες των κατοίκων της περιοχής (Schmidt & Lee 1978). Στην “εισβολή” ένα μέρος από τα δύο θα υποχωρήσει, και αν υποχωρήσουν οι γηγενείς κάτοικοι, αυτοί σιγά-σιγά θα φθίνουν και θα φύγουν από την περιοχή. Η “διαδοχή” είναι το τέλος της διαδικασίας, όταν η περιοχή έχει αλλάξει εντελώς χαρακτήρα σε σχέση με αυτό που ήταν προηγουμένως (Schwirian 1983).

Σύμφωνα με το δεύτερο μοντέλο, το ονομαζόμενο “μοντέλο του κύκλου ζωής” μιας γειτονιάς (*life-cycle model*, Hoover & Vernon 1962), πολλές περιοχές της πόλης υφίστανται αναπόφευκτα μια διαδικασία αλλαγής κατά τον κύκλο ζωής τους που περιλαμβάνει πέντε στάδια: την ανάπτυξη, τη μετάβαση, την υποβάθμιση, την εξασθένηση και την ανανέωση. Καθώς η περιοχή περνά από το ένα στάδιο στο άλλο, περισσότερα στοιχεία αλλάζουν, όπως η σύνθεση και η κοινωνικοοικονομική κατάσταση του πληθυσμού, η ηλικία, η ένταση της χρήσης γης και κατοικίας (π.χ. ο αριθμός των κατοίκων σε μια κατοικία, ο αριθμός και η διάρκεια παραμονής των κατοίκων ή περαστικών στους δημόσιους χώρους της περιοχής), η πυκνότητα του πληθυσμού, η ποιότητα και η κατάσταση των κατοικιών.

Με βάση τα παραπάνω μοντέλα έχουν προκύψει πολλές παραλλαγές (London κ.ά. 1980): η δημογραφική / οικολογική, η κοινωνικοπολιτισμική / οργανωτική, η πολιτικοοικονομική και η οπτική των κοινωνικών κινημάτων. Η δημογραφική / οικολογική οπτική εστιάζει στην προσαρμογή του πληθυσμού στο νέο περιβάλλον (Hawley 1950). Το βασικότερο στοιχείο της δημογραφικής αλλαγής του πληθυσμού μιας περιοχής είναι η μετανάστευση. Ένα σημαντικό θέμα στην ανθρώπινη οικολογία είναι ο βαθμός που οι γειτονιές διατηρούν την κοινωνική τους οργάνωση με συνεχή αλλαγή του πληθυσμού τους. Η κοινωνικοπολιτισμική / οργανωτική οπτική ασχολείται τόσο με τις στάσεις και τις αξίες

του πληθυσμού όσο και με τις μορφές των κοινωνικών σχέσεων στη γειτονιά (Suttles 1973).

Η οπτική της πολιτικής οικονομίας προσφέρει μία από τις πιο ενδιαφέρουσες αναλύσεις για την αστιακή αλλαγή. Η αλλαγή εξετάζεται με βάση τις πολύπλοκες διασυνδέσεις μεταξύ των οικονομικών και πολιτικών θεσμών, των επιχειρήσεων, της αγοράς εργασίας και της αγοράς κατοικίας. Σύμφωνα με την εν λόγω προσέγγιση, η ανάπτυξη της πόλης καθοδηγείται από ισχυρά συμφέροντα έγχειας ιδιοκτησίας. Αυτές οι ομάδες συμφερόντων έχουν και τα περισσότερα οφέλη από την ανάπτυξη και αναζωογόνηση της περιοχής και συνήθως υπερισχύουν σε περίπτωση σύγκρουσης με άλλες ομάδες ενδιαφερομένων. Ο Downs (1981) υποστηρίζει ότι το μέλλον κάθε γειτονιάς δεν καθορίζεται από τα συμβούλια κατοίκων ή μεμονωμένους φορείς, ατομικές και συλλογικές προσπάθειες κατοίκων, αλλά από οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις έξω από τα όρια της περιοχής. Οι επιλογές και η αποτελεσματικότητα των κατοίκων για την αντιμετώπιση της κατάστασης είναι περιορισμένες. Σχετικά με τους τρόπους που λειτουργούν ιδρύματα, επιχειρήσεις και φορείς για τον έλεγχο της αγοράς ακίνητης περιουσίας στις πόλεις έχουν διεξαχθεί αρκετές έρευνες. Η πολιτικοοικονομική οπτική θέτει την αλλαγή γειτονιάς στην ευρύτερη προοπτική της αστιακής μεταβολής.

Τέλος, η προσέγγιση των κοινωνικών κινημάτων, δίνει έμφαση στην αντίδραση η οποία αναπτύσσεται στην επιχειρούμενη από οικονομικά ισχυρές ομάδες αστιακή αναβάθμιση και εξευγενισμό αστιακών περιοχών. Η αντίδραση προέρχεται από ανθρώπους που μένουν σε υποβαθμισμένες περιοχές και δημιουργούν αντικινήματα, προκειμένου να αποκτήσουν την απαραίτητη δύναμη για να υπερασπιστούν τα συμφέροντά τους ενάντια στην ελίτ. Τα μέλη του κινήματος αναπτύσσουν ιδεολογίες και ηγεσία, διαμορφώνουν στρατηγικές για την επίτευξη των στόχων τους, και ανταγωνίζονται τις άλλες ομάδες για την πρόσβαση και συμμετοχή στην κατανομή πόρων (London κ.ά. 1980).

Στην περίπτωση μας φαίνεται να ισχύουν πολλά στοιχεία από αυτά τα μοντέλα, αλλά μια εστιασμένη έρευνα στο θέμα είναι απαραίτητη. Δεν αποκλείεται κίόλας να υπερισχύει μόνο ένα, το μοντέλο της πολιτι-

κής οικονομίας, το οποίο όμως αδυνατεί να επιβεβαιωθεί με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία.

8. Συμπεράσματα και ανοικτά ερωτήματα

Το 1980 δημοσιεύθηκε το βιβλίο του Michel Serres, *Le parasite*. Στο βιβλίο του ο Serres αναλύει πώς μικρές ή λιγότερο σημαντικές/ισχυρές ομάδες μπορούν να αναδειχθούν σε κυρίαρχους παίκτες στον δημόσιο διάλογο, συμβάλλοντας στην ποικιλομορφία και την πολυπλοκότητα που είναι ζωτικής σημασίας για την ανθρώπινη ζωή και τη σκέψη. Το παράσιτο που χρησιμοποιεί ως παράδειγμα ο Serres, αναπτύσσει θύλακες και στη συνέχεια αποικιοποιεί τα συστήματα με τα οποία έρχεται σε επικοινωνία, μεταμορφώνοντας, αλλάζοντας τελικά τους σκοπούς λειτουργίας τους και τα αποτελέσματά τους για να εξυπηρετήσει τον εαυτό του. Η προσέγγιση του Serres είναι σημαντική στις κοινωνικές επιστήμες για την εξέταση της επικοινωνίας και της αλλαγής στα συστήματα.

Το παράσιτο λειτουργεί με τη λογική τού να παίρνει χωρίς να δίνει. Εντούτοις, καθιστά δυνατή την ανταλλαγή και επικοινωνία εντός του συστήματος δημιουργώντας δεσμούς – συνδέσεις μεταξύ ασύνδετων, μη συγκρίσιμων ποιοτικά μεταξύ τους οντοτήτων.

Το παράσιτο λειτουργεί όπως ο μπαλαντέρ, διακόπτει το παιχνίδι δίνοντας μια άλλη κατεύθυνση σ' αυτό και νέες δυνατότητες κινήσεων. Οι συστημικοί επιστήμονες χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο για να προσδιορίσουν τα συστήματα των οποίων ο βασικός στόχος είναι να ακυρώσουν τη δηλωθείσα νόμιμη λειτουργία των υπόλοιπων συστημάτων με τα όποια επικοινωνούν, και να μεταβάλουν τους στόχους τους και τα αποτελέσματά /επιδράσεις τους προς ίδιον όφελος.

Με βάση τα προαναφερθέντα, η παράνομη αγορά της διακίνησης μεταναστών μπορεί να θεωρηθεί ως *παράσιτο* υπό την έννοια της *θεωρίας της επικοινωνίας* του Serres. Εάν θεωρήσουμε το δικαίκο σύστημα ως εξωτερικό περιβάλλον της παράνομης μετανάστευσης, καθώς επίσης την οικονομία, τη δημόσια διοίκηση, την πολιτική, τον πολιτισμό, την εκπαίδευση, κλπ., το παράσιτο επηρεάζει την κανονική λειτουργία, τις δομές τους και την εκπλήρωση των δικών τους σκοπών

προς όφελός του. Δημιουργεί θύλακες στα συστήματα με τα οποία έρχεται σε επικοινωνία, μεταμορφώνοντας, αλλάζοντας τους σκοπούς τους για να εξυπηρετήσει τον εαυτό του.

Έτσι, όλα τα (υπο)συστήματα που υποστηρίζουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την παράνομη μετανάστευση, δεν κάνουν τίποτα περισσότερο από το να συντηρούν τη ροή και μ.ά. τη γκρίζα οικονομία γύρω από αυτήν. Η προσέγγιση της οργανωμένης εγκληματικής δράσης ως επιχείρησης ή εταιρείας και των βασικών πρωταγωνιστών της ως επιχειρηματιών, όπως αναλύθηκε συνοπτικά πιο πάνω, έγινε μόλις τη δεκαετία του 1990. Είναι ενθαρρυντικό ότι τα τελευταία χρόνια στην οικονομική κοινωνιολογία εξετάζεται η παρασιτική ή συμβιωτική λειτουργία των παράνομων αγορών με τις νόμιμες αγορές και το θέμα του παρασιτικού κέρδους των παράνομων αγορών από τη δημιουργία αξίας στις νόμιμες αγορές (Beckert & Wehinger 2011).

Η εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα αφενός, δηλ. η οικονομική κρίση που χρονίζει, η συνεπαγόμενη κοινωνική αποδιοργάνωση και η αναποτελεσματική διακυβέρνηση της χώρας, και η εξωτερική κατάσταση αφετέρου, με την παγκόσμια αμφισβήτηση της εικόνας της χώρας, τον διεθνή δανεισμό, τη μαζική εισροή μεταναστών και προσφύγων σε συνδυασμό με την αδυναμία ή απροθυμία διαχείρισής της, έχει συνέπειες για τη φυσική (π.χ. ερειπωμένα κτίρια, απορρίμματα στους δρόμους) και κοινωνική αταξία στις πόλεις (π.χ. επιθέσεις και ληστείες, ανοικτή πρόκληση από εκδιδόμενες/ους, κατανάλωση αλκοόλ, μέθη και χρήση ναρκωτικών σε δημόσιους χώρους, θορυβώδεις ομάδες ατόμων στον δημόσιο χώρο και απειλητική συμπεριφορά). Η ανανέωση των πόλεων και η αναβάθμιση του δημόσιου χώρου απαιτεί την εμπιστοσύνη της δημοκρατίας στην ίδια και τους θεσμούς της, στις αρχές και τις αξίες της. Η αναγνώριση καταστάσεων όπως η παραβατικότητα ως προβληματικών και όχι ως εναλλακτικών κοινωνικών πραγματικοτήτων, απαιτεί ρήξη με την επικοινωνιακή διαχείριση της πολιτικής ορθότητας και μια ρεαλιστική πολιτική επιβολής του νόμου κατά του εγκλήματος και της ανομίας (Κωτούλας 2012). Αυτό έχει μεγάλη σημασία για την Ελλάδα, και την Αθήνα ειδικότερα, που έχει υποφέρει τα τελευταία 20 έτη από την κυριαρχία συγκεκριμένης ρητορικής και την έλλειψη

στρατηγικού σχεδιασμού διακυβέρνησης τόσο σε κρατικό όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Και για να ξαναγυρίσουμε στο παράδειγμα του παράσιτου, τα παρασιτικά συστήματα και δίκτυα δεν επωφελούνται μόνο χρησιμοποιώντας τις ευκαιρίες για δράση μέσα σε λειτουργικά συστήματα αποκλειστικά για τον εαυτό τους, και για την ανάπτυξη και ενίσχυση του δικτύου τους, αλλά απορροφώντας επίσης την προσοχή και τους πόρους του “ξενιστή”. Τα παράσιτα-δίκτυα είναι δηλαδή υπεύθυνα και για τη “διαφθορά” του συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι, το παράσιτο μπορεί να επωφεληθεί από την αδυναμία του οικοδεσπότη και καταστρέφοντάς τον. Τέτοιες ασύμμετρες δομές μεταξύ συστημάτων δεν μπορούν να αγνοηθούν (Luhmann 1995: 250-251).⁶

Βιβλιογραφία

Angelini, M. & Calderoni, F. (2015). «Illicit trade in tobacco products», E.U. Savona & M. Riccardi (εκδ.), *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe. Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio*, Trento: Transcrime – Università degli Studi di Trento, 64-68 (<http://www.ocportfolio.eu>).

Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Θεόδωρος Πάγκαλος. *Σχέδιο δράσης για κέντρο της Αθήνας, Αποφάσεις υπουργικού συμβουλίου 16/5/2011* (<http://pangalos.gr/antiproedros.gov.gr/wp-content/uploads/2011/06/%CE%A3%CE%A7%CE%95%CE%94%CE%99%CE%9F%CE%94%CE%A1%CE%91%CE%A3%CE%97%CE%A3%CE%93%CE%99%CE%91-%CE%A4%CE%9F-%CE%9A%CE%95%CE%9D%CE%A4%CE%A1%CE%9F-%CE%A4%CE%97%CE%A3-%CE%91%CE%98%CE%97%CE%9D%CE%91%CE%A3.pdf>).

Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης, Θεόδωρος Πάγκαλος (20/6/2011). *Αποτελέσματα εφαρμογής δράσεων για το κέντρο της Αθήνας. Παρακολούθηση δράσεων για το κέντρο της Αθήνας* (<http://pangalos.gr/antiproedros.gov.gr/2011/06/20/2115/index.html>).

6. Στις ασύμμετρες δομές ένα μέρος έχει πολύ περισσότερους πόρους, πληροφορίες ή ικανότητες από το άλλο, με αποτέλεσμα να διαφέρουν θεμελιωδώς στη στρατηγική τους, την τακτική και προσέγγισή τους.

- Arlacchi, P. (1989). *Die unternehmerische Mafia. Mafiose Ethik und der Geist des Kapitalismus*, Frankfurt a.M.: Cooperative (La mafia imprenditrice. L'etica mafiosa e lo spirito del capitalismo, Bologna: Il Muligno 1983).
- Arlacchi, P. (1995). *Mafia von innen: das Leben des Don Antonio Calderone*, (μτφρ.) Werner Raith, Frankfurt a.M.: Fischer (Gli uomini del disonore : la mafia siciliana nella vita del grande pentito Antonino Calderone, Milano: Mondadori 1994).
- Arrlachi, P. (1998). «Some observations on illegal markets», V. Ruggiero, N. South & I. Taylor (εκδ.), *The new European criminology. Crime and social order in Europe*, London: Routledge, 203-215.
- Athens Plus* (23/7/2010). «Fresh bid to clean up Athens», The International Herald Tribune and Kathimerini 109, σελ. 1, 2, 4-5, 11 (<https://www.yumpu.com/en/document/view/9992624/fresh-bid-to-clean-up-athens-mac-os-x>).
- Baldwin-Edwards, M. & Kraler, A. (January 2009). *Regularisations in Europe. Study on practices in the area of regularisation of illegally staying third-country nationals in the Member States of the EU*, REGINE (Final Report Ref. JLS/B4/2007/05), και Appendix A – Country studies, Greece, 41-69, Vienna: International Centre for Migration Policy Development (ICMPD) (http://research.icmpd.org/fileadmin/Research-Website/Project_material/REGINE/Regine_report_january_2009_en.pdf).
- Beckert, J. & Wehinger, F. (June 2011). *In the shadow. Illegal markets and economic sociology*, MPIfG Discussion Paper 11/ 9, Köln: Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung (http://www.mpifg.de/pu/mpifg_dp/dp11-9.pdf).
- Blackwell, M. & Seddon, D. (March 2004). *Informal remittances from the UK. Values, flows and mechanisms*. A report to Department for International Development (DFID), Overseas Development Group, Norwich (http://www.apgml.org/frameworks/docs/8/UK_Remittances.pdf).
- Braga, A. A. & Bond, B. J. (2008). «Policing crime and disorder hot spots: A randomized controlled trial», *Criminology* 46/3, 577-607.
- Brettell, C. B. (June 1999). «The city as context: Approaches to immigrants and cities», *Metropolis International Workshop Proceedings*, Lisbon, 28-29.9.1998, 141-154, Lisbon: Luso-American Development Foundation.

- Δημοκρατία* (28/11/2011). «Οι μετανάστες έβγαλαν αφορολόγητα 1,45 δισ. Ευρώ» (<http://www.dimokratianews.gr/node/3659>).
- Downs, A. (1981). *Neighborhoods and urban development*, Washington, DC: Brookings Inst.
- Ε.Β.Ε.Α./Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών. *Δελτία Τύπου* 6-9 Ιανουαρίου 2012, Κ. Μίχαλος: «Προτεραιότητα η σύσταση σώματος παρεμπορίου» (http://www.acci.gr/acci/PressOffice/View_Press_Releases/tabid/521/ItemID/2622/View/Details/language/en-US/Default.aspx).
- Έθνος* (15/5/2011). «Απόρρητη έκθεση της ΕΥΠ για το γκέτο της Αθήνας» (<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22767&subid=2&pubid=63049019>).
- Έθνος* (20/5/2011). «Μετανάστες στοιβαγμένοι σε κτίρια-ερείπια» (<http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=63073287>).
- ΕΛ.ΑΣ.- Γ.Α.Δ.Α. (2010, 2012, 2015). *Δελτία Τύπου*, 12.11.2010, 15.1.2012, 13.4.2012, 26.4.2012, 27.4.2012, 29.4.2012, 19.5.2012, 2.10.2015 (http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=1290&Itemid=276&lang=).
- ΕΛ.ΑΣ., ΑΡΧΗΓΕΙΟ, Κλάδος Ασφάλειας, Δ/ση Δημόσιας Ασφάλειας (Μάρτιος 2014). *Έκθεση 2012 για το Σοβαρό και Οργανωμένο Έγκλημα στην Ελλάδα* (http://www.astynomia.gr/images/stories/2014/statistics14/2012-ekthesi_oe.pdf).
- ΕΛ.ΑΣ./ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑ, ΑΡΧΗΓΕΙΟ (5/12/2012). *Αποτίμηση της επιχείρησης «Ξένιος Ζευς» από την ημέρα εφαρμογής της (αποτελέσματα τετραμήνου 04.08 έως 04.12.2012)*, Αθήνα (http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang&perform=view&id=22837&Itemid=1012).
- ΕΛ.ΣΤΑΤ./ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΣΤΙΤΙΚΗ ΑΡΧΗ. *Δελτία Τύπου, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού: Β' Τρίμηνο 2012 (13/9/2012), Β' Τρίμηνο 2014 (18.11.2014), Β' Τρίμηνο 2015 (17.9.2015)*, Πειραιάς (<http://www.statistics.gr/>).
- Ελευθεροτυπία* Κυριακάτικη (29.8/010). «Αθήνα: Οι 7 πληγές του κέντρου», Γιώργου Μαρνέλλου (<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=197398>).
- Ελευθεροτυπία* Κυριακάτικη (31/10/2010). «Παιχνίδια κερδοσκοπών στα γκέτο της Αθήνας», (<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=218778>).
- Fagan, J. (2008). «Crime and neighborhood change», A. S. Goldberger &

- R. Rosenfeld (εκδ.), *Understanding crime trends: Workshop report*, 81-126, Committee on Law and Justice (CLAJ), National Research Council of The National Academies, Washington, DC: The National Academies Press.
- Fiorentini, G. (2001). «Organized crime and illegal markets», B. Bouckaert & G. De Geest (εκδ.), *Encyclopaedia of law and economics, Vol. 5, VIII. Criminal law, economics of crime and law enforcement*, 434-459, Gent: Edward Elgar and the University of Ghent (<http://encyclo.findlaw.com/8400book.pdf>).
- Frontex (April 2012). *Annual risk analysis 2012*, Warsaw: European Agency for the Management of Operational Cooperation at the External Borders of the Member States of the European Union (http://frontex.europa.eu/assets/Attachment_Featured/Annual_Risk_Analysis_2012.pdf).
- Graebner Anderson, A. (1979 /1982). *The Business of Organized Crime: A Cosa Nostra Family*, Stanford, CA: Hoover Institution Press.
- Hawley, A. H. (1950). *Human ecology: A theory of community structure*, New York, NY: Ronald Press.
- Hoover, E. M. & Vernon, R. (1962). *Anatomy of a metropolis: The changing distribution of people and jobs within the New York metropolitan region*, New York, NY: Doubleday.
- Jiménez-Martín, S., Jorgensen, N., Labeaga, J.M. (September 2007). *The volume and geography of remittances from the EU*, Brussels: European Commission (http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication10089_en.pdf).
- Ημερησία On Line (10.3.2011). «Χάνονται 8,5 δισ. ευρώ ετησίως από το παρεμπόριο» (<http://www.imerisia.gr/article.asp?catid=26516&subid=2&pubid=101929157>).
- Καθημερινή (21.6.2011). Άρθρο του Αντιπροέδρου της Κυβέρνησης, Θεόδωρου Πάγκαλου «Παρακολούθηση δράσεων για το κέντρο της Αθήνας Το κέντρο της Αθήνας: Έξι μύθοι και μία αλήθεια» (http://pangalos.gr/antiproedros.gov.gr/wp-content/uploads/2011/06/newspapers_get_image_1.pdf).
- Keizer, K., Lindenberg, S. & Steg, L. (12/12/2008). «The spreading of disorder», *Science* 322/5908, 1681-1685 (http://www.ppsw.rug.nl/~lindenberg/documents/articles/2008_Keizer_Lindenberg_Steg_The%20spreading_of_disorder_Science_Express.pdf).
- ΚΙ.ΠΟ.ΚΑ./Κίνηση Πολιτών για το Κέντρο της Αθήνας (2010). Χάρτης ε-

- γκλημματικότητας στο κέντρο της Αθήνας (<https://kipoka.files.wordpress.com/2010/05/cf87ceaccf81cf84ceb7cf82-ceb5ceb3ceba-cebbceb7cebcecb1cf84ceb9cebaccf8ccf84ceb7cf84ceb1cf82-cf83cf84cebf-cebaceadcebdcf84cf81cebf-cf845.jpg>).
- Kirk, D.S. & Laub, J.H. (2010). «Neighborhood change and crime in the modern metropolis», M. Tonry (εκδ.), *Crime and justice: A review of research*, 39/1, 441-502, Chicago, IL: University of Chicago Press.
- KOINO Athina (1/12/2014). *Μετά το Rethink το ΣΟΑΠ*, Κωνσταντίνα Θεοδώρου (<https://koinoathina.wordpress.com/2014/12/01/%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC-%CF%84%CE%BF-rethink-%CE%AD%CF%81%CF%87%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%BF-%CF%83%CE%BF%CE%B1%CF%80/>).
- Korovilas, J. P. (1999). «The Albanian economy in transition: The role of remittances and pyramid investment schemes», *Post-Communist Economies* 11/3, 399-415 (<http://dx.doi.org/10.1080/14631379995940>).
- Kosse, A. & Vermeulen, R. (June 2014). *Migrants' choice of remittance channel do general payment habits play a role? Retail payments at a cross roads: economics, strategies and future policies*, Working Paper Series No1683, Frankfurt a.M.: European Central Bank.
- Κωτούλας, Ι. (26/5/2012). «Γράμμα από την πόλη μου», Αρχείο Πολιτισμού, *Καθημερινή* (<http://www.kathimerini.gr/458805/article/politismos/arxeio-politismoy/gramma-apo-thn-polh-moy>).
- Lewis, R. (1998). «Drugs, War and Illegal Enterprise in the Post-Soviet Balkans», V. Ruggiero, N. South & I. Taylor (εκδ.), *The New European Criminology. Crime and Social Order in Europe*, London: Routledge, 216-229.
- London, B., Bradley, D. S. & Hudson, J. R. (1980). «Introduction: Approaches to inner-city revitalization», *Urban Affairs Quarterly*, 15/4, 373-380.
- Luhmann, N. (1995). *Soziologische Aufklärung 6, Die Soziologie und der Mensch*, Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Michaletos, I. (15/5/2011). «Organized crime in Greece: Statistics, trends and police countermeasures in 2011», *Balkananalysis.com, Greece* (<http://www.balkananalysis.com/greece/2011/05/15/organized-crime-in-greece-statistics-trends-and-police-countermeasures-in-2011-2/>).
- Newsbeast* (19/11/2014). «Ανθεί η αγορά του παράνομου καπνού με ένα μόνο κλικ» (<http://www.newsbeast.gr/greece/arthro/757108/anthei-i>

- agora-tou-paranomou-kapnou-me-ena-mono-klik).
- Park, R. A. (1968). *Human communities: The city and human ecology*, 2^η εκτ., New York, NY: Free Press.
- Passas, N. (2005). *Informal value transfer systems, terrorism and money laundering*, Document No. 208301, Washington, DC: National Institute of Justice (<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/208301.pdf>).
- Πρακτικά της Βουλής (10/10/2011). 13^η Κοινοβουλευτική περίοδος, 6^η Ολομέλεια, Σύνοδος Γ, Κοινοβουλευτικός έλεγχος, Ερώτηση 32/4.1.2011.
- Πρώτο Θέμα* (23/1/2014). «Παρεμπόριο: Εκτός αγοράς 10,7 εκατ. τεμάχια προϊόντων 'μαϊμού'» (<http://www.protothema.gr/economy/article/346984/pareborio-ektos-agoras-107-ekat-temahia-proiodon-maimou/>).
- Πρώτο Θέμα* (2/10/2015). «Πειραιάς: Κατασχέθηκε κοντέινερ με 10 εκατομμύρια λαθραία τσιγάρα» (<http://www.protothema.gr/greece/article/514420/peiraias-katashethike-kodeiner-me-10-ekatomuria-lathraia-tsigara/>).
- Ratha, D. & Shaw, W. (2007). *South-South migration and remittances*, World Bank Working Paper No. 102, Washington, DC: The World Bank (<http://siteresources.worldbank.org/INTPROSPECTS/Resources/334934-1110315015165/SouthSouthMigrationandRemittances.pdf>).
- Rebscher, E. & Vahlenkamp, W. (1985). *Organisierte Kriminalität in der Bundesrepublik Deutschland*, Wiesbaden: BKA.
- Reuter, P. (1985). *Disorganized crime. Illegal markets and the Mafia*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Reyneri, E. (2003). «Illegal immigration and the underground economy», Paper presented to conference entitled *The Challenges of Immigration and Integration in the European Union and Australia*, 18-20/2/2003, University of Sydney, National Europe Centre Paper No. 68 (<http://www.mmo.gr/pdf/library/Black%20economy/reyneri.pdf>).
- Schmidt, C. G. & Lee, Y. (1978). «Impacts of changing racial composition upon commercial land use succession and commercial structure. A comparative neighborhood analysis», *Urban Affairs Quarterly*, 13/3, 341-354.
- Schwirian, K. P. (1983). «Models of neighborhood change», *Annual Review of Sociology* 9, 83-102 (DOI: 10.1146/annurev.so.09.080183.000503).
- Serres, M. (2009). *Το παράσιτο*, μτφρ. Νίκος Ηλιάδης, επιμ. Διονύσης Καββαθάς, Αθήνα: Σμίλη (*Le parasite*, Paris: Grasset 1980).

- Suttles, G.D. (1973). *The social construction of communities: Studies of urban society*, 3^η ανατ., Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Tassopoulos, I. (Οκτώβριος 2007). «Terrorism and Islamic Charities: Is there a link?», *Middle East Bulletin* 7, Islamic Finance, ΚΕΜΜΙΣ/Κέντρο Μεσογειακών, Μεσανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών (Ερευνητική Ομάδα του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου), 2-4 (<http://www.cemmis.edu.gr/images/Middle-East-Bulletin/meb07.pdf>).
- The Boston Globe* (8/2/2009). «Breakthrough on broken windows, (http://www.dcvb-nc.com/cr/Broken_Windows-%20Lowell02-08-09.pdf).
- The Boston Globe* (13/2/2009). «Editorial: Cleaning up crime in Lowell» (http://www.boston.com/bostonglobe/editorial_opinion/editorials/articles/2009/02/13/cleaning_up_crime_in_lowell/).
- The Sunday Times* (8/1/2012). «Passports for hire exposed», Mazher Mahmood (<http://www.thesundaytimes.co.uk/sto/>).
- US Department of State (2010, 2011, 2014, 2015). «Europe and Eurasia overview», *Country reports on terrorism 2009, 2010, 2013, 2014* (<http://www.state.gov/j/ct/rls/crt/index.htm>)
- van Duyne, P. (1995). «The phantom and threat of organized crime», *Crime, Law and Social Change* 24/4: 341-377.
- von Lampe, K. (2012). «Transnational organized crime challenges for future research», *Crime Law and Social Change* 58/2: 179-194.
- Wilson, J. Q. & Kelling, G. L. (March 1982). «Broken windows», *Atlantic Monthly*, 29-38 (<http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1982/03/broken-windows/304465/>).
- (The) World Bank (November 2010). Bilateral migration and remittances 2010, Excel Datasets (<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22803131~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>).
- (The) World Bank (2011). *Migration and remittances factbook*, 2^η έκδ., Washington D.C.: The World Bank (<http://www.worldbank.org>).
- (The) World Bank (April 2015). *Remittances Data*, Bilateral Remittances Matrices και Annual Remittances Data, Inflows-Outflows (<http://econ.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTDEC/EXTDECPROSPECTS/0,,contentMDK:22759429~pagePK:64165401~piPK:64165026~theSitePK:476883,00.html>).

(The) World Bank (13/4/2015). *Press release, Remittances growth to slow sharply in 2015, as Europe and Russia stay weak; pick up expected next year* (<http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/04/13/remittances-growth-to-slow-sharply-in-2015-as-europe-and-russia-stay-weak-pick-up-expected-next-year>).

Το Βήμα (15/7/2010). «Δράση σε 7 καυτούς τομείς για μια ασφαλή Αθήνα. Τι αναφέρει πόρισμα ομάδας εργασίας για την εικόνα που παρουσιάζει το κέντρο της πρωτεύουσας και τι προτείνει», Διούσης Βυθούκας (<http://www.tovima.gr/politics/article/?aid=343180>).

Το Βήμα (5/10/2012). «Εκατοντάδες γραφεία μεταφοράς χρημάτων προς το εξωτερικό και κυρίως προς Αλβανία, Μέση Ανατολή κι Αφρική μπαίνουν ξαφνικά στο 'μικροσκόπιο' του ΣΔΟΕ!», (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=478145>).

Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο - Τμήμα Γεωγραφίας (Δεκέμβριος 2009). *Οδηγός ΜΚΟ και Συλλόγων Μεταναστών. Καταγραφή φορέων που δραστηριοποιούνται στην Ελληνική Επικράτεια σε θέματα μετανάστευσης*, Αθήνα (http://www.geo.hua.gr/~metanastes/MKO_Metanaston.pdf).

Περίληψη

Το άρθρο εξετάζει την παράνομη μετανάστευση ως αυτόνομη αγορά, η οποία παράγει, συντηρεί και συντηρείται από άλλες παράνομες αγορές. Περιέχει τα συνοπτικά αποτελέσματα εμπειρικής έρευνας μικρής κλίμακας που επαναλαμβάνεται κατά καιρούς από το 2011. Με τη βοήθεια της οικονομικής κοινωνιολογίας και της προσέγγισης της οργανωμένου εγκλήματος ως επιχείρησης αφενός, της προσέγγισης του Michel Serres για την επικοινωνία και την αλλαγή στα συστήματα όπως παρουσιάζεται στο έργο του *Το Παράσιτο*, και τη συστημική θεωρία του Luhmann αφετέρου, εξετάζονται οι συνέπειες της ανάπτυξης περιφερειακών παράνομων αγορών στην κεντρική παράνομη αγορά στη ζωή της πρωτεύουσας. Ειδικότερα αναλύει συνολικά τις επιπτώσεις μιας εξαπλούμενης υπόγειας παραοικονομίας στην υγιή επιχειρηματικότητα, την ασφάλεια και την οικονομική, κοινωνική και αισθητική παρακμή περιοχών του κέντρου.

Αθήνα, 2-4.4.2015

Σκέψεις για τη Σχέση των Πολυεθνικών Εταιριών με την Αντεγκληματική Πολιτική των Κρατών

ΜΑΝΟΣ Μ. ΤΕΧΝΙΤΗΣ*

Περίληψη

Η εισήγηση επιχειρεί να εξετάσει κάποια ζητήματα που αφορούν στη σχέση των πολυεθνικών εταιριών με την αντεγκληματική πολιτική των κρατών και κατά πόσον και με ποιους τρόπους οι πρώτες επηρεάζουν τη δεύτερη έμμεσα ή άμεσα. Στο πρώτο μέρος γίνεται αναφορά στους τρόπους κύριους τρόπους παρέμβασης - επιρροής (lobbying - διαφθορά) ενώ στο δεύτερο μέρος παρατίθενται και σχολιάζονται απτά παραδείγματα από τη δράση των πολυεθνικών και της αντιμετώπισής τους από την Πολιτεία. Στο τρίτο μέρος, εξετάζονται οι επεμβάσεις που δέχονται οι αντεγκληματικές πολιτικές των κρατών από διεθνείς επενδυτικούς θεσμούς όπως είναι οι Διμερείς Συμφωνίες Επενδύσεων, η επενδυτική διαιτησία και η συμφωνία TTIP μεταξύ Ε.Ε. και Η.Π.Α.

* Δικηγόρος, LL.M., LL.M. st. Σύντομο Βιογραφικό: Ο Μάνος Μ. Τεχνίτης είναι δικηγόρος, απόφοιτος Νομικής Σχολής του Αριστοτελείου Παν/μίου Θεσσαλονίκης, απόφοιτος του LL.M. in Transnational and European Commercial Law & ADR του Διεθνούς Παν/μίου Ελλάδος και τελειόφοιτος του ΜΠΣ Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας του Δημοκρίτειου Παν/μίου Θράκης. Παράλληλα, είναι αρχισυντάκτης του ηλεκτρονικού επιστημονικού περιοδικού www.theartofcrime.gr, του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Παν/μίου της Αθήνας, ενώ είναι δημιουργός μιας σειράς ηλεκτρονικών μαθημάτων στα αγγλικά, με τίτλο "Criminology Made Easy". Η επιστημονική του έρευνα στην εγκληματολογία εστιάζεται κυρίως στις νέες μορφές παραβατικότητας στο διαδίκτυο καθώς και στη επιρροή των διεθνών οικονομικών φορέων στην αντεγκληματική πολιτική των κρατών.

Λέξεις Κλειδιά: Πολυεθνικές, Αντεγκληματική Πολιτική, Lobbying, Διαφθορά, Διμερείς Συμφωνίες Επενδύσεων, Διαιτησία, TTIP

Το ζήτημα της επιρροής των πολυεθνικών εταιριών στην αντεγκληματική πολιτική των κρατών αποτελεί, κατά τη γνώμη μου, επιστημονικά ένα θέμα *taboo*. Ελαχιστότατες είναι οι βιβλιογραφικές πηγές, μιας και μια τέτοια έρευνα έρχεται σε κόντρα με την “ατσαλάκωτη” εικόνα που με μόχθο αυτές σφυρηλατούν μέσα από τη διαχείριση αντίληψης¹, αλλά και στην πολιτικοοικονομική ιδέα της ελεύθερης αγοράς και της δυτικής δημοκρατίας².

Ειδικότερα, στο πλαίσιο του δεύτερου κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι με βάση αυτή την ιδέα, η παρέμβαση των πολυεθνικών στη νομοθεσία και εν γένει στην πολιτική αποτελεί δικαίωμά τους ως ομάδες πίεσης και μέσω της εκπροσώπησης οργανωμένων συμφερόντων³ και επιρροής.

Και γιατί λοιπόν οι πολυεθνικές να επιθυμούν να νομοθετούν; Διότι όπως εξηγεί και η Lisa H. Newton, καθηγήτρια φιλοσοφίας στα Πανεπιστήμια Fairfield και Yale, μεταξύ της κοινωνικής φιλοσοφίας και των υποστηρικτών της ελεύθερης αγοράς, αυτός που πάντα βρίσκεται στο

1. “Perception Management” ή ελληνικά διαχείριση αντίληψη είναι όρος του *management* και των δημοσίων σχέσεων που αναφέρεται στη διαδικασία με την οποία διαμορφώνεται η αντίληψη του δέκτη ενός μηνύματος για ένα γεγονός ή για μια κατάσταση. Εφαρμόστηκε κυρίως στα πλαίσια πολεμικών επιχειρήσεων (βλ. Πόλεμος του Βιετνάμ) για να καταλήξει έπειτα εργαλείο διαχείρισης ανθρωπίνων πόρων και δημοσίων σχέσεων. <https://consortiumnews.com/2014/12/28/the-victory-of-perception-management/>, O'gara A. 2011. Perception: A Guide for Managers and Leaders. *Journal of Management and Strategy*. Vol. 2, No. 3; September 2011. Keywords: TNCs, Anti Crime Policy, Lobbying, Corruption, Bilateral Investment Treaties, Arbitration, TTIP.

2. Hussain, S. (Editor). 2004. *Encyclopedia of Capitalism*. FactsOnFile. pg.198, Lemieux, F., Heyer G., Das, D. (Editors) 2015. *Economic Development, Crime and Policing*. International Police Executive Symposium Co-Publication, CRC Press. pg. 78, Dine, J., Fagan, A. 2006. *Human Rights and Capitalism*. Edward Elgar Publishing. pg. 20.

3. Nownes, A. J. 2006. *Total Lobbying*. Cambridge University Press. pg. 6.

ενδιάμεσο είναι ο νομοθέτης. Αφ' ής στιγμής μια εταιρία έχει σκοπό της τη συνεχή άνοδο των κερδών της, θα κάνει ό,τι μπορεί για να τον επιτύχει κυρίως με νόμιμα μέσα. Ο νομοθέτης λοιπόν είναι εκείνος ο οποίος καλείται ανά πάσα στιγμή να θέσει, νομικά τα όρια δράσης μιας εταιρίας στο κυνήγι του κέρδους⁴.

Ο πρώτος τρόπος, λοιπόν, που οι πολυεθνικές "πιέζουν για νομοθεσία είναι μέσω του λεγόμενου "lobbying". Πράγματι το λόμπινγκ (lobbying) ως μέθοδος πίεσης είναι ευρέως διαδεδομένη στο δυτικό κόσμο και ορίζεται ως η δραστηριότητα με την οποία επηρεάζεται η διαδικασία θεσμοθέτησης (policy process) ή ακόμα καλύτερα η διαδικασία που σκοπό έχει να επηρεάσει τις δράσεις μιας κυβέρνησης⁵. Μόνο στην Ουάσιγκτον των ΗΠΑ δραστηριοποιούνται πάνω από 10.000 επαγγελματίες λομππίστες (lobbyists) με κύριους πελάτες τους πολυεθνικές εταιρίες όπως η Microsoft, η Citigroup κ.α⁶. Ακόμα, είναι ευρέως γνωστό ότι αρκετοί από αυτούς που απασχολούνται στο lobbying είναι δικηγόροι ή του νομικοί, ενώ οι πιο περιζήτητοι έχουν την ιδιότητα του πρώην πολιτευόμενου όπως είναι ο Robert Walker πρώην γερουσιαστής των ΗΠΑ επί 20 συναπτά έτη και συνιδιοκτήτης μιας από τις μεγαλύτερες εταιρείες Lobbying στην Αμερική⁷.

Ένα, λοιπόν, από τα είδη⁸ του lobbying, είναι και η επιρροή με σκοπό τις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις. Αυτό είναι το λεγόμενο Public Policy Lobbying⁹ που στα ελληνικά θα μπορούσε να μεταφραστεί ως παρέμβαση στην εθνική πολιτική (κατ' άλλους μεταφράζεται ως θεσμική παρέμβαση¹⁰) -Ο ομιλών είναι μέλος μιας τέτοιας ομάδας παρεμβάσε-

4. Newton L. H 2006. Permission to Steal. Blackwell Publishing. pg. 15-16.

5. Nownes, A. J. 2006. ό.π σ. 6.

6. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 12.

7. Teich B. 2013. Lobbyists at Work. Apress. Digital Edition. Chapter 2.

8. Υπάρχουν επίσης το "Land Use Lobbying" που αφορά την απόκτηση ειδικών κυβερνητικών αδειών για τη χρήση γης όταν απαιτείται ειδική άδεια, καθώς και το "Procurement Lobbying" το οποίο εξειδικεύεται στη πίεση για ανάληψη έργων που αφορούν κρατικές δαπάνες.

9. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 37.

10. βλ. http://www.esyne.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=110&Itemid=485&lang=el

ων, όχι φυσικά εκπροσωπώντας πολυεθνική, αλλά της Ομοσπονδίας Συνδέσμων Νέων Επιχειρηματιών. Το Public Policy Lobbying με τη σειρά του χωρίζεται σε διάφορους κλάδους, ή αν το θέλει κανείς είδη δραστηριοτήτων, όπως είναι η άσκηση νομοθετικής επιρροής (Legislative Lobbying)¹¹ που στοχεύει στο να επηρεάσει το εκάστοτε νομοθετικό σώμα και το νομοθέτη και να ασκήσει επιρροή στην αντίληψη του κοινού (Grassroot Lobbying)¹² και στους πολίτες -όπου είναι λογικό να σκεφτεί κανείς ότι στη φαρέτρα που διαθέτει χρησιμοποιεί και τα ΜΜΕ. Τέλος ένα άλλο είδος Lobbying είναι το Executive Lobbying¹³ που επιχειρεί να επηρεάσει τους εκάστοτε αξιωματούχους, συνήθως κυβερνητικούς (υπουργούς, υφυπουργούς, γραμματείς κ.ο.κ.).

Ένας άλλος, παράλληλος ενδεχομένως, τρόπος επιρροής είναι μέσω της διαφθοράς, η οποία σε μερικές περιπτώσεις φαίνεται να κρίνεται αποτελεσματικότερη σε σχέση με το lobbying¹⁴ ή άλλους τρόπους ενώ είτε ασκείται από τις ίδιες τις εταιρείες είτε σε ελάχιστες περιπτώσεις μέσα από τους ίδιους τους λομππίστες¹⁵. Για να διευρύνουμε γεωγραφικά τον ορισμό της διαφθοράς θα χρησιμοποιήσουμε αυτόν της Διεθνούς Διαφάνειας κατά την οποία διαφθορά είναι “η κατάχρηση της εμπιστευόμενης εξουσίας για προσωπικό όφελος”¹⁶, η οποία μάλιστα προβαίνει σε περαιτέρω διαχωρισμό της σε μεγάλη (grand), μικρή (petty) και πολιτική (political διαφθορά)¹⁷. Αυτή η κλιμάκωση (δηλαδή

11. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 57.

12. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 74

13. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 68

14. Κρίνοντας με βάση τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής καμία εταιρεία δε θα χρησιμοποιούσε παράνομα μέσα αν μπορούσε να πετύχει τους στόχους της νόμιμα. Υποθέτοντας δε ότι κάποιοι συνηθίζουν να αποφασίζουν πάντα με γνώμονα το κόστος και το κέρδος (τη λεγόμενη Cost - Benefit Analysis), τότε καμία θεωρία δε θα ταίριαζε καλύτερα στην περίπτωση αυτή από ό,τι η συγκεκριμένη. Έτσι και οι Shover και Hochstetler στο βιβλίο τους *Choosing White - Collar Crime*. 2006. New York: Cambridge University Press. σ. 109 κ.ε.

15. Nownes, A. J. 2006 ό.π. σ. 34.

16. Από την επίσημη ιστοσελίδα της διεθνούς διαφάνειας http://www.transparency.org/whoweare/organisation/faqs_on_corruption/2/#defineCorruption

17. Βλ. Δημόπουλος, Διαφθορά.

grand και petty) δεν αφορά μόνο οικονομικά μεγέθη αλλά και τη θέση αυτού που διαφθείρεται ή δωροδοκείται, με αποτέλεσμα να θεωρείται μεγάλη μια διαφθορά που εμπλέκει μεγάλους κυβερνητικούς αξιωματούχους ή βουλευτές¹⁸. Θα ήταν πράγματι ενδιαφέρον να μπορούσαμε να αναφερθούμε σε έναν ευθύ ορισμό που έχει προσφερθεί από ένα υπερεθνικό οργανισμό, ωστόσο ούτε η Διεθνής Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τη Διαφθορά¹⁹ ούτε η αντίστοιχη του ΟΟΣΑ²⁰, ούτε η Ποινική Σύμβαση για τη Διαφθορά του Συμβουλίου της Ευρώπης²¹ προσφέρουν ρητά στα κείμενα τους κάποιον τέτοιο. Σημειωτέον ωστόσο ότι και για τους τρεις προαναφερθέντες οργανισμούς η διαφθορά περιλαμβάνει και τη δωροδοκία η οποία είναι έννοια στενότερη της πρώτης²².

Ακόμη, ένας ακόμα τρόπος που ακροβατεί μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας, από θεωρητική, εγκληματολογική, ηθική αλλά και νομοθετική σκοπιά είναι η χρηματοδότηση των πολιτικών κομμάτων από ιδιώτες και η εκάστοτε νομοθεσία που τη συνοδεύει²³.

Οι πράξεις, δε, αυτές (διαφθορά, δωροδοκία κ.α.) συνδέονται και με αυτό που στην αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία καλείται elite deviance και στα ελληνικά αποδιδόμενη ως η παραβατικότητα της ελίτ. Αυτή αφορά παραβατικές πράξεις που γίνονται από άτομα της ανώτατης κοινωνικοοικονομικής τάξης και εργάζονται για μεγάλες εταιρίες και περιλαμβάνουν εκτός άλλων “πράξεις οικονομικής κυριαρχίας”²⁴.

18. Pellegrini L., 2011. Corruption, Development and the Environment. Springer. υποσημείωση 13 σ. 19.

19. UNITED NATIONS CONVENTION AGAINST CORRUPTION, New York, 2004.

20. OECD CONVENTION ON COMBATING BRIBERY OF FOREIGN PUBLIC OFFICIALS IN INTERNATIONAL BUSINESS TRANSACTIONS, 2011.

21. <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/173.htm>

22. Βλ. π.χ. τον επίσημο σχολιασμό της Σύμβασης του OECD, ό.π. σ. 40.

23. Για περισσότερα σχετικά με το ζήτημα βλ. Panagopoulos C. (Editor). 2011. Public Financing, in American Elections. Temple University Press Philadelphia. και ιδιαίτερα σ. 12 κ.ε. Liptak A. 21 January 2010. Justices, 5-4-, Reject Corporate Spending Limit. The New York Times.

24. Arrigo, A., B., 2014. Encyclopedia of Criminal Justice Ethics. Sage Refer-

Αναφερόμενοι, τώρα, σε κάποια απτά παραδείγματα, μπορούμε να ξεκινήσουμε από την Monsanto, μια από τις μεγαλύτερες Πολυεθνικές στον κλάδο των τροφίμων και της γεωργίας²⁵. Στο διακριθέν βιβλίο της, “Ο Κόσμος Σύμφωνα με τη Monsanto”, η βραβευμένη Γαλλίδα Δημοσιογράφος Marie-Monique Robin, παρουσιάζει μια - λίγο πολύ γνωστή - ιστορία που αφορά τον γενετικά τροποποιημένο σπόρο καλαμποκιού MON 863. Τον Αύγουστο του 2002 η Monsanto υπέβαλλε στις Γερμανικές Αρχές αίτηση για άδεια κυκλοφορίας του σπόρου στην ευρωπαϊκή αγορά. Η Γερμανική επιτροπή εξέδωσε αρνητική απάντηση μεταβιβάζοντας το φάκελο στις αρμόδιες επιτροπές των άλλων κρατών μελών για γνωμοδότηση με σκοπό τελικά αυτός να καταλήξει στην Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφάλειας Τροφίμων. Η Γαλλική επιτροπή επίσης εξέδωσε αρνητική απάντηση, όχι επειδή είχε υπερβολική αντίσταση στα αντιβιοτικά λόγω DNA όπως είχε κρίνει η γερμανική επιτροπή, αλλά επειδή εντόπισε σημαντικές παραμορφώσεις σε ποντίκια που είχαν τραφεί με το καλαμπόκι. Ωστόσο, όταν ο φάκελος έφθασε στην Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφάλειας Τροφίμων η απάντηση ήταν θετική, λέγοντας πως οι παραμορφώσεις που προκλήθηκαν (στο συκώτι) είναι ελάχιστος σημασίας και άρα ο σπόρος μπορούσε να πάρει άδεια σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Οδηγία 178/2002²⁶.

Ένα άλλο παράδειγμα που καταδεικνύει πόσο σημαντικό ρόλο παίζει στις πολυεθνικές η νομοθεσία είναι και το ακόλουθο. Η εταιρία “Allied Chemicals” με έδρα τη Virginia των ΗΠΑ παρήγαγε το χημικό “kepone” το οποίο χρησιμοποιείται ως εντομοκτόνο. Στα πλαίσια αυτά “ξεφορτώθηκε” μεγάλες ποσότητες χημικών λυμάτων στον ποταμό “James” με αποτέλεσμα το ψάρεμα στον ποταμό να αποκλειστεί για 13 ολόκληρα χρόνια. Τελικά εκλήθη να καταβάλει ως πρόστιμο το ποσό των 5 εκατομμυρίων δολαρίων με την προϋπόθεση να δημιουργήσει στο μέλλον ένα κεφάλαιο με 8 εκατομμύρια δολάρια που θα διαχειρίζεται μια τοπική επιτροπή και τα οποία θα επενδυθούν για περιβάλλον. Ο

ence. σ. 330 και επόμενα.

25. <http://www.monsanto.com/whoweare/pages/default.aspx>

26. Robin, Marie-Monique. 2009. The world according to Monsanto. The New Press. New York. σ. 323.

δικαστής που επέβαλλε το πρόστιμο δε δέχθηκε ότι το Δ.Σ. της εταιρίας μόλυνε το περιβάλλον δολίως, ενώ η αντίστοιχη επιτροπή κεφαλαιαγοράς των ΗΠΑ, την ίδια στιγμή δέχθηκε το ακριβώς αντίθετο, ότι δηλαδή η Εταιρία δεν ενημέρωσε τους επενδυτές της ότι εν γνώση της μόλυνε το περιβάλλον²⁷.

Απλά σκεπτόμενοι, και με βάση τη θεωρία της ορθολογικής επιλογής²⁸, όταν οι ποινικές κυρώσεις έναντι των εταιριών όταν επιβάλλονται είναι χρηματικές, τότε για αυτές, η απόφαση το αν θα παρανομήσουν ή όχι, προκύπτει απλώς από μια αφαίρεση, - και αν όχι από μια μελέτη οικονομικού ρίσκου.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, μπορεί να μην είναι πάντα εύκολο να αποδείξουμε την επέμβαση των πολυεθνικών στην αντεγκληματική πολιτική -ιδίως τη νομοθετική-, αντιλαμβανόμαστε όμως εύκολα ότι, εφόσον η νομοθεσία αυτή στην ουσία επηρεάζει την παραγωγή και δη τη διείσδυση τους στην κάθε αγορά (το λεγόμενο market penetration²⁹) τότε είναι προφανές ότι θα κάνουν ότι μπορούν για να προσαρμοστούν ή να προσαρμόσουν τις συνθήκες προς όφελος τους. Μια ένδειξη αυτό είναι και το γεγονός ότι πάλι στην κατηγορία των εντομοκτόνων, μπορεί σε μια χώρα να επιτρέπεται η παρασκευή αλλά να απαγορεύεται η χρήση. Έτσι, στις ΗΠΑ για κάποια εντομοκτόνα απαγορεύεται η χρήση αλλά επιτρέπεται η παρασκευή και εξαγωγή τους για να καταλήξουν αυτά ως προϊόν σε τρίτες χώρες στις οποίες αυτό μπορεί να πουληθεί³⁰.

Παρατηρούμε σε αυτό την υποκρισία του Αμερικανού νομοθέτη ή στην καλύτερη περίπτωση την ασάφεια με την οποία αυτός καθορίζει την αντεγκληματική του πολιτική, εφόσον για όσα μεν ενδιαφέρεται ε-

27. Salinger, A. (Editor). 2005. Encyclopedia of White Collar and Corporate Crime. Sage Publications. Vol. 1. pg. 54.

28. Για αναλυτική αναφορά στη θεωρία της ορθολογικής επιλογής (rational choice theory) βλ. Siegel, L. 2012. Criminology Eleventh Edition. California: Wadsworth Cengage Learning pg. 133.

29. Market Penetration: Η στρατηγική ανάπτυξης μιας επιχείρησης μέσω της αύξησης των πωλήσεων των ήδη υπαρχόντων προϊόντων σε ήδη υπάρχουσες αγορές χωρίς να μεταβληθεί το προϊόν. Kotler, P., Armstrong, G. 2008. Principles of Marketing. Pearson. pg. 43.

30. Salinger, A. (Editor). 2005. ό.π. σ. 25.

πιβάλλει υπερεθνικά το ηγεμονικό δίκαιο του³¹, για όσα μεν δεν έχει συμφέρον αλλά παρόλα αυτά υπόκεινται στην άμεση (και όχι υπερεθνική) σφαίρα επιρροής του δεν φροντίζει να λάβει τα αντίστοιχα μέτρα.

Περισσότερο βίαιη είναι η περίπτωση της Chevron (πρώην Texaco) στη Νιγηρία. Στα πλαίσια της διύλισης πετρελαίου στο Δέλτα του Νίγηρα, δεκάδες άνθρωποι βρήκαν το θάνατο όταν δέχθηκαν τα πυρά του ιδιωτικού στρατού της Chevron (Group 4 Security)³² που φυλούσε τις εκεί εγκαταστάσεις της, στα πλαίσια μιας ειρηνικής διαδήλωσης. Το γεγονός αυτό πήρε από κάποιους το προσωνύμιο “Drilling and Killing”³³. Η εταιρία ενάχθηκε από κάποιους χωρικούς στα δικαστήρια του San Francisco, ωστόσο το δικαστήριο απεφάνθη ότι η εταιρία δεν υπείχε ευθύνη³⁴. Σε αυτό το παράδειγμα είναι προφανές ότι ο ιδιωτικός στρατός της εν λόγω πολυεθνικής εταιρίας υποκατεστάθη στα καθήκοντα των νόμιμων Αρχών -με την ανοχή των δεύτερων- να καταστείλει ποινικά μια πράξη, αν, βέβαια, υποθεθεί ότι υπήρχε τέτοια. Έτσι, δε μιλάμε πλέον για παρέμβαση στη νομοθετική εξουσία αλλά μιλάμε για παρέμβαση και στην εκτελεστική εξουσία. Και αν ερωτάται κανείς για το ποια είναι αυτή η αντεγκληματική πολιτική, τότε η απάντηση δεν είναι εύκολη. Ωστόσο, σύμφωνα με την κατηγοριοποίηση της Delmas-Marty³⁵, θα μπορούσαμε να εντάξουμε το παραπάνω στα μοντέλα κοινωνικού τύπου και πιο συγκεκριμένα στη μεταβλητή της αυτοάμυνας

31. Delmas-Marty, M. 2000. Τρεις Προκλήσεις για Ένα Παγκόσμιο Δίκαιο. Νομική Βιβλιοθήκη σ. 12, βλ. ακόμα Scott, S. 2012. International Law, US Power. pg. 157.

32. Είναι γενικότερα ότι σε τέτοιες χώρες οι ιδιωτικοί στρατοί υποκαθιστούν τα όργανα ασφαλείας στην “επιβολή της τάξης”. Obi, C. 2009. Selling Security or Engendering Conflict? Transnational Private Security Actors in Nigeria’s Oil-rich Niger Delta. εισήγηση που παρουσιάστηκε στο Διεθνές Συνέδριο της BISA στο Πανεπιστήμιο του Leicester.

33. http://www.democracynow.org/2003/7/11/transcript_of_drilling_and_killing_documentary

34. <http://ccrjustice.org/newsroom/press-releases/chevron-found-not-liable-killings,-shootings-and-torture-nigerian-peaceful-p>

35. Delmas Marty, M. Πρότυπα και Τάσεις Αντεγκληματικής Πολιτικής. Νομική Βιβλιοθήκη.

(Α-Θ) όπως παρουσιάζεται στο Μοντέλο της Περι-Κρατικής Κοινωνίας (Κοι1). Η εν λόγω μεταβλητή όπως επεξηγείται από τη συγγραφέα, συνίσταται σε μια απάντηση στο έγκλημα που τη δίνει το ίδιο το θύμα είτε από μόνο του (αυτοάμυνα) είτε μέσω τρίτου, όπου, εν προκειμένω, τρίτος μπορεί να είναι μια ιδιωτική εταιρία ασφάλειας ακόμα και μια ιδιωτική αστυνομία ή στρατός. Ανάλογα τα πλαίσια μέσα στα οποία παρουσιάζεται αυτή η μεταβλητή, πράγματι μπορούμε να φθάσουμε από την ιδιωτική αστυνομία στην ιδιωτική δικαιοσύνη, εφόσον υπάρχουν ιδιωτικοί οργανισμοί “οι οποίοι σφετερίζονται το δικαίωμα να επιβάλλουν κυρώσεις³⁶ σε ιδιώτες και υπαρπάζουν από το κράτος την εξουσία δικαστικής κρίσης”³⁷.

Αυτή, τώρα, η περίπτωση μας δίνει μια αφορμή να αναφερθούμε και στις διμερείς συμφωνίες επενδύσεων (BIT: Bilateral Investment Treaties) και στο κατά πόσον αυτές επηρεάζουν την αντεγκληματική πολιτική και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ως γνωστόν οι Διμερείς Συμφωνίες Επενδύσεων) είναι συμφωνίες μεταξύ δύο κρατών στις οποίες το ένα κράτος συμφωνεί να παραχωρήσει στους κατοίκους του άλλου ορισμένη επενδυτική προστασία ως κίνητρα για επενδύσεις στη χώρα³⁸. Μέσα στην προστασία αυτή περιλαμβάνονται και ορισμένα προνόμια και εγγυήσεις οι οποίες μπορεί να είναι ευμενέστερες ακόμα και από αυτές που ισχύουν για τους πολίτες του ίδιου του κράτους. Μπορεί να αφορούν από την ευκολότερη έκδοση αδειών και την φορολογική ελάφρυνση έως ακόμα και ασυλία³⁹. Πάντα σχεδόν συνοδεύονται και από ρήτρα διαιτησίας, δηλαδή εναλλακτική επίλυση της

36. Πόσο μάλλον να σκοτώνουν. Η Marty ήταν δεδομένα προορατική, με την επιστημονική χροιά του χαρακτηρισμού, σε σημείο όμως τέτοιο που να φέρνει ως παράδειγμα την επιβολή κυρώσεων από διαχειριστές μεγάλων σούπερ μάρκετ σε κλέφτες. Ίσως ούτε η ίδια θα μπορούσε να φανταστεί ότι θα μπορούσε να υπάρχει περίπτωση να φθάσουμε από τις κυρώσεις στους θανάτους και μάλιστα με κρατική ανοχή.

37. Delmas Marty, M, ό.π. σ. 231-234.

38. Γκλαβίνη, Π. 2009. Διεθνές Οικονομικό Δίκαιο. Εκδόσεις Σάκκουλα. σ. 446-447.

39. Schaffer, R., Agusti, F., Earle, B., 2009. International Business Law and Its Environment. Seventh Edition. South-Western Cengage Learning. pg. 621.

διαφοράς εκτός των δικαστηρίων του κράτους επένδυσης, αλλά από διαιτητική επιτροπή (tribunal) στα πλαίσια ενός οργανισμού (Constitutional Arbitration⁴⁰) που εδρεύει σε τρίτη χώρα. Αυτού του είδους οι συμβάσεις είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς στο πλαίσιο της ανάπτυξης του παγκόσμιου εμπορίου, αφού από τις 385 συμβάσεις που υπήρχαν το 1990, το 2006 έφτασαν τις 3.500 (ο αριθμός τους δηλαδή δεκαπλασιάστηκε μέσα σε 15 χρόνια)⁴¹. Με βάση αυτά έχουν να γίνουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις:

Πρώτον, σε περιπτώσεις παραβιάσεων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα κράτη επένδυσης δεν φαίνεται να προτάσσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα έναντι των συμφερόντων των επενδυτών τους! Απόδειξη η ανυπαρξία υποθέσεων που έχει απασχολήσει τα ποινικά δικαστήρια των χωρών παρά τα σημαντικά εγκλήματα που έχουν λάβει χώρα. Όλα τα έθνη, αλλά ιδίως τα αναπτυσσόμενα, ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα υποδεχθεί την επένδυση σε σημείο τέτοιο που να αγνοούν τις διεθνείς υποχρεώσεις τους για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή ακόμα χειρότερα να επιτρέπουν την παραβίασή τους είτε από την Κρατική εξουσία είτε από τρίτους. Στο πλαίσιο αυτό, η Διεθνής Αμνηστία έχει δεχθεί πολλές καταγγελίες παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων με την ανοχή του κράτους. Έτσι, αφενός είναι δυσκολότερο να κατηγορηθεί ο ιδιώτης, διότι τη μεγαλύτερη ευθύνη εδώ την έχει το κράτος και αφετέρου, στο πλαίσιο της επίλυσης της διαφοράς μέσω διαιτησίας, το διαιτητικό δικαστήριο δεν έχει δικαιοδοσία να επιληφθεί τέτοιων ζητημάτων⁴². Από την άλλη πλευρά, σημαντικό ζήτημα που πρέπει να μας απασχολεί είναι το ότι στη διαιτησία κάθονται στο ίδιο τραπέζι ιδιώτες και κράτη (που έχουν χάσει την εθνική τους κυριαρχία).

40. Συνήθως υπάγονται στο ICSID: International Center of Settlement of Investment Disputes που ιδρύθηκε από την Παγκόσμια Τράπεζα. Η ratio του όρου για διαιτησία είναι για να προστατευθούν οι επενδυτές από μια ενδεχόμενη προκατειλημμένη απόφαση του δικαστηρίου του κράτους επένδυσης.

41. Schaffer, R., Agusti, F., Earle, B., 2009. ό.π.

42. Peterson, L. E., Gray K. R. 2005. International Human Rights in Bilateral Investment Treaties and in Investment Treaty Arbitration. IISD pg. 15-24.

Δεύτερον, στα πλαίσια αυτού του τύπου της εναλλακτικής επίλυσης διαφοράς, γνωστής ως ISDS⁴³, εκτός από μια ενδεχόμενη αστικοποίηση της ποινικής διαφοράς, η επίλυση αυτή γίνεται ως επί το πλείστον σε καθεστώς μυστικότητας. Μια από τις βασικές αρχές της διαιτησίας (και γενικότερα των ADR) είναι η μυστικότητα (*secrecy*) και εμπιστευτικότητα (*confidentiality*) από τη διαδικασία έως και την απόφαση⁴⁴.

Τρίτον, ακόμα κι όταν το κράτος επιλέξει να επιληφθεί έναντι παραβιάσεων του επενδυτή στην εθνική νομοθεσία, στα πλαίσια της εφαρμογής της αντεγκληματικής πολιτικής του, αυτό μπορεί από οικονομικά ασύμφορο έως αδύνατο. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η Ινδονησία η οποία ενάχθηκε από την Βρετανική μεταλλευτική Churchill Mining για 1 δισεκατομμύριο δολάρια, επειδή η πρώτη ανακάλεσε τις διοικητικές άδειες της Ridlatama Group, τοπικού συνεργάτη της δεύτερης, ως κύρωση επειδή η τελευταία πλαστογραφούσε άδειες μετάλλευσης.

Τέταρτον, τόσο οι επενδυτικές συμβάσεις αυτού του τύπου όσο και ο τρόπος επίλυσης διαφορών τους αποτελούν μοχλό πίεσης ενάντιων των εθνικών κρατών και της ενάσκησης της πολιτικής τους (συμπεριλαμβανομένης και της Αντεγκληματικής). Αυτός είναι και ο λόγος που τα εθνικά κράτη αρχίζουν να υπαναχωρούν έναντι τέτοιων ήδη υπογραφέντων επενδυτικών συμβάσεων είτε να απεμπολούν τη ρήτρα διαιτησίας⁴⁵. Η χώρα της Νότιας Αφρικής είναι μια από αυτές, προσπα-

43. Ο μηχανισμός είναι γενικότερα γνωστός ως Investor State Dispute Resolution (ISDR).

44. Goode, R., Kronke, H., McKendrick, E., 2011. *Transnational Commercial Law*. Oxford University Press. pg. 623 βλ. και Draft resolution by the Greens/EFA Group in the European Parliament on the "Transatlantic Trade and Investment Partnership" (TTIP) agreement with the United States. The Greens - European Free Alliance. pg.1 http://www.greens-efa.eu/fileadmin/dam/Documents/Events/09_11_13_TTIP/131106%20Greens%20Group%20TTIP%20resolution%20for%20EGP.pdf

45. Mc. Donagh T. 23 April 2014. Allowing corporations to sue governments for changing their laws may be common, but it's not good. OpenDemocracy.net. Όπως ανακτήθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 2015 από το σύνδεσμο [https://www.opendemocracy.net/ourkingdom/thomas-mc-donagh/allowing-corporations-to-sue-governments-for-changing-their-laws-may-be-](https://www.opendemocracy.net/ourkingdom/thomas-mc-donagh/allowing-corporations-to-sue-governments-for-changing-their-laws-may-be)

θώντας να υπαναχωρήσει από τη σύμβαση με την Ολλανδία, αφού περιορίζεται υπό το φόβο των αποζημιώσεων να διαμορφώσει και να επιβάλλει τη δημοσία πολιτική της (public policy). Πράγματι η εν λόγω σύμβαση απαγορεύει τη “λήψη μέτρων που να στερεί έμμεσα ή άμεσα τους επενδυτές από την επένδυση τους”⁴⁶. Ο όρος αυτός γενικότερα περιλαμβάνεται σε τέτοιες διμερείς επενδυτικές συμβάσεις - κυρίως για να καταπολεμήσει πράξεις κρατικοποίησης⁴⁷ - ωστόσο η αοριστία που τον διέπει του δίδει μεγάλο εύρος εφαρμογής με αποτέλεσμα να εκτείνεται και σε νομοθετικές παρεμβάσεις⁴⁸ που αφορούν τη δημόσια υγεία, τους φυσικούς πόρους, την οικονομική πολιτική⁴⁹ κ.α.

Αυτός ακριβώς ο περιορισμός στη διαμόρφωση μιας εθνικής πολιτικής εφόσον αυτή μπορεί να επηρεάσει το status μιας διεθνούς επένδυσης τρομάζει ακόμα περισσότερους ειδικά στο πλαίσιο της μιας ενδεχόμενης συνεργασίας ΗΠΑ και Ε.Ε.. Στις 23 Φεβρουαρίου του 2013 η Ε.Ε. και οι Η.Π.Α συμφώνησαν να ξεκινήσουν διαπραγματεύσεις για τη δημιουργία μιας Διατλαντικής Συνεργασίας Εμπορίου και Επενδύσεων που σε συντομία ονομάζεται TTIP (Transatlantic Trade and Investment Partnership) και θα πρόκειται για μια διμερή δεσμευτική συμφωνία η οποία θα καθορίζει τους όρους εμπορίου και ιδιωτικών επενδύσεων των κατοίκων των δύο κρατών⁵⁰. Πολλοί πολιτικοί αλλά και ακαδημαϊκοί έχουν ήδη εκφράσει τους φόβους τους⁵¹ για την επίδραση που θα έχει αυτή η διατλαντική συμφωνία τόσο στο περιορισμό της ε-

46. Dova F. 31 October, 2013. Ditch Treaties that Bite. Financial Mail. όπως ανακτήθηκε στις 7 Φεβρουαρίου 2015 από το <http://www.financialmail.co.za/opinion/2013/10/31/ditch-treaties-that-bite>

47. Βλ. π.χ. το παράδειγμα της Βενεζουέλας με την κρατικοποίηση εγκαταστάσεων πετρελαίου βασισμένων σε τέτοιες συμβάσεις, Schaffer, R., Agusti, F., Earle, B., 2009. ό.π. σ. 622. Περισσότερα για τη ρήτρα μη κρατικοποίησης βλ. Γκλαβίνη, Π. 2009. ό.π. σ. 628- 668.

48. Mc. Donagh T. 23 April 2014. ό.π.

49. Βλ. σχετική περίπτωση της Αργεντινής με την αλλαγή της συναλλαγματικής πολιτικής της Schaffer, R., Agusti, F., Earle, B., 2009. ό.π. σ. 622.

50. <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/about-ttip/>, <http://www.euintheus.org/transatlantic-trade-and-investment-partnership-ttip/what-is-ttip/>

51. Mc. Donagh T. 23 April 2014. ό.π.

νάσκησης της εθνικής πολιτικής των κρατών όσο και στα ίδια τα ανθρώπινα δικαιώματα⁵², αφού ως διεθνής σύμβαση με υπερνομοθετική ισχύ θα διευρύνει τα όρια της νομοθεσίας που θα προστατεύονται από "μη - τροποποίηση" ενώ θα μειώνει τους ελάχιστους κανόνες που θέτει το εθνικό δημόσιο συμφέρον σε τομείς όπως υγεία, το περιβάλλον, η ασφάλεια των τροφίμων κ.α., με τις ταυτόχρονες φυσικά συνέπειες που δημιουργεί ο μηχανισμός του ISDS σε περίπτωση διαφοράς⁵³.

Ένα άλλο ζήτημα αναφορικά με τη διαιτησία είναι ότι αυτή χρησιμοποιείται πάγια ως ο δημοφιλέστερος τρόπος διακίνησης και νομικής κατοχύρωσης των ποσών που καταβάλλονται ως δωροδοκία. Η διαδικασία γίνεται ως εξής. Μεταξύ της εταιρίας που επιθυμεί να δωροδοκήσει και του προσώπου που δέχεται διαμεσολαβεί ένας ενδιάμεσος που συνήθως είναι μια τρίτη εταιρία. Τρανταχτό παράδειγμα η Siemens η οποία έχει κατηγορηθεί για δωροδοκία, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες χώρες όπως η Γερμανία και οι ΗΠΑ⁵⁴. Η Siemens θα κατέβαλε το ποσό της δωροδοκίας στην εταιρία ενδιάμεσο MFast δικαιολογώντας το ως "έξοδα συμβουλευτικής" και η οποία με τη σειρά της θα το

52. Frame Magazine. 22 December 2014, Trade and Human Rights: What's under the TTIP of the Iceberg? όπως ανακτήθηκε στις 08 Φεβρουαρίου 2015 από το σύνδεσμο <http://www.fp7-frame.eu/trade-and-human-rights-whats-under-the-ttip-of-the-iceberg/>, Hilary J. February 2014. The Transnational Trade And Investment Partnership: A Charter for Deregulation, an Attack on Jobs, an End to Democracy. Rosa Luxemburg Stiftung Brussels Office.

53. Frame Magazine. 22 December 2014, ό.π., Mc. Donagh T. 23 April 2014. ό.π., Dova F. 31 October, 2013. ό.π. The Greens - European Free Alliance. ό.π., Hilary J. February 2014. ό.π. σ. 30.

54. Ειδικότερα σε μια υπόθεση στις ΗΠΑ, η Siemens κατηγορήθηκε για δωροδοκίες ύψους 1,6 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Platt, S. 2015. Criminal Capital. Palgrave MacMillan. pg. 85., Siemens AG and Three Subsidiaries Plead Guilty to Foreign Corrupt Practices Act Violations and Agree to Pay \$450 Million in Combined Criminal Fines', US Department of Justice press release, 15 December 2008 όπως ανακτήθηκε από το www.justice.gov/opa/pr/2008/December/08-crm-1105.html) και 'Siemens AG reaches a resolution with German and U.S. authorities', Siemens AG press release, 15 December 2008 όπως ανακτήθηκε από το www.siemens.com/press/en/pressrelease/?press=en/pressrelease/2008/corporate_communication/axx20081219.htm

κατέβαλε στο πρόσωπο προς δωροδοκία. Η συμφωνία αυτή είχε εξασφαλιστεί με ρήτρα διαιτησίας σε περίπτωση μη καταβολής όπως και τελικά έγινε ενώπιον του ICC. Αν και η Siemens θα μπορούσε να επικαλεστεί τη δωροδοκία ως παράνομη αιτία της ενοχικής σύμβασης, δεν το έκανε και τα μέρη κατέληξαν σε συμφωνία η οποία προέβλεπε τελικά να δοθούν πράγματι τα οφειλόμενα χρήματα στην MFast⁵⁵.

Όλα όσα αναφέραμε παραπάνω, είναι μερικοί μόνο προβληματισμοί σχετικά με το πώς οι πολυεθνικές εταιρίες επηρεάζουν και επηρεάζονται από την εθνική Αντεγκληματική πολιτική. Το βάρος των προβληματισμών αυτών εστιάζεται περισσότερο αφενός στα κύρια μέσα με τα οποία η πολυεθνικές πετυχαίνουν την επιρροή τους αυτή και αφετέρου την γενικότερη επιρροή των Διμερών Συμφωνιών Επενδύσεων στην Αντεγκληματική πολιτική των κρατών καθώς και στα ανθρώπινα δικαιώματα. Ειδικότερα, δε, ως προς το δεύτερο, αν έτσι συνεχίζουν τα πράγματα η τιμώρηση παραβατικών ή παρανόμων πράξεων θα επιλύεται πλέον με έναν τελείως διαφορετικό τρόπο απ' ότι γνωρίζαμε μέχρι σήμερα. Από τη μια πλευρά, ζητήματα από παράνομες πράξεις (και μάλιστα μείζονες και ευθείες παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων) θα επιλύονται όλο και περισσότερο εξωδικαστικά με τους θεσμούς των Εναλλακτικών Επιλύσεων Διαφοράς, ενώ από την άλλη θα χρησιμοποιείται περισσότερο ευρέως το σόφισμα αυτό-ρύθμισης ή αυτοπεριορισμού μέσα από διάφορες διαδικασίες και Κώδικες Ηθικής ή Δεοντολογίας⁵⁶. Μετακινούμαστε, λοιπόν, αργά αλλά σταθερά από την τιμώρηση στη "συμμόρφωση"⁵⁷, ενώ από την έννοια της ποινικής ευθύ-

55. Manacorda, S., Centonze, F., Forti, G., 2014. Preventing Corporate Corruption. Springer. pg. 217 - 219

56. Braithwaite, J. Enforced Self-Regulation: A New Strategy for Corporate Crime Control HeinOnline. http://www.anu.edu.au/fellows/jbraithwaite/_documents/Articles/Enforced_Self_1982.pdf, Gray, G. 2006. The Regulation of Corporate Violations. BRIT. J. CRIMINOL. (2006) 46, 875–892 Advance Access publication 3 April 2006 <http://bjc.oxfordjournals.org/content/46/5/875.full.pdf+html> βλ. και Larsson, P. 2012. Regulating Corporate Crime: From Punishment to Self-Regulation. Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention. Volume 13. Supplement 1. 2012. pg. 31.

57. Bitler, S. 2012. Still Dying for a Living: Corporate Criminal Liability After The

νης, αφαιρείται η λέξη “ποινική”, απομένοντας μετέωρη και ομιχλώδης μόνο η λέξη “ευθύνη” η οποία ενδέχεται να καταλήξει να περιοριστεί ως μόνο “αστική”.

Westray Mine Disaster. UBC Press. pg. 52.

Τιμητικός Τόμος ΝΕΣΤΟΡΑ ΚΟΥΡΑΚΗ

Εκδ. ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ 2016

Οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας: Ελευθερία χωρίς όρια;

ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ*

A. Εισαγωγή

Μέχρι σήμερα δεν έχει καθιερωθεί ο ιδιαίτερος κλάδος της Οικονομικής Εγκληματολογίας παρότι όπως επισημαίνεται¹ αφενός μεν, η Οικονομική Επιστήμη και η Εγκληματολογία έχουν κοινή προέλευση, δηλαδή την αρχή της σπανιότητας των αγαθών, αφετέρου δε, έχει ήδη καθιερωθεί στο χώρο των ποινικών επιστημών ο συναφής κλάδος του Οικονομικού Ποινικού Δικαίου.

Βεβαίως, η αυξανόμενη μελέτη επιστημονικών αντικειμένων που αφορούν τις έννοιες «economics of crime»², «crime as economy»³, «economical crime control»⁴, αλλά και η οικονομικοποίηση της καθημερινότητας, που οδηγεί στη μεταμόρφωση του εγκληματικού περιβάλλοντος, καθιστούν αναγκαία την ανάπτυξη του ειδικού εγκληματολογικού κλάδου της Οικονομικής Εγκληματολογίας.

Στο επιστημονικό αντικείμενο αυτού του κλάδου, αν και υπάρχει αμφισβήτηση για τη σαφή οριοθέτηση του που οφείλεται και στην έλλειψη εξοικείωσης των νομικών επιστημόνων με τα ζητήματα οικονομι-

* Δ.Ν. – Δικηγόρος.

1. Αλεξιάδη Στέργιου, Τα οικονομικά του εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νίκη, 2010, σ. 18.

2. Winter Harold, The economics of crime: An introduction to rational crime analysis, Routledge, NY, 2008.

3. Findlay Mark, The *Globalisation of Crime*. Understanding Transitional Relationships in Context, Cambridge University Press, Cambridge UK, 1999, σ. 162.

4. Philip J. Cook - Jens Ludwig, Economical crime control, The criminologist Vol. 36, #6, November/December 2011),

κής επιστήμης⁵, μπορεί να ενταχθεί κυρίως, η μελέτη των εγκλημάτων των ισχυρών, των επιχειρήσεων, της επαγγελματικής απασχόλησης, του λευκού κολάρου, του περιβάλλοντος, αλλά και αυτών που εντάσσονται στο πλαίσιο της οργανωμένης οικονομικής εγκληματικότητας και του παγκοσμιοποιημένου εγκλήματος⁶.

Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης του εγκλήματος παρουσιάζει επιστημονικό και όχι μόνο, ενδιαφέρον, η υπερτροφική ανάπτυξη των αγορών που οφείλεται στην «παράλογη απελευθέρωση» του χρηματοοικονομικού πεδίου⁷.

Για τις ανάγκες της παρούσας εισήγησης ως «αγορές» νοούνται :

α. οι λεγόμενες «χρηματιστηριακές αγορές», με τις διαφορετικές μορφές εκδήλωσής τους, όπου οι επενδυτές αγοράζουν και πουλάνε φυσικά και χρηματιστικά περιουσιακά στοιχεία ή χρηματοπιστωτικές απαιτήσεις. Οι ειδικότερες μορφές τους είναι οι εξής⁸ :

I. Η «χρηματαγορά», με τις τράπεζες να πιστώνουν και τις κυβερνήσεις, επιχειρήσεις και ιδιώτες να δανείζονται .

II. Η «κύρια ή πρωτεύουσα αγορά» για χρηματοδότηση μέσω έκδοσης χρεογράφων, όπου οι κυβερνήσεις μέσω της έκδοσης ομολόγων και οι επιχειρήσεις μέσω της διάθεσης μετοχών ή της έκδοσης ομολογιακών δανείων, εξασφαλίζουν τη χρηματοδότησή τους.

III. Η «δευτερεύουσα αγορά» όπου γίνεται η διαπραγμάτευση των χρεογράφων, δηλαδή τίτλων που έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί για την εξασφάλιση χρηματοδότησης.

IV. Η «αγορά συναλλάγματος» που αν και σκοπό είχε την διευκόλυνση του διεθνούς εμπορίου και των διασυνοριακών επενδύσεων, εξελίχθηκε σε πεδίο κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων.

V. Η «αγορά παραγώγων», με σημείο αναφοράς μελλοντικές χρη-

5. Πιτσελά Αγγελική, Η εγκληματολογική προσέγγιση του οικονομικού εγκλήματος, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσ/νικη, 2010, σ. 85.

6. Πιτσελά, όπ.π., σ. 85-109.

7. Morin François, Ένας κόσμος χωρίς τη Wall Street; Προτάσεις για ένα νέο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, εκδ. Ημερησία, 2014, σ. 31.

8. Χούφσμιντ Γιоргκ, Πολιτική οικονομία των χρηματιστηριακών αγορών και εναλλακτικές στρατηγικές, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σ. 34, 35.

ματοοικονομικές υποχρεώσεις, η οποία χαρακτηρίζεται από τη «συνθετότητα» των προσφερόμενων προϊόντων⁹, των οποίων οι ενεχόμενοι κίνδυνοι, το κόστος και οι προσδοκώμενες αποδόσεις δεν είναι σε πολλές περιπτώσεις ούτε άμεσα εμφανή ούτε εύκολα κατανοητά.

β. οι «χρηματιστηριακοί παίκτες», όπως οι θεσμικοί επενδυτές, πιστωτικά ιδρύματα, επενδυτικές εταιρείες, ασφαλιστικές ή ανασφαλιστικές επιχειρήσεις, οργανισμοί συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες, ιδρύματα επαγγελματικών συνταξιοδοτικών παροχών, εκδότες χρηματοπιστωτικών τίτλων, εταιρίες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας και σύμβουλοι χρεογράφων.

Η ανάπτυξη αυτών των αγορών την τελευταία τριακονταετία συνδέεται αφενός με την υποχώρηση του κράτους, αφετέρου με μια αλλαγή παραδείγματος στον τρόπο επενδύσεων.

Δηλαδή, σ' αυτό το διάστημα αποδυναμώθηκε η κρατική εξουσία με τη μεταφορά αποφασιστικών λειτουργιών σε υπερεθνικούς ιδιωτικούς, κερδοσκοπικούς οργανισμούς, ιδρύματα και εταιρίες¹⁰.

Επίσης, η χρηματοδότηση των επενδύσεων υποκαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις χρηματοοικονομικές επενδύσεις, που εντός του πλαισίου του νεότερου «μοντέλου της ενιαίας αγοράς», αποτελούν την

9. Τα ακόλουθα συγκεκριμένα προϊόντα είναι παραδείγματα προϊόντων που θα πρέπει να θεωρούνται ως σύνθετα: κινητές αξίες προερχόμενες από τιτλοποίηση, είδη ομολόγων όπως τα μετατρέψιμα ή τα μειωμένης διασφάλισης ομόλογα, πιστοποιητικά, συμβάσεις επί διαφορών (CFDs), ομόλογα συνδεδεμένα με τον πιστωτικό κίνδυνο, δομημένα χρηματοπιστωτικά προϊόντα και δικαιώματα αγοράς μετοχών σε καθορισμένη τιμή (warrants). Βλ. σχετ. ESMA, Οι κίνδυνοι των επενδύσεων σε σύνθετα προϊόντα, 7-2-2014, σε http://www.esma.europa.eu/system/files/investor_warning_-_complex_products_-_el.pdf.

10. Strange Susan, Η υποχώρηση του κράτους: Η διάχυση της εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2004, σ. 21. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η παρατήρηση της Strange ότι η μεταφορά κρατικής εξουσίας σε ιδιώτες έγινε παράλληλα με την αύξηση της «καφκικής» παρέμβασης της κρατικής εξουσίας στην καθημερινότητα των πολιτών (δαιδαλώδης γραφειοκρατία, κανονισμοί, αδειοδοτήσεις, σώματα επιθεωρητών κ.λπ.). Αυτό όπως εξηγεί η συγγραφέας έγινε κατά παραχώρηση των αγορών που δεν ενδιαφέρονταν ή δεν μπορούσαν να καλύψουν όλο το φάσμα καθημερινών δραστηριοτήτων των πολιτών.

κυρίαρχη δύναμη ανάπτυξης των χρηματιστηριακών αγορών¹¹.

Το κύριο χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής είναι ότι οι προοπτικές κερδοφορίας των επενδυτών δεν στοχεύουν σε ένα μέρος των κερδών των επιχειρήσεων, αλλά στοχεύουν κυρίως, στις διακυμάνσεις τιμών μετοχών, ομολόγων και άλλων χρεογράφων, δηλαδή στην κερδοσκοπική αξιοποίηση ταχέων χρηματιστηριακών μεταβολών.

Μάλιστα, είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την περίοδο αυτή, ακόμα και η σαφής εννοιολογική διαφοροποίηση του κερδοσκόπου, που είναι αρνητικός επενδυτής, από τον θεσμικό επενδυτή¹², που είναι θετικός με αναπτυξιακό ρόλο, συσκοτίστηκε ιδιαίτερα. Έτσι για παράδειγμα, τα αμοιβαία κεφάλαια, όταν αγοράζουν χρεόγραφα θεωρούνται «θεσμικοί επενδυτές» και όταν τα πωλούν «κερδοσκόποι»¹³.

Εν τέλει όλα αυτά κατέστησαν τις χρηματιστηριακές αγορές «αυτονομημένους, αδιαφανείς, περίπλοκους και επιθετικούς σχηματισμούς»¹⁴, που αποτελούν τόπο σύγκρουσης ασύμμετρων οικονομικών δυνάμεων, με τις συνέπειες των συγκρούσεων τους να διαχέονται παγκόσμια και να επηρεάζουν την ευημερία προσώπων, νομικών οντοτήτων και κρατών. Στο πεδίο συγκρούσεώς τους εμπλέκονται «χρηματιστές τυχοδιώκτες, κερδοσκοπικά κεφάλαια που δεν ελέγχονται, θολοί φορολογικοί παράδεισοι, μωπικοί οίκοι αξιολόγησης και ακόμα, απρόσπεκτες κεντρικές τράπεζες ή παθητικές κυβερνήσεις»¹⁵. Τα εγκλή-

11. Ταρνανίδου Χριστίνας, Συμβάσεις Χρηματοοικονομικών Ανταλλαγών (Swaps), εκδ. Σάκκουλα, Θεσ/νικη, 1998, σ. 1 και την εκεί αναφορά της ότι η υιοθέτηση του «μοντέλου της ενιαίας αγοράς» στον τομέα των επενδύσεων, αποτέλεσε βασική κατεύθυνση προς την γιγάντωση των αγορών, η οποία προετοιμάστηκε από το παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο, την αποκανονικοποίηση και την ελάχιστη εναρμόνιση.

12. Στη χώρα μας, με το άρθ. 1 του ν. 2533/1997, ως «θεσμικός επενδυτής» είχε οριστεί κάθε εταιρία παροχής επενδυτικών υπηρεσιών, εταιρία διαχείρισης αμοιβαίων κεφαλαίων, εταιρία επενδύσεων χαρτοφυλακίου, ασφαλιστική εταιρία και ασφαλιστικό ταμείο που λειτουργεί νόμιμα στην επικράτεια.

13. Θεοδωρόπουλου Θεόδωρου, Χρηματιστηριακές επενδύσεις, εκδ. Σταμούλης, Αθήνα, 1999, σ. 213.

14. Χούφσμιντ, όπ. π., σ. 33.

15. Morin, όπ.π., σ. 33.

ματα που τελούνται δια ή επί των χρηματιστηριακών αγορών δεν μπορούν να υπαχθούν στην μέχρι πρότινος αναπτυχθείσα δογματική προσέγγιση των γνωστών μορφών οικονομικής εγκληματικότητας (όπως τα εγκλήματα των ισχυρών, των επιχειρήσεων, του λευκού κολάρου κ.λπ.) και πρέπει να οριοθετηθούν από αυτά.

Αυτό κατά τη γνώμη μας προκύπτει από το γεγονός ότι το πεδίο εκδήλωσης των εγκλημάτων των χρηματιστηριακών αγορών, που αποτελεί και πεδίο δράσης των χρηματιστηριακών παικτών, είναι ευρύτερο και υπερτοπικό, ενώ οι συνέπειές τους δεν αφορούν το (ή μόνο το) καταναλωτικό κοινό ή ένα αόριστο αριθμό προσώπων ή τα μέλη και τους εργαζομένους μια συγκεκριμένης οικονομικής οντότητας ή την τοπική κοινότητα, την οικονομική τάξη και το δημόσιο χρήμα. Οι ανωτέρω περιγραφείσες συνέπειες σχετίζονται μόνο με τα γνωστά οικονομικά εγκλήματα, τα οποία ακόμα και με την παγκοσμιοποιημένη ή διασυνοριακή μορφή τους βλέπουν τα ίδια ως άνω έννομα αγαθά.

Όμως, τα εγκλήματα που τελούνται δια ή επί των χρηματιστηριακών αγορών αφορούν κυρίως, και πρωτίστως, την άσκηση μιας ασύμμετρης και σε κάθε περίπτωση δυσανάλογης οικονομικής – κερδοσκοπικής ισχύος, που στην ήπια εκδήλωσή της προκαλεί όλες τις συνέπειες που όλα μαζί τα λοιπά ανωτέρω οικονομικά εγκλήματα αποφέρουν, ενώ στην ακραία εκδήλωσή της κατισχύει της κρατικής εξουσίας, ακόμη και αυτής των περιφερειακών ενώσεων κρατών, διαλύοντας εθνικές οικονομίες και προκαλώντας μαζική φτωχοποίηση λαών ή τμημάτων πληθυσμού.

Ως εκ τούτου η επιλογή του όρου «**εγκλήματα των αγορών**» θα μπορούσε κατά τη γνώμη μας να αποτυπώσει τα εγκλήματα που τελούνται από κερδοσκοπική διάθεση και με μέσο ή πεδίο εκδηλώσεως τις σύγχρονες χρηματιστηριακές αγορές.

B. Οι οίκοι αξιολόγησης

α. Ο ρόλος και οι λειτουργίες

Οι οίκοι αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας (εφεξής ΟΑΠΙ) αποτελούν ιδιωτικές εταιρίες, που ως διακηρυγμένο σκοπό έχουν την παροχή υπηρεσιών που ο τίτλος τους ορίζει, δηλαδή την αξιολόγηση της

φερεγγυότητας των δανειζομένων (αξιολογούμενες οντότητες). Εν τούτοις, έχουν κατηγορηθεί για την ενεργή συμμετοχή τους στην κερδοσκοπία των χρηματοοικονομικών επενδύσεων.

Οι ΟΑΠΙ μέχρι πριν από τριάντα έτη παρουσίαζαν ενδιαφέρον μόνο ή κυρίως για την αμερικανική αγορά. Σταδιακά η Ευρώπη άρχισε να αποκτά ενδιαφέρον για τις αξιολογήσεις τους.

Βεβαίως, στο διάστημα αυτό, η προσοχή των αμερικανικών και ευρωπαϊκών οργάνων και αγορών στρεφόταν αποκλειστικά και μόνο στα αποτελέσματα των αξιολογήσεων των ΟΑΠΙ, που βαθμιαία όλο και περισσότερο επηρέαζαν τις επενδυτικές επιλογές. Για την κανονιστική ρύθμιση της λειτουργίας τους δεν υπήρχε οποιαδήποτε πρωτοβουλία, παρά μόνο μετά την παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση του 2007. Έως τότε, η υπόθεση ότι οι ΟΑΠΙ δεν είχαν κανένα λόγο να κάνουν ατελείς αξιολογήσεις, αφού αυτό θα οδηγούσε στη πτώση της φήμης και πελατείας τους¹⁶, θεωρούνταν επαρκής λόγος μη λήψης μέτρων κατά αυτών. Επιπλέον, η επί μακρόν αδιαφορία για την επιβολή ρυθμίσεων συνδεόταν και εξαρτιόταν πλήρως από την αγοραία πίστη¹⁷ στην ελευθερία των κεφαλαίων, που στην χρηματοπιστωτική και επιχειρηματική κουλτούρα των Η.Π.Α. είχε λάβει και τα χαρακτηριστικά συνταγματικής επιχειρηματολογίας περί των λεγόμενων «δικαιωμάτων του κεφαλαίου»¹⁸.

Αλλά και στη χώρα μας, υπήρξαν ισχυρές απόψεις για την ανάγκη μη θεσμοθετήσεως όχι μόνο οποιωνδήποτε κυρωτικών κανόνων, αλλά

16. Levich Richard M. - Majnoni Giovanni - Reinhart Carmen, Ratings, Rating Agencies and the Global Financial System, New York University Salomon Center Series on Financial Markets and Institutions, Springer Science & Business Media, 2002, σ. 315.

17. Η πίστη αυτή ενδύεται μάλιστα θρησκευτικό μανδύα, που θέλει τους αποτυχημένους να στερούνται τη χάρη του Θεού, όπως είχε επισημάνει σε δήλωσή του ο Ρόναλντ Ρήγκαν. Αναφέρεται από τον Κ. Γαβρά, συνέντευξη στο ΒΗΜΑgazino, 15-3-2015, σ. 24.

18. Stiglitz Joseph E., Το τίμημα της ανισότητας: Πως η διχασμένη κοινωνία του σήμερα θέτει σε κίνδυνο το μέλλον όλων μας, τόμος Α', εκδ. Ημερησία, 2014, σ. 105.

ακόμη και των μη δεσμευτικών κωδικών δεοντολογίας¹⁹. Το σκεπτικό βασιζόταν στο ότι η ανάπτυξη του ανταγωνισμού ήταν επαρκές στοιχείο για την αυτορρύθμιση των εταιριών, αφού κάθε ενδιαφερόμενη εταιρία αρκούσε να δεσμεύεται μόνο από το δικό της σύστημα διαχείρισης ολικής ποιότητας, το οποίο θα πιστοποιούσαν άλλες αρμόδιες εταιρίες²⁰ και θα τηρούσε με εσωτερικούς ελέγχους η ίδια.

Η συζήτηση για τη ρύθμιση της λειτουργίας των ΟΑΠΙ ξεκίνησε κατά την πρώτη δεκαετία της νέας χιλιετίας και ειδικώς, μετά τις εσφαλμένες εκτιμήσεις περί της φερεγγυότητας εταιριών όπως η Enron, η Worldcom και η Parmalat και την προξενηθείσα οικονομική κρίση που εξήχθη σε όλες τις αγορές. Μόνο τότε οι ΟΑΠΙ ήλθαν στο επίκεντρο του δημόσιου ενδιαφέροντος, εγείροντας ερωτήματα γύρω από την αξιοπιστία τους, τις μεθόδους δράσης, την εποπτεία και τη νομική ευθύνη τους²¹.

Στο αντικείμενο αξιολόγησής των ΟΑΠΙ εντάσσονται αφενός, όλες οι οικονομικές δομές που θέλουν να αντλήσουν κεφάλαια, όπως, κράτη²², δήμοι²³, πανεπιστήμια²⁴, τράπεζες²⁵, ασφαλιστικοί οργανισμοί, επιχειρήσεις, ιδιώτες, αφετέρου, όλα τα χρηματοπιστωτικά εργαλεία που μπορεί να αξιολογηθούν, όπως κινητές αξίες (αξιόγραφα με στενή έννοια όπως οι μετοχές, και με ευρεία έννοια, δηλ. πιστωτικοί τίτλοι, ό-

19. Μπήτρου Γεωργίου, Προστασία επενδυτών, πληροφόρηση, αυτορρύθμιση, στο συλλογικό έργο Χρηματιστήριο και προστασία των επενδυτών : Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο και ο ευρωπαϊκός και διεθνής οικονομικός χώρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001, σ. 65-66.

20. Μπήτρου, όπ.π., σ. 65.

21. Blaurock Uwe, "Control and Responsibility of Credit Rating Agencies", Electronic Journal of Comperative Law, Vol. 11.3, December 2007, σε <http://www.ejcl.org>, σ. 3-4.

22. Collins K. Brian, Credit and Credibility: State Government Bond Ratings, 1975-2002, American Review of Public Administration 2014, Vol 44(1), σ. 112-123.

23. Daniels Kenneth, Race and municipal bond ratings in the commonwealth of Virginia, The Review of Black Political Economy 06/1996; 24(4), σ. 111-121.

24. Moody J. Michael, State Debt Policies and the Credit Ratings of Public Universities, Public Finance Review May 2008 36, σ. 287-307.

25. Richards Anthony J. - Deddouche David, Bank Rating Changes and Bank Stock Returns - Puzzling Evidence from the Emerging Markets, November 1999, σε <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/1999/wp99151.pdf>.

πως είναι τα χρηματούγραφα, δηλαδή η συναλλαγματική, το γραμμάτιο εις διαταγή, η επιταγή, τα έντοκα γραμμάτια του Δημοσίου και ακόμη οι ομολογίες, τα ασφαλιστήρια κ.λπ.) και προϊόντα διαχείρισης επενδύσεων.

Το έργο τους συνίσταται κυρίως πρώτον, στην παροχή πληροφοριών πιστοληπτικής ικανότητας σχετικά με τον αξιολογούμενο φορέα (εφεξής αξιολογούμενη οντότητα) και δεύτερον, στην επιβεβαίωση της οικονομικής θέσης των αξιολογούμενων, με σκοπό την αποφυγή ή μείωση των πιστωτικών κινδύνων των δανειστών ή επενδυτών σε αυτόν.

Οι ΟΑΠΙ διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες χρηματιστηριακές και τραπεζικές αγορές, δεδομένου ότι οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας τις οποίες διενεργούν χρησιμοποιούνται συχνά από κυβερνήσεις, θεσμικούς επενδυτές, οικονομικές ρυθμιστικές αρχές, πιστωτικά ιδρύματα, επενδυτικές εταιρείες, ασφαλιστικές ή αντασφαλιστικές επιχειρήσεις, οργανισμούς συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες (ΟΣΕΚΑ), ιδρύματα επαγγελματικών συνταξιοδοτικών παροχών, εκδότες χρηματοπιστωτικών τίτλων, συμβούλους χρεογράφων και δανειολήπτες για να λαμβάνουν επενδυτικές και χρηματοδοτικές αποφάσεις.

Οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας αποτελούν δηλαδή, πηγή πληροφόρησης και σημείο αναφοράς πρώτον, για τον υπολογισμό των κεφαλαιακών απαιτήσεων των δανειζομένων, δεύτερον, για την επιβεβαίωση της φερεγγυότητας των δανειζομένων και τρίτον, για τον υπολογισμό των κινδύνων που ενέχει η δραστηριότητα των επενδυτών²⁶.

Έχει αποδειχθεί ότι οι αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ έχουν επίδραση στο κόστος των κεφαλαίων που αναζητούν οι δανειζόμενοι, στη ροή των πιστώσεων, αλλά και στην οικονομική σταθερότητα των αξιολογούμενων οντοτήτων και εν γένει των αγορών²⁷.

Δηλαδή, οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας δεν αφορούν

26. The International Organization of Securities Commission, Report on the activities of credit rating agencies, September 2003, σ. 6-8.

27. International Monetary Fund, "Global Financial Stability Report : Sovereigns, funding, and systemic liquidity", October 2010, σ. 111.

μόνο τα δύο προφανή μέρη μιας σχέσης, ήτοι τον δανειστή-επενδυτή και τον δανειζόμενο, αλλά επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τη λειτουργία των αγορών και την εμπιστοσύνη των επενδυτών και καταναλωτών.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι ΟΑΠΙ δύνανται να αποτελέσουν παράγοντα αποσταθεροποίησης και ούτως ή άλλως αποτελούν ένα «σοβαρό παράγοντα μεταβολής της διάθεσης των αγορών»²⁸. Για παράδειγμα, στην ασιατική και την ελληνική κρίση, η υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας μιας χώρας από οποιονδήποτε οίκο, ακολουθούνταν άμεσα και με αγελαίο τρόπο από την υποβάθμιση που ενεργούσαν και οι υπόλοιποι ΟΑΠΙ εις βάρος εθνικών οικονομιών²⁹.

Γι' αυτό και έχει εύλογα κριθεί ότι η αποσταθεροποιητική λειτουργία των ΟΑΠΙ κατά την πρώτη υποβάθμιση μιας αξιολογούμενης οντότητας, δεν λειτουργεί κυρίως προς την κατεύθυνση βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης της οντότητας και προστασίας των επενδυτών, αλλά μάλλον έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας αυτο-εκπληρούμενης προφητείας³⁰. Δηλαδή, η ανακοίνωση της υποβάθμισης της πιστοληπτικής ικανότητας μιας χώρας προκαλεί αυτό το οποίο θεωρητικά, θέλει να αποφύγει. Την κατάρρευση κρατών και επενδυτών.

Μάλιστα, η αντικειμενικότητα και αμεροληψία των ΟΑΠΙ δοκιμάζεται από πλήθος οικονομικών μελετών που τους αποδίδουν ιδιοτέλεια, προκαταλήψεις και γεωπολιτικές επιδιώξεις ως προς την αξιολόγηση κρατών και τίτλων δημόσιου χαρακτήρα, για τους εξής λόγους³¹:

Οι αξιολογήσεις κρατών είναι προκυκλικές³² και επιδεινώνουν τις οικονομικές κρίσεις και τις κρίσεις χρέους.

Οι αξιολογήσεις των τίτλων κρατών ή δήμων είναι συστηματικά (και

28. Roche Marc, Καπιταλισμός εκτός νόμου – Η οικονομία του παρασκηνίου, εκδ. Ημερησία, 2014, σ. 73.

29. Roche, όπ.π., σ. 78.

30. Gärtner Manfred, Standards are poor : On competence and professional integrity at the leading rating agency, 2014, σ. 2, σε <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10272-014-0517-8#page-1> .

31. Gärtner, όπ.π., σ. 2.

32. Ο όρος χρησιμοποιείται με την έννοια της μεγιστοποίησης των διακυμάνσεων του οικονομικού κύκλου.

οπωσδήποτε κατά κανόνα) χαμηλότερες από αυτές των οντοτήτων ιδιωτικού χαρακτήρα³³, λαμβάνοντας υπόψη την ίδια κατηγορία κινδύνων, στοιχείο που αποδεικνύει προκατειλημμένες θέσεις των ΟΑΠΙ.

Οι υποβαθμίσεις των περιφερειακών χωρών της ευρωζώνης είναι υπερβολικές και μεθοδολογικά αδικαιολόγητες³⁴.

Οι αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ χαρακτηρίζονται από ισχυρές πολιτιστικές προκαταλήψεις και επηρεάζονται από γεωπολιτικούς συσχετισμούς. Οι σημαντικότεροι ΟΑΠΙ αξιολογούν ευμενέστερα τις χώρες που έχουν την έδρα τους, καθώς και τις αγγλόφωνες χώρες³⁵, εγείροντας έτσι ερωτήματα για το εάν στον πυρήνα της λειτουργίας τους κυριαρχεί η οικονομική - χρηματοπιστωτική στόχευση ή η παραγωγή τεχνικών ελέγχου και διακυβέρνησης.

Πρόσφατη απόδειξη της υψηλής παγκόσμιας γεωπολιτικής σημασίας των ΟΑΠΙ αποτελεί το γεγονός ότι η Βραζιλία, η Ρωσία, η Ινδία, η Κίνα και η Νότια Αφρική, χώρες γνωστές και ως BRICS, που ευαγγελίζονται ότι επιδιώκουν μια «δίκαιη, δημοκρατική και πολυπολική παγκόσμια τάξη»³⁶, αποφάσισαν την ίδρυση και λειτουργία ενός δικού τους

33. Cornaggia Jess - Cornaggia Kimberly J. - Hund John E., Credit ratings across asset classes, 14 June 2014, σ. 1, <http://ssrn.com/abstract=1909091>.

34.³⁴ Vernazza Daniel - Nielsen Erik F. - Gkionakis Vasileios, The Damaging Bias of Sovereign Ratings, UniCredit Global themes series, Economics & FI/FX reports, 26 March 2014, σ.3, σε http://www.dt.mef.gov.it/export/sites/sitodt/modules/documenti_en/analisi_progammazione/brown_bag/GlobalThemesSeries_26Mar14.pdf.

35. Fuchs Andreas - Gehring Kai, The Home Bias in Sovereign Ratings, 20 December 2013, Discussion Paper Series No 552, University of Heidelberg, Department of Economics, σ. 36, <http://www.uni-heidelberg.de/md/awi/forschung/dp552.pdf>. Από τη μελέτη αυτή, που αξιοποίησε συγκριτικά τις αξιολογήσεις συνολικά 9 ΟΑΠΙ που εδρεύουν σε 6 χώρες, επιβεβαιώθηκε ότι οι ΟΑΠΙ αξιολογούσαν τις χώρες στις οποίες έδρευαν τουλάχιστον κατά μια βαθμίδα ανώτερη από άλλες χώρες ίδιου επιπέδου. Παρατηρήθηκε επίσης, ότι η διαφορά μεταξύ της ομιλούμενης γλώσσας στην έδρα των ΟΑΠΙ και της ομιλούμενης γλώσσας στην αξιολογούμενη χώρα, οδηγούσε σε χαμηλότερες βαθμολογήσεις, χωρίς να συντρέχουν οποιοδήποτε άλλοι σχετικοί οικονομικοί παράγοντες.

36. Joint Statement of the BRIC Countries' Leaders, June 16, 2009, σε <http://archive.kremlin.ru /eng/text/docs/2009/06/217963.shtml>.

ΟΑΠΙ³⁷.

Από εγκληματολογικής απόψεως, ο ρόλος των ΟΑΠΙ, δεν μπορεί παρά να προσεγγιστεί α) υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης που «μέσω της κατάρρευσης των εθνικών φραγμών δημιούργησε μια παγκόσμια αγορά, η οποία αποτελεί το πλαίσιο αναφοράς όλων των οικονομικών φορέων, νομίμων και παρανόμων»³⁸ και β) υπό την προεκτεθείσα έννοια των εγκλημάτων των αγορών.

Ως εκ τούτου, η εγκληματογένεση αυτού του τύπου αυξάνει σημαντικά σαν αποτέλεσμα της δυναμικής της παγκοσμιοποίησης, που πολλαπλασιάζει ευκαιρίες, δεσμούς και ασυμμετρίες, εκτρέφοντας πολλά είδη εγκλημάτων, μεταξύ αυτών και τα εγκλήματα που τελούνται δια ή επί των χρηματιστηριακών αγορών, τα οποία μέχρι πρότινος και λόγω ελλείψεως ρυθμιστικού πλαισίου αποτελούσαν «εγκλήματα χωρίς την παραβίαση του νόμου»³⁹.

Πρέπει να επισημανθεί ότι οι χρηματοπιστωτικοί οργανισμοί σε ότι αφορά τις εγκληματικές συμπεριφορές που σχετίζονται με το αντικείμενο και το πλαίσιο δράσης τους, εναλλάσσονται στους ρόλους του δράστη, του θύματος και του εγκληματικού μέσου ή σταδίου⁴⁰. Από την εναλλαγή σε αυτούς τους ρόλους δεν εκφεύγουν οι ΟΑΠΙ. Βεβαίως, στην εισήγηση αυτή θα εστιάσουμε στον εγκληματογόνο ρόλο τους.

Μάλιστα, για τα εγκλήματα αυτά, παρότι μέχρι σήμερα δεν έχει εκδηλωθεί το ποινικό ενδιαφέρον της ελληνικής πολιτείας, είναι βέβαιο ότι εμπίπτουν στην παγκοσμιότητα του συμφέροντος για τη διατήρηση των εννόμων αγαθών που αυτά προσβάλλουν και ως εκ τούτου είναι αναγκαία η διεθνής προσπάθεια κάθε κράτους προς την κατεύθυνση αυ-

37. Zaidi Deena, A new credit rating agency for BRICS, Economy Watch, February 13, 2015, σε <http://www.economywatch.com/features/A-New-Credit-Rating-Agency-for-BRICS.02-13-15.html>.

38. Δημόπουλου Χαράλαμπου, Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος -κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 99.

39. Δημόπουλου, όπ.π., 105.

40. Σκανδάμη Μαρίνου, Τοκογλυφία : Διαχρονική – Εγκληματολογική προσέγγιση, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2007, σ.126.

τή⁴¹, που ενισχύεται και από τον επίκαιρο παγκόσμιο διάλογο για το βαθμό αξιοπιστίας των ΟΑΠΙ.

β. Ο κλονισμός της αξιοπιστίας των ΟΑΠΙ

Τέσσερα είναι τα κυριότερα ζητήματα, που δημιούργησαν αμφιβολίες σχετικά με την αξιοπιστία των οίκων αξιολόγησης. Το ολιγοπώλιο των αξιολογητών, η έλλειψη ανεξαρτησίας, η έλλειψη προβλεψιμότητας και η πρόκληση δυσμενών επιπτώσεων. Ειδικότερα,

I. Οι οίκοι αξιολόγησης Moody's, Standard & Poor's και Fitch κατέχουν περίπου το 90% της παγκόσμιας αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας, με τους δύο πρώτους να μοιράζονται περίπου το 80%⁴². Ο έλεγχος της αγοράς, ουσιαστικά, από δύο οίκους αξιολόγησης ευδοκίμησε από κανονιστικό πλαίσιο των Η.Π.Α. (NRSRO) που παρήγαγε μείωση του ανταγωνισμού και κατ' ακολουθία, τη μείωση της αποτελεσματικότητας και αξιοπιστίας των οίκων⁴³. Η διάρρηξη αυτής της ολιγοπωλιακής κατάστασης αποτελεί νομοθετικό στόχο των Η.Π.Α. και της Ε.Ε., όπως κατωτέρω εκθέτουμε.

II. Ο ρόλος των ΟΑΠΙ εστιάζεται στη διαμεσολάβηση μεταξύ δανειστών-επενδυτών και όσων αναζητούν την άντληση κεφαλαίων. Οι αξιολογήσεις διακρίνονται σε αυτές που γίνονται κατόπιν παραγγελίας (με εντολή) και σε αυτεπάγγελτες (χωρίς εντολή)⁴⁴. Οι οίκοι αξιολόγησης κατά κανόνα πληρώνονται για τις υπηρεσίες τους από τους αξιολογούμενους που τις παραγγέλνουν (εταιρίες, εκδότες ομολόγων ή μετοχών, διαχειριστές αμοιβαίων κεφαλαίων κ.λπ.). Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι αξιολογούμενοι παρέχουν στους ΟΑΠΙ και όλη την πληροφόρηση, προκειμένου να συντάξουν τις εκθέσεις αξιολογήσεως. Αντιστοίχως, οι

41. Μανωλεδάκη Ιωάννη, Ποινικό Δίκαιο – Γενική Θεωρία, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νική, 2004, σ. 133.

42. Bergstrom Rupini, Bond raters get subpoenas, Wall St Journal, Oct. 27, 2007, B2 και σε <http://www.wsj.com/articles/SB119342348928373142>.

43. Fabian Dittrich, The Credit Rating Industry: Competition and Regulation, σ. 9, σε http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=991821 (τελευταία επίσκεψη 18/03/14).

44. Blaurock, όπ.π., σ. 3-4.

οίκοι παρέχουν στους αξιολογούμενους αξιολόγηση και φήμη. Στους δε επενδυτές, παρέχουν μέσω των αξιολογήσεων γνώση και εποπτεία των πιθανών επενδύσεων⁴⁵. Ουσιαστικά, οι ΟΑΠΙ πληρώνονται για την τελική έκθεση αξιολόγησης και όχι για όλη τη διαδικασία συγκέντρωσης στοιχείων, εκτίμησης κινδύνου και ανάλυσης δεδομένων της αξιολόγησης. Έχει παρατηρηθεί ότι αν ο αξιολογούμενος δυσανεχθεί από την αξιολόγηση δεν επανέρχεται ως πελάτης, μπορεί δε και να μην αποπληρώσει τις υπηρεσίες που έλαβε. Έτσι, η ευθύνη και η δεοντολογία των ΟΑΠΙ κάμπτεται από την ανάγκη πληρωμής τους, αναδεικνύοντας ένα σοβαρό ζήτημα σύγκρουσης συμφερόντων και εν τέλει έλλειψης ανεξαρτησίας⁴⁶.

III. Η ασιατική κρίση του 1997 θεωρείται ως κατ' εξοχήν απόδειξη της έλλειψης προβλεψιμότητας της επερχόμενης κρίσης⁴⁷, αφού οι οίκοι αξιολόγησης κατηγορήθηκαν για την έλλειψη οποιασδήποτε διορατικότητας, καθότι ακολουθούσαν την πλειοψηφούσα άποψη των διαμορφωτών της αγοράς, ενώ στη συνέχεια έκαναν ραγδαίες αξιολογήσεις και υποβιβασμούς πιστοληπτικής ικανότητας τραπεζών και επιχειρήσεων, με αποτέλεσμα την υπερδιόγκωση των δυσμενών οικονομικών επιπτώσεων στην οικονομία κρατών, επιχειρήσεων και λαών⁴⁸.

IV. Όπως διαπιστώθηκε και από την επίσημη αναφορά της έρευνας που διεξάχθηκε από την συσταθείσα από το κογκρέσο των ΗΠΑ επιτροπή για την οικονομική κρίση, οι ΟΑΠΙ απέτυχαν, μεταμορφώνοντας επισφαλείς υποθήκες σε τοξικά οικονομικά προϊόντα, τα οποία χαρα-

45. Wessendorf M. Erin, Regulating the credit rating agencies, *Entrepreneurial Business Law Journal*, vol. 3: 1, 2008, 162.

46. Wessendorf, οπ.π., 171.

47. Ζοπουνίδη Κωνσταντίνου, Οίκοι αξιολόγησης και αξιοπιστία, 24-12-2012, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=490241&h1=true#commentForm> και την εκεί αναφορά του ότι «ενώ τα συστήματα βαθμολόγησης των διεθνών οργανισμών έχουν μια ικανότητα πρόβλεψης της οικονομικής κατάρρευσης, κρίνονται αναποτελεσματικά στην έγκαιρη διάγνωση οικονομικών κρίσεων και προβλημάτων πτώχευσης».

48. Ryan John, The negative impact of credit rating agencies and proposal for better regulation, working paper FG1, 2012/Nr. 01, January 2012, SWP Berlin, σ. 11.

κτήριζαν ασφαλή, ενώ οι επενδυτές σε αυτά τα προϊόντα εμπιστευόταν τους οίκους χωρίς να δείξουν καμία επιμέλεια, με αποτέλεσμα την συνεχόμενη παραγωγή νεότερων τοξικών προϊόντων με τις γνωστές δυσμενείς επιπτώσεις στην παγκόσμια οικονομία⁴⁹.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι χώρες που έγιναν στόχοι των παγκοσμίων κρίσεων ήταν πρωτίστως αυτές που από τη δεκαετία του 1990 είχαν επιτρέψει την ευρύτατη απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων, όχι μόνο για τις άμεσες επενδύσεις, αλλά και για βραχυπρόθεσμες κινήσεις από και προς το εξωτερικό⁵⁰.

Έτσι, στις περιπτώσεις μαζικής εκροής κεφαλαίων προκαλείται δραματική κατάρρευση του χρηματοοικονομικού τομέα, με τι συνέπειες να επηρεάζουν δυσμενώς την παραγωγή και το βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων.

γ. Εγκληματικές συμπεριφορές

Εκθέσαμε ήδη ότι οι κύριες λειτουργίες των ΟΑΠΙ αφορούν πρώτον, την πληροφόρηση που παρέχουν στους επενδυτές και δεύτερον, την επιβεβαίωση της οικονομικής θέσης των αξιολογούμενων.

Αμφότερες οι λειτουργίες μπορούν να επηρεαστούν από συγκρούσεις συμφερόντων στις οποίες κυρίαρχο ρόλο έχει η παράνομη, παράτυπη ή αντιδεοντολογική συμπεριφορά μετόχων, μελών Διοικητικών ή Εποπτικών Συμβουλίων (εφεξής Δ.Σ. ή Ε.Σ.), στελεχών, αναλυτών αξιολογήσεων ή ακόμη και εργαζομένων σε ΟΑΠΙ⁵¹.

Τέτοιες συμπεριφορές, όπως καταγράφονται στην παγκόσμια βιβλιογραφία, σε εκθέσεις ανεξάρτητων επιτροπών και ινστιτούτων, κείμενα δεσμευτικών και μη δεσμευτικών κανόνων, αλλά και σε ποινικούς και αστικούς κώδικες και ειδικούς νόμους, είναι κυρίως, οι ακόλουθες :

49. "The Financial Crisis Inquiry Report", The Financial Crisis Inquiry Commission, Official Government Edition, January 2011, σ. 418.

50. Χούφσμιντ, όπ. π., σ. 246.

51. Weber H. Rolf & Baumann Simone, Conflicts of Interest and Risk Management : Practices in the CRA Industry, στο Jan Kleineman-Lars Gorton-Aron Verstaending (eds) "Perspectives on Credit Rating Agencies", Stockholm Centre for Commercial Law - Juridiska fakulteten, 2013, σ. 284 επ.

I. Σε επίπεδο αναλυτών και εργαζομένων

1.- Αναλυτές αξιολογήσεων ή εργαζόμενοι (με σημαντική επιρροή) σε ΟΑΠΙ κατέχουν τίτλους ή καταθέσεις στην αξιολογούμενη οντότητα (issuer or debtor).

2.- Αναλυτές αξιολογήσεων κατέχουν διευθυντικές ή εργασιακές θέσεις στην αξιολογούμενη οντότητα.

3.- Αναλυτές αξιολογήσεων δανείζονται με προνομιακούς όρους από την αξιολογούμενη οντότητα ή έχουν ιδιαίτερα προσωπικές σχέσεις με φυσικά πρόσωπα σε θέσεις επιρροής της αξιολογούμενης οντότητας.

4.- Αναλυτές αξιολογήσεων λαμβάνουν δώρα ή άλλα ωφελήματα και παροχές από αξιολογούμενες οντότητες.

5.- Αναλυτές αξιολογήσεων που αμείβονται από τις αξιολογούμενες οντότητες. Η υψηλή αξιολόγηση αυξάνει τις αμοιβές και προσελκύει νέους πελάτες.

6.- Η ανταλλαγή ευαίσθητων πληροφοριών μεταξύ αναλυτών αξιολογήσεων που εργάζονται με διαφορετικές εντολές αναλύσεων.

II. Σε εταιρικό επίπεδο

1.- Η αξιολόγηση πιστοληπτικής ικανότητας αφορά μια αξιολογούμενη οντότητα που είναι θυγατρική ή συνδεδεμένη επιχειρηματικά με τον ΟΑΠΙ.

2.- ΟΑΠΙ που κατέχουν άμεσα ή έμμεσα μέρος ή τμήμα της ιδιοκτησίας των αξιολογούμενων οντοτήτων.

3.- Ο ΟΑΠΙ παράλληλα με την αξιολόγηση διατηρεί και σχέση παροχής συμβούλου (consulting) προς την αξιολογούμενη οντότητα.

4.- Ο ΟΑΠΙ παρέχει συμβουλές για το σχεδιασμό και την εισαγωγή στην αγορά δομημένων χρηματοοικονομικών προϊόντων που στη συνέχεια αξιολογεί ο ίδιος.

5.- Σε περιπτώσεις συνεχιζόμενων περιοδικών αξιολογήσεων η αξιολόγηση αποκτά φιλικά χαρακτηριστικά, ώστε να μην διακοπεί λόγω δυσάρεσκιας η σχέση. Οι ΟΑΠΙ και οι αξιολογούμενες οντότητες συνάπτουν μακροχρόνιες σχέσεις, στις οποίες οι αξιολογούμενες οντότητες πληρώνουν για την παροχή υπηρεσιών των αξιολογητών τους. Η

χρόνια συνεργασία αυξάνει πιθανότητες κατασκευής αξιολογήσεων σύμφωνα με τις επιθυμίες του αξιολογούμενου.

6.- Η πληρωμή των παραγγελθεισών αξιολογήσεων από την αξιολογούμενη οντότητα οδηγεί σε υψηλή αξιολόγηση για να μην δυσαρεστηθεί ο αξιολογούμενος.

7.- Η επιβολή τελών αξιολογήσεως με εκβιαστικό ή δωροληπτικό χαρακτήρα που δεν αιτιολογούνται από διαφορά κόστους υπηρεσιών.

8.- Η επιβολή τελών αξιολογήσεως με εκβιαστικό ή δωροληπτικό χαρακτήρα που εξαρτώνται από την έκβαση της αξιολόγησης.

9.- Σε περίπτωση αξιολόγησης δημοσίου χρέους γίνονται συστάσεις για την κατεύθυνση της εθνικής πολιτικής του αξιολογούμενου κράτους.

10.- Η εκ προθέσεως ή βαρείας αμελείας υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας μιας οντότητας με σκοπό ή αποτέλεσμα την χειραγώγηση, τον εξαναγκασμό σε πράξεις ή παραλείψεις ή την καταστροφή της οικονομικής της κατάστασης.

11.- Η εκ προθέσεως ή βαρείας αμελείας άρνηση αναβάθμισης της πιστοληπτικής ικανότητας μιας οντότητας με σκοπό ή αποτέλεσμα την διατήρηση της δυσμενούς οικονομικής θέσης της.

12.- Η εκ προθέσεως ή βαρείας αμελείας χρήση πληροφοριών για την εκπόνηση αξιολόγησης που είναι ανεπαρκείς ή αναξιόπιστες.

13.- Η εκ προθέσεως ή βαρείας αμελείας έλλειψη αξιόπιστης μεθοδολογίας αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας.

14.- Η αποφυγή επανεξέτασης μιας αξιολόγησης όταν σημειώνονται ουσιώδεις αλλαγές, που θα μπορούσαν να διαμορφώσουν ένα άλλο αξιολογικό αποτέλεσμα.

15.- Η αποφυγή επανεξέτασης μιας αξιολόγησης όταν οι μεθοδολογίες, πρότυπα ή βασικές παραδοχές της αξιολόγησης τροποποιήθηκαν μεταγενέστερα.

16.- Η ανάμιξη των ΟΑΠΙ στην δημιουργία νέων επενδυτικών προϊόντων που αξιολογούνται από τους ίδιους.

17.- Η παραπλάνηση επενδυτών με τη δημοσίευση εσφαλμένων πληροφοριών για τη θετική προοπτική χρηματοπιστωτικών τίτλων.

18.- Η δημοσίευση μιας αυτεπάγγελτης μη ευνοϊκής αξιολόγησης ως μέσο πίεσης στον αξιολογούμενο για να αναθέσει νέα αξιολόγηση στον

ΟΑΠΙ για να πετύχει ευνοϊκότερη αξιολόγηση.

19.- Η συναυτουργία σε παραπλάνηση σε χρηματιστικές πράξεις.

20.- Η συμμετοχή σε πράξεις απάτης ή χειραγώγησης της αγοράς.

III. Σε επίπεδο μετόχων ή μελών Δ.Σ. ή Ε.Σ. και στελεχών ΟΑΠΙ

1.- Μέτοχοι ή μέλη Διοικητικών Συμβουλίων (Δ.Σ.) ή Εποπτικών Συμβουλίων (Ε.Σ.) ΟΑΠΙ ή στελέχη ή πρόσωπα που μέσω ελέγχου συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον ΟΑΠΙ, μπορεί να είναι και μέλη Δ.Σ. ή Ε.Σ. ή στελέχη αξιολογούμενης οντότητας.

2.- Μέτοχοι ή μέλη Δ.Σ. ή Ε.Σ. ΟΑΠΙ ή στελέχη ή πρόσωπα που μέσω ελέγχου συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με τον ΟΑΠΙ, μπορεί να έχουν επενδύσει στην αξιολογούμενη οντότητα

3.- Δωροληψία ή εκβίαση εκ μέρους μετόχων, μελών Δ.Σ. ή Ε.Σ., στελεχών, αναλυτών αξιολογήσεων ή εργαζομένων σε ΟΑΠΙ ή άλλων άμεσα ή έμμεσα συνδεδεμένων με τον ΟΑΠΙ μέσω ελέγχου προσώπων, η οποία τελείται εις βάρος μελών Δ.Σ. ή άλλων αποφασιστικών οργάνων της αξιολογούμενης οντότητας.

δ. Από την απόλυτη ελευθερία στις αυξανόμενες ρυθμίσεις

Οι παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές «απαιτούν ένα παγκόσμιο σύστημα ελέγχου και ρύθμισης»⁵².

Αυτό κρίνεται ως αναγκαίο γιατί η παγκοσμιοποίηση ενεργοποιεί πέραν των υπολοίπων ασυμμετριών και τις νομικές ασυμμετρίες. Αυτές αυξάνουν τους κινδύνους των συνδεδεμένων αγορών, αφού κράτη και διεθνείς θεσμοί έχουν αποτύχει στη δημιουργία αποτελεσματικού ρυθμιστικού πλαισίου των αγορών⁵³ και βεβαίως, των οίκων αξιολόγησης.

Ως γενικό πλαίσιο, αυτή η θέση είναι σαφής. Επίσης σαφές είναι ότι δεν είναι ορατή στο άμεσο μέλλον η ανάληψη πρωτοβουλίας για τη δημιουργία μιας παγκόσμιας ρυθμιστικής αρχής.

Αυτό δεν πρέπει να οδηγήσει στην παραίτηση⁵⁴ από την ανάληψη άλ-

52. Χούφσμιντ, όπ.π., σ. 341.

53. Δημόπουλου, όπ.π., σ.105.

54. Βασιλαντωνοπούλου Βίκυς, Λευκά κολάρα' & οικονομικό έγκλημα : Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2014, σ. 330.

λων επί μέρους πρωτοβουλιών. Ο ισχυρισμός ότι ο έλεγχος σε περιφερειακό ή εθνικό επίπεδο δεν μπορεί να εμπεδωθεί εξαιτίας της παγκοσμιότητας των χρηματοπιστωτικών αγορών δεν είναι ούτε θεωρητικά ακριβής ούτε εμπειρικά αποδεικτέος⁵⁵. Γι' αυτό, ανεξάρτητα από το εάν, πως και πότε, μπορεί να υπάρξει ένα παγκόσμιο κοινό τεχνητό νόμισμα αναφοράς και μια ενιαία διεθνής εποπτεία των χρηματοπιστωτικών αγορών⁵⁶, ως μέσα ελέγχου της διεθνούς κερδοσκοπίας, όπως κατά καιρούς έχει προταθεί⁵⁷, είναι στον παρόντα χρόνο αναγκαία η ενίσχυση της ευρωπαϊκής πρωτοβουλίας για την περιφερειακή αναδιάρθρωση και την επαναρρύθμιση των αγορών⁵⁸.

Αυτό ενδείκνυται ακριβώς γιατί οι εσφαλμένες αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ απέτυχαν να προσδιορίσουν έγκαιρα την επιδείνωση των συνθηκών της αγοράς και τη μείωση της φερεγγυότητας χρηματοπιστωτικών οργανισμών και έτσι, συνέβαλαν σημαντικά στη διόγκωση και επιτάχυνση των συνεπειών της διεθνούς κρίσης που ξεκίνησε το 2007.

Κυρίως, από αυτή την αποτυχία αναδείχθηκε η ανάγκη θεσπίσεως ενός κοινού ρυθμιστικού πλαισίου λειτουργίας των ΟΑΠΙ.

Βεβαίως, η κυρίαρχη προσέγγιση αναγνωρίζοντας την ανάγκη μεταρρυθμίσεων του ρυθμιστικού πλαισίου των ΟΑΠΙ, συνδέει αυτές αποκλειστικά με τη διασφάλιση σταθερότητας στις κεφαλαιαγορές και την ενίσχυση της προστασίας των επενδυτών⁵⁹.

Η προσέγγιση αυτή είναι στενά οικονομική και δεν αναδεικνύει την βασικότερη ανάγκη που επιβάλλει τις κανονιστικές μεταρρυθμίσεις. Αυτή είναι η ανάγκη περιορισμού μιας δύναμης ισχύος, που δύναται να

55. Χούφσμιντ, όπ.π., σ. 341.

56. Vernazza - Nielsen - Gkionakis, όπ.π., σ. 3.

57. Χούφσμιντ, όπ.π., σ. 342.

58. πρβλ. Ρούκουνα Εμμανουήλ, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2011, σ. 24-25 και την εκεί αναφορά του ότι «η διεθνής ζωή ευνοεί την σχετικοποίηση των συνόρων, την κάμψη της κρατικής κυριαρχίας και κατά συνέπεια καθιστά απολύτως απαραίτητη την ενίσχυση σχημάτων διεθνούς κανονιστικής δράσεως με εγγυήσεις νομιμότητας».

59. European Commission, 2010: Regulating financial services for sustainable growth, Communication, June, σε http://ec.europa.eu/internal_market/finances/docs/general/com_2010_en.pdf.

επηρεάσει την οικονομική σταθερότητα οποιουδήποτε κράτους και την οικονομική ασφάλεια κάθε λαού. Ως εκ τούτου ο χρηματοπιστωτικός τομέας δεν είναι μόνο ένα πεδίο δράσεως ιδιωτικών συμφερόντων με σκοπό το κέρδος, αλλά πρωτίστως αποτελεί δημόσιο αγαθό και σε κάθε περίπτωση επηρεάζει το δημόσιο αγαθό της οικονομικής ασφάλειας και προόδου, αφού ο χαρακτήρας και η λειτουργικότητά του πρέπει να υπηρετούν όλα τα τμήματα του πληθυσμού και να είναι χρήσιμος σε αυτά⁶⁰

Επομένως, είναι σημαντικό οι δραστηριότητες αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας να διεξάγονται σύμφωνα με τις αρχές της ακεραιότητας, της διαφάνειας, της υπευθυνότητας και της χρηστής διακυβέρνησης προκειμένου να διασφαλιστεί ότι οι απορρέουσες αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας είναι ανεξάρτητες, αντικειμενικές και με επαρκή ποιότητα.

Οι κυριότερες ρυθμίσεις μη δεσμευτικών και δεσμευτικών κανόνων είναι οι ακόλουθες :

I. Κώδικας δεοντολογίας IOSCO

Ο Διεθνής Οργανισμός Επιτροπών Κεφαλαιαγοράς (International Organization of Securities Commissions - IOSCO), μέλος του οποίου είναι και η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς της χώρας μας, είχε ήδη αρχίσει από το 2003 την προετοιμασία ενός κώδικα δεοντολογίας για τη λειτουργία των ΟΑΠΙ⁶¹. Αν και ένα αρχικό σχέδιο ήταν ήδη ολοκληρωμένο από το 2004, μόλις το 2008 ο IOSCO υιοθέτησε τον Κώδικα Δεοντολογίας. Το 2011 η τεχνική επιτροπή της IOSCO εξέτασε την πρόοδο εφαρμογής των αρχών της IOSCO σχετικά με τους ΟΑΠΙ εξετάζοντας τις ληφθείσες ρυθμιστικές πρωτοβουλίες⁶².

60. Χούφσμιντ, όπ.π., σ. 343.

61. IOSCO, Statement Of Principles Regarding The Activities Of Credit Rating Agencies, Statement of the Technical Committee of IOSCO September 2003, σε <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD151.pdf> .

62. Regulatory Implementation of the Statement of Principles Regarding the Activities of Credit Rating Agencies - Final Report, Technical Committee of the International Organization of Securities Commissions, February 2011.

Το περιεχόμενο των κανόνων δεοντολογίας εστιάζεται κυρίως στην υπόδειξη λήψης μέτρων αποτροπής σύγκρουσης συμφερόντων και αυστηρών μεθοδολογιών αξιολόγησης, με σκοπό την προστασία των επενδυτών, τη διαφάνεια, την αποτελεσματικότητα και την αποφυγή συστημικού ρίσκου από τη λειτουργία των ΟΑΠΙ.

Τον Ιούνιο 2014 η IOSCO δημοσίευσε μια συμβουλευτική αναφορά δέκα καλών πρακτικών για τη μείωση της εξάρτησης από τους οίκους αξιολόγησης. Η αναφορά διαπίστωνε επίσης, ότι οι ΟΑΠΙ συνέχιζαν να παίζουν κυρίαρχο ρόλο στις αγορές⁶³, με τους εκπροσώπους των επενδυτών να απευθύνονται κυρίως σε αυτούς για τις αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας.

II. Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας - FSB

Το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Financial Stability Board - FSB) , ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 2009 από τους ηγέτες του G20 ως διάδοχος του Φόρουμ Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Financial Stability Forum - FSF). Δημιουργήθηκε για να συντονίσει σε διεθνές επίπεδο το έργο των εθνικών και διεθνών αρχών και οργάνων, με σκοπό την εφαρμογή πολιτικών αποτελεσματικού, εποπτικού και κανονιστικού χαρακτήρα. Σε αυτό δεν συμμετέχει η χώρα μας⁶⁴.

Το 2010 σχεδίασε, αποφάσισε και δημοσίευσε συγκεκριμένες αρχές για τη μείωση της εξάρτησης των επενδυτών από τους ΟΑΠΙ⁶⁵ . Τα κυριότερα σημεία είναι τα ακόλουθα :

- 1.- Η τροποποίηση της νομοθεσίας όπου απαιτείται, ώστε οι αξιολο-

63. IOSCO, Good practices on reducing reliance on CRAs in asset management - Consultation Report, June 2014, σε <http://www.iosco.org/library/pubdocs/pdf/IOSCOPD442.pdf> .

64. Μέλη του μπορεί να γίνουν υπουργοί οικονομικών, κεντρικές τράπεζες, ρυθμιστικές αρχές, διεθνείς οικονομικοί θεσμοί και ιδρύματα. Σε αυτό συμμετέχουν σύμφωνα με την τελευταία τροποποίηση της 26^{ης} Μαρτίου 2015, υπουργοί και αρχές 24 χωρών, η ΕΚΤ, η Commission, 3 διεθνή οικονομικά ιδρύματα και 6 διεθνείς τραπεζικοί, εποπτικοί και οικονομικοί θεσμοί.

65. Financial Stability Board, Principles for reducing reliance on CRA ratings, October 27, 2010, σε http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_101027.pdf?page_moved=1 .

γήσεις των ΟΑΠΙ να αντικατασταθούν από κατάλληλες εναλλακτικές εκτιμήσεις πιστοληπτικής ικανότητας.

2.- Η δημιουργία οργάνων και εργαλείων οίκοθεν αξιολογήσεων εκ μέρους των τραπεζών, των θεσμικών επενδυτών και των συμμετεχόντων στην αγορά, ώστε να αποφεύγεται η μηχανιστική εξάρτηση από τους ΟΑΠΙ .

3.- Η περιοδική δημοσίευση κατανοητών πληροφοριών από τους εκδότες τίτλων, σχετικά με την πραγματική κατάσταση αυτών και των τίτλων τους, ώστε να παρέχεται η δυνατότητα στους επενδυτές να ενεργούν τις δικές τους ανεξάρτητες εκτιμήσεις, χωρίς τη διαμεσολάβηση των ΟΑΠΙ.

Μάλιστα, το 2012, το Συμβούλιο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας δημοσίευσε και έναν οδικό χάρτη, τον οποίο έθεσε υπόψη του G20, με σκοπό την ταχύτερη εφαρμογή των αρχών του⁶⁶ .

III. Βασιλεία III

Στις 16 Δεκεμβρίου 2010, η Επιτροπή της Βασιλείας για την Τραπεζική Εποπτεία (“Basel Committee on Banking Supervision”, εφεξής η «Επιτροπή της Βασιλείας»)⁶⁷, δημοσίευσε δύο εκθέσεις με τίτλο: «Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and

66. Financial Stability Board, Roadmap and workshop for reducing reliance on CRA ratings -FSB report to G20 Finance Ministers and Central Bank Governors, 5 November 2012, σε http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_121105b.pdf?page_moved=1 .

67. Η Επιτροπή της Βασιλείας για την Τραπεζική Εποπτεία ιδρύθηκε το 1974 με αρχική συμμετοχή 13 χωρών. Λειτουργεί υπό την αιγίδα της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (Bank for International Settlements). Διατυπώνει ευρέα εποπτικά πρότυπα και κατευθύνσεις και προτείνει βέλτιστες πρακτικές, με την προσδοκία ότι οι επιμέρους εποπτικές αρχές θα λάβουν μέτρα για την εφαρμογή τους μέσω θεσμικών ή άλλων προσαρμογών, οι οποίες ενδείκνυνται για τα εθνικά τους συστήματα. Η Επιτροπή δεν έχει τη μορφή υπερεθνικής εποπτικής αρχής και τα συμπεράσματά της δεν έχουν, ούτε υπήρχε ποτέ η πρόθεση να έχουν, δεσμευτική νομική ισχύ. Βλ. σχετ. <http://www.bankofgreece.gr/Pages/el/Supervision/Diavouleivseis/others.aspx> .

banking systems»⁶⁸ και «Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring»⁶⁹. Οι εκθέσεις αυτές αποτελούν το προϊόν μακρών διαβουλεύσεων που έλαβαν χώρα από το 2008, λόγω της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης και είναι πλέον γνωστές ως το κανονιστικό πλαίσιο της «Βασιλείας III». Φέρεται ότι αποτελούν την πιο σημαντική αντίδραση της Επιτροπής της Βασιλείας στην ανωτέρω κρίση⁷⁰. Με τις διατάξεις τους προτείνεται ένα νέο κανονιστικό πλαίσιο για τις διεθνείς τράπεζες, με αναθεώρηση του έως τότε ισχύοντος συναφούς πλαισίου και στόχο την ενδυνάμωση της σταθερότητας του τραπεζικού συστήματος διεθνώς, μέσω⁷¹: α) της ενίσχυσης της μικροπροληπτικής ρυθμιστικής παρέμβασης στη λειτουργία των τραπεζών, με στόχο την ενδυνάμωση της ανθεκτικότητας τους σε περιόδους έντασης, και β) της αντιμετώπισης, μέσω μακροπροληπτικής ρυθμιστικής παρέμβασης, του συστημικού κινδύνου που μπορεί να εκδηλωθεί στο σύνολο του τραπεζικού (και εν γένει του χρηματοπιστωτικού) συστήματος, και της προκυκλικής μεγέθυνσης του εν λόγω κινδύνου σε βάθος χρόνου.

Σε ότι αφορά τους ΟΑΠΙ, έχει ιδιαίτερη σημασία η κατεύθυνση που δίδεται στην ενότητα Β των διατάξεων της «Βασιλείας III», σύμφωνα με τις οποίες καλούνται οι τράπεζες αφενός στην σταδιακή απεξάρτησή τους από τις εκτιμήσεις οίκων αξιολόγησης, με την ανάπτυξη ίδιων συστημάτων και μεθόδων ώστε να αυτό-αξιολογούν τον πιστωτικό κίνδυνο των ανοιγμάτων τους και αφετέρου, στις περιπτώσεις που χρειάζονται την συμβολή ΟΑΠΙ, αυτοί πρέπει να πληρούν τα κριτήρια του Κώδικα Δεοντολογίας της IOSCO.

68. Basel Committee on Banking Supervision (2010a): December, <http://www.bis.org/publ/bcbs189.htm>.

69. Basel Committee on Banking Supervision (2010b): December, <http://www.bis.org/publ/bcbs188.htm>.

70. Γκόρτσου Χρήστου, 'Βασιλεία III': Η αναθεώρηση του ισχύοντος κανονιστικού πλαισίου της Επιτροπής της Βασιλείας για την Τραπεζική Εποπτεία με στόχο την ενδυνάμωση της σταθερότητας του διεθνούς τραπεζικού συστήματος, στο συλλογικό έργο «Η διεθνής κρίση, η κρίση στην ευρωζώνη και το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα», Γ. Χαρδούβελη-Χρ. Γκόρτσου (επιμ.), ΕΕΤ Αθήνα 2011, σ. 522.

71. Γκόρτσου, όπ.π., σ. 522.

Στις 11 Δεκεμβρίου 2014 η Επιτροπή της Βασιλείας δημοσίευσε ένα αναθεωρημένο πλαίσιο για τις τιτλοποιήσεις (Revisions to the securitisation framework⁷²) μετά από α) την διαπίστωση των αδυναμιών του προηγούμενου κανονιστικού πλαισίου της λεγόμενης Βασιλείας II, που αντιμετώπιζε τέτοια ζητήματα τιτλοποιήσεων και β) των δεσμεύσεων που είχαν αναληφθεί από τη Βασιλεία III. Η εφαρμογή του θα αρχίσει τον Ιανουάριο 2018. Η κρισιμότερη συμβολή στην προαγωγή ενός διεθνώς ανθεκτικού τραπεζικού τομέα είναι πρώτον, η δέσμευση κεφαλαίων για την προστασία από την έκθεση στις τιτλοποιήσεις και δεύτερον, το ενδιαφέρον που δίδεται στην ιεράρχηση των ζητούμενων αξιολογήσεων, με τις λεγόμενες «εσωτερικές» (ενδοτραπεζικές) αξιολογήσεις (Internal Ratings-Based Approach) να θεωρούνται πρωτεύουσας σημασίας και απόλυτης προτεραιότητας έναντι των «εξωτερικών» αξιολογήσεων των ΟΑΠΙ (External Ratings-Based Approach).

IV. Η.Π.Α.

Στις Η.Π.Α., οι ΟΑΠΙ απέφευγαν επί μακρόν την υπαγωγή τους σε ρυθμίσεις, καθώς και τα ζητήματα αστικής ευθύνης τους, με τον ισχυρισμό ότι οι αξιολογήσεις που ενεργούσαν ενσάρκωναν το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης γνώμης, που προστατευόταν από την πρώτη τροποποίηση του οικείου Συντάγματος.

Η αντίληψη αυτή εντασσόταν στο κυρίαρχο πλαίσιο σκέψης που βασίστηκε σε κλασικές αρχές, όπως η άποψη ότι η ορθολογική συμπεριφορά των υποκειμένων κατά την επιδίωξη επίτευξης των συμφερόντων τους οδηγεί σε μια γενική ισορροπία όταν έλθουν σε επαφή αυτά τα ορθολογικά υποκείμενα, και κατά συνέπεια, διαμορφώνεται με επάρκεια η ικανότητα της αγοράς να αποκαθιστά τις ισορροπίες της όταν απειλούνται⁷³.

Το δόγμα ότι οι αγορές έχουν πάντα δίκιο και δεν χρειάζονταν κανονιστικές ρυθμίσεις οφείλονταν κατά πολύ και στη δυνατότητά τους να

72. Revisions to the securitisation framework, Basel III Document, 11 December 2014, σε <http://www.bis.org/bcbs/publ/d303.pdf>

73. Touraine Alain, Μετά την κρίση : Από την κυριαρχία των αγορών στην αναγέννηση της κοινωνίας, εκδ. Ημερησία, 2014, σ. 58.

επιηρεάζουν εν τέλει τα θεμελιώδη μεγέθη που υποτίθεται ότι αντανάκλουν⁷⁴.

Η αυτορρύθμιση των αγορών εξελίχθηκε από τη δεκαετία του 1980 και έπειτα σε δογματική πεποίθηση που η αυθεντία της περιόρισε σταδιακά το κράτος στο ρόλο του νυχτοφύλακα ⁷⁵ και τις αγορές στην υπέρτατη εξουσία⁷⁶.

Μάλιστα, παρά την ασιατική κρίση του 1997 που ανέδειξε τον ύποπτο ρόλο των ΟΑΠΙ στην πρόκλησή της, το 1999 καταργήθηκε εν μέρει ο νόμος Glass–Steagall του 1932 που ενσωμάτωνε την εμπειρία από το κράχ του 1929 και διαχώριζε τις εμπορικές από τις επενδυτικές τράπεζες⁷⁷. Αποτέλεσμα αυτής της κατάργησης ήταν η γιγάντωση των αμερικανικών τραπεζών, που προέβησαν σε αθρόες τιτλοποιήσεις επισφαλών ενυπόθηκων δανείων, τα οποία στη συνέχεια κατανέμονταν σε νεότερους τίτλους που αξιολογούνταν μετ' επαίνων από τους ΟΑΠΙ⁷⁸.

Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις 4 ημέρες πριν την κατάρρευση της εταιρίας Επρον στα τέλη του 2001, αξιολόγησή της από τους ΟΑΠΙ ήταν

74. Soros George, Η οικονομική κρίση του 2008 και η σημασία της, εκδ. Λιβάνη, Αθήνα, 2008, σ. 109-114. Έχει ενδιαφέρον το παράδειγμα του συγγραφέα για μεγάλες εταιρίες υψηλής τεχνολογίας που χρησιμοποιούσαν τα κέρδη τους για να αποκτήσουν άλλες εταιρίες, οδηγώντας έτσι, σε μια επιχειρηματική μόδα που επιτύγχανε την αύξηση τιμών μετοχών όχι μόνο δια της συνεχούς απόκτησης άλλων εταιριών, αλλά και δι' αυτής μόνο της ανακοίνωσης ότι προτίθενται να χρησιμοποιήσουν τα μελλοντικά κέρδη τους για την περαιτέρω απόκτηση άλλων μικρότερων εταιριών. Ευνόητο είναι ότι το μοντέλο αυτό που αντανάκλυνε τη δήθεν δικαίωση της αγοράς για αυτού του είδους την οικονομική μεγέθυνση, κατέρρευσε με την πρώτη αμφισβήτηση που έριξε την τιμή των μετοχών.

75. Rothbard Murray, Power and Market: Government and the Economy, fourth edition, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 2006.

76. Χάρβεϊ Ντέιβιντ, Νεοφιλελευθερισμός : Ιστορία και παρόν, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 2007, σ. 14.

77. Η μερική κατάργηση έγινε με το νόμο Gramm–Leach–Bliley Act , γνωστό και ως Financial Services Modernization Act of 1999 (Pub.L. 106–102, 113 Stat. 1338, που ετέθη σε ισχύ στις 12 Νοεμβρίου 1999).

78. Stiglitz Joseph E., Ο θρίαμβος της απληστίας – Η ελεύθερη αγορά και η κατάρρευση της παγκόσμιας οικονομίας, τόμος Α', εκδ. Ημερησία, 2014, σ. 142.

άριστη⁷⁹. Η νομοθεσία (Sarbanes-Oxley Act of 2002) που προέκυψε από αυτό το τεράστιο σκάνδαλο, το μόνο που ουσιαστικά θεσμοθέτησε ως προς τον έλεγχο των οίκων αξιολόγησης ήταν η υποχρέωση υποβολής στον Πρόεδρο μια αναφοράς που θα συνέτασσε η επιτροπή κεφαλαιαγοράς των Η.Π.Α.⁸⁰

Παρότι η αναφορά διαπίστωνε την εντυπωσιακή έλλειψη επιμέλειας και κανονιστικής εποπτείας των ΟΑΠΙ, εν τούτοις χρειάστηκαν άλλα τρία χρόνια για να αναληφθεί μια νομοθετική πρωτοβουλία, γεγονός που αποτελεί πλήρη απόδειξη αφενός της κυριαρχούσας δογματικής πεποίθησης στην αυτορρύθμιση των αγορών⁸¹, αφετέρου της πολιτικής κατίσχυσης των αγορών επί του νομοθετικού σώματος.

Η κανονιστική ρύθμιση και εποπτεία των ΟΑΠΙ άρχισε στις Η.Π.Α. μόλις το 2006. Έτσι, με ομοσπονδιακό νόμο (Credit Rating Agency Reform Act) που τέθηκε σε ισχύ στις 29 Σεπτεμβρίου 2006, προβλέφθηκαν οι προϋποθέσεις για την υπαγωγή των ΟΑΠΙ στον εθνικό φορέα

79. Τα ίδια ίσχυσαν και στην περίπτωση της πτώχευσης της Lehman Brothers το 2008. Βεβαίως, οι αξιολογήσεις δεν ήταν ο μόνος παράγοντας τέτοιου είδους πτωχεύσεων. Βλ. σχετ. Βατικιώτη Λεωνίδα, Σαράντα άδοξα χρόνια ; Η μετανάστευση στην Ελλάδα μιας χρόνιας και δομικής κρίσης, στο συλλογικό έργο Ο χάρτης της κρίσης: Το τέλος της αυταπάτης, εκδ. Τόπος, Αθήνα, 2010, σ. 261 και την εκεί αναφορά του ότι πέραν των ΟΑΠΙ, η συνδρομή ενός αδιαφανούς τραπεζικού συστήματος, των νέων χρηματοπιστωτικών εργαλείων και ενός πακτωλού κεφαλαίων υπό τη μορφή δανείων, συνέβαλαν στην κατάρρευση της Lehman Brothers και όσων τραπεζών ακολούθησαν αυτήν.

80. Report on the Role and Function of Credit Rating Agencies in the Operation of the Securities Markets As Required by Section 702(b) of the Sarbanes-Oxley Act of 2002 U.S. Securities and Exchange Commission, January 2003, σε <http://www.sec.gov/news/studies/credratingreport0103.pdf>.

81. CFA Institute, Self-regulation in the securities markets: Transitions and new possibilities, August 2013, σε <http://www.cfapubs.org/doi/pdf/10.2469/ccb.v2013.n11.1>, σ. 36-38. Ακόμη και σήμερα, η αυτορρύθμιση των αγορών αποτελεί θεμελιώδη επιδίωξη του επενδυτικού κόσμου, όπως διαφαίνεται από αυτή τη δημοσίευση του CFA Institute, οργάνου διεθνών επενδυτών, που εξαιρεί τα προτερήματα της καινοτομίας, της έλλειψης γραφειοκρατίας και της άμεσης απάντησης των αγορών στις οικονομικές κρίσεις έναντι της -όπως αναφέρεται- δυσκίνητης και παρωχημένης αντίδρασης κρατών και κανονιστικών αρχών.

οίκων αξιολόγησης (Nationally Recognized Statistical Rating Organization - NRSRO). Σκοπός ήταν μέσα από τη διαφάνεια, τη λογοδοσία και την ανταγωνιστικότητα να δοθεί η δυνατότητα σε περισσότερους ΟΑΠΙ να παρέχουν τέτοιες υπηρεσίες, αυξάνοντας την ποιότητα των αξιολογήσεων.

Πρέπει βεβαίως να επισημανθεί ότι η πρόθεση του νομοθέτη να αναβαθμίσει την αξιολογική ποιότητα μέσω της ανταγωνιστικότητας που θα προερχόταν από τη δραστηριοποίηση περισσότερων ΟΑΠΙ, χωρίς να προνοήσει για κάποιο ελάχιστο πλαίσιο ευθύνης, θεωρήθηκε ότι εν τέλει επιτυγχάνει αυτό που θέλει να αποφύγει. Δηλαδή, τη διαμόρφωση των αξιολογήσεων σύμφωνα με τις απόλυτες επιθυμίες των αξιολογούμενων οντοτήτων⁸².

Το 2007 η Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς (U.S. Securities and Exchange Commission -SEC) δημοσίευσε νέους κανόνες για την εφαρμογή των όσων προέβλεπε ο νόμος του 2006⁸³.

Το 2009 η ίδια επιτροπή τροποποίησε υφιστάμενες ρυθμίσεις ώστε να απαντήσει στα ζητήματα που τέθηκαν από τον τρόπο που ο εθνικός φορέας αξιολογήσεων εκτιμούσε δομημένα οικονομικά προϊόντα⁸⁴.

Το 2010 με την εφαρμογή του νεότερου νόμου Dodd-Frank Act⁸⁵

82. Stiglitz, όπ.π., τόμος Α' σ. 144 & τόμος Β' σ. 183 και τις εκεί αναφορές του, ότι η ερμηνεία των κακών επιδόσεων των ΟΑΠΙ στην ασιατική και αμερικανική κρίση, οφειλόταν πρωτίστως στο ότι οι ΟΑΠΙ Moody's και Standard & Poor's πληρώνοντας από τις τράπεζες επενδύσεων των οποίων τους τίτλους βαθμολογούσαν. Αν ένας οίκος αξιολόγησης δεν έδιδε την επιθυμητή βαθμολογία, οι τράπεζες επενδύσεων απευθύνονταν στον άλλο, σε «μια κούρσα προς τον πάτο». Γι' αυτό ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι ο μεγαλύτερος ανταγωνισμός μπορεί να χειροτερεύσει το επίπεδο των αξιολογήσεων, αν δεν συνοδευτεί και με άλλες μεταρρυθμίσεις.

83. "Oversight of Credit Rating Agencies Registered as Nationally Recognized Statistical Rating Organizations", Exchange Act Release 34-55857 of June 5, 2007; 72 F.R. 33564 of June 18, 2007.

84. "Amendments to Rules for Nationally Recognized Statistical Rating Organization", Exchange Act Release 34-59342 of February 2, 2009; 74 F.R. 6456 of February 9, 2009.

85. Dodd-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, Enacted into Law on July 21, 2010, σε <https://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cpa.pdf>

αυξήθηκαν οι αρμοδιότητες εποπτείας της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (SEC) επί των ΟΑΠΙ και υποβαθμίστηκε η άποψη περί της ελευθερίας της έκφρασης που διέπνεε ως τότε την εκτίμηση των εκθέσεων των ΟΑΠΙ. Παράλληλα, αναγνωρίστηκε η εμπορικότητα των δραστηριοτήτων των ΟΑΠΙ και η αστική τους ευθύνη, ενώ στη συνέχεια δημιουργήθηκε και ειδικό γραφείο ΟΑΠΙ, εντός δηλαδή του οργανογράμματος υπηρεσιών της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (SEC). Προτάσεις για θεσμοθέτηση νέων κανόνων συνεχίζουν να γίνονται έως πρόσφατα⁸⁶.

V. Ευρωπαϊκή Ένωση

Η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση ώθησε τα όργανα της ΕΕ αφενός σε ανάληψη νέων πρωτοβουλιών για ρυθμιστικές παρεμβάσεις προς διασφάλιση των κεφαλαιαγορών και των επενδυτών, αφετέρου σε αναθεώρηση ενεργειών που είχαν δρομολογηθεί πριν την κρίση⁸⁷.

Σε ό,τι αφορά τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις της ΕΕ που ήσαν αποτέλεσμα της κρίσης οι κυριότερες αφορούν τους διαχειριστές οργανισμών εναλλακτικών επενδύσεων, τα εξω-χρηματιστηριακά παράγωγα προϊόντα, τις ανοικτές πωλήσεις (short selling), τα συστήματα αποζημίωσης επενδυτών και τους ΟΑΠΙ⁸⁸.

Τα περισσότερα κράτη μέλη δεν ρυθμίζουν κυρωτικά επαρκώς τις δραστηριότητες των ΟΑΠΙ ή τις προϋποθέσεις για την έκδοση των αξιολογήσεων. Μάλιστα, παρά τη μεγάλη σημασία τους για τη λειτουργία των χρηματοπιστωτικών αγορών, μέχρι το 2009 οι ΟΑΠΙ διέπονταν μόνο σε περιορισμένους τομείς από την κοινοτική νομοθεσία, κυρίως δε από, την οδηγία 2003/6/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 28ης Ιανουαρίου 2003, για τις πράξεις προσώπων που κατέχουν εμπιστευτικές πληροφορίες και τις πράξεις χειραγώγησης της αγοράς.

86. Weber- Baumann, όπ. π., σ. 299.

87. Λιβαδά Χριστίνας – Βασίλα Άννας, Η ρυθμιστική παρέμβαση στις αγορές κεφαλαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση ως συνέπεια της κρίσης, στο συλλογικό έργο «Η διεθνής κρίση, η κρίση στην ευρωζώνη και το ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα», Γ. Χαρδούβελη - Χρ. Γκόρτσου (επιμ.), ΕΕΤ, Αθήνα, 2011, σ. 569 επ.

88. Λιβαδά – Βασίλα, όπ.π.

Επιπλέον,

την οδηγία 2006/48/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2006, σχετικά με την ανάληψη και την άσκηση δραστηριότητας πιστωτικών ιδρυμάτων και την οδηγία 2006/49/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 14ης Ιουνίου 2006, για την επάρκεια των ιδίων κεφαλαίων των επιχειρήσεων επενδύσεων και των πιστωτικών ιδρυμάτων.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η Επιτροπή Ευρωπαϊκών Ρυθμιστικών Αρχών των Αγορών Κινητών Αξιών (CESR) συνέταξε το 2005 μια έκθεση προς την Ευρωπαϊκή Επιτροπή⁸⁹, σύμφωνα με την οποία θεωρούσε επαρκές το πλαίσιο κανόνων της ΕΕ για τους ΟΑΠΙ και η οποία, διαψεύστηκε αμέσως μετά από την κρίση που ακολούθησε.

Μόλις, το 2009 αναγνωρίστηκε αποφασιστικά η σημασία της εξασφάλισης α) επαρκούς ποιότητας των αξιολογήσεων πιστοληπτικής ικανότητας που εκδίδονται από τους εγγεγραμμένους στην Κοινότητα⁹⁰ ΟΑΠΙ και β) αυστηρών απαιτήσεων για τη λειτουργία τέτοιων ΟΑΠΙ. Μάλιστα, αυτές οι απαιτήσεις κρίθηκε ότι έπρεπε να εκπληρώνονται υπό το κράτος δεσμευτικών κανόνων και την απειλή διοικητικών ή ποινικών κυρώσεων με αποτελεσματικό, αναλογικό και αποτρεπτικό χαρακτήρα.

Έτσι, τέθηκε σε ισχύ ο κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1060/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου που απαιτεί από τους ΟΑΠΙ να εγγράφονται σε ειδικό μητρώο κατά το πρότυπο του Credit Rating Agency Reform Act των Η.Π.Α. και να υπόκεινται σε αυστηρούς κανόνες δεοντολογίας, με στόχο τη μείωση πιθανών συγκρούσεων συμφερόντων και την εξασφάλιση διαφάνειας στις αξιολογήσεις τους, τις οποίες θεωρεί «γνώμες», παρέχοντας στα κράτη μέλη τη δυνατότητα να θεσπίζουν κυρώσεις.

89. CESR's technical advice to the European Commission on possible measures concerning credit rating agencies, March 2005, σε http://www.esma.europa.eu/system/files/05_139b.pdf

90. Ο όρος «Κοινότητα» και ο επιθετικός προσδιορισμός «κοινοτικής-ή» χρησιμοποιείται κατ' επανάληψη στον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1060/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, περιγράφοντας ουσιαστικά την ΕΕ.

Δεδομένου ότι ο στόχος του κανονισμού, δηλαδή η εξασφάλιση υψηλού επιπέδου προστασίας επενδυτών και καταναλωτών με τη θέσπιση κοινού πλαισίου όσον αφορά την ποιότητα των αξιολογήσεων πιστοληπτικής ικανότητας οι οποίες πρόκειται να εκδοθούν στην εσωτερική αγορά, δεν μπορούσε να επιτευχθεί επαρκώς από τα κράτη μέλη, λόγω της έλλειψης εθνικής νομοθεσίας και του γεγονότος ότι η πλειοψηφία των υφισταμένων ΟΑΠΙ εδρεύουν εκτός της ΕΕ, η ΕΕ διατήρησε τη δυνατότητα να θεσπίζει μέτρα, σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας του άρθρου 5 της συνθήκης, χωρίς αυτό να θεωρηθεί ότι παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας του ίδιου άρθρου, αφού καταφανώς δεν υπερβαίνει τα αναγκαία όρια για την επίτευξη του εν λόγω στόχου.

Με τροποποιήσεις που εισήγαγε ο κανονισμός (ΕΕ) αριθ. 513/2011 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, η Ευρωπαϊκή Εποπτική Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών (ΕΑΚΑΑ/ESMA) που συστάθηκε με τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 1095/2010 ΕΚ και του Συμβουλίου⁹¹, εξουσιοδοτήθηκε να εγγράφει στο μητρώο της τους ΟΑΠΙ και να τους

91. Η ESMA συστάθηκε την 1 Ιανουαρίου 2011 με σκοπό να συμβάλει στη διαφύλαξη της σταθερότητας του ευρωπαϊκού χρηματοοικονομικού συστήματος. Λειτουργεί ως ανεξάρτητη εποπτική αρχή, αλλά είναι υπόλογη απέναντι στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, όπου παρουσιάζεται ενώπιον της αρμόδιας Επιτροπής, της ECON, κατόπιν πρόσκλησής της. Είναι επίσης πλήρως υπόλογη απέναντι στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και στο Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ESMA αποτελεί μέρος του Ευρωπαϊκού Συστήματος Χρηματοπιστωτικής Εποπτείας (European System of Financial Supervision-ESFS) που επίσης συγκροτήθηκε το 2011 ως αποτέλεσμα των νομοθετικών προτάσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την δημιουργία νέου θεσμικού πλαισίου χρηματοπιστωτικής εποπτείας στην Ευρώπη. Το σύστημα αυτό αποτελείται από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Συστημικού Κινδύνου (European Systemic Risk Board - ESRB) και τις τρεις ανεξάρτητες ευρωπαϊκές εποπτικές αρχές, την ESMA με έδρα στο Παρίσι, την Ευρωπαϊκή Αρχή Τραπεζών (European Banking Authority - EBA) με έδρα στο Λονδίνο και την Ευρωπαϊκή Αρχή Ασφαλίσεων και Επαγγελματικών Συντάξεων (European Insurance and Occupational Pensions Authority - EIOPA) με έδρα στη Φρανκφούρτη. Σημειώνεται ότι το ESRB παρακολουθεί και αξιολογεί πιθανούς κινδύνους στη χρηματοπιστωτική σταθερότητα που προέρχονται από τις μακροοικονομικές εξελίξεις και από εξελίξεις εντός του χρηματοπιστωτικού συστήματος συνολικά.

εποπτεύει⁹².

Με τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 462/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου συμπληρώθηκε το κανονιστικό πλαίσιο.

Πλέον τα πιστωτικά ιδρύματα, οι επιχειρήσεις επενδύσεων, οι ασφαλιστικές και ανασφαλιστικές επιχειρήσεις που είναι εγκαταστημένες στην ΕΕ, καθώς και οι οργανισμοί συλλογικών επενδύσεων σε κινητές αξίες (ΟΣΕΚΑ) πρέπει να χρησιμοποιούν για (κανονιστικούς) σκοπούς μόνον τις αξιολογήσεις που έχουν εκδοθεί από ΟΑΠΙ που είναι εγκατεστημένοι στην ΕΕ και έχουν εγγραφεί στο οικείο μητρώο⁹³.

Αυτοί οι ΟΑΠΙ δύνανται να προσυπογράψουν αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας που έχουν εκδοθεί σε τρίτη χώρα, υπό την προϋπόθεση ότι τηρούνται οι προϋποθέσεις των ανωτέρω κανονισμών.

Οι αξιολογήσεις πιστοληπτικής ικανότητας που εκδίδονται από ΟΑΠΙ εγκατεστημένους σε τρίτη χώρα μπορούν να χρησιμοποιούνται στην ΕΕ για κανονιστικούς σκοπούς, χωρίς να έχουν προσυπογραφεί κατά τα ανωτέρω, εφόσον τηρούνται οι προϋποθέσεις των ανωτέρω κανονισμών και η Επιτροπή έχει αναγνωρίσει το νομοθετικό και εποπτικό πλαίσιο της τρίτης χώρας ως ισοδύναμο με τις απαιτήσεις των σχετικών κανονισμών (ΕΚ).

Επίσης, με τον κανονισμό (ΕΕ) αριθ. 462/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου προσδιορίστηκε η αστική ευθύνη των ΟΑΠΙ για εκ προθέσεως ή βαρείας αμελείας παραβάσεις του, που εντάσσονται στο παράρτημα ΙΙΙ, και για τις οποίες προβλέπεται αποζη-

92. Η ESMA ενεργεί την εποπτεία συγκεκριμένων εταιριών με πανευρωπαϊκή παρουσία. Εκτός από τους ΟΑΠΙ (CRAs) εποπτεύει και τα Αρχεία Καταγραφής (ή Αποθετήρια) Συναλλαγών (TRs). Η ESMA είναι επίσης υπεύθυνη για το συντονισμό της δραστηριότητας των εθνικών εποπτικών αρχών κινητών αξιών ή τη λήψη μέτρων επείγοντος χαρακτήρα όταν ανακύπτει περίπτωση κρίσης.

93. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Ευρωπαϊκής Εποπτικής Αρχής Κινητών Αξιών και Αγορών (ΕΑΚΑΑ/ESMA), υπάρχει μια σταδιακή αύξηση των εγγραφών. Κατά το έτος 2013, στην ΕΕ υπήρχαν 22 ΟΑΠΙ εγκατεστημένοι σε 11 κράτη μέλη. Από αυτούς, 10 είχαν τοπική δραστηριοποίηση, 10 παγκόσμια δραστηριοποίηση και άλλοι 2 ευρωπαϊκή. Στο τέλος του 2014 οι εγγεγραμμένοι και πιστοποιημένοι ΟΑΠΙ ανέρχονταν σε 41, βλ. σχετ. <http://www.esma.europa.eu/page/List-registered-and-certified-CRAs>.

μίωση επενδυτών ή εκδοτών τίτλων.

Επισημαίνεται ότι περισσότεροι, και πρωτίστως, οι ισχυρότεροι ΟΑΠΙ εδρεύουν εκτός ΕΕ.

Βέβαια, σε αρκετά κράτη – μέλη λειτουργούν ΟΑΠΙ που είναι θυγατρικές εταιρίες των οίκων αξιολόγησης που εδρεύουν στις Η.Π.Α. Όμως, η εταιρική τους μορφή που αφορά κυρίως νομικά πρόσωπα με περιορισμένη ευθύνη (λ.χ. Moody's France S.A.S.⁹⁴, Standard & Poor's Credit Market Services Italy S.r.l.⁹⁵, Fitch Deutschland GmbH⁹⁶ κ.λπ.) δεν παράγει ασφάλεια για την μαζική ή ολική ικανοποίηση απαιτήσεων επενδυτών και εκδοτών σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης, λόγω ακριβώς της χαμηλής κεφαλαιουχικής τους υπόστασης και της περιορισμένης ευθύνης τους.

Επίσης, προς συμπλήρωση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1060/2009 εκδόθηκαν:

α) ο κατ' εξουσιοδότηση κανονισμός (ΕΕ) 448/2012 της Επιτροπής, με σκοπό την παρουσίαση των πληροφοριών που διαβιβάζουν οι ΟΑΠΙ σε κεντρικό αρχείο που δημιουργεί η Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών,

β) ο κατ' εξουσιοδότηση κανονισμός (ΕΕ) 446/2012 της Επιτροπής, με σκοπό τον καθορισμό του περιεχομένου και της μορφής των περιοδικών αναφορών για τα δεδομένα των αξιολογήσεων⁹⁷ που υποβάλλουν οι ΟΑΠΙ στην Ευρωπαϊκή Αρχή Κινητών Αξιών και Αγορών, με σκοπό την εποπτεία τους,

γ) ο κατ' εξουσιοδότηση κανονισμός (ΕΕ) 2015/1 της Επιτροπής, με

94. Οι "société par actions simplifiée" (SAS) αποτελούν μετοχικές εταιρίες περιορισμένης ευθύνης που το ελάχιστο απαιτούμενο μετοχικό κεφάλαιο ορίζεται στο ένα (1) ευρώ, βλ. σχετ. <http://www.french-business-law.com/sas-or-sarl-article-27.html>.

95. Οι "Società a responsabilità limitata" (Srl), εταιρίες περιορισμένης ευθύνης, συστήνονται με κεφάλαιο τουλάχιστον 10.000 ευρώ.

96. Για τις "Gesellschaft mit beschränkter Haftung" (GmbH) το μίνιμουμ ιδρυτικό κεφάλαιο ορίζεται σε 25.000 ευρώ.

97. Οι αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ ταξινομούνται σε : α) εταιρικές αξιολογήσεις, β) αξιολογήσεις δομημένων χρηματοοικονομικών προϊόντων, γ) αξιολογήσεις δημόσιου χρέους και δημόσιων οικονομικών και δ) αξιολογήσεις καλυμμένων ομολόγων.

σκοπό την διασφάλιση μια αντικειμενικής τιμολογιακής πολιτικής των ΟΑΠΙ, ώστε τα τέλη που χρεώνονται στους πελάτες τους να αφορούν πραγματικό κόστος υπηρεσιών και να μην εξαρτώνται από τα αποτελέσματα ή την έκβαση των εργασιών που εκτελέστηκαν και

δ) ο κατ' εξουσιοδότηση κανονισμός (ΕΕ) 2015/2 της Επιτροπής, με σκοπό την συμπλήρωση των προβλεπομένων διαδικασιών για τη διαφάνεια και δημοσιοποίηση όλων των εργαλείων, πληροφοριών και στοιχείων που αξιοποιούν οι ΟΑΠΙ κατά τις αξιολογήσεις τους, με σκοπό την ενδελεχή εποπτεία τους.

Η περιγραφείσα ευρωπαϊκή ενωσιακή νομοθεσία κατηγορήθηκε από αμερικανούς ειδικούς ότι δημιουργεί ένα πλαίσιο «κανονιστικού ιμπεριαλισμού» που φέρνει την ΕΕ σε πλεονεκτική θέση αφού καθορίζει τα προαπαιτούμενα αποδεκτής λειτουργίας όχι μόνο για τους εντός ΕΕ εδρεύοντες ΟΑΠΙ, αλλά και γι' αυτούς που έχουν την έδρα τους στις Η.Π.Α.⁹⁸.

Είναι σημαντικό ότι η ενωσιακή νομοθεσία, ανάλογα με την ύπαρξη ή μη εντολής προς εκπόνηση αξιολόγησης, δίδει τη δυνατότητα ικανοποίησης αξιολογούμενων οντοτήτων και επενδυτών από παράνομες συμπεριφορές των ΟΑΠΙ. Αυτή δύναται να επιδιωχθεί κυρίως, ως εξής⁹⁹:

Ως προς τους αξιολογούμενους α) σε περίπτωση δικαιοπρακτικής βάσης όταν ο ΟΑΠΙ παρέχει με εντολή τις υπηρεσίες του στον αξιολογούμενο, η ευθύνη είναι συμβατική, β) σε περίπτωση αξιολόγησης χωρίς εντολή του αξιολογούμενου, κάποιες φορές, ο ΟΑΠΙ ευθύνεται με τις διατάξεις για τη διοίκηση αλλοτρίων, γ) σε περίπτωση αξιολόγησης χωρίς εντολή του αξιολογούμενου, άλλες φορές, ο ΟΑΠΙ ευθύνεται με τις διατάξεις περί αδικοπραξίας.

Ως προς τους επενδυτές α) σε περίπτωση δικαιοπρακτικής βάσης

98. Charles Kristina St., Regulatory Imperialism: The Worldwide Export of European Regulatory Principles on Credit Rating Agencies, *Minnesota Journal of int'l law*, Vol. 19:2, 2010, σ. 451.

99. Μαστρομανώλη Εμμανουήλ, Οίκοι αξιολόγησης εμπόρων και χρηματοπιστωτικών μέσων: Αποστολή, ρύθμιση, αστική ευθύνη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2013, σ. 248 επ.

όταν ο ΟΑΠΙ υπόσχεται υπέρ τρίτων επενδυτών, η ευθύνη είναι συμβατική, β) σε περίπτωση παραβίασης του αρθ. 35α του κανονισμού (ΕΕ) αριθ. 462/2013 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, η ευθύνη των ΟΑΠΙ είναι ειδική *ex lege*, γ) σε περίπτωση ευθύνης από ενημερωτικό δελτίο¹⁰⁰, ο ΟΑΠΙ ευθύνεται με τις διατάξεις περί αδικοπραξίας,

Όμως, η συνολική ενωσιακή προσέγγιση αντιμετωπίζει τα εγκλήματα των ΟΑΠΙ ως διαφορές ιδιωτικού δικαίου. Από αυτή την οπτική απουσιάζει η ρύθμιση της αποδεδειγμένης δυνατότητας των ΟΑΠΙ να προκαλέσουν με τις παράνομες συμπεριφορές τους ευρύτερες συνέπειες που διαχέονται από τον χρηματοπιστωτικό κόσμο στο σύνολο των εθνικών, περιφερειακών και παγκοσμίων αγορών, που μπορούν να συμπαρασύρουν σε κατάρρευση και ύφεση κάθε εθνική οικονομία, αποδυναμώνοντας και εξαθλιώνοντας κράτη και λαούς. Ως εκ τούτου η λειτουργία των ΟΑΠΙ δεν αφορά ένα ζήτημα μόνο ιδιωτικού συμφέροντος, αλλά πρωτίστως και κυρίως, δημόσιου συμφέροντος και ενδιαφέροντος¹⁰¹, για το οποίο κατά τη γνώμη μας χρειάζονται πρόσθετες εθνικές και ενωσικές νομοθετικές ρυθμίσεις, κάποιες από τις οποίες περιγράφουμε κατωτέρω.

VI. Η Ελλάδα

Σε ότι αφορά τη χώρα μας, λόγω της δεσμευτικότητας των ευρωπαϊκών κανονισμών, πράγματι, οι αξιολογούμενες οντότητες και επενδυτές μπορούν βάσει αυτού του πλαισίου να επιδιώξουν την αστική τους ικανοποίηση σε περίπτωση ζημίας τους, σύμφωνα με τα όσα περιγρά-

100. Το ενημερωτικό δελτίο εκδίδεται για να συνδράμει τους επενδυτές στη δι-αμόρφωση ενημερωμένων επενδυτικών αποφάσεων τους. Ο τρόπος έκδοσής του ρυθμίζεται από το Ν. 3401/2005. Περιέχει πληροφορίες για τον εκδότη και τις κινη-τές αξίες που αποτελούν το αντικείμενο δημόσιας προσφοράς ή εισαγωγής προς διαπραγμάτευση σε οργανωμένη αγορά.

101. Κατηφόρη Γεωργίου, Κερδοσκοπία και πολιτικός έλεγχος, στο συλλογικό έργο Χρηματιστήριο και προστασία των επενδυτών : Το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο και ο ευρωπαϊκός και διεθνής οικονομικός χώρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2001, σ. 60.

ψαμε¹⁰².

Επιπλέον, ειδική περίπτωση ex lege ευθύνης από ενημερωτικό δελτίο, είναι αυτή που πηγάζει από τις διατάξεις του Ν. 3401/2005 «Ενημερωτικό δελτίο δημόσιας προσφοράς κινητών αξιών και εισαγωγής τους για διαπραγμάτευση»¹⁰³. Ειδική μορφή αδικοπρακτικής ευθύνης είναι η επαγγελματική ευθύνη που καθιερώνει το αρθ. 8 του Ν. 2251/1994 «Προστασία των καταναλωτών», όπως ισχύει και αφορά την παροχή υπηρεσιών στον καταναλωτή.

Όμως, παρά το ευάλωτο της εθνικής μας οικονομίας στις επιθυμίες των ΟΑΠΙ που αυξάνουν το κόστος δανεισμού μας και παρά το ότι οι οποίες αξιολογήσεις αναδεικνύουν τη διαρκή απειλή αποσταθεροποίησης της δημόσιας και ιδιωτικής οικονομίας, εν τούτοις μέχρι σήμερα η νομοθεσία μας δεν έχει εφαρμόσει όλα όσα προτείνονταν με κάποιες συγκεκριμένες εξουσιοδοτήσεις αυξημένης τυπικής ισχύος των ανωτέρω δεσμευτικών κανονισμών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου.

Δηλαδή, η ελληνική πολιτεία δεν έχει θεσμοθετήσει ποινικές και διοικητικές κυρώσεις, παρά το ότι αυτό προτείνεται από τους κανονισμούς¹⁰⁴, ούτε έχει γίνει οποιαδήποτε εθνική αξιοποίηση τους (με ευρύ-

102. Για τα ζητήματα τοπικής αρμοδιότητας των δικαστηρίων, βλ. σχετ. Μα-στρομανώλη, όπ.π., σ. 301 - 302.

103. Στο άρθρ. 24 Ν. 3401/2005 προβλέπεται επιβολή προστίμου από την Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς και ελάχιστη ποινή φυλάκισης τριών μηνών, εφόσον υπήρξε εκ προθέσεως τέλεση. Στο άρθρ. 25 προβλέπονται ειδικοί χρονικοί περιορισμοί αστικών αξιώσεων. Ειδικά για τις διοικητικές διαφορές που προκύπτουν από τις ατομικές διοικητικές πράξεις επιβολής προστίμων, βλ. σχετ. Παγώνη Σοφίας, Η εξουσία της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς για την επιβολή κυρώσεων και ο δικαστικός έλεγχος αυτών, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νικη, 2005, σ. 301 επ.

104. Στο προοίμιο του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1060/2009 και ειδικώς στην παρ. (66) αναφέρεται ότι τα κράτη μέλη θα πρέπει να θεσπίσουν κανόνες σχετικά με τις κυρώσεις για παραβάσεις των διατάξεων του κανονισμού, που να είναι αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές και ότι **θα πρέπει τα κράτη μέλη να προβλέπουν διοικητικές ή ποινικές κυρώσεις**. Στο άρθρο 36 του ίδιου κανονισμού αναφέρεται «τα κράτη μέλη θεσπίζουν τους κανόνες σχετικά με τις κυρώσεις που ισχύουν σε περιπτώσεις παραβίασης των διατάξεων του παρόντος κανονισμού και λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για να διασφαλίσουν την επιβολή τους».

τερο ή και στενότερο τρόπο) για την αντιμετώπιση υπαίτιων συμπεριφορών των ΟΑΠΙ εις βάρος του κράτους και με την ιδιότητά του ως εκδότη τίτλων.

Επισημαίνεται ότι επί σειρά ετών η εναρμόνιση του ποινικού δικαίου στην ΕΕ προκαλούσε έντονο επιστημονικό διάλογο¹⁰⁵ και ζητήματα υπεράσπισης της εθνικής κυριαρχίας¹⁰⁶. Όμως, με τη χώρα μας σε κρίση και διαρκή δυσχερή θέση, παρέχεται για πρώτη φορά από τις νομικές πράξεις των θεσμικών οργάνων της ΕΕ¹⁰⁷, η δυνατότητα μερικής ποινικής και διοικητικής ρύθμισης της συμπεριφοράς των ΟΑΠΙ, οι οποίοι αποτελούν παράγοντα αξιολογικού εγκλωβισμού. Η μη λήψη των ποινικών και διοικητικών κυρώσεων και μέτρων που απαιτούνται από τους εκτεθέντες κανονισμούς υπονομεύει την δεσμευτικότητα τους ως προς το κράτος – μέλος και παρατείνει τον νομικό αφοπλισμό του κράτους μας μπροστά σε ασύμμετρες απειλές. Γι' αυτό και η εθνική, πολιτική και νομοθετική αφωνία δεν είναι ευνόητη.

Γ. Καταληκτικές σκέψεις - προτάσεις

Η Ευρωπαϊκή Ένωση, διεθνείς οργανισμοί¹⁰⁸, παγκόσμιες και περιφερειακές ρυθμιστικές και εποπτικές αρχές, καθώς και εθνικά κράτη αναγνωρίζουν την αναγκαιότητα ρύθμισης της συμπεριφοράς των ΟΑ-

105. Παύλου Στέφανου, Το ποινικό δίκαιο και οι «αποφάσεις – πλαίσιο» της ΕΕ. Μια ακόμη (επικίνδυνη) πύλη εισόδου του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου στο ελληνικό, ΠοινΧρ ΝΔ/2004, σ. 961-978. Επίσης, Καϊάφα-Γκμπάντι Μαρία, Νεότερες εξελίξεις του ποινικού δικαίου στην ΕΕ και δικαιοκρατικά ελλείμματα, ΠοινΧρ ΝΣΤ/2006, σ. 577-590.

106. Καρανικόλα Σπύρου, Η επίδραση του ευρωπαϊκού ποινικού δικαίου στην ελληνική ποινική έννομη τάξη, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2012, σ. 128.

107. Για το παράγωγο δικαίο των πράξεων θεσμικών οργάνων της ΕΕ, βλ. Κοτσέρη Λάμπρου, Ευρωπαϊκό εμπορικό δίκαιο, Β' έκδοση, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσ/νίκη, 2102, σ. 62 επ.

108. Η συζήτηση για την τον τρόπο αξιολόγησης των κρατών έχει μεταφερθεί και στον ΟΗΕ. Θα απασχολήσει το τρίτο «International Conference on Financing for Development» που θα διεξαχθεί τον Ιούλιο 2015 στην Addis Ababa, βλ. σχετ. UN, Economic and Social Council Panel Explores Developing Fair, Transparent Credit Rating System that Supports Sustainable Development, 8 December 2014, σε <http://www.un.org/press/en/2014/ecosoc6655.doc.htm>

ΠΙ, καθότι αυτή αποτελεί διαρκή παράγοντα κινδύνου και αποσταθεροποίησης εθνικών οικονομιών και χρηματοπιστωτικών αγορών.

Η αναγνώριση αυτή συνοδεύεται από τη διακήρυξη δεοντολογικών αρχών και κατευθύνσεων, αλλά και τη νομοθέτηση δεσμευτικών κανόνων.

Αυτή η διεθνώς εκπεφρασμένη κανονιστική διάθεση δεν έχει ανακόψει το ρόλο και τους κινδύνους που συνεπάγεται η ανέλεγκτη ή μη επαρκώς εποπτευόμενη λειτουργία των ΟΑΠΙ.

Σε ότι αφορά τη χώρα μας, η πρόσφατη υποβάθμιση από τον οίκο Fitch της μακροπρόθεσμης πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας μας σε «CCC» από «B», καθώς και το βραχυπρόθεσμο αξιόχρεο σε «C» από «B», κατά την άποψη των αξιολογητών αντανάκλα την έλλειψη πρόσβασης στις αγορές, τις αβέβαιες προοπτικές έγκαιρης εκταμίευσης από τους θεσμούς και τα στενά περιθώρια ρευστότητας στον εγχώριο τραπεζικό τομέα που «έχουν θέσει υπό ακραία πίεση» τη χρηματοδότηση της ελληνικής κυβέρνησης.

Παρομοίως η κρίση του Δεκεμβρίου 2014¹⁰⁹ στο ελληνικό χρηματιστήριο και τις τιμές των ομολόγων υπενθυμίζει τον διαρκή ασφυκτικό έλεγχο των αγορών στην οικονομία μας.

Τότε οι προτάσεις των οικονομολόγων για την αποφυγή εμβάθυνσης της κρίσης ήταν συμβατικά ομοιόμορφες. Να ολοκληρωθούν η αξιολόγηση από την τρόικα και τα stress tests των τραπεζών, να προβλεφθεί η κάλυψη του χρηματοδοτικού κενού, να κατατεθεί ένας ρεαλιστικός προϋπολογισμός για το 2015 και να καταρτιστεί ένας οδικός χάρτης για τη μεταμνημονιακή εποχή.

Υφέρει πάντα η αγωνία ότι ο εθνικός και πολιτικός στόχος εξόδου από την κρίση και τις μνημονιακές υποχρεώσεις θα αναβάλλεται για όσα διάστημα κρίνουν οι αγορές.

Και αν αυτό κρίνεται με αντικειμενικό και αξιόπιστο τρόπο, τότε δυσχερώς μπορεί κανείς ν' αντιλέξει. Όταν όμως στην αξιολόγηση της οικονομίας και της πιστοληπτικής ικανότητας μιας χώρας εισάγονται για

109. Η Fitch υποβαθμίζει την Ελλάδα σε «CCC», Το Βήμα, 27/03/2015 σε <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=689775>

παράδειγμα, δημογραφικά κριτήρια όπως η γήρανση του πληθυσμού, στοιχείο για το οποίο πέρυσι, η Φινλανδία υποβαθμίστηκε από την κατηγορία AAA σε AA+, τότε δημιουργούνται ανησυχίες.

Γιατί υποθέτει κανείς ότι κι αν ακόμη η χώρα επιτελέσει υποδειγματικά τις απαιτήσεις των δανειστών, πάντα θα έχει ένα λόγο να βρίσκεται σε μια διαρκή ομηρία των αγορών είτε γιατί γερνά είτε γιατί - αστειεύομαι προς τούτο- έχει πολλά χιλιόμετρα ακτών που δυσχεραίνουν την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού.

Όταν μάλιστα οι αγορές θεωρούν ως αιτία κρίσης τις εθνικές εκλογές, φαίνεται πως θεωρούν συνολικά προβληματικές τις λειτουργίες της δημοκρατίας και της λαϊκής νομιμοποίησης¹¹⁰.

Πέρα λοιπόν, από τα μέτρα που προτείνουν έγκριτοι οικονομολόγοι, καθώς και τα μέτρα επενδύσεων και ανάπτυξης που πρέπει να λάβει η ΕΕ και το κράτος μας, δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι αποτελούμε εν τέλει διακριτή οικονομία που διατηρεί (όπως και κάθε άλλο κράτος - μέλος) το δικό της μίγμα δυνατοτήτων, αδυναμιών και συγκριτικών πλεονεκτημάτων και ως εκ τούτου το εθνικό συμφέρον παραμένει ξεχωριστό από κάθε άλλους κράτους – μέλους¹¹¹.

Γι' αυτό και πρέπει να θωρακίσουμε περαιτέρω την ΕΕ και τη χώρα και από την τυχόν κακόβουλη εκμετάλλευση των ομίλων που κυριαρχούν στις χρηματοπιστωτικές αγορές.

Σε επίπεδο ΕΕ πρέπει κυρίως :

α) να αναθερμανθεί η επιδίωξη δημιουργίας δημόσιου ενωσικού (ευρωπαϊκού) οργανισμού αξιολόγησης πιστοληπτικής ικανότητας¹¹²,

110. Krueger Skip - Walker W. Robert, *Divided Government, Political Turnover, and State Bond Ratings*, *Public Finance Review*, May 2008; vol. 36, 3, σ. 259-286. Στο άρθρο περιγράφεται το πώς οι πολιτικές αλλαγές και οι αβέβαιοι μελλοντικοί κυβερνητικοί σχηματισμοί οδηγούν στην υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας χωρών που αντιμετωπίζουν τέτοιες πολιτικές εξελίξεις, με ταυτόχρονη αύξηση του κόστους δανεισμού τους.

111. Baimbridge Mark – Whyman Philip B., *Crisis in the Eurozone: Causes, Dilemmas and Solutions*, Palgrave Macmillan, 2015, σ. 87.

112. Πρβλ. Partnoy Frank, *Rethinking Regulation of Credit Rating Agencies: An Institutional Investor Perspective*, University of San Diego, Legal Studies Research Paper Series, Research Paper No. 09-014, July 2009, σε <http://ssrn.com/abstract=>

β) να υπάρξει ενωσιακή νομοθεσία που θα καταλαμβάνει επαρκέστερα τις σχέσεις της ΕΕ με τους εκτός αυτής εδρεύοντες οίκους, με έμφαση στις ποινικές και διοικητικές κυρώσεις για τις περιπτώσεις αποσταθεροποίησης της ευρωπαϊκής νομισματικής ισορροπίας και των εθνικών οικονομιών,

γ) να ενταθεί η προσπάθεια απεξάρτησης των τραπεζών, θεσμικών επενδυτών και επιχειρήσεων από τις αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ. Αυτό μπορεί να συμβεί με την δεσμευτική εκπόνηση ίδιων αξιολογήσεων και την αποφυγή της μηχανιστικής προσφυγής στις αξιολογήσεις των ΟΑΠΙ¹¹³.

Σε ό,τι αφορά τη χώρα μας, πέρα από τη συμβολή της στις ανωτέρω επιδιώξεις, θα πρέπει να σταθμίσει και τις συνέπειες από την πιθανή δημιουργία ενός εθνικού πλαισίου δικαστικού ελέγχου για τους οίκους αξιολόγησης, λόγω ακριβώς της επιρροής τους στην έννοια του δημόσιου συμφέροντος και της διαρκούς απειλής της δημόσιας οικονομικής και εσωτερικής έννομης τάξης. Εξάλλου, ήδη με ευρωπαϊκή νομοθεσία και συγκεκριμένα με τον Κανονισμό (ΕΚ) 1060/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, καλούνται τα κράτη μέλη να προβλέψουν διοικητικές ή ποινικές κυρώσεις κατά των οίκων αξιολόγησης. Επομένως, σύμφωνα και με τα όσα περιγράψαμε, συντρέχουν οι παράγοντες προσαρμογής του νομοθέτη στις τρέχουσες συνθήκες και ανάγκες¹¹⁴. Κάποια εθνικά βήματα στην κατεύθυνση αυτή¹¹⁵

1430608, σ.2. Επίσης, Soros, όπ.π., σ. 135 και την εκεί αναφορά του ότι «αν δεν υπήρχαν οι ρυθμιστικές αρχές, οι χρηματοοικονομικές αρχές θα όδευαν προς την κατάρρευση».

113. Financial Stability Board, Principles for Reducing Reliance on CRA Ratings, 27 October 2010, σε http://www.financialstabilityboard.org/wp-content/uploads/r_101027.pdf?page_moved=1, σ. 2).

114. Φαρσεδάκη Ιάκωβου, Στοιχεία Εγκληματολογίας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2005, σ. 21 και την εκεί διάκριση των παραγόντων δημιουργίας ποινικών νόμων σε παράγοντες προσανατολισμού και παράγοντες παραγωγής.

115. Πρβλ. Κουράκη Νέστορα, Τα οικονομικά εγκλήματα Ι, 2^η εκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1998, σ. 16 επ. και την εκεί αναφορά του για τα νομικά, κοινωνιολογικά και πραγματιστικά επιχειρήματα που αναπτύχθηκαν διεθνώς ενάντια στην σκοπιμότητα της προσφυγής σε ποινικές κυρώσεις κατά των οικονο-

θα μπορούσε να είναι τα ακόλουθα :

α) Να ενταχθεί ο ποινικός έλεγχος των εσφαλμένων εκτιμήσεων των οίκων αξιολόγησης στην αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης¹¹⁶, καθότι τέτοιες παράνομες συμπεριφορές θίγουν με ιδιαίτερο τρόπο την εσωτερική έννομη τάξη¹¹⁷. Απαιτείται η συμπλήρωση του άρθρου 8 Ποινικού Κώδικα, ώστε να υπάρχει αρμοδιότητα των ελληνικών δικαστηρίων για τον ποινικό έλεγχο παρανόμων συμπεριφορών που έλαβαν χώρα στην αλλοδαπή από αλλοδαπούς, δηλαδή εγκλημάτων που τελέστηκαν οπουδήποτε στο εξωτερικό, από τους υπευθύνους των ΟΑΠΙ και εις βάρος της χώρας μας. Επισημαίνεται ότι στο άρθρο 8 Ποινικού Κώδικα ήδη υπάγονται εγκλήματα παγκόσμιου ενδιαφέροντος, όπως η πειρατεία, το δουλεμπόριο, η διακίνηση ναρκωτικών κ.λπ.

β) να δημιουργηθεί ειδικός ποινικός νόμος, που λαμβάνοντας υπόψη όλες τις προϋποθέσεις για την εμπέδωση ασφάλειας δικαίου¹¹⁸, θα προβλέπει κακουργηματικές ποινές για τις περιπτώσεις τέλεσης εγκλημάτων από τους ανωτέρω οίκους, όπως είναι η σύγκρουση συμφερόντων, η εσφαλμένη μεθοδολογία αξιολόγησης, οι αναληθείς εκθέσεις, αλλά και λοιπές πράξεις ή παραλείψεις, που περιγράφηκαν ανωτέρω, κάποιες δε εξ αυτών τυποποιούνται περιγράφονται ειδικώς και εκτενώς σε παρόμοια ενωσιακή νομοθεσία, όπως λ.χ. στους περιγραφέντες ευρωπαϊκούς κανονισμούς 1060/2009, 513/2011 και 462/2013.

γ) να προβλεφθούν εναλλακτικά (ή και σωρευτικά) διοικητικά πρόστιμα εις βάρος των ΟΑΠΙ και να ρυθμιστούν ζητήματα εγχώριας δικαστικής αρμοδιότητας, όπου δεν προβλέπονται, για την αναζήτηση ευ-

μικών εγκληματιών.

116. Μανωλεδάκη, όπ.π., σ. 133-136 και την εκεί αναφορά του για τον τρόπο με τον οποίο η «αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης» ή «αρχή του παγκόσμιου ενδιαφέροντος» επιτρέπει την εφαρμογή των ελληνικών ποινικών νόμων και κατά αλλοδαπών, για συγκεκριμένες πράξεις που τελούνται στο εξωτερικό, **ανεξάρτητα** από τους νόμους του τόπου τέλεσης της πράξης.

117. Χαραλαμπάκη Αριστοτέλη, Διάγραμμα Ποινικού Δικαίου – Γενικό Μέρος, 5^η εκδ., εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2003, σ. 88.

118. Πρβλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ, Η έννοια της «εμπορίας ναρκωτικών» στο άρθ. 8 ΠΚ, (Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1577/1995), στο Εμβάθυνση στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2008, σ. 7-8.

θυνών και υποχρεώσεων αποζημιώσεων των ΟΑΠΙ¹¹⁹.

δ) να δημιουργηθεί αυτοτελές γραφείο ΟΑΠΙ στην Επιτροπή Κεφαλαιαγοράς.

Η ύπαρξη ενός τέτοιου πλαισίου δύναται να επιτρέψει, στις περιπτώσεις παράβασης του νόμου, την κίνηση ποινικών διώξεων από τους έλληνες εισαγγελείς κατά μελών διοικητικών συμβουλίων, στελεχών, αναλυτών αξιολογήσεων, συνεργατών (και συνεργών) των ΟΑΠΙ, την έκδοση διεθνών ή ευρωπαϊκών ενταλμάτων σύλληψης και τη δυνατότητα προσωρινής κρατήσεώς τους, τη δέσμευση λογαριασμών και τη λήψη κάθε αναγκαστικού μέτρου κατά της παρουσίας τους και εν τέλει, την εκδίκαση των σχετικών ποινικών, διοικητικών και λοιπών υποθέσεων και την επιβολή προστίμων.

Βεβαίως, ένας τέτοιος ποινικός έλεγχος μπορεί να θεωρηθεί ότι χαρακτηρίζεται από τάσεις υπερβολικής ρυθμιστικής παρέμβασης (overregulation)¹²⁰ ή ακόμη και από ρομαντισμό ή και λεονταρισμό, αφού πλείστα είναι τα προβλήματα στο χώρο του ποινικού διεθνούς δικαίου, με σημαντικότερο την άρνηση συνεργασίας ξένων κρατών και την δυσχέρεια στην εκτέλεση διεθνών ενταλμάτων. Επιπλέον, μπορεί να θεωρηθεί ότι θα προκαλέσει νέα αμφισβήτηση της χώρας και των προθέσεών της, από τις αγορές. Όμως, οι γνώσεις και τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την πρόσφατη κρίση καθιστούν αναγκαία τη λήψη αυστηρών μέτρων. Εξάλλου, αν οι οίκοι αξιολόγησης είναι τόσο αληθείς και ανιδιοτελείς στις αξιολογήσεις τους, προφανώς δεν έχουν να φοβηθούν τίποτε από το νόμο.

Στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο των αγορών απαιτείται η αναβάθμιση του ρόλου της δικαιοσύνης που πρέπει να ενισχυθεί με την άσκηση της αρμοδιότητας ελέγχου των ΟΑΠΙ με σκοπό την προστασία του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας από τις επιθέσεις των αγορών.

119. Πρβλ. Partnoy, όπ.π., σ.2.

120. Γκόρτσος, όπ.π., σ. 535.envsik;h

Societas delinquere non potest; - Σκέψεις με αφορμή το «σκάνδαλο Siemens»

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ*

I. Αντί εισαγωγής

Παίρνοντας αφορμή από το «σκάνδαλο Siemens», το άρθρο επανεξετάζει ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα των ποινικών επιστημών, το δόκιμο θεσμοθέτησης της ποινικής ευθύνης οργανώσεων ή νομικών προσώπων, κατά τη νομική ορολογία. Ειδικότερα, αφού καταγράφουν τα πολιτικά και δικαστικά συγκείμενά του «σκανδάλου Siemens», παρουσιάζονται ευσύννοπτα τα βασικά σημεία της αρνητικής θέσης της κλασικής ποινικής δογματικής. Στη συνέχεια επιχειρείται η ανάδειξη του παρωχημένου αυτής της θέσης σε επιστημολογικό και πραγματολογικό επίπεδο αφενός μέσω της αναφοράς στο ρόλο των οργανώσεων στη σύγχρονη κοινωνική δομή και ανάλυση και αφετέρου μέσω της παρουσίασης της εγκληματολογικής θεωρίας για την «οργανωσιακή παρέκκλιση». Υπό το φως αυτών των νεότερων προσεγγίσεων, υποστηρίζεται ότι η απουσία αυτοτελούς αντιμετώπισης των οργανώσεων ως φορέων εγκληματικής δράσης (παράλληλα και σωρευτικά με την πρόβλεψη ατομικής ποινικής ευθύνης των φυσικών προσώπων-δραστήων που υλοποιούν την οργανωσιακή δράση) συνεπάγεται την ελλιπή απεικόνιση της κοινωνικής πραγματικότητας στον ποινικό δικανικό λόγο, που με τη σειρά του εκλαμβάνεται πλέον ως δυσβάσταχτο κανονιστικό έλλειμμα.

* Δ.Ν. – Δικηγόρος.

II. Τα πολιτικά και δικαστικά συγκείμενα του «σκανδάλου Siemens»

Το «σκάνδαλο Siemens» ήρθε στην επιφάνεια με την αποκάλυψη ότι η ομώνυμη γερμανική εταιρεία δαπάνησε την περίοδο 1999-2006 περί το 1,3 δις ευρώ σε αμφιλεγόμενες πληρωμές για την προώθηση των συμφερόντων της σε διάφορες χώρες. Η προσφυγή σε αυτή την «επιχειρηματική» πρακτική κρίθηκε αναγκαία όχι μόνο για την κερδοφορία αλλά και για την επιβίωση της πολυεθνικής εταιρείας, μετά την αποτυχία της να σημειώσει ικανοποιητικές αποδόσεις στο χώρο της βιομηχανίας εν γένει και των τηλεπικοινωνιών ειδικότερα.¹ Στην ελληνική εκδοχή του, το «σκάνδαλο Siemens» σχετίζεται με τον ενδεχόμενο χρηματισμό Ελλήνων πολιτικών και κρατικών υπαλλήλων από τη Siemens προκειμένου η τελευταία να διασφαλίσει την ανάθεση από το Ελληνικό Δημόσιο μεγάλης αξίας συμβάσεων προμήθειας υλικών, υπηρεσιών και συστημάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα σχετικά κονδύλια καταγράφονταν επισήμως ως «χρήσιμες δαπάνες» ή «μυστικές πληρωμές».²

Η δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης άρχισε 2008 τόσο από την ελληνική Δικαιοσύνη όσο και από ειδική (διακομματική) Εξεταστική Επιτροπή που συγκροτήθηκε με την από 28-1-2010 ομόφωνη απόφαση της Ολομέλεια της Βουλής, σε συνεργασία με τις γερμανικές δικαστικές αρχές του Μονάχου. Η εν λόγω Εξεταστική Επιτροπή ερεύνησε τον τρόπο ανάθεσης από το Ελληνικό Δημόσιο στη Siemens σειράς δημοσίων συμβάσεων στο χώρο των τηλεπικοινωνιών (ΟΤΕ), των μαζικών μεταφορών (ΟΣΕ, Προαστιακός, σύστημα ψηφιακής επικοινωνίας

1. «Siemens Bribery Scandal in Greece, Ex-Boss Could Help Shed Light on Corruption», *Der Spiegel*, 29-06-2009, <http://www.spiegel.de/international/business/Siemens-bribery-scandal-in-greece-ex-boss-could-help-shed-light-on-corruption-a-633198.html>

2. Βλ. για μια πρώτη δημοσιογραφική καταγραφή της πρακτικής της Siemens, βλ. Τ. Τέλλογλου, *Το Δίκτυο: Φάκελος Siemens*, Αθήνα: Σκάϊ Βιβλίο, 2009. Ειδικά για τη ροή του «μαύρου χρήματος» βλ. *Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής «Για τη Διερεύνηση της Υπόθεσης “Siemens” στο σύνολό της»*, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 2011, σ. 281-301.

GSM-R), της οργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (σύστημα ασφαλείας C4I), του πολιτισμού (εγκατάσταση συστημάτων ηλεκτρονικής ξενάγησης σε αρχαιολογικούς χώρους), της υγείας (προμήθειες και συντήρηση ιατρικού υλικού στα νοσοκομεία) και των εξοπλιστικών προγραμμάτων του Υπουργείου Άμυνας (Πρόγραμμα Patriot, Πρόγραμμα Υποβρυχίων, Σύστημα Ερμής).³ Η Εξεταστική Επιτροπή συνόψισε τα ευρήματά της με τον ακόλουθο εύγλωττο τρόπο:

«Το σκάνδαλο SIEMENS αφορά μια πρωτόγνωρη υπόθεση, στο πλαίσιο μιας πολυεθνικής εταιρείας, που είναι leader στο χώρο των τηλεπικοινωνιών διεθνώς. Στο εσωτερικό αυτής είχε διαμορφωθεί ιδιαίτερη οργανωτική δομή από ανώτατα στελέχη, τα οποία ενεργούσαν από κοινού ως εγκληματική οργάνωση χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα τεχνάσματα (που αποσκοπούσαν αφενός στην εξασφάλιση μαύρου χρήματος και αφετέρου στην διοχέτευσή του χωρίς ίχνη για παράνομες πληρωμές) και φέρεται να διέπρατταν συστηματικά δωροδοκίες κρατικών υπαλλήλων (υπηρεσιακών και πολιτικών στελεχών) σε όλο το πεδίο των δραστηριοτήτων της. Δηλαδή στο σύνολο σχεδόν των δομών του Ελληνικού Κράτους (Υπουργεία Συγκοινωνιών, Άμυνας, Πολιτισμού, Υγείας, Δημοσίας Τάξης, καθώς και ΔΕΚΟ, όπως ΟΤΕ και ΟΣΕ κλπ.). Σκοπός της παραπάνω παράνομης δραστηριότητας ήταν να εξασφαλιστεί προνομιακή και δεσπόζουσα θέση στον ανταγωνισμό σχετικά με τις προμήθειες του ευρύτερου ελληνικού δημοσίου τομέα.

Η παραπάνω αυτή εγκληματική δραστηριότητα είχε εκδηλωθεί παράλληλα σε πολλές χώρες του κόσμου και με τέτοια οργάνωση και έκταση ώστε δίκαια να μπορεί να χαρακτηριστεί ως το μεγαλύτερο βιομηχανικό-οικονομικό σκάνδαλο στην μεταπολεμική Ευρώπη.»

Υπό αυτά τα δεδομένα και με προφανή σκοπό η υπόθεση Siemens να μην καταγραφεί ως ακόμα ένα στη σειρά «σκανδάλων» που ταλανίζουν την ελληνική πραγματικότητα τις τελευταίες δύο δεκαετίες, η Εξεταστική Επιτροπή υιοθέτησε ομόφωνα δεκαεφτά πορισματικές αναφορές, οι οποίες αφορούν τα εξής ζητήματα: i) συγκεκριμένες παραλείψεις

3. Ibid., σ. 137-280.

και ευθύνες του εισαγγελικού λειτουργού που χειρίστηκε αρχικά την υπόθεση, ii) τη ροή του «μαύρου χρήματος» μέσω υπεράκτιων και μη εταιριών για το χρηματισμό πολιτικών προσώπων και υπαλλήλων του ελληνικού κράτους ή οργανισμών και εταιριών του δημόσιου τομέα, iii) την ανάγκη αναζήτησης μέσω Ευροπλ των τραπεζικών λογαριασμών των φυσικών και νομικών προσώπων που εμπλέκονται στο σκάνδαλο, iv) το διορισμό Εφέτη Ανακριτή για τη διενέργεια των αναγκαίων πράξεων δικαστικής συνεργασίας, v) τη διατύπωση αιτήματος άσκησης συμπληρωματικής ποινικής δίωξης για την πράξη της σύστασης εγκληματικής οργάνωσης κατ' άρθρο 187 Π.Κ. σε βάρος τόσο στελεχών των εταιριών SIEMENS AG και SIEMENS AE όσο και κάθε άλλου εμπλεκόμενου προσώπου, vi) την άσκηση αγωγών και αιτήσεων λήψης ασφαλιστικών μέτρων σε βάρος των εταιριών SIEMENS AG, SIEMENS AE, των στελεχών τους και κάθε άλλου εμπλεκόμενου φυσικού ή νομικού προσώπου, vii) τη διατύπωση αιτήματος επίστευσης της ανάκρισης για την αποφυγή του ενδεχόμενου παραγραφής σοβαρών πράξεων πλημμεληματικού χαρακτήρα, viii) τη διατύπωση αιτήματος για την άσκηση δίωξης κατά του Προέδρου-Διευθύνοντος Συμβούλου του ΟΤΕ και παντός άλλου υπευθύνου για τη μη ενεργοποίηση των ρητρών που υπήρχαν στις επίδικες συμβάσεις, ix) τη νομική τεκμηρίωση του οργανωμένου εγκλήματος κατ' άρθρο 187 Π.Κ., x) την αίτηση παροχής διεθνούς δικαστικής συνδρομής για την εξέταση μαρτύρων και την αναζήτηση του πρωτογενούς υλικού της δικογραφίας, xi) τον κατ' εκτίμηση προσδιορισμό της ζημίας του Ελληνικού Δημοσίου και την ανάγκη διενέργειας πραγματογνωμοσύνης για τον ακριβή προσδιορισμό της, xii) την αίτηση διεθνούς αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής για τη μετάβαση του Εφέτη Ανακριτή στην Εισαγγελία Μονάχου, xiii) την αίτηση διεθνούς αμοιβαίας δικαστικής συνδρομής για τη χορήγηση αντιγράφων της δικογραφίας από την Εισαγγελία Μονάχου, xiv) την επιβολή διοικητικού προστίμου στο νομικό πρόσωπο της εταιρείας Siemens (τόσο της μητρικής όσο και της ελληνικής θυγατρικής) για την τέλεση των εγκλημάτων του άρθρου 187 Π.Κ., xv) την παραβίαση των κανόνων ελεύθερου ανταγωνισμού και την επιβολή των προβλεπόμενων νόμιμων κυρώσεων, xvi) την άσκηση ποινικών δίωξεων

για κατάχρηση εξουσίας κατ' άρθρο 239 Π.Κ. κατά όσων έχουν χειριστεί τη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης αλλά και όσων τους επόπτευαν, εξαιτίας των επιλεκτικών χειρισμών και της προσπάθειας συγκάλυψης που διαπιστώθηκαν, και xvii) την άμεση, χωρίς καμία άλλη καθυστέρηση και κωλυσιεργία, διαλεύκανση της υπόθεσης, η οποία ορίστηκε ως το πρωταρχικό καθήκον της Ελληνικής Δικαιοσύνης, ώστε να διαφυλαχθεί το ίδιο το κύρος και η αξιοπιστία της.⁴

Από τις παραπάνω πρισματικές αναφορές δύο είναι τα σημεία που ενδιαφέρουν εν προκειμένω: αφενός η επίμονη απαίτηση για την άσκηση συμπληρωματικής ποινικής δίωξης κατά των εμπλεκόμενων φυσικών προσώπων-στελεχών της Siemens για το αδίκημα της εγκληματικής οργάνωσης κατ' άρθρο 187 Π.Κ. και αφετέρου ο προσδιορισμός της ζημιάς του Ελληνικού Δημοσίου και η απαίτηση επιβολής κυρώσεων κατά του νομικού προσώπου της Siemens. Κατά την άποψη του γράφοντος, αμφότερα τα σημεία μαρτυρούν την αγωνιώδη προσπάθεια της Εξεταστικής Επιτροπής να αναδείξει την οργανωσιακή (organizational) διάσταση του «μεγαλύτερου βιομηχανικο-οικονομικού σκανδάλου στην μεταπολεμική Ευρώπη», ήτοι το γεγονός ότι δεν πρόκειται απλώς για κάποια διεφθαρμένα στελέχη που επιδίωξαν σε εγκληματικές πράξεις για προσωπικό τους όφελος, αλλά για τη στρατηγική επιλογή μιας πολυεθνικής εταιρείας που στο πλαίσιο επιδίωξης ενός καθόλα νόμιμου σκοπού (αύξηση κέρδους) δεν δίστασε να μετέλθει προφανώς παράνομα μέσα (δωροδοκίες, απάτες, νομιμοποίηση βρόμικου χρήματος, κ.λπ.). Αν και η κατηγορία της «εγκληματικής οργάνωσης» δεν αφορά το νομικό πρόσωπο της Siemens αλλά μια ομάδα υψηλόβαθμων στελεχών της, είναι γνωστό ότι αυτή αποτελεί την «εναλλακτική» επιλογή στις έννομες τάξεις που δεν προβλέπεται η ποινική ευθύνη νομικών προσώπων.

Δυστυχώς τα γεγονότα που ακολούθησαν δεν δικαίωσαν τις προθέσεις της Εξεταστικής Επιτροπής σε κανένα από τα δύο σημεία. Πιο συγκεκριμένα, το Ελληνικό Δημόσιο κατάληξε σε μια ζωντανή αμφιλεγόμενη συμφωνία συμβιβασμού με τη Siemens, δυνάμει της οποίας η τελευ-

4. Ibid., σ. 302-403.

ταία, προς πλήρη και οριστική διευθέτηση όλων των απαιτήσεων της Ελληνικής Δημοκρατίας βάσει του αστικού και διοικητικού δικαίου (συμπεριλαμβανομένης της νομοθεσίας για το ξέπλυμα βρόμικου χρήματος και τον ανταγωνισμό), συμφώνησε τα εξής: i) παροχή ύψους 80 εκατ. ευρώ σε συμψηφισμό εισπρακτέων απαιτήσεων της σε βάρος φορέων του Ελληνικού Δημοσίου, ii) παροχή ύψους 90 εκατ. ευρώ σε βάθος πενταετίας για την υποστήριξη φορέων και δράσεων που αποσκοπούν στην καταπολέμηση της διαφθοράς, για τη χορήγηση υποτροφιών για μεταπτυχιακές σπουδές και για την παροχή ιατρικού εξοπλισμού που θα ζητηθεί από τα δημόσια νοσοκομεία, iii) την ανάληψη της γενικής υποχρέωσης επένδυσης ποσού 100 εκατ. ευρώ μέσω της συνεχιζόμενης παρουσίας της Siemens στην Ελλάδα, iv) την πραγματοποίηση περαιτέρω επενδύσεων στην Ελλάδα.⁵ Από την άλλη πλευρά, η Ελληνική Δημοκρατία προχώρησε στη δήλωση ότι η Siemens αποτελεί αξιόπιστη και υπεύθυνη εταιρεία, υπό την έννοια του Άρθρου 45 της Οδηγίας 2004/18/EK, παραιτήθηκε από κάθε αστική και διοικητική αξίωση και πρόστιμο κατά της Siemens και συμφώνησε ότι θα την υπερασπίσει και θα τη συνδράμει σε σχέση με τις ανωτέρω αξιώσεις, πρόστιμα, αγωγές και λοιπές διαδικασίες που εκκρεμούν σε βάρος της, ενώ σε περίπτωση που η εταιρεία κληθεί να πληρώσει οποιοδήποτε ποσό, αυτό θα εκπέσει από την παροχή των 90 εκατ. ευρώ.⁶

Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με το Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής, η ζημία, θετική και αποθετική, που υπέστη το Ελληνικό Δημόσιο από την παράνομη δράση της Siemens υπερβαίνει κατ' εκτίμηση το ποσό των 2 δις ευρώ. Ειδικά η άμεση ζημία υπολογίστηκε τουλάχιστον σε ποσοστό 10% επί του τζίρου κάθε σύμβασης μεταξύ της Siemens και του Ελληνικού Δημοσίου. Σύμφωνα με τις καταθέσεις διαφόρων μαρτύρων σε Ελλάδα και Γερμανία, το ποσοστό αυτό υπολογιζόταν κατά την κοστολόγηση του έργου και το συνολικό προϋπο-

5. Αριθμ. ΥΠΟΙΚ 07085ΕΞ2012/27.08.2012, «Σύμβαση μεταξύ του Ελληνικού Δημοσίου και της Εταιρείας «Siemens», σύμφωνα με την εξουσιοδότηση που παρείχε στον Υπουργό Οικονομικών η διάταξη της παραγράφου 2, του άρθρου 324, του νόμου 4072/2012», ΦΕΚ Α/164/27.08.2012, σ. 4168-4169.

6. Ibid., σ. 4170.

λογισμό, με αποτέλεσμα να μετακυλιεται τελικά στη σύμβαση, δηλαδή πληρωνόταν πάντα από τον αντισυμβαλλόμενο της Siemens.⁷

Από την άλλη πλευρά, το αίτημα της Εξεταστικής Επιτροπής για την άσκηση ποινικής δίωξης για το αδίκημα της εγκληματικής οργάνωσης ικανοποιήθηκε από τις εισαγγελικές αρχές, οι οποίες πράγματι απήγγειλαν συμπληρωματική ποινική κατηγορία κατά 80 συνολικά φυσικών προσώπων για την πράξη της εγκληματικής οργάνωσης μεταξύ της περιόδου από 3.9.1997 έως 10.3.2007 με σκοπό τη διάπραξη των αξιόποινων πράξεων της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα και της ενεργητικής και παθητικής δωροδοκίας (Άρθρο 187 παρ. 1 και 3 Π.Κ.). Ωστόσο το Συμβούλιο Εφετών Αθηνών έπαυσε την ποινική δίωξη ως προς αυτή τη συμπληρωματική κατηγορία λόγω παραγραφής, καθώς το άρθρο 187 Π.Κ., πριν την τροποποίησή του με το Ν. 2928/2001, είχε το χαρακτήρα πλημμελήματος και είχε παρέλθει πενταετία από το φερόμενο ως χρόνο τέλεσης, χωρίς να συντρέξει λόγος αναστολής της.⁸ Συνεπώς τα κατηγορούμενα φυσικά πρόσωπα θα δικαστούν ενώπιον του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων Αθηνών υπό τις εξής κατηγορίες: i) παθητική και ενεργητική δωροδοκία από κοινού κατ' εξακολούθηση και κατά μόνας, στρεφόμενες κατά του Ελληνικού Δημοσίου, από τις οποίες το όφελος που επεδίωξαν και πέτυχαν οι δράστες και η ζημία που υπέστη το Δημόσιο υπερβαίνει το χρηματικό ποσό των 150.000 ευρώ, και ii) νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα.

Ενδεχόμενη καταδικαστική απόφαση επί των ως άνω κατηγοριών θα αφορά αποκλειστικά και μόνο τα μεμονωμένα φυσικά πρόσωπα που κατηγορούνται, όχι βεβαίως το νομικό πρόσωπο της Siemens που επωφελήθηκε από τη δράσης τους. Αυτό το τελευταίο φαίνεται ότι θα συνεχίσει αδιατάραχτο τη δραστηριοποίησή του στην Ελλάδα, σαν να μην έχει συμβεί σχεδόν τίποτα. Τουλάχιστον αυτό είναι το συμπέρασμα στο οποίο προφανώς θα καταλήγει κάποιος βάσει της μοναδικής ποινικής δικαστικής απόφασης που αναμένεται να εκδοθεί κάποια στιγμή

7. Πόρισμα της Εξεταστικής Επιτροπής «Για τη Διερεύνηση της Υπόθεσης "Siemens" στο σύνολό της», ό.π., σ. 362-363.

8. Υπ' αριθ. 399/2015 Βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών, φύλλο 16.

στο μέλλον. Υπό αυτά τα δεδομένα, τίθεται το ερώτημα αν είναι δόκιμη η θεσμοθέτηση της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων, προφανώς για αντιμετώπιση ανάλογων περιπτώσεων στο μέλλον, και ποια η αξία μια τέτοιας νομοθετικής εξέλιξης.

III. Η θέση της κλασικής ποινικής δογματικής απέναντι στο ενδεχόμενο θεσμοθέτησης της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων

Η κλασική ποινική δογματική έχει ταχθεί αρνητικά απέναντι στο ενδεχόμενο ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, όπως άλλωστε καθιστά σαφές και το αξίωμα *societas delinquere non potest*. Όπως χαρακτηριστικά υποστηρίζεται, δεν πρόκειται απλώς για ζήτημα αρχής αλλά και ουσίας, δεδομένου ότι οι βασικές έννοιες και θεσμοί του κλασικού ποινικού δικαίου έχουν διαμορφωθεί επί τη βάση της ανθρώπινης συμπεριφοράς (ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας ποινικού δικαίου), οπότε δικαιολογημένα τίθεται το ερώτημα αν μπορούν να έχουν εφαρμογή και στην περίπτωση των νομικών προσώπων.⁹

Σε γενικό επίπεδο, οι ενστάσεις εδράζονται στη θεμελιακή συνθήκη ότι το ποινικό δίκαιο, πέρα από το αντικειμενικό στοιχείο της τέλεσης μιας παράνομης πράξης, έχει ένα έντονα υποκειμενικό προσανατολισμό, δεδομένου ότι η κατάφαση της ποινικής ευθύνης συνιστά βαριά κοινωνικοηθική μομφή στο πρόσωπο που κατηγορουμένου, στηριζόμενη στην εσωτερική σχέση του προς την πράξη και το αποτέλεσμα της, γεγονός άλλωστε που επιβεβαιώνεται και από την ανεξίτηλη σιγματοπιστική λειτουργία της ποινής που επιβάλλεται συνεπεία του καταλογισμού σε ενοχή (*guilty mind*).¹⁰ Πριν λοιπόν από οποιαδήποτε δογμα-

9. Βλ. εκτενή παρουσίαση της σχετικής προβληματικής από Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Μια κατασκευή ασυλίας του επιχειρηματία-δράστη*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012, σ. 49-69.

10. Βλ. Α. Παπανεοφύτου, «Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων;», στο: G. Bemmman και Δ. Σπινέλλης, *Ποινικό Δίκαιο – Ελευθερία – Κράτος Δικαίου. Τιμητικός Τόμος για τον Γ.-Α. Μαγκάκη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1999, σ. 199. T. Weigend, “*Societas delinquere non potest? A German Perspective*”, *JICJ*, Vol. 6, 2008, σ. 936.

τική συζήτηση αναφορικά με το πότε είναι αναγκαία η πρόβλεψη της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων και ποια τα αναγκαία στοιχεία της, θα ήταν απαραίτητη η φιλοσοφική θεμελίωσή της, που εν πολλοίς εξισώνεται με το εγχείρημα της αναγνώρισης σε αυτά της ιδιότητας του ηθικού δρώντος (moral agent), της ικανότητας δηλαδή να αναπτύξουν σκόπιμη ή καλύτερα στοχευμένη δράση.¹¹

Σε ειδικότερο επίπεδο τώρα, αμφισβητείται κατά πόσο είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι τα νομικά πρόσωπα πράττουν, ότι η συμπεριφορά τους συνοδεύεται από το απαραίτητο γνωστικό και βουλευτικό στοιχείο ώστε και να μπορεί να τους καταλογιστεί η τέλεση ενός αδικήματος, γεγονός που αποτελεί προϋπόθεση *sine qua non* για την επιβολή κάποιας ποινικής κύρωσης. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της πράξης προϋποθέτει μια «ανθρώπινη, εξωτερικευμένη, αυτοελεγχόμενη και κοινωνικώς ενδιαφέρουσα συμπεριφορά».¹² Τόσο η θεωρία της βουλευτικά κυρίαρχης όσο και τη βουλευτικά σκόπιμης πράξης προϋποθέτουν ως ελάχιστο στοιχείο ότι η μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο κυριαρχείται από τη βούληση του δράστη, οφείλεται δηλαδή σε ενσυνείδητη δική του μυϊκή ενέργεια ή αδράνεια.¹³ Τα νομικά πρόσωπα όμως ούτε διαθέτουν αυτόνομη βούληση ούτε μπορούν αυτοδύναμα να προβαίνουν σε κινήσεις.¹⁴ Η κατάσταση φαίνεται να περιπλέκεται ακόμα περισσότερο όταν

11. Βλ. σχετική προσπάθεια P.A. French, *Collective and Corporate Responsibility*, New York: Columbia University Press, 1984. M. Dan-Cohen, *Rights, Persons and Organizations. A Legal Theory for Bureaucratic Society*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1986, L. May, *The Morality of Groups: Collective Responsibility, Group-Based Harm, and Corporate Rights*, Notre Dame: University of Notre Dame, 1987. T. Erskine (ed.), *Can Institutions Have Responsibilities? Collective Moral Agency and International Relations*, New York: Palgrave Macmillan, 2003.

12. Α. Κωστάρας, *Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2001, σ. 330, 332 επ. Α. Χαραλαμπίδης, *Σύνοψη Ποινικού Δικαίου. Γενικό Μέρος Ι. Το Έγκλημα*, Αθήνα: "Δίκαιο & Οικονομία" – Π. Ν. Σάκκουλας, 2010, σ. 251 επ.

13. Ibid., σ. 330-332. Ibid., σ. 264-267, αντιστοίχως.

14. Τα νομικά πρόσωπα ως πλάσματα δικαίου μπορούν να πράττουν μόνο μεταφορικά και ποτέ κυριολεκτικά. Ι. Μανωλεδάκης, *Ποινικό Δίκαιο. Γενική Θεωρία*,

ερευνάται αν η αντίθεση τού κατηγορούμενου (νομικού) προσώπου στις επιταγές του δικαίου αποτελεί προϊόν ελεύθερης επιλογής του, ώστε να μπορεί να του καταλογιστεί. Η αρχή της ενοχής περιλαμβάνει ως συστατικά στοιχεία την (βιολογική) ικανότητα προς καταλογισμό, κάποια από τις μορφές υποκειμενικής συμμετοχής (υπαιτιότητα: δόλος ή αμέλεια) και τη δυνατότητα του δράστη να πράξει διαφορετικά (αξιολογικό στοιχείο). Με δύο λόγια, ο καταλογισμός σε ενοχή συνιστά κρίση προσωπικής αποδοκimasίας, αφορώσα τα υποκειμενικά δεδομένα του δράστη σε σχέση με ορισμένη συμπεριφορά, που εκ των πραγμάτων δεν διαθέτουν τα νομικά πρόσωπα.¹⁵ Τέλος, υλική έκφραση αυτής της νομικής μομφής αποτελεί η επιβολή κάποιας ποινής, συνιστάμενης κυρίως στη στέρηση της ατομικής ελευθερίας, η οποία αποβλέπει τόσο στην ανταπόδοση όσο και στην ειδική και γενική πρόληψη (ενωτική θεωρία), οι οποίες είναι αδύνατο να λειτουργήσουν στην περίπτωση του νομικού προσώπου, δεδομένου ότι δεν διαθέτει συνείδηση ώστε να αποφύγει ή να συμμορφωθεί με μια συμπεριφορά, να σωφρονιστεί, κ.λπ.^{16, 17} Για τους παραπάνω λόγους προτείνεται ως προσφορότερη

Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκουλα, 2004, σ. 192-193. Α. Κωστάρας, *Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου*, ό.π., σ. 333-334. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, «Το Ποινικό Δίκαιο στην καμπή του 2000: Με το βλέμμα προς το μέλλον χωρίς αποτίμηση του παρελθόντος;», *Υπερ*, 2000, σ. 70-71. Και εκτενέστερα Α. Χαραλαμπίδης, *Σύνοψη Ποινικού Δικαίου. Γενικό Μέρος Ι*, ό.π., σ. 254-261.

15. Παρατηρείται σχετικά ότι εν προκειμένω «αυτό που επιχειρείται είναι ένα σταδιακό «άδειασμα» του περιεχομένου της ενοχής με επικίνδυνες διαστάσεις. Και τούτο όχι μόνο γιατί παύει η ποινική ευθύνη να έχει προσωπικά στοιχεία αναφοράς, αλλά και γιατί εξανεμίζεται η οριοθετική λειτουργία της ενοχής, στο μέτρο που δεν καθορίζει αυτή πλέον το επιτρεπτό της ποινής, αλλά αντίστροφα είναι η αναγκαιότητα της ποινής που διαμορφώνει την ενοχή». Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, «Το Ποινικό Δίκαιο στην καμπή του 2000: Με το βλέμμα προς το μέλλον χωρίς αποτίμηση του παρελθόντος;», *Υπερ*, 2000, σ. 70. Έτσι και ο Δ. Σπυράκος, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;», *ΠΧρ* 1994 (ΜΔ'), σ. 1202-1203.

16. Οι χρηματικές ποινές δεν φαίνεται να υπερτερούν σε αποτρεπτική λειτουργία των διοικητικών προστίμων. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, «Το Ποινικό Δίκαιο στην καμπή του 2000: Με το βλέμμα προς το μέλλον χωρίς αποτίμηση του παρελθόντος;», *Υπερ*, 2000, σ. 72-73. Για τη δυσχέρεια στην επιβολή και την αμφίβολη αποτελε-

οδός η επιβολή διοικητικών κυρώσεων.¹⁸

IV. Ο ρόλος των οργανώσεων στη σύγχρονη κοινωνική δομή και ανάλυση

Αν και η ύπαρξη οργανώσεων ανιχνεύεται ήδη στην αρχαιότητα, αυτές γίνονται αντικείμενο συστηματικής μελέτης μόνο κατά τον 20^ο αιώνα και κυρίως κατά το δεύτερο μισό του. Σε γενικές γραμμές, η θεωρία των οργανώσεων συνίσταται στη διατύπωση και εμπειρική εξέταση γενικών θέσεων γύρω από τη δομή και τη λειτουργία των οργανώσεων ως τέ-

σματικότητα των χρηματικών ποινών στα νομικά πρόσωπα, βλ. και Ν.Γ. ΔΗΜΗΤΡΑΤΟΣ, «Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος: Δογματική Θεμελίωση και Σύλληψη της Προβληματικής», *ΠΧρ*, ΜΔ', σ. 141-142.

17. Για μια σύνοψη των παραπάνω αντιρρήσεων και την ανεπάρκεια των λύσεων που έχουν αντιπροταθεί βλ. Τ. Φιλιππίδης, *Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων*, Θεσσαλονίκη, 1950, σ. 15-18. Δ. Σπυράκος, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;», ό.π., σ. 1208-1211. Χ.Χ. Αθανασίου, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων-επιχειρήσεων στο γερμανικό ποινικό δίκαιο», στο: Ν.Ε. Κουράκης (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική II*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2000, σ. 256-263. Τ. Weigend, "Societas delinquere non potest? A German Perspective", ό.π., σ. 927-945. Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 69-78. Βλ. και Θ. Παπαθεοδώρου, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων στο γαλλικό ποινικό δίκαιο», *ΠΧρ*, 1998 (ΜΗ), σ. 945-946. Δ. Σπυράκος, «Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων: Ο Αντίλογος», *ΠΛογ*, 4/2002, σ. 1627-1628. Α.Η. Δημάκης, «Η ποινική ευθύνη της εταιρείας», στο: *Σύνδεσμος Ελλήνων Εμπορικολόγων, Σύγχρονα Ζητήματα Εταιρικής Ευθύνης*, 12^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικολόγων, Θεσ/νίκη 15-17 Νοεμβρίου 2002, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2003, σ. 241-246. Βλ. αναλυτικά W. Laufer, *Corporate Bodies and Guilty Minds: The failure of Corporate Criminal Liability*, Chicago et al.: The University of Chicago Press, 2006.

18. Δ. ΣΠΥΡΑΚΟΣ, «Η ποινική ευθύνη των επιχειρήσεων: εξέλιξη ή παραμόρφωση του ποινικού δικαίου;», ό.π., σ. 1211-1213. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, «Corpus Juris και τυποποίηση του Ποινικού φαινομένου στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», *Υπερ*, 1999, σ. 636. Δ.Δ. Σπινέλλης, «Ποινικές (:) κυρώσεις σε νομικά πρόσωπα και διαδικασία επιβολής τους», *ΠΧρ*, 2003(ΝΓ), σ. 97-103. Βλ. και επισκόπηση των προβλημάτων που παρουσιάζει αυτή η λύση σε Α.Η. Δημάκης, «Η ποινική ευθύνη της εταιρείας», ό.π., σ. 250-251. Πρβλ. και τους προβληματισμούς του Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 121-126.

τοιων.¹⁹ Κοινωνιολογικές έρευνες, αναλύοντάς τες ως γραφειοκρατικά μοντέλα οργάνωσης, πιστοποιούν το κεντρικό και διαχρονικό ρόλο τους στην καθημερινή ζωή,²⁰ ενώ οι προσεγγίσεις που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της επιστημονικής διοίκησης συμβάλλουν στον εξορθολογισμό τους ως αυτόνομα συστήματα.²¹ Στο λυκαυγές του 21ου αιώνα δεν καταλείπεται πλέον καμία αμφιβολία ότι οι οργανώσεις αποτελούν το θεμέλιο λίθο των σύγχρονων μεταβιομηχανικών κοινωνικών και το βασικό όχημα ανάπτυξης συλλογικής δράσης.²² Δηλωτική του κεντρικού ρόλου που επιτελούν, τόσο στο ευρύτερο κοινωνικό γίγνεσθαι όσο και στην προσωπική ζωή του καθενός, είναι η απόφαση ότι «σήμερα, γεννιόμαστε, εργαζόμαστε, προσευχόμαστε και πεθαίνουμε μέσα σε οργανώσεις, και, κατά την πορεία, πολλοί από μας αντλούμε την ταυτότητά μας από τη σχέση μας με αυτές».²³

Η παρατήρηση αυτή γίνεται κατανοητή στην πληρότητά της αν συνδυαστεί με την προσέγγιση τόσο του Coleman, ο οποίος κάνει λόγο για τη μετάβαση σε μια «ασύμμετρη κοινωνία», όσο και του Perrow, ο οποίος αναφέρεται στην «κοινωνία των οργανώσεων». Ειδικότερα, ο πρώτος συγγραφέας παρατηρεί ότι, ιδιαίτερα κατά τον 20ο αιώνα, η

19. Για μια χρονολογική αποτύπωση της εξέλιξης του σχετικού προβληματισμού βλ. W.H. Starbuck, "The Origins of Organization Theory", στο: H. Tsoukas and C. Knudsen (eds.), *The Oxford Handbook of Organization Theory. Meta-Theoretical Perspectives*, Oxford: Oxford University Press, 2003, σ. 143-182.

20. Y. Shenhav, "The Historical and Epistemological Foundations of Organization Theory: Fusing Sociological Theory with Engineering Discourse", στο: H. Tsoukas and C. Knudsen (eds.), *The Oxford Handbook of Organization Theory*, ό.π., σ. 192-198. Και αναλυτικά Α. Μακρυδημήτρης, *Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων*, Αθήνα: Θεμέλιο, 3^η έκδ., 2004, σ. 39 επ.

21. Ibid., σ. 187-191. Ibid., σ. 151 επ., αντιστοίχως. Πρβλ. και εφαρμογή τους στην περίπτωση της αστυνομίας Χ. Δημόπουλος, *Η Αστυνομία και ο Αστυνομικός*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2000, σ. 13 επ.

22. Για μια ευσύνοπτη παρουσίαση της ανάπτυξης των «οργανωσιακών κοινωνιών» βλ. T.E. Drabek and J.E. Hass, *Understanding Complex Organizations*, USA: W.M. C. Brown Company Publishers, 1974, σ. 10-36.

23. J.A.C. Baum and T.J. Rowley, "Companion to Organizations: An Introduction", στο: J.A.C. Baum (ed.) *The Blackwell Companion to Organizations*, Oxford-Malden: Blackwell, 2002, σ. 1.

τεχνολογική εξέλιξη ευνοεί τον εντυπωσιακό πολλαπλασιασμό των οργανώσεων, κυρίως υπό τη μορφή των εταιρειών (corporations), ενώ παράλληλα ο νόμος, αναγνωρίζοντας τες ως υποκείμενα δικαίου, καθιστά δυνατή την αυτοτελή συμμετοχή τους σε κάθε είδους εμπορική, κοινωνική, οικονομική, κ.λπ. δραστηριότητα. Το αποτέλεσμα αυτής της εξέλιξης συνίσταται στη δυναμική είσοδο ενός νέου προσώπου στο κοινωνικό γίγνεσθαι, του νομικού προσώπου, που έκτοτε λειτουργεί παράλληλα με το φυσικό πρόσωπο. Η σημασία μάλιστα που αποκτά το πρώτο στην κοινωνική οργάνωση είναι αντιστρόφως ανάλογη εκείνης του δεύτερου, αντικαθιστώντας το λειτουργικά, γεγονός που επιφέρει το δομικό μετασχηματισμό της κοινωνικής δομής. Άμεση συνέπεια των ανωτέρω είναι η διεύρυνση της ασυμμετρίας που εξορισμού χαρακτηρίζει τις σχέσεις μεταξύ αυτών των δυο προσώπων, η οποία πλέον παίρνει τη μορφή της απόλυτης σχεδόν επικυριαρχίας των οργανώσεων (ως νομικών προσώπων) επί των ατόμων (ως φυσικών προσώπων), υπό την έννοια τουλάχιστον ότι είναι τα πρώτα που προσδιορίζουν τους όρους υπό τους οποίους θα συνάψουν σχέσεις με τα δεύτερα. Προς επίρρωση αυτής της θέσης μπορεί να επικαλεστεί κανείς το γεγονός ότι η κρατική παρέμβαση προσανατολίζεται κυρίως στην εξισορρόπηση αυτής της ασύμμετρης σχέσης.²⁴

Ο Pettow, από την άλλη πλευρά, προχωράει ακόμα πιο πέρα, κάνοντας λόγο όχι για κοινωνία ατόμων αλλά οργανώσεων. Εκκινεί από τη βασική διαπίστωση ότι η εμφάνιση και εξάπλωση μεγάλων οργανώσεων αποτελεί ένα από τα πλέον σημαντικά φαινόμενα του 20ου αιώνα, που επηρεάζει καταλυτικά τον τρόπο διάρθρωσης και λειτουργίας των βασικών τομέων κοινωνικής δράσης, όπως η οικονομία, η πολιτική, η τεχνολογία, η θρησκεία, κ.λπ., μετατρέποντάς τους ουσιαστικά σε εξαρτημένες μεταβλητές τους. Ενώ, λόγου χάρη, η τεχνολογία αποτελούσε στο παρελθόν το μέσο ανάπτυξης των οργανώσεων, σήμερα δεν συνιστά παρά το αποτέλεσμα της λειτουργίας τους. Υπό αυτό το πρίσμα, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι «οι μεγάλες οργανώσεις έχουν

24. J.S. Coleman, *The Asymmetric Society*, New York: Syracuse University Press, 1982, σ. 1-22.

απορροφήσει την κοινωνία», εννοώντας ότι δραστηριότητες που στο παρελθόν αναλαμβάνονταν από σχετικά αυτόνομες και άτυπες μικρές ομάδες (π.χ. οικογένεια, γειτονιά), καθώς και από μικρές αυτόνομες οργανώσεις (μικρές επιχειρήσεις, τοπική διοίκηση, ενορίες), σήμερα εκτελούνται από μεγάλες γραφειοκρατικές δομές. Κατά συνέπεια, η οργάνωση που απασχολεί μεγάλο αριθμό έμψυχου δυναμικού μετατρέπεται στο σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης της ζωή του ατόμου σε όλες τις εκφάνσεις της, ενώ παράλληλα αυτό επιφέρει ως αναγκαία συνέπεια τη μείωση του ρόλου άλλων εναλλακτικών πλαισίων κοινωνικοποίησης.²⁵

Το βασικό συμπέρασμα που συνάγεται από τις ανωτέρω αναλύσεις είναι ότι, στη σύγχρονη συγκυρία, η σημασία των οργανώσεων έχει υπερκεράσει κατά πολύ εκείνη των ατόμων, σε σημείο μάλιστα που η θέση ότι οι πρώτες έχουν αναδειχθεί στους κατεξοχήν κοινωνικούς δρώντες (social actors) να αποτελεί κοινό τόπο που θεμελιώνεται πλέον διά απλής εμπειρικής παρατήρησης.²⁶ Προς επιβεβαίωση και ενί-

25. C. Perrow, "A Society of Organizations", *Theory and Society*, Vol. 20, 1991, σ. 725-728. Ως θεμέλια αυτής της θέσης ο συγγραφέας αναλύει τρία φαινόμενα: την εντυπωσιακή επέκταση της μισθωτής εργασίας, που καθιστά τα άτομα διαθέσιμα στις αλλά και εξαρτώμενα από τις οργανώσεις (wage dependency), τη μετακύλιση του κόστους της οργανωμένης δραστηριότητας στους ίδιους τους πολίτες, με αποτέλεσμα να αποκρύπτεται το πραγματικό κόστος λειτουργίας μιας οργάνωσης (externalization of the social cost of extensive organized activity), και την κυριαρχία μιας ειδικής μορφής γραφειοκρατίας (factory bureaucracy), στοιχεία της οποίας είναι ο κεντρικά ασκούμενος έλεγχος, η τυπική οργάνωση, η ιεραρχική διάρθρωση, η τυποποίηση των επιμέρους ενεργειών και η εξειδίκευση. Ibid., σ. 729 επ.

26. M. Bovens, *The Quest for Responsibility. Accountability and Citizenship in Complex Organizations*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, σ. 10. Ο συγγραφέας αναφέρει ενδεικτικά τέσσερις δείκτες: αα) την εντυπωσιακή αριθμητική αύξηση των οργανώσεων κατά τον 20^ο αιώνα, ββ) την άνευ προηγουμένου αύξηση των γραφειοκρατικά οργανωμένων οργανώσεων, γγ) την αύξηση των διαφορών που οδηγούνται στα δικαστήρια, στις οποίες τουλάχιστον ένας από τους διάδικους είναι οργάνωση, και δδ) την αύξηση της προβολής και ενασχόλησης με τις οργανώσεις από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ibid., σ. 13-15. Το γεγονός ότι οι οργανώσεις είναι φορείς κοινωνικής δράσης, αποτελεί σχετικά πρόσφατο τόπο στην κοινωνιολογία των οργανώσεων, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δεν συνεχίζουν

σχυση αυτού του γενικού πορίσματος, μπορεί να επικαλεστεί κανείς τρεις επιμέρους διαπιστώσεις της θεωρίας των οργανώσεων: αα) οι οργανώσεις έχουν διάρκεια στο χρόνο. Αυτές αποτελούν κατά κυριολεξία δομές θέσεων εργασίας, οι οποίες υφίστανται για χρονικό διάστημα που υπερβαίνει κατά πολύ τη διάρκεια ή το προσδόκιμο ζωής ενός φυσικού προσώπου. Η άλλη όψη αυτής της παραμέτρου συνίσταται στο γεγονός της πλήρους εναλλαξιμότητας των τελευταίων στις θέσεις της οργάνωσης.²⁷ ΒΒ) Οι οργανώσεις αναπτύσσουν κανόνες και διαδικασίες που οριοθετούν και προσανατολίζουν την ατομική δράση στο πλαίσιο λειτουργίας τους. Υπό αυτή την οπτική, είναι ακριβέστερο να ειπωθεί ότι τα άτομα αναλαμβάνουν την εκτέλεση συγκεκριμένων ρόλων, αναμένεται δηλαδή λογικά ότι αυτά θα ανταποκριθούν σε συγκεκριμένες προσδοκίες συμπεριφοράς.²⁸ ΓΓ) Η λειτουργία και η πραγματικότητα των οργανώσεων είναι σταθερά προσανατολισμένη στην επίτευξη οργανωσιακών σκοπών (στοχοθετικό παράδειγμα), γεγονός που τις καθιστά ορθολογικά συστήματα δράσης.²⁹ Υπό το φως των ανωτέρω, είναι προφανές ότι οι οργανώσεις αποτελούν σύνθετες, τυπικά και κεντρόφυγα οργανωμένες δομές για την άσκηση εξουσίας ώστε να παραχθεί οργανωσιακή δράση κατατείνουσα στην επίτευξη ορισμένων

να υπάρχουν και αντίθετες απόψεις. Πρβλ. την σύνοψη των εκατέρωθεν επιχειρημάτων, όταν ακόμα υπήρχε έντονη διχογνωμία επί του θέματος από L. HAWORTH, "Do Organizations Act?", *Ethics*, Vol. 70, 1959, σ. 59-63 (ο οποίος απαντά θετικά).

27. Εξού και η θέση του Coleman περί της «ασημαντότητας των ατόμων» (irrelevance of persons). J.S. COLEMAN, *The Asymmetric Society*, ό.π., σ. 26-27. F.B. Simon, *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία των Οργανώσεων*, μτφρ. Κ. Γιαννακόπουλος, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλας, 2010, σ. 7.

28. Όπως παρατηρείται χαρακτηριστικά: «Η λειτουργία του ρόλου έγκειται στο να περιορίσει το πεδίο συμπεριφοράς των δρώντων, η συμπεριφορά των οποίων δεν είναι κατ' αρχήν προβλέψιμη λόγω της εσωτερικής καθοδήγησης, με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνει (εντός ενός ορισμένου εύρους) προσδοκώμενη». F.B. Simon, *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία των Οργανώσεων*, ό.π., σ. 41.

29. E. Gross, "The Definition of Organizational Goals", *British Journal of Sociology*, Vol. 20, 1969, σ. 277-294. L. Mohor, "The Concept of Organizational Goals", *American Political Science Review*, Vol. 67, 1972, σ. 470-481. P. Georgiou, "The Goal Paradigm and Notes towards a Counter Paradigm", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 18, 1973, σ. 291-300.

στόχων, οι οποίες εξασφαλίζουν ότι τα άτομα συμμορφώνονται στις απαιτήσεις τους κι όχι αντίστροφα.³⁰

Οι παραπάνω θεωρήσεις, αποκαλύπτοντας το νευραλγικό ρόλο των οργανώσεων στο σύγχρονο κοινωνικό σύστημα, προσανατολίζουν νομοτελειακά τη συζήτηση γύρω από το αν αυτές μπορούν να θεωρηθούν αυτόνομα και ανεξάρτητα δρώντα υποκείμενα (agents of action), που λειτουργούν παράλληλα με τα άτομα που τις συνθέτουν ή και στη θέση τους. Η στάση που υιοθετεί κανείς απέναντι σε αυτό το ζήτημα δεν έχει απλώς θεωρητικό-γνωσιολογικό ενδιαφέρον, αλλά και σαφείς πρακτικές συνέπειες, οι οποίες εκδηλώνονται στο κανονιστικό επίπεδο της ευθύνης. Κοντολογίς, το ερώτημα που ανακύπτει συνίσταται στο αν μπορούν να θεωρηθούν ηθικά ή νομικά υπεύθυνα –εν προκειμένω ποινικά υπόλογα– για τις βλαπτικές συνέπειες κάποιας οργανωσιακής δράσης αποκλειστικά και μόνο τα άτομα (human actors) που δρουν για λογαριασμό μιας οργάνωσης ή/και αυτή η τελευταία ως αυτοτελές οργανωσιακό δρων υποκείμενο (organizational actor).

Το ερώτημα αυτό συνδέεται άρρηκτα με ένα από τα πλέον επίμαχα και δύσκολα ζητήματα της θεωρίας των οργανώσεων, τον τρόπο σύζευξης μεταξύ του δρώντος υποκειμένου (agency) και της οργανωσιακής δομής (structure). Οι τρεις προσεγγίσεις που έχουν παραδοσιακά αναπτυχθεί μπορούν να συστηματοποιηθούν ως εξής: αναγωγισμός (reductionism), ντετερμινισμός (determinism) και συγκερασμός (conflationism).³¹ Βασικό στοιχείο της πρώτης θεώρησης είναι η εξάλειψη κάθε οντολογικής διαφοράς μεταξύ της οργάνωσης –ως συνόλου– και των ατόμων που δραστηριοποιούνται στο πλαίσió της –ως συστατικών στοιχείων της–, σε σημείο που η πρώτη να θεωρείται ως το απλό αποτέλεσμα της συντονισμένης δραστηριότητας των δευτέρων. Υπό αυτή την οπτική, όλες οι μορφές συλλογικής κοινωνικής δράσης, όπως μορφοποιούνται σε θεσμούς, οργανώσεις, ομάδες,

30. R.H. Hall and P. S. Tolbert, *Organizations: Structures, Processes, and Outcomes*, New Delhi: Prentice Hall, 9th edn., 2007, σ. 27 επ.

31. M. Reed, "The Agency/Structure Dilemma in Organization Theory. Open Doors and Brick Walls", στο: H. Tsoukas and C. Knudsen (eds.), *The Oxford Handbook of Organization Theory*, ό.π., σ. 289-291.

κ.λπ. προκύπτουν και κατά συνέπεια μπορούν να αναχθούν μεθοδολογικά στις επιμέρους ανθρώπινες συμπεριφορές που τις συνθέτουν, δηλαδή εξαρτώνται από τα βιολογικά χαρακτηριστικά και τις ψυχολογικές διαθέσεις των ατόμων, τα οποία εν προκειμένω προκρίνουν τη συλλογική δράση ως το πλέον ενδεδειγμένο μέσο προαγωγής των επιδιώξεών τους. Η δομή λοιπόν ουσιαστικά εξαφανίζεται ή χάνει οποιαδήποτε αναλυτική αξία, ενώ το μόνο οντολογικά δυνατό δρων υποκείμενο είναι το άτομο, που λειτουργεί βάσει της ωφελιμιστικής λογικής.³²

Ο ντετερμινισμός κινείται στην εντελώς αντίθετη κατεύθυνση, καθώς υποστηρίζει ότι οι εξωτερικές δομικές συνθήκες καθορίζουν σε τέτοιο βαθμό τη δράση ώστε να μην είναι τελικά δυνατόν να εντοπίσει κανείς κάποιο δρων υποκείμενο. Με άλλα λόγια, το υποκείμενο δεν υφίσταται ως αυτόνομος και αναλυτικά σημαντικός παράγοντας της δράσης, αφού εκλαμβάνεται ως υποχείριο της κυριαρχούσας πραγματικότητας των δομικά παραγόμενων εντολών και σχέσεων, οι οποίες δεν οριοθετούν ή περιορίζουν απλώς τη μορφή και το περιεχόμενο της κοινωνικής δράσης αλλά ουσιαστικά το συνθέτουν. Συνεπώς, για τον ντετερμινισμό το ζήτημα της σύζευξης μεταξύ δρώντος υποκειμένου και οργανωσιακής δομής επιλύεται υπέρ της δεύτερης, αφού το πρώτο «εξαφανίζεται» υπό την πίεση της.³³

Τόσο ο αναγωγισμός όσο και ο ντετερμινισμός αποτελούν τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος, υπό την έννοια ότι τελικά υιοθετούν μια δυϊστική πρόσληψη του φαινομένου της συλλογικής και οργανωμένης δράσης, παρά το γεγονός ότι τελικά προκρίνουν έναν από τους δύο συντελεστές, εξαλείφοντας οντολογικά, μεθοδολογικά και τελικά αναλυτικά τη σημασία του άλλου.³⁴ Αντιθέτως, ο συγκερασμός προκρίνει μια

32. Ibid., σ. 291-294 (ως χαρακτηριστικές εκφάνσεις αυτής της προσέγγισης αναφέρονται οι εξής θεωρίες: rational choice theory, decision-making theory, and public choice theory).

33. Ibid., σ. 294-297 (ως χαρακτηριστικές εκφάνσεις αυτής της προσέγγισης αναφέρονται οι εξής θεωρίες: structural marxism and structuralism).

34. Ο Harding κάνει λόγο αντιστοίχως για δυο σχολές σκέψης: μια ατομικιστική (individualism) και μια ολιστική (holism). Κατά την πρώτη, μόνο τα φυσικά πρόσωπα αποτελούν οντολογικά υπαρκτά υποκείμενα, άρα και μέσο πρόσληψης και ανά-

μονιστική πρόσληψη του ως άνω φαινομένου, καθώς διατείνεται ότι δρων υποκείμενο και οργανωσιακή δομή είναι οντολογικά αδιαίρετα και μεθοδολογικά αμοιβαίως απαιτούμενα, υπό την έννοια ότι έχει όμοια αναλυτική αξία η μελέτη αμφοτέρων, αφού έχουν το ίδιο αιτιακό βάρος τόσο στην εξήγηση της κοινωνικής δράσης όσο και της δομής ή των σχέσεων που παράγονται ως αποτέλεσμα της. Εν προκειμένω, δηλαδή, οι δύο συνιστώσες αντικαθίστανται από μια συνισταμένη, η οποία συνίσταται σε μια διευρυμένη κοινωνική οντολογία προκύπτουσα από κοινωνικές πρακτικές (social practices) που αναπαράγουν τις δομικές συνθήκες, υπό τις οποίες δρουν ορθολογικά κοινωνικά υποκείμενα.³⁵

Οι παραπάνω προσεγγίσεις έχουν δικαίως επικριθεί ως μη ικανοποιητικές, καθιστώντας αναγκαία την ανάπτυξη μιας νέας θεώρησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η σχεσιακή/ρεαλιστική θεώρηση (relationism / realism) αρθρώνεται ως απάντηση στους περιορισμούς που εξορισμού χαρακτηρίζουν τον αναγωγισμό, τον ντετερμινισμό και το συγκεκριμένο σε σχέση με τις οντολογικές τους βάσεις, το αναλυτικό τους πλαίσιο και τις εξηγήσεις που τελικά προκρίνουν, ευελπιστώντας να φέρει στην επιφάνεια την πολυπλοκότητα που χαρακτηρίζει το οργανωσιακό φαινόμενο στις σύγχρονες κοινωνίες. Σημείο εκκίνησης σε αυτή την υπό διαμόρφωση θεωρία αποτελεί η ισάξια αναγνώριση των δυο παραγόντων και η αποβολή οποιασδήποτε διλημματικής απόχρωσης κατά την ανάλυσή τους, η οποία θα καταργούσε ή έστω θα υποβάθμιζε έμμεσα το ρόλο κάποιου. Επίσης, η απόρριψη οποιασδήποτε έννοιας μέσου βεληνεκούς, όπως π.χ. της κοινωνικής πρακτικής στην περίπτωση του συγκεκριμένου, η οποία αποστερεί από τη δομή οποιαδήποτε διακριτή οντολογική ταυτότητα και ανεξάρτητη επεξηγηματική αξία. Σε αυτό το πλαίσιο, βασική μεθοδολογική αρχή της νέας θεώρησης συνίσταται στην πρόσληψη της δομής και του υποκειμένου ως διακριτών ιδιοτή-

λυσης της πραγματικότητας, ενώ κατά τη δεύτερη αυτό ισχύει και για τις συλλογικότητες. C. Harding, *Criminal Enterprise. Individuals, organizations and criminal responsibility*, Cullompton: Willan Publishing, 2007, σ. 61-64.

35. M. Reed, "The Agency/Structure Dilemma in Organization Theory. Open Doors and Brick Walls", ό.π., σ. 297-299 (ως χαρακτηριστικές εκφάνσεις αυτής της προσέγγισης αναφέρονται οι θεωρίες των Giddens, Bourdieu).

των διαφορετικών επιπέδων κοινωνικής οργάνωσης και ανάλυσης, καθώς και η μελέτη του τρόπου αλληλόδρασής τους. Έτσι, η δομή αναφέρεται σε «θεσμοθετημένους περιορισμούς και διευκολύνσεις», ενώ το δρων υποκείμενο «στη συλλογική άρθρωση και κινητοποίηση κοινών συμφερόντων». Επομένως, η διαμόρφωση, η τροποποίηση και ο μετασχηματισμός των κοινωνικών πρακτικών και των θεσμών αποτελεί το αποτέλεσμα της διαλεκτικής διάδρασης αυτών των δυο παραμέτρων σε συγκεκριμένο χρονικό και κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο. Με άλλα λόγια, το αποτέλεσμα δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως δεδομένο και στατικό, αλλά ως χωροχρονικά προσδιοριζόμενο βάσει της δυναμικής ιστοροποπίας που αναπτύσσεται μεταξύ δομικά θεσπισμένων περιορισμών και στρατηγικά παραγόμενων επιλογών. Η «οργάνωση», δηλαδή, γίνεται αντιληπτή ως αντικειμενική υλική και κοινωνική πραγματικότητα, προικισμένη με εξουσίες που αναγκαστικά οριοθετούν τη συλλογική δράση, προσδιορίζοντας τη διάρθρωση και κινητοποίησή της υπό διαφορετικές καταστάσεις.³⁶

Απηχώντας ουσιαστικά τις βασικές θέσεις αυτής της νέας προσέγγισης, ο Harding υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να αναγνωριστεί η οργάνωση ως αυτόνομο δρων υποκείμενο κατά τρόπο όχι φυσικά πρωτότυπο αλλά παράγωγο, συνεπεία δηλαδή της ανθρώπινης αλληλόδρασης που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της. Η ίδια η διαδικασία της οργάνωσης σε συνδυασμό με την εμπλοκή πολλών και διαφορετικών ατόμων σε συλλογική δράση μετεξελίσσει αυτή την τελευταία σε αυτόνομη οργανωσιακή δραστηριότητα, η οποία δεν είναι σωστό να προσεγγίζεται υπό ανθρωποκεντρικούς όρους ή απλώς ως το αποτέλεσμα συνένωσης ατομικών συμπεριφορών. Αυτό που έχει εν προκειμένω αξία είναι η διαπίστωση και επιβεβαίωση ότι η οργανωσιακή δράση βασίζεται και αντανακλά μια οργανωσιακή ή ομαδική λογική (rationality), η οποία

36. Ibid., σ. 297-304. Ο Reed παραθέτει τον ακόλουθο ορισμό: «'organization' is that mechanism which generates and sustains collective or 'corporate agency' as a relatively permanent feature of social reality. It transforms individual action to corporate agency by providing the collective resources and mechanisms that the latter requires to be sustained over time as a viable and effective social entity». Ibid., σ. 303.

είναι διαφορετική από εκείνη των ατόμων, αλλά ταυτόχρονα απορρέει από την ανθρώπινη διάδραση τους κόλπους ορισμένης οργανωσιακής δομής.³⁷

Υπό αυτή την οπτική, προτείνεται ότι για να αναγνωριστεί μια οργάνωση ως φορέας αυτόνομης δράσης (social actor), η οποία ταυτόχρονα μπορεί και να καταστεί αυτοτελώς υπόλογη (agency), πρέπει να πληροί σωρευτικά τα εξής κριτήρια: αα) να συνιστά ένα επαρκώς προσδιορισμένο και σταθερό πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων και διαδράσεων, ββ) που ταυτόχρονα οργανώνεται ως σύστημα λήψης και εφαρμογής αποφάσεων, γγ) του οποίου η *raison d'être* είναι η επίτευξη συγκεκριμένων οργανωσιακών στόχων, δδ) κάτι το οποίο προϋποθέτει την ύπαρξη ενός συστήματος θέσεων που συνδέονται με την εκτέλεση συγκεκριμένων οργανωσιακών ρόλων.³⁸ Είναι φανερό λοιπόν ότι τα δυο πρώτα κριτήρια, ισοδυναμώντας με την ύπαρξη μιας οργανωσιακής δομής ικανής για αυτόνομη δραστηριότητα, διαφοροποιούν την οργάνωση τόσο σε σχέση με απλές συσσωρεύσεις ατόμων (δηλ. μη οργανωμένες και κατά κανόνα τυχαία συνιστάμενες συλλογικότητες, όπως ένα ακροατήριο, ένα πλήθος, μια ομάδα συνταξιδιωτών, κ.λπ.) όσο και σε σχέση με τις κοινωνικές ομάδες (όπως εθνικές ομάδες, κοινωνικές τάξεις, επιστημονικές κοινότητες, κ.λπ., οι οποίες μπορεί να διαπνέονται από κοινές αξίες ή κοινή κουλτούρα, ωστόσο η δράση τους δεν είναι αποτέλεσμα συντονισμού για την υλοποίηση ορισμένης στοχοθεσίας).³⁹ Από την άλλη πλευρά, τα δυο τελευταία κριτήρια, εισάγοντας την παράμετρο της ορθολογικής δράσης, καθιστούν δυνατή τη διάκριση των οργανώσεων επί τη βάση του είδους των στόχων που

37. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π., σ. 64-66. Βλ. και H. Geser, "Towards an Interaction Theory of Organizational Actors", OS, 1992, Vol. 13, σ. 429-452 (όπου και η διάκριση μεταξύ των ατόμων ως πρωταρχικών και οργανώσεων ως δευτερογενών δρώντων υποκειμένων).

38. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π., σ. 42.

39. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π., σ. 71-72, 45-47. Είναι ουσιαστικά αυτές τις ιδιότητες που θέλει να εκφράσει η χρήση διαφορετικών επιθετικών προσδιορισμών στη βιβλιογραφία, όπως τυπικές (formal), σύνθετες (complex), μεγάλες (large-scale) οργανώσεις. Ibid., σ. 43.

επιδιώκουν, κάτι που προσδιορίζει περαιτέρω τον τρόπο οργάνωσης και δραστηριοποίησής τους.⁴⁰ Ενδεικτικά, ο Parsons προτείνει την ακόλουθη βασική τετραμερή διάκριση: αα) οργανώσεις που είναι κυρίως προσανατολισμένες στην επίτευξη οικονομικών στόχων (π.χ. η εμπορική εταιρεία), ββ) οργανώσεις που είναι προσανατολισμένες στην επίτευξη πολιτικών στόχων (π.χ. το κράτος και διάφορες κρατικές υπηρεσίες), γγ) οργανώσεις που συμβάλλουν στην επίτευξη της κοινωνικής συνοχής μέσω της προαγωγής διαφορετικών συμφερόντων (π.χ. πολιτικά κόμματα, διάφορες ομάδες συμφερόντων), και δδ) οργανώσεις που συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του υφιστάμενου κοινωνικού-πολιτισμικού συστήματος (π.χ. εκπαιδευτικά ιδρύματα, εκκλησία).⁴¹ Σήμερα γίνεται δεκτό ότι οι οργανώσεις μπορούν να διαχωριστούν σε δυο γενικές κατηγορίες: εκείνες που δημιουργούνται στο πλαίσιο επιχειρηματικής δράσης για την εξυπηρέτηση πρωτίστως οικονομικών στόχων (εταιρείες) και εκείνες που αποτελούν απαραίτητο στοιχείο της κοινωνικής και πολιτικής τάξης, προσφέροντας δομές διακυβέρνησης, ρύθμισης και αντιπροσώπευσης διαφορετικών κοινωνικών συμφερόντων.⁴² Η πρώτη κατηγορία αποτελεί ειδοποιό στοιχείο του (μετα)βιομηχανικού καπιταλιστικού συστήματος, ενώ η δεύτερη κάθε πολιτικά οργανωμένης και συντεταγμένης κοινωνίας.

V. Η εγκληματολογική θεωρία της «οργανωσιακής παρέκκλισης» ή του «οργανωσιακού εγκλήματος»

Όπως είναι φυσικό, οι παραπάνω αναλύσεις χρησιμεύουν ως θεωρητική βάση για την εγκληματολογία, όταν η τελευταία καλείται να εν-

40. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π., σ. 72-73. Τα κριτήρια και οι μέθοδοι οργάνωσης που έχουν κατά καιρούς προταθεί ποικίλουν. Βλ. σχετικά Α. Μακρυδημήτρης, *Προσεγγίσεις στη Θεωρία των Οργανώσεων*, ό.π., σ. 221 επ.

41. T. Parsons, "Suggestions for a Sociological Approach to the Theory of Organizations-II", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 1, 1956, σ. 228-230. Ο Etzioni διακρίνει τρεις κατηγορίες οργανωσιακών στόχων: διατήρηση τάξης, οικονομικούς και πολιτισμικούς. Α. Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, London: The Free Press, revised and enlarged edition, 1975, σ. 104-105.

42. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π., σ. 49-52.

σωματώσει το οργανωσιακό φαινόμενο στην προβληματική της.⁴³ Ο ριζικός μετασχηματισμός της κοινωνικής δομής δεν μπορεί παρά να επηρεάζει άμεσα και τη δυναμική του εγκληματικού φαινομένου, θέτοντας επί τάπητος την ανάγκη εννοιολογικής προσαρμογής των υφιστάμενων εγκληματολογικών θεωριών,⁴⁴ αλλά και ανάπτυξης νέων ώστε να είναι δυνατή αφενός η παρακολούθηση των ευρύτερων εξελίξεων και αφετέρου η προσέγγιση των οργανώσεων με όρους δράστη αλλά και θύματος.⁴⁵ Υπό αυτό το πρίσμα, το διαχρονικό για την κοινωνιολογία ερώτημα «πού βρίσκεται η δράση» επαναδιατυπώνεται, υπερβαίνοντας τα στεγανά της πολιτισμικής και συμπεριφορικής προσέγγισης, ώστε να ενσωματώσει το σύστημα των οργανωμένων μεταβλητών που εμφανίζονται στο πλαίσιο της οργανωσιακής κοινωνίας. Στο ειδικότερο

43. Π.χ. το 1976 ο Wheeler επισημαίνει την έλλειψη έρευνας γύρω από μορφές παράνομης δραστηριότητας που ενδημούν στις σύγχρονες βιομηχανικές και υπεροργανωμένες κοινωνίες. S. Wheeler, "Trends and problems in the sociological study of crime", *Social Problems*, Vol. 23, 1976, σ. 525, 531. Για μια πρώτη συνολική και ευσύνοπτη καταγραφή της σημασίας των παραπάνω στην εγκληματολογική ανάλυση βλ. E. Gross, "Organization Structure and Organizational Crime", στο: G. Geis and E. Stotland (eds.), *White-Collar Crime: Theory and Research*, Beverly Hills-London: Sage, 1980, σ. 52-76. Σήμερα μπορεί να μην αμφισβητείται το γεγονός ότι η κοινωνιολογία των οργανώσεων αποτελεί απαραίτητο εργαλείο για την εγκληματολογία, ωστόσο η χρήση της δεν είναι επαρκώς διαδεδομένη. Για μια κατατοπιστική παρουσίαση βλ. D. Vaughan, "Criminology and the sociology of organizations", *Crime, Law and Social Change*, Vol. 37, 2002, σ. 117-136. Πρβλ. R. Lippens, "Rethinking organizational crime and organizational criminology", *Crime, Law and Social Change*, Vol. 35, 2001, σ. 319-331.

44. Έτσι ο J. Braithwaite, "Criminological Theory and Organizational Crime", *JQ*, Vol. 6, 1989, σ. 334.

45. Είναι κυρίως το έργο της Αμερικανίδας D. Vaughan που έριξε φως στη «σκοτεινή πλευρά» των οργανώσεων, αναλύοντάς τες ως δράστες αλλά κι ως θύματα. D. VAUGHAN, *Controlling Unlawful Organizational Behaviour: Social Structure and Corporate Misconduct*, Chicago: University of Chicago Press, 1982, σ. xiii. D. Vaughan, "Crime between Organizations. Implications for Victimology", στο: G. Geis and E. Stotland (eds.), *White-Collar Crime. Theory and Research*, Beverly Hills-London: Sage, 1980, σ. 82-85. D. Vaughan, "The Dark Side of Organizations: Mistake, Misconduct, and Disaster", *Annual Review of Sociology*, Vol. 25, 1999, σ. 271-305.

πεδίο της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, ο Reiss, καταλογογραφώντας έξι διαφορετικούς τρόπους διάδρασης μεταξύ των ατόμων και των οργανώσεων, αποφαίνεται ότι αυτή «βρίσκεται στη μελέτη της κοινωνικής οργάνωσης – του οργανωσιακού πλαισίου που συμπεριλαμβάνει την παρεκκλίνουσα συμπεριφορά τόσο των ατόμων όσο και των οργανώσεων».⁴⁶

Ήδη σε αυτή τη θεμελιακή διαπίστωση δηλώνεται σαφώς ότι, για την εγκληματολογική ανάλυση, η οργανωσιακή δομή προσφέρει δυο διαφορετικές, αλλά συνάμα αδιαχώριστες οπτικές γωνίες: μια εσωτερική, η οποία διαλαμβάνει τον τρόπο με τον οποίο το οργανωσιακό πλαίσιο επηρεάζει τη συμπεριφορά των κατ' ιδίαν προσώπων που λειτουργούν στο πλαίσιο της οργάνωσης, και μια εξωτερική, η οποία αφορά στην τελική συντονισμένη δράση της ίδιας της οργάνωσης στο ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό, κ.λπ. περιβάλλον-πλαίσιο.⁴⁷ Μάλιστα, η διπλή αυτή οπτική οδηγεί αντιστοίχως και στη θεωρητική ανάπτυξη δυο διαφορετικών μοντέλων εγκληματογένεσης: στο πρώτο, η οργανωσιακή δομή απλώς διευκολύνει τη διάπραξη ενός εγκλήματος (crime-facilitative system), ενώ, στο δεύτερο, την επιτάσσει (crime-coercive system). Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη περίπτωση, οι οργανώσεις, εξασφαλίζοντας τις κατάλληλες συνθήκες για τη διάπραξη ενός εγκλήματος (υψηλός βαθμός κινήτρων και ευκαιριών σε συνδυασμό με χαμηλό βαθμό ρίσκου), χρησιμεύουν ουσιαστικά ως μέσο διάπραξης εγκλημάτων από άτομα που λειτουργούν μεν στο όνομα και για λογαριασμό της οργάνωσης, ουσιαστικά όμως δρουν προς εξυπηρέτηση προσωπικών, ανομολόγητων στόχων. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η δωροδοκία ή ο χρηματισμός κρατικών υπαλλήλων. Εν προκειμένω, το έγκλημα συνδέεται απλώς συμπτωματικά με τους σκοπούς της οργάνωσης, ενώ αυτή δεν επωφελείται από τη διάπραξή του, συνήθως δεν συμβαίνει το αντίστροφο. Αντιθέτως, στη δεύτερη περι-

46. A.J. Reiss, "Organizational Deviance", στο: M.D. Ermann and R.J. Lundman (eds.), *Corporate and Governmental Deviance: Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York: Oxford University Press, 1978, σ. 35-36.

47. E. Gross, "Organization Structure and Organizational Crime", ό.π., σ. 58.

πτωση, η διάπραξη ενός εγκλήματος δεν συνδέεται με τα προσωπικά κίνητρα κάποιου υπαλλήλου, αλλά στην ουσία επιτάσσεται από τις οργανωσιακές συνθήκες, ως μέσο προαγωγής ή επίτευξης των σκοπών της οργάνωσης. Εδώ, δηλαδή, το έγκλημα συνδέεται αιτιακά με τους σκοπούς της οργάνωσης, ενώ τα άτομα-αυτουργοί λειτουργούν ως υποχείρια της οργάνωσης, απέναντι στην οποία έχουν περιορισμένες επιλογές και άμυνες.⁴⁸

Είναι στο ειδικό πλαίσιο αυτού του δεύτερου μοντέλου εγκληματογένεσης που αναπτύσσεται η θεωρία της οργανωσιακής παρέκκλισης ή του οργανωσιακού εγκλήματος, η βασική θέση της οποίας συνίσταται στη διαπίστωση ότι αυτό διαπράττεται για λογαριασμό της οργάνωσης και συνδέεται αιτιωδώς με τους στόχους της, παραδοχή που συνεπάγεται ότι η κατανόησή του δεν είναι δυνατή χωρίς την ανάλυση της τελευταίας ως αυτοτελές κοινωνικό σύστημα.⁴⁹ Έτσι, οι Ermann και Lundman⁵⁰ υποστηρίζουν ότι για να θεωρηθεί μια δραστηριότητα ως

48. M.L. Needleman and C. Needleman, "Organizational Crime: Tow Models of Criminogenesis", *Sociological Quarterly*, Vol. 20, 1979, σ. 517-522, 525-526. Αυτή η τελευταία δήλωση δεν υποδηλώνει ότι υπάλληλοι και αξιωματούχοι στερούνται ηθικής και λογικής ή ότι καθίστανται τελικά έρμαιο στις διαθέσεις των οργανώσεων. Αντιθέτως, αυτοί είναι καθημερινοί εργαζόμενοι που έχουν αποδεχτεί την κανονικότητα της οργανωσιακής κουλτούρας στο πλαίσιο της οποίας δρουν. Επομένως, το κρίσιμο εδώ είναι να γίνει κατανοητή η επίδραση και η ιδιαίτερη δυναμική που εισάγει το οργανωσιακό πλαίσιο στην ατομική συμπεριφορά, νόμιμη ή και παράνομη. Βλ. μια εφαρμογή σε Χ. Δημόπουλος, *Η Αστυνομία και ο Αστυνομικός*, ό.π., 2000, σ. 107 επ. (όπου γίνεται λόγος για την ανάπτυξη μιας ιδιαίτερης νοοτροπίας στο εσωτερικό της αστυνομικής οργάνωσης, συστατικά στοιχεία της οποίας είναι ο κυνισμός και η αστυνομική υποκουλτούρα).

49. Έτσι, μια από τις πρώτες και κλασικότερες μελέτες γύρω από το φαινόμενο της αστυνομικής αυθαιρεσίας ξεκινά από τη βασική διάκριση μεταξύ ατομικής και οργανωσιακής παρέκκλισης, διευκρινίζοντας ότι είναι μόνο μέσω αυτής της τελευταίας έννοιας που μπορεί να προσεγγιστεί το πρώτο στις πραγματικές του διαστάσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, αναλύει την αστυνομία ως «παρεκκλίνουσα οργάνωση». L.W. Sherman, *Scandal and Reform. Controlling Police Corruption*, Barkley [et al.]: California University Press, 1978, σ. 3-7.

50. M.D. Ermann and R.J. Lundman, "Deviant Acts by Complex Organizations: Deviance and Social Control at the Organizational Level of Analysis", *Sociological*

οργανωσιακώς παρεκκλίνουσα θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά τέσσερις συνθήκες: αα) να έρχεται σε αντίθεση με κάποιους εξωτερικούς κανόνες, δηλαδή να μην ανταποκρίνεται ή να παραβιάζει κανονιστικές προσδοκίες που αναπτύσσονται στον ευρύτερο χωροχρονικό περιβάλλον, ββ) να ανταποκρίνεται στους κανόνες που αναπτύσσονται σε ορισμένο επίπεδο της οργάνωσης, δηλαδή να είναι αντίστοιχη τουλάχιστον με τους ανεπίσημους κανόνες λειτουργίας μιας οργάνωσης προς επίτευξη των σκοπών της, γγ) να τελεί σε γνώση ή να υποστηρίζεται ενεργά ή και παθητικά από τη διοίκηση της οργάνωσης, και δδ) τα νέα μέλη της οργάνωσης πρέπει να κοινωνικοποιούνται οργανωσιακά, να μιλούν για τον τρόπο δράσης της οργάνωσης, αποδεχόμενα τις οργανωσιακά παραγόμενες εκλογικεύσεις και δικαιολογήσεις ορισμένης παρεκκλίνουσας δράσης. Η Vaughan, κινούμενη στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο και θεωρώντας ότι οι τυπικές οργανώσεις αποτελούν δομές και διαδικασίες για τη διασφάλιση της βεβαιότητας, της κανονικότητας και της επίτευξης κάποιων σκοπών, ορίζει ως οργανωσιακή παρέκκλιση:

«κάθε συμβάν, δραστηριότητα και περίσταση που συμβαίνει στο πλαίσιο ή/και παράγεται από μια τυπική οργάνωση και παρεκκλίνει ταυτόχρονα τόσο από την επίσημη στοχοθεσία όσο και από τα κανονιστικές νόρμες και προσδοκίες είτε κατά την πραγμάτωσή τους είτε στις συνέπειες που επιφέρει, παράγοντας τελικά ένα ελλειμματικό σε σχέση με το ιδανικό αποτέλεσμα».⁵¹

Λαμβάνοντας ουσιαστικά υπόψη τους τα εγγενή προβλήματα που χαρακτηρίζουν την έννοια της παρέκκλισης (αμιγώς υποκειμενικό κριτήριο, χειραγωγήσιμο περιεχόμενο, ασάφεια ως προς το σημαντικό ακροατήριο όταν υπάρχουν διαφορετικές αξιολογήσεις), άλλοι συγγραφείς προκρίνουν την έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος. Ο προσδιορισμός αυτού του τελευταίου ποικίλλει, αναλόγως αν η έννοια του εγκλήματος προσεγγίζεται στενά (ποινικά) ή ευρέως (εγκληματολογικά). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης τάσης είναι ο ορισμός του

Quarterly, Vol. 19, σ. 57-58.

51. D. Vaughan, "The Dark Side of Organizations: Mistake, Misconduct, and Disaster", ό.π., σ. 273.

Shover:

«η έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος περιορίζεται σε εγκληματικές πράξεις που τελούνται από άτομα ή ομάδες ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των συνωμοσιών, κατά τη συνήθη εκτέλεση των καθηκόντων τους ως εργαζομένων μιας οργάνωσης, μέσω των οποίων επιδιώκουν να συμβάλλουν στην επίτευξη των σκοπών ή άλλων στόχων που θεωρούνται σημαντικοί για την επιχείρηση ως σύνολο, ή για κάποια υπομονάδα της, ή και για τα ειδικά καθήκοντα που έχουν αναλάβει».⁵²

Χαρακτηριστικό παράδειγμα της δεύτερης περίπτωσης είναι ο ορισμός των Schragger και Short:

«τα οργανωσιακά εγκλήματα συνίστανται σε παράνομες πράξεις που τελούνται διά ενεργείας ή παραλείψεως από ένα άτομο ή μια ομάδα ατόμων στο πλαίσιο μίας τυπικής νομότυπης οργάνωσης και σε συμφωνία με τους λειτουργικούς σκοπούς της οργάνωσης, οι οποίες έχουν σοβαρό φυσικό ή οικονομικό αντίκτυπο στους εργαζόμενους, τους καταναλωτές ή στο ευρύτερο κοινό».⁵³

Οι Finney και Lesieur ακολουθούν ουσιαστικά αυτό τον τελευταίο ορισμό, με τη διαφορά ότι διευκρινίζουν αφενός ότι για να χαρακτηριστεί μια δράση ως οργανωσιακό έγκλημα αρκεί να παραβιαστεί κάποιος νόμος, χωρίς να έχει σημασία αν είναι ποινικός, αστικός ή διοικητικός, και αφετέρου ότι η πρόβλεψη της σοβαρότητας της βλάβης προφανώς δεν είναι σημαντική για τον ορισμό του φαινομένου, αλλά μόνο για τον προσδιορισμό της κύρωσης.⁵⁴

Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις τους, οι παραπάνω προσεγγίσεις διακρίνονται από κάποια ελάχιστα κοινά στοιχεία, που εν τέλει δομούν και τον πυρήνα της θεωρίας της οργανωσιακής παρέκκλισης ή

52. N. Shover, "Defining Organizational Crime", στο: M.D. Ermann and R.J. Lundman (eds.), *Corporate and Governmental Deviance*, ό.π., σ. 39.

53. L.S. Schragger and J.F. Short, "Toward a Sociology of Organizational Crime", *Social Problems*, Vol. 25, 1978, σ. 411-412.

54. H.C. Finney and H.R. Lesieur, "A Contingency Theory of Organizational Crime", στο: S.B. Bacharach (ed.), *Research in the Sociology of Organizations*, Vol. 1, Greenwich: JAI Press, 1982, σ. 264-266.

του οργανωσιακού εγκλήματος. Κατ' αρχάς, το βασικό αντικείμενο μελέτης είναι οι τυπικές (formal), νομότυπα συστημένες οργανώσεις,⁵⁵ χωρίς να έχει σημασία αν πρόκειται για εθελοντικές οργανώσεις, που διέπονται από το ιδιωτικό δίκαιο και δραστηριοποιούνται παραδοσιακά στην εκτός κράτους σφαίρα της κοινωνικής και οικονομικής ζωής (επιχειρήσεις ή εταιρείες βιομηχανικές, εμπορικές, κ.λπ.), ή υποχρεωτικές οργανώσεις, που διέπονται από το δημόσιο δίκαιο, καθότι σχετίζονται με τη δημόσια οργάνωση και παροχή υπηρεσιών, καθώς και την άσκηση εξουσίας (κυβέρνηση, υπουργεία, τοπική αυτοδιοίκηση).⁵⁶

Υπό αυτή την οπτική, οι Finney και Lesieur, αναφερόμενοι στην τυπολογία του οργανωσιακού εγκλήματος, διακρίνουν μεταξύ εγκλημάτων που τελούνται από μεγάλες επιχειρήσεις (εταιρικό έγκλημα) και εγκλημάτων που διαπράττονται από κυβερνητικές υπηρεσίες (κρατικό έγκλημα).⁵⁷ Την ίδια διάκριση υιοθετούν και οι Ermann και Lundman, αναλύοντας περαιτέρω την ανάπτυξη του φαινομένου της οργανωσιακής παρέκκλισης σε τρία στάδια: αα) «αρχική παρέκκλιση» (initiating deviance), κατά την οποία ένα ή περισσότερα άτομα «εξουσιοδοτούνται» στη διάπραξη παράνομων πράξεων ή απλώς προβαίνουν σε αυτές, ββ) «θεσμοποίηση» (institutionalization), όπου η παρεκκλίνουσα δράση αποκτά μια κανονικότητα στο πλαίσιο δραστηριότητας της οργάνωσης και συνεχίζει, ακόμα και για λόγους διαφορετικούς από αυτούς που ξεκίνησε, και γγ) «αντίδραση» (reactions), όπου πλέον κά-

55. Παρατηρείται σχετικά ότι η οργανωσιακή παρέκκλιση αποτελεί το υποπροϊόν νομιμοποιημένης δράσης για την επίτευξη, τουλάχιστον φαινομενικά, νόμιμων οργανωσιακών στόχων. Έτσι, ακόμα κι αν η παράνομη δραστηριότητα δεν μπορεί να καταλογιστεί σε κάποιο συγκεκριμένο άτομο, ενδεχομένως γιατί αποτελεί το αποτέλεσμα παράλληλης και κατακερματισμένης δράσης πολλών ατόμων, εντούτοις μπορεί να αποδοθεί στην οργάνωση ως σύνολο. Η. Elonheimo, *Understanding Organizational Wrongdoing*, Turku: University of Turku – Publications of the Faculty of Law, 1999, σ. 23.

56. Βλ. αναλυτικά για την έννοια, τη φύση και τη δομή των τυπικών οργανώσεων: P.M. Blau and W.R. Scott, *Formal Organizations. A Comparative Approach*, London: Routledge & Kegan Paul, 1963, σ. 2-58.

57. H.C. Finney and H.R. Lesieur, "A Contingency Theory of Organizational Crime", ό.π., σ. 267.

ποιο ευρύτερο ακροατήριο ανακαλύπτει την ως άνω δράση και την ετικετάρει ως παρεκκλίνουσα.⁵⁸

Απόρροια ουσιαστικά του παραπάνω στοιχείου αποτελεί η θέση ότι η βασική συνέπεια της οργανωσιακής παρέκκλισης συνίσταται στην απώλεια της εμπιστοσύνης (loss of trust) του κοινού απέναντι στην οργάνωση, γεγονός που τελικά αντανακλάται και στο βαθμό (από) νομιμοποίησης που τη χαρακτηρίζει. Η λογική βάση αυτής της θέσης συνίσταται στο σχήμα ότι, καθότι ευμεγέθεις τυπικές οργανώσεις έχουν πολύ μεγαλύτερη δύναμη σε σύγκριση με τα άτομα, αναμένεται ευλόγως ότι θα τη χρησιμοποιούν κατά τρόπο που, αν δεν προάγει, τουλάχιστον συμβαδίζει με το ευρύτερο κοινωνικό καλό.⁵⁹ Αν για τους δημόσιους οργανισμούς αυτό είναι αναμφισβήτητο, τότε και για τις μεγάλες ιδιωτικές εταιρείες τείνει να καταστεί ο κανόνας, όπως τουλάχιστον υποδεικνύει η ανάδυση του θεσμού της «εταιρικής ή επιχειρηματικής κοινωνικής ευθύνης» (corporate social responsibility), ο οποίος αφορά στην ηθική πρωτίστως, αν και όχι μόνο, υποχρέωση τους να δραστηριοποιούνται κατά τρόπο θεμιτό, συμβάλλοντας παράλληλα στη διευθέτηση των περιβαλλοντικών και κοινωνικών ζητημάτων που ανακύπτουν (αυτορρύθμιση).⁶⁰ Επιπλέον, ειδικά αυτοί που κάνουν λόγο για οργανωσι-

58. M.D. Ermann and R.J. Lundman, "Corporate and Governmental Deviance: Origins, Patterns, and Reactions", στο: M.D. Ermann and R.J. Lundman (eds.), *Corporate and Governmental Deviance. Problems of Organizational Behavior in Contemporary Society*, New York-Oxford: Oxford University Press, 6th edn., 2002, σ. 19 επ. Πρβλ. και τα στάδια ανάπτυξης της εγκληματικής δράσης από H.C. Finney and H.R. Lesieur, "A Contingency Theory of Organizational Crime", ό.π., σ. 268-288.

59. Την απώλεια της εμπιστοσύνης ως βασική συνέπεια της οργανωσιακής παρέκκλισης αναπτύσσουν στο έργο τους οι N.J. Davis and C. Stasz, *Social Control and Deviance: a Critical Perspective*, Boston, Mass.: McGraw Hill, 1990, σ. 181 επ. Στην ίδια κατεύθυνση έρευνας αναπτύσσεται και η έννοια της «οργανωσιακής παράνοιας», η οποία θέλει να ρίξει φως στις ανεξέλεγκτες συνέπειες που μπορεί να συνοδεύουν την απώλεια εμπιστοσύνης προς τις οργανώσεις. R.M. KRAMER, "Organizational Paranoia: Origins and Dynamics", *Research in Organizational Behavior*, Vol. 23, σ. 1-42.

60. Βλ. μεταξύ πολλών C.A. Williams and R.V. Aguilera, "Corporate Social Responsibility in a Comparative Perspective", στο: A. Crane, A. McWilliams, D. Mat-

ακό έγκλημα, αναφέρουν ως επιπλέον συνέπεια την επιβολή κυρώσεων κατά της ίδιας της οργάνωσης (οργανωσιακή ευθύνη), κι όχι απλώς στους νόμιμους εκπροσώπους της ή στους υπάλληλους-αυτουργούς συγκεκριμένων εγκληματικών πράξεων.⁶¹ Εύκολα, λοιπόν, καταλαβαίνει κανείς ότι εν προκειμένω γίνεται λόγος για τυπικές και νόμιμες οργανώσεις που προβαίνουν σε παρεκκλίνουσα ή εγκληματική οργανωσιακή δράση κι όχι για άτυπες-παράνομες, αλλά συνάμα με κάποια σταθερή δομή εγκληματικές ομάδες (organized criminal groups), που συγκροτούνται πρωτίστως για τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων (οργανωμένο έγκλημα) και οι οποίες μάλλον καταχρηστικά ονομάζονται «εγκληματικές οργανώσεις».⁶²

Υπό το φως των ανωτέρω, καθίσταται πλέον πρόδηλο ότι, σε μεθο-

ten, J. Moon and D.S. Siegel (eds.), *The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility*, Oxford: Oxford University Press, 2008, σ. 452-472.

61. Ενδεικτικά: C.D. Stone, *Where the Law Ends*, ό.π., ιδίως σ. 33 επ. J.L. McMullan, *Beyond the Limits of the Law*, ό.π., σ. 113 επ. G. Slapper and S. Tombs, *Corporate Crime*, Essex: Longman, 1999, σ. 163 επ.

62. Κατά τον ίδιο τρόπο που διακρίνεται η «οργανωμένη συμπεριφορά» από την «οργάνωση», έτσι πρέπει να διακρίνεται και η έννοια της οργανωμένης εγκληματικότητας και της οργανωμένης εγκληματικής ομάδας ή «εγκληματικής οργάνωσης» που βρίσκει κανείς στους ποινικούς κώδικες από την έννοια του οργανωσιακού εγκλήματος και του υποκειμένου του ως ανεξάρτητου και αυτοτελούς φορέα εγκληματικής δράσης, η οποία χαρακτηρίζεται στην εγκληματολογία αναλόγως ως εταιρικό ή κρατικό έγκλημα. Στα τελευταία θα πρέπει να προστεθεί πλέον και μια ακόμη μορφή εγκληματικότητας που προκύπτει από τη δράση των διεθνών οργανισμών (π.χ. NATO, ΟΗΕ, κ.λπ.). Για τη διάκριση μεταξύ «οργανωμένης συμπεριφοράς» και «οργάνωσης» βλ. F.B. Simon, *Εισαγωγή στη Συστημική Θεωρία των Οργανώσεων*, ό.π., σ. 5-23. Για την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης, η οποία δεν συνεπάγεται την αυτοτελή οργανωσιακή ευθύνη της αλλά αποκλειστικά και μόνο την ποινική ευθύνη όσων συμμετέχουν σε αυτήν βλ. τη συγκριτική έρευνα του Α. Mustafa, *Η έννοια της εγκληματικής οργάνωσης σε κείμενα διεθνούς ποινικού δικαίου*, Διδ. Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Νομικών Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών – Τμήμα Νομικής, 2008, ιδίως σ. 143 επ. Ειδικά για το πλαίσιο διαμόρφωσης και την έννοια της εγκληματικής οργάνωσης στο Άρθρο 187§1 ελλΠΚ βλ. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, *Οργανωμένο έγκλημα και τρομοκρατία: σύγχρονες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή και ελληνική έννομη τάξη*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, Β' έκδ., 2007, σ. 33 επ.

δολογικό επίπεδο, οι παραδοσιακές ατομοκεντρικές θεωρίες είναι ακατάλληλες, ή τουλάχιστον μη επαρκείς, για την ανάλυση και την εξήγηση του οργανωσιακού εγκλήματος. Ως διέξοδος προτείνεται η εξέταση των οργανωσιακών παραγόντων παρέκκλισης σε αντιδιαστολή με τους ατομικούς. Ήδη το 1972, ο Liazos, διατυπώνοντας την ανάγκη να στραφεί η εγκληματολογική έρευνα σε μορφές θεσμικής βίας, όπως η προκύπτουσα από τη δράση κυβερνήσεων και επιχειρήσεων,⁶³ επισημαίνει ότι ακόμα και η έρευνα γύρω από τα εγκλήματα λευκού περιλαιμίου επικεντρώνεται παραδόξως «στα άτομα που διαπράττουν τις πράξεις (στην απληστία τους, την ανηθικότητά τους, κ.λπ.) κι όχι στους οικονομικούς και πολιτικούς θεσμούς, στο πλαίσιο των οποίων δραστηριοποιούνται τα τελευταία».⁶⁴ Έτσι, «παρά την υποτιθέμενη κεντρική θέση της κοινωνικής δομής στην κοινωνιολογική ανάλυση, αυτή αγνοείται στο ειδικό πεδίο της 'παρέκκλισης'».⁶⁵ Στο ίδιο ουσιαστικά πλαίσιο κινούνται οι παρατηρήσεις και πολλών άλλων συγγραφέων, υπογραμμίζοντας τόσο τις θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ ατόμων και οργανώσεων όσο και τις ελλείψεις της υφιστάμενης, στα τέλη της δεκαετίας του 1970, θεωρίας του λευκού περιλαιμίου.⁶⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι, δυο δεκαετίες αργότερα, οι Reed και Yeager επικρίνουν τη «γενική θεωρία εγκλήματος» των Gottfredson και Hirschi ακριβώς επειδή δομείται επί τη βάση της μορφής της ατομικής εγκληματικότητας, απορρίπτοντας ουσιαστικά τη δυνατότητα αυτόνομης δράσης των οργανώσεων και την κατηγορία της οργανωσιακής παρέκκλισης.⁶⁷

63. A. Liazos, "The Poverty of the Sociology of Deviance: Nuts, Sluts, and Preverts", *Social Problems*, Vol. 20, 1972-1973, σ. 111 επ.

64. Ibid., σ. 113.

65. Ibid., σ. 114.

66. L.S. Schrage and J.F. Short, "Toward a Sociology of Organizational Crime", ό.π., σ. 409-411. H.C. Finney and H.R. Lesieur, "A Contingency Theory of Organizational Crime", ό.π., σ. 256-259. E. Gross, "Organizational Crime: A Theoretical Perspective", στο: N. Denzin (ed.), *Studies in Symbolic Interaction*, Greenwich: Jai Press, 1978, σ. 58-61. A.J. Reiss and M. Tonry, "Organizational Crime", στο: M. Tonry and A.J. Reiss (eds.), *Beyond the Law. Crime in Complex Organizations*, Special Issue of *Crime and Justice*, Vol. 18, 1993, σ. 3-8.

67. G.E. Reed and P.C. Yeager, "Organizational Offending and Neoclassical

Τα παραπάνω επιφέρουν ως συνέπεια αφενός τη χρήση νέων εννοιών, ικανών να συμβάλλουν στην αποκωδικοποίηση της οργανωσιακής παρέκκλισης και αφετέρου την επιστράτευση εκείνων των εγκληματολογικών θεωριών που βρίσκουν περιθώριο εφαρμογής στο νέο αντικείμενο μελέτης. Ενδεικτικό παράδειγμα της πρώτης τάσης είναι η αντικατάσταση της έννοιας της πρόθεσης (intent) από εκείνη του στόχου (goal),⁶⁸ καθώς είναι σαφές ότι οι οργανώσεις δεν αποτελούν αυτόβουλα όντα, αλλά σύνολο σταθερών δομών και διαδικασιών μέσω των οποίων αναπτύσσονται πολιτικές για την επίτευξη κάποιων στόχων (στοχοθετικό παράδειγμα).⁶⁹ Δεδομένου λοιπόν ότι το βασικό κριτήριο αξιολόγησης μιας οργάνωσης συνίσταται στην επίδοσή της σε σχέση με την επίτευξη των τελευταίων («performance emphasis»), είναι φυσικό να δημιουργούνται δομικές πιέσεις προς αυτή την κατεύθυνση, γεγονός που ενδεχομένως οδηγεί και στη χρήση παράνομων μεθόδων και μέσων, δηλ. σε οργανωσιακή παρέκκλιση.⁷⁰

Υπό αυτή την οπτική, αποτελεί κοινό τόπο στη βιβλιογραφία, αλλά και χαρακτηριστικό παράδειγμα της δεύτερης τάσης, η αναλογική εφαρμογή και στην περίπτωση των οργανώσεων της μερτονικής θεωρίας γύρω από τη διάσταση μεταξύ μέσων και στόχων, η οποία, στην εκδοχή τουλάχιστον που ενδιαφέρει εδώ, αναφέρεται στη χρήση αθέμι-

Criminology: Challenging the Reach of a General Theory of Crime”, *Criminology*, Vol. 34, 1996, σ. 363 επ. Έτσι και σε σχέση με το εταιρικό έγκλημα, που προσεγγίζεται ως μορφή οργανωσιακού εγκλήματος, οι S.S. Simpson and N. Leeper Piquero, “Low Self-Control, Organizational Theory and Corporate Crime”, *LSR*, Vol. 36, 2002, σ. 512 επ.

68. L.S. Schrage and J.F. Short, “Toward a Sociology of Organizational Crime”, ό.π., σ. 409-410.

69. Βλ. *supra* υποσημ. 29 Αξίζει να σημειωθεί ότι η πρόθεση των ατόμων που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο και για λογαριασμό μιας οργάνωσης εξακολουθεί να είναι χρήσιμη στην ανάλυση του οργανωσιακού εγκλήματος, ως ένδειξη πλέον για τον προσδιορισμό των αναπτυσσόμενων πολιτικών προς την επίτευξη των οργανωσιακών σκοπών.

70. E. Gross, “Organizational Crime: A Theoretical Perspective”, ό.π., σ. 56-57. H.C. Finney and H.R. Lesieur, “A Contingency Theory of Organizational Crime”, ό.π., σ. 269-270.

των ή και παράνομων μέσων για την επίτευξη καθόλα νόμιμων και πολιτισμικά νομιμοποιημένων στόχων.⁷¹ Οι υποπολιτισμικές θεωρίες (subcultural theories), που προέκυψαν ουσιαστικά από την εφαρμογή της μερτονικής θεωρίας στις συμμορίες ανηλίκων, καθώς και η θεωρία της μάθησης της εγκληματικής συμπεριφοράς εφαρμόζονται για να εξηγήσουν τη συμπεριφορά των ατόμων στο πλαίσιο δράσης της οργάνωσης,⁷² ενώ οι θεωρίες ελέγχου (control theories) χρησιμοποιούνται για τον έλεγχο τόσο της συμπεριφοράς των ατόμων στο πλαίσιο της οργάνωσης όσο και της δραστηριότητας της τελευταίας στο ευρύτερο κοινωνικό, οικονομικό, κ.λπ. περιβάλλον.⁷³

Τέλος, ιδιαίτερη αξία αποκτά και η διάκριση που προτείνει ο Perrow μεταξύ «επίσημων» και «λειτουργικών» στόχων (official and operative goals). Οι πρώτοι εντοπίζονται στο καταστατικό μιας οργάνωσης, στις ετήσιες εκθέσεις της και στις επίσημες δηλώσεις των εκπροσώπων της, αποτελούν δηλαδή πολιτισμικά και νομικά θεμιτούς στόχους, ωστόσο δεν επαρκούν για την ανάλυση της πραγματικότητας της οργανωσιακής δράσης, αφού είναι γενικά διατυπωμένοι και δεν αποκαλύπτουν τις επιλογές που γίνονται ανάμεσα σε εναλλακτικούς τρόπους δράσης για την επίτευξή τους. Αυτό το κενό ευελπιστεί να καλύψει η έννοια των λειτουργικών στόχων, που αναφέρεται στις πραγματικές πολιτικές που αναπτύσσονται στο πλαίσιο της οργανωσιακής δραστηριότητας για την επίτευξη των επίσημων στόχων. Με άλλα λόγια, οι τελευταίοι αναφέρο-

71. E. Gross, "Organizational Crime: A Theoretical Perspective", ό.π., σ. 56-58 (οποίος μάλιστα υποστηρίζει ότι «όλες οι οργανώσεις είναι εγγενώς εγκληματογενείς»). D. Vaughan, "Toward Understanding Unlawful Organizational Behavior", *Michigan Law Review*, Vol. 80, 1982, σ. 1378 επ.. J. Braithwaite, "Criminological Theory and Organizational Crime", ό.π., σ. 336-339. L.W. Sherman, *Scandal and Reform*, ό.π., σ. 11-14.

72. J. Braithwaite, "Criminological Theory and Organizational Crime", ό.π., σ. 339 επ.

73. H.C. Finney and H.R. Lesieur, "A Contingency Theory of Organizational Crime", ό.π., σ. 275 επ. J. Braithwaite, "Criminological Theory and Organizational Crime", ό.π., σ. 347 επ. D. Vaughan, *Controlling Unlawful Organizational Behaviour*, ό.π., σ. 88 επ. H. Elonheimo, *Understanding Organizational Wrongdoing*, ό.π., σ. 44 επ.

νται τόσο στα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη των επίσημων στόχων, συμβάλλοντας έτσι στον προσδιορισμό τους, όσο και σε παράλληλους, ανομολόγητους στόχους, οι οποίοι τελικά θεσμοθετούνται μέσα από μια επαναλαμβανόμενη πρακτική (ρουτίνα).⁷⁴ Έτσι, αν λάβει κανείς ως δεδομένο ότι στην περίπτωση των επιχειρήσεων και ιδιαίτερα των πολυεθνικών εταιριών, όπως η Siemens, ο βασικός στόχος συνίσταται στην αύξηση του κέρδους, τότε η επίτευξή του μπορεί να επιδιώκεται και μέσω της χρήσης παράνομων μέσων, όπως ο χρηματισμός πολιτικών ή/και δημοσίων υπαλλήλων για την προνομιακή αντιμετώπισή τους ή/και την κατά παρέκκλιση ανάθεση σε αυτών συμβάσεων προμήθειας υλικών, υπηρεσιών και έργων, η δημιουργία καρτέλ, η παραβίαση της νομοθεσίας για την προστασία του περιβάλλοντος, της εργατικής νομοθεσίας, κ.λπ.⁷⁵

Η βασική συνέπεια των παραπάνω εξελίξεων μπορεί να συνοψιστεί στη θέση ότι εικόνες παρέκκλισης που αγνοούν ή απορρίπτουν τις οργανώσεις ως μονάδες αυτοτελούς ανάλυσης προσφέρουν μια περιορισμένη και παραμορφωτική οπτική του εγκληματικού φαινομένου.⁷⁶ Αυ-

74. C. Perrow, "The Analysis of Goals in Complex Organizations", *American Sociological Review*, Vol. 26, 1961, σ. 854-856. Κατά ανάλογο τρόπο, ο Etzioni διακρίνει μεταξύ δεδηλωμένων και πραγματικών στόχων. A. Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations*, ό.π., σ. 122-125. Αυτή τη διάκριση υιοθετεί στην ουσία και ο Sherman όταν χαρακτηρίζει τους παρεκκλίνοντες στόχους των τυπικών οργανώσεων ως «πραγματικούς». L.W. Sherman, *Scandal and Reform*, ό.π., σ. 7-11.

75. R.C. Kramer, "Corporate Crime: An Organizational Perspective", στο: P. Wickman and T. Dailey (eds.), *White-Collar and Economic Crime. Multidisciplinary and Cross-National Perspectives*, Lexington: Lexington Books, 1982, σ. 81-83.

76. M.D. Ermann and R.J. Lundman, "Corporate and Governmental Deviance: Origins, Patterns, and Reactions", ό.π., σ. 5. Πρβλ. και την ανάλυση του Melossi γύρω από την αλλαγή που συντελείται σε βάθος χρόνου σε σχέση με την αναπαράσταση του εγκλήματος και του εγκληματία. Όπως περαιτέρω διευκρινίζεται, ως «αναπαράσταση» νοείται η περιγραφική σύλληψη του εγκληματία ως διαφορετικού «τύπου» με συγκεκριμένα ηθικά, φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τόσο στην εγκληματολογία όσο και στην κοινή γνώμη σε ορισμένο χωροχρόνο. Οι αναπαράστασεις δε που παράγονται κάθε φορά εξαρτώνται από τη διάδραση που αναπτύσσεται μεταξύ κοινωνικής δομής και πολιτισμικού περιβάλλοντος. D. Melossi,

τό δεν οφείλεται μόνο στο γεγονός ότι η κοινωνική βλάβη που προκαλείται από το οργανωσιακή εγκληματικότητα είναι κατά πολύ μεγαλύτερη σε σύγκριση με την συνηθισμένη, ατομική ή οργανωμένη σε μικρές ομάδες εγκληματικότητα,⁷⁷ αλλά και στο γεγονός ότι η εταιρική εγκληματικότητα μπορεί να γίνει αντιληπτή μόνο μέσα από αυτό το νέο πρίσμα, κι όχι απλώς ως συνέπεια κάποιων αδίστακτων επιχειρηματιών και διεφθαρμένων πολιτικών. Κι αυτό γιατί η υπό ανάλυση θεωρία εισάγει ένα μεσο-επίπεδο ανάλυσης, που καθιστά δυνατή τη διασύνδεση του ευρύτερου θεσμικού περιβάλλοντος με τη συμπεριφορά συγκεκριμένων ατόμων. Όπως παρατηρεί η Vaughan:

«το οργανωσιακό πλαίσιο φέρνει στην επιφάνεια τους τρόπους με τους οποίους θεσμικές δυνάμεις, που λειτουργούν σε ένα μακροεπίπεδο και εκτός των οργανώσεων, συμπλέκονται με διαδικασίες που αναπτύσσονται στο μικρο-επίπεδο, επηρεάζοντας ατομικές αποφάσεις και συμπεριφορές. Οι οργανώσεις λοιπόν προσφέρουν ένα παράθυρο στην κουλτούρα, δείχνοντας πώς αυτός εισχωρεί ανάμεσα σε θεσμικές δυνάμεις, οργανωσιακούς στόχους και διαδικασίες, και ατομική παραβατικότητα με αποτέλεσμα σε ορισμένο οργανωσιακό πλαίσιο η παρέκκλιση να μεταβάλλεται σε κανονικότητα».⁷⁸

Με άλλα λόγια, η οργανωσιακή κουλτούρα δεν αποτελεί απλώς μια θεωρητική ιδέα χωρίς πρακτικές συνέπειες. Αντιθέτως, αποτελεί το επιστέγασμα της προσπάθειας αποτύπωσης μιας πολυεπίπεδης και σύνθετης διαδικασίας που μετατρέπει ατομικές συμπεριφορές σε συntonισμένη οργανωσιακή δράση, στο πλαίσιο της οποίας λαμβάνουν

“Changing representations of the criminal”, *British Journal of Criminology*, Vol. 40, 2000, σ. 298-299.

77. H.C. Finney and H.R. Lesieur, “A Contingency Theory of Organizational Crime”, ό.π., σ. 256-257. H. Elonheimo, *Understanding Organizational Wrongdoing*, ό.π., σ. 25-43. Πρβλ. L.S. Schrage and J.F. Short, “How Serious a Crime? Perceptions of Organizational and Common Crimes”, στο: G. Geis and E. Stotland (eds.), *White-Collar Crime. Theory and Research*, ό.π., σ. 14-31.

78. D. Vaughan, “Beyond Macro- and Micro-Levels of Analysis, Organizations, and the Cultural Fix”, στο: H.N. Pontell and G. Geis (eds.), *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, New York: Springer, 2007, σ. 4.

χώρα ουδετεροποιήσεις και αναπτύσσονται νέες κανονικότητες, που ενίοτε καταλήγουν σε παρέκκλιση και έγκλημα. Η εφαρμογή λοιπόν της θεωρίας των οργανώσεων στη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου εμπλουτίζει την ανάλυση με τρεις βασικές μεταβλητές: τους στόχους των οργανώσεων, τη δομή τους και τον τρόπο που λειτουργούν μέσα στο ευρύτερο περιβάλλον.⁷⁹ Είναι η συνδυαστική μελέτη αυτών των τριών οργανωσιακών παραγόντων που όχι μόνο διασφαλίζει την αποκωδικοποίηση της ως άνω δυναμικής διαδικασίας, αλλά τελικά και τεκμηριώνει τη θέση ότι οι τυπικές οργανώσεις και δη οι μεγάλες εταιρείες αποτελούν αυτόνομα δρώντα υποκείμενα που πρέπει να φέρουν αυτοτελή και ιδιαίτερη ποινική ευθύνη.⁸⁰

VI. Εν είδει συμπεράσματος

Η παραπάνω πραγματικότητα μπορεί να εισέλθει στο δικανικό λόγο μόνο μέσω της ανάπτυξης μιας θεωρίας ευθύνης που αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα, ένα ατομικό και ένα οργανωσιακό (συλλογικό).⁸¹ Όπως λοιπόν η ατομική ευθύνη αφορά στον έπαινο ή τη μομφή ενός ατόμου για τις πράξεις του, έτσι και η οργανωσιακή ευθύνη σχετίζεται με τον έπαινο ή τη μομφή οργανώσεων για τη δράση τους. Εφόσον οι τελευταίες μπορούν να θεωρηθούν όχι απλώς ως κοινωνικοί δρώντες αλλά

79. R. C. Kramer, "Corporate Crime: An Organizational Perspective", ό.π., σ. 80-90.

80. Για την ανάγκη διεύρυνσης της κατηγορίας του δράστη ώστε να περιλάβει και τις οργανώσεις βλ. A.K. Cohen, "Criminal Actors: Natural Persons and Collectivities", στο: *New Directions in the Study of Justice, Law, and Social Control*, Prepared by the School of Justice Studies, Arizona State University, New York-London: Plenum Press, 1990, σ. 101-125. E. Gross, "Organizations as Criminal Actors", στο: P.R. Wilson and J. Braithwaite (eds.), *Two Faces of Deviance*, ό.π., σ. 199-213. Για μια συνοπτική παρουσίαση του τρόπου απόδοσης ευθύνης σε οργανώσεις βλ. M.T. Lee and J.A. Gailey, "Attributing Responsibility for Organizational Wrongdoing", στο: H.N. Pontell and G. Geis (eds.), *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, ό.π., σ. 50-77. Για τον τρόπο εφαρμογής της ιδέας στην περίπτωση των επιχειρήσεων και εταιρειών E. Hochstedler (ed.), *Corporations as Criminals*, Beverly Hills-London-New Delhi: Sage, 1984.

81. T. Isaacs, *Moral Responsibility in Collective Contexts*, Oxford: Oxford University Press, 2011, pp. 5-6.

και ως δομές στοχευμένης δράσης, είναι λογικό κανείς να αναμένει την ανάπτυξη ενός πλουραλιστικού δικανικού λόγου όπου αυτές θα έχουν ιδιαίτερη θέση. Διαφορετικά ο τελευταίος θα συνεχίζει να διακρίνεται από ένα θεμελιακό έλλειμμα, με αποτέλεσμα να προσφέρει μια στρεβλή κανονιστική αποτύπωση της κοινωνικής πραγματικότητας.

Αυτοί που αρνούνται μια τέτοια προοπτική είναι γαντζωμένοι στις βασικές αρχές του οντολογικού και μεθοδολογικού ατομικισμού (individualism), που πέρα από καταστατικές αρχές του Διαφωτισμού και του Φιλελευθερισμού, αποτελούν το θεμέλιο λίθο της δυτικής φιλοσοφικής και νομικής σκέψης και κεντρικό αξίωμα του κλασικού ποινικού δικαίου.⁸² Σύμφωνα με τον πρώτο, μόνο τα φυσικά πρόσωπα αποτελούν πραγματικές οντότητες, δηλαδή δρώντα υποκείμενα ικανά σε αξιολόγηση και λογοδοσία. Υπό αυτή την έννοια, τα κοινωνικά συστήματα, άρα οι οργανώσεις και τα νομικά πρόσωπα, δεν διαθέτουν αυτοτελή ύπαρξη, αλλά στην ουσία προκύπτουν από τη δράση επιμέρους φυσικών προσώπων. Σύμφωνα με το δεύτερο, όλα τα κοινωνικά γεγονότα, αποτελώντας ουσιαστικά το αποτέλεσμα δράσης φυσικών προσώπων, πρέπει να προσεγγίζονται επί τη βάσει των κανόνων που καθορίζουν τη συμπεριφορά αυτών των τελευταίων και να αναλύονται επί τη βάσει των πράξεων, πεποιθήσεων και επιθυμιών τους. Εν ολίγοις, το άτομο αποτελεί το αρχικό και έσχατο σημείο κάθε ανάλυσης.⁸³ Σε αυτό το πλαίσιο, το ποινικό δίκαιο δεν μπορεί παρά να αφορά φυσικά πρόσωπα, που είναι πραγματικοί, δηλαδή υπαρκτοί και απτοί δρώντες, κι όχι νομικά πρόσωπα, που δεν διαθέτουν υπόσταση, δεδομένου ότι αποτε-

82. M. Moore, "The Moral and Metaphysical Sources of the Criminal Law", στο: J.R. Pennock and J. M. Chapman (eds.), *Criminal Justice*, New York-London: New York University Press, 1985, σ. 11-51.

83. S. Blackburn, "Individualism", στο: *The Oxford Dictionary of Philosophy*, Oxford University Press, 1996, Oxford Reference Online: www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t98.e1227. Βλ. επίσης J.W.N. Watkins, "Historical Explanations in the Social Sciences", *British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 8, 1957, σ. 106. D.-H. Ruben, *The Metaphysics of the Social World*, London: Routledge & Kegan Paul, 1985, σ. 131 επ. Η αντίθετη προσέγγιση ονομάζεται ολισμός (holism). Βλ. P. Baert, *Philosophy of the Social Sciences*, UK: Polity Press, 2005, σ. 108.

λούν νομικές κατασκευές ή πλάσματα δικαίου. Ωστόσο, αυτό που συστηματικά αποσιωπάται είναι ότι ο οντολογικός και μεθοδολογικός ατομικισμός δεν αποτελούν απλώς θεωρητικές επιλογές αλλά έχουν και πρακτικές συνέπειες, οδηγώντας τελικά στον κανονιστικό ατομικισμό.

Πιο συγκεκριμένα, η σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα έχει καταδείξει με τον πλέον γλαφυρό τρόπο ότι η κλασική δομή της ποινικής ευθύνης δεν είναι επαρκής για την ποινική αξιολόγηση πλήθους βλαπτικών συμπεριφορών που όχι μόνο δεν υπολείπονται, αλλά συχνά υπερτερούν κατά πολύ στο μέγεθος της βλάβης που προκαλούν και την κοινωνικοθητική απαξία που ενέχουν σε σύγκριση με την ατομική εγκληματικότητα. Το ειδοποιό γνώρισμα της σύγχρονης μορφής εγκληματικότητας συνίσταται σε ένα στοιχείο συλλογικότητας, που μόνο κατά εξαίρεση απαντάται στην παραδοσιακή μορφή εγκληματικότητας, όπου και αντιμετωπίζεται επαρκώς με τις περί συμμετοχής διατάξεις.⁸⁴ Πρέπει να διευκρινιστεί ότι η διαφορά μεταξύ των δύο μορφών εγκληματικότητας δεν είναι μόνο ποσοτική, αλλά πρωτίστως ποιοτική και συνίσταται στο γεγονός ότι η πρώτη προκύπτει ως αποτέλεσμα συστημικής (systemic) ή οργανωσιακής (organizational) δράσης, που ενδεχομένως να εμφανίζει και μια επιπλέον θεσμική (institutional) διάσταση, στο βαθμό που λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο λειτουργίας κάποιου νομιμοποιημένου θεσμού δημόσιας διακυβέρνησης (π.χ. κράτος). Παράλληλα, μια φαινομενολογική προσέγγιση στη σύγχρονη εγκληματικότητα μπορεί να λειτουργήσει όχι μόνο αποκαλυπτικά σε σχέση με τον καθορισμό του πραγματικού εύρους του εγκληματικού φαινομένου (πραγματικό έγκλημα), αλλά και καθοδηγητικά στην προσπάθεια ποινικής τυποποίησης των κοινωνικά βλαπτικών δράσεων και συμπεριφορών (νομικό έγκλημα). Με βάση το δρων υποκείμενο, θα μπορούσε να διακρίνει κανείς ανάμεσα σε εταιρικό έγκλημα, κρατικό έγκλημα, κρατικό-εταιρικό, το εταιρικό έγκλημα και έγκλημα που τελείται από διεθνείς ορ-

84. Έτσι και ο Τ. Φιλippίδης, *Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων*, ό.π. σ. 18-27. Βλ. σχετικά και Ν. Μπιτζιλέκης, *Η συμμετοχική πράξη*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, 1990. Πρβλ. τις παρατηρήσεις για την επικινδυνότητα της επιχειρηματικής δράσης από Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 11-48.

γανισμούς, ενώ με βάση τα προσβαλλόμενα συμφέροντα θα μπορούσε να γίνει περαιτέρω λόγος για οικονομική, πολιτική, διεθνή, περιβαλλοντική, διεθνική εγκληματικότητα, κ.λπ.

Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του σύγχρονου εγκληματικού φαινομένου απαιτεί την επανεξέταση του περιεχομένου και της δομής του ποινικού δικαίου. Υπό αυτή την έννοια, το *αίτημα εκσυγχρονισμού* του τελευταίου, δηλαδή της προσαρμογής του στη ραγδαίως εξελισσόμενη κοινωνική πραγματικότητα, βρίσκει έρεισμα αφενός στη κρίση αποτελεσματικότητας και νομιμοποίησης που χαρακτηρίζει το κλασικό ποινικό δίκαιο, το οποίο αδυνατεί να αντιμετωπίσει επαρκώς το οργανωσιακό έγκλημα, και αφετέρου στην ίδια την κοινωνική λειτουργία του ως μηχανισμού προστασίας των ατομικών και κοινωνικών αγαθών.⁸⁵

Σε γενικό λοιπόν επίπεδο, τίθεται το ερώτημα αν και κατά πόσο η δογματική του ποινικού δικαίου αρθρώνεται ως κλειστό σύστημα, που πρέπει πάση θυσία να διατηρήσει την ενότητά του και τις βασικές αρχές που διέπουν τη λογική του, όπως τουλάχιστον αυτές διαμορφώθηκαν στα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα της εποχής του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα,⁸⁶ ή ως ανοιχτό σύστημα, ευαίσθητο σε νέα κοινω-

85. Για μια εκτενή παρουσίαση της δικαιοκρατικής-δικαιοπολιτικής φύσεως επιχειρημάτων που θεμελιώνουν το εκσυγχρονιστικό αίτημα L. Garcia Martin, *Prolegómenos para la lucha por la modernización y expansión del Derecho penal y para la crítica del discurso de resistencia*, ό.π. Στην Ελλάδα βλ. Α. Παπανεοφύτου, *Ποινικό Δίκαιο, Κράτος και Τεχνολογικοί Κίνδυνοι, Τόμος Α'*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997. Α. Παπανεοφύτου, «Ποινικό δίκαιο και ποινικό δόγμα υπό το πρίσμα των σύγχρονων αξιώσεων προστασίας από τους κινδύνους της τεχνολογικής εξέλιξης», *ΠΧρ*, 1998 (ΜΗ), σ. 849-869. Ν. Μπιτζιλέκης, «Προβληματισμοί της ποινικής δογματικής στην καμπή της χιλιετίας», *Υπερ*, 2000, σ. 117-144. Α. Παπανεοφύτου, «Κριτική προσέγγιση της λειτουργίας των αρχών του φιλελεύθερου ποινικού δόγματος σε σύγχρονες μορφές εγκληματικότητας», στο: Ν. Κουράκης (επιμ.), *Οι Ποινικές Επιστήμες στον 21^ο Αιώνα. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Διονύσιο Σπινέλλη*, Β' Τόμος, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001, σ. 743-790. Ν. Μπιτζιλέκης, «Το τιμωρητικό και το φιλελεύθερο στοιχείο στο ποινικό δίκαιο», ό.π., σ. 289-297. Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 109 επ.

86. Βλ. γενικά Ι.Α. Γεωργιάκης, *Ιδεοπολιτικοί Ορίζοντες του Σύγχρονου Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991, Ν. Κουράκης, *Ποι-*

νικά δεδομένα, στη νέα φαινομενολογία του εγκληματικού φαινομένου, σε νέους στόχους αντεγκληματικής πολιτικής, σε νέες σταθμίσεις αξιών και συμφερόντων.⁸⁷ Σε ειδικό επίπεδο, συζητείται η αναγκαιότητα και καταλληλότητα των αλλαγών που άπτονται σε γενικές γραμμές των εξής τριών βασικών ζητημάτων: αα) στην εγκληματοποίηση κοινωνικά επιβλαβών δράσεων και συμπεριφορών, οι οποίες δεν έτυχαν παραδοσιακά της πρέπουσας προσοχής από το ποινικό δίκαιο ή, σε περίπτωση που κάτι τέτοιο ήδη συνέβη, στην εξέλιξη των σχετικών τυπικών υποστάσεων και στην επίταση των απειλούμενων ποινών (οικονομικό, οικολογικό, διεθνές, διεθνικό, κ.λπ. έγκλημα), ββ) στην μετεξέλιξη του περιεχομένου βασικών εννοιών του ποινικού δικαίου, όπως η πράξη, η αιτιότητα, ο καταλογισμός, κ.λπ., που οδηγούν με τη σειρά τους σε μια διευρυμένη σύλληψη της συναυτουργίας, της έμμεσης αυτουργίας και της συμμετοχής, ώστε να είναι εφικτή η θεμελίωση ατομικής ποινικής ευθύνης για την ανάληψη δραστηριότητας στο πλαίσιο οργανωσιακής δράσης,⁸⁸ και γγ) στην εισαγωγή της ποινικής ευθύνης των νομικών

κή Καταστολή, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3^η εκδ., 1997. Λ. Κοτσαλής και Δ. Κιούπης (επιμ.), *Ιστορία του Ποινικού Δικαίου και των Ποινικών Θεσμών*, Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007.

87. Ν. Μπιτζιλέκης, «Προβληματισμοί της ποινικής δογματικής στην καμπή της χιλιετίας», ό.π., σ. 117. Α. Παπανεοφύτου, «Κριτική προσέγγιση της λειτουργίας των αρχών του φιλελεύθερου ποινικού δόγματος σε σύγχρονες μορφές εγκληματικότητας», ό.π., σ. 744. Πρβλ. και Ι. Γιαννίδης, «Επιστήμη, επιστήμη του δικαίου και νομική δογματική», *ΝοΒ*, σ. 253-269, ιδίως 262 επ. Το ερώτημα αυτό φυσικά δεν υπονοεί ότι το ποινικό δίκαιο αποτελεί ένα στατικό κανονιστικό σύστημα. Βλ. π.χ. την εξέλιξη που έχει συντελεστεί στην έννοια και τη δόμηση του εγκλήματος Λ. Κοτσαλής, *Η Δόμηση του Εγκλήματος*, Αθήνα: "Δίκαιο & Οικονομία" – Π.Ν. Σάκκουλας, 2003. Πρβλ. και Ν.Γ. Δημητράτου, «Προβλήματα ποινικής δογματικής στο κατώφλι της τρίτης χιλιετίας», *ΠΧρ*, 2000 (Ν), σ. 381-384. Α. Χαραλαμπίδης, «Διαχρονικά και επίκαιρα προβλήματα του Ποινικού Δικαίου», *ΠΛογ*, 2002, σ. 11-23. Ι. Γιαννίδης, «Η χρησιμότητα και επάρκεια της Δογματικής του Ποινικού Δικαίου στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα», *ΠΧρ*, 2002 (ΝΒ), σ. 580-582. Χ. Μυλωνόπουλος, *Ποινικό δόγμα και διεθνοποίηση της ποινικής δικαιοσύνης – Πρόοδος ή οπισθοδρόμηση;*, *ΠΧρ*, 2004 (ΝΔ), σ. 865-869. Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 3-10.

88. Για μια κριτική αξιολόγηση αυτής της τάσης: J.-M. Silva Sanchez, *La*

προσώπων, που αποτελεί ήδη γεγονός σε πολλές έννομες τάξεις, εθνικές και υπερεθνικές, όπου και αντιμετωπίστηκαν με διαφορετικούς τρόπους οι παραπάνω επιστημολογικές ενστάσεις.⁸⁹

expansión del Derecho Penal, 2ª Edición revisada y ampliada, Madrid: Civitas, 2001. B. Mendoza Buergo, *El Derecho Penal en la Sociedad del Riesgo*, Madrid: Civitas, 2001.

89. Βλ. γενικά Τ. Φιλιππίδης, *Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων*, ό.π. σ. 43-61. Θ.Γ. Κουτσουμάρη, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων», *Δικαιοσύνη*, 1970, σ. 111 επ. Α. Παπανεοφύτου, «Ποινική ευθύνη νομικών προσώπων ή των υπόλογων για τη δράση τους φυσικών προσώπων;», ό.π., σ. 195-223. Σ. Παπαγεωργίου-Γονατάς, «Είναι χρήσιμη η ποινική ευθύνη Νομικών Προσώπων; Υπέρ του θεσμού», *ΠΛογ*, 4/2002, σ. 1625-1626. C. WELLS, *Corporations and Criminal Responsibility*, New York: Oxford University Press, 2nd edn, 2001. C. Harding, *Criminal Enterprise*, ό.π. Επί ειδικών ζητημάτων: Σ. Αλεξιάδης, *Η ποινική προστασία του περιβάλλοντος ως πρόβλημα αντεγκληματικής πολιτικής*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1981, σ. 58 επ., 64. Σ.Α. Κάτσιος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Η γεωπολιτική του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος: Το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1998, σ. 287-288. Κ. Βουγιούκας, *Το ποινικόν δίκαιον των ειδικών ποινικών νόμων. Τόμος Δ' – Οικονομικόν Ποινικόν Δίκαιον, Γενικό Μέρος*, ε' έκδ., 1986, σ. 121 επ. Ν. Κουράκης, *Τα Οικονομικά Εγκλήματα Ι. Βασικά ζητήματα της οικονομικής εγκληματικότητας και του οικονομικού ποινικού δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2^η εκδ., 1998, σ. 262 επ. Α. Παπανεοφύτου, *Ποινική Ευθύνη Νομικών Προσώπων*, ό.π., σ. 78-106. Η ΕΕΠΔ στο συνέδριο με θέμα την ποινική προστασία του περιβάλλοντος κατέληξε στο ακόλουθο πόρισμα: «ειδικά η θεματική του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος επιβάλλει μια επανεξέταση της δυνατότητας ποινικής ευθύνης των νομικών προσώπων, σύμφωνα με την υπ' αρ. 18/1988 Σύσταση της Επιτροπής των ευρωπαϊών Υπουργών Δικαιοσύνης». Ελληνική Εταιρεία Ποινικού Δικαίου, *Ποινική προστασία του περιβάλλοντος*, Πρακτικά του ε' πανελληνίου συνεδρίου, Αθήνα: "Δίκαιο & Οικονομία" – Π.Ν. Σάκκουλας, 1996, σ. 166 (πόρισμα υπ' αρ. 8). Για τις λύσεις που έχουν προκρίνει διάφορες έννομες τάξεις: Η. De Doelder and K. Tiedemann (eds.), *Criminal Liability of Corporations*, The Hague-London-Boston: Kluwer Law International, 1996. A. Eser, G. Heine and B. Huber (eds.), *Criminal Responsibility of Legal and Collective Entities*, Freiburg im Breisgau: iuscrim edition, 1999. S. Adam, N. Colette-Bassecqz and M. Nihoul (éd.), *La responsabilité pénale des personnes morales en Europe*, Bruxelles: La Charte, 2008. Θ. ΠΑΠΑΘΕΟΔΩΡΟΥ, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων στο γαλλικό ποινικό δίκαιο», ό.π., σ. 945-950. Η ποινική ευθύνη νομικών

Παίρνοντας λοιπόν αφορμή από το «σκάνδαλο Siemens» και την παταγώδη θεσμική αποτυχία να αποδοθούν ευθύνες (ποινικές και όχι μόνο) στην εταιρεία ως τέτοια, παρά την εύγλωπτη περιγραφή της εγκληματικής της δράσης από την αρμόδια Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς με ασφάλεια ότι αυτό που προσφυώς ονομάστηκε ήδη πριν από τεσσεράμισι δεκαετίες ως «το κόστος της αρχής *societas delinquere non potest*»⁹⁰ άρχισε να γίνεται πλέον δυσβάσταχτο. Δυσβάσταχτο φυσικά αποκλειστικά και μόνο για το κανονιστικό και πολιτικοκοινωνικό σύστημα της Ελλάδας, καθώς η πολλαπλά επιβλαβής δράση μιας πολυεθνικής εταιρείας εξαντλείται στο επίπεδο των δυσφημιστικών για την ίδια ισχυρισμών (ήτοι ακριβώς ως «σκάνδαλο», το οποίο αποτελεί κοινωνιολογική κι όχι φυσικά νομική έννοια), χωρίς ποτέ να γίνει προσπάθεια η εν λόγω δράση να υπαχθεί στη κατηγορία του εγκλήματος (υπό τη νομική φυσικά έννοια) μέσω μιας επίσημης διαδικασίας απόδοσης μομφής στην εταιρεία (ποινι-

προσώπων προβλέπεται και σε πληθώρα διεθνών κειμένων, όπως στο εγκαταλειφθέν τελικά *Corpus Juris* ποινικών διατάξεων για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, σε διάφορες Αποφάσεις-Πλαίσια της τελευταίας που αποβλέπουν στην εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, της παράνομης διακίνησης ναρκωτικών, της περιβαλλοντικής εγκληματικότητας, κ.λπ. Βλ. σχετικά Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, «Corpus Juris και τυποποίηση του Ποινικού φαινομένου στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», ό.π. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι, *Το Ποινικό Δίκαιο στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλας, 2003, σ. 46 επ. Α.Η. Δημάκης, «Η ποινική ευθύνη της εταιρείας», ό.π., σ. 218-222. Σ. Παύλου, (επιμ.), *Διεθνή και Ευρωπαϊκά Κείμενα Ποινικού Δικαίου, Τόμος II: Αποφάσεις – Πλαίσια*, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας, 2005. Α.Κ. Συκιώτη, «Η ποινική ευθύνη των νομικών προσώπων», *ΠοινΔικ*, 1/2010, σ. 94 επ. Ν. Λίβος, «Ευθύνη των επιχειρήσεων και των διοικητών τους για οικονομικά εγκλήματα: Ένα παράδειγμα σύγχρονου σχεδιασμού του ποινικού δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση», στο: *Σύγχρονες Εξελίξεις του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Ποινικού Δικαίου*, Πρακτικά Συνεδρίου 27-28 Νοεμβρίου 2009, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 97 επ. G. Vermeulen, W. De Bond, and C. Ryckman, C., *Liability of legal persons for offences in the EU*, Antwerpen-Apeldoorn-Portland: Maklu, 2012.

90. F. Bricola, "Il costo del principio «societas delinquere non potest» nell'attuale dimensione del fenomeno societario", *RIDPPP*, Anno XIII, 1970, σ. 951-1031.

κή δίκη), ήτοι μέσω της αποτύπωσής της στο δικανικό λόγο. Καθόλου όμως δυσβάσταχτο για την ίδια τη Siemens, η οποία συνεχίζει να δραστηριοποιείται στην Ελλάδα σαν να μην έχει συμβεί τίποτα, κάνοντας δηλαδή «business as usual»...

Οργανωμένο έγκλημα και αδύναμες κρατικές δομές σε περίοδο κρίσης: Μια αμφίδρομη σχέση

ΜΑΙΡΗ ΜΠΟΣΗ* / ΗΛΙΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΣ**

1. Εισαγωγή

Σε περιόδους κρίσης, πολιτικής, κοινωνικής, οικονομικής, τα κράτη αντιμετωπίζουν διάφορα σοβαρά προβλήματα, μεταξύ των οποίων δεσπόζουσα θέση κατέχει η μείωση της δυνατότητάς τους να ασκούν επαρκείς ελέγχους και να εκδηλώνουν αποτελεσματικά την κυριαρχία τους στο εσωτερικό τους. Ένα τέτοιο περιβάλλον, δηλαδή μια κατάσταση κρίσης που συνεπάγεται αποδυνάμωση των κεντρικών κρατικών δομών, ευνοεί την ανάπτυξη φαινομένων όπως το οργανωμένο έγκλημα¹. Φαινόμενα αυτού του είδους, αφού αναπτυχθούν και ισχυροποιηθούν σημαντικά στις παραπάνω συνθήκες, επιτείνουν την αποδυνάμωση των βασικών δομών λειτουργίας των κρατών, σχηματίζοντας έτσι μια αυτοτροφοδοτούμενη αμφίδρομη σχέση που βαθαίνει ακόμα περισσότερο την ήδη υπάρχουσα κρίση.

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς.

** Δικηγόρος, Υποψήφιος Διδάκτωρ του Τμήματος Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πειραιώς.

1. Κύριο στοιχείο του εγκλήματος θεωρείται εξάλλου η προσβολή των θεμελιωδών αξιών μιας κοινωνίας στις οποίες στηρίζεται η κοινή συμβίωση, κάτι που ισχύει τόσο στις παλαιότερες μονοδιάστατες κοινωνίες όσο και στις σύγχρονες πιο πλουραλιστικές-Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Ειδικά Εγκληματολογικά Θέματα* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991), σ. 17, 19, 20.

Στο παρόν κείμενο δεν εξετάζουμε σε βάθος τα αίτια μιας κρίσης. Εστιάζουμε στο πώς μια τέτοια συνθήκη συνδέεται με την ανάπτυξη και ενδυνάμωση του οργανωμένου εγκλήματος, το οποίο αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό φαινόμενο με ευρείες επιπτώσεις τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και στις μεταξύ τους σχέσεις, καθώς και στο πώς το οργανωμένο έγκλημα, αφού αναπτυχθεί, επιτείνει την κρίση για τα κράτη. Παράλληλα, στρέφουμε την προσοχή μας στα διεθνικά χαρακτηριστικά του οργανωμένου εγκλήματος και τη σχέση τους με τη διεθνή πολιτική.

2. Περί του ορισμού του οργανωμένου εγκλήματος και της διεθνικής του διάστασης

Όσον αφορά την έννοια του οργανωμένου εγκλήματος, κατά κοινή ομολογία των μελετητών που ασχολούνται με αυτό, δεν υπάρχει ένας καθολικά αποδεκτός ορισμός². Από το πλήθος ορισμών που έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς από τους οικείους ερευνητές αλλά και εντός του πλαισίου σημαντικών διεθνών θεσμών³, προκύπτουν ορισμένα κοινά

2. Βλ. μεταξύ άλλων Βουγιούκας, Κωνσταντίνος, *Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών*, Υπεράσπιση/1999, σ. 523, Βαθρακοκόιλης, Αντώνης, *Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρόποι αντιμετώπισής του* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001), σ. 32, Δημήτριννας, Γιώργος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2002), σ. 63, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ, *Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος*, ΠοινΔικ 2/2004, σ. 195, Συκιώτου Αθανασία, *Ευρωπαϊκή Ένωση-Οργανωμένο Έγκλημα-Παράνομη διακίνηση ανθρώπων: Μία ιδιόρρυθμη δυναμική-διαλεκτική σχέση*, ΠοινΧρ 2008, σ. 201. Για τη δυσκολία προσέγγισης του οργανωμένου εγκλήματος με έναν κοινά αποδεκτό ορισμό και το συναφές πρόβλημα διάκρισής του από άλλες συγγενείς έννοιες όπως η τρομοκρατία και το οικονομικό έγκλημα, βλ. επίσης Ριζόβα, Φωτεινή, *Οργανωμένο Έγκλημα* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012), σ. 90, 94, 96-97, 99-101, 111-112, 117-119.

3. Ένας από τους βασικούς ορισμούς είναι αυτός που διατυπώθηκε στο πλαίσιο του ΟΗΕ, στη Σύμβαση κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, σύμφωνα με τον οποίο το οργανωμένο έγκλημα συνίσταται ως φαινόμενο σε «μία δομημένη ομάδα από τρία ή περισσότερα άτομα που συνεργάζονται για κάποιο χρονικό

στοιχεία που συγκροτούν την έννοια του οργανωμένου εγκλήματος, ως προς τα οποία υπάρχει ευρεία σύγκλιση απόψεων. Τα στοιχεία αυτά είναι: η οργάνωση και η ιεραρχική δομή μιας ομάδας τριών ή περισσότερων ατόμων, ο σκοπός της ομάδας αυτής να διαπράττει εγκλήματα βαριάς μορφής, η διάρκεια της εγκληματικής ομάδας στον χρόνο, το υλικό κέρδος ως θεμελιώδης στόχος⁴.

Με βάση τα παραπάνω, ορίζουμε το οργανωμένο έγκλημα ως μία παράνομη δραστηριότητα που πραγματοποιείται από ομάδες ατόμων οι οποίες είναι οργανωμένες σε συγκεκριμένο ιεραρχικό πλαίσιο με διακριτούς ρόλους και κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των μελών τους, δραστηριοποιούνται για μη προκαθορισμένο χρονικό διάστημα, χρησιμοποιούν βία ή την απειλή χρήσης βίας ως κύριο μέσο για την επίτευξη

*διάστημα με σκοπό να διαπράξουν ένα ή περισσότερα σοβαρά εγκλήματα, προκειμένου να αποκομίσουν, έμμεσα ή άμεσα, οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος»-βλ. σχετ. Vlassis, Dimitri, "The UN Convention Against Transnational Organized Crime" στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002), σ. 90, Συκιώτου Α., *Ευρωπαϊκή Ένωση-Οργανωμένο Έγκλημα-Παράνομη διακίνηση ανθρώπων*, ό.π., σ. 202, Ριζόβα, Φ., *Οργανωμένο Έγκλημα*, ό.π., σ. 103-104. Υπάρχει επίσης ο ορισμός που διατυπώθηκε στο πλαίσιο της ΕΕ, στην Κοινή Δράση του 1998, κατά τον οποίο το οργανωμένο έγκλημα προσδιορίζεται ως «μια οργάνωση με διάρκεια και δομή που αποτελείται από δύο ή περισσότερα άτομα, που δρα με σκοπό να διαπράξει εγκλήματα τα οποία τιμωρούνται με ποινή στέρησης της ελευθερίας ή ποινή περιορισμού τουλάχιστον τεσσάρων ετών, ή και με μεγαλύτερη ποινή, ανεξάρτητα από το αν τα εγκλήματα αυτά είναι αυτοσκοπός ή μέσο για την απόκτηση υλικού οφέλους και, αν απαιτείται, μέσο ανεπίτρεπτου επηρεασμού της λειτουργίας των δημόσιων αρχών»- βλ. σχετικά με την εν λόγω Κοινή Δράση, Μπόση, Μαίρη, *Ζητήματα Ασφάλειας στη Νέα Τάξη Πραγμάτων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1999),σ. 283-286.*

4. Δηλαδή η «επιχειρηματική» δομή της οργάνωσης με πρωταρχικό σκοπό το υλικό όφελος-Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., *Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος*, ό.π., σ. 196, 201. Σχετικά με το αναγκαίο της ένταξης στον ορισμό του οργανωμένου εγκλήματος του στοιχείου του σκοπού για την απόκτηση οικονομικού ή άλλου υλικού οφέλους, βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Μαρία, *Η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ-Το ποινικό δίκαιο μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας των πολιτών*, ΠοινΔικ 5/2003, σ. 543-544.

των επιμέρους στόχων τους, έχουν ως βασικό σκοπό της δράσης τους την επίτευξη σημαντικού υλικού οφέλους για τα μέλη τους και διαπράττουν παράνομες πράξεις μεγάλης βαρύτητας προκειμένου να αποκομίσουν αυτό το υλικό όφελος.

Ανεξάρτητα από τις αποκλίσεις που παρατηρούνται μεταξύ των διαφόρων ορισμών του οργανωμένου εγκλήματος, τα βασικά σημεία που το προσδιορίζουν είναι: α) η ύπαρξη οργανωμένης ομάδας ατόμων, β) η ιεραρχία και η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ των μελών της ως τρόπος οργανωτικής συγκρότησης και δομής, γ) η διάρκεια αυτής της ομάδας στον χρόνο, δ) η χρήση της βίας ή της απειλής χρήσης βίας για την επίτευξη των στόχων της, ε) η αποκόμιση σημαντικού υλικού οφέλους ως κύριος σκοπός της, στ) η διάπραξη εγκλημάτων μεγάλης βαρύτητας για την εκπλήρωση του σκοπού της.

Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν οι ορισμοί που διατυπώνονται για το οργανωμένο έγκλημα είναι εύλογες, καθώς η ποικιλομορφία κάθε κοινωνικού φαινομένου, όπως είναι μεταξύ πολλών και το οργανωμένο έγκλημα, καθιστά στην πραγματικότητα αδύνατη τη διατύπωση ενός ορισμού που να μπορεί να συμπεριλάβει κάθε πιθανή εκδήλωση και εμφάνισή του στον εξωτερικό κόσμο. Στο ίδιο πλαίσιο, είναι αμφίβολης αποτελεσματικότητας η αναζήτηση του «τέλειου» ή πλέον αντιπροσωπευτικού ορισμού για το οργανωμένο έγκλημα. Σε κάθε περίπτωση, το κρίσιμο σημείο κατά τον προσδιορισμό μίας έννοιας ενός φαινομένου όπως το οργανωμένο έγκλημα, είναι η παράθεση και επαρκής περιγραφή των κύριων χαρακτηριστικών του, έτσι ώστε αφενός να γίνονται αντιληπτά τα βασικά στοιχεία που το συγκροτούν και αφετέρου να διακρίνεται σαφώς από άλλα φαινόμενα που εκδηλώνονται με παρόμοιους τρόπους⁵.

Σύμφωνα με τα ήδη εκθεθέντα, συνάγεται ότι πρωταρχικός σκοπός

5. Όπως είναι ιδίως η τρομοκρατία, η οποία διαφοροποιείται από το οργανωμένο έγκλημα κυρίως ως προς το στοιχείο του σκοπού, καθώς οι τρομοκρατικές ομάδες δεν έχουν ως πρωταρχικό στόχο την επίτευξη υλικού οφέλους αλλά την πραγματοποίηση διαφόρων επιδιώξεων πολιτικού χαρακτήρα, με την έννοια της ανατροπής δεδομένων πολιτικών καταστάσεων ή καθεστώτων και την εγκαθίδρυση νέων.

του οργανωμένου εγκλήματος είναι ο προσπορισμός υλικού οφέλους μέσω παράνομων δραστηριοτήτων, ενώ το κύριο προσδιοριστικό χαρακτηριστικό του είναι η ιεραρχική οργάνωσή του και η δυνατότητά του να ασκεί βία, προκειμένου αφενός να υπάρχει και αφετέρου να εκπληρώνει τον προαναφερθέντα βασικό του στόχο.

Περαιτέρω, κρίσιμη διάσταση του οργανωμένου εγκλήματος, η οποία συναρτάται άμεσα και με τη διεθνή πολιτική, είναι οι διεθνικές εκδηλώσεις του, δηλαδή οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα που λαμβάνει χώρα και έχει συνέπειες σε περισσότερα του ενός κράτη, παρακάμπτοντας τους συνοριακούς περιορισμούς. Πρόκειται για το διεθνικό⁶ οργανωμένο έγκλημα, το οποίο ως φαινόμενο παρουσιάζει τις τελευταίες δεκαετίες ιδιαίτερη και ολοένα αυξανόμενη σημασία στον διεθνή χώρο και τη διεθνή πολιτική, απασχολώντας τόσο τα περισσότερα κράτη όσο και τους βασικότερους διακυβερνητικούς θεσμούς.

3. Κρίση-αποδυνάμωση κρατικών δομών και οργανωμένο έγκλημα

Η ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος, ακόμα και εκείνου που τελικά αποκτά διεθνικά χαρακτηριστικά, γίνεται πάντοτε στο πλαίσιο μιας οργανωμένης κοινωνίας, δηλαδή ενός κράτους. Οι κρίσεις που αντιμετωπίζει ένα κράτος, ανάλογα με τη φύση και το είδος τους, οδηγούν στην αποδυνάμωση των αντίστοιχων δομών και λειτουργιών του. Τα κενά που δημιουργεί αυτή η αποδυνάμωση αποτελούν το ιδανικό έδαφος για την εμφάνιση και ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος, το

6. Συχνά στη βιβλιογραφία που αφορά το οργανωμένο έγκλημα στον διεθνή χώρο, συναντούμε πέρα από τον προσδιορισμό «διεθνικό» (transnational) και τους προσδιορισμούς «υπερεθνικό» (supranational), «διασυνοριακό» (cross-border) και «διακρατικό» (interstate). Χωρίς προσήλωση στην τυπολογία, θεωρούμε ότι οι ορθότεροι προσδιορισμοί για ένα φαινόμενο ή έναν δρώντα που διαπερνά με τη δραστηριότητά του τα σύνορα κρατών, είναι οι «διεθνικός» και «διασυνοριακός». Εδώ χρησιμοποιούμε τον πρώτο, καθώς ο προσδιορισμός «διασυνοριακός» μπορεί ενίοτε να εκληφθεί (εσφαλμένα) ως ότι αφορά μόνο τις δραστηριότητες που διεξάγονται κατά μήκος των συνοριακών περιοχών και όχι γενικά τις δραστηριότητες που διαπερνούν τα κρατικά σύνορα και εκδηλώνονται σε οποιοδήποτε σημείο περισοτέρων του ενός κρατών.

οποίο ως παράγοντας με αυστηρά δομημένη οργάνωση και δυνατότητα να ασκεί βία παρουσιάζεται συχνά ως ικανό να καλύψει κάποια από αυτά τα κενά⁷, με στόχο την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων επιδιώξεών του και την απόκτηση σημαντικού υλικού οφέλους.

Ανατρέχοντας στις πλέον ισχυρές εγκληματικές ομάδες και την ιστορία τους, παρατηρούμε ότι, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, η ανάπτυξη και ισχυροποίησή τους έλαβε χώρα σε περιόδους κατά τις οποίες το κράτος όπου είχαν τη βάση τους αντιμετώπιζε βαθιά κρίση (συνήθως ταυτόχρονα πολιτική, κοινωνική και οικονομική) ή χαρακτηριζόταν από σοβαρές δομικές αδυναμίες και δυσλειτουργίες στην άσκηση της εξουσίας και των αρμοδιοτήτων του⁸. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η αλματώδης ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στη Ρωσία και τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ και τη συνακόλουθη δημιουργία πλήθους νέων κρατών με αδύναμες και ασταθείς δομές αλλά και βαθιά κρίση σε όλα τα επίπεδα. Περαιτέρω, χαρακτηριστικό παράδειγμα της αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στην κρίση που αντιμετωπίζει ένα κράτος και τις αδύναμες κεντρικές δομές του με την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος, αποτελούν οι περιπτώσεις των κρατών της Λατινικής Αμερικής, όπως της Κολομβίας και του Μεξικού, στο εσωτερικό των οποίων το οργανωμένο έγκλημα εμφανίζεται πανίσχυρο⁹, έχοντας παράλληλα αποκτήσει τη δυ-

7. Δηλαδή η αδυναμία του κράτους, λόγω της κρίσης και των ασθενών δομών του, να αμβλύνει τις κοινωνικές αντιθέσεις στο εσωτερικό του, δημιουργεί πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση και ανάπτυξη του φαινομένου του οργανωμένου εγκλήματος-Βιδάλη Σοφία, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, Τόμος Β' (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007), σ. 971-972.

8. Έτσι, ιστορικά, το οργανωμένο έγκλημα ως φαινόμενο εμφανίζεται σε μεταβατικές περιόδους στις οποίες τα κράτη και οι κοινωνίες τους αντιμετωπίζουν σημαντικές διαρθρωτικές μεταβολές-Βιδάλη, Σοφία, *Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014), σ. 123.

9. Για την εκτεταμένη διαφθορά που παρατηρείται στις χώρες της Λατινικής και Κεντρικής Αμερικής, η οποία συναρτάται με τη δυνατότητα των καλά οργανωμένων εγκληματικών οργανώσεων της περιοχής να καθίστανται συχνά ρυθμιστές της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης των κρατών αυτών, βλ. Κάτσιος, Σταύρος, *Ξέ-*

νατότητα να δρα διεθνικά σε παγκόσμιο επίπεδο¹⁰.

Από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής και της διεθνικής διάστασης του οργανωμένου εγκλήματος, η κρίση που αντιμετωπίζει ένα κράτος, η αποδυνάμωση των κεντρικών δομών του που αυτή προκαλεί και η ανάπτυξη στο έδαφος του οργανωμένου εγκλήματος με διεθνικά χαρακτηριστικά, είναι στοιχεία αλληλένδετα. Πιο συγκεκριμένα, οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα και η συμπεριφορά που εκδηλώνουν οι κρατικοί δρώντες στο ανταγωνιστικό πεδίο της διεθνούς πολιτικής¹¹, οδηγούν συχνά στην εμφάνιση κρίσεων και στην αποδυνάμωση των δομών εξουσίας ορισμένων κρατών, ιδίως των λιγότερο ισχυρών. Τα κράτη αυτά εισέρχονται πλέον σε μια κατάσταση αδυναμίας να ασκήσουν επαρκείς ελέγχους στο εσωτερικό τους και στα σύνορά τους, η οποία έχει διττή σημασία ως προς την ανάπτυξη του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος: α) αφενός επιτρέπει και διευκολύνει την «εξαγωγή» οργανωμένου εγκλήματος από το κράτος που βρίσκεται σε κρίση στο έδαφος άλλων κρατών και β) αφετέρου καθιστά εφικτή την εμφάνιση οργανωμένων εγκληματικών δράσεων που έχουν τη βάση τους σε άλλα κράτη στο έδαφος του κράτους που βρίσκεται σε κρίση, με υπέρβαση

πλυμα βρώμικου χρήματος. Η γεωπολιτική του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος: Το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες (Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1998), σ. 178-179. Σχετικά με την αδυναμία των λατινοαμερικάνικων κρατών να παράσχουν ένα στοιχειωδώς αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης στους πολίτες τους, ως βασικό παράγοντα που οδηγεί χιλιάδες φτωχούς χωρικούς στην Κολομβία και το Μεξικό (αλλά και στη Βολιβία) στην καλλιέργεια ναρκωτικών ουσιών και στη συνακόλουθη ισχυροποίηση των λατινοαμερικάνικων εγκληματικών οργανώσεων, βλ. Serrano, Monica and Maria Celia Toro, "From Drug Trafficking to Transnational Organized Crime in Latin America" στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual ?*, ό.π., σ. 161-162.

10. Όσον αφορά τον ηγετικό σε παγκόσμιο επίπεδο ρόλο των λατινοαμερικάνικων εγκληματικών ομάδων στο διεθνικό εμπόριο ναρκωτικών, με τζιρους που ανέρχονται σε δεκάδες δισεκατομμύρια δολάρια, και την αντίστοιχη αλματώδη αύξηση της ισχύος τους, βλ. Serrano, M. and Maria Celia Toro, "From Drug Trafficking to Transnational Organized Crime in Latin America", ό.π., σ. 174.

11. Όπως είναι για παράδειγμα οι πολεμικές συγκρούσεις γενικά ή η επέμβαση μεγάλων δυνάμεων σε άλλα πιο αδύναμα κράτη.

των αποδυναμωμένων συνοριακών περιορισμών. Συνολικά δηλαδή, η κρίση που αντιμετωπίζουν κάποια κράτη λόγω των εξελίξεων στο πεδίο των διεθνών σχέσεων και της διεθνούς πολιτικής, συνιστά κρίσιμο παράγοντα που προωθεί την εμφάνιση οργανωμένου εγκλήματος με διεθνικά χαρακτηριστικά.

Όσον αφορά το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα και την εξάπλωσή του, είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι αποτελεί ένα από τα πλέον αναπτυγμένα διεθνικά φαινόμενα, στο σύνολο του διεθνούς συστήματος¹². Αποτελεί επίσης ένα από τα πλέον ανεξέλεγκτα, καθώς η δραστηριοποίησή του εδράζεται πρωταρχικά στην αποφυγή κάθε ελέγχου από τους επίσημους θεσμικούς φορείς των κρατών¹³.

Ειδικότερα ως προς την εμφάνιση και την ισχυροποίηση του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, προκύπτει αιτιώδης σύνδεση με τη συμπεριφορά των κρατών σε διεθνές επίπεδο. Συγκεκριμένα, οι διεθνικές οργανωμένες εγκληματικές ομάδες, οι οποίες συγκροτούν με τη δράση τους το φαινόμενο του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, δεν προκύπτουν και δεν αναπτύσσονται στον διεθνή χώρο εν κενώ. Η συμπεριφορά των κρατών σε διεθνές επίπεδο σχετίζεται τόσο με την εμφάνιση όσο και με την ανάπτυξή τους. Όσο οι εξελίξεις στο πεδίο των διακρατικών σχέσεων οδηγούν στην αποδυνάμωση της κυριαρχίας ορι-

12. Σύμφωνα με μια ιδιαίτερα διαδεδομένη άποψη, τα τελευταία χρόνια η ανάπτυξη και εξάπλωση του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος διευκολύνεται περισσότερο σε σχέση με το παρελθόν από σειρά παραγόντων, μεταξύ των οποίων η διεθνοποίηση της οικονομίας, οι σύγχρονες μορφές παγκοσμιοποιημένου εμπορίου, οι τεράστιες τεχνολογικές εξελίξεις στις μεταφορές και τις τηλεπικοινωνίες, αλλά και τα εμπόδια που προκύπτουν στη διεθνή αστυνομική και δικαστική συνεργασία-Δημήτραινας, Γ., *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ό.π., σ. 55, 56.

13. Αυτό το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό καθιστά ιδιαίτερα προκλητική αλλά και αναγκαία τη μελέτη του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, καθώς πρόκειται για ένα φαινόμενο που στηρίζεται ως προς την ανάπτυξή του στην πλήρη μυστικότητα και την απόκρυψη των εκδηλώσεών του από τους ελεγκτικούς μηχανισμούς των κρατών. Σε αυτό το σημείο μάλιστα διαφοροποιείται από τη διεθνή τρομοκρατία, η οποία επιδιώκει την όσο το δυνατόν ευρεία και εμφανική διάδοση των δράσεών της, ως απαραίτητο μέσο για την επίτευξη των εκάστοτε σκοπών της.

σμένων κρατών¹⁴, καθώς και όσο κάποια κράτη υπονομεύουν, με οποιονδήποτε τρόπο, την κυριαρχία άλλων κρατών στο πλαίσιο του διακρατικού ανταγωνισμού συμφερόντων, τόσο περισσότερο δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για την εμφάνιση και εξάπλωση οργανωμένων εγκληματικών ομάδων με διεθνικά χαρακτηριστικά¹⁵, αφού προϋπόθεση για την ανάπτυξη διεθνικών φαινομένων εν γένει είναι η εξασθένηση

14. Δηλαδή, με άλλα λόγια, όσο οι εξελίξεις στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής οδηγούν ορισμένα κράτη σε καθεστώς κρίσης και αδύναμης κυριαρχίας. Όσον αφορά τη σύνδεση ανάμεσα στην αποδυνάμωση των κεντρικών δομών ορισμένων κρατών μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με την απόκτηση διεθνικών χαρακτηριστικών από το οργανωμένο έγκλημα, βλ. Βουγιούκας, Κ., *Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς...*, ό.π., σ. 507. Ως προς την εκμετάλλευση από το οργανωμένο έγκλημα των έντονων οικονομικών δυσχερειών των κρατών του πρώην ανατολικού μπλοκ, αλλά και εκείνων των αναπτυσσόμενων χωρών, βλ. Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση*, Δεύτερη Αναθεωρημένη Έκδοση (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005), σ. 63-64, ενώ όσον αφορά την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στους τομείς του εμπορίου ναρκωτικών και όπλων λόγω των πολύ ασταθών κρατικών δομών που προέκυψαν σε βαλκανικές χώρες μετά την κατάρρευση της ΕΣΣΔ, βλ. Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Πραγματολογική Προσέγγιση και επί μέρους ζητήματα*, Δεύτερη Αναθεωρημένη Έκδοση (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005), σ. 119-120. Επίσης, σύμφωνα με τον Γιάννη Πανούση, η παγκοσμιοποίηση αποτελεί εργαλείο σκληρών αποκλεισμών που διαμορφώνει συνθήκες αστάθειας, οι οποίες οδηγούν στην παρανομία και το έγκλημα ως μοναδικούς τρόπους διασφάλισης της επιβίωσης-βλ. *Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως "έγκλημα"* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002), σ. 37.

15. Σε αρκετές περιπτώσεις έχει διαπιστωθεί ότι οι εγκληματικές οργανώσεις ευημερούν και ισχυροποιούνται με τη δραστηριοποίησή τους στο έδαφος κρατών με ασθενείς επίσημες κεντρικές δομές και άρα αδύναμη κρατική κυριαρχία. Όπως έχει παρατηρηθεί, οι εγκληματικές δραστηριότητες ωφελούνται από την εκτεταμένη διαφθορά που χαρακτηρίζει ορισμένα κράτη-Κουράκης, Ν., *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση*, ό.π., σ. 64. Σε τέτοια περιβάλλοντα, οι εγκληματικές ομάδες βρίσκουν πρόσφορο έδαφος να χρησιμοποιούν τις κρατικές λειτουργίες προς όφελός τους ή σε κάποια σημεία ακόμα και να τις υποκαθιστούν, οδηγώντας με τους τρόπους αυτούς σε ακόμα μεγαλύτερη αποσταθεροποίηση τα εν λόγω κράτη αλλά και την ευρύτερη περιοχή τους-βλ. σχετικά Ριζόβα, Φ., *Οργανωμένο Έγκλημα*, ό.π., σ. 139-142 και 219.

της δυνατότητας των κρατών να ασκούν αποτελεσματικούς ελέγχους¹⁶. Επιπλέον, η χρησιμοποίηση από ορισμένα κράτη τέτοιων ομάδων προκειμένου να ισχυροποιήσουν ή να διατηρήσουν τη θέση στους στο διεθνές σύστημα έναντι άλλων κρατών-ανταγωνιστών τους¹⁷, αποτελεί επίσης βασικό στοιχείο που συμβάλλει στην εκτεταμένη ανάπτυξη του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος.

Συνοψίζοντας, η κρίση που αντιμετωπίζει ένα κράτος, οδηγώντας στην αποδυνάμωση των κεντρικών δομών εξουσίας του και στην απο-

16. Για τη σύνδεση της ανάπτυξης του οργανωμένου εγκλήματος με την αποικιοκρατία και τις συνέπειές της στα κράτη όπου υπήρξε, βλ. Βιδάλη, Σοφία, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, Τόμος Α' (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007), σ. 244.

17. Ενδεικτικά, ένα κράτος μπορεί να χρησιμοποιήσει τις ροές μαύρου χρήματος που σχετίζονται με διεθνικές εγκληματικές οργανώσεις προκειμένου να παράσχει ρευστότητα στην προβληματική του οικονομία ή να επιτρέψει σε τέτοιου είδους ομάδες να διακινούν λαθραία μετανάστες από το έδαφός του στο έδαφος άλλων γειτονικών κρατών. Για την υπόθαλψη ή ακόμα και ενθάρρυνση του οργανωμένου εγκλήματος από τα κράτη σε κάποιες περιπτώσεις, βλ. Ριζόβα, Φ., *Οργανωμένο Έγκλημα*, ό.π., σ. 211-212. Ως προς το ζήτημα του μαύρου χρήματος, χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρεται στο Κάτσιος, Σ., *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ό.π., σ. 36, ότι το ποσό των χρημάτων απά παράνομες δραστηριότητες που νομιμοποιήθηκε (δηλαδή «ξεπλύθηκε») στη Βουλγαρία το 1994 ανήλθε στο ύψος του ΑΕΠ της κατά το ίδιο έτος. Για την έλλειψη κεφαλαίων που πρόκυψε σε αρκετά κράτη μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και τις σύγχρονες μορφές κεφαλαιακής κινητικότητας που δεν ελέγχεται εύκολα ως παράγοντες που καθιστούν ιδιαίτερα ελκυστικά για τα κράτη τα τεράστια παράνομα κεφάλαια του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, οδηγώντας ακόμα και σε συνεργασία ορισμένων κυβερνήσεων με το οργανωμένο έγκλημα για το «ξέπλυμα» μαύρου χρήματος, βλ. στο ίδιο, σ. 76-77, 102, 176-177. Για το γενικότερο θέμα της συμβολής των παράνομων κερδών του οργανωμένου εγκλήματος σε εθνικές οικονομίες, όπως είναι αυτές των κρατών-φορολογικών «παραδείσων», βλ. και Βιδάλη, Σ., *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, Τόμος Β', ό.π., σ. 916. Επιπρόσθετα, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα μπορεί να χρησιμοποιηθεί, ιδίως από ισχυρά κράτη, ως πρόσχημα ή και ως μέσο για την επιβολή κυριαρχίας σε γεωγραφικές ζώνες με αυξημένη σημασία για τα συμφέροντά τους. Για το τελευταίο σημείο βλ. Μπόση, Μαίρη, *Θαλάσσια Πειρατεία: Εξελίσσεται σε θαλάσσια τρομοκρατία*., Εφημερίδα *Maritime Economies*, 26 Σεπτεμβρίου 2012.

μείωση της δυνατότητάς του να ασκεί επαρκείς ελέγχους στο εσωτερικό του, συνδέεται αιτιωδώς με την εμφάνιση και ισχυροποίηση του οργανωμένου εγκλήματος στο έδαφός του. Από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής, οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στο πεδίο αυτό ωθούν συχνά ορισμένα κράτη, ιδίως τα λιγότερο ισχυρά, σε καθεστώς κρίσης, η οποία με τη σειρά της, σύμφωνα με τα προεκτεθέντα, ευνοεί και υποδαυλίζει την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στα κράτη αυτά. Τέλος, όσον αφορά τη διεθνική διάσταση του οργανωμένου εγκλήματος, η κρίση σε ένα κράτος διευκολύνει τόσο την εξάπλωση του οργανωμένου εγκλήματος από το κράτος αυτό σε τρίτα κράτη όσο και τη δραστηριοποίηση στο έδαφός του οργανωμένων εγκληματικών ομάδων που έχουν τη βάση τους στο εξωτερικό, και μάλιστα σε ορισμένες περιπτώσεις με την ανοχή ή την έμμεση υποστήριξη κάποιων φορέων εξουσίας του εν λόγω κράτους. Με βάση τα παραπάνω, διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας σαφούς αιτιώδους σχέσης ανάμεσα στην κρίση που πλήττει ένα κράτος, την αποδυνάμωση των κεντρικών κρατικών δομών που αυτή προκαλεί και την ανάπτυξη οργανωμένης εγκληματικής δραστηριότητας στο κράτος αυτό, η οποία μπορεί να έχει και διεθνικά χαρακτηριστικά, αφορώντας έτσι τελικά περισσότερα του ενός κράτη.

4. Οργανωμένο έγκλημα και κρίση-αποδυνάμωση κρατικών δομών

Το οργανωμένο έγκλημα, αφού εμφανιστεί και ισχυροποιηθεί στο πλαίσιο που διαγράφουν εντός των κρατών η κρίση και οι αδύναμες κεντρικές δομές που αυτή προκαλεί, λειτουργεί πλέον ως ένας παράγοντας ο οποίος βαθαίνει ακόμα περισσότερο την ήδη υπάρχουσα κρίση, αποδυναμώνοντας έτι περαιτέρω τις ήδη ασθενείς κρατικές δομές.

Ειδικότερα, οι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες, ενώ δεν έχουν ως στόχο την ανατροπή του εκάστοτε κατεστημένου εξουσίας, επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν κάθε αδυναμία και ολιγωρία αυτού του κατεστημένου προκειμένου να επιβιώσουν και να αναπτύξουν τη δράση τους. Στο πλαίσιο αυτό, κινούνται σε δύο κυρίως άξονες: α) επιχειρούν, χρησιμοποιώντας τα κέρδη που αποκομίζουν από τις παράνομες δραστη-

ριότητές τους, να διαφθείρουν φορείς άσκησης της κρατικής εξουσίας ώστε αφενός να μην μπορούν να αποτελέσουν εμπόδιο για τη δράση τους και αφετέρου να συμβάλλουν ακόμα και στην προώθηση αυτής, β) διεισδύουν στις επίσημες δομές της οικονομίας προκειμένου να «νομιμοποιήσουν» τα παράνομα κέρδη τους και να ισχυροποιήσουν τη θέση και την παρέμβασή τους στο σύστημα εντός του οποίου λειτουργούν¹⁸.

Με τους παραπάνω τρόπους, το οργανωμένο έγκλημα, έχοντας αναπτυχθεί λόγω των μειωμένων δυνατοτήτων ενός κράτους να ασκεί αποτελεσματικούς ελέγχους, περιορίζει και υποσκάπτει ακόμα περισσότερο τις δυνατότητες αυτές. Έτσι, ωθεί το κράτος εντός του οποίου δραστηριοποιείται σε ακόμα βαθύτερη κρίση, συντελώντας καθοριστικά στη διαμόρφωση ενός περιβάλλοντος ανομίας, διαφθοράς και παραοικονομίας. Είναι σαφές ότι αυτή η κατάσταση δυσχεραίνει σημαντικά την ομαλή λειτουργία ενός κράτους, καθώς και την ικανότητά του να εκδηλώνει πλήρως και αποτελεσματικά την κυριαρχία του στο εσωτερικό.

Όσον αφορά το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, προκαλεί τα ίδια αποτελέσματα, διεισδύοντας και δραστηριοποιούμενο ευχερώς ιδίως σε αδύναμα κράτη που βρίσκονται σε καθεστώς κρίσης. Αποτελεί μάλιστα έναν παράγοντα πολύ πιο ισχυρό από το εγχώριο οργανωμένο έγκλημα, καθώς λόγω των διεθνικών του διασυνδέσεων και δράσεων μπορεί να αποκομίζει πολύ μεγαλύτερα υλικά οφέλη αλλά και να χρησιμοποιεί μεθόδους που δυσκολεύουν πολύ περισσότερο την καταστολή του. Ως εκ τούτου, εμφανιζόμενο σε κράτη με αδύναμες κεντρικές δομές, δημιουργεί σ' αυτά βαθύτερη κρίση σε όλα τα επίπεδα. Παράλληλα, εκμεταλλευόμενο τον ανεπαρκή έλεγχο αυτών των κρατών στα σύνορά τους, αποκτά τη δυνατότητα να επεκτείνει τη δράση του σε τρίτα κράτη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα προκαλεί σοβαρές συνέπειες στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής. Ειδικότερα: α) αφενός η δράση του εντός των ήδη αποδυναμωμένων κρατών

18. Για την ενίσχυση του οργανωμένου εγκλήματος και την ενσωμάτωση πτυχών της δράσης του στην επίσημη οικονομία μέσω της διαδικασίας νομιμοποίησης των παράνομων κερδών του, βλ. Δημήτρηνας, Γ., *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ό.π., σ. 21, 22, 56, 57.

τα οδηγεί σε καθεστώς ακόμα χειρότερης κρίσης, β) αφετέρου χρησιμοποιεί αυτά τα κράτη ως την ιδανική βάση ή δίοδο για την περαιτέρω επέκταση της δράσης του σε διεθνές επίπεδο. Συνολικά, δηλαδή, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα με τη δράση του θέτει τελικά ζητήματα διεθνούς ασφάλειας και σταθερότητας.

Συγκεκριμένα, από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής, οι παραπάνω ιδιότητες και εκφάνσεις του οργανωμένου εγκλήματος δημιουργούν ανασφάλεια στα περιφερειακά υποσυστήματα όπου ανήκουν τα ήδη αδύναμα κράτη στα οποία αναπτύσσεται (σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα και ευρύτερα), καθιστούν τα εν λόγω κράτη αναξιόπιστα στο διεθνές πεδίο, διαταράσσουν τις διακρατικές σχέσεις και μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και σε διεθνείς συγκρούσεις ή επεμβάσεις¹⁹.

Ειδικότερα, οι διεθνικές εγκληματικές δραστηριότητες θίγουν την κυριαρχία πλήθους κρατικών οντοτήτων, προκαλούν διαλυτικές συνέπειες στο κοινωνικό τους υπόβαθρο, μεταβάλλουν καθοριστικά την παραδοσιακή σημασία των συνόρων και αυξάνουν την ανασφάλεια μεταξύ των κρατών²⁰. Αποτελούν δηλαδή σαφώς παράγοντες ανακατανομής ισχύος και διεθνούς αστάθειας που μπορούν να οδηγήσουν ακόμα και

19. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί η εισβολή των ΗΠΑ στον Παναμά το 1989, με επίσημη αιτιολογία την αντιμετώπιση του διεθνικού εμπορίου ναρκωτικών που είχε ως βάση το συγκεκριμένο κράτος και εκπορευόταν από την ηγεσία του. Σύμφωνα βέβαια με την άποψη ορισμένων μελετητών, τέτοιου είδους επεμβάσεις συνιστούν στην πραγματικότητα ηγεμονικές συμπεριφορές του επεμβαίνοντος κράτους λόγω υπέρτερης ισχύος. Ως δικαιολογητική βάση όμως στην προκειμένη περίπτωση χρησιμοποιήθηκε μια εκδήλωση του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος και συγκεκριμένα το διεθνικό εμπόριο ναρκωτικών-βλ. σχετικά Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Ποιότητα, 2009), σ. 258-259 και την εκεί παραπομπή στο Krasner, Stephen, «Compromising Westfalia», *International Security*, vol. 20, no. 3, Winter 1995-96, σ. 151. Για την περίπτωση αυτή βλ. επίσης Κάτσιος, Σ., *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ό.π., σ. 250.

20. Berdal, Mats and Monica Serano, "Transnational Organized Crime and International Security: The New Topography" στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?*, ό.π. σ. 205-206.

σε διακρατικές συγκρούσεις²¹. Από την άλλη πλευρά, η ανεξέλεγκτη ανάπτυξη και εξάπλωσή τους δημιουργεί για τα κράτη που επηρεάζονται δυσμενώς αντίστοιχες ανάγκες για τον περιορισμό τους. Με τον τρόπο αυτό, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα επιδρά στη λειτουργία των σημαντικότερων διακυβερνητικών οργανισμών αλλά και στη διακρατική συνεργασία γενικότερα, με τα κράτη να επιχειρούν να βρουν και να εφαρμόσουν από κοινού μεθόδους αντιμετώπισής του²².

Γενικότερα, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα επιτείνει την κρίση στο εσωτερικό των κρατών στα οποία δραστηριοποιείται, αποδυναμώνοντας περαιτέρω τις κεντρικές δομές τους. Ταυτόχρονα, δημιουργεί προβλήματα στις διεθνείς σχέσεις αυτών των κρατών και υποβαθμίζει τη θέση τους στο διεθνές σύστημα, κάτι που επίσης μπορεί να υπονομεύσει τις βασικές δομές λειτουργίας τους και να τα οδηγήσει σε καθεστώς κρίσης.

Συνοψίζοντας, το οργανωμένο έγκλημα είναι αφενός ένα προϊόν της κρίσης που πλήττει ένα κράτος και αφετέρου, αφού ισχυροποιηθεί σε ένα τέτοιο καθεστώς, ένας κρίσιμος παράγοντας που αποδυναμώνει τις επίσημες δομές λειτουργίας των κρατών και τα καθλώνει στην κρίση. Στο διεθνές επίπεδο, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, πέραν των παραπάνω-κοινών με το εγχώριο οργανωμένο έγκλημα-αποτελεσμάτων

21. Όσο το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα ισχυροποιείται και επιδρά δυσμενώς στις δομές και τις κοινωνίες πολλών κρατών, τόσο αυξάνεται η πιθανότητα να θεωρηθεί ως κρίσιμη απειλή για τη διεθνή ασφάλεια και σταθερότητα και να προβούν τα κράτη ακόμα και σε κινήσεις επιθετικού-στρατιωτικού χαρακτήρα για την πρόληψη και την αντιμετώπισή του. Το γεγονός αυτό ενδέχεται να οδηγήσει στο αντίθετο αποτέλεσμα, δηλαδή να θίξει ακόμα περισσότερο τη διεθνή ασφάλεια και τη σταθερότητα του διεθνούς συστήματος, λόγω των διακρατικών συγκρούσεων που είναι πιθανό να προκύψουν με την ανάληψη στρατιωτικής δράσης-βλ. σχετ. Serrano, Monica, "Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual ?" στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual ?*, ό.π., σ. 29-31.

22. Για την αντεγκληματική πολιτική ως ζήτημα που εξαρτάται από παράγοντες που συναρτώνται και με τη διεθνή πολιτική, βλ. Αλεξιάδης, Στέργιος, «Η αντεγκληματική πολιτική. Προσεγγίσεις και προβληματισμοί» στο Κουράκης, Νέστωρ (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994), σ. 17.

που προκαλεί, έχει και μια επιπλέον καίριας σημασίας συνέπεια, καθώς θίγει τις διεθνείς σχέσεις των κρατών στα οποία δραστηριοποιείται ευχερώς και πλήττει τη θέση τους στο διεθνές σύστημα, συντελώντας έτσι πιθανώς με πολλούς τρόπους που συναρτώνται με τη διεθνή πολιτική στην υπονόμηση των κεντρικών δομών αυτών των κρατών και στην εμβάθυνση της κρίσης που αντιμετωπίζουν.

5. Αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος

Το οργανωμένο έγκλημα αντιμετωπίζεται κυρίως στο περιβάλλον όπου εμφανίζεται και εκδηλώνει το μεγαλύτερο μέρος των δράσεών του, δηλαδή εντός του κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου λειτουργίας ενός κράτους. Τα κράτη επιχειρούν να αντιμετωπίσουν το οργανωμένο έγκλημα καταρτίζοντας και διαμορφώνοντας ένα πλέγμα νομικών ρυθμίσεων, σωμάτων αστυνόμευσης και άλλων θεσμικών διαδικασιών, το οποίο συνήθως διακρίνεται από έναν έντονο κατασταλτικό χαρακτήρα. Κατά κύριο λόγο, η οδός που ακολουθείται από πολλά κράτη ως προς την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος περιλαμβάνει την προσπάθεια να περιοριστούν οι συνέπειες των δράσεών του, όταν αυτό έχει ήδη αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε να προκαλεί συγκεκριμένα αποτελέσματα που θίγουν τις επίσημες κρατικές δομές και τη λειτουργία τους²³.

Η έμφαση που δίνεται από τα κράτη στην καταστολή καθιστά στην πράξη ιδιαίτερα δυσχερή την αποτελεσματική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος, για δύο κυρίως λόγους: α) αφενός δεν συμβάλλει στην κατανόηση και διαχείριση των αιτίων που οδηγούν στην ανάπτυξη και ισχυροποίηση του οργανωμένου εγκλήματος, β) αφετέρου χαρακτηρίζεται, ιδίως στα αναπτυσσόμενα κράτη, από συγκεκριμένους νομι-

23. Όσον αφορά την προτεραιότητα της πρόληψης έναντι της καταστολής, αλλά και τον ουτοπικό χαρακτήρα της ολοκληρωμένης εφαρμογής μιας τέτοιας πολιτικής στις μέχρι σήμερα γνωστές μας συνθήκες, βλ. Αλεξιάδης, Σ., «Η αντεγκληματική πολιτική. Προσεγγίσεις και προβληματισμοί», ό.π., σ. 18. Χαρακτηριστική είναι η σχετική διατύπωση περί «αντιμετώπισης των πληγών και όχι των πηγών» του εγκλήματος από τα σύγχρονα κράτη-Πανούσης Γ., *Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως "έγκλημα"*, ό.π., σ. 38.

κούς και άλλους θεσμικούς περιορισμούς, οι οποίοι όμως δεν δεσμεύουν το οργανωμένο έγκλημα και συνεπώς το διευκολύνουν να προσαρμόζεται και να παρακάμπτει σε μεγάλο βαθμό τις κατασταλτικές προσπάθειες²⁴.

Περαιτέρω, ένα κρίσιμο στοιχείο που δυσχεραίνει την αποτελεσματική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος είναι η ίδια η κρίση και οι αδύναμες κρατικές δομές που οδήγησαν αρχικώς στην εξάπλωσή του. Οι εγκληματικές ομάδες, ως δρώντες που στηρίζονται στη βία και την παρανομία για την ύπαρξή τους, φροντίζουν να δημιουργούν σφιχτές ιεραρχικές δομές με αυστηρή οργάνωση, προκειμένου να επιβιώσουν και να εξελίσσονται, απέναντι τόσο στους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους όσο και στον ανταγωνισμό από άλλες εγκληματικές οργανώσεις. Ένα κράτος όμως που βρίσκεται σε κρίση και διακρίνεται από δυσλειτουργικές κεντρικές δομές αδυνατεί εξ ορισμού να αντιπαρατεθεί αποτελεσματικά με τις δράσεις του οργανωμένου εγκλήματος, οι οποίες με κάθε τους εκδήλωση υπονομεύουν βαθύτερα την κυριαρχία του.

Όσον αφορά το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, η αντιμετώπισή του λαμβάνει επίσης χώρα κατά κύριο λόγο εντός των κανονιστικών συστημάτων των κρατών στα οποία εκδηλώνονται οι διάφορες δραστηριότητές του. Δεδομένου όμως ότι εμφανίζεται και προκαλεί συνέπειες σε περισσότερα του ενός κράτη, η αντιμετώπισή του κατ' ανάγκην καθίσταται ζήτημα που απασχολεί τις διακρατικές σχέσεις και τους διεθνείς θεσμούς²⁵. Ειδικότερα, τα κράτη συνεργάζονται τόσο σε διμερές

24. Σε κράτη στα οποία οι νομικές και θεσμικές δεσμεύσεις των κατασταλτικών αρχών είναι ασαφείς ή ευμετάβλητοι, η κατάσταση ως προς την αποτελεσματική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος είναι ακόμα πιο δυσχερής, καθώς τα εν λόγω κράτη χαρακτηρίζονται συνήθως από σημαντικά δομικά προβλήματα και εσωτερική αστάθεια, γεγονός που ευνοεί την περαιτέρω εξάπλωση και όχι τον περιορισμό του οργανωμένου εγκλήματος.

25. Έτσι η αντεγκληματική πολιτική, ιδίως απέναντι στο διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, αποτελεί πλέον ζήτημα υψηλού ενδιαφέροντος για τους θεσμούς αυτούς-Αλεξιάδης, Σ., «Η αντεγκληματική πολιτική. Προσεγγίσεις και προβληματισμοί», ό.π., σ. 20. Ως προς την εξέλιξη της επιστημονικής προσέγγισης του οργανωμένου εγκλήματος από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ΟΗΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, η

επίπεδο όσο και στο διακυβερνητικό πλαίσιο των θεσμών στους οποίους συμμετέχουν, προκειμένου να βρουν από κοινού μεθόδους και λύσεις για να περιορίσουν τις δυσμενείς συνέπειες που προκαλεί σ' αυτά το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα. Η συνεργασία αυτή περιλαμβάνει αμοιβαία συνδρομή των δικαστικών και διωκτικών αρχών των ενδιαφερομένων κρατών, κοινές δεσμεύσεις και ρυθμίσεις για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος, αλλά και τη λειτουργία υπηρεσιών που εντάσσονται απευθείας στο διεθνές θεσμικό πλαίσιο και επιδιώκουν τον περιορισμό του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος²⁶.

Με βάση τα μέχρι σήμερα δεδομένα, η εν λόγω συνεργασία, ιδίως οι πτυχές αυτής που συνεπικουρούνται από τις λειτουργίες και τις υπηρεσίες ενός σημαντικού διεθνούς θεσμού (όπως η ΕΕ ή ο ΟΗΕ), έχει κατορθώσει να επιτύχει ορισμένα καίρια πλήγματα σε βάρος των διεθνικών δραστηριοτήτων του οργανωμένου εγκλήματος²⁷. Παρά ταύτα, το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα ως φαινόμενο παραμένει ακμαίο και διαρκώς εξελισσόμενο²⁸, αναπτύσσοντας τις δράσεις του με τρόπους που παρακάμπτουν και θέτουν διαρκώς νέες προκλήσεις στους διωκτι-

ΕΕ κ.ά., βλ. Βουγιούκας, Κ., *Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς...*, ό.π., σ. 499-523.

26. Για τις βασικές ρυθμίσεις που αφορούν την προσπάθεια αντιμετώπισης του οργανωμένου εγκλήματος στο πλαίσιο της ΕΕ, βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., *Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος*, ό.π., σ. 191-201, καθώς και Στεργιούλης, Ευάγγελος, *Η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία (EUROPOL)*, ΠοινΔικ 6/1998, σ. 578-580 και *EUROJUST: Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Δικαστικής Συνεργασίας*, ΠοινΔικ 3/2001, σ. 299-301.

27. Τα οποία περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την εξάρθρωση εγκληματικών ομάδων με διεθνή δράση, αλλά και την καταστολή διεθνικών εγκληματικών συναλλαγών, όπως για παράδειγμα τον εντοπισμό και την κατάσχεση μεγάλων φορτίων διακινούμενων ναρκωτικών.

28. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Ευάγγελου Στεργιούλη στο κείμενό του *Το οργανωμένο έγκλημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ΠοινΔικ2/2004, σ. 212, ότι: «Δυστυχώς, όμως, όλα μαρτυρούν ότι το οργανωμένο έγκλημα δεν έχει περιοριστεί και κοινή διαπίστωση είναι η συνεχής αύξησή του και συγχρόνως η επέκτασή του σε καινούργιους τομείς, με αποκλειστικό σύμμαχο τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας».

κούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς²⁹.

Με άλλα λόγια, η διακρατική συνεργασία, τόσο η διμερής όσο και αυτή που εντάσσεται στο πλαίσιο λειτουργίας των διεθνών θεσμών³⁰, δεν έχει μέχρι σήμερα δείξει ότι μπορεί να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά και σε μακροπρόθεσμη προοπτική τη δράση και την εξάπλωση του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Το γεγονός αυτό μπορεί να εξηγηθεί από τη σκοπιά της διεθνούς πολιτικής, καθώς στην πραγματικότητα συναρτάται με τους περιορισμούς και τα όρια που χαρακτηρίζουν τη διακρατική συνεργασία και τη λειτουργία των διεθνών θεσμών.

Ειδικότερα, η διακρατική συνεργασία, ενώ είναι εφικτή και λειτουργική όταν εξυπηρετούνται κοινά κρατικά συμφέροντα, περιορίζεται και οριοθετείται κυρίως από το πρόβλημα των σχετικών κερδών. Συγκεκριμένα, τα κράτη δεν αποσκοπούν με τη συνεργασία τους μόνο στο να έχουν τα ίδια κάποια απόλυτα κέρδη, αλλά εστιάζουν κυρίως στα σχετικά κέρδη της συνεργασίας, δηλαδή το πόσο κερδίζουν σε σχέση με τα άλλα κράτη που συμμετέχουν σε αυτήν. Όταν ορισμένα κράτη διαπιστώσουν ότι κάποια άλλα ωφελούνται περισσότερο από τα ίδια στο πλαίσιο της μεταξύ τους συνεργασίας, τότε, ως παράγοντες που δρουν σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα³¹, εισέρχονται σε καθεστώς ανασφάλ-

29. Στη σχετική βιβλιογραφία τονίζεται συχνά ότι κυρίως οι οργανωμένες εγκληματικές ομάδες προσαρμόζονται άμεσα και εκμεταλλεύονται προς όφελός τους τις τεχνολογικές εξελίξεις, και μάλιστα με πολύ ταχύτερους ρυθμούς από τα κράτη και τις αρμόδιες αρχές τους-βλ. ενδεικτικά Λάζος, Γρηγόριος, *Κυβερνοχώρος, οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ΠοινΔικ 4/2000, σ. 406.

30. Η διεθνής συνεργασία, ιδίως εντός του πλαισίου των διακυβερνητικών θεσμών, εμφανίζεται ως το κύριο μέσο αντιμετώπισης του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Βέβαια στη συνεργασία αυτή, όπως εξηγούμε στη συνέχεια, κυριαρχούν συνήθως οι προτεραιότητες και η βούληση των ισχυρότερων συμμετεχόντων-Κάτσιος, Σ., *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ό.π., σ. 157-158. Παράλληλα, παρατηρούνται σημαντικά εμπόδια που σχετίζονται με τις ιδιαίτερες επιδιώξεις και τα διακριτά συμφέροντα των συνεργαζόμενων κρατών-για τα εμπόδια αυτά και τις σχετικές ολιγωρίες στο ζήτημα της αντιμετώπισης του ξεπλύματος μαύρου χρήματος, βλ. Τραγάκης, Γεώργιος, *Οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1996), σ. 227-228.

31. Άναρχο υπό την έννοια ότι στο διεθνές σύστημα δεν υφίσταται κάποια ανώτερη από τα κράτη αρχή. Για την έννοια της αναρχίας στη διεθνή πολιτική βλ. Aron,

λειας απέναντι στα άλλα αυτά κράτη, φοβούμενα ότι εκείνα αναπτύσσονται και ισχυροποιούνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τα ίδια, γεγονός που τα οδηγεί στο να έχουν σοβαρό κίνητρο για να καταλύσουν ή να καταστήσουν ανενεργή τη μεταξύ τους συνεργασία³². Περαιτέρω, η διακρατική συνεργασία δυσχεραίνεται όταν τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών καθίστανται αντικρουόμενα ή ασυμβίβαστα μεταξύ τους, καθώς τα κράτη, ακριβώς επειδή δεν υπάρχει στο διεθνές πεδίο μια ανώτερη από αυτά αρχή στην οποία να μπορούν να βασιστούν για την επιβίωση και την ασφάλειά τους, κινούνται και ενεργούν στη διεθνή πολιτική με κύριο γνώμονα την εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων τους, όπως αυτά προσδιορίζονται από τα ίδια.

Όσον αφορά τη συνεργασία στο πλαίσιο των διεθνών θεσμών, πέραν των ανωτέρω προβλημάτων της διακρατικής συνεργασίας εν γένει, αντιμετωπίζει περαιτέρω και το ζήτημα της εξάρτησης από τα συμφέροντα των κρατών που διαμορφώνουν τους διεθνείς θεσμούς. Ειδικότερα, οι διεθνείς θεσμοί δεν προκύπτουν από μόνοι τους, αλλά αποτελούν ουσιαστικά ένα σύνολο συμφωνιών και ρυθμίσεων ανάμεσα σε κράτη, προκειμένου τα τελευταία να προάγουν και να εξυπηρετήσουν κοινά συμφέροντα. Στο πλαίσιο αυτό, οι διεθνείς θεσμοί, ακόμα και ό-

Raymond, "The Anarchical Order of Power", *Daedalus*, Vol. 124, No. 3 (Summer, 1995), pp. 27-52, The MIT Press, σ. 31.

32. Όπως τονίζει ο Kenneth Waltz, αυτό που εμποδίζει τη συνεργασία των κρατών είναι η κατάσταση της ανασφάλειας που βιώνουν στο άναρχο διεθνές σύστημα, το οποίο αποτελεί ένα καθεστώς αυτοβοήθειας χωρίς κεντρική εξουσία. Σε αυτό το πλαίσιο τα κράτη, όσον αφορά τη μεταξύ τους συνεργασία, ανησυχούν για την κατανομή των ωφελημάτων και την πιθανότητα αυτή να ευνοήσει περισσότερο άλλα κράτη σε σχέση με τα ίδια, δηλαδή επί της ουσίας ενδιαφέρονται κυρίως για τη σχετική δύναμη (τα κέρδη τους σε σχέση με τα άλλα κράτη), παρά για την απόκτηση απολύτων ωφελημάτων ανεξάρτητα από το τι κερδίζουν οι άλλοι κρατικοί δρώντες. Με απλά λόγια, η δομή του διεθνούς συστήματος είναι ο βασικός παράγοντας που περιορίζει τη διακρατική συνεργασία-Waltz, Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής* (Αθήνα: Ποιότητα, 2011), σ. 227-229. Για το ζήτημα των σχετικών κερδών και των ορίων που θέτει στη διακρατική συνεργασία, βλ. αναλυτικά Grieco, Joseph, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3 (Summer, 1988), pp. 485-507, The MIT Press, σ. 498-500.

ταν διαθέτουν δικά τους όργανα, σημαντικές υποδομές και φαίνονται να λειτουργούν αυτόνομα, στην πραγματικότητα τελούν σε πλήρη εξάρτηση από τα κράτη που τους δημιούργησαν και τους απαρτίζουν. Πιο συγκεκριμένα, οι διεθνείς θεσμοί καθορίζονται ως προς τις λειτουργίες, τη δράση τους, το είδος και τις προοπτικές της διακρατικής συνεργασίας που παρέχουν, από τα κράτη-μέλη τους και ιδίως από τα ισχυρότερα εξ αυτών³³. Το εν λόγω γεγονός είναι προφανές ότι περιορίζει και οριοθετεί τη διακρατική συνεργασία στο πλαίσιο των διεθνών θεσμών, και μάλιστα με άνισο τρόπο, αφού η πρωτοβουλία των κινήσεων και η πρωτοκαθεδρία στη διαμόρφωση των όρων της συνεργασίας ανήκει στις μεγάλες δυνάμεις.

Όλα τα παραπάνω προβλήματα της διακρατικής συνεργασίας (εντός και εκτός του πλαισίου των διεθνών θεσμών) επιτείνονται ακόμα περισσότερο όταν το αντικείμενο της συνεργασίας είναι ζητήματα που αφορούν άμεσα την ασφάλεια των εμπλεκόμενων κρατών, όπως το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα. Τα κράτη διστάζουν να συνεργαστούν σε πλήρη έκταση όταν στο προσκήνιο βρίσκονται θέματα ασφάλειας, καθώς η κατοχύρωση της ασφάλειάς τους είναι το βασικότερο μέλημά τους στη διεθνή πολιτική, δεδομένου ότι συναρτάται με την επιβίωσή τους. Έτσι, στις περιπτώσεις αυτές, τα συνεργαζόμενα κράτη έχουν συνήθως την τάση να παρέχουν στους συνεταίρους τους συνδρομή και πληροφορίες μέχρι ενός προκαθορισμένου σημείου, το οποίο δεν διακινδυνεύει τον στενό πυρήνα των συμφερόντων ασφαλείας τους³⁴. Συ-

33. Σύμφωνα με τη ρεαλιστική σχολή σκέψης για τις διεθνείς σχέσεις, οι διεθνείς θεσμοί είναι εξαρτημένες μεταβλητές των συμφερόντων και της πολιτικής βούλησης των κρατών, ιδιαίτερα των ισχυρών, και μάλιστα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ο πόλεμος και τα αίτιά του: τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας* (Αθήνα: Ποιότητα, 2002), σ. 71. Για τον ρεαλισμό ως την κυρίαρχη προσέγγιση της διεθνούς πολιτικής, βλ. Πλατιάς, Αθανάσιος, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995), σ. 21.

34. Για παράδειγμα, εάν ένα κράτος έχει επιλέξει να μην εμποδίζει ουσιαστικά τη διακίνηση μεταναστών από εγκληματικές ομάδες στο έδαφος άλλων κρατών, προκειμένου το ίδιο να μην υποστεί τις συνέπειες της παραμονής μεγάλου αριθμού παράνομων μεταναστών στο έδαφός του, είναι εξαιρετικά αμφίβολο ότι θα παρά-

νεπώς, η διακρατική συνεργασία σε ζητήματα ασφάλειας είναι κατά κανόνα περιορισμένης έκτασης και ως εκ τούτου περιορισμένης αποτελεσματικότητας.

Είναι προφανές ότι το οργανωμένο έγκλημα με τις δράσεις του, οι σημαντικότερες εκ των οποίων περιλαμβάνουν το εμπόριο ναρκωτικών, την παράνομη διακίνηση ανθρώπων³⁵, το εμπόριο όπλων και το ξέπλυμα μαύρου χρήματος, αποτελεί ένα φαινόμενο που υποσκάπτει την ομαλή λειτουργία των κρατών, απειλεί την κοινωνική τους συνοχή και τελικά μπορεί να θίξει την ασφάλειά τους τόσο στο εσωτερικό όσο και στις εξωτερικές τους σχέσεις. Ακριβώς λόγω της ιδιότητάς του αυτής, δηλαδή των επιπτώσεών του ως προς την ασφάλεια των κρατών στα οποία δραστηριοποιείται, το οργανωμένο έγκλημα εντάσσεται, σύμφωνα με τα προεκτεθέντα, στα ζητήματα εκείνα που αντιμετωπίζονται από τα κράτη με συνεργασία περιορισμένης έκτασης³⁶, η οποία όμως δεν μπορεί να παρά να έχει και περιορισμένες επιτυχίες. Δεδομένου μάλιστα ότι το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα δεν γνωρίζει τέτοιου είδους αγκυλώσεις κατά την εξάπλωση των δραστηριοτήτων του, εξηγείται πλήρως η παρατηρούμενη αδυναμία της ολοκληρωμένης και

σχει πλήρη συνδρομή σε συνεργαζόμενα κράτη για την αντιμετώπιση αυτών των εγκληματικών οργανώσεων.

35. Βλ. σχετικά Συκιώτου Α., *Ευρωπαϊκή Ένωση-Οργανωμένο Έγκλημα - Παράνομη διακίνηση ανθρώπων*, ό.π., σ. 200-215, Χλούπης, Γεώργιος, *Γυναίκες και παιδιά θύματα διασυνοριακής και διεθνικής εγκληματικής δράσης*, ΠοινΔικ 7/2006, σ. 922-928.

36. Όσο παράλογο και αν φαίνεται αυτό, τα κράτη έχουν πολύ λογικά κίνητρα για να το πράττουν. Από την απροθυμία τους να εκθέσουν διεθνώς τα πραγματικά προβλήματα που προκαλεί στο εσωτερικό τους το οργανωμένο έγκλημα, μέχρι τη δυσπιστία τους ως προς το να μοιραστούν στοιχεία με άλλα κράτη για τον πυρήνα της ασφάλειάς τους ή την επιλογή τους να εκμεταλλευτούν κάποιες από τις επιπτώσεις του οργανωμένου εγκλήματος προκειμένου να βελτιώσουν τη σχετική θέση ισχύος τους στη διεθνή πολιτική, τα κράτη βρίσκουν πληθώρα λόγων για να καθιστούν τη μεταξύ τους συνεργασία ελλιπή. Ως προς την επιλεκτική εφαρμογή δράσεων κατά του οργανωμένου εγκλήματος λόγω ιδιαίτερων κρατικών συμφερόντων και πολιτικών συσχετισμών που συναρτώνται ευθέως με τη διεθνή πολιτική, βλ. Χλούπης, Γ., *Γυναίκες και παιδιά θύματα διασυνοριακής και διεθνικής εγκληματικής δράσης*, ό.π., σ. 927.

ριζικής καταπολέμησής του στο πλαίσιο της διακρατικής συνεργασίας γενικά και των διεθνών θεσμών ειδικά.

Τέλος, όπως ήδη αναφέραμε, το οργανωμένο έγκλημα αντιμετωπίζεται κατ' ουσίαν εκεί όπου εκδηλώνεται, δηλαδή στο εσωτερικό ενός κράτους. Υπό το πρίσμα αυτό, η αντιμετώπισή του μπορεί να καταστεί αποτελεσματική όταν οι δομές του κράτους αυτού ισχυροποιηθούν και περιοριστεί παράλληλα η όποια κρίση δυσχεραίνει την ομαλή λειτουργία και άσκηση της κυριαρχίας του.

Συνοψίζοντας, το οργανωμένο έγκλημα, τόσο το ενδοκρατικό όσο και το διεθνικό, αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο των κρατών στα οποία εκδηλώνονται οι δράσεις του. Οι κατασταλτικές ρυθμίσεις που επιλέγουν συχνά τα κράτη δεν άπτονται των αιτίων της ανάπτυξης του οργανωμένου εγκλήματος, έχουν εγγενώς συγκεκριμένους περιορισμούς και δεν μπορούν να εφαρμοστούν αρκούντως αποτελεσματικά όταν το εκάστοτε κράτος αντιμετωπίζει μια κρίση και χαρακτηρίζεται από αδύναμες κεντρικές δομές, πράγμα που συνήθως συμβαίνει όταν υπάρχει ισχυρό οργανωμένο έγκλημα στο εσωτερικό του. Η διακρατική συνεργασία, τόσο η διμερής όσο και αυτή που διαμορφώνεται στο πλαίσιο των σημαντικότερων διεθνών θεσμών, επιφέρει μεν κατά καιρούς σημαντικά πλήγματα σε βάρος του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, αλλά δεν κατορθώνει να το καταπολεμήσει ριζικά, καθώς δεν μπορεί να υπερβεί τα προβλήματα των σχετικών κερδών, των διαφορετικών κρατικών συμφερόντων και της δυσπιστίας των κρατών ως προς το να συνεργαστούν πλήρως σε ζητήματα που αφορούν την ασφάλειά τους. Ως εκ τούτου, η μόνη υπαρκτή οδός για τη ριζική και μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος είναι η αποτελεσματική διαχείριση της κρίσης που αντιμετωπίζουν τα κράτη εντός των οποίων αναπτύσσεται και η ισχυροποίηση των κεντρικών δομών τους.

6. Συμπεράσματα

Σύμφωνα με τα όσα εκθέσαμε στο παρόν κείμενο, η κρίση που πλήττει ένα κράτος αποδυναμώνει τις κεντρικές δομές του και δημιουργεί κατ' αυτόν τον τρόπο πρόσφορο έδαφος και ιδανικές ευκαιρίες ανάπτυξης για το οργανωμένο έγκλημα. Εντοπίσαμε συνεπώς μια ξεκά-

θαρη αιτιώδη σχέση ανάμεσα στην κρίση και την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος, με παρεμβαίνουσες μεταβλητές³⁷ τις αδύναμες κρατικές δομές. Διαπιστώσαμε επίσης ότι το οργανωμένο έγκλημα, αφού εξελιχθεί και ισχυροποιηθεί εντός κρατών με αδύναμες κεντρικές δομές που βρίσκονται σε καθεστώς κρίσης, καθίσταται πλέον το ίδιο ένας αυτόνομος αιτιώδης παράγοντας που οδηγεί με τη δράση του στην εμφάνιση της κρίσης και την περαιτέρω αποδυνάμωση των κρατικών δομών.

Ως προς το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, παρατηρήσαμε ότι η κρίση σε ένα κράτος διευκολύνει την εξάπλωση του οργανωμένου εγκλήματος από το κράτος αυτό σε τρίτα κράτη, αλλά και τη διείσδυση στο έδαφός του οργανωμένων εγκληματικών ομάδων που έχουν τη βάση τους στο εξωτερικό. Από την άλλη πλευρά, τονίσαμε ότι το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα επιδρά τις διεθνείς σχέσεις των κρατών στα οποία δραστηριοποιείται, υπονομεύοντας τη θέση τους στο διεθνές σύστημα και επιτείνοντας έτσι την ήδη υπάρχουσα σ' αυτά κρίση, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να οδηγήσει, για τους λόγους αυτούς, σε προσπάθειες διακρατικής και διεθνούς θεσμικής συνεργασίας με αντικείμενο τον περιορισμό του.

Σχετικά με την αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος, είδαμε ότι λαμβάνει χώρα κυρίως εκεί όπου εκδηλώνονται οι δράσεις του, ανεξάρτητα αν αυτό έχει ή όχι διεθνικά χαρακτηριστικά. Καταλήξαμε επίσης στο ότι οι κατασταλτικές ρυθμίσεις που συνήθως επιλέγουν τα κράτη για την καταπολέμησή του αδυνατούν να διαχειριστούν τα αίτιά του, ενώ η κρίση εντείνει τους περιορισμούς που τις χαρακτηρίζουν και δυσχεραίνει την εφαρμογή τους. Τέλος, όσον αφορά την αντιμετώπιση του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος στο πλαίσιο της διακρατικής συνεργασίας γενικά και της λειτουργίας των διεθνών θεσμών ειδικά, δι-

37. Δηλαδή τους παράγοντες εκείνους που καθορίζονται από το αίτιο-ανεξάρτητη μεταβλητή (στην περίπτωση μας την κρίση) και οδηγούν στο αποτέλεσμα-εξαρτημένη μεταβλητή (εδώ στην ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος). Σχετικά με την έννοια των μεταβλητών και την ένταξή τους στη διαμόρφωση μιας αιτιώδους θεωρίας ή υπόθεσης, βλ. Van Evera, Stephen, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης* (Αθήνα: Ποιότητα, 2005), σ. 21-29, 34.

απιστώσαμε ότι η συνεργασία αυτή παρουσιάζει σποραδικά κάποια σημαντικά αποτελέσματα, αλλά στερείται δυνατοτήτων για ριζικές λύσεις με μακροπρόθεσμη προοπτική, καθώς δεν μπορεί να υπερβεί τα πάγια προβλήματα που χαρακτηρίζουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών. Τα εν λόγω προβλήματα παρατηρήσαμε ότι οφείλονται πρωτογενώς στην απουσία στο διεθνές σύστημα μιας ανώτερης από τα κράτη αρχής στην οποία να μπορούν να βασιστούν για την προάσπιση των συμφερόντων τους, καθώς και ότι προκύπτουν εντονότερα όταν τίθενται ζητήματα, όπως το οργανωμένο έγκλημα, που αφορούν την ασφάλεια των εμπλεκόμενων μερών.

Με βάση τα όσα αναπτύξαμε, μπορούμε να καταλήξουμε ότι η κρίσιμη παράμετρος κατά την ανάλυση φαινομένων όπως το οργανωμένο έγκλημα είναι η εστίαση στα κράτη, τις δομικές τους λειτουργίες και τη δυνατότητα να ασκούν αποτελεσματικά την κυριαρχία τους. Όσο πιο ισχυρό και κυρίαρχο είναι ένα κράτος, τόσο λιγότερο χώρο αφήνει στο εσωτερικό του για την εμφάνιση και ανάπτυξη μη ελεγχόμενων φαινομένων που υπονομεύουν την κυριαρχία του, όπως είναι το οργανωμένο έγκλημα και η τρομοκρατία³⁸.

Υπό αυτό το πρίσμα, η έμφαση πρέπει να δίνεται στην ενίσχυση των κρατών και των κεντρικών δομών τους, καθώς και στην καταπολέμηση των κρίσεων που αντιμετωπίζουν, προκειμένου αυτά να έχουν πράγματι τη δυνατότητα να περιορίσουν καίρια και μακροπρόθεσμα τέτοιου είδους φαινόμενα. Στην ίδια κατεύθυνση, η διεθνής συνεργασία, εντός και εκτός του πλαισίου των διεθνών θεσμών, οφείλει να αντιλαμβάνεται ότι αντιμετωπίζει αποτελεσματικά το οργανωμένο έγκλημα όταν στρέφει τις δυνάμεις της στην ενίσχυση των κρατών στα οποία αυτό εκδηλώνεται πιο έντονα, και όχι απλά στην καθιέρωση πλήθους

38. Η κρατική κυριαρχία δηλαδή είναι το κυριότερο εργαλείο των κρατών για να αμυνθούν απέναντι σε τέτοιου είδους φαινόμενα που έχουν και διεθνή χαρακτηριστικά, καθώς όταν εκδηλώνεται πλήρως και ανεμπόδιστα λειτουργεί ενισχυτικά για τα κράτη και σταθεροποιητικά για το διεθνές σύστημα, αποτελώντας έτσι τον βασικό παράγοντα που επιχειρεί να παρακάμψει το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα με τη δράση του-Ηφαιστος, Π., *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π., σ. 258-261, 286, 356.

ρυθμίσεων που δεν πρόκειται να εφαρμοστούν σε πλήρη έκταση και με επαρκή συνέπεια από τα εμπλεκόμενα κράτη.

Συμπερασματικά, εκκινώντας από το διεθνές πεδίο και καταλήγοντας στο ενδοκρατικό, η μη υπονόμηση της θέσης άλλων κρατών στο διεθνές σύστημα, ο σεβασμός των αρχών της διακρατικής ισοτιμίας και της μη επέμβασης σε τρίτα κράτη, η προάσπιση της ανεξαρτησίας και της αυτόνομης κυριαρχίας όλων των κρατών, η ενίσχυση των κρατών που βρίσκονται σε κρίση και χαρακτηρίζονται από αδύναμες κεντρικές δομές, η δυνατότητα της ομαλής λειτουργίας ενός κράτους με ανεμπόδιση και πλήρη άσκηση της κυριαρχίας του, καθώς και η επιλογή του να θεμελιώσει ένα καθεστώς λειτουργίας και εκδήλωσης της εξουσίας του που να στηρίζεται σε δημοκρατικές αντιλήψεις και διαδικασίες³⁹, αποτελούν τα μόνα μέχρι σήμερα στοιχεία που μπορούν τεκμηριωμένα να οδηγήσουν στον σημαντικό περιορισμό των παρεμβάσεων και των δυσμενών συνεπειών του οργανωμένου εγκλήματος, τόσο στο εσωτερικό των κρατών όσο και στη διεθνή πολιτική εν γένει.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξιάδης, Στέργιος, «Η αντεγκληματική πολιτική. Προσεγγίσεις και προβληματισμοί» στο Κουράκης, Νέστωρ (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1994).

Βαθρακοκόιλης, Αντώνης, *Το οργανωμένο έγκλημα και οι τρόποι αντιμετώπισής του* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2001).

Βιδάλη, Σοφία, *Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014).

Βιδάλη, Σοφία, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, Τόμος Α' (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007).

39. Εντός των οποίων η διαχείριση και αντιμετώπιση του εγκλήματος θα στηρίζεται σε έναν πυρήνα κοινά αποδεκτών αξιών με δημοκρατικό πρόσημο-ως προς την εξισορροπητική λειτουργία του ποινικού δικαίου σε ένα τέτοιο πλαίσιο, βλ. Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991), σ. 166.

- Βιδάλη Σοφία, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία*, Τόμος Β' (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2007).
- Βουγιούκας, Κωνσταντίνος, *Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών*, Υπεράσπιση/1999, σελ. 499-523.
- Δημήτραινας, Γιώργος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2002).
- Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ιστορία, Θεωρία και Πολιτική Φιλοσοφία των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Ποιότητα, 2009).
- Ήφαιστος, Παναγιώτης, *Ο πόλεμος και τα αίτιά του: τα πολλά πρόσωπα του ηγεμονισμού και της τρομοκρατίας* (Αθήνα: Ποιότητα, 2002).
- Καϊάφα-Γκμπάντι, Μαρία, *Η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ-Το ποινικό δίκαιο μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας των πολιτών*, ΠοινΔικ 5/2003, σελ. 538-552.
- Κάτσιος, Σταύρος, *Ξέπλυμα βρώμικου χρήματος. Η γεωπολιτική του διεθνούς χρηματοπιστωτικού συστήματος: Το φαινόμενο της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες* (Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 1998).
- Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Ειδικά Εγκληματολογικά Θέματα* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991).
- Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής* (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1991).
- Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση*, Δεύτερη Αναθεωρημένη Έκδοση (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005).
- Κουράκης, Νέστωρ, *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες: Πραγματολογική Προσέγγιση και επί μέρους ζητήματα*, Δεύτερη Αναθεωρημένη Έκδοση (Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005).
- Λάζος, Γρηγόριος, *Κυβερνοχώρος, οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος*, ΠοινΔικ 4/2000, σελ. 403-406.
- Μπόση, Μαίρη, *Ζητήματα Ασφάλειας στη Νέα Τάξη Πραγμάτων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1999).
- Μπόση, Μαίρη, *Θαλάσσια Πειρατεία: Εξελίσσεται σε θαλάσσια τρομοκρατία;*, Εφημερίδα Maritime Economies, 26 Σεπτεμβρίου 2012.
- Πανούσης, Γιάννης, *Το έγκλημα του φτωχού και η φτώχεια ως "έγκλημα"* (Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2002).

- Πλατιάς, Αθανάσιος, *Το Νέο Διεθνές Σύστημα: Ρεαλιστική Προσέγγιση Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Παπαζήσης, 1995).
- Ριζόβα, Φωτεινή, *Οργανωμένο Έγκλημα* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2012).
- Στεργιούλης, Ευάγγελος, *EUROJUST: Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Δικαστικής Συνεργασίας*, ΠοινΔικ 3/2001, σελ. 299-301.
- Στεργιούλης, Ευάγγελος, *Η Ευρωπαϊκή Αστυνομική Υπηρεσία (EUROPOL)*, ΠοινΔικ 6/1998, σελ. 578-580.
- Στεργιούλης, Ευάγγελος, *Το οργανωμένο έγκλημα στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, ΠοινΔικ2/2004, σελ. 211-212.
- Συκιώτου Αθανασία, *Ευρωπαϊκή Ένωση-Οργανωμένο Έγκλημα-Παράνομη διακίνηση ανθρώπων: Μία ιδιόρρυθμη δυναμική-διαλεκτική σχέση*, ΠοινΧρ 2008, σελ. 200-215.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ελισάβετ, *Οι πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και του οργανωμένου εγκλήματος*, ΠοινΔικ 2/2004, σελ. 191-201.
- Τραγάκης, Γεώργιος, *Οργανωμένο έγκλημα και ξέπλυμα βρώμικου χρήματος* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1996).
- Χλουπίης, Γεώργιος, *Γυναίκες και παιδιά θύματα διασυνοριακής και διεθνούς εγκληματικής δράσης*, ΠοινΔικ 7/2006, σελ. 922-928.

ΕΡΓΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΜΕΝΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

- Van Evera, Stephen, *Εισαγωγή στη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης* (Αθήνα: Ποιότητα, 2005).
- Waltz, Kenneth, *Θεωρία Διεθνούς Πολιτικής* (Αθήνα: Ποιότητα, 2011).

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΑΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

- Aron, Raymond, "The Anarchical Order of Power", *Daedalus*, Vol. 124, No. 3 (Summer, 1995), pp. 27-52, The MIT Press.
- Berdal, Mats and Monica Serano, "Transnational Organized Crime and International Security: The New Topography" στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002).
- Grieco, Joseph, "Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism", *International Organization*, Vol. 42, No. 3 (Summer, 1988), pp. 485-507, The MIT Press.
- Serrano, Monica and Maria Celia Toro, "From Drug Trafficking to Transna-

- tional Organized Crime in Latin America” στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual ?* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002).
- Serrano, Monica, “Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual ?” στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002).
- Vlassis, Dimitri, “The UN Convention Against Transnational Organized Crime” στο Berdal, Serrano (επιμ.), *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2002).

Αθήνα, 7 Σεπτεμβρίου 2015

Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές

ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΑΜΟΥΛΗ*

Κατά την τελευταία εικοσαετία παρατηρείται ραγδαία εξάπλωση του οργανωμένου εγκλήματος σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο αλλά και ένα έντονο ενδιαφέρον των κρατών να αναπτύξουν δημόσιες πολιτικές για την αντιμετώπιση του. Το οργανωμένο έγκλημα αναπτύσσεται μέσα από δίκτυα διεθνούς εμβέλειας, η δράση των οποίων επιφέρει τεράστια παράνομα έσοδα, παρουσιάζει μεγάλη ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις συνεχώς μεταβαλλόμενες καταστάσεις, στη δυναμική της αγοράς και στις τεχνολογικές εξελίξεις και τέλος δημιουργεί σημαντικά προβλήματα στις εσωτερικές έννομες τάξεις. Στη εν λόγω ποιοτική και ποσοτική αναβάθμιση του οργανωμένου εγκλήματος συνετέλεσε κυρίως η ανάπτυξη των παγκοσμιοποιημένων αγορών (διεθνοποίηση οικονομιών, κατάργηση ελέγχων στην κίνηση κεφαλαίων κλπ.).

Η παρούσα εργασία επιχειρεί να αποτυπώσει ενδεχόμενες τάσεις και μεταβολές των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων μέσα στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης. Οι βασικές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι επίσημες εκθέσεις της ΕΛ. ΑΣ για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα,^[1] οι εκθέσεις της Europol καθώς και ποσοτικά

* Δρ. Εγκληματολογίας, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Σχολή Κοινωνικών, Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. **Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές** Η ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα, η οποία συντάσσεται από την ΕΛ.ΑΣ αποτελεί τη κύρια (και μοναδική) επίσημη πηγή πληροφοριών για τη δράση, τη μορφολογία και τα χαρακτηριστικά των εγκληματικών οργανώσεων που δρουν στον ελληνικό χώρο. Συντάσσεται από την αρμόδια Διεύθυνση Δημόσιας Ασφάλειας (Τμήμα Ανάλυσης Εγκληματικότητας), και δημοσιεύεται από το έτος 1995 σε ε-

και ποιοτικά δεδομένα που προέκυψαν κατά την υλοποίηση εμπειρικής έρευνας στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο «Πολιτικές ασφάλειας στην Ελλάδα σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία μετά το 2001 και οι συνέπειες τους στην αντεγκληματική πολιτική».

Οργανωμένο έγκλημα και η οικονομία της αγοράς

Αφετηρία της προσέγγισης μας είναι ότι οι οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες είναι πρωτίστως επιχειρηματικές δραστηριότητες. Ο Chambliss αναφέρει ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους αποτυγχάνουμε να κατανοήσουμε τι είναι το οργανωμένο έγκλημα, είναι ότι το τοποθετούμε σε διαφορετικό πλαίσιο από αυτό της κανονικής – νόμιμης επιχείρησης (normal business)^[2]. Η οργανωμένη εγκληματική δραστηριότητα είναι παράγωγη των δυνάμεων που διέπουν την αγορά. Αποτελεί προϊόν της πολιτικής οικονομίας του καπιταλισμού.^[3] Όπως αναφέρει η Βιδάλη «το οργανωμένο έγκλημα, ως επιχείρηση και κοινωνικό φαινόμενο, ακολουθεί τις αλλαγές της οικονομίας και της αγοράς εργασίας. Η εξάπλωσή του προϋποθέτει κατά κανόνα διασυνδέσεις, εξυπηρετήσεις, συνδιαλλαγές μέσα στον κρατικό μηχανισμό- πάντα με το αζημίωτο- και σχέσεις με τις τοπικές κοινωνίες και πολιτικούς παράγοντες για ζητήματα που συχνά μοιάζουν κατ' αρχήν «αθώα» και δευτερεύουσας σημασίας και που πολύ δύσκολα μπορούν να αποδει-

τήσια βάση, σύμφωνα με τις ευρωπαϊκές επιταγές. Η ετήσια συνεισφορά της Ελλάδος στην αξιολόγηση του οργανωμένου εγκλήματος στον Ευρωπαϊκό χώρο, δεν υπήρξε πάντα εφικτή και χρονικά συνεπής. Μέχρι και λίγο πριν την πρόσφατη έκθεση για το έτος 2011, η τελευταία εκδοθείσα έκθεση αφορούσε στο έτος 2005. Επί έξι συνεχόμενα έτη, το Υπουργείο δεν δημοσίευσε κανένα στοιχείο για την κατάσταση του οργανωμένου εγκλήματος, κυρίως για λόγους πολιτικούς, βλ. σχετ. Antonopoulos, G. & Tagarou, N. (2012), «Greece, The politics of Crime», στο Gounev, P., & Ruggiero, V. (επιμ.), *Corruption and Organized Crime in Europe, Illegal Partnerships*, Λονδίνο: Routledge, σ. 125.

2. **Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: τάσεις και μεταβολές** Chambliss, W., (1978), *On the Take: From petty crooks to presidents*, Μπλουμινγκτον: Indiana University Press

3. Chambliss, (1978) *ό.π.*, σ. 2

χθούν δικαστικά. Πρόκειται για εγκληματικά δίκτυα που η διάρκειά τους είναι ανεξάρτητη από συγκεκριμένα πρόσωπα».^[4]

Η συνεχής εξέλιξη του οργανωμένου εγκλήματος στις μέρες μας και η ποικιλομορφία με την οποία εμφανίζεται, αποτελεί έναν από τους βασικούς λόγους για την απουσία ενός συγκεκριμένου, ακριβούς και κοινώς αποδεκτού ορισμού.^[5] Ιδιαίτερα η προσαρμοστικότητα των εγκληματικών οργανώσεων στη δυναμική της αγοράς και στις εκάστοτε οικονομικό-κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, προσδίδει συνεχώς νέες μεταβλητές και όρους στην έννοια του οργανωμένου εγκλήματος. Επίσης, η εννοιολογική προσέγγιση του οργανωμένου εγκλήματος παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ανάλογα με το θεωρητικό πλαίσιο που ο εκάστοτε μελετητής θα χρησιμοποιήσει για την ανάλυση του φαινομένου.^[6]

4. Βιδάλη, Σ., «Η πορεία προς το οργανωμένο έγκλημα», άρθρο στην εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ 19/07 /2009. Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση: <http://www.tovima.gr/default.asp?pid=46&ct=114&artId=266024&dt=19/07/2009>

5. Η οριοθέτηση της έννοιας του οργανωμένου εγκλήματος αποτυπώνεται σε πλήθος βιβλιογραφικών αναφορών, κυρίως στη ξενόγλωσση βιβλιογραφία και έρευνα. Ο ορισμός του οργανωμένου εγκλήματος έχει αποτελέσει αρκετές φορές λόγο προβληματισμού και διαφωνίας ανάμεσα σε θεωρητικούς και αναλυτές του. Ο Wright αναφέρει ότι είναι δύσκολο να ορίσεις το οργανωμένο έγκλημα, με τέτοιο τρόπο ώστε να είναι ικανοποιημένες όλες οι μεριές και ότι υπάρχουν σχεδόν τόσοι ορισμοί στα επίσημα κείμενα και στη βιβλιογραφία όσοι και αυτοί που δείχνουν ενδιαφέρον σχετικά με το οργανωμένο έγκλημα. βλ. Wright, A. (2006), *Organised crime*, Λονδίνο: Willan Publishing, σ. 21-22.

6. Στο παρελθόν το οργανωμένο έγκλημα συνδεόταν με θεωρίες που εστίαζαν στην εθνική καταγωγή των μελών (θεωρία συνωμοσίας, εθνικά συνδικάτα του εγκλήματος), ενώ στην σύγχρονη πραγματικότητα επικρατεί η τάση να προσεγγίζεται με όρους δανειζόμενους από την οικονομία και τη λογιστική. (επιχειρηματική θεωρία, λογιστική θεωρία). Η άμεση σύνδεση του με τον τρόπο λειτουργίας της νόμιμης οικονομίας και οι συναφείς και παράλληλοι τρόποι που λειτουργούν και διαρθρώνονται προκύπτει άμεσα από τη χρήση των όρων «παράνομες αγορές», «παράνομες επιχειρήσεις» και «εγκληματικά επιχειρηματικά δίκτυα». Η προσέγγιση της μορφολογίας του οργανωμένου εγκλήματος διαφοροποιείται ανάλογα με το θεωρητικό μοντέλο που υιοθετεί ο εκάστοτε ερευνητής. Η θεωρία της οργάνωσης, εστιάζει, στον τρόπο διάρθρωσης της εγκληματικής ομάδας, δίνοντας έμφαση στην οργανωτική της δομή και στα επίπεδα συντονισμού και εποπτείας της εγκληματικής δράσης. Παρακλάδι της θεωρίας της οργάνωσης, η θεωρία του «εγκληματικού

Παρόλα αυτά, οι νομοθετικές πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση του φαινομένου του οργανωμένου εγκλήματος, τόσο σε διεθνές και ευρωπαϊκό όσο και σε εθνικό επίπεδο εμφανίζουν μία βασική κοινή θέση: δεν συγκεκριμενοποιούν αντικειμενικές πράξεις που συνιστούν μορφές οργανωμένης εγκληματικής δράσης, αλλά συνθέτουν τα χαρακτηριστικά που πρέπει να εμφανίζει η ομάδα (criminal group), προκειμένου να χαρακτηριστεί ως εγκληματική. Το αν μια ομάδα θα χαρακτηριστεί ως οργανωμένη εγκληματική οργάνωση βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με βασικά εννοιολογικά κριτήρια, όπως είναι ο αριθμός των ατόμων που συμμετέχουν, η ύπαρξη δομής και η διάθρωση των ρόλων των μελών, η διάρκεια δράσης και ο σκοπός και όχι με τις αντικειμενικά πραγματοποιημένες από αυτήν πράξεις.

Πέρα όμως από τα προσωποπαγή χαρακτηριστικά της εγκληματικής οργάνωσης που κάθε φορά θα ορίζονται, θα προστίθενται και θα αναπαράγονται στην προσπάθεια να ορίσουμε και να προσεγγίσουμε εννοιολογικά το οργανωμένο έγκλημα, πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι δε δύναται να το δούμε ξεχωριστά από το βασικό του και αναπόσπαστο κομμάτι του, που είναι η ίδια η «παράνομη» οικονομία που δημι-

συνδικάτου», δίνει έμφαση αφενός στον εθνικό χαρακτήρα των εγκληματικών ομάδων και αφετέρου στην ιεραρχική δομή της ομάδας. Η θεωρία περί σχέσεων πατρωνίας- πελατείας προσεγγίζει το οργανωμένο έγκλημα μέσα από το πρίσμα της συμβίωσης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που δρουν μεταξύ νομιμότητας και παρανομίας. Η λογιστική θεωρία, από τη δική της μεριά, δίνει έμφαση, στο τρόπο οργάνωσης της ίδιας της εγκληματικής δράσης, δηλαδή στα επιμέρους στάδια καταμερισμού των εργασιών. Η επιχειρηματική θεώρηση του οργανωμένου εγκλήματος, προσομοιάζει την οργανωμένη εγκληματική δράση με τη νόμιμη επιχειρηματική δραστηριότητα, εστιάζοντας στο καθοριστικό ρόλο της αγοράς και στους κανόνες που αυτή διαμορφώνει ως προς τον τρόπο διαμόρφωσης της. Με βάση τη θεωρία των δικτύων το οργανωμένο έγκλημα εμφανίζει δικτυακή δράση, λειτουργώντας περισσότερο μέσω συνδετικών υπο-ομάδων. Για τις επιμέρους θεωρήσεις για το οργανωμένο έγκλημα βλ. σχετ. Liddick, D., (1999), *An Empirical, Theoretical and Historical Overview of Organized Crime*, Λεγουϊστον: The Edwin Mellen Press, σ. 198, Smith, D. C. (1978), *Organized crime and entrepreneurship*, *International Journal of Criminology and Penology*, Vol. 6, No. 2, σ.163, Paoli, L. (n.d.). *The Oxford handbook of organized crime*, Οξφόρδη, Oxford University Press, σ. 32-52

ουργεί, η οποία «συμβιώνει» στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο, παράλληλα και ταυτόχρονα με τη νόμιμη. Η παράλληλη αυτή οικονομία αναπροσαρμόζεται στους κανόνες τις αγορές, μεταβάλλεται βάσει των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών. Τα ίδια τα άτομα της κοινωνίας μετατρέπονται σε καταναλωτές και συμμετέχουν με την ιδιότητα αυτή, συναινούν στη διαμόρφωση αυτής της παράλληλης οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο, οι εγκληματικές οργανώσεις κερδίζουν την ανοχή της κοινωνίας, εισχωρώντας βαθύτερα στον ιστό της.^[7] Μία ανοχή που δημιουργείται λόγω των ωφελημάτων που προσφέρουν οι εγκληματικές επιχειρήσεις, μέσω της προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών υψηλής ζήτησης σε ...χαμηλότερες τιμές συγκριτικά με το νόμιμο εμπόριο (παραποιημένα προϊόντα, λαθραία τσιγάρα) και μέσω της δημιουργίας πληθώρας θέσεων 'απασχόλησης' ανειδίκευτων ατόμων που ενδεχομένως να μην είχαν καμία άλλη δυνατότητα απορρόφησης στο νόμιμο «εργατικό δυναμικό» κοινωνιών με υψηλούς δείκτες φτώχειας και ανεργίας.

Στο πλαίσιο των νόμιμων οικονομικών δραστηριοτήτων, τα μέσα επίτευξης του σκοπού (δηλ. προσπορισμός οικονομικού οφέλους), δεν κρίνονται επαρκή και προσβάσιμα για όλα τα άτομα. Στις αγορές που δημιουργεί το οργανωμένο έγκλημα, τα μέσα επίτευξης του σκοπού φαίνεται να είναι περισσότερα και σε αρκετές περιπτώσεις ευκολότερα.^[8] Το οργανωμένο έγκλημα παρουσιάζεται σαν καινοτομία^[9], ως ο

7. Ruggiero, V., & Vass, A., (1999), "Heroin Use and the Formal Economy, illicit Drugs and Licit Economies in Italy", *British Journal of Criminology*, 32 (3): 273-291.

8. Ο Merton αναφέρει ότι «...ότι συγκεκριμένες ανήθικες περιοχές της κοντινής βόρειας πλευράς του Chicago αποτελούν μια «φυσιολογική», αντίδραση, στα πλαίσια μιας κατάστασης, όπου η πολιτισμική έμφαση στη χρηματική επιτυχία έχει αφομοιωθεί. Όμως υπάρχει ελάχιστη πρόσβαση στα συμβατικά και νόμιμα μέσα για την επίτευξη αυτής της επιτυχίας. Οι συμβατικές ευκαιρίες για απασχόληση των ατόμων της περιοχής περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στη χειρωνακτική εργασία. Έχοντας ως δεδομένα τον στιγματισμό της χειρωνακτικής εργασίας και τα συνακόλουθα και το κύρος της εργασίας του λευκού περιλαίμιου, είναι φανερό ότι το αποτέλεσμα είναι η ώθηση σε καινούργιες πρακτικές. Ο περιορισμός των ευκαιριών του ανειδίκευτου εργάτη και το χαμηλό εισόδημα, δεν μπορεί να συναγωνισθεί στα πλαίσια των συμβατικών προτύπων της επιτυχίας με το υψηλό

τρόπος για αποκόμιση κέρδους και ισχύος και αντανακλά τις ευκαιρίες για την πραγμάτωση αυτών.^[10] Τα άτομα που περισσεύουν από τη νόμιμη οικονομία και από την αγορά εργασίας, απορροφούνται πιο εύκολα από την οικονομία των αγορών του οργανωμένου εγκλήματος (κοινωνικά αποκλεισμένα άτομα, παράνομοι μετανάστες συνθέτουν πολλές φορές το «προσωπικό» των εγκληματικών δικτύων, ειδικά εκείνα που απαρτίζονται τα κατώτερα μορφώματα των εγκληματικών οργανώσεων, δηλ. τα αναλώσιμα τμήματα του οργανωμένου εγκλήματος, καθώς εκεί χρησιμοποιούνται / επιστρατεύονται άνθρωποι που προέρχονται από τα χαμηλά και περιθωριοποιημένα στρώματα). Το πλεονάζον εργατικό δυναμικό απορροφάται στις θέσεις εργασίας που συνε-

εισόδημα, που προέρχεται από οργανωμένες ανήθικες πρακτικές», Merton, R., (1938), "Social Structure and anomie", *American Sociological Review*, vol. 3, σ. 672-680, στο Φαρσεδάκη Ι., (1990) *Η Εγκληματολογική σκέψη απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 462-463, μτφρ. Αρτινοπούλου, Β. Ο Λάζος αναφερόμενος στη σύνδεση του χειρονακτικού εργαζόμενου με την ανυπακοή, στην ανάλυση του Gramsci επισημαίνει σχετικά ότι «ιστορικά, είναι οι χειρονακτικά εργαζόμενοι που έχουν τον πρώτο λόγο στην ανυπακοή. Συχνά δε, σε μια κοινωνία που οι άνθρωποι υπάρχουν για την οικονομία και όχι η οικονομία για τους ανθρώπους, κάποιες παραγωγικές ή οικονομικές δομές περιθωριοποιούνται ή καταργούνται, χωρίς πρόβλεψη για την τύχη των πληθυσμών που τις στελεχώνουν». Βλέπε σχετικά Λάζος, Γ., (2007), *Κριτική Εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ.238

9. Ο Merton διατύπωσε πέντε πρότυπα συμπεριφοράς, δηλαδή υιοθετούμενες συμπεριφορές, οι οποίες προκαθορίζονται από την κοινωνική δομή: ο κομφορμισμός, η καινοτομία, η τυπολατρία, η απόσυρση και η εξέγερση. Η καινοτομία, ως πρότυπο συμπεριφοράς συνίσταται στη υιοθέτηση παράνομων πρακτικών και συμπεριφορών, προκειμένου να επιτευχθούν οι πολιτισμικοί στόχοι, από τη στιγμή που αποκλείεται η πρόσβαση στα νόμιμα μέσα ή αυτά είναι περιορισμένα. Το οργανωμένο έγκλημα, όπως και άλλες μορφές εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας, θα μπορούσαν να προσεγγιστούν και να αναλυθούν κάτω από το πρίσμα της καινοτομίας που θέτει ο Merton. Βλέπε σχετικά Merton, R., (1938), "Social Structure and anomie", *American Sociological Review*, vol. 3, σ. 672-680 και επίσης Lilly, R., Cullen, F. Ball, R., (2007), *Criminology Theory. Context and Consequences*. Λονδίνο: Sage σ. 55-59

10. Block, A., (1991), *Perspectives on Organising Crime. Essays in Opposition*. Λονδίνο: Kluwer Academic Publishers, σ. 12

χώς δημιουργεί η οικονομία του οργανωμένου εγκλήματος. Όπως επισημαίνει ο Block, το οργανωμένο έγκλημα παρέχει τη δυνατότητα σε τμήματα του φτωχού πληθυσμού να ενσωματωθούν στην πολιτική οικονομία του καπιταλισμού.^[11]

Η προσαρμοστικότητα του οργανωμένου εγκλήματος μεταβάλλεται ανάλογα με τις ανάγκες και τις δομικές ιδιαιτερότητες της εκάστοτε κοινωνίας και οικονομίας. Η προσαρμοστικότητα του εμφανίζεται σε τέτοιο βαθμό, που η σχέση νόμιμης οικονομίας και οργανωμένου εγκλήματος αναδεικνύεται σε «συμβιωτική» σχέση.^[12] Ο Ruggiero χρησιμοποιεί τον όρο «βρώμικη οικονομία» (dirty economy) για να περιγράψει τη μίξη αυτή του οργανωμένου εγκλήματος.^[13] Αυτό ειδικότερα συμβαίνει όταν υπάρχει σύμπτωση συμφερόντων του οργανωμένου εγκλήματος με εκείνα της κοινωνίας και της νόμιμης οικονομίας.^[14] Η σύμπτωση συμφερόντων ανάγει το οργανωμένο έγκλημα σε αναπόσπαστο και λειτουργικό κομμάτι της κοινωνίας.^[15]

11. Block, A., (1991), *The Business of Crime. A documentary Study of Organized Crime in the American Economy*, Οξφόρδη: Westview, σ. 15

12. Ruggiero, V., (1997) "Criminals and Service Providers: Cross-national dirty economies" *Crime, Law & Social Change* 28: 27–38

13. Ό.π., σ. 28 όπου ο Ruggiero αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ο όρος «βρώμικες οικονομίες υιοθετείται προκειμένου να περιγράψει τα αντικειμενικά κοινά συμφέροντα που συνδέουν τις νόμιμες επιχειρήσεις με τις εγκληματικές. (objective common interests linking together official business and criminal conduct). Επίσης, ο Glenny αναφέρει ότι «δεδομένου όμως η παραοικονομία έχει αποκτήσει τόσο μεγάλη δύναμη στον κόσμο μας, αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι καταβάλλουμε τόσο μικρή προσπάθεια για τη συστηματική κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί αλλά και του πώς συνδέεται με τη νόμιμη οικονομία. Αυτός ο σκοτεινός κόσμος δεν είναι διαφορετικός από κείνον που λειτουργεί στο φως, ο οποίος συχνά είναι πολύ πιο αδιαφανής απ' όσο κανείς θα υποπτευόταν ή θα επιθυμούσε. Τόσο στις τραπεζικές συναλλαγές όσο και στις συναλλαγές εμπορευμάτων, το έγκλημα δρα πολύ πιο κοντά μας απ' όσο νομίζουμε» Glenny, M. (2008), *Έγκλημα χωρίς σύνορα McMafia*. Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος, σ. 19

14. Schulte – Bockholt, A., (2001), "A Neo-Marxist explanation of organized crime". *Critical Criminology*, 10/225-242

15. Naylor, R.T., (1993), "The Insurgent economy: Black Market Operations of Guerilla Organizations." *Crime, Law and Social Change* 20(1), 13-51

Οργανωμένο έγκλημα και παγκοσμιοποίηση

Ο εκσυγχρονισμός και η μετεξέλιξη παραδοσιακών εγκλημάτων σε επιχειρηματικές εγκληματικές δραστηριότητες με δίκτυα διεθνούς δράσης, ήταν επακόλουθο των δομικών μεταβολών του τέλους του εικοστού αιώνα^[16] και κυρίως των κοινωνικών και οικονομικών διεργασιών της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης.^[17] Συνοπτικά θα μπορούσαμε να αποτυπώσουμε τους εξής βασικούς παράγοντες που έχουν ευνοήσει την ποσοτική επέκταση και την ποιοτική αναβάθμιση του οργανωμένου εγκλήματος: α) η εξασθένηση των έθνους – κράτους και η αξιοποίηση εκ μέρους των εγκληματικών οργανώσεων των ελλείψεων ελέγχου^[18] β) η ενίσχυση των ανισοτήτων, της ισχύος και του πλούτου^[19] γ) η διευκόλυνση της διακίνησης των ατόμων, των αγαθών και

16. «Η παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος αναφέρεται σε εκείνη τη διαδικασία μέσω της οποίας ένα εγκληματικό “περιστατικό” διαπράττεται και ολοκληρώνεται σε διάφορα στάδια, τα οποία πραγματώνονται και σε διαφορετικές χωρικές περιοχές, όχι όμως μέσα στο ίδιο κράτος αλλά “διέρχεται” από διάφορα κράτη ή και Ηπείρους. Και αυτή η διαδρομή δεν περιλαμβάνει μόνον το υλικό αντικείμενο του εγκλήματος, αλλά και τα κέρδη που αποκομίζονται και επενδύονται σε offshore εταιρείες». Βλ. .σχετ. Βιδάλη, Σ. (2014), *Αντεγκληματική Πολιτική, Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 39-40 και Becucci, S., Massari, M. (2003), *Globalizzazione e criminalità*, Ρώμη: Laterza.

17. Για την επίδραση των κοινωνικών και οικονομικών μετασχηματισμών στην ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος, βλ. ενδεικτικά Lea, J. (2002), *Crime & modernity*, Λονδίνο: Sage Publications.

18. Η Shelley αναφέρει ότι το κενό που άφησε η αποδυναμωμένη κρατική εξουσία καλύφθηκε αιφνιδίως από το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα, το οποίο χαρακτηρίζει ως ένα νέο αυταρχισμό (*new authoritarianism*). Shelley, L., «Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism», στο H. Richard Friman-Peter Andreas, *The Illicit Global Economy and State Power*, Νέα Υόρκη: Rowman & Littlefield, σ. 25-32.

19. Passas, N., (2001), «Globalization and Transnational Crime: Effects of Criminogenic Asymmetries», στο Williams, P., & Vlassis, D. (2001), *Combating transnational crime: concepts, activities, and responses*, Psychology Press, σ. 37. Σε σχέση με τις εγκληματογενείς ασυμμετρίες που παράγει η παγκοσμιοποίηση, ο Δημόπουλος παραθέτει την προσέγγιση του Passa, επισημαίνοντας ότι «οι

των κεφαλαίων, η οποία οδήγησε σε αύξηση των παράνομων επιχειρήσεων και των ευκαιριών για απόκτηση παράνομου κέρδους ^[20] δ) η δημιουργία μιας παγκόσμιας αγοράς και η παράλληλη ανάπτυξη της μαύρης αγοράς ε) η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών.

Αποτέλεσμα των μεταβολών αυτών ήταν να διευρυνθεί το πλαίσιο δράσης της εγκληματικότητας από το εθνικό ή το διεθνικό στο παγκόσμιο, ενώ ταυτόχρονα προστέθηκε και νέα εγκληματική ύλη.^[21] Επίσης μεταβλήθηκε η μορφολογία και η κοινωνική σύνθεση των εγκληματικών οργανώσεων. Το 2001, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισήμανε ότι «παραδοσιακές ιεραρχικές δομές έχουν αντικατασταθεί από χαλαρά δίκτυα εγκληματιών...».^[22] Το 2004, η Ομάδα Υψηλού Επιπέδου των Ηνωμένων Εθνών διαπίστωσε ότι: «Το οργανωμένο έγκλημα λειτουργεί όλο και περισσότερο μέσω χαλαρών δικτύων και όχι οργανώσεων που χαρακτηρίζονται από αυστηρή ιεραρχία. Αυτή η μορφή οργάνωσης παρέχει στις εγκληματικές ομάδες την πολυμορφία, την ευελιξία, χαμηλή ορατότητα, και μακροβιότητα».^[23] Σύμφωνα με την έκθεση αξιολόγησης της απειλής του οργανωμένου εγκλήματος της Eurpol (2006), οι εγκληματικές οργανώσεις εμφανίζονται ολοένα και πιο ετερογενείς και δυναμικά οργανωμένες, η δε διάρθρωση τους έχει τη μορφή των «χα-

διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης παράγουν έναν αριθμό ασυμμετρικών με σύνθετα εγκληματογενή αποτελέσματα. Με άλλα λόγια οι εν λόγω ασυμμετρίες ασκούν καταλυτική επίδραση στην παγκοσμιοποίηση προκειμένου αυτή να παράγει εγκληματικές ευκαιρίες, κίνητρα για την αξιοποίηση αυτών των ευκαιριών και αδύναμους ελέγχους τούτων. Οι ασυμμετρίες παρουσιάζονται με πολλές μορφές κι επιδρούν σε όλους τους τομείς του εμπορίου και της οικονομίας», βλ. σχετ. Δημόπουλος, Χ., (2003), Η Παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία). Σειρά Εγκληματολογικά. Κομοτηνή: Σάκκουλας ό.π., σ. 105.

20. Ό.π.

21. Βλ. Δημόπουλος, Χ. (2003), ό.π., σ. 39.

22. Commission of the European Communities, Towards a European strategy for preventing organised crime: Joint report from Commission Services and Euro-pol, Βρυξέλλες: European Commission, 2001, σ. 8.

23. Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, *A more secure world: our shared responsibility*, Attached to Note by the Secretary-General, A/59/565, 2 December 2004, σ. 170.

λαρών» δικτύων.^[24]

Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη για την ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη,^[25] υπολογίζεται ότι στην ΕΕ-28 οι παράνομες αγορές παράγουν από κοινού περίπου 110 δισεκατομμύρια ευρώ ετησίως, περίπου το 1% του ευρωπαϊκού ΑΕΠ^[26]. Η ετήσια απόληψη από το εμπόριο ναρκωτικών μόνο εκτιμήθηκε σε 28 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ οι απάτες σε 29 δισεκατομμύρια ευρώ.^[27] Σύμφωνα με την εν λόγω μελέτη, υπάρχουν περίπου τριάντα πέντε ομάδες οργανωμένου εγκλήματος που δραστηριοποιούνται στην Ευρώπη, έχοντας διεισδύσει σχεδόν σε όλες τις χώρες της ΕΕ. Οι κορυφαίες παράνομες επιχειρήσεις είναι η διακίνηση ηρωίνης, κοκαΐνης, κάνναβης, αμφεταμινών, έκσταση, η εμπορία ανθρώπων, η παράνομη εμπορία τσιγάρων, η παραγωγή και η πώληση προϊόντων απομίμησης, η φορολογική απάτη και τα εγκλήματα κατά της περιουσίας, όπως η κλοπή εμπορευμάτων.

Τα έσοδα από το οργανωμένο έγκλημα στο Ηνωμένο Βασίλειο υπολογίζονται σε 15,1 δισεκατομμύρια ευρώ και στη Γαλλία σε 16 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ τα αντίστοιχα έσοδα στη Γερμανία, εκτιμώνται στα 18,6 δισεκατομμύρια ευρώ. Στην Ιταλία, το σημείο προέλευσης των παραδοσιακών ομάδων της μαφίας, όπως η Καμόρα και οι οικογένειες Ντραγκέτα, τα έσοδα από παράνομες δραστηριότητες υπολογίζονται στα 16 δισεκατομμύρια δολάρια.^[28] Επίσης, η μελέτη επισημαίνει ότι πέρα από τις παράνομες αγορές, το οργανωμένο έγκλημα στην Ευ-

24. Europol (2006), *Organized Crime Threat Assessment 2006*, Χάγη: Europol, σ. 7.

25. Βλ. σχετ. Savona E. U. & Riccardi M. (επιμ.). (2015), *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio (www.ocportfolio.eu), Τρέντο: Transcrime – Università degli Studi di Trento. Η έρευνα χρηματοδοτήθηκε από την ΕΕ και συντονίστηκε από το Κοινό Κέντρο Ερευνών στο Τρέντο της Ιταλίας, σε συνεργασία με τις δικτυικές αρχές στις χώρες που συμμετείχαν στη μελέτη (Φινλανδία, Γαλλία, Ιρλανδία, Ιταλία, Ολλανδία, Ισπανία και Ηνωμένο Βασίλειο).

26. Ο.π., σ. 7.

27. Ο.π., σ. 36.

28. Ο.π., σ. 36.

ρώπη έχει διεισδύσει στις νόμιμες επιχειρήσεις που χρησιμοποιούνται για το ξέπλυμα χρήματος από παράνομες δραστηριότητες. Τέτοιες επιχειρήσεις είναι κατά κύριο λόγο τα μπαρ και τα εστιατόρια, οι κατασκευαστικές εταιρείες, τα τρόφιμα, τα ρούχα και το χονδρικό και λιανικό εμπόριο προϊόντων, οι μεταφορές, τα ξενοδοχεία και η διαχείριση ακίνητης περιουσίας.^[29]

Ο οικονομικός αντίκτυπος (το κόστος)^[30] του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ επιχειρήθηκε να προσεγγιστεί και από σχετική μελέτη (2013) της Γενικής Διεύθυνσης για την Ασφάλεια, Ελευθερία και Δικαιοσύνη (European Parliament).^[31]

29. Ο.π., σ. 160-163.

30. Με τον όρο κόστος εγκλήματος αναφερόμαστε στις άμεσες και έμμεσες ζημιές, που προκαλούνται στο κοινωνικό σύνολο, από την τέλεση των εγκλημάτων. Οι άμεσα συνδεόμενες, με το έγκλημα, βλάβες, συνίστανται, κυρίως, στην απώλεια ανθρωπίνων ζώων, στην πρόκληση σωματικών βλαβών, στις περιουσιακές ζημιές κ.λπ. (άμεσο κόστος – βλ. Αλεξιάδης, Σ., (2010) Τα οικονομικά του εγκλήματος, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ. 137). Η οικονομική αξιολόγηση και αποτίμηση της ζημίας που προκαλείται από το έγκλημα, δεν είναι, σε όλες τις περιπτώσεις, εφικτή, όπως λ.χ. με την απώλεια της ανθρώπινης ζωής, βλ. ό.π., σ. 137. Αντίθετα, βλάβες που προκαλούνται, π.χ. από οικονομικά εγκλήματα, ή εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία ή τη σωματική ακεραιότητα του ατόμου, δύνανται να αξιολογηθούν με οικονομικούς όρους και να αποτιμηθούν, ευκολότερα, σε συγκεκριμένο αριθμητικό κόστος. Οι έμμεσα συνδεόμενες, με το έγκλημα, βλάβες συνίστανται, κυρίως, «στις δαπάνες που απαιτούνται για τη συντήρηση και λειτουργία του αντεγκληματικού μηχανισμού», βλ. ό.π., σ. 138. Περαιτέρω ως έμμεσο κόστος θεωρούνται, οι δαπάνες ασφάλισης, τα μέτρα ασφαλείας και προστασίας, αντικλεπτικά συστήματα κ.τ.λ., για την πρόληψη του εγκλήματος, ακριβώς λόγω του ότι δε αποτελούν θετικές και άμεσα συνδεόμενες με το έγκλημα, βλάβες, αλλά παρεπόμενο κόστος για τη μελλοντική του αποτροπή του, άρρηκτα συνδεδεμένο με το φόβο του εγκλήματος. Ο Αλεξιάδης επιχειρεί μια διεξοδική προσέγγιση της έννοιας του κόστους του εγκλήματος. Αναφερόμενος στον όρο «κοινωνικό κόστος» του εγκλήματος, περικλείει σε αυτό, τις άμεσες και έμμεσες βλάβες που προκαλεί το έγκλημα, τόσο στα άτομα (πολίτες), όσο και στην πολιτεία (βλ. ό.π. σ. 267).

31. Βλ. σχετ. European Parliament (2013), *The economic, financial and social impacts of organized crime in the EU*, DG Justice, Freedom and Security, PE 493.018, Βρυξέλλες: ΕΥ. Η μελέτη βασίστηκε σε ελλιπή στατιστικά στοιχεία, καθώς δεν υπήρχαν αντίστοιχα στοιχεία διαθέσιμα για όλα τα κράτη-μέλη της ΕΕ-27.

Η έκθεση εκτιμά ότι το κόστος της διακίνησης ανθρώπων είναι 30 δισεκατομμύρια ευρώ, η απάτη εις βάρος της ΕΕ α) από λαθρεμπόριο τσιγάρων ανέρχεται στα 11,3 δισεκατομμύρια ευρώ β) από ΦΠΑ ανέρχεται στα 20 δισεκατομμύρια ευρώ γ) από απάτες στα διαρθρωτικά και γεωργικά ταμεία ανέρχεται στα 3 δισεκατομμύρια ευρώ δ) εις βάρος ιδιωτών ανέρχεται 97 δισεκατομμύρια ευρώ ε) από μη εισπραχθέντα για κλοπή αυτοκινήτου 4,25 δισεκατομμύρια ευρώ στ) από την απάτη με κάρτες πληρωμών 1,16 δισεκατομμύρια ευρώ και από ασφαλιστική απάτη (μόνο στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου) 1 δισεκατομμύριο ευρώ. Ακόμη, η μελέτη εκτιμά ότι κάθε χρόνο διαπράττονται 500 ανθρωποκτονίες στο πλαίσιο του οργανωμένου εγκλήματος.

Θα πρέπει να σημειωθεί, ότι σύμφωνα με τη μελέτη, δεν υπάρχουν αξιόπιστα στατιστικά στοιχεία για το κόστος των ναρκωτικών στην Ε.Ε, όπως και για το κόστος των εκβιασμών και των εγκλημάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η μελέτη υπολογίζει ότι το κόστος των κρατών-μελών της ΕΕ για την αντιμετώπιση των ναρκωτικών ξεπερνούν τα 34 δισεκατομμύρια ευρώ, ενώ το κόστος της αντιμετώπισης του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ (δηλαδή το κόστος Eurorol, Eurojust, EMCDDA και Frontex) ανέρχεται στα 210 εκατομμύρια ευρώ.

Το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα

Το οργανωμένο έγκλημα «απουσιάζει» από το δημόσιο λόγο και από την επιστημονική συζήτηση στην Ελλάδα τουλάχιστον μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '80, ενώ αρχίζει να αναγνωρίζεται και να καταγράφεται ως πρόβλημα κατά τη δεκαετία του '90, όπου ταυτίστηκε άμεσα με την παρουσία των μεταναστών.^[32] Εάν ανατρέξουμε στις πρώτες εκθέσεις για το οργανωμένο έγκλημα της δεκαετίας του 90, διαπιστώνουμε ότι κατά το εν λόγω χρονικό διάστημα αρχίζει να εντοπίζεται και να αναδεικνύεται η παρουσία και η δραστηριοποίηση εγκληματικών

32. Βλ. σχετ. Ξενάκη, Σ. (2011), «Το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα: η οριοθέτηση και η αξιολόγηση της απειλής», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, ΙΙ/2011, τχ. 24, σ. 137-145· και Βιδάλη, Σ. (2014), *Αντεγκληματική Πολιτική, Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 178.

οργανώσεων στον ελληνικό χώρο, ενώ ταυτόχρονα αποτυπώνεται και μια σαφής σύνδεση του οργανωμένου εγκλήματος με την εισροή μεταναστών. Ειδικότερα, οι εκθέσεις της ΕΛ.ΑΣ για τα έτη 1995, 1996, 1997, 1998 και 1999 κάνουν λόγο για σοβαρή απειλή από «εθνικές εγκληματικές ομάδες»^[33] και γενικά τονίζουν ιδιαίτερα την εμπλοκή των αλλοδαπών στις οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες.^[34]

Στην επικράτηση της τάσης αυτής συνέβαλε και η ήδη εμπεδωμένη συλλογική αντίληψη να μην ταυτοποιούνται ως οργανωμένο έγκλημα σκάνδαλα σχετιζόμενα με το δημόσιο τομέα και με διαπλεκόμενα συμφέροντα της ελληνικής ελίτ καθώς και άλλα οικονομικά εγκλήματα καθώς και δράσεις οργανωμένες γύρω από την παράνομη οικονομία.^[35]

33. Η ετήσια έκθεση για το ΟΕ στην Ελλάδα του έτους 1998 αναφέρει: «η συνεχιζόμενη κρίσιμη οικονομική κατάσταση αλλά και οι εύθραυστες πολιτικές ισορροπίες όλων σχεδόν των γειτονικών με την Ελλάδα χωρών και η συνεχής εισροή προσφύγων και αποκαλούμενων οικονομικών μεταναστών από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες αποτέλεσαν έναν εξαιρετικό επιβαρυντικό παράγοντα για την αύξηση της εγκληματικότητας σε ορισμένους τομείς εγκληματικής δραστηριότητας. Η παραμονή εξάλλου μεγάλου αριθμού οικονομικών μεταναστών, κυρίως από γειτονικές χώρες, στην Ελλάδα επιδρά δυσμενώς στους δείκτες της σοβαρής εγκληματικότητας. Βλ. σχετ. Έκθεση για την κατάσταση του οργανωμένου εγκλήματος για το έτος 1998, σ. 2.

34. Χαρακτηριστικός είναι και ο τρόπος που παρουσιάζεται ο ρόλος της εθνικότητας στην διαμόρφωση του εγχώριου οργανωμένου εγκλήματος στις επίσημες εκθέσεις. Τονίζεται ιδιαίτερα ο ρόλος των αλλοδαπών εγκληματικών οργανώσεων (βλ. π.χ. εκθέσεις 2003 και 2004), καθώς η εθνικότητα των εγκληματικών οργανώσεων αποτυπώνεται με έντονα γράμματα. Δηλαδή, ακόμα και από τον τρόπο παρουσίασης των πληροφοριών αναδεικνύεται η τάση ανάδειξης της εθνικότητας ως βασικής επεξηγηματικής παραμέτρου της οργανωμένης εγκληματικής δραστηριότητας.

35. Βλ. Ξενάκη, Σ., (2011), *ό.π.* Σύμφωνα με την Ξενάκη, το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα αναγνωρίστηκε και ορίστηκε ως πρόβλημα μόλις τη δεκαετία το '90 και συνδέθηκε άμεσα με το μεταναστευτικό κύμα αυτής περιόδου, βλ. σχετ. Ξενάκη, Σ., (2011), *ό.π.* Στο εν λόγω άρθρο, η Ξενάκη αναφέρεται στην τάση που επικρατεί να μην κατατάσσονται στην κατηγορία του οργανωμένου εγκλήματος σκάνδαλα σχετιζόμενα με τον δημόσιο τομέα και με διαπλεκόμενα συμφέροντα της ελληνικής ελίτ (λ.χ. υποθέσεις όπως το Βατοπέδι, η Siemens, η δημιουργία μονοπωλίων στις αγορές μέσω του καθορισμού τιμών, π.χ. υπόθεση ΜΕΒΓΑΛ,

Κατά μία έννοια «βόλευε» τα ήδη διαμορφωμένα οργανωμένα συμφέροντα να θεωρείται ότι «ο εχθρός είναι ο άλλος και όχι εμείς».^[36] Σημαντική παράμετρος που συνέβαλε στη δυσκολία διάκρισης του οργανωμένου εγκλήματος από άλλες μορφές παρανομίας, ήταν η μεγάλη έκταση της παραοικονομίας, η οποία όπως αναφέρει η Βιδάλη, καθιστούσε δυσδιάκριτα τα όρια ανάμεσα σε αυτήν και το οικονομικό και οργανωμένο έγκλημα.^[37] Έτσι, «η παρουσία του αμιγώς ελληνικής προέλευσης οργανωμένου εγκλήματος ήταν από περιορισμένη έως ανύπαρκτη»,^[38] ενώ και κατά τη δεκαετία του '90 φαίνεται να συνιστά

φαινόμενα οργανωμένης βίας και εκφοβισμού κατά συνδικαλιστικών στελεχών, π.χ. υπόθεση Κούνεβα, ουδέποτε αναγνωρίστηκαν ως υποθέσεις οργανωμένου εγκλήματος). Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «για μια χώρα, στην οποία οι εδραιωμένες πελατειακές σχέσεις και η διαφθορά γενικότερα χρησιμοποιούνται κοινώς για να χαρακτηρίσουν τη σχέση μεταξύ των μελών της ελίτ που προέρχονται από τους χώρους της πολιτικής, των επιχειρήσεων και των μέσων μαζικής ενημέρωσης, μπορεί κανείς εύλογα να αναρωτηθεί πώς το οργανωμένο έγκλημα αναδύθηκε ως μια πλέον κυρίαρχη και διαδεδομένη ανησυχία και με ποιο τρόπο γίνεται αντιληπτό στην κοινωνία. Εν συντομία, η απάντηση είναι σε αντιδιαστολή με την πολιτική διαφθορά και τα οικονομικά εγκλήματα, στα οποία εμπλέκονται μέλη της ελληνικής ελίτ, το οργανωμένο έγκλημα χαρακτηρίζεται ευρέως ως το κατ' εξοχήν έγκλημα των αλλοδαπών».

36. Βλ. Chambliss, W., (1978), *ό.π.* σ. 201.

37. Βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ. (2007), *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία, Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική. Τόμος Α'*. Αθήνα, Κομοτηνή: Σάκκουλας, *ό.π.*, σ. 912.

38. Ξενάκη, Σ., (2011), *ό.π.*. Επίσης βλ. την προσέγγιση της Βιδάλη, η οποία συνδέει την απουσία του οργανωμένου εγκλήματος στη μετεμφυλιακή Ελλάδα μέχρι και το τέλος της δεκαετίας του '80 με τις δομικές ιδιαιτερότητες του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η εν λόγω απουσία οφείλεται όχι στο ότι δεν υπήρχε το οργανωμένο έγκλημα, αλλά στο ότι «δεν γινόταν αντιληπτό ως τέτοιο, καθώς οι υπηρεσίες και τα συμφέροντα που το ΟΕ κατά κανόνα προωθεί, "παρέχονταν" στους ενδιαφερόμενους μέσω της δομικής ιδιαιτερότητας του ελληνικού πολιτικού συστήματος και της κομματικής πελατείας». Βλ Βιδάλη, Σ. (2011), «Η Κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όρια της: ναρκωτικά και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, Η Σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της εγκληματολογίας», *Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 1751· καθώς και

περισσότερο ένα φαινόμενο περιθωριακό, το οποίο αρχίζει να ερευνάται επισταμένως και αυτοτελώς λόγω των διεθνών δεσμεύσεων της Ελλάδας για κατάρτιση ειδικών εκθέσεων για την κατάσταση του οργανωμένου εγκλήματος.^[39] Ειδικότερα, από τα στοιχεία της αστυνομίας για τα έτη 1995 και 1996 προκύπτει ότι το οργανωμένο έγκλημα δεν είχε εδραιωθεί στην Ελλάδα κατά την εν λόγω περίοδο, η δε δράση των εγκληματικών οργανώσεων μάλλον θεωρείται αποσπασματική, εκτιμώντας παράλληλα και προβλέποντας ότι λόγω του μεταναστευτικού ρεύματος θα επακολουθήσει και αύξηση στη διασυνοριακή εγκληματική δράση. Στο ίδιο πλαίσιο κινούνται και οι εκθέσεις για τα έτη 2004 και 2005, όπου χαρακτηριστικά αναφέρονται σε τάση περιορισμού εμφάνισης των εγχώριων εγκληματικών οργανώσεων έναντι των αλλοδαπών.^[40]

Η εν λόγω οπτική προσεγγίζει τη θεωρητική εκείνη τάση που προσλαμβάνει το οργανωμένο έγκλημα ως εισαγόμενο φαινόμενο, αποκομμένο από τον οικονομικό και πολιτικό ιστό μέσα στο οποίο εμφανίζεται και δρα και τις κοινωνικές σχέσεις που το απαρτίζουν, εξηγήσιμο κυρίως με εθνικά κριτήρια. Η θεώρηση αυτή, γνωστή στη βιβλιογραφία ως «θεωρία συνωμοσίας» (alien conspiracy theory) διατυπώθηκε από τον Cressey στην προσπάθειά του να ερμηνεύσει και να εξηγήσει τη πα-

Βιδάλη, Σ., (2007), *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία, Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική. Τόμος Α'* Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας, ό.π., σ. 477.

39. Βλ. Ριζάβα, Φ. (2012), *Οργανωμένο Έγκλημα, Θεωρητική Προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 77. Η Λαμπροπούλου επισημαίνει ότι οι εκθέσεις των ετών 1995 και 1996 διαφοροποιούνται σε αρκετά σημεία από τις εκθέσεις των 1997, 1998 και 1999 και αυτό οφείλεται κυρίως στην πίεση να παρουσιαστεί μια έκθεση που να στηρίζεται στις απαιτήσεις του Συμβουλίου της ΕΕ (1997b) έγγραφο 35 (rev. II, έγγρ. 6204/2/1997). Αξίζει να σημειωθεί ότι τα συμπεράσματα της Έκθεσης του έτους 1999 είναι σχεδόν τα ίδια με εκείνα της προηγούμενης έκθεσης και φαίνονται ασυμβίβαστα με την παρουσιαζόμενη κατάσταση, Έκθεση ΥΔΤ για ΟΕ 1999, σ. 3. βλ. σχετ. Lambropoulou, E. (2003), «Criminal 'organisations' in Greece and public policy: from non-real to hyper-real?», *International Journal of the Sociology of Law*, 31(1), σ. 82.

40. Βλ. έκθεση 2005, σ. 24 και έκθεση 2004, σ. 34.

ρουσία του οργανωμένου εγκλήματος (ειδικότερα της COSA NOSTRA) στην αμερικάνικη κοινωνία της δεκαετίας του 1960.^[41] Το στερεότυπο του οργανωμένων αλλοδαπών εγκληματικών ομάδων^[42] φαίνεται να έχει εδραιωθεί στην ελληνική κοινωνική συνείδηση και το σχήμα οργανωμένο έγκλημα- εθνικότητα παραμένει στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης.^[43] Ο Αντωνόπουλος επισημαίνει ότι η συνωμοσία του εγκληματία- ξένου είναι μια εικόνα καλά ενσωματωμένη στην ελληνική

41. Cressey, D. (1969), *Theft of the Nation*, 1η έκδ. Νέα Υόρκη: Harper & Row. Cressey περιέγραψε το οργανωμένο έγκλημα της δεκαετίας του '60 στις ΗΠΑ ως ένα εισαγόμενο φαινόμενο, άμεσα συνδεδεμένο με την παρουσία και δράση της σικελικής Μαφίας LCN, αμφισβητώντας με αυτό τον τρόπο τον εγκληματογενή χαρακτήρα της αμερικανικής κοινωνίας. Η δε πρότασή του για εξάρθρωση της LCN στον τόπο γέννησής της και εδραίωσής της, τη Σικελία, έθεσε τα πρώτα στίγματα του διεθνούς πολέμου κατά του εγκλήματος. Βλ. και Βιδάλη, Σ. (2011), «Η Κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όρια της: ναρκωτικά και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα», *Η Σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της εγκληματολογίας, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη

42. Θα πρέπει να αναφερθεί στο σημείο αυτό η έρευνα του Αντωνόπουλου σχετικά με την εμπλοκή του ξένου στοιχείου σε τρεις οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες-αγορές στην Ελλάδα, του λαθρεμπορίου τσιγάρων, της κλοπής μεταφορικών μέσων και διευκόλυνση παράνομης μετανάστευσης, υπό από το πρίσμα της θεωρίας της συνωμοσίας του άλλου, του ξένου (alien conspiracy theory). Σύμφωνα με τον Αντωνόπουλο, οι τρεις συγκεκριμένες παράνομες αγορές στην Ελλάδα δεν είναι «ελεγχόμενες» ούτε αποτελούν «ιδιοκτησία» αλλοδαπών, η δε εθνικότητα ως εξηγητική παράμετρος είναι υπερεκτιμημένη. Antonopoulos, G. (2009), «Are the "others" coming?: Evidence on "alien conspiracy" from three illegal markets in Greece», *Crime, law and social Change*, 52(5), σ. 475-493· Antonopoulos, G. και Papanicolaou, G. (χ.χ.), *Unlicensed capitalism, Greek style*. Επίσης, σχετικά με την αγορά διευκόλυνσης της παράνομης μετανάστευσης, βλ. τα επίσημα στοιχεία της ΕΛ.ΑΣ. για την εθνικότητα των εμπλεκόμενων διακινητών για τα έτη 2003-2013, όπου σαφώς προκύπτει ότι υπερ-εκπροσωπούνται από τους Έλληνες στο www.astynomia.gr, καθώς και Antonopoulos, G. (2006), «The Smuggling of Migrants in Greece: An Examination of its Social Organization. European Journal of Criminology», 3(4), σ. 439-461· και Papadopoulou, A. (2004), «Smuggling into Europe: Transit Migrants in Greece», *Journal of Refugee Studies*, 17(2), σ. 167-184.

43. Βλ. Antonopoulos, G. (2009), ό.π., σ. 491.

κοινωνική συνείδηση, παρά το γεγονός ότι στοιχεία δείχνουν ότι σημαντικές παράνομες αγορές στην Ελλάδα δεν είναι «ελεγχόμενες» από αλλοδαπούς και η εθνικότητα ως επεξηγηματικός παράγοντας είναι υπερεκτιμημένη.^[44]

Η τάση ταύτισης του εγχώριου οργανωμένου εγκλήματος με την παρουσία αλλοδαπών εγκληματικών οργανώσεων υποχωρεί στις εκθέσεις των τελευταίων ετών, δηλ. για τα έτη 2011 και 2012. Στις τελευταίες αυτές εκθέσεις διαπιστώνεται η πληρέστερη αναφορά των πληροφοριών και η διεξοδικότερη επεξεργασία τους σε σύγκριση με εκείνες των παλιότερων ετών. Σύμφωνα με τα στοιχεία που καταγράφονται προκύπτει ότι οι ημεδαποί υπερ-εκπροσωπούνται στις περισσότερες εγκληματικές δραστηριότητες.^[45] Στα τελικά συμπεράσματα της έκθεσης για το έτος 2011 αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «γενικά παρατηρείται μια ενίσχυση του ρόλου των ημεδαπών στις περισσότερες εγκληματικές δραστηριότητες και μόνο στην παράνομη διακίνηση μεταναστών και στις οργανωμένες ληστείες και κλοπές οι αλλοδαποί φαίνεται να υπερτερούν».^[46] Η αύξηση της εμπλοκής των ημεδαπών αποτυπώνεται και στην έκθεση για το έτος 2012, η οποία αναφέρει και ποιοτική αναβάθμιση του ρόλου τους στις περισσότερες από τις εγκληματι-

44. Antonopoulos, G. (2009), *ό.π.* Ο Καρύδης αναφέρει ότι η εγκληματικότητα των μεταναστών συνιστά μια ανακατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας η οποία εδράζεται πάνω σε στερεότυπα και στη ξеноφοβική προδιάθεση του πληθυσμού. Επισημαίνει ότι η στερεοτυπική απεικόνιση του «μετανάστη-άλλου» ταυτίζεται κυρίως με τον γενικευμένο «Αλβανό μετανάστη», η εικόνα του οποίου συγκροτείται στη συνέχεια διαδοχικά ως Λαθρομετανάστης, Κλέφτης, Βίαιος, Επικίνδυνος, Βαλκάνιος Εγκληματίας. Βλ. σχετ. Καρύδης, Β. (1996), *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 121-122.

45. Στην έκθεση του έτους 2011 για πρώτη φορά γίνεται αναφορά στις εγχώριες εγκληματικές ομάδες που καλλιεργούν κάνναβη και μάλιστα επισημαίνεται χαρακτηριστικά ότι «οι ομάδες αυτές αποτελούνται από ημεδαπούς τους οποίους συνήθως συνδέουν οικογενειακοί δεσμοί, φιλία ή επαγγελματική σχέση» (σ. 19). Επίσης, εκεί αποτυπώνεται ο πρωταρχικός ρόλος των ημεδαπών σε εγκληματικές δραστηριότητες όπως οι κλοπές μετάλλων, οι κλοπές οχημάτων, η εμπορία ανθρώπων, οι απάτες, οι εκβιάσεις και το ηλεκτρονικό έγκλημα.

46. Ετήσια Έκθεση για το Οργανωμένο Έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2011, σ. 48.

κές δραστηριότητες. Χωρίς υπάρχει ρητή αναφορά στα αίτια της αύξησης εμπλοκής ημεδαπών με το ΟΕ εκτιμάται ότι ενδέχεται οφείλεται και στην παράμετρο της οικονομικής κρίσης, που θεωρείται βασικός παράγοντας επιρροής της ανάπτυξης των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων.^[47] Έτσι συνολικά σήμερα και με βάση τις εκθέσεις, ο ρόλος των ημεδαπών στην εμπλοκή με το ΟΕ φαίνεται ότι είναι καθοριστικός.

Η σταδιακή παγίωση των εγκληματικών οργανώσεων στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 και ειδικά την πρώτη πενταετία (2000-2005)^[48] είχε σχέση κυρίως με τις δομικές μεταβολές του τέλους του εικοστού αιώνα, και κυρίως με την επέκταση της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και των συνεπειών της. Δημιουργήθηκαν νέες αγορές «που δεν στάθηκε δυνατόν ή δεν επιχειρήθηκε να ρυθμιστούν κεντρικά»,^[49] ενώ ταυτόχρονα η όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων της περιόδου συνέβαλε στη δημιουργία μιας δεξαμενής ατόμων που περίσσευαν από τη νόμιμη οικονομία ενώ μπορούσαν εύκολα να απορροφηθούν στις παράνομες αγορές.^[50]

Όπως αναφέρεται και στις τελευταίες εκθέσεις της ΕΛ. ΑΣ, στη ραγδαία ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος φαίνεται να έχουν συμβάλει α) η γεωγραφική θέση της χώρας μας: πρόκειται για σταυροδρόμι και «πέρασμα» μιας σειράς παράνομων δραστηριοτήτων, όπως είναι η αγορά διευκόλυνσης παράνομων μεταναστών, το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων και η διακίνηση ναρκωτικών β) η ύπαρξη ολόκληρων πληθυσμιακών ομάδων ατόμων «χωρίς ιδιότητες»,^[51] η οποία έδρασε και συνεχίζει να δρα ενισχυτικά στην ανάπτυξη του οργανωμένου εγκλήματος. Ειδικότερα, όπως θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, η κλιμακούμενη οικονομική κρίση που σημειώνεται την τελευταία πενταετία,

47. Ετήσια Έκθεση για το Οργανωμένο Έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2012, σ. 49.

48. Βλ. Βιδάλη, Σ. (2007), *ό.π.*, σ. 910.

49. Βλ. Βιδάλη, Σ., (2014), *ό.π.*, σ. 178.

50. Βλ. Ruggiero, V. (2000), *Crime and Markets. Essays in Anti-criminology*. Οξφόρδη: Oxford University Press, σ. 15-27

51. Βλ. Βιδάλη, (2007), *ό.π.*, σ. 919.

φαίνεται ότι έχει καθοριστική σημασία στις ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές του οργανωμένου εγκλήματος.

Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση

Στην τελευταία έκθεση της Europol για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα στην Ευρώπη (SOCTA 2013), η οικονομική κρίση αναδεικνύεται ως πρωταρχικός ενισχυτικός παράγοντας (Enabler).^[52] Με τον όρο «ενισχυτικός παράγοντας» εννοούμε τη συνθήκη εκείνη που διαμορφώνει νέες ευκαιρίες για το πεδίο δράσης του οργανωμένου εγκλήματος, διευκολύνει τη δράση του και την ποιοτική του αναδιάρθρωση.^[53] Αυτό δεν συνεπάγεται απαραίτητα την αύξηση του οργανωμένου εγκλήματος αλλά κυρίως μεταβολές στο *modus operandi* και νέες τάσεις. Ενδεικτικά αναφέρονται τα τρία βασικά σημεία της έκθεσης για την οικονομική κρίση ως ενισχυτική παράμετρος

α) καταρχάς παρατηρείται ότι στις οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες περιλαμβάνεται ολοένα και πιο συχνά η παραποίηση προϊόντων: από αγαθά πολυτελείας μέχρι προϊόντα καθημερινής χρήσης. Ειδικά, λόγω της συρρίκνωσης της αγοραστικής δύναμης του πληθυσμού και της επακόλουθης μείωσης της κατανάλωσης φαίνεται ότι έχει πολλαπλασιαστεί η παραποίηση και η διακίνηση προϊόντων όπως είναι τα φάρμακα, τρόφιμα, είδη καθαρισμού και καλλυντικά.^[54]

β) δεύτερον διαπιστώνεται ραγδαία αύξηση της παραοικονομίας, η οποία συνδέεται αφενός με τη αύξηση της ζήτησης φτηνών προϊόντων και αφετέρου με την ολοένα και αυξανόμενη εμπλοκή παράνομων μεταναστών στα δίκτυα διακίνησης των παράνομων αγαθών

γ) τρίτον, οι πολιτικές λιτότητας και οι επακόλουθες μειώσεις μισθών στο δημόσιο τομέα οδηγούν σε αύξηση των κρουσμάτων της διαφθοράς στον κρατικό μηχανισμό, γεγονός που ενδέχεται να ευνοεί τη δρά-

52. SOTCA (Serious and Organized Crime Threat Assessment), Europol (2013), σ. 11

53. Για μια συνολική θεώρηση της σύνδεσης της εγκληματικότητας και της οικονομικής κρίσης, βλ. σχετ. Deflem, M. (2011). *Economic crisis and crime*. Μπρίνγκλεϊ, Η.Β.: Emerald.

54. SOTCA, (2013) *ό.π.* σ. 14

ση των εγκληματικών οργανώσεων μέσω της δημιουργίας σχέσεων στήριξης και διευκόλυνσης

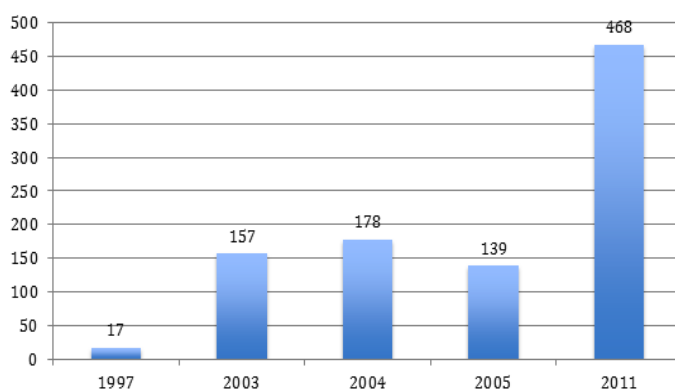
Επίσης, η Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για το έτος 2013 αναφέρεται σε ένα ακόμη επακόλουθο της οικονομικής κρίσης που φαίνεται να διευρύνει το πεδίο δράσης των εγκληματικών οργανώσεων: στην έλλειψη ρευστότητας και στη δυσκολία πρόσβασης των υγιών επιχειρήσεων σε τραπεζικές πιστώσεις. Επιχειρήσεις που βρίσκονται σε δυσχερή οικονομική κατάσταση καταφεύγουν στην άντληση κεφαλαίων από εγκληματικές οργανώσεις.^[55]

Στην περίπτωση της Ελλάδας, η οικονομική κρίση φαίνεται να έχει επιφέρει μεταβολές στο οργανωμένο έγκλημα, όπως προκύπτει από τις εκθέσεις για τα έτη 2011 και 2012, όπου η κρίση αποτυπώνεται ως βασική συνθήκη ανάπτυξης των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων. Ειδικότερα, η έκθεση του 2011 στην εισαγωγή της κάνει αναφορά στην οικονομική κρίση ως συνθήκη που «δημιουργεί ευκαιρίες για τη δράση εγκληματικών ομάδων και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για τη στρατολόγηση ατόμων, κυρίως αλλοδαπών που αντιμετωπίζουν προβλήματα επιβίωσης».^[56] Ένα πρώτο ερώτημα που τίθεται είναι εάν παρουσιάζει αύξηση η παρουσία και η δράση των εγκληματικών οργανώσεων και ειδικά τα τελευταία χρόνια

Καταρχάς, εάν συγκρίνουμε τους αριθμούς των υποθέσεων εγκληματικών οργανώσεων που απασχόλησαν την ΕΛ. ΑΣ ανά έτος, παρατηρείται διαχρονική αύξηση. Το διάγραμμα 1 αποτυπώνει τον αριθμό των εγκληματικών ομάδων που απασχόλησαν την αστυνομία για τα έτη 1997, 2003, 2004, 2005 και 2011.

55. <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A7-2013-0307+0+DOC+XML+V0//EN>

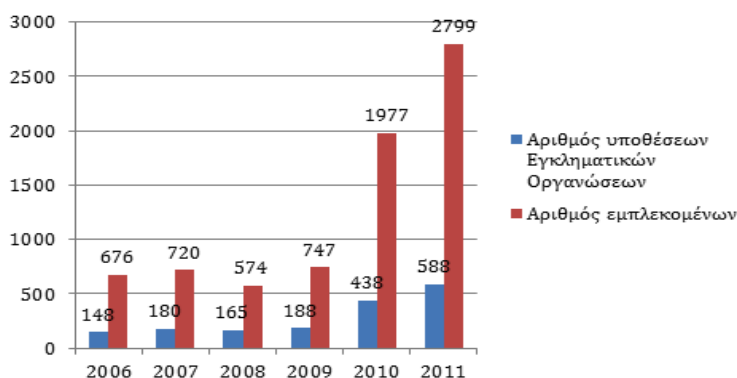
56. Βλ. Έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2011, σ. 50

Διάγραμμα 1. Αριθμός εγκληματικών οργανώσεων

Πηγή: Επίσημες εκθέσεις ΕΛΑΣ, 1998, 2004, 2005, 2006, 2012, ίδια επεξεργασία

Στο διάγραμμα 2 αποτυπώνονται οι υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων (τετελεσμένων αδικημάτων βάσει του άρθρου 187 ΠΚ περί σύστασης και ένταξης σε εγκληματική οργάνωση) και των εμπλεκόμενων σε αυτές ατόμων, για τα έτη 2006 έως 2011.

Διάγραμμα 2. Υποθέσεις ΕΟ και αριθμός εμπλεκομένων ατόμων

Πηγή: ΕΛΑΣ, 2013, ίδια επεξεργασία

Η εν λόγω αύξηση αποτυπώνεται και μέσα από την αύξηση των υποθέσεων που παραπέμπονται στην ποινική δικαιοσύνη, όπως προέκυψε από εμπειρική έρευνα που διεξήχθη σχετικά με τον τρόπο αντιμετώπισης των εγκληματικών οργανώσεων από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.^[57] Εν προκειμένω, σε επιχειρησιακό επίπεδο, προκύπτει ότι οι υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων έχουν πολλαπλα-

57. Ειδικότερα, εκπονήθηκε έρευνα εφαρμογής του νόμου (law implementation research) σε δύο επίπεδα έρευνας, δηλαδή σε : **(α)** δικαστικές αποφάσεις που αφορούσαν υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων και συμμοριών (δηλ. υποθέσεις που παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη δυνάμει του ν. 2928/2001) και **(β)** επαγγελματίες του ποινικοκατασταλτικού συστήματος μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων σχετικά με τις απόψεις τους για την εφαρμογή της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις. Η σταδιακή αύξηση των υποθέσεων εγκληματικών οργανώσεων που παραπέμπονται στη δικαιοσύνη, προέκυψε τόσο από την έρευνα δικαστικών αποφάσεων στο Τριμελές Εφετείο Κακουρηγημάτων Πειραιά όσο και τις συνεντεύξεις με φορείς του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος. βλ. σχετ. Σταμούλη, Ε., Πολιτικές ασφάλειας στην Ελλάδα σε σχέση με το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία μετά το 2001 και οι συνέπειες τους στην αντεγκληματική πολιτική», Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή.

σιαστεί. Η έντονη αυτή αύξηση μπορεί να οφείλεται σε πολλούς λόγους α) στην αντικειμενική αύξηση της παρουσίας των εγκληματικών οργανώσεων και των παράνομων δραστηριοτήτων τους, η οποία, από τη μία, πολλαπλασιάστηκε σε συνθήκες οικονομικής κρίσης και από την άλλη ακολουθεί τις γενικότερες ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές της οργανωμένης εγκληματικότητας σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.^[58] β) η εν λόγω αύξηση κατά ένα μέρος ενδέχεται να οφείλεται στη δράση των δικτυικών αρχών: βα) στην αύξηση των συλλήψεων εγκληματικών οργανώσεων (ή τουλάχιστον των ομάδων στις οποίες αποδίδεται ο χαρακτηρισμός των εγκληματικών οργανώσεων) από την πλευρά της αστυνομίας λόγω της αναβάθμισης των επιχειρησιακών δυνατοτήτων της (με την άσκηση κυρίως των ειδικών ανακριτικών πράξεων και ειδικά της άρσης απορρήτου), η οποία οδηγεί αντίστοιχα και σε αύξηση της θεατότητας του^[59] β) είναι και η εκτεταμένη εφαρμογή του άρθρου 187 ΠΚ και η παραπομπή στη δικαιοσύνη υποθέσεων κοινού εγκλήματος ως οργανωμένου. Η διευρυμένη εφαρμογή της νομοθεσίας για τις εγκληματικές οργανώσεις αφορά τόσο την αστυνομία όσο και την αρμόδια για την άσκηση της ποινικής δίωξης εισαγγελική αρχή.

Η οικονομική κρίση, εν τούτοις, φαίνεται να συνιστά παράγοντα επιρροής των οργανωμένων εγκληματικών δραστηριοτήτων, όπως προκύπτει από τις μεταβολές που εμφανίζουν ορισμένες εγκληματικές δραστηριότητες, άμεσα συναρτώμενες με την οικονομική κρίση. Ενδεικτικές είναι το λαθρεμπόριο καπνικών προϊόντων και η εκβίαση υπό τη μορφή της παροχής προστασίας σε νυχτερινά καταστήματα. Στην πρώτη εγκληματική δραστηριότητα η οικονομική κρίση φαίνεται να έχει επιδράσει ενισχυτικά, λόγω της αύξησης της ζήτησης των παράνομων προϊόντων, ενώ στη δεύτερη φαίνεται έχει να δράσει ανασχετικά λόγω της μείωσης της προσφοράς.

58. Για τις τάσεις του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος βλ. μεταξύ άλλων τις εκθέσεις για την αξιολόγηση κινδύνου για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα της Europol καθώς και την έκθεση του UNODC (2010), *The Globalization of Crime. A transnational organized crime threat assessment*. Νέα Υόρκη

59. Βλ. σχετ. Σταμούλη, Ε., *ό.π.*

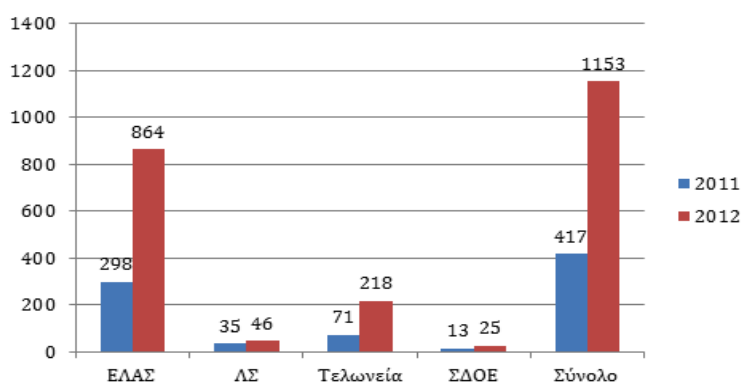
Λαθρεμπόριο τσιγάρων: Ένα παράδειγμα αύξησης της ζήτησης

Σύμφωνα με την έκθεση του 2011 της ΕΛ.ΑΣ για το οργανωμένο έγκλημα, το λαθρεμπόριο προϊόντων καπνού αποτέλεσε μια από τις αναπτυσσόμενες οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες, με τις κατασχέσεις λαθραίων τσιγάρων να εμφανίζουν αύξηση κατά 37% σε σχέση με το έτος 2010 και με το συνολικό ποσό των διαφυγόντων δασμών και φόρων να εκτιμάται σε πάνω από 125 εκατομμύρια ευρώ.^[60] Η υψηλή φορολόγηση και η κοινωνική ανοχή του ευρύτερου κοινού καταγράφονται ως βασικοί παράγοντες για την ανάπτυξη του λαθρεμπορίου καπνικών προϊόντων, σύμφωνα με την έκθεση. Ειδικότερα, οι μεταβολές στον τρόπο φορολόγησης και οι διαδοχικές αυξήσεις είχαν ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να εμφανίζει το 2013 το υψηλότερο ποσοστό συνολικού φόρου (ΕΦΚ και ΦΠΑ) και φυσικά αντίστοιχες αυξήσεις και στις τιμές των τσιγάρων. Το ίδιο έτος η Ελλάδα εμφανίζει και τη μεγαλύτερη αύξηση στην ΕΕ (+26%) στο λαθρεμπόριο καπνού. Σύμφωνα με πρόσφατη μελέτη του IOBE, η ζήτηση για αφορολόγητα τσιγάρα επηρεάζεται από τις τιμές των νόμιμων τσιγάρων και το διαθέσιμο εισόδημα.^[61]

Στο διάγραμμα 3 αποτυπώνονται οι υποθέσεις λαθρεμπορίου καπνικών προϊόντων για τα έτη 2011 και 2012 που απασχόλησαν τις δικτικές αρχές.

60. Βλ. σχετ. Έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα έτους 2011, σ. 36

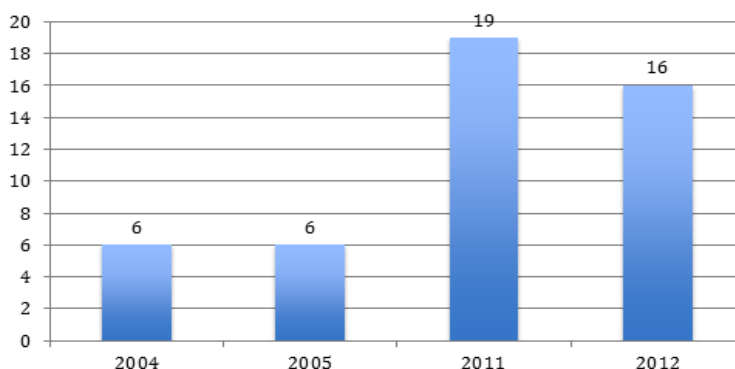
61. Έρευνα του IOBE (2014), «Αξιολόγηση του υφιστάμενου πλαισίου φορολόγησης των καπνικών προϊόντων στην Ελλάδα, διαθέσιμο διαδικτυακά http://www.iobe.gr/docs/research/RES_04_25092014_PRE_GR.pdf

Διάγραμμα 3. Υποθέσεις λαθρεμπορίου καπνού, 2011-2012

Πηγή: ΕΛΑΣ, 2013, ίδια επεξεργασία

Όπως διαπιστώνουμε, σημειώνεται αύξηση των υποθέσεων λαθρεμπορίας τσιγάρων το 2012 κατά 176,02%. Στο διάγραμμα 4 εμφανίζεται ο αριθμός των εγκληματικών οργανώσεων που δραστηριοποιήθηκαν στο λαθρεμπόριο καπνού για τα έτη 2004, 2005, 2011, 2012. Δηλ. το 2012 παρουσιάζει αύξηση πάνω 150% σε σχέση με το 2004

Διάγραμμα 4. Αριθμός εγκληματικών ομάδων που δραστηριοποιήθηκαν στο λαθρεμπόριο καπνού

Πηγή: Εκθέσεις για το ΟΕ της ΕΛ.ΑΣ, ίδια επεξεργασία

Προστασία σε καταστήματα νυχτερινής διασκέδασης: Ένα παράδειγμα μείωσης της προσφοράς

Στον αντίποδα του λαθρεμπορίου καπνού βρίσκεται η παροχή προστασίας σε καταστήματα νυχτερινής διασκέδασης, η οποία φαίνεται να βρίσκεται σε ύφεση λόγω της οικονομικής κρίσης. Σύμφωνα με την έκθεση του 2012 της ΕΛ.ΑΣ παρατηρείται μια φαινομενική ύφεση στη εν λόγω εγκληματική δραστηριότητα, η οποία συνδέεται α) με τη μείωση των εγκληματικών ομάδων και β) με την μείωση των προσδοκώμενων κερδών.^[62] Η μείωση της κατανάλωσης και της επισκεψιμότητας σε

62. Έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα έτους 2012, σ. 34 Η σύνδεση οικονομικής κρίσης και εξάρθρωσης των κυκλωμάτων παροχής προστασίας επισημαίνεται και στον τύπο. Χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του Β. Λαμπρόπουλου, όπου αναφέρει ότι “η οικονομική κρίση κι οι «αναδουλειές» οδηγούν πλέον ιδιοκτήτες καταστημάτων να καταγγέλλουν μαζικά στην ΕΛΑΣ τα κυκλώματα των νονών της νύχτας που τους υφαρπάζουν μεγάλα χρηματικά ποσά κάθε μήνα εν ονόματι της «παροχής προστασίας», βλ. Σχετ. Λαμπρόπουλος, Β., Η οικονομική κρίση «καίει» και τους νονούς της νύχτας, Εφημερίδα Το Βήμα,

νυχτερινά κέντρα έχει οδηγήσει και στην αντίστοιχη μείωση των κερδών των επιχειρήσεων. Σύμφωνα με έρευνα του ΕΚΚΕ (2014) για την αστική κατανάλωση στην Αθήνα, οι έξοδοι για πολιτιστική κατανάλωση παρουσιάζουν μείωση της τάξεως του 15% σε όλα τα πεδία. Ειδικά η επισκεψιμότητα σε ρεμπετάδικα-λαϊκά πάλκα και σε μεγάλες πίστες παρουσιάζει πτώση της τάξεως του 51,4% και του 45,7% αντιστοίχως εν συγκρίσει με τη διετία 2008-2009.^[63] Η εν λόγω μείωση της κατανάλωσης έχει οδηγήσει και στις αντίστοιχες μειώσεις των τζιρών και διαδοχικά και των ποσών που καταβάλλονταν για την προστασία των καταστημάτων. Όπως αναφέρει η έκθεση, τα ποσά πλέον ποικίλουν από 100- 150 ευρώ την βδομάδα ενώ ενδέχεται να ανέλθουν μέχρι τα 1000 ευρώ. Πρόκειται για ποσά που δεν βρίσκονται στο ύψος των προηγούμενων ετών και έχουν κυρίως συμβολικό χαρακτήρα, ενώ συντηρούν και επιβεβαιώνουν το έλεγχο μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής από συγκεκριμένη εγκληματική οργάνωση. Από την άλλη, τα χρηματικά αυτά ποσά ενδέχεται να καταδεικνύουν και την αναδιάρθρωση και τη μεταβολή της αγοράς των εκβιάσεων. Δηλαδή η μείωση του τζίρου των μεγάλων νυχτερινών μαγαζιών φαίνεται να έχει οδηγήσει σε μετασχηματισμό σε άλλες δράσεις, όπως π.χ. εκβιάσεις μικρότερων μαγαζιών και περιπτέρων καθώς και εκβιαστικές εισπράξεις οφειλών (εκβιασμοί επιχειρηματιών για είσπραξη οφειλών έναντι τρίτων και "σπάσιμο επιταγών").^[64]

12/6/2015 διαθέσιμο ηλεκτρονικά <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=712772>

63. Βλ. σχετ. άρθρο ΕΚΚΕ: Η κρίση χτύπησε μπουζούκια και ρεμπετάδικα, διαθέσιμο ηλεκτρονικά <http://www.koutipandoras.gr/article/126465/ekke-i-krisi-htypise-mpouzoykia-kai-rempetadika>

64. Βλ. άρθρο του Σουλιώτη Γ. με τίτλο «Μπράβοι» αναλαμβάνουν τώρα ρόλο εισπράκτορα», στην εφημερίδα Καθημερινή, 05/02/2012, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι «σε «φοροεισπράκτορες» εξελίχθηκαν σταδιακά ομάδες «μπράβων» σε Αττική και περιφέρεια, επιβεβαιώνοντας στην πράξη ότι η οικονομική κρίση (για κάποιους) δημιουργεί... ευκαιρίες». Επισημαίνει, επίσης, ότι Αξιωματικοί της ΕΛ.ΑΣ. που έχουν ασχοληθεί στις έρευνες για την εξάρθρωση των «κατά τόπους» κυκλωμάτων εκβιαστών υποστηρίζουν ότι, εν μέσω κρίσης, σε επικερδή δραστηριότητα για τους «μπράβους» έχει εξελιχθεί και η είσπραξη - «σπάσιμο» επιταγών. Σε περίπτωση δηλαδή -και είναι πολλά τα περιστατικά- που

Ένα νέο χαρακτηριστικό που αφορά στη σύνθεση των ομάδων είναι το ότι αρκετά μέλη δεν είναι μόνιμα αλλά αναλαμβάνουν συγκεκριμένο έργο για περιορισμένο χρόνο,^[65] ενώ συνεργάζονται και με άλλες εγκληματικές ομάδες, γεγονός που μας επιτρέπει να κάνουμε και τις αντίστοιχες συσχετίσεις με τις μεταβολές στην αγορά εργασίας και τις νέες και κυρίαρχες πλέον μορφές εργασίας (ανελαστικές σχέσεις εργασίας, συμβάσεις έργου και ορισμένου χρόνου, ημι-απασχόληση κλπ.).^[66] Δηλαδή, βλέπουμε ότι το οργανωμένο έγκλημα ως σύστημα καταμερισμού εργασίας αλλάζει κατ' αναλογία με τον κυρίαρχο τύπο οικονομίας.^[67] Θα πρέπει να σημειώσουμε, ότι όπως αναφέρεται και στην έκθεση, τα παραπάνω στοιχεία, πρέπει να αντιμετωπίζονται με επιφύλαξη, δεδομένου ότι η εκβίαση παρουσιάζει μεγάλο σκοτεινό αριθμό περιστατικών λόγω του ότι πολλές περιπτώσεις δεν καταγγέλλονται.

ένας ιδιώτης αδυνατεί να εισπράξει τα χρήματα επιταγής από κάποιον τρίτο, δίνει την επιταγή σε κάποιον «φουσκωτό» ο οποίος αναλαμβάνει αντί προμήθειας να ολοκληρώσει την αποστολή», διαθέσιμο και ηλεκτρονικά <http://www.kathimerini.gr/449611/article/epikairothta/ellada/mpranoi-analamvanoyn-twra-rolo-eispraktora>

65. Βλ. σχετ. Έκθεση έτους 2012, ό.π. σ. 33

66. Τέτοιου είδους σχέσεις περιστασιακής εργασίας τυποποιούνται ως μορφές εμπλοκής με την εγκληματική οργάνωση και σύμφωνα με την Απόφαση-πλαίσιο του 2008 (Συμβούλιο Ε.Ε., 2008/841/ΔΕΥ). Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει η Βιδάλη «τείνει να τυποποιείται ως μέρος της οργάνωσης, το part-time εξειδικευμένο ή αναλώσιμο δυναμικό, που συνηθίζεται τελευταία να στρατολογείται από τις εγκληματικές οργανώσεις, τάση που περιλαμβάνεται ανάμεσα στις σύγχρονες πολιτικές ανάπτυξης του ΟΕ, και χρησιμοποιείται και σε επίπεδο δρόμου ή σε απολύτως εξειδικευμένες ή επικίνδυνες δράσεις», βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., (2014), ό.π. σ. 202

67. Βλ. σχετ. Ruggiero, V., (2000), ό.π. σ. 64-74 και Ruggiero, V. (1996). *Organized and corporate crime in Europe*. Όλντερσοτ: Dartmouth Pub. Co. Η Βιδάλη αναφέρει ότι «η αποδοχή της ανάπτυξης του ΟΕ ως ενός συστήματος καταμερισμού εργασίας, συνδυάζει αυτόν τον καταμερισμό με τον κυρίαρχο τύπο εργασιακών σχέσεων που το μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης επιβάλλει. Το κυρίαρχο μοντέλο την εποχή του φορντισμού ήταν η σταθερή εργασία, η εξειδίκευση και η παραγωγή αλυσίδα. Παράπεμπε έτσι σε έναν συγκεκριμένο τύπο καταμερισμού εργασίας και για το ΟΕ Σήμερα επομένως, αυτό το πρότυπο αλλάζει κατ' αναλογία με τις μεταβολές στον κυρίαρχο τύπο οικονομίας (παγκοσμιοποίηση) και εργασιακών σχέσεων», βλ. σχετ. Βιδάλη, Σ., (2014), ό.π. σ. 200.

Από τα παραπάνω προκύπτει μια σαφής σύνδεση της οικονομικής κρίσης και γενικά των εκάστοτε οικονομικών συνθηκών και του τρόπου που διαρθρώνονται και λειτουργούν οι παράνομες αγορές. Η προσέγγιση ότι οι οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες είναι πρωτίστως επιχειρηματικές δραστηριότητες και επηρεάζονται από το υφιστάμενο οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνουν χώρα εξηγεί τις εν λόγω μεταβολές. Το οργανωμένο έγκλημα, ως επιχείρηση και κοινωνικό φαινόμενο είναι παράγωγο των δυνάμεων που διέπουν την οικονομία και την αγορά εργασίας.^[68] Η οικονομία του οργανωμένου εγκλήματος τελεί σε μια συμβιωτική σχέση με τη νόμιμη οικονομία (dirty economy), ακολουθεί τις μεταβολές της και αλληλεπιδρά.^[69]

Οργανωμένο έγκλημα και οικονομική κρίση: οι απόψεις των φορέων του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος

Οι ποιοτικές και ποσοτικές μεταβολές του οργανωμένου εγκλήματος τα τελευταία χρόνια στο πλαίσιο της οικονομικής κρίσης επιβεβαιώνονται και από ποιοτικά δεδομένα που εξήχθησαν κατά την εκπόνηση της έρευνας πεδίου, στο πλαίσιο της προαναφερθείσας διδακτορικής διατριβής. Ειδικότερα, διεξήχθησαν 21 ημι-δομημένες συνεντεύξεις με επαγγελματίες του ποινικο-κατασταλτικού συστήματος (δικαστικούς λειτουργούς, αστυνομικούς και δικηγόρους).^[70] Όπως αναφέρθηκε και

68. Ruggiero, V., (2000), *ό.π.* σ. 64-72

69. Vincenzo, R., (1997), *Criminals and service providers: Cross-national dirty economies*, *Crime, Law and Social Change*, 28(1), 1997, 27-38, Vincenzo, R., (2000), *Crime and Markets: Essays in Anti-Criminology*, Οξφόρδη, UK: Oxford University Press, Ruggiero, V. (2007), *It's the economy, stupid!*. *International Journal of the Sociology of Law*, 35(4), pp.163-177.

70. Ειδικότερα, διεξήχθησαν ημιδομημένες συνεντεύξεις σε σκόπιμο δείγμα δικαστών, αστυνομικών και δικηγόρων που είχαν εμπειρία με υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων. Τα υποκείμενα της έρευνας επιλέχθηκαν μέσω του συνδυασμού της σκόπιμης δειγματοληψίας και της μεθόδου της χιονοστιβάδας. Η σκόπιμη δειγματοληψία (ή δειγματοληψία κατά κρίση) γίνεται κάθε φορά στη βάση ενός ή περισσότερων κριτηρίων που επιλέγει ο ερευνητής. Στην προκειμένη έρευνα, το βασικό κριτήριο ήταν οι ειδικές γνώσεις και η επαφή των ερωτηθέντων με το ζήτημα των εγκληματικών οργανώσεων. Ο αριθμός των υποκειμένων της έρευνας και στις τρεις επιμέρους ομάδες δεν ήταν προκαθορισμένος εκ των προτέρων, αλλά οριστι-

προηγουμένως, βασικός στόχος της έρευνας πεδίου ήταν η διερεύνηση της ποινικής αντιμετώπισης των εγκληματικών οργανώσεων από το ελληνικό σύστημα ποινική δικαιοσύνης. Αν και τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα εστίασαν στην κοινωνική αντίδραση για το φαινόμενο, από τις απαντήσεις των ερωτηθέντων προκύπτουν πληροφορίες α) για το κοινωνικό προφίλ των εμπλεκόμενων ατόμων β) για τη μορφολογία των εγκληματικών οργανώσεων γ) καθώς και για τη σχέση διαφθοράς και οργανωμένου εγκλήματος.^[71]

Ειδικότερα, οι ερωτηθέντες ανέδειξαν τις παρακάτω μεταβολές στις οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες, τις οποίες και συνέδεσαν με την οικονομική κρίση α) μείωση των υποθέσεων απάτης λόγω και της αντίστοιχης μείωσης χορήγησης δανείων β) αύξηση των ληστειών και των διακεκριμένων κλοπών β) αύξηση του αριθμού των ατόμων που εμπλέκονται σε οργανωμένες εγκληματικές δραστηριότητες καθώς και διαφοροποίηση των κοινωνικών χαρακτηριστικών τους

Σε σχέση με το τελευταίο ένας δικαστικός λειτουργός αναφέρει: *«Λόγω οικονομικής κρίσης έχω διαπιστώσει ότι εμπλέκονται ή ότι υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις ότι εμπλέκονται άτομα υπεράνω υποψίας και ηθικής....π.χ. καλοί οικογενειάρχες, αυστηροί γονείς και καλοί χριστιανοί πχ. υπήρξε οδηγός σε μεταφορά γυναικών (trafficking) άτομο που έχαιρε εκτίμησης από το κοινωνικό του περιβάλλον και πήγαινε εκκλησία κάθε Κυριακή. Αυτός επικαλέστηκε ότι έπρεπε να ζήσει την οικογένειά του».*

Επίσης, οι ερωτηθέντες αναφέρθηκαν σε γ) αύξηση των κρουσμάτων διαφθοράς ειδικά στο χώρο της αστυνομίας λόγω μείωσης του εισοδήματος δ) αναδιάρθρωση της αγοράς των ναρκωτικών, ειδικά της λιανικής (π.χ. μείωση ποσοτήτων και τιμών).

Ένας αστυνομικός αναφέρει χαρακτηριστικά *«Το οργανωμένο έ-*

κοποιήθηκε στην πορεία της εμπειρικής έρευνας. Βασικό κριτήριο για τον καθορισμό του αριθμού των υποκειμένων του δείγματος υπήρξε ο βαθμός ωριμότητας των απαντήσεων. Το Τελικό δείγμα διαμορφώθηκε ως εξής: 7 δικαστικοί λειτουργοί (3 Εφέτες, 4 Εισαγγελείς Εφετών), 7 Αξιωματικοί της Ελληνικής Αστυνομίας), 7 Δικηγόροι με εμπειρία σε υποθέσεις εγκληματικών οργανώσεων.

71. Βλ. Σταμούλη, Ε., ό.π.

γκλημα προτιμά να διαφθείρει ανθρώπους από φορείς του Δημοσίου, που τους είναι απαραίτητοι για την εγκληματική δραστηριότητα. Π.χ. μια ομάδα που εισάγει ναρκωτικά δια θαλάσσης, θα χρειάζεται πληροφορίες από το λιμενικό. Δια ξηράς από το τελωνείο. Είναι ανάλογα με τον τρόπο δράσης. Κυρίως οικονομικοί λόγοι και υπάρχουν και άνθρωποι απλά με εγκληματικό υπόβαθρο. Δεν είναι τυχαίο ότι τώρα αποκαλύπτονται καθημερινά με τη μείωση των μισθών».

Ένα από τα βασικά συμπεράσματα που εξήχθησαν από την ποιοτική έρευνα μέσω συνεντεύξεων είναι ότι το οργανωμένο έγκλημα αντανακλά και ακολουθεί την κοινωνική διαστρωμάτωση: στις κατώτερες βαθμίδες του στρατολογούνται και απορροφούνται άτομα από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και το αντίστοιχο συμβαίνει και με τα ιεραρχικά ανώτερα στελέχη των οργανώσεων, τα οποία συνήθως είναι άτομα υψηλού οικονομικού και κοινωνικού προφίλ. Δηλαδή το οργανωμένο έγκλημα, εμφανίζεται τόσο ως έγκλημα επιβίωσης όσο και ως έγκλημα συσσώρευσης πλούτισμού.^[72] Το είδος της εγκληματικής επιχείρησης καθορίζει τις ανάγκες σε προσωπικό και τα απαιτούμενα προσόντα: από ανειδίκευτους εργάτες μέχρι εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, από άτομα με ποινικό παρελθόν, μέχρι πλοιοκτήτες και επιχειρηματίες. Οι τελευταίοι φαίνεται να αποτελούν την κοινωνική εκείνη ομάδα που εμπλέκεται λιγότερο με τους μηχανισμούς της ποινικής δικαιοσύνης, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ένας αστυνομικός:

«εάν πάρουμε π.χ. μερικούς επιχειρηματίες που ασχολούνται με το χρηματιστήριο ή επιχειρηματίες που έχουν μεγάλο κύκλο εργασιών - επιχειρήσεων. Πρόκειται για εγκληματίες του λευκού κολάρου, οι οποίοι έχουν υψηλή θέση στα κοινωνικά δρώμενα και είναι υπεράνω υποψίας. Αυτή είναι η δυσκολότερη μορφή εγκληματικότητας από πλευρά απόδειξης και δίωξης. Πόσες υποθέσεις έχουν πάει άπατες γιατί συμμετέχουν τέτοια άτομα.....»

Η δυσκολία απόδειξης και δίωξης, στην οποία αναφέρεται ο αστυνομικός φαίνεται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη συμβιωτική σχέ-

72. Για τη διάκριση των εγκλημάτων συσσώρευσης και εγκλήματα επιβίωσης βλ. μεταξύ άλλων Michalowski, R. (1985). Order, law, and crime. Νέα Υόρκη: Random House.

ση νόμιμης και βρώμικης οικονομίας, υποκόσμου και καλής κοινωνίας καθώς και με την εν γένει επιλεκτική λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης: το ποιοι τελικά οδηγούνται στο κατώφλι της ποινικής δικαιοσύνης είναι ένα ζήτημα που δεν εξαρτάται μόνο από το βαθμό δυσκολίας της απόδειξης των κατηγοριών, αλλά και από το ποιοι τελικά επιλέγονται να χαρακτηριστούν ως οργανωμένοι εγκληματίες καθώς και από τη θεατότητα των εγκληματικών πράξεων: οι κατώτερες βαθμίδες των εγκληματικών οργανώσεων, οι οποίες έχουν και τον υψηλότερο βαθμό έκθεσης, στελεχώνονται από οικονομικά και κοινωνικά περιθωριοποιημένα άτομα. Η εμπλοκή με το οργανωμένο έγκλημα εκείνης της μερίδας του πληθυσμού που «βλέπει» στις παράνομες αγορές μια λύση επιβίωσης, αναδεικνύεται στο παρακάτω απόσπασμα ενός ερωτηθέντα δικηγόρου

«Τα αρχηγικά πάνω δεν αλλάζουν ποτέ. Είναι πλούσια, σθεναρά στελέχη. Τα κάτω είναι κακομοίρηδες. Οι κακομοίρηδες έχουν αυξηθεί. Έχει μεροκάματο το οργανωμένο. Η οικονομική κρίση δεν αφορά μόνο το οργανωμένο έγκλημα. Αφορά την αύξηση όλων των εγκλημάτων. Οικονομικού περιεχομένου. Αυξήθηκαν τα εγκλήματα, μειώθηκαν τα έσοδα. Κλέβουν 3.000, έχουν να πληρώσουν 10. Υπάρχει αύξηση εγκληματικότητας, και οργανωμένης αλλά προς τα κάτω. Πολύ πιο εύκολα ένας πεινασμένος θα δεχτεί να κάνει μια μεταφορά, παρά κάποιος που έχει το μισθό του και ζει και χαρά και δεν έχει οικονομικά προβλήματα. Δεν χρειάζεται να είσαι εγκληματίας για να τα κάνεις αυτά, που λένε, ο χειρότερος... απλούστατα να έχεις ανάγκες.

Αντί επιλόγου

Συνοψίζοντας τα βασικά σημεία της ανάλυσης, διαπιστώνουμε ότι το οργανωμένο έγκλημα συνιστά ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο δε μπορεί να αντιμετωπιστεί χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η οικονομία που παράγει αλλά και το κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Η μορφολογία, η κοινωνική οργάνωση και το *modus operandi* των εγκληματικών οργανώσεων καθορίζονται από το ευρύτερο οικονομικό και κοινωνικό πλαίσιο και από τις σχέσεις εξουσίας. Οι με-

ταβολές της οικονομίας αντίστοιχα επηρεάζουν και τον τρόπο διάρθρωσης των παράνομων αγορών του οργανωμένου εγκλήματος. Περαιτέρω συντελούν στο σχηματισμό των απαιτούμενων εκείνων συνθηκών που οδηγούν ολόκληρες πληθυσμιακές ομάδες «εκτός» νόμιμης οικονομίας, δημιουργώντας έτσι δεξαμενές ατόμων που στελεχώνουν τις παράνομες αγορές. Επομένως, η εκάστοτε ποινική αντίδραση απέναντι στο οργανωμένο έγκλημα θα είναι αναποτελεσματική, εάν δεν πλαισιώνεται και από την ανάπτυξη δράσεων κοινωνικής πρόληψης του οργανωμένου εγκλήματος, όπως κοινωνικές πολιτικές για τη ρύθμιση και τη μείωση της φτώχειας και την ελάττωση των κοινωνικών ανισοτήτων καθώς και στρατηγικές παρέμβασης για τους νέους με στόχο τη διεύρυνση των ευκαιριών εργασίας.

Βιβλιογραφία / αρθρογραφία

Ξενόγλωσση

- Antonopoulos, G., & Papanikolaou, G., (2014), *Unlicensed Capitalism, Greek Style: Illegal Markets and 'Organised Crime' in Greece*, Wolf Legal Publishers
- Antonopoulos, G., & Tagarou, N. (2012), «Greece, The politics of Crime», στο Gounev, P., & Ruggiero, V., (επιμ.), *Corruption and Organized Crime in Europe, Illegal Partnerships*, Λονδίνο: Routledge.
- Antonopoulos, G. (2009), «Are the 'others' coming?': Evidence on 'alien Conspiracy' of three illegal markets"», *Crime, Law and Social Change*, 52(5), σ. 475-493.
- Antonopoulos, G. (2006), «The Smuggling of Migrants in Greece: An Examination of its Social Organization», *European Journal of Criminology*, 3(4), σ.439-461. *Criminology*,» τόμ. 40, τχ. 2, σ.205-221.
- Block, A., (1991), *Perspectives on Organising Crime. Essays in Opposition*. Λονδίνο: Kluwer Academic Publishers, σ. 12
- Block, A., (1991), *The Business of Crime. A documentary Study of Organized Crime in the American Economy*, Οξφόρδη: Westview.
- Block, A., Chambliss, W. J. (1981), *Organizing Crime*, Νέα Υόρκη - Οξφόρδη
- Chambliss, W., (1978), *On the Take: From petty crooks to presidents*, Μπλούμινγκτον: Indiana University Press

- Cressey, D., R., (1969), *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*, Νέα Υόρκη: Harper.
- Commission of the European Communities, Towards a European strategy for preventing organised crime: Joint report from Commission Services and Europol, Βρυξέλλες: European Commission, 2001, σ. 8.
- Deflem, M. (2011). *Economic crisis and crime*. Μπίνγκλει, Η.Β.: Emerald
- European Parliament, (2013), *The economic, financial and social impacts of organized crime in the EU*, DG Justice, Freedom and Security, PE 493.018, Brussels, EU
- Europol, (2006), *Organized Crime Threat Assessment 2006*. Χάγη; Europol
- Glenny M. (2008), *Έγκλημα χωρίς σύνορα. Mc Mafia*, Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος
- Hobbs, D. and Antonopoulos, G. (2013), «Endemic to the species: ordering the 'other' via organised crime». *Global Crime*, 14(1), pp.27-51.
- Lambropoulou, E. (2003), «Criminal 'organisations' in Greece and public policy: from non-real to hyper-real?». *International Journal of the Sociology of Law*, 31(1), .
- Lea, J. (2002), *Crime & modernity*. Λονδίνο: Sage Publications.
- Liddick, D. (1999), *An Empirical, Theoretical and Historical Overview of Organized Crime*, Λιούιστον: The Edwin Mellen Press
- Lilly, R., Cullen, F. Ball, R., (2007), *Criminology Theory. Context and Consequences*. Λονδίνο: Sage
- Merton, R., (1938) «Social Structure and anomie», *American Sociological Review*, τόμ. 3
- Michalowski, R. (1985), *Order, law, and crime*. Νέα Υόρκη: Random House.
- Oxford University Press.
- Naylor, R.T., (1993), "The Insurgent economy: Black Market Operations of Guerilla Organizations." *Crime, Law and Social Change* 20(1), 13-51
- Paoli, L. (n.d.). *The Oxford handbook of organized crime*, Οξφόρδη, Oxford University Press, σ. 32-52
- Passas, N., (2001), «Globalization and Transnational Crime: Effects of Criminogenic Asymmetries», στο Williams, P., & Vlassis, D. (2001). *Combating transnational crime: concepts, activities, and responses*. Psychology Press
- Report of the High-Level Panel on Threats, Challenges and Change, A

- more secure world: our shared responsibility*, Attached to Note by the Secretary-General, A/59/565, 2 December 2004, σ. 170.
- Ruggiero, V. (2007). It's the economy, stupid!. *International Journal of the Sociology of Law*, 35(4), pp.163-177.
- Ruggiero, V., (2000), *Crime and Markets. Essays in Anti- criminology*. Οξφόρδη: Oxford University Press
- Ruggiero, V., (1997), «Criminals and Service Providers: Cross- national dirty economies». *Crime, Law & Social Change* τόμ. 28: 27–38
- Ruggiero, V. (1996), *Organized and corporate crime in Europe*, Όλντερσοτ: Dartmouth Pub. Co
- Ruggiero, V., & Vass, A. (1992), «Heroin Use and the Formal Economy, Illicit Drugs and Licit Economies in Italy», *British Journal of Criminology*, 32 (3): 273-291
- Savona E. U. & Riccardi M. (επιμ.). (2015), *From illegal markets to legitimate businesses: the portfolio of organised crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio (www.ocportfolio.eu), Τρέντο: Transcrime – Università degli Studi di Trento
- Schulte-Bockholt, A., (2001), «A Neo-Marxist Explanation of Organized Crime», *Critical Criminology*, τόμ. 10, 225-242
- Sellin T., (1963), «Organized Crime as a Business Enterprise», *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, τόμ. 347, 05/1963, σ. 12-19
- Shelley, L., (2009), «Transnational Organized Crime: The New Authoritarianism», στο H. Richard Friman- Peter Andreas, *The Illicit Global Economy and State Power*, NY: Rowman & Littlefield, σ. 25-32
- Smith, D. C. (1978), Organized crime and entrepreneurship, *International Journal of Criminology and Penology*, τόμ. 6, τχ. 2, 161-177.
- Smith, D. C. (1971), Some things that may be more important to understand about organized crime than Cosa Nostra, *University of Florida Law Review*, τόμ. 24, τχ. 1
- UNODC (2010), *The Globalization of Crime. A transnational organized crime threat assessment*, Vienna
- Wright, A. (2006), *Organised crime*, Λονδίνο: Willan Publishing, σ. 21-22.

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης, Σ., (2010) Τα οικονομικά του εγκλήματος, Αθήνα- Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, σ. 137

- Βιδάλη, Σ., (2014), *Αντεγκληματική Πολιτική, Από τη Μικροεγκληματικότητα έως το Οργανωμένο Έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Βιδάλη, Σ., (2011), «Η Κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα και τα όρια της: ναρκωτικά και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα», *Η Σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της εγκληματολογίας, Τιμητικός Τόμος για τον καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη
- Βιδάλη, Σ., (2009), Η πορεία προς το οργανωμένο έγκλημα», άρθρο στην εφημερίδα *Το Βήμα*, 19.7.2009. Διαθέσιμο και ηλεκτρονικά στη διεύθυνση
<http://www.tovima.gr/default.asp?pid=46&ct=114&artId=266024&dt=19/07/2009>
- Βιδάλη, Σ., (2007), *Έλεγχος του Εγκλήματος και Δημόσια Αστυνομία, Τομές και συνέχειες στην Αντεγκληματική Πολιτική. Τόμος Α΄*. Αθήνα, Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Δημόπουλος, Χ., (2003), Η Παγκοσμιοποίηση του εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξονική βιβλιογραφία). Σειρά Εγκληματολογικά. Κομοτηνή: Σάκκουλας ό.π., σ. 105.
- Ελληνική Αστυνομία. (1996). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 1995*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (1997). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 1996*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (1998). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 1997*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2000). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 1999*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2004). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2003*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2005). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2004*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2006). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2005*. Αθήνα: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.
- Ελληνική Αστυνομία. (2013). *Ετήσια έκθεση για το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2011*. Αθήνα: ΚΕ.ΣΥ.ΔΕΠ
- Ελληνική Αστυνομία. (2014). *Ετήσια έκθεση για το σοβαρό και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, έτους 2012*. Αθήνα: ΚΕ.ΣΥ.ΔΕΠ
- IOBE (2014), *Αξιολόγηση του υφιστάμενου πλαισίου φορολόγησης των*

- καπνικών προϊόντων στην Ελλάδα, διαθέσιμο διαδικτυακά http://www.iobe.gr/docs/research/RES_04_25092014_PRE_GR.pdf
- Καρύδης, Β. (1996), *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Κουράκης, Ν. (1999), «Το οργανωμένο έγκλημα: Φαινομενολογία του προβλήματος και δυνατότητες αντιμετώπισης του στην Ελλάδα», *Ποιν Δικ* 10/1999
- Λάζος, Γ., (2007), *Κριτική Εγκληματολογία*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Ξενάκη, Σ. (2011), «Το οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα: η οριοθέτηση και η αξιολόγηση της απειλής», *Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου*, ΙΙ/2011, τεύχος 24^ο, σ. 137-145
- Ριζάβα, Φ., (2012), *Οργανωμένο Έγκλημα, Θεωρητική Προσέγγιση, κατ' άρθρον ερμηνεία και νομολογιακή αντιμετώπιση*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Φαρσεδάκης Ι. (1990), *Η Εγκληματολογική σκέψη απ' την αρχαιότητα ως τις μέρες μας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Η Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων κατά την αντιμετώπιση του υπερεθνικού εγκλήματος

ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΛΟΥΠΗΣ*

Η παρούσα εισήγηση αφορά σε ένα ιδιαίτερα ευρύ και πολυσχιδές θέμα, του οποίου, ένεκα του περιορισμένου χρόνου, θα θίξουμε απλώς κάποιες παραμέτρους ώστε να αποτελέσουν αφορμή για περαιτέρω συζήτηση.

Η αντιμετώπιση του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος¹ (προφανώς και κάθε εγκληματικής δράσης) πρέπει να γίνεται με νόμιμα μέσα και με πλήρη σεβασμό των αρχών του κράτους δικαίου και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αφού η διαφύλαξη των ατομικών ελευθεριών από το κράτος, το οποίο λειτουργεί ως θεματοφύλακάς τους, αποτελεί τη δικαιολογητική βάση της καταπολέμησης της εγκληματικότητας η οποία θίγει τις αξίες αυτές. Θα ήταν οξύμωρο το κράτος για να προστατεύσει τις αξίες αυτές όπως την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια, ή την ανάπτυξη της προσωπικότητας να επιβάλλει περιορισμούς και να προβαίνει σε προσβολές αυτών των δικαιωμάτων. Ακόμη και στην περίπτωση κατά την οποία στο μέλλον εγκαταλειφθεί μερικά ο κανόνας του εθνικού κράτους, η αρχή του **κράτους δικαίου** πρέπει να παραμείνει ακέραιη².

* Δ.Ν., Δικηγόρος.

1. Για την οριοθέτηση της έννοιας και συναφών με αυτήν εννοιών βλ. Γεωργίου Χλούπη «Διασυνοριακό και υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σ. 27 επ.

2. Η σημασία της έννοιας του κράτους δικαίου, η οποία αποτελεί θεμελιώδες επίτευγμα του συνταγματικού πολιτεύματος, ουσιαστικά είναι η προστασία από την κρατική αυθαιρεσία και ανομία. Βλ. Αριστόβουλος Μάνεσης «Συνταγματικά Δικαιώ-

Εκείνο που εξετάζεται ακροθιγώς, στην παρούσα μελέτη είναι ορισμένα δικαιώματα τα οποία θίγονται στην προσπάθεια αντιμετώπισης του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, σε ποιο βαθμό, με ποια κριτήρια οριοθετείται το πλαίσιο σύγκρουσης των διαφόρων δικαιωμάτων που θίγονται και αν μπορεί να υπάρξει απόλυτη προστασία των ατομικών ελευθεριών.

Κατ' αρχήν είναι απαραίτητος ο **εννοιολογικός καθορισμός της έννοιας του οργανωμένου εγκλήματος**, η οριοθέτηση του φαινομένου και του ακριβούς περιεχομένου της έννοιας της συμμετοχής και των τρόπων συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση, για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα όταν εφαρμόζονται ειδικές ανακριτικές τεχνικές, αλλά και για την εμπέδωση των χαρακτηριστικών του από τη δικαστηριακή πρακτική. Τα τελευταία χρόνια τόσο σε διεθνές, όσο και σε εθνικό επίπεδο έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες οριοθέτησης της παραπάνω έννοιας. Έτσι με την αποσαφήνιση της έννοιας και την ενσωμάτωσή της στις εθνικές ποινικές νομοθεσίες, οι σχετικές ανακριτικές πράξεις θα αφορούν μόνο στις περιπτώσεις οι οποίες ανάγονται στο οργανωμένο έγκλημα χωρίς να διευρύνεται η εφαρμογή τους και σε άλλες όπως αυτές της σύστασης και συμμορίας ακόμη και αν αφορούν σε κακούργημα, ελέγχοντας έτσι και τον κρατικό μηχανισμό καταστολής από αυθαιρεσίες και επαχθείς πρακτικές.

Ένας τομέας που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι η προστασία των δικαιωμάτων των υπόπτων και του κατηγορουμένου, ειδικότερα στις περιπτώσεις κατά τις οποίες εφαρμόζονται **ειδικές ανακριτικές τεχνικές**. Η καταστολή δεν πρέπει να εφαρμόζεται εις βάρος της νομιμότητας, ή καλύτερα, εις βάρος των ατομικών ελευθεριών. Η «επιτυχής»

ματα, τ. α' Ατομικές Ελευθερίες», πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ' έκδοση, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1982, σ. 57. "Κράτος δικαίου είναι πριν και πάνω απ' όλα, η κανονιστικά περιορισμένη και θεσμικά αντισταθμισμένη κρατική εξουσία, η εξουσία που γνωρίζει και συναντά φραγμούς στην άσκησή της, με πρώτο και καλύτερο «φραγμό» την αναγνώριση ατομικών δικαιωμάτων και την εγκαθίδρυση μηχανισμών ή διαδικασιών, πολιτικού ή δικαστικού χαρακτήρα για την εγγύησή τους", βλ. σχετικά: Αντώνης Μανιτάκης «Κράτος δικαίου και δικαστικός έλεγχος της συνταγματικότητας», Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1993, σ. 60.

καταστολή ωστόσο, αναπόφευκτα συγκρούεται με ατομικές ελευθερίες. Η ισορροπία μεταξύ των δύο αυτών συνιστωσών είναι το κύριο αντικείμενο της μελέτης αυτής. Οι ειδικές ανακριτικές μέθοδοι πρέπει να ενσωματωθούν στο ποινικό δικονομικό σύστημα κάθε έννομης τάξης και να ελέγχονται από τη δικαστηριακή πρακτική τόσο σε εθνικό επίπεδο, όσο και σε διεθνές³. Επιπλέον οι αρχές του Δικαστηρίου των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων βασιζόμενες στην Ε.Σ.Δ.Α., αποτελούν εχέγγυο για την προάσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδιαίτερα σε θέματα συλλογής και εκτίμησης των αποδείξεων⁴.

3. Ο Λίβος αναφέρει ότι περισσότερο επικίνδυνη είναι η μη εισαγωγή των ειδικών ανακριτικών πράξεων σε ένα δικονομικό σύστημα και αυτό γιατί είναι ευρέως γνωστό ότι οι αστυνομικές αρχές πολλών χωρών, υπό τη διαρκή πίεση να εμφανίσουν απτά αποτελέσματα στον αγώνα τους κατά του οργανωμένου εγκλήματος, μετέρχονται συχνότερα από ότι θα φανταζόταν κανείς τέτοιες ανακριτικές μεθόδους διαλεύκανσής του. Η νομιμότητα συγκεντρώσεων του επιβαρυντικού αποδεικτικού υλικού δεν ερευνάται από τα δικαστήρια, διότι στις περιπτώσεις αυτές εκείνο το οποίο θεωρείται ότι προέχει είναι η επιτυχημένη καταστολή και όχι το, εις βάρος της νομιμότητας, καταβληθέν κόστος. Βλ. Νίκος Λίβος «Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του», Πρακτικά του Ζ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: «Το Οργανωμένο Έγκλημα από τη Σκοπιά του Ποινικού Δικαίου», Αθήνα, Σάκκουλας, 2000, σ. 59.

4. “Η καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προσβάλλει κατά τρόπο ανυπόφορο υπερεθνικά έννομα αγαθά της διεθνούς κοινότητας. Γι’ αυτό και οι περιλαμβανόμενοι σε διεθνείς συμβάσεις κανόνες δικαίου οι οποίοι αναφέρονται στα ανθρώπινα δικαιώματα υπάγονται συστηματικά στο δίκαιο των διεθνών εγκλημάτων. Μεταξύ των κανόνων αυτών πρωτεύουσα θέση έχει η **Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του 1950 (κυρ. ν.δ. 53/1974)** η επίδραση της οποίας στη διαμόρφωση του εσωτερικού ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου υπήρξε αποφασιστική. Στη σύμβαση απαγορεύονται οι απάνθρωπες και ταπεινωτικές ποινές, τα βασανιστήρια (άρθρο 3), αναγνωρίζεται η αρχή n.c.n.p.s.l. (άρθρο 7) και καθιερώνονται οι ελάχιστοι όροι διεξαγωγής έντιμης δίκης (fair trial). Τέτοιες εγγυήσεις είναι μεταξύ άλλων η γνώση της κατηγορίας, η δυνατότητα του κατηγορουμένου να υπερασπίζεται τον εαυτό του μόνος του ή με συνήγορο της επιλογής του, η εξέταση μαρτύρων κατηγορίας και υπερασπίσεως και το τεκμήριο αθωότητας (άρθρο 6)”. Βλ. Χρίστος Μυλωνόπουλος «Διεθνές ποινικό δίκαιο. Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων», β΄ έκδ., Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1993, σ. 39.

Στις 3 και 4 Ιουνίου 1999 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποφάσισε να προβεί στη σύνταξη ενός **Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων**. Ο Χάρτης των θεμελιωδών δικαιωμάτων ο οποίος έχει καταρτισθεί δεν έχει δεσμευτικό χαρακτήρα (βλ. Ι. Μανωλεδάκη, Μαρία Καϊάφα Γκμπάντι «Παρατηρήσεις στην πρόταση της Επιτροπής για έκδοση απόφασης πλαισίου από το Συμβούλιο σχετικά με το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης», Ποιν.Δικ. 11/2001, σ. 1108). Ο Χάρτης αυτός περιέχει τις γενικές αρχές οι οποίες κατοχυρώνονται με τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης του 1950, τις αρχές οι οποίες απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καθώς και τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης και τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα όπως ορίζονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στον Κοινοτικό Χάρτη των θεμελιωδών κοινωνικών δικαιωμάτων των εργαζομένων. Το Δεκέμβριο του 2000 στη Νίκαια, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το Συμβούλιο και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, υπέγραψαν το Χάρτη, ο οποίος υιοθετήθηκε ως διακήρυξη. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. είχε ενταχθεί στο σχέδιο της συνταγματικής συνθήκης της Ευρώπης (αυτοτελές μέρος ΙΙ του Συντάγματος) και θα πρέπει να αποκτήσει νομική δεσμευτικότητα. Όπως αναφέρει ο Τσιρίδης, η ένταξη του Χάρτη στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα πρέπει να συνδυασθεί με την ταυτόχρονη δυνατότητα άσκησης ατομικής προσφυγής στο Δ.Ε.Κ. ώστε να υπάγονται στο δικαιοδοτικό του έλεγχο τα θεσμικά όργανα της Ένωσης, οι δραστηριότητες των οποίων μπορεί να θέσουν σε κίνδυνο τις εγγυήσεις και τα δικαιώματα αυτά, ιδιαίτερα όσον αφορά στον τομέα της δικαστικής και αστυνομικής συνεργασίας. Βλ. αναλυτικά και Πολυχρόνης Τσιρίδης «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης», Δικηγορική Επικαιρότητα 69/Νοέμβριος - Δεκέμβριος 2003, σ. 6 επ.

Η **Ε.Σ.Δ.Α.** αποτελεί το κύριο νομικό όργανο για την εξασφάλιση του σεβασμού των δικαιωμάτων του ατόμου στη Ευρώπη. Παρά το γεγονός ότι η Ε.Ε. δεν έχει προσχωρήσει στην εν λόγω σύμβαση, όλα τα κράτη μέλη είναι μέρη της σύμβασης. Στο σχέδιο της συνταγματικής συνθήκης της Ε.Ε. η προσχώρηση στην Ε.Σ.Δ.Α. συγκαταλεγόταν μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών της Ένωσης (άρθρο 7 παρ. 2), στο δε προοίμιο επιβεβαιωνόταν ο σεβασμός των δικαιωμάτων τα οποία απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις, την Ε.Σ.Δ.Α., τους κοινωνικούς χάρτες που έχουν υιοθετηθεί από την Ε.Ε. και το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς και από τη νομολογία του Δ.Ε.Κ. και του ΕυρΔΔΑ. Επιπλέον το Δ.Ε.Κ. στήριξε τη νομολογία του στις αρχές οι οποίες ορίζονται στη σύμβαση αυτή, καθώς και στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, προκειμένου να εξασφαλίσει το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ε.Ε. Το προοίμιο της Ενιαίας Πράξης του 1986 και στη συνέχεια το άρθρο 6 (πρώην άρθρο ΣΤ) της συνθήκης για την Ε.Ε. εισάγουν και τυπικά την υποχρέωση της Ένωσης να σέβεται τα δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προστασία των δικαιω-

Ειδικότερα ο επαχθής χαρακτήρας των ειδικών ανακριτικών πράξεων επιβάλλει να ισχύουν με ιδιαίτερη έμφαση ως προς αυτές, όχι μόνο οι γενικές αρχές οι οποίες διέπουν την ανάκριση (αρχές της αναγκαιότητας, της υπερβάσεως του υπέρμετρου, της αναγκαίας αναλογίας, της προσφορότητας, της μη αυτοενοχοποίησης του θιγομένου και του προσήκοντος βαθμού υπόνοιας), αλλά παράλληλα προς αυτές και μία σειρά από **ειδικές αρχές** οι οποίες αφορούν κατά κύριο λόγο (αν και

ωμάτων του ανθρώπου. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ (άρθρα 6 και 7) ενισχύει τις διατάξεις οι οποίες ισχύουν για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων με τη θέσπιση μιας σειράς ιδρυτικών αρχών της Ένωσης (αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και του κράτους δικαίου), καθιστώντας το Δικαστήριο αρμόδιο για την εξασφάλιση του σεβασμού των αρχών αυτών από τα ευρωπαϊκά όργανα. Προβλέποντας την επιβολή κύρωσης (αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων του κράτους) σε περίπτωση παραβίασης των αρχών αυτών από κράτος μέλος. Ιδιαίτερο βάρος έχει δοθεί και στην καταπολέμηση των διακρίσεων, καθώς και κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων θεωρεί παράνομη την ανεξέλεγκτη παρακολούθηση των τηλεπικοινωνιών των πολιτών στο χώρο εργασίας τους (τηλέφωνα, e-mail, ίντερνετ). Οι τηλεφωνικές κλήσεις από επαγγελματικούς χώρους υπάγονται στην έννοια της ιδιωτικής ζωής και της αλληλογραφίας που προστατεύονται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Επίσης, επικίνδυνη για την ιδιωτική ζωή των ατόμων θεωρεί η Επιτροπή της Βενετίας (αρμόδιο όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη δημοκρατία και το δίκαιο) τη χωρίς όρους βίντεο – επιτήρηση με αστυνομικές κάμερες όσων κινούνται στους δημόσιους χώρους. Ενστάσεις για τον τρόπο με τον οποίο προωθείται η ενίσχυση της αστυνομικής συνεργασίας των χωρών της Ε.Ε., μέσω της δημιουργίας γενικευμένων τραπεζών DNA, δακτυλικών αποτυπωμάτων και αριθμών κυκλοφορίας αυτοκινήτων (στο πλαίσιο της συνθήκης Προυμ) έχει εκφράσει με γνωμοδότησή του ο Ευρωπαίος Επόπτης Προσωπικών Δεδομένων Peter Hustinx. Τα τρία αυτά σημαντικά θεσμικά ευρωπαϊκά όργανα δίνουν προβάδισμα στην προστασία της ιδιωτικής ζωής από αθέμιτες παρεμβάσεις της δημόσιας εξουσίας. Αντιτίθενται στην παραβίαση της ιδιωτικής ζωής στο όνομα γενικόλογων και αόριστων επικλήσεων κινδύνων από τις κυβερνήσεις. Παράλληλα όμως αναγνωρίζουν ότι υπάρχει τρόπος για την εφαρμογή αυτών των προχωρημένων τεχνολογικά αστυνομικών μέτρων εάν τηρηθούν αυστηρές προϋποθέσεις ασφάλειας για τα προσωπικά δεδομένα τα οποία οι αρχές δεσμεύουν και επεξεργάζονται.

όχι αποκλειστικά) στις ειδικές ανακριτικές πράξεις⁵. Τέτοια αρχή είναι: η επιφύλαξη του νόμου δηλαδή να προβλέπονται ρητά, με πληρότητα και σαφήνεια οι προϋποθέσεις νόμιμης διεξαγωγής μίας ανακριτικής πράξης με ειδική πρόβλεψη στο νόμο για τον περιορισμό της άσκησης του προσβαλλόμενου ατομικού δικαιώματος.

Οι ειδικές αυτές αστυνομικές τεχνικές και κυρίως η ηλεκτρονική παρακολούθηση του υπόπτου, η παγίδευση των τηλεφώνων και η χρήση αστυνομικών “υπό συγκάλυψη”, αποτελούν πλέον πραγματικότητα σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη. Οι μέθοδοι αυτές χρησιμοποιούνταν αρχικά αποκλειστικά από τις υπηρεσίες ασφαλείας των κρατών. Οι Η.Π.Α. πρώτες τις εφάρμοσαν στο επίπεδο της καταστολής του εγκλήματος, ενώ από την δεκαετία του 1970 άρχισαν να εφαρμόζονται και στην Ευρώπη κυρίως για υποθέσεις ναρκωτικών και σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες των Η.Π.Α.⁶ Με τις τεχνικές αυτές προσβάλλεται το δικαίωμα της ιδιωτικής ζωής του εμπλεκόμενου ατόμου, το οποίο κατοχυρώνεται συνταγματικά ενώ υπάρχει και σχετική πρόβλεψη στο άρθρο 8 της Ε.Σ.Δ.Α. Στην δεύτερη παράγραφο του παραπάνω άρθρου αναφέρεται ότι το δικαίωμα αυτό μπορεί να παραβιαστεί εφόσον η επέμβαση της δημόσιας αρχής προβλέπεται από το νόμο (**αρχή της νομιμότητας**) και αποτελεί μέτρο το οποίο σε μία δημοκρατική κοινωνία είναι αναγκαίο (**αρχή της αναγκαιότητας**) για την εθνική και δημό-

5. Νίκος Λίβος «Οργανωμένο Έγκλημα: Έννοια και δικονομικοί τρόποι αντιμετώπισής του», Πρακτικά του Ζ΄ Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: «Το Οργανωμένο Έγκλημα από τη Σκοπιά του Ποινικού Δικαίου», Αθήνα, Σάκκουλας, 2000, σ. 60. Πολύ εύστοχα αναφέρει στην εισήγησή του (σ. 56) ότι όλες αυτές οι ανακριτικές μέθοδοι έχουν ως συνέπειά τους σημαντικές προσβολές των θεμελιωδών ελευθεριών όχι μόνον του αμέσως από την εφαρμογή τους θιγομένου, αλλά και τρίτων, άσχετων κατ’ αρχήν με το οργανωμένο έγκλημα προσώπων (λ.χ. του τρίτου που έχει τηλεφωνική συνδιάλεξη με πρόσωπο του οποίου παρακολουθείται το τηλέφωνο).

6. Ethan Nadelmann «The Americanization of Global Law Enforcement: The Diffusion of American Tactics and Personnel», στο: William F. McDonald “Crime and Law Enforcement in the Global Village”, χ.τ. Northern Kentucky University, Anderson Publishing Co and the Academy of Criminal Justice Sciences, 1997, σ. 127, 128.

σια ασφάλεια, την προστασία της τάξης, την πρόληψη των ποινικών παραβάσεων, την οικονομική ευημερία της χώρας, την προστασία της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών άλλων⁷.

Επειδή οι τεχνικές αυτές προσβάλλουν την ιδιωτική ζωή των εμπλεκόμενων και θίγουν βασικές συνταγματικές ελευθερίες όπως η ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, το απόρρητο της επικοινωνίας, το άσυλο της κατοικίας, απαιτούν μία νομική βάση και η χρήση τους θα πρέπει να περιορίζεται από αρχές, όπως η αναγκαιότητα και η επικουρικότητα σύμφωνα και με όσα αναφέρονται παρακάτω⁸. Είναι α-

7. Στη διεθνή σύμβαση του Παλέρμο για την καταπολέμηση του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος, στο άρθρο 20 ορίζεται ότι εάν επιτρέπεται από τις βασικές αρχές του εσωτερικού νομικού συστήματος, κάθε κράτος μέλος θα πρέπει να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για να παράσχει την κατάλληλη χρήση της ελεγχόμενης παράδοσης και, όταν το θεωρεί κατάλληλο, τη χρήση άλλων ειδικών ερευνητικών τεχνικών όπως η ηλεκτρονική και άλλες μορφές παρακολούθησης και οι μυστικές επιχειρήσεις, από τις αρμόδιες αρχές του στην επικράτειά του με σκοπό την αποτελεσματική καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος. Στο πλαίσιο της συνεργασίας σε διεθνές επίπεδο, ορίζεται στη δεύτερη παράγραφο του παραπάνω άρθρου ότι τα κράτη μέλη πρέπει να ενθαρρύνονται να συνάψουν τις κατάλληλες διμερείς ή πολυμερείς συμφωνίες ή διακανονισμούς για τη χρήση των εν λόγω ειδικών ανακριτικών τεχνικών.

8. ECtHR, 24-4-1990, KRUSLIN case, Series A 176 A και 16-12-1992, NIEMI-ETZ case, Series A 256 A. Ένα ζήτημα το οποίο έχει προκαλέσει αρκετές συζητήσεις είναι και η ανάλυση γενετικού υλικού (DNA). Εν προκειμένω τονίζονται κάποια στοιχεία, σύμφωνα και με όσα προβλέπει η υπ' αριθμ. 15/2001 γνωμοδότηση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (βλ. Ποιν.Δικ. 3/2001, σ. 263 επ.). Τα γενετικά δεδομένα κατατάσσονται στην κατηγορία των ευαίσθητων δεδομένων (ν. 2472/1997) η συλλογή και επεξεργασία των οποίων υπόκειται σε ιδιαίτερες προϋποθέσεις και εγγυήσεις. Οι κίνδυνοι από τη γνωστοποίηση των δεδομένων είναι μεγάλοι, μπορεί να οδηγήσει σε κατηγοριοποίηση των ατόμων, στον στιγματισμό και στον κοινωνικό αποκλεισμό τους. Θα πρέπει να διαπιστώνεται μόνο η ταυτότητα του ατόμου και να μην προκύπτουν πρόσθετες πληροφορίες και δημιουργία προφίλ προσωπικότητας. Ο προσδιορισμός κάποιου ατόμου ως υπόπτου πρέπει να συνδυάζεται και από άλλες ενδείξεις ή αποδείξεις. Πρέπει να ισχύει η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ των δικαιωμάτων τα οποία θίγονται και του δημοσίου συμφέροντος το οποίο επιδιώκεται. Η μέθοδος αυτή πρέπει να επιφυλάσ-

παραίτητο να βρεθεί η **χρυσή τομή** ανάμεσα στην προστασία των ατόμων από παραβιάσεις των ατομικών τους ελευθεριών και στην προστασία της κοινωνίας από το οργανωμένο έγκλημα. Πέρα από τις γενικές αρχές του δικαίου, κάθε περίπτωση πρέπει να κρίνεται in concreto με βάση την αρχή της στάθμισης των συμφερόντων κατά τη σύγκρουση των ατομικών δικαιωμάτων⁹.

Σκοπός της συγκέντρωσης πληροφοριών με αυτές τις μεθόδους είναι να αποτελέσουν αποδεικτικά στοιχεία στην ποινική δίκη, στην οποία ελέγχεται η παραβίαση των δικαιωμάτων και η αξιοπιστία των μέσων αυτών. Αν συγκεντρώνονται με σκοπό τη μελλοντική χρήση για την εξάρθρωση εγκληματικών οργανώσεων, ή για προληπτικούς λόγους, χωρίς να υπάρχει συγκεκριμένη εγκληματική ενέργεια ή αποχρώσεις ενδείξεις, με αποτέλεσμα να μην ελέγχονται δικαστικά, μειώνεται περαιτέρω η θωράκιση και διασφάλιση των ατομικών ελευθεριών. Ειδικότερα οι έρευνες οι οποίες αποβλέπουν στην **πρόληψη** ενός εγκλήματος, ό-

σεται για τα ιδιαίτερος σοβαρά εγκλήματα και συγκεκριμένα σε εκείνα στα οποία οι σχετικές αναλύσεις μπορούν να οδηγήσουν σε διαλεύκανση των υποθέσεων (εγκλήματα κατά της ζωής, απαγωγή, σεξουαλικά εγκλήματα). Προληπτική χρήση και ανάλυση γενετικού υλικού πρέπει να αποκλειστεί. Δεν πρέπει να γίνεται χρήση αυτής της μεθόδου σε απροσδιόριστο ή δυσανάλογα μεγάλο αριθμό προσώπων, εφόσον δεν τεκμηριώνεται και από άλλα στοιχεία ο ενδεχόμενος συσχετισμός τους με συγκεκριμένη ενέργεια ή δράση. Η διαπίστωση των προϋποθέσεων αυτών και η έγκριση για τη διεξαγωγή της λήψης και ανάλυσης του γενετικού υλικού πρέπει να τελεί υπό δικαστικές εγγυήσεις και λόγω της σοβαρότητάς της να ανατεθεί στο Συμβούλιο Εφετών. Μετά την πιστοποίηση της ταυτότητας το γενετικό υλικό πρέπει να καταστρέφεται. Πρέπει να λαμβάνονται ενισχυμένα μέτρα ασφαλείας προς αποφυγή κάθε παρέμβασης και μη εξουσιοδοτημένης πρόσβασης. Βλ. σχετικά και Γεωργίου Χλούπη «Διασυνωριακό και υπερεθνικό οργανωμένο έγκλημα», Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2005, σ. 353 επ. όπου εξετάζονται οι διατάξεις του ν. 2928/2001 στον οποίο προβλέπεται η ανάλυση του DNA για τη διαπίστωση της ταυτότητας του δράστη των εγκλημάτων τα οποία περιγράφονται στη σχετική διάταξη και γίνεται μια παρουσίαση των προβλημάτων τα οποία δημιουργεί η μέθοδος αυτή, όσον αφορά και στα ατομικά δικαιώματα.

9. Βλ. σχετικά για τις έννοιες «ελευθερία και ασφάλεια» και τις μεταξύ τους σχέσεις την πολύ περιεκτική μελέτη του Ν. Κουράκη «Ασφάλεια και Ελευθερία. Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια», ΝοΒ 54, σ. 1217 επ.

ταν τα δικαστικά συστήματα τις επιτρέπουν, πρέπει να καθορίζονται και να οριοθετούνται από αυστηρές προϋποθέσεις, δηλαδή: να χρησιμοποιούνται μόνον όταν δεν υπάρχουν άλλα μέσα προλήψεως του εγκλήματος (**αρχή της επικουρικότητας**). Να γίνεται χρήση μέσων αναγνωρισμένων από το ισχύον δίκαιο με σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και να διεξάγονται με την έγκριση της δικαστικής αρχής και υπό τον έλεγχο της (**αρχή της νομιμότητας**). Να περιορίζονται σε βαριά εγκλήματα και ιδιαίτερα στην οργανωμένη εγκληματική δράση (**αρχή της αναλογικότητας**)¹⁰. Για κάθε ενέργεια, γενικά πρέπει να υπάρχει **έγκριση** του αρμόδιου εισαγγελέα και σε επείγουσες περιπτώσεις η έγκριση αυτή πρέπει να δίνεται σε σύντομο χρονικό διάστημα, διασφαλίζοντας έτσι κατά το δυνατόν, τη νομιμότητα της πράξης και τα δικαιώματα του εμπλεκόμενου ατόμου. Η υπεράσπιση πρέπει να έχει πρόσβαση σε όλα τα στοιχεία, να καλεί και να εξετάζει τους μάρτυρες, ενώ σε περίπτωση ανωνύμων μαρτύρων ο δικαστής και ο εισαγγελέας πρέπει να γνωρίζουν τα στοιχεία τους.

Στις περιπτώσεις της **χρήσης αστυνομικών “υπό συγκάλυψη”**, ο αστυνομικός θα πρέπει να μην προκαλεί άμεσα και άμετρα τον ύποπτο, ο οποίος θα πρέπει να εκδηλώνει γνήσια εγκληματική βούληση για τη διάπραξη εγκλήματος. Οι μυστικές αυτές επιχειρήσεις θα ήταν ορθό να λαμβάνουν χώρα για μικρό χρονικό διάστημα ώστε να μειωθεί η προοπτική διάπραξης εγκληματικών πράξεων από τους μυστικούς αστυνομικούς, ενώ θα ενημερώνεται ο αρμόδιος εισαγγελέας για κάθε πράξη. Ο σκοπός των ενεργειών αυτών είναι η συλλογή αποδείξεων για ποινική δίωξη των υπόπτων και όχι η πρόκληση εγκληματικής πράξης. Η εγκληματική βούληση πρέπει να προϋπάρχει και η εγκληματική

10. Κων/νος Ν. Βουγιούκας «Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών», Υπεράσπιση 1999, σ. 515, όπου αναφέρεται στα πορίσματα προ-συνεδρίου του Μεξικού, το οποίο εντασσόταν στο πλαίσιο οργάνωσης σχετικών εκδηλώσεων από τη Διεθνή Εταιρεία Ποινικού Δικαίου για την προετοιμασία του 16ου διεθνούς συνεδρίου ποινικού δικαίου στη Βουδαπέστη, τον Σεπτέμβριο του 1999, με θέμα: «Τα ποινικά συστήματα ενώπιον του οργανωμένου εγκλήματος».

επιχείρηση να “έχει στηθεί” ή να έχει λάβει χώρα οπότε και οι αστυνομικοί μηχανισμοί θα ενεργήσουν κατασταλτικά.

Σε περίπτωση κατά την οποία οι ειδικές αυτές τεχνικές, μελλοντικά, εφαρμοστούν από **υπερεθνικές αστυνομικές αρχές** θα πρέπει να υπάρχει ένας ανεξάρτητος ελεγκτικός μηχανισμός, όπως ένα εισαγγελικό ευρωπαϊκό γραφείο, ή μία στενή συνεργασία με τις εθνικές εισαγγελικές αρχές.

Η συγκέντρωση πληροφοριών με τη χρήση των επαχθών αυτών μεθόδων, από το στάδιο της χρήσης τους για τη σύλληψη και ποινική δίωξη των υπόπτων για διάφορα εγκλήματα και κυρίως για υποθέσεις ναρκωτικών, περνά συχνά στο στάδιο της συστηματικής συλλογής πληροφοριών για το οργανωμένο έγκλημα γενικά, με σκοπό να φθάσουν οι κατασταλτικές αρχές στην κορυφή της ιεραρχίας, στην εξάρθρωση της οργάνωσης και τη συγκέντρωση δεδομένων για ομάδες και άτομα τα οποία σχετίζονται με το οργανωμένο έγκλημα. Η διαδικασία αυτή κάνει πιο επιτακτική την ανάγκη για τη θέσπιση ασφαλιστικών δικλείδων και για την τήρηση των προαναφερόμενων εγγυήσεων και αρχών. Η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων σε ένα νομοθετικό περιβάλλον προσανατολισμένο στην αποτελεσματικότητα της ποινικής καταστολής και στην αντιμετώπιση νέων και σοβαρών κινδύνων με κάθε θυσία, ακόμη και καθ' υπέρβαση βασικών αρχών νομοθεσιών των επί μέρους εθνικών κρατών, είναι και πρέπει να παραμένει η **Λυδία λίθος** βάσει των οποίων κρίνεται το παραδεκτό ενός κανόνα δικαίου¹¹.

Ένα άλλο ζήτημα σχετικό με τα δικαιώματα του κατηγορουμένου είναι η περίπτωση των **ανώνυμων μαρτύρων**. Η αξιοποίησή τους θα δικαιολογείται όταν απειλείται σοβαρά η ζωή τους, ενώ η κατάθεσή τους θα πρέπει να διασταυρώνεται και από άλλα αποδεικτικά μέσα. Ο δικαστής θα πρέπει να έχει γνώση της ταυτότητας του μάρτυρα και η υπεράσπιση τη δυνατότητα άμεσης εξέτασής του. Η ανώνυμη μαρτυρία συγκρούεται με τα δικαιώματα υπεράσπισης, ωστόσο υπό ορισμένες

11. Χρίστος Μυλωνόπουλος «Οργανωμένο έγκλημα και διεθνές ποινικό δίκαιο», Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου με θέμα: «ΤΟ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΚΟΠΙΑ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ», Αθήνα, Σάκκουλας, 2000, σ. 113.

εγγυήσεις και ενόψει της αρχής της ηθικής αποδείξεως θα μπορούσε να επιτραπεί¹². Ο τρόπος αυτός εξέτασης μαρτύρων πρέπει να χρησιμοποιείται στο μέτρο που δεν καταλήγει σε σημαντικούς περιορισμούς του σεβασμού της αρχής της δίκαιης δίκης, όπως διαμορφώνεται στο άρθρο 6 της Ε.Σ.Δ.Α. και ιδιαίτερα του δικαιώματος του κατηγορουμένου σε υπεράσπιση και άμυνα¹³. Σύμφωνα με τα πορίσματα προσυνεδρίου του Μεξικού, στο πλαίσιο οργάνωσης σχετικών εκδηλώσεων από τη Διεθνή Εταιρεία Ποινικού Δικαίου για την προετοιμασία του 16ου διεθνούς συνεδρίου ποινικού δικαίου στη Βουδαπέστη, με θέμα: “Τα ποινικά συστήματα ενώπιον του οργανωμένου εγκλήματος”, η προσφυγή στην ανώνυμη μαρτυρία δεν φαίνεται κανονικά δυνατή επειδή συγκρούεται με τα δικαιώματα της υπερασπίσεως. Εντούτοις, στις χώρες οι οποίες γνωρίζουν ήδη τη διαδικασία αυτή, πρέπει να θεωρούνται ότι αποτελούν σοβαρές προσβολές στα δικαιώματα της υπερασπίσεως οι περιπτώσεις κατά τις οποίες η ανώνυμη μαρτυρία δεν είναι σύμφωνη με τις ακόλουθες προϋποθέσεις¹⁴:

- Να υπάρχουν άλλες αποφασιστικές ενδείξεις. Μια καταδίκη δεν πρέπει να στηρίζεται μόνο σε ανώνυμες μαρτυρίες. Μόνο ο φόβος άμεσων και σοβαρών αντεκδικήσεων μπορεί να δικαιολογήσει την προ-

12. Κων/νος Ν. Βουγιούκας «Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών», Υπεράσπιση 1999, σ. 522, 523.

13. Στη σύμβαση του Παλέρμο στα άρθρα 24 (προστασία των μαρτύρων) και 26 (μέτρα για τη βελτίωση της συνεργασίας με τις δικαστικές αρχές), δεν προβλέπεται ρητά περίπτωση ανώνυμης μαρτυρίας, στο άρθρο 24 παρ. 2 εδ. β' ορίζεται, με την επιφύλαξη των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, ότι τα κράτη μέρη θα πρέπει να λαμβάνουν τα κατάλληλα μέτρα και να καθιερώσουν κανόνες απόδειξης για να μπορεί η κατάθεση των μαρτύρων να δίδεται με τρόπο που να διασφαλίζει την ασφάλεια του μάρτυρα, όπως να επιτρέπεται η κατάθεση να δίδεται μέσω της χρήσης της τεχνολογίας επικοινωνιών όπως οι βιντεοσυνδέσεις ή άλλα πρόσφορα μέσα.

14. Κων/νος Ν. Βουγιούκας «Το οργανωμένο έγκλημα γενικώς, σε συνδυασμό με τη βία και την τρομοκρατία, ειδικότερα, στο επίκεντρο παλαιότερων και προσφάτων εκδηλώσεων διεθνών οργανώσεων και οργανισμών», Υπεράσπιση 1999, σ. 515.

σφυγή στην ανώνυμη μαρτυρία¹⁵.

- Να αποφασίζει ο δικαστής, είτε πριν είτε κατά τη διάρκεια της δίκης, εάν ένας μάρτυρας μπορεί να καταθέσει ανώνυμα.

- Να διαθέτει η υπεράσπιση κατάλληλο μέσο υποβολής ερωτήσεων στον ανώνυμο μάρτυρα και συμμετοχής στην εξέτασή του.

- Να ελέγχει ο δικαστής την πορεία της καταθέσεως.

Η συμμετοχή διαφόρων οργανώσεων και φορέων όπως οι δικηγορικοί σύλλογοι –σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, ή η ακαδημαϊκή κοινότητα, στην άσκηση κριτικής αλλά και ως μηχανισμοί πίεσεως στον νομοθέτη, μπορεί να διαδραματίσει ουσιαστικό ρόλο στην προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων των υπόπτων ή των κατηγορουμένων. Σημαντικό εγγυητικό ρόλο στην προστασία και εφαρμογή των θεσμοθετημένων ατομικών ελευθεριών διαδραματίζει και ο δικαστικός κλάδος.

Στα πορίσματα του πρώτου τμήματος του 16^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ποινικού Δικαίου αναφέρεται ότι κατά την εισαγωγή νέων θεσμών και κατά την αναμόρφωση υπαρχόντων για να ανταποκριθούν στην πρόκληση του οργανωμένου εγκλήματος, επιβάλλεται να γίνονται σεβαστά τα ανθρώπινα δικαιώματα και να τηρούνται οι βασικές αρχές του ποινικού δικαίου, όπως για παράδειγμα η απαίτηση να υφίσταται κοινωνικά επικίνδυνη συμπεριφορά ως προϋπόθεση του αξιοποίνου, η αρχή “nulla poena sine culpa”, η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ εγκλήματος και ποινής και η αρχή “in dubio pro reo”. Οι μεταρρυθμιστές της νομοθεσίας πρέπει να έχουν πάντα υπόψη τον κίνδυνο, τα ειδικά σχεδιασμένα για την καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος νέα νομικά κείμενα τα οποία προβλέπουν για παράδειγμα νέες μορφές συμμετοχής, να χρησιμοποιηθούν σε άλλες περιπτώσεις και να έχουν απρόβλεπτες συνέπειες σε αυτό. Το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο δεν πρέπει να μεταβληθεί σε ένα όργανο προληπτικής καταπολέμησης των δυνατών απειλών κατά της κοινωνίας¹⁶.

Σε κάθε περίπτωση μπορεί να βρεθεί η «χρυσή τομή», ένα ενδεικτικό παράδειγμα καταθέτει πολύ εύστοχα ο Λίβος αναφερόμενος στο δί-

15. «Το 16^ο Διεθνές Συνέδριο Ποινικού Δικαίου» (Βουδαπέστη, 5-11 Σεπτεμβρίου 1999), επιμέλεια Δ. Σπινέλλης, Π.Χρ. ΜΘ’/1999, σ. 877.

16. ο.π., σ. 874.

λημμα που αναφύεται ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα της διεξαγωγής μιας ανακριτικής πράξης και στην προσβολή των δικαιωμάτων του θιγομένου, αναφέρεται έτσι σε μία λύση στην οποία έχουν καταφύγει οι έννομες τάξεις της Δανίας και της Αυστρίας. Η τακτική αυτή είναι ο **αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου** επιλεγόμενος από σχετικό κατάλογο ο οποίος καταρτίζεται με ειδική διαδικασία, αμειβόμενος από το δημόσιο, απολαμβάνοντας πλήρη ανεξαρτησία και τηρώντας το επαγγελματικό απόρρητο. Ο συνήγορος διορίζεται από το δικαστικό συμβούλιο το οποίο διατάσσει τη διενέργεια της ανακριτικής πράξης, ενημερώνεται για λογαριασμό του θιγομένου σχετικά με οτιδήποτε αφορά στην διεξαγωγή της και ασκεί υπέρ αυτού όσα δικαιώματα προβλέπονται στο νόμο.

Πρέπει ν' αποφευχθούν αστυνομικού χαρακτήρα βεβιασμένες προτεραιότητες και να προωθηθεί μία ορθολογική, και με ιδιαίτερη προσοχή στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αντεγκληματική πολιτική. **Μεταξύ της εγκληματικότητας και του κράτους που την καταπολεμά δεν υπάρχει "ισότητα όπλων"** με την έννοια ότι το κράτος δε μπορεί να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα για την καταπολέμηση της εγκληματικότητας, οι ενέργειές του υπαγορεύονται από τις αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας.

Όπως αναφέρει ο Ν. Κουράκης τα μέτρα κατά του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας που ελήφθησαν από τις ευρωπαϊκές χώρες μετά την 11-9-2001 παρέχουν συχνά την εντύπωση ότι υπερβαίνουν τους επιδιωκόμενους στόχους τους και ότι χωρίς να καθιστούν τις κοινωνίες μας ασφαλέστερες (ούτε καν ασφαλείς), συμβάλλουν σε μια σκλήρυνση της ποινικής νομοθεσίας διευκολύνοντας έτσι κατ' αποτέλεσμα τα σχέδια των τρομοκρατών για λαϊκές εξεγέρσεις ως αντίδραση σε ένα πραγματικό ή υποτιθέμενο καταπιεστικό «οργουελιανό» κράτος¹⁷. Θα πρέπει η ασφάλεια να ξαναγίνει περιεχόμενο της ελευθερίας και ακραίο όριό της και όχι να αποτελεί το άλλοθι για φαλκίδευση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως ατυχώς επιχειρείται συχνά στις η-

17. Επιπλέον η κριτική κατά των μέτρων αυτών μπορεί να οδηγήσει και σε εγκατάλειψή τους.

μέρες μας από τις κυβερνήσεις, με σημαντικές πάντως αντιστάσεις από τον πολιτικό, τον επιστημονικό και το δικαστικό κόσμο. Άλλωστε μια ποινική καταστολή που υποτάσσεται σε κανόνες και αρχές με ανθρωπιστικό προσανατολισμό είναι η μόνη που αρμόζει στο νομικό πολιτισμό όσων (Ευρωπαϊκών) κρατών θεωρούν ακόμη τίτλο τιμής να ονομάζονται «Κράτη Δικαίου»¹⁸.

Η αποτελεσματική αντιμετώπιση του εγκλήματος και η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών βρίσκονται σε μία λεπτή ισορροπία. Οποιαδήποτε προσπάθεια, πέραν των παραδοσιακών κατασταλτικών μέτρων για τα οποία υπάρχει εμπειρία και νομολογιακή αντιμετώπιση στις περιπτώσεις προσβολών δικαιωμάτων υπάρχει πιθανότητα να προσβάλλει έως ένα βαθμό τα δικαιώματα αυτά. Ωστόσο απαιτούνται και άλλα μέτρα πέραν των παραδοσιακών για την αντιμετώπιση των σύνθετων και σύγχρονων μορφών εγκληματικής δράσης. Τα μέτρα αυτά πρέπει να σχεδιάζονται προσεχτικά, ορθολογικά και να εντάσσονται σε ένα γενικό στρατηγικό πλαίσιο αντεγκληματικής πολιτικής. Παρατηρούνται κάποιες τάσεις οι οποίες προβληματίζουν ιδιαίτερα και θα εξακολουθήσουν να προβληματίζουν τους θεωρητικούς και εφαρμοστές του δικαίου. Χαρακτηριστικά αναφέρονται, πέραν όσων έχουν προηγηθεί, η αναβάθμιση της σημασίας του κινδύνου πριν από τη βλάβη των εννόμων αγαθών, ποινικοποιούνται έτσι συμπεριφορές, όπως η συμμετοχή, οι οποίες αφήνουν να αναδυθεί ένας ποινικά αξιόλογος κίνδυνος χωρίς ακόμη να υπάρξει βλάβη του εννόμου αγαθού από την πράξη η οποία θα ακολουθήσει. Η ανέλεγκτη διολίσθηση της ποινικής καταστολής προς την τιμωρία των προθέσεων, δηλαδή του φρονήματος είναι το πλέον ανησυχητικό¹⁹.

Ως προς το οργανωμένο έγκλημα, παρατηρείται ότι διαμορφώνεται μια δικονομία αστυνομικού τύπου με ευέλικτες τεχνικές και μυστικότητα για τις διωκτικές αρχές και αντιστροφή ίσως του τεκμηρίου της αθωότη-

18. Νέστωρ Κουράκης «Ασφάλεια και Ελευθερία. Τα μεταξύ τους στατικά και δυναμικά όρια», ΝοΒ 54, σ. 1225, 1226.

19. Βλ. αναλυτικά Μαρία Καϊάφα-Γκμπάντι «Η έννοια του οργανωμένου εγκλήματος στην ΕΕ - Το ποινικό δίκαιο μεταξύ ασφάλειας και ελευθερίας των πολιτών», Ποιν.Δικ. 5/2003, σ. 548 επ.

τας και του βάρους απόδειξης για τους υπόπτους και κατηγορουμένους, όπου η τεκμαιρόμενη υπαιτιότητα υπερέχει της τεκμαιρόμενης αθωότητας. Οι νέες ανακριτικές πράξεις γίνονται επιθετικότερες. Δεν κατανέμεται προσωπική ποινική ευθύνη σε ένα άτομο με πλήρη απόδειξη, αλλά τεκμαίρεται με τη θεμελίωση και απόδειξη της ευθύνης του εγκληματικού δικτύου στο οποίο συμμετέχει. Σημαντικά κεκτημένα και βασικές αρχές του ποινικού δικαίου και της ευρωπαϊκής δογματικής ποινικής επιστήμης όπως το διπλό αξιόποινο, υπαναχωρούν.

Το σχετικό προβληματισμό και τη διάσταση του προβλήματος αποδίδει με περιεκτικό και σαφή τρόπο ο Μυλωνόπουλος ο οποίος αναφέρει ότι²⁰: «τα τελευταία χρόνια, με αυξανόμενη ένταση μετά το τρομοκρατικό χτύπημα της 11^{ης} Σεπτεμβρίου 2001, η ισχύς των αξιών του νομικού μας πολιτισμού διέρχεται μια λανθάνουσα αλλά σημαντική μεταλλαγή. Βαθμιαία και ανεπαίσθητα η αμφισβήτηση των ατομικών δικαιωμάτων και η παραβίαση των αρχών που τα προστατεύουν παύει να είναι αποκλειστικώς πραγματική αλλά αρχίζει να προσλαμβάνει θεσμικά χαρακτηριστικά, που διεισδύουν, εν είδει οσμώσεως, στο επίπεδο των ποινικών διατάξεων. Οι παράγοντες που συνέβαλαν σε αυτή την αλλαγή είναι γνωστοί, με προεξάρχοντες αφενός μεν την πιεστική ανάγκη να καταπολεμηθεί η διεθνής τρομοκρατία, αφετέρου δε τις απεριόριστες δυνατότητες που παρέχει η τεχνολογία στην καταδυνάστευση του ιδιωτικού χώρου των πολιτών. Σιγά σιγά τα προσχήματα φυλλορροούν ενώ παράλληλα -και τούτο είναι ίσως το σημαντικότερο, η ενόχληση από τις παραβιάσεις αυτές δεν φαίνεται να καθίσταται αισθητή στο κοινό».

Για την ουσιαστική αντιμετώπιση του υπερεθνικού οργανωμένου εγκλήματος είναι αναπόφευκτη η σύγκρουση, ως *ultima ratio*, ανάμεσα σε ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες και στις προσπάθειες πρόληψης και κυρίως καταστολής. Πρέπει να βρεθεί η **χρυσή τομή πάντα με βάση τον κανόνα της στάθμισης των συμφερόντων κατά τη σύγκρουση των δικαιωμάτων**. Οι απειλές του υπερεθνικού οργανωμέ-

20. Χρίστος Μυλωνόπουλος «Η αμφισβήτηση των ατομικών δικαιωμάτων στο νέο διεθνές περιβάλλον», ΝοΒ 52/2004, σ. 769 επ.

νου εγκλήματος και οι συνέπειες της δράσης του είναι ιδιαίτερα σημαντικές, από την άλλη η προστασία των ατομικών ελευθεριών είναι παγιωμένη και θεσμοθετημένη και δεν πρέπει να διακυβεύεται στο ελάχιστο το δικαίωμα του καθενός σε δίκαιη δίκη. **Η ενίοτε αυθαίρετη επίκληση του γενικού συμφέροντος δεν μπορεί να αποτελεί κερκόπορτα περιστολής των ατομικών ελευθεριών.** Στο βαθμό που ορισμένα μέτρα κρίνονται αναγκαία για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της εγκληματικής αυτής δράσης και προκαλούν περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων θα πρέπει να εφαρμόζονται ή να υιοθετούνται με βάση τις αρχές της επικουρικότητας, της αναγκαιότητας, της αναλογικότητας, της αποτελεσματικότητας, της νομιμότητας και του τεκμηρίου της αθωότητας.

Για την καταπολέμηση της υπερεθνικής οργανωμένης εγκληματικής δράσης -η οποία θα πρέπει να ορίζεται σε στενό εννοιολογικό πλαίσιο και με σαφήνεια- ο περιορισμός ορισμένων θεμελιωδών δικαιωμάτων μπορεί να θεωρηθεί έως κάποιο βαθμό δεδομένος. Χάριν επίσης της αποτελεσματικής καταστολής αρκετές φορές η αρχή της σκοπιμότητας θέτει σε αδράνεια την αρχή της νομιμότητας, όπως συμβαίνει στην περίπτωση των ελεγχόμενων παραδόσεων ή της μειωμένης ποινής, ακόμη και της μη δίωξης εγκληματιών οι οποίοι παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για την εξάρθρωση μιας εγκληματικής οργάνωσης. Το ζήτημα είναι σε τι βαθμό λαμβάνει χώρα αυτή η προσβολή των ατομικών ελευθεριών και η σχετικοποίηση κλασικών δικονομικών αρχών και με βάση ποιες αρχές, όπως διατυπώνεται και παραπάνω. Όπως αναφέρει ο Τσάτσος μεταξύ των διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν υφίσταται σχέση ιεραρχίας. Δεν υπάρχουν κατά το Σύνταγμα “σημαντικότερα” και “λιγότερο σημαντικά” θεμελιώδη δικαιώματα. Η στάθμιση της εκάστοτε προτεραιότητας, δηλαδή η προστασία της μιας και ο περιορισμός της άλλης ατομικής ελευθερίας, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, είναι ζήτημα πραγματικό, εξαρτώμενο από τις συντρέχουσες συγκυρίες. Η στάθμιση αυτή οφείλει να αναζητήσει την όσο το δυνατό αποτελεσματικότερη προστασία και των δύο συγκρουόμενων δικαιωμάτων (αρχή της

πρακτικής αρμονίας²¹. Ο Μάνεσης²² παραθέτει τις γενικές αρχές οι οποίες πρέπει να ισχύουν για τους περιορισμούς των ατομικών ελευθεριών και συγκεκριμένα: να έχουν αντικειμενικό και απρόσωπο χαρακτήρα, να δικαιολογούνται από σοβαρούς λόγους γενικότερου δημοσίου ή κοινωνικού συμφέροντος, να ισχύει η αρχή της αναλογικότητας, να μην αναιρούν τον πυρήνα του δικαιώματος με απόλυτες απαγορεύσεις και περιορισμούς και να ερμηνεύονται στενά²³.

Θα πρέπει επίσης να συμφωνηθεί ένα κοινό πλαίσιο στο οποίο θα κινείται η αντεγκληματική πολιτική, το πλαίσιο αυτό θα πρέπει να είναι η νομιμότητα και η προστασία του **σκληρού πυρήνα** των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων. **Η μάχη κατά του οργανωμένου εγκλήματος δεν “αγιάζει τα μέσα”**.

21. Βλ. Δημήτρης Τσάτσος “ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ”, τόμος Γ’, Θεμελιώδη Δικαιώματα, Ι, Γενικό Μέρος, Αθήνα - Κομοτηνή, Σάκκουλας, 1988, σ. 296, 297.

22. «Οι ατομικές ελευθερίες απολαμβάνουν μια σχετική προστασία, ένας από τους λόγους της σχετικότητας της προστασίας είναι ότι η κυρίαρχη κρατική θέληση τις θεσπίζει και τις ρυθμίζει σε συνάρτηση και με τη διασφάλιση της δικής της επιβολής. Η αυτοπροστασία αυτή της κρατικής εξουσίας εκφράζεται βασικά και σχηματικά με του όρους “δημόσια τάξη και ασφάλεια”. Δεν υπάρχει κράτος εξ ορισμού το οποίο να προστατεύει τις ατομικές ελευθερίες σε βαθμό τέτοιο που να θέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και ασφάλεια, δηλαδή να διακυβεύουν την ίδια την ύπαρξή του. Επιδιώκεται ωστόσο η εξισορρόπηση και ο συνδυασμός των ελευθεριών των πολιτών με την ασφάλεια του κράτους». Βλ. Αριστόβουλος Μάνεσης “ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ α’ ατομικές ελευθερίες”, πανεπιστημιακές παραδόσεις, δ’ έκδοση, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1982, σ. 58.

23. ο.π. σ. 76.

Εμπόριο Οργάνων και Οργανωμένο Έγκλημα: Υπόθεση Medicus

ΑΘΗΝΑ ΚΟΥΦΟΥ*

Η υπόθεση Medicus αποτελεί μία από τις πιο αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις διεθνούς κυκλώματος εμπορίας οργάνων και διενέργειας παράνομων μεταμοσχεύσεων. Στο χρονικό διάστημα από τον Μάρτιο έως και τον Νοέμβριο του 2008 έλαβαν χώρα στη κλινική Medicus στην Pristina, Κόσσοβο, 24 παράνομες μεταμοσχεύσεις νεφρών από ιατρούς που τελούσαν εν γνώσει του παράνομου αυτού χαρακτήρα, αποτελώντας και οι ίδιοι μέλη του κυκλώματος. Το κύκλωμα, εκμεταλλευόμενο την ιδιαίτερα ευάλωτη θέση των δοτών (οξύτατα οικονομικά προβλήματα, συσσωρευμένα χρέη, ανεργία κτλ) αλλά και των ληπτών (σοβαρότατα προβλήματα υγείας, τα οποία απειλούσαν πλέον άμεσα την ζωή των τελευταίων), αποκόμιζε τεράστιο οικονομικό όφελος μέσω των ανωτέρω μεταμοσχεύσεων, απειλώντας στη συνέχεια τους δότες ότι εάν μιλήσουν στην αστυνομία θα κινδυνεύσει όχι μόνο η δική τους ζωή αλλά και εκείνη των οικείων τους προσώπων.

Η υπόθεση έλαβε μεγάλες διαστάσεις στον τοπικό και διεθνή Τύπο όχι μόνο λόγω του διεθνούς χαρακτήρα της (στο διάστημα που λειτούργησε το κύκλωμα διενεργήθηκαν 24 μεταμοσχεύσεις με υπόνοιες περί μεγαλύτερου πραγματικού αριθμού και με δότες/λήπτες προερχόμενους από διάφορες χώρες), αλλά και της δικαστικής απόφασης-ορόσημο (σπάνια καταδικάζονται ιατροί, καθώς είναι εξαιρετικά δυσχερές να στοιχειοθετηθεί και να αποδειχθεί η συμμετοχή τους σε οργανωμένο κύκλωμα)¹.

* Υποψήφια Διδάκτωρ Εγκληματολογίας, Τομέας Ποινικών Επιστημών Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Αναφέρονται ενδεικτικά, «An Organ-Trafficking Conviction in Kosovo», 29

Ιστορικό-πραγματικά περιστατικά

Οι έρευνες ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 2008, όταν η αστυνομία και οι αντίστοιχες υπηρεσίες μετανάστευσης του αεροδρόμιου της Pristina παρατήρησαν ότι αλλοδαπά άτομα, κατά την άφιξή τους στο Κόσσοβο, είχαν μαζί τους έγγραφα-προσκλήσεις από την κλινική Medicus, προκειμένου να υποβληθούν εκεί σε θεραπεία για καρδιακά προβλήματα. Ο επικαλούμενος από τα άτομα αυτά λόγος επίσκεψης, ωστόσο, ήγειρε υποψίες, καθώς οι χώρες προέλευσης των ατόμων αυτών διέθεταν, κατά πλειοψηφία, υψηλότερου επιπέδου ιατρικές θεραπείες για την αντιμετώπιση καρδιακών παθήσεων απ' ό,τι το ίδιο το Κόσσοβο. Μετά από σύγκριση των εγγράφων αυτών κατά ημερομηνίες, προέκυψε ότι δύο από τα ανωτέρω άτομα θα βρισκότουσαν στο Κόσσοβο την ίδια περίοδο, με αποτέλεσμα την ανάκριση ενός εξ αυτών από την αστυνομία του αεροδρομίου, τον Νοέμβριο του 2008 και ενώ βρισκόταν εκεί για να επιβιβαστεί σε πτήση με προορισμό την Κωνσταντινούπολη.

Κατά την διάρκεια της ανάκρισης, ο αστυνομικός παρατήρησε ότι το αλλοδαπό άτομο φαινόταν ωχρό, ανήσυχο και απαντούσε συνεχώς ότι βρισκόταν στο Κόσσοβο για να κάνει θεραπεία λόγω καρδιακών προβλημάτων, επαναλαμβάνοντας μηχανικά την ίδια «ιστορία». Στην πορεία ανέφερε ότι υπεβλήθη σε εγχείριση, ενώ όταν του ζητήθηκε να δείξει την σχετική ουλή παραδέχτηκε ότι συμφώνησε να πουλήσει το νεφρό του. Τελικά, λόγω της άσχημης ιατρικής του κατάστασης, μεταφέρθηκε με ασθενοφόρο στο νοσοκομείο. Κατόπιν τούτων, ιατροί πραγματογνώμονες, αξιωματικοί του Υπουργείου Υγείας και αστυνομικοί του Τμήματος Δίωξης Οργανωμένου Εγκλήματος προέβησαν σε έρευνα στην κλινική από τις 4 έως τις 11 Νοεμβρίου του 2008, με αποτέλεσμα την σύλληψη, μεταξύ άλλων, του ιδιοκτήτη της κλινικής Lutfi Dervishi, του γιου του-διευθυντή της Arban Dervishi, καθώς και του α-

Απριλίου 2013, www.newyorker.com, «5 are convicted in Kosovo Organ Trafficking», 29 Απριλίου 2013, www.nytimes.com, «Kosovo organ trafficking scandal widens», 5 Μαΐου 2013, www.independent.co.uk, «Medicus: Five guilty in Kosovo human organ trade case», 29 Απριλίου 2013, www.bbc.com.

ναισθησιολόγου Sokol Hajdini².

Δυσχέρειες

Πρώτα από όλα πρέπει να επισημανθεί η ιδιαιτερότητα του πολιτικού καθεστώτος υπό το οποίο τελούσε το ίδιο το Κόσσοβο [απόσχιση από την Σερβία το 2008, πρότερος εμφύλιος πόλεμος (1998-1999)], με συνέπεια την εμπλοκή εξωγενών φορέων, πέραν της εθνικής αστυνομίας, στην δικαστική πορεία της υπόθεσης. Ειδικότερα, το 1999, μετά τον εμφύλιο πόλεμο στο Κόσσοβο, θεσμοθετήθηκε η Μεταβατική Διοικητική Αποστολή του ΟΗΕ στο Κοσσυφοπέδιο (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK), η οποία ανέλαβε προσωρινώς την διοίκησή του και της οποίας κλιμάκιο αστυνομίας συμμετείχε στην έρευνα που έγινε τον Νοέμβριο του 2008 στην κλινική Medicus. Μάλιστα, λόγω της ευαίσθητης φύσης της υπόθεσης, ο χειρισμός της σύντομα πέρασε από την αστυνομία του Κοσσόβου στο αντίστοιχο κλιμάκιο της UNMIK. Το Κόσσοβο έγινε ανεξάρτητο κράτος στις 17 Φεβρουαρίου 2008, ενώ την ίδια χρονιά και προκειμένου να διευκολυνθούν οι ενέργειες της Ευρωπαϊκής Ένωσης για συνδρομή στο πεδίο απονομής της δικαιοσύνης του Κόσσobου, θεσμοθετήθηκε η Αποστολή της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επιβολή του κράτους δικαίου στο Κόσσοβο (European Union Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX), υπό την μέριμνα της οποίας έλαβαν τελικά χώρα όλες οι σχετικές νομικές διαδικασίες της υπόθεσης Medicus³.

Επιπροσθέτως, σε δικονομικό επίπεδο, τέθηκε ζήτημα νομιμότητας της διεξαχθείσας το χρονικό διάστημα 4-11 Νοεμβρίου 2008 έρευνας στην κλινική Medicus, καθώς η εν λόγω έρευνα διεξήχθη χωρίς την έκδοση του απαιτούμενου προς αυτό δικαστικού εντάλματος ή άλλης ρητής προφορικής ή έγγραφης εντολής, αλλά και χωρίς την απαιτούμενη παρουσία μαρτύρων κατά την διάρκειά της, σε αντίθεση προς τα οριζόμενα στο Σύνταγμα του Κοσσόβου και τον αντίστοιχο Κώδικα Ποινικής Δικονομίας. Ως εκ τούτου, συνήγοροι των κατηγορουμένων ήγειραν

2. «Trafficking in human beings for the purpose of organ removal, A case study report», HOTT Project, Νοέμβριος 2014, σ. 14, www.hottproject.com.

3. Ο.π., σελ 15.

σχετική ένσταση, υποστηρίζοντας ότι η έρευνα ήταν παράνομη και ότι τα αποδεικτικά στοιχεία που προέκυψαν από αυτή δεν θα έπρεπε να γίνουν δεκτά από το Δικαστήριο. Η νομιμότητα ή μη των αποδεικτικών στοιχείων ήταν ζήτημα μείζονος σημασίας διότι χωρίς αυτά η άσκηση ποινικής δίωξης δεν θα ήταν δυνατή. Για αυτό το σκοπό, το Δικαστήριο εξέδωσε απόφαση στις 19 Δεκεμβρίου 2011, αποφασίζοντας τελικά να τα κάνει δεκτά στην επ' ακροατηρίω διαδικασία.

Πρέπει, δε, να επισημανθεί ότι λόγω του διεθνούς χαρακτήρα της υπόθεσης και της εμπλοκής διαφορετικών κρατών (οι δότες και οι λήπτες προέρχονταν από την Τουρκία, Ουκρανία, Καζακστάν, Ρωσία κτλ.), το αίτημα για διεθνή δικαστική συνδρομή ήταν εξαιρετικά δύσκολο να διεκπεραιωθεί, καθώς κάποιες χώρες δεν αναγνώριζαν το Κόσσοβο ως αυτόνομο κράτος. Η ίδια η εκδοθείσα P309/10 P340/10-29/4/2013 απόφαση του Δικαστηρίου της Pristina αναφέρει ότι τα περισσότερα αιτήματα διεκπεραιώθηκαν ολικώς ή μερικώς, με εξαίρεση, μεταξύ άλλων, την Μολδαβία η οποία αρνήθηκε να συνεργαστεί διότι δεν αναγνώριζε το Κόσσοβο ως αυτόνομο κράτος, την Ρωσία, η οποία αν και στην αρχή φάνηκε ότι θα συνεργαζόταν βοηθώντας στην λήψη καταθέσεων από πιθανούς δότες νεφρών που ζούσαν στο έδαφος της δεν το έπραξε τελικά και την Ελβετία, η οποία λόγω των αυστηρών νόμων περί απορρήτου τραπεζικών καταθέσεων, δεν μπόρεσε να παράσχει πριν το τέλος της δίκης τα αιτηθέντα τραπεζικά αρχεία. Εν συνόλω, όπως αναφέρει η ίδια δικαστική απόφαση, σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχε καθυστέρηση ως προς την συνδρομή, η οποία επήλθε τελικά μετά από επανειλημμένες υπενθυμίσεις από την πλευρά του Δικαστηρίου, του Εισαγγελέα και των υπαλλήλων του Υπουργείου Δικαιοσύνης, γεγονός που είχε ως άμεση συνέπεια και την αντίστοιχη επιβράδυνση της δίκης. Σε άλλες περιπτώσεις, η συνδρομή ήταν μερική, λόγω των διενεργούμενων την ίδια περίοδο αντίστοιχων ερευνών ή δικών που αφορούσαν ίδιες εγκληματικές ενέργειες τελεσθείσες στο κράτος του οποίου η συνδρομή είχε ζητηθεί, για παράδειγμα το Ισραήλ ή η Τουρκία.

Modus operandi του κυκλώματος

Ο ιδιοκτήτης της κλινικής Medicus και ουρολόγος, έχοντας παρακο-

λουθήσει ένα ιατρικό συνέδριο στην Τουρκία τον Μάρτιο του 2005, ήρθε σε επαφή με τον Τούρκο χειρουργό Yusuf Sonmez το 2006, προκειμένου να διενεργήσουν από κοινού μεταμοσχεύσεις στην κλινική. Ωστόσο, με βάση το άρθρο 46 (δ) της νομοθεσίας του Κόσσοβου (Kosovo Health Law), οι (ιδιωτικές) μεταμοσχεύσεις οργάνων απαγορεύονται λόγω ανεπαρκούς ιατρικής και νομικής υποδομής, έλλειψης σχετικής ιατρικής εμπειρίας, καθώς και απουσίας ενός εθνικού κέντρου επίβλεψης των μεταμοσχεύσεων. Παρά την ανωτέρω ρητή νομοθετική απαγόρευση, από τον Μάρτιο μέχρι τον Νοέμβριο του 2008 έλαβαν χώρα στην κλινική Medicus 24 μεταμοσχεύσεις, διενεργηθείσες στην πλειοψηφία τους από τον χειρουργό Yusuf Sonmez με την συμμετοχή του αναισθησιολόγου Sokol Hajdini.

Οι δότες επικοινωνούσαν με τους «μεσάζοντες», αφού διάβαζαν σχετικές αγγελίες στο Internet ή αντίστοιχες διαφημίσεις σε εφημερίδες. Στην συνέχεια, υπόκειντο σε σχετικές εξετάσεις αίματος για να διαπιστωθεί η καταλληλότητά τους ως δωτών και αργότερα έφταναν αεροπορικώς στην Pristina, μέσω Κωνσταντινούπολης, όπου τους περίμεναν οι «μεσάζοντες» για να τους μεταφέρουν στην κλινική. Στον σχετικό έλεγχο από τις αρχές, έδειχναν το έγγραφο-πρόσκληση από την κλινική, αιτιολογώντας έτσι την άφιξή τους προκειμένου να μην εγείρουν υποψίες. Η εγχείριση πραγματοποιείτο άμεσα και παρουσιαζόταν στους δότες ως επέμβαση «ρουτίνας», μετά από την οποία θα μπορούσαν να επιστρέψουν στην φυσιολογική τους ζωή χωρίς επιπλοκές, ενώ σε σχετικό ερώτημα των δωτών περί νομιμότητάς της, τους απαντούσαν ψευδώς ότι η τελευταία είναι νόμιμη.

Επιπλέον, στους δότες δόθηκαν διάφορα έγγραφα για να τα υπογράψουν στην τοπική γλώσσα, χωρίς ουδέποτε να τους εξηγηθεί το περιεχόμενό τους (ένα από αυτά ήταν και η δήλωση περί δωρεάς οργάνου για αλτρουιστικούς λόγους ή σε «συγγενή»), ενώ ουδέποτε τους αναλύθηκαν οι πιθανές παρενέργειες της εγχείρισης στην οποία υπεβλήθησαν. Μετά από 4-5 ημέρες, οι δότες έφευγαν από την κλινική χωρίς σχετικά έγγραφα ή φάρμακα. Αντίθετα, στην περίπτωση των ληπτών, τους δόθηκαν φάρμακα και σχετικά έγγραφα για να τα παρουσιάσουν στους γιατρούς που τους παρακολουθούσαν στην χώρα τους.

Ωστόσο και οι λήπτες έπρεπε να υπογράψουν έγγραφα, το περιεχόμενο των οποίων ουδέποτε τους εξηγήθηκε, ενώ όπως και στην περίπτωση των δοτών, κάποιος «μεσάζοντας» τους περίμενε στο αεροδρόμιο για να τους μεταφέρει στην κλινική.

Σε περίπτωση, δε, που η Αστυνομία καλούσε τους δότες για ανάκριση, οι «μεσάζοντες» τους απειλούσαν ότι εάν μιλήσουν για την εγχείριση οι επιπτώσεις θα είναι δυσάρεστες τόσο για εκείνους όσο και για τις οικογένειές τους. Σε μία περίπτωση, ο δότης-μάρτυρας δίκης D.S. κατέθεσε ότι αναγκάστηκε να αλλάξει χώρα διαμονής τον Μάιο του 2009 μαζί με την κόρη του διότι τον απείλησαν ότι «στην ατυχή για εκείνον περίπτωση που πει κάτι που δεν πρέπει δεν θα πάθει μόνο εκείνος κακό». Επιπλέον, ο δότης-μάρτυρας δίκης A.K. κατέθεσε ότι τον απείλησαν πως «μπορούν να τον βρουν όπου και να πάει», καθώς και ότι εάν μιλήσει στην αστυνομία «θα εξαφανιστεί».

Προφίλ δοτών και ληπτών

Οι δότες νεφρών (24 στο σύνολο) προέρχονταν από το Ισραήλ (4), την Τουρκία (3), την Μολδαβία (1), την Ρωσία (3), την Ουκρανία (2), το Καζακστάν (1) και τη Λευκορωσία (1), με ανεξακρίβωτη την προέλευση των υπόλοιπων εννέα (9). Στην πλειοψηφία τους ήταν 20-30 ετών, ενώ όπως αναφέρει και η δικαστική απόφαση προέρχονταν από φτωχές χώρες, κυρίως της Ανατολικής Ευρώπης και αντιμετώπιζαν σοβαρά οικονομικά προβλήματα, παράγοντας που τους οδήγησε στην απόφαση να πουλήσουν το νεφρό τους ώστε με τα χρήματα που θα λάμβαναν να αποπλήρωναν τα χρέη τους. Σε κάποιες, δε, περιπτώσεις υπήρχαν και δικαστικές αποφάσεις για τα χρέη αυτά (για παράδειγμα στην περίπτωση του δότη-μάρτυρα δίκης W1 είχε εκδοθεί και ένταλμα σύλληψης, ενώ στην περίπτωση του δότη-μάρτυρα δίκης D.S. το χρέος του με βάση εκδοθείσα δικαστική απόφαση ήταν 2.500 δολάρια). Άλλοι παράγοντες ήταν οικογενειακής φύσεως (για παράδειγμα ο δότης-μάρτυρας δίκης A.K. πέρα από τα έξοδα σπουδών του έπρεπε να συντηρήσει τον πατέρα του, ο οποίος είχε υποστεί καρδιακή προσβολή και δεν μπορούσε να δουλέψει, ενώ ο δότης-μάρτυρας δίκης D.S. είχε κόρη που πήγαινε στο σχολείο, ως εκ τούτου υπήρχαν έξοδα για την

εκπαίδευσή της και ο ίδιος ήταν άνεργος επειδή η εταιρεία στην οποία δούλευε κήρυξε πτώχευση λόγω κρίσης, κτλ.).

Η επικοινωνία των δοτών με τους «μεσάζοντες» πραγματοποιήθηκε μετά από διαφημίσεις σε εφημερίδες ή και μετά από αναζήτηση αγγελιών στο Internet, με αποτέλεσμα οι τελευταίοι να τους υποσχεθούν μεγάλα χρηματικά ποσά, τα οποία κάποιες φορές δεν έλαβαν ολόκληρα, ενώ σε μία περίπτωση ο δότης-μάρτυρας P.M. δεν έλαβε καθόλου χρήματα (ο «μεσάζοντας» του είχε υποσχεθεί ότι μετά την εγχείρηση θα λάβει 30.000 δολάρια). Σε άλλες περιπτώσεις, μερικούς δότες οι «μεσάζοντες» τους προσέγγισαν εκ νέου, λέγοντάς τους ότι εάν τους έβρισκαν άλλα άτομα διατεθειμένα να πουλήσουν το νεφρό τους θα έπαιρναν τα χρήματα που τους χρώσταγαν, ίσως και περισσότερα (όπως στην περίπτωση του δότη-μάρτυρα δίκης D.S. που του υποσχέθηκαν 500 δολάρια για κάθε νέο δότη που θα «στρατολογούσε», καθώς και στην περίπτωση του δότη-μάρτυρα δίκης A.K. όπου το αντίστοιχο ποσό ανερχόταν στα 1.000 δολάρια). Οι αμοιβές που είχαν υποσχεθεί οι «μεσάζοντες» έφταναν τα 30.000 δολάρια.

Μερικοί από τους δότες, ως αποτέλεσμα της εγχείρησης, παρουσίασαν επιπλοκές και στη συνέχεια, μόνιμα ιατρικά προβλήματα προερχόμενα από την αφαίρεση του νεφρού τους. Ειδικότερα, σύμφωνα με την ανωτέρω δικαστική απόφαση, ο δότης-μάρτυρας δίκης P.M. κατέθεσε ότι πλέον δεν μπορεί να φάει συγκεκριμένες τροφές, ενώ αντιμετωπίζει πρόβλημα χαμηλής αρτηριακής πίεσης. Επιπλέον, ο δότης-μάρτυρας δίκης W1 κατέθεσε ότι μετά την εγχείρηση και αφού επέστρεψε στο Ισραήλ, η τομή του άρχισε να αιμορραγεί. Οι ιατροί του είπαν ότι είχε αιμάτωμα, μάλλον ως επιπλοκή από την εγχείρηση, ενημερώνοντάς τον ταυτόχρονα ότι πλέον δεν θα μπορεί να κάνει καμία εργασία που να απαιτεί σωματικό κόπο, ενώ η ανάρρωσή του θα είναι μακροχρόνια με ανάγκη για διαρκή ιατρική παρακολούθηση. Όλοι ανεξαιρέτως οι δότες θεωρούν ότι έπεσαν θύματα του οργανωμένου κυκλώματος της κλινικής Medicus, αιτούμενοι την καταβολή αντίστοιχης αποζημίωσης.

Αντιστοίχως, οι λήπτες νεφρών (24 στο σύνολο) προέρχονταν από την Ουκρανία (1), το Ισραήλ (14), την Τουρκία (1), την Πολωνία (1), τον

Καναδά (1) και την Γερμανία (1), με ανεξακρίβωτη την προέλευση των υπόλοιπων πέντε (5). Η ηλικία τους κυμαινόταν γύρω στα 50 έτη, ενώ η οικονομική τους κατάσταση ήταν τέτοια που επέτρεπε την πληρωμή μεγάλων ποσών, προκειμένου να εξασφαλίσουν το κατάλληλο νεφρό από τον κατάλληλο δότη ώστε να αποφύγουν ή και να διακόψουν την αιμοκάθαρση. Την τελευταία περιέγραφαν ως μια επώδυνη διαδικασία στην οποία ήταν υποχρεωμένοι να υποβληθούν τουλάχιστον τρεις φορές την εβδομάδα, αναλόγως της βαρύτητας της κατάστασής τους. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από την ίδια ως άνω δικαστική απόφαση, ο λήπτης-μάρτυρας δίκης T.S. ανέφερε στη κατάθεσή του ότι πριν έρθει στο Κόσσοβο για την μεταμόσχευση, το 99% των νεφρών του δεν λειτουργούσε, με αποτέλεσμα να υποβάλλεται σε αιμοκάθαρση κάθε δεύτερη μέρα, επί πέντε ώρες, για τρία χρόνια. Για αυτό το λόγο ξεκίνησε να ερευνά μέσω Internet την δυνατότητα εύρεσης μοσχεύματος εκτός Πολωνίας. Επιπλέον, ο λήπτης-μάρτυρας δίκης R.F. ανέφερε ότι το 2008 τα νεφρά του λειτουργούσαν σε ποσοστό 10%, ενώ πριν από αυτό το χρονικό διάστημα είχε ήδη προβλήματα υγείας για 8 χρόνια. Για αυτό το λόγο έψαχνε λύση εκτός Καναδά, παρά την προτροπή του θεράποντος ιατρού του για αιμοκάθαρση, δεδομένου ότι η περίοδος αναμονής για μόσχευμα ανερχόταν στην εν λόγω χώρα στα 10-12 χρόνια. Ένας ακόμη λήπτης-μάρτυρας δίκης, ο M1, κατέθεσε ότι το 2008 οι ιατροί τον ενημέρωσαν ότι έπρεπε να υποβληθεί σε μεταμόσχευση νεφρού ή αιμοκάθαρση επειδή τα νεφρά του έπαψαν να λειτουργούν. Όπως ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά, οι επιλογές του εκείνη την περίοδο ήταν είτε να κάνει αιμοκάθαρση πέντε ημέρες την εβδομάδα για πέντε ώρες την ημέρα, είτε να πεθάνει, δεδομένου ότι στο Ισραήλ δεν υπήρχε διαθέσιμο μόσχευμα.

Στην πλειοψηφία τους οι λήπτες επικοινωνήσαν με τους «μεσάζοντες» όχι μέσω αγγελιών, αλλά μέσω κοινών γνωστών που τους έφεραν σε επαφή, ενώ αξιοσημείωτη είναι η πεποίθησή τους ότι δεν αποτελούν «θύματα», χαρακτηρίζοντας τις μεταμοσχεύσεις επιτυχημένες και εκφράζοντας την αντίστοιχη ικανοποίησή τους από την μετεγχειρητική φροντίδα στην κλινική (ο λήπτης-μάρτυρας δίκης T3 κατέθεσε ότι χωρίς την μεταμόσχευση δεν θα ήταν ζωντανός και ότι δεν θα στρεφό-

ταν ποινικά εναντίον των κατηγορουμένων, αντιθέτως αξίζουν παράσημο). Αναφορικά, τέλος με τα ποσά που κατέβαλαν για την μεταμόσχευση νεφρού, όπως προκύπτει από τις καταθέσεις των μαρτύρων-ληπτών μοσχευμάτων, αυτά κυμαίνονταν από 25.000 έως και 130.000 ευρώ.

Δικαστική κρίση

Στις 29 Απριλίου 2013, το Δικαστήριο της Pristina, εξέδωσε απόφαση για τους κατηγορουμένους που συμμετείχαν στο οργανωμένο κύκλωμα διενέργειας εμπορίου οργάνων και παράνομων μεταμοσχεύσεων νεφρών. Η υπ' αριθμ. P309/10 P340/10-29/4/2013 απόφαση περιγράφει λεπτομερώς τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης, αναφέροντας, μεταξύ άλλων, περιλήψεις των καταθέσεων των δοτών/ληπτών μοσχευμάτων ως μαρτύρων της δίκης και την αξιολόγηση αυτών, την διαδικασία αναζήτησης και την αντίστοιχη αξιολόγηση των προσκομισθέντων αποδεικτικών στοιχείων (ιδίως τα ημερολόγια επεμβάσεων που τηρούσαν οι αναισθησιολόγοι ήταν μεγάλης αποδεικτικής αξίας, καθώς υπήρχε καταγραφή του ονόματος του ασθενούς, της ημερομηνίας επέμβασης, του αναισθησιολόγου που συμμετείχε, της ιατρικής ομάδας, καθώς και του τύπου επέμβασης), τις δυσχέρειες άσκησης ποινικής δίωξης, την ανάλυση της ποινικής ευθύνης καθενός εκ των κατηγορουμένων και την επιμέτρηση της ποινής, κτλ. Από τους επτά κατηγορούμενους, οι πέντε καταδικάστηκαν, οι δύο αθώωθηκαν (οι Ilir Rrecaj και Driton Jilta), ενώ στα θύματα επιδικάστηκε επικουρικώς μερική αποζημίωση 15.000 ευρώ για την ψυχολογική και σωματική τους βλάβη.

Όσον αφορά τις κατηγορίες, στο σύνολό τους ήταν δέκα (μεταξύ των οποίων εμπορία ανθρώπων, συμμετοχή σε οργανωμένο έγκλημα, κατάχρηση εξουσίας, πλαστογραφία, απάτη κτλ), ωστόσο ορισμένες είχαν παραγραφεί (για παράδειγμα η κατηγορία της πλαστογραφίας), ενώ άλλες απερρίφθησαν επειδή αποτελούσαν ήδη ουσιώδες στοιχείο της υπόστασης της εμπορίας ανθρώπων (για παράδειγμα η κατηγορία της απάτης). Το Δικαστήριο κήρυξε ένοχο τον ιδιοκτήτη της κλινικής Lutfi Dervishi επιβάλλοντάς του συνολική ποινή φυλάκισης 8 ετών και

πρόστιμο 10.000 ευρώ για το αδίκημα της εμπορίας ανθρώπων (άρθρο 139 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου) κατά συναυτουργία (άρθρο 23 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου), καθώς και για την συμμετοχή του σε οργανωμένο έγκλημα (άρθρο 274 παρ. 3 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου). Με βάση το ανωτέρω άρθρο 139, εμπορία ανθρώπων αποτελεί «η στρατολόγηση, μεταφορά, διακίνηση, υπόθαλψη ή παραλαβή ενός προσώπου, με την χρήση απειλής ή βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, απαγωγής, απάτης, εξαπάτησης, κατάχρησης εξουσίας ή εκμετάλλευσης της ιδιαίτερα ευάλωτης θέσης ή με προσφορά ή πρόσληψη χρημάτων ή προνομίων για την εξασφάλιση της συναίνεσης αυτών των προσώπων στον έλεγχο τους από άλλο πρόσωπο για λόγους εκμετάλλευσης⁴». Ως εκμετάλλευση, μεταξύ άλλων, το συγκεκριμένο άρθρο ορίζει την σεξουαλική εκμετάλλευση, αναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών, δουλεία καθώς και αφαίρεση οργάνων⁵. Όσον αφορά το οργανωμένο έγκλημα, με βάση το ανωτέρω άρθρο 274 «οργανωμένο έγκλημα είναι το σοβαρό έγκλημα που διαπράττεται από μια δομημένη ομάδα με σκοπό το άμεσο ή έμμεσο οικονομικό ή άλλο υλικό κέρδος»⁶, ενώ προϋπόθεση για την ύπαρξη δομημένης ομάδας είναι να αποτελείται τουλάχιστον από τρία ή περισσότερα άτομα, χωρίς να απαιτούνται προκαθορισμένοι ρόλοι για τα μέλη της.

Το σκεπτικό της δικαστικής απόφασης αναφέρει ότι ο κατηγορούμε-

4. Το αγγλικό κείμενο της δικαστικής απόφασης αναφέρει επί λέξει: «Trafficking in persons means the recruitment, transportation, transfer, harboring or receipt of persons, by means of the threat or use of force or other forms of coercion, of abduction, of fraud, of deception, of the abuse of power of a position of vulnerability or of the giving or receiving of payments or benefits to achieve the consent of a person having control over another person, for the purpose of exploitation».

5. Το αγγλικό κείμενο της δικαστικής απόφασης αναφέρει επί λέξει: «The term "exploitation"..... shall include, but not be limited to, the exploitation of the prostitution of others or other forms of sexual exploitation, forced labour or services, slavery or practices similar to slavery, servitude or the removal of organs».

6. Το αγγλικό κείμενο της δικαστικής απόφασης αναφέρει επί λέξει: «The term organized crime is set out under Article 274 (7) 1) as "a serious crime committed by a structured group in order to obtain, directly or indirectly, a financial or other material benefit"».

νος, ως ιδιοκτήτης της κλινικής Medicus είχε την συνολική εποπτεία της λειτουργίας της κλινικής, ως εκ τούτου οργάνωνε, επέβλεπε και συντόνιζε όλες τις δραστηριότητές της, μεταξύ των οποίων και τις παράνομες μεταμοσχεύσεις. Σε συνεργασία με τα άλλα μέλη του κυκλώματος, στρατολογούσε και μετέφερε άτομα από άλλα κράτη στο Κόσσοβο, και πιο συγκεκριμένα στην κλινική, με σκοπό την αφαίρεση των νεφρών τους και την μεταμόσχευση αυτών σε άλλους, εν αναμονή, λήπτες με αποκόμιση τεράστιου οικονομικού οφέλους. Αντιστοίχως, ένοχος κρίθηκε και ο γιος του και διευθυντής της κλινικής Arban Dervishi με ποινή φυλάκισης 7 ετών και 3 μηνών, καθώς και πρόστιμο 10.000 ευρώ για τα ίδια αδικήματα, καθώς, με την ιδιότητά του ως διευθυντής της κλινικής ήταν υπεύθυνος για διάφορες ενέργειες σχετιζόμενες με την διενέργεια των παράνομων μεταμοσχεύσεων νεφρών, όπως, ενδεικτικά, την μεταφορά των δοτών και ληπτών από το αεροδρόμιο της Pristina στην κλινική και την επιστροφή τους, διενεργώντας ο ίδιος, σε κάποιες περιπτώσεις την μεταφορά αυτή, την υπογραφή και παροχή των εγγράφων-προσκλήσεων στους δότες και λήπτες εκ μέρους της κλινικής προκειμένου να διευκολυνθεί η είσοδος των τελευταίων στο Κόσσοβο, καθώς και την συνδρομή ως προς την διεκπεραίωση των οικονομικών συναλλαγών. Όλες οι ανωτέρω ενέργειες έλαβαν χώρα με τον σκοπό της πραγματοποίησης παράνομων μεταμοσχεύσεων στην κλινική Medicus. Ως προς την επιμέτρηση της ποινής, αναγνωρίστηκε και στους δύο κατηγορούμενους ως ελαφρυντικό ο πρότερος έντιμος βίος και η έλλειψη ποινικού μητρώου. Τέλος, στην περίπτωση του κατηγορούμενου Lutfi Dervishi, του επιβλήθηκε συμπληρωματικά και η απαγόρευση άσκησης του επαγγέλματος του ουρολόγου για περίοδο δύο ετών, σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 1 και 2 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου.

Στον αναισθησιολόγο Sokol Hajdini επιβλήθηκε ποινή φυλάκισης τριών ετών για βαριά σωματική βλάβη, σύμφωνα με το άρθρο 154 παρ. 1 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου, διότι συμμετείχε εν γνώσει του σε ιατρικές επεμβάσεις, οι οποίες ήταν παράνομες με βάση την σχετική νομοθεσία του Κόσσοβου, ήτοι την αφαίρεση οργάνων (νεφρών) με σκοπό την μεταμόσχευσή τους. Η εν λόγω αφαίρεση προκά-

λεσε βαριά σωματική βλάβη στα θύματα-δότες, με συνέπεια την μόνιμη και ουσιαστική αποδυνάμωση ζωτικού οργάνου τους κατά την έννοια του ανωτέρω άρθρου. Το Δικαστήριο ειδικότερα απεφάνθη ότι υπάρχει πάντα η πιθανότητα επιδείνωσης της κατάστασης υγείας των θυμάτων, με αποτέλεσμα σε αυτή τη περίπτωση να μην υπάρχει πλέον υγιές νεφρό ώστε να αναλάβει την εκτέλεση των απαραίτητων σωματικών λειτουργιών.

Ο ανωτέρω κατηγορούμενος, με την ιδιότητά του ως αναισθησιολόγος συγκέντρωσε όλα τα απαιτούμενα ιατρικά ιστορικά των δοτών και ληπτών (για παράδειγμα ύπαρξη τυχόν αλλεργικών αντιδράσεων), ως εκ τούτου γνώριζε ότι επρόκειτο για αλλοδαπούς. Επιπλέον, συμμετέχοντας ενεργά ως αναισθησιολόγος στις περισσότερες επεμβάσεις, γνώριζε ότι επρόκειτο για μεταμοσχεύσεις νεφρών, οι οποίες απαγορεύονται ρητά. Και στην περίπτωση του Sokol Hajdini αναγνωρίστηκε ως ελαφρυντικό η έλλειψη ποινικού μητρώου, ενώ επιβλήθηκε και σε εκείνον η απαγόρευση άσκησης του επαγγέλματος του αναισθησιολόγου για περίοδο ενός έτους, σύμφωνα με το άρθρο 57 παρ. 1 και 2 του Ποινικού Κώδικα του Κόσσοβου.

Μαζί με τον αναισθησιολόγο Sokol Hajdini, καταδικάστηκαν για βαριά σωματική βλάβη άλλοι δύο αναισθησιολόγοι (ο Islam Bytyqi και ο Sulejman Dulla, στους οποίους ωστόσο επιβλήθηκε μικρότερη ποινή (αυτή της φυλάκισης ενός έτους), καθώς παρείχαν απλή συνδρομή κατά την διάρκεια των επεμβάσεων, τελώντας υπό την επίβλεψη του Hajdini. Ωστόσο και εκείνοι είχαν ποινική ευθύνη, καθώς βοήθησαν σε πολλές επεμβάσεις, γνωρίζοντας ότι επρόκειτο για μεταμοσχεύσεις νεφρών, άρα και τον παράνομο χαρακτήρα τους. Ως ελαφρυντικό αναγνωρίστηκε και εδώ το λευκό ποινικό μητρώο τους, ενώ η ανωτέρω ποινή της φυλάκισης ενός έτους επιβλήθηκε με αναστολή. Τέλος, όσον αφορά τον τούρκο χειρουργό Yusuf Sonmez, ο οποίος πραγματοποίησε τις περισσότερες παράνομες μεταμοσχεύσεις στην κλινική, έχοντας ήδη χαρακτηριστεί από τα τουρκικά μέσα ενημέρωσης ως Dr. Frankenstein ή Dr. Death λόγω της εμπλοκής του στο κύκλωμα εμπορίας οργάνων, καταζητείται ακόμα από την Interpol. Υποστηρίχθηκε από τον Jonathan Ratel, Εισαγγελέα της EULEX που συμμετείχε στην δίκη, ότι

ο Sonmez συνεχίζει τις παράνομες δραστηριότητές του στην Νότια Αφρική, έχοντας δημιουργήσει δική του κλινική μεταμόσχευσης οργάνων.

Πορίσματα-Προτάσεις

Το Δικαστήριο δέχτηκε, όπως προέκυψε εξάλλου και από τις καταθέσεις των ίδιων των μαρτύρων, ότι καθένας από τους δότες βρισκόταν σε ιδιαίτερα ευάλωτη θέση λόγω των μεγάλων οικονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε (το γεγονός ότι αναζητούσαν στο Internet πρόσθετο εισόδημα, ακόμα και μέσω πώλησης του νεφρού τους είναι ενδεικτικό της απόγνωσης τους). Το κύκλωμα εκμεταλλεύθηκε την ευάλωτη αυτή θέση τους, υποσχόμενο σημαντικό οικονομικό αντίτιμο για την πώληση του νεφρού τους, το οποίο όμως σπάνια κατέβαλε ολόκληρο. Επειδή ακριβώς επρόκειτο για εκμετάλλευση των θυμάτων εμπορίας, ο Ποινικός Κώδικας του Κόσσοβου στο άρθρο 139 περί εμπορίας ανθρώπων ορίζει ότι η συναίνεση του θύματος εμπορίας είναι ποινικά αδιάφορη, εφόσον έχουν χρησιμοποιηθεί τα αναφερόμενα στο άρθρο αυτό μέσα εξασφάλισής της (όπως εδώ η απάτη).

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι η εν λόγω υπόθεση είναι ενδεικτική των διεθνών διαστάσεων που έχει λάβει η εμπορία ανθρώπων (και κατ' επέκταση και οργάνων). Πρόκειται για αδίκημα που πλέον δεν περιορίζεται σε ένα μόνο κράτος, δεν γνωρίζει γεωγραφικά σύνορα και απαιτεί πολλές φορές διεθνική συνεργασία, η οποία στην πλειοψηφία της είναι προβληματική, με αποτέλεσμα την μεγάλη επιβράδυνση ως προς την άσκηση της ποινικής δίωξης και, ακολούθως, την απονομή δικαιοσύνης. Η καταδίκη των πέντε εκ των επτά κατηγορουμένων της υπόθεσης Medicus, στην πλειοψηφία τους ιατρών, αποτελεί απόφαση-ορόσημο, καθώς είναι από τις ελάχιστες φορές, αν όχι η πρώτη, όπου ιατροί καταδικάζονται για την συμμετοχή τους σε οργανωμένο κύκλωμα εμπορίας ανθρώπων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανοίγει ο δρόμος και για άλλες περιπτώσεις εμπορίας, των οποίων η στοιχειοθέτηση και κατά συνέπεια η άσκηση ποινικής δίωξης ήταν δύσκολη, αφενός λόγω του διεθνικού τους χαρακτήρα και αφετέρου λόγω της άρνησης των ίδιων των θυμάτων να συνεργαστούν με τις αρμόδιες αρχές, φοβούμενα για

την ζωή τους αλλά και αυτή των οικείων τους.

Ως εκ τούτου και στο πλαίσιο προτάσεων για την βελτίωση της ανωτέρω κατάστασης, τονίζεται η ανάγκη μιας πραγματικής και άνευ γραφειοκρατικών εμποδίων διασυνοριακής συνεργασίας μεταξύ των κρατών που αποτελούν, ιδίως λόγω της οικονομικής κρίσης, χώρες-δότες ανθρωπίνων οργάνων (για παράδειγμα η Μολδαβία, η Ουκρανία κτλ.), καθώς και η επίσπευση και απλούστευση των διαδικασιών άσκησης ποινικής δίωξης και παραπομπής προς εκδίκαση των υπευθύνων (συνήθως μελών οργανωμένων κυκλωμάτων εμπορίας οργάνων). Επιπροσθέτως, η υιοθέτηση καλών πρακτικών και η οικονομική ενίσχυση των κρατών αυτών από άλλα, στο πλαίσιο της οικονομικής αλληλεγγύης, θα είχε ως συνέπεια, σε συνδυασμό με αντίστοιχες προσπάθειες στο εσωτερικό τους, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την πτώση των ποσοστών ανεργίας, ώστε ο δότης να μην μπαίνει καν στην διαδικασία να σκεφτεί την πώληση ενός οργάνου του προκειμένου να εξασφαλίσει την επιβίωσή του αλλά και αυτή της οικογένειάς του. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί η ανάγκη θεσμοθέτησης ενός πιο αυστηρού νομικού πλαισίου αναφορικά με την διαφθορά και τον χρηματισμό κρατικών υπαλλήλων, η οποία σε κράτη-δότες οργάνων αποτελεί αναπόσπαστο γρανάζι του μηχανισμού λειτουργίας του οργανωμένου κυκλώματος (είναι συχνό φαινόμενο εξάλλου οι κρατικοί αξιωματούχοι που υπηρετούν σε υπηρεσίες ελέγχου συνόρων να κάνουν συχνά «τα στραβά μάτια», με την καταβολή του σωστού αντιτίμου, προκειμένου να διευκολυνθεί η είσοδος/μεταφορά προσώπων-δοτών οργάνων στο έδαφος της χώρας τους).

Η εμπορία οργάνων, ως παρακλάδι του οργανωμένου εγκλήματος, δύναται να αντιμετωπιστεί μόνο μέσω μιας πολυεπίπεδης προσέγγισης, η οποία, όπως και το διωκόμενο έγκλημα, πρέπει να είναι οργανωμένη κατά τέτοιο τρόπο ώστε να στοχεύει σε πολλαπλά πεδία: οικονομικό, νομοθετικό, ποινικό, κοινωνικό. Η έλλειψη ενός οργανωμένου εθνικού (αλλά και διεθνικού) σχεδίου και του αντίστοιχου συντονισμού για την εφαρμογή του, ενθαρρύνει πρακτικές όπως οι περιγραφείσες στην υπόθεση Medicus, οδηγώντας όλο και περισσότερα άτομα στην εξαθλίωση και απελπίσια.

Έγκλημα και κρίση: η διεθνής ποινική δικαιοσύνη και το έγκλημα της πειρατείας

ΒΙΚΤΩΡ Π. ΤΣΙΛΩΝΗΣ*

A. Εισαγωγή: το διεθνές ποινικό δίκαιο σήμερα

Σήμερα είναι πλέον αδιαμφισβήτητο ότι το διεθνές ποινικό δίκαιο αποτελεί έναν ανεξάρτητο κλάδο του διεθνούς δικαίου και όχι πια ένα δίκαιο υπό μορφοποίηση. Η υπογραφή της Σύμβασης της Ρώμης το 1998, από εκατό είκοσι κράτη και η ενεργοποίηση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου μόλις τέσσερα χρόνια μετά, το 2002, έπειτα δηλαδή από εξήντα επικυρώσεις κρατών-μελών που έπρεπε δυνάμει του καταστατικού του να λάβει,¹ τα εντάλματα σύλληψης κατά του προέδρου

* Β' συνήγορος στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, Διπλ. (UCE), Πτυχίο Νομικής (ΑΠΘ), LL.M. (Nottingham), υπ. Δ.Ν. Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: tsilonisvictor@hotmail.com

1. Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ) 122 χώρες έχουν επικυρώσει μέχρι σήμερα το Καταστατικό της Ρώμης του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΚΡΔΠΔ). Οι τελευταίες χώρες που επικύρωσαν το καταστατικό είναι τα άγνωστα σε πολλούς κράτη του Ακρωτηρίου της Βέρντε (10 Οκτωβρίου 2011), Βανουάτου (2 Δεκεμβρίου 2011), Γουατεμάλας (2 Απριλίου 2012) και Ακτής του Ελεφαντοστού (15 Φεβρουαρίου 2013), http://www.icccpi.int/en_menus/asp/states%20parties/Pages/states%20parties%20_%20chronological%20list.aspx και http://www.icccpi.int/en_menus/asp/states%20parties/Pages/the%20states%20parties%20to%20the%20rome%20statute.aspx (τελευταία επίσκεψη στις 16 Νοεμβρίου 2014). Όσον αφορά την Ελλάδα, η χώρα μας επικύρωσε την συνθήκη στις 8 Απριλίου 2002 με το Ν. 3003/2002 που δημοσιεύτηκε στο υπ' αρ. 75/2002 ΦΕΚ (τεύχος α').

του Σουδάν Αλ-Μπασίρ² και του Συνταγματάρχη Μουαμάρ Καντάφι³ καθώς και η έναρξη εκδίκασης υποθέσεων και αποφάσεων από αυτό [βλέπε ενδεικτικά υποθέσεις Ζερμέν Κατάγκα (Germain Katanga) και Τόμας Λουμπάγκα Ντυίλο (Thomas Lubanga Dyilo)],⁴ καθώς και η έκ-

2. Εναντίον του οποίου εκδόθηκαν μάλιστα δύο εντάλματα σύλληψης: το πρώτο στις 4 Μαρτίου 2009 και το δεύτερο στις 12 Ιουλίου 2010. Βλ. ιστοσελίδα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ), <http://www.icc-cpi.int/menus/icc/situations%20and%20cases/situations/situation%20icc%200205/related%20cases/icc02050109/icc02050109?lan=en-GB>, τελευταία επίσκεψη στις 16 Οκτωβρίου 2014.

3. Βλ. επίσημη ιστοσελίδα του ΔΠΔ με ελάχιστες ωστόσο πληροφορίες μέχρι σήμερα, <http://www.icc-cpi.int/menus/icc/situations%20and%20cases/situations/icc0111/related%20cases/icc01110111/>, τελευταία επίσκεψη στις 26 Οκτωβρίου 2014. Στην ιστοσελίδα αναφέρεται ότι στις 27 Ιουνίου του 2011 εκδόθηκε δυνάμει του άρθρ. 25§3 του Καταστατικού της Ρώμης για το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο (ΚΡΔΠΔ) ένταλμα σύλληψης κατά του Μουαμάρ Καντάφι (Muammar Gaddafi), του υιού του Σαΐφ Αλ-Ισλάμ Καντάφι (Saif Al-Islam Gaddafi) και του αρχηγού της στρατιωτικής υπηρεσίας πληροφοριών Αμπντουλάχ Αλ- Σενούσι (Abdullah Al-Senussi) για τα εγκλήματα της δολοφονίας και της δίωξης ανθρώπων (άρθρ. 7(α) και (η) ΚΡΔΠΔ). Μετά το θάνατο και του Μουαμάρ Καντάφι και του Αλ Σενούσι, ο πρόεδρος των ΗΠΑ Μπάρακ Ομπάμα δήλωσε ότι ο Καντάφι δεν αξιοποίησε την ευκαιρία που του έδωσαν για να φέρει τη δημοκρατία, όμως τελικά φαίνεται πως το ΔΠΔ έχασε μια μεγάλη ευκαιρία να αποδώσει «διεθνή δικαιοσύνη» (βλ. Tim Molloy, 'Obama's appearance on Leno: a sneak peek', REUTERS, <http://www.reuters.com/article/2011/10/25/us-obama-idUSTRE79O8IB20111025>, 25 Οκτωβρίου 2011), η οποία ως τώρα απονέμεται με αρχέγονο τρόπο από τα μέλη του Εθνικού Μεταβατικού Συμβουλίου της Λιβύης. Παρατηρητήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Libya: Apparent Execution of 53 Gaddafi Supporters, <http://www.hrw.org/news/2011/10/24/libya-apparent-execution-53-gaddafi-supporters> και σχετικό βίντεο Qaddafi Death Circumstances http://www.youtube.com/watch?v=JzpKcYORt-k&feature=player_embedded#!, τελευταία επίσκεψη στις 26 Οκτωβρίου 2014.

4. Μετά από αυτές τις δύο υποθέσεις ξεκίνησαν επίσης οι υποθέσεις κατά των Joseph Kony, Vincent Otti, Okot Odhiambo και Dominic Ongwen στην Ουγκάντα και κατά των Ahmad Muhammad Harun ("Ahmad Harun") και Ali Muhammad Ali Abd-Al-Rahman ("Ali Kushayb") στο Νταρφούρ του Σουδάν. Βλ. ιστοσελίδα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου <http://www.icc-cpi.int/cases.html>. Βλ. και Β. Τσιλώνης, *Τόμας Λουμπάγκα Ντυίλο: το Μετέωρο Βήμα του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου*, Αγγελική Πιτσσελά (επιμ.), ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ: ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΣΤΕΡΓΙΟ ΑΛΕΞΙΑΔΗ, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα), (2010), σ.

δοση πρόσφατα της πρώτης του απόφασης⁵ συνιστούν την κορύφωση των μέχρι τώρα προσπαθειών για τη σύγχρονη θεμελίωση του διεθνούς ποινικού δικαίου.⁶

Με άλλα λόγια, για τη θεμελίωση ενός δικαίου «πέρα και υπεράνω των επιμέρους κρατών»⁷ που θα ορθώνεται ως υπολογίσιμο ανάχωμα απέναντι σε όσους μπορούσαν ατιμώρητοι μέχρι πρότινος να διαπράττουν ειδεχθή και μεγάλης κλίμακας εγκλήματα, όπως εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίας ή ακόμη-ακόμη το έγκλημα της απρόκλητης επίθεσης. Δηλαδή, ενός δικαίου ικανού να θέσει προ των μεγάλων ποινικών ευθυνών τους όσους πολιτικούς, στρατιωτικούς αρχηγούς, υπουργούς και άλλους υψηλόβαθμους αξιωματούχους βρίσκονταν μέχρι πρότινος στο απυρόβλητο των εθνικών δικαστικών τους συστημάτων και συνεπώς ένωθαν ασφαλείς να δρουν υπό καθεστώς ποινικής ατιμωρησίας σε εθνικό αλλά και διεθνές επίπεδο.⁸

Αναντίλεκτα, ως θεμελιώδες ζήτημα του διεθνούς ποινικού δικαίου και των εξελίξεων που έλαβαν σ' αυτό χώρα, πρωτίστως από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως σήμερα, προβάλλεται αδιάλειπτα το

1039-1057.

5. Στην υπόθεση του Τόμας Λουμπάνγκα Ντυίλο, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/06-2842, 14 Μαρτίου 2012, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στη <http://212.159.242.181/iccdocs/doc/doc1379838.pdf>, τελευταία επίσκεψη 12 Απριλίου 2014.

6. Μέχρι τα τέλη του 2000 139 κράτη είχαν υπογράψει την εν λόγω σύμβαση, δηλαδή δεκαεννιά περισσότερα απ' όσα είχαν εγκρίνει το περιεχόμενό της στο συνέδριο της Ρώμης το 1998. Το γεγονός αυτό είναι εξαιρετικά σπάνιο και φανερώνει τη δυναμική του ΔΠΔ. P. Kirsch, *The Role of International Criminal Court in Enforcing International Criminal Court*, 22 (2007) *Am. U. Int'l L. Rev.* 539, σ. 542.

7. Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου *et al*, *ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΠΟΛΕΜΟΥ: ΟΙ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ ΤΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΕΤΡΑ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ*, (Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων - Νομική Βιβλιοθήκη), (2006), σ. 27.

8. Από την άλλη πλευρά, ο Χένρυ Κίσσιγκερ υποστηρίζει καυστικά ότι η σύσταση του ΔΠΔ βασίζεται «στην αντίληψη ότι οι αρχηγοί κρατών και άλλοι ανώτεροι δημόσιοι λειτουργοί θα πρέπει να έχουν την ίδια αντιμετώπιση με τους παράνομους». Βλ. Henry A. Kissinger, "The Pitfalls of Universal Jurisdiction", (2001) 80 (4) *Foreign Affairs*, σ. 86-96, στη σ. 87.

ζήτημα της δικαιοδοσίας των Διεθνών Ειδικών Ποινικών Δικαστηρίων (ΔΕΠΔ)⁹ και του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου ειδικότερα σήμερα. Συγκεκριμένα, ήταν το κεντρικό νομικό θέμα που τέθηκε από την υπεράσπιση και απασχόλησε τους δικαστές τόσο του Διεθνούς Ειδικού Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης (ΔΕΣΔΝ), όσο και του Διεθνούς Ειδικού Στρατιωτικού Δικαστηρίου του Τόκυο (ΔΕΣΔΤ).¹⁰ Ομολογουμένως, βέβαια, η αμφισβήτηση της δικαιοδοσίας των δύο παραπάνω ειδικών ποινικών δικαστηρίων μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο τέθηκε σ' ένα δεύτερο στάδιο, αυτό του παραδεκτού, καθώς εκείνο που αμφισβητούνταν από τους κατηγορούμενους δεν ήταν η εξουσία των εν λόγω ειδικών στρατιωτικών δικαστηρίων να εκφέρουν δικαιοδοτική κρίση γενικώς, αλλά η εξουσία των εν λόγω ειδικών στρατιωτικών δικαστηρίων να αποφασίσουν επί συγκεκριμένων εγκλημάτων τα οποία δεν υφίσταντο ως εγκλήματα τον καιρό που οι φερόμενες πράξεις διαπράχθησαν από τους κατηγορούμενους βάσει της θεμελιώδους δικαιοδικής αρχής *nullum crimen nulla poena sine lege certa*.¹¹

9. Ο γενικός αυτός όρος περιλαμβάνει το Διεθνές Ειδικό Στρατιωτικό Δικαστήριο της Νυρεμβέργης (ΔΕΣΔΝ), το Διεθνές Ειδικό Στρατιωτικό Δικαστήριο του Τόκυο (ΔΕΣΔΤ), το Διεθνές Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ΔΕΠΔΓ), το Διεθνές Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο για την Ρουάντα (ΔΕΠΔΡ), καθώς και τα *ad hoc* Ποινικά Δικαστήρια της Σιέρα Λεόνε, της Καμπότζης και του Λιβάνου.

10. Μολονότι το ΔΕΣΔΝ και το ΔΕΣΔΤ λειτούργησαν κατόπιν της «υποχρεωτικής» συναίνεσης των χωρών υπηκοότητας των κατηγορουμένων και στο Καταστατικό του πρώτου απαγορευόταν ρητά η αμφισβήτηση της δικαιοδοσίας του. Καταστατικό του ΔΕΣΔΝ άρ. 3, 8 Αυγούστου 1945, 59 Stat. 1544, 82 U.N.T.S. 279, ηλεκτρονικά διαθέσιμο <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>, τελευταία επίσκεψη στις 10 Μαΐου 2014. Βλ. επίσης, Zachary D. Kaufman, "The Nuremberg Tribunal v. The Tokyo Tribunal: Designs, Staffs, And Operations", (2010) 43 (3) *John Marshall Law Review*, σ. 753-768.

11. Επομένως αυτό που αμφισβητούνταν ήταν η άσκηση δικαιοδοσίας των εν λόγω δικαστηρίων σ' ένα δεύτερο, πρακτικό επίπεδο άσκησης δικαιοδοσίας, καθώς αν γινόταν δεκτό αρχικά ότι τα ειδικά αυτά στρατιωτικά δικαστήρια είχαν έγκυρα θεσμοθετηθεί και μπορούσαν να εκδικάσουν υποθέσεις, αλλά τα εγκλήματα για τα οποία είχαν δικαιοδοσία δεν υφίσταντο τις επίμαχες χρονικές περιόδους ως τέτοια και επομένως τα εν λόγω δικαστήρια δεν μπορούσαν να εκφέρουν κρίση επ' αυτών, ποια δικαιοδοσία θα μπορούσε πρακτικά να ασκηθεί από αυτά;

Επίσης, πενήντα σχεδόν χρόνια μετά, το ίδιο ερώτημα απασχόλησε και το Διεθνές Ειδικό Ποινικό Δικαστήριο για την πρώτη Γιουγκοσλαβία (ΔΕΠΔΓ) στην πρώτη κιόλας υπόθεση που εκδικάστηκε από αυτό, την υπόθεση Tadic,¹² καθώς φυσικά και το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο στην πρώτη του υπόθεση παρομοίως, την υπόθεση του Thomas Lubanga Dyilo.¹³ Επιπλέον, το ζήτημα αυτό αποκτά ολοένα και μεγαλύτερη σημασία σήμερα που το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο λειτουργεί πλήρως και που για πρώτη φορά στην ιστορία του διεθνούς ποινικού δικαίου έχουν εκδοθεί –όπως προειπώθηκε– εντάλματα σύλληψης κατά εν ενεργεία αρχηγών κρατών, όπως κατά του προέδρου του Σουδαν Αλ-Μπασίρ¹⁴ και του Συνταγματάρχη Μουαμάρ Καντάφι, μολονότι κα-

12. Prosecutor v. Dusko Tadic A/K/A/ "Dule", IT-94-1-T, 7 Μαΐου 1997, *Απόφαση & Μειοψηφούσα Γνώμη*, ηλεκτρονικά διαθέσιμη στη σελίδα <http://www.icty.org/x/cases/tadic/tjug/en/tad-ts70507jt2-e.pdf>, τελευταία επίσκεψη 15 Νοεμβρίου 2014· Decision on the Defence Motion For Interlocutory Appeal On Jurisdiction, 2 Οκτωβρίου 1995, αναφορικά με την αμφισβήτηση τόσο της νόμιμης ίδρυσης όσο και της καθ' ύλην αρμοδιότητας του ΔΕΠΔΓ, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>, τελευταία επίσκεψη στις 10 Μαΐου 2015.

13. Judgment on the Appeal of Mr. Thomas Lubanga Dyilo against the Decision on the Defence Challenge to the Jurisdiction of the Court pursuant to article 19 (2) (a) of the Statute of 3 October 2006, ICC-01/04-01/06, ηλεκτρονικά διαθέσιμη [http://www.iclklamberg.com/Caselaw/DRC/Dyilo/Appeals/ICC-01-04-01-06772_English%20Judgment %20 14%20December%202006.pdf](http://www.iclklamberg.com/Caselaw/DRC/Dyilo/Appeals/ICC-01-04-01-06772_English%20Judgment%2014%20December%202006.pdf), τελευταία επίσκεψη στις 12 Απριλίου 2015.

14. Εναντίον του Μπασίρ εκδόθηκαν δύο εντάλματα σύλληψης. Στο πρώτο ένταλμα σύλληψης ο πρόεδρος του Σουδάν κατηγορούνταν ως έμμεσος αυτοουργός ή έμμεσος συναυτουργός δυνάμει του άρθρ. 25§3(α) ΚΡΔΠΔ για: «1. την εκ προθέσεως διεύθυνση επιθέσεων εναντίον άμαχου πληθυσμού ως τέτοιου ή εναντίον μεμονωμένων πολιτών που δεν λάμβαναν μέρος στις εχθροπραξίες ως έγκλημα πολέμου, υπό την έννοια του άρθρου 8§2(ε)(1) του Καταστατικού· 2. λεηλασία ως έγκλημα πολέμου, υπό την έννοια του άρθρου 8§2(ε)(5) του Καταστατικού· 3. δολοφονία ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπό την έννοια του άρθρου 7§1(α) του Καταστατικού· 4. εξόντωση ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπό την έννοια του άρθρου 7§1(β) του Καταστατικού· 5. βίαιη μετακίνηση πληθυσμού ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπό την έννοια του άρθρου 7§1(δ) του Καταστατικού· 6. βασανιστήρια ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπό την έννοια του

νένας από τους δύο δεν αναμένεται σύντομα στη Χάγη.¹⁵

Η προαναφερόμενη όμως εξέλιξη στο διεθνές δίκαιο με τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κλάδου που ονομάζεται «διεθνές ποινικό δίκαιο» και τη σύσταση ενός Διεθνούς Δικαστηρίου με τη σύμβαση της Ρώμης το 1998 ούτε εύκολη ούτε σύντομη ήταν, μολονότι έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί ότι οι ρίζες για τη δημιουργία ενός διεθνούς ποινικού δικαίου επεκτείνονται μέχρι τις αρχές της επισήμως καταγεγραμμένης ανθρώπινης ιστορίας.¹⁶

άρθρου 7§1(στ) του Καταστατικού και 7. βιασμό ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, υπό την έννοια του άρθρου 7§1(ζ) του Καταστατικού (), Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC-02/05-01/09, 4 Μαρτίου 2009, <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc639078.pdf>, σ. 7-8, τελευταία επίσκεψη 16 Οκτωβρίου 2011. Στο δεύτερο ένταλμα σύλληψης προστέθηκε και το αδίκημα της γενοκτονίας με ανθρωποκτονία, με πρόκληση βαριάς σωματικής ή διανοητικής βλάβης και με επιβολή συνθηκών ζωής υπολογισμένων να επιφέρουν φυσική καταστροφή (άρ. 6 (α), (β) & (γ) ΚΡΔΠΔ). Αρχικά το Προδικαστικό Τμήμα είχε κρίνει πως δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για την προσθήκη της γενοκτονίας στο κατηγορητήριο, αλλά κατόπιν της αναπομπής της αρχικής απόφασης σ' αυτό από το Εφετείο επειδή σύμφωνα με την εφευακική απόφαση το Προδικαστικό Τμήμα είχε χρησιμοποιήσει «ένα εσφαλμένο βαθμό απόδειξης», κατέστη αναγκαίο να εκδοθεί συμπληρωματικά και δεύτερο ένταλμα σύλληψης. Βλ. Second Warrant of Arrest for Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC-02/05-01/09, 12 Ιουλίου 2010, <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc907140.pdf>, σ. 4 & 8, τελευταία επίσκεψη 16 Οκτωβρίου 2014.

15. Ο πρώτος επειδή παραμένει εν ισχύ πρόεδρος της χώρας του και οι όποιες προσπάθειες σύλληψης του έχουν έως τώρα αποτύχει, ενώ ο δεύτερος επειδή είναι νεκρός. Βλέπε ενδεικτικά Fiona Cameron, 'Sudan's Bashir wins landmark presidential poll', REUTERS, 26 Απριλίου 2010, <http://www.france24.com/en/20100426-al-bashir-wins-sudan-presidential-election>, τελευταία επίσκεψη στις 20 Δεκεμβρίου 2014. James Meikle and agencies, *Muammar Gaddafi is dead, says Libyan PM*, THE GUARDIAN, 20 Οκτωβρίου 2011, <http://www.guardian.co.uk/world/2011/oct/20/gaddafi-dead-says-libyan-pm>, τελευταία επίσκεψη στις 20 Δεκεμβρίου 2014.

16. Το 1951 ο Γεώργιος Μαριδάκης σε ομιλία του στην Ακαδημία Αθηνών προέβαλε ως πρώτο ιστορικό προηγούμενο της δίκης της Νυρεμβέργης τη δίκη που έκανε ο Λύσανδρος με τους συμμάχους της Σπάρτης κατά των Αθηναίων αιχμαλώτων μετά την κατατρόπωση του Αθηναϊκού στόλου στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ. George Maridakis, 'Un precedent du procès de Nuremberg tiré de l' his-

B. Το Διεθνές έγκλημα στη σύγχρονη ιστορία κρίσης της Ανθρωπότητας

Για ένα μακρύ χρονικό διάστημα στην ανθρώπινη ιστορία επικρατούσα φαινόταν να ήταν η άποψη που αποτυπώνεται ανάγλυφα στη φράση του Κικέρωνα "*inter arma silent leges*", δηλαδή ότι «τον καιρό του πολέμου οι νόμοι σιωπούν». ¹⁷ Συνακόλουθα, η χρήση όλων των

toire de la Grèce ancienne', *Revue Hellénique de Droit International*, V, 1952, σ. 1-46. Εντούτοις, η άποψη αυτή έχει απορριφθεί πειστικά από τον Έριχ Κράσκε, ο οποίος επισημαίνει μεταξύ άλλων ότι στη δίκη του 405 π.Χ. δεν εξετάστηκε κανένας μάρτυρας και ότι το δικαστήριο επέβαλε ουσιαστικά μια συλλογική ποινή από την οποία εξαιρέθηκε μόνο ο προδότης Αδάμαντος, Erich Kraske, 'Klassisches Hellas und Nürnberger Prozess', (04) 1953-1954 *Archiv des Völkerrechts*, σ. 183-189. Άλλοι πάλι Έλληνες και ξένοι θεωρητικοί μνημονεύουν ακόμη και σήμερα τη δίκη των Αθηναίων στρατηγών μετά τη νικηφόρο ναυμαχία στις Αργινούσες το 406 π.Χ. Στέλιος Περράκης, *Σύγχρονες Εξελίξεις του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου: από τα ad hoc Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια για την πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα στο Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο* στο Π. Νάσκου-Περράκη (επιμ.), ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΔΙΕΘΝΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΤΑΞΗ: ΤΑ ΔΙΕΘΝΗ ΠΟΙΝΙΚΑ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΑ, (Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα), (2000), σ. 35-79, στη σ. 36. Επίσης W. A. Schabas, AN INTRODUCTION TO THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT, (Κέμπριτζ: Cambridge University Press), (2^η έκδοση, 2003), σ. 1.

17. D. Torres, 'Inter Arma Silent Leges: An Examination of the Legal Rights of American Citizens Detained as Enemy Combatants in the War on Terror', 3 *The Journal of Philosophy, Science and Law* (2003), <http://www6.miami.edu/ethics/jpsl/archives/papers/interarma.html>, τελευταία επίσκεψη 25 Οκτωβρίου 2014. Επίκληση της εν λόγω φράσης του Κικέρωνα έχει γίνει πρόσφατα ακόμη και από δικαστές του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Ηνωμένων Πολιτειών σε πρόσφατες υποθέσεις όπως την *ex Parte Milligan*, αναφορικά με την δικαιολογημένη αναστολή του *habeas corpus* κατά τη διάρκεια εμφύλιου πολέμου, καθώς και από τον συντηρητικό δικαστή Άντονιν Σκάλια στη μειοψηφούσα γνώμη του στην υπόθεση *Hamdi v. Rumsfeld*. Επίσης ευρεία υπήρξε η επίκληση της παραπάνω ρήσης και από δημοσιογράφους κατά τη συζήτηση για τη νομιμότητα ή όχι του Πατριωτικού Νόμου (Patriot Act), προκειμένου να καταδειχθεί ότι η εξαιρετική φύση του πολέμου δικαιολογεί την αδρανοποίηση όλων των νομοθετικών εγγυήσεων από την εκτελεστική εξουσία προς χάριν της εθνικής ασφάλειας. Βλ. Jimmy Sun, '*Inter Arma Silent Le-*

μέσων στον πόλεμο θεωρούνταν όχι μόνο «αναγκαία», αλλά και απολύτως επιτρεπτή προκειμένου να ηττηθεί ο αντίπαλος· ταυτόχρονα οι νομικοί κανόνες αντιμετωπίζονταν απλώς ως θεωρητικές αρχές το πεδίο εφαρμογής των οποίων δεν μπορούσε να αφορά τις πολεμικές συγκρούσεις.

Σύμφωνα με ορισμένους θεωρητικούς¹⁸ η πρώτη δίκη που αφορούσε εγκλήματα διεθνούς ποινικού δικαίου έλαβε χώρα το 1268, όταν ο Κονραντίν Φον Χοενστάφεν (Conradin von Hohenstafen), Δούκας της Σουαβίας, δικάστηκε, καταδικάστηκε και εκτελέστηκε στη Νάπολη για το αδίκημα της έναρξης ενός άδικου πολέμου.¹⁹ Δύο αιώνες σχεδόν αργότερα, το 1474 ο Πήτερ Φον Χάγκενμπαχ (Peter von Hagenbach) καταδικάστηκε από ένα ουσιαστικά διεθνές δικαστήριο²⁰ στο Μπράισαχ του Ρήνου (Breisach am Rhein) για εγκλήματα ενάντια «στους θεϊκούς και τους ανθρώπινους νόμους», συμπεριλαμβανομένων των εγκλημάτων του φόνου και του βιασμού που διαπράχθηκαν κατά την περίοδο της κατοχής του Μπράισαχ, έπειτα από εντολές του Δούκα της Βουρ-

ges: *Wartime Privacy*, CS 199r – Final Project, Harvard University, 14 May 2007, διαθέσιμο στο διαδίκτυο στη διεύθυνση <http://www.eecs.harvard.edu/cs199r/fp/Jimmy.pdf> (τελευταία επίσκεψη στις 5 Μαρτίου 2008).

18. M.C. Bassiouni, *A DRAFT INTERNATIONAL CRIMINAL CODE AND DRAFT STATUTE FOR AN INTERNATIONAL CRIMINAL TRIBUNAL*, (Boston: Martinus Nijhoff), (1987), σ. 7. Βλ. όμως και παραπάνω, υπ' αρ. 9 υποσημείωση.

19. Κατόπιν εξουσιοδότησης του Καρόλου, Δούκα της Βουργουνδίας. Βλ. Ilias Bantekas και Susan Nash, *INTERNATIONAL CRIMINAL LAW*, (Νέα Υόρκη: Routledge-Cavendish), (3^η έκδοση, 2007), σ. 495-496.

20. Το δικαστήριο απαρτιζόταν από είκοσι επτά δικαστές (ένας από κάθε τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) σύμφωνα με τον Μπασσιούνι. M. C. Bassiouni, 'The International Criminal Court in Historical Context', 99 (1999) *St. Louis-Warsaw Transatlantic L.J.* 55. Πρώτος ο Σβαζενμπέργκερ φαίνεται να υποστήριξε την *de facto* διεθνή διάσταση του εν λόγω δικαστηρίου επικαλούμενος ότι μέσα στα πλαίσια ενός πλασματικού διεθνούς δικαίου της εποχής εκείνης τα κρατίδια εκείνα, άλλοτε τμήματα της αποσυντιθέμενης πλέον Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, συμπεριφέρονταν ισότιμα στις μεταξύ τους σχέσεις σαν να ήταν υποκείμενα του διεθνούς δικαίου. G. Schwarzenberger, *INTERNATIONAL LAW AS APPLIED BY INTERNATIONAL COURTS AND TRIBUNALS*, vol. II: *THE LAW OF ARMED CONFLICT*, (Stevens:London) (1968), σ. 464.

γουνδίας.²¹ Το εν τοις πράγμασι διεθνές εκείνο δικαστήριο δεν δέχθηκε το επιχείρημα του Χάγκενμπαχ ότι θα έπρεπε να απαλλαχθεί από τις κατηγορίες επειδή ενεργούσε κατόπιν διαταγών του Δούκα της Βουργουνδίας, διότι έκρινε ότι ο κατηγορούμενος δεν όφειλε να υπακούσει σ' αυτές. Η παραπάνω απόφαση αποτέλεσε πιθανότατα και το πρώτο νομολογιακό παράδειγμα όπου η επίκληση της υπακοής σε εντολές ανωτέρων έπαυσε να θεωρείται ως αμάχητο τεκμήριο άρσης του καταλογισμού υπέρ του κατηγορουμένου.²²

Το ίδιο περίπου χρονικό διάστημα εμφανίζονται επίσης οι πρώτες επίσημες οδηγίες και διαταγές για τον περιορισμό των λεηλασιών και των εγκλημάτων πολέμου του στρατού. Έτσι, παραδείγματος χάριν, το 1386 εκδίδεται από τον Άγγλο Βασιλιά Ριχάρδο τον δεύτερο Διάταξη για την Διοίκηση του Στρατού, η οποία απαγορεύει επ' απειλή της ποινής του θανάτου τις πράξεις βίας εναντίον γυναικών και άοπλων ιερέων, τον εμπρησμό των κατοικιών και τη βεβήλωση ναών. Παρόμοιες απαγορεύσεις συμπεριλαμβάνονται στους κώδικες που εκδόθηκαν από τον βασιλιά Φερδινάνδο της Ουγγαρίας το 1526, τον Αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας Μαξιμιλιανό τον δεύτερο το 1570 και τον Βασιλιά Γουστάβο Αδόλφο της Σουηδίας το 1621.²³

Γ. Η ανάγκη για μια διεθνή ποινική δικαιοδοσία: η εθνική κυριαρχία των Κρατών και το πρώτο διαρκές διεθνές έγκλημα (Πειρατεία)

Αλλά ακόμη κι αν τα παραπάνω παραδείγματα δεν αποτέλεσαν πα-

21. Ο Φον Χάγκενμπαχ καταδικάστηκε επειδή επέτρεψε σε στρατιώτες του να βιάσουν και να σκοτώσουν αθώους πολίτες και να λεηλατήσουν τις περιουσίες τους». Βλ. M. C. Bassiouni, 'The Time Has Come for an International Criminal Court', 1 *Ind. Int'l & Comp. L. Rev.* 1 (1991). Βλ. επίσης Ευγένιος Αρ. Γιαρένης, «Η Δίκη ενώπιον του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου της Νυρεμβέργης και ο Υπερρασπιστικός Ισχυρισμός της Υπακοής σε Διαταγές Ανωτέρων», ηλεκτρονικά διαθέσιμο στο <http://www.militaryjustice.gr/athra/diki.pdf>, τελευταία επίσκεψη στις 25 Οκτωβρίου 2014.

22. E. Greppi, 'The Evolution of Individual Criminal Responsibility under International Law', (1999) 835 *International Review of the Red Cross*, σ. 531-553.

23. *Ibid.*

ρά απλώς φωτεινές εξαιρέσεις ή παράδοξες συγκυρίες του διεθνούς δικαίου στον Μεσαίωνα, η επιρροή τους έμελλε σύντομα να εξαλειφθεί τόσο λόγω της μη επίρρωσής τους από άλλα νομοθετικά κείμενα και δικαστικές αποφάσεις όσο και λόγω της ειρήνης της Βεσφαλίας.²⁴ Στις 24 Οκτωβρίου 1648 στη Βεσφαλία δεν απορρίφθηκε μόνο η πνευματική κυριαρχία της Καθολικής Εκκλησίας και η πολιτική εξουσία της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά θεμελιώθηκε σύμφωνα με την συντριπτική πλειοψηφία των θεωρητικών η ιερή και απαραβίαστη εθνική κυριαρχία των κρατών.²⁵

24. Δεν είναι ιδιαίτερα γνωστό ότι η ειρήνη της Βεσφαλίας (η οποία εσφαλμένα αναφέρεται συχνά και ως συνθήκη της Βεσφαλίας), αποτελεί το επιστέγασμα των συνθηκών του Μούνστερ και του Όσαμπρουκ που υπογράφηκαν στις 15 Οκτωβρίου και 24 Μαΐου του 1648 αντίστοιχα. A. Hershey, *History of International Law Since the Peace of Westphalia*, (1912) 6 (1) *AJIL*, σ. 30-69, στη σ. 30· L. Gross, *The Peace of Westphalia 1648-1948*, (1948) 42 (1) *AJIL*, σ. 20-41· ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia http://en.wikipedia.org/wiki/Peace_of_Westphalia (τελευταία επίσκεψη στις 10 Σεπτεμβρίου 2008).

25. Αυτό θεωρείται ότι συνέβη μέσα από την αναγνώριση της αρχής της θρησκευτικής ανεκτικότητας και συνακόλουθα της ισότητας των καθολικών και προτεσταντικών κρατών, αλλά και του τερματισμού των φιλοδοξιών της δυναστείας των Χάμπσμπουργκ για παγκόσμια κυριαρχία. K. Holsti, *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, (Cambridge: Cambridge University Press), (1991), σ. 34-39· H. Morgenthau, K. W. Thompson (επιμ.), *POLITICS AMONG NATIONS: THE STRUGGLE FOR POWER AND PEACE*. (New York: McGraw-Hill), (6^η έκδ., 1985), σ. 294· H. Bull, *THE ANARCHICAL SOCIETY: A Study of Order in World Politics*, (London: Macmillan), (1977). Ωστόσο ο Αντρέας Οσιάντερ υποστηρίζει με σθένος και μέσα από εκτεταμένη συγκριτική παρουσίαση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας και των ιστορικών γεγονότων ότι η σημασία της συνθήκης της Βεσφαλίας είναι ένας μεγάλος μύθος κυρίως επειδή: 1) αφορούσε κατά κόρον την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία 2) υπήρξε ως αποτέλεσμα των προσπαθειών άλλων δυνάμεων να εκμεταλλευθούν τις αδυναμίες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας την εποχή της δυναστείας των Χάμπσμπουργκ με την διεξαγωγή επιθετικών και όχι αμυντικών πολέμων εναντίον της 3) η θεμελίωση της εθνικής κυριαρχίας των κρατών δεν προκύπτει πουθενά στο κείμενο της συνθήκης 4) πολλοί θεωρητικοί παρασύρθηκαν από μελέτη του εγνωσμένου κύρους θεωρητικού Λέο Γκρος τα συμπεράσματα της οποίας υιοθέτησαν ανέλεγκτα και άκριτα. A. Oslander, "Sovereignty, International Relations, and the Westphalian Myth", 55 (2) (2001) *International Organization*, σ.

Μοναδική ίσως εξαίρεση στον απόλυτο κανόνα της εθνικής κυριαρχίας των κρατών αποτέλεσε το αδίκημα της πειρατείας. Η ανάπτυξη του εμπορίου μεταξύ των μεγάλων ευρωπαϊκών δυνάμεων και των αποικιών τους στους Νέους Κόσμους και η κατακόρυφη αύξηση των δρομολογίων των εμπορικών πλοίων, οδήγησε όχι μόνο ιδιώτες αλλά και κρατικές οντότητες σε επιχειρούμενες πράξεις πλουτισμού και δολιοφθοράς, που συνίσταντο εκτός των άλλων και στη σύσταση ειδικών σωμάτων για την κατάληψη, λεηλασία και πρόσκτηση εμπορικών πλοίων άλλων χωρών (οι γνωστοί κουρσάροι ή *privateers*).²⁶ Είναι

251-287 όπου και παρατίθεται εξαντλητική σχεδόν βιβλιογραφία επί του εν λόγω θέματος. Την ίδια άποψη ενστερνίζεται και ο Στήβεν Κράσνερ. S. Krasner, *Westphalia and All That* στο J. Goldstein and R. O. Keohane (επιμ.), *IDEAS AND FOREIGN POLICY: BELIEFS, INSTITUTIONS, AND POLITICAL CHANGE*, (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press), (1993), σ. 235-264. Ο Κράσνερ βέβαια έχει προχωρήσει πιο πέρα υποστηρίζοντας ότι η έννοια της εθνικής κυριαρχίας παραβιάζεται τόσο συχνά ώστε η επίκληση της να έχει καταστεί πλέον υποκριτική. S. Krasner, *SOVEREIGNTY: ORGANISED HYPOCRISY*, (Princeton :Princeton University Press), (1999) αλλά και H. Kreisler, *Conversation with Stephen D. Krasner*, (συνέντευξη), ηλεκτρονικά διαθέσιμη στην διεύθυνση <http://globetrotter.berkeley.edu/people3/Krasner/krasner-con0.html> (τελευταία επίσκεψη στις 24 Αυγούστου 2008) όπου ο Κράσνερ σημειώνει ότι «...ένας τελευταίος ορισμός, ο οποίος γενικά χαρακτηρίζεται ως *κυριαρχία της Βεσφαλίας*, κατά την άποψή μου μια απόλυτη ακυρολογία που αναφέρεται στην αντίληψη ότι τα κράτη έχουν δικαίωμα αυτόνομα να καθορίζουν τις δικές τους εσωτερικές δομές διακυβέρνησης -το επακόλουθο του οποίου είναι καμία παρέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις άλλων κρατών...[Αλλά] η κυριαρχία της Βεσφαλίας δεν έχει σχεδόν καμία σχέση με την Συνθήκη Ειρήνης της Βεσφαλίας...Η αντίληψη της μη παρέμβασης αναπτύχθηκε στην πραγματικότητα από τον Έμμεριχ ντε Βατέλ, ο οποίος ήταν ένας Ελβετός νομικός που έζησε στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Έτσι, εμείς πρέπει να αναφερόμαστε σε μια Βατελική ή τουλάχιστον Βατελική-Βεσφαλική τύπου εθνική κυριαρχία» ().

26. Η πρακτική της χρήσης ιδιωτικών εμπορικών πλοίων ως πολεμικών κηρύχθηκε τελικά παράνομη στο Συνέδριο του Παρισιού το 1856. Μολονότι η Ισπανία και οι ΗΠΑ δεν υπέγραψαν την εν λόγω συνθήκη τήρησαν τον συγκεκριμένο όρο στον μεταξύ τους πόλεμο το 1898. Λεπτομερέστεροι κανόνες τέθηκαν επί του εν λόγω ζητήματος με τους Κανονισμούς της Χάγης του 1907. Βλ. σχετικά την ηλεκτρονική 11η έκδοση της εγκυκλοπαίδειας Britannica http://www.1911encyclopedia.org/Declaration_of_Paris (τελευταία επίσκεψη στις 15 Αυγούστου

προφανές βέβαια ότι όλα τα προαναφερθέντα ενεργούντα πρόσωπα ή κρατικοί μηχανισμοί εκμεταλλεύονταν πρωτίστως το γεγονός ότι η ανοιχτή θάλασσα ήταν μια περιοχή που δεν ανήκε στην κρατική δικαιοδοσία κανενός έθνους, όπως πρώτος είχε διακηρύξει ο Γκρότιους στην περίφημη αντιπαράθεσή του με τον Σέλντεν.²⁷ Ωστόσο επισήμως, όλα τα κράτη καταδίκάζαν την πειρατεία ως ένα από τα ειδεχθέστερα εγκλήματα και έτσι η πειρατεία κατέστη σύμφωνα με τους περισσότερους θεωρητικούς το πρώτο αδίκημα για το οποίο έγινε δεκτή η εφαρμογή της αρχής της παγκόσμιας δικαιοδοσίας των κρατών.²⁸ Η εκδίκαι-

2014).

27. H. Grotius, *THE FREEDOM OF THE SEAS*, (Ontario: Batoche Books Limited), (2000), ανατύπωση της μεταφρασμένης στα Αγγλικά το 1916 έκδοσης του 1609, σ. 17 και επ., ηλεκτρονικά διαθέσιμη <http://socserv2.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/grotius/Seas.pdf>. Το έργο του Γκρότιους, του οποίου η πρώτη έκδοση του 1609 είχε δημοσιευθεί ανώνυμα, έχει τον εξαιρετικά ενδιαφέροντα υπότιτλο «ή το δικαίωμα των Ολλανδών να συμμετάσχουν στο εμπόριο των Ανατολικών Ινδιών». Το 1625 ήρθε η πρώτη εν πολλοίς άγνωστη απάντηση από τον Πορτογάλο μοναχό Φράιτας του οποίου η μελέτη *De iusto imperio Lusitanorum Asiatico* έχει εσχάτως προβληθεί ως συστηματικότερη, πληρέστερη και καλύτερα τεκμηριωμένη από τη διάσημη απάντηση του Τζον Σέλντεν (John Selden). Ο Σέλντεν επιχείρησε να αποδείξει με το έργο του *Mare clausum* (1636) ότι η θάλασσα ήταν δεκτική εξουσίας, ακριβώς όπως μια εδαφική περιοχή. Ο Γκρότιους, μολονότι γνώριζε την ύπαρξη και των δύο παραπάνω έργων, ποτέ δεν απάντησε ούτε στον Φράιτας ούτε στον Σέλντεν. Mónica Brito Vieira, “Mare Liberum vs. Mare Clausum: Grotius, Freitas, and Selden’s Debate on Dominion over the Seas”, 64 3 (2003) *Journal of the History of Ideas*, σ. 361-377. Τελικά, το 1702 ο Κορνήλιος Μπινκερσόεκ (Cornelius Bynkershoek) με το πόνημά του *De dominio maris*, έπεισε τους πάντες ότι η σφαίρα εξουσίας στη θάλασσα δεν θα μπορούσε να προεκταθεί πέρα από την ακτίνα βολής των κανονιών που ήταν τοποθετημένα στη στεριά και συνακόλουθα ικανά να την προστατεύσουν. Ο κανόνας αυτός έγινε γενικά αποδεκτός και οδήγησε τελικά στην υιοθέτηση των τριών μιλίων ως το όριο της φυσικής εξουσίας της θάλασσας. Βλ. ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Hugo_Grotius (τελευταία επίσκεψη στις 15 Αυγούστου 2014).

28. Τον 19^ο αιώνα η αρχή της παγκόσμιας δικαιοδοσίας επεκτάθηκε και στους εμπόρους σκλάβων. K. C. Randall, *Universal Jurisdiction Under International Law*, (1988) 66 TEX. L. REV. 785, at 788. Τον 20^ο αιώνα η εν λόγω αρχή βρήκε εύφορο έδαφος στις Συνθήκες της Γενεύης του 1949. R. Wedgwood, *National Courts and*

ση του εγκλήματος της πειρατείας και οι αυστηρές θανατικές ποινικές που επιβάλλονταν από τα ίδια τα κράτη, ουδόλως ωστόσο αποτέλεσε λύση για **το έγκλημα της πειρατείας**, το οποίο αναδείχθηκε λόγω της ευρείας γεωγραφικής του έκτασης, της χρονικής του διάρκειας και του μεγέθους της βλάβης που προκαλούσε στα κράτη ως **το πρώτο ουσιαστικά έγκλημα διεθνούς ενδιαφέροντος** στη σύγχρονη ιστορία.

Μολονότι έντονα πλέον αμφισβητούνται σημαντικές πτυχές της στερεοτυπικής μας αντίληψης για το έγκλημα της πειρατείας και συνακόλουθα το εάν ή σε ποιο βαθμό: **1)** η πειρατεία θεωρούνταν πράγματι ως ένα ειδεχθές και αποτρόπαιο έγκλημα αδίστακτων δραστών ή ένα σοβαρό έγκλημα επειδή προσέβαλε καίρια τα οικονομικά συμφέροντα συγκεκριμένων κρατών ή απλώς ένα σημαντικό ζήτημα το οποίο τα κράτη επιδίωκαν να ρυθμίσουν πρωτίστως με την υπογραφή συνθηκών²⁹ **2)** υπήρχε όντως ζήτημα εφαρμογής της παγκόσμιας δικαιοδοσίας ή απλά εφαρμοζόταν η τοπική δικαιοδοσία δεδομένου ότι τα πλοία που δέχονταν επίθεση ήταν νηολογημένα σε κάποιο συγκεκριμένο κάθε φορά κράτος και άρα ως προέκταση του εδάφους του τελούσαν υπό την δική του δικαιοδοσία, ενώ οι επιβάτες ήταν επίσης υπήκοοι συγκεκριμένων κάθε φορά κρατών και επομένως οποιαδήποτε ενέργεια ενα-

the Prosecution of War Crimes in G. K. McDonald and O. Swaak-Goldman (επιμ.), *SUBSTANTIVE AND PROCEDURAL ASPECTS OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW* (Volume I), (London, Kluwer Law International), (2000), σ. 393-413, στη σ. 395. Ωστόσο, ο Ίαν Μπράουνλι υποστηρίζει ότι υπάρχει μία λεπτή διάκριση μεταξύ της γενικής αρχής της παγκόσμιας δικαιοδοσίας και της παγκόσμιας δικαιοδοσίας που ενσωματώθηκε στις Συνθήκες της Χάγης του 1907 και τις Συνθήκες της Γενεύης του 1949. I. Brownlie, *PRINCIPLES OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW*, (Οξφόρδη, Clarendon Press), (1990, 4^η έκδοση), σ. 305. Τέλος, σημειώνεται ότι στην ελληνική βιβλιογραφία απαντάται συχνά επίσης ως ταυτόσημος ο όρος «παγκόσμια δικαιοσύνη» ή «αρχή της παγκόσμιας δικαιοσύνης», αλλά η χρήση του όρου «αρχή της παγκόσμιας δικαιοδοσίας» κρίθηκε ως ορθότερη.

29. J. E. G. de Montmorency, "The Barbary States in International Law", *Transactions of the Grotius Society, Vol. 4, Problems of the War, Papers Read before the Society in the Year 1918*, pp. 87-94, (Oxford: Oxford University Press), (1918) όπου και αναφέρονται δεκάδες συνθήκες μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών και των Ηνωμένων Πολιτειών με το Μαρόκο, την Τύνιδα και την Οθωμανική Αυτοκρατορία από το 1535 μέχρι και το 1830.

ντίον τους εντασσόταν στη σφαίρα δικαιοδοσίας των κρατών τους είτε δυνάμει της αρχής της τοπικής δικαιοδοσίας είτε δυνάμει της αρχής της παθητικής προσωπικότητας (passive personality)³⁰ 3) ορθά αποτελεί για την συντριπτική πλειοψηφία των θεωρητικών θεμέλιο του διεθνούς ποινικού δικαίου³¹ 4) το έγκλημα της πειρατείας διαπραττόταν μόνο από πρόσωπα που δεν ήταν υπήκοοι κάποιου αναγνωρισμένου κράτους ή αντίθετα από υπηκόους κρατών και συγκεκριμένους κρατικούς σχηματισμούς,³² δεδομένου ότι κατά καιρούς ολόκληροι λαοί είχαν χαρακτηριστεί ως πειρατικά έθνη, όπως για παράδειγμα οι Κρήτες την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας³³ και οι Βίκινγκς μετά την κατάρρευσή της, διάφορα νησιά της Καραϊβικής κατά τον 16-18^ο αιώνα³⁴ ή τα κρατίδια του Μαρόκου και της Τύνιδας κατά τον 15^ο -19^ο αιώνα.³⁵ Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση, γεγονός είναι πως η πειρατεία πυροδότησε για πρώτη φορά τη συζήτηση σε διεθνές επίπεδο για την ύπαρξη εγκλημάτων η διάπραξη των οποίων απασχολούσε έντονα πολλά κράτη.

Ωστόσο, παρά τα προαναφερθέντα, γεγονός παραμένει ότι επισήμως οι πειρατές χαρακτηρίζονταν -όπως ακριβώς οι δράστες εγκλημάτων πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονίας και επίθεσης³⁶ που υπάγονται σήμερα στη δικαιοδοσία του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου

30. Σύμφωνα με την εν λόγω αρχή ένα κράτος έχει πάντοτε δικαιοδοσία επί υποθέσεων στις οποίες ο παθών ή οι παθόντες είναι υπήκοοί του, ανεξάρτητα δηλαδή από τον τόπο όπου συνέβη το αδίκημα.

31. Eugene Kontorovich, "The Piracy Analogy: Modern Universal Jurisdiction's Hollow Foundation", (2004) 45 *Harv. Int'l L.J.* 183.

32. J. E. G. de Montmorency, *ibid.*, υποσ. 29.

33. Gerry Simpson, *LAW, WAR AND CRIME*, (India: Polity), (2007), p. 161.

34. Μεταξύ άλλων η νήσος Τορτούγκα, η νήσος Εσπανιόλα και η Αϊτή. Βλ. <http://library.thinkquest.org/J0110360/history.htm> (τελευταία επίσκεψη 15 Αυγούστου 2014).

35. Sir Godfrey Fisher, *BARBARY LEGEND: WAR, TRADE AND PIRACY IN NORTH AFRICA 1415-1830*, (Oxford: Clarendon Press), (1957).

36. Για την προβληματική περίπτωση του εγκλήματος της επίθεσης αφιερώνεται ιδιαίτερο Κεφάλαιο παρακάτω.

(ΔΠΔ)- ως εχθροί της ανθρωπότητας (*hostis humani generis*),³⁷ αφού ενεργούσαν «δίχως κανόνες» και έξω από τα διεθνώς παραδεδεγμένα νομικά πλαίσια.³⁸

Ο Τζέρρυ Σίμπσον (Gerry Simpson) έχει υποστηρίξει ότι οι πειρατές, όπως και πολλοί από τους δράστες πολέμου, γενοκτονίας ή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας που σήμερα υπόκεινται στη δικαιοδοσία του ΔΠΔ, μπορούν να χαρακτηριστούν ως πρόσωπα που ανήκουν σε λάθος πολιτικό σχηματισμό. Αντί, δηλαδή, να τους θεωρούμε ως τους χειρίστους των χειρίστων εγκληματιών, ο ρόλος τους μπορεί μάλλον καλύτερα να αναλυθεί ως ατόμων υποκείμενων στην άκρως διακριτική νομική και πολιτική βία των εκάστοτε ηγεμονικών εξουσιών, επειδή είναι οι μεγαλύτεροι εχθροί της παγκόσμιας αυτοκρατορίας της εποχής και των πολιτικών της στόχων, οι οποίοι συχνά καλύπτονται κομψά υπό τον μανδύα της «διεθνούς κοινότητας». Έτσι εξηγούνται καλύτερα όχι μόνο οι αμφισημίες και οι αοριστίες για τον ρόλο τους, αλλά και ο διακαής πόθος της εξουσίας για την εξολόθρευση αυτών των *res nullius* ατόμων, τα οποία δεν επιδείκνυαν κανένα ίχνος σεβασμού για τους διεθνείς νόμους και τους «κανόνες πολέμου».³⁹

Στις μέρες μας, το μέχρι πρότινος εξαλειφθέν φαινόμενο της πειρα-

37. Οι θεωρίες για το ποινικό δίκαιο του εχθρού έχουν μεγάλο ενδιαφέρον στις μέρες μας αφού πάνω σ' αυτές εδράζεται η μάχη κατά της τρομοκρατίας. Βλ. θεωρία για το δίκαιο του εχθρού G. Jakobs, "Kriminalisierung im Vorfeld der Rechtsgutsverletzung", (1985) 97 ZStW, 751. G. Jakobs, NORM, PERSON, GESELLSCHAFT. VORBERLEGUNGEN ZU EINER RECHTSPHILOSOPHIE, (Dunckler & Humblot), (1997). Κ. Βαθιώτης, ΤΡΑΓΙΚΑ ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ «ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΤΡΟΜΟΚΡΑΤΙΑΣ»: ΑΠΟ ΤΗ ΣΑΝΙΔΑ ΤΟΥ ΚΑΡΝΕΑΔΗ ΣΤΟ «ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΟΥ ΕΧΘΡΟΥ», (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη), (2010), σ. 219.

38. Ο τελευταίος βέβαια χαρακτηρισμός δεν είναι ακριβής. Για την ακρίβεια οι πειρατές είχαν τους δικούς τους κανόνες. Ενδεικτικά βλ. http://library.thinkquest.org/J0110360/pirate_history_2.htm (τελευταία επίσκεψη 15 Αυγούστου 2008). Φαίνεται πάντως ότι ο αποτροπιασμός των «πολιτισμένων» κρατών αφορούσε τους ανεξάρτητους πειρατές, αυτούς δηλαδή που δεν υπόκειντο στον κρατικό έλεγχο κάποιου αναγνωρισμένου κράτους, όπως τους πειρατές της Καραϊβικής, της Φορμόζας, της Μεσογείου, καθώς και όσους δρούσαν στην ευρύτερη περιοχή του Μαρόκου και της Τυνησίας.

39. Gerry Simpson, Law, War and Crime, (Ινδία: Polity), (2007), σ. 159-177.

τείας έχει πάρει ξανά μεγάλες διαστάσεις στα παράλια της Αφρικής, κυρίως κοντά στον κόλπο του Άντεν,⁴⁰ καθώς πολλοί πρώην πολίτες του διαλυμένου κράτους της Σομαλίας έχουν καταφύγει σ' αυτή τη δραστηριότητα παρά την έντονη παρουσία διεθνούς στόλου στην περιοχή.⁴¹ Η Εισαγγελία του ΔΠΔ δεν έχει επιληφθεί καθόλου μέχρι σήμερα

40. Σύμφωνα με την παγκόσμια αναφορά πειρατικών συμβάντων της Διεθνούς Ναυτιλιακής Υπηρεσίας (IMB) στο Διεθνές Εμπορικό Επιμελητήριο (ICC), τους πρώτους τρεις μήνες του 2011 σημειώθηκε παγκόσμιο ρεκόρ επιθέσεων με 142 καταγεγραμμένες επιθέσεις σε πλοία. Μόνο στην περιοχή της Σομαλίας 299 άνθρωποι κρατήθηκαν ως όμηροι και επιπλέον έξι άτομα απήχθησαν παράνομα από τα σκάφη τους. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Διεθνούς Ναυτιλιακής Υπηρεσίας οι Σομαλοί πειρατές συνέχισαν να κρατούν 596 μέλη πληρωμάτων 28 συνολικά πλοίων ως ομήρους. Brian Ikol Adungo, *A Panafrikan and International Approach: Combating Piracy off the Coast of Somalia* Απρίλιος 2012, σ. 2, ηλεκτρονικά διαθέσιμο στην παγκόσμια επιστημονική βάση μελετών SSRN <http://ssrn.com/abstract=2048444>, τελευταία επίσκεψη στις 05 Ιανουαρίου 2014. Η έκθεση πάντως του Διεθνούς Ναυτιλιακού Γραφείου για τα πρώτα τρία τρίμηνα του 2012 δείχνει σημαντική μείωση των περιστατικών (από 352 σε 233), η οποία εξηγείται στην αυξημένη δράση ναυτικών δυνάμεων, στην πρόσληψη ιδιωτικών ένοπλων ομάδων ασφαλείας στα πλοία, στην εκπαίδευση των πληρωμάτων και στις καιρικές συνθήκες. Παρ' όλα αυτά οι Σομαλοί πειρατές έχουν διευρύνει τις δραστηριότητές τους πέρα από τον κόλπο του Άντεν, στην Αραβική Θάλασσα, στην Ερυθρά θάλασσα, τον Ινδικό Ωκεανό, τις δυτικές Μαλβίδες, την Υεμένη, τη Μαδαγασκάρη, τις Σεϋχέλλες, τη Μοζαμβίκη και την Τανζανία. Διεθνής Ναυτιλιακή Υπηρεσία, *Piracy and Armed Robbery Against Ships*, 1 Ιανουαρίου-30 Σεπτεμβρίου 2012, σ. 11 & 21.

41. Stig Jarle Hansen, *PIRACY IN THE GREATER GULF OF ADEN*, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, (Όσλο:2009), ηλεκτρονικά διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://en.nibr.no/uploads/publications/26b0226ad4177819779c2805e91c670d.pdf>, τελευταία επίσκεψη στις 7 Σεπτεμβρίου 2011· James Jay Carafano, Richard Weitz and Martin Edwin Andersen, *MARITIME SECURITY: FIGHTING PIRACY IN THE GULF OF ADEN AND BEYOND*, (The Heritage Foundation), (Ουάσιγκτον: 2009), ηλεκτρονικά διαθέσιμο στη διεύθυνση <http://www.dtic.mil/cgi-bin/GetTRDoc?AD=ADA506760&Location=U2&doc=GetTRDoc.pdf>, τελευταία επίσκεψη στις 7 Σεπτεμβρίου 2011· James Joyner, *US and Russian Navy Arrest 26 Somali Pirates*, 13 February 2009, http://www.acus.org/new_atlanticist/us-and-russian-navy-arrest-26-somali-pirates, τελευταία επίσκεψη στις 7 Σεπτεμβρίου 2014· *U.S. Navy arrests pirate suspects in Gulf of Aden*, CNN, <http://edition.cnn.com/2009/WORLD/africa/02/11/piracy.arrests/>, τελευταία επίσκεψη στις 7 Σεπτεμβρίου 2014.

με τη διερεύνηση αυτών των εγκληματικών πράξεων αλλά έχει αφήσει την εκδίκαση του εγκλήματος της πειρατείας στα εθνικά δικαστήρια των ενδιαφερομένων χωρών, παρά το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετά προβλήματα στη διεξαγωγή των δικών αυτών και μολονότι βάσιμα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι βάσει του εθιμικού διεθνούς δικαίου οι πειρατές «ως εχθροί του ανθρώπινου γένους» (*hostis humani generis*) διαπράττουν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας⁴² και επομένως εντάσσονται στη συντρέχουσα δικαιοδοσία του ΔΠΔ. Όσον αφορά βέβαια την αποδεικτική διαδικασία ενώπιον οποιουδήποτε εθνικού δικαστηρίου ή του ΔΠΔ σίγουρα ένα θέμα, όχι τελικά όμως μείζονος σημασίας, θα ήταν στο πώς θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι ο συλληφθείς πειρατής έχει συμμετάσχει σε μια ευρεία και συστηματική επίθεση πλοίων στην περιοχή και όχι μόνο σ' αυτή την επίθεση για την οποία συνελήφθη ή ότι έστω γνώριζε ότι η επίθεσή του ήταν μέρος μιας ευρείας ή συστηματικής επίθεσης, προκειμένου οι πράξεις του να υπαχθούν στο άρθρ. 7 ΚΡΔΠΔ ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας. Υπενθυμίζεται στο σημείο αυτό ότι προκειμένου βάσει του άρθρου 7 ΚΡΔΠΔ να θεωρηθεί μια πράξη ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας θα πρέπει να διαπράττεται ως μέρος ευρείας ή συστηματικής επίθεσης που κατευθύνεται κατά οποιουδήποτε αμάχου πληθυσμού, εν γνώσει της επίθεσης και να στοιχειοθετεί ένα από τα ακόλουθα εγκλήματα: α) Ανθρωποκτονία με πρόθεση β) Εξόντωση γ) Υποδούλωση δ) Εκτόπιση ή βίαιη μετακίνηση πληθυσμού ε) Φυλάκιση ή άλλη σοβαρή στέρηση της σωματικής ελευθερίας κατά παραβίαση βασικών κανόνων του διεθνούς δικαίου στ) Βασανιστήρια ζ) Βιασμός, γενετήσια δουλεία, εξαναγκασμός σε πορνεία, εξαναγκασμός σε εγκυμοσύνη, εξαναγκασμός σε στέρωση

Upendra Acharya, Humanitarian Aid and Assistance to Constrain Piracy in Somalia: Ignored Facts and the Political Delivery of Charity, στην επιστημονική βάση δεδομένων SSRN http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2139198, τελευταία επίσκεψη στις 15 Ιανουαρίου 2014.

42. Ωστόσο οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί, μολονότι αναγνωρίζουν τις ομοιότητες-«συγγένεια της πειρατείας με τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, δεν προχωρούν ως αυτό το σημείο. Βλ. Brian Ikol Adungo, ό.π., σελίδα 4. Βλ. επίσης Κεφάλαιο 5 της παρούσας διατριβής.

ή άλλη μορφή γενετήσιας βίας παρόμοιας βαρύτητας. η) Δίωξη κατά οποιασδήποτε αναγνωρίσιμης ομάδας ή κοινότητας για λόγους πολιτικούς, φυλετικούς, εθνικούς, εθνοτικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς ή λόγους φύλου, όπως αυτό ορίζεται στην παράγραφο 3, ή άλλους λόγους που αναγνωρίζονται παγκοσμίως ως ανεπίτρεπτοι κατά το διεθνές δίκαιο σε σχέση με οποιαδήποτε πράξη που αναφέρεται στην παρούσα παράγραφο ή οποιοδήποτε έγκλημα εντός της δικαιοδοσίας του Δικαστηρίου. θ) Βίαιη εξαφάνιση προσώπων ι) Φυλετικός Διαχωρισμός κ) Άλλες απάνθρωπες πράξεις παρόμοιου χαρακτήρα οι οποίες με πρόθεση προκαλούν μεγάλο πόνο ή βαρεία σωματική βλάβη ή βαρεία βλάβη της διανοητικής ή σωματικής υγείας.⁴³

Νομικά, το θέμα αυτό είναι εξαιρετικά επίκαιρο και κρίσιμο για τη δικαιοδοσία του ΔΠΔ, καθώς συνδέεται άμεσα με το άρθρο 7 ΚΡΔΠΔ για τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, το οποίο αναφέρει ρητά επίσης ότι τα εγκλήματα αυτά διαπράττονται «κατ' εφαρμογή ή προς εξυπηρέτηση της πολιτικής ενός κράτους ή μιας οργάνωσης που στοχεύει στη διάπραξη τέτοιας επίθεσης», φράση που θέτει για ορισμένους θεωρητικούς εν αμφιβόλω⁴⁴ το κατά πόσο στο άρθρο αυτό εντάσσονται και εγκλήματα αντάρτικων ομάδων, παραστρατιωτικών οργανώσεων ή άλλων εγκληματικών ή εν γένει επικίνδυνων οργανώσεων ή νομικών προσώπων. Ο γράφων τάσσεται ξεκάθαρα υπέρ μιας ευρείας ερμηνείας του άρθρο 7 ΚΡΔΠΔ για τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, η οποία –όπως παραδόξως– μολονότι θεωρείται «ευρεία» σέβεται εντούτοις πλήρως το γράμμα του νόμου και δεν επιχειρεί όπως η στενή ερμηνεία την μετάλλαξη του κειμένου, την ουσιαστική διαγραφή του δια-

43. Βλ. όμως *contra* Κλάους Κρεβ (Claus Kreβ) «...η πειρατεία δεν πλησιάζει καν την «στυγερότητα» της γενοκτονίας ή των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, αφού το πρώτο έγκλημα, από άποψη βαρύτητας, είναι περισσότερο συγκρίσιμο με την απλή ληστεία» C. Kreβ, 'Universal Jurisdiction over International Crimes and the *Institut de Droit international*' (2006) 4 *JICJ*, σ. 569. Η μελέτη του αυτή βέβαια γράφτηκε προτού την επανεμφάνιση της πειρατείας μέσω των Σομαλών (και όχι των Κρητών αυτή τη φορά) από τον κόλπο του Άντεν μέχρι τον Ινδικό Ωκεανό και την Ερυθρά Θάλασσα.

44. Βλ. ειδικότερα το υπ' αρ. 4 Κεφάλαιο της παρούσας διατριβής για τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

ζευκτικού όρου «ή» ή την εξομοίωση του όρου «οργάνωση» με την έννοια του «κράτους» ή του «οιονεί κράτους».⁴⁵

Ανεξάρτητα όμως από τα προαναφερθέντα, γεγονός είναι ότι η ιδέα για την εξατομίκευση του διεθνούς δικαίου –είτε με την μορφή των δικαιούχων ατόμων (όπως στην περίπτωση του δικαίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων) είτε με τη μορφή των υποκείμενων σε τιμωρία απ' αυτό (όπως στην περίπτωση του δικαίου του πολέμου, της γενοκτονίας και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας)– εδράζεται σε μεγάλο βαθμό στην μεταχείριση των πειρατών, οι οποίοι υπόκειντο σύμφωνα με τα εθνικά δικαστήρια στη δικαιοδοσία ενός εν εξελίξει διεθνούς (και δη διεθνούς ποινικού) δικαίου⁴⁶ ως εχθροί ολόκληρης της ανθρωπότητας μολοντί χαρακτηρίζονταν ταυτόχρονα ως πρόσωπα εκτός νόμου και διεθνούς τάξης!⁴⁷

Έτσι για πρώτη φορά στο πλαίσιο του διεθνούς δικαίου έχουμε γενική εξατομίκευση της ευθύνης σε πρόσωπα και όχι κρατικές οντότητες δύναμι της δικαιοδοσίας εθνικών δικαστηρίων που εφαρμόζουν διατάξεις του ποινικού τους δικαίου σε διεθνές επίπεδο, θεωρώντας ότι η ποινική τιμωρία της πειρατείας αποτελεί τμήμα μεν του δικού τους εθνικού δικαίου αλλά συνάμα και κομμάτι ενός άγραφου ακόμη διεθνούς δικαίου και μια διεθνή νομική επιταγή σύμφωνα με τους κανόνες του «φυσικού δικαίου» (natural law) της ανθρωπότητας.⁴⁸

45. Βλέπε αναλυτικά το Κεφάλαιο 5 για τα Εγκλήματα κατά της Ανθρωπότητας και τη Σχέση τους με τη Δικαιοδοσία του ΔΠΔ στην παρούσα διατριβή.

46. Βλ. απόφαση *United States v. Smith*, 18 U.S. (5 Wheat.) 153, 161-62 (1820), στην οποία η πειρατεία χαρακτηρίζεται ως ένα κατά κοινή ομολογία έγκλημα που παραβιάζει το νόμο των εθνών, δηλαδή το διεθνές δίκαιο.

47. Gerry Simpson, *LAW, WAR AND CRIME*, (Ινδία: Polity), (2007), σ. 159-177.

48. Συντακτική Επιτροπή *Humanity*, Lauren Benton & Dan Edelstein, *Of Pirates, Empire, and Terror: An Interview with Lauren Benton and Dan Edelstein*, (2010) 2(1) *Humanity*, 75-84, <http://www.humanityjournal.org/humanity-volume-2-issue-1/pirates-empire-and-terror-interview-lauren-benton-and-dan-edelstein>, τελευταία επίσκεψη στις 15 Ιανουαρίου 2014. Βλ. επίσης αναλυτικότερα Lauren Benton, *A SEARCH FOR SOVEREIGNTY: LAW AND GEOGRAPHY IN EUROPEAN EMPIRES, 1400–1900*, (Κέμπριτζ: Cambridge University Press, (2010) Dan Edelstein, *THE TERROR OF NATURAL RIGHT: REPUBLICANISM, THE CULT OF NATURE, AND THE FRENCH REVOLU-*

Σε κάθε περίπτωση όμως, η απόφαση των κρατών να ασκήσουν μια παγκόσμια –τουλάχιστον φαινομενικά–⁴⁹ δικαιοδοσία σε κρατικό και όχι διεθνές επίπεδο αποτέλεσε το απαραίτητο μέσο βήμα για να φθάσουμε τελικά και ανάλογα με την περίπτωση στην άμεση ή έμμεση, συναινετική ή καταναγκαστική, μόνιμη ή προσωρινή⁵⁰ εκχώρηση δικαστικής εξουσίας από τα κράτη σε διεθνείς δικαιοδοτικούς μηχανισμούς.

Ωστόσο, όπως σημειώνει η Νούρα Αρατζάρβι (Noora Arajarvi): «Μολονότι η επέκταση της παγκόσμιας δικαιοδοσίας σε διεθνή εγκλήματα μέσα από την αναλογική εφαρμογή της πειρατείας και το επιχείρημα της βαρύτητας υπήρξε σίγουρα σημαντική για την εξέλιξη του διεθνούς ποινικού δικαίου στο παρελθόν, δεν είναι πλέον ο μοναδικός –ούτε ο δημοφιλής– τρόπος για την αντιμετώπιση διεθνών εγκλημάτων, λόγω της επικύρωσης κωδικοποιημένων μηχανισμών ποινικού δικαίου. Κατά συνέπεια, βλέπουμε μια κάμψη της πρακτικής των κρατών ν' ασκούν παγκόσμια δικαιοδοσία και δεν βρίσκουμε κάποια κοινή, ολοκληρωμένη συνείδηση δικαίου (*orinio juris*) σχετικά με τη νομικά δεσμευτική φύση αυτής της πρακτικής. Η απόλυτη παγκόσμια δικαιοδοσία για διεθνή εγκλήματα βρίσκεται καθ' οδόν για να συναντήσει τον δημιουργό της».⁵¹

Αναντίλεκτα, η ίδρυση του ΔΠΔ και η άσκηση της δικαιοδοσίας του σε αρκετές πλέον υποθέσεις επιβεβαιώνει το παραπάνω συμπέρασμα.

ΤΙΟΝ, (Σικάγο: University of Chicago Press), (2009).

49. Βλ. παραπάνω και την άποψη ότι η δικαιοδοσία ήταν ουσιαστικά τοπική, αφού τα πλοία θεωρούνταν έδαφος των κρατών στα οποία ήταν νηολογημένα.

50. Ανάλογα με την περίπτωση και συνδυαστικά σε πολλές περιπτώσεις. Π.χ. η εκχώρηση δικαστικής εξουσίας από την τότε Μεγάλη Βρετανία στο ΔΕΣΔΝ ήταν άμεση, μερική και προσωρινή, αφού το ΔΕΣΔΝ δεν ήταν ένας μόνιμος δικαιοδοτικός μηχανισμός, ενώ στις δίκες της Νυρεμβέργης συμμετείχαν Άγγλοι δικαστές και εισαγγελείς. Αντίθετα, η εκχώρηση δικαστικής εξουσίας από τη Σερβία (πρώην Γιουγκοσλαβία) στο ΔΕΠΔΓ ήταν έμμεση, καταναγκαστική, αλλά και συνάμα προσωρινή δεδομένης της σχετικά ορισμένης και σίγουρα όχι μόνιμης λειτουργίας του ΔΕΠΔΓ.

51. Noora Arajarvi, *Looking Back from Nowhere: Is There a Future for Universal Jurisdiction over International Crimes?*, 16 (2011) *Tilburg Law Review* 5–29, σ. 29.

Ας μην ξεχνάμε ότι το ΔΠΔ προβλήθηκε ως το διεθνές δικαιοδοτικό όργανο που δίκαια και αμερόληπτα θα μπορούσε να εκδικάζει και να τιμωρεί όσους διέπρατταν σοβαρά εγκλήματα πολέμου, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, γενοκτονία ή ακόμη-ακόμη μελλοντικά το έγκλημα της επίθεσης, αποτελώντας ένα σημαντικό βήμα για την εφαρμογή των αρχών της «διεθνούς νομιμότητας», τη διασφάλιση της ειρήνης και την προάσπιση των ατομικών ελευθεριών.⁵²

Ωστόσο, από μια άλλη σκοπιά, η θέσπιση και η μετέπειτα λειτουργία του ΔΠΔ θέτει σε κίνδυνο την συνέχιση της νομιμοποιημένης ηγεμονίας –και γι' αυτό αντιμετωπίζεται εχθρικά ή αρνητικά από διάφορες υπερδυνάμεις όπως οι ΗΠΑ, η Ρωσία και η Κίνα. Με άλλα λόγια η λειτουργία του θέτει εν αμφιβόλω την διατήρηση της διεθνούς αρχής της νομιμοποιημένης ηγεμονίας⁵³ καταρχάς στο ευαίσθητο πεδίο του ποινικού δικαίου το οποίο μέχρι πρότινος ανήκε στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών κρατών. Κυρίως το ζήτημα όμως είναι ότι το αυστηρά οριοθετημένο πεδίο του διεθνούς ποινικού δικαίου αγγίζει άμεσα ή έμμεσα πολλές από τις διεθνείς δραστηριότητες των κρατών και δη των υπερδυνάμεων και ως εκ τούτου αντιμετωπίζεται από τα ισχυρά κράτη του πλανήτη ως ένας εν δυνάμει δούρειος ίππος που έχει ως στόχο τον περιορισμό της διεθνούς εξουσίας τους μέσω της άσκησης ενός «ανεξάρτητου» και «αντικειμενικού» υπερκρατικού ελέγχου.

Αναμφίβολα, η οικονομική και ανθρωπιστική κρίση σε παγκόσμιο

52. Ελ. Συμεωνίδου–Καστανίδου, Νομιμοποιητική βάση και όρια δικαιοδοσίας του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, (2003) 51(3) NoB, σ.402 κ.επ.

53. Ο συγκεκριμένος όρος αποτελεί επινόηση του Σίμπσον, ο οποίος επιχειρεί έτσι να περιγράψει «την ύπαρξη μέσα σε μια διεθνή κοινότητα μιας ισχυρής ελίτ κρατών, των οποίων η υπερέχουσα ισχύς αναγνωρίζεται από υποδεέστερες δυνάμεις ως πολιτικό γεγονός που δίνει δικαίωμα στην ύπαρξη συγκεκριμένων συνταγματικών προνομίων, δικαιωμάτων και καθηκόντων και των οποίων (κρατών) οι μεταξύ τους σχέσεις καθορίζονται από την τήρηση μιας αδρά σκιαγραφημένης αρχής εθνικής ισοτιμίας» (). *Ibid*, σ. 68. “Legalised hegemony, then, is...*the existence within an international society of a powerful elite of states whose superior status is recognised by minor powers as a political fact giving rise to the existence of certain constitutional privileges, rights and duties and whose relations with each other are defined by adherence to a rough principle of sovereign equality.*”

επίπεδο (πολεμική ανάφλεξη στη Μέση Ανατολή, μείζων οικονομική κρίση στην Ευρώπη, μεγάλα κύματα προσφύγων κ.ά.) θέτει μεγάλες προκλήσεις για τη λειτουργία του ΔΠΔ, καθώς καλείται δίχως δίκης του αστυνομικές δυνάμεις να επιληφθεί επί υποθέσεων που ταλανίζουν την αποκαλούμενη «διεθνή κοινότητα»⁵⁴ σε γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό επίπεδο σε μια εποχή διεθνούς κρίσης και επανέναρξης ενός νέου ψυχρού πολέμου.

54. Ένας όρος που επιθυμεί να υποδηλώσει έγκυρα το σύνολο όλων των αναγνωρισμένων κρατών του κόσμου και όχι απλά τα 7-10 ισχυρά κράτη που υποδηλώνονται πίσω από τον κοινό τοις πάσι, αλλά εντούτοις ομιχλώδη όρο «διεθνή κοινότητα».

Το λαθρεμπόριο καπνού στην Ελλάδα της κρίσης

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΧΙΟΝΗΣ*

Εισαγωγή¹

Το λαθρεμπόριο προϊόντων καπνού είναι μια δραστηριότητα του οργανωμένου εγκλήματος, που τα τελευταία χρόνια έχει λάβει μεγάλες διαστάσεις και έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον θεωρητικών προσεγγίσεων, αλλά και ερευνητικών προγραμμάτων που εστιάζουν στην καταγραφή του φαινομένου, την αιτιολογία, τις συνέπειές του και την κατάθεση προτάσεων σχετικά με την χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής για τον περιορισμό ή και την πάταξή του.

* Δικηγόρος, ΜΔ Εγκληματολογίας.

1. Το παρόν άρθρο βασίζεται στο μεγαλύτερο μέρος του στη μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τους τρόπους χρηματοδότησης του οργανωμένου εγκλήματος στην Ευρώπη, με τίτλο “Financing of organized crime” (HOME/2011/ISEC/AG/400002566), στην οποία από κοινού με την Δρ. Εγκληματολογίας κα Αναστασία Χαλκιά λάβαμε μέρος ως εθνικοί πραγματογνώμονες στην Ελλάδα σε συνεργασία με το ερευνητικό κέντρο “Center for the Study of Democracy” (που εδρεύει στη Βουλγαρία) για τις ειδικότερες εκφάνσεις του φαινομένου ως προς τον καπνό και κοκαΐνη. Στο πλαίσιο αυτό, πέρα από τη συλλογή και τη μελέτη στατιστικών δεδομένων και νομολογίας, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις βασισμένες σε ημιδομημένο ερωτηματολόγιο με εξειδικευμένα στελέχη του Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος, με λειτουργούς της Εισαγγελίας Εφετών Πειραιώς, με διευθυντικά στελέχη της καπνοβιομηχανίας «Παπαστράτος», με αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας (Διεύθυνση Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος και οργανωμένο) και με υπαλλήλους του Τελωνείου Πειραιώς. Πληροφορίες για το πρόγραμμα στον ιστότοπο: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=17368>. Η έκθεση της μελέτης είναι δημοσιευμένη στον ιστότοπο: <http://www.csd.bg/artShow.php?id=17317>.

Ορισμός λαθρεμπορίου

Το λαθρεμπόριο ως νομική έννοια ορίζεται λεπτομερώς στον Εθνικό Τελωνειακό Κώδικα (Ν. 2960/2001)². Με λίγα λόγια, πρόκειται για την εισαγωγή ή εξαγωγή εμπορευμάτων υποκειμένων σε δασμούς, φόρους και λοιπές επιβαρύνσεις που εισπράττονται στα Τελωνεία χωρίς να πληρωθούν αυτές οι εν γένει επιβαρύνσεις σε χρόνο και με τρόπο που ορίζει ο νόμος.

Η λαθρεμπορία διώκεται και τιμωρείται σε βαθμό πλημμελήματος ακόμα και αν έχει τελεστεί από τρεις ή περισσότερους δράστες, ενώ χαρακτηρίζεται από το νόμο ως κακούργημα μόνο εάν οι δασμοί, φόροι και λοιπές επιβαρύνσεις που στερήθηκε το Δημόσιο ή η Ευρωπαϊκή Ένωση υπερβαίνουν το ποσό των εκατόν πενήντα χιλιάδων (150.000) ευρώ, όπως ορίστηκε με σχετικά πρόσφατη νομοθετική μεταβολή του άρθρου 157 του ως άνω νόμου³.

Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας

Μια σειρά ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που διαθέτει η χώρα μας, εξατομικεύουν τη θέση της στο διεθνές στερέωμα, ως προς το φαινόμενο του λαθρεμπορίου καπνού και την καθιστούν σημαντικό κόμβο της διαδρομής του.

Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα παραδοσιακά υπήρξε σημαντική καπνοπαραγωγός χώρα, έστω και αν πλέον δεν λογίζεται διεθνώς ως τέ-

2. Σύμφωνα με τον νομοθετικό ορισμό της λαθρεμπορίας, όπως αυτός αποτυπώνεται στο άρθρο 155 του Ν. 2960/2001, λαθρεμπορία είναι:

α) η εντός του τελωνειακού εδάφους εισαγωγή ή εξ αυτού εξαγωγή εμπορευμάτων υποκειμένων σε δασμούς, φόρους και λοιπές επιβαρύνσεις που εισπράττονται στα Τελωνεία, χωρίς τη γραπτή άδεια της αρμόδιας Τελωνειακής Αρχής ή σε άλλο από τον ορισμένο παρ' αυτής τόπο ή χρόνο,

β) οποιαδήποτε ενέργεια, που αποσκοπεί να στερήσει το Ελληνικό Δημόσιο ή την Ευρωπαϊκή Ένωση των υπ' αυτών εισπρακτέων δασμών, φόρων και λοιπών επιβαρύνσεων από τα εισαγόμενα ή εξαγόμενα εμπορεύματα, και αν ακόμη αυτά εισπράχθηκαν κατά χρόνο και τρόπο διάφορο εκείνου που ορίζει ο νόμος.

3. Αντικ. της περ. Γ της παρ. 1 του άρθρου 157 με την παρ. 3 του άρθρου 3 του Ν. 3943/2011, ΦΕΚ-66 Α/31.3.2011 – είχε τροποποιηθεί με την παρ. 4 του άρθρου 77 του Ν. 3842/10, ΦΕΚ-58 Α/23.4.2010.

τοια. Οι Έλληνες, όμως, είναι και παραμένουν καπνιστές σε μεγάλο ποσοστό του συνολικού πληθυσμού και αξίζει να σημειωθεί ότι ο σχετικά πρόσφατος αντικαπνιστικός νόμος⁴ αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα εφαρμογής στην πράξη, παρά τις τροποποιήσεις του και παρά τα πολύ υψηλά πρόστιμα με τα οποία απειλούνται οι παραβάτες.

Η ιδιαιτερότητα της χώρας μας, όμως, οφείλεται πρωτίστως στη γεωγραφική της θέση, η οποία βρίσκεται σε ιδανικό σημείο των διαδρομών του λαθρεμπορίου καπνού από τη Βόρεια Αφρική και την Ασία προς την Ευρώπη ή ακόμα και από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (μεταξύ άλλων Ρωσία, Ουκρανία, Ρουμανία, Κύπρο) προς την υπόλοιπη Γηραιά Ήπειρο, ειδικά προς το κεντρικό και το βόρειο τμήμα της⁵. Επιπλέον, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι πέρα από τη γεωγραφική θέση-κλειδί, σημαντικοί παράγοντες της επιλογής της Ελλάδας ως χώρα παράνομης εισόδου των καπνικών στον ευρωπαϊκό χώρο είναι το είδος, η έκταση και η μορφολογία των χερσαίων και θαλάσσιων συνόρων της, που διευκολύνουν την εισαγωγή λαθραίων προϊόντων γενικά.

Η Ελλάδα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί σήμερα ως χώρα διαμετακόμισης και όχι τόσο ως χώρα παραγωγής ή τελικού προορισμού των καπνικών προϊόντων κι αυτό επειδή η χώρα μας αποτελεί διαμετακομιστικό σταθμό λαθρεμπορευμάτων καπνού, δεδομένου ότι το 70-75% των παρανόμως εισαχθέντων τσιγάρων προωθείται τελικά σε άλλες χώρες της ΕΕ⁶, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν ανθεί μαύρη αγορά τσιγάρων και χύμα καπνού ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα.

4. Πρόκειται για τον Ν. 3868/2010, όπου στο Κεφάλαιο «Ζ» περιλαμβάνει διατάξεις υπό τον βαρύγδουπο τίτλο: «Μέτρα για την ολική απαγόρευση του καπνίσματος στους δημόσιους χώρους», που τροποποίησαν μερικώς τους προϊσχύσαντες νόμους Ν. 3730/2008 και Ν. 3370/2005.

5. Μεταξύ άλλων, Αντωνόπουλος Γ., «Η μαύρη αγορά τσιγάρων στην Ελλάδα, Πλαίσιο, Δράσεις και Δραστηριότητες», στον τόμο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας», 2011, σ. 45.

6. Δελτίο Τύπου της 19 Σεπτεμβρίου 2013 του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών, http://www.kepe.gr/images/pdf/Press%20Office/Press7_8gr.pdf

Σχέση με οργανωμένο έγκλημα

Το λαθρεμπόριο καπνού αποτελεί κατ' εξοχήν δραστηριότητα του οργανωμένου εγκλήματος⁷ με διασυνοριακά και διεθνικά χαρακτηριστικά, που οφείλονται αφενός στη σύσταση των οργανωμένων εγκληματικών ομάδων που αποτελούνται από άτομα διαφόρων εθνικοτήτων και αφετέρου στην εκτεταμένη δράση τους σε περισσότερες χώρες. Συχνά παρατηρούνται ακόμα και συνεργασίες μεταξύ εγκληματικών οργανώσεων διαφορετικών χωρών σε μεγάλες επιχειρήσεις λαθρεμπορίας καπνού από την Ασία ή ακόμα και τη Λατινική Αμερική στην Ευρώπη.

Ενδιαφέρον σημείο, που αξίζει να σταθεί κανείς, είναι και το ότι στρατολογούνται επίσης ειδικοί επιστήμονες (χημικοί, οικονομολόγοι, λογιστές, κλπ.)⁸, που συνεισφέρουν στην οργάνωση τις πολύτιμες γνώσεις τους και δεν έχουν ούτε προφίλ εγκληματία, ούτε και εγκληματικό παρελθόν – ποινικό μητρώο.

Το οργανωμένο έγκλημα δείχνει σταθερή προτίμηση στο λαθρεμπόριο καπνού, επειδή πρόκειται για παράνομη δραστηριότητα χαμηλού ρίσκου και υψηλού κέρδους⁹.

Οι εγκληματικές ομάδες διακρίνονται σε αυτές που ασχολούνται με τη μεταφορά των λαθραίων από τις χώρες παραγωγής και τη διαμετακόμιση των προϊόντων από χώρα σε χώρα μέχρι τον τελικό προορισμό, καθώς και σε αυτές που ασχολούνται με την προώθηση των παράνομων τσιγάρων στην εθνική μαύρη αγορά.

Ενδεικτικά, στη Νότια Ευρώπη το λαθρεμπόριο καπνού αποτελεί τμήμα της παράνομης δράσης της "Mafia", που εισάγει σταθερά καπνικά προϊόντα με ταχύπλοα προς πώληση στις τοπικές (αντίστοιχες με

7. Ως προς τον ορισμό του οργανωμένου εγκλήματος και τα ειδικότερα εννοιολογικά χαρακτηριστικά του βλ. Ριζάβα Φ., «Οργανωμένο Έγκλημα», 2012, Νομική Βιβλιοθήκη και Χλούπη Γ., «Οργανωμένο έγκλημα», 2005, Νομική Βιβλιοθήκη.

8. Bruggeman, W., "Η καταπολέμηση του οργανωμένου εγκλήματος: δυνατότητες, προβλήματα και ευκαιρίες, με ειδικότερη έμφαση στην Ευρωπαϊκή Ένωση", *Ποινική Δικαιοσύνη*, 3/2000, σ. 317

9. Bruggeman W., ό.α, σ. 316.

τις δικές μας λαϊκές) αγορές στη Σαρδηνία και τη Νάπολη¹⁰.

Στη χώρα μας οι εγκληματικές ομάδες που δραστηριοποιούνται στο λαθρεμπόριο καπνού αποτελούνται από 15-20 μέλη διαφόρων εθνικοτήτων, η ηγεσία τους είναι συνήθως ελληνική, και έχουν διακριτή ιεραρχία και κατανομή ρόλων, που είναι γνωστοί στη διεθνή βιβλιογραφία με τις υποκατηγορίες των wholesalers, procurers, pushers, street sellers, scouters, warehouse guards, legitimate shop owners, thieves – burglars, drivers, protectors, deputies, cashiers and corrupted officials¹¹. Παρατηρείται δε κινητικότητα στα χαμηλότερα στην ιεραρχία μέλη (συνήθως αλλοδαποί), με την έννοια ότι αντικαθίστανται συχνά, για να προστατεύονται με τον τρόπο αυτό τα ανώτερα μέλη, αλλά και η ίδια η εγκληματική οργάνωση¹². Οι εμπλεκόμενες στο λαθρεμπόριο καπνού οργανωμένες εγκληματικές ομάδες δεν χρησιμοποιούν βία ως κύριο μέσο επιβολής στο χώρο¹³, ούτε τα μέλη τους διαθέτουν το τυπικό προφίλ λαθρέμπορου.

Modus operandi

Η εισαγωγή των λαθρεμπορευμάτων καπνού στην Ελλάδα γίνεται κυρίως μέσω θαλάσσης, και δευτερευόντως μέσω χερσαίων οδών.

Ο πλέον δημοφιλής τρόπος εισαγωγής λαθραίων καπνικών προϊόντων είναι μέσω θαλάσσης, ειδικά μέσω πλοίου που ενίοτε μεταφέρει και νόμιμο εμπόρευμα, το οποίο πλησίον των ακτών προσεγγίζεται από ταχύπλοα σκάφη, ξεφορτώνονται σε αυτά τα λαθραία τσιγάρα και στη συνέχεια μεταφέρονται σε απόμερες και δυσπρόσιτες περιοχές, κυρίως της Πελοποννήσου, των Ιονίων νήσων και της Κρήτης, μεταφορτώνονται σε φορτηγά και μεταφέρονται σε αποθήκες για την περαι-

10. Σύμφωνα με τον Εισαγγελέα Εφετών που συμμετείχε στην έρευνα ως συνεντευξιαζόμενος.

11. Antonopoulos, G. A. (2008), 'The Greek connection(s): The social organization of the cigarette-smuggling business in Greece', *European Journal of Criminology*, 5 (3), σ. 263.

12. Πληροφορίες από συνεντεύξεις στο πλαίσιο της προαναφερθείσας έρευνας.

13. Antonopoulos G.A., Cigarette smuggling: a case study of a smuggling network in Greece, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14 (3), pp. 239-255.

τέρω προώθησή τους. Ακόμα και το ίδιο το «μητρικό» πλοίο ενδέχεται κατά περίπτωση να προσεγγίσει ακτές και να ξεφορτωθεί το παράνομο εμπόρευμα απευθείας από αυτό σε φορτηγά.

Η δε χερσαία μεταφορά πραγματοποιείται με φορτηγά μαζί με νόμιμο εμπόρευμα, συνήθως σε ειδικά διαμορφωμένες κρύπτες, πολλάκις δε οι οδηγοί ή μεταφορείς δεν γνωρίζουν το παραμικρό για την παράνομη δράση, στην οποία λαμβάνουν μέρος τελώντας σε καθεστώς πραγματικής πλάνης.

Πέρα από τα παραπάνω, αρκετά συνηθισμένο στην εγκληματική πρακτική είναι και ο συνδυασμός και των δύο τρόπων τέλεσης μέσω των Τελωνείων, στα οποία φτάνουν τσιγάρα επιμελώς κρυμμένα σε νόμιμα εμπορεύματα (ως επί το πλείστον παλιοσίδερα, κλπ), δεδομένου ότι καθημερινά ο αριθμός των εμπορευματοκιβωτίων (containers) που φτάνουν σε Πειραιά, Ηράκλειο, Θεσσαλονίκη και Βόλο είναι εξαιρετικά μεγάλος και δεν ελέγχονται παρά μόνο ορισμένα από αυτά λόγω έλλειψης προσωπικού και τεχνολογικού εξοπλισμού.

Αξιοσημείωτο γεγονός αποτελεί το ότι η Ελλάδα είναι η μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης που δεν διαθέτει μηχανήματα ελέγχου με ακτίνες «Χ», που θα επέτρεπαν την ταχύτερη, αποτελεσματικότερη και ολοκληρωμένη διεκπεραίωση των ελέγχων των εμπορευματοκιβωτίων¹⁴. Πολλές φορές τα εμπορεύματα συνοδεύονται από πλαστά παραστατικά (τιμολόγια, δελτία αποστολής, κλπ.) και συνήθως τα αναφερόμενα σε αυτά ονόματα φυσικών ή επωνυμίες νομικών προσώπων αρμοδίων για την παραλαβή είναι ψευδή ή ανύπαρκτα. Τα μέλη της εγκληματικής οργάνωσης, η δράση των οποίων λαμβάνει χώρα στο συγκεκριμένο στάδιο του εγκληματικού «πράττεσθαι», αναμένουν την οριστικοποίηση της παντελούς έλλειψης τελωνειακού ελέγχου και μόνο όταν αυτή επιβεβαιώνεται εμφανίζονται για την παραλαβή των (λαθρ)εμπορευμάτων.

Πολύ συχνά, επίσης, απαντάται στην πράξη το τέχνασμα της εικονικής εξαγωγής (fake transit), όπου μεταφέρονται συνήθως με φορτηγά νομίμως εισαχθέντα τσιγάρα από την Ελλάδα προς γειτονικές χώρες, όπως η Βουλγαρία και η ΠΓΔΜ, με έκδοση πραγματικών παραστατι-

14. Πληροφορίες από συνεντεύξεις με στελέχη του ΣΔΟΕ.

κών, πλην, όμως, η μεταφορά είτε δεν εκτελείται ποτέ και χάνονται τα ίχνη του δρομολογίου του φορτηγού ή το φορτηγό τα επανεισάγει λαθραία στην Ελλάδα, παρόλο που φαίνεται ως κενό φορτίου¹⁵.

Το οργανωμένο έγκλημα αρέσκειται στη δημιουργία ή την εξαγορά νόμιμων επιχειρήσεων (πχ κατεψυγμένων προϊόντων ή ενδυμάτων¹⁶), προκειμένου να τις χρησιμοποιήσει ως κάλυμμα για τη λαθρεμπορία καπνού. Πολλές φορές συναντάται η συναλλαγή μεταξύ μητρικής εταιρείας και θυγατρικών σε άλλες χώρες, συνήθως γειτονικές (Βουλγαρία κοντά στα σύνορα) που η αποστολή προϊόντων από τη μία στην άλλη είναι ρουτίνα και δεν κινεί υποψίες, όπως θα κινούσε, για παράδειγμα ένα φορτίο με παλιοσίδερα (scrap metal) από την Λατινική Αμερική σε νεοσυσταθείσα εταιρεία στην Ελλάδα¹⁷.

Η νέα τάση στον τρόπο εισαγωγής λαθραίων τσιγάρων είναι η χρησιμοποίηση εμπορευματοκιβωτίων ψυγείων¹⁸ σε νόμιμες φαινομενικά συναλλαγές, χωρίς τα εμπλεκόμενα πραγματικά συμβαλλόμενα μέρη να γνωρίζουν το παραμικρό για την παράλληλη διάπραξη λαθρεμπορίας. Στη συνέχεια, μετά την παράδοση του νόμιμου φορτίου, που τελεί υπό παρακολούθηση των οργανωμένων εγκληματικών ομάδων που έχουν αναλάβει τη μεταφορά των τσιγάρων, εντεταλμένα μέλη τους λαμβάνουν στην κατοχή τους το εμπορευματοκιβώτιο και κατά συνέπεια τα κρυμμένα τσιγάρα. Με τον τρόπο αυτό, οι εγκληματικές ομάδες

15. Πληροφορίες από συνεντεύξεις με στελέχη του ΣΔΟΕ και της ΕΛ.ΑΣ., και Αντωνόπουλος Γ., «Η μαύρη αγορά τσιγάρων στην Ελλάδα, Πλαίσιο, Δράσεις και Δραστηριότητες», στον τόμο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας» (2011), σ. 46.

16. Εφημερίδα "Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ", 16/3/2002, <http://www.kathimerini.gr/113882/article/epikairothta/ellada/e3ar8rw8hke-speira-la8raiwn-tsigarwn>.

17. Σε παρόμοιες περιπτώσεις είναι εξαιρετικά χρήσιμη το "risk analysis model" που χρησιμοποιεί το Σ.Δ.Ο.Ε., για να εντοπίσει πιθανό κρούσμα λαθρεμπορίας, λαμβάνοντας υπόψη διάφορες μεταβλητές, όπως η χώρα προέλευσης του εμπορεύματος, η εταιρεία μεταφοράς, η παραλήπτρια εταιρεία, το είδος του εμπορεύματος, κλπ.

18. Συνήθως, τα λαθραία τσιγάρα τοποθετούνται μέσα στις κολώνες του εμπορευματοκιβωτίου με επιμέλεια ειδικού τεχνίτη και η ανίχνευσή τους είναι από δύσκολη έως αδύνατη, σύμφωνα με τα συνεντευξαζόμενα στελέχη του Σ.Δ.Ο.Ε.

εξαλείφουν πρακτικά τις πιθανότητες να συλληφθούν τα μέλη τους, ακόμα και αν το λαθρεμπόρευμα εντοπιστεί και αποκαλυφθεί.

Παράνομη αγορά καπνού

Η εγχώρια παράνομη αγορά καπνού έχει χαρακτηριστικά τόσο ανοικτής, όσο και κλειστής αγοράς¹⁹. Η ανοικτή αγορά διαθέτει hotspots στα μεγάλα αστικά κέντρα, ειδικά σε μικρές οδούς πλησίον των πολυσύχναστων εμπορικών οδών της Αθήνας, της Θεσσαλονίκης, της Πάτρας και άλλων πόλεων, όπου δραστηριοποιούνται ως πωλητές αλλοδαποί, κατά κύριο λόγο Πακιστανοί, Ρωσοπόντιοι και ανατολικοευρωπαίοι, άνδρες, αλλά και γυναίκες. Από την άλλη, η κλειστή αγορά αφορά σε συγκεκριμένα νόμιμα καταστήματα λιανικής πώλησης, που οι ιδιοκτήτες τους εκμεταλλεύονται το ήδη υπάρχον δίκτυο γνωστών τους πελατών και πωλούν λαθρεμπορικά προϊόντα καπνού, ακόμα και κατόπιν τηλεφωνικών παραγγελιών²⁰.

Τα είδη των διακινούμενων καπνικών προϊόντων είναι **παραποιημένα τσιγάρα** (δηλαδή απομίμηση γνωστής μάρκας) σε ποσοστό περίπου 30% και παράνομα λευκά (τα γνωστά "**illicit whites**"²¹) σε ποσοστό περίπου 70%²². Σε γενικές γραμμές, τα "φτηνά λευκά" αναφέρονται σε νέες μάρκες τσιγάρων, που παράγονται με έναν ανοιχτό και μη παράνομο τρόπο και προορίζονται μόνο ή κατά κύριο λόγο για την παράνομη αγορά άλλων χωρών. Ως κύριες μάρκες αναφέρονται οι

19. Antonopoulos, G. A. (2007), 'Cigarette smugglers: A note on four 'unusual suspects'', *Global Crime*, 8 (4):393 και Αντωνόπουλος Γ., «Η μαύρη αγορά τσιγάρων στην Ελλάδα, Πλαίσιο, Δράσεις και Δραστηριότητες», στον τόμο «Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας» (2011), σ. 47.

20. Πληροφορίες από συνεντεύξεις με στελέχη ΣΔΟΕ, ΕΛ.ΑΣ. και Αντεισαγγελέα Εφετών.

21. «Φτηνά λευκά» κατά την *Eurorol* είναι όρος της καπνοβιομηχανίας για τα τσιγάρα τα οποία παράγονται εξ ολοκλήρου ανεξάρτητα από τους παραδοσιακούς κατασκευαστές προϊόντων καπνού. Είναι φτηνές μάρκες τσιγάρων, συχνά με λογική και συνεπή ποιότητα, και προσφέρουν μια καλή εναλλακτική λύση έναντι των παραποιημένων, των οποίων η ποιότητα μπορεί να ποικίλλει σημαντικά.

22. KPGM (2013), Project Star, 2012 Results, http://www.pmi.com/eng/media_center/media_kit/Documents/Project_Star_2012_Final_Report.pdf

GoldMount, Sovereign Gold, Raquel, RGD, Cleopatra, Royal, Camel-ford, Cooper, Camelot, κλπ.

Είναι γεγονός ότι το οργανωμένο έγκλημα διακινεί λαθραία πολλές διαφορετικές μάρκες τσιγάρων από όλον τον κόσμο. Σε αποθήκες βρίσκονται και κατάσχονται τσιγάρα από διαφορετικές μάρκες, οι περισσότερες από τις οποίες συχνά είναι άγνωστες στην Ελλάδα. Αξίζει να σημειωθεί ότι από πρόσφατη έρευνα προέκυψε ότι στη χώρα μας εντοπίστηκε η δεύτερη μεγαλύτερη ποσότητα των illicit whites σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση²³.

Να σημειωθεί ότι κατ' εξαίρεση κυκλοφορούν και γνωστές μάρκες τσιγάρων μη παραποιημένες, που εισήχθησαν παράνομα από νόμιμες αγορές του εξωτερικού με χαμηλότερο φορολογικό συντελεστή και κατά συνέπεια χαμηλότερη τιμή.

Ως προς την λαθρεμπορική διάσταση του χύμα καπνού, παρατηρείται ότι η παράνομη πώλησή του αγγίζει τα 20 ευρώ/κιλό, πωλείται συνήθως σε αυτοσχέδιες συσκευασίες του μισού κιλού, ενώ η πώληση του πραγματοποιείται πλέον ακόμα και με παραγγελία μέσω διαδικτύου. Οι ειδικοί δε ανέφεραν στις συνεντεύξεις που μας παραχώρησαν ότι για κάθε 10 τόνους χύμα καπνού, το Κράτος χάνει περίπου 2 εκ. φόρους! Προς το παρόν φαίνεται ότι πρόκειται όχι για εγκληματικές οργανώσεις, αλλά για παράνομο δίκτυο πωλητών και μικροκαπνοπαραγωγών, που επιλέγουν να διακινδυνεύσουν και να πωλήσουν χύμα τον καπνό στη μαύρη αγορά κι όχι σε εταιρείες, ώστε να αποφύγουν την πληρωμή φόρων²⁴. Όμως, με τους ρυθμούς που αυξάνεται το μερίδιο του χύμα καπνού στην παράνομη αγορά, μπορεί βάσιμα να υποτεθεί ότι το παράνομο δίκτυο θα μετασχηματιστεί σε εγκληματική οργάνωση ή ότι οι ήδη υφιστάμενες εγκληματικές οργανώσεις θα στρέψουν το ενδιαφέρον τους και στο χύμα καπνό.

Ως προς την τιμή πώλησης στη λιανική αυτή κυμαίνεται από 1,00 έως 1,50 ευρώ το πακέτο, τη στιγμή που η τιμή ενός νόμιμου πακέτου

23. KPGM (2013), Project Star, 2012 Results, http://www.pmi.com/eng/media_center/media_kit/Documents/Project_Star_2012_Final_Report.pdf

24. Εφημερίδα «Ελευθεροτυπία», 5.2.2013, «Στριφτό και αφορολόγητο». <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=341502>.

είναι 3,90 ευρώ στις περισσότερες μάρκες που κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά. Σημειωτέον, ότι εξ αυτού του συνολικού ποσού της τιμής του πακέτου στη νόμιμη αγορά, το 87,5% αντιστοιχεί σε φόρους και μόνο το υπόλοιπο 12,5% διανέμεται σε εταιρείες παραγωγής, διανομείς και πωλητές των τσιγάρων²⁵.

Το κόστος παραγωγής των τσιγάρων για τις νόμιμες εταιρείες, όπως οι “Philip Morris” (μάρκες, όπως “Marlboro”, “Assos”, “Philip Morris”, “L&M”, “Muratti”, “Zante”), «Καρέλιας» και «ΣΕΚΑΠ» υπολογίζεται σε 0,50 ευρώ ανά πακέτο, ενώ αντίστοιχα το κόστος για τις οργανωμένες εγκληματικές ομάδες ανέρχεται μόλις σε 0,10 - 0,15 ευρώ ανά πακέτο²⁶, ενώ σε ορισμένες ασιατικές χώρες το κόστος του πακέτου ήταν μόλις 4-7 cents, ενώ η πώληση είχε αντάλλαγμα τα 70 cents. Επομένως, σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορεί ευλόγως να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι τα περιθώρια κέρδους για τις εγκληματικές οργανώσεις είναι πραγματικά τεράστια και καθιστούν τα καπνικά προϊόντα ιδιαίτερα ελκυστικά για τη λογική του εγκληματία.

Αύξηση εγκληματικότητας

Είναι γεγονός ότι από διάφορες πηγές προκύπτει σημαντική αύξηση του λαθρεμπορίου καπνού κατά τα χρόνια της κρίσης (από το 2008 και μετά) και μάλιστα με συνεχείς ανοδικές τάσεις.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ), η κατανάλωση λαθραίων τσιγάρων έφτασε από 12.6% το 2010, σε 15.9% το 2011 και σε 18.8% το 2012, και το 2013 η κατανάλωση άγγιξε το 23%²⁷.

25. Η χώρα μας να έχει το υψηλότερο ποσοστό συνολικού φόρου στην Ε.Ε. και το δεύτερο υψηλότερο συντελεστή Ε.Φ.Κ. (68,75%) μετά το Ηνωμένο Βασίλειο.

26. Πηγή οι πληροφορίες που μας παρείχαν μέσω συνεντεύξεων οι υπάλληλοι της ΕΛ.ΑΣ. και του Σ.Δ.Ο.Ε. και Theofilopoulos (2013).

27. <http://www.kepe.gr/index.php/el/deltia-typoy/item/974-19-%CF%83%CE%B5%CF%0%CF%84%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%AF%CE%BF%CF%85-2013>, http://www.kepe.gr/images/pdf/Press%20Office/99__KEPE_%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%BF_%CE%A4%CF%8D%CF80%CE%BF%CF%85_-_%CE%A4%CF%83%CE%B9%CE%B3%CE%AC%CF%

Αναφορικά με την Ελληνική Αστυνομία, χαρακτηριστικό είναι ότι η έκθεση περί Οργανωμένου Εγκλήματος του έτους 2011 αναφέρει ότι στον ειδικότερο τομέα του λαθρεμπορίου καπνού δραστηριοποιήθηκαν 19 εγκληματικές οργανώσεις²⁸, ενώ πριν από λίγα χρόνια και συγκεκριμένα το έτος 2005 η αντίστοιχη έκθεση της ΕΛ.ΑΣ. ανέφερε μόλις πέντε (5) εγκληματικές οργανώσεις!

Υποθέσεις	Αριθμός ε. ο.	Μέλη	Απολεσθέντες φόροι
417	19	169	125,000,000€

2011²⁹

Περαιτέρω, σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Οικονομικών για το έτος 2012, οι Διωκτικές Αρχές (Ελληνική Αστυνομία, Λιμενικό Σώμα, Τελωνεία και Σ.Δ.Ο.Ε.) επελήφθησαν σε συνολικά 1.151 υποθέσεις, με τις κατασχέσεις λαθραίων τσιγάρων να εμφανίζουν αύξηση κατά 176% σε σχέση με το έτος 2011, το συνολικό δε ποσό των διαφυγόντων δασμών και φόρων εκτιμάται πάνω από 70 εκατομμύρια ευρώ³⁰.

Μόνο οι Υπηρεσίες της Ελληνικής Αστυνομίας επελήφθησαν το έτος 2012 σε 864 υποθέσεις λαθρεμπορίας τσιγάρων και οι κατασχέσεις ανέρχονται σε 69.338.669 τεμάχια. Αντίστοιχα μόνο το Α΄ εξάμηνο του 2013 διερευνήθηκαν 681 υποθέσεις (περίπου όσες όλο το 2012), ενώ οι κατασχέσεις ανέρχονται σε 26.646.142 τεμάχια και οι διαφυγόντες δασμοί και φόροι σε 3.691.339,84€³¹.

Σύμφωνα με έρευνα της εταιρείας KPMG – AC NIELSEN (Project Sun) η αύξηση του ποσοστού των παράνομων τσιγάρων επί του συνόλου της κατανάλωσης τσιγάρων αυξάνεται με ιδιαίτερα μεγάλο ρυθμό κατά τα τελευταία χρόνια. Ειδικότερα, το 2008 τα παράνομα τσιγάρα άγγιζαν το 2,2% επί της συνολικής κυκλοφορίας, το 2009 το ποσοστό

81%CE%B1_8-5-14_%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF% 8C.pdf

28. http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=93&Itemid=85&lang=, σ. 14.

29. Έκθεση οργανωμένου εγκλήματος 2011, ΕΛ.ΑΣ. σ. 37.

30. Σταματάκης Α., IOBE., www.iobe.gr/docs/events/sp/SP_25112013_PRS_GR.pdf, σ. 53.

31. Σταματάκης Α., ό.α., σ. 54.

αυξήθηκε ελαφρώς σε 3%, το 2010 υπερδιπλασιάστηκε σε 6,3%, το 2011 ξεπέρασε το 10% (10,1%), το 2012 έφτασε στο 13,4%, το 2013 στο 17,8% και τελικά το 2014 το ποσοστό έφτασε στο 20,6% επί της συνολικής κυκλοφορίας³².

Στον αντίποδα, λόγω της αυξημένης κυκλοφορίας και κατανάλωσης λαθραίων καπνικών προϊόντων (τσιγάρων και χύμα καπνού) τα τελευταία χρόνια σημειώθηκε σημαντική μείωση των νόμιμων σημείων πώλησης καπνικών προϊόντων στην Αττική, καθώς πολλές επιχειρήσεις τέτοιου τύπου έπαυσαν τη λειτουργία τους, αδυνατώντας να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες της αγοράς. Πιο συγκεκριμένα, ενώ το 2009 υπήρχαν 10.550 καταγεγραμμένα σημεία πώλησης, κατά το έτος 2013 είχαν μειωθεί κατά 39% και είχαν παραμείνει ενεργά μόλις τα 6.440 εξ αυτών³³.

Αιτιολογία αύξησης τον καιρό της κρίσης³⁴

Η παρατηρούμενη αύξηση του λαθρεμπορίου καπνού κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα έχει την αιτιολογική της βάση σε μια σειρά πολυποίκιλων παραγόντων. Γενικότερα, και προ κρίσης οι Έλληνες χαρακτηρίζονταν εύστοχα ως «καπνιστές παράλογα εξαρτημένοι³⁵» λόγω της ιδιαίτερα διαδεδομένης φιλοκαπνιστικής κουλτούρας, επομένως ο περιορισμός του καπνίσματος λόγω του περιορισμού των διαθέσιμων κεφαλαίων προς αγορά καπνικών προϊόντων

32. Όλη η έρευνα στον ιστότοπο: http://kpmg.co.uk/creategraphics/2015/06_2015/CRT026736/index.html#108/z, σ. 36.

33. Εφημερίδα «Το Χωνί», «Θέλουν να κλείσουν 2.500 περίπτερα [TheyWanttoClose 2,500 Kiosks]», 3 Ιανουαρίου 2013.

34. Επιστημονικά ορθό είναι να διατυπωθούν επιφυλάξεις για την επιτυχία/αποτυχία της δράσης των διωκτικών Αρχών, αλλά λόγω της οικονομικής κρίσης οι αρμόδιες Αρχές υποστελεχώνονται και διατίθενται ανεπαρκείς πόροι για το έργο τους, οι ίδιοι δε οι συνεντευξαζόμενοι εξέφρασαν την πεποίθηση ότι πρόκειται για έγκλημα με υψηλό σκοτεινό αριθμό – από την άλλη υπάρχουν και έρευνες που δεν σχετίζονται με τη δράση των Αρχών, όπως KPMG, μεθοδολογία η συλλογή 6.000 άδειων πακέτων σε μεγάλα αστικά κέντρα, που, όμως, με τη σειρά τους καταδεικνύουν την αποτυχία των μέτρων αντιμετώπισης.

35. Cameron, Are Greek smokers rational addicts? Applied Economics Letters 1997;4(7)

δεν είχε ούτως ή άλλως πρόσφορο έδαφος.

Σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν οι υψηλοί φορολογικοί συντελεστές της τάξης του 87,5% στη χώρα μας³⁶, όταν στην υπόλοιπη Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται κατά μ.ο. στο 80% της τιμής, που καθιστούν ελκυστικά τα λαθρεμπορικά προϊόντα ως φθηνότερα³⁷. Όσον αφορά δε στους φορολογικούς συντελεστές τρίτων χωρών, αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί ποικίλλουν μεν, αλλά βρίσκονται σε κατώτερα επίπεδα, με αποτέλεσμα να παρατηρείται αισθητή διαφορά των τιμών ανάμεσα σε γειτονικές χώρες.

Επιπλέον, ιδιαίτερα κομβική είναι η σημασία της αύξησης της τιμής από το επίπεδο των 2,10 ευρώ κατά το 2007, έως τα 3,90 ευρώ κατά το 2014 μέχρι και σήμερα³⁸, που συζητείται περαιτέρω αύξηση. Όμως, είναι δεδομένο ότι η αύξηση της τιμής λιανικής πώλησης συνεπάγεται αύξηση του λαθρεμπορίου και του ποσοστού των λαθραίων τσιγάρων επί της συνολικής κατανάλωσης.

Χαρακτηριστικό είναι ότι όποτε συζητείται η αύξηση της τιμής των τσιγάρων, εξαφανίζονται για μια μεγάλη χρονική περίοδο τα παράνομα τσιγάρα και επανέρχονται μετά την αύξηση σε νέα ελαφρώς υψηλότερη τιμή³⁹. Σημειωτέον ότι από το 2006-2010 σημειώθηκε αύξηση της τάξης του 60,8% των παράνομων τσιγάρων στην ΕΕ συνολικά, κυρίως λόγω της αύξησης της τιμής σε πολλές χώρες⁴⁰. Τα παραπάνω συνδυάζο-

36. Βλ. ως άνω παρ. 18.

37. Δελτίο Τύπου ΚΕΠΕ της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 2013, <http://kepe-server.kepe.gr/pdf/Press%20Office/Press78gr.pdf> και Δελτίο Τύπου ΚΕΠΕ της 8^{ης} Μαΐου 2014, http://www.kepe.gr/images/pdf/Press%20Office/99__KEPE_-_%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%BF_%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85_-_%CE%A4%CF%83%CE%B9%CE%B3%CE%AC%CF%81%CE%B1_8-5-14_%CE%A4%CE%B5%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C.pdf.

38. Antonopoulos, G. A. (2011), Μετανάστευση, συνομωσία του άλλου και οργανωμένο έγκλημα στην Ελλάδα, *Εγκληματολογία 2/2011*, σ. 37, Νομική Βιβλιοθήκη.

39. Πληροφορίες από συνεντεύξεις με στελέχη ΣΔΟΕ και Αντιεσαγγελέα Εφετών.

40. KPMG (2011), *Project Star, 2010 Results*, http://www.pmi.com/eng/tobacco_regulation/illegal_trade/documents/Project_Star_2010_Results.pdf.

νται βέβαια, εκτός των άλλων, και με την ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι η αποφυγή πληρωμής - υπέρογκων είναι η αλήθεια - φόρων, δεν είναι έγκλημα (ελαστική φορολογική συνείδηση των πολιτών) και με την οικονομική κρίση που είχε ως συνέπεια το συνεχώς συρρικνούμενο εισόδημα των πολιτών.

Δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής μας ότι, παρά την επέκταση του φαινομένου, παραμένει ελλιπής η ενημέρωση της κοινής γνώμης για τις οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις του παράνομου εμπορίου τσιγάρων & χύμα καπνού και οι όποιες προσπάθειες γίνονται κατά καιρούς αφορούν σε ιδιωτικές πρωτοβουλίες εταιρειών που στοχεύουν στη διαφύλαξη των κεκτημένων τους στην αγορά καπνικών προϊόντων⁴¹.

Τέλος, η κρίση είχε ως αποτέλεσμα τον περιορισμό των διαθέσιμων κονδυλίων για την πάταξη του λαθρεμπορίου, τόσο σε επίπεδο υπαλληλικού προσωπικού, όσο και σε επίπεδο υλικοτεχνικού εξοπλισμού⁴². Κατά συνέπεια, παρά την αύξηση των αναγκών λόγω της συντονισμένης δράσης των εγκληματικών ομάδων που δραστηριοποιούνται στο λαθρεμπόριο καπνού, ο κρατικός μηχανισμός κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης συντέλεσε - αντί για τον περιορισμό - στην εξάπλωση του εγκληματικού φαινομένου σε συνδυασμό με τον ελλιπή διασυνοριακό συντονισμό των αρμόδιων Αρχών, που, όμως, πρόσφατα δείχνει να βελτιώνεται.

41. Εκστρατεία κατά του παράνομου καπνού «ΟΧΙ ΣΤΟΝ ΠΑΡΑΝΟΜΟ ΧΥΜΑ ΚΑΠΝΟ» με δημοσιεύματα και ραδιοφωνικά σποτς, της εταιρείας Παπαστράτος ΑΕΒΕ κατά το 2014, <http://www.oxistaparanomatsigara.gr/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%BD%CF%8E%CF%81%CE%B9%CF%83%CE%B5%CF%84%CE%BF-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CE%BC%CE%BF/%CF%80%CF%8E%CF%82-%CE%BC%CF%80%CE%BF%CF%81%CE%B5%CE%AF%CF%82-%CE%BD%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%B1-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%AC%CE%BD%CE%BF/>

42. Πληροφόρηση από προσωπικές συνεντεύξεις του γράφοντος με στελέχη του ΣΔΟΕ.

Συνέπειες λαθρεμπορίου

Οι αρνητικές συνέπειες του λαθρεμπορίου καπνού στη χώρα μας είναι πολλές και σημαντικές. Σε επίπεδο απώλειας φόρων, πρέπει να σημειωθεί ότι όσο εξαπλώνεται το φαινόμενο της λαθρεμπορίας, τόσο μειώνονται τα έσοδα του Κράτους από τη φορολόγηση των καπνικών προϊόντων. Ενδεικτικά, μπορεί να αναφερθεί ότι οι εισπραχθέντες φόροι ήταν 3,04 δις ευρώ το 2011, 2,71 δις το 2012 (πτώση 11%)⁴³, και σημειώθηκε περαιτέρω πτώση το 2013 κατά 565 εκατομμύρια ευρώ⁴⁴ και το 2014 κατά 670 εκατομμύρια ευρώ⁴⁵.

Σε δεύτερο επίπεδο, τα τεράστια κέρδη των εγκληματικών οργανώσεων από την εκμετάλλευση του λαθρεμπορίου καπνού συνεπάγονται την επαν-επένδυση μέρους αυτών σε τομείς, όπως η καλύτερη οργάνωση και στελέχωση της ομάδας, η διάθεση χρημάτων για δωροδοκίες κρατικών αξιωματούχων και για εξυπηρέτηση της διαφθοράς, η απόκτηση αρτιότερου υλικοτεχνικού εξοπλισμού, το ξέπλυμα χρήματος, κλπ.⁴⁶ Οι ενδυνάμωση των παραπάνω τομέων οδηγούν σταδιακά μεν, αναμφίβολα δε στη γιγάντωση των εγκληματικών οργανώσεων και στην ανάπτυξη της εγκληματικής δράσης τους.

Ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί, πέραν των άλλων, και στο ζήτημα των απολεσθεισών θέσεων εργασίας στο λιανεμπόριο καπνικών προϊόντων, καθώς, ενδεικτικά, μόνο για το 2012 αναφέρονται 2.000 λιγότερες θέσεις εργασίας⁴⁷.

Τέλος, σε κίνδυνο τίθεται και η δημόσια υγεία, δεδομένου ότι τα λαθρεμπορικά καπνικά προϊόντα δεν υπόκεινται σε κανέναν ποιοτικό έλεγχο και δεν εξασφαλίζεται η τήρηση των στοιχειωδών συνθηκών υγι-

43. Δελτίο Τύπου ΚΕΠΕ της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 2013, <http://kepe-server.kepe.gr/pdf/Press%20Office/Press78gr.pdf>.

44. <http://www.synpeka.gr/mikri-lianiki/eidhseislianiki/kapnoviomixanes/item/26095-terasties-diastraseis-lamvanei-to-lathremporio-tsigarwn-vid.html>.

45. Μελέτη KPMG, 2014, www.pmi.com.

46. Πληροφορίες από συνεντεύξεις με στελέχη ΣΔΟΕ, Αστυνομικούς και Αντεισαγγελέα Εφετών.

47. Εφημερίδα "Το Χωνί", "Θέλουν να κλείσουν 2.500 περίπτερα [TheyWant-toClose 2,500 Kiosks]", 3 Ιανουαρίου 2013.

εινής κατά την παραγωγή, μεταφορά και αποθήκευσή τους, ενώ σύμφωνα με εργαστηριακές αναλύσεις του Γενικού Χημείου του Κράτους, σε παραπονημένα προϊόντα καπνού έχουν βρεθεί, μεταξύ άλλων, απορρίμματα καπνού, βαρέα μέταλλα και άλλα ξένα σώματα⁴⁸.

Προτάσεις αντιμετώπισης του προβλήματος

Με δεδομένη την μεγάλη έκταση και την ιδιαίτερη ένταση του εγκληματικού φαινομένου της λαθρεμπορίας καπνικών προϊόντων, αλλά και λόγω των αυξητικών τάσεων που το χαρακτηρίζουν, η χάραξη της αντεγκληματικής πολιτικής, προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά, θα πρέπει να λάβει χώρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο σε συνδυασμό με διεθνείς συνεργασίες.

Κομβικής σημασίας είναι η στρατηγική της **Ευρωπαϊκής Επιτροπής** για το λαθρεμπόριο καπνού, που διαμορφώθηκε σε Σχέδιο Δράσης με χρονοδιάγραμμα εφαρμογής έως το τέλος 2015, το οποίο περιλαμβάνει τέσσερις τομείς δράσης⁴⁹:

- σε μέτρα μείωσης της έντασης των δραστηριοτήτων λαθρεμπορίας (π.χ. εισαγωγή κοινών κανόνων αποτροπής από όλα τα κράτη-μέλη),
- σε μέτρα βελτίωσης της ασφάλειας του δικτύου προμηθειών (υπογραφή, επικύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης για το πρωτόκολλο του καπνού, προκειμένου να καταπολεμηθεί το παράνομο λαθρεμπόριο. Η σύμβαση προβλέπει συστάσεις όπως την καθιέρωση συστήματος εντοπισμού και την επιμέλεια των εταιρειών προμήθειας να διεξάγουν με ασφάλεια τις συναλλαγές τους, ώστε οι πωλήσεις τους προς πελάτες είναι αντιστοιχούν στο πλαίσιο της νόμιμης ζήτησης, δηλαδή να αποτραπεί η προώθηση προϊόντων τους σε κανάλια παράνομης διакίνησης),
- σε βελτιωμένες δυνατότητες επιβολής του Νόμου από τις φορολογικές, τελωνειακές, αστυνομικές και ασφάλειας συνόρων αρχές (πρόσθετες επιχειρησιακές, δράσεις, κοινές επιχειρήσεις των τελωνείων,

48. Εφημερίδα «Καθημερινή», 15/5/2013, <http://www.kathimerini.gr/39179/article/epikairothta/ellada/varea-metalla-ay3hmenh-nikotinhews-kai-aka8arsies-pontikwn-ston-la8raio-kapno>.

49. Όλο το Σχέδιο Δράσης στον ιστότοπο της Ε.Ε.: http://ec.europa.eu/anti_fraud/documents/2013-cigarette-communication/communication_el.pdf.

παροχή τεχνικής και οικονομικής βοήθειας, βελτίωση της ανταλλαγής πληροφοριών, συνεργασία με τρίτες χώρες),

- σε βαρύτερες κυρώσεις για τις δραστηριότητες λαθρεμπορίας (πρόταση εναρμόνισης των όρων για τις παραβάσεις και των διοικητικών κυρώσεων. το Πρωτόκολλο υπεγράφη από την Ελλάδα τον Ιούλιο 2013).

Επιπλέον, πέρα από τις προτάσεις της Επιτροπής, υποστηρίζεται τελευταία όλο και περισσότερο ότι μπορεί να φανεί αποτελεσματική η **μείωση της τιμής των** τσιγάρων και η αντίστοιχη μείωση των φορολογικών δεικτών, που είναι υψηλοί δήθεν για λόγους προστασίας της υγείας, όμως στην πραγματικότητα μόνο για εισπρακτικούς λόγους.

Σε κάθε περίπτωση, απαραίτητο είναι να υπάρχει επίσημη ενημέρωση του κοινού από κρατικούς φορείς για την ευαισθητοποίησή του ως προς τις συνέπειες των λαθραίων τσιγάρων στην υγεία (πού έτσι κι αλλιώς τσιγάρο και υγεία είναι αντίθετες έννοιες, πολλά δε μάλλον όταν πρόκειται για τσιγάρα κακής ποιότητας), στην απώλεια θέσεων εργασίας στο χώρο των καπνικών προϊόντων, αλλά και στην ενίσχυση τελικά του οργανωμένου εγκλήματος. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι σήμερα η ενημέρωση του κοινού έχει αφηθεί σε ιδιωτικές εταιρείες που έχουν από οικονομικό συμφέρον κι όχι από το κράτος⁵⁰. Ακόμα και ειδικά γραφεία πληροφοριών και χορηγία καταστροφής κατασχεθέντων, ώστε να έχουν χώρο για νέες ποσότητες, άρα και νέα επιχειρήσεις)

Επίλογος

Συμπερασματικά, το λαθρεμπόριο καπνού είναι μια παράνομη δραστηριότητα του οργανωμένου εγκλήματος που προσφέρει υψηλά κέρδη με χαμηλό ρίσκο, ένας συνδυασμός πάντοτε ελκυστικός στη λογική του εγκληματία. Λόγω της αυξητικής του τάσης, της απενεχοποίησής του στη συλλογική συνείδηση και λόγω της ειδικής διττής σχέσης του με την οικονομία, η βασικότερη “θεραπεία” βρίσκεται στην αντιμετώπισή του τόσο σε επίπεδο καταστολής όσο και σχεδιασμού αντεγκληματικής πολιτικής ευρωπαϊκών και διεθνών διακρατικών συνεργασιών, ειδικά

50. Καπνοβιομηχανίες, όπως η “Παπαστράτος”, βλ. ανωτέρω παραπομπή υπ’ αρ. 36.

για μια χώρα όπως η Ελλάδα, με τόσο ιδιαίτερη και σημαντική γεωπολιτική θέση.

Ευχής έργον και ευστοχότερο μέτρο «αντεγκληματικής πολιτικής», βέβαια, θα ήταν σε παιδαγωγικό επίπεδο να καλλιεργηθεί στη βάση του κοινωνικού συνόλου και σε βάθος χρόνου μια διαφορετική από την καθιερωμένη κουλτούρα ως προς το κάπνισμα, που ως κακή συνήθεια δεν θα εκλείψει, αλλά σίγουρα είναι εφικτό να περιοριστεί σημαντικά η έκτασή του.

Κυβερνοέγκλημα και Κρίση

Εξέλιξη και ανάπτυξη νέων μορφών ψηφιακής εγκληματικότητας στον Κυβερνοχώρο σε εποχές κρίσης

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ* /

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΡΜΑΝΟΣ**

Περίληψη (Abstract)***

Η ανεξέλεγκτη κούρσα της τεχνολογικής προόδου, ο διαρκώς αυξανόμενος αριθμός των χρηστών του Διαδικτύου σε παγκόσμιο επίπεδο και η οικονομική κρίση των τελευταίων ετών – με τα συνεπακόλουθά της – αποτελούν ένα εκρηκτικό μείγμα, το οποίο έχει οδηγήσει στην ενίσχυση των υφιστάμενων φαινομένων ψηφιακής εγκληματικότητας, αλλά παράλληλα αποτελεί τη βάση για τη γέννηση νέων μορφών Κυβερνοεγκλημάτων.

* Αστυνομός Α', Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας. Πτυχιούχος και κάτοχος Μ.Δ.Ε στην Πληροφορική. Υποψήφιος Μ.Δ.Ε. Ποινικού Δικαίου - Ποινικής Δικονομίας και Εγκληματολογίας.

** Υπαστυνόμος Α' της Ελληνικής Αστυνομίας, στη Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, Ορισμένος Εθνικός Εμπειρογνώμονας για την Ελλάδα στον τομέα των Κυβερνοεπιθέσεων του προγράμματος EMPACT του Κύκλου Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πτυχιούχος του Τμήματος Πληροφορικής του Πανεπιστημίου Πειραιώς,

*** Η παρούσα εργασία παρουσιάστηκε στο Εγκληματολογικό Συνέδριο προς τιμήν του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη με κεντρικό θέμα: «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής» Αθήνα, 2-4.4.2015.

Στην παρούσα εργασία θα αναπτυχθούν συνοπτικά οι παραπάνω έννοιες και θα παρουσιαστούν, με τρόπο εμπειριστατωμένο αλλά και κατανοητό στο ευρύ κοινό, παραβατικές συμπεριφορές στον Κυβερνοχώρο, όπου θύματα των εγκληματιών είναι πλέον οι μεμονωμένοι, καθημερινοί χρήστες και όχι τόσο οργανισμοί ή άλλοι φορείς, όπου οι τεχνολογικές εξελίξεις (ψηφιακά «πορτοφόλια», αποθήκευση «cloud», κρυπτογράφηση κ.λπ.) δυσχεραίνουν το έργο των διωκτικών Αρχών και όπου ο νομοθέτης – με δεδομένο το μη χωρικό περιορισμό του ψηφιακού εγκλήματος στα όρια ενός κράτους και δεδομένη τη «διαμάχη» μεταξύ της προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών και της διαφύλαξης των προσωπικών δεδομένων των χρηστών – βρίσκεται αντιμέτωπος με μιας δυσεπίλυτη εξίσωση.

Εισαγωγή

Η τεχνολογική έκρηξη την τελευταία δεκαετία μας έφερε όλους πιο κοντά στον παγκόσμιο ιστό και στην χρήση του υπολογιστή ως εργαλείο που ικανοποιεί τις περισσότερες ανάγκες μας. Αναμφισβήτητα την τελευταία δεκαετία οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές και το Διαδίκτυο (internet) παίζουν σημαντικό ρόλο στις ζωές των ανθρώπων.

Σήμερα σε κάθε νοικοκυριό υπάρχει τουλάχιστον ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής και μία σύνδεση προς το παγκόσμιο Διαδίκτυο μέσω του οποίου άνθρωποι από όλο τον κόσμο επικοινωνούν μεταξύ τους, ανταλλάσσουν μηνύματα, προβαίνουν σε αγοροπωλησίες, εκτελούν τραπεζικές συναλλαγές κ.α..

Μάλιστα, λόγω της οικονομικής κρίσης, πολλά δεδομένα έχουν αλλάξει. Οι απλοί χρήστες τείνουν να περνούν όλο και περισσότερη ώρα μπροστά σε μια οθόνη. Πολλοί είναι εκείνοι οι οποίοι εργάζονται εξ αποστάσεως – δηλαδή χωρίς την ανάγκη αυτοπρόσωπης παρουσίας τους σε ένα συγκεκριμένο χώρο εργασίας. Ακόμα περισσότεροι είναι εκείνοι που για λόγους οικονομίας αποφεύγουν π.χ. τις νυχτερινές εξόδους και προτιμούν να μείνουν σπίτι για να διασκεδάσουν παρακολουθώντας μια ταινία online. Εξάλλου, η επικοινωνία μεταξύ των χρηστών γίνεται πλέον σε μεγάλο βαθμό μέσω Διαδικτύου, με τη χρήση κατάλληλου λογισμικού και φυσικά το μοναδικό κόστος σε αυτή την περι-

πτωση είναι τα σταθερά τέλη προς την εταιρεία παροχής υπηρεσιών Διαδικτύου.

Εξαιτίας της κρίσης, όμως, έχει αλλάξει και η φιλοσοφία από την πλευρά των επιχειρήσεων. Μεγάλος αριθμός αυτών –για να μειώσει το κόστος λειτουργίας τους– έχει στραφεί στην πώληση προϊόντων και παροχή υπηρεσιών μέσω ηλεκτρονικών καταστημάτων. Σημαντική μείωση στο κόστος μπορεί να επιτευχθεί, επίσης, με τη χρήση online αποθηκευτικού χώρου για τα δεδομένα της εταιρείας ή online δωρεάν λογισμικού (π.χ. αντί του Microsoft Office πολλές εταιρείες επιλέγουν το δωρεάν Open Office).

Δυστυχώς αυτή την τεχνολογική επανάσταση των τελευταίων χρόνων και την αλλαγή στις συνήθειες χρηστών και επιχειρήσεων δεν άργησαν να την αντιληφθούν και οι εγκληματίες, οι οποίοι άρχισαν να χρησιμοποιούν το διαδίκτυο και τις υπηρεσίες που αυτό προσφέρει με απώτερο στόχο τη διευκόλυνση των εγκληματικών πράξεων τους.

Πολλά από τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσα από τον Κυβερνοχώρο έχουν παραμείνει ίδια, με τη μόνη διαφορά ότι ο τόπος του εγκλήματος αλλάζει από έναν τόπο του πραγματικού κόσμου σε έναν διαδικτυακό.

Επιπλέον έχουν αναπτυχθεί και νέου είδους εγκλήματα που δεν υπήρχαν στο παρελθόν, παραδείγματος χάρη η κλοπή διαδικτυακής ταυτότητας (identity theft), online κλοπή κωδικών πιστωτικών καρτών, επιθέσεις άρνησης υπηρεσιών κ.λ.π.

Επί του παρόντος, μάλιστα περίπου 2,5 δισεκατομμύρια άτομα σε όλο τον κόσμο έχουν πρόσβαση στο Διαδίκτυο και οι εκτιμήσεις δείχνουν ότι σχεδόν 1,5 δισεκατομμύριο θα διαθέτουν πρόσβαση στα επόμενα τέσσερα χρόνια. Καθώς η σχέση μας με το Διαδίκτυο θα γίνεται συνεχώς στενότερη, λόγω των τεράστιων πλεονεκτημάτων του, θα είμαστε όλο και περισσότερο εκτεθειμένοι στο κυβερνοέγκλημα (cyber-crime).

Έτσι, λοιπόν, με την ανάπτυξη του Διαδικτύου και της τεχνολογίας, έχουμε και άνθιση ενός νέου είδους εγκληματικότητας που αναπτύσσεται με την χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας και των ηλεκτρονικών υπολογιστών.

Είναι αναμφισβήτητο γεγονός ότι το ηλεκτρονικό και διαδικτυακό έγκλημα συνιστά μια μορφή εγκληματικότητας, η οποία βαίνει διαρκώς αυξανόμενη, τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, μεταλλάσσεται δε διαρκώς με την εμφάνιση ολοένα και πιο εξελιγμένων μεθόδων διάπραξης αδικημάτων. Τούτο οφείλεται κυρίως στη ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογικών συστημάτων, στη χρησιμοποίηση – ενσκόληση με το Διαδίκτυο μεγαλύτερου αριθμού χρηστών, στη δυσχέρεια ανίχνευσης – απόδειξης [computer / internet forensics] αλλά και στην ανωνυμία που αυτό δυνητικά παρέχει τους χρήστες του.

Έννοια και μορφές του ηλεκτρονικού εγκλήματος και του Κυβερνοεγκλήματος

Πώς ορίζεται το «κυβερνοέγκλημα» (cybercrime) και το «ηλεκτρονικό έγκλημα» (computer crime);

Υπάρχουν διχογνωμίες για τη σημασία των όρων. Είναι αλήθεια ότι κάθε έγκλημα μπορεί να διευκολυνθεί με τη χρήση των υπολογιστών ή των τεχνολογιών της πληροφορικής. Σε πολλές περιπτώσεις η χρήση των υπολογιστών δεν αλλάζει το θεμελιακό χαρακτήρα ενός αδικήματος – μία δωροδοκία παραμένει δωροδοκία ανεξάρτητα εάν τα χρήματα δόθηκαν με ηλεκτρονικό τρόπο – παρά το γεγονός ότι η χρήση του υπολογιστή μπορεί να επηρεάζει το βαθμό του αδικήματος. Το βέβαιο είναι ότι η εισαγωγή των πληροφοριακών και επικοινωνιακών συστημάτων συνιστά, για τους λόγους που εκτέθηκαν παραπάνω, μία ποιοτική αλλαγή¹

Πρέπει εισαγωγικά να σημειωθεί ότι το «ηλεκτρονικό έγκλημα» προηγείται χρονικά και λογικά της κατηγορίας των κυβερνοεγκλημάτων. Κατά τον V. Zur Muhlen εγκληματικότητα δια μέσου των υπολογιστών *“αποτελεί κάθε εγκληματική συμπεριφορά στην οποία ο υπολογιστής είναι εργαλείο ή σκοπός της πράξης”*². Σύμφωνα με τον ορισμό

1. Lilian Mitrou, “Cybercrime and computer crime”: Lecture Notes in Postgraduate Programme” Techno-economic Management & Security of Digital Systems”, Department of Digital Systems, University of Piraeus.

2. Ορισμοί οι οποίοι έχουν κυριαρχήσει από το 1970 και μετά είναι των Muhlen (1971), Parker (1973), Sieber (1986), Wsik (1991). Παρουσιάζονται αναλυτικά στο

που προτείνει ο Donn Parker³, ως computer crime μπορεί να θεωρηθεί μία εγκληματική πράξη για την επιτυχή τέλεση της οποίας είναι αναγκαία η γνώση των υπολογιστών. Αυτός ο ορισμός διακρίνει από τα εγκλήματα που σχετίζονται με υπολογιστή (computer related crimes), στα οποία οι υπολογιστές χρησιμοποιούνται ως εργαλεία ή ως στόχοι της εγκληματικής πράξης.

Η Interpol ονομάζει το πληροφοριακό «ψηφιακό» έγκλημα (digital crime), το χωρίζει σε τρεις κατηγορίες και εμπλέκει και τις δυο κατηγοριοποιήσεις. Πιο συγκεκριμένα διακρίνει σε:

- *πληροφορικό έγκλημα*, το οποίο περιλαμβάνει την πειρατεία, την κλοπή δεδομένων και την κλοπή χρόνου, το λεγόμενο computer break-ins,
- *πληροφορικό έγκλημα*, το οποίο σχετίζεται με τραπεζικές απάτες,
- *το έγκλημα διαδικτύου*, το οποίο περιλαμβάνει την παιδική πορνογραφία, την αγορά και πώληση ναρκωτικών, το ξέπλυμα χρήματος.

Σύμφωνα με τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (Ο.Ο.Σ.Α.), η εγκληματικότητα μέσω των υπολογιστών, σύμφωνα με ορισμό που έδωσε το 1986, ορίζεται ως εξής: “πληροφορικό έγκλημα συνιστά κάθε παράνομη, ανήθικη ή μη εγκεκριμένη συμπεριφορά που περιλαμβάνει την αυτόματη επεξεργασία δεδομένων (data) ή / και τη μετάδοση δεδομένων”.⁴

Διερεύνηση Κυβερνοεγκλήματος και Ψηφιακών Εγκλημάτων

Κάθε χρήστης του Διαδικτύου (internet) αφήνει κατά την πλοήγησή του σε αυτό ηλεκτρονικά ίχνη τα οποία αποτελούν την (ηλεκτρονική) ταυτότητά του και η οποία είναι μοναδική στην παγκόσμια διαδικτυακή κοινότητα.

Κάθε ηλεκτρονικό ίχνος απαρτίζεται από τρία (3) μέρη τα οποία ε-

Λάζος Γ. (2001): Πληροφορική και Έγκλημα, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

3. Parker, D. B. (1989). Computer Crime: Criminal Justice Resource Manual. Technical Report OJP-86-C-002, U.S. Department of Justice, National Institute of Justice, Office of Justice Program. 2nd edition

4. Βλ. OECD Computer related crime : An analysis of legal policy, Paris: OECD, 1986.

ξασφαλίζουν τη μοναδικότητά του⁵: **α)** την διεύθυνση πρωτοκόλλου IP Address, **β)** την ημεροχρονολογία και **γ)** τη ζώνη ώρας:

Σε κάθε διαδικτυακή έρευνα γίνεται προσπάθεια εντοπισμού του ηλεκτρονικού ίχνους του δράστη, το οποίο είναι μοναδικό για κάθε χρήστη και αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την αποδεικτική διαδικασία στο δικαστήριο.

Πέραν της χρήσης των πραγματικών του στοιχείων ταυτότητας, κάποιος μπορεί να έχει πρόσβαση στο Διαδίκτυο αναρτώντας και υπογράφοντας είτε ως ανώνυμος είτε ακόμα και με τη χρήση κάποιου ψευδώνυμου (nickname).

Αυτή η κατάσταση της υποτιθέμενης ανωνυμίας στο διαδίκτυο (Internet) είναι που διευκολύνει και αποτελεί κίνητρο για τους δράστες οι οποίοι νομίζουν ότι πάντα θα παραμείνουν ανώνυμοι για να διαπράττουν “ηλεκτρονικές” αξιόποινες πράξεις. Η ανωνυμία δυσκολεύει τον εντοπισμό τους, όμως όταν οι διωκτικές αρχές έχουν τα κατάλληλα μέσα και την εμπειρία, δύσκολα θα καταφέρουν οι δράστες να ξεφύγουν από το Νόμο.

Μορφές Κυβερνοεγκλήματος

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας που διεξήγαγε η McConnell International σε 52 χώρες⁶, κατατάσσει τα αδικήματα που διαπράττονται στον Κυβερνοχώρο στις παρακάτω κατηγορίες:

1. Παρεμπόδιση (κυβερνο)κυκλοφορίας
2. Τροποποίηση και Κλοπή δεδομένων
3. Εισβολή και Σαμποτάζ σε δίκτυο
4. Μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση
5. Διασπορά ιών
6. Υπόθαλη αδικημάτων
7. Πλαστογραφία και Απάτη.

Κύριες μορφές Κυβερνοεγκλημάτων τα οποία διερευνήθηκαν και εξιχνιάστηκαν στην Ελλάδα από την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού

5. Ισχύει για την IP version 4 και για την ίδια θύρα (port), καθώς στην IP version 6 ισχύει διαφορετική τεχνολογία.

6. <https://www.library.cornell.edu/colldev/mideast/cycrime.pdf>

Εγκλήματος, είναι τα παρακάτω:

1. Πορνογραφία ανηλίκων
2. Οικονομικά Εγκλήματα (Απάτες μέσω Διαδικτύου κ.λπ.)
3. Cracking και Hacking
4. Εγκλήματα που παραβιάζουν τη νομοθεσία περί πνευματικής ιδιοκτησίας
5. Διακίνηση ναρκωτικών ουσιών & φαρμακευτικών σκευασμάτων, μέσω Διαδικτύου
6. Κλοπή Διαδικτυακής Ταυτότητας
7. Παραβίαση νομοθεσίας περί προσωπικών δεδομένων
8. Κοινά / παραδοσιακά εγκλήματα που διαπράττονται με την χρήση του Διαδικτύου (εξυβρίσεις, απειλές κ.τ.λ.).

Νέες τάσεις και μορφές ψηφιακής εγκληματικότητας στον Κυβερνοχώρο, σε εποχές κρίσης⁷

Στροφή και χρήση υπηρεσιών υπολογιστικού νέφους (cloud computing) και ανάπτυξη νέων μορφών εγκληματικότητας

Τα τελευταία χρόνια, όλο και πιο συχνά συναντάται ο ορός “*Cloud Computing*” ως μία από τις τεχνολογίες αιχμής στο τομέα της παροχής υπολογιστικών υπηρεσιών. Με πολύ απλά λόγια το “cloud computing” είναι μία δομή, με την οποία μας δίνεται η δυνατότητα να έχουμε πρόσβαση και να χρησιμοποιούμε web εφαρμογές, χωρίς να τις διαθέτουμε στον υπολογιστή μας ή σε κάποια άλλη συσκευή που είναι διασυνδεδεμένη με το Διαδίκτυο. Σε αυτή τη δομή η εφαρμογή βρίσκεται σε ένα server και εμείς τη χρησιμοποιούμε χωρίς να χρειάζεται να την εγκαταστήσουμε στον υπολογιστή μας.

Τα τελευταία χρόνια τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν μια ταχεία αύξηση της χρήσης των υπηρεσιών cloud. Για να είμαστε πιο ακριβείς

7. Αναστάσιος Παπαθανασίου / Γεώργιος Γέρμανος, «*Αντιμετωπίζοντας το Κυβερνοέγκλημα. Μελλοντικές τάσεις και απειλές*», 1ο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας που διοργανώθηκε από το Τμήμα Νομικής και το Ινστιτούτο Ποινικών Σπουδών και Εγκληματολογίας (ICSC) του Πανεπιστημίου Λευκωσίας (UNic) και το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (ΕΠ & ΕΕ) του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ)..

άνθρωποι στρέφονται προς τις υπηρεσίες cloud, όπως το Dropbox, το Evernote και το Box για την αποθήκευση των ψηφιακών δεδομένων τους. Από την άλλη πλευρά, οι στατιστικές δείχνουν ότι όλο και περισσότερες μεγάλες εταιρείες εκμεταλλεύονται τα οφέλη του cloud computing.

Η αποθήκευση στο υπολογιστικό νέφος (cloud storage ή αλλιώς filehosting), είναι η αποθήκευση των ηλεκτρονικών δεδομένων σε απομακρυσμένες υποδομές και όχι σε τοπικά αποθηκευτικά μέσα τα οποία είναι συνδεδεμένα στον υπολογιστή.

Υπάρχει ένας μεγάλος αριθμός παρόχων υπηρεσιών Cloud Storage, πολλοί από τους οποίους προσφέρουν δωρεάν υπηρεσίες αποθήκευσης: όπως το Dropbox, το SpiderOak, το Box κ.α.. Η πρόσβαση στις διάφορες αυτές υπηρεσίες μπορεί να πραγματοποιηθεί με διάφορους τρόπους, ο χρήστης μπορεί να εγκαταστήσει το λογισμικό της εφαρμογής σε έναν υπολογιστή ή να χρησιμοποιήσει ένα πρόγραμμα περιήγησης (browser).

Το υπολογιστικό νέφος (Cloud Storage) μπορεί να χρησιμοποιηθεί από εγκληματίες για την αποθήκευση παράνομων δεδομένων και την παροχή ενός σημείου διανομής που να μην συνδέει τον ιδιοκτήτη ή τους χρήστες με τα παράνομα δεδομένα. Παρέχει, δηλαδή, μια δυσκολία στην απόδοση κυριότητας ή της συσχέτισης με παράνομα στοιχεία.

Τα δεδομένα που είναι αποθηκευμένα στο Cloud μπορεί επίσης να γίνουν στόχος από εγκληματίες του κυβερνοχώρου, οι οποίοι ενδέχεται να είναι σε θέση να αποκτήσουν πρόσβαση στο λογαριασμό του θύματος και στα δεδομένα που περιέχονται σε αυτόν.

Τέλος μπορούν να αποκτήσουν τον έλεγχο του λογαριασμό για να χρησιμοποιήσουν τους πόρους του για εγκληματικούς σκοπούς, όπως η διανομή παράνομων δεδομένων. Έτσι αυξάνεται η πρόκληση της διερεύνησης κυβερνο-εγκλημάτων (cybercrimes) ή των παραδοσιακών εγκλημάτων που διενεργούνται στο περιβάλλον του κυβερνοχώρου.⁸

Οι υπηρεσίες και αρχές επιβολής του νόμου και οι ερευνητές έχουν

8. Lawton, G., 2011. <http://searchcloudcomputing.techtarget.com/>. Διαθέσιμο: <http://searchcloudcomputing.techtarget.com/feature/Cloud-computing-crime-poses-unique-forensics-challenges>

ανάγκη να έχουν πρόσβαση στα δεδομένα που αποθηκεύονται στους λογαριασμούς του Cloud Storage. Οι δυσκολίες προκύπτουν από την προσπάθεια εφαρμογής των παραδοσιακών εγκληματολογικών μεθόδων έρευνας σε ένα περιβάλλον cloud.

Σε μια παραδοσιακή έρευνα ενός υπολογιστή, το φυσικό υλικό κατάσχεται, δημιουργείται ένα πιστό αντίγραφο, και η ανάλυση γίνεται στο αντίγραφο. Σε ένα περιβάλλον Cloud Storage, το υλικό φιλοξενείται σε ένα μεγάλο κέντρο δεδομένων (Data Center), το οποίο μπορεί να βρίσκεται σε άλλη χώρα και τα δεδομένα μπορούν να βρίσκονται κατανεμημένα σε πολλά τέτοια κέντρα δεδομένων σε όλο τον κόσμο. Ως εκ τούτου, η φυσική ανάλυση αποτελεί το λιγότερο μια πρόκληση.⁹

Η ηλεκτρονική υποκλοπή στοιχείων από υπηρεσίες υπολογιστικού νέφους γίνεται όλο και πιο ενδιαφέρουσα για τους εγκληματίες. Όπως προαναφέραμε, το Cloud Storage χρησιμοποιείται από εγκληματίες, και αποτελεί στόχο των κυβερνό-εγκληματιών. Αναμένεται λοιπόν ότι οι εγκληματίες θα στοχεύουν όλο και περισσότερο στην υποκλοπή τέτοιων υπηρεσιών με σκοπό την κατασκοπεία, την κλοπή προσωπικών στοιχείων και δεδομένων, την εκβίαση κ.λπ. Επιπλέον η δυσχέρεια απόδειξης και συλλογής αποδεικτικού υλικού από τους παρόχους υπηρεσιών υπολογιστικού νέφους, αποτελεί ένα υπαρκτό και δυσεπίλυτο προς το παρόν πρόβλημα για τις αρχές επιβολής του νόμου.

Η ανάπτυξη του «σκοτεινού» Διαδικτύου (Deep Web ή Dark Net)

Το σκοτεινό Διαδίκτυο αποτελεί ένα γιγάντιο μέρος του Διαδικτύου που δεν είναι προσβάσιμο μέσω της αναζήτησης από την Google ή από άλλες μηχανές αναζήτησης. Αυτό το περιεχόμενο αναφέρεται και ως ο κρυφός ή αόρατος ιστός, όπου προσφέρεται πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη νέων μορφών εγκληματικότητας, ειδικά σε εποχές κρίσης και αυτό γιατί είναι δύσκολο να ανιχνευτούν και να διωχθούν οι δράστες, λόγω της ανωνυμίας που αυτό προσφέρει.

Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο σήμερα, μπορεί να συγκριθεί με το να

9. Dykstra, J., 2013. *Seizing Electronic Evidence from Cloud Computing Environments*. Διαθέσιμο: <http://www.csee.umbc.edu/~dykstra/Seizing-Electronic-Evidence-from-Cloud-Computing-Environments.pdf>

προσπαθήσουμε να απλώσουμε ένα δίκτυο σε όλη την επιφάνεια ενός ωκεανού. Ενώ ένα μεγάλο μέρος μπορεί να πιαστεί στο δίκτυο, εξακολουθεί να υπάρχει ένας πλούτος πληροφοριών που είναι βαθειά, και ως εκ τούτου είναι αδύνατον να τον αποκτήσουμε.

Ο λόγος είναι απλός: Οι περισσότερες πληροφορίες του Ιστού είναι «θαμμένες» πολύ κάτω σε ιστοσελίδες που δημιουργούνται δυναμικά, και οι παραδοσιακές μηχανές αναζήτησης δεν τις βρίσκουν. Ενδεικτικά στο Deep Web¹⁰, περιέχει 7.500 terabyte πληροφοριών, ενώ το «επιφανειακό Web» (εκείνο δηλαδή το Web που βρίσκουμε από τις παραδοσιακές μηχανές αναζήτησης) περιέχει 19 terabyte πληροφοριών, το «Deep Web» περιέχει περίπου 550 δισεκατομμύρια μεμονωμένα έγγραφα σε σύγκριση με το 1 δισεκατομμύριο που υφίστανται στο «επιφανειακό Web», Το 95% του Deep Web είναι προσβάσιμες στο κοινό πληροφορίες – που δεν υπόκεινται σε τέλη ή συνδρομές.

Εκεί λοιπόν στο «σκοτεινό Διαδίκτυο» έχει αναπτυχθεί μια ολοκληρωμένη υπόγεια οικονομία, όπου καθένας μπορεί να αγοράζει και να πουλά κάθε είδους εγκληματικά προϊόντα και υπηρεσίες, όπως ναρκωτικά, όπλα, μισθωμένες δολοφονίες, κλαπέντα στοιχεία για πραγματοποίηση πληρωμών ακόμη και κακοποίηση παιδιών.

Εκτός από ασφαλές καταφύγιο για παράνομο εμπόριο, το Darknet, όπως αλλιώς ονομάζεται το Deep Web, δημιουργεί ένα προστατευμένο περιβάλλον, ώστε ομοϊδεάτες να γνωριστούν και να ανταλλάξουν ιδέες και εμπειρίες για αποκλίνοντα θέματα και συμπεριφορές, όπως η τρομοκρατία, ο εξτρεμισμός, και η παιδοφιλία.

Τα χαρακτηριστικά του Darknet αποτελούν μια σειρά από προκλήσεις-προβλήματα για τις αστυνομικές υπηρεσίες. Το πρώτο είναι αυτό της ανίχνευσης. Το δεύτερο και ίσως το πιο σημαντικό θέμα είναι αυτό της απόδοσης. Η ανα-δρομολόγηση της κίνησης στο Διαδίκτυο μέσω διάφορων κόμβων και η απόκρυψη της πηγής καθιστούν δύσκολο να εντοπιστεί τη συσκευή -πηγή που χρησιμοποιείται για την επικοινωνία. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, οι τεχνικές που χρησιμοποιού-

10. Bergman, M., 2001, *The Deep Web: Surfacing Hidden Value*, Διαθέσιμο: <http://brightplanet.com/wp-content/uploads/2012/03/12550176481-deepwebwhitepaper1.pdf>

νται για να ενισχύσουν την ανωνυμία και να μειώσουν τις δυνατότητες εντοπισμού είναι όλο και πιο εξελιγμένες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη χρήση της πλέον εξελιγμένης κρυπτογράφησης που είναι πολύ δύσκολο να σπάσει¹¹.

Αύξηση και συνεχής μετάλλαξη μορφών κακόβουλου λογισμικού

Πέρα από τις κλασικές, πλέον, μορφές κακόβουλου λογισμικού που συναντήσαμε όλα αυτά τα χρόνια, οι ψηφιακοί εγκληματίες προχώρησαν στη δημιουργία νέων, αρκετά πιο εξελιγμένων, που σκοπό έχουν το άμεσο οικονομικό όφελος. Η κυρίαρχη τάση εδώ και περίπου τρία (3) χρόνια είναι το κακόβουλο λογισμικό τύπου «ransomware».

Το κακόβουλο λογισμικό τύπου «ransomware» κρατά ουσιαστικά «αιχμάλωτο» ένα υπολογιστικό σύστημα και ζητάει «λύτρα» ώστε ο χρήστης να μπορέσει να αποκτήσει εκ νέου τη διαχείριση του υπολογιστή του. Το κακόβουλο λογισμικό περιορίζει την πρόσβαση του χρήστη στον υπολογιστή με κλειδωμά ορισμένων διεργασιών του λειτουργικού συστήματος και στη συνέχεια προχωρά στην προβολή μηνυμάτων που έχουν ως στόχο να αναγκάσουν το χρήστη να πληρώσει το δημιουργό του κακόβουλου λογισμικού. Η πληρωμή γίνεται άμεσα με χρήση προπληρωμένων καρτών. Ο δημιουργός μπορεί, χάρη στα εργαλεία απόκρυψης της ταυτότητάς του και στα ψηφιακά ανταλλακτήρια εικονικών νομισμάτων να «εκταμιεύσει» την αμοιβή του.

Το συγκεκριμένο κακόβουλο λογισμικό, εξαπλώνεται – μεταδίδεται και καταλήγει σε έναν υπολογιστή μέσα από τη λήψη ενός αρχείου ή μέσω κάποιας άλλης ευπάθειας σε μια υπηρεσία δικτύου ή μέσω μολυσμένων μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή από την επισκεψιμότητα σε «επισφαλείς» ιστοσελίδες.

Μια άλλη παραλλαγή – εξελιγμένη μορφή του κακόβουλο αυτού λογισμικού είναι το κακόβουλο λογισμικό τύπου «cryptoware», το οποίο είναι πιο σύνθετο καθ' όσον προχωρά στην κρυπτογράφηση των αρχείων που βρίσκονται αποθηκευμένα σε ένα υπολογιστικό σύστημα και

11. Europol, 2014, *The Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA)*, Διαθέσιμο: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_iocta_web.pdf

απαιτεί από το χρήστη «λύτρα» με αντάλλαγμα το κλειδί αποκρυπτογράφησης.

Το νομικό πλαίσιο για την τιμωρία τέτοιων φαινομένων δεν είναι επικαιροποιημένο για να αντιμετωπίσει τέτοια φαινόμενα. Βεβαίως υπάρχουν και τεχνικά ζητήματα, καθώς για παράδειγμα δεν είναι ξεκάθαρο με ποιο τρόπο θα γίνει η δέσμευση των εικονικών χρημάτων.

Εξάλλου, έχουν αναφερθεί από τις διωκτικές αρχές υποθέσεις όπου κακόβουλο λογισμικό στοχεύει σε ATM τραπεζών και ο επιτιθέμενος μπορεί να εκταμιεύσει χρήματα εύκολα, γρήγορα και χωρίς να αφήσει το παραμικρό «ίχνος» πίσω του.

Αναμένεται ότι στο μέλλον θα αναπτυχθούν πιο επιθετικά και ανθεκτικά είδη κακόβουλου λογισμικού, με ευφυέστερη διάδοση και με πιο προηγμένες δυνατότητες κρυπτογράφησης, ανθεκτικότερα δίκτυα προγραμμάτων ρομπότ και τραπεζικά κακόβουλα λογισμικά και «δούρειοι ίπποι» προηγμένης εξειδίκευσης, που θα παρακάμπτουν τα μέτρα προστασίας που χρησιμοποιούν τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα¹².

Αύξηση κρουσμάτων σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών σε ζωντανή μετάδοση - πραγματικό χρόνο (live streaming), σε εποχές κρίσης

Έρευνες δείχνουν ότι η σεξουαλική εκμετάλλευση παιδιών σε ζωντανή μετάδοση, με αντάλλαγμα χρήματα από την πλευρά των θεατών δεν αποτελεί μια αναδυόμενη απειλή, αλλά δυστυχώς μια πραγματικότητα. Λόγω και της αυξανόμενης χρήσης του Διαδικτύου στις αναδυόμενες αγορές (ανατολική Ασία κλπ.), το φαινόμενο αυτό γίνεται όλο και πιο συχνό.

Η κακοποίηση σε ζωντανή μετάδοση (live streaming) δεν επιτρέπει συχνά στις αρχές επιβολής του νόμου να συγκεντρώσουν αποδεικτικά στοιχεία, λόγω της φύσης του αδικήματος, εκτός αν ο δράστης εντοπιστεί τη στιγμή της μετάδοσης.

12.. Europol, 2014, *The Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA)*, Διαθέσιμο: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_iocta_web.pdf

Έτσι, λοιπόν, παρατηρείται μια μεταστροφή σε αυτού του είδους διάπραξης αδικημάτων και ένας από τους λόγους είναι οι δυσκολίες διερεύνησης και διαλεύκανσης τέτοιων υποθέσεων από τις αρχές επιβολής του νόμου, σε σχέση με συναφείς, όπως για παράδειγμα η κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας, όπου η κατοχή μπορεί να εντοπιστεί σε ψηφιακά μέσα ύστερα από κατάλληλη εγκληματολογική διερεύνηση.

Ακόμα πιο ανησυχητικό, όμως, είναι το γεγονός ότι οι νέες τεχνολογίες έχουν οδηγήσει στην εμφάνιση νέων μεθόδων παραγωγής παράνομου υλικού. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι είναι συχνό φαινόμενο ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός – εκβιασμός παιδιών και εφήβων, που στόχο έχει οι τελευταίοι να αναγκασθούν να μοιραστούν με αγνώστους προσωπικές φωτογραφίες και βίντεο. Εξάλλου, έχουν αναφερθεί από τις αρχές επιβολής του νόμου πλήθος περιπτώσεων όπου παράνομο υλικό διαμοιράζεται μεταξύ παιδόφιλων έναντι υψηλότατων χρηματικών ποσών μέσω του Deep web και του Darknet¹³. Σε εποχές κρίσης, λοιπόν, υπάρχουν αρκετοί «συνάνθρωποί» μας που καταφεύγουν σε αυτή τη μέθοδο για να αποκομίσουν περιουσιακό όφελος.

Μάλιστα αυτού για αυτού του είδους ποινική συμπεριφορά μέχρι πρόσφατα στην Χώρα μας δεν υπήρχε σαφές νομοθετικό πλαίσιο να καλύπτει τέτοιες περιπτώσεις. Ωστόσο λίαν προσφάτως με το άρθρο 10 του Ν. 4267/2014, ο οποίος ενσωμάτωσε την Οδηγία 2011/93/ΕΕ για την «καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης», εισάγεται νέο άρθρο στον ελληνικό ποινικό κώδικα, ως 348Γ υπό τον τίτλο «Πορνογραφικές παραστάσεις ανήλικων», το οποίο τιμωρεί όποιον εξωθεί ή παρασύρει ανήλικο σε πορνογραφικές παραστάσεις, όπως και τη διοργάνωσή τους ή την παρακολούθησή τους έναντι αντιτίμου.

Σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση του Νόμου εισάγεται νέο άρθρο 348Γ στον Ποινικό Κώδικα προκειμένου η εθνική έννομη τάξη να

13. Europol, 2013, *Strategic Assessment of Commercial Sexual Exploitation of Children Online*, Διαθέσιμο: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/efc_strategic_assessment_public_version.pdf

εναρμονιστεί με την επιλογή της Οδηγίας για θέσπιση αξιοποιήσιμων των πράξεων που συνδέονται με πορνογραφικές παραστάσεις. Στο πλαίσιο της ολοκληρωμένης προσέγγισης που επιχειρεί για σοβαρά αδικήματα, όπως η σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων, η σεξουαλική κακοποίηση ανηλίκων και η παιδική πορνογραφία, η Οδηγία 2011/93/ΕΕ οριοθετεί εννοιολογικά τις «πορνογραφικές παραστάσεις» και θέτει στο επίκεντρο της έννοιας αυτών την οργανωμένη απευθείας έκθεση ανηλίκων (είτε σε ζωντανή -«live»- παράσταση είτε δια σύγχρονων μέσων επικοινωνίας - όπως «skype»), η οποία είναι προορισμένη για ακροατήριο. Περιεχόμενο της έκθεσης αυτής, συνιστά η προβολή είτε ανηλίκου που επιδίδεται σε πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα (πραγματικές ή εικονικές), είτε των γεννητικών οργάνων ή του σώματος αυτού με τρόπο που να προκαλεί γενετήσια διέγερση.

Επίλογος - πορίσματα & προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Η ραγδαία ανάπτυξη της χρήσεως του Διαδικτύου (Internet), η οποία παρατηρείται τα τελευταία, ιδίως, χρόνια, τόσο στην Χώρα μας αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο, έχει οδηγήσει στην διάπραξη κάθε είδους ποινικών αδικημάτων, αλλά και στην εμφάνιση νέων μορφών και ψηφιακών απειλών, πιο εξελιγμένων, οι οποίες αναλύθηκαν διεξοδικά στην παρούσα εργασία.

Σε συνδυασμό με την τρέχουσα οικονομική κρίση, η «κυβερνοεγκληματικότητα» (“cyber - criminality”), δηλαδή η διάπραξη ποινικών αδικημάτων μέσω του Διαδικτύου, συνιστά μία εξαιρετικά σοβαρή απειλή, όχι μόνο για τα φυσικά ή τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου και τις επιχειρήσεις, που το χρησιμοποιούν, αλλά ακόμη και για της δημόσιες υπηρεσίες των Κρατών.

Η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη οδήγησε μοιραία στην εμφάνιση νέων μορφών προσβολής οι οποίες δύσκολα εντάσσονται πλέον στις υφιστάμενες ποινικές διατάξεις. Ένα σημαντικό λοιπόν βήμα για την πάταξη του κυβερνοεγκλήματος είναι η ανάγκη να επιδιωχθεί κατά προτεραιότητα μία κοινή εγκληματική πολιτική που θα στοχεύει στην προστασία της κοινωνίας από την εγκληματικότητα στον κυβερνοχώρο, με την υιοθέτηση μεταξύ άλλων και της κατάλληλης νομοθεσίας και της

προώθησης της διεθνούς συνεργασίας.

Πέρα, λοιπόν, από την πρόληψη και την ενημέρωση του κοινού, σημαντικά βήματα που πρέπει να γίνουν από την πλευρά του Κράτους στην κατεύθυνση της αντεγκληματικής πολιτικής είναι:

- *Η θέσπιση κοινής νομοθεσίας για θέματα κυβερνοεγκλήματος που δε θα επικεντρώνεται στις διαρκώς εξελισσόμενες και νεοεμφανιζόμενες τεχνολογίες (π.χ. ψηφιακά νομίσματα, αποθήκευση cloud κ.λπ.), αλλά στον τρόπο δράσης των εγκληματιών,*
- *Χάραξη κοινής Αντεγκληματικής Πολιτικής σε Εθνικό και Διεθνές Επίπεδο, σύμφωνα με τη Σύμβαση της Βουδαπέστης. Την Συνθήκη της Βουδαπέστης, υπέγραψαν 26 υπουργοί ευρωπαϊκών κρατών, το έτος 2001, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα και υπάρχουν επεξηγήσεις και ρυθμίσεις για όλα τα Ηλεκτρονικά Εγκλήματα, πλην όμως η Χώρα μας μέχρι και σήμερα δεν την έχει ενσωματώσει στην εθνική της νομοθεσία. Με την ενσωμάτωση της ως άνω σύμβασης θα επιτευχθεί εναρμόνιση της νομοθεσίας για θέματα κυβερνοεγκλήματος με γνώμονα μια κοινή προσέγγιση, τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο,*
- *Η στενότερη συνεργασία μεταξύ των Κρατών, για θέματα Κυβερνοεγκλήματος και η σύναψη διμερών & πολυμερών διακρατικών συμφωνιών με έμφαση στην ανταλλαγή δεδομένων ψηφιακής επικοινωνίας,*
- *Η εκπαίδευση και κατάρτιση των συμμετεχόντων στις διαδικασίες ποινικής διερεύνησης Κυβερνοεγκλημάτων (εισαγγελικές, δικαστικές και αστυνομικές Αρχές) στη διαρκώς μεταβαλλόμενη τεχνολογία που χρησιμοποιούν οι δράστες και*
- *Η στενότερη συνεργασία με φορείς του ιδιωτικού τομέα (π.χ. εταιρείες παροχής υπηρεσιών Διαδικτύου, εταιρείες φιλοξενίας ιστοσελίδων κ.λπ.), λαμβάνοντας, ωστόσο, πάντα υπόψη την ισχύουσα νομοθεσία για ζητήματα προστασίας της ιδιωτικότητας των χρηστών και των προσωπικών τους δεδομένων.*

**Προσπάθειες εννοιολογικού
προσδιορισμού της κατοχής ηλεκτρονικών
δεδομένων με χαρακτήρα
παιδικής πορνογραφίας –
Υπό το πρίσμα των νεώτερων
νομοθετικών εξελίξεων και των αρχών
του Κράτους Δικαίου**

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΠΟΥΡΜΑΣ*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι κοινώς γνωστό ότι το φαινόμενο της διακίνησης πορνογραφικού υλικού, γενικώς αλλά και ειδικά, με αντικείμενο ανηλίκους έλαβε εκρηκτικές διαστάσεις κατά την δεκαετία του 1990 και μέχρι σήμερα, λόγω της αλματωδώς αυξανόμενης χρήσης του διαδικτύου από μεγάλο μέρος του πληθυσμού σε παγκόσμια κλίμακα. Αυτό συνέβη, διότι η χρήση του διαδικτύου: α) επιτρέπει την εύκολη πρόσβαση σε πορνογραφικό υλικό όλων των ειδών (φωτογραφίες, ταινίες κ.ά.) από όλο τον κόσμο ανά πάσα στιγμή, καθώς και την άμεση ανταλλαγή και συλλογή του σε αρχεία οπουδήποτε στον κόσμο, με σχετικά χαμηλό κόστος και β) εξασφαλίζει την εύκολη απόκρυψη της ταυτότητας του χρήστη και γι' αυτό προάγει την ανωνυμία και την μυστικότητα¹.

* Δ. Ν. Δικηγόρος.

1. Βλ. Κιούπης: σε ΙΜΔΑ, Η παιδική πορνογραφία στο διαδίκτυο, εκδ. 2007, σ. 10.

Μάλιστα οι τελευταίες τεχνολογικές εξελίξεις επέτρεψαν στους καταναλωτές τέτοιου πορνογραφικού υλικού αφενός την συμμετοχή σε «ζωντανές» συζητήσεις με παιδιά που πολλές φορές καταλήγουν σε συναντήσεις off-line, όπως επίσης και την παρακολούθηση on-line της σεξουαλικής κακοποίησης ενός παιδιού από ενήλικα κοκ². Επιπλέον, οι νέες τεχνολογίες διευκολύνουν όχι μόνον την χρήση αλλά και την παραγωγή παιδικής πορνογραφίας, μέσω της ψηφιακής επεξεργασίας εικόνων. Τέλος το διαδίκτυο παρέχει, μέσω συνδέσμων («links»), δυνατότητα χρήσης και για πολλές άλλες ιστοσελίδες με συναφές περιεχόμενο³.

Για την αντιμετώπιση αυτού του ανησυχητικού εγκληματικού φαινομένου στην Ελλάδα, ο ποινικός νομοθέτης θέσπισε το άρθρο 348 Α, § 2 ΠΚ, το οποίο αποσκοπεί στην προστασία της γενετήσιας ελευθερίας αλλά και της παιδικής ηλικίας⁴.

Στα πλαίσια αυτά η Ελληνική νομολογία επανειλημμένα έχει ασχοληθεί με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της εδώ ερευνώμενης αξιόποινης συμπεριφοράς⁵.

Από την διατύπωση του άρθρου 348 Α § 2 ΠΚ γίνεται εμφανές ότι οι

2. Βλ. Κιούπης: οπ., σ. 15.

3. Βλ. Κιούπης: οπ., σ. 16.

4. Βλ. Μιχαήλ Μαργαρίτης: Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία-Εφαρμογή, εκδ. 2003 σ. 941, Κιούπης: οπ., σ. 55, ενώ η παρ. 2 του άρθρου 348 Α ΠΚ τιμωρεί την διέγερση της πρόθεσης για την πιο πάνω προσβολή, βλ. σχετ. Συμεωνίδου-Καστανίδου: Ο νέος Νόμος 3064/2002 για την εμπορία των ανθρώπων, Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, εκδ. 2003, σ. 237 σχετική κριτική για την νομοτεχνική διατύπωση του άρθρου σε συνδυασμό με την επιδιωκόμενη προστασία των εννόμων αγαθών από Νούσκαλη: Ποιν.Δικ. 2006, 908 επ., 911.

5. Βλ. εντελώς χαρακτηριστικά την Συμβ ΑΠ 810/2007, ΠοινΔικ. 2007, 813, που έκανε δεκτό ότι είναι ορθή και αιτιολογημένη η παραπομπή του κατηγορουμένου για κακουργηματική πορνογραφία ανηλίκων, δεδομένου ότι δημιούργησε και κατείχε 15 φωτογραφίες αγνώστων ανηλίκων κοριτσιών, στις οποίες αυτά επιδίδονταν σε σεξουαλικές πράξεις, ενώ περαιτέρω προμηθεύτηκε και κατείχε αρχεία με σώματα γυμνών ανηλίκων σε στάσεις ασελγών πράξεων, αποτυπωμένα και καταγεγραμμένα σε υλικούς φορείς (δισκέτες, cd-rom κα), στις πράξεις δε αυτές προέβη εκμεταλλευόμενος την απειρία των ανηλίκων, με τους οποίους επικοινωνούσε μέσω διαδικτύου.

περισσότεροι τρόποι τέλεσης του εν λόγω εγκλήματος, όταν αφορούν τα ίδια πορνογραφικά ηλεκτρονικά δεδομένα (λχ ο δράστης εγγράφει, κατέχει και κατόπιν μεταδίδει με υπολογιστή τα ίδια πορνογραφικά δεδομένα), στοιχειοθετούν ένα και μόνον υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα. Ιδιαίτερο δογματικό ενδιαφέρον, τώρα, παρουσιάζει το ακριβές περιεχόμενο της κατοχής με αντικείμενο τέτοια ηλεκτρονικά δεδομένα, δηλ. η απάντηση στο ερώτημα ποιός και πώς κατέχει τέτοια δεδομένα. Αυτό ισχύει, διότι τούτη η απάντηση ασφαλώς θα δώσει ένα νέο, διευρυμένο ή/και διαφοροποιημένο περιεχόμενο στην παραδοσιακή έννοια της κατοχής πράγματος.

2. Εννοιολογική οριοθέτηση της αξιόποινης συμπεριφοράς

Στο πλαίσιο, τώρα, της ηλεκτρονικής παιδικής πορνογραφίας τιμωρείται η κατοχή ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας (άρ. 348Α πάρ. 2 ΠΚ). Ανακύπτουν όμως ζητήματα οριοθέτησης του σημασιολογικού περιεχομένου μιας τέτοιας κατοχής⁶, δεδομένου ότι εδώ το αντικείμενο της κατοχής έχει μία σημαντική ιδιαιτερότητα, δηλ. δεν είναι υλικό-ενσώματο αλλά ψηφιακό. Πράγματι, αποφασιστικό κριτήριο της ψηφιακής κατοχής πρέπει να θεωρηθεί η σταθερή ενσωμάτωση των δεδομένων σε ορισμένο υλικό φορέα (δηλ. σκληρό δίσκο, δισκέτα κ.ά.)⁷, οπότε συνακόλουθα διαμορφώθηκαν σχετικά δύο αποκλίνουσες απόψεις: α) κατά την πρώτη γίνεται δεκτό ότι υφίσταται αξιόποινη εξουσία των ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων, μόνον όταν υπάρχει φυσική κυριαρχία του δράστη στον υλικό φορέα των δεδομένων, υπό την απαραίτητη προϋπόθεση βέβαια ότι αυτός διαθέτει γνώση και φυσική θέληση αφενός της σταθερής ενσωμάτωσης των ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων στον συγκεκριμένο υλικό φορέα του και αφετέρου της άσκησης πραγματικής εξουσίας επ'

6. Για τον προβληματισμό αυτό Βλ. ειδικά Κουράκη, Η πορνογραφία ανηλίκων στο διαδίκτυο (άρθρο 348 Α ΠΚ), *Εγκληματολογία*, 2012, σ. 14 επ., *Μπουρμάς*, *ΠοινΔικ* 2009, 322 επ., *Κιούπη*, *ΠΛογ* 2008, 15-17, *Eckstein*, 116 επ.

7. Βλ. *Wolters/Horn*, σε *Systematischer Kommentar zum Strafgesetzbuch*, 8 Aufl., 2004, § 184b Rn. 13, *Laufhütte/Roggenbuck*, *LK – StGB*, 2010, § 184b Rn. 8.

αυτού⁸ και β) από την δεύτερη και ορθότερη άποψη υποστηρίζεται ότι αξιόποινη κατοχή ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων δεν υπάρχει μόνο στην παραπάνω περίπτωση, αλλά στοιχειοθετείται και από εκείνον, ο οποίος συνέλεξε και ενσωμάτωσε-τοποθέτησε σταθερά (με αντιγραφή/αποθήκευση) σε έστω και ξένο υλικό φορέα και επιπλέον διαθέτει την πραγματική δυνατότητα ακώλυτης πρόσβασης και επενέργειας σε αυτά κατά το δοκούν και ανά πάσα στιγμή⁹.

Συνεπώς, η πρώτη πιο πάνω περίπτωση είναι μεν επαρκής αλλά όχι απολύτως απαραίτητη για τη στοιχειοθέτηση κατοχής σε ηλεκτρονικά πορνογραφικά δεδομένα, εφόσον ακόμη και ο μη κάτοχος του υλικού φορέα ενσωμάτωσης των εν λόγω δεδομένων μπορεί να ασκεί κατοχή επ' αυτών υπό τις απολύτως απαραίτητες προϋποθέσεις όμως, που ορθά διαγράφει η προαναφερθείσα δεύτερη άποψη. Πράγματι, είναι προφανές ότι η πρώτη άποψη επιμένει στην παραδοσιακή έννοια της κατοχής, η οποία μπορεί μεν στην προκειμένη περίπτωση να είναι στατιστικά κατ' αρχήν ορθή αλλά όχι πάντοτε, ενώ η δεύτερη εισάγει μια μοντέρνα *λειτουργική* έννοια της κατοχής ψηφιακών δεδομένων. Είναι δε προφανώς λειτουργική η πιο πάνω έννοια, διότι αυτή, ενώ συμπίπτει ως προς το αποτέλεσμα με την ενσώματη κατοχή, εντούτοις διαφέρει εν μέρει (συγκεκριμένα είναι ειδικότερη, άλλοτε στενότερη και άλλοτε ευρύτερη) από αυτήν ως προς τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, με αποκλειστικό σκοπό να συμπεριλάβει στην έννοια της αξιόποινης κατοχής και άλλες περιπτώσεις εν τοις πράγμασι και εκ του αποτελέσματος υλικής δυνατότητας πρόσβασης και γενικότερης επενέργειας στα ηλεκτρονικά δεδομένα από ορισμένο πρόσωπο, έστω και αν δεν διαθέτει αυτό κανένα απολύτως ιδιοκτησιακό δικαίωμα ή κατοχή στον υλικό φορέα ενσωμάτωσης/αποθήκευσής τους.

Παρά τις ανωτέρω ορθές επισημάνσεις, στη Γερμανία η ποινική θεωρία ακολουθεί την διαμορφωθείσα από τον νομοθέτη παραδοσιακή

8. Βλ. *Eckstein*, Besitz als Straftat, 2001, σ. 122, 125, *Κιούπη*, Τιμ. Τομ. Μπενάκη, σ. 248.

9. 428 Βλ. έτσι κατ' αποτέλεσμα με εφαρμογή της θεωρίας περί σφαιρών εξουσίας στην κατοχή *Κιούπης*, Τιμ. Τομ. Μπενάκη, σ. 248 και σημ. 66 *Μπουρμά*, 326, *Walters/Horn*, § 184b Rn. 13, *Hörnle*, MK – StGB, Bd 2/2, 2005, § 184b Rn. 27.

ερμηνευτική αφετηρία και αποδέχεται αξιόποινη εξουσίαση των ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων, μόνον όταν υπάρχει πραγματική κυριαρχία επί του υλικού φορέα των δεδομένων με το επιχείρημα ότι πρέπει να αποκλείεται η κατοχή στο ποινικό δίκαιο εκεί, όπου οι τάσεις εξαΰλωσής της, ανεξάρτητα από τον τεχνικό ή δικαιοϊκό χαρακτήρα τους, θέτουν εν αμφιβολία τη συστηματική λειτουργία της κατοχής. Στις περιπτώσεις της υλικής κυριαρχίας μόνο στα ηλεκτρονικά δεδομένα χωρίς την άσκηση αντίστοιχης φυσικής κυριαρχίας στον υλικό φορέα των δεδομένων παραμένει κάτοχος σε κάθε περίπτωση εκείνος, που ασκεί φυσική εξουσίαση επί του υλικού φορέα των δεδομένων. Το να θεωρείται συγχρόνως ως κάτοχος και ο φορέας της υλικής κυριαρχίας σε καθεαυτά (και μόνον) τα ηλεκτρονικά πορνογραφικά δεδομένα, θα κατέληγε σε ένα «δυναδισμό» (*Verdoppelung*) της κατοχής. Ο πιο πάνω ισχυρισμός, όμως, αποτελεί ουσιαστικά κυκλικό συλλογισμό, αφού θεωρεί ως δεδομένο το ζητούμενο, και γι' αυτό δεν πρέπει να γίνει αποδεκτός, δεδομένου ότι με την αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή ουδόλως προσβάλλεται (είτε εννοιολογικά είτε ακόμη και πρακτικά) η συστηματική λειτουργία της κατοχής, αλλά αντιθέτως προσπαθεί η εν λόγω ερμηνεία να προσδώσει σ' αυτήν «λειτουργική ευκαμψία» και προσαρμοστικότητα στις πρακτικές ανάγκες της καθημερινής ζωής και τις ιδιομορφίες του χαρακτήρα του εκάστοτε κατεχομένου πράγματος, με αποκλειστικό σκοπό την πληρέστερη και αποτελεσματικότερη προστασία των εννόμων αγαθών.

Επιπλέον, προβάλλεται ως επιχείρημα και ο ισχυρισμός ότι η απλή κυριαρχία μόνο σε καθεαυτά τα ηλεκτρονικά πορνογραφικά δεδομένα δεν διαθέτει κάποια κοινωνικά μονοσήμαντη εμπειρική έκφραση, εφόσον μια αντίστοιχη επιδέξια εγκληματική συμπεριφορά δεν μπορεί να διαπιστωθεί πρακτικά από την απλή ύπαρξη (και μόνον) των εν λόγω δεδομένων¹⁰ και εν τέλει το κρύψιμο ενός αντικειμένου σε μια σφαίρα ξένης κυριαρχίας δεν θεμελιώνει κατοχή του δράστη στην κρυψώνα. Όμως, και τα πιο πάνω επιχειρήματα δεν πρέπει να θεωρηθούν βάσιμα, αφού η οποιαδήποτε πρακτική-αποδεικτική δυσχέρεια ως προς την

10. 429 Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ. 111.

διαπίστωση της (μόνης κρίσιμης) δυνατότητας ακώλυτης πρόσβασης και επενέργειας πάνω στο καθεαυτό απαγορευμένο αντικείμενο (δηλ. τα ηλεκτρονικά δεδομένα παιδικής πορνογραφίας) δεν μπορεί να επηρεάζει δογματικά το εννοιολογικό περιεχόμενο της κατοχής τους.

Συγχρόνως, το πιο πάνω επιχείρημα παραβλέπει ότι το φαινόμενο εκείνο, που προσπαθεί να αποτρέψει εδώ ο ποινικός νομοθέτης, είναι, όχι βέβαια η κυριαρχία κάποιου προσώπου σε ορισμένο «κρυψώνα» ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων, αλλά καθεαυτή η ακώλυτη πρόσβαση και γενικότερη επενέργεια σε αυτά. Δυστυχώς, όμως, οι αλματώδεις τεχνολογικές εξελίξεις της σύγχρονης εποχής έχουν καταστήσει εφικτή την εν γένει αποτελεσματική διαχείριση τέτοιων δεδομένων, χωρίς να απαιτείται ανυπερθέτως η φυσική εξουσίαση του «κρυψώνα» τους (δηλ. του υλικού φορέα ενσωμάτωσης-αποθήκευσής τους) ιδιαίτερα στις περιπτώσεις εκτεταμένων και οργανωμένων δικτύων ηλεκτρονικών υπολογιστών. Αυτό το αναμφισβήτητο γεγονός δεν μπορεί και δεν πρέπει να παραβλέψει ο ποινικός νομοθέτης και συνακόλουθα θα πρέπει να διαμορφώσει κατάλληλα (με την αντίστοιχη πιο πάνω τεχνολογική διαστολή) την έννοια της κατοχής επί δεδομένων τέτοιου είδους, αν θέλει να προστατεύσει αποτελεσματικά το εδώ απειλούμενο έννομο αγαθό.

Εξάλλου, η εδώ προκρινόμενη ερμηνευτική λύση ευνοεί αποδεικτικά τον εκάστοτε κρίνοντα ποινικό δικαστή, διότι η συγκεκριμένη αξιόποινη (ως κατοχή) συμπεριφορά του δράστη, δηλ. η συλλογή και αντιγραφή-αποθήκευση ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων στη μνήμη (έστω και ενός ξένου) ηλεκτρονικού υπολογιστή, *πρακτικά τεκμαίρει* την υπαιτιότητα του δράστη για αυτή, δεδομένου ότι ένας μέσος συνετός άνθρωπος, ο οποίος προβαίνει στις πιο πάνω πράξεις, αποκλείεται λογικά να πλανάται ως προς την (φυσική ή κοινωνική) σημασία τους. Αντιθέτως, η απλή κατοχή ενός υλικού φορέα ενσωμάτωσης (δηλ. σκληρού δίσκου, δισκέτας, DVD κ.ο.κ) ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας δεν τεκμαίρει κατ' ανάγκην, λογικά άλλα και πρακτικά, τη γνώση και φυσική θέληση του κατόχου ως προς την συλλογή και αποθήκευση σ' αυτόν τον φορέα τέτοιου είδους δεδομένων, ειδικότερα μάλιστα στις περιπτώσεις που κάνουν χρήση του

συγκεκριμένου υλικού φορέα πολλά και (ιδιαιτέρως) απροσδιορίστου ταυτότητας πρόσωπα, όπως π.χ. όταν υπάρχει ευρύ δίκτυο περισσότερων ηλεκτρονικών υπολογιστών ή ακόμη και ένας ηλεκτρονικός υπολογιστής σε κατάσταση και ως εκ τούτου προσβάσιμος σε πολύ κόσμο.

Υπ' αυτές τις συνθήκες πρέπει να θεωρηθεί ως δεδομένο ότι η προαναφερθείσα γνώση και θέληση αποτελούν εσωτερικές (ενδιάθετες) υποκειμενικές ψυχολογικές καταστάσεις, οι οποίες δεν μπορούν να νοηθούν εμπειρικά – περιγραφικά, αλλά διαπιστώνεται ή διαψεύδεται η ύπαρξή τους με τη χρήση εμπειρικών κριτηρίων, των ενδεικτών (Indikatoren), δηλ. πραγματικών στοιχείων και περιστατικών που υποπίπτουν στις αισθήσεις και εξάγουν ερμηνευτικά/αναδρομικά το συμπέρασμα για την συνδρομή ή μη των εν λόγω ψυχολογικών καταστάσεων με βάση τους λεγόμενους κανόνες «αντιστοιχίας» (: προτάσεις σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας και την στοιχειώδη τυπική λογική, με τη βοήθεια των οποίων οι θεωρητικές έννοιες, που δεν υπόκεινται σε άμεση παρατήρηση ούτε υποπίπτουν στις αισθήσεις, απεικονίζονται [ανάγονται] σε μια παρατηρησιακή γλώσσα, δηλ. στη γλώσσα της εμπειρίας/Korrespondenzregel).

Συνεπώς, πρόκειται και εδώ για διαθετικές έννοιες, που δεν επιδέχονται ρητό αλλά λειτουργικό ορισμό¹¹. Συνακόλουθα, λοιπόν, οι παραπάνω έννοιες, ως διαθετικές, αποτελούν ιδιότητα της πράξης¹² και γι' αυτό δεν επιτρέπεται να διαχωρίσουμε τον ακριβή προσδιορισμό αυτών από την αποδεικτική διαδικασία, με τη βοήθεια της οποίας δεχόμαστε την συνδρομή τους, οπότε κατά τούτο η απόδειξη καθίσταται πλέον νομικό ζήτημα¹³.

11. Βλ. γενικά για τις διαθετικές έννοιες, τους ενδείκτες και τους κανόνες αντιστοιχίας *Μυλωνόπουλο*, Διαθετικές έννοιες και ποινικό δίκαιο, Υπερ 1993, 243 επ., ο *ίδιος*, *Komparative und Dispositionsbegriffe im Strafrecht*, 1998, σ. 101 επ., ιδιαίτερα δε για τον δόλο ως διαθετική έννοια Βλ. *Μυλωνόπουλο*, Γεν Μ Ι, 2007, σ. 258 επ., 265 επ. και 86, 89, 90.

12. Βλ. *Μylonopoulos*, Dispositionsbegriffe 160, Duff, Intention, Agency & Criminal Liability, Oxford 1990, 31: ο δράστης, λέγει έχει δόλο "for we can see his mind in his actions", Βλ. ακόμη σ. 46, 128 επ.

13. Βλ. *Volk*, Strafrechtsdogmatik, Theorie und Wirklichkeit, σε *Bockelmann – Festschr.* (1979) 83, *Μylonopoulos*, Dispositionsbegriffe 167, ο *ίδιος*, σε: ΤιμΤ Ν.

Στα πλαίσια της πιο πάνω συλλογιστικής και με δεδομένες τις πρακτικές ιδιομορφίες της κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων πορνογραφικού χαρακτήρα πρέπει να γίνει δεκτό ότι *κυριότεροι ενδείκτες προς συμπερασματική συναγωγή της γνώσης και θέλησης της αποθήκευσής τους σε ορισμένο υλικό φορέα εκ μέρους του κατόχου τους είναι αφενός ο συνολικός όγκος των εν γένει ηλεκτρονικών δεδομένων στον εν λόγω φορέα και αφετέρου η ευκολία ή μη διαπίστωσης και πρόσβασης σε αυτά από τον τελευταίο με βάση τη σχετική διάρθρωση – οργάνωση των φακέλων, ιστοσελίδων κ.ά. στον συγκεκριμένο ελεγχόμενο υλικό φορέα, καθώς και ο ειδικότερος-πρωταγωνιστικός ή μη-ρόλος, τον οποίο διαδραματίζει ο (φερόμενος ως) κάτοχος του πορνογραφικού υλικού σε σχέση με άλλους παραγωγούς ή χρήστες ή διακινητές τέτοιου υλικού¹⁴. Παράδειγμα: είναι πρακτικά δύσκολο ο κάτοχος του υλικού φορέα ηλεκτρονικών δεδομένων να πείσει τον οποιονδήποτε μέσο λογικό άνθρωπο (και κατ' επέκταση και τον ποινικό δικαστή), ότι αγνοεί την ύπαρξη ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας στον ηλεκτρονικό υπολογιστή του, όταν αποδειχθεί ότι και αυτός (δηλ. έστω και όχι αποκλειστικά αυτός) έκανε χρήση των προγραμμάτων του ηλεκτρονικού υπολογιστή του και το σύνολο των ηλεκτρονικών δεδομένων αυτού ήταν κατανεμημένο μόνο σε 5 απλούς φακέλους (δηλ. χωρίς καθόλου υποφακέλους ο καθένας απ' αυτούς), ο ένας από τους οποίους περιείχε ακριβώς τα πορνογραφικά δεδομένα.*

Απεναντίας, όμως, εννοείται ότι δεν υπάρχει φυσική θέληση και συνακόλουθα κατοχή τέτοιων δεδομένων, στην περίπτωση που ο κάτοχος του υλικού φορέα δεν γνωρίζει πράγματι την αποθήκευσή τους στον συγκεκριμένο (κατεχόμενο από αυτόν) υλικό φορέα, ενώ, όταν αντιλαμβάνεται την ύπαρξή τους, αμέσως διαγράφει αυτά. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με το λοιπό (δηλ. μη ηλεκτρονικό) παρεμφερές πορνογραφικό υλικό, όταν ο κάτοχος αυτού το επιστρέφει στους προ-

Ανδρουλάκη 461. Ήδη τώρα σύμφωνος και Ανδρουλάκης, ΓενΜ Ι, 2000, σ. 295, σημ. 80.

14. Βλ. τη χρήση αντιστοίχων κριτηρίων για την διαβάθμιση της απειλούμενης ή επιβαλλόμενης ποινής στις επιμέρους περιγραφόμενες στο άρ. 348 Α §2 ΠΚ συμπεριφορές προτείνει ορθά ο Κουράκης, οπ., σ. 20.

μηθευτές του είτε το παραδίδει στις καθ' ύλην αρμόδιες δημόσιες αρχές ή το καταστρέφει, αμέσως μόλις αντιλαμβάνεται την ύπαρξή του στις σφαίρες εξουσίας του¹⁵.

Το πιο πάνω επιθυμητό αποτέλεσμα επέρχεται σε αμφότερες τις εν λόγω περιπτώσεις πορνογραφικών δεδομένων (ηλεκτρονικών και μη) ερμηνευτικά με τεολογική συστολή του συνθέτου νομοτυπικού στοιχείου «κατοχή» και ειδικότερα του προαναφερθέντος υποκειμενικού συστατικού του¹⁶, ενώ πρακτικά το ίδιο αποτέλεσμα επέρχεται (δηλ. το ατιμώρητο του δράστη), αν γίνει δεκτό ότι υφίσταται μεν αντικειμενικά κατοχή των ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων, αλλά δεν συντρέχει ο αντίστοιχος δόλος του εκάστοτε εγκλήματος κατοχής, όπως δέχεται η πιο πάνω παραδοσιακή θεωρία περί κατοχής. Βέβαια, δογματικά ορθότερο είναι να γίνει δεκτό ότι εδώ δεν στοιχειοθετείται αντικειμενικά η έννοια της κατοχής για τους προαναφερθέντες λόγους, ζητήμα το οποίο έχει αξιολογική σημασία για άλλα μεγέθη του ποινικού δικαίου, όπως πχ την συμμετοχική δράση, την άσκηση άμυνας κ.α..

Επίσης, γίνεται ορθά δεκτό από την κρατούσα στην θεωρία άποψη ότι δεν υπάρχει σταθερή ενσωμάτωση σε ορισμένο υλικό φορέα και συνακόλουθα δεν στοιχειοθετείται κατοχή ηλεκτρονικών πορνογραφικών δεδομένων με την απλή on line θέαση στην οθόνη ηλεκτρονικού υπολογιστή υλικού παιδικής πορνογραφίας, χωρίς δηλ. «κατέβασμα» και συνακόλουθη αποθήκευση (downloading) υλικού από ιστοσελίδες (websites)¹⁷, όχι όμως και όταν πρόκειται για υλικό που είναι αποθηκευμένο στον συγκεκριμένο ερευνώμενο υλικό φορέα, εφόσον σ' αυτήν την περίπτωση υπάρχει ήδη πραγματική σταθερή εξουσίαση του υλικού με την αποθήκευσή του στον υλικό φορέα. Το πρώτο ακριβώς πιο πάνω συμπέρασμα ισχύει και για το απλό άνοιγμα ενός αποσταλέντος, αλλά μη αιτηθέντος, ηλεκτρονικού μηνύματος (e-mail) ή ακόμη και του

15. Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ.112.

16. Βλ. *Sch/Sch 25. A., Lenckner*, ό.π., § 184 Rn 65a

17. Βλ. Κουράκη, οπ., σ. 19, Φυτράκη, οπ., σ. 298, 302 και σημ. 370, *Κιούπη*, 16, *Wolters/Horn*, § 184b Rn. 13, *Hörnle*, MK-StGB, § 184b Rn. 27, *Maurach / Schroeder/Maiwald*, § 23 Rn 23.

τυχόν συνημμένου αρχείου¹⁸, όπως επίσης και για την πλοήγηση («σερφάρισμα») στο διαδίκτυο και την επίσκεψη σε σελίδες/υλικό που είναι αποθηκευμένες σε άλλες μονάδες ηλεκτρονικού υπολογιστή. Στα πλαίσια της ίδιας πιο πάνω συλλογιστικής μπορεί να επιλυθεί και το ζήτημα της αυτοματοποιημένης προσωρινής αποθήκευσης / συγκράτησης δεδομένων στην προσωρινή μνήμη (cache memory), στη μνήμη RAM (μνήμη τυχαίας προσπέλασης), σε μικρό αρχείο για την ταυτοποίηση του χρήστη από τον ιστότοπο (cookie) ή τα προσωρινά αρχεία διαδικτύου (temporary internet files) του ηλεκτρονικού υπολογιστή, η οποία πραγματοποιείται αυτόματα κατά την επίσκεψη μιας ιστοσελίδας, χωρίς όμως να είναι εντελώς προσωρινή, εφόσον, αν τα αρχεία δεν διαγραφούν από τον χρήστη ή το σύστημα, μπορεί να παραμείνουν για ικανό διάστημα.

Σ' αυτή την περίπτωση αμφισβητείται η ύπαρξη κατοχής¹⁹ και ειδικότερα η ίδια η ύπαρξη βούλησης εξουσίασης επί των δεδομένων ή η ύπαρξη δόλου τέλεσης του εγκλήματος, αλλά ορθότερο είναι να μη γίνει δεκτή αυτή, δεδομένου ότι υφίσταται μεν μία (περισσότερο ή λιγότερο) σταθερή αποθήκευση δεδομένων, πλην όμως όχι του πλήρους αρχείου/υλικού άλλα μόνον ορισμένων δεδομένων προς υποβοήθηση μιας πιθανής μελλοντικής πρόσβασης στο υλικό (επιτάχυνση κ.λπ.). Το υλικό εξακολουθεί να παραμένει (αποκλειστικά) αλλαχού και είναι δυνατή η πρόσβασή του μόνο μέσω διαδικτύου²⁰.

Κατά τούτο, λοιπόν, δεν υπάρχει άμεση και ακώλυτη πρόσβαση στο όλο πορνογραφικό υλικό ανά πάσα στιγμή και κατά την εκάστοτε προαίρεση του δράστη και γι' αυτό δεν συντρέχει εδώ η έννοια της κατοχής του εν λόγω υλικού²¹.

18. Βλ. *Laufhütte/Roggenbunk*, § 184b Rn. 8.

19. Καταφάσκουν κατοχή οι *Eckstein* 107 *Laufhütte/Roggenbunk*, §184b Rn. 8. Αντίθετα βλ. *Fisher*, StGB und Nebengesetze, 57 Aufl, 2010, Rn. 21-21a.

20. Βλ. Φυτράκης, οπ., σ. 303.

21. Πρβλ. Κιούπη, Τιμ Τομ Μπενάκη, σ. 249 και σημ. 71, ο οποίος εξαρτά μεν την απάντηση επί του εν λόγω ζητήματος από τα δεδομένα της συγκεκριμένης περίπτωσης, αλλά ουσιαστικά δίδει θετική απάντηση θεωρώντας ότι αρκεί η γνώση του χρήστη, ότι τα σχετικά δεδομένα έχουν αποθηκευθεί στον υπολογιστή του και η αποδοχή αυτής της σχέσης εξουσίασης, υπό την έννοια της παράλειψης διαγρα-

Επίσης, αξιοσημείωτο είναι στο σημείο αυτό και το γεγονός ότι η κρατούσα στη γερμανική θεωρία άποψη κάνει δεκτό, αναφορικά με την κατοχή μη ηλεκτρονικού πορνογραφικού υλικού, ότι στην έννοια του κατόχου δεν υπάγεται και ο βοηθός κατοχής, εφόσον αυτός δεν θεμελιώνει δική του κατοχή στο πράγμα, αλλά προσφέρει μόνο συνδρομή στην απόκτηση της κατοχής επί του εν λόγω υλικού από τρίτο πρόσωπο και κατά τούτο συμπράττει στο αντίστοιχο έγκλημα κατοχής, όχι ως αυτουργός, αλλά μόνον ως συμμετέχων²².

Βέβαια, για να χαρακτηριστεί και εδώ κάποιος ως βοηθός κατοχής δεν αρκεί μια απλή λίαν σύντομη υποστηρικτική της κατοχής δραστηριότητα, χωρίς θέληση φυσικής εξουσίσεως στο πράγμα, με βάση πάντοτε και τις ιδιομορφίες της εκάστοτε κρινόμενης εμπειρικής περίπτωσης²³.

3. Το έγκλημα κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων ιδιαίτερα δε αυτών με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας υπό το φως των προσφάτων εξελίξεων στο διεθνές και Ευρωπαϊκό δίκαιο

Όπως είναι γνωστό, τα νέα δεδομένα στο διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο επηρεάζουν-κατά νομική αναγκαιότητα-αποφασιστικά το εθνικό ποινικό δίκαιο και στο πεδίο των εγκλημάτων κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων γενικότερα, αλλά και ιδιαίτερα αυτών με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας, με βάση τη σαφή ρύθμιση του άρθρου 28 Σ. Αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τις σχετικές ρυθμίσεις του δικαίου της ΕΕ, οι οποίες επηρέασαν πράγματι το εθνικό ποινικό δίκαιο προς την κατεύθυνση της τυποποίησης των σχετικών νέων εγκλημάτων ή της διεύρυνσης του πεδίου εφαρμογής άλλων που υπήρχαν ήδη, με σκοπό την προσαρμογή της εσωτερικής μας νομοθεσίας στο κοινοτικό δίκαιο.

Πρέπει μάλιστα να τονισθεί εδώ ότι με τη συνθήκη του Αμστερνταμ

φής τους.

22. Βλ. Sch/SCH 25 A. Lenckner οπ., §184 Rn 65 Βλ. Lackner /Kühl, StGB, 23 Aufl 1999, § 184 Rn 8B, LK 11 A, Laufhutte § 184 Rn Tröndle/Fischer, StGB, οπ § 184Rn 42 Sch/Sch 25 A Lenckner οπ., § 184 Rn 65, κατ' αποτέλεσμα επίσης SK, Horn, 2007, § 184 Rn 78.

23. Βλ. BGHSt 26, 117 (117).

οι αρμοδιότητες της ΕΕ για την αστυνομική και δικαστική συνεργασία στον τομέα των ποινικών υποθέσεων εντάχθηκαν στον Γ΄ πυλώνα, δηλ. σ΄ αυτόν της διακυβερνητικής συνεργασίας των κρατών μελών, όπου αναγνωρίστηκε στην ΕΕ, εκτός από τη δυνατότητα που είχε ήδη να καταρτίζει συμβάσεις και να τις προτείνει στα κράτη-μέλη προς αποδοχή (άρ. 34 § 2δ ΣΕΕ), και η δυνατότητα να υιοθετεί αποφάσεις-πλαίσιο με σκοπό την προσέγγιση των νομοθεσιών των κρατών-μελών σε ορισμένους τομείς εγκληματικότητας, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και η εγκληματικότητα στο διαδίκτυο.

Οι αποφάσεις –πλαίσιο της ΕΕ που προσομοιάζουν με τις οδηγίες του κοινοτικού (Α΄) πυλώνα, δεν παράγουν βέβαια σε καμία περίπτωση άμεσο αποτέλεσμα (όπως αντίθετα τούτο μπορεί να συμβεί με τις οδηγίες). Αυτές πρέπει να μεταφερθούν οπωσδήποτε στο εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών για να αναπτύξουν αποτελέσματα. Είναι, όμως, κατά τη Συνθήκη Ιδρύσης της ΕΕ, δεσμευτικές για τα κράτη μέλη ως προς το αποτέλεσμα που επιδιώκουν (άρ. 34 § 2β ΣΕΕ)²⁴, αν και δεν προβλέπονται κυρώσεις όπως αυτές του Α΄ πυλώνα για την παραβίαση της υποχρέωσης μεταφοράς τους στο εσωτερικό δίκαιο. Με τις αποφάσεις πλαίσιο η ΕΕ μπορεί να καθορίζει μεταξύ άλλων ελάχιστους κανόνες ως προς τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των αξιόποινων πράξεων και τις ποινές τους (άρ. 31 ε ΣΕΕ). Αυτή ακριβώς η ρύθμιση είναι που ενδιαφέρει ειδικότερα το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο. Γιατί τους κανόνες αυτούς καλούνται στη συνέχεια τα κράτη μέλη να τους μεταφέρουν στην εσωτερική τους έννομη τάξη.

Στο πεδίο τώρα, της εθνικής νομοθετικής διαδικασίας υπάρχει μια εσφαλμένη αντίληψη ότι οι αναλυτικές προβλέψεις των αποφάσεων-πλαίσιο θεωρούνται δεσμευτικές, στις λεπτομέρειές τους μάλιστα, για το ελληνικό κοινοβούλιο. Αυτή ακριβώς η αντίληψη αποτελεί την κύρια αιτία για την αρνητική εξέλιξη που παρατηρείται στη θεσμοθέτηση αξιόποινου κατά τη μεταφορά των αποφάσεων-πλαίσιο στην εθνική μας

24. Βλ. σχετικά Ε Σαχπεκίδου, σε Στάγκου/Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών κοινοτήτων και της ΕΕ, 2000 σ 227-228, Καϊάφα-Γκμπάντι, Το ποινικό δίκαιο στην ΕΕ, 2003, σ 46 επ., και Στ Παύλου, Το ποινικό δίκαιο και οι «αποφάσεις-πλαίσιο» της ΕΕ, ΠΧ 2004, σ. 967-968.

έννομη τάξη. Αυτό ισχύει κυρίως, διότι οι αποφάσεις-πλαίσιο έχουν συνήθως λεπτομερή χαρακτήρα υπερβαίνοντας τις προβλέψεις της ΣΕΕ (αρ 31^ε) και δεν αφήνουν επαρκή περιθώρια αυτενέργειας στα κράτη μέλη, για να ορίσουν αυτά σημαντικές παραμέτρους του αξιοποίνου²⁵.

Επιπλέον, οι αποφάσεις-πλαίσιο όπως και γενικότερα το δίκαιο που παράγει η ΕΕ στον τομέα της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις-είναι προσανατολισμένες κυρίως σε ένα ποινικό δίκαιο αποτελεσματικής καταστολής της εγκληματικότητας χωρίς να προσέχουν τον ισόρροπο σεβασμό των ελευθεριών του πολίτη²⁶. Τούτο γίνεται αντιληπτό στην μάλλον εύκολη προσφυγή σε φρονηματικά στοιχεία για τον προσδιορισμό του αξιοποίνου²⁷, στην εξομοιωμένη συχνά αντιμετώπιση πράξεων με εντελώς διαφορετική ποινική απαξία (εγκλημάτων διακινδύνευσης και βλάβης του ίδιου εννόμου αγαθού)²⁸ και στην μη επαρκή προσοχή για την αποφυγή ανατροπής της αρχής της αναλογικότητας εγκλήματος και ποινής στις εθνικές έννομες τάξεις²⁹. Έτσι, όταν αποφάσεις-πλαίσιο με τα παραπάνω χαρακτηριστικά μεταφέρονται στο εσωτερικό μας ποινικό δίκαιο συνήθως μηχανιστικά³⁰, δηλ. σχεδόν με αντιγραφή των στοιχείων τους για λόγους ευκολίας ή πιστής τήρησης των υποχρεώσεων της χώρας απέναντι στην ΕΕ, τότε το αποτέλεσμα είναι φανερό ότι αποδομεί βασικές αρχές του ποι-

25. Βλ. Σαχπεδίδου, οπ., σ. 209, Καϊάφα-Γκμπάντι, σε Ποινικό Δίκαιο Μανωλεδάκη, Επιτομή ΓενΜ, άρθρα 1-49 ΠΚ, ζ εκδ. 2005, σ. 144.

26. Βλ. σχετικά M Kaiafa-Gbandi, *Europaisches Strafrecht-Die Perspektive des Grundrechtsschutzes nach dem Entwurf des Vertrags einer Verfassung für Europa*, KritV 2004, σ. 3 επ.

27. Βλ. για παράδειγμα την απόφαση-πλαίσιο για την τρομοκρατία της 13^{ης} Ιουνίου 2002 και σχετικά με αυτήν Συμεωνίδου-Καστανίδου, ΠοινΔικ 2002, σ. 68, καθώς και με την πρόταση που προηγήθηκε αυτής Καϊάφα-Γκμπάντι, Το ποινικό δίκαιο στην ΕΕ σ. 51.

28. Βλ. σχετικά και Παύλου, ΠΧ 2004 σ 975.

29. Ωλ. Για παράδειγμα ως προς την απόφαση-πλαίσιο για την τρομοκρατία Καϊάφα-Γκμπάντι, οπ., σ 49, Συμεωνίδου-Καστανίδου, οπ., σ 69 και γενικότερα Παύλου, οπ σ 975.

30. Βλ. Παύλου, ΠΧ 2004, 974, 976-977 και Συμεωνίδου-Καστανίδου, ΠοινΔικ 2004 σ. 786.

νικού δικαίου, γιατί έτσι τα ελλείμματα των αποφάσεων-πλαίσιο μεταφέρονται αυτούσια στο εσωτερικό μας δίκαιο. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής είναι όχι μόνο η συχνή παραβίαση της αρχής του ορισμένου της τυποποίησης των εγκλημάτων (n.c.p.s.l certa)³¹, αλλά και η άκριτη υιοθέτηση των υποδεικνυόμενων πλαισίων ποινής, τα οποία σε συνδυασμό με την αναλυτική τυποποίηση ενός ολόκληρου καταλόγου πράξεων οδηγούν πολύ συχνά σε συστηματικές αντιφάσεις, είτε μεταξύ των ίδιων των νεοπαγών διατάξεων³², είτε σε επίπεδο συρροής σε σχέση με τις υπάρχουσες ήδη στο εσωτερικό μας δίκαιο σχετικές ρυθμίσεις³³.

Στα πλαίσια, λοιπόν, των πρόσφατων εξελίξεων στο διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο επήλθαν οι πιο κάτω επιδράσεις στην εσωτερική ποινική έννομη τάξη αναφορικά ειδικότερα με:

A) Για την κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας

Στην προσπάθεια του έλληνα ποινικού νομοθέτη για την καταπολέμηση της εν γένει κυκλοφορίας υλικού παιδικής πορνογραφίας σημαντική μεταρρύθμιση εισήγαγε ο Ν 3064/2002, με τον οποίο προσαρμόσθηκε η σχετική ποινική νομοθεσία της χώρας σε διεθνή συμβατικά κείμενα, δηλ. τη Σύμβαση του ΟΗΕ της 21.3.1950, τη Διεθνή Σύμβαση Εργασίας, άρθ. 182, που κυρώθηκε με το Ν 2918/2001, τη Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο (Βουδαπέστη 23.11.2001), τη Σύσταση R 1996/(1099) της Επιτροπής Υπουργών προς τα κράτη –μέλη της Ε.Ε, για τη σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών, τη Σύσταση R 2000 (11) για κοινή δράση εναντίον της εμπορίας ανθρώπων για σεξουαλική εκμετάλλευση, τη Σύσταση R 2001 (16) για την προστασία των παιδιών από τη σεξουαλική εκμετάλλευση.

31. Βλ. ενδεικτικά για το ν 3152/2004 ως προς την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας Καϊάφα–Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2004 σ 838 και Συμεωνίδου-Καστανίδου, ΠοινΔικ 2004 σ. 780 επ.

32. Βλ. ειδικά ως προς τις ρυθμίσεις του ν 3251/2004 για την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας και την προσβολή της αρχής της αναλογικότητας Καϊάφα-Γκμπάντι, ΠοινΔικ 2004, σ. 838-839.

33. Βλ. Μ Καϊάφα-Γκμπάντι, παρατ σε ΑΠ 1197/2001, ΠοινΔικ 2001, σ 992, Βλ. επίσης Παύλου, ΠΧ 2004, σ. 977 και σημ. 135.

λευση, την Απόφαση-Πλαίσιο του Συμβουλίου της Ε.Ε. για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων (Επίσημη Εφημερίδα 27.2.2001) και την Απόφαση – Πλαίσιο για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας (Επίσημη Εφημερίδα 27.2.2001).

Οι κυριότερες αλλαγές συνίσταντο –μεταξύ άλλων και– στην ποινικοποίηση της με διάφορους τρόπους (δηλ. και με την απλή κατοχή) διακίνησης πορνογραφικού υλικού (νέο άρθρο 348Α ΠΚ). Η επέκταση του αξιοποιήσιμου στον τομέα της ερωτικής ζωής ενισχύθηκε περαιτέρω με το άρθρο 2 πάρ. 10 Ν 3625/2007 και το Ν 3727/2008, με τον οποίο κυρώθηκε η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης. Με τον τελευταίο πιο πάνω νόμο τροποποιήθηκε σε μεγάλη έκταση το 19ο κεφάλαιο του ΠΚ, ειδικότερα δε και το άρ. 348Α ΠΚ³⁴.

Με δεδομένη την οριοθέτηση της νομοτυπικής μορφής της παιδικής πορνογραφίας στο άρθρο 348Α ΠΚ καθίσταται εμφανές ότι η συμμόρφωση στις επιταγές των διεθνών και ευρωπαϊκών κειμένων έγινε μεν σε μεγαλύτερο από τον απαιτούμενο βαθμό, αλλά κατά παραγνώριση θεμελιωδών κανόνων του ποινικού δικαίου³⁵.

Ειδικότερα, ο Εθνικός νομοθέτης δεν αξιοποίησε τη δυνατότητα κατηγοριοποίησης των επιμέρους συμπεριφορών, η οποία υφίστατο ούτως ή άλλως και στην απόφαση-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ αλλά και στη Σύμβαση Ε.Τ.Υ 2012 του Συμβουλίου της Ευρώπης. Αντ' αυτού ποινικοποίησε χωρίς μέτρο κάθε δυνατή μορφή εμπλοκής στο φαινόμενο της παιδικής πορνογραφίας με αποτέλεσμα, κάποιες από τις συμπεριφορές να εμπεριέχονται σε άλλες, ενώ κάποιες άλλες να αλληλοεπικαλύπτονται. Επιπλέον, όπως προκύπτει από τις αιτιολογικές/εισηγητικές εκθέσεις των σχετικών νόμων, δεν έγινε καμία απολύτως συζήτηση ως προς την αναγκαιότητα ποινικοποίησης συμπεριφορών, για τις οποίες αμφισβητείται –κάποιες φορές– ακόμη και η προσβολή κάποιου εννόμου αγαθού, όπως χαρακτηριστικά συμβαίνει με το εν λόγω έγκλημα

34. Βλ. Φυτράκη, οπ σ. 26

35. Βλ. περισσότερα σε Καϊάφα-Γκμπάντι, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβόνας, 2011, σ. 31-34.

κατοχής. Σε αντίθεση με τη σημερινή μορφή του άρ. 348Α ΠΚ, η προτεινόμενη αντίστοιχη, που περιλαμβάνεται στο Σχέδιο του νέου Ποινικού Κώδικα (άρθρο 259) βελτιώνει τη νομοτυπική μορφή με την ορθή και λελογισμένη χρήση ευρύτερων όρων, που περιγράφουν τους τρόπους τέλεσης (παραγωγή, διάθεση, προμήθεια ή κατοχή κ.λπ.)³⁶.

Με τον τρόπο αυτό αποφεύγονται οι αλληλοεπικαλύψεις και συνυπολογίζονται και οι προβλέψεις της σχετικής Οδηγίας 2011/93/ΕΕ, που ούτως ή άλλως αποτελεί έναν από τους βασικούς στόχους του Σχεδίου (βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Ποινικού Κώδικα, 2011).

Από την άλλη πλευρά, στην Οδηγία φαίνεται να υπάρχει κάποια επιφυλακτικότητα, ως προς την ποινικοποίηση –ιδίως των πράξεων κατοχής και απόκτησης παιδοπορνογραφικού υλικού αποκλειστικά για ίδια χρήση και γι' αυτό το λόγο αναγνωρίζεται η δυνατότητα στα κράτη μέλη να τις εξαιρέσουν από την ποινικοποίηση. Ειδικότερα, σε σχέση με την ίδια την κατοχή, προβλέπεται δυνατότητα μη ποινικοποίησης για συμπεριφορές απόκτησης/κατοχής υλικού παιδικής πορνογραφίας σε περιπτώσεις ύπαρξης έγκυρης συναίνεσης και με τις επιπλέον προϋποθέσεις της προσωπικής χρήσης και της απουσίας οποιασδήποτε κακοποίησης του αναπαριστώμενου παιδιού (άρθρο 8 παρά. 3)³⁷.

Εντός του πιο πάνω νομοθετικού πλαισίου πρέπει να γίνει δεκτό ότι, δεν στοιχειοθετείται κατοχή του δικαιούχου του υλικού φορέα των ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας, όταν υφίσταται περίπτωση ελέγχου του πληροφοριακού του συστήματος³⁸ από κάποιον τρίτο (:hacker), ο οποίος «κατέβασε» το υλικό σ' αυτό ή απέκτησε, μέσω του πληροφοριακού του συστήματος, πρόσβαση στο

36. Βλ. Σχέδιο νέου Ποινικού Κώδικα της Επιτροπής Μανωλεδάκη, 2011, <http://www.law.auth.gr/content/files/poiniko/%CE%A3%CF%87%CE%AO%CE%B4%CE%B9%CE%BF%20>

37. Βλ. Β. Πολυζωΐδου, Το έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων: Το Ευρωπαϊκό Πλαίσιο της νέας Οδηγίας 2011/93/ΕΕ και η εθνική έννομη τάξη, ΠοινΔικ 2013,1023 και σημ. 90.

38. Βλ. για την έννοια του πληροφοριακού συστήματος άρ. 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 2013/40/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 12ης Αυγούστου 2013 για τις επιθέσεις κατά συστημάτων πληροφοριών και την αντικατάσταση της απόφασης-πλασιού 2005/222/ΔΕΥ του Συμβουλίου.

υλικό είτε όταν το υλικό εγκαταστάθηκε εν αγνοία του κατόχου του πληροφοριακού συστήματος από κάποιο κακόβουλο λογισμικό (:συνήθως κάποιον δούρειο ίππο = trojan horses)³⁹.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η γενικότερη αντιμετώπιση αντίστοιχων ισοχυρισμών του κατηγορουμένου απαιτεί μια διεπιστημονική προσέγγιση του όλου ζητήματος, η οποία θα συμπεριλαμβάνει κλασσικές μεθόδους των διωκτικών αρχών (: ανάκριση, επιτήρηση, έρευνα για κίνητρο, καταθέσεις και άλλες φυσικές αποδείξεις), όπως και νέες μορφές ψηφιακών αποδείξεων με τη βοήθεια εξειδικευμένων πραγματογνωμόνων (: έρευνα για την ύπαρξη ή μη δούρειου ίππου ή άλλου κακόβουλου λογισμικού στο πληροφοριακό σύστημα του κατηγορουμένου)⁴⁰

Β. Για την αξιόποινη κατοχή ηλεκτρονικών δεδομένων σε απλό η/υ είτε στο διαδίκτυο

Αναφορικά με αυτήν την ειδικότερη μορφή εγκλημάτων κατοχής χαρακτηριστική είναι η εικόνα στη Γερμανία, όπου ο νομοθέτης στο 35ο τροποποιητικό νόμο του ΠΚ μερικώς εκπλήρωσε την υποχρέωσή του για μεταφορά στην εσωτερική έννομη τάξη των σχετικών ρυθμίσεων του άρ. 14 παρά. 1 της απόφασης-πλαίσιο 2001/413/JI για την καταπολέμηση των εγκλημάτων στον κυβερνοχώρο, με συνέπεια να παρέλθει άπρακτη η προβλεπόμενη από την ανωτέρω διάταξη προθεσμία (2.6.2003). Ανάγκη για περαιτέρω νομοθετικές δράσεις θεμελιώνεται ήδη στα άρ. 6 παρά. 1 περ. b και άρθρο 13 παρά. 1 της Σύμβασης του

39. Βλ. ενδεικτικά για την λειτουργία των συγκεκριμένων προγραμμάτων, που ξεγελούν τον χρήστη και τον κάνουν να πιστεύει ότι εκτελεί κάποια χρήσιμη λειτουργία, ενώ στην πραγματικότητα εγκαθιστούν στο πληροφοριακό του σύστημα άλλα κακόβουλα προγράμματα, τα οποία επιτρέπουν σε μη εξουσιοδοτημένους χρήστες να έχουν πρόσβαση στο μολυσμένο πληροφοριακό σύστημα και ενίοτε και να το χρησιμοποιούν για να εξαπολύσουν επιθέσεις προς άλλους υπολογιστές του διαδικτύου, *Malek*, *Strafrecht im Internet*, 2005, άρ. περ. 158.

40. Βλ. *Κ. Χατζηγιάννου*, Παρατ. στην ΜΟΔΒερ 49/2013, ΠοινΔικ 2014,400, *Σοφού*, Η δικονομική λειτουργία της πραγματογνωμοσύνης στην περίπτωση του ηλεκτρονικού εγκλήματος, ΠΛογ 2007, 841 επ., *Sepec*, The trojan horse defence-A modern problem of digital evidence, *Digital Evidence and Electronic Signature Law Review*, 9 (2012), σ. 58 επ.

Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στο κυβερνοχώρο κατά την 23.11.2001⁴¹, τα οποία προβλέπουν τη διαμόρφωση νέων σχετικών αντικειμενικών υποστάσεων εγκλημάτων κατοχής. Τα υπογράφοντα την πιο πάνω σύμβαση κράτη μπορούν να επιφυλαχθούν να μην εφαρμόσουν την σύμβαση κατά τις προϋποθέσεις του άρθρου 6 παρά. 3 αυτής⁴².

Σύμφωνα με το άρ. 6 παρ. 1 περ. Β' της εν λόγω σύμβασης πρέπει εδώ να τιμωρείται η κατοχή ηλεκτρονικών δεδομένων ή αντιστοίχων προγραμμάτων, τα οποία είναι προορισμένα ή κατάλληλα –κατά κύριο λόγο– στην τέλεση συγκεκριμένων αξιόποινων πράξεων μέσω η/υ, σε συνδυασμό πάντοτε με την πρόθεση του δράστη να τελέσει κατ' αυτόν τον τρόπο τέτοιες πράξεις, οι οποίες συνίστανται στην αθέμιτη παρέμβαση σε η/υ (άρθρο 2 της Σύμβασης), την παράνομη υποκλοπή ηλεκτρονικών δεδομένων (άρθρο 3 της Σύμβασης), την καταστροφή τέτοιων δεδομένων (άρθρο 4 της Σύμβασης) και στην καταστροφή των υλικών φορέων σταθερής αποθήκευσης αυτών, π.χ. σκληρού δίσκου κ.ά. (άρθρο 5 της Σύμβασης)⁴³.

Ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης έχει εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του από την ανωτέρω σύμβαση μόνο με τη θέσπιση του άρ. 348Α ΠΚ ως προς την κατοχή (ηλεκτρονικού ή συμβατικού) υλικού παιδικής πορνογραφίας σύμφωνα με τα προαναφερόμενα, όχι όμως και ως προς την κατοχή ηλεκτρονικών δεδομένων ή προγραμμάτων προορισμένων ή πρόσφορων για την τέλεση κάποιου από τα παραπάνω εγκλήματα του κυβερνοχώρου, εφόσον στο σχετικό άρθρο 370Γ ΠΚ, το οποίο προστέθηκε στον ΠΚ με τον Ν 1805/1988 (δηλ. σε χρόνο προγενέστερο από την προαναφερθείσα σύμβαση του Συμβουλίου της Ευ-

41. Βλ. Η Ευρωπαϊκή Συνθήκη Νο 185 υπεγράφη από τη Γερμανία στις 23.11.2001 και έχει επικυρωθεί νομίμως. Η σύμβαση έχει τεθεί σε ισχύ στις 1.7.2004. Για το περιεχόμενό της βλ. *Kugelmann*, DuD 2001, 215.

42. Βλ. Η ομοσπονδιακή κυβέρνηση της Γερμανίας συζητά επί μακρόν τη θέσπιση εγκλήματος για τη θέση σε κυκλοφορία μηχανισμών και προγραμμάτων κατάλληλων για την τέλεση αξιόποινων πράξεων με υπολογιστές, βλ. BT-Drucks 14/6321 σ. 35, 28 επ.

43. Βλ. *Eckstein*, ZStW 2005, σ. 134.

ρώπης στα πλαίσια μίας τότε αμιγώς εσωτερικής νομοθετικής αντίδρασης κατά των εγκλημάτων στον κυβερνοχώρο υπό την επίδραση όμως της διεθνούς εμπειρίας)⁴⁴, τιμωρείται μόνον καθεαυτή η πράξη αντιγραφής προγραμμάτων η/υ (άρ. 370Γ πάρ. 1) και κυρίως αυτή της χωρίς δικαίωμα διείσδυσης σε σύστημα υπολογιστή (άρ. 370Γ πάρ. 2), όχι όμως και η προαναφερθείσα υποβοηθητική κατοχή. Γι' αυτό η εν λόγω τελευταία συμπεριφορά δεν μπορεί να τιμωρηθεί σε καμία περίπτωση, διότι διαφορετικά μία τέτοια τιμώρηση θα συνιστούσε αναμφισβήτητα ανεπίτρεπτη αναλογία εις βάρος του κατηγορουμένου (in malam partem).

4. Ζητήματα συρροής και προσδιορισμού (εξάντλησης) του αντικείμενου της ποινικής δίκης στα εγκλήματα κατοχής

Το κυριότερο πεδίο δογματικής έρευνας, στο οποίο αποδεικνύεται εναργέστατα ότι τα εγκλήματα κατοχής δεν αποτελούν εγκλήματα κατάστασης, αλλά εγκλήματα πράξης είναι ακριβώς αυτό της συρροής εγκλημάτων. Το πιο πάνω συμπέρασμα ισχύει, διότι καταρχήν η σημαντικότερη διάκριση των περιπτώσεων συρροής σε πραγματική και κατ' ιδέαν καθίσταται εννοιολογικά ανέφικτη, αν γίνει δεκτό ότι με τα εγκλήματα κατοχής τιμωρείται πράγματι μόνον το εμπειρικό αποτέλεσμα της ύπαρξης σχέσεως φυσικής εξουσίασης ανάμεσα σε ορισμένο πρόσωπο και σ' ένα πράγμα όχι όμως και οι αντίστοιχες πράξεις (ενέργειες ή παραλείψεις) θεμελίωσης ή διατήρησης αυτής της σχέσης.

Συγκεκριμένα, όπως είναι γνωστό, σύμφωνα με την ορθότερη στη θεωρία άποψη, το αποφασιστικό κριτήριο για την εν λόγω διάκριση δεν είναι το αν τα περισσότερα εγκλήματα διαπράχθηκαν με μία ή με περισσότερες πράξεις, αλλά η ταυτότητα ή ετερότητα της εκάστοτε νομοτυπικής συμπεριφοράς. Αυτή η (μερική ή ολική) ταυτότητα υφίσταται, όταν τουλάχιστον ένα τμήμα της συμπεριφοράς, που στοιχειοθετεί την αντικειμενική υπόσταση του ενός εγκλήματος, αποτελεί συγχρόνως αρχή εκτέλεσης (δηλ. απόπειρα) για το άλλο από τα συρρέοντα εγκλή-

44. Βλ. Βασιλάκη, Η καταπολέμηση της εγκληματικότητας μέσω η/υ, 1993, σ. 74 επ.

ματα⁴⁵.

Η προαναφερθείσα απαραίτητη ταυτότητα ή ετερότητα, όμως, προϋποθέτει εννοιολογικά ταυτότητα γένους στα σχετικά συγκρινόμενα μεγέθη, εφόσον δεν νοείται μέτρο σύγκρισης σε εντελώς ανόμοια μεγέθη. Συνεπώς, μπορεί να νοηθεί ταυτότητα ή ετερότητα ανάμεσα σε μία ενέργεια και μία παράλειψη, ιδιαίτερα σε μορφές σύνθετης συμπεριφοράς, εφόσον τα δύο πιο πάνω μεγέθη αποτελούν τις δυο ειδικότερες μορφές της έννοιας γένους «ανθρώπινη συμπεριφορά», αλλά αντιθέτως δεν μπορεί να διαπιστωθεί ομοιότητα ή διαφορετικότητα ανάμεσα σε μία ανθρώπινη συμπεριφορά (ενέργεια ή παράλειψη) και σε μία απλή πραγματική κατάσταση, όπως νοούν την κατοχή και τα αντίστοιχα εγκλήματα ορισμένοι εκπρόσωποι της γερμανικής ποινικής θεωρίας, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι στην αντικειμενική υπόσταση των εγκλημάτων κατοχής συγχωνεύεται σε μία απαξιολογική ενότητα (αναγκαία ενότητα εγκλήματος εκ του νόμου, όμοια με αυτήν του διαρκούς εγκλήματος) η σχετική πραγματική κατάσταση εξουσίασης καθ' όλη τη διάρκειά της, ενώ συγχρόνως προτείνουν την αντικατάσταση του εννοιολογικού ζεύγματος «ενότητα ή πλειονότητα πράξεων» με τον πιο ουδέτερο όρο «ενότητα ή πλειονότητα τέλεσης» (*Begehungseinheit / Begehungsmehrheit*) επιμέρους εγκληματικών μονάδων, εφόσον αυτός ο όρος περιλαμβάνει ενέργειες, παραλείψεις και βλαπτικές καταστάσεις⁴⁶).

Συνακόλουθα, με βάση την πιο πάνω εσφαλμένη θεώρηση του χαρακτήρα των εγκλημάτων κατοχής είναι πλέον καταδικασμένη σε αποτυχία κάθε νοητή προσπάθεια ορθού προσδιορισμού του αντικειμένου της ποινικής δίκης στην περίπτωση των εγκλημάτων κατοχής, εφόσον η δικονομική έννοια της πράξης συνδέεται αναπόσπαστα με την ενότητα της πράξης στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο⁴⁷.

Επίσης, δεν πρέπει συγχρόνως να παραβλέπεται και το ότι, αν γίνει δεκτός ο ανωτέρω χαρακτήρας των εγκλημάτων κατοχής ως εγκλημάτων κατάστασης, τότε δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να πραγματο-

45. Βλ. Ανδρουλάκη, ΓενΜ III, 2008, σ. 83, ο ίδιος, Συρροή α', σ. 163 επ

46. Βλ. *Eikstein*, ZStW 2005, σ. 135.

47. Βλ. *Engelhardt*, σε: *Pfeiffer (Hrsg.)*, *Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung*, 5. Aufl. 2003, § 264 Rdn. 4.

ποηθεί μία ορθή αρίθμηση των σχετικών εγκληματικών μονάδων. Αυτό συμβαίνει, διότι το αντίστοιχο αποφασιστικό κριτήριο της αποκατάστασης ή μη της καταλυθείσας ειρήνευσης του εννόμου αγαθού, μετά την πρώτη πραγμάτωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος και μέχρι τη νέα πράξη, που την ξανακαταλύει⁴⁸ ειδικότερα στα «εγκλήματα σχέσης» (όπως ακριβώς πρόκειται για τα εγκλήματα κατοχής), μπορεί να λειτουργήσει, όταν δεν διατηρείται μετά την πρώτη πράξη η επίφογη προσωπική σχέση – κατάσταση, ενώ η επίμεμπτη «σχέση/κατάσταση» (αλλά και η αντίστοιχη «οργάνωση» στα εγκλήματα οργάνωσης, όπου ισχύουν οι ίδιοι πιο πάνω κανόνες) βρίσκονται συχνά πίσω από τις περιπτώσεις της «ενότητας εκ του νόμου»⁴⁹

Το ζήτημα ακριβώς του αν και κατά πόσον διατηρείται ο αξιόποινος χαρακτήρας της βλαπτικής εξουσιαστικής σχέσης του προσώπου με το πράγμα μετά την πρώτη πράξη απόκτησης ή αντίληψής της κρίνεται πάντοτε *ad hoc* και με βάση το σύνολο των συνθηκών της εκάστοτε ερευνημένης περίπτωσης⁵⁰, ενώ πάντοτε προϋποθέτει την ύπαρξη, ως αναγκαίων προσδιοριστικών στοιχείων για αυτήν την κρίση, σχετικών πράξεων του δράστη, με τις οποίες ενδεχομένως αυτός διατήρησε ή απώλεσε –σύμφωνα με τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις– την φυσική κυριαρχία στο πράγμα (π.χ. καταστροφή, πέταμα, παράδοσή του στις αρμόδιες αρχές κ.ά.). Διαφορετικά και με μόνη τη θέαση της κατοχής ως πραγματικής κατάστασης δεν μπορεί να προσδιορισθεί, στη μεγάλη πλειοψηφία των σχετικών περιπτώσεων, χρονικά η αρχή και το τέλος, δηλ. η καθόλου διάρκεια, της κατοχής, εφόσον τα δύο πιο πάνω κρίσιμα χρονικά σημεία ταυτίζονται με συγκεκριμένες ανθρώπινες συμπεριφορές (ενέργειες ή παραλείψεις), οι οποίες τα διαμορφώνουν – προκαλούν, ενώ σε εντελώς σπάνιες περιπτώσεις εξαρτώνται από φυσικά φαινόμενα ή άλλα γεγονότα ανωτέρας βίας/τυχηρά.

Ομοίως, ο εσφαλμένος χαρακτήρας των σχετικών πορισμάτων της αντίθετης άποψης καταδεικνύεται σαφώς και από τα αυθαίρετα συμπεράσματα αυτής στη γερμανική θεωρία και νομολογία, όπου – ενδεικτι-

48. Βλ. Ανδρουλάκη, Γεν Μ III, σ. 16 επ., 20.

49. Βλ. Ανδρουλάκη, Γεν. Μ. III, 2008, σ. 22 και σημ. 63.

50. Βλ. Ανδρουλάκη, Γεν Μ III, 2008, σ. 23.

κά– σε άλλα εγκλήματα κατοχής (π.χ. του νόμου για τα όπλα κ.ά.) αναγνωρίζεται ότι αυτά συμφύρουν σε μία νομική απαξιολογική ενότητα αντικειμενικής υποστάσεως του εγκλήματος τις υπόλοιπες πράξεις επαφής με το ίδιο πράγμα ή και με άλλα πράγματα (λ.χ. χρήση, διάθεση, απόκτηση κ.ά.)⁵¹, ενώ σε άλλα παρόμοια εγκλήματα (π.χ. του νόμου για τα ναρκωτικά κ.ά.) δεν γίνεται δεκτό κάτι τέτοιο⁵².

Ειδικότερα, τώρα, στην ελληνική ποινική έννομη τάξη έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερη προβληματική για τη συρροή ή όχι των περισσοτέρων τρόπων τέλεσης της εν γένει διακίνησης απαγορευμένων αντικειμένων από αυτούς, που τυποποιούνται αυτοτελώς κυρίως στα εγκλήματα κατοχής ναρκωτικών ουσιών (άρ. 20 και 29 ΚΝΝ) και της κατοχής υλικού με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας (άρ. 348Α ΠΚ). Τα συμπεράσματα της σχετικής συλλογιστικής μπορούν να γενικευθούν αναλογικά (δηλ. με βάση τις ιδιομορφίες της εκάστοτε ερευνώμενης κατοχής) σε όλα ανεξαιρέτως τα εγκλήματα κατοχής, όταν αυτά εντάσσονται σ' ένα (συχνά ευρύτερο) σύνολο αυτοτελώς αξιόποινων πράξεων, που καλύπτουν ολόκληρο το φάσμα εν γένει διακίνησης του βλαπτικού πράγματος, όπως άλλωστε συμβαίνει κατά κανόνα σήμερα στο Ελληνικό Ποινικό δίκαιο με βάση την νομοτεχνική τυποποίηση των σχετικών εγκλημάτων.

Συγκεκριμένα, σ' αυτές τις περιπτώσεις εγκλημάτων κατοχής γίνεται δεκτό από την ορθότερη άποψη στην ελληνική θεωρία και νομολογία ότι οι επιμέρους πράξεις της εν γένει κυκλοφορίας ενός απαγορευμένου πράγματος, στην όλη διαδικασία της οποίας εντάσσεται και η κατοχή του, (πρέπει να) συνιστούν ένα υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα.

Συνεπώς, οι περισσότεροι προβλεπόμενοι τρόποι τέλεσής του είναι

51. Βλ. BGHSt. 29, 184, 186, BGHSt. 31, 29, 30, BGH NStZ 1984, 171, BGH NStZ 1985, 221, BGHNStZ 198, 251, BGHR WaffG § 53 Abs 3a συρροές 1, BGWHR WaffG § 53 Abs. 3 συρροές 2 υπέρ της παρακολουθηματικότητας της άσκησης της κατοχής έναντι της απόκτησής της Βλ. BGH 4 StR112/95, BGHR WaffG § 53 Abs. 1 συρροές 2.

52. Βλ. από τη γερμανική νομολογία BGHSt. 42, 162, 164, BGHSt. 43, 252, 261, BGH StV 1982, 524, BGH NStZ 1995, 37, 38, BGH NstZ 2000, 431, BGHR BtMG § 29 ενότητα αξιολόγησης 9, 10, 18, Körner/Scherp, Betäubungsmittelgesetz, Arzneimittelgesetz, 5 Aufl. 2001, § 29 Rdn. 1150, 1152.

δυνατό να εναλλαχθούν, αποτελώντας τελικά ένα έγκλημα, εφόσον βέβαια έχουν ως αντικείμενο το ίδιο ακριβώς πράγμα⁵³.

Με βάση λοιπόν τα πορίσματα της πιο πάνω ορθής θεώρησης των πραγμάτων, όπως άλλωστε συμβαίνει σε κάθε υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα⁵⁴, η συρροή πλειόνων τρόπων τέλεσης ενός τέτοιου εγκλήματος είναι φαινομενική πραγματική⁵⁵.

Αυτόν ακριβώς τον τρόπο επίλυσης του προβλήματος επιτάσσει και το κριτήριο της μονάδας του προσβαλλομένου αγαθού, εφόσον με τις επιμέρους πράξεις εν γένει διακίνησης του ίδιου ακριβώς πράγματος πλήττεται αναμφισβήτητα (με τις εκάστοτε σχετικές διαβαθμίσεις) ο ίδιος αριθμός μονάδων του προστατευόμενου αγαθού, οπότε και η σχετική συρροή είναι εύλογα φαινομενική. Ενδείκνυται δε ως εφαρμοστέα «η πλέον προωθημένη, ως προς το στάδιο προσβολής, το οποίο αποτυπώνεται στο *inter criminis* της διακίνησης, νομοτυπική συμπεριφορά, ενώπιον της οποίας είτε υποχωρούν ως σιωπηρά επικουρικές οι προηγούμενες είτε, τέλος πάντων, οιονεί συγχωνεύονται»⁵⁶.

Τώρα, το ερώτημα, ποιες είναι οι εκάστοτε πλέον προωθημένες συμπεριφορές στην όλη διαδικασία κυκλοφορίας του πράγματος / ηλεκτρονικών παιδοπορνογραφικών δεδομένων και συνακόλουθα ενέχουν μεγαλύτερη ποινική απαξία, δεν μπορεί ν' απαντηθεί αφηρημένα, αλλά πάντοτε *in concreto*, δηλ. με βάση και πάλι το σύνολο των συνθηκών στην γενικότερη διαδικασία διακίνησης του πράγματος και τις χαρακτηρισισιολογικές ιδιομορφίες του προσβαλλομένου εννόμου αγαθού, γι' αυτό και οι σχετικές απαντήσεις δεν μπορούν να είναι πάντα οι ίδιες.

Παράδειγμα: όπως ήδη έχει λεχθεί, σκοπός της ποινικής αντιμετώπισης της γενικότερης διακίνησης υλικού με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας είναι αφενός η καταπολέμηση καταρχήν της γενετήσιας εκ-

53. Βλ. ειδικά για την πορνογραφία ανηλίκων *Φυτράκη*, ό.π., σ. 310, *Μπουρμά*, ΠοινΔικ 2009,324, *Κωστάρα*, ό.π., σ. 906. Για τις ειδικότερες πράξεις της διακίνησης ναρκωτικών βλ. *Παύλου*, *Ναρκωτικά*, σ. 134 επ., 202 επ.

54. Βλ. *Μυλωνόπουλο*, Γεν. Μ. Ι, σ. 161.

55. Βλ. έτσι ειδικά για τα ναρκωτικά *Παύλου*, ό.π., σ. 135.

56. Πρβλ. και *Παύλου*, Συσχέτιση της αντικειμενικής υποστάσεως των άρθρων 5 και 12 Ν 1729/1987 Υπερ 1992, 1237.

μετάλλευσης ανηλίκων, με σκοπό την παραγωγή του σχετικού πορνογραφικού υλικού, με όλες τις καταστρεπτικές συνέπειες που μπορεί αυτή να έχει στη γενικότερη ψυχοσωματική και ηθική ανάπτυξή τους και τη διαμόρφωσή τους σε άριστες προσωπικότητες, κατ' επέκταση της αγοράς παιδικής πορνογραφίας με τη διακοπή της αλυσίδας παραγωγής του πορνογραφικού προϊόντος.

Επιπλέον, ο νομοθέτης αποσκοπεί και στην εξουδετέρωση της πιθανότατης παιδοφιλικής τάσης του δράστη, ο οποίος καθίσταται κατά τούτο αφηρημένος επικίνδυνος για τη μελλοντική τέλεση εγκλημάτων γενετήσιας εκμετάλλευσης ανηλίκων, προκειμένου να ικανοποιήσει τις σχετικές ορέξεις του⁵⁷. Το ότι τα πορνογραφικά έντυπα χρησιμοποιούνται με έντονα απαξιολογικό τρόπο, στο να πιέζουν μικρής ηλικίας παιδιά να συμμετέχουν στις σχετικές παραστάσεις και κατ' επέκταση να στρατολογούν ανήλικους ηθοποιούς στη «βιομηχανία» του πορνοθεάματος⁵⁸.

Αυτά ακριβώς τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κοινωνικής επικινδυνότητας του δράστη καθιστούν την εκ μέρους του χρήση ενός τέτοιου πορνογραφικού υλικού πολύ πιο προωθημένη πράξη ως προς την τελική προσβολή του εννόμου αγαθού σε σύγκριση με τον αντίστοιχο χαρακτήρα της χρήσης ναρκωτικών ουσιών από ένα πρόσωπο, το οποίο όμως κατά κανόνα και υπό προϋποθέσεις (δηλ. αν δεν κάνει περαιτέρω διακίνηση ναρκωτικών) δεν εμφανίζει κάποια αξιολογη κοινωνική επικινδυνότητα, αλλά μάλλον αντιμετωπίζεται από τον ποινικό νομοθέτη ως ασθενής και θύμα. Γι' αυτό στην τελευταία περίπτωση οι περισσότερες προωθημένες πράξεις ως προς την τελική προσβολή του αγαθού είναι πρωτίστως οι πράξεις της κυρίως διαθέσεως και κατόπιν οι

57. Βλ. *Neumann*, ό.π., σ. 208, ο οποίος κάνει λόγο για «μια καλυμμένη επανηθικοποίηση του ποινικού δικαίου», BT-Drucks 12/3001 σ. 5, *Schroeder*, NJW 1993, 2581, 2582, *Eckstein, Besitz*, ό.π., σ. 77/78.

58. BT-Drucks 12/3001 σ. 6 στο § 184 Abs. 5 StGB), αποτελεί μία άποψη, η οποία –κατά ένα μέρος της γερμανικής θεωρίας– δεν μπορεί να δικαιολογήσει το αξιόποιο της κατοχής παιδοπορνογραφικού υλικού, βλ. έτσι *Eckstein*, ZStW 2005, 139 σημ. 168, Ανώτατο Δικαστήριο (Supreme Court) των Η.Π.Α, Απόφαση της 16.4.2008, No 00-795, *Ashcroft V., Free Speech Coalition*, σ. 13 επ.

πράξεις πρωτογενούς ή έμμεσης κήσεως του ναρκωτικού⁵⁹.

Τα πιο πάνω συμπεράσματα μπορούν να μεταφερθούν αναλογικά σε κάθε παρόμοιο ζήτημα συρροής εγκλημάτων με έγκλημα κατοχής, λαμβάνοντας σοβαρά υπόψη αφενός τις ιδιομορφίες της εκάστοτε κρινομένης βιοτικής περίπτωσης, δηλ. χαρακτήρα του προστατευομένου αγαθού, ιδιαιτερότητες του τρόπου προσβολής και του κατεχομένου πράγματος κ.ο.κ., και αφετέρου τη συγκεκριμένη νομοτεχνική διατύπωση της εφαρμοστέας κάθε φορά ποινικής διάταξης, δηλ. εντελώς ενδεικτικά το αν περιλαμβάνει υποκειμενικά στοιχεία του αδίκου, το πώς διαρθρώνει τα επιμέρους αντικειμενικά στοιχεία της αξιόποινης συμπεριφοράς κ.ά.

Μία περαιτέρω ορθή αρχή για τη συρροή εγκλημάτων σχετικών με τη γενικότερη διακίνηση ενός πράγματος ή ηλεκτρονικού δεδομένου, στα οποία (μπορεί να) συγκαταλέγεται και το αντίστοιχο έγκλημα κατοχής αυτού, έγκειται στη συνεκτίμηση κατά την επιμέτρηση της μίας επιβλητέας ποινής (φαινομενική πραγματική συρροή) όλων των πιο πάνω μερικότερων πράξεων. Ο εν λόγω κανόνας προβλέπεται ρητά στο άρ. 20 παρά. 2 ΚΝΝ ειδικά για τις πράξεις της *lato sensu* διακίνησης ναρκωτικών, αλλά μπορεί αναμφισβήτητα να χαρακτηρισθεί ως γενικότερη αρχή της συρροής εγκλημάτων στις προαναφερθείσες περιπτώσεις, δεδομένου ότι ουσιαστικά εξειδικεύει –κατά το ρυθμιστικό πλαίσιο του ΚΝΝ– την αυτονόητη και από το άρ. 79 ΠΚ ανάγκη για αξιολόγηση της βαρύτητας κάθε συρρέουσας πράξης⁶⁰.

59. Βλ. Παύλου, ό.π., σ. 88 επ, *Eckstein*, *ZstW* 2005, σ. 139, *OLG Hamburg*, *JR* 2000, 125, *BT Drucks* VI/2678 σ. 29 και VI/3566 σ. 1 επ, *Schroeder* σε: *Maurach / Schroeder/Maiwald, Strafrecht*, BT 2, 8 Aufl. 1999 § 56 Rdn. 3, 6 πρβλ. *BVerfGE* 90, 145, 17, *Allmers: ZRP* 1991, 41, 42, *Bay ObLG MDR* 1974, 334.

60. Βλ. για την άποψη αυτή *Ανδρουλάκη*, *ΣυστΕρμ ΠΚ*, 2005, άρθρο 79, αριθ. 35-36, σ. 1053 και *Ψαρούδα-Μπενάκη*, *Η έννοια της βλάβης ως στοιχείου βαρύτητας του εγκλήματος*, σε *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΕΠΔ*, 1987, σ. 50 επ. της ίδιας, σε *Μνήμη Χωραφά/Γάφου/Γαρδίκια Ι*, σ. 242 επ. *Παύλου*, ό.π., σ. 136 και γενικότερα *Μ. Καϊάφα/Γκμπάντι*, σε *Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου*, *Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων*, σ. 305 επ. 307, *Ανδρουλάκη*, *Συστ ΕρμΠΚ*, 2005, σ. 1043, *Ψαρούδα-Μπενάκη*, *Η έννοια της βλάβης ως στοιχείου της βαρύτητας του εγκλήματος* σε *πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΕΠΔ* 1987, 50

Συνακόλουθα, αυτή η τελευταία διαπίστωση μας συνδέει με τον τελευταίο ίσως γενικότερο κανόνα συρροής στις εδώ κρινόμενες περιπτώσεις εγκλημάτων, με βάση τον οποίο υφίσταται ανεπίτρεπτη χειροτέρευση της θέσεως του κατηγορουμένου, όταν το δευτεροβάθμιο δικαστήριο αποκλείσει την τέλεση κάποιων από τις παραπάνω επιμέρους συρρέουσες αξιόποινες συμπεριφορές, αλλά παρ' όλα αυτά επιβάλλει την ίδια (μοναδική) πρωτόδικη ποινή.⁶¹

Αυτό το συμπέρασμα ισχύει, διότι η πιο πάνω κρινόμενη υποπερίπτωση συρροής κατ' άρ. 20 παρά. 3 Ν 4139/2013 (και προγενέστερα κατ' άρθρο 20 παρά. 2 ΚΝΝ) αποτελεί ένα ζήτημα, που σχετίζεται με την επιμέτρηση της ποινής στις εκάστοτε μορφές φαινομένης πραγματικής συρροής. Μ' αυτήν την ποινή πρέπει να συναπαξιολογείται ολόκληρη η συνολική δράση του αυτοουργού και μάλιστα πρέπει αυτή να βρίσκεται σε σχέση ευθείας αναλογίας προς τα επιμετρητικά αξιόλογα στοιχεία⁶², ενώ η μεταβολή αυτών των στοιχείων οφείλει να οδηγεί και σε μεταβολή του ύψους της επιβλητέας ποινής⁶³, διαφορετικά η εμμονή στην ίδια ποινή αναγορεύει την εκ νέου κατάγνωσή της ως κατάδηλη χειροτέρευση της θέσεως του κατηγορουμένου.⁶⁴

Ειδικότερα δε συνιστά αναμφισβήτητα ανεπίτρεπτη χειροτέρευση της θέσης του κατηγορουμένου η πιο πάνω επιβολή της ίδιας (με την πρωτόδικη) ποινής, με την μερικότερη μορφή της έμμεσης - νομικής χειροτέρευσης, που πραγματοποιείται με την αποδοχή ίδιας ποινικής ευθύνης, παρά την μειωμένη ενοχή του δράστη.⁶⁵

επ., της ίδιας, σε Μνήμη Χωραφά-Γάφου-Γαρδίκια Ι σ. 242 επ.

61. Βλ. για το πρόβλημα σχετικές εκτενείς σκέψεις σε Παύλου, Παρατηρήσεις, Υπερ 1996, 809 επ.

62. Βλ. γενικότερα για το ζήτημα Παύλου, Οι αρχές της αναλογίας κατά την επιβολή παρεπομένων ποινών, Υπερ 1995, 451 επ. και τις εκεί περαιτέρω αναφορές

63. Πρβλ. Καϊάφα-Γκμπάντι, Παρατηρήσεις, Υπερ 1994, 697 και Μαργαρίτη, Ποινική Δικονομία, Ένδικα Μέσα, 1994, σ. 302.

64. Βλ. Παύλου, Ναρκωτικά, ό.π., σ. 137.

65. Βλ. γενικότερα, για τις επιμέρους μορφές της χειροτέρευσης της θέσης του κατηγορουμένου και τον απόλυτο χαρακτήρα της συγκριτικής αξιολόγησης των καταστάσεων, που προέκυψαν για τον κατηγορούμενο αφενός μετά την πρωτόδικη και αφετέρου μετά την δευτεροβάθμια απόφαση για την ενοχή του, Μαργαρίτη,

Συνεπώς, καθίσταται εμφανές από τα παραπάνω ότι, όταν κάποιος στην δευτεροβάθμια δίκη αθλώνεται για μία από τις πράξεις της εν γένει επίμεμπτης διακίνησης κάποιου πράγματος (μεταξύ των οποίων και η αξιόποινη κατοχή αυτού), για τις οποίες είχε καταδικασθεί πρωτοδικώς, αλλά του επιβάλλεται εκ νέου η ίδια αρχική ποινή, συντρέχει πραγματικά περίπτωση ανεπίτρεπτης χειροτέρευσης της θέσεώς του, η οποία κατά τα γνωστά στοιχειοθετεί λόγο αναιρέσεως για υπέρβαση εξουσίας⁶⁶

Τέλος, δεν πρέπει εδώ να παραβλέπεται ότι το έγκλημα κατοχής οποιουδήποτε πράγματος, σύμφωνα με τη φύση του (εγκλήματος), διαφέρει, ως προς τον τρόπο αρίθμησης των επιμέρους μονάδων του, από τα λοιπά αυτοτελή εγκλήματα, που εντάσσονται στη συνολική διαδικασία διακίνησης ή διάδοσης του ίδιου πράγματος/ηλεκτρονικού δεδομένου, κατά τούτο: Η αρίθμηση των μονάδων στα τελευταία πιο πάνω εγκλήματα γίνεται πάντοτε με κριτήριο αφενός την ταυτότητα της σχετικής πράξης και αφετέρου την ταυτότητα του αντικειμένου της εν λόγω πράξης, δηλ. την ταυτότητα του εκάστοτε διακινούμενου πράγματος, ενώ αντιθέτως στο αντίστοιχο έγκλημα κατοχής η αρίθμηση των εγκληματικών μονάδων γίνεται με βάση αφενός την ταυτότητα του αντικειμένου της σχετικής πράξης (δηλ. του εκάστοτε κατεχομένου πράγματος), όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα προαναφερθέντα εγκλήματα, αφετέρου όμως την ταυτότητα της σφαίρας φυσικής εξουσίσεως του ίδιου πράγματος, ανεξάρτητα μάλιστα από την ποσότητα και την ταυτότητα των επιμέρους πράξεων θεμελίωσης ή (και) διατήρησης αυτής της

Ποινική Δικονομία, Ένδικα Μέσα, 1994, 292 και Παπαδόπουλου, Η απαγόρευση της non reformatio in rejus στο ποινικό δικονομικό δίκαιο. 1992, 64. Ομοίως Καϊάφα-Γκμπάνι, Παρατηρήσεις, Υπερ 1994, 597 και Παύλου, Παρατηρήσεις, Υπερ 1996,809 επ., Μαργαρίτη, Ποινική Δικονομία, 292 και τις εκεί παραπομπές, Βλ. επίσης αναλυτική περιπτώσιολογία σε Μαργαρίτη, Ποινική Δικονομία, Ένδικα Μέσα, 1994, σ. 2974 επ. και Παπαδόπουλου, ό.π. σ. 117 επ., Μαργαρίτη, σε Μαργαρίτη / Αδάμπα, Απαγόρευση χειροτερεύσεως θέσης κατηγορουμένου, 2011, σ. 558.

66. Βλ. Παύλου, Παρατηρήσεις, Υπερ 1996,809 επ., Λ. Μαργαρίτη, σε Μαργαρίτη/Αδάμπα, ό.π., σ. 497 επ., 542, ειδικά για την αληθή πραγματική ή κατ' ιδέαν συρροή, Αδάμπα, σε Μαργαρίτη / Αδάμπα, Απαγόρευση, ό.π., σ. 692 επ. με εκτενείς υποσημειώσεις

σφαίρας υλικής κυριαρχίας, οι οποίες (πράξεις) στοιχειοθετούν – υπό τις ανωτέρω δύο προϋποθέσεις – μία νομική ενότητα ορισμένου (διαρκούς) εγκλήματος κατοχής. Κατά τούτο το γνώρισμα και μόνο, λοιπόν, το έγκλημα κατοχής μπορεί να χαρακτηριστεί εμμέσως (συγκεκριαυμένα) ως έγκλημα κατάστασης, χωρίς όμως ο πιο πάνω χαρακτηρισμός να μπορεί να αλλοιώσει τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης και συνακόλουθα την καθόλου ταυτότητα των εν λόγω εγκλημάτων ως εγκλημάτων πράξης, κατά τα προαναφερόμενα, αλλά χρησιμεύει απλώς για τον επακριβή προσδιορισμό και αρίθμηση των μονάδων των σχετικών εγκλημάτων, όπως ήδη διεφάνη παραπάνω.

Ο ίδιος ακριβώς τρόπος προσδιορισμού και αρίθμησης μονάδων τέλεσης ισχύει ουσιαστικά, όχι μόνο σε όλα τα εγκλήματα κατοχής, αλλά και σε όλα εκείνα τα εγκλήματα, στα οποία η κατοχή πράγματος αποτελεί νομοτυπικό στοιχείο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του είδους είναι το έγκλημα της κλοπής (άρ. 372 ΠΚ), για το οποίο γίνεται ορθά δεκτό ότι, εάν κάποιος αφαιρέσει από τον ίδιο κάτοχο περισσότερα πράγματα, τότε πρόκειται για ένα έγκλημα κλοπής⁶⁷, ανεξάρτητα από το αν τα αφαιρεθέντα ανήκουν σε περισσότερους ιδιοκτήτες ή στον ένα και μοναδικό κάτοχο, αφού η μία σφαίρα εξουσίασης καθορίζει τη μία και αποκλειστική μονάδα του νομικού αντικειμένου προσβολής, οπότε συνακόλουθα εμφανίζεται εδώ πράγματι μία φυσική (αλλά συγχρόνως και νομική) ενότητα στο αποτέλεσμα⁶⁸, που ενυπάρχει και

67. Βλ. ιδιαίτερα χαρακτηριστικό παράδειγμα από την νομολογία ΕφΠατρ 1338/1995 ΠοινΧρ 1995/1281 (με προτ. Ζύγουρα), Μυλωνόπουλος, Ειδ. Μ., 2001, και περαιτέρω Γιαννίδη, Κλοπή αυτοκινήτου με ενσωματωμένο ραδιοκασετόφωνο: Μια ή δύο αξιόποινες πράξεις, ΠοινΧρ 1985, 283. Πρβλ. και ΑΠ 1410/2002 ΠοινΧρ 2003, 508.

68. Πρβλ. Μυλωνόπουλο, Ειδ. Μ. 2001, αρ. 197, ο οποίος υποστηρίζει ότι και η αφαίρεση περισσότερων πραγμάτων που ανήκουν σε περισσότερους ιδιοκτήτες συνιστά και αυτή μία κλοπή, «διότι η ιδιοκτησία δεν είναι προσωποπαγές έννομο αγαθό». Τούτο όμως δεν φαίνεται σύμφωνο με το κριτήριο της αφαιρέσεως, που εμφανίζει φυσική ενότητα στο αποτέλεσμα, αφού πρόκειται για αυτοτελείς κλοπές με αυτοτελή απαξία, δηλ. για αληθινή συρροή κλοπών, εκτός αν πράγματι επιβεβαιωθεί ότι οι αυτοτελείς ιδιοκτησίες βρίσκονταν στην ίδια ενιαία κατοχή, Βλ. έτσι Παύλου, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, άρθρα 372-384α' ΠΚ, 2006, σ. 54· Βλ.

στη φαινομενική κατ' ιδέαν συρροή, και με την αρχή της συγχωνεύσεως⁶⁹. Εάν όμως κάποιος αφαιρέσει ξεχωριστά πράγματα (του ίδιου ή διαφορετικών ιδιοκτητών) από διαφορετικές σφαίρες κατοχής του ίδιου κατόχου, τότε θα πρόκειται για ισάριθμες κλοπές, που συρρέουν αληθινά πραγματικά⁷⁰.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, λοιπόν, όταν ένας δράστης κατέχει ηλεκτρονικά δεδομένα παιδοπορνογραφικού χαρακτήρα σε πλείονες φακέλους του ίδιου η/υ τελεί ένα έγκλημα κατοχής του άρ. 348Α πάρ. 2 ΠΚ και όχι περισσότερα και μάλιστα (δεν στοιχειοθετεί εγκλήματα) τόσα όσα οι επιμέρους φάκελοι με τα εν λόγω ηλεκτρονικά δεδομένα, εφόσον η μνήμη του ίδιου η/υ, ως ένα και μόνον υλικό μέσον σταθερής αποθήκευσής τους, συνιστά ουσιαστικά μια και μόνο σφαίρα φυσικής εξουσίασης τους.

Άλλωστε, στην πραγματικότητα κάτι τέτοιο συμβαίνει με κάθε διαρκές έγκλημα: απαιτείται οπωσδήποτε καταρχήν μία ανθρώπινη πράξη (ενέργεια ή παράλειψη) θεμελίωσης της βλαπτικής για το αγαθό νομοτυπικής κατάστασης, ώστε να μπορέσει να στοιχειοθετηθεί το εκάστοτε εφαρμοστέο διαρκές έγκλημα ως εμπειρικό/βιοτικό και νομικό μέγεθος για πρώτη φορά, αλλά και κατόπιν μία ανθρώπινη πράξη συνέχισης αυτής της ανεπίτρεπτης κατάστασης, ώστε να μπορεί εννοιολογικά να υπάρξει μία οποιαδήποτε προσδιορίσιμη διάρκεια στο εν λόγω έγκλημα. Απλώς, ο ενιαίος χαρακτήρας της διαμορφωθείσας κάθε φορά κατάστασης οριοθετεί την αντίστοιχη ταυτότητα, αλλά και ενικότητα του τελεσθέντος (διαρκούς) εγκλήματος, δηλ. αποτελεί ουσιαστικά τον συνεκτικό δεσμό των επιμέρους συστατικών στοιχείων του (πράξεων) σ'

και την αντίρρηση που διατυπώνουν *Μανωλεδάκης/Μπιτζιλέκης*, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, άρθρα 372-384^α ΠΚ, 12η εκδ. 2004, σ. 76.

69. Για την αρχή της «συγχωνεύσεως» Βλ. *Μανωλεδάκη*, Ποινικό δίκαιο. Άρθρα 1-49 ΠΚ Επιτομή γενικού μέρους, 6η εκδ. 2001, (= Επιτομή), άρ. 333 και *Παύλου*, Οι αρχές της φαινομενικής συρροής. Επικουρικότητα και συρροή. Συμβολή στη δογματική ανάλυση του αλληλοαποκλεισμού των διατάξεων και της φαινομενικής συρροής εγκλημάτων στο Ποινικό Δίκαιο, 2003, σ. 169 επ, 235 επ και τις εκεί περαιτέρω αναφορές.

70. Βλ. *Μανωλεδάκη*, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (άρθρα 372-384α ΠΚ), 11η εκδ. 2002, σ. 66.

ένα ενιαίο οργανικό μορφολογικό σύνολο.

5. Τα γενικότερα δικαιοκρατικά όρια στη ρυθμιστική επέμβαση του Ποινικού Δικαίου και τη συνακόλουθη τιμώρηση των εγκλημάτων κατοχής

1. Η αρχή της αναλογικότητας

Τα εγκλήματα κατοχής ως εγκλήματα πράξης είναι καταρχήν προορισμένα να παράσχουν προληπτικά προστασία στο εκάστοτε προστατευόμενο έννομο αγαθό, δηλ. στο προστάδιο της βλάβης του, η οποία επέρχεται συνήθως με την καθ' οιονδήποτε τρόπο χρήση του κατεχομένου πράγματος. Στα πλαίσια αυτής ακριβώς της τοποθέτησης του εγκλήματος κατοχής στην όλη διαδικασία προσβολής του αγαθού καθίσταται εμφανές ότι το εν λόγω έγκλημα αποτελεί κατά κανόνα έγκλημα (κατά το πλείστον αφηρημένης) διακινδύνευσης και κατ' αυτόν τον τρόπο δικαιολογείται και η ουσιαστική ποινική απαξία του, δεδομένου ότι υπό άλλες συνθήκες, δηλ. χωρίς τις πιο πάνω προϋποθέσεις, η σχετική συμπεριφορά στην πιο πάνω κατηγορία εγκλημάτων φαίνεται καταρχήν, όχι μόνον να μην έχει κάποιο ουσιαστικό ποινικό άδικο, αλλά δεν μπορεί ούτε καν να θεωρηθεί ως ανθρωπινή πράξη, εφόσον – σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία άποψη – πράξη υπό ποινική έννοια δεν υπάρχει, όταν η ανθρωπινή δραστηριότητα δεν γίνεται αντιληπτή στο κοινωνικό περιβάλλον, δηλ. διαθέτει κάποιο συγκεκριμένο κοινωνικό νόημα ως συμπεριφορά προς έτερον⁷¹

Στην προκειμένη περίπτωση, όμως, η κατοχή νοηματοδοτείται κοινωνικά κατά τρόπο απαξιωτικό ως πράξη εντασσόμενη στη γενικότερη διαδικασία προσβολής του εκάστοτε προστατευομένου αγαθού, εφόσον κατά κανόνα ο κάτοχος εξουσιάζει ένα πράγμα, για να το χρησιμοποιήσει αργότερα κατά τον επιθυμητό από αυτόν τρόπο και όχι απλώς χάριν γούστου⁷².

Βέβαια, η αρχή της αναλογικότητας επιτάσσει στην περίπτωση των

71. Βλ. *Jescheck/Weigend*, A.T. 5 Aufl 1996, 616, *Kühl AT 1994*, § 18 αρ. 30, *Welzel*, *Das Deutsche Strafrecht*, 11 Aufl 1969, 212, *Stratenwerth – Kuhlen*, A.T. § 13 αρ. 52.

72. Βλ. έτσι εκ του αποτελέσματος και *Μυλωνόπουλος*, Γεν. Μ. Ι, σ. 109.

εγκλημάτων κατοχής, λόγω και του ανωτέρω χαρακτήρα τους ως εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης, αφενός την ηπιότερη τιμώρησή τους έναντι άλλων μορφών ανθρωπίνης συμπεριφοράς, οι οποίες συνιστούν συγκεκριμένη (ή τουλάχιστον δυνητική) διακινδύνευση είτε βλάβη του προστατευομένου αγαθού⁷³.

Επίσης, επιβάλλει η ίδια πιο πάνω αρχή, ουσιαστικά, το ατιμώρητο των εγκλημάτων κατοχής, όταν αυτά συρρέουν με τις προαναφερθείσες απαξιολογικά βαρύτερες συμπεριφορές, εφόσον θα αποτελεί η εν λόγω συρροή στην πραγματικότητα επιμέρους περίπτωση φαινομένης πραγματικής συρροής και ειδικότερα μη τιμωρητής (συν-τιμωρητής) προτέρας ή υστέρας πράξης, δεδομένου ότι η κατοχή «κινείται» εντός των απαξιολογικών πλαισίων της κύριας πράξης προσβολής (βλάβης) του εννόμου αγαθού, χωρίς να υπερβαίνει ή «να βαθαίνει» αυτά προσθέτοντας νέα απαξία στην ήδη προκληθείσα⁷⁴.

Το πιο πάνω συμπέρασμα ισχύει βέβαια υπό την προϋπόθεση ότι η κατοχή, η περαιτέρω γενικότερη κυκλοφορία και η τελική χρήση αφορούν το ίδιο ακριβώς πράγμα. Επιπλέον, η αρχή της αναλογικότητας, μαζί με την φυσική ενότητα της σχετικής πράξεως (δηλ. την άσκηση υλικής εξουσίας σε πράγμα, που βρίσκεται σε μια ενιαία σφαίρα προσωπικής φυσικής κυριαρχίας), επιβάλλουν το να χαρακτηρίζεται ως ενιαία πράξη και να τιμωρείται ως τέτοια η κατοχή, όταν κάποιος εξουσιάζει στην ίδια σφαίρα κατοχής επιμέρους ποσότητες του ίδιου ή ακόμη και διαφορετικού πράγματος⁷⁵, όπως επίσης και στην περίπτωση, όπου κάποιος κατέχει επιμέρους ποσότητες (του ίδιου ή ακόμη και διαφορετικού) πράγματος τοποθετημένες μεν σε διαφορετικές σφαίρες εξουσίασής του, αλλά αποκτηθείσες με την ίδια πράξη κτήσεως.⁷⁶

73. Το αξιόποιο και η αρχή της αναλογικότητας είναι μεταξύ τους συγγενικά κριτήρια αξιολόγησης, βλ. *Frisch, FS Stree/Wessels* σ. 69, 77, 79, *Tiedemann, Tatbestandsfunktionen im Nebenstrafrecht. Untersuchungen zu einem rechtsstaatlichen Tatbestandsbegriff, entwickelt am Problem des Wirtschaftsstrafrechts*, 1968, σε: *Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen*, 1969, σ. 143.

74. Βλ. έτσι ειδικά για την κατοχή ναρκωτικών ουσιών *Παύλου*, *Ναρκωτικά*, ό.π., σ. 134 επ.

75. Βλ. ρητά και *Körner*, *BtMG* § 29 Rn 604.

76. Βλ. Η νομολογία πάντως λύνει την περίπτωση υπέρ της αληθινής συρροής.

Γενικότερα, τώρα, το αν η τιμώρηση των εγκλημάτων κατοχής (με την εκάστοτε νομοτεχνική διαμόρφωση τους) αποτελεί το πρόσφορο, αναγκαίο και εύλογο μέσο για την προάσπιση του απειλούμενου από αυτά αγαθού, δεν μπορεί να εξετασθεί εδώ σε όλες τις λεπτομέρειές του. Στα πλαίσια της παρούσης μονογραφίας δεν είναι δυνατό να ερευνηθεί, για κάθε επιμέρους έγκλημα κατοχής, το ζήτημα σχετικά με το προστατευόμενο από αυτά αγαθό. Ομοίως, θα παραμείνουν αναπάντητα και αμφίβολα σημεία, τα οποία υπερβαίνουν την ειδικότερη προβληματική των εγκλημάτων κατοχής, όπως π.χ. το τιμωρητό ή μη των εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης⁷⁷

Ως ενδιάμεσα ζητήματα εξετάζονται διάφορα τυποποιημένα και εξαρτώμενα από τη δομή των εγκλημάτων κατοχής θέματα σύγκρουσης αυτών με άλλα εγκλήματα⁷⁸. Συνεπώς, κατά μία άποψη η ενασχόληση με την αρχή της αναλογικότητας περιορίζεται στα πλαίσια των τριών συστατικών αυτής και κυρίως του τρίτου από αυτά, δηλ. της αναλογικό-

⁷⁶ Έτσι ΑΠ 857/1976 ΠοινΧρ 1977, 267. Πρβλ. και ΑΠ 748/1997 ΠοινΧρ 1997, 870. Οι *Φαρσεδάκης/Συλίκος*, ό.π. 163, καταγράφουν τη νομολογία, χωρίς και να παίρνουν σαφή προσωπική θέση στο θέμα.

⁷⁷ Βλ. μία διαφορετική λύση, η οποία εκκινεί από το ατιμώρητο του απλού εγκληματικού φρονήματος, εισφέρει ο *Jakobs*, *ZstW* 97 (1985) σ. 751, 767, ο *Nestler* τονίζει μάλιστα ότι η κοινωνικοθητική απαξία των εγκλημάτων κατοχής συνίσταται σε μια κλασική αφηρημένη διακινδύνευση του εκάστοτε προστατευόμενου αγαθού, αλλά εντούτοις αρνείται να εξάγει συμπεράσματα από το εν λόγω στοιχείο. (*Nestler, Rechtsguterschutz und Strafbarkeit des Besitzes von SchuBwaffen und Betaubungsmitteln*, σε, *Zustand des Strafrechts*, 1995, σ. 66, 77). Προς την ίδια συλλογιστική κατατείνει και ο *Kratzsch*, ο οποίος χαρακτηρίζει το αξιόποιο της κατοχής πράγματος ως θεμελιώδους σημασίας λύση, η γενίκευση της οποίας θα ήταν μη αποδεκτή (*Kratzsch, Verhaltenssteuerung und Organisation im Strafrecht* Ansätze zur Reform des strafrechtlichen Unrechtsbegriffs und der Regeln der Gesetzesanwendung, σε: *Schriften zum Strafrecht*, 1985, σ. 379).

⁷⁸ Μένει να συμπληρωθεί ότι πρόκειται πάντοτε για ειδική ποινική συγκρουσιακή κατάσταση, η οποία περιορίζει την έρευνα για ένα επανέλεγχο των κυρωτικών κανόνων (βλ. για την διάκριση ανάμεσα σε κυρωτικούς κανόνες και κανόνες συμπεριφοράς *Appel, Verfassung und Strafe zu den verfassungsrechtlichen Grenzen staatlichen Strafens*, 1997, σε: *Schriften zum Öffentlichen Recht*, 1998, σ. 433, 569).

τητας (ευλόγου) εν στενή εννοία, διότι τα υπόλοιπα δύο συνθετικά της περιορίζουν ελάχιστα τη μη ανάλογη ποινική αντιμετώπιση⁷⁹.

Ο ποινικός νομοθέτης πρέπει, λοιπόν, όχι μόνο να προσδιορίσει τον ακριβή σκοπό μιας δικαιοσύνης ρύθμισης, αλλά και να προβεί επιπλέον σε μία προκαταβολική αξιολόγηση της προσφορότητας και αναγκαιότητας της εκάστοτε προβλεπομένης ποινής⁸⁰.

Κατ' άλλη άποψη όμως η πιο πάνω ενασχόληση πρέπει ουσιαστικά να επικεντρωθεί κυρίως στο πρώτο από τα συστατικά στοιχεία της αρχής της αναλογικότητας, δηλ. σ' αυτό της καταλληλότητας.

Αυτές οι δικαιοπολιτικές αντιρρήσεις έχουν προβληθεί από την θεωρία ιδιαίτερα για την τιμώρηση της απλής κατοχής υλικού παιδικής πορνογραφίας⁸¹, εφόσον στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχει καν ανθρωπίνη συμπεριφορά («πράξη») κατά την έννοια του ποινικού δικαίου, πολύ δε περισσότερο, ακόμη και αν θεωρηθεί ότι υπάρχει τέτοια «πράξη», αυτή δεν συνιστά από μόνη της κάποια βλάβη εννόμου αγαθού. Αυτό συμβαίνει, διότι η κατοχή καθεαυτή, στο μέτρο που δεν παράγει κίνδυνο θέασης από τρίτους, αφενός δεν συνιστά συμπεριφορά προς έτερον, οπότε δεν γίνεται αντιληπτή στο κοινωνικό περιβάλλον και συνακόλουθα δεν διαθέτει κοινωνικό νόημα.⁸²

Επιπλέον, η εν λόγω κατοχή, υπό τις παραπάνω ειδικότερες συν-

79. Βλ. *Frisch FS Stree/Wessels* σ. 69, 77, *Günther*, *Strafrechtswidrigkeit und Strafunrechtsausschluß Studien zur Rechtswidrigkeit als Straftatmerkmal und zur Funktion der Rechtfertigungsgründe im Strafrecht*, 1983, σ. 186, 193. Για μία αναβάθμιση του ελέγχου της αναγκαιότητας προσπαθεί ο Stachelin, *Strafgesetzgebung im Verfassungsstaat. Normative und empirische, materielle und prozedurale Aspekte der Legitimation unter Berücksichtigung neuerer Strafgesetzgebungspraxis*, 1997, σε *Strafrechtliche Abhandlungen, Neue Folge*, hrsg. V (επιμ.) Schmidhäuser, Eberhard/Schroeder, Friedrich-Christian, εκδ 1998, σ. 126.

80. B VerfGE 50, 290 (332), B VerGE 77, 170 (214), B VerfGE 88, 203 (262), B VerfGE 90, 145 (173).

81. Βλ. *Κιούπη*, ΠΛογ 2008, 14επ., *Neumann*, Η ποινική ευθύνη του συμμετέχοντος στην αγορά, εν: *Καϊάφα-Γμπάντι/Prittwitz* (επιμ.), *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, 2011, σ. 199 επ. [206 επ.], *Perron/Eisele*, § 186b Rn. 15, *Kühl*, StGB, 2007, § 186b Rn. 8.

82. Βλ. Φυτράκη, οπ σ. 299, contra γενικότερα Μυλωνόπουλος, ΓενΜ Ι, σ. 109

θήκες, δεν αποτελεί προσβολή (βλάβη-διακινδύνευση) του οποιουδήποτε εννόμου αγαθού⁸³, λαμβανομένου μάλιστα σοβαρά υπόψη και του ότι οι λοιπές επιδράσεις της εν λόγω ποινικοποίησης είναι μόνον έμμεσες, αφού μεσολαμβάνουν πράξεις τρίτων προσώπων⁸⁴. Μία τέτοια βλάβη θα μπορούσε (θεωρητικά και πρακτικά) να υπάρξει, μόνον αν η επικινδυνότητα ενός υλικού αντικείμενου συνεπάγεται από μόνη της βλάβη με βάση τα διδάγματα της κοινής πείρας ή τους κανόνες των επιστημών⁸⁵, οπότε, ακόμη και αν γίνει δεκτό ότι εδώ υφίσταται «πράξη» κατά την έννοια του όρου στο ποινικό δίκαιο, η τιμώρηση αυτής παραβιάζει ευθέως την αρχή της αναλογικότητας, στο μέτρο που τιμωρεί μια σχέση προς ένα αντικείμενο (δηλ. ουσιαστικά μια πραγματική κατάσταση) και όχι ορισμένη συμπεριφορά⁸⁶.

Επιπροσθέτως, προϋποτίθεται ως αυτονόητο το ότι δεν αποτελεί λειτουργικό σκοπό του ποινικού νομοθέτη η απλή διευκόλυνση της ποινικής δίωξης του δράστη⁸⁷. Τα εγκλήματα κατοχής μετέχουν πάντοτε στην υλοποίηση της προστασίας των εννόμων αγαθών, που κλήθη-

83. *Neumann* ό.π., σ. 208 και γενικά Βλ. *Μανωλεδάκη*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γεν. Μ., 7η εκδ. 2005, (*Συμεωνίδου-Καστανίδου*), 23 (αριθμ. 39), *Παρασκευόπουλο*, Τα θεμέλια του Ποινικού Δικαίου, 2008, 218 επ.

84. Βλ. *Φυτράκη*, οπ σ. 300.

85. Βλ. *Φυτράκη*, οπ σ. 299.

86. Βλ. *Lagodny*, *Strafrecht vor der Schranken der Grundrechte. Die Ermächtigung zum strafrechtlichen Vorwurf im Lichte der Grundrechtsdogmatik, dargestellt am Beispiel der Vorfeldkriminalisierung*, Habilitation Freiburg 1995, Tübingen 1996, σ. 318 επ. [335]. Πρβλ. *Μυλωνόπουλο*, Γεν. Μ Ι, σ. 106, ο οποίος δέχεται ότι δεν συνιστά πράξη η κατάσταση, στην οποία βρίσκεται το άτομο, αλλά αντιθέτως διαφέρει η πράξη, την οποία τελεί το πρόσωπο ευρισκόμενο σε απαγορευμένη από το νόμο κατάσταση. Ομοίως, χαρακτηρίζει ως μη πράξη τη φυσική εξουσία πάνω σε πράγμα, μόνον όταν δεν αποτελεί έκφραση της συνείδησης, δηλ. δεν συνοδεύεται από φυσική βούληση εξουσίσεως, ώστε ν' αναβαθμιστεί σε κατοχή, εννοώντας προφανώς ότι σ' αυτήν την τελευταία περίπτωση υπάρχει πράξη κατά την έννοια του ΠΔ.

87. Βλ. *Lagodny*, σ. 313, σε συνάφεια με την σύμπτυξη των αποδεικτικών αναγκών μέσω σχετικών διατάξεων του γερμ. ΠΚ, βλ. επίσης *Schroeder* *Die Straftaten gegen das Strafrecht*, σε, *Schriftenreihe der Juristischen Gesellschaft zu Berlin*, Heft 96, Berlin, New York 1985 ό.π., σ. 29, *Eckstein*, ό.π., σ. 255.

καν να προασπίσουν οι διατάξεις του ποινικού νόμου, στον οποίο περιγράφονται τα πιο πάνω εγκλήματα⁸⁸.

5.1.1. Η διάκριση ανάμεσα σε χρονικά διαστήματα προ και μετά την προσβολή του εννόμου αγαθού

Πέραν των συνταγματικών πλαισίων για τη θεμελίωση της αρχής της αναλογικότητας, η εφαρμογή αυτής προσδιορίζεται πλήρως στο πεδίο των εγκληματοπολιτικών αξιολογήσεων για το αξιόποινο της εκάστοτε ερευνώμενης συμπεριφοράς με βάση την χρονική τοποθέτηση των εγκλημάτων κατοχής πριν ή μετά τη βλάβη του εκάστοτε προστατευμένου αγαθού.

Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης επιδιώκει με τα εγκλήματα κατοχής διαφορετικούς σκοπούς. Αυτοί οι σκοποί προσδιορίζουν τη χρονική ένταξη των εγκλημάτων κατοχής στις διαφορετικές φάσεις της αιτιώδους εξελικτικής διαδρομής προς την ενδεχόμενη βλάβη του εννόμου αγαθού. Τα εγκλήματα κατοχής βρίσκονται τελεσθέντα, κατά κύριο λόγο, στο στάδιο πριν από τη βλάβη του εννόμου αγαθού, που επέρχεται κατά κανόνα με τη χρήση ή την περαιτέρω κυκλοφορία του κατεχομένου πράγματος, όπως συμβαίνει π.χ. με την κατοχή ναρκωτικών ουσιών, όπλων, παραχαραγμένων νομισμάτων, τοξικών ή ραδιενεργών υλικών κ.ά. Σε μικρό μέρος τους όμως βρίσκονται στο διάστημα

μετά την προσβολή του αγαθού, όπως συμβαίνει κυρίως με το έγκλημα της αποδοχής προϊόντων εγκλήματος (άρ. 394 πάρ. 1 ΠΚ), όταν ο δράστης δέχεται με οποιονδήποτε τρόπο στην κατοχή του πράγμα που προήλθε από αξιόποινη πράξη κ.ά. Η εκάστοτε προαναφερθείσα χρονική τοποθέτηση είναι κρίσιμη για το σχετικοποιημένο αξιόποινο του εγκλήματος κατοχής⁸⁹.

Αν προσφέρονται στον ποινικό νομοθέτη περισσότερες δυνατότητες να προασπίσει το απειλούμενο αγαθό στα πλαίσια της ενιαίας διαδικα-

88. Βλ. BT – Drucksache VI/2673 σ. 4, η τιμώρηση της κατοχής εξυπηρετεί επίσης την αποτελεσματική καταπολέμηση της εμπορίας ναρκωτικών.

89. Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ. 256.

σίας προσβολής του, φαίνεται ορθότερο να γίνεται λόγος –στα πλαίσια της ειδικότερης σχέσης μεταξύ των πιο πάνω δυνατοτήτων– για σχετικοποίηση του αξιόποινου στις εκάστοτε κρινόμενες συμπεριφορές κατοχής. Στην κρίση για τη διαφοροποιημένη διαβάθμιση του αξιόποινου ορισμένης αντικειμενικής συμπεριφοράς ασκεί επίδραση η επικινδυνότητά της για το προστατευόμενο αγαθό⁹⁰ κατά τον χρόνο τέλεσής της.

α) Κατοχή και θεμελίωση αυτής

Στα εγκλήματα κατοχής ενδιαφέρει κυρίως η αξιολογική συσχέτιση του αξιόποινου της πράξης απόκτησης της κατοχής με αυτό της διατήρησής της, εφόσον κυρίως η πρώτη πιο πάνω συμπεριφορά ανταποκρίνεται στο θεμελιώδες δόγμα του ποινικού δικαίου της πράξης και κατ' αυτόν τον τρόπο έχει αναγορευθεί σε μία (παραδοσιακά διαμορφωμένη) εναλλακτική λύση για το τιμωρητό της κατοχής.

Η κατοχή αρχίζει με την επιτυχή απόκτηση/προμήθεια του πράγματος και τελειώνει με την απώλειά του. Εάν η τιμωρητή διατήρηση της κατοχής εντοπίζεται χρονικά στο στάδιο πριν από την βλάβη του αγαθού, εύκολα γίνεται δεκτό ότι αυτή χρονικά βρίσκεται εγγύτερα στην απειλούμενη βλάβη του αγαθού από όσο η απόκτηση της κατοχής, γι' αυτό και εμπεριέχει μεγαλύτερη διακινδύνευση για αυτό. Συνεπώς, πρέπει εδώ η διατήρηση της κατοχής να θεωρηθεί ως πιο αξιόποινη από την θεμελίωση αυτής⁹¹. Σ' αυτήν την αξιολόγηση δεν αλλάζει τίποτα, αν τιμωρείται η θεμελίωση της ίδιας κατοχής στο όπλο ως πράξη προμήθειάς του. Τότε καθεαυτή η κατοχή τούτου παραμένει σε κάθε περίπτωση περισσότερο αξιόποινη από όσο η αντίστοιχη πράξη απόκτησής της⁹². Αντίστροφα είναι τα πράγματα σ' εκείνα τα εγκλήματα κατοχής, που εντάσσονται στο χρονικό διάστημα μετά την βλάβη του προστατευόμενου αγαθού. Σ' αυτά υλοποιείται ουσιαστικά ο μέγιστος βαθμός διακινδύνευσης ήδη κατά τον χρόνο αποδοχής/απόκτησης του πράγματος. Η συνεχιζόμενη έκτοτε κατοχή απαξιολογικά «συμμετέχει» και «κινείται» εντός των ορίων επικινδυνότητας της πράξης για τη θεμελίωση της κατοχής.

90. Βλ. *Jescheck/Weigend*, ό.π., σ. 51.

91. Βλ. έτσι και για την κατοχή πυροβόλων όπλων *Nestler*, ό.π., σ. 70.

92. Βλ. *Körner* § 29 Rn. 762.

Εντούτοις μπορεί ο νομοθέτης να ποινικοποιεί αυτοτελώς και τη διατήρηση μιας τέτοιας κατοχής, επειδή την θεωρεί πρόσφορη και αναγκαία προς εκφοβισμό των κοινωνιών του δικαίου, ώστε ν' απέχουν από τέτοιου είδους συμπεριφορές. Πάντως, υπ' αυτές τις συνθήκες ο υπερβολικός χαρακτήρας της σχετικής απαγόρευσης και η αξιολογική σύγκριση/κλιμάκωση του αξιοποίνου των πιο πάνω πράξεων συνηγορούν στο να αρκείται ο νομοθέτης στην τιμώρηση της απόκτησης της κατοχής και μόνον.⁹³

β) Κατοχή και περάτωση αυτής

Στα εγκλήματα κατοχής, που υπάγονται στη φάση πριν από τη βλάβη του εννόμου αγαθού, πρέπει να συνυπολογίζεται επιπροσθέτως και το αξιόποιο από την περαιτέρω κυκλοφορία και χρήση του κατεχομένου πράγματος. Απεναντίας, στα εγκλήματα κατοχής, που αποσκοπούν στην ποινική αντιμετώπιση της απλής ύπαρξης ορισμένου πράγματος σ' ένα μη προβλεπόμενο χώρο (όπως π.χ. στην κατοχή τοξικών ή ραδιενεργών υλικών κ.ο.κ.), συνάγεται κατά τρόπο φυσικό μια αντίθετη κατάσταση. Εδώ η κατοχή νομιμοποιείται προς ποινικοποίηση, αυτοτελώς σε σχέση με την αντίστοιχη τιμώρηση της περαιτέρω κυκλοφορίας ή χρήσης του πράγματος, από τις ενδεχόμενες αρνητικές επιδράσεις στο εκάστοτε προστατευόμενο αγαθό (π.χ. υγεία, σωματική ακεραιότητα κ.ά.) από την απλή παρουσία του πράγματος σε ορισμένο χώρο και χρόνο.

Αν αντιθέτως θέλει ο νομοθέτης να εμποδίσει, με τα εγκλήματα κατοχής, την άσκηση υλικής κυριαρχίας στο πράγμα, τότε επιτυγχάνεται με την τιμώρηση των εν λόγω εγκλημάτων μία προκαταβολική προστασία του εκάστοτε απειλούμενου αγαθού. Το μέγεθος αυτής της προστασίας παραλλάσει κάθε φορά, ανάλογα με το αν η βλαπτική (για τον ίδιο τον δράστη ή για τρίτο πρόσωπο) χρήση του πράγματος προϋποθέτει την προγενέστερη εν γένει κυκλοφορία του ή όχι.

Αν ο κίνδυνος χρήσης του πράγματος ενεργοποιείται για πρώτη φορά με την γενικότερη κυκλοφορία-διάδοσή του (όπως π.χ. στο δίκαιο καταπολέμησης των ναρκωτικών κ.ά.), τότε διαμορφώνονται τα εγκλή-

93. Βλ. έτσι *Eckstein*, ό.π., σ. 257.

ματα κατοχής ως εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης. Σ' αυτές τις τελευταίες περιπτώσεις η κατοχή του πράγματος είναι λιγότερο αξιόποινη από την εν γένει κυκλοφορία του. Με δεδομένο τον πιο πάνω χαρακτήρα των εν λόγω εγκλημάτων κατοχής, σχετικοποιείται μεν το αξιόποινό τους, αλλά πάντως δεν χάνεται εντελώς.⁹⁴

γ) Συμπέρασμα

Συνεπώς, από όλες τις προαναφερθείσες αξιολογικές συσχετίσεις του αξιοποίνου κατέστη εμφανές ότι τέτοια γνήσια προβλήματα απαξιολογικής νομιμοποίησης αναφύονται μόνο στη διατήρηση της κατοχής ενός πράγματος κατά το χρονικό διάστημα μετά την βλάβη του προστατευόμενου αγαθού, όπου το αξιόποινο εν γένει των εν λόγω εγκλημάτων κατοχής είναι μικρότερο από αυτό άλλων εγκλημάτων κατοχής.⁹⁵ Η νομιμοποίηση της ύπαρξης αυτών των εγκλημάτων κατοχής τίθεται εν αμφιβόλω από τα συρρέοντα συναφή εγκλήματα απόκτησης της κατοχής στο ίδιο πράγμα.

5.1.2. Η πρόταση με βάση την οικονομία της αγοράς

Για τη θεμελίωση και τη δικαιολόγηση των εγκλημάτων κατοχής κερδίζει όλο και περισσότερο σημασία εκείνη η μορφή επιχειρήματος, η οποία επιβάλλει υποχρεώσεις στον καταναλωτή ως λαμβάνοντα μέρος στο όλο σύστημα διακίνησης-κυκλοφορίας του εκάστοτε κατεχομένου πράγματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο λοιπόν αποδίδεται στον αποδέκτη υλικού παιδικής πορνογραφίας η έμμεση ευθύνη για τη γενετήσια εκμετάλλευση ανηλίκων, η οποία συνδέεται με την παραγωγή αυτού του υλικού⁹⁶. Με άλλα λόγια, η απλουστευμένη εξήγηση με βάση τους κανόνες της οικονομίας της αγοράς, ότι δηλ. η ζήτηση προσδιορίζει (ποιοτικά και ποσοτικά) την προσφορά ενός προϊόντος, μετασχηματίζεται σε ποινική ευθύνη.⁹⁷

94. Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ. 257.

95. Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ. 258.

96. *Κιούπης*, ΠΛογ, 2008, 15.

97. *Κωστάρας*, Ποινικό Δίκαιο, Ειδ.Μ., 2007, σ. 905, *Νούσκαλης*, Πορνογραφία ανηλίκων: Τα κρίσιμα ζητήματα του άρθρου 348Α ΠΚ, ΠοινΔικ 2006, 910 [=Τιμ. Τόμ. Ι. Μανωλεδάκη, ΙΙ, 2007, 447 επ.], *Μπουρμάς*, Προσπάθειες εννοιολογικού

Στην περίπτωση του υλικού παιδικής πορνογραφίας στηρίζεται ουσιαστικά αυτός ο τρόπος σκέψης στις ιδιαιτερότητες της σχετικής αγοράς. Σ' αυτήν την αγορά ειδικότερα είναι επιθυμητά προπαντός ιδιωτικά βίντεο με μικρό αριθμό αντιτύπων, η διάθεση των οποίων απαιτεί ένα είδος «συνωμοτικής» διεξαγωγής των σχετικών συναλλαγών⁹⁸. Υπ' αυτές τις συνθήκες, κάθε πελάτης φέρει πρακτικά μία ανάλογη συνευθύνη για τη γενετήσια εκμετάλλευση ανηλίκων και τη συνακόλουθη παραγωγή του σχετικού πορνογραφικού υλικού. Από την κρατούσα στη θεωρία άποψη δέχεται έντονη κριτική η πιο πάνω αντίληψη, διότι προβάλλει ένα συνεπειοκρατικό επιχείρημα, που όμως εξαντλείται ήδη με την τιμώρηση της απόκτησης του υλικού. Φαίνεται, σε κάθε περίπτωση, δυσανάλογο να τιμωρείς αυτόν, που έγινε μεταγενέστερα κακόπιστος κάτοχος, διατηρώντας απλώς αυτό που τυχαία βρήκε⁹⁹.

5. II. Η απαγόρευση των ποινών υπόνοιας

5.II.1. Ποινές υπόνοιας και διευκόλυνση της δικονομικής απόδειξης - προς κατανόηση του περιεχομένου της σχετικής απαγόρευσης

Με ορισμένα εγκλήματα κατοχής ο νομοθέτης επιδιώκει ουσιαστικά να ξεπεράσει το πρόβλημα της παραγραφής της πράξης απόκτησης του απαγορευμένου πράγματος, σε ορισμένες περιπτώσεις να αποτρέψει τον κίνδυνο της περαιτέρω διακίνησής του, αλλά και να καταστήσει περιττή την απόδειξη συγκεκριμένων απαγορευμένων πράξεων παραγωγής, απόκτησης και περαιτέρω διάδοσης του κατεχομένου πράγματος και κατ' αυτόν τον τρόπο να διευκολύνει την ποινική δίωξη

προσδιορισμού της κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων με χαρακτήρα παιδικής πορνογραφίας, ΠοινΔικ 2009, 322, *Μαρκάκη*, Το προστατευόμενο έννομο αγαθό στην πορνογραφία ανηλίκων - Προβλήματα συρροής, *Intellectum* Τευχ. 4 (Μάιος 2008), 67 επ., *Perron/Eisele, Schöнке - Schröder* - StGB, 2010, 184b Rn 1 *Maurach/Schroeder/Maiwald*, 10 Aufl. 2009, § 23 Rn. 2 (με εξειδικεύσεις), *Frommel*, NK Bd 2, 3 Aufl., 2010, § 184d Rn. 7, *Stratenwerth/Wohlens*, Schweizerisches StGB, 2007, Art. 197 Rn. 1.

98. BT – *Drucksache* 12/3001 σ. 5, κατά βάση *Schroeder* ZRP 1990, σ. 299, 300.

99. *Eckstein*, Besitz, σ. 116, *Gropp*, F.S Harro Otto, σ. 262-3.

αυτών των εγκλημάτων από τις αρμόδιες αρχές,¹⁰⁰ αλλά και κατ' επέκταση τη δικονομική απόδειξη της ενοχής του εκάστοτε κατηγορούμενου για τις πιο πάνω πράξεις και τη συνακόλουθη καταδίκη του ουσιαστικά για αυτές, μέσα όμως από την τιμώρησή του για το αντίστοιχο έγκλημα κατοχής.

Με αυτήν την μεθοδολογία η σχετική καταδικαστική απόφαση στηρίζεται κατ' ουσία στο ότι ο κατηγορούμενος δεν απέδειξε τη νόμιμη κατοχή του απαγορευμένου πράγματος, ενώ το ορθόν είναι ότι ο τελευταίος δεν έχει υποχρέωση να αποδείξει την αθωότητά του, δηλαδή ότι κατέχει το πράγμα νομίμως, καθόσον το βάρος αποδείξεως της ενοχής του ανήκει στα πολιτειακά όργανα. Κατά τούτο, λοιπόν, παραβιάζεται το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου, που θεσπίζεται με το άρθρο 6 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, καθόλα τα διαδικαστικά στάδια μέχρι την έκδοση καταδικαστικής απόφασης επί της διώξεως, που ασκήθηκε. Απόρροια του τεκμηρίου αθωότητας είναι η αρχή της επιείκειας προς τον κατηγορούμενο, η οποία επιβάλλει το δικαστήριο εν αμφιβολία να αποφανθεί υπέρ του κατηγορουμένου (in dubio pro reo). Παραβίαση του τεκμηρίου αυτού επάγεται, πέραν της αναιρέσεως της αποφάσεως για έλλειψη ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας, απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας και ιδρύεται και ο από τα άρ. 510 παρ. 1 στοιχ. Α' και 171 παρ. 1 στοιχ. δ' ΚΠΔ λόγος αναιρέσεως.¹⁰¹

Συνεπώς, από το ίδιο το περιεχόμενο του αδίκου των πιο πάνω εγκλημάτων καθίσταται εμφανές ότι σ' αυτές τις περιπτώσεις ο κάτοχος τιμωρείται για την απλή υποψία ότι έχει τελέσει μία από τις παραπάνω πρωταρχικά απαγορευμένες πράξεις.¹⁰² Εξάλλου, οι ανωτέρω σκέψεις αναφορικά με το σχετικοποιημένο αξιόποινο της κατοχής έχουν κατα-

100. Βλ. *Eckstein*, ό.π., σ. 79· βλ. ειδικά για την κατοχή ναρκωτικών *Βαθιώτη*, ΠοινΔικ 2013,791, *Hochmayr*, ό.π., σ. 3

101. Βλ. έτσι ορθά, ειδικότερα όσον αφορά την παράνομη κατοχή αυτοκινήτου και την εξ αυτής λαθρεμπορία ΑΠ 461/2013 ΠοινΔικ 2014, 257.

102. Βλ. *Graul*, *Abstrakte Gefährdungsdelikte und Präsumtionen im Strafrecht, Dissertation Marburg 1989*, σε, *Strafrechtliche Abhandlungen. Neue Folge, hrsg. V. Schmidhäuser, Eberhard/Schroeder, Friedrich-Christian, Band 69, Berlin 1991*, σ. 299.

δείξει ότι η διατήρηση της κατοχής στη φάση πριν από τη βλάβη του εννόμου αγαθού είναι πιο αξιόποινη σε σχέση με την πράξη απόκτησης της κατοχής. Επομένως, αν ο νομοθέτης επικαλείται ως λόγο για την τιμώρηση της κατοχής, υπ' αυτές τις συνθήκες, τη διευκόλυνση της απόδειξης και κατ' επέκταση της ποινικής δίωξης της απόκτησης του πράγματος, αντιβαίνει αυτή η προσπάθειά του στην απαγόρευση των ποινών υπονοίας.

Πράγματι, στο δικαιοκρατικό μας ποινικό δίκαιο δεν μπορεί να νομιμοποιηθεί η αυτοτελής τιμώρηση μιας άλλης ουδέτερης συμπεριφοράς, ως αντίθετη στην απαγόρευση των ποινών υπονοίας, όταν με αυτήν επιχειρείται να επιλυθούν αποκλειστικά αποδεικτικές δυσχέρειες μιας άδικης πράξης¹⁰³.

5.11.2. Ποινές υπόνοιας και χαρακτηριστικά υπονοιών

Εντούτοις, η εν λόγω απαγόρευση μπορεί και να μην πλήττεται στις εδώ ερευνώμενες περιπτώσεις από ένα άλλο λόγο. Αυτό συμβαίνει καταρχήν, όταν η πιο πάνω αρχή δεν συνδέεται με τις αντεγκληματικές επιδιώξεις του νομοθέτη, που αποτελούν την αιτία θέσπισης ορισμένης ποινικής διάταξης. Πολύ δε περισσότερο, όταν ο νομοθέτης δεν χρησιμοποιεί στη σχετική αντικειμενική υπόσταση κάποιο νομοτυπικό στοιχείο υπονοίας (*Verdachtsmerkmale*), δηλ. στοιχεία από τα οποία να εικάζονται αφηρημένα εγκληματικές επιδιώξεις προσώπων, που βρίσκονται έξω και πέραν από τα όρια ενός ορισμένου κύκλου «προνομιούχων»¹⁰⁴.

Υπό το πρίσμα του συνταγματικού δικαίου η εδώ ερευνώμενη απαγόρευση θεμελιώνεται, κατά τη θέσπιση του δικαίου, στην καταστατική αρχή της ενοχής, ενώ στο πεδίο εφαρμογής του δικαίου η αντίστοιχη λειτουργική στήριξη εντοπίζεται στον κεφαλαιώδη αποδεικτικό κανόνα *in dubio pro reo*¹⁰⁵.

103. Βλ. *Gropp*, FS Harro Otto, σ. 255, Hornle, Grob anstößiges Verhalten, 2005, 425 Eckstein, Besitz, 115.

104. Βλ. βασικά σε ιδιαίτερες μορφές των εγκλημάτων δόλου, *Schroeder*, Neuartige Absichtsdelikte, σε: FS *Lenckner*, 1998, σ. 333, 338.

105. Βλ. *Frister* ό.π., σ. 69, 77, πρβλ. Nestler Rechtsgüterschutz und Strafbar-

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι ο ποινικός νομοθέτης δεν αρκείται με την απλή υπόνοια κατοχής (ή μέσω αυτής με την υποψία της προγενέστερης παράνομης απόκτησης του πράγματος), αλλά απαιτεί την πλήρη απόδειξή της, έπεται ότι τα εγκλήματα κατοχής δεν παραβιάζουν, ως τέτοια, την απαγόρευση των ποινών υπονομίας. Μάλιστα, το γερμανικό ακυρωτικό διακρίνει (στα πλαίσια μιας συνταγματικού δικαίου συλλογιστικής) σχετικά, με βάση το αν το εκάστοτε τελεσθέν έγκλημα προσβάλλει ή όχι την αρχή της αναλογικότητας, χωρίς την ύπαρξη εκείνου του νομοτυπικού στοιχείου, η συνδρομή του οποίου εικάζεται. Αν δοθεί θετική απάντηση στο πιο πάνω ερώτημα, τότε πρέπει να θεωρηθεί συνταγματική η εν λόγω (αναπληρούσα το νομοτυπικό στοιχείο υπόνομίας) αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος κατοχής ως το πιο ήπιο μέσον ποινικής αντίδρασης της πολιτείας στη σχετική βλαπτική συμπεριφορά.¹⁰⁶ Βέβαια, από την άλλη πλευρά του φάσματος αντιλήψεων χαρακτηρίζονται ως αντισυνταγματικά όλα τα νομοτυπικά στοιχεία υπόνομίας, λόγω της αντίθεσής τους στο επιτρεπτό περιεχόμενο του ποινικού αδικού ή της ενοχής.¹⁰⁷

Μια ενδιάμεση άποψη υποστηρίζει ο *Frister*, ο οποίος θέλει –κατ' αποτέλεσμα– να επιβεβαιώσει τις εκάστοτε σχετικές νομοθετικές αξιολογήσεις: αν εξηγείται η ύπαρξη ενός νομοτυπικού στοιχείου υπόνομίας, μόνον με το ότι οι (δυνάμει του νόμου υποτιθέμενες) αντικειμενικές συνθήκες επιδρούν αποφασιστικά στην επιδιωκόμενη από τον νομοθέτη προστασία των εννόμων αγαθών, τότε παραβιάζεται η απαγόρευση των ποινών υπονομίας.¹⁰⁸

Ιδιαίτερα σε ορισμένες ειδικότερες μορφές εγκλημάτων κατοχής και κυρίως στην κατοχή υλικού παιδικής πορνογραφίας γίνεται δεκτό ότι η τιμώρηση του δράστη παραβιάζει, όχι μόνο την απαγόρευση των ποινών υπονομίας, αλλά και την απαγόρευση ποινικοποίησης του φρονή-

keit des Besitzes von Schußwaffen und Betäubungsmitteln, σε: Frankfurter Kriminalwissenschaftliche Studien, 1995, σ. 68.

106. BGHSt 21, 306 (307).

107. Βλ. *Stree*, In dubio pro reo, σε: Tübinger Rechtswissenschaftliche Abhandlungen, 1962, σ. 44, 48.

108. Βλ. *Frister* ό.π., σ. 47, 79.

ματος του αυτουργού, δεδομένου ότι η πιο πάνω κατοχή ενδεικνύει την απλή παιδοφιλική τάση του τελευταίου, όχι όμως και την εκ μέρους του τέλεση κάποιας πράξης, η οποία πραγματικά προσβάλλει (βλάπτει ή απειλεί) ορισμένο έννομο αγαθό.

Συνεπώς, φαίνεται ότι τελικά η αληθινή επιδίωξη του νομοθέτη συνίσταται ουσιαστικά στην τιμώρηση του ανήθικου χαρακτήρα του παιδόφιλου δράστη¹⁰⁹ και κατ' επέκταση στην ηθική διαπαιδαγώγηση-βελτίωσή του μέσω της επιβληθείσας ποινής ή του φόβου κατάγνωσής της, θεωρώντας προφανώς ότι αυτή η προσωπικότητα ανθρώπου είναι αφηρημένα επικίνδυνη για την μελλοντική τέλεση σεξουαλικών εγκλημάτων κατ' ανηλικών όχι όμως και συγκεκριμένα επικίνδυνη για μία τέτοια τέλεση, εκτός και αν ως αποτρεπτικό έγκλημα θεωρηθεί πλέον απλά η εν γένει συμμετοχή στην αγορά παιδικής πορνογραφίας και στην αλυσίδα παραγωγής του πορνογραφικού προϊόντος, όπως επίσης και στις εξαπατήσεις των ανηλικών με σκοπό τη μίμηση¹¹⁰, οπότε η κατοχή του δράστη συνιστά τουλάχιστον συγκεκριμένη διακινδύνευση αναφορικά με την τέλεση του εν λόγω εγκλήματος. Αυτό συμβαίνει, διότι αυτός, που ορέγεται να κατέχει προς θέαση υλικό παιδικής πορνογραφίας, είναι πολύ πιθανό την επόμενη φορά να το αγοράσει και έτσι να συμμετάσχει στο όλο σύστημα διακίνησης τέτοιου υλικού και μάλιστα ενεργά. Το επιτρεπτό της τιμώρησης μιας τέτοιας συμπεριφοράς συνάπτεται με το γενικότερο δυσχερέστατο δογματικό ζήτημα της διάκρισης ανάμεσα στην πραγματική αφηρημένη διακινδύνευση ενός εννόμου αγαθού και στην τιμώρηση του φρονήματος του δράστη ή την επιβολή ποινών υπονομίας, το οποίο (ζήτημα) όμως δεν μπορεί ν' αναπτυχθεί περαιτέρω στα περιορισμένα πλαίσια του αντικειμένου έρευνας στην παρούσα μελέτη.

5.II.3. Κατοχή και ποινές κατά του εγκληματικού φρονήματος

Όπως ήδη λέχθηκε παραπάνω υποστηρίζεται ορθά τόσο στην ελληνική όσο και στη γερμανική θεωρία η άποψη ότι, ιδιαίτερα για το έγκλημα κατοχής υλικού παιδικής πορνογραφίας (πολύ περισσότερο

109. *Neumann*, ό.π., σ. 208.

110. Βλ. έτσι *Κιούπη*, ΠΛογ 2008,15.

μάλιστα υλικού εικονικής πορνογραφίας)¹¹¹ η εν λόγω κατοχή ενδεικνύει απλά και μόνον την πιθανή παιδοφιλική τάση του δράστη, όχι όμως και την εκ μέρους του συγκεκριμένη προσβολή (βλάβη ή διακινδύνευση) του εννόμου αγαθού. Κατ' αυτόν τον τρόπο διώκεται τελικά το φρόνημα του δράστη και κατ' επέκταση το άδικο αντικαθίσταται από το ανήθικο.¹¹²

Χαρακτηριστικό είναι μάλιστα εδώ το γεγονός ότι ο Ευρωπαϊός Νομοθέτης δεν αποκρύπτει την τάση του να ελέγξει όσο το δυνατόν ευρύτερα το φαινόμενο, καλύπτοντας ακόμη και περιπτώσεις, όπου η απαξία συνδέεται με ένα πολύ πρώιμο στάδιο της όποιας προσβολής εννόμων αγαθών, όπως στην περίπτωση της ποινικοποίησης ακόμη και της εν γνώσει απόκτησης πρόσβασης σε παιδοπορνογραφικό υλικό (άρθρο 5 παρά. 3). Με αυτόν τον τρόπο υποδηλώνει την επιθυμία κάλυψης από το αξιόποιο περιπτώσεων, στις οποίες η θέση του σχετικού υλικού σε ιστότοπους χωρίς τηλεφόρτωση ή αποθήκευση των εικόνων δεν ταυτίζεται με την κατοχή ή την προμήθεια του εν λόγω υλικού.¹¹³

Η κριτική για την επικινδυνότητα ένταξης τόσο προωθημένων συμπεριφορών στον κατάλογο των αξιόποινων πράξεων παιδικής πορνογραφίας –τη στιγμή μάλιστα που υπάρχουν ενστάσεις ακόμη και για την ποινικοποίηση της απλής κατοχής αντίστοιχου υλικού– αποτυπώθηκε τελικά μόνο στην πρόβλεψη της Οδηγίας για δυνατότητα των κρατών μελών να εξαιρέσουν από την ποινικοποίηση την απόπειρα για τις περιπτώσεις απόκτησης/κατοχής και της εν γνώσει απόκτησης πρό-

111. Βλ. αναλυτικά και *Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι*, Διαδικτυακές προσβολές της ανηλικότητας, ΠoinΧρ 2012,161 επ., 169, 172-173.

112. Βλ. *Φυτράκη*, ό.π., σ. 300, *Neumann*, ό.π., σ. 208 και γενικότερα *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, σε: Μανωλεδάκη, Πoin. Δίκαιο, Επιτομή Γεν. Μ., ζ' εκδ. 2005, 23 (αριθ. 39), *Παρασκευόπουλο*, Τα θεμέλια, 2008, σ. 218 επ., πρβλ. contra ΣυμβΕφΘεσ 766/2011 ΠoinΔικ 2012,211, σύμφωνα με την οποία για την εν λόγω κατοχή δεν απαιτείται σκοπός του δράστη για περαιτέρω διάθεση του υλικού, αλλά αρκεί και η κατοχή του προς ίδια χρήση, αφού και μ' αυτές τις πράξεις προσβάλλεται η αξιοπρέπεια της παιδικής ηλικίας ως εννόμου αγαθού.

113. Βλ. *Πολυζωΐδου*, ΠoinΔικ 2013,1023.

σβασης σε παιδοπορνογραφικό υλικό¹¹⁴

Η ενσωμάτωση της πιο πάνω Οδηγίας ορθό θα είναι να γίνει, ως προς το σημείο αυτό, με μεγάλη προσοχή, με εκμετάλλευση των δυνατοτήτων εξαίρεσης από το αξιόποινο, που χορηγεί η εν λόγω ευρωπαϊκή νομοθεσία, ώστε να μην καταλήξουμε σε περιπτώσεις τιμώρησης ουσιαστικά του φρονήματος. Επιπλέον η ευρύτητα του όρου «εν γνώσει απόκτηση πρόσβασης» στην οποία μπορεί να υπαχθεί ενδεικτικά ακόμη και η είσοδος σε μία ιστοσελίδα, που έχει αποκλειστικά παιδοπορνογραφικό υλικό, με τη χρήση ειδικού κωδικού, χωρίς όμως να έχει επιτευχθεί η θέαση, εξακολουθεί να προβληματίζει ιδιαίτερα, εφόσον επιφέρει αδικαιολόγητη και υπερβολική επέκταση του αξιόποινου. Για τον λόγο αυτό, έχει προταθεί η υιοθέτηση μιας σχετικής τελολογικά συσταλτικής ερμηνείας, η οποία υποστηρίζει τη σύνδεση της απόκτησης πρόσβασης τουλάχιστον με τη θέαση του πορνογραφικού υλικού¹¹⁵, δεδομένου ότι διαφορετικά δεν δημιουργείται πρακτικά ακόμη καμία επαφή με το υλικό εκείνο που υποτίθεται ότι εμπεριέχει την προσβολή της ανηλικότητας με την παραγωγή του ή που μπορεί να πλήξει έννομα αγαθά με τη θέασή του¹¹⁶.

Παρόμοιες προτάσεις έχουν υποστηριχθεί και για τον εύλογο περιορισμό στο αξιόποινο της κατοχής τέτοιου υλικού, υπό την έννοια ότι η προμήθεια και κατοχή αυτού του υλικού, που αποκτάται ελεύθερα από τον χρήστη του διαδικτύου με σποραδικές επισκέψεις σε ιστοσελίδες, καθώς και η αποθήκευσή του είτε στον η/υ είτε σε άλλους υλικούς φορείς (π.χ. cd-rom), για αποκλειστικά δική του χρήση (είτε προς ικανοποίηση της περιέργειάς του είτε ακόμη και προς διέγερση των όποιων φαντασιώσεων ή γενετήσιων διαστροφών του), δεν καθιστά άνευ ετέρου κακουρηματική την πράξη της πορνογραφίας ανηλικών, αλλά

114. Άρθρο 7 παρά. 2 της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ για την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας.

115. Βλ. Σχέδιο νέου Ποινικού Κώδικα της Επιτροπής *Μανωλεδάκη*, 2011.

116. Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι*, ΠοινΧρ 2012,166, *Καρανικόλα Γ.*, Παιδική πορνογραφία στο διαδίκτυο: Προβληματισμοί γύρω από τη νέα ρύθμιση του άρθρου 348Α ΠΚ, ΠοινΔικ 2005,964 επ., (967), *Πολυζωΐδου*, ΠοινΔικ 2013,1024.

απαιτείται η συνδρομή και άλλων στοιχείων (π.χ. ανταλλαγή των φωτογραφιών και το βίντεο ανηλίκων μέσω του διαδικτύου, συνεργασία με άλλους χρήστες κ.ά), από τα οποία να συνάγεται ο κίνδυνος διαδόσεως και μεταδόσεως της πορνογραφίας¹¹⁷.

Γ' αυτόν τον λόγο, για να είναι σύμφωνη με τις παραπάνω θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές η τιμώρηση γενικά της απλής και μόνον κατοχής ορισμένου πράγματος, θα πρέπει η εν λόγω κατοχή, όχι μόνο να είναι τουλάχιστον αφηρημένα επικίνδυνη για συγκεκριμένο έννομο αγαθό, αλλά συγχρόνως να είναι δυναμικά επικίνδυνη (αφηρημένος-συγκεκριμένος κίνδυνος) για καθεαυτήν την περαιτέρω διακίνηση του εκάστοτε κατεχομένου αντικειμένου. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό της κατοχής θα συντρέχει πρακτικά πάντοτε, όταν από το σύνολο των συνθηκών κατοχής –ιδιαίτερα δε (μη περιοριστικά) από την σχετική υλικοτεχνική υποδομή, την αντίστοιχη προεργασία και την επεξεργασία του διαθέσιμου υλικού, την συναφή γνωστική εξειδίκευση του κατόχου κ.ά., που λειτουργούν ως απαραίτητες ενδείξεις (Indikatoren)– πιθανολογείται βάσιμα, σύμφωνα με τα διδάγματα της κοινής πείρας και τους οικείους «κανόνες αντιστοιχίας» (Korrespondenzregeln),¹¹⁸ ότι ο τελευταίος δεν θα παραμείνει μόνο στην απλή θέαση και εν γένει χρήση του πράγματος από αυτόν τον ίδιο, αλλά θα προβεί και στην περαιτέρω διακίνησή του. Κατ' αυτόν τον τρόπο η απαραίτητη πιο πάνω πιθανολόγηση παύει πλέον να έχει έναν ανεξέλεγκτα αυθαίρετο αξιολογικό χαρακτήρα και αποκτά συνακόλουθα μία γνωσιολογικά/επιστημονικά υποστηρίξιμη και κατά τούτο αντικειμενική (μη σχετικοποιημένη) υπόσταση.

6. Τελικά Συμπέρασμα-Προτεινόμενες de lege lata και de lege ferenda λύσεις για την τιμώρηση της υπό έρευνα συμπεριφοράς

Όπως έγινε εμφανές από όλη την μέχρι τώρα ανάπτυξη, τα επιχειρήματα, που προβάλλονται προς θεμελίωση του αξιόποινου των ε-

117. Βλ. έτσι χαρακτηριστικά ΕφΚερ 14/2012 ΠΧ 2013, 59.

118. Βλ. Μυλωνόπουλος, Διαθετικές έννοιες και ποινικό δίκαιο, Υπερ 1993, 243 επ., ο ίδιος, Komparative und Dispositionsbegriffe im Strafrecht 1998 σ. 101 επ., ο ίδιος, ΓενΜ Ι σ. 258.

γκλημάτων κατοχής, φαντάζουν εν μέρει ως λίαν αμφισβητούμενα. Κατά τον έλεγχο συμμόρφωσης των εν λόγω εγκλημάτων με την αρχή της αναλογικότητας παραχωρείται στον νομοθέτη η δυνατότητα της σχετικής προκαταβολικής εκτίμησης. Παρ' όλες τις πιο πάνω αντιρρήσεις, όμως, δεν μπορεί να διαπιστωθεί κάποια παραβίαση της εδώ ερευνώμενης συνταγματικής αρχής της αναλογικότητας από την απλή τιμώρηση των εγκλημάτων κατοχής¹¹⁹.

Επιπλέον, πρέπει στο σημείο αυτό να τονισθεί, ειδικότερα όσον αφορά την εδώ ερευνώμενη βλαπτική συμπεριφορά, ότι για την στοιχειοθέτηση κατοχής σε ηλεκτρονικά δεδομένα παιδοπορνογραφικού χαρακτήρα, δεν αρκεί η απλή γνώση ύπαρξης του υλικού, ούτε και μπορεί να θεωρηθεί ως κατοχή η αποθήκευση υλικού για επιστημονικούς ή καλλιτεχνικούς λόγους¹²⁰.

Συνεπώς, πρέπει να θεωρηθεί ως άγραφο στοιχείο της α.υ. του εγκλήματος της κατοχής ηλεκτρονικών δεδομένων παιδοπορνογραφικού χαρακτήρα η «χωρίς δικαίωμα» κατοχή τέτοιων δεδομένων, εφόσον αυτή η προσθήκη λειτουργεί πάντοτε υπέρ του κατηγορουμένου ως μια επιπλέον προϋπόθεση για την τιμώρηση του¹²¹.

Ένα έντονα εριζόμενο στη θεωρία ζήτημα είναι το αν πρέπει να τιμωρείται η κατοχή αυτή καθεαυτή στο μέτρο που δεν παράγει κίνδυνο θέασης από τρίτους, αλλά προορίζεται αποκλειστικά για προσωπική χρήση του δράστη. Το αξιόποιο μιας τέτοιας συμπεριφοράς επικρίνεται έντονα από ένα μέρος της θεωρίας, διότι αυτή-υπό τις πιο πάνω συνθήκες-αφενός δεν αποτελεί «πράξη» κατά την έννοια του ΠΔ¹²² και αφετέρου από μόνη της, δεν συνιστά ήδη κάποια προσβολή (βλάβη ή διακινδύνευση) του προστατευόμενου αγαθού¹²³. Υποστηρίζεται, ως εκ τούτου, ότι η τιμώρηση πράξεων απλής κατοχής είναι σ' ένα ποινικό δίκαιο της πράξης, απαράδεκτη δικαιοκρατικά στο μέτρο που τιμωρεί

119. Βλ. έτσι και *Eckstein*, ό.π., σ. 261.

120. Βλ. *Κουράκη*, οπ.σ. 21.

121. Βλ. έτσι ορθά *Κουράκης*, οπ.σ. 21.

122. Βλ. *Κιούπη*, οπ.σ. 14.

123. Βλ. *Φυτράκης*, οπ.σ. 299.

μια σχέση προς ένα αντικείμενο και όχι ορισμένη συμπεριφορά¹²⁴.

Από την αντίθετη άποψη προβάλλεται, υπέρ του αξιοποίνου της ίδιας πιο πάνω συμπεριφοράς, το επιχείρημα ότι με την τιμώρηση της κατοχής: α. επιλύονται πολύπλοκα αποδεικτικά προβλήματα ως προς την πράξη απόκτησης των κρίσιμων ηλεκτρονικών δεδομένων, β. αποτρέπεται το ενδεχόμενο παραγραφής της παραπάνω αξιόποινης-βλαπτικής πράξης, γ. αποτρέπεται ο κίνδυνος περαιτέρω διακίνησης των κατεχόμενων ηλεκτρονικών δεδομένων¹²⁵ και δ. σπάει η αλυσίδα παραγωγής του πορνογραφικού προϊόντος και προστατεύονται οι ανήλικοι από εξαπατήσεις με σκοπό τη μίμηση.

Νομίζω ότι αξιόπιστη λύση στο εδώ ερευνώμενο πρόβλημα μπορεί να δοθεί μόνο, εάν τεθεί ως αποφασιστικό κριτήριο για την επίλυση του το προστατευόμενο με την διάταξη του άρ. 348 Α ΠΚ έννομο αγαθό και οι αποτρεπόμενοι από τον νόμο τρόποι προσβολής του από την κατοχή και την γενικότερη διακίνηση ηλεκτρονικών δεδομένων παιδοπορνογραφικού χαρακτήρα. Από την ορθότερη άποψη υποστηρίζεται ότι προστατευόμενο αγαθό είναι, στην προκειμένη περίπτωση, η γενετήσια ελευθερία, η ομαλή εξέλιξη της προσωπικότητας και η αξιοπρέπεια του ανηλίκου (άρ. 2 παρ. 1 και 21Σ) και μάλιστα εκείνου, που απεικονίζεται στις εκάστοτε πορνογραφικές παραστάσεις. Αυτός, με την ειδικότερη πράξη της κατοχής αλλά και διακίνησης πορνογραφικού υλικού, καθίσταται έμμεσα αντικείμενο και εργαλείο ικανοποίησης σεξουαλικών ορέξεων. Ο έμμεσος, πλην καίριος, χαρακτήρας της προσβολής του πιο πάνω αγαθού προκύπτει σαφώς από τους κρατούντες κανόνες στην οικονομία της αγοράς και ειδικότερα έγκειται πράγματι στο ότι η κατοχή πορνογραφικού υλικού συντελεί στη συντήρηση μιας ευρύτερης αλυσίδας, που παράγει και διοχετεύει το πορνογραφικό υλικό στις επιμέρους αγορές κρατών, κυρίως μέσω του διαδικτύου, η δε παραγωγή του υλικού αυτού προφανώς προϋποθέτει την ανεύρεση και την σεξουαλική

124. Βλ. *Lagodny*, οπ., σ. 318 επ. 335.

125. Βλ. αντίστοιχες σκέψεις για την τιμώρηση της κατοχής ναρκωτικών σε *Κ Βαθιώτη*, Ειδικά ζητήματα διακίνησης ναρκωτικών ουσιών σύμφωνα με τον νέο νόμο 4139/2013, ΠoinΔικ 2013, 791.

εκμετάλλευση ή εμπορία ανηλίκων¹²⁶, κυρίως από φτωχές, περιθωριοποιημένες ή /και δυσλειτουργούσες οικογένειες. Προκειμένου, λοιπόν, να μειωθεί στις αγορές η ζήτηση νέου πορνογραφικού υλικού από κατόχους, χρειάζεται να αντιμετωπισθούν ποινικά όλοι οι κρίκοι αυτής της αλυσίδας, ακόμη και αυτός της κατοχής¹²⁷.

Μάλιστα, αυτού του είδους η προσβολή του εν λόγω εννόμου αγαθού είναι ιδιαίτερα έντονη, εφόσον είναι άλλο πράγμα μια φευγαλέα ερωτική συνεύρεση, την οποία θα συνάψει ένας ανήλικος σε ιδιωτικό χώρο με κάποιο μεμονωμένο πρόσωπο και εντελώς διαφορετικό μια επί εβδομάδες ή μήνες ανεξέλεγκτη διαδικτυακή παρουσίαση και συνεχής αναπαραγωγή σε όλο τον κόσμο της σεξουαλικής δραστηριότητας του ανηλίκου, η οποία έτσι ενδέχεται να τον καταδιώκει και να τον εκθέτει ως ηθικά «σεσημασμένο» σε όλη την υπόλοιπη ζωή του¹²⁸.

Αυτή ακριβώς η προσβολή της ανηλικότητας είναι η σύμφυτη με τον χαρακτήρα του εν λόγω εγκλήματος ως εγκλήματος βλάβης, εφόσον η άλλη προσβολή των συγκεκριμένων ανηλίκων, που εμφανίζονται στο πορνογραφικό υλικό, έχει προκληθεί αναμφισβήτητα από διαφορετικά πρόσωπα-παραγωγούς του σχετικού υλικού και τους (προγενέστερους ως προς την παραγωγή του συγκεκριμένου πορνογραφικού υλικού) κατόχους ομοίου υλικού, οι οποίοι-βάσει των κανόνων της οικονομίας της αγοράς-συντήρησαν ή και επέκτειναν την σχετική πορνοαγορά, προκαλώντας έτσι και την χρησιμοποίησή τους σε πορνογραφικές παραστάσεις. Εννοείται, λοιπόν, ότι η τελευταία πιο πάνω σεξουαλική εκμετάλλευση ανηλίκων δεν μπορεί να επήλθε παρά μόνον από την αιτιώδη επίδραση χρονικά προγενέστερων όρων και όχι βέβαια μεταγενέστερων, όπως η περαιτέρω διακίνηση του σχετικού υλικού, η οποία με τη σειρά της μπορεί να προκαλέσει την σεξουαλική εκμετάλλευσή μέσω της συμμετοχής σε πορνογραφικές παραστάσεις-άλλων νέων ανηλίκων θυμάτων αργότερα.

126. Πρβλ. *G Hochmayr*, *Strafbarer Besitz*, 2005, σ. 31 επ.

127. Πρβλ. *T Hornle*, *Grob anstossiges Verhalten*, 2005, σ. 427 επ.

128. Πρβλ. *Δ Κιούπη/Εμ Ιωαννίδου* [επιμ], *Η παιδική πορνογραφία στο διαδίκτυο*, Αθήνα: Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, 2007, σ. 29 και σημ. 98, *Δ. Κιούπη*, οπ., σ. 19.

Εκτός όμως από την πιο πάνω μορφή προσβολής του αγαθού της ανηλικότητας, με δεδομένο μάλιστα τον χαρακτήρα του εν λόγω εγκλήματος (αφενός ως εγκλήματος βλάβης κατά τα προαναφερόμενα, αλλά συγχρόνως και) ως αφηρημένης διακινδύνευσης¹²⁹, γίνεται ορθά δεκτό ότι συμπροσβάλλεται και συνακόλουθα προστατεύεται όχι μόνον η προσωπικότητα των συγκεκριμένων ανηλίκων που εμφανίζονται στο πορνογραφικό υλικό, αλλά το ίδιο το αγαθό της ανηλικότητας και νεότητας in abstracto, όπως αυτό ορίζεται ειδικότερα στο άρθρο 21 παρ. 1 και 3 Σ¹³⁰.

Συγκεκριμένα, πρέπει στο σημείο αυτό να τονισθεί ότι ορθότερο είναι να γίνει δεκτό πως εδώ πρέπει να προστατεύεται εξίσου και η γενετήσια ελευθερία κλπ. των ανηλίκων εκείνων, οι οποίοι μελλοντικά θα πέσουν θύματα ως «αντικείμενα» εκμετάλλευσης της συνεχώς διογκούμενης «βιομηχανίας» του παιδικού πορνό, εφόσον η εδώ ερευνώμενη συμπεριφορά αποτελεί συγχρόνως έγκλημα βλάβης για τους συγκεκριμένους ανηλικούς, που συμμετέχουν στις πορνογραφικές παραστάσεις, *αλλά και έγκλημα αφηρημένης και μάλιστα κοινής διακινδύνευσης (μέσω της διατήρησης ή ακόμη και ενίσχυσης της «βιομηχανίας» του παιδικού πορνό) των αντιστοίχων προσωπικών εννόμων αγαθών της τελευταίας πιο πάνω κατηγορίας ανηλίκων.*

Συνεπώς, η προστασία του άρ. 348Α ΠΚ αφορά και κάθε ανήλικο εν γένει, που θα μπορούσε στο μέλλον να καταστεί θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης, δεδομένου ότι η δημοσιοποίηση πορνογραφικού υλικού ανηλίκων μέσω διαδικτύου μπορεί να συμβάλλει αποφασιστικά στη χαλάρωση των αναστολών άλλων ανηλίκων που βλέπουν αυτό το υλικό, και συνακόλουθα στην ευκολότερη θυματοποίηση τους. Επομένως, η βλάβη, που επέρχεται στους ανηλικούς από τη διακίνηση πορνογραφικού υλικού, δεν έγκειται απλώς στο ότι κάποιος ενήλικος, επιδεικνύοντας τους τέτοιο υλικό, τους πείθει και τους εξαπατά να προχωρήσουν μαζί του σε ασελγείς δραστηριότητες, αλλά στο ότι πρωτίστως οι ίδιοι οι ανήλικοι, πλοηγούμενοι καθημερινά στο διαδίκτυο και ανευρίσκοντας τέτοιο υλικό, γίνονται περισσότερο επιρρεπείς σε ασελγείς δραστηριό-

129. Βλ. ΑΠ 1289/92, Υπερ 1992, 1420.

130. Βλ. *Κουράκη*, οπ σ. 16, BGH 5 StR 581/10 της 11.3.2011.

τητες με το σκεπτικό ότι: αφού και οι άλλοι ανήλικοι (είτε οι εμφανιζόμενοι ως ανήλικοι) προβαίνουν σε τέτοιες σεξουαλικές δραστηριότητες χωρίς πρόβλημα, αλλά αντίθετα φαίνεται ότι δοκιμάζουν μια ευχάριστη εμπειρία, έπεται ότι και οι ίδιοι (δηλ. τα υποψήφια ανήλικα θύματα) μπορούν να γευθούν, και αυτά, μια τέτοια εμπειρία¹³¹.

Αυτή ακριβώς η προσβολή του εννόμου αγαθού από τη συγκεκριμένη πράξη είναι σύμφυτη με τον χαρακτήρα του αδικήματος του άρ. 348 Α ΠΚ και ως εγκλήματος αφηρημένης διακινδύνευσης, σύμφωνα με τα προαναφερόμενα.

Με βάση, λοιπόν τώρα, όλες τις πιο πάνω παραδοχές αναφορικά με το προστατευόμενο αγαθό του άρ. 348Α ΠΚ και τους τρόπους προσβολής του, καθίσταται εμφανές ότι η κατοχή ηλεκτρονικών παιδοπορνογραφικών δεδομένων, *έστω και αν αυτή έχει ως αποκλειστικό σκοπό την προσωπική χρήση τους από τον κάτοχο αυτών και όχι την περαιτέρω επεξεργασία ή διάδοσή τους, προσβάλλει και ειδικότερα βλάπτει, σε κάθε περίπτωση, τους συγκεκριμένους (συμμετέχοντες στις πορνογραφικές παραστάσεις) ανηλίκους με την μακρόχρονη και ανεξέλεγκτη διαδικτυακή παρουσίαση (:όταν ο κάτοχος αποσκοπεί αποκλειστικά στην προσωπική χρήση των παιδοπορνογραφικών ηλεκτρονικών δεδομένων) και συνεχή αναπαραγωγή σε όλο τον κόσμο (: όταν ο κάτοχος αποβλέπει και στην περαιτέρω μετάδοση των εν λόγω δεδομένων) της σεξουαλικής δραστηριότητας τους κατά τα προαναφερόμενα, οπότε πρέπει συνακόλουθα να εξακολουθήσει να χαρακτηρίζεται ως αξιόποινη η σχετική συμπεριφορά. Πέραν αυτού, η ίδια πιο πάνω πράξη αναμφισβήτητα προκαλεί τον (τουλάχιστον αφηρημένο) κίνδυνο της περαιτέρω επεξεργασίας και διάδοσης τους, εφόσον θεωρητικά τέτοιος κίνδυνος εξαλείφεται τελείως, μόνον όταν ο ενδιαφερόμενος προβαίνει απλώς σε *on line* θέαση ή πλοήγηση (σερφάρισμα) του πορνογραφικού υλικού. Αντιθέτως, είναι πολύ ορθή η επισήμανση ότι η εδώ ερευνώμε-*

131. Βλ. ορθά Κουράκη, οπ, σ. 16 και σημ. 20-21, πρβλ Συμεωνίδου-Καστανίδου, Η εμπορία ανθρώπων στο διεθνές περιβάλλον και η ποινική της αντιμετώπιση στο ελληνικό δίκαιο, σε: Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, Ο νέος νόμος 3064/2002 για την Εμπορία των ανθρώπων, 2003, σ. 13 επ., 46 επ., Κιούπη, οπ σ. 7 επ.

νη κατοχή δεν δημιουργεί κάποιον εμπειρικά αποδεδειγμένο κίνδυνο (έστω και αφηρημένο) εκπορευόμενο από τον κάτοχο, ο οποίος μέσω του υλικού αυτού λαμβάνει τα γενετήσια ερεθίσματα, ώστε να προβεί εν συνεχεία και σε πραγματικές ασελγείς πράξεις με ανηλίκους, κακοποιώντας τους σεξουαλικά.

Πράγματι, ενδέχεται εύλογα ο χρήστης του πορνογραφικού υλικού, όταν και εφόσον διεγείρεται σεξουαλικά παρακολουθώντας το, να εκτονώνει απλώς τις σεξουαλικές του διαθέσεις αυτοϊκανοποιούμενος και χωρίς την ανάγκη να προσφύγει σε γενετήσια επαφή με ανηλίκους¹³². Συνεπώς, αν γίνει δεκτό ότι ο νομοθέτης τιμωρεί με τη συγκεκριμένη διάταξη την πιο πάνω μορφή διακινδύνευσης (αλλά και μόνον τότε), ουσιαστικά τιμωρείται η απλή παιδοφιλική τάση του δράστη, δηλ. ουσιαστικά το εγκληματικό φρόνημα του, και όχι η εκ μέρους του οποιαδήποτε βλαπτική ή κινδυνώδης σχετική συμπεριφορά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, αντικαθίσταται το ποινικά άδικο από το ανήθικο, ως έκφραση ενός πατερναλιστικού Ποινικού Δικαίου του δράστη και όχι της πράξης, όπερ άτοπο¹³³.

Επίσης, είναι απολύτως πειστική η άποψη ότι με την τιμώρηση της ίδιας πιο πάνω συμπεριφοράς, αν βέβαια υποθεθεί ότι είναι απαξιολογικά ουδέτερη, δεν μπορεί δογματικά να επιδιώκεται η επίλυση αποδεικτικών δυσχερειών μιας άλλης ποινικά άδικης πράξης και μάλιστα στα πλαίσια ενός δικαιοκρατικού ΠΔ και ειδικότερα της απαγόρευσης των ποινών υπόνοιας¹³⁴.

Δεν είναι όμως καταρχήν πειστική η θέση της αντίθετης άποψης ότι το δήθεν χτύπημα στην πορνοαγορά αποτελεί ένα συνεπειοκρατικό επιχείρημα, το οποίο όμως λειτουργεί ήδη με την τιμώρηση της απόκτησης του υλικού¹³⁵. Αυτό συμβαίνει, διότι απόκτηση/λήψη του υλικού έχει επέλθει, όχι μόνο στο πρόσωπο του κατόχου αλλά και εκείνου που α-

132. Βλ. έτσι Κουράκη, οπ σ. 15 και σημ 13).

133. Βλ. έτσι Φυτράκης, οπ., σ. 300, Neumann, Η ποινική ευθύνη του συμμετέχοντος στην αγορά, σε Καϊάφα-Γκμπάντι/Prittitz (επιμ.), Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική, 2011, σ. 208.

134. Βλ. Φυτράκης, οπ., σ. 300 και σημ. 362.

135. Βλ. Φυτράκης, οπ., σ. 300.

πλώς θεάται αυτό *on line* ή «σερφάρει» στο διαδίκτυο, χωρίς και να το αποθηκεύει.

Τείνει όμως να γίνει πειστική η ίδια πιο πάνω ελεγχόμενη άποψη, αν γίνει ορθότερα δεκτό ότι η προαναφερθείσα διπλή προσβολή (: βλάβη ως προς την γενετήσια ελευθερία κλπ. των συμμετεχόντων στις πορνογραφικές παραστάσεις ανηλίκων και συγχρόνως αφηρημένη διακινδύνευση ως προς τα αντίστοιχα αγαθά των ανηλίκων-μελλοντικών θυμάτων της αγοράς παιδικού πορνό) των εδώ προστατευόμενων εννόμων αγαθών πραγματοποιείται εξίσου, όχι μόνον από την κατοχή ηλεκτρονικού παιδοπορνογραφικού υλικού, αλλά και από την απλή δόλια θέαση αυτού, η οποία μάλιστα επιτυγχάνεται τις περισσότερες φορές με την καταβολή σχετικής συνδρομής στους δικαιούχους τέτοιων ιστοσελίδων.

Πράγματι, πιστεύω ότι είναι αναμφισβήτητο πως ακόμη και καθεαυτή η απλή θέαση ηλεκτρονικών παιδοπορνογραφικών δεδομένων συντηρεί (αν όχι επεκτείνει) τη «βιομηχανία» του παιδικού πορνό, εφόσον αποτελεί ουσιαστικά (και αυτή) πράξη ζήτησης και κατανάλωσης του σχετικού απαγορευμένου υλικού. Γι' αυτό πρέπει να τιμωρείται ποινικά και η εν λόγω συμπεριφορά, διότι κατ'αυτόν τον τρόπο καθίσταται προσβλητική για τα πιο πάνω αλλότρια έννομα αγαθά ως αναμφίβολα πράξη προς έτερον.

Συγχρόνως, όμως, προκειμένου να μην παραβιασθεί η συνταγματική αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25 παρ. 1 Σ) στο πεδίο της αφηρημένης πρόβλεψης ποινικών κυρώσεων, πρέπει να τιμωρείται η σχετική θέαση ως ελαφρύ πλημμέλημα, ενώ να προβλέπεται βαρύτερη ποινή για την κατοχή ηλεκτρονικών παιδοπορνογραφικών δεδομένων λόγω της μεγαλύτερης απαξίας της. Συνακόλουθα, είναι δογματικά αναγκαίο να γνωρίζει περαιτέρω διαβαθμίσεις στην αφηρημένη απειλή ποινής ακόμη και η προαναφερθείσα κατοχή, με βάση τα κατωτέρω αναφερόμενα πρόσφορα κριτήρια.

Ομοίως, τώρα, είναι εσφαλμένο και το αντίθετο επιχείρημα ότι φαίνεται, σε κάθε περίπτωση, δυσανάλογο να τιμωρείς αυτόν, που έγινε μεταγενέστερα κακόπιστος κάτοχος, διατηρώντας απλώς αυτό, που

τυχαία βρήκε¹³⁶.

Τούτο συμβαίνει, διότι μια τέτοια τιμώρηση είναι πλήρως εύλογη, αν η κατοχή, έστω και υπό τις ανωτέρω συνθήκες, νοηθεί ως ανθρωπίνη συμπεριφορά (δηλ. όχι ως απλή κατάσταση-υλική σχέση μεταξύ ανθρώπου και πράγματος) και μάλιστα προσβλητική για ορισμένο έννομο αγαθό¹³⁷, όπως άλλωστε είναι και το αληθές, εφόσον ο μεταγενέστερα κακόπιστος κάτοχος, ο οποίος διατηρεί απλώς αυτό που τυχαία βρήκε, αναμφίβολα είτε παραλείπει να άρει την υλική κυριαρχία του στο πράγμα εμφορούμενος από την αντίστοιχη φυσική θέληση εξουσίασης, είτε προβαίνει (και) σε ενέργεια εξασφαλιστική αυτής της εξουσίασης.

Κατ' επέκταση των πιο πάνω δογματικά θεμελιωμένων πορισμάτων θα έπρεπε να προβλέπεται στο άρ. 348Α ΠΚ κλιμάκωση/διαβάθμιση καταρχήν ανάμεσα στην προβλεπόμενη ποινή αφενός για την απλή δόλια θέαση και αφετέρου για την κατοχή ηλεκτρονικών παιδοπορνογραφικών δεδομένων κατά τα προαναφερόμενα, αλλά και περαιτέρω ειδικότερα στην απειλούμενη ποινική κύρωση για τον κάτοχο ηλεκτρονικών δεδομένων παιδοπορνογραφικού χαρακτήρα ανάλογα: α. με το αν αυτός κατέχει αυτά αποκλειστικά για προσωπική του χρήση (:οπότε θα έπρεπε να διαμορφωνόταν ένα απλά διακεκριμένο σχετικό έγκλημα) ή με σκοπό την περαιτέρω επεξεργασία και διάδοσή τους προς τρίτους (:οπότε θα έπρεπε να είχε τυποποιηθεί ένα αντίστοιχο ιδιαίτερα διακεκριμένο έγκλημα), β. με το αν ο δράστης κατέχει ευκαιριακά ή εκ συστήματος και με την «πώρωση» του καθ' ἑξῆς εγκληματία ή πρωτίστως χάριν κερδοσκοπίας είτε, ακόμη, για να αποκτηθεί επαφή και να προσελκυσθούν ανήλικοι ερωτικοί σύντροφοι (grooming), όπως εν μέρει έχει πράξει σήμερα ο ποινικός νομοθέτης στην παρ. 4 περ α του άρ. 348Α ΠΚ (η περ. β' δεν αφορά την κατοχή, αλλά μόνον την παραγωγή του κρίσιμου υλικού) με την πρόβλεψη σχετικού εγκλήματος κατ' επαγ-

136. Βλ. *Eckstein* 116, *Gropp W.*, Besitzdelikte und periphere Beteiligung-Zur Strafbarkeit der Beteiligung an Musiktauschborsen und des Besitzes von Kinderpornographie, *Festschrift fur Harro Otto*, 2007, 262-3.

137. Βλ. γενικότερα για αυτόν τον χαρακτήρα των εγκλημάτων κατοχής *Μπουρμά*, Η κατοχή πράγματος ως αξιόποινη πράξη, 2015, σ. 157 επ.

γελμα ή κατά συνήθεια τελουμένου¹³⁸ και γ. με οποιοδήποτε άλλο κριτήριο πρόσφορο στο να κλιμακώσει την εκάστοτε αφηρημένα προβλεπόμενη ποινή κατ' αναλογία με το μέγεθος της απαξίας για την κάθε ειδικότερη πράξη-κατοχής.

Μόνο μ' αυτόν τον τρόπο η απειλούμενη τιμώρηση του κατόχου δεν θα παραβιάζει την συνταγματική αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25 πάρ. 1Σ) και συγχρόνως θα ενισχύει την εκφοβιστική λειτουργία της ποινής, κάτι άλλωστε που μπορεί να επιτευχθεί και με το να συσχετίζεται η επιβαρυντική περίπτωση της κατά συνήθεια κατοχής απαραίτητα με τη νομική έννοια, που αποδίδει το ποινικό δίκαιο στον όρο «κατά συνήθεια» κατ' άρθρο 13 στ εδ β ΠΚ, δηλ. ειδικότερα με την (αποδεδειγμένη *ad hoc* επί τη βάση επίσημης ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης κατ' άρθρο 352 Α ΠΚ) σταθερή ροπή του δράστη για τέλεση αυτού του εγκλήματος ως στοιχείου της προσωπικότητάς του, πέραν από την επανειλημμένη τέλεση του¹³⁹.

Ακόμη, με βάση τις ίδιες πιο πάνω παραδοχές πρέπει να γίνει δεκτή ως ορθή και η ποινικοποίηση της λεγόμενης «εικονικής» παράστασης ανηλίκων σε ηλεκτρονικό ή άλλο φορέα (είτε με ψηφιακή μετατροπή πορνογραφικών απεικονίσεων ενηλίκων σε απεικόνισεις ανηλίκων είτε με απεικόνιση τέτοιων δραστηριοτήτων με πρόσωπα, που δεν υπάρχουν στην πραγματικότητα, αλλά επέχουν θέση εξελιγμένων ψηφιακών οντοτήτων), υπό την απαραίτητη προϋπόθεση όμως ότι η απεικόνιση είναι τόσο πιστή σε σχέση με την πραγματικότητα, ώστε να αποκτά τον χαρακτήρα της ρεαλιστικής (αληθοφανούς) απεικόνισης και να μη διαφέρει καθόλου από μια πραγματική παιδοπορνογραφική αποτύπωση (ψευδοφωτογραφία ή ψευδοβίντεο)¹⁴⁰.

Πράγματι, μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο προσβάλλεται το έννομο αγαθό της ανηλικότητας με την προαναφερθείσα ευρεία έννοια της, δηλ.

138. Βλ. αντίστοιχα κριτήρια διαβάθμισης της ποινής σε *Κουράκη*, οπ., σ. 20.

139. Βλ. έτσι *Κουράκης*, οπ., σ. 21 και σημ 52-53.

140. Βλ. *Κουράκη*, οπ., σ. 18, *Κιούπη*, οπ., σ. 13, πρβλ. *W. Perron* και *J. Eisele* στο *Schonke/Schröder StGB Kommentar*, München, CH Beck, 28 Aufl 2010, § 184b, αρ. 11, σ. 1726, βλ. επίσης την απόφαση, του γερμανικού ακυρωτικού δικαστηρίου της 27-6-2001 StR 66/01, BGHSt 47, 61-62.

κάθε ανήλικο εν γένει, που θα μπορούσε στο μέλλον να καταστεί θύμα σεξουαλικής εκμετάλλευσης. Βέβαια και εδώ ελλοχεύει ο κίνδυνος, παρ' όλη την αντικειμενικοποίηση στην αξιολόγηση των σχετικών οριακών περιπτώσεων, να παραμένουν σοβαρά περιθώρια υποκειμενισμού από πλευράς του εφαρμοστή του δικαίου, ιδίως ως προς τα κριτήρια πραγμάτωσης της αντίστοιχης πιο πάνω εκτίμησης, όπως άλλωστε κάτι τέτοιο φαίνεται να συμβαίνει και στην παρεμφερή περίπτωση των κριτηρίων, με βάση τα οποία θεωρείται ως πρόδηλη η γενετήσια διέγερση από την αναπαράσταση κλπ. του πορνογραφικού υλικού κατ' άρθρο 348Α παρ. 3 ΠΚ¹⁴¹.

141. Βλ. έτσι Κουράκη, οπ., σ. 20, Συμεωνίδου-Καστανίδου, οπ., σ. 46, Δήμητρα Κωνσταντινίδου, Η έννοια του πορνογραφικού υλικού, ηλεκτρονικό διαδικτυακό περιοδικό *Intellectum* (τεύχ. 4^ο, Ιούνιος 2008), σ. 53-71.

Ο ρόλος των κινήτρων και των ευκαιριών στη δόμηση του προτύπου του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος

ΠΕΡΠΕΡΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ*

Η ανάπτυξη της πληροφορικής από τη δεκαετία του '80, η εξέλιξη των τηλεπικοινωνιών, η δημιουργία εθνικών και παγκοσμίων δικτύων, κατέστησε την πληροφορική τεχνολογία προσιτή, εκτός από τα προνομιάχα κοινωνικά στρώματα και στις ευρύτερες μάζες πληθυσμού (εκδημοκρατισμός του διαδικτύου) και δημιούργησε ευκαιρίες τέλεσης πληροφορικών εγκλημάτων όχι μόνο σε ειδικούς πληροφορικής, αλλά και σε απλούς χρήστες των τεχνολογιών και εργαζόμενους στο πλαίσιο της νόμιμης απασχόλησης τους. Ως εκ τούτου εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια μια ιδιαίτερη μορφή οικονομικού εγκλήματος που προσδιορίζεται από τα μέσα τέλεσης ή και από το αντικείμενο της αξιόποινης πράξης που αποτελεί το ηλεκτρονικο-οικονομικό έγκλημα. Η επέμβαση τρίτου σε ηλεκτρονικό υπολογιστή που έχει ως αποτέλεσμα, εκτός των άλλων και την προσβολή οικονομικών έννομων αγαθών συνιστά το **ηλεκτρονικο-οικονομικό έγκλημα**.

Τέτοια εγκλήματα είναι οι διάφορες εμπορικές απάτες μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή και του ίντερνετ, η μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση, η βιομηχανική κατασκοπεία, οι πυραμίδες, οι επενδυτικές απάτες, η χειραγώγηση των τιμών μετοχών του χρηματιστηρίου¹, οι απάτες

* Κοινωνιολόγος- Εκπαιδευτικός, ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Διδάκτωρ του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Όταν επενδυτές που χρησιμοποιούν το ίντερνετ τροφοδοτούνται σκόπιμα με παραπλανητικές πληροφορίες για προβλεπόμενες τιμές μετοχών.

με πιστωτικές κάρτες, η παράνομη μεταφορά κεφαλαίων από ηλεκτρονικούς τραπεζικούς λογαριασμούς, οι παραβιάσεις πνευματικής ιδιοκτησίας, το ξέπλυμα μαύρου χρήματος στο διαδίκτυο κλπ.

Ο Ν. Κουράκης περιλαμβάνει το ηλεκτρονικό έγκλημα και το έγκλημα στο διαδίκτυο στο φάσμα του οικονομικού εγκλήματος ανάμεσα σε εγκλήματα όπως οι τελωνειακές απάτες, η φοροδιαφυγή, οι απάτες, οι απάτες στο χρηματιστήριο, η μόλυνση του περιβάλλοντος, το εμπόριο προσωπικών δεδομένων κλπ.²

Σύμφωνα με ειδικούς, που χρησιμοποιούν στρατηγικές πρόληψης του εγκλήματος στο πλαίσιο των προσεγγίσεων των «εγκληματικών ευκαιριών», για να τελεστεί ένα έγκλημα απαιτείται η συνέργια τριών παραγόντων.

Το πρώτο στοιχείο είναι το **κίνητρο**, το τι ωθεί κάποιον σε τέλεση του εγκλήματος, παραβίαση κλπ. Το δεύτερο είναι τα διαθέσιμα **μέσα**, τα εργαλεία για την τέλεση και το τρίτο είναι η κατάλληλη **ευκαιρία** η οποία συνίσταται στην εύρεση του ελκυστικού στόχου που διαθέτει κάποιο κενό ασφαλείας, εγγύτητα στον δράστη, αξία, ευκολία απόκτησης, μεταφερισιμότητα.³

Η διάπραξη των εγκλημάτων, εκτός από το κίνητρο του εγκληματία, διευκολύνεται και από τις **ευκαιρίες** που μπορεί να παρέχει ένα περιβάλλον. Πολλά από τα εγκλήματα, μεταξύ αυτών και τα μη βίαια οικονομικά και ηλεκτρονικά εγκλήματα, τελούνται λόγω της ύπαρξης των κατάλληλων ευκαιριών που παρουσιάζονται όταν ένας πρόθυμος δράστης με κίνητρο συναντήσει σε χώρο και χρόνο ένα κατάλληλο στόχο και αποφασίζει να τον «πλήξει» στο πλαίσιο των, κατά τα άλλα νόμιμων, συνηθισμένων δραστηριοτήτων της επαγγελματικής ή μη απασχόλησής του. Τα στοιχεία αυτά που είναι παρόντα και κατά την τέλεση του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος εξετάζονται παρακάτω.

Στο πλαίσιο αυτό ο σκοπός του παρόντος είναι η εξέταση του ρόλου των κινήτρων και των ευκαιριών για τη διαμόρφωση του εγκληματικού προτύπου του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος.

2. Βλ. Λάζος Γ. (2004), σσ. 67-69.

3. Shinder D. (2002), σσ. 353-354.

1. Θεωρητική προσέγγιση

Κατά τη δεκαετία του '60 διατυπώθηκαν θεωρίες όπως αυτή «των ευκαιριών» (opportunity theory) από τους R. Cloward και L. Ohlin η οποία έχει ως βάση τις θεωρίες πίεσης (strain theory) που εμπνεύστηκε ο R. Merton από το έργο του E. Durkheim.⁴

Τη δεκαετία του '70 αναπτύχθηκαν νεοπαγείς θεωρίες, στο πλαίσιο της ευρύτερης περιβαλλοντικής εγκληματολογικής προσέγγισης, βασισμένες σε απλές παραδοχές που πηγάζουν από το παλιό σχήμα: «η ευκαιρία κάνει την κλέφτη»⁵. Οι θεωρίες αυτές αντλούν βάσεις τόσο από την κοινωνική ανταλλαγή⁶, την ορθολογική επιλογή, όσο και από τις απόψεις της (πρώτης) οικολογικής σχολής του Σικάγου, από το διαφορικό συγχρωτισμό και το έγκλημα του λευκού περιλαίμιου που ανέπτυξε ο Sutherland, από την αρχική θεωρία των εγκληματικών ευκαιριών των Cloward και Ohlin και την «ανθρώπινη οικολογία» του Amos Hawley.⁷ Ανασύρθηκαν θεωρίες, όπως του Beccaria για την «ελεύθερη βούληση και επιλογή» ή ο *ωφελιμισμός* του Bentham, οι οποίες συνδυάστηκαν και δομήθηκαν οι πιο σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις που χρησιμεύουν και για την προσέγγιση των οικονομικών και ηλεκτρονικών εγκλημάτων.

Αυτές οι νέες προσεγγίσεις είναι:

1. Η θεωρία της *ορθολογικής επιλογής* (Rational Choice Theory) των Cornish και Clarke, που αντλεί περιεχόμενο από τις απόψεις του Beccaria, θεωρεί ότι το έγκλημα αποτελεί αποτέλεσμα εσκεμμένων αποφάσεων που λαμβάνουν οι δράστες με βάση υπολογισμούς που κάνουν σταθμίζοντας τα αναμενόμενα οφέλη (σε χρήμα, κύρος, θέση, ικανοποίηση) με το κόστος δηλαδή τους πιθανούς κινδύνους σύλληψης ή καταδίκης.⁸

4. Parsi B. & Brian R. (2004).

5. Felson M. & Clarke R. (1998).

6. Ο Homans όρισε την *κοινωνική ανταλλαγή* «ως την ανταλλαγή δραστηριοτήτων, περισσότερο ή λιγότερο επωφελών, μεταξύ τουλάχιστον δυο προσώπων», βλ. Homans G. (1961), σ. 13.

7. Goldstein A. (1994), σσ. 52-53.

8. Cornish D. & Clarke R. (1986).

2. Η θεωρία των *καθημερινών δραστηριοτήτων* των Cohen και Felson πιστεύει ότι η ευκαιριακή δομή της εγκληματικής δραστηριότητας συντίθεται στη βάση της συνύπαρξης τριών παραγόντων: α) ενός δράστη με κίνητρο, β) ενός κατάλληλου και διαθέσιμου στόχου – θύματος και γ) της απουσία ικανής φύλαξης του στόχου. Η τροποποίηση ενός ή περισσότερων από αυτά τα στοιχεία – παράγοντες οδηγούν στην αλλαγή της εγκληματικής ευκαιρίας και των πιθανοτήτων θυματοποίησης.⁹

3. Η θεωρία των εγκληματικών προτύπων» (ή «περιβαλλοντική εγκληματολογία») των Brantingham & Brantingham. Σύμφωνα με τη θεωρία των εγκληματικών προτύπων (crime pattern) το εγκληματικό πρότυπο διαμορφώνεται στη βάση των περιβαλλοντικών συνθηκών που οι δράστες συναντούν κατά τη διάρκεια των καθημερινών τους δραστηριοτήτων. Οι περιβαλλοντικές αυτές συνθήκες περιλαμβάνουν τους κόμβους, τα μονοπάτια και τα όρια των περιοχών μεταξύ των οποίων κινούνται καθημερινά οι δράστες.¹⁰

Οι ευκαιρίες για τη διάπραξη εγκλήματος, οι περιστασιακές και περιβαλλοντικές συνθήκες λαμβάνουν κεντρική θέση στις εγκληματολογικές μελέτες και εξετάζονται πλέον ως αιτιώδεις παράγοντες για κάθε μορφή εγκλήματος, ακόμα και για τα οικονομικά και τα ψηφιακά. Η μετακίνηση του ενδιαφέροντος από τις κοινωνικο-οικονομικές δομές προς τις περιβαλλοντικές και ευκαιριακές, από την προσωπικότητα του δράστη προς το γεγονός και όχι τα βαθύτερα αίτιά του, επέτρεψε την κατανόηση του πώς και του γιατί τα εγκλήματα διαφοροποιούνται στο χώρο και το χρόνο, γιατί τα εγκλήματα δεν κατανέμονται ομοιόμορφα μεταξύ όλων των γεωγραφικών περιοχών αλλά συγκεκριμένα εγκλήματα δείχνουν προτίμηση σε συγκεκριμένους χώρους και χρόνους. Η διαφοροποίηση αυτή των εγκλημάτων στο χώρο και το χρόνο δεν οφείλεται τόσο στη διαφορετική διαθεσιμότητα πιθανών δραστηριών αλλά κυρίως στην ύπαρξη διαφορετικών κατάλληλων ευκαιριών στους δράστες που διαμορφώνουν την «ευκαιριακή δομή» της κάθε - εγκληματικής - δραστηριότητας. Η προσέγγιση αυτή μας επιτρέπει και τον αποτελεσματι-

9. Cohen L.& Felson M. (1979).

10. Brantingham P. L & Brantingham P.J. (2008), σσ. 259-294.

κότερο σχεδιασμό της αποτροπής, μέσω της αλλαγής των ευκαιριακών δομών του εγκλήματος, όχι μόνο των παραδοσιακών εγκλημάτων «δρόμου» αλλά και αυτών του λευκού περιλαιμίου, των οικονομικών ή των άλλων μη βίαιων εγκλημάτων.¹¹

Η βασική διαφορά των νέων θεωριών των «εγκληματικών ευκαιριών» από την αρχική των Cloward and Ohlin, όπως επισημαίνει ο Cook, είναι ότι οι νέες εμπλέκουν την οικονομική θεωρία και την ορθολογική επιλογή στη διαδικασία λήψης της απόφασης και τον τρόπο αλληλεπίδρασης πιθανών δραστών και θυμάτων, ενώ η αρχική θεωρία δίνει έμφαση στη διαδικασία της κοινωνικής μάθησης. Για τους Cloward & Ohlin η επίδραση των εγκληματικών ευκαιριών στην συμπεριφορά είναι έμμεση μέσω του συγχρωτισμού με την παραβατική υποκοουλτούρα.¹²

Οι βασικές αρχές των νεότερων θεωριών, που εστιάζουν στο ρόλο των «εγκληματικών ευκαιριών», συνοψίζονται από τους Felson και Clarke ως εξής:

1. Οι εγκληματικές ευκαιρίες παίζουν ρόλο στη δημιουργία κάθε είδους εγκλήματος.
2. Οι εγκληματικές ευκαιρίες είναι εξειδικευμένες.
3. Οι εγκληματικές ευκαιρίες είναι συγκεντρωμένες και όχι τυχαία διασκορπισμένες στο χώρο και το χρόνο.
4. Οι εγκληματικές ευκαιρίες εξαρτώνται από τις καθημερινές δραστηριότητες ρουτίνας.
5. Το ένα έγκλημα μπορεί να δημιουργεί τις ευκαιρίες για ένα άλλο.
6. Μερικά αντικείμενα (στόχοι) είναι πιο ελκυστικά κατά τη δημιουργία ευκαιριών.
7. Οι εγκληματικές ευκαιρίες δημιουργούνται και από τις κοινωνικές και τεχνολογικές αλλαγές.
8. Το έγκλημα μπορεί να περιοριστεί αν περιορίσουμε τις παρεχόμενες ευκαιρίες.

11. Benson M. & Madensen T. (2007), σσ. 609-626.

12. Cook P. (1986), ό.π.

9. Με τον περιορισμό των ευκαιριών μέσω άσκησης προληπτικής πολιτικής συνήθως δεν μετατοπίζεται η εγκληματική δραστηριότητα σε άλλο μέρος.
10. Ο περιορισμός των ευκαιριών σε ένα μέρος επιτυγχάνει και τη μείωση των δεικτών εγκληματικότητας στην ευρύτερη κοινότητα ή κοινωνία.¹³

2. Ο ρόλος των κινήτρων για τη διάπραξη ηλεκτρονικό – οικονομικού εγκλήματος

Κίνητρο είναι η διαδικασία που ενεργοποιεί, ωθεί το άτομο σε δράση. Οι άνθρωποι δρουν για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες τους, αυτό αποτελεί και το **κίνητρο** της δράσης. Ως εκ τούτου είναι άρρηκτη η σχέση μεταξύ των αναγκών ή των επιθυμιών του ατόμου και του κινήτρου που παρακινεί τη συμπεριφορά τους.

Ο Abraham Maslow με τη θεωρία των αναγκών τόνισε τη σημασία των κινήτρων για την παρακίνηση των ατόμων σε κάποια δράση. Η ικανοποίηση των αναγκών αποτελεί τη βασική παραδοχή πάνω στην οποία στηρίζεται η θεωρία του Maslow. Όσο περισσότερο όμως ικανοποιούνται οι ανάγκες τόσο μικρότερο είναι το κίνητρο για δράση. Όταν ικανοποιηθεί πλήρως μια ανάγκη παύει πλέον να αποτελεί κίνητρο και κάποια άλλη ανάγκη παίρνει τη θέση της.¹⁴

Σύμφωνα με τον Maslow οι ανάγκες που κινητοποιούν τον άνθρωπο σε δράση ιεραρχούνται και ταξινομούνται σε:

1. Φυσιολογικές - βιολογικές ανάγκες που συνδέονται με την ύπαρξη του ανθρώπου, όπως το νερό, την τροφή, την ένδυση, την κατοικία και είναι οι πρώτες ανάγκες που προσπαθεί να ικανοποιήσει ο άνθρωπος.
2. Ανάγκες για ασφάλεια. Ο κάθε άνθρωπος θέλει να αισθάνεται σιγουριά για την ύπαρξή του και την μελλοντική ικανοποίηση των αναγκών του, να αισθάνεται ασφαλής έναντι των κινδύνων του περιβάλλοντος επιδιώκοντας να εξασφαλίσει μόνιμη απασχόληση, σύνταξη, κατοικία κτλ.

13. Felson M. & Clarke R. (1998), σσ. 1-34

14. Maslow A. (1943)

3. Κοινωνικές ανάγκες, δηλ. το αίσθημα του ανήκειν, να γίνεται αποδεκτός, να διατηρεί φιλικές σχέσεις, να προσφέρει και να δέχεται αγάπη.
4. Εγωιστικές ανάγκες ή ανάγκες αναγνώρισης από τους άλλους, όπως η ανάγκη για φήμη, κύρος, εκτίμηση, σεβασμό, επιτυχία, αυτοσεβασμό και αυτοεκτίμηση. Αυτή η κατηγορία των αναγκών είναι πιο δύσκολο να ικανοποιηθεί από ότι οι προηγούμενες και συνδέεται με τη διατήρηση ενός τρόπου ζωής με διασκέδαση, ταξίδια, περιουσία και ως εκ τούτου αποτελεί σημαντικό κίνητρο για τη διάπραξη οικονομικού εγκλήματος.
5. Ανάγκες ολοκλήρωσης δηλαδή να γίνει κάποιος αυτό που ονειρεύεται, να ικανοποιήσει τους στόχους που έχει θέσει για τον εαυτό του, να αξιοποιήσει όλη του τη δυναμικότητα.

Οι παραπάνω ανάγκες είναι ιεραρχικά δομημένες με βάση την προτεραιότητά τους για ικανοποίηση, δηλαδή πρώτα ικανοποιούνται οι βιολογικές ανάγκες (βάση πυραμίδας) και έπειτα εμφανίζονται οι ανάγκες για ασφάλεια και αφού ικανοποιηθούν αυτές, έστω και σε κάποιο βαθμό παίρνουν τη θέση τους οι επόμενες κ.ο.κ.

Ο άνθρωπος, όσο ικανοποιεί κάποιες ανάγκες, επιθυμεί ολοένα και περισσότερα αγαθά και προσπαθεί συνεχώς να ικανοποιήσει καλύτερα τις ανάγκες του. Αυτά που επιθυμεί εξαρτώνται από αυτά που ήδη έχει. Έτσι η προσπάθειά του να ικανοποιήσει τις ανάγκες του συνεχίζεται σε όλη του τη ζωή.¹⁵

15. Maslow A., ό.π.

Η Πυραμίδα των Αναγκών του Maslow

Όπως θα διαφανεί και παρακάτω, η εξέταση των κινήτρων σε σχέση με το είδος των αναγκών που κάθε άτομο επιδιώκει να ικανοποιήσει έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση πολλών ειδών εγκληματικότητας, ιδιαίτερα στα πλαίσια των μεγάλων επιχειρήσεων.

Τα κίνητρα του δράστη δεν ήταν αρχικά στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των προσεγγίσεων για τη δόμηση των «εγκληματικών ευκαιριών» επειδή εστιάζουν στο πώς και όχι στο γιατί¹⁶. Πλέον τα κίνητρα αναγνωρίζονται ως σημαντικά, ιδιαίτερα με την προσχώρηση σε αυτές και της προσέγγισης της «ορθολογικής επιλογής», για το ποιες συμπεριφορές και ποιοι στόχοι κρίνονται από τον πιθανό δράστη ως κατάλληλοι ή επιθυμητοί και ποιοι όχι παίζοντας ρόλο στη δόμηση των προτύπων των εγκληματικών ευκαιριών.

16. Αρχικός στόχος των θεωριών αυτών δεν ήταν να μελετήσουν τα κίνητρα των δραστών, τα οποία παίρνουν ως δεδομένα, αλλά το πώς οι κοινωνικές δομές μετατρέπουν τις εγκληματικές ροπές σε δράση.

Οι θεωρητικοί της «Ορθολογικής επιλογής», εξέτασαν την εγκληματική δράση όπως κάθε κοινωνική δράση, δηλαδή ως «υπολογιστική» που προκαλείται από ορθολογικά κίνητρα. Ο δράστης δηλαδή αναμένει κάποια ανταμοιβή ή όφελος ως κίνητρο στην ευκαιρία διάπραξης κάποιας εγκληματικής δραστηριότητας. Ως προς την ορθολογικότητα των κινήτρων του λοιπόν ο δράστης δεν διαφοροποιείται από τον μη δράστη όμως το κίνητρο είναι διαφορετικό για τον κάθε δράστη λόγω της υποκειμενικής διάστασής του.

Η προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής θεωρεί ότι ο δράστης δρα σκόπιμα με κίνητρο να αποκομίσει κάποιο όφελος, οικονομικό ή άλλο όπως κύρος, διασκέδαση, σεξουαλική ικανοποίηση, κυριαρχία.¹⁷

Η θεωρία των καθημερινών δραστηριοτήτων των Felson και Cohen, με τη σειρά της, αναγνώρισε τη σημασία των κινήτρων του δράστη περιλαμβάνοντάς τα στο πρώτο από τα αναγκαία στοιχεία που δομούν την εγκληματική ευκαιρία: τον «δράστη με δυνατότητα, θέληση και κίνητρο να διαπράξει το έγκλημα» (motivated offender).¹⁸

Η εξέταση των κινήτρων του δράστη είναι σημαντική από διάφορες απόψεις. Πρώτα γιατί σε πολλά συστήματα απονομής δικαιοσύνης, κυρίως αγγλοσαξονικά, το κίνητρο αποτελεί ένα από τα τρία στοιχεία (εκτός από τα μέσα και την ευκαιρία¹⁹) που απαιτούνται για τη στοιχειοθέτηση της ενοχής κάποιου πιθανού δράστη σε δίκη. Δεύτερο επειδή είναι καίριας σημασίας για τον προσδιορισμό του προφίλ ενός δράστη κατά το στάδιο των ερευνών για την επισήμανσή του από τις διωκτικές αρχές.²⁰

2.1. Τα κίνητρα του δράστη οικονομικού εγκλήματος

Η τάση ικανοποίησης ολοένα και περισσότερο αναγκών μπορεί υπό προϋποθέσεις να οδηγήσει κάποια άτομα στην απληστία και το οικονομικό έγκλημα προκειμένου να πετύχουν την ικανοποίηση της ανώτε-

17. Jahankhani H. & Al-Nemrat A. (2011), σσ. 188-189.

18. Βλ. Cohen L. & Felson M. (1979).

19. «να βρίσκεται στο κατάλληλο μέρος την κατάλληλη στιγμή».

20. Shinder D. (2002), σ.113.

ρης κατηγορίας αναγκών ακόμα και με τη χρήση μη νόμιμων μέσων.²¹

Άλλωστε όπως τόνισαν οι Sutherland και Cressey, τόσο η σύννομη όσο και η εγκληματική συμπεριφορά αποτελούν εκφράσεις των ίδιων αναγκών και αξιών. Οι κλέφτες κλέβουν προκειμένου να βρουν χρήματα, ενώ οι νομοταγείς δουλεύουν για να καλύψουν την ίδια ανάγκη. Η διαφορά τους δεν έγκειται στο σκοπό που επιδιώκουν αλλά στα μέσα που χρησιμοποιούν.²²

Ο Coleman εξέτασε την εγκληματική συμπεριφορά των οικονομικών εγκληματιών με το λευκό περιλαίμιο ως συνδυασμό κινήτρων και ευκαιριών που είναι διαθέσιμες σε άτομα που κατέχουν θέσεις ισχύος. Τα κίνητρα των στελεχών επιχειρήσεων, συνδέονται σε πολλά σημεία με την ορθολογική επιλογή επειδή αυτά σχετίζονται κυρίως με επιδίωξη οικονομικού κέρδους, να φαίνονται επιτυχημένοι στους άλλους ή με το φόβο απώλειας των ήδη κερκτημένων.

Ο Coleman διέκρινε την μελέτη των κινήτρων σε τέσσερα μέρη:

α) το πρώτο αφορά το ρόλο της προσωπικότητας του κάθε ατόμου για τη διαμόρφωση του κινήτρου του εγκλήματος. Για μεγάλο διάστημα επικρατούσε η άποψη ότι ο εγκληματίας διαθέτε μια ψυχοπαθολογική προσωπικότητα. Ο ίδιος ο Sutherland ήταν από τους πρώτους που υποστήριξε την φυσιολογικότητα των δραστών με το λευκό περιλαίμιο. Πράγματι οι εμπειρικές έρευνες συμφωνούν ότι οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου από ψυχιατρική άποψη είναι φυσιολογικοί, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η προσωπικότητά τους δεν παίζει ρόλο στην εγκληματογένεση. Κάποιες μελέτες, όπως του Bromberg, βρήκαν ότι οι εγκληματίες αυτού του είδους είναι εγωκεντρικοί, πεισματάρηδες, με αίσθηση ανωτερότητας και υπεροχής. Ο John Spencer διαπίστωσε ότι είναι ριψοκίνδυνοι και τολμηροί σε μεγάλο βαθμό, με τάση να επιδιώκουν να συγχρωτίζονται με άτομα υψηλότερης κοινωνικής θέσης, να παρέχουν στα παιδιά τους ακριβή ιδιωτική εκπαίδευση και είναι διατεθειμένοι να αναλάβουν υψηλότερο οικονομικό ρίσκο προκειμένου να το πετύχουν.²³

21. Κραμβιά – Καπαρδή Μ. & Τσολάκης Χ. (2011), σ.46.

22. Βλ. Fattah E. (2008).

23. Coleman J.W. (1995), σσ. 360-381

β) το δεύτερο μέρος της μελέτης των κινήτρων ασχολείται με την κουλτούρα, τόσο της γενικότερης κοινωνίας που εγείρει ηθικούς φραγμούς στην εγκληματική συμπεριφορά, όσο και της «κουλτούρας του ανταγωνισμού» των μεγάλων επιχειρήσεων που τονίζει τις ανταμοιβές. Η αποκόμιση οικονομικού οφέλους αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη κίνητρα του εγκλήματος λευκού περιλαιμίου και η επιθυμία γρήγορου και εύκολου κέρδους προβάλλεται ως ο συχνότερος λόγος διάπραξης του, σύμφωνα με έρευνα του Robert Lane. Άλλοι κινητοποιούνται σε εγκληματική δράση από το φόβο «να μην απολέσουν τα ήδη κεκτημένα» ή όπως διαπίστωσαν οι Weisburd, Wheeler, Wating και Bode από το φόβο «της πτώσης», που διακατέχει τα μέλη της μεσαίας τάξης, από τη κοινωνική θέση των ισχυρών που παίζουν κυρίαρχο ρόλο στο οικονομικό σύστημα και τον τρόπο ζωής που έχουν καταφέρει να πετύχουν με θυσίες.

Η κουλτούρα του ανταγωνισμού θέτει τον πλούτο και την επιτυχία ως βασικούς στόχους για τα άτομα στις δυτικές κοινωνίες. Ο ανταγωνισμός και η προσπάθεια για την ατομική επιτυχία σηματοδοτείται θετικά, όχι μόνο για το χαρακτήρα των ατόμων, όπου ανταμείβονται οι πιο ικανοί και σκληρά εργαζόμενοι, αλλά και για την οικονομική ανάπτυξη των κοινωνιών γενικότερα. Αυτό δίνει την απαραίτητη νομιμοποίηση και κοινωνική αποδοχή της ανωτερότητας των πλουσίων ως ικανών και εργατικών και την κατωτερότητα των φτωχών ως φυσιολογικό αποτέλεσμα της ανικανότητας και της τεμπελιάς. Η εξιδανίκευση του επιτυχημένου και ο στιγματισμός του φτωχού λειτουργεί ενισχυτικά, αφενός για το κίνητρο της ατομικής επιτυχίας και αφετέρου για το φόβο και την ανασφάλεια της αποτυχίας.

Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με τις βασικές αρχές της κλασικής σχολής των Beccaria και Bentham για επιδίωξη μέγιστης ικανοποίησης και ελάχιστου πόνου ως κίνητρο της συμπεριφοράς.

Οι οικονομίες της αγοράς είναι στενά συνδεδεμένες με τις έννοιες του κέρδους και της ζημίας και μάλιστα το κέρδος του ενός μέρους μπορεί να συνδέεται με τις απώλειες του άλλου. Η χρήση του χρήματος, ως γενικό μέσο συναλλαγών και ως μέτρο της αξίας των αγαθών, των κερδών και των ζημιών, ενισχύει τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα για

την επιδίωξη του προσωπικού οφέλους. Ο ατομοκεντρισμός των βιομηχανικών κοινωνιών συμβάλλει ώστε τα άτομα να θεωρούνται δράστες που δρουν αυτόνομα προβάλλοντας το προσωπικό έναντι του συλλογικού συμφέροντος και αναγκών.²⁴

γ) το τρίτο αφορά τους μηχανισμούς εξουδετέρωσης των παραπάνω ηθικών φραγμών από τους πιθανούς δράστες. Οι Matza και Sykes περιέγραψαν τις «τεχνικές εξουδετέρωσης»²⁵ ως μηχανισμούς που δίνουν τη δυνατότητα στα άτομα να υπερβαίνουν τις ηθικές αρχές, τον κοινωνικό έλεγχο και τους κανονιστικούς περιορισμούς που θέτουν οι κοινωνικοί θεσμοί με σκοπό την αποτροπή των εγκληματικών δράσεων. Τα άτομα αναπτύσσουν εκλογικεύσεις για να δικαιολογούν τις πράξεις τους, προτού αυτές λάβουν χώρα και να εξουδετερώνουν το χαρακτηρισμό τους ως παραβατικών.²⁶

δ) Τέλος σημαντικός είναι ο ρόλος των πολύπλοκων οργανισμών και επιχειρήσεων στη διαμόρφωση των κινήτρων των ατόμων. Οι μεγάλες επιχειρήσεις για να επιβιώσουν χρησιμοποιούν μηχανισμούς πίεσης και ελέγχου της συμπεριφοράς ώστε να πείσουν μεγάλο αριθμό υπαλλήλων να εμπλακούν σε παράνομες δραστηριότητες.²⁷

2.1.1. Τα κίνητρα του δράστη οικονομικού εγκλήματος στις μεγάλες επιχειρήσεις

Σύμφωνα με τον Coleman το κίνητρο αποτελεί ένα σύστημα συμβολικών κατασκευών που ορίζει κάποιους στόχους και δραστηριότητες ως κατάλληλους και επιθυμητούς και άλλους όχι. Από την πλευρά της *συμβολικής αλληλεπίδρασης* εξετάζεται το κίνητρο και το νόημα που τα ίδια τα άτομα δίνουν σε συγκεκριμένες καταστάσεις και την κοινωνική πραγματικότητα αλλά και τις αντιδράσεις που αναμένουν από τους άλλους. Η αντίφαση που προκαλείται κατά την εφαρμογή της συμβολικής

24. Coleman J.W., ό.π.

25. «δικαιολόγησης» ή «ουδετεροποίησης» (neutralization), βλ. Sykes G. & Matza D. (1957).

26. Ο ρόλος των εκλογικεύσεων εξετάζεται παρακάτω σε ξεχωριστή παράγραφο.

27. Coleman J.W. (1995), σσ. 369-372.

αλληλεπίδρασης, στη μελέτη των κινήτρων του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, έχει να κάνει με το γεγονός ότι οι κοινωνικές προσδοκίες του «γενικευμένου άλλου» για συμμόρφωση με τα καθιερωμένα πρότυπα και κανόνες έρχονται σε αντίθεση με τις προσδοκίες των «σημαντικών άλλων». Οι σημαντικοί άλλοι στην προκειμένη περίπτωση είναι τα ανώτερα στελέχη των επιχειρήσεων τα οποία αντιπροσωπεύουν την κουλτούρα του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων και ασκούν πίεση στα άτομα ακόμα και να παραβαίνουν τους ηθικούς φραγμούς και κανόνες προκειμένου να ανταποκριθούν στην επίτευξη των στόχων που επιβάλλει ο ατομοκεντρικός και ανταγωνιστικός χαρακτήρας του οικονομικού ορθολογισμού που διέπει τις βιομηχανικές κοινωνίες. Η αντίφαση αυτή ξεπερνιέται με την ανάπτυξη των τεχνικών εξουδετέρωσης και τις εκλογικεύσεις που αποδυναμώνουν την επίδραση των κανονιστικών προτύπων της ευρύτερης κοινωνίας προς όφελος της (υπο) κουλτούρας του ανταγωνισμού που αναπτύσσεται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, όπως οι επιχειρήσεις που προσδιορίζουν και παρουσιάζουν στα μέλη τους μια ιδιαίτερη κοινωνική πραγματικότητα απομονωμένη από την ευρύτερη κοινωνία.²⁸

Ένας από τους πιο αποτελεσματικούς μηχανισμούς συμμόρφωσης των υπαλλήλων για να ανταποκριθούν στις προσδοκίες και τους στόχους των επιχειρήσεων είναι ο φόβος της απόλυσης ή της μη προαγωγής. Έτσι η υπακοή, η αφοσίωση και η συμμόρφωση με τις προσδοκίες των προϊσταμένων παίζουν σημαντικό ρόλο για την επιτυχία του υπαλλήλου. Η χρήση αυτή της «αποφυγής του πόνου»²⁹ είναι αναγκαίος αλλά όχι ικανός παράγοντας για την εξασφάλιση της συμμόρφωσης του υπαλλήλου. Ο άλλος παράγοντας είναι η καλλιέργεια της επιχειρησιακής υποκουλτούρας που διαμορφώνει τη συμπεριφορά των υπαλλήλων υποσυνείδητα με διάφορους τρόπους: το ήθος, οι αξίες και οι στάσεις της επιχείρησης, ιδιαίτερα των ανώτερων στελεχών, συγκροτούν μια κοινωνική πραγματικότητα με δικό της ηθικό κώδικα απέναντι στην παράνομη συμπεριφορά. Οι ηθικές αξίες των χαμηλότερων στελεχών πρέπει να θυσιάζονται για χάρη της καριέρας και να αναπροσαρμόζο-

28. Coleman J.W. (1987), σ.156

29. σύμφωνα με την κλασική ωφελμιστική θεωρία

νται, για να βρίσκονται σε συμφωνία με αυτές της διοίκησης, αν κάποιος θέλει να φτάσει προς την κορυφή της ιεραρχίας. Όπως σημειώνει ο Coleman «η αποτελεσματική διοικητική γραφειοκρατία απαιτεί ηθικό κομφορμισμό ή καλύτερα ανήθικο ρεαλισμό». Τα καλά προσαρμοσμένα διοικητικά στελέχη λειτουργούν με κυνικό τρόπο προς όφελος της επιχείρησης χωρίς έννοια για τις ηθικές επιπτώσεις των πράξεων τους. Οι στάσεις αυτές είναι σε συμφωνία με αυτό που ο C. W. Mills ονόμασε «δομική ανηθικότητα» της αμερικάνικης κοινωνίας.³⁰

Έρευνα της Harvard Business Review διαπίστωσε ότι τα τέσσερα από τα πέντε στελέχη βιομηχανιών θεωρούν τις πρακτικές των εταιριών τους ως ανήθικες και τα τέσσερα από τα επτά ότι η συμπεριφορά άλλων στελεχών θα παραβίαζε τους ηθικούς κώδικες αν ήξεραν ότι δεν θα αποκαλυφτούν.³¹ Μια ακόμα έρευνα σε ανώτερα στελέχη των 57 μεγαλύτερων αμερικάνικων επιχειρήσεων διαπίστωσε ότι αυτά πίστευαν πως η ανήθικη συμπεριφορά είναι ευρέως διαδεδομένη στις βιομηχανίες και ότι θα πρέπει πια να θεωρείται ως μέρος των καθημερινών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων ρουτίνας.³²

Η χαοτική δομή και το μέγεθος των κολοσσιαίων οργανισμών διευκολύνει τον έλεγχο της συμπεριφοράς των υπαλλήλων μέσω του ορισμού της πραγματικότητας στο εσωτερικό τους. Κάθε εργαζόμενος, στο πλαίσιο του εσωτερικού καταμερισμού της εργασίας, ασχολείται με μικρό μόνο μέρος της συνολικής παραγωγής μη έχοντας επίγνωση του συνολικού προϊόντος, έτσι αν αναρωτηθεί για τις νομικές συνέπειες της οικονομικής δραστηριότητας της επιχείρησης του υπενθυμίζεται ότι αυτό δεν δική του αρμοδιότητα αλλά της ανώτερης διοίκησης. Ταυτόχρονα τα ανώτερα στελέχη αποποιούνται των νομικών ευθυνών τους, διαχέοντας την ευθύνη της επίτευξης στόχων που απαιτούν χρήση ακόμα και παράνομων μέσων σε κατώτερα στελέχη, ξεκαθαρίζοντας ότι εκείνοι δεν θέλουν ούτε να ακούνε για παράνομες δραστηριότητες.

Η επιχείρηση ελέγχει τη συμπεριφορά των μελών της μέσω μιας σειράς νοηματοδοτήσεων των καταστάσεων που αυτά αντιμετωπίζουν

30. Coleman J.W. (1995), σσ. 369-372.

31. Βλ. αναφορά σε Baumhart (1961) στο Coleman J.W. (1987), σ. 160.

32. Βλ. αναφορά σε Silk & Vogel (1976) στο Coleman J.W. (1987), σ. 160.

κατά τη διάρκεια των καθημερινών επαγγελματικών δραστηριοτήτων τους. Η επιχείρηση ορίζει τους στόχους, τα μέσα, το που θα πρέπει να εστιαστεί η προσοχή των υπαλλήλων και που όχι. Το σύνολο αυτών των ορισμών εμφανίζει τις παράνομες δραστηριότητες να θεωρούνται κανονικές, ως μέρος της καθημερινής ρουτίνας. Το εγχείρημα αυτό διευκολύνεται από το γεγονός της απομόνωσης των στελεχών από τον έξω κόσμο επειδή λόγω φόρτου εργασίας αφοσιώνονται, με στρατιωτική πειθαρχία, στα ανώτερα στελέχη και ο συγχρωτισμός τους με άλλα άτομα εξαντλείται σε αυτά του ίδιου κύκλου. Έτσι δεν υπάρχει η απαξίωση και η καταδίκη της παράνομης συμπεριφοράς από εξωτερικούς φορείς ελέγχου. Κάποιοι μάλιστα από τους υπαλλήλους που τελικά συνελήφθησαν εξέφρασαν την απορία και την έκπληξή τους γιατί οι πράξεις τους θεωρήθηκαν εγκληματικές από τον έξω κόσμο.³³

2.2. Τα κίνητρα του δράστη ηλεκτρονικού εγκλήματος

Τα συνήθη **κίνητρα** του δράστη ηλεκτρονικού εγκλήματος είναι³⁴:

α) Απλή **διασκέδαση**. Αυτό το κίνητρο, σύμφωνα με τον J.Maxwell, δεν αφορά την επιδίωξη κανενός είδους οικονομικού οφέλους αλλά αφορά κυρίως τους νεαρούς χάκερ, που αντιμετωπίζουν το διαδίκτυο με διάθεση για παιχνίδι και που αντίθετα μπορεί να αποτελέσει ένα ακριβό χόμπι που απαιτεί τη χρήση εξελιγμένων υπολογιστικών συστημάτων.

β) Οικονομικό **κέρδος**. Αποτελεί το συνηθέστερο κίνητρο του τυπικού ηλεκτρονικού- οικονομικού εγκληματία που αποκτά παράνομη πρόσβαση σε υπολογιστικά συστήματα για να αποκομίσει κάποιο χρηματικό κέρδος. Περικλείει αρκετές επιμέρους μορφές οικονομικών εγκλημάτων όπως κατάχρηση, βιομηχανική κατασκοπεία, ακόμα και μίσθωση των υπηρεσιών του σε άλλους για παράνομη διαδικτυακή δράση. Οι εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου αυτής της περίπτωσης είναι μορφωμένοι, επαγγελματίες σε επαγγελματική αδράνεια ή καταστροφή.

γ) Κάλυψη **συναισθηματικών αναγκών** όπως θυμός, εκδίκηση, ανάγκη απόκτησης αναγνώρισης, κύρους και προσοχής. Οι εγκληματί-

33. Coleman J. W. (1995), σσ. 369-372

34. Shinder D. (2002), σ.113

ες στο διαδίκτυο που δρουν από θυμό ή εκδίκηση είναι κυρίως απογοητευμένοι εραστές ή σύζυγοι, απολυμένοι υπάλληλοι, συνεργάτες που αισθάνονται εξαπατημένοι ή άλλοι που πιστεύουν ότι έχουν υποστεί κάποια αδικία ή ζημιά. Τα εγκλήματα στο διαδίκτυο με τέτοια κίνητρα μπορεί να είναι κυβερνο-τρομοκρατία, απειλές, δυσφήμιση, διασπορά ιών, επιθέσεις άρνησης υπηρεσιών κλπ.

δ) **Πολιτικά** κίνητρα. Οι επιθέσεις σε ιστοσελίδες και δίκτυα κάθε είδους εξτρεμιστών ή τρομοκρατών που προσπαθούν να διασπείρουν μίσος και προπαγάνδα, να επιτεθούν σε κυβερνητικές υπηρεσίες, να αποκομίσουν κέρδη για την χρηματοδότηση ή τον προγραμματισμό της δράσης τους.

ε) **Σεξουαλικά** κίνητρα. Τέτοια είναι αυτά των παιδόφιλων που διακινούν ή λαμβάνουν υλικό παιδικής πορνογραφίας, που προσεγγίζουν παιδιά με σκοπό την προσέλκυσή τους σε φυσική συνάντηση, βιαστών και δολοφόνων που μέσω της γνωριμίας με τα υποψήφια θύματα στο διαδίκτυο αποκτούν την εμπιστοσύνη τους και αφού τα συναντήσουν στον φυσικό κόσμο τα βιάζουν ή/και τα δολοφονούν.

στ) **Ψυχικές ασθένειες** όπως σχιζοφρένεια, παράνοια, παραισθήσεις και άλλες σοβαρές ψυχικές διαταραχές. Αυτά τα άτομα είναι ευκολότερο να καλύψουν την ασθένεια από τους άλλους στο ψηφιακό που δεν υπάρχει φυσική επαφή παρά στο φυσικό περιβάλλον όπου θα ήταν άμεσα αντιληπτοί.³⁵

3. Ο ρόλος των ευκαιριών

Σημαντικό στοιχείο στη διαμόρφωση του εγκληματικού προτύπου για το τυπικό οικονομικό έγκλημα αποτελεί και η ύπαρξη της εγκληματικής ευκαιρίας. Η κατάχρηση, για παράδειγμα δεν θα μπορούσε να τελεστεί χωρίς την απαραίτητη πρόσβαση του υπαλλήλου – δράστη στο λογαριασμό ή τα κεφάλαια του πιθανού θύματος. Η χειραγώγηση μετοχών, η συμμετοχή σε καρτέλ χειραγώγησης τιμών των προϊόντων μπορεί να γίνει κυρίως από άτομα που έχουν τη θέση του χρηματιστή, του υψηλόβαθμου στελέχους κλπ. δηλαδή από αυτά που κατέχουν την κατάλληλη θέση. Για την ύπαρξη λοιπόν της εγκληματικής ευκαιρίας

35. Shinder D. (2002), σσ. 112-119.

παραδοσιακά ήταν απαραίτητο κάποιο επαγγελματικό status.

Ο Coleman ήδη είχε επισημάνει ότι δεν αρκούν τα κίνητρα αλλά θα πρέπει να υπάρχει και η κατάλληλη ευκαιρία.³⁶ Η ευκαιρία, σύμφωνα με τον Coleman αποτελεί «την πιθανή πορεία μιας δράσης που διευκολύνεται από ένα ιδιαίτερο σύνολο κοινωνικών συνθηκών που ο δράστης ενσωματώνει στο ατομικό του σύστημα διαθέσιμων συμπεριφορών».³⁷

Η πιθανή συμπεριφορά μετατρέπεται σε ευκαιρία όταν το άτομο αποκτά επίγνωση για αυτή και εμπίπτει στην κατηγορία των δράσεων που πραγματικά επιθυμεί να πράξει. Μια ευκαιρία θεωρείται κατάλληλη ή όχι αν τη δούμε από την πλευρά του δράστη. Αν πολλοί τη βλέπουν ως τέτοια, τότε μπορούμε να πούμε ότι είναι ελκυστική ευκαιρία με καθολική έννοια.³⁸

3.1. Ο ρόλος των εγκληματικών ευκαιριών ανά κοινωνική κατηγορία

Κάθε κοινωνική κατηγορία διαθέτει ποικιλία ευκαιριών που δομεί τη συμπεριφορά των μελών της. Πολλοί έχουν ευκαιρία διάπραξης κάποιου οικονομικού ή άλλου εγκλήματος, κάποιοι όμως έχουν πιο **ελκυστικές ευκαιρίες** από κάποιους άλλους. Η κατανομή αυτών των ευκαιριών διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στα δύο φύλα, στα διάφορα επαγγέλματα, τους οργανισμούς και τις βιομηχανίες.³⁹

Το φύλο, σύμφωνα με τον Coleman αποτελεί ένα σημαντικό παράγοντα εγκληματικότητας. Στον τομέα του εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου, σε έρευνα της K.Daly διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες διέφεραν από τους άνδρες στο ότι υπο-αντιπροσωπεύονταν και εμφανίζονταν πιο νέες, χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου, κοινωνικού status, εισοδήματος, ενώ τα εγκλήματά τους ήταν λιγότερο αποδοτικά σε οικονομικό όφελος και λιγότερο εκλεπτυσμένα από αυτά των ανδρών.⁴⁰

36. Coleman J.W (1995), σσ. 360-381.

37. Coleman J.W. (1987), σ. 156.

38. Coleman J.W., ό.π.

39. Coleman J.W., ό.π.

40. Coleman J.W. (1995), σ. 378.

Οι Scraton και South αναγνωρίζουν την κοινωνική και επαγγελματική θέση ως διαφορετικούς τύπους **ευκαιριών** που μπορεί να προσφέρονται για τη διάπραξη αδικημάτων. Κάνουν συσχέτιση των εγκλημάτων που διαπράττονται από εργαζόμενους με χαμηλές αμοιβές και των πιεστικών εργασιακών συνθηκών. Ισχυρίζονται μάλιστα ότι οι εργαζόμενοι στα χαμηλότερα κλιμάκια της επιχείρησης υφίστανται μεγαλύτερο έλεγχο και παρακολούθηση και όταν διαπράττουν αδικήματα αυτά γίνονται λιγότερο ανεκτά από τα αντίστοιχα των υψηλότερων στελεχών.⁴¹

Η S. Shapiro αποδίδει τη διάπραξη εγκληματικών πράξεων στη διαφορετική κατανομή εμπιστοσύνης μεταξύ των υπαλλήλων. Οι υπάλληλοι που πιθανά απολαμβάνουν μεγαλύτερης εμπιστοσύνης από την επιχείρηση, έχουν περισσότερες ευκαιρίες για να καταχρώνται αυτή την εμπιστοσύνη.⁴²

Όσον αφορά την κατανομή των εγκληματικών ευκαιριών και το ύψος των εγκληματικών κερδών διαφέρει και ανάμεσα στα διαφορετικά επαγγέλματα. Επαγγέλματα που προσφέρουν ευκαιρίες για δωροδοκία και διαφθορά είναι αυτά των δημόσιων λειτουργών, των αστυνομικών και των πολιτικών, για κατάχρηση αυτά των λογιστών και κάποιων υπαλλήλων σε επιχειρήσεις και για απάτη τα επαγγέλματα που ασχολούνται με εμπορικές και οικονομικές δραστηριότητες όπως οι πωλητές και τα ανώτερα διοικητικά στελέχη αλλά και οι αμειβόμενοι με ποσοστά επί των πωλήσεων υπάλληλοι σε σχέση με τους μισθωτούς.⁴³ Οι υπάλληλοι με ειδική πρόσβαση και γνώση ιδιαίτερων και ευαίσθητων στόχων, όπως υπάλληλοι εμπορικών καταστημάτων, μηχανικοί, τεχνικοί, νοσοκόμες είναι πιο πιθανό να διαπράξουν κλοπή.⁴⁴

Οι διάφορες ποσοτικές έρευνες έχουν καταλήξει σε αντιφατικά μεταξύ τους αποτελέσματα όσον αφορά την επίδραση του είδους της αγοράς στο οποίο ανήκει μια βιομηχανία για τη δόμηση της εγκληματικής ευκαιρίας. Κάποιες συμφωνούν ότι υψηλότερες πιθανότητες εμπλοκής σε εγκληματικές δραστηριότητες, όπως απάτη, βιομηχανική κατασκο-

41. Backhouse J. & Gurpreet D. (1995).

42. Shapiro S. (1990).

43. Coleman J.W. (1987), σ.σ. 153-183.

44. Coleman J.W. (1995), σ. 377.

πεία, παραπλανητική διαφήμιση, εμφανίζουν οι βιομηχανίες που ανήκουν σε ανταγωνιστικές αγορές, ενώ άλλες ότι αντίθετα τέτοιες πιθανότητες είναι μεγαλύτερες σε ολιγοπωλιακές αγορές που εφαρμόζουν εναρμονισμένες πρακτικές και συμφωνίες για τον προσδιορισμό των τιμών. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι ποσοτικές έρευνες είναι αρκετά δύσκολο να είναι αντιπροσωπευτικές, οπότε οι Clinard και Yeager πρότειναν τη χρήση πιο εκλεπτυσμένων μεθόδων μελέτης. Τέτοιες μέθοδοι είναι οι μελέτες περίπτωσης (case studies) που επιτρέπουν την εξέταση των ιδιαίτερων συνθηκών που ευνοούν την εμφάνιση συγκεκριμένων μορφών εγκλήματος λευκού περιλαιμίου σε συγκεκριμένα είδη βιομηχανιών.⁴⁵

Ένας άλλος παράγοντας που τείνει να ευνοεί την εμφάνιση εγκληματικών ευκαιριών στις βιομηχανίες, είναι σύμφωνα με τους Clinard και Yeager, η ύπαρξη αυστηρού νομοθετικού πλαισίου σχετικά με τη λειτουργία τους. Έτσι οι βιομηχανίες που τα προϊόντα και η λειτουργία τους παρουσιάζουν μεγαλύτερες επιπτώσεις στο κοινωνικό σύνολο, την υγεία του πληθυσμού, το φυσικό περιβάλλον ελέγχονται με αυστηρότερη νομοθεσία αλλά και παρουσιάζουν μεγαλύτερα ποσοστά παραβίασής της.

Τα ερευνητικά δεδομένα επίσης δίνουν ενδείξεις για μετάδοση των παράνομων πρακτικών από την μια επιχείρηση στην άλλη. Αυτό αποδίδεται όχι μόνο στη διασπορά των κινήτρων και των εκλογικεύσεων, αλλά και των ανάλογων ειδικών μεθόδων που απαιτούνται για την εκμετάλλευση της εγκληματικής ευκαιρίας. Μια επιχείρηση που θέλει να ανταγωνιστεί τις ομοειδείς της επιχειρήσεις που χρησιμοποιούν παράνομες πρακτικές για να μειώσουν το κόστος και τις τιμές τους θα αναγκαστεί πιθανότατα και η ίδια να μετέλθει τέτοιων πρακτικών.⁴⁶

Στην περίπτωση των οργανισμών τα ευρήματα των Clinard και Yeager έδειξαν ότι πιο πιθανό να εκμεταλλευτούν τις εγκληματικές ευκαιρίες είναι οι εταιρείες με κέρδη σε φθίνουσα πορεία, με πενιχρά οικονομικά αποτελέσματα και οικονομικά προβλήματα. Όμως οι σύγχρονες επιχειρήσεις και οργανισμοί έχουν πιο πολύπλοκη οργάνωση, με

45. Coleman J.W. (1995), σ. 373.

46. Coleman J.W. (1995), ό.π..

πολλά τμήματα και εσωτερικό καταμερισμό της εργασίας που δεν διαθέτουν μόνο ένα στόχο αλλά πολλούς επιμέρους στόχους που ανατίθενται για επίτευξη σε κάθε τμήμα. Η επιδίωξη του κάθε συγκεκριμένου στόχου από τους υπεύθυνους των τμημάτων και η ανάλογη πίεση που τους ασκείται από την ανώτερη διοίκηση για την επίτευξη τους, μπορεί να συνδέεται με την απόφαση για εμπλοκή τους σε εγκληματικές δραστηριότητες.⁴⁷ Αυτό συμβαίνει επειδή η στοχοθεσία υπερβολικά υψηλών στόχων που πολύ δύσκολα επιτυγχάνονται με νόμιμα μέσα μπορεί να οδηγήσει μερικά στελέχη στη χρήση παράνομων. Ακόμα η κατανομή των ευθυνών ανάμεσα στα διάφορα τμήματα, το προσωπικό και τους προϊστάμενους τους, φέρει ως αποτέλεσμα τελικά να μην αναλαμβάνει κανείς από αυτούς την ευθύνη για τις συνέπειες των δράσεων της επιχείρησης. Η πολυπλοκότητα των στόχων και των ευθυνών ανάμεσα στα ημιανεξάρτητα τμήματα των οργανισμών δημιουργεί πολλούς αυτόνομους δράστες και συνακόλουθα αυξάνει την πιθανότητα διάπραξης εγκλημάτων.⁴⁸

3.2. Ο ρόλος των εκλογικεύσεων για την τέλεση του εγκλήματος

Εκτός από το κίνητρο και την κατάλληλη ευκαιρία απαραίτητες είναι και οι εκλογικεύσεις από πλευράς δράστη για να άρει τους ενδοιασμούς του και να προβεί στην τέλεση του εγκλήματος.

Οι Sykes και Matza θεώρησαν τις **τεχνικές ουδετεροποίησης** ως σημαντικό κομμάτι της έννοιας του «ευνοϊκού ορισμού για την παραβίαση του νόμου» στο πλαίσιο του διαφορικού συγχρωτισμού του Sutherland και τις διέκριναν σε πέντε κατηγορίες:

1. Η *άρνηση της ευθύνης*, ότι η εγκληματική πράξη έγινε ακούσια, κατά λάθος ή ήταν αποτέλεσμα πίεσης έξω από τον έλεγχο του δράστη.
2. Η *άρνηση της ζημιάς* που προκαλεί η εγκληματική δράση, ότι δεν παθαίνει κανείς τίποτα, ότι πρόκειται για δάνειο ή ότι το θύμα έχει πολλά χρήματα και δεν θα του λείψουν.
3. Η *άρνηση της ύπαρξης θύματος*, ότι δηλ. η πράξη του θύτη αποτελεί ένα είδος δίκαιης εκδίκησης, ανταπόδοσης, που το θύμα άξιζε να λά-

47. Coleman J.W. (1995), σσ. 376-377.

48. Coleman J.W. (1987), σ. 179.

βει ενώ ο δράστης νοιώθει ως Ρομπέν των δασών.

4. Η *καταδίκη των κατηγορών*, όπου οι εκπρόσωποι του κοινωνικού ελέγχου θεωρούνται υποκριτές, παραβάτες οι ίδιοι ή ότι έχουν ιδιοτελή κίνητρα. Η αστυνομία κατηγορείται ως βίαιη, διεφθαρμένη, οι δάσκαλοι κάνουν διακρίσεις και οι γονείς «ξεσπούν πάνω στα παιδιά τους».
5. Η *αφοσίωση σε υψηλότερη αξία*, όπως η παροχή βοήθειας σε φίλους που ανήκουν στην ίδια υποκοουλτούρα, αφορά εκλογικεύσεις του τύπου «δεν το έκανα για μένα», «όλοι τα βάζουν μαζί μου» ή «το άξιζαν να το πάθουν».⁴⁹

Ο Cressey αξιοποίησε τις *τεχνικές ουδετεροποίησης* των Sykes και Matza στη μελέτη του οικονομικού εγκλήματος. Σύμφωνα με τον Cressey, οι καταχραστές δικαιολογούν την πράξη τους πιστεύοντας ότι «απλά δανείζονται τα χρήματα και ότι θα τα επιστρέψουν μόλις μπορέσουν. Αν μπορεί κάποιος να χρησιμοποιήσει κάτι και έπειτα να το βάλει πίσω στη θέση του κανείς δεν παθαίνει τίποτα και είναι όλα εντάξει». Βέβαια οι δράστες εμπλεκόμενοι ολοένα και περισσότερο στην παράνομη δραστηριότητα είτε συλλαμβάνονται είτε συνειδητοποιούν ότι ποτέ δε θα μπορέσουν να επιστρέψουν όλα τα χρήματα. Σε άλλες μορφές εγκλήματος του λευκού περιλαιμίου οι εκλογικεύσεις που γίνονται είναι ότι η δράση τους «δεν βλάπτει κανέναν», ότι «παράνομη ναι αλλά όχι εγκληματική», ότι «το ίδιο κάνουν όλοι» ή ότι «ο ίδιος ο νόμος είναι άδικος». Για παράδειγμα οι επιχειρηματίες ισχυρίζονται ότι η (νομική) παρέμβαση και οι περιορισμοί του κράτους παραβιάζουν την βασική αρχή της ιδεολογίας του ελεύθερου ανταγωνισμού και της οικονομικής ελευθερίας και ως εκ τούτου ο νόμος είναι που προκαλεί βλάβη στο κοινωνικό σύνολο και όχι οι παρανομίες των επιχειρήσεων.

Μια εκλογίκευση που χρησιμοποιείται περισσότερο από υπαλλήλους που εγκληματούν εις βάρος της επιχείρησης που εργάζονται είναι ότι κάνουν την παρανομία προκειμένου να επιβιώσουν ή να βοηθήσουν φίλους και συγγενείς.

Άλλη εκλογίκευση, για τα επαγγελματικά εγκλήματα, τις κλοπές από υπαλλήλους κυρίως, είναι ότι ο δράστης δικαιούται τα χρήματα λόγω εκμετάλλευσής του από την επιχείρηση ή ότι η επιχείρηση τους οφείλει

49. Sykes G. & Matza D. (1957), ό.π.

κάτι παραπάνω.⁵⁰

Ο Cressey θεωρεί ότι ο δράστης δεν εφαρμόζει πάντα αποκλειστικά δικές του εκλογικεύσεις αλλά στις περισσότερες των περιπτώσεων χρησιμοποιεί τις *τεχνικές εξουδετέρωσης* που μαθαίνει από άλλους στο πλαίσιο της επιχειρηματικής κουλτούρας η οποία παρέχει στα άτομα όχι μόνο τα απαραίτητα κίνητρα αλλά και τις κατάλληλες εκλογικεύσεις.⁵¹

3.3. Η δόμηση του εγκληματικού προτύπου του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος ως συνδυασμός κινήτρων, εκλογικεύσεων και ευκαιρίας.

Η ευρύτατη διάδοση του διαδικτύου επιτρέπει πλέον την πρόσβαση στις εγκληματικές ευκαιρίες που αυτό προσφέρει όχι μόνο στα προνομιούχα κοινωνικά στρώματα αλλά και στις ευρύτερες μάζες πληθυσμού (εκδημοκρατισμός του διαδικτύου).

Όσον αφορά το ηλεκτρονικο-οικονομικό έγκλημα οι Grabosky και Walkley θεωρούν την εξάπλωση της πληροφορικής τεχνολογίας ως βασικό παράγοντα της αύξησης των δραστών με κίνητρο. Η ανάπτυξη των διαδικτυακών συναλλαγών, του ηλεκτρονικού εμπορίου, των ηλεκτρονικών δημοπρασιών, των χρηματιστηριακών συναλλαγών, των υπηρεσιών διαδικτυακής αποθήκευσης αρχείων και δεδομένων (τύπου cloud) έχουν δημιουργήσει ελκυστικούς στόχους και εγκληματικές ευκαιρίες σε δράστες με κίνητρο.⁵²

Ο Coleman ασχολήθηκε, όπως είδαμε παραπάνω, με την εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς ως έναν σύνθετο συνδυασμό **κινήτρων και ευκαιριών**. Εκτός από τα κίνητρα θα πρέπει να υπάρχει και η ανάλογη ευκαιρία, χωρίς αυτή δεν μπορεί να υπάρξει έγκλημα ανεξάρτητα από τη δύναμη που μπορεί να ασκεί το κίνητρο στο άτομο. Κανένα κίνητρο δεν είναι αρκετό για να εξηγήσει μια συμπεριφορά παρά μόνο σε συνδυασμό με τη μελέτη των ευκαιριών που είναι διαθέσιμες σε άτομα που κατέχουν θέσεις ισχύος. Η δομή του βιομηχανικού καπιτα-

50. Βλ. αναφορά στον Cressey στο Coleman J.W. (1995), σσ. 366-369.

51. Coleman J.W. (1995), σσ. 366-369.

52. Grabosky P. & Walkley S. (2007), σσ. 358-375.

λισμού και η φύση του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων επιτρέπουν στα στελέχη τους τη δικαιολόγηση και εκλογίκευση των παράνομων συμπεριφορών και τους καθιστά δύσκολο να αντισταθούν στα οφέλη που αναμένονται από αυτές όταν τους παρουσιάζονται ελκυστικές ευκαιρίες για κέρδη.⁵³

Η κατανομή των ευκαιριών σε συνδυασμό με τα κίνητρα διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερο σκηνικό για την διάπραξη εγκλήματος. Οι εκλογικές, που αποτελούν σημαντικότατο συμπλήρωμα των κινήτρων, σχηματίζονται από τη μια ως απάντηση στο πλαίσιο συγκριμένης ευκαιρικής δομής και από την άλλη κάθε ευκαιρία απαιτεί και μια συμβολική κατασκευή για τη ψυχολογική προετοιμασία του δράστη και τη δημιουργία των απαραίτητων εκλογικών εκ μέρους του. Όμως, σύμφωνα με τον Coleman, ενώ το κίνητρο ενέχει μια υποκειμενική διάσταση λόγω του ότι είναι αποτέλεσμα ατομικής νοητικής κατασκευής, η ευκαιρία έχει μια αντικειμενική διάσταση λόγω του γεγονότος ότι σχηματίζεται από τις κοινωνικές συνθήκες.⁵⁴

Η καταλληλότητα ή η ελκυστικότητα μιας ευκαιρίας έχει πιο αντικειμενική διάσταση από το κίνητρο και δομείται, σύμφωνα με τον Coleman από τέσσερις παράγοντες: α) την αντίληψη του δράστη για το προσδοκώμενο όφελος, β) την αντίληψη του δράστη για τους πιθανούς κινδύνους ανακάλυψης, σύλληψης και τιμωρίας και τη συνεκτίμηση των κινδύνων με τα οφέλη, γ) τη συνάφεια της ευκαιρίας ως προς τις ιδέες, τις εκλογικές και τα πιστεύω του πιθανού δράστη, δ) την συνεκτίμηση της συγκεκριμένης εγκληματικής ευκαιρίας με άλλες πιθανές ευκαιρίες (για νόμιμη συμπεριφορά) που παρουσιάζονται στην αντίληψη του δράστη. Έτσι δεν είναι όλες οι ευκαιρίες ισοδύναμες, η καταλληλότητα της ευκαιρίας ουσιαστικά δομείται από την αλληλεπίδραση του κινήτρου του δράστη με τις δομικές συνθήκες της ευκαιρίας.⁵⁵

Συναφής με την εκτίμηση του Coleman, είναι και αυτή του Cook στο πλαίσιο του ρόλου της ορθολογικής επιλογής σε σχέση με τη δόμηση της εγκληματικής ευκαιρίας. Έτσι ο εγκληματίας, επιδιώκοντας υψηλές

53. Βλ. και παραπάνω για τα κίνητρα.

54. Coleman J.W. (1987), σ. 171.

55. Coleman J.W. (1994), σσ. 171-172.

ανταμοιβές με αντάλλαγμα ένα μικρό κόστος με όρους ρίσκου ή προσπάθειας που απαιτείται να καταβάλλει, επιλέγει την **ευκαιρία** με βάση τα παρακάτω χαρακτηριστικά: α) την **εγγύτητα**, όπου προτιμώνται στόχοι που βρίσκονται κοντά στα μέρη που δραστηριοποιείται ο δράστης παρά αυτοί που βρίσκονται μακριά, β) τις υψηλές **ανταμοιβές**, όφελος σε χρήματα ή αντικείμενα αξίας, γ) την ύπαρξη **ευάλωτου στόχου** – θύματος με αδυναμία υπεράσπισης ή προστασίας του, δ) το **κόστος** που εκφράζεται με την πιθανότητα σύλληψης και τη βαρύτητα της ποινής.⁵⁶

Η Shapiro διέκρινε διάφορες τεχνικές που χρησιμοποιούν οι δράστες για να αποκτήσουν και να εκμεταλλευτούν την εμπιστοσύνη των θυμάτων τους κατά την διαμόρφωση της εγκληματικής τους ευκαιρίας. Τέτοιες τεχνικές περιλαμβάνουν την παραπληροφόρηση σχετικά με τα αληθινά κίνητρα της χορήγησης κεφαλαίων σε αναπτυσσόμενες χώρες, χάλκευση ερευνητικών δεδομένων, παραποίηση των αποτελεσμάτων ιατρικών εξετάσεων και ερευνών από φαρμακευτικές εταιρείες κλπ.⁵⁷

Παρόμοιες τεχνικές κατάχρησης εμπιστοσύνης σύμφωνα με τους Grabosky και Walkley εφαρμόζονται και στον ψηφιακό χώρο. Η διαφορά είναι ότι ενώ στον πραγματικό κόσμο η εμπιστοσύνη βασίζεται στην φυσική επαφή δράστη και θύματος, στον ψηφιακό αυτό πραγματοποιείται μέσω των δικτύων επικοινωνίας.

Τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη διαμόρφωση του μοτίβου εμπιστοσύνης στον ψηφιακό χώρο είναι η **απουσία φυσικής επικοινωνίας** και αλληλεπίδρασης, με εξ αποστάσεως επικοινωνία και η ανωνυμία. Για παράδειγμα οι phishers χρησιμοποιούν το όνομα γνωστών και καταξιωμένων εταιρειών για να προσεγγίσουν και να αποκτήσουν την εμπιστοσύνη θυμάτων προκειμένου να τους αποσπάσουν εμπιστευτικές πληροφορίες σχετικά με τους τραπεζικούς λογαριασμούς τους. Η οικοδόμηση εμπιστοσύνης γίνεται μέσω email, συμμετοχής σε δωμάτια συνομιλίας (chat rooms), αποστολής ενημερωτικών φυλλαδίων κλπ.

Η εξαπάτηση και παραπλάνηση των θυμάτων σχετικά με την πραγματική ταυτότητα του δράστη και των προθέσεων του στηρίζεται

56. Cook P. (1986).

57. Shapiro S. (1990).

σε μεγάλο βαθμό και στην **ανωνυμία** που παρέχει το ψηφιακό περιβάλλον. Η ανωνυμία στον κυβερνοχώρο επιτρέπει στους ψηφιακούς δράστες τη δυνατότητα να παρέχουν παραπλανητικά στοιχεία για την ταυτότητά τους, τη φύση της συναλλαγής ή τις αληθινές προθέσεις τους, προκειμένου να πείσουν τα υποψήφια θύματα τους, όπως παιδιά για να τους συναντήσουν, αγοραστές προϊόντων μέσω διαδικτυακών δημοπρασιών, επενδυτές μετοχών, κάτοχους τραπεζικών λογαριασμών, άτομα για να παρενοχλήσουν, να εκβιάσουν κλπ.⁵⁸

Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο για τη δόμηση του εγκληματικού προτύπου του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος αποτελεί η έλλειψη «ικανών φυλάκων» που να αποτρέπουν τη δημιουργία των εγκληματικών ευκαιριών η οποία παρουσιάζεται και στον παγκόσμιο ψηφιακό ιστό, όπως και στο παραδοσιακό έγκλημα του λευκού περιλαιμίου. Η έλλειψη «ικανών φυλάκων» όσον αφορά τον χώρο του διαδικτύου εμφανίζεται με την μορφή αδυναμίας επιβολής του νόμου από πλευράς διωκτικών αρχών, έλλειψη ενημέρωσης των χρηστών για την ανάγκη λήψης μέτρων ασφάλειας και άμυνας έναντι των διαδικτυακών κινδύνων, ευάλωτα συστήματα υπολογιστών και δικτύων όπως και έλλειψη προθυμίας καταγγελίας των εγκλημάτων στις αρχές.⁵⁹

Η κατάχρηση της εμπιστοσύνης του θύματος από τον δράστη και η έλλειψη «ικανών φυλάκων» κατέχει κεντρική σημασία στη διαμόρφωση του εγκληματικού προτύπου και τη δημιουργία της εγκληματικής ευκαιρίας για τον ψηφιακό δράστη όπως και για τον παραδοσιακό.

Συμπερασματικά, το ηλεκτρονικο-οικονομικό έγκλημα ευνοείται από τη συνύπαρξη τριών παραγόντων: *κίνητρο, εκλογίκευση, ευκαιρία*. Το έγκλημα αυτού του είδους είναι πιο πιθανό να τελεστεί όταν διαθέτει ευκολία διάπραξης, κίνητρο για το δράστη το υψηλό αναμενόμενο όφελος, χαμηλό κίνδυνο επισήμανσης, δικαιολογία και ευνοείται από τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται περιστασιακά. Τα κίνητρα είναι σημαντικά για τη διάπραξη του ηλεκτρονικο-οικονομικού εγκλήματος και αφορούν κυρίως την ικανοποίηση αναγκών όπως απόκτηση πλούτου, χρήματος, φήμης, ατομικής επιτυχίας. Ο δράστης υπολογίζει ορθολογι-

58. Grabosky P. & Walkley S. (2007), ό.π.

59. Grabosky P. & Walkley S. (2007), ό.π.

κά τα οφέλη και τα κόστη, με βάση την προσπάθεια που απαιτείται και τους πιθανούς κινδύνους που συνεπάγεται η διάπραξη του εγκλήματος, τις ανταμοιβές, τις ευκαιρίες που ευνοούν τη δράση και τις εκλογικές κεύσεις που κάνει πριν προβεί στην τέλεση του εγκλήματος.

Τα στοιχεία που δομούν την εγκληματική ευκαιρία αποτελούν η εγγύτητα του στόχου στον δράστη, η ύπαρξη ευάλωτου στόχου που δεν διαθέτει επαρκή φύλαξη, το υψηλό αναμενόμενο όφελος και ο χαμηλός κίνδυνος σύλληψης και επιβολής ποινής. Το ψηφιακό περιβάλλον διαθέτει τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή τουλάχιστον δημιουργεί στον πιθανό δράστη την αίσθηση ότι τα διαθέτει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Backhouse J. & Gurpreet D. (1995), "Managing computer crime: a research outlook", *Computers & Security*, 14 (7), σσ. 645-651
- Benson M. & Madensen T. (2007), "Situational Crime Prevention and White-Collar Crime" στο Pontell Henry N., Geis Gilbert, ed's, *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, New York, σσ. 609-626
- Brantigham P. L. & Brantigham P. J. (2008), "Environment, Routine, and Situation: Toward A Pattern Theory of Crime", στο *Routine Activity And Rational Choice*, Clarke R. & Felson M. Ed's, *Advances in Criminological Theory*, 5, Second printing σσ. 259-294
- Clarke R. (1995), "Situational Crime Prevention", *Crime and Justice*, 19, The University of Chicago Press, σσ. 91-150
- Clarke R., ed. (1997) "Situational Crime Prevention Successful Case Studies", Second Edition, School of Criminal Justice Rutgers University, Harrow and Heston, Publishers, ανακτήθηκε από www.popcenter.org/library/reading/PDFs/scp2_intro.pdf, Φεβρ. 2014
- Cohen L. & Felson M. (1979), "Social change and crime rate trends: a routine activity approach", *American Sociological Review*, 44, σσ. 588-608
- Coleman J. W. (1987), "Toward an integrated theory of white-collar crime", *American Journal of Sociology*, 93
- Coleman J. W. (1995), "Motivation and Opportunity, Understanding the Causes of White-Collar Crime" στο Geis G., Meier R., Salinger L., *White-collar crime, Classic and Contemporary Views*, 3rd ed., N.York, σσ. 360-381

- Cook P. (1986), «The Demand and Supply of Criminal Opportunities», *Crime and Justice*, 7 σσ. 1-27, University of Chicago Press, ανακτήθηκε από <http://www.jstor.org/stable/1147515?origin=JSTOR-pdf>, Μάρτ. 2014
- Cornish D., & Clarke R. editors (1986), *The Reasoning Criminal: Rational Choice Perspectives on Offending*, Springer-Verlag, New Brunswick, New Jersey
- Fattah E. (2008), “The Rational Choice/Opportunity Perspectives as a Vehicle for Integrating Criminological and Victimological Theories” στο Clarke R. & Felson M. Eds (2008), *Routine Activity And Rational Choice. Advances In Criminological Theory*, Second printing, σ.σ.225-259
- Felson M. & Clarke R. (1998), *Opportunity makes the thief*, Editor: Barry Webb, Police Research Group, London: Home Office
- Goldstein Arnold P. (1994), *The Ecology Of Aggression*, Plenum Press, N. York
- Grabosky P. & Walkley S. (2007), “Computer Crime and White-Collar Crime” στο Geis Gilbert, Pontell Henry N. ed’s, *International Handbook of White-Collar and Corporate Crime*, New York, σσ. 364-375
- Jahankhani H. & Al-Nemrat A. (2011), “Cybercrime Profiling and Trend Analysis” στο Babak Akhgar, Simeon Yates, Editors, *Intelligence Management*, Springer-Verlag, London σσ. 181- 197
- Jeffery C. & Zahm D. (2008), “Crime Prevention through Environmental Design, Opportunity Theory, and Rational Choice Models” στο Ronald V. Clarke and Marcus Felson Eds, *Routine Activity And Rational Choice*, *Advances in Criminological Theory*, 5, Second printing
- Homans G. (1961), *Social Behavior: Its Elementary Forms*, New York: Harcourt Brace Jovanovich
- Κραμβία –Καπαρδής Μ., Τσολάκης Χ. (2011), *Οικονομικά εγκλήματα στις επιχειρήσεις*, Αθήνα, Κριτική
- Κουράκης Ν. (1998), *Τα Οικονομικά Εγκλήματα*, β’ εκδ., Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Κουράκης Ν. (2004), «Ηλεκτρονικά Εγκλήματα και Εγκλήματα στο Διαδίκτυο», στο Λάζος Γ., *Οικονομική Εγκληματικότητα II*, Σημειώσεις Πάντειο Παν/μιο
- Λάζος Γ. (2001), *Πληροφορική και Έγκλημα*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη
- Λάζος Γ.(2004), «Οικονομική Εγκληματικότητα II», Σημειώσεις, Πάντειο

Πανεπιστήμιο

- Maslow A. (1943), "A Theory of human motivation", *Psychological Review*, 50(4), Jul. 1943, σσ. 370-396, ανακτήθηκε από <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>, Μάιος 2014
- Parsi B. (2004), "Marcus K. Felson: The Routine Activity Theory", ανακτήθηκε από <http://www.criminology.fsu.edu/crimtheory/2004/felson.doc>, Ιαν. 2014
- Shinder D. Ed. (2002), *Scene of cybercrime Computer Forensics Handbook*, Syngress Publishing
- Shapiro, S. P. (1990), «Collaring the Crime Not the Criminal: Reconsidering the Concept of White-Collar Crime», *American sociological review*, 55(3), σ.σ. 346-365
- Sykes G. & Matza D. (1957), «Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency», *American Sociological Review*, 22, 6, σσ. 664- 670.

**Συλλογή και πώληση
προσωπικών δεδομένων, ως νέα
παράνομη επιχειρηματική δραστηριότητα,
τελούμενη και μέσω διαδικτύου
σε εποχές κρίσης.
Μελέτη - παρουσίαση περιπτώσεων**

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ Χ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ* /
ΦΩΤΕΙΝΗ Π. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΥ**

Περίληψη (Abstract)***

Η προστασία των προσωπικών δεδομένων, απλών και ευαίσθητων, εμφανίζεται διαρκώς στο προσκήνιο της νομικής σκέψης, κυρίως λόγω της αλματώδους και ραγδαίας εξέλιξης της τεχνολογίας, της ανάπτυξης της πληροφορικής και της ευρύτατης χρήσης του Διαδικτύου σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης ύπαρξης. Παράλληλα, η εμπορευματοποίηση των ατομικών δικαιωμάτων βρίσκεται στο απόγειό της στη σημερινή εποχή της κρίσης που διανύουμε.

* Αστυνόμος Α', Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας. Πτυχιούχος και κάτοχος Μ.Δ.Ε στην Πληροφορική. Υποψήφιος Μ.Δ.Ε. Ποινικού Δικαίου - Ποινικής Δικονομίας και Εγκληματολογίας.

** Δικηγόρος Αθηνών. Μ.Δ.Ε. Αστικού Δικαίου. Υποψήφια Μ.Δ.Ε. Ποινικού Δικαίου - Ποινικής Δικονομίας και Εγκληματολογίας.

*** Η παρούσα εργασία παρουσιάστηκε στο Εγκληματολογικό Συνέδριο προς τιμήν του Καθηγητή Νέστορα Κουράκη με κεντρικό θέμα: «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής», Αθήνα, 2-4.4.2015.

Το απαραβίαστο της ιδιωτικής σφαίρας του ατόμου του Σ 9, η προστασία των προσωπικών δεδομένων του Σ 9Α από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, κυρίως μέσω των ηλεκτρονικών μέσων, και η ποινική διάταξη του άρθρου 22 § 6 του νόμου 2472/1997 συνθέτουν το νομικό πλαίσιο του προς εξέταση θέματος.

Η παρουσίαση - ανάπτυξη του θέματος θα κινηθεί σε δύο άξονες:

Ο **πρώτος** περιλαμβάνει συνοπτική ανάλυση του νομικού πλαισίου και των πιθανών προβλημάτων που ανακύπτουν. Επίσης, θα γίνει αναφορά στο δικαίωμα στον «πληροφοριακό αυτοκαθορισμό», στο «δικαίωμα στην ησυχία» αλλά και στο πρωτοεμφανιζόμενο «δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη» ('the right to be forgotten').

Ο **δεύτερος** άξονας πραγματεύεται περιπτώσεις, συλλογής και πώλησης προσωπικών δεδομένων, ως νέα παράνομη επιχειρηματική δραστηριότητα, τελούμενη και μέσω διαδικτύου, που απασχόλησαν την Ελληνική Αστυνομία και ειδικότερα την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, την Ελληνική Δικαιοσύνη αλλά και την Α.Π.Δ.Π.Χ.. Επίσης, θα παρουσιαστούν συνοπτικά και χαρακτηριστικές περιπτώσεις που αντιμετώπισε το Ε.Δ.Δ.Α. και το Δ.Ε.Κ. (νυν Δ.Ε.Ε.).

1. Εισαγωγή

Σε παλαιότερες εποχές, ήταν πολύ δύσκολο να μαντέψει κανείς σε ποιο βαθμό –όχι χρόνο με το χρόνο, αλλά κυριολεκτικά μέρα με τη μέρα– τα ηλεκτρονικά μέσα θα άλλαζαν ριζικά την καθημερινή ζωή και ειδικότερα, σε ό,τι μας αφορά, την αντίληψη για τα προσωπικά δεδομένα ως στοιχείου της ιδιωτικότητας και της τελευταίας ως κεντρικής παραμέτρου στη στάθμιση ελευθερίας και ασφάλειας.

Άλλοτε, ήταν πολύ πιο εύκολο να υπερασπίζεται κανείς την ιδιωτικότητά του, το «δικαίωμα να σε αφήνουν μόνο». Τότε, η νομική προστασία δεν αντιμετώπιζε τις τωρινές τεχνολογικές δυνατότητες παραβίασης του προσωπικού χώρου, ακόμη και όταν αυτός συνέπιπτε με δημόσιο χώρο¹.

Σήμερα αυτός ο χώρος είναι «άχωρος», στενόχωρος και εικονικός,

1. Βλ. και Μαντζούφα Π., Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, ΤοΣ 1998, σ. 275 επ.

αφού αποτελείται όχι μόνον από τον φυσικό τόπο στον οποίο βρισκόμαστε, αλλά και από προσωπικές πληροφορίες, ψηφιακές ή ψηφιοποιησίμες, δεκτικές συλλογής, αρχειοθέτησης και, γενικά, επεξεργασίας σε πραγματικό χρόνο οπουδήποτε.

Στο Διαδίκτυο διαπιστώνεται κυκλοφορία προσωπικών δεδομένων σε μεγάλη έκταση, αφού ακόμα και η απλή περιήγηση δεν παραμένει ανώνυμη για το χρήστη. Συνεπώς, με κάθε «επίσκεψη» αποκαλύπτονται εν γνώσει του ή μη πληροφορίες, οι οποίες μπορεί να χρησιμοποιηθούν ποικιλοτρόπως και οι οποίες, ακόμα και όταν δεν συνιστούν προσωπικά δεδομένα, αλλά αναφέρονται σε τεχνικά (κατ' αρχήν) στοιχεία, όπως είναι π.χ. η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, είναι δυνατόν να χρησιμεύσουν στο να αποκαλυφθεί η ταυτότητά του²

Το δικαίωμα κάθε ατόμου στην ελευθερία και την προσωπική ασφάλεια συνυπάρχει και συμπλέκεται σε αδιάσπαστο τρίπτυχο με το δικαίωμα στη ζωή, που καθιέρωσε η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εδώ και 60 χρόνια. Πρόσφατα το ζεύγμα των εκ πρώτης όψεως ανταγωνιστικών αξιών της ελευθερίας και της ασφάλειας ως συνυφασμένων δικαιωμάτων εμφανίζεται με ρηματική λιτότητα (αν και όχι με κανονιστική πληρότητα) στην πρώτη διάταξη του κεφαλαίου 2 (Ελευθερίες) του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων [ΧΘΔ] της Ε.Ε., εκείνη του άρθρου 6: «Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια.» Διάταξη που αντιστοιχεί με το πρώτο εδάφιο της πρώτης παραγράφου του άρθρου 5 της ΕΣΔΑ. Ακολουθώντας πάλι το δρόμο που χάραξε η Οικουμενική Διακήρυξη (άρθρο 12), το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια συμπληρώνεται στον Χάρτη από εκείνο του σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 7) που καλύπτει την κατοικία και τις επικοινωνίες κάθε προσώπου – διάταξη ομοταγής εκείνης του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, με τη διαφορά ότι η αλληλογραφία (το κατεξοχήν μέσο επικοινωνίας του 20ού αιώνα) επεκτείνεται σήμερα σε κάθε μορφής επικοινωνία– και, στη συνέχεια, επακολουθεί η, άγνωστη στους συντάκτες της Οικουμενικής Διακήρυξης και

2. Ιγγλεζάκης Ι., Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet). Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου, Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου, 2002, σ. 679.

της ΕΣΔΑ, προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 8 ΧΘΔ), όπου η μεγαλύτερη κανονιστική ανάπτυξη είναι εμφανής στις παραγράφους 2 και 3 της διάταξης.

2. Εθνικό Κανονιστικό Πλαίσιο

Η συλλογή και πώληση προσωπικών δεδομένων, μέσω διαδικτύου, οριοθετείται από ένα πλέγμα διατάξεων, οι οποίες ανευρίσκονται εντός του Συντάγματος και των κοινών νόμων όσο και από τις αποφάσεις, που εκδίδει κατά καιρούς η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (εφεξής Αρχή ή Α.Π.Δ.Π.Χ.).

Συγκεκριμένα, στο άρθρο 9^Α του Συντάγματος προστατεύονται κατά τρόπο απόλυτο τα προσωπικά δεδομένα των φυσικών προσώπων από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση τους, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, άρα και μέσω διαδικτύου. Το άρθρο αυτό, που εισήχθη με την τελευταία τροποποίηση του Συντάγματος το 2001, δείχνει τον κυρίαρχο ρόλο, που θα διαδραμάτιζε μελλοντικά το διαδίκτυο στη διακίνηση των προσωπικών δεδομένων. Σήμερα, άλλωστε, τα βασικά μέσα προσβολής των προσωπικών δεδομένων στηρίζονται στο διαδίκτυο λόγω της μαζικής αναπαραγωγής και διακίνησης.

Επιπλέον, ο ν. 2472/1997 για την «προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» και ο ν. 2471/2006 για την «προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών», ο οποίος αντικατέστησε τον προϊσχύσαντα ν. 2774/1999, χαράσσουν το ειδικότερο πλαίσιο προστασίας και συγκεκριμενοποιούν τη γενική διάταξη υπερνομοθετικής ισχύος του άρθρου 9Α του Συντάγματος.

Ο ν. 2472/1997 μετέφερε στην ελληνική έννομη τάξη τις ρυθμίσεις της οδηγίας 95/46/ΕΚ θεσπίζοντας τις προϋποθέσεις της επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Σκοπός του είναι, άλλωστε, η προστασία των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών των φυσικών προσώπων και ιδίως της ιδιωτικής τους ζωής. Σύμφωνα με αυτόν, **δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα** είναι κάθε πληροφορία που αναφέρεται στο υποκείμενο των δεδομένων. Ως **υποκείμενο των δεδομένων** ορίζεται κάθε φυσικό πρόσωπο, η ταυτότητα του οποίου είναι

προσδιορισμένη ή μπορεί να προσδιοριστεί. Δεν λογίζονται ως δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα στατιστικής φύσεως συγκεντρωτικά στοιχεία, από τα οποία δεν μπορούν πλέον να προσδιοριστούν τα υποκείμενα. Η παράβαση του νόμου επισύρει κατά περίπτωση διοικητικές³, αστικές⁴ και ποινικές κυρώσεις⁵. Οι τελευταίες θα μας απασχολήσουν εκτενέστερα.

Με βάση το άρθρο 22 του ν. 2472/1997 ανάγεται σε έγκλημα πλημμεληματικού χαρακτήρα η διατήρηση αρχείου χωρίς άδεια ή κατά παράβαση των όρων και προϋποθέσεων της άδειας της Αρχής, ενώ η παράγραφος 4 αυτού περιλαμβάνει έναν ευρύ κατάλογο πράξεων επέμβασης, διακίνησης και χρήσης προσωπικών δεδομένων, που κρίνονται άξιες ποινικού κολασμού. Η παράγραφος 6, επιπλέον, προβλέπει την διακεκριμένη μορφή των προηγούμενων αδικημάτων, εφόσον υπάρχει σκοπός προσπορισμού παρανόμου περιουσιακού οφέλους στον δράστη των πράξεων των προηγούμενων άρθρων ή σε τρίτο πρόσωπο⁶.

Ο ν. 3471/2006, από τη άλλη πλευρά, εξειδικεύει την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, προβλέποντας στο άρθρο 15 ποινικές κυρώσεις ανάλογες με αυτές του ν. 2472/1997. Η βασική μορφή των συναφών αδικημάτων προβλέπεται στην παράγραφο 1, ενώ στην παράγραφο 3 ο σκοπός προσπορισμού παρανόμου περιουσιακού οφέλους ή βλάβης τρίτου ανάγει τα προηγούμενα αδικήματα σε κακουργήματα, προβλέποντας την διακεκριμένη μορφή τους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το υπό εξέταση ζήτημα παρουσιάζει και η απόφαση 26/2004⁷ της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού

3. Άρθρο 21: προειδοποίηση, πρόστιμο, προσωρινή-οριστική ανάκληση άδειας, καταστροφή αρχείου.

4. Άρθρο 23: αποζημίωση, χρηματική ικανοποίηση σε περίπτωση περιουσιακής – ηθικής βλάβης.

5. Άρθρο 22: ευρεία ποινικοποίηση των παραβάσεων του νόμου.

6. Χριστοδούλου Κ., Δίκαιο προσωπικών δεδομένων, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 122.

7. Βλ. την απόφαση σε: <http://www.dpa.gr/> .

Χαρακτήρα που αναφέρεται στην «νόμιμη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της άμεσης εμπορίας ή διαφήμισης και της διαπίστωσης πιστοληπτικής ικανότητας». Με βάση την εν λόγω απόφαση, θεωρείται νόμιμη η συλλογή δεδομένων για σκοπούς ευθείας διαφήμισης και απ' ευθείας προώθησης πωλήσεων προϊόντων ή υπηρεσιών σύμφωνα με το άρθρο 4 παράγραφος 1 εδάφιο α του ν. 2472/1997 είτε γίνεται εξ επαγγέλματος είτε όχι⁸, υπό τις εξής προϋποθέσεις:

α) Το υποκείμενο έδωσε τη συγκατάθεσή⁹ του, σύμφωνα με τα άρθρα 2 εδάφιο ια) και 5 παράγραφος 1 ν. 2472/97.

β) Η επεξεργασία είναι νόμιμη κατ' εξαίρεση, σύμφωνα με το άρθρο 5 παράγραφος 2 εδάφιο ε), παρότι το υποκείμενο δεν έχει δώσει την συγκατάθεσή του, διότι:

1. είναι απολύτως αναγκαία για την ικανοποίηση του εννόμου συμφέροντος που επιδιώκει ο υπεύθυνος επεξεργασίας

2. το έννομο συμφέρον αυτού υπερέχει προφανώς του συμφέροντος του υποκειμένου, ενόψει του ότι τα συμφέροντα των υποκειμένων των δεδομένων, των οποίων επιτρέπεται η επεξεργασία, δεν θίγονται ουσιωδώς, δηλαδή δεν θίγονται σε τέτοιο βαθμό, ώστε να δικαιολογείται η απαγόρευση των εν θέματι δραστηριοτήτων και

3. πάντως δεν θίγονται οι θεμελιώδεις ελευθερίες του υποκειμένου.

3. Έλεγχοι εταιρειών εμπορίας προσωπικών δεδομένων από την Α.Π.Δ.Χ.

Από το τελευταίο τρίμηνο του 2012 διεξάγονται σε ετήσια βάση έλεγχοι από την Α.Π.Δ.Π.Χ.¹⁰ σε εταιρίες με αντικείμενο δραστηριότητας την κατάρτιση και πώληση καταλόγων με προσωπικά δεδομένα φυσι-

8. Δηλαδή με σκοπό την προώθηση ή διαφήμιση ιδίων προϊόντων ή υπηρεσιών.

9. Η συγκατάθεση είναι απαραίτητη στις περιπτώσεις της έρευνας καταναλωτικής συμπεριφοράς με σκοπό την άμεση ή έμμεση διαφήμιση προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών.

10. Βλ. τα σχετικά ενημερωτικά δελτία και τις ετήσιες εκθέσεις της αρχής σε <http://www.dpa.gr/>.

κών προσώπων. Οι επιχειρήσεις αυτές δρουν υπό νομιμοφανείς όρους, περιεχόμενους σε συμβάσεις συνεργασίας που υπογράφουν με τους πελάτες τους και δίνουν την εντύπωση νόμιμης επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Οι πηγές προέλευσης των δεδομένων αυτών είναι είτε δημόσια προσβάσιμοι κατάλογοι¹¹ είτε μη δημόσια προσβάσιμες πηγές¹². Στόχος των ελέγχων ήταν τόσο οι εταιρείες που εμπορεύθηκαν τα δεδομένα αλλά και οι εταιρείες ή οι επαγγελματίες που τα αγόρασαν, με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν για «στοχευμένες» προωθητικές ή διαφημιστικές ενέργειες, από τις οποίες προέκυψαν στοιχεία είτε ως επιβεβαιωμένες αγορές είτε ως εκδήλωση ενδιαφέροντος.

Ο πρώτος έλεγχος, που διενεργήθηκε το Νοέμβριο του 2012 έφερε στο φως στοιχεία παράνομης επεξεργασίας μη δημόσιων ηλεκτρονικών αρχείων που τηρούνται από δημόσιες υπηρεσίες, οργανισμούς και φορείς του ιδιωτικού τομέα. Μετά την εξέταση των πρώτων πειστηρίων τα στοιχεία διαβιβάστηκαν στις αρμόδιες αρχές για διερεύνηση. Το πρώτο βήμα ήταν η πραγματοποίηση συστάσεων για τη λήψη αυξημένων μέτρων ασφαλείας από τις εν λόγω εταιρίες. Σε ένα δεύτερο στάδιο, η περαιτέρω διερεύνηση των περιστατικών προσέκρουε σε μία πρακτική δυσκολία. Τα δεδομένα που βρέθηκαν στις εταιρίες, οι οποίες τα χρησιμοποιούσαν για εμπορικό σκοπό, ήταν κατά κύριο λόγο σε επεξεργασμένη μορφή, με αποτέλεσμα τη δυσχέρεια εντοπισμού της ακριβούς προέλευσης τους, ειδικά όταν διακινούνταν νόμιμα μεταξύ των αρμοδίων υπηρεσιών και φορέων.

Αποτέλεσμα των ελέγχων ήταν να επιβληθούν πρόστιμα συνολικού ύψους 243.500€ σε 15 εταιρίες ή φυσικά πρόσωπα, ενώ η Αρχή απήχυθε προειδοποιήσεις για την εμπορία των προσωπικών δεδομένων¹³ και τη χρήση αυτών¹⁴. Μάλιστα σε δύο περιπτώσεις, οι ελεγχόμενοι δεν

11. Π.χ. περιοχής κατοικίας ή επαγγέλματος.

12. Π.χ. εισόδημα, κατοχή ακινήτων, οικογενειακή κατάσταση.

13. Α.Π.Δ.Π.Χ. 114/2013 και 100/2014 σε <http://www.dpa.gr/> .

14. Α.Π.Δ.Π.Χ. 86/2013, 109/2013, 102/2014, 104-106/2014, 108-115/2014 σε <http://www.dpa.gr/> .

αποτελέσαν τον υπεύθυνο επεξεργασίας αν και έλαβαν δεδομένα¹⁵ ενώ για δύο άλλες περιπτώσεις η Αρχή διαβίβασε, βάσει του άρθρου 22 παράγραφος 11 ν. 2472/1997 την απόφασή της και τα στοιχεία του φακέλου στον αρμόδιο εισαγγελέα για διερεύνηση ποινικών ευθυνών.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Γενικής Γραμματείας Πληροφοριακών Συστημάτων (εφεξής Γ.Γ.Π.Σ.), που απασχόλησε την Α.Π.Δ.Π.Χ. στην υπ' αριθμ. 98/2013 απόφασή της. Η Αρχή διαπίστωσε τη ανυπαρξία κατάλληλων μέτρων ασφαλείας, που είχε ως αποτέλεσμα την παραβίαση προσωπικών και ειδικότερα οικονομικών δεδομένων, για τα έτη 2000-2012 τουλάχιστον. Επιβλήθηκε πρόστιμο 150.000€ ενώ η Γ.Γ.Π.Σ. διατάχθηκε να λάβει συγκεκριμένα μέτρα και να ενημερώνει την Αρχή για την πορεία υλοποίησής τους. Υπεβλήθη, συναφώς, αίτηση θεραπείας, η οποία όμως απερρίφθη με την υπ' αρ. 117/2014 απόφαση της Αρχής.

Από τους ελέγχους αυτούς συνάγεται ότι η Αρχή αναγνωρίζει την απευθείας προώθηση προϊόντων ή υπηρεσιών ως νόμιμη δραστηριότητα. Η επεξεργασία, όμως, των προσωπικών δεδομένων θα πρέπει να γίνεται όπως ορίζει η υπ' αρ. 26/2004 απόφαση-οδηγία, που προαναφέρθηκε, για τη «*νόμιμη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα για τους σκοπούς της άμεσης εμπορίας ή διαφήμισης και της δι-απίστωσης πιστοληπτικής ικανότητας*». Προστατευτική για το υποκείμενο λειτουργία, εν προκειμένω, επιτελεί το δικαίωμα αντίρρησης, που αποτελεί επιλογή τόσο του ενωσιακού¹⁶ όσο και του εθνικού¹⁷ νομοθέτη.

Επομένως, η συλλογή και χρήση των προσωπικών δεδομένων για το σκοπό απευθείας προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών επιτρέπεται είτε με τη συγκατάθεση του υποκειμένου των δεδομένων είτε χωρίς τη συγκατάθεσή του, όταν τα δεδομένα συλλέγονται από δημόσιους καταλόγους¹⁸, όταν το υποκείμενο δημοσιοποίησε τα δεδομένα του για συναφείς σκοπούς και τέλος βάσει της πελατειακής σχέσης ή συναλλακτι-

15. Α.Π.Δ.Π.Χ. 101/2014 και 107/2014 σε <http://www.dpa.gr/> .

16. Οδηγία 95/46/ ΕΚ άρθρο 14 εδάφιο α' στοιχείο α' .

17. Ν. 2472/97 άρθρο 12§1.

18. Τηλεφωνικούς - εμπορικούς καταλόγους, νέο Γ.Ε.ΜΗ.

κής επαφής. Στην περίπτωση αυτή, μπορούν να περιλαμβάνουν μόνο το όνομα, την ταχυδρομική διεύθυνση, το επάγγελμα και το τηλέφωνο¹⁹. Πάντως, τα κριτήρια εύρεσης των δεδομένων πρέπει να είναι τέτοια ώστε να προκύπτουν από δημόσια προσβάσιμες πηγές.

4. Μελέτη - παρουσίαση υποθέσεων παράνομης συλλογής και πώλησης προσωπικών δεδομένων που εξιχνίασε η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας.

Η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος της Ελληνικής Αστυνομίας, η οποία είναι αρμόδια για τη συνεχή έρευνα του διαδικτύου και των άλλων μέσων ηλεκτρονικής επικοινωνίας και ψηφιακής αποθήκευσης για την ανακάλυψη, διερεύνηση, εξιχνίαση και δίωξη των εγκληματικών πράξεων που διαπράττονται σ' αυτά ή μέσω αυτών, σε ολόκληρη τη Χώρα, έχει να επιδείξει τα τελευταία χρόνια, σημαντικά και αξιόλογα αποτελέσματα στην εξιχνίαση υποθέσεων που αφορούν παράνομη συλλογής και πώλησης προσωπικών δεδομένων, μέσω διαδικτύου.

Σημαντική είναι η υπόθεση που εξιχνιάστηκε από την Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος στα τέλη του έτους 2012 όπου εντοπίστηκε και συνελήφθη 35χρονος ημεδαπός, που **κατείχε ψηφιακά αρχεία προσωπικών δεδομένων για πάνω από 9.000.000 πολίτες**.²⁰

Ειδικότερα, η διερεύνηση της συγκεκριμένης υπόθεσης ξεκίνησε μετά από κατάλληλη αξιοποίηση καταγγελιών – πληροφοριών, σύμφωνα με τις οποίες άγνωστο άτομο φέρονταν κατέχει παράνομα, σε ψηφιακή μορφή, μεγάλο αριθμό αρχείων δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ενώ ήταν πιθανόν παράλληλα να τα εμπορεύεται.

Άμεσα, τα καταγγελλόμενα τέθηκαν υπόψη της Εισαγγελίας Πρωτοδικών Αθηνών, προαγγέλθηκε στην Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος η διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης και έρευνας προς διακρίβωση των καταγγελλομένων, στο πλαίσιο της οποίας εξειδικευ-

19. Υπό τις προϋποθέσεις του άρθρου 11 παράγραφοι 1 και 2 ν. 3471/2006.

20. <http://www.astynomia.gr/>

μένοι Αξιωματικοί της Διεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, αφού πραγματοποίησαν διαδικτυακή και αστυνομική έρευνα, κατάφεραν να εντοπίσουν τα ψηφιακά ίχνη του εμπλεκόμενου στην υπόθεση ατόμου, που όπως αποδείχτηκε αργότερα ήταν ένας 35χρονος ημεδαπός.

Με βάση τα στοιχεία που πρόεκυψαν, κλιμάκιο αστυνομικών της Υπηρεσίας Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, πραγματοποίησε αυθημερόν έρευνα στο σπίτι του υπόπτου παρουσία Εισαγγελικού Λειτουργού, κατά τη διάρκεια της οποίας κατασχέθηκαν ένας (1) εξωτερικός σκληρός δίσκος χωρητικότητας 320 GB και τρεις (3) εσωτερικοί σκληροί δίσκοι άλλης χωρητικότητας

Από την επιτόπια αυτοψία και ψηφιακή έρευνα στα συγκεκριμένα ηλεκτρονικά αποθηκευτικά μέσα, εντοπίστηκαν σε ψηφιακή μορφή αρχεία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, με καταχωρήσεις για πάνω από **9.000.000 εγγραφές** και συγκεκριμένα **καταστάσεις με στοιχεία ταυτότητας, Α.Φ.Μ, αριθμούς κυκλοφορίας οχημάτων, καθώς και διευθύνσεις κατοικιών των αναγραφόμενων.**

Σε βάρος του 35χρονου, σχηματίστηκε δικογραφία κακουρηματικού χαρακτήρα για παράβαση της νομοθεσίας περί προσωπικών δεδομένων και οδηγήθηκε στον κ. Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Αθηνών.

Αυτό που αποτέλεσε αντικείμενο ενδελεχούς έρευνας τόσο από τις αρμόδιες προανακριτικές αρχές αλλά και από τις εισαγγελικές και ανακριτικές αρχές όπου παραπέμφθηκε ο συλληφθείς, ήταν η διερεύνηση της προέλευσης των αρχείων αυτών, η διαχείριση τους καθώς και η τυχόν εμπορευματοποίηση και παραχώρησής τους, σε τρίτους, έναντι χρηματικής αμοιβής.

Έτερη συναφής υπόθεση που εξιχνίασε η Διεύθυνση Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος είναι αυτή της εταιρείας στην Δάφνη Αττικής, αρχές του έτους 2013 που κατείχε μεγάλο όγκο προσωπικών δεδομένων φυσικών και νομικών προσώπων.

Αναλυτικότερα, η διερεύνηση της συγκεκριμένης υπόθεσης ξεκίνησε ύστερα από έρευνα της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος, σχετικά με την ύπαρξη εταιρείας, η οποία συγκεντρώνει, επεξεργάζεται και στη συνέχεια διαθέτει έναντι αμοιβής, φορολογικά στοιχεία και δεδομένα

φυσικών και νομικών προσώπων.

Στο πλαίσιο της διερεύνησης της υπόθεσης, εκδόθηκε σχετική παραγγελία του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Αθηνών, για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης και ύστερα από ψηφιακή και αστυνομική διερεύνηση, εντοπίστηκε η συγκεκριμένη εταιρεία στην περιοχή της Δάφνης Αττικής.

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκε από την Δίωξη αστυνομική επιχείρηση και έρευνα στα γραφεία της εταιρείας, με την συνδρομή κλιμακίου της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα.

Από την επιτόπια αυτοψία, αλλά και από την ειδική τεχνική έρευνα που πραγματοποιήσαν εξειδικευμένα στελέχη της Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος και της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα διαπιστώθηκε, ότι σε διακομιστές, υπήρχε βάση δεδομένων φυσικών και νομικών προσώπων. Συγκεκριμένα, σε **τρεις (3) διακομιστές της (servers) της εταιρείας**, εντοπίστηκε **ψηφιακή βάση δεδομένων** (σε ξεχωριστούς πίνακες) **με πάνω από 67 εκατομμύρια έγγραφες** φυσικών και νομικών προσώπων και καταχωρήσεις δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, **όπως ονοματεπώνυμα, διευθύνσεις κατοικίας, στοιχεία οχημάτων και ιδιοκτητών, αριθμοί τηλεφώνων, φορολογικά στοιχεία (π.χ. Α.Φ.Μ.) κ.ά.**

Σχηματίστηκε δικογραφία κακουργηματικού χαρακτήρα για παράβαση της νομοθεσίας περί προσωπικών δεδομένων σε βάρος του Πρόεδρου και Διευθύνοντα Σύμβουλου της εταιρείας, σε βάρος του υπεύθυνου Πληροφορικής, ενώ συνελήφθη με την αυτόφωρη διαδικασία ο Γενικός Διευθυντής της εταιρείας,

5. Σκοτεινό Διαδίκτυο (Dark Net) και Προσωπικά δεδομένα

Το σκοτεινό Διαδίκτυο αποτελεί ένα γιγάντιο μέρος του Διαδικτύου που δεν είναι προσβάσιμο μέσω των γνωστών μηχανών αναζήτησης. Το περιεχόμενο του σκοτεινού διαδικτύου αναφέρεται και ως ο κρυφός ή αόρατος ιστός, όπου προσφέρεται πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη νέων μορφών εγκληματικότητας, ειδικά σε εποχές κρίσης και αυτό γιατί είναι δύσκολο να ανιχνευτούν και να διωχθούν οι δράστες, λόγω της ανωνυμίας που αυτό προσφέρει.

Στο «σκοτεινό Διαδίκτυο» έχει αναπτυχθεί και μια ολοκληρωμένη «υπόγεια οικονομία», όπου καθένας μπορεί να αγοράζει και να πουλά κάθε είδους εγκληματικά προϊόντα και υπηρεσίες, όπως ναρκωτικά, όπλα, κλαπέντα στοιχεία για πραγματοποίηση πληρωμών ακόμη και κακοποίηση παιδιών και μισθωμένες δολοφονίες.

Έτσι λοιπόν το Darknet, όπως αλλιώς ονομάζεται το Deep Web, αποτελεί ένα ασφαλές καταφύγιο για παράνομο εμπόριο, ενώ δημιουργεί παράλληλα ένα προστατευμένο περιβάλλον, ώστε να διακινούνται και να ανταλλάσσονται και κάθε είδους προσωπικά δεδομένα, έναντι φυσικά και του κατάλληλου οικονομικού ανταλλάγματος.

Τα χαρακτηριστικά του Darknet αποτελούν μια σειρά από προκλήσεις-προβλήματα για τις αρχές επιβολής του νόμου. Το πρώτο είναι αυτό της ανίχνευσης. Το δεύτερο και ίσως το πιο σημαντικό θέμα είναι αυτό της απόδοσης. Η ανα-δρομολόγηση της κίνησης στο Διαδίκτυο μέσω διάφορων κόμβων και η απόκρυψη της πηγής καθιστούν δύσκολο να εντοπιστεί τη συσκευή -πηγή που χρησιμοποιείται για την επικοινωνία. Τελευταίο αλλά όχι λιγότερο σημαντικό, οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται για να ενισχύσουν την ανωνυμία και να μειώσουν τις δυνατότητες εντοπισμού είναι όλο και πιο εξελιγμένες. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για τη χρήση της πλέον εξελιγμένης κρυπτογράφησης που είναι πολύ δύσκολο να σπάσει²¹.

6. Η «Ψηφιακή Λήθη»

Το βασικό ερώτημα, που ανακύπτει, είναι πως η συλλογή και πώληση προσωπικών δεδομένων ως επιχειρηματική δραστηριότητα, τελούμενη μέσω διαδικτύου, μπορεί να αναχαιτισθεί μέσω της άσκησης των νομίμων δικαιωμάτων των υποκειμένων, στα οποία αφορούν τα προσωπικά δεδομένα. Η πρωτοεμφανισθείσα περίπτωση της «ψηφιακής λήθης» δίνει μία ενδιαφέρουσα απάντηση στο ερώτημα αυτό.

Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην ψηφιακή λήθη ακολούθησε ανάστροφη πορεία απ' ότι γίνεται συνήθως με την αναγνώριση και θε-

21. Europol, 2014, The Internet Organized Crime Threat Assessment (IOCTA), Διαθέσιμο: https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europol_iocta_web.pdf

μελίωση των δικαιωμάτων. Έτσι, παρά το γεγονός ότι ο κανονισμός που το προβλέπει εξακολουθεί να είναι ακόμα σε επίπεδο πρότασης²², το δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην πολύ πρόσφατη απόφασή του **C-131/12**²³, το αναγνώρισε ρητά. Συγκεκριμένα, προέβλεψε την υποχρέωση του φορέα εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης να απαλείφει από τον κατάλογο αποτελεσμάτων, ο οποίος εμφανίζεται κατόπιν αναζήτησης που έχει διενεργηθεί με βάση το ονοματεπώνυμο ενός προσώπου, συνδέσμους προς δημοσιευμένες από τρίτους ιστοσελίδες, που περιέχουν πληροφορίες σχετικές με το πρόσωπο αυτό.

Τα πραγματικά περιστατικά στην υπόθεση C-131/12 παρουσιάστηκαν στο δικαστήριο ως εξής: Το 2010, ο M. Costeja González, ισπανικής ιθαγένειας, υπέβαλε στην Agencia Española de Protección de Datos (ισπανική αρχή προστασίας δεδομένων, AEPD) καταγγελία κατά

22. «Πρόταση κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία αυτών», άρθρο 17 παράγραφος 1 :

‘Το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα δικαιούται να απαιτήσει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας τη διαγραφή δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που το αφορούν και τη μη περαιτέρω διάδοση των εν λόγω δεδομένων, ιδίως σε σχέση με δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα τα οποία διατέθηκαν από το συγκεκριμένο πρόσωπο κατά την παιδική του ηλικία, εάν συντρέχει ένας από τους ακόλουθους λόγους:

α) τα δεδομένα δεν είναι πλέον απαραίτητα σε σχέση με τους σκοπούς για τους οποίους συλλέχθηκαν ή υποβλήθηκαν άλλως πως σε επεξεργασία.

β) το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα αποσύρει τη συγκατάθεση επί της οποίας βασίζεται η επεξεργασία σύμφωνα με το άρθρο 6 §1 στοιχείο α’ ή εάν το χρονικό διάστημα αποθήκευσης για το οποίο παρασχέθηκε συγκατάθεση έληξε, και εάν δεν υπάρχει άλλος νομικός λόγος για την επεξεργασία των δεδομένων.

γ) το πρόσωπο στο οποίο αναφέρονται τα δεδομένα αντιτάσσεται στην επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα δυνάμει του άρθρου 19.

δ) η επεξεργασία των δεδομένων δεν είναι σύμφωνη προς τον παρόντα κανονισμό για άλλους λόγους.’

23. Google Spain SI/Google Inc. v. Agencia Espanola de Proteccion de Datos (AEPD) / Mario Costeja Gonzalez.

της La Vanguardia Ediciones SL (εταιρίας που εκδίδει καθημερινή εφημερίδα μεγάλης κυκλοφορίας στην Ισπανία, ιδίως στην περιφέρεια της Καταλονίας) καθώς και κατά της Google Spain και της Google Inc. Ο M. Costeja González υποστήριξε ότι όταν το ονοματεπώνυμό του εισαγόταν από χρήστη του διαδικτύου στη μηχανή αναζήτησης της Google (Google Search), εμφανίζονταν σύνδεσμοι προς δύο σελίδες της εφημερίδας La Vanguardia δημοσιευμένες τον Ιανουάριο και τον Μάρτιο του 1998 (δώδεκα χρόνων πριν). Στις σελίδες αυτές περιλαμβάνονταν ανακοίνωση για πλειστηριασμούς ακινήτων κατόπιν κατάσχεσης που είχε επιβληθεί στον M. Costeja González λόγω κοινωνικοασφαλιστικών οφειλών.

Με την καταγγελία αυτή, ο M. Costeja González ζήτησε, αφενός, να υποχρεωθεί η La Vanguardia να αποσύρει ή να τροποποιήσει τις επίμαχες σελίδες (ώστε να μην εμφανίζονται πλέον τα προσωπικά δεδομένα του) ή να χρησιμοποιήσει ορισμένα εργαλεία που προσφέρουν οι μηχανές αναζήτησης προκειμένου να προστατευθούν τα δεδομένα αυτά. Αφετέρου, ο M. Costeja González ζήτησε να υποχρεωθεί η Google Spain ή η Google Inc. να διαγράψει ή να αποκρύψει τα προσωπικά δεδομένα του ώστε να μην εμφανίζονται πλέον στα αποτελέσματα αναζήτησης και σε συνδέσμους της La Vanguardia. Στο πλαίσιο αυτό, ο M. Costeja González επισήμανε ότι η διαδικασία κατάσχεσης που είχε κινηθεί εναντίον του είχε ολοκληρωθεί και διευθετηθεί από μακρού και ότι οποιαδήποτε μνεία της διαδικασίας αυτής ήταν πλέον άνευ ουσίας.

Η ΑEPD απέρριψε το πρώτο αίτημα, υποστηρίζοντας πως η δημοσίευση ήταν δικαιολογημένη από νομικής άποψης, εφόσον πραγματοποιήθηκε κατ' εντολή του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων. Ωστόσο, δέχθηκε το δεύτερο αίτημα που αφορούσε τη Google. Στο σκεπτικό μάλιστα αναφέρεται ότι *οι φορείς εκμετάλλευσης μηχανών αναζήτησης υπόκεινται στη νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, γιατί προβαίνουν σε επεξεργασία αυτών*. Η υποχρέωση διαγραφής τους βαρύνει απευθείας τους φορείς αυτούς, χωρίς να απαιτείται διαγραφή των δεδομένων ή πληροφοριών από τον ιστότοπο εντός του οποίου περιλαμβάνονται, και μάλιστα όταν η διατήρηση των πληροφοριών αυτών στον εν λόγω ιστότοπο έχει ως δικαιολογητικό της έ-

ρεια ορισμένη διάταξη νόμου.

Η Google Spain SL και η Google Inc. προσέβαλαν την απόφαση αυτή και το εθνικό δικαστήριο εστίασε στο εξής ζήτημα, για το οποίο απηύθυνε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ: *Ποιες είναι οι υποχρεώσεις των φορέων εκμετάλλευσης μηχανών αναζήτησης σχετικά με την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα προσώπων, τα οποία δεν επιθυμούν τον γεωγραφικό εντοπισμό, την ευρετηρίαση και την επ' αόριστο διάθεση στους χρήστες του διαδικτύου ορισμένων πληροφοριών, που έχουν δημοσιευθεί σε ιστοτόπους τρίτων και περιλαμβάνουν τα προσωπικά δεδομένα τους, βάσει των οποίων καθίσταται δυνατός ο συσχετισμός των εν λόγω πληροφοριών με τα πρόσωπα αυτά.*

Το ΔΕΕ έκρινε ως εξής: *Ο φορέας εκμετάλλευσης μηχανής αναζήτησης υποχρεούται να απαλείφει από τον κατάλογο αποτελεσμάτων, ο οποίος εμφανίζεται κατόπιν αναζήτησης που έχει διενεργηθεί με βάση το ονοματεπώνυμο ενός προσώπου, συνδέσμους προς δημοσιευμένες από τρίτους ιστοσελίδες, που περιέχουν πληροφορίες σχετικές με το πρόσωπο αυτό. Ίδια υποχρέωση ισχύει και στην περίπτωση, κατά την οποία το ονοματεπώνυμο αυτό ή οι πληροφορίες δεν έχουν διαγραφεί προηγουμένως ή ταυτοχρόνως από τις ως άνω ιστοσελίδες. Η υποχρέωση δε αυτή διατηρείται και όταν αυτή καθαυτή η δημοσίευση των επίμαχων πληροφοριών στις εν λόγω ιστοσελίδες είναι νόμιμη.*

Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση πρέπει να εξετάζεται εάν το υποκείμενο των δεδομένων έχει δικαίωμα να πάψει η σχετική με το πρόσωπό του πληροφορία, να συνδέεται επί του παρόντος, με το ονοματεπώνυμό του μέσω του καταλόγου αποτελεσμάτων, χωρίς πάντως η αναγνώριση του δικαιώματος αυτού να προϋποθέτει ότι η εμφάνιση της επίμαχης πληροφορίας στον κατάλογο αποτελεσμάτων προκαλεί βλάβη στο υποκείμενο των δεδομένων.

Το δικαστήριο διατυπώνει, τέλος, την άποψη ότι τα δικαιώματα των άρ. 7 και 8 του Χ.Θ.Δ. υπερέχουν όχι μόνο του οικονομικού συμφέροντος του φορέα εκμετάλλευσης της μηχανής αναζήτησης, αλλά και του συμφέροντος του κοινού να αποκτήσει πρόσβαση στην πληροφορία αυτή, στο πλαίσιο αναζήτησης με βάση το ονοματεπώνυμο του εν λόγω υποκειμένου. Αυτό δεν ισχύει, όταν για ειδικούς λόγους, όπως ο

ρόλος που διαδραματίζει το εν λόγω υποκείμενο στον δημόσιο βίο, προκύπτει ότι η επέμβαση στα θεμελιώδη δικαιώματα του υποκειμένου δικαιολογείται από το υπέρτερο συμφέρον του κοινού για πρόσβαση στην επίμαχη πληροφορία συνεπεία της εμφάνισής της στον προαναφερθέντα κατάλογο.

Η απόφαση αυτή αναμφισβήτητα αποτελεί σταθμό τόσο στη νομολογία του ΔΕΕ όσο –πρωταρχικώς- στην κατοχύρωση του δικαιώματος στην ψηφιακή λήθη. Ο αντίλογος επί αυτής διατυπώθηκε κυρίως στη Βρετανία και εστιάζει στην ύπαρξη λογοκρισίας «από την πίσω πόρτα», στο επιχειρούμενο «Photoshop» των ανθρώπων στις ζωές τους και στην απόπειρα επεξεργασίας της υστεροφημίας τους.

Πάντως, μέσα σε έξι μήνες από τη δημοσίευσή της, **144.954 χρήστες** ζήτησαν τη διαγραφή δεδομένων που τους αφορούν από τη Google (εκ των οποίων 17.000 μόνο το πρώτο δίμηνο²⁴), που αντιστοιχούν σε **497.695 ιστοτόπους**²⁵. Η Google για το λόγο αυτό έχει δημιουργήσει **ειδική πλατφόρμα**²⁶. Συνολικά πραγματοποιούνται περίπου **1.000 αιτήσεις την ημέρα**, από τις οποίες σε ποσοστό 42% γίνονται δεκτές και 58% απορρίπτονται.

Να σημειώσουμε, εν κατακλείδι, πως η απόφαση έχει ισχύ μόνο στο πλαίσιο της Ε.Ε. Συνεπώς, εάν η μηχανή αναζήτησης δεχθεί να πραγματοποιήσει την εξαφάνιση, αυτή επέρχεται μόνο στα αποτελέσματα αναζήτησης που προκύπτουν από παρόχους διαδικτύου εντός της Ε.Ε.

Επίλογος και προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Οι ραγδαίες τεχνολογικές εξελίξεις, η ανάπτυξη της πληροφορικής, η ευρύτατη χρήση του Διαδικτύου και η εμφάνιση του «σκοτεινού» διαδικτύου, τα τελευταία χρόνια δημιουργούν νέες προκλήσεις για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ενώ παράλληλα η κλίμακα της ανταλλαγής και της συλλογής δεδομένων έχει αυξηθεί σε

24. Από τον αριθμό αυτό 14.100 αιτήσεις προέρχονται από τη Γαλλία, 12.700 από τη Γερμανία και 8.500 από τη Βρετανία.

25. <http://money.cnn.com/2014/10/10/technology/google-forgotten/> .

26. https://support.google.com/legal/contact/lr_eudpa?product=websearch&hl=el .

μεγάλο βαθμό.

Σε συνδυασμό με την τρέχουσα οικονομική κρίση, παρατηρείται η ανάπτυξη και μιας νέας παράνομης επιχειρηματικής δραστηριότητα, τελούμενης και μέσω διαδικτύου αυτή της παράνομης συλλογής και πώλησης προσωπικών δεδομένων, η οποία αναμφίβολα, συνιστά μία εξαιρετικά σοβαρή απειλή, τόσο για τα φυσικά ή τα νομικά πρόσωπα αλλά και για τις επιχειρήσεις, ακόμη και για την ίδια την Χώρα.

Ένα σημαντικό λοιπόν βήμα για την πάταξη αυτού του φαινομένου είναι η ανάγκη να επιδιωχθεί κατά προτεραιότητα μία κοινή εγκληματική πολιτική και ένα ενιαίο πλέγμα κανόνων, με ισχύ στο σύνολο της ΕΕ που θα στοχεύει στην την προστασία προσωπικών δεδομένων και στην αυστηροποίηση της νομοθεσίας σε περιπτώσεις εκμετάλλευσης με οποιονδήποτε τρόπο ή την εμπορευματοποίηση αυτών με σκοπό τον προσπορισμό παράνομου περιουσιακού οφέλους.

Έτσι λοιπόν σημαντικά βήματα που πρέπει να γίνουν από την πλευρά του Κράτους, στην κατεύθυνση της αντεγκληματικής πολιτικής είναι:

- Άμεση ψήφιση της *«Πρότασης Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία αυτών»*, από τα κράτη-μέλη, που προβλέπει ρητά το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη και θα εφαρμοστεί ευθέως και αμέσως στην ελληνική έννομη τάξη.
- Εντονότερη ευαισθητοποίηση και ενημέρωση του κοινού μέσα από ημερίδες, διαφημίσεις κλπ. από τους αρμόδιους φορείς, σε θέματα προστασίας προσωπικών δεδομένων και κυρίως ως προς το ζήτημα της δημοσιοποίησης δεδομένων οικεία βουλήσει, αγνοώντας τους κινδύνους.
- Λήψη αυξημένων μέτρων προστασίας και ασφαλείας από τους νομίμους κατόχους και υπευθύνους επεξεργασίας αρχείων προσωπικών δεδομένων με άδεια της Αρχής, ώστε να περιοριστούν οι διαρροές ή υποκλοπές δεδομένων από τα αρχεία αυτά.
- Επιτακτική ανάγκη για αυστηροποίηση της νομοθεσίας σε περιπτώσεις εκμετάλλευσης προσωπικών δεδομένων με οποιονδήποτε τρό-

πο και εμπορευματοποίηση τους με σκοπό τον προσπορισμό παράνομου περιουσιακού οφέλους

- Ενιαίο πλέγμα κανόνων σχετικά με την προστασία προσωπικών δεδομένων, με ισχύ στο σύνολο της ΕΕ και Ενιαία εθνική αρχή προστασίας δεδομένων σε ΕΕ.
- Ενίσχυση της ανεξάρτητης εθνικής αρχής προστασίας δεδομένων, ούτως ώστε να μπορεί να επιβάλλει καλύτερα την τήρηση της νομοθεσίας στην εθνική έννομη τάξη και να έχει μεγαλύτερη εξουσία να επιβάλλει πρόστιμα, σε επιχειρήσεις που παραβιάζουν τη νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων.
- Επέκταση της δυνατότητας εφαρμογής των ειδικών ανακριτικών πράξεων που διαλαμβάνονται στο άρθρο 253Α του ΚΠΔ, προκειμένου οι αρμόδιες αρχές για τη διερεύνηση και τη δίωξη αδικημάτων που αφορούν τη παράνομη συλλογή και πώληση προσωπικών δεδομένων να έχουν στη διάθεσή τους καταλληλότερα επιβοηθητικά ερευνητικά εργαλεία, προκειμένου να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα και ταχύτερα τα εγκλήματα, κακουργηματικής μορφής, παραβίασης προσωπικών δεδομένων. Η επιλογή αυτή προτάσσεται, κυρίως για τις περιπτώσεις που οι πράξεις αυτές λαμβάνουν χώρα στο σκοτεινό διαδίκτυο, λαμβανομένης υπόψη της τεχνικής κυρίως δυσκολίας ανίχνευσης και εντοπισμού των δραστών καθώς και λόγω της ανωνυμίας που αυτό προσφέρει.

**Η δυστοπική πραγματικότητα της κρίσης
ως θρυαλλίδα έκπτυξης αντικοινωνικής
συμπεριφοράς και ανάδυσης αθέατης
θυματοποίησης: Η περίπτωση της «έμμονης
διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης»
("Cyberstalking")**

ΜΑΡΙΛΕΝΑ ΚΑΤΣΟΓΙΑΝΝΟΥ*

«Η επιστήμη πρέπει [...] να προσεγγίζει τα προβλήματα κάτω από ένα ευρύτερο πρίσμα λογικής, συναισθήματος, διαίσθησης, δημιουργικής φαντασίας και αίσθησης της ζωής, να υπηρετεί, δε, έναν βαθύτερο ηθικό και κοινωνικό σκοπό, [...] να προτείνει λύσεις και να θεραπεύει κοινωνικές ανάγκες [...], αλλά με σημείο αναφοράς πάντοτε την αξία του ανθρώπου.»

N. Κουράκης, Αντεγκληματική Πολιτική II, 2000: 160

Προλεγόμενα

Η οικονομική κρίση, που διανύει η διεθνής κοινότητα, στη δίνη της οποίας έχει βρεθεί και η χώρα μας, προκαλεί πολυεπίπεδους κλυδωνισμούς, συμπαρασύροντας κάθε έκφανση του ανθρώπινου βίου. Οι τριγμοί στο κοινωνικό οικοδόμημα σε εθνικό, ευρωπαϊκό, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο φέρνουν, μεταξύ άλλων, τον Νομοθέτη, τον Νομικό και τον Εγκληματολόγο αντιμέτωπους με μία πολλαχώς ιδιάζουσα πραγματικότητα· οικονομική, κοινωνική, δικαιοική, πολιτική, τεχνολογική,

* Δικηγόρος, ΜΔΕ Ποινικού Δικαίου, ΜΔΕ Εγκληματολογίας, Υπ. Δ.Ν.

και κατ' επέκτασιν –σε επίπεδο κοινωνών δικαίου– ψυχολογική. Η διαμορφωθείσα κατάσταση διαφέρει αισθητά από εκείνη που επικρατούσε λίγα έτη νωρίτερα και επιτάσσει ταχεία και αποτελεσματική αντιμετώπιση τόσο των εμφανών όσο και των εμφωλευόντων κινδύνων.

Αναμφισβήτητα, η απορρέουσα εκ της κρίσεως απορρύθμιση δεν διέπει μόνο την οικονομία, αλλά είναι πολυδιάστατη: κοινωνική, θεσμική, αξιακή, ανθρωπιστική, με σαφείς νομικές προεκτάσεις, άμεσα απτόμενες τόσο του Ποινικού Δικαίου και της Αντεγκληματικής Πολιτικής όσο και της Θυματολογίας. Άλλωστε, η τρέχουσα δυσμενής οικονομική συγκυρία διευκολύνει την *εγκληματογένεση* και, συνακολούθως, λειτουργεί ως *θυματογόνος παράγων*. Δεν δύναται δε, να παροραθεί το γεγονός ότι η εν λόγω άρδην αλλαγή των δεδομένων, σε συνδυασμό με τη ραγδαία τεχνολογική πρόοδο, αποτελεί το εφιαλτήριο ανάδειξης αφανών μορφών θυματοποίησης και αντικοινωνικής συμπεριφοράς, οι οποίες, καίτοι έως σήμερα παρέμεναν στη «βάση του παγόβουνου», αρχίζουν σταδιακώς να αναδύονται στην επιφάνεια.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, θα μπορούσε, υπό μία ευρύτερη οπτική, να παρατηρηθεί ότι η κρίση –ως άλλος «Ιανός»– παρέχει, υπό την ερεβώδη της όψη, πρόσφορο έδαφος σε κάθε επίδοξο δράστη να εκπτύξει την εγκληματική του δραστηριότητα: εκ παραλλήλου, όμως, υπό τη φωτεινή της όψη, δίδει, εμμέσως, τη δυνατότητα σε κάθε έννομη τάξη, να εντοπίσει τη λανθάνουσα εγκληματικότητα και να αφουγκρασθεί την αθέατη θυματοποίηση, ώστε να καταδειχθούν τυχόν θεσμικές ελλείψεις και ανεπάρκειες και να διορθωθούν. Τούτο δύναται να έχει ως αποτέλεσμα, να λειτουργήσει η δυστοπία της κρίσης –έστω κατά τρόπον οξύμωρο– ως εργαλείο χάραξης ορθολογικής αντεγκληματικής πολιτικής.

Με αφητηριακό άξονα την ως άνω θεματική –και δεδομένης της απουσίας σχετικής *ad hoc* ρύθμισης στην ελληνική έννομη τάξη– η παρούσα μελέτη πραγματεύεται το φαινόμενο του “*Cyberstalking*”, ήτοι της *έμμονης διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης* (vid. *infra* υπό 3.2.1), έχουσα ως εφιαλτήριο την *extra muros* προβληματική, σε θεωρητικό, νομοθετικό, νομολογιακό και ερευνητικό επίπεδο. Άλλωστε, το εν λόγω κοινωνικό φαινόμενο, εκτός από θεωρητικές συλλογές,

έχει –ως συντελούμενο *in vivo*– αναμφισβήτητα σαφείς προεκτάσεις σε επίπεδο πράξης. Εν προκειμένω, επιχειρείται η προσέγγιση και παρουσίαση του *cyberstalking*, η ανάδειξη ορισμένων εκ των πολυάριθμων, σύμφυτων με αυτό ζητημάτων, η αποτύπωση με κριτική θεώρηση, των βασικών χαρακτηριστικών του και των τρόπων εκδήλωσης αυτού, η ακροθιγής τοποθέτηση επί βασικών ανακυπτόντων ζητημάτων, καθώς και δικαιοσυγκριτική επισκόπηση και παράθεση του υπάρχοντος –προς αντιμετώπισιν της εν λόγω συμπεριφοράς και προστασία των θυμάτων– εγχώριου νομοθετικού πλαισίου. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι η προβληματική δεν προσεγγίζεται, εν προκειμένω¹, ως ζήτημα συγκριτικού δικαίου, προς τυχόν εναρμόνιση με τις αλλοδαπές έννομες τάξεις και ενδεχόμενη εισαγωγή σχετικής ρύθμισης στο ελληνικό Ποινικό Δίκαιο· εγχείρημα το οποίο εκφεύγει των ορίων της παρούσας μελέτης². Δεδομένου ότι η εικόνα που επικρατεί για το *cyberstalking* είναι συγκεχυμένη (*vid. infra*), σκοπός, μεταξύ άλλων, είναι η άρση της ασάφειας και αοριστίας, όσον αφορά στον προσδιορισμό της συμπεριφοράς και τους τρόπους τέλεσής της και, ιδίως, η συμβολή στην κατανό-

1. Το φαινόμενο του “*stalking*” –υπό την διαδικτυακή και εξωδικτυακή του μορφή, μετά των ποινικών και εγκληματολογικών όψεων αυτού– αποτελεί αντικείμενο εναισίμου διατριβής της γράφουσας, με επιβλέποντα τον τιμώμενο στο παρόν έργο, Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη. *Θερμές ευχαριστίες απευθύνω, και από τη θέση αυτή, στον επιβλέποντα Καθηγητή μου, αφενός μεν για την ενθάρρυνσή του να εμβαθύνω σε μία επίκαιρη θεματική, terra incognita για την ελληνική έννομη τάξη, αφετέρου δε για τη σταθερή επί σειρά ετών, άοκνη καθοδήγηση και αμέριστη υποστήριξή του στα επιστημονικά μου βήματα.*

2. Ο προβληματισμός περί αναγκαιότητας ή μη ένταξης σχετικής ρύθμισης στην εγχώρια έννομη τάξη –ζήτημα διαφιλονικούμενο και στο πλαίσιο αλλοδαπών νομικών συστημάτων και ιδίως κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης– καίτοι είναι ευρύτατος, δεν έχει *intra muros* αποτελέσει, σε εκτεταμένη κλίμακα, αντικείμενο ερευνητικής και θεωρητικής ενασχόλησης, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων (περί αυτών, βλ. στην παρούσα μελέτη παραπομπές στη σχετική αρθρογραφία). Ανοίγει δε, ένα μεγάλο κεφάλαιο με πλείστες και μείζονος σημασίας ποινικοεγκληματολογικές προεκτάσεις και, μεταξύ άλλων, δομικές δυσχέρειες κατάταξης της συμπεριφοράς, απτόμενες με τον κανονοτεχνικό χαρακτήρα της, καθώς και με τον προσδιορισμό του προσβαλλομένου εννόμου αγαθού, και, ως εκ τούτου, δεν δύναται εκ των πραγμάτων να λάβει χώρα στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης.

ηση των ενεργειών του δρώντος υποκειμένου, υπό την έποψη των κινήτρων και της μεθοδολογίας αυτού. Προσέτι, επιχειρείται η εξοικείωση του αναγνώστη με τα κυριότερα σύγχρονα τεχνικά ζητήματα, που ανακύπτουν στο πλαίσιο της διαδικτυακής μορφής της συγκεκριμένης πράξης. Λαμβάνονται δε, υπ' όψιν, οι ραγδαίως εξελισσόμενες και εμπλουτιζόμενες μέθοδοι τέλεσης, ενόψει της τεχνολογικής προόδου, της συνεχώς διευρυνόμενης χρήσης του διαδικτύου και, προ πάντων, της εκτεταμένης χρήσης των μέσων κοινωνικής δικτύωσης³.

Ομολογουμένως, η εν λόγω συμπεριφορά, καίτοι η κατανόησή της προϋποθέτει ολιστική προσέγγιση, δεν ανήκει στα ζέοντα ζητήματα ποινικής ύλης, ούτε έχει απασχολήσει, έως σήμερα, τα αρμόδια θεσμικά όργανα στο πλαίσιο χάραξης αντεγκληματικής πολιτικής. Στο στόχαστρο του Νομοθέτη, όπως καταδεικνύουν –προ παντός τα τελευταία έτη– οι αλλεπάλληλες νομοθετικές παρεμβάσεις, είναι τα οικονομικά εγκλήματα και τα εγκλήματα διαφθοράς, τελούμενα τόσο σε διαδικτυακό όσο και σε κοινό περιβάλλον. Τα συγκεκριμένα αδικήματα σχεδόν μονοπωλούν –και ευλόγως– το ενδιαφέρον αυτού, δεδομένης αφενός της οικονομικής κρίσης και αφετέρου της διείσδυσής τους στην οικονομική ζωή της χώρας και της βλάβης που προξενούν σε ευρύ κύκλο προσώπων⁴. Τούτο επιρρώνεται, συν τοις άλλοις, από τη διαπίστωση ότι, έως σήμερα –εν αντιθέσει προς τις περισσότερες αλλοδαπές νομοθετικές ρυθμίσεις–, στην ελληνική έννομη τάξη, παρά την επιχωριάζουσα πολυνομία, η συμπεριφορά του *stalking*, αυτή καθ' εαυτήν, κείται εκτός των ορίων του ποινικού ελέγχου⁵. οι δε επιμέρους εκδηλώσεις

3. Καίτοι η *lingua franca* του διαδικτύου είναι η αγγλική, επιχειρείται από τη γράφουσα, η, όσο το δυνατόν, πιστότερη απόδοση των όρων στην ελληνική, προκειμένου να καταστεί περισσότερο εύληπτη η τεχνική ορολογία.

4. Βλ. Ν. Κουράκη (εκδ. επιμ.) / Δ. Ζιούβα (συν.), Οικονομικά Εγκλήματα, τ. I (Γενικό Μέρος), II (Ειδικό Μέρος), III (Παράρτημα Κειμένων), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2007. Πρβλ., *inter alios*, Α. Riem, *Cybercrimes of the 21st century*, *Computer Fraud and Security* 4 (2001), pp. 7-8· S. Philippsohn, *Trends in Cybercrime – An Overview of Current Financial Crimes on the Internet*, *Computers and Security* 20 (2001), pp. 53-69.

5. Για τον λόγο αυτόν, όταν γίνεται αναφορά σε έννομες τάξεις, όπως η ελληνική, στις οποίες δεν έχει ποινικοποιηθεί *ad hoc* η συμπεριφορά, αποφεύγεται, στο

της καλύπτονται –στο μέτρο που συνιστούν αξιόποινες πράξεις– από ένα πλέγμα μεμονωμένων διατάξεων (vid. infra υπό 3.2.3, υποσ. 132).

Ανεξαρτήτως, όμως, αυτού, ως θα καταδειχθεί εν συνεχεία, το φαινόμενο της έμμονης διαδικτυακής παρακολούθησης, παρουσιάζοντας μείζον θεωρητικό και πρακτικό ενδιαφέρον, προκαλεί τον νομικό να παρεισφρήσει, με τη σειρά του, στους «κώδικες» της συμπεριφοράς του cyberstalker και να τους ερμηνεύσει.

1. Καλειδοσκοπική προσέγγιση της κρίσης: Όψεις λανθάνουσας εγκληματικότητας και αθέατης θυματοποίησης υπό το φως της «εικονικής Εγκληματολογίας» (“virtual Criminology”) και των πλασματικών διαπροσωπικών σχέσεων

Η ενασχόληση με τις πολλαπλές εκφάνσεις και επιπτώσεις της κρίσης, *inter alia*, στην ατομική σφαίρα, δεν είναι ήσσονος σημασίας, ακριβώς λόγω της ευαίσθητης φύσης της τελευταίας και δοθέντος ότι, εν προκειμένω, αφενός τα συμπτώματα δεν είναι ευχερώς ανιχνεύσιμα και αφετέρου οι συνέπειες είναι δυσχερώς διαχειρίσιμες. Η πολυδιάστατη ένδεια δεν έχει αφήσει ανέπαφο τον τρόπο αλληλεπίδρασης με τους άλλους ανθρώπους, αλλά, αντιθέτως, έχει εισχωρήσει δραματικά και σε αυτήν την πτυχή του ανθρώπινου βίου, θέτοντας το αποτύπωμά της.

Ως προελέχθη, η έλευση της οικονομικής κρίσης και η σύμφυτη με αυτήν, αποδόμηση αξιών, αλλά και η –σε ατομικό επίπεδο– συνακόλουθη αναστολή των αντιστάσεων των ανθρώπων, οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες διασφαλίζουν, ως εξισορροπητικοί παράγοντες, την αρμονία της καθημερινότητας, διευκόλυνε τη διολίσθηση στις επικίνδυνες ατραπούς της παρεκκλίνουσας ή και αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η δε αδυναμία αξιοποίησης του παρόντος, που συνεπιφέρει η ανατροπή της ομαλής πορείας των πραγμάτων, έχει ως απότοκη συνέπεια να διανοίγεται πεδίο ανησυχίας και αμφιβολίας για το μέλλον. Δεν δύναται να παροραθεί το γεγονός, ότι η έξωθεν είναι και προπομπός ένδοθεν κρίσης, για τον καθέναν ατομικώς, υπό την έννοια ότι, ως αγχογόνο εξωτερικό ερέθισμα, πυροδοτεί σε ατομικό επίπεδο μία σειρά

πλαίσιο της παρούσας μελέτης, η χρήση όρων ενεχόντων ποινική απαξία και προτιμάται η υιοθέτηση αξιολογικά ουδέτερων.

έντονων συναισθημάτων, όπως παρατεταμένη ανησυχία, ψυχική φόρτιση, ανάσυρση στην επιφάνεια των ενδόμυχων φόβων. Όταν τα τελευταία συνδυάζονται με αδυναμία διαχείρισης των εξωτερικών δυσμενών συνθηκών, δύνатаι να εξωθήσουν ένα άτομο σε ακραίες αντιδράσεις προς εαυτόν⁶ ή προς έτερον, ανασύροντας στην επιφάνεια τις πιο σκοτεινές πλευρές της ανθρώπινης φύσης. Δεν είναι δε, σπάνιο, η αδυναμία διαχείρισης των εν λόγω αλγεινών καταστάσεων, να ωθήσει το άτομο σε ουτοπικές σκέψεις, ως διέξοδο διαφυγής, η προσπάθεια υλοποίησης των οποίων, όμως, δύνатаι –υπό προϋποθέσεις– να οδηγήσει σε ακραίες και αντικοινωνικές συμπεριφορές, όπως τούτο συμβαίνει, εν μέρει, στην περίπτωση του cyberstalking (vid. infra)⁷.

6. Βλ. την κατακόρυφη αύξηση κρουσμάτων αυτοχειρίας, μεσούσης της κρίσεως, στην Ελλάδα, όπως καταδεικνύεται στα πορίσματα της πρόσφατης έρευνας των *N. Vlachadis/M. Vlachadi/Z. Iliodromiti/E. Kornarou/N. Vrachnis*, Greece's economic crisis and suicide rates: Overview and outlook, *J Epidemiol Community Health* 68 (12): 2014, pp. 1204-1205.

7. Η συμπεριφορά των περισσότερων τύπων cyberstalkers έχει ως *αφετήριο σημείο* έναν *ουτοπικό οραματισμό* του τρόπου με τον οποίο θα επιθυμούσαν να εξελιχθεί μία συγκεκριμένη κατάσταση. Αυτή η *νοερή προσομοίωση* της, κατά βούλησιν, ροής των πραγμάτων –ασυνήθης μεν και υποδηλούσα, ενδεχομένως, άτομο με εξημμένη φαντασία, μη εμπίπτουσα δε, κατ' αρχήν, στο πεδίο της ψυχοπαθολογίας– εμφανίζεται ως διέξοδος από δυσμενείς καταστάσεις, τις οποίες βιώνει ένας άνθρωπος, με χαρακτηριστικό παράδειγμα την ανατροπή ισορροπιών, που επιφέρει η κρίση. Η υιοθέτηση της ως άνω στάσης, πραγματοποιείται, έστω και ασυνείδητα, στο πλαίσιο αναζήτησης εναλλακτικών τρόπων υπέρβασης των δυσχερών συνθηκών: η δε προσφυγή στην εικονική πραγματικότητα του διαδικτύου λαμβάνει χώρα όταν οι διέξοδοι αυτοί δεν είναι δυνατόν να ανευρεθούν στον απτό, εμπειρικό κόσμο. Ωστόσο, κρίνεται αναγκαίο, εν προκειμένω, να διευκρινισθεί ότι η συγκεκριμένη συμπεριφορά είναι κατανοητή, στο μέτρο που έχει ως αντικείμενο ουτοπικές σκέψεις, ενώ, αντιθέτως, οι ενέργειες του cyberstalker έχουν ως έρεισμα χιμαιρικές ιδέες και προσδοκίες. Ο cyberstalker, εν προκειμένω, οραματίζεται και ενατενίζει μία ζωή διαφορετική από εκείνη που βιώνει, στην οποία –ως επί το πλείστον– συμπεριλαμβάνεται και το υπό παρακολούθηση άτομο. Άλλωστε, το διαδικτυό ενθαρρύνει τις χιμαιρικές σκέψεις και, ενίοτε, οδηγεί το άτομο σε αυτοπαγίδευση. Για τις επικίνδυνες οδούς, στις οποίες μπορεί να οδηγήσουν οι ουτοπικές σκέψεις και η – υπό μία η διαστρεβλωμένη οπτική– προσέγγιση της πραγματικότητας, βλ. αντί πολλών, *N. Roese*, Counterfactual thinking, *Psychological Bulletin* 121 (1): 1997,

Η προκληθείσα από την περιδίνηση της κρίσης αστάθεια, επεκτείνεται και σε διαπροσωπικό επίπεδο. Οι δυσμενείς συγκυρίες περιορίζουν τους ορίζοντες των ανθρώπων, ματαιώνουν τις προσδοκίες τους και, αναπόφευκτα, επιδρούν καθοριστικά στις πράξεις τους. Εξάλλου, μία διόλου ευκαταφρόνητη παράμετρος είναι η μετάβαση –διά της τεχνολογίας– στην *εποχή της εικονικότητας των διαπροσωπικών σχέσεων*. Η αστική αποξένωση, η φυσική απομόνωση, η έλλειψη ουσιαστικής επικοινωνίας στις απρόσωπες σύγχρονες μεγαλουπόλεις, η αθόρυβη αλλοτρίωση, σε συνδυασμό με τα τεχνολογικά επιτεύγματα, οξύνουν τις συνέπειες της κρίσης και ωθούν τους ανθρώπους σε εναλλακτικούς τρόπους σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων, οι οποίοι, όμως συχνά ενέχουν κινδύνους⁸. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ιδίως σε περιόδους κρίσης, η ανάγκη για ανθρώπινη επικοινωνία επινοεί διεξόδους. Επί παραδείγματι, διά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, πλάθεται συχνά μία πλασματική ζωή, δίδεται η δυνατότητα μίας εικονικής πραγματικότητας, εμπλουτισμένης με ομοίως πλασματικές εμπειρίες και σχέσεις.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η φυσιογνωμία των ανθρώπινων σχέσεων – δεδομένης και της ευαίσθητης ισορροπίας αυτών– ανετράπη εκ θεμελίων στην εποχή της κρίσης. Η δια ζώσης επικοινωνία περιορίσθηκε σημαντικώς· η οικονομική δυσπραγία, η επιδερμικότητα ή η αδυναμία σύναψης ουσιαστικών διαπροσωπικών σχέσεων⁹, η απουσία κοινωνι-

pp. 133–148.

8. D. Cocking/S. Matthews, *Unreal friends?*, *Ethics and Information Technology* 2: 2000, pp. 223–231.

9. Τα ανωτέρω θα πρέπει να ιδωθούν όχι μόνον υπό το φως της αστάθειας που χαρακτηρίζει την εποχή μας, αλλά, επιπλέον, υπό το πρίσμα της αντιφατικότητας των σύγχρονων ανθρώπινων σχέσεων, στην οποία εμφανίζεται το οξύμωρο σχήμα η εγγύτητα της διαπροσωπικής επαφής να φοβίζει, ενώ η απόσταση να δημιουργεί απόγνωση. Οι σύγχρονοι άνθρωποι «συνάπτουν» και συντηρούν τις εικονικές σχέσεις στην προσπάθειά τους να μεταμφιέσουν τη εσωτερική αποξένωση που βιώνουν. Τις ανθρώπινες σχέσεις διέπει μία πόλωση, καθώς παρατηρείται είτε τάση απομόνωσης είτε προσπάθεια επίτευξης υπερβολικής εγγύτητας, εγγίζοντας, συχνά, τα όρια της εξάρτησης από το έτερο άτομο· συμπεριφορά, η οποία χαρακτηρίζει συγκεκριμένες κατηγορίες cyberstalkers (*intimate* και *incompetent* stalker -

κών συναναστροφών, οι σύγχρονοι και πυρετώδεις ρυθμοί της ζωής, η έλλειψη χρόνου, ορώμενα, υπό το πρίσμα της εγγενούς ανάγκης του ανθρώπου για επικοινωνία, επιδείνωσαν το αίσθημα του εσωτερικού κενού και κατέστησαν αιχμηρότερη την αίσθηση της εσωτερικής αποξένωσής του, οδηγώντας αυτόν σε απομόνωση¹⁰. Προσέτι, ο τεχνολογικός παροξυσμός μετέτρεψε την επικοινωνία από γνήσια και ουσιαστι-

vid. infra υπό 3.2.6.1). Υπό το πρίσμα της κρίσης, η οποία λειτουργεί ως μεγεθυντικός, αλλά και ως παραμορφωτικός της πραγματικότητας, φακός, όλα γίνονται αιχμηρότερα και, απουσία φυσικής επαφής, κάθε φράση δύναται ευχερέστερα μέσω του διαδικτύου να αποκτήσει αμφισημία. Η αδυναμία διαχείρισης τόσο της εγγύτητας όσο και της απόστασης, σε μία εποχή κατά την οποία η πρώτη δεν συνεπάγεται απαραίτητως και οικειότητα, βρίσκει τη βασική της έκφραση στην εικονικότητα των διαδικτυακών ανθρώπινων σχέσεων και αποτυπώνεται στο αντιφατικό και παράδοξο στοιχείο, που χαρακτηρίζει την εποχή της κρίσης των ανθρώπινων σχέσεων· η εγγύτητα να φοβίζει και η απόσταση να παρέχει μία ψυχρή ψευδαίσθηση συναισθηματικής «ασφάλειας». Άλλωστε, η τακτική της σύναψης διαδικτυακών «ερωτικών» σχέσεων, γνωστή ως “*Cyber relationship*” ακολουθείται, ως επί το πλείστον, από έγγαμους χρήστες. Κατά συνέπεια, οι άνθρωποι επιλέγουν να σχετίζονται με τους άλλους εξ αποστάσεως και –όπως τουλάχιστον νομίζουν– εκ του ασφαλούς, καθώς η εγγύτητα και η οικειότητα εκλαμβάνονται από αυτούς ως «κίνδυνοι». Δεν λαμβάνουν, όμως, υπ’ όψιν τους ότι, κατ’ αυτόν τον τρόπο, εκτίθενται, ως επί το πλείστον, στον αληθή κίνδυνο που παραμονεύει, όταν οι ίδιοι καθιστούν προσιτά σε αόριστο κύκλο προσώπων τα ατομικά τους στοιχεία (περί αυτού vid. infra υπό 3.1). Βλ. σχετικώς, τη θεματική και υπό την έποψη της Ψυχολογίας, στην προσέγγιση της Καθηγήτριας Φ. Τσαλίκογλου, στην διάλεξή της, την 16^η Μαρτίου 2015 (Μέγαρο Μουσικής Αθηνών), με τίτλο: «Μη με αγγίζεις! Μη με ρωτάς! Μείνε μαζί μου – Οι σχέσεις στο έλεος μίας ρευστής εποχής». Πρβλ. τις διαπιστώσεις των Α. Σαμαράκη («Ζητείται ελπίς», 1954): «*Ποτέ άλλοτε οι στέγες των σπιτιών των ανθρώπων δεν ήταν τόσο κοντά η μία στην άλλη όσο είναι σήμερα. Και ποτέ άλλοτε οι καρδιές των ανθρώπων δεν ήταν τόσο μακριά η μία από την άλλη όσο είναι σήμερα*» και Γ. Γραμματικάκη («Ένας Αστρολάβος του Ουρανού και της Ζωής», Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2012): «*Το περίεργο ωστόσο είναι ότι, όσο η επικοινωνία αυτή πυκνώνει με το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, το διαδίκτυο και τα κινητά τηλέφωνα, τόσο η μοναξιά μας, η ανθρώπινη, μεγαλώνει και η αποξένωση κυριαρχεί.*»

10. Πρβλ. και M.-F. Hirigoyen, *Les nouvelles solitudes*, La Découverte, 2007 = Η μοναξιά στον 21^ο αιώνα (μτφ. Ε. Κορομηλά, εκδ. Πατάκη, 2008), σ. 153 επ. et passim.

κή αλληλεπίδραση, σε απλή ανταλλαγή πληροφοριών και δεδομένων, σε εξάρτηση και απεγνωσμένη προσπάθεια διάδρασης, συχνά επιθετική και, ως εκ τούτου, επικίνδυνη, καθώς, αντί της επίτευξης εγγύτητας, τελικώς επιτείνεται το αίσθημα ανασφάλειας και αποξένωσης.

Αναμφίλεκτα, η διείσδυση του διαδικτύου σε όλους τους τομείς της ζωής –οικονομικές, επαγγελματικές, κοινωνικές και εν γένει διαπροσωπικές σχέσεις– αναβάθμισε την ποιότητα αυτής και διευκόλυνε τους εντατικούς ρυθμούς της καθημερινότητας. Η επικοινωνιακή τεχνολογία με τις ποικίλες μορφές της –από τις παλαιότερες και απλούστερες έως τις περισσότερες πρόσφατες και πολύπλοκες– απετέλεσε αντίδοτο, *in ter alia*, στις απόμακρες ανθρώπινες σχέσεις. Ο *λειτουργικός ρόλος του διαδικτύου* θα μπορούσε να παρομοιασθεί με την *τέχνη της γεφυροποιίας*, καθώς, κατ' αρχήν, ενώνει τους ανθρώπους· ιδιότητα μείζονος σημασίας προ παντός σε περιόδους κρίσης. Εντούτοις, προϊόντος του χρόνου, απεδείχθη ότι η καταφυγή στην τεχνολογία ως *αποκλειστικού* τρόπου επικοινωνίας, επιδείνωσε την αβεβαιότητα, αντιφατικότητα και αποξένωση της εποχής μας, και, ταυτοχρόνως, καλλιέργησε τον φόβο της ανθρώπινης προσέγγισης και αλληλόδρασης. Η επιλογή μίας *ιδιότυπης εξ αποστάσεως εγγύτητας*, η οποία επιτυγχάνεται διά του διαδικτύου, έχει ως απότοκη συνέπεια την *εικονικότητα των ανθρώπινων σχέσεων*. *In factum*, η εσφαλμένη και καθ' υπερβολήν χρήση των διαδικτυακών εφαρμογών διηύρυνε την απόσταση μεταξύ των ανθρώπων, κατά τρόπο λανθάνοντα και ιδιαίτερος ευρηματικό, καθώς την περιέβαλε με τον *μανδύα της ψευδοεγγύτητας*. Στην εποχή των πλασματικών σχέσεων, παραβλέπεται η αυτονόητη διαπίστωση ότι η παραχώρηση του «προνομίου» της οικειότητας δεν αποκτάται *ipso facto* με ανταλλαγή γραπτών μηνυμάτων ή με αναρτήσεις φωτογραφιών προσωπικών στιγμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, που δύναται να καταστήσουν *προσπελάσιμη* –και ενίοτε *χειραγωγίσιμη*– την ιδιωτική ζωή των χρηστών των συγκεκριμένων εργαλείων. Η οικειότητα έχει και μία εσωτερική διάσταση· *εκ-δηλώνεται* από ένα πρόσωπο προς το άλλο, πράγμα το οποίο προϋποθέτει –όπως υποσημαίνεται και από την πρόθεση «εκ» που χρησιμοποιείται ως πρόθημα– μία ιδιότυπη και συνειδητή «απομάκρυνση» από το «εγώ», μία νοερή μεταβολή, ήτοι την

υπέρβαση του ιδίου του εαυτού του, ώστε να πραγματοποιηθεί το «πλησίασμα», η εγγύτητα και να εξωτερικευθεί η πρόθεση προσέγγισης του ετέρου ατόμου, του «Άλλου». Η οικειότητα εκπορεύεται και, συγχρόνως, προϋποθέτει την αλληλεπίδραση, τη διάδραση δύο ή περισσότερων ατόμων¹¹. Η βούληση προς επικοινωνία δεν εκβιάζεται και δεν υφαρπάζεται. Όπως θα καταδειχθεί, εν συνεχεία, ο cyberstalker – αναλόγως της κατηγορίας στην οποία ανήκει– άλλοτε υποπίπτει σε αυτό ακριβώς το «σφάλμα» και άλλοτε εκμεταλλεύεται την ανωτέρω λανθασμένη αντίληψη περί της φύσεως των σύγχρονων μορφών επικοινωνίας, προς προσέγγισιν του παρακολουθουμένου ατόμου. Κατ' ουσίαν, ο δρων «ακυρώνει» την ίδια την έννοια της «επικοινωνίας», η οποία προϋποθέτει αμφίδρομη διαδικασία ανάμεσα σε έναν πομπό και έναν δέκτη και όχι μονόδρομη επικοινωνία με τη μορφή της επίμονης, αδιάκριτης και οχληρής προσέγγισης¹². Η διαμορφούμενη από αυτήν

11. Για την ιδιωτικότητα ως οικειότητα, βλ. Χ. Ακριβοπούλου, Μία θεωρία για ένα «εν εξελίξει» δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, ΔΤΑ 59 (2014), σ. 79-141 (104-108).

12. Άξιο επισήμανσης είναι ότι, ο εμμόνως παρακολουθών (stalker) χρησιμοποιεί «στρατηγική» τόσο σε επίπεδο σύναψης διαπροσωπικών σχέσεων, ήτοι απλής προσέγγισης του παρακολουθουμένου όσο και στο πλαίσιο εκδήλωσης της παρενοχλητικής συμπεριφοράς. Η ερμηνεία της επίμονης και αυθαίρετης προσέγγισης και επιδίωξης επαφής με τον υποστάνα την παρενοχλητική συμπεριφορά στο πλαίσιο του stalking, έχει επιχειρηθεί από τους William Cupach και Brian Spitzberg μέσω δύο θεωριών: τη «θεωρία της προσκόλλησης» (“attachment theory”) και τη «θεωρία της επίμονης επιδίωξης σχέσης» (“relational goal pursuit theory”), βλ. W. Cupach/B. Spitzberg, *The Dark Side of Relationship Pursuit. From Attraction to Obsession and Stalking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, pp. 92 et seq. Η «θεωρία της προσκόλλησης» (“attachment theory”) συναρτάται άμεσα με τον λεγόμενο «υπερεμπλεκόμενο τύπο σχέσης», στον οποίον ο τρόπος που το συγκεκριμένο άτομο σχετίζεται με τους άλλους, χαρακτηρίζεται από συναισθηματική ανάμειξη σε υπέρμετρο βαθμό («συναισθηματική υπερεμπλοκή»), εγγίζουσα τα όρια της εξάρτησης, βλ. M. Mikulincer/P. R. Shaver, *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics and Change*, New York: The Guilford Press, 2007, passim· W. Cupach/B. Spitzberg, 2004, όπ.π., pp. 93-97. Η «θεωρία της επίμονης επιδίωξης σχέσης» (“relational goal pursuit theory”), η εφαρμογή της οποίας –προ παντός στην περίπτωση προϋφιστάμενης σχέσης δράστη και θύματος– προκρίνεται, από τους W. Cupach και B. Spitzberg (pp. 97-109), ως εγγύτερη προς τη φύση

την *ψευδαίσθηση εγγύτητας* κατάσταση, που ερείδεται στην –υπέρ το δέον– διαθεσιμότητα προσωπικών στοιχείων σε ευρύ και ανεξέλεγκτο κύκλο προσώπων, έχει ανοίξει τους ασκούς του Αιόλου, καθιστώντας το έδαφος προσφορότερο για νεοφανείς μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, τίκτοντας βία και, συνακολούθως, θυματοποίηση. Τούτο καταδεικνύεται εναργώς μέσω του φαινομένου του διαδικτυακού *stalking* και, κυρίως, του τρόπου με τον οποίο ο δρων εκπύσσει την παρενοχλητική δραστηριότητά του. Προς την ανάδειξη, όμως, συμπεριφορών όπως το *cyberstalking* έχουν συμβάλει, σε μεγάλο βαθμό, τα ποικίλα εργαλεία κοινωνικής δικτύωσης, που έχουν ανατρέψει εκ βάθρων τα δεδομένα και σε επίπεδο ανθρώπινων σχέσεων, οι οποίες τίθενται σε νέες βάσεις.

Το παράδοξο της διεπομένης από την κρίση εποχής μας, είναι ότι έχει καταστεί ευχερέστερη η επαφή με τον εικονικό άνθρωπο, παρά με τον αληθινό¹³. Οι κοινωνικές συναναστροφές έχουν γίνει επιφανειακές και ο κύκλος των «γνωστών» διευρύνεται διαρκώς, κυρίως, όμως, μέσα από μία τυπική διεκπεραίωση αποδοχής «αιτημάτων φιλίας» στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ο τρόπος με τον οποίο σχετίζονται και αλληλεπιδρούν οι άνθρωποι, έχει μεταβληθεί ριζικά¹⁴. Ωστόσο, η διέπυσα τις

της έμμονης παρακολούθησης, αποδίδει τη συστηματική προσπάθεια του παρακολουθούντος προς επίτευξη σχέσης με τον παρακολουθούμενο· επιδίωξη, η οποία γίνεται ο κύριος στόχος του δράστη και επιδιέεται σε αυτόν με ιδιαίτερη προσήλωση.

13. L. McFarlane/ P. Bocij, *Cyber stalking: Defining the invasion of cyberspace, Forensic Update*, 1 (72): 2003, pp. 18-22.

14. Ωστόσο, η φυσιογνωμία των ανθρώπινων σχέσεων και η μορφή επικοινωνίας είναι μεγέθη ανάλογα, καθώς η εξελικτική πορεία της μίας διαμορφώνεται αντιστοίχως από την άλλη, ώστε αμφότερες να βιώνουν διαρκείς μεταλλαγές. Επί παραδείγματι, η διακριτική εκδήλωση ερωτικού ενδιαφέροντος, διά της αποστολής γραπτών μηνυμάτων, μέσω κινητού και μετέπειτα, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ή και, με την εξέλιξη της τεχνολογίας, στο πλαίσιο μίας ανεπίσημης διαδικτυακής συζήτησης ("*chatting*"), έδωσε τη θέση της στην απροκάλυπτη εκδήλωση σεξουαλικού ενδιαφέροντος ("*sexting*"), ήτοι την αποστολή μηνυμάτων, φωτογραφιών και βίντεο με προκλητικό περιεχόμενο. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα, να ανακύψει η ανάγκη να εφευρεθούν –ως «αντίδοτο» στους προφανείς κινδύνους– περαιτέρω εφαρμογές, όπως συνέβη, προσφάτως, με τα «αυτοκαταστρεφόμενα μηνύματα» ("*snaphats*").

ανθρώπινες σχέσεις αντίφαση, συνιστά, αυτή καθ' εαυτήν, και εγγενές χαρακτηριστικό γνώρισμα του διαδικτύου, το οποίο με την ιδιότητά του ως μέσου κοινωνικοποίησης, ελαχιστοποιεί μεν τη φυσική επαφή, ενισχύει δε, ταυτοχρόνως, τη μακρόθεν επικοινωνία, που, ενδεχομένως, να ήταν, άλλως, αδύνατη. Το άτομο εισέρχεται στο στάδιο της εικονικής κοινωνικοποίησης δια της φυσικής απο-κοινωνικοποίησης. Το διαδικτυο αναιρεί τα φυσικά σύνορα, εντούτοις ωθεί τους χρήστες να αξιώνουν πρόσθετες δικλίδες ασφαλείας για την προστασία των προσωπικών τους δεδομένων¹⁵, καθώς, μέσω αυτού, καθίσταται μεν δυνατή η εξασφάλιση της ανωνυμίας, ταυτοχρόνως δε, πλήρως ορατές εκφάνσεις της ιδιωτικής ζωής και αποψιλώνεται η ιδιωτικότητα, ενόψει του κινδύνου απώλειας ελέγχου του ατόμου επί των προσωπικών του πληροφοριών¹⁶ (vid. infra).

Τα μηνύματα αυτά, έχουν περιορισμένη χρονική ισχύ, έως την αυτόματη διαγραφή τους, και εξυπηρετούν την ανάγκη αποφυγής αποθήκευσης και περαιτέρω διαμοιρασμού του περιεχομένου τους, ήτοι τον περιορισμό της έκθεσης προσωπικών δεδομένων (κυρίως στο πλαίσιο του "sexting"), και, συνακολούθως, την προστασία – στο μέτρο του δυνατού– της ιδιωτικότητας του αποστολέα τους, την οποία, όμως, ο ίδιος έθεσε σε κίνδυνο. Είναι προφανές, ότι κάθε ανακύπτουσα ανάγκη εφευρίσκει τη λύση της, που συχνά, με τη σειρά της, εγκυμονεί περαιτέρω κινδύνους, οι οποίοι, χωρίς την κατάλληλη διαχείριση, δημιουργούν έναν φαύλο κύκλο επικινδυνότητας (vid. infra).

15. Βλ., αντί πολλών, *Λ. Μήτρου*, Η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 1999, σ. 17· *την ίδια*, Προστασία προσωπικών δεδομένων: ένα νέο δικαίωμα;, σε: Δ.Θ. Τσάτσος/Ε.Β. Βενιζέλος/Ξ. Ι. Κοντιάδης (επιμ.), Το Νέο Σύνταγμα, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2001, σ. 83 επ· *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, Προσωπικά δεδομένα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα 2007, σ. 57 επ· *Π. Αρμαμέντο/ Β. Σωτηρόπουλο*, Προσωπικά δεδομένα. Ερμηνεία Ν. 2472/ 1997, εκδ. Σάκκουλα 2005, σ. 142 επ· *M.-T. Tinnefeld/B. Buchner/T. Petri*, Einführung in das Datenschutzrecht: Datenschutz und Informationsfreiheit in europäischer Sicht, 5. Aufl., 2012, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, S. 345 et seq. et passim.

16. *G. Iachello/J. Hong*, End-user privacy in human-computer interaction. Foundations and Trends in Human-Computer Interaction 1(1): 2007, pp. 1–137 (100)· *U. Pankoke-Babatz/P. Jeffrey*, Documented norms and conventions on the Internet, International Journal of Human-Computer Interaction 14(2): 2002, 219–235. Περί της προστασίας των δικαιωμάτων έναντι των ελλοχευόντων –από τη

Στην εποχή της *ψηφιοποίησης των συναισθημάτων*, κατά την οποία οι εκφράσεις του προσώπου, η εκδήλωση των σκέψεων, της συναισθηματικής κατάστασης ή διάθεσης, αποδίδονται μέσω συνδυασμών χαρακτήρων του πληκτρολογίου ή εικονιδίων (emojis, stickers), ο επιπολασμός του cyberstalking δεν εγείρει απορίες. Ο απολεσθείς αυθορμητισμός στις ανθρώπινες σχέσεις, απόρροια της έλλειψης αμεσότητας στην επικοινωνία, και η αντικατάστασή του από τον προγραμματισμό ακόμη και σε επίπεδο διαπροσωπικών επαφών, είχε ως απότοκη συνέπεια να αναδείξει, *inter alia*, παραβατικές συμπεριφορές, οι οποίες, καίτοι χαρακτηρίζονται από έντονη συναισθηματική εμπλοκή του δράστη –όπως συμβαίνει στο stalking– εντούτοις, το *modus operandi* αυτού, έχει ως ίδιον τον προγραμματισμό, τη μεθοδικότητα και τη «στρατηγική»¹⁷.

Κατ' ακολουθίαν, ο τρόπος εκδήλωσης της παραβατικής συμπεριφοράς ήταν αναμενόμενο, ως οριακό κοινωνικό φαινόμενο, να επηρεαστεί από τις –έχουσες ως όχημα την τεχνολογία– επελθούσες μεταβολές στην παραδοσιακή μορφή των διαπροσωπικών σχέσεων και της ανθρώπινης αλληλεπίδρασης. Ως εκ τούτου, και το έγκλημα έχει αλλάξει φυσιογνωμία. Προϊόντος του χρόνου, διά της εξελίξεως του πολιτισμού και της αλματώδους προόδου της τεχνολογίας, το έγκλημα, ως μη στατικό, αλλά δυναμικά μεταβαλλόμενο μέγεθος, βιώνει και το ίδιο μεταλλαγές, με αποτέλεσμα τα «κλασικά» αδικήματα να δίδουν σταδιακά τη θέση τους σε άλλες, περισσότερο *απρόσωπες, κεκαλυμμένες, «σκοτεινές»* και *υπόγειες* μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, μη ευ-

χρήση των νέων τεχνολογιών– κινδύνων, βλ. ενδεικτικώς, *Μ. Κρανιδιώτη*, «Προλεγόμενα: Νέες Τεχνολογίες, κίνδυνοι και προκλήσεις για το Δίκαιο και την Αντεγκληματική Πολιτική», σε: Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών (επιμ. *Μ. Κρανιδιώτη*), *Νέες Τεχνολογίες και Ανθρώπινα Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 9-19· *Λ. Μήτρου*, Εγγυήσεις και θεσμοί προστασίας του πολίτη από τις νέες τεχνολογίες, *idem*, σ. 91-107· *την ίδια*, Το Δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εκδ. Σάκκουλα, 2002, σ. 58 επ. et passim. Πρβλ. *Λ. Μήτρου/Α.-Μ. Πισκοπάνη/Σ. Τάσσης/Μ. Καρύδα/Σ. Κοκολάκης*, Facebook, blogs και δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2013, passim.

17. *M. Corcoran/J. Cawood*, Violence Assessment and Intervention, The Practitioner's Handbook, CRC Press, 2003, pp. 20 et seq., 39, 105, 199 et seq., 201.

χερώς διαγνώσιμες και τίκτουσες αθέατη θυματοποίηση¹⁸. Διά του τεχνολογικού εκσυγχρονισμού, ανέτειλαν «εκλεπτυσμένες» και περισσότερο προηγμένες, σε επίπεδο τεχνικών γνώσεων, μορφές εγκληματικότητας και, συνακολούθως, αποτελεσματικότερες για τον δράστη¹⁹. Προέβαλε, επίσης, μέσω της τεχνολογίας, μία επιπλέον παράμετρος: ο δράστης/η δράστis²⁰ διά της ανωνυμίας «απο-ταυτοποιείται» ή «ψευ-

18. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναδύονται και νέες μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, όπως το "bullying", το οποίο, μάλιστα, απέκτησε, προσφάτως, ποινική υπόσταση στον ελληνικό ΠΚ [άρ. 312, υπό τον τίτλο «Πρόκληση βλάβης με συνεχή σκληρή συμπεριφορά» (άρ. 8 του Ν 4322/2015, ΦΕΚ Α' 42/27.4.2015)]. Για τον σχετικό προβληματισμό προ της ποινικοποίησής της εν λόγω συμπεριφοράς, βλ., αντί πολλών, Ν. Κουράκη, *Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της*, ΠοινΧρ ΝΘ (2009), σ. 865 – 871 = Θ. Θάνος (επιμ.), *Παιδική Παραβατικότητα και Σχολείο. Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας, Ωδείο Ρεθύμνου (1.4.2009)*, Αθήνα: εκδ. Τόπος, 2009, σ. 85–115 = (εν μέρει) «Δυνατότητες αντιμετώπισης της οργανωμένης σχολικής βίας (bullying)», σε: *Ειδική Επιτροπή Μελέτης των Ομάδων Ενδοσχολικής Βίας* (επιμ. Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου), *Ομαδική Βία και Επιθετικότητα στα Σχολεία*, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 259 – 272· Φ. Σπυρόπουλο, *Σχολικός τραμπουκισμός*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2011, *passim*· P. K. Smith/Y. Morita/J. Junger-Tas/D. Olweus/R. Catalano/P. Slee (eds.), *The Nature of School Bullying: A Cross-National Perspective*, Routledge, 1999, pp. 7-48. Το αυτό συμβαίνει και με άλλες παρεκκλίνουσες (ή αποκλίνουσες) συμπεριφορές, όπως "stalking", "mobbing" («ηθική παρενόχληση"/"harcèlement moral"), "date rape", οι οποίες, μέχρι στιγμής, τουλάχιστον, δεν έχουν τυποποιηθεί ad hoc σε ποινικό επίπεδο, στην ελληνική έννομη τάξη ή αμφισβητείται εάν θα πρέπει να αποκτήσουν αυτές καθ' εαυτές ειδική ποινική αντιμετώπιση.

19. C. Carmody, *Stalking by Computer*, American Bar Association Journal 68 (1994), pp. 68-71· D. Denning/W. Baugh, "Hiding Crimes in Cyberspace", in: D. Thomas/B. Loader (eds.), *Cybercrime: Law Enforcement, Security and Surveillance in the Information Age*, London: Routledge, 2000, p. 125 et seq. = *Information, Communication and Society* 3 (1999), pp. 251-276· A. Pattavina (ed.), *Information Technology and the Criminal Justice System*, London: Sage, 2004, *passim*.

20. Διευκρινίζεται ότι, προς αποφυγήν υπερφορτώσεως του κειμένου, ο όρος «δράστης» (σε αρσενικό γένος) θα χρησιμοποιείται εφεξής, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, ως αναφερόμενος και στα δύο φύλα, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ αρσενικού και θηλυκού γένους. Διασαφηνίζεται δε, ότι –εκτός από τις περιπτώσεις που επισημαίνεται ρητώς το αντίθετο– η συγκεκριμένη επιλογή δεν έχει έμφυλη νοηματοδότηση, καθώς το έγκλημα προσεγγίζεται, ως *κατ' αρχήν*, έμφυλα

δο-ταυτοποιείται» (vid. infra). Ταυτοχρόνως δε, αναδύονται συμπεριφορές που βρίσκονται στα όρια του αξιοποίνου²¹, με απότοκη συνέπεια να τίθεται τόσο το Ποινικό Δίκαιο όσο και η Εγκληματολογία –και κατ'επέκτασιν η Αντεγκληματική Πολιτική– ενώπιον νέων διλημμάτων, που αποτελούν εστία σύγχρονων προβληματισμών και διαρκών προκλήσεων. Σε αυτές τις συμπεριφορές συγκαταλέγεται και το cyberstalking. Η στερεότυπη διάκριση του «καλού» από το «κακό» –καίτοι δυσχερέστερη από κάθε άλλη φορά– φαίνεται, πλέον, παρωχημένη, ενώ το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στον προσδιορισμό της ασαφούς φυσιολογίας των «γκρίζων ζωνών» του Ποινικού Δικαίου, ακολουθώντας μία *θυματοκεντρική* προσέγγιση. Άλλωστε, λόγω των πολυεπίπεδων ραγδαίων εξελίξεων, ακόμη και η εικόνα που είχε διαμορφωθεί, έως σήμερα, τόσο για τον δράστη όσο και για το θύμα αντανακλά πλέον, ενόψει των σύγχρονων δεδομένων, μία αναχρονιστική θεώρηση.

Η εφεύρεση νέων μορφών διαδικτυακής επικοινωνίας, παρεχουσών, ταυτοχρόνως, τη δυνατότητα άντλησης προσωπικών πληροφοριών, σύνδεσης και συσχέτισης στοιχείων, απετέλεσε τον πυρήνα καινοφανών συμπεριφορών ή μετέβαλε τη φυσιολογία των ήδη υπαρχουσών²². Ως εκ τούτου, παρατηρείται μία σύνολη *αλλαγή φυσιολογίας* του εγκλήματος. Επί παραδείγματι, παραδοσιακές αξιόποινες πράξεις του κοινού ποινικού δικαίου, απέκτησαν και διαδικτυακή μορφή²³. Το αυτό, όμως, συνέβη και με παρεκκλίνουσες (ή αποκλίνουσες) συμπεριφορές, των οποίων η τυποποίηση σε ποινικό επίπεδο στασιάζεται, όπως στην περίπτωση του stalking. Σε τούτο το πλαίσιο, η «κλασική» έμμονη παρακολούθηση (“stalking”) κατέστη ευχερέστερη μέσω

ουδέτερο.

21. Βλ. *F. Neubacher*, An den Grenzen des Strafrechts – Stalking, Graffiti, Weisungsverstöße, ZStW 118 (2006), S. 855-877.

22. *J. Naughton*, From Gutenberg to Zuckerberg. What you Really Need to Know About the Internet, London: Quercus, 2012, p. 259 et seq.

23. Βλ. επί παραδείγματι, τον διαδικτυακό εκφοβισμό (“Cyberbullying”) και τη διαδικτυακή παρενόχληση (“Cyber-Harassment”), *S. Shariff/D. Hoff*, “Cyber Bullying: Legal Obligations and Educational Policy Vacuum”, in: K. Jaishankar (ed.), *Cyber Criminology. Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2011, pp. 359-392.

της διαδικτυακής (“cyberstalking”)²⁴.

Ωστόσο, διά της αλματώδους προόδου της τεχνολογίας, ανέτειλαν όχι μόνο καινοφανείς μορφές παραβατικής συμπεριφοράς και θυματοποίησης, αλλά και *σύγχρονες εγκληματολογικές κατευθύνσεις*. Συναφώς, στο πεδίο της Εγκληματολογίας, η οποία, με την σειρά της, καλείται να διαχειρισθεί σύγχρονα «άγη»²⁵, αναδύθηκαν νέα ρεύματα, όπως η «*εικονική Εγκληματολογία*» (“*virtual Criminology*”), ήτοι η αναφερομένη στην εικονική πραγματικότητα του διαδικτύου, εγκληματολογική κατεύθυνση, υπό το φασματικό πρίσμα της οποίας, επιβάλλεται να ιδωθούν τόσο οι νεοφανείς διαδικτυακές μορφές εγκληματικής συμπεριφοράς όσο και εκείνες που, μέχρι πρότινος, ήταν αθέατες. Το συγκεκριμένο εγκληματολογικό ρεύμα, έχει ως αντικείμενο τις αντικοινωνικές συμπεριφορές, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο του διαδικτυακού περιβάλλοντος, με όχημα τις ερειδόμενες επί του παγκόσμιου ηλεκτρονικού δικτύου εφαρμογές (επί παραδείγματι, ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, ιστοχώροι κοινωνικής και επαγγελματικής δικτύωσης, ιστολόγια γνώμης)²⁶. Η σχετική με την «εικονική Εγκληματολογία», *latu sensu*, συγγραφική ενασχόληση έκανε την εμφάνισή της περί τα μέσα της δεκαετίας του '90· η δε χρήση του όρου αποδίδεται στον Αμερικανό δικηγόρο *Curtis Karnow*, ο οποίος το έτος 1994 παρατήρησε ότι, διά της εκτεταμένης χρήσεως του διαδικτύου, η ενασχόληση με τα απτόμενα με τον αισθητό, εμπειρικό κόσμο έχει αρχίσει να φαίνεται παρωχημένη, ακόμη και σε επίπεδο νόμων και εγκληματικής συμπεριφοράς όπως, άλλω-

24. *K. Chaulk/T. Jones*, Online Obsessive Relational Intrusion: Further Concerns About Facebook, *Springer Science and Business Media* 26 (4): 2011, pp. 245–254.

25. Βλ., επί παραδείγματι, τη διαδικτυακή παιδοφιλία (“cyberpedophilia”).

26. *M. Williams*, Virtually criminal: Discourse, deviance and anxiety within virtual communities, *International Review of Law Computers and Technology* 14 (2000), pp.11-24· *P. Grabosky*, Virtual Criminality: Old Wine in New Bottles?, *Social and Legal Studies* 10 (2001), pp. 243-249· *W. Capeller*, Not such a neat net: Some comments on virtual criminality, *Social and Legal Studies* 10 (2001), pp. 243-249. Περί μίας συνοπτικής παρουσίασης, βλ. *S. Brown*, “Virtual Criminology”, in: *E. McLaughlin/J. Muncie* (eds.), *The Sage Dictionary of Criminology*, 3rd ed., 2013, Sage Publications, pp. 486-488.

στε, και ο λόγος περί φυσικών συνόρων²⁷.

Κατά συνέπεια, η «κοινωνία της πληροφορίας», ούσα, ταυτοχρόνως, και «κοινωνία της διακινδύνευσης» (“*Risk Society*” / „*Risikogesellschaft*“)²⁸, δύναται να αποτελέσει εστία θυματοποίησης, η οποία, όμως, λόγω της –εξασφαλισμένης διά της ανωνυμίας του διαδικτυακού περιβάλλοντος– αφανούς φύσης της, καθίσταται περισσότερο επίφοβη. Η διαδικτυακή παραβατικότητα είναι παρεμφερής με την εξωδικτυακή, ελαφρώς παραλλασσομένη δε, ποιοτικώς, από την παραδοσιακή, ήτοι την αναφερομένη στα εγκλήματα που διαπράττονται σε κοινό περιβάλλον, ένεκα των παρεχομένων ευκολιών και δυνατοτήτων του διαδικτύου. Τούτο είναι, κατ’ αρχήν, εύλογο, καθώς ο διαδικτυακός κόσμος είναι, κατ’ ουσίαν, προέκταση του εμπειρικού. Ωστόσο, δεν δύναται να παροραθούν η φύση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του διαδικτύου, τα οποία καθιστούν την παραβατική συμπεριφορά περισσότερο *ελκυστική* στον επίδοξο δράστη²⁹, καθώς παρέχουν το πρόσθετο προνόμιο της *ευχέρειας* τέλεσης του αδικήματος, εξασφαλίζοντάς του, επιπλέον, *ανωνυμία*³⁰. Η τελευταία, ως παράγων δυσχεραίνων την ανίχνευση και

27. C. Karnow, *Recombinant culture: Crime in the digital network*, July 1994, εισήγηση παρουσιάσθη στο πλαίσιο του DEF CON Hacking Conference 22-24.7.1994, Las Vegas, δημοσιευμένη στις διαδικτυακές διευθύνσεις <http://www.defcon.org/html/text/2/KARNOW-2.txt> και http://www.cpsr.org/cpsr/computer_crime/net.crime.karnow.txt

28. Μεταξύ άλλων, αναπόφευκτη συνέπεια αυτής, συνιστά, εν προκειμένω, η διακινδύνευση της ιδιωτικότητας και ατομικότητας και, εν γένει, της προσωπικής ελευθερίας εν ευρεία εννοία. Εξάλλου, βασικό όχημα των δραστών προς κατάλυση της ιδιωτικότητας, απετέλεσαν οι ιστοχώροι κοινωνικής δικτύωσης, ιδίως το Facebook και το Twitter, ευθύς ως επεξετάθη η χρήση τους. Για τη σχέση μεταξύ «κοινωνίας της διακινδύνευσης» και συμπεριφορών ευρισκομένων στα όρια του αξιοποίνου, όπως είναι το stalking, βλ. και F. Neubacher, *An den Grenzen des Strafrechts – Stalking, Graffiti, Weisungsverstöße*, ZStW 118 (2006), S. 855-877 (855).

29. P. Wallace, *The Psychology of the Internet*, New York: Cambridge University Press, 1999, p. 10 et seq.

30. Επί παραδείγματι, στις ΗΠΑ, η πλήρης ανωνυμία και αποταυτοποίηση στο διαδίκτυο, δύναται να εξασφαλισθεί μέσω δύο εφαρμογών, τις “Anonymizer” και “MixMaster”, οι οποίες έχουν την ιδιότητα να εξαλείφουν τις αναγνωριστικές της ταυτότητας του χρήστη πληροφορίες, μέσω “re-mailer”. Διά του re-mailer ο χρή-

απόδειξη της πράξης –μέσω της δυνατότητας «απο-ταυτοποίησης» του δρώντος υποκειμένου³¹–, λειτουργεί ενθαρρυντικά για τον επίδοξο δράστη. Πέραν, όμως, της ευχέρειας τέλεσης του αδικήματος ανά πάσα στιγμή και εξ οιασδήποτε τοποθεσίας, το χαμηλό κόστος της χρήσης του διαδικτύου συνιστά μία διόλου ευκαταφρόνητη παράμετρο, προ παντός σε περιόδους οικονομικής κρίσης³². Εξάλλου, η ειδοποιός διαφορά του κυβερνοχώρου έναντι του κοινού περιβάλλοντος, τόσο σε επίπεδο *ταυτότητας χρηστών*, ήτοι δυνατότητας απόκρυψης και παραποίησης των ειδικών στοιχείων αναγνωρίσεως ενός ατόμου όσο και

στης είτε «δανείζεται» μία άλλη διεύθυνση IP (“IP address” – “Internet Protocol address”), δηλαδή τον μοναδικό αριθμό που χρησιμοποιείται από τις συσκευές για τη μεταξύ τους αναγνώριση και συνεννόηση είτε χρησιμοποιεί δημόσια κλείδα κρυπτογράφησης. Η δε άρση της ανωνυμίας προσκρούει στο δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης, που ερείδεται στην Πρώτη Τροπολογία του Ομοσπονδιακού Συντάγματος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, βλ. *G. F. du Pont*, *The Criminalization of True Anonymity in Cyberspace*, *Michigan Telecommunication and Technology Law Review* 7 (2000/2001), pp. 191 et seq.· *A. Packard*, *Does Proposed Federal Cyberstalking Legislation Meet Constitutional Requirements?*, *Communication Law and Policy* 5(2000), pp. 505 et seq. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο δράστης χαιρεί του «προνομίου» της πλήρους απόκρυψης της ταυτότητάς του, της διατήρησης του αδιόρατου της δράσης του, της αποφυγής οιασδήποτε μορφής εγγύτητας, ακόμη και εκείνης που επιδιώκει ο κλασικός stalker διά της εξ αποστάσεως παρακολουθήσεως. Βλ. και *Z. Tufekci*, *Can you see me now? Audience and disclosure regulation in online social network sites*, *Bulletin of Science Technology Society* 28 (1): 2008, pp. 20–36· *A. Bowker/M. Gray*, *An introduction to the supervision of the cybersex offender*, *Federal Probation* 68(3): 2004, pp. 3-9 (5-6).

31. *J. Zorza*, *Stalking Controversies and Emerging Issues*, in: *M. Brewster* (ed.), *Stalking: Psychology, Risk Factors, Interventions and Law*, *Civic Research Institute*, 2003. Επιφορτισμένη με τη συλλογή, διατήρηση και ανάλυση ηλεκτρονικών στοιχείων που προέρχονται από Η/Υ ή άλλα ψηφιακά μέσα αποθήκευσης, ως αποδεικτικά στοιχεία σε μία νομική διαδικασία, είναι η επιστήμη των *Computer Forensics*, τα οποία αποτελούν υποκατηγορία των *Digital Forensics*.

32. *G. Löhr*, *Zur Notwendigkeit eines spezifischen Anti-Stalking-Straftatbestandes in Deutschland. Eine rechtsvergleichende Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung der australischen Rechtsentwicklung*, *Duncker & Humblot*, Berlin, 2008, S. 77.

τοπικότητας, ήτοι απουσίας φυσικών συνόρων³³ δίδει –όσον αφορά στα διαδραματιζόμενα στην ετεροτοπία του ψηφιακού χώρου– την απατηλή αίσθηση της απουσίας ορίων ή, έστω, της ελαστικότητας των ισχυόντων στον εμπειρικό κόσμο, νομίμων περιορισμών. Ο δράστης, όχι μόνο διευκολύνεται στην τέλεση αξιόποινων πράξεων, αλλά και ενθαρρύνεται σε επικίνδυνη κατάργηση των συνόρων μεταξύ πραγματικού και ιδεατού, με μέτρο την επιθυμία του και, ενίοτε, την ικανοποίηση αισθημάτων ματαιοδοξίας, φιλαυτίας ή, ακόμη, και ναρκισσισμού³⁴. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο παρακολουθών από ψηφιακός ιχνηλάτης μετατρέπεται, ευχερώς, σε λαθροθήρα προσωπικών δεδομένων των παρακολουθουμένων προσώπων. Συνακολούθως, ο επιπολασμός της έμμονης διαδικτυακής παρακολούθησης (cyberstalking) κυμαίνεται σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από την παραδοσιακή (stalking) (vid. infra). Επιπλέον, εν αντιθέσει προς την κλασική μορφή της συμπεριφοράς, παρέχεται ευχερέστερα η δυνατότητα σε έναν, έστω, αδιάκριτο χρήστη να εισέλθει από απλή και μόνο περιέργεια στη διαδικασία περιήγησης (surfing) στα αναρτημένα στον Παγκόσμιο Ιστό (World Wide Web –

33. Πρβλ. και τις ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις της πρωτοποριακής –προ παντός για την εποχή της– απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου των ΗΠΑ, με την οποία το Δικαστήριο εκλήθη να αποφανθεί επί της συνταγματικότητας δύο ποινικών διατάξεων του Νόμου περί Κοσμιότητας των Επικοινωνιών (Communications Decency Act 1996 - CDA): *Supreme Court 26.6.1997, Reno, Attorney General of the United States, et al. v. American Civil Liberties Union, et al.*, 521 U.S. 884 (1997) 117 S.Ct. 2329, 2334· 138 L.Ed. 2d 874. Η απόφαση είναι, επίσης, διαθέσιμη στη διαδικτυακή διεύθυνση του Ανωτάτου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου των ΗΠΑ: <http://supremecourtus.gov> και σε <http://supreme.justia.com>. Βλ. και Δ. Κιούπη, *Ποινικό Δίκαιο και Internet*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1999, σ. 31-34.

34. *J. Fogel/E. Nehmad*, Internet social network communities: Risk taking, trust, and privacy concerns, *Computers in Human Behavior* 25: 2009, pp. 153–160· *C. J. Hamelink*, *The ethics of cyberspace*, London: Sage 2000, p. 30 et seq.· *Y. Ibrahim*, The new risk communities: Social networking sites and risk, *International Journal of Media & Cultural Politics* 4(2): 2008, pp. 245–253. Πρβλ. *B. Kobayashi*, “Private versus social incentives in cybersecurity, law and economics”, in: *M. Grady/F. Parisi* (eds.), *The Law and Economics of Cybersecurity*, Cambridge University Press, 2011, pp. 13-28· *R. Picker*, “Cyber Security: Of Heterogeneity and Autarky”, *idem*, p. 115-140.

WWW) προσωπικά δεδομένα τρίτων προσώπων, να αντλήσει και να συλλέξει πληροφορίες και εν συνεχεία –συντρεχόντων βεβαίως και άλλων παραγόντων– να εθισθεί στη συστηματική παρακολούθηση του ατόμου ή των ατόμων που θα έχουν κινήσει το ενδιαφέρον του, αρχίζοντας, σταδιακά, να προβαίνει στις σχετικές ενέργειες, που εμπίπτουν στην εν λόγω παραβατική δράση. Δηλαδή, η συγκεκριμένη μορφή παρακολούθησης δύναται να είναι, τρόπον τινά, οψιγενής. Σε αυτήν την περίπτωση, οι ενέργειες του δρώντος υποκειμένου μπορεί να αποτελούν, υπό μία έννοια, προπαρασκευαστικές της συστηματικής παρακολούθησης πράξεις. Προς επίρρωσιν αυτού, αναφέρεται ότι, στο cyberstalking, το ποσοστό των περιπτώσεων στις οποίες το θύμα ήταν άγνωστο στον δράστη ή, τουλάχιστον, δεν προϋπήρχε σχέση –οιουδήποτε χαρακτήρα– μεταξύ τους, κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα από εκείνα του παραδοσιακού stalking (vid. infra υπό 3.2.5). Τούτο καταδεικνύει ότι ο *αδιάκριτος ψηφιακός περιηγητής στις ζωές των άλλων* μπορεί ευχερέστερα τόσο να μνηθεί στην εν λόγω διαδικασία όσο και να υπερβεί τα εσκαμμένα, και, μεταλασσόμενος σε *ψηφιακό «θηρευτή»*, να αντιμετωπίσει τον παρακολουθούμενο ως «θήραμα», με όλες τις δυσμενείς συνέπειες που αυτό συνεπάγεται.

Το *τρίπτυχο* κρίση, τεχνολογία και παραβατική συμπεριφορά δεν λειτουργεί κατά τρόπο δεσμευτικό, καθώς τα επιμέρους στοιχεία δεν τελούν μεταξύ τους σε σχέση λογικής αναγκαιότητας. Άλλωστε, η αντικοινωνική συμπεριφορά δεν είναι, αποκλειστικώς, απόρροια της κοινωνικοοικονομικής κρίσης ή των τεχνολογικών ευκολιών, ωστόσο οι τελευταίες δεν παύουν να συνιστούν ικανούς όρους για την εκδήλωση αυτής. Αυτονόητο, βεβαίως, είναι ότι οι πηγάζουσες από την κρίση και εκκολάπτουσες την παραβατική συμπεριφορά δυσμενείς συνθήκες επιβάλλεται να προσεγγισθούν υπό το φως των εκάστοτε ατομικών συνθηκών και των ιδιαιτεροτήτων κάθε περίπτωσης, ήτοι να εξετάζονται πάντοτε *in concreto*. Άλλωστε, σε εποχές ανατροπής των ισορροπιών, κατά τις οποίες η ροή των πραγμάτων δεν υπακούει σε κανονικότητες, η επιθετικότητα δεν εκδηλώνεται πάντοτε αμέσως· δύναται, να κυοφορείται επί μακρόν και στην περίπτωση αυτή, γεννώνται οι περισσότερο επικίνδυνες μορφές βίας.

Αναμφιβόλως, η χρήση του διαδικτύου και ο επιπολασμός της έμ-
μονης παρενοχλητικής παρακολούθησης είναι μεγέθη ανάλογα. Συνε-
πώς, η ανοδική τάση κρουσμάτων cyberstalking δεν σημαίνει, अपαραι-
τήτως, ότι η συγκεκριμένη παραβατική συμπεριφορά γνωρίζει έξαρση ή
ότι ενέσκηψε μία δεδομένη χρονική περίοδο. Το φαινόμενο, συνυφα-
σμένο με την αυξανόμενη χρήση ιδίως των μέσων κοινωνικής δικτύω-
σης και εν γένει με τις τρέχουσες τεχνολογικές εξελίξεις, αποδίδει τη δι-
αμόρφωση μίας κατάστασης που τελεί σε άμεση συνάρτηση με την ι-
σχύουσα πραγματικότητα. Επομένως, εξαιρουμένης της κρίσεως, που
είναι, εκ των πραγμάτων, αστάθμητο μέγεθος εξ επόψεως συνεπειών
και διαχειρίσεως αυτής σε ατομικό επίπεδο, θα πρέπει να ληφθεί υπ’
όψιν και η ανωτέρω παράμετρος στην συναγωγή συμπερασμάτων
στην πορεία της παρούσας μελέτης.

2. Οι «ζωές των άλλων» στην ετεροτοπία του διαδικτύου: Μετεξε- λίξεις της «τέχνης του παρ-ακολουθείν»

Η προσέγγιση και κατανόηση της συμπεριφοράς του διαδικτυακού
stalking ως *sui generis μορφής παρακολούθησης* δεν δύναται να
πραγματοποιηθεί επαρκώς εάν δεν ιδωθεί υπό το πρίσμα των σύγχρο-
νων μορφών πανοπτισμού, καθώς δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι
ειδικώς το cyberstalking συνιστά, τρόπον τινά, ένα *ηλεκτρονικό πανο-
πτικό, μία εξελικτική μορφή πανοπτικού ελέγχου*, λαμβάνοντος χώρα σε
διαπροσωπικό επίπεδο.

Οι δυνατότητες της *εκ πλαγίου διείσδυσης στη σφαίρα αυτονομίας*
του ατόμου, επιτείνονται ενόψει της αλματώδους προόδου της τεχνο-
λογίας και των κινδύνων που αυτή εγκυμονεί. Στον ίδιο χώρο συνυ-
πάρχουν, εκ παραλλήλου, αφενός η ανωνυμία –και κατ’ επέκτασιν η
ψευδωνυμία– και αφετέρου η πλήρης ορατότητα ή, άλλως, ο *πανοπι-
σμός της ιδιωτικότητας*. Ενώ ο δράστης ανωνυμοποιείται, χρησιμοποι-
ώντας οιοδήποτε όνομα χρήστη (“user name”), αντιθέτως, τα προσδιο-
ριστικά της ταυτότητας του θύματος στοιχεία, και, inter alia, ευαίσθητα
προσωπικά δεδομένα, τίθενται –κατά τρόπον οξύμωρο από τον ίδιο
τον φορέα αυτών– στη διάθεση κάθε επίδοξου δράστη, με αποτέλεσμα
ο τελευταίος να αποκτά σαφές προβάδισμα έναντι του θύματος. Το

«πανοπτικό φαινόμενο», με τη σειρά του, μετεξελίχθη· η προσβασιμότητα κάθε ενδιαφερομένου τρίτου σε προσωπικά δεδομένα άλλων ατόμων και η πλήρης διαφάνεια ανέδειξε τον «Γυάλινο Άνθρωπο», με αποτέλεσμα οι «ζωές των Άλλων» να γίνουν διαπερατές. Όμως, ο «ψηφιακός άνθρωπος» (“digital person”), έχοντας υπερβεί τη φυσική διάσταση της ανθρώπινης υπόστασης, θυματοποιείται κατά τρόπον αθέατο. Η μη ελεγχόμενη ροή πληροφοριών και ο ανεξέλεγκτος διαμοιρασμός αυτών σε αόριστο αριθμό προσώπων, αποτελούν το όχημα για τη δημιουργία μίας κεκαλυμμένης σύγχρονης μορφής προσβολής εννόμων αγαθών, περισσότερο υπόγειας και ιοβόλου από κάθε άλλη, δεδομένου, κυρίως, ότι το θύμα καθιστά προσβάσιμα στους τρίτους τα συγκεκριμένα στοιχεία που το αφορούν, *διευκολύνοντας το ίδιο τη θυματοποίησή του*.

Εντούτοις, καθίσταται αναγκαίο –για την ορθή προσέγγιση της συμπεριφοράς– να επισημανθεί ότι είναι *ουσιωδώς διάφορο* το να «ακολουθεί» (“follow”) ένας χρήστης (“follower”) τον άλλο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης³⁵ από το να τον «παρ-ακολουθεί» (“stalk” - *cyberstalker*). Για τον λόγο αυτόν, επιβάλλεται –ειδικώς στο φαινόμενο του stalking– να δοθεί ιδιαίτερη έμφαση τόσο στην επιλογή όσο και στο ακριβές νοηματικό περιεχόμενο των χρησιμοποιούμενων όρων. Συγκεκριμένα, ο όρος “stalk” –σημειολογικό δάνειο από τη «θήρα», από την οποία έλκει την καταγωγή του (vid. infra υπό 3.2.1)– υποδηλώνει, ως έννοια μεταφερόμενη στην ανθρώπινη κοινωνία, τη δραστηριότητα του υποκειμένου που «παραφυλά», που «πλησιάζει αθόρυβα», που «παρακολουθεί αθέατο»³⁶. ενέργεια αποδίδουσα τη συμπεριφορά εκείνη, η οποία τίθεται με έναν περαιτέρω σκοπό, καθώς τελεί εν αναμονή της

35. Αναμφισβήτητα, η επίδειξη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος σε ένα συγκεκριμένο άτομο, καθώς και στις δραστηριότητες και τις προτιμήσεις αυτού, δεν υποδηλώνει per se έμμονη παρακολούθηση ούτε συνιστά, απαραίτητως, πρόδρομο σύμπτωμα stalking, αλλά θα πρέπει η συμπεριφορά να χαρακτηρίζεται, κυρίως, από *συστηματικότητα* και *προσκόλληση* - vid. infra αναλυτικότερα υπό 3.2.1.

36. Βλ., ενδεικτικώς, την απόδοση του λήμματος “stalk” στο *Oxford English-Greek Learner’s Dictionary* (D.N. Stavropoulos/A.S. Hornby), Oxford University Press, 2008, σ. 542.

κατάλληλης προς δράση –ήτοι την «επίθεση» στο «θήραμα»– στιγμή³⁷. *Mutatis mutandis*, το «παρ-ακολουθείν»³⁸ υποσημαίνει –διά του προθήματός του– την *παράπλευρη* ή την *πλάγια* τακτική του δρώντος υποκειμένου, και, κατ' επέκτασιν, υποδηλώνει την ύπαρξη μίας *παράλληλης* με τον παρ-ακολουθούμενο, σκιώδους παρουσίας, που μηχανεύεται τρόπους –τουλάχιστον– εξοικείωσης με αυτόν.

Οι «ζωές των άλλων» κινούσαν ανέκαθεν το ενδιαφέρον για ποικί-

37. Η παρακολούθηση, εν προκειμένω, υποδηλώνει *stalking* εν τω γίνεσθαι και συνιστά, τρόπον τινά, αρχή εκτελέσεως. Τούτο, όμως, ορθότερον είναι να δεκτό ότι ισχύει μόνο στην περίπτωση εκείνη, κατά την οποία θα ακολουθήσει, στο εγγύς χρονικό διάστημα, προσβολή εννόμου αγαθού, διαφορετικά θα πρόκειται περί προπαρασκευαστικής ενέργειας.

38. Η λέξη «παρακολουθώ» (παρά + ακολουθώ = ακολουθώ από κοντά, συμβαδίζω, κατασκοπεύω) έχουσα το πρόθημα «παρά-» ως πρώτο συνθετικό, δηλώνει –εν προκειμένω– *θέση ή κίνηση παραπλεύρως ή πλάγιως*. Βλ. την ερμηνεία της λέξης «παρακολουθώ» –υπό την έννοια που ενδιαφέρει εν προκειμένω– στο σχετικό λήμμα των πιο έγκυρων Ορθογραφικών Ερμηνευτικών Λεξικών της ελληνικής γλώσσας: *Ακαδημίας Αθηνών* (επιστ. υπεύθ. Ν. Ματσανιώτης / Β. Πετράκος, επιμ. Χ. Χααραλαμπάκης, συνεργ. Σ. Ζαφείρη/Α. Ψαροπούλου / Ε. Διαμαντή/Κ. Δανέζη/Χ. Δημόπουλος/Α. Τρίγκατση/Ν. Παναγιωτοπούλου/Α. Τρυποσκούφη), *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (2014): «ακολουθώ κάποιον, προσέχοντας να μη με αντιληφθεί, για να δω που πάει· καταγράφω κρυφά τις κινήσεις ή τις συζητήσεις του, για να αποσπάσω πληροφορίες για τη ζωή και τις δραστηριότητές του» (σ. 1226): *Τεγόπουλου-Φυτράκη*, *Ελληνικό Λεξικό* (εκδ. Αρμονία, 1989): «ακολουθώ από κοντά, κατασκοπεύω» (σ. 602): *Liddell & Scott*, *Επιτομή του Μεγάλου Λεξικού της Ελληνικής Γλώσσας* (εκδ. Πελεκάνος, 2007, τ. 5, 2007): «ακολουθώ από κοντά, παρακολουθώ στενά» (σ. 30): *Παύρου Λαρούς Μπριτάνικα*, *Ερμηνευτικό και Ετυμολογικό Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσας* (εκδ. Πάπυρος, τ. 48, 1998), «ακολουθώ κάποιον ή κάτι από πολύ κοντά, βαδίζω στα ίχνη του» (σ. 428), ενώ στο λήμμα «παρακολούθηση» εμπεριέχεται ως ερμηνευμα και η «κατασκοπέυση» (*idem*, σ. 427): *Δ. Δημητράκου*, *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν* (γ' έκδ., Χ. Γιόβανη, 1970): «βαίνω επί τα ίχνη, επιτηρώ τις κινήσεις και ενέργειες κακοποιού ή και άλλου προσώπου» (σ. 1053): *Μ. Τριανταφυλλίδη*, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1998): «παρατηρώ συστηματικά και κρυφά τις κινήσεις, τις δραστηριότητες κάποιου, τον κατασκοπεύω»: *Γ. Μπαμπινιώτη*, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Κέντρο Λεξικολογίας, 1998): «ενημερώνομαι κρυφά και συνήθως με παράνομο τρόπο για τις ενέργειες κάποιου» (σ. 1939).

λους, κατά καιρούς, λόγους. Προϊόντος του χρόνου, η «τέχνη του παρακολουθείν» γνώρισε πολλαπλές μεταλλαγές, ποσοτικές και ποιοτικές μετεξελίξεις. Το φαινόμενο της «πανοπτικοποίησης» (“panopticanization”) της κοινωνίας, που την μετέτρεψε σε «κοινωνία της παρακολούθησης» (“surveillance society”)³⁹, έχει τις ρίζες του στον προηγούμενο αιώνα, με διαφορετική, όμως, μορφή. Η τακτική αυτή, χρησιμοποιούμενη άλλοτε ως εργαλείο μυστικών υπηρεσιών και ολιγαρχικών καθεστώτων προς παρακολούθησιν των πολιτών, έλεγχο της κατάστασης των πραγμάτων, εμπέδωση της τάξης και επιβολή δύναμης, και άλλοτε από τους νομίμως εκλεγμένους εκπροσώπους της κρατικής εξουσίας για λόγους δημόσιας ασφάλειας και ελέγχου της εγκληματικότητας, ως προληπτική (προδρασιακή μέθοδος) ή κατασταλτική ενέργεια (εξιχνίαση εγκλήματος)⁴⁰, γνωρίζει ως αποκορύφωμα μία τά-

39. G.T. Marx, *The Surveillance Society: The threat of 1984-style techniques*, *The Futurist* 1985, pp. 21-26· D. Lyon, *Surveillance Society: Monitoring everyday life*, Open University Press, 2001, passim· D.H. Flaherty, *Protecting Privacy in Surveillance Societies*, London: The University of North Carolina Press, 1989· H. Strub, *The Theory of Panoptical Control: Bentham’s Panopticon and Orwell’s 1984*, *The Journal of the History of the Behavioral Sciences* 25: 1989, pp. 40-59· W. Bogard, *The Simulation of Surveillance. Hypercontrol in Telematic Societies*, Cambridge University Press, 1996, passim. Για τα νεότερα δεδομένα στην παρακολούθηση, βλ. G. T. Marx, *What’s New about the “New Surveillance”? Classifying for Change and Continuity*, *Surveillance & Society* 1 (1): 2002, pp. 9-29.

40. Περί των μορφών κρατικής παρακολούθησης και της εξέλιξης αυτών, βλ., ενδεικτικώς, M. Hansen, „Überwachungstechnologie“, in: J.-H. Schmidt/T. Weichert (Hrsg.), *Datenschutz – Grundlagen, Entwicklungen und Kontroversen*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, CPI, 2012, S. 78-87 (82-86)· M. Σαματά (επιμ.), *Όψεις της νέας παρακολούθησης: Διεθνείς και ελληνικές προσεγγίσεις*, εκδ. Βιβλιόραμα, 2010, σ. 19-128· M. Σαματά, «Η εξέλιξη της παρακολούθησης των πολιτών στην Ελλάδα: Από την κρατική παρακολούθηση στις νέες μορφές υπερεθνικού και αγοραίου πανοπτισμού», σε: Σ. Κονιόρδος, Λ. Μαράτου - Αλιπράντη, Ρ. Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Κοινωνικές εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα: Εργασία, εκπαίδευση, οικογένεια, παρέκκλιση*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2006, σ. 491-528· Θ. Παπαθεοδώρου, *Επιτηρούμενη Δημοκρατία*, Βιβλιόραμα, 2009, σ. 19 επ. et passim· Γ. Πανούση, *Ο Μεγάλος Αδελφός και οι μικροί ανάδελφοι εχθροί του: Ή το δίλημμα του επιτηρούμενου*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2008, όπου και περαιτέρω παραπομπές: *τον ίδιο*, *Το προληπτικό ποινικό δίκαιο (ανάμεσα στους εγκληματι-*

ση που διαφαίνεται τα τελευταία έτη –ιδίως από τη δεκαετία του '90 και επέκεινα– αποτυπούμενη στην εκδηλωθείσα μέσω της έμμονης παρακολούθησης συμπεριφορά. Από τον οργουελικό «Μεγάλο Αδερφό»⁴¹, πραγματοποιήθηκε η μετάβαση στην –ερειδομένη στο «Πανοπτικόν» του Bentham⁴²– φουκωική «πανοπτική κοινωνία»⁴³, με απόγειο τη

κούς κινδύνους και τις δικαιοπολιτικές διακινδυνεύσεις), Εγκληματολογία 1-2/2014, σ. 12-20· M. Samatas, Surveillance in Greece, NY: Pella, 2004, pp. 155 et seq., et passim. Πρβλ. και M. McGuire, "Online Surveillance and Personal Liberty", in: Y. Jewkes/M. Yar (eds.), Handbook of Internet Crime, Routledge, 2011, pp. 492-519· B. H. Spitzberg and G. Hoobler, Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism, New Media & Society 4: 2002, pp. 71-92· J.A. Wright/A.G. Burgess/A.W. Burgess/A.T. Laszlo/G.O. McCrary/J.E. Douglas, A typology of interpersonal stalking, Journal of Interpersonal Violence 11: 1996, pp. 487-502.

41. G. Orwell, "1984", Secker & Warburg, 1949 = (μτφρ. Ν. Μπάρτη), εκδ. Κάκτος, 1978. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο απόσπασμα της στιχομυθίας μεταξύ του Ο' Μπράιεν, μέλους του «Εσωτερικού Κόμματος» της «Ωκεανίας» με τον Σμιθ Γουίνστον, μέλος του κυβερνώντος κόμματος στο, περιγραφόμενο από τον George Orwell στο εν λόγω βιβλίο, ολοκληρωτικό καθεστώς, το οποίο έχει τον απόλυτο έλεγχο πάνω σε κάθε δράση και σκέψη των ανθρώπων, μέσω της προπαγάνδας, της διαρκούς παρακολούθησης και της σκληρής τιμωρίας των πολιτών και όπου καθετί εξελίσσεται «υπό το βλέμμα» του Μεγάλου Αδελφού: «[...] Πώς βεβαιώνεται κάποιος για τη δύναμη του πάνω σε έναν άλλον, Γουίνστον; Ο Γουίνστον σκέφθηκε: - Κάνοντας τον να υποφέρει, είπε. - Ακριβώς. Κάνοντας τον να υποφέρει. Η υπακοή δεν αρκεί. Αν δεν υποφέρει, πως μπορείς να είσαι βέβαιος πως υπακούει στη δική σου θέληση και όχι στη δική του; Δύναμη είναι να επιβάλλεις πόνο και ταπείνωση [...]» (σ. 290). Το ανωτέρω απόσπασμα, ως αποδίδον εναργώς αφενός τον σκοπό για τον οποίον τίθεται, μεταξύ άλλων, η παρακολούθηση και αφετέρου την επίδραση και τις επιπτώσεις αυτής, στη ζωή του ατόμου που την υφίσταται, έχει σαφείς προεκτάσεις στις συνέπειες της χρησιμοποιούμενης από τον stalker μεθόδου παρακολουθήσεως της ζωής του θύματος, καθώς η συνέχισή της και μετά την ολοκλήρωση της συλλογής προσωπικών στοιχείων, χρησιμοποιείται, περαιτέρω, ως μέσο απόκτησης δύναμης και επιβολής επ' αυτού (vid. infra).

42. Βλ. J. Bentham, Panopticon: Or, the Inspection-House, 1787, Dublin = London: T. Payne, 1791 = in: M. Bozovic (ed.), The Panopticon Writings, London: Verso, 1995, pp. 29-95. Το «Πανοπτικόν», ως τύπος φυλακής, αποσκοπούσε στην εξασφάλιση της δυνατότητας συνεχούς επίβλεψης (-opticon) όλων (pan-) των κρατούμενων. Βλ. και D. Lyon, Bentham's Panopticon: From Moral Architecture to Electronic Surveillance, Queen's Quarterly 98 (3): 1991, p. 597 et seq.

μορφή παρακολουθήσεως που αναδύεται στην επιφάνεια σήμερα: περισσότερο υπόγεια και αθέατη, δυσχερέστερα αντιληπτή από τον υποστάντα, η οποία, όμως, οδηγεί σε λανθάνουσα θυματοποίηση διά της κεκαλυμμένης ψυχολογικής βίας, που ασκείται μέσω αυτής, και επιτείνει το διάχυτο αίσθημα ανασφάλειας. Κατέστη, συνεπώς, σαφές ότι οι απειλές του ιδιωτικού βίου δεν προέρχονται πλέον μόνον από το κράτος, αλλά και από ιδιώτες: οι δε τελευταίες είναι περισσότερο επικίνδυνες, καθώς, πέραν της αφανούς φύσης τους, που τις καθιστά μη εντοπίσιμες, δεν είναι, επιπλέον, ανιχνεύσιμη η αιτία για την οποία λαμβάνουν χώρα, πράγμα το οποίο δυσχεραίνει τη διαχείριση του κινδύνου⁴⁴. Το stalking απέτελεσε τη μήτρα για την ανάδυση μίας τάσης παρακολούθησης καινοφανούς σε διαπροσωπικό επίπεδο: η φύση, συστηματικότητα και οργάνωση της οποίας, υποδηλώνει μία διαφορετική, σύγχρονη κατεύθυνση⁴⁵. Ενόψει των ανωτέρω, θα μπορούσε να λεχθεί ότι στην έμμονη παρακολούθηση στο πλαίσιο του stalking –παραδοσιακού και διαδικτυακού– αποτυπώνεται μία όψη, η οποία δίδει διάφορο προσανατολισμό στο γνωστό, έως σήμερα, πανοπτικό φαινόμενο. Η κατεύθυνση αυτή, έχουσα *διακριτή μορφή* και *φύση* από την παρελθούσα, γνωρίζει περαιτέρω εξέλιξη μέσω της διαδικτυακής μορφής της συ-

43. *Μ. Φουκώ*, Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής (μτφρ. Κ. Χατζηδημού – Ι. Ράλλη), εκδ. Ράππα, 1989, σ. 265 επ.

44. Για τις σύγχρονες τάσεις διαχείρισης των κινδύνων, υπό το φως των διαμορφωθείσών κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, βλ. ειδικότερα, inter alios, *K. Yeager/A. Roberts*, Bridging the Past and the Present to the Further Crisis Intervention and Crisis Management, in: *K. Yeager/A. Roberts* (eds.), *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment and Research*, 4th ed., Oxford University Press, 2015, pp. 3-35· *Y. Eaton-Stull/M. Miller*, Models for Effective Crisis Intervention, idem, pp. 681-692· *S. Dziegielewski/G. Jacinto*, Designs and Procedures for Evaluating Crisis Intervention, idem, pp. 711-750.

45. Η συγκεκριμένη μορφή παρακολούθησης, είναι διάφορη, άλλωστε, και από την έτερη περίπτωση παρακολούθησης, που λαμβάνει χώρα σε επίπεδο ιδιωτών και όχι από δημόσια όργανα, ήτοι εκείνη που διεξάγεται από ιδιωτικό ερευνητή, κατ' εντολήν ιδιώτη, δεδομένου ότι στην περίπτωση αυτήν, έχει οικονομική φύση, εφόσον γίνεται έναντι οικονομικού ανταλλάγματος.

μπεριφοράς (cyberstalking)⁴⁶. Το stalking εισάγει μία νεοφανή τάση παρακολούθησης, δίδοντας εξελικτική πνοή στην «τέχνη του παρακολουθείν» και εγκαινιάζοντας την περίοδο του διαπροσωπικού πανοπτισμού, την οποία διάγουμε.

Αυτονόητον είναι, ότι η μετεξέλιξη του πανοπτικού φαινομένου δεν συνυφαίνεται μόνο με τις αλματώδεις εξελίξεις στο πλαίσιο της επικοινωνιακής τεχνολογίας, αλλά και με τη δυναμική των ανθρώπινων σχέσεων, που, ως προελέχθη, επηρεάζεται άμεσα υπό των ραγδαίων μεταβολών, αλλά και ανατροπών της κοινωνίας. Η κοινωνιολογία του πανοπτισμού ή της παρακολούθησης (sociology of surveillance)⁴⁷, βρίσκεται ενώπιον μίας νέας πραγματικότητας, που την αποσυνδέει από την κλασική έννοια της κοινωνιολογίας του ελέγχου και η οποία, συγχρόνως, υποδηλώνει μεταλλαγή της φύσης των διαπροσωπικών σχέσεων. Παράλληλα, η τεχνική της παρακολούθησης παρουσιάζει μία διαφορετική όψη, η οποία δεν έχει καταστεί εισέτι αντιληπτή· βιώνει μία μετάβαση από τον κρατικό πανοπτισμό στον διαπροσωπικό, πράγμα το οποίο διευρύνει τον πανοπτικό έλεγχο και δίδει σε αυτόν μία νέα διάσταση, περισσότερο αθέατη και υπόγεια, και, ως εκ τούτου, ιδιαίτερος επίφοβη. Θα μπορούσε, συνεπώς, να λεχθεί ότι η κοινωνιολογία της παρακολούθησης βρίσκεται, πλέον, ενώπιον της εποχής του διαδικτυ-

46. Η επικοινωνιακή τεχνολογία κατέστησε εφικτή την «αναβάθμιση» του παρακολουθούντος. Από τον «παραδοσιακό», συχνά γραφικό –καίτοι ουχ ήκιστα επικίνδυνο– stalker, που αθέατος στο σκοτάδι παρατηρούσε τις ζωές των άλλων και δη, τις κινήσεις του προσφιούς σε αυτόν προσώπου ή, άλλως, του «αντικειμένου του πόθου του», καταγράφοντας κρυφά τις δραστηριότητες, τις επαφές και κινήσεις του, πραγματοποιήθηκε η μετάβαση στον ψηφιακό ιχνηλάτη, ο οποίος, διά της ψηφιακής παρακολουθήσεως, μακριά από τον χώρο του υποστάντος αυτήν, με την ευχέρεια και την άνεση που του παρέχει ο ιδιωτικός του χώρος και ανεξαρτήτως οιασδήποτε γεωγραφικής συνιστώσας, αποκτά εικονική εγγύτητα και πανοπτικότητα επί της ιδιωτικής ζωής του παρακολουθουμένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εξασφαλίζει συστηματική και αποτελεσματική παρατήρηση.

47. Βλ. Μ. Σαματά, *idem*, D. Lyon, "The search for Surveillance Theories", in: D. Lyon (ed.), *Theorizing Surveillance. The Panopticon and Beyond*, Devon: Willan Publishing, 2006, p. 3 et seq.

ακού *διαπροσωπικού πανοπτισμού*⁴⁸, ήτοι της συλλογής, αποθήκευσης και επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων και, εν γένει, παρακολούθησης λαμβάνουσας χώρα μεταξύ ιδιωτών, στην οποία το πανοπτικό φαινόμενο συντελείται σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων και δη με τη χρήση του διαδικτύου. Ίδιον αυτής συνιστά ότι, η ως άνω συμπεριφορά *δεν λαμβάνει χώρα υπό την πίεση ή την επίδραση εξωγενών παραγόντων* και ότι είναι *αποσυνδεδεμένη* από κρατικά, πολιτικά, κοινωνικά ή οικονομικά συμφέροντα και *ανεξάρτητη από οιαδήποτε εξωτερική επιρροή, καθοδήγηση ή έλεγχο*. χαρακτηρίζεται δε, ως επί το πλείστον, από συναισθηματική εμπλοκή του δρώντος υποκειμένου⁴⁹, ενώ τα κίνητρα, υπό τα οποία ελαύνεται ο παρακολουθών, εντοπίζονται αμιγώς σε επίπεδο συναισθημάτων και ποικίλλουν (π.χ. ερωτικό πάθος, εμμονή, φθόνος, εκδίκηση). Επομένως, εν προκειμένω, η παρακολούθηση δεν διαδραματίζει τον ρόλο λειτουργικού εργαλείου της οικονομικής, πολιτικής και, εν γένει, κρατικής εξουσίας και ελέγχου, αλλά συνιστά έκφραση μίας περισσότερο επικίνδυνης και κεκαλυμμένης μορφής προσπάθειας άσκησης *διαπροσωπικής κυριαρχίας*, ήτοι εξουσίας ασκουμένης από ιδιώτη προς ιδιώτη, που συνεπάγεται *ρηγμάτω-*

48. Ο όρος «*διαδικτυακός διαπροσωπικός πανοπτισμός ή παρακολούθηση*», *εισάγεται από τη γράφουσα*, για να δηλώσει την αλλαγή της φύσης και της μορφής του πανοπτικού φαινομένου, στο πλαίσιο μετεξέλιξης αυτού, προϊόντος του χρόνου, και να αποδώσει, εν προκειμένω, την τακτική της διαδικτυακής συλλογής πληροφοριών, που πραγματοποιείται χωρίς οιαδήποτε εμπλοκή είτε κρατικών αρχών είτε ιδιωτικής αγοράς ή ΜΜΕ ή επιχειρήσεων και είναι ανεξάρτητη τόσο από διωκτικούς σκοπούς ή σκοπούς δημόσιας ασφάλειας όσο και από εμπορικούς ή καταναλωτικούς στόχους. Αναφέρεται δε, μόνο σε εκείνη την παρακολούθηση, η οποία λαμβάνει χώρα προς προσωπική και –ως επί το πλείστον– οικιακή χρήση του δρώντος υποκειμένου, ενώ περιορίζεται, αποκλειστικώς, σε επίπεδο ιδιωτικής πρωτοβουλίας και, ούσα αποσυνδεδεμένη από ζητήματα δημόσιας ασφάλειας, οικονομικά συμφέροντα ή πολιτικές σκοπιμότητες, δεν έχει έρεισμα ούτε ωθείται από εξωγενείς παράγοντες.

49. Η μοναδική, εν προκειμένω, μορφή παρακολούθησης, που αποσυνδέεται από συναισθηματική εμπλοκή του δράστη, είναι εκείνη την οποία εκδηλώνει ο «*predator stalker*» και οδηγεί στη λεγόμενη «*αρπακτική βία*» («*predatory violence*»). Πρόκειται περί κατηγορίας stalker, που –κατ' εξαίρεσιν– διέπεται από απουσία συναισθημάτων - *vid. infra* υπό 3.2.6.1.

ση της ιδιωτικότητας του υποστάντος τη συμπεριφορά, επιβολή, απόκτηση ελέγχου και συνακόλουθη χειραγώγηση σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων. Κατ' ουσίαν, το πρόβλημα του διαπροσωπικού πανοπισμού δεν αφορά μόνο στην αδυναμία προστασίας της ιδιωτικότητας του ατόμου, αλλά στη δυσκολία ελέγχου της διάχυσης των προσωπικών του πληροφοριών, την πρόσβαση στις οποίες το ίδιο διευκόλυνε, καθιστώντας αυτές προσιτές, κυρίως διά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Τούτο έχει, όμως, άμεσες συνέπειες στην περαιτέρω δυνατότητα αυτοκαθορισμού του. Έχοντας θέσει ο ίδιος, κατ' αυτόν τον τρόπο, τον ικανό όρο για την αποδόμηση μέρους της ιδιωτικότητάς του, τα όρια αυτής φαντάζουν ρευστά⁵⁰. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ο παρα-

50. Περί της διαφαινομένης απειλής της ιδιωτικότητας, ιδίως ενόψει των κινδύνων που εγείρονται στον τομέα των προσωπικών δεδομένων, από την πρόοδο της Πληροφορικής και την ανάπτυξη των νέων τεχνολογιών, βλ., ενδεικτικώς, Κ. Ν. Χριστοδούλου, Δίκαιο Προσωπικών Δεδομένων, Αθήνα 2013, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 3 επ.· Γ. Νούσκαλη, Ποινική Προστασία Προσωπικών Δεδομένων, β' έκδ., 2007, Σάκκουλα· Π. Δόνο, Τεχνολογική διακινδύνευση και προστασία προσωπικών δεδομένων, σε: Νέες τεχνολογίες και συνταγματικά δικαιώματα, εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ. 27 επ.· Ι. Ιγγλεζάκη, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, εκδ. Σάκκουλα, 2004, σ. 51 επ., 170 επ.· τον ίδιο, Προστασία προσωπικών δεδομένων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης με βάση την Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της ΕΕ για την προστασία δεδομένων, Ευρωπαϊκή Έκφραση 88 (2013), σ. 18 επ.· Α. Γέροντα, Η προστασία του πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2002, σ. 65 επ.· Χ. Μουκίου, Προστασία προσωπικών δεδομένων και ηλεκτρονικές επικοινωνίες: Η «ψηφιακή ιδιωτικότητα» σε δοκιμασία, σε: Π. Φουντεδάκη/Ο. Τσόλκα/Α. Χάνος (επιμ.), Ελευθερίες - Δικαιώματα και Ασφάλεια στην Ε.Ε., εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2010, σ. 65 επ. (77)· Χ. Ακριβοπούλου, Το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων μέσα από τον φακό του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή, ΘΠΔΔ 7/2011, σ. 679-691· Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Οι ισότοποι Κοινωνικής Δικτυώσεως ως Εθνική, Ευρωπαϊκή και Διεθνής Πρόκληση της Προστασίας της Ιδιωτικότητας, εκδ. Σάκκουλα, 2010, σ. 10 επ., 92 επ. et passim. Πρβλ. και Α. Roßnagel, „Modernisierung der Datenschutzrechts“, in: J.-H. Schmidt/T. Weichert (Hrsg.), Datenschutz – Grundlagen, Entwicklungen und Kontroversen, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, CPI, 2012, S. 331-344. Περί της απειλής της ιδιωτικότητας ειδικώς από το cyberstalking, βλ. H.T. Tavani/F.S. Grodzinsky, Cyberstalking, personal privacy and moral responsibility, Ethics and Information

κολουθών τις ζωές των άλλων, ως ψηφιακός ιχνηλάτης της ιδιωτικότητάς τους, σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη διεξαχθείσα από κρατικά ή υπερεθνικά κέντρα παρακολούθηση, σε εκείνη που πραγματοποιείται από ιδιώτη προς ιδιώτη και, κατ' επέκτασιν, στην κοινωνία του σύγχρονου διαδικτυακού διαπροσωπικού πανοπτισμού ή παρακολούθησης.

Βεβαίως, θα πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν, επιπροσθέτως, η παράμετρος της φιλοπεριέργειας, την οποία δύναται σε ορισμένες περιπτώσεις –όπως έχει καταδειχθεί από έρευνες στην αλλοδαπή (vid. infra)– να έχει ως αποκλειστικό έναυσμα η παρακολούθηση. Η φιλοπεριέργεια είναι ίδιον της ανθρώπινης φύσης, πολλώ δε μάλλον ενόψει της απατηλής γοητείας που εκπέμπει το «μυστήριο» που περιβάλλει τις ζωές των άλλων και τις άγνωστες πτυχές τους. Σε αυτό το πλαίσιο, δεν είναι σπάνιο ο παρακολουθών να αισθανθεί, στη θέαση της διαδικτυακής εικόνας του ετέρου προσώπου, έλξη, να γοητευθεί από αυτό, τόσο από την εξωτερική του εμφάνιση όσο και από την προσωπικότητά του –όπως, βεβαίως, την παρουσιάζει το ίδιο στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης– ώστε την αρχική επιθυμία του για παρακολούθηση να διαδεχθεί μία τάση προσέγγισης του παρακολουθουμένου και, εν συνεχεία, στην πιθανή άρνηση ανταπόκρισης του υποστάντος την ανωτέρω συμπεριφορά, να πυροδοτηθεί επιθετικότητα. Καθίσταται, συνεπώς, προφανές ότι δεν δύναται, πάντοτε, ο παρακολουθών τις ζωές των άλλων να μείνει αμέτοχος, και είναι σύνηθες, τη μακρόθεν παρατήρηση να διαδεχθεί μία διαδικασία *συμμετοχικής παρακολούθησης*. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, σταδιακώς –και εν είδει καθέξεως⁵¹– ο ὄρων μετατρέπεται από

Technology 4 (2002), pp. 123–132.

51. Ορώμενη υπό το πρίσμα της ψυχανάλυσης, η παρακολούθηση του συγκεκριμένου προσώπου μετατρέπεται σε έξη και προσκόλληση, λόγω της συστηματικής ενασχόλησης του παρακολουθούοντος και της επένδυσης χρόνου, αλλά και ψυχικής ενέργειας σε αυτό. Ο φροϋδική «κάθεξη» (*Kathexis*) –έλκουσα την καταγωγή της από την αρχαία ελληνική και αποδιδόμενη στη γερμανική διά του όρου „*Be-setzung*“– ορίζεται στην ψυχανάλυση ως διαδικασία επένδυσης της νοητικής ή συναισθηματικής ενέργειας ενός ατόμου σε ένα άλλο άτομο, ένα αντικείμενο ή μία ιδέα (βλ. C. Rycroft, *A Critical Dictionary of Psychoanalysis*, Penguin, 1995, p. 16). χρησιμοποιήθηκε δε, αρχικώς, ως αποδίδουσα μία επένδυση της λίμπιντο. Βλ. S. Freud, *Five Lectures on Psycho-Analysis*, Penguin, 1995, p. 44 et seq.

παρακολουθών, σε ελέγχων τη ζωή του άλλου.

Το μείζον είναι ότι, με τη συμπεριφορά του stalker, πέραν της αναμφισβήτητης προσβολής της ιδιωτικής ζωής, θίγεται εκ παραλλήλου – όπως θα εκτεθεί και εν συνεχεία– πρωτίστως η ελευθερία της κατά βούλησιν διαμόρφωσης του ιδιωτικού βίου και, κατ' επέκτασιν, του αυτοπροσδιορισμού, που πηγάζουν αμφότερες από το αναφαίρετο δικαίωμα στην προσωπικότητα και την αξία του ανθρώπου. Η *ιδιωτικότητα* –ηλεκτρονική⁵² και μη– είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την *προσωπική ελευθερία*. Συγκεκριμένα, η προσωπική ελευθερία ενθυλακώνει την ιδιωτικότητα και, συνακολούθως, την αυτονομία, την πληροφορική αυτοδιάθεση ή, άλλως, τον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό ή αυτοπροσδιορισμό⁵³. Ακόμη και η αίσθηση *per se* ενός ατόμου ότι η ιδιωτική του ζωή παρακολουθείται διαρκώς ή ότι κάποιος συλλέγει πληροφορίες γι' αυτό, έστω και για προσωπική χρήση, *συνιστά ικανό όρο* για την απεμπόληση της αυτονομίας του, καθώς σηματοδοτεί αλλαγή του τρόπου ζωής του και συνακόλουθο περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας του. Άλλωστε, η ιδιωτικότητα τότε μόνον έχει σημασία, όταν κάθε άτομο είναι σε θέση να *επιλέξει συνειδητά* αφενός ποιες από εκείνες τις πληροφορίες που αφορούν στο πρόσωπό του, θα καταστήσει προσι-

52. Βλ. και την *Οδηγία 2002/58/ΕΚ* –γνωστή ως *Οδηγία για την ηλεκτρονική ιδιωτικότητα (e-Privacy Directive)*– του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Ιουλίου 2002, «σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (Οδηγία για την προστασία ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες)», ΕΕ L 201, 31.7.2002. Βλ. σχετικά και Λ. *Μήτρου*, Η νέα Οδηγία 2002/58/ΕΚ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔίΜΕΕ 3 (2004), σ. 371 επ.· Γ. *Τσόλια*, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: Προβληματισμοί ενόψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ, ΔίΜΕΕ 3, 2004, σ. 357 επ.

53. Περί αυτών, βλ. σχετικώς, Κ. *Χρυσόγονο*, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, γ' έκδ., 2006, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 210· S. *Simitis*, Die informationelle Selbstbestimmung - Grundbedingung einer verfassungskonformen Informationsordnung, NJW 1984, S. 402 et seq.· J.-H. *Schmidt*, Persönliche Öffentlichkeiten und informationelle Selbstbestimmung, in: J.-H. Schmidt/T. Weichert (Hrsg.), Datenschutz – Grundlagen, Entwicklungen und Kontroversen, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, CPI, 2012, S. 215-225 (218-222).

τές στους τρίτους, και αφετέρου τον τρόπο και τον χρόνο της περαιτέρω χρήσης αυτών, συμπεριλαμβανομένης, δηλαδή, και της πορείας της ίδιας της πληροφορίας, κυρίως όσον αφορά στη δυνατότητα τροποποίησης και διαγραφής της⁵⁴. Το τελευταίο αυτό στοιχείο εμφανίζει τη μεγαλύτερη δυσχέρεια, καθώς το πρόβλημα στην περίπτωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης *δεν αφορά μόνο στην προστασία της ιδιωτικότητας και των προσωπικών δεδομένων του ατόμου*, δοθέντος ότι το ίδιο τα καθιστά οικειοθελώς προσιτά –με όποιους κινδύνους τούτο συνεπάγεται– σε ορισμένο ή και αόριστο αριθμό προσώπων. Ειδικότερα, το ζήτημα περιστρέφεται, επιπλέον, γύρω από τη εγγενή αδυναμία αυτής της ενέργειας, αναφορικά με τη *δυνατότητα ελέγχου της ροής και της περαιτέρω χρήσης* των συγκεκριμένων προσωπικών πληροφοριών από άλλα άτομα, δηλαδή συναρτάται με τις συνέπειες της ψηφιακής αυτοέκθεσης. Κατ' ουσίαν, με αυτόν τον τρόπο, σηματοδοτείται η απώλεια της πλήρους εξουσίας του ατόμου επί των προσωπικών του στοιχείων⁵⁵, εφόσον στον διαδικτυακό κόσμο ο χώρος και ο χρόνος, ως μεγέθη υπερβατά, συνιστούν ήσσονος σημασίας παραμέτρους, καθώς η ετεροτοπία του διαδικτύου έχει, *inter alia*, τη δυνατότητα να συγκρατεί

54. Ως εκ τούτου, ανακύπτει, *inter alia*, ο σχετικός προβληματισμός περί του *δικαίωματος στη λήθη* (“*right to oblivion*” / “*droit à l’oubli*” / “*diritto all’oblio*”). Περί αυτού, βλ. αναλυτικά, *Ι. Ιγγλεζάκη*, Το δικαίωμα στην ψηφιακή λήθη, εκδ. Σάκκουλα, 2014, *passim*. Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Το δικαίωμα στη λήθη στην εποχή της αβάσταχτης μνήμης: Σκέψεις αναφορικά με την Πρόταση Κανονισμού Προστασίας Δεδομένων, ΕφΔΔ 2 (2012), σ. 264-278· της ίδιας, Κοινωνικά δίκτυα και προσωπικότητα – Ι, ΔίΜΕΕ 2 (2012), σ. 186-195 (187-188).

55. Η δυσοίωνη πρόβλεψη περί του “*τέλους της ιδιωτικότητας*”, είχε γίνει ήδη από το έτος 1999, βλ. ενδεικτικώς, *C. Sykes, The End of Privacy*, N.Y.: St Martin’s Press, 1999· *A. Etzioni, The Limits of Privacy*, N.Y.: Basic Books, 1999. Ο *C. Sykes* παρατηρεί ότι πυρήνας της έννοιας της ιδιωτικότητας είναι η ικανότητα του ατόμου να ελέγχει το «πρόσωπο» που παρουσιάζει στον κόσμο, να επιλέγει τον «κοινωνικό εαυτό» του και την εικόνα του προς τους τρίτους, π. 258. Πρβλ. *Λ. Μητρού*, Η Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, ΚΕΣΔ, Αντ. Σάκκουλα, 1999, σ. 31-32, καθώς και *G. Billen*, „Meine Daten gehören mir“, in: *J.-H. Schmidt/T. Weichert* (Hrsg.), *Datenschutz – Grundlagen, Entwicklungen und Kontroversen*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, CPI, 2012, S. 172-177 (173-175)· *F. Bluhn*, „Privatsphärenverlust in digitalen Alltag“, *idem*, S. 237-242 (239-241).

αμετάβλητο ό,τι υπόκειται στη φυσική φθορά.

3. Η σκοτεινή όψη της εικονικής οικειότητας των μέσων κοινωνικής δικτύωσης – Το παρακολουθείσθαι φυγείν αδύνατον;

Ενόψει των ανωτέρω, συνάγεται σαφώς ότι ο cyberstalker έχει την πρόσθετη ευχέρεια να βρίσκεται διαδικτυακώς επί τα ίχνη του θύματος, διατηρώντας, ταυτοχρόνως, υπό σκιάν τη δράση του. Κατ' αυτόν τον τρόπο, χωρίς ο ίδιος να κάνει αισθητή τη διαδικτυακή του παρουσία και την «εισβολή» του στην προσωπική σφαίρα του παρακολουθουμένου, και δη χωρίς να αφήνει ευχερώς ανιχνεύσιμα ίχνη, περιηγείται σε προσωπικά δεδομένα άλλων –γνωστών ή και αγνώστων σε αυτόν– προσώπων και αντλεί πληροφορίες⁵⁶. Σε τούτο συνέβαλε, σε μεγάλο βαθμό, η πλασματική αίσθηση της ομότοπης συνύπαρξης, την οποία δημιουργήσαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης [“social media”/“social networking sites” (SNSs)/“social networking tools”]⁵⁷, οικοδομώντας έναν

56. J. Mersmann, “The dark side of the web: Cyberstalking and the need for contemporary legislation”, *Harvard Women’s Law Journal* 24 (2000), pp. 255-292. R. Cohen-Almagor, *Confronting the Internet’s Dark Side. Moral and Social Responsibility on the Free Highway*, Cambridge University Press, 2015, *passim*.

57. Οι όροι “social media” και “social networks”, συνήθως, αποδίδονται στην ελληνική, αμφότεροι, ως «μέσα κοινωνικής δικτύωσης» ή «κοινωνική δικτύωση» ή «κοινωνικά δίκτυα» εναλλάξ, χωρίς ειδικότερη διάκριση. Πρβλ. και τον επιλεγέντα όρο «ιστότοποι κοινωνικού δικτύου» («ΙΚΔ») προς απόδοσιν του αγγλικού “social network sites”, από τον Π. Κριμπά, *Εργαλεία Κοινωνικής Δικτύωσης και Μεταφραστές: Η Περίπτωση του LinkedIn*, *Civitas Gentium* 2:1 (2012), σ. 245-283 (248). Σύμφωνα, ωστόσο, με μερίδα επιστημόνων του χώρου της Πληροφορικής, ορθότερη κρίνεται η διαφοροποίηση μεταξύ, αφενός μέσων (εργαλείων) ενημέρωσης και κοινωνικής δικτύωσης (“social media”) και αφετέρου διαδικασίας κοινωνικής δικτύωσης “social networks”, βλ. ενδεικτικώς, D.M. Boyd/N.B. Ellison, *Social network sites: Definition, history, and scholarship*, *Journal of Computer-Mediated Communication* 13(1): 2007, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση: <http://jcmc.indiana.edu/vol13/issue1/boyd.ellison.html>. C.N. Gunawardena / M.B. Hermans / D. Sanchez / C. Richmond / M. Bohley/R. Tuttle, *A theoretical framework for building online communities of Practice with social networking tools*, *Education Media International* 46(1): 2009, pp. 3-16 (4-5, 8). A. Kaplan/H. Michael, *Users of the world unite! The challenges and opportunities of social media*, *Business Horizons* 53(1): 2010, pp.

εικονικό χώρο και προσφέροντας την ψευδαίσθηση της οικειότητας και της εγγύτητας (vid. supra).

Συνήθως, η διαδικτυακή παρακολούθηση είναι προστάδιο εγκληματικής συμπεριφοράς: τουλάχιστον, παρενόχλησης του θύματος. Σπανίως ο παρακολουθών αρκείται στη μακρόθεν παρακολούθηση⁵⁸. Ως επί το πλείστον, η συμπεριφορά του συνιστά προθάλαμο εκ του σύνεγγυς παρακολουθήσεως ήτοι της εξ αποστάσεως προσεγγίσεως του θύματος, με φυσική παρουσία του δράστη στον ίδιο χώρο με αυτό και επίτευξη οπτικής επαφής: τακτική η οποία χρησιμοποιείται προς περαιτέρω συλλογή στοιχείων αναφορικά με το θύμα και δη διερεύνηση των αντιδράσεών του και του τρόπου αλληλεπιδράσεώς του με άλλα άτομα ή και εν είδει «εξοικειώσεως» για τον δράστη, προκειμένου να μεταβεί ευχερέστερα στο επόμενο στάδιο της δια ζώσης προσεγγίσεως⁵⁹. Η διαδικτυακή μορφή παρενοχλητικής παρακολουθήσεως δύναται να χρησιμοποιείται άλλοτε ως *αποκλειστικό* και άλλοτε ως *εναλλακτικό* ή *επικουρικό* ή ακόμη και ως *έσχατο μέσο* προσεγγίσεως του θύματος, εάν οι άλλες μέθοδοι απεδείχθησαν απρόσφορες.

Ωστόσο, μία παράμετρος που επιβάλλεται να ληφθεί υπ' όψιν, ειδι-

59-68 (59-60). Καίτοι η ανωτέρω διάκριση ανάγεται σε επίπεδο τεχνικής ορολογίας, επιλέγεται, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, ως επί το πλείστον, η χρήση του όρου «μέσα κοινωνικής δικτύωσης» ή «εργαλεία κοινωνικής δικτύωσης», καθώς με αυτόν τον τρόπο δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στην επικοινωνιακή λειτουργία τους, που ενδιαφέρει εν προκειμένω.

58. Εντούτοις, επιβάλλεται να διακριθεί εκ των ανωτέρω, η περίπτωση του ατόμου εκείνου, το οποίο, διά της διαδικτυακής παρακολουθήσεως, ζει, κατ' ουσίαν, τη δική του ζωή μέσα από τις ζωές των άλλων, πραγματώνοντας εικονικά ό,τι το ίδιο δεν βιώνει στην αληθινή του ζωή, χωρίς, ωστόσο, να προβεί σε οιαδήποτε ενέργεια προσέγγισης ή παρενόχλησης προς τον παρακολουθούμενο. Αυτή η περίπτωση, καίτοι υποδηλώνει μία μη υγιή κοινωνική ζωή και συμπεριφορά, εντούτοις αυτή καθ' εαυτήν δεν συνιστά cyberstalking. Cf. supra υπό 1 et infra υπό 3.2.1.

59. Η τελευταία σπανίως αποφεύγεται. Όταν, ωστόσο, τούτο συμβεί, οφείλεται είτε στο ότι δεν θα διαθέτει ο ίδιος την απαιτούμενη «τόλμη» προς φυσική προσέγγιση (ενδογενής παράγων) είτε διότι, κατά το μεσοδιάστημα, θα του αποσπάσει το «ενδιαφέρον» το επόμενο θύμα: όχι, όμως, λόγω εξωτερικού εμποδίου. Ο δράστης του cyberstalking δεν προξίζει από εξωγενείς παράγοντες: χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη ευρηματικότητα και ικανότητα υπερβάσεως των εξωτερικών δυσχερειών.

κώς στο cyberstalking, είναι η πιθανή *διάσταση μεταξύ εικονικού και πραγματικού προσώπου του θύματος*, στην περίπτωση εκείνη κατά την οποία το τελευταίο είναι άγνωστο στον δράστη. Εν προκειμένω, έχοντας το δρων υποκείμενο σχηματίζει εικόνα για τον παρακολουθούμενο, συνηθέστερα διά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, και όχι διά προσωπικής επαφής, ενδιαφέρεται, κατ' ουσίαν, για το «είδωλο» αυτού, όπως τούτο αναπαρίσταται στα εν λόγω δίκτυα, και όπως, συχνά, σε αυτές τις περιπτώσεις, αποτυπώνεται εξιδανικευμένο, και όχι για το αληθές πρόσωπο του θύματος, το οποίο, είναι πιθανόν να μην γνωρίζει. Ως εκ τούτου, δεν είναι σπάνιο να έχει σχηματίσει μία απατηλή εικόνα για τον παρακολουθούμενο. Εάν δε, στην πορεία, διαπιστώσει ότι η εικόνα που είχε διαμορφώσει, αρχικώς, για το συγκεκριμένο άτομο διαφέρει, τούτο είναι δυνατόν να οδηγήσει σε σφοδρότητα αντιδράσεων και έκλυση επιθετικότητας. Ήδη, αυτή καθ' εαυτήν, η διαδικτυακή εξιδανίκευση του παρακολουθούμενου ωθεί τον παρακολουθούμενο να *βιώσει μία αίσθηση διάψευσης*, όταν αποκαλύψει ή συνειδητοποιήσει τη διάσταση μεταξύ του «είναι» και του «φαίνεσθαι».

3.1. Τα κοινωνικά δίκτυα ως μέσα ψηφιακής (αυτο)έκθεσης και (αυτο)θυματοποίησης: Προσέγγιση της έμμονης διαδικτυακής παρακολούθησης υπό το πρίσμα δύο διαχρονικών θυματολογικών θεωριών

Στο cyberstalking οι πιθανότητες θυματοποίησης είναι ιδιαίτερος αυξημένες⁶⁰. Δεν θα ήταν υπερβολή δε, να λεχθεί ότι πρόκειται περί κατ' εξοχήν *θυματοκεντρικού εγκλήματος* και ότι, τρόπον τινά, «εκτοπίζει», εν μέρει, τον δράστη από κεντρικό πρόσωπο της εγκληματικής συμπεριφοράς. Ιδιοτύπως, η πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης (actus reus) του cyberstalking καθορίζεται, κατά μείζονα λόγο, από το ίδιο το θύμα⁶¹, δεδομένου ότι καίριο ρόλο διαδραματίζει ο τρόπος με

60. *M. Pittaro*, Cyber stalking: An Analysis of Online Harassment and Intimidation, *International Journal of Cyber Criminology (IJCC)* 1 (2): 2007, pp. 180–197 (190 et seq.).

61. Περί ενός σύγχρονου ορισμού του θύματος, βλ. αναλυτικά, *B. Βλάχου*, Τα δικαιώματα των θυμάτων στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, *ΠοινΔικ* 1/2001, σ. 69-73

τον οποίο τον τελευταίο αντιλαμβάνεται και βιώνει την εις βάρος του σύνολη συμπεριφορά του δράστη⁶². Τούτο ακριβώς καθορίζει, ταυτοχρόνως, την επενέργεια της εν λόγω δράσης επί της ζωής του υποστάντος αυτήν (πρόκληση και ένταση φόβου - *vid. infra* αναλυτικότερα υπό 3.2.1) και σηματοδοτεί την έναρξη της διαδικασίας θυματοποίησής του, ήτοι των ενεργειών εκείνων, οι οποίες υιοθετούμενες –έστω και ασυναίσθητα– από τον παρακολουθούμενο, υποδηλώνουν ότι έχει αρχίσει να *αυτοπροσδιορίζεται ως θύμα* (επί παραδείγματι, αλλαγή διαδικτυακών συνηθειών, αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων επικοινωνίας, αυτοπεριορισμός) και οι οποίες, άπασες, κατατείνουν στην προσπάθεια αποφυγής του δράστη. Προσέτι, η διαδικτυακή θυματοποίηση, στο πλαίσιο της έμμομης παρακολούθησης, θα πρέπει να ιδωθεί υπό το φως μίας πρόσθετης δυνατότητας που έχει ο πράττων στη διάθεσή του: διά του διαδικτύου καθίσταται, ως προεξετέθη, ευχερέστερη η προσβασιμότητα στο υπό παρακολούθηση άτομο, λόγω της γνώσης της καθημερινότητας αυτού, μέσω των διαθέσιμων –διά των κοινωνικών δικτύων– πληροφοριών, τις οποίες οικειοθελώς μεν ο ίδιος ο χρήστης κατέστησε, σε ανύποπτο χρόνο, προσιτές σε ευρύ κύκλο ατόμων, ανυποψίαστος δε για τα όσα θα μπορούσαν να επακολουθήσουν.

Ιδιαιτέρως διαφωτιστική ως προς τον τρόπο θυματοποίησης του υποστάντος την έμμομη παρακολούθηση και, συνακολούθως, ως προς το *modus operandi* του δρώντος υποκειμένου είναι η προσέγγιση του cyberstalking υπό το πρίσμα δύο *συνδυαστικώς εφαρμοζομένων* θυματολογικών θεωριών της «*Εκθεσης (δημοσιοποίησης) του Τρόπου*

(69). Πρβλ. Β. Αρτινοπούλου, «Θυματολογία - Σύγχρονες προσεγγίσεις», σε Β. Αρτινοπούλου/Α. Μαγγανά, Θυματολογία και Όψεις Θυματοποίησης, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 1996, σ. 13 επ. (19).

62. Βλ. Μ. Pathé/P. Mullen, "The victim of stalking", in: J. Boon/L. Sheridan (eds.), Stalking and psychosexual obsession: Psychological Perspectives for Prevention, Policing and Treatment, J. Wiley & Sons, 2002, pp. 1-22, οι οποίοι παρατηρούν ότι πρόκειται περί εγκλήματος, το οποίο *προσδιορίζεται μέσω του ιδίου του θύματος ("victim-defined crime")*, (p. 1). Πρβλ. P.E. Mullen/M. Pathé/R. Purcell, Stalkers and their victims, Cambridge University Press, 2nd ed., 2008· L. Sheridan/G.M. Davies/J.C.W. Boon, The Course and Nature of Stalking: A Victim Perspective, Howard Journal of Criminal Justice 40 (2001), pp. 215-234.

Ζωής» (*Lifestyle Exposure Theory*) και της «Συνήθους Δραστηριότητας» (*Routine Activity Theory*)⁶³. Ίδιον αμφοτέρων των θεωριών, ορωμένων και υπό το φως της διαδικτυακής μορφής της συμπεριφοράς, είναι ότι, εν αντιθέσει προς την παραδοσιακή μορφή *stalking*, το ίδιο το θύμα έχει συμβάλει στην –ψηφιακή– αυτοέκθεσή του και, κατ' ακολουθίαν, στη διαδικτυακή –τουλάχιστον– αυτοθυματοποίησή του⁶⁴.

Η Θεωρία της «Έκθεσης του Τρόπου Ζωής» (*Lifestyle Exposure Theory*), διατυπωθείσα το έτος 1978 από τους *Michael J. Hindelang*, *Michael R. Gottfredson* και *James Garofalo*⁶⁵, στο πλαίσιο προσέγγισης της παραδοσιακής εγκληματικότητας και θυματοποίησης⁶⁶, έχει, μεταφερόμενη στη διαδικτυακή καθημερινότητα, σαφείς προεκτάσεις στη συμπεριφορά των χρηστών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης⁶⁷.

63. Αμφότερες είναι γνωστές και με το ακρωνύμιο “LRAT” (“the Lifestyles/Routine Activities Theory”). Περί αυτών, βλ. αντί πολλών, *R. F. Meier/T. D. Miethe*, *Understanding Theories of Criminal Victimization*, *Crime and Justice* 17 (1993), pp. 459-499· *K.-S. Choi*, *Computer Crime Victimization and Integrated Theory: An Empirical Assessment*, *IJCC* 2 (1): 2008, pp. 308-333. Περί της άμεσης συσχέτισης των εν λόγω θεωριών με τη θυματοποίηση του *cyberstalking*, βλ. αναλυτικότερα σε *B.W. Reyns/B. Henson/B. S. Fisher*, *Being Pursued Online: Applying Cyberlifestyle-Routine Activities Theory to Cyberstalking Victimization*, *Criminal Justice and Behavior* 38 (2011), pp. 1149-1169.

64. Για τον λόγο αυτόν, οι *R. F. Meier/T. D. Miethe* (όπ.π, pp. 459-460), παρατηρούν ότι οι ως άνω δύο θεωρίες μετατοπίζουν, σε μεγάλο βαθμό, στο θύμα την ευθύνη της θυματοποίησης αυτού, δεδομένου ότι, έστω και ακουσίως, διευκολύνει τις ενέργειες του δράστη. Πρβλ. και *D. Boyd*, *Facebook's privacy train wreck: Exposure, invasion, and social convergence*, *Convergence: The International Journal of Research into Media Technologies* 14(1): 2008, pp. 13–20.

65. *M. J. Hindelang/M. R. Gottfredson/J. Garofalo*, *Victims of personal crime: An empirical foundation for a theory of personal victimization*. Cambridge, MA: Ballinger, 1978.

66. Περί της εφαρμογής της εν λόγω θεωρίας επί της παραδοσιακής εγκληματικότητας, βλ. και *T. D. Miethe / M. C. Stafford / D. Sloane*, *Lifestyle changes and risks of criminal victimization*, *Journal of Quantitative Criminology* 6 (4): 1990, pp. 357 – 376.

67. Βλ. αναλυτικότερα, *inter alios*, σε *T. J. Holt/A. M. Bossler*, *Examining the Applicability of Lifestyle-Routine Activities Theory for Cybercrime Victimization*, *Deviant Behavior* 30 (1): 2008, pp. 1-25· *F.T. Ngo/R. Paternoster*, *Cybercrime Victimi-*

Δεδομένης της παρεχομένης από το διαδίκτυο σύγχρονης τάσης να ανακοινώνουν οι χρήστες τα διαδραματιζόμενα στην ιδιωτική τους ζωή σε ευρύ και συχνά μη ελέγξιμο κύκλο προσώπων –διά αναρτήσεων σε λογαριασμούς στα κοινωνικά δίκτυα–, ο δρων απολαύει, εν προκειμένω, του προσθέτου πλεονεκτήματος ότι γίνεται κοινωνός ιδιοτήτων και προσωπικών στιγμών, που άπτονται του σκληρού πυρήνα της ιδιωτικής σφαίρας του θύματος. Οι χρήστες των κοινωνικών δικτύων, χωρίς να λαμβάνουν ιδιαίτερα μέτρα αυτοπροστασίας, δημοσιοποιούν προσωπικές πληροφορίες (π.χ. οικονομική, επαγγελματική, προσωπική οικογενειακή κατάσταση), αφήνοντας εκτεθειμένες λεπτομέρειες της προσωπικής τους ζωής και κοινολογώντας, αδιακρίτως, τα διαδραματιζόμενα στη σφαίρα του ιδιωτικού τους βίου. Ο διαμοιρασμός φωτογραφιών, βίντεο και η ανάρτηση προσωπικών στοιχείων και οικογενειακών στιγμών, μέσω των δυνατοτήτων που παρέχουν οι ιστοχώροι των εφαρμογών κοινωνικής δικτύωσης (ιδίως, Instagram, Twitter, Facebook, Vine) τροφοδοτούν διαρκώς το ενδιαφέρον του cyberstalker. Ο τελευταίος συλλέγει δε, πληροφορίες τόσο για το θύμα όσο και για το συγγενικό, φιλικό, επαγγελματικό⁶⁸ περιβάλλον και εν γένει για τον κοινωνικό του περίγυρο. Τούτο καθιστά ευχερέστερη τη δράση του cyberstalker, καθώς πληθώρα στοιχείων παρέχεται σε αυτόν από τον ίδιο τον παρακολουθούμενο· ταυτοχρόνως δε περισσότερο ύπουλη τη συμπεριφορά και κεκαλυμμένη τη δράση του, δοθέντος ότι ο υποστάς αυτήν συνέβαλε –εν αγνοία του– στον εμπλουτισμό της φαρέτρας του δράστη.

Συνδυαστικώς προς την ανωτέρω θυματολογική προσέγγιση, ερμηνεία της θυματοποίησης του cyberstalking συντελείται μέσω της θεωρίας της «*Συνήθους Δραστηριότητας*» (*Routine Activity Theory – RAT*), διατυπωθείσας το επόμενο έτος (1979), από τους *Lawrence E. Cohen*

zation: An examination of individual and situational level factors, *IJCC* 5 (1): 2011, pp. 773–793· *K.-S. Choi*, “Cyber-Routine Activities: Empirical Examination of Online Lifestyle, Digital Guardians and Computer-Crime Victimization”, in: *K. Jaishankar* (ed.), *Cyber Criminology. Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2011, pp. 229-252.

68. Τούτο επιτυγχάνεται, ευχερώς, διά των «επαφών» του παρακολουθούμενου στους ιστοχώρους επαγγελματικής δικτύωσης (Linkedin).

και *Marcus Felson*⁶⁹. Η συγκεκριμένη θεωρία, έχουσα επί του εμπειρικού κόσμου πρακτική εφαρμογή στην προσέγγιση της εγκληματικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής εγκληματολογίας⁷⁰, θα πρέπει, εν τη εξελίξει της –προσαρμοζομένη, εν προκειμένω, στις ανάγκες του διαδικτυακού περιβάλλοντος– να προσεγγισθεί, και υπό το φως της εικονικής εγκληματολογίας (vid. supra υπό 1)⁷¹. Η θεωρία της «*Συνήθους Δραστηριότητας*» εδράζεται, κατά τους ανωτέρω συγγραφείς, επί τη βάσει τριών σωρευτικώς συντρεχουσών προϋποθέσεων: επίδοξος δράστης, ελαυνόμενος υπό συγκεκριμένων κινήτρων, έχων σκοπό τέλεσης εγκληματικής πράξης (“*motivated offender*”): συγκεκριμένο υποψήφιο θύμα, επιλεγέν από τον δράστη ως κατάλληλος «στόχος» για να κατευθυνθεί προς αυτό η προσβάλλουσα το αγαθό συμπεριφορά (“*suitable target*”): απουσία επαρκών *δικλίδων ασφαλείας*, οι οποίες να είναι εις θέσιν να αποτρέψουν τις ενέργειες του επίδοξου δράστη (“*absence of capable guardians*”)⁷². Αναγκαίον όρο συνιστούν οι συχνά επαναλαμβανόμενες δραστηριότητες του υποψηφίου θύματος, οι οποίες λαμβάνουν χώρα κατά συνήθεια, με αποτέλεσμα ο δράστης να έχει σχηματίσει μία, όσο το δυνατόν, πληρέστερη εικόνα της ζωής του παρακολουθούμενου. Ειδικώς στο εικονικό περιβάλλον του

69. *L. E. Cohen/M. Felson*, Social change and crime rate trends: A routine activity approach, *American Sociological Review* 44 (1979), pp. 588-608. Οι συγγραφείς συνδέουν την εν λόγω θεωρία με την εκδήλωση της λεγόμενης «*αρπακτικής βίας*» (“*predatory violence*”). Περί αυτής, αλλά και του συσχετισμού της με τον “predator stalker”, cf. infra υπό 3.2.1 και 3.2.6.1. Περί μίας έμφυλης προσέγγισης της θεωρίας της «*Συνήθους Δραστηριότητας*», υπό την έποψη της γυναικείας θυματοποίησης, στο πλαίσιο του stalking, βλ. *E.E. Mustaine/R. Tewksbury*, A routine activity theory explanation for women's stalking victimizations, *Violence Against Women* 5 (1): 1999, pp. 43-62.

70. Βλ. *P.J. Brantingham/P.L. Brantingham* (eds.), *Environmental Criminology*, Prospect Heights: Waveland Press, 1981. Βασική αρχή της περιβαλλοντικής εγκληματολογίας είναι ότι το εγκληματολογικό συμβάν λαμβάνει χώρα βάσει του τετράπτυχου: νόμος-δράστης-στόχος-τόπος. Βλ. και *R.H. Burke*, *An Introduction to Criminological Theory*, Willan Publishing 2009, p. 211 et seq.

71. Βλ. και *M. Yar*, The Novelty of “Cybercrime” - An Assessment in Light of Routine Activity Theory, *European Journal of Criminology* 2 (4): 2005, pp. 407-427.

72. *L. E. Cohen/M. Felson*, όπ.π., p. 589.

διαδικτύου, στο οποίο ο χρήστης –απουσία συχνά άλλων ερεθισμάτων στη ζωή του– αισθάνεται πλήρη εμβύθιση και γίνεται επιρρεπής στον διαδικτυακό εθισμό⁷³, είναι σύνθηες να ακολουθεί συγκεκριμένη συμπεριφορά κατά τρόπο στερεότυπο. Το εν λόγω φαινόμενο, παρατηρείται τόσο σε άτομα που χαρακτηρίζονται από πλημμελή κοινωνικοποίηση ή κοινωνική ανασφάλεια⁷⁴ όσο και σε νεαρής ηλικίας χρήστες, οι οποίοι, έχει παρατηρηθεί ότι, ομοίως, είθισται να προβαίνουν σε «τελετουργική χρήση» του διαδικτύου, ακολουθώντας μία στερεότυπη διαδικασία⁷⁵. Ειδικώς στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, διαδικτυακές συνήθειες, όπως επίσκεψη και ενημέρωση του προφίλ στο Facebook ή διαδικτυακές συνομιλίες (chating) λαμβάνουν χώρα, ως επί το πλείστον, συγκεκριμένες ημέρες και ώρες, εν είδει τελετουργίας. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο εντάσσεται στην προβληματική της λεγομένης «τελετουργικής χρήσης των μέσων» (*“ritualized media use”*)⁷⁶, προσδίδει,

73. Βλ. περί αυτού, inter alios, *N. Κουράκη*, Εθισμός στο Διαδίκτυο, ΠΛογ 2009, σ. 1089-1093· *E. Σφακιανάκη/Κ. Σιώμο/Γ. Φλώρο*, Εθισμός στο Διαδίκτυο και άλλες διαδικτυακές συμπεριφορές υψηλού κινδύνου, εκδ. Λιβάνη, 2012, passim. Ειδικώς για τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, πρβλ. και τα πορίσματα της έρευνας των *C. S. Andreassen/T. Torsheim/G. S. Brunborg/S. Pallesen*, Development of a Facebook Addiction Scale, *Psychological Reports* 110 (2): 2012, pp. 501-517.

74. Η συγκεκριμένη κατηγορία ατόμων, χρησιμοποιεί το διαδίκτυο σε μεγαλύτερο βαθμό από άλλα άτομα, εφόσον η επικοινωνία μέσω των κοινωνικών δικτύων φαίνεται σε αυτούς ευκολότερη από την προσωπική επαφή.

75. *C. Melde*, Lifestyle, Rational Choice, and Adolescent Fear: A Test of a Risk-Assessment Framework, *Criminology* 47 (2009), pp. 781-812.

76. Περί της «τελετουργικής χρήσης των μέσων», βλ. *N. Couldry*, Media rituals: A critical approach, London: Routledge, 2002, passim· *T. Liebes/J. Curran* (eds.), Media, ritual and identity, London: Routledge, 1998, passim. Πρβλ. και *B. Debatin / J. Lovejoy/A.-K. Horn/B. Hughes*, Facebook and Online Privacy: Attitudes, Behaviors, and Unintended Consequences, *Journal of Computer-Mediated Communication* 1 (15), 2009, pp. 83–108, οι οποίοι παρατηρούν (pp. 89, 96) ότι η καθημερινότητα ρυθμίζεται, πλέον, κατά τρόπον ώστε να είναι ενταγμένη σε αυτήν, η χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ως αναπόσπαστο τμήμα της, με αποτέλεσμα συγκεκριμένες συμπεριφορές να λαμβάνουν χώρα εν είδει ρουτίνας (*“routinization”*). Είναι προφανές ότι η τελευταία αυτή διαπίστωση, εδράζεται στη βεμπεριανή προσέγγιση της συνήθειας –τη λεγόμενη *“Veralltäglichung”*, βλ. περί αυτής αναλυ-

μεταξύ άλλων, στα κοινωνικά δίκτυα –ειδικώς όσον αφορά στους ανήλικους χρήστες– ένα συμβολικό νόημα· τα μετατρέπει σε ένα *rite de passage* ηλεκτρονικής ενηλικίωσης. Εξάλλου, η κουλτούρα διαμοιρασμού προσωπικών δεδομένων, εκμεταλλεούμενη, συν τοις άλλοις, την τάση για αυτοπροβολή και δημοφιλία, καλλιεργείται, σκοπίμως, από τους φορείς των σελίδων κοινωνικής δικτύωσης, ιδίως στα νεαρά άτομα, τα οποία, λόγω της ηλικίας τους, εμφανίζουν μεγαλύτερη επιρρέπεια⁷⁷.

τικά M. Weber, Die Veralltäglicung des Charisma, in: M. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen: Mohr, 1972 (1. Ed., 1921), pp. 142–148.

77. Πρβλ. και τα πορίσματα της πρόσφατης έρευνας υπό την επιστημονική ευθύνη της Καθηγήτριας Χ. Ζαραφωνίτου, σε δείγμα φοιτητών ηλικίας 18-25 ετών, Χ. Ζαραφωνίτου (συνεργ. Ε. Κουμεντάκη και Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου), Θυματοποίηση και φόβος του εγκλήματος των φοιτητών χρηστών του διαδικτύου. Σχολιασμένη παρουσίαση ερευνητικών πορισμάτων, Εγκληματολογία 1-2/2014, σ. 21-29. Ειδικώς επί ανηλίκων, πρβλ. και Ι. Ιγγλεζάκη, «Προστασία προσωπικών δεδομένων των ανηλίκων στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης», σε: Ι. Ιγγλεζάκη/Ν. Ιντζεσίλογλου/Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου/Α. Τσαούση (επιμ.), Νομικές και κοινωνικές προεκτάσεις του Διαδικτύου σήμερα. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη 7-8/6/2013), εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 117 επ.· Ε. Αλεξανδροπούλου – Αιγυπτιάδου, «Η νομική προστασία των προσωπικών δεδομένων κατά την πλοήγηση των ανηλίκων στο Διαδίκτυο», σε: Κ. Σιώμου και Γ. Φλώρου (επιμ.), Έρευνα, πρόληψη, αντιμετώπιση των κινδύνων στη χρήση του διαδικτύου, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής του Εθισμού στο Διαδίκτυο, Λάρισα, 2011, σ. 141 επ. Βλ. και S. Livingstone, Taking risky opportunities in youthful content creation: Teenagers' use of social networking sites for intimacy, privacy and self expression, *New Media & Society* 10 (3): 2008, pp. 393–411· P. Bocij/L. McFarlane, The Internet: A Discussion Of Some New And Emerging Threats To Young People, *The Police Journal* 76 (1): 2003, pp. 3-13· P. Bocij, Camgirls, Blogs And Wish Lists: How Young People Are Courting Danger On The Internet, *Community Safety Journal* 3 (3): 2004, pp. 16 – 22· U. Wagner/C. Gebel/N. Brüggem, „Privatsphäre als Verhandlungssache: Jugendliche in sozialen Netzwerkdiensten“, in: J.-H. Schmidt/T. Weichert (Hrsg.), *Datenschutz – Grundlagen, Entwicklungen und Kontroversen*, Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, CPI, 2012, S. 226-236 (226-231). Για το stalking, στο πλαίσιο του σχολείου, μεταξύ ατόμων εφηβικής ηλικίας, ως πρόδρομο σύμπτωμα εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς, βλ. inter alios, S. Shipley/B. Arrigo, Introduction to Fo-

3.2. Κωδικοποίηση των συμπεριφορικών χαρακτηριστικών της έμμονης διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης – Φαινομενολογία

3.2.1. Ορολογικές διευκρινίσεις, εννοιολογικός προσδιορισμός και σημασιολογική ανάλυση

Ο όρος “stalking” –ο οποίος κατά κυριολεξία σημαίνει «θήρα», κοινώς «κυνήγι»– επιβάλλεται να προσεγγισθεί υπό το φως της καταγωγής του, την οποία έλκει από την κοινωνιόλεκτο των κυνηγών. Ο ως άνω επιλεγείς, προς απόδοσιν της συμπεριφοράς, όρος, του οποίου είναι προφανής η σημειολογική χρήση⁷⁸, αντικατοπτρίζει τον τρόπο, με τον οποίον ο δράστης αντιμετωπίζει τον παρακολουθούμενο και, προ πάντων, την προσπάθεια κυριαρχίας επί της ζωής αυτού, πράγμα που προσδίδει αυτομάτως στη συμπεριφορά θυματολογικές διαστάσεις.

Αναφορικά με την εννοιολογική απόδοση του όρου “cyberstalking” (ή “online stalking”), προκρίνεται ως ακριβέστερη, κατά την υποστηριζόμενη στην παρούσα μελέτη άποψη –και δεδομένης της προόδου της επικοινωνιακής τεχνολογίας– μία συστατική ερμηνεία. Συγκεκριμένα, ορθότερον είναι να γίνει δεκτό ότι η ηλεκτρονική παρακολούθηση διακρίνεται από τη διαδικτυακή –ή, άλλως, την αναφερομένη στον κυβερνοχώρο– με την πρώτη να είναι ευρύτερη από τη δεύτερη, ως περιλαμβάνουσα κάθε είδος δικτύου επικοινωνίας, μέσω του οποίου γίνεται ανταλλαγή σημάτων, τόσο, δηλαδή, τα συστήματα ηλεκτρονικών επικοινωνιών όσο και Πληροφορικής⁷⁹. Εντάσσονται, συνεπώς, στην πρώτη, *latu sensu*, η επιτυγχανομένη μέσω ψηφιακής τεχνολογίας επικοινωνία, ήτοι η –κινητή⁸⁰ και σταθερή⁸¹– τηλεφωνία, η τηλεομοιοτυπία,

rensic Psychology: Court, Law Enforcement and Correctional Practices, 3rd ed., Academic Press, 2012, p. 297, 304 et seq., 311.

78. Βλ. κατωτέρω και τον όρο “*rattling*” στο πλαίσιο του “computer stalking”.

79. Ο όρος «ηλεκτρονικές επικοινωνίες» τείνει να αντικαταστήσει τον όρο «τηλεπικοινωνίες», καλύπτοντας κάθε είδους μετάδοση δεδομένων και σημάτων, βλ. και το ά. 81 παρ. 4 του Ν 4070/2012, το οποίο αντικατέστησε το άρ. 71 παρ. 2 του Ν. 3431/2006.

80. Στην ηλεκτρονική συμπεριλαμβάνονται και τα συμβατικά κινητά τηλέφωνα, που δεν παρέχουν δυνατότητα σύνδεσης με το διαδίκτυο.

οι δέκτες τηλεειδοποίησης (pagers) και, εν γένει, κάθε ηλεκτρονικό μέσο επικοινωνίας διά κινητών συσκευών ή ηλεκτρονικών υπολογιστών [επί παραδείγματι, συσκευές ασύρματης επικοινωνίας, όπως Bluetooth ή εφαρμογές επικοινωνίας τύπου Viber ή WhatsApp (εφαρμογές messenger)]. Συνεπώς, η διαδικτυακή –τελούσα σε *σχέση υπαλληλίας* έναντι της ηλεκτρονικής– έχει ως βασικό άξονα την επιτυγχανομένη διά της μεσολαβήσεως ηλεκτρονικού υπολογιστή επικοινωνία [“Computer-Mediated Communication (CMC)”]⁸² ή συσκευών κινητής τηλεφωνίας

81. Περί της εκδήλωσης του stalking με όχημα τα μέσα τηλεπικοινωνίας, σταθερής και κινητής, βλ. αναλυτικά σε *S. Gerhold*, Das System der Opferschutzes im Bereich des Cyber- und Internetstalking. Rechtliche Reaktionsmöglichkeiten der Betroffenen, Nomos 2009, S. 17 et seq., με ερμηνευτική προσέγγιση των σχετικών διατάξεων του γερμανικού δικαίου. Πρβλ. για τα παρ’ ημίν ισχύοντα, *Σ. Τάσση*, Άρση απόκρυψης καλούντος σε περίπτωση κακόβουλων ή οχληρών κλήσεων: Νόμιμη αποκάλυψη προσωπικών δεδομένων ή άρση απορρήτου;, ΔίΜΕΕ 3/2005, σ. 401 επ.; *Ν. Λίβο*, Η ποινική προστασία των συνδετικών δεδομένων των τηλεπικοινωνιών, ΠΧρ 1997, σ. 737 επ.; *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπιάδου*, Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών (Η ελληνική νομική ρύθμιση ενόψει και του πρόσφατου Ν 3674/2008), Δι.Μ.Ε.Ε.2008, σ. 446 επ.; *Γ. Τσόλια*, Η προληπτική και κατασταλτική δράση της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Α.Δ.Α.Ε.) στο πλαίσιο των ελεγκτικών της αρμοδιοτήτων (διενέργεια ανακριτικών πράξεων ή διοικητικών ελέγχων;), ΝοΒ 2009, σ. 825 επ.; *τον ίδιο*, Η ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου διασφάλισης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας σύμφωνα με το Ν 3674/2008 (Παρουσίαση και ερμηνευτική προσέγγιση των διατάξεων), ΔίΜΕΕ2008, σ. 334 επ.; *τον ίδιο*, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 2005, σ. 792 επ.; *Κ. Θεοδωρίδη*, Οι πρόσφατες εθνικές ρυθμίσεις για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και την προστασία της ιδιωτικής ζωής, ΕΕΕυρΔ 2006, σ. 587. Πρβλ. και τις σχετικές *Γνωμοδοτήσεις ΕισΑΠ 12/2009* (Ι. Τέντε), *9/2011* (Α. Κατσιρώδη), *9/2009* (Γ. Σανιδά) *vid. infra* υπό 3.2.3.

82. *W. Cupach/B. Spitzberg*, The Dark Side of Relationship Pursuit. From Attraction to Obsession and Stalking, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, p. 80. Ομοίως, *J. Hoffmann*, Stalking, Springer, 2006, S. 201-204; *G. Löhr*, όπ.π., 2008, S. 75-79, όπου και περαιτέρω παραπομπές; *E. Ogilvie*, Cyberstalking, Crime & Justice International 17(50): 2001, pp. 26-29. Πρβλ., επίσης, τις νομοθεσίες των ευρωπαϊκών χωρών (π.χ. Αυστρία, Γερμανία, Ιταλία), στις οποίες

(πολυτηλεφώνων), επιτελουσών ανάλογη προς τον ηλεκτρονικό υπολογιστή επικοινωνιακή λειτουργία (smartphones, iPhones), μέσω της χρήσεως του διαδικτύου. Κατ' ακολουθίαν, ως ακριβέστερος για το "cyberstalking" (ή "online stalking") κρίνεται, εν προκειμένω, ο ειδικότερος όρος *ηλεκτρονική stricto sensu* έμμονη παρακολούθηση ή –επί το ορθότερον– *διαδικτυακή* έμμονη (παρενοχλητική) παρακολούθηση (vid. infra), καθώς αποδίδει πληρέστερα την έννοια και τους τρόπους εκδήλωσης της συμπεριφοράς. Τούτο επιρρώνεται, άλλωστε, από το γεγονός ότι η πράξη πραγματώνεται στον *κυβερνοχώρο*⁸³, με *όχημα το διαδίκτυο*, μέσω τριών τρόπων, οι οποίοι, κατ' ουσίαν, συνιστούν την *τριμερή συμπεριφορική δομή του cyberstalking*. Συγκεκριμένα, η –υπαγόμενη στην ηλεκτρονική lato sensu– *διαδικτυακή* παρακολούθηση είναι, με τη σειρά της, *υπερκείμενη έννοια*, διακρινόμενη περαιτέρω σε

υπάρχει ρητή πρόβλεψη για το stalking και γίνεται διάκριση μεταξύ τηλεπικοινωνιών και λοιπών μέσων επικοινωνίας (βλ., περί αυτών, αναλυτικά υπό 3.2.3).

83. Περί της εκδήλωσης μορφών παραβατικής συμπεριφοράς στον κυβερνοχώρο, βλ. inter alios, *N. Κουράκη*, Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, τ. Β': Πραγματολογική προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα, β' έκδ., Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ., 182 επ.: *I. Φαρσεδάκη*, «Το έγκλημα στον κυβερνοχώρο και η αντιμετώπισή του», σε: Α. Γιωτοπούλου Μαραγκοπούλου (διεύθ. έκδ.), Η Εγκληματολογία απέναντι στις σύγχρονες προκλήσεις (Επετειακό Συνέδριο για τα Τριάντα Χρόνια Δράσης της Ελληνικής Εταιρείας Εγκληματολογίας), εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2011, σ. 139-151· *Γ. Λάζο*, Πληροφορική και έγκλημα, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2001, σ. 109 επ.: *Χ. Τσουραμάνη*, Ψηφιακή εγκληματικότητα – Η (Αν)ασφαλής όψη του διαδικτύου, εκδ. Β. Κατσαρού, Αθήνα, 2005, passim· *A. Ζαννή*, Το διαδικτυακό έγκλημα, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2005, passim· *S. Furnell*, Κυβερνοέγκλημα, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2006, passim· *G. Stephens*, Crime in cyberspace, The Futurist 29 (5): 1995, pp. 24-29· *D. Wall* (ed.), Cyberspace Crime, Dartmouth: Ashgate, 2003, passim. Περί της εννοίας του εγκλήματος στον κυβερνοχώρο («κυβερνοεγκλήματος»), βλ. inter alios, *Y. Jewkes*, "Cybercrime", in: E. McLaughlin/J. Muncie (eds.), The Sage Dictionary of Criminology, 3rd ed., 2013, Sage Publications, pp. 112-114 (112), η οποία σημειώνει ότι εντάσσονται στην έννοια αυτού, οι παράνομες πράξεις που τελούνται με τη συνδρομή ή μέσω υπολογιστών, δικτύων υπολογιστών, διαδίκτυο και διαδικτυακών τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών (ICTs). Επισημαίνεται δε, ότι η Ελλάδα δεν έχει κυρώσει ακόμη τη Σύμβαση της Βουδαπέστης της 23.11.2001, ή, άλλως, τη «Σύμβαση για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο».

τρεις ειδικότερες μορφές τέλεσης, ήτοι (έμμονη) παρακολούθηση διά ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (*e-mail stalking*): ηλεκτρονικού υπολογιστή (*computer stalking*) και διαδικτύου εν στενή εννοία [ίντερνετ (*internet stalking*)], με περαιτέρω ειδικότερες διακρίσεις σε εκάστη κατηγορία (vid. infra υπό 3.2.4)⁸⁴. Ο δράστης δύναται να ακολουθήσει μονομεθοδική διαδικτυακή προσέγγιση του θύματος, κάνοντας χρήση μόνον ενός εκ των ανωτέρω τρόπων ή πολυ-μεθοδική με συνδυασμό ή εναλλαγή μεθόδων⁸⁵. Εν αντιθέσει προς την άμεση, προσωπική αλληλεπί-

84. Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται τα απόμμενα της *ηλεκτρονικής stricto sensu* κατηγορίας παρενοχλητικής παρακολούθησης και, για τον λόγο αυτόν, ακολουθείται, εν συνεχεία, ως ακριβέστερος, ο ειδικότερος όρος «*διαδικτυακή*» παρενοχλητική παρακολούθηση, υποδηλώνοντας, όπου δεν γίνεται περαιτέρω διάκριση, την τέλεση της συμπεριφοράς μέσω μίας εκ των υπερθεν τριών δυνατοτήτων.

85. Οι πηγάζουσες από την εν λόγω πολυμεθοδική –και κατ’ ακριβολογίαν τριμεθοδική– εκδήλωση του *cyberstalking*, εκφάνσεις του φαινομένου, προσδίδουν, ως θα αναπτυχθεί και κατωτέρω (υπό 3.2.4), πολυμορφία στη συμπεριφορά, φωτίζοντας πολλαπλές πτυχές αυτής και διανοίγοντας νέα πεδία, σε βαθμό και κατά τρόπον ώστε, μερίδα επιστημόνων να έχει υποστηρίξει σθεναρώς ότι πρόκειται περί αυτοτελούς και ανεξάρτητου αδικήματος έναντι του παραδοσιακού *stalking*. Ένθερμος υποστηρικτής αυτής της άποψης, είναι ο Paul Bocij, από τους πρωτοπόρους στη μελέτη του *cyberstalking* [βλ. *P. Bocij*, *Cyberstalking: Harassment in the Internet Age and How to Protect Your Family*, Westport, CT: Greenwood Publishing Group, 2004, pp. 21 et seq., 29-30· *P. Bocij/M. Griffiths/L. McFarlane*, *Cyberstalking: A new challenge for criminal law*, *The criminal lawyer* 122: 2002, pp. 3-5 (3)· *P. Bocij/L. McFarlane*, *Seven fallacies about cyber stalking*, *Prison Service Journal* 149(1): 2003, 37-42 (37)]. Μάλιστα, προς επίρρωσιν αυτού, οι υπέρμαχοι της εν λόγω θέσης επικαλούνται την ανάδυση μορφών δράσης, οι οποίες δεν εμφανίζονταν στο πλαίσιο του *offline stalking*, όπως το “*Group cyberstalking*” (vid. infra υπό 3.2.6.1). Την άποψη αυτήν, ωστόσο, δεν συμμερίζεται η γράφουσα, με κυριότερα επιχειρήματα αφενός την ταυτότητα των προσβαλλομένων εννόμων αγαθών επί αμφοτέρων των τρόπων τέλεσης –*διαδικτυακώς και εξωδικτυακώς*– και αφετέρου τη φύση και ουσία της συμπεριφοράς, η οποία δεν μεταβάλλεται εκ μόνης της υιοθέτησης από τον δράστη διαφορετικών μεθόδων, με όχημα το διαδίκτυο και τις παρεχόμενες εξ αυτού δυνατότητες. Το *cyberstalking*, κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, ως *μη γνήσιο* ηλεκτρονικό έγκλημα, προσδίδει μεν νέες διαστάσεις στην παραδοσιακή μορφή της συμπεριφοράς, συνιστά δε *εξελικτική μορφή* εκδήλωσης της κλασικής μορφής του αδικήματος, η οποία εξακολουθεί να υφίστα-

δραση (“face-to-face” – “FTF”), ήτοι τη λαμβάνουσα χώρα άνευ παρεμβολής ηλεκτρονικών συσκευών, η επικοινωνία μέσω υπολογιστή παρέχει τη δυνατότητα της «έμμεσης καταδίωξης» (“*indirect pursuit*”) ή «καταδίωξης δι’ έμμέσου αλληλεπιδράσεως» (“*indirect interactional pursuit*”), η οποία συνιστά λογική προέκταση της άμεσης αλληλεπίδρασης και επέχει θέση υποκαταστάτου ή συμπληρώματος αυτής⁸⁶. Επί αμφοτέρων –άμεσης και έμμεσης διαδραστικής επαφής– τυπικό γνώρισμα είναι, *κατ’ αρχήν*, η αμοιβαία αλληλεπίδραση, αλλά *όχι κατ’ ανάγκην*. Συγκεκριμένα, ορθότερον είναι, η έμμεση διαδραστική επαφή να διακριθεί, περαιτέρω, σε *ευθεία και εκ πλαγίου διάδραση*⁸⁷. Η ευθεία συνίσταται μεν σε αποφυγή της φυσικής επαφής με το θύμα, αλλά, εν αντιθέσει προς την εκ πλαγίου διάδραση, έχει –έστω και διά της μεσολαβήσεως ηλεκτρονικού υπολογιστή– ως αποδέκτη το ίδιο, άνευ παρεμβολής τρίτου προσώπου. Αντιθέτως, η εκ πλαγίου διάδραση συνίσταται στην υφαρπαγή των σχετιζομένων με το θύμα πληροφοριών, μέσω άλλων προσώπων, των εισδεχομένων μελών στο κοινωνικό δίκτυο του βασικού παρακολουθούμενου –ήτοι διά των «επαφών» αυτού– στα οποία ο δράστης εμφανιζόμενος, διαδικτυακώς, ως γνωστός του θύματος, αποστέλλει αιτήματα φιλίας και, κατόπιν αποδοχής τους, αντλεί στοιχεία για το πρόσωπο που τον ενδιαφέρει (vid. infra).

Εκ των όσων προεξετέθησαν, ως πληρέστερα αποδίδων την έννοια του stalking εισάγεται από τη γράφουσα ο όρος *έμμομη*⁸⁸ *παρενοχλητι-*

ται. Εμπλουτίζει το *modus operandi* του δράστη, παρέχοντάς του την ευχέρεια συγκεκριασμού μεθόδων, οι οποίες, όμως, *αυτές καθ’ εαυτές, δεν αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία της πράξης*, κατά τρόπον ώστε να πρόκειται περί ενός διακριτού εγκλήματος, που να εμφανίζει ετερότητα από το εξωδικτυακό.

86. Πρβλ. τη ρύθμιση περί «έμμέσου συνεχούς επικοινωνίας» στη νομοτυπική υπόσταση του stalking στον καναδικό Ποινικό Κώδικα [Criminal Code s. 264 § 2(b)] – vid. infra υπό 3.2.3.

87. *W. Cupach/B. Spitzberg*, *The Dark Side of Relationship Pursuit. From Attraction to Obsession and Stalking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, pp. 81-82.

88. Αναγκαίον είναι να επισημανθεί ότι ο όρος «έμμομη» υποδηλώνει, εν προκειμένω, την *επιμονή* και τη *σταθερότητα*: είναι δε απηλλαγμένος από οιαδήποτε έννοια νοσηρότητας και αναφέρεται στη –μη παθολογική– *λίμναση της σκέψης* του

κή παρακολούθηση⁸⁹ και, ακολούθως, του cyberstalking, έμμομη διαδι-

δρώντος υποκειμένου σε συγκεκριμένο πρόσωπο ή κατάσταση και όχι στην ιδεοληψία. Ο όρος «έμμομος» (“obsessional”) χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά, στο πλαίσιο του stalking, το έτος 1993, από τους *M. Zona/K. Sharma/J. Lane*, A comparative study of erotomanic and obsessional subjects in a forensic sample, *Journal of Forensic Sciences* 38 (1993), pp. 894-903 και, εν συνεχεία, δύο χρόνια αργότερα, από τους *J. R. Meloy/S. Gothard*, Demographic and clinical comparison of obsessional followers and offenders with mental disorders, *American Journal of Psychiatry* 152 (2): 1995, pp. 258-263. Έκτοτε, ο όρος παγιώθηκε. Ωστόσο, ο *J. R. Meloy* [“The Psychology of Stalking”, in: *J. R. Meloy*, (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 2-27], παρατηρεί ότι η επιλογή του συγκεκριμένου όρου, ο οποίος, κατ’ ουσίαν, εδραιώθηκε από τον ίδιο, υπέστη κριτική, ακριβώς λόγω αυτής της εγγενούς αμφισημίας του, που δημιουργεί σύγχυση, καθώς η λειτουργική σημασία του, εν προκειμένω, παρεκκλίνει από τη συνήθη χρήση και συγχέεται με την ύπαρξη ψυχικής νόσου (p. 13).

89. Στην, ομολογουμένως, ιδιαίτερος περιορισμένη –ως προελέχθη– ελληνική βιβλιογραφία, οι συνεπέστεροι, προς την αληθή φύση και ουσία της συμπεριφοράς, όροι, που έχουν επιλεγεί από τους συγγραφείς, προς απόδοσιν του stalking, είναι: «επίμονη και έντονη παρενόχληση», *Γ. Κάβουρας* [Μία έντονα αντικοινωνική συμπεριφορά στο στόχαστρο του νομοθέτη, *ΠΛογ* 2/2008, σ. 439-449 (439)]· «επίμονη και διαρκής διατάραξη της ιδιωτικής ζωής», *Μ. Γαλανού* [Επίμονη και διαρκής διατάραξη της ιδιωτικής ζωής (Stalking): Μία συμπεριφορά στα όρια του Ποινικού Δικαίου, *ΠΛογ* 2/2008, σ. 453-458 (453) = Τιμητικός Τόμος για την Α. Μπενάκη - Ψαρούδα, «Ποινικές Επιστήμες. Θεωρία και Πράξη», εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2008, σ. 1185-1213 (1185)]· «συνεχής παρακολούθηση, παρενόχληση και κατασκοπεία», *Σ. Σούλη* [Αθέατη βία. Η αγάπη δεν πρέπει να πονάει, εκδ. Ψυχογιός, 2010, σ. 89]· «φορτική/έμμομη παρακολούθηση προσώπου», υπό το λήμμα „Nachstellung“, κατά παραπομπήν από το “Stalking”, σε *Κ. Βαθιώτη* (επιμ.)/ *Χ. Τσεπίση, Β. Ζαχαρόπουλου, Χ. Κουτσογιάννη-Hanke, Δ. Μπουργιέζη, Α. Παπαδέλλη, Χ. Παπατσώρη, Ε. Πριοβούλου, Β. Τριανταφυλλίδη* (συν.), *γερμανοελληνικό - ελληνογερμανικό Λεξικό Νομικών Όρων*, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 645· «παρενόχληση μέσω παραφύλαξης», *Μ. Λυκούδης* [μτφρ. του έργου της Μ.-F. Hirigoyen, Η κακοποιημένη γυναίκα. Η βία μέσα στο ζευγάρι, εκδ. Πατάκη, 2006, σ. 68]. Κατά την γράφουσα, καίτοι άπαντες οι ανωτέρω όροι αποδίδουν ορθώς και εναργώς τη συμπεριφορά, εντούτοις, ως πληρέστερος, προκρίνεται ο υπερθεν επιλεγείς, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, ήτοι «έμμομη παρενοχλητική παρακολούθηση». Η απόδοση του όρου “stalking”, στο πλαίσιο της νομοτυπικής μορφής της συμπεριφοράς, στις χώρες εκείνες που έχει αποκτήσει ποινική υπόσταση, διαφέρει ανά έννομη τά-

κτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση. Ο όρος “cyberstalking” συνιστά νεολογισμό και χρησιμοποιείται, προκειμένου να αποδώσει την ειδικότερη μορφή εκδήλωσης του –“κλασικού” πλέον– stalking, η οποία λαμβάνει χώρα διά των διαδικτυακών μέσων και γνωρίζει έξαρση, λόγω της ολοένα αυξανόμενης χρήσης των εφαρμογών κοινωνικής δικτύωσης. Σε κάθε περίπτωση, ανεξαρτήτως τρόπου τελέσεως της πράξεως, ήτοι διαδικτυακώς ή εξωδικτυακώς, πρόκειται, κατ’ αρχήν, περί *εμμόνου παρακολουθήσεως*, *lato sensu*, καθώς οι αρχικές ενέργειες του δρώντος υποκειμένου λαμβάνουν χώρα κατά τρόπον σκοπί-

ξη, λαμβανομένων υπ’ όψιν, βεβαίως, και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του εκάστοτε ποινικού συστήματος. Βλ. επί παραδείγματι, τον όρο «εγκληματική παρενόχληση» (“*Criminal Harassment*”) στο άρθρο 264 § 2(b) του καναδικού ΠΚ, καθώς και τον όρο «επίμονη καταδίωξη» („*beharrliche Verfolgung*“), ο οποίος επελέγη προς απόδοσιν του stalking, στο πλαίσιο του αυστριακού ΠΚ, στον αποτρεπτικό κανόνα του άρθρου § 107a (βλ. αναλυτικά, *inter alios*, F. Höpfel/E. Ratz, Wiener Kommentar zum Strafgesetzbuch, 2. Aufl., Wien: Mazsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2010, S. 50-63· C. Bertel/K. Schwaighofer, Österreichisches Strafrecht – Besonderer Teil I, 9. Aufl., Springer, 2006, S. 98-100). Πρβλ., επίσης, τον όρο «καταδίωξη» („*Nachstellung*“), με τον οποίον αποδίδεται το stalking στη γερμανική έννομη τάξη, έχοντας λάβει ποινική υπόσταση στο άρθρο § 238 γερμανικού ΠΚ [„Gesetz zur Strafbarkeit beharrlicher Nachstellung“ (40. StrÄndG) v. 22.3.2007, BGBl I Nr. 11 v. 30.3.2007, S. 354, δημοσιευμένο και στην επίσημη διαδικτυακή διεύθυνση του Υπουργείου Δικαιοσύνης της Γερμανίας <http://www.bundesrecht.juris.de>], βλ. αναλυτικά, *inter alios*, σε S. Gerhold, Das System der Opferschutzes im Bereich des Cyber- und Internetstalking. Rechtliche Reaktionsmöglichkeiten der Betroffenen, Nomos 2009, S. 119-144 (όπου και ανάλυση των στοιχείων της νομοτυπικής υπόστασης του εγκλήματος)· J. Kinzig/S. Zander, Der neue Tatbestand der Nachstellung (§ 238 StGB) – Gelungener Abschluss einer langen Diskussion oder missglückte Maßnahme des Gesetzgebers?, JA 7 (2007), S. 481-487. Για τον σχετικό προβληματισμό προ της εισαγωγής της νομοθετικής ρύθμισης στον γερμανικό ΠΚ, βλ. S. Rusch, Stalking in Deutschland. Ein Handbuch für alle Praxisbereiche, Göttingen 2005, S. 64 et passim. Περί της διαδρομής της γερμανικής πρότασης νόμου, βλ. στην ελληνική βιβλιογραφία Γ. Κάβουρα, όπ.π., σ. 439-449. Για την αντίστοιχη ρύθμιση του ιταλικού ΠΚ, *vid. infra* υποσ. 107. Πρβλ., επίσης, στο πλαίσιο της Σύμβασης Κωνσταντινούπολης, τον όρο «μη εμφανής παρακολούθηση ή παρενόχληση» που επελέγη στην επίσημη ελληνική μετάφραση προς απόδοσιν του “stalking” (άρθρο 34) - *vid. infra* σχετικό σχολιασμό.

μως αθέατο, αθόρυβο και υπόγειο⁹⁰. Είναι δε δυνατόν, πέραν της επίμονης και οχληρής παρακολούθησης, να μην προβεί ο δράστης σε περαιτέρω ενέργειες, προσβάλλουσες σε μεγάλο βαθμό την ιδιωτικότητα του θύματος ή την αξιοπρέπεια αυτού. Στην περίπτωση, όμως, κατά την οποία –ως είθισται– εκπτώχθει η δράση του *stalker* στην πλήρη της έκταση, δηλαδή εάν ο δράστης προβεί σε ενέργειες που θίγουν σε σημαντικό βαθμό και περιορίζουν ουσιωδώς την πληροφορική –τουλάχιστον– αυτοδιάθεση του υποστάντος τη συμπεριφορά, τότε ο δρων δεν είναι απλώς έμμονος παρακολουθών, αλλά μετατρέπεται σε ένα είδος αθέατου απηνούς «διώκτη». Στην τελευταία αυτή περίπτωση, είναι ορθότερο, κατ' ακριβολογίαν, να γίνει λόγος περί εμμόνου *παρενοχλητικής* παρακολουθήσεως· όρος ειδικότερος και αποδίδων σαφέστερα την έννοια του *stalking*. Κατ' ακολουθίαν, εάν αναλυθούν τα επιμέρους συστατικά γνωρίσματα που περιλαμβάνει ο ανωτέρω επιλεγείς –προς απόδοσιν του *stalking*– όρος, συνάγεται ευκρινώς ότι, κατά πρώτον, το στοιχείο του «εμμόνου», εκτός από τα αντικειμενικά στοιχεία της σταθερότητας, έντασης, διάρκειας και συχνότητας εκδήλωσης της συμπεριφοράς, χαρακτηρίζει, επιπλέον, τον ψυχικό σύνδεσμο του δράστη με την πράξη του, δηλαδή διέπει και την ψυχική στάση του δράστη απέναντι σε αυτήν, υποσημαίνοντας την παραμονή της ιδέας προς τέλεση της επιδιωκόμενης ενέργειας, κατά τρόπον ανυποχώρητο και κυριαρχούντα στη σκέψη του. Κατά δεύτερον, το στοιχείο της «*παρενόχλησης*», ως προσδιοριστικός όρος του αντικειμενικού γεγονότος της παρακολούθησης, δεν προκαλεί απλώς και μόνο μία εννοιολογική όξυνση, αλλά νοηματοδοτεί την ίδια την πράξη της παρακολούθησης, καθώς αποδίδει, πέραν της συγκεκριμένης σειράς ενεργειών που συνιστούν την παρενοχλητική δράση, τον –οχληρό και ανεπιθύμητο– τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνει τη συμπεριφορά ο υποστάς αυτήν⁹¹. Προ-

90. Βλ. και λήμμα “Stalking” σε *Black’s Law Dictionary* [B. Garner (ed.), 3rd ed., Thomson/West, 2006, p. 671], όπου το κύριο χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς εντοπίζεται στον κρυφό και ύπουλο χαρακτήρα αυτής (“*by stealth*” / “*surreptitiously*”), πρβλ. και λήμμα “Cyberstalking”, *idem*, p. 173.

91. Εξ αυτού, *inter alia*, συνάγεται ότι πρόκειται, ως προελέχθη, περί *θυματοκεντρικού εγκλήματος*, καθώς σημαντικό ρόλο διαδραματίζει ο τρόπος με τον οποίον

σέτι, προσδίδει βάρος στη διατάραξη της ηρεμίας του βίου του παθόντος, δηλαδή στις συνέπειες που έχει η εν λόγω συμπεριφορά στη ζωή του, υποσημαίνοντας σαφώς το εύρος αυτών και την ένταση της δράσης: υποτονθορίζει δε την ύπαρξη μιας *διπλά αυθαίρετης ενέργειας*, ήτοι παρακολούθησης, αφενός μη νομιμοποιημένης και αφετέρου, ταυτοχρόνως, παρενοχλητικής⁹². Αναμφιβόλως, η ιδιαιτερότητα του *stalking* και η ειδοποιός διαφορά του από άλλα εγκλήματα είναι, πρωτίστως, το στοιχείο της έμμονης που διέπει το σύνολο των ενεργειών του δράστη. Εντούτοις, όλα τα ανωτέρω στοιχεία⁹³ επιβάλλεται να συντρέχουν *σωρευτικώς*, προκειμένου να φωτισθούν άπασες οι εκφάνσεις της συμπεριφοράς του πράττοντος, δοθέντος ότι η παρενοχλητική παρακολούθηση μόνον υπό του φως του προσανατολισμού του δράστη κατά τρόπον έμμοно προς το θύμα, δύναται να αποδώσει επαρκώς τη φύση και ουσία της συμπεριφοράς του. Τούτο ισχύει τόσο από πλευράς αντικειμενικών στοιχείων, δηλαδή διατάραξης της ηρεμίας, εκφοβισμού ή και προσβολής της αξιοπρέπειας του ατόμου, κατά τρό-

εκλαμβάνει τη συμπεριφορά ο αποδέκτης αυτής. Τούτο είναι ένα δυσχερώς προσδιορισίμο μέγεθος, καθώς συνδέεται αναπόφευκτα με υποκειμενική αξιολόγηση. Κατ' επέκτασιν, η έννοια της αληθοφανούς απειλής ("*credible threat*"), που απαντά σε σχετικές αλλοδαπές ρυθμίσεις (βλ. ενδεικτικώς, California Penal Code § 646.9, και την απόφαση *United States of America v. Jake Baker and Arthur Gonda, 1995*), διαπνέεται από σχετικότητα. Η δε φυσική απόσταση, αυτή καθ' εαυτήν, από γεωγραφικής απόψεως, δεν αίρει τον εύλογο φόβο του εξαγγελθέντος κακού, δοθέντος ότι υπάρχουν ποικίλοι τρόποι –έστω και εξ αποστάσεως– προκλήσεως βλάβης. Επιπλέον, δεν είναι σπάνιο φαινόμενο, εφόσον συλλέξει ο δράστης διαδικτυακώς όλα τα απαραίτητα στοιχεία για το θύμα, να μεταβεί στον τόπο όπου αυτό διαβιού, προκειμένου να το βλάψει. Βλ., επί παραδείγματι, κατωτέρω (υπό 3.2.6.1) τη γνωστή *υπόθεση Amy Lynn Boyer* (1999). Περί πλειόνων, βλ. *P. Bocij, Cyberstalking: Harassment in the Internet Age and How to Protect Your Family*, όπ.π., 2004, p. 30.

92. Η *παρενόχληση* στο πλαίσιο του *stalking*, όπως και του *cyberstalking*, ως αποδίδουσα εν προκειμένω –κατ' αρχήν– την οχληρή συμπεριφορά, δεν συνυφαίνεται απαραίτητως με προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας και διαφέρει από πλευράς εννοίας και περιεχομένου από τη σεξουαλική παρενόχληση, καθώς *δεν προϋποθέτει συμπεριφορά έχουσα σεξουαλικό χαρακτήρα*.

93. Για το στοιχείο της παρακολούθησης, *vid. supra*, υπό 2.

πο σταθερό και επαναλαμβανόμενο όσο και υποκειμενικών, ήτοι του εκδηλουμένου, μέσω αυτής της συμπεριφοράς, σκοπού του δράστη, που συνδέεται με την επικράτηση –κατά τρόπο κυρίαρχο– στη σκέψη του, της πρόθεσης τελέσεως της εν λόγω σειράς ενεργειών, στις οποίες και επιδίδεται με ιδιαίτερη προσήλωση.

Ωστόσο, η ετερότητα των εθνικών νομοθεσιών –στις χώρες που έχει τυποποιηθεί το αδίκημα σε ποινικό επίπεδο–, οι ιδιαιτερότητες του εκάστοτε δικαιοκτικού συστήματος, η πολυεπιστημονική προσέγγιση του φαινομένου, ο έντονα περιπτωσιολογικός χαρακτήρας της συμπεριφοράς και το πολυδιάστατο αυτής, δεδομένης, μεταξύ άλλων, της ευελιξίας και ευρηματικότητας του δράστη⁹⁴, έχουν ως αποτέλεσμα να μην υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός τόσο για την παραδοσιακή όσο και, κατ' επέκτασιν, για τη διαδικτυακή μορφή του stalking⁹⁵. Η τελευ-

94. L. De Fazio/C. Sgarbi, Stalking: la diffusione del fenomeno, gli autori, le vittime, in: Forum Associazione donne Giuriste (ed.), Stalking e violenza alle donne. Le risposte dell'ordinamento, gli ordini di protezione, Milano: Angeli, 2009, pp. 36-46. Ακριβώς λόγω αυτής της πολυπλοκότητας, του πολυδιάστατου της συμπεριφοράς, και του ιδιάζοντος χαρακτήρα της πράξης, καθίσταται δυσχερής και ο ακριβής προσδιορισμός του προστατευομένου εννόμου αγαθού: προβληματική η οποία έχει απασχολήσει, εντόνως, προ παντός, τις έννομες τάξεις των κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης. Ειδικώς για τον προβληματισμό αυτόν, στο πλαίσιο του γερμανικού δικαίου, βλ., inter alios, βλ. S. Gerhold, Das System der Opferschutzes im Bereich des Cyber- und Internetstalking. Rechtliche Reaktionsmöglichkeiten der Betroffenen, Nomos 2009, S. 132-134, όπου και περαιτέρω παραπομπές. Ωστόσο, στον αγγλοσαξονικό χώρο, καθώς και στις περισσότερες πολιτείες των ΗΠΑ, η περιγραφή της παραδοσιακής μορφής της συμπεριφοράς, κατά τα ουσιώδη αυτής σημεία, είχε επιχειρηθεί, ήδη, από τα μέσα της δεκαετίας του '90, συνοψιζόμενη στην «εσκεμμένη, κακόβουλη και επανειλημμένη παρακολούθηση και παρενόχληση ενός ατόμου, οι οποίες προκαλούν φόβο για την ασφάλεια αυτού», βλ. αναλυτικότερα σε J. R. Meloy, "The Psychology of Stalking", in: J. R. Meloy, (ed.), The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives, New York: Academic Press, 2001, pp. 2-27 (2); B. Spitzberg/W. Cupach, The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature, Aggression and Violent Behavior 12 (2007), pp. 64-86 (64-65).

95. Συνεπεία της αοριστίας αυτής, ένας μεγάλος αριθμός μεθόδων που μετέρχεται ο cyberstalker και, κατ' επέκτασιν, τρόπων εκδηλώσεως της συμπεριφοράς, παραμένει ακόμη άγνωστος. Βλ. και J. Merschman, The Dark Side of the Web:

ταία, λόγω και της ραγδαίας τεχνολογικής προόδου, τελεί διαρκώς «εν εξελίξει». Ελλείπει, όμως, ενός –κατά το δυνατόν– ενιαίου πλαισίου, προσδιοριστικών της συγκεκριμένης δράσης χαρακτηριστικών, δυσχεραίνεται ουσιωδώς η κατανόηση, αλλά και η αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου. Ωστόσο, άξια μνείας εξαίρεση εισάγει η *Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης* για «την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας», της 11ης Μαΐου 2011⁹⁶, η οποία συνιστά την πρώτη επίσημη προσπάθεια

Cyberstalking and the Need for Contemporary Legislation, *Harvard Women's Law Journal* 24 (2001), pp. 255 et seq.

96. Η *Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης* (1.5.2011), κείμενο δεσμευτικής ισχύος, το οποίο ετέθη σε ισχύ την 1^η Αυγούστου 2014, παρέχει, μεταξύ άλλων, κατευθυντήριες οδηγίες στον τομέα της ποινικής προστασίας του stalking, προσπαθώντας να θέσει ένα πλαίσιο ποινικής προστασίας κοινής σε όλη την ΕΕ. Η Σύμβαση, αναφερόμενη στο stalking, στο άρθρο 34, προβαίνει, υπό τον τίτλο «Μη εμφανής παρακολούθηση ή παρενόχληση», σε έναν λακωνικό ορισμό, προσδιορίζοντας αυτό ως, «εσκεμμένη ενέργεια η οποία κατατείνει στην επαναλαμβανόμενη απειλητική συμπεριφορά κατά άλλου προσώπου, προκαλώντας τον φόβο για τον ίδιο ή την ασφάλειά του» (η πλαγιογράμμιση της γράφουσας). Καίτοι το γράμμα της διάταξης δεν αναφέρεται στους τρόπους εκδήλωσης της συμπεριφοράς, η Αιτιολογική Έκθεση διευκρινίζει ότι συμπεριλαμβάνεται και η διαδικτυακή μορφή αυτής (§ 182). Βεβαίως, η ως άνω ευσύνοπτη, και με σχετικώς γενικόλογο χαρακτήρα, αναφορά, είναι εν μέρει δικαιολογημένη, λαμβανομένης υπ' όψιν της ετερότητας των εννόμων τάξεων των συμβαλλομένων κρατών – μερών στα οποία απευθύνεται, προτρέποντας αυτά να λάβουν τα αναγκαία νομοθετικά ή άλλα μέτρα σε ποινικό ή μη επίπεδο. Σημειωτέον ότι, ο όρος «μη εμφανής παρακολούθηση ή παρενόχληση», που έχει επιλεγεί στην επίσημη μετάφραση, από την αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Εξωτερικών, για την απόδοση του “stalking”, δεν θα ακολουθηθεί στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, κρινόμενος ως μη δόκιμος, δοθέντος ότι η παρακολούθηση, ως προεξετέθη (vid. supra, υποσημ. 89), ενέχει, ως επί το πλείστον, αυτή καθ' εαυτήν, το στοιχείο του «μη εμφανούς». Ωστόσο, παρά την όποια ασάφεια ή αδόκιμη διατύπωση, είναι αξιοσημείωτο ότι πρόκειται περί της πρώτης προσπάθειας εννοιολογικής οριοθέτησης και προσδιορισμού του stalking σε υπερεθνικό επίπεδο και ότι, μεταξύ άλλων, η Σύμβαση προβλέπει τη σύσταση διεθνούς ομάδας εμπειρογνομόνων, η οποία θα παρακολουθεί την εφαρμογή της σε εθνικό επίπεδο (GREVIO). Η Ελλάδα έχει μεν υπογράψει, αλλά δεν έχει, εισέτι, κυρώσει τη Σύμβαση [βλ., όμως, και τη σχετική επερώτηση (*Ερώτηση με αριθμ. πρωτ. 360/23.6.2014*)], η οποία

ορισμού της συμπεριφοράς του stalking σε υπερεθνικό επίπεδο (άρθρο 34). Απόρροια, συνεπώς, της απουσίας ενός διεθνώς –ή, έστω, σε ευρωπαϊκό επίπεδο– παραδεδεγμένου ορισμού, είναι να αποτελεί η αποκρουστικότητα των βασικών στοιχείων της συμπεριφοράς, συνισταμένη αφενός της νομοθετικής αποτύπωσης αυτής σε κυρωτικούς κανόνες στις έννομες τάξεις, όπου αυτή έχει αποτελέσει αντικείμενο ειδικής ποινικής αντιμετώπισης (vid. infra υπό 3.2.3) και αφετέρου των πορισμάτων της πληθώρας ερευνών που έχουν διεξαχθεί για την προσέγγιση, κατανόηση και ερμηνεία του φαινομένου⁹⁷. Εκ της κριτικής θεώρησης αυτών, διαμορφώνεται ένας πυρήνας στοιχειωδών χαρακτηριστικών, βάσει των οποίων δομείται η συμπεριφορά και ελλείπει των οποίων δεν δύναται η εκάστοτε υπό κρίση ενέργεια να θεωρηθεί ότι εμπίπτει στη έννοια της έμμονης παρενοχλητικής παρακολούθησης. Εξάλλου, ο σαφής προσδιορισμός των εν λόγω ειδοποιών στοιχείων και η αποτύπωση των βασικών αξόνων γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η συγκεκριμένη δράση κρίνονται απαραίτητοι, προκειμένου να μην λειτουργεί ο όρος “stalking” –και κατ’ επέκτασιν “cyberstalking”– ως «προκρούστεια κλίνη». Τούτο θα συμβάλει, ώστε να αποφευχθεί η συχνά παρατηρούμενη τάση να εντάσσονται υπό τη σκέπη του συγκεκριμένου όρου πράξεις, αφενός μη αποδίδουσες το ακριβές περιεχόμενο και τη νομική φύση της συμπεριφοράς και αφετέρου διευρύνουσες κατά τρόπον ανεπίτρεπτο το πεδίο εφαρμογής του⁹⁸.

υπεβλήθη στη Βουλή και τις απαντήσεις του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (*Εγγραφο με αριθμ. πρωτ. 424/16.7.2014*), καθώς και του Υπουργείου Εσωτερικών (*Εγγραφο με αριθμ. πρωτ. 855/18.7.2014*).

97. Η ύπερθεν διαπίστωση ισχύει για τις αναφερόμενες στο παραδοσιακό stalking έρευνες και όχι για το cyberstalking, στο πλαίσιο του οποίου η ad hoc διερεύνηση του φαινομένου σε πρακτικό επίπεδο είναι υποτυπώδης.

98. Λόγω της εγγύτητας εκφάνσεων του stalking με συμπεριφορές που εντάσσονται σε προσβολές της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης ή της προσωπικής ελευθερίας, όπως ο εκφοβισμός [βλ. και *S. D. Hazelwood/S. Koon-Magnin, Cyber Stalking and Cyber Harassment Legislation in the United States: A Qualitative Analysis, IJCC 7 (2): 2013, 155–168*], αλλά και ένεκα της προσέγγισής του υπό το φως συγγενών προς την Εγκληματολογία και το Ποινικό Δίκαιο επιστημών, συχνά εντάσσονται σε αυτό, εσφαλμένως, αξιόποινες πράξεις συναφείς, αλλά ουσιωδώς

Υπό το φως των ανωτέρω, ως *έμμονη διαδικτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση (cyberstalking)* νοείται⁹⁹ η –διά της χρήσεως οιοδήποτε προσφόρου διαδικτυακού μέσου– *απρόκλητη, σταθερή, έντονη και επανειλημμένη* προσπάθεια προσεγγίσεως ενός ατόμου, *παρά την αντίθετη θέληση*¹⁰⁰ του τελευταίου και, εν γένει, η –κατά τρόπον *επίμονο και διαρκή– αυθαίρετη*¹⁰¹ *επιδίωξη* επικοινωνίας και επιτεύξεως μακρόθεν επαφής με αυτό, συνοδευόμενη δυνητικώς με εξαπόλυση απειλών· συμπεριφορά, η οποία, ορώμενη *εν συνόλω, εμπορεί δικαιολογημένα τον φόβο* στον υποστάντα αυτήν για την ασφάλεια του ίδιου ή των οικείων του προσώπων.

Κάθε επιμέρους ενέργεια του πράττοντος, στο πλαίσιο της ανωτέρω δράσης του, εντάσσεται σε μία αλληλουχία ενεργειών που κατατείνουν στην *υφαρπαγή οικειότητας, μέσω παρείσδυσης στην ιδιωτική σφαίρα*

αποκλίνουσες από την έννοια της παρενοχλητικής παρακολούθησης, με αποτέλεσμα να είναι σύννητες φαινόμενο η παρερμηνεία του όρου ή η επικίνδυνη διεύρυνσή του. Τούτο παρατηρείται, ως επί το πλείστον, στον χώρο του αγγλοσαξονικού δικαίου, όπου, συχνά, το *stalking* συγχέεται με πράξεις που μελετώνται, κυρίως, στο πλαίσιο της σεξουαλικής παρενόχλησης, ενώ το *cyberstalking* με συναφείς, αλλά διακριτές διαδικτυακές μορφές εγκληματικής ή αποκλίνουσας συμπεριφοράς, όπως προσβολές γενετήσιας αξιοπρέπειας ή διαδικτυακό εκφοβισμό (“*cyberbullying*”) ή διαδικτυακή «ηθική παρενόχληση» στον χώρο εργασίας (“*cybermobbing*”). Αυτονόητον είναι ότι η πολυεπιστημονική και δικαιοσυγκριτική προσέγγιση κρίνονται μεν αναγκαίες, ωστόσο προϋποθέτουν αφενός να ληφθούν υπ’ όψιν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε έννομης τάξης και αφετέρου τη συνδυαστική και γόνιμη εφαρμογή των δεδομένων κάθε επιστημονικού πεδίου, την αλληλοσυμπλήρωση και όχι την υποκατάσταση του ενός από το άλλο.

99. Επισημαίνεται ότι ο συγκεκριμένος ορισμός, όπως και η απόδοση των όρων, *εισάγονται από τη γράφουσα* ως ορθότεροι, με βάση τα ύπερθεν αναφερθέντα στοιχεία, και, ως εκ τούτου, δεν είναι δεσμευτικοί.

100. Αναγκαία προϋπόθεση είναι, να έχει καταστεί σαφής η αντίθετη βούληση του αποδέκτη της συμπεριφοράς –διαρρήδην εκτεφρασμένη ή σαφώς συναγομένη εκ των αντιδράσεων αυτού– ούτως ώστε οι εν λόγω ενέργειες να λαμβάνουν χώρα άνευ ενθαρρύνσεως εκ μέρους του υποστάντος, ήτοι άνευ υπάρξεως αναλόγου ερεθίσματος.

101. Πρβλ. στη σχετική διάταξη του γερμανικού Ποινικού Κώδικα (§ 238 StGB) την επιλογή, από τον νομοθέτη, του επιθετικού προσδιορισμού “*unbefugt*” (= άνευ δικαιώματος, αναρμοδίως, παρανόμως)- *vid. infra*.

του φορέα του προσβαλλομένου αγαθού και επιβολής της παρουσίας του στη ζωή του τελευταίου· τίθεται δε προς τη *διατάραξη της ηρεμίας και ομαλότητας του ιδιωτικού του βίου* και την *απώλεια ελέγχου* επ' αυτού. Η σύνολη δράση του ενεργούντος υποκειμένου *σκοπίμως* –κατά την κρατούσα άποψη– θίγει, σε σημαντικό βαθμό, την ελεύθερη διαμόρφωση του ιδιωτικού βίου του υποστάντος την ως άνω συμπεριφορά¹⁰². Το επίμονο των προσπαθειών του δράστη και οι επιδέξια οργανωμένες μέθοδοί του αποσκοπούν, επιπλέον, σε ένα είδος *ψυχολογικής διείσδυσης*. Η επανάληψη, η διάρκεια και η μεθοδικότητα της δράσης του, όχι μόνον εκπνήσσουν το θύμα, αλλά το περιάγουν σταδιακώς σε κατάσταση *διαρκούς αγωνίας* και *ισχυρού φόβου*, με αποτέλεσμα, μέσω της έντονης ψυχικής πίεσης που ασκείται σε αυτό, να διαβιό υπό καθεστώς «*ψυχολογικής τρομοκρατίας*» („*Psychoterror*“)¹⁰³. Ικανό όρο

102. Στη σχετική νομοθεσία ορισμένων πολιτειών των ΗΠΑ, επιβάλλεται ο δράστης να έχει πρόθεση να περιαγάγει το θύμα σε κατάσταση διαρκούς φόβου. Σε άλλες δε, υιοθετείται ένα αμιγώς υποκειμενικό κριτήριο ως προς την προσφορότητα της δράσης, προς πρόκληση φόβου, ήτοι υποκειμενική σύλληψη της συμπεριφοράς του δράστη από το θύμα, δοθέντος ότι αρκεί οι μετερχόμενες από τον *stalker* ενέργειες να του προκαλούν φόβο, ανεξαρτήτως εάν έχουν τεθεί από τον δράστη προς αυτόν τον σκοπό. Ενίοτε δε, σε ορισμένες πολιτείες απαντά συνδυασμός αμφοτέρων· προσέγγιση η οποία προκρίνεται από τη γράφουσα ως ορθότερη.

103. Βλ. *N. Gazeas*, *Der Stalking-Straftatbestand* (Nachstellung), 238 StGB, JR 2007, S. 497 ff. (498)· *K. Mitsch*, *Strafrechtsdogmatische Probleme des neuen „Stalking“-Tatbestands*, JURA 2007, S. 401 ff. (403)· *K. Mitsch*, *Der neue Stalking-Tatbestand im Strafgesetzbuch*, NJW 2007, S. 1237 ff. (1237). Οι *N. Gazeas* και *K. Mitsch* (ibid.) δίδουν ιδιαίτερη έμφαση στην ψυχολογική βία, που ασκεί ο *stalker* στο θύμα, λόγω της μακράς περιόδου σωρευτικής και εντατικής ψυχικής πίεσης, στην οποία υπόκειται το τελευταίο. Ανάγουν δε, σε θέμα μείζονος σημασίας τις ψυχολογικές διαστάσεις του *stalking*, τις απορρέουσες εκ της τρομοκρατήσεως του θύματος και της διαταράξεως της αρμονίας και ειρήνης του εννόμου αγαθού της ψυχικής υγείας, που επιφέρει ο δράστης, δεδομένου ότι η συμπεριφορά του έχει δυσμενείς συνέπειες, πρωτίστως, στην ψυχική ηρεμία του θύματος. Περί της υπαγωγής των ψυχικών επιπτώσεων του *stalking* στην υπόσταση της σωματικής βλάβης και, συνακολούθως, περί της συνδέσεως ψυχικής και σωματικής υγείας, βλ. *F. Meyer*, *Strafbarkeit und Strafwürdigkeit von „Stalking“ im deutsche Recht*, ZStW 115 (2003), S. 249-293 (261 ff.), όπου και περαιτέρω παραπομπές. Ο *F. Meyer*,

για την τέλεση του stalking συνιστά –κατά την κυρίαρχη τάση στις περισσότερες έννομες τάξεις– η εν δυνάμει επικίνδυνη συμπεριφορά¹⁰⁴ του δρώντος υποκειμένου¹⁰⁵. Το «οπλοστάσιο» του τελευταίου, διαθέ-

(idem, S. 284, και δη προ της τυποποιήσεως του αδικήματος σε ποινικό επίπεδο στη γερμανική έννομη τάξη), εντοπίζει το προσβαλλόμενο, από το stalking, έννομο αγαθό στην «ατομική ειρήνη δικαίου», ήτοι την ελευθερία κάθε ατόμου απέναντι στον φόβο, καθώς και την ελευθερία ενέργειας και βούλησης, τον περιορισμό της οποίας σηματοδοτεί η πρόκληση φόβου στον παθόντα. Προς την αυτή κατεύθυνση κινούνται τα τελευταία έτη ο F. Knauer (Der Schutz der Psyche im Strafrecht, Mohr Siebeck, 2013, S. 60) και ο S.A. Meier (§ 238 StGB Nachstellung/Stalking: Eine politische Sicht nach 6 Jahren, Hamburg, Diplomica Verlag GmbH 2015, S. 53-54), οι οποίοι εντάσσουν, κατά κύριο λόγο, στη ratio της διάταξης την προστασία του ατόμου απέναντι στον φόβο.

104. J. R. Meloy, "The Psychology of Stalking", in: J. R. Meloy, (ed.), The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives, New York: Academic Press, 2001, pp. 2-27 (p. 2).

105. Οι τρόποι εκδήλωσης του φαινομένου (βλ. και κατωτέρω) δεν εμφανίζουν πάντοτε, αρχήθεν, ότι πρόκειται περί εν δυνάμει επικίνδυνης συμπεριφοράς. Επιπλέον, ο κίνδυνος στην πλειονότητα των περιπτώσεων είναι ελλοχεύων και όχι άμεσος και προφανής. Ωστόσο, η έννοια της «επικινδυνότητας» είναι ρευστή, ενέχει αβεβαιότητα και δεν υφίσταται σαφές και συγκεκριμένο θεμελιωτικό κριτήριο για τον προσδιορισμό της. Πρόκειται περί μίας εννοίας «υποκειμενικής διαθέσεως», δοθέντος ότι η προσέγγιση της «επικινδυνότητας» ως πρόγνωση μελλοντικής συμπεριφοράς –μέσω διαφόρων εμπειρικών στοιχείων– υποδηλώνει ότι ο εν λόγω παράγοντας κινείται στον ευρύτερο χώρο των λεγόμενων «διαθετικών εννοιών», δηλαδή εκείνων, με τις οποίες εκφράζεται η ικανότητα ή η τάση ενός ατόμου να συμπεριφέρεται κατά ορισμένο τρόπο, υπό ορισμένες συνθήκες ή όταν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις. Βλ. περί των «διαθετικών εννοιών», αναλυτικά σε Χρ. Μυλωνόπουλο, «Διαθετικές έννοιες και Ποινικό Δίκαιο», Υπερ 1993, σ. 243-265 (246, 249, 251 επ.): C. Mylonopoulos, Komparative und Dispositionsbegriffe im Strafrecht, Criminalia, Band 13, Peter Lang, 1998, S. 77 et seq. Κατ' ουσίαν, πρόκειται περί μίας νομικής και κοινωνικής κατασκευής, που –καίτοι κρίσιμη– δυσχεραίνει τον προσδιορισμό της συμπεριφοράς του stalking, ιδίως στις περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες ο κίνδυνος εντάσσεται στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, καθώς είναι ορατό το ενδεχόμενο, εάν η πλήρωση του στοιχείου της επικινδυνότητας δεν αιτιολογείται επαρκώς, συστηματικώς και μεθοδικώς –εγχείρημα ιδιαιτέρως δυσχερές–, να αξιολογηθεί ακόμη και ένας –απλώς και μόνο– φορτικός παρακολουθών ως «δυναμικός επικίνδυνος»: κρίση η οποία δύναται να οδηγήσει σε εσφαλμένες

τει μία *σειρά* «εκλεπτυσμένων» και υπόγειων τακτικών, στη χρήση των οποίων προβαίνει με την πρόθεση είτε να *επιβάλει με οιονδήποτε τρόπο την παρουσία του* στη ζωή του θύματος είτε να *ενσταλάξει σε αυτό τον φόβο*. Η ύπερθεν επέμβαση στην ιδιωτικότητα του παθόντος είναι, ως επί το πλείστον, ιοβόλος, δοθέντος ότι είθισται ο δράστης να προβαίνει, περαιτέρω, σε προσβολές της τιμής του θύματος, απειλές κατά του ίδιου ή ατόμων του στενού περιβάλλοντός του ή ακόμη και σε διαδικτυακή σεξουαλική παρενόχληση. Ο cyberstalker χρησιμοποιεί το διαδίκτυο άλλοτε ως *μέσο «ιχνηλασίας»* της ζωής του παρακολουθουμένου και προσέγγισης αυτού¹⁰⁶ και άλλοτε ως όπλο *παρενόχλησης, εκφοβισμού* ή και *εξαναγκασμού* του θύματος σε πράξη ή παράλειψη· οι τελευταίες συνίστανται, συνήθως, στη σύναψη σχέσης με αυτόν ή την παραμονή στη σχέση που έχει διαρραγεί. Ο δρων εισχωρεί αρχικώς ανεπαίσθητα στην ιδιωτικότητα του θύματος και, μέσω της *σκοπίμως* ασκηθείσης στον παθόντα *έντονης ψυχικής πίεσης*, εμβάλλει αυτό σε αγωνία, ενσταλάζει, με τη συμπεριφορά του, τον φόβο και το περιάγει σταδιακώς σε *κατάσταση αδυναμίας*. Η παρεχόμενη στον δράστη, διά του διαδικτύου, δυνατότητα να *παρεισφρέει στην ιδιωτικότητά του* θύματος και να αντλεί στοιχεία, του εξασφαλίζει έμμεση *κυριαρχία* και απόκτηση *ελέγχου* επ' αυτού, εγγίζουσα τα όρια της «καταδίωξης»¹⁰⁷. Η

εκτιμήσεις και σε σειρά αντινομιών.

106. M. Pittaro, όπ.π., p. 181· J. Petrocelli, Cyber stalking. Law & Order, 53(12): 2005, pp. 56-58 (56)· P. Bocij/L. McFarlane, Online Harassment: Towards A Definition Of Cyberstalking, Prison Service Journal 139 (2002), pp. 31-38· J.M. Deirmenjian, Stalking in cyberspace, Journal of American Academy of Psychiatry and Law 27 (1999), pp. 407-413· E. Ogilvie, Cyberstalking, Trends & Issues in Crime and Criminal Justice 166 (2000), pp. 1-6.

107. Πρβλ. χαρακτηριστικά, τον όρο «καταδιωκτική ενέργεια» (*“atti persecutori”*), ο οποίος επελέγη προς απόδοσιν της συμπεριφοράς από την ιταλική νομοθεσία το 2009, όταν τυποποίησε σε ποινικό επίπεδο το stalking, διά του άρθρου 612-bis c.p. [L. 38/2009 της 23¹⁵ Φεβρουαρίου 2009 (*“Misure urgenti in materia di sicurezza pubblica e di contrasto alla violenza sessuale, nonche’ in tema di atti persecutori”*, Gazzetta Ufficiale n. 45 del 24 febbraio 2009, σε ισχύ από την 23¹¹ Απριλίου 2009)], βλ. αναλυτικά σε C. Parodi, Stalking e tutela penale. Le novità introdotte nel sistema giuridico dalla L. 38/2009, Giuffrè Editore, 2009, p. 46 p.s.

ψυχική πίεση ασκείται σε βαθμό και κατά τρόπον, ώστε η σύνολη συμπεριφορά του δράστη να μην είναι πλέον ανεκτή ή, άλλως, να είναι *δυσβάστακτη για τον υποστάνα*¹⁰⁸. Εντούτοις, το *μη ανεκτό* της αγωνίας και του φόβου που συνέχουν το θύμα ως απόρροια της ασκουμένης σε αυτό ψυχικής πίεσης, είναι προφανές ότι συνιστά, ομοίως, ένα δυσχερώς αποδείξιμο μέγεθος, εισάγοντας, αυτομάτως, αξιολογικές έννοιες, που συνεπάγονται αοριστία. Ωστόσο, η ένταση του προκαλουμένου φόβου –και κατ’ επέκτασιν το δυσβάστακτο αυτού– υποσημαίνεται, αλλά και νοηματοδοτείται από τα άμεσα επακόλουθά του, ήτοι αφενός τη στέρηση της ελευθερίας δράσης και αφετέρου τη μείωση της δυνατότητας αντίδρασης του υποστάνα τις παρενοχλητικές ενέργειες· αμφοτέρως απότοκες συνέπειες της σύνολης συμπεριφοράς του δράστη¹⁰⁹. Η αλγεινή κατάσταση του *διαρκούς ευλόγου φόβου και αγωνίας*, στην οποία έχει περιέλθει ο παθών, δύναται να ενταθεί διά της επεκτάσεως της εμμόνου παρακολουθήσεως –πέραν του προσώπου του βασικού υποστάνα τη συμπεριφορά– και σε άτομα ανήκοντα στο εγγύτερο περιβάλλον αυτού, επί παραδείγματι συγγενείς ή άλλα πρόσωπα που διατηρούν στενή και, ως επί το πλείστον, ερωτική σχέση με το θύ-

Πρβλ. και τον ιταλικό όρο “molestie assillanti” (= «επαχθείς ενοχλήσεις») ο οποίος εχρησιμοποιείτο, προ της ποινικοποίησεως αυτού, στο πλαίσιο προσέγγισης του stalking από ψυχοπαθολογικής απόψεως, ενώ είχε υιοθετηθεί και από εκπροσώπους της νομικής επιστήμης. Αναλυτικότερα επ’ αυτού, βλ. σε G. Curci/C. Secchi, *La sindrome delle molestie assillanti (stalking)*, Turin: Bollati Boringhieri, 2003, p. 1 e.s.: S. Luberto/L. De Fazio, “La vittima di molestie assillanti”, 7th National Congress of Psichiatria Forense, Alghero, 2004. Βλ. και την πρώτη απόφαση ιταλικού δικαστηρίου βάσει της ως άνω διατάξεως (a. 612-bis c.p.), του *Tribunale di Bari* S. 1 της 6.4.2009, διαθέσιμη στη διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.uilpadirigenti ministeriali.com>.

108. Περί της εννοίας της «*ψυχολογικής τρομοκρατίας*» („*Psychoterror*“) vid. supra υποσ. 103.

109. Ωστόσο, θα πρέπει, εν προκειμένω, να αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού, εάν η εν λόγω δυσβάστακτη συμπεριφορά θα κριθεί με γνώμονα τον συγκεκριμένο παθόντα, λαμβανομένων υπ’ όψιν των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του ή τον μέσο έμφρονα άνθρωπο, ήτοι εάν θα υιοθετηθεί, εν προκειμένω, υποκειμενικό ή αντικειμενικό κριτήριο ή ενδεχομένως –όπως προκρίνεται ως ορθότερο από τη γράφουσα– ένα μικτό κριτήριο.

μα, τα οποία είναι δυνατόν, ο δράστης να παρακολουθεί, ομοίως, διαδικτυακώς¹¹⁰. Το cyberstalking συνδέεται, κατ' εξοχήν, με την απειλή, την άσκηση ψυχικής πίεσης στον παθόντα (*vis compulsiva*): δεν αποκλείεται, εντούτοις, η τελευταία να αποτελεί πρόδρομο ή ακόμη και συνοδό σύμπτωμα σωματικής βίας (*vis absoluta*)¹¹¹. Ούτως εχούσης της

110. Πρβλ. και την πρώτη παράγραφο του άρθρου 612-bis του ιταλικού *cp*.

111. Ενδιαφέρουσα είναι, εν προκειμένω η, ερειδομένη επί της βιολογικής θεωρήσεως της βίας, προσέγγιση του J. R. Meloy [*J. R. Meloy*, "The Psychology of Stalking", in: J. R. Meloy (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 2-27 (16)], ο οποίος, προφανώς, υπό την επιρροή του ιδρυτή της σύγχρονης ηθολογίας Konrad Lorenz [*K. Lorenz*, *Das sogenannte Böse: Zur Naturgeschichte der Aggression*, Wien: Borotha-Schoeler Verlag, 1963 = *On Aggression*, New York, Harcourt, Brace & World, 1966 = *Επιθετικότητα* (μτφρ. Ι. Χατζηνικολή), εκδ. Χατζηνικολή, 1978], διακρίνει την άσκηση της σωματικής βίας, στο πλαίσιο του stalking, σε δύο κατηγορίες, έλκουσες την καταγωγή τους από την επιθετική συμπεριφορά του ζωικού βασιλείου και συνάδουσες, *mutatis mutandis*, προς την τυπολογία των stalkers και την αντίστοιχη εκδήλωση βίας υπ' αυτών. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον J. R. Meloy, στο stalking δεσπόζουσα θέση κατέχει η λεγόμενη «*συναισθηματική βία*» ή, άλλως, «*αναίμακτη βία*» ("*affective violence*"), την οποία εκδηλώνει ο "intimate stalker", ήτοι ο επιδιώκων να υπαρπάσει την οικειότητα και να επιτύχει εγγύτητα με το θύμα, καθώς και οι συναφείς προς αυτόν κατηγορίες. Δεν ελλείπει, όμως, και η «*αρπακτική βία*» ("*predatory violence*"), την οποία εκδηλώνει ο "predator stalker", ήτοι ο μη τρέφων αισθήματα για το θύμα (vid. supra υπό 3.2.6.1). Η πρώτη μορφή βίας, πηγάζουσα από την ανάγκη προς επιβεβαίωση και επικράτηση, δεν αποσκοπεί σε πρόκληση βλάβης στον υποστάντα, αλλά σε εκφοβισμό και εξουσίαση αυτού. Αντιθέτως, η δεύτερη μορφή διακρίνεται από ιδιαίτερη ένταση και καταστροφικότητα, εξυπηρετούσα το ένστικτο της αυτοσυντήρησης. Η προσφυγή στην ηθολογία, στο πλαίσιο ερμηνείας της βίαιης συμπεριφοράς, και ο παραλληλισμός της επιθετικότητας του ατόμου με το ένστικτο επιθετικότητας των ζώων, είναι συνήθεις πρακτικές. Εν προκειμένω, οι προεκτάσεις της επιστήμης της ηθολογίας στο stalking είναι πολλώ δε μάλλον σαφείς, εφόσον ο δράστης αντιμετωπίζει το θύμα ως «θήραμα». Βλ. αναλυτικά σε J. R. Meloy, *idem*, πρβλ. και B. Luke, *Violent love: Hunting, heterosexuality and the erotics of men's predation*, *Feminist Studies* 24 (1998), pp. 627-655. Περί μίας σύγχρονης προσέγγισης της βίαιης συμπεριφοράς, βλ. N. Κουράκη, «Περί Βίας», σε: *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. Β': Πραγματολογική προσέγγιση και επιμέρους ζητήματα, β' έκδ., Αντ. Σάκκουλα, σ. 19-39. Πρβλ. και B. Βλάχου, *Η εξέλιξη των εγκληματολογικών θεωριών για τη βία και την επιθετικότητα*, εκδ. Νομ.

καταστάσεως, η συμπεριφορά –ούσα δυναμικά εξελισσόμενη και κλιμακούμενη– μετατρέπεται σταδιακώς από «ενόχληση» (“*offensive nuisance*”/“*offense*”)¹¹² σε προσβολή. Δηλαδή, μία ήπια –καίτοι, ομολογουμένως, αυθαίρετη– μορφή παρέμβασης στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου, μη υπερβαίνουσα, όμως, κατ’ αρχήν, ορισμένα ανεκτά όρια¹¹³, φθάνει μέχρι του σημείου να προσβάλλει συστηματικώς την ίδια την αξία του ανθρώπου, περιορίζουσα κατά τρόπο σημαντικό την ελεύθερη διαμόρφωση του βίου του παθόντος, την αυτονομία του, τη δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού του, καθώς και να διαταράσσει τον ρου της ιδιωτικής ζωής του, να ανατρέπει την ισορροπία, τη σταθερότητα και τον ομαλό ρυθμό αυτού.

Τα ανωτέρω στοιχεία, ως ανεπτυχθήσαν ακροθιγώς, συνιστούν τα ελάχιστα αναγκαία περιγραφικά γνωρίσματα της συμπεριφοράς και συνθέτουν τον πυρήνα αφενός της δράσης του stalker (*actus reus*) και αφετέρου της ψυχικής σύνδεσης αυτού προς την πράξη του (*mens rea*). Ως εκ τούτου, συντρέχουν σωρευτικώς· καταδεικνύουν δε, το πολυδιάστατο του φαινομένου, πράγμα το οποίο συνεπάγεται ότι, η προσέγγιση και κατανόηση της ουσίας και φύσης της εν λόγω συμπεριφοράς, επιβάλλουν, αναμφισβήτητα, μία σύνολη θεώρηση των πράξεων του δράστη. Το *modus faciendi* του δρώντος υποκειμένου, ως εξετέθη ανωτέρω, καταδεικνύει ότι δεν πρόκειται περί μίας σειράς ανεργμάτων ενεργειών, αλλά, αντιθέτως, περί μίας συμπεριφορικής αλληλουχίας, στην οποία κάθε επιμέρους πράξη εντάσσεται σε ένα ενιαίο όλον, σε μία σειρά ενεργειών (“*course of conduct*”), οι οποίες συνεχονται μεταξύ τους, καθώς έχουν τεθεί προς εξυπηρέτησιν του αυτού σκοπού. Οι δε μερικότερες πράξεις, ορώμενες *in globo*, συνιστούν τις σύντονες

Βιβλιοθήκη, 2008, *passim*.

112. Βλ. *J. Feinberg*, *The Moral Limits of the Criminal Law – Offence to Others*, vol. 2, Oxford University Press, 1985, pp. 5 et seq., 277 et seq. και *Χ. Μυλωνόπουλο*, *Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος*, Ι, εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2007, σ. 12-13.

113. Εν προκειμένω, βεβαίως, αναδύεται και πάλι το ερώτημα εάν τα «ανεκτά όρια» αυτής της όχλησης θα ορισθούν με κριτήριο τον συγκεκριμένο υποστάντα τη συμπεριφορά ή –ορθότερα κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη– τον μέσο συνετό άνθρωπο.

προσπάθειες του δράστη προς υλοποίησιν του εγκληματικού του σχεδίου, ήτοι την αυθαίρετη προσέγγιση, παρενόχληση, εκφοβισμό του θύματος, άσκηση ψυχολογικής –τουλάχιστον– βίας και διείσδυση, κατά το δοκούν, στην ιδιωτική του σφαίρα.

Συνάγεται, λοιπόν, σαφώς, ότι *το ποινικώς ενδιαφέρον ζήτημα εγείρεται, όχι όταν πρόκειται περί διαφοροποίησης μεταξύ διακριτικής και αδιάκριτης συμπεριφοράς, ούτε περί διαχωρισμού μεταξύ οχληρού και αποκλίνοντος από τους κοινωνικούς μόνο τύπους, τρόπου προσεγγίσεως του ετέρου ατόμου, αλλά όταν τίθεται θέμα οριοθέτησεως μεταξύ αφενός μίας απλώς ενοχλητικής ή έστω και ήπιας μορφής παρεμβάσεως στην ιδιωτική ζωή ενός ατόμου και αφετέρου μίας προσβάλλουσας έννομο αγαθό συμπεριφοράς και, κατ' επέκτασιν, στην τελευταία αυτήν περίπτωση, άξιας ποινικού κολασμού.*

Ενόψει των όσων ειπώθηκαν, είναι προφανές ότι ο μελετητής, προκειμένου να προσεγγίσει ολόπλευρα το φαινόμενο του cyberstalking βρίσκεται ενώπιον μίας μεγάλης πρόκλησης· καλείται να προβεί αφενός σε κωδικοποίηση των εκφάνσεων της πολυδιάστατης συμπεριφοράς του δράστη και αφετέρου σε αποκρυπτογράφηση των μεθόδων τις οποίες μετέρχεται, αλλά και των κινήτρων από τα οποία ελαύνεται.

3.2.2. Διάρκεια της συμπεριφοράς και συνέπειες στη ζωή του υποστά- ντος αυτήν

Η διάρκεια της έμμονης διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης ποικίλλει ανά περίπτωση. Ωστόσο, το σύννηθες είναι η εν λόγω συμπεριφορά να διαρκεί μήνες έως και έτη, παρουσιάζοντας, ως επί το πλείστον, κλιμάκωση¹¹⁴, ενώ δεν είναι σπάνιο ο δράστης να παύσει προσωρινώς την παρενοχλητική παρακολούθηση και μετά από ένα

114. *D. F. Hellmann/C. Regler*, Stalking und seine Folgen: Empirische Ergebnisse zu Beeinträchtigungen infolge von Stalking, in: M.A. Niggli/L. Marty (Hrsg.), *Risiken der Sicherheitsgesellschaft*, Mönchengladbach: Forum Verlag Godesberg, 2014, S. 318-330· *M. Pathé/P.E. Mullen*, The impact of stalkers on their victims, *British Journal of Psychiatry* 170:1997, pp. 12-17· *M. Aramini*, Lo stalking: Aspetti psicologici e fenomenologici, in: G. Gulotta/S. Pezzati (eds.), *Sessualità, diritto, processo*, Milano: Giuffrè, 2002, pp. 495-539.

χρονικό διάστημα να επανέλθει¹¹⁵.

Εκ των όσων προεξετέθησαν (vid. supra υπό 3.2.1), εμφανίζεται σαφώς ότι οι συνέπειες της εν λόγω συμπεριφοράς στη ζωή του θύματος είναι –πέραν του ελλοχεύοντος κινδύνου της φυσικής προσέγγισης και εκδήλωσης βίας από τον δράστη– δυσμενείς έως και ολέθριες τόσο για την ψυχική όσο και, κατ' επέκτασιν, τη σωματική υγεία του παθόντος. Ο φορέας του ανωτέρου προσβαλλομένου αγαθού αρχίζει να αναπτύσσει μηχανισμούς θυματοποιήσεως και να διαμορφώνει τη διαδικτυακή –και όχι μόνο– συμπεριφορά του, κατά τρόπον ο οποίος θα του επιτρέψει να αποφύγει τον δράστη· κατ' ουσίαν ετεροκαθορίζεται. Οι επιπτώσεις της διαδικτυακής συμπεριφοράς του δράστη στη ζωή του θύματος είναι απρόβλεπτες και κρίνονται *in concreto*, καθώς αποτελούν συνισταμένη αφενός του αντικειμενικού στοιχείου της έντασης της προσβολής και αφετέρου του υποκειμενικού στοιχείου της τρωτότητας του υποστάντος, το οποίο δεν είναι ελέγξιμο μέγεθος.

Συνεπεία της επίμονης παρενοχλητικής παρακολούθησης, της δι-αρκούς αγωνίας και του φόβου του θύματος, που εντείνονται από τη συνέχιση της ως άνω κατάστασης, αλλά και από τον επικρεμάμενο κίνδυνο της πραγματοποίησης τυχόν απειλών του δράστη ή της μετάβασης σε παραδοσιακού τύπου *stalking* –δηλαδή σε εκ του σύνεγγυς παρακολούθηση με φυσική παρουσία αυτού–, περιορίζεται η προσωπική ελευθερία του παθόντος, εκτίθεται σε κίνδυνο η σωματική του ακεραιότητα, διαταράσσεται η ψυχική του υγεία. Η έντονη ψυχική πίεση έχει

115. Τα πορίσματα της έρευνας, που διεξήχθη από τον ψυχολόγο Barry Rosenfeld, καίτοι αυτή περιορίσθηκε στην παραδοσιακή μορφή *stalking*, κατέδειξαν ότι το 50% του μελετώμενου δείγματος υποτροπίασε, βλ. *B. Rosenfeld, Recidivism in stalking and obsessional harassment, Law and Human Behavior* 27(3): 2003, pp. 251-265. Εντούτοις, ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες υποτροπής στο συγκεκριμένο δείγμα, ήταν η ύπαρξη κάποιας μορφής διαταραχής προσωπικότητας· ερευνητικό πόρισμα, εκ του οποίου συνάγεται ότι η ψυχική νόσος επάγεται υψηλό κίνδυνο υποτροπής. Ωστόσο, δεν θα ήταν ασφαλές να θεωρηθεί – αποκλειστικώς εξ αυτού– ότι η ύπαρξη ψυχικής διαταραχής είναι σημαντικός προ-γνωστικός παράγοντας εκδήλωσης έμμονης παρακολούθησης (vid. infra υπό 3.2.5). Ως αμέσως επόμενος παράγοντας υποτροπής ανεδείχθη, στην ανωτέρω έρευνα, η κατανάλωση ουσιών.

σαφείς προεκτάσεις και στη σωματική υγεία, ενώ δεν είναι σπάνιο –σε ακραίες βεβαίως περιπτώσεις– να βιώνει το θύμα τόσο έντονα την εν λόγω αλγεινή κατάσταση, ώστε να οδηγηθεί στην αυτοχειρία. Η διατάραξη της ισορροπίας στη ζωή του υποστάντος την συμπεριφορά και η κυριαρχούσα αίσθηση αδυναμίας θεωρούνται, εν προκειμένω, αρχικά συμπτώματα εκδήλωσης ψυχικού τραύματος, το οποίο, ως βαθιά αλγεινή εμπειρία, διασαλεύει την αίσθηση της ασφάλειας, της υγείας και της ακεραιότητας του ατόμου¹¹⁶. Ωστόσο, τα εν λόγω συμπτώματα δύναται να εμφανισθούν αμέσως (οξύ άγχος) ή να εκδηλωθούν σε μεταγενέστερο στάδιο [μετατραυματική διαταραχή/ διαταραχή μετατραυματικού stress – (Posttraumatic Stress Disorder – PTSD)¹¹⁷, δυσχεραίνου-

116. Ως «τραύμα» ορίζεται η ασυνήθιστη κατάσταση κινδύνου για τη σωματική ακεραιότητα ή την ευημερία ενός ατόμου, με μικρή ή μεγάλη διάρκεια και με επιπτώσεις, κατ' αρχήν, σε ψυχικό επίπεδο (Εγκυκλοπαίδεια «Σύγχρονη Ψυχολογία», Ευρωεκδοτική 2000, σ. 166). Εξ επόψεως αυτοελέγχου του ατόμου, το τραύμα είναι μία κατάσταση σφοδρού φόβου, βιουμένου τη στιγμή που έρχεται αντιμέτωπο με ένα ξαφνικό, αναπάντεχο και εν δυνάμει απειλητικό γεγονός, πάνω στο οποίο δεν έχει κανέναν έλεγχο και είναι ανίκανο να αντιδράσει αποτελεσματικά όσο και αν προσπαθήσει. Βλ. αναλυτικά, *M. P. Brewster*, Trauma symptoms of former intimate stalking victims, *Women & Criminal Justice* 13 (2002), 141-161· *M. P. Brewster* (ed.), *Stalking: Psychology, Risk Factors, Interventions and Law*, Civic Research Institute, 2003· *K. Knox/A. Roberts*, "Crisis Intervention with Stalking Victims", in: *K. Yeager/A. Roberts* (eds.), *Crisis Intervention Handbook: Assessment, Treatment and Research*, 4th ed., Oxford University Press, 2015, pp. 502-522 (515)· *S. White/J. Cawood*, "Threat Management of Stalking Cases", in: *J. R. Meloy*, (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 298-316. Για το γενικότερο αίσθημα ανασφάλειας, που δύναται να δημιουργήσει στο κοινωνικό σύνολο το cyberstalking, ως επαπειλούμενος κίνδυνος, βλ. *P. Bocij/L. McFarlane*, Cyberstalking: A Matter For Community Safety But The Numbers Do Not Add Up, *Journal of Community Safety* 2 (2): 2003, pp. 26-34.

117. *G. Flatten/U. Gast/A. Hofmann/C. Knaevelsrud/A. Lampe/P. Liebermann/A. Maercker/L. Reddemann/W. Wöller*, S3 – Leitlinie Posttraumatische Belastungsstörung, *Trauma & Gewalt* 5 (3): 2011, pp. 202-210. Το σύνδρομο της μετατραυματικής διαταραχής εμφανίζεται συνεπεία της ιδιαίτερως τραυματικής εμπειρίας, την οποία βιώνει το θύμα του stalking και χαρακτηρίζεται από έντονο άγχος, εκρήξεις θυμού, κρίσεις πανικού, κατάθλιψη, αισθήματα ενοχής, ψυχοσωματικά

ντας ουσιαδώς και τη μετέπειτα φυσιολογική ζωή του παθόντος¹¹⁸. Η συνήθης δε, αντίδραση του υποστάντος τη συμπεριφορά, να μην καταγγέλλει το περιστατικό στις αρμόδιες αρχές (vid. supra) –ήτοι η παθητική αντιμετώπιση και εσωτερίκευση του γεγονότος–, επιταχύνει τη διαδικασία θυματοποίησης, καθώς ανατρέπει την ψυχική του ισορροπία και το εγκλωβίζει σε μία διαρκώς επιδεινούμενη κατάσταση. Συχνά δε, η ψυχική πίεση που υφίσταται το θύμα σωματοποιείται και εκδηλώνεται με σειρά ψυχοσωματικών αντιδράσεων, όπως διαταραχές ύπνου, διατροφής, ενώ παρουσιάζει και συμπτώματα αγχωδών διαταραχών, με προεξάρχουσα ένδειξη την υπερεγρήγορηση, ήτοι μία κατάσταση διαρκούς ετοιμότητας προς αντιμετώπισιν του κινδύνου, η οποία εδράζεται στον εύλογο φόβο για την προσωπική του ασφάλεια¹¹⁹.

3.2.3. Ιστορική εξέλιξη - Δικαιοσυγκριτική θεώρηση

Το stalking τόσο στην παραδοσιακή όσο και τη διαδικτυακή μορφή του, συγκαταλέγεται στα, κατ' εξοχήν, ανήκοντα στη «βάση του παγόβουνου» εγκλήματα, ήτοι στην *αφανή ή σκοτεινή περιοχή* της εγκληματικότητας, εφόσον, σπανίως, περιέρχεται εις γνώσιν της αστυνομίας ή άλλων επισήμων φορέων¹²⁰. Εντούτοις, η έμμονη διαδικτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση συνιστά αναμφισβήτητα ένα *υπαρκτό* κοινω-

συμπτώματα και επαναβίωση του αρνητικού γεγονότος.

118. Βλ. και *P. Levine*, *Healing Trauma. A Pioneering Program for Restoring the Wisdom of Your Body Sounds True*, California: Boulder Publishers, 2005, p. 12.

119. Η υπερεγρήγορηση συνδέεται συχνά με το μετατραυματικό στρες ή σύνδρομο μετατραυματικής διαταραχής, βλ. *P. Bocij*, *Reactive stalking: A new perspective on victimization*, *The British Journal of Forensic Practice* 7(1): 2005, pp. 23-45 (30), *M. Pittaro*, όπ.π., p. 191.

120. Περί της αφανούς εγκληματικότητας, βλ. αντί πολλών, *Η. Δασκαλάκη*, Η εγκληματολογική σημασία του σκοτεινού αριθμού της εγκληματικότητας, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 25 (1975), σ. 370-384· *Κ. Σπινέλλη*, *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, β' έκδ., Αντ. Σάκκουλα, 2005, σ. 138 επ.· *Β. Καρύδη*, Η αθέατη εγκληματικότητα. Εθνική θυματολογική έρευνα, *Εγκληματολογικά*, αρ. 28, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2004, passim.

νικό φαινόμενο¹²¹, δυναμικά μεταβαλλόμενο και ταχέως εξελισσόμενο¹²², που έχει προσλάβει, προϊόντος του χρόνου, ανησυχητικές διαστάσεις, πράγμα το οποίο καταδεικνύεται και από τις σχετικές έρευνες¹²³. Ωστόσο, καίτοι υπάρχει πληθώρα ερευνών για το stalking στην αλλοδαπή, το αυτό δεν ισχύει όσον αφορά, ειδικώς, στο cyberstalking· η θεωρητική και εμπειρική ενασχόληση με το οποίο βρίσκεται ακόμη στο λυκαυγές της. Ως εκ τούτου, η ακριβής έκταση του φαινομένου δεν είναι γνωστή, όχι μόνο λόγω της μη αναγγελίας της συμπεριφοράς στις αρμόδιες αρχές, αλλά και ένεκα της σπάνιας διεξαγωγής ερευνών με αντικείμενο ad hoc το cyberstalking, το οποίο εμπεριέχεται, έως σήμερα, μόνον ως μία κατηγορία μέτρησης στις σχετικές με το παραδοσιακό stalking έρευνες. Παρά το γεγονός ότι για την ενδημία της διαδικτυακής έμμονης παρακολούθησης οι έρευνες είναι εισέτι περιορισμένες, εντούτοις τα ήδη υπάρχοντα πορίσματα, καταδεικνύουν τις ανησυχητικές δι-

121. *T. Budd/J. Mattinson/A. Myhill*, The extent and nature of stalking: Findings from the 1998 British Crime Survey, London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate, U.K., 2000· *P. Bocij/L. McFarlane*, Cyber stalking: Genuine problem or public hysteria?, *Prison Service Journal* 140 (1): 2002, 32-35 (32).

122. *M. Yar*, *Cybercrime and Society*, Sage Publications, 2006, pp. 121 et seq. (127 et seq.)· *C. Elder*, *Stalking: Watching a Crime Evolve*, Lambert Academic Publishing, 2014, passim.

123. Ειδικώς για τη Γερμανία, βλ. τα πορίσματα της πρώτης για τη χώρα επιδημιολογικής έρευνας, σε *L. Stadler*, Zur Epidemiologie des Stalking in Deutschland: Erkenntnisse der ersten national-repräsentativen Dunkelfeldstudie zu Formen und Verbreitung, *Praxis der Rechtspsychologie* 23 (2013), S. 187-213. Πρβλ. με τα αντίστοιχα πορίσματα της πρόσφατης θυματολογικής έρευνας, διεξαχθείσας υπό την εποπτεία των *D. Hellmann/S. Kliem*, The prevalence of stalking: Current data from a German victim survey, *European Journal of Criminology*, June 2015, pp. 1-19 (13-17). Για την ενδημία του stalking στις ΗΠΑ, βλ. *K.C. Basile/M.H. Swahn/J. Chen/L.E. Saltzman*, Stalking in the United States. Recent national prevalence estimates, *American Journal of Preventative Medicine* 31 (2006), pp. 172-175 (174-175). Για την Αυστραλία, βλ. τα πορίσματα της παλαιότερης έρευνας των *R. Purcell/M. Pathé/P. Mullen*, The prevalence and nature of stalking in the Australian community, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 36 (2002), pp. 114-120. Cf. infra υπό 3.2.5.

αστάσεις του φαινομένου¹²⁴.

Η ανάδυση του ηλεκτρονικού εν ευρεία εννοία stalking εντοπίζεται στις αρχές της δεκαετίας του '90. Τα πρώτα κρούσματα ηλεκτρονικού εν στενή εννοία ή –ακριβέστερα– διαδικτυακού stalking ή, άλλως, stalking στον κυβερνοχώρο (cyberstalking), γίνονται αντιληπτά στα μέσα της εν λόγω δεκαετίας, ενώ περί τα τέλη αυτής, τα ποσοστά αυξάνονται δραματικά, με αποτέλεσμα στις αρχές του 21^{ου} αιώνα το φαινόμενο να έχει προσλάβει διαστάσεις πανδημίας¹²⁵. Σύμφωνα με στοιχεία δύο εκ των μεγαλύτερων στις ΗΠΑ οργανισμών για την ασφάλεια στο διαδίκτυο, των CyberAngels και του W.H.O.A. (“Working to Halt Online Abuse”), καταδεικνύεται, ήδη από το έτος 2000, πληθώρα καταγγελιών cyberstalking. Συγκεκριμένα, οι CyberAngels το 2000 ελάμβαναν περίπου 500 καταγγελίες ημερησίως, εκ των οποίων οι 100, κατά μέσο όρο, ήταν βάσιμες, ενώ ο W.H.O.A. περίπου 100 εβδομαδιαίως¹²⁶. Σύμφωνα δε, με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του W.H.O.A.¹²⁷, εκτιμάται ότι τα τελευταία έτη οι καταγγελλόμενες στον οργανισμό υποθέσεις cyberstalking κυμαίνονται στις 50-75 εβδομαδιαίως.

Θα μπορούσε να λεχθεί ότι το stalking συνιστά κατ' εξοχήν *αντικοινωνική συμπεριφορά «υπό σκιάν»*, καθώς –καίτοι σχετικώς προσφάτως περιήλθε in gremio legis στις περισσότερες έννομες τάξεις– όχι μόνο δεν πρόκειται περί νεοπαγούς μορφής εγκληματικότητας, αλλά, αντιθέτως, περί *παλαιόθεν* υπάρχουσας¹²⁸ και βιούσας, έως και σήμε-

124. R. D'Ovidio/J. Doyle, A study on cyberstalking: Understanding investigative hurdles, FBI Law Enforcement Bulletin 72(3): 2003, pp. 10-17· D. Hellmann/S. Kliem, 2015, όπ.π., p. 4.

125. B. Henson, “Cyberstalking”, in: B. Fisher/S. Lab (eds.), Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention, Vol. I, Sage Publications, 2010, pp. 253-256 (253-254)· P. Tjaden, The Crime of Stalking: How Big Is the Problem?, National Institute of Justice Research Review, November 1997, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www.ncjrs.gov>

126. P. Bocij/M. Griffiths/L. McFarlane, Cyberstalking: A new challenge for criminal law, The criminal lawyer 122: 2002, pp. 3-5 (3).

127. Τα στοιχεία είναι διαθέσιμα στη διαδικτυακή διεύθυνση του οργανισμού: <http://www.haltabuse.org>

128. Βλ., ενδεικτικώς, από τη νομολογία των βρετανικών δικαστηρίων των αρ-

ρα, διαρκείς μεταλλαγές, με αποτέλεσμα, εκ της δυναμικά μεταβαλλόμενης πορείας του φαινομένου, να αναδύονται εξελικτικές όψεις αυτού, όπως το cyberstalking. Ως αναμφισβήτητη κοινωνική πραγματικότητα, είναι προφανές ότι η συμπεριφορά εξελίσσεται ραγδαία και από πλευράς *modus operandi* του δράστη, και γνωρίζει και η ίδια μετεξελίξεις, σε συνδυασμό με τις παρεχόμενες από την τεχνολογία δυνατότητες¹²⁹. Προσφυώς, άλλωστε, έχει παρατηρηθεί για το παραδοσιακό stalking ότι πρόκειται για «παλαιό κρασί σε νέα μπουκάλια»¹³⁰, καθώς ως κυρωτικός κανών –όπου αυτός υπάρχει– είναι νεοεισαχθείς, αλλά ως κοινωνικό φαινόμενο, στην κλασική του μορφή, υπήρχε από μακρού χρόνου, αλλά τελευταίως ανεδύθη ως υπαρκτό πρόβλημα¹³¹.

Προς αντιμετώπισιν του φαινομένου και προστασίαν των θυμάτων, οι περισσότερες έννομες τάξεις κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης, αλ-

χών του 18^{ου} αιώνα, τις υποθέσεις *Dennis v. Lane* (1704), 6 Mod 131, 87 English Reports (Queens Bench), 887-888 και *Regina v. Dunn* (1840), 283-284. Περί πλειόνων, βλ. *P.E. Mullen/M. Pathé/R. Purcell*, *Stalkers and their victims*, 2008, όπ.π., p. 251 et seq.

129. *G. Stephens*, *Crime in cyberspace*, *The Futurist* 29(5): 1995, 24-29· *M. Castells*, *The Rise of the Network Society*, New York: Blackwell, 1996, passim· *B. Sandywell*, “On the globalization of crime: The Internet and new criminality”, in: *Y. Jewkes/M. Yar* (eds.), *Handbook of Internet Crime*, Routledge, 2011, pp. 38-67· *D. Wall*, *Criminalising cyberspace: The rise of the Internet as a “crime problem”*, idem, pp. 88-104.

130. *J.R. Meloy*, *Stalking: An old behavior, a new crime*, *Forensic Psychiatry* 22 (1):1999, pp. 85-99· *J. Bettermann*, *Stalking – ein allbekanntes Phänomen erhält einen Namen*, *Sozialmagazin* 27(12): 2002, S. 16-27. Πρβλ. *P.E. Mullen/M. Pathé/R. Purcell*, *Stalking: New Constructions of Human Behaviour*, *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry* 35 (2001), pp. 9-16.

131. Αλλωστε, η ευαισθητοποίηση των αρμοδίων αρχών αναφορικά με την παραδοσιακή μορφή stalking, ξεκίνησε στις ΗΠΑ ήδη από τη δεκαετία του '80, με αφορμή την επίμονη παρακολούθηση και παρενόχληση δημοσίων προσώπων και κορυφώθηκε το έτος 1989, με τη δολοφονία της ηθοποιού Rebecca Schaeffer από έναν ψυχικώς διαταραγμένο stalker, γεγονός το οποίο είχε ως επακόλουθο, να προσλάβει η συμπεριφορά δημοσιότητα. Συνεπεία αυτού, το stalking χαρακτηρίσθηκε, από μερίδα της θεωρίας, ως «έγκλημα της δεκαετίας του '90», καθώς την εν λόγω περίοδο βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος, βλ. *M. Goode*, *Stalking: Crime of the nineties?*, *Criminal Law Journal* 19 (1995), pp. 21-31.

λά και το αγγλοσαξονικό δίκαιο και οι ΗΠΑ, έχουν εισαγάγει στις νομοθεσίες τους σχετικό αποτρεπτικό ποινικό κανόνα. Στην Ευρώπη, μεταξύ των κρατών που έχουν ποινικοποιήσει το stalking στην παραδοσιακή (εξωδικτυακή), τουλάχιστον, μορφή του, συγκαταλέγονται η Αυστρία, το Βέλγιο, η Δανία, η Γερμανία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, το Λουξεμβούργο, η Μάλτα, η Ολλανδία, η Πολωνία, η Σουηδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ η Ελλάδα¹³² και η Κύπρος¹³³ εντάσσονται στις χώρες εκείνες, στις

132. Βλ. και κατωτέρω, αναλυτικά, τις διεθνείς νομοθετικές ρυθμίσεις ειδικώς για το cyberstalking. Δεδομένου ότι στην Ελλάδα το stalking, τελούμενο καθ' οιονδήποτε τρόπο –διαδικτυακώς ή εξωδικτυακώς– δεν έχει, ως ad hoc αδίκημα, περιέλθει υπό την προστασία του νόμου, ο παθών προστατεύεται σε ποινικό επίπεδο για τα αδικήματα που τελούνται εις βάρος του, μέσω ενός πλέγματος διατάξεων που συρρέουν μεταξύ τους: αφενός του κοινού ποινικού δικαίου (ά. 216, 292Α, 308-311, 330, 333, 334, 337, 361-363, 370, 370Α, 370 Β, 370Γ, 381 ΠΚ) [βλ. αντί πολλών, Χ. Μυλωνόπουλο, Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος (ά. 372-406), β' έκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2006· τον ίδιο, Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος (Τα εγκλήματα σχετικά με τα υπομνήματα – ά. 216-223), εκδ. Π.Ν. Σάκκουλα, 2005, σ. 32 επ.: Χ. Σατλάνη/Ι. Φαρσεδάκη, Ειδικό Μέρος Ποινικού Κώδικα. Ερμηνευτικά Σχόλια - Παραδείγματα, εκδ. Νομ. Βιβλιοθήκη 2015, 216 επ., 259 επ., 311 επ., 324 επ.] και αφετέρου ειδικών ποινικών νόμων. Επί παραδείγματι, προστασία στον παθόντα παρέχεται μέσω των ά. 22 του Ν 2472/1997 για την «Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα», ά. 10 του Ν 3115/2003 για την «Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών», ά. 15 του Ν 3471/2006 για την «Προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και τροποποίηση του Ν 2472/1997» και του Ν 3500/2006 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» (όταν οι εν λόγω ενέργειες λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο της οικογένειας). Δύνανται δε, επιπλέον, σε αστικό επίπεδο να παρασχεθεί προστασία μέσω της διαδικασίας των ασφαλιστικών μέτρων [ά. 682 επ. (ά. 735, 947) ΚΠολΔ]. Πρβλ. και τις συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 2, 5, 9, 9Α και 19, καθώς και το ά. 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) [βλ., ενδεικτικώς, και την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) Κ.Υ. κατά Φινλανδίας, 2.12.2008 (αρ. προσφ. 2872/02), § 43] και τα ά. 7, 8 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (2007/С 303/01, 2010/С 83/02). Στο διαδικτυακό stalking, ο «αποκλεισμός» (“blocking”) του δράστη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης –που είναι και η συνηθέστερη σε ένα πρώτο στάδιο εξωνομική αμυντική αντίδραση του θύματος– δεν αποδίδει, καθώς είθισται ο παρενοχλών να «επανέρχεται» στη δράση του, μέσω διαφορετικών ψευδών προφίλ ή με αλλαγή διαδικτυακών διευ-

θύνσεων. Στην περίπτωση της διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης, η εκδιδόμενη επί των ασφαλιστικών μέτρων απόφαση συνίσταται σε υποχρέωση του καθ' ου η αίτηση να παραλείπει στο μέλλον να επικοινωνεί, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) ή διά των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, LinkedIn), με τον υποστάντα την εν λόγω συμπεριφορά. Βεβαίως, της προστασίας αυτής απολαύει ο παθών, μόνον όταν είναι γνωστό σε αυτόν το πρόσωπο του δράστη· συνήθως, όταν ο δράστης είναι ο πρώην σύντροφος. Εντούτοις, η ελληνική, τουλάχιστον, πραγματικότητα καταδεικνύει ότι η απόφαση ασφαλιστικών μέτρων προσωρινώς μόνο σταματά τη δράση του stalker (βλ. και Σ. Σούλη, 2010, όπ.π., σ. 89 επ., 220 επ., 241, 244.). Στην περίπτωση κατά την οποία ο δράστης είναι άγνωστος στο θύμα, ενδιαφέρον ως προς το ζήτημα της άρσης του απορρήτου στο διαδίκτυο, παρουσιάζουν οι σχετικές Γνωμοδοτήσεις της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου, *ΓνωμΕισΑΠ 9/2011* (Α. Κατσιρώδης), (ΠοινΔικ 2011, σ. 590=ΠοινΧρ 2011, σ. 714)· *ΓνωμΕισΑΠ 12/2009* (Ι. Τέντες), [ΠοινΔικ 2009, σ. 1089 επ. (με παρατηρήσεις Γ. Τσόλια, σ. 1090)] και η *ΓνωμΕισΑΠ 9/2009* (Γ. Σανιδάς), (ΔΙΜΕΕ 2009, σ. 389=ΠοινΔικ 2009, σ. 923=ΠοινΧρ 2010, σ. 498), σύμφωνα με τις οποίες, γίνεται, κατ' ουσίαν, δεκτό ότι το απόρρητο της επικοινωνίας καλύπτει μόνο το περιεχόμενο αυτής και όχι τα «εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας» και, ως εκ τούτου, δεν απαιτείται διαδικασία άρσης απορρήτου για την γνωστοποίηση των στοιχείων του δράστη στις δικαστικές αρχές. Συγκεκριμένα, στις ανωτέρω Γνωμοδοτήσεις διατυπώνεται η άποψη ότι σε περίπτωση που διενεργείται προκαταρκτική εξέταση ή προανάκριση ή κύρια ανάκριση, κατόπιν παραγγελίας του εισαγγελέα, τότε η αρμόδια, κατά περίπτωση, δικαστική αρχή δύναται, για τον εντοπισμό της ταυτότητας του προσώπου που αποστέλλει, μέσω διαδικτύου, *μηνύματα εξυβριστικού, δυσφημιστικού, απειλητικού ή εκβιαστικού περιεχομένου*, να ζητήσει από τους παρόχους των υπηρεσιών internet, την ανακοίνωση στοιχείων σχετικών με την ταυτότητα ή τη θέση του χρήστη, της ip address του δράστη, άνευ τηρήσεως της προβλεπόμενης στο ά. 4 του Ν 2225/1994 διαδικασίας άρσης του απορρήτου του. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να δύναται, –βάσει των στοιχείων που, μέχρι εκείνη την στιγμή, διαθέτει η δικαστική αρχή– να υποτεθεί ότι μόνο με αυτό το μέσο θα γίνει δυνατή η ανακάλυψη του δράστη. Συνεπώς, τα δεδομένα της ταυτότητας και της θέσης του χρήστη εκφεύγουν του προστατευτικού πεδίου των διατάξεων των άρθρων 19 § 1 του Συντάγματος και 4 § 1 του Ν 3471/2006, εφόσον στις ανωτέρω περιπτώσεις δεν πρόκειται για επικοινωνία ή ανταπόκριση, κατά την έννοια της συνταγματικής διάταξης, αλλά οι επαφές αυτές, ως έχουσες εγκληματικό περιεχόμενο, δεν συνιστούν ανταλλαγή απόψεων και διανοημάτων ούτε γίνονται στο πλαίσιο οικειότητας και εμπιστευτικότητας. Κατ' ακολουθίαν, δεν εντάσσονται στην έννοια της επικοινωνίας. Ως προς τη θεματική της επεξεργασίας προσωπικών δεδομένων από φυσικό πρόσωπο στο πλαίσιο αποκλειστικά προσωπικών ή οικιακών δραστηριοτήτων, εν-

διαφέρον παρουσιάζει, μεταξύ άλλων, η Οδηγία 95/46/EK για «την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και για την ελεύθερη κυκλοφορία των δεδομένων αυτών». Σύμφωνα με το ά. 3 § 2 της Οδηγίας, εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής της, οι επεξεργασίες ήσσονος σημασίας, με το σκεπτικό ότι η χρήση προσωπικών δεδομένων για προσωπικές ή οικιακές δραστηριότητες δεν αποτελεί βαθιά και εκτεταμένη προσβολή των θεμελιωδών δικαιωμάτων, σε βαθμό, ώστε να δικαιολογείται η υπαγωγή της στις αυστηρές διατάξεις αυτής (βλ. και την αιτιολογική σκέψη 12). Περί της εν λόγω Οδηγίας, βλ. *N. Xanthoulis*, “Negotiating the EU Data Protection Reform: Reflections on the Household Exemption”, in: *A. Sideridis/Z. Kardasiadou/C. Yialouris/V. Zorkadis* (eds.), *E-Democracy, Security, Privacy and Trust in a Digital World [5th International Conference, Athens-Greece, December 5-6, 2013 (Revised Selected Papers), (Communications in Computer and Information Science- CCIS Series)]*, Springer, 441 (2014), pp. 135-152. Ομοίως, εκ της συνδυαστικής εφαρμογής των άρθρων 2 και 3 του Ν 2472/1997 συνάγεται σαφώς, ότι περιορίζεται το πεδίο εφαρμογής του εν λόγω νόμου, καθώς εξαιρούνται από αυτό, η συλλογή και επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και η σύσταση και λειτουργία σχετικού αρχείου, όταν διενεργούνται από φυσικό πρόσωπο για την άσκηση αποκλειστικά προσωπικών ή οικιακών δραστηριοτήτων. Τονίζεται δε, ότι, ελλείψει αρχείου ή αυτοματοποιημένης επεξεργασίας, δεν εφαρμόζεται η νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (άρθρο 3 παρ. 1 του Ν 2472/1997). Βλ. αναλυτικότερα, σε *Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή*, Περί της προσωπικής και οικιακής χρήσεως των προσωπικών δεδομένων, ΕφΔΔ 2013, σ. 704 επ. Είναι, όμως, προφανές ότι, η εν λόγω εξαίρεση έχει σαφείς προεκτάσεις στη διεξαχθείσα σε στενό προσωπικό-οικιακό πλαίσιο, συλλογή προσωπικών δεδομένων του θύματος, στην οποία προβαίνει ο stalker, προς ίδια χρήση, δοθέντος ότι συνιστά επεξεργασία υπό την προαναφερόμενη έννοια και, ως εκ τούτου, στην περίπτωση αυτή, δεν εφαρμόζεται η νομοθεσία περί προστασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (βλ. άρθρο 3 παρ. 2 στοιχ. α΄ του Ν 2472/1997). Βεβαίως, είναι αυτονόητο ότι εάν ο stalker προβεί, εν συνεχεία, σε διάδοση των συγκεκριμένων δεδομένων σε απεριόριστο αριθμό ατόμων, όπως μέσω ανάρτησης αυτών σε ιστοσελίδα, στην οποία έχει, πλέον, δυνατότητα πρόσβασης απεριόριστος αριθμός προσώπων, η συλλογή εκφεύγει αυτομάτως της προσωπικής χρήσης και υπάγεται στις διατάξεις του Ν 2472/1997. Ωστόσο, δεν ελλείπουν και οι «οριακές» περιπτώσεις, όπως είναι η μη συστηματική, αλλά περιστασιακή, μόνο, μετάδοση του δεδομένου σε περιορισμένο κύκλο αποδεκτών (π.χ. συγγενείς ή φίλους). Βεβαίως, και σε αυτήν την περίπτωση –κατά την οποία, κατά την κρατούσα άποψη, δεν εφαρμόζεται ο Ν 2472/1997– οι συγκεκριμένες πράξεις δεν χαιρούν ατιμωρησίας, αλλά αξιολογούνται βάσει των γενικών διατάξεων περί προστασίας της προσωπικότητας και συκοφαντικής δυ-

οποίες η συγκεκριμένη συμπεριφορά κείται εκτός των ορίων του ποινικού ελέγχου.

Το πρώτο νομοθετικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση του stalking στην παραδοσιακή του μορφή θεσπίστηκε στις *Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής* (Anti-Stalking Legislation), και συγκεκριμένα στην πολιτεία της *Καλιφόρνια* το έτος 1990, ενώ το 1999 προεβλήθη και η τιμώρηση του cyberstalking, ρύθμιση η οποία ενετάχθη στον Ποινικό Κώδικα αυτής (Cal. Penal Code § 646.9). Το παράδειγμα της Καλιφόρνια ακολούθησαν σταδιακά και οι περισσότερες πολιτείες των ΗΠΑ. Ως εκ τούτου, σήμερα, επί συνόλου 50 πολιτειών, μόνο σε 12¹³⁴ δεν έχει περιέλθει το cyberstalking υπό την προστασία του νόμου, ενώ οι λοιπές 38 πολιτείες¹³⁵, καθώς και η περιοχή Γκουάμ¹³⁶ των ΗΠΑ, έχουν εισα-

σημίσειως.

133. Στο ίδιο πλαίσιο με την Ελλάδα, κινείται *mutatis mutandis* –ελλείπει ειδικού αποτρεπτικού κανόνος– και η έννομη προστασία, τόσο σε αστικό όσο και σε ποινικό επίπεδο, στην Κύπρο. Ειδικώς σε επίπεδο κοινού ποινικού δικαίου, προστασία στον παθόντα παρέχεται εκ της συνδυαστικής εφαρμογής διατάξεων του Ποινικού Κώδικα (π.χ. ά. 91Α, 176, 177, 188, 189, 324 κυπριακού ΠΚ), ενώ, όταν η συμπεριφορά λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο της οικογένειας, τυγχάνει εφαρμογής η σχετική ρύθμιση του ά. 32 του Νόμου περί Βίας στην Οικογένεια (Πρόληψη και Προστασία Θυμάτων) [Ν 212(Ι)2004, που τροποποίησε τον Ν 119(Ι)2000]. Επισημαίνεται δε, ότι είναι δυσχερής η εξασφάλιση στοιχείων τηλεπικοινωνιακού δικτύου, εφόσον η έκδοση από το δικαστήριο Διατάγματος Πρόσβασης σε δεδομένα δεν μπορεί, σύμφωνα με γνωμάτευση του Γενικού Εισαγγελέα (Γ.Ε. 50Α 06/Ν37/2), να γίνει, παρά μόνο για σκοπούς διερεύνησης αδικημάτων που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης άνω των 5 ετών.

134. Οι πολιτείες Αλαμπάμα, Ντέλαγουερ, Χαβάη, Ιντιάνα, Αϊόβα, Μέριλαντ, Νιου Χάμσαϊρ, Νέο Μεξικό, Βόρεια Ντακότα, Τέξας, Δυτική Βιρτζίνια και Ουισκόνσιν δεν έχουν, έως σήμερα, τυποποιήσει σε ποινικό επίπεδο το cyberstalking.

135. Βλ. για το cyberstalking τις νομοθετικές ρυθμίσεις των συγκεκριμένων 38 πολιτειών των ΗΠΑ: *Αλάσκα* (Alaska Stat. §§ 11.41.260, 11.41.270), *Αριζόνα* (Ariz. Rev. Stat. § 13-2923), *Αρκάνσας* (Ark. Code § 5-41-108), *Καλιφόρνια* (Cal Penal Code § 646.9, με παράλληλη προστασία στο πλαίσιο του αστικού δικαίου: Cal. Civil Code § 1708.7), *Κολοράντο* (Colo. Rev. Stat. §§ 18-602, 18-9-111), *Κονέκτικατ* (Conn. Gen. Stat. § 53-181d), *Φλόριντα* (Fla. Stat. § 784.048), *Τζόρτζια* (Georgia Code § 16-5-90), *Αϊντάχο* (Idaho Stat. §§ 18-7905, 18-7906), *Ιλινόις* (720 ILCS §§ 5/12-7.3, 5/12-7.5· 740 ILCS 21/1 et seq.), *Κάνσας* (Kan. Stat. § 21-5427), *Κε-*

γάγει –πέραν της πρόβλεψης για την παραδοσιακή μορφή του αδικήματος– ειδικώς για τη διαδικτυακή μορφή αυτού, σχετική νομοθετική

ντάκυ (Ky. Rev. Stat. § 508.130-150), Λουιζιάνα (La. Rev. Stat. §§ 14:40.2, 14:40.3), Μέιν (Me. Rev. Stat. tit 17A § 210A, βλ. και 2007 Me. Laws, Ch. 685, sec. 3), Μασαχουσέτη (Mass. Gen. Laws Ch. 265 § 43), Μίσιγκαν (Mich. Comp. Laws §§ 750.411h, 750.411i), Μινεσότα (Minn. Stat. § 609.749), Μισισίπι (Miss. Code §§ 97-45-15, 97-45-17, 97-3-107), Μιζούρι (Mo. Rev. Stat. § 565.225), Μοντάνα (Mont. Code Ann. § 45-5-220), Νεμπράσκα (Neb. Rev. Stat. § 28-311.02), Νεβάδα (Nev. Rev. Stat. § 200.575), Νιου Τζέρσεϊ (N. J. Stat. § 2 C: 12-10, 2C:12-10.1), Νέα Υόρκη (New York Penal Law § 120.45), Βόρεια Καρολίνα (N.C. Gen. Stat. §§ 14-196.3), Οχάιο (Ohio Rev. Code § 2903.211), Οκλαχόμα (Okla. Stat. tit. 21 § 1173), Ορεγκον (Or. Rev. Stat. §§ 163.730 - 163.732), Πενσυλβάνια (Pa. Cons. Stat. tit. § 18 2709.1), Ροντ Άιλαντ (R.I. Gen. Laws §§ 8-8.1-1, 11-52-4.2), Νότια Καρολίνα (S.C. Code §§ 16-3-1700), Νότια Ντακότα (S.D. Cod. Laws § 22-19A), Τενεσί (Tenn. Code § 39-17-315), Γιούτα (Utah Code § 76-5-106.5), Βερμόντ (Vt. Stat. tit. 13 §§ 1061, 1062, 1063), Βιρτζίνια (Va. Code § 18.2-60), Ουάσινγκτον (Wash. Rev. Code §§ 9A.46.110, 9.61.260), Ουαϊόμινγκ (Wyo. Stat. § 6-2-506). Επισημαίνεται ότι, οι ανωτέρω διατάξεις αναφέρονται αποκλειστικώς στο cyberstalking, είναι δε διαφορετικές από εκείνες που προβλέπουν το αξιόποινο της διαδικτυακής παρενόχλησης (cyberharassment), οι οποίες και δεν παρατίθενται εν προκειμένω. Σε άπασες τις ύπερθεν νομοθετικές ρυθμίσεις των πολιτειών, γίνεται ρητή αναφορά στην ηλεκτρονική και διαδικτυακή εκδήλωση της συμπεριφοράς, εκτός από εκείνες της Νεμπράσκα και της Νέας Υόρκης, εκ του κειμένου των οποίων, όμως, συνάγεται εμμέσως, πλην σαφώς. Συγκεκριμένα, στη ρύθμιση της Νεμπράσκα (Neb. Rev. Stat. § 28-311.02), ο νόμος αναφέρεται στον δράστη ο οποίος «[...] τηλεφωνεί, έρχεται σε επαφή ή με οιονδήποτε άλλο τρόπο επικοινωνεί [...]» (η πλαγιογράμμιση της γράφουσας), ενώ στην αντίστοιχη διάταξη της Νέας Υόρκης (New York Penal Law § 120.45), ομοίως δεν γίνεται αναφορά σε διαδικτυακή επικοινωνία, αλλά προβλέπεται η απαγόρευση της «μη νομιμοποιούμενης παρακολούθησης των ιχνών ενός ατόμου μέσω GPS ή άλλης ηλεκτρονικής συσκευής». Πέραν των ανωτέρω ειδικών νομοθετικών ρυθμίσεων, τελεί εν ισχύ ο νόμος για την Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών του 1994, ο οποίος ετροποποιήθη το 2000 και, τελευταίως, το 2005 (*Violence Against Women Act*). Προσέτι, συντρεχουσών των προϋποθέσεων εφαρμογής του διαπολιτειακού νόμου *Interstate Stalking Act of 1996* (18 U.S. 2261A), διευκολύνεται εντός των ΗΠΑ η δίωξη της αξιόποινης πράξης, βλ. και την απόφαση *United States of America v. Keith Christopher Kosiewicz*, 1999.

136. Βλ. X.G.C.A. tit. 9 §§ 19.69, 19.70.

ρύθμιση. Ωστόσο, δεν διαθέτουν μόνον οι ΗΠΑ ένα πλήρες νομοθετικό πλαίσιο για τη διαδικτυακή έμμομη παρακολούθηση. Προς αυτήν την κατεύθυνση κινούνται και οι πλείστες εκ των νομοθεσιών σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, καθώς οι ανησυχητικές διαστάσεις, που έχει προσλάβει το φαινόμενο του cyberstalking έχουν, ως ανεμμένο, αναγνωρισθεί από τα κράτη¹³⁷ και αποτυπωθεί σε νομοθετικής ισχύος κείμενα: άλλοτε με ένταξη του σχετικού αποτρεπτικού κανόνα εντός του Ποινικού Κώδικα και άλλοτε με εισαγωγή αυτού στις έννομες τάξεις μέσω ειδικής ποινικής νομοθεσίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το *Ηνωμένο Βασίλειο*, όπου η προστασία κατά του cyberstalking παρέχεται μέσω ενός πλέγματος διατάξεων¹³⁸, η *Αυστραλία* [Criminal Code Stalking Amendment Act 1999, art. 359B(c)(ii)], η *Αυστρία* (§

137. Η αναγκαιότητα θέσπισης νομοθετικού πλαισίου, έγινε αντιληπτή από τα περισσότερα κράτη, ευθύς ως ανεφάνη η διαδικτυακή μορφή της συμπεριφοράς του stalking, βλ. *L. Ellison/Y. Akdeniz*, Cyber-stalking: the Regulation of Harassment on the Internet, *Criminal Law Review* 1998, Special Edition: Crime, Criminal Justice and the Internet, pp. 29–48.

138. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η προστασία κατά του cyberstalking, πηγάζει κατ' αρχάς –όπως και επί παραδοσιακού stalking– εκ του νόμου για την παρενόχληση *Protection from Harassment Act 1997* (Sections 4, 4A, τροποπ. 11.2012, βλ. περί του νόμου αυτού, σε *P. Infield/G. Platford*, *The Law of Harassment and Stalking*, Tottel Publishing, 2007, pp. 10-28) και πραγματώνεται σε συνδυασμό με την προστασία που παρέχεται εκ της συνδυαστικής εφαρμογής των διατάξεων των κάτωθι νόμων, ως αυτοί ισχύουν με τις τροποποιήσεις που έχουν υποστεί: *Telecommunications Act 1984* [s. 43, τροποπ. διά του s. 92 *Criminal Justice and Public Order Act 1994* και εν συνεχεία με τον *Communications Act 2003* (s. 127), ήτοι τον *Electronic Communications Code* (25.7.2003), τροποπ. 15.10.2010]· *Interception of Communications Act 1985* (τροποπ. 2.10.2000)· *The Malicious Communications Act 1988* (c. 27, τροποπ. s. 43 *Criminal Justice and Police Act 11.5.2001*)· *Criminal Justice & Public Order Act 1994* (c. 33)· *Criminal Justice Act 2003* (c. 44)· *Wireless Telegraphy Act 2006*· *The Regulation of Investigatory Powers Act 2000* (RIP ή RIPA), (c. 23)· *Communications Act 2003* [Section 127(1)(a), (2)]· *Equality Act 2010* (c. 15)· *Protection of Freedoms Act 2012*. Βλ., αναλυτικά, το πλήρες κείμενο των ανωτέρω νομοθετημάτων, προ και μετά των επελευθουσών σε αυτά τροποποιήσεων, στην επίσημη διαδικτυακή διεύθυνση του Εθνικού Αρχείου Νομοθεσίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης του Ηνωμένου Βασιλείου <http://www.legislation.gov.uk>

107a StGB – vid. supra), η Γερμανία (§ 238 StGB – vid. supra)¹³⁹, η Ιταλία (612-bis c.p. – vid. supra)¹⁴⁰, ο Καναδάς [Criminal Code s. 264 § 2(b)]¹⁴¹, η Νέα Ζηλανδία [Harassment Act 1997, Part 1 s. 4(1) (d), (ea)], η Πολωνία [Penal Code art. 190a § 1, 2, 3, 4 (6.6.2011)], οι Φιλιππίνες [Penal Code, s 282A-282C, ως ετροποποιήθη διά του γνωστού ως “Anti-Stalking Act of 2003”]¹⁴². Αξίζει δε να σημειωθεί ότι, μεταξύ των

139. Στον γερμανικό ΠΚ, ο διαδικτυακός τρόπος τέλεσης προβλέπεται μέσω του δευτέρου εδαφίου της πρώτης παραγράφου του άρθρου § 238 StGB (“[...] 2. επιχειρεί να έρθει σε επαφή μαζί του με τη χρήση μέσων τηλεπικοινωνίας ή άλλων μέσων επικοινωνίας [...]” (η πλαγιογράμμιση της γράφουσας), ενώ όμοια είναι η ρύθμιση του δευτέρου εδαφίου της δεύτερας παραγράφου του άρθρου § 107a του αυστριακού ΠΚ. Σε αμφότερες, δεν μνημονεύεται η διαδικτυακή μορφή του αδικήματος, ωστόσο συνάγεται σαφώς εκ της αναφοράς σε «άλλα μέσα».

140. Το άρθρο του ιταλικού ΠΚ δεν προβαίνει σε μνεία του διαδικτυακού τρόπου τέλεσης· προφανώς, όμως, καλύπτεται και η συγκεκριμένη μορφή από τη γενική αναφορά της διάταξης (§ 1) στον τρόπο, που κατατείνει στην υλοποίηση της συμπεριφοράς (“[...] *in modo da* [...]”). Περί μίας δικαιοσυγκριτικής θεώρησης μεταξύ των ανωτέρω διατάξεων του γερμανικού και του ιταλικού δικαίου, βλ. *M. Maiwald*, „Die italienische Strafvorschrift gegen das Stalking im Vergleich mit § 238 des deutschen Strafgesetzbuchs“, in: *Verbrechen-Strafe-Resozialisierung: Festschrift für Heinz Schöch zum 70. Geburtstag am 20. August 2010* (Hrsg.: D. Dölling/B. Götting/ B.-D. Meier/T. Verrel), Walter de Gruyter 2010, S. 531-548 (538-542, 548).

141. Δεν αναφέρεται μεν ρητώς η διαδικτυακή συμπεριφορά, αλλά συνάγεται σαφώς από το δεύτερο εδάφιο της δεύτερας παραγράφου του άρθρου 264, καθώς γίνεται μνεία στην «άμεση ή έμμεση συνεχή επικοινωνία με το άλλο πρόσωπο ή οιονδήποτε οικείο αυτού» (η πλαγιογράμμιση της γράφουσας). Το εν λόγω άρθρο τροποποιήθηκε προσφάτως, την 16.9.2015 και, μεταξύ άλλων, αυξήθηκε το πλαίσιο ποινής, που προβλέπεται στην τρίτη παράγραφο αυτού (βλ. <http://www.laws-lois.justice.gc.ca>). Για την προϊσχύσασα ρύθμιση, βλ. και στην ελληνική βιβλιογραφία, Σ. Βασιλειάδη, Το αδίκημα του stalking και η ανάγκη θεσμοθέτησής του στο ποινικό δικαϊκό μας σύστημα, Πραξ/ΛογΠΔ 2005, σ. 501 επ.=ΠειρΝ 2005, σ. 407 επ.

142. Ο “Anti-Stalking Act of 2003” ψηφίσθηκε στο πλαίσιο της 13^{ης} Συνέλευσης του Κογκρέσου και ετέθη σε ισχύ με τον Senate Bill 1412/2004. Ο διαδικτυακός τρόπος τέλεσης του stalking δεν αναφέρεται ρητώς στο γράμμα των ανωτέρω άρθρων, αλλά στην Εισηγητική Έκθεση τονίζεται ότι η αυθαίρετη και συνεχής προσπάθεια προσέγγισης ενός ατόμου, όταν αυτή λαμβάνει χώρα και μέσω αποστο-

κρατών που διαθέτουν στο ποινικό τους οπλοστάσιο ειδική πρόβλεψη για το cyberstalking, συγκαταλέγονται, επιπλέον, οι νομοθετικές ρυθμίσεις της *Ινδίας* (s. 354D ινδικού ΠΚ) –όπου, όμως, η σχετική διάταξη τίθεται αποκλειστικώς προς προστασία της γυναίκας-θύματος¹⁴³–, του *Πακιστάν* (s. 13 της Διάταξης για την Πρόληψη των Ηλεκτρονικών Εγκλημάτων, 2007)¹⁴⁴, της *Νοτίου Αφρικής* (Νόμος κατά της Παρενόχλησης, 2011)¹⁴⁵ και της *Ιαπωνίας* (2013). Η τελευταία, στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει τα συνεχώς αυξανόμενα κρούσματα εκδήλωσης cyberstalking –κυρίως μέσω e-mail– έχοντα τα πλείστα εξ αυτών θανατηφόρο κατάληξη, τροποποίησε το έτος 2013 το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο για το stalking, προβλέποντας και τη διαδικτυακή

λής e-mail, εμπίπτει στην έννοια της «μη ηθελημένης επικοινωνίας» (“unconsented contact”), η οποία εντάσσεται, με τη σειρά της, στο εννοιολογικό πεδίο της «παρενόχλησης» (“harassment”). Ωστόσο, κατά τη 15^η Συνέλευση του Κογκρέσου, το 2010, διατυπώθηκε από τον γερουσιαστή Manny Villar –λόγω της ενδημίας του φαινομένου– πρόταση ψήφισης ειδικής ρύθμισης για το cyberstalking, η οποία αποτυπώθηκε στην απόφαση της Συνέλευσης P.S. Res. No. 164/2010.

143. Το άρθρο 354D, το οποίο εισήχθη στον ινδικό Ποινικό Κώδικα τον Φεβρουάριο του έτους 2013, εντασσόμενο στο σχετικό περί προστασίας της γυναικείας τιμής κεφάλαιο, αναγνωρίζει αποκλειστικώς τον άνδρα ως δράστη της αξιόποινης πράξης, αποδίδοντας στο έγκλημα έμφυλη διάσταση. Βεβαίως, η συγκεκριμένη επιλογή θα πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα των κρατουσών, στην Ινδία, απόψεων, αναφορικά με την κοινωνική θέση της γυναίκας. Ωστόσο, δεδομένης της απουσίας αντίστοιχης ρύθμισης σε ευρωπαϊκά κράτη, δεν δύναται να παροραθεί το γεγονός ότι πρόκειται περί ιδιαίτερως προοδευτικής νομοθετικής ρύθμισης. Ειδικώς για το cyberstalking στην Ινδία, βλ. A. *Behera*, *Cyber Crimes And Law In India*, *Indian Journal of Criminology & Criminalistics* 31(1): 2010, pp. 16 - 30· D. *Halder/K. Jaishankar*, *Cyber Crimes against Women in India: Problems, Perspectives and Solutions*, *TMC Academic Journal*, 3(10): 2008, pp. 48-62· N. S. *Nappinai*, *Cyber Crime Law in India: Has Law Kept Pace with Emerging Trends? An Empirical Study*, *Journal of International Commercial Law and Technology*, 5(1): 2010, pp. 22-27.

144. Παρά ταύτα, το Πακιστάν δεν διαθέτει, έως σήμερα, νομοθεσία για το παραδοσιακό stalking. Είχαν καταβληθεί προσπάθειες το έτος 2009 να προβλεφθεί το αξιόποινο αυτού στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας, αλλά το νομοσχέδιο δεν ψηφίσθηκε.

145. Η διάταξη καλύπτει τόσο τη γυναικεία όσο και την ανδρική θυματοποίηση.

μορφή του¹⁴⁶.

3.2.4. Αποκρυπτογράφηση των εκφάνσεων δράσης του cyberstalker – Διαδικτυακό *modus operandi*

Ως ήδη ανεφέρθη (vid. supra υπό 3.2.1), οι βασικοί πυλώνες επί των οποίων δομείται η δράση του cyberstalker και εκπτύσσεται, περαιτέρω, είναι τρεις: ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail stalking), ηλεκτρονικός υπολογιστής (computer stalking) και διαδίκτυο εν στενή εννοία [i-ντερνετ (internet stalking)].

Το *stalking μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου* (“e-mail stalking”) είναι η –κατ’ αρχήν– ηπιότερη διαδικτυακή μορφή παρενόχλησης σε σχέση με τις λοιπές¹⁴⁷, αλλά και η παλαιότερη και ευχερέστερα χρησιμοποιούμενη μέθοδος. Συχνά δε, στη θεωρία, λόγω της εκτεταμένης χρήσης της συγκεκριμένης μορφής παρενοχλητικής παρακολούθησης, αλλά και το εύληπτο αυτής –τόσο για τον νομικό κόσμο όσο και για ευρύτερο κύκλο προσώπων, που έχουν στοιχειώδεις γνώσεις πληροφορικής– το διαδικτυακό stalking ταυτίζεται, εσφαλμένως, κατά τρόπο περιοριστικό, με το e-mail stalking. Ωστόσο, ως θα καταδειχθεί, εν συνεχεία, το τελευταίο δεν αποτελεί παρά μόνο μία διαδικτυακή μέθοδο έμμονης παρενοχλητικής παρακολούθησης. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευ-

146. Σε σειρά περιπτώσεων cyberstalking, που οδήγησαν σε ανθρωποκτονία, οι δράστες είχαν εντοπίσει την τοποθεσία των θυμάτων, διά της επικοινωνίας με αυτά, μέσω Internet, βλ. <http://japandailynews.com>

147. Όμως, τούτο δεν σημαίνει ότι το e-mail stalking συνιστά ήσσονος βαρύτητας μορφή επέμβασης στην ιδιωτική ζωή του παθόντος ή ότι η ψυχική πίεση που ασκείται στο θύμα, είναι περισσότερο ανεκτή από αυτό. Βλ. και G. Barton, Taking a Byte Out Of Crime: E-Mail Harassment and the Inefficacy of Existing Law, Washington Law Review 70 (1995), p. 465 et seq. (465-467)· E. Ross, E-Mail Stalking: Is Adequate Legal Protection Available?, Journal of Computer & Information Law 1995, pp. 405-432 (406, 412, 424)· N. Swartz, Google’s New E-Mail Service Sparks Privacy Concerns, The Information Management Journal 38 (4): 2004, pp. 6-7· V. von Pechstaedt, Stalking: Strafbarkeit nach englischem und deutschem Recht (Eine Rechtsvergleichende Untersuchung unter Berücksichtigung des niederländischen Stalking-Gesetzentwurfs 25 768), Göttingen: Hainholz, 1999, S. 38-41· E. Huber, Cyberstalking und Cybercrime: Kriminalsoziologische Untersuchung zum Cyberstalking – Verhalten der Österreicher, Springer, 2013, S. 77-78, 167 ff.

νας του J. Petrocelli¹⁴⁸, το προσφιλέστερο –στους χρήστες διαδικτύου– μέσο cyberstalking, είναι το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail), με το οποίο ο δράστης δύναται να προβαίνει σε λεκτική ή μη παρενόχληση, αποστέλλοντας κατά τρόπο συνεχή, επίμονο και πειστικό, γραπτά μηνύματα (“mail bombing”), φωτογραφίες και βιντεοσκοπημένο υλικό. Έχει δε, παρατηρηθεί και η αποστολή, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κακόβουλου λογισμικού (“malicious software/malware software”, με σκοπό την προσβολή των αρχείων του παρακολουθούμενου από ιδί ή και τη μετάδοση αυτού στους καταχωρημένους στη λίστα επαφών του, χρήστες (περί αυτής μορφής vid. infra – “computer stalking”)¹⁴⁹. Συνήθης μέθοδος είναι η αποστολή ηλεκτρονικών μηνυμάτων από διαφορετικούς, κατά καιρούς, λογαριασμούς, προς αποπροσανατολισμό του θύματος¹⁵⁰. Η χρήση του e-mail, ως εργαλείου παρενόχλησης και εκφοβισμού, κυμαίνεται σε ποσοστό της τάξης του 5%-25% επί του συνόλου των μορφών παρενοχλητικής παρακολούθησης¹⁵¹, ενώ έναντι των λοιπών διαδικτυακών μορφών καταλαμβάνει ποσοστό της τάξης του 79%¹⁵². Η Gerda Löhr¹⁵³, έχει χαρακτηρίσει το “e-mail stalking” ως “ιδιωτικού τύπου” cyberstalking („privates E-Mail-Stalking”), καθώς, καίτοι πρόκειται περί μακρόθεν επικοινωνίας, οι άλλες δύο διαδικτυακές μορφές είναι περισσότερο οργανωμένες και, κατά τη συγγραφέα, αποτυπώνεται σε μεγαλύτερο βαθμό σε εκείνες, η δημοσιότητα που χαρακτηρίζει το διαδίκτυο („öffentliches Cyberstalking”).

Στο *τελούμενο διά ηλεκτρονικού υπολογιστή stalking* (“computer stalking”) εντάσσεται, ως προανεφέρθη, κάθε μορφής *ηλεκτρονικός υπολογιστής*¹⁵⁴. Συχνά, η συγκεκριμένη μορφή cyberstalking λαμβάνει

148. J. Petrocelli, Cyber stalking, Law & Order 53 (12): 2005, 56-58 (56).

149. J. Starr, E-Mail Harassment – Available Remedies and Proposed Solution, Brandeis Law Journal 39 (2000/2001), pp. 317 et seq.

150. G. Löhr, όπ.π., S. 76.

151. H.C. Sinclair/I.H. Frieze, Initial courtship behavior and stalking: How should we draw the line?, Violence and Victims 15 (2000), pp. 23-40 (31).

152. R. D’ Ovidio/J. Doyle, A study on cyberstalking: Understanding investigative hurdles, FBI Law Enforcement Bulletin, 72 (3): 2003, pp. 10-17.

153. G. Löhr, 2001, όπ.π., S. 76.

154. Εδώ, συγκαταλέγονται οι φορητοί και σταθεροί ηλεκτρονικοί υπολογιστές,

χώρα συνδυαστικώς με τη διαδικτυακή παρακολούθηση μέσω internet (vid. infra), καθώς, ως θα διαφανεί κατωτέρω, χρησιμοποιεί ως όχημα το τελευταίο. Η συνηθέστερη μέθοδος computer stalking είναι η παράνομη διείσδυση στα δεδομένα (“hacking”) του παρακολουθουμένου. Πρόκειται περί της σοβαρότερης μορφής cyberstalking, της λεγομένης «εξωτικής παρακολούθησης» (“exotic surveillance”)¹⁵⁵ και προϋποθέτει καλές γνώσεις στο αντικείμενο της πληροφορικής ή ύπαρξη συνεργού με σχετικά προσόντα. Τελείται, κυρίως, διά της χρήσεως λογισμικών κατασκοπείας (“spyware”), κατά τρόπον ώστε, ο υπολογιστής του θύματος να συνδέεται με εκείνον του δράστη, ο οποίος και παρακολουθεί τις διαδικτυακές του κινήσεις εν αγνοία του πρώτου¹⁵⁶. Η συνηθέστερα χρησιμοποιούμενη μέθοδος λαμβάνει χώρα μέσω του λεγομένου «δουρείου ίππου» [“trojan (horse)”] –και σχετικών παραλλαγών αυτού–, ήτοι ιού, εκτελουμένου από τον χρήστη ως ωφέλιμη για τον υπολογιστή εφαρμογή, η οποία, ωστόσο, εγκαθιστά κρυφά στο σύστημα κακόβουλο λογισμικό¹⁵⁷. Ο ιός απειλεί τους χρήστες του Facebook¹⁵⁸, υπο-

ο προσωπικός ψηφιακός βοηθός (Personal Digital Assistant - PDA), οι υπολογιστές παλάμης/χειρός (palm-top), τσέπης (rocket pc), καθώς και συναφείς προς Η/Υ ηλεκτρονικές συσκευές, όπως κινητής τηλεφωνίας που επιτελούν ανάλογη προς τον ηλεκτρονικό υπολογιστή επικοινωνιακή λειτουργία (*smartphones, iPhones*). Περί πλειόνων, βλ. *R. Ditzion/E. Geddes/M. Rhodes, Computer Crime, American Criminal Law Review* 40 (2003), pp. 285 et seq.

155. *W. Cupach/B. Spitzberg, The Dark Side of Relationship Pursuit. From Attraction to Obsession and Stalking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, p. 83.

156. Βλ. αναλυτικότερα σε *J. Petrocelli*, όπ.π., p. 57.

157. Το εν λόγω λογισμικό (“Backdoor Trojan”) έχει, με την εγκατάστασή του, τη δυνατότητα «παρακολουθήσεως» του πληκτρολογίου και της συσκευής εισόδου για τον χειρισμό του δείκτη ή του κέρσορα της οθόνης («ποντίκι») του μολυσμένου, πλέον, ηλεκτρονικού υπολογιστή ή της ιχνόσφαιρας επί φορητών ηλεκτρονικών υπολογιστών.

158. Συγκεκριμένα, η συνήθης τακτική που ακολουθείται είναι η εμφάνιση στην ιστοσελίδα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook), ανάρτησης με πορνογραφικού περιεχομένου βίντεο, το οποίο φέρεται να έχει κοινοποιηθεί από «φίλο» του χρήστη και να έχουν επισημανθεί σε αυτήν με ετικέτα (“tag”) πλήθος λοιπών «φίλων» του. Εάν ο χρήστης «πατήσει» στην εισαγωγή συνδέσμου (“link”) της ανάρτησης, μεταφέρει-

κλέπτοντας τα προσωπικά τους στοιχεία και, μεταξύ αυτών, κωδικούς e-banking, αριθμούς πιστωτικών καρτών, κωδικούς πρόσβασης ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, την ηλεκτρονική υπογραφή τους. Στην τελευταία περίπτωση, ο δράστης συντάσσει, *inter alia*, ηλεκτρονικές επιστολές, τις οποίες αποστέλλει σε γνωστούς ή μη του θύματος, με φερόμενο ως εκδότη το τελευταίο (“spoofing”). Δεν είναι δε, σπάνιες οι περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες ο *cyberstalker*, έχοντας υποκλέψει¹⁵⁹ ή αποκρυπτογραφήσει τον κωδικό εισόδου της ηλεκτρονικής διεύθυνσης του παρακολουθουμένου και αποκτήσει πρόσβαση σε αυτήν¹⁶⁰, «υιοθετεί» τη διαδικτυακή του ταυτότητα και προβαίνει σε ενέργειες στο όνομά του, όπως παραγγελία προϊόντων, χρήση ή ακύρωση διαδικτυακών υπηρεσιών πάσης φύσεως, ανάρτηση αγγελιών. Η υποκλοπή επιτυγχάνεται συνήθως μέσω “sniffer”, δηλαδή ειδικού λογισμικού προγράμματος, διά του οποίου ο δράστης αποκτά δυνατότητα παρακολούθησής όλων των δεδομένων ενός τοπικού δικτύου και καταγραφής αυτών (“packet sniffing”)¹⁶¹. Συναφής και αρκετά βαρύτερη μορφή παραβίασης είναι η χρησιμοποιούμενη, τελευταίως, μέθοδος του “Rat-

ται σε απατηλή ιστοσελίδα, όπου τα πρώτα δευτερόλεπτα εκτελείται το βίντεο και, εν συνεχεία, διακόπτεται η αναπαραγωγή αυτού, με την εμφάνιση μηνύματος, το οποίο τον ενημερώνει ότι απαιτείται να «κατεβάσει» (“download”) ένα αρχείο προς αναβάθμιση του λογισμικού Adobe Flash Player. Στην περίπτωση κατά την οποία ο χρήστης, όντως, μεταφέρει τα δεδομένα από το κεντρικό σύστημα (διακομιστή) στον υπολογιστή του, τότε μολύνεται από το κακόβουλο λογισμικό (Backdoor Trojan), το οποίο έχει τη δυνατότητα να «παρακολουθεί» κάθε κίνηση του μολυσμένου υπολογιστή, με αποτέλεσμα να μπορούν να υποκλαπούν κωδικοί, καθώς και το περιεχόμενο οιασδήποτε επικοινωνίας.

59. Πρβλ. και τα πορίσματα της πρόσφατης έρευνας των *Χ. Ζαραφωνίτου* (συνεργ. *Ε. Κουμεντάκη και Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου*, *Εγκληματολογία* 1-2/2014, όπ.π.), σε δείγμα φοιτητών ηλικίας 18-25 ετών, εκ των οποίων προκύπτει, μεταξύ άλλων, ότι το ποσοστό υποκλοπής προσωπικών δεδομένων, μέσω διαδικτύου, ανέρχεται στο 31% (σ. 26).

160. Πρόκειται για το κοινώς λεγόμενο «σπασίμο» κωδικού· διαδικασία γνωστή ως “B & E” (“Breaking and Entering”).

161. Προσέτι, η εφαρμογή “BlackBox Security Monitor” δίδει τη δυνατότητα παρακολούθησης όλων των διαδικτυακών κινήσεων των επιλεγέντων χρηστών του δικτύου του επίδοξου δράστη.

*ting*¹⁶², η οποία παρέχει, επιπλέον, τη δυνατότητα της απομακρυσμένης –και εκ του ασφαλούς– οπτικής επαφής με το θύμα (“Remote Access Trojan”), καθώς συνίσταται στην εγγραφή σε βίντεο κάθε κίνησης αυτού μέσω της κάμερας του υπολογιστή του (“webcam”). Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο cyberstalker εξασφαλίζει εικονική πρόσβαση στον ιδιωτικό χώρο του θύματος και πλήρη εικόνα των κινήσεών του· κατ’ ουσίαν, «εισέρχεται» στον ιδιωτικό του χώρο¹⁶³. Πρόκειται, κατ’ ουσίαν, περί *εικονοκεντρικής μεθόδου*¹⁶⁴.

Η τελευταία μορφή εκδήλωσης cyberstalking, με όχημα το *διαδίκτυο εν στενή εννοία* [ίντερνετ (“internet stalking”)], συνιστά, κατ’ ακριβολογίαν, έμμονη παρενοχλητική *κυβερνοπαρακολούθηση*. Το internet είναι το κατ’ εξοχήν μέσο εξόρυξης δεδομένων. Προσφυώς έχει χαρακτηριστεί από τον *Robert Lloyd-Goldstein* ως «*χρυσωρυχείο προσωπικών*

162. Παρά τη συνάφεια του “*Ratting*” με το προερχόμενο από το “Remote Access Trojan” ακρωνύμιο “RAT”, δεν δύναται να παροραθεί ότι η αγγλική λέξη “*ratting*”, αποδιδόμενη στην ελληνική ως «ποντικοκυνήγι», παραπέμπει στο γνωστό κυνήγι τρωκτικών, κατά το οποίο, εν είδει παιχνιδιού, ετοποθετείτο, μέσα σε σκαμμένο κοίλωμα στη γη, ο σκύλος - ποντικοκυνηγός (“*ratter*”) και ικανοποιητικός αριθμός ποντικών, ώστε να μην είναι εύκολο οι τελευταίοι να διαφύγουν και να σκοτώσει όσο το δυνατόν περισσότερους. Είναι εύδηλο ότι σκοπίμως επελέγησαν για τις συγκεκριμένες συμπεριφορές, οι εν λόγω όροι (π.χ. “*ratting*”, “*stalking*”), οι οποίοι, έλκοντας την καταγωγή τους από την ηθολογία, παραπέμπουν, σαφώς, σε ανισορροπία δύναμης, εξουσίαση του δράστη επί του θύματος και χειραγώγησή του.

163. Το λογισμικό μπορεί είτε να τοποθετηθεί από τον δράστη στον υπολογιστή του θύματος είτε το ίδιο το θύμα να «κατεβάσει» (“download”), εν αγνοία του, πρόγραμμα στον υπολογιστή του, το οποίο –καίτοι *prima facie* δεν κινεί υποψία για την επικινδυνότητά του– στην πραγματικότητα είναι σύνδεσμος που εγκαθιστά έναν ιό. Ο ιός αυτός επιτρέπει στον δράστη, χωρίς να γίνει αντιληπτός, να αποκτήσει πρόσβαση στην επιφάνεια εργασίας του υπολογιστή του υποψηφίου θύματος, και –πέραν της αντιγραφής αρχείων από τον υπολογιστή του– να παρακολουθεί και να καταγραφεί τις κινήσεις αυτού, μέσω της webcam.

164. Όμως, εάν το “*Ratting*” λαμβάνει χώρα με οικονομικό σκοπό, όπως ανάρτηση σε ιστοσελίδες και ζωντανή αναμετάδοση των κινήσεων του θύματος, δεν εντάσσεται στην κατηγορία του cyberstalking, υπό την εδώ εξεταζόμενη έννοια, καθώς στην περίπτωση εκείνη, ο δράστης πορίζεται οικονομικό όφελος.

πληροφοριών»¹⁶⁵. Πέραν, όμως, της αναζήτησης και συλλογής, διά του ίντερνετ, πλειάδας προσωπικών πληροφοριών για το θύμα¹⁶⁶, το συγκεκριμένο μέσο παρέχει με την αλματώδη τεχνολογική πρόοδο, περαιτέρω δυνατότητες στους δράστες¹⁶⁷. Είναι σύνηθες, οι επίδοξοι cyberstalkers να λαμβάνουν μέρος σε διαδικτυακές συζητήσεις, διεξαγόμενες στο πλαίσιο μίας ομάδας, μεταξύ ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα και συνήθειες, σε διαδικτυακούς χώρους αφιερωμένους σε συγκεκριμένο θέμα (επί παραδείγματι, στα chatrooms, news groups ή, μέσω του website reddit, σε συζητήσεις ενταγμένες σε κοινότητες, τις λεγόμενες “subreddits”)¹⁶⁸. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, οι δράστες έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν το θύμα ή να επιτύχουν την πρώτη διαδικτυακή επικοινωνία με αυτό· συνομιλώντας δε μαζί του, αντλούν, με αφορμή τη θεματική ιστότοπου, πληροφορίες αναφορικά με ζητήματα που άπτονται της προσωπικής ζωής του υποψηφίου θύματος. Παρόμοια δυνατότητα παρέχεται στον επίδοξο δράστη και μέσω των ιστοσελίδων γνωριμιών (“online/internet dating sites”)¹⁶⁹.

165. R. Lloyd-Goldstein, “De Clérambault On-Line: A Survey of Erotomania and Stalking from the Old World to the World Wide Web”, in: J. R. Meloy, (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 195-213 (209).

166. Ευθύς ως επεξετάθη η χρήση του διαδικτύου, οι εμφωλεύοντες σε αυτό κίνδυνοι απασχόλησαν, εντόνως, την επιστήμη του ποινικού δικαίου, βλ. Χ. Μυλωνόπουλο, *Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές και Ποινικό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1991, passim· Δ. Κιούπη, *Ποινικό Δίκαιο και Internet*, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1999, passim· τον ίδιο, *Ποινική ευθύνη των εταιρειών παροχής πρόσβασης στο Internet*, ΠοινΧρ 1998, σ. 712-720· U. Sieber, *Computerkriminalität und Strafrecht*, Carl Heymanns Verlag, 1980· U. Sieber, *Strafrechtliche Verantwortlichkeit für den Datenverkehr in internationalen Computernetzen*, JZ 1996, S. 429 ff.

167. J.A. Hitchcock, *Net Crimes & Misdemeanors: Outmaneuvering the Spammers, Swindlers, and Stalkers Who Are Targeting You Online*, CyberAge Books, 2006, p. 10, 25 et passim.

168. Το αυτό δύναται να συμβεί και στα ιστολόγια γνώμης (“blogs”), αλλά και στις πλατφόρμες μικροϊστολογίων (“microblogging”), όπως το Tumblr.

169. S. Johnson, *Interface culture: How new technology transforms the way we create and communicate*, San Francisco: Harper, 1997, p. 76 et seq.· R. Connell/J. Price/C. Barrow, *Cyber Stalking, Abusive Cyber Sex and Online Grooming: A Pro-*

Επιπλέον, πέραν της περίπτωσης της διαδικτυακά αναμεταδομένης συζήτησης (Internet Relay Chat - IRC), συναφείς κίνδυνους διαδικτυακής θυματοποίησης ενέχει και η –περισσότερο σύγχρονη– δυνατότητα των «άμεσων μηνυμάτων» (“Instant Messaging” – “IM”), ήτοι η ταχεία και σε πραγματικό χρόνο αποστολή γραπτών μηνυμάτων μέσω διαδικτύου, στο πλαίσιο μίας διαδικτυακής συνομιλίας, μεταξύ ατόμων του ίδιου chatroom. Δοθέντος ότι η σύνδεση στο IM δεν παρέχει δυνατότητα κρυπτογραφημένης συνομιλίας, είναι ευνόητο ότι τα μηνύματα είναι αναγνώσιμα και από τρίτα πρόσωπα, πέραν του παραλήπτη, και –ως ευάλωτα σε ιούς– δυνάμενα να εγκαταστήσουν στον υπολογιστή πρόγραμμα υποκλοπής δεδομένων. Ομοίως, οι ανωτέρω κίνδυνοι, ως προς τη δυνατότητα παρακολουθήσεως του θύματος, ελλοχεύουν στο πλαίσιο των κινητών κοινωνικών εφαρμογών (“social mobile applications”) Foursquare και Swarm (χρησιμοποιούμενες κυρίως μέσω κινητών τηλεφώνων smartphones ή υπολογιστών τύπου tablets), στις οποίες κάθε χρήστης έχει δικό του προφίλ και η λειτουργία τους συνίσταται στη δήλωση, από αυτόν, των προτιμήσεών του όσον αφορά, κυρίως, στους τρόπους και χώρους διασκέδασης. Μέσω αυτών των εφαρμογών, οι χρήστες διαμοιράζονται την τοποθεσία τους και δηλώνουν, μεταξύ άλλων, σε κάθε εν δυνάμει ή και εν ενεργεία cyberstalker τους χώρους όπου συχνάζουν ή και τον ακριβή χρόνο επίσκεψης αυτών.

Σύμφωνα με την ad hoc έρευνα των *R. D’Ovidio* και *J. Doyle* το έτος 2003, το πρόγραμμα ανταλλαγής άμεσων μηνυμάτων (“IM”) κατελάμβανε ποσοστό της τάξης του 18% έναντι των λοιπών διαδικτυακών μορφών παρενόχλησης, πράγμα το οποίο το κατέτασσε στη δεύτερη –μετά το e-mail– προσφιλέστερη μέθοδο, που μετέρχονταν οι cyberstalkers για να προσεγγίσουν τα θύματά τους: ακολουθούσαν τα chatrooms με ποσοστό 8%, η αναζήτηση προσωπικών δεδομένων του θύματος μέσω διαδικτύου, εγγίζουσα το 2% και η δημιουργία ψευδούς προφίλ με ποσοστό της τάξης του 1%¹⁷⁰. Οι αριθμοί αυτοί –καίτοι εν-

gramme of Education for Teenagers, Preston: Cyberspace Research Unit, 2004, passim.

170. *R. D’Ovidio/J. Doyle*, A study on cyberstalking: Understanding investiga-

δεικτικοί της έκτασης του φαινομένου– θα έχουν, αναμφίβολα, κατά τον διαδραμόντα χρόνο, σημειώσει κατακόρυφη άνοδο. Σημειωτέον δε, ότι έκτοτε, έχουν, ως προαναφέρθη, κάνει την εμφάνισή τους νέες κατηγορίες κοινωνικών δικτύων, ιδιαιτέρως προσφιλείς στους χρήστες, ενώ, ταυτοχρόνως, έχουν διερευνηθεί οι δυνατότητες των υπαρχόντων, αλλά και η χρήση τους έχει ευρέως επεκταθεί (vid. supra).

Τα τελευταία έτη, οι cyberstalkers, μετερχόμενοι, επίσης, συχνά τη μέθοδο του “trolling”, διατυπώνουν προκλητικές ή εσφαλμένες απόψεις, προσβλέποντας στην αντίδραση του θύματος και τη συμμετοχή του στη συζήτηση. Στην απόρριψή του από τον παρακολουθούμενο, ο cyberstalker εκδηλώνει, *κατ’ αρχήν*, διαδικτυακώς, την επιθετικότητά του, είτε αποστέλλοντας στον τελευταίο, μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, υβριστικά μηνύματα, τα λεγόμενα “*φλόγινα μηνύματα*” (τακτική γνωστή ως “*flame*” ή “*flaming*”)¹⁷¹ είτε διασύροντας αυτόν, αναρτώντας ανακριβή και δυσφημιστικά σχόλια εις βάρος του, με σκοπό την τρώση του κύρους του ή εκφράζοντας σεξουαλικά υπονοούμενα –ψευδή συνήθως– αναφορικά με τις προτιμήσεις του θύματος (τακτική γνωστή ως “*cybersmearing*”). Συνήθης δε, αντίδραση του δράστη, είναι η δημοσίευση στο διαδίκτυο φωτογραφιών και βίντεο με προσωπικές στιγμές του θύματος (σε περίπτωση προϋφιστάμενης σχέσης) ή ακόμη και ανάρτηση στο ίντερνετ προσωπικών στοιχείων αυτού (επί παραδείγματι, αριθμού τηλεφώνου, διαδικτυακής διεύθυνσης, στοιχείων του τόπου κατοικίας ή εργασίας του) και εν γένει δεδομένων αναγνωριστικών της ταυτότητάς του¹⁷².

3.2.5. Παράγοντες κινδύνου και ενδημία του φαινομένου

Ο εντοπισμός ορισμένων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, τα οποία υποσημαίνουν ένα εν δυνάμει επικίνδυνο γνώρισμα για την εκδήλωση της έμμονης παρακολούθησης –εν είδει σκιαγράφησης ενός περιγράμ-

tive hurdles, FBI Law Enforcement Bulletin 72 (3): 2003, pp. 10-17.

171. Αντίστοιχη πρακτική στο εξωδικτυακό stalking είναι η αποστολή των λεγόμενων «δηλητηριωδών γραμμάτων», γνωστών ως “poison pen letters”.

172. Βλ., inter alios, L. Ellison, Cyberstalking: Tackling Harassment on the Internet, Crime and the Internet 2001, pp. 141-151.

ματος (προφίλ) κινδύνου [“Stalking Risk Profile” (“SRP”)]– θα συνέβαλε στην αποτελεσματικότερη διαχείριση του φαινομένου [“Stalking Assessment and Management” (“SAM”)]¹⁷³.

Ωστόσο, οι παράγοντες κινδύνου είναι δυσχερώς προσδιορισίμοι, δεν έχουν εισέτι αποκρυσταλλωθεί, καθώς τα αποτελέσματα ανά έρευνα ποικίλλουν, λαμβανομένου υπ’ όψιν και του γεγονότος ότι πρόκειται περί ενός συνθέτου φαινομένου, μη δυναμένου να αποδοθεί σε μία μόνη αιτία. Συγκεκριμένα, ενώ έχουν γίνει προσπάθειες αναζήτησης αιτιώδους σύνδεσης της εκδήλωσης του stalking αφενός με κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες, όπως φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση, προηγούμενη σχέση μεταξύ των δύο μερών, επαγγελματική ενασχόληση, οικονομικά χαρακτηριστικά και αφετέρου με παράγοντες όπως ψυχική υγεία του δράστη, κατάχρηση ουσιών, προηγούμενη εμπλοκή του με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης¹⁷⁴, δεν δύναται, έως σήμερα, να ειπωθεί ότι έχουν εντοπισθεί τα στοιχεία εκείνα που συνεπάγονται αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης της συμπεριφοράς. Ειδικώς στο cyberstalking, επιβάλλεται να ληφθεί υπ’ όψιν και η παράμετρος της συχνότητας χρήσης των εργαλείων κοινωνικής δικτύωσης, το είδος αυτών και ο βαθμός αυτοέκθεσης (cf. infra υπό 3.2.6.2.).

173. Περί της προσπάθειας που καταβάλλεται από την επιστημονική κοινότητα προς αυτήν την κατεύθυνση, βλ. inter alios, *R. D. MacKenzie/T. E. McEwan/ M. T. Pathé/D. V. James/J. R.P. Ogloff/P. E. Mullen*, Stalking Risk Profile: Guidelines for the Assessment and Management of Stalkers, StalkInc. & the Centre for Forensic Behavioural Science, Monash University, 2009, pp. 25 et seq., 50 et passim. Πρβλ. και *J. Hoffmann/K. Roshdi*, Bedrohungsmanagement – Eine präventive Disziplin im Aufschwung, in: *J. Hoffmann/K. Roshdi* (eds.), Amok und andere Formen schwerer Gewalt: Risikoanalyse – Bedrohungsmanagement – Präventionskonzepten, Schattauer 2015, S. 266-293 (286 et seq.), οι οποίοι κατατάσσουν το stalking στις μείζονος βαρύτητας επιθετικές συμπεριφορές.

174. Βλ. αναλυτικότερα σε *T. Mc Ewan/P.E. Mullen/R. Purcell*, Identifying risk factors in stalking: A review of current research, *International Journal of Law and Psychiatry* 30 (2007), pp. 1-9. Πρβλ. *R. Palarea/M. Zona/J. Langhinrichsen-Rohling*, The dangerous nature of intimate relationship stalking: Threats, violence and associated risk factors, *Behavioral Sciences and the Law* 17 (1999), pp. 269-283.

Μία προσεκτική θεώρηση των ερευνητικών πορισμάτων οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι παράγοντες κινδύνου –όπως και επί παραδοσιακής μορφής του εγκλήματος– περιστρέφονται πρωτίστως γύρω από τους άξονες της ψυχικής υγείας του δράστη και της έμφυλης διάστασης της συμπεριφοράς¹⁷⁵ και δευτερευόντως της ύπαρξης προηγούμενης σχέσης, οιασδήποτε χαρακτήρα –φιλικής, ερωτικής, επαγγελματικής– μεταξύ δράστη και θύματος¹⁷⁶, καθώς και της χρήσης ουσιών από τον δράστη. Ωστόσο, επισημαίνεται ότι, ως έχει καταδείξει η πραγματικότητα, δεν δύναται να λειτουργήσουν ως προγνωστικοί παράγοντες και να οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα, επιδεκτικά γενικεύσεων, προς διαχείρισιν του κινδύνου σε επίπεδο πρόληψης και καταστολής.

Η ενασχόληση της επιστημονικής κοινότητας με την ψυχοπαθολογία του stalking είναι εκτενής. Ωστόσο, τα ερευνητικά πορίσματα καταδεικνύουν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των επιδιδομένων στην έμμομη παρακολούθηση, δεν πάσχει από οιασδήποτε μορφής ψυχική διαταραχή. Αναμφισβήτητα, είναι δυνατόν stalking και ψυχική διαταραχή να τελούν σε *σχέση παραλληλίας*, καθώς συγκεκριμένες ψυχικές ασθένειες συνδέονται στενά με την εκδήλωση έμμονης παρενόχλησης, αλλά, οπωσδήποτε, δεν διαμορφώνεται μεταξύ τους σχέση λογικής αναγκαιότητας¹⁷⁷. Τούτο συμβαίνει, επί παραδείγματι, με τη σχιζοφρένεια ή

175. Υπενθυμίζεται ότι, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, το stalking τόσο στη διαδικτυακή όσο και την εξωδικτυακή μορφή του, προσεγγίζεται ως, *κατ' αρχήν*, έμφυλα ουδέτερη συμπεριφορά, δεδομένης της μη αποκρυστάλλωσης της έμφυλης διάστασης του φαινομένου ως παράγοντος κινδύνου (vid. infra αναλυτικότερα).

176. Στο cyberstalking υπάρχει αυξημένη πιθανότητα να είναι το θύμα άγνωστο στον δράστη ή και να επιλεγεί τυχαία διά του προφίλ του στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Μάλιστα, το ποσοστό των συγκεκριμένων δραστηνών εγγίζει το 50% των επιδιδομένων στη διαδικτυακή παρακολούθηση, βλ. *M. Pittaro*, όπ.π., p. 185, όπου και περαιτέρω παραπομπές και αναφορά σε περιπτώσιολογία.

177. Βλ. inter alios, *W.A. Burgess/T. Baker*, "Cyberstalking", in: J. Boon/L. Sheridan (eds.), *Stalking and psychosexual obsession: Psychological perspectives for prevention, policing and treatment*, London: Wiley, 2002, pp. 201-219, Πρβλ. επί της παραδοσιακής μορφής stalking τα πορίσματα της έρευνας των *K.K. Kienlen/D.L. Birmingham/K.B. Solberg/J.T. O'Regan/J.R. Meloy*, *A comparative*

διαταραχές σχετιζόμενες με αυτήν, κυρίως τη σχιζοειδή και τη σχιζότυπη διαταραχή προσωπικότητας¹⁷⁸, τις παραληρητικές διαταραχές, τη διπολική διαταραχή και την ερωτομανία ή, άλλως, σύνδρομο Clérambault¹⁷⁹. Επίσης, σημεία συγκλίσεως εμφανίζει το stalking με την ιδεοψυχαναγκαστική σχεσιακή παρείσδυση [Obsessive Relational Intrusion (ORI)], είδος ιδεοψυχαναγκαστικής διαταραχής¹⁸⁰.

study of psychotic and nonpsychotic stalking, *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 25 (1997), pp. 317-334. Βλ. και *J.H. Kamphuis/P.M.G. Emmelkamp*, Stalking: A contemporary challenge for forensic and clinical psychiatry, *British Journal of Psychiatry* 176 (2000), pp. 206-209. Οι *P. Bocij και L. Mc Farlane* [(2003), όπ.π., p. 37], κατατάσσουν την αντίληψη περί σύνδεσης ψυχικής νόσου και εκδήλωσης διαδικτυακής παρακολούθησης στους συνδεόμενους με το cyberstalking «επτά μύθους» (βλ. σχετικώς, pp. 37-42).

178. Βλ. και *M. Κατσογιάννου*, Η ψυχική ασθένεια ως παθολογία της ελευθερίας υπό το πρίσμα της ΕΣΔΑ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, ΕΕΕυρΔ 34 (2014), σ. 457-480 (475, υποσ. 155), με αναφορά σε σχετική περιπτωσιολογία της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

179. Περί της σύνδεσης του συνδρόμου Clérambault με την εκδήλωση stalking, βλ. *R. Lloyd-Goldstein*, “De Clérambault On-Line: A Survey of Erotomania and Stalking from the Old World to the World Wide Web”, in: *J. R. Meloy*, (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 195-213 (195-199). Πρβλ. και *M. Zona/K. Sharma/J. Lane*, A comparative study of erotomaniac and obsessional subjects in a forensic sample, *Journal of Forensic Sciences* 38 (1993), pp. 894-903. Βλ., σχετικώς, και την κατηγοριοποίηση των συνδεομένων με το stalking παθολογικών εμμονών, σε *M. Zona/R. Palarea/J. Lane*, “Psychiatric Diagnosis and the Offender-Victim Typology of Stalking”, in: *J. R. Meloy*, (ed.), *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*, New York: Academic Press, 2001, pp. 70-87 (76-79).

180. Ο όρος, πρωτοεισαχθείς το έτος 1998 από τους *William Cupach και Brian Spitzberg*, χρησιμοποιήθηκε, προκειμένου να αποδοθεί η επαναλαμβανόμενη και αυθαίρετη διείσδυση στην –εν στενή ή εν ευρεία εννοία– ιδιωτική σφαίρα ενός ατόμου, γνωστού ή αγνώστου στον δρώντα, ο οποίος έχει ως επιδίωξη τη σύναψη στενής και, συνηθέστερα, ερωτικής σχέσης με τον υποστάντα την εν λόγω συμπεριφορά. Βλ. αναλυτικά σε *W.Cupach/B. Spitzberg*, *The Dark Side of Close Relationships*, 3rd ed., New Jersey: Lawrence Erlbaum Assoc., 1998 pp. 233–264. Ωστόσο, οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι, καίτοι, ομολογουμένως, είναι αρκετές οι περιπτώσεις πασχόντων από ORI που εκδηλώνουν τάσεις stalking και, ομοίως, πολλές εκδηλώσεις stalking οφείλονται εν μέρει στην ORI, εντούτοις το ένα δεν συ-

Ειδικώς το στοιχείο της έμφυλης προσέγγισης της συμπεριφοράς¹⁸¹, το οποίο έχει αποτελέσει αντικείμενο σειράς ερευνών επί δικτυακού και εξωδικτυακού *stalking*, είναι αμφίβολο εάν μπορεί μετά βεβαιότητας να ενταχθεί στους παράγοντες κινδύνου. Πλήθος επιστημόνων, βασιζομένων σε πορίσματα ερευνών, τάσσεται υπέρ της έμφυλης διάστασης της φαινομένου, με τη γυναικεία θυματοποίηση να κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα έναντι της ανδρικής –έστω και με μικρή απόκλιση– ενώ δεν ελλείπουν και έρευνες καταδεικνύουσες ότι τα ποσοστά ανδρικής και γυναικείας θυματοποίησης είναι παρεμφερή, πράγμα το οποίο υποσημαίνει ότι, ενδεχομένως, να πρόκειται περί έμφυλα ουδέτερου εγκλήματος¹⁸².

νεπάγεται ούτε προϋποθέτει, απαραίτητως, το άλλο (p. 14). Για τη γεινίαση και τη σχέση της ORI με τον παθολογικό ναρκισσισμό ή και την έντονη συναισθηματική ταύτιση με ορισμένο πρόσωπο, βλ. *K. Asada/L. Eunsoon/T. Levine/M. Ferrara*, Narcissism and Empathy as Predictors of Obsessive Relational Intrusion, *Communication Research Reports* 21 (4): 2004, pp. 379–390, ενώ για τη σύνδεσή του με εκδήλωση τάσεων σεξουαλικής παρενόχλησης, βλ. *B. Spitzberg*, Obsessive Relational Intrusion, Coping, and Sexual Coercion Victimization, *Communication Reports* 14 (1): 2001, pp. 19–31.

181. Περί της έμφυλης εγκληματικότητας και ειδικώς της γυναικείας θυματοποίησης, βλ., *inter alios*, *N. Κουράκη*, Προλεγόμενα, σε: *N. Κουράκη* (επιμ.), *E. Αποστόρη/Α. Συκιώτου/Φ. Μηλιώνη* (συν.), Έμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου, σ. 15-30 (22-27), *et passim*: *B. Βλάχου*, Η Αντιμέτωπη της Σωματικής Βίας κατά των Γυναικών από το Σύστημα Απονομής της Ποινικής Δικαιοσύνης, εκδ. ΕΛΛΗΝ, 2005, σ. 28 επ. *et passim*: *η ίδια*, Η βία κατά γυναικών. Ερευνητικά δεδομένα – Σύγχρονοι προβληματισμοί, *ΠοινΔικ* 4/2006, σ. 471-475 (474).

182. Για μία έμφυλη προσέγγιση της θεματικής, βλ., *inter alios*, *D. Halder*, Cyber Crime and the Victimization of Women: Laws, Rights and Regulations, *Information Science Reference*, IGI Global, 2011, *passim*: *D. Halder/ K. Jaishankar*, Online Social Networking and Women Victims, in: *K. Jaishankar* (ed.), *Cyber Criminology. Exploring Internet Crimes and Criminal Behavior*, CRC Press, Taylor & Francis Group, 2011, pp. 299-316. Περί των εκατέρωθεν απόψεων, βλ. αναλυτικότερα σε *B. Lucks*, *Cyberstalking: Identifying and Examining Electronic Crime in Cyberspace*, San Diego, 2004, p. 116 *et seq.*: *P. Tjaden*, / *N. Thoennes*, Prevalence and consequences of male-to-female and female-to-male intimate partner violence as measured by the National Violence Against Women Survey, *Violence Against*

Άξια μνείας είναι η διαπίστωση ότι η προαναφερθείσα Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης¹⁸³ για «την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας» –καίτοι έχει κατ’ αρχήν έμφυλο προσανατολισμό, ήτοι την καταπολέμηση της γυναικείας θυματοποίησης– προβαίνει, σκοπίμως, στο άρθρο 34, σε μία έμφυλα ουδέτερη προσέγγιση του stalking. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί για τον παθόντα τον όρο «πρόσωπο» (“person”), ο οποίος δεν είναι υποδηλωτικός γένους, ώστε να τυγχάνουν προστασίας τόσο άνδρες όσο και γυναίκες.

Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, η οποία διεξήχθη το 2002 από τον αμερικανικό οργανισμό για την προστασία των θυμάτων και την ασφάλεια στο διαδίκτυο, τον W.H.O.A. (Working to Halt Online Abuse), το 71% των θυμάτων cyberstalking ήταν γυναίκες, ενώ το 59% εξ αυτών είχαν προϋφιστάμενη σχέση με τον δράστη¹⁸⁴. Η διαπίστωση αυτή, φαίνεται να επιβεβαιώνεται και στο πλαίσιο του cyberstalking. Ωστόσο, στη διαδικτυακή παρακολούθηση, η εν λόγω συμπεριφορά προς άτομα του ίδιου φύλου κυμαίνεται σε υψηλότερα επίπεδα¹⁸⁵. Η ευρωπαϊκή έρευνα που διεξήχθη από το *Modena Group on Stalking* (2004)¹⁸⁶ κατέδειξε ότι η γυναικεία θυματοποίηση (ενήλικες γυναίκες)

Women 6:2000, pp. 142-161.

183. Πρβλ., όμως, το *Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 5ης Απριλίου 2011*, σχετικά με τις προτεραιότητες και τα γενικά χαρακτηριστικά ενός νέου πλαισίου πολιτικής της ΕΕ για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών [2010/2209(INI)], στο οποίο σημειώνεται ότι το 87% των θυμάτων stalking είναι γυναίκες (§ 17) - βλ. το πλήρες κείμενο του ψηφίσματος στη διαδικτυακή διεύθυνση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, <http://www.europarl.europa.eu>

184. *M. Pittaro*, όπ.π., p. 190.

185. Βλ. ενδεικτικώς, *M. Pittaro*, όπ.π., pp. 189-190, όπου και περαιτέρω παραπομπές.

186. *Modena Group on Stalking*, Donne vittime di stalking e helping professions. Razionale e metodi di una ricerca europea, 7th National Congress of Psichiatria Forense, Alghero, 2004, p. 11 et passim· *Modena Group on Stalking*, Donne vittime di stalking. Riconoscimento e modelli di intervento in ambito europeo. Milano: Angeli, 2005, p. 24 et passim· *L. De Fazio/G.-M. Galeazzi*, “Stalking: Phenomenon and research”, pp. 15-36, in: *Modena Group on Stalking*, Female Victims of Stalking. Recognition and Intervention Models: A European

κυμαίνεται σε 1-4%, ενώ η ανδρική σε 0.4-2%¹⁸⁷. Η έρευνα των *R. Purcell, M. Pathé και P.E. Mullen*¹⁸⁸, η οποία –προσεγγίζοντας τη θεματική υπό μία ευρύτερη οπτική– επικεντρώθηκε στην ετερότητα των μεθόδων τις οποίες μετέρχονται τα δύο φύλα, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι, πέραν της έμφυλης διαφοροποίησης (υψηλότερα ποσοστά γυναικείας θυματοποίησης), οι επιδιδόμενοι στο stalking διέθεταν παρεμφερή δημογραφικά χαρακτηριστικά, με εξαίρεση την ύπαρξη βαρύτερου ποινικού μητρώου και την κατανάλωση ουσιών· στοιχεία που εντοπίστηκαν με μεγαλύτερη συχνότητα στους άνδρες.

Εντούτοις, στις ΗΠΑ η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο φύλων, όσον αφορά στη διαδικτυακή τους θυματοποίηση, στο πλαίσιο του cyberstalking, είναι ανεπαίσθητη, καθώς σύμφωνα με τα στοιχεία της NISVS (National Intimate Partner and Sexual Violence Survey), το 12.3% των υποστάντων κάποιας μορφής cyberstalking (ακόμη και ήπιας μορφής π.χ. μέσω e-mail) ήταν άνδρες, ενώ το 12.9% γυναίκες¹⁸⁹.

Ανησυχητικό, όμως, φαινόμενο συνιστούν τα πολύ χαμηλά όρια ηλικίας στα οποία έχουν εντοπισθεί κρούσματα stalking στην Κύπρο. Σε παρουσίαση, την 5^η Μαρτίου 2014, των αποτελεσμάτων της έρευνας του FRA (Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ) για τη βία κατά των γυναικών, αναφέρθηκε ότι στην Κύπρο το 11% αυτών, έχει βιώσει παρενοχλητική παρακολούθηση ήδη από την ηλικία των 12 ε-

Study, *Criminologia Franco Angeli*: Milan, 2005, pp. 20-22 (με παράθεση πίνακα ερευνητικών πορισμάτων).

187. *Contra*: *M. Nair*, "Stalking", in: R. Rosner (ed.), *Principles and Practice of Forensic Psychiatry*, 2nd ed., CRC Press, Taylor & Francis Group, 2003, p. 731, ο οποίος καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα ποσοστά ανδρικής και γυναικείας θυματοποίησης κυμαίνονται στα ίδια επίπεδα.

188. *R. Purcell/M. Pathé/P.E. Mullen*, A study of women who stalk, *American Journal of Psychiatry* 158 (2001), pp. 2056-2060.

189. *M. Scalora*, Electronic Threats and Harassment, in: J.R. Meloy/J. Hoffmann (eds.), *International Handbook of Threat Assessment*, Oxford University Press, 2014, p. 214-223. *Contra*: *B. Flowers*, *Male Crime and Deviance. Exploring its Causes, Dynamics and Nature*, Springfield, 2003, p. 157· *C. Bocij*, 2004, όπ.π., p. 5· *L. De Fazio/C. Sgarbi*, όπ.π., pp. 54 et seq.· *W.A. Burgess/T. Baker*, όπ.π., p. 202.

τών. Στο σύνολο των κρατών-μελών της ΕΕ το ποσοστό αυτό αντιστοιχεί στο 18% του πληθυσμού (περίπου 9.000.000 γυναίκες). Σύμφωνα δε, με τα πορίσματα της ίδιας έρευνας, το 63% των δραστών του stalking είναι άνδρες: πρώην σύντροφοι επί ενηλίκων γυναικών, γνωστό ή άγνωστο στο θύμα πρόσωπο.

Το stalking, τόσο στην παραδοσιακή όσο και τη διαδικτυακή μορφή του, έχει αναμφισβήτητα έμφυλες προεκτάσεις, ήτοι *ως έναν βαθμό* έμφυλη (γυναικεία) ταυτότητα εξ επόψεως θυματοποίησης, καθώς τα ποσοστά τέλεσής του εις βάρος των γυναικών κυμαίνονται, ως προεξετέθη, σε πολύ υψηλά επίπεδα. Ωστόσο, σύμφωνα με την εδώ υποστηριζόμενη άποψη, η μελέτη της έμμονης παρενοχλητικής παρακολούθησης ως αποκλειστικώς έμφυλου αδικήματος, θα συνιστούσε υπεραπλουστευτική και απηχούσα στερεότυπες αντιλήψεις προσέγγιση, αφενός λόγω του σκοτεινού αριθμού της ανδρικής θυματοποίησης και αφετέρου του αποδεδειγμένου επιπολασμού του φαινομένου μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου και, συχνά, ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού. Κατ' ακολουθίαν, η υιοθέτηση της αντίληψης ότι πρόκειται περί μορφής έμφυλης βίας είναι, κατά τη γράφουσα, ιδιαίτερως περιοριστική και κρίνεται ως επιστημονικώς συνεπέστερη η προσέγγιση του cyberstalking ως *κατ' αρχήν* έμφυλα ουδέτερου εγκλήματος.

3.2.6. Χαρακτηρολογικά γνωρίσματα δράστη και θύματος

Ως προς το προφίλ του δράστη, αλλά και του θύματος του cyberstalking, ισχύει *mutatis mutandis* ό,τι και επί παραδοσιακού stalking, με μικρές διαφοροποιήσεις, πηγάζουσες εκ της ιδιαιτερότητας του χρησιμοποιούμενου μέσου.

3.2.6.1. Τυπολογία δραστών

Στην παρούσα ενότητα αναφέρονται οι βασικοί τύποι cyberstalkers· επισημαίνεται δε ότι η αναφορά είναι ενδεικτική, καθώς υπάρχει πλήθος περαιτέρω υποκατηγοριών, αλλά και, λόγω της πολυμορφίας του φαινομένου, αναδύονται διαρκώς νέες. Η κατάταξη του δράστη δεν είναι ευχερής ούτε δεσμευτική, καθώς η συμπεριφορά του δύναται, ταυτοχρόνως, να εντάσσεται σε περισσότερες της μίας κατηγορίες. Τα κριτήρια που έχουν, κατά καιρούς, διατυπωθεί για την ταξινόμηση των

δραστών ποικίλλουν¹⁹⁰. Εν προκειμένω, προς πληρέστερη προσέγγιση του φαινομένου, αλλά και για λόγους συστηματοποίησης, επιχειρείται μία κατάταξη των cyberstalkers σε δύο βασικές κατηγορίες: στη μεν πρώτη εισάγονται ως αξιολογικά κριτήρια τα κίνητρα και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δραστών, σε συνδυασμό –σε ορισμένες υποκατηγορίες– με την ύπαρξη ή μη προϋφιστάμενης σχέσης με το θύμα, στη δε δεύτερη κατηγορία, η επαγγελματική ιδιότητα ή η κοινωνική θέση των επιλεγέντων υπ’ αυτών θυμάτων, με γνώμονα τις οποίες θυματοποιούνται από τους δράστες. Άξια, δε, μνείας είναι η διαπίστωση ότι, ως προελέχθη (vid. supra υπό 3.2.1), αναλόγως της κατηγορίας στην οποία ανήκει ο δράστης, δύναται να εκδηλώσει και διαφορετικής μορφής επιθετική συμπεριφορά, σε εκείνη, βεβαίως, την περίπτωση που θα καταφύγει στη βία.

Κατ’ ακολουθίαν, στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται ο πρώην σύζυγος ή ερωτικός σύντροφος, *εισπράξας την απόρριψη*, λόγω της διακοπείσας σχέσης με το θύμα (*rejected stalker/love scorned stalker*)¹⁹¹, που συχνά διολισθαίνει στην υποκατηγορία του *μνησίκακου stalker* (vid. infra): ο *ενδοοικογενειακός stalker (domestic stalker)*¹⁹², ο οποίος

190. K. Del Ben/W. Fremouw, Stalking: Developing an empirical typology to classify stalkers, *Journal of Forensic Sciences* 47 (2002), pp. 152-158· J. Boon/L. Sheridan, Stalker Typologies: Implications for Law Enforcement, in: J. Boon/L. Sheridan (eds.), *Stalking and psychosexual obsession: Psychological Perspectives for Prevention, Policing and Treatment*, UK: J. Wiley & Sons, 2002, pp. 63-82· J. Davis/M. Chipman, Stalkers and other obsessional types: A review and forensic psychological typology of those who stalk, *Journal of Clinical-Forensic Medicine* 4 (1997), pp. 166-173.

191. Στην κατηγορία αυτήν, εμπίπτει και ο stalker πρώην σύντροφος του θύματος (*ex-intimate stalker*). Βλ. P. Bocij/L. McFarlane, Cyberstalking: The Technology Of Hate, *Police Journal* 76 (3): 2003, pp. 204-221.

192. J. Meloy, “Stalking and Domestic Violence”, in: J. Meloy, *The Psychology of stalking*, όπ.π., pp. 140-163 με περαιτέρω υποκατηγορίες (p. 147 et seq.)· S. Albrecht, “Stalking, Stalkers and Domestic Violence: Relentless Fear and Obsessive Intimacy”, in: J. Davis (ed.), *Stalking Crimes and Victim Protection. Prevention, Intervention, Threat Assessment and Case Management*, CRC Press, 2001, pp. 81-95 (85-87)· M.P. Brewster, Stalking by former intimates: Verbal threats and other predictors of physical violence, *Violence and Victims* 15 (2000), pp. 41-54 =

εκπύσσει τη δραστηριότητά του είτε στο πλαίσιο της έγγαμης συμβίωσης είτε κατά το στάδιο της διάστασης (συναφής με την πρώτη υποκατηγορία): ο *επιδιώκων την οικειότητα* και τη σύναψη ερωτικής σχέσης με το θύμα (*intimate stalker*¹⁹³), ο *έχων αδυναμία κοινωνικοποίησης* (*incompetent stalker*), υποκατηγορία της προηγούμενης περίπτωσης: ο *μνησίκακος* (*resentful stalker / vindictive stalker*)¹⁹⁴, ο οποίος έχει ως αποκλειστική επιδίωξη τη βλάβη του θύματος, εμφορούμενος από αισθήματα εκδικητικότητας: ο *νηφάλιος* (*composed stalker*), ο οποίος, απηλλαγμένος από οιαδήποτε εμπλοκή συναισθημάτων στις πράξεις του, επιδιώκει ως επί το πλείστον να προκαλέσει σε αυτό φόβο και να το περιαγάγει σε καθεστώς διαρκούς αγωνίας και ο *έχων «αρπακτικές διαθέσεις»* (*predator stalker*)¹⁹⁵, όρος που υποδηλώνει τον ζήλο με τον οποίο ο δράστης συλλέγει κάθε πληροφορία που αφορά στον παρακολουθούμενο, με στόχο να αποκτήσει κυριαρχική θέση επ' αυτού (vid. supra).

Στη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγεται ο *stalker διασήμων* (*celebrity stalker/ star stalker*) και –εν ευρεία εννοία– ο *stalker δημοσίων προσώπων* και, εν γένει, ατόμων που χαίρουν αναγνωρισιμότητας (*public*

in: K. Davis/I. Frieze/R. Maiuro (eds.), *Perspectives on Victims and Perpetrators*, New York: Springer, 2002, pp. 292-311.

193. W. Cupach/B. Spitzberg, *The Dark Side of Relationship Pursuit. From Attraction to Obsession and Stalking*, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2004, pp. 80-81.

194. Απαντά στη βιβλιογραφία και ως “*vendetta-motivated stalker*”, προκειμένου να αποδοθεί η ένταση της εχθρικής και εκδικητικής διάθεσης του δράστη. Βλ. F. Schmallegger, *Criminology Today: An Integrative Introduction*, 7th ed., Pearson Education, 2014, p. 345. Πρόκειται περί της, κατ’ εσχολήν, κατηγορίας δραστών που μετέρχονται μεθόδους διαδικτυακής παρενοχλητικής παρακολούθησης και επιδίδονται συνήθως στο “*computer stalking*” (vid. infra). Βλ. P. Bocij/L. McFarlane, *Seven fallacies about cyber stalking*, *Prison Service Journal*, 149(1): 2003, pp. 37-42 (41). M. Pittaro, όπ.π., pp. 190-191.

195. P. Bocij/ L. McFarlane, *An exploration of predatory behaviour in cyberspace: Towards a typology of cyberstalkers*, *First Monday* 8 (2003), διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση του ηλεκτρονικού περιοδικού http://firstmonday.org/issues/issues8_9/mcfarlane/index.html

figure stalker)¹⁹⁶. κυρίως προσωπικοτήτων από τον χώρο του θεάματος, των τεχνών, του αθλητισμού και των γραμμάτων, που, για επικοινωνιακούς λόγους, χρησιμοποιούν σε μεγάλο βαθμό τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (ιδίως το Instagram και το Twitter), με αποτέλεσμα τα τελευταία να λειτουργούν για τον δράστη ως όχημα έμμονης παρακολούθησης¹⁹⁷. Εδώ, εντάσσονται, επίσης, τα πρόσωπα που ασκούν δημόσιο λειτούργημα ή συμμετέχουν ή διαδραματίζουν καίριο ρόλο στην πολιτική ζωή κάθε χώρας, με ειδικότερη υποκατηγορία τον *political stalker*, ειδικώς επί *πολιτικών προσώπων*¹⁹⁸ και περαιτέρω διάκριση

196. J.R. Meloy/L. Sheridan/J. Hoffmann, "Public Figure Stalking, Threats and Attacks: The State of the Science", in: J.R. Meloy/L. Sheridan/J. Hoffmann (eds.), *Stalking, Threatening and Attacking Public Figures: A Psychological and Behavioral Analysis*, Oxford University Press, 2008, pp. 3-34. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ότι, όσον αφορά στην εκδήλωση διαδικτυακού και εξωδικτυακού stalking, τα δημόσια πρόσωπα ανήκουν στις ομάδες υψηλού κινδύνου (p. 3). Πρβλ. και J. R. Meloy, *Communicated threats and violence toward public and private figures: Discerning differences among those who stalk and attack*, *Journal of Forensic Sciences* 46 (2001), pp. 1211-1213· R. Schlesinger, *Celebrity stalking, homicide and suicide: A psychological autopsy*, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 50 (2006), pp. 39-46. Βλ. και J. Hoffmann/L. Sheridan, *The Stalking of Public Figures: Management and Intervention*, *Journal of Forensic Sciences*, 6 (2005), pp. 1459-1465.

197. Επιπλέον, ο διαμοιρασμός φωτογραφιών και βίντεο, που πραγματοποιείται μέσω Instagram και το –κατ' αρχήν– από προεπιλογή, δημόσιο προς προβολή προφίλ, παρέχουν στον δράστη τη δυνατότητα να γίνει κοινωνός προσωπικών στιγμών των δημοσίων προσώπων, πράγμα το οποίο, υπό άλλες συνθήκες, θα ήταν ανέφικτο. Το Twitter καθιστά ευχερή τη δυνατότητα επικοινωνίας με τα δημόσια πρόσωπα, αλλά και το γεγονός ότι τα τελευταία προβαίνουν, μέσω αυτού, σε ανακοινώσεις αναφορικά με το ημερήσιο πρόγραμμά τους, διευκολύνει per se την περαιτέρω παρακολούθηση ή και προσέγγιση τους. Διευκρινίζεται ότι δεν εμπίπτει στην έννοια του stalking εν στενή έννοια, που εξετάζεται στο πλαίσιο του παρόντος, η παρακολούθηση από φωτογράφους (paparazzi) για λήψη και δημοσίευση φωτογραφιών και λεπτομερειών της προσωπικής ζωής των ως άνω προσώπων, σε ενημερωτικά μέσα, καθώς, μεταξύ άλλων, στη συγκεκριμένη συμπεριφορά υπάρχει οικονομικό όφελος.

198. R. Holmes, "Criminal Stalking: An Analysis of the Various Typologies of Stalkers", in: J. Davis (ed.), *Stalking Crimes and Victim Protection. Prevention, In-*

τον προεδρικό stalker (*presidential stalker*)¹⁹⁹. Προσέτι, ο *campus stalker* δρα στον ακαδημαϊκό χώρο²⁰⁰, με θύμα συμφοιτητή ή καθηγητή· ο *workplace stalker* στον χώρο εργασίας²⁰¹, με δράστη είτε πελάτη είτε συνάδελφο, ομοβάθμιο ή τελούντα σε σχέση υπηρεσιακής εξάρτησης, ήτοι ιεραρχικής υποταγής ή υπεροχής έναντι του θύματος (προϊστάμενος ή εργοδότης ή υφιστάμενος)· και ο *clinician stalker*, ων ασθε-

tervention, Threat Assessment and Case Management, CRC Press, 2001, pp. 19-28 (25-26).

199. Στη συγκεκριμένη υποκατηγορία –η οποία επιχωριάζει στις ΗΠΑ (βλ. ήδη από το 1969 στο πλαίσιο της παραδοσιακής μορφής stalking, την απόφαση *Watts v. United States*, 394 U.S. 705, 1969)– υπάρχουν αυξημένες πιθανότητες το κίνητρο του δράστη να είναι η πρόκληση βλάβης, και δη θανατηφόρου, στον παρακολουθούμενο πολιτικό. Βλ. αναλυτικά, σε *R. Philips*, *Assessing presidential stalking and assassins*, *Journal of American Academy of Psychiatry and the Law (J Am Acad Psychiatry Law)* 2006, 34 (2), pp. 154-164. Πρβλ. *R. Holmes*, όπ.π., με πίνακα προέδρων-θυμάτων stalking. Είναι, όμως, λιγότερο πιθανό ο ως άνω τύπος stalking να λάβει χώρα μέσω διαδικτύου, καθώς τα συγκεκριμένα δημόσια πρόσωπα λαμβάνουν, λόγω της θέσης τους, περισσότερα προληπτικά μέτρα όσον αφορά στη διαφύλαξη της ηλεκτρονικής ιδιωτικότητάς τους. Εντούτοις, είναι γεγονός ότι τα τελευταία έτη τα πολιτικά πρόσωπα χρησιμοποιούν, κατά κόρον, ως επικοινωνιακό μέσο, το Twitter.

200. *W. J. Fremouw/D. Westrup/J. Pennypacker*, *Stalking on Campus: The prevalence and strategies for coping with stalking*, *Journal of Forensic Science* 42 (1997), pp. 666-669· *R. Jones/G. Lipson*, “The Dynamics of Campus Stalkers and Stalking: Security and Risk Management Perspectives”, *idem*, pp. 239-258. Πρβλ. και *J. Hoffmann/K. Roshdi*, *Bedrohungsmanagement – Eine präventive Disziplin im Aufschwung*, in: *J. Hoffmann/K. Roshdi* (eds.), *Amok und andere Formen schwerer Gewalt: Risikoanalyse – Bedrohungsmanagement – Präventionskonzepten*, Schattauer, 2015, S. 266-293 (273), όπου αναφέρεται ότι το stalking αντιπροσωπεύει το 23% της εκδήλωσης επιθετικής συμπεριφοράς στον χώρο του Πανεπιστημίου.

201. *S. Hoffman/S. Anthony Baron*, “Stalking, Stalkers and Violence in the Workplace Setting”, in: *J. Davis* (ed.), *Stalking Crimes and Victim Protection. Prevention, Intervention, Threat Assessment and Case Management*, CRC Press, 2001, pp. 139-159 (146-150). Επισημαίνεται ότι η συγκεκριμένη περίπτωση stalking είναι σαφώς διακριτή από εκείνη του mobbing. Περί του τελευταίου, βλ., *inter alios*, *M.-F. Hirigoyen*, *Malaise dans le travail. Harcèlement moral: démêler le vrai du faux*, éd. La Découverte et Syros, Paris, 2001, pp. 21 et seq.

νής *ιατρού*, κυρίως ψυχικής υγείας²⁰².

Αξιοσημείωτο είναι ότι, στο πλαίσιο του cyberstalking, έχουν αναδειχθεί ειδικότερες και περισσότερο πολύπλοκες μορφές εμφάνισης του εγκλήματος και δη συμμετοχής σε αυτό, οι οποίες στο παραδοσιακό δεν υφίστανται, κυρίως διότι δεν είναι ευχερής η άνθησή τους. Ο βαθμός συνδρομής του ετέρου ή των ετέρων ατόμων καθορίζει και το είδος της συμμετοχικής δράσης αυτών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η «*παρακολούθηση δι' αντιπροσώπου*» (*cyberstalking by proxy*)²⁰³, καθώς και δύο περισσότερο οργανωμένες μορφές: το *συλλογικό/ομαδικό* ή *συμμετοχικό cyberstalking* (*collective / corporate cyberstalking*)²⁰⁴ και η «*ομαδοποιημένη*» διαδικτυακή παρακολούθηση (*group cyberstalking*)²⁰⁵, ήτοι παρακολούθηση ή και παρενόχληση μίας ομάδας ατόμων με κοινά χαρακτηριστικά, βάσει, κυρίως, των παρεχομένων στα κοινωνικά δίκτυα στοιχείων τους. Το *group cyberstalking*

202. Στην κατηγορία αυτήν, οι stalkers πάσχουν, ως επί το πλείστον, από κάποιας μορφής ψυχική διαταραχή, έστω και ελαφρά. *D.A. Sandberg/D.E. McNeil/R. L. Binder*, Stalking, threatening, and harassing behavior by psychiatric patients toward clinicians, *J Am Acad Psychiatry Law* 30(2): 2002, pp. 221-229. Βλ. και *J. Lion/J. Herschler*, "The Stalking of Clinicians by their Patients", in: J. Meloy, όπ.π., pp. 165-174, με παράθεση σχετικής περιπτωσιολογίας.

203. Η συγκεκριμένη μορφή αναφέρεται στην «εξουσιοδότηση» άλλων ατόμων –συνήθως από το στενό φιλικό ή συγγενικό περιβάλλον του παρακολουθούντος– να προβούν στις σχετικές ενέργειες, προς υποβοήθησιν του έργου του δράστη, βλ. *P. Bocij/L. McFarlane*, Seven fallacies about cyber stalking, *Prison Service Journal* 149(1): 2003, pp. 37-42 (40).

204. Τον όρο εισήγαγε ο Paul Bocij, βλ. *P. Bocij*, Corporate cyberstalking: An invitation to build theory, *First Monday* 7 (11): 2002, δημοσιευμένο στη διαδικτυακή διεύθυνση του ηλεκτρονικού περιοδικού *First Monday*: http://firstmonday.org/issues/issue7_11/bocij/. Ομοίως, *P. Bocij/L. McFarlane*, An exploration of predatory behaviour in cyberspace: Towards a typology of cyberstalkers, *First Monday* 8 (2003), διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση http://firstmonday.org/issues/Issues8_9/mcfarlane/index.html. Πρόκειται περί μορφής συμμετοχικής δράσης, στην οποία τα λοιπά πρόσωπα είτε συμπράττουν ως αυτουργοί (συναυτουργία) είτε συνδράμουν στη δράση του αυτουργού, εισφέροντας τις τεχνολογικές τους γνώσεις, τις οποίες δεν διαθέτει ο «βασικός» παρακολουθών.

205. *Ibid.*

βασίζεται στην προηγούμενη αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων και δημιουργία «μορφοτύπων» (“profiles”)²⁰⁶, η οποία βοηθά τον δράστη στον εντοπισμό μίας ομάδας ατόμων με τις συγκεκριμένες επιθυμητές –για τον cyberstalker– ιδιότητες. Αυτονόητον είναι ότι, μέσω της ως άνω δράσης, τίττεται *ομαδική θυματοποίηση*. Καίτοι οι συγκεκριμένες μορφές εμφάνισης του cyberstalking δεν έχουν αποτελέσει ακόμη αντικείμενο εντατικής επεξεργασίας, παρά ταύτα έχουν γίνει γνωστές υποθέσεις που βασίσθηκαν σε αυτές και απασχόλησαν, προ αρκετών ετών, εντόνως, τον νομικό κόσμο στην αλλοδαπή: με κυριότερες –επί περιπτώσεως *group cyberstalking*– εκείνες των Richard Machado (*The People of the State of California v. Richard Machado, 1998*) και Dwayne Comfort (*The People of the State of California v. Dwayne Comfort, 1998*)²⁰⁷.

Δεν είναι δε σπάνιο, σε αμφότερες τις μορφές εμφάνισης της συμπεριφοράς –διαδικτυακής και εξωδικτυακής– να προσληφθεί από τον παρακολουθούμενο ιδιωτικός ερευνητής για συλλογή συμπληρωματικών πληροφοριών αναφορικά με το θύμα²⁰⁸. Τούτο, όμως, όπως έχει καταδειχθεί, συμβαίνει, κατά κύριο λόγο, στις περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες υπάρχει πρόθεση πρόκλησης βλάβης στο θύμα. Χαρακτηριστική,

206. Βλ. περί αυτών, τη *Σύσταση (2010) 13* του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην οποία ως «μορφοτύπος» (“profile”) ορίζεται ένα σύνολο δεδομένων που χαρακτηρίζει μία κατηγορία ατόμων. Διαφορετική είναι η διαδικασία του “profiling”, η οποία συνίσταται στην –ομοίως αυτοματοποιημένη– διαδικασία επεξεργασίας δεδομένων, με σκοπό την αντιστοίχιση ενός μορφοτύπου σε ένα άτομο, προκειμένου να προσδιορισθεί ένα πρόσωπο, να προβλεφθεί η συμπεριφορά του, να αναλυθούν οι προτιμήσεις και εν γένει τα ενδιαφέροντα αυτού.

207. Ο Richard Machado απέστειλε, κατόπιν συστηματικής παρακολούθησής, εκφοβιστικά ηλεκτρονικά μηνύματα (“death-threat e-mails”) σε 59 Αμερικανοασιατίτες, φοιτητές του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνια. Στη δίκη επικαλέσθηκε, ως κίνητρο της ως άνω συμπεριφοράς, την πλήξη του και την επιθυμία πρόκλησης της αντίδρασης των θυμάτων. Παρεμφερής, το ίδιο έτος (1998) και στην ίδια πολιτεία (Καλιφόρνια) ήταν η περίπτωση του Dwayne Comfort, με πέντε θύματα παρενοχλητικής παρακολούθησης και εκφοβισμού.

208. P. Bocij/L. McFarlane, An exploration of predatory behaviour in cyberspace: Towards a typology of cyberstalkers, *First Monday* 8(2003), όπ.π. Βλ. και για τα παρ’ ημίν ισχύοντα, το ιστορικό της απόφασης *ΕφΛαρ 299/2013*, ΤΝΠ ΔΣΑ.

εν προκειμένω, είναι η γνωστή υπόθεση *Amy Lynn Boyer*, ήτοι η ανθρωποκτονία της 20χρονης Amy Lynn Boyer το έτος 1999 στο New Hampshire από τον cyberstalker Liam Youens²⁰⁹.

3.2.6.2. Σκιαγράφηση προφίλ θύματος

Ως κατέστη αντιληπτό, μία σημαντική παράμετρος στο πλαίσιο του cyberstalking είναι η αυτοέκθεση του θύματος –μέσω των ψηφιακών κοινωνικών δικτύων– σε κίνδυνο εγκληματικής προσβολής²¹⁰. Κατά συνέπεια, ο υποστάς την έμμονη διαδικτυακή παρενοχλητική παρακολούθηση έχει, ως επί το πλείστον, έντονη παρουσία στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, χωρίς τούτο να υποδηλώνει, απαραίτητως, και έντονη κοινωνική ζωή, καθώς σύνηθες είναι να υφίσταται διάσταση μεταξύ διαδικτυακού και πραγματικού προφίλ (vid. supra υπό 3, cf. supra υπό 3.2.6.1.).

Η χρήση του Facebook κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα επί ανδρών και γυναικών, ενώ, αντιθέτως, οι γυναίκες χρησιμοποιούν περισσότερο από τους άνδρες το Instagram και το Pinterest²¹¹. κοινωνικά μέσα στα

209. Ο αυτόχειρας 21χρονος δράστης Liam Youens, κατόπιν απρόσφορων διαδικτυακών προσπαθειών του ίδιου, κατέφυγε, επανειλημμένως, στις υπηρεσίες της διαδικτυακής ιδιωτικής υπηρεσίας ερευνών "Docusearch", για τον εντοπισμό της Amy Lynn Boyer –η οποία είχε απορρίψει τις ερωτικές του προτάσεις κατά τη φοίτησή τους στο Γυμνάσιο– έως ότου πληροφορήθηκε τον χώρο εργασίας της, όπου την σκότωσε, με 11 πυροβολισμούς, κατά την έξοδό της από το κτήριο και, εν συνεχεία, αυτοκτόνησε. Βλ. αναλυτικά το ιστορικό της υπόθεσης σε *M. Pittaro*, pp. 180–197 (185 et seq.): *B. Lucks*, *Electronic Crime, Stalkers and Stalking: Relentless Pursuit, Harassment and Terror Online in Cyberspace*, in: J. Davis, *Stalking Crimes and Victim Protection: Prevention, Intervention, Threat Assessment and Case Management*, CRC Press, 2001, pp. 161-203 (182). Ο δράστης, εν προκειμένω, ανήκε στην κατηγορία του *μνησικάκου* stalker, ήτοι του επιζητούντος αποκλειστικώς και μόνον εκδίκηση (*resentful* stalker / *vindictive* stalker – vid. supra), εφόσον έχει αποδεχθεί την απόρριψή του από το θύμα.

210. Βλ. και *P. Bocij*, *Victims of cyberstalking: An exploratory study of harassment perpetrated via the Internet*, *First Monday* 8 (10): 2003, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση http://firstmonday.org/issues/issues8_10/bocij/index.html

211. Ιδίως το Pinterest, έχει αρχίσει –περισσότερο από κοινωνικό δίκτυο– να εξελίσσεται σε μηχανή αναζήτησης εικόνων.

οποία κυριαρχούν οι εικόνες (φωτογραφίες και βιντεοσκοπημένο περιεχόμενο), με αποτέλεσμα να παρέχονται στους άρρηνες επίδοξους δράστες περισσότερα ερεθίσματα για παρακολούθηση (cf. supra υπό 3.2.5.)²¹².

Αναφορικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των θυμάτων cyberstalking, παρατηρείται διαφοροποίηση έναντι της παραδοσιακής μορφής του αδικήματος, κυρίως ως προς τον παράγοντα της ηλικίας. Συγκριτικά με το εξωδικτυακό stalking, τα θύματα –αλλά και οι δράστες– του cyberstalking ανήκουν σε πολύ νεότερες ηλικιακές ομάδες²¹³, με ποσοστό της τάξης του 31%²¹⁴, ενώ τα μεγαλύτερης ηλικίας θύματα είναι, συνήθως, άγαμα ή διαζευγμένα²¹⁵. Ειδικότερα, στις ομάδες υψηλού κινδύνου θυματοποίησης εντάσσονται τόσο τα άτομα νεαρής ηλικίας, τα οποία –έχοντας αποκτήσει εξοικείωση με τη χρήση των νέων τεχνολογιών– χρησιμοποιούν κατά κόρον το διαδίκτυο και, κυρίως, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης όσο και οι σχετικώς άπειροι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, οι οποίοι δεν είναι σε θέση να αποφύγουν τους ελλοχεύοντες κινδύνους²¹⁶.

Τα πορίσματα έρευνας, διεξαχθείσας το 2001 στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, υπό των *P. Bocij* και *L. McFarlane*²¹⁷, κατέδειξαν ότι, εκ του δείγματος των διαδικτυακώς παρακολουθουμένων ατόμων, το 61% ήταν λευκοί, με την πλειονότητα αυτών να ανήκει στο γυναικείο φύλο,

212. Βλ. αναλυτικά τα δημογραφικά στοιχεία των θυμάτων, στην έρευνα του *P. Bocij*, *Victims of cyberstalking: An exploratory study of harassment perpetrated via the Internet*, *First Monday* 8 (10): 2003, δημοσιευμένη στη διαδικτυακή διεύθυνση http://firstmonday.org/issues/issues8_10/bocij/index.html

213. *K. Wingteung Seto*, *How Should Legislation Deal with Children as the Victims and Perpetrators of Cyberstalking?*, *Cardozo Women's Law Journal* 9 (2002), p. 67 et seq.

214. *B.H. Spitzberg/G. Hoobler*, *Cyberstalking and the technologies of interpersonal terrorism*, *New Media & Society* 4: 2002, pp. 71-92 (80).

215. *B. Henson*, "Cyberstalking", in: *B. Fisher/S. Lab* (eds.), *Encyclopedia of Victimology and Crime Prevention*, Vol. I, Sage Publications, 2010, pp. 253-256 (255).

216. *M. Pittaro*, όπ.π., p. 190.

217. *L. McFarlane/P. Bocij*, *Cyber stalking: Defining the invasion of cyberspace*, *Forensic Update* 1 (72): 2003, pp. 18-22.

ηλικίας 18-30 ετών, ενώ ένα ποσοστό 3.9% ήταν Ασιάτες και μόλις το 1.6% Αφροαμερικανοί. Ωστόσο, στην αξιολόγηση των ως άνω πορισμάτων δεν δύναται να παροραθεί το στοιχείο της πολυπολιτισμικότητας, το οποίο, εν αντιθέσει προς άλλα κράτη, συναντάται σε μεγάλο βαθμό στις ΗΠΑ.

Αντί επιλόγου

Αναμφισβήτητα, το διαδίκτυο έχει συμβάλει τα μέγιστα σε επίπεδο πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας, καθώς και, εν γένει, παροχής υπηρεσιών· κάθε δε άκριτη κινδυνολογία θα συνιστούσε επικίνδυνη διολίσθηση προς άδικη δαιμονοποίηση αυτού. Η έλλογη διαχείριση των εμφωλευόντων στο διαδίκτυο κινδύνων, αλλά και η ύπαρξη ενός πλήρους και σαφούς νομοθετικού πλαισίου, καθιστούν τα ανακύπτοντα προβλήματα υπερβάσιμα και τους ελλοχεύοντες κίνδυνους αποτρέψιμους, θέτοντας εκποδών τον κοινότοπο καταγγελτικό λόγο.

Η προσπάθεια υπέρβασης των δυσμενών συνθηκών, που διαμορφώνονται από εξωγενείς παράγοντες, όπως είναι η κρίση, συνιστά έκφανση της σταθερής και καθ' όλα υγιούς τάσης του ανθρώπου προς αυτοσυντήρηση και επί τα βελτίω υπέρβασης των ορίων του. Μόνο κατ' αυτόν τον τρόπο, δύναται το δυστοπικό παρόν να μετατραπεί σε εστία ευτοπικών και όχι χιμαιρικών οραματισμών, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. *Mutatis mutandis*, ο cyberstalker από θηρευτής του ανέφικτου καλείται να μετατραπεί σε αναζητητή του ευτοπικού. Η αλματώδης τεχνολογική πρόοδος, αναμφιβόλως, προανακρούει την κατακόρυφη αύξηση των περιστατικών εκδηλώσεως cyberstalking. Το αναμφίλεκτα υπαρκτό και στην ελληνική κοινωνία φαινόμενο της έμμονης παρενοχλητικής παρακολούθησης (stalking), τελεί σε λανθάνουσα ακόμη κατάσταση, πράγμα το οποίο υποτονθούζει ότι δεν αποκλείεται να απασχολήσει μελλοντικά και την εγχώρια έννομη τάξη.

Οι διαπροσωπικές σχέσεις και το μυστήριο που περιβάλλει τις εγγενείς αντιφάσεις της ανθρώπινης φύσης, θα βρίσκονται πάντοτε στο επίκεντρο κάθε κοινωνίας και κράτους δικαίου. Ομοίως, η παρέκκλιση και η επιθετικότητα είναι συμφυείς με την οργανωμένη κοινωνική διαβίωση· διαφέρει δε, προϊόντος του χρόνου, μόνον η έκταση και η εκάστοτε μορφή εμφάνισής τους. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενίσχυσαν, λόγω των δυνατοτήτων τους, το πεδίο έντασης που πηγάζει από

την αμφιρρέπεια μεταξύ των αντικρουόμενων αναγκών του ανθρώπου· αφενός της επιθυμίας του για αυτονομία και πραγμάτωση της ελευθερίας του και αφετέρου της έμφυτης τάσης της ανθρώπινης φύσης για αλληλεπίδραση και σύνδεση με άλλα άτομα. Ο δε λειτουργικός ρόλος του διαδικτύου τελεί σε άμεση συνάρτηση με τον τρόπο με τον οποίο τούτο θα χρησιμοποιηθεί. Συναφώς, η κρίση, έχουσα δύο όψεις, δεν συνιστά μόνο γύμνασμα αντοχών των ανθρώπων και των θεσμών, αλλά ανασύρει στην επιφάνεια τις αδυναμίες των πρώτων και τις ανεπάρκειες των τελευταίων, φωτίζοντας υπαρκτά, αλλά κεκαλυμμένα φαινόμενα αντικοινωνικής συμπεριφοράς και αθέατης θυματοποίησης.

Στην περίοδο της πολυδιάστατης κρίσης, που διέρχεται η κοινωνία, και στις δυσκολίες της οποίας καλείται να αντεπεξέλθει, ακολουθώντας μία δυναμικά εξελισσόμενη πορεία δημιουργικής μεταλλαγής, αρωγός είναι οι Ανθρωπιστικές Επιστήμες, που οφείλουν να αφουγκράζονται τον παλμό κάθε εποχής και τις ανάγκες αυτής. Το δίκαιο δεν υφίσταται ούτε εξελίσσεται ανεξάρτητα από την ισχύουσα κοινωνική πραγματικότητα. Η κρίση συνεπάγεται αναπόδραστα πολυεπίπεδη φθορά, η αναχαίτιση της οποίας, είναι επιτεύξιμη –σε θεσμικό και κοινωνικό, τουλάχιστον, επίπεδο– μέσω δικλείδων ασφαλείας, που δύναται να παρασχεθούν διά του Ποινικού Δικαίου και της Αντεγκληματικής Πολιτικής. Κοινωνική αποστολή του Επιστήμονα και δη του Εγκληματολόγου είναι, μεταξύ άλλων, να συμβάλει στην ενίσχυση των θεσμικών αντοχών της πολιτείας, ούτως ώστε, όταν θα έχει επέλθει η πολύευκτος έξοδος από την κρίση, να έχει διέλθει η χώρα από την επικίνδυνη ατραπό, στην οποία οδήγησε η ανατροπή της ομαλής πορείας, με τη μικρότερη δυνατή φθορά. Υπό το φως των ανωτέρω, αναδεικνύεται η διαχρονικότητα της διαπίστωσης του *Albert Camus*²¹⁸: *«Κάθε γενιά, αναμφίβολα, πιστεύει ότι θα αλλάξει τον κόσμο. Η δική μου γνωρίζει, όμως, ότι δεν πρόκειται να το κάνει. Ωστόσο, ο ρόλος της είναι ίσως μεγαλύτερος. Πρέπει να εμποδίσει τον κόσμο να φθαρεί»*.

218. Απόσπασμα από την ομιλία του *Albert Camus*, με τίτλο: *«Οι πνευματικοί άνθρωποι και η εποχή τους»*, εκφωνηθείσα την 10^η Δεκεμβρίου 1957, στο Δημαρχείο της Στοκχόλμης, στην τελετή απονομής σε αυτόν, του βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας [Αλμπέρ Καμύ, *«Ο καλλιτέχνης και η εποχή του»*, (επιμ. Α. Βλαβιανού), εκδ. Καστανιώτη, 2012].

**ΘΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
και
ΕΥΑΛΩΤΕΣ ΟΜΑΔΕΣ:
Εμπορία ανθρώπων και πορνεία,
Μετανάστες, Ρατσιστική βία,
Ενδοοικογενειακή βία**

Σεξουαλικότητα και ποινικό δίκαιο: σύγχρονες τάσεις

ΕΥΤΥΧΗΣ ΦΥΤΡΑΚΗΣ*

I. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται μια διαρκώς αυξανόμενη ρητορεία σχετικά με τη σεξουαλική εγκληματικότητα, η οποία καταλαμβάνει μια περίοπτη θέση στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι αναφορές στην αύξηση των σεξουαλικών εγκλημάτων, την αντίστοιχη υποτροπή και τον «ιδιάζοντα» χαρακτήρα τους συχνά διασπείρουν το φόβο και συνακόλουθα προκαλούν υψηλή τιμωρητικότητα στο κοινό. Έτσι γύρω από το σεξουαλικό έγκλημα οικοδομείται ένας ηθικός πανικός.

Κεντρικό σημείο σ' αυτή τη συζήτηση αποκτά το αίτημα για προστασία του παιδιού και αυστηρή τιμωρία του «διεστραμμένου παιδόφιλου». Ένα τέτοιο αίτημα απέναντι στον «κακό» κερδίζει καθολική αποδοχή. Εν συνεχεία υιοθετούνται υπερκρατικά νομικά κείμενα τα οποία οδηγούν στην ενίσχυση της ποινικής καταστολής. Συνακόλουθα νομοθετούνται από τον εθνικό νομοθέτη ποινικά μέτρα αντιμετώπισης του σεξουαλικού εγκλήματος ή, καλύτερα, κολασμού του σεξουαλικού δράστη, όπως η ποινικοποίηση της απλής κατοχής πορνογραφικού υλικού, ακόμα και εικονικού, ο χημικός ευνουχισμός των σεξουαλικών δραστην, η επιτήρηση ή ακόμα και κράτηση μετά τη λήξη της ποινής, η υποβολή τους σε υποχρεωτική θεραπεία και, τέλος, η δημιουργία ειδικού μητρώου και, η διαρκής, εγγραφή των δραστην σ' αυτό.

Οι παραπάνω επιλογές φαίνεται αν αποκλίνουν από τις παραδοσιακές αρχές του ποινικού δικαίου και δημιουργούν σοβαρό προβληματισμό για τη συμβατότητά τους με τη συστηματική και τη φιλελεύθερη

* Δ.Ν. - Γενικός Γραμματέας Αντεγκληματικής Πολιτικής.

λειτουργία του ποινικού δικαίου αλλά και το πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ας γίνουμε πιο αναλυτικοί:

II. «Σεξ, αίμα και βία»: Το σεξουαλικό έγκλημα πουλάει!

Το πεδίο των σεξουαλικών εγκλημάτων συγκεντρώνει τα τελευταία χρόνια, μετά τα ναρκωτικά, την τρομοκρατία και τη διαφθορά, το προνομιακό ενδιαφέρον του εθνικού και υπερεθνικού «νομοθέτη». Ευρύτερα, άλλωστε, η σεξουαλική εγκληματικότητα, στη χώρα μας αλλά και διεθνώς, αν και διαθέτει ελάχιστο μόνο μέρος της συνολικής εγκληματικότητας, όπως καταγράφεται στην αστυνομική και τη δικαστική στατιστική, εμφανίζεται αναντίστοιχα υψηλή στις *κοινωνικές αναπαραστάσεις*¹. Κατ' αποτέλεσμα, αποσπά ένα υψηλό μερίδιο στο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης αλλά και στη συζήτηση για την αντεγκληματική πολιτική. Μια σειρά από παράγοντες συμβάλλουν σ' αυτό: η ιδιαίτερα «ηθική» υφή των εγκλημάτων και η «δημοφιλία» του συνδυασμού σεξ και εγκλήματος συχνά γεννούν φαντασιώσεις και εξάπτουν την περιέργεια. Πιο πολύ όμως, το μείγμα «σεξ και βία» φαίνεται να «ξετρελαίνει» τα Μ.Μ.Ε. ...

Σ' αυτή τη βάση, τα σεξουαλικά εγκλήματα αποτελούν πρωτεύον πεδίο, συχνά άμετρης διασποράς του φόβου του εγκλήματος από τα Μ.Μ.Ε., σύνδεσης του εγκλήματος με την παρουσία αλλοδαπών και τελικά δημιουργίας έντονης ανασφάλειας των πολιτών (ιδίως των γυναικών)². Αυτό το πλέγμα παραγόντων οδηγεί στην ξενοφοβία και την *πιμωρητικότητα*. Έτσι η επίκληση του ποινικού δικαίου στο πεδίο των σεξουαλικών αποκλίσεων καθίσταται εξαιρετικά δημοφιλής και ακολού-

1. Βλ. ιδίως *Finger*, Vorbehaltene und Nachträgliche Sicherungsverwahrung, 2008, σ. 275, *Egg*, Kriminalität mit sexuellen Hintergrund, *Der Bürger im Staat* 1/2003, σ. 39. Στην Ελλάδα οι καταδίκες για σεξουαλικά εγκλήματα καταλαμβάνουν (μόλις) το 0,43% του συνόλου των καταδίκων (στοιχεία 2010, ΕΛΛ.ΣΤΑΤ.) ενώ στη Γερμανία η σεξουαλική εγκληματικότητα αντιστοιχεί στο 0,9% του συνόλου των αστυνομικών καταγραφών βλ. *Maurach / Schroeder / Maiwald*, Strafrecht, B.T., Tb.1, 10. Aufl. 2009, σ. 186.

22. Βλ. σχετικές αναφορές στην *Ζαραφωνίτου*, Όψεις και διαστάσεις του κοινωνικού φαινομένου της ανασφάλειας, εν: της ίδιας (επιμ.), (Αν)ασφάλεια, αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου, 2007, σ. 35 επ.

θως επιτρέπει την υιοθέτηση λαϊκιστικών μέτρων, συχνά χονδροειδούς αυστηρότητας³. Μ' αυτό τον τρόπο, δηλ. με ένα μείγμα αυστηρότητας και ηθικότητας, επιχειρείται η αστυνόμευση της ερωτικής ζωής (π.χ. πορνογραφία). Η τάση αυτή, πάντως, φαίνεται να εντάσσεται σε μια γενικότερη κατεύθυνση, που προωθείται από τα Μ.Μ.Ε., για την εγκληματικότητα και την αντιμετώπισή της⁴.

Η εικόνα του βιαστή αλλά κυρίως του παιδόφιλου / παιδεραστή φαίνεται, διαπερνώντας τις επιμέρους κοινωνικές διαστρωματώσεις, να συγκεντρώνει την απόλυτη κατακραυγή και να διατηρεί την αποτρόπαιη υφή της τόσο στην επίσημη πολιτική ρητορεία όσο όμως και στην κουλτούρα των πλέον χαμηλών κοινωνικοοικονομικών ομάδων ή, ακόμα, και στην *υποκουλτούρα της φυλακής*. Φτάνει έτσι, ο δράστης σεξουαλικού εγκλήματος, ως φυλακισμένος, να ζει αποκλεισμένος και στιγματισμένος από τους συγκρατούμενούς του, να αντιμετωπίζει κινδύνους για τη σωματική του ακεραιότητα και να καθίσταται συγκλίνων στόχος για την εκτόνωση επιθετικότητας⁵.

Παράλληλα, τα τελευταία ιδίως χρόνια, εμφανίζεται αύξηση στην παραγόμενη εγκληματολογική βιβλιογραφία για τα σεξουαλικά αδικήματα, με όχι πάντα υψηλού επιπέδου προσεγγίσεις. Ενίοτε προχειρότητες και συχνά μια ρητορεία που διαπερνά τη δημοσιογραφική γραφίδα, κατακτά την πολιτική συζήτηση και καταφέρει να διεμβολίζει την επιστημονική αρθογραφία. Φτάνει λοιπόν, ενίοτε, την επιστημονική νηφαλιότητα να υποκαθιστά η συνθηματολογία με ύβρεις και κατάρες. Έτσι η υψηλή τιμωρητικότητα, στο πεδίο της σεξουαλικής εγκληματικότητας, εντοπίζεται και στο επίπεδο των θεωρητικών αναλύσεων

3. Βλ. αντίστοιχες παρατηρήσεις στον *Thomas*, *When Public Protection becomes Punishment? The UK Use of Civil Measures to Contain Sex Offenders*, *Sexual Offender Treatment 1* (2006), 1 και επίσης *Schick*, *Wiener Kommentar-StGB*, 2. Aufl. 2007, Vor. §§ 201 ff. Rz. 16.

4. Κριτική προσέγγιση του φαινομένου βλ. από τον *Walter*, *Über die Gestaltung der Kriminalpolitik durch Medien*, εν: Τιμ. Τόμος Στ.Αλεξιάδη, 2010, σ. 1089 επ., *του ίδιου*, Σχετικά με τη διαμόρφωση αντεγκληματικής πολιτικής από τα μέσα ενημέρωσης, Μτφρ. Μ.Φίλου, *ΠοινΔικ & Εγκληματολογία* 1/2010, σ. 6 επ.

5. Αξιόλογη καταγραφή και κριτική παρουσίαση βλ. στον *Αλοσκόφη*, *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων*, 2010, σ. 62, 122-3, 145.

αντεγκληματικής πολιτικής και τελικά μετατρέπεται σε νομοθέτηση. Η στάση αυτή στηρίζεται σε δύο πυλώνες – θεωρητικές παραδοχές⁶:

- την *αύξηση* της σεξουαλικής εγκληματικότητας, σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων και την επίταση της επικινδυνότητας των δραστών (π.χ. χρήση του διαδικτύου).

- τον υψηλό δείκτη *υποτροπής* των δραστών σεξουαλικών εγκλημάτων, ιδίως δε αυτών που στρέφονται κατά παιδιών.

Συνολικά, λοιπόν, μπορεί κανείς να διαγνώσει, στο πεδίο του σεξουαλικού ποινικού δικαίου, ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής⁷: Ισχυρή επιρροή των ΜΜΕ, ενίσχυση της ποινικής καταστολής, εμπόριο ποινικότητας, επιτήρηση της ιδιωτικής ζωής και, τελικά, μεταστροφή του ποινικού δικαίου από την προστασία των εννόμων αγαθών στην επεμβατική αστυνόμευση των πολιτών. Ακριβώς μάλιστα η δημοφιλία της σεξουαλικής εγκληματικότητας είναι εκείνη που χρησιμοποιείται εδώ για την υφαρπαγή της γενικής συναίνεσης σε μέτρα αμφίβολης δικαιοκρατικής θεμελίωσης. Έτσι συγκροτείται μια σχεδόν ιδεοτυπική μορφή «*ηθικού πανικού*» (moral panic) με τη συνδρομή όλων των σχετικών χαρακτηριστικών⁸: ανησυχία και φόβος απέναντι σε μια θεωρούμενη σοβαρή απειλή για τις κυρίαρχες αξίες και την κρατούσα ηθική, προεξάρχων ρόλος των Μ.Μ.Ε.⁹, έντονη κοινωνική αντίδραση, κατασκευή κοινωνικής συναίνεσης, παρέμβαση των φορέων του επίσημου κοινωνικού ελέγχου και, τελικά,

6. Αναλυτικά βλ. τις αναπτύξεις μου σε: *Παρασκευόπουλου / Φυτράκη*, Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις, 2011, σ. 75 επ.

7. Αντίστοιχες κριτικές σκέψεις βλ. στους *Duttge/Hörnle/Renzikowski*, Das Gesetz zur Änderung der Vorschriften über die Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung, NJW 2004, σ. 1065 επ. (1072).

8. Τα εκθέτουν οι *Thompson*, Moral panics, 1998, 8 και *Καρύδης*, Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα, 2010, σ. 41 επ. [50] βλ. και τον πρόλογο του Πανούση, σ. 24 επ.

9. Τον κύκλο δράσης των Μ.Μ.Ε. [: (ανακριβής) εικόνα αύξησης της εγκληματικότητας, ενίσχυση της τιμωρητικότητας στον πληθυσμό, υιοθέτηση ανορθολογικής αντεγκληματικής πολιτικής] παρουσιάζουν οι *Pfeiffer/Windzio/Kleiman*, Die Medien, das Böse, und wir, Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform 2004, σ. 415 επ.

λήψη δυσανάλογα αυστηρών μέτρων. Αυτός ο ηθικός πανικός δεν αφορά πλέον την παραδοσιακή βίαιη σεξουαλική εγκληματικότητα (βιασμός) αλλά εστιάζεται στην κακοποίηση των παιδιών, την πορνεία, την εμπορία ανθρώπων για σεξουαλική εκμετάλλευση και τέλος την πορνογραφία¹⁰. Η δημιουργία ηθικού πανικού δεν είναι τυχαίο συμβάν: εντάσσεται σ' ένα ευρύτερο κίνημα δράσης των «εργολάβων της ηθικής» (moral entrepreneurs) οι οποίοι επιχειρούν να επαναχαράξουν τα όρια της κοινωνικής ζωής στο σύγχρονο δυτικό κόσμο, αναμορφώνοντας αντίστοιχα τις ασκούμενες πολιτικές και την ισχύουσα νομοθεσία¹¹. Η αστυνόμευση, εν γένει, της ερωτικής ζωής αποτελεί σταθερό στρατηγικό στόχο. Ενίοτε μάλιστα τέτοιου χαρακτήρα εκστρατείες συνδέονται με αντιμεταναστευτικά, ιδίως στην Ευρώπη, ή ρατσιστικά, ιδίως στις ΗΠΑ, αιτήματα.

III. «Σε κάθε γωνία παραμονεύει ένα βιαστής»: Αυξάνεται, αλήθεια, η σεξουαλική εγκληματικότητα;

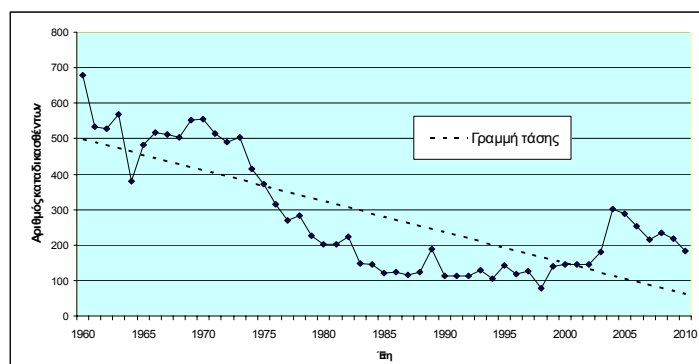
Διάχυτη είναι η εικόνα αύξησης της σεξουαλικής εγκληματικότητας ενώ συχνά αυτή συνδέεται με την παρουσία των μεταναστών στην Ελλάδα. Η αλήθεια είναι, όμως, ότι η σεξουαλική εγκληματικότητα από τη δεκαετία του 1960 εμφανίζει με σταθερά *πρωτική τάση* με σημαντική μάλιστα διαφορά τάξεων μεγέθους. Έτσι ενώ το 1960 καταγράφονται 680 καταδικασθέντες για σεξουαλικό έγκλημα (738 το 1959) από το 1983 και για 20 και πλέον έτη οι αντίστοιχοι καταδικασθέντες δεν υπερβαίνουν τους 200. Σχετική ανάσχεση ωστόσο της πρωτικής πορείας

10. *Cohen*, *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of the Mods and Rockers*, 3^η έκδ. 2005 [2002], xiv επ. (με αναφορά στην παιδοφιλία), και *Αμπατζή*, Φύλο, σεξουαλικότητα και σύνορα σε κρίση: μια κριτική προσέγγιση του trafficking, *Ζητήματα Επικοινωνίας* 11/2010, σ. 27 επ. [30 επ.], *Weitzer*, *The Social Construction of Sex Trafficking: Ideology and Institutionalization of a Moral Crusade*, 2007 *Politics & Society* 35 (3): σ. 447–475, *Weitzer*, *The growing moral panic over prostitution and sex trafficking*, *The Criminologist*, Vol. 30 (Sept.-Okt. 2005)

11. Παλαιότερα βλ. *Δασκαλάκη*, *Η εγκληματολογία της κοινωνικής αντίδρασης*, 1985, σ. 102 και τώρα *Πανούση*, *Πρόλογος*, σε: Καρύδη, σ. 26, *Thompson*, σ. 36 επ., *Goode/Ben-Yehuda*, *Moral panics: the social construction of deviance*, 2002 [1994], σ. 79 επ.

εντοπίζεται σε έξι ετήσιες καταγραφές (2004-2009) όπου οι καταδικασθέντες υπερβαίνουν σταθερά τους 200, παρουσιάζοντας ωστόσο – μετά από μια εκτόξευση το 2004 (303 καταδικασθέντες)- μια τάση διόρθωσης (2010: 183).

Καταδικασθέντες για σεξουαλικά εγκλήματα (1960-2010)¹²

Σημειώνεται ότι το 2010 επί συνόλου 14598 κρατηθέντων στα καταστήματα κράτησης, 509 (420 άνδρες και 89 γυναίκες) ήταν για σεξουαλικά εγκλήματα, δηλ. ποσοστό 3,48 του συνόλου των κρατηθέντων¹³. Ο μεγαλύτερος αριθμίων κρατούμενων – καταδικασθέντων (αλλά και υποδίκων) για σεξουαλικό έγκλημα συγκεντρώνεται στη φυλακή Τρίπολης (175 κρατούμενοι, την 1^η Οκτωβρίου 2015) και ένας μικρότερος αριθμός σε πτέρυγα της φυλακής Γρεβενών, κυρίως για λόγους προστασίας της ζωής και της σωματικής τους ακεραιότητας από ενδεχόμενες επιθέσεις συγκαταουμένων τους.

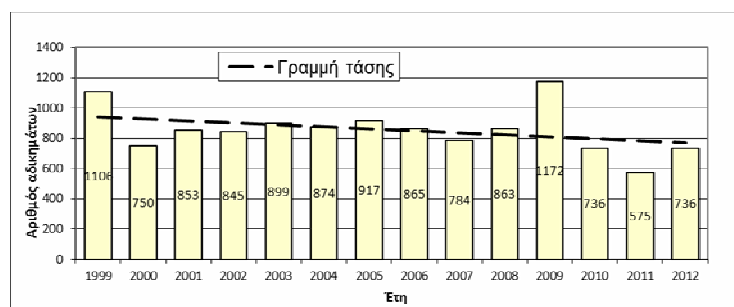
Σχετική σταθερότητα, εξάλλου, εμφανίζουν και τα στοιχεία της αστυ-

12. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή/Στατιστική της Δικαιοσύνης = www.statistics.gr

13. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή/Στατιστική της Δικαιοσύνης = www.statistics.gr

νομικής στατιστικής, για τα οποία ωστόσο εγείρονται σοβαρές ενστάσεις ως προς την αξιοπιστία τους, ιδίως λόγω του τρόπου συλλογής τους¹⁴. Πρόκειται για τις καταγραφές που αντιστοιχούν σε *δηλωθέντα αδικήματα* χωρίς να έχει διαπιστωθεί δικαστικά η τέλεσή τους, για το λόγο αυτό οι σχετικές στατιστικές τίθενται πάντα υπό επιφύλαξη αφού η αληθινή διάπραξη τους είναι αβέβαιη. Από τα στοιχεία της τελευταίας δεκαετίας προκύπτει ότι ετησίως δηλώνονται περίπου 800-900 σεξουαλικά αδικήματα ενώ η γραμμή τάσης είναι ελαφρώς πτωτική. Πάντως και κατά τη δεκαετία του 1990 οι αντίστοιχοι αριθμοί κυμαίνονταν περίπου στα ίδια ή και υψηλότερα επίπεδα (π.χ. 1990: 1384, 1992: 1154, 1995: 707).

«Διαπραχθέντα» σεξουαλικά αδικήματα (1999-2012)¹⁵

Βέβαια στο πεδίο των σεξουαλικών αδικημάτων εμφανίζεται ένας υψηλός δείκτης σκοτεινής εγκληματικότητας με αποτέλεσμα οι σχετικές καταγραφές στις δικαστικές και τις αστυνομικές στατιστικές να υπολεί-

14. Βλ. σχετικής *Καλίση*, Αστυνομική στατιστική: Μια διαδικασία συλλογής ποσοτικών δεδομένων για την εγκληματικότητα, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (129 Β') 2009, σ. 101 επ.

15. «Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή/Στατιστική της Δικαιοσύνης = www.statistics.gr

πονται της πραγματικότητας. Εντυπωσιακή είναι εν προκειμένω η απροθυμία των πολιτών, ιδιαίτερα στην Ελλάδα, να αναφέρουν ένα περιστατικό σεξουαλικής κακοποίησης στους μηχανισμούς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Ειδικότερα, όπως φάνηκε από μια σχετική *θυματολογική έρευνα*¹⁶, το ποσοστό των σεξουαλικών εγκλημάτων που αναφέρονται στην αστυνομία ανέρχεται μόλις στο 9,7%. Εξάλλου, και βάσει άλλης έρευνας (θυματοποίησης), για την περίοδο 2004-2005, το ποσοστό που συγκέντρωσε η Ελλάδα για σεξουαλικές επιθέσεις κατά γυναικών (1,7%) ταυτίζεται με τον αντίστοιχο μέσο όρο των ευρωπαϊκών χωρών¹⁷. Αντίστοιχη έρευνα πενταετίας έδειξε ότι η συνολική θυματοποίηση στο πεδίο της σεξουαλικής εγκληματικότητας, ανέρχεται στο 3,2% (6,2% μεταξύ των γυναικών)¹⁸.

IV. «Οι σεξουαλικοί δράστες δεν συνετίζονται»: Υποτροπή και σεξουαλική εγκληματικότητα

Το ζήτημα της *υποτροπής* των δραστών σεξουαλικών εγκλημάτων αποτελεί ένα ζήτημα το οποίο απασχολεί πέραν της νομικής και άλλες επιστήμες, στο πλαίσιο μάλιστα των οποίων παρατηρείται μια σημαντική παραγωγή βιβλιογραφίας. Το πρώτο πρόβλημα που ανακύπτει άπτεται του ακριβούς προσδιορισμού της υποτροπής, καθότι αυτή ποικίλει ανάλογα με την επιστήμη η οποία τη χρησιμοποιεί ενώ η νομική έννοια της υποτροπής (μπορεί να) παραλλάσει και από έννομη τάξη σε έννομη τάξη. Είναι βέβαια προφανές ότι η νομική έννοια της υποτροπής, όπως δίδεται στο άρ. 88 ΠΚ, είναι η πλέον στενή/αυστηρή ενώ στις άλλες επιστήμες επικρατούν περισσότερο χαλαρά *κριτήρια εντοπισμού* της. Ωστόσο, με βάση τέτοια κριτήρια διαγιγνώσκεται ο υποτιθέμενος υψηλός δείκτης υποτροπής των σεξουαλικών δραστών και ακολούθως προτείνονται πρόσθετα μέσα κοινωνικής άμυνας και προστα-

16. Βλ. *Καρύδη*, Η αθέατη εγκληματικότητα – εθνική θυματολογική έρευνα, 2004, σ. 129 επ. Το ποσοστό αυτό (: 7,4% κατά μια έρευνα του 1990) υπολείπεται κατά πολύ (: 33%) του αντίστοιχου μέσου όρου των ευρωπαϊκών χωρών.

17. Βλ. *Ζαραφωνίτου*, Ο φόβος του εγκλήματος: Ένα ελληνικό «παράδοξο», *Ποινδικ & Εγκληματολογία* 1/2009, σ. 9 επ. [10]

18. Βλ. *Καρύδη*, σ. 115.

σίας της δημόσιας ασφάλειας.

Έρευνες δείχνουν ότι η υποτροπή εμφανίζει μεταβλητές τιμές ανάλογα με τις παραμέτρους της έρευνας π.χ. το χρονικό διάστημα (π.χ. 5 χρόνια από την αρχική καταδίκη ή αποφυλάκιση), το είδος των χρησιμοποιούμενων στοιχείων (π.χ. αστυνομικές ή δικαστικές στατιστικές, πρωτογενής έρευνα), το μέσο διάγνωσης (π.χ. νέα σύλληψη, καταδίκη, ή φυλάκιση) καθώς βέβαια και με το συγκεκριμένο αδίκημα και τα ειδικότερα χαρακτηριστικά του δράστη¹⁹. Συνεπώς δεν μπορεί ασφαλώς να συναχθεί μια γενική εκτίμηση για το δείκτη υποτροπής στους καταδικασμένους για σεξουαλικά εγκλήματα. Συχνά, μάλιστα, σημειώνεται ότι τα ποσοστά αυτά δεν ανταποκρίνονται την πραγματικότητα αφού δεν λαμβάνουν υπόψη τη σκοτεινή εγκληματικότητα. Σωστά, λοιπόν, εγείρονται ενστάσεις απέναντι στις αβίαστες παραδοχές για την «δραματική υποτροπή» των σεξουαλικών δραστών οι οποίες συχνά καταλήγουν σε μια «επιστημονική δημαγωγία». Πάντως στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται αναφορά σε ποσοστά υποτροπής της τάξης του 43% (31% για τέλεση νέου σεξουαλικού εγκλήματος)²⁰ ή ακόμα και 52% (26% για τέλεση σεξουαλικού εγκλήματος)²¹. Πάντως σε μια ιδιαίτερα σοβαρή μεταέρευνα²² το ποσοστό για τέλεση νέου σεξουαλικού εγκλήματος βρέθηκε στο 13,4% ενώ σε μια επίσημη γερμανική έρευνα το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε στο 19%²³. Σημειώνεται όμως ότι γενικά το ποσοστό υποτροπής στα σεξουαλικά εγκλήματα είναι ιδιαίτερα χαμη-

19. *Schneider*, *Kriminologie für das 21. Jahrhundert*, 2001, σ. 406.

20. *Quinsey/Harris/Rice/Cormier*, *Violent offenders: Appraising and managing risk*, American Psychological Association 1998.

21. *Rettenberger/Eher*, *Actuarial Assessment of Sex Offender Recidivism Risk: A Validation of the German version of the Static-99*, *Sexual Offender Treatment*, Vol. 1 (2006), Issue 3.

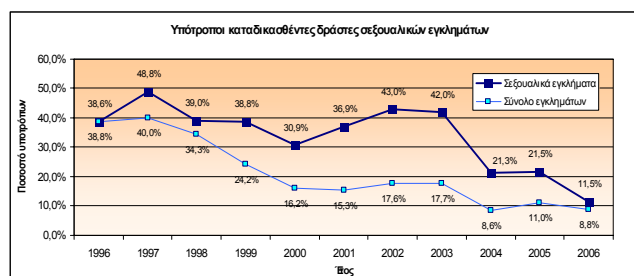
22. *Hanson/Bussière*, *Predicting Relapse: A meta-Analysis of Sexual Offender Recidivism Studies*, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* Vol. 66, No. 2 (1998), σ. 348-362. .

23. Η έρευνα καλύπτει διάστημα δέκα ετών: 1987-1996. (Πηγή: *Kriminologische Leitstelle Wiesbaden*, *Zwischenbericht August 1997* = www.krimz.de). Εξαιρετικά υψηλό, πάντως, εμφανίζεται το ποσοστό υποτροπής (56%) στους καταδικασθέντες για επιδεικτικές πράξεις.

λό²⁴.

Στη χώρα μας δεν υπάρχουν εγκληματολογικές έρευνες για τον αριθμό των καταδικασθέντων για σεξουαλικό έγκλημα οι οποίοι εγκληματούν και πάλι, τελώντας το ίδιο ή άλλο (συναφές) αδίκημα. Καταγράφεται, αντίθετα, στατιστικά ο αριθμός των καταδικαζομένων για σεξουαλικό αδίκημα οι οποίοι κρίνονται υπότροποι λόγω προηγούμενης ποινικής καταδίκης. Η ευρύτερη αυτή έννοια της υποτροπής, πέραν των οριζομένων στο άρ. 88 ΠΚ, ανταποκρίνεται μεν καλύτερα στις ανάγκες της εγκληματολογικής έρευνας δημιουργεί όμως ένα χάσμα έναντι της καταγεγραμμένης και χαμηλότερης, βάσει του ΠΚ, υποτροπής.

Υπότροποι καταδικασθέντες δράστες σεξουαλικών εγκλημάτων (1996-2006)²⁵

Τρία σημεία μπορούν να επισημανθούν στον παραπάνω πίνακα:

- Ο βαθμός υποτροπής που εντοπίζεται είναι σημαντικός, πράγμα βέβαιο που πιθανόν να οφείλεται και στο γεγονός ότι όσοι ήδη έχουν ποινικό ιστορικό βρίσκονται στο στόχαστρο των μηχανισμών ποινικής καταστολής.

- Παρουσιάζεται υψηλή απόκλιση (συχνά άνω του 10%) μεταξύ της

24. Έτσι *Böllinger/Pollände*, Nomos Kommentar-StGB, 2. Aufl. 2005, § 66 Rn. 14. Η έρευνα των *Rehder/Suhling*, Rückfälligkeit haftentlassener Sexualstraftäter, MschrKrim 2008, σ. 250-268 με βάθος χρόνου 15 ετών κατέληξε στη διαπίστωση ποσοστού υποτροπής 15,2%.

25. Πηγή: Ελληνική Στατιστική Αρχή/Στατιστική της Δικαιοσύνης = www.statistics.gr

υποτροπής στο σύνολο της εγκληματικότητας από τη σεξουαλική εγκληματικότητα.

- Εντοπίζεται σημαντική πτωτική τάση της καταγραφόμενης υποτροπής την τελευταία δεκαετία. Έτσι ενώ μέχρι και το 2003 τα ποσοστά υποτροπής κυμαίνονται μεταξύ 30-50%, μετά το 2004 δεν υπερβαίνουν το 22%.

V. Προς μια νέα «ποινική καταιγίδα»: Μοντέρνα μέτρα κατά των σεξουαλικών δραστών

Η εγκληματολογική πραγμάτευση των σεξουαλικών εγκλημάτων, συχνά ολοκληρώνεται με την παράθεση προτάσεων για τη αντιμετώπιση της «δραματικής» κατάστασης. Σ' αυτή τη βάση εξετάζονται διάφορα μέτρα καταπολέμησης του σεξουαλικού εγκλήματος ή, καλύτερα, του σεξουαλικού δράστη. Μεταξύ αυτών, ή μάλλον ο πυρήνας αυτών, είναι μέτρα ποινικής φύσης που σε σημαντικό βαθμό συνέχονται με την ποινική μεταχείριση του δράστη και ανταποκρίνονται στην ιδιαιτερότητα του τελεσθέντος εγκλήματος. Η κίνηση αυτή στηρίζεται στη θεωρητική προϋπόθεση της αδυναμίας των κλασικών ποινικών μέτρων να προσφέρουν ικανοποιητικές απαντήσεις στο πεδίο της σεξουαλικής εγκληματικότητας²⁶. Έτσι, σε πολλές χώρες, τόσο του αγγλοσαξωνικού χώρου όσο και της ηπειρωτικής Ευρώπης, λαμβάνονται μέτρα «συμβατικής» *αυστηροποίησης* του σεξουαλικού ποινικού δικαίου (επίταση ποινών, νέες ποινικές υποστάσεις, νέα δικονομικά μέτρα π.χ. ανάλυση DNA, μέτρα επιτήρησης και θεραπείας)²⁷. Παράλληλα για τους σεξουαλικούς δράστες συζητούνται αφενός ο περιορισμός ή και αποκλεισμός των φιλελεύθερων θεσμών του ποινικού δικαίου (π.χ. υφ' όρον απόλυ-

26. Βλ. σχετική ανάλυση στον *Streng*, Überfordern Sexualstraftaten das Strafrechtssystem? Kriminalpolitische Überlegungen zum Verhältnis von Tat- und Täterstrafrecht, in: Festschrift für G. Bemman, 1997, σ. 442 επ.

27. Τέτοια περίπτωση συνιστά ο γερμανικός «νόμος για την καταπολέμηση των σεξουαλικών εγκλημάτων και των άλλων επικίνδυνων αξιόποινων πράξεων» (της 26.1.1998). βλ. σχετ. *Laubenthal*, Sexualstraftaten, 2000, Rn. 29 επ. Κριτική αποτίμηση κάνει η *Hörnle*, Penal Law and Sexuality: Recent Reforms in German Criminal Law, Buffalo Criminal Law Review (Vol. 3) 2000, σ. 639 επ. [682 επ.].

ση)²⁸ και αφετέρου η υιοθέτηση ορισμένων «μοντέρνων» μέτρων παράλληλης ποινικής μεταχείρισης²⁹ ή αστυνομικής επιτήρησης³⁰. Αξιοσημείωτη είναι και στην Ελλάδα η νομοθετική παραγωγή, των τελευταίων ετών, στο πεδίο του σεξουαλικού ποινικού δικαίου (τελευταία: ν. 4198/2013, 4267/2014)

Στην πρώτη κατηγορία ανήκει η διεύρυνση του θεσμού της «εξασφαλιστικής κράτησης» (*Sicherungsverwahrung*), που υιοθετήθηκε στη Γερμανία αρχικώς το 1998 ενώ στη συνέχεια επεκτάθηκε, και συνεπάγεται τη συνέχιση της στέρησης της ελευθερίας του καταδικασθέντος για κάποιο σεξουαλικό έγκλημα, για αόριστο -κατ' αρχήν- διάστημα, μετά την έκτιση της επιβληθείσας ποινής³¹. Πρόκειται για μέτρο ασφαλείας που υπηρετεί την προστασία της κοινωνίας από τους επικίνδυνους δράστες και μπορεί να επιβληθεί, στην πρώτη υποτροπή, ακόμα και για εγκλήματα εξαιρετικά χαμηλής βαρύτητας. Η υιοθέτηση του μέτρου αυτού υπαγορεύτηκε από το κλίμα ενός «ηθικού πανικού» ο οποίος προκλήθηκε από ορισμένα φριχτά εγκλήματα σεξουαλικής βίας κατά παιδιών. Ωστόσο η κριτική που δέχτηκε και δέχεται η ρύθμιση αυτή, από την πλευρά της επιστήμης, είναι ιδιαίτερα σφοδρή και αφορά τόσο τη συμβατότητά της με το κράτος δικαίου και το συναφές υπερνομοθετικό νομικό πλαίσιο (Σύνταγμα, ΕΣΔΑ)³² όσο και με την ένταξή της στο

28. Σ' αυτή την κατεύθυνση βλ. *Μαγγανά*, Η υπ' όρον απόλυση για τους σεξουαλικώς επικίνδυνους εγκληματίες, *ΠοινΔικ* 1998, σ. 1022

29. Όψεις αυτών των τάσεων παρουσιάζει η *Τσιλιάκου*, Εναλλακτικά μέτρα (αποκαταστατικά και θεραπευτικά) αντιμετώπισης των δραστών σεξουαλικών εγκλημάτων, στον Τιμ. τόμο Ι. Φαρσεδάκη, Ι, 2011, σ. 1691 επ. [1697 επ.].

30. Βλ. κριτικά *Goldmann*, Eine Frage der Inkompetenz: Polizeiliche Warnungen vor Sexualstraftätern, *KJ (Kritische Justiz)* 3/2009, σ. 282 επ.

31. Βλ. § 66 Abs. 3 ΓερμΠΚ και σχετ. *Laubenthal*, Rn. 29 επ., *Meier*, Strafrechtliche Sanktionen, 2. Aufl. 2006, σ. 288-9, *Streng*, Ο προσανατολισμός του Ποινικού Δικαίου στις συνέπειες της πράξης και τα όριά του, ΠΧρ 2010, σ. 625 επ. [628 επ.].

32. Βλ. στη γλώσσα μας *Streng*, ΠΧρ 2010, 625 επ. [628-630] και επίσης *Dix*, Sexualstraftaten und Sicherungsverwahrung – Abschied vom rechtsstaatlichen Strafverfahren? *ZRP (Zeitschrift für Rechtspolitik)* 2006, σ. 82 επ., *Haffke*, Vom Rechtsstaat zum Sicherheitsstaat? *KJ (Kritische Justiz)* 2005, σ. 17 επ. Πάντως το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η «εξασφαλιστική επιτήρηση» δεν αντιβαίνει γενικά στο Σύνταγμα, εφόσον όμως η εφαρμογή της στην πράξη τη-

συμβατικό σύστημα ποινικού δικαίου και τελικά την αποτελεσματικότητά της³³. Τελικά, το ζήτημα έφτασε στο ΕΔΔΑ το οποίο με απόφασή του (2009) έκρινε ότι η επιβολή του συγκεκριμένου μέτρου παραβιάζει τόσο το άρ. 5 § 1 όσο και το άρ. 7 § 1 της ΕΣΔΑ³⁴.

Πέραν των ανωτέρω, όμως, όλο και πιο συχνά προτείνονται ή και υιοθετούνται, στο συγκεκριμένο πεδίο, «νέα»/μη συμβατικά μέτρα, στα οποία περιλαμβάνονται η δημιουργία ειδικού μητρώου και η επιτήρηση σεξουαλικών δραστών καθώς και η υποχρεωτική θεραπεία και ο χημικός/φαρμακευτικός ευνουχισμός των σεξουαλικών δραστών. Ειδικότερα:

Η τήρηση ειδικού μητρώου και, η διαρκής, εγγραφή των σεξουαλικών δραστών συνιστά μέτρο που εισήχθη στις ΗΠΑ αλλά και στο Ηνωμένο Βασίλειο (το 1996) και κατ' αρχήν συνεπάγεται την καταχώριση αλλά και τη διάθεση των στοιχείων του δράστη σε τρίτους, ενώ επιπλέον υποχρεώνει το δράστη, για ορισμένο χρόνο, να δηλώνει τα στοιχεία του στην Αστυνομία (διεύθυνση και στοιχεία, αργότερα ταξίδια στο εξωτερικό)³⁵. Προοδευτικά το μέτρο αυτό ενισχύθηκε και επεκτάθηκε. Ακραία μορφή εμφάνισης αυτής της λογικής αποτελεί η εφαρμογή του λεγόμενου «Megan's Law» (1996) στις Η.Π.Α. Με βάση το νόμο αυτό τα απολύτως προσωπικά στοιχεία των (καταδικασμένων) σεξουαλικών δραστών δημοσιοποιούνται είτε με ανακοινώσεις στην τοπική κοινότητα είτε με καταχώριση σε ειδική βάση δεδομένων στο διαδίκτυο³⁶. Η πρόσβαση στη βάση αυτή είναι ελεύθερη στον καθένα! Πάντως αν και

ρεί ορισμένες προϋποθέσεις βλ. ενδ. BVerfGE 109, 133, BVerfGE 109, 190,

33. Βλ. ιδίως τη διεξοδική κριτική της *Finger*, όπ.π., και *passim* αλλά και *Hörnle*, Buffalo Criminal Law Review (Vol. 3) 2000, σ. 639 επ. [682 επ.], *Böllinger / Pollähne*, § 66 Rn. 13 ff.

34. Απόφ. Μ. κατά Γερμανίας, 17.12.2009 και σχετ. *Kreuzer*, Europäischer Denktzettel fürs Verfassungsgericht, Die Zeit online (17.12.2009).

35. Σ' αυτή την καταγραφή αφιερώνεται ολόκληρο το δεύτερο μέρος (section 80 - 136) της (βρετανικής) Sexual Offences Act 2003.

36. www.nsopw.gov = The Dru Sjodin National Sex Offender Public Website (NSOPW). Μια συνολική προσέγγιση, από ευρωπαϊκή ωστόσο σκοπιά, προσφέρει η μελέτη του *Goldmann*, Eine Frage der Inkompetenz: Polizeiliche Warnungen vor Sexualstraftätern, Kritische Justiz 2009, σ. 282 επ.

δεν αποδεικνύεται ερευνητικά η χρησιμότητα του μητρώου, για την εξιχνίαση των σεξουαλικών εγκλημάτων, εντούτοις η αποδοχή του από την πολιτική εξουσία, την κοινή γνώμη και τις ταμπλόιντ παραμένει υψηλή. Ωστόσο, από την άλλη πλευρά, εγείρονται σοβαρές ενστάσεις για το μέτρο αυτό, καθώς αποτελώντας ποινική κύρωση, υπερβαίνει το όριο αναλογικότητας στην άσκηση κοινωνικού ελέγχου³⁷.

Η επιτήρηση σεξουαλικών δραστών συνιστά μέτρο που επιβάλλεται σε σεξουαλικούς δράστες και αφορά τη ζωή τους μετά την αποφυλάκιση. Δεν έχει ωστόσο ερευνηθεί η αποτελεσματικότητα / δραστηριότητα του μέτρου αυτού στην αποτροπή της υποτροπής, καθώς αυτή συχνά συνδυάζεται και με την λήψη άλλων μέτρων τροποποίησης της συμπεριφοράς³⁸. Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση της Κύπρου όπου, το 2014, ιδρύθηκε ειδική «Αρχή Εποπτείας Καταδικασθέντων για Αδικήματα Σεξουαλικής Φύσης κατά Ανηλίκων»³⁹ η οποία τηρεί αρχείο των εποπτευόμενων από αυτήν προσώπων, καταρτίζει πρόγραμμα για την επανένταξή τους, ελέγχει την ορθή διεκπεραίωση της εποπτείας τους, και τέλος εξασφαλίζει την αξιολόγηση της επικινδυνότητάς τους.

Ο χημικός/φαρμακευτικός ευνουχισμός των σεξουαλικών δραστών συνίσταται στη χορήγηση αντιανδρογόνων (ή και αντικαταθλιπτικών) φαρμάκων με τα οποία καταστέλλεται η σεξουαλική διάθεση – ορμή και συνεπώς και η αντίστοιχη επιθετικότητα⁴⁰. Η αρχετυπική βέβαια μορφή του ευνουχισμού είναι ο λεγόμενος «χειρουργικός ευνουχισμός». Συνίσταται στην αφαίρεση των όρχεων, η οποία επιφέρει απώλεια της ερωτικής διάθεσης και βέβαια είναι μη αναστρέψιμη επέμβαση. Εγείρονται, ωστόσο, εδώ σοβαρές ενστάσεις τόσο για την αποτελεσματικότητα⁴¹

37. Βλ. *Thomas*, όπ.π., 6, και πολύ διεξοδικά *Guntermann*, *Indefinite justice?* 2006, σ. 67 επ. (120, 152-3, 165-170).

38. *Bynum*, *Recidivism of Sex Offenders*, 2007 = www.sexoffender.com

39. Άρθρο 47 του Νόμου «Περί της Πρόληψης και της Καταπολέμησης της Σεξουαλικής Κακοποίησης, της Σεξουαλικής Εκμετάλλευσης Παιδιών και της Παιδικής Πορνογραφίας» [91(Ι)/2014]»

40. Βλ. σχετ. *Russel*, *Castration of repeat sexual offenders: an international comparative analysis*, *Houston Journal of International Law*, 1997.

41. *Eher / Gnoth / Birkbauer / Pfäfflin*, *Antiadrogene Medikation zur Senkung der Rückfälligkeit von Sexualstraftätern: ein kritischer Überblick*, *Recht und Psy-*

τέτοιων μέτρων όσο και για τη συμβατότητά τους με την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου⁴². Δε λείπουν επίσης τα ηθικά διλήμματα σχετικά με τη χρήση τέτοιων μέτρων⁴³.

Η υποχρεωτική θεραπεία συνιστά μορφή ακούσιας νοσηλείας και διακρίνεται σε επιμέρους προσεγγίσεις: γνωστική - συμπεριφορική (μεταβολή μοντέλων σκέψης), ψυχοεκπαιδευτική (υπολογισμός του θύματος και ανάληψη ευθύνης) και τέλος φαρμακολογική (μείωση της σεξουαλικής ορμής). Η κύρια, πάντως, μορφή θεραπείας είναι η ψυχιατρική ώστε κατ' αποτέλεσμα να γίνεται αναφορά σε «ψυχιατροποίηση», δηλ. ως (κατά)χρηση της ψυχιατρικής για τιμωρητικούς σκοπούς. Το μέτρο αυτό είναι συνυφασμένο με αναγκαστικό εγκλεισμό και ως εκ τούτου συνεπάγεται στέρηση της ελευθερίας αλλά και επιβολή ιατρικών πράξεων χωρίς τη συναίνεση του «ασθενούς». Εγείρονται, πάντως, και εδώ σοβαρές ενστάσεις αφενός μεθοδολογίας και αποτελεσματικότητας και αφετέρου συμβατότητας με θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές⁴⁴. Πάντως το Ανώτατο Δικαστήριο των ΗΠΑ δεν διέγνωσε στο συγκεκριμένο μέτρο ποινική υφή, απορρίπτοντας έτσι σχετικό ισχυρισμό αντι-

chiatric 3/2007, σ. 103, και επίσης *Streng*, op.cit., σ. 456. Περιγραφικά βλ. *Τσιλιάκου*, όπ.π., σ. 1703 επ.

42. Βλ. κυρίως τις ενστάσεις της CPT, 19th General Report, 2009, 28 και επίσης *Rainey / Harrison*, *Pharmacotherapy and Human Rights in Sexual Offenders: best of friends or unlikely bedfellows?* *Sexual Offender Treatment*, Vol. 3 (2008), Issue 2.

43. Βλ. ιδίως την εξαιρετικά τεκμηριωμένη Γνώμη της Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής της Κύπρου (2010) «σε σχέση με τους βιοηθικούς προβληματισμούς για τον χημικό και χειρουργικό ευνουχισμό σεξουαλικά αδικοπραγούντων ατόμων» = www.bioethics.gov.cy και επίσης *Harrison*, *Legal and Ethical issues when using Antiandrogenic Pharmacotherapy with Sexual Offenders*, *Sexual Offender Treatment*, Vol. 3 (2008), Issue 2.

44. *Roberts*, *The Mythical Divide Between Collateral and Direct Consequences of Criminal Convictions: Involuntary Commitment of "Sexually Violent Predators"*, 93 *Minnesota Law Review* (2008) σ. 670 [708], *Demleitner*, *Abusing state power or controlling risk?: sex offender commitment and Sicherungsverwahrung*, *Fordham Urban Law Journal* Vol. 30, 2003, *Doren/ Levenson*, *Diagnostic Reliability and Sex Offender Civil Commitment Evaluations: A Reply to Wollert* (2007), *Sexual Offender Treatment*, Vol. 4 (2009), Issue 1.

συνταγματικότητας⁴⁵.

VI. Συγκεφαλαίωση

Η τάση περιορισμού της ελευθερίας και διεύρυνσης του ποινικού ελέγχου της σεξουαλικής ζωής συμβαδίζει με τις ευρύτερες κατευθύνσεις που ακολουθούνται στις δυτικές κοινωνίες. Το δόγμα «νόμος και τάξη» ή, προς το ελληνικότερον, «πατρίς, θρησκεία οικογένεια» φαίνεται να ανακάμπτει και να κερδίζει το χαμένο έδαφος, από την εποχή της σεξουαλικής απελευθέρωσης⁴⁶. Μια αναπτυσσόμενη σταυροφορία σεξουαλικής ορθοδοξίας ξεκινά αρχικά από την προσπάθεια ελέγχου, κατά πρώτο λόγο, της γυναικείας σεξουαλικότητας και καταλήγει σε ένα νέο συντηρητισμό με βάση τον γάμο και την οικογένεια⁴⁷. Μάλιστα, η οικονομική ανασφάλεια και η ανεργία φαίνεται να αναζωογονούν παραδοσιακές σταθερές, όπως η οικογένεια και η θρησκεία, οι οποίες αντιμάχονται με σθένος την σεξουαλική ελευθερία. Ιστορικά, άλλωστε, οι θρησκείες υπερασπίζονται την οριοθέτηση της σεξουαλικότητας, καθώς φαίνεται να καταλήγουν ότι η ενέργεια που επενδύεται στον έρωτα χάνεται για άλλες υποθέσεις⁴⁸.

Η αποτύπωση σε νομοθετικά κείμενα αυτών των τάσεων, φαίνεται ενίοτε να προσλαμβάνει τη μορφή ενός μοντέρνου κυνηγιού μαγισσών όπου δεν ενδιαφέρει η αληθινή προστασία των εννόμων αγαθών αλλά η πάση θυσία εκμηδένιση του αντιφρονούντα ή πάντως ο αποκλεισμός

45. *Kansas v. Hendricks*, 521 U.S. 346, 361–62 (1997) (“[C]ommitment under the Act does not implicate either of the two primary objectives of criminal punishment: retribution or deterrence.”).

46. Ο *Παρασκευόπουλος*, Έρωτας και τιμωρία στην Ελλάδα, 2011, σ. 78 επ. ονομάζει αυτή την τάση «ανακύκλωση της αυστηρότητας στον μετανεωτερικό κόσμο».

47. Βλ. *Ιωαννίδη-Καπόλου / Αγραφιώτη*, Σεξουαλικότητα(ες) στα χρόνια της αβεβαιότητας και του AIDS. Η νέα ερωτική σχέση Ελλήνων και Ευρωπαίων, 2005, σ. 85-89.

48. *Ορύ*, Έρωσ εναντίον Θεού, σε: Φ.Φολκό, Λεξικό της πορνογραφίας, Μτφρ. Γ.Καυκιάς, 2012, σ. 518, *Τσιοδούλος*, Τιμωρία-η σκοτεινή όψη της σεξουαλικότητας, 2012, σ. 47 επ.

και η διαπόμπευση του «μη κανονικού»⁴⁹. Πάνω σ' αυτόν διεκδικούν ρόλο η ψυχιατρική και το ποινικό δίκαιο. Στις Η.Π.Α., ήδη από την δεκαετία του 1990, άρχισε βήμα – βήμα ο πουριτανισμός να καθορίζει το σεξουαλικό ποινικό δίκαιο⁵⁰. Η τάση αυτή με σημείο αναφοράς τη σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών τείνει να λάβει τα χαρακτηριστικά υστερίας γύρω από το σεξουαλικό έγκλημα εν γένει με συχνές επικλήσεις για μια άμετρη ποινική καταστολή.

Όμως, η αντιμετώπιση με ποινικά μέτρα της σεξουαλικής απόκλισης ή της διαφορετικότητας, όταν αυτή δεν εκδηλώνεται με αντικοινωνικές πράξεις, συνιστά μια μορφή τιμώρησης του φρονήματος και αντιβαίνει στο κατά βάση φιλελεύθερο θεμέλιο του (σύγχρονου) ποινικού δικαίου. Ως εκ τούτου, η απόκρουση αυτών των σύγχρονων τάσεων αυστηροποίησης του σεξουαλικού ποινικού δικαίου που καταλήγουν σε περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας, υπό το πρόταγμα μιας ηθικολογίας χωρίς αντίκρισμα την προστασία της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης, συνιστά γνήσια υπεράσπιση ενός ποινικού συστήματος αντικειμενικού αδικού. Μάλιστα το ελληνικό σεξουαλικό ποινικό δίκαιο ενώ διατηρεί στοιχεία (και εγκλήματα) που δεν αντιστοιχούν πια στις σύγχρονες αξιολογήσεις για την κοινωνική βλαπτικότητα (π.χ. άρ. 347 ΠΚ: παρά φύση ασέλγεια, άρ. 348 ΠΚ: διευκόλυνση ακολασίας άλλων), ταυτόχρονα εμπλουτίζεται με νέες ποινικές υποστάσεις ή επεκτάσεις ήδη υφισταμένων (για την πορνογραφία ή την σεξουαλική κακοποίηση των παιδιών). Είναι προφανές ότι ένα τέτοιο μείγμα αλλοιώνει την ισορροπία του ποινικού μας συστήματος· ο εξορθολογισμός, επομένως, του σεξουαλικού ποινικού δικαίου, μέσα από μια αποκάθαρση του 19^{ου} κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα, φαίνεται αναγκαίος και κοινωνικά πρόσφορος.

49. Φουκώ, Οι μη κανονικοί, Μτφρ. Σ. Σιαμανδουράς, 2011, σ. 119 επ., 321 επ.

50. Roth, Uncle Sam's Sexualhölle erobert die Welt. Die neue Hexenjagd auf »Kinderschänder« und die weltweite Enthumanisierung des Sexualstrafrechts unter US-Diktat, 2013 passim.

Οι δυσκολίες ρύθμισης της πορνείας μέσα από τρεις καναδικές Αποφάσεις

ΑΝΤΩΝΗΣ Δ. ΜΑΓΓΑΝΑΣ*

Εισαγωγή

Το Δεκέμβριο του 2013 το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά στην υπόθεση *Bedford* [2013] 3 SCR 1101 έκρινε αντισυνταγματικές όλες τις διατάξεις του Ποινικού Κώδικα που αφορούσαν την πορνεία¹ δεδομένου ότι δεν εξασφάλιζαν την υγεία και ασφάλεια των εκδιδομένων, ζήτησε από την Κυβέρνηση να ψηφίσει νέα νομοθεσία που να διασφαλίζει τις εκδιδόμενες μέσα σε ένα χρόνο. Οι εκδιδόμενες του Καναδά (και όχι μόνο) χαιρέτισαν με ενθουσιασμό την απόφαση αυτή. Η Κυβέρνηση προετοίμασε (πολύ γρήγορα σχετικά με τη δυσκολία και λεπτότητα του θέματος και για να σεβαστεί το χρονοδιάγραμμα που έθεσε το Ανώτατο Δικαστήριο) το νέο σχέδιο Νόμου (Bill c-36) το οποίο έχει συναντήσει πολλές αντιδράσεις αφού τη μόνη ουσιαστική αλλαγή που φαίνεται να επιφέρει είναι ότι απαλείφει τον όρο πορνεία από όλα τα άρθρα του Κώδικα. Σύμφωνα με τις δηλώσεις του Υπουργού, η γυναίκα θεωρείται θύμα και στόχος είναι να χτυπηθεί η ζήτηση με απώτερο στόχο να εξαλειφθεί η πορνεία. Η γυναίκα είναι ελεύθερη να εξασκεί το επάγγελμα, εκείνος όμως που δημοσιεύει τις αγγελίες της (στον Τύπο ή μέσω face

* Ομότιμος Καθηγητής Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου.

1. Βλ. Ενδεικτικά τις υποθέσεις του Καναδικού Ανωτάτου Δικαστηρίου *Hutt v. R* [1978] 2 SCR 476 με ανάλυση στο Α. Μαγγανάς, *Θέματα Εγκληματολογίας και Ποινικού Δικαίου*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη 1999, *R.v. Skinner* [1990] 1 SCR 476 *R.v. Downey* [1992] 2 SCR 1001 με ανάλυση στο Α. Μαγγανάς, *Το εγκληματικό Φαινόμενο στην πράξη* Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη 2004 και *R. v. Labaye*, [2005] 3 SCR 728 με ανάλυση στο Α. Μαγγανάς, *Ιδιαίτερα ζητήματα Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας*.

book) καθώς και ο πελάτης κινδυνεύουν να διωχθούν !!!!. Εκτός του ότι οι ρυθμίσεις αυτές ουδεμία σχέση έχουν με το πνεύμα της απόφασης Bedford (ratio decidendi) ούτε οι ίδιες οι εκδιδόμενες δεν φαίνονται ικανοποιημένες (Βλ. σχετικά δημοσιεύματα ηλεκτρονικά και στον έντυπο Τύπο).

Κατά την προσωπική μου άποψη αν και η πρόσφατη απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου αποτελεί ένα σημαντικό βήμα είναι πολύ δύσκολο να υλοποιηθεί στην πράξη. Η πορνεία αποτελεί ένα πανάρχαιο ζήτημα σε παγκόσμιο επίπεδο. Οι τρεις канаδικές δικαστικές αποφάσεις που θα παρουσιασθούν αναλυτικά δείχνουν καθαρά τις δυσκολίες αντιμετώπισης αυτού του δυσεπίλυτου κοινωνικού προβλήματος.

1) Μια κλασική περίπτωση προαγωγού²

Κατά του κατηγορουμένου απαγγέλθηκαν δέκα κατηγορίες για το ότι με βία ή απειλή εξώθησε την Χ, κάτω των 18 χρόνων, σε έκδοση και ότι ζούσε από τα προϊόντα της πορνείας (άρθ. 212(2.1) Καναδικός Π.Κ., για σεξουαλική επίθεση κατά της Χ., για απειλές θανάτου κατά της ΜΓ, της ΖΤ και της Χ, για σωματικές βλάβες και παράνομη κατακράτηση της Χ και για παράνομη οπλοφορία.

Σύμφωνα με τα στοιχεία η καταγγέλλουσα - θύμα Χ γεννήθηκε το 1991 ήταν, επομένως, κάτω των 18 χρόνων όταν έγιναν τα αδικήματα. Το 2007 συνάντησε τον κατηγορούμενο τον οποίο αναγνωρίζει με το όνομα Allan, όνομα που γνωρίζουν και οι άλλοι μάρτυρες. Αφού σχετίστηκε για ένα μικρό διάστημα μαζί του, σταμάτησαν να βλέπονται την άνοιξη του 2008. Τέλος Αυγούστου έρχεται εκ νέου σε επαφή με τον Allan, φεύγει από το πατρικό της σπίτι και μένει σε διάφορα μοτέλ τα οποία πληρώνει ο κατηγορούμενος. Μετά από λίγες εβδομάδες ο τελευταίος πείθει την Χ να χορέψει σε ένα club για να του επιστρέψει τα χρήματα που είχε δώσει για εκείνην. Ένας σοφέρ οδηγεί την Χ σε ένα μπαρ κοντά στο Η, το οποίο το θύμα περιγράφει ως «club a gaffes» ή «club A+», που σημαίνει ένα κέντρο όπου οι γυμνές χορεύτριες προσφέρουν στους πελάτες σεξουαλικές υπηρεσίες που περιλαμβάνουν πεολειχίες, αυτοϊκανοποιήσεις και πλήρεις σεξουαλικές σχέσεις επί

2. R. Derisca, CQ 28é2011, no 500-01-021141-0

χρήμασι. Τις δύο μέρες που δούλεψε εκεί «κέρδισε» 2.000 δολ. περίπου και αν αφαιρέσουμε ένα ποσόν που της έκλεψαν έδωσε επιστρέφοντας στον κατηγορούμενο 1.500 δολ. που θα χρησιμοποιηθούν για να πληρωθεί το μοτέλ Ε για ένα διάστημα. Στο ίδιο μοτέλ δέχθηκε πελάτες επί αμοιβή για δυο ημέρες. Τη μια οι πελάτες βρέθηκαν από αγγελία μέσω ιντερνέτ και την άλλη η ίδια βρήκε τους πελάτες που τους «ψάρευε» στο μπαρ του μοτέλ. Τα χρήματα χρησίμευσαν για να πληρωθεί το μοτέλ. Από το Δεκέμβριο του 2008 μέχρι το Μάρτιο του 2009 η Χ εργάζεται κατά διαστήματα στο μπαρ Φ ως γυμνή χορεύτρια. Πρόκειται για χορούς με επαφή διάρκειας 4 λεπτών περίπου που εκτελεί μπροστά στον πελάτη για 15 δολ. ο οποίος πελάτης μπορεί να αγγίξει το στήθος, την πλάτη ή τους μηρούς της χορεύτριας όχι όμως την ηβική περιοχή. Κερδίζει μεταξύ 300 και 700 δολ. για κάθε ημέρα εργασίας χρήματα που δίνει στον Allan ο οποίος της αφήνει 40 έως 60 δολ. για έξοδα και φαγητό στο μοτέλ. Κατά το διάστημα εκείνο «φιλοξενείται» από τον ΡΤ, ιδιοκτήτη του μπαρ όπου χορεύει. Από το τέλος Φεβρουαρίου 2009 έως τις 25/3/2009 διαμένει σε ένα διαμέρισμα που βρήκε εκείνη αλλά ο Allan πλήρωσε το ενοίκιο και πήρε τα κλειδιά. Στο χώρο αυτό δέχθηκε 10 πελάτες περίπου για σεξ περιλαμβανομένων ολοκληρωμένων σχέσεων για 120 έως 140 δολ. ανά πελάτη. Τα χρήματα δίνονται στον κατηγορούμενο ο οποίος παραμένει εκεί κοντά είτε στην είσοδο του διαμερίσματος είτε μέσα στο αυτοκίνητό του.

Μετά από ένα δείπνο στους γονείς της τα Χριστούγεννα του 2008, το «σκάει» από τον Allan και μένει σε ένα μοτέλ με κάποιον 2SHINE. Εκδίδεται για δύο μέρες και ο τελευταίος κρατά τα χρήματα. Στη συνέχεια επιστρέφει στο μπαρ Φ με τον καινούργιο φίλο όπου βρίσκεται ο Allan. Μια αρκετά έντονη συζήτηση γίνεται μεταξύ των δυο ανδρών και η Χ βλέπει τον Allan να σημαδεύει με όπλο τον αντίζηλο. Τελικά θα μείνει με τον Allan και θα συνεχίσει να εργάζεται στο μπαρ Φ.

Επιπρόσθετα, η Χ καταθέτει ότι ο κατηγορούμενος δεν δίσταζε να την χτυπήσει όταν του αντιμιλούσε ή δεν τον υπάκουε ή δεν έκανε αυτά που της έλεγε. Αναφέρει ένα συγκεκριμένο γεγονός στο μοτέλ Ε το φθινόπωρο του 2008, όταν παρουσία κάποιου άλλου της έσφιξε το λαιμό για μερικά δευτερόλεπτα και τη χαστούκισε μερικές φορές.. Ανα-

φέρει και άλλα παρόμοια περιστατικά. Στις 25/3/2009, ο κατηγορούμενος την εξαναγκάζει να του κάνει μια πεολειχία πράγμα που εκείνη δεν θέλει εκφράζοντας καθαρά την άρνησή της. Τότε ο Allan της σφίγγει δυνατά το μπράτσο υποχρεώνοντάς την να υπακούσει. Δεν ήταν η πρώτη φορά που αναγκάστηκε να κάνει σεξ μαζί του.

Δυο τρεις μέρες πριν, ο κατηγορούμενος της είχε δώσει μια γροθιά στα οπίσθια και τη μέρα της σύλληψής του μια γροθιά στο πρόσωπο στο διαμέρισμα που είχαν νοικιάσει. Επτά ή δέκα μέρες πριν τη σύλληψή του ο Allan την απείλησε λέγοντας ότι αν του φύγει θα τη βρει και θα τη σκοτώσει όπως και τους γονείς της. Η Χ προσθέτει ότι όλα τα χρήματα που πήρε από τους χορούς επαφής στα μπαρ και τις σεξουαλικές σχέσεις στο διαμέρισμα τα έδωσε στον κατηγορούμενο ο οποίος πλήρωνε για το μοτέλ και το διαμέρισμα και της άφηνε 40 ή 60 δολ. για τα έξοδα και τις ανάγκες της τις μέρες που χόρευε ως γυμνή χορεύτρια. Αποδέχεται, ακόμη, ότι κατ' αυτή την περίοδο έκανε εμπόριο ναρκωτικών με τον Allan.

Στη συνέχεια κατέθεσε η Μ. Γ., μητέρα της Χ, η οποία ανέφερε ότι γνώρισαν με το σύζυγό της για πρώτη φορά τον Allan το Δεκέμβριο του 2008. Ένα μήνα πριν τις 25/3/2009, όπως δεν είχε νέα της κόρης της για 8 μέρες, τηλεφώνησε στον κατηγορούμενο αφήνοντας μήνυμα ότι θα ειδοποιούσε την αστυνομία αν δεν είχε νέα του Allan ή της κόρης της τις επόμενες ώρες. Λίγα λεπτά αργότερα ο Allan της τηλεφώνησε για να τη βεβαιώσει ότι η κόρη της ήταν καλά. Η Χ είχε τη συνήθεια να πηγαίνει στους γονείς της δυο φορές την εβδομάδα για ένα ντους και κάθε φορά συνοδευόταν από τον Allan ο οποίος την περίμενε στο αυτοκίνητό του και καλούσε συχνά για να της μιλήσει. Στις 25/3/2009 η Χ παρουσιάζεται στο σπίτι των γονιών της γύρω στις 21.00. Είναι νευρική και ταραγμένη και ζητά να καλέσουν την αστυνομία γιατί ο κατηγορούμενος περιμένει κάτω και εκείνη δεν θέλει πια να ξαναγυρίσει κοντά του.. Πληροφορεί τους αστυνομικούς ότι είναι πιθανόν οπλισμένος και ότι κρύβει ένα όπλο κάτω από το κάθισμα του οδηγού. Η μητέρα της Χ παρατηρεί επίσης εκχυμώσεις στο σώμα της κόρης της η οποία λέει ότι τις προκάλεσε ο κατηγορούμενος με τα χτυπήματά του.

Η Υ μια φίλη της Χ αναφέρει ένα περιστατικό όταν πήγε να επι-

σκεφθεί τη φίλη της στο μοτέλ Ε. Ο Allan μπήκε απότομα, διέταξε την Χ να βγει σπρώχνοντας την. Κατόπιν άκουσε θόρυβο από χτυπήματα και την Χ να κλαίει. Όταν ο κατηγορούμενος ανοίγει την πόρτα η Χ κλαίει και έχει τα μάγουλα κόκκινα. Όταν του σηκώνει τη φωνή, ο Allan την πιάνει από το λαιμό δίνοντάς της δύο δυνατά χαστούκια στο πρόσωπο που άφησαν σημάδια στα μάγουλα. Η Υ και η Χ θέλουν να φύγουν αλλά ο κατηγορούμενος αρνείται να τις αφήσει προειδοποιώντας τις «αν καλέσετε την αστυνομία δεν ξέρετε τι μπορώ να σας κάνω» και μετά έφυγε.

Ο ΡΤ που καταθέτει στη συνέχεια είναι ιδιοκτήτης 2 κλαμπ με γυμνές χορεύτριες όπου «δούλευε» η Χ. Αν και κέρδιζε 300 με 400 δολ. κάθε φορά δεν είχε ποτέ χρήματα μιας και είχε έξοδα (η Χ). Στο κλαμπ την πήγαινε ο Allan η ο σοφέρ του ΔΤ. Είναι ο κατηγορούμενος που έκλεινε τηλεφωνικά το σπίτι του τότε θα πήγαινε η Χ για «δουλειά». Τέλος, ο ΔΤ αναφέρει τα ίδια γεγονότα για τον άλλο άνδρα και τον τσακωμό με τον Allan και ότι παρενέβη για να τους ηρεμίσει.

Οι αστυνομικοί που κατέθεσαν ανέφεραν για το τηλεφώνημα που δέχθηκαν στις 25 Μαρτίου. Όταν έφθασαν στο σημείο ζήτησαν να ερευνήσουν, χωρίς ένταλμα, το αυτοκίνητο του Allan, εκείνος προσπάθησε να ξεφύγει τρέχοντας, τον συνέλαβαν αλλά δεν βρήκαν όπλο στο όχημα μόνο 4 κάλυκες. Το όπλο βρέθηκε, τελικά, στο υπόγειο όπου κατοικούσαν ο Allan με τη φίλη του ΔΛ, η οποία, καταθέτοντας στη συνέχεια, αρνήθηκε την ύπαρξη όπλου.

Ο κατηγορούμενος στην κατάθεση του αναφέρει ότι συνάντησε την Χ το Νοέμβριο του 2007 καθώς και τις Υ και Ρ. Ήξερε ότι και οι τρεις δούλευαν σαν «κορίτσια συνοδείας» δηλ. στην πορνεία. Για ένα διάστημα η Χ πουλούσε ναρκωτικά για λογαριασμό του, μέχρι που συνελήφθη την άνοιξη του 2008. Στο δικαστήριο Ανηλίκων από όπου πέρασε η Χ έμαθε ότι ήταν κάτω των 18 χρόνων. Στη συνέχεια δεν είχε καμιά επαφή μαζί της μέχρι τον Αύγουστο 2008 όταν εκείνη επικοινωνήσει μαζί του. Η Χ έμενε τότε με την Υ και μαζί δεχόταν τους πελάτες ως «συνοδεία». Ο κατηγορούμενος δέχθηκε να πουλά πάλι ναρκωτικά η Χ για αυτόν υπό τον όρο ότι δεν θα έμενε με την Υ για να μην κινήσουν υποψίες στην αστυνομία. Για λίγες εβδομάδες η Χ πουλά ναρκωτικά

χωρίς , όμως, να του δίνει όλα τα χρήματα που βγάζει από το εμπόριο, σταματά μάλιστα να του δίνει νέα της. Τον Οκτώβριο δέχεται μια κλήση από την X που παραπονιέται ότι τη χτύπησαν και την έκλεψαν. Πηγαίνει να την πάρει από το μοτέλ Λ και την μεταφέρει στο μοτέλ Ε όπου ο κατηγορούμενος έχει πελάτες χρήστες ναρκωτικών με τους οποίους πρέπει να ασχοληθεί η X. Το Νοέμβριο του 2008 δέχεται μια νέα κλήση από την X που είναι μαζί με την Y και έναν προαγωγό που του ζητά ένα ποσό χρημάτων. Ο κατηγορούμενος πληρώνει στο άτομο αυτό 3000 δολ. για να αφήσει την X να φύγει. Κατόπιν έχει μια κουβέντα με την X η οποία του φωνάζει «Δε μας παρατάς» (ta gueule). Ουμώνει, παρασύρεται και τη χαστουκίζει και μετά φεύγει. Τέλος Νοεμβρίου, αρχές Δεκεμβρίου 2008 την ξαναειδε οπότε αυτή του ζήτησε να την μεταφέρει στο μπαρ του PT τον οποίο δεν γνωρίζει. Ο κατηγορούμενος την οδηγεί και της αφήνει 300 δολ. για να πληρώσει το δωμάτιό της.

Στις 24/12 ξαναειδε την X σε ένα δείπνο στους γονείς της και έκτοτε δεν είχε νέα της για μερικές μέρες. Δέχεται τηλεφωνήματα από τη μητέρα της X, η οποία ανησυχεί και επικοινωνεί με τον PT για να μάθει πού είναι η X. Εκείνος του απαντά ότι την εμπιστεύθηκε σε έναν άνδρα για να την «σπρώξει» στη δουλειά. Ζητά τότε να του φέρει ο άνδρας την X και ακολουθεί ο καυγάς που αναφέραμε πιο πάνω. Τελικά παίρνει την X και την οδηγεί σ' ένα μοτέλ όπου πουλά ναρκωτικά για λογαριασμό του.

Το Φεβρουάριο του 2009, η X δεν θέλει πλέον να πουλά ναρκωτικά στο κέντρο της πόλης και ξαναγυρίζει στο μπαρ Φ για να δουλέψει πάλι ως χορεύτρια. Στη συνέχεια η κατάσταση χειροτέρευσε όπως και η σχέση τους. Τότε ζήτησε από την X να του επιστρέψει χρήματα πρώτα 4000 δολ. Μετά 20000 και τέλος 36000 . Τον ίδιο μήνα με τα χρήματα που του επέστρεψε η X νοίκιασε το διαμέρισμα. Αναφορικά με τις συζητήσεις που είχε με την X, λέει ότι ήθελε να την αποτρέψει να χορεύει γυμνή ή να εκπορνεύεται και να την πείσει να επιστρέψει σε κείνον και να πουλά ναρκωτικά. Δηλώνει ότι ουδέποτε είχε στην κατοχή του όπλο και δεν ξέρει πως βρέθηκε το όπλο στο υπόγειο που κατοικούσε με τη φίλη του. Είναι μετά τη σύλληψή του που έμαθε για τους κάλυκες που βρέθηκαν στο αυτοκίνητό του

Στη συνέχεια η εισαγγελία κατέθεσε τα κείμενα μηνυμάτων που αντάλλαξαν με το κινητό του ο κατηγορούμενος με την Χ.

Η δικαστική κρίση

Κατ' αρχάς ο δικαστής ασχολείται με την έννοια του όρου πορνεία. Δεδομένου ότι ο νομοθέτης δεν προσδιόρισε την έννοια, χρησιμοποιώντας προηγούμενες δικαστικές αποφάσεις καταλήγει ότι πρόκειται για την προσφορά από ένα άτομο σεξουαλικών υπηρεσιών με χρηματικό αντάλλαγμα (Renvoi relatif à l'art. 193 et à l'al. 195.1 (1) c) du *Code criminel (Man.)*, (1990) 1 R.C.S. 1123 , à la page 1159) Εξάλλου δεν είναι απαραίτητη η ύπαρξη σωματικής (φυσικής) επαφής Μετά από μια διεξοδική ανάλυση της νομολογίας ως προς το αν οι «χοροί-επαφές» από τις γυμνές χορεύτριες συνιστούν πράξη πορνείας, ο δικαστής εκτιμά ότι πράγματι πρόκειται για πράξη πορνείας αφού η χορεύτρια (στην περίπτωση του μπαρ Φ και a fortiori στα μοτέλ και το διαμέρισμα) επέτρεπε τους πελάτες, έναντι χρηματικού ανταλλάγματος, να την αγγίξουν στο στήθος, τα οπίσθια κι το υπόλοιπο σώμα πλην της ηβικής περιοχής.

Όσον αφορά τον ισχυρισμό του κατηγορούμενου ότι η έρευνα στο αυτοκίνητό του έγινε παράνομα και χωρίς ένταλμα ο δικαστής, αφού εξέτασε τη σχετική νομολογία, κατέληξε ότι η έρευνα δεν ήταν παράνομη αφού ο κατηγορούμενος είχε, ουσιαστικά, εγκαταλείψει το όχημα του όταν βγήκε και άρχισε να τρέχει.

Τελικά ο δικαστής ,στηριζόμενος στις καταθέσεις αλλά και κυρίως στα μηνύματα που αντάλλαξαν και τα οποία παρατίθενται λεπτομερώς όπου φαίνεται καθαρά ο έλεγχος που ασκούσε ο κατηγορούμενος στα ωράρια, τους πελάτες και τα χρήματα της Χ, δεν πιστεύει τους ισχυρισμούς του κατηγορούμενου και τον κρίνει ένοχο για τα περισσότερα αδικήματα πλην εκείνων ότι εξώθησε την Χ στην πορνεία και ότι την κατακράτησε παράνομα

Ποινή 29 μήνες για κάθε κατηγορία μείον 55 μήνες προφυλάκισης

Σχόλια

Εν προκειμένω πρέπει να τονισθεί (βγαίνει από άλλη περίπτωση όπου ο κατηγορούμενος είδε την αίτησή του για παροχή ασύλου στον

Καναδά να απορρίπτεται) ότι ο κατηγορούμενος είναι Αϊτινός γεννηθείς το 1980 και ζήτησαν με τη μητέρα του παραμονή στον Καναδά το 1999. Έχει τελέσει σωρεία αδικημάτων εκτός από τα παρόντα και θεωρήθηκε τελικά ότι συνιστά κίνδυνο για την канаδική κοινωνία.

Πρόκειται για μια περίπτωση που ανήκει στο «κλασσικό» τρίπτυχο του οργανωμένου εγκλήματος. Πορνεία, ναρκωτικά, προστασία. Εντύπωση προξενεί το γεγονός ότι ο κατηγορούμενος δέχθηκε πρόθυμα ότι είχε συνεργάτη την Χ στο εμπόριο ναρκωτικών μήπως αποφύγει την καταδίκη για τα άλλα πιο σοβαρά αδικήματα. Όσον αφορά την κοπέλα είναι, δυστυχώς, φαινόμενο των καιρών της επιδίωξης τη υλικής απόλαυσης.

Εντύπωση μου προκάλεσε ο ρόλος της μητέρας. Το ότι κάλεσαν το «φίλο» και προαγωγό της κόρης της στις 24/12, το ότι του τηλεφώνησε για να μάθει τι κάνει η κόρη της αλλιώς θα ειδοποιούσε την αστυνομία, δηλώνει ή ότι ήταν πολύ αφελής ή ότι ήταν μια συνηθισμένη κατάσταση ή, τέλος ότι η κατάσταση αυτή τους βόλεψε και οικονομικά ?

2. Ποινικοποίηση της συμπεριφοράς του πελάτη πόρνης³

Ο Gagne κατηγορείται ότι ήλθε σε επικοινωνία με ένα άτομο με σκοπό να ζητήσει τις σεξουαλικές υπηρεσίες από κάποιον που επιδίδεται στην πορνεία (άρθ. 213 (1) c) Καν.Π.Κ.

Πραγματικά περιστατικά

Σύμφωνα με την εισαγγελία στις 20 Ιουνίου 2007, γύρω στις 17.00, η αστυνομία της πόλης του Κεμπέκ εκτελεί μια επιχείρηση που στοχεύει στη σύλληψη πιθανών πελατών της πορνείας του δρόμου στην οδό St-Vallier [Είναι σημαντικό να τονισθεί ότι πρόκειται για υποβαθμισμένη περιοχή του Down Town της πόλης και εδώ πρέπει να γίνει ο σύνδεσμος με τη δημοσίευση του βιβλίου «Θέματα Εγκληματολογίας και Ποινικού Δικαίου» αναφορικά με τα αστυνομικά τεχνάσματα σε μια περίπτωση εμπορίας ναρκωτικών.]

Η αστυνομικός Κ. προσποιείται μια πόρνη ντυμένη με παλιά ρούχα,

3. R. c. Gagne, Cour Municipale (Δημοτικό Δικαστήριο της πόλης του Κεμπέκ), 20/8/2009, No 20070548.

ένα jean και ένα t-shirt. Τα μαλλιά της είναι ξέπλεκα, η συμπεριφορά της ανέμελη σαν να μην έχει τίποτα να κάνει και να περιμένει. Δυο μέλη του περιπολικού, δύο ανακριτές και ένας ντετέκτιβ [!!!!] συμμετέχουν επίσης σ' αυτή την επιχείρηση. Οι τελευταίοι παρακολουθούν από απόσταση τις συζητήσεις που μπορεί να κάνει η Κ. η οποία στέκεται στη γωνιά δυο δρόμων και, χαζεύοντας, μετακινείται ελαφρά. Οι οδηγίες που της έχουν δοθεί είναι να έχει ύφος ξένοιαστο και να μην κάνει πρώτη τις επαφές με τους πιθανούς υπόπτους. Είχαν μάλιστα συμφωνήσει για το σινιάλο που θα τους έκανε αν η επικοινωνία είχε σκοπό τις σεξουαλικές υπηρεσίες. Θα ανασήκωνε το πανταλόνι της από τις πιέτες. Γύρω στις 17 και 40 ένα αυτοκίνητο Intrepid μπλε σκούρο σταματά στην απέναντι πλευρά από όπου είναι η αστυνομικός και κορνάρει, Η Κ δεν κινείται καθόλου. Το αμάξι μένει στη θέση αυτή για τρία τέσσερα λεπτά και μετά φεύγει. Τριάντα δεύτερα αργότερα το αυτοκίνητο επιστρέφει από την αντίθετη πλευρά του δρόμου. Περνά μπροστά από εκεί που στεκόταν η Κ και ακινητοποιείται στα τρία μέτρα από την αστυνομικό. Εκείνη βλέπει το πίσω μέρος του οχήματος. Δεν κάνει τίποτα. Το αυτοκίνητο παραμένει στο σημείο αυτό για 3-4 λεπτά οπότε κάνει όπισθεν για να τοποθετηθεί τρία μέτρα από την αστυνομικό ακριβώς απέναντί της. Εκείνη βλέπει το μπρος μέρος του αυτοκινήτου χωρίς να διακρίνει τον οδηγό. Μετά από 30 δευτερόλεπτα, ο οδηγός αναβοσβήνει τα φώτα κατεβάζοντας το τζάμι της πόρτας του συνοδηγού. Η Κ δεν αντιδρά, ο οδηγός-κατηγορούμενος σκύβει προς το παράθυρο. Με τη σειρά της η Κ σκύβει για να τον δει. Είναι 17 και 45 περίπου και ακολουθεί η παρακάτω συνομιλία:

«Κατ.: Πόσο χρεώνεις για μια π.... (Πεολειχία)?

Κ.: 20 δολ..

Κατ.: Είσαι σίγουρη ότι θα τα καταφέρεις? Φαίνεσαι αρκετά «φευγάτη».

Κ: Ναι, ναι δεν υπάρχει πρόβλημα. Έλα να με βρεις στο χώρο στάθμευσης.»

Στο σημείο αυτό τελειώνει η συνομιλία.. Ταυτόχρονα, η Κ. υποδεικνύει στον οδηγό να πάει στο γειτονικό χώρο δημοτικής στάθμευσης στην απέναντι πλευρά του δρόμου. Ο κατηγορούμενος πάει κατ' ευθείαν εκεί. Τότε η αστυνομικός κάνει το σινιάλο ανεβάζοντας το πανταλόνι

της. Οι συνάδελφοί της, μεταξύ των οποίων ο Ρ. βρίσκονται στο χώρο στάθμευσης. Ο Ρ βλέπει ένα όχημα μάρκας Intrepid μπλε σκούρο να σταματά στο ύψος της Κ. Η τελευταία συνομιλεί με κάποιον επιβαίνοντα και στη συνέχεια κάνει το σινιάλο. Τότε το όχημα πάει στο πάρκινγκ και σταθμεύει 20 μέτρα από το αυτοκίνητο με συμβατικές πινακίδες του Ρ ο οποίος μετακινεί το όχημά του πίσω από το Intrepid. Δυο ντετέκτιβ προσεγγίζουν το αυτοκίνητο του κατηγορούμενου, του ζητούν να κλείσει τη μηχανή και να κατέβει. Όταν εκείνος ανοίγει την πόρτα έχει στο αριστερό του χέρι ένα χαρτονόμισμα των 20 δολ. το οποίο αφήνει να πέσει στο πάτωμα μεταξύ καθίσματος και πόρτας του οδηγού. Ο Ρ τον ρωτά τότε γιατί άφησε να «πέσει» το χαρτονόμισμα και εκείνος απαντά ότι έψαχνε ,απλά, τις τσέπες του. Όταν ο ντετέκτιβ Γ προβαίνει στη σύλληψη του κατηγορούμενου, ο τελευταίος του δηλώνει ότι είναι ιδιωτικός ανακριτής, Ότι έχει συνεργασθεί στο παρελθόν τόσο με την Ομοσπονδιακή όσο και με την Αστυνομία της Επαρχίας του Κεμπέκ, ότι το «κορίτσι» έδινε την εντύπωση τοξικομανή και ότι εκείνος δουλεύει για να τη βοηθήσει, ότι εργάζεται για ένα μη κερδοσκοπικό οργανισμό που βοηθά τους άπορους και ότι όλα αυτά ανήκουν στο λειτούργημά του να «ψαρεύει» (soliciter) τέτοια άτομα στο δρόμο. Συγχαίρει, μάλιστα, τους αστυνομικούς για τη δουλειά που κάνουν. Η σύλληψη του κατηγορούμενου ήταν μια από τις 7-8 που έγιναν σ' εκείνη την «επιχείρηση» της αστυνομίας και η μόνη όπου η αστυνομικός Κ έπαιξε το ρόλο της πόρνης. Μετά από κάθε σύλληψη η Κ συντάσσει Έκθεση σχετικά με την επικοινωνία με τον ύποπτο.

Από την πλευρά της η υπεράσπιση καταθέτει ότι ο κατηγορούμενος δεν είναι από την πόλη του Κεμπέκ. Διαμένει σε ξενοδοχείο σε προάστιο της πόλης. Πριν από τα επίμαχα γεγονότα είχε αποσύρει χρήματα από ένα ΑΤΜ στην Άνω Πόλη και προσπαθούσε να βρει την κεντρική αρτηρία που έψαχνε διασχίζοντας την Κάτω Πόλη. Στο σημείο της σύλληψης είδε μια γυναίκα ακίνητη στη γωνία δυο δρόμων τους οποίους δεν γνωρίζει. Η γυναίκα δεν έχει καμία επικοινωνία με τους περαστικούς, πεζούς ή αυτοκινητιστές. Φαίνεται να βρίσκεται στον «κόσμο» της γεγονός που δημιουργεί ερωτηματικά στον κατηγορούμενο. Νομίζει ότι μπορεί να χρειάζεται βοήθεια. Περιμένοντας το φανάρι στη δια-

σταύρωση παρατηρεί τη συμπεριφορά της γυναίκας για μερικά λεπτά. Μόλις άναψε πράσινο ο κατηγορούμενος διασχίζει το δρόμο και σταθμεύει λίγο πιο κάτω. Παρακολουθεί ακόμη τη γυναίκα για λίγα λεπτά. Τοποθετεί τον καθρέφτη έτσι ώστε να τη βλέπει. Δεν θυμάται να κορνάρισε. Εκείνη παραμένει πάντα ακίνητη στη γωνία. Ο κατηγορούμενος πιστεύει ότι έχει ψυχιατρικά προβλήματα. Πρόθεσή του είναι να τη βοηθήσει. Αν πράγματι έχει ανάγκη από βοήθεια σκοπεύει να καλέσει το 911 ώστε να την αναλάβει η αστυνομία. Φεύγει από το σημείο που είχε σταματήσει και συνεχίζει την πορεία του. Λίγο πιο πέρα κάνει στροφή επί τόπου και επιστρέφει από την αντίθετη πλευρά για να έλθει σε επαφή με αυτή τη γυναίκα και να πάρει πληροφορίες για την «κατάσταση» της. Όταν επιστρέφει η γυναίκα βρίσκεται στο ίδιο σημείο. Τότε σταματά το όχημά του στο ύψος της για 5-30 δεύτερα μέχρι να κάνει όπισθεν και να σταματήσει σε απόσταση 3 αυτοκινήτων από την Κ. Για 3-4 λεπτά, ακόμη, παρατηρεί τη συμπεριφορά της. Της κάνει σήμα με τα φώτα του για να δει πώς θα αντιδράσει. Εκείνη προχωρά και τον κοιτάζει. Παρουσιάζει νευρικά τικ. Ξύνει τα χέρια της δεν φαίνεται να έχει, όμως, σημάδια στα μπράτσα ούτε μελανιές από σύριγγα. Ο κατηγορούμενος αναρωτιέται αν έχει ψυχιατρικά ή άλλα προβλήματα υγείας, αν είναι μια πόρνη ή τίποτε από όλα αυτά. Κατά την άποψή του η συμπεριφορά της δεν είναι φυσιολογική. Δεν ανταποκρίνεται σ' εκείνη που συναντάμε στις εκδιδόμενες. Καταθέτοντας στο δικαστήριο τονίζει ότι πίστευε ότι είχε ψυχιατρικά προβλήματα. Εξεταζόμενος, όμως, κατ' αντιπαράθεση, αναφέρει ότι μάλλον επρόκειτο για τοξικομανή αποκλείοντας την περίπτωση να ήταν εκδιδόμενη. Όταν τον πλησιάζει, κατεβάζει το παράθυρο της πόρτας του συνοδηγού και στρέφεται προς την Κ που είχε λυγίσει τα γόνατα και ακουμπούσε στην πόρτα. Ακολουθεί, τότε, η ακόλουθη συνομιλία.

« Κατ.: Είσαι καλά. όλα είναι εντάξει?

Κ.: Ναι, Ναι, όλα καλά

Κατ.: Τι κάνεις εδώ?

Κ. : Εξαρτάται τι θέλεις

Κατ.: Τι χρεώνεις για μια π...?

Κ.: 20 δολ. Έλα να τα πούμε στο πάρκινγκ.

Η γυναίκα του δείχνει το γειτονικό χώρο στάθμευσης και εκείνος κατευθύνεται προς τα εκεί. Η Κ, που μέχρι τότε παρέμενε βασικά ακίνητη, αρχίζει να τρέχει προς το πάρκινγκ. Για τον κατηγορούμενο ούτε αυτή η συμπεριφορά φαίνεται φυσιολογική. Μια εκδιδόμενη θα επιβιβαζόταν στο αυτοκίνητο και δεν θα άφηνε ένα «πελάτη» να φύγει πράγμα που τον κάνει να πιστεύει ότι δεν πρόκειται για πόρνη.

Ως προς την επικοινωνία που είχε μαζί της, ο κατηγορούμενος εξηγεί από την επιθυμία του να δει τι σκεφτόταν και πώς εξηγείτο η συμπεριφορά της. Δεδομένου ότι στη δουλειά του υιοθετεί μια άμεση προσέγγιση των πελατών τη επιχείρησης, χρησιμοποίησε την ίδια προσέγγιση για να διαγνώσει τα προβλήματα τη Κ ρωτώντας για το πόσο στοιχίζει μια πεολεχία. Εξηγεί, ακόμη, ότι οποιαδήποτε άλλη προσέγγιση λιγότερο άμεση θα οδηγούσε τη γυναίκα να μην αποκαλύψει την κατάσταση στην οποία βρισκόταν. Ακόμη και αν δεν πιστεύει ότι είναι πόρνη μιλά για το κόστος της σεξουαλικής υπηρεσίας γιατί ορισμένοι τοξικομανείς προσφεύγουν και στην πορνεία. Σκόπευε να αλλάξει την προσέγγισή του στη συνέχεια. Το αν δέχθηκε να πάει στο πάρκινγκ είναι γιατί ήθελε να κουβεντιάσει μαζί της και ο χώρος στάθμευσης φαινόταν αρκετά «εμφανής» και άνετος δημιουργώντας μια αίσθηση ασφάλειας αφού μπορούσε κάποιος να δει τι γινόταν στο χώρο αυτό. Σταμάτησε το όχημα δίπλα σε ένα φράχτη παράλληλο του πεζοδρομίου. Το αυτοκίνητό του είναι ορατό από το δρόμο όπως δείχνουν οι φωτογραφίες που τράβηξε ο κατηγορούμενος. Στάθμευσε στο σημείο αυτό για να τον βλέπουν οι αστυνομικοί μήπως χρειασθεί να τους καλέσει. Αν ήθελε να κρυφθεί θα είχε σταθμεύσει πιο παράμερα. Εκεί που είχε σταματήσει ό,τι γινόταν μέσα στο αυτοκίνητο ήταν ορατό από τους περαστικούς αφού τα μπροστινά παράθυρα του οχήματος δεν έχουν μια σκούρα απόχρωση. Εκείνη την ώρα του βραδυνού πολλοί διαβάτες κυκλοφορούν και επομένως ο κατηγορούμενος είναι θεατός. Μόλις σταμάτησε θέλησε να βγει από το αυτοκίνητο βλέποντας τη γυναίκα να τρέχει. Του είπαν, τότε, να μείνει στη θέση του διότι τελεί υπό σύλληψη. Ο κατηγορούμενος τονίζει ότι έβγαλε το 20δóλαρο από τη δεξιά τσέπη από ένα πακέτο 200 δολ. που μόλις είχε αποσύρει από το ΑΤΜ. Πρόθεσή του ήταν να χρησιμοποιήσει τα χρήματα για να ωθήσει

τη γυναίκα να μιλήσει μαζί του. Ξανακαθίζοντας στο κάθισμα όπως του ζήτησαν οι αστυνομικοί το χαρτονόμισμα γλίστρησε από το χέρι του όταν προσπαθούσε να πιάσει το τιμόνι. Βεβαιώνει ότι, στο παρελθόν, έχει παρέμβει πολλές φορές σε άτομα σε δυσκολία, σε πλάνητες, τοξικομανείς ή ανθρώπους με ψυχολογικά προβλήματα έχει, όμως, κάνει λίγα για τις εκδιδόμενες. Συγκεκριμένα το 2006 παρενέβη 3 ή 4 φορές. Τα 10 περίπου τηλεφωνήματα στο 911 που καταγράφηκαν στο κινητό του δείχνουν ότι καλούσε την αστυνομία σε τέτοιες περιπτώσεις. Προσθέτει ότι κάνει, εδώ και 30 χρόνια παρόμοιες παρεμβάσεις.

Είναι διοικητικό στέλεχος μιας επιχείρησης έχοντας εξειδικευθεί στις έρευνες. Η επιμόρφωσή του είναι στη διοίκηση επιχειρήσεων και την επικοινωνία. Υπήρξε ιδιωτικός ντετέκτιβ και συνεργάστηκε με την αστυνομία για 15 χρόνια περίπου. Δεν έχει καμία κατάρτιση στην ψυχιατρική, την ψυχολογία ή την τοξικομανία ούτε ως κοινωνικός λειτουργός. Ισχυρίζεται, όμως, ότι χέει λάβει πρόσθετη επιμόρφωση στην ερμηνεία της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ο εργοδότης του κατηγορούμενου ασχολείται με πελατεία από την οποία ορισμένα άτομα αντιμετωπίζουν παρόμοιες δυσκολίες με αυτές που πιστεύει ότι αντιμετώπιζε η Κ στις 20/6/2007. Ένας συνεργάτης του εργοδότη του παρεμβαίνει στους τοξικομανείς και ο ίδιος κάνει αυτή τη δουλειά κατευθύνοντας τους παρεμβαίνοντας της πρώτης γραμμής. Κατέθεσε, μάλιστα, στο δικαστήριο, έγγραφα που βεβαιώνουν αυτούς τους ισχυρισμούς του. Καλύπτουν, όμως την περιοχή της πόλης του Μόντρεαλ και όχι του Κεμπέκ. Παρουσιάζει ακόμη το βιογραφικό του καθώς και έγγραφα που βεβαιώνουν την ενασχόλησή του με διεθνή ανθρωπιστικά έργα και φωτογραφίες του με διάφορες προσωπικότητες. Δεν παρουσιάζει, όμως, φωτογραφίες από την καθημερινή του δράση και στο σημείο αυτό ο κατηγορούμενος απαντά ότι οι διασημότητες φωτογραφίζονται ευκολότερα από την ανθρώπινη μιζέρια

Τη μέρα που είχε ορισθεί, αρχικά, για την ακρόαση, ο κατηγορούμενος κατέθεσε πρόσθετα στοιχεία ως προς το ότι υποφέρει από διαβήτη εδώ και 9 χρόνια πράγμα που δημιουργεί προβλήματα στη στύση. Τα φάρμακα δεν τον βοήθησαν και τελικά ένας γιατρός του έδωσε ενέσεις που λειτουργούν δύο στις τρεις φορές και τις οποίες κάνει εδώ και 5

χρόνια. Στις 20/6/2007 ο κατηγορούμενος δεν έκανε την ένεση όπως έπρεπε άρα δεν μπορούσε να έχει στύση πράγμα που, κατ' εκείνον αποκλείει να ζήτησε σεξουαλικές υπηρεσίες.

Η δικαστική απόφαση

Σύμφωνα με το δικαστή το αδίκημα της επικοινωνίας για σεξουαλικές υπηρεσίες που προβλέπει το άρθρ. 213 1) c) Καν.Π.Κ. περιλαμβάνει τρία στοιχεία:

Το δημόσιο χώρο ή χώρο ορατό από το κοινό

Μια συμπεριφορά ήτοι το να σταματήσεις κάποιον ή να επικοινωνήσεις μαζί του ή ακόμη να αποπειραθείς να προβείς σε κάποια από τις ενέργειες που αναφέρονται στο άρθρο και την ειδική πρόθεση [πρόκειται για αδίκημα ειδικού δόλου], στην περίπτωση κάποιου που επιδιέχεται στην πορνεία να προβεί σε πορνική σχέση με τον «πελάτη» και στην περίπτωση ατόμου που δεν επιδιέχεται στην πορνεία να έχει σεξουαλικές υπηρεσίες από κάποιον άλλο (*R. c. Pake*, (1995) 103 C.C.C. (3d) 524, par. 17 ss. (C.A. Alb.).

Ο δικαστής υιοθετεί την άποψη ότι στην περίπτωση ατόμου που δεν επιδιέχεται στη πορνεία δεν είναι απαραίτητο το πρόσωπο προς το οποίο απευθύνεται η επικοινωνία να εκδίδεται.

Η πρόθεση που λαμβάνεται υπόψιν είναι εκείνη του προσώπου που προβαίνει στην επικοινωνία και όχι εκείνου που τη δέχεται (*Ruest c. La Reine*, (1991) 67 C.C.C. (3d) 476 (C.A.Q.); *Zandnowbari c. La Reine*, R.J.P.Q. 1989-154 (C.S.)).

Ο δικαστής εκτιμά ότι πράγματι ο κατηγορούμενος επικοινωνήσε με την αστυνομικό όντας σε δημόσιο χώρο για να έχει σεξουαλικές υπηρεσίες επί πληρωμή. Το ζήτημα είναι αν είχε την ειδική πρόθεση που απαιτείται. Εκείνος το αρνείται ισχυριζόμενος ότι ήθελε να βοηθήσει την Κ πράγμα όμως που δεν πείθει το δικαστή και δεν δημιουργεί μια εύλογη αμφιβολία για την ενοχή του για τους ακόλουθους λόγους

Ο κατηγορούμενος λόγω της εμπειρίας του ως ανακριτής (ντετέκτιβ) και της μόρφωσής του δεν μπορεί να αγνοεί τι σήμαιναν τα λόγια που αντάλλαξε με την αστυνομικό. Άρα πρόκειται για επικοινωνία με στόχο την πορνεία. Παραδόξως αν και είχε συμπεράνει ότι δεν πρόκειται για

πόρνη την προσεγγίζει ως τέτοια. Με την εμπειρία που ισχυρίζεται ότι έχει αν επρόκειτο για τοξικομανή ή διαταραγμένο άτομο η προσέγγιση έπρεπε να ήταν διαφορετική. Επιπρόσθετα ο κατηγορούμενος βγάζει το 20δóλαρο που αντιστοιχεί στην τιμή που του πρότεινε η Κ. Ο ισχυρισμός του ότι ήθελε έτσι να την κάνει να μιλήσει δεν φαίνεται αξιόπιστος. Ούτε και τα ότι το χαρτονόμισμα του γλίστρησε από τα χέρια μπορεί να γίνει πιστευτό. Το γεγονός ότι δεν βρέθηκε στο πάτωμα το νόμισμα αλλά μεταξύ πόρτας και καθίσματος αποδεικνύει ότι σκόπιμα το άφησε να «πέσει». Χωρίς σημασία για το δικαστή είναι το γεγονός ότι το αυτοκίνητο ήταν ορατό από το δρόμο ούτε και το ότι γνώριζε άτομα στην πόλη του Κεμπέκ που επιτελούσαν το ίδιο έργο. Η παρουσία εξάλλου του κατηγορούμενου σε ένα δρόμο της Κάτω Πόλης άσχετο με το δρομολόγιο που έπρεπε να διαλέξει για να πάει στο ξενοδοχείο του δημιουργεί απορίες. Το στοιχείο της προηγούμενης καλής «συμπεριφοράς» είναι ο ίδιος που το προβάλλει και, σύμφωνα με το δικαστή, έχει πολύ λίγο βάρος σε παρόμοιες περιπτώσεις αφού, γενικά, οι πράξεις πορνείας τελούνται σε ιδιωτικούς χώρους μακριά από τα βλέμματα του κόσμου, Όσον αφορά το επιχείρημα του ιατρικού προβλήματος που παρουσιάζει ο κατηγορούμενος δεν έχει τις γνώσεις για να αποφανθεί και όφειλε να έχει παρουσιάσει εμπειρογνώμονα. Εξάλλου, η στύση και η εκσπερμάτωση δεν είναι απαραίτητες για να υπάρξουν σεξουαλικές υπηρεσίες. Επομένως οι «απίθανες» εξηγήσεις που έδωσε ο κατηγορούμενος δεν είναι ικανές να δημιουργήσουν μια εύλογη αμφιβολία ως προς την ειδική πρόθεση που απαιτεί το άρθρο 213 κι ο κατηγορούμενος κρίνεται ένοχος.

Σχόλια

Νέα προσπάθεια του Ποινικού Δικαίου να επιβάλλει την κοινωνική «ηθική»

Το 1978, σε μια προσπάθεια του Καναδά να πατάξει την πορνεία του πεζοδρομίου με ό,τι αυτό συνεπάγεται (οχλήσεις για τους περιοίκους, κινδύνους για τη δημόσια υγεία κοκ), το Ανώτατο Δικαστήριο του Καναδά είχε βάλλει ένα φρένο στις διώξεις εκδιδομένων με την υπόθεση Hutt, απαιτώντας η προσέγγιση (το «ψάρεμα») από την πλευρά της

πόρνης να είναι «πιεστικό και επίμονο» (pressing and persistent). Η απάντηση του Καναδού Νομοθέτη ήλθε το 1983 όταν μέσα στο σύνολο των μεταρρυθμίσεων που αφορούσαν τα σεξουαλικά αδικήματα θέλησε να ποινικοποιήσει και τη συμπεριφορά του πελάτη θεωρώντας, υπό την πίεση των φεμινιστικών κινημάτων κυρίως, ότι ο κύριος υπεύθυνος για τη διαίωνηση του φαινομένου είναι ο πελάτης και όχι η εκδιδόμενη. Το αδίκημα δεν είναι σοβαρό αφού δικάζεται με τη συνοπτική διαδικασία (summary conviction), Όμως το στίγμα της ποινικής καταδίκης είναι σημαντικός παράγων για άτομα που μπορεί να είναι «ευυπόληπτα» ή υπεράνω υποψίας.

Το ότι ο δικαστής, στην περίπτωση που ο/η αποδέκτης της πρόσκλησης δεν εκδίδεται αρκείται στην πρόθεση του κατηγορούμενου να επιτύχει σεξουαλικές υπηρεσίες από κάποιον άσχετα αν εκδίδεται ή όχι, δημιουργεί προβλήματα. Φαίνεται λοιπόν να ποινικοποιείται το απλό γεγονός ότι ζητά κάποιος από κάποιον άλλο σεξουαλικές υπηρεσίες. Η πρόθεση όμως του νομοθέτη ήταν να ποινικοποιήσει τη συμπεριφορά του πελάτη «πόρνης»

13. (1) Est coupable d'une infraction punissable sur déclaration de culpabilité par procédure sommaire quiconque, dans un endroit soit public soit situé à la vue du public et dans le but de se livrer à la prostitution ou de retenir les services sexuels d'une personne qui s'y livre : a) soit arrête ou tente d'arrêter un véhicule à moteur; b) soit gêne la circulation des piétons ou des véhicules, ou l'entrée ou la sortie d'un lieu contigu à cet endroit; c) soit arrête ou tente d'arrêter une personne ou, de quelque manière que ce soit, communique ou tente de communiquer avec elle.

3. Εκμετάλλευση πόρνης⁴

Ο κατηγορούμενος παραδέχθηκε την ενοχή του για το ότι μεταξύ 1999 και 2005 ζούσε από τα χρήματα του κυκλώματος πορνείας που είχε οργανώσει, για το ότι βρέθηκαν στην κατοχή του 87.000 δολ. προϊόντα της εκμετάλλευσης του κυκλώματος, για το ότι είχε στην κατοχή του 2.1 γρ. κοκαΐνη και είχε στην κατοχή του παράνομα δυο πυροβόλα

4. R. c Giguere, C Q, 2/5/08, no 2008 QCCQ 3113

όπλα.

Η εισαγγελία ισχυρίζεται ότι για έξι χρόνια εκμεταλλεύθηκε ένα σημαντικό δίκτυο πορνείας αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη.

Από την πλευρά του, ο κατηγορούμενος υποστηρίζει ότι με αφέλεια και αγνοώντας τη σχετική νομοθεσία λειτούργησε ένα μικρό κύκλωμα γυναικείας πορνείας που του απέφερε ισχνά κέρδη και ενίοτε χρηματικές ζημιές.

Τα στοιχεία που παρουσίασε η εισαγγελία

Το Σεπτέμβριο του 2004 η λοχαγός-ντετέκτιβ ΝΛ της ομάδας δίωξης ναρκωτικών και εγκλημάτων κατά των ηθών της Αστυνομίας της πόλης του Κεμπέκ, μετά από μια καταγγελία και πληροφορίες, ανέλαβε μια μεγάλη έρευνα για ένα σημαντικό δίκτυο πορνείας που λειτουργούσε για πολλά χρόνια στην περιοχή του Κεμπέκ. Τα αποδεικτικά στοιχεία καταδεικνύουν ότι μεταξύ 1999 και 2005 ο κατηγορούμενος που χρησιμοποιούσε το όνομα "Roberto", πλήρωνε για τη δημοσίευση μικρής αγγελίας στην εφημερίδα του Κεμπέκ, σε τακτική βάση, στη σελίδα που αφορούσε τις υπηρεσίες «συνοδείας», όπου προσφέρονταν οι σεξουαλικές υπηρεσίες που περιγράφονταν ως ακολούθως «κορίτσια, αγόρια, τραβεστί, Αφρικανές, ζευγάρια, μεγάλη επιλογή, 24 ώρες» και αναφέρονταν ο αριθμός τηλεφώνου που αντιστοιχούσε με τη γραμμή που χρησιμοποιούσε ο κατηγορούμενος για τη λειτουργία του δικτύου πορνείας. Σε άλλο σημείο της εφημερίδας δημοσίευε αγγελίες για τη στρατολόγηση «εργατριών του σεξ», τονίζοντας το σημείο ότι πρόσφερε καλλίτερους όρους εργασίας απ' ότι άλλοι. Η ανάλυση των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων του κατηγορούμενου έδειξε ότι για 60 μέρες μόνο, το Δεκ. του 2004 και τον Ιανουάριο του 2005 υπήρξαν 21.211 επικοινωνίες μεταξύ του ίδιου, που απαντά προσωπικά στον αριθμό τηλ. που δίνονταν στην αγγελία, και τους πελάτες, δυο σοφέρ, 10 εκδιδόμενες/ους, άνδρες και γυναίκες λευκούς και μαύρους, 49 ξενοδοχεία εκ των οποίων 4 βρίσκονταν στη Λεωφόρο Η, όπου προσφέρονται ενοικιάσεις Α μικρής διάρκειας.

Μετά την εξάρθρωση του δικτύου το Μάρτιο του 2005 οι ανακριτές

συνέδεσαν 3-4 ακόμη εκδιδόμενα άτομα που δούλευαν για τον κατηγορούμενο το ίδιο διάστημα. Σύμφωνα με την ανακρίτρια ΝΛ, που έχει 15 χρόνια εμπειρία στο χώρο, 21.211 τηλεφωνικές επικοινωνίες σε 60 μέρες, πράγμα που αντιστοιχεί με 350 κλήσεις την ημέρα «... δεν έχει ξαναγίνει» και θα προσθέσει μάλιστα ότι «ακόμη και οι μηχανόβιοι δεν το κάνουν αυτό». Μπροστά στην έκταση ενός τέτοιου δικτύου η αστυνομία αποφάσισε να αναλάβει μεγάλη έρευνα με πολλά μέσα για να το εξαρθρώσει. Κατά τη σύλληψή του, ο κατηγορούμενος είχε στην κατοχή του 53 δελτία με περιγραφές εκδιδομένων ατόμων εκ των οποίων τα 27 ήταν στην άμεση κατοχή του. Στα δελτία υπήρχαν το όνομα, οι διευθύνσεις, το «παρατσούκλι», οι διαστάσεις- ακόμη και του πέους- , το χρώμα των μαλλιών και των ματιών, η φυλή και οι σεξουαλικές υπηρεσίες που πρόσφεραν.

Η Εισαγγελία κατέδειξε τον τρόπο λειτουργίας αυτού του κυκλώματος καθώς και τη συμμετοχή του κατηγορούμενου στις καθημερινές δραστηριότητες και το ρόλο του ως προαγωγού με βάση τις εκθέσεις των διπλών πρακτόρων, αυτών που παρακολουθούσαν τον κατηγορούμενο για 16 μέρες και τις καταθέσεις δύο κοριτσιών που εκδόθηκαν για λογαριασμό του αυτή την περίοδο.

Συγκεκριμένα ο κατηγορούμενος ρυθμίζει τα ραντεβού στέλνει τους σοφέρ και επικοινωνεί με τις κοπέλες και τους πελάτες. Η ταρίφα ποικίλλει μεταξύ 120 και 200 δολ. κατά μέσο όρο ανάλογα με τις υπηρεσίες και τις μετακινήσεις. Ο οδηγός κρατά 20 δολ. και τα υπόλοιπα μοιράζονται στα δύο μεταξύ εκδιδόμενου ατόμου και κατηγορούμενου. Σύμφωνα με μια κοπέλα κέρδιζε, κατά μέσο όρο, 300 δολ. την εβδομάδα για 5-6 σεξουαλικές υπηρεσίες.. Οι αποδείξεις που κατασχέθηκαν από την εφημερίδα δείχνουν ότι ο κατηγορούμενος πλήρωσε γύρω στις 200.000 δολ. μετρητά για τη δημοσίευση των αγγελιών αυτό το διάστημα. Στα έξοδα αυτά πρέπει να προστεθούν τα ποσά για τα τηλέφωνα, τα αυτοκίνητα και τις μετακινήσεις. Τα στοιχεία από τις τραπεζικές καταθέσεις του κατηγορούμενου δείχνουν μεταφορά πολλών χιλιάδων δολ. σε ρευστά, στη σύζυγό του καθώς και την πληρωμή 97.000 δολ. για την υποθήκη ενός κτιρίου που αγόρασε. Επιπρόσθετα την ημέρα της έρευνας στο σπίτι του, η αστυνομία βρήκε 86.980 δολ. σε ρευστά,

ένα αυτοκίνητο πολυτελείας Lincoln, 2,1 γρ. κοκαΐνη και δύο πυροβόλα όπλα και όλα αυτά κατασχέθηκαν. Τελικά, ο δικαστής με βάση τα στοιχεία, εκτιμά ότι κατηγορούμενος κέρδιζε το χρόνο 200.000 με 250.000 δολ. από τις παράνομες του δραστηριότητες και την εκμετάλλευση του κυκλώματος πορνείας.

Από την πλευρά της η υπεράσπιση παρουσιάζει τα ακόλουθα στοιχεία. Ο κατηγορούμενος είναι 64 χρόνων χωρίς ποινικό μητρώο. Ξεκίνησε την «επιχείρησή του το 1977 μετά από μια χρεωκοπία και μετά από την προτροπή μιας «δεσποινίδας» της οποίας όμως, παρά την ανάκριση, ισχυρίζεται ότι αγνοεί το όνομα μιας και την είχε συναντήσει τυχαία σ' ένα μπαρ και της είχε προτείνει να ξεκινήσουν μαζί ένα κύκλωμα πορνείας. Εξάλλου επιμένει ότι δεν είναι κάποιος που συχνάζει στα μπαρ. Διευκρινίζει ότι, στη συνέχεια, αφού πήρε την θετική απάντηση ως προς τη νομιμότητα της επιχείρησης από δυο υπαλλήλους της εφορίας τόσο ομοσπονδιακής όσο και επαρχιακής ξεκίνησε με καλή πίστη το πρακτορείο «συνοδείας» του οποίου δηλώνει τα εισοδήματα ως αυτόνομος επαγγελματίας όπως δηλώνει στη φορολογική του δήλωση. Καταθέτει, επίσης, ότι μόνο 5-6 κοπέλες δούλευαν για λογαριασμό του που η κάθε μια χρησιμοποιούσε 10-12 διαφορετικά ονόματα και κρατούσε διαφορετικά δελτία για κάθε μια. Δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει, με ακρίβεια, τα εισοδήματα από αυτή την επιχείρηση. Ενόστε περνούσαν πέντε μέρες χωρίς τηλεφώνημα ενώ έπρεπε να πληρώνει τις αγγελίες. Επιμένει σε ορισμένα χαρακτηριστικά που είχαν οι δραστηριότητές του. Δεν υπήρχε εμπορία ναρκωτικών, δεν υπήρχε μοτέλ νοικιασμένο από το πρακτορείο, δεν υπήρχε κακομεταχείριση απέναντι στα εκδιδόμενα άτομα, δεν ήταν υποχρεωμένα να εκδίδονται ούτε τα παρότρυνε κάποιος να εκπορνευθούν, είχαν καλές συνθήκες εργασίας καθώς και απολαβές και τέλος δεν υπήρχαν ανήλικες ούτε χώρος συγκέντρωσης. Αυτά που ισχυρίζεται ο κατηγορούμενος τα επιβεβαιώνει και μια εκδιδόμενη που κατέθεσε και είχε δουλέψει μαζί του για χρόνια.

Η κόρη του κατηγορούμενου που κατέθεσε στο δικαστήριο ανέφερε ότι ο πατέρας της επηρεάστηκε πάρα πολύ από τη σύλληψη και την αρνητική επίδραση στη φήμη του που ήλθε σαν συνέπεια. Είναι ένας

καλός πατέρας και ήλθε πιο κοντά στα παιδιά και τα εγγόνια του μετά από τις δικαστικές διαδικασίες χωρίς να υπάρχει, πλέον, κίνδυνος υποτροπής.

Στην έκθεση για την επιβολή της ποινής, ο αξιωματικός επιτήρησης αναφέρει, καταρχάς, ότι είναι απίθανο να λειτούργησε ο κατηγορούμενος ένα τόσο σημαντικό κύκλωμα χωρίς να συνειδητοποιήσει τον παράνομο χαρακτήρα του. Παρόλα αυτά υιοθετεί μια αμφιλεγόμενη συμπεριφορά. Προσπαθώντας να μειώσει την ευθύνη του εμφανίζει τον εαυτό του ως θύμα του μηχανισμού της Δικαιοσύνης δείχνοντας πολύ μικρή κοινωνική υπευθυνότητα. Παρόλα αυτά συνεργάστηκε πλήρως για την προετοιμασία της έκθεσης. Δεν παρουσιάζει εγκληματική ή αντικοινωνική συμπεριφορά και η δράση του εντάσσεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο κοινωνικών αξιών επηρεασμένη από μια ηθική «λειτουργική». Διαθέτει ένα δυναμικό για επιχειρήσεις και άρχισε ήδη να ασχολείται στην αγορά εργασίας πράγμα που του εξασφαλίζει ένα επαρκές εισόδημα ενώ ταυτόχρονα παραμένει ένας καλός οικογενειάρχης διατηρώντας δεσμούς με τα παιδιά και τα εγγόνια του. Τέλος ο κίνδυνος υποτροπής είναι μικρός.

Η δικαστική κρίση

Ο δικαστής δεν πιστεύει τον κατηγορούμενο ούτε κατάφερε να του δημιουργήσει μια εύλογη αμφιβολία. Καταρχάς η κατάθεση του υπήρξε ασαφής, απίθανη και αντιφατική. Τα στοιχεία εξάλλου είναι συντριπτικά ως προς το μέγεθος της επιχείρησής του. Ούτε μπορεί και εκείνος να πιστέψει ότι έδρασε από αφέλεια.. Ως προς τις ελαφρυντικές περιστάσεις που αναφέρει ο συνήγορος του κατηγορούμενου ο δικαστής περιορίζεται να απαντήσει ότι στα μάτια του νόμου δεν υπάρχει «καλός προαγωγός» Ακόμη και αν η πορνεία δεν αποτελεί αδίκημα όταν ασκείται ατομικά, η προαγωγή, ήτοι το να ζει κάποιος εν όλω ή εν μέρει από τα χρήματα που αποφέρει η εκπόρνευση ενός άλλου προσώπου αποτελεί αδίκημα για το οποίο ο Καναδός νομοθέτης προβλέπει μέγιστη ποινή 10 χρόνων κάθειρξη. (άρθ. 212 (1) (j) Καν.Π.Κ. Το ότι αποδέχθηκε την ενοχή του δεν σημαίνει και πολλά πράγματα αφού υπο-

βαθμίζει τη σημασία της πράξης του μη έχοντας συνειδητοποιήσει πραγματικά τη σημασία της . Η απουσία ποινικού μητρώου δεν μπορεί να ληφθεί υπόψιν αφού η συμπεριφορά του αυτή κράτησε 6 χρόνια. Μένουν, λοιπόν, ως ελαφρυντικοί παράγοντες η σταθερή εργασία, ο χαμηλός κίνδυνος υποτροπής κυρίως λόγω της προχωρημένης ηλικίας, ο αποτρεπτικός χαρακτήρας της δικαστικής διαδικασίας και οι συναισθηματικοί δεσμοί με την οικογένειά του που διευκολύνουν την κοινωνική επανένταξη του κατηγορούμενου.

Ως προς τους επιβαρυντικούς παράγοντες ο δικαστής υπογραμμίζει την απουσία αυθορμητισμού, τη μη συνειδητοποίηση της βαρύτητας της πράξης, τον προμελετημένο σχεδιασμό, και τη διάρκεια. Εν κατακλείδι ο κατηγορούμενος για 6 χρόνια καρπώθηκε τα κέρδη μιας εγκληματικής δραστηριότητας που είχε ο ίδιος σχεδιάσει και μελετήσει προσεκτικά.

Αφού αναφέρει ο δικαστής τις παραμέτρους που πρέπει να λάβει υπόψιν του βάσει της канаδικής νομοθεσίας για την επιβολή της ποινής υπογραμμίζει ότι ο σεξουαλικός χαρακτήρας των πράξεων που περιλαμβάνει η προαγωγή κινδυνεύει να προκαλέσει κάποια σύγχυση ως προς τους λόγους επιβολής μιας ποινής σε παρόμοιες περιπτώσεις πράγμα που ζητά από το δικαστήριο να αποσαφηνίσει τη διάκριση μεταξύ ηθικής ευθύνης στο ποινικό δίκαιο και θρησκευτικής ηθικής. Στην υπόθεση Labaye {πρόκειται για την υπόθεση που επέτρεψε ουσιαστικά τη λειτουργία των κλαμπ για «ομαδικό σεξ»} το Ανώτατο Δικαστήριο τόνισε ότι η ποινική ευθύνη δεν στηρίζεται στις προσωπικές αντιλήψεις του καθενός ούτε στις, συνταγματικά κατοχυρωμένες, θρησκευτικές πεποιθήσεις αλλά αναφέρεται στην παραβίαση κοινών αξιών τις οποίες ενστερνίσθηκε το σύνολο της канаδικής κοινωνίας μέσα από τα κείμενα του Συντάγματος και του Ποινικού Κώδικα. Για να επιβληθεί μια ποινή βάσει του ποινικού δικαίου, ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει προσβάλλει αυτές τις κοινωνικές αξίες που έχουν αναγνωρισθεί επίσημα. Με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται η καταδίκη κάποιου που πρόσβαλλε τις αξίες ορισμένων ατόμων ή ομάδων.

Μια προσεκτική εξέταση των υποθέσεων όπου επιβλήθηκαν ποινές για προαγωγή δείχνει ότι υπάρχουν μεγάλες διαφορές ανάλογα με τις

περιπτώσεις. Πάντως, η канаδική νομολογία θεωρεί την προαγωγή ως σοβαρό αδίκημα για το οποίο, καταρχάς, πρέπει να επιβληθεί ποινή κάθειρξης. Τα δικαστήρια πρέπει να δώσουν έμφαση στην καταγγελία της πράξης και την αποτροπή, ιδίως όταν πρόκειται για εκτεταμένη εμπορική επιχείρηση και άσχετα από την μη ύπαρξη ποινικού μητρώου ή άλλων επιβαρυντικών παραγόντων.

Εν προκειμένω ο δικαστής εκτιμά ότι πρέπει να δοθεί έμφαση στην αποδοκιμασία και καταγγελία της πράξης καθώς και στην αποτροπή χωρίς βέβαια να παραμερισθεί ο παράγοντας τα κοινωνικής επανένταξης. Για όλους αυτούς τους λόγους δεν μπορεί να δεχθεί την πρόταση της υπεράσπισης για αναστολή ή για έκτιση της ποινής στην κοινότητα και επιβάλλει ποινή φυλάκισης 2 χρόνων.

Σχόλια

Όταν είσαι μόνος σε ένα ξενοδοχείο μακριά από την οικογένειά σου, ο πειρασμός να σχηματίσεις στο καντράν το τηλέφωνο ενός γραφείου «συνοδείας» είναι μεγάλος. Οι αγγελίες υπάρχουν άφθονες και «διακριτικά» προκλητικές σε σπιρτόκουτα ή στον κατάλογο του ξενοδοχείου στο κομοδίνο δίπλα στο κρεβάτι. Οι λόγοι που σε σπρώχνουν να το κάνεις είναι πολλοί. Ο φόβος της μοναξιάς, η έλξη του απαγορευμένου, του αγνώστου και της περιπέτειας χωρίς αναγκαστικά να αποζητάς σεξουαλικές υπηρεσίες. Το αν θα το κάνεις τελικά εξαρτάται από τις ηθικές σου αντιστάσεις. Όμως για να υπάρξουν αυτά τα γραφεία χρειάζεται να υπάρχουν και οι «επιχειρηματίες» που θα λειτουργήσουν αυτές τις επιχειρήσεις. Πού χαράζει τα όρια μεταξύ νόμιμου και παράνομου η σημερινή υπερκαταναλωτική κοινωνία μας μόνο η Πυθία μπορεί να το προβλέψει με κριτήριο πάντοτε το χρηματικό κέρδος και επικάλυψη ή πρόφαση τις κοινωνικές και ηθικές αξίες.

Η παρούσα υπόθεση ενέχει ορισμένες ιδιαιτερότητες. Καταρχάς δεν πρόκειται για «κλασσικό» προαγωγό ο οποίος είναι, συχνά μέλος του υποκόσμου, κακομεταχειρίζεται την/τις κοπέλα/λες αποτελώντας ένα βασικό κρίκο στην αλυσίδα α' του trafficking Πρόκειται για έναν οικογενειάρχη 60 χρόνων ο οποίος μετά από μια εμπορική χρεωκοπία σκέφτηκε (αφελώς ή όχι δεν ενδιαφέρει) ότι μέσα στην καταναλωτική κοι-

ωνία που ζούμε και δεδομένου ότι η «ιδιωτικού χαρακτήρα» πορνεία δεν απαγορεύεται θα μπορούσε να λειτουργήσει ένα γραφείο «συνοδείας» όπως άλλοι επιχειρηματίες εκμεταλλεύονται τα μπαρ με γυμνές χορεύτριες όπου οι κοπέλες προσφέρουν νόμιμα τις ίδιες σεξουαλικές υπηρεσίες κάτω από πολύ χειρότερες συνθήκες από ότι εν προκειμένω. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο κατηγορούμενος φρόντιζε για την ασφάλεια και τις συνθήκες εργασίας αυτών που δούλευαν για λογαριασμό του. Ένας δικός του σοφέρ τις οδηγούσε σε συγκεκριμένο ξενοδοχείο και τα «έσοδα» μοιράζονταν. Οι κοπέλες όλες ενήλικες δούλευαν με τη θέλησή τους Ποιος λοιπόν είναι ο λόγος της επιβολής ποινής εγκλεισμού σε έναν «σύγχρονο» επιχειρηματία που εκμεταλλεύεται τις "δυνατότητες" που του προσφέρει ένα νομικό σύστημα που έχει μεγάλες δυσκολίες να προσδιορίσει τι είναι νόμιμο και τι παράνομο σε ένα χώρο όπου η κοινωνική ηθική εμπλέκεται με το Δίκαιο. Δεδομένου ότι από αυτά που αναφέρθηκαν φαίνεται ότι η υπόθεση ξεκίνησε μετά από καταγγελία ίσως κάποιος επαγγελματικός «αντίζηλος» δεν έβλεπε με καλό μάτι τα κέρδη που έκανε ο κατηγορούμενος από την επιχείρησή του και προέβη στην καταγγελία. Είναι σίγουρο ότι στα περιβάλλοντα αυτά (και όχι μόνον) ο ανταγωνισμός δεν γίνεται με βάση τους κανόνες του fair play. Πολλές φορές μάλιστα το δίκαιο και ιδιαίτερα το ποινικό αποτελεί έναν ισχυρό σύμμαχο για να βγουν από τη μέση ορισμένοι που αποτέλεσαν αντικείμενο φθόνου.

Πρόσφατα ο Σύλλογος για τη βελτίωση των συνθηκών εργασίας των «εργατριών του σεξ» του Βανκούβερ καθώς και η Κα Ε με 30 χρόνια εργασίας και εμπειρίας στο χώρο ζήτησαν από τα καναδικά δικαστήρια να αναγνωρίσουν ότι έχουν έννομο συμφέρον για να προσβάλλουν ως αντισυνταγματικά όλα τα άρθρα του Καναδικού Ποινικού Κώδικα που αναφέρονται στην πορνεία μεταξύ αυτών και το άρθρο που μας απασχόλησε παραπάνω ως αντιβαίνοντα σε βασικές διατάξεις του Χάρτη Δικαιωμάτων (Συντάγματος) του Καναδά. Το Ανώτατο Δικαστήριο τους δικαίωσε [Canada (Procureur général) c. Downtown Eastside Sex Workers United Against Violence Society 2012] 2 R.C.S. 524]. . Είναι, λοιπόν, πιθανό σύντομα να κριθούν τα άρθρα αντισυνταγματικά και, ουσιαστικά, να καταργηθούν και να ανοίξει ο δρόμος και για τον Κανα-

δά για τη νομιμοποίηση της πορνείας ως ελεύθερου επαγγέλματος.

Αυτό συνέβη πράγματι με την υπόθεση Bedford που, όμως, δεν νομίζουμε ότι επιλύει ουσιαστικά το πρόβλημα.

Επίμετρο

Καταργητικό, απαγορευτικό και διακανονιστικό είναι τα τρία συστήματα που συγκρούονται για τη ρύθμιση της πορνείας. Κάθε σύστημα ακολουθείται από το δικό του (συχνά φανατισμένο) κοινό. Το πρόβλημα δυστυχώς είναι πολυσύνθετο και περίπλοκο. Μπερδεύεται με στερεότυπα που αφορούν την έννοια του 'ανδρισμού' της σεξουαλικότητας τη χρήση βίας για την επιβολή καθώς και το ρόλο των δυο φύλων.

Κάλφα Μαρία
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια Σπουδών
Φύλου Πανεπιστημίου Αιγαίου
Κρίση, πορνεία και ανθρώπινα
δικαιώματα: μια ανθρωπολογική
προσέγγιση

Στο πλαίσιο του εν λόγω συνεδρίου, θα επιθυμούσα να προσεγγίσω τους λόγους για τους οποίους η πόρνη ορίζεται ως αποκείμενο και την νοηματοδότηση αυτή σε σχέση με τα ανθρώπινα δικαιώματα.

Επιπλέον, επιθυμώ να συνδέσω την πορνεία με την εν λόγω κρίση, η οποία δεν είναι μόνο οικονομική, αλλά και κοινωνική εγείροντας σημαντικά ερωτήματα περί οικειοθελούς ή μη πορνείας.

Η παροχή 'σεξουαλικών υπηρεσιών' είτε θεωρηθεί οικειοθελής, είτε είναι προϊόν εξαναγκασμού εγείρει κρίσιμα ερωτήματα όσο αναφορά την παραβίαση των βασικών δικαιωμάτων του ανθρώπου π.χ. απαγόρευση δουλείας, έλλειψη απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης κ.λπ. Τα θύματα της πορνείας και της εμπορίας είναι κατά συντριπτική πλειοψηφία (πάνω από 90%), κορίτσια και γυναίκες. Οι γυναίκες που ασκούν την πορνεία ή αποτελούν θύματα trafficking, προσεγγίζονται ως αποκείμενα (βλ. Kristeva), όπου κανείς δεν ενδιαφέρεται γι' αυτές καθ' αυτές, αλλά οι περισσότεροι τις προσεγγίζουν ως επικίνδυνες, τόσο για την υγεία όσο και για την ηθική των υπόλοιπων (κυρίως των ετεροφυλόφιλων αντρών που έρχονται σε επαφή).

Ο στόχος αυτής της εισήγησης συνίσταται στον προβληματισμό που θέτει η παρουσία της πόρνης ως ένα

Νόμιμη άμυνα και Εμπορία ανθρώπων - Δογματικές ιδιοτυπίες και Αιτήματα αντεγκληματικής πολιτικής

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ*

I. Εισαγωγή και ακολουθητέα μέθοδος

Η εμπορία ανθρώπων αποτελεί ένα πλανητικό φαινόμενο. Απαντά σε όλες τις κοινωνίες του Δυτικού Ημισφαιρίου, όπως αυτές διαμορφώνονται υπό την οικονομικο-πολιτική συνθήκη της σύγχρονης «μεταδημοκρατίας»¹. Σαν τέτοια μπορούμε να ορίσουμε την υποχώρηση της κλασικής αντίληψης περί δημοκρατίας στο όνομα της πρωταρχίας των οικονομικών επιταγών ενός ασύδοτου καπιταλισμού, εχθρικού σε κάθε έννοια κοινωνικής προστασίας. Εδώ θα μας απασχολήσει ιδίως η εμπορία ανθρώπων για σεξουαλική εκμετάλλευση (ό,τι έχει επικρατήσει να νοείται υπό τον όρο 'trafficking'), μιας και στο πεδίο αυτό, χωρίς να υποτιμώνται οι απαξίες άλλων μορφών εμπορίας, συγκεντρώνεται υποδειγματικά η προβληματική της άμυνας, ενόψει της διακύβευσης θεμελιωδών προσωπικών εννόμων αγαθών και μάλιστα όχι μόνο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της σωματικής ακεραιότητας, αλλά και άμεσα της ίδιας της ζωής.

Στηριζόμενη μεθοδικά σε τέσσερις παραδοχές ως προς το ευρύτερο πολιτικό και δικαιοκώ πλαίσιο του θέματος, η κατανόηση και νομική

* Αναπληρωτής Καθηγητής Ποινικού Δικαίου, Τμήμα Νομικής, Πανεπιστήμιο Κύπρου.

1. Βλ. σχετικά με τη «μεταδημοκρατική συνθήκη» κατά τον Crouch, Μπελαντή, Δημήτρη, Μέρης Βαϊμάρης. Ορισμένες αναλογίες της παρούσας κρίσης κυριαρχίας με το γερμανικό μεσοπόλεμο, σε: Χ. Παπαχαράλαμπος / Χρ. Παπαστυλιανός (επιμ.), *Κυριαρχία, ετερότητα, δικαιώματα*, Ευρασία, Αθήνα 2013, σ. 384.

πραγμάτευση της ειδικότερης περί άμυνας προβληματικής θα είναι ευχερέστερη. Είναι άλλωστε αυτή η μεθοδική σκοπιά που ο *τιμώμενος* μας έχει διδάξει: η ανάγκη φωτισμού μιας (άλλως κρυπτικά βυζαντινολογούσας) ποινικής δογματικής από την εγκληματολογική γνώση². Και είναι αυτή η μεθοδική σκοπιά που εγγυάται την κριτική αιχμή της νομικής σκέψης, στο βαθμό που ενθαρρύνει ή εν πάση περιπτώσει επιτρέπει και την υπέρβαση -με την αξιοποίηση και της κριτικής πολιτικής και κοινωνικής θεωρίας- των σεβάσμιων αλλά ανώδυνων «επιδείξεων πίστεως» στα «φιλελεύθερα ιδεώδη».

II. Μια θέση για τη γενεαλογία του φαινομένου

Η εμπορία ανθρώπων ανθεί σε περιόδους βαθιάς και συνεχούς οικονομικής και κοινωνικής κρίσης των χωρών και των περιφερειών, από τις οποίες συλλέγονται τα θύματα. Ταυτόχρονα αποτελεί το οικονομικό όφελος των διασυνοριακών δραστών αλλά και συσσωρεύει το κεφάλαιο απόλαυσης των καταναλωτών των «προηγμένων» χωρών. Όλα αυτά έχουν συγκεκριμένο όνομα: ο Τρίτος Κόσμος, συμπεριλαμβανομένου και αυτού στο εσωτερικό των μητροπόλεων, προμηθεύει τις *μάζες της «γυμνής ζωής»* (για να θυμηθούμε και τον Agamben³) στον μέσο χρήστη σεξουαλικών υπηρεσιών του Δυτικού Ημισφαιρίου. Ξέρουμε πια ότι η «οικονομία» είναι πάντοτε *πολιτική* οικονομία, η εμπορία δεν είναι, αφηρημένα και ουδέτερα μιλώντας, προϊόν ατυχών συνθηκών ή οικονομικών εκτροχιασμών, αλλά ένα πρώτιστα πολιτικό πρόβλημα, ένα πρόβλημα *«πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου»*⁴.

2. Βλ. π.χ. Κουράκη, Νέστορα, Έννοια και κριτήρια του εγκλήματος από εγκληματολογική άποψη, σε: Ν. Κουράκη (με τη συνεργασία της Α. Τρωιάνου-Λουλά), *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Β': Ειδικά εγκληματολογικά θέματα*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 9 κ.επ., τον ίδιο, *Περί βίας, ό.π.π.*, σ. 21 κ.επ., τον ίδιο, *Προλεγόμενα*, σε: Ν. Κουράκη (επιμ.), *Έμφυλη εγκληματικότητα. Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου*, Αντ. Σάκκουλας Αθήνα-Κομοτηνή 2009, σ. 17 κ.επ.

3. Βλ. Agamben, Giorgio, *Homo sacer. Die souveräne Macht und das nackte Leben*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2002, passim, ιδίως σ. 81 κ.επ.

4. Για την πρωταρχική συσσώρευση ως επαναλαμβανόμενο μοτίβο της καπιταλιστικής ανάπτυξης, άρα ως δομικό του στοιχείο και όχι απλώς ως άπαξ συμβάν

Άρα, μια αντεγκληματική πολιτική κατά της εμπορίας πρέπει να συνοδεύει *ριζοσπαστικές πολιτικές αλλαγές*, αν θέλουμε πραγματικά αποτελέσματα κατά της εμπορίας. Σε *τεχνικό* επίπεδο, χρειάζεται πιο ενισχυμένη διακρατική συνεννόηση, εμπάθυνση του θεσμού της αναγνώρισης ποινικών αποφάσεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση⁵, αποτελεσματικότερη δικαστική συνδρομή και αστυνομική συνεργασία. Οι «κοινές ομάδες έρευνας» ('Joint Investigative Teams') μπορούν να είναι πολύ χρήσιμες εδώ⁶.

III. Η «ιδεολογική» καταδίκη της εμπορίας και τα όριά της

Η νομική αντιμετώπιση της σεξουαλικής δουλείας παρουσιάζει όλα τα συμπτώματα της *νομικής ιδεολογίας*⁷. Ό,τι προστατεύεται διακηρυκτικά-συμβολικά (και μάλιστα όσο εντονότερα προστατεύεται έτσι), τόσο περισσότερο ατιμάζεται στην ίδια την κοινωνική πραγματικότητα. Αυτό που αποκρύπτεται είναι ότι η εμπορία έχει καταστεί δύναμη το καθημερινό στρατόπεδο συγκέντρωσης των «άλλων», όσων δηλαδή δεν ανήκουν στον ανθρωπότυπο του καταναλωτή αγαθών της «δυτικής δημοκρατίας», ότι η εμπορία είναι μια *ανοικτά φασιστική-ρατσιστική* συμπεριφορά, επιτελούμενη από φορείς ακραίας συλλογικής βίας κατά ευάλωτων πληθυσμών: αρχικά της Ανατολικής Ευρώπης (μετά την

χρονικό σημείο της ιστορικής καταγωγής του καπιταλισμού, βλ. Federici, Silvia, *Ο Κάλιμπαν και η Μάγισσα. Γυναίκες, Σώμα και Πρωταρχική Συσώρευση* (μετάφραση Γ. Γραμμένου, Λ. Γυιόκα, Π. Μπίκας, Λ. Χασώτης), Εκδόσεις των Ξένων, Θεσσαλονίκη 2011, σ. 28-38.

5. Βλ. γι' αυτήν Μουζάκη, Διονύσιο, *Το Ευρωπαϊκό Ένταλμα Σύλληψης*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2009, σ. 124 κ.επ.

6. Βλ. σχετικά Παπαθανασόπουλο, Ευστράτιο, Κοινές Ομάδες Έρευνας (Κ.Ο.Ε.) και ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική, σε: Τομέας Εγκληματολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Τιμητικός Τόμος για τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Τόμος II, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ. 1443 κ.επ. (και δη 1449 κ.επ.).

7. Για τη μαρξιστική θεώρηση του δικαίου ως ιδεολογίας και την αποδόμηση του δικαίου από τις Κριτικές Νομικές Σπουδές, βλ. ενδεικτικά Penner, J. E. & Melissaris, E., *McCoubrey & White's Textbook on Jurisprudence*, 5th Edition, Oxford UP 2012, σ. 205-23.

προσάρτησή της στην παγκοσμιοποιημένη δουλκοκτητική οικονομία) και πλέον και των πληθυσμών της Ασίας και της Αφρικής⁸, ότι η μαζική εξοπάτηση και μεταφορά, η επακολουθούσα καταλήστευση και ατίμωση και η μεταχείριση ως πρώτης ύλης των θυμάτων δεν διαφέρει ποιοτικά από τις μεταφορές στα ναζιστικά στρατόπεδα.

Ο νομοθέτης λοιπόν πρέπει να καλεί εξ ορισμού σε ένα αγώνα προάσπισης της ανθρώπινης αξιοπρέπειας σε μαζική κλίμακα. Χωρίς αυτή την *αξιακή φόρτιση*, δεν πρόκειται οι τεχνικές πλευρές να έχουν επιτυχία. Τούτο σημαίνει ότι οι *ποινές κατά διακινητών και σωματεμπόρων* πρέπει να είναι άκρως ανταποδοτικές, χωρίς ελαστικότητα στην έκτιση και με σαφές γενικοπροληπτικό στίγμα, μάλιστα δε υπό την έννοια της αρνητικής γενικής πρόληψης, δηλαδή αυτής που εστιάζει στην αποθάρρυνση και στον παραδειγματισμό. Αν θα θέλαμε να ονοματίσουμε νομικά και χωρίς αμφισημίες την συνολική έως τώρα στάση των κρατών έναντι της εμπορίας («καταγγέλλω συμβολικά και ανέχομαι στην πράξη»), θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για ένα *κρατικό έγκλημα τελούμενο με παράλειψη!* Η αδράνεια των κρατικών μηχανισμών πρέπει γι' αυτό να καταπολεμηθεί επίσης, τούτο δε πρέπει να γίνει όχι μόνο με την αναβάθμιση της επιχειρησιακής κατάρτισης της αστυνομίας, αλλά και με την πάταξη της υπόγειας διασύνδεσης διεφθαρμένων εκπροσώπων των διωκτικών μηχανισμών με το οργανωμένο έγκλημα⁹.

8. Ανάλογες οι περιγραφές του Λάζου, Γρηγόρη, Εξαναγκαστική πορνεία και διεθνική σωματεμπορία: Συνέπειες στην κοινωνία, *Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου («Δικαιώματα του Ανθρώπου, Έγκλημα, Αντεγκληματική Πολιτική»)*, Α', Αθήνα/ Βρυξέλλες (Νομική Βιβλιοθήκη/Bruylant) 2003, σ. 771-5.

9. Βλ. αναλυτικά για όλα τα ανωτέρω, Papacharalambous, Charis, From the Client through the Group to Society: Defending Rights Seriously Against Prostitution and Human Trafficking, in: Dekeseredy, Walter and Leonard, Liam (eds.), *Crimsoc Report 4: Gender, Victimology & Restorative Justice*, CRIMSOC, Large Print 2015, σ. 35-6, 44-9, 56-7. Για την ποιοτικά όλο και αναβαθμιζόμενη διεθνή υποχρέωση των κρατών να συμβάλουν θετικότερα και ενεργητικότερα στην πάταξη της εμπορίας, νοούμενης πλέον ως προς την απαξία της απολύτως ανθρωποκεντρικά και συλλαμβανόμενης ως αμφισβήτησης της ίδιας της νομικής προσωπικότητας του ατόμου, βλ. Κυριαζή, Τένια, Εμπορία Ανθρώπων, σύγχρονη μορφή δου-

Αλλά η διαλεκτική της νομικής ιδεολογίας που εξηγεί την αβουλία για την πάταξη της εμπορίας εξηγεί και το πλεόνασμα προθυμίας για την αποχή του ποινικού συστήματος να εμπλακεί απαγορευτικά στην πορνεία. Δανειζόμενος κανείς μια σκέψη του Žižek θα μπορούσε να ισχυρισθεί, ότι η τιμή που πρέπει να καταβάλει κανείς για την απόλαυση των δυτικών δικαιωμάτων και ελευθεριών είναι η υποταγή στην ηθική αισχρότητα που είναι κυρίαρχη στο πραγματικό-υλικό επίπεδο της ζωής στη Δύση¹⁰. Ό,τι έχει αποκληθεί «πορνοποίηση» των διαφυλικών σχέσεων ('pornification')¹¹ μεταφράζει πολιτιστικά το φετιχισμό της γενετήσιας ελευθεριότητας, που εκδηλωνόταν μέχρι την δεκαετία του '90 κύρια μέσω της παραδοσιακής κατανάλωσης εμπορευματοποιημένων-πραγματοποιημένων γενετήσιων επαφών¹². Η πορνεία προσέφερε μετά τις πολιτικές καταστροφές του 1990 το κοινωνικό και συμβολικό οξυγόνο για την καλλιέργεια της ανοχής στη διολίσθηση και προς την εμπορία. Όμως, το νομοθετικό εκκρεμές «πάει κι έρχεται» ανάμεσα στην αδιαφοροποίητη τιμώρηση όλων των συμμετόχων, πόρνης και πελάτη (το μοντέλο της «τάξης» ['ordinance model'], που αντίκειται πλήρως στη δογματική της αναγκαίας συμμετοχής, με την οποία ορθά επιδιώκεται η προστασία των ευάλωτων μερών της εγκληματικής σύμπραξης¹³) και στη «ρύθμιση» του φαινομένου αλά «Ολλανδικά» ('pro-

λείας; Επισκόπηση της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, *Δικαιώματα του Ανθρώπου* 63 (2015), σ. 28-32, 46-53.

10. Žižek, Slavoj, *Βία. Έξι λοξοί στοχασμοί* (μετάφραση Ν. Καλαϊτζής), Scripta, Αθήνα 2010, σ. 183-202.

11. Zaitch, Damián, Staring, Richard, *The Flesh is Weak, the Spirit Even Weaker. Clients and Trafficked Women in the Netherlands*, in: Di Nicola, Andrea; Cauduro, Andrea; Lombardi, Marco; Ruspini, Paolo (eds.), *Prostitution and Human Trafficking. Focus on Clients*, Springer 2009, σ. 67 κ. επ. (117-8).

12. Βλ. και τις εύστοχες σχετικές επισημάνσεις της Sykiotou, Athanasia, *Trafficking in Human Beings: Internet recruitment*, Directorate General of Human Rights and Legal Affairs, Council of Europe, Strasbourg Cedex 2007, σ. 137.

13. Για την αναγκαία συμμετοχή και τη συναφή προστασία των ευάλωτων συμπραττόντων, βλ. π.χ. Μυλωνόπουλο, Χρίστο, *Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος II, Δίκαιο & Οικονομία*, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2008, σ. 303-8, Card, Richard, *Card, Cross & Jones Criminal Law*, 18th Edition, Oxford UP 2008, σ. 563, 780-1.

prostitution regulationist model'), που στην πράξη νοιάζεται περισσότερο για την εύτακτη λειτουργία της αγοράς του σεξ, εθελουφλώντας για το trafficking¹⁴. Την ίδια στιγμή ο καταργητισμός δεν αντικρούεται επιχειρηματολογικά τόσο, όσο απωθείται μάλλον στο όνομα μιας χωρίς κανονιστικές αρχές επίκλησης κάποιου 'common sense'¹⁵.

Μια αντεγκληματική πολιτική που θέλει να είναι παραγωγική στον αγώνα κατά της εμπορίας *δεν μπορεί λοιπόν παρά* να επανασυνδέσει την παραδοσιακή πορνεία με την εμπορία, να απονομιμοποιήσει την πορνεία ως άσκηση επαγγέλματος και να καταστείλει αυστηρά το πορνικό φαινόμενο, όταν, χωρίς να έχει τα στοιχεία της εμπορίας, έχει πάντως οργανωμένη μορφή. Σε όλες τις περιπτώσεις θα πρέπει ασφαλώς να εξαιρούνται των ποινικών κυρώσεων τα φυσικά πρόσωπα που παρέχουν τις σχετικές υπηρεσίες.

Πριν δούμε βάσει αυτών την ενδεδειγμένη αντεγκληματική πολιτική, στα κενά της οποίας υπεισέρχεται η προβληματική για μια διαφορετική ματιά σχετικά με το δικαίωμα άμυνας, επείγει η δέουσα θεώρηση του ουσιαστικού αδίκου της εμπορίας.

IV. Η απαξία της εμπορίας ως συστημικού αδίκου

Η εμπορία είναι *μακροεγκληματικό* φαινόμενο, έχει *συστημικό* χαρακτήρα, ανάλογο των «διοικητικών σφαγών» που απετέλεσαν τα πρότυπα θετικοποίησης του διεθνούς ποινικού δικαίου¹⁶. Αποτελεί έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, το οποίο ως γνωστόν δεν απαιτεί την ύπαρξη πολέμου για τη στοιχειοθέτησή του. Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη συγκειμένου εγκλημάτων πολέμου οδηγεί σχεδόν κατά λογική αναγκαιότητα στην άνηση της εμπορίας, όπως έδειξαν τα παραδείγματα της Βοσνίας–Ερζεγοβίνης και του Κοσσόβου, πράγμα που δείχνει ξανά

14. Βλ. σχετικά και πάλι Zaitch and Staring 2009, σ. 114-5, 121.

15. Για τη σχέση πορνείας-εμπορίας ανθρώπων και τη βασιμότητα του καταργητισμού ως προς την πρώτη, βλ. Papacharalambous 2015, σ. 37-41, 61 κ.επ.

16. Για τη ναζιστική «βιομηχανία θανάτου» και τη Δύση ως καταγωγική μήτρα του, βλ. ενδεικτικά Traverso, Enzo, *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας. Μια ευρωπαϊκή γενοαλογία* (μετάφραση: Ν. Κούρκουλος), Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2013: passim.

τον χαρακτήρα της εμπορίας ως συστημικής μακροεγκληματικότητας. Μια πρόσφορη συνεπώς μορφή ποινικής ευθύνης των εμπόρων και των συνεργών τους, αλλά και των πελατών, δεν μπορεί παρά να είναι κατ' αρχήν έστω (και υπό τους όρους που δογματικά απαιτούνται για το δόλο των τελευταίων), ο *συλλογικός καταλογισμός* (δηλαδή η διάχυση της ευθύνης του εγκληματικού δικτύου στα φυσικά του μέλη). Αυτή η μορφή ευθύνης έχει τύχει επεξεργασίας τόσο στο κοινοδίκαιο, όσο και στη νομολογία των δύο Ειδικών ad hoc Διεθνών Ποινικών Δικαστηρίων, δεν είναι δε άλλη από την «*Κοινή Εγκληματική Επιχείρηση*» ('JCE')¹⁷.

Μια όψη της συστημικότητας του αδίκου της εμπορίας αποτελεί και το ότι *η γενεσιουργός αιτία της εμπορίας είναι ο «πελάτης»*. Η ικανοποίηση των παράνομων αναγκών του είναι ο σκοπός των οργανωμένων εγκληματιών. Η σύμπραξή του στο trafficking είναι εν γνώσει του (είναι πια πολύ καλά γνωστό ότι μπορεί κανείς να αναγνωρίσει από τους μώλωπες, την άγνοια της γλώσσας και τις πολύ χαμηλές τιμές που προσφέρει, το θύμα της εμπορίας και να προβεί στη σχετική διαφορική διάγνωση έναντι της παραδοσιακής εταιριζόμενης). Ο «πελάτης» αποτελεί συνεπώς τον κρισιμότερο μοχλό του εγκληματικού συστήματος, χωρίς να έχει το ελαφρυντικό της έξης, που διακρίνει π.χ. τους τοξικομανείς στην εμπορία ναρκωτικών. Εκτός από την *ποινικοποίησή του* ως χρήστη των γνωστών υπηρεσιών, θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ακόμη και την τιμώρησή του *ως δράστη βιασμού*. Σε αυτό συνίσταται άλλωστε εν τοις πράγμασιν η συμπεριφορά του, αφού και η συναίνεση του θύματος ελλείπει και η ελλείπουσα φυσική βία αντικαθίσταται από τη συστημική βία της εγκληματικής οργάνωσης που ο «πε-

17. Περί της οποίας πλείονα βλ. σε: Papacharalambous, Charis, Joint Criminal Enterprise: Towards a New Concept of Criminal Participation, in: Peter Cserne/ Miklos Könczöl (eds.), *Legal and Political Theory in the Post-National Age*, Peter Lang 2011, σ. 89 κ.επ. Για την ευθεία αναδρομή του ΕΔΔΑ στο κεκτημένο της νομολογίας του Ειδικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία, με αφορμή την υπόθεση *Rantsev v Cyprus and Russia* (2010) ECHR 22, βλ. και Κυριαζή 2015, σ. 46.

λάτης» εκμεταλλεύεται δι' ίδιον όφελος¹⁸.

V. Ποια αντεγκληματική πολιτική, λοιπόν;

Σε ό,τι αφορά την ίδια τη φιλοσοφία της αντεγκληματικής πολιτικής, είναι έτσι φανερό ότι χρειάζεται η υιοθέτηση ενός άλλου τύπου ποινικού δικαίου, ανάλογου με τις αξιώσεις που εγείρουν: (α) η άκρα επικινδυνότητα των δραστών και ο συλλογικός, αποπροσωποποιημένος χαρακτήρας της ευθύνης τους, (β) ο θεμελιώδης χαρακτήρας του εννόμου αγαθού που προσβάλλεται, δηλαδή της ανθρώπινης ασφάλειας (*'human security'*), υπό την έννοια της προστασίας του πυρήνα του ανθρώπου ως προσώπου, τουτέστιν της ελευθερίας του από το φόβο και τη στέρηση, (γ) το κανονιστικά ανεπίτρεπτο της εξοικείωσης με οργανωμένα συστήματα λειτουργίας του «ηθικού κακού», σε αντίθεση με τη δυνατότητα μιας ακόμη κανονιστικά υποφερτής διαχείρισης που εξ ορισμού παρέχεται για τα κοινά εγκλήματα του παραδοσιακού ποινικού δικαίου (π.χ. επιδιώκουμε να μειώσουμε τους φόνους, τους βιασμούς ή τις ληστείες, αλλά μπορούμε ακόμη να «συζούμε» ηθικά με ένα ανεξάλειπτο ποσοστό τους, πράγμα που δεν ισχύει στην εμπορία), τέλος, (δ) ο απόλυτα ανταποδοτικός σκοπός της επιβλητέας ποινής. Αυτό το μοντέλο ποινικού δικαίου, το μόνο πρόσφορο για την προάσπιση της τρωτότητας, του ευάλωτου του ανθρώπινου προσώπου (*'vulnerability'*), υπάρχει επεξεργασμένο στις βασικές του γραμμές (μη παύοντας ασφαλώς να είναι πάντα βελτιώσιμο). Πρόκειται συγκεκριμένα για το «ποινικό δίκαιο του εχθρού», αδρομερώς όπως το εισηγείται ο *Günther Jakobs* και το οποίο στη θέση μιας νομικής μεταχείρισης του υπολόγου εγκαινιάζει μια *πολεμική αναμέτρηση με ανυπόφορες εστίες κινδύνου*.

18. Papacharalambous 2015, σ. 37-44. Στην Κύπρο, ο Ν 60(Ι)/2014, με τον οποίο αξιοποιήθηκε και η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πάταξη της Εμπορίας Ανθρώπων, που είχε ήδη κυρωθεί στη Δημοκρατία με τον Ν 38(ΙΙΙ)/2007, τιμωρεί τον «πελάτη» στο άρθρο 17 (με χαμηλή πάντως ποινή, έως 3 έτη, εκτός αν το θύμα είναι παιδί, οπότε η ποινή φτάνει και τα 10 έτη), ενώ στο άρθρο 19 αποκλείει τους υπερασπιστικούς ισχυρισμούς είτε περί άγνοιας ή μη υποψίας περί την ανηλικότητα ή το ευάλωτο του θύματος είτε περί του ότι στη χώρα τέλεσης της πράξης, αυτή δεν τιμωρείται.

Ο έμπορος ανθρώπων είναι το προνομιακό παράδειγμα «εχθρού» με αυτή την έννοια. Η ανοχή υπονομεύει την ανάγκη γι' αυτό, όπως την υπονομεύει και η εμμονή σε παλαιοφιλελεύθερες αρχές εγγυητισμού, που αγνοούν την αλλαγή ποινικού παραδείγματος, όπως αυτό αναδύεται ήδη -για να ονοματίσω κάποιες όψεις του- μέσα από την προστασία των ευάλωτων, της αξιοπρέπειας, της ιστορικής μνήμης και της καταπολέμησης του «αρνητισμού» (ιδίως σε σχέση με το Ολοκαύτωμα), της εν γένει θέσπισης εγκλημάτων μίσους ή της προάσπισης της ελευθερίας από τον φόβο ή την παρενόχληση. Η μεν κρατούσα υποκριτική ηθική συζεί επωφελούμενη με το φαινόμενο, μέσα από διαδικασίες άρνησης, ο δε κλασικός εγγυητισμός παραβλέπει με αστικο-φιλελεύθερη ιδεολογία την ανάγκη παροχής μιας ριζοσπαστικά δημοκρατικής προστασίας δια μέσου του ποινικού δικαίου¹⁹.

Μέσα από αυτή την ιδιότυπη «κατάσταση 'limbo'» μιας αντεγκληματικής πολιτικής που διστάζει και αδρανεύει, διαιωνίζεται η γενικευμένη και καταστροφική για τον νομικό πολιτισμό των δικαιωμάτων παγκοσμιοποιημένη καπιταλιστική ανομία, τελευταίο στάδιο της οποίας είναι το καθολικό οργανωμένο έγκλημα, όπως θα το έθετε και ο Ziegler²⁰.

19. Βλ. για το «δίκαιο του εχθρού» ενδεικτικά Jakobs, Günther, Το Ποινικό Δίκαιο του πολίτη και το Ποινικό Δίκαιο του εχθρού, *Ποινική Δικαιοσύνη 2005*, σ. 868 κ.επ. Μια ριζοσπαστικά-δημοκρατική εφαρμογή του προτάγματος, βλ. σε Παπαχαράλαμπος, Χαράλαμπος, Δικαιοπολιτικός Φιλελευθερισμός και «Μηδενική Ανοχή». Από τον «Υπόλογο» στον «Εχθρό»; σε: Τομέας Εγκληματολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας*, Τιμητικός Τόμος για τον Ιάκωβο Φαρσεδάκη, Τόμος II, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011, σ. 1411 κ.επ. Ειδικά για την εμπορία ανθρώπων, βλ. και Papacharalambous 2015, σ. 50-7. Για τις δυνατότητες εφαρμογής ενός ανάλογου μοντέλου αντεγκληματικής πολιτικής για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών, βλ. Papacharalambous, Charis (2014). *Feminist Theory and Criminal Law Discourse: Countering Violence against Women through Widening Punitiveness on the Premises of Radical Democracy*, in: Sorvatzioti, D./Antonopoulos, G./Papanicolaou, G./Sollund, R. (eds.), *Critical Views on Crime, Policy and Social Control*, University of Nicosia Press: 142 κ.επ.

20. Ziegler, Jean (1999). Débats, in: Ministère de la Justice (1999). *L'espace judiciaire européen. Actes du colloque d'Avignon*, La documentation Française, Paris: 108 κ.επ.

Αποπνέουν μήπως αυτά «συντηρητισμό»; Ασφαλώς! Γιατί όπως πάλι θα το έθετε προκλητικά ο Žižek, ο συντηρητισμός είναι η επανάσταση της εποχής μας, απέναντι στην αισχρότητα μιας αντεστραμμένης καντιανής κατηγορικής προσταγής, που πια δεν απαγορεύει, αλλά κελεύει: «Απόλαυσε!»²¹.

VI. Η διεύρυνση του πεδίου της νόμιμης άμυνας ως πλευρική αντιρρόπηση του κενού προστασίας

Πώς αντιμετωπίζεται λοιπόν η προαναφερθείσα «κατάσταση 'limbo'»; Εδώ εισέρχεται στη σκηνή η προβληματική της αυτοάμυνας. Μπορεί, ερωτάται, να άρει το άδικο ανθρωποκτονίας του εμπόρου ή συνεργού του μια θανατηφόρα ενέργεια του θύματος;

1. Κατ' αρχήν, παρά το κατά βάση ατομικιστικό του θεμέλιο, το δικαίωμα στην άμυνα ούτως ή άλλως αποσκοπεί στην πέραν του ατομικού συμφέροντος του αμυνόμενου διαφύλαξη και της ισχύος του δικαίου, σύμφωνα με την πιο περιεκτική *κοινωνιστική*, μη αυστηρά ατομοκρατική σύλληψή του²². Παράλληλα, η αμυντική συμπεριφορά σε περιστατικά εμπορίας συγκεντρώνει αβίαστα όλες τις πειστικές πλευρές των σχετικών θεωριών για την εν γένει δικαιολόγηση του δικαίου, όπως τουλάχιστον έχουν αναπτυχθεί στην κοινοδικαιική παράδοση. Έτσι, η άμυνα μπορεί ασφαλώς να ερμηνευτεί *συνεπειοκρατικά-ωφελιμιστικά*, κατά το ότι με την άσκησή της παράγεται λιγότερο κοινωνικό κόστος από αυτό που η επίθεση θα προκαλούσε ('consequentialist theory'), πολύ όμως περισσότερο μπορεί να ερμηνευτεί βάσει της *απεμπολήσεως δικαιώματος* του επιτιθέμενου ('rights forfeiture theory'),

21. Βλ. π.χ. Žižek, Slavoj, *The Parallax View*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London 2009, σ. 308-17.

22. Σπινέλλης, Διονύσιος, Άρθρο 22 ΠΚ, σε: *Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα*, Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2005, σ. 277, Μυλωνόπουλος, Χρίστος, *Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος I*, Δίκαιο & Οικονομία, Π. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα 2007, σ. 426-8, Μαγκάκης, Γεώργιος Αλέξανδρος, *Ποινικό Δίκαιο. Διάγραμμα Γενικού Μέρους*, Παπαζήσης, Αθήνα 1982, σ. 189-91. Τον υπερατομικό χαρακτήρα της άμυνας αναζητά σε ένα υποκείμενο του θετικού δικαίου «κοινοτιστικό» επίπεδο κοινωνικής ηθικής, ο Μπιτζιλέκης, Νικόλαος, Το δικαίωμα άμυνας και η κοινωνία της αδιαφορίας, *Ποινικά Χρονικά ΝΖ'*, σ. 884-8.

χωρίς αυτό το επιχείρημα να πλήττεται από την απορία που γεννά το ερώτημα πώς «απεμπολούν δικαίωμα» οι ψυχοπαθείς ή τα παιδιά, αφού τέτοιες περιπτώσεις δεν είναι τυπικές της εμπορίας, τέλος δε, μπορεί να ερμηνευτεί ιδίως και με την παραδοχή *επιχειρημάτων αυτονομίας* και συναφών δικαιωμάτων του προσώπου ('autonomy arguments')²³.

2. Η εστίαση στον υποκειμενικό καταλογισμό, που τείνει συχνά να επιλέγεται, δεν είναι εσφαλμένη, μπορεί δε κανείς να ανατρέξει εκεί επικουρικά σε κάθε περίπτωση. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε, ότι η εστίαση αυτή έχει κυρίως τύχει επίκλησης στο πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας, τούτο δε μετά λόγου, διότι εκεί πάντως, όπως και στις περιπτώσεις μιας αφνίδιας κοινής απαγωγής και ομηρίας εκτός του συστηματικού και επιχειρησιακά οργανωμένου πλαισίου της εμπορίας, το θύμα δεν έχει κατ' αρχήν απολέσει την ανθρώπινη υπόστασή του, παραμένει ακόμη ενεργό νομικό υποκείμενο²⁴. Αντίθετα, η εμπορία σημαίνει

23. Πρβλ. Herring, Jonathan, *Criminal Law. Text, Cases, and Materials*, Oxford UP, σ. 732-4, Loveless, Janet, *Criminal Law. Text, Cases, and Materials*, Oxford UP 2008, σ. 422-3. Βλ. και τη γενική συζήτηση σε: Leverick, Fiona, *Defending Self-Defence*, *Oxford Journal of Legal Studies* 2007, 27(3), σ. 563 κ.επ., την ίδια, *Killing in Self-Defence*, Oxford UP 2006, σ. 45-68.

24. Το ζήτημα της δυνατότητας να υποληφθεί άμυνα της κακοποιημένης γυναίκας ('battered women') παρά την έλλειψη «παρούσας» *stricto sensu* επίθεσης δεν παύει να είναι ωστόσο ανοικτό. Από την συλλήβδην άρνηση άμυνας στις περιπτώσεις κακοποίησης ορθά επισημαίνεται από τη φεμινιστική κριτική μια *έμφυλη «στένωση» της προαντίληψής μας για την άμυνα*, που αφήνει κατ' αποτέλεσμα απροστάτευτα τα θύματα της κακοποίησης, στερώντας τους την επίκληση αυτής της υπεράσπισης. Βλ. σχετικά και κατά περίπτωση υπέρ της άμυνας της κακοποιημένης γυναίκας, Chan, Wendy, *A Feminist Critique of Self-Defence and Provocation in Battered Women's Cases in England and Wales*, *Women and Criminal Justice* 1994, 6 (1), σ. 39 κ.επ., Fletcher, George, *Self-Defence and Relations of Domination: Moral and Legal Perspectives on Battered Women Who Kill: Domination in the Theory of Justification and Excuse*, *University of Pittsburgh Law Review* 1996, 57, σ. 553 κ.επ., Zipursky, Benjamin, *Self-Defence and Relations of Domination: Moral and Legal Perspectives on Battered Women Who Kill: Self-Defence, Domination, and the Social Contract*, *στο ίδιο*, σ. 579 κ.επ., Steele, Walter and Sigman, Christine, *Reexamining the Doctrine of Self defence to Accommodate Battered Women*,

κάτι *ποιοτικά διάφορο* αυτών των καταστάσεων, σε αναλογία του plus αδίκου που ενσαρκώνει το οργανωμένο έγκλημα²⁵, ιδιαίτερα δε η εμπορία ως η ειδεχθέστερη και κορυφαία εκδήλωση της απαξίας του. Το θύμα βρίσκεται υπό την συνεχή απειλή άμεσης προσβολής της ζωής, του σώματος, της υγείας ή της αξιοπρέπειάς του. Είναι αιχμάλωτο χωρίς νομική υπόσταση (πράγμα επιτεινόμενο και έμπρακτα με την ίδια την ενδεχόμενη αντικανονικότητα εισόδου του ως μετανάστη ή άλλως με την εξαφάνιση των δηλωτικών της ταυτότητάς του εγγράφων), τελεί δε υπό καθεστώς συστηματικού βασανισμού, τουλάχιστον διαρκώς απειλούμενου. Οφείλουμε λοιπόν να εγκαταλείψουμε την φυσιοκρατική πλάνη της αναζήτησης σύμπτωσης της αμυντικής πράξης με «συγκεκριμένη» επίθεση, καθώς η διαβίωση του θύματος πρέπει να συλλαμβάνεται κανονιστικά ως διεπόμενη από την *ολική άρση της υπαρκτικής του ασφάλειας*. Η καθημερινότητά του είναι η μόνιμη απειλή διακεκριμένης επίθεσης κατά όλων των θεμελιωδών προσωπικών του εννόμων αγαθών, απειλή που δογματικά, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον την παράδοση του κοινοδικαίου, ως ελάχιστο παρονομαστή της έχει τόσο τη συστηματική παρενόχληση όσο και την επιβουλή ('assault')²⁶.

Μια επάνοδος στον υποκειμενικό καταλογισμό (και στην άρνηση συνδρομής του) είναι εκεί ενδεδειγμένη, όπου, όπως συνήθως θα συμβαίνει υπό περιστάσεις εμπορίας, θα υπάρχει υπέρβαση της άμυνας που οφείλεται στον *πανικό, στο φόβο ή την εν γένει ταραχή* του δρώ-ντος. Η απαλλαγή από την ποινική ευθύνη πρέπει να πιθανολογείται

American Journal of Criminal Law 1991, Vol. 18, No 2, σ. 169 κ.επ., αλλά και Holder, Jeremy, Killing the Passive Abuser: A Theoretical Defence, in: Shute, Stephen and Simester, A. P. (eds.), *Criminal Law Theory: Doctrines of the General Part*, Oxford UP, σ. 295-7. Για το λεγόμενο «σύνδρομο των κακοποιημένων γυναικών» ('BWS'), που συνάπτεται στενά με τον αλλοιωμένο καταλογισμό, βλ. ενδεικτικά Herring 2008, σ. 302-4, 749-50.

25. Για το ότι η ύπαρξη και μόνο μιας εγκληματικής οργάνωσης μπορεί να συνιστά όχι μόνο διακινδύνευση αλλά ήδη και βλάβη της δημόσιας τάξης, βλ. νεωστί και Λίβο, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 ΠΚ, *Ποινικά Χρονικά* ΞΕ', σ. 311.

26. Για την αντιδιαστολή κακοποιημένων γυναικών και θυμάτων εμπορίας ως προς την έκταση των αντιπροσβλητικών τους δικαιωμάτων, βλ. αναλυτικά Paracharalambous 2015, σ. 57-61.

περισσότερο όπου η υπέρβαση θα φέρεται από *ασθενικά* συναισθήματα, όπως ο φόβος ή η ταραχή, καθότι αυτά ενδεικνύουν εναργέστερα ένα *minus* αδικού. Ειδικά όμως σε περιστατικά εμπορίας και κατά συνεκτίμηση της δικαιολογημένης συσσώρευσης πάθους από την πλευρά του θύματος, η διάκριση των ασθενικών προς «*σθενικά*» συναισθήματα, όπως είναι η αγανάκτηση, οργή ή άλλη θυμική κατάσταση, όπως το μίσος δεν προσφέρει απολύτως τίποτε, ιδιαίτερα δε τούτο συμβαίνει, όπου οι δύο κατηγορίες αναμειγνύονται και τα όποια όριά τους είναι πλέον τελείως δυσδιάκριτα και δυσαπόδεικτα. Ενισχυτικά υπέρ της απαλλακτικής κρίσης ενεργεί και το ότι η ύπαρξη ή η τέτοιων θυμικών καταστάσεων διαγιγνώσκεται *υποκειμενικά*, ενδιαφέρει δηλαδή πώς αισθάνθηκε ο συγκεκριμένος υπερβάς την άμυνα²⁷.

3. Η διάρκεια της απειλής αλλά και ο διαρκής χαρακτήρας της εμπορίας ως του οργανωμένου εγκλήματος κατ' εξοχήν, καθιστούν την επίθεση *πάντοτε ενεστώσα*. Στο πλαίσιο μιας ορθά συλλαμβανόμενης κανονιστικής προσέγγισης κατά τα ανωτέρω, θα πρόκειται, με την υιοθέτηση αυτής της σκοπιάς, για εξάντληση της διασταλτικής ερμηνείας του νόμου και όχι για απαγορευμένη αναλογία, ιδίως αν συνεκτιμησουμε και τη μετακύλιση της ευθύνης στο πλαίσιο του εγκληματικού *εξουσιαστικού μηχανισμού*. Η μεταφορά δηλαδή ευθύνης από τον ιδιόχειρο δράστη στον όπισθεν αυτού έμμεσο αυτοουργό δεν εμποδίζεται ούτε και από τον δόλο του πρώτου, οπότε η στόχευση της αμυντικής πράξης είναι κατ' αρχήν *ελεύθερα επιλέξιμη*, πράγμα που κατ' αρχήν οφείλει να ισχύει και για τον πελάτη ως αντικείμενο αντιπροσβολής, όπου τουλάχιστον η συμμετοχή του ποινικοποιείται, διαφορετικά θα πρόκειται εν-

27. Υπέρ της ευρύτερα απαλλακτικής συνεκτίμησης της «συγγνωστής» υπέρβασης της άμυνας, όταν η υπέρβαση οφείλεται στην εγκληματική απειρία του δρώντος ή συνιστά όλως ανεπανάληπτο για το χαρακτήρα του γεγονός, η Στεφανίδου, Ανδρομέδα, Η «άμυνα» ως μέσο προστασίας και όχι τιμωρίας του αμυνόμενου, *Ποινική Δικαιοσύνη* 2010, σ. 599 κ.επ., ιδίως 602-5. Για την άποψη, κατά την οποία η υπέρβαση της άμυνας από φόβο ή ταραχή δεν μπορεί εξ ορισμού να είναι «εκ προθέσεως», καθώς ο υποκειμενικός καταλογισμός αλλοιώνεται ουσιωδώς, βλ. Βαθιώτη, Κωνσταντίνο, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1193/2006, *Ποινική Δικαιοσύνη* 2006, σ. 1125.

δεχομένως κατάσταση ανάγκης, που αφορά άλλη προβληματική. Διαφορετικά, απαιτώντας από το θύμα να αναζητά μόνο και πάντα τη διαφυγή, νομιμοποιεί κανείς τη «δολοφονία» του ως νομικού υποκειμένου δικαιωμάτων και σχετικοποιεί την προστασία του με περιπτώσεις «ευλόγου» ή ανάλογων κριτηρίων, όπως το «άλλως μη φευκτόν της βλάβης», όπως αναντίστοιχων, εν προκειμένω, προς τα πράγματα. Αναγκαιότητα της αμυντικής πράξης υπάρχει άλλωστε κατ' αρχήν και όταν ο αμυνθείς θα μπορούσε να είχε τραπή σε φυγή, επειδή *κανείς δεν υποχρεώνεται να φεύγει* ατιμωτικά και αναξιοπρεπώς προ του αδικού (*'no duty to retreat'*), εκτός αν τέτοια υποχώρηση δεν είναι *in concreto* ατιμωτική. Εάν θεωρήσουμε υπερβολικά βαρύνουσα τον αμυνόμενο την απαίτηση υποχρεωτικής υποχώρησης (*'absolute retreat rule'*), τόσο η υποχρέωση υποχώρησης, εάν προσφέρεται προς τούτο δυνατότητα (*'strong retreat rule'*), όσο και η απλή συνεκτίμηση της υποχώρησης για την κρίση περί αναγκαιότητας ή ευλόγου της αμυντικής πράξης (*'weak retreat rule'*), συνυπολογίζουν, σε διαφορετικό έστω βαθμό, την κανονιστική προσδοκία του δρώντος να εμμένει στο δικαίωμά του αντιπροσβολής²⁸.

4. Η πλήρως απροσάτευτη θέση του θύματος σε συνδυασμό με την ανωτέρω αναφερθείσα συστηματική κρατική ανοχή της εμπορίας, καθιστά κάθε αμυντική πράξη κατ' αρχήν δικαιολογημένη *χωρίς όρους αναλογικότητας* (που έτσι κι αλλιώς δεν απαιτείται στην αυτοάμυνα), αλλά και *χωρίς «κοινωνικοηθικούς περιορισμούς»*. Πράγματι, επίθεση ακαταλόγιστου δεν είναι τυπική στην εμπορία, προγενέστερη «πρόκληση» εν ευρεία εννοία από το μετέπειτα θύμα της επίθεσης δεν μπορεί να νοηθεί, εάν συνυπολογίζεται πάντοτε, όπως επιβάλλεται, η βα-

28. Ως υπερβολικά συστέλλουσα ελέγχεται άρα η προσέγγιση της Leverick 2006, 89-108, με κάποια δικαιολογία ίσως μόνο σε περιπτώσεις επιλογής θανατηφόρου πλήγματος, παρά την ύπαρξη υπαρχουσών εναλλακτικών «μη ατιμωτικού» απεγκλωβισμού. Για τη θεωρητική συζήτηση περί υποχώρησης και τη στάση της συγγραφέως υπέρ της αντικειμενικά δυνατής υποχώρησης ως ηθικά προτιμητέας, βλ. *όπ.π.*, σ. 69-85. Βλ. για την υποχρέωση φυγής και Loveless 2008, σ. 433-5, Herring 2008, σ. 636. Πρβλ. κατά της αρχής της μη υποχώρησης, Macklin, Audrey, *The Duty to Retreat in US Law, Criminal Law Forum* 1993, σ. 177 κ.επ.

σανιστική και απειλητική ομηρία του θύματος, τυχόν ασήμαντα βλαπτικές επιθέσεις δεν αφορούν την ουσία του θέματος, ενώ, τέλος, επί διαθεσιμότητας της (πρόθυμης να επέμβει) δημόσιας αρχής η ενεργοποίηση της άμυνας θα παρέλκει²⁹.

5. Ένας αντίλογος στα ανωτέρω υποστηριζόμενα θα μπορούσε να είναι η συνεπακόλουθη μιας διευρυμένης κατάφασης του αμυντικού δικαιώματος υποστολή των κανονιστικών προσδοκιών ασφάλειας υπέρτατων εννόμων αγαθών, όπως η ζωή. Ωστόσο, δύσκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί εδώ έλλειμμα κανονιστικά αποδεκτής γενικευσιμότητας της σημασίας της πράξης του θύματος, χωρίς να αναγκαστούμε να δεχτούμε μια καθολική απαγόρευση θανάτωσης στην άμυνα. Η πρόνοια όμως του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ απαγορεύει τη σκόπιμη θανάτωση του επιβουλεύμενου *μη προσωπικά* έννομα αγαθά του αμυνόμενου, μάλιστα δε μπορεί αυτή να επιτρέπεται αν η επιβουλή κατά του προσώπου αορίστου αριθμού ατόμων απορρέει και από επιβουλή κατά πραγμάτων. Η απαγόρευση θανατώσεων κατ' ενάσκηση κρατικού καταναγκασμού (για αντιμετώπιση π.χ. απόπειρας απόδρασης ή αποφυγής σύλληψης) ή από το κράτος ακόμη και έναντι θανατηφόρων πράξεων ιδιωτών είναι νοητές χωρίς αντίφαση με τα προηγούμενα, στο

29. Για την αναλογικότητα και τους κοινωνικοηθικούς περιορισμούς στην άμυνα, βλ. Herring 2008, σ. 636-7, Lee, Cynthia, Reasonable Provocation and Self-Defense: Recognizing the Distinction Between Act Reasonableness and Emotion Reasonableness, in: Robinson, Paul/Garvey, Stephen/Ferzan, Kimberly Kessler (eds.), *Criminal Law Conversations*, Oxford UP 2009, σ. 429-32, Rogers, Jonathan, Culpability in Self-defence and Crime Prevention, in: Sullivan, G. R. and Dennis, Ian (eds.), *Seeking Security, Pre-Emptying the Commission of Criminal Harms*, Hart 2012, σ. 265 κ.επ., Μπουρμά, Γεώργιο, Σκέψεις σχετικά με την πλάνη του δράστη ως προς την απόκλιση της αιτιώδους πορείας προς το αποτέλεσμα και τον διπλό δόλο του απλού συνεργού σε περιπτώσεις τέτοιας απόκλισης, *Ποινική Δικαιοσύνη* 2010, σ. 7, Βαθιώτη 2006, σ. 1122-5, τον ίδιο, Είναι δικαιολογημένη η άμυνα από πρόσωπο που προκάλεσε την επίθεση του θύματος δια της κοινωνικοηθικά επιλήψιμης συμπεριφοράς του; *Ποινικά Χρονικά ΜΣΤ'*, σ. 1545-6, Κιούπη, Δημήτρη, Προϋποθέσεις και όρια του δικαιώματος άμυνας, *Ποινικά Χρονικά ΜΣΤ'*, σ. 1357, Μπέκα, Γιάννη, Η επίδραση των κοινωνικοηθικών περιορισμών της άμυνας στην αναγκαιότητα και το μέτρο της αμυντικής πράξης, *Υπεράσπιση* 1993, σ. 775-80.

βαθμό που σε αυτές συνεκτιμά κανείς την υπέρτερη ισχύ του κράτους και το πλεονέκτημά του από το μονοπώλιο άσκησης φυσικής βίας³⁰.

Όστε, η καταφυγή στον καταλογισμό δια μέσου μιας *ad hoc* μόνον επίδειξης επιείκειας στο πλαίσιο του «*ακουστικού χωρισμού*» της *ποινικής δίκης* (*acoustic separation*), δεν είναι κατ' ανάγκην άμεσα επιβεβλημένη. Κατά τη συναφή διδασκαλία, οι ποινικοί κανόνες ρύθμισης της συμπεριφοράς του κοινού (*'conduct rules'*) πρέπει να διακρίνονται από αυτούς που το ποινικό σύστημα απευθύνει στον εφαρμοστή του νόμου για τη επίλυση μιας επίδικης περίπτωσης (*'decision rules'*), ώστε κατ' ανάγκη η προς τα έξω μετάδοση του μηνύματος του ποινικού δικαίου να καθίσταται επιλεκτική (*'selective transmission'*), ώστε να μη κλονίζεται η θεμελιώδης νομιμοφροσύνη των κοινωνιών του δικαίου με την απαλλαγή όποιου δεν μπορούσε «ανθρώπινα» να αποφύγει το έγκλημα³¹. Η δι' όλων των μέσων αποτροπή της περιαγωγής του αν-

30. Για τη συζήτηση στη Βρετανία και τη διαφοροποίηση της βρετανικής στάσης έναντι της αυστηρότερης εν γένει υπέρ της ζωής στάσης της ΕΣΔΑ, βλ. Herring 2008, σ. 639-40, Loveless 2008, σ. 436-41, Ashworth, Andrew, *Principles of Criminal Law*, Oxford UP 2009, σ. 114-6, Leverick, Fiona (2002). Is English Self-defence Law Incompatible with Art. 2 of the ECHR? *Criminal Law Review* 2002, σ. 361, την ίδια 2006, σ. 132-4, 137-42, 146-58, 179, 181-3, 190-5. Για τα αυστηρά κριτήρια που χρησιμοποιεί το ΕΔΔΑ κατά την ερμηνεία του άρθρου 2 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, βλ. και *Andronicou and Constantinou v Cyprus* (1998), 25 EHRR 491, ECtHR. Βλ. ακόμη από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, τις αποφάσεις *Nachova v Bulgaria* (2004) 39 EHRR 37, ECtHR και *Kakoulli v Turkey* της 22.11.2005 [Application No 3859/97], ECtHR.

31. Dan-Cohen, Meir, Decision Rules and Conduct Rules: On Acoustic Separation in Criminal Law, *Harvard Law Review* 1984, Vol. 97, No 3, σ. 625 κ.επ. (και ιδίως 636-64). Πρβλ. κριτικά γι' αυτά, Ανδρουλάκη, Νικόλαο, Όποιος δεν μπορούσε-αλλιώς δεν πρέπει να τιμωρείται. Σκέψεις για το φευκτό της υπαιτιότητας, την φουνκσιοναλιστική έννοια της ενοχής και τον ακουστικό χωρισμό συμπεριφοράς και απόφασης, Τομέας Ποινικών Επιστημών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, *MNHMH II I. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα, Α', Α. Σάκκουλας*, Αθήνα 1996, σ. 38-44. Βλ. σχετικά και Uniacke, Suzanne, Emotional Excuses, *Law and Philosophy* 2007(26), σ. 95 κ.επ., Παπαχαράλαμπος, Χάρη, Παρατηρήσεις σε ΠεντΝαυτΠειρ 213/1999. Ανυπακοή, ηθικό καθήκον και (νομιζόμενη) δικαιολόγηση, *Ποινική Δικαιοσύνη* 2000, σ. 39-41. Για την ανωτέρω διάκριση των ποινικών κανό-

θρώπινου προσώπου σε *res*, εκμεταλλεύσιμη μέχρι θανάτου ως προς τη γενετήσια σφαίρα του, αποτελεί ένα θεμελιώδες δικαιοκό καθήκον, η δικανική διατράνωση του οποίου δεν αδυνατίζει, αλλά τουναντίον ενισχύει το κύρος του νόμου. Επί πλέον, η θετικιστική εμμονή στην συσταλτική ερμηνεία της αυτοάμυνας απλώς αναπαράγει την *έμφυλη δομή* αυτής της μορφής δικαιολόγησης, κατά την οποία, πρότυπο αμυνομένου είναι ο φορέας ανδρικής μυϊκής δύναμης, που για λόγους «τιμής» αντιπροσβάλλει ένα αντίστοιχο επιτιθέμενο³².

6. Τέλος, η εκκίνηση από την αμυντική πράξη του ίδιου του θύματος δεν είναι δόκιμη σε ιστορικά εμπορίας, καθώς θα είναι ασφαλώς η σπανιότερα συμβαίνουσα περίπτωση, ακριβώς λόγω της καταθλιπτικής υποδούλωσης του. Αναλογιζόμενοι λοιπόν ακριβώς την απέλπιδα καταστατική θέση του θύματος, όλη η προβληματική της άμυνας τρέπεται σε αυτήν της *βοήθειας σε άμυνα*. Αυτό το δικαίωμα μπορεί συνεπώς να επικαλεστεί κάθε τρίτος, αστυνομικός ή πολίτης, ενεργώντας για την απελευθέρωση των θυμάτων. Και επειδή η προσφυγή στη βία μπορεί να θάψει μαζικά φαινόμενα «επαγρύπνησης» ή αυτοδικίας, το «μπαλάκι» (κατά την γνωστή έκφραση του συρμού) βρίσκεται και πάλι στο γήπεδο των κατασταλτικών θεσμών. Με βάση όσα προεκτέθηκαν, αυτοί είναι σε θέση να δράσουν «πολεμικά» κατά των δράστών, είτε με βάση το ισχύον δίκαιο, είτε με αναγκαίες αλλαγές του.

V. Αντί επιλόγου: Ένα (απ)αισιόδοξο συμπέρασμα

Η θανατηφόρα άμυνα παρίσταται λοιπόν ως *de lege lata* υπαρκτή δυνατότητα για τα θύματα της εμπορίας υπό τον όρο μιας δικαιοπολιτικά αναστοχαστικής και δικαιοκά ευρέως διασταλτικής ερμηνείας του νόμου. Ο νόμος έρχεται έτσι αρωγός σε κατ' εξοχήν ευπαθή θύματα, στο

νων, βλ. και Robinson, Paul, *Competing Theories of Justification: Deeds v. Reasons*, in: Simester, A. P. and Smith, A. T. H. (eds.), *Harm and Culpability*, Clarendon Press, Oxford 1996, σ. 64-7.

32. Την έμφυλη διάσταση στη νομική κατανόηση της άμυνας και τις περιπλοκές αυτής της κατανόησης, βλ. στη γλαφυρή ανάλυση της Suk, 'The True Woman: Scenes from the Law of Self-Defense', *Harvard Journal of Law & Gender*, 2008, Vol. 31, σ. 237-72.

πλαίσιο μιας αντεγκληματικής πολιτικής που αυτοκατανοείται ως θεσπίζουσα ένα σύστημα ριζικής δημοκρατικής προστασίας δικαιωμάτων. Τίποτε ωστόσο δεν μπορεί να υποκαταστήσει την ανάγκη μιας εκ θεμελίων και ευρύτατης *επανασύστασης της ίδιας της πολιτικής σύνταξης* σε ένα ανάλογο πλαίσιο. Η εδώ προτεινόμενη προσέγγιση της άμυνας των θυμάτων της εμπορίας, δεν μπορεί να αναιρέσει, μόνη αυτή, τον θεμελιωδώς ατομοκεντρικό προσανατολισμό της στάσης του παραδοσιακού ποινικού φιλελευθερισμού.

Ζητήματα αποκατάστασης για τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων: Το Διεθνές Νομικό Πλαίσιο και οι υποχρεώσεις εφαρμογής της Ελλάδας

ΕΛΕΝΗ ΜΙΧΑ*

Εισαγωγή: Η έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και η εξέλιξή της
Πρώτο Μέρος: Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων: Οι διεθνείς ρυθμίσεις και η λειτουργία τους
Δεύτερο Μέρος: Η αποκατάσταση της ζημίας των θυμάτων ως συνέπεια της διεθνούς ευθύνης: Μια θυματοκεντρική προσέγγιση
Τρίτο Μέρος: Το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο και η σχετική διοικητική πρακτική: Η περίπτωση της Ελλάδας
Τελικές παρατηρήσεις

Εισαγωγή

Η έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης και η εξέλιξή της

Η αποκατάσταση της ζημίας που επέρχεται ως συνέπεια μίας άδικης πράξης έχει τις ρίζες της βαθιά μέσα στο χρόνο. Ήδη από την αρχαιότητα, ο Αριστοτέλης στα «Ηθικά Νικομάχεια» έθεσε τις βάσεις για την οριοθέτηση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης μιλώντας για το «επανορθωτικόν δίκαιον» το οποίο εφαρμόζει ο δικαστής για να εξισώσει τη ζημία με το κέρδος.¹ Στη σύγχρονη εποχή «ο πατέρας» του διε-

* Επιστημονική συνεργάτις Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη «το επανορθωτικόν δίκαιον κατέχει την μέσην θέσιν μεταξύ της ζημίας και του κέρδους» με τη λέξη κέρδος να εκφράζει «το μεγαλύτερον μερίδιον εκ του αγαθού και το μικρότερον εκ του κακού» ενώ η ζημία όμως είναι το αντίθετο, δηλ. «μεγαλύτερα ποσότης κακού και μικρότερα ποσότης αγα-

θνούς δικαίου Ούγκο Γκρότιους ορίζει την αποκατάσταση ως στόχο της αντισταθμιστικής δικαιοσύνης, αλλά και ο Τζων Ρόουλς στη θεωρία του περί δικαιοσύνης προσδιορίζει την έννοια της αποκατάστασης μιλώντας για διανεμητική ισότητα.² Στο διεθνές προσκήνιο, η έννοια της αποκαταστατικής δικαιοσύνης βρίσκει το δρόμο προς την υλοποίηση από το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα.³ Με αφετηρία την κατοχύρωση των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα βασικά συμβατικά κείμενα οικουμενικού και περιφερειακού χαρακτήρα, το άτομο αναδεικνύεται ως φορέας δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και διεκδικεί από τα κράτη την αποκατάσταση της ζημίας του για τις αντίστοιχες παραβιάσεις. Ο τεράστιος αριθμός θυμάτων που προέκυψε από τις δύο παγκόσμιες συρράξεις, η αποτυχία του συστήματος της Κοινωνίας των Εθνών ως σύστημα εξασφάλισης της διεθνούς ειρήνης και η συνειδητοποίηση της ευθύνης των κρατών για την εγκαθίδρυση ενός συστήματος διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας το οποίο θα εξασφαλίζει και τα βασικά ανθρωπίνια δικαιώματα οδήγησε στην καθιέρωση νέων, συγκεκριμένων συστημάτων προστασίας. Έτσι, το άτομο ως δικαιούχος μπορούσε πλέον να απαιτήσει το σεβασμό των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περαιτέρω την αποκατάσταση της ζημίας του σε πε-

θού.» Αριστοτέλους, Ηθικά Νικομάχεια Τόμος Β΄, Βιβλίο πέμπτον (Περί της Δικαιοσύνης), Κεφάλαιον Έβδομον (Το διορθωτικόν ή επανορθωτικόν δίκαιον), 1130-1131. Βλ. και Fr. Giglio, *The foundations of restitution for wrongs*, Hart Publ., Oxford and Portland Oregon 2007, σελ. 147-153.

2. Ενώ ο Ο. Γκρότιους αναφέρθηκε στην αποκατάσταση της ηθικής και νομικής ισορροπίας της κοινωνίας η οποία διαταράσσεται από την ανατροπή της, ο Τζ. Ρόουλς υποστήριξε ότι όλα τα βασικά κοινωνικά αγαθά πρέπει να διανέμονται εξίσου, εκτός αν μια άνιση διανομή είναι επ΄ωφελεία των ασθενεστερών, συνδέοντας έτσι τις έννοιες της δικαιοσύνης και της ισότητας. Βλ. J. Rawls, *A history of justice*, Cambridge MA, Harvard University Press 1971 και τα λήμματα Hugo Grotius (2011) και *International Distributive Justice* (2013) από Jon Miller και M. Blake & P. Taylor Smith αντίστοιχα, *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (ηλεκτρονική έκδοση), <http://www.plato.stanford.edu> Επίσης, D. Elkins, *Responding to Rawls: Toward a consistent and supportable theory of distributive justice*, *BYU Journal of Public Law*, Vol. 21, No 267, 2007.

3. Βλ. Ian Davis, *Restorative Justice and Relational Egalitarianism*, σελ. 2-3 στο <http://www.academia.edu>

ρίπτωση παραβίασής τους. Για να τεθεί σε λειτουργία ένα τέτοιο σύστημα προστασίας καθιερώθηκαν αντίστοιχοι μηχανισμοί ελέγχου όπου το άτομο διατηρούσε την πρωτοβουλία των κινήσεων, ενώ το κράτος όφειλε να αποκαταστήσει την τυχόν επελθούσα ζημία.⁴ Έτσι πραγματοποιήθηκε η, πιθανόν, πιο σημαντική στροφή στη διεθνή κοινωνία του 20^{ου} αιώνα: τα κράτη από μία αόριστη, γενικόλογη στάση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων – περισσότερο κοινωνικού χαρακτήρα - στράφηκαν σε συμβατικές σχέσεις όπου τα ίδια τα κράτη ευθύνονται για συγκεκριμένες παραβιάσεις κανόνων δικαίου και υποχρεούνται απέναντι στο άτομο για την αποκατάσταση της αντίστοιχης ζημίας του.⁵

Αυτό αποτέλεσε και το πρώτο στάδιο της διεθνούς ευθύνης των κρατών για παραβιάσεις των κανόνων προστασίας των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η εξέλιξη αυτή αρχικά έλαβε χώρα στον ευρωπαϊκό χώρο και αποτέλεσε τη βασική απόδειξη για την προοδευτική ανάπτυξη του δικαίου.⁶ Αναπόφευκτα λοιπόν η καθιέρωση του ατομικού δικαιώματος για αποκατάσταση της ζημίας αποτέλεσε με τον καιρό ένα απαραίτητο συστατικό για την αποτελεσματικότητα των συστημάτων προστασίας των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το σύστημα όμως εξακολούθησε να εξελίσσεται με τα κράτη να αναλαμβάνουν περισσότερες υποχρεώσεις προστασίας αυτή τη φορά αφού υποχρεούνται πλέον να ενσωματώνουν τους αντίστοιχους κανόνες στην εθνική τους έννομη τάξη και να καθιερώνουν ένα σύστημα αποκατάστασης της ζημίας του θύματος. Άμεσα συνδεδεμένη υποχρέωση αποτελεί και η θέσπιση των κατάλληλων ενδίκων μέσων από τα κράτη ώ-

4. Γενικά, για την εξέλιξη σε οικουμενικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, βλ. Εμμ. Ρούκουνα, *Διεθνής προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Εκδ. Εστία, Αθήνα 1995.

6. Γενικότερα για το ρόλο των μη-κρατικών δρώντων στην εξέλιξη του διεθνούς δικαίου, βλ. Emm. Roucounas, *Facteurs privés et droit international public*, RCADI t.299(2002) και ιδιαίτερα σελ. 55-επ. και Λ.-Αλ. Σισιλιάνο, *Η ανθρωπίνη διάσταση του διεθνούς δικαίου*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2010, σελ. 300-307.

7. Για την έννοια της προοδευτικής ανάπτυξης (*progressive development of the law*) ιδιαίτερα στο χώρο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. ιδιαίτερα Λ.-Αλ. Σισιλιάνο, *ibid.*, σελ. 213-226.

στε να αποκατασταθούν αποτελεσματικά οι σχετικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στο χώρο της ποινικής δικαιοσύνης τα δεδομένα δεν αλλάζουν. Ακόμα και αν η άσκηση της ποινικής εξουσίας εμπίπτει στην κυριαρχική αρμοδιότητα του κράτους, το άτομο δεν παύει να αποτελεί κινητήρια δύναμη και να συνιστά βασικό παράγοντα της ποινικής δίκης. Η θέση αυτή του ατόμου-θύματος στο κέντρο κάθε κρατικής δράσης και η ανάλυση των προβλημάτων που προκύπτουν κάτω από το πρίσμα των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί την ουσία μίας ανθρωπο-δικαιϊκής προσέγγισης, η οποία αποτελεί το βασικό άξονα δράσης των διεθνών οργανισμών και όχι μόνον αυτών που ασχολούνται με την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ιδιαίτερα στο χώρο της εμπορίας ανθρώπων μία αντίστοιχη ανάλυση συνεπάγεται αρχικά την ταυτοποίηση θυμάτων και δραστών. Σε δεύτερο χρόνο σημαίνει όχι μόνο την αποτελεσματική δίωξη και πιθανή καταδίκη των δραστών αλλά και την αποτελεσματική προστασία των θυμάτων με την παροχή των κατάλληλων ενδίκων μέσων. Η πρώτην Ύπατη Αρμοστής για τα ανθρώπινα δικαιώματα εστίασε τη θυματοκεντρική αυτή αντίληψη κυρίως στην πρωταρχία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, η οποία και πρέπει να διέπει τις τρεις δράσεις κατά της εμπορίας ανθρώπων, την πρόληψη, την προστασία των θυμάτων και τη δίωξη των δραστών.⁷

Υιοθετώντας τη θυματοκεντρική προσέγγιση, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε τη δράση της διεθνούς κοινότητας με στόχο όχι μόνο την καταστολή, αλλά περαιτέρω την αποκατάσταση των συνεπειών που επέφερε η εγκληματική δραστηριότητα στα θύματά της. Εστιάζοντας κυρίως στην προστασία των ατόμων που κατέληξαν

⁷ Η τριαρχία της πρόληψης, προστασίας και καταστολής (prevention, protection, punishment) αποτελεί πλέον τη θέση του Γραφείου της Ύπατης Αρμοστείας των ΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα που υιοθετείται σε όλη την έκταση των δραστηριοτήτων του, συμπεριλαμβανομένου βεβαίως και της δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων. Βλ. Ύπατη Αρμοστεία για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, A human rights based approach to trafficking και A human rights based perspective is urged in prosecuting crimes of trafficking in persons στα <http://www.ohchr.org> και <http://www.ungift.org> αντίστοιχα.

να ζημιωθούν από την εν λόγω εγκληματική δραστηριότητα, θα αναλύσω το σκεπτικό των διεθνών ρυθμίσεων που έχουν υιοθετηθεί τόσο σε οικουμενικό όσο και περιφερειακό επίπεδο. Συγκεκριμένα, η ανάλυση στο δεύτερο κεφάλαιο του άρθρου θα επικεντρωθεί στις ρυθμίσεις που προβλέπει το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, το πρώτο διεθνές κείμενο που ασχολήθηκε συστηματικά με την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων ως εγκληματικό φαινόμενο.⁸ Σε περιφερειακό επίπεδο και συγκεκριμένα στον ευρωπαϊκό χώρο όπου δεσπάζει το Συμβούλιο της Ευρώπης για την κατοχύρωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, κεντρικό σημείο αναφοράς θα είναι η Σύμβαση για τη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων.⁹ Έχοντας υπόψη την παράλληλη δράση της Ευρωπαϊκής Ένωσης ενάντια στην εμπορία ανθρώπων θα προσπαθήσω, μέσα στα περιορισμένα όρια του παρόντος άρθρου, να παρουσιάσω συγκριτικά και τις ρυθμίσεις που έχουν υιοθετήσει τα αρμόδια όργανα της Ένωσης για το σκοπό αυτό (Δεύτερο Μέρος). Απώτερος σκοπός είναι βέβαια η εναρμόνιση των προσπαθειών αυτών, εφόσον πολλά από τα κράτη τα οποία καλούνται να εφαρμόσουν τις συγκεκριμένες ρυθμίσεις είναι μέλη και στους δύο περιφερειακούς οργανισμούς. Ως παράδειγμα θα λάβω υπόψη μου την Ελλάδα η οποία μόλις πρόσφατα έχει υπογράψει και ενσωματώσει στην εσωτερική της νομοθεσία τα αντίστοιχα κείμενα¹⁰ (Τρίτο Μέρος). Προτού όμως προχωρήσω στην επισκόπηση των ρυθμίσεων και τη συγκριτική τους ανάλυση είναι αναγκαίο να οριοθετηθεί η ευθύνη των κρατών για την παραβίαση των διε-

8. Το Πρωτόκολλο για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Διακίνησης Προσώπων, ιδιαίτερα γυναικών και παιδιών προσαρτάται στη Διεθνή Σύμβαση κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος που συνομολογήθηκε τον Δεκέμβριο του 2000 και άρχισε να ισχύει τον Σεπτέμβριο του 2003 υπό την αιγίδα του Γραφείου των Ηνωμένων Εθνών για τα ναρκωτικά και το έγκλημα στο <http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CTOC/index.html>

9. Η Σύμβαση (Convention on Action against Trafficking in Human Beings, CETS No 197) υιοθετήθηκε τον Μάιο του 2005 και άρχισε να ισχύει το Φεβρουάριο του 2008

10. Το Πρωτόκολλο του Παλέρμο κυρώθηκε με το Ν. 3875/2010 (ΦΕΚ Α'158-20/9/2010) και η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης με το Ν. 4198/2013 (ΦΕΚ Α'215-11/10/2013).

θών συμβατικών τους υποχρεώσεων. Στο χώρο του διεθνούς δικαίου η ευθύνη των κρατών φαίνεται να λειτουργεί στην εποχή μας ως η αυτονόγη συνέπεια μίας διεθνώς άδικης πράξης, ανεξάρτητα αν η τελευταία μπορεί να προέρχεται από πράξη ή παράλειψη που συνιστά παραβίαση μιας διεθνούς σύμβασης, διεθνούς εθίμου ή άλλης διεθνούς υποχρέωσης. Όμως, το πλαίσιο λειτουργίας της διεθνούς ευθύνης όπως και οι αντίστοιχες προϋποθέσεις της ήταν αποσπασματικές για το διεθνές νομικό οπλοστάσιο. Το έργο της συστηματοποίησης και περαιτέρω κωδικοποίησής τους ανέλαβε να διεξάγει η Έκτη Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων της να κωδικοποιεί το ισχύον διεθνές δίκαιο και να συμβάλλει στην προοδευτική ανάπτυξή του.¹¹ Επομένως, το Πρώτο Μέρος του άρθρου στοχεύει στη συνοπτική παρουσίαση της λειτουργίας του συστήματος της διεθνούς ευθύνης, όπως και των συνεπειών που επιφέρει η ενεργοποίησή του. Βέβαια, η ανάλυση δεν έχει γενικό περιεχόμενο. Αντίθετα, είναι επικεντρωμένη στη διεθνή ευθύνη που απορρέει από παραβιάσεις των διεθνών υποχρεώσεων που αφορούν στις ρυθμίσεις για την απαγόρευση της εμπορίας ανθρώπων. Τελικός στόχος της μελέτης είναι η διαπίστωση της εξέλιξης του δικαίου της διεθνούς ευθύνης στο μέτρο που αφορά στις υποχρεώσεις των κρατών για την αποκατάσταση των παραβιάσεων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως προς το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων.

Πρώτο Μέρος: Η διεθνής ευθύνη για παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων: Οι διεθνείς ρυθμίσεις και η λειτουργία τους

Έχει πολύ σωστά παρατηρηθεί πως ο χώρος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κυριαρχείται από τη συζήτηση για την εφαρμογή τους, ενώ ελάχιστη είναι η ενασχόληση με το ζήτημα ευθύνης των κρατών λόγω

11. Για το τελικό κείμενο και την κατ'άρθρον ανάλυσή του από τον τελευταίο εισηγητή Καθηγητή J. Crawford, βλ. http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf Βλ. επίσης σύντομο σχόλιο του ίδιου http://legal.un.org/avl/pdf/ha/rsiwa/rsiwa_e.pdf και Α. Γιοκάρη & Φ. Παζαρτζή, Η διεθνή ευθύνη των κρατών, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2004.

παραβιάσεων των σχετικών κανόνων.¹² Από την μία πλευρά, αυτή η εξέλιξη ήταν αναμενόμενη, εφόσον η προσοχή τόσο ακαδημαϊκών όσο και εφαρμοστών του δικαίου επικεντρώνεται στην υλοποίηση των διεθνών υποχρεώσεων των κρατών, ιδιαίτερα από τη στιγμή που έγινε δεκτό πως η εφαρμογή των κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων δεν εντάσσεται στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών αλλά συνιστά διεθνή υποχρέωση. Η συζήτηση αυτή είναι άρρηκτα δεμένη με την αποτελεσματική εφαρμογή των διεθνών κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών μερών, μέσω της υιοθέτησης ενδίκων μέσων για την υλοποίησή τους από τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα.¹³ Παράλληλα όμως κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει το γεγονός ότι οι κανόνες προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων παραβιάζονται χωρίς βέβαια αυτό να συνεπάγεται την αποδυνάμωση της ισχύος των κανόνων αυτών.¹⁴ Είναι λοιπόν άμεση η ανάγκη να συζητηθούν και να μελετηθούν ενδελεχώς οι δευτερογενείς κανόνες θεμελίωσης της διεθνούς ευθύνης για παραβίαση των κανόνων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε να αποκατασταθούν οι ζημίες που έχουν ενδεχομένως προξενηθεί. Πρωταρχικά όμως είναι ανάγκη να διευκρινισθεί η έννοια των κανόνων διεθνούς ευθύνης για παραβιάσεις διεθνών υποχρεώσεων, ή αλλιώς η διαφορά μεταξύ δευτερογενών και πρωτογενών υποχρεώσεων των κρατών. Έτσι, πρωτογενής είναι η υποχρέωση που πηγάζει από ουσιαστικούς κανόνες δικαίου, η παραβίαση των οποίων γεννά τη διεθνή ευθύνη των κρατών, η οποία με τη σειρά της ρυθμίζεται από τους δευτερογενείς κανόνες της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου. Αναπόφευκτα, οι πρωτογενείς υποχρεώσεις πηγάζουν από συμβατικούς ή εθιμικούς κανόνες δικαίου, οι οποίοι στη συγκεκριμένη περίπτωση, α-

12. Είναι χαρακτηριστική η έκφραση του Th. Meron για «υπο-χρήση» (underutilization) των ρυθμίσεων και θεσμών για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Remarks by Th. Meron, *State Responsibility for Violations of Human Rights*, 83 Am. Soc'y Int'l L. Proc. 372, 1989.

13. Βλ. και παρακάτω τη σχετική ανάλυση στο Β' τμήμα της μελέτης.

14. Όπως διευκρίνισε το ΔΔΧ στην υπόθεση των Στρατιωτικών και Παραστρατιωτικών Δραστηριοτήτων στη Νικαράγουα και κατά αυτής (Νικαράγουα κ. ΗΠΑ), Merits, ICJ Reports 1986, παρ. 186.

φορούν στην προστασία ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ανεξάρτητα αν η πρωτογενής υποχρέωση αναφέρεται σε πράξη ή παράλειψη, απαιτεί ορισμένη συμπεριφορά ή την επέλευση συγκεκριμένου αποτελέσματος. Έτσι, στην περίπτωση της εμπορίας ανθρώπων, πρωτογενείς είναι οι κανόνες που εμπεριέχουν τα διεθνή κείμενα προστασίας, όπως η Διεθνής Σύμβαση για το διεθνικό οργανωμένο έγκλημα και το Πρωτόκολλο του Πατέρμο και η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης και ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις των κρατών ως προς την προστασία των ατόμων από τη συγκεκριμένη εγκληματική συμπεριφορά. Αντίθετα, σε περίπτωση που διαπιστωθεί παραβίαση αυτών των υποχρεώσεων τότε οι δευτερογενείς κανόνες περί διεθνούς ευθύνης θα οριοθετήσουν τις υποχρεώσεις των κρατών για αποκατάσταση της παραβίασης.¹⁵

Μέχρι σήμερα ο μηχανισμός της διεθνούς ευθύνης στο χώρο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λειτουργεί με χαρακτηριστικό τρόπο. Η υπάρχουσα δομή του μηχανισμού βασίζεται αποκλειστικά στην παραδοσιακή αντίληψη ότι τα κράτη είναι τα μόνα υποκείμενα με πλήρη δικαιοϊκή ικανότητα στο διεθνή χώρο. Η έκρηξη όμως που παρατηρήθηκε τις τελευταίες δεκαετίες με τους μη-κρατικούς δρώντες να «κινούν τα νήματα» στη διεθνή σκηνή έθεσε επίμονα το ερώτημα αν μπορούν να δεσμεύονται και αυτοί ως προς την τήρηση των διεθνών κανόνων προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.¹⁶ Και σε περίπτωση που υπάρχει θετική απάντηση ερωτάται περαιτέρω αν ο ρόλος του κράτους παραμένει ο ίδιος ή προσαρμόζεται στις νέες καταστάσεις

15. Κατά τη διάρκεια της πολυετούς διαπραγμάτευσης των άρθρων περί διεθνούς ευθύνης των κρατών, έγινε κατανοητό πως αν η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου αποφάσιζε με την εν λόγω κωδικοποίηση να περιλάβει και ορισμένους πρωτογενείς κανόνες, όπως η προστασία ορισμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή τα δικαιώματα των αλλοδαπών όχι μόνο θα δημιουργούσε σύγχυση για πιθανή «ιεράρχηση» ανάμεσα στους ίδιους τους κανόνες, αλλά και θα διακινδύνευε να δημιουργήσει εσφαλμένες εντυπώσεις για την επιβολή υποχρεώσεων στα κράτη, οι οποίες όμως δεν είχαν συνομολογηθεί. Βλ. J. Crawford, *State Responsibility, The General Part*, Cambridge University Press 2013, σελ. 216-217.

16. Emm. Roucouas, *Facteurs privés et droit international public*, ο.π., ιδιαίτερα σ. 130-133 επ.

και με ποια μέσα.¹⁷ Έχοντας υπόψη ότι η διεθνής ευθύνη ενεργοποιείται όχι μόνο μέσω πράξεων, αλλά και παραλείψεων, γίνεται πλέον δεκτό πως τα κράτη υπέχουν ευθύνη αν παραλείψουν να δράσουν με τη «δέουσα προσοχή» (due diligence)¹⁸ ώστε να εμποδίσουν την τέλεση παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή να ερευνήσουν και να τιμωρήσουν όσες έχουν ήδη τελεσθεί. Οι λεγόμενες θετικές υποχρεώσεις των κρατών προέρχονται από το χώρο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα από τα περιφερειακά συστήματα προστασίας, έτσι όπως αυτά εδραιώθηκαν στην Ευρωπαϊκή και Αμερικανική ήπειρο.¹⁹ Θεμελιώδης έννοια για την αποτελεσματική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι θετικές υποχρεώσεις του κράτους έχουν νομολογιακή αφετηρία, αφού δημιουργήθηκαν και εξελίχθηκαν από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο και το Διαμερικανικό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, τα κύρια δικαιοδοτικά όργανα εφαρμογής της Ευρωπαϊκής και Διαμερικανικής Σύμβασης αντίστοιχα.²⁰ Σταδιακά, αντικείμενο των θετικών υποχρεώσεων αποτέλεσαν οι υποχρεώσεις των κρατών για πρόληψη, έρευνα και τιμωρία των πράξεων τρίτων που

17. Η περίπτωση της εμπορίας ανθρώπων αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής αυτού του προβληματισμού ως διασυννοιακό έγκλημα που τελείται από άτομα που δρουν μεμονωμένα ή σε ομάδες.

18. Για την έννοια, βλ. R. Barnidge, The due diligence principle under international law, *International Community Law Review*, Vol. 8, Issue 1, σελ. 81-121 και ιδιαίτερα την πρόσφατη πρώτη έκθεση της αρμόδιας Επιτροπής της Ένωσης Διεθνούς Δικαίου (International Law Association) στο http://www.ila-hq.org/en/committees/study_groups.cfm/cid/1045

19. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου το 1950 και η αντίστοιχη Αμερικανική Σύμβαση που ακολούθησε το 1969 αποτελούν τα βασικά συμβατικά κείμενα των δύο περιφερειακών συστημάτων προστασίας που υιοθετήθηκαν μέσα στους κόλπους του Συμβουλίου της Ευρώπης και του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών.

20. Οι θεμελιώδεις αποφάσεις του ΕΔΔΑ και του ΔιΑΔΔΑ είναι οι *Marckx κ. Βελγίου* (Σειρά Α', No 31) και *IACHR, Velasquez Rodriguez κ. Ονδούρας*, 29-7-1988, Series C No 4, παρ. 165-167 αντίστοιχα. Για την έννοια των θετικών υποχρεώσεων και τη λειτουργία τους στο χώρο του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. Dim. Xenos, *The Positive Obligations of the State under the European Convention on Human Rights*, London & NY, Routledge 2012.

παραβιάζουν ανθρώπινα δικαιώματα. Σε αυτήν την περίπτωση καταλογίζεται στα κράτη η παράλειψη των οργάνων τους να προλάβουν τις σχετικές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και η παράλειψή τους να ερευνήσουν περαιτέρω και να τιμωρήσουν την τέλεση παρανόμων πράξεων από ιδιώτες. Αυτές οι ίδιες οι οφειλόμενες παραλείψεις επιμέλειας συνιστούν τις διεθνώς παράνομες πράξεις οι οποίες με τη σειρά τους θεμελιώνουν τη διεθνή ευθύνη των κρατών.²¹ Για να διαπιστωθεί όμως αν οι παραλείψεις πηγάζουν από μία έννομη υποχρέωση πρέπει να ανατρέξουμε στον πρωτογενή κανόνα δικαίου και να διαπιστώσουμε το περιεχόμενό του, η παράλειψη εκπλήρωσης του οποίου συνιστά διεθνή παραβίαση. Η συγκεκριμένη διάκριση είναι χαρακτηριστική στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όπου τα κράτη δεν οφείλουν να δρουν αποκλειστικά κατασταλτικά, αλλά και προληπτικά.²²

Στο χώρο της εμπορίας ανθρώπων, η υπόθεση Rantsev κ. Κύπρου και Ρωσίας είναι αντιπροσωπευτική της βαρύτητας των θετικών υποχρεώσεων των κρατών μερών στην ΕΣΔΑ και της παράλειψης τήρησής τους από αυτά.²³ Συγκεκριμένα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αρνήθηκε να διαγράψει την υπόθεση από το πινάκιο, όπως πρότεινε η Κυπριακή κυβέρνηση, εφόσον «είναι δεδομένη η ανάγκη για συνεχή εξέταση των

21. Βέβαια πρέπει να διευκρινίσουμε ότι η διεθνής ευθύνη καταλογίζεται στο ίδιο το κράτος για την έλλειψη επιμέλειας που επιδεικνύει και όχι στους τρίτους-ιδιώτες για την τέλεση της διεθνώς άδικης πράξης.

22. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του εγκλήματος της γενοκτονίας και η «άμεση υποχρέωση των κρατών να αποτρέψουν και να τιμωρήσουν το έγκλημα της γενοκτονίας ανεξάρτητα από τον τόπο τέλεσής του», όπως διευκρίνισε το ΔΔΧ στην υπόθεση για την εφαρμογή της Σύμβασης για την πρόληψη και τιμωρία του εγκλήματος της γενοκτονίας (Βοσνία & Ερζεγοβίνη κ. Γιουγκοσλαβίας), ICJ Reports 1996, Preliminary Objections, παρ. 31 και την απόφαση επί της ουσίας, ICJ Reports 2007, παρ. 166, 429, 431-432. Η έμφαση είναι της συγγραφέως.

23. Απόφαση της 7/1/2010 στο <http://www.echr.coe.int> Για έναν εμπειρισταμένο σχολιασμό της απόφασης, βλ. Interights, Rantsev v. Cyprus and Russia στο <http://www.interights.org/rantsev/index.html> Η Interights ήταν μία από τις ΜΚΟ που λειτούργησε ως amicus curiae στην υπόθεση ενώπιον του δικαστηρίου.

υποθέσεων όπου αναγείρονται ζητήματα εμπορίας ανθρώπων». ²⁴ Επιπλέον, το Δικαστήριο έχοντας υπόψη του τη «σπανιότητα των υποθέσεων που εισάγονται ενώπιόν του για κρίση σχετικά με την εμπορία ανθρώπων», υπογράμμισε την ανάγκη να εξετάσει «εάν και έως ποιου σημείου εκτείνονται οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών για προστασία των εν δυνάμει θυμάτων εκτός του πλαισίου της ποινικής δίωξης». ²⁵ Κατά την εξέταση του βασίμου της προσφυγής, το Δικαστήριο διευκρίνισε περαιτέρω το περιεχόμενο των θετικών υποχρεώσεων των κρατών στο πλαίσιο του άρθρου 4 ΕΣΔΑ ως το σύνολο των (νομοθετικών και διοικητικών) μέτρων που θα εξυπηρετούν τόσο τους στόχους της τιμωρίας των δραστών, όσο αυτούς της πρόληψης του φαινομένου και της προστασίας των θυμάτων. Και περαιτέρω, τα κράτη οφείλουν «να λάβουν προληπτικά επιχειρησιακά μέτρα για την προστασία των θυμάτων ή των εν δυνάμει θυμάτων εμπορίας.» ²⁶ Στο αναπόφευκτο ερώτημα για το βαθμό της επιμέλειας που οφείλει να επιδείξει το κράτος μέσω των οργάνων του, το Δικαστήριο προϋποθέτει ότι οι αρχές του κράτους γνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν τις περιστάσεις που θεμελιώνουν βάσιμες υπόνοιες ότι συγκεκριμένο άτομο έπεσε θύμα εμπορίας ή διέτρεχε έναν πραγματικό και άμεσο κίνδυνο να πέσει θύμα εμπορίας ή εκμετάλλευσης υπό την έννοια του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο και της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά της εμπορίας. ²⁷ Παράλληλα, το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η δέουσα επιμέλεια που οφείλουν τα κράτη μέρη σύμφωνα με τη Σύμβαση διαθέτει εκτός από το ουσιαστικό σκέλος και ένα δικονομικό, δηλαδή τη διεξαγωγή μίας αποτελεσματικής έρευνας η οποία θα είναι ικανή να οδηγήσει στην εξακρίβωση και τιμωρία των υπεύθυνων ατόμων για την τέλεση της εμπορίας. Και

24. Ibid, παρ. 201.

25. Ibid., παρ. 200. Η υπογράμμιση ανήκει στη συγγραφέα.

26. Ibid., παρ. 285-286. Πάντως, αντίστοιχες θετικές υποχρεώσεις αναλαμβάνουν τα κράτη στο πλαίσιο του άρθρου 2 για την προστασία της ζωής του ατόμου από αυθαίρετη αφαίρεσή της. Βλ. Σ.-Η. Ακτύπης, Άρθρο 2: Δικαίωμα στη ζωή, στο Λ.-Αλ. Σισιλιάνο, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ερμηνεία κατ' άρθρο, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2013.

27. Ibid.

αυτή είναι μια υποχρέωση τήρησης συγκεκριμένης συμπεριφοράς, αλλά όχι συγκεκριμένου αποτελέσματος.²⁸ Το μακροσκελές σκεπτικό του Δικαστηρίου εντάσσεται στη γενικότερη προβληματική της διεθνούς ευθύνης μέσω παραλείψεων, όπως αυτή εκφράζεται και μέσω της νομολογίας του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης το οποίο θεωρεί πως η δέουσα επιμέλεια αποτελεί το βασικό παράγοντα για την οριοθέτηση της υποχρέωσης πρόληψης.²⁹

ii. Ο χώρος της διεθνούς ευθύνης κυριαρχείται από την εθιμική αρχή της υποχρέωσης των κρατών να αποκαταστήσουν κάθε παραβίαση που τέλεσαν, έτσι ώστε να επανέλθει η κατάσταση που υπήρχε πριν τη διεθνώς άδικη πράξη.³⁰ Η αρχή αυτή δεν παύει να αναφέρεται δεσμευτικά από όλα τα διεθνή δικαιοδοτικά και οιοονεί δικαιοδοτικά όργανα για να θεμελιώσει «το δικαίωμα του ζημιωθέντος κράτους για επανόρθωση των ζημιών που προκλήθηκαν από τη διεθνώς άδικη πράξη ενός άλλου κράτους».³¹ Πάντως, η επιβεβαίωση της αρχής της επανόρθωσης στα άρθρα περί διεθνούς ευθύνης δεν συνεπάγεται απαραίτητα την ύπαρξη ζημίας στο «πρόσωπο» του αδικηθέντος κράτους, υπό την έννοια της απώλειας ή μείωσης των αποκτημάτων του κράτους.³² Τόσο η ύπαρξη ζημίας όσο και το ακριβές της περιεχόμενο εξαρτάται κάθε φορά από την - υπό εξέταση - πρωτογενή υποχρέωση. Η τελευταία είναι αυτή που θα καθορίσει το είδος και το ύψος της αποκατάστασης, αν δηλαδή θα είναι αποζημίωση *in natura*, χρηματική αποζημίωση, ή άλλου είδους ικανοποίηση, όπως η παροχή συγγνώμης. Επιπλέον, γίνεται δεκτό ότι η ζημία που θα αποκατασταθεί περιλαμβάνει τόσο την υλική όσο και την ηθική βλάβη. Ιδιαίτερη σημασία για την αποκατάσταση

28. *Ibid.*, παρ. 288.

29. Υπόθεση Γενοκτονίας, ο.π., ICJ Reports 2007, παρ. 430. Επιπλέον, βλ. J. Crawford, ο.π., σελ. 226-232.

30. *Factory at Chorzow, Jurisdiction* (1927) PCIJ, Series A' No 9.

31. Άρθρο 31 σε συνδυασμό με το άρθρο 42 των άρθρων περί διεθνούς ευθύνης. Στο χώρο της ΕΣΔΑ, χαρακτηριστική είναι η απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση Παπαμιχαλόπουλου και άλλοι κ. Ελλάδας για τη δίκαιη ικανοποίηση, Σειρά Α' 330-B, παρ. 35-36.

32. Για τις αντίθετες απόψεις ως προς την ταυτότητα των εννοιών βλάβη και ζημία, βλ. J. Crawford, ο.π., σελ. 54-60.

των παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ενέχει η ηθική βλάβη που συνήθως υφίστανται τα θύματα. Σε περιπτώσεις δε απώλειας της ανθρώπινης ζωής σημαντικό ρόλο για την αποκατάσταση έχει η ψυχική οδύνη των συγγενών, οι οποίοι είναι και αυτοί θύματα της παραβίασης.³³ Χαρακτηριστική από πλευράς διεθνούς δικαίου είναι η υπόθεση του Βρετανικού υπερωκεανίου Lusitania το οποίο δέχθηκε επίθεση από Γερμανικό υποβρύχιο κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και βυθίστηκε κοντά στις Ιρλανδικές ακτές το Μάιο του 1915. Η απώλεια σε ανθρώπινες ζωές ήταν μεγάλη με τα περισσότερα θύματα να είναι αμερικανικής υπηκοότητας και τις ΗΠΑ να διεκδικούν την αποκατάσταση των υλικών ζημιών, αλλά και όσων ζημιών προκλήθηκαν λόγω ψυχικής οδύνης για τους συγγενείς των θανόντων, αλλά και λόγω ηθικής βλάβης για τους τραυματίες.³⁴ Η απόφαση της ad hoc Επιτροπής Διαιτησίας είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού αναγνωρίζει ρητά ότι η καταβολή αποζημίωσης για βλάβες που προκλήθηκαν λόγω ψυχικής οδύνης συνιστά έναν κανόνα «γενικά αναγνωρισμένο απ'όλα τα πολιτισμένα κράτη».³⁵ Τυχόν αμφισβήτηση αυτού του δικαιώματος θα σήμαινε σύμφωνα με την Επιτροπή «άρνηση της θεμελιώδους αρχής ότι υπάρχει ένα ένδικο μέσο για την άμεση επέμβαση σε κάθε δικαίωμα.»³⁶ Αντίθετα, αυτό το μέσο πρέπει να αντιστοιχεί στη ζημία που επήλθε και να αντι-

33. Αντιπροσωπευτική παραμένει η υπόθεση Rantsev, ο.π., παρ. 337-343.

34. Mixed Claims Commission (US and Germany) (1 November 1923-30 October 1939) RIAA, Vol. VII σελ. 1-391. Η υπόθεση αφορά στην άσκηση διπλωματικής προστασίας από τα κράτη υπέρ των υπηκόων τους σε περίπτωση παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των τελευταίων. Για το θεσμό, βλ. St. Wittich, Diplomatic Protection, στο <http://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199796953/obo-9780199796953-0020.xml> και για την εξέλιξη του σήμερα σε σχέση με τη διεθνή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, βλ. Λ.-Αλ. Σισιλιάνο, ο.π., σελ. 254-278.

35. Η υπογράμμιση είναι της συγγραφέως. Βλ. σε RIAA, Vol. VII την απόφαση στην επιμέρους υπόθεση Provident Mutual Life Insurance Company and Others (US) v. Germany (Certificate of Disagreement by the Two National Commissioners, April 17, 1924), σελ. 115.

36. Βλ. σε RIAA, Vol. VII, Opinion in the Lusitania Cases (November 1, 1923), σελ. 36.

στοιχεί σε χρήμα.

Παρόμοιο είναι το σκεπτικό των ρυθμίσεων για αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων. Τόσο τα ειδικά διεθνή κείμενα που στοχεύουν στην καταπολέμηση του φαινομένου, όσο και τα γενικά κείμενα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβλέπουν την επανόρθωση των ζημιών κυρίως με την καταβολή χρηματικής αποζημίωσης εκ μέρους των δραστών. Από την μία πλευρά, το Πρωτόκολλο του Παλέρμο χωρίς να κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα αποζημίωσης προβλέπει την υποχρέωση των κρατών μερών να θεσπίσουν τα κατάλληλα ένδικα μέσα για τη διεκδίκηση αποζημίωσης.³⁷ Από την άλλη πλευρά, η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης διαθέτει ένα δεσμευτικό χαρακτήρα όταν κατοχυρώνει ρητά δικαίωμα αποζημίωσης υπέρ των θυμάτων και κατά των αυτοργών στο πλαίσιο της κύριας ποινικής δίκης ή μίας χωριστής αστικής δίκης.³⁸ Με δεδομένη τη θεμελίωση αντίστοιχης υποχρέωσης και βάσει της Οδηγίας 29/2012 είναι πλέον φανερό ότι στον ευρωπαϊκό πλέον χώρο υπάρχει κατοχυρωμένο δικαίωμα των θυμάτων για την καταβολή αποζημίωσης από τους αυτοργούς για την αποκατάσταση της ζημίας που προέκυψε από την τέλεση εγκληματικών πράξεων που συνιστούν εμπορία ανθρώπων.³⁹ Βέβαια άμεσα συνυφασμένο με το δικαίωμα αποζημίωσης είναι και η κατοχύρωση των κατάλληλων ενδίκων μέσων, ώστε η προβλεπόμενη προστασία να είναι και αποτελεσματική, όπως θα δούμε πιο αναλυτικά στο δεύτερο μέρος του άρθρου.⁴⁰

37. Είναι χαρακτηριστική η κρίση της Ελληνικής πολιτείας για την επάρκεια της ελληνικής νομοθεσίας ως προς την κατοχύρωση του δικαιώματος που διατυπώνεται στην αιτιολογική έκθεση για την κύρωση του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο (άρθρο 25). Βλ. αναλυτικά στο τρίτο τμήμα της μελέτης.

38. Άρθρο 15 της Σύμβασης (CETS No 197) και η αντίστοιχη ανάλυση στην επεξηγηματική έκθεση παρ. 193 στο <http://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/197>

39. Για τις σχετικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο βλ. παρακάτω και συγκεκριμένα υποσ. 60. Υπενθυμίζουμε ότι τέτοιες πράξεις σύμφωνα με το ΠοινΚ (άρθρο 323^Α) είναι η στρατολόγηση θυμάτων, η μεταφορά τους, η διακίνηση, η υποδοχή ή/και η στέγασή τους.

40. Η ανάλυση της ελληνικής νομοθεσίας που θα ακολουθήσει στο τρίτο μέρος

Δεύτερο Μέρος: Η αποκατάσταση της ζημίας των θυμάτων ως συνέπεια της διεθνούς ευθύνης: Μία θυματοκεντρική προσέγγιση

Μια ανθρωποκεντρική προσέγγιση και ανάλυση προϋποθέτει (και συνεπάγεται) την εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως βασικό ερμηνευτικό εργαλείο για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων των κρατών σε τομείς, όπως η αιεφόρος ανάπτυξη, η ποινική καταστολή κλπ.⁴¹ Έτσι ο στόχος πραγμάτωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων βρίσκεται στο επίκεντρο της υποχρέωσης εφαρμογής των διεθνών συμβατικών υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν τα κράτη, ανεξάρτητα από την ταυτότητα των υποχρεώσεων αυτών. Στην πραγματικότητα η ανθρωποκεντρική προσέγγιση αποτελεί μία μορφή προγραμματισμού των κρατών για την αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην εθνική τους έννομη τάξη. Την τελευταία δεκαετία παρατηρείται μια εξέλιξη στην ερμηνευτική προσέγγιση των διεθνών συμβατικών υποχρεώσεων των κρατών μέσω των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε να αφορά και τομείς δραστηριότητας που παραδοσιακά αφορούσαν στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους. Η ρύθμιση της ποινικής καταστολής που θα υιοθετήσει ένα κράτος, όπως και η μεταναστευτική του πολιτική αντιμετωπίζονται πλέον και ως θέμα προστασίας ανθρωπίνων

είναι κι αυτή αντιπροσωπευτική της σύνδεσης αποζημίωσης και εσωτερικών ενδίκων μέσων.

41. Η προέλευση της ανθρωποκεντρικής ανάλυσης στο διεθνή χώρο χρονικά τοποθετείται στη δεκαετία του 1990 και στο δίκαιο της ανάπτυξης. Αργότερα επεκτάθηκε στο δίκαιο των επενδύσεων έτσι ώστε να θεωρείται ότι τα κράτη συμμορφώνονται με τις διεθνείς, συμβατικές τους υποχρεώσεις μόνον εάν αυτές συνάδουν με την προστασία των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Χαρακτηριστική είναι η ρήτρα των δημοσίων ηθών (public morals) που εισάγει το άρθρο XIV στη Γενική Συμφωνία Υπηρεσιών και Εμπορίου (General Agreement on Trade and Services) που υιοθετήθηκε το 1951 στο πλαίσιο του Διεθνούς Οργανισμού Εμπορίου για να παράσχει στα κράτη μέρη τη δυνατότητα εξαίρεσης από την εφαρμογή του άρθρου XVII για την απαγόρευση διακριτικής μεταχείρισης στις παρεχόμενες από τα κράτη υπηρεσίες. Γενικότερα για την εφαρμογή της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης μέσω των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, βλ. αντί άλλων, <http://hrbaportal.org> και http://www.ituc-csi.org/IMG/pdf/cpde_hrba_briefing_paper_final.pdf

δικαιωμάτων, την εκπλήρωση της οποίας αναλαμβάνει το ίδιο το κράτος.

Ειδικά σε θέματα που άπτονται του ευρύτερου χώρου της ποινικής δικαιοσύνης υιοθετείται μία ανάλυση, η οποία εστιάζει στο θύμα της αντίστοιχης παραβίασης και την κατοχύρωση των επιμέρους δικαιωμάτων του. Η επονομαζόμενη θυματοκεντρική προσέγγιση έχει στόχο της να αντιμετωπίσει τις ανάγκες που ανακύπτουν για τα θύματα των παραβιάσεων και την αποκατάσταση των ζημιών που προέκυψαν.⁴² Αντιπροσωπευτική είναι η περίπτωση της εμπορίας ανθρώπων η οποία πλέον αντιμετωπίζεται από το διεθνές δίκαιο τόσο ως έγκλημα όσο και ως παραβίαση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πρωταρχικός στόχος του διεθνούς ρυθμιστικού πλαισίου είναι να εδραιωθεί μια αποτελεσματική ποινική δικαιοσύνη για την καταστολή του φαινομένου της εμπορίας, ώστε να αποτραπεί η ατιμωρησία των δραστών, αλλά και να δικαιωθούν τα θύματα. Οι ειδικότερες υποχρεώσεις που προκύπτουν από τη θυματοκεντρική προσέγγιση⁴³ αφορούν στην αποφυγή παραβίασης κατοχυρωμένων δικαιωμάτων των δρώντων που μπορεί να προκύψει ως συνέπεια άσκησης της αντεγκληματικής πολιτικής, αλλά και στη δυνατότητα πρόσβασης των θυμάτων σε κατάλληλα και αποτελεσματικά ένδικο μέσα για την επανόρθωση της ζημίας τους. Η επανόρθωση μπορεί να περιλαμβάνει τη (χρηματική) αποζημίωση, την επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, τη (φυσική) αποκατάσταση, ή άλλου είδους ικανοποίηση, όπως την παροχή συγγνώμης, αλλά και εγγυήσεις για τη μη επανάληψη της/των παραβίασης/παραβιάσεων.⁴⁴ Τη θυματοκεντρική προσέγγιση έχουν ήδη υιοθετήσει και οι αρμόδιοι διεθνείς οργανισμοί για την καταπολέμηση της

42. Η μεταφορά της έννοιας victim-based approach στα ελληνικά ως θυματοκεντρική προσέγγιση ανήκει στη συγγραφέα.

43. Χαρακτηριστική είναι, εκτός από τη λήψη όλων των απαραίτητων μέτρων πρόληψης, η υποχρέωση δημιουργίας υποδομών για τον ασφαλή και εθελούσιο επαναπατρισμό των θυμάτων, ανεξάρτητα εάν η παρουσία τους συνήθως ως μαρτύρων κατηγορίας κρίνεται απαραίτητη.

44. Κεφάλαιο Δεύτερο: Επανόρθωση της ζημίας, άρθρα 34επ. του Κώδικα περί διεθνούς ευθύνης.

εμπορίας ανθρώπων με πρωτοπόρους την Ύπατη Αρμοστεία για τα δικαιώματα του ανθρώπου και το Γραφείο της Βιέννης για το έγκλημα και τα ναρκωτικά.⁴⁵ Κεντρικό ρόλο στη δραστηριοποίηση των διεθνών οργανισμών παίζουν οι Κατευθυντήριες Γραμμές και Συστάσεις για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και την Εμπορία Ανθρώπων που συνέταξε το Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας το 2002.⁴⁶ Αν και δεν διαθέτουν δεσμευτικό χαρακτήρα, οι εν λόγω Αρχές αποτελούν πολύτιμο ερμηνευτικό εργαλείο των διεθνών συμβάσεων, αφού υιοθετήθηκαν από πολλά κράτη υπό την μορφή ερμηνευτικών κειμένων ή δηλώσεων προγραμματικού χαρακτήρα.⁴⁷ Το αποτέλεσμα αυτών των ενεργειών είναι να εστιάζεται πλέον η προσοχή των διεθνών οργάνων όχι σε απλή ανταλλαγή πληροφοριών και συμβουλών, αλλά σε συγκεκριμένες οδηγίες για τη διαμόρφωση της πολιτικής των κρατών με στόχο την αποτελεσματικότερη πρόληψη και καταστολή του φαινομένου της εμπορίας ανθρώπων. Στο μέτρο που ένα σημαντικό τμήμα των οδηγιών αυτών αφορούν στην αποκατάσταση της ζημίας των θυμάτων οι Αρχές της Ύπατης Αρμοστείας συνιστούν το κατάλληλο εργαλείο για να εξειδικευθούν οι γενικότερες ρυθμίσεις των διεθνών κειμένων και να καταστούν πιο λειτουργικές, ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες και ιδιαιτερότητες των κρατών μερών.⁴⁸ Η θετική ανταπόκριση που είχαν οι Αρχές του

45. Από την πλευρά τους, τα περισσότερα κράτη άργησαν να υιοθετήσουν αντίστοιχες εθνικές νομοθεσίες ώστε να ανταποκριθούν στις ανάγκες των θυμάτων. Οι παραδοσιακές μορφές επανόρθωσης από το χώρο του αστικού και ποινικού δικαίου με τα θύματα να αρκούνται στο ρόλο της πολιτικής αγωγής δεν ανταποκρίνονταν στις ιδιαιτερότητες του εγκληματικού φαινομένου ούτε στις ανάγκες των θυμάτων εμπορίας, όπως θα δούμε παρακάτω στο τρίτο τμήμα της μελέτης.

46. OHCHR, Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking, E/2002/68/Add.1(2002).

47. OHCHR, Recommended Principles and Guidelines on Human Rights and Human Trafficking: A Commentary, New York & Geneva 2010, σελ. 24-28 στο http://ec.europa.eu/anti-trafficking/publications/un-ohchr-commentary-recommended-principles-and-guidelines-human-right-and-human_en και το σχετικό σχόλιο της A. Gallagher, http://works.bepress.com/anne_gallagher/15

48. Γίνεται πλέον δεκτό ότι οι ανάγκες των χωρών αποστολής, διαμετακόμισης και εισόδου των θυμάτων εμπορίας διαφέρουν, οπότε διαφοροποιείται αντίστοιχα

2002 από τα κράτη οδήγησαν την Ύπατη Αρμοστεία να συντάξει οκτώ χρόνια αργότερα έναν εκτενή σχολιασμό για να εξειδικεύσει περαιτέρω τις υποχρεώσεις των κρατών μερών και να καλύψει ερμηνευτικά κενά που προέκυψαν κατά την εφαρμογή τους.⁴⁹

Ειδικότερα, ως προς τις υποχρεώσεις αποκατάστασης που θεμελιώνουν τα διεθνή συμβατικά κείμενα, οι Αρχές διευκρινίζουν ότι τα θύματα έχουν δικαίωμα πρόσβασης σε επαρκή και αποτελεσματικά ένδικο μέσα, όπως όλα τα θύματα των εγκληματικών πράξεων και παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵⁰ Επειδή όμως ο συγκεκριμένος κανόνας εξειδικεύεται με διαφορετικό τρόπο στο Πρωτόκολλο του Παλέρμο από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση του 2005,⁵¹ γίνεται φανερό ότι όσα κράτη είναι μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης κι έχουν υπογράψει κι επικυρώσει τη Σύμβαση δεσμεύονται σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνα τα κράτη που έχουν υπογράψει και επικυρώσει το Πρωτόκολλο. Συνεπώς, δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι υπάρχουν δύο επίπεδα δεσμεύσεων στο διεθνή χώρο όσον αφορά στις υποχρεώσεις αποκατάστασης της ζημίας των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων: σε οικουμενικό επίπεδο, τα κράτη μέρη υποχρεούνται να εντάξουν στην εθνική

και ο τρόπος δράσης που αυτές οφείλουν να αναλάβουν για να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο.

49. Σύμφωνα με την πρώην Ύπατη Αρμοστή N. Pillay, ο κατ' άρθρον σχολιασμός των Αρχών εξετάζει τις νομικές όψεις της εμπορίας υπό το φως των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου αλλά και των ειδικών κανόνων για την εμπορία. Η ανάλυση εστιάζει κυρίως στο διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για να διευκρινίσει τα δικαιώματα των θυμάτων και τις υποχρεώσεις των κρατών. Βλ. OHCHR, *Recommended Principles and Guidelines ...*, A Commentary, ο.π., σελ. 4 (πρόλογος).

50. Έτσι, η παροχή ενδίκων μέσων αποτελεί ένα πρακτικό μέσο μέσω του οποίου τα θύματα έχουν πρόσβαση στη δικαιοσύνη για να ζητήσουν την αποκατάσταση της παραβίασης των κατοχυρωμένων στα διεθνή κείμενα δικαιωμάτων τους με την καταβολή αποζημίωσης. Βλ. αντί άλλων το θεμελιώδες έργο της D. Shelton, *Remedies in International Human Rights Law*, Oxford University Press 2001.

51. Βλ. το άρθρο 15 της Ευρ. Σύμβασης και της αντίστοιχης επεξηγηματικής έκθεσης και το άρθρο 25 του Πρωτοκόλλου του Παλέρμο, όπου διακρίνεται καθαρά η διαφορά μεταξύ των δύο ρυθμίσεων στο μέτρο που μόνον η πρώτη καθιερώνει αγωγήμο δικαίωμα του θύματος για αποζημίωση.

τους έννομη τάξη τις κατάλληλες ρυθμίσεις για την υλοποίηση των αρχών για αποκατάσταση της ζημίας, μία υποχρέωση προγραμματικού χαρακτήρα χωρίς άμεση δεσμευτική ισχύ, ενώ σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι υποχρεώσεις για τα κράτη μέρη είναι αυστηρές με την καθιέρωση δικαιώματος των θυμάτων σε αποζημίωση απέναντι στους καταδικασθέντες δράστες.⁵²

Πάντως, η εφαρμογή του δικαιώματος εξαρτάται από μια σειρά άλλων μέτρων, τόσο νομοθετικής όσο και διοικητικής φύσης, τα οποία υποχρεούνται να λάβουν τα κράτη μέρη. Τέτοια μέτρα αφορούν στην ενημέρωση των θυμάτων για τις διαδικασίες διεκδίκησης αποζημίωσης, στην παροχή δωρεάν νομικής βοήθειας, στην παροχή ιατρικής φροντίδας και ψυχολογικής υποστήριξης, στην εξασφάλιση της σωματικής ακεραιότητας των συγγενών του θύματος από απειλές και ειδικά των παιδιών εάν υπάρχουν, στην αποφυγή απέλασης των αλλοδαπών θυμάτων, όπως και στην υποχρεωτική παροχή ταξιδιωτικών εγγράφων σε περιπτώσεις επαναπατριsmού των θυμάτων.⁵³ Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η καθιέρωση της ευθύνης των νομικών προσώπων τα οποία «τέλεσαν» κάποιο από τα αδικήματα που συνιστούν εμπορία ανθρώπων μέσω ή για λογαριασμό κάποιου από τα όργανά του.

Είναι σημαντικό να διευκρινισθεί ότι το δικαίωμα αποζημίωσης του παθόντα κατοχυρώνεται και στις περιπτώσεις εταιρικής ευθύνης, εφόσον η τελευταία ισχύει παράλληλα με την ποινική ευθύνη του ατόμου που ενεργεί ως μέλος του εν λόγω νομικού προσώπου.⁵⁴ Συνεπώς, σε περίπτωση που το άτομο - δράστης της εγκληματικής πράξης δεν διαθέτει τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους για να καλύψει την αποζημίωση που δικαιούται το θύμα το νομικό πρόσωπο που υπέχει πλέον ευθύνη οφείλει να καταβάλει αποζημίωση, ώστε να καλυφθεί πλήρως η αντίστοιχη ζημία.

Ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα θυματοκεντρικής προσέγγισης που έχει υιοθετήσει κράτος μέλος της διεθνούς κοινότητας με θετική

52. Ibid.

53. Άρθρο 16, 28 της Ευρ. Σύμβασης.

54. Βλ. άρθρο 22 της Ευρ. Σύμβασης και τη σχετική ανάλυση της επεξηγηματικής έκθεσης.

προληπτική και κατασταλτική δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων είναι η νομοθεσία των ΗΠΑ. Ο νόμος για την προστασία των θυμάτων εμπορίας που υιοθετήθηκε το 2000⁵⁵ δεν στοχεύει αποκλειστικά στη δίωξη και καταδίκη των δραστών. Επιδιώκοντας μια ολοκληρωμένη διαδικασία αποκατάστασης, οι εν λόγω νομοθετικές ρυθμίσεις προβλέπουν, ανάμεσα σε άλλα, την υποχρέωση του δράστη να αποκαταστήσει τη ζημία των θυμάτων. Η καινοτομία που εισάγει η αμερικανική νομοθεσία είναι η υλοποίηση αυτής της υποχρέωσης, ώστε η πρόβλεψη να μην μένει γράμμα κενό. Έτσι λαμβάνονται συγκεκριμένα μέτρα, όπως η έγκαιρη δέσμευση και κατάσχεση των περιουσιακών στοιχείων του δράστη,⁵⁶ ώστε να μπορέσουν να καλυφθούν οι ζημιές του θύματος σε όλη τους την έκταση. Πρόσθετο σημαντικό χαρακτηριστικό της αμερικανικής ομοσπονδιακής νομοθεσίας αποτελεί η επίδρασή της στις επιμέρους νομοθεσίες των ομόσπονδων πολιτειών ώστε, σε βάθος χρόνου, να επιτευχθεί μία ομοιόμορφη πρακτική στη δράση κατά της εμπορίας ανθρώπων. Μία τέτοια περίπτωση αποτελεί η νομοθεσία της πολιτείας του Μιζούρι, όπου όχι μόνο κατοχυρώνεται το δικαίωμα των θυμάτων να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους καταδικασθέντες αυτουργούς, αλλά παραπέμπει στην αντίστοιχη ομοσπονδιακή νομοθεσία, ώστε σε περίπτωση που υπάρχουν κενά στην προστασία που παρέχει η πολιτειακή νομοθεσία, να αναπληρωθούν αυτά από την ομοσπονδιακή.⁵⁷ Χωρίς να παραβλέπει κανείς τις αδυναμίες και αυτού του συστήματος,⁵⁸ θα πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στην εμπειρία από τα 15 χρόνια εφαρμογής του και στις καλές πρακτικές που εφαρ-

55. Trafficking Victims Protection Act 2000, 22 USC 7201 (PUBLIC LAW 106–386—OCT. 28, 2000) στο <https://www.state.gov/documents/organization/10492.pdf>

56. Επομένως, η πρόβλεψη κατάσχεσης ορισμένων περιουσιακών στοιχείων του δράστη ως παρεπόμενη ποινή πιθανόν να μην συνιστά ένα επαρκές και αποτελεσματικό ένδικο μέσο αποκατάστασης στο μέτρο που προηγείται επέμβαση του δράστη και δεν βρεθούν τελικά περιουσιακά στοιχεία στην κυριότητά του που θα αποτελέσουν αντικείμενο αποτιμώμενο σε χρήμα για την αποκατάσταση των σχετικών ζημιών.

57. Βλ. ICF International: Prosecuting Human Rights Cases: Lessons Learned and Promising Practices (Executive Summary), 30 June 2008, σελ. 5.

58. Ibid., σελ. iv-v, 16-17.

μόστηκαν με επιτυχία όταν στην Ευρώπη η αντίστοιχη Σύμβαση έχει μόλις έξι χρόνια ισχύος, ενώ ο μηχανισμός ελέγχου εφαρμογής της (GRETA) έχει πρόσφατα ξεκινήσει να λειτουργεί.⁵⁹ Βέβαια στο δικαϊκό ευρωπαϊκό χώρο κυρίαρχη παραμένει η πολιτική των οργάνων της Ένωσης, ιδιαίτερα στον τομέα της δικαιοσύνης και της δικαστικής συνεργασίας. Αν και παραδοσιακά ο χώρος της ποινικής δικαιοσύνης ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του κράτους προς ρύθμιση, ζητήματα όπως ο συντονισμός της δράσης κατά της εμπορίας ανθρώπων και η λήψη συγκεκριμένων νομοθετικών και διοικητικών μέτρων από τα κράτη μέλη ρυθμίζονται από την Επιτροπή με στόχο η δράση αυτή να καταστεί περαιτέρω πιο αποτελεσματική. Χαρακτηριστική είναι η πολιτική της Ένωσης απέναντι στα θύματα εγκληματικών πράξεων, συμπεριλαμβανομένων όσων είναι θύματα εμπορίας ανθρώπων. Η οδηγία 29 που εξέδωσε το Συμβούλιο το 2012 αφορά στα ελάχιστα δεδομένα για τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία των θυμάτων εγκληματικών πράξεων.⁶⁰ Στόχος της είναι να βελτιώσει την καθημερινότητα των εκατομμυρίων θυμάτων σε όλη την Ευρώπη τονίζοντας το σημαντικό ρόλο του θύματος καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδι-

59. Η GRETA λειτουργεί από το 2009 και έχει ήδη εξετάσει τις εκθέσεις 40 Κρατών από τα 43 που έχουν υπογράψει και επικυρώσει τη Σύμβαση. Ο μηχανισμός της GRETA ανήκει στην κατηγορία μηχανισμών περιοδικού ελέγχου εφαρμογής των αντίστοιχων διεθνών συμβατικών κειμένων βάσει εκθέσεων που υποχρεούνται να καταθέσουν τα συμβαλλόμενα κράτη μέρη (peer-reviewed control mechanisms) ανά τακτά χρονικά διαστήματα και κατόπιν επιτόπιας έρευνας από τη σχετική Επιτροπή. Η Ελλάδα υποχρεούται να καταθέσει την πρώτη της έκθεση προς εξέταση τον Ιούνιο του 2018 κατόπιν σχετικού ερωτηματολογίου από την GRETA. Για τη λειτουργία της Επιτροπής, βλ. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/trafficking/Docs/Monitoring/GRETA_en.asp

60. Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τα ελάχιστα δεδομένα σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία των θυμάτων εγκλημάτων προς αντικατάσταση της Απόφασης-Πλαίσιο του Ευρ. Συμβουλίου 2001/220/JHA. Η Οδηγία αποτελεί βασικό τμήμα του πακέτου μέτρων που προωθεί η Επιτροπή από τον Μάιο 2011 με στόχο τη βελτίωση των διαδικασιών συμμετοχής του θύματος στην ποινική διαδικασία και την εδραίωση του κράτους δικαίου για τα θύματα των εγκλημάτων βίας. Ειδικότερα, βλ. European Commission, DG Justice, December 2013, Guidance Document (Ref. Ares. 3763804).

κασίας. Σημαντικό τμήμα της οδηγίας καταλαμβάνει η ρύθμιση για την αποζημίωση των θυμάτων από τον δράστη της εγκληματικής πράξης με τα κράτη μέλη να αναλαμβάνουν να εξειδικεύσουν μέσω της εθνικής τους νομοθεσίας τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες θα καταβάλλεται η αποζημίωση. Ο εύλογος χρόνος, το είδος της διαδικασίας μέσα στην οποία υποχρεούται ο δράστης για εκπλήρωση των υποχρεώσεών του, όπως και οι εναλλακτικοί μηχανισμοί καταβολής αποζημίωσης αποτελούν τα βασικά θέματα που ρυθμίζει η οδηγία. Η ποινική διαδικασία ή άλλες διοικητικές διαδικασίες είναι προτιμητέες σε σχέση με τις αστικές, αφού οι τελευταίες μπορεί να επιβαρύνουν το θύμα με δικαστικά έξοδα, αλλά και με το βάρος της απόδειξης των ισχυρισμών του το οποίο η οδηγία «επιθυμεί» να αποφύγει. Γενικότερα, η οδηγία στοχεύει στην αυτοματοποίηση της διαδικασίας καταβολής της αποζημίωσης μέσω της ποινικής δίκης για τη διευκόλυνση του θύματος. Σε αυτό το σημείο πρέπει να διευκρινίσουμε πως οι συγκεκριμένες ρυθμίσεις αφορούν στην καταβολή αποζημίωσης από τον αυτουργό στο πλαίσιο της ποινικής διαδικασίας για την αποκατάσταση των ζημιών που επέφεραν στο θύμα εγκληματικές πράξεις που τελέσθηκαν μέσα στα σύνορα του ίδιου του κράτους, συμπεριλαμβανομένης και της εμπορίας ανθρώπων. Για την τέλεση των ίδιων εγκλημάτων σε διασυνοριακό επίπεδο, η οδηγία κατοχυρώνει τη δυνατότητα του θύματος να ασκήσει τα προβλεπόμενα ένδικα μέσα στο κράτος της συνήθους διαμονής του και όχι στο κράτος τέλεσης του εγκλήματος με σκοπό πάντοτε να διευκολύνει τη ροή της διαδικασίας υπέρ του θύματος. Το ίδιο βέβαια ισχύει και για το αίτημα καταβολής αποζημίωσης από το ίδιο το θύμα ή τους συγγενείς του, εφόσον έχει επέλθει θάνατος του παθόντα. Ο κανόνας άσκησης δικαιοδοσίας που υιοθετεί η οδηγία καθιερώνει γενική αρμοδιότητα υπέρ του κράτους τέλεσης του εγκλήματος, εκτός εάν το κράτος διαμονής όπου έχει κατατεθεί το ένδικο μέσο, ασκήσει άμεσα ποινική δίωξη.⁶¹ Τελικά, το βασικό χαρακτηριστικό της οδηγίας είναι η συνεργασία

61. Άρθρα 16 & 17 της Οδηγίας. Αφού βεβαίως οι αρχές του κράτους διαμονής ενημερώσουν επί τη βάση της δικαστικής συνεργασίας και με επιφύλαξη των κανόνων συγκρούσεως που ορίζουν οι κανόνες της Απόφασης-Πλαισίου του Συμβουλίου 2009/948 το κράτος τέλεσης του εγκλήματος για την κατάθεση του ενδίκου

μεταξύ αρμοδίων κρατών καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, αλλά και κατά τη διάρκεια των διοικητικών διαδικασιών που ενεργοποιούνται για τη διευκόλυνση ενημέρωσης των θυμάτων και αποκατάστασης της ζημίας τους. Με δεδομένο ότι το έγκλημα της εμπορίας ανθρώπων συνιστά μία κλασσική περίπτωση διασυνοριακού εγκλήματος, είναι βέβαιο ότι η οδηγία θα αποτελέσει άμεσα ένα αποτελεσματικό εργαλείο στα χέρια των κρατικών αρχών υπέρ των θυμάτων για την αποκατάσταση των ζημιών που έχουν υποστεί.⁶²

Τρίτο Μέρος: Το εθνικό νομοθετικό πλαίσιο και η σχετική διοικητική πρακτική: Η περίπτωση της Ελλάδας

Για τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων η αναγνώριση του δικαιώματος αποκατάστασης από το εθνικό δίκαιο ήρθε καθυστερημένα όπως άλλωστε και η ποινικοποίηση της αντίστοιχης συμπεριφοράς. Μολονότι οι γενικές ρυθμίσεις του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας ίσχυαν ήδη από την εποχή που θεσπίστηκε το έγκλημα του 323^A ΠΚ και τα θύματα των εγκληματικών πράξεων είχαν τη δυνατότητα να παραστούν ως πολιτική αγωγή, δεν ίσχυσε το ίδιο για τα θύματα της εμπορίας ανθρώπων.⁶³ Συμβαίνει συχνά ο κατηγορούμενος να μην έχει επαρκείς πόρους που θα επιτρέψουν την χρηματική ικανοποίηση της ζημίας του παθόντα, ή να μην έχει ασκηθεί καν κατηγορία, οπότε θα είναι αδύνατον για τα θύματα να απαιτήσουν αποκατάσταση της ζημίας που υπέστησαν, τόσο της υλικής όσο και ηθικής. Εξάλλου, δεν πρέπει να λησμονεί κανείς ότι η εμπορία ανθρώπων ως διασυνοριακό έγκλημα μπορεί να τελεσθεί από πολλούς δράστες για μερικούς όμως από αυτούς δεν είναι δυνατόν να ασκηθεί δίωξη.⁶⁴

μέσου.

62. Ως χρόνος ενσωμάτωσης της Οδηγίας στις εθνικές έννομες τάξεις των κρατών μελών έχει οριστεί η 16-11-2015.

63. Σύμφωνα με τη ρύθμιση των άρθρων 63-70 του ισχύοντος ΚΠοινΔ.

64. Παρατηρείται συχνά να μην είναι δυνατή η εύρεση αιτιώδους συνάφειας ανάμεσα στο άτομο που θεωρείται υπεύθυνο για την τέλεση μίας ή περισσοτέρων από τις πράξεις που συνιστούν εμπορία ανθρώπων και την ίδια την πράξη, οπότε δεν είναι εφικτή και η άσκηση ποινικής δίωξης.

Τα κενά αυτά έσπευσε να καλύψει η δυνατότητα του θύματος να καταθέσει αίτηση ενώπιον της Αρχής Αποζημίωσης, όπως αυτή συστάθηκε και λειτουργεί υπό την αιγίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης στο πλαίσιο εφαρμογής του ν. 3811/2009 για την ενσωμάτωση της Οδηγίας 2004/80 του Συμβουλίου ΕΕ και στόχο την αποζημίωση των θυμάτων εγκληματικής βίας από πρόθεση.⁶⁵ Η δυνατότητα καταβολής αποζημίωσης στα θύματα της εμπορίας ανθρώπων καθιερώθηκε για πρώτη φορά με το νόμο 4198/2013,⁶⁶ οι σχετικές ρυθμίσεις του οποίου τροποποίησαν τις αντίστοιχες διατάξεις του ν. 3811/2009. Η τροποποίηση αυτή κρίθηκε ως απαραίτητη,⁶⁷ αφού για την εφαρμογή του ν. 3811 απαραίτητα στοιχεία είναι η χρήση σωματικής βίας ή η απειλή αυτής με συνέπεια να επέλθει ο θάνατος ή η βαριά σωματική ή διανοητική βλάβη, ενώ η περιπτώσιολογία της εμπορίας ανθρώπων δεν προϋποθέτει χρήση βίας, παρά την εκμετάλλευση της ευάλωτης θέσης του θύματος. Εξάλλου, είχε εξαιρεθεί ρητά η υπαγωγή του εγκλήματος της εμπορίας ανθρώπων από τις ρυθμίσεις του ν. 3811, εφόσον «δεν επέρχεται θάνατος ή βαριά σωματική βλάβη του θύματος.»⁶⁸ Έτσι, η κρίση των αιτημάτων αποζημίωσης των θυμάτων από την Αρχή Αποζημίωσης αποτέλεσε τη μεγάλη καινοτομία για την ελληνική πρακτική, εφόσον δεν συναντάται κανένα σχετικό προηγούμενο στην εθνική έννομη τάξη. Παρά όμως την επιτυχημένη νομοθετικά πρόβλεψη η εφαρμογή της ρύθμισης στην πράξη κάθε άλλο παρά εύκολη αποδείχθηκε. Έχοντας

65. Ν. 3811/2009, ΦΕΚ Α' 231/17-12-2009.

66. Με το νόμο 4198 (ΦΕΚ Α' 215/11-10-2013) ενσωματώθηκε η Οδηγία 2011/36/ΕΕ για την πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και την προστασία των θυμάτων της.

67. Συζήτηση της 19-9-2013 στη Βουλή (ΙΘ' Συνεδρίαση, Γ' Νομοθετική Εργασία) με στόχο την ενσωμάτωση και προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας με την ευρωπαϊκή.

68. Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του νόμου 3811, επί του άρθρου 3, παρ. 3. Πάντως, η αιτιολογία για τον αποκλεισμό της εμπορίας ανθρώπων από το πεδίο εφαρμογής του ν. 3811 δεν ήταν βάσιμη, εφόσον η έστω, περιορισμένη, νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων έχει να επιδείξει περιπτώσεις καταδίκης για βαριά σωματική βλάβη στα θύματα εμπορίας ανθρώπων. Βλ. Συμβούλιο Εφετών Θεσ/νίκης 491/2007, <http://www.dsanet.gr>

υπόψη ότι καταρχήν υπόχρεος προς καταβολή της αποζημίωσης είναι ο κατηγορούμενος για την τέλεση της εγκληματικής πράξης του άρθρου 323^A ΠΚ, η προσφυγή στην Αρχή αποζημίωσης συνιστά ένα επικουρικό ένδικο βοήθημα, το οποίο φαίνεται να λειτουργεί ως ενδικοφανής προσφυγή, εφόσον η αντίστοιχη απόφαση της Αρχής υπόκειται σε προσφυγή ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου.⁶⁹ Στο αναπόφευκτο ερώτημα με βάση ποια κριτήρια θα εκτιμηθεί η αδυναμία του δράστη-κατηγορουμένου για καταβολή της αποζημίωσης, ρητή απάντηση δεν φαίνεται να υπάρχει.⁷⁰ Οι περιπτώσεις στις οποίες θεωρείται ότι θεμελιώνεται αξίωση αποζημίωσης υπέρ του ατόμου-θύματος είναι: i) αν ο δράστης είναι αγνώστου ταυτότητας, ii) αν δεν μπορεί να ασκηθεί ποινική δίωξη κατά του φερόμενου ως δράστη ή δεν είναι εφικτή η επιβολή ποινής και iii) αν ο δράστης *δεν διαθέτει τους απαραίτητους πόρους* για την ικανοποίηση της εν λόγω αξίωσης του θύματος.⁷¹ Το πρόβλημα γίνεται ακόμα πιο πιεστικό όταν διερευνάται το είδος και το ύψος της αποζημίωσης που πρέπει να καταβληθεί από το κράτος για την κάλυψη της ζημίας του θύματος. Η σχετική ρύθμιση αναφέρεται στην «εύλογη και προσήκουσα αποζημίωση», ορολογία γνώριμη στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων: Οι χαρακτηρισμοί της οφειλόμενης αποζημίωσης συναντώνται στα περισσότερα κείμενα κατοχύρωσης ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γενικού και ειδικού περιεχομένου,⁷² τόσο σε οικουμενικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο. Το «εύλογον» της αποζημίωσης βρίσκεται σε αντίθεση με την πλήρη αποζημίωση την οποία υποχρεούνται να καταβάλλουν τα κράτη για τις διεθνώς άδικες πράξεις των

69. Άρθρο 12 του ν. 3811/2009

70. Τα εύλογα ερωτήματα που ανακύπτουν αφορούν στο πρόσωπο του δράστη αλλά και των συμμετόχων στο σχεδιασμό και τέλεση της εγκληματικής πράξης, όπως ποια περιουσιακά στοιχεία θα πρέπει να υπολογισθούν για την καταβολή της αποζημίωσης, τα ατομικά ή μήπως και τα οικογενειακά; Βλ. και το σχολιασμό στο άρθρο 3, παρ. 1 και 2 της αιτιολογικής έκθεσης του Ν. 3811.

71. Ibid.

72. Για την έννοια της εύλογης και προσήκουσας αποζημίωσης (fair and adequate) σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο, όπως και για την πρακτική των διεθνών οργάνων, βλ. αντί άλλων την έκθεση της ΜΚΟ Redress, Rehabilitation as a form of reparation under international law, London 2009.

οργάνων τους.⁷³ Παράλληλα όμως δεν προσδιορίζεται πλήρως το εύλογον της οφειλόμενης αποζημίωσης. Αντίθετα, η έννοια κρίνεται συνήθως σε *ad hoc* βάση και το περιεχόμενό της εξειδικεύεται με κριτήριο την αποκατάσταση της ζημίας που υπέστη ο παθών.⁷⁴ Πιο συγκεκριμένα, έχει γίνει δεκτό πως τα θύματα εμπορίας ανθρώπων μπορούν να ζητήσουν χρηματική αποκατάσταση για την υλική ζημία τους που προκλήθηκε άμεσα, όπως τα έξοδα περίθαλψης ή την απώλεια εσόδων από την προηγούμενη εργασία τους ή ακόμα τα έξοδα κηδείας όταν την αίτηση αποζημίωσης καταθέτει συγγενής του θύματος. Επομένως, η προβλεπόμενη αποκατάσταση της ζημίας των θυμάτων από την Αρχή Αποζημίωσης δεν περιλαμβάνει διαφυγόντα κέρδη ούτε και τη χρηματική αποκατάσταση για την ηθική βλάβη που υπέστησαν. Στην εκτίμηση αυτών των ποσών ο κανόνας της αναλογικότητας διαδραματίζει καίριο ρόλο, αφού αποτελεί μία από τις βασικές ερμηνευτικές αρχές για τον προσδιορισμό του ποσού της αποζημίωσης που θα καταβληθεί στο θύμα. Οι ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περίπτωσης, όπως η ηλικία, το φύλο ή η προσωπική κατάσταση του θύματος συνιστούν κριτήρια βάσει των οποίων θα υπολογισθεί το ύψος της οφειλόμενης αποζημίωσης από τον/τους δράστες προς τα θύματα.

Καίριο όμως είναι και το πρόβλημα της καταβολής του παραβόλου των 100 ευρώ στην καταβολή του οποίου υποχρεούται το θύμα κατά το χρόνο κατάθεσης της αίτησης αποζημίωσης. Είναι ιδιαίτερα συχνό το φαινόμενο της αδυναμίας καταβολής τέτοιων μικρών ποσών, δεδομένου ότι τα θύματα συνήθως βρίσκονται σε κατάσταση ένδειας, αφού τους έχουν αφαιρεθεί όλα τα κινητά περιουσιακά στοιχεία, όπως και οι αμοιβές που έχουν παρακρατηθεί από την «εργασία» που εκτελούν.⁷⁵ Και όσα συνήθως χρηματικά ποσά βρεθούν στην κατοχή τους

73. Άρθρο 31 του Κώδικα περί διεθνούς ευθύνης.

74. Άρθρο 15, περ. γ' της Ευρωπαϊκής Σύμβασης κατά της εμπορίας ανθρώπων. Στις περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων συνήθως δεν είναι δυνατή η επαναφορά των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση, εκτός αν η επαναφορά αναφέρεται σε περιουσιακά στοιχεία τα οποία στερήθηκε το θύμα από τον/τους δράστες.

75. Αποτελεί συνηθισμένη πρακτική των εμπόρων να κρατούν σε «ομηρία» τα θύματα θεωρώντας ότι πρέπει να εξοφλήσουν παρελθόντα χρέη τους προς τους

κατάσχονται ως προϊόντα εγκλήματος.

Ένα άλλο σημαντικό ερώτημα που προκύπτει από την εφαρμογή του ν. 3811 στις περιπτώσεις εμπορίας ανθρώπων είναι και η παροχή νομικής βοήθειας στα θύματα, εφόσον δεν έχουν τα μέσα για να καλύψουν τα έξοδα δικηγόρου όχι μόνο κατά τη διάρκεια της δίκης αλλά και αργότερα στη διαδικασία αίτησης αποζημίωσης προς την Αρχή.⁷⁶ Είναι δε αυτονόητη η ανάγκη για τη συνδρομή διερμηνέα, εφόσον συνήθως υπάρχει πρόβλημα με την κατανόηση της ελληνικής γλώσσας. Αν και κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει τις πρακτικές δυσκολίες που παρουσιάζονται με την εφαρμογή του θεσμού, δεν πρέπει επίσης να λησμονεί ότι η υιοθέτηση ενός εθνικού σχήματος για την καταβολή αποζημίωσης είναι ενδεικτική της αποτελεσματικότητας ενός συστήματος επανορθωτικής δικαιοσύνης, οι βάσεις του οποίου θα είναι κοινές για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες. Η απουσία διακριτικής μεταχείρισης στην άσκηση του ενδίκου βοηθήματος της αποζημίωσης αποτελεί και αυτή βασικό γνώρισμα της ενιαίας αντιμετώπισης της επανόρθωσης στον ευρωπαϊκό χώρο. Χαρακτηριστική είναι σχετική απόφαση του ΔΕΕ όπου διευκρινίσθηκε ότι στις περιπτώσεις που εθνικές νομοθεσίες προβλέπουν την καταβολή αποζημίωσης στα θύματα εγκληματικών πράξεων απαγορεύεται να αποκλεισθούν δικαιούχοι που δεν είναι υπήκοοι του υπόχρεου κράτους μέλους της Ένωσης, αποκλειστικά για λόγους ξένης εθνικότητας. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ έκρινε πως μια τέτοια διαφορετική μεταχείριση υπηκόου ενός κράτους μέλους δεν είναι νόμιμη, εφόσον η διαφορετική εθνικότητα δεν μπορεί να συνιστά αντικειμενικό διακριτικό γνώρισμα, αλλά απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση.⁷⁷ Συνεπώς, το γεγονός ότι άτομο που ζει και εργάζεται σε έδαφος άλλου κράτους μέλους από αυτό της εθνικότητάς του δεν δικαιούται αποζημίωσης ακόμα και αν είναι θύμα εγκληματικής ενέργειας, δεν συμβαδίζει με τη γενική

εμπόρους και μάλιστα με υπέρογκη τοκοφορία, απειλώντας τη ζωή και ασφάλεια των ιδίων των θυμάτων και της οικογένειάς τους.

76. Αντίστοιχη πρόταση συζητήθηκε στη Βουλή σχετικά με την παροχή δωρεάν νομικής βοήθειας σε κάθε στάδιο της ποινικής δίκης. Ο.π., υποσ. 66, σελ. 166.

77. Case C-164/07, James Wood v. Fonds de garantie des victimes des actes de terrorisme et d'autres infractions.

αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων, όπως αυτή υλοποιείται στο άρθρο 12ΕΚ. Στόχος βέβαια του ΔΕΕ είναι η εδραίωση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών μελών η οποία θα διευκολύνει και τον αγώνα κατά του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Με το ίδιο πνεύμα, ο νόμος 3811/2009 (άρθρο 13) προβλέπει για την καταβολή του παραβόλου των 100 ευρώ τη δυνατότητα καταβολής με τραπεζικό έμβασμα από το εξωτερικό όπου πιθανόν να βρίσκεται το θύμα συχνά λόγω επαναπατριsmού.

Σημαντική επίσης νομοθετική εξέλιξη αποτελεί η υποχρέωση επιστροφής των κατασχεθέντων αντικειμένων και μάλιστα όσων από αυτά ανήκουν στην ιδιωτική περιουσία του θύματος. Πρόβλημα όμως σημαντικό ανακύπτει στις περιπτώσεις όπου η κατάσχεση αφορά σε προϊόντα της ίδιας της εγκληματικής πράξης και ιδιαίτερα στις αμοιβές από τις παρεχόμενες υπηρεσίες των θυμάτων, οι οποίες συχνά θα ανέρχονται σε αρκετά σεβαστά ποσά. Τα προϊόντα αυτά συνήθως αποτελούν και αποδεικτικά μέσα για το βάσιμο των κατηγοριών,⁷⁸ οπότε δεν μπορούν και να επιστραφούν στο θύμα τουλάχιστον όχι πριν την απόδειξη της ενοχής του κατηγορουμένου αυτουργού. Βασικό κριτήριο για την επιστροφή των κατασχεθέντων αντικειμένων αποτελεί η εξισορρόπηση ανάμεσα στα αντικρουόμενα συμφέροντα, του θύματος και της απονομής της δικαιοσύνης. Ο έλεγχος αυτός συνήθως θα λάβει χώρα *in concreto* και όχι αφηρημένα, αφού βαρύνουσα σημασία έχουν οι ιδιαίτερες συνθήκες κάθε περίπτωσης, δηλαδή η εκτίμηση των αυξημένων αναγκών του θύματος αλλά και η αποτελεσματική δίωξη και τιμωρία του δράστη.

78. Τα εν λόγω προϊόντα είναι κυρίως κινητά αντικείμενα μεσαίας ή και μεγάλης αξίας που ανήκουν στο θύμα και κατακρατούνται παράνομα από τον δράστη. Σε αυτά συνήθως ανήκουν τα κινητά τηλέφωνα, οι υπολογιστές, τα διαβατήρια, οι άδειες οδήγησης, αλλά και ενδύματα, κοσμήματα, συχνά οικογενειακά κειμήλια του θύματος.

Τελικές παρατηρήσεις

Από την εποχή που η απονομή της ποινικής δικαιοσύνης εστίαζε αποκλειστικά στο πρόσωπο του δράστη διατηρώντας ένα τιμωρητικό ρόλο έχει μεσολαβήσει μεγάλο χρονικό διάστημα. Η στροφή της προσοχής προς το θύμα άλλαξε και το χαρακτήρα της ποινικής δικαιοσύνης ανεξάρτητα από το νομικό σύστημα που υιοθετεί κάθε κράτος. Αντίστοιχη μεταστροφή παρατηρήθηκε και στα κράτη όπου ως βασικοί κάτοχοι του μονοπωλίου της εξουσίας είχαν ως κύρια αποστολή την τιμωρία του δράστη των εγκληματικών πράξεων (κράτος-τιμωρός). Έτσι, το κράτος ως φορέας αποκαταστατικής δικαιοσύνης αποκτά πλέον ένα ρόλο περισσότερο κοινωνικό που επικεντρώνεται στην επικουρία των θυμάτων των εγκληματικών πράξεων και την επανόρθωση της ζημίας που αυτά έχουν υποστεί, ειδικά σε περίπτωση που ο υπόχρεος-δράστης αδυνατεί να το πράξει. Στον ευρωπαϊκό χώρο τα κράτη ήδη λειτουργούν με ενδυναμωμένο το ρόλο τους αυτό λόγω των ιδιαίτερων δεσμών τους. Τόσο η, ομοσπονδιακής φύσης, δομή της Ένωσης, όσο και ο ομοιόμορφος χαρακτήρας ενός ευρωπαϊκού κράτους δικαίου που καθιερώνεται μέσω του Συμβουλίου της Ευρώπης διαμορφώνουν μια κρατική ταυτότητα που εστιάζει όχι αποκλειστικά στην τιμωρία του δράστη αλλά αποκτά ένα συμμετοχικό χαρακτήρα φροντίζοντας για την αρωγή προς τα θύματα των εγκληματικών πράξεων και περαιτέρω για την αποκατάσταση του τρωθέντος κράτους δικαίου. Ταυτόχρονα, η διασυνοριακή φύση πολλών εγκλημάτων οδηγεί αναγκαστικά στη διακρατική συνεργασία με στόχο την προοδευτική ενσωμάτωση των διεθνών υποχρεώσεων των κρατών μερών στην εσωτερική τους έννομη τάξη. Οι συγκεκριμένες εξελίξεις ισχύουν ιδιαίτερα στο χώρο εμπορίας ανθρώπων σχετικά με την υποστήριξη, προστασία των θυμάτων αλλά και την αποκατάσταση των ζημιών που υπέστησαν. Οι αλλαγές που παρατηρούνται στο ρόλο του κράτους έχουν ως έρεισμα το ίδιο το θύμα και αναδεικνύουν τη σημαίνουσα πλέον θέση του στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Οι νεώτερες ρυθμίσεις σε διεθνές και σε ευρωπαϊκό επίπεδο, χωρίς να είναι όλες της ίδιας δεσμευτικής ισχύος, στοχεύουν στην περαιτέρω ενδυνάμωση του ρόλου του θύματος από τα κράτη και την ανάδειξή του σε σημαντικό παράγοντα της

ποινικής διαδικασίας είτε στο πλαίσιο μιας ποινικής δίκης είτε εκτός αυτής. Ταυτόχρονα, ο βαθμός συμμόρφωσης των κρατών στις σχετικές ρυθμίσεις είναι το βασικό κριτήριο το οποίο θα σηματοδοτήσει και τη μελλοντική εξέλιξη για το καθεστώς προστασίας των θυμάτων με στόχο την πληρέστερη αποκατάστασή τους.

Η ποινικοποίηση των πορνογραφικών παραστάσεων – Άρθρο 348 Γ (ελληνικού) ΠΚ

ΒΑΓΙΑ Χ. ΠΟΛΥΖΩΙΔΟΥ*

Περιεχόμενα:

Εισαγωγή

I. Η αντιμετώπιση των «πορνογραφικών παραστάσεων» σε διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο

II. Η έννοια της «πορνογραφικής παράστασης» σύμφωνα με το άρθρο 348 Γ παρ. 3 ΠΚ

III. Η αναγκαιότητα ποινικοποίησης των «πορνογραφικών παραστάσεων» και τα προστατευόμενα έννομα αγαθά

IV. Οι βασικές μορφές του εγκλήματος (άρθρο 348 Γ παρ. 1 ΠΚ)

V. Οι διακεκριμένες μορφές (άρθρο 348 Γ παρ. 2 ΠΚ)

VI. Ασάφειες και κακοτεχνίες της διάταξης

VII. Σύγκριση των ποινών των δύο διατάξεων (άρθρα 348 Γ – 348 Α ΠΚ)

VIII. Αντί Επιλόγου

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εισήγηση** αφιερώνεται στην παρουσίαση και ερμηνεία των σημαντικότερων σημείων ενός πρόσφατα τυποποιημένου εγκλήματος: των πορνογραφικών παραστάσεων.

Με το νόμο 4267/2014 εισήχθη στον ελληνικό Ποινικό Κώδικα η διάταξη του άρθρου 348 Γ ΠΚ, με την οποία ποινικοποιούνται οι πορνο-

* Λέκτορας στο Πανεπιστήμιο Λευκωσίας, Διδάκτωρ Νομικής (Dr. juris) του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Τομέας Ποινικών Επιστημών και Εγκληματολογίας) και Δικηγόρος παρ' εφέταις στο ΔΣΘ.

** 1^ο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου και Εγκληματολογίας.

γραφικές παραστάσεις ανηλίκων. Το πρώτο ζήτημα το οποίο πραγματεύεται η συγκεκριμένη εργασία έγκειται ακριβώς στο δικαιολογητικό λόγο τυποποίησης της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, δεδομένης μάλιστα της ύπαρξης του συναφούς εγκλήματος της πορνογραφίας ανηλίκων (άρθρο 348 Α ΠΚ). Η σύγκριση των δύο διατάξεων προκύπτει άλλωστε και ως αναπόφευκτη ανάγκη κατά τον προσδιορισμό της έννοιας των πορνογραφικών παραστάσεων -όπως αυτές ορίζονται στην 3^η παράγραφο της οικείας διάταξης. Στο πλαίσιο οριοθέτησης του εγκλήματος επιχειρείται, εξάλλου, η ερμηνεία της διάρθρωσης αλλά και του περιεχομένου τόσο των βασικών όσο και των διακεκριμένων μορφών του εγκλήματος. Ιδιαίτερη ανάλυση αφιερώνεται στην ανάδειξη του έννομου αγαθού που προστατεύει η διάταξη. Τέλος, στη συνολική αυτή προσπάθεια, σημαντική βοήθεια παρέχει η Οδηγία 2011/93/ΕΕ, στην οποία επίσης αφιερώνεται ξεχωριστή μνεία.

Λέξεις κλειδιά: πορνογραφικές, παραστάσεις, πορνογραφία, ανήλικοι, υλικό, έννομο αγαθό

Εισαγωγή

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί το έγκλημα των «πορνογραφικών παραστάσεων», το οποίο εισήχθη στον ελληνικό Ποινικό Κώδικα μόλις το 2014, με το νόμο 4267/2014. Η πρόσφατη εμφάνισή του ως αυτοτελές έγκλημα στο ελληνικό ποινικό δίκαιο γεννά αναπόφευκτα ορισμένους προβληματισμούς σχετικά με την αναγκαιότητα και την ορθότητα της τυποποίησής του. Ειδικότερα:

I. Η αντιμετώπιση των «πορνογραφικών παραστάσεων» σε διεθνές και ευρωπαϊκό πλαίσιο

Μία πρώτη αναφορά στην έννοια των πορνογραφικών παραστάσεων συναντούμε στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού του 1989¹ (η οποία κυρώθηκε από τη χώρα μας με το νόμο

1. Για το πλήρες κείμενό της στα ελληνικά βλ. <http://www.unicef.gr/reports/symb.php>, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015.

2101/1992²). Μάλιστα, στο υπό στοιχείο (γ) εδάφιο του άρθρου 34 παρακινούνται ρητά τα συμβαλλόμενα κράτη να παίρνουν τα κατάλληλα μέτρα σε εθνικό, διμερές και πολυμερές επίπεδο προκειμένου να εμποδίσουν -μεταξύ άλλων- την «εκμετάλλευση των παιδιών για την παραγωγή θεαμάτων ή υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα³». Εκεί, θεσμοθετούνται ευθέως απαγορεύσεις σχετικά με τη σεξουαλική εκμετάλλευση των παιδιών⁴, μια μορφή της οποίας θεωρείται κατά τη σύμβαση και η συμμετοχή του παιδιού σε πορνογραφικές παραστάσεις και πορνογραφικό υλικό (pornographic performances and materials)⁵.

Στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, η Σύμβαση για την Προστασία των Παιδιών ενάντια στη Σεξουαλική Εκμετάλλευση και τη Σεξουαλική Κακοποίηση⁶ αφιερώνει μία ολόκληρη διάταξή της (άρ. 21)

2. Σε ΦΕΚ Α' 92/2-12-1992.

3. Η απαρίθμηση στο άρθρο 34 είναι ενδεικτική, υπό την έννοια ότι καλύπτει τις κυριότερες και πιο διαδεδομένες μορφές σεξουαλικής βίας κατά των παιδιών (έτσι και η πορνογραφία ανηλίκων), ενώ ως σεξουαλική εκμετάλλευση νοείται η χρήση παιδιών για την ικανοποίηση σεξουαλικών αναγκών άλλων, είτε αυτή αποσκοπεί στον προσπορισμό κέρδους, είτε όχι. Ό. π., σ. 88επ.

4. Για το ζήτημα εκτενέστερα βλ. Πισσελά Α., Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους, Υπεράσπιση 1999, 1549 επ., Χρυσόγονο Κ., Νάσκου – Περράκη Π., Ανθόπουλο Χ., Η διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη: ερμηνεία κατ' άρθρο, 2002, Στεργιοπούλου Φ., Η προστασία του παιδιού από σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και την Εθνική Νομοθεσία σε users.otenet.gr/~ginaika/sshield/docs/childprotection.doc, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015, Tiefenbrum S., Child Soldiers, Slavery, and the trafficking of children, 2006, 26, http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=susan_tiefenbrun, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015, Detrick. S., A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, 1999, 53-57.

5. Αναλυτικά για το άρθρο 34 της Σύμβασης σε Detrick S., A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, 1999, 88-97.

6. Η Σύμβαση για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 12 Ιουλίου 2007, στη 1002^η συνεδρίαση των Αναπληρωτών Υπουργών, και άνοιξε για υπογραφή στο Lanzarote (Ισπανία) στις 25 Οκτωβρίου 2007 (ETS 201) ενώ κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 3727/2008.

στην ποινικοποίηση της συμμετοχής παιδιού σε πορνογραφικές παραστάσεις.

Επιπλέον, στα δεσμευτικά νομικά εργαλεία της Ευρωπαϊκής Ένωσης⁷, ιδιαίτερη τυποποίηση για το έγκλημα των πορνογραφικών παραστάσεων ανηλίκων επιφυλάσσεται τόσο στην απόφαση πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ όσο και στην Οδηγία 2011/93/ΕΕ. Μάλιστα, και στα δύο κείμενα, ο εξαναγκασμός ανηλίκων σε συμμετοχή (άρ. 2 της απόφασης πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ) ή η πρόκληση συμμετοχής παιδιού σε πορνογραφικές παραστάσεις (άρθρο 4 της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ) περιλαμβάνονται σε διατάξεις που τιτλοφορούνται ως «*αδικήματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης*». Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με το ότι η ποινικοποίησή τους επιτάσσεται ανεξαρτήτως της αντίστοιχης ποινικοποίησης της πορνογραφίας ανηλίκων δηλώνει έτσι *prima facie* και την ετερότητα των δύο εγκλημάτων –στην οποία θα επανέλθουμε.

II. Η έννοια της «πορνογραφικής παράστασης» σύμφωνα με το άρθρο 348 Γ παρ. 3 ΠΚ

Τι ακριβώς προβλέπει όμως η διάταξη (άρ. 348 Γ ΠΚ) του ελληνικού ποινικού κώδικα; Και ειδικότερα, ποια είναι η έννοια της πορνογραφικής παράστασης;

Στην 3^η παράγραφο του άρ. 348 Γ ΠΚ τίθεται ο ορισμός της πορνογραφικής παράστασης ως «*η οργανωμένη απευθείας έκθεση, που προορίζεται για θέαση ή ακρόαση, μεταξύ άλλων και με χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών: α) ανηλίκου που επιδίδεται σε πραγματική ή εικονική πράξη γενετήσιου χαρακτήρα ή β) των γεννητικών οργάνων ή του σώματος εν γένει του ανηλίκου κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση*».

7. Για το ισχύον σήμερα (μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας) καθεστώς στο σκέλος του ποινικού δικαίου και την ισχύ των νομικών εργαλείων της ΕΕ βλ. αντί άλλων Καϊάφα-Γκμάντι Μ., Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας, 2011, Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2013, Κανελλόπουλο Π., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Συνθήκη της Λισσαβώνας, 2010, Παπαδόπουλο Τ., Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης με βάση τις διατάξεις της Συνθήκης της Λισσαβώνας σε ΕΕΕυρΔ 2010, σ. 163 επ.

Η διαπίστωση των ομοιοτήτων ανάμεσα στο συγκεκριμένο ορισμό και στον αντίστοιχο του υλικού παιδικής πορνογραφίας, όπως αυτός περιγράφεται στο άρθρο 348 Α παρ. 3 του ελληνικού Ποινικού Κώδικα είναι αναπόφευκτη. Έτσι, στο περιεχόμενο των πορνογραφικών παραστάσεων, κατά το δεύτερο σκέλος του, υιοθετούνται οι ίδιοι ακριβώς όροι με τους αντίστοιχους του παιδοπορνογραφικού υλικού, άλλως: έκθεση «γεννητικών οργάνων ή του σώματος εν γένει του ανηλίκου κατά τρόπο που προδήλως προκαλεί γενετήσια διέγερση». Ως εκ τούτου, φαίνεται να παραμένουν ασάφειες που κανείς συναντά και κατά την ερμηνεία του παιδοπορνογραφικού υλικού, όπως για παράδειγμα το εάν η πρόδηλη πρόκληση γενετήσιας διέγερσης θα πρέπει να αφορά μόνο στο σώμα εν γένει του ανηλίκου ή και στα γεννητικά του όργανα. Προς την επικρότηση της δεύτερης άποψης, θα μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε το γραμματικό επιχείρημα που προκύπτει από τη συντακτική διατύπωσή της⁸. Εντούτοις, η ερμηνεία της επιστημονικής επιτροπής της Βουλής στην αντίστοιχη προβληματική του παιδοπορνογραφικού υλικού, βάσει της οποίας η πρόδηλη πρόκληση γενετήσιας διέγερσης προσδιορίζει μόνο το σώμα εν γένει του ανηλίκου και όχι τα γεννητικά του όργανα (των οποίων η αποτύπωση θα πρέπει να συνιστά παιδοπορνογραφικό υλικό σε κάθε περίπτωση)⁹, διευρύνει προφανώς το αξιόποιο κατά το σκέλος που αρκεί η εμφάνιση γεννητικών οργάνων ανηλίκων ακόμη κι όταν δεν προκαλεί προδήλως γενετήσια διέγερση. Η ερμηνεία, ωστόσο αυτή, μας βρίσκει μάλλον αντίθετους καθώς δε φαίνεται να προκύπτει ούτε γραμματικά ούτε λογικοσυστηματικά¹⁰.

8. Μέσω της χρήσης δευτερεύουσας πρότασης η οποία προσδιορίζει όλη την προηγούμενη και όχι μέσω αναφορικής πρότασης η οποία θα προσδιόριζε μόνο «το σώμα εν γένει» του ανηλίκου, ως τελευταία φράση.

9. Βλ. Διονυσίου Α. σε Έκθεση επί του νομοσχεδίου «Καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας», 27-5-2014, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/7b24652e-78eb-4807-9d68-e9a5d4576eff/kat-paidia-epi.pdf>, 5, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015.

10. Αξίζει να σημειωθεί, εξάλλου, ότι στις ΗΠΑ η ποινικοποίηση του *randering* (δηλαδή η –μεταξύ παιδόφιλων- κυκλοφορία εικόνων ανηλίκων από την καθημερινότητα χωρίς σεξουαλικό προσανατολισμό αλλά αντίθετα προερχόμενες τις περισ-

Εξάλλου, ενδιαφέρον προκαλεί και η ίδια η έννοια της φράσης «*πρόδηλη πρόκληση γενετήσιας διέγερσης*». Θα λέγαμε, μάλιστα, ότι η χρήση της συγκεκριμένης φράσης και εδώ, σκοπό έχει την όσο το δυνατόν πιο αντικειμενική απόδοση μίας έννοιας που ενέχει αναπόφευκτα εξ' ορισμού υποκειμενικά στοιχεία. Ως εκ τούτου, είναι πιο ασφαλές να αξιώνουμε η πορνογραφική παράσταση να δημιουργείται / κατασκευάζεται με τρόπο, αντίστοιχο με τους κανόνες που εν γένει χρησιμοποιούνται στην πορνογραφική βιομηχανία, ώστε πράγματι καταφανώς και αδιαμφισβήτητα να προκαλείται σεξουαλική διέγερση. Τέτοια διέγερση δεν μπορεί να νοηθεί για παράδειγμα στην περίπτωση που γονείς εκθέτουν μέσω της κάμερας σε οικογενειακούς τους φίλους το βρέφος τους, το οποίο εκείνη την ώρα κάνει μπάνιο σε μία λεκάνη –και μάλιστα ακόμη κι αν κάποιος εξ αυτών διεγειρόταν σεξουαλικά. Και αυτό διότι, αν πραγματικά επιδιώκουμε την όσο το δυνατόν σαφέστερη οριοθέτηση του αξιοποίνου με την παράλληλη επίτευξη ασφάλειας δικαίου, θα πρέπει να προσφεύγουμε σε όσο το δυνατόν λιγότερα υποκειμενικά στοιχεία. Επιπλέον, η πρόκληση σεξουαλικής διέγερσης θα πρέπει να είναι η κύρια λειτουργία της έκθεσης και όχι δευτερεύουσα ή παρεμπιπτούσα –όπως συμβαίνει σε κινηματογραφικά έργα¹¹- γεγονός στο οποίο συνηγορεί και η χρήση του επιρρήματος «*προδήλως*», δηλαδή καταφανώς, χωρίς να χρειάζεται κάποια ειδική εξέταση, ενώ τούτη (η λειτουργία) θα πρέπει να προκύπτει και με βεβαιότητα.

Ομοιότητα (αλλά όχι ταυτοσημία) με τον ορισμό του παιδοπορνογραφικού υλικού συναντάμε, όμως, και κατά το σκέλος που για το περιεχόμενό της απαιτείται έκθεση «*α) ανηλίκου που επιδίδεται σε πραγματική ή εικονική πράξη γενετήσιου χαρακτήρα*». Ο νομοθέτης εδώ επιλέγει την έννοια της πράξης γενετήσιου χαρακτήρα (αντί της ασελγούς πράξης που χρησιμοποιεί στο έγκλημα της πορνογραφίας ανηλίκων)

σότερες φορές από διαφημίσεις) θεωρήθηκε αντισυνταγματική από την απόφαση United States of America v. Williams (USCourt of Appeals, Florida, 6/4/2006) και δημιούργησε έναν ευρύτερο διάλογο ως προς το ζήτημα.

11. Βλ. Συμεωνίδου Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 2006, 250-251.

κατ' αντιγραφή της φράσης «*πράξη σαφούς σεξουαλικού χαρακτήρα*»¹² που περιέχεται στο κείμενο της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ. Εξάλλου, είναι σαφές ότι στη συγκεκριμένη διάταξη δεν ποινικοποιούνται εικονικές αποτυπώσεις (αφού ο ανήλικος πρέπει να είναι οπωσδήποτε πραγματικό πρόσωπο¹³) αλλά το επίθετο «*εικονικός*» χρησιμοποιείται μόνο για να αποδώσει το νόημα της προσομοιωμένης πράξης, άλλως της μίμησης.

Το κύριο χαρακτηριστικό όμως των πορνογραφικών παραστάσεων –και παράλληλα η ειδοποιός διαφορά τους σε σχέση με το παιδοπορνογραφικό υλικό– είναι το είδος της απεικόνισης το οποίο προσδιορίζεται ως «*η οργανωμένη απευθείας έκθεση, που προορίζεται για θέαση ή ακρόαση, μεταξύ άλλων και με χρήση της τεχνολογίας των πληροφοριών και επικοινωνιών*». Έτσι, διαφοροποιείται η έννοια της παράστασης του άρθρου 348 Γ από αυτήν της ανα-παράστασης του άρθρου 348 Α ΠΚ. Στο επίκεντρο της έννοιας των πορνογραφικών παραστάσεων τίθεται η οργανωμένη (και όχι αυθόρμητη¹⁴) απευθείας έκθεση ανηλίκων (είτε σε ζωντανή -"live"- παράσταση είτε διά των σύγχρονων μέσων επικοινωνίας- όπως "skype"). Επιπλέον, η έκθεση αυτή είναι προορισμένη πάντως για ακροατήριο, όπως επισημαίνεται άλλωστε και στην αιτιολογική έκθεση του νόμου, χωρίς αυτό βέβαια να σημαίνει ότι δεν αρκεί για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος και η ύπαρξη ενός και μόνο θεατή. Έτσι, αν και το περιεχόμενο της πορνογραφικής παράστασης συμπίπτει ουσιαστικά με το περιεχόμενο της αποτύπωσης/αναπαράστασης υλικού παιδικής πορνογραφίας όπως είδαμε (: προβολή είτε ανηλίκου που επιδίδεται σε πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα, πραγματικές ή εικονικές, είτε των γεννητικών οργάνων ή του σώμα-

12. Βλ. Μπιτζιλέκη Ν. και Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε. σε Bitzilekis N., Symeonidou – Kastanidou E., "Remarks to the Proposal of the European Parliament and the Council of the European Union for a Directive on combating the sexual abuse, sexual exploitation of children and child pornography, repealing Framework Decision 2004/68/JHA, 5 επ. (υπό δημοσίευση), Καϊάφα – Γκμπάντι Μ., ό.π. 166 - 167.

13. Βλ. Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 2014, 325.

14. Έτσι Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., ό.π.

τος αυτού με τρόπο που να προκαλεί γενετήσια διέγερση), οι αντιδιαστέλλόμενες έννοιες φαίνεται τελικά να αλληλοαποκλείονται. Σ' αυτό το συμπέρασμα οδηγεί και η τεολογική ερμηνεία της διάταξης βάσει της αιτιολογικής έκθεσης (άρ. 10 του ν. 4267/2014) όπου διευκρινίζεται ότι «στην έννοια της οργανωμένης έκθεσης είναι προφανές ότι εμπίπτει η απευθείας έκθεση του ανηλίκου, η οποία μπορεί να γίνεται είτε ενώπιον κοινού και χωρίς τη χρήση της προαναφερόμενης τεχνολογίας, είτε μέσω της τεχνολογίας αυτής με απευθείας μετάδοση¹⁵ που δεν αποτυπώνεται σε υλικό φορέα (οπότε και θα συνιστούσε υλικό παιδικής πορνογραφίας)».

III. Η αναγκαιότητα ποινικοποίησης των «πορνογραφικών παραστάσεων» και τα προστατευόμενα έννομα αγαθά

Τι προκύπτει ουσιαστικά από τα παραπάνω; Ότι τελικά, η θέσπιση της εξεταζόμενης διάταξης δε δικαιολογείται μόνο τυπικά από την υποχρέωση συμμόρφωσης με την Οδηγία 2011/93/ΕΕ αλλά και από το νομοθετικό έλλειμμα που προϋπήρχε στο πεδίο της live έκθεσης, δεδομένου ότι τα «*διαδικτυακά ραντεβού*» με ανηλικούς δεν καταλήγουν πάντοτε σε καταγραφή δημιουργώντας έτσι ένα υλικό το οποίο μπορεί να έχει διάρκεια χωροχρονική. Αντίθετα, συχνά εξαντλούνται στις συγκεκριμένες στιγμές παρακολούθησης. Αυτό βέβαια, δε μειώνει σε κάτι την απαξία των πορνογραφικών παραστάσεων σε σχέση με την πορνογραφία ανηλικών παρά μόνο κατά το σκέλος της διακινδύνευσης των ανηλικών που δεν αποτυπώνονται στο υλικό, χωρίς πάντως να σημαίνει ότι δεν μπορεί και τρίτος ανήλικος να γίνεται κάποτε ακούσια ή εκούσια θεατής πορνογραφικής παράστασης. Αλλά εν προκειμένω, φαίνεται –όπως ορθώς επισημαίνει η Συμεωνίδου-Καστανίδου– πως η συγκεκριμένη διάταξη προσανατολίζεται στην προστασία συγκεκριμένων πραγματικών/ απεικονιζόμενων ανηλικών¹⁶, και αυτών τα «*συμφέροντα*» θέλησε ο νομοθέτης (Έλληνας και Ευρωπαίος) να προστατεύσει.

15. Χωρίς πάντως να απαιτείται οποιουδήποτε είδους άμεση προσωπική επικοινωνία του εκτιθέμενου ανηλίκου με τους θεατές ή των θεατών μεταξύ τους (βλ. και σημ. 8 του προοιμίου της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ).

16. Βλ. Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., ό.π., 324 επ..

Έτσι, τα προστατευόμενα έννομα αγαθά εδώ αφορούν μόνο στους ανηλίκους που εκτίθενται στις πορνογραφικές παραστάσεις και σχετίζονται άμεσα με την ακώλυτη και αδιατάρακτη ανάπτυξη των παιδιών – ιδίως στο πεδίο της ερωτικής τους ζωής- αλλά και με την ανθρώπινη αξιοπρέπειά τους κατά το σκέλος που την ώρα της έκθεσης οι ανήλικοι χρησιμοποιούνται ως αντικείμενα, άλλως «εργαλειοποιούνται» στο βωμό πρόκλησης σεξουαλικής ευχαρίστησης στους θεατές των παραστάσεων. Φαίνεται, τελικά, ότι τα έννομα αγαθά που φωτογραφίζει η εξεταζόμενη διάταξη ως προσβαλλόμενα συμπίπτουν με τα αντίστοιχα της διάταξης του άρθρου 348 Α ΠΚ μόνο όμως κατά το σκέλος των απεικονιζόμενων – εκτιθέμενων πραγματικών ανηλίκων. Το αν τώρα μιλήσουμε ειδικότερα για διακινδύνευση της ανηλικότητας των συγκεκριμένων ανηλίκων ή της ελεύθερης και αδιατάρακτης ανάπτυξης της ερωτικής τους ζωής, σε συνδυασμό πάντως και με μία προσβολή της ανθρώπινης τους αξιοπρέπειας (για όσους τη δέχονται ως έννομο αγαθό) ή έστω της τιμής τους (λόγω της έκθεσης της εικόνας τους) είναι αναμφισβήτητα ένα ζήτημα εκτενές το οποίο δε θα μπορούσε να αποδοθεί στα πλαίσια της συγκεκριμένης εισήγησης. Και γι' αυτό παρέλκει ίσως για την ώρα.

Ολοκληρώνοντας με τα συγκριτικά συμπεράσματα αφήσαμε τελευταίο το ζήτημα της συρροής, ως λογικό επακόλουθο των παραπάνω διαπιστώσεων. Έτσι, ανάμεσα στη νεοεισαχθείσα διάταξη του άρ. 348 Γ ΠΚ (πορνογραφικές παραστάσεις ανηλίκων) και της πορνογραφίας ανηλίκων (348 Α ΠΚ) δεν υπάρχει σχέση συρροής αλλά αλληλοαποκλεισμού¹⁷, καθώς η έννοια του παιδοπορνογραφικού υλικού προϋποθέτει «αποτύπωση», ενώ των πορνογραφικών παραστάσεων το αντίθετο. Ανεξαρτήτως, ωστόσο, της ανυπαρξίας συρροής, από τη σύγκριση των ποινών των δύο διατάξεων δεν συνάγονται ασφαλή συμπεράσματα προς μία κατεύθυνση¹⁸. Για να έχουμε όμως μία σφαιρικότερη άποψη ας δούμε τι τυποποιείται ειδικότερα στο νόμο.

17. Βλ. άρ. 10 της αιτιολογικής έκθεσης του σχεδίου νόμου (ν. 4267/2013), ό.π., 31/3/2014.

18. Αντίθετα, Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., ό.π. 307 – 308.

IV. Οι βασικές μορφές του εγκλήματος (άρθρο 348 Γ παρ. 1 ΠΚ)

Το άρθρο 348Γ ΠΚ στην πρώτη παράγραφο περιλαμβάνει τις πράξεις: α) της εξώθησης ή παράσυρσης ανήλικων προσώπων, β) της διοργάνωσης τέτοιου είδους παραστάσεων και γ) της εν γνώσει παρακολούθησης πορνογραφικής παράστασης στην οποία συμμετέχουν ανήλικοι, αφού ο δράστης καταβάλλει σχετικό αντίτιμο. Περαιτέρω, ο νομοθέτης προβαίνει σε μία τετραπλή διάκριση των πλαισίων ποινής που αντιστοιχούν σε κάθε συμπεριφορά με βάση την ηλικία του ανήλικου θύματος –μία διάκριση που μας θυμίζει το έγκλημα της αποπλάνησης παιδιού όπως τυποποιείται στο άρθρο 339 ΠΚ. Έτσι απειλείται, για τις δύο πρώτες συμπεριφορές: κάθειρξη από 10 έως 20 έτη αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα 12 έτη, κάθειρξη από 5 έως 10 έτη, όταν το ανήλικο θύμα είναι μεταξύ 12 και 14 ετών, φυλάκιση από 2 έως 5 χρόνια αν ο παθών συμπλήρωσε τα 14 αλλά όχι τα 15 έτη και φυλάκιση από 1 έως 5 έτη αν συμπλήρωσε τα 15 έτη. Στην περίπτωση της εν γνώσει παρακολούθησης πορνογραφικής παράστασης άλλωστε απειλείται φυλάκιση το ελάχιστο 2 έτη αν ο παθών είναι κάτω των δεκατεσσάρων ετών και φυλάκιση 1 έτους αν ο παθών έχει συμπληρώσει τα δεκατέσσερα έτη.

V. Οι διακεκριμένες μορφές (άρθρο 348 Γ παρ. 2 ΠΚ)

Εξάλλου, στη δεύτερη παράγραφο της διάταξης περιέχονται οι διακεκριμένες μορφές του εγκλήματος, άλλως: οι πράξεις της εξώθησης, της παράσυρσης ή της διοργάνωσης πορνογραφικών παραστάσεων με ανήλικους όταν τελούνται με την χρήση εξαναγκασμού, βίας ή απειλής ή με σκοπό την επιδίωξη οικονομικού οφέλους, οι οποίες και τιμωρούνται με κάθειρξη τουλάχιστον 15 ετών, αν παθών είναι μικρότερος των 12 ετών, με κάθειρξη 10 με 15 έτη αν ο ανήλικος έχει συμπληρώσει τα 12 έτη αλλά όχι τα 14, και με κάθειρξη 5 έως 10 έτη στην περίπτωση που συμπλήρωσε τα 14 αλλά όχι τα 15 έτη, ενώ τέλος εάν ο παθών συμπλήρωσε τα δεκαπέντε έτη η απειλούμενη ποινή είναι η κάθειρξη έως 8 έτη.

VI. Ασάφειες και κακοτεχνίες της διάταξης

Οι (θα λέγαμε όχι ιδιαίτερα «δημιουργικές») ασάφειες ή οι κακοτεχνίες που περιέχουν τόσο οι βασικές όσο και οι διακεκριμένες μορφές του εγκλήματος είναι αρκετές: έτσι παρατηρούμε την ασάφεια της παρ. 1 σχετικά με το αν θα πρέπει ο ανήλικος μόνο να εξωθήθηκε/ παρασύρθηκε ή επιπλέον να συμμετείχε κιόλας στην πορνογραφική παράσταση προκειμένου να στοιχειοθετηθεί η βασική μορφή του εγκλήματος¹⁹. Ακόμη, θα λέγαμε ότι είναι προβληματική η χρήση του «εξαναγκασμού» παρατακτικά με τη βία ή την απειλή που αποτελούν στην πραγματικότητα τις αιτίες πρόκλησής του στην παράγραφο 2, όπως εξίσου προβληματική αποδεικνύεται και η παρατακτική χρήση των δύο ταυτόσημων εννοιών «σκοπού» και «επίδιωξης» οικονομικού οφέλους ομοίως στην ίδια διάταξη²⁰.

Αυτό, ωστόσο, που προκαλεί μεγάλη εντύπωση, πέρα από την απουσία πρόβλεψης χρηματικών ποινών και μάλιστα ακόμη και όταν ο δράστης επιδιώκει οικονομικό όφελος είναι οι ιδιαίτερα υψηλές στερητικές της ελευθερίας ποινές, τόσο στη βασική όσο και στη διακεκριμένη μορφή του άρ. 348 Γ ΠΚ –και ειδικά στις περιπτώσεις ανηλίκων κάτω των 14 ετών. Είναι βέβαια σαφές ότι η επιλογή της συγκεκριμένης διάρθρωσης μέσω διαβαθμιζόμενης απαξίας σταδίων που εξαρτώνται από την ηλικία του ανηλίκου που συμμετέχει στις πορνογραφικές παραστάσεις ακολουθεί τα πρότυπα του άρ. 339 παρ. 1 ΠΚ. Ωστόσο φαίνεται να μη λαμβάνεται υπόψη η «συστοιχία» του άρ. 348 Γ με το άρ. 348 Α ΠΚ. Μάλιστα, αυτή η δυσαναλογία ανάμεσα στις ποινές που προβλέπουν οι δύο τελευταίες διατάξεις γίνεται ακόμη πιο αισθητή αν αναλογιστεί κανείς πως στις πορνογραφικές παραστάσεις σίγουρα τίθενται σε κίνδυνο μόνο τα έννομα αγαθά του ανηλίκου που συμμετέχει σε αυτές και όχι των ανηλίκων εν γένει (νοούμενων είτε ως επίδοξων θεατών είτε ως εν δυνάμει μελλοντικών θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης). Η απάντηση της αυξημένης απαξίας των πορνογραφικών παραστάσεων έναντι της πορνογραφίας ανηλίκων μπορεί να ανιχνευ-

19. Ένα ζήτημα που είναι εξίσου κομβικό και για τη διάγνωση της απόπειρας.

20. Βλ. Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., ό.π., 326 επ.

θεί μόνο στο πλαίσιο αξιολόγησης της αμεσότητας των προσβολών των έννομων αγαθών του συμμετέχοντος ανηλίκου. Οι προσβολές αυτές, στην περίπτωση του άρ. 348 Γ ΠΚ, είναι σίγουρα πιο άμεσες και δεν αφήνουν περιθώριο εξέτασης άλλων παραγόντων που συναντάμε κατά την εξέταση της παιδικής πορνογραφίας –όπως για παράδειγμα το γεγονός ότι το παιδί μπορεί να μην γνωρίζει το έγκλημα που τελείται εναντίον του ή το γεγονός ότι το παιδοπορνογραφικό υλικό είναι εικονικό, επομένως θα δικαιολογούταν μία ευνοϊκότερη μεταχείριση του δράστη. Ωστόσο, ακόμη και έτσι, η γενική μας εκτίμηση είναι ότι οι προβλεπόμενες στο άρ. 348 Γ ΠΚ ποινές είναι υπερβολικά αυστηρές –και γι' αυτό απαιτείται αναπροσαρμογή τους σε χαμηλότερα πλαίσια.

VII. Σύγκριση των ποινών των δύο διατάξεων (άρθρα 348 Γ – 348 Α ΠΚ)

Ακόμη, όμως, και η εκτίμηση αυτή διατυπώνεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο διότι, η επιμέρους προσεκτική σύγκριση των δύο διατάξεων οδηγεί κάθε φορά σε διαφορετικά συμπεράσματα –ανάλογα με την ηλικία του απεικονιζόμενου ανηλίκου. Έτσι, η σύγκριση των δύο διατάξεων, δε θα πρέπει να αφορά τη βασική μορφή (παρ. 1 και παρ. 2) της πορνογραφίας ανηλίκων με τη βασική μορφή (παρ. 1) των πορνογραφικών παραστάσεων γιατί το συμπέρασμα θα ήταν παραπλανητικό. Κι αυτό διότι, όπως ήδη αναφέρθηκε, η διάρθρωση των διατάξεων είναι διαφορετική με αποτέλεσμα η ηλικία του θύματος (κάτω των 15 ετών) να αξιολογείται στο άρ. 348 Γ παρ. 1 στ. α, β και γ, ενώ αντίθετα, στην περίπτωση της πορνογραφίας ανηλίκων το γεγονός ότι το θύμα είναι κάτω των 15 ετών αξιολογείται συνολικά ως διακεκριμένη μορφή του εγκλήματος στην παρ. 4 β. Κατ' αποτέλεσμα: α) στην περίπτωση που το θύμα είναι κάτω των 12 ετών η απειλούμενη ποινή των πορνογραφικών παραστάσεων (10-20 έτη) είναι μεγαλύτερη από αυτή της πορνογραφίας ανηλίκων (5-10 έτη), β) στην περίπτωση που το θύμα είναι μεταξύ 12-14 ετών τα πλαίσια ποινής για τα δύο εγκλήματα είναι τα ίδια (5-10 έτη), γ) στην περίπτωση που το θύμα είναι μεταξύ 14-15 ετών η απειλούμενη ποινή για την παιδική πορνογραφία είναι δυσθεώρητα μεγαλύτερη απ' ό, τι για τις πορνογραφικές παραστάσεις (5-10 έτη κά-

θειρξη έναντι 2 – 5 έτη φυλάκιση), και τέλος δ) όταν το θύμα είναι 15 – 18 ετών η απειλούμενη ποινή της πορνογραφίας ανηλίκων είναι μεγαλύτερη (βάσει της παρ. 2, 2- 5 έτη) ή ίση (βάσει της παρ. 1, 1 – 5 έτη) της αντίστοιχης απειλούμενης ποινής για τις πορνογραφικές παραστάσεις (1- 5 έτη).

VIII. Αντί Επιλόγου

Συμπερασματικά, είναι σαφές ότι ο Έλληνας νομοθέτης για μία ακόμη φορά έδρασε μεν ως όφειλε -ενσωματώνοντας τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης²¹ (και συγκεκριμένα της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ για την τυποποίηση των πορνογραφικών παραστάσεων)- αλλά αποσπασματικά χωρίς να ενδιαφερθεί για την ενδοσυστηματική συνέπεια κατά την ένταξη του άρθρου 348 Γ στον ελληνικό ποινικό κώδικα. Και σίγουρα, χωρίς να προβεί προηγουμένως σε οποιαδήποτε διεργασία εντοπισμού του έννομου ή των έννομων αγαθών που κλήθηκε να προστατεύσει η νέα διάταξη. Ωστόσο, χωρίς αυτήν την αναγκαία μελέτη και τους συνεπακόλουθους συσχετισμούς των οικείων διατάξεων αποκτούμε τελικά ένα «εξουθενωτικό» και τελικά άδικο ποινικό δίκαιο το οποίο μόνο ως ultima ratio δε λειτουργεί.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <http://www.ggk.gov.gr/?p=4743>, τελευταία προσπέλαση 9/6/2015
Διονυσιοπούλου Α. σε Έκθεση επί του νομοσχεδίου «Καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας», 27-5-2014, <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/7b24652e-78eb-4807-9d68-e9a5d4576eff/kat-paidia-epi.pdf> , 5, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015
Κανελλόπουλος Π., Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Συνθήκη της

21. Είναι πλέον, άλλωστε, ευρέως παραδεδεγμένη η «υπακοή» της Ελλάδας στην εναρμόνιση –συνηθέστερα άκριτη αντιγραφή- των Οδηγιών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βλ. Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης, <http://www.ggk.gov.gr/?p=4743>, τελευταία προσπέλαση 9/6/2015.

- Λισσαβώνας, 2010
- Καϊάφα-Γκμάντι Μ., Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο και Συνθήκη της Λισσαβώνας, 2011
- Παπαδόπουλος Τ., Ο χώρος ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης με βάση τις διατάξεις της Συνθήκης της Λισσαβώνας σε ΕΕΕυρΔ 2010, 163 επ.
- Πιτσελά Α., Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Παιδιού και η απονομή δικαιοσύνης σε ανηλίκους, Υπεράσπιση 1999, 1549 επ.
- Σαχπεκίδου Ε., Ευρωπαϊκό δίκαιο, 2013
- Στεργιοπούλου Φ., Η προστασία του παιδιού από σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση σύμφωνα με τη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού και την Εθνική Νομοθεσία σε users.otenet.gr/~ginaika/sshield/docs/childprotection.doc, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015
- Συμεωνίδου Καστανίδου Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 2014 και 2006
- Χρυσόγονος Κ., Νάσκου-Περράκη Π., Ανθόπουλος Χ., Η διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού και η εσωτερική έννομη τάξη: ερμηνεία κατ' άρθρο, 2002
- Bitzilekis N., Symeonidou-Kastanidou E., "Remarks to the Proposal of the European Parliament and the Council of the European Union for a Directive on combating the sexual abuse, sexual exploitation of children and child pornography, repealing Framework Decision 2004/68/JHA, 5 επ. (υπό δημοσίευση)
- Detrick. S., A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child, 1999
- Tiefenbrum S., Child Soldiers, Slavery, and the trafficking of children, 2006, 26, http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=susan_tiefenbrun, τελευταία προσπέλαση 28/10/2015 <http://www.unicef.gr/reports/symb.php>, τελευταία πρόσβαση 28/10/2015.

Μετανάστες και Κοινωνικοί Πανικοί στην Ελλάδα

ΒΑΣΙΛΗΣ Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ*

Μεταναστευτικό φαινόμενο και αρνητικές προσλήψεις

Βασικά χαρακτηριστικά της βιομηχανικής επανάστασης υπήρξαν η εκβιομηχάνιση και η αστυφιλία. Ως εκ τούτου, η μεγάλη συγκέντρωση μεταναστευτικών κοινοτήτων στις βιομηχανικές πόλεις των αναπτυσσόμενων καπιταλιστικών χωρών και οι συνθήκες ζωής πρώην αγροτικών πληθυσμών από το εσωτερικό κάθε χώρας αλλά και από άλλες χώρες, που κατά κύριο λόγο αποτέλεσαν τη νέα φτωχολογιά των δυτικών βιομηχανικών μητροπόλεων, συνδέθηκαν με σοβαρές απειλές για την ηθική οριοθέτηση των ντόπιων κοινοτήτων, και ιδίως με την «παθολογία» του εγκλήματος.¹ Κοινός παρονομαστής στις χώρες υποδοχής εξαρχής υπήρξε και σε μεγάλο βαθμό παραμένει η δυσπιστία και καχυποψία των ντόπιων έναντι των νεοφερμένων, και η σύνδεση των τελευταίων ιδίως με τη σοβαρή εγκληματικότητα και εν γένει με τη διάλυση του συνεκτικού κοινωνικού ιστού. Αυτή η κοινωνική προκατάληψη και εχθρική πρόσληψη συχνά επιμένει ακόμη και όταν δεν πρόκειται για μετανάστες υπό την στενή έννοια αλλά για διακριτές εθνοτικές / μειονοτικές ομάδες σε μία χώρα.² Φαίνεται ότι σε κάθε χώρα στοχοποιούνται

* Καθηγητής Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

1. W. G. CARSON and P. WILES (eds), *Sociology of Crime and Delinquency in Britain. Vol. 1: The British Tradition*, Martin Robertson, 1971, σ. 34 επ. Ι.Ι. ΦΑΡΣΕ-ΔΑΚΗΣ, *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 1996, σ. 93 επ.

2. N. L. GREEN, *Οι Δρόμοι της Μετανάστευσης. Σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις*, μτφ. Δ. Παρσάνογλου, Αθήνα: Σαββάλας, 2004, σ. 79 επ.

διαφορετικές ομάδες ως «εθνοτικός δαίμονας-μετανάστης»: ενδεικτικά, στη Βρετανία οι προερχόμενοι από την Καραϊβική, στη Γερμανία οι Τούρκοι και οι Αφρικανοί, στη Γαλλία οι Άραβες, στο Βέλγιο και την Ολλανδία Μαροκινοί, Τούρκοι και προερχόμενοι από τις παλιές αποικίες.³

Στην Ευρώπη σήμερα γίνεται συζήτηση για τη λεγόμενη «νέα μετανάστευση» των τελευταίων δεκαετιών, που προκλήθηκε από την κατάρρευση των καθεστώτων του λεγόμενου «υπαρκτού σοσιαλισμού» στην πρώην Σοβιετική Ένωση και την Ανατολική Ευρώπη, την οικονομική αποσάθρωση, πολέμους και διώξεις σε χώρες της Ασίας και της Αφρικής, τις εξεγέρσεις και τις εμφύλιες συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή. Σε διάκριση από τη λεγόμενη «παλαιά μετανάστευση» στις υπερατλαντικές και βορειοευρωπαϊκές χώρες που οφειλόταν κυρίως σε ανάγκες της αγοράς εργασίας (pull factor) και είχε συντεταγμένο εν πολλοίς χαρακτήρα, η «νέα μετανάστευση» προκλήθηκε κυρίως από τον παράγοντα «ώθησης» (push factor) των πολέμων, πολιτικών και θρησκευτικών διώξεων, οικονομικής κατάρρευσης και ανθρωπιστικών κρίσεων, οπότε έλαβε κυρίως αντικανονικό χαρακτήρα και μετέτρεψε για πρώτη φορά τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, μεταξύ των οποίων κατ'εξοχήν την Ελλάδα, σε χώρες υποδοχής μεταναστών και προσφύγων, αιφνιδιαστικά και απροσδόκητα.⁴

Η σύνδεση ετερόκλητων ομάδων αλλοδαπών με την απειλητική «ετερότητα», την εγκληματικότητα, ακόμη και το οργανωμένο έγκλημα ή την τρομοκρατία, αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό για μεγάλα τμήματα της κοινής γνώμης στις χώρες της Ευρώπης, πράγμα που εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους και μορφές, με διαφορετικές αφορμές και σκε-

3. Β. ΚΑΡΥΔΗΣ, «Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: Έγκλημα και μετανάστευση», στο: Μ. ΠΑΥΛΟΥ και Δ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Αθήνα: Κριτική, 2004, σ. 205-232.

4. M.BALDWIN- EDWARDS, "Immigration, Immigrants and Socialization in Southern Europe: Patterns, problems and contradictions", στο: Chr. Inglessi, A. Lyberaki, A. Vermeulen, G. H. Van Wijngaarden (eds), *Immigration and Integration in Northern Europe Versus Southern Europe*, Athens: The Netherlands Institute in Athens, 2004, σ. 11-24.

πτικό, με μεταβαλλόμενη ένταση και έκταση ή και στοχοποίηση διαφορετικών κάθε φορά εθνοτικών ομάδων. Όπως επισημαίνει η Marshall: «Στερεοτυπική πρόσληψη και προκατάληψη υφίστανται σε όλες τις χώρες. Ιδιαίτερη σημασία για την τρέχουσα συζήτηση έχουν τα εγκληματικά στερεότυπα [...] Στις Ενωμένες Πολιτείες, το έγκλημα (το βίαιο έγκλημα πιο συγκεκριμένα) εκλαμβάνεται ως πρόβλημα «των μαύρων». Σε όλες ουσιαστικά τις χώρες της Ευρώπης, τα μέσα επικεντρώνονται στους ξένους ως εγκληματίες, ή στο οργανωμένο έγκλημα ως «απειλή που δημιουργείται από ομάδες αλλοδαπών».⁵

Στερεότυπα και κοινωνικός πανικός στην Ελλάδα

Η αιφνίδια και μαζική έλευση μεταναστών (αντικανονικών στη συντριπτική τους πλειοψηφία) στις αρχές της δεκαετίας του '90 στην Ελλάδα κυρίως από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες, ιδίως την Αλβανία, χωρίς προηγούμενα υποστηρικτικά δίκτυα στη χώρα, με υψηλή θεατότητα στο δημόσιο χώρο, αναζητώντας στέγη και τρόπους επιβίωσης, συχνά μέσω της μικρο-παραβατικότητας «του δρόμου», προκάλεσε εξαρχής έντονες αρνητικές κοινωνικές αντιδράσεις στον ντόπιο πληθυσμό. Η παρουσία κυρίως της Αλβανικής εθνοτικής ομάδας συνδέθηκε με την εκλαμβανόμενη ως εκτεταμένη και σοβαρή βίαιη και κτητική εγκληματικότητα, η οποία αποδιδόταν σ' αυτούς. Αναφέρεται χαρακτηριστικά στην Εισηγητική Έκθεση του νέου νόμου περί Αλλοδαπών:

«Ξαφνικά, ο ελληνικός Χώρος άρχισε να κατακλύζεται από αλλοδαπούς, οι οποίοι εισερχόμενοι, παραμένοντες και εργαζόμενοι παράνομα δημιουργούν τεράστια κοινωνικά προβλήματα στο κράτος ενώ αναπόφευκτα τα δικά τους προβλήματα προσπαθούν να τα επιλύσουν επιδιδόμενοι στην εγκληματικότητα γενικά (ναρκωτικά, ληστείες, κλοπές κ.λπ.)».⁶

Με τον τρόπο αυτό, σύντομα συγκροτήθηκε ένα αρνητικό εγκλημα-

5. I.H. MARSHALL (ed.), *Minorities, Migrants and Crime. Diversity and similarity across Europe and the United States*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997, σ. 238.

7. Ν. 1975/1991, *Πρακτικά της Βουλής των Ελλήνων*, Συνεδρίαση της 10-10-1991.

τικό στερεότυπο, καθώς η γενική κατηγορία του αλλοδαπού «ξένου» μετατράπηκε σε «λαθρομετανάστη» που ταυτίστηκε κυρίως με τον «Αλβανό μετανάστη». Στη συνέχεια έλαβε χώρα ο ευθύς συσχετισμός του «Αλβανού» με τον «επικίνδυνο εγκληματία», που διακρίνεται για την θρασύτητα και αναληγσία του.⁷ Σύντομα επικράτησε στη χώρα, κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '90, ένας κλασικός κοινωνικός ηθικός πανικός σχετικά με την παρουσία των Αλβανών μεταναστών, που δαιμονοποιήθηκαν ως μία «εντός των τειχών» σοβαρή απειλή, ανάλογη μίας φυσικής καταστροφής, που πρέπει να αποτραπεί με κάθε τρόπο.⁸ Το φαινόμενο του κοινωνικού πανικού, που εκδηλώθηκε εκείνη την περίοδο και που μπορεί να χαρακτηριστεί ως «Αλβανοφοβία», συγκροτήθηκε από τη σπειροειδή-διαλεκτική αλληλεπίδραση διαφορετικών παραμέτρων, ως εξής:⁹

- Οι μετανάστες «επέβαλαν» την παρουσία τους στη χώρα χωρίς νόμιμο ή άλλο δικαίωμα.
- Η οικονομική τους εξαθλίωση και ανάγκη για επιβίωση και η υψηλή θεατότητα στο δημόσιο χώρο προκάλεσε δυσανεξία, ανησυχία και κοινωνική απόσταση στον ντόπιο πληθυσμό.
- Τα μέσα επικοινωνίας συνέδεσαν εμφατικά την παρουσία τους με τη σοβαρή και απροσχημάτιστη βίαιη και κτητική εγκληματικότητα.
- Η παραδοχή από τον πλειοψηφικό πολιτικό κόσμο και τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο της κατάστασης ως πρόβλημα μείζονος κοινωνικής σημασίας και η αναγωγή του σε αμιγώς «αστυνομικό πρόβλημα».
- Η εμπέδωση στη συλλογική κοινωνική συνείδηση της αρχικής καχυποψίας και δυσφορίας και η κλιμάκωση τους σε εχθρότητα και έντονη ανασφάλεια, φορτίζει την κοινωνική ένταση και τροφοδοτεί αιτήματα για την κατασταλτική εξάλειψη της «απειλής».

8. Β. Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1996, σ. 135 επ.

9. S. COHEN, *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers*, Oxford: Basil Blackwell, 1980. E. GOODE and N. BEN-YEHUDA, *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, Chichester: Wiley-Blackwell, 1994.

10. Β. Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Όψεις Κοινωνικού Ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί Πανικοί, Ποινική Δικαιοσύνη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010, σ. 117 επ.

- Ανάδραση στην αφετηρία του σπειροειδούς σχήματος και διαμόρφωση ενός φαύλου ανατροφοδοτούμενου κύκλου αρνητικής κοινωνικής δι-αντίδρασης εις βάρος των μη ενωσιακών μεταναστών και της παρουσίας τους στη χώρα.

Οι στατιστικοί δείκτες της εγκληματικότητας

Παρά όμως την κοινωνικά γενικευμένη πεποίθηση που περιγράψαμε και τη συνακόλουθη έντονα φοβική αντίδραση, η εξέταση των εγκληματολογικών στατιστικών της συγκεκριμένης περιόδου καταλήγει σε άλλα, πολύ πιο νηφάλια συμπεράσματα, ως εξής:¹⁰

Α) Η συνολική εμφανής εγκληματικότητα των μεταναστών υπολείπεται του ποσοστού που αντιπροσωπεύουν στον πληθυσμό της χώρας.

Β) Οι μετανάστες δράστες υπερεκπροσωπούνται αισθητά σε ορισμένα εγκλήματα που κατ' εξοχήν διεγείρουν την κοινή γνώμη, όπως οι ανθρωποκτονίες με πρόθεση, οι ληστείες, οι βιασμοί και οι κλοπές-διαρρήξεις.¹¹ Αυτή όμως η σημαντική υπερεκπροσώπηση μειώνεται (χωρίς να εξαλείφεται) εάν συνυπολογισθούν δημογραφικοί παράγοντες όπως η ηλικία και το φύλο, σε σύγκριση με τον ντόπιο πληθυσμό.

Γ) Οι συστηματικοί και εντατικοί αστυνομικοί έλεγχοι των μεταναστών αποτελούν επίσης παράγοντα στρέβλωσης της επίσημης εικόνας για την εγκληματικότητα, καθώς μοιραία η υπεραστυνόμευση αποκάλυπτει μεγαλύτερο αριθμό αλλοδαπών δραστών. Το ίδιο ισχύει και λόγω της διάθεσης των θυμάτων να καταγγέλλουν ευκολότερα τον δράστη στην περίπτωση που αυτός είναι μετανάστης.

Δ) Διαπιστώνονται σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνοτικών ομάδων που συγκροτούν τον μεταναστευτικό πληθυσμό, τόσο στη συνολική εγκληματικότητα που εμφανίζουν, όσο και στην εμπλοκή τους

10. Β. Χ. ΚΑΡΥΔΗΣ, *Η Αφανής Εγκληματικότητα. Πρώτη Εθνική Θεματολογική Έρευνα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2010.

11. Η διαπίστωση αυτή ισχύει διαχρονικά. Για παράδειγμα, την πενταετία 2001-2005 οι αλλοδαποί δράστες ανθρωποκτονιών, ληστειών και βιασμών ανέρχονται κατά μέσο όρο σε ποσοστό 40% του συνόλου. Για το 2012 βλ. παρακάτω στο κείμενο.

με επιμέρους εγκλήματα «δρόμου».

Αυτά τα ευρήματα απέχουν πολύ από την άκρως φοβική και έντονα στερεοτυπική κοινωνική αντίδραση, καθώς δεν υποδηλώνουν τέτοια ποσοτική και ποιοτική έξαρση της εγκληματικότητας λόγω της παρουσίας των μεταναστών στη χώρα, ώστε να έχει καταστεί το κεντρικό και κρίσιμο κοινωνικό πρόβλημα, μάλιστα με τη μορφή ενός κοινωνικού πανικού.¹² Βεβαίως, όπως σε κάθε κοινωνικό φαινόμενο, αυτή η στερεοτυπική απεικόνιση δεν αποτελεί απολύτως αυθαίρετη κοινωνική κατασκευή, αλλά εδράζεται σε υπαρκτά προβλήματα στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, τα κοινωνικά υπομόχλια της προβληματικής κατάστασης υπήρξαν κατ' αρχήν η εύλογη δυσφορία και ανησυχία του πληθυσμού λόγω της αιφνίδιας άφιξης χιλιάδων μεταναστών, παράνομων και εξαθλιωμένων, που αποτελούνταν κυρίως από νεαρούς άντρες και επιδίδονταν σε μικροπαραβατικότητα επιβίωσης, ενώ η πολιτεία έμοιαζε εντελώς απαράσκευη να διαχειριστεί αποτελεσματικά το ζήτημα. Ταυτόχρονα, πράγματι παρατηρείται μία σημαντική στατιστική αύξηση της σοβαρής εγκληματικότητας, εάν χρησιμοποιήσουμε το νομικό τεκμήριο του κακουργηματικού χαρακτήρα της πράξης. Στον ακόλουθο Πίνακα φαίνεται η διακύμανση της διάπραξης κακουργημάτων την πρώτη πενταετία της μαζικής έλευσης των μεταναστών στη χώρα:

Έτη	Αριθμός	Ποσοστό αύξησης
1990	4692	
1991	6551	40%
1992	6510	–
1993	6348	–
1994	5811	μείωση 9%
Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης		

12. ΚΑΡΥΔΗΣ, *ό.π.*, *υποσημ.* 7. Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ, «Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα». *Ποινικά Χρονικά* (ΝΓ) 2003. Μ. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ, «Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα», στο: Ν. ΚΟΥΡΑΚΗΣ (επιμ.), *Αντεγκληματική Πολιτική IV*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σ. 171-176.

Διαπιστώνουμε κατά συνέπεια ότι πράγματι τα κακουργήματα που καταγράφονται επίσημα αυξάνονται αμέσως μετά το 1990 σε τάξη μεγέθους 40%, για να παραμείνει στη συνέχεια σταθερός ο αριθμός, ο οποίος μάλιστα μειώνεται το 1994. Επομένως, ο άμεσος συσχετισμός με την έλευση των μεταναστών και η συναφής ανησυχία δεν αποτελεί κατ' αρχήν αυθαίρετη επινόηση. Αυτό όμως που έχει σημασία για το υπό πραγμάτευση φαινόμενο είναι το γεγονός ότι ακόμη μεγαλύτερη αύξηση της κατά τεκμήριο σοβαρής (κακουργηματικής) εγκληματικότητας παρατηρήθηκε την αμέσως προηγούμενη πενταετία, πριν την έλευση των μεταναστών, χωρίς να προκαλέσει ιδιαίτερη κοινωνική αντίδραση και υπέρμετρη ανησυχία. Η σχετική στατιστική έχει ως εξής:

Έτη	Αριθμός	Ποσοστό αύξησης
1986	2.685	
1987	3.352	25%
1988	4.455	33%
1989	4.624	4%
1990	4.692	—
Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης		

Προκύπτει κατά συνέπεια ευχερώς ότι στο χρονικό διάστημα αμέσως πριν την μαζική άφιξη των μεταναστών, εμφανίζεται αύξηση των κακουργημάτων σε τάξη μεγέθους 66% μεταξύ 1986 και 1988, για να παραμείνει ο (αυξημένος) αριθμός σταθερός μέχρι το 1990. Αυτή όμως η δημοσιοποιημένη διαπίστωση αντιμετωπίστηκε από την ελληνική κοινωνία στο πλαίσιο του συνήθους προβληματισμού για τις αιτίες του εγκληματικού φαινομένου, που ουδεμία ομοιότητα είχε με την έντονα (ξενο)φοβική κοινωνική αντίδραση που εκδηλώθηκε συλλήβδην κατά των μεταναστών την αμέσως επόμενη πενταετία, παρόλο ότι η αντίστοιχη αύξηση της σοβαρής εγκληματικότητας ήταν συγκριτικά μικρότερη, ούτε βεβαίως οφειλόταν αποκλειστικά στην παρουσία των μεταναστών.

Ο φόβος του εγκλήματος

Με τον τρόπο αυτό, όλες οι σχετικές θυματολογικές έρευνες από τις αρχές της δεκαετίας 2000 τοποθετούν την Ελλάδα στις πρώτες θέσεις της εγκληματοφοβίας και της συναφούς ανασφάλειας μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ο φόβος του εγκλήματος ως υποκειμενική εκτίμηση για την μεγάλη πιθανότητα θυματοποίησης αποτελεί εξαιρετικά δυσάρεστη αίσθηση για τον κάθε πολίτη. Μια τέτοια αντίληψη ωθεί το άτομο στη μεταβολή καθημερινών συνηθειών του, επηρεάζει τις επιλογές του ως προς κρίσιμα στοιχεία της κοινωνικής διαθεσιμότητας, όπως ο τόπος κατοικίας, ο τρόπος μετακίνησης, οι μορφές διασκέδασης και διάθεσης του ελεύθερου χρόνου, η επιλογή κοινωνικών συναναστροφών. Σε συλλογικό επίπεδο, η έκταση και ένταση του φαινομένου δηλητηριάζει με καχυποψία τον κοινωνικό ιστό, εκδηλώνεται με νοσηρότητα που πλανάται στην περιρρέουσα κοινωνική ατμόσφαιρα και αποκρυσταλλώνεται στη συλλογική κοινωνική συνείδηση ως έλλειψη δημόσιας ασφάλειας.¹³ Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, ο φόβος του εγκλήματος αναδεικνύεται συχνά σε μεγαλύτερο πρόβλημα για την καθημερινότητα και την ποιότητα ζωής από το ίδιο το έγκλημα στις πραγματικές του διαστάσεις.¹⁴

Τέτοιου είδους διαπιστώσεις οδήγησαν στην κριτική άποψη ότι ο φόβος του εγκλήματος αξιοποιείται ως εργαλείο κοινωνικής και πολιτικής πειθάρχησης του κοινωνικού σώματος και εξουσίας εκ μέρους των κοινωνικοοικονομικά ισχυρών ομάδων. Η «λατρεία της ασφάλειας» και η «κουλτούρα του φόβου» συνδέονται με διαλεκτικό τρόπο για τη συγκρότηση μίας κουλτούρας ελέγχου που επιδιώκει τη συναίνεση των πολιτών.¹⁵ Η συλλογική κοινωνική συνείδηση εθίζεται στην αντίληψη ενός φερόμενου ως αναγκαίου Πανοπτισμού που υποτίθεται ότι προστατεύει από τη διάχυτη απειλή. Η ένταση της καταστολής καθίσταται

13. C. ZARAFONITOU, "Fear of crime in Contemporary Greece: Research evidence", *Criminology*, Special Issue, Oct. 2011, σ. 50-63.

14. Σ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ Σ., *Εγκληματολογία*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα, δ' έκδ., 2004, σ. 266 επ.

15. D. GARLAND, *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford University Press, 2001.

αποδεκτή, αν όχι και επιθυμητή, αναγκαιότητα εν ονόματι της ανασφάλειας. Η συζήτηση διεθνώς διεξάγεται με όρους πολέμου: κατά της λαθρομετανάστευσης, κατά της τρομοκρατίας, κατά των εχθρικών πολιτισμών κ.ο.κ. Υπό το πρίσμα αυτό, από πολλές πλευρές αμφισβητούνται οι καλές προθέσεις των κρατούντων για την ουσιαστική καταπολέμηση της ανασφάλειας καθώς, σε τελευταία ανάλυση, με την επίκληση της εξυπηρευτούνται άλλοι στόχοι: δημαγωγικές πολιτικές εξαγγελίες, αύξηση της θεαματικότητας των ΜΜΕ, μανιχαϊστικές γενικεύσεις εις βάρος ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Ο φόβος προσλαμβάνει χρήσεις εμπορικού και πολιτικού χαρακτήρα ως μέσον κερδοφορίας και πειθαρχοποίησης, καθώς στη λεγόμενη «κοινωνία της διακινδύνευσης» κάθε πολίτης αισθάνεται εκτεθειμένος σε πολλαπλούς κινδύνους ως οιονεί θύμα σε αναμονή.¹⁶

Αυτό που εν τέλει συμβαίνει είναι η μετατροπή ενός κοινωνικού προβλήματος σε αστυνομικό ζήτημα, η απουσία πολιτικών σε κατασκευή αρνητικών στερεοτύπων, η κοινωνική διαχείριση της εξαθλίωσης και του αποκλεισμού σε επέκταση της ποινικής καταστολής και διοχέτευση της κοινωνικής εχθρότητας σε «βολικούς εχθρούς», όπως ο μετανάστης και ο αιτών άσυλο πρόσφυγας.¹⁷ Τέτοιες διαδικασίες είναι εμφανείς στην Ελλάδα κατά την πρώτη περίοδο της αιφνίδιας και απαράσκειης μετατροπής της σε χώρα υποδοχής στο πλαίσιο του φαινομένου της «νέας μετανάστευσης» προς την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Η αποδυνάμωση του φαινομένου

Από το τέλος της δεκαετίας του '90, αυτή η εμφατική δαιμονοποίηση ιδίως της Αλβανικής εθνοτικής ομάδας, φαίνεται σταδιακά να υποχωρεί. Σ' αυτό συνέβαλαν διάφοροι παράγοντες, όπως: η συμφιλίωση της κοινής γνώμης με το δεδομένο ότι η παρουσία των μεταναστών στη χώρα αποτελεί μη αναστρέψιμη πραγματικότητα που απαιτεί μάλλον αποτελεσματική διαχείριση παρά τυφλή και ανέξοδη καταστολή. Οι νο-

16. U.BECK, *Risk Society. Towards a New Modernity*, California : Sage Publ, 1992

17. Γ. ΠΑΝΟΥΣΗΣ, *Το Χρονολόγιο ενός Εγκληματολόγου*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 54 επ.

μοθετικές πρωτοβουλίες για την ομαλοποίηση του νομικού καθεστώτος σημαντικού αριθμού αντικανονικών μεταναστών, όπως τα Π.Δ. 358/1997 και 359/1997 και οι νέοι Νόμοι για τους Αλλοδαπούς 2910/2001, 3386/2005, 3536/2007. Τα μέσα ενημέρωσης αναφέρονται πολύ πιο νηφάλια στα προβλήματα που συνδέονται με την παρουσία των μεταναστών και προβάλλουν θετικές όψεις της παρουσίας και δραστηριότητας τους, όπως η συμβολή τους για την επιτυχή διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα το 2004. Τονίζεται η σημαντική συνεισφορά τους στο πεδίο της κατανάλωσης και αποταμίευσης προς όφελος της εθνικής οικονομίας. Αποτιμάται θετικά η διαμόρφωση μίας δεύτερης γενιάς μεταναστών που δημιουργούν ουσιαστικούς δεσμούς με τη χώρα, και οι θετικές επιδόσεις πολλών από αυτούς στο σχολείο και τον αθλητισμό.

Παρά το γεγονός ότι τα αρνητικά στερεότυπα παρέμειναν ισχυρά, αποδυναμώνεται σημαντικά η εχθρότητα και η πρόσληψη συλλήβδην των Αλβανών ως «επικίνδυνης κοινωνικής ομάδας». Η ελληνική κοινωνία, καθ' όλο το πρώτο μισό της δεκαετίας 2000, αρχίζει να διαλέγεται πολύ πιο νηφάλια σχετικά με τα υπαρκτά προβλήματα της συνύπαρξης με διάφορες εθνοτικές μεταναστευτικές ομάδες, αναζητώντας κυρίως αποτελεσματικές λύσεις μεταναστευτικής πολιτικής. Τα ΜΜΕ αποκλιμακώνουν σημαντικά τον όγκο και τον τόνο των αναφορών στην έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας στη χώρα, και ιδίως περιορίζουν την απόδοση της κύριας ευθύνης στην παρουσία των μεταναστών.

Η σπειροειδής αλληλεπίδραση των παραμέτρων που οδήγησαν στον κοινωνικό πανικό (υπαρκτά προβλήματα, ρόλος των ΜΜΕ, δημόσιος λόγος, θεσμικές πρωτοβουλίες) κινήθηκε αυτή τη φορά προς την αντίθετη κατεύθυνση. Δηλαδή, τον κατευνασμό της άμετρης κοινωνικής ανησυχίας και τον μετριασμό της έντονης φοβίας για την παρουσία των μεταναστών στη χώρα και τους υποτιθέμενους κινδύνους που αυτό συνεπάγεται.

Αυτός ο σχετικός εξορθολογισμός όμως δεν σημαίνει ότι υποχώρησε ιδιαίτερα η αίσθηση εγκληματοφοβίας και ανασφάλειας που εξακο-

λουθεί να παραμένει σε υψηλά επίπεδα.¹⁸ Η έμφαση όμως της ανησυχίας της κοινής γνώμης κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο φαίνεται πλέον να επικεντρώνεται περισσότερο σε «νέες» για τη χώρα μορφές σοβαρής εγκληματικότητας, που συνδέονται με όψεις του οργανωμένου εγκλήματος, όπως απαγωγές για λύτρα, συμβόλαια θανάτου, συμμοριακή δράση εκβιαστών, διακίνηση προσώπων και εκμετάλλευση γυναικών (trafficking), χωρίς αυτό να αποδίδεται κυρίως ή και αποκλειστικά στους αλλοδαπούς. Η συμμετοχή βεβαίως των μεταναστών στο έγκλημα δεν παύει να τονίζεται, αλλά περισσότερο ως μέρος του γενικότερου προβλήματος της εγκληματικότητας, παρά ως η κύρια, αν όχι και αποκλειστική, αιτία της μεγάλης έξαρσης του σοβαρού εγκλήματος, όπως συνέβαινε μερικά χρόνια πριν.

Δεύτερος κοινωνικός πανικός

Προς το τέλος όμως της ίδιας πρώτης δεκαετίας του 2000, φαίνεται να λαμβάνει χώρα μία νέα έκρηξη έντονης καχυποψίας και εχθρότητας προς τους μετανάστες, καθώς η παρουσία συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων προσλαμβάνεται και πάλι ως άμεση απειλή και πηγή σοβαρών κοινωνικών προβλημάτων. Αυτή τη φορά στοχοποιούνται κυρίως οι μετανάστες και αιτούντες άσυλο που προέρχονται από χώρες της Ασίας (ιδίως Ιράν, Ιράκ, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Αφγανιστάν) και της Αφρικής (ιδίως Σομαλία, Σουδάν και Νιγηρία), οι οποίοι επιχειρούν να εισέλθουν και να παραμείνουν αντικοινωνικά στη χώρα (ή να διαφύγουν σε άλλη χώρα της Ευρώπης) με αυξανόμενους ρυθμούς και αριθμούς ήδη από το 2006 και εφεξής.¹⁹ Με τον τρόπο αυτό, γι' άλλη μία φορά, παρατηρούνται μεγάλες συγκεντρώσεις νεοφερμένων, στη συντριπτική τους πλειοψηφία αντικοινωνικών μεταναστών, χωρίς προηγούμενα δίκτυα υποδοχής, συχνά χωρίς στέγη και εργασία, με υψηλή θεατότητα σε δημόσιους χώρους ιδίως του κέντρου της πρωτεύουσας, όπου ήδη

18. Χ. ΖΑΡΑΦΩΝΙΤΟΥ, «Ο φόβος του εγκλήματος: Ένα ελληνικό παράδοξο», *Ποινική Δικαιοσύνη και Εγκληματολογία*, τχ. 1, 2009.

19. Βλ. ενδεικτικά αριθμό συλληφθέντων για παράνομη είσοδο και παραμονή (Αστυνομία- Λιμενικό): Έτος: 2005, συλλήψεις 66.351- 2006: 95.239- 2007: 112.364- 2008: 146.337. Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης.

η παρουσία των παλαιότερων μεταναστών ήταν έντονη και εμφανής. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο κοινωνικός πανικός που ακολούθησε συνδέεται επιπλέον και με την «πολιτισμική» παράμετρο της προέλευσης των νεοφερμένων μεταναστών και αιτούντων άσυλο ιδίως από μουσουλμανικές χώρες, πράγμα που φαίνεται αυτή τη φορά να προσιδιάζει εννοιολογικά περισσότερο στην πρόσληψη ενός κλασικού «ηθικού πανικού». Το φαινόμενο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «Ισλαμοφοβία», όχι με την έννοια του βίαιου «ριζοσπαστικού φονταμενταλισμού» που ανησυχεί τους πληθυσμούς στη βόρεια Ευρώπη,²⁰ αλλά λόγω πραγματικών ή υποτιθέμενων «ιδιαιτεροτήτων» ως προς τις θρησκευτικές, κοινωνικές και ενδυματολογικές συνήθειες και κώδικες, που ξενίζουν τους ντόπιους και αντιμετωπίζονται με ιδιαίτερη δυσπιστία και καχυποψία.

Αυτός ο νέος κοινωνικός ηθικός πανικός, που εκδηλώνεται με ένταση από το 2008 και βρίσκεται ακόμη σε εξέλιξη, έχει κοινά χαρακτηριστικά αλλά και σημαντικές διαφορές από την πρώτη εκδήλωση του φαινομένου στις αρχές της δεκαετίας του '90, που περιγράψαμε παραπάνω. Οι παράμετροι της αρνητικής σπειροειδούς κοινωνικής διαντίδρασης κατά τη νέα εκδήλωση του φαινομένου, έχουν ως εξής:²¹

- Όπως παλιότερα οι Αλβανοί και άλλοι Βαλκάνιοι, οι νεοφερμένοι μετανάστες επέβαλαν την παρουσία τους χωρίς νόμιμο ή άλλο δικαίωμα, μάλιστα σε συνθήκες οικονομικής ύφεσης που στη συνέχεια εξελίχθηκε σε πολύπλευρη οικονομικο-κοινωνική κρίση.
- Η μαζική και αυξανόμενη παρουσία άστεγων, άνεργων και εξαθλιωμένων ατόμων και οικογενειών σε δημόσιους χώρους προκάλεσε εικόνα έντονης αταξίας, δυσφορία και αύξουσα ανησυχία στην κοινή γνώμη.
- Ιδιαίτερη ανησυχία δημιούργησε η πεποίθηση ότι απειλείται η δημόσια υγεία και η πιθανότητα μετάδοσης μολυσματικών ασθενειών. Ακολούθησε το έντονο αίσθημα ανασφάλειας που συνδέθηκε αποκλειστικά με την εγκληματική δράση των με-

20. D. BIGO, "Security and Immigration: Towards a governmentality of unease", *Alternatives/ Culture and Conflict*, Vol. 27, 2002.

21. ΚΑΡΥΔΗΣ, *ό.π.*, υποσημ. 10, σ. 145 επ.

ταναστών, καθώς πράγματι υπήρξε εκ μέρους τους εκτεταμένη μικρο-εγκληματικότητα επιβίωσης. Σ' αυτό συνέβαλαν επίσης κάποια στατιστικά ασήμαντα αλλά ακραία εγκληματικά περιστατικά με ασύμμετρη χρήση βίας από μετανάστες δράστες, που έλαβαν ευρύτατη δημοσιότητα και πυροδότησαν την κοινωνική αντίδραση και εχθρότητα.

- Η φυλετική-πολιτισμική διάσταση της εχθρικής πρόσληψης κυριαρχεί, καθώς αποτελεί γενικευμένη πεποίθηση ότι οι μουσουλμάνοι ούτε μπορούν ούτε θέλουν να ενσωματωθούν ομαλά στην ελληνική κοινωνία. Άλλωστε, η είσοδος τους κυρίως από την Τουρκία τροφοδότησε ακόμη και σενάρια συνωμοσίας για επιχείρηση «μουσουλμανικού εποικισμού» του ελληνικού χώρου, ιδίως παραμεθόριων νησιών.
- Ανάδειξη και διάχυση του ξενοφοβικού λόγου, ακόμη και υπό την «φιλόανθρωπη» εκδοχή του. Γενικευμένη και αδιάκριτη ταύτιση των μεταναστών με την απειλή μετάδοσης ασθενειών, την υπονόμευση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας, το σοβαρό έγκλημα και την τρομοκρατία.
- Πολιτική εκμετάλλευση από ακραία μορφώματα με χαρακτηριστικά ακραίας ξενοφοβικής και μισαλλόδοξης ρητορικής αλλά και πρακτικών ρατσιστικής βίας που επιδιώκει τη συναίνεση τμήματος του πληθυσμού έναντι ενός «βολικού εχθρού» με συγκεκριμένα φυλετικά χαρακτηριστικά.
- Ανάδραση στη συλλογική κοινωνική συνείδηση, όπου επιχειρείται η εμπέδωση μίας αντίληψης ότι «αυτοί τουλάχιστον οι μετανάστες» δεν έχουν θέση στη χώρα και μόνη λύση αποτελεί η υπεραστυνόμευση και η τυφλή καταστολή, ή ακόμη και η ανοχή στην εξωθεσμική βία.

Στην περίπτωση αυτών των πρόσφατων μεικτών ροών και την πολιτική και κοινωνική τους πρόσληψη από τον ντόπιο πληθυσμό, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η επιτυχής επισήμανση ότι:

«Οι σύγχρονες μεταναστεύσεις βρίσκουν πιθανώς την πιο αποτελεσματική περιγραφή τους αν τις θεωρήσουμε υπό το πρίσμα της πολιτικής κατηγορίας του *πλεονάσματος*. Αυτού του πλεονάσματος ανδρών και γυναικών που υπερβαίνουν σύνορα και γεωγραφίες [...] και ενεργώντας κατ' αυτό τον τρόπο φέρουν στο ακραίο του όριο αυτό που ο

Abdel Malek Sayad είχε αναφερθεί ως *la pensée d' état*, σύμφωνα με το οποίο η μετανάστευση εκπροσωπεί ένα αδύνατο στη σύλληψη του αντικείμενο, μια πρόκληση της λογικής για το εθνικό κράτος και την τάξη του». ²²

Με αυτόν τον τρόπο συγκροτείται μία εν πολλοίς καλλιεργούμενη αυτή τη φορά «τερατική» εικόνα για τους μετανάστες, που, εκκινώντας από υπαρκτά προβλήματα καθημερινής συνύπαρξης και ανεπάρκειας των οργάνων της πολιτείας, καταλήγει να τους παρουσιάζει ως σοβαρή και καθολική κοινωνική απειλή που πρέπει με κάθε μέσον να εξαλειφθεί, ιδίως με την έντονη ενεργοποίηση των κρατικών κατασταλακτικών μηχανισμών. Παράλληλα, διαφαίνεται μία αύξουσα ανοχή ή ακόμη και υποστήριξη από ευρύτερα στρώματα γηγενών πολιτών (αλλά ορισμένες φορές και από παλιότερους ενσωματωμένους μετανάστες της πρώτης περιόδου), ιδίως στις λαϊκές συνοικίες, σε ακραία ρατσιστικές πρακτικές, τις οποίες συστηματικά και προγραμματικά υιοθετούν και κεφαλαιοποιούν πολιτικά ακραίοι συντηρητικοί κύκλοι και νεοναζιστικές ομάδες και μορφώματα). ²³

Οι επίσημοι δείκτες του εγκλήματος

Οι επίσημες εγκληματολογικές στατιστικές όμως, παρά τα όποια μεθοδολογικά προβλήματα που ήδη σημειώσαμε και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά την επεξεργασία και ερμηνεία τους, διαψεύδουν και πάλι τις στερεοτυπικά εμπεδωμένες αντιλήψεις που τροφοδοτούν τον φόβο και τη μισαλλοδοξία, σε σημείο κοινωνικής υστερίας εις βάρος των νεοφερμένων κυρίως μεταναστών και αιτούντων άσυλο.

22. S. PALIDDA (collaboration F. RAHOLA), "The change and practices of migrations government", in: *WP2, European Liberty and Security: Security Issues, Social Cohesion and Institutional Development of the European Union*, European Commission, March 2005, σ. 1.

23. Β. ΚΑΡΥΔΗΣ, «Εγκληματικά στερεότυπα και «κοινωνικοί πανικοί». Μετανάστες στην Ελλάδα», στο: ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΣΠΟΥΔΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ, *Ξένοι Μετανάστες στην Ελλάδα. Πληγή ή Πρόοδος; Επιστημονικό Συμπόσιο (10 και 11 Δεκεμβρίου 2010)*, 2014, σ. 87- 102. ΣΥΝΗΓΟΡΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ, *Ειδική Έκθεση: Το φαινόμενο της ρατσιστικής βίας στην Ελλάδα και η αντιμετώπιση του*, 2013. Διαθέσιμο διαδικτυακά: www.synigoros.gr/?i=stp.el.links

Σύμφωνα με την Ελληνική Αστυνομία: «το περασμένο έτος 2012 καταγράφηκαν στην επικράτεια οι λιγότερες ανθρωποκτονίες, ληστείες και κλοπές-διαρρήξεις της τελευταίας τριετίας 2010-2012» (δελτίο τύπου 13/2/2013).²⁴ Άλλωστε, η εγκληματικότητα στην Ελλάδα παραμένει σε σχετικά χαμηλά επίπεδα, σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Σύμφωνα με τα στοιχεία της EUROSTAT για την ποσοτική και ποιοτική εγκληματικότητα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η Ελλάδα εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται ως «μη επικίνδυνη χώρα».²⁵ Όσον αφορά τους δράστες εγκλημάτων το έτος 2012, ανθρωποκτονίες (τετελεσμένες και απόπειρες) φέρονται ότι διέπραξαν 256 ημεδαποί έναντι 157 αλλοδαπών, ενώ βιασμούς 119 και 69 αντίστοιχα. Στις κλοπές και διαρρήξεις καταγράφονται 9.545 γνωστοί ημεδαποί δράστες έναντι 7.184 αλλοδαπών. Στις ληστείες, η διαφορά μειώνεται (1.293 ημεδαποί δράστες έναντι 1094 αλλοδαπών), αλλά στο έγκλημα αυτό έχει μεγάλη σημασία ο αρχικός νομικός χαρακτηρισμός από την Αστυνομία.²⁶

Κατά συνέπεια, η θεωρούμενη μεγάλη έξαρση της σοβαρής εγκληματικότητας κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, που μάλιστα αποδίδεται σχεδόν αποκλειστικά σε εθνοτικές ομάδες μεταναστών με συγκεκριμένα εθνοφυλετικά χαρακτηριστικά, έχει μικρή σχέση με την πραγματικότητα του εγκλήματος στη χώρα. Φαίνεται ότι η επιδίωξη της ασφάλειας, όταν μάλιστα προσλαμβάνει χαρακτηριστικά κοινωνικού πανικού, συμβάλλει σημαντικά σε διαδικασίες μετάλλαξης της φιλοσοφικής δομής του ιστορικά γνωστού ευρωπαϊκού νομικού και πολιτικού πολιτισμού. Σύμφωνα με μία προσφυή διατύπωση εν είδει λογοπαιγνίου, αναδύεται πλέον στην Ευρώπη ένα κράτος εχθροπραξιών (warfare state) που παίρνει σταδιακά τη θέση του κράτους πρόνοιας (welfare state), καλλιεργώντας συστηματικά τις λογικές του φόβου και του κατα-

24. [http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo...content&lang= ..&perform=view&id=24766&Itemid=1058&lang=](http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo...content&lang=..&perform=view&id=24766&Itemid=1058&lang=)

25. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/crime/data/database>

26. Σημειώνουμε για παράδειγμα ότι οι αλλοδαποί υπερτερούν στις «ληστείες» κινητών τηλεφώνων-μικροποσών (301 αλλοδαποί δράστες έναντι 267 ημεδαπών).

σταλτικού ελέγχου.²⁷

Προβληματικά υπομόχλια στο κοινωνικό πεδίο

Παρά ταύτα όμως, δεν πρέπει να μας διαφεύγει η αυξημένη συμμετοχή μεταναστών τουλάχιστον σε κάποιες κατηγορίες βίαιης και κτητικής εγκληματικότητας «του δρόμου». Πράγμα που απαιτεί εξειδικευμένη έρευνα πεδίου για την αναζήτηση των αιτίων στην άνιση κοινωνική δομή και τις μορφές πολιτισμικής προσαρμογής, ιδίως της δεύτερης γενιάς²⁸. Επίσης, προκύπτει η ανάγκη για τη σοβαρή μελέτη και ανάδειξη των αρνητικών και εντέλει εγκληματογόνων συνεπειών που επιφέρει η επιλεκτικότητα του ποινικού συστήματος,²⁹ αλλά και η αρνητική αλληλεπίδραση των μελών των μεταναστευτικών κοινοτήτων με τους μηχανισμούς του άτυπου και του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.³⁰

Κατά συνέπεια, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι το εγκληματικό φαινόμενο, ιδίως η αυξανόμενη σε έκταση και ένταση βίαιη εγκληματικότητα που κατ' εξοχήν προκαλεί έντονα φοβικά σύνδρομα, δεν συνιστά απλώς ένα βολικό εξουσιαστικό μύθο που εδράζεται σε κάποια επινοημένη στερεοτυπική κοινωνική κατασκευή, αλλά έχει αναφορά και στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο. Όπως χαρακτηριστικά επισημαίνει ο Jock Young:

«Το ίδιο το έγκλημα δεν απομονώνεται από την κοινωνική αντίδραση σαν να ήταν κάποια ανεξάρτητη οντότητα. Πράγματι η σχέση μεταξύ

27. L. WAQUANT, *Οι Φυλακές της Μιζέριας*, μφ Κ. Διαμαντάκου, Αθήνα: Πατάκης, 2001

28. R. BERGALLI R and C. SUMNER (eds), *Social Control and Political Order. European perspectives at the end of the century*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997. J. YOUNG, *The Exclusive Society: Social exclusion, crime and difference in late modernity*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1999.

29. GARLAND, *ό.π.*, *υποσημ.* 15. Ε. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Κοινωνιολογία του Ποινικού Δικαίου και των Θεσμών της Ποινικής Δικαιοσύνης*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1999.

30. R. VAN SWAANINGEN, *Critical Criminology. Visions from Europe*, London-Thousand Oaks-New Delhi: Sage, 1997. J. PRATT, D. BROWN, S. HALL SWORTH and W. MORRISON (eds), *The New Punitiveness*, Cullompton: Willan Publishing, 2005.

ηθικού πανικού και του *πραγματικού* προβλήματος εγκληματικότητας είναι το κλειδί για τη χρησιμοποίηση του ηθικού πανικού ώστε να διατηρηθεί η ηγεμονία [των ισχυρών]». ³¹

Οφείλουμε επίσης να συνεκτιμήσουμε και να κατανοήσουμε τις μεγάλες αλλαγές που έχει ήδη επιφέρει η λεγόμενη «παγκοσμιοποίηση» στις νέες μορφές που έχει λάβει το διεθνικό έγκλημα, το οποίο αξιοποιεί απολύτως το μεταναστευτικό φαινόμενο και το ανθρώπινο δυναμικό του για να επεκτείνει τη δράση του και να μεγιστοποιήσει τα κέρδη. ³² Τα παράνομα δίκτυα διακίνησης ανθρώπων είτε ως φθηνή «μαύρη» εργασία είτε ως πορνεία, τα μαύρα δίκτυα εισαγωγής και διακίνησης ναρκωτικών, όπλων και άλλων παράνομων αγαθών που στελεχώνονται με μετανάστες χωρίς άλλη επιλογή επιβίωσης ή και υπό καθεστώς εκβιασμού, η αξιοποίηση της ευάλωτης θέσης των αντικανονικών μεταναστών και αιτούντων άσυλο για κάθε είδους παράνομη εκμετάλλευση, αποτελούν το νέο σύνθετο σκηνικό του διεθνούς εγκλήματος, στο οποίο ενεργοποιείται πλέον ένας συνεχώς αυξανόμενος αριθμός «διεθνών επαγγελματιών εγκληματιών», ντόπιων και μεταναστών. Η δράση τους αντικειμενικά διευκολύνεται από την ελεύθερη μετακίνηση κεφαλαίων και την ανάπτυξη της τεχνολογίας, τη δημιουργία υπερεθνικών συλλογικοτήτων και το άνοιγμα των εθνικών συνόρων, τη μαζική μετακίνηση των ανθρώπων από ανάγκη ή προς αναζήτηση ευκαιριών, τις εύθραυστες πολιτικές ισορροπίες και την οικονομική και κοινωνικοπολιτική κρίση σε διεθνές επίπεδο. Πράγμα που επηρεάζει άμεσα και αποφασιστικά την κοινωνική πραγματικότητα, και κατ' εξοχήν τις μεταναστευτικές ροές και τη σχέση τους με το εγκληματικό φαινόμενο στο τοπικό επίπεδο κάθε χώρας.

Διαπιστώσεις

Η ελληνική εμπειρία της εκδήλωσης κοινωνικών ηθικών πανικών

31. J. YOUNG, *“Breaking Windows: Situating the New Criminology”*, στο P. Walton and J. Young (eds), *The New Criminology Revisited*, Great Britain and USA: MacMillan Press, 1998, σ. 29

32. Χ. ΔΗΜΟΠΟΥΛΟΣ, *Η Παγκοσμιοποίηση του Εγκλήματος (κατά την αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία)*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2003.

προσφέρεται για τη διατύπωση κάποιων παρατηρήσεων που συμβάλουν στην εννοιολογική αποσαφήνιση ιδίως του όρου «ηθικός πανικός», καθώς αποτελεί συχνά πεδίο συγχύσεων, παραναγνώσεων και ανεπαρκούς τεκμηρίωσης. Συγκεκριμένα:

- Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει ότι η εκδήλωση του φαινομένου στην ελληνική κοινωνία δύο φορές κατά την τελευταία εικοσαετία, την πρώτη υπό τη μορφή της «Αλβανοφοβίας» και τη δεύτερη ως «Ισλαμοφοβία», παρουσιάζει ομοιότητες αλλά και διαφορές. Ο κοινός παρονομαστής είναι η μαζική, αιφνίδια και αντικανονική είσοδος και παραμονή στη χώρα εθνοτικών ομάδων, των οποίων οι κακές συνθήκες διαβίωσης και η υψηλή θεατότητα στους δημόσιους χώρους προκαλεί με δυσανάλογο τρόπο έντονα αισθήματα ανησυχίας και κοινωνικής απόρριψης. Από την άλλη πλευρά, είναι σαφή τα διαφορετικά κοινωνικά και εθνοφυλετικά χαρακτηριστικά των ομάδων που σε κάθε μία περίπτωση στοχοποιούνται. Επίσης, διαφέρουν σημαντικά οι «πυροκροτητές» της κοινωνικής αντίδρασης, καθώς στην περίπτωση των Αλβανών τονίζεται ιδιαίτερα η μεγάλη εμπλοκή τους στο πεδίο της σοβαρής και οργανωμένης εγκληματικότητας, ενώ για τους προερχόμενους ιδίως από την Ασία μετανάστες και αιτούντες άσυλο προεξάρχουν κατά την πρώτη τουλάχιστον φάση οι έντονες ανησυχίες για τη δημόσια υγεία. Επίσης, για τους τελευταίους, το πολιτισμικό στοιχείο της ισλαμικής θρησκείας αναδεικνύεται σε κρίσιμο υπομόχλιο της εις βάρος τους δυσανάλογης κοινωνικής αντίδρασης και ξενοφοβίας. Οι δύο εκδηλώσεις του φαινομένου διαφέρουν επίσης ως προς τη σύνθεση των νεοφερμένων, καθώς στην πιο πρόσφατη δεύτερη περίπτωση η παρουσία ολόκληρων οικογενειών αλλά και ασυνόδευτων ανηλίκων είναι σημαντική. Επίσης, πολλοί από αυτούς προέρχονται από χώρες που σε κάθε περίπτωση δεν μπορούν να επιστραφούν, κυρίως λόγω των ανώμαλων συνθηκών που επικρατούν στις χώρες προέλευσης αλλά και για άλλους λόγους, όπως η απροθυμία προξενικών αρχών να συνεργαστούν με την ελληνική διοίκηση, η μη συμμόρφωση γειτονικών χωρών σε συμφωνίες επανεισδοχής ή και ανυπαρξία τέτοιων συμφωνιών, οι σοβαρές δυσλειτουργίες του συστήματος ασύλου στην Ελλάδα, κ.ά. Ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης διαφοροποιήθηκε σημαντικά

ως προς την αναπαράσταση του φαινομένου κατά τις δύο εκδηλώσεις του, καθώς φαίνεται ότι, στην περίπτωση των Αλβανών και άλλων Βαλκάνιων, πρωτοστάτησαν ως προς την έξαρση της «εγκληματοφοβίας», ενώ στη δεύτερη περίπτωση σε μεγάλο βαθμό ακολούθησαν την ασύμμετρη κοινωνική αντίδραση που η παρουσία των νεοφερμένων προκάλεσε στη κοινή γνώμη. Τέλος, δεν πρέπει να υποτιμηθεί η επίδραση της προ:ιούσας πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής κρίσης για την ανάδειξη του φαινομένου της «Ισλαμοφοβίας» από τα τέλη της δεκαετίας του 2010, όπως και η συμβολή μίας συστηματικής ρητορικής μίσους και μισαλλοδοξίας που προγραμματικά καλλιέργησαν αυτό το διάστημα ορισμένοι πολιτικοί χώροι και κύκλοι.

- Στην περίπτωση της Ελλάδας, ιδίως για την περίπτωση της «Αλβανοφοβίας» κατά τη δεκαετία του 1990, φαίνεται να αρμόζει περισσότερο ο πιο περιγραφικός όρος «κοινωνικός πανικός» παρά ο ρευστού περιεχομένου όρος «ηθικός πανικός» που εμπεριέχει στοιχεία κοινωνικής μνησικακίας ή απωθημένα αισθήματα έλξης των μελών της «φρόνιμης κοινωνίας» προς τις αξίες και τον τρόπο ζωής της παραβατικής ομάδας που κάθε φορά στοχοποιείται. Ενδεχομένως, στοιχεία «ηθικής αγανάκτησης» ή και «αποτροπιασμού» λόγω απειλών προς την ηθική συνεκτικότητα της κοινότητας μπορούν να εντοπιστούν στην ένταση και έκταση της κοινωνικής αντίδρασης προς τους μουσουλμάνους νεοφερμένους μετανάστες και αιτούντες άσυλο καθώς η κυρίαρχη κοινωνική πρόσληψη θεωρεί την πλειοψηφία τους απρόθυμη να ενσωματωθεί με ομαλό τρόπο στην ελληνική κοινωνία, σύμφωνα με τους στερεοτυπικούς κώδικες και αξίες που επικρατούν.

- Είναι φανερό ότι το φαινόμενο του κοινωνικού ή και του ηθικού πανικού δεν αποτελεί απλώς μια επινοημένη κοινωνική κατασκευή που επιβάλλουν ιδίως τα Μ.Μ.Ε., αλλά συγκροτείται στη βάση υπαρκτών προβληματικών καταστάσεων στο κοινωνικό πεδίο, που βεβαίως επιλέγονται για να διογκωθούν οι πραγματικές τους διαστάσεις. Όπως παρατηρεί ο Young:

«Η έννοια της δυσαναλογίας αποτελεί ένα είδος παράδοξου [...] Δυσανάλογη είναι η αντίδραση στην άμεση εκδήλωση του περιστατικού. Είναι ανάλογη προς την ανησυχία, όχι προς το συγκεκριμένο πε-

ριστατικό. Στην επιφάνεια των πραγμάτων αποτελεί ένα λογικό λάθος , αλλά στο πιο βαθύ επίπεδο δεν είναι λάθος στο συναίσθημα».³³

Ο ίδιος ο Cohen τονίζει στον πρόλογο της δεύτερης έκδοσης του εμβληματικού του βιβλίου ότι: «Επηρεασμένος από τη θεωρία της επικέτας, ήθελα να μελετήσω την αντίδραση. Τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα περνούσαν φευγαλέα από την οθόνη. Τώρα [...] θέλω να συγκεντρωθώ περισσότερο στη δράση».³⁴

Πράγματι, η κοινωνική δράση, οι επιλογές των δρώντων υποκειμένων και οι υπαρκτοί συσχετισμοί στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο αποτελούν τις παραμέτρους που καθορίζουν τα στοιχεία των κοινωνικών πανικών, τα χαρακτηριστικά των ομάδων που στοχοποιούνται κάθε φορά, τις σκοπιμότητες που υποδαυλίζουν την κοινωνική ένταση, τις δυνατότητες που έχουν οι ευάλωτες ομάδες να προβάλουν τα δικά τους επιχειρήματα και να υπερασπίσουν επιτυχώς κάποια από τα δικαιώματά τους. Σε τέτοιου είδους προβληματισμούς ή και αντιπαραθέσεις, δεν πρέπει να λησμονούμε την άνιση κοινωνική δομή και τις ταξικές σκοπιμότητες, ούτε όμως τις κατακτήσεις και τα εγγυητικά ζητούμενα ενός δικαιοπολιτικού πολιτισμού που βασίζεται στα προτάγματα του Διαφωτισμού. Όλα είναι υπό διαρκή διαπραγμάτευση, ιδίως η εξασφάλιση κατ' αρχήν και η διεύρυνση στη συνέχεια των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, στο ρευστό και επισφαλές περιβάλλον της κατακερματισμένης και αντιφατικής κοινωνικής πραγματικότητας στην ύστερη νεωτερικότητα.

33. J. YOUNG, "Moral Panic. Its Origins in Resistance, Ressentiment and the Translation of Fantasy in Reality", *British Journal of Criminology*, 49 (2009), σ. 14

34. COHEN, *ό.π.*, *υποσημ.* 8, σ. iii.

Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΣΥΜΕΩΝΙΔΟΥ-ΚΑΣΤΑΝΙΔΟΥ*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα έχει αποκτήσει ένα νέο θεσμικό πλαίσιο για την ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, το οποίο διαμορφώθηκε με το ν. 4285/2014, μετά από παλινωδίες πολλών ετών και έντονες αντιδράσεις μεγάλων και διαφορετικών ομάδων πληθυσμού, που επικεντρώνονταν στην πιθανή, μέσω των διατάξεων του νέου νόμου, ποινικοποίηση του φρονήματος και της ελευθερίας του λόγου. Και η ίδια άλλωστε η Κεντρική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, κρίνοντας τις προτάσεις του Υπουργείου, διατύπωσε την άποψη ότι οι διατάξεις με τις οποίες τιμωρείται η δημόσια υποκίνηση σε βία ή μίσος αφενός, και ο δημόσιος εγκωμιασμός, άρνηση ή εκμηδένιση της σημασίας εγκλημάτων γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή εγκλημάτων πολέμου αφετέρου, δεν είναι απολύτως συμβατές με τη συνταγματικά κατοχυρωμένη ελευθερία της έκφρασης. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον συγκέντρωσε άλλωστε και η συζήτηση σχετικά με την ποινική αντιμετώπιση της δράσης των ρατσιστικών οργανώσεων, κυρίως μάλιστα όταν αυτές έχουν τη μορφή πολιτικού κόμματος που δεν περιορίζεται στη ρητορική μίσους, αλλά επεκτείνει τη δράση του στην τέλεση και άλλων σοβαρών εγκληματικών πράξεων.

Στη μελέτη που ακολουθεί, αφού γίνει μια σύντομη αναφορά στην επιλογή του νομοθέτη να διευρύνει τις βάσεις των διακρίσεων, θα αναλυθούν στη συνέχεια τα δύο εγκλήματα εκφοράς ρατσιστικού λόγου,

* Καθηγήτρια Ποινικού Δικαίου στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

που τυποποιούνται στα άρθρα 1 παρ. 1 – 3 και 2 ν. 927/1979. Η μελέτη θα ολοκληρωθεί με αναφορά στο έγκλημα της συμμετοχής σε ρατσιστική οργάνωση (άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927/1979) σε συνδυασμό με εκείνο της συμμετοχής σε εγκληματική οργάνωση ή συμμορία (άρθρο 187 ΠΚ), καθώς και στο λεγόμενο ρατσιστικό έγκλημα, που περιγράφεται στο άρθρο 81Α ΠΚ.

2. ΔΙΕΥΡΥΝΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΕΩΝ ΤΩΝ ΔΙΑΚΡΙΣΕΩΝ

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των διατάξεων που προστέθηκαν στο δικαϊκό μας σύστημα με το ν. 4285/2014, και ταυτόχρονα σημαντική καινοτομία του νόμου αυτού, είναι ότι διευρύνονται πλέον ουσιωδώς οι βάσεις των διακρίσεων που μπορούν να στηρίζουν το αξιόποιο των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας. Ενώ με το ν. 927/1979 αξιόποινη ήταν μια συμπεριφορά όταν στοχοποιούσε άτομα ή ομάδες βάσει της φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής και αργότερα, με το ν. 1419/1984, και βάσει του θρησκευόμενου, με το ν. 4285 το αξιόποιο επεκτείνεται και στις διακρίσεις βάσει του χρώματος, των γενεαλογικών καταβολών, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας του φύλου και της αναπηρίας. Και τούτο, παρά το γεγονός ότι ούτε η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ «περί καταργήσεως πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων», όπως κυρώθηκε με το ν.δ. 494/1970, ούτε και η Απόφαση-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ «για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου»¹ επέβαλαν τη συγκεκριμένη διεύρυνση. Η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ αναφέρεται μόνο στις διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, καταγωγής ή εθνικής ή εθνολογικής προέλευσης, ενώ η Απόφαση – Πλαίσιο αναφέρεται μόνο σε διακρίσεις λόγω φυλής, χρώματος, θρησκείας, γενεαλογικών καταβολών και εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής.

Η διεύρυνση λοιπόν των βάσεων των διακρίσεων από τον Έλληνα νομοθέτη, ώστε να συμπεριληφθούν σε αυτές ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα του φύλου και η αναπηρία, εμφανίστηκε ως «εθνική επιλογή» και ενόχλησε, όπως ήταν αναμενόμενο, ομάδες πολι-

1. ΕΕ L 328/ 6.12.2008, σ. 55 επ.

τών που στοχοποιούσαν συχνά κυρίως τους ομοφυλόφιλους, οι οποίες και ασκούσαν πίεση για τη μη ψήφιση του νομοσχεδίου, επικαλούμενες την ελευθερία του λόγου. Η επιλογή ωστόσο του νομοθέτη να διευρύνει τις βάσεις των διακρίσεων φαίνεται απολύτως ορθή, αν λάβει κανείς υπόψη του την ένταση της στοχοποίησης των συγκεκριμένων ομάδων και τη μέσω αυτής περιθωριοποίησή τους. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), άλλωστε, ερμηνεύοντας το άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), έχει κατ' επανάληψη τονίσει τη δυνατότητα περιορισμού της ελευθερίας του λόγου, προκειμένου να αντιμετωπιστούν διακρίσεις που οφείλονται, μεταξύ άλλων, στο φύλο ή στο σεξουαλικό προσανατολισμό².

3. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΕΚΦΟΡΑΣ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

3.1. Η ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΤΑ ΩΣ ΒΑΣΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

3.1.1. Η έννοια της «δημόσιας» τέλεσης μιας πράξης

Δομικό στοιχείο των πράξεων που τυποποιούνται στα άρθρα 1 (παρ. 1 – 3) και 2 ν. 927/1979 είναι η *δημόσια* εκφορά του ρατσιστικού λόγου. Σύμφωνα με την πάγια θέση της νομολογίας μας, δημόσια είναι μία πράξη όταν τελείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να μπορεί να γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων³. Ο τόπος στον οποίο λαμβάνει

2. Βλ. ενδεικτικά *Vejdeland κατά Σουηδίας* (9.5.2012), παρ. 54, 55.

3. Έτσι ΑΠ (Ολομ) 170/77, ΠοινΧρον 1977, σ. 576, την οποία ακολουθεί η μεταγενέστερη νομολογία. Έτσι επίσης *Η. Γάφος*, Ποινικόν Δίκαιον, Ειδ. Μέρος, εκδ. Αφοί Π. Σάκκουλα, τ. Α', 1957, σ. 136, *Γ. – Α. Μαγκάκης*, Το έγκλημα της διεγέρσεως των πολιτών εις μισαλλοδοξίαν κατά το άρθρον 192 ΠΚ, ΠοινΧρ 1963, σ. 391, *Α. Μπουρόπουλος*, Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικος, τ. Β', 1960, σ. 11, *Σ. Παπαγεωργίου – Γονατάς*, ΣυστΕρμΠΚ, εκδ. Αφοί Π. Σάκκουλα, 1994, άρθρο 353. 16 ΠΚ). Κατά άλλη άποψη, για να θεωρηθεί ότι μια πράξη τελείται δημόσια δεν αρκεί να μπορεί να υποπέσει στην αντίληψη αόριστου αριθμού προσώπων, αλλά θα πρέπει και να γίνεται πράγματι αντιληπτή από ένα έστω από τα πρόσωπα αυτά (Έτσι *Ι. Μανωλεδάκης*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης, εκδ. Σάκκουλα, β' έκδ., 1994, σ. 40. Σύμφωνα με *Μ. Καιάφα – Γκμπάντι*, Παρατηρήσεις στην ΤριμΕφΘεσ

χώρα δεν έχει σημασία. Μπορεί να είναι χώρος δημόσιος – δρόμος, πλατεία – μπορεί όμως να είναι και ιδιωτικός, αρκεί ο λόγος να είναι προσβάσιμος στο κοινό.

Αδιάφορα είναι επίσης τα μέσα τα οποία χρησιμοποιεί ο δράστης. Ήδη από τη θέσπιση του ν. 927, το 1979, αναφερόταν ότι η δημόσια τέλεση της πράξης μπορεί να γίνει προφορικά, δια του τύπου, με γραπτά κείμενα ή εικονογραφήσεις και *με οποιοδήποτε άλλο μέσο*. Με το ν. 4285/2014, στα μέσα αυτά, τα οποία εξακολουθούν να αναφέρονται *ενδεικτικά*, προστέθηκε και η χρήση του διαδικτύου, το οποίο άλλωστε χρησιμοποιείται τα τελευταία χρόνια με διαρκώς εντεινόμενους ρυθμούς ως εργαλείο για τη διάδοση του ρατσιστικού λόγου. Όπως αναφέρει σε ανακοίνωσή της η Επιτροπή για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο⁴, η διάδοση πληροφοριών με ρατσιστικό και ξενόφοβο περιεχόμενο στο διαδίκτυο αποτελεί ένα φθηνό και άκρως αποτελεσματικό εργαλείο για άτομα ή ομάδες που εμπνέονται από ρατσιστικές ιδέες, τα οποία μπορούν να διαδίδουν τις ιδέες τους σε χιλιάδες ή και εκατομμύρια ατόμων, στρατολογώντας νέους οπαδούς και εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα μεγάλο βαθμό ατιμωρησίας. Με βάση στοιχεία που έδωσε στο ίδιο αυτό έγγραφο η Επιτροπή, το 1997 υπήρχαν περίπου 600 ιστοσελίδες που παρότρυναν σε φυλετικό μίσος, τον Ιανουάριο του 1999 ο αριθμός αυτός ανήλθε σε 1426 γνωστές ιστοσελίδες, ενώ τον Ιούλιο του 1999 καταμετρήθηκαν περισσότερες από 2100 ιστοσελίδες⁵. Ο αριθμός αυτός θεωρείται ότι έχει αυξηθεί κατά πολύ τα τελευταία χρόνια.

85/91, Υπεράσπιση 1991, σ. 412/413, *Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Προσβολές του πολιτεύματος, εκδ. Σάκκουλα, 1988, σ. 271 / 272).

5. Ανακοίνωση με τον τίτλο "Δημιουργία ασφαλέστερης κοινωνίας της πληροφορίας ενισχύοντας την ασφάλεια των υποδομών πληροφόρησης και καταπολέμησης το έγκλημα που έχει σχέση με ηλεκτρονικούς υπολογιστές" COM (2000) 890 τελικό.

6. Βλ. επίσης τις επισημάνσεις του ΟΑΣΕ σχετικά με την αυξημένη χρήση του διαδικτύου για τη διάδοση ρατσιστικών ιδεών, σε: Organisation for Security and Co-operation in Europe, Ministerial Council, Decision No. 9/09, Combating Hate Crimes, MC.DEC/9/09 (2.12.2009).

3.1.2. Η σημασία της δημοσιότητας για τη συγκρότηση του αδίκου

Θα μπορούσε βέβαια να αναρωτηθεί κανείς γιατί χρειάζεται εν προκειμένω η πράξη να τελείται δημόσια. Είναι λιγότερο επικίνδυνος ο ρατσιστικός λόγος που απευθύνεται σε στενό κύκλο, όπως λ.χ. στα μέλη μιας οργάνωσης; Κάτι τέτοιο δε φαίνεται να ισχύει, αν κανείς αποβλέψει στην απήχηση που μπορεί να έχει ο λόγος στα άτομα προς τα οποία απευθύνεται ο δράστης. Αν λ.χ. ο ηγέτης μιας ρατσιστικής οργάνωσης προτρέπει μέσα στα γραφεία της οργάνωσης είκοσι μέλη της να μην εκμισθώνουν τα σπίτια τους σε ομοφυλόφιλους ή να βγουν στο δρόμο και να χτυπήσουν όποιον μετανάστη συναντήσουν, ο λόγος του μπορεί πολύ πιο εύκολα να επηρεάσει τα συγκεκριμένα άτομα - και να οδηγήσει τελικά στην υιοθέτηση διακριτικής μεταχείρισης από την πλευρά τους ή στην τέλεση εγκλημάτων - παρά αν οι ίδιες προτροπές διατυπώνονταν δημόσια, μέσω ραδιοφώνου ή της τηλεόρασης.

Ωστόσο, τόσο η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση των διακρίσεων όσο και η Απόφαση – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ συναρτούν το αξιόπιστο μόνο με τη *δημόσια* εκφορά του λόγου. Ο περιορισμός αυτός υποδεικνύει ότι τόσο ο διεθνής όσο και ο εθνικός νομοθέτης δεν ενδιαφέρονται για τη δύναμη πειθούς που έχει ο λόγος, αλλά κυρίως για τον *αριθμό* των ατόμων που είναι πιθανό να επηρεαστούν από αυτόν. Ο λόγος που εκφέρεται δημόσια έχει τη δύναμη να κινητοποιεί ευρύ αριθμό ατόμων, τα οποία μάλιστα δεν μπορεί εκ των προτέρων να γνωρίζει ούτε ο ίδιος ο δράστης. Αυτή η κινητοποίηση αόριστου αριθμού ατόμων σε βάρος των εννόμων αγαθών αλλοιώνει τις σχέσεις ισοτιμίας μεταξύ των ανθρώπων, αναιρεί την «ειρηνική συνύπαρξη» ανθρώπων και πραγμάτων στον κοινωνικό χώρο και θίγει τελικά το έννομο αγαθό της *δημόσιας τάξης*⁶. Στην προστασία αυτού του αγαθού

6. Βλ. σχετική ανάλυση σε *Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σ. 481 επ. Πρβλ. *Χ. Παπαχαράλαμπος*, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού Ν. 4285/2014, εισήγηση στο 12^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (διαθέσιμο διαδικτυακά στο: http://www.poinikachronika.gr/Epikaira_focus.asp?id=938). Σχετικά με το περιεχόμενο της δημόσιας τάξης βλ. αναλυτικά *Ι. Μανωλεδάκη*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης, εκδ. Σάκκουλα, 1994, σ. 18 επ., *του ίδιου*, Το έννο-

φαίνεται, επομένως, πρωτίστως να αποβλέπει τόσο ο διεθνής όσο και ο εθνικός νομοθέτης και για το λόγο αυτό η δημοσιότητα αποτελεί ιδιαίτερα σημαντική προϋπόθεση για τη συγκρότηση των εγκληματικών πράξεων⁷.

3.2. ΔΗΜΟΣΙΑ ΥΠΟΚΙΝΗΣΗ ΒΙΑΣ Ή ΜΙΣΟΥΣ (ΑΡΘΡΟ 1 παρ. 1 - 3 Ν. 927/1979)

3.2.1. Το είδος των αξιόποινων πράξεων

Μέχρι το 2014, ως υποκίνηση βίας ή μίσους περιγραφόταν στο άρθρο 1 παρ. 1 ν. 927/1979 μόνο η «προτροπή». Η πράξη αυτή παρέμεινε αξιόποινη και μετά την τροποποίηση του άρθρου με το ν. 4285/2014, προστέθηκαν όμως κατά την περιγραφή του εγκλήματος τρεις ακόμα πράξεις, και πιο συγκεκριμένα η «υποκίνηση», η «πρόκληση» και η «διέγερση», ώστε να δημιουργείται η εντύπωση ότι υπάρχει εν προκειμένω ουσιώδης διεύρυνση του αξιόποινου. Ωστόσο το

μο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, εκδ. Σάκκουλα, 1998, σ. 372 επ. Βλ. επίσης Γ.-Α. Μαγκάκη, Το έγκλημα της διεγέρσεως των πολιτών εις μισαλλοδοξίαν κατά το άρθρον 192 ΠΚ, ΠοινΧρ 1963, σ. 385 επ., ο οποίος θεωρεί ότι το προσβαλλόμενο από την πράξη που τυποποιείται στο άρθρο 192 ΠΚ έννομο αγαθό είναι η δημόσια τάξη, ως «η εν ισότητι» ύπαρξη στην κοινωνία όλων των ατόμων και ομάδων.

7. Βλ. ωστόσο Γ. Αποστολάκη, Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων, ΠοινΔικ 2002, σ. 1185 και Ι. Μοροζίνη, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2010, σ. 448, που δέχονται ότι ο ρατσιστικός λόγος θίγει πρωτίστως ατομικά αγαθά. Πρβλ. κατά της θεώρησης της δημόσιας τάξης ως προσβαλλόμενου από τον λόγο μίσους έννομου αγαθού τις απόψεις των Τ. Fischer, Öffentlicher Friede und Gedankenäußerung: Grundlagen und Entwicklung des Rechtsguts "öffentlicher Friede", insbesondere in den §§ 126, 130, 140 Nr. 2, 166 StGB, Diss., 1986, σ. 512 επ., Τ. Hörnle, Grob anstößiges Verhalten, Strafrechtlicher Schutz von Moral, Gefühlen und Tabus, Klostermann Verlag, 2005, σ. 94, 282 επ., 315 επ. Ι. Junge, Das Schutzgut des § 130 StGB, GCA Verlag, 2000, σ. 26 επ., R. Hefendehl, Kollektiver Rechtsgüter im Strafrecht, Heymanns Carl Verlag, 2002, σ. 299 επ., Α. Stegbauer, Rechtsextremistische Propaganda im Lichte des Strafrechts, VVF, 2000, §167 επ. και F. Streng, Das Unrecht des Volksverhetzung, σε: W. Küper (Hrsg), Festschrift für K. Lackner, De Gruyter Verlag, 1987, σ. 501 επ.

περιεχόμενο των όρων αυτών - που χρησιμοποιούνται και σε διατάξεις του Ποινικού μας Κώδικα - εν πολλοίς ταυτίζεται. Ειδικότερα:

Ο όρος «**υποκίνηση**», που χρησιμοποιείται και στο άρθρο 170 παρ. 2 ΠΚ, γίνεται δεκτό ότι καλύπτει κατά βάση την ηθική αυτουργία στην τέλεση μιας συγκεκριμένης πράξης, στοιχειοθετείται όμως και όταν κάποιος διαδραματίζει ηγετικό ρόλο στην τέλεσή της⁸. Οι όροι «**πρόκληση**» και «**διέγερση**», χρησιμοποιούνται σε πλειάδα κανόνων του Ποινικού μας Κώδικα (άρθρα 135, 183, 184), προκειμένου να καλύψουν, ο πρώτος κάθε μορφή ευθείας πρόσκλησης σε τέλεση αξιόποινων πράξεων, ενώ ο δεύτερος την έμμεση και καλυμμένη πρόσκληση, που απευθύνεται κατά βάση στο συναίσθημα. «Διεγείρει», δηλαδή, το πλήθος εκείνος που το ξεσηκώνει συναισθηματικά, ενώ «προκαλεί» εκείνος που απευθύνεται στη λογική των ανθρώπων. Τέλος, ο όρος «**προτροπή**» δε χρησιμοποιείται σε κάποιο κανόνα του Ποινικού Κώδικα, χρησιμοποιείται όμως στο άρθρο 186 ΠΚ ο όρος «παροτρύνει», μαζί με τον όρο «προκαλεί», για να καλύψει κάθε προσπάθεια να πεισθεί κάποιος να τελέσει ένα έγκλημα ή να ενισχυθεί η ήδη ληφθείσα απόφασή του να το τελέσει.

Όλες αυτές οι διαβαθμίσεις της πρόσκλησης για τέλεση ενός εγκλήματος θα μπορούσαν ασφαλώς χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία να υπαχθούν στην έννοια της *προτροπής*, που χρησιμοποιούσε ήδη από το 1979 ο νομοθέτης. Η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, άλλωστε, ερμηνεύοντας τη συγκεκριμένη έννοια, την ταυτίζει με την «παρότρυνση, παρόρμηση, διέγερση, ενθάρρυνση και παρακίνηση»⁹, με το σύνολο, δηλαδή, των πράξεων στις οποίες επέλεξε να αναφερθεί ο σύγχρονος νομοθέτης. Η αύξηση επομένως του αριθμού των περιγραφόμενων πράξεων δε συνεπάγεται διεύρυνση του αξιοποίνου και θα μπορούσε χωρίς πρόβλημα να είχε παραλειφθεί. Για το λόγο αυτό και στη συνέχεια χρησιμοποιείται μόνο ο όρος «προτροπή» για να καλύψει το σύνολο των επιμέρους μορφών συμπεριφοράς.

8. Βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας, β' έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 1994, σ. 140.

9. ΟΛΑΠ 3/2010, ΝΟΜΟΣ.

3.2.2. Το περιεχόμενο των αξιόποινων πράξεων

(α) Προτροπή σε πράξη που μπορεί να προκαλέσει διακρίσεις, μίσος ή βία

Για τη στοιχειοθέτηση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος θα πρέπει ο δράστης να υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει είτε σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων (άρθρο 1 παρ. 1 ν. 927/1979) είτε σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, εφόσον αυτά χρησιμοποιούνται από τα στοχοποιούμενα πρόσωπα ή ομάδες (άρθρο 1 παρ. 2 ν. 927/1979).

Το **πρώτο σημείο** όπου αξίζει να σταθεί κανείς είναι ότι ο νομοθέτης διατηρεί την αναφορά σε πράξεις ή ενέργειες, όπως προβλεπόταν στο αρχικό κείμενο του ν. 927, μολονότι είναι προφανές ότι θα αρκούσε μόνη η χρήση του πρώτου όρου, ενώ και στην παρ. 2 κάνει λόγο για «φθορά» ή «βλάβη» πραγμάτων, μολονότι είναι σαφές επίσης ότι εννοιολογικά η φθορά περιλαμβάνει και τη βλάβη, χωρίς να περιορίζεται σε αυτή, όπως προκύπτει ήδη από τη νομοτυπική μορφή του άρθρου 381 ΠΚ.

Το **δεύτερο σημείο** που συγκεντρώνει ενδιαφέρον είναι η αναφορά σε «πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία» στην παρ. 1, σε αντίθεση με την αναφορά «σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης», στην παρ. 2. Από τη διαφορετική αυτή διατύπωση συνάγεται το συμπέρασμα ότι ενώ στην παρ. 2 ο δράστης πρέπει να προτρέπει στην τέλεση πράξεων φθοράς, στην πρώτη δεν είναι αναγκαίο να προτρέπει σε πράξεις που εμπεριέχουν διακρίσεις. Μολονότι οι πράξεις αυτές είναι ασφαλώς αξιόποινες, στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος εντάσσονται επίσης και προτροπές σε τέλεση πράξεων που είναι απλώς πρόσφορες να προκαλέσουν διακρίσεις. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει κανείς και αν συγκρίνει τις συγκεκριμένες διατάξεις με το άρθρο 195 ΠΚ, όπου τιμωρείται όποιος προκαλεί ή διεγείρει τους πολίτες σε αμοιβαία διχόνοια –και όχι σε πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν διχόνοια– όπως και με τα άρθρα 183 και 184 ΠΚ, όπου τιμωρείται όποιος προκαλεί ή διεγείρει σε απείθεια κατά των νόμων ή

σε διάπραξη κακουργήματος ή πλημμελήματος – και όχι σε πράξεις που *μπορούν* να οδηγήσουν σε απείθεια ή διάπραξη εγκλημάτων. Αυτή η διαφορετική διατύπωση υποδεικνύει ότι η συμπεριφορά που τυποποιείται στο άρθρο 1 παρ. 1 ν. 927/1979 είναι σαφώς ευρύτερη.

Η θέσπιση ωστόσο ενός τόσο διευρυμένου αξιοποίνου δεν αποτελούσε διεθνή υποχρέωση της χώρας. Η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση των φυλετικών διακρίσεων απαιτεί την τυποποίηση κάθε παρότρυνσης προς φυλετική διάκριση ή πράξεις βίας¹⁰, ενώ και η Απόφαση – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ επιβάλλει μόνο την ποινικοποίηση της δημόσιας υποκίνησης βίας ή μίσους¹¹. Είναι άλλωστε αμφίβολο αν ένα τόσο διευρυμένο αξιόποινο μπορεί να θεωρηθεί ως δικαιολογημένη προσβολή της ελευθερίας του λόγου, αφού η περιγραφόμενη πράξη βρίσκεται στο προστάδιο οποιασδήποτε πιθανής προσβολής της δημόσιας τάξης. Η διεύρυνση αυτή του αξιοποίνου συνιστά επομένως απλή τιμώρηση του φρονήματος, που δεν μπορεί να γίνει ανεκτή ως βάση περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης. Το στοιχείο αυτό επιβάλλει τη συσταλτική, διορθωτική ερμηνεία του νόμου, ώστε αξιόποινη να θεωρείται μόνο η *προτροπή σε διακρίσεις και πράξεις μίσους ή βίας*¹².

Ένα **τελευταίο σημείο** που πρέπει να διευκρινιστεί σχετίζεται με το περιεχόμενο της έννοιας των «διακρίσεων», του «μίσους» και της «βίας» κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων. Η τελευταία βέβαια έννοια είναι ήδη γνωστή, αφού χρησιμοποιείται σε πολλές διατάξεις του Ποινικού Κώδικα¹³. **Πράξη βίας** θεωρείται κάθε μεταβίβαση υλικής δύναμης επάνω σε πρόσωπο ή πράγμα, χωρίς κατ' ανάγκη να προκαλείται και

10. Βλ. άρθρο 4 περ. α' της Διεθνούς Σύμβασης.

11. Άρθρο 1 παρ. 1 (α) της Απόφασης.

12. Την ανάγκη για συσταλτική ερμηνεία έχει άλλωστε τονίσει και η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου (ΑΠ 3/2010, ΝΟΜΟΣ), σημειώνοντας χαρακτηριστικά ότι: «οι διατάξεις του ν. 927/1979 πρέπει να ερμηνεύονται συσταλτικά και αυστηρά ενόψει των διατάξεων των άρθρων 14 παρ. 1 και 16 παρ. 1 Σ., καθώς και του άρθρου 10 παρ. 1 της ΕΣΔΑ».

13. Βλ. ενδεικτικά άρθρα 134, 157, 167, 189, 330, 336, 380 ΠΚ.

σωματική βλάβη ή φθορά αντίστοιχα¹⁴. Οι έννοιες, αντίθετα, των διακρίσεων και του μίσους δε χρησιμοποιούνται στον Ποινικό Κώδικα (αν εξαιρέσει κανείς τη διάταξη του άρθρου 81Α ΠΚ, που προστέθηκε όμως με το άρθρο 10 ν. 4285/2014 και επομένως υπάρχει ως προς αυτήν η ίδια ανάγκη προσδιορισμού της έννοιας του μίσους), ενώ επιπλέον είναι έννοιες με εξαιρετικά ευρύ περιεχόμενο.

Βεβαίως, σε ό,τι αφορά την έννοια της «**διάκρισης**», ερμηνευτικά εργαλεία μπορεί να εξασφαλίσει κανείς αν ανατρέξει στη Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση των φυλετικών διακρίσεων. Ειδικότερα, όπως προκύπτει από το πρώτο άρθρο της Σύμβασης ο όρος (φυλετική) διάκριση «υπονοεί πάσαν διάκρισιν, εξαιρέσιν, παρεμπόδισιν ή προτίμησιν βασιζομένην επί της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής ή της εθνικής ή εθνολογικής προελεύσεως, με σκοπόν ή αποτέλεσμα εκμηδενίσεως ή διακινδυνεύσεως της αναγνωρίσεως, απολαύσεως ή ασκήσεως, υπό όρους ισότητος, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών εις τον πολιτικόν, οικονομικόν, κοινωνικόν, μορφωτικόν ή οιονδήποτε άλλον τομέα του δημοσίου βίου».

Από τη διατύπωση αυτή μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι για την πραγμάτωση του εγκλήματος δεν αρκεί η δημόσια προτροπή σε οποιαδήποτε διάκριση, αλλά μόνο σε εκείνη που είναι πρόσφορη να οδηγήσει στην *εκμηδένιση ή διακινδύνευση της ισότιμης απόλαυσης των θεμελιωδών ελευθεριών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής*¹⁵. Αντίστοιχα, επομένως, όταν στο νόμο γίνεται λόγος για διακρίσεις, δεν μπορεί παρά να εννοούνται μόνο διακρίσεις τέτοιας βαρύτη-

14. Βλ. σχετική ανάλυση σε *Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου*, Προσβολές του πολιτεύματος, εκδ. Σάκκουλα, 1988, σ. 90 επ.

15. Στην ίδια άλλωστε τη Διεθνή Σύμβαση διευκρινίζεται ότι οι διατάξεις της δεν καλύπτουν τις διακρίσεις που υιοθετούν τα κράτη μεταξύ των υπηκόων και των μη υπηκόων τους (άρθρο 1 παρ. 2), ή τις διατάξεις των εθνικών νομοθεσιών που αναφέρονται στην εθνικότητα, τα πολιτικά δικαιώματα ή την πολιτογράφηση, υπό τον όρο ότι δεν αποτελούν διάκριση σε σχέση με συγκεκριμένη εθνικότητα (άρθρο 1 παρ. 3). Τέλος, στη Σύμβαση διευκρινίζεται (άρθρο 1 παρ. 4) ότι δε συνιστά διάκριση και η λήψη μέτρων για ειδικές ομάδες πληθυσμού, προκειμένου να μπορέσουν να συμμετάσχουν ισότιμα στην κοινωνική ζωή.

τας, ώστε να αμφισβητούνται *θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου*, λόγω της φυλής, της θρησκείας ή των υπόλοιπων χαρακτηριστικών που αναφέρει ο νόμος.

Σε ό,τι αφορά το **«μίσος»**, η Διεθνής Σύμβαση του ΟΗΕ δεν περιέχει αντίστοιχο ορισμό, ενώ και η προσέγγιση που επιχειρεί ο ευρωπαϊκός νομοθέτης στο προοίμιο της Απόφασης – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ¹⁶ δεν μπορεί επίσης να θεωρηθεί χρήσιμη. Ο ευρωπαϊκός νομοθέτης φαίνεται απλώς να ταυτολογεί, όταν σημειώνει ότι: «ο όρος μίσος θα πρέπει να νοηθεί ως αναφερόμενος σε μίσος που βασίζεται στη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές ή την εθνική ή εθνοτική καταγωγή». Έτσι, η έννοια του μίσους έχει το περιεχόμενο με το οποίο χρησιμοποιείται στην καθημερινή ζωή, είναι, δηλαδή, το συναίσθημα έντονης εχθρότητας, που κάνει τον άνθρωπο να επιθυμεί το κακό για εκείνον εναντίον του οποίου στρέφεται¹⁷.

Ήδη η αναφορά στη δημιουργία ενός συναισθήματος δημιουργεί ανασφάλεια σχετικά με το περιεχόμενο της αξιόποινης συμπεριφοράς. Το δίκαιο ρυθμίζει τις εξωτερικές σχέσεις των ανθρώπων και όχι τα εσωτερικά τους συναισθήματα¹⁸. Ωστόσο, το αξιόποινο μπορεί να θεωρηθεί ότι οριοθετείται σε κάποιο βαθμό, καθώς δεν τυποποιείται γενικά κάθε υποκίνηση σε μίσος, αλλά η υποκίνηση σε *πράξη* που μπορεί να προκαλέσει μίσος ή, σύμφωνα με τη συσταλτική ερμηνεία που προτάθηκε πιο πάνω, η υποκίνηση σε πράξη μίσους. Η διατύπωση αυτή επιβεβαιώνει ότι ο νομοθέτης δεν ενδιαφέρεται για την πιθανή δημιουργία συναισθημάτων, αλλά για την προτροπή σε *εξωτερίκευση* του μίσους, δηλαδή σε «εχθροπάθεια», η οποία, σύμφωνα με όσα γίνονται δεκτά και κατά την ερμηνεία του άρθρου 196 ΠΚ, όπου χρησιμοποιείται ο συγκεκριμένος όρος, στοιχειοθετείται όταν ο δράστης αρνείται στον άλλο το δικαίωμα να υπάρχει στην κοινωνία, να συμμετέχει, να ενεργεί

16. Σημ. 9 του Προοιμίου.

17. Βλ. σχετικό λήμμα σε Λεξικό της κοινής νεοελληνικής.

18. Έτσι Α. Μάνεσης, Κριτικές σκέψεις για την έννοια και τη σημασία του δικαίου, ανάπτυπο από το αφιέρωμα στον Κ. Τσάτσο, εκδ. Α. Σάκκουλα, 1980, σ. 367/368.

και να εκφράζει τις αντιλήψεις και επιδιώξεις του στην κοινωνική ζωή¹⁹. Με το περιεχόμενο όμως αυτό η πράξη μίσους εμφανίζεται ουσιαστικά ως έννοια είδους σε σχέση με την πρόκληση διακρίσεων.

(β) Στοχοποίηση προσώπου ή ομάδας προσώπων «που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα κ.λπ.»

Τα πρόσωπα εναντίον των οποίων στρέφεται ο δράστης πρέπει, σύμφωνα με το κείμενο του νόμου, να προσδιορίζονται «με βάση» τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία ή τα υπόλοιπα χαρακτηριστικά που απαρτίζει ο νόμος. Η διατύπωση αυτή είναι εν μέρει στενότερη και εν μέρει ευρύτερη από εκείνη του αρχικού κειμένου του νόμου, που απαιτούσε να τελείται η πράξη «εκ μόνου του λόγου» ότι το θύμα ανήκε σε συγκεκριμένη ομάδα. Είναι πια σαφές ότι δεν ενδιαφέρει αν το θύμα στοχοποιείται αποκλειστικά και μόνο εξαιτίας της ένταξής του στην ομάδα, αλλά και δεν είναι αρκετό να καταφάσκει μόνο το ρατσιστικό κίνητρο του υπαιτίου. Το έγκλημα τελείται, επομένως, ακόμα κι όταν ο δράστης στοχοποιεί ένα ή περισσότερα άτομα για προσωπικούς του λόγους - επειδή λ.χ. θεωρεί ότι τον βλάπτουν οικονομικά. Σημαντικό είναι μόνο να στρέφεται εναντίον τους αναφερόμενος στην ένταξή τους σε ορισμένη ομάδα, στοιχείο το οποίο έχει υπαχθεί πια από το νομοθέτη στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος.

19. Πιο συγκεκριμένα, ο *Ι. Μανωλεδάκης* (Επιβουλή της Δημόσιας Τάξης, εκδόσεις Σάκκουλα, β' έκδ., 1994, σ. 239), ερμηνεύοντας το άρθρο 196 ΠΚ, γράφει: «Ο νομοθέτης δεν χρησιμοποιεί καν τη λέξη "μίσος", αλλά "εχθροπάθεια", που σημαίνει ότι θέλει την εξωτερική τους... Δεν αρκεί η απλή δημιουργία αισθημάτων μίσους, αλλά τουλάχιστον η εξωτερική τους». Και σε άλλο σημείο (Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, εκδ. Δίκαιο και Οικονομία Π. Ν. Σάκκουλας, 1999, άρθρα 196.7 και 192. 11), διευκρινίζει ότι ο όρος «εχθροπάθεια» έχει περιεχόμενο όμοιο με την «αμοιβαία διχόνοια» που χρησιμοποιείται στο άρθρο 192 ΠΚ, και είναι «η μεταξύ των ανθρώπων μισαλλοδοξία, το πνεύμα δηλαδή όχι απλώς οξύτητας μεταξύ τους, αλλά αμοιβαίας άρνησης στους αντιπάλους του δικαιώματος να υπάρχουν στην κοινωνία, να συμμετέχουν, να ενεργούν και να εκφράζουν τις αντιλήψεις και επιδιώξεις τους στην κοινωνική ζωή» (Έτσι επίσης *Γ.-Α. Μαγκάκης*, Το έγκλημα της διεγέρσεως των πολιτών εις μισαλλοδοξίαν, ΠοινΧρ 1963, σ. 388/389).

(γ) Προτροπή που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα

Για την ολοκλήρωση του εγκλήματος, ο νομοθέτης δεν αρκείται στην προτροπή σε διακρίσεις ή πράξεις βίας ή μίσους, αλλά απαιτεί επιπλέον να τελείται η πράξη *κατά τρόπο* που να εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή να ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα της ομάδας που στοχοποιείται. Είναι λοιπόν σαφές ότι δημιουργείται ένα έγκλημα διακινδύνευσης. Τα ερωτήματα που πρέπει ωστόσο να απαντηθούν είναι αν πρόκειται για έγκλημα συγκεκριμένης ή δυνητικής διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης, καθώς και αν, με την αναφορά στην απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα προσώπων, διευρύνεται το αξιόποινο, καλύπτοντας μορφές συμπεριφοράς που στρέφονται κατά ατομικών αγαθών.

Σε ό,τι αφορά την προσβολή της δημόσιας τάξης, αξίζει να προσέξει κανείς ότι ο νομοθέτης δε θεωρεί αναγκαία την «*πρόκληση*» κινδύνου, αλλά την «*έκθεση*» της δημόσιας τάξης σε κίνδυνο. Από τη διατύπωση αυτή, μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι ο κίνδυνος δε χρειάζεται να έχει ήδη πραγματοποιηθεί, αλλά αρκεί να *μπορεί να επέλθει*. Πρόκειται, δηλαδή, για έγκλημα *δυνητικής* και όχι συγκεκριμένης διακινδύνευσης, όπως έχει υποστηριχθεί²⁰. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται και με αναφορά στην Αιτιολογική Έκθεση του ν. 4285/2014, όπου σημειώνεται ότι θα πρέπει «να ερευνάται σε κάθε περίπτωση η *προσφορότητα* κάθε συγκεκριμένης εκδήλωσης να παραγάγει η ίδια άμεσο και επικείμενο κίνδυνο τόσο συνολικά για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση όσο και ειδικότερα για τα δικαιώματα της ομάδας ή

20. Έτσι Χ. Παπαχαράλμπους, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού Ν. 4285/2014, εισήγηση στο 12^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (διαθέσιμο διαδικτυακά στο: http://www.poinikachronika.gr/Epikaíra_focus.asp?id=938), ο οποίος πάντως ορθά δέχεται κατ' αποτέλεσμα ότι θα πρέπει να υιοθετείται μια – αντίθετη, κατά τη γνώμη του, στο γράμμα του νόμου – ερμηνεία, που θα απαιτεί σε κάθε περίπτωση «*δυνητικά κινδυνώδη προτροπή*». Μια τέτοια όμως εκδοχή δε θα μπορούσε να υιοθετηθεί, αφού η *contra legem* ερμηνεία θα οδηγούσε στην περίπτωση αυτή σε διεύρυνση του αξιόποινου.

του προσώπου κατά των οποίων στρέφεται»²¹. Από τη διατύπωση αυτή συνάγεται ευχερώς ότι ο κίνδυνος δε χρειάζεται να έχει πράγματι προκληθεί. Αρκεί η πράξη να είναι *αντικειμενικά πρόσφορη* να τον προκαλέσει.

Πιο συγκεκριμένα, αν η δημόσια τάξη βλάπτεται στην περίπτωση που αναιρείται η δυνατότητα κάποιων ομάδων να συμμετέχουν ισότιμα και ελεύθερα στο κοινωνικό γίνεσθαι – πρακτικά όταν το πλήθος καταστρέφει λ.χ. τα καταστήματα ή τα σπίτια των μελών της ομάδας ή προκαλεί σωματικές βλάβες²² – πραγματικός κίνδυνος υπάρχει όταν ένα πλήθος κινείται ήδη για την υλοποίηση των προτεινόμενων πράξεων, τις οποίες μπορεί και να μην υλοποιήσει αν λ.χ. επέμβει εγκαίρως η αστυνομία, ενώ απλή δυνατότητα κινδύνου γεννιέται όταν ο λόγος απευθύνεται σε ένα πλήθος που είναι «έτοιμο» να δράσει (εξαιτίας των ευρύτερων συνθηκών που επικρατούν τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή) και έχει τη δυνατότητα να το κάνει, χωρίς να ενδιαφέρει αν τελικά θα κινηθεί πράγματι κάποιος αριθμός ατόμων για να πραγματοποιήσει την επίθεση²³.

21. Υποστηρίζεται βέβαια (Χ. Παπαχαράλαμπος, ό.π.) ότι ειδικά για το άρθρο 1 ν. 927/1979 η Αιτιολογική Έκθεση απαιτεί *υπαρκτό κίνδυνο*, όταν αναφέρει ότι: «δεν αρκεί η απλή αφηρημένη πιθανολόγηση της *έκθεσης σε κίνδυνο* μιας ομάδας... αλλά απαιτείται να εκτιμάται κάθε φορά η προσφορότητα του *συγκεκριμένου* κινδύνου...». Ωστόσο, από το κείμενο είναι σαφές ότι με την αναφορά στο «συγκεκριμένο κίνδυνο» ο νομοθέτης παραπέμπει στην έννοια της «έκθεσης σε κίνδυνο» που χρησιμοποιεί πιο πάνω, ενώ παράλληλα η αναφορά στην προσφορότητα της πράξης παραπέμπει στο προηγούμενο κείμενο, που παρατίθεται στο κείμενο της μελέτης, όπου ρητά απαιτείται προσφορότητα της πράξης να παραγάγει *άμεσο και επικείμενο κίνδυνο* για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση και για τα δικαιώματα της ομάδας ή του προσώπου κατά των οποίων στρέφεται.

22. Έτσι Ι. Μανωλεδάκης (Επιβουλή της Δημόσιας Τάξης, εκδόσεις Σάκκουλα, β' έκδ., 1994, σ. 175), αναφερόμενος στο έγκλημα της διατάραξης της κοινής ειρήνης (άρθρο 189 ΠΚ), που το χαρακτηρίζει έγκλημα βλάβης της δημόσιας τάξης.

23. Στο ίδιο αυτό αποτέλεσμα της «έκθεσης της δημόσιας τάξης σε κίνδυνο», ως στοιχείου του εγκλήματος του άρθρου 185 ΠΚ, αναφέρεται και ο Ι. Μανωλεδάκης (ό.π., σ. 76), περιγράφοντάς το χαρακτηριστικά ως «δημιουργία ηλεκτρισμένης ατμόσφαιρας», σε ορισμένο κοινωνικό χώρο, *έτοιμης* να εξελιχθεί σε κατάλυση της ευταξίας του (βιαιοπραγίες κλπ.). Αυτή όμως η κατάσταση, σύμφωνα με τις διακρι-

Σε ό,τι αφορά την πιθανή προσβολή ατομικών αγαθών, το ερώτημα είναι αν νοείται δημόσια προτροπή σε διακρίσεις, βία ή μίσος, κατά τρόπο που ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα ενός ή περισσότερων προσώπων, η οποία να μη συνιστά ήδη δυνητική πρόκληση κινδύνου για τη δημόσια τάξη. Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η προσβολή της δημόσιας τάξης προκαλείται από τη *δημοσιότητα* που λαμβάνει η υποκίνηση και το *ακροατήριο* στο οποίο απευθύνεται ο δράστης και όχι από το είδος των αγαθών που τίθενται σε κίνδυνο. Τούτο προκύπτει με απόλυτη σαφήνεια από την περιγραφή των εγκλημάτων της διέγερσης στα άρθρα 183 και 184 ΠΚ. Με άλλα λόγια, μια δημόσια προτροπή στην τέλεση ανθρωποκτονιών ή σωματικών βλαβών σε βάρος μεταναστών, συνιστά σε κάθε περίπτωση δυνητική διακινδύνευση της δημόσιας τάξης, εφόσον είναι πρόσφορη να κινητοποιήσει ένα ή περισσότερα άτομα στην τέλεση των συγκεκριμένων πράξεων. Αν πάλι δεν έχει την προσφορότητα αυτή, τότε δεν ενέχει πράγματι «απειλή» για τα ατομικά έννομα αγαθά. Η επιπλέον, επομένως, αναφορά του νομοθέτη στην απειλή της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της ελευθερίας δεν προσθέτει τίποτε στο εύρος του αξιοποίνου²⁴.

σεις που υιοθετήθηκαν πιο πάνω, συνιστά *δυνητική* και όχι συγκεκριμένη διακινδύνευση της δημόσιας τάξης, όπως ο ίδιος υποστηρίζει, εφόσον δεν έχει ξεκινήσει ακόμα μια διαδικασία που θα μπορούσε να οδηγήσει αυτοδύναμα σε βλάβη του έννομου αγαθού (Για το ότι συγκεκριμένη διακινδύνευση υπάρχει μόνο όταν έχει αρχίσει μια διαδικασία που οδηγεί αυτοδύναμα σε προσβολή του έννομου αγαθού αν δεν ανακοπεί με οποιονδήποτε τρόπο, βλ. τη θεμελιώδη απόφαση του Αρείου Πάγου 1959/2006, ΠοινΧρ 2007, σ. 201. Αναλυτικά γι' αυτή την έννοια του κινδύνου βλ. *Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Εγκλήματα κατά της ζωής, εκδ. Σάκκουλα, 1995, σ. 656, β' έκδ., 2001, σ. 653).

24. Αξίζει, βέβαια, να αναφερθεί ότι στο άρθρο 1 παρ. 2 της Απόφασης – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, δίνεται η ευχέρεια στα κράτη να περιορίσουν το αξιόποιο στις περιπτώσεις που η συμπεριφορά «είτε εκδηλώνεται κατά τρόπο που διαταράσσει τη δημόσια τάξη είτε έχει απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα». Από τη διατύπωση όμως αυτή δεν μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το περιεχόμενο των δύο όρων είναι διαφορετικό ή ότι είναι αναγκαία η αναφορά και στους δύο. Ο ευρωπαϊός νομοθέτης δίνει την ευχέρεια στα κράτη μέλη είτε να τυποποιήσουν μόνο μια συμπεριφορά που ενέχει κίνδυνο για τη δημόσια τάξη (στην οποία περιλαμ-

Με βάση τα παραπάνω, η δυνατότητα προσβολής της δημόσιας τάξης συνιστά σε κάθε περίπτωση αναγκαία προϋπόθεση για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, προσδίδοντας στην πράξη τον ουσιαστικά άδικο χαρακτήρα της, ως συμπεριφοράς που δεν περιορίζεται σε έναν εμπρηστικό λόγο, αλλά θέτει όρους κινδύνου για τα ίδια τα θεμέλια της κοινωνικής συμβίωσης. Με τον τρόπο αυτό, ο Έλληνας νομοθέτης έχει ουσιαστικά εντάξει στο κείμενο του νόμου την πάγια νομολογία του ΕΔΔΑ που, οριοθετώντας το αξιόποινο, θεωρεί δικαιολογημένο έναν περιορισμό της ελευθερίας του λόγου όταν αυτός, στις συνθήκες υπό τις οποίες εκφέρεται, *έχει τη δύναμη να κατευθύνει το ακροατήριο, υποκινώντας άμεσα ή έμμεσα σε εκδηλώσεις μίσους ή πράξεις βίας, δημιουργώντας δηλαδή μίαν επιθετική ετοιμότητα σε βάρος των μελών μιας ομάδας και διαμορφώνοντας τις βάσεις ώστε να αποκλειστεί η δυνατότητα ισότιμης και ελεύθερης συμμετοχής της στην κοινωνική ζωή. Στις περιπτώσεις αυτές ο λόγος μετατρέπεται σε πράξη, και μάλιστα πράξη που δημιουργεί κίνδυνο για σημαντικά αγαθά*²⁵. Κατά το ΕΔΔΑ, «η ανεκτικότητα και ο σεβασμός για την αξιοπρέπεια όλων των ανθρώπινων όντων, συνιστούν τις βάσεις της δημοκρατικής και πλουραλιστικής κοινωνίας. Με το δεδομένο αυτό, μπορεί να είναι κάποτε αναγκαίο να τιμωρούνται ή να αποτρέπονται όλες οι μορφές έκφρασης μέσω των οποίων διαδίδεται, υποκινείται, ενθαρρύνεται ή δικαιολογείται μίσος βασιζόμενο στην μισαλλοδοξία, εφόσον τα μέτρα που λαμβάνονται είναι ανάλογα με τον νόμιμο σκοπό που πρέπει να επιτευχθεί»²⁶.

βάνεται και αυτή με απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό περιεχόμενο, εφόσον η υποκίνηση τελείται δημόσια), είτε, ακόμα στενότερα, μόνο μια συμπεριφορά που θα έχει απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα για τα ίδια τα άτομα, ουσιαστικά, δηλαδή, μια συμπεριφορά υποκίνησης για τέλεση εγκληματικών πράξεων σε βάρος ατομικών αγαθών.

25. Βλ. σχετικά *F. Tulkens*, *When to say is to do – Freedom of expression and hate speech in the case law of the European Court of Human Rights*, Paper presented at the Seminar on Human Rights for European Judicial Trainers, 9.10.2012, *A. Weber*, *Manual on hate speech*, Council of Europe Publishing, 2009.

26. *Gündüz κατά Τουρκίας* (4.12.2003), παρ. 40, *Erbakan κατά Τουρκίας* (6.7.2006), παρ. 56.

Αξίζει να τονιστεί στο σημείο αυτό ότι για την θεμελίωση του αδικού το Δικαστήριο δε θεωρεί αναγκαία σε κάθε περίπτωση την προτροπή σε συγκεκριμένες πράξεις βίας ή άλλες εγκληματικές ενέργειες. Επιθέσεις κατά ατόμων, που τελούνται με προσβολές οι οποίες φθάνουν μέχρι τη γελοιοποίηση ή τη συκοφάντηση συγκεκριμένων ομάδων, μπορεί να είναι επαρκείς για τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης. Στην υπόθεση *Vejdeland κατά Σουηδίας* λ.χ. μια ομάδα νεαρών μοίρασε φυλλάδια σε σχολείο, στα οποία τόνιζε ότι η ομοφυλοφιλία είναι μια αποκλίνουσα σεξουαλική συμπεριφορά με ηθικά καταστροφικές επιπτώσεις και είναι ένας από τους κύριους λόγους εξάπλωσης του Aids. Το Δικαστήριο έκρινε ότι ορθά περιορίστηκε η ελευθερία έκφρασης της ομάδας των νεαρών – στους οποίους επιβλήθηκε μια μικρή ποινή – μολονότι δεν υπήρχε πρόκληση για τέλεση συγκεκριμένων πράξεων σε βάρος των ομοφυλοφίλων²⁷.

3.2.3. Η διακεκριμένη μορφή της προτροπής σε διακρίσεις, μίσος ή βία

Στην παρ. 3 του άρθρου 1 ν. 927/1979, που προστέθηκε με το ν. 4285/2014, έχει διαμορφωθεί ως διακεκριμένη μορφή του εγκλήματος, η υποκίνηση που έχει ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος.

Μολονότι η διάταξη φαίνεται απλή στη διατύπωσή της, έχει ωστόσο σοβαρά προβλήματα. Και αυτό γιατί συχνά είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αν πράγματι μια προτροπή προκαλεί την τέλεση ενός εγκλήματος. Ενώ λ.χ. είναι σχετικά εύκολο να δεχτεί κανείς ότι πληρούται η νομοτυπική μορφή του εγκλήματος, όταν ο αρχηγός μιας ρατσιστικής οργάνωσης διεγείρει τους οπαδούς του, με αποτέλεσμα αυτοί, αμέσως μετά, να «ξεχυθούν» στην αγορά και να καταστρέφουν ό,τι ανήκει στη στοχοποιηθείσα από τον αρχηγό τους ομάδα, είναι δύσκολο να διαπιστωθεί αν η σχέση αυτή υπάρχει στην περίπτωση λ.χ. που μεσολαβεί μεγαλύτερο χρονικό διάστημα δύο ή τριών μηνών.

Ένα επιπλέον θέμα που εγείρει η συγκεκριμένη διάταξη σχετίζεται με τη νομική φύση του αποτελέσματος. Ερωτάται ειδικότερα αν αυτό

²⁷. *Vejdeland κατά Σουηδίας* (9.5.2012), παρ. 54, 55. Έτσι επίσης και *Féret κατά Βελγίου* (16.7.2009), παρ. 63 και 73.

αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης ή εξωτερικό όρο του αξιοποιίου. Η διατύπωση του νόμου κατευθύνει στη σκέψη ότι πρόκειται για στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης. Από την άλλη βέβαια πλευρά, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι εδώ το άδικο δεν προκύπτει από την τέλεση του εγκλήματος αλλά ήδη από την *προτροπή* για την τέλεσή του και ότι επιπλέον το έγκλημα τελείται από τρίτο άτομο που δε δρα κατ' ανάγκη ως υποχέριο εκείνου που υποκίνησε σε πράξεις διακρίσεων, βίας ή μίσους, είναι σαφές ότι αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της υποκίνησης και του αποτελέσματος δεν υπάρχει. Το έγκλημα δεν είναι με άλλα λόγια πράξη εκείνου που υποκινεί. Ωστόσο, η τέλεση του εγκλήματος «εξαιτίας της προτροπής», αποτελεί αναμφίβολα σαφή *ένδειξη για την αυξημένη επικινδυνότητα της πράξης*. Με την έννοια αυτή – και μόνο – ο συγκεκριμένος όρος ανήκει στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος και πρέπει να καλύπτεται από τον ενδεχόμενο έστω δόλο του υπαιτίου²⁸.

3.3. ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΠΙΔΟΚΙΜΑΣΙΑ Ή ΑΡΝΗΣΗ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ (ΑΡΘΡΟ 2 παρ. 1 Ν. 927/1979)

3.3.1. Η αποποινικοποίηση της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών

Η διάταξη του άρθρου 2 ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4285/2014, ήταν ίσως αυτή που συγκέντρωσε τις περισσότερες αντιρρήσεις, με το επιχείρημα πάντα ότι μέσω αυτής ποινικοποιείται το φρόνημα και η διαφορετική επιστημονική άποψη.

Οι επικρίσεις ήταν ωστόσο αβάσιμες. Ήδη στον Ποινικό μας Κώδι-

28. Αντίθετα Χ. Παπαχαράλαμπος, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού Ν. 4285/2014, εισήγηση στο 12^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (διαθέσιμο διαδικτυακά στο: http://www.poinika.chronika.gr/Epikaira_focus.asp?id=938), ο οποίος θεωρεί το έγκλημα ως καταχρηστικό εκ του αποτελέσματος και δέχεται ότι το αποτέλεσμα μπορεί να καλύπτεται τόσο από δόλο όσο και από αμέλεια. Ωστόσο για να είναι ένα έγκλημα εκ του αποτελέσματος πρέπει να διαπιστώνεται αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της πράξης και του αποτελέσματος, πρέπει, δηλαδή, η πρόκληση του αποτελέσματος να είναι πράξη του υπαιτίου.

κα, από το 1950, υπάρχει διάταξη για τον εγκλημασμό εγκλήματος - το άρθρο 185 ΠΚ - χωρίς να έχει τεθεί μέχρι στιγμής θέμα προσβολής του φρονήματος, ενώ σημαντικό είναι ακόμα το γεγονός ότι η προσθήκη του εγκλήματος αυτού στο ν. 927 συνοδεύτηκε από την κατάργηση του αξιόποινου χαρακτήρα της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών, όπως τυποποιούνταν ως το 2014 στον ίδιο αυτό νόμο. Πιο συγκεκριμένα, με βάση το άρθρο 2 ν. 927 τιμωρούνταν κάθε ένας που δημόσια εξέφραζε ιδέες προσβλητικές κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής ή της θρησκείας τους, χωρίς να θεωρείται κρίσιμη η συνδρομή οποιουδήποτε άλλου όρου. Η πράξη ήταν αξιόποινη, ακόμα κι αν κανένας δεν μπορούσε να επηρεαστεί ώστε να κινηθεί σε βάρος των μελών της ομάδας. Έτσι, μόνο με συσταλτική διορθωτική ερμηνεία μπορούσε να δοθεί στη συγκεκριμένη διάταξη περιεχόμενο συμβατό με αυτό που παγίως απαιτεί το ΕΔΔΑ για να δικαιολογήσει τον περιορισμό της έκφρασης²⁹.

Η κατάργηση του αξιόποινου δημιουργεί βέβαια το ερώτημα, αν πράξεις οι οποίες είχαν αντιμετωπιστεί από τη νομολογία μας με βάση τη συγκεκριμένη διάταξη, δε θα έχουν πλέον ποινικό ενδιαφέρον. Αξίζει λ.χ. να αναφερθεί ότι στη διάταξη του άρθρου 2 ν. 927 είχε υπαχθεί από τη νομολογία μας η πράξη των ανδρών ενός αγήματος του λιμενικού σώματος, οι οποίοι, αφού πέρασαν μπροστά από την εξέδρα των επισήμων στην παρέλαση της 25^{ης} Μαρτίου 2010, συνέχισαν να παρελαύνουν συντεταγμένα, φωνάζοντας συνθήματα σε βάρος των Αλβανών και των Σκοπιανών, αναμειγμένα με απειλές εναντίον τους, όπως, μεταξύ άλλων, ότι «θα χύσουν το αίμα τους» ή θα «ράψουν ρούχα με το δέρμα τους»³⁰.

Ωστόσο, το βασικό ερώτημα στο οποίο θα πρέπει να απαντήσει προηγουμένως κανείς, είναι αν *πράγματι* ορθά έγινε η υπαγωγή στη συγκεκριμένη διάταξη, ή αν θα έπρεπε, ήδη στο προγενέστερο δίκαιο, να αντιμετωπιστεί η πράξη με την αυστηρότερη ποινή του άρθρου 1. Οι φράσεις που εκστομίστηκαν δεν είχαν απλώς προσβλητικό χαρακτήρα,

29. Βλ. σχετικά *Ε. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σ. 486, σημ. 40.

30. Ναυτοδικείο Πειραιά 588/2011 (www.dsanet.gr).

όπως δέχτηκε το δικαστήριο, δεν εμπεριείχαν δηλαδή απλώς μια προσβολή της τιμής των Αλβανών ή των Σκοπιανών. Συνιστούσαν σαφώς - έμμεση έστω και συγκαλυμμένη - *υποκίνηση* για την υιοθέτηση *διακριτικής μεταχείρισης* σε βάρος τους, σε ένα κοινωνικό περιβάλλον όπου υπήρχε ήδη διαμορφωμένη μια αρνητική στάση εναντίον των συγκεκριμένων ομάδων. Και πριν, λοιπόν, από την αλλαγή του νόμου οι πράξεις αυτές θα μπορούσαν να υπαχθούν και στην διάταξη του άρθρου 1 ν. 927/1979, με βάση την οποία και σήμερα θα αντιμετωπίζονταν, καθώς, όπως σημειώθηκε πιο πάνω, για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος δεν είναι αναγκαίο να προτρέπει ο δράστης σε τέλεση *συγκεκριμένων* πράξεων που εμπεριέχουν διακρίσεις ή βία. Στην κατεύθυνση αυτή συμβάλλει άλλωστε και το γεγονός ότι πλέον στο κείμενο του νόμου ρητά τυποποιείται ως αξιόποινη συμπεριφορά η υποκίνηση και η διέγερση, ώστε να μην καταλείπεται καμία αμφιβολία ότι υπάγεται στη νομοτυπική μορφή του εγκλήματος όχι μόνο η άμεση πρόκληση, αλλά και η έμμεση, συναισθηματικής κυρίως φύσης, προτροπή.

Με τα δεδομένα αυτά, στην ίδια αυτή διάταξη, το άρθρο 1 παρ. 1 – 3 ν. 927/1979, υπάγεται χωρίς αμφιβολία και ένα *επιθετικό* κήρυγμα κατά των ομοφυλοφίλων, με προσβολές που φθάνουν μέχρι τη γελοιοποίηση ή τη συκοφάντησή τους, όπως έχει δεχθεί σε ανάλογη περίπτωση το ΕΔΔΑ³¹.

Πολύ περισσότερο ασφαλώς, υπάγονται στη διάταξη του άρθρου 1 φράσεις όπως: «Έτσι θέλουν οι Εβραίοι... Εντός 24 ωρών και εκτελεστικό απόσπασμα», ή «Εβραίος και άνθρωπος είναι έννοιαι αντιφατικά» ή, τέλος, η φράση «η απαλλαγή της Ευρώπης από τους Εβραίους είναι επιβεβλημένη, διότι ο εβραϊσμός συνιστά απειλή κατά της ελευθερίας των Εθνών», φράσεις που περιέχονται μαζί με πολλές άλλες ανάλογες σε πολυσέλιδο σύγγραμμα. Και τούτο, μολονότι η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου³² έκρινε *κατά πλειοψηφία* ότι από το σύνολο του βιβλίου προέκυπτε πάντως ότι ο συγγραφέας δεν καταφερόταν κατά των Εβραίων γενικά, αλλά μόνο κατά των σιωνιστών.

31. *Vejdeland κατά Σουηδίας* (9.5.2012), παρ. 54, 55.

32. ΟλομΑΠ 3/2010, ΝΟΜΟΣ

3.3.2. Το είδος των αξιόποινων πράξεων

Με βάση το άρθρο 2 ν. 927/1979 τιμωρείται όποιος δημόσια επιδοκιμάζει, ευτελίζει ή αρνείται την ύπαρξη ή τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονίας, εγκλημάτων πολέμου και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας.

Ως προς το περιεχόμενο των χρησιμοποιούμενων όρων, θα πρέπει να ειπωθεί ότι η **επιδοκιμασία** έχει ουσιαστικά όλα τα χαρακτηριστικά του εγκωμιασμού εγκλήματος, που τυποποιείται στο άρθρο 185 ΠΚ. Ως επιδοκιμασία δεν μπορεί να θεωρηθεί η απλή δικαιολόγηση ενός εγκλήματος, αλλά απαιτείται η εξύμνησή του, η ανάδειξη των θετικών του αποτελεσμάτων, η ηρωοποίηση των δραστών του. Ο **ευτελισμός**, από την άλλη πλευρά, ταυτίζεται με την εκμηδένιση της σημασίας και της βαρύτητας του εγκλήματος ή των συνεπειών του. Τέλος η **άρνηση** προϋποθέτει τη μη αποδοχή είτε της τέλεσης του εγκλήματος είτε της σοβαρότητάς του. Έτσι, εκείνος που υποστηρίζει λ.χ. ότι ο Χίτλερ έσωσε τον κόσμο από τους Εβραίους, επιδοκιμάζει τα ναζιστικά εγκλήματα, ενώ εκείνος που υποστηρίζει ότι τελικά είναι υπερβολές και αποτέλεσμα της εβραϊκής προπαγάνδας τα όσα ακούγονται για την εκτέλεση εκατομμυρίων Εβραίων, τα ευτελίζει. Τέλος τα αρνείται εκείνος που υποστηρίζει ότι τα εγκλήματα αυτά ουδέποτε έλαβαν χώρα ή δεν είχαν την ένταση και την έκταση που τους έχει αναγνωρίσει η Ιστορία. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο νόμος ρητά απαιτεί η άρνηση των εγκλημάτων να γίνεται «κακόβουλα», στοιχείο που δε θεωρείται αναγκαίο για τις άλλες δύο μορφές της αξιόποινης συμπεριφοράς. Με τον τρόπο αυτό, ο νομοθέτης φαίνεται να αναγνωρίζει σε όλους το δικαίωμα της αμφιβολίας ως προς την πιθανή τέλεση των εγκλημάτων ή τη σοβαρότητά τους.

Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η τέλεση των συγκεκριμένων πράξεων δεν είναι από μόνη της αρκετή για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος. Απαιτείται επιπλέον:

(α) τα εγκλήματα που περιγράφονται στο νόμο να έχουν αναγνωριστεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της ελληνικής Βουλής,

(β) η συμπεριφορά να στρέφεται κατά των μελών ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, φύλου κλπ. και

(γ) η συμπεριφορά να εκδηλώνεται κατά τρόπο που *μπορεί* να υποκινήσει βία ή μίσος ή να *ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα* κατά της ομάδας ή μέλους της.

Με την προσθήκη όλων αυτών των στοιχείων, ο Έλληνας νομοθέτης έχει ουσιαστικά εντάξει στη διάταξη όλους τους όρους που απαιτεί και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ως αναγκαίες προϋποθέσεις για να δικαιολογηθεί η επιβολή ποινής στις περιπτώσεις αυτές. Το ΕΔΔΑ παγίως τονίζει ότι ο περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης και η επιβολή ποινικών κυρώσεων μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο όταν η άρνηση ιστορικών γεγονότων *υποκινεί σε μίσος* εναντίον των μελών συγκεκριμένων ομάδων, υπονομεύοντας τις αξίες στις οποίες βασίζεται ο αγώνας κατά του ρατσισμού και συγκροτώντας σοβαρή απειλή *για τη δημόσια τάξη*³³. Αντίθετα η απλή διατύπωση διαφορετικής γνώμης ή η συμμετοχή σε έναν ανοικτό διάλογο δε θεωρείται ποτέ πράξη που μπορεί να απαγορευτεί³⁴.

Το ελληνικό δίκαιο υπερβαίνει μάλιστα τη νομολογία του ΕΔΔΑ σε ό,τι αφορά την αξιολόγηση της άρνησης του ολοκαυτώματος. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου αυτού, η άρνηση ιστορικών γεγονότων απολύτως αποδεδειγμένων, όπως το ολοκαύτωμα, δεν υπάγεται καν στην ελευθερία του λόγου που κατοχυρώνει η Ευρωπαϊκή Σύμβαση, καθώς, όπως σημειώνεται, «η άρνηση αυτή δεν αποτελεί ιστορική έρευνα για την αναζήτηση της αλήθειας, αλλά συνιστά μια από τις πιο σημαντικές μορφές υποκίνησης σε μίσος εναντίον των Εβραίων». Κατά το ελληνικό δίκαιο, ωστόσο, το στοιχείο αυτό *πρέπει να αποδεικνύεται* και δε θεωρείται αυτονόητο με μόνη τη διατύπωση της σχετικής άρνησης, ενώ επιπλέον είναι αναγκαίο, όπως ήδη ειπώθηκε, η πράξη να τελείται «κακόβουλα», δηλαδή, όπως ο ίδιος

33. *Garaudy κατά Γαλλίας* (24.6.2003). Στην ίδια κατεύθυνση η απόφαση της Επιτροπής στην υπόθεση *Hosnik κατά Αυστρίας* (18.10.1995).

34. Βλ. αντίθετα την υπόθεση *Orban and others κατά Γαλλίας* (15.1.2009), παρ. 35 – 37, όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι η αμφισβήτηση εγκλημάτων πολέμου στην Αλγερία δεν ήταν ασύμβατη προς το άρθρο 10 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, καθώς η παρουσίαση της προσωπικής εμπειρίας του συγγραφέα συμβάλλει στη συζήτηση θεμάτων που είναι αμφισβητούμενα και συγκεντρώνουν μεγάλο ενδιαφέρον.

ο Υπουργός Δικαιοσύνης τόνισε στη Βουλή, με σκοπό «να παρασύρει άλλον να κάνει κακό»³⁵.

Το μόνο σημείο που θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εμπεριέχει μια αοριστία είναι η πρόβλεψη, ότι αξιόποιο υπάρχει όχι μόνο όταν μπορεί η πράξη να υποκινήσει βία ή μίσος ή όταν ενέχει απειλητικό χαρακτήρα, αλλά και όταν έχει απλώς *υβριστικό χαρακτήρα*. Η προσθήκη του συγκεκριμένου όρου στη διάταξη, σε αντιδιαστολή μάλιστα με τη δυνατότητα υποκίνησης σε διακριτική μεταχείριση, μπορεί πράγματι να θεωρηθεί ότι ανοίγει το δρόμο σε ποινικοποίηση ισχυρισμών που δε θίγουν κανένα υπαρκτό αγαθό και συνιστούν απλή έκφραση διαφορετικής άποψης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα, μια υπόθεση που απασχόλησε πρόσφατα την εισαγγελία πρωτοδικών Ρεθύμνου, όταν ασκήθηκε ποινική δίωξη σε βάρος Γερμανού συγγραφέα, που στο έργο του διατυπώνει απόψεις σημαντικά αποκλίνουσες από την κρατούσα στην Ελλάδα άποψη για την εισβολή των Γερμανών στην Κρήτη, την ένταση των εγκλημάτων που τέλεσαν και τη σημασία της αντίστασης των Κρητικών. Με βάση τα στοιχεία αυτά ο Γερμανός συγγραφέας κατηγορήθηκε για επιδοκίμασία, ευτελισμό και κακόβουλη άρνηση της ύπαρξης και σοβαρότητας των αναγνωρισμένων από τη Βουλή των Ελλήνων εγκλημάτων του ναζισμού, πράττοντας κατά τρόπο που *στρεφόταν κατά του κρητικού λαού και ενείχε «εξυβριστικό χαρακτήρα»*³⁶.

Μια τέτοια ωστόσο διεύρυνση του αξιοποίνου δεν μπορεί να θεωρηθεί ορθή, έστω κι αν η γραμματική ερμηνεία την επιτρέπει. Στο ποινικό δίκαιο η γραμματική ερμηνεία χαράσσει μεν τα ακραία όρια του αξιοποίνου, μπορεί όμως να περιορίζεται με αναγωγή στην ιστορικοβουλητική και λογικοσυστηματική ερμηνεία. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η Αιτιολογική Έκθεση του νόμου δεν αφήνει περιθώρια αμφιβολιών. Πέραν της γενικής τοποθέτησης που επιχειρείται σχετικά με τα όρια περιορισμού της ελευθερίας του λόγου, όπου διευκρινίζεται ότι: *«πρέπει να αποφεύγεται η ποινική απαξίωση εκδηλώσεων που θεωρούνται*

35. Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΛΓ', 5/9/2014, σ. 2628.

36. Βλ. σχετικό κλητήριο θέσπισμα της 3.3.2015, αναρτημένο σε: <http://tinyurl.com/q24hsop>

εντελώς απρόσφορες να οδηγήσουν στη θυματοποίηση συγκεκριμένης ομάδας ή προσώπου εξαιτίας των φυσικών ή πολιτισμικών χαρακτηριστικών τους», ειδικά για το άρθρο 2 ν. 927/1979, σημειώνεται χαρακτηριστικά, ότι οι πράξεις της επιδοκίμασίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης των εγκλημάτων του λεγόμενου ανθρωπιστικού δικαίου ποινικοποιούνται μόνον «εφόσον θεωρούνται πρόσφορες να οδηγήσουν στη θυματοποίηση ομάδων ή προσώπων».

Ο περιορισμός προκύπτει άλλωστε και από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, η οποία είναι δεσμευτική για τα εθνικά δικαστήρια και θεωρείται μάλιστα και ερμηνευτικό εργαλείο για τον προσδιορισμό του περιεχομένου και της έκτασης των ατομικών ελευθεριών στα εθνικά Συντάγματα³⁷. Όπως ήδη ειπώθηκε, το ΕΔΔΑ παγίως δέχεται ότι δεν μπορεί να ποινικοποιείται η επιδοκίμασία ή άρνηση ιστορικών γεγονότων, όταν δεν εμπεριέχει υποκίνηση σε διακρίσεις ή μίσος, αλλά συνιστά απλή έκφραση διαφορετικών απόψεων. Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει καν ένα υπαρκτό προστατευόμενο έννομο αγαθό, που θα δικαιολογούσε την ποινικοποίηση. Ορθά παρατηρεί ο Roxin³⁸ ότι, ενώ η απλή άρνηση ιστορικών γεγονότων δεν προσβάλλει υπαρκτά έννομα αγαθά και, επομένως, δεν μπορεί να αποτελεί αξιόποινη πράξη, η ίδια αυτή πράξη εμπεριέχει πραγματικό άδικο όταν τελείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να απειλεί την ελευθερία και την ασφάλεια τμημάτων του πληθυσμού που ζουν ανάμεσά μας και έχουν θιγεί από τις πράξεις αυτές³⁹.

Με το περιεχόμενο αυτό, η σχέση των εγκλημάτων που τυποποιούνται στα άρθρα 1 παρ. 1 – 3 και 2 του ν. 927/1979 είναι αντίστοιχη με εκείνη της διέγερσης (άρθρο 184 ΠΚ) και του εγκωμιασμού εγκλήματος

37. Βλ. αναλυτικά Κ. Χρυσόγονου, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Μισό αιώνα μετά, σε: Η επίδραση της ΕΣΔΑ στην ερμηνεία και εφαρμογή του ελληνικού δικαίου (επιμ. Γ. Κτιστάκη), εκδ. Α. Σάκκουλα, 2002, σ. 31 επ.

38. C. Roxin, Strafrecht, Allgemeiner Teil, C. H. Beck, 4. Aufl., 2006, §2 para. 41, του ίδιου, The Legislation Critical Concept of Goods-in-law under Scrutiny, EuCLR 2013, p. 9 και 13.

39. Έτσι και Χ. Ανθόπουλος, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία πληροφόρησης, εκδ. Παπαζήση, 2000, σ. 119.

(άρθρο 185 ΠΚ)⁴⁰: Η δημόσια επιδοκιμασία, ο ευτελισμός ή η άρνηση γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου ή εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας εμφανίζεται ουσιαστικά ως μια «επιδέξια διέγερση», μια έμμεση, δηλαδή, προτροπή σε διακρίσεις ή εκδηλώσεις μίσους ή βίας, που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη. Για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος πρέπει, επομένως, σε κάθε περίπτωση να προσδιορίζεται το πρόσωπο ή η ομάδα προσώπων σε βάρος των οποίων κατευθύνει ο δράστης τη συμπεριφορά του, προτρέποντας στην υιοθέτηση διακριτικής μεταχείρισης, κάτι που ασφαλώς δε συμβαίνει όταν μια ομάδα αισθάνεται απλώς προσβεβλημένη από τη διατύπωση ορισμένων απόψεων.

4. ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ Ή ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ (ΑΡΘΡΟ 1 παρ. 4 Ν. 927/1979)

4.1. Η αξιόποινη συμπεριφορά

Πέραν των εγκλημάτων «άμεσης» ή «έμμεσης και επιδέξιας» διέγερσης σε πράξεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω της φυλής, του χρώματος ή άλλων χαρακτηριστικών, στο άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927/1979 τυποποιείται επίσης η συγκρότηση ή συμμετοχή σε οργάνωση ή ένωση προσώπων, οποιασδήποτε μορφής, που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση πράξεων προτροπής σε διακριτική μεταχείριση. Η συμπεριφορά αυτή, όπως ευρύτερα κάθε συσσωμάτωση για την τέλεση εγκληματικών πράξεων, συνιστά ήδη εξαιτίας αυτού και μόνο του γεγονότος – της ένωσης, δηλαδή των δυνάμεων – έγκλημα που προσβάλλει τη δημόσια τάξη⁴¹, αναιρώντας την ισότιμη συμμετοχή όλων στην κοινωνική ζωή.

Σε ό,τι αφορά τη νομοτυπική μορφή του συγκεκριμένου εγκλήματος, θα πρέπει να επισημανθούν τα ακόλουθα:

(α) Με την αναφορά σε «**οργανώσεις**» ή «**ενώσεις προσώπων** οποιασδήποτε μορφής», ο νομοθέτης, λαμβάνοντας υπόψη τη διάκρι-

40. Βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, Επιβουλή της Δημόσιας Τάξης, εκδ. Σάκκουλα, 1994, σ. 77.

41. Βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, Ασφάλεια και ελευθερία, εκδ. Σάκκουλα, 2002, σ. 104 επ.

ση που έχει υιοθετηθεί στο άρθρο 187 ΠΚ μεταξύ εγκληματικών οργανώσεων και συμμοριών, θέλει ουσιαστικά να αναφερθεί και στις δύο αυτές μορφές συσσωμάτωσης⁴². Για τη συγκρότηση επομένως ρατσιστικής οργάνωσης αρκεί και μια απλή ένωση δύο προσώπων, με στοιχειώδη υποδομή, στην ίδια όμως διάταξη υπάγεται και μια μεγάλη οργάνωση, με πολλά μέλη, πραγματοπαγή δομή και αυξημένες δυνατότητες προσβολής.

Με την αναφορά, άλλωστε, σε οργανώσεις ή ενώσεις προσώπων **«οποιασδήποτε μορφής»** ο νομοθέτης απαντά και στο ερώτημα, αν θα μπορούσε ένα πολιτικό κόμμα να συνιστά ρατσιστική οργάνωση. Με δεδομένο ότι οι θέσεις σχετικά με τη μεταχείριση ομάδων προσώπων, που διακρίνονται βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας ή άλλων χαρακτηριστικών, είναι κατ' εξοχήν πολιτικές, μια ρατσιστική οργάνωση παίρνει συχνά τα χαρακτηριστικά πολιτικού κόμματος. Πολλά είναι τα παραδείγματα που μπορεί να αναφέρει κανείς τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε διεθνές επίπεδο. Και αν μεν το πρόγραμμα του κόμματος αυτού θέτει ως κεντρικούς του στόχους την υποκίνηση σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας εναντίον συγκεκριμένων ομάδων, τότε ασφαλώς όλα τα μέλη του κόμματος, στο πρόσωπο των οποίων συντρέχουν και οι υπόλοιπες προϋποθέσεις του νόμου, έχουν ποινική ευθύνη με βάση το άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927/1979. Αν αντίθετα οι στόχοι του πολιτικού κόμματος δεν είναι διακηρυγμένοι με τόση καθαρότητα – όπως άλλωστε κατά κανόνα θα συμβαίνει, προκειμένου να αποφευχθεί η άσκηση ποινικών διώξεων – τότε θα πρέπει να ερευνηθεί για κάθε συγκεκριμένο στέλεχος του κόμματος, αν συντρέχουν στο πρόσωπό του οι προϋποθέσεις του νόμου. Η ποινική ευθύνη άλλωστε δεν είναι συλλογική, αλλά ατομική. Είναι πιθανό η ρατσιστική οργάνωση να αποτελεί τον *πυρήνα* του πολιτικού κόμματος, αλλά πολλά περιφερειακά στελέχη να μην καλύπτουν με δόλο την τέλεση εγκληματικών πράξεων από αυτή, στοιχείο που αποκλείει, όπως θα δούμε την ποινική τους ευθύνη.

42. Σχετικά με το περιεχόμενο της έννοιας της εγκληματικής οργάνωσης και της συμμορίας βλ. *Ι. Μανωλεδάκη*, ό.π.

(β) Η αξιόποινη συμπεριφορά συνίσταται σε **συγκρότηση** ή **συμμετοχή** σε οργάνωση ή ένωση προσώπων. Η «συγκρότηση» ταυτίζεται εννοιολογικά με την αρχική συμφωνία μεταξύ δύο τουλάχιστον προσώπων, η οποία πρέπει να συνοδεύεται από επιπλέον οργανωτικές κινήσεις, έτσι ώστε η ομάδα να εμφανίζεται ως αυτόνομη δομή στον κοινωνικό χώρο. Η «συμμετοχή» από την άλλη πλευρά είναι η ενεργητική παρουσία στις εκδηλώσεις της οργάνωσης ή / και η δραστηριοποίηση για την πραγμάτωση των σκοπών της⁴³.

Σε αντίθεση με τη συγκρότηση της οργάνωσης ή ένωσης προσώπων, που είναι έγκλημα στιγμιαίο, η συμμετοχή αποτελεί έγκλημα διαρκές, που τελείται καθ'όλη τη διάρκεια της ενεργού παρουσίας ενός ατόμου στο πλαίσιο της οργάνωσης ή ένωσης προσώπων⁴⁴. Η ενεργός αυτή παρουσία δε σημαίνει, ωστόσο, κατ' ανάγκη και τέλεση των εγκληματικών πράξεων τις οποίες επιδιώκει η οργάνωση ή ένωση προσώπων. Το έγκλημα πραγματώνει και εκείνος που απλώς παρίσταται στις εκδηλώσεις, συμμετέχει στην εκπαίδευση ή και διαχειρίζεται μόνο τα οικονομικά της οργάνωσης.

Πρόκειται ασφαλώς για έγκλημα υπαλλακτικά μικτό, εφόσον οι περισσότεροι τρόποι τέλεσης μπορούν να εναλλαχθούν στην ίδια μονάδα έννομου αγαθού και, επομένως, αυτός που συγκροτεί τη ρατσιστική οργάνωση και στη συνέχεια συμμετέχει σε αυτήν θα τιμωρηθεί για ένα μόνο έγκλημα, κατά την επιμέτρηση της ποινής του οποίου θα ληφθεί υπόψη το σύνολο της δραστηριότητάς του.

(γ) Η οργάνωση ή ένωση προσώπων στοιχειοθετεί ρατσιστική οργάνωση όταν **«επιδιώκει συστηματικά την τέλεση εγκλημάτων δημόσιας προτροπής σε διακρίσεις ή πράξεις βίας ή μίσους»**, όπως περιγράφονται στο άρθρο 1 παρ. 1 και 2 ν. 927/1979. Από τη διατύπωση αυτή συνάγεται ότι η τέλεση των συγκεκριμένων εγκλημάτων πρέπει να αποτελεί **συμφωνημένο στόχο** της ίδιας της οργάνωσης, που

43. Βλ. αναλυτικά για τις αντίστοιχες έννοιες του άρθρου 187 ΠΚ, *Ι. Μανωλεδάκη*, ό.π.

44. Πρβλ. για το έγκλημα του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ, *Λ. Μαργαρίτη*, Εγκληματική Οργάνωση (:άρθρο 187ΠΚ): Χαρακτήρας του εγκλήματος ως διαρκούς ή στιγμιαίου, ΠοινΔικ 2005, σ. 1429 επ.

προσδιορίζεται ασφαλώς από τη βούληση των ατόμων τα οποία έχουν την πραγματική δυνατότητα να προσδιορίζουν το περιεχόμενο της συλλογικής δράσης⁴⁵. Δεν ενδιαφέρει, αντίθετα, αν η τέλεση των εγκλημάτων αποτελεί στόχο και κάθε μεμονωμένου μέλους της οργάνωσης, το οποίο, όμως, συμμετέχοντας σε αυτήν, πρέπει να γνωρίζει, έστω ως ενδεχόμενο, και να αποδέχεται το σκοπό της σύστασης και δραστηριοποίησής της⁴⁶.

Είναι σημαντικό επίσης να διευκρινιστεί ότι σκοπός της οργάνωσης μπορεί να είναι *μόνο η τέλεση του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 ν. 927/1979*. Η σύσταση αντίθετα μιας ένωσης για την προώθηση ιδεών αρνητισμού, για την τέλεση, δηλαδή, των πράξεων του άρθρου 2 ν. 927/1979, δεν υπάγεται στη νομοτυπική μορφή του εγκλήματος. Με την έννοια αυτή, η συγκεκριμένη διάταξη εμφανίζεται σαφώς στενότερη σε σχέση με την προηγούμενή της, εφόσον πλέον δεν αρκεί η σύσταση μιας οργάνωσης με στόχο την οργανωμένη προπαγάνδα ή «πάσης μορφής» δραστηριότητες που τείνουν σε φυλετικές διακρίσεις, πράξη που ήταν ωστόσο αξιόποινη ως το 2014.

Τέλος, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι για τη συγκρότηση της νομοτυπικής μορφής του εγκλήματος δεν αρκεί η οργάνωση ή ένωση προσώπων να αποβλέπει στην τέλεση ενός μεμονωμένου εγκλήματος (όπως λ.χ. την έκδοση ενός ημερολογίου ή ενός βιβλίου), αλλά πρέπει να αποσκοπεί, και μάλιστα *συστηματικά*, όπως ορίζει ο νόμος, στην τέλεση περισσότερων εγκλημάτων. Με τη χρήση του όρου αυτού ο νομοθέτης διευκρινίζει ότι δεν αρκεί ένας γενικός σκοπός επανειλημμένης τέλεσης, αλλά πρέπει η οργάνωση να έχει σχεδιάσει με ορθολογικό τρόπο συγκεκριμένα «χτυπήματα», ώστε να μεγιστοποιεί την αποτελεσμα-

45. Βλ. BGH GA/W 60,230, κατά την ερμηνεία του αντίστοιχου όρου της § 129 γερμανικού Ποινικού Κώδικα.

46. Επικριτικός σε αυτή την κατάστρωση της ποινικής ευθύνης των μελών της εγκληματικής οργάνωσης (άρθρο 187 ΠΚ) ο Ν. Λίβος, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 ΠΚ. Με αφορμή το υπ' αριθμ. 215/2015 Βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών, ΠοινΧρ 2015, σ. 312 – 314, υποστηρίζοντας ότι θα έπρεπε να απαιτείται να καλύπτουν όλα τα μέλη της οργάνωσης με άμεσο δόλο α' βαθμού την τέλεση των εγκληματικών πράξεων.

τικότητα της. Αυτό σημαίνει βέβαια με τη σειρά του, ότι η οργάνωση πρέπει να διαθέτει τη στοιχειώδη υποδομή, ώστε να είναι αντικειμενικά σε θέση να τελεί συστηματικά εγκλήματα προτροπής σε διακρίσεις ή πράξεις βίας ή μίσους, κατά τρόπο μάλιστα τέτοιο, ώστε να μπορεί να εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη.

4.2. Συμμετοχή σε ρατσιστική και εγκληματική οργάνωση

Η συμμετοχή σε ρατσιστική οργάνωση στο άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927/1979 δε συνιστά ειδική μορφή σύστασης εγκληματικής οργάνωσης ή συμμορίας, σύμφωνα με όσα ορίζει το άρθρο 187 παρ. 1 και 5 ΠΚ. Αφενός, γιατί η ρατσιστική οργάνωση δεν έχει ως στόχο την τέλεση κακουργημάτων, αλλά μόνο των πλημμελημάτων που περιγράφονται στο άρθρο 1 παρ. 1 και 2 του ν. 927 –και άρα δεν είναι ειδική μορφή εγκληματικής οργάνωσης– και αφετέρου, γιατί η συμμορία αποτελεί ένωση προσώπων για την τέλεση κακουργήματος ή πλημμελήματος που απειλείται στο νόμο με ποινή μεγαλύτερη του ενός έτους, σε αντίθεση με τη ρατσιστική οργάνωση που συστήνεται για την τέλεση μικρότερης απαξίας πλημμελημάτων. Με τη διάταξη επομένως του άρθρου 1 παρ. 4 ν. 927/1979 διευρύνεται και δεν εξειδικεύεται το αξιόποινο.

Γι' αυτόν άλλωστε το λόγο, η διάταξη έχει ρήτρα σχετικής επικουρικότητας και εφαρμόζεται μόνο αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα. Έτσι, ήδη από τη διάταξη αυτή είναι σαφές, ότι η αντιμετώπιση του ρατσισμού στο δίκαιό μας δεν πραγματοποιείται μόνο με τις διατάξεις του ν. 927. Οι διατάξεις αυτές καλύπτουν μόνο πράξεις μεμονωμένων ατόμων ή οργανωμένων ομάδων που σχετίζονται με την *εκφορά ρατσιστικού λόγου*, εξάπτοντας τα πάθη και εκθέτοντας σε κίνδυνο την κοινωνική ειρήνη.

Ιστορικά, βέβαια, ο ρατσιστικός λόγος είναι πάντα το κατώφλι της ρατσιστικής βίας. Για την αντιμετώπιση αυτής της βίας ισχύουν πια οι γενικές διατάξεις του Ποινικού μας Κώδικα. Έτσι, αν η οργάνωση, που έχει συσταθεί από τρία τουλάχιστον άτομα για να προκαλεί ή να διεγείρει τον κόσμο σε βάρος των μεταναστών ή των ομοφυλοφίλων, εντάσει στα σχέδιά της και την τέλεση σοβαρών σωματικών βλαβών σε βάρος τους ή ακόμα και ανθρωποκτονιών και αυτό το επιδιώκει με διαρκή

δράση και πραγματοπαγή δομή⁴⁷, η συμπεριφορά κάθε μέλους συνιστά ήδη και συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 παρ. 1 ΠΚ) και αντιμετωπίζεται ως κακούργημα, με ποινή κάθειρξης ως 10 έτη. Αν μάλιστα ο δράστης ανήκει στην ηγετική ομάδα της οργάνωσης η ποινή του είναι κάθειρξη από 10 ως 20 έτη⁴⁸.

Στην περίπτωση αυτή, ο δράστης – μέλος της οργάνωσης, με την ίδια πράξη συμμετοχής τελεί ταυτόχρονα τόσο το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 4 ν. 927/1979, όσο και εκείνο του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ, τα οποία συρρέουν ασφαλώς φαινομενικά και κατ' ιδέα, εφόσον τελούνται με την ίδια πράξη (τη συμμετοχή στην οργάνωση) και θίγουν την ίδια μονάδα έννομου αγαθού (δημόσια τάξη). Αν δεν υπήρχε η ρήτρα επικουρικότητας στο άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927, η διάταξη αυτή, στο μέτρο που διευρύνει, όπως ειπώθηκε, το αξιόποινο, θα έπρεπε να απορροφηθεί στη διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ και να συναξιολογηθεί κατά την επιμέτρηση της ποινής, στο πλαίσιο πάντως που ορίζεται στο άρθρο 187 ΠΚ (πέντε ως δέκα έτη). Εξαιτίας, ωστόσο, της ρήτρας επικουρικότητας που υπάρχει στο άρθρο 1 παρ. 4 ν. 927/1979, η συγκεκριμένη διάταξη απωθείται και εφαρμόζεται μόνο εκείνη του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ. Καθώς, άλλωστε, στο πλαίσιο της συγκεκριμένης διάταξης δεν αξιολογείται πια το ρατσιστικό κίνητρο του δράστη, η ποινική του μεταχείριση θα διαμορφωθεί τελικά από το συνδυασμό των άρθρων 187 και 81^A ΠΚ, με αποτέλεσμα, το πλαίσιο ποινής να διαμορφώνεται για τα απλά μέλη στα επτά ως δέκα έτη, ενώ για τα ηγετικά στελέχη στα δεκατρία ως είκοσι έτη. Η προσθήκη επομένως της ρήτρας επικουρικότητας δεν μπορεί να θεωρηθεί «ψευδεπίγραφη», όπως έχει υποστηριχθεί⁴⁹.

47. Βλ. την περιγραφή που επιχειρεί η ΣυμβΕφΑθ 969/07, ΠοινΔικ 2007, σ. 1381 επ.

48. Όσα ειπώθηκαν πιο πάνω για τη σχέση του πολιτικού κόμματος με τη ρατσιστική ομάδα ισχύουν και εδώ. Βλ. αναλυτικότερα Χ. Σατλάνη / Λ. Μαργαρίτη, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης; ΠοινΔικ 2013, σ. 761 επ.

49. Χ. Παπαχαραλάμπους, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού Ν. 4285/2014, εισήγηση στο 12^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας

5. ΤΟ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ (ΑΡΘΡΟ 81Α ΠΚ)

Η έννοια του ρατσιστικού εγκλήματος πρωτοεμφανίστηκε μετά την υιοθέτηση του ν. 4285/2014, με το άρθρο 10 του οποίου προστέθηκε το άρθρο 81Α στον Ποινικό μας Κώδικα. Η διάταξη αυτή εφαρμόζεται για όλα τα άλλα εγκλήματα - ανθρωποκτονίες, σωματικές βλάβες, προσβολές της ελευθερίας, εξυβρίσεις - εκτός από αυτά που βρίσκονται ενταγμένα στο νόμο 927 και η διαφορά της από το άρθρο 79 παρ. 3 ΠΚ, που ίσχυε ως το 2014, είναι ότι πια ο δικαστής δε μένει στο πλαίσιο της απειλούμενης ποινής, εκτιμώντας το κίνητρο ως επιβαρυντική περίπτωση, αλλά οδηγείται σε νέο βαρύτερο πλαίσιο ποινής, η οποία μάλιστα δεν αναστέλλεται.

Για τη στοιχειοθέτηση του ρατσιστικού εγκλήματος θα πρέπει ειδικότερα:

(α) να έχει τελεστεί ολοκληρωμένο ή σε απόπειρα οποιοδήποτε έγκλημα,

(β) το έγκλημα να έχει τελεστεί από μίσος κατά του παθόντος και

(γ) το μίσος να οφείλεται στη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα του φύλου ή την αναπηρία του παθόντος.

Για την έννοια του μίσους και την αοριστία του συγκεκριμένου όρου ισχύουν όσα αναφέρθηκαν πιο πάνω, κατά την ερμηνεία του άρθρου 1 παρ. 1 ν. 927/1979. Εδώ θα πρέπει ειδικότερα να εξεταστεί η φύση του στοιχείου που επαυξάνει την ποινή και η σχέση του με άλλους όρους που χρησιμοποιούνται ήδη στον Ποινικό Κώδικα.

Η διατύπωση του νόμου δεν αφήνει αρχικά αμφιβολία ότι ο νομοθέτης αναφέρεται στον ψυχικό κόσμο του δράστη, στα συναισθήματά του, δηλαδή, προς ομάδα ανθρώπων που διακρίνεται βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, η εκδήλωση των οποίων αποτελεί και το κίνητρο των

Ποινικού Δικαίου (διαθέσιμο διαδικτυακά στο: <http://www.poinikachronika.gr/Epikaira-focus.asp?id=938>)

πράξεών του⁵⁰. Πρόκειται επομένως για ένα στοιχείο που ανήκει στην υποκειμενική πλευρά του εγκλήματος και «χρωματίζει» την ενοχή του δράστη για την πράξη του.

Το στοιχείο αυτό μοιάζει, αλλά δεν ταυτίζεται με την «απρόκλητη» τέλεση ενός εγκλήματος, όπως τυποποιείται στα άρθρα 308Α, 361Α και 382 ΠΚ. Το απρόκλητο έγκλημα συγκροτείται όταν ο δράστης στρέφεται εναντίον του γένους των έννομων αγαθών, ώστε στη θέση του θύματος να μπορούσε να βρίσκεται οποιοδήποτε άλλο μέλος μιας ομάδας. Αντίθετα, στο ρατσιστικό έγκλημα είναι πιθανό να στοχοποιείται συγκεκριμένο, εξατομικευμένο πρόσωπο, με το οποίο ο δράστης έχει διαμορφωμένη ήδη σχέση. Τούτο λ.χ. συνέβη σε μια υπόθεση που απασχόλησε πριν από λίγα χρόνια τις δικαστικές αρχές της Μ. Βρετανίας, όταν μια ομάδα έξι νεαρών έβγαλε βίαια έναν Πακιστανό οδηγό ταξί από το όχημά του και τον λιθοβόλησε μέχρι θανάτου, φωνάζοντας ρατσιστικά συνθήματα. Όπως προέκυψε, τα κίνητρα των δραστών δεν ήταν μόνο το μίσος για τους ξένους, αλλά και η εκδίκηση, αφού το θύμα, λίγες μέρες πριν, είχε οδηγήσει ομάδα Ασιατών σε τοποθεσία όπου θα συγκρουόταν με αντίπαλη συμμορία. Κατά τη σύγκρουση αυτή καταστράφηκε μια μοτοσυκλέτα, που ανήκε σε έναν από τους δράστες. Η αστυνομία άσκησε δίωξη κατά των δραστών και πέτυχε την καταδίκη τους για ανθρωποκτονία με δόλο, με την επιβαρυντική περίπτωση του εγκλήματος που τελέστηκε από μίσος⁵¹.

Με τα δεδομένα αυτά, είναι πιθανό η ίδια πράξη να συνιστά ταυτόχρονα τόσο ρατσιστικό όσο και απρόκλητο έγκλημα. Αν λ.χ. ο Α επιτίθεται και προκαλεί επικίνδυνη σωματική βλάβη στον μετανάστη που κατοικεί στην πολυκατοικία του, αφενός επειδή τον ενοχλεί και αφετέρου εξαιτίας του μίσους που διαμορφώνεται εναντίον του λόγω της ένταξής του στη συγκεκριμένη ομάδα, η πράξη του συνιστά ρατσιστικό, όχι όμως και απρόκλητο έγκλημα. Αντίθετα, η επίθεση στον τυχαίο μετανάστη που βρίσκεται στο δρόμο, συνιστά τόσο ρατσιστικό όσο και απρόκλητο έγκλημα, που δικαιολογεί την εφαρμογή του άρθρου 81^Α

50. Βλ. και Γ. Βούλγαρη, Τα εγκλήματα μίσους και η ποινική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα, ΠοινΔικ 2015, σ. 276.

51. Βλ. σχετική αναφορά σε Γ. Βούλγαρη, ό.π., ΠοινΔικ 2015, σ. 279.

ΠΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 308Α ΠΚ. Στην περίπτωση αυτή, η αυξημένη ποινή που θα προκύψει οφείλεται στην ιδιαίτερα αυξημένη ενόχλη του υπαιτίου.

Ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει τη θεωρία είναι αν η αυξημένη ποινή, που απειλείται για το ρατσιστικό έγκλημα, μπορεί να επιβληθεί και στην περίπτωση που το θύμα της πράξης δε φέρει πράγματι τα χαρακτηριστικά τα οποία ο δράστης υποθέτει ότι έχει. Στη Γερμανία λ.χ. ένα 16χρονο αγόρι βασανίστηκε μέχρι θανάτου επειδή θεωρήθηκε εσφαλμένα ότι ήταν Εβραίος, ενώ στην Αμερική, μετά την 11^η Σεπτεμβρίου 2001 τελέστηκαν εγκλήματα εναντίον ατόμων λατινικής καταγωγής, τα οποία εσφαλμένα θεωρήθηκε ότι ήταν μουσουλμάνοι⁵². Στην περίπτωση αυτή το ρατσιστικό κίνητρο για τα εγκλήματα εναντίον του συγκεκριμένου θύματος υπάρχει, έστω κι αν στηρίζεται σε λανθασμένη εκτίμηση του δράστη, και για το λόγο αυτό η πράξη θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με την αυξημένη ποινή του άρθρου 81Α ΠΚ⁵³.

Διαφορετική είναι η περίπτωση που ο δράστης επιτίθεται σε ένα πρόσωπο όχι επειδή αυτό φέρει ή υποθέτει ότι φέρει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά επειδή *σχετίζεται* με άτομα που ανήκουν στις ομάδες οι οποίες προσδιορίζονται βάσει των χαρακτηριστικών αυτών. Στο Βέλγιο λ.χ. ο δράστης επιτέθηκε με κυνηγετικό όπλο και σκότωσε ένα ανήλικο παιδί, που ήταν Βέλγος υπήκοος, επειδή η γυναίκα που το πρόσεχε ήταν από την Αφρική⁵⁴. Το ίδιο μπορεί να συμβαίνει όταν ο δράστης επιτίθεται σε μια κοπέλα που διατηρεί ερωτικό δεσμό με μαύρο. Το κίνητρό του σε όλες αυτές τις περιπτώσεις είναι επίσης το ρατσιστικό μίσος και θα έπρεπε οι πράξεις να αντιμετωπίζονται με αυξημένη ποινή. Ωστόσο είναι αμφίβολο αν αυτό μπορεί να συμβεί σήμερα ενόψει του γράμματος του νόμου. Παρά την όχι ιδιαίτερως εύστοχη διατύπωση, η αυξημένη ποινή στο άρθρο 81Α ΠΚ φαίνεται να συναρτάται

52. Βλ. Γ. Βούλαρη, ό.π., ΠοινΔικ 2015, σ. 278.

53. Έτσι και Χ. Παπαχαράλαμπος, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού Ν. 4285/2014, εισήγηση στο 12^ο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου (διαθέσιμο διαδικτυακά στο: [http://www.poinika.chronika.gr/Epikaira focus.asp?id=938](http://www.poinika.chronika.gr/Epikaيرا focus.asp?id=938)

54. Βλ. σχετική αναφορά σε Γ. Βούλαρη, Τα εγκλήματα μίσους και η ποινική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα, ΠοινΔικ 2015, σ. 278.

με ιδιότητες τις οποίες πρέπει να έχει ο παθών και με την έννοια αυτή θα συνιστούσε *contra legem* ερμηνεία που θα διέυρνε το αξιόποινο, αν δεχόταν κανείς ότι μπορεί η διάταξη να εφαρμοστεί και στις περιπτώσεις που τα αναφερόμενα στο νόμο χαρακτηριστικά δεν προσδιορίζουν το θύμα⁵⁵.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η συζήτηση που έγινε τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα για το αν έπρεπε να ψηφιστεί το νομοσχέδιο για το ρατσισμό, αν ήταν επαρκής η νομοθεσία που ίσχυε από το 1979 και αν οι διατάξεις του νέου νόμου περιόριζαν ή όχι την ελευθερία του λόγου, επιβεβαιώνει απλώς για μια ακόμα φορά την προχειρότητα με την οποία διεξάγεται ο δημόσιος διάλογος στη χώρα μας.

Όπως φάνηκε από όσα ειπώθηκαν πιο πάνω, ο ν. 4285/2014, παρά τις επιμέρους παρατηρήσεις που μπορεί να γίνουν, βελτίωσε ωστόσο και μάλιστα σημαντικά το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, περιορίζοντας το αξιόποινο μόνο στις περιπτώσεις που ο λόγος μετατρέπεται σε εγκληματική πράξη, προσβάλλοντας την ισότιμη και ελεύθερη συμμετοχή όλων στην κοινωνική ζωή. Ενσωμάτωσε έτσι στο εθνικό δίκαιο, όχι μόνο την Απόφαση – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, αλλά και τη νομολογία του ΕΔΔΑ, που θεωρεί επιτρεπτό τον περιορισμό της ελευθερίας του λόγου και της συσσωμάτωσης - ακόμα και στο πλαίσιο της πολιτικής αντιπαράθεσης - όταν διαπιστώνει υποκίνηση σε διακριτική μεταχείριση, χρήση βίας ή τέλεση άλλων εγκλημάτων σε βάρος μελών ομάδας που προσδιορίζεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

Μένει πλέον αυτό το σαφέστερο νομικό πλαίσιο να εφαρμόζεται *εγκαίρως*, μόλις διαπιστώνονται τέτοιου είδους εκδηλώσεις. Γιατί όπως φάνηκε τα τελευταία χρόνια, η σιωπή και ανοχή της Πολιτείας, κυρίως σε περιόδους οικονομικής κρίσης, συμβάλλει τελικά στη διάχυση του ρατσισμού, στη διολίσθηση μεγάλων ομάδων πολιτών σε συμπεριφορές ακραίας βίας σε βάρος ανυπεράσπιστων ανθρώπων και τελικά στην υπονόμηση της ίδιας της δημοκρατίας.

55. Αντίθετα Γ. Βούλγαρης, Τα εγκλήματα μίσους, ΠοινΔικ 2010, σ. 714, ερμηνεύοντας το άρθρο 79 παρ. 3 εδ. τελευταίο ΠΚ, το οποίο είχε διατύπωση αντίστοιχη με αυτή του άρθρου 81Α ΠΚ.

Ποινική καταστολή του ρατσιστικού λόγου και του ρατσιστικού εγκλήματος στην περίοδο της κρίσης

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ*

Στην εποχή της οικονομικής κρίσης που βιώνουμε οι ρατσιστικές εκδηλώσεις παρατηρούνται ιδιαίτερα αυξημένες. Στρέφονται δε πρωτίστως σε βάρος ατόμων τα οποία προσδιορίζονται με βάση την φυλή ή την εθνική καταγωγή, ενώ η αύξηση των ρατσιστικών κρουσμάτων αποδίδεται κυρίως στην μαζική είσοδο οικονομικών μεταναστών στην Χώρα.

Τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις ερείδονται σε μια υποτιθέμενη κατωτερότητα ή επικινδυνότητα της διαφορετικής εθνοτικής ομάδας και προάγουν τον εθνοκεντρισμό, την ξενοφοβία και τον ρατσισμό. Ο «ξένος» προσλαμβάνεται ως δυνητικός εγκληματίας ή ως οικονομικός ανταγωνιστής από την κοινωνία, η οποία βλέπει την πληθυσμιακή της σύνθεση να μεταβάλλεται από έντονα ομοιογενή γλωσσικά, θρησκευτικά και εθνολογικά, σε μια κοινωνία πολυγλωσσική, πολυεθνική, και πολυπολιτισμική¹.

Οι ρατσιστικές εκδηλώσεις αποκτούν ποινικό ενδιαφέρον στην ελληνική έννομη τάξη σε δύο περιπτώσεις:

Πρώτον, στην περίπτωση κατά την οποία πληρούν την ειδική υπόσταση της «δημόσιας υποκίνησης μίσους ή βίας» σε βάρος προσώπων τα οποία προσδιορίζονται με βάση ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά². Πρόκειται για την θέσπιση ενός νέου αδικήματος, το οποίο ε-

* Δικηγόρος – ΜΔ Ποινικών Επιστημών.

1. *Ευαγγελία Βαγενά-Παλαιολόγου*, Ρατσισμός και Ξενοφοβία. Έρευνα στην Δικαιοσύνη και στην Αστυνομία. Νομική Βιβλιοθήκη 2006 σ. 8.

2. Άρθρο 1 παρ. 1 Ν. 4285/2014: *Όποιος με πρόθεση, δημόσια προφορικά ή*

ντάσσεται συστηματικά στα εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης, και το οποίο τυποποιήθηκε με τον νέο αντιρατσιστικό νόμο 4285/2014³.

Δεύτερον, στην περίπτωση που ο δράστης της ρατσιστικής ενέργειας εμφορείται από ρατσιστικό κίνητρο για την τέλεση της πράξης του, οπότε η πράξη του, οποιοδήποτε έννομο αγαθό του παθόντος και εάν προσβάλλει, συνιστά ρατσιστικό έγκλημα κατ' άρθρο 81Α του Ποινικού Κώδικα⁴, και τιμωρείται αυστηρότερα.

Ο Έλληνας νομοθέτης αποφάσισε να λάβει μέτρα για την πρόληψη και καταστολή των διαρκώς αυξανόμενων αξιόποινων ρατσιστικών εκδηλώσεων, αλλά και προκειμένου η εθνική νομοθεσία να εναρμονιστεί με την σχετική απόφαση- πλαίσιο του 2008 για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου⁵. Στην αιτιο-

δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για την ζωή, την ελευθερία ή την σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών (3) μηνών έως τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδων (5.000 – 20.000) ευρώ.

3. ΦΕΚ Α' 191/10-09-2014.

4. Άρθρο 81Α ΠΚ: *Εάν η πράξη τελείται από μίσος λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου, ή της αναπηρίας κατά του παθόντος, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται ως εξής: Α) Σε περίπτωση πλημμελήματος, που το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται σε δέκα ημέρες έως ένα έτος φυλάκισης, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά έξι μήνες και κατά ένα έτος στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων. Β) Σε περίπτωση κακουργήματος, που το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται σε πέντε έως δέκα έτη κάθειρξης, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά δύο έτη και κατά τρία έτη στις λοιπές περιπτώσεις κακουργημάτων. Γ) Το προβλεπόμενο για οποιοδήποτε έγκλημα κατώτερο όριο χρηματικής ποινής διπλασιάζεται. Η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη ποινή δεν αναστέλλεται.*

5. Πρόκειται για την απόφαση- πλαίσιο 2008/931/ΔΕΥ της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L328).

λογική έκθεση του νέου νομοθετήματος τονίζεται ότι η ανάγκη καταπολέμησης των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας θεμελιώνεται στα δικαιώματα της ανθρωπίνης ελευθερίας και αξιοπρέπειας, διότι ο ρατσισμός και η ξενοφοβία αντίκεινται ευθέως στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών, καθώς και του κράτους δικαίου, αρχές στις οποίες θεμελιώνεται η Ευρωπαϊκή Ένωση και είναι κοινές στα κράτη- μέλη.

i) Δημόσια υποκίνηση μίσους ή βίας (άρ. 1 παρ. 1 Ν. 4285/2014)

Το εν λόγω αδίκημα τυποποιήθηκε στο άρθρο 1 του νέου αντιρατσιστικού νόμου αντικαθιστώντας την αντίστοιχη παλαιά διάταξη του Νόμου 927/1979 ο οποίος ομολογουμένως γνώρισε απειροελάχιστη εφαρμογή⁶.

Το παραπάνω αδίκημα τελεί όποιος δημόσια υποκινεί, προκαλεί, διευγείρει ή προτρέπει σε πράξεις που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων που προσδιορίζονται με βάση ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, και ως εκ τούτου κρίνονται ιδιαίτερα ευάλωτα. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι η φυλή, το χρώμα, η θρησκεία, οι γενεαλογικές καταβολές, η εθνική καταγωγή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα φύλου, και η αναπηρία.

Δεν αρκεί όμως μόνο η πράξη της υποκίνησης, η οποία ενέχει παρότρυνση, εξερεθισμό, ενθάρρυνση, ή παρακίνηση με στόχο την επίδραση του δράστη σε αλλότρια βούληση. Θα πρέπει επιπροσθέτως η αξιόποινη υποκίνηση ή διέγερση να είναι αντικειμενικά πρόσφορη να δημιουργήσει έναν συγκεκριμένο κίνδυνο για την δημόσια τάξη. Ο νομοθέτης δηλαδή τυποποίησε εν προκειμένω ένα έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης και έκρινε σκόπιμο να ερευνάται *in concreto* η

6. Ο προϊσχύσας Ν. 927/1979 στο άρθρο 1 παρ. 1 προέβλεπε: *Όστις δημοσίως, είτε προφορικώς, είτε δια του τύπου ή δια γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου εκ προθέσεως προτρέπει εις πράξεις ή ενεργείας δυναμένας να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βίαν κατά προσώπων ή ομάδος προσώπων εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των, τιμωρείται με φυλάκισιν μέχρι δύο ετών ή με χρηματικήν ποινήν ή και δι' αμφοτέρων των ποινών τούτων.*

προσφορότητα κάθε συγκεκριμένης εκδήλωσης να παραγάγει άμεσο και επικείμενο κίνδυνο τόσο συνολικά για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση όσο και ειδικότερα για τα δικαιώματα της ομάδας ή του προσώπου κατά των οποίων στρέφεται.

Ωστόσο, για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εν λόγω αδικήματος το οποίο, ως προελέχθη, είναι *συγκεκριμένης διακινδύνευσης*, δεν αρκεί η διαπίστωση της προσφορότητας της συμπεριφοράς, αλλά επιπλέον απαιτείται να επέλθει πράγματι ως *αποτέλεσμα* της συμπεριφοράς του δράστη συγκεκριμένος κίνδυνος. Θα πρέπει δηλαδή να δημιουργηθεί από την ενέργεια του δράστη κάποιος συγκεκριμένος κίνδυνος για την δημόσια τάξη, ήτοι μια κατάσταση η οποία συνιστά προστάδιο ανατροπής της εμπειρικά διαπιστώσιμης πραγματικότητας που συνιστά η ειρηνική συμβίωση των πολιτών⁷.

Σκόπιμες κρίνονται δύο ειδικότερες παρατηρήσεις:

Πρώτον, κρίνεται ιδιαίτερα άστοχη η πρόβλεψη της «πρόκλησης μίσους» ως στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης του αδικήματος. Τούτο διότι το μίσος αποτελεί μια συναισθηματική κατάσταση, ένα εσωτερικό γεγονός το οποίο διαδραματίζεται στον ψυχικό κόσμο του ατόμου⁸. Έτσι, η τυποποίησή του ως στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης, και ειδικότερα ως ενδιάμεσο αποτέλεσμα του εγκλήματος, παραβιάζει τα όρια που χαράσσει το άρθρο 7 του Συντάγματος⁹ και καταλήγει σε ανεπίτρεπτη τιμώρηση του φρονήματος. Ειδικότερα, δεδομέ-

7. Χρήστος Παπακυλιανός, Η δημόσια τάξη ως συνταγματικά αποδεκτός περιορισμός της ελευθερίας του λόγου: Προϋποθέσεις μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του ΠΚ σ. 333.

8. Το μίσος εντάσσεται στις λεγόμενες *σθενικές αψιθυμίες (sthenische Affekte)* οι οποίες εκφράζουν διόγκωση- διαστολή του εγώ, και στις οποίες περιλαμβάνονται μεταξύ άλλων το μίσος, η οργή, ο θυμός, η αγανάκτηση, και η εκδίκηση. Θεωρείται δε μια μη νοσηρή, πρόσκαιρη και αιφνίδια υπερδιέγερση ενός συναισθήματος, ορμής, ή πάθους. Βλ. Χρήστος Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος I, Εκδ. Δίκαιο & Οικονομία Π.Ν. Σάκκουλας 2007, σ. 603.

9. Άρθρο 7 Συντάγματος: *Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.*

νου ότι το άρθρο 7 του Συντάγματος επιτάσσει την ύπαρξη «πράξεως» ως απαραίτητη προϋπόθεση κάθε εγκλήματος, ο ποινικός νομοθέτης δεν μπορεί να τυποποιήσει ως στοιχείο αντικειμενικής υπόστασης ένα συναίσθημα διότι αυτό δεν αποτελεί πράξη, και ως εκ τούτου δεν έχει ποινικό ενδιαφέρον. Το μίσος ως εσωτερικό γεγονός είναι ελεύθερο, όπως ελεύθερες είναι οι σκέψεις, οι ιδέες, τα φρονήματα, οι πολιτικές και θρησκευτικές πεποιθήσεις, οι γνώσεις, τα συναισθήματα και οι διαθέσεις του ατόμου, και δεν επιτρέπεται να υπαχθεί στο πεδίο ενδιαφέροντος του ποινικού δικαίου¹⁰.

Ως εκ τούτου, στην περίπτωση του αντιρατσιστικού νόμου η «πρόκληση μίσους» ως στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης είναι εξαιρετικά προβληματική, αφού δεν μπορεί να τιμωρείται αυτός που προκαλεί σε άλλον ένα συναίσθημα, όπως το μίσος, όπως επίσης δεν μπορεί να τιμωρείται αυτός που δοκιμάζει ένα συναίσθημα έστω και εάν αυτό είναι αντικοινωνικό.

Δεύτερον, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η τυποποίηση της ρατσιστικής υποκίνησης σε μίσος ή βία ως εγκλήματος *συγκεκριμένης διακινδύνευσης* καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή την εφαρμογή της διάταξης στην πράξη. Συγκεκριμένα, για να είναι αξιόποινη η ρατσιστική υποκίνηση θα πρέπει να επέλθει ως αποτέλεσμα ο υπαρκτός κίνδυνος για την δημόσια τάξη, που είναι και το προστατευόμενο εν προκειμένω έννομο αγαθό. Θα πρέπει δηλαδή να δημιουργηθεί από την συμπεριφορά του δράστη μια έκρυθμη κατάσταση η οποία συνιστά προστάδιο ανατροπής της ειρηνικής συμβίωσης των πολιτών. Με άλλα λόγια, η ρατσιστική υποκίνηση σε μίσος ή βία θα πρέπει να δημιουργεί μια επικίνδυνη ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα έτοιμη να οδηγήσει στην διασάλευση της τάξης με τον πρώτο σπινθήρα¹¹.

Είναι αμφίβολο κατά πόσο η συγκεκριμένη τυποποίηση θα καταστήσει ευχερή την εφαρμογή του νόμου στην πράξη, ενόψει του ότι ο προϊσχύσας Ν. 927/1979 έμεινε ουσιαστικά ανεφάρμοστος, μολονότι η εκεί αξιόποινη συμπεριφορά τυποποιούνταν ως έγκλημα δυνητικής δι-

10. Χρίστος Μυλωνόπουλος, ο.π. σ. 103.

11. Ιωάννης Μανωλεδάκης, Επιβουλή της δημόσιας τάξης. Εκδόσεις Σάκκουλα 1994, σ. 24.

ακινδύνευσης, και αρκούσε απλώς η αντικειμενική προσφορότητα της συμπεριφοράς να προκαλέσει συγκεκριμένο κίνδυνο. Πλέον, υπό το ισχύον καθεστώς, θα πρέπει να καταφάσκει όχι μόνο η προσφορότητα της ρατσιστικής υποκίνησης να οδηγήσει στην διασάλευση της τάξης, αλλά αυτή ταύτη η δημιουργία συγκεκριμένου και υπαρκτού κινδύνου για την δημόσια τάξη.

Είναι επίσης εξαιρετικά αμφίβολο εάν η νέα αυτή αντιρατσιστική νομοθεσία θα γνωρίσει γενικά εφαρμογή στην πράξη, ενόψει του ότι, όπως προαναφέρθηκε, ο προϊσχύσας αντιρατσιστικός νόμος του 1979 στα 35 χρόνια ισχύος του δεν εφαρμόστηκε παρά ελάχιστα¹².

Κομβική απόφαση για την εφαρμογή –ή ορθότερα την μη εφαρμογή– της αντιρατσιστικής νομοθεσίας είναι η 3/2010 απόφαση της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου¹³. Ο Άρειος Πάγος με την παραπάνω απόφαση επικύρωσε αθωωτική απόφαση του Εφετείου δυνάμει της οποίας απηλλάγη συγγραφέας βιβλίου με προκλητικά αντισημιτικό περιεχόμενο. Το Ακυρωτικό έκρινε ότι «*δεν συνιστά προτροπή η απλή έκφραση γνώμης, επιστημονικής κριτικής, έστω και δυσάρεστης ή επικριτικής για τα μέλη μιας φυλής ή εθνικότητας*» και ότι «*κάθε συγγραφέας έχει την δυνατότητα να αξιολογεί, να κρίνει και να ερμηνεύει τα ιστορικά γεγονότα σύμφωνα με τις πολιτικοϊδεολογικές του απόψεις*». Βέβαια, δεδομένου ότι το επίμαχο βιβλίο περιλαμβάνει περικοπές όπως «*Έτσι θέλουν οι Εβραίοι διότι μόνον έτσι καταλαβαίνουν: εντός 24 ωρών και εκτελεστικό απόσπασμα*» η απόφαση αυτή του Αρείου Πάγου είναι αμφίβολης ορθότητας, ενώ υπήρχε και ισχυρή μειοψηφία.

Γενικότερα, παρατηρείται μια διστακτικότητα από τις δικαστικές και εισαγγελικές αρχές ως προς την εφαρμογή της αντιρατσιστικής νομοθεσίας. Έτσι και η 26/2011 διάταξη της Εισαγγελέως Πλημμελειοδικών Αιγίου¹⁴ απέρριψε έγκληση που είχε υποβληθεί σε βάρος Μητροπολίτη ο οποίος κατηγορήθηκε ότι αμφισβήτησε προκλητικά την ελληνική ταυτότητα ομάδας πολιτών οι οποίοι αυτοπροσδιορίζονται ως άθεοι, χα-

12. Δημοσιευμένες αποφάσεις η ΟΛΑΠ 3/2010, η ΝαυτΠειρ 588/2011, και η 26/2011 Διάταξη της Εισαγγελέως Πλημμελειοδικών Αιγίου.

13. ΟΛΑΠ 3/2010, ΠοινΔικ 2010 σ. 533.

14. 26/2011 Διάταξη Εισαγγελέα Πλημ/κών Αιγίου, ΠοινΧρ 2013 σ. 314.

ρακτηρίζοντάς τους με ανάρτηση στο προσωπικό του blog ως άεθρους, άθεους και απάτριδες, από τους οποίους το Κράτος θα έπρεπε να αφαιρέσει την ελληνική ιθαγένεια και να τους αποπέμψει από την Ελλάδα ως «προδότες της Πατρίδος», λόγω της μειονοτικής θρησκευτικής ταυτότητάς τους. Η Εισαγγελέας ειδικότερα έκρινε ότι ο εγκαλούμενος Μητροπολίτης «*δεν υπερέβη το αναγκαίο μέτρο που απαιτείται για την έκφραση των απόψεών του, και ολόκληρο το δημοσίευμα αποτελεί έκφραση γνώμης σύμφωνα με το άρθρο 14 του Συντάγματος*».

Πάντως, είναι χαρακτηριστικό ότι τόσο η αρεοπαγίτικη απόφαση όσο και η εισαγγελική διάταξη εξαιρούν ιδιαίτερα την συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία της έκφρασης¹⁵ η οποία, όπως αναφέρεται, συνιστά ένα από τα βασικά θεμέλια μιας δημοκρατικής κοινωνίας και μια από τις βασικές προϋποθέσεις για την πρόοδο της και για κάθε μεμονωμένη προσωπική ολοκλήρωση. Οι απαιτήσεις μιας δημοκρατικής κοινωνίας είναι ο πλουραλισμός και η ανεκτικότητα, και σε αυτό το πλαίσιο οι δημοκρατικές κοινωνίες ανέχονται ακόμα και αντιδημοκρατικές αντιλήψεις.

Εξάλλου, και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου δέχεται ότι η ελευθερία της έκφρασης περιλαμβάνει στο προστατευτικό πεδίο της όχι μόνο τις «πληροφορίες» ή τις «ιδέες» που γίνονται ευμενώς δεκτές ή κρίνονται μη προσβλητικές ή αδιάφορες, αλλά και εκείνες που προσβάλλουν, σοκάρουν ή ενοχλούν¹⁶. Συνεπώς, ακόμη και ο ρατσιστικός λόγος είναι σε κάποιο βαθμό ελεύθερος.

Καταληκτικά συμπεραίνουμε ότι η ποινικοποίηση του «λόγου του μίσους» έρχεται κατ' αρχήν σε σύγκρουση με την ελευθερία της έκφρασης και γι' αυτό οι κυρωτικοί κανόνες θα πρέπει να ερμηνεύονται *συσταλτικά και αυστηρά*, και να εφαρμόζονται με *φειδώ*. Υποστηρίζεται

15. Άρθρο 14 παρ. 1 Συντάγματος: *Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά, και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους*.

16. Βλ. ενδεικτικά αποφάσεις ΕΔΔΑ *Gunduz κ. Τουρκίας* της 14-06-2004 (Application No. 35071/97), *Vejdeland and others κατά Σουηδίας* της 09-05-2012 (Application No: 1813/07), *Jean- Marie Le Pen κατά Γαλλίας* της 20-04-2010 (Application No: 18788/09).

δε –ορθώς– ότι η απόλυτη απαγόρευση έκφρασης ρατσιστικών ιδεών είναι αντισυνταγματική καθώς θίγει τον πυρήνα του δικαιώματος έκφρασης, και τυχόν ποινική υπόσταση που περιλαμβάνει τέτοια απόλυτη απαγόρευση δεν θέτει καν πρωτογενώς άδικο¹⁷. Εξάλλου, μια τέτοια απόλυτη απαγόρευση θα συνιστούσε προσπάθεια ρύθμισης της ηθικής ζωής των πολιτών και όχι τιμώρηση αξιόποινων συμπεριφορών, υπαγόμενη έτσι στην έννοια του μοραλισμού.

Σε κάθε δε περίπτωση ρατσιστικής εκδήλωσης θα πρέπει να γίνεται μια *in concreto* στάθμιση ανάμεσα αφενός στην ελευθερία της έκφρασης, αφετέρου στην απαξία που προξενεί η προσβολή ή ο κίνδυνος προσβολής του θιγόμενου εννόμου αγαθού.

ii) Το ρατσιστικό έγκλημα (άρθρο 81Α ΠΚ)

Το ρατσιστικό έγκλημα ή *έγκλημα μίσους (hate crime)* προβλέπεται στο άρθρο 81Α, το οποίο προστέθηκε λίαν προσφάτως στον Ποινικό Κώδικα¹⁸. Το άρθρο 81Α ΠΚ δεν μπορεί να εφαρμοστεί αυτοτελώς, αλλά πάντοτε σε συνδυασμό με κάποιο έγκλημα του ειδικού μέρους του Ποινικού Κώδικα, και συνιστά διακεκριμένη παραλλαγή του συγκεκριμένου βασικού εγκλήματος¹⁹. Τιμωρείται βαρύτερα δε για το λόγο ότι το ρατσιστικό έγκλημα τελείται από *μίσος* λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του παθόντος, και συγκεκριμένα «από μίσος λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας του παθόντος». Πριν την θέση σε ισχύ του άρθρου 81Α ίσχυε η διάταξη του άρθρου 79 παρ.3 τελευταίου εδάφιο του ΠΚ το οποίο προέβλεπε το ρατσιστικό κίνητρο του δράστη

17. *Μοροζίνης Ιωάννης*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης. Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 § 1, 2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση – πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα. ΠοινΧρ 2010, σ. 452.

18. Το άρθρο 10 του Ν. 4285/2014 (ΦΕΚ Α' 191/10-09-2014) εισήγαγε το άρθρο 81Α στον Ποινικό Κώδικα με την ταυτόχρονη κατάργηση του τελευταίου εδαφίου της παρ. 3 του άρθρου 79 ΠΚ.

19. Έτσι η συνδυασμένη εφαρμογή των άρθρων 81Α και 361 ΠΚ συνιστά την διακεκριμένη παραλλαγή της ρατσιστικής εξύβρισης.

ως επιβαρυντική περίπτωση της πράξης του.

Το ρατσιστικό έγκλημα δηλαδή απαιτεί *κίνητρο μισαλλοδοξίας*, το οποίο θα πρέπει να είναι το ουσιώδες ή έστω δεσπόζον κίνητρο του δράστη για την τέλεση της πράξης του, και δεν αρκεί απλώς να συντρέχει παραλλήλως με κάποια άλλη αιτία (λχ προσωπική έριδα δράστη και θύματος)²⁰.

Τα εγκλήματα αυτά είναι ιδιαίτερος αξιόμεμπτα διότι δεν στοχεύουν να πλήξουν κάποιο συγκεκριμένο θύμα για λόγους που αφορούν προσωπικά το άτομο αυτό. Τα εγκλήματα μίσους πρωτίστως στοχεύουν να εκφοβίσουν ολόκληρη την ομάδα στην οποία ανήκει το θύμα. Πρόκειται δηλαδή για *εγκλήματα- μηνύματα* προς την στοχοποιούμενη ομάδα.

Σε ό,τι αφορά δε το «θύμα» ενός εγκλήματος μίσους το άτομο αυτό βιώνει θυματοποίηση εντονότερη από την συνήθη, και κατακλύζεται από αισθήματα θυμού, φόβου, κατάθλιψης. Αυτό συμβαίνει διότι το άτομο γνωρίζει ότι κατέστη θύμα λόγω κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του τα οποία είναι μόνιμα και αμετάβλητα, και βιώνει υψηλά επίπεδα αγωνίας διότι γνωρίζει ότι ανά πάσα στιγμή μπορεί να καταστεί θύμα νέας εγκληματικής πράξης λόγω των χαρακτηριστικών του αυτών²¹. Εξάλλου, όπως εύστοχα παρατηρεί και ο Κορνήλιος Καστοριάδης²² το κύριο χαρακτηριστικό του ρατσιστικού μίσους είναι τούτο: η *απαραίτητη μη-μεταστρεψιμότητα* του άλλου.

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι το ρατσιστικό έγκλημα εντάσσεται στην *σκοτεινή περιοχή της εγκληματικότητας* καθώς τα θύματα είναι ιδιαίτερα ευάλωτα και συνήθως από φόβο ή άγνοια διστάζουν να καταγγείλουν τα εγκλήματα σε βάρος τους.

Αποτελεί δε και ένα *κοινωνικό παράδοξο*, καθώς οι δράστες επιτίθενται για το λόγο ότι νιώθουν πως απειλούνται ατομικά από πρόσωπα, τα οποία βρίσκονται σε πιο ευπρόσβλητη, τρωτή και αδύναμη θέση

20. Βούλγαρης Γεώργιος, Τα εγκλήματα μίσους. ΠοινΔικ 2010, σ. 711.

21. Παπαγεωργίου Αναστασία, Εγκλήματα σε βάρος μεταναστών: μία θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου. Ποιν/λογ 2008, σ. 973.

22. Καστοριάδης Κορνήλιος, Ο θρυμματισμένος κόσμος. Εκδόσεις 'Υψιλον 1987, σ. 39.

από τους ίδιους²³.

iii) Τελικές Σκέψεις

Καταληκτικά, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ο εκσυγχρονισμός της νομοθεσίας για την καταστολή της ρατσιστικής υποκίνησης σε πράξεις μίσους ή βίας αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την προστασία των πιο αδύναμων και ευπρόσβλητων ομάδων της κοινωνίας, στο βαθμό βέβαια που η ποινική νομοθεσία δεν περιορίζει ανεπίτρεπτα την ελευθερία της έκφρασης του ατόμου και δεν τιμωρεί τον δράστη για το φρόνημά του.

Ωστόσο, η πρόληψη και καταστολή των ρατσιστικών εκδηλώσεων μέσω του ποινικού δικαίου δεν είναι αρκετή. Πρωτίστως, η λύση στο πρόβλημα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας έγκειται στην προώθηση και ενθάρρυνση του δημοσίου διαλόγου²⁴:

- Με την ενθάρρυνση της αποδοχής –και όχι απλά ανοχής- του διαφορετικού.

- Με την απόρριψη στερεοτυπικών απεικονίσεων που επικρατούν για ιδιαίτερες ομάδες ατόμων όπως οι μετανάστες, οι άθεοι, οι Ρομά, οι

23. Παπαγεωργίου Αναστασία, ο.π. σ. 970.

24. Το επιχείρημα υπέρ του δημοσίου διαλόγου διατυπώνεται κατ' επανάληψη από Αμερικανούς θεωρητικούς. Στην αμερικανική θεωρία υποστηρίζεται ότι αν και ο ρατσιστικός λόγος έχει διαπιστωμένες βλαπτικές συνέπειες, εντούτοις αυτές δεν κρίνονται αρκετές προκειμένου να περιοριστεί η ελευθερία του λόγου. Αναφέρονται στον *Durkheim* ο οποίος έχει επισημάνει ότι όσο περισσότερο ο διάλογος, η έκφραση στοχασμών, και το κριτικό πνεύμα διαδραματίζουν έναν ουσιώδη ρόλο στα δημόσια πράγματα, τόσο περισσότερο το έθνος κρίνεται δημοκρατικό. Στην αμερικανική έννομη τάξη δηλαδή κρίνεται ότι η ελευθερία της έκφρασης συνιστά των πυρήνα της Δημοκρατίας, διότι μόνο μέσα από τον ελεύθερο δημόσιο διάλογο η ατομική θέληση του καθενός, μετασχηματίζεται σε συλλογική θέληση, και δημιουργείται έτσι γνήσια κοινή γνώμη, η οποία καθορίζει την λήψη των πολιτικών αποφάσεων. Ο ρατσιστικός λόγος είναι επιβλαβής και πρέπει να αντιμετωπισθεί. Πλην όμως, ενόψει της καθοριστικής σημασίας της ελευθερίας του λόγου για την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος, η αντιμετώπιση πρέπει να συνίσταται σε περαιτέρω διάλογο και όχι σε περιορισμό του δικαιώματος ή ποινική καταστολή (Ενδεικτικά βλ. *Post Robert, Racist Speech, Democracy, and the First Amendment*. *William and Mary Law Review* (Vol. 32:267).

ομοφυλόφιλοι, τα άτομα με αναπηρία κλπ.

- Με την προώθηση του πολιτιστικού πλουραλισμού.
- Με την αποδοκιμασία θεωριών περί βιολογικής προδιάθεσης μειο-νοτικών ομάδων στο έγκλημα ή σε εν γένει αποκλίνουσα κοινωνική συμπεριφορά.

Οι ρατσιστικές εκδηλώσεις μπορούν και πρέπει να καταπολεμηθούν, αλλά αυτό θα συμβεί μόνο εάν ο ρατσισμός εδραιωθεί στην συνείδηση της κοινής γνώμης ως παράλογος, αντικοινωνικός, και αντιανθρώπινος. Η δε συμμετοχή των πολιτών στον δημόσιο διάλογο είναι η πιο ενδεδειγμένη επιλογή για την επίτευξη αυτού του στόχου.

Όψεις των εγκλημάτων μίσους στην Ελλάδα και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΛΚΙΑ*

I. Εννοιολογική και θεωρητική προσέγγιση των εγκλημάτων μίσους

Ως έγκλημα μίσους ορίζεται η εγκληματική πράξη που υποκινείται από έχθρα ή προκατάληψη ενάντια σε ένα άτομο ή την περιουσία του (κινητή και ακίνητη), βασιζόμενη σε πραγματικά ή εικαζόμενα φυλετικά, εθνικά/εθνοτικά, θρησκευτικά, έμφυλα χαρακτηριστικά, στην αναπηρία και στο σεξουαλικό προσανατολισμό του θύματος (McLaughlin, 2006, σ. 194). Ο ανωτέρω εγκληματολογικός ορισμός περιλαμβάνει τις βασικές διαστάσεις των νομικών ορισμών των εγκλημάτων μίσους στην Ευρώπη και εν γένει στις Δυτικές βιομηχανικές κοινωνίες. Ομοίως, η ελληνική έννομη τάξη σύμφωνα με το άρθρο 1 του ν.4285/2014, αναφέρει ότι οι πράξεις ή οι ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων «προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία».

Μολονότι τα εγκλήματα μίσους είναι εγγενή¹ στις ανθρώπινες κοινωνίες, η πολιτειακή και η επιστημονική εστίαση σε αυτά είναι σχετικά πρόσφατες. Η αναγωγή των εγκλημάτων μίσους σε αυτόνομο

* Δρ Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου

1. Ενδεικτικά αναφέρονται το «κυνήγι» μαγισσών στο Μεσαίωνα, οι επιθέσεις εις βάρος των Εβραίων, των τσιγγάνων, η δράση της ομάδας Κου-Κλουξ-Κλαν στις ΗΠΑ.

κοινωνικό ζήτημα και διακριτό έγκλημα υπήρξε αποτέλεσμα των αντιρατσιστικών κινημάτων καθώς και των εκστρατειών αναφορικά με τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, των γυναικών και των ατόμων με ειδικές ανάγκες (McLaughlin, 2006, σ. 194). Ο διακριτός χαρακτήρας των εγκλημάτων μίσους έναντι άλλων εγκλημάτων προσδιορίζεται από α. το κίνητρο του δράστη β. τις συνέπειές τους (OSCE-ODIHR, 2009, σ. 20-29). Ως προς το πρώτο, τα εγκλήματα μίσους προσβάλλουν την ταυτότητα του ατόμου καθ' εαυτή (φυλή, χρώμα, θρησκεία κ.λπ.), δηλαδή, την υποκειμενική και υπαρξιακή του υπόσταση, με αποτέλεσμα να προκαλείται μεγαλύτερη βλάβη συγκριτικά με άλλου είδους εγκλήματα, εφόσον το θύμα δεν είναι δυνατόν να αλλάξει βασικά χαρακτηριστικά της ταυτότητάς του (π.χ. χρώμα δέρματος) ή δεν πρέπει να αναμένεται ότι θα αποκηρύξει τα χαρακτηριστικά της ταυτότητάς του για τα οποία θυματοποιήθηκε (π.χ. σεξουαλικός προσανατολισμός). Ως προς τις συνέπειες, τα εγκλήματα μίσους γενικεύουν και κλιμακώνουν το φόβο θυματοποίησης στην ομάδα/κοινότητα που μοιράζεται το ίδιο χαρακτηριστικό με το θύμα. Επιπρόσθετα, μέσα από την «κανονικοποίησή» τους, λόγω της συχνότητας τέλεσης και της ανεπαρκούς αντιμετώπισης, προσβάλλονται η αξιοπρέπεια του ατόμου, η ιδέα της ισότητας μεταξύ των μελών της κοινωνίας, ο πλουραλιστικός χαρακτήρας της, οι δημοκρατικοί θεσμοί και αξίες της (Χαλκιά, 2013).

Ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ) προσδιορίζει επιχειρησιακά τα εγκλήματα μίσους ως ποινικά αδικήματα που υποκινούνται από προκαταλήψεις. Το πρώτο χαρακτηριστικό, επομένως, των εγκλημάτων μίσους είναι ότι συνιστούν αδικήματα του ποινικού δικαίου (επίθεση, καταστροφή περιουσίας, δολοφονία κ.λπ.). Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι το έγκλημα που διεπράχθη υποκινήθηκε λόγω ενός τουλάχιστον από τα προαναφερθέντα κίνητρα που στηρίζονται σε συγκεκριμένες προκαταλήψεις. Για να εκτιμηθεί εάν μια εγκληματική πράξη υποκινήθηκε από προκατάληψη, ο ΟΑΣΕ χρησιμοποιεί ορισμένους «δείκτες προκαταλήψεων» που παρέχουν κριτήρια αξιολόγησης του πιθανού κινήτρου, αν και δεν αποδεικνύουν απαραίτητα ότι η προκατάληψη ήταν το κίνητρο της πράξης. Οι εν λόγω δείκτες περιλαμβάνουν την πρόσληψη του θύματος σχετικά

με το αν η πράξη υποκινήθηκε ή όχι από προκατάληψη, την προφορική ή τη γραπτή αναφορά του δράστη στα χαρακτηριστικά της ταυτότητας του θύματος, τη διαφοροποίηση μεταξύ δράστη και θύματος αναφορικά με τη φυλή, τη γλώσσα κ.λπ., τη συμμετοχή του δράστη σε οργανωμένες ομάδες μίσους (π.χ. παραστρατιωτικές ή εθνικιστικές οργανώσεις), τη σημασία που έχει για μια ομάδα, στην περίπτωση των επιθέσεων κατά της περιουσίας (κινητής ή ακίνητης), μια συγκεκριμένη δομή ενωσιακού χαρακτήρα ή μία τοποθεσία, λόγω π.χ. θρησκευτικών ή άλλων συμβολικών διαστάσεων που φέρει (OSCE-ODIHR, Annual Report for 2012, σ. 149). Σε ένα έγκλημα μίσους, επίσης, μπορεί να συντρέχουν πολλαπλές προκαταλήψεις (π.χ. θρησκευτικές και εθνικές) αλλά και η πράξη καθ' εαυτή ενδέχεται να σχετίζεται με το υλικό όφελος που προκύπτει από την κλοπή χρημάτων, κινητού τηλεφώνου κ.λπ. (OSCE-ODIHR, Annual Report for 2012, σ. 150). Συνεπώς τα κίνητρα των δραστών στα εγκλήματα αυτά είναι πολλές φορές είναι μικτά. Ως εκ τούτου, η απόδειξη του κινήτρου καθίσταται εξ αντικειμένου δύσκολη, με αποτέλεσμα να ελλοχεύει, μεταξύ άλλων, ο κίνδυνος υποαναφοράς ή υπερναφοράς του εν λόγω εγκλήματος είτε από τις αστυνομικές στατιστικές είτε από τις έρευνες θυματοποίησης.

Όσον αφορά το επιστημονικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η κατανόηση και η ερμηνεία των εγκλημάτων μίσους διαπιστώνονται τα εξής: η βιβλιογραφία κυριαρχείται από την εμπειρία των εγκλημάτων μίσους, όπως αυτή διαμορφώνεται στις Δυτικές κοινωνίες, καθώς οι μελέτες αφορούν, στην πλειονότητά τους, όσα συμβαίνουν στα Δυτικά βιομηχανοποιημένα κράτη (Perry, 2014). Ως εκ τούτου, από εγκληματολογική σκοπιά, ελάχιστα είναι γνωστά, επί παραδείγματι, για τη φυλετική ή τη θρησκευτική βία στην Ιαπωνία, την ομοφοβική βία στη Σαουδική Αραβία και σε άλλα κράτη της Ασίας. Από την άλλη πλευρά, στις Δυτικές κοινωνίες υπάρχουν εγκλήματα που διαφεύγουν της προσοχής των εγκληματολόγων, όπως η εθνική κάθαρση που έλαβε χώρα στα Βαλκάνια και ειδικά στην πρώην Γιουγκοσλαβία² ή η σχέση μεταξύ

2. Nansen Dialogue Centre, Monitoring and responses to attacks on religious buildings and other holy sites in BiH, The Project Review Report, 20 March 2013, Sarajevo, Nansen Dialogue Centre, <<https://www.sfcg.org/wp->

εγκλημάτων μίσους και τρομοκρατικών πράξεων, όπως η διπλή επίθεση από τον A.B.Breivik, το 2011, στη Νορβηγία³. Ενόψει των ανωτέρω, καθίσταται προφανές ότι η προσέγγιση των εν θέματι εγκλημάτων επιχειρείται υπό συγκεκριμένη οπτική και συχνά εξαντλείται σε ένα μονοθεματικό ερμηνευτικό πλαίσιο, χωρίς να εμπλουτίζεται από γεγονότα που λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικά πολιτισμικά περιβάλλοντα.

Επιπρόσθετα, είναι απαραίτητο να διακρίνονται πράξεις ή ενέργειες που μπορεί μεν να προσομοιάζουν με εγκλήματα μίσους αλλά δεν ανήκουν σε αυτά, ώστε να αποφευχθούν πιθανές εννοιολογικές επικαλύψεις μεταξύ διαφορετικών μορφών εγκληματικότητας. Συγκεκριμένα πράξεις μίσους που αφορούν ολική ή μερική καταστροφή για παράδειγμα μιας εθνοτικής ή θρησκευτικής ομάδας κατά τρόπο συστηματικό και εκτεταμένο περιλαμβάνονται στο έγκλημα της γενοκτονίας το οποίο τιμωρείται με βάση το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο (Βούλγαρης, 2015). Διαπιστώνεται, επομένως, ότι εγκλήματα αυτής της έκτασης μολονότι εμπεριέχουν διαστάσεις των εγκλημάτων μίσους, δεν εμπίπτουν σε αυτή τη μορφή εγκληματικότητας, καθότι προϋποθέτουν μαζικές και οργανωμένες πράξεις βίας που ξεπερνούν το κοινό και μεμονωμένο έγκλημα μίσους.

Όσον αφορά τη θεωρητική προσέγγιση των εγκλημάτων μίσους, οι σχετικές μελέτες εστιάζουν κυρίως σε ερμηνείες μακρο και μικροεπιπέδου. Αναλυτικότερα, οι μακρο-πολιτικοοικονομικές θεωρίες (κριτική θεωρία) δίνουν έμφαση στο οικονομικο-κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο που δημιουργεί το κατάλληλο υπόβαθρο για την εμφάνιση ρατσιστικών και ξενοφοβικών εκδηλώσεων, οι οποίες κορυφώνονται με πράξεις βίας. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτισμικές θεωρίες εστιάζουν στις αξίες

<content/uploads/2014/06/UHCS-Bosnia-Pilot-Final-Report-Year-2-FOR-PUBLICATION.pdf>

3. Ο A. B. Breivik προέβη σε διπλή τρομοκρατική επίθεση. Η πρώτη έλαβε χώρα έξω από κυβερνητικά κτήρια στο κέντρο της πρωτεύουσας της Νορβηγίας με αποτέλεσμα τον θανάσιμο τραυματισμό οκτώ ατόμων και η δεύτερη σε κατασκήνωση της νεολαίας του εργατικού κόμματος της χώρας όπου ο δράστης πυροβόλησε 69 άτομα. Πρωτίτερα είχε δημοσιεύσει στο διαδίκτυο κείμενα ακροδεξιάς εξτρεμιστικής ιδεολογίας.

και στις πεποιθήσεις των διαφορετικών πολιτισμών. Συγκεκριμένα, η «ξένη» κουλτούρα προσλαμβάνεται ως προσβάλλουσα τις παραδοσιακές αξίες και τις πεποιθήσεις της κυρίαρχης (Beck, 2001, σ. 6480). Γι' αυτό «τόσο οι δομικοί αποκλεισμοί όσο και οι πολιτισμικές απεικονίσεις κάνουν τα μέλη μιας μειονότητας ευάλωτα απέναντι στη συστημική βία και ειδικά την εθνοβία. Το πρώτο τους κάνει ευάλωτους στόχους, το δεύτερο «νόμιμους» στόχους» (Perry, 2003, σ. 17). Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τη θεωρία της φυλετικής απειλής, η αύξουσα παρουσία και η ορατότητα των μειονοτήτων προσλαμβάνονται από την κυρίαρχη φυλετική/εθνική ομάδα ως οικονομική, πολιτική κοινωνική και πολιτισμική απειλή (D'Alessio, Stolzenberg, & Eitle, 2002). Οι προσεγγίσεις αυτές αναφέρονται κυρίως σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από έντονη πληθυσμιακή ανομοιογένεια (Πανούσης, 2012). Διαφορετική προσέγγιση, σύμφωνα με τη μέθοδο της ολοκλήρωσης στην Εγκληματολογία (Walters, 2011), επιχειρείται με τη σύνθεση των θεωριών έντασης (Merton), της θεωρίας δράσης να «κάνεις τη διαφορά» -structured action theory of 'doing difference' (Perry)- και της θεωρίας του αυτοελέγχου (Gottfredson/Hirschi). Οι δύο πρώτες αναφέρονται στο μακροεπίπεδο και η τρίτη στο μικροεπίπεδο, προκειμένου να ερμηνευθεί γιατί στο ίδιο κοινωνικό πλαίσιο κάποιοι προβαίνουν στην τέλεση πράξεων ρατσιστικής βίας, ενώ άλλοι όχι. Από την άλλη πλευρά, οι ατομοκεντρικές προσεγγίσεις σχετικά με το προφίλ των δραστών εστιάζουν κυρίως στις ψυχοπαθολογικές και ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις (Pardy, 2011), στη στρατολόγηση και στη συμμετοχή σε οργανωμένες ομάδες ρατσιστικού μίσους, στο προϋπάρχον ποινικό μητρώο, στη χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών, στην προηγούμενη ψυχιατρική μεταχείριση, στα χαρακτηριστικά της αυταρχικής προσωπικότητας (Craig, 2002, σ. 94-97).

Όσον αφορά τα κίνητρα του δράστη, οι McDevitt/Levin/Bennett (2002), επιχειρώντας να διατυπώσουν μια *τυπολογία των κινήτρων* που ωθούν στην τέλεση εγκλημάτων μίσους, αναφέρουν τέσσερα διαφορετικά κίνητρα: 1. *Εγκλήματα μίσους που αναζητούν τη συγκίνηση*: Η επιβολή πόνου σε άλλους προσφέρει σε ομάδες ατόμων σαδιστική συγκίνηση, όπως π.χ. οι έφηβοι μπορεί να διασκεδάζουν, καταστρέφοντας ιδιοκτησίες άλλων ή όσων προσλαμβάνουν ως διαφορετικούς. 2.

Αντιδραστικά (αμυντικά) εγκλήματα μίσους: Οι δράστες θεωρούν ότι μέσω της συμπεριφοράς τους προστατεύουν την κοινότητα ή/και την ευρύτερη κοινωνία από τους «άλλους», οι οποίοι αποτελούν κίνδυνο για τη συνοχή, την κανονικότητα της καθημερινότητας και την «καθαρότητα» π.χ. του έθνους. 3. *Εγκλήματα μίσους με αποστολή:* Ο δράστης θεωρεί ότι θα διώξει το «κακό» από τον κόσμο, όπως, για παράδειγμα, συνέβη, με τις ομάδες των skinheads, την Κου-Κλουξ-Κλαν. 4. *Εγκλήματα μίσους ως αντίποινα:* Αποτελούν απάντηση στο πλαίσιο της άτυπης κοινωνικής αντίδρασης απέναντι σε ένα έγκλημα που είτε συνέβη είτε θεωρήθηκε ότι συνέβη και, συνήθως, συμβάλλουν σε έναν αέναο κύκλο αναπαραγωγής των εγκλημάτων μίσους.

Σύμφωνα με την Perry (2001) σημαντική για την κατανόηση του θεωρητικού πλαισίου των εγκλημάτων ρατσιστικού μίσους είναι η συμβολή της κοινωνικής ταυτότητας και των ιεραρχήσεων που αποτυπώνονται σε αυτή. Η συγγραφέας υποστηρίζει ότι στις σύγχρονες κοινωνίες η εξουσία θεμελιώνεται βάσει της κυριαρχίας της πάνω σε όσους ορίζονται ως διαφορετικοί (doing difference –κατά το doing gender), τους οποίους απομονώνει, αποκλείει και περιθωριοποιεί. Συνεπώς, το ζήτημα της *ετερότητας και της ιεράρχησής της* καθίσταται εξαιρετικά σημαντικό. Στην ύστερη νεωτερικότητα, με την υποχώρηση του κυριαρχικού ρόλου της παράδοσης, η προσωπική ή/και η συλλογική βιογραφία, όπως πραγματώνονται στους θεσμούς της οικογένειας, της εργασίας αλλά και στο περιβάλλον κατοικίας, προσλαμβάνονται ως επισφαλείς. Στο πλαίσιο αυτό η εθνικότητα, η φυλή, το φύλο, η κοινωνική τάξη, η θρησκεία θεωρούνται ως «ασφαλείς τόποι» μέσα σε ένα περιβάλλον που λογίζεται ανασφαλές (Young, 2007, σ.3). Για τη διαχείριση της ανασφάλειας ενεργοποιείται, συλλογικά και ατομικά, ο μηχανισμός απόδοσης συγκεκριμένων και στιβαρών κοινωνικών ταυτοτήτων, τόσο στην έξω όσο και στην εσω-ομάδα. Εν προκειμένω, τίθενται, στην προσπάθεια αναζήτησης ενός «ασφαλούς τόπου», ζητήματα του είδους «ποιοι είμαστε εμείς» και «ποιοι είναι οι άλλοι». Για το λόγο αυτό η «ετεροποίηση» (othering)⁴, ως κοινωνική διαδικασία, δύναται να δη-

4. Ετεροποίηση είναι «η προβολή χαρακτηριστικών σε έναν άλλον και μέσω αυ-

μιουργήσει έναν «καλό εχθρό», μέσα από πεπιοθήσεις που θεωρούν τον άλλον ως «αιτία» μιας σειράς προβλημάτων και ως εγγενώς «διαφορετικό» από τους υπόλοιπους (Young, 2003, σ. 400). Οι προαναφερθείσες θεωρητικές προσεγγίσεις δεν είναι κατ' ανάγκη αλληλοαποκλειόμενες. Εν αντιθέσει, η εξηγητική τους δυναμική ευρίσκεται στη διερεύνηση της αλληλεπίδρασης των επιμέρους προσδιοριστικών παραγόντων των εγκλημάτων μίσους.

Από την άλλη πλευρά, επιμέρους ταυτότητες συνυπάρχουν σε κάθε μεμονωμένο άτομο. Για παράδειγμα, ένα θύμα εγκλήματος μίσους δεν είναι μόνο μουσουλμάνος, αλλά μπορεί να είναι και ομοφυλόφιλος και παρίας. Στοχοποιείται, δηλαδή, ένα άτομο επειδή είναι ή θεωρείται μουσουλμάνος αλλά παράλληλα σε αυτό συνυπάρχουν ευαλωτότητες άλλης τάξης οι οποίες ενδέχεται να συντείνουν στη θυματοποίησή του. Σύμφωνα λοιπόν με το ανωτέρω παράδειγμα, το άτομο που είναι μουσουλμάνος, ομοφυλόφιλος και παρίας έχει περισσότερες πιθανότητες να στοχοποιηθεί έναντι ενός άλλου ατόμου που είναι μουσουλμάνος, ετερόφυλος, οικονομικά και κοινωνικά ενταγμένο και δεν συχνάζει σε περιβάλλοντα υψηλού ρίσκου (πλατείες του κέντρου της πόλης όπου συγκεντρώνονται μετανάστες και στοχοποιούνται από άλλες ομάδες). Επομένως, αυτή καθ' εαυτή η ιδιότητα του ατόμου που προσβάλλει το έγκλημα μίσους συμβαίνει να μην είναι αποκομμένη από άλλες που συνυπάρχουν και οι οποίες σωρευτικά ωθούν στην εκδήλωση εγκληματικών συμπεριφορών και αυξάνουν την πιθανότητα τέλεσής τους. Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, αναγκαία κρίνεται η περαιτέρω θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση των εγκλημάτων μίσους προκειμένου να κατανοηθούν υπό το φως ενός πιο σύνθετου και πολυεπίπεδου πλαισίου.

τής στον εαυτό, προκειμένου να δικαιολογηθούν προνόμια και διαφορές και να περιορισθούν τα συναισθήματα της οντολογικής ανασφάλειας... Μια ειδικά ισχυρή πηγή αυτών των διαφορών επικεντρώνεται στο έγκλημα και την αποκλίνουσα συμπεριφορά: Έτσι ο «κανονικός» έρχεται σε αντίθεση με τον «αποκλίνων» και ο νομοταγής με τον εγκληματία (πολύ συχνά συνδέονται με την κοινωνική τάξη και τη φυλή κ.λπ.)», στο Ferrell, Hayward, & Young, 2008, σ. 23.

II. Ιστορία της ελληνικής «αντιρατσιστικής νομοθεσίας»

Επιχειρώντας μία σύντομη σκιαγράφηση της ιστορίας της ελληνικής «αντιρατσιστικής» νομοθεσίας παρατηρείται ότι η Ελλάδα ήδη από το 1979 με τον ν.927/1979 «Περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις» καθιστά «αξιόποινη κάθε διάδοση ιδεών με βάση τη φυλετική ανωτερότητα ή το φυλετικό μίσος, κάθε παρότρυνση σε φυλετική διάκριση, καθώς και όλες τις πράξεις βίας που στρέφονται κατά οποιασδήποτε φυλής ή ομάδας προσώπων άλλου χρώματος ή εθνοτικής προέλευσης». Στη συνέχεια, πέντε χρόνια μετά, με τον ν.1419/1984 προστίθενται στα ανωτέρω και οι διακρίσεις λόγω θρησκειότητας. Το 2001 με τον ν.2190/2001 προστίθεται η αυτεπάγγελτη δίωξη (άρθρο 39 παρ. 4), ενώ με τον ν.3719/2008 ο γενετήσιος προσανατολισμός (άρθρο 79 παρ. 3). Το 2013 με τον ν.4139/2013 «Περί εξαρτησιογόνων ουσιών και άλλες διατάξεις» προστίθενται δύο ακόμα σημεία: η ταυτότητα φύλου (άρθρο 66) καθώς και ότι η επιβληθείσα ποινή δεν αναστέλλεται. Πρόσφατα, το 2014, ψηφίστηκε στο ελληνικό Κοινοβούλιο ο ν.4285/2014 «Για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου». Ο εν λόγω νόμος αποβλέπει στη τροποποίηση του ισχύοντος ν. 927/1979 και την προσαρμογή του στην Απόφαση – Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου. Ο νόμος αυτός προβλέπει αυστηρότερες ποινικές κυρώσεις για τη διάπραξη εγκλημάτων μίσους και την υποκίνηση ρατσιστικής βίας μέσω της ρητορικής μίσους. Τέλος, το ως άνω κείμενο νόμου περιλαμβάνει τροποποιήσεις του ΠΚ και συγκεκριμένα στο άρθρο 10, παρ. 2, αναφέρεται ότι μετά το άρθρο 81 του ΠΚ προστίθεται το άρθρο 81Α «Ρατσιστικό έγκλημα», το οποίο δεν αφορά πλέον μόνο τις φυλετικές διακρίσεις ή τις διακρίσεις λόγω θρησκειότητας αλλά και τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου και την αναπηρία, όπως αναφέρεται επακριβώς. Σύμφωνα με τον νέο νόμο προβλέπεται επίσης το κίνητρο μίσους να λαμβάνεται υπόψη από την αρχή της έρευνας και κατά την έναρξη της δίκης και όχι μετά κατά την επιμέτρηση της ποινής.

Τέλος, με την ΚΥΑ, αριθμ. Οικ.30615/03.03.2014 «Καθορισμός κατηγορίας άδειας διαμονής για ανθρωπιστικούς λόγους» προβλέπεται η αναστολή της διοικητικής κράτησης και των διαταγών απέλασης που έχουν εκδοθεί για θύματα και μάρτυρες εγκλημάτων μίσους. Επίσης δίδεται ειδική άδεια διαμονής σε θύματα και μάρτυρες εγκλημάτων μίσους για όσο χρόνο απαιτείται για τη δίωξη και καταδίκη των δραστών.

Επιπρόσθετα, με πρωτοβουλία του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη (πρώην Υπουργείο Δημόσιας Τάξης & Προστασίας του Πολίτη), συστήθηκαν Υπηρεσίες Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας σε όλη την Ελλάδα. Ειδικότερα, με βάση τις διατάξεις του 132/2012 Π.Δ., όπως τροποποιήθηκε με το 178/2014 Π.Δ., ιδρύονται δύο (2) Τμήματα και εξήντα οχτώ (68) Γραφεία Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας σε όλη την Ελλάδα⁵, τα οποία έχουν ως αποστολή «την πρόληψη και δίωξη αδικημάτων που διαπράττονται σε βάρος προσώπων ή ομάδας προσώπων αποκλειστικά και μόνο λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής ή του θρησκευμάτος τους». Παράλληλα στη σελίδα της Ελληνικής Αστυνομίας υπάρχει ηλεκτρονική φόρμα καταγγελίας περιστατικών ρατσιστικής βίας⁶. Επίσης, έχει δημιουργηθεί ειδική τηλεφωνική γραμμή καταγγελιών (11414), η οποία λειτουργεί όλο το 24ωρο και διασφαλίζει το ανώνυμο και απόρρητο της καταγγελίας. Τέλος, η Ελληνική Αστυνομία, στο πλαίσιο ενημέρωσης και πληροφόρησης του κοινού, προωθεί ενημερωτικό βίντεο για τις ως άνω νεοϊδρυθείσες Υπηρεσίες και την αποστολή τους⁷.

Ωστόσο, παρόλη την πλούσια και από δεκαετιών νομοθετική παραγωγή, η πρώτη φορά που αναγνωρίστηκε η επιβαρυντική περίσταση του ρατσιστικού κινήτρου ήταν τον Νοέμβριο του 2013 σε δίκη σχετικά με εμπρησμό σε κατάσταση πολίτη του Καμερούν στην Κυψέλη (Δίκτυο

5. Τηλεφωνικός κατάλογος Υπηρεσιών Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας ανά Αστυνομική Διεύθυνση σε όλη την Ελλάδα: <http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27.%27&perform=view&id=23683&Itemid=0&lang=>

6. <http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&&perform=view&id=18224&Itemid=0&lang=>

7. <https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=9ENGw6YWrFw>

Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, 2013,). Η πιο πρόσφατη αφορά την υπόθεση Σεχζάντ Λουκμάν, στην οποία το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο Αθηνών (Απόφαση 398/2014 ΜΟΔ Αθηνών) έκρινε ότι το κίνητρο των δολοφόνων ήταν ρατσιστικό και εφάρμοσε τη διάταξη του άρθρου 79 παρ.3 ΠΚ που όριζε το ρατσιστικό κίνητρο ως επιβαρυντική περίπτωση κατά την επιμέτρηση της ποινής (πλέον άρθρο 81Α για το «ρατσιστικό έγκλημα»). Ειδικότερα η απόφαση αναφέρει: «[...] η πράξη τους τελέσθηκε από μίσος προκαλούμενο λόγω της διαφορετικότητας των εξωτερικών χαρακτηριστικών του θύματος, της θρησκείας του, της εθνικής και εθνοτικής του καταγωγής, σύμφωνα με το άρθρο 79 παρ.3 ειδ.τελ. ΠΚ, όπως ισχύει»⁸.

III. Η φαινομενολογία των εγκλημάτων μίσους και η κρίση στην Ελλάδα

Η λέξη κρίση ορίζεται -μεταξύ άλλων- ως περίοδος «ανωμάλου καταστάσεως, δυσχερούς κινδυνώδους εκτροπής από των κανονικών, ομαλών συνθηκών του βίου» (Δημητράτος, 1964, σ.4132). Ο ανωτέρω ορισμός περιγράφει με ακρίβεια την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα κατά τα τελευταία πέντε έτη. Η ελληνική κρίση χρέους οδήγησε στην προσφυγή της χώρας στο μηχανισμό στήριξης υπό τους όρους ότι η Ελλάδα θα λάβει μέτρα δημοσιονομικής προσαρμογής και εξυγίανσης. Οι συνέπειες από τη λήψη των ως άνω μέτρων σε συνδυασμό με τις πολιτικές που ακολουθήθηκαν, πέρα από τη δραματική μείωση του ΑΕΠ, τη φτωχοποίηση ενός σημαντικού τμήματος της ελληνικής επικράτειας (European Commission, 2014, ΕΚΚΕ, 2012), έπληξαν τα ατομικά, πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα και επέτειναν προϋπάρχουσες και εγγενείς παθογένειες του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας (European Parliament, 2015, FIDH/HLHR, 2015). Ωστόσο, η κρίση στην Ελλάδα τείνει να γίνει «καθεστώς», καθώς φαίνεται ότι έχει αποκτήσει, πέντε έτη μετά το 2009, χαρακτηριστικά «κατάστασης» και «κανονικότητας» (Οικονομίδης, 2015). Ωστόσο, πριν από την ως άνω περιγραφόμενη κρίση, η Ελλάδα, παρά την «ευημερί-

8. Ρατσιστική η δολοφονία του Σεχζάντ Λουκμάν, 24/09/2015, Εφημ. Το Βήμα, <<http://mobile.tovima.gr/Article.aspx?id=740282>>

α» που βίωνε, διακρινόταν από πολιτειακές, θεσμικές και κοινωνικές δυσλειτουργίες και παθογένειες. Επιπρόσθετα, η συνεχώς αυξανόμενη μετανάστευση ως απόρροια κατ' αρχάς της κατάρρευσης των χωρών του ανατολικού μπλοκ στα τέλη του '80 και από το 2001 και μετά ως συνέπεια των εντεινόμενων πολεμικών συρράξεων και συγκρούσεων στην Ασία και την Αφρική⁹ σε συνδυασμό με την έλλειψη μιας συνεκτικής πολιτικής για τη διαχείρισή της συνέβαλλαν στη διαμόρφωση νέων στάσεων και προσλήψεων του πληθυσμού απέναντι στους καινούργιους όρους διαβίωσης και συμβίωσης που άρχισαν να διαμορφώνονται. Μερικές από τις στάσεις αυτές εκφράστηκαν μέσα από την ακροδεξιά εξτρεμιστική ιδεολογία, η οποία εκπροσωπήθηκε από το νεοεισελθόν στο ελληνικό κοινοβούλιο κόμμα της Χρυσής Αυγής. Η ακροδεξιά ιδεολογία, εκπεφρασμένη τόσο στο δημόσιο λόγο όσο και μέσα από οργανωμένες ενέργειες ακροδεξιών ομάδων, στοχοποίησε τους μετανάστες/πρόσφυγες και συνέβαλε στην ένταση των εγκλημάτων μίσους. Παράλληλα, όμως, ενεργοποίησε κοινωνικές δυνάμεις που δημοσιοποίησαν και καταδίκασαν τα εγκλήματα αυτά. Ωστόσο, η ακριβής εικόνα των εν λόγω εγκλημάτων παραμένει άγνωστη ως προς τα ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά της.

Αναλυτικότερα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, επισημαίνεται ότι κάποια κράτη δεν τηρούν στατιστικά στοιχεία για τα εγκλήματα μίσους ενώ άλ-

9. Αποκορύφωμα αυτής της εισροής μεταναστών και προσφύγων υπήρξε -έως τώρα- το καλοκαίρι του 2015. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, το διάστημα Ιανουαρίου-Αυγούστου 2015, οι αφίξεις προσφύγων στην Ελλάδα ήταν 205.000. Συγκριτικά με το ίδιο διάστημα ένα χρόνο πριν, η αύξηση των αφίξεων είναι 850%. Από το σύνολο των αφίξεων οι 142.700 ήταν Σύροι πρόσφυγες. Επιπρόσθετα 91% των ατόμων που εισήλθαν στη χώρα προέρχονται από τη Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ. Κατά μέσο όρο οι αφίξεις τον μήνα Αύγουστο ήταν 3.000 άτομα. Διά της θαλάσσιας οδού τα ελληνικά νησιά που δέχθηκαν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων και μεταναστών ήταν η Λέσβος (95.902), η Κως (30.990), η Χίος (30.625), η Σάμος (19.579) και η Λέρος (10.684), UNHCR, Greece: UNHCR Operational Update, August 2015, <http://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/Extras/Arrivals/operational/Greece_Operational_Update___2.pdf>

λα μόλις προσφάτως έχουν αρχίσει να συλλέγουν στοιχεία¹⁰. Ωστόσο, σύμφωνα με τα ερευνητικά στοιχεία που δημοσιεύει ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), 84% των ατόμων από την υποσαχάρια Αφρική, 78% των ατόμων της ΛΟΑΤ κοινότητας και 76% των Εβραίων δεν αναφέρουν στην αστυνομία σοβαρά περιστατικά εγκλημάτων μίσους, με αποτέλεσμα τα περιορισμένα διαθέσιμα δεδομένα για το έγκλημα μίσους να αποκρύβουν το πρόβλημα και να επιτρέπουν την ατιμωρησία των δραστών¹¹. Οι λόγοι μη καταγγελίας των θυμάτων στις Αρχές είναι: το διάχυτο αίσθημα ότι «τίποτα δεν θα γίνει», η πρόσληψη πως τέτοιου είδους εγκλήματα συμβαίνουν συνέχεια, η έλλειψη εμπιστοσύνης στην ποινική δικαιοσύνη και, στις περιπτώσεις μεταναστών, η έλλειψη νομιμοποιητικών εγγράφων.

Η έκθεση, με τίτλο *Εστίαση στα δεδομένα 6: Οι μειονότητες ως θύματα εγκληματικών ενεργειών* (FRA, 2012) αποτελεί την πρώτη δειγματοληπτική έρευνα στα κράτη μέλη της ΕΕ που μελετά τις αντιλήψεις ομάδων εθνοτικών μειονοτήτων και μεταναστών σχετικά με εγκλήματα υποκινούμενα από φυλετικά ή εθνοτικά κίνητρα και παρουσιάζει την έκταση στην οποία τα μέλη των μειονοτικών ομάδων θεωρούν ότι είναι θύματα εγκλημάτων με ρατσιστικά κίνητρα. Από την έκθεση προκύπτει ότι ένας στους τέσσερις (24%) εκ των 23.500 ερωτηθέντων της έρευνας ανέφερε ότι υπήρξε θύμα εγκληματικής ενέργειας τουλάχιστον μία φορά κατά τους 12 μήνες που προηγήθηκαν της έρευνας. Κατά μέσο

10. Σύμφωνα με την Έκθεση του FRA (2012) επίσημα στατιστικά στοιχεία για τα εγκλήματα μίσους δημοσιεύονται πάντα από τη Φιλανδία, την Ολλανδία, την Σουηδία και το Ηνωμένο Βασίλειο ενώ μερικές φορές δημοσιεύονται από την Αυστρία, το Βέλγιο, τη Δημοκρατία της Τσεχίας, τη Δανία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Λιθουανία, την Πολωνία και τη Σλοβακία. Στατιστικά στοιχεία συνήθως δεν δημοσιεύονται στη Βουλγαρία, την Κύπρο, την Εσθονία, την Ελλάδα, την Ουγγαρία, την Ιρλανδία, την Ιταλία, τη Λετονία, το Λουξεμβούργο, τη Μάλτα, την Πορτογαλία, τη Σλοβενία και την Ισπανία. Ειδικά για τη Ρουμανία, η Έκθεση αναφέρει ότι έως τώρα δεν προκύπτει δημοσίευση επίσημων στατιστικών στοιχείων για το εν λόγω έγκλημα, <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012_hate-crime.pdf>

11. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA),, Hate crime in the EU, <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_images/fra_hate_crime_infographic_2.jpg>

όρο, 18% όλων των Ρομά και 18% όλων των Αφρικανών της υποσαχάριας Αφρικής που συμμετείχαν στην έρευνα απάντησαν ότι υπήρξαν θύμα ενός τουλάχιστον φυλετικού εγκλήματος τους τελευταίους 12 μήνες. Στην Ελλάδα, σύμφωνα με την έρευνα, οι Ρομά παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά θυματοποίησης σε εγκλήματα ρατσιστικού μίσους (περισσότεροι από ένας στους τέσσερις).

Επιπρόσθετα, διαδικτυακή έρευνα διενεργήθηκε από τον Φεβρουάριο έως και τον Απρίλιο του 2015, στο πλαίσιο εκστρατείας υπό την ονομασία No Hate Speech Movement του Τμήματος Νέων του Συμβουλίου της Ευρώπης, με σκοπό να συλλέξει τις εμπειρίες και τις απόψεις των νέων σχετικά με τη ρητορική μίσους (hate speech). Η έρευνα απαντήθηκε από 6.601 άτομα σε 30 γλώσσες (στην αγγλική απάντησαν 1.434 άτομα): Τα δεδομένα είναι ακόμα υπό επεξεργασία αλλά σύμφωνα με τα πρώτα αποτελέσματα σημειώνονται τα εξής¹²:

- 16-32% των Ρομά και 19-32% των ανθρώπων που κατάγονται από την Αφρική δέχθηκαν επίθεση, απειλή ή σοβαρή παρενόχληση υποκινούμενη από ρατσιστικό κίνητρο.
- 25% των ΛΟΑΤΚΙ¹³ βίωσαν βία.
- Πάνω από 33% Εβραίων ατομικά βίωσαν λεκτική ή φυσική αντισημιτική βία.
- 83% των ερωτηθέντων στην έρευνα ήρθαν αντιμέτωποι με τη ρητορική μίσους μέσω του Διαδικτύου (67,4%), του Facebook (67,3%) και των φόρουμ/ειδησεογραφικών διαδικτυακών πυλών (56,3%).
- Τρεις ομάδες πλήττονται περισσότερο: οι ΛΟΑΤΚΙ, οι μουσουλμάνοι και οι γυναίκες.

Όσον αφορά την Ελλάδα, κατά τα τελευταία έτη παρατηρείται από καταγραφές Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, καθότι τα επίσημα στατιστικά στοιχεία παρέμειναν σε οριακό επίπεδο καταγραφής, ένταση των περιστατικών εκδήλωσης ρατσιστικής βίας απέναντι σε αλλοδαπούς

12. NO HATE, Hate crime statistics, <http://blog.nohatespeechmovement.org/wp-content/uploads/2015/07/NHSM_hate_crime_infographic.png>, No Hate Speech Movement - Youth Department of the Council of Europe - European Youth Centre <http://www.nohatespeechmovement.org/survey-result>

13. Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς, Κούρ, Ιντερσέξ.

και σε άτομα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Χρειάζεται βέβαια να σημειωθεί ότι το ζήτημα των εγκλημάτων μίσους αναβαθμίστηκε αρκετά στην ημερήσια διάταξη σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο και, υπό την έννοια αυτή, μπορεί να υποστηριχθεί ότι παράλληλα με την εγκληματικότητα αυτού του είδους διαπιστώνεται και ένα διεθνές ενδιαφέρον για την αντιμετώπισή της. Με τη διαπίστωση αυτή δεν επιχειρείται η υποβάθμιση της έντασης των περιστατικών μίσους κατά το παρελθόν. Εν αντιθέσει, υποστηρίζεται ότι αυτά τελούνταν αλλά είτε δεν καταγγέλλονταν είτε δεν καταγράφονταν ως τέτοια. Παρόλα αυτά, το βασικό μεθοδολογικό εμπόδιο παραμένει: ένα πολύ μικρό ποσοστό των εγκλημάτων μίσους καθίσταται γνωστό και ως εκ τούτου ένας μικρός αριθμός εκ των θυμάτων και ένας ακόμη μικρότερος εκ των δραστών.

Ειδικότερα, ως προς την αστυνομική στατιστική δεν υπάρχουν στοιχεία στην Έκθεση που δημοσιεύθηκε στις 21/01/2015 σχετικά με τον απολογισμό της συνολικής δραστηριότητας της Ελληνικής Αστυνομίας για το έτος 2014¹⁴. Ωστόσο, η Ετήσια Έκθεση 2014 του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας¹⁵ αναφέρει ότι η Αστυνομία κοινοποίησε στο Δίκτυο τα στοιχεία των Τμημάτων Αντιμετώπισης Ρατσιστικής βίας, σύμφωνα με τα οποία το έτος 2014 κατεγράφησαν πανελλαδικά 80 περιστατικά με πιθανολογούμενο ρατσιστικό κίνητρο. Το τηλεφωνικό κέντρο 11414 δέχθηκε 27 τηλεφωνικές κλήσεις. Σχηματίστηκαν συνολικά δικογραφίες για 57 περιστατικά και 39 παραπέμφθηκαν βάσει του ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4285/2014, το άρθρο 81Α Π.Κ. και τον ν. 3304/2005. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, το κίνητρο στα περισσότερα περιστατικά σχετίζεται με την καταγωγή του θύματος και δευτερευόντως με τη θρησκεία αυτού, την ταυτότητα φύλου, το σεξουαλικό προσανατολισμό και την αναπηρία.

Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία που παραδίδει η Ελλάδα στον ΟΑΣΕ (Πίνακας 1), παρατηρείται, συγκρίνοντας τα έτη 2009-2013, ότι η

14. Στατιστικά στοιχεία - απολογισμός συνολικής δραστηριότητας της Ελληνικής Αστυνομίας για το έτος 2015, 21/01/2015, <http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27..%27&perform=view&id=49980&Itemid=1426&lang=>

15. <<https://www.unhcr.gr/1againstracism/etisia-ekthesi-2014/>>

μέριμνα του κράτους για την καταγραφή τους αυξάνεται κατακόρυφα στο χρόνο. Ως το είδος των εγκλημάτων μίσους που έγιναν γνωστά στις Αρχές για το έτος 2013 αναφέρονται τα εξής εγκλήματα: ανθρωποκτονία, επίθεση, υποκίνηση βίας, απειλή/εκφοβιστική συμπεριφορά και τέλος, υπάρχει η ειδική κατηγορία «απροσδιόριστο».

Πίνακας 1: Επίσημα στατιστικά στοιχεία για τα εγκλήματα μίσους στην Ελλάδα

Έτος	Εγκλήματα μίσους που κατεγράφησαν από την Ελληνική Αστυνομία	Δίωξη	Καταδίκη
2013	109	9	0
2012	1	1	Μη διαθέσιμα στοιχεία
2011	Μη διαθέσιμα στοιχεία	Μη διαθέσιμα στοιχεία	1
2010	2	Μη διαθέσιμα στοιχεία	Μη διαθέσιμα στοιχεία
2009	2	2	Μη διαθέσιμα στοιχεία

Πηγή: ΟΑΣΕ, <http://hatecrime.osce.org/greece>

Ενεργό ρόλο στην καταγραφή των σχετικών εγκλημάτων ασκούν Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και ερευνητικά κέντρα, τα οποία δημοσιεύσουν στοιχεία που συλλέγουν με δικά τους μέσα ή / και συνεργαζόμενα με άλλες οργανώσεις και φορείς. Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές χρειάζεται να λαμβάνονται υπόψη οι περιορισμοί που χαρακτηρίζουν τα δεδομένα των ως άνω φορέων κυρίως λόγω ελλείψεων σε οικονομικούς πόρους και προσωπικό με αποτέλεσμα να μην μπορούν να καλύψουν ερευνητικά την επικράτεια της χώρας. Ωστόσο, μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά με το κράτος, μέσα από έρευνες θυματοποίησης, ποιοτικές έρευνες κ.λπ. Συνεπώς, τόσο οι επίσημες στατιστικές όσο και τα δεδομένα που συλλέγουν οι ΜΚΟ και τα ερευνητικά

κέντρα είναι χρήσιμα και απαραίτητα για τη διαμόρφωση μιας όσο το δυνατόν πληρέστερης εικόνας των εν λόγω εγκληματικών πράξεων (Goodey, 2008).

Σημαντική στο πλαίσιο αυτό καθίσταται η πρωτοβουλία του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας¹⁶ η οποία προέκυψε αφενός λόγω της απουσίας ενός επίσημου συστήματος καταγραφής και αφετέρου λόγω της ανάγκης διασύνδεσης των φορέων που δραστηριοποιούνταν ποικιλοτρόπως στο εν λόγω πεδίο. Σύμφωνα με την τελευταία Ετήσια Έκθεση (2014) κατεγράφησαν 81 περιστατικά -τα 25 είχαν καταγγελθεί στην αστυνομία κατά το χρόνο καταγραφής τους από το Δίκτυο- με περισσότερα από 100 θύματα, εκ των οποίων στα 46 στοχοποιήθηκαν μετανάστες ή πρόσφυγες, λόγω εθνικής προέλευσης ή χρώματος, στα 32 στοχοποιήθηκαν ΛΟΑΤΚΙ άτομα και σε 3 αντισημιακά περιστατικά. Ως προς τη γεωγραφική τους διασπορά τα περισσότερα έλαβαν χώρα στην Αθήνα και σε περιοχές του κέντρου (κεντρικές πλατείες) κατά τις βραδινές ώρες με κυρίαρχο κίνητρο την αλλοδαπότητα του θύματος ή /και κάποιου άλλου συναφούς χαρακτηριστικού όπως το χρώμα, η εθνοτική προέλευση ή θρησκεία. Ωστόσο, σε 13 καταγεγραμμένα περιστατικά τα κίνητρα ήταν μικτά. Τα χαρακτηριστικά των επιθέσεων αφορούσαν σωματικές βλάβες, εξύβριση, απειλές, κλοπές, διατάραξη της οικιακής ειρήνης. Ως προς τα χαρακτηριστικά των θυμάτων σημειώνεται ότι σε 62 περιστατικά ήταν άνδρες με μέσο όρο ηλικίας τα 27 έτη. Από την άλλη πλευρά, οι δράστες ήταν άνδρες, στην πλειονότητά τους Έλληνες. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι 59 επιθέσεις έγιναν από ομάδες 2-10 ατόμων. Επιβεβαιώνεται, συνεπώς ότι τα εγκλήματα μίσους τελούνται από περισσότερους του ενός δράστες, με αποτέλεσμα, αφενός, ο κάθε δράστης μεμονωμένα να πιστεύει ότι έχει μικρότερο μερίδιο ευθύνης απ' ότι εάν δρούσε μόνος του και, αφετέ-

16. Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας δημιουργήθηκε τον Οκτώβριο του 2011 με πρωτοβουλία της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες και της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε συνεργασία με την Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και συμμετοχή μη κυβερνητικών οργανώσεων, <http://www.nchr.gr/category.php?category_id=374>

ρου, ο μεγαλύτερος αριθμός των δραστών να προκαλεί σοβαρότερες βλάβες (ακραίες μορφές βίας) στο θύμα (Craig, 2002, σ. 87-88).

Με βάση τα προαναφερθέντα αναδεικνύεται η ιδιαίτερη σημασία της εν λόγω Έκθεσης, καθότι, παρά τους μεθοδολογικούς της περιορισμούς, παρέχει για πρώτη φορά τη δυνατότητα ποιοτικής αποτίμησης των χαρακτηριστικών των εγκλημάτων μίσους στην ελληνική κοινωνία ή τουλάχιστον στα μεγάλα αστικά της κέντρα. Η Έκθεση επίσης αναφέρει ότι διαφαίνεται μείωση της έντασης των επιθέσεων κατά των μεταναστών, η οποία χρονικά συμπίπτει με την εκκίνηση της ποινικής αντιμετώπισης των εγκληματικών ενεργειών με ρατσιστικό κίνητρο ενώ παρατηρείται διάχυση της βίας εις βάρος των ΛΟΑΤΚΙ ατόμων. Τέλος, η Έκθεση αναφέρει ότι οι αστυνομικοί, αν και παρέχουν την αναγκαία συνδρομή στο θύμα, εντούτοις κατεγράφησαν περιστατικά βίας που καταδεικνύουν ρατσιστική βία από ένστολους. Το 2014 κατεγράφησαν 21 περιστατικά στα οποία οι δράστες ήταν ένστολοι είτε αποκλειστικά είτε σε συνδυασμό με άλλους. Από τα περιστατικά αυτά 13 έλαβαν χώρα σε δημόσιο χώρο, 6 σε χώρους κράτησης (Α.Τ. και Κέντρα Κράτησης), 2 σε εγκαταλελειμμένο ιδιωτικό χώρο.

Ειδικότερα, ως προς την ομοφοβική και τρανσφοβική βία στην Ελλάδα διαθέσιμη είναι η Έρευνα της ILGA EUROPE (2013), η οποία αφορά τα αποτελέσματα διαδικτυακής έρευνας που έλαβε χώρα από τις 8 Απριλίου 2013 έως και 2 Νοεμβρίου 2013, όπου σε σύνολο 232 ατόμων που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο 98 δήλωσαν ότι έχουν καταστεί μάρτυρες ομοφοβικών και τρανσφοβικών περιστατικών και 134 απάντησαν ως θύματα τέτοιων περιστατικών. Παρ' όλους του μεθοδολογικούς περιορισμούς, γίνεται αντιληπτό είναι ότι τα τελευταία έτη στην Ελλάδα, υπήρξαν πολλά περιστατικά ρατσιστικής βίας απέναντι σε μετανάστες, άτομα της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Ειδικά για τη δεύτερη ομάδα, φαίνεται να είναι εκείνη μετά τις συλλήψεις της Χρυσής Αυγής, η οποία υφίσταται ένταση της θυματοποίησής της, συγκριτικά με τους πρόσφυγες/μετανάστες (Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, 2014).

Με βάση τα προαναφερθέντα, προκύπτει ότι η κρίση, αναδεικνύοντας και απενοχοποιώντας παράλληλα τις ακροδεξιές τάσεις της ελλη-

νικής κοινωνίας, συνέβαλε στην ένταση των εγκλημάτων μίσους αλλά δεν τα δημιούργησε εκείνη. Οι παράγοντες ή τα συμπτώματα των παραγόντων που διαμόρφωσαν έντονα ετεροποιημένες στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες προϋπήρχαν της κρίσης. Τα ευρήματα για τα εγκλήματα μίσους από την Ευρωπαϊκή Έρευνα για το Έγκλημα και την Ασφάλεια (van Dijk et al., 2005) επιβεβαιώνουν το ως άνω συμπέρασμα, δηλαδή, ότι η θυματοποίηση σε εγκλήματα μίσους στην Ελλάδα δεν ταυτίζεται με την κρίση αλλά προϋπήρχε αυτής και μάλιστα σε υψηλά επίπεδα, συγκρινόμενη με τα επίπεδα θυματοποίησης άλλων ευρωπαϊκών κρατών.

Αναλυτικότερα, τα ευρήματα από την ως άνω ευρωπαϊκή έρευνα επιβεβαιώνουν ότι η θυματοποίηση σε εγκλήματα μίσους συναρτάται σε σημαντικό βαθμό με την αλλοδαπότητα του θύματος. Από όσους δηλώνουν μετανάστες, 10% έχει θυματοποιηθεί σε έγκλημα μίσους, ενώ το ποσοστό θυματοποίησης στους ημεδαπούς είναι 2%. Χώρες με μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών αναλογικά τείνουν να έχουν υψηλότερα ποσοστά εγκλημάτων μίσους. Η Ελλάδα κατατάσσεται πολύ υψηλότερα από το μέσο όρο των υπολοίπων κρατών μελών και, συγκεκριμένα, κατέχει τη δεύτερη υψηλότερη θέση μετά το Βέλγιο όσον αφορά τους μετανάστες που θυματοποιήθηκαν σε εγκλήματα μίσους το 2004. Αν και το εν λόγω έγκλημα κατά την περίοδο εκείνη δεν ήταν προβεβλημένο δημοσίως, τα ευρήματα της έρευνας αποτελούν μία από τις πρώτες καταγεγραμμένες ενδείξεις για την έκτασή του στις κοινότητες των μεταναστών, ήδη από το 2004 (έτος αναφοράς της έρευνας), δηλαδή, αρκετά έτη πριν την κρίση στην Ελλάδα και σε περίοδο σχετικής «ευημερίας» της πλειονότητας του πληθυσμού. Παρόλο που οι ερευνητικές προσεγγίσεις για το θέμα είναι λίγες και με όλους τους περιορισμούς που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη ως προς την κατανόηση και αξιολόγηση των ευρημάτων, έρευνες τέτοιου είδους σε ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο, δεν παύουν να αποτελούν «ενδείκτες» (Σπινέλλη, 2014³) του φαινομένου υπό μελέτη. Συνεπώς, η πολιτισμική ανομοιογένεια σε συνδυασμό με ελλιπείς πολιτικές κοινωνικής και οικονομικής ένταξης των μειονοτικών ομάδων, η εγκατάλειψη από πλευράς Πολιτείας του κέντρου της πρωτεύουσας χωρίς μέριμνα για τη μερική και ομαλή μετε-

γκατάσταση προσφύγων/μεταναστών σε άλλες περιοχές της χώρας, η ρητορική μίσους και η ενδυνάμωση φασιστικών οργανώσεων με ανάληψη δράσης σε πλατείες της Αθήνας συνιστούν ενδεικτικά μερικούς από τους πιο πρόδηλους παράγοντες διαμόρφωσης ρατσιστικών στάσεων.

Εν ολίγοις, τα εγκλήματα μίσους πυροδοτήθηκαν διά της κρίσης όχι λόγω αυτής. Ταυτόχρονα, όμως, δημιουργήθηκε ένας δημόσιος λόγος καταδίκης των εγκλημάτων αυτών που συνέβαλε έτσι κι αλλιώς στην ορατότητά τους. Γενικότερα, η απόδοση των εγκλημάτων μίσους μόνο σε έναν παράγοντα –οικονομικής φύσεως- είναι προφανές ότι απλουστεύει την κοινωνική πραγματικότητα και τη δυναμική της και αναγάγει με μονοσήμαντο τρόπο κοινωνικές στάσεις και εκδηλώσεις παράνομης συμπεριφοράς αποκλειστικά στο πεδίο της οικονομίας. Ωστόσο δεν μπορεί να παραβλεφθεί ότι η σπανιότητα πόρων σε κοινωνικό επίπεδο και η συνεχόμενη ύφεση σε συνδυασμό με τις κοινωνικές στερήσεις και τις κοινωνικές εντάσεις επέτειναν τις ήδη προϋπάρχουσες εκδηλώσεις ρατσιστικής συμπεριφοράς, απέναντι σε ομάδες που κατείχαν τις πιο ευάλωτες κοινωνικές θέσεις, με αποτέλεσμα εκείνες να θυματοποιηθούν συστηματικά σε σχέση με την προ κρίσης περίοδο. Υπό την έννοια αυτή το πλαίσιο που διαμορφώθηκε λόγω της κρίσης έπαιξε σημαντικό ρόλο. Ωστόσο, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ότι μέσα στις προαναφερόμενες οδυνηρές συνθήκες δεν αναπτύχθηκαν μόνο συμπεριφορές μίσους αλλά και συμπεριφορές αλληλεγγύης σημαντικές τόσο σε συλλογικό όσο και σε ατομικό επίπεδο. Υπό το πρίσμα αυτό αναδεικνύονται την ίδια χρονική στιγμή οι ποικίλες όψεις της κοινωνίας. Προκειμένου, όμως, να καταστεί δυνατή η εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων ως προς τη σχέση της κρίσης -και εν γένει της οικονομικο-κοινωνικής αποστέρησης- με ρατσιστικές στάσεις απέναντι σε συγκεκριμένες ομάδες, οι οποίες μπορούν να οδηγήσουν έως και τη διάπραξη εγκλημάτων μίσους, χρειάζεται περαιτέρω εμπειρική διερεύνηση.

IV. Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η εστίαση των τελευταίων ετών στα εγκλήματα μίσους συνέβαλε στη σύνταξη και δημοσιοποίηση περιοδικών εκ-

θέσεων, οι οποίες καταθέτουν επιμέρους προτάσεις για την αντιμετώπισή τους. Ειδικότερα ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) ασχολείται επισταμένως με το θέμα. Όπως εξάλλου, αναφέρεται στα συμπεράσματα του συνεδρίου του, το οποίο έλαβε χώρα στη Λιθουανία: «Ο Οργανισμός θα πρέπει να εργασθεί από κοινού με τα κράτη μέλη για την διευκόλυνση της ανταλλαγής καλών πρακτικών και να βοηθήσει τα κράτη μέλη στην προσπάθειά τους να αναπτύξουν αποτελεσματικές μεθόδους ώστε να ενθαρρυνθεί η υποβολή εκθέσεων και η εξασφάλιση κατάλληλης και επαρκούς καταγραφής των εγκλημάτων μίσους» (FRA, Conference conclusions, 2013). Αναγνωρίζεται συνεπώς η σημασία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για την αντιμετώπιση των ζητήματος και η ανταλλαγή καλών πρακτικών μεταξύ των κρατών μελών.

Όσον αφορά την ποινική αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους επισημαίνεται ότι η αυστηροποίηση της ποινικής αντίδρασης χωρίς την παράλληλη εφαρμογή κι άλλων μέτρων αντεγκληματικής πολιτικής, δεν επιλύει το πρόβλημα, διότι φαινόμενα βίας δεν σχετίζονται μόνο με την ποινική αντιμετώπισή τους αλλά και με τους όρους εμφάνισής τους. Πολλές φορές, επίσης, η θέσπιση νέων (αυστηρών) νόμων, δημιουργεί απλώς πολυνομία και λειτουργεί απλώς πληθωριστικά (Φαρσεδάκης, 2007, σ.74), καθώς οι ίδιες πράξεις θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν, με σχετική επάρκεια, από το υπάρχον νομοθετικό πλαίσιο, εάν αυτό εφαρμοζόταν. Εξάλλου, η εμπειρική έρευνα αναδεικνύει ότι η βεβαιότητα σύλληψης και τιμωρίας θεωρείται πως συμβάλλει περισσότερο στην αποτροπή συγκριτικά με την αύξηση της διάρκειας των ποινών (Λαμπροπούλου, 1999, σ. 207). Ειδικότερα δε, υποστηρίζεται ότι η ποινική καταστολή δημιουργεί φόβο στο «μέσο» πολίτη και όχι στους «αποφασισμένους» δράστες, των οποίων η συμπεριφορά θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με κοινωνικά μέτρα, με ενδυνάμωση των θεσμών, με περισσότερη και ουσιαστική παιδεία (Μανωλεδάκης, 2010, σ.705-706). Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το «μήνυμα» που στέλνει ο νόμος όχι μόνο στον δράστη αλλά και στην ευρύτερη κοινωνία, στο πλαίσιο των λειτουργιών της ποινής (Φαρσεδάκης, 1996, σ. 63-64), πως τέτοιου είδους συμπεριφορές δεν είναι α-

νεκτές. Στο βαθμό, εξάλλου, που οι νόμοι εκφράζουν κοινωνικές αξίες δηλώνουν την πολιτειακή αναγνώριση της ισότητας και της έλλειψης διακρίσεων (OSCE-ODIHR, 2009, σ. 7) και συμβάλλουν στην ευαισθητοποίηση των πολιτών απέναντι στο ζήτημα και στο μετασχηματισμό των κοινωνικών στάσεων.

Όσον αφορά εν γένει την ποινική δικαιοσύνη και λαμβάνοντας υπόψη τον υψηλό σκοτεινό αριθμό αυτής της μορφής εγκληματικότητας, τα προβλήματα στη διαλεύκανση και στη δίωξη των δραστών, την έλλειψη επαρκών και κατάλληλων υπηρεσιών για την αρωγή των θυμάτων, τα οποία ανακυκλώνουν το πρόβλημα της χαμηλής αναφοράς του στις Αρχές και της έλλειψης εμπιστοσύνης απέναντί τους απαραίτητα κρίνονται τα κάτωθι:

A. Αναφορικά με την Αστυνομία:

1. Τήρηση και δημοσιοποίηση αναλυτικών στατιστικών σχετικά με τα εγκλήματα μίσους.
2. Διενέργεια έρευνας σχετικά με το κίνητρο του δράστη ή των δραστών, όταν υπάρχει η σχετική ένδειξη.
3. Συνεχής εκπαίδευση των αστυνομικών στα εγκλήματα μίσους και στις νέες μορφές που αυτό λαμβάνει μέσω του Διαδικτύου.
4. Ενεργοποίηση και ενδυνάμωση της συνεργασία με άλλους φορείς και ΜΚΟ για την αρωγή θυμάτων και την καλλιέργεια εμπιστοσύνης ώστε να μειωθεί η υποαναφορά και κατά συνέπεια να αυξηθούν τα ποσοστά δίωξης των εγκλημάτων μίσους και η διαλεύκανσή τους.
5. Ανάπτυξη μηχανισμών διαφάνειας και λογοδοσίας των αστυνομικών και σύσταση ανεξάρτητων μηχανισμών καταγγελίας του κοινού σε περιπτώσεις ρατσιστικής συμπεριφοράς από πλευράς τους.
6. Ανάπτυξη της κοινοτικής αστυνόμευσης με σκοπό την αντιμετώπιση των προβλημάτων της τοπικής κοινωνίας και την ανάπτυξη της εμπιστοσύνης των κατοίκων απέναντι στην αστυνομία.
7. Δημιουργία εξειδικευμένων μονάδων ή και σημείων επαφής που να ασχολούνται με τα εγκλήματα μίσους, συμπεριλαμβανομένου και του κυβερνοεγκλήματος.

B. Αναφορικά με τη Δικαιοσύνη:

1. Τήρηση και δημοσιοποίηση της δικαστικής στατιστικής σχετικά με τα εγκλήματα μίσους.
2. Εκπαίδευση δικαστών και εισαγγελέων.
3. Εισαγωγή του θεσμού της ποινικής διαμεσολάβησης για τα εγκλήματα μίσους.

Στο πλαίσιο των μη τιμωρητικών απαντήσεων απέναντι στα εγκλήματα μίσους ερευνητικά πορίσματα ποιοτικών ερευνών, κυρίως στις Η.Π.Α. και στο Ηνωμένο Βασίλειο, φανερώνουν τις δυνατότητες της αποκαταστατικής δικαιοσύνης «στη διαχείριση σχέσεων που θα είχαν διαφορετικά επιδεινωθεί» (Gavrielides, 2012). Ειδικότερα σε περιπτώσεις εγκλημάτων μίσους με χαμηλής έντασης βία και για ανήλικους ή νεαρούς ενήλικες παραβάτες η αποκαταστατική δικαιοσύνη μπορεί να συμπεριλάβει το θύμα, το δράστη και εκπροσώπους της τοπικής κοινότητας με σκοπό, πέρα από την υλική και ψυχροσυναισθηματική αποκατάσταση του θύματος, το μετασχηματισμό των προτύπων συμπεριφοράς του δράστη (Perry, 2014, σ.2045). Επιπρόσθετα, η αξιολόγηση της θετικής συμβολής της αποκαταστατικής δικαιοσύνης αναφορικά με τα εγκλήματα μίσους φαίνεται να προκύπτει μέσα από μελέτες περιπτώσεων από όλο τον κόσμο, όπως στο Ισραήλ (άραβες-ισραηλινοί), στο Λονδίνο (Σιχ-μουσουλμάνοι), στο Όρεγκον (έγκλημα μίσους μετά την 11^η Σεπτεμβρίου) κ.ά. (Gavrielides, 2010), στη Ρουάντα (Brannigan & Pavlich, 2007, 207-220).

Μολονότι βέβαια η συμβολή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους μόλις προσφάτως έχει αποτελέσει αντικείμενο ανάλυσης και μελέτης, οι όποιες θετικές ενδείξεις φαίνεται να υπάρχουν χρειάζεται να διερευνηθούν περισσότερο και πιο εμπειριστατωμένα. Πιλοτικά, όσον αφορά την Ελλάδα, θα μπορούσε να εφαρμοσθεί το μοντέλο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης για εγκλήματα μίσους ήσσονος βαρύτητας, δεδομένου ότι η αποτελεσματικότητα εναλλακτικών προσεγγίσεων στην αντιμετώπιση των εν λόγω εγκλημάτων δεν μπορεί να εκτιμηθεί εάν αυτές δεν εφαρμοσθούν σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Εξάλλου, η υπάρχουσα ευρωπαϊκή εμπειρία, στο πλαίσιο της μεταφοράς καλών πρακτικών από το ένα κράτος στο άλλο,

μπορεί να συμβάλει πολλαπλώς στην πολυεπίπεδη αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους.

Όσον αφορά τα μέτρα αντεγκληματικής πολιτικής κοινωνικού χαρακτήρα, πρωταρχικής σημασίας καθίσταται η λήψη μέτρων σχετικά με την αναβάθμιση περιοχών, ειδικά εκείνων που βρίσκονται πλησίον του κέντρου της πόλης, οι οποίες συγκεντρώνουν επί μακρόν πολλούς μετανάστες/πρόσφυγες με αποτέλεσμα να προκαλείται ραγδαία απορρύθμιση της κοινωνικής και οικονομικής ζωής της τοπικής κοινωνίας με αρνητικές συνέπειες προς όλους, ημεδαπούς και αλλοδαπούς (Ζαραφωνίτου 2015). Σε κάθε περίπτωση η οικονομική και κοινωνική ένταξη μεταναστών/προσφύγων συνιστά διακύβευμα μεν αναγκαιότητα δε στο πλαίσιο μιας ευνομούμενης πολιτείας.

Αναφορικά με την επιστημονική κοινότητα, απαραίτητη είναι η συστηματική και εις βάθος ερευνητική προσέγγιση του φαινομένου, κυρίως με έρευνες θυματοποίησης, προκειμένου να υπάρξει μια όσο το δυνατόν πληρέστερη εικόνα της ποσοτικής διάστασης και των ποιοτικών χαρακτηριστικών των εγκλημάτων μίσους.

Σε γενικότερο επίπεδο, η σταθερή προβολή των δημοκρατικών αξιών τόσο από τους θεσμούς όσο και από την κοινωνία των πολιτών αντιμάχεται ανορθολογιστικά σχήματα, προκαταλήψεις, στερεότυπα και κοινωνικές ιδεοληψίες. Ένα σύνολο θεσμών, όπως αυτοί της εκπαίδευσης, της οικογένειας και οργανισμών/φορέων, δημόσιων και ιδιωτικών, σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο μπορούν να λειτουργήσουν ως ανάχωμα τόσο απέναντι στη ρατσιστική ρητορική όσο και στις πρακτικές βίας. Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος της σχολικής κοινότητας σε συνεργασία με εκπαιδευτικούς και γονείς, η συμβολή της πανεπιστημιακής κοινότητας και η παράλληλη και επί της ουσίας ενίσχυση μηχανισμών, όπως το Παρατηρητήριο για την Πρόληψη της Σχολικής Βίας και του Εκφοβισμού, καθίστανται κομβικές για τη μελλοντική διαμόρφωση των κοινωνικών στάσεων.

V. Αντί επιλόγου

Τα εγκλήματα μίσους αποτελούν για αρκετές πλέον χώρες της Δύσης ένα διακριτό έγκλημα το οποίο αντιμετωπίζεται αυστηρότερα από

την έννομη τάξη τους. Η ποινική αυστηροποίηση καταδεικνύει την πολιτειακή αναγνώριση των συνεπειών των εγκλημάτων αυτών καθώς και την αναγκαιότητα της προστασίας του θύματος, της ομάδας στην οποία ανήκει και της κοινωνίας συνολικά. Όσον αφορά την Ελλάδα, η συμπερίληψη του «αντιρατσιστικού» νόμου στην ελληνική έννομη τάξη συμβάλλει στη διεύρυνση των δυνατοτήτων αντιμετώπισής του· η εν τοις πράγμασι, όμως, εφαρμογή του αποτελεί υποχρέωση των εφαρμοστών του δικαίου, στο πλαίσιο άσκησης του λειτουργήματός τους.

Ωστόσο, πέρα από όσα κομίζει ο νέος νόμος με σκοπό την αντιμετώπιση των διακρίσεων, της μισαλλοδοξίας και των εκδηλώσεων μίσους, χρειάζεται να ληφθεί ειδική μέριμνα και σε άλλους τομείς πέραν του ποινικού. Η μέριμνα αυτή πρωτίστως αφορά έναν από τους βασικούς θεσμούς κοινωνικοποίησης και συγκεκριμένα αυτόν της εκπαίδευσης. Ωστόσο, το σύνολο των πιθανών πολιτικών δεν θα πρέπει να εφαρμόζονται αποκλειστικά και μόνο «εκ των άνω». Για την αποτελεσματικότητά τους είναι, εξ αντικειμένου, απαραίτητες η σύμπραξη και η συνεργασία του κράτους με τους τοπικούς φορείς, την τοπική κοινότητα, τις ενώσεις των πολιτών («κοινωνία των πολιτών») με σκοπό τη διάχυση των αποτελεσμάτων και τη μακροπρόθεσμη επίδρασή τους στην κοινωνία.

Επιπρόσθετα, η αντεγκληματική πολιτική για τα εγκλήματα μίσους πρέπει να λαμβάνει υπόψη όλα τα εμπλεκόμενα μέρη με τέτοιο τρόπο ώστε να ανασυνθέτει μέσα από τις προσβολές που έχουν τελεσθεί και τις κυρώσεις/μέτρα που έχουν επιβληθεί τις αξίες της επιείκειας, της ανοχής, της συμπερίληψης και της συνδιαλλαγής. Περαιτέρω, δεν θα πρέπει να παραβλεφθεί η κατακτηθείσα επιστημονική γνώση πώς μόνο η αυστηροποίηση της αντεγκληματικής πολιτικής, η επέκταση της καταστολής και της προληπτικής επιτήρησης, εδώ όπως και σε όλες τις μορφές εγκληματικότητας, δεν επαρκούν, καθότι τις περισσότερες φορές οδηγούν σε ένα «συνεχώς διευρυμένο φαύλο κύκλο βίας και καταστολής» (Ζαραφωνίτου, Χ., Κουράκης, Ν., 2009, σ. 132). Στο πλαίσιο αυτό η αρχή της αναλογικότητας (αρχή της προσφορότητας, αρχή της αναγκαιότητας και αρχή της αναλογίας) διασφαλίζει ότι υπάρχει μια εύλογη σχέση μεταξύ μέσου και σκοπού (Κουράκης, 2007, 2008). Ένα

αυστηρό νομικό πλαίσιο, παρά την κανονιστική, τιμωρητική, παιδευτική και συμβολική λειτουργία του ποινικού νόμου (Φαρσεδάκης, 1996, σ.19 & 63), δεν είναι αποτελεσματικό, πρώτον, εάν μένει ανεφάρμοστο, και, δεύτερον, εάν δεν συμπορεύεται με άλλα κοινωνικά μέτρα και δράσεις της Πολιτείας που προάγουν τα δικαιώματα του ανθρώπου και εμπειδώνουν την αξία ενός κοινωνικού βίου στηριζόμενου σε αυτά.

Εξάλλου, ο Ομότιμος Καθηγητής Νέστωρ Κουράκης, στο κλείσιμο της ομιλίας που παράθεσε στο πλαίσιο του τριήμερου συνεδρίου προς Τιμήν του, τόνισε αυτό που το επιστημονικό έργο του και η επί μακρόν προσφορά του στην Επιστήμη της Εγκληματολογίας σηματοδοτούν: τη συμβολή της *κοινωνικής δικαιοσύνης* στην επίτευξη των ατομικών και κοινωνικών στόχων μέσα από τη δίκαιη κατανομή των ευκαιριών, των επιβραβεύσεων και των ευθυνών στα μέλη της κοινωνίας.

Βιβλιογραφία

- Βούλγαρης, Γ.Χ.** (2015). «Τα εγκλήματα μίσους και η ποινική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα». *Ποινική Δικαιοσύνη*, τεύχ. 3.(σ. 275-279).
- Δημητράκου, Δ.** (1964). *Μέγα Λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσης*. Τόμος Η'. Αθήνα: Χ.Τεγόπουλος – Β. Ασημακόπουλος,
- Ζαραφωνίτου, Χ.** (2015). *Υπάρχουν ghettos στο κέντρο της Αθήνας; Εγκληματολογική διερεύνηση των κοινωνικών στάσεων και αναπαραστάσεων*. Εγκληματολογικές Μελέτες. Τεύχος 1. Αθήνα: Εκδόσεις Διόνικος.
- Ζαραφωνίτου, Χ., Κουράκης, Ν.** (επιμ.) (2009). *(Αν)ασφάλεια, τιμωρητικότητα και αντεγκληματική πολιτική. Παρουσίαση και πορίσματα έρευνας*. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ.Αντ.Ν.Σάκκουλα.
- Κουράκης, Ν.** (2009⁵). *Ποινική καταστολή: μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Κουράκης, Ν.** (2007). «Επιμέτρηση της Ποινής και Αντεγκληματική Πολιτική». *Ποινικά Χρονικά ΝΖ'*, σ.289-295.
- Λαμπροπούλου, Έ.** (1999). *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μανωλεδάκης, Ι.** (2010). Η σκλήρυνση της ποινικής καταστολής στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Γαλανού, *Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη* (σσ. 696-706). Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα.
- Μουρίκη, Α., Μπαλούρδος, Δ., Παπαλιού, Ο., Σπυροπούλου, Ν., Φα-**

- γαδάκη, Ε., Φρονίμου, Ε.** (2012). *Το κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας. Όψεις της κρίσης*. Αθήνα:ΕΚΚΕ, <http://www.ekke.gr/images/PDF/Social_portrait_2012.pdf>
- Bernard, A.** (επιμ.) (2015). *Υποβαθμίζοντας τα δικαιώματα: Το κόστος της λιτότητας στην Ελλάδα*. Paris: FIDH, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, <https://www.fidh.org/IMG/pdf/report_greece_human_rights_in_greek.pdf>
- Οικονομίδης, Α.** (2014). «Η κρίση ως καθεστώς και το καθεστώς της κρίσης». *Χρόνος*. τεύχ. 11, <<http://www.chronosmag.eu/index.php/es-epi-sgg-pth.html>>
- Πανούσης, Γ.** (2012). Εγκλήματα μίσους. Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, <<http://www.unhcr.gr/1againstracism/author/yiannis-panousis/>>
- Σπινέλλη, Κ.Δ.** (2014³). *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Φαρσεδάκης, Ιάκ.** (2007). Η κατάσταση της ποινικής δικαιοσύνης στην Ελλάδα. Στο Σ. Γεωργούλας, *Η Εγκληματολογία στην Ελλάδα σήμερα. Τιμητικός Τόμος για τον Στέργιο Αλεξιάδη* (σσ. 73-16). Αθήνα: Εκδόσεις ΚΨΜ.
- Φαρσεδάκης, Ιάκ.** (1996). *Στοιχεία Εγκληματολογίας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου.** (2014). *Ετήσια Έκθεση του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας*, <<https://www.unhcr.gr/1againstracism/etisia-ekthesi-2014/>>
- Χαλκιά, Α.** (2013). «Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας». *Εγκληματολογία*. Τεύχ. 1-2, σσ.80-88.

Ξενόγλωσση

- Beck, E.** (2001). "Hate crimes". Στο N.J. Smelser, & P.B. Baltes (Eds.) *International Encyclopedia & Behavioral Sciences* (σσ. 6479-6872). Oxford: Elsevier.
- Brannigan, A.** (2007). "Restorative justice in post-genocidal Rwanda: from community to citizenship as basis for social justice". Στο Brannigan, A., & G.Pavlich, (Eds.) *Governance and regulation in Social Life, Essays in honor of W.G. Carson* (σσ.207-220). Oxon: Routledge-Cavendish.

- Craig, K. M.** (2002). "Examining hate-motivated aggression. A review of the social psychological literature on hate crimes as a distinct form of aggression". *Aggression and Violent Behavior*, 7, σσ. 85-101.
- D'Alessio, S. J., Stolzenberg, L., & Eitle, D.** (2002). "The effect of racial threat on interracial and intraracial crime". *Social Science Research*, 31, σσ. 392-408.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).** (2013). "Combating hate crime on the EU". The Fundamental Rights Conference. Lithuania, 12-13 November 2013. <http://fra.europa.eu/sites/default/files/frc2013-conclusions_en.pdf>
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).** *Hate crime in the EU*. <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_images/fra_hate_crime_infographic2.jpg>
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA).** (2012). *Data in Focus 6: Minorities as victims of crime. EU-MIDIS*, Report 6. σσ. 1-20. <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012-eu-midis-dif6_0.pdf>
- European Commission.** (2014). *The Europeans, the European Union and the crisis. Report. Standard Eurobarometer 81*. Spring 2014, σσ.1-43. <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_cri_en.pdf>
- Ferrell, J., Hayward, K., & Young, J.** (2008). *Cultural Criminology*. London: Sage
- Gavrielides, T.** (2012). Conceptualizing and contextualizing justice for hate crime. *The Journal of Social Criminology*, 1(1), <<http://crimsoc.org/the-journal/volume-i-issue-1/74-4-conceptualising-and-contextualising-restorative-justice-for-hate-crimes-theo-gavrielides>>
- Gavrielides, T.** (2010). *Restoring relationships: hate crime and restorative justice. European Best Practice of Restorative Justice in the Criminal Procedure*. Ministry of Justice and Law Enforcement of Hungary and European Crime Prevention Network (EUCPN), p.187-204. <http://www.iars.org.uk/sites/default/files/Restorative%20justice%20report%20_%20Hungary.pdf>
- Goodey, J.** (2008). "Racist crime in European Union: historical legacies, knowledge gaps, and policy development". Στο Goodey, J. & Aromma, K. (Eds.) *Hate crime. Papers from the 2006 and 2007 Stockholm Criminology Symposiums*, HEUNI, Seris No.57, Helsinki, σσ.16-28. <http://www.heuni.fi/material/attachments/heuni/reports/6KmBYc3fD/HR57_V>

iimeisin_Painoon_19.8..pdf>

ILGA, (2013). *Documentation of homophobic and transphobic violence. Final Report 2013*. ILGA EUROPE, ΟΛΚΕ LESBIAN & GAY COMMUNITY OF GREECE. <http://old.ilga-europe.org/home/how_we_work/ilga_europe_as_a_funder/completed_projects/call_xi_hate_crime_documentation/greece_documentation_of_homophobic_and_transphobic_violence>

Kaltsouni, S., Kosma, A. (2015). *The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU. Country Report on Greece*. European Parliament. <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510014/IPOL_STU%282015%29510014_EN.pdf>

McDevitt, J., Levin, J., & Bennett, S. (2002). "Hate crime offenders: An expanded typology". *Journal of Social Issues*, 58(2), σσ. 303-317.

McLaughlin, E. (2006). "Hate crime". Στο E. McLaughlin, & J. Muncie (Eds.), *The SAGE Dictionary of Criminology* (σσ. 195-197). London: Sage.

Nansen Dialogue Centre. *Monitoring and responses to attacks on religious buildings and other holy sites in BiH. The Project Review Report*, 20 March 2013, Serajevo, Nansen Dialogue Centre. <<https://www.sfcg.org/wp-content/uploads/2014/06/UHCS-Bosnia-Pilot-Final-Report-Year-2-FOR-PUBLICATION.pdf>>

NO HATE. Hate crime statistics. <http://blog.nohatespechmovement.org/wp-content/uploads/2015/07/NHSM_hate_crime_infographic.png>

OSCE-ODIHR. Hate crime reporting. Greece. <<http://hatecrime.osce.org/greece>>

OSCE-ODIHR. (2012). *Hate crimes in the OSCE region: incidents and responses. Annual Report for 2011*, 1-179. <http://tandis.odihr.pl/hcr2011/pdf/Hate_Crime_Report_full_version.pdf>

OSCE-ODIHR. (2009). *Hate crime laws. A practical guide*. <<http://www.osce.org/odihr/36426?download=true>>

Pardy, M. (2011). "Hate and otherness. Exploring emotion through a race riot". *Emotion, Space and Society*, 4, σσ. 51-60.

Perry, B. (2014). "Hate crime". Στο Bruinsma, G. & D. Weisburd, (Eds.), *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (σσ. 2036-2046). Amsterdam: Springer.

Perry, B. (2003). "Where do we go from here? Researching hate crime". *Internet Journal of Criminology*, σσ. 1-60.

- Perry, B.** (2001). *In the name of hate: understanding hate crime*. NY: Routledge.
- UNHCR, Greece.** *UNHCR Operational Update*. August 2015. <http://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/Extras/Arrivals/operational/Greece_Operational_Update__2.pdf>
- van Dijk, J., Manchin, R., van Kesteren, J., & Hideg, G.** (2005). *The burden of crime on the EU: A comparative analysis of the European Survey of Crime and Safety (EU ICS) 2005*.
- Walters, M. A.** (2011). "A general theories of hate crime? Strain, Doing Difference and Self Control". *Critical Criminology*, 19(4), σσ. 313-330.
- Young, J.** (2007). *The vertigo of late modernity*. London: Sage.
- Young, J.** (2003). Merton with energy, Katz with structure: the Sociology of vindictiveness and the Criminology of transgression. *Theoretical Criminology*, 7(3), σσ. 388-414.

Εγκλήματα Μίσους και Οικονομική Κρίση: Πόσο μαζί και πόσο χωριστά;

ΠΕΛΑΓΙΑ Ι. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ*

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Εάν προσπαθούσαμε, να εκφράσουμε τον τίτλο της παρούσας εισήγησης, κάπως λιγότερο «ποιοτικά», η διατύπωση του θα είχε ως εξής: Συνδέονται στη χώρα μας τα εγκλήματα μίσους με την οικονομική κρίση; Και αν ναι, σε ποιόν βαθμό; Άλλως συνετέλεσαν οι συνθήκες κρίσεις, που βιώνουμε κατά τα τελευταία έτη ως κοινωνοί στην όξυνση του φαινομένου, όπως αυτή αντικατοπτρίζεται κυρίως μέσα από αριθμούς ή έχουμε να κάνουμε με μία διαχρονικής εμβέλειας πραγματικότητα, την οποία για κάποιους λόγους το τελευταίο χρονικό διάστημα αρχίσαμε να παρατηρούμε;¹

* ΜΔΕ Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών, Υποψήφια Δρ. Εγκληματολογίας Νομικής Σχολής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.
e-mail: papanikolaou.pelagia@gmail.com

1. Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, FRA, στην ετήσια έκθεση του για το 2008, στη θεματική του ρατσισμού και των διακρίσεων, κατέγραφε, μέσα από τις διευρωπαϊκές έρευνες του για τη ρατσιστική βία και το ρατσιστικό έγκλημα, ότι κατά την εξαετία 2000-2006, χρονικά πριν δηλαδή την οικονομική κρίση, αποτυπωνόταν από τα διαβιβαζόμενα στοιχεία των 11 εκ των 27 Κρατών-Μελών της Ε.Ε., που προβαίνουν στη συλλογή επαρκών στοιχείων, που επιτρέπουν την ανάλυση των τάσεων του φαινομένου, μία αυξητική τάση στο καταγεγραμμένο ρατσιστικό έγκλημα. Η χώρα μας δεν συμπεριλαμβάνεται στα Κράτη-Μέλη με αποτελεσματικό μηχανισμό συλλογής στατιστικών στοιχείων για αυτό το είδος εγκληματικότητας. Βλ. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., Ετήσια Έκθεση, Περίληψη, 2008, σ. 11: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/497-ar08p2-summary_el.pdf. Βλ. Και τα αντίστοιχα συμπεράσματα περί ανυπαρξίας στη χώρα μας μίας ε-

Για την απάντηση τόσο του εδώ τιθέμενου κεντρικού ερωτήματος, όσο και εκείνων, που συνειρμικά το συνοδεύουν είναι αναγκαίο, αφενός μεν να προσδιορίσουμε επακριβώς το εννοιολογικό περιεχόμενο των δύο αξόνων, «εγκλήματα μίσους» και «οικονομική κρίση» της πραγματεύσεως μας, (βλ. και την αμέσως επόμενη ενότητα) και αφετέρου δε να προβούμε, εισαγωγικά, στην παράθεση ορισμένων σκέψεων, οι οποίες τοποθετούμενες στο φόντο του συλλογισμού μας, μπορούν να φανούν εξαιρετικά βοηθητικές στη μη επιφανειακή κατανόησή του:

Πρώτον, καταρχάς, για τις ανάγκες της παρούσας συνεξέτασης ο όρος «οικονομική κρίση» ορίζεται εκ μέρους μας με γνώμονα χρονικά και νομικά κριτήρια, χωρίς αυτό να σημαίνει, ότι οι κοινωνικές προεκτάσεις του αγνοούνται κατά την παρουσίαση της προβληματικής. Η οικονομική κρίση, και συγκεκριμένα η αφετηρία αυτής στον ελληνικό χώρο τοποθετείται χρονικά εκ μέρους μας το έτος 2010, όταν εισήλθαμε πολιτικά σε αυτό, που χαρακτηρίζεται ως «μνημονιακή εποχή».² Αλλά και νομικά η ψήφιση της πρώτης μνημονιακής σύμβασης και των μέτρων της δημοσιονομικής εφαρμογής της από το ελληνικό κοινοβούλιο έλαβε χώρα την ίδια χρονιά με τον Ν. 3845/2010 ΦΕΚ Α'/07-05-2010: «Μέτρα για την εφαρμογή του μηχανισμού στήριξης της ελληνικής οικονομίας από τα κράτη μέλη της Ζώνης του ευρώ και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο», ενώ δύο έτη μετά ακολούθησε η ψήφιση της δεύτερης μνημονιακής σύμβασης με το Ν. 4046/2012 ΦΕΚ Α' 28/14-02-2012. Τόσο αυτά τα δύο νομοθετικά κείμενα όσο και αυτά, που συνοδεύουν την εφαρμογή τους, π.χ. μεσοπρόθεσμο πλαίσιο χαρακτηρίζει, νομοτεχνικά, η πολυσυλλεκτικότητα των ψηφιζόμενων ρυθμίσεων, η οποία αφορά το έργο όλων των Υπουργείων και η οποία παρατίθεται

πίσημης καταγραφής δεδομένων για τα εγκλήματα μίσους στο «Ρατσιστική Βία σε 15 Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Συγκριτική επισκόπηση των συμπερασμάτων των Εκθέσεων των Εθνικών Φορέων Συνεργασίας του RAXEN 2001-2004», Συνοπτική Έκθεση», σ. 11-18, 11: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1934-CS-RV-05-SUM-EL.pdf.

2. Βλ. Την δήλωση του τότε Πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου, «Επιτακτική η Ενεργοποίηση του Μηχανισμού Στήριξης», Καστελόριζο 23/4/2010: <http://archive.papandreou.gr/papandreou/content/Document.aspx?m=12893&rm=20504593&l=2>

αθρόα σε διατάξεις, που εκτείνονται σε αναρίθμητες σελίδες κατά περιεχόμενο.

Δεύτερον, σύμφωνα με την προσέγγιση του D. Melossi, στο πλαίσιο της μελέτης του για τη μεταβλητότητα των αναπαραστάσεων για τον/την εγκληματία σε αναφορά προς τις εκάστοτε εξεταζόμενες κοινωνικές τάξεις πραγμάτων, όπως αυτές διαμορφώνονται στο επίπεδο της κοινής γνώμης αλλά και του εγκληματολογικού λόγου, μέσα από την αποδόμηση και ανασύνθεση, ακριβώς αυτών των διαφορετικών κοινωνικών τάξεων πραγμάτων, κατά τη διάρκεια των περιόδων κοινωνικό-οικονομικής κρίσης, τα ποσοστά ποινικού πληθυσμού παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις, και η δημόσια ρητορική επανατονίζει την αξία της συλλογικότητας γύρω από έννοιες όπως «Κράτος», «Έθνος», «Κοινότητα». Στο πλαίσιο αυτό και υπό το φως της συνεκτίμησης των κοινωνικών και πολιτιστικών συμφραζομένων το έγκλημα και η τιμωρία του στο δημόσιο λόγο φαίνεται να ετεροκαθορίζονται, εκτός των άλλων και από τις βαθύτερες κοινωνικές ανησυχίες, συγκροτώντας την προβολή τους στην πλατφόρμα των όποιων διαπραγματεύσεων τους πολιτικά και κοινωνικά.³ Η γνώση έτσι για τον/την εγκληματία και θα προσθέταμε εν γένει η γνώση μας γύρω από το εγκληματικό φαινόμενο και τους άξονες που το συνθέτουν, πράξη-δράστης-θύμα και απάντηση σε αυτά,⁴ παράγεται, αναπαράγεται και διαχέεται, από τον επιστημονικό ως τον καθημερινό λόγο,⁵ κατά τρόπο άμεσα συναρτώμενο προς το ευρύτερο πολιτιστικό περιβάλλον της εκφοράς του και προφανώς επηρεά-

3. Βλ. D. Melossi, «Η Κοινωνική Θεωρία και οι Μεταβαλλόμενες Αναπαραστάσεις του Εγκληματία», στο «Εικόνες Εγκλήματος», Μετάφραση άρθρου, Ι. Χασάπη, Εισαγωγή – Επιμέλεια, Α. Κουκουτσάκη, Πρόλογος U. Gatti, Εκδόσεις «Πλέθρον», 2000, σ. 21-59, 22-23, όπου ο συγγραφέας κάνει λόγο για «δεκαετίες της κρίσης», οι οποίες εκτείνονται χρονικά από την εγκαθίδρυση των εθνικών κρατών κατά τον 19ο αιώνα, η παγκόσμια ύφεση του 1930 και η περίοδος από το 1973 ως σήμερα, με ρητή παραπομπή στον ορισμό του E. Hobsbawm.

4. Βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη, «Εγκληματολογία, Σύγχρονες και Παλαιότερες Κατευθύνσεις», Εκδόσεις «Νομική Βιβλιοθήκη», 2014, σ. 1-3.

5. Για την παρουσίαση της εγκληματικότητας των μεταναστών διά του τύπου, βλ. Α. Μοσχοπούλου, «Η Εγκληματικότητα των Μεταναστών, Απεικόνιση του Φαινομένου στον Απογευματινό Τύπο 1990-1999», Εκδόσεις Α.Ν. Σάκκουλας, 2005.

ζεται από την ιστορικο-χρονική συγκυρία του ορισμού του.⁶ Ο/η εγκληματίας ως ξένος/η, ο/η ξένος/η ως εγκληματίας, αλλά και ως θύμα, ο/η εγκληματίας και ο/η ξένος/η «έξω από εμάς», ως διαφορετικοί/κες,⁷ ο λόγος και οι πολιτικές αποφάσεις για αυτά, υποστηρίζουμε, ότι δεν δύνανται με άλλα λόγια να αντικρίζονται ως αποσπασμένα κομμάτια ενός παζλ, του οποίου επιθυμούμε να δούμε μόνον τη μία πλευρά.

Και τρίτον, κατά τη διάρκεια των οικονομικών κρίσεων, ο σχηματισμός της πολιτικής ατζέντας πραγματώνεται επί τη βάση ενός πρωταρχικά οικονομιστικού προσανατολισμού κριτηρίων και θέσεων προτεραιοτήτων. Στο μέτρο αυτό, θεματικές σχετιζόμενες με ζητήματα, που άπτονται της ένταξης των αποκλεισμένων / μη κυρίαρχων πληθυσμιακά ομάδων ή της πραγματιστικής εφαρμογής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, υποβιβάζονται σε ζητούμενο «τρίτης κατηγορίας», χαρακτηριζόμενες ως διεκδικήσεις «πολυτέλειας». Παράλληλα στο βάθρο του συμβολικού, ο πολιτικός λόγος εγγράφεται με λιγότερο ανθρωποκεντρικούς όρους.⁸

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω επισημάνσεων, τα αιτήματα που στρέφονται γύρω από την εξάλειψη των διακρίσεων, τη λήψη μέτρων για την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και την ενσωμάτωση της διάστασης της αντιρατσιστικής ατζέντας σε όλες τις επιμέρους πολιτικές, αντεγκληματική πολιτική, εκπαίδευση, κοινωνική προ-

6. Βλ. D. Melossi, ο.π., σ. 24, 47-49, 52.

7. Βλ. Σχετικά και σε Σ. Βιδάλη, «Εισαγωγή στην Εγκληματολογία», Εκδόσεις «Νομική Βιβλιοθήκη», 2013, σ. 10-12.

8. Ενδεικτικά στην ανακοίνωση του Eurogroup της 27ης Νοεμβρίου 2012 για την επίτευξη συμφωνίας ως προς το ελληνικό χρέος, γίνεται μόνον μία πολύ συνοπτική αναφορά στην τέταρτη παράγραφο του δημοσιοποιούμενου κειμένου, σχετικά με την αναγνώριση των καταβαλλόμενων προσπαθειών των ελλήνων πολιτών, ενώ το υπόλοιπο δισέλιδο κείμενο διαπερνά μία γλώσσα δομημένη πάνω σε αμιγώς οικονομικούς όρους και εκτιμήσεις, που παραπέμπουν στο χρηματοδοτικό σκέλος των δανειακών διαπραγματεύσεων. Αυτό που λείπει δηλαδή από την συγκεκριμένη έκφραση πολιτικής είναι ο άμεσος κοινωνικός λόγος για τον άνθρωπο. Βλ. την επίσημη ανακοίνωση στην αγγλική γλώσσα, "Eurogroup Statement on Greece", 27/11/2012 στο: <http://www.consilium.europa.eu/press/press-releases/2012/11/pdf/Eurogroup-statement-on-Greece-27-11/>

στασία κλπ., καίτοι συνιστούν το πρόταγμα κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, αποτελούν το αντικείμενο διαβούλευσης και κοινωνικής συνδιαλλαγής εν μέσω διαρκώς διογκούμενων εντάσεων, οι οποίες αντί να δίνουν λύση στα τιθέμενα, από το μετερίζι του αντιρατσισμού, προβλήματα, μάλλον φορτίζονται αρνητικά από αυτά.

Στις επόμενες ενότητες, αφού ξεκαθαρίσουμε τα του εννοιολογικού προσδιορισμού και των βασικών χαρακτηριστικών των εγκλημάτων μίσους, θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε την εικόνα που το εν λόγω φαινόμενο εμφανίζει στην χώρα μας, κυρίως κατά τα έτη της οικονομικής κρίσης, αντλώντας όμως επιχειρήματα από την όλη εξέλιξη του διαχρονικά σε παράλληλη ανάγνωση, προκειμένου αυτή η προσπάθεια μας να μην φέρει τα χαρακτηριστικά μίας στατικής απλώς ερμηνείας.

2. Εννοιολογικός προσδιορισμός και βασικά χαρακτηριστικά των εγκλημάτων μίσους

Σύμφωνα με ένα ευρέως διαδεδομένο ορισμό με τον όρο «έγκλημα μίσους» νοείται κάθε εγκληματική πράξη, που διαπράχθηκε, εμπορούμενη από κίνητρα προκατάληψης απέναντι στο θύμα, εξαιτίας της φυλής, της εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, της ταυτότητας φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της θρησκείας ή της αναπηρίας του, με τις προστατευόμενες ομάδες θυματοποίησης να καθορίζονται σε ορισμένες έννομες τάξεις και από άλλα λιγότερο αυστηρά οριοθετημένα κριτήρια, όπως είναι η κοινωνική θέση, η οικονομική κατάσταση, η κάστα η γλώσσα ή η οικογενειακή κατάσταση κλπ.⁹

9. Βλ. Την παράθεση του συνοπτικού αυτού ορισμού στο OSCE, "Hate Crimes in the OSCE Region – Incidence and Responses: Annual Report for 2009, November 2010, σελ 13": <http://www.osce.org/odihr/73636?download=true>, παραπλήσια στο "Report of the CSCE Meeting of Experts on National Minorities", στην ενότητα VI, Geneva, 19/7/1991: <http://www.osce.org/hcnm/14588> και ως προς τα καθ' ημάς τον παρατιθέμενο ορισμό των εγκλημάτων μίσους με αναφορά στην προβλεπόμενη στον Π.Κ. επιβαρυντική περίπτωση του άρθρου 79 Π.Κ. και την τροποποίηση του ως προς τις προστατευόμενες ομάδες θυματοποίησης, στο Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου για την Καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας, Ειδικό Μέρος Άρθρο 5: <http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=h0C03daQf01%3D&tabid=64>.

Για τη στοιχειοθέτηση ενός εγκλήματος μίσους απαιτείται η συνδρομή δύο βασικών στοιχείων, ήτοι: 1ον Η διάπραξη ενός ποινικού αδικήματος και 2ον η σύνδεση αυτού του ποινικού αδικήματος με κίνητρα μίσους, προκατάληψης, εχθρότητας ή ρατσισμού με μία κατηγοριοποιημένη ομάδα πληθυσμού, εξαιτίας του στίγματος, που αυτή η ομάδα φέρει κοινωνικά και η οποία εκπροσωπείται μέσα από την επιλογή του θύματος.¹⁰ Μέσω των εγκλημάτων μίσους λοιπόν εξωτερικεύεται, και μάλιστα κατά τρόπο διακριτό, αφενός μία επιλεκτική του/της δράση προς το θύμα και αφετέρου μία ρατσιστική στάση βασισμένη σε βιολογικά κριτήρια περί φυλετικής κατωτερότητας (προγενέστερη προσέγγιση) ή πιο διευρυμένα σε κριτήρια, που στρέφονται γύρω από το στίγμα της ετερότητας, όσων δεν «ορίζονται ως κανονικοί/ες», εξαιτίας του χρώματος του δέρματος τους, της εθνικής ή εθνοτικής τους προέλευσης, των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, της ταυτότητας του φύλου τους, της αναπηρίας τους κλπ.¹¹

10. Βλ. OSCE, "Hate Crime Laws – A Practical Guide", 2009, σ. 16-21: http://www.osce.org/odihr/364_26?download=true.

11. Η ρατσιστική στάση ενυπάρχει στο εννοιολογικό περίγραμμα του ρατσισμού, όπως σε αυτό περιλαμβάνονται πέρα από τις υποκειμενικά εμφορούμενες στάσεις, πρακτικές και προκαταλήψεις, οι οποίες ως σύμπλεγμα παραγόντων παράγουν διάκριση και αποκλεισμό. Επί τη βάση των παραδοχών μίας πιο παραδοσιακής οπτικής εννοιολόγησης ο ρατσισμός συγκροτεί το δόγμα, με γνώμονα το οποίο οι ανθρώπινες ιδιότητες και ικανότητες είναι φυλετικά προσδιορισμένες, το ανθρώπινο γένος είναι διαιρεμένο σε «φυλές» οι οποίες βρίσκονται μεταξύ τους σε σχέση «ανωτερότητας» ή «κατωτερότητας», ανάλογα με τα κληρονομικού χαρακτήρα βιολογικά τους γνωρίσματα ενώ την πρώτη θέση μεταξύ των «φυλών» κατέχει η λευκή «φυλή», η οποία και είναι από τη φύση προορισμένη να κυριαρχήσει πάνω στις άλλες. Το βασικό χαρακτηριστικό επομένως των διεργασιών, που στοιχειοθετούν τον ρατσισμό υπό τη βιολογική του έκφραση ανιχνεύεται στην εργαλειώδη του χρήση δογματικά, ιδεολογικά, κοινωνικά και πραγματιστικά προς το σκοπό της προσβολής των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και εν τέλει της εκμηδένισης όλων εκείνων των μη κυρίαρχων ομάδων, που ορίζονται από τους/τις ρατσιστές/στρίες ως «μη κανονικές» κατά τρόπο ουσιοκρατικό. Οι πιο σύγχρονες κριτικές θεωρήσεις του φαινομένου, ωστόσο, εκκινούν από τον ενστερνισμό του ορισμού του Etienne Balibar, ο οποίος στην ανάλυση του εντοπίζει πιο διευρυμένα από το αυστηρά κα-

Στο σχετικό δημόσιο λόγο τα εγκλήματα μίσους πολλές φορές ταυτίζονται με τη ρατσιστική βία. Επισημαίνεται όμως ότι η ρατσιστική βία

θορισμένο βιολογικό πρότυπο κατάγνωσης του ρατσισμού την συγκρότησή του γύρω από το στίγμα της ετερότητας, ήτοι το χρώμα του δέρματος, την εθνική προέλευση, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, το «σωματικό ελάττωμα», και γενικά γύρω από τη διαφορετικότητα του «Άλλου», όπως αυτή αντικατοπτρίζεται σε πρακτικές περιφρόνησης, αδιαλλαξίας, ευτελισμού, εκμετάλλευσης και βίας, αλλά και σε συμπεριφορές και πράξεις που αποσκοπούν στην κάθαρση του κοινωνικού σώματος από ξένα στοιχεία, προκειμένου να διαφυλαχθεί η ταυτότητα του «Εμείς» από κάθε πρόσμειξη. Βλ. Για αυτήν τη μετατόπιση ως προς τον ορισμό του ρατσισμού σε Ζ. Δ. Παπαδημητρίου, «Ο Ευρωπαϊκός Ρατσισμός – Εισαγωγή στο Φυλετικό Μίσος», Εκδόσεις «Ελληνικά Γράμματα», 2000, σ. 41-52, 289-309 με περαιτέρω παραπομπές. Από την άλλη πλευρά μία πιο ολιστική οπτική της εννοιολόγησης του ρατσισμού επιθυμεί να εντάξει στο λεκτικό του αντίκρισμα, ξέχωρα από τις καθιερωμένες του διαστάσεις και αυτή του θεσμικού ρατσισμού, δηλαδή του ρατσισμού, που προκαλούν οι διακρίσεις εκ μέρους των Κρατικών οργάνων ή ο αποκλεισμός ορισμένων Κοινωνικών Ομάδων ως επακόλουθο των νομοθετικών ανισοτήτων ή των δομικών δυσλειτουργιών ή των πρακτικών μη συμπερίληψης αλλά και του ρατσισμού, που εκπηγάει από ιδιοτέλεια και άρα επιλέγεται συνειδητά, επειδή επιφέρει κέρδος. Προτείνεται έτσι επ' αυτού του υποβάθρου, ότι ο ρατσισμός καθρεπτίζει ορολογικά ένα πλέγμα από αντιλήψεις, στάσεις, συμπεριφορές ή/και θεσμοθετημένα μέτρα που εξαναγκάζει ορισμένους ανθρώπους σε υποτελή διαβίωση, κι αυτό μόνο και μόνο επειδή ανήκουν σε μια διακριτή κατηγορία ανθρώπων. Όπως τονίζει ο Γ. Τσιάκαλος, η μη αναφορά αυτών των δύο επισημαινόμενων διαστάσεων στους συνήθεις ορισμούς του ρατσισμού δεν είναι τυχαία αλλά εκρέει από την κυρίαρχη άποψη εν σχέσει με τους φορείς του φαινομένου, σύμφωνα με την οποία ο ρατσισμός είναι υπόθεση ατόμων χωρίς σωστή γνώση των δεδομένων που συνδέονται με μια συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, με την εν λόγω λανθασμένη γνώση να οδηγεί σε αρνητική συμπεριφορά όσων την ενστερνίζονται, η οποία κυρίαρχα ταυτίζεται με τον ρατσισμό. Συνεπώς ο προσδιορισμός του ρατσισμού ανατροφοδοτικά ως προϊόν λανθασμένης γνώσης έχει ως επακόλουθο την εστίαση της μελέτης των λόγων ύπαρξης του πάνω σε μία διπολική προβληματική σχέση με το «διαφορετικό». (Βλ. Γ. Τσιάκαλος, «Μικρή περιήγηση στη γλώσσα των ρατσιστών», «Ρατσισμός και ξενοφοβία στον ελληνικό δημόσιο λόγο» στο «Απέναντι στα Εργαστήρια του Ρατσισμού», Εκδόσεις «Τυπωθήτω – Αντιρρήσεις», 2006, σελ 82-86, 87-91, του ίδιου «Ελλάδα: Ξενοφοβία των Αδυνάτων και Ρατσισμός των Ισχυρών», στο «Η Παγκοσμιοποίηση του Ρατσισμού», Εκδόσεις «Επίκεντρο», 2008, σ. 371-399.

αποτελεί έννοια είδους σε σχέση με τα εγκλήματα μίσους, που ως έννοια γένους την περιλαμβάνει στις εκφάνσεις πραγμάτωσης τους. Παράλληλα τα εγκλήματα μίσους διακρίνονται και από άλλους συγγενείς όρους, όπως η ξενοφοβία¹² και η ρατσιστική διάκριση,¹³ της οποίας αποτελούν την πιο ειδεχθή μορφή, εκ τούτου και συνιστούν αντικείμενο εξέτασης της προόδου της χώρας μας από τη σκοπιά της λήψης μέτρων για την εξάλειψη τους από τους Διεθνείς Οργανισμούς, που δραστηριοποιούνται στο πεδίο των ρατσιστικών διακρίσεων.

Σημαίνουσα επίσης, για την κατανόηση των εγκλημάτων μίσους φαινομενολογικά, είναι και η διάσταση των προστατευόμενων ομάδων θυματοποίησης. Όπως ήδη αναφέραμε τα κριτήρια στοιχειοθέτησης των λόγων διάπραξης των εγκλημάτων μίσους και άρα και της επιλεκτικής των θυμάτων τους ποικίλουν από έννομη τάξη σε έννομη τάξη και μαζί με αυτά και οι ομάδες προστασίας μέσω της εγκληματοποίησης αυτών των συμπεριφορών, η συμπερίληψη λοιπόν ή όχι μίας ομάδας θυματοποίησης, εξαιτίας μίσους, εξαρτάται από ειδικότερα κριτήρια, που συνεχονται με το ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο της κάθε χώρας, με τη χρονική συγκυρία θέσπισης της σχετικής νομοθεσίας, με την προηγούμενη εμπειρία και τέλος με την ασκούμενη επιρροή των ομάδων πίεσης. Κεντρικό, επομένως, παραμένει το ερώτημα: Πόσο επιθυμεί μία πολιτεία να διευρύνει το θυματολογικό πυρήνα προστασίας των εγκλημάτων μίσους, εντάσσοντας σε αυτόν, πέρα από τις παραδοσιακές ο-

12. Η «ξενοφοβία» ορίζεται ως ο φόβος για το «ξένο» και σε συναρμογή με μία κριτική θέση να συνθέτει τον φαύλο κύκλο ανατροφοδότησης του ρατσισμού, εφόσον σε πρώτη φάση εξωτερικεύεται κοινωνικά ως συνέπεια του και σε δεύτερη φάση τον συντηρεί ως εφελτήριο προκατάληψης φαινομενολογικά. Και πάλι εν προκειμένω έχουμε να κάνουμε με έναν όρο κατ' αρχήν υποκειμενικής χροιάς. Βλ. Γ. Τσιάκαλος, «Από την παραδοσιακή φιλοξενία στο ρατσισμό και στην ξενοφοβία», ο.π. «Απέναντι στα Εργαστήρια του Ρατσισμού», σ. 97.

13. Για τον ορισμό της ρατσιστικής διάκρισης βλ. το άρθρο 1 παρ. 1 της Διεθνούς Σύμβασης του Ο.Η.Ε. για την Εξάλειψη όλων των μορφών των Φυλετικών Διακρίσεων, (ICERD), όπως υιοθετήθηκε με την Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών 2106 (Χx) της 21/12/1965 τέθηκε σε ισχύ στις 4/1/1969 και κυρώθηκε από τη χώρα μας με το ν.δ. 494/1970 της 24/3-3/4/1970: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>.

μάδες προστασίας των ανθρώπων, που θυματοποιούνται για λόγους εθνικής, εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής και άλλες ομάδες προστασίας, π.χ. Ανθρώπους με αναπηρία, λεσβίες, γκέι, τρανς άτομα, άγαμες μητέρες (οικογενειακή κατάσταση), άτομα διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων κλπ.¹⁴

Αξιομνημόνευτη είναι, εν προκειμένω, η σύσταση του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (ΟΑΣΕ), σχετικά με τα χαρακτηριστικά, που πρέπει να φέρουν τα ρατσιστικά εγκλήματα, ώστε να καθίσταται αποτελεσματικότερη και ορθότερη δικαιοπολιτικά η αντιμετώπιση τους, στα οποία, εκτός των άλλων, περιλαμβάνονται, η νομοθετική αναγνώριση ως θυμάτων ανθρώπων αλλά και βλαπτομένων υλικών εννόμων αγαθών, που συνδέονται με τις ομάδες θυματοποίησης, η πρόβλεψη εκ μέρους των κρατών, συνδυαστικά, τόσο ειδικών υποστάσεων ρατσιστικών εγκλημάτων, όσο και ρατσιστικού κινήτρου, ως επιβαρυντικής περίπτωσης στους ποινικούς τους κώδικες, η αναφορά και συνάρτηση των εγκλημάτων μίσους, με χαρακτηριστικά θεμελιώδη, αμετάβλητα και προσδιοριστικά ως προς την ταυτότητα του θύματος, η λήψη υπόψη των κοινωνικών και ιστορικών μοντέλων διακρίσεων και ρατσισμού, η συμπερίληψη των ορατών και εύκολα αναγνωρίσιμων από τους/τις δράστες χαρακτηριστικών του θύματος για τη θυματοποίηση του, η προστασία και των ατόμων, που συνδέονται με τα ατομικά θύματα ή τις ομάδες θυματοποίησης στα εγκλήματα μίσους, π.χ. υπερασπιστές/στρίες ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹⁵ και τέλος η λήψη υπόψη τυχόν πολλαπλού ή μικτού κινήτρου εκ μέρους του/της δράστη κατά την εκτίμηση των σχετικών περιστατικών / υποθέσεων.¹⁶

Τα εγκλήματα μίσους ως εκφράσεις ρατσιστικών, ξενοφοβικών και

14. Βλ. Σχετικά με τις ομάδες θυματοποίησης στα εγκλήματα μίσους και τους παρατιθέμενους εκεί πίνακες στο OSCE, "Hate Crimes in the OSCE Region – Incidence and Responses: Annual Report for 2009, ο.π., σ. 17-20.

15. Βλ. Σχετικά, United Nations, "Declaration on Human Rights Defenders", General Assembly, Resolution A/RES/53/144, 1998: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/SRHRDefenders/Pages/Declaration.aspx>, OECD

16. Βλ. Αναλυτικότερα, OSCE, "Hate Crime Laws – A Practical Guide", ο.π., σ. 56-57.

μισαλλόδοξων στάσεων διακρίνονται από τη σκοπιά της έντασης τους, της βλάβης των εννόμων αγαθών και των δικαιωμάτων των θυμάτων, της σύνθλιψης των δημοκρατικών αξιών, της διατάραξης της ειρηνικής συμβίωσης των κοινωνιών, της αποδυνάμωσης των δικαιο-κρατικών θεσμών και της πολιτικής αποσταθεροποίησης, που αυτά δύνανται να επιφέρουν, εφόσον δεν αντιμετωπιστούν έγκαιρα προληπτικά και κατασταλτικά. Υπό μία πιο συνοπτική ανάγνωση: εν τέλει, τα εγκλήματα μίσους, διαταράσσουν την κοινωνική συνοχή, διαρρηγνύουν το αίσθημα του ανήκειν και φυσικά πλήττουν βάναισα τη δημοκρατία και το κράτος δικαίου.

3. Στιγμιότυπα: Κοινωνικό πλαίσιο, πολιτικά συμφραζόμενα

Το Μάρτη του 2010 μέλη αγήματος του Λιμενικού Σώματος παρελαύνουν με ρατσιστικά συνθήματα στην παρέλαση της 25ης Μαρτίου.¹⁷ Τον Οκτώβρη του 2010 η Χρυσή Αυγή εκπροσωπείται από έναν δημοτικό σύμβουλο στο Δημοτικό Συμβούλιο του δήμου Αθηναίων, ο οποίος, στην πρώτη συνεδρίαση του οργάνου, τον Ιανουάριο του 2011, προέβη σε ναζιστικό χαιρετισμό.¹⁸ Το Μάη του 2011 λαμβάνει χώρα

17. Η υπόθεση δημοσιοποιήθηκε, έπειτα από την ανάρτηση σχετικού οπτικό-ακουστικού υλικού στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Ελευθεροτυπία». Το Τριμελές Ναυτοδικείο Πειραιά με την απόφαση του 588/2011, αναγνώρισε πως τα ρατσιστικά συνθήματα που ακούστηκαν στην παρέλαση της 25 Μαρτίου 2010 επιπώθηκαν από ολόκληρο το άγημα των 39 κατηγορούμενων λιμενικών αλλά καταδίκασε (σε ποινή 3 μηνών και 15 ημερών για παράβαση του Άρθρου 2 του αντιρατσιστικού νόμου 927/79) μόνο δύο λιμενικούς που φαίνονταν καθαρά στο βίντεο, απαλλάσσοντας «λόγω αμφιβολιών» τους άλλους 37, περιλαμβανόμενων των τριών επικεφαλής. Ο Εισαγγελέας αντίθετα είχε ζητήσει την καταδίκη όλων αφού θεώρησε και αυτός πως όλο το άγημα είπε τα «ανατριχιαστικά συνθήματα που μιλούν για φυσική εξόντωση Αλβανών και Σκοπιανών». Βλ. Το σχετικό με την εξέλιξη της υπόθεσης Δελτίο Τύπου του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι, «Καταδίκη για ρατσιστικά συνθήματα μόνο 2 λιμενικών – αποχώρηση πολιτικής αγωγής», 21/12/2011: http://cm.greekhelsinki.gr/uploads/2011_files/ghm_1408_diki_synthimata_limenikon_greek.doc.

18. Βλ. Την παρουσίαση του συμβάντος στην ηλεκτρονική έκδοση της εφημερίδας «Έθνος», «Ακροδεξιά πρόκληση στον δήμο...», Α. Καριμάλη, 18/1/2011: <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22768&subid=2&pubid=51348948>.

στο κέντρο της Αθήνας η θανατηφόρα ληστεία σε βάρος ενός Έλληνα πολίτη, του Μανώλη Καντάρη. Στην ευρύτερη περιοχή ακολουθούν τις επόμενες ημέρες πογκρόμ στρεφόμενα κατά προσφύγων και μεταναστών/τριών.¹⁹ Το Μάη του 2012 συλλαμβάνονται και διαπομπεύονται μαζί οροθετικές εργαζόμενες στο χώρο του σεξ, οι οποίες υποβάλλονται σε εξετάσεις για τον ιό του HIV.²⁰ Τον Ιούνιο του 2012 η Χρυσή Αυγή εκπροσωπείται κοινοβουλευτικά, συνεπεία της αξιοσημείωτης ανόδου του εκλογικού της ποσοστού.²¹ Εφεξής ευκρινώς παρατηρείται

19. Βλ. Την ανακοίνωση της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης Αττικής, στην οποία περιγράφονται τα διαλαμβανόμενα συμβάντα και τις ακολουθούμενες αυτών συλλήψεις, της 12/5/2011 στο: http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&lang=%27.%27&perform=view&id=5491&Itemid=776&lang=.

20. Βλ. Το Δελτίο Τύπου του Συνηγόρου του Πολίτη, «Η δημοσιοποίηση στοιχείων και φωτογραφιών φορέων του HIV-AIDS προσβάλλει την ανθρωπινή αξιοπρέπεια και παραβιάζει τα δικαιώματα του ασθενούς» της 10/5/2012, με το οποίο αποδοκιμάζεται πλήρως η πρακτική στο: <http://www.synigoros.gr/resources/docs/20120510dt.pdf> και το Δελτίο Τύπου της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων της 10/5/2012 στο: [http://www.isotita.gr/var/uploads/PRESS%20\(APO%20SEP%202010\)/DT_2-5-12_PORNEIA.pdf](http://www.isotita.gr/var/uploads/PRESS%20(APO%20SEP%202010)/DT_2-5-12_PORNEIA.pdf).

21. Κατά τις διπλές βουλευτικές εκλογές της 6ης Μάη και της 17ης Ιουνίου του 2012 η Χρυσή Αυγή, όπως παρατηρεί η Β. Γεωργιάδου, φαίνεται να υπερεικοσπλασίασε τον αριθμό των ψήφων, που συγκέντρωνε το κόμμα ως τότε στο εκλογικό σώμα, γεγονός που την οδήγησε από την εκλογική αφάνεια του 0,29% του 2009 στην άνετη εκλογική ορατότητα του σχεδόν 7% του 2012. Η συγγραφέας διακρίνει ως ιδιαίτερης βαρύτητας παράγοντα για αυτήν την ξαφνική άνοδο της Χρυσής Αυγής, την εμφάνη της παρουσία, μέσω της ανάπτυξης συγκεκριμένων μηχανισμών δραστηριότητας σε τοπικό επίπεδο, ιδίως στις περιοχές του βου δημοτικού διαμερίσματος του δήμου Αθηναίων, περιλαμβανομένου του Αγίου Παντελεήμονα, σημειώνοντας χαρακτηρισικά τα εξής: «Παρότι ήταν ανύπαρκτη στην κεντρική πολιτική κονίστρα, η Χρυσή Αυγή συνδιαμόρφωνε την ατζέντα θεμάτων πολιτικής (μετανάστευση, ασφάλεια, εγκληματικότητα) σε τοπικό επίπεδο (κυρίως στην πρωτεύουσα) κατακτώντας ορατότητα και αναγνώριση θεματικής αρμοδιότητας αρκετά πριν τις εκλογές του 2012. Το ξέσπασμα της χρηματοπιστωτικής κρίσης συμπλήρωσε τις προϋποθέσεις για την εξακίνωση της οργάνωσης από τα τοπικά «κάστρα» στην κεντρική πολιτική σκηνή». Με το νέο κύμα μαζικής εισόδου μεταναστών στη χώρα από το 2008/2009, μεγάλο τμήμα του οποίου κατευθυνόταν προς το κέντρο της πρωτεύουσας (στην 4η και την 6η διαμερισματική κοινότητα, οργα-

η ανάδυση ενός εκφερόμενου από τον εν λόγω κομματικό σχηματισμό ρατσιστικού λόγου, μετά των εγκληματικών στερεοτύπων, που τον συγκροτούν, με την ταυτόχρονη διάχυση και «απενοχοποίηση» της ρατσιστικής ρητορείας στο δημόσιο διάλογο. Κοινωνικά, με όρους μιντιακούς, η ενίσχυση της ανασφάλειας και της εγκληματοφοβίας, ταυτίζονται με «τον/την ξένο/η».22 Τον Αύγουστο του 2012 λαμβάνουν χώρα οι πρώτες αστυνομικές επιχειρήσεις «Ξένος Ζευς», με επικρίσεις για την αποτελεσματικότητα και την αναλογικότητα του μέτρου, (προσαγωγή 80.073 αλλοδαπών, σύλληψη 4.538 λόγω έλλειψης νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής στην χώρα).²³ Τον Απρίλη του 2013 28 αλλοδαποί εργάτες τραυματίζονται από επιστάτες καλλιεργειών φράουλας στη Μανολάδα.²⁴ Τον Σεπτέμβρη του 2013 τελείται η ανθρωποκτο-

νώθηκε «από τα κάτω» μια αντιμεταναστευτική κινητοποίηση, στην οποία αρχικώς άτυπα δειξόυσε και εν συνεχεία συμμετείχε, πρωτοστάτησε και συντόνισε η Χρυσή Αυγή. Η Χρυσή Αυγή καλούσε σε αντιμεταναστευτικές κινητοποιήσεις ήδη από τη δεκαετία του 1990, όταν σημειώθηκε το πρώτο κύμα της μετανάστευσης προς την Ελλάδα με το άνοιγμα των συνόρων στις πρώην κομμουνιστικές χώρες. Στο κέντρο της Αθήνας η οργάνωση επανεμφανίζεται μετά το 2007...». Βλ. Αναλυτικότερα, Β. Γεωργιάδου, «Ψήφος-Ρεβάνς των Επισφαλών και Νέες Πολιτικές Ευκαιρίες. Η εκλογική άνοδος της Χρυσής Αυγής στις Βουλευτικές εκλογές του 2012», στο συλλογικό έργο «2012: Ο Διπλός Εκλογικός Σεισμός», επιμέλεια, Γ. Βούλγαρης, Η. Νικολακόπουλος, εκδόσεις «Θεμέλιο», 2014.

22. Έτσι σε Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση: «Το Φαινόμενο της Ρατσιστικής Βίας στην Ελλάδα και η Αντιμετώπιση του», Αθήνα, Σεπτέμβριος 2013, σ. 7-9: <http://www.synigoros.gr/resources/docs/eidikiekthesiratsistikivnia.pdf>.

23. Για μία κριτική της πρακτικής «Ξένος Ζευς» από την σκοπιά της συνταγματικότητας της, των ποιοτικών της χαρακτηριστικών αλλά και της αποτελεσματικότητας της στην πράξη, βλ. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση: «Το Φαινόμενο της Ρατσιστικής Βίας στην Ελλάδα και η Αντιμετώπιση του», ο.π., σ. 33-38.

24. Ήδη από το 2008 ο Συνήγορος του Πολίτη είχε παρέμβει με έγγραφο του προς τους/τις αρμόδιους φορείς, στο οποίο περιγράφονταν με λεπτομέρεια οι συνθήκες εργασίας στις καλλιέργειες φράουλας της Μανωλάδας, επικαλούμενος σχετικά δημοσιεύματα διά του τύπου: «...Εκατοντάδες οικονομικοί μετανάστες από διάφορες χώρες, μεταξύ των οποίων και από χώρες μέλη της Ε.Ε., διαβιούν σε συνθήκες εξαθλίωσης, σε μεγάλο αριθμό πρόχειρων αυτοσχέδιων καταυλισμών στην περιοχή του νομού Ηλείας (...) Πέραν των απαράδεκτων σχέσεων εργασίας κάτω από τις οποίες φέρονται να απασχολούνται, οι ίδιοι μετανάστες φέρονται, επίσης,

νία σε βάρος του Παύλου Φύσα στο Κερατσίνι από μέλος της Χρυσής Αυγής. Ακολουθεί η σύλληψη μελών, βουλευτών/τώνων και του αρχηγού του κόμματος. Τον Απρίλη του 2015 θα δικάσουν μέλη και βουλευτές της Χρυσής Αυγής για την σύσταση εγκληματικής οργάνωσης

να ζουν υπό καθεστώς κατ'ουσίαν περιορισμού της ελευθερίας τους, καθώς οι εργοδότες τους ιδιοκτήτες τοπικών θερμοκηπίων παραγωγής φράουλας, τα οποία αναφέρονται και ως θερμοκήπια της «ντροπής»- έχουν σύμφωνα με τα δημοσιεύματα πάντοτε, δημιουργήσει ένα πλαίσιο ελέγχου των δραστηριοτήτων τους, ακόμη και στον ελεύθερο χρόνο τους. Οι αναφερόμενες από τον τύπο συνθήκες εισόδου, διαμονής και εργασίας των προσώπων αυτών δημιουργούν έντονους προβληματισμούς για το εάν στις περιπτώσεις αυτές αναπτύσσονται κυκλώματα και πρακτικές παράνομης εμπορίας και διακίνησης ανθρώπων (trafficking), με συμμετοχή τόσο αλλοδαπών όσο και ημεδαπών διακινητών (...). Οι αλλοδαποί αμείβονται εξαιρετικά χαμηλά, απασχολούνται υπό συνθήκες που δεν πληρούν, έστω υποτυπωδώς, τους αποδεκτούς όρους εργασίας, ενώ επιπρόσθετα υποχρεώνονται να καταβάλλουν σημαντικό μέρος της ισχνής αμοιβής τους στους εργοδότες τους για την κατανάλωση βασικών αγαθών και υπηρεσιών που αυτοί αποκλειστικά τους παρέχουν (ενοίκιο για άθλια στέγη, υποτυπωδή παροχή ύδρευσης, ενίοτε και ηλεκτρισμού, αγορά βασικών τροφίμων, αλλά και παροχή «προστασίας»). Οι αυτοσχέδιες εγκαταστάσεις των καταυλισμών αυτών, παρεμφερείς σε αξιοσημείωτο βαθμό με αυτές πολλών καταυλισμών Ρομά, είναι παρεπόμενο ότι δεν παρέχουν τις υποτυπώδεις συνθήκες δημόσιας υγιεινής, ούτε πληρούν κανένα στοιχειώδη όρο περιβαλλοντικής και πολεοδομικής προστασίας (...). Περαιτέρω, στους καταυλισμούς αυτούς παρουσιάζεται να διαβιού σημαντικός αριθμός παιδιών, τα οποία απασχολούνται υπό τους ίδιους ιδιαίτερα σκληρούς όρους εργασίας, αμειβόμενα, ωστόσο, με σημαντικά χαμηλότερο ημερομίσθιο από αυτό των ενηλίκων. Επιπλέον αναφέρεται, ότι στους καταυλισμούς αυτούς λειτουργούν παράνομα εμπορικά καταστήματα, από τα οποία οι αλλοδαποί αναγκάζονται να προμηθεύονται, πιθανώς κατ' αποκλειστικότητα, καθημερινά, τα διάφορα αγαθά πρώτης ανάγκης τους. (...) Τέλος, οι καταυλισμοί αυτοί τελούν, κατά τα δημοσιεύματα, υπό την αυτοαποκαλούμενη «προστασία» των εργοδοτών, η οποία υποτίθεται ότι φροντίζει για την ασφάλεια των διαβιούντων αλλοδαπών, στην πραγματικότητα όμως, ενδεχομένως, να αποσκοπεί στο να ελέγχονται οι κινήσεις τους, οι επαφές και η επικοινωνία τους με τον «έξω» κόσμο. Αναφέρεται δε ότι ορισμένοι εργοδότες, στο τέλος των εργασιών καταγγέλλουν τους παράνομα διαμένοντες μετανάστες στην αστυνομία, προκειμένου να αποφύγουν την καταβολή των δεδουλευμένων». Βλ. Το με Αρ. Πρωτ: 1166/2008 σχετικό έγγραφο του στο προς τις αρχές Αθήνα, 22/4/2008 στο: <http://www.synigoros.gr/resources/eggrafo2--2.pdf>.

και την τέλεση εγκλημάτων με ρατσιστικό κίνητρο.²⁵

Τα παραπάνω γεγονότα θα μπορούσαμε να τα αντικρίσουμε ως θλιβερές εικόνες μίας κοινωνίας υπό πίεση, στις οποίες αναπόφευκτα εστίασε ο φωτογραφικός φακός ενός/μίας τρίτου/της εξωτερικού/ης παρατηρητή/τριας. Και αυτό που ερωτάται, ωστόσο, είναι αν και κατά πόσο αυτά ακριβώς τα περιστατικά, όπως τα μάθαμε ή τα βιώσαμε επηρέασαν, υπό την παρούσα συγκυρία πάντοτε, τον πολιτικό λόγο γύρω από τα εγκλήματα μίσους;

4. Το Νομοθετικό πλαίσιο για τα εγκλήματα μίσους

4.1. Διεθνής νομοθεσία

Τα διεθνή κείμενα, στα οποία συναντούμε διατάξεις, δεσμευτικές για τη χώρα μας, συνδεδεμένες με τη μεταχείριση εν γένει των εγκλημάτων μίσους θα μπορούσαν να ταξινομηθούν σχηματικά σε δύο κατηγορίες: Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται εκείνα τα διεθνή κείμενα, τα οποία ενσωματώνουν την υποχρέωση εγκληματοποίησης εκ μέρους του ελληνικού κράτους κάποιας συμπεριφοράς, εμπίπτουσας στο εννοιολογικό πεδίο των εγκλημάτων μίσους. Στη δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνονται εκείνα τα διεθνή κείμενα, τα οποία ενσωματώνουν διατάξεις, οι οποίες κατοχυρώνουν, ενισχύουν και εξασφαλίζουν εγγυητικά τα δικαιώματα των θυμάτων των εγκλημάτων μίσους, δημιουργώντας, έτσι, νομικά, το πρόσφορο έδαφος για την ενδυνάμωσή τους.

Έτσι στην πρώτη κατηγορία δεσμευτικών διατάξεων, που απορρέουν από διεθνή κείμενα, με τις οποίες, όπως ελέχθη, υποχρεούμαστε ως κράτος, να εγκληματοποιήσουμε συγκεκριμένες συμπεριφορές, που συγκροτούν την ειδική υπόσταση των εγκλημάτων μίσους, συγκαταλέγονται: το άρθρο 4 της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων, στο οποίο πέραν της δημόσιας υποκίνησης σε ρατσιστική βία και της άρνησης ιστορικών γεγονότων ρατσιστικού μίσους

25. Για μία ανασκόπηση στη δράση της Χρυσής Αυγής, κυρίως, μέσα από δημοσιεύματα στον τύπο βλ. Δ. Ψαρράς, Ίδρυμα «Ρόζα Λούξεμπουργκ», «Η Χρυσή Αυγή μπροστά στη Δικαιοσύνη»: http://www.thepressproject.gr/H_XA_mprosta_sti_dikaiosisini.pdf.

προβλέπεται ως αξιόποινη και η συμμετοχή σε οργάνωση που βασίζεται σε ιδέες ή θεωρίες περί ανωτερότητας μιας φυλής ή ομάδας προσώπων ενός χρώματος ή εθνοτικής προέλευσης ή που προσπαθεί να δικαιολογήσει ή να προάγει το φυλετικό μίσος ή γενικότερα κάθε μορφής διάκριση έως και πράξεις βίας. Τα άρθρα 1 και 2 της Απόφασης Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου Υπουργών της 28/11/2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου²⁶ και το άρθρο 3 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης για το Έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, το οποίο δεν έχει κυρωθεί ακόμη από τη χώρα μας, ούτε αυτό ούτε η σχετική Διεθνής Σύμβαση.²⁷

Ενώ στη δεύτερη κατηγορία των διατάξεων διεθνών κειμένων, με τις οποίες κατοχυρώνονται προστατευτικές εγγυήσεις υπέρ των θυμάτων των εγκλημάτων μίσους εμπίπτει το άρθρο 22 της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 25ης Οκτωβρίου 2012 «Για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας και για την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2001/220/ΔΕΥ του Συμβουλίου» : «Ατομική αξιολόγηση των θυμάτων για τον προσδιορισμό ειδικών αναγκών προστασίας», στην οποία περιλαμβάνονται τα θύματα εγκλημάτων, λόγω διακρίσεων, προκαταλήψεων ή μίσους.²⁸

26. Βλ. Το κείμενο της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ στο: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2008:328:0055:0058:el:PDF>.

27. Βλ. Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/189.htm>.

28. Ειδικότερα το άρθρο 22 της Οδηγίας 2012/29/ΕΕ «Ατομική αξιολόγηση των θυμάτων για τον προσδιορισμό ειδικών αναγκών προστασίας» προβλέπει τα εξής: «1. Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε να διενεργείται εγκαίρως ατομική αξιολόγηση των θυμάτων, σύμφωνα με τις εθνικές διαδικασίες, για τον προσδιορισμό ειδικών αναγκών προστασίας και για να αποφασίζεται αν και σε ποιο βαθμό τα θύματα θα μπορούσαν να επωφεληθούν από ειδικά μέτρα κατά τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας, όπως προβλέπεται στα άρθρα 23 και 24, λόγω ιδιαίτερου κινδύνου να υποστούν δευτερογενή και επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση, εκφοβισμό και α-

4.2. Εθνική νομοθεσία

Με τον Ν. 927/1979 ΦΕΚ Α' /139/ 25-28.6.1979 : περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις, εγκληματοποιήθηκαν η δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους (άρθρο 1), η δημόσια επιδοκιμασία ή η άρνηση εγκλημάτων (άρθρο 2) και η τέλεση των πράξεων αυτών μέσω διαδικτύου (άρθρο 3), σε αρμονία με τα οριζόμενα στη Δ.Σ. για την εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων. Με το Ν. 1419/1984 ΦΕΚ Α' 28/8-14.3.1984, συμπεριελήφθη με το άρθρο 24 του νόμου αυτού του θρησκευματος στους λόγους διάπραξης των ειδικών υποστάσεων του Ν. 927/1979. Με το άρθρο 39 παρ. 4 του Ν.

ντεκδίκηση. 2. Στην ατομική αξιολόγηση λαμβάνονται κυρίως υπόψη: α) τα προσωπικά χαρακτηριστικά του θύματος· β) το είδος ή η φύση του εγκλήματος και γ) οι περιστάσεις του εγκλήματος. 3. Στο πλαίσιο της ατομικής αξιολόγησης τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στα θύματα που υπέστησαν σημαντική βλάβη λόγω της σοβαρότητας του εγκλήματος, στα θύματα εγκλήματος που οφείλεται σε προκαταλήψεις ή διακρίσεις, που θα μπορούσε, ιδίως, να σχετίζεται με τα προσωπικά χαρακτηριστικά τους, και στα θύματα τα οποία είναι ιδιαίτερα ευάλωτα λόγω της σχέσης τους με το δράστη ή της εξάρτησής τους από αυτόν, ιδίως τα θύματα τρομοκρατίας, οργανωμένου εγκλήματος, εμπορίας ανθρώπων, βίας λόγω φύλου, βίας στο πλαίσιο στενής σχέσης, σεξουαλικής βίας ή εκμετάλλευσης ή εγκλήματος μίσους και στα θύματα με αναπηρίες. 4. Για τους σκοπούς της παρούσας οδηγίας, τεκμαίρεται ότι τα παιδιά θύματα έχουν ειδικές ανάγκες προστασίας λόγω ιδιαίτερου κινδύνου να υποστούν δευτερογενή και επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση, εκφοβισμό και αντεκδίκηση. Για να καθορισθεί αν και σε ποιο βαθμό θα επωφελούνταν από τα ειδικά μέτρα των άρθρων 23 και 24, τα παιδιά θύματα υποβάλλονται σε ατομική αξιολόγηση κατά την παράγραφο 1 του παρόντος άρθρου. 5. Η έκταση της ατομικής αξιολόγησης μπορεί να προσαρμοσθεί ανάλογα με τη σοβαρότητα του εγκλήματος και το βαθμό της προφανούς βλάβης που υπέστη το θύμα. 6. Η εν λόγω ατομική αξιολόγηση διενεργείται με τη στενή συμμετοχή των θυμάτων και λαμβάνει υπόψη τις επιθυμίες τους, μεταξύ άλλων στην περίπτωση που δεν επιθυμούν τη λήψη των ειδικών μέτρων που προβλέπονται στα άρθρα 23 και 24. 7. Αν οι περιστάσεις που αποτελούν τη βάση μιας ατομικής αξιολόγησης έχουν μεταβληθεί σημαντικά, τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε να επικαιροποιείται καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας». Βλ. το συνολικό κείμενο της Οδηγίας-Πλαίσιο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32012L0029>.

2910/2001 ΦΕΚ Α΄ 91/9.6.2001, κατέστη αυτεπάγγελτη η δίωξη των εγκλημάτων μίσους. Επτά έτη αργότερα, με το άρθρο 23 παρ. 1 του Ν. 3719/2008 ΦΕΚ Α΄ 241/26.11.2008, συμπεριελήφθη ο «διαφορετικός γενετήσιος προσανατολισμός» στους λόγους τέλεσης μίας αξιόποινης πράξης από μίσος και ακολούθως τροποποιήθηκε το άρθρο 79 παρ. 3 Π.Κ., κίνητρο/επιβαρυντική περίπτωση που λαμβάνεται υπόψη κατά την επιμέτρηση της ποινής, ενώ με το άρθρο 66 του Ν. 4139/2013 ΦΕΚ Α΄73/20.3.2013, αντικαταστάθηκε ο μη αποδεκτός για λόγους αυτοπροσδιορισμού των ΛΟΑΤ Κοινοτήτων «γενετήσιος προσανατολισμός» από τον αποδεκτό όρο «σεξουαλικός προσανατολισμός» και παράλληλα προστέθηκαν η ταυτότητα φύλου και οι γενεαλογικές καταβολές στους λόγους διάπραξης μίας αξιόποινης πράξης από κίνητρα μίσους. Σημειώνουμε επίσης το άρθρο 41στ Ν. 2725/1999 ΦΕΚ Α΄ 121/17.6.1999, με το οποίο προβλέφθηκε ως αξιόποινη η εκφορά εκφράσεων ρατσιστικού περιεχομένου ή προσβλητικών της εθνικής ταυτότητας στο πλαίσιο των τελούμενων στους αθλητικούς χώρους ποινικών αδικημάτων.

Τέλος πρόσφατα και έπειτα από έντονο δημόσιο διάλογο ψηφίστηκε ο Ν. 4285/2014 ΦΕΚ Α΄ 191/17.9.2014 «Τροποποίηση του ν. 927/1979 (Α 139) και προσαρμογή του στην απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28ης Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου και άλλες διατάξεις», με τον οποίο ενσωματώθηκε η σχετική με την εγκληματοποίηση ορισμένων συμπεριφορών ρατσισμού και ξενοφοβίας Απόφαση-Πλαίσιο. Παράλληλα αναγνωρίστηκε νομοθετικά στις ομάδες προστασίας από τη θυματοποίηση στο πλαίσιο των εγκληματικών συμπεριφορών του εν λόγω νόμου, αυτή των Ανθρώπων με Αναπηρία,²⁹ οι οποίοι και καλύπτονται από την προστασία τόσο των ειδικών υποστάσεων του Ν. 4285/2014 όσο και από την απορρέουσα εκ

29. Βλ. Και την αντίθετη γνώμη του Ι. Πανούση, ειδικού αγορητή της ΔΗΜΑΡ, κατά τη συζήτηση επί της επεξεργασίας στη Διαρκή Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης της Βουλής, του Σχεδίου Νόμου για την καταπολέμηση των μορφών ρατσισμού και ξενοφοβίας, μέσω του Ποινικού Δικαίου, Β΄ Ανάγνωση, σε Πρακτικά Βουλής, 10/4/2014.

του ρατσιστικού κινήτρου του Π.Κ, ενώ προστέθηκε η ταυτότητα φύλου, στους λόγους διάπραξης των προβλεπόμενων ειδικών υποστάσεων του νόμου, η οποία, ατυχώς νομοτεχνικά, είχε παραληφθεί.³⁰ Επισημαίνεται, ότι κατά την εκφορά του δημόσιου πολιτικού και μιντιακού λόγου χρησιμοποιήθηκε και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ευρύτατα ο όρος «αντιρατσιστικό νομοσχέδιο/αντιρατσιστικός νόμος», κατά τη γνώμη μας ανακριβώς γλωσσικά, εφόσον η επεξεργασία ενός τέτοιου νομοσχεδίου προαπαιτεί τη συμμετοχή περισσότερων Υπουργείων, περιλαμβανομένου του Υπουργείου Παιδείας.

5. Η χώρα μας απέναντι στα διεθνή όργανα για τη ρατσιστική βία και τα εγκλήματα μίσους.

5.1. Οι συστάσεις προς τη χώρα μας για τα εγκλήματα μίσους από τις Διεθνείς Επιτροπές.

Τα εγκλήματα μίσους, όπως ελέχθη, συνιστούν την πιο ειδική μορφή ρατσιστικής διάκρισης, εκ τούτου και αποτελούν έναν εκ των αξόνων εξέτασης της πραγματοποιούμενης από τη χώρα μας προόδου στο πεδίο από τους επιλαμβανόμενους περιοδικών εκθέσεων για την πορεία της λήψης μέτρων εξάλειψης του ρατσισμού και της μισαλλοδοξίας διεθνείς οργανισμούς. Συγκεκριμένα:

Το 2004 η Επιτροπή του Ο.Η.Ε. κατά των Βασανιστηρίων, (CAT), συνέστησε στη χώρα μας την εντατικοποίηση των προσπαθειών μείωσης της κακομεταχείρισης από την αστυνομία ή άλλους δημόσιους/ες λειτουργούς, συμπεριλαμβανομένης της ρατσιστικής κακομεταχείρισης, τονίζοντας συνάμα, ότι το ελληνικό κράτος πρέπει να διαμορφώσει τρόπους συλλογής στοιχείων και μηχανισμούς παρακολούθησης για τα περιστατικά ρατσιστικής βίας.³¹

30. Γενικά για τους προβληματισμούς, που εγείρει η ποινική αντιμετώπιση του ρατσιστικού κινήτρου, βλ. Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, «Η αντιμετώπιση της ρατσιστικής βίας από την αστυνομία και τη δικαιοσύνη», σ. 11-14: http://www.nchr.gr/media/gnwmateuseis_eeda/Site_version2/diakriseis/EEDA_RV_tel.pdf,

31. Βλ. United Nations, Committee against Torture, 33th session, Conclusions

Το 2008, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Ο.Η.Ε., καταδίκασε την χώρα μας, στην υπόθεση Καλαμιώτης κατά Ελλάδος, για παράβαση των άρθρων 2 παρ. 3 «Δικαίωμα για Αποτελεσματικό Ένδικο Μέσο» και Αποζημίωση» και 7 «Απαγόρευση Βασανιστηρίων» του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) λόγω της απουσίας αποτελεσματικής διερεύνησης των καταγγελιών για χρήση αστυνομικής βίας σε βάρος του Ρομ Ανδρέα Καλαμιώτη στις 14 Ιουνίου 2001 στην Αγία Παρασκευή Αττικής.³²

Η Επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων (CERD), το 2009, στο πλαίσιο της εξέτασης της για την εφαρμογή της Σύμβασης από τη χώρα μας εξέφρασε την ανησυχία της, γύρω από το ότι η Ελλάδα δεν εφαρμόζει αποτελεσματικά τις νομικές διατάξεις που αποσκοπούν στην εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων και ιδίως αυτές που σχετίζονται με την ποινική δίωξη και την τιμωρία των εγκλημάτων με ρατσιστικό κίνητρο. Παράλληλα η Επιτροπή κάλεσε τη χώρα μας να διασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή όλων των νομικών διατάξεων που αποσκοπούν στην εξάλειψη των φυλετικών διακρίσεων καθώς και την ποινική δίωξη των εγκλημάτων με ρατσιστικό κίνητρο και την τιμωρία τους κατά τρόπο αποτελεσματικό. Η CERD ζήτησε από το ελληνικό κράτος να παράσχει στην επόμενη έκθεσή του επικαιροποιημένες πληροφορίες όσον αφορά την εκ μέρους των δικαστηρίων εφαρμογή των ποινικών διατάξεων που τιμωρούν πράξεις φυλετικών διακρίσεων, όπως αυτές που περιλαμβάνονται στο Νόμο 927/1979. Τέτοιες πληροφορίες θα πρέπει να περιλαμβάνουν τον αριθμό και τη φύση των υποθέσεων ενώπιον της δικαιοσύνης, τις καταδίκες που αποφασίστηκαν και τις ποινές που επιβλήθηκαν, όπως

and recommendations of the Committee against Torture, Greece, 15-26/11/2004, παρ. 6, στοιχείο Κ: <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6kG1d%2fPPRiCAqhKb7yhshvVcmWTul6%2fu%2bWI9YGTvqCqd3JPtqjnn6uzFJfs8A9PDxymhZgRSe%2bKS54TfuvNR5MufokJQEAT7sWbwIEtUQgE%2bOpENjjs%2fK%2bhRyrCJnoq>.

32. Βλ. Mr. Andreas Kalamiotis v. Greece, United Nations, Human Rights Committee, 93rd Session, 7-25/7/2008, στην διαδικτυακή διεύθυνση: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/1486-2006.pdf>.

και κάθε αποζημίωση ή άλλης μορφής αποκατάσταση που παρασχέθηκε στα θύματα αυτών των πράξεων.³³

Το ίδιο έτος η Ευρωπαϊκή Επιτροπή του Συμβουλίου της Ευρώπης κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), υπογράμμισε, ότι η αντιμετώπιση πράξεων ρατσιστικής βίας και μισαλλόδοξου λόγου μέσω της ενεργοποίησης των φορέων της ποινικής δικαιοσύνης είναι εξαιρετικά σπάνια στην χώρα μας και ότι υπάρχει η ανάγκη ενδυνάμωσης των θυμάτων, ώστε να καταγγέλλουν αυτά τα ποινικά αδικήματα. Για την ECRI, συγκεκριμένα περιστατικά κατά Ρομά, Αλβανών, Πακιστανών, ατόμων που ζητούν άσυλο και μεταναστών, καθώς επίσης και αντισημιτικές ενέργειες που έχουν δημοσιοποιηθεί από τα Μ.Μ.Ε. και από την κοινωνία των πολιτών, σε συνδυασμό με καταγγελίες σχετικά με θεωρούμενη αδράνεια της αστυνομίας σε εγκλήματα με ρατσιστικό κίνητρο και προκατάληψη κατά των μεταναστών, αποτελούν σοβαρές ενδείξεις εμφιλοχωρίας του φαινομένου, οι οποίες την οδηγούν στο να επιστήσει την προσοχή των αρχών στην υπ' αριθμό 11 Σύσταση της Γενικής Πολιτικής³⁴ για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων στην αστυνόμευση.³⁵

33. Βλ. United Nations, CERD, Concluding observations of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination: Greece, 75th Session, 3-28/8/2009, CERD/C/GRC/CO/19, παρ. 10: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cerd/docs/co/CERD.C.GRC.CO.19.doc>, Μετάφραση από ΕΠΣΕ.

34. Βλ. ECRI, General Policy Recommendation, No 11 on Combating Racism and Racial Discrimination in Policing, Strasbourg 29/6/2007: http://www.coe.int/t/dlapil/codexter/Source/ECRI_Recommendation_11_2007_EN.pdf.

35. Η Επιτροπή ταυτόχρονα συνέστησε στις ελληνικές αρχές την συνεχή εκπαίδευση των δικαστών/ίνων και των Εισαγγελέων, με σκοπό να δίδεται έμφαση στη νομοθεσία κατά του ρατσισμού γενικά και ιδιαίτερα στους νέους νόμους που προβλέπουν τα ρατσιστικά κίνητρα ενός εγκλήματος, προκειμένου αυτοί να εκτιμώνται ως επιβαρυντικό στοιχείο για την επιβολή ποινής. Βλ. Αναλυτικότερα, Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα, 4ος Κύκλος Επιτήρησης, όπως αυτή υιοθετήθηκε στις 2/4/2009 και δημοσιεύτηκε στις 15/9/2009, παρ. 14-19 και 80-95: <http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/Country-by-country/Greece/GRC-CbC-IV-2009-031-GRC.pdf>.

5.2. Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για τη διερεύνηση των εγκλημάτων με ρατσιστικό κίνητρο.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΕΔΔΑ εξετάζει την ύπαρξη ρατσιστικού κινήτρου σε αναφορά με μία συμπεριφορά, που παραβιάζει δικαιώματα της ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο του άρθρου 14 «απαγόρευση διακρίσεων» της Σύμβασης, του οποίου η εφαρμογή δεν είναι αυτοτελής αλλά συνδεδεμένη με κάποιο άλλο παραβιαζόμενο δικαίωμα της Σύμβασης ή των πρόσθετων πρωτοκόλλων αυτής. Στο παρελθόν το Δικαστήριο έχει νομολογήσει, ότι: «Η ρατσιστική βία αποτελεί ιδιαίτερη προσβολή στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και απαιτεί ειδική επαγρύπνηση και σθεναρή αντίδραση εκ μέρους των αρχών. Οι αρχές πρέπει να καταφεύγουν σε όλα τα διαθέσιμα μέσα για να καταπολεμήσουν το ρατσισμό και τη ρατσιστική βία, ενδυναμώνοντας έτσι την αντίληψη της δημοκρατίας για μια κοινωνία, όπου η διαφορετικότητα δεν αποτελεί απειλή αλλά πλούτο». Το ΕΔΔΑ τονίζει ότι η όμοια μεταχείριση της βίας με ρατσιστικό κίνητρο με τις περιπτώσεις χωρίς στοιχεία ρατσισμού «θα σήμαινε ότι κλείνουμε τα μάτια στην ειδική φύση πράξεων ιδιαίτερας καταστρεπτικών για τα θεμελιώδη δικαιώματα».³⁶

Όσον αφορά τα καθ' ημάς η χώρα μας έχει καταδικαστεί από το Δικαστήριο του Στρασβούργου σε 9 υποθέσεις για μη επαρκή διερεύνηση ρατσιστικού κινήτρου, στο πλαίσιο περιστατικών, που συνδέονται με κακομεταχείριση αστυνομικών οργάνων σε βάρος προσώπων, διακριτών ομάδων, για λόγους εθνικής, εθνοτικής ή φυλετικής προέλευσης.

36. Βλ. Τις χαρακτηριστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις υποθέσεις: *Natona v. Bulgaria*, της 6/7/2005, παρ. 145, 160: <http://hudoc.echr.coe.int/webServices/content/pdf/001-69630?TID=lpvzxwuwph> και *Secic v. Croatia*, της 31/5/2007, παρ. 67: <http://hudoc.echr.coe.int/webServices/content/pdf/001-80711?TID=zazmlbbeim>.

Πίνακας Ι

Καταδικαστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ με διάδικο μέρος την Ελλάδα για μη επαρκή διερεύνηση ρατσιστικού κινήτρου.³⁷

Υπόθεση	Ημ/νία	Νομική Βάση	Περιεχόμενο Καταδίκης
Μπέκος - Κουτρόπουλος κατά Ελλάδος	13/12/2005	Άρθρα 2, 3, 6, 8, 13 και 14 ΕΣΔΑ	<ul style="list-style-type: none"> -Κακομεταχείριση Προσώπων Μειονοτικών Ομάδων από αστυνομικά όργανα -Απουσία αποτελεσματικής έρευνας των ισχυρισμών τους για αυτήν την κακομεταχείριση -Μη διερεύνηση ρατσιστικού κινήτρου
Ζελίλωφ κατά Ελλάδος	24/5/2007		
Πετροπούλου κατά Ελλάδος	6/12/2007		
Λεωνίδης κατά Ελλάδος	8/1/2009		

37. Για τα κείμενα των υποθέσεων του Πίνακα Ι βλ. αναλυτικότερα, στην επίσημη ιστοσελίδα του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, σε επίσημη μετάφραση: <http://www.nsk.gr/> και στην επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22%5D%7D> τις αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στις υποθέσεις: Μπέκος-Κουτρόπουλος κατά Ελλάδος της 13/12/2005, Ζελίλωφ κατά Ελλάδος της 24/5/2007, Πετροπούλου κατά Ελλάδος της 6/12/2007, Λεωνίδης κατά Ελλάδος της 8/1/2009, Γκαλότσκιν κατά Ελλάδος της 14/1/2010, Στεφάνου κατά Ελλάδος της 22/4/2010, Mhn Ghassan Alsayed Allaham κατά Ελλάδος της 18/1/2007, Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδος της 21/6/2007, Zontul κατά Ελλάδος της 17/1/2012.

Γκαλόσκιν κατά Ελλάδα	14/1/2010		
Στεφάνου κατά Ελλάδα	22/4/2010		
Καραγιαννόπουλος κατά Ελλάδα	21/6/2007		
Mhn Ghassan Al-sayed Allaham κατά Ελλάδα	18/1/2007		
Zontul κατά Ελλάδα	17/1/2012		

*Ο Πίνακας σχεδιάστηκε από την γράφουσα. Πηγές πληροφοριών: Ιστοσελίδα Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και ιστοσελίδα «Ελληνικού Παρατηρητηρίου Συμφωνιών του Ελσίνκι».

Όπως συνάγεται από τον Πίνακα I, που παρατίθεται αμέσως ανωτέρω η νομική βάση, στις σχολιαζόμενες υποθέσεις, κυρίως, κινείται στο πλαίσιο της επίκλησης των άρθρων 2 (Δικαίωμα στη Ζωή), 3 (Απαγόρευση Βασανιστηρίων, Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης), 13 (Αποτελεσματική Προσφυγή) και 14 (Απαγόρευση των Διακρίσεων) ΕΣΔΑ και αναλόγως με τα πραγματικά περιστατικά αυτή μπορεί να περιλαμβάνει και τα άρθρα 8 (Δικαίωμα Ιδιωτικής και Οικογενειακής Ζωής) και 6 (Δίκαιη Δίκη) ΕΣΔΑ. Στην πλειοψηφία των υποθέσεων τα θύματα προσφεύγουν ενώπιον του ΕΔΔΑ, υποστηριζόμενα από ΜηΚυΟ, που δραστηριοποιούνται στο πεδίο. Εν σχέσει με το χρονικό πλαίσιο των ευρωκαταδικών, το ΕΔΔΑ απασχολήθηκε, αποφαινόμενο επί της αναποτελεσματικής διερεύνησης του ρατσιστικού κινήτρου από τη χώρα μας, αρκετά έτη, πριν την οικονομική κρίση, όπως στην

αρχή της παρούσας μελέτης, τοποθετήθηκε εκ μέρους μας στο έτος 2010.

Παρεκβατικά, αναφέρεται, ότι υπάρχει μία κατηγορία υποθέσεων καταδικαστικών για τη χώρα μας από το ΕΔΔΑ για ζητήματα παραβίασης δικαιωμάτων «μειονοτικών ομάδων», οι οποίες παρότι δεν σχετίζονται με ποινικές ή πειθαρχικές διαδικασίες με κάποιον τρόπο «ποινικοποιούνται». Π.χ. ευρωκαταδίκη για θέματα εκπαίδευσης και παράλληλα υποβολή μήνυσης/έγκλησης σε βάρος προσώπων, που εμπλέκονται στην υπόθεση, δημόσιων λειτουργών για παράβαση καθήκοντος.³⁸ Οι παραβιάσεις, που εξετάζονται σε αυτές τις υποθέσεις συνδέονται με αποφάσεις και λήψη μέτρων από τη διοίκηση, δομικού χαρακτήρα, η υλοποίηση των οποίων εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα διαθέσιμα κονδύλια και την ανταπόκριση της (τοπικής) κοινωνίας. Η «δικαστηριοποίηση» τους δε έχει ως αποτέλεσμα την ενασχόληση των ποινικών δικωκτικών και εισαγγελικών αρχών με υποθέσεις, οι οποίες κατά τη διαδρομή τους, ακολούθησαν και την ποινική οδό.

6. Η καταγραφή των εγκλημάτων μίσους και των περιστατικών ρατσιστικής βίας στη χώρα μας.

6.1. Φορείς καταγραφής και υποδοχής καταγγελιών.

Μία γλωσσική επισήμανση εν προκειμένω: Στην παρούσα ενότητα χρησιμοποιούνται εκ μέρους μας και οι δύο επίμαχοι όροι «εγκλήματα μίσους» και «περιστατικά ρατσιστικής βίας», καίτοι ο δεύτερος είναι στενότερος του πρώτου, λόγω του ότι όλοι οι εδώ παρουσιαζόμενοι φορείς καταγραφής του φαινομένου δεν εμπλέκονται στη διαδικασία

38. Βλ. Ενδεικτικά, την καταδικαστική για την χώρα μας υπόθεση διαχωρισμού των Ρομά μαθητών/τριών και παραβίασης του Δικαιώματος στην Εκπαίδευση, διακρίνουσας μεταχείρισης και απουσίας δυνατότητας πραγματικής προσφυγής (άρθρο 2 Πρωτοκόλλου Ι, 13 και 14 ΕΣΔΑ Σαμπάνης και λοιποί/ες κατά Ελλάδα της 5/6/08: http://hudoc.echr.coe.int/webs_ervices/content/pdf/003-2378798-2552166?TID=qarpmshby και την επανακαταδίκη της χώρας μας στην ίδια υπόθεση για τη μη ύπαρξη προόδου μετά την πρώτη ευρωκαταδίκη κατ' εφαρμογή του άρθρου 46 Ε.Σ.Δ.Α. «υποχρεωτικής ισχύος των αποφάσεων του Ε.Δ.Δ.Α», Σαμπάνης και λοιποί/ες κατά Ελλάδα της 11/12/2012: http://hudoc.echr.coe.int/webs_ervices/content/pdf/003-4192106-4967450.

της ποινικής διερεύνησης αυτών των μορφών συμπεριφοράς. Επίσης ο όρος «περιστατικά ρατσιστικής βίας» χρησιμοποιείται, όπως θα δούμε και παρακάτω, από το Δίκτυο των Μ.Κ.Ο., που δραστηριοποιούνται στο πεδίο των μη κυρίαρχων πληθυσμιακά ομάδων.

Στη χώρα μας λοιπόν οι κάτωθι φορείς υποδέχονται καταγγελίες και προβαίνουν στη σχετική καταγραφή αναφορών, που αντιστοιχούν είτε σε εγκλήματα μίσους, είτε σε περιστατικά ρατσιστικής βίας:

Τα Τμήματα και Γραφεία Αντιμετώπισης Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας της ΕΛΑΣ.

Η τηλεφωνική γραμμή καταγγελίας περιστατικών ρατσιστικής βίας: 11414 στην Υποδιεύθυνση Κρατικής Ασφάλειας της Διεύθυνσης Ασφάλειας Αττικής³⁹

Η Διεύθυνση Εσωτερικών Υποθέσεων, αυτοτελής υπηρεσία του Αρχηγείου της ΕΛΑΣ, η οποία καταγράφει και είναι αρμόδια για την ποινική διερεύνηση των καταγγελιών σε βάρος αστυνομικών.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας.

Ο Συνήγορος του Πολίτη.⁴⁰

Επιπρόσθετα, σημειώνεται, ότι η όλη όξυνση του φαινομένου των εγκλημάτων μίσους και ιδίως της ρατσιστικής βίας, εν καιρώ κρίσης, κίνησε το ενδιαφέρον τόσο του Ελληνικού Τμήματος της Διεθνούς Αμνηστίας, από τη σκοπιά της συμμετοχής σε αυτήν αστυνομικών οργάνων,⁴¹ όσο και της διεθνούς εμβέλειας Μ.Κ.Ο. “Human Rights

39. Βλ. Σχετικά το δημοσίευμα «243 Κλήσεις στην Γραμμή Αντιρατσιστικής Βίας», αναδημοσιευμένο στο: <http://www.unhcr.gr/1againstracism/243-%CE%BA%CE%BB%CE%AE%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%AE-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CF%81%CE%B1%CF%84%CF%83%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B2/>.

40. Ο ΣτΠ, επιλαμβάνεται αναφορών, οι οποίες συνδέονται κατά περιεχόμενο με περιστατικά ρατσιστικής βίας και εγκλημάτων μίσους, κυρίως, αλλά όχι μόνον, στο πλαίσιο του Κύκλου για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και του Κύκλου για την Ίση Μεταχείριση.

41. Βλ. Διεθνής Αμνηστία, «Αστυνομική Βία στην Ελλάδα: Όχι μόνον μεμονωμένα περιστατικά», 7/2012, σ. 18 επ.: http://www.amnesty.org.gr/wp-content/uploads/2012/07/Police-Violence-in-Greece_REPORT.pdf.

Watch”,⁴² και της Ελληνικής Μ.Κ.Ο. «Αντιγόνη».⁴³

Τα Τμήματα και Γραφεία Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας της ΕΛΑΣ συστήθηκαν με το π.δ. 132/2012 ΦΕΚ Α΄ 239/11.12.2012, «Σύσταση Γραφείων και Τμημάτων Αντιμετώπισης Ρατσιστικής Βίας». Οι ομάδες θυματοποίησης ως προς τις οποίες επιλαμβάνονται δεν ταυτίζονται με αυτές που προβλέπονται στο Ν. 4285/2014 για την καταπολέμηση των μορφών ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του Ποινικού Δικαίου. Προεξάρχει, συνεπώς, η ανάγκη τροποποίησης του π.δ., προκειμένου να υπάρξει σύγκληση. Χρονικά, είχε προηγηθεί η Εγκύκλιος 7100/4/3 (24.5.2006) του Αρχηγού της ΕΛΑΣ με σχετικές συστάσεις καταγραφής εγκλημάτων μίσους και διευρυμένο περιεχόμενο ως προς τις ομάδες θυματοποίησης – σε αυτήν περιλαμβάνονταν και τα θύματα με αναπηρία. Τα στατιστικά για τα εγκλήματα μίσους, που συλλέγονται από τα αρμόδια τμήματα και γραφεία δεν περιλαμβάνονται στις επίσημες στατιστικές, που δημοσιεύονται στην ιστοσελίδα της ΕΛ.ΑΣ. Η ΕΛ.ΑΣ. υποχρεούται, ωστόσο, να αποστέλλει προς τις αρμόδιες αρχές τα συλλεγόμενα εκ μέρους της στοιχεία ανά εξάμηνο δυνάμει της Εγκυκλίου με αριθμ. 7100/11/21 στ’/21.08.2012.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας ιδρύθηκε τον Οκτώβρη του 2011. Συντονίζεται από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους/τις Πρόσφυγες και την Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, φορείς, οι οποίοι ανέλαβαν και την πρωτοβουλία της ίδρυσης του. Οι δύο βασικοί λόγοι, που οδήγησαν στην ίδρυση του, εντοπίζονται στην απουσία ενός επίσημου και αποτελεσματικού συστήματος καταγραφής περιστατικών ρατσιστικής βίας και στην ανάγκη συντονισμού των φορέων, που καταγράφουν με δική τους πρωτοβουλία τέτοια

42. Βλ. Human Rights Watch, «Μίσος στους Δρόμους», 10/7/2012: <http://www.hrw.org/node/108574>.

43. Βλ. Κέντρο Τεκμηρίωσης και Πληροφόρησης «Αντιγόνη», Καταγραφή Φαινομένων, Ζητημάτων Ρατσισμού, Διακρίσεων, Ξενοφοβίας αλλά και Ερευνητικών Μελετών ή Καλών Πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της Απασχόλησης, της Νομοθεσίας, της Εκπαίδευσης, της Στέγασης, της Ρατσιστικής Βίας και της Υγείας & Πρόνοιας», 2012, σ. 67-138: http://www.antigone.gr/library/files/reports_on_greece/2012/annual_report_2012.pdf.

περιστατικά, σε βάρος προσώπων, που προσέρχονται στις υπηρεσίες τους. Στην καταγραφή του το Δίκτυο περιλαμβάνει και τα περιστατικά βίας σε βάρος υπερασπιστών/στριών θυμάτων ρατσιστικής βίας/εγκλημάτων μίσους.⁴⁴

6.2. Η προσέγγιση των εγκλημάτων μίσους και των περιστατικών ρατσιστικής βίας στη χώρα μας μέσα από τους αριθμούς και τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά.

Πίνακας II

Τα εγκλήματα μίσους / περιστατικά ρατσιστικής βίας σε αριθμούς.

Έτος	Φορείς Καταγραφής		
	ΕΛ.ΑΣ.	Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας	Συνήγορος του Πολίτη
2013	109	166	28/1/2012.- 30/4/2013
2012	84	154	253

*Ο Πίνακας σχεδιάστηκε από την γράφουσα. Πηγές πληροφοριών: Ιστοσελίδα του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ιστοσελίδα Συνηγόρου του Πολίτη.⁴⁵

Μεταβαίνοντας τώρα στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του φαινομένου:

44. Βλ. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ετήσια Έκθεση 2013, σ. 3-4 στο: http://www.hlhr.gr/images/site/1010/1035_large/report_2013final.pdf.

45. Σημειώνεται, ότι από την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη για τη ρατσιστική βία αντλήθηκαν εκ μέρους μας δευτερογενώς τα αριθμητικά δεδομένα, σχετικά με τα αναφερόμενα στην αστυνομία περιστατικά.

Το Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, κατέγραψε συνολικά 166 περιστατικά κατά το έτος 2013, εκ των οποίων τα 143 στρέφονταν κατά Μεταναστών/στριών και Προσφύγων, 22 κατά ΛΟΑΤ ατόμων και ειδικότερα εξ αυτών τα 16 περιστατικά κατά Τρανς ατόμων, ενώ σε ένα καταγεγραμμένο περιστατικό θύμα υπήρξε μία Υπερασπίστρια Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Συνολικά καταμετρήθηκαν 320 θύματα. Η συντριπτική πλειοψηφία των περιστατικών ρατσιστικής βίας, 103 περιστατικά, έλαβε χώρα σε περιοχές του Κέντρου της Αθήνας, κυρίως σε δημόσιους χώρους. 23 περιστατικά έλαβαν χώρα σε χώρους κράτησης μεταναστών/στριών ή αστυνομικά τμήματα, ενώ σε 44 περιστατικά εμπλέκονται αστυνομικά όργανα. Τα 75 εκ των 166 του συνόλου των περιστατικών, χαρακτηρίζονται ως «βαριά σωματική βλάβη». Παράλληλα 20 περιστατικά φέρουν τα χαρακτηριστικά ύπαρξης μικτού κινήτρου. Μόνον 33 περιστατικά καταγγέλθηκαν στην αστυνομία από τα θύματα, λιγότερα δηλαδή του $\frac{1}{4}$ του συνολικού αριθμού. Τέλος με βάση τα συλλεγόμενα από το Δίκτυο δεδομένα, παρατηρήθηκε μείωση των περιστατικών το τελευταίο τρίμηνο του 2013 μετά την ανθρωποκτονία του Παύλου Φύσα στο Κερατσίνι το Σεπτέμβριο του 2013.⁴⁶ Αντιθέτως, το έτος 2014, έτος, κατά το οποίο διεξήχθη ο κύριος όγκος των ερευνών των αρμόδιων εισαγγελικών, ανακριτικών και αστυνομικών αρχών, γύρω από την δράση της Χρυσής Αυγής, παρατηρείται σημαντική πτώση του συνολικού αριθμού των καταγραφόμενων από το Δίκτυο περιστατικών ρατσιστικής βίας, τα οποία εγγίζουν τα 81, μειώνονται δηλαδή περίπου κατά το ήμισυ, στο επίπεδο των απόλυτο αριθμών.⁴⁷

46. Βλ. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ετήσια Έκθεση 2013, ο.π., σ. 5-10.

47. Η φυσιολογία, ωστόσο της ποιότητας των καταγραφόμενων από το Δίκτυο περιστατικών δεν παραλλάσσει. Έτσι και κατά το έτος 2014, η πλειοψηφία τους στρέφεται κατά προσφύγων και μεταναστών/τριών, 46 περιστατικά. Παράλληλα, παρατηρείται μία αισθητή αύξηση των περιστατικών ρατσιστικής βίας κατά ΛΟΑΤ ατόμων, εφόσον το 2014, καταγράφηκαν 32 περιστατικά, 3 εκ των οποίων χαρακτηρίστηκαν ως μικτού κινήτρου στοχοποίησης λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού και χρώματος ή εθνικής / εθνοτικής προέλευσης του θύματος. Τέλος καταγράφηκαν 3 περιστατικά με αντισημιτικό κίνητρο. Πάνω από τα μισά περιστατικά, 43 στο σύνολο, έλαβαν χώρα στο Κέντρο της Αθήνας και στις περιοχές γύρω από

Ταυτόσημα ως προς τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά αποτελέσματα καταγραφής προκύπτουν και από την αντίστοιχη έκθεση του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας για το έτος 2012, κατά το οποίο καταγράφηκαν συνολικά 154 περιστατικά.⁴⁸

Ο Συνήγορος του Πολίτη, από την άλλη πλευρά, στην Ειδική Έκθεση του, χρησιμοποίησε διαφορετική μεθοδολογία καταγραφής των «επιθέσεων ρατσιστικής βίας», εφαρμόζοντας την ειδησεογραφική ανάλυση περιεχομένου, την ανάλυση δηλαδή των σχετικών με τις ερευνώμενες υποθέσεις, όπως αυτές έχουν καταχωρηθεί σε δημοσιεύματα στον τύπο, και μάλιστα τον διαδικτυακό. Η καταγραφή της Αρχής εκτείνεται χρονικά από την 1/1/2012 ως την 30/4/2013,⁴⁹ εμφανίζοντας ως

αυτό. Το έτος 2014, για πρώτη φορά, καταγράφηκαν από το Δίκτυο επιθέσεις σε χώρους ιδιαίτερης θρησκευτικής και συμβολικής αξίας, ενώ δύο περιστατικά, έλαβαν χώρα σε σχολεία. 12 από τα 100, κατά προσέγγιση θύματα έχουν ήδη καταγγείλει το περιστατικό ενώ ως προς 5 περιστατικά, έχουν κινηθεί οι σχετικές ποινικές διαδικασίες. Βλ. Αναλυτικότερα, Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ετήσια Έκθεση για το έτος 2014, δημοσιευμένη στο: <http://www.unhcr.gr/1againstracism/etisia-ekthesi-2014/>.

48. Πιο συγκεκριμένα για το έτος 2012 το Δίκτυο κατέγραψε από τα 154 εν συνόλω αναφερόμενα στις συνεργαζόμενες Μ.Κ.Ο. περιστατικά, 151 κατά Μεταναστών/στριών και Προσφύγων, με τα θύματα να προέρχονται, κυρίως, από το Αφγανιστάν, το Πακιστάν, την Αλγερία, το Μπαγκλαντές, την Αίγυπτο και το Μαρόκο, ενώ σε ένα περιστατικό θυματοποιήθηκε ΛΟΑΤ άτομο. 107 περιστατικά έλαβαν χώρα στο κέντρο της Αθήνας σε δημόσιους χώρους, 7 σε χώρους κράτησης, αστυνομικά τμήματα ή Κέντρα Κράτησης Μεταναστών/στριών και 16 σε ιδιωτικούς χώρους, καταστήματα, καταλύματα ή οικίες Μεταναστών/στριών. 66 περιστατικά ρατσιστικής βίας, χαρακτηρίστηκαν ως «βαριά σωματική βλάβη». 79 θύματα, εξ αυτών, που ανέφεραν στις συνεργαζόμενες με το Δίκτυο Μ.Κ.Ο. τη θυματοποίησή τους, δεν κατείχαν νομιμοποιητικά έγγραφα. Σε 91 περιπτώσεις τα θύματα, συνέδεσαν το περιστατικό με τη δράση εξτρεμιστικών ομάδων. Σε 25 περιστατικά καταγράφηκε εμπλοκή αστυνομικών οργάνων. Μόνον 24 θύματα κατήγγειλαν το περιστατικό στις αστυνομικές / εισαγγελικές αρχές, δηλαδή λιγότερα του ¼ εκ των καταγεγραμμένων περιστατικών τελικώς απασχόλησαν το Σύστημα της Ποινικής Δικαιοσύνης ως ρή. Βλ. Αναλυτικότερα, Ετήσια Έκθεση 2012 του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Αθήνα 24/4/2013: <http://www.unhcr.gr/1againstracism/11940/>.

49. Βλ. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση, «Το Φαινόμενο της Ρατσιστικής

χρονικό σημείο τερματισμού της συνεχούς ροής της παρουσιαζόμενης έρευνας, πρότερη ημερομηνία της τελούμενης ανθρωποκτονίας σε βάρος του Παύλου Φύσα και της ακολουθούμενης σύλληψης στελεχών της Χρυσής Αυγής, γεγονότα κομβικά για την όλη εκτίμηση του φαινομένου. Για την πλειοψηφία των καταγραφόμενων περιστατικών, κατόπιν διασταύρωσης από τους/τις ερευνητές/τριες, εντοπίστηκαν πέραν της μίας πηγής αναφοράς. Στην καταγραφή του ΣΤΠ δεν περιλαμβάνονται τα περιστατικά με θύματα Υπερασπιστές/στριες Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ή μέλη του Αντιφασιστικού και Αντιρατσιστικού Κινήματος καθώς και τα περιστατικά με απροσδιόριστη ημερομηνία συμβάντος.⁵⁰ Η Αρχή, επισημαίνει, ότι ο βαθμός επιβεβαίωσης των περιλαμβανόμενων στην έκθεση της περιστατικών ποικίλλει. Ο ΣΤΠ, στο μέτρο του εφικτού, προέβη σε διασταύρωση των συλλεγόμενων στοιχείων και με άλλες, πέραν των ειδησεογραφικών πηγών, όπως οι αναφορές του Δικτύου Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας ή οι αναφορές, που χειρίστηκε η ίδια η Αρχή. Συνολικά εντοπίστηκαν 281, ειδησεογραφικά δημοσιοποιούμενα περιστατικά. Τα $\frac{3}{4}$ των επιθέσεων καταγράφηκαν, γεωγραφικά, στο κέντρο της Αθήνας, Κυψέλη, Αγ. Παντελεήμονας, Πατήσια.⁵¹ Τα 135 περιστατικά, χαρακτηρίζονται ως «επιθέσεις σωματικών βλαβών». 71 περιστατικά συνδέονται με τη δράση της Χρυσής Αυγής, ενώ είναι ευδιάκριτη η άνοδος του αριθμού των περιστατικών με τη συμμετοχή της εν λόγω οργάνωσης, μετά το Μάη του 2012 και την εκλογική της εκπροσώπηση στο Κοινοβούλιο. Σύμφωνα με το Συνήγορο, σε όλες τις περιπτώσεις οι δράστες αναφέρονται ως έλληνες πολίτες, πλην δύο εντοπιζόμενων επιθέσεων, όπου περιγράφεται μικτής καταγωγής ομάδα δραστών. Η Αρχή κατέγραψε 4 επιθέσεις με θανατηφόρο αποτέλεσμα, χωρίς σχετική διασταύρωση από τις αστυνομικές αρχές, αναφορικά με την ταυτοποίηση και τον χαρακτηρισμό του κινήτρου ως ρατσιστικού. Σε 47 περιστατικά εμπλέκονται αστυνομικά όργανα,⁵² ενώ καταγράφεται στατιστικά σημαντικός αριθμός περι-

Βίας στην Ελλάδα και η Αντιμετώπιση του», ο.π., σ. 13-1-15.

50. Ο.π., αμέσως ανωτέρω, σ. 13.

51. Βλ., Ο.π., αμέσως ανωτέρω, σ. 9-13, 9-10.

52. Βλ. Ο.π., αμέσως ανωτέρω, σ. 10-13.

στατικών ρατσιστικής βίας στα σχολεία και τις μαθητικές κοινότητες.⁵³

Εμφανώς πιο περιορισμένα ως προς την έκταση του περιεχομένου τους, είναι τα καταγραφόμενα για τα εγκλήματα μίσους στοιχεία από την ΕΛ.ΑΣ. Συγκεκριμένα, η ΕΛ.ΑΣ. κατέγραψε για το έτος 2010 3 περιστατικά, για το 2011, 22 και για το 2012, 84, αριθμητική αύξηση, που προφανώς ερμηνεύεται από τη με προεδρικό διάταγμα, εκείνη ακριβώς τη χρονιά, σύσταση των Τμημάτων και Γραφείων Αντιμετώπισης της Ρατσιστικής Βίας. Τα περιστατικά λαμβάνουν χώρα στα κέντρα των πόλεων κυρίως σε βάρος προσφύγων και Μεταναστών/στριών. Καταγράφηκε μόνον ένα περιστατικό από την ΕΛ.ΑΣ. με θύμα Ρομά. Σε 22 περιστατικά εμπλέκονται αστυνομικοί ως δράστες.⁵⁴

7. Συμπεράσματα – Προτάσεις

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω συνάγονται τα εξής συμπεράσματα επιγραμματικά:

Δεν υπάρχει στη χώρα μας ένα επίσημο και δομημένο σύστημα καταγραφής των εγκλημάτων μίσους!

Όσοι φορείς συλλέγουν στοιχεία, εφαρμόζουν τη δική τους μεθοδολογία καταγραφής και χαρακτηρίζονται από διαφορετική πολιτική και φιλοσοφία στη δραστηριότητα τους αυτή.

Όλες οι καταγραφές συνδέουν τα περιστατικά ρατσιστικής βίας με τη δράση μεμονωμένων ατόμων, αστυνομικών οργάνων, εξτρεμιστικών ομάδων και τη δραστηριότητα της Χρυσής Αυγής, η οποία είναι πιο οργανωμένη.⁵⁵

53. Βλ. Ο.π., αμέσως ανωτέρω, την οικεία ενότητα, σ. 56-64.

54. Βλ. Ο.π., αμέσως ανωτέρω, σ. 15-21, 15-16.

55. Βλ. Και την σχετική αναφορά της σύνδεσης των καταγραφόμενων περιστατικών ρατσιστικής βίας με την δράση της Χρυσής Αυγής από τον Επίτροπο του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στην πρόσφατη έκθεση του: Έκθεση του Νιλς Μούιζνιεκς Επιτρόπου του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου Μετά την επίσκεψή του στην Ελλάδα από τις 28 Ιανουαρίου έως την 1η Φεβρουαρίου 2013, Στρασβούργο 16/4/2013, παρ. 10-20: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH\(2013\)6&Language=lanGreek&Ver=original&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLo](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH(2013)6&Language=lanGreek&Ver=original&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLo)

Η εμπλοκή αστυνομικών οργάνων και εξτρεμιστικών ομάδων στα περιστατικά είναι αξιοπρόσεχτη και εμφανίζει στατιστικό ενδιαφέρον.

Λίγες υποθέσεις καταλήγουν να περάσουν το κατώφλι του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης και να καταγγεληθούν από τα θύματα στις αστυνομικές αρχές.

Στην συντριπτική πλειοψηφία των καταγραφόμενων από όλους τους φορείς περιστατικών, τα θύματα προέρχονται από τις κοινότητες των προσφύγων και των μεταναστών/τριών, που διαμένουν στην χώρα μας.

Υπάρχουν ομάδες θυματοποίησης, οι οποίες παρότι προστατεύονται από την σχετική με τα εγκλήματα μίσους νομοθεσία δεν εκπροσωπούνται στις καταγραφές ή υπό-εκπροσωπούνται, όπως τα Άτομα με Αναπηρία και οι ΛΟΑΤ κοινότητες. Ως προς τις ΛΟΑΤ κοινότητες, η καταγραφή εστιάζει, κυρίως, σε ποσοτικά δεδομένα, γεγονός που έχει ως συνέπεια την περιορισμένη δυνατότητα περαιτέρω συναγωγής ποιοτικών στοιχείων για την θυματοποίηση τους. Παρόλα αυτά, καταγράφεται μία αυξητική τάση θυματοποίησης σε απόλυτους αριθμούς περιστατικών. Ως προς τα ΑμεΑ, διευκρινίζεται, ότι δεν εκπροσωπούνται από κάποιον φορέα ή Μ.Κ.Ο. στο Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, γεγονός, που δικαιολογεί, ως ένα βαθμό, τη μη εμφάνιση της εν λόγω πληθυσμιακής ομάδας στα σχετικά ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία.⁵⁶

gged=FFC679, Και τις παρατηρήσεις της Ελληνικής Κυβέρνησης επί της Εκθέσεως στο : [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH/GovRep\(2013\)4&Language=lanGreek&Ver=original&BackColorIntranet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CommDH/GovRep(2013)4&Language=lanGreek&Ver=original&BackColorIntranet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679).

56. Οι Μ.Κ.Ο και οι λοιποί φορείς που παρέχουν νομικές, ιατρικές, κοινωνικές ή άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες και έρχονται σε επαφή με θύματα ρατσιστικής βίας, που συμμετέχουν στο Δίκτυο είναι οι εξής: Αίτημα, Αντιγόνη-Κέντρο Πληροφόρησης και Τεκμηρίωσης, Άρσις, Γιατροί του Κόσμου, Διεθνής Αμνηστία, Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, "Ελληνική Δράση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα" – Πλειάδες, Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, Ελληνικό Παρατηρητήριο Συμφωνιών του Ελσίνκι, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, Ελληνικός Ερυθρός Σταυρός, Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Δικη-

Η πλειοψηφία των περιστατικών λαμβάνει χώρα σε περιοχές του κέντρου των Αθηνών σε δημόσιους χώρους. Η Πρωτεύουσα, ως διοικητικό κέντρο, αποτελεί και το κέντρο, γεωγραφικά, των πολιτικών αποφάσεων, οι κάτοικοι του οποίου βίωσαν την οικονομική κρίση, πέραν όλων των άλλων, και ως ευρισκόμενοι/ες πιο κοντά στα πολιτικά γεγονότα, που μεσολάβησαν και τις εκδηλούμενες αντιδράσεις σε αυτά.

Παρά το γεγονός, ότι το τελευταίο χρονικό διάστημα έχουν πραγματοποιηθεί στη χώρα μας ορισμένα θετικά βήματα, στο πεδίο της καταγραφής των εγκλημάτων μίσους, η οποία αναμφισβήτητα συντείνει στην εμφάνεια του φαινομένου, υπάρχουν ακόμη πολλά, που χρειαζόμαστε, προς την κατεύθυνση της δόμησης μίας πιο ολοκληρωμένης και πιο αποτελεσματικής πολιτικής εξάλειψης του.

Πρωτίστως, κοινωνικά, υπάρχει η ανάγκη διατήρησης της συλλογικής ιστορικής μνήμης για τα θύματα των εγκλημάτων μίσους! Ζωντανή ιστορική μνήμη σημαίνει λιγότερους/ες αρνητές/τριες, λιγότερους/ες αμφισβητίες. Η «περίφημη» αφίσα-προπαγάνδα των Ναζί υπέρ της εξόντωσης των Ανθρώπων με Αναπηρία υπογράμμιζε emphatically το 1938, διεγείροντας το φασιστικό αίσθημα: «60.000 μάρκα είναι το ποσό που κοστίζει στη λαϊκή κοινότητα, στη διάρκεια της ζωής του, αυτό το άτομο που πάσχει από κληρονομική μειονεξία. Αγαπητέ συμπολίτη αυτά είναι και δικά σου χρήματα...», διακήρυξε η απάνθρωπη λεζάντα,

γορικού Συλλόγου Ρόδου, Θετική Φωνή, Ιατρική Παρέμβαση, Κέντρο Ημέρας «Βαβέλ», Κέντρο Συμπαραστάσεως Παλιννοστούντων και Μεταναστών-Οικουμενικό Πρόγραμμα Προσφύγων, Κίνηση Υπεράσπισης των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών/-στριών (Πάτρα), Κόσμος χωρίς Πολέμους και Βία, ΛΑΘΡΑ; - Επιτροπή αλληλεγγύης στους πρόσφυγες Χίου, ΜΕΤΑδραση, Ομάδα Δικηγόρων για τα Δικαιώματα Προσφύγων και Μεταναστών, Ομάδα Νομικών για την Υπεράσπιση των Δικαιωμάτων Προσφύγων και Μεταναστών (Θεσσαλονίκη), Ομοφυλοφιλική και Λεσβιακή Κοινότητα Ελλάδας (ΟΛΚΕ), Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατούμενων, Σύλλογος Ενωμένων Αφγανών, Σωματείο Υποστήριξης Διεμφυλικών, Φόρουμ Μεταναστών Κρήτης, Act Up Hellas, ASANTE, Colour Youth, i-RED Ινστιτούτο για τα Δικαιώματα, την Ισότητα και την Ετερότητα, PRAKSIS, YsMedia, καθώς και ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως παρατηρητές. Βλ. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, Ετήσια Έκθεση 2013, ο.π., σ. 18.

που δεν πρέπει να ξεχνούμε!

Περαιτέρω, εκ μέρους μας, διακρίνονται τρεις γενικοί άξονες πρωτοβουλίας ή ενίσχυσης του σχετικού θεσμικού πλαισίου πολιτικά:

1. Δόμηση ενός συστήματος αποτελεσματικής καταγραφής των εγκλημάτων μίσους και παρακολούθησης της πορείας των υποθέσεων, το οποίο, κατά τη γνώμη μας, θα πρέπει να περιλαμβάνει και θα εμπλέκει το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Όπως χαρακτηριστικά έχει επισημάνει ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, FRA: «Τα κράτη μέλη που δεν καταγράφουν επίσημα το ρατσιστικό έγκλημα ή προβαίνουν σε περιορισμένη επίσημη καταγραφή του, δεν έχουν τα κατάλληλα εφόδια να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα βάσει μιας πολιτικής θεμελιωμένης σε τεκμηριωμένα στοιχεία».⁵⁷ Ο Οργανισμός, βέβαια, προτείνει, ιδίως για τα αναφερόμενα περιστατικά ρατσιστικής κακομεταχείρισης και βίας από την αστυνομία, την αναφορά και την υποδοχή των σχετικών καταγγελιών των θυμάτων, σε ανεξάρτητη αστυνομική αρχή καταγγελιών.⁵⁸ Κατά το σχεδιασμό αυτού του επίσημου μηχανισμού καταγραφής των εγκλημάτων μίσους από τη χώρα μας, θα μπορούσαν να φανούν χρήσιμες οι περιεχόμενες στη Σύσταση Γενικής Πολιτικής της ECRI με αριθμό 4 «Εθνικές Έρευνες για την Εμπειρία και τον Τρόπο Αντίληψης του Ρατσισμού και των Διακρίσεων κατά την άποψη των ενδεχομένων Θυμάτων» προτεινόμενες εκδοχές,⁵⁹ αλλά και η εφαρμογή τέτοιων μηχανισμών από κράτη με εμπειρία στο πεδίο.⁶⁰

57. Βλ. Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., Ετήσια Έκθεση, 2008, ο.π., σ. 12.

58. Βλ. Ο.π., αμέσως ανωτέρω, σ. 29.

59. Βλ. ECRI, Σύσταση Γενικής Πολιτικής, Αριθμός 4, «Εθνικές Έρευνες για την Εμπειρία και τον Τρόπο Αντίληψης των Διακρίσεων και του Ρατσισμού κατά την άποψη των ενδεχομένων Θυμάτων», Στρασβούργο, 6/3/1998: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/GPR/EN/Recommendation_N4/REC4-1998-30-GRC.pdf.

60. Για την εφαρμογή της νομοθεσίας για τα εγκλήματα μίσους, στο πλαίσιο ενός τέτοιου μηχανισμού καταγραφής στην Καλιφόρνια, βλ. V. Jenness, R. Grattet, «Ο νόμος για τα εγκλήματα μίσους. Αντεγκληματική πολιτική και επιβολή του νόμου στην Καλιφόρνια. Η παρουσία, το περιεχόμενο, και οι συνέπειες του νόμου στο μεταίχμιο», μετάφραση, Μ. Κρανιδιώτη, «Εγκληματολογία», 1/2012, 2ο έτος, σ. 13-

2. Λήψη μέτρων προστασίας και ενδυνάμωσης των θυμάτων εγκλημάτων μίσους, ώστε να μην αποθαρρύνονται στην απόφαση τους να καταγγείλουν αυτές τις πράξεις. Αυτά τα μέτρα θυματολογικής προστασίας θα πρέπει να στρέφονται γύρω από την ανάγκη το θύμα από εγκλήματα μίσους, να επανακτήσει το αίσθημα της εμπιστοσύνης προς την κοινωνία και τους θεσμούς και της ασφάλειας. Η ανυπαρξία νομιμοποιητικών εγγράφων παραμονής στη χώρα από τα θύματα, λειτουργεί, συνήθως, πλήρως ανασταλτικά, στην απόφαση τους, να καταγγείλουν τα σχετικά περιστατικά στις αρμόδιες αρχές. Ως προς τα θύματα εγκλημάτων μίσους, εφόσον συμμετέχουν στην ποινική διαδικασία εξακρίβωσης των συμβάντων, θα πρέπει να χορηγείται ειδική άδεια παραμονής για ανθρωπιστικούς λόγους, όπως συμβαίνει με τις περιπτώσεις θυμάτων εμπορίας ανθρώπων.⁶¹ Επιπρόσθετα, θα πρέπει να διαπιστώνονται από τις αρχές οι «ειδικές ανάγκες» του θύματος, κατόπιν αξιολόγησης, όπως αυτές περιγράφονται στην υπό ενσωμάτωση Οδηγία-Πλαίσιο 2012/29/ΕΕ για τα Θύματα Εγκληματικότητας και συγκεκριμένα στο άρθρο 22 αυτής. Συνάμα στα θύματα των εγκλημάτων μίσους θα πρέπει να παρέχονται υποστηρικτικές υπηρεσίες, υγείας, κοινωνικής πρόνοιας και προστασίας, ψυχικής ενδυνάμωσης και συμβουλευτικής, πρόσβασης σε κατάλληλη νομική υπεράσπιση και διερμηνεία και πλήρη και κατανοητή ενημέρωση για τα δικαιώματα, τις δυνατότητες και την πορεία εξέλιξης της όλης διαδικασίας.

3. Διάχυση των πολιτικών ένταξης των ομάδων κοινωνικού αποκλεισμού, περιλαμβανομένων όσων αποτελούν ομάδες θυματοποίησης στα εγκλήματα μίσους σε όλες τις επιμέρους πολιτικές, εκπαίδευση, απασχόληση, κοινωνική προστασία κ.λ.π.

Επανερχόμενοι/ες, τώρα, καταληκτικά, στο αρχικό ερώτημα της εισήγησης μας: Εγκλήματα μίσους και οικονομική κρίση: Πόσο μαζί και

24.

61. Βλ. Για το ζήτημα, αντί άλλων, Α. Σαρέλη, «Ειδικές ευεργετικές διατάξεις για το θύμα εμπορίας ανθρώπων που συνεργάζεται με τις αρχές», στο «Αλλοδαποί στην Ελλάδα: Ένταξη ή Περιθωριοποίηση;», Πρακτικά Συνεδρίου, Κομοτηνή, 28-29/11/2006, Επιμέλεια, Α. Συκιώτου, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2008, σ. 177-289.

πόσο χωριστά; Για την απάντηση του θα φέρουμε στο νου μας τα λόγια των Ryken Grattet και Valerie Jenness: «Το έγκλημα μίσους είναι ένα παλαιό πρόβλημα, το οποίο προσεγγίζεται υπό ένα καινούργιο εννοιολογικό πρίσμα και μία αίσθηση κατεπείγοντος»!⁶² Η χώρα μας, για παράδειγμα, είχε καταδικαστεί, προ κρίσης, για μη επαρκή διερεύνηση ρατσιστικού κινήτρου σε υποθέσεις αστυνομικής βίας, στρεφόμενης κατά Ρομά Πολιτών/ισσών, Προσφύγων και Μεταναστών/τριών και είχε καταστεί αποδέκτης συστάσεων αναφορικά με την ανυπαρξία μηχανισμού καταγραφής αυτών των περιστατικών από διεθνή όργανα. Καταγραφή, η οποία, με έναν τρόπο, ανεπίσημο, τελικώς, πραγματοποιείται, μετά το έτος 2012, ύστερα βέβαια και από την σε δημόσια θέα, όξυνση του φαινομένου. Για να είμαστε, κοντολογίς, πιο ακριβής στα λεγόμενα μας, μέχρι πριν το 2012, για το φαινόμενο είχαμε μόνον ενδείξεις, υποτιμημένες στον δημόσιο λόγο, παρά την σημαντικότητα τους, μέσα από περιστατικά, που ήρθαν στην επιφάνεια, επειδή απασχόλησαν τους Διεθνείς Οργανισμούς και έπειτα από την άσκηση πίεσης, προς την κατεύθυνση της δημοσιοποίησης τους από συγκεκριμένες ενδιαφερόμενες Μ.Κ.Ο. Ως τότε δεν παρατηρούσαμε τα εγκλήματα μίσους, στον οποίων την παρατήρηση βρεθήκαμε, να ενεργοποιούμαστε, εξαιτίας του εξαναγκασμού, που προκάλεσαν οι συνθήκες επώασης του φαινομένου και η σε παγωμένους αριθμούς μέτρησή του, την οποία με τον α ή τον β τρόπο, αρχίσαμε να τηρούμε. Στο πλαίσιο αυτό, έχει ιδιαίτερη αξία, να παρακολουθήσουμε την ποσοτική και ποιοτική καταγραφή του φαινομένου των εγκλημάτων μίσους, σε βάθος χρόνου, πιο μακροσκοπικά, μετά δηλαδή και από το πέρας της ποινικής διαδικασίας, που έχει κινηθεί με υπόλογα τα μέλη της Χρυσής Αυγής.

Κατά τη γνώμη μας, λοιπόν, όσον αφορά τα εγκλήματα μίσους στη χώρα μας, η οικονομική κρίση, μας υπενθύμισε, δυστυχώς, με τον πιο δυσάρεστα ευδιάκριτο τρόπο, ότι στην κοινωνία μας, κοιμάται ένα τέρας, το οποίο ανά πάσα στιγμή μπορεί να ξυπνήσει!

62. Βλ. R. Grattet, V. Jenness, "Examining the Boundaries of Hate Crime Law: Disabilities and the "Dilemma" of Difference", στο "The Journal of Criminal Law & Criminology", VCL 91.No 3, 2001, σ. 653-698, 658.

Εγκλήματα Μίσους και Ποινική Αντιμετώπισή τους στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΥ*

After more than a decade of opposition and delay, we've passed inclusive hate crimes legislation to help protect our citizens from violence based on what they look like, who they love, how they pray or who they are.

Δήλωση Προέδρου Η.Π.Α. Μπαράκ Ομπάμα κατά την υπογραφή της Shepard-Byrd Hate Crimes Act¹

Εισαγωγή

Η εικόνα που οι περισσότεροι έχουμε συνήθως στο μυαλό μας για το τυπικό έγκλημα μίσους είναι εκείνη μιας ομάδας δραστών, οι οποίοι επιτίθενται σε ένα θύμα, το οποίο αν και δεν γνωρίζουν προσωπικά, στοχοποιούν στο δρόμο, στο πάρκο, σε κάποιο εμπορικό κέντρο ή κέντρο διασκέδασης, του επιτίθενται λεκτικά ή σωματικά, ή καταστρέφουν την περιουσία του, εξαιτίας της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής, της θρησκείας, της αναπηρίας, ή του σεξουαλικού του προσανατολισμού. Η εικόνα αυτή είναι πράγματι ακριβής. Ένας μεγάλος αριθμός ατόμων ανά τον κόσμο στοχοποιούνται απλώς και μόνο λόγω χρώματος, πεποιθήσεων, επιλογών ζωής ή εξωτερικής εμφάνισης.

* Δικηγόρος, Διδάκτωρ Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Γέιλ Η.Π.Α. - Επιστημονική Συνεργάτης Τομέα Κοινωνιολογίας Αμερικάνικου Κολλεγίου Ελλάδος

1. Bacon, Perry Jr., *Obama Signs Bill Expanding Hate Protection to Gays*, (29.10.2009), <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2009/10/28/AR2009102804909.html>.

Τα τελευταία μάλιστα χρόνια παρατηρείται έξαρση των εγκλημάτων μίσους. Στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καταγράφονται συχνά φαινόμενα λεκτικής κακοποίησης, σωματικών επιθέσεων ή ακόμη και δολοφονιών που έχουν ως κίνητρο το μίσος και την προκατάληψη για συγκεκριμένες ομάδες ατόμων.² Στην Ελλάδα, ειδικότερα, παρατηρείται έκρηξη της ρατσιστικής βίας, η οποία λαμβάνει χώρα παράλληλα με την οξεία οικονομική κρίση, τη δραματική αύξηση της ανεργίας και τη παράνομη είσοδο μεταναστών και αιτούντων άσυλο, οι οποίοι πέραν του ότι διαβιούν σε άθλιες συνθήκες, υποβάλλονται σε πολλαπλές διακρίσεις. Στις Η.Π.Α., σύμφωνα με επίσημα στοιχεία του F.B.I., χιλιάδες άτομα θυματοποιούνται κάθε χρόνο εξαιτίας του χρώματος, της φυλής ή της θρησκείας τους. Ορισμένα, μάλιστα, από τα εγκλήματα που έχουν καταγραφεί είναι πολύ βίαια.

Αν και η έξαρση που παρατηρείται είναι πραγματικά πρωτοφανής, τα εγκλήματα μίσους δεν είναι κάτι καινούργιο. Η στοχοποίηση ατόμων εξαιτίας της ένταξης τους σε μια ξεχωριστή ομάδα, φυλετική, εθνική, θρησκευτική ή άλλη, είναι συνυφασμένη με τη συνύπαρξη ομάδων σε οργανωμένες κοινωνίες.³ Αυτό που είναι σχετικά νέο, ωστόσο, είναι η αναγνώριση των εγκλημάτων μίσους ως ένα ξεχωριστό φαινόμενο το οποίο χρήζει ιδιαίτερης νομικής μεταχείρισης τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Τα εγκλήματα μίσους απαντώνται, δυστυχώς, σε όλες τις χώρες σε μεγαλύτερο ή μικρότερο ποσοστό. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίο κάθε χώρα αποφασίζει να αντιμετωπίσει το φαινόμενο αυτό διαφέρει. Κάποιες χώρες διαθέτουν ειδική νομοθεσία η οποία προστατεύει συγκεκριμένες ευάλωτες ομάδες έναντι των εγκλημάτων μίσους, ενώ κάποιες άλλες όχι. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι σε εκείνες τις χώρες στις οποίες υπάρχει σχετικό νομοθετικό πλαίσιο αυτό είναι και αποτελεσματικό. Δεν σημαίνει, επίσης, ότι υπάρχει απόλυτη ομοφωνία ως προς τη

2. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Εγκλήματα Μίσους στην Ευρωπαϊκή Ένωση*, σ. 1.

3. Steiker, Carol S., *Punishing Hateful Motives: Old Wine in a New Bottle Revives Call for Prohibition*, Michigan Law Review, Vol.97(6), 1857-1873, σ.1857 (1999).

αναγκαιότητα ειδικών διατάξεων που προβλέπουν αυστηρότερη μεταχείριση του δράστη ενός εγκλήματος μίσους. Αντιθέτως, στους νομικούς κύκλους και όχι μόνο, παρατηρείται έντονη αμφισβήτηση για το κατά πόσο τα εγκλήματα μίσους διαφοροποιούνται από τα βασικά εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου, για το ποιές συμπεριφορές πρέπει να καλύπτουν και πώς, για το κατά πόσο είναι ευχερής στη πράξη η διάκριση του κινήτρου προκατάληψης και μισαλλοδοξίας του δράστη από τις αρμόδιες αρχές, καθώς και για το αν η θέσπισή τους είναι σύμφωνη με συνταγματικά κατοχυρωμένα δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες όπως η ελευθερία της έκφρασης.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η εξοικείωση και η κατανόηση της φύσης των εγκλημάτων μίσους, του κινήτρου του δράστη και των συνεπειών της πράξης του τόσο στο θύμα, όσο και στην ομάδα στην οποία αυτό ανήκει, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, καθώς και η δικαιολόγηση της αυστηρότερης τιμώρησης του δράστη. Για μια ολοκληρωμένη συζήτηση των εγκλημάτων μίσους, σκόπιμη κρίνεται η παρουσίαση του τρόπου ποινικής αντιμετώπισής τους όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και στις Η.Π.Α., η νομοθεσία των οποίων παρουσιάζει ιδιαίτερο επιστημονικό αλλά και πρακτικό ενδιαφέρον δεδομένης της μακράς και πλούσιας Αμερικανικής νομολογίας σε πολύπλοκα ζητήματα προστασίας θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

I. Τα Εγκλήματα Μίσους

I.A. Έννοια

Τα εγκλήματα μίσους θα μπορούσαν γενικά να οριστούν ως εγκληματικές πράξεις τις οποίες ο δράστης τελεί με κίνητρο τη μισαλλοδοξία προς μία κοινωνική ομάδα.⁴ Πρόκειται για πράξεις οι οποίες υποκινούνται από την έχθρα και τη προκατάληψη του δράστη ενάντια σε ένα άτομο εξαιτίας κάποιου φυλετικού, εθνικού, θρησκευτικού ή άλλου στοι-

4. Claridge, Lucy, *Using the Law to Protect Against Hate Crimes*, State of World's Minorities and Indigenous Peoples, σ. 41 (2014).

χείου της ταυτότητας του θύματος.⁵ Το θύμα λόγω των συγκεκριμένων αυτών στοιχείων εντάσσεται σε μία κοινωνική ομάδα, η οποία διακρίνεται από χαρακτηριστικά όπως το γένος, το χρώμα, η εθνικότητα, η γλώσσα, η θρησκεία, η σεξουαλική καταβολή.⁶ Ωστόσο, δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ο δράστης μισεί προσωπικά το θύμα ή την ομάδα του. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει. Η λέξη “μίσος” η οποία προσδιορίζει τα εγκλήματα αυτά, είναι παραπλανητική. Και τούτο διότι το βασικό στοιχείο των εγκλημάτων μίσους είναι η επιλογή του θύματος εξαιτίας της προκατάληψης του δράστη για την ομάδα στην οποία αυτό ανήκει.⁷

Τα εγκλήματα μίσους είναι περισσότερο πιθανό να είναι βίαια σε σχέση με άλλα εγκλήματα. Συνήθως περιλαμβάνουν κάποια επίθεση κατά του θύματος, καταστροφή της περιουσίας του, εκφοβισμό, ή παρενόχληση. Σύμφωνα με τον Lawrence, τα εγκλήματα μίσους θα πρέπει να διαχωρίζονται από δύο μεγάλες κατηγορίες βίαιων εγκλημάτων. Η πρώτη από αυτές περιλαμβάνει τα εγκλήματα εκείνα όπου τα προσωπικά χαρακτηριστικά του θύματος είναι αδιάφορα για το δράστη. Εδώ εντάσσονται αδικήματα όπως ληστείες και κλοπές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, η ταμίας της τράπεζας δέχεται επίθεση και απειλείται με τη ζωή της κατά τη διάρκεια ληστείας της τράπεζας, όχι εξαιτίας κάποιων ιδιαίτερων προσωπικών χαρακτηριστικών της, αλλά λόγω των απαιτήσεων του εγκλήματος που λαμβάνει χώρα.⁸ Η δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει τα εγκλήματα εκείνα που τελούνται ακριβώς επειδή το θύμα είναι αυτός ή αυτή που είναι. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει μεταξύ άλλων εγκλήματα εκδίκησης και εγκλήματα πάθους.⁹ Τα εγκλήματα μίσους διαφέρουν και από τις δύο αυτές κατηγορίες βί-

5. Χαλκιά, Αναστασία, *Εγκλήματα Ρατσιστικού Μίσους στην Ελλάδα της Κρίσης: Από τη Θυματοποίηση στην Προσβολή της Δημοκρατίας*, *Εγκληματολογία* 1-2, 80-88, σ. 80 (2013).

6. Βούλγαρης, Γεώργιος Χ., *Τα Εγκλήματα Μίσους και η Ποινική Αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα*, *ΠοινΔικ* 3, 275-279, σ. 275 (2015).

7. O.S.C.E., *Prosecuting Hate Crimes, A Practical Guide*, σ. 20 (2014).

8. LAWRENCE, FREDERICK M., *PUNISHING HATE, BIAS CRIMES UNDER AMERICAN LAW*, Harvard University Press, σ. 9 (1999).

9. *Id.*

αιων εγκλημάτων. Σε αντίθεση με τη πρώτη κατηγορία, τα εγκλήματα μίσους είναι εγκλήματα όπου ο δράστης επιλέγει το θύμα βάσει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που το διακρίνουν και το εντάσσουν σε μία συγκεκριμένη ομάδα, ενώ σε αντίθεση με τη δεύτερη κατηγορία εγκλημάτων, η ατομική ταυτότητα του θύματος είναι αδιάφορη για το δράστη.¹⁰

I.B. Βασικά Στοιχεία

Τα εγκλήματα μίσους περιλαμβάνουν δύο βασικά στοιχεία: πρώτον, μία πράξη η οποία συνιστά έγκλημα κατά το ποινικό δίκαιο, πληροί δηλαδή την αντικειμενική και την υποκειμενική υπόσταση ενός αδικήματος του κοινού ποινικού δικαίου. Εάν, δηλαδή, δεν υπάρχει το βασικό αδίκημα, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για έγκλημα μίσους.¹¹ Αν και τα ποινικά δίκαια των κρατών διαφέρουν μεταξύ τους, καθώς δεν ποινικοποιούν πάντα τις ίδιες ακριβώς συμπεριφορές, μπορεί να ειπωθεί πως κάποιες πράξεις, κυρίως βίαιες, τιμωρούνται από την πλειοψηφία των κρατών, όπως για παράδειγμα η ανθρωποκτονία, η σωματική βλάβη, η απειλή, η φθορά ξένης ιδιοκτησίας.¹² Τέτοιου είδους αδικήματα είναι δυνατό να συνιστούν το βασικό έγκλημα σε περιπτώσεις εγκλημάτων μίσους.

Δεύτερο βασικό χαρακτηριστικό των εγκλημάτων μίσους είναι το κίνητρο προκατάληψης ή μισαλλοδοξίας του δράστη, στοιχείο το οποίο τα διαφοροποιεί από τα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Το έγκλημα μίσους απαιτεί δηλαδή ένα ειδικό κίνητρο μισαλλοδοξίας το οποίο σχετίζεται με το χρώμα, τη φυλή, τη θρησκεία, τη καταγωγή, τη ταυτότητα φύλου, το σεξουαλικό προσανατολισμό του θύματος ή με οποιαδήποτε άλλο χαρακτηριστικό το οποίο αποτελεί στοιχείο της ταυτότητάς του.¹³ Ο δράστης με πρόθεση επιλέγει το άτομο αυτό λόγω των χαρακτηριστικών που το διέπουν και τα οποία μοιράζεται με άλ-

10. *Id.*

11. Βούλγαρης, *supra* 6, σ. 276.

12. Claridge, *supra* 4, σ. 41.

13. Χαλκιά, *supra* 5, σελ 80.

λους.¹⁴

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η διάκριση του εγκλήματος μίσους από το βασικό έγκλημα του κοινού ποινικού δικαίου, σκόπιμη είναι η παράθεση δύο απλών και πρακτικών παραδειγμάτων. Ας υποθέσουμε ότι υπάρχει μια διαφωνία για μία θέση πάρκινγκ στο κέντρο της Αθήνας μεταξύ δύο οδηγών οχημάτων, εκ των οποίων ο ένας είναι Έλληνας και ο άλλος είναι Ασιατικής καταγωγής. Όσο η ένταση του καυγά ανεβαίνει, ανταλλάσσονται βρισιές μεταξύ των οδηγών συμπεριλαμβανομένων και ρατσιστικών σχόλιων. Στο τέλος, ο Έλληνας οδηγός επιτίθεται κατά του άλλου οδηγού. Δύο πράγματα μπορεί να ισχύουν εν προκειμένω: αν καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η διαφωνία για τη θέση πάρκινγκ ήταν ο βασικός λόγος της επίθεσης και ότι η τελευταία θα είχε λάβει χώρα ανεξάρτητα από τη φυλετική διάκριση των μερών, τότε δεν μπορεί να γίνει λόγος για έγκλημα μίσους. Αν, όμως, συμπεράνουμε ότι η φυλή-καταγωγή του θύματος ήταν καθοριστική για την επίθεση που δέχτηκε και ότι αυτή δεν θα είχε λάβει χώρα αν το θύμα δεν είχε αυτή τη συγκεκριμένη φυλή-καταγωγή, τότε βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μία περίπτωση εγκλήματος μίσους.¹⁵

Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση ενός περαστικού, ο οποίος διασχίζοντας ένα πάρκο ρωτά δύο άντρες που κάθονται σε ένα παγκάκι αν είναι ζευγάρι. Όταν εκείνοι του απαντούν καταφατικά, εκείνος τους εξυβρίζει χρησιμοποιώντας προσβλητικά σχόλια για τους ομοφυλόφιλους, τους απειλεί ότι θα τους χτυπήσει και τους πετά πέτρες. Στην περίπτωση αυτή έχουμε να κάνουμε με ένα δράστη ο οποίος επιλέγει να επιτεθεί στα θύματα λόγω του σεξουαλικού τους προσανατολισμού.

Και στα δύο παραδείγματα είναι εμφανές ότι έχουμε να κάνουμε με εγκλήματα μίσους, διότι πέραν του βασικού εγκλήματος, συντρέχει και το ειδικό κίνητρο του δράστη να στοχοποιήσει το θύμα του λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που το διακρίνουν και το εντάσσουν σε μία συγκεκριμένη ομάδα.¹⁶ Καθοριστικό, συνεπώς, στοιχείο για τη διάκριση

14. Claridge, *supra* 4, σ. 41.

15. Βλ. και ανάλογο παράδειγμα από LAWRENCE, *supra* 8, σ. 10.

16. Adams, David M., *Punishing Hate and Achieving Equality*, *Criminal Justice Ethics*, 19-30, 20, 21 (2005).

των εγκλημάτων μίσους από τα εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου είναι το κίνητρο μισαλλοδοξίας του δράστη. Κάποιες χώρες απαιτούν το κίνητρο αυτό να είναι εκείνο το οποίο ώθησε το δράστη στη τέλεση της εγκληματικής πράξης. Εντούτοις, έχει υποστηριχτεί ότι αρκεί το κίνητρο αυτό να περιλαμβάνεται μεταξύ των κινήτρων που ώθησαν το δράστη να τελέσει το έγκλημα.¹⁷

Τι γίνεται, όμως, στις περιπτώσεις όπου ο δράστης επιτίθεται σε ένα θύμα επειδή εσφαλμένα πιστεύει ότι αυτό φέρει κάποιο από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά; Για παράδειγμα, αν μια γυναίκα δεχτεί επίθεση επειδή φορά στο λαιμό της ένα κολιέ με σχέδιο ένα αστέρι, το οποίο ο δράστης θεώρησε ότι είναι το αστέρι του Δαυίδ και εσφαλμένα συμπέρανε ότι η γυναίκα αυτή είναι Εβραία και σκέφτηκε να της κάνει κακό γιατί μισεί τα άτομα που ακολουθούν τη θρησκεία αυτή, τότε μπορεί ο δράστης να διωχτεί για έγκλημα μίσους; Υπάρχει μήπως νομιζόμενο έγκλημα ή απρόσφορη απόπειρα ή μήπως πρόκειται για μία ποινικά μη αξιόλογη πλάνη περί το πρόσωπο;¹⁸ Για την αποφυγή τέτοιων δυσχερειών, σε ορισμένα κράτη, οι σχετικές περί εγκλημάτων μίσους διατάξεις τιμωρούν το δράστη που επιτίθεται στο θύμα είτε επειδή αυτό είναι μέλος μιας ομάδας, ή επειδή ο δράστης νόμισε ότι το θύμα είναι μέλος μιας ομάδας.¹⁹ Στις περιπτώσεις αυτές, για την άσκηση ποινική δίωξης, η εισαγγελία θα πρέπει να είναι σε θέση να θεμελιώσει ότι ο δράστης πίστευε ότι το θύμα ανήκε σε συγκεκριμένη ομάδα και ότι το έγκλημα τελέστηκε επειδή ο δράστης ήταν προκατειλημμένος κατά της ομάδας αυτής.²⁰ Αλλά ακόμα και σε εκείνες τις περιπτώσεις που δεν υπάρχει σχετική πρόβλεψη σκόπιμο θα ήταν να αποφευχθεί η απαλλαγή του δράστη λόγω πλάνης.²¹

17. Βούλγαρης, *supra* 6, σ. 279.

18. Παπαχαραλάμπους, Χάρης, *Η Ποινική Αντιμετώπιση των Διακρίσεων και τα Προβλήματα της*, Εγκληματολογία 1-2, 59-62, 60 (2013).

19. O.S.C.E., *supra* 7, σ. 34.

20. *Id.*

21. *Id.*

Ι.Γ. Το Θύμα και ο Δράστης

Τα εγκλήματα μίσους στοχοποιούν ένα ή περισσότερα μέλη μιας κοινότητας τα οποία φέρουν κάποιο κοινό χαρακτηριστικό. Τα χαρακτηριστικά αυτά δημιουργούν μία κοινή ομαδική ταυτότητα, καθώς αντικατοπτρίζουν μία θεμελιώδη πτυχή της προσωπικότητας του ατόμου, η οποία είναι συνήθως αμετάβλητη και δεν μπορεί να αλλάξει με απόφαση του ατόμου.²² Το χαρακτηριστικό αυτό μπορεί να είναι η φυλή, η γλώσσα, η θρησκεία, η εθνικότητα, η καταγωγή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα φύλου ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο το οποίο μπορεί να χαρακτηρίζει μια ομάδα. Από τα χαρακτηριστικά αυτά εξαιρούνται εκείνα τα οποία δεν δημιουργούν ομαδική ταυτότητα την οποία μοιράζονται τα μέλη μιας ομάδας ή δεν είναι δηλωτικά της ταυτότητας του ατόμου, όπως για παράδειγμα ο πλούτος. Ο δράστης δηλαδή που στοχοποιεί πλούσια άτομα προκειμένου να τα ληστέψει δεν τελεί έγκλημα μίσους.²³

Ακριβώς επειδή τα χαρακτηριστικά αυτά είναι κρίσιμα για να στοχοποιηθεί, το θύμα μπορεί να νιώσει ότι κινδυνεύει περισσότερο από το να γίνει στόχος εγκλημάτων μίσους σε σχέση με άλλα εγκλήματα.²⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Lawrence, το θύμα βιώνει ένα κίνδυνο από τον οποίο δεν μπορεί να διαφύγει, καθώς είναι πολύ διαφορετικό να αποφεύγει κανείς να περπατά τη νύχτα στο πάρκο επειδή είναι επικίνδυνα και άλλο να αποφεύγει συγκεκριμένες γειτονίες εξαιτίας του χρώματος ή του σεξουαλικού του προσανατολισμού.²⁵ Σύμφωνα, μάλιστα, με την Οδηγία 2012/29/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 25ης Οκτωβρίου 2012 για τη θέσπιση ελάχιστων προτύπων σχετικά με τα δικαιώματα, την υποστήριξη και την προστασία θυμάτων της εγκληματικότητας, τα θύματα των εγκλημάτων μίσους κινδυνεύουν με δεύτερη ή επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση, εκφοβι-

22. *Id.* σ.21.

23. *Id.*

24. Βούλγαρης, *supra* 6, σ. 276.

25. LAWRENCE, *supra* 8, σ. 40.

σμό και αντεκδίκηση.²⁶

Όπως πολύ σωστά έχει επισημανθεί, τα εγκλήματα μίσους έχουν χαρακτήρα συμβολικό καθώς στέλνουν ένα μήνυμα στην ομάδα ή στην κοινότητα στην οποία ανήκει το θύμα.²⁷ Το μήνυμα αυτό είναι ότι τα άτομα τα οποία μοιράζονται το ίδιο χαρακτηριστικό με το θύμα δεν είναι ευπρόσδεκτα με αποτέλεσμα και η ομάδα στην οποία ανήκει το θύμα να νιώθει ότι βρίσκεται σε κίνδυνο.²⁸ Οι επιπτώσεις, όμως, των εγκλημάτων μίσους δεν περιορίζονται μόνο στο θύμα και στην κοινότητα στην οποία ανήκει, αλλά εκτείνονται και στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, καθώς διασαλεύουν τη δημόσια τάξη και την ασφάλεια, προκαλούν κοινωνικές αναταραχές, ενώ προσβάλλουν την αξία της ισότητας των πολιτών και την αρμονική συνύπαρξη τους μέσα σε μία ετερογενή κοινωνία.²⁹

Όσον αφορά τους δράστες των εγκλημάτων μίσους, είναι περισσότερο πιθανό να μη γνωρίζουν προσωπικά τα θύματά τους, καθώς όπως έχει ήδη γίνει σαφές, αυτό που τους ενδιαφέρει αποκλειστικά είναι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που φέρουν, όπως η φυλή, η θρησκεία, η καταγωγή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός.³⁰ Σκοπός τους είναι να βλάψουν αυτόν ή αυτήν που θεωρούν διαφορετικό ή διαφορετική από εκείνους.³¹ Οι δράστες των εγκλημάτων μίσους συνήθως νιώθουν ανώτεροι από το θύμα τους, ενώ σε πολλές περιπτώσεις δείχνουν μεγάλη αυτοπεποίθηση κατά την τέλεση της εγκληματικής πράξης χωρίς να ανησυχούν ιδιαίτερα για πιθανή επέμβαση των οργάνων τάξης.³²

Σύμφωνα με έρευνα των McDevitt, Levin και Bennett (1993/2002) σε 169 υποθέσεις που είχαν καταγραφεί από την αστυνομία της Βο-

26. Βλ. παράγραφο 57.

27. Βούλγαρης, *supra* 6, σ. 276 και Χαλκιά, *supra* 5, σ. 81.

28. LAWRENCE, *supra* 8, σ. 40.

29. Βούλγαρης, *supra* 6, σ. 276 και LAWRENCE, *supra* 8, σ. 43.

30. LAWRENCE, *supra* 8, σ. 39.

31. Jack McDevitt, Jack Levin and Susan Bennett, *Hate Crime Offenders: An Expanded Typology*, *Journal of Social Issues*, Vol 58 (2), 303-317, 307 (2002).

32. Χαλκιά, *supra* 5, σ. 80, Συνήγορος του Πολίτη, *Ειδική Έκθεση: Το Φαινόμενο της Ρατσιστικής Βίας στην Ελλάδα και η Αντιμετώπισή του*, Αθήνα, σ. 11 (Σεπτέμβριος 2013).

στώνης,³³ το πιο σύνηθες έγκλημα μίσους σε ποσοστό 66% ήταν η επίθεση που είχε τελεστεί για ευχαρίστηση. Μάλιστα σε αυτή τη κατηγορία των εγκλημάτων, οι νέοι δράστες οι οποίοι είχαν συλληφθεί, ανέφεραν στην αστυνομία ότι έψαχναν τρόπο να διασκεδάσουν, ψάχνοντας το θύμα τους σε γειτονιές όπου κατοικούν μειονότητες ή σε μπαρ για ομοφυλόφιλους. Ακολουθούν οι περιπτώσεις όπου ο δράστης επιθυμούσε να προστατέψει τη γειτονιά του από τους «ξένους» ή «εισβολείς» σε ποσοστό 25%, καθώς και οι επιθέσεις για αντίποινα σε ποσοστό 8%. Τέλος, 1% των επιθέσεων χαρακτηρίζονται από τους ως άνω συγγραφείς ως εγκλήματα μίσους όπου ο δράστης έχει συγκεκριμένη αποστολή να «σώσει το κόσμο από το κακό», είτε εντασσόμενος σε οργανωμένες ομάδες μίσους όπως η Κου Κλουξ Κλαν, ή ενεργώντας από μόνος του.³⁴

II. Τα Εγκλήματα Μίσους ως Παραβίαση των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων

II. Α. Προστασία κατά των Διακρίσεων σε Διεθνές Επίπεδο

Από την προηγούμενη ενότητα κατέστη σαφές ότι τα εγκλήματα μίσους συνιστούν ακραία μορφή προκατάληψης, καθώς το θύμα στοχοποιείται επειδή φέρει ένα χαρακτηριστικό το οποίο το εντάσσει σε ορισμένη ομάδα. Τέτοιου είδους συμπεριφορές προσβάλλουν θεμελιώδη δικαιώματα του ατόμου, όπως το δικαίωμα στην ισότητα, αντίκεινται στην αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων και αρνούνται την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη διαφορετικότητα του θύματος.³⁵ Παρά το γεγονός ότι τα εγκλήματα μίσους που τελούνται από ιδιώτες δεν προ-

33. McDevitt, Levin and Bennett, *supra* 31, σ. 308.

34. Βλ. για παράδειγμα την υπόθεση του Timothy James McVeigh, ο οποίος το 1995 σκότωσε 168 Αμερικανούς σε βομβαρδισμό κτιρίου στην πόλη Οκλαχόμα. Ο McVeigh ήταν βετεράνος του πολέμου του Περσικού Κόλπου και ζητούσε εκδίκηση από την ομοσπονδιακή κυβέρνηση για το χειρισμό της υπόθεσης Waco Siege που οδήγησε στο θάνατο 76 ατόμων, δύο χρόνια ακριβώς πριν από το βομβαρδισμό. McDevitt, Levin and Bennett, *supra* 31, σ. 309.

35. O.S.C.E., *supra* 7, σ. 15.

σβάλλουν καθ' εαυτά τα ανθρώπινα δικαιώματα,³⁶ είναι ιδιαίτερος σοβαρά, και απαιτούν από τα κράτη τη λήψη μέτρων πρόληψης και αντιμετώπισης κάθε μορφής διάκρισης και μισαλλοδοξίας.

Αρκετοί διεθνείς οργανισμοί και συμβάσεις έχουν ως προτεραιότητα την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και την εξάλειψη των διακρίσεων:

Το δικαίωμα στην ισότητα και η απαγόρευση των διακρίσεων προβλέπονται στην Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα του Ο.Η.Ε. (1948) και συγκεκριμένα στα άρθρα 1 και 2 αντίστοιχα. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα του Ο.Η.Ε. (1966) απαγορεύει στο άρθρο 2 τις διακρίσεις και την υποκίνηση των διακρίσεων, ενώ στο άρθρο 26 εγγυάται ίση και αποτελεσματική προστασία έναντι κάθε μορφής διάκρισης. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Μορφωτικά Δικαιώματα του Ο.Η.Ε. (1966) εγγυάται στο άρθρο 2 παρ. 2 τα δικαιώματα που προβλέπονται σε αυτό χωρίς καμία διάκριση. Η Διεθνής Σύμβαση για τη Κατάργηση Κάθε Μορφής Φυλετικών Διακρίσεων (1969) προβλέπει στο άρθρο 4 εδ. α' ότι τα κράτη-μέλη θα πρέπει να ποινικοποιούν μεταξύ άλλων και πράξεις βίας ή παρότρυνση προς διάπραξη αυτών λόγω διακρίσεων, ενώ στο άρθρο 6 προβλέπει την εξασφάλιση της δέουσας δικαστικής προστασίας για κάθε πράξη φυλετικής διάκρισης αντίθετη προς τη Σύμβαση.

Η Συνθήκη της Λισσαβώνας (2009) προβλέπει στο άρθρο 61 παρ. 3 την σημασία θέσπισης μέτρων πρόληψης και καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2000) απαγορεύει στο άρθρο 21 παρ. 1 κάθε διάκριση, ενώ στο άρθρο 22 αναφέρει ρητά ότι η Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1953) προβλέπει στο άρθρο 14 την προστασία των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται σε αυτή ασχέτως διακρίσεων. Η Απόφαση Πλαίσιο για την Καταπολέμηση Ορι-

36. Ε.Δ.Δ.Α. Απόφαση επί της υπόθεσης *Secic κατά Κροατίας*, 31.8.2007, παρ. 53, 67.

σμένων Μορφών και Εκδηλώσεων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας Μέσω του Ποινικού Δικαίου (2008), της οποίας εκτενέστερη παρουσίαση γίνεται κατωτέρω υπό IV.A., αναγνωρίζει τη σημασία λήψης μέτρων ποινικού δικαίου για την αντιμετώπιση των φαινομένων αυτών.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας σε σχετική σύστασή της προσδιορίζει τα βασικά στοιχεία τα οποία θα πρέπει να προβλέπονται στην εθνική νομοθεσία (συνταγματικό δίκαιο, αστικό-διοικητικό δίκαιο και ποινικό δίκαιο) για την αντιμετώπιση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων.³⁷ Τέλος, το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το Κυβερνοέγκλημα (2003) προβλέπει τη ποινικοποίηση της διάδοσης ρατσιστικού και ξενοφοβικού υλικού μέσω συστημάτων ηλεκτρονικών υπολογιστών, καθώς και των απειλών και των προσβολών εξαιτίας φυλής, χρώματος, καταγωγής, θρησκείας και εθνικής καταγωγής.

II.B. Η Υποχρέωση Διερεύνησης του Ρατσιστικού Χαρακτήρα της Επίθεσης και του Κινήτρου του Δράστη

Η Επιτροπή για την Εξάλειψη των Φυλετικών Διακρίσεων του Ο.Η.Ε. έχει υιοθετήσει αποφασιστική στάση απέναντι στην ευθύνη των κρατών για αποτελεσματική διερεύνηση των εγκλημάτων μίσους. Επί της υπόθεσης *Dawas and Shava κατά Δανίας*,³⁸ η Επιτροπή διαπίστωσε ότι οι αρχές της Δανίας δεν ανταποκρίθηκαν στην υποχρέωση τους να διασφαλίσουν αποτελεσματική προστασία από φυλετικές διακρίσεις, καθώς δεν διερεύνησαν το ρατσιστικό χαρακτήρα μιας βίαιης επίθεσης 35 νεαρών που δέχθηκε μία Ιρακινή οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, την 21η Ιουνίου 2004, μία ομάδα 15-20 νεαρών επιτέθηκαν στο σπίτι του Ιρακινής καταγωγής Mahali Dawas, ο οποίος διέμενε στη πόλη Σόρο μαζί με τη σύζυγο του και τα οχτώ παιδιά τους, όλοι τους πρόσφυγες.

37. E.C.R.I. General Policy Recommendation No. 7, *On National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination*, σ. 7 (2002).

38. Απόφαση της 6.3.2012, Committee on the Elimination of Racial Discrimination, Communication 46/2009, Opinion Adopted by the Committee at its Eightieth Session, 13 February to 9 March 2012, CERD/C/80/D/46/2009, Distribution:2 April 2012.

Στην επίθεση προστέθηκαν κι άλλα άτομα υπερβαίνοντας τα 35 στο σύνολο. Έσπασαν παράθυρα, κατέστρεψαν την μπροστινή πόρτα και χτύπησαν δύο μέλη της οικογένειας, μεταξύ των οποίων τον Dawas. Ορισμένοι από τους δράστες βρίσκονταν έξω από το σπίτι της οικογένειας φωνάζοντας συνθήματα όπως “γυρίστε σπίτι σας”.³⁹ Μετά από έρευνα της αστυνομίας, τέσσερις άνδρες καταδικάστηκαν για πράξεις βίας, βανδαλισμού και παράνομη κατοχή όπλων. Οι ποινές που τους επιβλήθηκαν ήταν ελαφριές και με αναστολή, δεν διετάχθη αποζημίωση προς τα θύματα, ενώ δεν εκτιμήθηκε το ρατσιστικό στοιχείο της επίθεσης.⁴⁰

Ενώπιον της Επιτροπής, οι αιτούντες ισχυρίστηκαν ότι οι αρχές της Δανίας, παραλείποντας να διερευνήσουν το ρατσιστικό χαρακτήρα της επίθεσης, τους στέρησαν το δικαίωμα προσφυγής για το πόνο και τον εξευτελισμό που υπέστησαν.⁴¹ Το ζήτημα το οποίο τέθηκε ενώπιον της Επιτροπής ήταν το αν η Δανία είχε ανταποκριθεί στην υποχρέωσή της για αποτελεσματική διερεύνηση και δίωξη της επίθεσης κατά των αιτούντων, σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης για τη λήψη μέτρων σε περιπτώσεις καταγγελίας περιστατικών φυλετικών διακρίσεων.⁴² Η Επιτροπή εκτίμησε ότι ορισμένα στοιχεία όπως η επίθεση μέσα στο σπίτι της οικογένειας, η κατοχή όπλων από τους δράστες και τα συνθήματα που αυτοί φώναζαν, απαιτούσαν διεξοδική έρευνα από τις αρχές προκειμένου να εξακριβωθεί η πιθανή ρατσιστική φύση της επίθεσης κατά της οικογένειας.⁴³ Εντούτοις, κατά την Επιτροπή, η έρευνα ήταν ανεπαρκής,⁴⁴ στερώντας από τους αιτούντες το δικαίωμα σε αποτελεσματική προστασία από φυλετικές διακρίσεις κατά παράβαση των άρθρων 2 παρ. 1 εδ. δ' και 6 της Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Φυλετικών διακρίσεων.⁴⁵

39. *Id.* παρ. 2.1.

40. *Id.* παρ. 2.2.

41. *Id.* παρ. 3.1.

42. *Id.* παρ. 7.2.

43. *Id.* παρ. 7.4.

44. *Id.* παρ. 7.5.

45. *Id.* παρ. 8.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου έχει επανειλημμένα αποφανθεί ότι σε περιπτώσεις φυλετικών εγκλημάτων ή εγκλημάτων τα οποία τελέστηκαν λόγω των θρησκευτικών πεποιθήσεων του θύματος, οι κρατικές αρχές οφείλουν να διερευνούν το κίνητρο του δράστη. Η παράλειψη διερεύνησης και εκτίμησης του ρατσιστικού κινήτρου του δράστη συνιστά παραβίαση του άρθρου 14 της Ε.Σ.Δ.Α.

Στην απόφαση *Nachova κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*,⁴⁶ το Δικαστήριο του Στρασβούργου εξέτασε την υπόθεση δύο Ρομά, των Angelon και Petkon, οι οποίοι το 1996 σε ηλικία 21 ετών δολοφονήθηκαν από στρατιωτικούς αστυνομικούς, καθώς είχαν δραπετεύσει από τη φυλακή στην οποία είχαν οδηγηθεί για να εργαστούν.⁴⁷ Ο ανακριτής δέχτηκε αφενός ότι τα θύματα είχαν τελέσει αξιόποινη πράξη, επειδή είχαν δραπετεύσει ενώ εκτελούσαν την ποινή τους, αφετέρου ότι η χρήση των όπλων από τους στρατιωτικούς ήταν σύμφωνη με τους κανόνες της Στρατιωτικής Αστυνομίας.⁴⁸ Με διάταξη του Εισαγγελέα, η προανάκριση σχετικά με του δύο θανάτους έκλεισε.⁴⁹

Οι αιτούντες (η κόρη του Angelon, η μητέρα της και οι γονείς του Petkon) ισχυρίστηκαν ότι οι Βουλγαρικές αρχές δεν διερεύνησαν τα πιθανά ρατσιστικά κίνητρα πίσω από τις δολοφονίες. Το Δικαστήριο τόνισε την υποχρέωση των κρατών να διερευνούν κατά πόσο τυχόν προκαταλήψεις κρύβονται πίσω από πράξεις βίας, ιδίως σε περιπτώσεις όπου κρατικά όργανα ευθύνονται για το θάνατο πολιτών.⁵⁰ Οι αρχές της Βουλγαρίας όφειλαν κατά το Ε.Δ.Δ.Α. να διερευνήσουν το ρατσιστικό κίνητρο της επίθεσης, λαμβάνοντας υπόψη την υπερβολική χρήση βίας, την κατάθεση ενός μάρτυρα για ρατσιστικές δηλώσεις των στρατιωτικών μετά τους πυροβολισμούς, καθώς και το γεγονός ότι η Βουλγαρία έχει βρεθεί αντιμέτωπη με πολλά περιστατικά εχθρότητας και

46. Ε.Δ.Δ.Α., Απόφαση επί της Υπόθεσης *Nachova κ.λπ. κατά Βουλγαρίας*, 6.7.2005.

47. *Id.* παρ. 15.

48. *Id.* παρ. 50.

49. *Id.* παρ. 52-53.

50. *Id.* παρ. 160.

προκατάληψης κατά ατόμων Ρομά.⁵¹ Για το Δικαστήριο, οι αρχές δεν ανταποκρίθηκαν στην υποχρέωση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 2 να λάβουν όλα τα μέτρα προκειμένου να διερευνήσουν κατά πόσο η φυλετική διάκριση έπαιξε ρόλο στα περιστατικά που οδήγησαν στο θάνατο των δύο νέων.⁵²

Το Δικαστήριο εφάρμοσε τις ίδιες αρχές και την υπόθεση *Secic κατά Κροατίας*,⁵³ σε ένα διαφορετικό σενάριο το οποίο δεν περιελάμβανε κρατικά όργανα. Ο αιτών, εν προκειμένω, ήταν Ρομ με Κροατική εθνικότητα, ο οποίος το 1999 δέχτηκε βίαιη επίθεση με ρατσιστικά σχόλια από μία ομάδα σκίνχεντ ατόμων ενώ προσπαθούσε να συλλέξει παλιοσίδερα σε μια γειτονιά του Ζάγκρεμπ.⁵⁴ Το θύμα νοσηλεύτηκε με πολλαπλά κατάγματα και υπέστη σοβαρά ψυχολογικά προβλήματα.⁵⁵ Αμέσως μετά την επίθεση, υπέβαλε μήνυση και για χρόνια προσπαθούσε να παρέχει πληροφορίες στην αστυνομία, όπως στοιχεία άλλων θυμάτων και μαρτύρων, προκειμένου να εξακριβωθεί η ταυτότητα των δραστών.⁵⁶ Ωστόσο, οι προσπάθειες της αστυνομίας να εντοπίσουν και να τιμωρήσουν τους δράστες ήταν περιορισμένες, ενώ η δικηγόρος του αιτούντος είχε διαμαρτυρηθεί για τη χαμηλή ποιότητα της ανάκρισης και τη μεγάλη της διάρκεια.⁵⁷

Το Ε.Δ.Δ.Α. έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 14 της Σύμβασης σε συνδυασμό με το άρθρο 3 περί απάνθρωπης μεταχείρισης. Το Δικαστήριο δήλωσε ότι σε περίπτωση βίαιων περιστατικών, οι κρατικές αρχές έχουν μία επιπρόσθετη υποχρέωση να λαμβάνουν όλα τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να αποκαλύψουν τυχόν ρατσιστικά κίνη-

51. *Id.* παρ. 163 και 166.

52. *Id.* παρ. 168. Παρά το συμπέρασμα αυτό, το Ε.Δ.Δ.Α. δεν διαπίστωσε ουσιαστική παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή – η οποία σχετίζεται με την υποχρέωση του κράτους να μη στερεί τη ζωή – κάτι που ωστόσο δεν ξενίζει, καθώς θα ήταν πολύ δύσκολο να αποδειχθεί ότι η αστυνομία ή ο στρατός είχαν τελέσει έγκλημα μίσους. Βλ. Claridge, *supra* 4, σ. 46.

53. Ε.Δ.Δ.Α., *Secic κατά Κροατίας*, *supra* 36.

54. *Id.* παρ. 7-8, 24.

55. *Id.* παρ. 11-12.

56. *Id.* παρ. 31.

57. *Id.* παρ. 31, 34.

τρα και να επιβεβαιώσουν κατά πόσο εθνοτικό μίσος ή προκατάληψη έπαιξαν ρόλο σε αυτά.⁵⁸ Η απόδειξη του ρατσιστικού κινήτρου είναι κατά το Δικαστήριο δύσκολη στη πράξη. Εντούτοις, οι κρατικές αρχές οφείλουν να κάνουν ό,τι είναι ευλόγως δυνατό σε κάθε υπόθεση.⁵⁹ Για το Δικαστήριο, οι ρατσιστικές επιθέσεις δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο με εκείνες που δεν έχουν ρατσιστικές αποχρώσεις, διότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε αδιαφορία για την ιδιαίτερη φύση των πράξεων αυτών οι οποίες προσβάλλουν θεμελιώδη δικαιώματα.⁶⁰ Στην προκειμένη περίπτωση, οι αρχές της Κροατίας είχαν ενημερωθεί και είχαν αποδεχθεί ότι οι δράστες ανήκαν σε σκίνχεντ ομάδα με εξτρεμιστική και ρατσιστική ιδεολογία, χωρίς, ωστόσο, να λάβουν τα αναγκαία μέτρα για τον εντοπισμό και τη δίωξη τους.⁶¹

Αλλά και στην πιο πρόσφατη απόφασή του επί της υπόθεσης *Abdu κατά Βουλγαρίας*,⁶² το Ε.Δ.Δ.Α. διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 14 σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της Σύμβασης. Στην υπόθεση αυτή το θύμα Σουδανής εθνικότητας, κάτοικος Βουλγαρίας, δέχτηκε μαζί με έναν Σουδανό φίλο του επίθεση από δύο Βούλγαρους μέλη σκίνχεντ ομάδας οι οποίοι τους εξύβρισαν με ρατσιστικά σχόλια και τους χτύπησαν μπροστά από ένα εμπορικό κέντρο στη Σόφια.⁶³ Οι εισαγγελικές αρχές, σε πρώτο και δεύτερο βαθμό έκριναν ότι δεν έπρεπε να ασκηθεί ποινική δίωξη λόγω έλλειψης επαρκών ενδείξεων που στοιχειοθετούσαν το ρατσιστικό κίνητρο της επίθεσης.⁶⁴ Το Δικαστήριο επανέλαβε την υποχρέωση των κρατών να αποκαλύπτουν τυχόν ρατσιστικά κίνητρα πίσω από βίαιες επιθέσεις⁶⁵ και να διαπιστώνουν την ύπαρξη πιθανού συνδέσμου μεταξύ ρατσιστικών συμπεριφορών και μιας συγκεκρι-

58. *Id.* παρ. 66.

59. *Id.* παρ. 66.

60. *Id.* παρ. 67.

61. *Id.* παρ. 68-69.

62. Ε.Δ.Δ.Α., Απόφαση επί της Υπόθεσης *Abdu κατά Βουλγαρίας*, 11.6.2014.

63. *Id.* παρ. 6, 7.

64. *Id.* παρ. 13, 15.

65. *Id.* παρ. 29.

κριμένης πράξης βίας.⁶⁶ Εν προκειμένω, οι Βουλγαρικές αρχές μολονότι είχαν στη διάθεσή τους αποδείξεις ικανές να στηρίξουν το ρατσιστικό κίνητρο της επίθεσης κατά του αιτούντος, δεν έλαβαν τα κατάλληλα μέτρα για να το διερευνήσουν κατά παράβαση της Σύμβασης.⁶⁷

III. Ποινική Αντιμετώπιση των Εγκλημάτων Μίσους και Κριτική

III.A. Η Αυστηρότερη Ποινική Μεταχείριση των Εγκλημάτων Μίσους

Ένα προκαταρκτικό ζήτημα το οποίο θα πρέπει να εξεταστεί στην ενότητα αυτή είναι γιατί τα εγκλήματα μίσους τιμωρούνται ξεχωριστά και αυστηρότερα από τα αντίστοιχα βασικά εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Άλλωστε όλα τα εγκλήματα μίσους περιλαμβάνουν ένα βασικό έγκλημα. Η δημιουργία μιας έστω φαινομενικά «διπλής νομοθεσίας» έχει δεχτεί αρκετές αντιδράσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια.⁶⁸ Η βασική, όμως, ιδέα για τη θέσπιση ειδικών διατάξεων που τιμωρούν τα εγκλήματα μίσους δεν είναι να ποινικοποιηθεί κάτι που ήταν προηγουμένως νόμιμο, αλλά να αναγνωριστεί η διαφορετική φύση αυτών των εγκλημάτων τα οποία χρήζουν ιδιαίτερης ποινικής αντιμετώπισης.⁶⁹

Σε γενικές γραμμές οι διατάξεις που τιμωρούν τα εγκλήματα μίσους ακολουθούν δύο μοντέλα τα οποία απαιτούν αφενός την ύπαρξη ενός βασικού εγκλήματος του κοινού ποινικού δικαίου, αφετέρου την ύπαρξη κινήτρου προκατάληψης ή μισαλλοδοξίας του δράστη προς τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, την καταγωγή, την αναπηρία, το σεξουαλικό προσανατολισμό κ.λπ. του θύματος. Σύμφωνα με το πρώτο μοντέλο, ο δράστης θα τιμωρηθεί για ένα ξεχωριστό έγκλημα στο οποίο θα επιβληθεί αυστηρότερη ποινή από το βασικό. Σύμφωνα με το δεύτερο μο-

66. *Id.* παρ. 31.

67. *Id.* παρ. 35.

68. Trout, Matthew, *Federalizing Hate: Constitutional and Practical Limitations to the Matthew Shepard and James Byrd, Jr. Hate Crimes Prevention Act of 2009*, *American Criminal Law Review*, Vol.52, 131-153, σ. 134 (2015).

69. Hare, Ivan, *Legislating Against Hate – The Legal Response to Bias Crimes*, *Oxford Journal of Legal Studies*, Vol.17(3), 415-439, σ. 416 (1997).

ντέλο, η ύπαρξη του ειδικού κινήτρου του δράστη θα αποτελέσει επιβαρυντική περίπτωση η οποία θα πρέπει να ληφθεί υπόψη κατά την επιμέτρηση της ποινής.⁷⁰

Πώς όμως δικαιολογείται η αυστηρότερη ποινική μεταχείριση του δράστη; Έστω ότι ο Α αποφασίζει να τελέσει μία ληστεία. Βγαίνοντας από το διαμέρισμά του, επιτίθεται κατά του Β, τον χτυπά και του αποσπά το πορτοφόλι επειδή ο Β έχει Αφρικανική καταγωγή και ο Α μισεί τα άτομα Αφρικανικής καταγωγής και θέλει να τους προκαλέσει κακό. Έστω, επίσης, ότι ο Γ αποφασίζει να τελέσει μία ληστεία. Βγαίνοντας από το διαμέρισμά του, επιτίθεται κατά του Β, τον χτυπά και του αποσπά το πορτοφόλι επειδή ο Β, ο οποίος έχει Αφρικανική καταγωγή, είναι το πρώτο άτομο το οποίο ο Γ πετυχαίνει στο δρόμο. Ενόψει των παραπάνω περιστατικών, ο Γ θα τιμωρηθεί για ληστεία, ενώ ο Α θα τιμωρηθεί αυστηρότερα για έγκλημα μίσους, επειδή στοχοποίησε τον Β λόγω της εθνικής του καταγωγής.⁷¹ Γιατί, όμως, ο Β είναι περισσότερο ευάλωτος στην πρώτη περίπτωση από τη δεύτερη;

Όπως πολύ εύστοχα σημειώνει ο Kahan, η σχετική για τα εγκλήματα μίσους νομοθεσία αξιολογεί τις αξίες τις οποίες εκφράζουν οι δράστες, όπως ακριβώς και οι υπόλοιπες διατάξεις ποινικού δικαίου.⁷² Όπως αναφέρει, στην κοινωνία μας τα άτομα συνηθίζουν να χτίζουν την ταυτότητα τους γύρω από εθνικές, θρησκευτικές ή άλλες ομάδες, γύρω από το φύλο τους ή το σεξουαλικό τους προσανατολισμό.⁷³ Ο δράστης που επιτίθεται ή σκοτώνει ένα άτομο εξαιτίας των χαρακτηριστικών αυτών μας δείχνει ότι δεν αρέσκεται απλώς στο πόνου του άλλου. Αυτό που ενδιαφέρει τον δράστη, κατά τον Kahan, είναι να κυριαρχήσει πάνω σε άλλα άτομα τα οποία θεωρεί διαφορετικά ή κατώτερα. Κατά συνέπεια, η προσβολή την οποία προκαλούν οι δράστες των εγκλημάτων μίσους ως διαφορετική και σοβαρότερη από εκείνη των

70. *Id.*

71. Βλ. ανάλογο παράδειγμα και από Adams, *supra* 16, σ.19.

72. Kahan, Dan M., *Two Liberal Fallacies in the Hate Crimes Debate*, Law and Philosophy, Vol. 20(2), 175-193, σ. 182 (2001).

73. *Id.* σ. 182.

βασικών εγκλημάτων δικαιολογεί την επιβολή αυστηρότερης ποινής.⁷⁴

Περαιτέρω, τα εγκλήματα μίσους, όπως έχει ήδη σημειωθεί, στοχεύουν παραπάνω από ένα άτομα. Στοχεύουν ολόκληρη την ομάδα στην οποία ανήκει το θύμα. Οι συνέπειες δηλαδή που επιφέρουν δεν περιορίζονται μονάχα στο ίδιο το θύμα αλλά προκαλούν φόβο στη κοινότητα στην οποία αυτό ανήκει, γεγονός που δικαιολογεί την αυστηρότερη τιμώρησή τους.⁷⁵ Τέλος, οι υπάρχουσες διατάξεις του κοινού ποινικού δικαίου έχουν θεωρηθεί ανεπαρκείς για την πρόληψη των εγκλημάτων μίσους.⁷⁶ Με την ειδική πρόβλεψη διατάξεων για τα εγκλήματα μίσους και την αυστηρότερη τιμώρηση των δραστών καταδεικνύεται η σημασία που αποδίδει η κοινωνία στην αντιμετώπιση τέτοιου είδους συμπεριφορών, ενώ παρέχεται μεγαλύτερη προστασία στα άτομα εκείνα τα οποία είναι περισσότερο ευάλωτα και που πιθανό να μην είναι σε θέση να υπερασπιστούν τον εαυτό τους.⁷⁷

III.B. Κριτική

Η ξεχωριστή και αυστηρότερη ποινική μεταχείριση των εγκλημάτων μίσους έχει δεχθεί σφοδρή κριτική, καθώς δεν είναι πάντα αυταπόδεικτο γιατί μια σωματική βλάβη, μια ανθρωποκτονία ή μια φθορά ξένης ιδιοκτησίας με ρατσιστικό κίνητρο είναι σοβαρότερη από το αντίστοιχο βασικό έγκλημα του κοινού ποινικού δικαίου. Όπως αναπτύχθηκε στην προηγούμενη ενότητα, η αυστηρότερη τιμώρηση του δράστη ενός εγκλήματος μίσους βασίζεται στην μεγαλύτερη ποινική απαξία της πράξης του δράστη, στη βλάβη και στις συνέπειες που αυτή έχει στο θύμα και σε τρίτα πρόσωπα, καθώς και στην ανάγκη αποτελεσματικής προστασίας ευάλωτων ομάδων. Εντούτοις, οι πολέμιοι της νομοθεσίας των εγκλημάτων μίσους προτάσσουν διάφορα επιχειρήματα.

Πρώτα από όλα, ορισμένοι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι η υπάρχουσα νομοθεσία είναι επαρκής για την αντιμετώπιση τέτοιου είδους

74. *Id.*

75. Trout, *supra* 68, σ.134, Hurd, Heidi M., *Why Liberals Should Hate "Hate Crime Legislation"*, Law and Philosophy, Vol. 20(2), 215-232, σ. 215 (2001).

76. Trout, *supra* 68, σ.134.

77. Adams, *supra* 16, σ. 23.

εγκλημάτων. Οι Jacobs και Potter δεν βρίσκουν τίποτα σωστό παρά μόνο «καλές προθέσεις» πίσω από τη θέσπιση ειδικών διατάξεων που τιμωρούν τα εγκλήματα μίσους.⁷⁸ Μάλιστα ισχυρίζονται ότι από εγκληματολογική σκοπιά δεν υπάρχει ανάγκη για τέτοιου είδους διατάξεις, ενώ χαρακτηρίζουν την ειδική τιμώρησή τους ως «επιδημία» εγκλημάτων μίσους.⁷⁹ Σύμφωνα με αυτούς, τα εγκλήματα μίσους έχουν θεσμοθετηθεί μόνο για συμβολικούς λόγους, καθώς δεν διαφέρουν από τα κοινά εγκλήματα που τελούνται χωρίς προκατάληψη.⁸⁰

Αμφισβητούν, επίσης, ότι οι δράστες προξενούν στα θύματα τους σοβαρότερη σωματική βλάβη και συναισθηματική δυσφορία.⁸¹ Ισχυρίζονται, δηλαδή, ότι το άτομο το οποίο ξυλοκοπείται εξαιτίας της ένταξής τους σε κάποια από τις προστατευόμενες ομάδες, δεν βλάπτεται παραπάνω από το άτομο το οποίο ξυλοκοπείται για οποιονδήποτε άλλο λόγο. Εκτιμούν μάλιστα ότι αρμόδιοι για να κρίνουν το ζήτημα του κατά πόσο τα εγκλήματα μίσους προκαλούν μεγαλύτερη βλάβη στο θύμα και στη κοινότητά του – ζήτημα εμπειρικό – είναι οι κοινωνιολόγοι, ενώ αρμόδιοι για να κρίνουν το κατά πόσο τα εγκλήματα μίσους είναι βαρύτερα από εκείνα χωρίς το αντίστοιχο κίνητρο – ζήτημα φιλοσοφικό – είναι οι φιλόσοφοι.⁸² Εντούτοις, δεν είναι δύσκολο να δεχτεί κανείς ότι το θύμα το οποίο επιλέγεται για μία βίαιη επίθεση εξαιτίας των χαρακτηριστικών αυτών που προστατεύουν οι διατάξεις για τα εγκλήματα μίσους, υφίσταται μεγαλύτερο ψυχικό τραύμα και δέχεται μεγαλύτερο πλήγμα στην αξιοπρέπειά του από εκείνο που ο δράστης θέλει απλά να του αφαιρέσει τα χρήματα.⁸³

Όπως αναφέραμε στην προηγούμενη ενότητα, ένας από τους λόγους της αυστηρότερης τιμώρησης των εγκλημάτων μίσους είναι ότι δεν στρέφονται μόνο κατά του θύματος, αλλά κατά της ομάδας, η ο-

78. Jacobs, James B. and Potter, Kimberly, *Hate Crimes, Criminal Law and Identity Politics*, Oxford University Press, σ. 145 (1998).

79. *Id.* σ. 45-64.

80. *Id.* σ. 79-91.

81. *Id.* σ. 81-88.

82. Hurd, *supra* 75, σ. 215.

83. Kahan, *supra* 72, σ. 184.

ποία φέρει τα ίδια με αυτό προστατευόμενα χαρακτηριστικά. Ωστόσο, όπως αναφέρουν οι Jacobs και Potter, τα εγκλήματα μίσους δεν είναι τα μόνο τα οποία αφορούν και επηρεάζουν την ομάδα στην οποία ανήκει το θύμα. Βίαια εγκλήματα, όπως η απαγωγή ανηλίκων ή η ανθρωποκτονία, έχουν επιπτώσεις πέρα από το θύμα, καθώς προκαλούν φόβο σε ολόκληρη τη κοινωνία.⁸⁴ Αποβλέποντας στην προστασία όχι μόνο του θύματος αλλά και της ομάδας στην οποία αυτό ανήκει, υποστηρίζεται ότι τα εγκλήματα μίσους δημιουργούν διακρίσεις, στρέφοντας τη μία κοινωνική ομάδα έναντι της άλλης, αδιαφορώντας για την υποχρέωση της κοινωνίας να παρέχει ίση προστασία από το έγκλημα σε διαφορετικά πιθανά θύματα.⁸⁵ Υποστηρίζεται, δηλαδή, ότι τα εγκλήματα μίσους προσφέρουν κάποια ιδιαίτερα προνόμια σε μειονότητες τα οποία δεν ισχύουν για άλλες ομάδες οι οποίες συχνά θυματοποιούνται, όπως για παράδειγμα οι ηλικιωμένοι. Ωστόσο, ως αντίλογος, σε αυτό το σημείο, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα εγκλήματα μίσους αποτελούν ένα βασικό βήμα για μια ισότιμη προστασία στο έγκλημα σύμφωνα με τις αρχές του ποινικού δικαίου,⁸⁶ το οποίο δεν είναι λίγες οι φορές που επιλέγει να προστατεύσει ευάλωτες ομάδες που αντιμετωπίζουν περισσότερους κινδύνους, όπως είναι τα παιδιά ή έγκυες γυναίκες. Τα εγκλήματα μίσους τιμωρούνται αυστηρότερα επειδή ο δράστης παρακινείται από μίσος κατά συγκεκριμένης ομάδας με συνέπειες για όλη την ομάδα, ενώ για παράδειγμα τα ηλικιωμένα άτομα στοχοποιούνται όχι επειδή ο δράστης μισεί τους ηλικιωμένους, αλλά γιατί περιμένει λιγότερη αντίσταση από αυτούς.⁸⁷

Μία ακόμη αντίρρηση που εγείρεται είναι ότι τα εγκλήματα μίσους ασχολούνται με το κίνητρο του δράστη με τρόπο που κανένα άλλο έγκλημα δεν έχει ασχοληθεί.⁸⁸ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ότι οι ποινές που τελικά επιβάλλονται σε αυτόν συνιστούν κατά βάση τιμωρία για

84. Jacobs and Potter, *supra* 78, σ. 87.

85. *Id.* σ. 40, 42, Harel, Alon and Parchomovsky, Gideon, *On Hate and Equality*, *The Yale Law Journal*, Vol. 109(3), 507-539, σ. 509 (1999).

86. *Id.* σ. 511, 531.

87. Hare, *supra* 69, σ. 433.

88. Hurd, *supra* 75, σ. 216.

τον «κακό» του χαρακτήρα.⁸⁹ Για το λόγο αυτό υποστηρίζεται ότι τα κίνητρα θα πρέπει να είναι αδιάφορα για το ποινικό δίκαιο.⁹⁰ Εντούτοις, το επιχείρημα αυτό δεν είναι ισχυρό, καθώς, όπως αναφέρουν τόσο ο Kahan,⁹¹ όσο και η Steiker,⁹² το κίνητρο του δράστη έχει σημασία στο ποινικό δίκαιο, καθώς λαμβάνεται υπόψη από το δικαστή κατά την επιμέτρηση της ποινής του κατηγορουμένου.

Ωστόσο, για τους Jacobs και Potter οι αυξημένες ποινές για άλλα κίνητρα όπως η απληστία ή η ζήλεια, δεν εγείρουν τα ίδια ζητήματα ελευθερίας της σκέψης και της έκφρασης όπως το ρατσιστικό κίνητρο, το οποίο για αυτούς συνδέεται με ένα σύστημα πολιτικών αντιλήψεων χωρίς ουδέτερο περιεχόμενο. Για αυτούς, οι έννοιες της προκατάληψης και της αδιαλλαξίας είναι στη βάση τους πολιτικές.⁹³ Τα εγκλήματα μίσους, ισχυρίζονται, ότι συνιστούν μια επιπλέον τιμώρηση για το ίδιο έγκλημα και για ορισμένες αξίες, ιδέες και αντιλήψεις τις οποίες ένα κράτος καταδικάζει ως απεχθείς.⁹⁴ Υποστηρίζεται, λοιπόν, ότι ο αφού ο δράστης των εγκλημάτων μίσους δεν τιμωρείται μόνο για τις πράξεις αλλά για το κίνητρό του, τιμωρείται συνεπώς για τις ανάρμοστες και ακατάλληλες σκέψεις του με αποτέλεσμα να κάνουμε πλέον λόγο για «εγκλήματα σκέψης».⁹⁵

Ωστόσο, ούτε το επιχείρημα αυτό είναι τόσο ισχυρό, καθώς ο δράστης ενός εγκλήματος μίσους δεν τιμωρείται για τις συγκεκριμένες απόψεις τις οποίες εκφράζει, αλλά για την τέλεση αξιόποινων πράξεων σύμφωνα με αυτές.⁹⁶ Τα εγκλήματα μίσους δεν τιμωρούν τη σκέψη ή το λόγο, αλλά απλώς χρησιμοποιούν ορισμένες εκφράσεις, σχόλια ή δηλώσεις ως απόδειξη ότι το έγκλημα τελέστηκε με το συγκεκριμένο κίνη-

89. *Id.*

90. Harel and Parchomovsky, *supra* 85, σ. 511.

91. Kahan, *supra* 72, σ. 177, 178.

92. Steiker, *supra* 3, σ. 1863, 1868.

93. Jacobs and Potter, *supra* 78, σ. 127.

94. *Id.* σ. 121.

95. *Id.* σ. 10, Hare, *supra* 69, σ. 424.

96. Hare, *supra* 69, σ. 425.

τρο που προβλέπουν.⁹⁷ Πράγματι τα εγκλήματα μίσους έχουν προκαλέσει ισχυρές αντιπαραθέσεις ακριβώς επειδή εμπλέκουν θεμελιώδεις ελευθερίες του δράστη, όπως η ελευθερία της έκφρασης.⁹⁸ Εντούτοις, όπως αναφέρει ο Lawrence το πρόβλημα δεν είναι τόσο σύνθετο. Αυτό στο οποίο θα πρέπει να επικεντρωθούμε είναι η βασική διάκριση μεταξύ των εγκλημάτων μίσους, τα οποία συνιστούν πράξεις με ρατσιστικό κίνητρο, και του ρατσιστικού λόγου, ο οποίος ακόμα κι αν δεν είναι ευχάριστος συχνά προστατεύεται, διάκριση η οποία δεν είναι πάντα ευχερής στην πράξη.⁹⁹

III. Ποινική Αντιμετώπιση των Εγκλημάτων Μίσους στις Η.Π.Α.

III.A. Matthew Shepard – James Byrd Jr. Hate Crimes Prevention Act (2009)

Στις 9 Ιουνίου 1998, ο Αφροαμερικανός James Byrd Jr. βρήκε τραγικό θάνατο στην πόλη Τζάσπερ της πολιτείας του Τέξας. Τρεις λευκοί άντρες, οι οποίοι έφεραν στο σώμα τους διάφορα ρατσιστικά τατουάζ, τον χτύπησα σοβαρά, τον έδεσαν πίσω από το φορτηγό τους και τον έσυραν κατά μήκος ενός δρόμου με αποτέλεσμα να αποκοπούν το χέρι και το κεφάλι του. Το υπόλοιπο σώμα του βρέθηκε εγκαταλελειμμένο μπροστά σε μία Αφροαμερικανική εκκλησία.¹⁰⁰ Οι τρεις δράστες καταδικάστηκαν για το θάνατό του: δύο εξ αυτών, οι Lawrence Russell Brewer και John William King σε θανατική ποινή (ο πρώτος εκτελέστηκε με θανατηφόρο ένεση το 2011), ενώ ο Shawn Allen Berry σε ισόβια κάθειρξη.¹⁰¹

Το φθινόπωρο του ίδιους έτους και συγκεκριμένα στις 6 Οκτωβρίου,

97. *Id.* σ. 428.

98. Lawrence, *supra* 8, σ. 84.

99. *Id.* σ. 6.

100. Cropper, Carol Marie, *Black Man Fatally Dragged In a Possible Racial Killing*, The New York Times, (10.6.1998), <http://www.nytimes.com/1998/06/10/us/black-man-fatally-dragged-in-a-possible-racial-killing.html>.

101. Dallas Voice, UPDATE: 1 of 3 Men Convicted in Hate Crime Murder of James Byrd Jr. Has Been Executed (21.9.2011), <http://www.dallasvoice.com/man-convicted-hate-crime-death-james-byrd-jr-executed-tonight-1089963.html>.

ο 21χρονος ομοφυλόφιλος φοιτητής Matthew Shepard συναντήθηκε με τους Aaron McKinney και Russell Henderson, οι οποίοι τον οδήγησαν σε μία απομονωμένη περιοχή στη πόλη Λάραμι της πολιτείας του Γουαϊόμινγκ, τον ξυλοκόπησαν, τον βασάνισαν, τον έδεσαν σε ένα φράχτη και τον άφησαν να πεθάνει. Ο Shepard ήταν ακόμη ζωντανός αλλά σε κώμα, όταν τον ανακάλυψε ένας ποδηλάτης ο οποίος στην αρχή τον πέρασε για σκιάχτρο. Λόγω των σοβαρών τραυμάτων στο κρανίο του, ο Shepard πέθανε μετά από έξι μόλις μέρες από την εισαγωγή του στο νοσοκομείο. Οι δράστες καταδικάστηκαν σε ισόβια κάθειρξη και όχι σε θανατική ποινή μετά από χάρη που του απένειμαν οι γονείς του άτυχου νέου.¹⁰²

Οι δύο αυτοί θάνατοι άλλαξαν τον τρόπο με τον οποίο οι Η.Π.Α. αντιμετώπιζαν τα εγκλήματα μίσους. Μάλιστα, η είδηση θανάτου του νεαρού Matthew Shepard έγινε σημείο αναφοράς στις Η.Π.Α. για τη βία έναντι των ομοφυλόφιλων.¹⁰³ Ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. Μπαράκ Ομπάμα κατά την υπογραφή της Shepard-Byrd Act στις 28 Οκτωβρίου 2009 δήλωσε ότι «Μετά από περισσότερο από μία δεκαετία αντιδράσεων και καθυστερήσεων, θεσπίσαμε νομοθεσία για τα εγκλήματα μίσους, προκειμένου να προστατεύσουμε τους πολίτες μας από τη βία που βασίζεται στο πώς [αυτοί] είναι εξωτερικά, ποιούς αγαπούν, πώς προσεύχονται και ποιοί είναι.»¹⁰⁴

Η Shepard-Byrd Act είναι ο πρώτος ομοσπονδιακός νόμος που ποινικοποιεί τη βία με βάση το φύλο, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την αναπηρία, τη ταυτότητα φύλου καθώς και τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, την εθνική καταγωγή, και αποτελεί σημαντικό εργαλείο στην προστασία κατά της ρατσιστικής βίας.¹⁰⁵ Ειδικότερα: το έκτο τμήμα του

102. Siegel, Larr J. and Worrall, John L., *Introduction to Criminal Justice*, 14ed., Cengage, σ. 128 (2014).

103. Dunn, Thomas R., *Remembering Matthew Shepard: Violence, Identity and Queer Counterpublic Memories*, *Rhetoric & Public Affairs*, 611-651, σ. 612 (2010).

104. The Huffington Post, *Hate Crimes Bill Signed Into Law 11 Years After Matthew Shepard's Death*, http://www.huffingtonpost.com/2009/10/28/hate-crimes-bill-to-be-si_n_336883.html (18.3.2010.)

105. Yeomans, Georgina C. *The Constitutionality of the Matthew Shepard and*

νομοθετήματος αυτού και συγκεκριμένα η παράγραφος 249(a)(1) τιμωρεί όποιον με πρόθεση προξενεί σωματική βλάβη σε οποιοδήποτε πρόσωπο, ή με τη χρήση φωτιάς, πυροβόλου όπλου ή επικίνδυνου όπλου ή εκρηκτικού ή εμπρηστικού μηχανισμού επιχειρεί να προξενήσει σωματική βλάβη σε οποιοδήποτε πρόσωπο, εξαιτίας της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας ή της εθνικής καταγωγής του προσώπου, με α) κάθειρξη μέχρι 10 ετών, ή β) με κάθειρξη ή ισόβια κάθειρξη αν από τη πράξη προκλήθηκε θάνατος, ή αν η πράξη περιλαμβάνει απαγωγή, ή απόπειρα αυτής, διακεκριμένη σεξουαλική κακοποίηση, ή απόπειρα αυτής, ή απόπειρα ανθρωποκτονίας. Η δε παράγραφος 249(a)(2) προβλέπει τις ίδιες ποινές για το δράστη της ως άνω συμπεριφοράς την οποία τελεί εξαιτίας της θρησκείας, της εθνικής καταγωγής, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας του θύματος. Και οι δύο παράγραφοι καλύπτουν και τις περιπτώσεις όπου ο δράστης είχε εσφαλμένα αντιληφθεί ότι το θύμα έφερε κάποιο από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά ("perceived"). Σύμφωνα με τη παράγραφο 249(d), τα αδικήματα τα οποία δεν έχουν ως επακόλουθο το θάνατο του θύματος παραγράφονται μέσα σε 7 χρόνια από το χρόνο τέλεσης, ενώ δεν υπάρχει παραγραφή για τα θανατηφόρα.

Πριν τη θέσπιση της Shepard-Byrd Act, το Κογκρέσο είχε σε ομοσπονδιακό επίπεδο προσπαθήσει να αντιμετωπίσει τα εγκλήματα μίσους μέσα από τη Civil Rights Act (1968), τη Hate Crimes Statistic Act (1990) και τη Violent Crime Control and Law Enforcement Act (1994). Ως προς τη Civil Rights Act, θα πρέπει να σημειωθεί ότι θεσπίστηκε μετά τη δολοφονία του Martin Luther King Jr. και προέβλεπε, μεταξύ άλλων, τη ποινικοποίηση πράξεων που διαπράττονταν αφενός εξαιτίας του μίσους για τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, την εθνικότητα του θύματος, αφετέρου εξαιτίας της ενασχόλησης του θύματος με συγκεκριμένες δραστηριότητες που προέβλεπε ο νόμος. Ο νόμος αυτός είχε περιορισμένη εφαρμογή, καθώς στην πράξη ήταν δύσκολο να αποδει-

James Byrd Jr. Hate Crimes Prevention Act in Light of Shelby County v. Holder, Columbia Law Review, Vol 114, 107-122, σ. 121 (2014).

χθεί η ταυτόχρονη συνδρομή των δύο κινήτρων του δράστη.¹⁰⁶

Σε επίπεδο πολιτειών, αξίζει να αναφερθεί ότι μέχρι σήμερα 45 πολιτείες, καθώς και η περιφέρεια της Κολούμπια, έχουν συγκεκριμένη νομοθεσία για τα εγκλήματα μίσους. Από αυτές, 44 πολιτείες τιμωρούν τα εγκλήματα με κίνητρο τη φυλή, την εθνικότητα, και τη θρησκεία, 30 πολιτείες τιμωρούν τα εγκλήματα με κίνητρο την αναπηρία και 30 πολιτείες τιμωρούν τα εγκλήματα με κίνητρο το σεξουαλικό προσανατολισμό του θύματος.¹⁰⁷ Οι περισσότερες νομοθετικές προσπάθειες για την αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους στις Η.Π.Α. ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1980 λόγω της αυξανόμενης τάσης των εγκλημάτων η οποία είχε παρατηρηθεί. Πριν τη δεκαετία αυτή, μόνο 5 πολιτείες είχαν σχετική νομοθεσία η οποία επεδίωκε να αντιμετωπίσει τη δράση της Κου Κλουξ Κλαν και κυρίως το κάψιμο σταυρών και τη δημόσια αμφίεση με μάσκες ή κουκούλες.¹⁰⁸

III.B. Νομολογία

Η πρώτη ποινική δίωξη που άσκησε το Υπουργείο Δικαιοσύνης εφαρμόζοντας τη Shepard-Byrd Act ήταν κατά των David Jason Jenkins, ηλικίας 37 ετών, και του Anthony Ray Jenkins, ηλικίας 20 έτων με τη κατηγορία ότι στις 4 Απριλίου 2011 απήγαγαν και επιτέθηκαν στον Kevin Pennington εξαιτίας του σεξουαλικού του προσανατολισμού.¹⁰⁹

106. Για παράδειγμα, ενώ το νομοθέτημα αυτό καλύπτει την επίθεση κατά ενός Αφροαμερικάνου ο οποίος γευματίζει σε ένα εστιατόριο, δεν καλύπτει την επίθεση κατά του ίδιου προσώπου όταν αυτό βρίσκεται έξω από το εστιατόριο. Στην πράξη, όμως, αν και ο δράστης θα μπορούσε να παραδεχτεί ότι επιτέθηκε στο θύμα εξαιτίας της φυλής ή του χρώματός του, θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η παρουσία του θύματος στο εστιατόριο δεν αποτέλεσε για αυτόν κίνητρο, κι έτσι θα ήταν αδύνατη η καταδίκη του. Trout, *supra* 68, σ. 136-137.

107. Anti-Defamation League, *State Hate Crime Statutory Provisions*, <http://www.adl.org/assets/pdf/combating-hate/2014-adl-updated-state-hate-crime-statutes.pdf> (9.2014).

108. Lawrence, *supra* 8, σ. 22.

109. United States v. Jenkins, 909 F. Supp. 2d 758. Department of Justice, *Two Harlan County, Kentucky, Men Indicted for Federal Hate Crime Against Individual Because of Sexual Orientation* (12.4.2012), <http://www.justice.gov/opa/>

Σύμφωνα με την κατηγορία, οι κατηγορούμενοι χρησιμοποίησαν δύο γυναίκες συγγενείς τους, τις Ashley Jenkins και Alexis Jenkins, προκειμένου να ξεγελάσουν το θύμα να μπει στο φορτηγό μαζί τους, ώστε να το οδηγήσουν σε μια απομονωμένη περιοχή και να του επιτεθούν. Τον Οκτώβριο του 2012, οι δύο άνδρες καταδικάστηκαν ο πρώτος σε 30 χρόνια κάθειρξη, ενώ ο δεύτερος σε 17 χρόνια, για τις κατηγορίες της απαγωγής και της επίθεσης, όχι όμως για τη πρόκληση σωματικής βλάβης εξαιτίας του σεξουαλικού προσανατολισμού του θύματος σύμφωνα με τη Shepard-Byrd Act. Ωστόσο, οι δύο γυναίκες οι οποίες ομολόγησαν την ενοχή τους κατόπιν ποινικής διαπραγμάτευσης (“plea bargaining”), καταδικάστηκαν σε 100 μήνες φυλάκιση η πρώτη και σε 8 χρόνια η δεύτερη για διάπραξη σωματικής βλάβης εξαιτίας του σεξουαλικού προσανατολισμού του θύματος σύμφωνα τη Shepard-Byrd Act. Αυτές είναι και οι πρώτες καταδίκες στις Η.Π.Α. κατ’ εφαρμογή του νομοθέτηματος αυτού.¹¹⁰

Αν και το Αμερικανικό Υπουργείο Δικαιοσύνης έχει μέχρι στιγμής ασκήσει ποινικές διώξεις κι έχει επιτύχει ποινική συνδιαλλαγή σε πολλές από αυτές κατ’ εφαρμογή της Shepard-Byrd Act, η ως άνω υπόθεση αποδεικνύει ότι στη πράξη η ποινική δίωξη των εγκλημάτων μίσους ενδέχεται να συναντήσει δυσκολίες. Αυτό οφείλεται σε δύο κυρίως λόγους: αφενός στο ότι τα περισσότερα εγκλήματα μίσους λαμβάνουν χώρα σε τοπικό επίπεδο, καθιστώντας δυσχερή την ικανοποίηση του στοιχείου της δικαιοδοσίας μιας ομοσπονδιακής δίωξης¹¹¹ αφετέρου στην αβεβαιότητα η οποία επικρατεί λόγω της έλλειψης νομολογιακών προηγούμενων, με τους κατηγορούμενους να αμφισβητούν τη συνταγματικότητα της Shepard-Byrd Act.¹¹¹ Τέτοιου είδους αμφισβητήσεις της συνταγματικότητας του νομοθέτηματος βασίζονται στη 1η Τροποποίηση

pr/two-harlan-county-kentucky-men-indicted-federal-hate-crime-against-individual-because-sexual.

110. F.B.I., *Four Kentucky Individuals Sentenced for Roles in Kidnapping and Assaulting a Letcher County Man* (19.6.2013), <https://www.fbi.gov/louisville/press-releases/2013/four-kentucky-individuals-sentenced-for-roles-in-kidnapping-and-assaulting-a-letcher-county-man>.

111. Trout, *supra* 68, σ. 150.

του Συντάγματος των Η.Π.Α. η οποία προβλέπει ότι “*Το Κογκρέσο δεν θα ψηφίσει νόμο ... που να περιορίζει την ελευθερία του λόγου...*” Πρόκειται για μία πρωταρχική ελευθερία, οι περιορισμοί της οποίας επιτρέπονται μόνο κατ’ εξαίρεση στο μέτρο που αυτοί είναι δικαιολογημένοι και απαραίτητοι. Η νομολογία του Ανώτατου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου των Η.Π.Α. σε ζητήματα ελευθερίας της έκφρασης χαρακτηρίζεται ως φιλελεύθερη, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι ακόλουθες αποφάσεις οι οποίες άνοιξαν το δρόμο για τη θέσπιση νομοθεσίας που τιμωρεί τα εγκλήματα μίσους.¹¹²

Στην υπόθεση *R.A.V. v. City of St. Paul (1992)*,¹¹³ το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Δικαστήριο των Η.Π.Α. ομόφωνα έκρινε ως αντισυνταγματικό ένα τοπικό διάταγμα το οποίο τιμωρούσε ως πλημμέλημα τη τοποθέτηση συμβόλου, αντικειμένου ή γκράφιτι σε ιδιωτική ή δημόσια περιουσία, όπως ο φλεγόμενος σταυρός ή η ναζιστική σβάστικα, το οποίο κάποιος γνωρίζει ή έχει βάσιμους λόγους να γνωρίζει ότι προκαλεί θυμό ή δυσαρέσκεια άλλων με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία ή το φύλο.¹¹⁴ Για το Δικαστήριο, το διάταγμα αυτό δεν απαγόρευε ένα συγκεκριμένα προσβλητικό τρόπο έκφρασης, όπως για παράδειγμα λέξεις οι οποίες μεταφέρουν ιδέες με απειλητικό τρόπο. Αντίθετα, αποκλήρυτε λέξεις οι οποίες μεταφέρουν μηνύματα μισαλλοδοξίας κατά φυλής, φύλου, ή θρησκείας. Η διάκριση, όμως, αυτή με βάση το περιεχόμενο η οποία επιλεκτικά απαγορεύει συγκεκριμένες απειλές (με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία ή το φύλο) αφήνοντας άλλες άθικτες,¹¹⁵ κρίθηκε από το Δικαστήριο ότι επεδίωκε να εμποδίσει την ελευθερία συγκεκριμένων ιδεών κατά παράβαση της 1ης Τροποποίησης του Συντάγματος.¹¹⁶

Αντίθετα, στην υπόθεση *Virginia v. Black (2003)*,¹¹⁷ το Δικαστήριο έκρινε ότι ήταν σύμφωνη με το Σύνταγμα διάταξη της πολιτείας Βιρτζι-

112. *Id.* σ.146.

113. *R. A. V. v. City of St. Paul (90-7675)*, 505 U.S. 377 (1992).

114. *Id.* 380.

115. *Id.* 393-394.

116. *Id.* 394.

117. *Virginia v. Black* 538 U.S. 343 (2003), 363.

για η οποία τιμωρούσε το κάψιμο σταυρού με πρόθεση εκφοβισμού οποιουδήποτε ατόμου ή ομάδας ατόμων. Κατά το Δικαστήριο, η υπόθεση αυτή διέφερε από την υπόθεση R.A.V., καθώς η διάταξη της Βιρτζίνια απαγόρευε κάθε κάψιμο σταυρού χωρίς αναφορά στους λόγους για τους οποίους η συμπεριφορά ήταν εκφοβιστική (φύλο θύματος, θρησκεία κ.λπ.).¹¹⁸

Στην υπόθεση *Wisconsin v. Mitchell (1993)*,¹¹⁹ το Δικαστήριο ομόφωνα επικύρωσε τη συνταγματικότητα διάταξης της πολιτείας Γουισκόνσιν η οποία επιβάλλει βαρύτερη ποινή στις περιπτώσεις που ο δράστης με πρόθεση επιλέγει το θύμα εξαιτίας της φυλής, της θρησκείας, του χρώματος, της αναπηρίας, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της εθνικής καταγωγής. Για το Δικαστήριο, η διάταξη αυτή δεν τιμωρεί τις αντιλήψεις ή τις δηλώσεις του δράστη οι οποίες προστατεύονται συνταγματικά, αλλά την πράξη του και τις συνέπειες που αυτή έχει.¹²⁰

Οι ανωτέρω αποφάσεις αποδεικνύουν ότι οι διατάξεις των εγκλημάτων μίσους είναι πιθανό να εγείρουν ζητήματα ελευθερίας της έκφρασης για αυτό και θα πρέπει, σύμφωνα με τη νομολογία του Ανώτατου Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου, να μην κάνουν διακρίσεις ως προς το περιεχόμενο της απειλής προκειμένου να είναι σύμφωνες με τη 1η Τροποποίηση του Συντάγματος.¹²¹ Προς το παρόν θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Shepard-Byrd Act ξεπερνά αυτό το πρόβλημα με το να περιορίζει τη ποινικοποίηση «στη με πρόθεση πρόκληση σωματικής βλάβης» χωρίς να περιλαμβάνει απειλές.¹²²

III. Γ. Στατιστικά Στοιχεία

Σύμφωνα με τα επίσημα ετήσια στοιχεία του F.B.I. Uniform Crime Reporting Program, τα εγκλήματα μίσους συνιστούν ένα μόνιμο πρόβλημα στις Η.Π.Α. Συγκεκριμένα, το 2013, 1.826 αστυνομικές διευθύνσεις κατέγραψαν 5.928 περιστατικά εγκλημάτων μίσους που περιελάμ-

118. *Id.* 362.

119. *Wisconsin v. Mitchell* (92-515), 508 U.S. 47 (1993),

120. *Id.* 485,487.

121. Trout, *supra* 68, σ. 146.

122. *Id.* σ. 147.

βαναν 6.933 αδικήματα.¹²³ Σε σύγκριση με το 2012, παρατηρείται μία σχετική αύξηση, καθώς τα περιστατικά που είχαν τότε καταγραφεί ανέρχονταν στα 5.796.¹²⁴ Παρατηρείται, όμως, μείωση σε σχέση με το 1996, τη πρώτη χρονιά που το F.B.I. δημοσίευσε στατιστικά στοιχεία για τα εγκλήματα μίσους τα οποία ανέρχονταν σε 8.759.¹²⁵ Ωστόσο, ενώ ο συνολικός αριθμός των εγκλημάτων μίσους έχει μειωθεί, η μείωση αυτή δεν είναι ομοιόμορφη, ενώ αύξηση παρατηρείται σε ειδικότερους τύπους αυτών, όπως είναι τα εγκλήματα με κίνητρο το σεξουαλικό προσανατολισμό.

Από τα 6.933 αδικήματα τα οποία καταγράφηκαν το 2013, τα εγκλήματα κατά προσώπων ανέρχονταν σε ποσοστό 63,9% των περιπτώσεων, ενώ κατά της παρουσίας σε ποσοστό 35%. 4.430 εγκλήματα μίσους στρέφονταν κατά ατόμων, εκ των οποίων 43,5% επρόκειτο για εκφοβισμό, 38,8% για απλή επίθεση, 16,6% για διακεκριμένη επίθεση, 0,6% για ανθρωποκτονία (5 στο σύνολο) και βιασμό (21 στο σύνολο), 0,6% για λοιπά αδικήματα.¹²⁶ Όσον αφορά τον τόπο τέλεσης των εγκλημάτων μίσους, 31,5% έλαβαν χώρα κοντά σε κατοικίες, 18,1% σε δρόμους, λεωφόρους, πεζοδρόμια, 8,3% σε σχολεία/κολλέγια, 5,7% σε χώρους στάθμευσης, 3,5% σε εκκλησίες, συναγωγές, τεμένη.¹²⁷

Το 2013, τα θύματα εγκλημάτων μίσους ανήλθαν στα 7.242, από τα οποία 49,3% θυματοποιήθηκαν εξαιτίας της φυλής τους, 20,2% εξαιτίας του σεξουαλικού προσανατολισμού τους, 16,9% εξαιτίας της θρη-

123. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 2013, *Incidents and Offenses*, σ. 1 (2014), https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/2013/topic-pages/incidents-and-offenses/incidentsandoffenses_final.pdf.

124. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 2012, *Incidents and Offenses*, σ. 1 (2013), https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/2012/topic-pages/incidents-and-offenses/incidentsandoffenses_final.pdf.

125. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 1996, σ. 4 (1997), <https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/1996>.

126. F.B.I. *supra* 124, σ. 5-6.

127. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 2013, *Location Type*, σ. 1 (2014), https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/2013/topic-pages/location-type/locationtype_final.pdf.

σκείας τους, 11,4 % εξαιτίας της εθνικότητάς τους, 1,4 % εξαιτίας της αναπηρίας τους, 0,9% εξαιτίας του φύλου τους.¹²⁸ Οι δράστες των εγκλημάτων μίσους ανήλθαν στους 5.814, εκ των οποίων 52,4 % ήταν λευκοί, 24,3% Αφροαμερικάνοι, 7% ανήκαν σε άλλες ομάδες φυλών, 0,8% ήταν Αμερικανοί-Ινδιάνοι και 0,7% ήταν Ασιάτες.¹²⁹ 68% των δραστών ήταν άνω των 18 ετών, ενώ 32% ήταν κάτω των 18 ετών.¹³⁰

IV. Ποινική Αντιμετώπιση των Εγκλημάτων Μίσους στην Ελλάδα

IV.A. Η Απόφαση-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου

Η ως άνω Απόφαση-Πλαίσιο έπεται της κοινής δράσης 96/443/ΔΕΥ της 15^{ης} Ιουλίου 1996 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, και προβλέπει την προσέγγιση των νομοθετικών και κανονιστικών διατάξεων των κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς ορισμένες εκδηλώσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας. Στόχος της είναι η επιβολή αποτελεσματικών ποινικών κυρώσεων σε σοβαρές περιπτώσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας, καθώς και η ενίσχυση της δικαστικής συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών. Μεταξύ των αδικημάτων τα οποία προβλέπονται, πέραν εκείνων που συγκαταλέγονται στην κατηγορία της ρητορικής μίσους (άρθρα 1,2,3), είναι και τα εγκλήματα μίσους, εκείνα δηλαδή όπου ο ρατσισμός ή ξενοφοβία είναι κίνητρο ενός αδικήματος (άρθρο 4).¹³¹

128. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 2013, *Victims*, σ. 1 (2014), https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/2013/topic-pages/victims/victims_final.pdf.

129. F.B.I. Uniform Crime Report, Hate Crime Statistics, 2013, *Offenders*, σ. 1 (2014), https://www.fbi.gov/about-us/cjis/ucr/hate-crime/2013/topic-pages/offenders/offenders_final.pdf.

130. *Id.* σ. 2.

131. Οι όροι ρητορική μίσους και έγκλημα μίσους δεν χρησιμοποιούνται στην Απόφαση-Πλαίσιο. European Commission, *Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the Implementation of Council Framework*

Σύμφωνα με την Απόφαση-Πλαίσιο, ο ρατσισμός ή ξενοφοβία ως κίνητρο ενός αδικήματος θα πρέπει να συνιστούν επιβαρυντικές περιστάσεις ή να λαμβάνονται υπόψη από τα δικαστήρια κατά την επιμέτρηση της ποινής. Δεκαπέντε κράτη-μέλη μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, η Κύπρος και η Ιταλία επέλεξαν την πρώτη επιλογή, ορίζοντας στο ποινικό τους κώδικα ότι το ρατσιστικό και το ξενοφοβικό κίνητρο θα συνιστούν επιβαρυντική περίπτωση για όλα τα εγκλήματα. Οκτώ κράτη-μέλη, μεταξύ των οποίων το Βέλγιο, η Γαλλία, η Γερμανία και το Ηνωμένο Βασίλειο, ορίζουν ότι το ρατσιστικό ή το ξενοφοβικό κίνητρο θα συνιστά επιβαρυντική περίπτωση μόνο αναφορικά με συγκεκριμένα (κυρίως βίαια) εγκλήματα, όπως η ανθρωποκτονία, η βαριά σωματική βλάβη. Ορισμένα κράτη-μέλη της τελευταίας ομάδας κάνουν χρήση και της δεύτερης επιλογής του άρθρου 4, καθώς προβλέπουν ότι το ρατσιστικό κίνητρο μπορεί να ληφθεί υπόψη από τα δικαστήρια κατά την επιμέτρηση της ποινής.¹³²

IV. B. Το άρθρο 81A ΠΚ

Ο νόμος 4285/2014 προσάρμοσε την εθνική νομοθεσία στην Απόφαση-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ. Εκτός των τροποποιήσεων που επέφερε στο νόμο 927/1979 «περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις» ο οποίος είχε περιορισμένη εφαρμογή, με το άρθρο 10 εισήγαγε στον Ποινικό Κώδικα το άρθρο 81A το οποίο τιμωρεί το ρατσιστικό έγκλημα.

Το νέο άρθρο 81A ΠΚ τιμωρεί το δράστη που τελεί μια πράξη λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας του θύματος,¹³³ α) αυξάνοντας κατά έξι μήνες το κατώτερο όριο ποινής, όταν το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται από δέκα ημέρες έως ένα έτος φυλάκισης,

Decision 2008/913/JHA on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law, Brussels, σ. 3 (27.1.2014).

132. *Id.* σ. 7.

133. Στον κατάλογο των κινήτρων του άρθρου 81A δεν περιλαμβάνονται η γλώσσα και η υπηκοότητα. E.C.R.I., *Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα* (Πέμπτος Κύκλος Επιτήρησης) σ. 13 (24.2.2015).

και κατά ένα έτος στις υπόλοιπες περιπτώσεις πλημμελημάτων, β) αυξάνοντας κατά δύο έτη το κατώτερο όριο ποινής, όταν το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται από πέντε έως δέκα έτη κάθειρξης και κατά τρία έτη στις υπόλοιπες περιπτώσεις κακουργημάτων, γ) διπλασιάζοντας το κατώτερο όριο χρηματικής ποινής για οποιαδήποτε έγκλημα. Οι ποινές δεν είναι δυνατό να ανασταλούν.

Η θέσπιση του άρθρου 81Α ΠΚ αποτιμάται θετικά, καθώς καθιστά πλέον δυνατή τη δίωξη ρατσιστικών εγκλημάτων επί τη βάση του εκάστοτε αδικήματος σε συνδυασμό με την επιβαρυντική περίπτωση του άρθρου 81Α ΠΚ, ενώ ταυτόχρονα στέλνει ένα σαφές μήνυμα προς τις οργανωμένες ομάδες ρατσιστικής βίας.¹³⁴ Στο σημείο αυτό θα πρέπει να σημειωθεί ότι με το προηγούμενο καθεστώς το ρατσιστικό κίνητρο του δράστη ως ζήτημα επιμέτρησης της ποινής, δεν λαμβανόταν υπόψη από τις δικαστικές και εισαγγελικές αρχές.

IV. Γ. Στατιστικά στοιχεία

Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (Ο.Α.Σ.Ε.) για τη χώρα μας, το 2013 καταγράφηκαν 109 εγκλήματα μίσους. Στις ετήσιες εκθέσεις των προηγούμενων ετών, φαίνονται καταγεγραμμένα 2 εγκλήματα μίσους το 2009, 2 το 2010, κανένα το 2011 και 1 το 2012.¹³⁵ Τα στοιχεία αυτά προφανώς δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και οφείλονται στη μέχρι πρότινος απουσία επίσημων στατιστικών στοιχείων στην Ελλάδα και στα τεράστια προβλήματα που σχετίζονται με τη καταγγελία τέτοιου είδους περιστατικών.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που κοινοποιήθηκαν στο Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας,¹³⁶ το 2014 διερευνήθηκαν 80 υ-

134. Δίκτυο Καταγραφής Περιστατικών Ρατσιστικής Βίας, *Ετήσια Έκθεση 2014*, σ. 19.

135. O.S.C.E., Hate Crime Reporting, Greece, Official Country Information, <http://hatecrime.osce.org/greece>.

136. Συντονιστές του Δικτύου είναι Ύπατη Αρμοστεία του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες και η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ενώ σ' αυτό συμμετέχουν 36 Μ.Κ.Ο., φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών, καθώς και ο Συνήγορος του Πολίτη και το Συμβούλιο Ένταξης Μεταναστών του Δήμου Αθηναίων ως Παρα-

ποθέσεις με ρατσιστικό κίνητρο, σχηματίστηκαν δικογραφίες για 57 από αυτές, εκ των οποίων 39 παραπέμφθηκαν στη δικαιοσύνη βάσει του ν. 927/1979 όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 4285/2014 και το άρθρο 81Α ΠΚ.¹³⁷ Οι περισσότερες ρατσιστικές επιθέσεις σχετίζονται κατά κύριο λόγο με τη καταγωγή του θύματος, ενώ ακολουθούν η θρησκεία, η ταυτότητα φύλου, ο σεξουαλικός προσανατολισμός και η αναπηρία του θύματος.¹³⁸ Θεματική αύξηση σημειώνουν οι ομοφοβικές και οι τρανσφοβικές επιθέσεις, καθώς και οι επιθέσεις λόγω του σεξουαλικού προσανατολισμού των θυμάτων ή/και της ταυτότητας φύλου τους.¹³⁹

V. Προκλήσεις και Ζητήματα Εφαρμογής

Η απόδειξη του κινήτρου του δράστη ενός εγκλήματος μίσους ενδέχεται να είναι πολύπλοκη στη πράξη. Το κίνητρο συνιστά υποκειμενικό στοιχείο κι επομένως τα αστυνομικά όργανα δεν μπορούν με βεβαιότητα να γνωρίζουν κατά πόσο το έγκλημα ήταν αποτέλεσμα της προκατάληψης και της μισαλλοδοξίας του δράστη. Εντούτοις, η συνδρομή ορισμένων «αντικειμενικών» στοιχείων θα μπορούσε να δικαιολογήσει την καταγραφή μιας επίθεσης ως έγκλημα μίσους. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε τη διαφορετική φυλή, θρησκεία, καταγωγή, ή σεξουαλικό προσανατολισμό δράστη και θύματος, δηλώσεις ή χειρονομίες του δράστη, σύμβολα ή γκράφιτι στον τόπο του εγκλήματος, επίθεση σε περιοχή όπου στο παρελθόν είχαν λάβει χώρα παρεμφερή εγκλήματα μίσους κ.λπ.¹⁴⁰

Η διερεύνηση και η ποινική δίωξη των εγκλημάτων μίσους είναι συνήθως δυσχερής, καθώς τα θύματα στην πλειοψηφία τους διστάζουν

τηρητές.

137. Ας σημειωθεί ότι για το έτος 2012, καθώς και για το χρονικό διάστημα Ιανουάριος – Απρίλιος 2013, ο Συνήγορος του Πολίτη κατέγραψε 281 καταγγελίες για ρατσιστικές επιθέσεις. Συνήγορος, *supra* 32, σ. 7.

138. Δίκτυο, *supra* 134, σ.18.

139. *Id.* σ. 10.

140. F.B.I., Uniform Crime Reporting, Criminal Justice Information Services (CJIS) Division Uniform Crime Reporting (UCR), *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual*, σ. 6 (2015).

να κινήσουν τις σχετικές νομικές διαδικασίες και συχνά ζητούν βοήθεια μόνο από υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας.¹⁴¹ Ορισμένα θύματα τα οποία δεν διαθέτουν άδειες παραμονής διστάζουν να καταγγείλουν ρατσιστικές επιθέσεις από φόβο ότι θα συλληφθούν και θα απελαθούν.¹⁴² Τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ (λεσβιακά, ομοφυλόφιλα, αμφισεξουαλικά, τρανσεξουαλικά, κουήρ και ίντερσεξ άτομα) διστάζουν να προβούν σε καταγγελίες επειδή δεν θέλουν να αποκαλύψουν το σεξουαλικό τους προσανατολισμό και τη ταυτότητα φύλου τους.¹⁴³ Δεν είναι λίγες οι φορές που τα άτομα αυτά διαπιστώνουν αδιαφορία ή αποθαρρύνονται να προβούν σε μήνυση.¹⁴⁴ Οι ελάχιστες καταγγελίες σε συνδυασμό με την ελλιπή ενημέρωση των αρμόδιων αρχών για τον ορθό τρόπο αντιμετώπισης ρατσιστικών εγκλημάτων εμποδίζει τη δημιουργία αξιόπιστων, συγκρίσιμων και συστηματικά συγκεντρωμένων δεδομένων τα οποία θα συνέβαλλαν στο σχεδιασμό κατάλληλης αντεγκληματικής πολιτικής.

Για την αποτελεσματική αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους, αναγκαία κρίνεται η εκπαίδευση αστυνομικών, εισαγγελέων και δικαστών σε ζητήματα ρατσιστικής βίας με διανομή ειδικών οδηγιών και παροχή κατευθυντήριων γραμμών.¹⁴⁵ Η δημιουργία ειδικών μονάδων της αστυνομίας με αρμοδιότητα τη πρόληψη και τη δίωξη αδικημάτων που τελούνται με προκατάληψη και μισαλλοδοξία, η ύπαρξη ειδικών εισαγγελέων και η λειτουργία ειδικής γραμμής καταγγελίας περιστατικών ρατσιστική βίας συνιστούν βέλτιστες πρακτικές που στηρίζουν την εφαρμογή της νομοθεσίας.¹⁴⁶ Ουσιώδους σημασίας είναι να διασφαλιστεί ότι

141. European Commission, *Implementation Report*, *supra* 132, σ. 9.

142. E.C.R.I. *supra* 133, σ. 8, 22.

143. Διεθνής Διαφάνεια, *Επειδή Είμαι Εγώ, Ομοφοβία, Τρανσφοβία και Εγκλήματα Μίσους στην Ευρώπη*, σ. 2, (2013), Hein 87

144. Hein, Laura C., Scharer, Kathleen M., *Who Cares If It Is a Hate Crime? Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Hate Crimes – Mental Health Implications and Interventions*, *Perspectives in Psychiatric Care*, 49, 84-93, σ. 87 (2012).

145. Βλ. Για παράδειγμα το *Hate Crime Data Collection Guidelines and Training Manual* του F.B.I. έχει ως στόχο να βοηθήσει τις αστυνομικές διευθύνσεις στο να συγκεντρώσουν στατιστικά στοιχεία για τα ρατσιστικά εγκλήματα και να κατανοήσουν την έκταση του προβλήματος. Βλ. *supra* 140.

146. European Commission, *Implementation Report*, *supra* 131, σ. 9. Βλ. για

το ρατσιστικό κίνητρο του δράστη διερευνάται αποτελεσματικά από τις αρμόδιες αρχές, ενώ η καταγραφή και η παρακολούθηση των εγκλημάτων, η συλλογή και η δημοσίευση στατιστικών στοιχείων κρίνονται απαραίτητες για την κατανόηση της έκτασης του προβλήματος. Τέλος, τα θύματα των εγκλημάτων μίσους θα πρέπει να υποστηρίζονται και να ενθαρρύνονται να καταγγείλουν τη ρατσιστική επίθεση, να προστατεύονται από τον κίνδυνο απέλασης, ενώ θα πρέπει να τους δίδεται η αναγκαία νομική συνδρομή σε γλώσσα που κατανοούν, καθώς και να τους παρέχεται περίθαλψη και υποστήριξη από εξειδικευμένες υπηρεσίες κοινωνικής αρωγής.

παράδειγμα Υπηρεσίες Αντιμετώπισης Ρατσιστικής βίας της Ελληνικής Αστυνομίας.

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της στην υγεία και ασφάλεια των παιδιών: Η ειδική περίπτωση των παιδιών-θυμάτων και μαρτύρων ενδοοικογενειακής βίας

ΣΤΕΛΛΑ Π. ΠΑΠΑΜΙΧΑΗΛ*

Περίληψη

Η οικονομική κρίση που πλήττει τα τελευταία χρόνια την Ευρώπη και ειδικότερα την τελευταία επταετία την Ελλάδα, έχει αλλάξει τα δεδομένα στη ζωή των ανθρώπων. Η φτωχοποίηση μεγάλου μέρους του πληθυσμού και η περεταίρω επιδείνωση της κατάστασης των ευπαθών ομάδων έχουν οδηγήσει στην εμφάνιση προβλημάτων στη σωματική και ψυχική υγεία των ανθρώπων, στις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις. Τα στοιχεία των περισσότερων μελετών καταδεικνύουν ότι η οικονομική κρίση, πλήττει τα παιδιά περισσότερο από άλλες ομάδες του πληθυσμού. Μέσα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, μεταξύ άλλων, φαινόμενα όπως η κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών φαίνεται να επωάζονται και να θέτουν σε κίνδυνο το μέλλον της κοινωνίας. Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι η ανάδειξη των παραγόντων κινδύνου εμφάνισης του φαινομένου και η διασύνδεσή τους με την οικονομική και κοινωνική κρίση της σύγχρονης πραγματικότητας.

Abstract

The economic crisis in Europe and in particular the last seven years

* Διδάκτορας Τμήματος Κοινωνιολογίας- Τομέα Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου.

in Greece has changed people's lives. The poverty experienced by a large part of the population and the further deterioration of the situation of vulnerable groups has led to problems in physical and mental health of people, in interpersonal and social relations. The conclusions of most studies show that the economic crisis affects children more than other population groups. In times of economic crisis, including phenomena such as the abuse and neglect of children appears to be incubated and endanger the future of society. The purpose of this article is to highlight the risk factors for the phenomenon and its connection with economic and social crisis.

Οικονομική κρίση στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις της σε κρίσιμους τομείς

Στα τέλη της δεκαετίας του 2000, οι ευρωπαϊκές χώρες επλήγησαν από την οικονομική κρίση, η οποία θεωρείται η πιο σοβαρή μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ωστόσο, όλες οι χώρες δεν επλήγησαν κατά τον ίδιο τρόπο, ούτε με την ίδια ένταση. Παρά τις διαφορές, οι πολιτικές που εφαρμόστηκαν ήταν παρόμοιες (Martorano 2014:6). Σχεδόν όλες οι κυβερνήσεις θέσπισαν μέτρα λιτότητας, υπό το βάρος της αναγκαιότητας για δημοσιονομική εξυγίανση, παρά την επίγνωση της πιθανότητας αρνητικών επιπτώσεων σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο.

Οι πολιτικές που εφαρμόζονται από τις κυβερνήσεις κατά την περίοδο λιτότητας διευρύνουν τις ανισότητες στο εσωτερικό της χώρας και επιδεινώνουν τη θέση της στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια οικονομία. Σε ορισμένες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, το βάρος της προσαρμογής επιδείνωσε τις συνθήκες διαβίωσης για τις περισσότερο ευάλωτες ομάδες. (Martorano 2014:23).

Η πλέον άμεση συνέπεια της κρίσης είναι ο αυξανόμενος αριθμός ανθρώπων που δοκιμάζονται από τη φτώχεια, συνέπεια της αυξανόμενης ανεργίας και της αύξησης των νοικοκυριών με κανέναν ή με μόνο έναν εργαζόμενο, ο οποίος, όμως, έχει μειωμένες ώρες εργασίας και χαμηλές αποδοχές. Στις ομάδες που απειλούνται περισσότερο από τη φτώχεια και τον αποκλεισμό συμπεριλαμβάνονται οι άνεργοι, τα παιδιά,

οι νέοι, οι μόνοι γονείς, τα νοικοκυριά με πάνω από τρία εξαρτώμενα παιδιά, καθώς και τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά ηλικιωμένων (άνω των 65 ετών). Μία άλλη χαρακτηριστική τάση, η οποία είναι ιδιαίτερα ανησυχητική, αναφέρεται στον κίνδυνο φτώχειας των νοικοκυριών μεσαίων εισοδημάτων, με ένα ή δύο παιδιά, τα οποία πλήττονται ιδιαίτερα από την οικονομική κρίση (Μπαλούρδος 2011).

Είναι γεγονός ότι εκτός της ανεργίας και της μείωσης των εισοδημάτων, η ύφεση έχει επηρεάσει μια σειρά άλλων σημαντικών παραγόντων στη ζωή των πολιτών. Από το 2007 έως το 2013, το αίσθημα της ανασφάλειας και το άγχος των πολιτών αυξήθηκε σε 18 από τις 41 χώρες που δοκιμάζονται από την οικονομική κρίση, σύμφωνα με μετρίσιμους δείκτες αυτο-αναφοράς, περιλαμβανομένων της πρόσβασης σε τροφή και ικανοποίησης από τη ζωή (UNICEF 2014: 5).

Η ένταση της σημερινής ύφεσης οδηγεί και στη δραματική επιδείνωση της υγείας των πολιτών. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ως υγεία ορίζεται όχι μόνο η απουσία νόσου, αλλά και η κατάσταση της πλήρους σωματικής, ψυχικής και κοινωνικής ευεξίας (Μπούρας, Λύκουρας 2011). Αντιλαμβάνεται κανείς ότι εκ των πραγμάτων η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της δεν αφήνουν ανεπηρέαστη τη σωματική και ψυχική υγεία των ανθρώπων. Πλήθος ερευνητών στην πλειονότητά τους καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ της επιδείνωσης της οικονομικής κατάστασης του ατόμου και της υγείας του (Τσουνής 2013). Η οικονομική κατάσταση επιδρά σε δείκτες υγείας, όπως το προσδόκιμο επιβίωσης, τη νοσηρότητα, τη θνησιμότητα, αλλά και την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας.

Ειδικότερα, η σχέση ανάμεσα στην εργασία και στους δείκτες υγείας του πληθυσμού έχει αποδειχθεί ιδιαιτέρως ισχυρή (Μπούρας, Λύκουρας 2011). Η εργασιακή ασφάλεια ευνοεί την υγεία, την ευημερία και την εργασιακή ικανοποίηση. Η ανεργία, η μερική απασχόληση, οι εισοδηματικές ανισότητες, η επισφάλεια στην εργασία, η έλλειψη στέγης οδηγούν στον κοινωνικό αποκλεισμό όλο και περισσότερων ομάδων και αυξάνουν τον κίνδυνο σωματικών και ψυχικών ασθενειών (Μαλλιάρου, Σαράφης 2012).

Ιδιαίτερα έντονος είναι ο αντίκτυπος των οικονομικών κρίσεων στην ψυχική υγεία. Ακόμα και όταν οι γενικοί δείκτες υγείας (προσδόκιμο ζωής, παιδική θνησιμότητα) δεν επηρεάζονται, τα ποσοστά των ειδικών αιτιών και ψυχικών παθήσεων (αυτοκτονίες, ανθρωποκτονίες, κατάχρηση ουσιών, κατάθλιψη) διογκώνονται σε συνθήκες απότομης αύξησης της φτώχειας (Τσουνής 2013).

Αναφορικά με το τραγικό γεγονός των αυτοκτονιών, παρατηρείται μία ανησυχητική αύξηση μετά το ξέσπασμα της οικονομική κρίσης στην Ελλάδα. Σύμφωνα, με την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΛ.ΣΤΑΤ), ο αριθμός των θανάτων στην Ελλάδα από αυτοκτονίες, όπως αυτές χαρακτηρίστηκαν από τις ιατροδικαστικές και ανακριτικές αρχές, ανήλθε σε 508 για το έτος 2012, έναντι των 477 το 2011 (αύξηση 7%) με τις αυτοκτονίες των αντρών να υπερτερούν των γυναικών (www.klima.gr).

Σε μελέτη Ελλήνων και Αμερικανών επιστημόνων, η οποία δημοσιεύεται στη βρετανική ιατρική επιθεώρηση BMJ Open, διαπιστώνεται ότι τα περιστατικά αυτοκτονιών, αυξήθηκαν κατά 1/3, εξαιτίας των ενισχυμένων μέτρων λιτότητας που λήφθηκαν τον Ιούνιο του 2011 στην Ελλάδα ως λύση για την αντιμετώπιση του εκτεταμένου δημόσιου χρέους (Branas et al. 2015). Οι ερευνητές επισημαίνουν, επίσης, την άνοδο του αριθμού των αυτοκτονιών μεταξύ των ανδρών μετά την έναρξη της ελληνικής ύφεσης τον Οκτώβριο του 2008 (+13,1%), καθώς και τον Απρίλιο του 2012 (+29,7%). Τον Μάιο και τον Ιούλιο του 2012 ο μηνιαίος αριθμός των αυτοκτονιών έφθασε στο υψηλότερο σημείο που είχε παρατηρηθεί ποτέ τα τελευταία 30 χρόνια, με 62 και 64 αυτοκτονίες αντιστοίχως γι' αυτούς τους δύο μήνες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η οικονομική κρίση από μόνη της δεν οδηγεί κατ' ανάγκη στη σοβαρή και ραγδαία επιδείνωση της υγείας των ανθρώπων. Η υγεία είναι σε κίνδυνο σε περιόδους ταχείας οικονομικής αλλαγής, αλλά φαίνεται ότι η έκταση των επιπτώσεων της οικονομικής μεταβολής σε αυτήν (υγεία) εξαρτάται από το βαθμό στον οποίο οι άνθρωποι προστατεύονται. Προκειμένου να υπάρξει ουσιαστική εκτίμηση των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στην υγεία των πολιτών θα πρέπει να διερευνηθούν ζητήματα, όπως η έκθεση του πληθυσμού σε

παράγοντες κινδύνου και η ισχύς της κοινωνικής προστασίας και συνοχής (Μαλλιαρού, Σαράφης 2012).

Η φτωχοποίηση σημαντικού μέρους του πληθυσμού, εξαιτίας της ανεργίας και της απώλειας εισοδημάτων, οδήγησε και στην αύξηση των ατόμων που προσφεύγουν σε κοινωνικά δίκτυα στήριξης για την κάλυψη βασικών αναγκών τους όπως, στέγαση, σίτιση, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Επίσης, οι τηλεφωνικές γραμμές ψυχολογικής στήριξης καταγράφουν αυξημένο αριθμό κλήσεων για ψυχολογικά προβλήματα σχετιζόμενα με την οικονομική κρίση (Μπούρας, Λύκουρας 2011). Την ίδια στιγμή, ενώ υπάρχει αύξηση στη ζήτηση υπηρεσιών, η δημοσιονομική προσαρμογή οδηγεί σε μείωση των δημοσίων δαπανών για την υγεία. Παρατηρείται δηλαδή το παράδοξο ενώ αυξάνουν οι ανάγκες να μειώνονται οι παροχές.

Η οικονομική ύφεση και οι επακόλουθες δημοσιονομικές πολιτικές λιτότητας είχαν σοβαρή αρνητική επίδραση στο κοινωνικό κράτος. Σε μια προσπάθεια συγκράτησης και ανασύνταξης της οικονομίας, οι κυβερνήσεις των ευρωπαϊκών κρατών αύξησαν τους φόρους ή/και μείωσαν τις δημόσιες δαπάνες. Λαμβάνοντας υπόψη τις αλλαγές στη σύνθεση των δημόσιων δαπανών, οι δαπάνες κοινωνικής προστασίας ήταν από τις πιο ευάλωτες. Στις μισά περίπου κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης οι κυβερνήσεις θεώρησαν τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας μειωμένης προτεραιότητας σε σχέση με άλλες δαπάνες. Ανάμεσα στις κοινωνικές δαπάνες, οι δαπάνες για τις οικογένειες και τα παιδιά δέχθηκαν τις μεγαλύτερες περικοπές, στην πλειονότητα των χωρών (Martorano 2014:10).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του ESSPROS (European System of integrated Social Protection Statistics) κατά την περίοδο 2002–2012 οι μεγαλύτερες δαπάνες για την κοινωνική προστασία μεταξύ των δεκαπέντε κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης πραγματοποιήθηκαν από το Λουξεμβούργο και οι μικρότερες από τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου. Η Ελλάδα, μαζί με τις υπόλοιπες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου (Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία), κατέχει μια από τις τελευταίες θέσεις διαχρονικά, τόσο στις δαπάνες κοινωνικής προστασίας, όσο και στις δαπάνες υγείας. Είναι ενδεικτικό ότι η μείωση των δαπανών υγείας στην

Ελλάδα κατά την περίοδο 2009–2012 προσεγγίζει το 13%, ενώ ο μέσος όρος των ετήσιων δαπανών των δεκαπέντε κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σημείωσε αύξηση σχεδόν 3% (Χαλκιά, Βακλιώτη 2015).

Σήμερα στην Ελλάδα, το κράτος πρόνοιας πλήττεται σοβαρά. Η χώρα καλείται να πραγματοποιήσει μια δημοσιονομική προσαρμογή που για πολλούς δεν επιτρέπει την ενίσχυση της κοινωνικής πολιτικής. Όμως, όπως σωστά το θέτει ο Τσουνής (2013) το ερώτημα είναι, ποιος θέλει την επιβίωση μιας οικονομίας με συνθλιμμένους τους ανθρώπους της.

Ο κίνδυνος παραμονεύει: επιπτώσεις της κρίσης στη ζωή των οικογενειών

Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα έχει επιφέρει επώδυνες επιπτώσεις και αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία των κοινωνικών θεσμών. Η οικογένεια δεν αποτελεί εξαίρεση. Αντιθέτως, βιώνει ταχύτερα και πολλές φορές βίαια αυτές τις αλλαγές (Ταμάμη 2014:23). Η ανεργία και η μείωση των οικογενειακών εισοδημάτων αυξάνουν την αδυναμία των οικογενειών να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες σε στέγαση, σίτιση, ιατρική περίθαλψη, με αποτέλεσμα την επιδείνωση όχι μόνο της σωματικής και ψυχικής κατάστασης των μελών τους, αλλά και των μεταξύ τους σχέσεων.

Στις σύγχρονες κοινωνίες του δυτικού κόσμου, η ζωή του ανθρώπου περιστρέφεται και καθορίζεται από την εργασία και την οικονομική του επιφάνεια. Μέσω αυτών αυτοπροσδιορίζεται και ετεροπροσδιορίζεται, διαμορφώνει την εικόνα του εαυτού του και αποκτά κοινωνική υπόσταση. Έτσι, πέρα από τα πρακτικά προβλήματα που αντιμετωπίζει όποιος βλέπει το εισόδημά του να περικόπτεται ή να εξανεμίζεται, εξίσου σημαντική είναι και η «συμβολική» κατάρρευση που αντιμετωπίζει (Μπούρας, Λύκουρας 2011). Η εργασία και η κοινωνική αυτοπεποίθηση που συνδέεται με αυτήν, επηρεάζει τον τρόπο αλληλεπίδρασης με τους άλλους,

Η οικονομική υστέρηση και η εργασιακή ανασφάλεια δημιουργούν εντάσεις σε ατομικό επίπεδο (άγχος, ένταση, κατάθλιψη, κατάχρηση

αλκοόλ και άλλων ουσιών κλπ.) που αντανακλώνται στις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ένταση σε ατομικό επίπεδο μεταφέρεται εύκολα εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος στα υπόλοιπα μέλη και μπορεί να οδηγήσει στην αποξένωση, την αδιαφορία, την επιθετικότητα, την απομόνωση, την αύξηση των κρουσμάτων συντροφικής βίας, την έξαρση των αυτοκτονιών, την εφαρμογή σκληρών και βίαιων μεθόδων στην ανατροφή των παιδιών, την παραμέληση των φυσικών και συναισθηματικών τους αναγκών (Harper 2009).

Ένα από τα πιο βασικά ψυχικά παράγωγα της κρίσης είναι το γενικευμένο αίσθημα αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Αυτό επηρεάζει τη συμπεριφορά των ενηλίκων και διαμορφώνει ένα αρνητικό περιβάλλον για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη της ευπαθέστερης των κοινωνικών ομάδων που είναι τα παιδιά και οι νέοι (Ταμάμη 2014:16). Η ασφάλεια που πρέπει να παρέχει το οικογενειακό περιβάλλον στα μέλη του και κυρίως στα παιδιά κλονίζεται. Τα παιδιά που βρίσκονται στην ηλικία κατά την οποία οικοδομούνται οι αντιλήψεις τους για τον κόσμο, νιώθουν ανασφαλή και εκτεθειμένα σε ποικίλους εξωτερικούς κινδύνους.

Η φτώχεια, που επεκτείνεται σε όλο και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού λόγω της τρέχουσας κρίσης, έχει άμεσες επιπτώσεις στα μικρά παιδιά (κλείνονται στον εαυτό τους, εμφανίζουν συμπτώματα νευρικής και άγχους, όπως μειωμένη όρεξη και ταραγμένο ύπνο, γίνονται επιθετικά, βίαια και απείθαρχα) αλλά και έμμεσες (Ντολιοπούλου 2013). Τα παιδιά εισπράττουν το ψυχολογικό κλίμα, που σε μία χώρα που δοκιμάζεται από την οικονομική ύφεση, χαρακτηρίζεται από φόβο, θυμό, έλλειψη ελπίδας. Η αύξηση των εκδηλώσεων άγχους και φόβου είναι από τις πρώτες εμφανείς αντιδράσεις των παιδιών που δυσκολεύονται να διαχειριστούν αποσταθεροποιητικές καταστάσεις. Τα παιδιά νιώθουν ενοχή και αναλαμβάνουν ευθύνες που δεν τους αναλογούν (Ταμάμη 2014:23). Είναι ανήσυχα και αγχωμένα όταν οι γονείς τους βιώνουν την ανεργία ή την απώλεια εισοδημάτων, όταν χάνουν το σπίτι τους, όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα με τη στίσή τους, ή ακόμα και όταν χάνουν την πρόσβασή τους σε δίκτυα υγειονομικής φροντίδας και πρόνοιας (UNICEF 2014: 5, 10).

Οικονομική κρίση, παιδιά και νέοι: Ο κύκλος των χαμένων γενεών;

Σε χώρες που έχουν βιώσει την οικονομική κρίση, οι επιπτώσεις της στην υγεία και την ασφάλεια των παιδιών έχουν αποτυπωθεί με στοιχεία που θα πρέπει να μας προβληματίσουν. Τα στοιχεία δείχνουν ότι από την οικονομική κρίση, τα παιδιά είναι εκείνα που πλήττονται περισσότερο από άλλες ομάδες του πληθυσμού.

Τα δεδομένα και οι παρατηρήσεις της Έκθεσης της Unicef (2014) αποκαλύπτουν μια ισχυρή και πολύπλευρη σχέση μεταξύ των επιπτώσεων της μεγάλης ύφεσης των εθνικών οικονομιών των κρατών- μελών της Ε.Ε. και της επιδείνωσης της παιδικής ευημερίας από το 2008 και έπειτα. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) τα παιδιά που εισέρχονται στη φτώχεια κατά τη διάρκεια της οικονομικής ύφεσης είναι 2,6 εκατομμύρια περισσότερα από αυτά που ήταν σε θέση να ξεφύγουν από αυτήν πριν από το 2008 (6,6 εκατομμύρια παιδιά, έναντι 4 εκατομμυρίων). Περίπου 76.500.000 παιδιά ζουν στη φτώχεια στις 41 πιο εύπορες χώρες.

Επίσης, ενώ η συνολική φτώχεια αυξήθηκε κατά μέσο όρο κατά 1,9 μονάδες μεταξύ 2008 και 2012, η παιδική φτώχεια αυξήθηκε κατά μέσο όρο κατά 2,7 μονάδες. Ειδικότερα, η παιδική φτώχεια αυξήθηκε σε 18 από τις 30 χώρες της Ε.Ε. Η φτώχεια αυξήθηκε περισσότερο σε χώρες που βίωσαν μεγαλύτερη μείωση του διαθέσιμου εισοδήματος, όπως η Ελλάδα, η Ισλανδία, η Ιρλανδία, η Ιταλία, η Ισπανία και οι χώρες της Βαλτικής (Martorano 2014:19).

Σύμφωνα με την αναφορά της UNICEF (Harper 2009) οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης συνδέονται με την αύξηση της παιδικής θνησιμότητας, την επιδείνωση δεικτών στην υγεία και την εκπαίδευση των παιδιών, την εξώθησή τους στην εργασία, κυρίως λόγω της ανεργίας των γονέων, τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση, την παραμέληση και κακοποίησή τους.

Η οικονομική ύφεση έχει πλήξει ιδιαίτερα σκληρά και τους νέους (κυρίως άτομα ηλικίας 15-25 χρόνων), οι οποίοι εγκαταλείπουν ή αποκλείονται από την εκπαίδευση, την απασχόληση και την κατάρτιση. Το

2013, 7,5 εκατομμύρια νέοι στην Ε.Ε. δεν είχαν πρόσβαση στα παραπάνω, περίπου ένα εκατομμύριο περισσότεροι σε σχέση με το 2008 (UNICEF 2014: 10). Στην Ελλάδα, το ποσοστό των νέων χωρίς πρόσβαση στην εκπαίδευση, την απασχόληση και την κατάρτισης σχεδόν διπλασιάστηκε μέσα σε μια πενταετία (11,7% το 2008 σε 20,6% το 2013).

Ειδικότερα, τα αυξανόμενα ποσοστά σχολικής διαρροής και πρόωρης εισόδου των νέων στην αγορά εργασίας, αναμένεται να επηρεάσουν μακροχρόνια την κοινωνία και την οικονομία. Στο μέλλον, το ανθρώπινο κεφάλαιο ενδέχεται να είναι αδύναμο, καθώς οι νέοι διατρέχουν τον κίνδυνο της χαμηλά αμειβόμενης εργασίας, τις απώλειες ευκαιριών προσωπικής ανάπτυξης και εν τέλει της σοβαρής απώλειας κοινωνικής και οικονομικής δύναμης.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι η μεγάλη ύφεση είναι έτοιμη να παγιώσει μία γενιά μορφωμένων και ικανών νέων στο κενό των ανεκπλήρωτων προσδοκιών και τη διαρκή ευπάθεια.

Παράγοντες κινδύνου για την εκδήλωση κακοποίησης/ παραμέλησης των παιδιών και η διασύνδεσή τους με την οικονομική κρίση

Η εξελισσόμενη οικονομική κρίση είναι μια μεγάλη πρόκληση για την κοινωνία. Αποτελεί μια δοκιμασία για το πολιτικό και κοινωνικό σύστημα, τα οποία καλούνται να επιδείξουν την ικανότητά τους για προσαρμογή και ανανέωση.

Όπως ήδη έχει αναφερθεί, οι σχέσεις μέσα από την κρίση δοκιμάζονται. Οι άνθρωποι καλούνται να αναμετρηθούν με τις δυνάμεις τους και η πολιτεία με την ικανότητά της να σχεδιάζει αποτελεσματικά, χωρίς να χάνει από τη ματιά της τον άνθρωπο. Μέσα σε περιόδους οικονομικής κρίσης, φαινόμενα όπως η κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών φαίνεται να επωάζονται και να θέτουν σε κίνδυνο το μέλλον της κοινωνίας.

Όπως είναι γνωστό, η κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών συνιστά ένα σύνθετο κοινωνικό πρόβλημα με επιπτώσεις στη δημόσια υγεία, αλλά και στην ανάπτυξη των κοινωνιών. Το ακριβές μέγεθος και

τα χαρακτηριστικά του προβλήματος δεν είναι εύκολο να αποτιμηθούν, καθώς οι περισσότερες χώρες, συμπεριλαμβανομένης και της Ελλάδας, δεν διαθέτουν έγκυρα και αξιόπιστα στοιχεία. Είναι επίσης γνωστό ότι το φαινόμενο αφορά σε όλες τις πληθυσμιακές ομάδες, ανεξαρτήτως κοινωνικών, οικονομικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

Η παιδική κακοποίηση στην Ευρώπη είναι ένα φαινόμενο υπαρκτό και υψηλά διαδεδομένο. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία δείχνουν ότι το 29% των αγοριών και κοριτσιών είναι θύματα ψυχολογικής βίας. Αντίστοιχα, το 23% των αγοριών και κοριτσιών είναι θύματα σωματικής κακοποίησης, ενώ το 13,4% των κοριτσιών και το 5.7% των αγοριών είναι θύματα σεξουαλικής κακοποίησης. Λιγότερες μελέτες έχουν γίνει σχετικά με την παραμέληση των παιδιών, αλλά η συνδυαστική ανάλυσή τους δείχνει ότι το 18,4% των παιδιών υφίσταται συναισθηματική παραμέληση και το 16,3% φυσική/ σωματική παραμέληση (World Health Organization 2013:15).

Στην Βαλκανική επιδημιολογική μελέτη για την κακοποίηση και παραμέληση των παιδιών (BECAN) που διενεργήθηκε το 2010, η Ελλάδα βρίσκεται σε υψηλή θέση σε περιπτώσεις ψυχολογικής και σωματικής βίας (Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού 2013: 33). Ιδιαίτερα για την ψυχολογική βία, η πιο συχνή μορφή που καταγράφηκε είναι η αδιαφορία των φροντιστών των παιδιών για τις ανάγκες τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο 45% των περιπτώσεων τα παιδιά ήταν είτε εμπλεκόμενα, είτε μάρτυρες ενδοοικογενειακής – συντροφικής βίας μεταξύ των γονιών τους. Στο 43,8% των περιπτώσεων η ψυχολογική κακοποίηση συνυπάρχει με διάφορες μορφές παραμέλησης. Ενδεικτικά αναφέρονται η παραμέληση εκπαιδευτικών θεμάτων (56,2%), η σωματική παραμέληση (45%), η παραμέληση ζητημάτων υγείας (35%) και ψυχικής υγείας (32%), η άρνηση κηδεμονίας ή/και εγκατάλειψη (32%), η ελλιπής επίβλεψη και η αποτυχία προστασίας από τραυματισμούς (30%), η μη απαγόρευση παραβατικής συμπεριφοράς (17%) και η οικονομική εκμετάλλευση των παιδιών (16%).

Δεν υπάρχει ένας μοναδικός παράγοντας που «ενοχοποιείται» για την εμφάνιση ενδοοικογενειακής βίας εις βάρος των παιδιών. Για την ακρίβεια πολυάριθμοι παράγοντες επιδρούν στους κινδύνους εκδήλω-

σης παιδικής κακοποίησης/παραμέλησης. Αρκετοί από αυτούς συνδέονται με τα ατομικά χαρακτηριστικά του δράστη και τις σχέσεις που συνδέουν τα μέλη μιας οικογένειας. Είναι σωρευτικοί και συχνά αλληλένδετοι. Για παράδειγμα, παράγοντες όπως το ιστορικό βίας των γονέων στην παιδική τους ηλικία, η συντροφική βία και η ψυχική ασθένεια, έχουν συνδεθεί με τον αυξημένο κίνδυνο εμφάνισης παιδικής κακοποίησης. Ομοίως, παράγοντες όπως το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η ανεργία, η κατάχρηση ουσιών, η μονογονεϊκότητα, το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, η ισχνή κοινωνική υποστήριξη μπορούν να διασυνδεθούν με οικογένειες που «πάσχουν» από παιδική κακοποίηση και με κοινότητες που παρουσιάζουν υψηλούς δείκτες στο φαινόμενο. Άλλοι παράγοντες που επιδρούν στο φαινόμενο συνδέονται με τη δομή και το κυρίαρχο αξιακό σύστημα των κοινωνιών στις οποίες διαβιούν οι οικογένειες.

Τα ευρήματα των δύο πλέον πρόσφατων μετα-αναλυτικών ανασκοπήσεων ερευνών (Stith S. et al. και Whitaker D. et al. στο World Health Organization 2013:35-50) τα οποία αφορούν στους ατομικούς και κοινωνικούς παράγοντες κινδύνου εκδήλωσης παιδικής σωματικής και σεξουαλικής κακοποίησης, καθώς και παραμέλησης, είναι τα πλέον διαφωτιστικά.

Σύμφωνα με τις συγκεκριμένες ανασκοπήσεις, οι ατομικοί παράγοντες κινδύνου εκδήλωσης παιδικής κακοποίησης/παραμέλησης περιλαμβάνουν αυτούς που συνδέονται με τους δράστες (συνήθως γονείς και φροντιστές), αλλά και τα ίδια τα θύματα¹. Επίσης, για τον κίνδυνο εμφάνισης του φαινομένου, έχει αναγνωριστεί εύρος παραγόντων που αφορούν στις οικογενειακές και διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των μελών της οικογένειας. Ενδεικτικά αναφέρονται οι χαμηλές δεξιότητες των γονέων στην ανατροφή των παιδιών και το γονικό άγχος, η αποδοχή των γονέων της σωματικής τιμωρίας, η χαμηλή συνοχή της οικογένειας, η βία μεταξύ των γονέων, η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, το μέγεθος της οικογένειας κ.ά.

1. Ο βαθμός επίδρασης των παραγόντων που συνδέονται με τα παιδιά-θύματα κακοποίησης/παραμέλησης φαίνεται ότι είναι λιγότερο καθοριστικός στον προσδιορισμό του κινδύνου εκδήλωσης κακοποίησης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι οι παράγοντες αυτοί θα πρέπει να εξετάζονται συνδυαστικά με άλλους παράγοντες όπως, την έλλειψη πόρων για τη φροντίδα των παιδιών, το ιστορικό βίας των γονέων, την αστάθεια της οικογενειακής δομής, τις οικογενειακές συγκρούσεις, την ανεργία και ουσιοεξάρτηση.

Πίνακας 1. Ατομικοί παράγοντες κινδύνου για τη σωματική, σεξουαλική κακοποίηση και παραμέληση παιδιών, όπως έχουν προσδιοριστεί από την ανασκόπηση ερευνών και την μετα-ανάλυση.

Γονικά χαρακτηριστικά	Σωματική κακοποίηση	Πα-ραμέ-ληση	Χαρακτηριστικά Δράστη	Σε-ξουα-λική κακο-ποίη-ση
Θυμός / υπεραντιδραστικότητα	■	■	Μοναξιά	■
Άγχος	□		Σκληρή πειθαρχία ως παιδί	■
Ψυχοπαθολογία	□	□	Δυσκολίες στις προσωπικές σχέσεις	■
Κατάθλιψη	□	□	Αντικοινωνική Προσωπικότητα	■
Αυτοεκτίμηση*	□	□	Ιστορικό σεξουαλικής κακοποίησης	■
Κακή σχέση με τους γονείς	□	▣	Αστάθεια/ Παρορμητικότητα	■ ns
Παιδική κακοποίηση	□	▣	Εξωτερικευμένα Προβλήματα (μη- εγκληματικά)	■ ns
Εγκληματικές συμπεριφορές	□		Διαταραχές Προσωπικότητας	□
Στρες	▣	■	Εξωτερικός έλεγχος	□
Κοινωνική υποστήριξη*	▣	▣	Ελαχιστοποίηση Ενοχής	□
Κατάχρηση αλκοόλ	▣		Ανοχή στις σεξουαλικές σχέσεις ενήλικα με ανήλικο	□
Ανεργία	▣	□	Παράνοια/ Δυσπιστία	□
Δεξιότητες διαχείρισης/ επίλυσης προβλημάτων*	▣		Χαμηλή Αυτοεκτίμηση	□
Μονογονεϊκότητα	▣	▣	Κακή προσάρτηση/	□

			δεσμοί	
Ηλικία (γονέα) *	☒	☒	Κατάθλιψη	☐
Κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών	☒		Βία/ επιθετικότητα	☐
Προβλήματα υγείας	☒ns		Ιστορικό σωματικής κακοποίησης	☐
Φύλο (γονέα)	☒ns		Κατάχρηση ουσιών	☐
Αποδοχή της σωματικής τιμωρίας	☒ns		Θυμός/ εχθρότητα	☒
Χαρακτηριστικά παιδιού			Άγχος	☒
Κοινωνικές δεξιότητες *	☐	☐	Αποκλίνον σεξουαλικό ενδιαφέρον	☒
Εξωστρέφεια	☐	☐	Μη βίαιη παραβατικότητα	☒
Εσωστρέφεια	☒	☒	Έλλειμμα κοινωνικών δεξιοτήτων	☒
Φύλο	☒ns	☒ns	Κακή στρατηγική διαχείρισης	☒ns
Προγεννητικά/ νεογνικά προβλήματα	☒ns		Έλλειμμα ενσυναίσθησης	☒ns
Αναπηρία	☒ns		Σωματοποίηση/ υποχονδριακή διαταραχή	☒ns
Ηλικία *	☒ns	☒ns	Ελεγκτική/ καταναγκαστική συμπεριφορά στην ανατροφή παιδιού	☒ns
			Γονική αστάθεια	☒ns
			Εξωτερικευμένα σεξουαλικά προβλήματα	☒ns

■ Μεγάλη επίδραση (>.70); ☐ Μέτρια επίδραση (.40–.70); ☒ Μικρή επίδραση (<.40);. Το σύμβολο (*) αναφέρεται σε αρνητική σχέση και η σήμανση (ns) = όχι σημαντικό.

Όπως προκύπτει και από τα παραπάνω, μια σειρά από ατομικούς παράγοντες έχουν «ενοχοποιηθεί» για την κακοποίηση/παραμέληση των παιδιών. Θα πρέπει να τονιστεί ότι όταν ερευνάται το φαινόμενο της παιδικής κακοποίησης/παραμέλησης, πρέπει να εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο ευρύτεροι παράγοντες κινδύνου που συνδέονται με την ανεπάρκεια των γονεϊκών ικανοτήτων, το γονικό άγχος, την κατάθλιψη και τη μειωμένη κοινωνική υποστήριξη, αλληλεπιδρούν με παράγοντες όπως, η νεαρή ηλικία των γονέων, η μονογονεϊκότητα, το χαμη-

λό μορφωτικό επίπεδο, η ανεργία και η κακή κοινωνικοοικονομική κατάσταση.

Όμως, ο κίνδυνος εμφάνισης της παιδικής κακοποίησης / παραμέλησης μπορεί να επηρεαστεί από διάφορους παράγοντες σε κοινοτικό και κοινωνικό επίπεδο. Οι έρευνες που εξετάζουν τη διασύνδεση μεταξύ των χαρακτηριστικών μιας κοινωνίας και της παιδικής κακοποίησης είναι εξαιρετικά σπάνιες, αλλά οι κατηγορίες των παραγόντων που είναι πιθανό να επιδράσουν στην αύξηση του φαινομένου είναι γνωστοί.

Σε μειονεκτούσες κοινότητες, η κοινωνικοοικονομική υστέρηση διασυνδέεται με την παιδική κακοποίηση μέσα από ένα ευρύ φάσμα παραγόντων κινδύνου που περιλαμβάνει την ανεργία, το χαμηλό εισόδημα, την ενδοοικογενειακή βία, την επιβαρυσμένη σωματική και ψυχική υγεία, την κατάχρηση ουσιών. Στις κοινότητες αυτές μπορεί επίσης να εμφανίζονται υψηλά ποσοστά αντικοινωνικής και εγκληματικής συμπεριφοράς. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε αυτές τις κοινότητες μπορεί να είναι περισσότερο ευάλωτα στη θυματοποίησή τους από άτομα εκτός τους οικογενειακού περιβάλλοντος.

Το χαμηλό κοινωνικό κεφάλαιο και η κοινωνική αποδιοργάνωση μπορούν να θεωρηθούν προγνωστικοί παράγοντες στην εμφάνιση του φαινομένου. Αυτό σημαίνει ότι οι αντιλήψεις των γονέων περί κοινωνικής συνοχής και ύπαρξης άτυπου κοινωνικού ελέγχου μπορεί να έχουν αντίκτυπο στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς τους απέναντι στα παιδιά.

Σε κοινωνικό επίπεδο, οι κοινωνικές και πολιτισμικές νόρμες που περιβάλουν θέματα όπως η ανατροφή των παιδιών, οι ρόλοι των φύλων και η προστασία της ιδιωτικής ζωής της οικογένειας επηρεάζουν τα επίπεδα της βίας εις βάρος των παιδιών. Είναι προφανές ότι σε κοινωνίες που επικρατούν αντιλήψεις και πρακτικές όπως, η αποδοχή της σωματικής τιμωρίας ως φυσικό ή απαραίτητο μέσω διαπαιδαγώγησης, το δικαίωμα των ανδρών να ελέγχουν τις γυναίκες, οι καταναγκαστικοί γάμοι, τα εγκλήματα τιμής, το «απαραβίαστο άσυλο» της οικογένειας, ο κίνδυνος εμφάνισης παιδικής κακοποίησης αυξάνεται σημαντικά.

Η παιδική κακοποίηση μπορεί να επηρεαστεί από τους οικονομικούς παράγοντες μιας κοινωνίας, όπως η ύφεση, τα επίπεδα ανεργίας,

η εισοδηματική ανισότητα και η φτώχεια. Η οικονομική κρίση οδηγεί στην αύξηση της ανεργίας, αυξάνει την οικονομική δυσχέρεια, το άγχος και τις πιθανότητες εκδήλωσης κατάθλιψης, παράγοντες που μπορεί να αυξήσουν τον κίνδυνο εμφάνισης παιδικής κακοποίησης / παραμέλησης. Η κατάσταση μπορεί να επιδεινωθεί σημαντικά αν λάβει κανείς υπόψη ότι σε περιόδους οικονομικής κρίσης γίνονται περικοπές των κρατικών δαπανών σε δομές και υπηρεσίες πρόνοιας και κοινωνικής μέριμνας.

Σε κοινωνίες με μεγάλες ανισότητες υπάρχει η τάση εμφάνισης υψηλών ποσοστών βίας. Οι ανισότητες μπορεί να αφορούν στην ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων, ή σε ανισότητες οι οποίες εδράζονται στο εισόδημα, την εθνικότητα, την πρόσβαση σε κοινωνικούς πόρους και επιδρούν σε διάφορους τομείς της κοινωνικής ζωής.

Η ανάγκη για περαιτέρω έρευνα είναι επιβεβλημένη. Η κατανόηση των παραγόντων που συμβάλλουν στην εμφάνιση του φαινομένου της παιδικής κακοποίησης/παραμέλησης και η διερεύνηση των ομάδων του πληθυσμού που εν δυνάμει μπορεί να πληγούν από το φαινόμενο είναι κρίσιμες παράμετροι στην ανάπτυξη και εφαρμογή αποτελεσματικών και στοχευμένων προγραμμάτων πρόληψης και προστασίας των θυμάτων.

Σε κάθε περίπτωση τα κομβικά σημεία δράσης για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου θα πρέπει να αφορούν αφενός, στην ενδυνάμωση των σχέσεων μεταξύ των γονέων και των παιδιών μέσα από μία ουσιαστική κοινωνική υποστήριξη και αφετέρου, στην καλλιέργεια της κοινωνικής δυσανεξίας απέναντι στη βία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Branas, C., Kastanaki, A., Michalodimitrakis, M., Tzougas, J., Kranioti, E., Theodorakis, P., Carr, B., Wiebe, D., (2015). «The impact of economic austerity and prosperity events on suicide in Greece: a 30-year interrupted time-series analysis».

URL: <http://bmjopen.bmj.com/content/5/1/e005619.full?sid=c4a813db-fe1b-4285-9a45-8ad4e3d8fdbf>

Harper, C. (2009). *Children in times of economic crisis: Past lessons, future policies*, UNICEF, London.

- Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού (2013). Πρόγραμμα «BECAN» (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect). *Μελέτη επίπτωσης ΚΑΠΑ-Π βάσει καταγεγραμμένων περιστατικών: Έκθεση αποτελεσμάτων*, Διεύθυνση Ψυχικής Υγείας & Κοινωνικής Πρόνοιας.
- Μαλλιάρου, Μ., Σαράφης, Π. (2012). «Οικονομική κρίση. Τρόπος επίδρασης στην υγεία των πολιτών και στα συστήματα υγείας», *Το Βήμα του Ασκληπιού* 11 (2), σελ. 202-212. www.vima-asklipiou.gr
- Martorano, B. (2014). «The consequences of the recent economic crisis and government reactions for children», *Innocenti Working Paper No.2014-05*, UNICEF Office of Research, Florence.
- Μπαλούρδος, Δ. (2011). «Επιπτώσεις της κρίσης στη φτώχεια και στον οικονομικό αποκλεισμό: Αρχικές μετρήσεις και προσαρμοστικές πολιτικές», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, Α΄- Β΄, σελ. 165-192.
- Μπούρας, Γ., Λύκουρας, Λ. (2011). «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στην ψυχική υγεία», *Εγκέφαλος*, τ. 48, σελ. 54-61.
- Ντολιοπούλου, Ε. (2013). «Αντιλήψεις νηπίων για την οικονομική κρίση: Μια μελέτη περίπτωσης στην Ελλάδα», *Προσχολική & Σχολική Εκπαίδευση* 1 (1), σελ. 108-129. Ηλεκτρονικός εκδότης: Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. URL: <http://childeducation-journal.org>.
- Ταμάμη, Δ. (2014). *Παιδί και Ελληνική Οικονομική Κρίση: Ψυχοεκπαιδευτικό Πρόγραμμα Πρόληψης*. Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Πατρών, Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών επιστημών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.
- Τσουνής, Α. (2013). «Η σχέση της ανεργίας με την κατάθλιψη και τις αυτοκτονίες: η «κλινική» αντανάκλαση της οικονομικής κρίσης», *Τετράδια Ψυχιατρικής* 122, σελ. 24-32.
- UNICEF: Office of Research (2014). «Children of the Recession: The impact of the economic crisis on child well-being in rich countries», *Innocenti Report Card 12*, UNICEF Office of Research, Florence.
- World Health Organization (2013). *European report on preventing child maltreatment*, edited by: Dinesh Sethi, Mark Bellis, Karen Hughes, Ruth Gilbert, Francesco Mitis, Gauden Galea.
- Χαλκιά, Β., Βακλιώτη, Α. (2015). «Δαπάνες υγείας και κοινωνικής προστασίας στην Ελλάδα και στην ΕΕ-15», *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 32(5), σελ.546-555, www.mednet.gr/archives.

Η νομοθετική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στην Ελλάδα και την Κύπρο*

ANNA EMM. ΠΛΕΥΡΗ**

* Η μελέτη αποδίδει σε ανεπτυγμένη μορφή, προφορική εισήγηση της συγγραφέως, η οποία παρουσιάστηκε στις 7 Μαρτίου 2015 στο 1ο Παγκύπριο Συνέδριο Ποινικού Δικαίου & Εγκληματολογίας (Το Έγκλημα, οι Σύγχρονες Προκλήσεις και η Ποινική Καταστολή), που συνδιοργανώθηκε από το Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, το Ινστιτούτο Ποινικών Σπουδών & Εγκληματολογίας του Πανεπιστημίου Λευκωσίας και το Εργαστήριο Ποινικών & Εγκληματολογικών Ερευνών Ε.Κ.Π.Α. και διεξήχθη στη Λευκωσία στις 6 -7 Μαρτίου 2015. Η μελέτη έχει ήδη δημοσιευθεί στην Κύπρο στο νομικό περιοδικό «Κυπριακή Επιθεώρηση Οικογενειακού Δικαίου» (Έτος 6^ο, τεύχος 3^ο, Ιούλης-Σεπτεμβρίου 2015) και στην Ελλάδα στο νομικό περιοδικό «Εφαρμογές Αστικού Δικαίου και Αστικού Δικονομικού Δικαίου» (τεύχος 7/2015, σ.591 επ.), ως προδημοσίευση, από τον υπό έκδοση τόμο πρακτικών του ως άνω συνεδρίου, ενώ προορίζεται και για τον Τόμο προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Ε.Κ.Π.Α., κ. Νέστορα Κουράκη. Από τη θέση αυτή, ευχαριστώ θερμά την κα Δήμητρα Σορβατζιώτη, Επίκουρη Καθηγήτρια και Αντιπρόεδρο του Τμήματος Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, για την πρόσκληση της να συμμετάσχω με εισήγηση στο ως άνω συνέδριο και την εν γένει συνεργασία μας, καθώς και τον κο Νέστορα Κουράκη, Καθηγητή στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας-Ομότιμο Καθηγητή Ε.Κ.Π.Α., Διευθυντή του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών Ε.Κ.Π.Α. και τακτικό μέλος της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών για τις εκ μέρους του επισημάνσεις σε σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές. Επιπρόσθετα, ευχαριστώ και τους κ.κ. Γεώργιο Α. Σεργίδη, Πρόεδρο Οικογενειακού Δικαστηρίου και Σωτήριο Αθ. Λιασίδα, Δικαστή Οικογενειακού Δικαστηρίου για τη γόνιμη συζήτηση μας αναφορικά με τη δικαστική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στα Οικογενειακά Δικαστήρια της Κύπρου

** Δ.Ν. - Δικηγόρος Λέκτορας Ιδιωτικού Δικαίου Πανεπιστημίου Λευκωσίας.

Διάγραμμα περιεχομένων**I. Αντί εισαγωγής: Η βία στην οικογένεια****II. Ελληνική έννομη τάξη: Ο νόμος 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας**

1. Πρώτη προσέγγιση του ν. 3500/2006 - Τα προστατευόμενα πρόσωπα και ο σκοπός του νόμου
2. Διατάξεις ποινικού δικαίου
 - A) Ρυθμίσεις ουσιαστικού ποινικού δικαίου
 - B) Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολαβήσεως στο ν. 3500/2006
 - Γ) Διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου
3. Διατάξεις αστικού δικαίου
 - A) Διατάξεις ουσιαστικού και δικονομικού αστικού δικαίου
 - B) Διατάξεις αστικού δικαίου στο πλαίσιο του θεσμού της ποινικής διαμεσολαβήσεως
4. Διατάξεις διοικητικού δικαίου – Κοινωνική συμπαράσταση θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας
5. Κριτική

III. Κυπριακή έννομη τάξη

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις
2. Ποινική καταστολή της ενδοοικογενειακής βίας: Ο περί βίας στην οικογένεια νόμος 119 (1) του 2000 (πρόληψη και προστασία θυμάτων)
3. Νομοθετική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο των οικογενειακών διαφορών – Ο Οικογενειακός Δικαστής αντιμετώπις με τη βία στην οικογένεια, κατά την εκδίκαση αστικών διαφορών
 - A. Ο περί γάμου νόμος 104 (I)/2003
 - B. Οι περί σχέσεων γονέων και τέκνων νόμοι του 1990 έως 1998 (ν. 216/1990)
 - Γ. Οι περί ρυθμίσεως των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων νόμοι του 1991 έως 1999 (ν. 232/1991)
 - Δ. Οι περί οικογενειακών δικαστηρίων νόμοι του 1990 έως 2000 (ν. 23/1990)

IV. Αποτίμηση**I. Αντί εισαγωγής: Η βία στην οικογένεια**

Η οικογένεια είναι μια μικρή κοινωνία. Είναι γνωστό πάντως, ότι «ένοχες», «μυστικές» και βίαιες συμπεριφορές μπορούν να μείνουν για πάντα κρυφές στους κόλπους της μικρής αυτής κοινωνίας. Εύστοχα, λοιπόν, έχει σημειωθεί ότι η ενδοοικογενειακή βία

αποτελεί μια «αθέατη εγκληματικότητα»¹. Η βία στην οικογένεια, όμως, δεν είναι μόνο ιδιωτική υπόθεση². Δεν είναι δηλαδή προσωπική μόνο υπόθεση του δράστη και του θύματος. Είναι υπόθεση κοινωνική³. Δεδομένου μάλιστα ότι η οικογένεια αποτελεί το έσχατο καταφύγιο του ατόμου, η ενδοοικογενειακή βία συνιστά φαινόμενο «κοινωνικά ανώμαλο», καθότι οι έννοιες «βία» και «οικογένεια» είναι εκ φύσεως αντίθετες και ασύμβατες. Η κοινωνική λοιπόν ανάγκη για αποτελεσματική νομοθετική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, ήταν και είναι δεδομένη, όχι μόνο λόγω της συχνότητας εκδηλώσεώς της, αλλά και λόγω της βαρύτητας της απαξιολογούμενης συμπεριφοράς των συγκεκριμένων δραστών.

Όπως άλλωστε χαρακτηριστικά έχει επισημανθεί: «*Τι πιο ψεύτικο και σαθρό από ένα καταφύγιο, στο οποίο ζει κανείς αμυνόμενος;*»⁴.

Σε επίπεδο ελληνικής έννομης τάξεως, ο ν. 3500/2006 προσπάθησε να αφαιρέσει από το παθογενές φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας, τον προστατευτικό μανδύα της «ιδιωτικής υποθέσεως» και να σπάσει το «κέλυφος» της «ντροπής» που συνδέεται μ'αυτήν, ιδίως από την πλευρά των θυμάτων, στοιχεία τα οποία (η ιδιωτική υπόθεση, αλλά και ο φόβος των θυμάτων) προκαλούν και πολλές δυσχέρειες στην έρευνα των σχετικών περιστατικών και έτσι στην ουσιαστική απονομή της δικαιοσύνης. Κατά τούτο, ορισμένες από τις ρυθμίσεις του εν λόγω νόμου χαρακτηρίστηκαν δικαίως από τη νομική επιστήμη, ως «τομές»,

1. Βλ. Βλ. *Τομαρά*, Διαστάσεις της Ενδο-Οικογενειακής Βίας: Ο ν. 3500/2006 και ο ρόλος των ειδικών ψυχικής υγείας, Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας της 28^{ης}.6.2007 συνδιοργανώσεως του Τμήματος Νομικής Ε.Κ.Π.Α. και του Εργαστηρίου Ποινικών & Εγκληματολογικών Ερευνών με θέμα: Ενδοοικογενειακή Βία: Προοπτικές μετά τον Ν. 3500/2006, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλα, 2008, σ.80·Σ. *Γιοβάνογλου*, Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής γενετήσιας κακοποιήσεως του παιδιού με «συνεδρίες οικογενειακών ομάδων», ΠοινΔνη 2009.94 επ..

2. Βλ. Δ. *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, Σκέψεις για τον ν. 3500/2006 (ενδοοικογενειακή βία). Τα προστατευόμενα πρόσωπα και ο σκοπός του νόμου, ΝοΒ 2012.244.

3. Βλ. σχετ. ανάπτυξη σε Δ. *Γεροστάθου*, Ενδοοικογενειακή βία σε σχέση με την προσωπικότητα του τέκνου, ΕφΑΔ 2014.987 επ.

4. Δ. *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, ΝοΒ 2012.241.

στην ελληνική νομοθεσία. Στην πρώτη παράγραφο μάλιστα της εισαγωγής της αιτιολογικής εκθέσεως του ν. 3500/2006 διακηρύσσεται, ότι σκοπός του «...είναι να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο της οικογενειακής βίας στη βάση των αρχών της ελευθερίας, της αυτοδιάθεσης και της αξιοπρέπειας του ατόμου, ώστε να ενισχυθεί η αρμονική συμβίωση των προσώπων στο πλαίσιο της οικογένειας». Σημειώνεται δε, ότι θύματα του εν λόγω θλιβερού, πολυδιάστατου, πολυθεματικού, πολυπαραγοντικού και πολυπρισματικού φαινομένου, αποτελούν σε ποσοστό 80% οι γυναίκες και ακολουθούν τα παιδιά, οι υπερήλικοι και τα άτομα με αναπηρίες.

Υπό το πρίσμα όλων των ανωτέρω, στόχος της μελέτης είναι η όχι εξαντλητική, αλλά πάντως ολοκληρωμένη συγκριτική παρουσίαση του νομοθετικού πλαισίου για την ενδοοικογενειακή βία⁵ στην Ελλάδα και την Κύπρο, με κριτικές παρατηρήσεις στην κατεύθυνση της, κατά το δυνατόν, βελτιώσεως του.

II. Ελληνική έννομη τάξη: Ο νόμος 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας

1. Πρώτη προσέγγιση του ν. 3500/2006 - Τα προστατευόμενα πρόσωπα και ο σκοπός του νόμου

Ο νόμος 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία έχει απασχολήσει πολλάκις τη βιβλιογραφία των επιστημών και του ποινικού και του αστικού δικαίου⁶. Και όχι άδικα. Διότι στο αυτό νομοθέτημα, που απαρτίζεται από 6 κεφάλαια, η βία στην οικογένεια αντιμετωπίζεται αυτοτελώς και συγχρόνως πολλαπλώς, ήτοι σε ποινικό, αστικό και διοικητικό επί-

5. Για τις αντίστοιχες νομοθετικές ρυθμίσεις ορισμένων άλλων Ευρωπαϊκών χωρών, βλ. Θ. Παπαθεοδώρου, Η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας. Συγκριτική προσέγγιση, ΠοινΔνη 2007.75-77.

6. Βλ. ιδίως, Ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον ν. 3500/2006, Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28ης/06/2007, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής: Νέστωρ Κουράκης, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, (2008).

πεδο⁷. Όπως, άλλωστε αναφέρεται στα γενικά χαρακτηριστικά της αιτιολογικής εκθέσεως του νόμου, «...προκρίθηκε η νομοτεχνική οδός συντάξεως ενός ειδικού και ενιαίου νομοθετήματος, ώστε αφενός μεν να μη διασπασθεί η ομοιογένεια της νομοθετικής ύλης με την τροποποίηση διατάξεων περισσότερων κωδίκων, αφετέρου δε να διευκολυνθεί η πρακτική εφαρμογή του».

Τα δυο πρώτα άρθρα του εν λόγω νόμου (κεφάλαιο Α΄) αποτελούν διατάξεις γενικού ενδιαφέροντος.

Στο άρθρο 1 περίπτωση α΄ του προκείμενου νόμου ορίζεται ότι ως «ενδοοικογενειακή βία»⁸, θεωρείται η τέλεση αξιόποινης πράξης, σε βάρος μέλους της οικογένειας, σύμφωνα με τα άρθρα 6, 7, 8 και 9 του νόμου αυτού και τα άρθρα 299 και 311 του ΠΚ, που αφορούν σε ανθρωποκτονία και θανατηφόρο σωματική βλάβη.

Ο νόμος 3500/2006 διατυπώνει ορισμό του όρου «οικογένεια»⁹ στο

7. Βλ. ενδεικτικά, Θ. Παπαζήση, Οικογενειακό δικαστήριο ως μέσο προστασίας της οικογένειας, ΕφΑΔ 2014. 218 επ.· Π. Μπρακουμάτσο, Ο Ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας. Σκέψεις – Παρατηρήσεις, ΠοινΔνη 2007.1455 επ.· Α. Μανιάτη-Π. Καπράλου, Προσέγγιση της αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας, ΕπιστΕπετΑρμ 2009.89 επ.· Β. Βλάχου, Η προσέγγιση της ενδοοικογενειακής βίας υπό το πρίσμα των εγκληματολογικών θεωριών, ΠοινΛογ 2008.735 επ. Ο νόμος 3500/2006 οργάνωσε το θεσμικό πλαίσιο για την ενδοοικογενειακή βία, προσαρμοζόμενη έτσι η ελληνική έννομη τάξη στο διεθνές νομικό πλαίσιο, όπως αυτό προσδιορίζεται από τις συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, τις συμβάσεις του ΟΗΕ και τις αποφάσεις και οδηγίες της ΕΕ.

8. Αναφορικά με τον ορισμό της βίας εν γένει, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας διατύπωσε, μετά από σχετική επεξεργασία, το έτος 1995 τον εξής ορισμό: «Βία είναι η εμπρόθετη χρήση φυσικής δύναμης ή εξουσίας, επαπειλούμενη ή πραγματική, εναντίον ενός άλλου προσώπου, του ίδιου του εαυτού ή μιας ομάδας ανθρώπων, η οποία έχει ως αποτέλεσμα τη επέλευση ή την αυξημένη πιθανότητα επέλευσης, τραυματισμού, θανάτου, ψυχολογικής βλάβης, στρεβλής ανάπτυξης ή αποστέρησης» (W.H.O., 1997).

9. Βλ. Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.233 επ. Σε σχέση με την ευρύτητα του ορισμού της έννοιας της οικογένειας στον ν. 3500/2006, βλ. Α. Χαραλαμπίκη, Οι νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις στο χώρο του ποινικού δικαίου που αφορούν οικογενειακές ή συγγενικές σχέσεις, ΠοινΧρον 2011.562-563· Χ. Ζαραφώνιου, Συμπεράσματα στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28ης/06/2007 για

άρθρο 1 § 2 περίπτωση β' ως εξής: «α. οικογένεια ή κοινότητα που αποτελείται από συζύγους¹⁰ ή γονείς και συγγενείς πρώτου και δεύτερου βαθμού εξ αίματος ή εξ αγχιστείας¹¹ και τα εξ υιοθεσίας τέκνα τους¹², β. στην οικογένεια περιλαμβάνονται, εφόσον συνοικούν, συγγενείς εξ αίματος ή εξ αγχιστείας μέχρι τετάρτου βαθμού¹³ και πρόσωπα των οποίων επίτροπος, δικαστικός παραστάτης ή ανάδοχος γονέας έχει ορισθεί μέλος της οικογένειας¹⁴, καθώς και κάθε ανήλικο πρόσωπο που συνοικεί στην οικογένεια¹⁵, γ. οι διατάξεις του παρόντος νόμου εφαρμόζονται και στην μόνιμη σύντροφο¹⁶ του άνδρα ή στον μόνιμο σύντροφο της γυναίκας¹⁷ και στα τέκνα, κοινά ή ενός εξ αυτών, εφόσον τα πρό-

την ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον ν. 3500/2006, Εκδόσεις Αντ. Σακκουλα, (2008), σ. 356, ό.π.π. στην υποσημ. με αριθ. 2·Στ. Γκρόζο, Ο νόμος 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28ης/06/2007 για την ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον ν. 3500/2006, σ. 154· Π. Μπρακουμάτσο, Παρατηρήσεις-Σκέψεις-Προτάσεις επί του νέου νόμου για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28ης/06/2007 για την ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον ν. 3500/2006, σ.204-206.

10. Είτε συμβιώνουν είτε βρίσκονται σε διάσταση.

11. Βλ. σχετ. Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.234.

12. Στο ερώτημα αν στον όρο «οικογένεια» στο πλαίσιο του ν.3500/2006 εντάσσεται και η φυσική οικογένεια του υιοθετούμενου, η Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, (ΝοΒ 2012.233-237) απαντά (και ορθά), θετικά.

13. Βλ. ΔιατΣτρΑερΑθ 152/2011, ΠοινΧρ 2012.384 που αφορά σε ενδοοικογενειακή απειλή κατά πεθεράς του κατηγορούμενου. Βλ. ακόμη, Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.234.

14. Πρόκειται για «οιονεί οικογενειακές σχέσεις».

15. Π.χ. φιλοξενείται σε κάποια οικογένεια για κάποιο λόγο ή είναι τέκνο προσώπου που εργάζεται στην οικογένεια.

16. Τούτο επιβεβαιώθηκε και από τον ΑΠ με την με αριθμό 182/2014, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ποινική απόφαση του, καθώς δέχθηκε εφαρμογή του ν. 3500/2006 και στη μόνιμη σύντροφο.

17. Από την ανωτέρω διατύπωση του νόμου προκύπτει, ότι εν προκειμένω οι μόνιμοι σύντροφοι είναι ζεύγος ετερόφυλων (και όχι ομόφυλων) προσώπων καθώς και ότι ο όρος «μόνιμοι σύντροφοι» εδώ, δεν ταυτίζεται με τον όρο των «ελευθέρως συμβιούντων», τον οποίο χρησιμοποιεί ο ν. 3719/2008. Διαπιστώνεται, όμως, νομοθετικό κενό και απαιτείται ο ν. 3500/2006 να εφαρμοσθεί αναλογικά και δη για

σωπα αυτά συνοικούν, ως και στους τέως συζύγους¹⁸».

Η εφαρμογή λοιπόν των διατάξεων του ν. 3500/2006 προϋποθέτει την ύπαρξη σχέσεως ορισμένης συγγένειας των προσώπων που αναφέρονται ανωτέρω στην περίπτωση α¹⁹ και σωρευτικά με αυτή και το πραγματικό γεγονός της συνοικήσεως των αναφερομένων προσώπων για τις περιπτώσεις β' και γ' της παραπάνω διατάξεως²⁰.

Θύμα ενδοοικογενειακής βίας, είναι για τον ν. 3500/2006, κάθε πρόσωπο από τα παραπάνω αναφερόμενα, σε βάρος του οποίου τελείται αξιόποινη πράξη κατά τα άρθρα 6, 7, 8 και 9 του ίδιου νόμου, δηλαδή ο υφιστάμενος τη βία. Θύμα είναι και το μέλος, στην οικογένεια του οποίου τελέσθηκε αξιόποινη πράξη, κατά τα άρθρα 299 και 311 του ΠΚ, καθώς και ο ανήλικος ενώπιον του οποίου τελείται μία από τις παραπάνω αξιόποινες πράξεις, χωρίς πάντως η αξιόποινη συμπεριφορά να στρέφεται άμεσα εναντίον του²¹, ρύθμιση που σημειώνεται ως πρωτοποριακή.

Στο δεύτερο άρθρο του ν. 3500/2006, διατυπώνεται ρητή απαγόρευση της χρήσης βίας κάθε μορφής, ήτοι σωματικής, ψυχολογικής, λεκτικής ή όποιας άλλης μορφής, μεταξύ των μελών της οικογένειας. Καθιερώνεται δηλαδή αυτοτελώς το παράνομο της ασκήσεως ενδοοικογενειακής βίας, που μπορεί να φέρει κάθε μορφή, ανεξάρτητα μάλι-

την ταυτότητα του νομικού λόγου (και ως προς τις αστικές και ως προς τις ποινικές του πτυχές) και στους συμβιούντες δυνάμει συμφώνου ελεύθερης συμβίωσης, πρβλ. όμως, Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.235-237.

18. Χωρίς χρονικό περιορισμό και χωρίς να χρειάζεται το πραγματικό γεγονός της συνοικήσεως.

19. Βλ. ΔιατΣτρΑερΑθ 152/2011, ΠοινΧρ 2012.384, όπου ορθά κρίνεται ότι η πρώτη κατηγορία του όρου «οικογένεια» στον νόμο 3500/2006, περιλαμβάνει τους συζύγους, κατιόντες και ανιόντες πρώτου βαθμού, ανεξάρτητα από το εάν υπάρχει συγκατοίκηση μεταξύ δράστη και θύματος.

20. Σύμφωνα με την ΔιατΕισΕφΘεσ 29/2013, ΠοινΔνη 2013.425, ο δράστης και ο παθών ήταν αδέρφια, ωστόσο δεν συνοικούσαν και, ως εκ τούτου, δεν εφαρμόστηκε ο ν. 3500/2006.

21. Κλασικό παράδειγμα εν προκειμένω συνιστά ο συζυγικός ξυλοδαρμός ενώπιον των ανηλίκων τέκνων, βλ. Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.238-239.

στα, αν είναι ποινικά κολάσιμη ή όχι ή αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της ζημίας, της υπαιτιότητας και του αιτιώδους συνδέσμου για τη θεμελίωση αξιώσεως αποζημιώσεως κλπ.

2. Διατάξεις ποινικού δικαίου

Ο νόμος 3500/2006 οριοθέτησε τις «ποινικές πτυχές» της ενδοοικογενειακής βίας και εισήγαγε νέους θεσμούς για την αντιμετώπισή της²². Μόνη, πάντως, η «πρώτη ανάγνωση» των σχετικών με την ποινική αντιμετώπιση του δράστη διατάξεων του εν λόγω νόμου οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι αυτές έχουν ιδιαίτερα κατασταλτικό χαρακτήρα. Μετά τη δημοσίευση του εν λόγω νόμου μάλιστα, ακολούθησε η με αριθμό 2/2007 Εγκύκλιος της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου²³ με την οποία παρασχέθηκαν οδηγίες για την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή των διατάξεων για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και ιδίως για τη λειτουργία του θεσμού της ποινικής διαμεσολαβήσεως²⁴. Σε κάθε περίπτωση, η ποινικοποίηση της ενδοοικογενειακής βίας επαναχάραξε τα όρια των εγγυήσεων που οφείλει να προσφέρει το σύγχρονο κοινωνικό κράτος δικαίου απέναντι στα θύματα και επανέφερε στη δημόσια σφαίρα τη λειτουργία των οικογενειακών σχέσεων, όταν υφίσταται προσβολή των εννόμων αγαθών από τη συμπεριφορά των μελών οικογένειας. Ο εν λόγω νόμος εντάσσεται, μάλιστα, σε ένα ευρύ ευρωπαϊκό πλαίσιο σχετικών νομοθετικών πρωτοβουλιών για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας.

Οι ποινικού δικαίου διατάξεις του ν. 3500/2006 κατατάσσονται: α) σε

22. Σχετικός με τα ζητήματα παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς στο πλαίσιο ενδοοικογενειακών σχέσεων, είναι και ο νόμος 3625/2007 για την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και την παιδική πορνογραφία· βλ. σχετ. Γ. Παπαδημητράκη, Η αντιμετώπιση των ανηλικών θυμάτων στην αγγλική ποινική δίκη, ΠοινΔνη 2009.1007 επ.

23. ΠοινΔνη 2007.566-568. Αντεισαγγελέας Στ. Γκρόζος.

24. Με τον θεσμό αυτό, η Ελλάδα «συμμορφώθηκε» προς την απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 15ης.3.2001, σχετικά με το καθεστώς των θυμάτων σε ποινικές διαδικασίες, το άρθρο 10 της οποίας επέβαλλε στα κράτη-μέλη την προώθηση της διαμεσολαβήσεως σε ποινικές υποθέσεις το αργότερο έως την 22α.3.2006.

αυτές που αφορούν ρυθμίσεις ουσιαστικού ποινικού δικαίου²⁵ και είναι τα άρθρα 6-10 (κεφάλαιο Γ'), 16 και 24 με τα οποία είτε τυποποιούνται αυτοτελώς ποινικά αδικήματα (ως ιδιώνυμα εγκλήματα) ενδοοικογενειακής βίας είτε αντικαθίστανται σχετικά άρθρα του ΠΚ, β) σε αυτές που ρυθμίζουν τον θεσμό της ποινικής διαμεσολαβήσεως, που ρυθμίζεται στα άρθρα 11-14 (κεφάλαιο Δ') και γ) σε διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου (άρθρα 17-20), οι οποίες αφορούν στην κίνηση της ποινικής διώξεως, στους περιοριστικούς όρους που μπορούν να επιβληθούν στον κατηγορούμενο, στην εξέταση των μαρτύρων και στην υποχρέωση εχεμύθειας εκ μέρους των αρμόδιων προανακριτικών αστυνομικών αρχών.

A) Ρυθμίσεις ουσιαστικού ποινικού δικαίου

Στο άρθρο 6 του ν. 3500/2006 ρυθμίζεται, ως ιδιώνυμο έγκλημα, το αδίκημα της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης²⁶. Η ενδοοικογενειακή σωματική βλάβη ποινικοποιείται, υπό την έννοια της προκλήσεως από μέλος της οικογένειας σε άλλο, σωματικής κακώσεως ή βλάβης της υγείας, ή εντελώς ελαφράς σωματικής κακώσεως ή βλάβης της υγείας μετά από συνεχή συμπεριφορά. Το εν λόγω αδίκημα διακρίνεται από την απλή σωματική βλάβη του άρθρου 308 ΠΚ, ως προς το στοιχείο της τελέσεως εντός του οικογενειακού πλαισίου και για το λόγο αυτό τιμωρείται αυστηρότερα (ποινή φυλάκισης τουλάχιστον ενός έτους). Με την παραπάνω διάταξη αντιμετωπίζονται δηλαδή οι, δυστυχώς συχνές στην πράξη, μορφές ενδοοικογενειακών σωματικών κακώσεων και, προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα του ιδιώνυμου εγκλήματος²⁷ των σωματικών ενδοοικογενειακών κακώσεων, όταν δράστες και παθόντες

25. Βλ. Δ. Ζημιανίτη, Ζητήματα από τη νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία, ΠοινΔνη 2011.1206 επ.· Θ. Παπαθεοδώρου, ΠοινΔνη 2007.71 επ., ιδίως σ. 77 επ.

26. ΑΠ 963/2012, Αρμ 2013.114·ΑΠ 1558/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ (ποιιν)· ΠλημμΠειρ 94/2008, ΠοινΔνη 2008.292.

27. ΔιατΣτρΑερΑθ 152/2011, ΠοινΧρ 2012.384. Βλ. ακόμη, Α. Χαραλαμπίκη, ΠοινΧρον 2011.563, σύμφωνα με τον οποίο, η ειδικότερη μορφή σωματικής βλάβης που θεσπίζεται στο άρθρο 6 § 4 ν. 3500/2006, κινείται (έτσι όπως έχει διατυπωθεί νομοτεχνικά) στα όρια της διακεκριμένης παραλλαγής και του ιδιώνυμου εγκλήματος.

είναι μέλη της ίδιας οικογένειας²⁸.

Στα άρθρα 7-9 τυποποιούνται επίσης, ως ιδιώνυμα εγκλήματα, ποινικά αδικήματα που τελούνται εντός της οικογένειας και πρόκειται για την ενδοοικογενειακή παράνομη βία και απειλή (άρθρο 7), τον βιασμό και κατάχρηση σε ασέλγεια (άρθρο 8)²⁹ και την ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας³⁰ (άρθρο 9). Στο άρθρο 10 ρυθμίζεται το ιδιαίτερο έγκλημα της παρακωλύσεως απονομής της δικαιούσης σε υπόθεση ενδοοικογενειακής βίας, ενώ με το άρθρο 24 αντικαταστάθηκε το άρθρο 342 του ΠΚ, που αφορά στο αδίκημα της κατάχρησης ανηλίκων σε ασέλγεια³¹. Τέλος, στο άρθρο 16 ρυθμίζεται το ζήτημα της αναστολής της παραγραφής των ποινικών αδικημάτων των άρθρων 6, 7 και 9 του ν.3500/2006 και ορίζεται ότι η παραγραφή των πράξεων ενδοοικογενειακής βίας αναστέλλεται κατά το διάστημα της ανηλικότητας του θύματος.

28. ΑΠ 1558/2013, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ (ποιν).

29. Βλ. ΣυμβΠλημΚοζ 32/2013, Αρμ 2013.1307. Με το άρθρο 8 του ν. 3500/2006, αντικαθίστανται η πρώτη παράγραφος του άρθρου 336 του ΠΚ και η πρώτη παράγραφος του άρθρου 338 του ΠΚ. Με την τροποποίηση δε του άρθρου 336 ΠΚ και την αφαίρεση της λέξεως «εξώγαμη», είναι πλέον αξιόποινος και ο βιασμός μεταξύ συζύγων. Η απαξία, άλλωστε, του συζυγικού βιασμού αναγνωρίζεται πλέον από όλα τα σύγχρονα κράτη, τα οποία έχουν προσαρμόσει σχετικά τις νομοθεσίες τους. Βλ. όμως τις επιφυλάξεις του Α. Χαραλαμπάκη, (ΠοινΧρον 2011. 564), ως προς την πλήρη εξομοίωση του ενδοσυζυγικού με τον κοινό βιασμό, από πλευράς προβλεπόμενου πλαισίου ποινής, που συνιστά, κατά την άποψη του, υπερβολή.

30. ΑΠ 1196/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

31. Βλ. ΑΠ 1274/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΕφΚερκ 95/2013, Αρμ 2014.267, στην οποία κρίθηκε ότι στην πλημμεληματική μορφή της τρίτης παραγράφου του άρθρου 342 ΠΚ, όπως αυτό ισχύει μετά την αντικατάστασή του από το άρθρο 24 του ν. 3500/2006 (κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια), αποφεύγεται από το νομοθέτη η χρήση, όπως στο άρθρο 337 ΠΚ, του όρου «ασελγείς χειρονομίες» και γίνεται απλά λόγος για «χειρονομίες», ώστε να μπορούν, προφανώς, να ενταχθούν στην ευαίσθητη αυτή περίπτωση και υποδεέστερες ακόμη εκδηλώσεις που αφορούν στην γενετήσια ζωή και προσβάλλουν την αγνότητα της νεαρής ηλικίας και την αιδω του ανηλίκου, τον οποίον έχουν εμπιστευθεί στο δράστη (π.χ. δάσκαλο) για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά.

B) Ο θεσμός της ποινικής διαμεσολαβήσεως στο ν. 3500/2006

Στο άρθρο 11 του ν. 3500/2006, περιγράφονται αναλυτικά οι προϋποθέσεις για τη δυνατότητα ποινικής διαμεσολαβήσεως³² στα πλημμελήματα (και όχι στα κακούργηματα) ενδοοικογενειακής βίας, από τον αρμόδιο για την άσκηση ποινικής δίωξης εισαγγελέα³³. Ο θεσμός αυτός προωθεί την επίλυση των ενδοοικογενειακών συγκρούσεων, στο πλαίσιο ότι «τιμωρητικών», αλλά αποκαταστατικών και ποινικοθεραπευτικών προτύπων δικαιοσύνης.

Προϋπόθεση για την έναρξη της εν λόγω νεοπαγούς διαδικασίας, είναι η υποβολή ανεπιφύλακτης δηλώσεως³⁴ εκ μέρους του προσώπου στο οποίο αποδίδεται η τέλεση του εγκλήματος³⁵, ότι είναι πρόθυμο, σωρευτικά: α) να υποσχεθεί³⁶ ότι δεν θα τελέσει στο μέλλον οποιαδήποτε πράξη ενδοοικογενειακής βίας, (λόγος τιμής) και ότι, σε περίπτωση συνοίκησης, δέχεται να μείνει εκτός οικογενειακής κατοικίας για εύλογο χρονικό διάστημα, εάν το προτείνει το θύμα, β) να παρακολουθήσει ειδικό συμβουλευτικό - θεραπευτικό πρόγραμμα για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας σε δημόσιο φορέα, σε όποιοιον τόπο

32. Είδος ποινικής διαμεσολαβήσεως, ως αναμορφωτικό μέτρο, εισάγεται και στο άρθρο 122 § 1 στοιχείο ε' του ΠΚ. Πρόκειται για τη «συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και εν γένει για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης». Η επιτυχής ολοκλήρωση της εν λόγω συνδιαλλαγής οδηγεί σε αποχή από την ποινική δίωξη του ανηλίκου δράστη, κατά το άρθρο 45Α ΚΠΔ. Βλ. Π. Μπρακουμάτσο, ΠοινΔνη 2007.1462 επ.

33. Βλ. Στ. Γκρόζο, Ο νόμος 3500/2006 για την ενδοοικογενειακή βία στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας 28ης/06/2007 για την ενδοοικογενειακή βία: Προοπτικές μετά τον ν. 3500/2006, σ. 157-161.

34. Αν ο παρέχων εξηγήσεις δεν υποβάλει ο ίδιος, ή μέσω του συνηγόρου του, τη δήλωση περί ποινικής διαμεσολαβήσεως, καλείται, προς τούτο, από τον αρμόδιο εισαγγελέα. Στην περίπτωση αυτή, μπορεί να λάβει προθεσμία τριών ημερών για να απαντήσει (άρθρο 12 § 3 ν. 3500/2006).

35. Αν την πράξη ενδοοικογενειακής βίας, σε βαθμό πλημμελήματος, φέρεται να έχει τελέσει ανήλικος, εφαρμόζεται το άρθρο 45^Α του ΚΠοινΔ (άρθρο 11 § 5 ν. 3500/2006).

36. Για την υπόσχεση αυτή συντάσσεται έκθεση κατά τα άρθρα 148 επ. του ΚΠοινΔ.

και για όσο χρονικό διάστημα κρίνεται τούτο αναγκαίο από τους αρμόδιους θεραπευτές³⁷ και γ) να άρει ή να αποκαταστήσει, εφόσον είναι δυνατόν, αμέσως τις συνέπειες που προκλήθηκαν από την πράξη και να καταβάλει εύλογη χρηματική ικανοποίηση στον παθόντα.

Σε περίπτωση κατά την οποία το θύμα της ενδοοικογενειακής βίας είναι ανήλικος, η ποινική διαμεσολάβηση ενεργείται υπέρ αυτού και από κοινού από τον κατά τόπον αρμόδιο εισαγγελέα ανηλίκων και τον ασκούντα την επιμέλεια³⁸, εφόσον αυτός δεν είναι το ίδιο πρόσωπο με τον φερόμενο ως δράστη του εγκλήματος. Αν μάλιστα δεν υπάρξει ομοφωνία, η διαμεσολάβηση δεν είναι δυνατή. Ο ανήλικος που έχει συμπληρώσει το 14ο έτος της ηλικίας του μπορεί, εφόσον το επιθυμεί, να παρίσταται στην προκείμενη διαδικασία και να ακούγεται.

Σε κάθε περίπτωση, οι σχετικές με την ποινική διαμεσολάβηση διατάξεις δεν εφαρμόζονται, αν ο φερόμενος ως δράστης της πράξεως ενδοοικογενειακής βίας είναι επίτροπος, δικαστικός συμπαραστάτης ή ανάδοχος γονέας του παθόντος ανηλίκου.

Σε ό,τι αφορά στην ακολουθούμενη διαδικασία, αυτή ρυθμίζεται στο άρθρο 12. Εν προκειμένω, σημαντικές είναι οι δυνατότητες του εισαγγελέα, ο οποίος, αν σε βάρος του φερόμενου ως δράστη ενεργείται προκαταρκτική εξέταση, μπορεί: α) να διατάσσει τη διενέργεια ιατρικής πραγματογνωμοσύνης στο φερόμενο ως θύμα, προκειμένου να ερευνηθεί η βασιμότητα της καταγγελίας για την σε βάρος του τέλεση της πράξεως, β) να εξετάζει ο ίδιος κάθε μάρτυρα που προτείνεται, καθώς και τα πρόσωπα της οικογένειας ή παραγγέλλει την εξέταση αυτών από τους αρμόδιους ανακριτικούς υπαλλήλους αλλά και να καλεί το πρόσωπο στο οποίο αποδίδεται η τέλεση της πράξεως να παράσχει

37. Ο υπεύθυνος του προγράμματος πιστοποιεί την ολοκλήρωση της παρακολούθησής του από το πρόσωπο στο οποίο αποδίδεται αδίκημα ενδοοικογενειακής βίας. Το σχετικό πιστοποιητικό επισυνάπτεται στο φάκελο της δικογραφίας και αναφέρονται αναλυτικά σ' αυτό, το αντικείμενο του συμβουλευτικού - θεραπευτικού προγράμματος και ο αριθμός των συνεδριών που παρακολούθησε ο ενδιαφερόμενος.

38. Τα πρόσωπα αυτά αντιπροσωπεύουν τον ανήλικο στη διαδικασία της ποινικής διαμεσολάβησης και για τις αστικές αξιώσεις (του ανηλίκου).

στον ίδιο ή στον αρμόδιο ανακριτικό υπάλληλο εξηγήσεις.

Σε περίπτωση κατά την οποία η απάντηση του παρέχοντος εξηγήσεις είναι αρνητική ή αυτός δεν απαντήσει, κινείται η ποινική διαδικασία κατά τις διατάξεις του ΚΠοινΔ. Αν η απάντηση του παρέχοντος εξηγήσεις είναι θετική, ο εισαγγελέας ενημερώνει τον παθόντα ή τον συνήγορό του για την κατά τα ανωτέρω δήλωση του ενδιαφερομένου και, αν υποβληθεί σχετικό αίτημα, παρέχεται στον παθόντα προθεσμία (το πολύ 3 ημερών), για να δηλώσει αν δέχεται τη διαμεσολάβηση. Η συμφωνία δε των διαδίκων μερών για την έναρξη της διαδικασίας ποινικής διαμεσολαβήσεως μπορεί να υποβληθεί στον εισαγγελέα και με σχετικό πρακτικό εκ μέρους των συνηγόρων τους.

Εάν πάντως η απάντηση του παθόντος είναι αρνητική ή αυτός δεν απαντήσει ή δεν επέλθει συμφωνία³⁹, κινείται η ποινική διαδικασία κατά τις διατάξεις του ΚΠοινΔ. Αν δε η απάντηση του παθόντος είναι θετική, ο εισαγγελέας θέτει με διάταξή του⁴⁰ τη δικογραφία σε ειδικό αρχείο της εισαγγελίας. Η άρνηση, πάντως, ενός εκ των διαδίκων μερών να δεχθεί την ποινική διαμεσολάβηση ή η αποτυχία ολοκληρώσεώς της, για οποιαδήποτε αιτία, δεν επάγονται καμία αρνητική ουσιαστική ή οικονομική συνέπεια, σε βάρος τους, στην ποινική δίκη που θα ακολουθήσει, σύμφωνα με το άρθρο 13 § 5 ν. 3500/2006.

Από την πλευρά του ποινικού δικαίου, οι συνέπειες της ποινικής διαμεσολάβησης ορίζονται στο άρθρο 13 του ν. 3500/2006. Συνοπτικά, σ' αυτό προβλέπεται έκδοση σχετικής διατάξεως από τον εισαγγελέα, η οποία καταχωρίζεται σε ειδική μερίδα στο δελτίο ποινικού μητρώου (άρθρο 574 § 3 στοιχείο γ' ΚΠοινΔ). Εφόσον ο ενδιαφερόμενος – φερόμενος ως δράστης αδικήματος ενδοοικογενειακής βίας «συμμορφωθεί», κατά την ακριβή διατύπωση του νόμου, προς τους όρους της ποινικής διαμεσολαβήσεως για χρονικό διάστημα τριών ετών, τότε η σχετική διαδικασία ολοκληρώνεται και εξαλείφεται η ποινική αξίωση της πολιτείας για το εν λόγω έγκλημα.

Σε περίπτωση κατά την οποία, ο εισαγγελέας διαπιστώσει υπαίτια

39. Κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 11 § 2 περίπτωση α' του ν. 3500/2006.

40. Κατά της διατάξεως αυτής δεν χωρεί προσφυγή, όπως ορίζεται στο άρθρο 12 § 5 ν. 3500/2006.

μη ολοκλήρωση της ποινικής διαμεσολαβήσεως, διακόπτει την ανωτέρω διαδικασία και προκαλεί την αναδρομική άρση των επελθόντων αποτελεσμάτων. Πρακτικά, ο εισαγγελέας ανασύρει τότε τη δικογραφία από το αρχείο και η ποινική διαδικασία συνεχίζεται κατά τις οικείες διατάξεις του ΚΠοινΔ, χωρίς να επιτρέπεται πλέον η υποβολή νέου αιτήματος για ποινική διαμεσολάβηση. Σε κάθε περίπτωση, όσο διαρκεί η διαδικασία της ποινικής διαμεσολαβήσεως, τελεί σε εκκρεμοδικία η πράξη στην οποία αυτή αφορά.

Καταληκτικά παρατηρείται, ότι παρότι ο θεσμός της ποινικής διαμεσολαβήσεως, ως μέσο «αποσυμπιέσεως», μιας «ευαίσθητης» ιδιωτικής διαφοράς και ταυτόχρονα «αποκαταστάσεως» τόσο του θύματος όσο και της οικογενειακής ειρήνης, είναι πράγματι σύγχρονος και ελπιδοφόρος, στην πρακτική εφαρμογή του, δεν δείχνει να υλοποιείται επιτυχώς και να αποδίδει «καρπούς». Και τούτο, διότι αφενός είναι ελλιπείς οι υπάρχουσες (απαραίτητες) υποστηρικτικές δομές των ελληνικών εισαγγελικών⁴¹ και δικαστικών αρχών (ως υπηρεσιών) και αφετέρου είναι απολύτως προβληματική και βραδεία η επικοινωνία και διασύνδεση μεταξύ των (αρμόδιων) υπηρεσιών που απαιτείται να συμπράξουν εν προκειμένω, δηλαδή μεταξύ των ιατρικών (δημόσιων) φορέων ψυχικής υγείας, που αναλαμβάνουν τα συμβουλευτικά-θεραπευτικά προγράμματα των φερόμενων ως δραστών, π.χ. δημόσιων νοσοκομείων και αρμόδιων εισαγγελικών αρχών. Επιπρόσθετα, την αποτελεσματική εφαρμογή του νόμου 3500/2006 δυσχεραίνει και η έλλειψη διαπιστευμένων ειδικών επιστημόνων (ψυχολόγων, ψυχιάτρων, κοινωνικών λειτουργών) στις ανωτέρω υπηρεσίες, ο ανεπαρκής συντονισμός των πολυάριθμων δομών και υπηρεσιών, όπως των λ.χ. των κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων για την προστασία των δικαιωμάτων γυναικών και παιδιών, αλλά και η ελλιπής σχετική εκπαίδευση των εμπλεκόμενων λειτουργών, όπως των εισαγγελέων και των αστυνομικών οργάνων.

41. Ιδίως μάλιστα η Εισαγγελική Αρχή, χρειάζεται, εν προκειμένω, την συνδρομή υπηρεσίας Οικογενειακών Επιμελητών.

Γ) Διατάξεις ποινικού δικονομικού δικαίου

Τα άρθρα 17-20, τα οποία εντάσσονται στο κεφάλαιο Ε΄ του ν. 3500/2006, συνιστούν διατάξεις ανήκουσες στην «ύλη» του ποινικού δικονομικού δικαίου. Προβλέπεται λοιπόν, ότι η ποινική δίωξη για τα εγκλήματα της ενδοοικογενειακής σωματικής βλάβης (άρθρο 6), της ενδοοικογενειακής παράνομης βίας και απειλής (άρθρο 7), της ενδοοικογενειακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας (άρθρο 9) και της παρακλώσεως απονομής δικαιοσύνης (άρθρο 10), ασκείται αυτεπαγγέλτως⁴² και εφαρμόζεται (υποχρεωτικά) η αυτόφωρη διαδικασία (άρθρα 417 επ. ΚΠοινΔ). Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η ταχεία απονομή δικαιοσύνης και αποτρέπεται η διαιώνιση της εντάσεως στις οικογενειακές σχέσεις. Στο ίδιο πλαίσιο, θεσπίζεται και η υποχρεωτική κράτηση του κατηγορουμένου για 3 μέρες, σε περίπτωση που αυτός ζητήσει αναβολή της εκδικάσεως της υποθέσεως του.

Στο άρθρο 18 ρυθμίζονται τα σχετικά με τους περιοριστικούς όρους που μπορούν να επιβληθούν στον κατηγορούμενο και προβλέπεται ότι σε περίπτωση διαπράξεως εγκλήματος ενδοοικογενειακής βίας είναι δυνατόν, αν υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες κρίνεται απαραίτητο για την προστασία της σωματικής και ψυχικής υγείας του θύματος, να επιβληθεί στον κατηγορούμενο⁴³, για όσο χρονικό διάστημα απαιτείται, ο περιοριστικός όρος της απομακρύνσεως του από την οικογενειακή κατοικία, η μετοίκισή του, η απαγόρευση να προσεγγίζει τους χώρους

42. Η αυτεπάγγελτη άσκηση της ποινικής δίωξης εν προκειμένω, έχει συμβάλει (θετικά) στην αύξηση των παραπομπών σχετικών υποθέσεων ενώπιον της δικαιοσύνης. Σχετικά με τις περιπτώσεις των αδικημάτων που διώκονται κατ'έγκληση και δράστης της αξιόποινης πράξεως, κατά του ανηλίκου, φέρεται να είναι ο ένας γονέας, έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις, για τις οποίες βλ. Α. Χαλαραμπάκη, (ΠοινΧρον 2011.566-568), ο οποίος υποστηρίζει καταληκτικά, την ευθυγραμμιζόμενη και με τη νομολογία των αστικών δικαστηρίων, για ανάλογες περιπτώσεις συγκρούσεως συμφερόντων άποψη, ότι η σχετική έγκληση κατά του φερόμενου ως δράστη γονέα, δεν μπορεί να υποβληθεί από τον άλλο, αμέτοχο στην αξιόποινη πράξη γονέα, αλλά πρέπει να διορισθεί ειδικός επίτροπος προς τούτο.

43. Από το αρμόδιο ποινικό δικαστήριο στο οποίο παραπέμπεται να δικασθεί ο κατηγορούμενος ή από τον αρμόδιο ανακριτή ή από το δικαστικό συμβούλιο.

κατοικίας ή και εργασίας του θύματος, κατοικίες στενών συγγενών του, τα εκπαιδευτήρια των παιδιών και ξενώνες φιλοξενίας. Η ισχύς του εν λόγω περιοριστικού όρου παύει αυτοδικαίως μετά την έκδοση οριστικής αποφάσεως ή της διατάξεως του εισαγγελέα με την οποία αρχειοθετείται η υπόθεση λόγω ποινικής διαμεσολαβήσεως, κατά το άρθρο 12 § 5 ν. 3500/2006. Ο ανωτέρω περιοριστικός όρος μπορεί πάντως να ανακληθεί, αντικατασταθεί ή τροποποιηθεί από το αρμόδιο δικαστικό όργανο που τον επέβαλε, κατόπιν σχετικής αιτιολογημένης αιτήσεως του κατηγορουμένου, στη συζήτηση της οποίας κλητεύεται υποχρεωτικά ο παθών. Το αρμόδιο για την επιβολή, ανάκληση, αντικατάσταση ή τροποποίηση των περιοριστικών όρων δικαστικό όργανο⁴⁴, μπορεί μάλιστα να ζητήσει, συμβουλευτικά, τη γνώμη ψυχιάτρων, ψυχολόγων, κοινωνικών λειτουργών και άλλων επιστημόνων με ειδικές γνώσεις σε θέματα ενδοοικογενειακής βίας, εφόσον τα πρόσωπα αυτά εργάζονται σε δημόσιο φορέα υγείας (άρθρο 18 § 3 ν. 3500/2006).

Πρέπει να σημειωθεί ότι, η επιβολή των ανωτέρω περιοριστικών όρων αποτελεί δυνατότητα των αρμόδιων δικαστικών οργάνων και αρχών της ποινικής δικαιοσύνης, στο πλαίσιο της ποινικής διώξεως και δεν ταυτίζεται με το σχετικό ασφαλιστικό μέτρο του άρθρου 735 ΚΠολΔ, το οποίο συνιστά προσωρινή δικαστική προστασία στο πλαίσιο επιλύσεως της σχετικής αστικής διαφοράς.

Σημαντική για την, κατά το δυνατόν, προστασία των θυμάτων και την αποφυγή της λεγόμενης «δευτερογενούς θυματοποίησης» τους στα δικαστήρια, κρίνεται η ρύθμιση του άρθρου 19, η οποία προβλέπει ότι σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, τα μέλη της οικογένειας εξετάζονται ως μάρτυρες χωρίς όρκο, ενώ οι ανήλικοι δεν κλητεύονται ως μάρτυρες στο ακροατήριο, κατά την εκδίκαση των εν λόγω υποθέσεων, αλλά αναγιγνώσκεται η κατάθεσή τους⁴⁵, εφόσον υπάρχει, εκτός εάν η εξέτασή τους κριθεί αναγκαία από το δικαστήριο.

Διπώς προστατευτική, ήτοι τόσο για την προσωπικότητα του θύμα-

44. Βλ. υποσημείωση με αριθ.15.

45. Βλ. επ' αυτού την ΑΠ 1196/2011, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

τος⁴⁶ όσο και του κατηγορούμενου, κρίνεται ακόμη η ρύθμιση του άρθρου 20, σύμφωνα με την οποία, σε περίπτωση διαπράξεως εγκλήματος ενδοοικογενειακής βίας, οι αρμόδιες αστυνομικές αρχές που διενεργούν προανάκριση, σύμφωνα με τον ΚΠοινΔ, απαγορεύεται να ανακοινώνουν με οποιονδήποτε τρόπο το ονοματεπώνυμο του θύματος και του κατηγορουμένου, τη διεύθυνση κατοικίας τους, καθώς και οποιαδήποτε άλλα στοιχεία είναι δυνατόν να αποκαλύψουν την ταυτότητά τους. Οι παραβάτες μάλιστα της εν λόγω διατάξεως, τιμωρούνται με φυλάκιση μέχρι 2 ετών. Η ρύθμιση αυτή, αποτελεί εφαρμογή της ρητής συνταγματικής επιταγής για το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του ατόμου, κατά το άρθρο 9 § 1 του Συντάγματος.

3. Διατάξεις αστικού δικαίου

Οι αστικού περιεχομένου διατάξεις του ν. 3500/2006 μπορούν να καταταχθούν συστηματικά σε 2 ομάδες, ήτοι σε διατάξεις ουσιαστικού και δικονομικού αστικού δικαίου⁴⁷, που είναι τα άρθρα 3, 4, 5, 15, 19 § 1 και 22 και σε διατάξεις αστικού δικαίου στο πλαίσιο της ποινικής διαμεσολαβήσεως, όπου πρόκειται για τα άρθρα 11 § 2 γ', 12 § 6 και 14 του ν. 3500/2006.

A) Διατάξεις ουσιαστικού και δικονομικού αστικού δικαίου

Τον ισχυρό κλονισμό του γάμου, οφείλει, κατά τις γενικές διατάξεις να αποδείξει, αυτός που ισχυρίζεται ότι έχει επέλθει. Για τη διευκόλυνση της εν λόγω αποδείξεως, ο ΑΚ καθιερώνει τεκμήρια κλονισμού. Σ'αυτά προστέθηκε με το άρθρο 3 του ν. 3500/2006 και η περίπτωση της ενδοοικογενειακής βίας. Αντικαταστάθηκε λοιπόν το δεύτερο εδάφιο του άρθρου 1439 του ΑΚ, ως εξής: «*Εφόσον ο εναγόμενος δεν αποδεικνύει το αντίθετο, ο κλονισμός τεκμαίρεται σε περίπτωση διγαμίας ή μοιχείας αυτού, εγκατάλειψης του ενάγοντος ή επιβουλής της ζωής του από τον εναγόμενο, καθώς και σε περίπτωση άσκησης από τον ε-*

46. Στη κατεύθυνση της αποφυγής του κοινωνικού διασυρμού του θύματος, κατά τα αναφερόμενα στα γενικά χαρακτηριστικά του νόμου 3500/2006, όπως αυτά διαγράφονται στην 2^η σελίδα της αιτιολογικής εκθέσεως του.

47. Βλ. Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.239.

ναγόμενο ενδοοικογενειακής βίας εναντίον του ενάγοντος».

Επιπρόσθετα, ο νομοθέτης αποδοκιμάζει τη σωματική βία σε βάρος ανηλίκου ως μέσο σωφρονισμού στο πλαίσιο της γονικής μέριμνας⁴⁸. Ορίζεται, λοιπόν, στο άρθρο 4 του εν λόγω νόμου⁴⁹, ότι επί ασκήσεως σωματικής βίας σε βάρος ανηλίκου⁵⁰, ως μέσου σωφρονισμού, στο πλαίσιο της ανατροφής του, εφαρμόζεται η ΑΚ 1532, που αφορά στις συνέπειες κακής ασκήσεως της γονικής μέριμνας⁵¹. Καθιερώνεται δηλαδή ρητά⁵² έλεγχος των σωφρονιστικών μέτρων που μετέρχονται οι γονείς μέσω του «φίλτρου» της ΑΚ 1532. Επομένως, σε περιπτώσεις ασκήσεως σωματικής βίας από γονέα προς τέκνο, ως δήθεν μέσο σωφρονισμού, μπορεί και πρέπει να τίθεται ζήτημα «κακής» ασκήσεως γονικής μέριμνας⁵³ και ο δικαστής μπορεί να διατάξει, κατά την ΑΚ 1532, κάθε πρόσφορο μέτρο π.χ. αφαίρεση επιμέλειας⁵⁴, ορισμό επι-

48. Βλ. Κ. Παντελίδου, Ενδοοικογενειακή βία και ιδιωτικό δίκαιο, Τιμητικός Τόμος Μιχ. Σταθόπουλου, Ι, σ. 1957 επ.

49. Για τη θέσπιση του οποίου λήφθηκαν υπόψη και οι συστάσεις (προς την Ελλάδα) της Επιτροπής του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Παιδιού, οι συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης και η δημόσια θέση του Συνηγόρου του Πολίτη, για την απαγόρευση δια νόμου της σωματικής τιμωρίας στα παιδιά.

50. Η 30^η Απριλίου κάθε χρόνου ορίστηκε, δυνάμει του 16 § 2 του ν. 3868/2010, ως ημέρα κατά της σωματικής τιμωρίας ανηλίκων.

51. Βλ. Δ. Γεροστάθου, ΕφΑΔ 2014.989-994.

52. Δεδομένου ότι η ελληνική νομολογία ήδη εφήρμοζε την ΑΚ 1532, κατά τον ανωτέρω τρόπο.

53. Στο πλαίσιο αυτό, η ΜΠρΘεσ 711/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ορθώς έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί παιδαγωγικό μέσο το πραγματικό γεγονός ότι η εναγόμενη μητέρα, έσπασε πάνω στο σώμα της ανήλικης θυγατέρας της μια ξύλινη «κουτάλα» και την απείλησε ότι την επόμενη φορά η «κουτάλα» θα είναι σιδερένια.

54. Βλ. ΑποφΕισΠρΣύρου 16/2009, ΠοινΔνη 2009.299, παρατ. Α. Μαγγανά, δυνάμει της οποίας, η χρήση σωματικής βίας οποιουδήποτε βαθμού από το γονέα θεωρείται αναπόδραστα και μονοσήμαντα, ως παράβαση των καθηκόντων που επιβάλλονται από το λειτουργήμα της επιμέλειας του ανηλίκου ή τουλάχιστον ως καταχρηστική άσκηση του λειτουργήματος αυτού, έτσι ώστε να γεννάται αυτόματα δικαίωμα του άλλου γονέα, των πλησιέστερων συγγενών του τέκνου, του εισαγγελέα αλλά και αυτεπαγγέλτως του δικαστηρίου να προσφύγουν στο δικαστήριο και να ζητήσουν τη λήψη οποιουδήποτε πρόσφορου μέτρου, συνισταμένου έως και στην

τρόπου έως και αφαίρεση γονικής μέριμνας. Με τη διάταξη αυτή μάλιστα, σκοπείται η συμμόρφωση του Έλληνα νομοθέτη στις συστάσεις διεθνών οργανισμών για τα δικαιώματα του παιδιού. Υπογραμμίζεται εδώ, ότι σύμφωνα με το τρίτο εδάφιο του άρθρου 1532 ΑΚ, σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις του πρώτου εδαφίου του άρθρου αυτού, και επίκειται άμεσος κίνδυνος για τη σωματική ή την ψυχική υγεία του τέκνου, ο εισαγγελέας μπορεί να διατάσσει κάθε πρόσφορο μέτρο για την προστασία του, μέχρι την έκδοση αποφάσεως του δικαστηρίου, στο οποίο πρέπει να απευθύνεται ενός 30 ημερών⁵⁵.

Στο πέμπτο άρθρο του συζητούμενου νόμου, ορίστηκε ότι η κατά την ΑΚ 932 χρηματική ικανοποίηση, λόγω ηθικής βλάβης του παθόντος, αυτή δηλαδή που αφορά στη μη περιουσιακή ζημία του, για μία από τις πράξεις του νόμου 3500/2006, δεν μπορεί να είναι κατώτερη των 1.000 ευρώ, εκτός αν ο ίδιος ο παθών ζήτησε μικρότερο ποσό.

Οι δικονομικές φύσεως διατάξεις του ν.3500/2006, ξεκινούν με το άρθρο 15 του ν.3500/2006, με το οποίο ρυθμίζεται η προσωρινή ρύθμιση της καταστάσεως επί περιστατικού ενδοοικογενειακής βίας. Η διάταξη προσθέτει στο νομικό οπλοστάσιο των θυμάτων ένα «ειδικό» ασφαλιστικό μέτρο, του οποίου η έως τώρα πρακτική εφαρμογή αποτιμάται ως ιδιαίτερα σημαντική⁵⁶ στην κατεύθυνση της αμεσότερης, πληρέστερης και αποτελεσματικότερης προστασίας του θύματος και στην πρόληψη νέων βίαιων επεισοδίων. Το ίδιο μέτρο, μπορεί, μάλιστα, να διαταχθεί και με προσωρινή διαταγή του δικαστή, κατά τους ορισμούς

αφαίρεση της ασκήσεως της γονικής μέριμνας από τον μετερχόμενο τη σωματική βία γονέα.

55. Βλ. σχετ. τη με αριθμό 1/2005 Προσωρινή Διάταξη της Εισαγγελίας Αθηνών (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ), για πρόσφορα μέτρα προστασίας της σωματικής και ψυχικής υγείας ανηλίκου τέκνου, δια της οποίας ανατέθηκε προσωρινά η επιμέλεια στον αιτούντα πατέρα και απαγορεύθηκε η επικοινωνία της ανήλικης με τον πατριό της, διότι υπήρχαν υπόνοιες σεξουαλικής παρενοχλήσεως από αυτόν.

56. Και πριν τον ν. 3500/2006 βέβαια, ο δικαστής είχε την ευχέρεια να διατάξει, ρυθμίζοντας προσωρινά την κατάσταση (άρθρο 731 ΚΠολΔ) ένα τέτοιο ασφαλιστικό μέτρο, δεδομένου ότι ο ΚΠολΔ δεν ορίζει περιοριστικά τα διατασσόμενα ασφαλιστικά μέτρα (άρθρο 692 ΚΠολΔ).

του άρθρου 691 ΚΠολΔ. Στο τελευταίο εδάφιο του άρθρου 735 του ΚΠολΔ, λοιπόν, ορίζεται ότι σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας μπορεί να διατάσσεται ιδίως⁵⁷, η απομάκρυνση του καθ' ου από την οικογενειακή κατοικία, η μετοίκησή του, η απαγόρευση να προσεγγίζει τους χώρους κατοικίας ή και εργασίας του αιτούντος, κατοικίες στενών συγγενών του, τα εκπαιδευτήρια των παιδιών και ξενώνες φιλοξενίας.

Οι ανωτέρω απαγορεύσεις, διατάσσονται όχι μόνο με ασφαλιστικό μέτρο, αλλά και με κύρια αγωγή, ενώπιον του αρμόδιου Πολυμελούς Πρωτοδικείου (τακτική διαδικασία), ως διαφορά μη αποτιμητή σε χρήμα. Τη νομική βάση της εν λόγω αγωγής, συνιστούν τα άρθρα 57 και 914 ΑΚ, οι διατάξεις του ν. 3500/2006 και τα αντίστοιχα άρθρα του ΠΚ (αναλόγως των τελεσθέντων ποινικών αδικημάτων), καθώς και τα άρθρα 907-908 και 947 του ΚΠολΔ⁵⁸. Η παράλειψη δε προσθήκης στο ν. 3500/2006 διατάξεως αντίστοιχης προς το άρθρο 735 ΚΠολΔ, αναφορικά με τη δυνατότητα ασκήσεως τακτικής αγωγής με αίτημα την απαγόρευση, προς τον δράστη, να προσεγγίζει το θύμα της ενδοοικογενειακής βίας, είναι μόνον φαινομενική. Διότι δυνάμει του άρθρου 15 του ν. 3500/2006, ο νομοθέτης αποσαφήνισε απλώς την ύπαρξη μίας αξιώσεως η οποία αποβλέπει στην προστασία του θύματος-δέκτη ενδοοικογενειακής βίας, την οποία (αξίωση) διέθετε το πρόσωπο αυτό και πριν την θέση σε ισχύ του ν. 3500/2006, ως επιμέρους δυνατότητα, που ενυπάρχει στη γενικότερη αξίωση προς παράλειψη της προσβολής της προσωπικότητας, κατά την ΑΚ 57 και η οποία προσβολή προκαλείται, βεβαίως, σε κάθε εκδήλωση ενδοοικογενειακής βίας. Η αντίθετη παραδοχή, ήτοι αν γινόταν δεκτό ότι τέτοια δυνατότητα παρέχεται μόνο στο πλαίσιο της δίκης των ασφαλιστικών μέτρων, θα ισοδυναμούσε με παραχώρηση από το νόμο μίας «θνησιγενούς» αξιώσεως, λόγω της αδυναμίας ασκήσεως, εντός της προθεσμίας του άρθρου 693

57. Η απαρίθμηση είναι προφανώς ενδεικτική.

58. Βλ. ΠολΠρΠρεβ 86/2008, ΕΛΔνη 2011.601, σύμφωνα με την οποία ειδικώς στο αίτημα για την απαγόρευση του εναγομένου να προσεγγίζει τις κατοικίες των στενών συγγενών της ενάγουσας, πρέπει να προσδιορίζονται ονομαστικά τα εν λόγω πρόσωπα, ώστε να μην υπάρχει αοριστία και εντεύθεν απαράδεκτο του αιτήματος εξ αυτού του λόγου.

§ 1 ΚΠολΔ, αγωγής για την κύρια υπόθεση, που θα είχε ως συνέπεια την αυτοδίκαιη άρση του ασφαλιστικού μέτρου, κατά το άρθρο 693 § 2 ΚΠολΔ, την 31η ημέρα από την έκδοση της αποφάσεως των ασφαλιστικών μέτρων⁵⁹, αποτέλεσμα βεβαίως μη ανεκτό δικαιοπολιτικά.

Στις δικονομικής φύσεως διατάξεις, εντάσσονται και τα άρθρα 19 και 22 του νόμου. Το άρθρο 19 προβλέπει ότι σε υποθέσεις ενδοοικογενειακής βίας, μέλη της οικογένειας εξετάζονται, ως μάρτυρες, χωρίς όρκο. Πρόκειται για ρητή εξαίρεση στον κανόνα του άρθρου 408 του ΚΠολΔ, σύμφωνα με το οποίο ο μάρτυρας οφείλει να ορκισθεί με πολιτικό ή θρησκευτικό όρκο πριν εξετασθεί.

Τέλος, στο άρθρο 22 περιέχεται σημαντική πρόβλεψη για τη δυνατότητα πραγματικής προσβάσεως των θυμάτων στη δικαιοσύνη. Ειδικότερα προβλέπεται ότι στα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, τα οποία ζητούν τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων για προσωρινή ρύθμιση της καταστάσεως, εξαιτίας συγκεκριμένου περιστατικού βίας, παρέχεται το ευεργέτημα της πενίας για την κάλυψη των εξόδων της δίκης, με μόνη την απόδειξη του περιστατικού της βίας, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 194 επ. του ΚΠολΔ, αν αδυνατούν να καταβάλουν, έστω και προσωρινά, τις απαιτούμενες δικαστικές δαπάνες. Το ευεργέτημα της πενίας μπορεί να λάβει το θύμα ακόμη και αν είναι εύπορο, εφόσον βάσει των πραγματικών περιστατικών (προσωρινής οικονομικής αδυναμίας) αδυνατεί να καταβάλει τα έξοδα της δίκης, διότι αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την οικογενειακή εστία χωρίς να μπορέσει να πάρει χρήματα, σχετικά έγγραφα κλπ.

Β) Διατάξεις αστικού δικαίου στο πλαίσιο του θεσμού της ποινικής διαμεσολαβήσεως

Μεταξύ των προϋποθέσεων για την έναρξη της διαδικασίας ποινικής διαμεσολαβήσεως, είναι, όπως ήδη σημειώθηκε, η κατά το άρθρο 11 § 2 γ' υποβολή ανεπιφύλακτης δηλώσεως εκ μέρους του προσώπου στο οποίο αποδίδεται η τέλεση του εγκλήματος, ότι είναι πρόθυμο, σωρευτικά με τις λοιπές προϋποθέσεις, να άρει ή αποκαταστήσει, εφόσον εί-

59. ΠολΠρΠρεβ 86/2008, ΕΛΔνη 2011.601.

ναι δυνατόν αμέσως, τις συνέπειες που προκλήθηκαν από την πράξη της ενδοοικογενειακής βίας και να καταβάλει εύλογη χρηματική ικανοποίηση στον παθόντα.

Σύμφωνα δε με το άρθρο 12 § 6 του ν. 3500/2006, αν τα πρόσωπα στα οποία αποδίδεται η τέλεση της πράξεως είναι περισσότερα, για την έναρξη της διαδικασίας ποινικής διαμεσολαβήσεως, απαιτείται μεταξύ τους συμφωνία. Το ίδιο ισχύει, και αν η φερόμενη ως τελεσθείσα πράξη αφορά περισσότερα θύματα. Αν μάλιστα δεν επιτευχθεί συμφωνία, η διαμεσολάβηση δεν είναι δυνατή.

Στις αστικές συνέπειες της ποινικής διαμεσολαβήσεως, ανήκουν όσα προβλέπονται στο άρθρο 14 του ν. 3500/2006. Σύμφωνα με αυτό, η συμφωνία των διαδίκων για την έναρξη της διαδικασίας ποινικής διαμεσολαβήσεως ισχύει ως συμβιβασμός, προφανώς υπό την έννοια της ΑΚ 871, ως προς τις χρηματικές αξιώσεις που γεννώνται από το έγκλημα (αδίκημα) ενδοοικογενειακής βίας. Αν εντός ζετίας από την αρχιοθέτηση της υποθέσεως (με διάταξη του εισαγγελέα) ο φερόμενος ως δράστης δεν συμμορφωθεί προς τους όρους της ποινικής διαμεσολάβησης, τότε αυτή μπορεί να ανατραπεί με πρωτοβουλία του παθόντος. Τούτο, έχει ιδιαίτερη πρακτική σημασία, αν οι αξιώσεις του παθόντος ήταν μεγαλύτερες, από όσες κάλυψε με τη συμφωνία ο φερόμενος, ως δράστης. Ο τελευταίος, δεν μπορεί να ανατρέψει τη συμφωνία, αλλά αν αυτό συμβεί συνεπεία αγωγής του θύματος, ο δράστης μπορεί να αναζητήσει, κατά τις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού, όσα επιπλέον κατέβαλλε, (εκτός από αυτά που αντιστοιχούν πράγματι στην αξίωση του θύματος) ή να συνυπολογίσει όσα έχει ήδη καταβάλει στο θύμα, βάσει της συμφωνίας για την κάλυψη των αξιώσεων του τελευταίου.

Μόνη, πάντως, η συμφωνία του παθόντος συζύγου για την έναρξη της ποινικής διαμεσολαβήσεως, δεν εμποδίζει την άσκηση αγωγής διαζυγίου⁶⁰ ή την υποβολή αιτήσεως συναινετικής λύσεως του γάμου ούτε

60. Δεν αποσβήνεται δηλαδή το δικαίωμα διαζυγίου, λόγω παροχής συγγνώμης από τον παθόντα σύζυγο στον δράστη-σύζυγο. Βεβαίως, δεν αποκλείεται η συμφωνία του παθόντος συζύγου για ποινική διαμεσολάβηση, σε συνδυασμό με άλλα περιστατικά, όπως η επάνοδος του δράστη στην οικογενειακή στέγη, η προ-

την πρόοδο, της τυχόν αρξάμενης ήδη δίκης και τη λύση του γάμου.

Τέλος, μετά την ολοκλήρωση της ποινικής διαμεσολαβήσεως αποκλείεται η ανατροπή της συμφωνίας, για οποιοδήποτε λόγο καθώς και η αναζήτηση των καταβληθέντων σε συμμόρφωση αυτής. Τα ίδια αποτελέσματα δε, επιφέρει και η λύση του γάμου μεταξύ των συζύγων εντός της τριετίας.

4. Διοικητικού δικαίου διατάξεις – Κοινωνική συμπαράσταση θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας

Το άρθρο 23 του ν. 3500/2006 κρίνεται ως ιδιαίτερης σπουδαιότητας για την πραγματική αρωγή της πολιτείας και της κοινωνίας σε μαθητές – θύματα ενδοοικογενειακής βίας. Ορίζεται λοιπόν, ότι εκπαιδευτικός της πρωτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ο οποίος, κατά την εκτέλεση του εκπαιδευτικού του έργου, με οποιονδήποτε τρόπο πληροφορείται ή διαπιστώνει ότι έχει διαπραχθεί σε βάρος μαθητή⁶¹ έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας⁶², ενημερώνει, χωρίς καθυστέρηση, τον διευθυντή της σχολικής μονάδας⁶³. Ο διευθυντής της σχολικής μονάδας ανακοινώνει δε, αμέσως, την αξιόποινη πράξη στον αρμόδιο εισαγγελέα, σύμφωνα με το άρθρο 37 § 1 του ΚΠΔ ή στην πλησιέστερη αστυνομική αρχή. Την ίδια υποχρέωση έχουν οι εκπαιδευτικοί και οι διευθυντές των ιδιωτικών σχολείων, καθώς και οι υπεύθυνοι των πάσης φύσεως Μονάδων Προσχολικής Αγωγής. Κατά την προδικασία και τη διαδικασία στο ακροατήριο, ο διευθυντής της σχολικής μονάδας, ο οποίος ανακοίνωσε την αξιόποινη πράξη στις παραπάνω αρμόδιες αρ-

σπάθεια για οικογενειακή επανένωση κλπ. να ερμηνευθούν ως παροχή συγγνώμης και άρα, ως απόσβεση του λόγου διαζυγίου.

61. Όχι απαραίτητα ανήλικου μαθητή, καθώς ο νόμος δεν απαιτεί ανηλικότητα εν προκειμένω.

62. Η ανωτέρω υποχρέωση του άρθρου 23 του ν. 3500/2006 δεν υφίσταται για τον εκπαιδευτικό, όταν αυτός διαπιστώνει ότι τελέσθηκε έγκλημα ενδοοικογενειακής βίας σε βάρος άλλου μέλους της οικογένειας, π.χ. σε βάρος της μητέρας μαθητή. Η υποχρέωση αυτή βέβαια υφίσταται, κατά τη γνώμη μας, βάσει του άρθρου 37 του ΚΠοινΔ.

63. Βλ. αναλυτ. Α. Καραμόσχογλου, Ν. 3500/2006 - Οι ποινικές ρυθμίσεις. Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, ΠοινΔνη 2010.1175 επ.

χές και ο εκπαιδευτικός, ο οποίος την πληροφορήθηκε ή τη διαπίστωσε, καλούνται να εξετασθούν ως μάρτυρες, μόνο αν η πληροφορία δεν αποδεικνύεται με οποιοδήποτε άλλο αποδεικτικό μέσο, παρά μόνο με τη δική τους κατάθεση⁶⁴.

Τέλος, ο έλληνας νομοθέτης εξέφρασε στο άρθρο 21 του ν. 3500/2006⁶⁵ την συμπαράσταση του προς τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας, ορίζοντας ότι αυτά δικαιούνται ηθικής συμπαράστασης και της αναγκαίας υλικής συμπαράστασης και συνδρομής από νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, που λειτουργούν ειδικά για τους σκοπούς αυτούς, υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, και από κοινωνικές υπηρεσίες των ΟΤΑ. Οι δε αστυνομικές αρχές που επιλαμβάνονται, στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων τους, υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας υποχρεούνται, εφόσον το ζητήσει το θύμα, να ενημερώσουν αυτό και τους παραπάνω φορείς, ώστε να παρασχεθεί αμέσως η απαραίτητη, κατά περίπτωση, αρωγή.

5. Κριτική

Το νομοθετικό- θεσμικό πλαίσιο για την ενδοοικογενειακή βία στην Ελλάδα, κρίνεται ως άρτιο και επαρκές. Αντίθετα, δεν κρίνεται επαρκής η πραγματική προστασία των θυμάτων, τουλάχιστον όπως την επιδίωξε ο νομοθέτης. Τούτο δεν οφείλεται στην «κακή» εφαρμογή του νόμου ούτε σε αμέλεια ή παραλείψεις των λειτουργών της δικαιοσύνης. Οφείλεται, όπως ήδη σημειώθηκε, στην απουσία των κατάλληλων υποστηρικτικών δομών και υπηρεσιών⁶⁶ που απαιτούνται για την ουσιαστική

64. Εισάγεται έτσι εξαίρεση στον γενικό κανόνα του άρθρου 327 § 1 ΚΠοινΔ, ότι ο εισαγγελέας οφείλει να κλητεύει στο ακροατήριο όλους τους ουσιώδεις μάρτυρες κατηγορίας και υπερασπίσεως.

65. Κατά την άποψη μου, η εν λόγω διάταξη αποτελεί ικανή νομική βάση για τη θεμελίωση αγωγίμης αξιώσεως στο πρόσωπο θύματος ενδοοικογενειακής βίας, ιδίως στο πλαίσιο ερμηνείας του ν. 3500/2006 στην κατεύθυνση της πραγματικής και όχι φαινομενικής αρωγής των θυμάτων.

66. Βλ. στα Πρακτικά Επιμορφωτικής Ημερίδας της 28ης.6.2007 συνδιοργανώσεως του Τμήματος Νομικής Ε.Κ.Π.Α. και του Εργαστηρίου Ποινικών & Εγκληματολογικών Ερευνών με θέμα: Ενδοοικογενειακή Βία: Προοπτικές μετά τον Ν. 3500/2006 (σ. 390-409), χρήσιμους καταλόγους φορέων ενασχολήσεως και αντιμε-

εφαρμογή του νόμου και στην ελλιπή μεταξύ τους διασύνδεση, καθώς και στον δυστυχώς υπαρκτό κοινωνικό στιγματισμό των (ούτως ή άλλως ελλιπώς ενημερωμένων) θυμάτων, την αποφυγή του οποίου τα ίδια (ευλόγως) επιδιώκουν, με αποτέλεσμα πλήθος σχετικών υποθέσεων να μην φτάνει ποτέ ενώπιον της δικαιοσύνης. Δεν πρέπει δε να λησμονείται, ότι η διστακτικότητα των θυμάτων να προσφύγουν στη δικαιοσύνη οφείλεται και στον φόβο τους περί επιδεινώσεως των σχέσεων τους με τον δράστη, ιδίως διότι (τα θύματα) διαπιστώνουν την απουσία των κατάλληλων προστατευτικών ή/και θεραπευτικών μηχανισμών, οι οποίοι θα διευκόλυναν την αποκατάσταση της ηρεμίας στην οικογένεια σε συνδυασμό με τις διοικητικής φύσεως αδυναμίες των σχετικών δημόσιων υπηρεσιών. Την αδυναμία, άλλωστε, πραγματικής λειτουργίας των (δημόσιων) βοηθητικών για την ποινική διαμεσολάβηση προγραμμάτων, επιδείνωσε η δημοσιονομική κρίση στην Ελλάδα και ο πλήρης ευτελισμός των κρατικών προνοιακών πολιτικών που ακολούθησε ως συνέπεια αυτής. Στις δε επαρχιακές πόλεις, οι σχετικές υποδομές είναι υποτυπώδεις

Από την αρχική εφαρμογή του νόμου 3500/2006 και εφεξής, καταγράφηκε πάντως σημαντική αύξηση, σε ποσοστό 29%, των καταγγελλομένων περιπτώσεων, αλλά όχι ικανοποιητική πορεία στην ενεργοποίηση του μηχανισμού της ποινικής διαμεσολάβησης, όπως αυτά απεικονίζονται στα αριθμητικά δεδομένα των 2 μεγαλύτερων Εισαγγελιών Πρωτοδικών της χώρας, ήτοι της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης⁶⁷.

Κατόπιν των ανωτέρω, είναι προφανές, ότι η βελτίωση της πραγματικής εφαρμογής του νόμου προϋποθέτει δράση τόσο κοινωνική όσο και οργανωτική. Έτσι, ως αναγκαία κρίνεται, πέραν όσων σημειώθηκαν παραπάνω και η δημιουργία ενός ευρύτερου δικτύου κέντρων υποδοχής, ψυχοκοινωνικής, οικονομικής και νομικής αρωγής των θυμάτων,

τωπίσεως γυναικών θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας - θεμάτων που αφορούν την οικογένεια και το παιδί, κατάλογο κέντρων ψυχολογικής υποστήριξης ιδιωτικού δικαίου, υπηρεσιών κοινωνικής πρόνοιας και παιδικής προστασίας-διευθύνσεων κοινωνικής πρόνοιας, κοινωνικών υπηρεσιών Δήμων, υπηρεσιών επιμελητών ανηλίκων, καθώς και κατάλογο άλλων οργανισμών και κυβερνητικών οργανώσεων.

67. Βλ. Δ. Ζημιανίτη, ΠοινΔνη 2011.1212 επ.

καθώς και η ανάπτυξη προγραμμάτων συνεχούς κατάρτισης του εμπλεκόμενου προσωπικού, ήτοι εισαγγελικών, δικαστικών και κοινωνικών λειτουργών, αλλά και των εκπαιδευτικών και των αστυνομικών. Η ειδική δε (σεμιναριακή ή μέσω εκδόσεως σχετικών εγχειριδίων⁶⁸ κλπ.) εκπαίδευση των εμπλεκόμενων με το φαινόμενο λειτουργών, όπως οι εκπαιδευτικοί και τα αστυνομικά όργανα, θα ήταν παραπάνω από επιθυμητή.

III. Κυπριακή έννομη τάξη

1. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Σε αντίθεση με την ελληνική νομοθεσία, στην κυπριακή έννομη τάξη το νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση και καταστολή της βίας στην οικογένεια δεν συγκεντρώνεται σε ένα νομοθέτημα. Ειδικότερα, από το έτος 1990 και δυνάμει, τουλάχιστον 5 νόμων, τα Επαρχιακά Δικαστήρια ποινικής δικαιοδοσίας και τα Οικογενειακά Δικαστήρια αναλαμβάνουν να επιλύσουν τις ποινικές και αστικές (αντίστοιχα) διαφορές, που δημιουργούνται, λόγω εμφανίσεως περιστατικών βίας στο οικογενειακό περιβάλλον⁶⁹. Οι σχετικές με την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας διατάξεις των εν λόγω (κυπριακών) νόμων, επιχειρείται να παρουσιαστούν στην παρούσα μελέτη με ταυτόχρονες κριτικές επισημάνσεις.

2. Ποινική καταστολή της ενδοοικογενειακής βίας - Ο περί βίας στην οικογένεια νόμος 119 (I) του 2000 (πρόληψη και προστασία θυμάτων)

Στο πλαίσιο της κυπριακής νομοθεσίας, οι ποινικού δικαίου ρυθμίσεις αναφορικά με τη βία στην οικογένεια περιέχονται στον νόμο 119 (I) του 2000 περί βίας στην οικογένεια (πρόληψη και προστασία θυμά-

68. Όπως είχε πράξει το (τότε) Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως, κατά τον χρόνο θεσπίσεως του ν. 3500/2006, ήτοι το έτος 2005. Το εν λόγω εγχειρίδιο προοριζόταν προς χρήση των αστυνομικών υπαλλήλων και αφορούσε στον χειρισμό υποθέσεων ενδοοικογενειακής βίας.

69. Σημειώνεται ότι Κύπρος έχει υιοθετήσει Εθνικό Σχέδιο Δράσεως για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας στην οικογένεια (2010-2015).

των)⁷⁰, όπως αυτός ισχύει μετά τις τροποποιήσεις που επέφερε ο ν. 212 (Ι) του 2004. Στην υπόθεση *Γενικός Εισαγγελέας ν. Γεωργίου*⁷¹, σημειώθηκε χαρακτηριστικά ότι η αύξηση που παρατηρείται στην εμφάνιση περιστατικών βίας στην οικογένεια, κατέστησε αναγκαία την αντιμετώπιση του «κοινωνικά απαράδεκτου αυτού φαινομένου» με τη θέσπιση του περί βίας στην οικογένεια νόμου. Οι αυστηρές ποινές που προβλέπει ο εν λόγω νόμος, καθιστούν τα εγκλήματα βίας στην οικογένεια ακόμη πιο σοβαρά από ανάλογα εγκλήματα εναντίον προσώπων, τα οποία βρίσκονται έξω του κύκλου της οικογένειας και η τιμωρία τους προβλέπεται από τον ΠΚ. Η διάκριση είναι εμφανής. Η αποδοκιμασία του κοινωνικού συνόλου προς τους ενόχους αδικημάτων βίας στην οικογένεια, εκφράζεται μέσω της αυστηρότερης ποινής που προβλέπει ο νόμος, ενώ ταυτόχρονα επιδιώκεται, μέσω της ποινής, και η εξυπηρέτηση του σκοπού της αποτροπής. Περαιτέρω, στην υπόθεση *Γενικός Εισαγγελέας ν. Γεωργίου*⁷², σημειώνονται συγκεκριμένα τα εξής: «*Η σοβαρότητα εγκλημάτων βίας στην οικογένεια είναι αυτόδηλη. Εκτός από το τραύμα που επιφέρουν, τείνουν να πλήξουν τη συνοχή της οικογένειας και την υπόσταση των μελών της. Χρήση βίας από το σύζυγο κατά της συζύγου του αποτελεί ιδιαίτερη πτυχή εγκλημάτων βίας στην οικογένεια, τα οποία έχουν ως γενεσιουργό αιτία τη χρήση βίας ως μέσο επιβολής της θέλησης του συζύγου επί της συζύγου του και την κυριαρχία του στην οικογένεια, με έρεισμα τη σωματική του δύναμη. Η βία αντικαθιστά το λόγο και η ισχύς τη λογική. Εξαρθρώνεται το κλίμα ισότητας που πρέπει να χαρακτηρίζει τις σχέσεις των συζύγων - (βλ. Κούλλουρος ν. Κούλλουρου & άλλου (1989) 1 Α.Α.Δ.(Ε) 50). Η άσκηση βίας από το σύζυγο εις βάρος της συζύγου του αποτελεί ανάθεμα για τις συζυγικές σχέσεις και πλήττει τον πυρήνα της οικογένειας. Τέτοια συμπεριφορά δεν γίνεται ανεκτή. Πρέπει να εκριζωθεί από την οικογένεια.»*

Χαρακτηριστικό είναι επίσης και το απόσπασμα από την απόφαση

70. Ο οποίος αντικατέστησε τον παλαιότερο νόμο 47 (Ι)/1994 περί βίας στην οικογένεια (πρόληψη και προστασία θυμάτων).

71. (2001) 2 ΑΑΔ 272.

72. (2002) 2 ΑΑΔ 464, βλ. συγκεκριμένα στη σ.469.

*Γενικός Εισαγγελέας ν. Ιωάννου*⁷³, όπου υπογραμμίζονται τα εξής: «*Η ιδιαίτερη αυστηρότητα με την οποία θα πρέπει να αντιμετωπίζεται η άσκηση βίας σε μέλος της οικογένειας κατηγορουμένου, τονίστηκε και στην υπόθεση Γενικός Εισαγγελέας ν. Γεωργίου, Ποιν. Εφ. 7012 ημερ. 11.4.2001. Είναι αδιανόητο κάποιος να κακοποιείται στο οικογενειακό σπίτι που αποτελεί το καταφύγιο του και όπου θα έπρεπε να βρίσκει προστασία και στοργή*».

Περαιτέρω, στα άρθρα 2 και 3 του ως άνω νόμου, περιέχονται εννοιολογικοί προσδιορισμοί και οριοθετείται η έννοια της βίας και το πεδίο εφαρμογής της⁷⁴.

Στο άρθρο 2 λοιπόν, υπολαμβάνεται, μεταξύ άλλων, ότι, εκτός αν από το ίδιο το κείμενο του νόμου προκύπτει διαφορετική έννοια, «*ανήλικο πρόσωπο*» σημαίνει πρόσωπο το οποίο δεν έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του, «*Δικαστήριο*» σημαίνει αρμόδιο δικαστήριο που ασκεί ποινική δικαιοδοσία, «*μέλος της οικογένειας*» σημαίνει (α) άντρα και γυναίκα⁷⁵ που είτε έχουν συνάψει νόμιμο γάμο ανεξάρτητα αν ο γάμος υφίσταται ή όχι⁷⁶, είτε συζούν⁷⁷ ή συζούσαν ως

73. (2003) 2 Α.Α.Δ. 534· Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, αρ. υποθ. 23435/12/17.01.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας ν. Ν.Π.*, www.cylaw.org· Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας (Δικαστής Φ. Καπετάνιου), αρ. υποθ. 123/14/29.1.2015.

74. Βλ. ενδεικτικά από τις αποφάσεις των Κυπριακών Ποινικών Δικαστηρίων: Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, (αθωωτική ενδιάμεση απόφαση), αρ. υποθ. 11383/13/11.4.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Ν.Β.*, www.cylaw.org· Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ. υποθ. 23186/14/17.10.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Λ.Μ.*, www.cylaw.org· Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, αρ. υποθ. 23435/12/17.01.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας ν. Ν. Π.*, www.cylaw.org· Επαρχιακό Δικαστήριο Λευκωσίας, αρ. υποθ. 175/2014/9.4.2014 (πρόκληση σωματικής βλάβης σε τέκνο της συντρόφου του δράστη, με την οποία αυτός συζούσε ως ανδρόγυνο), *Αστυνομικός Διευθυντής Λευκωσίας ν. Μ.Δ.*, www.cylaw.org.

75. Επομένως, δεν καταλαμβάνονται από τον νόμο αυτό, τα ομόφυλα ζευγάρια.

76. Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ. υποθ. 23186/14/17.10.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Λ.Μ.*, www.cylaw.org.

77. Επομένως, ο εν λόγω νόμος καταλαμβάνει και τους (ετερόφυλους) συντρόφους σε ελεύθερη ένωση, οι οποίοι συζούν ή συζούσαν.

ανδρόγυνο, (β) γονείς των προσώπων που αναφέρθηκαν προηγουμένως, (γ) τέκνα των προσώπων που αναφέρονται στην περίπτωση (α), ανεξάρτητα αν αυτά είναι φυσικά ή υιοθετημένα τέκνα του ενός ή και των δύο εν λόγω προσώπων καθώς και τα εγγόνια των προσώπων που αναφέρονται στην περίπτωση (α), (δ) κάθε πρόσωπο το οποίο διαμένει με οποιοδήποτε από τα ως άνω πρόσωπα και «οικογενειακή κατοικία», σημαίνει το μέρος όπου το θύμα της βίας έχει τη συνήθη διαμονή του, ανεξάρτητα από το σε ποιον από τους δύο συζύγους ή άλλους ενόικους αυτή ανήκει ή ανεξάρτητα από τα ποσοστά ιδιοκτησίας.

Ο εννοιολογικός προσδιορισμός και το πεδίο εφαρμογής της «βίας» συναντάται στο άρθρο 3 του ως άνω νόμου, όπου στην πρώτη παράγραφο του ορίζεται ότι: «*Βία, για τους σκοπούς του Νόμου αυτού, σημαίνει οποιαδήποτε πράξη, παράλειψη ή συμπεριφορά με την οποία προκαλείται σωματική, σεξουαλική ή ψυχική βλάβη σε οποιοδήποτε μέλος της οικογένειας από άλλο μέλος της οικογένειας και περιλαμβάνει και τη βία που ασκείται με σκοπό την επίτευξη σεξουαλικής επαφής χωρίς τη συγκατάθεση του θύματος, καθώς επίσης και τον περιορισμό της ελευθερίας του*». Αξιοσημείωτη είναι εν προκειμένω, η ευρύτητα του εν λόγω ορισμού, ώστε μπορούν να περιληφθούν στην έννοια της βίας, πλήθος πράξεων, παραλείψεων ή συμπεριφορών.

Περαιτέρω, στο άρθρο 3 § 2 ορίζεται ότι ανεξάρτητα από την παραπάνω ερμηνεία του όρου «βία», στην έννοια αυτή εμπίπτουν και τα αδικήματα που αναφέρονται στα άρθρα 4 § 2 και § 5 του εν λόγω νόμου καθώς και το αδίκημα της αιμομιξίας, (άρθρο 147 του ΚυπρΠΚ). Βία αποτελεί δε κατά το άρθρο 3 § 3 του προκειμένου νόμου και πράξη ή συμπεριφορά η οποία συνιστά βία, κατά τα ανωτέρω οριζόμενα ή αδίκημα, με βάση τα άρθρα 175 (κτηνοβασία) και 177 (ανήθικες προβολές) του ΚυπρΠΚ, όταν διαπράττεται κατά την παρουσία ανήλικου μέλους της οικογένειας. Η προκειμένη περίπτωση, θεωρείται βία η οποία ασκείται εναντίον του εν λόγω ανήλικου, εφόσον δύναται να προκαλέσει σ' αυτό ψυχική βλάβη. Όποιος μάλιστα ασκεί βία με βάση τα παραπάνω, διαπράττει αδίκημα, το οποίο τιμωρείται, εκτός από την περίπτωση της κοινής επιθέσεως (που τιμωρείται με 2ετή φυλάκιση και στην περίπτωση που σε άλλο ή στον προκειμένο νόμο προβλέπεται

αυστηρότερη ποινή), με ποινή φυλακίσεως μέχρι 5 έτη ή με χρηματική ποινή μέχρι τρεις χιλιάδες λίρες ή και με τις δύο αυτές ποινές.

Ο νόμος 119/2000⁷⁸ περιέχει και διάταξη (άρθρο 4) υπό τον τίτλο: «*Άκρως σοβαρή βία*», όπου απαριθμούνται αδικήματα βασιζόμενα σε άρθρα του ΚυπρΠΚ, τα οποία όταν διαπράττονται από ένα μέλος της οικογένειας σε βάρος άλλου μέλους, έχουν αυξημένη ποινική απαξία και θεωρούνται δικαίως, για τους σκοπούς του εν λόγω νόμου, αυξημένης σοβαρότητας. Έτσι, το Δικαστήριο δύναται να επιβάλει στις περιπτώσεις αυτές τις αυξημένες ποινές που προβλέπονται σε σχετική στήλη του άρθρου 4, αντί τις ποινές, οι οποίες προβλέπονται στα αντίστοιχα άρθρα του ΚυπρΠΚ⁷⁹. Ενδεικτικά μόνο αναφέρονται εδώ, η πε-

78. Βλ. Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, (αθωωτική ενδιάμεση απόφαση), αρ. υποθ. 11383/13/11.4.2014, *Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Ν.Β.*, www.cylaw.org.

79. Βλ. Θ.Θ. ν. *Αστυνομίας*, (2008) 2 Α.Α.Δ. 575/17.7.2008 (έφεση εναντίον ποινής), όπου το Ανώτατο Δικαστήριο έλαβε υπόψη του για την αντικατάσταση ποινής στερητικής της ελευθερίας σε πρόστιμο, τα εξής: «3. Στην προκειμένη περίπτωση, η επίθεση δεν ήταν ιδιαίτερα σφοδρή, δεν συνέβη στην παρουσία άλλων μελών της οικογένειας και ιδιαίτερα των παιδιών ούτε και στην παρουσία άλλων ατόμων, ώστε οι επιπτώσεις στην προσωπικότητα της παραπονούμενης να έχουν τη διάσταση που προσλαμβάνει η χρήση βίας από το σύζυγο κατά της συζύγου η οποία έχει σαν αποτέλεσμα την προσβολή και την καταρράκωση της αξιοπρέπειας της συζύγου και πλήττει το θεμελιώδες δικαίωμα της σωματικής της ακεραιότητας. 4. Το πρωτόδικο Δικαστήριο δεν συνεκτίμησε ορθά τις προσωπικές περιστάσεις του εφεσείοντος. Το λευκό ποινικό του μητρώο, τη συναισθηματική του φόρτιση λόγω της διάλυσης του γάμου του, την παραδοχή, τη μεταμέλειά του και το γεγονός ότι αυτός ως μόνιμος επιλοχίας στην Εθνική Φρουρά, θα αντιμετωπίσει πειθαρχική διαδικασία με αβέβαιο αποτέλεσμα. 5. Η επιλογή, στην προκειμένη περίπτωση, ποινής στερητικής της ελευθερίας του εφεσείοντος είναι λανθασμένη και θα πρέπει να αντικατασταθεί με ποινή προστίμου». Στο ίδιο πλαίσιο και η *L.S. ν. Αστυνομίας*, (2012) 2 Α.Α.Δ. 627/19.10.2012 (έφεση εναντίον ποινής). Βλ. ακόμη, Επαρχιακό Δικαστήριο Πάφου, αρ. υποθ. 10419/27.11.2013, *Αστυνομικός Διευθυντής Πάφου ν. Π.Π.*, (πρόκληση πραγματικής σωματικής βλάβης στη σύζυγο), www.cylaw.org, όπου το δικαστήριο αποφάνθηκε ως εξής: «Σίγουρα η συμπεριφορά του κατηγορουμένου είναι καταδικαστέα και ασφαλώς δεν αρμόζει στην ταυτότητα του καλού οικογενειάρχη και ατόμου που χαίρει εκτίμησης στην κοινωνία. Οι συγκεκριμένες πράξεις του δεν τον τιμούν αλλά αντίθετα ο ίδιος μόνο ντροπή θα πρέπει να αισθάνεται γι'

ρίπτωση ε' αναφορικά με το αδίκημα της διαφθοράς νεαρής γυναίκας ηλικίας 13 έως 16 ετών (154 ΚυπρΠΚ), που όταν τελείται σε βάρος μέλους οικογένειας, η ποινή φυλακίσεως αυξάνεται από 2 σε 10 έτη και η περίπτωση η' σε σχέση με το αδίκημα της συνουσίας δια βίας (172 ΚυπρΠΚ), σε βάρος μέλους οικογένειας, όπου η ποινή φυλακίσεως αυξάνεται από 14 έτη σε ισόβια φυλάκιση.

Τέλος, σε ξεχωριστή διάταξη, (άρθρο 5), ρυθμίζεται το αδίκημα του βιασμού και της απόπειρας βιασμού συζύγου από σύζυγο. Ως προς τα αδικήματα αυτά, μπορεί μάλιστα να θεωρηθεί ότι έχουν διαπραχθεί από σύζυγο εναντίον συζύγου, αν, με βάση τα γεγονότα της υποθέσεως, θα στοιχειοθετούνταν επίσης και στην περίπτωση, κατά την οποία ο δράστης και το θύμα δεν ήταν σύζυγοι. Τιμωρούνται δε σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 144 -146 του ΚυπρΠΚ.

Το τρίτο μέρος του ν. 119 (Ι) του 2000 (άρθρα 6-8), αφορά σε θεσμούς βοηθητικούς, καθοδηγητικούς και συμβουλευτικούς με στόχο την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, την καταγγελία των σχετικών περιστατικών και συμπεριφορών από τους παθόντες, την προστασία των τελευταίων και την ενεργοποίηση των αστυνομικών και δικαστικών αρχών για την κίνηση των σχετικών δικαστικών διαδικασιών

αυτά που προκάλεσε στη σύζυγο του. Θα πρέπει ο κατηγορούμενος να είναι ψυχραιμότερος και να ελέγχει τον θυμό του ιδιαίτερα με τα μέλη της οικογένειας του. Ανεξαρτήτως όμως αυτού, από τα ενώπιον μου στοιχεία, εκτιμώ ότι η παρούσα υπόθεση εμπίπτει στη περίπτωση όπου αντιμετωπίζεται με ευνοϊκότερο φακό καθότι η επίθεση δεν ήταν έντονη ή σφοδρή, δεν είχε το στοιχείο του προσχεδιασμού, δεν διεξήχθη στην παρουσία των ανήλικων τέκνων ή άλλων τρίτων προσώπων, χωρίς να εμπλέκονται σοβαρά τραύματα και με συμφιλίωση και πλήρη αποκατάσταση των σχέσεων μεταξύ του κατηγορουμένου και της συζύγου του. Σταθμίζοντας όλα όσα εκτίθενται πιο πάνω περιλαμβανομένου των δεδομένων που αφορούν την παρούσα υπόθεση και ιδιαίτερα τα γεγονότα που περιβάλλουν τη διάπραξη, κρίνω ότι η αρμόζουσα, υπό τις περιστάσεις, ποινή που θα πρέπει να επιβληθεί στον κατηγορούμενο είναι αυτή της χρηματικής, το ύψος της οποίας αντανακλά όλα τα πιο πάνω περιλαμβανομένου των ελαφρυντικών παραγόντων»· Επαρχιακό Δικαστήριο Λεμεσού, αρ. υποθ. 7385/08/30.12.2009, Αστυνομικός Διευθυντής Λεμεσού ν. Ι.Ο. (άσκηση βίας στην εν διαστάσει σύζυγο παρουσία των ανήλικων μελών της οικογένειας κατά παράβαση των άρθρων 2 & 3 του περί βίας στην οικογένεια (πρόληψη και προστασία θυμάτων νόμου), www.cylaw.org.

απονομής δικαιοσύνης. Πρόκειται ειδικότερα, για τον θεσμό του Οικογενειακού Συμβούλου (άρθρο 6), τις Συμβουλευτικές Επιτροπές (άρθρο 7) και τις Πολυθεματικές Ομάδες (άρθρο 8)⁸⁰.

Η Συμβουλευτική Επιτροπή για την πρόληψη και καταπολέμηση της βίας στην οικογένεια, συστήθηκε το έτος 1996, βάσει του άρθρου 16 του προκείμενου νόμου με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου. Αποστολή της Συμβουλευτικής Επιτροπής, όπως προκύπτει και από το σχετικό πεδίο της ιστοσελίδας της (<http://www.familyviolence.gov.cy>)⁸¹,

80. Οι θεσμοί αυτοί, δεν προβλέπονται στον ελληνικό νόμο περί ενδοοικογενειακής βίας.

81. Βλ. επίσης: α) την ιστοσελίδα www.domviolence.org.cy του Συνδέσμου για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της βίας στην οικογένεια (ΣΠΑΒΟ) (βοηθητική γραμμή 1440), όπου προσφέρεται βοήθεια τόσο σε θύματα όσο και σε πρόσωπα που ασκούν βία, β) την ιστοσελίδα www.police.gov.cy του γραφείου χειρισμού θεμάτων βίας στην οικογένεια και κακοποιήσεως ανηλίκων της Κυπριακής Αστυνομίας και γ) την ιστοσελίδα www.uncrcpc.org (Οργανισμός Hope for Children-UNCRP Policy Center). Βλ. ακόμη την ιστοσελίδα <http://www.law.gov.cy/Law/lawoffice> του γραφείου της Γενικής Εισαγγελίας, η οποία επιδεικνύει ιδιαίτερη ευαισθησία στο χειρισμό υποθέσεων βίας στην οικογένεια. Όπως προκύπτει από την εν λόγω ιστοσελίδα, με εγκύκλιο του Γενικού Εισαγγελέα με αρ. Φακ. 50 (Γ)/1992/ Ν. 42/11.6.1998, κάθε κρατικός υπάλληλος, όπως Λειτουργός Ευημερίας, Αστυνομικός, Γιατρός, Ψυχίατρος, Ψυχολόγος, Καθηγητής, Δάσκαλος, Επισκέπτρια Υγείας στην αντίληψη του όποιου περιέρχεται υπόθεση βίας ή πιθανής βίας στην οικογένεια υποχρεούται να υποβάλει αναφορά στον Γενικό Εισαγγελέα σε διάστημα 7 ημερών. Πρόκειται για πρόβλεψη ανάλογη με την ρύθμιση του άρθρου 23 του (Ελληνικού) ν. 3500/2006. Στο Γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα έχει ορισθεί 4μελής μάλιστα Ομάδα Νομικών Λειτουργών για θέματα Βίας στην Οικογένεια (η Ομάδα Βίας στην Οικογένεια) τα μέλη της οποίας εξετάζουν τις πιο πάνω αναφορές και τις παραπέμπουν, όπου χρειάζεται, στις αρμόδιες κυβερνητικές υπηρεσίες για τον κατάλληλο χειρισμό. Δυστυχώς, πάντως, στην πράξη τούτο δεν εφαρμόζεται, λόγω του αυξημένου φόρτου εργασίας των Λειτουργών του Γραφείου του Γενικού Εισαγγελέα. Η αστυνομία αποστέλλει στη Νομική Υπηρεσία όλους τους (αστυνομικούς) φακέλους που ετοιμάζονται αναφορικά με υποθέσεις βίας στην οικογένεια, για λήψη οδηγιών σε σχέση με το αν θα καταχωρηθεί ποινική δίωξη εναντίον του κατηγορουμένου και για την διατύπωση των κατηγοριών. Σε περίπτωση προβλήματος ή απορίας για τον χειρισμό υποθέσεως οι αστυνομικοί ανακριτές υποθέσεων βίας στην οικογένεια, κατά την ποινική διερεύνηση, όπως και οι δημόσιοι κατηγοροί που

υπάγονται στην Γενική Εισαγγελία, οι οποίοι κατά κανόνα παρουσιάζουν τις υποθέσεις βίας στην οικογένεια στο Επαρχιακό Δικαστήριο, ζητούν έγκαιρα τη βοήθεια του γραφείου του Γενικού Εισαγγελέα. Τις ιδιαίτερα δύσκολες υποθέσεις βίας στην οικογένεια χειρίζεται στο Δικαστήριο, όπου είναι δυνατό, νομικός λειτουργός, μέλος της Ομάδας Βίας στην Οικογένεια. Τις υποθέσεις βίας στην οικογένεια που παραπέμπονται στο Κακουργιοδικείο τις χειρίζονται, νομικοί λειτουργοί της Ομάδας. Όπου κρίνεται από τις αρμόδιες υπηρεσίες ότι, ως αποτέλεσμα βίας στην οικογένεια, ο θύτης ή ανήλικα μέλη της θα πρέπει να απομακρυνθούν από την οικογένεια, οι δημόσιοι κατήγοροι ή οι οικογενειακοί σύμβουλοι αναλαμβάνουν την εξασφάλιση από το Δικαστήριο σχετικού διατάγματος με βάση τις πρόνοιες του Περί Βίας στην Οικογένεια Νόμου του 2000 (Ν.119/(1)2000, άρθρα 21, 22 και 23) καθώς και του Περί Σχέσεων Γονέων και Τέκνων Νόμου (Ν. 216/1990, άρθρα 18-21). Οι προσπάθειες γίνονται πρώτα για απομάκρυνση-αποκλεισμό του θύτη. Κάθε υπόθεση βίας στην οικογένεια εκδικάζεται «*κεκλεισμένων των θυρών*», κατ' εφαρμογή των άρθρων 18(1)(α), 34 και 35 του πιο πάνω νόμου. Κατά την εξέταση υποθέσεων βίας στην οικογένεια η αστυνομία και όλοι οι αρμόδιοι κρατικοί λειτουργοί είναι υποχρεωμένοι να τηρούν πλήρη εχεμύθεια άλλως παραβαίνουν τις πρόνοιες του άρθρου 35 του πιο πάνω νόμου και διώκονται ποινικά. Η λήψη καταθέσεων από θύματα βίας γενικά και ιδιαίτερα από παιδιά κάτω των 10 ετών συστήνεται να αποφεύγεται. Όπου δε αυτό είναι αναγκαίο, γίνεται μετά από συνεννόηση με την Ομάδα η οποία, όπου χρειάζεται, καλεί διατμηματική σύσκεψη ή συμβουλευεται αρμόδιους λειτουργούς του Παιδοψυχιατρικού Τμήματος του Υπουργείου Υγείας και Οικογενειακούς Συμβούλους του Τμήματος Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας. Τα μέλη της Ομάδας συνεργάζονται με οποιονδήποτε κρατικό υπάλληλο όπως ο αστυνομικός, ο κοινωνικός λειτουργός, ο καθηγητής, ο δάσκαλος, ο γιατρός ο οποίος μπορεί να απευθύνεται σε αυτά για συμβουλές, ως προς τον χειρισμό υποθέσεως βίας η οποία περιήλθε σε γνώση του. Βλ. τέλος, την επί του ζητήματος της ενδοοικογενειακής βίας στην Κύπρο, έκθεση του *Μεσογειακού Ινστιτούτου Μελετών Κοινωνικού Φύλου (MIGS)* με την οικονομική στήριξη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Πρόγραμμα Δάφνη III, ως αποτέλεσμα ενός ερευνητικού προγράμματος με τίτλο: «*Δράση κατά της ενδοοικογενειακής βίας-Αναπτύσσοντας ένα σύστημα στήριξης των θυμάτων ενδοοικογενειακής βίας - Έρευνα χαρτογράφησης στην Κύπρο: Εφαρμογή της νομοθεσίας περί ενδοοικογενειακής βίας, των πολιτικών και του υπάρχοντος συστήματος στήριξης των γυναικών θυμάτων*», (Δεκέμβριος 2010), όπου μεταξύ άλλων περιγράφονται τα κύρια χαρακτηριστικά και οι πρόσφατες τάσεις στην ενδοοικογενειακή βία, το νομικό πλαίσιο και οι πολιτικές στην Κύπρο, αναπτύσσονται πρωτοβουλίες ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης, πρωτοβουλίες που στοχεύουν στα σχολεία, αλλά και διατμηματικές πρωτοβουλίες και εξηγείται ο ρόλος των υπηρεσιών κοινωνικής ευημερίας, της αστυνομίας, των υπηρεσιών

είναι η «καλύτερη» εφαρμογή του ως άνω νόμου σε συνεργασία με τους αρμόδιους κρατικούς και εθελοντικούς φορείς, και ο ελπιδοφόρος πλην μεγαλεπήβολος στόχος «να επιτευχθεί το συντομότερο δυνατό η ολοκληρωμένη πρόληψη και ολική εξάλειψη της βίας στην οικογένεια». Στις αρμοδιότητες της Επιτροπής, ανήκει η παρακολούθηση του προβλήματος της βίας στην οικογένεια στην Κύπρο, η ενημέρωση και διαφώτιση του κοινού και των επαγγελματιών με διάφορα μέσα, περιλαμβανομένων ειδικών συνεδρίων, επιμορφωτικών προγραμμάτων και σεμιναρίων, η προώθηση σχετικών επιστημονικών ερευνών και η παρακολούθηση της αποτελεσματικότητας των σχετικών με την ενδοοικογενειακή βία υπηρεσιών, καθώς και η εφαρμογή και τήρηση της σχετικής νομοθεσίας.

Στο τέταρτο μέρος του νόμου 119/2000 και δη στα άρθρα 9-14, σχετικά με τις καταθέσεις μαρτύρων και θύματος βίας μετά από καταγγελία, περιλαμβάνονται αναλυτικές διατάξεις ως προς την λήψη της καταθέσεως του θύματος, τις οπτικογραφημένες καταθέσεις και τους κανόνες λήψεως τους από αστυνομικούς, τις εξουσίες του δικαστηρίου να μην επιτρέψει παρουσίαση μέρους καταθέσεως, αλλά και να επιτρέψει κύρια εξέταση καθώς και να αποδέχεται, ως μαρτυρία, άμεση καταγγελία από θύμα αδικήματος βίας.

Το πέμπτο μέρος του νόμου (άρθρα 15-20) περιέχει δικονομικής και αποδεικτικής φύσεως διατάξεις, οι οποίες αφορούν στην εκδίκαση των υποθέσεων και στις μαρτυρίες, ήτοι σε ζητήματα ταχείας εκδικάσεως, ενισχυτικής μαρτυρίας, καταθέσεως ψυχιάτρου ή ψυχολόγου, αποτροπής εκφοβισμού θύματος ή μάρτυρα, ελέγχου της αντεξετάσεως ανηλίκων ή άλλων θυμάτων βίας και εξέταση ως «ικανού» μάρτυρα, συζύγου κατηγορουμένου για αδίκημα βίας, τόσο όταν ο σύζυγος είναι το θύμα της βίας, όσο και όταν το θύμα της βίας είναι άλλο μέλος της οικογένειας, οπότε τότε ο σύζυγος είναι «εξαναγκάσιμος μάρτυρας»

υγείας και των γυναικείων και μη κυβερνητικών οργανώσεων στην Κύπρο. Επιπλέον, γίνεται αναφορά στις (μη δημόσιες) μονάδες έκτακτης ανάγκης και τα καταφύγια γυναικών στην Κύπρο, αναφέρονται προγράμματα για τους θύτες και εξηγείται ο ρόλος των νομικών υπηρεσιών και της προσφερόμενης νομικής βοήθειας στα θύματα, αλλά και παρατίθενται χρήσιμα σχετικά συμπεράσματα.

Το έκτο μέρος του νόμου περιλαμβάνει 5 άρθρα (άρθρα 21-25) σχετικά με την έκδοση διαταγμάτων από δικαστήριο ποινικής δικαιοδοσίας και μια εναλλακτική δυνατότητα μεταχείρισεως του κατηγορούμενου για αδίκημα ενδοοικογενειακής βίας και πάλι πάντως με απόφαση του δικαστηρίου.

Ρυθμίζονται λοιπόν: α) το διάταγμα απομακρύνσεως ανηλίκου, β) το προσωρινό διάταγμα αποκλεισμού υπόπτου ή απομακρύνσεως του θύματος, γ) το διάταγμα αποκλεισμού και δ) η κηδεμονία ή αναστολή φυλακίσεως με ειδικούς όρους.

Το διάταγμα απομακρύνσεως ανήλικου ρυθμίζεται στο άρθρο 21 του ν. 119/2000. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο δύναται, κατά ή μετά την εκδίκαση υποθέσεως βίας με θύμα ανήλικο πρόσωπο, να διατάξει για οποιαδήποτε χρονική περίοδο κρίνει αναγκαία, την απομάκρυνση του εν λόγω θύματος και την τοποθέτησή του σε ασφαλές μέρος ή την ανάθεση της φροντίδας του στο Διευθυντή Υπηρεσιών Κοινωνικής Ευημερίας του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων. Το δικαστήριο μπορεί επίσης να εκδώσει προσωρινό διάταγμα περί της απομακρύνσεως του ανήλικου θύματος, κατά το άρθρο 22 του ίδιου νόμου.

Το προσωρινό διάταγμα αποκλεισμού υπόπτου ή απομακρύνσεως θύματος του άρθρου 22 προβλέπει ότι το δικαστήριο μπορεί, κατόπιν αιτήσεως μέλους της οικογένειας ή της αστυνομίας ή του κατηγορούμενου ή του Γενικού Εισαγγελέα της Δημοκρατίας ή του Οικογενειακού Συμβούλου ή άλλου προσώπου, το οποίο ενεργεί για λογαριασμό οποιουδήποτε απ' αυτούς, να εκδώσει προσωρινό διάταγμα αποκλεισμού του υπόπτου ή απομακρύνσεως ανήλικου θύματος, μέχρι την καταχώριση και εκδίκαση ποινικής υποθέσεως εναντίον του κατηγορούμενου για ποινικό αδίκημα βίας. Ο νόμος δεν ορίζει από πού γίνεται η απομάκρυνση του θύματος και ποιο είναι το ασφαλές μέρος στο οποίο «τοποθετείται», προφανώς όμως το θύμα απομακρύνεται από το βίαιο οικογενειακό περιβάλλον και «προστατεύεται»⁸² σε στέγη ή ξενώνα φιλοξενίας ή σε μέρος που υποδεικνύει η αρμόδια κοινωνική υπηρεσία.

82. Ο όρος «προστατεύεται» προτιμάται αντί του αδόκιμου «τοποθετείται».

Το δικαστήριο εκδίδει το προσωρινό διάταγμα αποκλεισμού υπόπτου ή απομακρύνσεως θύματος σε οιονδήποτε χρόνο, αφού υποβληθεί αίτηση, η οποία συνοδεύεται από ένορκη δήλωση του θύματος ή, στην περίπτωση ανήλικου θύματος, ένορκη δήλωση οποιουδήποτε προσώπου, που είναι σε θέση να έχει άμεση γνώση των γεγονότων ή από οποιαδήποτε άλλα αποδεικτικά στοιχεία, τα οποία δημιουργούν εκ πρώτης όψεως κίνδυνο ασκήσεως ή επαναλήψεως βίας, περιλαμβανομένων και καταθέσεων του θύματος ή άλλων προσώπων σε οποιαδήποτε μορφή, πιστοποιητικών, βεβαιώσεων και άλλων αποδεικτικών στοιχείων, βάσει νόμου.

Το προσωρινό διάταγμα ισχύει για περίοδο μέχρι 8 ημερών από την ημέρα επιδόσεως του στον «ύπopto», κατά την ακριβή διατύπωση του νόμου, και είναι επιστρεπτό στο δικαστήριο εντός της περιόδου αυτής σε ώρα και ημέρα που θα ορίσει ο πρωτοκολλητής. Κατά την ορισμένη από τον πρωτοκολλητή ημέρα και ώρα το δικαστήριο ακούει τον «ύπopto» ή και κάθε επηρεαζόμενο ή ενδιαφερόμενο πρόσωπο που θα παρουσιασθεί και αποφασίζει εάν θα τερματίσει την ισχύ του διατάγματος ή εάν θα το παρατείνει έως 8 επιπρόσθετες ημέρες. Το δικαστήριο μπορεί, μάλιστα, να παρατείνει την ισχύ του διατάγματος μέχρι και οκτώ ημέρες, χωρίς όμως η συνολική ισχύς του διατάγματος να υπερβαίνει τις 24 ημέρες πριν από την καταχώριση ποινικής διώξεως εναντίον υπόπτου.

Τέλος, το δικαστήριο μπορεί μετά την καταχώριση ποινικής διώξεως εναντίον υπόπτου να εκδώσει ή παρατείνει διάταγμα αποκλεισμού ή απομακρύνσεως ανήλικου θύματος με ισχύ μέχρι την εκδίκαση της υποθέσεως, προφανώς για λόγους προστασίας του θύματος.

Το «*διάταγμα αποκλεισμού*» προβλέπεται στο άρθρο 23. Δυνάμει τούτου, το δικαστήριο μπορεί να εκδώσει εναντίον προσώπου που κατηγορείται για διάπραξη οποιουδήποτε αδικήματος βίας στην οικογένεια, διάταγμα, με συγκεκριμένη περίοδο ισχύος και με συγκεκριμένους όρους, με το οποίο να απαγορεύει στο ως άνω πρόσωπο να εισέρχεται ή να παραμένει στην οικογενειακή κατοικία.

Το εν λόγω διάταγμα ομοιάζει, ως προς την απαγορευτική του διάταξη περί απαγορεύσεως στο πρόσωπο που αφορά να προσέρχεται ή

παραμένει στην οικογενειακή κατοικία την προβλεπόμενη στην ελληνική νομοθεσία (άρθρο 735 εδ. β' ΚΠολΔ) απόφαση ασφαλιστικών μέτρων, η οποία μπορεί να διαταχθεί και με προσωρινή διαταγή κατά το άρθρο 691 ΚΠολΔ⁸³.

Δεν προβλέπεται πάντως ρητά στον κυπριακό νόμο η δυνατότητα του δικαστή να απαγορεύσει στο συγκεκριμένο πρόσωπο και να προσεγγίζει τον χώρο εργασίας του θύματος, τις κατοικίες των συγγενών του, τα εκπαιδευτήρια των παιδιών, τους ξενώνες φιλοξενίας κλπ. Η απαγόρευση αυτή προκύπτει πάντως από το πνεύμα και τον σκοπό του νόμου.

Για την έκδοση του προκείμενου διατάγματος αποκλεισμού απαιτείται: (α) Να αποδειχθεί προς ικανοποίηση του δικαστηρίου ότι ο κατηγορούμενος έχει ιστορικό επανειλημμένων πράξεων βίας εναντίον μελών της οικογένειάς του ή (διαζευκτικά) ότι είχε δύο καταδίκες τα τελευταία δύο χρόνια για παρόμοια αδικήματα ή ότι (β) η βία που ασκήθηκε έχει προκαλέσει τέτοια πραγματική σωματική, σεξουαλική ή ψυχική βλάβη, που να θέτει σε κίνδυνο τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα ή τη σεξουαλική ή ψυχική υγεία των θυμάτων ή (γ) να αρνείται ο κατηγορούμενος να υποβληθεί σε θεραπευτική αγωγή αυτοελέγχου που επιβάλλεται ως όρος για σκοπούς εφαρμογής του άρθρου 33 του ΚυπρΠΚ. Το δικαστήριο ορίζει στο εκδιδόμενο διάταγμα, ημερομηνία πριν από την εκπνοή της περιόδου αποκλεισμού, κατά την οποία εξετάζει το ενδεχόμενο παρατάσεως ή διαφοροποιήσεως του διατάγματος. Κατά την εν λόγω εξέταση, το δικαστήριο ακούει τις απόψεις του κατηγορούμενου του παραπονούμενου ή της παραπονούμενης και οποιουδήποτε άλλου προσώπου επηρεάζεται από την έκδοση του διατάγματος, εκτός αν πρόκειται για ανήλικο και δεν κρίνεται σκόπιμο να καταθέσει εναντίον του κατηγορούμενου, καθώς και τις απόψεις των αρμόδιων υπηρεσιών. Ο κατηγορούμενος δύναται, πάντως, να ζητήσει αναθεώρηση ή ακύρωση του διατάγματος πριν από τη λήξη της καθοριζόμενης σε αυτό περιόδου.

Διατάγματα αποκλεισμού μπορούν να επιβληθούν και αντί οποιασ-

83. Βλ. ανωτ. υπό II 3Α.

δήποτε άλλης ποινής ή μαζί με άλλες ποινές τις οποίες το δικαστήριο έχει εξουσία να επιβάλει δυνάμει οποιουδήποτε άλλου νόμου. Το δικαστήριο δεν εκδίδει διάταγμα αποκλεισμού, σε περιπτώσεις όπου επιβάλλει ταυτόχρονα και ποινή φυλακίσεως για οποιαδήποτε περίοδο μεγαλύτερη των έξι μηνών. Στις περιπτώσεις όπου επιβάλλεται ποινή φυλακίσεως μικρότερη των έξι μηνών, διάταγμα αποκλεισμού δύναται να εκδοθεί ταυτόχρονα με την ποινή της φυλακίσεως, αλλά η ισχύς θα αρχίζει μετά την αποφυλάκιση του δράστη.

Εάν δε πρόσωπο εναντίον του οποίου εκδόθηκε διάταγμα αποκλεισμού, το παραβιάζει ενόσω αυτό βρίσκεται σε ισχύ, διαπράττει αδίκημα τιμωρούμενο με φυλάκιση μέχρι 2 έτη. Η σχετική υπόθεση εκδικάζεται μάλιστα, κατά νομοθετική πρόβλεψη, σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 15 του νόμου 119/2000 για ταχεία εκδίκαση υποθέσεων βίας

Αξιοσημείωτο είναι ότι για την έκδοση διατάγματος αποκλεισμού, το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη ως παράγοντα διαμορφώσεως της κρίσεως του, την ιδιοκτησία της οικογενειακής κατοικίας. Μπορεί λοιπόν να εκδώσει διάταγμα αναφορικά με τη διαμονή του υπόπτου ή κατηγορούμενου ή και της οικογένειάς του ως ακολούθως: (α) Αν ο κατηγορούμενος δεν έχει ποσοστό ιδιοκτησίας επί της οικογενειακής κατοικίας πέραν του ημίσεως, το δικαστήριο δεν εξετάζει το ζήτημα διαμονής του κατηγορούμενου, αλλά παραπέμπει το ζήτημα για εξέταση στον Οικογενειακό Σύμβουλο, (β) αν ο κατηγορούμενος έχει εξ' αδιαιρέτου ποσοστό ιδιοκτησίας επί της οικογενειακής κατοικίας πέραν του ημίσεως, το δικαστήριο εξετάζει το ζήτημα της διαμονής του κατηγορούμενου και ακολούθως δίδει τις οδηγίες που κρίνει αναγκαίες σχετικά με τη διαμονή του ίδιου ή της οικογένειάς του ή μελών της.

Στην τελευταία αυτή περίπτωση, το δικαστήριο, εξετάζει μεταξύ άλλων τα οικονομικά μέσα του κατηγορούμενου και της οικογένειάς του, σε σχέση με τη διαμονή του ίδιου ή της οικογένειάς του ή οποιουδήποτε μέλους της, και παρέχει σ' αυτόν το δικαίωμα να αποταθεί στο δικαστήριο μέσα σε τακτή προθεσμία και να ζητήσει την αλλαγή της διεύθυνσεως της οικογενειακής κατοικίας για την οποία ισχύει το διάταγμα, αν βρει κατάλληλη κατοικία για να μετακινηθεί η οικογένειά του. «Κατάλληλη κατοικία» μάλιστα θεωρεί εν προκειμένω ο νόμος, την κατοικία

που βρίσκει ο κατηγορούμενος για την οικογένειά του, η οποία πρέπει να είναι τέτοια, ώστε να διασφαλίζεται κατά το δυνατόν, η ομαλή συνέχιση της διαβίωσης και λειτουργίας της οικογένειας του κατηγορούμενου σε αυτή.

Πέραν των ως άνω προβλέψεων, το άρθρο 25 του ως άνω νόμου, ρυθμίζει την εναλλακτική περίπτωση της κηδεμονίας ή αναστολής φυλακίσεως με ειδικούς όρους. Η διάταξη δίδει στο δικαστήριο τη δυνατότητα, αν το κρίνει σκόπιμο, αντί της επιβολής στον κατηγορούμενο οποιασδήποτε άλλης ποινής, να δεχθεί αίτημά του να τον θέσει υπό κηδεμονία, δυνάμει του «περί Κηδεμονίας και Άλλων Τρόπων Μεταχείρισης Αδικοπραγούντων Νόμου», με τον ειδικό όρο ότι θα υποβληθεί σε θεραπευτική αγωγή αυτοελέγχου από ειδικούς ή με άλλους όρους που το δικαστήριο θα κρίνει αναγκαίους, για να αποφευχθεί η επανάληψη πράξεων βίας. Το δικαστήριο, μπορεί επίσης, αν το κρίνει σκόπιμο, να επιβάλει στον κατηγορούμενο ποινή φυλακίσεως με αναστολή και να θέσει κατά τη διάρκεια της αναστολής τον κατηγορούμενο υπό κηδεμονία και υπό τον παραπάνω ειδικό όρο ότι θα υποβληθεί σε θεραπευτική αγωγή αυτοελέγχου ή οποιουδήποτε άλλους όρους. Η ανωτέρω, παρεχόμενη εκ του κυπριακού νόμου, δυνατότητα του δικαστηρίου ομοιάζει με τον προβλεπόμενο στα άρθρα 11-13 του ν. 3500/2006 θεσμό της ποινικής διαμεσολαβήσεως⁸⁴.

Στο όγδοο μέρος του νόμου (άρθρα 31-35Α), περιέχονται διατάξεις σχετικά με την ίδρυση και λειτουργία στέγης για την παροχή ασφαλούς διαμονής και προστασίας θυμάτων βίας στην Κύπρο, αλλά και ρυθμίζονται ως χωριστά ποινικά αδικήματα, η παρενόχληση⁸⁵ (από τον κατηγορούμενο ή οποιοδήποτε άλλο πρόσωπο) θύματος, μάρτυρα υποθέσεως βίας ή συγγενικού τους προσώπου, εν γνώσει πάντως του δράστη ότι τα πρόσωπα αυτά φέρουν την ως άνω ιδιότητα (άρθρο

84. Βλ. ανωτ. υπό II 2B.

85. Υπό τη μορφή ενοχλήσεως, εκφοβισμού, προσπάθειας επηρεασμού και προκλήσεως ψυχικής αναστατώσεως θύματος βίας, μάρτυρα σε υπόθεση βίας ή συγγενικού τους προσώπου. Προβλέπεται δε επιβαρυντική περίπτωση του εν λόγω αδικήματος, αν η ενόχληση ή ο εκφοβισμός γίνεται σε βάρος θύματος που διαμένει σε στέγη προστασίας.

32)⁸⁶, η απαγόρευση αποκαλύψεως στοιχείων ταυτότητας (όνομα, διεύθυνση κλπ.) θύματος βίας ή του παραπονούμενου ή και του προσώπου εναντίον του οποίου γίνεται η καταγγελία (άρθρο 34⁸⁷), καθώς και η απαγόρευση παράδοσης, παραλαβής ή δημοσιεύσεως αντιγράφων καταθέσεων σε ή οποιοδήποτε πρόσωπο (άρθρο 35).

Τέλος, ρυθμίζεται η ποινική αντιμετώπιση⁸⁸ της παραλείψεως ορισμένου πολίτη να καταγγείλει περίπτωση βίας, που έχει περιέλθει εις γνώση του (άρθρο 35Α), σε βάρος ανηλικού προσώπου ή προσώπου με σοβαρές διανοητικές ή ψυχικές ανεπάρκειες. Οι εν λόγω ρυθμίσεις κρίνονται ως επιτυχείς, καθότι είναι προστατευτικές τόσο για τα θύματα της ενδοοικογενειακής βίας, όσο και αναφορικά με την εν γένει προστασία των προσωπικών δεδομένων όλων των εμπλεκόμενων προσώπων.

3. Νομοθετική αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας στο πλαίσιο των οικογενειακών διαφορών – Ο Οικογενειακός Δικαστής αντιμετώπις με τη βία στην οικογένεια, κατά την εκδίκαση αστικών διαφορών

A. Ο περί γάμου νόμος 104 (I)/2003⁸⁹

Στην αρμοδιότητα του Οικογενειακού Δικαστηρίου, υπάγεται μεταξύ άλλων και η αγωγή διαζυγίου για την λύση (θρησκευτικού ή πολιτικού) γάμου. Κατά την εκδίκαση μιας τέτοιας διαφοράς μεταξύ συζύγων, το οικογενειακό δικαστήριο μπορεί να βρεθεί ενώπιον περιπτώσεως βίας στην οικογένεια.

86. Για την εκδίκαση του σχετικού αδικήματος μάλιστα, εφαρμόζεται το άρθρο 15 του ίδιου νόμου για την ταχεία εκδίκαση υποθέσεων βίας.

87. Ρύθμιση αντίστοιχη με αυτή του άρθρου 20 του (ελληνικού) ν. 3500/2006.

88. Με πρόβλεψη ποινής φυλακίσεως ή χρηματικής ποινής.

89. Ο περί γάμου νόμος του 2003 κατήργησε τον περί γάμου νόμο, κεφ. 279 και τον περί πολιτικού γάμου νόμο του 1990 έως 1995. Ο ν. 104 (I)/2003 εφαρμόζεται και σε μέλη της τουρκικής κοινότητας (προσωρινές διατάξεις), όπως προέβλεψε ο ν. 120 (I)/2003. Βλ. και τον ν. 21/1990 περί πολιτικού γάμου, όπου στο άρθρο 28 (2) προβλέπεται ότι ως λόγοι διαζυγίου, καθορίζονται μόνο εκείνοι που αναφέρονται στην παράγραφο 2B του Άρθρου 111 του (Κυπριακού) Συντάγματος.

Περαιτέρω, στο άρθρο 27 του ν. 104/2003 προβλέπονται οι λόγοι διαζυγίου⁹⁰. Στο δεύτερο εδάφιο του εν λόγω άρθρου ορίζεται, ότι ο γάμος μπορεί να λυθεί με (τελεσίδικη) απόφαση του δικαστηρίου⁹¹, όταν οι μεταξύ των συζύγων σχέσεις έχουν κλονισθεί τόσο ισχυρά για λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγομένου ή και των δύο συζύγων, ώστε βάσιμα να είναι αφόρητη για τον ενάγοντα η εξακολούθηση της έγγαμης σχέσεως⁹², ή καθ' όσον αφορά στους ανήκοντες στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, και για οποιοδήποτε άλλο λόγο προβλέπεται, δυνάμει της παραγράφου 2B του Άρθρου 111 του Κυπριακού Συντάγματος⁹³.

Στο τρίτο εδάφιο του άρθρου 27 του ν. 104/2003 εισάγεται μαχητό τεκμήριο κλονισμού του γάμου. Συγκεκριμένα προβλέπεται ότι: *«εκτός αν ο εναγόμενος αποδείξει το αντίθετο, τεκμαίρεται ότι οι σχέσεις μεταξύ των συζύγων έχουν κλονισθεί και ότι είναι αφόρητη για τον ενάγοντα η εξακολούθηση της έγγαμης σχέσης για λόγο που αφορά το πρόσωπο του εναγόμενου όπως απαιτεί το εδάφιο, σε περίπτωση διγαμίας ή μοιχείας ή εγκατάλειψης του ενάγοντα, ή επιβουλής της ζωής του από τον εναγόμενο ή άσκησης βίας εναντίον του από τον εναγόμενο κατά την έννοια που αποδίδεται στον όρο «βία» δυνάμει του περί Βίας στην Οι-*

90. Βλ. και άρθρο 14 του ν. 23/1190 περί οικογενειακών δικαστηρίων.

91. Μετά την έκδοση της αποφάσεως για λύση του γάμου και αφού αυτή καταστεί τελεσίδικη, αντίγραφο της αποστέλλεται από τον Πρωτοκολλητή του Οικογενειακού Δικαστηρίου που την εξέδωσε στον Επίσκοπο, προκειμένου αυτός να προβεί και στην πνευματική λύση του γάμου. Ο Επίσκοπος προβαίνει στην πνευματική λύση του γάμου σε διάστημα δεκαπέντε ημερών από την κοινοποίηση της αποφάσεως στον ίδιο. Αν ο Επίσκοπος, για οποιοδήποτε λόγο, δεν προβεί στην πνευματική λύση του γάμου, το κύρος της περί διαζυγίου αποφάσεως δεν επηρεάζεται. Βλ. και άρθρο 87 του νέου Καταστατικού Χάρτη της Εκκλησίας της Κύπρου, (2010), Κεφ. Η', Οικογενειακοί Θεσμοί.

92. Βλ. Γ. Σεργίδη, *Λόγοι Διαζυγίου II*, (2007), σ. 826 επ. και ιδίως 948 επ.

93. Βλ. αναλυτ. Αχ. Αιμιλιανίδη, *Το κυπριακό δίκαιο του γάμου και του διαζυγίου*. Στη διεγκυστίνδα εκκλησίας και πολιτείας, Εκδόσεις Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), 2006, κεφ. 8.3., σ.259 επ.· Τ.-Ε. Συναδινού (Α. Χρ. Χριστοφόρου), *Κυπριακό Ιδιωτικό Δίκαιο*, Κατ'άρθρο ερμηνεία-Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, κεφ.1.3 Οικογενειακό δίκαιο, 1.3.1 Ο περί γάμου νόμος (Ν. 104 (I)/2003), σ. 244 επ.

κογένεια (Πρόληψη και Προστασία Θυμάτων Νόμου)», δηλαδή δύναμι του αμέσως ανωτέρω αναφερθέντος ποινικού νόμου περί ενδοοικογενειακής βίας⁹⁴.

Αξιοσημείωτο είναι ότι εν προκειμένω εντοπίζεται σχεδόν πανομοιότυπη πρόβλεψη με αυτή του εδαφίου β' του άρθρου 1439 του ΑΚ⁹⁵, όπου προβλέπεται επίσης ως λόγος διαζυγίου ο ισχυρός κλονισμός του γάμου και ορίζεται ότι: «Εφόσον ο εναγόμενος δεν αποδεικνύει το αντίθετο, ο κλονισμός τεκμαίρεται σε περίπτωση διγαμίας ή μοιχείας αυτού, εγκατάλειψης του ενάγοντος ή επιβουλής της ζωής του από τον εναγόμενο, καθώς και σε περίπτωση άσκησης από τον εναγόμενο ενδοοικογενειακής βίας εναντίον του ενάγοντος».

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ενώπιον περιστατικού βίας στην οικογένεια και εξ αυτού του λόγου κλονισμού της έγγαμης συμβίωσης και υπάρξεως λόγου διαζυγίου και λύσεως του γάμου μπορεί να βρεθεί στο πλαίσιο της κυπριακής έννομης τάξεως και ο Επίσκοπος. Διότι οι «περί Απόπειρας Συνδιαλλαγής και Πνευματικής Λύσης του Γάμου Νόμοι του 1990 και 1995» προβλέπουν⁹⁶ ότι καμιά αγωγή για τη λύση γάμου δεν καταχωρείται, αν δεν δοθεί προηγουμένως γνωστοποίηση⁹⁷ στον αρμόδιο Επίσκοπο⁹⁸ περί προθέσεως ασκήσεως αγωγής διαζυγίου. Η εν λόγω γνωστοποίηση δεν απαιτείται μόνον, αν ο επικαλούμενος με την αγωγή λόγος για την λύση του γάμου είναι η αφάνεια ή η φρενοβλάβεια του εναγόμενου συζύγου.

Όταν ο Επίσκοπος λάβει τη γνωστοποίηση, την καταχωρήσει στο

94. Βλ. ανωτ. υπό III 2.

95. Βλ. Αχ. Αιμιλιανίδη, Το κυπριακό δίκαιο του γάμου και του διαζυγίου. Στη διεκκυστίνδα εκκλησίας και πολιτείας, Εκδόσεις Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη), 2006, κεφ. 8.3., σ.264-265, 272-275.

96. Άρθρο 3 ν. 22/1990.

97. Η οποία θα πρέπει να υποβληθεί κατά τον τύπο που εκτίθεται στο Παράρτημα Α του ν. 22/1990.

98. Βλ. σχετ. με την αρμοδιότητα του Επισκόπου την απόφαση Π. Παπαπέτρου ν. Α. Παπαπέτρου, ΕΔΟΔ 135, 16/10/01, (2001) 1ΑΑΔ 1578 σε Σ. Λιασιδη, Οικογενειακό Δίκαιο, Τόμος Ια, (2006), σ.124-125, όπου το Οικογενειακό Δικαστήριο Λεμεσού απέρριψε την αίτηση λύσεως του γάμου, ως πρόωρη, χωρίς εξέταση της ουσίας, διότι η γνωστοποίηση εστάλη σε αναρμόδιο Επίσκοπο.

τηρούμενο Μητρώο Γνωστοποιήσεων και προσκαλέσει με γραπτή ειδοποίηση τους συζύγους να εμφανιστούν αυτοπροσώπως ενώπιον του⁹⁹, προκειμένου να προσπαθήσει «για συνδιαλλαγή τους με όλα τα πρόσφορα κατά την κρίση του πνευματικά μέσα», πιθανόν θα πρέπει να διαχειριστεί ένα κλονισμένο γάμο, λόγω περιστατικών βίας μεταξύ των συζύγων ή άλλων μελών της οικογένειας.

Κατόπιν τούτων, προκύπτει ότι αν έχει μεσολαβήσει περιστατικό ενδοοικογενειακής βίας, πριν την καταχώριση αγωγής για λύση του κλονισμένου, λόγω της ενδοοικογενειακής βίας, γάμου, υποχρεωτικά ο ενάγων θα πρέπει να αιτηθεί συνδιαλλαγή στον Επίσκοπο, όπου θα βρεθεί ενώπιον μιας προσπάθειας «συμφιλίωσης» με τον βίαιο ή βίαιη σύζυγο, καθώς ο νόμος εξαιρεί την υποχρέωση τηρήσεως της διαδικασίας αυτής, μόνο σε περίπτωση αφάνειας ή φρενοβλάβειας του άλλου συζύγου. Επομένως δεν αποτελεί εξαίρεση, κατά τον νόμο, η περίπτωση της ενδοοικογενειακής βίας. Έχω τη γνώμη ότι η σχετική ρύθμιση θα έπρεπε να εξαιρεί την υποχρέωση τηρήσεως της προαναφερθείσας διαδικασίας ενώπιον του Επισκόπου και όταν ο λόγος της αγωγής διαζυγίου αφορά σε περιστατικό βίας στην οικογένεια, αφενός διότι η συμμετοχή στη διαδικασία αυτή πιθανόν θα προκαλέσει περαιτέρω προβλήματα και ένταση, αφετέρου διότι ο Επίσκοπος δεν κρίνεται, ως κατάλληλος, να επιλύσει ή έστω να συμβιβάσει μια διαφορά με τέτοιο υπόβαθρο.

Η επίλυση των διαφορών ενδοοικογενειακής βίας πάντως, τουλάχιστον στις ήπιες εκδοχές εμφανίσεως της, αν πράγματι υπάρχουν τέτοιες, λ.χ. όταν πρόκειται για διαταραγμένες συζυγικές ή οικογενειακές γενικά σχέσεις χαρακτηριζόμενες από εκρήξεις θυμού, εντάσεις, καβγάδες, λεκτική βία κλπ. θα μπορούσαν να επιλύονται μέσω της οικογενειακής διαμεσολαβήσεως (*family mediation*), τουλάχιστον προτού

99. Εντός προθεσμίας τριών μηνών από την επίδοση της γνωστοποίησεως. Μετά την παρέλευση τριών μηνών από τη λήψη της γνωστοποίησεως από τον Επίσκοπο, η προσπάθεια συνδιαλλαγής θεωρείται ότι απέτυχε, αν στο μεταξύ δεν έχει εκδοθεί η προβλεπόμενη από το άρθρο 5 του ν.22/1990 βεβαίωση, και καθένας από τους συζύγους δικαιούται να εγείρει την αγωγή για τη λύση του γάμου, ενώπιον Οικογενειακού Δικαστηρίου, όπως προβλέπει ο ν. 22/1990.

«κρούσουν» την θύρα του δικαστή. Τούτο θα μπορούσε μάλιστα να αποτελέσει, δυνάμει σχετικής νομοθετικής ρυθμίσεως, υποχρεωτική προδικασία για τις εν γένει οικογενειακές διαφορές, αποσυμφορίζοντας ταυτόχρονα τα πινάκια των οικογενειακών δικαστηρίων.

B. Οι περί σχέσεων γονέων και τέκνων νόμοι του 1990 έως 1998 (ν. 216/1990)

Ο νόμος 216/1990 περί σχέσεων γονέων και τέκνων, προβλέπει στο άρθρο 18 τις συνέπειες κακής ασκήσεως, και αφαιρέσεως της γονικής μέριμνας και αναθέσεως της σε επίτροπο.

Συγκεκριμένα προβλέπεται ότι : «(1) Αν ο πατέρας ή η μητέρα παραβαίνουν τα καθήκοντα που τους επιβάλλει το λειτουργήμα τους για την επιμέλεια του προσώπου του τέκνου ή τη διοίκηση της περιουσίας του, ή αν ασκούν το λειτουργήμα αυτό καταχρηστικά ή δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν σ' αυτό, το Δικαστήριο, εφόσον το ζητήσει ο άλλος γονέας ή ο Διευθυντής, μπορεί να διατάξει οποιοδήποτε πρόσφορο μέτρο. (2) Το Δικαστήριο μπορεί να αφαιρέσει από τον ένα γονέα την άσκηση της γονικής μέριμνας, εν όλω ή εν μέρει, ή να την αναθέσει αποκλειστικά στον άλλο ή, αν συντρέχουν και στο πρόσωπο αυτού οι προϋποθέσεις του εδαφίου (1), να αναθέσει την επιμέλεια του τέκνου εν όλω ή εν μέρει σε Επίτροπο. (3) Η αφαίρεση εν όλω ή εν μέρει της επιμέλειας του προσώπου του τέκνου και από τους δυο γονείς και η ανάθεση της σε επίτροπο διατάσσονται από το Δικαστήριο μόνο όταν άλλα μέτρα δεν έφεραν αποτέλεσμα ή όταν κρίνεται ότι δεν επαρκούν για να αποτρέψουν κίνδυνο της σωματικής, πνευματικής ή ψυχικής υγείας του τέκνου. (4) Το Δικαστήριο αποφασίζει την ανάθεση στον επίτροπο ύστερα από έλεγχο του ήθους, των βιοτικών συνθηκών και της εν γένει καταλληλότητας του. Η συναίνεση του επιτρόπου αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση. (5) Η ανάθεση της επιτροπείας γίνεται κατά πρότιμηση σε συγγενικά πρόσωπα. (6) Το Δικαστήριο ορίζει την έκταση της γονικής μέριμνας που παραχωρεί στον επίτροπο και τους όρους της άσκησης της».

Είναι προφανές, ότι περί κακής ασκήσεως της γονικής μέριμνας πρόκειται όταν ο ένας ή και οι δύο γονείς εμφανίζουν βίαιη συμπεριφο-

ρά σε βάρος του τέκνου. Στο πλαίσιο αυτό το άρθρο 21 του εν λόγω νόμου¹⁰⁰ προβλέπει ότι το δικαστήριο ύστερα από αίτηση του άλλου γονέα ή του διευθυντή μπορεί να αφαιρέσει από γονέα την άσκηση της γονικής μέριμνας, αν αυτός καταδικάστηκε για αδίκημα που αφορά τη ζωή, την υγεία ή τα ήθη του τέκνου. Το Δικαστήριο μπορεί σ' αυτή την περίπτωση, εκτιμώντας τις περιστάσεις να αφαιρέσει από το γονέα τη γονική μέριμνα και για τα υπόλοιπα τέκνα του ως άνω γονέα, ύστερα από αίτηση του άλλου γονέα ή του Διευθυντή.

Γ. Οι περί ρυθμίσεως των περιουσιακών σχέσεων των συζύγων νόμοι, 1991 έως 1999 (ν. 232/1991)

Στην αρμοδιότητα των οικογενειακών δικαστηρίων ανήκουν και οι διαφορές αποκλεισμού ή περιορισμού διατροφής μεταξύ συζύγων σε περίπτωση διαστάσεως ή διαζυγίου.

Στο άρθρο 6 του ν. 232/1991, ορίζεται, λοιπόν, ότι, η διατροφή μπορεί να αποκλειστεί ή να περιορισθεί, αν αυτό επιβάλλεται από σπουδαίους λόγους, ιδίως αν ο γάμος είχε μικρή χρονική διάρκεια ή αν ο δικαιούχος βαρύνεται με σοβαρή υπαιτιότητα για τη λύση του γάμου ή τη διακοπή της συμβίωσης ή αν προκάλεσε εκούσια την απορία του.

Σύμφωνα δε με το άρθρο 17 του ίδιου νόμου, το δικαστήριο μπορεί να μην επιδικάσει στον ενάγοντα σύζυγο οποιοδήποτε ποσό ή να μειώσει το ποσό, το οποίο αυτός θα εδικαιούτο, αν αυτός: (α) έχει καταδικαστεί για φόνο ή ανθρωποκτονία του άλλου συζύγου, (β) έχει καταδικαστεί για φόνο ή ανθρωποκτονία τέκνου του άλλου συζύγου, (γ) έχει καταδικαστεί για εκ προθέσεως πρόκληση βαριάς σωματικής βλάβης στον άλλο σύζυγο ή σε τέκνο του, (δ) εγκατέλειψε χωρίς εύλογη αιτία το σύζυγο ή παρέλειψε να τον συντηρεί, (ε) συμπεριφέρθηκε προς τον

100. Βλ. *Χ. Χαραλάμπους ν. Α. Χαραλάμπους*, ΕΔΟΔ 69/13/6/97, (1997), 1ΑΑΔ 695, (περίπτωση ξυλοδαρμού τέκνου από τον πατέρα του, άσκηση ποινικής δίωξης κατά του πατέρα και σχετική καταδίκη του· αξιοσημείωτο είναι ότι στην εν λόγω υπόθεση, το Δικαστήριο ανέθεσε τη γονική μέριμνα των άλλων 2 ανηλίκων τέκνων στον δράστη-πατέρα και του παιδιού-θύματος στη μητέρα του) ·Σ. *Λιασίδα*, *Οικογενειακό Δίκαιο*, Σύνοψη αποφάσεων Ανώτατου Δικαστηρίου με σχόλια και παρατηρήσεις, τόμος ΙΙα, σ.163-164.

άλλο σύζυγο ή τα τέκνα του κατά τρόπο ιδιαίτερα σκληρό ή ανήθικο. Τα παραπάνω αναφερόμενα, αποτελούν προφανώς (και) καταδίκες για βίαία ποινικά αδικήματα σε βάρος μελών της οικογένειας και το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη, στην κρίση του για την επιδίκαση ή μη στον ενάγοντα σύζυγο οιοδήποτε ποσού, την βίαιη, έναντι του ενάγοντος, συμπεριφορά του άλλου συζύγου,

Δ. Οι περί οικογενειακών δικαστηρίων νόμοι, 1990 έως 2000 (ν. 23/1990)

Στο τρίτο μέρος του ν. 23/1990 περί δικαιοδοσίας των οικογενειακών δικαστηρίων και δη στα άρθρα 11-13, προβλέπεται η καθ' ύλην και κατά τόπον και αρμοδιότητα τους. Τα οικογενειακά δικαστήρια επιλαμβάνονται, λοιπόν, υποθέσεων που αφορούν: « (α) Λύση Θρησκευτικού γάμου, ο οποίος τελέσθηκε κατά τα θέσμια της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, (β) λύση Θρησκευτικού γάμου οποιουδήποτε άλλου δόγματος εφόσον η λύση τέτοιου γάμου δεν εμπίπτει στη δικαιοδοσία των οικογενειακών δικαστηρίων των θρησκευτικών ομάδων, (γ) λύση πολιτικού γάμου, (δ) θέματα οικογενειακών σχέσεων σε δικαστική διαδικασία που εγείρεται σύμφωνα με τις διατάξεις διμερών ή πολυμερών συμβάσεων στις οποίες έχει προσχωρήσει η Κυπριακή Δημοκρατία, (ε) θέματα γονικής μέριμνας, διατροφής, αναγνώρισης τέκνου, υιοθεσίας, περιουσιακών σχέσεων των συζύγων και οποιαδήποτε άλλη γαμική ή οικογενειακή διαφορά, εφόσον οι διάδικοι ή ένας από αυτούς έχουν τη διαμονή τους στη Δημοκρατία».

Περαιτέρω, στο άρθρο 17, εδ. πρώτο του ν. 23/1990, προβλέπεται ότι σε περίπτωση διακοπής της συμβιώσεως ή σε περίπτωση που δίνεται γνωστοποίηση στον Επίσκοπο, σύμφωνα με το άρθρο 3 του ν. 22/1990 περί απόπειρας συνδιαλλαγής και πνευματικής λύσεως του γάμου ή σε περίπτωση που καταχωρείται αγωγή διαζυγίου, το οικογενειακό δικαστήριο μπορεί, ύστερα από αίτηση ενός από τους συζύγους, εφόσον το επιβάλλουν λόγοι επιείκειας και ενόψει των ειδικών συνθηκών του καθενός από τους συζύγους και του συμφέροντος των παιδιών, να παραχωρήσει στον ένα σύζυγο την αποκλειστική χρήση ολόκληρου ή τμήματος του ακινήτου που χρησιμεύει ως κύρια διαμονή

των ιδίων (οικογενειακή στέγη), ανεξάρτητα από το ποιος από αυτούς είναι κύριος ή έχει απέναντι στον κύριο το δικαίωμα της χρήσεως του¹⁰¹. Και στην προκειμένη διαφορά λοιπόν, το οικογενειακό δικαστήριο θα πρέπει να εκτιμήσει τυχόν συνδρομή περιστατικών βίας μεταξύ των μελών της οικογένειας, εξετάζοντας και σταθμίζοντας ιδιαίτερος μάλιστα, το συμφέρον των τέκνων της οικογένειας¹⁰².

IV. Αποτίμηση

Η συγκριτική μελέτη της νομοθεσίας για την ενδοοικογενειακή βία στην ελληνική και κυπριακή έννομη τάξη, οδηγεί με ευκολία στο συ-

101. Η απόφαση του Οικογενειακού Δικαστηρίου υπόκειται σε αναθεώρηση, όταν το επιβάλλουν οι περιστάσεις. Αν το δικαίωμα χρήσεως της οικογενειακής στέγης πηγάζει από σχέση εργασίας ανάμεσα στον έναν από τους συζύγους και έναν τρίτο, η παραχώρηση της χρήσεως της στον άλλο σύζυγο από το Οικογενειακό Δικαστήριο, σύμφωνα με τους όρους της προηγούμενης παραγράφου, μπορεί να γίνει, μόνο εφόσον συναινεί σ' αυτό και ο τρίτος. Περαιτέρω, στο δεύτερο και τρίτο εδάφιο του άρθρου 17 ορίζεται ότι: «(2) Σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης ή σε περίπτωση που δίνεται γνωστοποίηση στον Επίσκοπο σύμφωνα με το άρθρο 3 του περί Απόπειρας Συνδιαλλαγής και Πνευματικής Λύσης του Γάμου Νόμου ή σε περίπτωση που καταχωρείται αγωγή διαζυγίου, ο καθένας από τους συζύγους δικαιούται να παραλάβει τα κινητά που του ανήκουν, ακόμη και αν τα χρησιμοποιούσαν και οι δύο ή και μόνος ο άλλος σύζυγος. Υποχρεούται όμως να παραχωρήσει στον άλλο σύζυγο τη χρήση των οικιακών αντικειμένων που του είναι απολύτως απαραίτητα για τη χωριστή του εγκατάσταση, αν το επιβάλλουν οι περιστάσεις για λόγους επιείκειας. (3) Οι σύζυγοι κατανέμουν, σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης ή σε περίπτωση που δίδεται γνωστοποίηση στον Επίσκοπο σύμφωνα με το άρθρο 3 του περί Απόπειρας Συνδιαλλαγής και Πνευματικής Λύσης του Γάμου Νόμου ή σε περίπτωση που καταχωρείται αγωγή διαζυγίου, τη χρήση των κινητών που ανήκουν και στους δύο, σύμφωνα με τις προσωπικές τους ανάγκες. Αν διαφωνούν, η κατανομή γίνεται από το Οικογενειακό Δικαστήριο που μπορεί να επιδικάσει εύλογη αποζημίωση για τη χρήση που παραχωρεί». Βλ. και Τ.-Ε. Συνοδινού (Α. Χρ. Χριστοφόρου), Κυπριακό Ιδιωτικό Δίκαιο, Κατ'άρθρο ερμηνεία-Νομολογία, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2014, κεφ.1.3 Οικογενειακό δίκαιο, 1.3.2 Ο περί οικογενειακών δικαστηρίων νόμος (Ν. 23/1990), σ.267-269.

102. Βλ. ενδεικτικά, Οικογενειακό Δικαστήριο Πάφου, Δικαιοδοσία Χρήσεως Οικογενειακής Στέγης, αρ. αιτήσεως 32/2013, Ι.Π. ν. Γ.Π., προσωρινό διάταγμα με ημερομηνία 16.12.2013.

μπέρασμα ότι και ο Έλληνας και ο Κύπριος νομοθέτης προσπάθησαν να προστατεύσουν το έννομο αγαθό της διατηρήσεως της σωματικής ακεραιότητας, της ψυχικής υγείας, της αξιοπρέπειας, της ηρεμίας και ασφάλειας και εν γένει της προσωπικότητας του ατόμου μέσα την οικογένεια¹⁰³, η οποία συνιστά το «φυσικότερο», για το άτομο, περιβάλλον. Επιπλέον, η προσεκτική μελέτη της σχετικής νομοθεσίας υπενθυμίζει πόσο σημαντικό αγαθό, συνιστά, ευτυχώς και για τον νομοθέτη, η εμπιστοσύνη και ο σεβασμός που οφείλει (και) κάθε μέλος της οικογένειας προς τα έτερα μέλη αυτής (και) μέσα στο σπίτι τους.

Συγκριτικά παρατηρείται δε, ότι στο (ουδέτερο ως προς το φύλο θύτη-θύματος) νομοθετικό πλαίσιο της κυπριακής έννομης τάξεως, δεν προβλέπεται διαδικασία «συμφιλίωσης» και «καταλλαγής» μεταξύ δράστη και θύματος ενδοοικογενειακής βίας, στο πλαίσιο της «ποινικής διαχειρίσεως» της συμπεριφοράς του δράστη. Δεν προβλέπεται δηλαδή, η διαδικασία της ποινικής διαμεσολαβήσεως ούτε της (αστικής) αποζημιώσεως του θύματος από τον δράστη. Επιπλέον, οι ποινικού δικαίου ρυθμίσεις των εγκλημάτων της ενδοοικογενειακής βίας, κρίνονται μάλλον αυστηρότερες από αυτές της ελληνικής έννομης τάξεως, τουλάχιστον από πλευράς των προβλεπόμενων ποινών. Παρά πάντως την αυξημένη ποινική απαξία των εν λόγω εγκλημάτων, το αυστηρό και κατασταλτικό πνεύμα του σχετικού ποινικού νόμου και την πρόβλεψη υποστηρικτικών για τα θύματα υπηρεσιών και δομών, την πρόβλεψη δηλαδή «δημόσιας βοήθειας», τα πραγματικά περιστατικά ενδοοικογενειακής βίας δεν εμφανίζουν μείωση (ούτε) στην Κύπρο. Συγκεκριμένα, από την ανάλυση των στοιχείων του ΣΠΑΒΟ¹⁰⁴ για το έτος 2014¹⁰⁵, προκύπτει ότι τα ποσοστά εμφανίσεως βίας στην οικογένεια παρέμειναν στα ίδια υψηλά επίπεδα με το έτος 2013. Σύμφωνα με το αρχείο που τηρεί ο ΣΠΑΒΟ, το έτος 2014 εξυπηρετήθηκαν 1636 περιστατικά

103. Βλ. Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ΝοΒ 2012.242.

104. Σύνδεσμος για την Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Βίας στην Οικογένεια.

105. Βλ. δημοσίευση τους στην κυπριακή εφημερίδα «Ο Φιλελεύθερος», Σάββατο 28 Φεβρουαρίου 2015, σ. 8.

στην Κύπρο¹⁰⁶ και φιλοξενήθηκαν στα «καταφύγια» που λειτουργεί ο εν λόγω σύνδεσμος, 72 άτομα. Στην πλειονότητα τους, τα θύματα ήταν γυναίκες (ποσοστό 84%) και ακολουθούν τα παιδιά. Στο 56% των περιπτώσεων, θύτης ήταν ο σύζυγος ή ο σύντροφος του θύματος και το 76% των θυμάτων ζούσαν μαζί με τον θύτη. Σε ό,τι αφορά δε στους θύτες το 80% ήταν άνδρες, 15% γυναίκες και 2% ανήλικοι.

Τα ανωτέρω ανησυχητικά νούμερα υπενθυμίζουν, ότι οι παράγοντες που συντελούν στην εξακολουθητικά ανοδική πορεία του φαινομένου της βίας στην οικογένεια είναι μακροκοινωνικοί. Σ' αυτούς εντάσσονται με βεβαιότητα, οι δυσμενείς συνθήκες ζωής που δημιουργούν η φτώχεια, η ανεργία, η κοινωνική απομόνωση και η ελλιπής εκπαίδευση, ιδίως των γυναικών, καθώς και ο φόβος ή/και δισταγμός των θυμάτων να καταγγείλουν τους δράστες προκειμένου να αποφύγουν τον κοινωνικό στιγματισμό, την αναβίωση των τραυματικών τους εμπειριών και τα περαιτέρω προβλήματα στη σχέση τους με τον δράστη.

Είναι γνωστό βέβαια ότι τα κοινωνικά προβλήματα δεν επιλύονται (μόνον) με νόμους. Σε κάθε περίπτωση, τόσο ο ν. 3500/2006, όσο και η εν γένει κυπριακή νομοθεσία περί ενδοοικογενειακής βίας, διαθέτουν τα εχέγγυα να λειτουργήσουν ως αναγκαία και πολύτιμα εργαλεία «στα χέρια κατάλληλων», όμως, χρηστών για την πραγματική διαχείριση και ουσιαστική αντιμετώπιση του φαινομένου.

106. Οι περιπτώσεις αυτές, μάλιστα, δεν αποτελούν το σύνολο των περιστατικών βίας στην οικογένεια που καταγράφηκαν στην Κύπρο το έτος 2014. Διότι τέτοιες υποθέσεις, καταγράφει και η Αστυνομία και οι Υπηρεσίες Κοινωνικής Ευημερίας και δεν έχει δημιουργεί ακόμη κοινό αρχείο όλων αυτών των υπηρεσιών. Έτσι, ο πραγματικός αριθμός των περιστατικών, είναι αρκετά μεγαλύτερος.

**ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΑΝΗΛΙΚΩΝ
ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ ΑΝΗΛΙΚΩΝ
ΟΥΣΙΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ**

Παραβατικότητα ανηλίκων, ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων και κρίση

ΖΗΣΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ*

Ι) ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

1.- Στη Νομική Επιστήμη «*παραβατική*» χαρακτηρίζεται η *μη κοινωνικά αποδεκτή συμπεριφορά, που αντιβαίνει σε νομικό-ποινικό κανόνα*. Όμως, η γενική έννοια της *παραβατικότητας* δεν συμπίπτει με εκείνη της *παραβατικότητας των ανηλίκων*: Για να θεωρηθεί ο ανήλικος ως «*παραβάτης*» θα πρέπει να έχει προβεί σε ενέργειες ή παραλείψεις, που αποτελούν «*νομική παράβαση και συνεπάγονται σύλληψη και προσαγωγή του στο Δικαστήριο Ανηλίκων*»². Μόνον όταν έχει σχηματισθεί ποινική δικογραφία σε βάρος του ανηλίκου και εφόσον οδηγηθεί από τις αρμόδιες αρχές ενώπιον του αρμόδιου δικαστηρίου, τότε θεωρείται *παραβάτης*, ενώ οι υπόλοιποι που κατηγορούνται για πταίσματα και δεν τους επιβάλλεται ποινή, δεν μπορούν να θεωρηθούν *παραβάτες*.-

2.- Η «*παραβατικότητα*» και η «*εγκληματικότητα*» είναι δύο έννοιες που φέρονται ως ταυτόσημες. Στην ουσία, όμως, υπάρχει μεταξύ τους μία ποιοτική διαφορά και αυτό γίνεται φανερότερο όταν αναφερόμαστε

* Δικηγόρος Αθηνών, Ποινικολόγος.

1. Η εκπόνηση της παρούσας μελέτης θα ήταν κυριολεκτικά αδύνατη, χωρίς την συμβολή των Βασιλικής Τσώνου, δικηγόρου, Δήμητρας Καραούλη και Νικολάου Σχορτσάνιτη, πτυχιούχων Νομικής, ασκουμένων δικηγόρων, τους οποίους από τη θέση αυτή ιδιαίτερος ευχαριστώ.

2. Βλ. Β. Μπακάλη, «Ανήλικοι και Παραβατικότητα», εκδ. Σάκκουλα, 2007.

σε παραβατικότητα ανηλίκων. Ο όρος «παραβάτης» δεν περιέχει κατ' ανάγκη καταλογισμό και δεν έχει αρνητικό πρόσημο σε σχέση με τον όρο «εγκληματίας». Εξάλλου, «...από ετών στα διεθνή ή διακρατικά κείμενα, π.χ. του Συμβουλίου της Ευρώπης, ο όρος «παραβατικότητα» (delinquency) θεωρείται περίπου αυτονόητος για ανηλίκους, αντί του όρου «εγκληματικότητα». Και ακόμη, οι ίδιες οι αξιόποινες πράξεις των ανηλίκων δεν μπορούν ποτέ να έχουν, κατά το Ελληνικό Δίκαιο (α. 18 ΠΚ), τον χαρακτήρα κακουργήματος, έχουν μόνο χαρακτήρα πλημμελήματος...»³.-

3.- Με την αντικατάσταση του όρου «ανήλικοι εγκληματίες» του κεφαλαίου Θ' του Ποινικού Κώδικα (άρθρο 121 ΠΚ), με τον πιο δόκιμο «Ειδικές διατάξεις για ανηλίκους» (άρθρο 1 του Ν. 3189/2003), αποφεύγεται ο στιγματισμός ενός νέου με τον χαρακτηρισμό του ως εγκληματία. Η ορολογία αυτή αποτελούσε «απαξιωτικό χαρακτηρισμό που δεν συνάδει με τη φιλοσοφία που πρέπει να διέπει το Δίκαιο Ανηλίκων, το οποίο είναι πρωτίστως δίκαιο προστασίας και πρόληψης και όχι καταστολής και στιγματισμού»⁴.-

II) ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΗΣ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑΣ

4.- Μία σειρά παραγόντων που συμβάλλουν στο γενικό πλαίσιο της παραβατικής συμπεριφοράς των ανηλίκων και της τροφοδότησης της βίας εκ μέρους τους, μας υποδεικνύει η Διεύθυνση Ασφαλείας Αττικής: Η επίδραση του κοινωνικού περιβάλλοντος, η αλλαγή των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών στην Ελλάδα, ιδίως κατά την τελευταία δεκαετία, το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο για την ανάπτυξη και διάδοση προβληματικών καταστάσεων που εμπλέκουν νέους. Άλλωστε, είναι «...ευνόητες οι συνέπειες που μπορεί να έχει ένας τόσο υψηλός δείκτης ανεργίας στον καθένα, αλλ' ιδίως στους νέους και τις νέες,

3.. Βλ. Ν. Κουράκη, «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση, εκδ. Σάκκουλα, 2012, σ. 474-475.

4. Βλ. Α. Μαγγανά, «Παραβατική συμπεριφορά ανηλίκων», ΠοινΔνη 2003/1176.

που μπαίνουν με ορμητικότητα και όρεξη στον αγώνα της ζωής, γι' αυτό άλλωστε και η ανεργία αξιολογείται σταθερά τα τελευταία χρόνια σε δημοσκοπήσεις ως το κορυφαίο πρόβλημα της χώρας...»⁵. Το νεαρό της ηλικίας τους, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η εν γένει προσωπικότητά τους τελεί υπό διαμόρφωση, μας οδηγεί στο πόρισμα ότι η συμπεριφορά των ανηλίκων επηρεάζεται, χωρίς αμφιβολία, από παράγοντες, όπως είναι η οικογένεια και το σχολείο. Εξάλλου, σημαντικοί παράγοντες «...για τον βαθμό αυτοσυγκράτησης απέναντι στην παραβατικότητα αναδεικνύονται, έτσι, για τον έφηβο οι σχέσεις του με την οικογένεια και με το σχολείο, το είδος των συνομιληκών που συναναστρέφεται και η γενικότερη στάση του απέναντι στη ζωή, σε συνδυασμό και με την εικόνα που έχει ο ίδιος για τον εαυτό του...»⁶. Όταν, λοιπόν, στα πλαίσια των άμεσων διαπροσωπικών σχέσεων του ανηλικού εκδηλώνονται μορφές βίας, είναι αυξημένη η πιθανότητα να εμφανίσει παρεκκλίνουσα συμπεριφορά.-

5.- Από κοινωνικές έρευνες της ΥΕΑ (Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων) και από τηρούμενα στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας, προκύπτει ποια είναι τα κυριότερα χαρακτηριστικά των ανηλικών δραστών: Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανηλικών παραβατών είναι αγόρια και η κρίσιμη ηλικία κατά την οποία παρεκκλίνουν από το νόμο είναι μεταξύ του δέκατου τρίτου (13^{ου}) έως και του δέκατου έβδομου (17^{ου}) έτους της ηλικίας τους. Προέρχονται κυρίως από μικροαστικές τάξεις και αντιμετωπίζουν οικονομικά και, πολλές φορές, και ψυχικά προβλήματα. Η πλειοψηφία φέρεται να έχει ολοκληρώσει με χαμηλή επίδοση τη βασική εκπαίδευση, ενώ μεγάλο ποσοστό την έχει διακόψει πριν την ολοκλήρωσή της, κυρίως προς ανεύρεση εργασίας.-

III) ΟΡΙΑ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΑΝΗΛΙΚΟΤΗΤΑΣ

6.- Όσον αφορά στα όρια της ποινικής ανηλικότητας, κατά το άρθρο

5. Βλ. Ν. Κουράκη, «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Ποινική και Εγκληματολογική προσέγγιση», εκδ. Σάκκουλα, 2012, σ. 250.

6. Βλ. Ν. Κουράκη, «Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων, Ποινική και Εγκληματολογική προσέγγιση», εκδ. Σάκκουλα, 2012, σ. 176.

1 του Ν. 3189/2003, με το οποίο αντικαταστάθηκε το άρθρο 121 παρ. 1 ΠΚ, ως «ανήλικοι» ορίζονται «αυτοί που κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης έχουν ηλικία μεταξύ του όγδοου και του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας τους συμπληρωμένων». Η νέα αυτή διάταξη καταργεί τη διάκριση μεταξύ «παιδιών» και «εφήβων», όπως προέβλεπε το προϋσχύσαν άρθρο 121 παρ. 1 εδ. β! ΠΚ. Η κατάργηση του διαχωρισμού αυτού κρίθηκε αναγκαία, διότι, πρώτον, κατά την Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, «παιδί» θεωρείται «κάθε ανθρώπινο ον κάτω των δεκαοκτώ ετών» και, δεύτερον, «σύμφωνα με τις αντιλήψεις της εξελικτικής ψυχολογίας, η ωρίμανση (σωματική, ψυχική, διανοητική) είναι εξατομικευμένη διαδικασία και επομένως η εφηβεία δεν αρχίζει για όλους ανεξαιρέτως από μία συγκεκριμένη ηλικία (αγόρια/κορίτσια, κάτοικοι αστικών/αγροτικών περιοχών, ημεδαποί/αλλοδαποί κλπ)»⁷.

7.- Κρίσιμο στοιχείο της ποινικής ανηλικότητας είναι ο χρόνος τέλεσης της πράξης και δεν έχει σημασία πότε επήλθε το αποτέλεσμα ή πότε έγινε γνωστή η πράξη. Δηλαδή, ο ανήλικος απασχολεί το Ποινικό Δίκαιο, εφόσον τελήσει την πράξη μετά την συμπλήρωση του όγδοου και μέχρι την συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας του.-

8.- Οι ανήλικοι δράστες αξιόποινων πράξεων υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή σε ποινικό σωφρονισμό. «Το εκάστοτε ισχύον όριο της ανηλικότητας συνεπάγεται διαφοροποίηση στην ποινική μεταχείριση του δράστη» (ΜΟΔ Χαλκ 90-92/2004, ΠοινΔικ 2005/841). Ο ποινικός νομοθέτης διακρίνει τους ανηλικούς σε τρεις κατηγορίες ανάλογα με την ηλικία τους:

8.1.- Α) Ανήλικοι ποινικώς αδιάφοροι (άρθρο 126 παρ. 1 ΠΚ) είναι όσοι έχουν ηλικία κάτω των οκτώ ετών (νήπια), οι οποίοι δεν τελούν καν αξιόποινη πράξη. Συνεπώς, δεν επιτρέπεται να υποβληθούν στα μέτρα του Ποινικού Κώδικα, αλλά αντιμετωπίζονται με αυτά του Αστικού Κώδικα, ιδίως σωφρονιστικά, από τους γονείς, κατ' άρθρο 1518 ΑΚ.-

7. Βλ. Μιχ. Μαργαρίτη, «Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία - Εφαρμογή», 3^η έκδ. 2014 (υπό το άρθρο 121 ΠΚ).

8.2.- Β) Ανήλικοι ποινικώς ανεύθυνοι είναι οι νεαροί που διανύουν από το όγδοο (8^ο) έως και το δέκατο πέμπτο (15^ο) έτος της ηλικίας τους. Το άρθρο 126 παρ. 1,2 ΠΚ όριζε ως *ποινικά ανεύθυνους* εκείνους που τέλεσαν αξιόποινη πράξη μεταξύ του όγδοου (8^{ου}) και του δέκατου τρίτου (13^{ου}) έτους της ηλικίας τους, ενώ, με την αντικατάσταση της παραπάνω διατάξεως του Ποινικού Κώδικα με το άρθρο 7 του Ν. 4322/2015, αυξάνεται το όριο ανηλικότητας στα δεκαπέντε έτη.-

8.3.- Γ) Ανήλικοι ποινικώς υπεύθυνοι θεωρούνταν, κατά το άρθρο 127 παρ. 1 ΠΚ, οι νεαροί που είχαν συμπληρώσει το δέκατο τρίτο (13^ο) έτος της ηλικίας τους, ενώ το άρθρο 7 του νεαρού Ν. 4322/2015 ορίζει ποινικά υπεύθυνους τους ανηλίκους που διανύουν από το δέκατο πέμπτο (15^ο) έως και το δέκατο όγδοο (18^ο) έτος της ηλικίας τους. Τεκμήριο μαχητό αποτελεί το ότι ο ανήλικος, που συμπλήρωσε το δέκατο πέμπτο (15^ο) έτος, είναι ικανός για καταλογισμό, δηλαδή «ο καταλογισμός δεν αίρεται αυτοδικαίως με μόνη τη διαπίστωση της ηλικίας του. Κρίσιμο στοιχείο για την ικανότητα ή μη για καταλογισμό είναι η αξιολόγηση της ωριμότητας του ανηλίκου από το αρμόδιο δικαστήριο»⁸. Οι νεαροί που ανήκουν σε αυτή την ηλικιακή κατηγορία είναι κατά κανόνα *ποινικά ανεύθυνοι*, αλλά μπορεί, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, να θεωρηθούν *ποινικά υπεύθυνοι (περιορισμένη ποινική ανηλικότητα)*. Και στις δύο περιπτώσεις, το Δικαστήριο Ανηλίκων θα επιβάλει κάποιο από τα αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Αν, όμως, ο ανήλικος κριθεί *ποινικά υπεύθυνος*, ο νομοθέτης δίνει μεν το προβάδισμα στην υποβολή του στα παραπάνω μέτρα, αλλά και χρησιμοποιεί, ως έσχατο μέσο, τον ποινικό σωφρονισμό, τον οποίο επιβάλλει με τη μορφή του περιορισμού του ανηλίκου σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Την ποινή αυτή απαγγέλλει το Δικαστήριο με την απόφαση ότι ο ανήλικος «τέλεσε την πράξη», χωρίς, όμως, να τον κηρύσσει, τυπικά, «ένοχο» (ΑΠ 58/2010).-

9.- Οι παραβάτες που συμπλήρωσαν το δέκατο όγδοο (18^ο) και όχι

8. Βλ. Κ. Κοσμάτο, «Δίκαιο Ανηλίκων», ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, εκδ. 2010, σ. 47.

το εικοστό πρώτο (21^ο) έτος της ηλικίας τους καλούνται «νεαροί ενήλικες», αντί του παλαιότερου όρου «εγκληματίες μετεφηβικής ηλικίας» και, προφανώς, δεν ανήκουν στους ποινικά ανήλικους, καθώς η ποινική ανηλικότητα περατώνεται με την συμπλήρωση του δέκατου όγδοου (18^{ου}) έτους. Τεκμαίρεται ότι οι δράστες αυτής της ηλικίας έχουν ικανότητα προς καταλογοισμό και συνεπώς καθίστανται πλήρως ποινικά υπεύθυνοι. Η μόνη περίπτωση να μην έχουν πλήρη ικανότητα για καταλογοισμό είναι να συντρέχουν οι όροι των άρθρων 34 ή/και 36 ΠΚ. Όταν, λοιπόν, τελούν αξιόποινη πράξη, παραπέμπονται στα κοινά Δικαστήρια και τους επιβάλλονται οι προβλεπόμενες από τον Ποινικό Κώδικα ποινές. Υπάρχει η δυνατότητα να τους αναγνωρισθεί ελαφρυντική περιστάση λόγω της «μετεφηβικής ηλικίας» και να τους επιβληθεί ποινή ελαττωμένη κατά το άρθρο 83 ΠΚ. «Αυτό επαφίεται στη διακριτική ευχέρεια του δικαστηρίου χωρίς να καθιερώνεται κανένα κριτήριο για να κριθεί αν η μειωμένη ποινή αρκεί για να αποτρέψει τον κατηγορούμενο από την τέλεση άλλων αξιόποινων πράξεων»⁹.-

IV) ΕΛΑΦΡΥΝΤΙΚΟ ΜΕΤΕΦΗΒΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

10.- Με το άρθρο 133 ΠΚ καθιερώνεται ένας γενικός λόγος μείωσης της ποινής, όταν η πράξη τελείται από νεαρό ενήλικα (ενήλικα μετεφηβικής ηλικίας). Αναφορικώς, λοιπόν, με τον αυτοτελή ισχυρισμό εκ του άρθρου 133 ΠΚ, διάταξη που καθιερώνει τη δυνατότητα του Δικαστηρίου να επιβάλει ποινή ελαττωμένη στους νεαρούς ενήλικες (ελαφρυντικό μετεφηβικής ηλικίας), μπορούν να αναφερθούν τα παρακάτω, με αναφορά της, κατά περίπτωση, νομολογίας του Αρείου Πάγου και Δικαστηρίων ουσίας:

10.1.- Σύμφωνα με την ΑΠ 1021/2013 (ΠΧρ 2014/676), με τη διάταξη του άρθρου 130 παρ.1 ΠΚ, η οποία εφαρμόζεται αυτεπαγγέλτως και υποχρεωτικώς, όταν ο δράστης, κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξεως, ήταν ανήλικος και εισάγεται σε δίκη μετά την ενηλικίωσή του, παρέχεται ευχέρεια επιβολής μειωμένης, κατ' άρθρο 83 ΠΚ, ποινής, αντί του πε-

9. Βλ. Αρ. Χαραλαμπάκη - Ι. Γιαννίδη, «Ποινικός Κώδικας και Νομολογία», ΠΧρ, Δίκαιο και Οικονομία, 2009 (υπό το άρθρο 83 ΠΚ)

ριορισμού του κατηγορουμένου σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων, εφόσον κριθεί ότι, λόγω της ενηλικίωσής του, δεν είναι σκόπιμη η επιβολή τέτοιου σωφρονιστικού μέτρου, χωρίς να απαιτείται σχετική αιτιολογία. Με την ανωτέρω απόφαση αναιρέθηκε εν μέρει η προσβληθείσα απόφαση λόγω *ελλείψεως αιτιολογίας και υπέρβασης εξουσίας* ως προς την περί ποινής διάταξή της, ενόψει του ότι δεν εφαρμόστηκε το άρθρο 130 ΠΚ και δεν επεβλήθη μειωμένη ποινή στον κατηγορούμενο (που εισήχθη σε δίκη μετά τη συμπλήρωση του 18^{ου} έτους της ηλικίας του, αλλά τέλεσε τις πράξεις όταν ήταν ανήλικος), παρά την αναγνώριση στο πρόσωπό του και άλλης ελαφρυντικής περίπτωσης.

10.2.- Όπως προκύπτει από την ΑΠ 341/2013 (ΠΧρ 2013/656), σχετικώς με τα κριτήρια που το δικαστήριο οφείλει να λάβει υπόψη για να αναγνωρίσει την εν λόγω ελαφρυντική περίπτωση, η νομολογία, με σειρά αποφάσεων, κατά κόρον δέχεται ότι οι νεαροί ενήλικοι πρέπει να απολαμβάνουν αυτής της ευεργετικής διατάξεως. Ειδικότερα κατά την απόφαση:

Ενδεικτικά αναφέρονται οι ΠεντΕφΠατρ 146-148/1999 ΠοινΔικ σελ. 852, ΑΠ 296/1999 ΠοινΔικ 1999/668, ΤριμΕφΚακΠατρών 303/1999 ΠοινΔικ 2010/510, ΠεντΕφΠατρών 18-19/1999 ΠοινΔικ 2000/852, ΤριμΕφΠατρών 9/1999 ΠοινΔικ 2000/851, στις οποίες Δικαστήρια που δίκασαν εγκλήματα σε βαθμό κακουργήματος νεαρών ανηλίκων (όπως διακεκριμένες κλοπές κατ' επάγγελμα, απλή συνέργεια στα εγκλήματα της ανθρωποκτονίας από πρόθεση-βιασμού, αρπαγής ανηλίκου, καθύβρισης θρησκευματος και εμπρησμού, ληστεία κατά συρροή) αναγνώρισαν τη συνδρομή του ελαφρυντικού της μετεφηβικής ηλικίας. Κριτήρια για την εν λόγω παραδοχή, υπό το πρίσμα της ταυτότητας του νομικού λόγου, αποτελούν, κατ' ανάλογη εφαρμογή, τα οριζόμενα στα άρθρα 82 και 100 παρ. 1 ΠΚ με βάση τα οποία η μειωμένη ποινή επιβάλλεται όταν αυτή αρκεί για να αποτρέψει τον κατηγορούμενο από την τέλεση άλλων αξιόποινων πράξεων (ΜΟΕ Αθ 79, 80, 81/2002 ΠΧρ 2004/50). Τα ως άνω κριτήρια αναφέρονται ευθέως στη δυνατότητα κοινωνικής επανένταξης του κατηγορουμένου, η οποία κρίνεται από την προσωπικότητα αυτού πριν την εμπλοκή του στην αποδιδόμενη αξιόποινη πράξη, από τις συνθήκες υπό τις οποίες ενεπλάκη σε αυτή, αλλά και από

την μετέπειτα συμπεριφορά του.-

10.3.- Προσέτι, σε σχέση με την *μετεφηβική ηλικία* του υπαιτίου, για την απόρριψη του σχετικού ισχυρισμού και τη θεμελίωση της απορριπτικής κρίσεως δεν αρκεί να εκτιμηθεί το είδος και η σοβαρότητα των εγκλημάτων που αυτός διέπραξε, αλλά πρέπει να συνεκτιμηθούν και άλλα στοιχεία, τα οποία να περιληφθούν στην αιτιολογία της αποφάσεως, σκέψεις και συλλογισμοί, από τους οποίους να προκύπτει, ότι η εγκληματική συμπεριφορά του δράστη δεν έχει σχέση με τη νεανική του ανωριμότητα, ώστε να δικαιολογείται η μη επιεικής μεταχείρισή του. Η ανωτέρω απόφαση (ΑΠ 341/2013) δέχθηκε την αίτηση αναίρεσης κατά το μέρος της απόρριψης του ελαφρυντικού της *μετεφηβικής ηλικίας*.-

10.4.- Με την ΠεντΕφΑθ 2926/2008 (ΠοινΔνη 2012/101) αναγνωρίστηκε στον εκεί (δεύτερο) κατηγορούμενο το ελαφρυντικό της *μετεφηβικής ηλικίας*, εφόσον κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης είχε συμπληρώσει το 18ο έτος όχι όμως και το 21ο έτος της ηλικίας του.-

10.5.- Με την ΑΠ 136/2014 (ΠοινΔνη 2015/4) απερρίφθη το ελαφρυντικό της μετεφηβικής ηλικίας, καθώς η όλη συμπεριφορά του κατηγορουμένου (όπως αυτή περιγράφηκε) *καταδεικνύει άτομο που έδρασε με ωριμότητα και ψυχραιμία που δεν αρμόζει σε πρόσωπο μετεφηβικής ηλικίας*.-

10.6.- Με την ΑΠ 1937/2010 (ΠραξΛογΠΔ 2011/55) το Δικαστήριο έκρινε απορριπτέο το αίτημα για τη χορήγηση του ελαφρυντικού της *μετεφηβικής ηλικίας*, ως ερειδόμενο επί αναληθούς προϋποθέσεως, αφού και ο ίδιος ο κατηγορούμενος είχε ρητά ομολογήσει ότι *κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης είχε ήδη συμπληρώσει το 21ο έτος της ηλικίας του* και συνεπώς δεν εδικαιούτο να ζητήσει τη χορήγηση αυτού του ελαφρυντικού.-

10.7.- Με την ΠεντΕφΑθ 301/2007 (ΠοινΔνη 2007/1255) ο κατηγορούμενος κηρύχθηκε ένοχος για *κατ' εξακολούθηση, κατ' επάγγελμα και κατά συνήθεια κλοπή*, δεδομένου ότι διέρρηξε τρία αυτοκίνητα, από τα οποία αφαίρεσε διάφορα κινητά πράγματα με σκοπό να τα *ιδιοποιηθεί παράνομα*. Απερρίφθη αίτημα για το ελαφρυντικό της *μετεφηβικής ηλικίας*, αφού κατά την τέλεση των δύο τελευταίων πράξεών του είχε συμπληρώσει το 21ο έτος της ηλικίας του, για δε τις λοιπές δύο δεν κρί-

θηκε σκόπιμη η αναγνώριση αυτού του ελαφρυντικού.

V) ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ

A) ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ- ΑΡΘΡΟ 122 ΠΚ

11.- Διακρίνονται σε i) κύρια και ii) πρόσθετα αναμορφωτικά μέτρα. Από τα κύρια, τα πρώτα 11 είναι μη ιδρυματικά, ενώ το 12ο είναι ιδρυματικό μέτρο¹⁰:

i) ΚΥΡΙΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ

11.1.- Επίπληξη του ανηλίκου. Θεωρείται το ηπιότερο αναμορφωτικό μέτρο. Ο νόμος δεν δίνει ορισμό της έννοιας, ούτε προσδιορίζει τον τρόπο υλοποίησής του. Απαγγέλλεται είτε από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων, κατά την ενώπιόν του προσαγωγή του ανηλίκου και εκφράζεται με την αποχή του από την ποινική δίωξη, είτε από το Δικαστήριο Ανηλίκων. Σκοπός του μέτρου είναι, πρώτον, να αποδοκιμάσει την παράνομη συμπεριφορά του ανηλίκου, ώστε να κατανοήσει ο ίδιος τις δυσάρεστες συνέπειες της πράξης του και, δεύτερον, να τον αποτρέψει, στο μέλλον, από τυχόν άλλες παραβατικές συμπεριφορές. Για να διατηρηθεί η παιδαγωγική φύση του μέτρου, καλόν είναι να απαγγέλλεται προφορικά, παρόντος του κατηγορουμένου, και όχι ερήμην του, με απλή καταγραφή σε εισαγγελική διάταξη ή δικαστική απόφαση. Η αποδοτικότητα του μέτρου ελέγχεται από τον αρμόδιο Επιμελητή Ανηλίκων. Αυτός θα φροντίσει ώστε να βοηθήσει τον ανήλικο να συνειδητοποιήσει την σημασία των συνεπειών της συμπεριφοράς του, ώστε να προσαρμοστεί σε ένα σύννομο τρόπο ζωής μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον. Ο Επιμελητής θα κρίνει, αν το μέτρο καρποφόρησε και μπορεί πλέον να αποσυρθεί (άρθρο 124 ΠΚ) ή να αντικατασταθεί με κάποιο άλλο, αν το επιβληθέν δεν είχε θετικά αποτελέσματα. Στην πράξη, όμως, λόγω της χαλαρής φύσης του μέτρου, το έργο της επίβλεψης εκτελείται μόνον τυπικά, παρά ουσιαστικά, με αποτέλεσμα η πρακτική αυτή να οδηγεί

10. Βλ. Ειρήνη Πανταζή-Μελίστα, «Αναμορφωτικά μέτρα - Η επιρροή αυτών στην ψυχική υγεία του ανηλίκου και στην πρόληψη της παραβατικότητας», εκδ. Σάκκουλα, 2013.

στην υποβάθμιση του μέτρου και από το Δικαστικό Σύστημα.-

11.2.- *Ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στους γονείς ή επιτρόπους του.* Επιβάλλεται είτε από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων (ομοίως ως άνω), κατά την αποχή του από την ποινική δίωξη, είτε από τον Δικαστή, όταν κρίνεται ότι το οικογενειακό περιβάλλον είναι κατάλληλο για να συμβάλει στην ομαλή διαπαιδαγώγηση και κοινωνική επανένταξη του ανηλίκου. Το μέτρο εξειδικεύεται σε δραστηριότητες και προγράμματα θεραπευτικής φύσεως για τον ίδιο τον ανήλικο (μελέτη, σχολείο, συμβουλευτικά προγράμματα κλπ.), καθώς και σε δραστηριότητες που πρέπει να αναλάβουν οι ίδιοι οι γονείς (μαθήματα συμβουλευτικής, προγράμματα για ουσιαστική συνεργασία με τα παιδιά κλπ.). Το Δικαστήριο επιλέγει δραστηριότητες για τους γονείς, αφού έχει προηγηθεί εξέταση του ιστορικού της οικογένειας και των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών της. Σε περίπτωση οποιουδήποτε είδους επικινδυνότητας του γονέα, το μέτρο (πρέπει να) αποφεύγεται. Κύριος στόχος του μέτρου είναι η άσκηση ουσιαστικότερου ελέγχου και επιβολής ορίων από τους γονείς στον ανήλικο. Και εδώ, η προφορική του απαγγελία από τον Εισαγγελέα ή το Δικαστήριο κρίνεται αναγκαία για την αποδοτικότητά του. Για την αποτελεσματικότητά του, μάλιστα, το άρθρο 360 ΠΚ προβλέπει ποινή στέρησης της ελευθερίας για τους γονείς που παραλείπουν να παρεμποδίσουν τον ανήλικο από την τέλεση αξιόποινης πράξης. Ωστόσο, οι Δικαστικές Αρχές φαίνεται, πλέον, να απέχουν από την συχνή επιβολή του συγκεκριμένου μέτρου, λόγω της αδυναμίας και, κάποιες φορές, και της ανυπαρξίας μηχανισμών κρατικής παρέμβασης και βοηθητικών προγραμμάτων.-

11.3.- *Ανάθεση της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια.* Επιβάλλεται σε περίπτωση προβλημάτων ή δυσχερειών κατά την άσκηση της γονικής μέριμνας ή της επιτροπείας υπό την οποία τελεί το παιδί, όταν βρεθεί κατάλληλη ανάδοχη οικογένεια. *Ανάδοχη* είναι η οικογένεια που αποτελείται από συζύγους με ή χωρίς παιδιά, ενώ, σε ορισμένες περιπτώσεις, έργο ανάδοχης οικογένειας μπορούν να αναλάβουν και μεμονωμένα άτομα με ή χωρίς παιδιά. Η επιλογή της ανάδοχης οικογένειας γίνεται από τις αρμόδιες Υπηρεσίες Υγείας και την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων (ΥΕΑ), εφόσον αυτή (η

επιλεγείσα οικογένεια κλπ.) πληροί κάποια κριτήρια (ορθή ψυχοσωματική/νοητική κατάσταση των μελών της οικογένειας, καλό οικονομικό επίπεδο, ηθική κλπ.) και προέρχεται, αρχικώς, είτε από τους κόλπους του ευρύτερου συγγενικού ή κοινωνικού περιβάλλοντος του ανηλίκου, είτε, σε δεύτερη φάση, από οργανωμένα, για το σκοπό αυτό, δίκτυα δομών. Το Δικαστήριο ορίζει επακριβώς τα πεδία εφαρμογής της αναδοχής, εφόσον προηγουμένως καλέσει σε ακρόαση τον υπό αναδοχή ανήλικο και τους γονείς του. Για να αποδώσει το σχετικό μέτρο, κρίνεται σημαντική η λειτουργία ενός συντονισμένου δικτύου συνεργασίας μεταξύ των κατάλληλων φορέων και των υπηρεσιών υγείας. Όμως, ούτε και αυτό το μέτρο τυγχάνει συχνής εφαρμογής, κυρίως λόγω έλλειψης ανάδοχων οικογενειών, καθώς και απροθυμίας αναδοχής ενός παιδιού με παραβατικό ιστορικό.-

11.4.- *Ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων.* Συνηθέστερης εφαρμογής τυγχάνει η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου στους επιμελητές ανηλίκων της ΥΕΑ. Οι προστατευτικές εταιρίες δραστηριοποιούνται πλέον μόνο για την πρόληψη της θυματοποίησης των ανηλίκων, ενώ η ανάθεση ανηλίκων σε ιδρύματα δεν εφαρμόζεται στην πράξη ως αυτοτελές, μη ιδρυματικό, αναμορφωτικό μέτρο. Η εξαιρετική σημασία του μέτρου έγκειται στην θέση του ανηλίκου υπό ένα καθεστώς παρακολούθησης και επίβλεψης από ένα τρίτο, ανεξάρτητο, έμπειρο, εξειδικευμένο προς τούτο πρόσωπο. Ο επιμελητής είναι αυτός που θα βοηθήσει τον ανήλικο να αντιληφθεί το μέγεθος και τη σοβαρότητα των πράξεων και των συνεπειών τους, ώστε να επανενταχθεί ομαλά στην κοινωνία. Επίσης, διαθέτει το δικαίωμα επέμβασης σε κάθε σύστημα στο οποίο συμμετέχει ο ανήλικος (σχολείο, οικογένεια, κλπ.). Βέβαια, η πραγματικότητα έχει δείξει πως η ανεπαρκής στελέχωση των ΥΕΑ, καθώς και οι πολλαπλές ανειλημμένες υποχρεώσεις των επιμελητών δημιουργεί σημαντικές δυσχέρειες στην υλοποίηση του μέτρου, με συνέπεια την όχι και τόσο συχνή επιβολή του.-

11.5.- *Συνδιαλλαγή μεταξύ ανηλίκου δράστη και θύματος για έκφραση συγγνώμης και γενικά για εξώδικη διευθέτηση των συνεπειών της πράξης.* Θύμα, θύτης και κοινότητα επιλύουν το πρόβλημα μέσω μίας

εναλλακτικής μορφής αποκατάστασης της Δικαιοσύνης. Προς τούτο, προκρίνονται κατάλληλες υπηρεσίες ψυχικής υγείας και λύσεις αποκατάστασης, διαφορετικές από την παραδοσιακή ιδέα απονομής της Δικαιοσύνης, όπως η παροχή κοινωφελούς εργασίας, με περισσότερο διαδεδομένη τη διαμεσολάβηση μεταξύ ανηλίκου θύτη και θύματος, προβλεπόμενη στο άρθρο 122 ΠΚ. Επιβάλλεται είτε από τον Εισαγγελέα Ανηλίκων, κατά την αποχή του από την ποινική δίωξη (βλ. ανωτ. παρ. 11.1 και 11.2), είτε με δικαστική απόφαση. Στην πράξη δίνεται το ερέθισμα αρχικά στον παραβάτη να καταστεί περισσότερο υπεύθυνος, οδηγούμενος σε ειλικρινή μεταμέλεια, ενώ, στην συνέχεια, παρέχεται υλική και συναισθηματική βοήθεια στο θύμα, ώστε να καταφέρει να δώσει συγχώρεση στο δράστη. Βέβαια, λυδία λίθος του μέτρου αποτελεί το πρόσωπο του διαμεσολαβητή. Προϋποθέτει άτομο με εξειδικευμένες γνώσεις και ειδικές ικανότητες, ώστε να προβεί σε ιεράρχηση των αναγκών, επιθυμιών και ικανοτήτων του ανηλίκου. Στην Ελλάδα, τη διαμεσολάβηση αναλαμβάνει βάσει νόμου η ΥΕΑ. Τέλος, παρότι η Ελληνική Νομοθεσία αρχίζει γενικώς να προβλέπει τη διαμεσολάβηση, η αλήθεια είναι πως στην πράξη δεν συνηθίζεται να εφαρμόζεται.-

11.6.- Αποζημίωση του θύματος ή της κατ' άλλο τρόπο άρσης ή μείωσης των συνεπειών της πράξης από τον ανήλικο. Εισήχθη στον Ελληνικό Χώρο με τον Ν.3189/2003. Ο ανήλικος μπορεί να υποχρεωθεί να επανορθώσει τη ζημιά που προξένησε, αναλόγως των δυνατοτήτων του, ιδιαίτερα μετά την ηλικία των 15 ετών, από πόρους που μπορεί ελεύθερα να διαθέτει. Το παρόν μέτρο είχε προταθεί για πρώτη φορά είτε ως εναλλακτική μορφή απονομής της Δικαιοσύνης, είτε ως επιπρόσθετο μέτρο, σε σχέση με στερητικές της ελευθερίας ποινές. Μάλιστα, δύναται το μέτρο αυτό να επιβληθεί παραλλήλως με το προηγούμενο της συνδιαλλαγής. Σπάνια, ωστόσο, προτιμάται και αυτό.-

11.7.- Παροχή κοινωφελούς εργασίας από τον ανήλικο. Η επιβολή του μέτρου προϋποθέτει, κατ' αρχήν, την συναίνεση του ανηλίκου και, κατά δεύτερον, την παροχή ειδικής ψυχολογικής υποστήριξης προς αυτόν. Η εργασία, άλλωστε, με την οποία πρόκειται να ασχοληθεί, θα πρέπει να βρίσκεται σε αναλογική αντιστοιχία με κάποια δεδομένα (ηλικία, εκπαίδευση, δεξιότητες, τόπος διαμονής, ωράρια, γενικότερες

συνθήκες τέλεσης της πράξης κλπ.) και να είναι πάντα σύμφωνη με την ψυχοσωματική ανάπτυξη και την σχολική φοίτηση του ανηλίκου. Εκτελείται αμισθί για εύλογο χρονικό διάστημα. Η κοινωφελής εργασία παρέχεται σε υπηρεσίες του Κράτους, ΟΤΑ, ΝΠΔΔ, ΝΠΙΔ (χωρίς κερδοσκοπικό όφελος), ΜΚΟ. Τα αντικείμενά της μπορεί να ποικίλουν (φροντίδα περιβάλλοντος, δημοσίων χώρων, ηλικιωμένων, φιλανθρωπίες κλπ.). Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η αποκατάσταση της ζημιάς από τον ίδιο τον ανήλικο, μέσω της εργασίας που αναλαμβάνει, η οποία πραγματοποιείται προς όφελος της κοινωνίας. Είναι, μάλιστα, ευκαιρία και για τον ίδιο, καθώς ενισχύεται το αίσθημα του ανήκειν σε μια κοινότητα. Το μέτρο προτείνεται βάσει του νόμου από Επιμελητή Ανηλίκων, ενώ εξειδικεύεται ως προς τις λεπτομέρειές του από την δικαστική απόφαση. Εντούτοις, δεν εφαρμόζεται συχνά σε ανηλίκους, κυρίως λόγω ελλείψεως εκπροσώπων προγραμμάτων που να αντιστοιχούν σε κατάλληλες εργασίες με τις πραγματικές ανάγκες των ανηλίκων.-

11.8.- Παρακολούθηση από τον ανήλικο κοινωνικών και ψυχολογικών προγραμμάτων σε κρατικούς, δημοτικούς, κοινοτικούς ή ιδιωτικούς φορείς. Τα προγράμματα προσφέρονται από κρατικούς αλλά και από ιδιωτικούς φορείς, με τη βοήθεια ειδικών ψυχικής υγείας. Γι' αυτό, καλόν είναι να υπάρχει αμοιβαία συνεργασία μεταξύ της ΥΕΑ και των παραπάνω φορέων, ενώ η πρόταση περί σύστασης των σχετικών φορέων και παροχή του προγράμματος δωρεάν φαντάζει η ιδανικότερη. Όμως, στον Ελληνικό Χώρο, δεν έχουν αναπτυχθεί κατά κύριο λόγο αντίστοιχα προγράμματα, ενώ, όσες προσπάθειες έχουν γίνει, βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο, χωρίς επαρκή αξιολόγηση και έγκυρα αποτελέσματα. Η απουσία πρωτοκόλλων συνεργασίας μεταξύ των φορέων και των Εισαγγελικών-Δικαστικών αρχών οδηγεί, και σε αυτή την περίπτωση, σε ισχνή εφαρμογή του μέτρου.-

11.9.- Φοίτηση του ανηλίκου σε σχολές επαγγελματικής ή άλλης εκπαίδευσης ή κατάρτισης. Και αυτό το μέτρο αποτελεί κύρωση εναλλακτική της στερητικής της ελευθερίας ποινής. Στοχεύει στην κοινωνική ένταξη του ανηλίκου μέσω της διαπαιδαγώγησης και της επαγγελματικής κατάρτισης, εφόδια που ίσως αποτρέψουν περαιτέρω υποτροπή

του σε παράνομες πράξεις. Για την υλοποίησή του απαιτούνται δωρεάν προγράμματα από ιδρύματα δημοσίου χαρακτήρα ή από σχετικά επιδοτούμενα προγράμματα, προϋπόθεση λίγο δύσκολη, ωστόσο, στην πράξη.-

11.10.- Παρακολούθηση από τον ανήλικο ειδικών προγραμμάτων κυκλοφοριακής αγωγής. Θεσπίστηκε με τον Ν.3189/2003, γιατί έχει παρατηρηθεί πως οι περισσότερες αξιόποινες πράξεις που τελούν οι ανήλικοι έχουν να κάνουν με παραβάσεις του ΚΟΚ και, μάλιστα, με την έλλειψη άδειας οδήγησης: Πολλοί ανήλικοι αποτυγχάνουν στις γραπτές εξετάσεις για τα σήματα κυκλοφορίας, δεν αποκτούν την άδεια και καταλήγουν σε οδικές παραβάσεις. Τα σχετικά προγράμματα εστιάζουν κυρίως στην αντιμετώπιση προβλημάτων μαθησιακών δυσκολιών, δυσλεξίας κλπ. Στο παρελθόν, λειτούργησαν αρκετά αποδοτικά τέτοιου είδους προγράμματα υπό την αιγίδα της Εισαγγελίας Ανηλίκων σε συνεργασία με την κατά τόπο Τροχαία και τον αντίστοιχο Δήμο.-

11.11.- Ανάθεση της εντατικής επιμέλειας και επιτήρησης του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε επιμελητές ανηλίκων. Παράλληλα με την απλή επιμέλεια ισχύει και η εντατική και προβλέπεται για σοβαρές, κατά κύριο λόγο, περιπτώσεις παραβατικότητας, ώστε να μην χρειαστεί η επέμβαση του ιδρύματος. Προβλέπεται εντατική υποστηρικτική και ενθαρρυντική διαδικασία διαπαιδαγώγησης και εποπτείας.

11.12.- Τοποθέτηση ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αγωγής (ΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΜΕΤΡΟ). Είναι μέτρο αναγκαστικού εγκλεισμού του ανηλίκου σε ίδρυμα. Επιβάλλεται από το Δικαστήριο Ανηλίκων σε περίπτωση που όλα τα υπόλοιπα αναμορφωτικά μέτρα κριθούν ανεπαρκή για την συγκεκριμένη περίπτωση. Προβλέπεται, κυρίως, για παιδιά με ιδιαίτερη προσωπικότητα και προβλήματα συμπεριφοράς, η οποία δύσκολα αντιμετωπίζεται. Από την στιγμή που το ίδρυμα δέχεται τον ανήλικο, ασκεί τα δικαιώματα που προβλέπει το άρθρο 1510 ΑΚ, ενώ αναλαμβάνει και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από τη γονική μέριμνα. Στις μέρες μας, λειτουργεί, για όλη την Ελλάδα, μόνο το Ίδρυμα Αγωγής Ανηλίκων Αρρένων Νέας Ιωνίας Βόλου, ενώ για τα ανήλικα κορίτσια δεν λειτουργεί ίδρυμα αγωγής από το 1997. Ωστόσο, στοιχεία από έρευνες που

έλαβαν χώρα κατά το παρελθόν στο προαναφερθέν Ίδρυμα Νέας Ιωνίας Βόλου, έδειξαν ανειδίκευτο προσωπικό, κακές κτιριακές εγκαταστάσεις, πολλές ανομοιόμορφες και με διαφορετικές προτεραιότητες υποθέσεις ανηλίκων και ελλειμματική υποστηρικτική και αναπτυξιακή επιμέλεια. Τα παραπάνω αποκαρδιωτικά ευρήματα στο μοναδικό σχετικό Ίδρυμα εν Ελλάδα οδηγούν στην εγκατάλειψη του μέτρου από το Δικαστικό Σύστημα. Παρά ταύτα, η ύπαρξη και λειτουργία του εν λόγω θεσμού σε στέρεες υγιείς βάσεις κρίνεται επιτακτική, ως το τελευταίο αναμορφωτικό ανάχωμα πριν την επιλογή του βαρύτερου μέτρου της εισόδου του ανηλίκου σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων.-

ii) ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΑΝΑΜΟΡΦΩΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ

12.- Περιγράφονται αναλυτικά στο άρθρο 122 παρ.3 ΠΚ, ως "*επιπλέον υποχρεώσεις*". Απόκειται στη διακριτική ευχέρεια και στην κρίση του Δικαστή να αποφασίσει ποιο μέτρο προσιδιάζει καλύτερα στην πράξη και την προσωπικότητα του ανήλικου παραβάτη, καθώς ο νόμος δεν ορίζει με σαφήνεια ποιες είναι αυτές οι υποχρεώσεις. Η επιβολή τους προϋποθέτει ένα τουλάχιστον επιβληθέν κύριο αναμορφωτικό μέτρο. Εντούτοις, σπανίως επιλέγονται προς επιβολή από το Δικαστήριο.-

B) ΘΕΡΑΠΕΥΤΙΚΑ ΜΕΤΡΑ - ΑΡΘΡΟ 123 ΠΚ

13.- Κατ' αρχήν, για να επιβάλει το Δικαστήριο *θεραπευτικά μέτρα*, θα πρέπει ο ανήλικος να έχει προβεί προηγουμένως σε πράξη, την οποία, αν είχε τελέσει ποινικώς υπεύθυνο ενήλικο άτομο, θα του είχε καταλογιστεί ως *κακούργημα ή πλημμέλημα*. Η πρώτη παράγραφος του σχετικού άρθρου (123 ΠΚ) διευκρινίζει ποιοι ανήλικοι χρήζουν *θεραπευτικών μέτρων*, ενώ παράλληλα παραθέτει και ποια είναι αυτά. Έτσι, *θεραπευτικά μέτρα* προβλέπονται για ανήλικους, η κατάσταση των οποίων απαιτεί ιδιαίτερη μεταχείριση (ψυχική ασθένεια, νοσηρή διατάραξη πνευματικών λειτουργιών, σοβαρές δυσλειτουργίες λόγω χρήσης απαγορευμένων ουσιών κλπ.). Βέβαια, η αντιμετώπιση του

ανηλικού με αυτά τα μέτρα δεν εξαρτάται από την ποινική του ευθύνη ή την ικανότητά του για καταλογισμό¹¹.-

14.- Θεραπευτικά μέτρα είναι:

α) Η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλικού στους γονείς, τους επιτρόπους του ή σε ανάδοχη οικογένεια.-

β) Η ανάθεση της επιμέλειάς του σε προστατευτικές εταιρείες ή επιμελητές ανηλίκων.-

γ) Συμβουλευτικά θεραπευτικά προγράμματα για τον ανήλικο.-

δ) Η παραπομπή του σε θεραπευτικό ή άλλο κατάλληλο κατάσταση

14.1.- Στις επόμενες παραγράφους του άρθρου (123 ΠΚ), γίνεται λόγος για αναγκαία διάγνωση και γνωμοδότηση εξειδικευμένης ομάδας επιστημόνων, πριν την επιβολή οποιουδήποτε θεραπευτικού μέτρου (παραγρ. 2), καθώς και για τη δυνατότητα ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης για ανηλίκους εθισμένους σε ναρκωτικές ουσίες.-

14.2.- Στην πράξη, ωστόσο, τα θεραπευτικά μέτρα δεν επιβάλλονται από το Ελληνικό Δικαστικό Σύστημα. Και αυτό, γιατί παρατηρείται ανυπαρξία δομών σχετικά με τη λειτουργία τόσο ειδικών θεραπευτικών και υποστηρικτικών προγραμμάτων όσο και εξειδικευμένων ομάδων επιστημών. Αντίθετα, η ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη συνηθίζεται να διατάσσεται από το Δικαστήριο.-

14.3.- Τέλος, ενδεικτικά αναφέρουμε το άρθρο 124 ΠΚ, στο οποίο γίνεται λόγος για το *πότε και υπό ποιες προϋποθέσεις το δικαστήριο μπορεί να προβεί σε μεταβολή ή άρση των αναμορφωτικών μέτρων που επέβαλε.*-

VI) ΤΡΟΠΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΠΟΥ ΕΠΕΦΕΡΕ Ο ΝΟΜΟΣ 4322/2015

15.- Κατά την αιτιολογική έκθεση του ν. 4322/2015, με το άρθρο 2 του εν λόγω νόμου γίνεται προσπάθεια ρύθμισης διαφόρων θεμάτων που αφορούν στην ελαχιστοποίηση του εγκλεισμού των ανηλίκων. Στις αμέσως κατωτέρω υποπαραγράφους περιγράφονται λεπτομερέστερα

11. Βλ. Ειρήνη Πανταζή-Μελίστα, «Αναμορφωτικά μέτρα - Η επιρροή αυτών την ψυχική υγεία του ανηλικού και στην πρόληψη της παραβατικότητας», εκδ. Σάκκουλα, 2013.

οι ρυθμίσεις αυτές, με τη διευκρίνιση ότι γίνεται λόγος για «νομοσχέδιο», ενώ ήδη το «νομοσχέδιο» έχει γίνει νόμος του Κράτους και συγκεκριμένως ο Ν. 4322/2015:

- 15.1.-** Το νομοσχέδιο περιλαμβάνει μια σειρά από ρυθμίσεις για τους ανηλίκους με στόχο τον περιορισμό στο ελάχιστο των στερητικών της ελευθερίας ποινών και την ενίσχυση των μέτρων διαπαιδαγωγησης και αρωγής. Η διάρκεια του περιορισμού σε ειδικό κατάσταση κράτησης νέων μειώνεται και επιδιώκεται ο εγκλεισμός να επιβάλλεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, για αδικήματα που απειλούνται με ισόβια κάθειρξη. Παράλληλα αυξάνεται το κατώτατο όριο έναρξης της ποινικής ευθύνης και ενισχύονται οι δυνατότητες που δίνει ο νόμος για την επιβολή αναμορφωτικών μέτρων εκπαιδευτικού και διαπαιδαγωγικού χαρακτήρα σε όλα τα στάδια της ποινικής διαδικασίας.-
- 15.2.-** Οι νέες διατάξεις του άρθρου 2 προσδίδουν πλέον το χαρακτήρα της εξαίρεσης στην επιβολή του ποινικού σωφρονισμού, καθώς επιβάλλεται μόνο σε εκείνες τις κακουργηματικές πράξεις, που επισύρουν την ποινή της ισόβιας κάθειρξης, ενώ για όλες τις υπόλοιπες πράξεις, που κινούνται σε πεδία χαμηλότερης βαρύτητας εγκληματικότητας επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Ωστόσο, ειδικά το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης σε Ίδρυμα Αγωγής μπορεί να αντικατασταθεί με ποινικό σωφρονισμό για τους ποινικά υπεύθυνους ανηλίκους, δηλαδή αυτούς που έχουν ηλικία δέκα πέντε έως δέκα οκτώ ετών, εφόσον τους έχει επιβληθεί για πράξη, που είναι κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας εάν ο ανήλικος διαφεύγει επανειλημμένα από το Ίδρυμα Αγωγής και ο ποινικός σωφρονισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή τελέσει εκ νέου πράξη που είναι κακούργημα που εμπεριέχει στοιχεία βίας.-
- 15.3.-** Ταυτόχρονα με την αύξηση του κατώτατου ορίου έναρξης της ποινικής ευθύνης από τα 13 στα 15 χρόνια, ο Έλληνας Νομοθέτης ευθυγραμμίζεται με τις προβλέψεις άλλων ευρωπαϊκών εννόμων τάξεων αλλά και με τη σύσταση των Στοιχειωδών Κανόνων των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή της Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους

(Κανόνες του Πεκίνου) να μην καθορίζεται η ηλικία έναρξης σε πολύ πρώιμο στάδιο.-

- 15.4.-** Επίσης, τροποποιείται η προηγούμενη πρόβλεψη του άρθρου 130 ΠΚ και το αναμορφωτικό μέτρο της τοποθέτησης στο ίδρυμα αγωγής παύει αυτοδικαίως με τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους του υπαίτιου, καθώς είχε παρατηρηθεί, ότι με την προηγούμενη ρύθμιση του άρθρου 3 του ν. 3860/2010 παραμένουν στο ίδρυμα αγωγής ανήλικοι μικρής ηλικίας από οκτώ ετών μαζί με μετεφήβους έως και είκοσι πέντε ετών, γεγονός που αλλοιώνει τον εκπαιδευτικό-διαπαιδαγωγικό χαρακτήρα του ιδρύματος, το οποίο άλλωστε αποτελεί δομή ημιελεύθερης διαβίωσης.-
- 15.5.-** Λαμβάνεται πρόνοια ώστε οι ως άνω ευεργετικές διατάξεις περιορισμού της επιβολής του ποινικού σφραγισμού στα αδικήματα του άρθρου 127 παρ. 1 να καταλαμβάνει και εκείνους τους ανηλίκους, που είτε κατά το χρόνο δημοσίευσης του νόμου έχουν καταδικαστεί είτε είναι προσωρινά κρατούμενοι, παρέχοντας τη δυνατότητα να απολυθούν με βούλευμα του αρμόδιου συμβουλίου πλημ/κών του τόπου έκτισης της ποινής ενώ παρόμοια ρύθμιση προβλέπεται και για τους ενήλικες πλέον κρατούμενους εφόσον έχουν εκτίσει το 1/3 της ποινής του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης.-
- 15.6.-** Τέλος, καταργείται η τοποθέτηση σε ίδρυμα αγωγής, εκείνων των ανηλίκων, που δεν έχουν τελέσει πράξη, που θα αποτελούσε κακούργημα ή πλημμέλημα αν την τελούσε ενήλικος, με την αιτιολογία ότι διαβιούν σε κοινωνικό περιβάλλον ατόμων τα οποία τελούσαν καθ' έξη ή κατ' επάγγελμα αξιόποινες πράξεις. Εξάλλου, το μέτρο του στοιχ. Ιβ! του άρθρου 122 ΠΚ δεν παύει ως ένα βαθμό να είναι περιοριστικό της ελευθερίας και ως δυσμενές προϋποθέτει την προηγούμενη διάπραξη αξιόποινης πράξης.-

VII) ΑΣΤΥΝΟΜΙΚΕΣ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΣΗ

16.- Παρατηρώντας τις στατιστικές της Ελληνικής Αστυνομίας σχετικά με την παραβατικότητα των ανηλίκων κατά την τετραετία 2011 έως και 2014, διαπιστώνουμε ότι το έτος 2012 αυτή είναι στο υψηλότερό

της σημείο και βαίνει φθίνουσα στα έτη 2013 και 2014. Το γεγονός αυτό, μόνο τυχαίο δεν είναι, καθώς όσα διατυπώθηκαν σε θεωρίες, σχετικά με τους λόγους της παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς των ανηλίκων, βρίσκουν στις στατιστικές την απόλυτη δικαίωσή τους: Το έτος 2012 είναι ένα έτος ορόσημο, διότι η Ελληνική Κοινωνία υφίσταται ένα μεγάλο σοκ λόγω της οικονομικής κρίσης. Η απώλεια εισοδήματος και η αύξηση της ανεργίας επέδρασαν καταλυτικά στο κύτταρο της κοινωνίας, την οικογένεια. Το πρόβλημα της επιβίωσης μεταδόθηκε αυτόματα στα πιο ευάλωτα μέλη της, τα ανήλικα παιδιά. Στα έτη που ακολουθούν (2013 και 2014), η παγίωση της κοινωνικής καταστάσεως δείχνει μία πορεία φθίνουσα στην παραβατικότητα, γεγονός που σημαίνει, ότι η κοινωνία, συνειδητοποιώντας τη γενική κατάσταση, αρχίζει να ισορροπεί στα νέα δεδομένα.-

17.- Από τους παρακάτω πίνακες αστυνομικών στατιστικών, προκύπτει ότι οι ανήλικοι δράστες συμμετέχουν σε όλα τα αδικήματα. Όσον αφορά στο είδος και στη βαρύτητα των αδικημάτων που διαπράχθηκαν, η συντριπτική πλειοψηφία παρατηρείται να διαπράττει *παραβάσεις του ΚΟΚ. Ακολουθούν οι κλοπές, απλές και διακεκριμένες, οι παραβάσεις της νομοθεσίας περί αλλοδαπών, περί ναρκωτικών, περί στερήσεως ασφαλιστικού συμβολαίου και έπονται οι ληστείες, οι βιασμοί και οι ανθρωποκτονίες με πρόθεση.* Λαμβάνοντας υπόψιν τους πίνακες και σύμφωνα με την ΥΕΑ, τα ποσοστά συμμετοχής των ανηλίκων στην συνολική εγκληματικότητα στην χώρα μας είναι σχετικά πολύ μικρή, εκτός των παραβάσεων του ΚΟΚ, και η έκταση της παραβατικότητας εκ μέρους τους δεν εμφανίζει ιδιαίτερα ανησυχητικές διαστάσεις, καθόσον κινείται στο πλαίσιο της χαμηλής και μεσαίας βαρύτητας.-

Αδικήματα που τελούν συχνότερα ανά έτος	2011	2012	2013	2014
Παράβαση του Ν. 2696/1999 περί ΚΟΚ	1.614	5.530	4.693	3.803
Κλοπή (άρθρο 372 ΠΚ)	439	1.112	894	838
Απόπειρα κλοπής	29	74	69	51
Συναυτουργία σε κλοπή	93	446	225	183
Συναυτουργία σε απόπειρα κλοπής	8	36	42	23

Διακεκριμένες κλοπές (άρθρο 374 ΠΚ)	24	183	157	109
Ληστεία (άρθρο 380 ΠΚ)	35	129	105	65
Συναυτουργία σε ληστεία	16	37	36	33
Παράβαση του Ν. 1975/1991 περί αλλοδαπών	202	585	256	233
Παράβαση του Ν. 3459/2006 περί ναρκωτικών	166	338	366	257
Παράβαση του Ν. 2170/1993 περί στέρησης ασφαλιστικού συμβο- λαίου	99	228	276	182
Βία στους αθλητικούς χώρους	64	40	12	3
Απλή σωματική βλάβη (άρθρο 308 ΠΚ)	19	46	23	40
Επικίνδυνη σωματική βλάβη (άρθρο 309 ΠΚ)	4	19	13	19
Σωματική βλάβη από αμέλεια (άρθρο 314 ΠΚ)	35	38	40	35
Παράβαση του Ν. 2191/1993 περί πνευματικής ιδιοκτησίας	27	70	16	94
Επαιτεία (άρθρο 407 ΠΚ)	25	39	50	73
Αποδοχή και διάθεση προϊόντων εγκλήματος (άρθρο 394 ΠΚ)	22	24	11	11

Αδικήματα μεγαλύτερης βαρύτητας που τελούνται πιο σπάνια ανά έτος	2011	2012	2013	2014
Ανθρωποκτονία με πρόθεση (άρθρο 299 ΠΚ)	1	4	3	4
Ανθρωποκτονία από αμέλεια (άρθρο 302 ΠΚ)	1	-	-	-
Βιασμός (άρθρο 336 ΠΚ)	4	5	7	5
Απόπειρα βιασμού	2	1	-	3

Αθήνα, 14 Οκτωβρίου 2015

Η μοντελοποίηση της διαδραστικότητας γενεσιουργών παραγόντων νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς στην Κύπρο: μια εμπειρική μελέτη 871 μαθητών Γυμνασίου

ΚΑΠΑΡΔΗΣ Α. / ΣΠΑΝΟΥΔΗΣ Γ. / ΚΑΠΑΡΔΗ Κ. / ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Μ.

Εισαγωγή

Το έγκλημα γενικότερα και η νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά ειδικότερα είναι κοινωνικά φαινόμενα που απασχολούν το παγκόσμιο. Οι αρχές του 20^{ου} αιώνα και η Σχολή του Σικάγο αποτέλεσαν την έναρξη της ενασχόλησης των εγκληματολόγων με το φαινόμενο της νεανικής παραβατικότητας, αντικοινωνικής και εγκληματικής συμπεριφοράς. Τα τρία αυτά φαινόμενα εφάπτονται μεν, αλλά δεν είναι συνώνυμα. Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στην εφηβική αντικοινωνική και εγκληματική συμπεριφορά στην Κυπριακή Δημοκρατία και δεν περιλαμβάνει το βόρειο μέρος της Κύπρου που κατέχεται από τον Τουρκικό στρατό από το 1974.

Τα τελευταία περίπου 30 χρόνια, χώρες όπως οι Η.Π.Α., το Ηνωμένο Βασίλειο, η Αυστραλία και η Ολλανδία εφάρμοσαν πολιτικές σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, με στόχο την πρόληψη της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (βλ. Jonkman et al., 2012, Oesterle et al., 2012, Shader, 2003). Στις χώρες αυτές, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στους παράγοντες κινδύνου (risk factors) και στους προστατευτικούς παράγοντες (protective factors), με τους ερευνητές να επικεντρώνονται στον εντοπισμό των πιο πάνω παραγόντων σε προβληματικές συμπεριφορές εφήβων, όπως το κάπνισμα, το σκασιαρχείο, την κατάχρηση αλκοόλ, κατάχρηση παράνομων ουσιών εξάρτησης και στην εφηβική α-

ντικοινωνική συμπεριφορά γενικά και εγκληματική συμπεριφορά ειδικά. Επίσης, οι ερευνητές ανέπτυξαν παρεμβατικά προγράμματα για να μειώσουν της επίδραση των παραγόντων κινδύνου και να προλάβουν τις προβληματικές συμπεριφορές στους εφήβους και έτσι να μειώσουν σημαντικά το κόστος στην κοινωνία και, κατ' επέκταση, να σώσουν τα ανήλικα άτομα από την υιοθέτηση μιας εγκληματικής καριέρας (Farrington and Welsh, 2007; Hawkins, Van Horn and Arthur, 2004), που αυτό κατά τον Hawkins και τους συνεργάτες του, αποτελεί την ουσία της επιστήμης της πρόληψης (σ. 213).

Για την αποσαφήνιση των όρων *παράγοντες κινδύνου* και *προστατευτικοί παράγοντες*, οι παράγοντες κινδύνου αναφέρονται σε μεταβλητές που μπορούν να προβλέψουν μια υψηλή πιθανότητα για παραβατικότητα αλλά δεν είναι υποχρεωτικά η αιτία για υιοθέτηση αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Farrington & Ttofi, 2012: 72). Οι προστατευτικοί παράγοντες έχουν πάρει διάφορους ορισμούς. Μεταξύ άλλων, αναφέρονται ως οι μεταβλητές που προβλέπουν χαμηλή πιθανότητα για παραβατικότητα (White, Moffitt and Silva, 1989). Για άλλους, οι προστατευτικοί παράγοντες είναι μεταβλητές που αλληλεπιδρούν με τους παράγοντες κινδύνου και εξουδετερώνουν τις επιδράσεις τους (Rutter, 1987) ενώ για κάποιους άλλους αποτελεί μεταβλητή που προβλέπει χαμηλή πιθανότητα παραβατικότητας ανάμεσα στα μέλη μιας ομάδας υψηλού κινδύνου (Werner & Smith, 1982).

Η αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο

Όπως προαναφέρθηκε, το φαινόμενο της νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς είναι ένα παγκόσμιο κοινωνικό φαινόμενο. Έτσι, το κοινωνικό αυτό φαινόμενο δεν θα μπορούσε να προσπεράσει την Κύπρο, στην οποία άρχισε να πρωτογίνεται αντικείμενο μελέτης την δεκαετία του 1980. Η έρευνα για την αντικοινωνική συμπεριφορά εφήβων, συμπεριλαμβανομένων των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων, πρωτοεμφανίστηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Kapardis, 1983, 1985ab, 1986). Την δεκαετία του 1990 εντεύθεν ο αριθμός τέτοιων μελετών αυξήθηκε σημαντικά αλλά η μέγιστη πλειοψηφία τους είναι αδημοσίευτες.

Σε γενικές γραμμές, στην Κύπρο το ποσοστό εγκληματικότητας με βάση την αναλογία του πληθυσμού της χώρας δεν καταλαμβάνει μεγάλα ποσοστά σε σύγκριση με άλλες χώρες, χωρίς αυτό να αποτελεί εφησυχαστικό γεγονός (Cyprus Barometer, 2006). Συγκεκριμένα, ο Aebi και οι συνεργάτες του (2014: 32) στο *European Sourcebook of Crime and Criminal Statistics* αναφέρονται στο έτος 2010, όπου το σύνολο των εγκληματικών πράξεων για κάθε 100,000 άτομα ήταν 1024 για την Κύπρο, ενώ στην Μάλτα ήταν 3679 και την Ιταλία 4960.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι εξετάζοντας τις στατιστικές της Αστυνομίας Κύπρου σχετικά με το σοβαρό έγκλημα, παρατηρείται αύξηση από το 1981 στη συχνότητα εκδήλωσης εγκλημάτων όπως ανθρωποκτονία και απόπειρα φόνου, εμπρησμός, ληστεία, εκβιασμός, ναρκωτικά, πρόκληση κακόβουλης ζημιάς σε περιουσία με εκρηκτικές ύλες, διάρρηξη και κλοπή καθώς και στα οικονομικά εγκλήματα.

Σχετικό νομοθετικό πλαίσιο

Στην Κύπρο υπάρχουν διάφοροι ορισμοί στο νομοθετικό πλαίσιο που αναφέρονται στον όρο «νέος». Ο περί *Αδικοπραγούντων Ανηλίκων Νόμος* (Κεφ. 157), ορίζει ως παιδί «άτομο κάτω των 14 ετών» και ως νεαρό άτομο, άτομο που είναι μεγαλύτερο των 14 ετών αλλά μικρότερο των 16 ετών. Ο περί *Παιδων Νόμος* (Κεφ. 352) ορίζει ως παιδί άτομο κάτω των 18 ετών.

Παράλληλα, ο Ποινικός Κώδικας (Κεφ. 154) αναφέρει ότι «όποιος έχει ηλικία κάτω των δεκατεσσάρων χρόνων δεν είναι ποινικά υπεύθυνος για οποιαδήποτε πράξη ή παράλειψη». Το όριο αυτό αυξήθηκε από 10 σε 14, με τον *Τροποποιητικό Νόμο 18(Ι)/2006*. Σήμερα, άτομα μέχρι την ηλικία των 16 ετών είναι ποινικά υπεύθυνα αλλά αντιμετωπίζονται με βάση τον περί *Αδικοπραγούντων Ανηλίκων Νόμο*.

Η παράγραφος 63 στον περί *Παιδων Νόμο* (Κεφ. 352) αναφέρεται στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ένα άτομο κάτω των 16 ετών μπορεί να θεωρείται ως παιδί που έχει ανάγκη φροντίδας και προστασίας. Η παράγραφος 64 του ίδιου Νόμου, αναφέρει ότι αν το Δικαστήριο Ανηλίκων ικανοποιηθεί ότι το παιδί που έχει ενώπιον του είναι άτομο που χρήζει φροντίδας και προστασίας, μπορεί να λάβει μια σειρά από

μέτρα που είναι προς όφελος του παιδιού.

Ο περί *Κηδεμονίας και Άλλων Τρόπων Μεταχείρισης Αδικοπραγούντων Νόμος* του 1996 (Νόμος 46(Ι)/1996), ίσως αποτελεί την πιο σημαντική μεταρρύθμιση που έγινε στο θέμα μεταχείρισης των νεαρών ατόμων. Ο Νόμος αυτός παρέχει ένα ευρύ φάσμα μέτρων, όπως το διάταγμα κηδεμονίας που μπορεί να συνδυαστεί με το διάταγμα κοινοτικής εργασίας ή την εκπαίδευση, την επιτήρηση με όρους ή άλλες εναλλακτικές ποινές.

Μελέτες αυτό-αναφοράς για τη νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο

Όπως αναφέρθηκε στην Εισαγωγή, οι μελέτες για την νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά στην Κύπρο ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1980 (βλ. Karardis, 1983, 1985a, 1985b, 1986). Στο Karardis, 1985a αναφέρεται μελέτη που εκπονήθηκε για την Αναμορφωτική Σχολή της Λάμπουσας, ενώ το 1986 ο ίδιος ερευνητής ασχολήθηκε με τη μελέτη των νεαρών ατόμων που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, αναφέρονται στην αστυνομία, καταγράφονται και διερευνούνται ως υπαρκτά ποινικά αδικήματα. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά σε κάποιες γνωστές τοπικά μελέτες που έγιναν στην Κύπρο (βλ. Karardis, 2010, 2013).

Οι Peristianis, Michaelidou και Makridis (1995) μελέτησαν 450 άτομα ηλικίας 14 μέχρι 21 χρονών και βρήκαν ότι η πιο κοινή μορφή βίας ήταν ο καβγάς σε δημόσιο χώρο. Στη μελέτη Papadopoulos και συνεργάτες (2000) που έγινε με 1.327 άτομα ηλικίας 13 μέχρι 16 ετών, αναφέρεται ότι 59% είχαν παραβεί το νόμο καταναλώνοντας αλκοόλ και 1% έκανε χρήση παράνομων ουσιών (όπως κοκαΐνη, ηρωίνη, έκσταση).

Οι Kokkinos και Panayiotou (2002), χρησιμοποίησαν ψυχολογικά τεστ και ερωτηματολόγια για να εξετάσουν τη συσχέτιση της επιθετικής και βίαιης συμπεριφοράς 202 ατόμων, ηλικίας 11 μέχρι 15 ετών, σε ένα αστικό και ένα αγροτικό σχολείο της Λευκωσίας. Η έρευνα έδειξε ότι άτομα που ήταν τόσο θύτες όσο και θύματα βίας παρουσίασαν σοβαρής μορφή ψυχοπαθολογία, ή διαταραγμένη συμπεριφορά και η χαμη-

λή αυτοεκτίμηση προέβλεπαν εκφοβιστική συμπεριφορά (bullying behaviour), ενώ αυτοί που χαρακτηρίζονταν από *oppositional defiance* είχαν σημαντική στατιστική πιθανότητα να ήταν θύμα εκφοβισμού. Σημαντικό αναφοράς στο σημείο αυτό είναι το συμπέρασμα των Farrington & Ttofi (2012) οι οποίοι τονίζουν ότι ο σχολικός εκφοβισμός συσχετίζεται με την εκδήλωση εγκληματικής δραστηριότητας μέχρι και έξι χρόνια μετά, ενώ τα θύματα σχολικού εκφοβισμού μπορεί να παρουσιάσουν κατάθλιψη μέχρι και επτά χρόνια αργότερα.

Οι Papadopoulos και Konstantinopoulos (2005), μελέτησαν δείγμα 915 μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και βρήκαν ότι το 5% έκανε χρήση παράνομων ουσιών. Σε μια άλλη μελέτη με δείγμα 960 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 14-18 ετών και 400 ατόμων ηλικίας 18 με 21 ετών, το Intercollege Research and Development Centre (2004) διαπίστωσε ότι το 44% οδηγούσαν μοτοποδήλατο χωρίς άδεια, 38% των μαθητών κατανάλωσαν αλκοόλ σε σημείο μέθης, 37% χρησιμοποίησαν βία σε συμμαθητές τους, 19% προκάλεσαν ζημιά σε περιουσία και 13% μετέφερε μαχαίρι στο σχολείο.

Σε μια μελέτη που στόχευε δασκάλους δημόσιων σχολείων, ο Alambritis (2007) βρήκε ότι 12.4% των δασκάλων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης είχαν βιώσει σωματική βλάβη, 50% δέχτηκαν λεκτικές επιθέσεις και 9.6% σκόπιμα δέχθηκαν εσκεμμένο σπρώξιμο από μαθητές. Μόνο το 40% των συμμετεχόντων δήλωσαν ότι θα παρέμβαιναν για να διακόψουν ένα καβγά μεταξύ μαθητών στο σχολικό χώρο.

Το Νοέμβριο του 2011, ο Karardis (αδημοσίευτη μελέτη) μελέτησε δείγμα 392 μαθητών δευτεροβάθμιου σχολείου στη Λευκωσία, ηλικίας 12 με 15 ετών. Η μελέτη αυτή επιβεβαιώνει την άποψη των Fagan, Hawkins και Catalano (2008), με βάση την οποία για την αντιμετώπιση των παραγόντων κινδύνου που οφείλονται σε ατομικό και οικογενειακό επίπεδο, όσο και στο σχολικό περιβάλλον και το περιβάλλον της κοινότητας και οδηγούν στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς, ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να δοθεί στα πολυ-επίπεδα προγράμματα πρόληψης (multiple-level prevention programmes).

Έρευνα των Karardis και Roziadjis (2012) αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των ατόμων που εκδηλώνουν αντικοινωνική συμπεριφορά.

Η μελέτη περιελάμβανε 50 νεαρά άτομα που οδηγήθηκαν στο δικαστήριο και μια ομάδα ελέγχου από ιδιωτικό σχολείο, χρησιμοποιώντας το εργαλείο EARN. Τα άτομα που οδηγήθηκαν στο δικαστήριο παρουσίαζαν, μεταξύ άλλων, χαμηλή σχολική επίδοση, υψηλά επίπεδα παρορμητικότητας, χαμηλά επίπεδα ενσυναίσθησης και έλλειψη τύψεων, υπερκινητικότητα, ιστορικό βίας και επιθετικότητας, συναναστροφή με συνομήλικους που παρουσίαζαν αντικοινωνική συμπεριφορά και έλλειψη ισχυρών δεσμών με την οικογένεια και το σχολείο.

Σε μια άλλη έρευνα που διεξήχθη στην Κύπρο (2nd International Self-reported Delinquency Study – ISRD-2) με αντιπροσωπευτικό στρωματοποιημένο δείγμα 2500 παιδιών από 16 γυμνάσια (Karardis, 2010, Karardis, 2013), γίνεται επίσης αναφορά στα χαρακτηριστικά των νεαρών ατόμων που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά. Όσον αφορά σοβαρές μορφές αντικοινωνικής συμπεριφοράς, τη σχέση των παιδιών με την οικογένεια και τη σχέση τους με το σχολείο τους εντοπίστηκαν μικρά μεν ποσοστά αλλά ανησυχητικά δεδομένα της έλλειψης αποτελεσματικών παρεμβατικών προγραμμάτων στη Μέση Εκπαίδευση και την οικογένεια στη Κύπρο που έχει ως αποτέλεσμα ένα ποσοστό τέτοιων ατόμων να αναφέρεται στην αστυνομία με όλα τα συνεπακόλουθα.

Τα άτομα που παρουσίασαν αντικοινωνική συμπεριφορά δήλωσαν ότι: (α) έχουν συχνές νυχτερινές εξόδους, (β) δεν περνούν χρόνο με τους γονείς τους αλλά με παρέα φίλων που αποτελείται από τέσσερα ή περισσότερα άτομα, (γ) δεν τους αρέσει το σχολείο και δεν διαβάζουν βιβλία, (δ) συναναστρέφονται με συνομήλικους τους που παρουσιάζουν αντικοινωνική συμπεριφορά, (ε) η παρέα τους αποτελείται από άτομα και των δύο φύλων και κάνουν κλίκα, και (στ) διαπράττουν αδικήματα και προβαίνουν σε αντικοινωνικές πράξεις στον ελεύθερο τους χρόνο. Τα σημεία β, δ, ε και στ μπορούν να προβλέψουν ότι το ανήλικο άτομο θα κάνει κατάχρηση αλκοόλ, χρήση παράνομων ουσιών ή θα φύγει από το σχολείο χωρίς τη συγκατάθεση των γονιών του.

Σε μια άλλη πρωτοποριακή έρευνα, η Papacosta-Sismani (2009) μελέτησε την αντικοινωνική συμπεριφορά στις γυναίκες. Το δείγμα της αποτέλεσαν 119 μαθήτριες δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ηλικίας 12 με

15 ετών. Το 10-11% ανέφερε σοβαρό άγχος, θυμό, μετα-τραυματικό σύνδρομο συμπτωματολογίας και κατάθλιψη, ενώ το 2% ανέφερε ότι εμπλέκεται σε σοβαρές πράξεις αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Με τη μέθοδο της ομάδας εστίασης (focus group), συμπέρανε ότι παράγοντες κινδύνου για εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς αποτελούν τα προβλήματα στην οικογένεια, η έλλειψη επικοινωνίας, τα μαθησιακά προβλήματα, η επιρροή από τους συνομήλικους με αντικοινωνική συμπεριφορά, η εμπειρία τραυματικών γεγονότων και το αρνητικό ψυχο-εκπαιδευτικό κλίμα στο σχολείο.

Σχολική έρευνα του προγράμματος Κοινότητες που Νοιάζονται / Communities that Care στην Κύπρο

Την πενταετία 2007 με 2012, διεξήχθη έρευνα σε τρία γυμνάσια στη Λευκωσία στα πλαίσια του παρεμβατικού προληπτικού προγράμματος *Κοινότητες που Νοιάζονται/ Communities that Care* (CTC). Στην έρευνα συμμετείχαν τρία γυμνάσια: Λατσιά, Αγλαντζιά και το περιφερειακό γυμνάσιο Κλήρου. Σκοπός της έρευνας ήταν ο εντοπισμός των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων και η σχέση που έχουν με την εκδήλωση νεανικής αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η έρευνα διερεύνησε τους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες, στο επίπεδο της τοπικής κοινότητας, του σχολείου, της οικογένειας, των συνομηλίκων και του ίδιου του ατόμου, καθώς και της υγείας και της συμπεριφοράς, συμπεριλαμβανομένης της κατάχρησης ουσιών εξάρτησης, της βίας και της αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Arthur et al., 2002).

Μεθοδολογία

Μετά από εξασφάλιση γραπτής συγκατάθεσης από το Υπουργείο Παιδείας της Κύπρου για τη διεξαγωγή της έρευνας στα σχολεία, δόθηκαν σε 871 μαθητές γυμνασίου ηλικίας 12 με 15 ετών, δομημένα ερωτηματολόγια που αποτελούνταν από 112 ερωτήσεις. Τα ερωτηματολόγια συμπληρώθηκαν κατά τη διάρκεια σχολικής περιόδου και υπό την επιτήρηση δασκάλων και των ερευνητών. Ο χρόνος που δόθηκε στους μαθητές ήταν αρκετός για τη συμπλήρωση όλων των ερωτήσεων. Η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έγινε με το πρόγραμμα στατιστικής

επεξεργασίας SPSS.

Ανάλυση δεδομένων

Η μελέτη χρησιμοποίησε το *cross-sectional design* και *δομικά μοντέλα εξισώσεων* (Structural Equation Modeling), για την ανάλυση των σχέσεων των μεταβλητών του ερωτηματολογίου του CTC (Βλ. Hu & Bentler, 1999, Steiger, 1990). Αρχικά, έγινε μέτρηση στα συνοπτικά στατιστικά στοιχεία και τις δισδιάστατες συσχετίσεις. Στη συνέχεια, δοκιμάστηκαν τα δομικά μοντέλα εξισώσεων εξετάζοντας τις άμεσες επιδράσεις των παραγόντων κινδύνου και των προστατευτικών παραγόντων στις εγκληματικές δραστηριότητες. Η έκταση της εγκληματικής δραστηριότητας των νέων μετρήθηκε χρησιμοποιώντας έντεκα δείκτες παραβατικότητας: 1) σύλληψη από την αστυνομία, 2) μεταφορά μαχαιριού στο σχολείο, 3) ηλικία που δοκίμασε για πρώτη φορά δυνατό αλκοολούχο ποτό, 4) πώληση παράνομων ναρκωτικών ουσιών, 5) κλοπή οχήματος, 6) επίθεση εναντίον κάποιου και πρόθεση να προκαλέσει σωματική βλάβη, 7) το άτομο να είναι υπό την επήρεια αλκοόλ ή ναρκωτικών στο σχολείο, 8) διακίνηση ναρκωτικών στο σχολείο, 9) κλοπή αντικειμένων αξίας που υπερβαίνει τα 10 ευρώ, 10) πρόκληση κακόβουλης ζημιάς στην περιουσία κάποιου και 11) εάν πήρε αντικείμενα από κατάσταση χωρίς να τα πληρώσει και με σκοπό να μη τα επιστρέψει, δηλαδή κλοπή

Αποτελέσματα

Παράγοντες κινδύνου και προστατευτικοί παράγοντες στο ατομικό, οικογενειακό, σχολικό και τοπικό (δηλαδή γειτονιά) επίπεδο βρέθηκαν να συνδέονται με το αλκοόλ, την κατάχρηση ουσιών και την εγκληματική δραστηριότητα. Κάποιοι προστατευτικοί παράγοντες βρέθηκαν να βελτιώνουν την επίδραση των παραγόντων κινδύνου.

Με βάση τη στατιστική ανάλυση, οι **παράγοντες κινδύνου** που εντοπίστηκαν στο *ατομικό επίπεδο* αναφέρουν ότι τα άτομα υποκύπτουν στις πιέσεις των συνομηλίκων, είναι εγωιστές, τους αρέσει να προκαλούν σωματικό ή ψυχικό πόνο στους άλλους, είναι αντικοινωνικοί, διαπράττουν αδικήματα όπως κλοπή και θεωρούν πώς είναι αποδεκτό να προβαίνουν σε τέτοιες πράξεις.

Στο *οικογενειακό επίπεδο*, οι παράγοντες κινδύνου αφορούν στις

ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και την έλλειψη γονικής επίβλεψης, να έχει ένας αδελφία που έχουν αποβληθεί από το σχολείο και τα οποία, επίσης, μεταφέρουν μαχαίρι στο σχολείο, καπνίζουν, καταναλώνουν αλκοόλ και κάνουν χρήση παράνομων ναρκωτικών ουσιών.

Όσον αφορά το *σχολικό περιβάλλον* και τους παράγοντες κινδύνου που εντοπίστηκαν σε αυτό, γίνεται λόγος για σκασιαρχείο, τα παιδιά μισούν να πηγαίνουν στο σχολείο, μεταφέρουν μαχαίρι στο σχολικό χώρο, είναι βίαιοι απέναντι στους συμμαθητές τους και έχουν αποβληθεί από το σχολείο.

Σχετικά με το περιβάλλον στο οποίο ζουν τα παιδιά, δηλαδή τη *γειτονιά* τους, μόνο ένας παράγοντας κινδύνου εντοπίστηκε και αυτός αφορά τη *δυσανεμία* των παιδιών να ζουν στη γειτονιά που μένουν και επιθυμούν να ζήσουν κάπου αλλού.

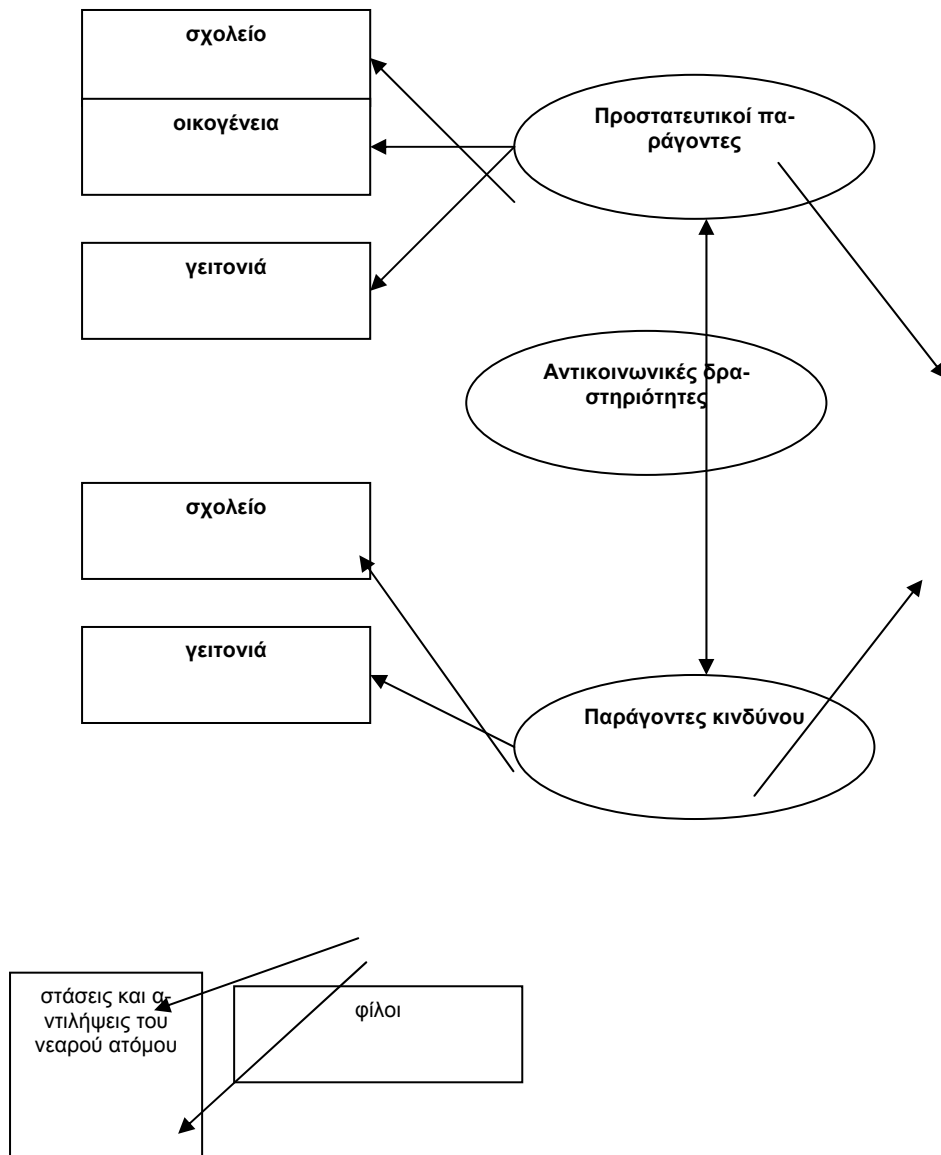
Οι **προστατευτικοί παράγοντες** εντοπίστηκαν στο επίπεδο της οικογένειας, του σχολείου και της γειτονιάς, αλλά παρουσιάζουν πιο αδύνατες σχέσεις με τις αντικοινωνικές δραστηριότητες των ανηλίκων, σε σύγκριση με τους παράγοντες κινδύνου που εντοπίστηκαν.

Στο *επίπεδο της οικογένειας* οι προστατευτικοί παράγοντες αφορούν τον καθορισμό σαφών κανόνων συμπεριφοράς (συμπεριλαμβανομένης της αντίθεσης ως προς το κάπνισμα, το αλκοόλ, τις ναρκωτικές ουσίες, το χρονικό περιορισμό στις εξόδους), την ώθηση των παιδιών για κοινωνικοποίηση, πειθαρχία, υιοθέτηση ισχυρών δεσμών στις σχέσεις τους, την εμπιστοσύνη προς τους γονείς τους και να περνούν χρόνο μαζί τους, καθώς επίσης να συζητούν προβλήματα που αντιμετωπίζουν και να ζητούν τη βοήθειά τους.

Οι προστατευτικοί παράγοντες που εντοπίστηκαν στο *επίπεδο του σχολείου*, αφορούν το αίσθημα ασφάλειας, οι δάσκαλοι να επιβραβεύουν και να στηρίζουν τα παιδιά, τα παιδιά έχουν καλύτερη επίδοση από το μέσο όρο της τάξης τους και έχουν ευκαιρίες να μιλούν προσωπικά στο δάσκαλο τους, να υπάρχει επικοινωνία μεταξύ δασκάλων και γονιών και, τέλος, το παιδί να είναι ενεργό στην τάξη και στις σχολικές δραστηριότητες.

Όπως και στους παράγοντες κινδύνου, έτσι και στους προστατευτικούς παράγοντες, εντοπίστηκε ένας προστατευτικός παράγοντας στο *επίπεδο της γειτονιάς* που διαμένουν τα παιδιά και αυτός αφορά την ευχαρίστηση να μένει στην γειτονιά του.

Εικόνα 1: Δομικό Μοντέλο Εξίσωσης (Structural Equation Model) για τη σχέση μεταξύ παραγόντων κινδύνου και προστατευτικών παραγόντων και των αντικοινωνικών/εγκληματικών δραστηριοτήτων.

Η Εικόνα 1 παρουσιάζει το υποθετικό δομικό μοντέλο εξίσωσης το οποίο δοκιμάστηκε. Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι στους προστατευτικούς παράγοντες περιλαμβάνονται το σχολείο, η οικογένεια και η γειτονιά στην οποία ζει το νεαρό άτομο. Η μεταβλητή της οικογένειας παρουσίασε υψηλό ποσοστό (6), ενώ το σχολείο και η γειτονιά παρουσίασαν μέτριο ποσοστό (.4).

Όσον αφορά στους παράγοντες κινδύνου, σε αυτούς περιλαμβάνονται οι μεταβλητές του σχολείου, της γειτονιάς, της στάσης και των αντιλήψεων που έχει το νεαρό άτομο, καθώς επίσης και οι φίλοι. Οι φίλοι και το σχολείο παρουσίασαν υψηλά ποσοστά (8 και .6, αντίστοιχα), ενώ οι αντιλήψεις των ατόμων και η γειτονιά είχαν καταλάβει χαμηλά προς μέτρια ποσοστά (5 και .2, αντίστοιχα).

Μεταξύ των δύο παραγόντων, του κινδύνου και των προστατευτικών, υπάρχει μια μέτρια αρνητική συσχέτιση (-.51), που αυτό μπορεί να σημαίνει ότι καθώς οι προστατευτικοί παράγοντες αυξάνονται, η επίδραση των παραγόντων κινδύνου μειώνεται. Οι παράγοντες κινδύνου σχετίζονται με ένα πολύ υψηλό ποσοστό (.98) με αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες, ενώ οι προστατευτικοί παράγοντες συσχετίζονται ελαφρώς (.22) με αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες. Τα αποτελέσματα αυτά δείχνουν ότι έμφαση δεν πρέπει να δίνεται μόνο στους προστατευτικούς παράγοντες γιατί είναι αδύνατο από μόνοι τους να επιδράσουν σημαντικά στις αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων. Έμφαση πρέπει να δίνεται ταυτόχρονα και στην μείωση των παραγόντων κινδύνου.

Συζήτηση αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα από τη σχολική μελέτη του προγράμματος CTC δείχνουν πόσο σημαντική είναι η έμφαση και στους παράγοντες κινδύνου και στους προστατευτικούς παράγοντες, στο επίπεδο της οικογένειας, του σχολείου, της γειτονιάς, αλλά και τις αντιλήψεις του ίδιου του ατόμου.

Οι παράγοντες κινδύνου σχετίζονται στενότερα με την αντικοινωνική συμπεριφορά των νέων, σε σύγκριση με τους προστατευτικούς παράγοντες. Η οικογένεια βρέθηκε να καταλαμβάνει τη σημαντικότερη θέση

στους προστατευτικούς παράγοντες, με το σχολείο και τη γειτονιά να ακολουθούν.

Το σχολείο, οι φίλοι και οι αντιλήψεις του ατόμου για την αντικοινωνική συμπεριφορά, αποτελούν τους παράγοντες κινδύνου που συνδέονται στενά με τις αντικοινωνικές/εγκληματικές δραστηριότητες, ενώ ο τομέας της γειτονιάς παρουσιάζει μια πιο αδύναμη σχέση. Με άλλα λόγια, λαμβάνοντας υπόψη τους φίλους και το σχολείο μπορεί να προβλέψει κανείς με υψηλό βαθμό ακρίβειας αν ένας μαθητής ή μαθήτρια γυμνασίου θα εκδηλώσει αντικοινωνική συμπεριφορά.

Επίλογος

Τα αποτελέσματα από την ανάλυση των δεδομένων που συλλέχθηκαν από τη σχολική έρευνα CTC και αφορούν τους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες, επιβεβαιώνουν τα αποτελέσματα παρόμοιων μελετών σε άλλες χώρες, όπως η Ολλανδία, οι Η.Π.Α. και η Αυστραλία αναφορικά με την έμφαση που πρέπει να δίνεται την ίδια στιγμή και στους παράγοντες κινδύνου και τους προστατευτικούς παράγοντες ώστε να επιτευχθεί μείωση στη νεανική αντικοινωνική συμπεριφορά γενικότερα και στις εγκληματικές δραστηριότητες των εφήβων γυμνασιακής ηλικίας ειδικότερα.

Όπως τονίζουν οι Derzon (2010), Farrington και Welsh (2009), Farrington (2011) και Welsh (2012), η μεταβλητή που καταλαμβάνει το υψηλότερο ποσοστό είναι η οικογένεια, σε σύγκριση με το σχολείο και τη γειτονιά, τονίζοντας έτσι τη βαρύτητα που πρέπει να δίνεται σε αυτή τη μεταβλητή στη πρόληψη της αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται και από την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Με την εμπειρία της πετυχημένης εφαρμογής του παρεμβατικού προγράμματος «Κοινότητες που νοιάζονται» σε τρία γυμνάσια της επαρχίας Λευκωσίας, γίνεται χαρτογράφηση του προβλήματος της αντικοινωνικής συμπεριφοράς μέσα από ένα σχολείο, αναλύονται τα αποτελέσματα και δομείται ένα παρεμβατικό πρόγραμμα σε συνεργασία με το σχολείο, την τοπική διοίκηση, και μία τοπική συμβουλευτική επιτροπή 'σοφών'. Επίσης, απασχολείται εξειδικευμένο προσωπικό (περι-

λαμβανομένου και έμπειρου ψυχολόγου) για τη εφαρμογή του προγράμματος τα απογεύματα και το βράδυ για όσους μαθητές ενδιαφέρονται, με στόχο τη ταυτόχρονη μείωση των παραγόντων υψηλού κινδύνου και την ενδυνάμωση των προστατευτικών παραγόντων στο επίπεδο του ατόμου, της οικογένειας, του σχολείου και της τοπικής κοινότητας.

Τα αποτελέσματα μέχρι τώρα διεθνώς και στην Κύπρο δικαιολογούν την εφαρμογή του προγράμματος CTC, εφόσον το οικονομικό κόστος του προγράμματος είναι ελάχιστο σε σύγκριση με τα πολυδιάστατα και μακροπρόθεσμα οφέλη που επιφέρει στην κοινωνία. Το σημαντικότερο για μια κοινωνία είναι να επενδύει στην πρόληψη, βοηθώντας έτσι ένα σημαντικό αριθμό εφήβων να μη καταλήξουν πελάτες του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Aebi, M. et al. (2014). *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics* (5th edition). Publication Series No.80, European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations (HEUNI) P.O. Box 444 FIN-00531, Helsinki, Finland. http://www.heuni.fi/material/attachments/heuni/reports/qrMwCVTF/HEUNI_report_80_European_Sourcebook.pdf
- Alambritis, M. (2007). Violence against teachers in secondary schools in Cyprus. Doctoral Dissertation, Department of Social and Political Sciences, University of Cyprus, Nicosia, Cyprus.
- Arthur, M. W., Hawkins, J. D., Pollard, J., Catalano, R. F., & Baglioni, A. J., Jr. (2002). Measuring risk and protective factors for substance use, delinquency, and other adolescent problem behaviors: The communities that care youth survey. *Evaluation Review*, 26(6), 575-601.
- Cyprus Barometer* (2006), Marfin Laiki Bank, Nicosia, Cyprus. Accessed 3 August 2007. <http://www.laiki.com>
- Derzon, J.H. (2010). The correspondence of family features with problem, aggressive, criminal, and violent behaviour. *Journal of Experimental Criminology*, 6, 263-292.
- Fagan, A.A., Hawkins, J.D., Catalano, R.F. (2008). Using community epidemiologic data to improve social settings: the Communities That Care

- prevention system. In M. Shin (Ed.), *Toward positive youth development: transforming schools and community programs* (pp. 292–312). Oxford; New York: Oxford University Press.
- Farrington, D.P. (2011). Families and crime. In, (eds.) J.Q. Wilson and J. Petersilia, *Crime and Public Policy*, 130-157. New York]: Oxford University Press.
- Farrington, D.P.F. and Ttofi, M. (2012). Protective and promotive factors in the development of offending, In Bliesener, T., Beelman, A. and Stennler, M. (eds.), *Antisocial Behavior and Crime: Contributins of Developmental and Evaluation Research to Prevention and Intervention*. Gottingen, Germany: Hogrefe Publishing.
- Farrington, D. P. and Welsh, B. C. (2007). *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions*. Oxford: Oxford University Press.
- Farrington, D. P. and Welsh, B. C. (2009). Delinquency prevention using family-based interventions. *Children and Society*, 13, 287-303.
- Hawkins, J.D., Van Horn, M.L. and Arthur, M.W. (2004). Community variation in risk and protective factors and substance use outcomes. *Prevention Science*, 5 (4), 213-220.
- Hu, L.T. & Bentler, P.M. (1999). Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives, *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.
- Intercollege Research and Development Centre (2004). *A survey of juvenile delinquency*. Nicosia [In Greek].
- Jonkman, H., Steketee, M., Tombourou, J. W., Cini, K., & Williams, J. (2012). Community variation in adolescent alcohol use in Australia and the Netherlands. *Health Promotion International*, doi:10.1093/heapro/das039
- Kapardis, A. (1983). Use and impact of imprisonment in Cyprus: a quasi-experiment. *Cyprus Law Review*, 1(2):361-374.
- Kapardis, A. (1985a). Lambousa Reform School, Cyprus: a study of its population (1979-1983) and its effectiveness. *Cyprus Law Review* (4):1821-1832.
- Kapardis, A. (1985b). Homicide in Cyprus, 1960-1982: a criminological study. *Cyprus Law Review* (3):1767-1777.
- Kapardis, A. (1986). Juvenile delinquency and delinquents in Cyprus. *Cyprus Law Review*, (4):2371-2379.

- Kapardis, A. (2001). *Society, Crime and Criminal Justice in Cyprus, 1878-1900*. Athens: Sakkoulas Publishers.
- Kapardis, A. (2010). Cyprus. In J. Junger-Tas (Ed.), *Juvenile delinquency in Europe and beyond* (pp. 245-251). New York: Springer.
- Kapardis, A. (2013). Delinquency and victimization in Cyprus. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 19 (2), 171-182.
- Kapardis, A. & Poyiadjis, G. (2012). The EARN project in Cyprus. In, Baldry, A.C. & Kapardis, A. (eds.), *Risk assessment for juvenile violent offending* (in press). Milton Park, Abingdon, U.K: Taylor and Francis.
- Kapardis, A., Alambritis, M., Antoniou, S., Panayi-Karayianni, M., Papadopoulos, M, Sismani-Papacosta, E., & Varelis, T. (2008). *Report of the School Violence Committee* (In Greek, 145 pages, unpublished). Nicosia: Ministry of Education and Culture: Republic of Cyprus.
- Kokkinos, M.K., & Panayiotou, G. (2002). Disturbed behaviour, bullying experience and victimization among juveniles. In M.K Kokkinos (Ed.), *Aggression: Proceedings of the 4th Cyprus Psychology Conference* [In Greek]. Nicosia, Cyprus: Cyprus Psychologists' Association.
- Oesterle, S., Hawkins, J. D., Steketee, M., Jonkman, H., Brown, E. C., Moll, M., & Haggerty, K. P. (2012). A cross-national comparison of risk and protective factors for adolescent drug use and delinquency in the United States and the Netherlands. *Journal of Drug Issues*, 42(4), 337-357. doi:10.1177/0022042612461769
- Papadopoulos, M., & Konstantinopoulos, K. (2005). *Use of legal and illicit addictive substances by senior secondary school students*. Nicosia: Ministry of Education and Culture. [In Greek]
- Peristianis, N., Michaelidou, S. & Makrides, G. (1995). A juvenile delinquency survey in Cyprus. Nicosia: Intercollege Research and Development Centre. [In Greek]
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective factors. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 316-331.
- Papacosta Sismani, E. (2009). Female delinquency in secondary schools: trauma and depression precipitating female delinquency and the role of ethnic identity in Cyprus. DProf thesis, Middlesex University. Available from Middlesex University's Research Repository at <http://eprints.mdx.ac.uk/2679/>
- Shader, M. (2003). Risk factors for delinquency: an overview. U.S Department of Justice, Office of Justice Perograms, Office of Juvenile Justice

- and Delinquency Prevention. <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/frd030127.pdf>
- Steiger, J. H. (1990). Structural model evaluation and modification: An internal estimation approach. *Multivariate Behavioral Research*, 25, 173-180.
- Ttofi, M. M., & Farrington, D. P. (2012). Risk and protective factors, longitudinal research, and bullying prevention. *New Directions for Youth Development*, 2012(133), 85-98. doi:10.1002/yd.20009
- Werner, E.E. and Smith, R.S. (1982). *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. NY: Cornell University Press.
- Welsh, B.C. (2012). Preventing delinquency by putting families first. In, (eds.) Loeber, R. And Welsh, B.C., *The Future of Criminology*, pp. 153-158. Oxford University Press.
- White, J.L., Moffitt, T.E. and Silva, P.A. (1989). A prospective replication of the protective effects of IQ in subjects at high risk for delinquency. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 37, 719-724.

ΕΥΤΥΧΙΑ ΚΑΤΣΙΓΑΡΑΚΗ*

Ασυνόδευτοι ανήλικοι & Συνοδευόμενα ζητήματα

Υπουργείο Δικαιοσύνης Διαφάνειας & Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Δ/ση
Πρόληψης Εγκληματικότητας & Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων
Εισηγήτρια : Ευτυχία Κατσιγαράκη Προϊσταμένη Δ/σης

* Διδάκτωρ Παντείου Πανεπιστημίου, Προϊσταμένη Διεύθυνσης Πρόληψης Εγκληματικότητας και Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Η προστασία των δικαιωμάτων του παιδιού στο πλαίσιο του φαινομένου της σύγχρονης μετανάστευσης και της προσφυγιάς αποτελεί ζητούμενο για κάθε ευνομούμενη πολιτεία, και κατά μείζονα λόγο σε μια χώρα σύνορο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η οποία αποτελεί θεματοφύλακα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Για το σκοπό αυτό στο πλαίσιο συνδρομής της Διεύθυνσης Πρόληψης Εγκληματικότητας & Σωφρονιστικής Αγωγής Ανηλίκων επιτρέψτε μου για μια συνοπτική περιγραφή του προφίλ των ασυνόδευτων ανηλίκων που επελήφθησαν οι αρμόδιες υπηρεσίες του Υπ. Δικαιοσύνης, της ακολουθητέας διαδικασίας, των ζητημάτων, καθώς και των διαπιστώσεων που πρόέκυψαν έπειτα από τη διερεύνηση του « εν θέματι » ζητήματος.

Αναλυτικότερα, υπό το πρίσμα του τόπου διαμονής-παραμονής του γονεϊκού σχήματος, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι κατανέμονται κατά κανόνα σε 3 βασικές υποομάδες. Συγκεκριμένα, στους ανήλικους όπου το γονεϊκό σχήμα παραμένει:

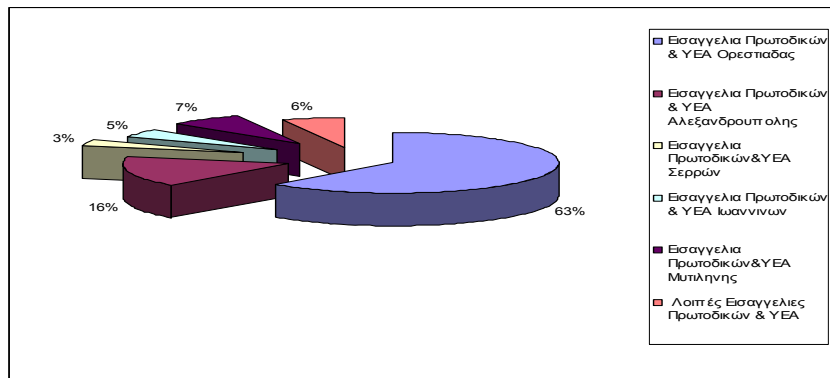
- Στη χώρα προέλευσής – καταγωγής τους.
- Βρίσκεται σε άλλη μη Ευρωπαϊκή χώρα, μαζί με άλλα μέλη της οικογένειας τελώντας ενίοτε υπό καθεστώς ομηρίας, ή ευρισκόμενο εν αναμονή προς αναχώρηση με ενδιάμεσο προορισμό τη χώρα μας,
- Η έχει ήδη φτάσει στο Ευρωπαϊκό Κράτος που είχε επιλεγεί ως τελικός προορισμός και έχουν ξεκινήσει τις διαδικασίες αίτησης ασύλου σε συνδυασμό με την έναρξη των διαδικασιών επανένωσης της οικογένειας κατά τα οριζόμενα από τον Ευρωπαϊκό Κανονισμό 343/2003 (Δουβλίνο II).

Σύμφωνα με την ενημέρωση που είχαμε, το μείζον πρόβλημα εντοπίζεται στις 2 πρώτες ομάδες ασυνόδευτων ανηλίκων.

Ας δούμε όμως πως κατανέμεται η ροή αυτή των ασυνόδευτων ανηλίκων στις Εισαγγελίες Πρωτοδικών της Χώρας. Συγκεκριμένα, όπως παρατηρούμε τη μεγαλύτερη ροή ασυνόδευτων ανηλίκων έχουν δεχθεί οι Εισαγγελίες Πρωτοδικών Ορεστιάδας με 63% ,Αλεξανδρούπολης 16%, Μυτιλήνης 7%. Είναι λοιπόν φανερό ότι τη μεγαλύτερη επιβάρυνση δέχονται οι υπηρεσίες μας που βρίσκονται στα ελληνοτουρκικά σύνορά μας στον Έβρο, καθώς και στα νησιά του Βορειοανατολικού

Αιγαίου. Κατά συνέπεια τα δεδομένα αυτά έρχονται να επιβεβαιώσουν την άποψη ότι οι περιοχές αυτές της χώρας μας αποτελούν τη βασική πύλη παράνομης εισόδου προς την Ευρώπη.

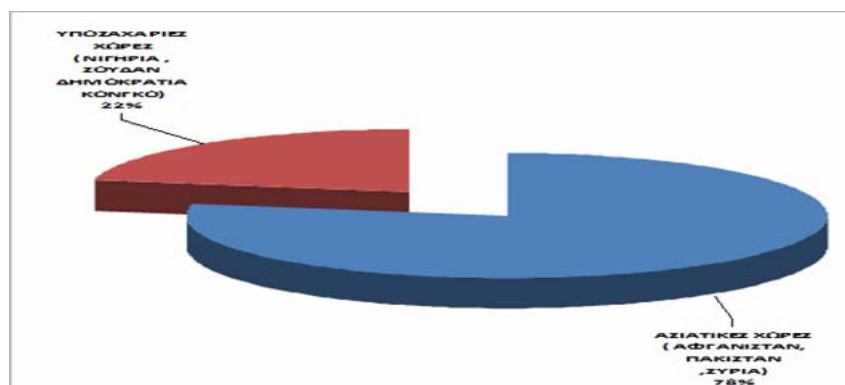
Γραφ. 1 Κατανομή ασυνόδευτων ανηλίκων σε επίπεδο Χώρας. N=956

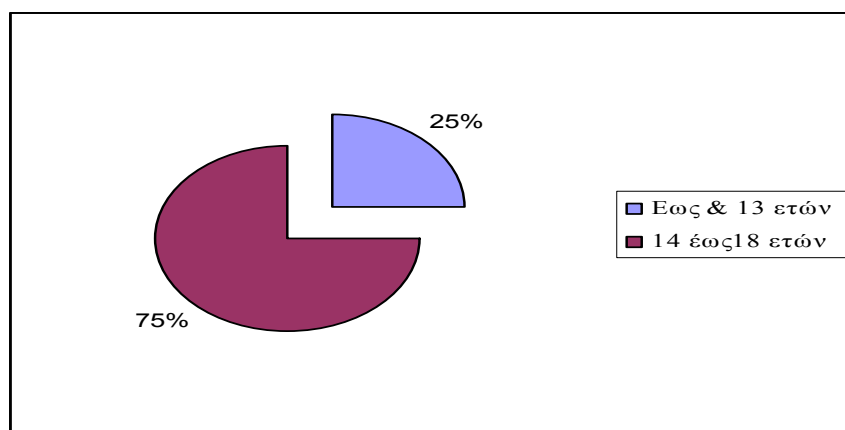
Σε ό,τι αφορά την υπηκοότητά των ασυνόδευτων ανηλίκων :

- 78% προέρχεται από Ασιατικές χώρες, με πρώτες χώρες προέλευσης το **Αφγανιστάν, Πακιστάν και Συρία**, και
- 22% από Υποσαχάριες χώρες, με πρώτες χώρες προέλευσης τη **Νιγηρία, Σουδάν και Δημοκρατία του Κονγκό**.

Γραφ. 2 Κατανομή Ασυνόδευτων Ανηλίκων με βάση την Υπηκοότητά τους. N = 956

Τέλος σύμφωνα με τα δηλωθέντα στοιχεία που αφορούν την ηλικία τους το 75 % ανήκει στην ηλικιακή ομάδα μεταξύ 14 έως 18 ετών και 25% ανήκει στην ηλικιακή ομάδα κάτω των 13 ετών.

Γραφ. 3 Κατανομή Ασυνόδευτων Ανηλίκων με βάση τη δηλωθείσα ηλικία τους. N=956

ΑΚΟΛΟΥΘΗΤΕΑ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΣΥΝΟΔΕΥΤΟΥΣ ΑΝΗΛΙΚΟΥΣ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΕΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ.

Τώρα σε ό,τι αφορά την διαδικασία η οποία ακολουθείται για τους ασυνόδευτους ανηλικούς ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΕΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΙΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΑΝΗΛΙΚΩΝ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ αυτή είναι η εξής.

Μετά τη σύλληψη από τα αρμόδια Αστυνομικά Όργανα, την ταυτοποίηση των στοιχείων τους από εξειδικευμένο προσωπικό ώστε να προσδιοριστεί η υπηκοότητά τους, ξεκινά η διαδικασία προσδιορισμού της ηλικίας τους. Για τους ασυνόδευτους ανήλικους με εκτιμώμενη ηλικία μεταξύ 15 έως 18 ετών γίνονται ιατρικές εξετάσεις οστών στο πλαίσιο του όσο το δυνατόν ακριβέστερου προσδιορισμού της ανηλικότητάς τους.

Από τη στιγμή που προκύπτει ανηλικότητα, ετοιμάζεται από την Εισαγγελία Πρωτοδικών έγγραφη Αίτηση καθώς και Εισαγγελική Παραγγελία προς το ΕΚΚΑ προκειμένου να βρεθεί στέγη φιλοξενίας.

Συγχρόνως δίνεται Εισαγγελική Παραγγελία στο Συνοριακό Κέντρο, προκειμένου οι ανήλικοι να μεταφερθούν στο Νοσοκομείο για να γίνουν οι απαραίτητες παιδοψυχιατρικές εξετάσεις καθώς και εξετάσεις μεταδιδόμενων νοσημάτων.

Εφόσον έρθει η απάντηση από το ΕΚΚΑ με τον προσδιορισμένο χώρο φιλοξενίας των ασυνόδευτων ανηλικών, τότε ο Εισαγγελέας Πρωτοδικών εκδίδει διάταξη και παραγγέλλει τη μεταφορά και τη φιλοξενία τους στον αναφερόμενο ξενώνα ή κέντρο φιλοξενίας.

Ενίοτε, από ορισμένα Πρωτοδικεία (π.χ. Δ. Α. Ιωαννίνων, Κω, Χίου) στο πλαίσιο άσκησης της Επιτροπείας των ασυνόδευτων ανηλικών, ορίζουν από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλικών, έναν Επιμελητή Ανηλικών όποιος ασκεί καθήκοντα είτε μονοπρόσωπου εποπτικού συμβουλίου, είτε επιτρόπου .

Σε ό,τι αφορά τη ποινική αντιμετώπιση των ασυνόδευτων ανηλικών ισχύουν κατά περίπτωση τα ακόλουθα ενδεχόμενα:

Αφού σχηματιστεί από την Αστυνομική Δ/ση δικογραφία σε βάρος του ασυνόδευτου ανηλίκου για παράνομη είσοδο στη χώρα, αυτή υποβάλλεται στον αρμόδιο Εισαγγελέα Πρωτοδικών ο οποίος μπορεί είτε να:

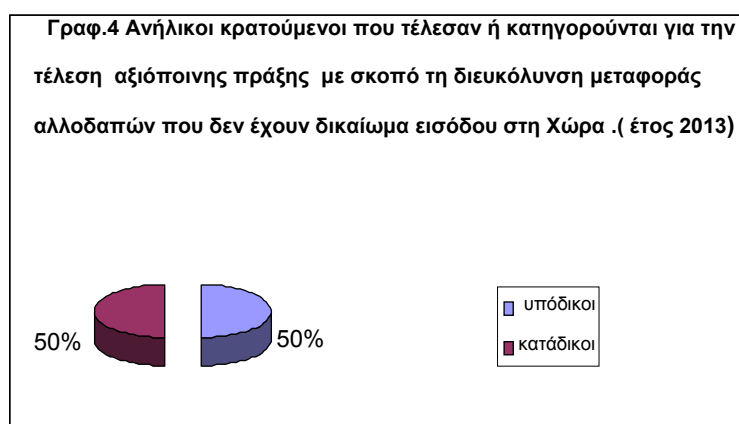
A) με διάταξή του , που εγκρίνεται με απόφαση του Εισαγγελέα Εφετών, να απέχει της Ποινικής Δίωξης κατά το άρθρο 83 παρ.2 Ν.3386/2005 προκειμένου ο ανήλικος να επαναπροωθηθεί στη χώρα προέλευσής του – εφόσον αυτή είναι εφικτή.

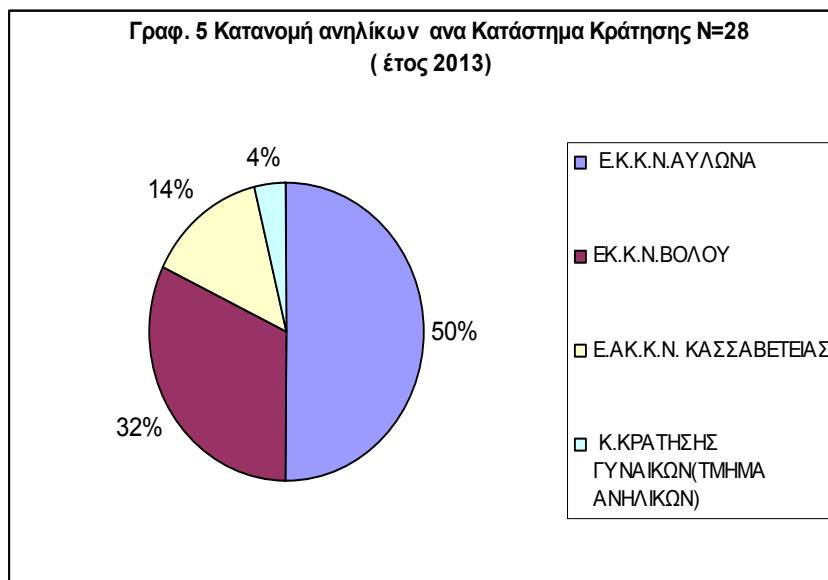
B) Είτε να ασκήσει ποινική δίωξη για παράβαση του άρθρου 83 παρ.1 του Ν. 3386/2005 και να παραπέμψει τον ασυνόδευτο ανήλικο στο αρμόδιο Δικαστήριο Ανηλίκων.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία ποινική δίωξη κατά κανόνα, ασκείται σε περιπτώσεις ασυνόδευτων που συλλαμβάνονται έπειτα από τη διάπραξη και άλλων αδικημάτων(*με επικρατέστερα την επαιτεία , τη πορνεία ή τη διευκόλυνση μεταφοράς αλλοδαπών που δεν έχουν δικαίωμα εισόδου στη χώρα μας*). Στις περιπτώσεις αυτές αν ταυτόχρονα αποδειχθεί ότι έχουν εισέλθει παράνομα στη χώρα μας , τότε ασκείται συνδυαστικά, ποινική δίωξη και για την τέλεση του αδικήματος της παράνομης εισόδου στη Χώρα μας. Στο σημείο αυτό και με αφορμή την προηγούμενη αναφορά μου στην τέλεση αξιόποινης πράξης , *με σκοπό τη διευκόλυνση μεταφοράς αλλοδαπών που δεν έχουν δικαίωμα εισόδου στη χώρα μας* , όπως προκύπτει από τις σχετικές δικογραφίες των Τριμελών Δικαστηρίων Ανηλίκων, αρκετοί ασυνόδευτοι ανήλικοι πέφτουν θύματα εκμετάλλευσης των διακινητών, οι οποίοι προκειμένου να τους διευκολύνουν να περάσουν τα σύνορα της χώρας μας, χωρίς χρηματική αμοιβή, τους ορίζουν αρχηγούς της αποστολής , αναγκάζοντας τους να μεταφέρουν στην χώρα μας άλλους ενήλικες και ανήλικους μετανάστες σε δύο ή τρεις αποστολές, κρατώντας όμως μέχρι την τελική επιστροφή τους πίσω στο τόπο διακίνησης, ως ομήρους, μέλη της οικογένειάς τους.

Με γνώμονα όμως τη σοβαρότητα της τελεσθείσας αυτής πράξης, συνήθως τους επιβάλλεται ποινικός σφραγισμός, οι ασυνόδευτοι ανήλικοι εγκλείονται σε Κατάστημα Κράτησης Ανηλίκων, με ότι αυτό συνεπάγεται για την περαιτέρω πορεία και σταδιοδρομία τους. Συγκεκρι-

μένα όπως παρατηρούμε στα ακόλουθα γραφήματα ο συνολικός αριθμός των ανηλίκων που έχουν τελέσει ή κατηγορούνται για την τέλεση αξιόποινης πράξης με σκοπό τη διευκόλυνση μεταφοράς αλλοδαπών που δεν έχουν δικαίωμα εισόδου στη χώρα μας ανέρχεται στους 28.

Με βάση λοιπόν την ανωτέρω αποτύπωση σε συνδυασμό ότι είναι γνωστό τοις πάσι, ότι οι ασυνόδετοι ανήλικοι αποτελούν για τα κυκλώματα εμπορίας και διακίνησης παιδιών, την κύρια δεξαμενή άντλησης υποψήφιων θυμάτων, θα πρέπει στο σημείο αυτό καταρχήν να θέσουμε προς προβληματισμό και εν συνεχεία προς επίλυση ορισμένα ζητήματα – διαπιστώσεις που αναδείχθηκαν έπειτα από διερεύνηση του θέματος η οποία έγινε σε συνεργασία με τις Περιφερειακές Υπηρεσίες του Υπουργείου μας (*Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, Εισαγγελίες Πρωτοδικών*).

Αναλυτικότερα:

Θα πρέπει να ενδυναμωθούν όλες οι εμπλεκόμενες Υπηρεσίες με κατάλληλα βοηθήματα, επίσης το προσωπικό τους θα πρέπει να αποκτήσει τη ενδεικνυόμενη εκπαίδευση προκειμένου να γίνεται όσο το δυνατόν ορθότερη διακρίβωση της ηλικίας των ασυνόδετων ανηλίκων τουλάχιστον σε περιπτώσεις που η δηλωθείσα ηλικία αμφισβητείται, δεδομένου ότι με **βάση την ηλικία** καθορίζεται και το είδος της περαιτέρω μεταχείρισής τους.

Επιπρόσθετα στο πλαίσιο διασφάλισης του βέλτιστου συμφέροντος του ασυνόδευτου ανηλίκου, θεωρείται αναγκαία η ενίσχυση καθώς και η καλύτερη δικτύωση του πλαισίου εντοπισμού των ασυνόδευτων ανηλίκων, τόσο κατά τη διαδικασία της πρώτης υποδοχής στους συνοριακούς σταθμούς όσο και αργότερα εντός της επικράτειας, προκειμένου να αποφευχθεί όσο το δυνατόν περισσότερο, η πιθανότητα θυματοποίησή τους από τα κυκλώματα των διακινητών.

Ακόμα θα πρέπει αρμοδίως να εξεταστεί, η δυνατότητα έναρξης λειτουργίας της Δικαστικής Κοινωνικής Υπηρεσίας η ίδρυση της οποίας προβλέπεται στο άρθρο 49 Ν. 2447/1996. Η «εν θέματι υπηρεσία» θα μπορούσε να αναλάβει σημαίνουσας σημασίας ρόλο ως προς την υποβοήθηση των ζητημάτων που αντιμετωπίζουν και οι ασυνόδευτοι ανήλικοι. Αυτή η πρόταση μάλιστα αναφέρεται και στις κατευθυντήριες οδηγίες για τα ασυνόδευτα που ζητούν άσυλο οι οποίες φέρουν την υπογραφή του Συνηγόρου του Πολίτη και της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε.

Απολύτως αναγκαία θεωρείται και η μέριμνα για τη σύνταξη όσο το δυνατόν πληρέστερου ατομικού δελτίου, για κάθε περίπτωση ασυνόδευτου ανηλίκου, με αναφορά στο οικογενειακό δημογραφικό και ιατρικό του ιστορικό, το οποίο θα αποτελεί σημείο αναφοράς, τόσο για τους Εισαγγελικούς και Δικαστικούς Λειτουργούς όσο και για τους Επαγγελματίες Ψυχικής Υγείας ή άλλων κλάδων που «εν δυνάμει» στη συνέχεια θα ασχοληθούν μαζί τους.

Επίσης θα πρέπει άμεσα να αντιμετωπιστεί νομοθετικά του ζήτημα της Επιτροπείας των Ασυνόδευτων Ανηλίκων.

Τέλος θα πρέπει να υπάρξει μέριμνα για την εξασφάλιση της αναγκαίας χρηματοδότησης μέσω συναφών Ευρωπαϊκών Χρηματοδοτούμενων Προγραμμάτων, προκειμένου να γίνει εφικτή η υιοθέτηση-υλοποίηση, καλών πρακτικών που εφαρμόζονται σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες. Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται και η Υπηρεσίας με τη συμμετοχή της ως Εταίρος Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα με τίτλο «Southeast Safe Net: Preventing child trafficking and protecting unaccompanied minors in Greek-Turkish Borders».

Πρόληψη της διακίνησης παιδιών και προστασία ασυνόδευτων ανηλίκων στα ελληνοτουρκικά σύνορα.

Συμμετέχουσες χώρες: **Ελλάδα**(Ινστιτούτο Υγείας Παιδιού, Υπουργεία Δικαιοσύνης Προστασίας του Πολίτη, Υγείας), **Τουρκία (αντίστοιχοι Φορείς).**

Σύντομη περιγραφή του προγράμματος:

Οι βασικοί στόχοι του προγράμματος είναι η δημιουργία ανιχνευτικού εργαλείου οδηγίων για την αναγνώριση ανήλικων θυμάτων διακίνησης από τους επαγγελματίες που απασχολούνται στα ελληνοτουρκικά σύνορα, καθώς επίσης και η δημιουργία βάσης δεδομένων για την καταγραφή των ανήλικων θυμάτων εμπορίας και για την καταγραφή ασυνόδευτων ανήλικων που εισέρχονται στην χώρα μας μέσω των ελληνοτουρκικών συνόρων. Οι βάσεις αυτές δεδομένων θα αποτελούν εργαλεία όλων των εμπλεκόμενων υπουργείων και στις δύο χώρες ώστε να εξασφαλισθεί ο ομαλός και αποτελεσματικός συντονισμός των αρμόδιων φορέων και ενεργειών. Επίσης στο πρόγραμμα εντάσσεται η εκπαίδευση των εμπλεκόμενων επαγγελματιών στα ως άνω εργαλεία, καθώς και η διενέργεια παρεμβάσεων για την πρόληψη της εμπορίας ανηλίκων οι οποίες θα απευθύνονται στους ασυνόδευτους ανήλικους που διαμένουν σε κέντρα φιλοξενίας της χώρας μας.

Το εγχείρημα οπωσδήποτε είναι πολύ δύσκολο! Όμως αξίζει το κόπο να προσπαθήσουμε!

Επιθετικές συμπεριφορές νέων: μια άλλη ανάγνωση

ΣΟΦΙΑ ΣΠΥΡΕΑ*

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο¹, αφορμώμενο από περιστατικά βίας που έχουν διαπραχθεί από νέους στο πρόσφατο παρελθόν στην Ελλάδα², ειση-

* (spyrea.sofia@gmail.com), PhD (c) Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Υπότροφος του Ιδρύματος Ωνάση, BSocSc, MA, Mphil (Cantab.).

1. Μια πρώτη εκδοχή αυτού του άρθρου παρουσιάστηκε τον Απρίλιο του 2015 στο συνέδριο προς τιμήν του Ομότιμου Καθηγητή Εγκληματολογίας κ. Ν. Κουράκη (συνδιοργανωμένο από: το Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, το Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, το Τμήμα Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, τον Τομέα Εγκληματολογίας Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου, το Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Λευκωσίας, και το Ν.Π.Ι.Δ. ΕΠΑΝΟΔΟΣ). Αν και η ευθύνη των όσων αναφέρονται βαρύνει αποκλειστικά τη γράφουσα οφείλω να ευχαριστήσω τους εξής: τον Ομότιμο Καθηγητή κ. Ν. Κουράκη για την πρόσκλησή του να συμμετέχω στο προαναφερθέν συνέδριο και την ενθάρρυνση στη συνέχεια να καταθέσω πληρέστερα τις σκέψεις μου υπό τη μορφή του παρόντος άρθρου, τον επιβλέποντά μου Επίκουρο Καθηγητή κ. Ν. Κουλούρη γιατί χωρίς την ενθάρρυνση και τα εύστοχα σχόλιά του αυτό το κείμενο δεν θα μπορούσε να εξελιχθεί στην παρούσα του μορφή, τη Δρ. Νομικής κ. Φ. Μηλιώνη, Διευθύντρια της ΕΠΑΝΟΔΟΥ, γιατί η συζήτηση μαζί της με βοήθησε να αναπτύξω περισσότερο τη διάσταση του φύλου, περιλαμβάνοντας στον προβληματισμό μου τις γυναίκες οι οποίες δεν είχαν συμπεριληφθεί στην πρώτη παρουσίαση, και τον Αναπληρωτή Καθηγητή κ. Γ. Παπανικολάου γιατί οι παρατηρήσεις του με βοήθησαν να προσεγγίσω πιο στοχευμένα το ζήτημα της εγκληματικότητας.

2. Ενδεικτικά υπόθεση Γιακουμάκη, διπλή δολοφονία στη Μάνη από 18χρονους τον Αύγουστο του 2014.

γείται ότι τα τελευταία χρόνια μπορεί να παρατηρηθεί η ανάδυση ενός οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού η οποία ενθαρρύνεται από, και ενθαρρύνει σε, επιθετικές συμπεριφορές και καθορίζει τον τρόπο της εξωτερικής έκφρασής τους με συγκεκριμένες πρακτικές. Στόχος της προτεινόμενης θεωρητικής κατασκευής είναι, εφόσον αναλυθούν τα στοιχεία που τη συγκροτούν, να ανιχνευθεί η δυνατότητα προσανατολισμού της αντεγκληματικής πολιτικής κατά τρόπο που να παρεμποδίζει αυτήν την ανάδυση και ταυτόχρονα να εξουδετερώνει τις εστίες εκκόλαψης επιθετικών ανδρισμών. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, στην καρδιά του επιχειρηματός μου βρίσκεται μια σχεσιακή αντίληψη για την ανθρώπινη ύπαρξη. Εκτιμώ δηλαδή ότι οι συμπεριφορές, οι πράξεις, οι αντιδράσεις είναι αποτέλεσμα της συλλειτουργίας και της αλληλεπίδρασης μεταξύ δομικών παραγόντων, κοινωνικών διαδικασιών αλλά και βιογραφικών στοιχείων και χαρακτηριστικών της προσωπικότητας. Σε αυτό το πλαίσιο η ανάδειξη ενός οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού είναι απόρροια μιας κοινωνιακής δομής και ιστορικών συγκυριών που ευνοούν την επιθετικότητα και αντικείμενο της έρευνας καθίσταται η ανεύρεση των μηχανισμών που είναι υπεύθυνοι για τη διαιώνιση των δομών που τον συντηρούν και εν τέλει για την ανάδυσή του.

I. Εννοιολόγηση

Αποτελεί κοινό τόπο ότι η έννοια του ανδρισμού είναι μια αόριστα ορισμένη (Clatterbaugh, 1998: 42-43) κοινωνική κατασκευή (Clatterbaugh, 1998; Reichardt and Sielke, 1998; Αποσπύρη, 2006) που αποσκοπεί στο να εξηγηθούν οι ανδρικοί ρόλοι σε ένα δεδομένο χώρο και χρόνο και συνδέεται κυρίως³ με την υποδεέστερη θέση των γυναικών και του ερείσματος στη δύναμη. Ο πιο διακριτός τύπος ανδρισμού είναι

3. Τα χαρακτηριστικά με τα οποία συνδέεται ο ανδρισμός συνοψίζονται εύγλωττα από την Connell στα εξής: α. υπάρχει πλήθος ανδρισμών, β. οι ανδρισμοί υπάρχουν συχνά σε σχέσεις ιεραρχίας και αποκλεισμού, γ. οι ανδρισμοί υποστηρίζονται θεσμικά, δ. τα σώματα διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στους ανδρισμούς, ε. οι ανδρισμοί παράγονται κατά την αλληλεπίδραση με τους άλλους, στ. δεν είναι ομοιογενείς και ζ. οι ανδρισμοί δύνανται να αναδιαμορφωθούν (Connell, 1998: 4-6; Connell, 2001: 14-19; Connell και Messerschmidt, 2005: 836, 839).

ο ηγεμονικός δηλαδή ένας ανδρισμός υπερκείμενος των άλλων που περιλαμβάνει άτομα που «κατέχουν θέσεις εξουσίας και πλούτου», και την ίδια στιγμή «νομιμοποιούν και αναπαράγουν τις κοινωνικές σχέσεις που δημιουργήσαν την κυριαρχία τους» (Carrigan, Connell and Lee, 1985: 587, 592). Η ηγεμονική θέση έχει καταληφθεί κυρίως από δύο τύπων ανδρισμούς: τον επιχειρηματικό, δηλαδή αυτόν που αφορά τους επιχειρηματίες, ειδικούς παντός είδους καθώς και πολιτικά στελέχη (Connell, 1998) και τον στρατιωτικό⁴, που ορίζεται ως αποτελούμενος από «πεποιθήσεις, πρακτικές και χαρακτηριστικά που επιτρέπουν στα άτομα να νομιμοποιούν τις αξιώσεις τους για εξουσία, συνδέοντας τους εαυτούς τους με το στρατό ή με τις στρατιωτικές ιδέες» (Belkin, 2012: 3). Ο τελευταίος αν και έχει υποστηριχθεί ότι εγκαταλείφθηκε μετά την κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ (Connell, 1998: 17), κατά τη γνώμη μου, συνέχισε να υπάρχει σε παγκόσμιο επίπεδο (είτε σε μορφή υποκείμενου ανδρισμού στις δυτικές χώρες, είτε σε μορφή ηγεμονικού σε χώρες όπως η Κούβα, οι στρατοκρατούμενες χώρες της Αφρικής κ.ο.κ.). Σημειώνεται ότι και οι δύο τύποι ανδρισμού είναι κατά βάση πατριαρχικοί και διαφέρουν ουσιαστικά στη μέθοδο επίτευξης του στόχου. Εκτός από αυτούς τους δύο τύπους ηγεμονικού ανδρισμού υπάρχει και ένα τρίτο ενδεχόμενο ο «αρσενικός φονταμενταλισμός»⁵ με τον οποίο απαντούν οι τοπικές ιεραρχίες φύλου όταν για κάποιο λόγο προκαλούνται (Connell, 1998: 16-17). Αυτό το τρίτο ενδεχόμενο δεν συνιστά έναν διακριτό τύπο ανδρισμού αλλά είναι ουσιαστικά μια διαδικασία, μια προσπάθεια επιβεβαίωσης των χαρακτηριστικών της τοπικής ιεραρχίας που είναι πιθανό να λαμβάνει χαρακτηριστικά επιβεβαίωσης της εθνι-

4. Μια έρευνα για τον στρατιωτικό ανδρισμό στις Η.Π.Α. τον περιγράφει ως εξής: «ο στρατός συνεπώς απεικόνιζε τους άνδρες του ως λευκούς, ετεροφυλόφιλους, «ταιριαστούς στο βιολογικό τους φύλο (cissexual)», με καλοχτισμένο σώμα, και εμβληματικούς των αξιών και των νορμών της λευκής μεσαίας τάξης» (Locke, 2013: 2).

5. Ο οποίος μπορεί να ιδωθεί (μαζί με τη σημείωση για την απόρριψη των χρήσεων της θεωρίας «που υπονοεί ένα σταθερό χαρακτήρα τύπων», όπως αναφέρεται στο Connell και Messerschmidt, 2005: 854), ως απάντηση της Connell στις επικρίσεις που έλαβε από τον Whitehead (2002, 93- 94) για τη θεμελίωση της θεωρίας της σε μια «σταθερή αρσενική δομή».

κής ταυτότητας.

Τι είναι όμως ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός έτσι όπως δείχνει να εμφανίζεται στην Ελλάδα; Γέννημα με τη συνδρομή του αρσενικού φονταμενταλισμού και των ιδιότυπων εθνικών χαρακτηριστικών είναι ένα κράμα ανδρισμού που λαμβάνει πολλά στοιχεία από τον στρατιωτικό ανδρισμό. Έτσι, δίνει έμφαση στις στρατιωτικές αντιλήψεις του ετοιμοπόλεμου, της κεντρικής θέσης του σώματος, στο ευ αγωνίζεσθαι με εθνικιστικά χαρακτηριστικά, στην επίλυση των συγκρούσεων με χρήση της μυϊκής ρώμης έναντι της διαλεκτικής διαδικασίας και εν τέλει κανονικοποιεί την επιθετικότητα λόγω του προφανούς αντιδημοκρατικού του χαρακτήρα (όπως και ο στρατιωτικός ανδρισμός, από τον οποίο λαμβάνει χαρακτηριστικά, που δεν απαιτεί απλά την υπακοή από το στρατιώτη αλλά προωθεί αυτή τη συμπεριφορά και στους πολίτες βλ. Belkin, 2012: 6). Ο όρος «οιονεί» τονίζεται αφενός διότι το πλαίσιο εμφάνισής του δεν είναι μια στρατοκρατούμενη χώρα αλλά αντίθετα μια χώρα όπου ο στρατός υπάγεται στην πολιτική εξουσία και, αφετέρου, διότι ως τύπος ανδρισμού επηρεάζεται μεν από τα στρατιωτικά πρότυπα, εκφράζεται και λαμβάνει την τελική του μορφή, ωστόσο, στις σχέσεις των πολιτών. Επιπλέον, η αναφορά σε ανάδυση και όχι σε κυριαρχία αυτού του τύπου ανδρισμού υποδεικνύει τη δυναμική αυτού του ανδρισμού η οποία είναι ακόμη ασαφής. Όπως έχει σημειωθεί *η υπεροχή δεν καθορίζεται από ένα όπλο ή την απειλή της ανεργίας αλλά από κοινωνιακές πρακτικές που συνηγορούν σε αυτήν* (Connell, 1987: 184). Μέχρι στιγμής αυτού του είδους ο ανδρισμός εμφανίζεται ως εξαίρεση και δεν μπορεί να θεωρηθεί ηγεμονικός.

Προτού προχωρήσει η ανάλυση θα πρέπει να εξεταστεί το αν τεκμηριώνεται επαρκώς ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός ως ένας νέος τύπος ανδρισμού που εμφανίζεται στην Ελλάδα, έναντι του γνωστού και αναφερόμενου συχνά στη βιβλιογραφία ως ανδρισμού της διαμαρτυρίας (protest masculinity). Καταρχάς για να απαντήσουμε πρέπει να πούμε ότι ο ανδρισμός της διαμαρτυρίας⁶ (ή κατά τον Messerschmidt

6. Η έννοια κατάγεται θεωρητικά από την «ανδρική διαμαρτυρία» (masculine protest) του T. Parsons (1954: 305) που αναφερόταν στην ανάπτυξη αντιδραστικών συμπεριφορών «του κακού αγοριού» (bad boy) από εφήβους. Οι λόγοι της α-

(2000) “*oppositional masculinity*”) είναι ένας *υποκείμενος ανδρισμός που χαρακτηρίζει άνδρες περιθωριοποιημένους που το αίτημά τους για δύναμη υποσκελίζεται από την οικονομική και την κοινωνική αδυναμία*⁷ (Connell, 1995: 111, 116). Το βασικό πρόβλημα είναι ότι η συμπεριφορά που περιγράφεται με τον οιονεί στρατιωτικό ανδρισμό σχετίζεται τόσο με την πλήρη αποστέρηση λόγω βιογραφικών χαρακτηριστικών όσο όμως, και αυτό είναι το σημαντικό, και με τα άτομα που δεν βρίσκονται απαραίτητα στο περιθώριο της τάξης τους αλλά, για λόγους που θα αναφερθούν στη συνέχεια, ξέπεσαν από τη θέση την οποία είχαν μέχρι πρότινος και στην οποία μπορεί να αποδοθεί η νομιμοποίηση των προσδοκιών οι οποίες διαψεύστηκαν⁸. Σε αυτήν την περίπτωση λοιπόν ο ανδρισμός της διαμαρτυρίας δεν καλύπτει ως έννοια ούτε τη διαφορετική δυναμική των συμπεριφορών που εμφανίζονται ούτε τη δυναμική των ατόμων που τις στηρίζουν τα οποία κοινωνικοποιήθηκαν τόσο σε συναινετικά όσο και σε συγκρουσιακά πλαίσια.

II. Ιστορική αναδρομή-Παράγοντες που οδηγούν στην ανάδυση

Όσον αφορά στην Ελλάδα μπορεί να τεκμηριωθεί η άποψη ότι ο

ντιδρασης εντοπίστηκαν στην ανατροφή από τις μητέρες τους και την ταυτόχρονη απουσία πατέρα που οδηγούσε στη δημιουργία, κατά την εφηβεία, ανδρικών ταυτοτήτων στον αντίποδα των γυναικείων (βλ. Walker, 2006: 7). Αυτήν τη θεώρηση ανέπτυξε στη συνέχεια ο Whiting (1965 και επόμενα, όπως αναφέρεται σε Broude, 1990) ο οποίος ταύτισε τον ανδρισμό της διαμαρτυρίας με τον υπερ-ανδρισμό (*machismo*) που προκύπτει από τη σύγκρουση μεταξύ της πρωτογενούς ασυνείδητης ταύτισης με τη μητέρα και της δευτερογενούς ταύτισης με τον πατέρα.

7. Βέβαια το γεγονός ότι ο ανδρισμός της διαμαρτυρίας έρχεται σε ρήξη με τον ηγεμονικό ανδρισμό έκανε την Connell (2000) να εντάξει σε αυτήν την κατηγορία και άλλων τύπων συμπεριφορές όπως την ομοφυλοφιλία.

8. Στην ίδια λογική ούτε ο πειθαρχημένος ανδρισμός της διαμαρτυρίας (σε αντίθεση με τον ανομικό ανδρισμό της διαμαρτυρίας) όπως καταγράφηκε από τον Walker (2006) δεν καλύπτει τις συμπεριφορές που περιγράφονται από τον οιονεί στρατιωτικό ανδρισμό καθώς ο πρώτος (αν αφήσουμε εκτός τις όποιες θεωρητικές αμφισβητήσεις μπορεί να δεχτεί το επιχείρημά του σχετικά με το αν όντως διαφοροποιείται ο πειθαρχημένος από τον ανομικό ανδρισμό, εφόσον και στις δύο περιπτώσεις παρατηρούμε την αλληλεγγύη) έρχεται με δεδομένες τις συνθήκες αποστέρησης ως εναλλακτική μορφή διαχείρισης τους.

στρατιωτικός ανδρισμός, που συνδέεται στενά με τις θεωρούμενες ως *παραδοσιακές ελληνικές*⁹ αξίες δηλαδή την τιμή και την ντροπή (Τζάκης, 2007: 35), όχι μόνο υπήρξε αλλά, επιπλέον, όταν οι συνθήκες δεν τον ευνοούσαν περιήλθε σε κατάσταση αδράνειας έως ότου οι συνθήκες επιτρέψουν την ανάδυσή του μέσα από μια διαδικασία όπως φαίνεται αρσενικού φονταμενταλισμού. Πιο συγκεκριμένα ο στρατιωτικός ανδρισμός ήταν υπαρκτός ιδιαίτερα την περίοδο της δικτατορίας. Στο τέλος της προοδευτικά εγκαταλείφτηκε τόσο λόγω της αντιμιλιταριστικής τάσης όσο και λόγω της επικράτησης του επιχειρηματικού ανδρισμού¹⁰. Οι ενδείξεις για το ότι επρόκειτο για λήθαργο και όχι εξαφάνιση του στρατιωτικού ανδρισμού είναι δύο: πρώτον, το γεγονός ότι ένα ακροδεξιό μέρος του πληθυσμού, αναπολούντες το πραξικόπημα, ήταν πάντα παρόν και στην πραγματικότητα τρεφόταν και διατηρούταν για πολλές δεκαετίες για ψηφοθηρικούς λόγους¹¹ και δεύτερον, επειδή υπήρχε πάντα στρατιωτική ετοιμότητα (Nye, 2007: 426) είτε μέσω της υποχρεωτικής στράτευσης¹² είτε μέσω της υπόμνησης και της ανάδειξης των αρσενικών ηρώων¹³.

Τι ήταν εκείνο που οδήγησε στην ανάδυση αυτού του ανδρισμού; Καταρχάς, η μερική έστω αναγνώριση του επιχειρηματικού ανδρισμού ως υπεύθυνου για τα δεινά της χώρας¹⁴ (γεγονός που εκφράστηκε και

9. Και ανδρικές θα προσέθετα.

10. Αρκεί να θυμηθούμε το άνοιγμα στις αγορές, τη σταδιακή σοσιαλιστική στροφή, το φιλελεύθερο πνεύμα στην εκπαίδευση ακόμα και την εγκατάλειψη της κεντρικότητας του σώματος στην εθνική άμυνα με την εμφάνιση των ασύμμετρων πολέμων κ.ο.κ.

11. Περισσότερα βλ. Ψαρράς, 2012.

12. Για τις επιπτώσεις της υποχρεωτικής στράτευσης στην ανάπτυξη του στρατιωτικού ανδρισμού βλ. Gill (1997) και Arkin and Dobrofsky (1978), ενώ για τη σχέση υποχρεωτικής στράτευσης και κράτους βλ. Sasson-Levy, 2003.

13. Για τη διαίωσιση άλλων ειδών ανδρισμών από τον στρατιωτικό (και την ανθεκτικότητα του τελευταίου) βλ. Nye, 2007.

14. Αξίζει να αναφερθούν σε αυτό το σημείο τα αποτελέσματα μιας έρευνας που έδειξε ότι ακόμη και τώρα οι Έλληνες δεν αποδέχονται την ευθύνη για την κρίση και εντοπίζουν ευθύνες έξω από αυτούς, γεγονός το οποίο, σύμφωνα με τον Theodossopoulos (2013: 208) μπορεί να θεωρηθεί ως ένας άλλος τρόπος ενδυνά-

στις πρόσφατες εκλογές με την απόρριψη σε μεγάλο βαθμό των υφιστάμενων πολιτικών κομμάτων με τη μορφή της αποχής). Έπειτα, σημαντικές διεθνείς εξελίξεις που αναδεικνύουν στρατιωτικού τύπου ανδρισμούς στο πολιτικό προσκήνιο¹⁵. Επιπλέον, η άνοδος του ναζιστικού κόμματος, που αυτό-προσδιορίζεται ως εθνικιστικό, στην Ελλάδα και οι επικλήσεις του προς την αρχαία ελληνική υπερηφάνεια, επιλεκτικές και παραπαιτημένες στο μεγαλύτερο μέρος τους ώστε να δίνουν έμφαση στα στρατιωτικά ιδεώδη και στα πιο μισαλλόδοξα¹⁶ αποσπάσμα-

μωσης αφού με αυτό τον τρόπο εκφράζουν την πεποίθησή τους ότι μια εναλλακτική οικονομική πολιτική μπορεί να υπάρξει. Θα πρόσθετα ότι για το μέρος του πληθυσμού που μας αφορά στην παρούσα εργασία η ευθύνη όχι μόνο βρίσκεται εξωτερικά, αλλά υποστασιοποιείται στο πρόσωπο του επιχειρηματικού ανδρισμού (ειδικά οι πολιτικοί που φαίνεται να είναι οι πιο διεφθαρμένοι βλ. π.χ. την παρεμπόδιση του ΣΔΟΕ στην ερευνά την οικονομικής κατάστασης των πολιτικών (Xenakis and Cheliotis, 2013: 725) ή τα επαγγέλματα που έχουν βρεθεί να είναι τα κυρίως φοροδιαφεύγοντα ήτοι, γιατροί, μηχανικοί, ιδιωτικοί εκπαιδευτικοί, λογιστές, υπεύθυνοι χρηματοοικονομικών υπηρεσιών και δικηγόρων, βλ. Artavanis et al., 2012).

15. χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ανάδειξη του V. Putin, ενός στρατιωτικού της KGB, στην προεδρία της Ρωσίας.

16. Ένα καλό παράδειγμα μπορεί να βρεθεί στην εκλεκτική υιοθέτηση της αρχαιοελληνικής, και ιδιαίτερα της Σπαρτιάτικης, φιλοσοφίας μόνο αναφορικά με τη στρατιωτική πειθαρχία, ενώ ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της ήταν η φιλοσοφική παράδοση (ενδεικτικά ένας εκ των Επτά Σοφών ήταν ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος ενώ όπως αναφέρεται στον πλατωνικό Πρωταγόρα στο 342 e (2001: 170-171) «Κάποιοι λοιπόν, και σύγχρονοι και παλαιότεροι, κατάλαβαν ακριβώς πώς να μιμείται κανείς τους Λάκωνες πολύ περισσότερο σημαίνει ότι φιλοσοφεί παρά πως επιδίδεται στη γυμναστική...»). Αντίστοιχα διαπιστώνεται σχετική απουσία του Πλάτωνα και του Σωκράτη (θεωρούμενου ως *πρώτου φεμινιστή φιλοσόφου της Ιστορίας*, αν δεχτούμε ως απόψεις που απηχούν στον ιστορικό Σωκράτη όσα υποστηρίζει το πλατωνικό φιλοσοφούν υποκείμενο στον «Μένωνα» (σχόλιο 118 του Σαμαρά σε Πλάτων, 2004: 292) ή και το γεγονός ότι ένας από τους κορυφαίους λόγους του Σωκράτη μεταφέρεται από το φιλόσοφο στο Συμπόσιο ως αναπαραγωγή του λόγου της Διοτίμας) από τα ναζιστικά κείμενα (αναφορά μόνο στην «Πολιτεία» και επιλεκτικά σε άλλα π.χ. για το Συμπόσιο μια αναφορά τους εστιάζει στην επικινδυνότητα του ατομισμού και αποφεύγει να πει οτιδήποτε για τις φιλοσοφικές αναλύσεις περί έρωτα βλ. <http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/to-kalesma-tou-platwna-gia-thn-politikopoihsh-ths-fulhs>).

τα της αρχαιοελληνικής γραμματείας, αλλά που παρόλα αυτά επιτυγχάνουν να δημιουργήσουν την αντίθεση μεταξύ αρχαίας ελληνικής υπερηφάνειας και του πληγωμένου εγωισμού της χώρας υπό την εξουσία του ΔΝΤ. Ο ελληνικός ναζισμός, σε κάθε περίπτωση, αποτέλεσε το βασικό καταλύτη για τη διαδικασία αρσενικού φονταμενταλισμού (από την οποία προκύπτει ο σκληρός πυρήνας του οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού) δημιουργώντας ανδρικές ταυτότητες μέσα από εθνικιστικού χαρακτήρα διεκδικήσεις.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο ένας ακόμη παράγοντας που συντελεί στην ανάδυση εντοπίζεται στις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης¹⁷ και ειδικότερα, για την παρούσα έρευνα, στην ανάπτυξη αισθημάτων σχετικής αποστέρησης¹⁸. Πιο συγκεκριμένα η παρεμπόδιση των καταναλωτικών

17. Η οικονομική κρίση έχει αναφερθεί πως επηρεάζει θετικά την εμφάνιση συγκρούσεων (Kim και Conceição, 2010: 30). Σε κάθε περίπτωση οι πραγματικές επιπτώσεις της κρίσης μπορούν να προσεγγιστούν μόνο μέσα από μια «ενημερωμένη εικασία» εφόσον δεν υπάρχουν επίσημα στοιχεία αναφορικά με «το ανθρώπινο κόστος των πολιτικών λιτότητας» (McKee et al, 2012: 347) μιας και ο πιο αντιπροσωπευτικός δείκτης των επιπτώσεων της ύφεσης στην ψυχική υγεία (Gunder Frank, 1982: 14), δηλαδή, τα ποσοστά αυτοκτονίας, είναι σε μεγάλο βαθμό απόντα από τις επίσημες στατιστικές και οι πληροφορίες σχετικά με αυτά προέρχονται είτε από αυτοκτονίες υψηλού ενδιαφέροντος που αποκαλύφθηκαν από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (McKee et al, 2012 : 348) είτε από την ακαδημαϊκή έρευνα που δείχνουν μια μικρή αύξηση στους άνδρες λόγω των συνθηκών απασχόλησης (Economoy et al, 2013: 55, 57), μια πληροφορία, ωστόσο, που αναφέρεται σε ενήλικες και δεν περιλαμβάνει τους εφήβους.

18. Για να το συνδέσουμε με την προηγούμενη παράγραφο αρκεί να λεχθεί ότι σχετικές με τον εθνοκεντρισμό έρευνες δείχνουν ότι ο εθνοκεντρισμός βρίσκει εύφορο έδαφος όταν οι άνθρωποι μοιράζονται συναισθήματα συλλογικής σχετικής αποστέρησης (προσεγγίσεις σχετικά με τη συλλογική σχετική αποστέρηση έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία 20 χρόνια, Walker and Smith, 2002: 2, προκειμένου να εξεταστεί η εφαρμογή της έννοιας σε μέλη ομάδας. Αυτό το είδος της αποστέρησης αποφεύχθηκε να αξιοποιηθεί στο παρόν άρθρο λόγω της ετερογένειας της μεσαίας τάξης και τις διάφορες εκφράσεις που έχει η ελληνική εργατική τάξη (καθώς επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, όπως φερ' ειπείν η τοποθεσία). Ωστόσο, αν ήταν να εξετασθούν πιο συγκεκριμένα φαινόμενα είναι μάλλον προτιμότερη επιλογή) ένα γεγονός που εν μέρει μπορεί να εξηγήσει τη σχέση μεταξύ της ανόδου των Ναζί και των αισθημάτων αποστέρησης βλ Grant και Brown, 1995: 207.

συνθηκών, λόγω της οικονομικής συγκυρίας, σε μια χώρα στην οποία άνηθε ο «καταναλωτισμός σε εύκολες συνθήκες»¹⁹ (Vergopoulos, 1987/1988: 109) και, ως εκ τούτου, τα άτομα μοιράζονταν ή/και ανα-

19. Ο χαρακτηρισμός αυτός αποδίδεται κυρίως γιατί η αύξηση του βιοτικού επιπέδου και η δημιουργία της νέας μικροαστικής τάξης που έλαβε χώρα στη μεταπολίτευση (Tsarouhas, 2012; Vergopoulos, 1987/1988) δεν ήταν παρά το επιφανόμενο ετερόκλητων πολιτικών που δημιουργούσαν την εικόνα ενός πλασματικού πλούτου χωρίς να εδράζονται σε μια κραταιή οικονομία αλλά μάλλον σε έναν «οικονομικό παρασιτισμό» (Vergopoulos, 1987/1988: 113) υποβασταζόμενο στο μεγαλύτερο μέρος του από τη μαζική εισροή κεφαλαίων από την ΕΕ. Ειδικότερα, η χώρα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιοσυγκρασιακή καθώς η πολιτική και οικονομική πορεία που ακολουθήθηκε μετά την ένταξη στην Ε.Ε. οδήγησε σε μια κοινωνιακή δομή που περιλάμβανε την εφαρμογή ετερόκλητων αρχών αποτελούμενων από προ-καπιταλιστικά στοιχεία (όπως υψηλή αυτό-απασχόληση και παραδοσιακά διοικούμενες οικογενειακές επιχειρήσεις), μία ιδιότυπη υιοθέτηση του Κευνσιανισμού (που συνίστατο στην κρατική ρύθμιση της ζήτησης χωρίς παράλληλη ανάπτυξη της βιομηχανίας μιας και ελάχιστοι τομείς της οικονομίας αναπτύχθηκαν –που ακόμα και αυτοί δεν συνδυάστηκαν με ένα φορντικό μοντέλο παραγωγής- ενώ οι υπόλοιποι διατήρησαν μια παραδοσιακή δομή σηματοδοτώντας μια γενικά μη ανταγωνιστική οικονομία βλ. Featherstone, 2011; Featherstone, 2009; Vergopoulos, 1987/1988), μια συνεχώς διογκούμενη παρουσία των πελατειακών σχέσεων στην οικονομική και πολιτική σφαίρα (Xenakis and Cheliotis, 2013; Featherstone, 2011; Vergopoulos 1987/1988), εκτεταμένη φοροδιαφυγή ενδημική στη χώρα (Xenakis and Cheliotis, 2013; Featherstone, 2011; Featherstone, 2009; Artavanis et al, 2012), αδύναμη κοινωνία των πολιτών εξαρτώμενη από το κρατικό και κομματικό σύστημα (Featherstone, 2009), ένας τεράστιος γραφειοκρατικός δημόσιος τομέας (όπου οι περισσότερες θέσεις εργασίας δίνονταν ως προεκλογικές χάρες βλ. Featherstone, 2011. Πρέπει να σημειωθεί ότι μόνο αφού υπογράφηκε το Μνημόνιο η ελληνική κυβέρνηση διεξήγαγε έρευνα με σκοπό να ενημερωθεί για τον πραγματικό αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων βλ. Tsarouhas, 2012) που ήταν γενικά αναποτελεσματικός και, τέλος, μία σχεδόν εικοσάχρονη σοσιαλιστική διακυβέρνηση που επέφερε λειτουργική αναδιανομή των μεριδίων εξουσίας χωρίς να προκαλέσει ουσιαστική αλλαγή στην παραγωγική διαδικασία και, παρόλο που επηρέασε αρνητικά την παλιά αριστοκρατία (ωστόσο χωρίς να τη δαμάσει βλ. Eleftheriadhs, 2014) και προώθησε τη διαδικασία εκδημοκρατισμού, δεν κατάφερε να δημιουργήσει μια νέα κοινωνική τάξη πραγμάτων (Vergopoulos, 1987/1988; Matsaganis, 2011; Tsarouhas, 2012).

παρήγαγαν φιλοδοξίες ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας²⁰, δεν θα μπορούσε να μην επηρεάσει τα άτομα για τα οποία η δυνατότητα του πράττειν είχε αλλάξει δυναμική κυρίως εμποδίζοντας τις προσδοκίες τους. Η βασική ιδέα εδώ είναι ότι όσοι βίωσαν μια ζωή οικονομικής σταθερότητας, η οποία νομιμοποίησε τις προσδοκίες και τις επιθυμίες τους, βρέθηκαν σε μια άγνωστη κατάσταση που τους ανάγκασε να κάνουν μη ευνοϊκές συγκρίσεις²¹, είτε μεταξύ τους, στο παρόν και στο παρελθόν (Runciman, 1966: 10) ή μεταξύ εκείνων και των γνωστών τους²², μια διαδικασία που τελικά μπορεί να οδηγήσει σε αισθήματα σχετικής²³ αποστέρησης²⁴ ειδικά δεδομένης της ζωής τους σε μια κοι-

20. Πράγματι, η σχετική θεωρία (Veblen, 1970; Bourdieu, 2013) συνηγορεί υπέρ της σχέσης ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας και καταναλωτικής συμπεριφοράς (μια εντελώς διαφορετική συμπεριφορά από ό, τι ο Μαρξ είχε εύγλωπτα περιγράψει ως έξοδα παράστασης του κεφαλαίου (Μαρξ, 2005: 613, 615). Η τελευταία έρχεται ως επιστέγασμα του πλούτου, ενώ η καταναλωτική συμπεριφορά των ανερχόμενων τάξεων διαμορφώνει και νομιμοποιεί τον υποτιθέμενο πλούτο}, ιδιαίτερα υπό το φως της αλλαγής προς μια κουλτούρα της ύστερης νεωτερικότητας με προσλαμβάνουσες την κατανάλωση προϊόντων, ιδεών και γνώσης (Baudrillard 1981/1994; Bell 1973; Derrida 2005; Lyotard 1984) όπου η *μη-ικανοποίηση λαμβάνει χώρα σε μόνιμη βάση* (Bauman, 2005: 80). Στοιχεία του καταναλωτισμού μπορούν να εντοπιστούν σε πολλές και διαφορετικές στιγμές της σύγχρονης Ελλάδας όπως στο τραπεζικό σύστημα που δημιούργησε ειδικά δάνεια, προκειμένου να υποστηρίξει πολυτελείς διακοπές, σε είδη υπηρεσιών που ενώ χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από άτομα με πλούτο διαχύθηκαν και στα χαμηλότερα οικονομικά στρώματα π.χ. η αύξηση της ζήτησης σε άτομα που βοηθούν στο σπίτι (ωθούμενη κυρίως από την εισροή φθηνού εργατικού δυναμικού μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης), στον κινηματογράφο που κατέγραψε αυτήν την τάση, π.χ. η ταινία με τίτλο «Λαλάκης ο εισαγόμενος» όπου χλευαζόταν ο ελληνικός καταναλωτισμός που ευνοούσε κυρίως τα εισαγόμενα προϊόντα.

21. Οι συγκρίσεις είναι σημαντικές καθώς καθορίζουν τις *συνακόλουθες αντιδράσεις σε αντικειμενικές συνθήκες* (Walker and Smith, 2002:1).

22. Ειδικά αν σκεφτούμε ότι η μεσαία τάξη είναι ετερογενής και δεν βίωσαν όλοι την ίδια καθοδική κοινωνική κινητικότητα.

23. Έχοντας κατά νου ότι δεν προτείνει μια αντικειμενική στέρηση, αλλά μάλλον μια *αίσθηση ότι κάτι, που είναι ευλόγως αναμενόμενο* (Flynn, 2011: 100), *λείπει* (Runciman, 1966: 10-11; Crosby, 1979: 104).

24. Σημειώνεται ότι τρεις είναι οι κυρίαρχοι παράγοντες που οδηγούν στην σχε-

νωνία που ευαγγελιζόταν την ισότητα²⁵.

Τα παραπάνω πρέπει να ιδωθούν συνδυαστικά με τη σημασία του σώματος στην απόκτηση ταυτότητας, δεδομένου ότι το σώμα αποκτά κεντρική σημασία όχι μόνο στον στρατιωτικό (οιονεί και μη) ανδρισμό αλλά και στην ύστερη νεωτερικότητα γενικά²⁶. Πιο συγκεκριμένα το σώμα στην ύστερη νεωτερικότητα έχει εργαλειοποιηθεί και έχει μετατραπεί σε πρόγραμμα ταυτότητας (Shilling, 1993/2005; Gill et al, 2005;

τική αποστέρηση: η ταξική θέση, η εξουσία και η εκπαίδευση (Webber, 2007: 103; Crosby, 1979: 105). Ιστορικά για τη σχετική αποστέρηση η πρώτη προσέγγιση ήταν του Stouffer το 1949 (Walker και Smith, 2002: 1; Flynn, 2011: 102-103). Στα χρόνια που ακολούθησαν οι κορυφαίες προσεγγίσεις για τη σχετική αποστέρηση είναι αναμφίβολα του Davis(1959) και του Runciman (1966). Εκτός από αυτές σημαντική είναι η συμβολή του Crosby ο οποίος οδήγησε τη θεωρία του Runciman για την εγωιστική αποστέρηση ένα βήμα παραπέρα, προσθέτοντας μία πέμπτη προϋπόθεση: την έλλειψη της προσωπικής ευθύνης για την τρέχουσα αποτυχία στην κατοχή του επιθυμητού πράγματος (Crosby, 1979: 106; Walker and Smith, 2002: 2).

25. Η βιβλιογραφία (Blau και Blau 1982; Krahn, Hartnagel και Gartrell 1986; Merton 1968; Passas 1997; Runciman, 1966) δείχνει ότι η σχετική αποστέρηση αυξάνει σε ισότιμες κοινωνίες, διότι ενισχύει τις προσδοκίες της οικονομικής ανόδου και υποστηρίζει συγκρίσεις με άλλους που ως συμπεριφορά στη συνέχεια «προωθεί μια αίσθηση αδικίας και απογοήτευσης μεταξύ των εξαθλιωμένων» (Bernburg et al, 2009: 1224). Δεν αποτελεί έκπληξη ότι η σχετική αποστέρηση έχει εφαρμοστεί στην αποκλίνουσα συμπεριφορά (Agnew 1999; Agnew et al 1996; Blau και Blau 1982; Merton 1968; Merton και ο Rossi 1968; Stiles, Liu, και Kaplan 2000) ως αποτέλεσμα του θυμού, της απογοήτευσης και της ελλιπούς δέσμευσης στους κοινωνικούς κανόνες λόγω των δυσμενών κοινωνικών συγκρίσεων (Agnew 1999; Blau και Blau 1982; Canache 1996; Merton 1968; Merton και Rossi 1968; Messner και Tardiff 1986; Runciman 1966. Μια υπόθεση βέβαια που έχει ελάχιστα εξεταστεί εμπειρικά (Bernburg et al, 2009: 1224; Walker and Smith, 2002: 1-2)} και ως επεξηγηματικό πλαίσιο των αιτίων της εγκληματικότητας αντί της φτώχειας (βλ. Lea and Young, 1984; Webber, 2007).

26. Για τη σημασία του σώματος στο διάλογο περί ανδρισμού βλ. Cambell, 2000:538. Προσθέτοντας σε αυτό ότι οι καταναλωτικές κοινωνίες υπερεκτιμούν την εμφάνιση και, ως εκ τούτου, το σώμα αποκτά μεγάλη αξία από μόνο του (Kinnunen και Bataillard, 2004). Περισσότερα για το σώμα σε Mellor and Shilling, 1997; Shilling, 1993/2005.

Kinnunen and Bataillard, 2004), σε μια βάση πάνω στην οποία ανακατασκευάζεται μια αίσθηση εαυτού (Giddens, 1991: 102) και που ήδη από την κοινωνικοποίηση προσφέρεται για την υποστασιοποίηση των σχέσεων κυριαρχίας ως προς το φύλο (Παναγιωτόπουλος, 2007). Ταυτόχρονα, είναι αυτό το ίδιο το σώμα που τόσο εμφατικά τοποθετεί στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ο στρατιωτικός και ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός και που αποτελεί τον πιο άμεσο και ενδεχομένως λιγότερο δαπανηρό τρόπο δημιουργίας ανδρικής ταυτότητας²⁷.

Συγκεκριλώνοντας, προκύπτει ότι η ανάπτυξη του οιονεί στρατιωτικού τύπου ανδρισμού δεν γίνεται στο κενό αλλά οικοδομείται στις συνθήκες που δημιουργήθηκαν από την κοινωνική μεταβολή (όπως τα αισθήματα σχετικής αποστέρησης που γεννήθηκαν από την παρεμπόδιση των νομιμοποιημένων προσδοκιών), σε σταθερά γνωρίσματα της ελληνικής κοινωνίας (όπως η κοινωνικοποίηση σε μια κουλτούρα όπου το σώμα λειτουργεί ως ο ασυνείδητος αγγελιοφόρος ανδρικών ιδανικών και η σταθερή παρουσία ενός μέρους του πληθυσμού που ευνοούσε τις επιθετικές συμπεριφορές) και στην εμφάνιση σε διεθνές επίπεδο προτύπων που εμφατικά τονίζουν την στρατιωτική αρρενωπότητα.

27. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της τάσης είναι η ανάπτυξη του bodybuilding, ενός αθλήματος με σαφώς επιθετικό τρόπο αναπαράστασης του σώματος. Τα γεγονότα δείχνουν ότι κατά την τελευταία δεκαετία όλο και περισσότερα γυμναστήρια φαίνεται να προωθούν το bodybuilding στην Ελλάδα αν και νομικώς οι σχετικές οργανώσεις άρχισαν να λαμβάνουν επίσημη αναγνώριση από το 2001. Αυτό δεν σημαίνει ότι το bodybuilding ήταν ανύπαρκτο στη χώρα αλλά ότι ήταν περιορισμένο σε ένα μικρό κύκλο αθλητών και στους μπράβους, ενώ, επιπλέον, δεν είχε την επίσημη αναγνώριση ή / και τη δημόσια στήριξη που θα μπορούσε να οδηγήσει σε εξάπλωση του. Έχοντας κατά νου ότι το bodybuilding, αποτελεί τόσο μια αθλητική υποκουλτούρα όσο και ένα «προτύργιο» του αρχετυπικού ανδρισμού (Klein, 1993: 16) τα ερωτήματα που προκύπτουν μας οδηγούν στην ιστορική συγκυρία που θα μπορούσε να διευκολύνει μια τέτοια τάση. Βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι η μερική ή ολική ταύτιση του οιονεί στρατιωτικού (ειδικά για την περίπτωση του «σκληρού πυρήνα» του) ανδρισμού με μια συγκεκριμένη σωματοδομή δεν προοιωνίζεται την αιτιοκρατική σχέση των δύο. Έτσι, κάποιος μπορεί να κάνει bodybuilding ή πολεμικές τέχνες και να μην είναι πρόθυμος να ασκήσει βία ή και το αντίστροφο

III. Ποιούς επηρεάζει - Ποιά η θέση των γυναικών;

Η ανάδυση ενός οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού, όπως και κάθε νέου ανδρισμού, επηρεάζει συνολικά την κοινωνία με διαφορετική ένταση, εντούτοις, στον τρόπο που εκδηλώνεται αυτή η επιρροή. Καταρχάς πρέπει να σημειωθεί ότι επηρεάζει είτε άμεσα λόγω των ατόμων που τον επιλέγουν ως άξονα συμπεριφοράς (εδώ περιλαμβάνονται όχι μόνο οι ίδιοι αλλά και τα άτομα στα οποία κατευθύνονται οι πράξεις τους) είτε έμμεσα λόγω της διάχυσης των πρακτικών (ήτοι ακόμα και αν ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός δεν επιλεγεί ως άξονας συμπεριφοράς δεν αποκλείεται οι πρακτικές που προοιωνίζεται να υιοθετηθούν από άλλους ανδρισμούς²⁸) ή της ανάδειξης συμπεριφορών που τον περιθωριοποιούν (να δίνεται έμφαση δηλαδή στο αντίπαλο δέος του).

Σε ένα δεύτερο επίπεδο επηρεάζει κυρίως τους άνδρες καθώς πρόκειται για έναν τύπο ανδρικής συμπεριφοράς. Εντούτοις δεν επηρεάζονται όλοι το ίδιο και διαφοροποιήσεις ενδεχομένως θα βρεθούν αν συνηυπολογιστούν διάφορα χαρακτηριστικά όπως ηλικία, βαθμός ένταξης στην κοινότητα, επίπεδο εκπαίδευσης κ.ο.κ.. Εκτιμώ ότι η πλέον ευάλωτη ομάδα είναι εκείνη των εφήβων και των νέων²⁹ τόσο λόγω της αδιαμόρφωτης προσωπικότητάς³⁰ τους όσο και γιατί η οικονομική κρίση βιώθηκε ειδικά από τους έλληνες νέους με μεγάλη οξύτητα. Οι λόγοι

228. Ενδεικτικά ο ηγεμονικός ανδρισμός έχει την ικανότητα προσαρμογής και υιοθέτησης στοιχείων που του επιτρέπουν την επιβίωση (Demetriou, 2001: 335). Έτσι, αν οι πρακτικές του οιονεί ανδρισμού κριθούν χρήσιμες προκειμένου ένας άλλος ανδρισμός (π.χ. ο επιχειρηματικός) να επιβιώσει δεν είναι απίθανο να τις υιοθετήσει κάνοντας τις απαραίτητες προσαρμογές.

29. Ας μην ξεχνάμε ότι σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα της Public Issue για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά της ψήφου η Χρυσή Αυγή ήταν πιο δημοφιλής στην ηλικιακή ομάδα 18 έως 24 ετών βλ. <http://www.publicissue.gr/12020/koinwniko-profilexa-9-2015/>

30. Ειδικά για τους εφήβους, σύμφωνα με την ψυχολογική προσέγγιση του Erickson για τα στάδια της ζωής, η εφηβεία αποτελεί το κομβικό σημείο για τη διαμόρφωση ταυτότητας (Sokol, 2009). Επιπλέον, (και αυτό το σημείο συνδέεται με τη σχετική αποστέρηση) οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας και ταυτίσεις παρέχουν τις βάσεις για τη διαδικασία αυτή (στην παρούσα περίπτωση η ευημερία που βίωσαν στην παιδική ηλικία έρχεται σε αντίθεση με τις μειωμένες προσδοκίες της εφηβείας)

που συνηγορούν στο τελευταίο είναι, καταρχάς, η απουσία ιστορικής μνήμης περιόδου ισχνών αγελάδων και περιόδου κυριαρχίας στρατιωτικών προτύπων γεγονός που διαμεσολαβεί το πρίσμα³¹ υπό το οποίο βλέπουν τα πράγματα (είναι ευκολότερο να ωραιοποιηθεί μία κατάσταση όταν δεν έχει βιωθεί), η κοινωνικοποίηση των νέων στις έντονες συνθήκες του καταναλωτισμού³² που προαναφέρθηκε και η εκτεταμένη ανεργία σε αυτήν την ηλικιακή ομάδα που επιτείνει τα όποια συναισθή-

31. Για τη σημασία του πρίσματος βλ. Wiltfang and Scarbecz, 1990.

32. Που επιτείνει τα συναισθήματα αποστέρησης. Ειδικότερα, η αγοραστική δύναμή τους καθοριζόταν κυρίως από τις οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας (έτσι, το οικογενειακό εισόδημα γίνεται δείκτης της οικονομικής κατάστασης του εφήβου βλ. Olsson, 2007: 472) και δεν προοριζόταν να συνεισφέρει στις οικογενειακές δαπάνες. Ως εκ τούτου, δαπανιόταν σχεδόν αποκλειστικά σε καταναλωτικά προϊόντα, μιας και η παραδοσιακή ελληνική οικογένεια (τη σημασία της οποίας μπορεί να δει κανείς στη συγκριτική ανάλυση για τις χώρες της νότιας και ανατολικής Ευρώπης των Pichler and Wallace, 2007), εκτεταμένη ή όχι, χαρακτηρίζεται από την «παραχωρητική διάθεση» προς τους εφήβους βλ. Malamitsi-Puchner, 1996: 299. Ένα καλό παράδειγμα της έκτασης του καταναλωτισμού μεταξύ των νέων μπορεί να βρεθεί στο προνομιακό πεδίο, όσον αφορά την παρουσία των νέων, της εκπαίδευσης που θεωρείτο ως πεδίο όπου η γνώση θα μπορούσε να κεφαλαιοποιηθεί είτε σε χρήμα είτε σε κύρος και να οδηγήσει, τελικά, σε ανοδική κοινωνική κινητικότητα, λειτουργώντας ως αναδιαμορφωτής, έτσι, των ταξικών διακρίσεων μέσω ενός καταναλωτισμού που ακόμα και την ίδια τη γνώση τη μετέτρεπε σε εμπορευματοποιημένο προϊόν. Ως εκ τούτου, τα θεωρούμενα ως επιφανή επαγγέλματα (όπως γίνονταν και στην Ισλανδία βλ. Bernburg et al, 2009) ήταν η προτιμώμενη επιλογή μόνο και μόνο επειδή ήταν λαμπερά και έδειχναν να προοιωνίζονται οικονομικές απολαβές στο μέλλον, ανεξάρτητα από το πόσο θα κόστιζε τελικά για την οικογένεια αυτή η επιλογή και αφήνοντας για τις χαμηλότερες οικονομικά τάξεις τα θεωρούμενα ως ταπεινά τεχνικά επαγγέλματα. Παράλληλα είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί η αντίφαση μεταξύ, από τη μία πλευρά, ενός υψηλού ποσοστού μαθητών που αδυνατούσαν να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση και ταυτόχρονα, από την άλλη πλευρά, η αξιολόγηση της σημαντικότητας της εκπαίδευσης σε τέτοιο βαθμό που δημιουργούσε το χώρο για να υπάρξει ένας υψηλός αριθμός φροντιστηρίων που λειτουργούσαν υποστηρικτικά προς την εκπαίδευση που παρεχόταν στα δημόσια σχολεία, ένας επίσης υψηλός αριθμός ιδιωτικών δασκάλων και ένας σημαντικός αριθμός παιδιών που σπούδαζαν στο εξωτερικό σε περίπτωση αποτυχίας στις πανελλήνιες εξετάσεις (για το θέμα της εκπαίδευσης, βλέπε Featherstone, 2009: 25).

ματα αποστέρησης. Τα παραπάνω διευκολύνονται από την εξοικείωση με την τεχνολογία και την διάχυση των πληροφοριών³³ σε αυτές τις ηλικίες.

Αναφορικά με τις γυναίκες το ζητούμενο είναι αν θα επηρεαστούν μόνο ως δέκτες της οιονεί στρατιωτικής ανδρικής συμπεριφοράς ή αν υπάρχει πιθανότητα να υιοθετήσουν κάποιες από τις πρακτικές του εν λόγω ανδρισμού. Με άλλα λόγια ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός θα 'περιφρουρήσει' τα όρια του όπως και ο παλαιότερος στρατιωτικός³⁴ αποκλείοντας τις γυναίκες (Arkin and Dobrofsky, 1978) από την υιοθέτησή του και ταυτόχρονα ενσωματώνοντας τις στους μηχανισμούς που τον αναπαράγουν³⁵ ή θα υπάρξει ένα άνοιγμα προς αυτές. Και αν υπάρξει άνοιγμα σε ποιο πλαίσιο θα είναι αυτό.

Για να μπορέσουμε να απαντήσουμε πρέπει να σκεφτούμε πώς ορίζεται το θηλυκό³⁶. Η θεωρητικοί του φύλου φαίνεται να συμφωνούν ότι το φύλο σχετίζεται με την παρουσίαση (Butler, 1990; West & Zimmerman, 1987) και η αποτυχία «τιμωρείται» (Butler, 1990: 140) μέσω αρνητικών κοινωνικών κυρώσεων³⁷. Επίσης, το θηλυκό και το ανδρικό φύλο ορίζονται από τη μεταξύ τους σχέση (Paechter, 2006) όχι όμως μια σχέση ισότιμη αλλά σχέση «δυναμική» όπου το υποκείμενο μέρος καθορίζεται από την έλλειψη των χαρακτηριστικών του κυρίαρχου μέ-

33. Η αύξηση της επίδρασης της τεχνολογίας, η παγκοσμιοποίηση και η διάχυση των πληροφοριών διευκολύνουν την αύξηση των προσδοκιών (Giddens, 1990; Young, 1999).

34. «...Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο στρατιωτικός ανδρισμός ήταν περισσότερο διαθέσιμος στους άνδρες παρά στις γυναίκες για τη διατήρηση αξιώσεων στην εξουσία, αλλά... οι γυναίκες έχουν επίσης αξιοποιηθεί» (Belkin, 2012: 3).

35. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι οι γυναίκες έχουν συνδράμει τον στρατιωτικό ανδρισμό, ενδεικτικά μια σχετική μελέτη στη Βολιβία δείχνει ότι η στρατιωτική θητεία θεωρήθηκε από τις γυναίκες των κατώτερων τάξεων ως η μόνη οδός για την επίτευξη μιας «πλήρους αρσενικής ενηλικίωσης» (Gill, 1997: 543).

36. Το φύλο έχει υποστηριχθεί ότι αποτελεί τη λυδία λίθο για την επιβίωση της εγκληματολογίας (Collier and Walgrave, 1998: 21). Για τη σχέση εγκληματολογίας και φύλου βλ. και Κ.Ε.Θ.Ι., 2005 : 9-13.

37. Γι' αυτό οι νεαροί ανησυχούν με το να διαχωρίσουν τους εαυτούς τους από τις γυναίκες (Connell & Messerschmidt, 2005).

ρους (Paechter, 2006: 7). Δηλαδή η γυναίκα είναι γυναίκα γιατί δεν είναι άνδρας³⁸.

Με δεδομένο, λοιπόν, ότι το θηλυκό ορίζεται από την αρνητική σχέση με το ανδρικό φύλο εύλογα μπορεί κάποιος να σκεφτεί ότι οι συμπεριφορές των δύο λογικά ακολουθούν την ίδια αρνητική σχέση. Δεν είναι όμως έτσι γιατί τα παραπάνω αναφέρονται ως το πούμε απλουστευτικά σε κοινωνικές προσμονές με βάση το φύλο. Αυτές όμως στο πεδίο της πραγματικής ζωής και της πράξης επηρεάζονται από τις προσλαμβάνουσες του κοινωνικού χώρου, της οικονομικής κατάστασης, της πολιτικής κατάστασης κ.ο.κ.. Κατ' αυτόν τον τρόπο πρέπει να εξετάσουμε, έστω και μακρο-κοινωνιολογικά, τις διαφορές που υπάρχουν στη θέση των γυναικών σήμερα σε σχέση π.χ. με 50 χρόνια πριν, την εποχή της ακμής του στρατιωτικού ανδρισμού. Σε γενικές γραμμές μπορεί να υποστηριχθεί ότι η θέση της γυναίκας έχει βελτιωθεί σε σχέση με το παρελθόν, τουλάχιστον στις δυτικές κοινωνίες, ενώ ταυτόχρονα η πρόσβασή της σε κρίσιμους τομείς ανδρικής κυριαρχίας (όπως ο στρατός) της επιτρέπει τυπικά να προσδιορίσει τη συμπεριφορά της ανεξάρτητα από κοινωνικές προσμονές. Είναι όμως έτσι ή μήπως οι γυναίκες που έχουν εισχωρήσει σε περιβάλλοντα αμιγώς ανδρικά υπάγονται στους περιορισμούς του κοινωνικά κατασκευασμένου 'ταβανιού' ανοχής και αποδοχής τέτοιων συμπεριφορών; Έρευνες που έχουν γίνει στο στρατό αναδεικνύουν το ζήτημα της «ανδροποίησης», της υιοθέτησης ανδρικών συμπεριφορών προκειμένου να επιβιώσουν στο αρρενωπό περιβάλλον (Rimalt, 2007; Sasson-Levy, 2003) καθώς και το ζήτημα του τυπικού περιορισμού των γυναικών ως προς τις προσφερόμενες θέσεις (αποκλείονται από τις θέσεις μάχης) ο οποίος επαναεπιβεβαιώνει την υποκείμενη θέση των γυναικών (Sasson-Levy, 2003; Pateman 1989). Το ενδιαφέρον σε αυτά δε είναι ότι οι γυναίκες αξιολο-

38. Είναι ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο να θυμηθούμε την απουσία θηλυκού αντίστοιχου του ηγεμονικού ανδρισμού (Connell, 1987) καθώς η λεγόμενη εμφατική ή τονισμένη θηλυκότητα δεν προσδιορίζεται από το δυναμικό χαρακτήρα της αλλά το αντίθετο από την παθητικότητά της έτσι, ορίζεται ως «παθητική, εξαρτώμενη, ανήμπορη, ανεπαρκής, ευγενική, άπραγη και ανίκανη να προστατεύσει τον εαυτό της» (Searles & Follansbee, 1984: 66; και Jones, 2008: 66).

γούν ως θετική την θέση τους (Rimalt, 2007; Sasson-Levy, 2003) και δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως περιθωριακό αλλά αντίθετα φαίνεται να ενδυναμώνονται μέσα από την παραμονή τους σε αυτά τα περιβάλλοντα. Αν και υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις επί του θέματος εκτιμώ ότι το επιχείρημα του ριζοσπαστικού φεμινισμού που θέλει τη συμμετοχή των γυναικών στο στρατό να επαναεπιβεβαιώνει τον ανδρισμό ως την αποκλειστική πηγή της στρατιωτικής εξουσίας (Rimalt, 2007; Sasson-Levy, 2003; Enloe, 1988) μάλλον είναι το πιο στέρεο³⁹.

Το παραπάνω αποτελεί ένα μόνο από τα πεδία της εισχώρησης των γυναικών στα παραδοσιακά ανδρικά προτύργια από το οποίο όμως προκύπτει ότι ναι μεν υπάρχει τυπική ισότητα στην ουσία όμως και πάλι το θηλυκό προσδιορίζεται σε σχέση με το ανδρικό φύλο γιατί αυτό είναι που του θέτει τα όρια⁴⁰. Και για να έρθουμε και στο ζητούμενο του παρόντος άρθρου εκτιμώ ότι ένα μέρος των γυναικών δεν αποκλείεται να υιοθετήσουν συμπεριφορές στρατιωτικού τύπου, όταν υπάρχουν οι προϋποθέσεις για να γίνει αυτό. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι αυτές οι συμπεριφορές ούτε θα προσβάλλουν, ούτε θα θέτουν υπό αίρεση τα πατριαρχικά θεμέλια πάνω στα οποία εδράζονται, αντίστοιχα με τη συμπεριφορά των γυναικών στο στρατό. Σε αυτό το πλαίσιο, για να είμαστε ακριβείς δεν μπορούμε να μιλάμε για στρατιωτική θηλυκότητα *per se* αλλά για υιοθέτηση της συμπεριφοράς του στρατιωτικού ανδρισμού από γυναίκες που οδηγεί σε μια θηλυκότητα προσιδιάζουσα στον στρατιωτικό ανδρισμό οιονεί ή μη.

39. Αντίστοιχες έρευνες έχουν γίνει και στον αθλητισμό όπου διαπιστώνεται ότι αν και η μυϊκή ρώμη είναι αποδεκτή στις γυναίκες εντούτοις είναι αποδεκτή ως ένα σημείο (Krahe, 2001). Ακόμα και οι επιδόσεις των γυναικών στα σπορ υποβαθμίζονται κατά την παρουσίασή τους ενδεικτικά ο όρος που χρησιμοποιούν οι κοινωνιολόγοι του αθλητισμού για να περιγράψουν την υποβαθμισμένη προβολή της γυναίκας στα σπορ είναι η «συμβολική εκμηδένιση» (symbolic annihilation) (Lenskyj, 1998: 20).

40. Για μια πληρέστερη ανάλυση για το αν τελικά έχει επιτευχθεί η πλήρης εξίσωση βλ. Κουράκης, 2006.

IV. Ποιες συμπεριφορές ή/και πρακτικές αναμένονται?

Αν θέλουμε να εξετάσουμε πώς θα αντιδράσει ή καλύτερα τί θα επιλέξει κάποιος (στο πλαίσιο των ανδρισμών που αναφέρθηκαν και όχι κάποιου άλλου υποκείμενου ανδρισμού) μπορούμε πολύ συνοπτικά να πούμε ότι τρεις είναι οι πιθανές επιλογές:

- i. Η προσκόλληση στο γνώριμο τύπο του επιχειρηματικού ανδρισμού
- ii. Η υιοθέτηση του μοντέλου που μόλις αναδύθηκε και
- iii. Η δημιουργία ενός πλουραλιστικού μοντέλου ανδρισμού στο οποίο παρεισφρέουν χαρακτηριστικά των άλλων δύο.

Η κάθε επιλογή επηρεάζει τη συμπεριφορά του νέου αφενός και καθορίζει τους όρους με τους οποίους πρέπει να προσεγγιστεί αφετέρου.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει ένας διαχωρισμός μεταξύ α. του σκληρού πυρήνα εκείνων που τα προηγούμενα χρόνια αναπαρήγαγαν σιωπηλά το στρατιωτικό μοντέλο και βοήθησαν ενεργά στην ανάδυση του οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού π.χ. ναζιστικές οργανώσεις, οπαδοί του δικτατορικού καθεστώτος κ.ο.κ., εκείνων δηλαδή που ο ανδρισμός τους εκτός από στρατιωτικός έχει κοινά χαρακτηριστικά με τον ανδρισμό της διαμαρτυρίας (και περιλαμβάνει μεγαλύτερα σε ηλικία άτομα), και β. εκείνων που υιοθετούν τον οιονεί στρατιωτικό ανδρισμό, λόγω των ιστορικών συγκυριών και κυρίως της σχετικής αποστέρησης που βίωσαν τα τελευταία χρόνια, δηλαδή εκείνων οι οποίοι υιοθετούν το μοντέλο αλλά βρίσκονται έξω από τον πυρήνα του και πλησιάζουν αρκετά το πλουραλιστικό μοντέλο που προαναφέρθηκε (και που περιλαμβάνει κυρίως νεαρότερα άτομα).

Στην πρώτη περίπτωση αναμένονται εγκλήματα που προσιδιάζουν στα εγκλήματα μίσους καθώς συνδέεται ο οιονεί στρατιωτικός ανδρισμός κυρίως με τις ναζιστικές οργανώσεις⁴¹. Στη δεύτερη περίπτωση

41. *Εγκλήματα μίσους είναι λόγια ή πράξεις που σκοπεύουν να βλάψουν ή να εκφοβίσουν ένα άτομο λόγω της θεωρούμενης συμμετοχής του σε μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα*, απευθύνεται, κατά βάση, σε ολόκληρες κοινωνικές ομάδες και όχι μεμονωμένα άτομα (Stotzer, 2007; Mason 1993, 1). Η διάσταση του φύλου στα εγκλήματα μίσους έχει επισημανθεί θεωρητικά (Tomsen & Mason, 2001; Tomsen, 2001) παράλληλα με την σύνδεση αυτών των εγκλημάτων με νέο-ναζιστικές ομά-

εκτιμώ ότι αναμένουμε εγκλήματα που η διάπραξή τους θα ωφελεί το δράστη στο βαθμό που μέσω αυτής θα αποκαθίσταται είτε πραγματικά είτε φαντασιακά η διαψευσμένη προσδοκία. Ταυτόχρονα, θα αποκαθίστουν το άτομο στα μάτια της ομάδας και παράλληλα θα αναδεικνύεται η σημασία της μυϊκής δύναμης ως καθοριστικής για την επίτευξη του στόχου. Όλα αυτά υπό την προϋπόθεση ότι η συμπεριφορά βρίσκεται σε συμφωνία με τις αρχές της «τιμής και της ντροπής». Έτσι, με δεδομένο ότι η βασική προσδοκία που διαψεύστηκε είναι η κοινωνική και οικονομική άνοδος μπορούμε επί παραδείγματι να αναμένουμε τη σωματική επίθεση προς έναν εκπρόσωπο του επιχειρηματικού ανδρισμού που στο πρόσωπό του υποστασιοποιείται η ευθύνη για τα δεινά της χώρας. Αυτό που δεν αναμένουμε είναι η διάρρηξη του σπιτιού του. Αντίστοιχα, μπορεί να αναμένεται η εκδήλωση βίας στις διαπροσωπικές σχέσεις (μια 'ευθεία ανδρική αντιπαράθεση' με άλλα λόγια, ανεξάρτητα από το αν οι συμμετέχοντες έχουν τις ίδιες ικανότητες για τη συμμετοχή σε αυτήν), δεν αναμένεται όμως η επιλογή της νομικής οδού (που περιλαμβάνει την ανάληψη της υπόθεσης από τρίτους). Επιπλέον, και με δεδομένο τον πατριαρχικό χαρακτήρα αυτού του ανδρισμού, θα μπορούσαμε να αναμένουμε βίαιη συμπεριφορά προς τις γυναίκες, και ειδικά αυτές που αμφισβητούν ευθέως τον κυρίαρχο ρόλο του άνδρα στη μεταξύ τους σχέση εξουσίας. Σε κάθε περίπτωση η σωματική βία θα επιλεγεί ως κύριος τρόπος επίλυσης των συγκρούσεων.

V. Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής

Ολοκληρώνοντας, με δεδομένα τα όσα αναφέρθηκαν στις προηγούμενες παραγράφους, μια βασική πρόταση που θα μπορούσε να κατατεθεί αφορά στην ανάγκη εκπόνησης και πραγματοποίησης δράσεων που στόχο θα έχουν την ενημέρωση του κοινού, σχετικά με τις δυνατότητες που παρέχονται σε κανονιστικό επίπεδο, για περιπτώσεις αδικημάτων σχετικών με τον νεο-αναδυθέντα ανδρισμό (κυρίως τα εγκλήματα τα μίσους και τα εγκλήματα που λαμβάνουν χώρα στις διαπροσωπικές

δες (Tomsen, 2001). Σίγουρα κάποια από τα καλούμενα εγκλήματα μίσους μπορούν να θεωρηθούν εγκλήματα ανδρισμού στο βαθμό που συνδέονται με τη δημιουργία ανδρικής ταυτότητας σε μια ομάδα (Tomsen, 2001: 7).

σχέσεις). Επιπλέον, το ενδιαφέρον θα πρέπει να στραφεί κυρίως στους νέους οι οποίοι, όπως είδαμε, είναι πιο ευάλωτοι στην υιοθέτηση αυτών των συμπεριφορών (για την κατηγορία ιδίως των θυμάτων επιθετικών συμπεριφορών θα μπορούσε, περαιτέρω, να προταθεί και η ενίσχυση των υπηρεσιών παροχής νομικής υποστήριξης⁴²). Επίσης, η αμεροληψία στην κρίση και η ταχύτητα της παρέμβασης από όσους φέρουν θεσμική ευθύνη για τέτοια περιστατικά κρίνεται ουσιώδης όχι μόνο για την αποφυγή της χρήσης βίας ή περαιτέρω βίας αλλά και για την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης με τα θεσμικά όργανα⁴³. Η τελευταία είναι σημαντική καθώς, εφόσον υπάρχει, λειτουργεί ως ανασταλτικός παράγοντας στην εμφάνιση βίαιων συμπεριφορών.

Σε κάθε περίπτωση οποιαδήποτε πρόταση αντεγκληματικής πολιτικής οφείλει να ξεκινήσει από αυτό που αποτέλεσε τον διαρκέστερο και αμιγώς δομικό παράγοντα αυτής της ανάδυσης που δεν είναι παρά η ίδια η ύπαρξη ηγεμονικού ανδρισμού και συνακόλουθα η ίδια η ανδροκεντρική κοινωνία. Η ύπαρξη δομών που συνηγορούν σε διαχωρισμούς φύλου και στη συνέχεια σε νέους διαχωρισμούς στο ένα φύλο δεν μπορεί παρά να προλειαίνει το έδαφος για την εμφάνιση αρσενικών και όχι μόνο φονταμενταλισμών. Η απεμπλοκή από αυτήν την κατάσταση προϋποθέτει όχι τη λειτουργική αλλαγή ηγεμονικών θέσεων που συνεχίζει το φαύλο κύκλο, αλλά τη σε βάθος χρόνου διαδικασία

42. Όπως αυτή που παρέχεται από το Συνήγορο του Παιδιού, η οποία σε συνδυασμό με ήδη υπάρχουσες υπηρεσίες που παρέχονται από Μ.Κ.Ο. (ξενδεικτικά η Γραμμή Βοήθειας 1056 από την Europe Anti-bullying Campaign (βλ. <http://www.e-abc.eu/gr/grammes-voitheias/>), η γραμμή για παιδιά και εφήβους 116 111 της Ε.ΨΥ.ΠΕ που συμμετέχει στο Δίκτυο Κατά της Βίας στο Σχολείο (βλ. <http://www.antibullying.gr/el/koinothta/zthsthe-vohtheia.html>)) για τις περιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού, θα μπορούσε να συνδράμει στη δημιουργία ενός πλέγματος προστασίας από τις επιθετικές συμπεριφορές

43. Οι πρόσφατες περιπτώσεις Γιακουμάκη (<http://www.kathimerini.gr/807518/article/epikairothta/ellada/dyskolh-h-anazhthsh-enoxwn-gia-ton-8anato-giakoumakh>) και της 22χρονης (<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=691638>) που επιτέθηκε σε συμμαθήτριάς της είναι χαρακτηριστικές για τους λόγους που οδήγησαν στις απονενομημένες πράξεις, όσο και για την μη αποτελεσματική παρέμβαση όσων είχαν θεσμική ευθύνη προς αυτό.

μετασχηματισμού των δομών της έμφυλης ανισότητας ή όπως θα έλεγε ο Bourdieu «μια διαδικασία επανεκπαίδευσης» (Παναγιωτόπουλος, 2007: 21). Σε ένα δεύτερο επίπεδο, και με αφορμή στοιχεία από πρόσφατα εγκλήματα που διαπράχθηκαν κυρίως από νέους, προτείνεται η καλλιέργεια πνεύματος διαλόγου, η καθημερινή πρακτική άσκηση στη διαδικασία της ανάπτυξης της επικοινωνίας και στο σεβασμό κατά την επικοινωνία, παράλληλα με τη στηλίτευση των επιθετικών τρόπων πειθούς. Από μόνο του αυτό αν συμβεί μπορεί να αναστείλει την όποια επίδραση του, φύσει αντιδημοκρατικού, οιονεί στρατιωτικού ανδρισμού.

Αρθρογραφία-Βιβλιογραφία

- Αποσπόρη, Ε. (2006) 'Η κοινωνική κατασκευή του φύλου' σε Κουράκης Ν. (επιμ.) *Έμφυλη εγκληματικότητα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας (σσ. 30-79).
- Agnew, R. (1999) 'A general strain theory of community differences in crime', *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 36(2): 123-155
- Agnew, R., Cullen, F.T., Burton, V. S., Evans, T.D. and Dunaway, R. (1996) 'A new test of classic strain theory', *Justice Quarterly*, 13 (4): 681-704
- Arkin, W. and Dobrofsky, L.R. (1978) 'Military socialization and masculinity', *Journal of social Issues*, 34 (1): 151-168
- Artavanis, N., Morse, A. and Tsoutsoura, M. (2012) 'Tax-evasion across industries: Soft credit evidence from Greece', *Fama-Miller Center for research in Finance*, Chicago Booth Paper No 12-25, retrieved 28.10.2014 from <http://stat-athens.aueb.gr/~jpan/SSRN-id2109500.pdf>
- Baudrillard, J. (1994), *Simulacra and simulation* translated by Glaser, S.F., Michigan: University of Michigan
- Bell, D. (1973) *The coming of post-industrial society*, New York: Basic Books
- Belkin, A. (2012) *Bring me men, Military masculinity and the benign façade of American empire 1898-2001*, New York: Columbia University Press
- Bernburg, J. G., Thorlindsson, T. Sigfusdottir, I.D. (2009) 'Relative Deprivation and Adolescent Outcomes in Iceland: A Multilevel Test', *Social Forces*, 87(3): 1223-1250
- Blau, J. R. and Blau, P. M. (1982) 'The cost of inequality: Metropolitan structure and violent crime', *American Sociological Review*, 47: 45-62

- Butler, J. (1990) *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge
- Bourdieu, P. (2013) *Η Διάκριση, Κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης (La distinction, critique sociale du jugement)*, εκδ. ενδέκατη, μετ. Καψαμπέλη, Κ., Αθήνα: Πατάκης
- Broude, Gwen J. (1990) 'Protest masculinity: A further look at the causes and the concept', *Ethos*, 18 (1): 103-122
- Campbell, H. (2000) 'The Question of Rural Masculinities', *Rural Sociology*, 65(4): 532-546
- Canache, D. (1996) 'Looking out my back door: The neighborhood context of perceptions of relative deprivation', *Political Research Quarterly*, 49 (3): 547-571
- Carrigan, T., Connell, B. and Lee, J. (1985) 'Toward a New Sociology of Masculinity', *Theory and Society*, 14 (5): 551-604
- Clatterbaugh, K. (1998) 'What Is Problematic about Masculinities?', *Men and Masculinities*, 1 (1): 24-45
- Collier, R. and Walgrave, L. (1998) 'Masculinities and crime' *Criminal Justice Matters*, 34(1): 21-24
- Connell, R.W. (1987) *Gender and Power: Society, the Person, and Sexual Politics*, Palo Alto, CA: Stanford University Press
- Connell, R. W. (1995) *Masculinities*, Berkeley: University of California Press
- Connell, R.W. (1998) 'Masculinities and Globalization', *Men and Masculinities*, 1 (3): 3-23
- Connell, R. W. (2000) *The men and the boys*, Berkeley: University of California Press
- Connell, R.W. (2001) 'Understanding Men: Gender Sociology and the New International Research on Masculinities', *Social Thought & Research*, 24 (1/2): 13-31
- Connell, R.W. and Messerschmidt, J.W. (2005) 'Hegemonic Masculinity: Rethinking the concept', *Gender & Society*, 19 (6): 829-859
- Crosby, F. (1979) 'Relative Deprivation Revisited: A Response to Miller, Bolce, and Halligan', *The American Political Science Review*, 73 (1): 103-112
- Davis, J.A. (1959) 'A Formal Interpretation of the Theory of Relative Deprivation', *Sociometry*, 22(4): 280-296
- Demetriou, D.Z. (2001) 'Connell's Concept of Hegemonic Masculinity: A

- Critique', *Theory and Society*, 30 (3): 337-361
- Derrida, J. (2005) *Writing and difference*, London: Routledge, available at: http://users.clas.ufl.edu/burt/Writing_and_Difference__Routledge_Classics_.pdf
- Economou, M., Madianos, M., Peppou, L.E. Theleritis, C., Patelakis, A. and Stefanis, C. (2013) 'Suicidal ideation and reported suicide attempts in Greece during the economic crisis', *World Psychiatry*, 12 (1): 53–59
- Eleftheriadis, P. (2014) 'Misrule of the few, How the Oligarchs ruined Greece', *Foreign Affairs*, November/December issue, Retrieved 28.10.2014 from <http://www.foreignaffairs.com/articles/142196/pavlos-elftheriadis/misrule-of-the-few>
- Enloe, C. (1988) *Does Khaki Become You? The Militarization of Women's Lives*, London: Pandora Press
- Featherstone, K. (2009) 'Greece expert report' *Sustainable Governance Indicator*, Retrieved 22.09.2014 from http://www.sgi-network.org/pdf/SGI09_Greece_Featherstone.pdf
- Featherstone, K. (2011) 'The Greek Sovereign Debt Crisis and EMU: A Failing State in a Skewed Regime', *Journal of Common Market Studies*, 49(2): 193-217
- Flynn, S. (2011) 'Relative Deprivation Theory', in Salem Press (eds.), *Theories of Social Movement's*, Retrieved on 20.09.2014 from <http://wiki.zirve.edu.tr/sandbox/groups/economicsandadministrativesciences/wiki/0edb9/attachments/0d145/Flynn.pdf?sessionID=be1325d37a7c5f7b99f39de6da779933c272d74d>
- Giddens, A. (1990) *The consequences of modernity*, Cambridge: Polity Press
- Giddens, A. (1991) *Modernity and self-identity*, Cambridge: Polity Press
- Gill, L. (1997) 'Creating citizens, Making men: The military and masculinity in Bolivia', *Cultural Anthropology*, 12 (4): 527-550
- Gill, R., Henwood, K. and McLean, C. (2005) 'Body projects and the regulation of normative masculinity', *London: LSE Research Articles Online*, Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/archive/00000371/>
- Grant, P.R. and Brown, R. (1995) 'From Ethnocentrism to Collective Protest: Responses to Relative Deprivation and Threats to Social Identity', *Social Psychology Quarterly*, 58 (3): 195-212
- Gunder Frank A. (summer 1982) 'The political-economic crisis and the shift to the right', *Crime and Social Justice, Meeting the challenge of the*

- 1980s (17): 4-19
- Jones, N. (2008) 'Working 'the Code': On Girls, Gender, and Inner-City Violence', *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 41 (1): 63–83
- Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2005) *Γυναίκες και ανθρωποκτονία: έρευνα στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού*, Κ.Ε.Θ.Ι.: Αθήνα
- Κουράκης Ν. (2006) *Έμφυλη εγκληματικότητα*, Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκου-λας (σσ. 15-30)
- Kinnunen, T. and Bataillard, P. (2004) "Bodybuilding" et sacralisation de l'identité', *Ethnologie française, nouvelle serie*, 34 (2): 319-326
- Klein, A., M. (1993) *Little big men: Bodybuilding subculture and gender construction*, Albany: State University of New York Press
- Krahn, H., Hartnagel, T.F. and Gartrell, J.W. (1986) 'Income inequality and homicide rates: Cross-national data and criminological theories', *Criminology*, 24(2): 269-295
- Kim, N. and Conceição, P. (2010) 'The economic crisis, violent conflict, and human development', *International Journal of Peace Studies*, 15 (1): 29-43
- Krane, V. (2001) 'We Can Be Athletic and Feminine, But Do We Want To? Challenging Hegemonic Femininity in Women's Sport', *Quest*, 53(1): 115-133
- Lea, J. and Young, J. (1984) *What Is To Be Done About Law and Order?*, London: Pluto Press
- Lenskyj, H.J. (1998) 'Inside sport' or 'on the margins', *International Review for the Sociology of Sport*, 33(1): 19-32
- Locke, B. T. (2013) 'The military-masculinity complex: hegemonic masculinity and the united states armed forces, 1940-1963' *Dissertations, Theses, & Student Research, Department of History, Paper 65*, available at <http://digitalcommons.unl.edu/historydiss/65>
- Liotard, J.F. (1984) *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis: University of Minnesota Press
- Malamitsi-Puchner, A. (1996) 'Adolescent Sexuality: A Greek Perspective', *Politics and the Life Sciences*, 15 (2): 299-300
- Mason, G. (1993) 'Violence against Lesbians and Gay Men', *Violence Prevention Series*, No.2, AIC, Canberra
- Matsaganis, M. (2011) 'The welfare state and the crisis: the case of Greece' *Journal of European Social Policy* December, 21: 501-512, re-

- rieved 25.09.2014 from <http://new.ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/c5bb22f5-fc3a-4781-8cf4-7ed9362fb8da.pdf>
- Μαρξ, Κ. (2005) *Το Κεφάλαιο, Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας (Das Kapital, Kritik der politischen Ökonomie)* μετ. Μαυρομμάτη Π., τόμ. 1, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- McKee, M. Karanikolos, M. Belcher, P. and Stuckler, D. (2012) 'Austerity: a failed experiment on the people of Europe', *Clinical Medicine*, 12 (4): 346–50
- Mellor, P.A. and Shilling, C. (1997) *Re-forming the body, religion, community and modernity*, London: Sage Publication
- Messerschmidt, J. (2000) *Nine lives: Adolescent masculinities, the body, and violence*, New York: Westview Press
- Messner, S. F. and Tardiff, K. (1986) 'Economic inequality and levels of homicide: An analysis of urban neighborhoods' *Criminology*, 24: 297-317
- Merton, R.K. (1968) *Social theory and social structure*, New York: Free Press
- Merton, R.K. and Rossi, A.S. (1968) 'Contributions to the theory of reference group behavior' in Merton, R.K.(ed.) *Social theory and social structure* (215-248)
- Nye, R.A. (2007) 'Western masculinities in War and Peace', *The American Historical Review*, 112 (2): 417-438
- Olsson, E. (2007) 'The Economic Side of Social Relations: Household Poverty, Adolescents' Own Resources and Peer Relations', *European Sociological Review*, 23(4): 471–485
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2007), Προλογικό σημείωμα στην ελληνική έκδοση του Bourdieu, P. (2007), *Η ανδρική κυριαρχία (La domination masculine)*, μετ. Ε. Γιαννοπούλου, Αθήνα: Πατάκης
- Πλάτων (2001) *Πρωταγόρας*, μτφρ. Χριστοδούλου, Ι.Σ. και Πλευρά, Ε., Αθήνα: Ζήτρος
- Πλάτων (2004) *Απολογία Σωκράτους, Κρίτων*, μτφρ. Σαμαράς, Α., Αθήνα: Ζήτρος
- Parsons, T. (1954) *Essays in sociological theory*, New York: The Free Press
- Pateman, C. (1989) *The Disorder of Women: Democracy, Feminism, and Political Theory*, Stanford, CA: Stanford University Press
- Passas, N. (1997) 'Anomie, reference groups, and relative deprivation' in

- Passas N. and Agnew, R. (eds), *The future of Anomie Theory*, Boston: Northeastern University Press (62-94)
- Paechter, C., F. (2006) 'Masculine femininities/feminine masculinities: power, identities and gender', *Gender and Education*, 18(3): 253-263
- Pichler, F. and Wallace, C. (2007) 'Patterns of Formal and Informal Social Capital in Europe' *European Sociological Review*, 23 (4): 423–435
- Reichardt, U. and Sielke, S. (1998) 'What Does Man Want? The Recent Debates on Manhood and Masculinities', *Amerikastudien / American Studies*, 43 (4):563-575
- Rimalt, N. (2007) 'Women in the sphere of masculinity: the double-edged sword of women's integration in the military', *Duke Journal of Gender Law & Policy*, 14: 101-123
- Runciman, W.G. (1966) *Relative deprivation and social justice: a study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*, Berkley: University of California Press
- Sasson-Levy, O. (2003) 'Feminism and Military Gender Practices: Israeli Women Soldiers in "Masculine" Roles', *Sociological Inquiry*, 73 (3): 440–65
- Searles, P., & Follansbee, P. (1984) 'Self - defense for women: Translating theory into Practice', *Frontiers: A Journal of Women 's Studies*, 8: 65-70
- Shilling, C. (1993/2005) *The body and social theory*, London: Sage publications
- Sokol, J.T. (2009) 'Identity development through the lifetime: An examination of Ericksonian theory', *Graduate Journal of Counseling Psychology*, 1(2), Article 14. Retrieved 10.10.2014 from <http://epublications.marquette.edu/gjcp/vol1/iss2/14>
- Stiles, B. L., Liu, X. and Kaplan, H.B. (2000) 'Relative deprivation and deviant adaptations: The mediating effects of negative self-feelings', *Journal of research in Crime and Delinquency*, 37 (1): 64-90
- Stotzer, R. (June 2007) 'Comparison of hate crime rates across protected and unprotected groups', *the Williams Institute*, Retrieved 15.03.2015 from <http://williamsinstitute.law.ucla.edu/wp-content/uploads/Stotzer-Comparison-Hate-Crime-June-2007.pdf>
- Theodossopoulos, D. (2013) 'Infuriated with the Infuriated? Blaming Tactics and Discontent about the Greek Financial Crisis', *Current Anthropology*, 54(2): 200-221
- Τζάκης, Δ. (2007) 'Ο «κόσμος της μαγκιάς»: παραστάσεις του καλού άν-

- δρα στο χώρο των ρεμπετών', στο Κοταρίδης, Ν.(επιμ) *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*, Αθήνα: Πλέθρον, (33-70)
- Tomsen, S. & Mason, G. (2001) 'Engendering homophobia: violence, sexuality and gender conformity', *Journal of Sociology*, 37(3): 257-273
- Tomsen, S. (2001) 'Hate crimes and masculinity: new crimes, new responses and some familiar patterns', *Paper presented at the 4th National Outlook Symposium on Crime in Australia, New Crimes or New Responses convened by the Australian Institute of Criminology and held in Canberra 21-22 June 2001*, Retrieved 15.03.2015 from http://www.aic.gov.au/media_library/conferences/outlook4/tomsen.pdf
- Tsarouhas, D. (2012) 'The Political Origins of the Greek Crisis: Domestic Failures and the EU Factor', *Inside Turkey*, 14(2): 83-98
- Veblen, T. (1970) *The theory of the leisure class: an economic study of institutions*, London: Unwin
- Vergopoulos, K. (1987/1988) 'Economic Crisis and Modernization in Greece', *International Journal of Political Economy*, 17 (4):106-140
- Walker, I. and Smith, H.J. (2002) 'Fifty years of Relative Deprivation' in Walker, I. and Smith, H.J. (eds) *Relative Deprivation, Specification, development, and integration*, Cambridge: Cambridge University Press
- Walker, G.W. (2006) 'Disciplining protest masculinity', *Men and Masculinities*, 9(1): 5-22
- Webber, C. (2007) 'Revaluating relative deprivation theory', *Theoretical Criminology*, 11 (1): 97-120
- West, C. & Zimmerman, D. (1987) 'Doing gender', *Gender and Society*, 1: 125-151
- Whitehead, S. (2002) 'Men and Masculinities: Key Themes and New Directions', Malden, MA: Polity
- Wiltfang, G.L. and Scarbecz, M. (1990) 'Social Class and Adolescents' Self-Esteem: Another Look', *Social Psychology Quarterly*, 53(2): 174-183
- Xenakis, S. and Cheliotis, L.K.(2013) 'Crime and economic downturn, The Complexity of Crime and Crime Politics in Greece since 2009', *British Journal of Criminology*, 53: 719-745
- Ψαρράς, Δ. (2012) *Η μαύρη βίβλος της Χρυσής Αυγής*, Αθήνα: Πόλις
- Ηλεκτρονικές διευθύνσεις**
<http://www.xryshaygh.com/enimerosi/view/to-kalesma-tou-platwna-gia-thn-politikopoihsh-ths-fulhs>)

<http://www.e-abc.eu/gr/grammes-voitheias/>
<http://www.antibullying.gr/el/koinothta/zhthste-vohtheia.html>
<http://www.kathimerini.gr/807518/article/epikairothta/ellada/dyskolh-h-anazhthsh-enoxwn-gia-ton-8anato-giakoymakh>
<http://www.tovima.gr/society/article/?aid=691638>
<http://www.publicissue.gr/12020/koinwniko-profil-xa-9-2015/>

Θέσεις Δικηγόρων για τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο

Χ. Α. ΜΙΤΛΕΤΤΟΝ (2014)*

(επιμέλεια: Akehurst, L., *University of Portsmouth*)
(Σύντομη παρουσίαση)

Εισαγωγή

Η ανάγκη για την έρευνα προέκυψε μέσα από μια ομάδα εργασίας που είχαμε δημιουργήσει στον European Criminal Bar Association (ECBA), αποτελούμενη από δικηγόρους, από διάφορα κράτη-μέλη (Αγγλία, Γερμανία, Βέλγιο, Εσθονία, Σουηδία, κλπ.), για τη μελέτη και υποβολή εισηγήσεων, σχετικά με την Πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και Κοινοβουλίου για τις δικονομικές εγγυήσεις για παιδιά που είναι ύποπτοι και κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών. Σε αυτό το διάλογο, η συμμετοχή της Κύπρου, δεν μπορούσε εύκολα να συντονιστεί, για τον απλούστατο λόγο ότι, οι δικονομικές εγγυήσεις στο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων, προϋποθέτουν την ύπαρξη ενός συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων, κι αυτό, δεν θα μπορούσε να λεχθεί ότι υπάρχει στην Κύπρο, τη δεδομένη χρονική στιγμή. Μιλώντας, όμως, για την προσπάθεια δημιουργίας ελάχιστων χαρακτηριστικών που, μάλλον, θα συνιστούν ένα παν-Ευρωπαϊκό βασικό δικονομικό μοντέλο δικαιοσύνης ανηλίκων, που, αργά ή γρήγορα, θα κληθεί και η Κύπρος να υιοθετήσει, η απόφαση ήταν, οι πιέσεις, γύ-

* Δικηγόρος, Κύπρος – Ανδρέας Νεοκλέους & Σία ΔΕΠΕ, Νομική (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), MSc Health Care Ethics & Law (University of Liverpool), MSc Forensic & Legal Psychology (University of Leicester), MSc Child Forensics (Psychology & Law) (University of Portsmouth).

ρω από το ζήτημα της δημιουργίας συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων στην Κύπρο, κάπως, να ενταθούν.

Για τον απαραίτητο κατατοπισμό, να αναφέρω, σε συντομία, ότι, σύμφωνα με το άρθρο 14 του Κυπριακού Ποινικού Κώδικα, μετά την τροποποίηση που επέφερε ο Ν. 18(Ι)/2006, ποινική ευθύνη μπορεί να έχει μόνο παιδί άνω των 14 ετών. Το καθεστώς που ίσχυε πριν τον Ν. 18(Ι)/2006, ήταν αρκετά διαφορετικό, αφού απέκλειε την ποινική ευθύνη για πρόσωπα κάτω των 10 ετών, και για τα πρόσωπα κάτω των 12 ετών θέσπιζε μαχητό τεκμήριο μη ύπαρξης ποινικής ευθύνης ή τη λεγόμενη υπό όρους ευθύνη. Το καθεστώς που δημιούργησε ο Ν.18(Ι)/2006 έκλεισε κάθε περιθώριο για σύνθετες ψυχολογικές συζητήσεις και κρίσεις, είναι ένα αντικειμενικό καθεστώς. Βέβαια, εάν ανατρέξει, κανείς, στα στατιστικά στοιχεία της Αστυνομίας Κύπρου, σε σχέση με τη νεανική παραβατικότητα, που είναι και ίσως η μόνη διαθέσιμη πηγή στατιστικών δεδομένων, θα δει ότι, υπάρχει καταγεγραμμένο έγκλημα με δράστες 7 έως και 13 ετών. Εύλογα, δημιουργείται η απορία, πώς μεταχειρίζονται οι Αρχές, αυτούς τους δράστες, από τη στιγμή που έρχονται σε επαφή μαζί τους, και μετέπειτα, χωρίς να υπάρχει ένα γνωστό νομοθετικό ή κανονιστικό πλαίσιο, χωρίς νομικό έλεγχο. Το Κυπριακό δίκαιο αναγνωρίζει, βέβαια, την ανάγκη διαφορετικής μεταχείρισης των ανήλικων δραστών (π.χ. πρόνοια για ξεχωριστή κράτηση ανηλίκων)¹. Αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό μέσα από διάσπαρτα νομοθετήματα, που όμως, δεν συνθέτουν ένα σύστημα κανόνων δικαίου ανηλίκων. Υπάρχει, βέβαια, και ο περί Αδικοπραγούντων Ανηλίκων Νόμος, Κεφ.157, που θεσπίστηκε το 1946· είναι ένας αποικιοκρατικός νόμος, η τελευταία τροποποίηση του οποίου ήταν το 1972, και που, σαφώς, δεν εξυπηρετεί, κανονιστικά, τις ανάγκες της ποινικής μεταχείρισης των ανηλίκων δραστών. Έπειτα, πολλά θέματα που μπο-

1. Βλ. περί των Διεθνών Συμφώνων (Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα, και Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα) (Κυρωτικός) Νόμος του 1969 (Ν. 14/1969), και περί των Δικαιωμάτων Προσώπων που Συλλαμβάνονται και Τελούν Υπό Κράτηση Νόμος του 2005 (Ν. 163(Ι)/2005). Ωστόσο, πρόσφατα δημιουργήθηκε ξεχωριστή πτέρυγα στις κεντρικές φυλακές για την κράτηση νεαρών ατόμων μέχρι και 21 ετών.

ρεί να είναι ήδη περιορισμένα νομοθετημένα, να υπάρχουν τα ερείσματα, δεν βρίσκουν την ανάλογη πρακτική, κοινωνική, υποδομή, με χαρακτηριστικό παράδειγμα, τα αναμορφωτήρια. Η δικαιοσύνη ανηλίκων χρειάζεται μια άμεση, σοβαρή, εκσυγχρονιστική προσέγγιση.

Εμείς προσεγγίσαμε το ζήτημα από την πλευρά της δικανικής ψυχολογίας, αφήνοντας ανοιχτή αυτή την παράμετρο της ανάγκης μιας βαθύτερης νομικής εργασίας, σε σχέση με τη συλλογή και κωδικοποίηση των διασκορπισμένων διατάξεων, που σχετίζονται με την ποινική μεταχείριση των ανηλίκων, και την εξέταση τυχόν αξιοποιήσιμων συστημικών χαρακτηριστικών τους. Συνήθως, κάθε φορά που πληροφορείται η κοινή γνώμη για ένα αδίκημα με δράστη ανήλικο πρόσωπο, προκύπτουν διάφορα σχόλια των πολιτών, τα οποία μπορεί να εκφράζουν και εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις, για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει, η Πολιτεία, να μεταχειρίζεται τους ανήλικους δράστες. Το παράδειγμα που δόθηκε, τον καιρό που αρχίσαμε να καταρτίζουμε την ερευνητική πρόταση με την δρ. Lucy Akehurst (Σεπτέμβρης 2013), είχε απασχολήσει την Κυπριακή κοινή γνώμη ένα περιστατικό όπου ανήλικοι δράστες είχαν διαπράξει σεξουαλικά αδικήματα εναντίον ανήλικης, είχαν βιντεογραφήσει τις πράξεις τους, και ασκούσαν στο θύμα ψυχολογική πίεση, σχετικά με το χειρισμό του υλικού αυτού. Εστίασαμε στη διάσταση στα σχόλια των πολιτών, που προέκυψαν, και αποφασίσαμε να δρομολογήσουμε την έρευνα προς τις θέσεις των δικηγόρων, με κάποια δικαστηριακή πείρα, σχετικά με τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο, στοχεύοντας, έτσι, σε δείγμα που βρίσκεται, κατά κάποιο τρόπο, στην καρδιά της δικαιοσύνης, προκειμένου να εξετάσουμε εάν τέτοια διάσταση εμφανίζεται και στις δικές τους θέσεις, και σε ποιο βαθμό, μετρώντας, έτσι, με αυτή την πρώτη ματιά, την απόσταση, που, ουσιαστικά, έχουμε να διανύσουμε, μέχρι να προσεγγίσουμε τις ευρωπαϊκές δικαιοσύνης εξελίξεις. Λαμβανομένης υπόψη της υφιστάμενης διεθνούς λογοτεχνίας, που δεν είναι ιδιαίτερα πλούσια στο θέμα αυτό, αλλά και της χρονικής στιγμής της έρευνας, υπήρχε η υπόθεση ότι, οι απόψεις που θα συλλέγονταν, θα μπορούσαν να είναι επηρεασμένες από τα ΜΜΕ ή διάφορους πολιτικούς παράγοντες, ή ακόμα να αντανakλούν τα αισθήματα των συμμετεχόντων για τη δικαιοσύνη γενικότερα.

Ωστόσο, το ενδιαφέρον ήταν, ακριβώς, να δούμε, εάν η νομική κατάρτιση των συμμετεχόντων και η τριβή τους με τις δικαστικές διαδικασίες, θα επιδρούσε, με κάποιο τρόπο, στις διαμορφωμένες τους θέσεις.

Η έρευνα

Η έρευνα ήταν μια μικρής εμβέλειας εμπειρική ποιοτική έρευνα, που εγκρίθηκε από την επιτροπή ηθικής του University of Portsmouth, και διενεργήθηκε, με την ευγενική επίβλεψη της δρ. Lucy Akehurst, σύμφωνα με τον British Psychological Society's Code of Ethics and Conduct (BPS, 2009), τον Code of Human Research Ethics (BPS, 2011), και τις Ethics Guidelines for Internet-Mediated Research (BPS, 2013). Χρησιμοποιήθηκε ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο, με ανοιχτές ερωτήσεις, υπό τύπο διαδικτυακής γραπτής συνέντευξης.

Οι συμμετέχοντες προσεγγίστηκαν μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, στις ηλεκτρονικές τους διευθύνσεις που είναι καταχωρημένες στο μητρώο του Παγκύπριου Δικηγορικού Συλλόγου, και με ανάρτηση του συνδέσμου της έρευνας σε διάφορες διαδικτυακές σελίδες. Το δείγμα που λήφθηκε, από όλο το σύνολο των δικηγόρων, ήταν τυχαίο. Τα κριτήρια συμμετοχής στην έρευνα ήταν να είναι δικηγόροι που ασκούν δικηγορία στην Κύπρο και ασχολούνται με το δικαστηριακό τομέα, για χρονική περίοδο τουλάχιστον 3 ετών.

Το τελικό δείγμα αποτελείτο από 14 εθελοντές, η πλειοψηφία αυτών (N = 9) ήταν θηλυκού γένους, και στην ηλικιακή ομάδα 30-39 ετών (N = 7), ενώ μόνο 2 συμμετέχοντες ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα 40-49 ετών. Προφανώς, λόγω της μεθοδολογίας της έρευνας, και του διαθέσιμου χρόνου συλλογής των δεδομένων, το δείγμα ήταν μικρό, και η έρευνα περιορίστηκε, εκ των πραγμάτων, σε ηλικιακές ομάδες που χρησιμοποιούν με μεγαλύτερη ευκολία το διαδίκτυο.

Η ανάλυση έγινε με το μέθοδος της επαγωγικής ανάλυσης περιεχομένου (inductive content analysis)². Δημιουργήθηκαν 7 θεματικές κατηγορίες.

2. Mayring, F. (2000). Qualitative content analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 1 (2) Art.20. Hsieh, HF. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277 – 1288. Kohlbacher, F. (2006). The use of qualitative content analysis in case study research.

γορίες για αμφότερες της θεματικές ενότητες της νεανικής παραβατικότητας και της δικαιοσύνης ανηλίκων, που κάλυπταν, ειδικότερα, τα εξής θέματα:

- Το εκλαμβανόμενο επίπεδο νεανικής παραβατικότητας
- Τυχόν προβληματικές διαστάσεις της νεανικής παραβατικότητας
- Τυχόν υποδομή για πρόληψη
- Το παρόν σύστημα δικαιοσύνης σε σχέση με τους ανήλικους δράστες
- Τυχόν προτεινόμενες αλλαγές
- Το ζήτημα του διαχωρισμού της δικαιοσύνης ανηλίκων από το ευρύτερο σύστημα δικαιοσύνης
- Την αναγκαιότητα της δικαστικής παρέμβασης

Στο κείμενο της έρευνας γίνεται βήμα προς βήμα η περιγραφή της μεθοδολογίας της έρευνας και όλων των φάσεων ανάλυσης που ακολουθήθηκαν, καθώς και η εισήγηση της χρήσης του αναστροφου πίνακα (reversed table), με σκοπό την επαλήθευση και τη διευκόλυνση της αναφοράς των αποτελεσμάτων. Σε αυτό το σημείο, να εκφράσω και τις ευχαριστίες μου στην καθηγήτρια ελληνικής φιλολογίας Μαρία Μίτλετον, η οποία ενήργησε, στην ανάλυση, ως δεύτερος δημιουργός κωδικών (coder), χρήσιμα, με τη δική της ιδιότητα. Όποιος ενδιαφέρεται για αυτό το κομμάτι της μεθοδολογίας θα πρέπει, βέβαια, να ανατρέξει στο κείμενο της έρευνας.

Προχωρώ άμεσα στα αποτελέσματα, στα πιο βασικά, με κάποια γενικότητα, απλά για να δούμε την εικόνα, στις αδρές της γραμμές.

1. Νεανική παραβατικότητα στην Κύπρο

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (N=10) εξέφρασε την άποψη ότι, το επίπεδο νεανικής παραβατικότητας στην Κύπρο είναι υψηλό (LEV-H). Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων της υποκατηγορίας LEV-H (N=7) εξέφρασε την άποψη ότι, το επίπεδο νεανικής παραβατικότητας

Forum Qualitative Sozialforschung, 7 (1) Art.21. Middleton, C. (2011). *Attitudes towards stalking: A sample from South Cyprus*. Dissertation thesis: The University of Leicester. Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative analysis of content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*.

στην Κύπρο δεν είναι απλά υψηλό, αλλά είναι και αυξημένο, σε σχέση με το παρελθόν (*LEV-H-I*), προβαίνοντας, κυρίως, σε μια αφηρημένη συγκριτική κρίση, ενώ λιγότεροι ($N=2$) είχαν κάνει αναφορά και για την επέκταση του φαινομένου σε σοβαρότερα, σε είδος, αδικήματα, σε σχέση με το παρελθόν (*LEV-H-I-E*). Οι συμμετέχοντες της υποκατηγορίας *LEV-H-I-E* ήταν θηλυκού γένους, χωρίς να επαρκεί το δείγμα για επιβεβαίωση του ευρήματος των Lovbakke και Moley³ ότι οι γυναίκες τείνουν να εκλαμβάνουν αύξηση του εγκλήματος σε σχέση με τα προηγούμενα, συνήθως, δύο χρόνια. Πολλοί από τους συμμετέχοντες της υποκατηγορίας *LEV-H*, χρησιμοποίησαν χαρακτηρισμούς για να περιγράψουν το υψηλό επίπεδο νεανικής παραβατικότητας, όπως «ιδιαίτερα υψηλό», «πολύ υψηλό», «επικίνδυνα αυξημένο», και άλλους.

Ωστόσο, εάν ανατρέξει, κανείς, στα στατιστικά στοιχεία της Αστυνομίας Κύπρου, τόσο για τα σοβαρά αδικήματα, όσο και για τις μικροπαραβάσεις, το 2013, υπήρξε κάποια μείωση, σε σχέση με το 2012 και το 2011. Οι κλοπές μέχρι €1.000= είχαν μειωθεί, οι ληστείες για το 2013 ήταν στα ίδια επίπεδα με το 2012, με κάποια μικρή μείωση, και κάπως πιο αυξημένες σε σχέση με το 2011. Αύξηση φαίνεται να υπήρξε όσον αφορά τα αδικήματα που σχετίζονται με τα ναρκωτικά. Μιλώντας, σε κάθε περίπτωση, για το έγκλημα που έχει καταγγελθεί στην αστυνομία, και μόνο γι' αυτό.

Η κατάληξη δεν ήταν ότι, οι θέσεις των δικηγόρων σε σχέση με το επίπεδο της νεανικής παραβατικότητας στην Κύπρο είναι «λανθασμένες», υπήρξε, όμως, μια σαφής διάσταση, μεταξύ αυτών, και του τουλάχιστον καταγεγραμμένου εγκλήματος, που δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί. Αυτή η διάσταση θα μπορούσε να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες, και ο επηρεασμός των συμμετεχόντων από τα ΜΜΕ, δεν μπορούσε να αποκλειστεί ως ένας από αυτούς⁴, αφού υπήρξαν και

3. Lovbakke, J. & Moley, S. (2007). Perceptions of crime and criminal justice: the relationship with lifestyle and socio-demographic factors. In: Jansson, K., Budd, S., Lovbakke, J., Moley, S., & Thorpe, K. (Eds). *Attitudes, Perceptions and Risks of Crime: Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2006/07* (Home Office Statistical Bulletin 19/07). London: Home Office.

4. O'Connell, M. (1999). Is Irish public opinion towards crime distorted by media

απαντήσεις που παρέπεμπαν ρητά στα ΜΜΕ (π.χ. «σύμφωνα με όσα βλέπουμε στην τηλεόραση, έχει αυξηθεί»). Έπειτα, υπάρχουν ευρήματα προηγούμενων ερευνών που δείχνουν ότι, η τάση, να αισθάνεται, ο κόσμος, ότι το επίπεδο νεανικής παραβατικότητας είναι σε έξαρση (χωρίς κατ' ανάγκη να είναι), δεν είναι ξένη⁵. Στην προκειμένη περίπτωση, φαίνεται ότι, οι συμμετέχοντες δικηγόροι, δεν χρησιμοποίησαν διαφορετικούς μηχανισμούς θεώρησης του όλου ζητήματος, υπήρξε, μάλλον, μια τάση εκλαϊκευμένης θεώρησης, παρά νομικής⁶, και η ένδειξη ήταν ότι, οι ίδιοι παράγοντες που επηρεάζουν την κοινή γνώμη, μπορούν να επηρεάσουν και τη νομική γνώμη, υπό κάποιες περιστάσεις.

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων (N=12) είχαν αναφέρει ότι η νεανική παραβατικότητα είναι πρόβλημα στην Κύπρο (PRO-POS), ωστόσο, όταν τους ζητήθηκε να εξηγήσουν γιατί είναι πρόβλημα, η δικαιολόγηση που χρησιμοποίησαν ήταν διαφορετική, και προς δύο κατευθύν-

bias? *European Journal of Communication*, 14, 191-212. Estrada, F. (2001). Juvenile violence as a social problem: Trends, media attention, and societal response. *British Journal of Criminology*, 41, 639-655.

5. John Howard Society of Alberta. (1998). *Youth crime in Canada: Public perception vs. statistical information*. Hough, M. & Roberts, J. V. (2004). *Confidence in justice: An international review*. Home Office. Research, Development and Statistics Directorate. Roberts, J. V. & Hough, M. (2005). *Understanding Public Attitudes to Criminal Justice*. Berkshire: Open University Press. Αβδέλα, Ε. (2013). *Νέοι εν κινδύνω". Επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ.

6. Salerno, J. M., Najdowski, C. J., Stevenson, M. C., Wiley, T. R. A., Bottoms, B. L., Vaca, R., & Pimentel, P. S. (2010). Psychological mechanisms underlying support for juvenile sex offender registry laws: prototypes, moral outrage, and perceived threat. *Behavioral Sciences & the Law*, 28, 58-73. Zimring, F. E. (2009). *An American Tragedy: Legal responses to adolescent sexual offending*. London: The University of Chicago Press Ltd. Anderson, S., Bromley, C., & Given, L. (2005). *Public attitudes towards young people and youth crime in Scotland: Findings from the 2004 Scottish social attitudes survey*. Edinburgh: Scottish. Sanghara, K. K. & Wilson, J. C. (2006). Stereotypes and attitudes about child sexual abusers: A comparison of experienced and inexperienced professionals in sex offender treatment. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 229-244.

σεις. Οι μισοί από αυτούς είχαν συνδέσει το πρόβλημα με τις μελλοντικές του συνέπειες στη ζωή του δράστη, την κοινωνία, ή και τα δύο μαζί (*PRO-POS-FTR*), εστίασαν, δηλαδή, στις συνέπειες (*end-focused*) (π.χ. η νεανική παραβατικότητα είναι πρόβλημα γιατί οι νέοι είναι το μέλλον της Κύπρου). Οι άλλοι μισοί εστίασαν στο παρόν (*PRO-POS-PRS*), και συνέδεσαν το πρόβλημα με τις αιτίες του (*means-focused*) (π.χ. η νεανική παραβατικότητα είναι πρόβλημα γιατί δεν υπάρχουν επαρκείς τρόποι αντιμετώπισης ή για λόγους που σχετίζονται με την οικονομική κρίση). Αυτή η διπλή κατεύθυνση, που μπορεί να υπάρξει όταν μια ερώτηση είναι ανοιχτή⁷, μπορεί να δείχνει και το μέγεθος της ψυχολογικής απόστασης, που τηρείται στην κάθε περίπτωση⁸. Οι αιτίες είναι πιο κεντρικές και λειτουργικές στην αξιολόγηση των συμβάντων⁹. Οι άνθρωποι που εστιάζουν στις αιτίες, παρά στις συνέπειες, συνήθως, τηρούν μεγαλύτερη ψυχολογική απόσταση από το πρόβλημα, και μπορούν να το αντιμετωπίσουν πιο εύκολα ή αποτελεσματικά¹⁰. Βέβαια, παράλληλα τη φαινομενική, εξωτερική, ισότητα στα ποσοστά που εστίασαν στις αιτίες και στο πρόβλημα, ήταν καθοριστικό ότι, κάποιοι από τους συμμετέχοντες της υποκατηγορίας *PRO-POS-PRS* αντιλήφθηκαν το πρόβλημα αριθμητικά, παρά εστίασαν γνήσια στις αιτίες (π.χ. η νεανική παραβατικότητα είναι πρόβλημα γιατί αυξάνονται συνεχώς τα κρούσματα νεανικής παραβατικότητας). Οπότε, η παρατήρηση ήταν ότι, ουσιαστικά, λιγότεροι ήταν οι δικηγόροι που εστίασαν, πράγματι, στις αιτίες του προβλήματος, κατά συνέπεια, λίγοι ήταν αυτοί που φάνηκε να τηρούν μεγαλύτερη ψυχολογική απόσταση από το πρόβλημα της νεανικής παραβατικότητας. Η κατάληξη σχετίστηκε με την παρατήρηση της

7. Weiner, B. (1985). "Spontaneous" causal thinking. *Psychological Bulletin*, 97, 74- 84.

8. Trope, Y. & Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117, 440-463.

9. Suppes, P. (1970). *A probabilistic theory of causality*. Amsterdam, the Netherlands: North Holland.

10. Rim, S. Y., Trope, Y. & Hansen, J. (2013). What happens why? Psychological distance and focusing on causes versus consequences of events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104, 457– 472.

έλλειψης επίδρασης της νομικής κατάρτισης τους στις διαμορφωμένες τους θέσεις, ωστόσο, όχι απόλυτα. Η μειοψηφία των συμμετεχόντων που είχαν απαντήσει ότι η νεανική παραβατικότητα δεν είναι πρόβλημα στην Κύπρο (PRO-NEG) δεν είναι ότι δεν την αναγνώρισαν ως ένα αρνητικό φαινόμενο, αλλά αντιμετώπισαν, ουσιαστικά, τη νεανική παραβατικότητα, ως συνέπεια ενός άλλου προβλήματος ή κάποιων άλλων προβλημάτων (π.χ. φτώχεια), παρά ως πρόβλημα με αυτοτελείς διαστάσεις. Μέσα από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων για τις τυχόν προβληματικές διαστάσεις της νεανικής παραβατικότητας, προέκυψε το θεωρητικό σχήμα ότι, η νεανική παραβατικότητα θα μπορούσε να ειδωθεί με τρεις διαφορετικούς τρόπους:

- Ως ένα φαινόμενο με μελλοντικές αρνητικές συνέπειες, που, στο βαθμό που αυτές οι συνέπειες είναι εκ των προτέρων γνωστές, μετατρέπουν το φαινόμενο, από αρχικά ουδέτερο, σε αρνητικό φαινόμενο,
- Ως ένα παρόν κοινωνικό πρόβλημα,
- Ως συνέπεια άλλου προβλήματος.

Πόση φιλοσοφία μπορεί να χωρέσει στη συζήτηση αυτών των τριών δυναμικών (*PRO-POS-FTR*, *PRO-POS-PRS*, *PRO-NEG*), και των συσχετισμών τους, των ταυτίσεων και αποκλίσεων συγκεκριμένων πεδίων τους, θα μπορούσε να είναι μέρος ενός άλλου, μεγαλύτερου, κεφαλαίου.

Όσον αφορά την υποδομή πρόληψης, λιγότερα ήταν τα άτομα (N=5) που είχαν απαντήσει ότι υπάρχει τέτοια υποδομή (*INF-POS*), και περισσότερα (N=9) αυτά που απάντησαν ότι δεν υπάρχει υποδομή (*INF-NEG*). Όμως, η διάσταση δεν ήταν γνήσια, αφού και οι δύο υποκατηγορίες έκαναν λόγο για κοινωνική υποδομή (π.χ. οικογένεια, σχολείο, κλπ), αναφέρθηκαν στα ίδια πράγματα, και οι μεν αρκέστηκαν στην ύπαρξή τους (π.χ. αρκεί που υπάρχει οικογένεια ή σχολείο), αντιλαμβανόμενοι την υποδομή ως μια *παθητική έννοια*, που διαχωρίζεται από τον παράγοντα της λειτουργικής ποιότητας, οι δε επεσήμαναν ότι, δεν αρκεί να υπάρχουν αυτά (οικογένεια, σχολείο, κλπ.), ως παθητικές εστίες, αλλά και να λειτουργούν με σκοπό την πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας, αντιλαμβανόμενοι την υποδομή ως μια *ενεργητική*

έννοια, στην οποία συνυφαίνεται ο παράγοντας της λειτουργικής ποιότητας, με τρόπο που νοηματοδοτεί την «υποδομή», ως τέτοια.

2. Ο δικαστικός χειρισμός των ανηλίκων

Συνήθως, η πεποίθηση ότι η νεανική παραβατικότητα κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα συνοδεύεται από αντίστοιχη πεποίθηση ότι με τις κατάλληλες πολιτικές ασφαλείας ή διαδικασίες, θα επέλθει μείωση της εγκληματικότητας¹¹. Όλοι οι συμμετέχοντες (N=14) είχαν απαντήσει ότι το υπάρχον δικαστικό σύστημα της Κύπρου δεν αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τους ανήλικους δράστες (CUR-NEG). Η πλειοψηφία τους (N=13) υποστήριξε την αναγκαιότητα να υπάρχει ένα ξεχωριστό σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων (JUV-POS). Και οι δύο υποκατηγορίες CUR-NEG και JUV-POS είχαν αναφερθεί στην έλλειψη δικαστηρίων ανηλίκων, εξειδικευμένων δικαστών, αναμορφωτηρίων. Στη δικαιολόγηση υπήρξε έντονη γενικότητα και εναλλαξιμότητα, με την αυξημένη χρήση συζευκτικών και διαζευκτικών συνδέσμων (και/ή). Κάποιοι από τους συμμετέχοντες (N=8) αναφέρθηκαν στην ανάγκη να αλλάξει ριζικά το όλο σύστημα και να διαμορφωθεί από το μηδέν ένα νέο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων, βασισμένο σε μια διαφορετική κουλτούρα, με συγκεκριμένα πρότυπα άλλες χώρες (μεταξύ άλλων, αναφέρθηκαν η Ελλάδα, η Γερμανία, η Γαλλία, ο Καναδάς). Έγινε γενική αναφορά σε ανάγκη εισαγωγής νόμων ή τροποποιήσεων, και επισημάνθηκε η ανάγκη να δοθεί έμφαση στο κεφάλαιο των ποινών, με τη χρήση εναλλακτικών ποινών, προς αποφυγή της επιβολής ποινής φυλάκισης. Οι περισσότεροι που υποστήριξαν την ανάγκη διαχωρισμού του συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων (10/13 JUV-POS), είχαν δικαιολογήσει την απάντησή τους, με αναφορά σε λόγους που αφορούν τον ίδιο το δράστη και την ανηλικότητα του (JUV-POS-OF).

Παρά την προαναφερόμενη γενικότητα και εναλλαξιμότητα των απαντήσεων, φαινόταν ότι, η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, αντιλαμβάνονταν την έννοια της αποκαταστατικής ή αναμορφωτικής δικαιοσύνης σε θεωρητικό επίπεδο, και υποστήριξαν την δόμηση ενός συστή-

11. Bernard, T. J., & Kurlychek, M. C. (2010). *The cycle of juvenile justice*. New York: Oxford University Press.

ματος δικαιοσύνης ανηλίκων, ουσιαστικά, με βάση αυτές τις ιδέες. Το σημαντικό ήταν όμως ότι, όταν ερωτήθηκαν, σε κατοπινό στάδιο, κατά πόσο και γιατί πιστεύουν ότι είναι αναγκαία η δικαστική παρέμβαση, έτειναν να εκφράσουν τιμωρητικότητα, τοποθετώντας το δικαστήριο ανηλίκων, έξω από ένα σύστημα αποκαταστατικής ή αναμορφωτικής δικαιοσύνης, και κατατάσσοντας το σε ένα σύστημα τιμωρητικό. Ενώ η πλειοψηφία (N=11) θεώρησε ότι είναι αναγκαία η δικαστική παρέμβαση, και να υπάρχει δικαστήριο, στο όλο σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων (JUD-POS), μόνο δύο από αυτούς (N=2) συνέδεσαν το δικαστήριο ανηλίκων με τους σκοπούς της αποκαταστατικής ή αναμορφωτικής δικαιοσύνης (JUS-POS-REH). Οι μισοί από τους συμμετέχοντες της υποκατηγορίας JUD-POS είχαν συνδέσει την αναγκαιότητα της δικαστικής παρέμβασης με το σκοπό της αποτροπής (γενική ή και ειδική πρόληψη) (JUD-POS-DET).

Θεωρήθηκε ότι, οι δύο υποκατηγορίες JUV-POS-OF και JUD-POS-DET, κατ'αρχάς, συγκρούονται, δηλαδή, η παράλληλη υποστήριξη, για παράδειγμα, της ύπαρξης ενός ξεχωριστού συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων για την αναμόρφωση του ανήλικου δράστη, ο οποίος, όμως, θα πρέπει (είτε σε συγκεκριμένες περιπτώσεις π.χ. όταν είναι υπότροπος, ή γενικά) να τιμωρείται από το δικαστήριο ανηλίκων, προκειμένου να δοθεί ένα ορθό παράδειγμα στο κοινωνικό σύνολο, ή για παρόμοιο σκοπό. Έγινε, επίσης, ο συλλογισμός ότι, αυτή η, τουλάχιστον φαινομενική, σύγκρουση μπορεί να ενδεικνύει την ανετοιμότητα να μιλήσουν, οι συμμετέχοντες, με την απόλυτη γλώσσα της αποκαταστατικής ή αναμορφωτικής δικαιοσύνης, δηλαδή, να την δουν σε όλα τα επίπεδα ενός συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων. Εξάλλου, και οι Moak και Wallace¹², όταν είχαν εξετάσει δείγμα με 3.947 άτομα που εργάζονταν στη δικαιοσύνη ανηλίκων στη Λουζιάννα, τις θέσεις τους, σε σχέση με την αναμόρφωση των ανηλίκων, είχαν παρατηρήσει ότι, παρόλο που οι συμμετέχοντες δεν εγκατέλειπαν την ιδέα της αναμόρφωσης, υποστήριζαν και την τιμώρηση των ανηλίκων δραστών, ως εφικτή και δέουσα

12. Moak, S. C. & Wallace, L. H. (2000). Attitudes of Louisiana practitioners toward rehabilitation of juvenile offenders. *American Journal of Criminal Justice*, 24, 271-285.

επιλογή μεταχείρισης, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις¹³. Παρόλο, βέβαια, που οι τιμωρητικές απόψεις, δεν μπόρεσαν να αφαιρεθούν πλήρως από το, κατά τα λοιπά, φανταστικό, σύστημα δικαιοσύνης ανηλίκων των συμμετεχόντων, και στην προκειμένη περίπτωση, τουλάχιστον, δεν υπήρξε κυρίευση από αυτές¹⁴. Αυτό που ήταν ιδιαίτερα αισθητό, και πιο ασφαλές να ειπωθεί, είναι ότι, οι συμμετέχοντες δεν μπόρεσαν να φανταστούν το είδωλο ενός δικαστή που κάθεται σε μία έδρα και ασκεί ένα διαφορετικό ρόλο από το να επιβάλλει τιμωρητικές ποινές, ίσως γιατί είχαν κατά νου το γενικότερο σύστημα δικαιοσύνης, δηλαδή ποινικής δικαιοσύνης, και ερωτήθηκαν για κάτι ανύπαρκτο, οπότε, το μέγεθος της φαντασίας που ενεργοποίησαν έφτασε μεν μέχρι τη θεωρία της αποκαταστατικής ή αναμορφωτικής δικαιοσύνης, αλλά δεν πήγε παντού, και μάλλον, αυτή θα έπρεπε να είναι και η λογικά αναμενόμενη εικόνα. Εξάλλου, ο ακριβής ρόλος ενός δικαστή ανηλίκων, συζητείται ακόμα κι εκεί που υπάρχει διαχρονικά¹⁵.

Λαμβάνοντας, βέβαια, υπόψη, την ευκολία με την οποία οι συμμετέχοντες έσπευσαν να απαντήσουν ότι δεν είναι αποτελεσματικό το παρόν σύστημα δικαιοσύνης (εξέφρασαν διάχυτο παράπονο), τον πλούτο της φαντασίας τους, όταν κλήθηκαν να προτείνουν διάφορες αλλαγές, αλλά και την ανελαστικότητα της σκέψης τους όταν έπρεπε να εστιάσουν στο ρόλο ενός δικαστή ανηλίκων, δεν αποκλείστηκε το ενδεχόμενο, όντως, σε κάποια σημεία, να υπήρξε επηρεασμός από τα αισθήματα που τρέφουν έναντι στο γενικότερο σύστημα δικαιοσύνης και τη δικαιοσύνη σαν θεσμό. Θα μπορούσαν, βέβαια, να δοθούν και ένα σωρό άλλες εξηγήσεις, όπως, για παράδειγμα ότι, είναι αυτή η εγκληματολο-

13. Βλ. και Cullen, F. T., Golden, K. M., & Cullen, J. B. (1983). Is child saving dead? Attitudes toward juvenile rehabilitation in Illinois. *Journal of Criminal Justice*, 11(1), 1-13, και McCarthy, S. (2011). Perceptions of restorative justice in Ireland: The challenges of the way forward. *Irish Probation Journal*, 8, 185-199.

14. Payne, B. K., Gaaney, R. R., Triplett, R. A., & Danner, M. J. E. (2004). What drives punitive beliefs? : Demographic characteristics and justification for sentencing. *Journal of Criminal Justice*, 32, 195-206.

15. Pena, E. H. (1978). Introduction: The role of the Juvenile Court - Social or legal institution? *Pepperdine Law Review*, 5, 633-639.

γική τους εκπαίδευση και τριβή που ενισχύει την τάση τους για έκφραση πιο τιμωρητικών θέσεων¹⁶, παρά η έλλειψη κατάρτισης τους για το ειδικό αντικείμενο της δικαιοσύνης ανηλίκων ή οτιδήποτε άλλο. Ό,τι έχει καταγραφεί, όμως, είναι η σύγκρουση στα δύο διαφορετικά στάδια του συλλογισμού, που πάντως, χρήζει περαιτέρω έρευνας εστιασμένης στο πεδίο.

Στο βαθμό που η νομική κατάρτιση και τριβή του δείγματος δεν φάνηκε να επιδρά με συγκεκριμένο τρόπο στις θέσεις τους για τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο, οι οποίες θα μπορούσαν, εμφανώς, να είναι επηρεασμένες από περιφερικούς παράγοντες, όπως τα ΜΜΕ ή το γενικότερο αίσθημα τους για το ευρύτερο σύστημα δικαιοσύνης και τη δικαιοσύνη ως θεσμό, ο δρόμος, που πρέπει να διανυθεί, είναι μεγάλος, και θα πρέπει να διανυθεί χωρίς να θεωρείται εξαρχής δεδομένη κάποια πολυεπίπεδη κοινωνική κατάσταση (δικηγόροι ν πολίτες), δίνοντας, όμως, προτεραιότητα σε αυτούς που θα πρέπει να ανέβουν πρώτοι εκείνο το σκαλοπάτι της αλλαγής. Έπειτα, χρειάζεται διεπιστημονική έρευνα και εκπαιδευτική δραστηριότητα επί της συγκεκριμένης θεματολογίας, για να βεβαιωθεί ότι, οι υπό ετοιμασία νομοθετήσεις, δεν θα είναι μια ωραία ακαδημαϊκή άσκηση (ό,τι διαβάστηκε και είναι ιδανικό νομοθετείται), που θα επιβληθεί, μια καλή πρωία, σε ανθρώπους με άγνωστες ή και άσχετες αντιλήψεις επί του θέματος, και χωρίς οποιαδήποτε κοινωνική υποδομή. Ειδικότερα, η θεωρητική υποστήριξη της αναμορφωτικής δικαιοσύνης και η πρακτική απόκλιση χρειάζεται περαιτέρω έρευνα πριν καταλήξει, κανείς, στο ενθαρρυντικό συμπέρασμα ότι, δημιουργεί ένα πρώτο συντονισμό με τις ευρωπαϊκές δικαιοσύνης εξελίξεις, ή στην υποψία ότι, η πραγματική και υποβόσκουσα νοοτροπία του κόσμου είναι η τιμώρηση, και αυτή δεν αλλάζει με τη διδαχή ωφέλιμων θεωριών. Το έδαφος που πρέπει να καλλιεργηθεί, οι γέφυρες που πρέπει να χτιστούν, μέχρι να έρθει εκείνο το χρονικό σημείο που θα

16. Shelley, T. O., Waid, C. A., & Dobbs, R. R. (2011). The influence of criminal justice major on punitive attitudes. *Journal of Criminal Justice Education*, 22, 526-545.

πρέπει η διαμορφωμένη κουλτούρα και ο, πλέον, πολιτισμός να γίνουν νόμος, σκέφτομαι πως, είναι αρκετά δύσκολο έργο. Από την άλλη, χωρίς να σημαίνει ότι δεν μπορεί να γίνει το αντίστροφο, ένας επιβαλλόμενος νόμος, άρα και μια αναγκαστική συνήθεια, να συντελεί, σταδιακά, στη δημιουργία κουλτούρας και πολιτισμού.

Αυτή ήταν, πάντως, μια αρκετά πρώιμη γενική εικόνα. Συζητούνται οι περιορισμοί της έρευνας (limitations), που προκύπτουν, κυρίως, από τη χρησιμοποιούμενη μεθοδολογία, το μέγεθος και τα χαρακτηριστικά του δείγματος, και λόγω αυτών, την αδυναμία γενίκευσης των αποτελεσμάτων.

Σημεία αντεγκληματικής πολιτικής

[1] Προσπάθεια συστηματοποίησης του υφιστάμενου νομικού πλαισίου ποινικής μεταχείρισης ανηλίκων στην Κύπρο, έλεγχος των δυνατοτήτων του, σε νομικό επίπεδο, και μελέτη πρότασης νομοσχεδίου για τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο, και κατάρτιση σχεδίου συγκλίσεων και αποκλίσεων, αμφότερων, με την πρόταση Οδηγίας για τις δικονομικές εγγυήσεις για παιδιά που είναι ύποπτοι και κατηγορούμενοι σε ποινικές διαδικασίες. Χάραξη χάρτη δράσεων στη βάση αυτών.

[2] Πληρέστερη μελέτη στατιστικών δεδομένων σε σχέση με το νεανικό έγκλημα.

[3] Συνέχιση της εμπειρικής έρευνας με αναφορά στις θέσεις άλλων πληθυσμιακών ομάδων (δικαστές, αστυνομικοί, κρατούμενοι, μητέρες εφήβων, καθηγητές, έφηβοι, κλπ.), και συγκριτική συζήτηση και μετα-αναλύσεις.

[4] Συντονισμένες διεπιστημονικές εκστρατείες ενημέρωσης των πολιτών για τα ζητήματα που σχετίζονται με τη δικαιοσύνη ανηλίκων, και εντατικότερα του νομικού κόσμου, με περαιτέρω συναντήσεις εργασίας (π.χ. προσομοίωση διερευνητικής εξέτασης ανήλικων δραστών, κλπ.).

Γενικότερα

[5] Κατάρτιση εγχειριδίων μεταχείρισης ανηλίκων δραστών από διάφορες επαγγελματικές ομάδες (δικηγόροι, δικαστές, αστυνομικοί, κλπ) σε διάφορα στάδια της ποινικής διαδικασίας.

[6] Δημιουργία ειδικών προγραμμάτων αναμόρφωσης και πιλοτική εφαρμογή τους.

[7] Δημιουργία ομάδας επιστημόνων για τη διασφάλιση, προώθηση, και παρακολούθηση εφαρμογής εναλλακτικών ποινών.

[8] Αναζήτηση προγραμμάτων χρηματοδότησης δράσεων σχετικά με τη δικαιοσύνη ανηλίκων και προσπάθεια εμπλοκής επιχειρηματικού κόσμου στις διάφορες δράσεις.

Βιβλιογραφία / αρθρογραφία

- Αβδελά, Ε. (2013). "Νέοι εν κινδύνω". Επιπήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ.
- Anderson, S., Bromley, C., & Given, L. (2005). *Public attitudes towards young people and youth crime in Scotland: Findings from the 2004 Scottish social attitudes survey*. Edinburgh: Scottish.
- Bernard, T. J., & Kurlychek, M. C. (2010). *The cycle of juvenile justice*. New York: Oxford University Press.
- Cullen, F. T., Golden, K. M., & Cullen, J. B. (1983). Is child saving dead? Attitudes toward juvenile rehabilitation in Illinois. *Journal of Criminal Justice*, 11(1), 1-13.
- Estrada, F. (2001). Juvenile violence as a social problem: Trends, media attention, and societal response. *British Journal of Criminology*, 41, 639-655.
- Hough, M. & Roberts, J. V. (2004). *Confidence in justice: An international review*. Home Office. Research, Development and Statistics Directorate.
- Hsieh, HF. & Shannon, S. E. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15, 1277 – 1288.
- John Howard Society of Alberta. (1998). *Youth crime in Canada: Public perception vs. statistical information*.
- Kohlbacher, F. (2006). The use of qualitative content analysis in case study research. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 7 (1) Art.21.
- Middleton, C. (2011). *Attitudes towards stalking: A sample from South Cyprus*. Dissertation thesis: The University of Leicester.
- Lovbakke, J. & Moley, S. (2007). Perceptions of crime and criminal justice: the relationship with lifestyle and socio-demographic factors. In: Jansson, K., Budd, S., Lovbekke, J., Moley, S., & Thorpe, K. (Eds). *Attitudes, Perceptions and Risks of Crime: Supplementary Volume 1 to Crime in England and Wales 2006/07* (Home Office Statistical Bulletin 19/07). London: Home Office.
- Mayring, F. (2000). Qualitative content analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung*, 1 (2) Art.20.
- McCarthy, S. (2011). Perceptions of restorative justice in Ireland: The challenges of the way forward. *Irish Probation Journal*, 8, 185-199.
- Moak, S. C. & Wallace, L. H. (2000). Attitudes of Louisiana practitioners toward rehabilitation of juvenile offenders. *American Journal of Criminal*

- Justice*, 24, 271 – 285.
- O’Connell, M. (1999). Is Irish public opinion towards crime distorted by media bias? *European Journal of Communication*, 14, 191-212.
- Payne, B. K., Gainey, R. R., Triplett, R. A., & Danner, M. J. E. (2004). What drives punitive beliefs? : Demographic characteristics and justification for sentencing. *Journal of Criminal Justice*, 32, 195-206.
- Pena, E. H. (1978). Introduction: The role of the Juvenile Court - Social or legal institution? *Pepperdine Law Review*, 5, 633-639.
- Rim, S. Y., Trope, Y. & Hansen, J. (2013). What happens why? Psychological distance and focusing on causes versus consequences of events. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104, 457– 472.
- Roberts, J. V. & Hough, M. (2005). *Understanding Public Attitudes to Criminal Justice*. Berkshire: Open University Press.
- Salerno, J. M., Najdowski, C. J., Stevenson, M. C., Wiley, T. R. A., Bottoms, B. L., Vaca, R., & Pimentel, P. S. (2010). Psychological mechanisms underlying support for juvenile sex offender registry laws: prototypes, moral outrage, and perceived threat. *Behavioral Sciences & the Law*, 28, 58-73.
- Sanghara, K. K. & Wilson, J. C. (2006). Stereotypes and attitudes about child sexual abusers: A comparison of experienced and inexperienced professionals in sex offender treatment. *Legal and Criminological Psychology*, 11, 229-244.
- Shelley, T. O., Waid, C. A., & Dobbs, R. R. (2011). The influence of criminal justice major on punitive attitudes. *Journal of Criminal Justice Education*, 22, 526-545.
- Suppes, P. (1970). *A probabilistic theory of causality*. Amsterdam, the Netherland: North Holland.
- Trope, Y. & Liberman, N. (2010). Construal-level theory of psychological distance. *Psychological Review*, 117, 440-463.
- Weiner, B. (1985). “Spontaneous” causal thinking. *Psychological Bulletin*, 97, 74 – 84.
- Zhang, Y., & Wildemuth, B. M. (2009). Qualitative analysis of content. In B. Wildemuth (Ed.), *Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library*.
- Zimring, F. E. (2009). *An American Tragedy: Legal responses to adolescent sexual offending*. London: The University of Chicago Press Ltd.

Lawyers' perspectives on Juvenile Justice in Cyprus

MIDDLETON, C. A., (2014)

(supervised by Akehurst, L., University of Portsmouth)

ABSTRACT

The study was set out to research the perceptions of Cypriot litigation lawyers about juvenile delinquency and justice in Cyprus. A written interview was conducted with a small sample of 14 voluntary participants. Their answers were analysed by inductive content analysis. For the analysis, 7 main thematic units were used to cover both juvenile delinquency and juvenile justice. These themes concerned the level of juvenile delinquency in Cyprus, its problematic dimensions and the infrastructure for prevention. They also covered the issues of effectiveness of the current justice system when dealing with juvenile offenders and the recommended changes, as well as the necessity for separation of the juvenile justice system and judicial intervention. The implications of this study are important in understanding the distance between the perceptions of the legal profession and the recorded juvenile crime, as well as the psychological distance that lawyers keep in relation to juvenile delinquency. Their perceptions of juvenile justice could be considered in order to ensure or attempt the readiness of them to adopt the proposed reforms in Europe and Cyprus.

Θέσεις δικηγόρων για τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο

X. A. ΜΙΤΛΕΤΤΟΝ (2014)

(επιμέλεια: Akehurst, L., University of Portsmouth)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η έρευνα διενεργήθηκε για την εξέταση των απόψεων των Κύπριων

δικηγόρων, δικαστηριακών υποθέσεων, σχετικά με τη νεανική παραβατικότητα και τη δικαιοσύνη ανηλίκων στην Κύπρο. Στην έρευνα συμμετείχε ένα μικρό δείγμα 14 εθελοντών. Οι θέσεις τους λήφθηκαν μέσω μιας γραπτής συνέντευξης, και οι απαντήσεις τους αναλύθηκαν με την μέθοδο της επαγωγικής ανάλυσης περιεχομένου. Χρησιμοποιήθηκαν συνολικά 7 θεματικές κατηγορίες για την διεξαγωγή της ανάλυσης, για να καλύψουν, αμφότερες, τη νεανική παραβατικότητα και τη δικαιοσύνη ανηλίκων. Αυτές οι θεματικές κατηγορίες αφορούσαν στο επίπεδο της νεανικής παραβατικότητας στην Κύπρο, τις προβληματικές του διαστάσεις, και την ύπαρξη υποδομής πρόληψης, και κάλυπταν, επίσης, τα ζητήματα της αποτελεσματικότητας του υφιστάμενου συστήματος δικαιοσύνης, όταν έχει να κάνει με ανήλικους δράστες, και τις προτεινόμενες αλλαγές, όπως και την ανάγκη ύπαρξης ενός ξεχωριστού συστήματος δικαιοσύνης ανηλίκων, και την ανάγκη δικαστικής παρέμβασης. Τα αποτελέσματα της έρευνας βοηθούν σημαντικά στην αντίληψη της διάστασης, μεταξύ των πεποιθήσεων του δικηγορικού επαγγέλματος και του πραγματικά καταγεγραμμένου νεανικού εγκλήματος, καθώς και της ψυχολογικής απόστασης των δικηγόρων, σε σχέση με τη νεανική παραβατικότητα. Οι θέσεις τους σχετικά με τη δικαιοσύνη ανηλίκων θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη, ώστε, με τις κατάλληλες ενέργειες, να διασφαλιστεί ή να επιδιωχθεί η ύπαρξη ετοιμότητας για την υιοθέτηση των σκοπούμενων αναμορφώσεων, στην Ευρώπη και στην Κύπρο.

Ανήλικος θύμα και δράστης: Η «συστημική διασταύρωση» για τους ανηλίκους μέσα από τη μελέτη μιας ατομικής περίπτωσης (Case Study)

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ Ν. ΖΑΓΟΥΡΑ* / ΜΑΡΙΑ Π. ΚΡΑΝΙΔΙΩΤΗ**

1. Εισαγωγή: Κακομεταχείριση ανηλίκων και παραβατικότητα

Ο «φαύλος κύκλος της βίας», στην περίπτωση ενήλικων εγκληματιών που έχουν υπάρξει θύματα κακομεταχείρισης – δηλ. κακοποίησης ή (και) παραμέλησης - κατά την παιδική τους ηλικία, έχει προσελκύσει το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών¹ και οι συνέπειες άλλωστε, της κακομεταχείρισης των παιδιών εκτείνονται και πέραν της εφηβικής ηλικίας. Στην εγκληματολογική, μεταξύ άλλων, γραμματεία έχει δοθεί ειδικότερη έμφαση στο φαινόμενο της συνύπαρξης των δύο καταστάσεων, της κακοποίησης – παραμέλησης και της παραβατικότητας, ενόσω το άτομο, θύμα και δράστης, διανύει την παιδική του ηλικία. Τα κακοποιη-

* Νομικός, Επιμελήτρια Ανηλίκων, Lic. Sciences Criminologiques, Lic. Sp. Droit Comparé.

** Επίκουρη Καθηγήτρια, στον Τομέα Ποινικών Επιστημών, Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. C.S. Widom, M.G. Maxfield (2001), *An Update on the "Cycle of Violence"*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, National Institute of Justice, Washington, 2001, DC 20531 (<http://www.ojp.usdoj.gov/nij>)- NCJ 184894. Για μια διεξοδική επισκόπηση ερευνών σχετικά με τη σχέση κακομεταχείρισης των ανηλίκων και την παραβατικότητά τους, τη «μεταβίβαση» προτύπων βίαιης συμπεριφοράς από τη μια γενεά στην άλλη, κ.ο.κ., βλ. στην ελληνική βιβλιογραφία, Ν. Ε. Κουράκης (2012), *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 52, 79, και υποσημ. 75, 123-124, και υποσημ. 45, κ.ά.).

μένα παιδιά εμφανίζουν πληθώρα προβλημάτων και κατά την αναπτυξιακή φάση της εφηβείας τους, όπως η χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών, η αποτυχία στο σχολείο, οι συναισθηματικές εντάσεις και η επιβαρυνόμενη υγεία, σε αυτά δε τα προβλήματα συγκαταλέγεται και η παραβατικότητα². Από άλλη σκοπιά, τα ερευνητικά δεδομένα δείχνουν επίσης, ότι τα παιδιά που περιέρχονται στην ευθύνη του κράτους, στο πλαίσιο μιας δικαστικής διαδικασίας, λόγω κακοποίησης ή (και) παραμέλησης (dependency status), βρίσκονται σε υψηλότερο κίνδυνο συγκριτικά με το μέσο παιδί, όσον αφορά τη σχολική τους εξέλιξη, την κοινωνικοποίηση, την ψυχική τους υγεία και τη χρήση ουσιών³, αλλά και την είσοδό τους στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης⁴.

Ωστόσο, μολονότι οι περισσότερες μελέτες αναδεικνύουν εν γένει μια θετική συσχέτιση ανάμεσα στην κακομεταχείριση και το έγκλημα, πολλά ερωτήματα γύρω από τη συσχέτιση αυτή παραμένουν αναπάντητα. Για παράδειγμα, λίγες μελέτες επικεντρώνονται στα βιώματα των παιδιών μέσα στο ίδιο το σύστημα παιδικής προστασίας⁵, και ειδικότε-

2. Πρβλ. B. Tatem Kelley, T.P. Thornberry, Ph.D., and C.A. Smith, Ph.D. (1997), *In the Wake of Childhood Maltreatment*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention (OJJDP), σ. 2. Ενδεικτικά, στην ελληνική αρθρογραφία βλ. αντί άλλων, Ε. Αγάθωνος – Γεωργοπούλου (2004), «Κακοποίηση-παραμέληση του παιδιού και παραβατικότητα: Συγκοινωνούνται δοχεία;» σε Φ. Μόττη – Στεφανίδη (επιμ.) *Κακοποίηση του Παιδιού και Νεανική Βία, ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ*, 11,2, 2004, σ. 141-161.

3. Βλ. αντί άλλων, M. Jonson – Reid, P.L. Kohl, B. Drake (2012), Child and adult outcomes of chronic child maltreatment, *Pediatrics* 129, σ. 839-845, καθώς και J. Kim, D. Cicchetti (2010), Longitudinal pathways linking child maltreatment, emotional regulation, peer relations, and psychopathology, *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 51, σ. 706-716.

4. Βλ. αντί άλλων, Y.-L. Chiu, J.P. Ryan, D.C. Herz (2011), Allegations of maltreatment and delinquency: Does risk of juvenile arrest vary substantiation status? *Children and Youth Services Review*, 33, σ. 855-860, καθώς και M. Jonson – Reid, R. Barth (2000), From maltreatment to juvenile incarceration: Uncovering the role of child welfare services, *Child Abuse and Neglect*, 24, 505-520, και C. Smith, T. Thornberry (1995), The relationship between child maltreatment and adolescent involvement in delinquency, *Criminology*, 33, σ. 451-481.

5. Στην αμερικανική/ό ορολογία και σύστημα πρόνοιας, την οποία στη μελέτη

ρα, στην «εκτός οικίας φροντίδα», εφόσον εμπλακούν με αυτό, ή στο ερώτημα κατά πόσον τα βιώματα αυτά ασκούν μεγαλύτερη ή μικρότερη επίδραση στη μεταγενέστερη συμπεριφορά τους, από ό, τι η κακομεταχείρισή τους μέσα στην οικογένεια⁶. Ένα άλλο, γενικότερο ερώτημα ανακύπτει από το γεγονός ότι οι έρευνες επικεντρώνονται, συνήθως, σε αδρές συσχετίσεις της παραβατικότητας με διάφορους παράγοντες που ενδέχεται να την προκαλούν, χωρίς να επιχειρούν να περιγράψουν την ακριβή σχέση της παραβατικότητας με την κακοποίηση ή την παραμέληση του ατόμου. Η σχέση αυτή δεν είναι δυνατόν να αναδειχθεί με πληρότητα μέσα από μια ποσοτική προσέγγιση της (ενδεχόμενης) διασύνδεσης των δύο φαινομένων, όπως συχνά γίνεται στην εγκληματολογική έρευνα⁷. Ως εκ τούτου, στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης,

αυτή χρησιμοποιούμε, το σύστημα παιδικής πρόνοιας αναφέρεται σε ένα σύνολο τόσο δημόσιων υπηρεσιών, σε ομοσπονδιακό, πολιτειακό ή τοπικό επίπεδο, όσο και ιδιωτικών υπηρεσιών, που μεριμνούν ώστε τα παιδιά να διαβιούν σε ένα ασφαλές και σταθερό περιβάλλον που εγγυάται την ευημερία τους. Το σύστημα παιδικής πρόνοιας διαχειρίζεται και τις περιπτώσεις που ένα παιδί κρίνεται ότι για λόγους ασφάλειας και ευημερίας ότι είναι αναγκαίο να απομακρυνθεί προσωρινά ή και μόνιμα από το οικογενειακό του περιβάλλον. Όταν, στο πλαίσιο αυτό, διερευνάται η κακοποίηση – παραμέληση ενός παιδιού, χρησιμοποιείται ο όρος *σύστημα παιδικής προστασίας* και των περιπτώσεων αυτών επιλαμβάνονται οι Υπηρεσίες παιδικής προστασίας (βλ. www.childwelfare.gov).

6. Ένα τέτοιο ερώτημα θέτουν οι R. Cusick, M. E. Courtney, J. Havlicek, N. Hess (2010), *Crime during the Transition to Adulthood: How Youth Fare as They Leave Out-of-Home Care*, final report submitted to the U.S. Department of Justice, Document No.: 229666/ Award Number: 2005-IJ-CX-4031, σ. 2-3.

7. Όταν ο ερευνητής προσεγγίζει το υπό διερεύνηση φαινόμενο με μεθόδους της ποσοτικής κατεύθυνσης, γνωρίζει επακριβώς τι διερευνά, έχει δε ως απώτερο σκοπό και ιδεώδες την αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων και την αποφυγή στρεβλώσεων και μεροληψίας (bias) κατά την ερευνητική διαδικασία. Κεντρικής σημασίας στις ποσοτικές έρευνες είναι η μέτρηση, και οι τεχνικές που επιλέγονται, προέρχονται από τη στατιστική, τα μαθηματικά και την πληροφορική. Τουλάχιστον μέχρι το 2005, η ποσοτική κατεύθυνση εμφανίζεται να κυριαρχεί έναντι της ποιοτικής στις Κοινωνικές Επιστήμες, καθότι, σύμφωνα με περιεκτική ανάλυση 1274 άρθρων, που δημοσιεύτηκαν σε δύο κορυφαία αμερικανικά επιστημονικά περιοδικά της Κοινωνιολογίας, κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ 1935 και 2005, σε περίπου τα δύο τρίτα από αυτά τα άρθρα είχαν χρησιμοποιηθεί ποσοτικές μέθοδοι (L.

αναζητήσαμε μεθόδους και εργαλεία της ποιοτικής κατεύθυνσης, που θα μας επιτρέψουν να διερευνήσουμε και να περιγράψουμε αυτή τη διασύνδεση (υπό 3). Στη συνέχεια, επιλέξαμε ένα πεδίο για την έρευνά μας, το οποίο να προσφέρεται για την ανάδειξη της σχέσης της κακοποίησης - παραμέλησης με την παραβατικότητα, στη μεγαλύτερη δυνατή έκταση και βάθος, και με τη μέγιστη δυνατή λεπτομέρεια και ακρίβεια⁸. Το πεδίο αυτό είναι εκείνο της *πολιτειακής αντίδρασης*⁹ απέναντι

Hunter, E. Leahey (2008), Collaborative Research in Sociology: Trends and Contributing Factors, *The American Sociologist*, 39, 4, σ. 290). Αντίθετα, οι ποιοτικές μέθοδοι αποτελούν μείζον πεδίο για την πανεπιστημιακή έρευνα και τη βάση για την εκπόνηση μεταπτυχιακών διπλωματικών εργασιών και διδακτορικών διατριβών. Προϋποθέτουν καλή θεωρητική κατάρτιση, προωθούν τη γνώση πάνω σε σύνθετα φαινόμενα και σε πολύπλοκες διαδικασίες και προσφέρονται για ν' απαντηθούν τα ερωτήματα «γιατί» και «πώς» στις επιστήμες που εστιάζουν τόσο στην ανθρώπινη συμπεριφορά, όσο και στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (για τη διάκριση των ερευνών σε ποιοτικές και ποσοτικές στο γνωστικό αντικείμενο της Εγκληματολογίας, το οποίο εντάσσεται κατά κανόνα στις Κοινωνικές Επιστήμες, βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη (2014), *Εγκληματολογία. Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, σ. 155-158, και επίσης, D. Gadd, S. Karstedt, S. F. Messner (2012), *The Sage Handbook of Criminological Research Methods*, Sage, Los Angeles/London, σ. 282-283).

8. Πλοηγός μας για την αναζήτηση μεθόδου και πεδίου έρευνας, σε θεωρητικό επίπεδο, είναι τα *τρία κριτήρια επάρκειας μιας θεωρίας* που έθεσε ο C. R. Tittle για την ανάπτυξη και διατύπωση της δικής του θεωρίας (ισομέρεια ελέγχου - control balance). Το πρώτο από αυτά είναι η *πληρότητα* (comprehensiveness), το κατά πόσον δηλαδή σε μία (εξηγητική) θεωρία περιλαμβάνονται όλες οι αιτιώδεις δυνάμεις και οι μεταξύ τους σχέσεις. Το δεύτερο είναι η ακρίβεια (precision), το κατά πόσον δηλαδή στη θεωρία αυτή προσδιορίζεται το πότε και σε ποιο βαθμό εκτυλίσσονται οι αιτιώδεις δυνάμεις, το πώς επιδρούν στο υπό διερεύνηση φαινόμενο, και το μεσοδιάστημα (αιτιωδών παραγόντων και επερχόμενων αποτελεσμάτων). Το τρίτο είναι το βάθος (depth), που αναφέρεται στη συστηματική και διεξοδική απάντηση στα ερωτήματα «γιατί» και «πώς», έτσι ώστε να γίνεται εντελώς κατανοητή η αιτιώδης ακολουθία και η αλληλεπίδραση των επιμέρους παραγόντων (C. R. Tittle (1995), *Control Balance. Toward a General Theory of Deviance Crime and Society*, Westview Press, Boulder/Colorado, σ. 27-35).

9. Η αντίδραση στο έγκλημα διακρίνεται κατά τη Σπινέλλη (2014) σε ατομική, κοινωνική και πολιτειακή, όπου η τελευταία αφορά τους τρόπους και τα μέσα με τα οποία απαντά η συντεταγμένη πολιτεία στο έγκλημα και τον εγκληματία (ό.π., σ.

στα δύο φαινόμενα. Η εγκληματολογική γραμματεία μάλιστα αναφέρεται συχνά σε μια κατηγορία ανηλίκων των οποίων τόσο η κακοποίηση - παραμέληση όσο και η παραβατικότητα δεν ανήκουν στο σκοτεινό αριθμό των περιπτώσεων αυτών. Παρακάτω αναπτύσσουμε την προβληματική γύρω από αυτή την κατηγορία.

2. Οι νέοι «μεικτού ρεπερτορίου» και η «διασταύρωση» των συστημάτων παιδικής προστασίας και ποινικής δικαιοσύνης

Στη σύγχρονη γραμματεία των Κοινωνικών Επιστημών¹⁰, με τον όρο «*νέοι μεικτού ρεπερτορίου*» (*crossover youth*) εννοούνται οι νέοι που έχουν βιώσει κακοποίηση ή (και) παραμέληση και έχουν εμπλακεί με την παραβατικότητα. Στην ευρεία του θεώρηση ο ορισμός¹¹ αναφέρεται σε οποιονδήποτε νέο με τέτοιες εμπειρίες, ανεξαρτήτως του εάν η κακοποίηση - παραμέλησή του και η παραβατικότητά του έχουν εντοπισθεί αντιστοίχως, από το σύστημα παιδικής προστασίας ή από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων αντίστοιχα. Ο όρος μπορεί να περιλαμβάνει και άτομα που έχουν κακοποιηθεί -παραμεληθεί κατά την ανηλικότητα και έχουν εμπλακεί με την εγκληματικότητα ως νεαροί ενήλικες— ενδεχομένως δε, αλλά όχι απαραίτητα, να έχουν εμπλακεί και με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης για ενήλικες. Σε κάθε περίπτωση, γίνεται δεκτό ότι για τον πληθυσμό των νέων «μεικτού ρεπερτορίου» απαιτείται ένα ισχυρότερο πλέγμα υπηρεσιών και υποστήριξης από ό,τι

129-130, 131). Η προβληματική πάντως της παρούσας μελέτης δεν περιορίζεται αποκλειστικά στην πολιτειακή αντίδραση, καθότι άλλωστε, η αντίδραση αυτή είναι και αλληλένδετη με τις άλλες δύο. Ούτε καν περιορίζεται στην αντίδραση στο έγκλημα, καθότι εξετάζονται και ζητήματα πραγματολογικά (π.χ. η παραβατική συμπεριφορά ανηλίκου).

10. Βλ. αντί άλλων, J. K. Wiig, J. A. Tuell, J. K. Heldman (2013), *Guidebook for Juvenile Justice & Child Welfare System. Coordination and Integration*, Child Welfare League of America.

11. J. D. Warner (2014), *Crossing Systems: Advocating for Adolescents and Young Adults Involved with both the Child Welfare and Juvenile or Criminal Justice Systems*, 21st Century Forensic Practice: Moving Beyond Cultural Competence, 31st Annual Conference of the National Organization of Forensic Social Work, July 25-27, 2014, Fordham University Lincoln Center Campus, New York City.

για τους άλλους νέους που απαντούν σε ένα από τα παραπάνω κριτήρια, είτε της κακοποίησης-παραμέλησης είτε της παραβατικότητας, τους οποίους, αντιστοίχως, διαχειρίζονται ξεχωριστά τα δύο συστήματα.

Υποκατηγορία¹² της ομάδας των νέων «μεικτού ρεπερτορίου» είναι οι «νέοι διττής εμπλοκής» (*dually - involved youth*), εκείνοι δηλαδή που σε κάποιο βαθμό είναι ταυτόχρονα εμπλεγμένοι τόσο με το σύστημα παιδικής προστασίας όσο και με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων. Η εμπλοκή τους μπορεί να έχει άτυπο (ειδικό)προληπτικό χαρακτήρα (π.χ. αυτόβουλη προσέλευση στο σύστημα παιδικής προστασίας ή/και άτυπη κατά παρέκκλιση διαδικασία στην ποινική δικαιοσύνη ανηλίκων), τυπικό (π.χ. να υπάρχουν βάσιμες ενδείξεις περί κακοποίησης-παραμέλησης ή/και παραπομπή σε δικαστήριο ανηλίκων) ή να αποτελέσει συνδυασμό των δύο. Σ' αυτούς συγκαταλέγονται και οι «νέοι διττής ταυτότητας» (*dually-identified youth*), εκείνοι δηλαδή που έχουν μια τρέχουσα εμπλοκή με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης των ανηλίκων και που είχαν κατά το παρελθόν (και όχι στο παρόν) εμπλοκή και με το σύστημα παιδικής προστασίας¹³. Ομοίως, στον ορισμό των «νέων διττής εμπλοκής» μπορεί να περιλαμβάνονται και άτομα που έχουν εμπλακεί με το σύστημα παιδικής προστασίας ανηλίκων ως κακοποιημένοι ή (και) παραμελημένοι ανήλικοι και έχουν, στη συνέχεια, εμπλακεί με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης για ενήλικες, ως νεαροί ενήλικες.

Περαιτέρω υποκατηγορία¹⁴ της πληθυσμιακής ομάδας των «νέων διττής εμπλοκής» είναι οι «νέοι διττής εκδίκασης» (*dually - adjudicated youth*), εκείνοι δηλ. που έχουν εμπλακεί, με τυπικό τρόπο και δη δικαστικά, και με τα δύο συστήματα και υπόκεινται στην επίσημη φροντίδα και τον έλεγχό τους. Όπως και παραπάνω, στον ορισμό μπορεί να περιλαμβάνονται και άτομα που έχουν εμπλακεί μέσω μιας δικαστικής διαδικασίας με το σύστημα παιδικής προστασίας ως κακοποιημένοι ή (και) παραμελημένοι ανήλικοι, και έχουν, στη συνέχεια, εμπλακεί και με

12. J. D. Warner, ό.π.

13. J. K. Wiig, J. A. Tuell, J. K. Heldman, ό.π., σ. xix.

14. J. D. Warner, ό.π. και J. K. Wiig, J. A. Tuell, J. K. Heldman, ό.π.

το δικαστικό μέρος της ποινικής δικαιοσύνης για τους ενήλικες, ως νεαροί ενήλικες.

Στο διάγραμμα 1. απεικονίζεται η υπάλληλη σχέση των τριών κατηγοριών:

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 1.

ΟΡΙΣΜΟΙ / ΕΝΝΟΙΕΣ	ΠΑΙΔΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ	ΠΟΙΝΙΚΗ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗ
Ευρεία έννοια: <i>Νέοι μεικτού ρεπερτορίου</i>	έχουν υποστεί κακοποίηση ή (και) παραμέληση και μπορεί να έχουν ή να μην έχουν εμπλακεί με το σύστημα παιδικής προστασίας	έχουν προβεί σε παραβατικές πράξεις και μπορεί να έχουν ή να μην έχουν εμπλακεί με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης
Στενότερη έννοια: <i>Νέοι διττής εμπλοκής</i>	έχουν υποστεί κακοποίηση ή (και) παραμέληση και είναι γνωστοί στο σύστημα παιδικής προστασίας, σε κάποιο σημείο του	έχουν προβεί σε παραβατικές πράξεις και είναι γνωστοί στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, σε κάποιο σημείο του
Στενή έννοια: <i>Νέοι διττής εκδίκασης</i>	έχουν υποστεί κακοποίηση ή (και) παραμέληση και βρίσκονται σε μια δικαστική διαδικασία σε αναφορά με το σύστημα παιδικής προστασίας λόγω αυτής της κακοποίησης / παραμέλησης	έχουν προβεί σε παραβατικές πράξεις και βρίσκονται σε μια δικαστική διαδικασία σε αναφορά το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης λόγω αυτής της παραβατικής συμπεριφοράς

Η πρώτη από τις κατηγορίες που απεικονίζονται στο διάγραμμα (νέοι «μεικτού ρεπερτορίου») επικαλύπτει όλες τις υπόλοιπες, ενώ η τελευταία είναι κατά σειρά και η στενότερη. Ωστόσο, στο εργαλείο πα-

ρέμβασης που έχει σχεδιασθεί και εγκαινιασθεί ως πιλοτική/πρότυπη εφαρμογή για τις περιπτώσεις αυτές (crossover youth practice model), στο Οχάιο των ΗΠΑ (The Center for Juvenile Justice Reform (CJJR), Georgetown University)¹⁵, ο όρος «*νέοι μεικτού ρεπερτορίου*» χρησιμοποιείται ταυτόσημα με τον όρο «*νέοι διττής εμπλοκής*», ενώ εναλλακτικά, χρησιμοποιείται και ο όρος «*νέοι σε διπλό καθεστώς*» (*dual status youth*)¹⁶. Σε διαδικαστικό επίπεδο, πρόκειται για παιδιά που έχουν διαβιβασθεί τόσο στο σύστημα παιδικής προστασίας, λόγω βάσιμων ενδείξεων κακοποίησης όσο και στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, λόγω βάσιμων ενδείξεων παραβατικής συμπεριφοράς. Με άλλα λόγια, οι ανήλικοι αυτοί είναι γνωστοί τόσο στο σύστημα παιδικής προστασίας όσο και σε εκείνο της δικαιοσύνης για τους ανηλίκους, σε κάποιο σημείο (επίπεδο) του. Τέσσερεις δε είναι οι συνήθεις τρόποι μεταπήδησης από το ένα σύστημα στο άλλο¹⁷: Ο νέος

- έχει καταγεγραμμένο ιστορικό κακοποίησης-παραμέλησης και αποτελεί τρέχουσα περίπτωση του συστήματος παιδικής προστασίας, ενώ ταυτόχρονα απασχολεί το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων λόγω ποινικής κατηγορίας σε βάρος του, ή
- έχει καταγεγραμμένο ιστορικό κακοποίησης-παραμέλησης και έχει κατά το παρελθόν απασχολήσει το σύστημα παιδικής προστασίας, ενώ κατά την τέλεση της παραβατικής συμπεριφοράς και είσοδό του στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων ο φάκελός του στο παραπάνω σύστημα είναι πλέον αρχειοθετημένος/ανενεργός¹⁸, ή
- δεν έχει καταγεγραμμένο ιστορικό κακοποίησης-παραμέλησης και

15. The Center for Juvenile Justice Reform (CJJR), Georgetown University (2012), *Improving Outcomes for Multi-System Involved Youth Who Crossover Between Child Welfare and Juvenile Justice Systems*, Crossover Youth Practice Model Webinar Series.

16. J.K. Wiig, J.A. Tuell, J.K. Heldman, ό.π.

17. D. Herz, P. Lee, L. Lutz, M. Stewart, J. Tuell, R. F. Kennedy, J. Wiig (2012), *Addressing the Needs of Multi-System Youth: Strengthening the Connection between Child Welfare and Juvenile Justice*, The Center for Juvenile Justice Reform and Robert F. Kennedy Children's Action Corps, σ. 3.

18. Η περίπτωση αυτή έχει ορισθεί και ως νέος «*διττής ταυτότητας*» (*dually-identified youth*), βλ. παραπάνω.

κατά το πέρασμά του από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης διαπιστώνεται προγενέστερη ή τρέχουσα κακοποίηση-παραμέληση, ή - δεν έχει καταγεγραμμένο ιστορικό κακοποίησης-παραμέλησης και μετά τον ποινικό του εγκλεισμό, τοποθετείται σε δομή φιλοξενίας του συστήματος παιδικής προστασίας, ελλείπει κατάλληλου οικογενειακού περιβάλλοντος.

Τα ερευνητικά δεδομένα και τα ευρήματα για τις παραπάνω κατηγορίες των νέων «μεικτού ρεπερτορίου» που απεικονίζονται στο διάγραμμα 1, αφθονούν. Από έρευνα λ.χ. του Εθνικού Ινστιτούτου για τη Δικαιοσύνη Ανηλίκων (National Center for Juvenile Justice) των ΗΠΑ αναδεικνύεται η θετική σχέση μεταξύ της εμπλοκής με το σύστημα παιδικής προστασίας ανηλίκων (περιπτώσεις κακοποίησης - παραμέλησης) και της εκδήλωσης παραβατικότητας, και συμπεραίνεται ότι τα δύο τρίτα των ανηλίκων παραβατών που εισήχθησαν στο ερευνώμενο δικαστήριο ανηλίκων είχαν κάποιες μορφές εμπλοκή με το σύστημα παιδικής προστασίας¹⁹. Επίσης, από άλλα δεδομένα που αφορούν την παραβατική τους δραστηριότητα, προκύπτει ότι ανήλικοι παραβάτες που έχουν διαπιστωμένα υποστεί κακοποίηση ή παραμέληση διαπράττουν συχνότερα βίαια και σοβαρά εγκλήματα σε σύγκριση με τους μη κακοποιημένους²⁰. Γενικά πάντως, οι νέοι αυτοί εμφανίζουν περισσότερες κατηγορίες και συλλήψεις από τους άλλους νεαρούς παραβάτες²¹ και μάλιστα, η συμμετοχή τους στην επιμέρους ομάδα των πολυ-

19. G. Halembe, G. Siegel (2011), *Doorways to delinquency: Multi-system involvement of delinquent youth in King County (Seattle, WA)*, National Center for Juvenile Justice, Pittsburg, σ. iv. Η έρευνα αφορούσε σε 4475 ανήλικους παραβάτες που εισήχθησαν στο Δικαστήριο Ανηλίκων του King County (*King County Juvenile Court*) στη Washington, το 2006.

20. Βλ. σχετικά T. P. Thornberry (2008), *Co-occurrence of problem behaviors among adolescents. Multi-system Approaches in Child Welfare and Juvenile Justice*, Wingspread Conference, σε S. Bilchik, M. Nash (2008), *Child Welfare and Juvenile Justice: Two sides of the same coin, Juvenile and Family Justice Today, fall 2008*, σ. 18.

21. D. Young, A. Bowley, J. Bilanin, Ho A. (2015), *Traversing Two Systems: An Assessment of Crossover Youth in Maryland*, University of Maryland, Institute for Governmental Service and Research, σ. i.

παραβατών και των υποτρόπων είναι μεγαλύτερη²².

Αναφορικά με την αντιμετώπισή των νέων «μεικτού ρεπερτορίου» από την ποινική δικαιοσύνη, ερευνητικά δεδομένα δείχνουν ότι στην πρώτη τους σύλληψη έχουν περισσότερες πιθανότητες η υπόθεσή τους να τεθεί στο αρχείο, καθώς κατά τεκμήριο βρίσκονται ήδη σε ένα καθεστώς εποπτείας από τις Υπηρεσίες παιδικής προστασίας²³. Στην περίπτωση όμως που η υπόθεσή τους προχωρήσει σε εκδίκαση, είναι πιθανότερο να τους επιβληθεί κάποιας μορφής σωφρονιστικός εγκλεισμός παρά άλλη εξωδωρυματική μεταχείριση, σύμφωνα και με τη γενικότερη τάση επιβολής βαρύτερης μεταχείρισης σε παιδιά που προέρχονται από οικογένειες θεωρούμενες προβληματικές²⁴. Γενικότερα, άλλωστε, το καθεστώς «μεικτού ρεπερτορίου» επηρεάζει την έκδοση δικαστικών αποφάσεων προς την τιμωρητική κατεύθυνση και μάλιστα καθιστά πιθανότερη την επιβολή ποινικού εγκλεισμού²⁵. Έτσι, μεταξύ των νεαρών παραβατών, τα ποσοστά ποινικού περιορισμού / εγκλεισμού των νέων «μεικτού ρεπερτορίου» είναι υψηλότερα²⁶. Εμπλέκονται δε οι νέοι αυτοί πιο βαθιά, και χρονικά πιο παρατεταμένα με τη δικαιοσύνη, συμπεριλαμβανομένων των ποινικών κρατήσεων και των σωφρονιστικών τοποθετήσεων σε κέντρα διαμονής, και σε νεότερη μάλιστα ηλικία, συγκριτικά με ανήλικους παραβάτες που δεν έχουν ιστορικό κακοποίησης η παραμέλησης²⁷.

22. G. Halemba, G. Siegel (2011), ό.π., σ. v-vii.

23. C.N. Shrifter (2012), *Child Welfare and Delinquency: Examining Differences in First-Time Referrals of Crossover Youth within the Juvenile Justice System*, Portland State University (Dissertations and Theses), σ. 29.

24. C. N. Shrifter (2012), ό.π., σ. 29-30, καθώς και B. C. Feld (1999), Race, "Get Tough" Crime Politics, and the Transformation of the Juvenile Court, *Law Alumni News, spring 2000, University of Minnesota*, με αναφορές του στο ίδιο (1999), *Bad kids: Race and transformation of the juvenile court*, Oxford University Press, New York.

25. D. Conger, T. Ross (2001), *Reducing the foster care bias in juvenile detention decisions: The impact of project confirm*, Vera Institute of Justice, New York, σ. 3.

26. M. Jonson-Reid, R. Barth 2000, ό.π.

27. D. Young, A. Bowley, J. Bilanin, Ho A. (2015), ό.π., G. Halemba, G. Siegel

3. Η έρευνα: Ορισμοί εργασίας και μέθοδοι

Από την προβληματική που αναπτύσσουμε παραπάνω, διαφαίνεται ότι άμεσος σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να περιγράψουμε και ν' αναλύσουμε τη σχέση της κακομεταχείρισης των ανηλίκων με την παραβατικότητά τους, στο πλαίσιο της «συνομιλίας» του συστήματος της παιδικής προστασίας και του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων. Απώτερος σκοπός είναι να εκτιμήσουμε τις λειτουργίες και τη συνεργασία των δύο αυτών συστημάτων, ενόψει του προβλήματος/των προβλημάτων τα οποία καλούνται αυτά να επιλύσουν, όπως και τις επιπτώσεις τους στον ανήλικο. Για το σκοπό αυτό, επιλέξαμε, από το αρχείο μιας Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων ενός Δικαστηρίου Ανηλίκων της χώρας²⁸, να αναλύσουμε μια περίπτωση ανήλικου «μεικτού ρεπερτορίου», ο οποίος εμπίπτει ειδικότερα στην κατηγορία της «διττής εμπλοκής», σύμφωνα με τους παραπάνω ορισμούς (βλ. υπό 2. και διάγραμμα 1). Πρόκειται δηλαδή για περίπτωση, όπου ο ανήλικος εμπλέκεται με δύο συστήματα, εκείνο της παιδικής προστασίας και εκείνο της ποινικής δικαιοσύνης. Με κριτήριο την ελληνική πραγματικότητα και πρακτικές, ως σύστημα παιδικής προστασίας ορίζουμε, για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, το σύνολο των κοινωνικών και πολιτειακών παρεμβάσεων για το παιδί και την οικογένεια όταν υπάρχουν ενδείξεις κακοποίησης – παραμέλησης, αποτελεί δε αυτό διακριτό πεδίο εφαρμογών του προνοιακού συστήματος²⁹. Τέτοια είναι και η περί-

(2011), ό.π.

28. Για λόγους που αφορούν στη διαφύλαξη των προσωπικών δεδομένων του εν λόγω ανήλικου και της οικογένειάς του, είναι αναγκαίο να διατηρηθούν απόρρητα όλα τα στοιχεία που μπορεί να οδηγήσουν στην αποκάλυψη της ταυτότητάς του. Εν προκειμένω, η υπηρεσία της πρώτης γράφουσας στο Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών είναι απολύτως συμπτωματική. Σχετικά με τους κανόνες δεοντολογίας για την έρευνα βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη, Μ. Κρανιδιώτη (2009), «Κανόνες δεοντολογίας για τους Έλληνες εγκληματολόγους: Πρόταγμα του 21^{ου} αιώνα; / παράρτημα με σχέδιο κώδικα δεοντολογίας», σε Μ. Κρανιδιώτη (επιμ.), *Εγκληματολογία και Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, Προσφορά Τιμής στην Αγγαία Τσήτσουρα*, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009, σ. 547 επ.

29. Για τον ορισμό του συστήματος «παιδικής προστασίας» βλ. και παραπάνω, υποσημείωση 7.

πτωση όπου το σύστημα ενεργοποιείται ή εντατικοποιεί τις ενέργειές του με τη συμβολή ή και με την καθοδήγηση του Εισαγγελέα Ανηλίκων. Και στις δύο περιπτώσεις (δικαιοσύνη και πρόνοια), η έννοια του «συστήματος» επιδέχεται συζήτησης, καθώς υπάρχουν πολλές αντιρρήσεις για το εάν αποτελούν συστήματα³⁰. Ωστόσο, το κριτήριο των ορισμών μας εδώ καθορίζεται από τους σκοπούς που επιτελούν οι εν λόγω λειτουργίες της πολιτειακής και κρατικής μας οργάνωσης.

Όπως αναφέρουμε και στην εισαγωγή (υπό 1.) επιλέξαμε την ποιοτική κατεύθυνση για την έρευνά μας, και συγκεκριμένα, τη δημοφιλή στην Εγκληματολογία μέθοδο της *μελέτης ατομικής περίπτωσης*³¹. Η

30. Είναι συζητήσιμη τόσο η φύση της ποινικής δικαιοσύνης ως συστήματος όσο και της κοινωνικοπρονοιακής μέριμνας, είτε αυτή προέρχεται από το κράτος είτε από ιδιωτικούς οργανισμούς. Για την προβληματική σχετικά με την πρώτη, ενδεικτικά βλ. Κ. Δ. Σπινέλλη (2014), *ό.π.*, σ. 11-14, και διεξοδικότερα, της ίδιας (2007), *Μελέτη του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, αναφορικά δε με το ερώτημα αν είναι η δικαιοσύνη σύστημα, σ. 59-64. Πιο προβληματικός είναι ο χαρακτηρισμός της πρόνοιας ως συστήματος στην Ελλάδα, δηλαδή ως ενιαίου όλου (οντότητας). Στις ΗΠΑ γίνεται λόγος για «σύστημα παιδικής πρόνοιας» και «παιδικής προστασίας», ωστόσο στην Ελλάδα η προνοιακή μέριμνα ασκείται κατά περίπτωση από το σύνολο των δημόσιων Υπηρεσιών υγείας και πρόνοιας (νοσοκομεία, ιατροπαιδαγωγικά κέντρα, κέντρα ψυχικής υγείας, παιδοπόλεις κλπ.), δημόσιων και δημοτικών κοινωνικών Υπηρεσιών και από ιδιωτικούς φορείς (προνοιακά ιδρύματα, σωματεία, προστατευτικές εταιρείες κλπ., υπό την εποπτεία του κράτους). Από την άλλη πλευρά, η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, η οποία, ως εκ της λειτουργίας της επιτελεί κοινωνικό έργο, επεμβαίνει στον τομέα της πρόληψης της παραβατικότητας και της θυματοποίησης, αποτελεί, ωστόσο, οργανικό σκέλος της δικαιοσύνης και οι ενέργειές της εκκινούν με εισαγγελική παραγγελία (βλ. για τη σύσταση, την οργάνωση και τη συγκρότησή της, Α. Τρωιάνου-Λουλά (1999), *Η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων* (επανεκδόση), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, σ. 100 επ., καθώς και τον πρόσφατο σχετικά Οργανισμό Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΠΔ 101/28-08-2014, άρθρο 26 παρ. 1 α.), όπου αναφέρονται τα καθήκοντα των Επιμελητών Ανηλίκων).

31. Η μελέτη ατομικών περιπτώσεων, υπό την έννοια των βιογραφιών εγκληματιών, χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα κατά το παρελθόν από κορυφαίους της Εγκληματολογίας, όπως οι Clifford Shaw (1930/ 1966, *The Jack-Roller: A Delinquent Boy's Own Story*) και Edwin Sutherland (1937, *The Professional Thief*). Ωστόσο, η δική

ατομική περίπτωση που αναλύσαμε επελέγη από την πρώτη εκ των συγγραφέων, με βάση τη μακρόχρονη επαγγελματική της εμπειρία, με τα εξής κριτήρια: α) πρόκειται για αντιπροσωπευτική υπόθεση νέου «διττής εμπλοκής», με αφετηρία το σύστημα παιδικής προστασίας, β) είναι χαρακτηριστική για τη διαδικασία μεταπήδησης από το ένα σύστημα στο άλλο και για τη συνεργασία των συστημάτων μεταξύ τους. Μέσα από την μελέτη της ατομικής περίπτωσης και την αφηγηματική μέθοδο παρουσιάζεται ο τρόπος (με ποια χρονολογική σειρά, κ.ά.) με τον οποίο συνδέεται η κακομεταχείριση με την εμφάνιση της παραβατικότητας και επιχειρείται η καταγραφή και κατανόηση της αντίδρασης των θεσμών και των εμπλεκόμενων μερών, καθώς και η προσέγγιση ζητημάτων όπως «γιατί» και «πώς» λαμβάνονται αποφάσεις μέσα στα εν λόγω δύο συστήματα.

4. Περιγραφή της ατομικής περίπτωσης

Κατά την περιγραφή της ατομικής περίπτωσης και την ανάλυσή της που ακολουθεί (υπό 4. και 5.), λάβαμε υπόψη τα εξής: α) τα στοιχεία του *κοινωνικού φακέλου* του ανηλίκου, *τα οποία τηρήθηκαν από τον αρμόδιο Εισαγγελέα*, όταν ο ανήλικος απασχόλησε την εισαγγελική Αρχή ως περιστατικό κακομεταχείρισης, και ειδικότερα, παραμέλησης (έρευνες συνθηκών διαβίωσης, γνωματεύεις Υπηρεσιών που αφορούν στην κοινωνική, ψυχική και εκπαιδευτική κατάσταση του ανηλίκου, αλληλογραφία της εισαγγελικής Αρχής με τους κοινωνικούς φορείς κ.λπ.), και β) τα στοιχεία του *ατομικού φακέλου* του ανηλίκου *στην Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων του Δικαστηρίου Ανηλίκων*, αφότου απασχόλησε το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων (διαδοχικές εκθέσεις του επιμελητή ανηλίκων, δελτία εξέλιξης, δικαστικές αποφάσεις κ.λπ.). Τα

μας μελέτη δεν εστιάζει μόνο στη συμπεριφορά του παραβάτη και τις συστημικές επιδράσεις σ' αυτή, αλλά κυρίως στην πολιτειακή αντίδραση και την ίδια τη «συνομιλία» των δύο συστημάτων. Γι' αυτό και κρίθηκε σκόπιμη η μελέτη των (επίσημων) εγγράφων που περιλαμβάνουν τη λεπτομερειακή αφήγηση των γεγονότων από τη σκοπιά των φορέων της πρόνοιας και της δικαιοσύνης. Υπό αυτή την έννοια, πρόκειται και για έρευνα αρχείων σε έγγραφα κ.λπ. (Βλ. ενδεικτικά, Κ. Δ. Σπινέλλη (2014), ό. π., σ. 174 επ.).

στοιχεία που περιέχονται στα έγγραφα των δύο φακέλων παρουσιάζονται συνοπτικά σε τρεις ενότητες, εκ των οποίων η πρώτη αφορά τα χαρακτηριστικά του ανηλίκου και της οικογένειάς του, η δεύτερη την εμπλοκή του ως θύματος με το σύστημα πρόνοιας³², και η τρίτη την εμπλοκή του ως παραβάτη με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων.

4.1. Η σύνθεση της οικογένειας

Ο Σ, γεννημένος το 1993, είναι το τρίτο παιδί πολύτεκνης μονογονεϊκής οικογένειας, κατοίκων της πόλης Π που διαμένουν σε ιδιόκτητη παλαιά μονοκατοικία, σε περιφερειακή γειτονιά μεσοαστικής συνοικίας. Στη μονοκατοικία αυτή, ζουν επίσης οι δύο μεγαλύτερες αδελφές του (Π και Κ), ένας μικρότερος αδελφός (Δ) και η μητέρα του (Θ). Ο πατέρας απεβίωσε αιφνιδίως από καρδιακό νόσημα, πριν τη γέννηση του μικρότερου γιου. Εν ζωή ήταν εργάτης, ενώ η μητέρα του είναι άνεργη και λαμβάνει σύνταξη χηρείας.

4.2. Η εμπλοκή του Σ με το σύστημα πρόνοιας (αρχές 2005 - τέλη 2007)

Την 18/02/2005, η μεγαλύτερη, και η μόνη ενήλικη αδελφή του Σ, η Π, απευθύνεται στην Εισαγγελία, ζητώντας την άμεση παρέμβαση κοινωνικής Υπηρεσίας για τον έλεγχο συνθηκών διαβίωσης των τριών ανήλικων αδελφών της, της Κ, 16 ετών, του Σ, 12 ετών, και του Δ, 4 ετών, με έμφαση στον Σ που, σύμφωνα με το περιεχόμενο της αίτησής της, εμφανίζει «άστατη συμπεριφορά, δεν παρακολουθεί καθημερινά τα σχολικά μαθήματα και λείπει συνεχώς από το σπίτι». Στην αίτηση επισημαίνεται ότι ο πατέρας έχει αποβιώσει, ότι η μητέρα αντιμετωπίζει ψυχολογικά προβλήματα και ότι δεν υπάρχει άλλο υποστηρικτικό οικογενειακό περιβάλλον. Η εισαγγελική εντολή διερεύνησης του αιτήματος αυτού δίδεται σε 2 ημέρες (20/02/2005) και οκτώ μήνες μετά (28/10/2005), η κοινωνική Υπηρεσία του δήμου κατοικίας διαβιβάζει

32. Προτιμάται ο όρος «σύστημα πρόνοιας» αντί του όρου «σύστημα παιδικής προστασίας», καθώς, όπως αναδεικνύεται παρακάτω, οργανωμένο σύστημα παιδικής προστασίας δεν υφίσταται στη χώρα μας.

στην Εισαγγελία τη σχετική έκθεση, όπου ειδικότερα αναφέρονται τα εξής:

1. Μέλη της οικογένειας είχαν κατά το παρελθόν απευθυνθεί στην κοινωνική Υπηρεσία ζητώντας οικονομική υποστήριξη, οπότε και η οικογένεια είχε χαρακτηριστεί ως «...πολυπροβληματική και άκρως δυσλειτουργική...», «...με θέματα επικοινωνίας, συγκρότησης, ενδοοικογενειακής βίας (μεταξύ των συζύγων)...», ενώ η μητέρα, είχε παραπεμφθεί σε εξειδικευμένες δομές ψυχικής υγείας για υποστήριξη.
2. Η μητέρα χαρακτηρίζεται ως «αποδιοργανωμένη προσωπικότητα, μειωμένης αντίληψης», «με εξάρσεις ασυγκράτητου θυμού» - κατά δήλωση του συγγενικού περιβάλλοντος – και «λόγο και πράξη συχνά ασυνάρτητα», καθώς και ότι «δυσκολεύεται να φροντίσει τα παιδιά της και να τους παρέχει τα απαραίτητα...», «αδυνατεί να διαχειρισθεί ορθά τα μηνιαία εισοδήματα (μικρή σύνταξη και προνοιακά επιδόματα) της οικογένειας, αλλά και «αρνείται να συνειδητοποιήσει» τον προβληματικό χαρακτήρα της κατάστασης.
3. Ο μεγαλύτερος γιος φαίνεται να «διατρέχει τον υψηλότερο κίνδυνο»: «λείπει» ανεξέλεγκτα από το σπίτι, με μεγαλύτερα, άγνωστα στην οικογένεια παιδιά, με τα οποία πηγαίνει συχνά σε ποδοσφαιρικούς αγώνες. Από την άλλη πλευρά, έχει «μειωμένο ενδιαφέρον» για το σχολείο, εμφανίζει «ελλιπή φοίτηση» και «αδυναμία γραφής και ανάγνωσης», παρά την «εξατομικευμένη ενισχυτική διδασκαλία» που του έχει κατά καιρούς παρασχεθεί στο πλαίσιο του σχολείου.
4. Ο μικρότερος γιος παρουσιάζει «εικόνα εγκατάλειψης» και, με πρωτοβουλία του παιδικού σταθμού, του εφαρμόζεται «πρόγραμμα προληπτικής ιατρικής παρακολούθησης».
5. Οι κόρες, η ενήλικη και η ανήλικη, έχουν αναλάβει γονικά καθήκοντα, γεγονός που τους δημιουργεί υπέρμετρη πίεση, άγχος και απόγνωση.
6. Τέλος, η (ιδιόκτητη) μονοκατοικία της οικογένειας έχει βρεθεί πολύ ακάθαρτη, ακατάστατη, με σπασμένα έπιπλα, ενώ στερείται παροχής ηλεκτρικού ρεύματος λόγω χρηματικής οφειλής μεγάλου ύψους.

Η κοινωνική Υπηρεσία αναφέρει ότι έχει ήδη προβεί σε συνεργασία με άλλους φορείς και παραπομπή των μελών της οικογένειας σε ξεχω-

ριστές Υπηρεσίες (ψυχικής υγείας, εκπαιδευτικής φύσης κ.λπ.), που αξιολογήθηκαν ως οι καταλληλότερες για το καθένα από αυτά, κυρίως στην κατεύθυνση της ψυχολογικής και εκπαιδευτικής εκτίμησης και υποστήριξης. Ωστόσο, επισημαίνεται σχετική απροθυμία/αμέλεια στην συνεργασία της μητέρας με τις προνοιακές δομές, ώστε έχουν γίνει και ενέργειες για τοποθέτηση των μικρότερων παιδιών (αγοριών), ως παραμελημένων, σε κατάλληλο πλαίσιο φιλοξενίας.

Εξαιτίας της απροθυμίας της μητέρας για συνεργασία με τις προνοιακές δομές, ο Εισαγγελέας, με σημείωμά του, της 12/11/2005 ζητεί επείγοντως από την κοινωνική Υπηρεσία να γνωματεύσει εγγράφως για την άμεση απομάκρυνση των αγοριών από το σπίτι και περαιτέρω α) την άμεση αναζήτηση χώρου φιλοξενίας, ή άλλως β) τη διερεύνηση δυνατοτήτων φιλοξενίας τους στο ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον.

Σε έγγραφο της κοινωνικής Υπηρεσίας της 20.07.2006 περιγράφονται παρεμβάσεις της, από 13.11.2005 ως 20.07.2006, και μελλοντικός προγραμματισμός προκειμένου «να βελτιωθούν οι συνθήκες διαβίωσης και να παραμείνουν οι ανήλικοι στην οικογένεια». Οι παρεμβάσεις αφορούν στη διάγνωση ψυχικών και εκπαιδευτικών αναγκών και σε περαιτέρω χρονοδιάγραμμα ενεργειών ως προς την ίδια και τις συνεργαζόμενες με αυτή Υπηρεσίες, βάσει των πορισμάτων διεπιστημονικής και διυπηρεσιακής ομάδας (με τη συμμετοχή κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων, ειδικού παιδαγωγού και παιδοψυχολόγου). Στο ίδιο έγγραφο σχολιάζεται ότι η μητέρα πρόβαλε αντιστάσεις/βραδύτητα («επαναλαμβανόμενη άρνηση ή εσκεμμένη ασυνέπεια») στη συνεργασία. Συγκεκριμένα, από το έγγραφο της 20/7/2006, προκύπτουν τα εξής:

- Ο Σ διαγιγνώσκεται, από τον αρμόδιο δημόσιο φορέα (ΚΕΔΔΥ), με «μέτρια νοητική υστέρηση» και «σύνθετες γνωστικές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες». Μετά από πρόταση του φορέα, προγραμματίζεται από την Υπηρεσία μετεγγραφή του σε ειδικό σχολείο και παιδοψυχιατρική εκτίμηση, ενώ στο έγγραφο σχολιάζεται επίσης, ότι η οικογένεια δεν αξιοποίησε τη βοήθεια εθελοντή εκπαιδευτικού.
- Βάσει διαγνωστικής εκτίμησης, ο Δ παραπέμπεται για λογοθεραπεία και περαιτέρω αξιολόγηση από τον αρμόδιο δημόσιο φορέα (ΚΕΔΔΥ).

- Εκτιμάται ως αναγκαία και επείγουσα η ψυχιατρική αξιολόγηση και παρακολούθηση της μητέρας.
- Συνεχίζονται οι προσπάθειες εξεύρεσης κατάλληλου χώρου φιλοξενίας των αγοριών, καθώς πιθανολογείται ότι η μητέρα δεν θα μπορέσει, παρά την κοινωνική υποστήριξη που της παρέχεται, να αναλάβει κατά τρόπο οργανωμένο την επιμέλεια των παιδιών.

Σε εφαρμογή του παραπάνω προγραμματισμού, και αφού παρήλθε αρκετό χρονικό διάστημα, με τη μέριμνα της κοινωνικής Υπηρεσίας, η Εισαγγελία ενημερώνεται για τα εξής:

1. Αναφορικά με τη μητέρα, «δεν εκτιμήθηκε απρόσφορος συμπεριφορά» (σύμφωνα με ψυχιατρική γνωμάτευση της 13/01/2007).
2. Βεβαιώνεται η συστηματική φοίτηση του Σ σε καθημερινή βάση από 25/11/2006 (σύμφωνα με βεβαίωση Εργαστηρίου Ειδικής Εκπαίδευσης της 1/3/2007).
3. Προτείνεται επαναφοίτηση του Δ στην Α' Δημοτικού καθώς και φοίτηση σε τμήμα ένταξης του σχολείου για την αντιμετώπιση μαθησιακών δυσκολιών (σύμφωνα με έγγραφο του ΚΕΔΔΥ της 17/05/2007).

Την 11/07/2007 υποβάλλει αίτηση προς τον Εισαγγελέα η μικρότερη και ενήλικη πλέον, αδελφή του Σ, η Κ, αναφέροντας ότι

- η μητέρα απέχει από την αναγκαία συνεργασία με τους φορείς που έχουν υποδειχθεί από την Εισαγγελία σε συνεννόηση με την κοινωνική Υπηρεσία, προκειμένου να αντιμετωπισθούν οι εκπαιδευτικές και συναισθηματικές δυσκολίες των παιδιών, ώστε «κινδυνεύουν»,
- τα δύο αγόρια έχουν διακόψει τη φοίτηση και
- ο μεγαλύτερος από τους δύο, ο Σ, «γυρίζει ελεύθερος και δεν υπακούει», ενώ
- «ξυλοκοπεί τον Δ και η μητέρα δεν επεμβαίνει».

Επιπλέον, η Κ

- αναφέρει πιθανή «σεξουαλική παρενόχληση του Σ από τη μητέρα»,
- ζητεί επίμονα την τοποθέτηση των παιδιών σε χώρο φιλοξενίας, και
- δηλώνει διαθέσιμη να αναλάβει τη φροντίδα των παιδιών μετά το πέρας των σπουδών της.

Οι εντατικές εισαγγελικές ενέργειες από 4-11-2007 έως 14-11-2007 για την εξεύρεση δομής φιλοξενίας (αλληλογραφία με έξι πλαίσια φιλο-

ξενίας) δεν βρίσκουν, ωστόσο, λύση, όσον αφορά τον Σ.

4.3. Η παραβατική συμπεριφορά του Σ και η εμπλοκή του με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων (τέλη 2007- αρχές 2012)

Τον Δεκέμβριο 2007, ο Σ συλλαμβάνεται για κλοπή (δίτροχου) από κοινού, ενώ δύο μήνες αργότερα (Φεβρουάριος 2008), εμπλέκεται και σε δεύτερη κλοπή (δίτροχου) από κοινού και παράβαση ΚΟΚ. Στη συνέχεια, το καλοκαίρι του ίδιου έτους (Αύγουστος 2008), εμπλέκεται και πάλι σε κλοπή από κοινού και κατ' εξακολούθηση δίτροχων, κυρίως για χρήση τους. Κατά το διάστημα αυτό (Δεκέμβριος 2007 – Αύγουστος 2008), ο κοινωνικός φάκελος του ανηλίκου ως θύμα παραμέλησης (σύστημα πρόνοιας) δεν έχει συσχετισθεί με την είσοδό του στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Ειδικότερα, σε συνέχεια των συλλήψεων, του σχηματισμού δικογραφίας και της άσκησης ποινικής δίωξης, ο ανήλικος και η οικογένειά του βρίσκονται σε αναμονή εκδίκασης των υποθέσεων, ενώ το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης δεν έχει αναλάβει ακόμη πρωτοβουλία ψυχοκοινωνικής παρέμβασης. Τον Νοέμβριο 2008, ενόψει της εκδίκασης της πρώτης παράβασης, ενημερώνεται και επεμβαίνει η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, και διαπιστώνεται ότι, από το καλοκαίρι, ο Σ σχετίζεται με οργανωμένες παραβατικές ομάδες της πόλης, σε δευτερεύοντα ρόλο (συνεργού), συχνά υπό ψυχολογική πίεση και υπό την άσκηση σωματικής βίας. Η παραβατική του εξέλιξη έχει οριστικοποιηθεί από το φθινόπωρο, καθώς, μεταξύ άλλων, ο Σ έχει εγκαταλείψει τη φοίτησή του λόγω αναστολής λειτουργίας του ειδικού εκπαιδευτικού εργαστηρίου. Η Υπηρεσία κινείται στην κατεύθυνση της επαναοριοθέτησής του (δηλαδή του θέτει όρια ως προς τις συναναστροφές του, τη διαμονή του, την οργάνωση του χρόνου του κ.λπ.), της εκπαιδευτικής του ένταξης και της ψυχολογικής του παρακολούθησης. Η μητέρα απέχει από τις συστηματικά απαιτούμενες τυπικές και ουσιαστικές ενέργειες που θα επέτρεπαν την θετική εξέλιξη του Σ, παρότι ο Επιμελητής συνοδεύει προσωπικά τον ανήλικο στις προγραμματισμένες συναντήσεις με τους φορείς. Ο Επιμελητής Ανηλίκων επισημαίνει προς το Δικαστήριο ότι «...είναι απολύτως αναγκαίο να καταστεί σαφής

ο υποχρεωτικός χαρακτήρας της συνεργασίας της μητέρας με την Υπηρεσία και, σύμφωνα με τις υποδείξεις μας...». Περί το τέλος του Νοεμβρίου 2008, εκδικάζεται η εν λόγω υπόθεση και επιβάλλεται στον ανήλικο το αναμορφωτικό μέτρο της επιμέλειας Υπηρεσίας Επιμελητών.

Τον Δεκέμβριο 2009, ο Σ και η οικογένειά του εξακολουθούν να έχουν ακατάστατη συνεργασία με την Υπηρεσία και δεν ανταποκρίνονται στα χρονοδιαγράμματα επικοινωνίας που έχουν προγραμματισθεί. Η αδελφή του Σ, η Κ, που αποτελεί τον μοναδικό αξιόπιστο συνομιλητή της Υπηρεσίας, δηλώνει εξουθενωμένη από τα οικογενειακά προβλήματα. Έχει αναλάβει όλες τις πρωτοβουλίες για την ψυχοκοινωνική υποστήριξη της οικογένειας, αλλά οι ενέργειές της εκλαμβάνονται ως επιθετικές από τη μητέρα. Κατά περιόδους εκφράζει ισχυρή ματαίωση, κόπωση και απογοήτευση. Έχει δεχθεί ατομική συμβουλευτική και είναι πολύ κινητοποιημένη για τις σπουδές και την εργασία της. Το αίτημά της είναι να τοποθετηθούν τα αδέρφια της σε προνοιακού τύπου πλαίσιο διαμονής, γιατί αδυνατεί να διαχειρισθεί την κατάσταση. Η μεγαλύτερη κόρη, η Π, δηλώνει απρόθυμη να αναλάβει ευθύνη και καθήκοντα για τα άρρενα ανήλικα αδέρφια της.

Αν και έχει ρυθμισθεί, μέσω της Υπηρεσίας, η εκ νέου εκπαιδευτική φοίτηση του Σ, αυτός εξακολουθεί να απέχει από αυτή συστηματικά. Διανυκτερεύει συχνά εκτός σπιτιού, στις οικίες άλλων συνομηλίκων, γνωστών στις Αρχές, και σε internet café. Η Υπηρεσία προβαίνει σε διασύνδεσή του με συμβουλευτικό πρόγραμμα για συναντήσεις ευαισθητοποίησής του σε ζητήματα χρήσης ουσιών, καθώς πιθανολογείται έναρξη χρήσης. Κάποιες εβδομάδες ακολουθεί τους κανόνες και τα όρια που τίθενται τόσο από την αδελφή του, την Κ, όσο και από την Υπηρεσία, αλλά αυτό δεν διαρκεί πολύ.

Η μητέρα συνεργάζεται αποσπασματικά σε αυτήν την κατεύθυνση, συνήθως όμως αποκρύπτει την παρατεταμένη και συνεχιζόμενη απουσία του Σ από το σπίτι. Εμφανίζει ενίοτε τυπική συνέπεια, χωρίς όμως να καταβάλει ουσιαστική προσπάθεια να βελτιώσει τους όρους της ανατροφής των παιδιών, συμπεριλαμβανομένης και της οριοθέτησής τους. Από νεότερη εξέτασή της στο χώρο της Υπηρεσίας Επιμελητών

Ανηλίκων τον ίδιο μήνα (12/2008), από συνεργαζόμενους ψυχιάτρους εθελοντές, δεν προκύπτει να πάσχει η μητέρα από ψυχική διαταραχή.

Από την άλλη πλευρά, η αναζήτηση χώρου φιλοξενίας του Σ πλησίον της οικογένειας αποβαίνει εκ νέου άκαρπη, καθώς προκύπτει απροθυμία των ιδρυμάτων να τον δεχθούν, λόγω της προχωρημένης ηλικίας του, της ψυχοδιανοητικής του κατάστασης και του παραβατικού του ιστορικού.

Η Υπηρεσία επανέρχεται με αναζήτηση χώρων φιλοξενίας που εδρεύουν σε άλλες πόλεις για την απομάκρυνση του Σ από τις παραβατικές πράξεις. Κι ενώ γίνεται δεκτός, από την έναρξη του νέου έτους (2009), σε κάποιο από αυτά, κατά την περίοδο των διακοπών των Χριστουγέννων 2008, ο Σ βρίσκεται εμπλεγμένος σε σοβαρή υπόθεση διακεκριμένων κλοπών από δράστες που τελούν κλοπές κατά συνήθεια (κλοπές τεχνολογικού εξοπλισμού από σχολεία), και προμήθειας ναρκωτικών ουσιών προς ίδια χρήση, ενώ άλλη δικογραφία τον φέρει συγκατηγορούμενο με ενήλικα άτομα για συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση. Η σφοδρότητα των πραγματικών περιστατικών και η οργανωμένη μορφή δράσης οδηγεί τον Ανακριτή στην επιβολή ως περιοριστικού όρου της τοποθέτησης του Σ στο (αναμορφωτικού τύπου) Ίδρυμα Αγωγής (ΙΑΑΑΣΕ Βόλου), μέχρι την εκδίκαση των υποθέσεων· έτσι, από το Δεκέμβριο 2008 μέχρι τον Ιούλιο του 2009, ο Σ βρίσκεται στο Ίδρυμα Αγωγής.

Κατά την παραμονή του στο Ίδρυμα Αγωγής, ο Σ κάνει σοβαρή προσπάθεια να επαναπροσδιορίσει τους στόχους και τους τρόπους του. Τον Ιούλιο 2009 ο Επιμελητής Ανηλίκων που εδρεύει στον τόπο κατοικίας του και επιλαμβάνεται των υποθέσεών του εισηγείται στον Εισαγγελέα: «...Όπως προκύπτει από τα συνημμένα έγγραφα, η εξέλιξη του ... υπήρξε θετική και με τη συνδρομή των Υπηρεσιών, ειδικότερα δε της συμβουλευτικής ομάδας κινητοποίησης ... στο Βόλο, ο ανήλικος έχει συνειδητοποιήσει τις ατομικές και κοινωνικές συνέπειες της συμπεριφοράς του και έχει κινητοποιηθεί στην κατεύθυνση του επαναπροσδιορισμού των κοινωνικών του σχέσεων και της ανάληψης της ευθύνης των επιλογών του. Για τον σκοπό αυτό είναι αναγκαία η πλαισίωσή του από κατάλληλο προσωπικό σε ασφαλές και θετικό περιβάλλον».

λον που εφαρμόζει θεραπευτικές διαδικασίες προσαρμοσμένες στις ψυχοδιανοητικές του δυνατότητες και ανάγκες...». Επίσης, ο Επιμελητής Ανηλίκων αναφέρει ότι από εμπιστευτικές συζητήσεις που είχε με τον ανήλικο, στο πλαίσιο δοκιμαστικής του άδειας, διαπιστώθηκε ότι κακοποιείται συστηματικά από άλλους τρόφιμους του Ιδρύματος, που εκμεταλλεύονται τη διανοητική του κατάσταση (νοητική υστέρηση). Επίσης, ο Επιμελητής διαπιστώνει ότι οι υποδομές και η οργάνωση του Ιδρύματος δεν επαρκούν, ώστε να τον προστατευθεί από παρόμοιες επιθέσεις. «Ορατά» αναφέρει επίσης και τα σημάδια της σωματικής κακοποίησης (μώλωπες, εκδορές) αλλά και την ψυχική πίεση που βιώνει ο ανήλικος. Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Επιμελητής Ανηλίκων εκτιμά ότι «η περαιτέρω παραμονή του ανηλίκου στο Ίδρυμα δεν είναι αναγκαία ούτε σκόπιμη, αλλά αντίθετα, είναι δυνατόν να προκαλέσει βλάβη στη σωματική και ψυχική του υγεία», και ζητεί να αντικατασταθεί ο περιοριστικός όρος της τοποθέτησης του ανηλίκου στο Ίδρυμα Αγωγής (ΙΑΑΑΣΕ Βόλου) με τον περιοριστικό όρο της παρακολούθησης συμβουλευτικού-θεραπευτικού προγράμματος στην κοινότητα (άρθρο 122.1., η) με την πρόσθετη υποχρέωση διαμονής του ανηλίκου σε ξενώνα του προγράμματος (άρθρο 122.2.). Η πρόταση γίνεται δεκτή και από τον Ιούλιο 2009 ο Σ περιέρχεται στην κοινή ευθύνη του συμβουλευτικού/θεραπευτικού προγράμματος (σύστημα πρόνοιας) και του Επιμελητή Ανηλίκων (σύστημα ποινικής δικαιοσύνης).

Τον Ιανουάριο 2010, κατά την εκδίκαση των εκκρεμών υποθέσεων του Σ, ο Επιμελητής Ανηλίκων και οι εκπρόσωποι του προγράμματος παρουσιάζουν το εξατομικευμένο πρόγραμμα που εφαρμόζεται στην περίπτωση του, που συνίσταται στην καθημερινή συμμετοχή του σε διάφορες υπηρεσίες που παρέχει το πρόγραμμα, με ψυχοθεραπευτικό, εκπαιδευτικό και ενημερωτικό περιεχόμενο. Επισημαίνουν επίσης ότι κρίθηκαν αναγκαίες αναπροσαρμογές, σε σχέση με την αρχική πρόταση, με βάση θεραπευτικούς στόχους και προτεραιότητες, ανάλογα και με την ανταπόκριση του Σ, και σε συνεννόηση με την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, λόγω και των ιδιαίτερα επιβαρυντικών συνθηκών που διέπουν τη διαβίωσή του στο οικογενειακό του περιβάλλον. Προτείνεται η δοκιμαστική του επιστροφή στην οικογένεια.

Ο Επιμελητής Ανηλίκων παρατηρεί ότι «...Από τη συνεργασία μας με το ίδιο το παιδί και την οικογένεια αντιλαμβανόμαστε ότι η παρακολούθηση του προγράμματος έχει επιφέρει θετική βελτίωση στη συμπεριφορά και στην αυτοεικόνα του ανηλίκου, καθώς και στο επίπεδο των ενδοοικογενειακών σχέσεων. Ο ανήλικος λειτουργεί με όρια, μιλά για τον εαυτό του, τις σκέψεις του και τα συναισθήματά του και αντιμετωπίζει κριτικά το παρελθόν του. Θεωρούμε ότι είναι αξιόπιστος και ότι με την κατάλληλη πλαισίωση θα έχει θεαματική βελτίωση». Ωστόσο, επισημαίνει ότι είναι σημαντικό να κρατηθεί ένας εντατικός και συστηματικός ρυθμός στην παρακολούθησή του και ότι στην κατεύθυνση αυτή εργάζονται και οι δύο αδελφές του, εκ των οποίων η νεότερη, η Κ, έχει αναλάβει συντονιστικό ρόλο. Ως εκ τούτου, προτείνεται η επιβολή i) του μέτρου της εντατικής επιμέλειας Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων για δύο έτη σε συνδυασμό με ii) το μέτρο της (συνέχισης της) παρακολούθησης του συμβουλευτικού/θεραπευτικού προγράμματος και iii) του μέτρου της ρητής ανάθεσης της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στην αδελφή του Κ, αφού η τελευταία φέρει και την ευθύνη του καθημερινού του προγράμματος (κατ' οίκον και εκτός) και είναι αναγκαίο να ενισχυθεί στο ρόλο της αυτό. Η πρόταση γίνεται δεκτή και ο Σ συνεχίζει τη ζωή του σε διπλό καθεστώς φροντίδας από το σύστημα πρόνοιας (συμβουλευτικό/θεραπευτικό πρόγραμμα) και επίβλεψης από το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων (εντατική επιμέλεια Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων για δύο έτη, σε συνδυασμό με το μέτρο της ρητής ανάθεσης της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου στην αδελφή του, την Κ).

Τον Ιανουάριο του 2012, ο Σ ολοκλήρωσε με επιτυχία την αξιολόγησή του από τους φορείς της δικαιοσύνης και έλαβε τέλος το καθεστώς επιτήρησής του. Εξακολουθεί να λαμβάνει και να αξιοποιεί θετικά διάφορες υπηρεσίες από το σύστημα πρόνοιας.

5. Πρώτη ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων³³

33. Η ερμηνεία και ανάλυση δεδομένων στην παρούσα ενότητα προκύπτει από μια πρώτη, επιλεκτική εστίαση σε κύρια σημεία της ατομικής περίπτωσης που αφηγηθήκαμε (υπό 4). Υπάρχουν όμως και περιορισμοί στη μελέτη μας. Ο κυριότε-

Από την πρώτη ήδη ανάγνωση του παραπάνω (υπό 4.) παρουσιαζόμενου περιστατικού, διαπιστώνεται ότι στην ιστορία της οικογένειας υπάρχουν *ισχυροί παράγοντες κινδύνου θυματοποίησης και παραβατικότητας των παιδιών*. Ήδη από την τρέχουσα σύνθεση της οικογένειας (πολύτεκνη, μονογονεϊκή) προκύπτει μια αυξημένη ανάγκη πλαισίωσής της, δεδομένης και της ανεργίας της μητέρας, του χαμηλού οικογενειακού εισοδήματος και του ιστορικού ενδοοικογενειακής βίας. Η ανάγκη αυτή καθίσταται περισσότερο επιτακτική λόγω των ψυχοδιανοητικών προβλημάτων της μητέρας και της δυσκολίας της να κατανοήσει και να αντιμετωπίσει τα προβλήματα. Επιπλέον, στην πορεία της διερεύνησης του περιστατικού τεκμηριώθηκαν και συναφή ελλείμματα στα παιδιά (νοητική υστέρηση, γνωσιακές, συναισθηματικές και κοινωνικές δυσκολίες), ενώ πιθανολογείται ότι μέρος των δυσκολιών τους σχετίζεται με περιβαλλοντικούς παράγοντες και με την αδυναμία της μητέρας να ασκήσει τα γονικά της καθήκοντα. Διαπιστώνεται δηλ. ένα *σοβαρό επίπεδο παραμέλησης* των παιδιών με πολλές όψεις, αναφορικά με βασικούς όρους υγιεινής και ασφαλούς διαβίωσης, ιατρικής παρακολούθησης, εκπαιδευτικής ένταξης και γονικής εποπτείας. Από την άλλη πλευρά, οι κόρες, αναλαμβάνοντας, σε διαφορετικά χρονικά σημεία, την πρωτοβουλία ενεργοποίησης του νομικού/τυπικού μηχανισμού παρέμβασης (της εισαγγελικής Αρχής), αναλαμβάνουν ρόλο εσωτερικού διασώστη των νεότερων ανήλικων μελών της οικογένειας. Η φύση και το επίπεδο αντίδρασης των παιδιών στην οικογενειακή κατάσταση, καθώς και ο βαθμός έκθεσής τους στον κίνδυνο παρατηρείται διαφοροποιημένος ανάλογα με την αναπτυξιακή φάση, την ενδεχόμενη ανθε-

ρος είναι ότι οι απόψεις και θεωρήσεις που στηρίζονται σε ποιοτικά δεδομένα είναι λιγότερο επιδεκτικές γενικεύσεων από τις ποσοτικές, τα δε ποιοτικά δεδομένα ισχύουν μόνο για τις περιπτώσεις ή καταστάσεις που μελετήθηκαν (βλ. Κ.Δ. Σπινέλλη (2014), ό.π., σ. 158). Με άλλα λόγια, τα δεδομένα της έρευνάς μας, όπως σε κάθε ποιοτική έρευνα, επιδέχονται κριτικής για έλλειψη αντιπροσωπευτικότητας. Ωστόσο, προσπαθήσαμε να μετριάσουμε αυτό το μειονέκτημα, επιλέγοντας μια περίπτωση που τοποθετείται στον μέσο όρο αυτών των περιπτώσεων από την άποψη της κατηγορίας στην οποία εντάσσεται (περίπτωση νέου «διττής εμπλοκής»).

κτικότητά³⁴ τους ως άτομα, και την ικανότητα προσαρμογής τους στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (π.χ. στην απώλεια του πατέρα).

Κατά την παρέμβαση της εισαγγελικής Αρχής διαπιστώνεται ότι το τοπικό δίκτυο κοινωνικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών³⁵ γνωρίζει ήδη την οικογένεια, με αφορμή παλαιότερα αιτήματα της μητέρας για οικονομική ενίσχυση, και ότι είχε κατά το παρελθόν επιχειρήσει ατελέσφορες παρεμβάσεις, στο πλαίσιο της γενικής του αρμοδιότητας και των δυνατοτήτων του, κυρίως κατευθυντική συμβουλευτική και διασυνδεδετική συνεργασία. Διαπιστώνεται δηλ. η έλλειψη ενός εξειδικευμένου και οργανωμένου συστήματος προστασίας της οικογένειας και παιδικής προστασίας με αρμοδιότητα στον έγκαιρο εντοπισμό και την εντακτική διαχείριση περιστατικών κακοποίησης – παραμέλησης³⁶, ώστε α) να

34. Βλ. Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου (2011), «Παιδιά σε κίνδυνο ή επικίνδυνα παιδιά; Ψυχολογική θεώρηση», σε Π. Ζαγούρα (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διεταιρικότητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Εργαστήριο Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011, σ.166, όπου ως «ανθεκτικότητα» του ατόμου ορίζεται «η ικανότητα θετικής αντίδρασης σε τραυματικά γεγονότα».

35. Σημειώνεται ότι η Εισαγγελία δεν διαθέτει δική της κοινωνική Υπηρεσία, καθώς ο ν. 2447/1996 (άρθρα 49 επ.), που προέβλεπε τη σύσταση κοινωνικών Υπηρεσιών στα Πρωτοδικεία της χώρας δεν εφαρμόστηκε κατά το μέρος αυτό.

36. Η σχετική προβληματική έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο των εργασιών της Διεύθυνσης Ψυχικής Υγείας & Κοινωνικής Πρόνοιας (πρώην Διεύθυνση Οικογενειακών Σχέσεων) του Ινστιτούτου Υγείας του Παιδιού (ΝΠΙΔ). Από το 1977, η Διεύθυνση εφαρμόζει προγράμματα έρευνας, δράσης, εκπαίδευσης επαγγελματιών και παροχής εξειδικευμένων υπηρεσιών με σκοπό τη μελέτη και την πρόληψη της θυματοποίησης των παιδιών στην οικογένεια. Από 1988, μάλιστα, η Διεύθυνση λειτουργεί και ως Κέντρο Μελέτης και Πρόληψης της Κακοποίησης/Παραμέλησης (ΚΑ-ΠΑΠ). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η έκδοση, το 1998, Οδηγού για την Αναγνώριση και Αντιμετώπιση της Κακοποίησης και Παραμέλησης του Παιδιού, με την ευθύνη της άλλοτε επικεφαλής του Ε. Αγάθωνος – Γεωργοπούλου. Σήμερα, στην επίσημη ιστοσελίδα της Διεύθυνσης, όπου παρουσιάζεται και η δραστηριότητα του Κέντρου, σχολιάζεται: «Στην χώρα μας μέχρι σήμερα η διάγνωση των περιστατικών ΚαΠα-Π πραγματοποιείται εντελώς εμπειρικά και στη βάση ιδιαιτεροτήτων των εμπλεκόμενων φορέων, επαγγελματιών και υπηρεσιών, οι οποίοι σημειωτέον ανήκουν σε πλειάδα διαφορετικών συστημάτων, διακριτής νομικής μορφής, διαφορετικής εμβέλειας αλλά και στελέχωσης. Επιπλέον η έλλειψη ενιαίων κριτη-

ελέγχεται κατά συνεχιζόμενο τρόπο η επάρκεια των γονέων να ασκήσουν τα καθήκοντα επιμέλειας των παιδιών, β) να ελέγχεται κατά συνεχιζόμενο τρόπο η ανταποκρισιμότητα των γονέων στις παρεμβάσεις που σχεδιάζονται και προσφέρονται για την ενίσχυσή τους στο ρόλο αυτό, γ) να υπάρχει ετοιμότητα στην προσωρινή ή και οριστική απομάκρυνση των παιδιών από το οικογενειακό περιβάλλον, όταν η παραμονή των παιδιών στην οικογένεια δεν εξασφαλίζει την ευημερία τους. Το σύστημα αυτό είναι αναγκαίο να διαθέτει μόνιμα³⁷ τους αναγκαίους πόρους σε εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό και σε δομές συμβουλευτι-

ρίων και κοινής μεθοδολογίας διερεύνησης, διάγνωσης και πιστοποίησης των περιπτώσεων ΚαΠα-Π, οι ελλείψεις στο θεσμικό πλαίσιο, (παρά τη θετική εξέλιξη με τη δημοσίευση του Ν. 3500/2006), η έλλειψη συντονισμού των εμπλεκόμενων ανομοιογενών μεταξύ τους Φορέων (Κοινωνικές Υπηρεσίες & δομές Υγείας-Πρόνοιας, Εισαγγελικές,-Δικαστικές Αρχές, Αστυνομικές Αρχές και Εκπαιδευτικές Δομές) και οι υστερήσεις στο επίπεδο χαρτογράφησης, παρακολούθησης και καταγραφής της έκτασης των μορφών και των χαρακτηριστικών της ΚαΠα-Π, οδηγούν σε πρόδηλες αδυναμίες στην χάραξη πολιτικών παρεμβάσεων αντιμετώπισης του φαινομένου, στην μη τεκμηριωμένη ιεράρχηση της διάθεσης των πόρων (υλικών και ανθρώπινων), σε δευτερογενή θυματοποίηση των ανήλικων χρηστών των παροχών στους τομείς της Υγείας, της Πρόνοιας, των Εισαγγελικών-Δικαστικών και Αστυνομικών αρχών και τελικά στην μείωση της αποδοτικότητας και αποτελεσματικότητας των εφαρμοζόμενων δράσεων και πολιτικών» (<http://www.esa-kara-p.gr/?q=node/85>). Κατά τον τρέχοντα χρόνο, πάντως, βρίσκεται στο τελικό της στάδιο πρωτοβουλία του Κέντρου, όπου, στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος «Ολοκληρωμένη Προσέγγιση για τη Διερεύνηση, Διάγνωση και Διαχείριση Περιστατικών Κακοποίησης και Παραμέλησης Παιδιών», με Επιστημονικό Υπεύθυνο τον Διευθυντή, ψυχίατρο Γιώργο Νικολαΐδη, επιχειρείται η δημιουργία σχετικού Πρωτοκόλλου και Εθνικού Συστήματος Αναφοράς ΚαΠα-Π.

37. Παρόμοια, έχει παρατηρηθεί ότι αποσπασματικού τύπου βραχυχρόνιες διατομεακές παρεμβάσεις παισίωσης (wraparound services) δεν αποφέρουν τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα που είναι αναγκαία για να βοηθηθούν νέοι με μακροχρόνια πολλαπλά προβλήματα, σχετιζόμενα π.χ. με ψυχική υγεία. Αντίθετα, τέτοιου τύπου παρεμβάσεις αυξάνουν τον κίνδυνο εμπλοκής με την ποινικής δικαιοσύνης (βλ. A.F. Garland, R.L. Hough, J.A. Landsverk, S.A. Brown (2001), Multi-sector complexity of systems of care for youth with mental health needs, *Children's Services: Social Policy, Research, and Practice*, 4 (3), σ. 123-140).

κής, ημερήσιας υποστήριξης και φιλοξενίας³⁸.

Έτσι, αν και το τοπικό δίκτυο κοινωνικών και υποστηρικτικών υπηρεσιών κατέβαλε συστηματική προσπάθεια συντονισμού και παρακολούθησης της διατομεακής ανάληψης της φροντίδας της οικογένειας παρατηρείται ότι α) οι υπηρεσίες αξιολόγησης και διάγνωσης των προβλημάτων δεν καταλήγουν σε ένα σύστημα επαρκούς και ολοκληρωμένης αντιμετώπισης των προβλημάτων αυτών, β) οι σχεδιαζόμενες διαδικασίες και ενέργειες δεν ολοκληρώνονται με ταχύτητα, αν και από τη φύση τους έχουν τον χαρακτήρα του κατεπείγοντος, γ) η αξιοποίηση των προσβάσιμων μέσων για τη βελτίωση της κατάστασης επαφίεται στη βούληση των ωφελούμενων, παρά τη διαπίστωση ότι αδυνατούν να κάνουν χρήση, δ) οι Υπηρεσίες, ακόμη και η εισαγγελική Αρχή, βρίσκονται αντιμέτωπες με παντελή αδυναμία τοποθέτησης των παραμελημένων παιδιών σε προστατευτικές δομές φιλοξενίας, ακόμη και όταν ε) βεβαιώνεται δυσμενής μεταβολή συνθηκών, και εν προκειμένω αφενός πιθανολογούμενη μεταπήδηση του παιδιού από την κατάσταση της παραμέλησης σε κατάσταση (σεξουαλικής) του κακοποίησης και αφετέρου διαπιστούμενη μεταπήδηση του παιδιού από την κατάσταση κακομεταχείρισης στην κατάσταση της εκδήλωσης βίαιης ενδοοικογενειακής συμπεριφοράς. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι η δυσμενής μεταβολή γνωστοποιείται στην εισαγγελική Αρχή από την κόρη της οικογένειας, ενώ απουσιάζει αρμόδιος φορέας εποπτείας και συνεχιζόμενης αξιολόγησης του περιστατικού.

Αφού ο ανήλικος παρέμεινε επί τριετία (στην ηλικία των 12 έως 15 ετών) σε καθεστώς κακομεταχείρισης, το οποίο δεν αντιμετωπίσθηκε δυναμικά, ελλείψει οργανωμένου συστήματος παιδικής προστασίας, στη συνέχεια ανέπτυξε παραβατική συμπεριφορά. Αυτή ξεκίνησε με τη μορφή της βίας μέσα στην οικογένεια και εξελίχθηκε σταδιακά. Η διάπραξη αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές δίτροχων στο δρόμο,

38. Για τον σχεδιασμό ρεαλιστικών πολιτικών και θεσμικών παρεμβάσεων για τον έλεγχο της κακοποίησης – παραμέλησης στην Ελλάδα βλ. Γ. Νικολαΐδης (2011), «Βία κατά ανηλίκων: ένα φαινόμενο στις εσχατιές του χώρου της υγείας, της δικαιοσύνης και της κοινωνικής πολιτικής», σε Π. Ζαγούρα (επιμ.) (2011), ό.π., σ. 416-421.

κυρίως για χρήση τους), αρχικά *περιστασιακή*, έλαβε διαδοχικά έναν *εξακολουθητικό χαρακτήρα* (κλοπές (δίτροχων) κατ' εξακολούθηση), στη συνέχεια πήρε τη μορφή *σοβαρότερων και περισσότερο οργανωμένων αδικημάτων* κατά της ιδιοκτησίας (συμμετοχή του σε διακεκριμένες κλοπές από δημόσιους χώρους, με σκοπό τον προσπορισμό οικονομικού οφέλους). Παράλληλα, ο ανήλικος εμπλέκεται με τη *χρήση ουσιών και με οργανωμένη εγκληματική ομάδα ενηλίκων, όπου το καθεστώς κακοποίησης του αναπαράγεται και εκβάλλει σε σοβαρή παραβατικότητα*: σωματική και ψυχολογική κακοποίηση, εκμετάλλευση του ανηλίκου, στο πλαίσιο εγκληματικής οργανωμένης δράσης, χρήση ουσιών και συναφής παραβατικότητα του ίδιου, αποτελούν τη σύνθετη εικόνα έκθεσής του στη βία.

Από την άποψη των εμπλεκόμενων συστημάτων παρατηρούνται τα εξής: α) *δυσχέρειες εκκίνησης διαδικασιών για έγκαιρη ψυχοκοινωνική παρέμβαση των Υπηρεσιών του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης*, β) η *συνακόλουθη έλλειψη έγκαιρης διασύνδεσης του συστήματος πρόνοιας*, το οποίο είχε επιληφθεί με αφορμή την παραμέληση, *με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης για ανάληψη κοινών πρωτοβουλιών*, και στη συνέχεια γ) η *χαλαρή συμπόρευση των δύο συστημάτων στην αντιμετώπιση του περιστατικού*³⁹, αλλά και δ) η *αδυναμία εντέλει του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης να ανταποκριθεί με εξωιδρυματικούς καταρχήν τρόπους μεταχείρισης στις απαιτήσεις ενός τόσο επιβαρυσμένου περιστατικού*. Η τελευταία συνδέεται με το γεγονός ότι το προνοιακό σκέλος του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, απευθύνεται για την υποστήριξη των περιστατικών του στις ίδιες, ελάχιστες, δομές πρόνοιας που υπάρχουν στην κοινότητα⁴⁰, και *δεν διαθέτει ολοκληρωμένο δικό του δίκτυο υπηρεσιών*⁴¹,

39. Αντίθετα, στη γραμματεία έχει αναδειχθεί η ανάγκη συντονισμένης και ολοκληρωμένης από κοινού παρέμβασης των συστημάτων που διαχειρίζονται την κακοποίηση – παραμέληση και την παραβατικότητα. Βλ., μεταξύ άλλων, J. K. Wiig, J. A. Tuell, J. K. Heldman (2013), ό.π.

40. Δεν έχει μάλιστα εξασφαλισθεί η κατά προτεραιότητα πρόσβαση των πληθυσμών που εμπλέκονται με την ποινική δικαιοσύνη σε τέτοιες Υπηρεσίες. Αντίθετα, συχνά θεωρούνται ανεπιθύμητα περιστατικά, λόγω της οξύτητας ή/και της πο-

για τα σοβαρά έστω περιστατικά. Εν προκειμένω - όπως και σε άλλα δυσχερή στον χειρισμό τους περιστατικά, ιδιαίτερα δε όταν συνυπάρχουν προβλήματα ψυχικής υγείας - τούτο είχε ως αποτέλεσμα τη διαρκή και αναποτελεσματική ανακύκλωση του ανήλικου και της οικογένειας στις Υπηρεσίες, οι ενέργειες των οποίων - των ιδίων ή παρόμοιων με αυτές - δεν είχαν αποδώσει στην προηγούμενη φάση. Η ειδοποιός διαφορά συνίσταται στο γεγονός ότι η ανάληψη του ανήλικου από έναν επαγγελματία, συστηματικά και σε βάθος χρόνου - τον Επιμελητή Ανηλίκων - αποτέλεσε θετική συνθήκη για τη σταδιακή ανάκαμψή του, εφόσον πληρώθηκαν οι βασικοί όροι γι' αυτή. Τέτοιος όρος, και αναγκαία προϋπόθεση, ήταν η απομάκρυνση του ανήλικου από το οικογενειακό και από το παραβατικό περιβάλλον, όρος που δυστυχώς πληρώθηκε με την τοποθέτησή του σε αναμορφωτικό ίδρυμα, αντί προνοιακού ιδρύματος, όπου θα έπρεπε να είχε τοποθετηθεί σε προγενέστερο στάδιο της εξέλιξής του. Την έλλειψη δηλ. του συστήματος παιδικής προστασίας κλήθηκε να καλύψει, εκ των υστέρων και εκ του αποτελέσματος, το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης, με την χρήση μάλιστα μιας δομής κατασταλτικής φυσιογνωμίας. Στον χώρο αναμορφωτικού του εγκλεισμού, η κακοποίηση του ανήλικου συνεχίστηκε, επιβαρύνοντάς τον περαιτέρω. Οι φορείς του συστήματος, ωστόσο, ενεργοποίησαν τις διορθωτικές εκείνες διαδικασίες που επέτρεψαν την αναδιαχείριση του περιστατικού, εν πολλοίς χάρις και στην κινητοποίηση/ευθυνοποίηση του ίδιου του ανήλικου. Στη νέα αυτή φάση παρατηρείται ότι α) εκπονήθηκε ένα ατομικό σχέδιο δράσης για τον ανήλικο το οποίο αφενός ανταποκρινόταν στο αίτημα του συστήματος για ασφάλεια (της κοινωνίας από παραβατική του συμπεριφορά, και του ίδιου από κακοποίηση) αφετέρου υποστηρίχθηκε από ορισμένο προνοιακό φορέα ο οποίος ήταν θεσμικός συνομιλητής του συστήματος και ανέλαβε ειδικά και συγκεκριμένα, ως φορέας υλοποίησης αναμορφωτικών μέτρων, την ευ-

λυπλοκότητάς τους.

41. Το δίκτυο αυτό είναι αναγκαίο για την κάλυψη ιδιαίτερων αναγκών. Την εξυπηρέτηση τέτοιων αναγκών επιχειρούσε, μεταξύ άλλων, η εκπόνηση νομοθετήματος για την ίδρυση Μονάδων Μέριμνας αρμοδιότητας Υπουργείου Δικαιοσύνης. Κατά τον τρέχοντα χρόνο η σχετική νομοθετική πρωτοβουλία αναβιώνει.

θύνη του ανηλίκου, καθώς και ότι β) το σχέδιο αυτό σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε ευέλικτα, ανάλογα με τις ανάγκες και την εξέλιξη του ανηλίκου, ετύγχανε δε διαρκούς αξιολόγησης από τον Επιμελητή ανηλίκων και, με την ευκαιρία της εκδίκασης των υποθέσεων του ανηλίκου, από τη δικαστική Αρχή, επίσης ότι γ) για την υλοποίηση του σχεδίου ενεπλάκησαν, αξιοποιήθηκαν και καλλιεργήθηκαν όλα τα υγιή στοιχεία/πρόσωπα της οικογένειας, κυρίως όμως ότι δ) το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, διαπνεόμενο από την προνοιακοδικαιική αντίληψη, εργάστηκε στην κατεύθυνση της αναπομπής του ανηλίκου και της οικογένειάς του στο σύστημα πρόνοιας, μέσω συγκεκριμένου «συμβολαίου συνομιλίας» των δύο συστημάτων, αυτού της αναμορφωτικής μεταχείρισης στην κοινότητα, υποκαθιστώντας μερικώς, ανορθόδοξα, ωστόσο, και με αρκετή καθυστέρηση, ένα ελλείπον σύστημα παιδικής προστασίας.

Το δίκαιο ανηλίκων στην πράξη: Η πρώτη νομική κλινική για τα δικαιώματα των παιδιών στην Ελλάδα

ΕΛΕΝΗ ΡΕΘΥΜΙΩΤΑΚΗ*

1. Η νομική κλινική ως μια καινοτόμα μέθοδος διδασκαλίας της νομικής επιστήμης

Ο όρος «νομική κλινική» αποτελεί μια αδόκιμη μετάφραση του όρου “legal clinic”¹. Περιγράφει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που παρέχει στους σπουδαστές των πανεπιστημιακών νομικών σχολών, αφού εκπαιδευτούν σε μια σειρά δεοντολογικών ζητημάτων, τη δυνατότητα να έρθουν σε επαφή με πραγματικές νομικές υποθέσεις και να εμπλακούν ενεργά στη διαδικασία επίλυσής τους. Το πρόγραμμα διαθέτει δύο σκέλη, το πρακτικό της παροχής νομικών συμβουλών και το θεωρητικό σεμινάριο. Στο πρώτο αφενός εθελοντές φοιτητές, υπό την εποπτεία καθηγητών και εξειδικευμένων δικηγόρων (που είχαν και οι ίδιοι συμμετάσχει ως εθελοντές κατά τη διάρκεια των σπουδών τους), παρέχουν δωρεάν νομικές υπηρεσίες είτε συμβουλευτικές είτε εκπροσώπησης. Οι υπηρεσίες αυτές αφορούν ένα συγκεκριμένο πεδίο του δικαίου (π.χ. καταναλωτικές διαφορές ή ζητήματα κοινωνικής ασφάλισης ή υποθέσεις που άπτονται του περιβαλλοντολογικού δικαίου) ή απαιτούν τον συνδυασμό περισσότερων γνώσεων από διάφορα επιστημονικά πεδία (π.χ. τα ανθρωπίνια δικαιώματα ή τις διακρίσεις κατά των γυναικών ή τα δικαιώματα ασθενών). Επίσης, συχνά αφορούν ευάλωτες ομάδες του

* Επίκουρη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

1. Κοζύρης, Φ., Εισαγωγή στο αμερικανικό δίκαιο – Συγκριτικό δίκαιο, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2002, σ. 112.

πληθυσμού, που ενώ έχουν ιδιαίτερα αυξημένες ανάγκες νομικής υποστήριξης, έχουν μειωμένη δυνατότητα πρόσβασης στη δικαιοσύνη (π.χ. μικρές επιχειρήσεις, υπερχρεωμένες οικογένειες, πρόσφυγες, μέλη μονογονεϊκών οικογενειών, θύματα κακοποίησης, θύματα περιβαλλοντολογικής μόλυνσης ή πολεοδομικών αυθαιρεσιών²). Το δε θεωρητικό σκέλος περιλαμβάνει σεμινάρια, όπου καθηγητές νομικής και άλλοι επιστήμονες παρέχουν στους φοιτητές εξειδικευμένες γνώσεις με αφορμή τις συγκεκριμένες υποθέσεις τις οποίες οι φοιτητές αναλαμβάνουν να χειριστούν πρακτικά. Με αυτήν την έννοια, η γνώση «εξάγεται» από την πρακτική και οι φοιτητές μαθαίνουν με αντίστροφο τρόπο από αυτόν που κυριαρχεί στην διδασκαλία της νομικής επιστήμης. Για αυτό το λόγο, η νομική κλινική αποτέλεσε μια μείζονα εκπαιδευτική καινοτομία για τις χώρες της αγγλοσαξονικής παράδοσης, όπου και πρωτοεμφανίστηκε και πολύ περισσότερο για τις χώρες της ηπειρωτικής παράδοσης, όπου πλέον έχει εισχωρήσει δυναμικά³.

Οι νομικές κλινικές εμφανίστηκαν αρχικά στις Η.Π.Α από τις αρχές περίπου του 20^{ου} αιώνα στο πλαίσιο της αναζήτησης ενός εκπαιδευτικού συστήματος ικανού να διασφαλίσει το υψηλότερο δυνατό επίπεδο επαγγελματισμού στους νέους νομικούς Διασφαλίζοντας την θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση και το ήθος της προσφοράς ενός οιονεί δημοσίου λειτουργήματος το δικηγορικό επάγγελμα διατήρησε κλειστή αγορά την αγορά των νομικών υπηρεσιών για πολλές δεκαετίες⁴. Η σημερινή εκδοχή των νομικών κλινικών άρχισε να διαμορφώνεται κατά τη δεκαετία '60 όταν δημιουργήθηκε ο θεσμός της νομικής βοήθειας.

2. Barry, M./ Camp, A./ Johnson, A./ Klein, C./Martin, L., Teaching Social Justice Lawyering: Systematically Including Community Legal Education in Law School Clinics, *Clinical Law Review*, 2011-2012, 18, p. 441.

3. Olàsolo, H., Legal clinics in continental western Europe: The approach of the Utrecht legal clinic on conflict, human Rights, and international justice, *Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law)* Vol. 104 (March 24-27, 2010), pp. 98-101.

4. Abel, R The transformation of the American Legal Profession, *Law and Society Review*, 1986, 20,7, p.18 και Πεθυμιωτάκη, Ε., *De la déontologie médicale à la bioéthique. Etude de sociologie juridique*, Διδακτορική διατριβή, Atelier National de Reproduction des Thèses, Lille, 2001, σ. 54 επ.

Στη δεδομένη πολιτική συγκυρία η κοινωνική δικαιοσύνη και το δικαίωμα των ασθενέστερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων του πληθυσμού να προσφύγουν στη δικαιοσύνη και να ενεργοποιήσουν το νομικό σύστημα για να προασπίσουν τα συμφέροντα τους θεωρήθηκαν ως βασική προϋπόθεση για τον εκδημοκρατισμό των μεταπολεμικών κοινωνιών⁵. Μεταφέροντας τους φοιτητές από τις πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες στους πραγματικούς «πάσχοντες» που χρήζουν νομικής «θεραπείας», προκάλεσαν τριγμούς στην νομική εκπαίδευση. Μετά την εισαγωγή της περιπτωσιολογικής μεθόδου (case method) που εισήγαγε ο κοσμήτορας του Πανεπιστημίου του Harvard Ch. C. Langdell στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι φοιτητές κλήθηκαν να συνδυάσουν τον δεσμευτικό ρόλο των δικαστικών αποφάσεων στην αγγλοσαξωνική νομική παράδοση με τον πραγματισμό⁶. Στη συνέχεια, η νομική κλινική επεκτάθηκε σε πολλές χώρες αρχικά της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης και μετά το '90 της ανατολικής. Εκεί κλόνισε συθέμελα την ηπειρωτική αντίληψη για την νομική εκπαίδευση που προφανώς αντανάκλα τη διαφορετική ιστορική διαμόρφωση των εθνικών δικαιοσύνης παραδόσεων⁷. Σήμερα υπό το καθεστώς προχωρημένης ενοποίησης των ευρωπαϊκών δικαίων και συγκερασμού νομικών παραδόσεων, οι μέθοδοι νομικής εκπαίδευσης τείνουν επίσης να συγχωνευτούν⁸. Το 2012 ιδρύθηκε το Eu-

5. Mossman, M./Lichtman, E., Towards equality through legal aid in Canada, *Journal of Canadian Studies*, 1986, 21 (2), p. 96-110 και Giddins, J./Burridge, R./Gavigan, Sh./Klein, C., The first wave of modern clinical education, in F. Bloch (ed), *The global clinical movement: Educating lawyers for social justice*, Oxford, Oxford University Press, 2011, σ. 3-22.

6. Καπαρτζιάνη, Χ., «Καινοτομία στην διδασκαλία της Νομικής Επιστήμης: μια πιλοτική μελέτη για την χρήση της αφήγησης σε ένα πρόγραμμα «legal clinic», 5^ο Πανελλήνιο Συνέδριο e-themis «Δίκαιο και καινοτομία», Αράχωβα 7-8 Φεβρουαρίου 2014.

⁷ Έτσι η κωδικοποίηση σφράγισε την νομική επιστήμη στην Γαλλία και αντίστοιχα η έλλειψη της οδήγησε την γερμανική επιστήμη στο απόγειο της θεωρητικής συστηματοποίησης, Παπαχρίστου, Θ., *Κοινωνιολογία του δικαίου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1999, σ. 70 επ.

8. Khadar, L. Why the EU should take note of Europe's newest legal clinic, ENCLE, October 2014, <<http://encle.org/news-and-events/news/25-why-the-eu-should-take-note-of-europe-s-newest-legal-clinics>>

ρωπαϊκό Δίκτυο για την νομική κλινική εκπαίδευση (European Network of Clinical Legal Education), όπου συμμετείχαν ευρωπαϊκά πανεπιστήμια στα οποία λειτουργούν νομικές κλινικές αλλά και δικηγόροι που συμμετέχουν σε αυτές⁹. Σήμερα ο θεσμός της νομικής κλινικής, έχει αναγνωριστεί ως αναπόσπαστο τμήμα της θεωρητικής εκπαίδευσης των φοιτητών των νομικών σχολών. Πλέον λειτουργεί σε πολλές χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής εστιάζοντας στην ενδυνάμωση των ανθρώπινων δικαιωμάτων και στην προστασία των φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό. Μετά από την κρίση του Κράτους Πρόνοιας η παροχή νομικής βοήθειας συρρικνώθηκε και την χρηματοδότηση τους ανέλαβαν μη κυβερνητικές οργανώσεις και ο θεσμός της νομικής κλινικής έχει παγκοσμιοποιηθεί.

2. Τα εκπαιδευτικά πλεονεκτήματα της νομικής κλινικής

Το πρώτο εκπαιδευτικό πλεονέκτημα της νομικής κλινικής είναι η ευκαιρία που δίνει στους φοιτητές να μεταβούν από το «δίκαιο στα βιβλία» (“law in books”) στο «δίκαιο σε δράση» (“law in action”) σύμφωνα με την περίφημη διάκριση του Roscoe Pound¹⁰. Πρόκειται για την θεωρητική αφετηρία του νομικού ρεαλισμού, δηλαδή της αντίληψης ότι το κρίσιμο δεν είναι τι εξαγγέλλει ρητά το δίκαιο, αλλά το πως αυτό εντέλει επηρεάζει τη ζωή των ανθρώπων. Υπό την ιδιαίτερη οπτική της κοινωνιολογίας του δικαίου, η ισχύουσα νομοθεσία δεν είναι παρά η μια όψη της πραγματικότητας. Η άλλη όψη είναι το πώς εφαρμόζεται, στο εάν και με ποιο τρόπο τα κρατικά όργανα και οι λοιποί εμπλεκόμενοι φορείς δράσης το «ζωντανεύουν» στην πράξη. Η θεωρητική αυτή παραδοχή γίνεται «κατόπιν εορτής» βιωματικά αντιληπτή από τους νεοεισερχόμενους στο δικηγορικό επάγγελμα κατά τη διάρκεια της πρακτικής τους

9. www.encl.org

10. Pound, R., Law in books and Law in Action, *American Law Review*, 1910, 44, p. 12 και Κουράκη Ν., Η νέα ελληνική νομοθεσία για τους παραβατικούς ανηλίκους (ν. 3189/2003) – Από τη θεσμοθέτηση (law in books) στην εφαρμογή (law in action), Ποιν/Λογ 1/2004, σ. 1-6.

άσκησης. Αντιλαμβάνονται εκ των υστέρων ότι το δίκαιο είναι κάτι περισσότερο από έννοιες, αρχές και διατάξεις, ακριβώς επειδή παράγεται και εφαρμόζεται μέσα στις κοινωνικές σχέσεις. Δεδομένου ότι η αφηγηματική προφορικότητα και η βιωματική μάθηση παραμένουν εκτός της εκπαίδευσης που έλαβαν, δυσκολεύονται να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις των πελατών τους, που αναζητούν εναγώνια μια λύση στα νομικά τους προβλήματα¹¹.

Το δεύτερο εκπαιδευτικό πλεονέκτημα της νομικής κλινικής είναι πως ευαισθητοποιεί τους φοιτητές αναφορικά με τα κοινωνικά προβλήματα, προσανατολίζοντας την εκπαίδευση τους στην απονομή της δικαιοσύνης. Δεν πρόκειται εδώ για την ιδεατή περί δικαιοσύνης αντίληψη και τις πολλαπλές εκδοχές που αυτή έχει λάβει στην εποχή της νεωτερικότητας, αλλά για ένα συστατικό στοιχείο του νεωτερικού δικαίου. Το ότι δηλαδή τον 21^ο αιώνα, παρά τον μετασχηματισμό του κράτους, του κορυφαίου αυτού πολιτικού θεσμού όπου συναρτήθηκε το δίκαιο, αυτό εξακολουθεί να θεμελιώνεται στις αρχές του κράτους δικαίου και της κοινωνικής αλληλεγγύης¹². Η ενεργή συμμετοχή των φοιτητών στο δυσχερές και διαρκές εγχείρημα να εμπεδωθεί το δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη ιδίως των ασθενέστερων, μειονεκτούντων και υφιστάμενων δυσμενή μεταχείριση κοινωνικών ομάδων είναι κεφαλαιώδους σημασίας για την εκπαίδευση τους διότι καλλιεργεί μια υψηλού επιπέδου επαγγελματική δεοντολογία. Ανεξάρτητα από το εάν στην επαγγελματική τους ζωή θα έχουν το προνόμιο να εισχωρήσουν στο προνομιούχο τμήμα της αγοράς εργασίας προσφέροντας υψηλά αμειβόμενες νομικές υπηρεσίες, οι φοιτητές αποκτούν το βίωμα του δικαίου που, ναι μεν δεν μπορεί να ανατρέψει σχέσεις εξουσίας, αλλά μπορεί να τις διαμεσολαβήσει¹³. Συχνά δε εκπαιδεύονται στο «δίκαιο του δρόμου» (“street law”), δηλαδή συμβουλεύουν ομάδες ιδιαίτερα εκτεθειμένες σε κάποιο κίνδυνο σε χώρους όπου αυτές κινούνται (π.χ.

11. Καπαρτζιάνη όπ.π.

12. Habermas, J., *Ο μεταεθνικός αστέρας*, Αθήνα, Πόλις, 2007².

13. «Το δίκαιο ...δεν αίρει αλλά μόνο διευθετεί τις υπάρχουσες κοινωνικές διαφορές και αντιθέσεις» Μάνεσης, Αρ., *Συνταγματικό δίκαιο*, Εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 97.

ανήλικοι που επαιτούν ή τοξικομανείς έφηβοι).

Το τρίτο εκπαιδευτικό πλεονέκτημα της νομικής κλινικής αφορά στο κύρος της νομικής επιστημονικής κοινότητας (συμπεριλαμβανομένων των φοιτητών) στο πεδίο των ανθρωπιστικών και κοινωνικών σπουδών, ιδίως δε το πρόβλημα ότι η αγοραία λογική τείνει να «τίξει» τον πυρήνα της δικής τους επιστημονικής λογικής¹⁴. Ως αντιστάθμισμα στο άνοιγμα της πανεπιστημιακής νομικής εκπαίδευσης στην αγορά, προτείνεται η σύνδεση με τους φορείς των κρατικών πολιτικών και της κοινωνίας των πολιτών. Μέσα από τη συμμετοχή τους στις νομικές κλινικές οι φοιτητές, αλλά και οι καθηγητές, διασυνδέονται με τις διοικητικές υπηρεσίες, τους κρατικούς λειτουργούς, τους φορείς της τοπικής αυτοδιοίκησης και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις. Χάρη στην εμπλοκή τους στη συντονισμένη προσπάθεια των φορέων να επιλύσουν σύνθετα και πολύπλοκα προβλήματα κυρίως μέσω των νομικών κανόνων, οργάνων και διαδικασιών, οι φοιτητές αποκτούν θεωρητική ευλυγισία και πρακτική επιδεξιότητα. Μετακινούνται από την παθητική πρόσληψη της γνώσης προς την ενεργητική συμμετοχή και την πολύωρη προετοιμασία στην απόκτηση της, πράγμα που απαιτεί επίμονη και έντονη προσπάθεια για την επίτευξη συγκεκριμένου αποτελέσματος. Με αυτόν τον τρόπο αναγνωρίζουν και αναπαράγουν οι ίδιοι τόσο το οργανωτικό πλεονέκτημα του δικαίου ως ρυθμιστικού συστήματος όσο και τη συμβολική δύναμη του δικαίου να αναπαριστά την κοινωνική πραγματικότητα συγκροτώντας με τις εννοιολογικές κατηγορίες και τις ιεραρχήσεις του¹⁵.

14. Nussbaum, M., *Όχι για το κέρδος*, Αθήνα, Κριτική, 2013.

15. Bourdieu, P., *La force du droit. Éléments pour une sociologie du champ juridique*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, 1986, Vol 64, Numéro 1, pp. 3-19.

3 .Η πρώτη νομική κλινική για τα δικαιώματα των ανηλίκων στην Ελλάδα: Η λειτουργία και η αποτίμησή της

3.1 Το ευρωπαϊκό, εκπαιδευτικό πρόγραμμα “Child Law: Action for an Innovative Methodology (C.L.A.I.M.)”

Η Νομική Σχολή του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών οργάνωσε και λειτούργησε την πρώτη νομική κλινική στην Ελλάδα ως επικουρικός συνεργάτης (associate partner) του ευρωπαϊκού προγράμματος «CLAIM» με βασικό συνεργάτη (partner) τον διεθνή οργανισμό E.P.L.O. (European Public Law Organization) από το Φεβρουάριο 2012 μέχρι τον Οκτώβριο 2014 υπό την επιστημονική εποπτεία της γράφουσας. Ο κύριος σκοπός του προγράμματος υπήρξε η ενεργοποίηση του δικαίου των ανηλίκων και, ειδικότερα, των δικαιωμάτων του παιδιού στην Ελλάδα, την Ιταλία (με partner τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Ρώμη III) και την Ισπανία (με partner τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Μαδρίτης) και τη διευκόλυνση της πρόσβασης τους στο θεσμό της δικαιοσύνης (Guidelines of the Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice¹⁶, 31/5/11). Αφενός περιελάμβανε τη διοργάνωση ενός γραφείου δωρεάν παροχής νομικών συμβουλών σε παιδιά και εφήβους. Οι νομικές συμβουλές προσφέρθηκαν από δύο εξειδικευμένους δικηγόρους στα νομικά προβλήματα των ανηλίκων στην Ελλάδα από κοινού με εθελοντές φοιτητές. Αφετέρου περιελάμβανε την οργάνωση ενός θεωρητικού σεμιναρίου όπου πλαισιώθηκαν θεωρητικά τα περιστατικά που προέκυψαν. Περαιτέρω αναπτύχθηκαν τα θέματα σχετικά με τα δικαιώματα των παιδιών και τα ζητήματα του δικαίου των ανηλίκων από καθηγητές της Νομικής Σχολής διαφόρων κλάδων του δικαίου, εξειδικευμένους επαγγελματίες που στελεχώνουν αρμόδιους φορείς που εμπλέκονται στις σχετικές με τα παιδιά κρατικές πολιτικές καθώς και επιστήμονες που μελετούν την παιδική ηλικία (από νομική, ψυχολογική και κοινωνιολογική σκοπιά).

Το πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στόχευε στην προώθηση μιας νέας διδακτικής μεθόδου στη νομική επιστήμη που βασίζεται στην εμπειρική μάθηση (“learning by doing”). Αποσκοπούσε στο να

16. www.coe.int/childjustice

καλλιεργήσει με διαδραστικό τρόπο όχι μόνο τη θεωρητική γνώση, αλλά και την ικανότητα επίλυσης προβλημάτων από τους ίδιους τους φοιτητές. Μια ικανότητα που συμπεριλαμβάνει την ηθική (δεοντολογική) αξιολόγηση των προβλημάτων και την αντίληψη των κοινωνικών σχέσεων όπου εμπλέκονται οι δεδομένοι κανόνες για τα δικαιώματα των ανηλίκων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το σχέδιο του προγράμματος¹⁷, στόχευε να καταστήσει τη δικαιοσύνη φιλική προς τα παιδιά και να μειώσει τα εμπόδια της πρόσβασης τους σε αυτήν. Ιδίως δε επειδή η δικαστική προστασία των ανηλίκων εξαρτάται από την βούληση και την ικανότητα των γονέων ή των επιτρόπων τους να την διεκδικήσουν. Επιπλέον στόχευε να βελτιώσει το επίπεδο της παρεχόμενης εκπαίδευσης στους φοιτητές και να αφυπνίσει τη νομική συνείδηση όλων των νομικών επαγγελματιών (καθηγητών Νομικής, δικηγόρων και δικαστών) για τα δικαιώματα των παιδιών. Τέλος, στόχευε στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και την ενίσχυση του δημοσίου διαλόγου για αυτά τα ζητήματα. Το γεγονός ότι οι τρεις εμπλεκόμενες χώρες ανήκουν στη Νότια Ευρώπη, που βιώνει έντονα τις συνέπειες της τρέχουσας κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, έπαιξε προφανώς σημαντικό ρόλο στην επιλογή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής να στηρίξει την προσπάθεια προστασίας των παιδιών, μιας ηλικιακής ομάδας που αποδείχτηκε ιδιαίτερα εκτεθειμένη στον κίνδυνο της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και στην Ελλάδα¹⁸.

3.2 Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα της νομικής κλινικής για το δίκαιο των ανηλίκων ως πρόκληση υπό την θεωρητική οπτική της Κοινωνιολογίας του δικαίου

Εξαρχής ο συντονισμός του προγράμματος αντιμετωπίστηκε ως μια εξαιρετική πρόκληση για την Κοινωνιολογία του δικαίου επειδή αφενός θα έδινε την ευκαιρία να εξεταστεί το πώς λειτουργεί η διεπιστημονικό-

17. Project " Claim", Description and Implementation, 1.3 Project Objectives.

18. Νέα Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός, Πολιτικές καταπολέμησης και πολιτικές ενός ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος, Έκθεση Ε.Κ.Κ.Ε. για τη φτώχεια προς την Διαρκή Επιτροπή Κοινωνικών Υποθέσεων της Βουλής, 15/2/2012, http://www.ekke.gr/images/PDF/Vouli_Nea_Ftoxeia.pdf

τητα στο πεδίο ενός δικαίου όπου συνδυάζονται περισσότεροι κλάδοι δικαίου. Αφετέρου να διερευνηθεί εάν και με ποιο τρόπο αναπτύσσεται διάδραση των νομικών κανόνων και θεσμών με τις κοινωνικές ομάδες και τους ατομικούς φορείς κοινωνικής δράσης που εμπλέκονται στην εφαρμογή τους.

Όσον αφορά πρώτον την εμπειρία της διεπιστημονικότητας και της διατομεακότητας το δίκαιο των ανηλίκων αποτελεί ένα πεδίο δικαίου όπου μπορεί να επαληθευτεί αλλά και να οριοθετηθεί μια ευρύτερη υπόθεση της Κοινωνιολογίας του δικαίου σχετικά με το δίκαιο του 21^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με το μεταμοντέρνο επιστημολογικό παράδειγμα το δίκαιο αναπαρίσταται καλύτερα μέσω της μεταφοράς του δικτύου παρά της πυραμίδας¹⁹. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του μετανεωτερικού δικαίου είναι η ρευστοποίηση των ορίων μεταξύ των κλάδων του δικαίου αλλά και των επιστημονικών ειδικοτήτων του. Για αυτό η παραγωγή και η συστηματοποίηση της γνώσης για το δίκαιο χαρακτηρίζεται από διεπιστημονικότητα και διατομεακότητα. Η ανθρωπολογία, η κοινωνική θεωρία και η ψυχολογία έρχονται να συνδράμουν τη νομική επιστήμη προκειμένου αυτή να ερμηνεύσει αναστοχαστικά τους κανόνες και τους θεσμούς του. Το αποτέλεσμα είναι η δημιουργία νέων γνωστικών αντικειμένων που προκύπτουν από την συνάρθρωση γνώσεων μέσω διαδοχικών προσεγγίσεων, τον επιστημονικό διάλογο που υπερβαίνοντας την δυσκολία επικοινωνίας μεταξύ των διαφορετικών επιστημονικών λογικών, καταλήγει σε αμοιβαίες αναδιοργανώσεις του υπό μελέτη αντικειμένου²⁰. Με αυτήν την έννοια το δίκαιο των ανηλίκων αποτελεί έναν πρωτοποριακό κλάδο που χάρη στον συνεχή διάλογο του με την εγκληματολογία έχει επανα-ορίσει το αντικείμενο του. Πλέον δεν πρόκειται για το δίκαιο της εγκληματικότητας των ανηλίκων αλλά της παραβατικότητας τους. Η αλλαγή δεν είναι μόνον ορολογική αλλά σηματοδοτεί την διεύρυνση του αντικειμένου, την αλλαγή στην μεθοδολογία ερμηνείας του και τον προσανατολισμό του σε ένα διαφορετικό μο-

19. Ost, F./ Kerchove van de, M., *De la pyramide au réseau? Pour une théorie dialectique du droit*, Bruxelles, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 2002, σ. 466 επ.

20. *ibid* σ. 468.

ντέλο δικαιοσύνης. Το μοντέλο της αποκαταστατικής δικαιοσύνης έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης και από την κοινωνιολογία της δικαιοσύνης²¹.

Δεύτερον όσον αφορά τη σχέση μεταξύ των φορέων πολιτικής εξουσίας και των πολιτών προκύπτουν ερωτήματα και υπό την οπτική μιας πολιτικής κοινωνιολογίας του δικαίου. Η παραγωγή και η εφαρμογή του δικαίου καθίσταται πεδίο κοινωνικών συγκρούσεων και συμμαχιών μεταξύ των κοινωνικών ομάδων και των κρατικών φορέων εντός του ευρύτερου ιστορικά εξελισσόμενου πολιτικού πλαισίου. Με την έννοια αυτή το δίκαιο παράγεται και εφαρμόζεται μέσα από τη διάδραση μιας άνωθεν και μιας κάτωθεν δυναμικής. Εν προκειμένω σε πολλές αγγλοσαξονικές χώρες ο θεσμός της νομικής κλινικής κατέστη μέλο της έριδος μεταξύ ομάδων πολιτών που διεκδικούσαν από το κράτος Πρόνοιας να τους διασφαλίσει την πρόσβαση στη δικαιοσύνη²². Μέσα από αυτούς τους αγώνες διαμορφώθηκαν ευκαιρίες πολιτικής παρέμβασης στους κανόνες και τους θεσμούς του δικαίου. Από την έκβαση τους εξαρτάται η ενδυνάμωση ή η αποδυνάμωση της διαπραγματευτικής ισχύος των ομάδων αυτών. Έτσι οι νομικές κλινικές άλλοτε ενδυναμώνουν την αυτονομία τους και άλλοτε δαιωνίζουν την εξάρτησή τους.

Σύμφωνα με μια πρόσφατη μελέτη κοινωνικής ιστορίας η λεπτή αυτή ισορροπία χαρακτήρισε και την οργάνωση των θεσμών επιτήρησης και δικαιοσύνης ανηλίκων και στην Ελλάδα²³. Οι θεσμοί ενεπλάκησαν στο κεντρικό πολιτικό διακύβευμα της μεταπολεμικής Ελλάδας, όταν το αυταρχικό, μετεμφυλιακό κράτος έθετε υπό επιτήρηση τους νέους θεωρώντας ότι βρίσκονταν συνεχώς σε κίνδυνο να «παραστρατήσουν» με σκοπό τη διατήρηση της κοινωνικής ειρήνης και την αναπαραγωγή των κυρίαρχων έμφυλων προτύπων στις οικογενειακές σχέσεις που

21. Delpuech, Th./Dumoulin, L./ Galember de C., *Sociologie du droit et de la justice*, Paris, Armand Coland, 2014, σ. 176επ.

22. Αυτό συνέβη π.χ. στον Καναδά με τις κοινοτικές νομικές κλινικές Chouinard V., *State formation and the politics of place: the case of community legal aid clinics*, *Political Geography Quarterly*, Volume 9, Issue 1, January 1990, Pages 23-38.

23. Αβδελά, Εφ., «*Νέοι εν κινδύνω*»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, Αθήνα, Πόλις, 2013.

προερχόμενες από τις αγροτικές κοινωνίες, συμπίεζονταν στην πορεία της αστικοποίησης²⁴. Για αυτό η δικαιοσύνη των ανηλίκων ανέπτυξε μια διπλή λειτουργία, τόσο προνοιακή/ανθρωπιστική όσο και κατασταλτική/επιτηρητική, μεταξύ κοινωνικής ενίσχυσης και κοινωνικού ελέγχου. Το ελληνικό κράτος και οι θεσμοί του ανέλαβαν έναν προνοιακό, ρόλο ηθικής διακυβέρνησης²⁵. Ωστόσο και υπό αυτήν την Φουκωϊκής έμπνευσης οπτική της κυβερνητικότητας ήταν αναμενόμενο ότι τα κοινωνικά υποκείμενα αντέδρασαν όντας φορείς εμπρόθετης δράσης. Οι νέοι διαπραγματεύτηκαν τις δυνατότητες τους διαντιδρώντας με τους γονείς και τους επιμελητές τους κατά την εφαρμογή του νομικού πλαισίου από τους φορείς διοικητικής και δικαστικής εξουσίας²⁶.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις εξηγούν ίσως και το γιατί μετά την Μεταπολίτευση, οι κοινωνικά λιγότερο ισχυρές ομάδες δεν διεκδίκησαν επαρκώς από το Προνοιακό κράτος στην ελληνική του εκδοχή, την αναδιανομή νομικής ισχύος με σκοπό την εμπέδωση της δημοκρατίας μέσω της πρόσβασης των αδικημένων στην κρατική δικαιοσύνη. Μέσα από αλληπάλληλες απόπειρες κατά την περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης η δικαιοσύνη των ανηλίκων εκσυγχρονίζεται προοδευτικά και υιοθετεί τη νέα αντίληψη για την αποκαταστατικό σκοπό της λειτουργίας της. Σήμερα όμως μετά την κρίση ανακύπτει το θέμα της ηθικής διακυβέρνησης μεγάλων κατηγοριών πληθυσμού με όρους κατασταλτικού κοινωνικού ελέγχου ιδίως εντός του αστικού χώρου που δέχεται τη μεγαλύτερη πίεση εξαιτίας της κρίσης. Τα δεδομένα αλλάζουν και όσον αφορά τη νεανική παραβατικότητα²⁷. Το εξουθενωμένο οικονομικά Κράτος μοιράζεται το ρόλο της ηθικής διακυβέρνησης με φορείς της αγοράς και της κοινωνίας των πολιτών υπό την εποπτεία της Ε.Ε. Εύ-

24. *ibid* σ. 37.

25. Hunt, A., *Governing Morals: A Social History of Moral Regulation*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

26. Το κράτος πλάθεται μέσα από την συνάντηση πολλών εξουσιών, συγκροτείται πολιτισμικά από τις καθημερινές παραστάσεις και πρακτικές, Αβδελά όπ.π. σ. 36 που παραπέμπει σε Aradhana Shama/ Akhil Gupta (dir) *Anthropology of the state. A Reader*, Blackwell, Oxford, 2006.

27. Χαϊρπάλογλου, Αθ., *Έφηβοι σε ρήξη με το νόμο. Μια εθνογραφική μελέτη της «παραβατικότητας» και της ριψοκίνδυνης δράσης*, Αθήνα, Νήσος, 2010.

λογα η οργάνωση μιας νομικής κλινικής στο πλαίσιο της Νομικής Σχολής των Αθηνών στο σημερινό, πολύπλοκο κοινωνικό και νομικό πλαίσιο θέτει το παλιό ερώτημα με νέους όρους. Κατά πόσο είναι εφικτή η ουσιαστική ενίσχυση ανηλίκων των οποίων η τάξη, το φύλο και η εθνοτική καταγωγή δεν ευνοούν την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την απόλαυση του αγαθού της παιδικότητας μέχρι να ωριμάσουν; Πως αντιδρούν οι ίδιοι οι ανήλικοι μπροστά στην ευκαιρία να διεκδικήσουν δικαιώματα που για τα περισσότερα παιδιά της ηλικίας τους θεωρούνται αυτονόητα;

3.3 Το θεωρητικό σεμινάριο: από το διατομεακό δίκαιο του παιδιού στο διεπιστημονικό, ποινικό δίκαιο των ανηλίκων

Η οργάνωση του θεωρητικού σεμιναρίου ήταν πρώτον μια θεωρητική πρόκληση λόγω του δικαίου που το πρόγραμμα αφορούσε και δεύτερον μια μεθοδολογική λόγω της πρωτότυπης κατεύθυνσης της διδασκαλίας από την πράξη στην θεωρία.

Όσον αφορά πρώτον το αντικείμενο του δικαίου των ανηλίκων ο καθορισμός του αποτελεί προκριματικό ζήτημα και μεταξύ των ειδικών. Σύμφωνα με μια άποψη²⁸ το δίκαιο των ανηλίκων οριζόμενο υπό ευρεία έννοια περιλαμβάνει κανόνες ιδιωτικού και δημοσίου δικαίου που προέρχονται από πολλούς κλάδους δικαίου. Με αυτή την έννοια σήμερα γίνεται πλέον λόγος για ένα δίκαιο του παιδιού, ένα διατομεακό δίκαιο υπό συνεχή διαμόρφωση που αποβλέπει στην νομική προστασία του παιδιού²⁹ και απορρέει από κείμενα διαβαθμιζόμενης ισχύος όπως Διεθνείς Συμβάσεις και Συστάσεις διεθνών και ευρωπαϊκών θεσμών. Σύμφωνα με μια άλλη άποψη³⁰ ναί μεν εμπεριέχει στοιχεία από άλλους κλάδους δικαίου, αλλά αποτελεί κυρίως μέρος του ποινικού δικαίου και

28. Σπινέλλη, Κ., *Ελληνικό δίκαιο ανηλίκων δραστών και θυμάτων*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1992, σ. 19 επ. και Πιτσελά Α., *Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2008, σ. 16.

29. Κουτσούκου, Ηλ., *Η νομική προστασία του παιδιού στην Ελλάδα. Ποινικές και Συνταγματικές διαστάσεις*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 5 επ.

30. Κουράκης Ν., *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2012, σ. 3 επ.

άρα μπορεί να θεωρηθεί ως αυτοτελής κλάδος του, εμπλουτισμένος με στοιχεία εγκληματολογίας³¹. Μάλιστα δε ίσως να αποτελεί και τον κλάδο του ποινικού που νομιμοποίησε κατεξοχήν την αναγκαιότητα της εγκληματολογίας ως θεωρητικής και ερευνητικής αναζήτησης δεδομένης της σχετικά καθυστερημένης ανάπτυξης της στην Ελλάδα³². Το βέβαιο είναι ότι χαρακτηρίζεται από μια σειρά ιδιαιτερότητες μεταξύ των οποίων ότι ασχολείται με ιδιαίτερα πρόσωπα (τους ανήλικους), θεσπίζει ιδιαίτερα αδικήματα (που δεν προβλέπονται για ενήλικους), προβλέπει ιδιαίτερα είδη κύρωσης (αναμορφωτικά μέτρα, συνδιαλλαγή και σωφρονισμό) και εναποθέτει την τήρηση τους σε εξειδικευμένο όργανο (την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων) ή την έκτιση της ποινής σε ειδικά καταστήματα (τα καταστήματα κράτησης ανηλίκων)³³. Με βάση τα παραπάνω το σεμινάριο ξεκίνησε με κάποια μαθήματα για τα διεθνή κείμενα για τα δικαιώματα του παιδιού, περιέλαβε κάποια μαθήματα σχετικά με θέματα ιδιωτικού δικαίου και κάποια δημοσίου ιδίως εκείνα που προέκυπταν συστηματικά στο πλαίσιο των υποθέσεων της νομικής κλινικής. Επειδή όμως φάνηκε σχεδόν από την αρχή του προγράμματος ότι στην πλειοψηφία των περιπτώσεων ετίθεντο και ποινικά ζητήματα δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων και στους ιδιαίτερους θεσμούς και τη λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης για τους ανηλικούς.

Δεύτερον όσον αφορά τη μέθοδο οργάνωσης της διδασκαλίας τα ζητήματα που παρουσιάστηκαν στο σεμινάριο του προγράμματος αναδύθηκαν μέσα από τις υποθέσεις που σωρεύονταν προοδευτικά. Φάνηκε σταδιακά ότι κάποιες κατηγορίες ανηλίκων αντιμετώπιζαν ορισμένου τύπου νομικά προβλήματα. Στη συνέχεια φάνηκαν ότι κάποια προβλήματα συνδέονται με κάποια άλλα και ότι προέκυπτε ανάγκη θεωρητικής εμβάθυνσης σε μια σειρά περαιτέρω ζητημάτων. Εντέλει οι

31. Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Διεπιστημονικότητα, διεταιρικήτητα και κοινωνική ένταξη του νεαρού παραβάτη*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2011.

32. Ζαραφωνίτου, Χρ., Τάσεις και εξελίξεις στη διδασκαλία, την έρευνα και την επαγγελματική άσκηση της Εγκληματολογίας στην Ελλάδα, *ΠοινΔικ & Εγκληματολογία* 2/2009, σ. 74-81.

33. Κουράκης όπ. π. σ. 4 επ.

υποθέσεις εντάχτηκαν σε έξι θεματικές ενότητες που διδάσκονταν εκ περιτροπής και τροφοδοτούνταν συνεχώς με νέα περιστατικά. Οι ενότητες ήταν οι εξής: Α. τα βασικά, νομικά κείμενα, Β. τα ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς και διοικητικού δικαίου για τους αλλοδαπούς ανηλίκους, Γ. τα ζητήματα οικογενειακού δικαίου, Δ. οι προσβολές κοινωνικών δικαιωμάτων Ε. οι προσβολές ατομικών δικαιωμάτων και ΣΤ. τα ζητήματα ποινικού δικαίου. Η κάθε ενότητα περιέλαβε τα εξής ειδικότερα θέματα:

Α. ΒΑΣΙΚΑ ΝΟΜΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

α. Διεθνές και Ευρωπαϊκό νομικό πλαίσιο για τα δικαιώματα του παιδιού

β. Ο εποπτικός ρόλος της UNICEF στην Ελλάδα: παρουσίαση της διετούς έκθεσης της UNICEF (2013)

γ. Η εφαρμογή της Διεθνούς Σύμβασης στην Ελλάδα και η καταγραφή των παραβιάσεων των δικαιωμάτων των παιδιών στην Ελλάδα: οι εκθέσεις της Επιτροπής ΟΗΕ και του Συνηγόρου του Παιδιού

δ. Η Πρόταση για εθνικό σχέδιο δράσης του Συνηγόρου του Παιδιού (Ιούλιος 2013)

ε. Κεντρικές και τοπικές διοικητικές αρχές αρμόδιες για την εποπτεία και τις κοινωνικές για τους ανήλικους

Β. ΑΝΗΛΙΚΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

α. Ασυνόδευτοι ανήλικοι μετανάστες: το νομικό πλαίσιο και η εφαρμογή του

β. Ανήλικοι πρόσφυγες: το δικαίωμα παροχής ασύλου και η παροχή κοινωνικής μέριμνας (Το παράδειγμα των δομών του Δήμου Αθηναίων)

γ. Τα προβλήματα των ανήλικων που γεννήθηκαν στην Ελλάδα από μετανάστες αλλοδαπούς γονείς

δ. Roma MATRIX: Πολεμώντας ενάντια στο ρατσισμό μέσω της κοινωνικής ένταξης

Γ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

α. Το δικαίωμα στο όνομα: ο ρόλος της ληξιαρχικής πράξης

β. Τα δικαιώματα των εγκαταλελειμμένων παιδιών από τους γονείς τους: η κοινωνική και νομική εμπειρία του ιδρύματος «ΜΗΤΕΡΑ»

γ. Το συμφέρον του τέκνου και οι οικογενειακές συγκρούσεις: ο δι-

καστής και οι κοινωνικές υπηρεσίες

δ. Το δικαίωμα ακρόασης του ανηλίκου από τον δικαστή σε ζητήματα που αφορούν την επιμέλεια του

ε. Τα παιδιά μεικτών γάμων και τα ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που αφορούν στην επιμέλεια τους

Δ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

α. Τα προβλήματα εφαρμογής των άρθρων 2, 3 και 12 για τα κοινωνικά δικαιώματα των παιδιών στην Ελλάδα και η επιδείνωση τους μετά την οικονομική κρίση

β. Ο ρόλος των κοινωνικών λειτουργού στη διεκδίκηση των κοινωνικών δικαιωμάτων των παιδιών

γ. Ανήλικοι σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Αθήνα μετά την κρίση: νέοι θεσμοί κοινωνικής αλληλεγγύης του Δήμου Αθηναίων

δ. Η επιδοματική προστασία των παιδιών πολύτεκνων οικογενειών

Ε. ΑΤΟΜΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

α. Το δικαίωμα των παιδιών στο παιχνίδι ως έκφραση του δικαιώματος της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας τους

β. Ο σχολικός εκφοβισμός: το νομικό πλαίσιο, οι πολιτικές των κρατικών φορέων και τα δίκτυα για την καταπολέμηση του

γ. Η προστασία των ανηλίκων στο διαδίκτυο

δ. Ανήλικοι υπό βιντεο-επιτήρηση με αφορμή τις γνωμοδοτήσεις της Αρχής Προστασίας Προσωπικών δεδομένων

ε. Το δικαίωμα συναίνεσης των ασθενών ανηλίκων στη θεραπεία τους

ΣΤ. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

α. Ο λόγος των ανήλικων παραβατών (Εθνογραφική μελέτη ανάλυσης λόγου ανηλίκων σε ελληνικά κέντρα κράτησης)

β. Σε ποιο βαθμό γίνονται σεβαστά τα δικαιώματα των ανηλίκων κατά την προανάκριση και την προσωρινή κράτηση τους; Αφηγήσεις παιδιών που ενηλικιώθηκαν και του δικηγόρου υπεράσπισης τους

γ. Τα αναμορφωτικά μέτρα για τους ανήλικους δράστες και η συνδιαλλαγή ανάμεσα στο δράστη και το θύμα

δ. Η προστασία των παιδιών από την ενδοοικογενειακή βία και ο

ρόλος των Εισαγγελέων Ανηλίκων: η εισαγγελική παραγγελία απομάκρυνσης του δράστη από το οικογενειακό περιβάλλον

ε. Η Επαιτεία ανηλίκων : το ποινικό δίκαιο ως μέσο προστασίας;

στ. Παιδιά με γονείς φυλακισμένους: Αθέατα θύματα;

η. Ανήλικοι θύματα σεξουαλικής βίας και εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας

θ. Οι ποινικές διαστάσεις της προστασίας των ανηλίκων στο Διαδίκτυο.

3.4 Οι υποθέσεις που χειρίστηκε το γραφείο παροχής υπηρεσιών νομικής υποστήριξης: ποσοτικά και ποιοτικά χαρακτηριστικά

Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του γραφείου παροχής υπηρεσιών νομικής υποστήριξης από τον Φεβρουάριο 2013 μέχρι τον Οκτώβριο 2014 αντιμετωπίστηκαν 264 υποθέσεις από την ομάδα των δύο δικηγόρων και περίπου 60 εθελοντές προπτυχιακούς φοιτητές. Σε πολλές από τις υποθέσεις εμπλέκονταν περισσότεροι ανήλικοι, οπότε συνολικά αφορούσαν 291 παιδιά. Από το σύνολο των παιδιών το 54% ήταν αγόρια, το 44% κορίτσια, ενώ 2% ήταν ακόμα αγέννητα σχετικά με τα οποία οι εγκυμονούσες μητέρες ζήτησαν συμβουλές για ζητήματα αναγνώρισης της πατρότητας τους. Η υπεροχή των αγοριών προέρχεται από την κατηγορία των αλλοδαπών (κυρίως Αλβανοί, Αφγανοί, Μαροκινοί και από το Μπαγκλαντές), όπου πλειοψηφούν τα αγόρια. Η ηλικία των παιδιών κυμαίνονταν σε 27% (0-5 έτη), 31,6% (6-12 έτη) και 23,9% (13 και άνω). Σε ποσοστό 11,1% η ηλικία των παιδιών ήταν απροσδιόριστη και σε ποσοστό 6,3% επρόκειτο για πολύ νεαρούς ενήλικες που όμως αντιμετώπιζαν νομικά προβλήματα που είχαν εκδηλωθεί κατά τη διάρκεια της ανηλικότητας τους. Οι ανήλικοι που έλαβαν υπηρεσίες νομικής υποστήριξης υπήρξαν Έλληνες υπήκοοι σε ποσοστό 60% και σε ποσοστό 40% ήταν αλλοδαποί αιτούντες άσυλο, οικονομικοί μετανάστες ή παιδιά μεταναστών μακρά διαμενόντων στην Ελλάδα. Οι ανήλικοι αποτάθηκαν αρχικά στη νομική κλινική κατόπιν υπόδειξης από μη κυβερνητικές οργανώσεις και αρμόδιους κρατικούς φορείς (π.χ. την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων του Δικαστηρίου Ανηλί-

κων Αθηνών). Στη συνέχεια οι ανήλικοι που εξυπηρετήθηκαν είτε το διέδωσαν περαιτέρω σε συνομήλικους είτε επέστρεψαν οι ίδιοι για άλλου είδους υποθέσεις τους.

Η μεγάλη πλειονότητα των υποθέσεων συγκεντρώνεται ανάλογα με το είδος του νομικού προβλήματος στις εξής κατηγορίες:

α. *Προβλήματα προσωπικής κατάστασης*, ιδίως έλλειψη δήλωσης της γέννησης στο ληξιαρχείο και αδυναμία ταυτοποίησης λόγω πολλαπλών ονομάτων. Το ζήτημα αφορούσε παιδιά Ρομά. Επίσης απασχόλησαν υποθέσεις «εθιμικού γάμου» κοριτσιών Ρομά σε ηλικία κάτω των 16 ετών που είχαν ήδη γίνει μητέρες,

β. *Ζητήματα οικογενειακού δικαίου*, ιδίως εκούσια αναγνώριση πατρότητας και κακή ή ελλιπή άσκηση γονικής μέριμνας,

γ. *Ζητήματα δικαίου καταστάσεως των αλλοδαπών και διοικητικού δικαίου*, ιδίως ανανέωση άδειας παραμονής, αιτήσεις ασύλου ασυνόδευτων ανηλίκων «χωρίς χαρτιά» και απέλαση,

δ. *Ζητήματα που συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την οικονομική κρίση*, ιδίως αδυναμία διατροφής τέκνων, ανυπέβλητη δυσχέρεια άσκησης κληρονομικού δικαιώματος ή πρόσβασης στο εθνικό σύστημα Υγείας,

ε. *Ζητήματα ποινικού δικαίου* όπου οι ανήλικοι εμπλέκονταν στο σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης είτε ως δράστες (ιδίως για επαιτεία, κλοπή, πλαστογραφία, παραβάσεις του νόμου για ναρκωτικά ή παράνομη είσοδο στη χώρα) είτε ως θύματα (ιδίως ενδοοικογενειακής ή σεξουαλικής βίας). Επίσης προέκυψαν ορισμένες (μικρές σε αριθμό), αλλά ενδεικτικές υποθέσεις ρατσιστικής ή σεξιστικής βίας. Στην κατηγορία αυτή ανέκυψε επιτακτικά η πρόσθετη ανάγκη παροχής υπηρεσιών εκπροσώπησης στο δικαστήριο.

Όσον αφορά ειδικότερα τις ποινικές υποθέσεις, προέκυψε καταρχάς ότι πολλές από τις υποθέσεις για τις οποίες προσήλθαν στο γραφείο οι ανήλικοι ή οι γονείς τους είχαν και ποινικές προεκτάσεις. Έτσι ενώ π.χ. αρχικά ήρθαν για ζητήματα ονοματοδοσίας και προσωπικής κατάστασης, στην πορεία φανερώθηκε ότι το ζήτημα ανέκυπτε στο πλαίσιο της δίωξης τους για κάποιο ποινικό αδίκημα. Ή το γεγονός ότι είχαν πέσει θύματα κακομεταχείρισης από τις αρχές ή βίας στην ιδιωτική τους ζωή

προέκυπτε εκ των υστέρων εν μέσω ζητημάτων που αφορούσαν την επαπειλούμενη διοικητική τους απέλαση. Περαιτέρω, με βάση τα ποιοτικά και ποσοτικά στοιχεία των ποινικών υποθέσεων, αναδείχτηκαν οι επιπτώσεις των οξυτάτων κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η Ελλάδα ιδίως λόγω της μετανάστευσης και της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με ελλείψεις νομοθετικές ή σχεδιασμού και εφαρμογής κοινωνικών πολιτικών με στόχο την αντιμετώπισή τους. Προέβλεπαν έτσι ανάγλυφα οι ευπαθείς ομάδες που αυτά έχουν δημιουργήσει και ωφελήθηκαν κατεξοχήν από τη λειτουργία της νομικής κλινικής, δηλαδή:

α. Ανήλικοι αλλοδαποί με ρευστό καθεστώς παραμονής στη χώρα που κατηγορούνται κυρίως για αδικήματα που με τον ένα ή άλλο τρόπο συνδέονται με αυτό (π.χ. παράνομη είσοδος ή παραμονή στη χώρα επειδή δεν είχαν καθόλου ή δεν είχαν αυθεντικά νομιμοποιητικά έγγραφα ή αδυνατούσαν να τα ανανεώσουν). Πρόκειται κυρίως για ασυνόδευτους ανήλικους, αλλά και ανήλικους των οποίων οι πρότινος νόμιμα διαμένοντες γονείς στη χώρα αδυνατούν να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους λόγω ανεργίας. Ιδίως τα ασυνόδευτα παιδιά υπήρξαν θύματα κακομεταχείρισης ή είχαν παραβιαστεί (πολλές φορές βάνουσα, εντός των κέντρων κράτησης) ακόμα και τα στοιχειώδη δικαιώματα τους.

β. Τα «παιδιά του δρόμου», ιδίως αγόρια Ρομά και βαλκανικής καταγωγής, που συλλαμβάνονται για επαιτεία, για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών και μικροκλοπές των οποίων επίσης οι γονείς κατηγορούνται για παραμέληση εποπτείας. Εδώ συμπεριλαμβάνονται και περιστασιακά άστεγων ελλήνων εφήβων που εγκαταλείπουν την οικία τους και ενίοτε εμπλέκονται σε ποινικά αδικήματα καθώς και παιδιά αστέγων γονέων για τα οποία δεν μπορεί να βρεθεί στέγη. Και αυτά τα παιδιά είναι ταυτόχρονα θύματα εκμετάλλευσης, εργαζόμενα παράνομα και βίας.

γ. Ανήλικοι θύματα ενδοοικογενειακής βίας που έχουν μεγάλη δυσκολία να προσεγγίσουν την αστυνομία και τον Εισαγγελέα ανηλίκων είτε επειδή μένουν παράνομα στη χώρα είτε επειδή είναι κοινωνικά αποκλεισμένοι λόγω εθνοτικής καταγωγής ή οικονομικής ανέχειας (φτώχειας). Η κατηγορία αυτή χρήζει μιας ολιστικής αντιμετώπισης του οικο-

γενειακού προβλήματος των ανηλίκων με ενίσχυση της δυνατότητας εκπροσώπησης τους από τις μητέρες τους και της στέγασης και του οικονομικού προβλήματος της οικογένειας.

δ. Ανήλικα κορίτσια Ρομά που καθίστανται θύματα βιασμού και σεξουαλικής βίας. Πολλές φορές στο πλαίσιο των ιδιαίτερων αντιλήψεων και πρακτικών της κοινωνικής ομάδας που ανήκουν εντείνεται η εγγενώς δυσχερής διαδικασία απόδειξης των εγκληματικών αυτών πράξεων και η διασφάλιση της προστασίας τους από το σύστημα της κρατικής δικαιοσύνης. Μέσα από μια παραδειγματική υπόθεση (που κατέστη η κύρια υπόθεση αναφοράς της νομικής κλινικής) αναδείχτηκε εν τέλει η αδυναμία της κρατικής δικαιοσύνης να διασφαλίσει την πλήρη εκπροσώπηση των εφήβων που τόλμησαν να διεκδικήσουν την προάσπιση των δικαιωμάτων τους ενώπιον του δικαστή, διαιωνίζοντας τα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης τους.

3.5 Η αξιολόγηση της λειτουργίας της πρώτης ελληνικής νομικής κλινικής για το δίκαιο των ανηλίκων

Η εμπειρία του προγράμματος υπήρξε πράγματι αποκαλυπτική. Σε θεωρητικό επίπεδο οι συμμετέχοντες αντιλήφθηκαν με βιωματικό τρόπο τον πολυκλαδικό χαρακτήρα του δικαίου και τη μεικτή λειτουργία των θεσμών της δικαιοσύνης ανηλίκων, ταυτόχρονα κατασταλτική και προνοιακή όπως αυτή έχει ιστορικά διαμορφωθεί στην Ελλάδα³⁴. Επίσης βίωσαν το πόσο δυσαναπλήρωτα είναι τα κενά του νόμου αφενός για την παροχή νομικής βοήθειας όσον αφορά τους ανήλικους και αφετέρου για την επιτροπεία των ασυνόδευτων αλλοδαπών. Ο αυτεπάγγελτος διορισμός συνηγόρου από την έδρα του δικαστηρίου και τα προγράμματα της Γενικής Γραμματείας Νέας Γενιάς που διαχειρίζονται ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών και η Ένωση Ασκουμένων και Νέων Δικηγόρων δεν αρκούν για να καλύψουν ούτε τις ανάγκες των ανηλίκων που καλείται να διαχειριστεί η Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων ούτε αυτές των ανηλίκων στα καταστήματα κράτησης.

34. Κουράκης όπ.π. και Αβδελά όπ.π.

Σε επίπεδο διδακτικής μεθοδολογίας, η Νομική Σχολή υιοθέτησε μια σημαντική εκπαιδευτική καινοτομία. Οι φοιτητές, με πρωτεργάτες αυτούς που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ποινικό δίκαιο, ανταποκρίθηκαν με εξαιρετικό τρόπο στην πρόκληση. Προσέφεραν εθελοντικά το χρόνο τους, συμμετείχαν στην εκπαίδευση σε ζητήματα δεοντολογίας, ιδίως ενόψει της ανηλικότητας των εμπλεκομένων. Ξεπερνώντας τις προκαταλήψεις και τα κοινωνικά στερεότυπα συμμετείχαν στις συνεντεύξεις, κατέγραψαν τα περιστατικά, ερεύνησαν τη νομολογία. Στη συνέχεια έζησαν τις δυσκολίες και την πρακτική της ελληνικής δημόσιας διοίκησης σε μια προσπάθεια υπέρβασης χρόνιων δυσλειτουργιών της. Βίωσαν το πώς εφαρμόζεται και μετασχηματίζεται ο νομικός κανόνας στη διοικητική και δικαστική πρακτική.

Σε επίπεδο κοινωνικής δικτύωσης, η Νομική Σχολή ανοίχτηκε προς τους αρμόδιους κρατικούς φορείς και προς τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών όπως το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την Εισαγγελία Ανηλίκων και την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, τον Συνήγορο του Παιδιού, την Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού (ΕΠΣΥΠΕ), το Ίδρυμα «Μητέρα», το Ινστιτούτο για την Προστασία του Παιδιού, τις προνοιακές δομές του Δήμου Αθηναίων, την Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNICEF, τις μη κυβερνητικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται με τους ασυνόδευτους ανήλικους και τους ξενώνες φιλοξενίας τους και το δίκαιο για τα δικαιώματα του Παιδιού και τέλος δικαστικούς λειτουργούς και δικηγόρους που αντιμετωπίζουν τους ανήλικους είτε ως θύματα είτε ως παραβάτες στις δικαστικές αίθουσες.

Τέλος, ίσως το πιο σημαντικό ήταν ότι οι φοιτητές υπηρέτησαν με τη νομική τους τεχνογνωσία το ήθος της προσφοράς δημόσιας υπηρεσίας στο κοινωνικό σύνολο με σκοπό την ενίσχυση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, τον πυρήνα του νομικού πολιτισμού που καλλιεργούν. Η σημασία του να βιώσουν οι φοιτητές τη δικηγορία ως λειτουργήμα έχει γίνει πλήρως αντιληπτή ιδίως στις Η.Π.Α. Έτσι από τον Ιανουάριο του 2013 ο νέος κανονισμός για την εισαγωγή δικηγόρων στο δικηγορικό σύλλογο της Νέας Υόρκης απαιτεί 50 ώρες παροχής δωρεάν νομικής βοήθειας, ως προαπαιτούμενο για την εγγραφή στον Δι-

κηγορικό Σύλλογο με το σκεπτικό ότι «πριν κάποιος γίνει δικηγόρος στη Νέα Υόρκη θα πρέπει με έναν εύληπτο τρόπο να δείξει την δέσμευση του στα ιδανικά του δικηγορικού λειτουργήματος»³⁵. Απότοκο του βιώματος των φοιτητών που ενεπλάκησαν στη νομική κλινική και στη παροχή δωρεάν συμβουλευτικής υπήρξε η πρωτοβουλία τους να συστήσουν την φοιτητική «Ένωση για τα δικαιώματα του Παιδιού» προκειμένου να υπηρετήσουν περαιτέρω την προάσπιση των δικαιωμάτων των ανηλίκων.

Αντί επιλόγου

Αντί επιλόγου, αξίζει να αναφερθεί η καταληκτική παράγραφος στην αναφορά για το πρόγραμμα που έκανε η ιταλική, μη κυβερνητική οργάνωση “Save the Children” που υπήρξε η ανάδοχος του ευρωπαϊκού προγράμματος³⁶: «η εθελοντική εργασία, η επαφή των φοιτητών με εθελοντικές οργανώσεις και επαγγελματίες που έχουν υψηλή συνείδηση του εκπαιδευτικού ρόλου στο πλαίσιο ενός προγράμματος όπου ο καθένας επινοεί με συνέπεια το ρόλο του, θέτοντας εαυτό στην υπηρεσία της κοινότητας επειδή αισθάνεται ότι αποτελεί μέλος της, ενδυναμώνει την κοινωνική συνοχή σε μια κοινωνία που μαστιάζεται από μια σφοδρότατη οικονομική κρίση. Εξέχον ήταν το παράδειγμα της Αθήνας που όταν το Πανεπιστήμιό της έκλεισε για πολλούς μήνες, η ομάδα βγήκε στο δρόμο για να προσφέρει τις υπηρεσίες της σε όσους τις είχαν περισσότερο ανάγκη». Αναμφίβολα ο τιμώμενος καθηγητής, καλλιεργώντας την διανοητική ευαισθησία των φοιτητών μέσα από τη διδασκαλία του και

35. «...για να διασφαλιστεί ότι όλοι οι δικηγόροι της Νέας Υόρκης κατανοούν ότι η ανάπτυξη μιας κουλτούρας αλληλεγγύης είναι εγγενές γνώρισμα του δικηγορικού λειτουργήματος, ...για να στείλει ένα ισχυρό μήνυμα σε αυτούς που σκοπεύουν να ακολουθήσουν το δικηγορικό επάγγελμα, ότι η παροχή βοήθειας στην περίοδο της κρίσης είναι αναγκαίο και απαραίτητο προσόν για κάποιον που επιθυμεί να ακολουθήσει το δικηγορικό επάγγελμα», Καπαρτζιάνη όπ.π. και J. Lippman, New York’s Template to address the Crisis in Civil Legal Services, *Harvard Law & Policy Review*, 2013, vol.7, p. 26.

36. <http://legale.savethechildren.it/Generic/Details/6e1c9eab40e040ffa90e69274ecc408b?container=generico-cosafacciamo-progetti-corso>

τα διεπιστημονικά, διδακτικά εγχειρίδιά του για το «Δίκαιο των ανηλίκων», έδωσε το έναυσμα για αυτή την μοναδική εμπειρία. Άρα δικαιούται να αισθάνεται περήφανος επειδή υπήρξε ο ηθικός αυτουργός της!

Σχολική Βία και Εκφοβισμός: Ο ρόλος της ενσυναίσθησης

ΜΑΡΙΑ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ*

1. Ορισμός και Διακρίσεις της Ενδοσχολικής Βίας

Ο σχολικός εκφοβισμός, είναι μια μορφή επιθετικής συμπεριφοράς παλιά, όσο και η διαδικασία της σχολικής μάθησης. Είναι δε τόσο γνώριμη σε όλους, που συχνά θεωρείται ως εκ των ων ουκ άνευ της ένταξης των παιδιών στη σχολική κοινότητα (Eslea & Ress, 2001· Rigby, 2008· Χαντζή, Χουντουμιάδη & Πατεράκη, 2000). Από το 1970, ο Νορβηγός καθηγητής Dan Olweus κατέγραψε και μελέτησε συστηματικά το φαινόμενο, διασαφηνίζοντας ταυτόχρονα τον όρο «εκφοβισμός» (*Bullying*): «Ένα άτομο υφίσταται εκφοβισμό όταν εκτίθεται επανειλημμένα και για μακρό χρονικό διάστημα σε αρνητικές πρακτικές εκ μέρους ενός ή περισσότερων άλλων» (Olweus, 1994· Χαντζή, Χουντουμιάδη & Πατεράκη, 2000).

Η ενδοσχολική βία γίνεται κατά κανόνα αντιληπτή ως μια μορφή εχθρικής συμπεριφοράς που στόχο έχει τη θυματοποίηση ενός αδύναμου παιδιού. Όπως υπογραμμίζει ο Rigby, *δεν υπάρχει δράστης εκφοβισμού (bully), αν δεν υπάρχει θύμα* (Ahmed & Braithwaite, 2004· Gargandeau & Cillessenb, 2005· Gini, 2006a). Αυτό δε σημαίνει ότι η θυματοποίηση και ο σκόπιμος στιγματισμός αποτελούν ατομικό πρόβλημα· τουναντίον, είναι ένα πρόβλημα που αναδύεται σ' ένα πλαίσιο δυναμικών αλληλεπιδράσεων (Galloway & Rolland, 2004). Επιπρόσθετα, δεν συνιστά εκφοβιστική πράξη κάθε ενδοσχολική μορφή επιθετικότητας·

* Ψυχολόγος – Κοινωνιολόγος, Υπεύθυνη Συμβουλευτικού Σταθμού Νέων Ν. Ηρακλείου, Συντονίστρια Κρήτης Δράσεων Πρόληψης-Αντιμετώπισης Σχολικής Βίας & Εκφοβισμού.

υπάρχουν και ατυχή μεμονωμένα περιστατικά (Stassen Berger, 2007).

Μιλώντας για εχθρικές συμπεριφορές ή «αρνητικές πρακτικές» - κατά τον Olweus - αναφερόμαστε σε επαναλαμβανόμενες πράξεις σωματικής βίας (σπρώξιμο, χτύπημα. Η έννοια του εκφοβισμού εμπεριέχει την ιδέα της ανισότητας δύναμης (Solberg & Olweus, 2003), διότι όταν ένα παιδί συστηματικά θυματοποιείται από κάποιον δυνατότερο, καταλήγει να αισθάνεται περισσότερο αβοήθητο (Rigby, 2003). Σε άλλες μελέτες γίνεται αναλυτική διάκριση ανάμεσα σε μορφές άμεσου και έμμεσου εκφοβισμού. Ο άμεσος χαρακτηρίζεται από ανοιχτές επιθέσεις και ο έμμεσος αφορά περισσότερο συγκεκαλυμμένες συμπεριφορές (Πίνακας 1.1.), όπως η περιθωριοποίηση, η αναπαραγωγή και διάδοση σχολίων με σκοπό τον διασυρμό και την κοινωνική απομόνωση κάποιου και ο αποκλεισμός από τις παρέες (Baldry, 2004· Bosworth, Espelage & Simon, 1999· Garandeau & Cillessenb, 2005· Owens, Shute & Slee, 2000· Pakaslahti & Keltikangas-Jarvinen, 2000· Van der Wal, de Wit & Hirasing, 2003).

Ένα σύγχρονο πρόσωπο θυματοποίησης είναι εκείνο που σκιαγραφείται διαδικτυακά ή μέσω κινητών τηλεφώνων. Ο εκφοβισμός με τη χρήση της τεχνολογίας (*cyber bullying*), ευνοείται από την ανωνυμία και «στηρίζει» την ενδοσχολική βία, μια και αρκετοί δράστες, πέρα από την συνήθη ψευτοπαλληκαροσύνη, εκφοβίζουν και με την «μάσκα» της τεχνολογίας (Li, 2007).

Πίνακας 1.1. Μορφές Ενδοσχολικής Επιθετικής Συμπεριφοράς		
	Άμεση	Έμμεση
Μη-λεκτική	Χτυπήματα, κλοσιές, σπρώξιμο, κλείδωμα στην τάξη ή στην τουαλέτα από ένα ή περισσότερα παιδιά	Κλοπή χρημάτων, εργασιών, κρύψιμο σχολικής τσάντας, καταστροφή προσωπικών αντικειμένων, συστηματική αποφυγή/αδιαφορία
Λεκτική	Βρισιές, προσβολές, κοροϊδευτικά ή ρατσιστικά σχόλια, σεξουαλικά υπονοούμενα	Διάδοση ψεμάτων ή φημών με στόχο τον διασυρμό και την απομόνωση, επιδεικτική αγνόηση, cyber bullying

Εν κατακλείδι, η βιβλιογραφία περιγράφει τον εκφοβισμό ως ένα φαινόμενο που περιλαμβάνει σωματική κακοποίηση, λεκτικό εμπαιγμό ή συστηματική αποφυγή (shunning) κάποιων μαθητών που γίνονται αντιληπτοί ως τρωτοί, ενδοτικοί ή διαφορετικοί από τους θύτες (Kokkinos & Panayiotou, 2007· Naylor, Cowie & del Rey, 2001). Οι τελευταίοι είναι αξιοσημείωτο ότι βρίσκονται σε έναν κυρίαρχο ρόλο, είτε εξαιτίας της δύναμής τους είτε ως μέλη μιας πλειοψηφίας (Kaltiala-Heino, Rimpela, Rantanen & Rimpela, 2000).

2. Επιπτώσεις της Εκφοβιστικής Συμπεριφοράς

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η επιθετική συμπεριφορά συχνά χαρακτηρίζεται από *ανισότητα δύναμης* και μία *σταθερότητα στους ρόλους* του θύτη και του θύματος. Γι αυτό άλλωστε ονομάζεται και ερμηνεύεται ως «*συστηματική κατάχρηση δύναμης*» (Smith, 2000· Stassen Berger, 2007). Επίσης τονίστηκε η τάση των παιδιών να θεωρούν τον εκφοβισμό «*φυσική τάξη πραγμάτων*», μέρος της θεαλλώδους διαδικασίας της ανάπτυξής τους, φάση δύσκολη που πρέπει να υπομείνει κανείς προκειμένου να είναι καλύτερα προετοιμασμένος για την ζωή (Borg, 1998). Παρά την επίφαση της φυσιολογικότητας, οι επιπτώσεις του εκφοβισμού στην ψυχική υγεία και γενικότερα στη συνολική συμπεριφορά

των παιδιών είναι σημαντική και πολυεπίπεδη.

Ο εκφοβισμός και η θυματοποίηση φαίνεται να συνδέονται με φτωχές φιλικές σχέσεις, με υψηλό σχολικό στρες (Karatzias, Power & Swanson, 2002), με συμπεριφορές αποφυγής του σχολείου (Kochenderfer & Ladd, 1997) και με αυξημένο αριθμό απουσιών (Dake, Price & Telljohann, 2003· Bosworth et al., 1999). Έρευνες καταδεικνύουν ότι οι χρόνια θυματοποιημένοι έχουν λιγότερες κοινωνικές δεξιότητες στις σχέσεις με τους δασκάλους τους και τους γονείς και επιπλέον, αφήνουν τους γονείς να αποφασίζουν για λογαριασμό τους (Nation, Vieno, Perkins & Santinello, 2008).

Η θυματοποίηση συμπορεύεται επίσης με κοινωνική δυσπροσαρμοστικότητα και μοναξιά (Crick & Grotpeter, 1995· Eslea, Menesini, Morita, O'Moore, Mora-Merchán, Pereira, Smith & Wenxin, 2004), αυτοκτονικό ιδεασμό (Schäfer, Korn, Smith, Hunter, Mora-Merchán, Singer & van der Meulen, 2004· Van der Wal et al., 2003), ψυχοσωματικά συμπτώματα (Due et al., 2005· Fekkes, Pijpers & Verloove-VanHorick, 2004· Natvig, Albreksten & Qvarnström, 2001) - όμοια με τα κακοποιημένα παιδιά (Fekkes et al., 2004) - και σε ακραίες περιπτώσεις συμβάλλει στον κίνδυνο μελλοντικής εμφάνισης κατάθλιψης και άγχους (Bond, Carlin, Thomas, Rubin & Patton, 2001).

Επιπρόσθετα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση αποδίδεται επίσης στα θύματα, σε αντίθεση με τους δράστες (Karatzias, et al., 2002· Natvig, et al., 2001· Olweus, 1994), αν και στην περίπτωση των τελευταίων υπάρχουν έρευνες με ενδείξεις επίσης χαμηλής αυτοεκτίμησης (O' Moore & Kirkham, 2001). Έχει προταθεί ακόμα ότι τα επιθετικά θύματα ενδέχεται να παρουσιάζουν μεγαλύτερη ψυχοπαθολογία και να προέρχονται από οικογένειες με αδύναμες σχέσεις (Kokkinos & Panayiotou, 2007).

Πάντως και στους θύτες εντοπίζονται αυξημένα επίπεδα σχολικού στρες (Karatzias, et al., 2002), άγχος και κατάθλιψη (Baldry, 2004), αυτοκτονικός ιδεασμός (Van der Wal, et al., 2003), μελλοντική παραβατική συμπεριφορά (Khartri, Kupersmidt & Patterson, 2000), κατανάλωση αλκοόλ (Kaltiala-Heino, Rimpela, Rantanen & Rimpela, 2000), και αυξημένη συχνότητα διαταραχών των Αξόνων I και II του DSM (Coolidge, DenBoer & Segal, 2004).

3. Εκφοβισμός και Αναδυόμενη Εφηβεία

Οι διάφορες μορφές του εκφοβισμού και οι αρνητικές του επιπτώσεις ακολουθούν την αναπτυξιακή και συναισθηματική πορεία των παιδιών και στην εφηβεία (Ahmed & Braithwaite, 2004· Kochenderfer & Ladd, 1996).

Η ενδοσχολική βία έχει προταθεί ότι κορυφώνεται στο τέλος του Δημοτικού και περιορίζεται στις εφηβικές ηλικίες (Baldry & Farrington, 2000· Nation, Vieno, Perkins & Santinello, 2008· Stassen Berger, 2007), αν και υπάρχουν έρευνες που υποστηρίζουν ότι απλώς αλλάζει μορφή (Eslea & Ress, 2001).

Οι συμπεριφοριστικές αλλαγές των αναδυόμενων εφήβων έχουν συνεπακόλουθες αλλαγές και στην μορφή των κοινωνικών τους αλληλεπιδράσεων. Έτσι, οι έφηβοι και προ-έφηβοι χρησιμοποιούν λιγότερο σωματικές μορφές επιθετικότητας σε σχέση με μικρότερα παιδιά, δίνοντας το προβάδισμα σε περισσότερες έμμεσες και διαπροσωπικές μορφές εκφοβισμού (Bjorkqvist, Lagerspetz & Kaukiainen, 1992), οι οποίες εξ' ορισμού είναι λιγότερο παρατηρήσιμες (Pakaslahti & Keltikangas-Jarvinen, 2000).

Απαραίτητη εδώ η κριτική ματιά, μια και οι έφηβοι βρίσκονται στην ηλικία εκείνη όπου η μορφή της επιθετικότητας αλλάζει ως αποτέλεσμα της ωρίμανσης και συνάμα αναπτύσσεται η κοινωνικότητα, η αίσθηση του «ανήκειν» σε μία ομάδα· έτσι, οι παρέες και οι φίλοι αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την δημιουργία των διαπροσωπικών σχημάτων συμπεριφοράς.

Με βάση τη θεωρία κοινωνικής ταυτότητας του Tajfel θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η ταυτότητα των δραστών απορρέει κυρίως από την κοινωνική κατηγορία στην οποία ανήκουν. Η επιθυμία τους για θετική κοινωνική ταυτότητα και ομοιογένεια στην ενδοομάδα τους, τους οδηγεί στη θυματοποίηση μελών της εξωομάδας ώστε να μεγιστοποιήσουν τη δυομαδική διαφορά (Duffy & Nesdale, 2009· Gini, 2006b· Gini, 2007· Tajfel & Turner, 2004).

Η δυναμική λοιπόν της εφηβικής ομάδας, η κοινωνική επίδραση αλλά και οι αναπτυξιακές φορτίσεις που καλείται να διαχειριστεί το εφηβικό Εγώ, οφείλουν να συνυπολογιστούν στην κατανόηση του φαινομέ-

νου. Ωφέλιμη είναι εδώ η ψυχοδυναμική οπτική, κατά την οποία η εκτόνωση της επιθετικότητας στους εκτός προτύπων ομάδας βοηθά στη σύσφιξη δεσμών εντός ομάδας και στην τόνωση του ναρκισσισμού της (Freud, 1994).

Σημαντική επίσης η υπογράμμιση ότι η ίδια η εφηβεία, ως εσωτερικό κύμα μεταμόρφωσης, κινδυνεύει να γίνει αντιληπτή από τον έφηβο ως μια εσωτερική βία (Courtecuisse, 1998). Άλλωστε, το να μεγαλώνει κανείς αντιστοιχεί συμβολικά με μια επιθετική πράξη, η οποία σημαίνει ότι ο έφηβος παίρνει τη θέση κάποιου άλλου (Bracconnier & Marcelli, 1999).

4. Η Ενσυναίσθηση

4.1. Η έννοια της Ενσυναίσθησης - Κοινωνική Συμπεριφορά

Η ενσυναίσθηση ορίζεται ως το μοίρασμα της συναισθηματικής κατάστασης ενός άλλου προσώπου (Eisenberg & Strayer, 1987). Οι τρέχουσες προσεγγίσεις περιγράφουν την ενσυναίσθηση ως μια πολυδιάστατη κατασκευή που εμπεριέχει *γνωστικά* και *συναισθηματικά* στοιχεία (Davis, 1994). Το *γνωστικό* περιεχόμενο, απεικονίζει τη δυνατότητα κάποιου να ταυτίζεται με την οπτική άλλων ανθρώπων και να την κατανοεί· το *συναισθηματικό* στοιχείο από την άλλη, αφορά βιώματα συμπόνιας και ανησυχίας προς τον άλλον (Psychogiou, Daley, Thompson & Sonuga-Barke, 2008).

Ο Feshbach (1987) τόνισε την πολυδιάστατη φύση της ενσυναίσθησης, δίνοντας το προβάδισμα στις γνωστικές δυνατότητες (δηλαδή στην ικανότητα να αναγνωρίζει κάποιος τα συναισθήματα του άλλου και να μπαίνει στη θέση του), οι οποίες άλλωστε θεωρούνται ως προϋποθέσεις της ενσυναίσθησης. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Feshbach, η αναγνώριση των συναισθημάτων των άλλων και η βίωση της δικής τους οπτικής είναι όρος απαραίτητος αλλά μη ικανοποιητικός. Υπάρχουν παραδείγματα ατόμων που έχουν κοινωνιογνωστικές δεξιότητες αλλά ελλιπείς ικανότητες όσον αφορά στη συμμετοχή τους στην συναισθηματική κατάσταση του άλλου (Gini, 2006a).

Όσοι αποπειράθηκαν να ορίσουν την ενσυναίσθηση αναφέρθηκαν στην προσπάθεια του ατόμου να κατανοήσει στο μέγιστο βαθμό την

εμπειρία κάποιου άλλου, είτε πρόκειται για συμπεριφορά, είτε για συναίσθημα, είτε για διανοητική κατάσταση, είτε για πλαίσιο αναφοράς (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004).

Η ανάπτυξη ή μη της ενσυναίσθησης, θεωρείται ένας ξεχωριστός τρόπος συναλλαγής με τους άλλους, μέσω του οποίου τα παιδιά -από πολύ νωρίς- αποκτούν μια αίσθηση του εαυτού και της προσωπικότητάς τους και θεμελιώνουν συμπεριφορά υπέρ του κοινωνικού πλαισίου (Cole & Cole, 2002). Η αυτοανάπτυξη του παιδιού, ισχυρίζονται ερευνητές, διαμορφώνεται με βάση εκείνες τις γονικές διεργασίες που σχετίζονται με την ενσυναίσθηση και τη ματαίωση (Trumpeter, Watson, O'Leary & Weathington, 2008).

Αναφερόμενος στην ενσυναίσθηση, ο Goleman (2000), εστιάζεται σε δεξιότητες κοινωνικής επίγνωσης:

i) κατανόηση των άλλων (το να νιώθει κανείς τα συναισθήματα και την άποψη των άλλων και να δείχνει ενεργό ενδιαφέρον για τις ανησυχίες τους)

ii) προσανατολισμός προς την παροχή υπηρεσιών (η πρόβλεψη, αναγνώριση και ανταπόκριση στις ανάγκες των πελατών)

iii) ανάπτυξη άλλων (το να νιώθει κανείς τις ανάγκες ανάπτυξης των άλλων και να ενθαρρύνει τις ικανότητές τους)

iv) σωστός χειρισμός της διαφορετικότητας (η καλλιέργεια ευκαιριών μέσα από διαφορετικούς ανθρώπους)

v) πολιτική αντίληψη (το να αντιλαμβάνεται κανείς τις πολιτικές και κοινωνικές τάσεις που υπάρχουν σ' έναν οργανισμό).

4. 2. Ενσυναίσθηση και Επιθετική Συμπεριφορά

Η σχέση μεταξύ ενσυναίσθησης και επιθετικής συμπεριφοράς έχει μελετηθεί εκτενώς στην παιδική ηλικία και την εφηβεία (Miller & Eisenberg, 1988). Η ενσυναισθητική ανταπόκριση, προτρέπει συνήθως τα άτομα να συγκρατήσουν την επιθετική συμπεριφορά τους, γνωρίζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις μιας ενδεχόμενης επιθετικότητας στα συναισθήματα ενός άλλου ατόμου (Caravita, Di Blasio & Salmivalli, 2009· Eisenberg & Strayer, 1987· Gini, Albiero, Benelli & Altoe, 2007· Kaukiainen, Björkqvist, Österman & Lagerspetz, 1996· Kaukiainen, Björkqvist, Lagerspetz, Österman, Salmivalli, Rothberg & Ahlbom,

1999· Richardson, Hammock, Smith, Gardner & Signo, 1994) και επομένως, εμφανίζουν έναν πιο θετικό τύπο ηθικής κρίσης (Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004).

Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται από μετα-αναλύσεις που επιβεβαιώνουν τη θετική σχέση μεταξύ των αντικοινωνικών συμπεριφορών και των χαμηλών επιπέδων ενσυναίσθησης (Jolliffe & Farrington 2004), η οποία, επιπλέον, είναι ισχυρότερη στους εφήβους και τους νέους ενήλικους. Άλλες μετα-αναλύσεις ή αποτυγχάνουν να εντοπίσουν συνδέσεις μεταξύ ενσυναίσθησης και επιθετικότητας ή παρουσιάζουν στα ευρήματά τους μια αδύναμη συσχέτιση (Miller & Eisenberg, 1988).

Έτσι λοιπόν, οι Endresen και Olweus (2001), μελετώντας νορβηγούς εφήβους, μπορεί να μη βρήκαν σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στην ενσυναίσθηση και τον εκφοβισμό, όμως, οι περισσότεροι ενσυναισθητικοί έφηβοι έδειξαν να διατηρούν αρνητική στάση απέναντι στο φαινόμενο. Ως αποτέλεσμα, είχαν περιορισμένη εκφοβιστική συμπεριφορά. Στην συγκεκριμένη μελέτη, τα κορίτσια παρουσίασαν υψηλότερη ενσυναισθητική δεξιότητα (Endresen & Olweus, 2001, αναφ. στο Espelage & Swearer, 2003).

Η Espelage και οι συνεργάτες της (2004), βρήκαν πάντως μια αντίστροφη (αρνητική) σχέση μεταξύ ενσυναίσθησης και εκφοβισμού. Παρόμοια οι Nesdale, Milliner, Duffy και Griffiths (2009), τόνισαν τη σημαντική επίδραση της ενσυναίσθησης στις άμεσες, αλλά όχι στις έμμεσες, επιθετικές προθέσεις των παιδιών και πρότειναν ότι η ενσυναίσθηση μπορεί να λειτουργήσει ως αντίβαρο στην επιθετικότητα.

Οι Warden και Mckinnon (2003), είχαν επίσης ευρήματα σχετικά με το προβάδισμα των κοριτσιών στον συσχετισμό ενσυναίσθησης και προκοινωνικής συμπεριφοράς. Έχει άλλωστε προταθεί ότι τα κορίτσια είναι λιγότερο πιθανό από τα αγόρια να συμμετέχουν σε βίαιες συμπεριφορές λόγω της ενσυναίσθησης που εκδηλώνουν, ιδίως στην εφηβεία. Βέβαια, η τάση των κοριτσιών για επίδειξη ευαισθησίας και ενσυναίσθησης στις διαπροσωπικές τους σχέσεις, η οποία μπορεί να τα αποτρέπει από την εκδήλωση επιθετικής και διασπαστικής συμπεριφοράς, συνδέεται και με την τάση τους για συχνότερη εκδήλωση εσωτερικευμένων προβλημάτων της συμπεριφοράς (Κακούρος & Μανια-

δάκη, 2005).

Οι Cole & Cole (2002) θεωρούν ότι με την ενσυναίσθηση θεμελιώνεται η συμπεριφορά υπέρ του κοινωνικού πλαισίου· με άλλα λόγια θεωρείται η βάση για την ανάπτυξη της προ-κοινωνικής συμπεριφοράς, εκείνης δηλαδή που ευεργετεί την ομάδα χωρίς άμεση ανταμοιβή για τον ευεργέτη. Πέραν του ότι τα υψηλά επίπεδα της ενσυναίσθητικής ανταπόκρισης ενισχύουν την προκοινωνική συμπεριφορά, συσχετίζονται θετικά και με μείωση επιθετικών συμπεριφορών (Miller & Eisenberg, 1988).

Συγκεκριμένα, η ενσυναίσθηση μπορεί να εμποδίσει ή να μειώσει την επιθετική συμπεριφορά μέσω δύο διαφορετικών μηχανισμών. Ο πρώτος συσχετίζεται με το γνωστικό συστατικό της ενσυναίσθησης και ενεργεί μέσω της δυνατότητας του ατόμου να παίρνει ρόλους: όσο περισσότερο ένα άτομο είναι σε θέση να εκτιμήσει την οπτική άλλων ατόμων, τόσο περισσότερο μπορεί να κατανοήσει και να ανεχτεί τη θέση των άλλων, άρα, θα αποφύγει να υιοθετήσει επιθετική συμπεριφορά (Feshbach, 1987).

Ο δεύτερος μηχανισμός, εξετάζει το συναισθηματικό περιεχόμενο της ενσυναίσθησης, μέσω του οποίου οι επιτιθέμενοι μπορούν να βιώσουν τον πόνο των θυμάτων κι έτσι να εμποδίσουν την δική τους επιθετική συμπεριφορά, προκειμένου να μειώσουν την συναισθηματική πίεση των θυμάτων (Batson, Batson, Griffitt, Barrientos, Brandt, Sprengelmeyer & Bayly, 1989). Επομένως, μέσω της γνωστικής και της συγκινησιακής οδού της ενσυναίσθησης η επιθετικότητα περιορίζεται. Μάλιστα η Caravita και η ομάδα της (2009), μελετώντας τις επιδράσεις της γνωστικής και συναισθηματικής πλευράς της ενσυναίσθησης διαπίστωσαν ότι η γνωστική ενσυναίσθηση είναι που σχετίζεται με τον εφηβικό εκφοβισμό.

Σαφώς, ο ρόλος της ενσυναίσθησης στις αλληλεπιδράσεις των παιδιών με τους συνομηλίκους είναι μια περιοχική αντάξια της μελέτης. Η επιδίωξη της μεγαλύτερης σαφήνειας για το ρόλο της ενσυναίσθησης στο φαινόμενο του εκφοβισμού βοηθά στην κατανόησή του και στην εφαρμογή παρεμβατικών στρατηγικών (Nickerson, Mele & Princiotta, 2008).

4.3. Ενσυναίσθηση και Θύτες Εκφοβισμού

Όπως καταδεικνύεται από μελέτες, οι δράστες απολαμβάνουν την επίδειξη δύναμης προς τα θύματα και αποτυγχάνουν στην εκδήλωση ενσυναίσθησης, διευκολύνοντας έτσι το πιθανό μελλοντικό τους πέρασμα στην παραβατικότητα (Ahmed & Braithwaite, 2004). Σίγουροι για τον εαυτό τους, αυταρχικοί και παρορμητικοί, απολαμβάνουν την ανοιχτή, δημόσια διαμάχη ώστε να αυτοεπιβεβαιωθούν και, ως μη ικανοί για ενσυναίσθηση, να επιβληθούν στους άλλους (Χαντζή, Κουντουμάδη & Πατεράκη, 2000).

Όντως, η στερεοτυπική εικόνα των θυτών τους σκιαγραφεί -κατά τον Olweus- ως ανήσυχους, ανασφαλείς, δίχως ιδιαίτερα καλές σχολικές επιδόσεις, επιρρεπείς στη βία, την οποία χρησιμοποιούν και αντιλαμβάνονται ως μόνο διαθέσιμο μηχανισμό επίλυσης των συγκρούσεων (Gini *et al.*, 2007).

Επιθετικοί και κυρίαρχοι με χαμηλή ενσυναίσθηση οι θύτες, όχι μόνο κατά τον Olweus (1994)· ενδείξεις δυσλειτουργικότητας στην ενσυναίσθησή τους έχουν εντοπιστεί και από άλλους μελετητές.

Έχει ενδιαφέρον το ότι οι Sutton, Smith και Swettenham (1999), υποστήριξαν ότι ορισμένοι δράστες είναι κοινωνικά ικανοί και έχουν ανώτερες δεξιότητες κατά την «θεωρία του νου». Αυτά τα παιδιά παρουσιάζουν καλά επίπεδα κοινωνικής νοημοσύνης και είναι αρκετά ικανά να καταλάβουν την κατάσταση των άλλων, ακόμα κι αν η σκέψη τους αξιοποιεί με έναν μακιαβελικό τρόπο τα προσωπικά πλεονεκτήματα (Andreou, 2004). Εκεί που υπολείπονται οι θύτες, είναι σε ενσυναισθητικές δεξιότητες ή διαφορετικά, στη δυνατότητα να εκτιμήσουν τις συνέπειες των συμπεριφορών τους στα συναισθήματα των άλλων (Arsenio & Lemerise, 2001).

Άλλοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι οι θύτες χαρακτηρίζονται από μια «ψυχρή» γνώση, αποτυγχάνοντας να κατανοήσουν τα συναισθήματα των άλλων (Björkqvist, Österman & Kaukiainen, 2000) και έχουν προτείνει ότι στην περίπτωση που ένα θύμα δείχνει ότι κινδυνεύει, το γεγονός αυτό ενισχύει την εκφοβιστική συμπεριφορά (Davis, 1994). Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Sutton και τους συνεργάτες του (1999), οι θύτες, ως «επιδέξιοι χειριστές», καταλαβαίνουν τα συναισθήματα των

άλλων αλλά δεν τα συµμερίζονται (ως δυσάρεστοι νόες: “*theory of nasty minds*”).

4.4. Ενσυναίσθηση και Θύµατα Εκφοβισµού

Όσον αφορά στα θύµατα, οι έρευνες (Ahmed & Braithwaite, 2004· Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton & Scheidt, 2001· Schwartz, McFadyen-Ketchum, Dodge, Pettit & Bates, 1998) που έχουν ασχοληθεί µε τη σκιαγράφηση των χαρακτηριστικών των θυµάτων εκφοβισµού περιγράφουν µαθητές που είναι µη επιθετικοί, αγχώδεις, ανασφαλείς, µοναχικοί, µη δηµοφιλείς, µε χαµηλή αυτοεκτίµηση και έλλειψη δυναµισµού· δεν αναφέρουν αξιολογηµένα επίπεδα ισχυρής έλλειψης ή πλεονάσµατος ενσυναίσθησης. Ίσως, περιορίζεται η δυνατότητα εκδήλωσής τους λόγω της κοινωνικής απόσυρσης που αποτελεί για τα θύµατα µέσο προστασίας από την αρνητική αντιµετώπιση των συνοµηλίκων τους.

Έχει ενδιαφέρον ότι σε µια πιλοτική έρευνα, η Espelage και οι συνεργάτες της (2004) διαπίστωσαν ότι τα θύµατα έδειχναν περισσότερη έγνοια και φροντίδα από τους δράστες, ή από εκείνους που δεν ανήκαν σε καµιά από τις δύο κατηγορίες.

Οι Nickerson, Mele και Princiotta (2008) υπέθεσαν ότι το φύλο, ο δεσµός µε τη µητέρα, ο πατρικός δεσµός και η ενσυναίσθηση, θα µπορούσαν να προβλέψουν εάν τα παιδιά θα υιοθετήσουν το ρόλο των υπερασπιστών θυµάτων σε καταστάσεις εκφοβισµού ή των παθητικών παριστάµενων. Τα ευρήµατά τους επιβεβαίωσαν τις υποθέσεις σχετικά µε τη σπουδαιότητα της σχέσης µε τη µητέρα, καθώς και µε τις δεξιότητες ενσυναίσθησης. Τα παιδιά που εκδήλωναν ανησυχία ενσυναισθανόµενα το θύµα, ήταν πιθανότερο να επέµβουν για να εµποδίσουν τον εκφοβισµό. Οι µελετητές θεωρούν ότι η διαπίστωση πως η ενσυναισθητική εµπειρία (π.χ. λύπη για το παιδί που θυµατοποιείται) συνδέεται µε την τάση παροχής υποστήριξης, µπορεί να έχει εξαιρετική σηµασία. Πιθανόν –για παράδειγµα- να βοηθήσει στην περίπτωση των παιδιών που παρατηρούν παθητικά τα εκφοβιστικά περιστατικά (Nickerson, Mele, & Princiotta, 2008).

4.5. Ενσυναίσθηση και Ρόλοι Γονέων

Οι συναισθηματικές συναλλαγές μεταξύ γονέων και παιδιών φαίνεται να καθορίζουν κατά πόσο τα παιδιά –από τη νηπιακή τους ηλικία-, θα αντιδράσουν με ενσυναίσθηση στη δυστυχία των άλλων.

Η Kochanska (1991), σε επανεξέταση παιδιών που είχαν μελετηθεί ως νήπια, έδειξε ότι υπάρχει σχέση σ' αυτές τις συναλλαγές γονέα-παιδιού και την κατοπινή ενσυναίσθηση των παιδιών για τα θύματα της αδικίας των άλλων.

Η Ψυχογιού και η ερευνητική της ομάδα (2008) βρήκαν ότι τα παιδιά των οποίων οι γονείς είχαν ενδείξεις ψυχοπαθολογίας με επιθετικότητα και με σύνδρομο ελλειμματικής προσοχής και υπερκινητικότητας, μεγάλωναν σε ένα περιβάλλον δίχως ενσυναίσθηση. Οι μητέρες, ζώντας μέσα σε ψυχολογική δυσφορία, δεν ήταν ικανές να αναγνωρίσουν τα παιδικά μηνύματα. Οι μελετητές υποδεικνύουν ότι ένα τέτοιο πλαίσιο ανάπτυξης ενδέχεται να έχει γενικευμένη επίδραση στην ενσυναίσθηση των παιδιών και στις πιθανές συνέπειες της έλλειψής της, για την κοινωνική τους συμπεριφορά (Psychogiou *et al.*, 2008).

Οι θεωρητικές συνδέσεις ανάμεσα στο γονεϊκό ρόλο και στην κοινωνική λειτουργικότητα των παιδιών σκιαγραφήθηκαν επίσης από τον Zhou και τους συνεργάτες του (2002). Κατ' αρχάς, οι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η ενσυναίσθηση είναι ένας σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας της επιθετικότητας επειδή παρακινεί τους ανθρώπους να συμπεριφερθούν με τρόπους που δεν θα είναι βλαπτικοί για τους άλλους. Δεύτερον, η εν λόγω ερευνητική ομάδα παρατήρησε σε διαχρονική μελέτη ότι υπάρχουν γονεϊκές συμπεριφορές που ενθαρρύνουν την ενσυναίσθηση των παιδιών, όπως εκείνες που ανταποκρίνονται στις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών, που επιτρέπουν την έκφραση συναισθημάτων και που ενθαρρύνουν την ευαισθητοποίηση των παιδιών προς τους συνομηλίκους τους (Zhou, Eisenberg, Losoya, Fabes, Reiser, Guthrie, Murphy, Cumberland & Shepard, 2002).

Επίσης, σε έρευνες που έκανε η Bischof-Kohler (2000) σε ελεγχόμενες συνθήκες εργαστηρίου, διαπίστωσε ότι οι παιδιά δίχως ασφαλή τύπο δεσμού απέτυχαν να επιδείξουν ενσυναίσθηση, σε αντίθεση μ' εκείνα που χαρακτηριζόταν από ασφαλή τύπο δεσμού (Bischof-Kohler,

2000, αναφ. στο Σταλίκας & Χαμοδράκα, 2004).

Μερικές μελέτες έχουν συνδέσει την χαμηλή μητρική ενσυναίσθηση με υψηλά ποσοστά εκφοβιστικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τα παραπάνω είναι η έρευνα της Curtner-Smith σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, η οποία διαπίστωσε ότι οι μητέρες που δεν είχαν αρκετή ενσυναίσθηση δεν μπορούσαν να καταλάβουν και να ικανοποιήσουν τις συναισθηματικές ανάγκες των παιδιών τους, σε αντίθεση με τις ενσυναίσθητικές μητέρες που ενίσχυαν την ανεξαρτησία των παιδιών τους και, ως εκ τούτου, θεωρείται ότι αυτά δεν θυματοποιούνταν (Curtner-Smith, Culp, Culp, Scheib, Owen, Tilley, Murphy, Lauren Parkman & Coleman, 2006). Οι γονεϊκές συμπεριφορές που εμποδίζουν την ανάπτυξη ενσυναίσθησης είναι οι σκληρές μορφές πειθαρχίας με ελάχιστη αιτιολόγηση καθώς και τα χαμηλά επίπεδα ζεστασιάς.

Υποστηρίζεται ότι οι σχέσεις γονέων – παιδιών σχετίζονται με τη δημιουργία διαπροσωπικών συναισθηματικών και γνωστικών σχημάτων όπως η ενσυναίσθηση, που επηρεάζουν τις επιθετικές συμπεριφορές (Κουρκούτας, 2008).

5. Προτάσεις για μελλοντικές παρεμβάσεις

Ένας σημαντικός αριθμός σχολικών παρεμβάσεων και προληπτικών προγραμμάτων οργανώνεται συχνά και αρκετά αποτελεσματικά, ως απάντηση στην ενδοσχολική βία (Ahmed & Braithwaite, 2004). Γνωρίζοντας την αμφίβολη αποτελεσματικότητα της κατασταλακτικής αντιμετώπισης του φαινομένου, μπορούμε να παρέμβουμε στοχεύοντας να μειωθούν οι παράγοντες που συμβάλλουν στην ανάπτυξη, ενδυνάμωση και διατήρησή του (Galloway & Rolland, 2004) και να αυξηθούν οι ενσυναίσθητικές ικανότητες των εμπλεκόμενων μερών.

Οι ειδικοί ψυχικής υγείας μπορούν να λειτουργήσουν ανατρεπτικά σε φαινόμενα εκφοβισμού εφαρμόζοντας Συμβουλευτική για την αντιμετώπιση κρίσιμων καταστάσεων, Προληπτική Συμβουλευτική, ή Εκπαιδευτική Συμβουλευτική (Μαλικιώση-Λοίζου, 1998). Ειδικότερα, η εκμάθηση κοινωνικών δεξιοτήτων, πρωτίστως ενσυναίσθησης, αποτελεί σημαντικό στοιχείο για τον περιορισμό της επιθετικής συμπεριφοράς (Herbert, 1998). Το τελευταίο ισχύει και για τα θύματα, μια και πα-

ρουσιάζουν ευαλωτότητα και δυσκολία στις κοινωνικές δεξιότητες (Fox & Boulton, 2005).

Οι περισσότεροι ερευνητές θεωρούν ότι το πρώτο βήμα για την καλύτερη επεξεργασία στρατηγικών παρέμβασης με σκοπό τη μείωση της θυματοποίησης είναι η κατανόηση των παραγόντων κινδύνου που βάζουν ένα παιδί στη θέση του θύματος (Κουρκούτας, 2008). Επομένως, η ενδυνάμωση της ενσυναίσθησης είναι ζήτημα πρώτης προτεραιότητας. Όντως, η ανάπτυξη και ενίσχυση των ενσυναισθητικών δεξιοτήτων των μαθητών –ιδίως στην πρώτη σχολική ηλικία- φαίνεται να λειτουργεί αποτρεπτικά στην εκδήλωση φαινομένων θυματοποίησης (McMahon, Washburn, Felix, Yakin & Childrey, 2000).

Ο ειδικευμένος επιστήμονας μπορεί να πραγματοποιήσει προγράμματα πρωτογενούς πρόληψης τα οποία στηρίζονται είτε στις αρχές της συναισθηματικής νοημοσύνης, είτε στη βιωματική προσέγγιση όπου πρωταγωνιστούν τεχνικές όπως το εκπαιδευτικό δράμα και το παιχνίδι ρόλων. Δικαιολογημένα δίδεται βαρύτητα στη συστηματική συναισθηματική αγωγή, εφόσον έχει αποδειχθεί ότι τα παιδιά που την δέχονται έχουν καλύτερη ψυχική υγεία, επιτυγχάνουν υψηλότερες σχολικές επιδόσεις, δημιουργούν ποιοτικά καλύτερες και σταθερότερες φιλίες και, χάρη στην αναπτυσσόμενη ενσυναίσθησή τους εμφανίζουν λιγότερα προβλήματα συμπεριφοράς και είναι λιγότερο επιρρεπή σε πράξεις βίας (Gottman, 2000). Έχει επισημανθεί άλλωστε ότι η συναισθηματική νοημοσύνη ως ένα σύνολο ικανοτήτων, μεταξύ των οποίων η ενσυναίσθηση, αναπτύσσεται, εξελίσσεται και μπορεί να αποκτηθεί ή να βελτιωθεί μέσω εκπαιδευτικών προγραμμάτων (Goleman, 1998· Mayer, Roberts & Barsade, 2008· Slaski & Cartwright, 2003).

Με βάση την παραπάνω οπτική, η συναισθηματική νοημοσύνη ως δυναμικό στοιχείο προσωπικότητας μπορεί να ενισχυθεί με μεθόδους και τεχνικές που μπορούν να εφαρμοστούν στα πλαίσια του σχολείου από τον Ψυχολόγο ή από Συμβούλους Εκπαιδευτικούς. Σε αυτές εντοπίζει κανείς διαδικασίες που ενδυναμώνουν την αυτοεκτίμηση και θεμελιώνουν την ενσυναίσθηση, καθώς και άλλες βασικές κοινωνικές δεξιότητες, όπως έχει πολλαπλώς προταθεί σε σχετικά παρεμβατικά προγράμματα (Rigby, 2008).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Ahmed, E., & Braithwaite, V. (2004). Bullying and victimization: cause for concern for both families and schools. *Social Psychology of Education*, 7: 35–54.
- Andreou, E. (2004). Bully/victim problems and their association with Machiavellianism and self-efficacy in Greek primary school children. *British Journal of Educational Psychology*, 74: 297–309.
- Arsenio, W.F., & Lemerise, E.A. (2001). Varieties of childhood bullying: Values, emotion processes and social competence. *Social Development*, 10: 59–73.
- Baldry, A.C. (2004). The Impact of Direct and Indirect Bullying on The Mental and Physical Health of Italian Youngsters. *Aggressive Behavior*, 30(5): 343-355.
- Baldry, A.C., & Farrington, D.P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10: 17–31.
- Batson, C.D., Batson, J.G., Griffitt, C.A., Barrientos, S., Brandt, J.R., Sprenkelmeyer, P., & Bayly, M.J. (1989). Negative-state relief and the empathy-altruism hypothesis. *Journal of Personality & Social Psychology*, 56: 922–933.
- Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence – empathy = aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5: 191–200.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K.M.J., & Kaukiainen, A. (1992). Do Girls Manipulate and Boys Fight? Developmental Trends to Regard to Direct and Indirect Aggression. *Aggressive Behavior*, 18: 117-127.
- Bond, L., Carlin, J.B., Thomas, L., Rubin, K., & Patton, G. (2001). Does bullying cause emotional problems? A prospective study of young teenagers. *British Medical Journal*, 323: 480–484.
- Borg, M.G. (1998). The Emotional Reactions of School Bullies and their Victims. *Educational Psychology*, 18: 433-444.
- Bosworth, K., Espelage, D.L., & Simon, T.R. (1999). Factors associated with bullying behaviour in middle school students. *The Journal of Early Adolescence*, 19(3): 341-362.
- Caravita, S.C.S., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and Interactive Effects of Empathy and Social Status on Involvement in Bullying. *Social Development*, 18(1): 140-163.
- Coolidge, F.L., DenBoer, J.W., & Segal, D.L. (2004). Personality and neu-

- ropsychological correlates of bullying behavior. *Personality and Individual Differences*, 36: 1559-1569.
- Crick, N.R., & Grotpeter, J.K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66: 710-722.
- Curtner-Smith, M., Culp, A., Culp, R., Scheib, C., Owen, K., Tilley, A., Murphy, M., Lauren Parkman, L., & Coleman, P. (2006). Mothers' Parenting and Young Economically Disadvantaged Children's Relational and Overt Bullying. *Journal of Child and Family Studies*, 15(2): 181-193.
- Dake, J.A., Price, J.H., & Telljohann, S.K. (2003). The nature and extent of bullying at school. *The Journal of School Health*, 73(5): 173-180.
- Davis, M. (1994). *Empathy, A Social Psychological Approach*. USA: Wm. C. Brown Communications, Inc..
- Due, P., Holstein, B.E., Lynch, J., Diderichsen, F., Nic Gabhain, S., Scheidt, P., Currie, C., & The Health Behaviour in School-Aged Children Bullying Working Group (2005). Bullying and Symptoms among School-Aged Children: International Comparative cross sectional study in 28 countries. *European Journal of Public Health*, 15(2): 128-132.
- Duffy, A.L., & Nesdale, D. (2009). Peer Groups, Social Identity, and Children's Bullying Behavior. *Social Development*, 18(1): 121-139
- Eisenberg, N., & Strayer, J. (1987). *Empathy and Its Development*. New York: Cambridge University Press.
- Eslea, M., Menesini, E., Morita, Y., O'Moore, M., Mora-Merchán, J., Pereira, B., Smith, P. K., & Wenxin, Z. (2004). Friendship and loneliness among bullies and victims: Data from seven countries. *Aggressive Behavior*. 30: 71-83.
- Eslea, M., & Ress, J. (2001). At what age are children most likely to be bullied at school? *Aggressive Behavior*, 27: 419-429.
- Espelage, D.L., & Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32: 365-383.
- Espelage, D.L., Mebane, S.E., & Adams, R.S. (2004). Empathy, caring, and bullying: Toward an understanding of complex associations. In D.L. Espelage & S.M. Swearer (Eds.), *Bullying in American schools: A social-ecological perspective on prevention and intervention* (pp. 37-61). Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Espelage, D.L., & Swearer, S.M. (2003). Research on school bullying and

- victimization: What have we learned and where do we go from here? *School Psychology Review*, 32: 365–383.
- Fekkes, M., Pijpers, F.I.M., & Verloove-VanHorick, S.P. (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *Journal of Pediatrics*, 144: 17-22.
- Feshbach, N. (1987). Parental empathy and children adjustment / maladjustment. In: Eisenberg, N., & Strayer, J., (eds). *Empathy and Its Development*. New York: Cambridge University Press, 271–291.
- Fox, C.L., & Boulton, M.J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology*, 75: 313–328.
- Galloway, D., & Rolland, E. (2004). Is the direct approach to reducing bullying always the best? In P.K. Smith, D. Pepler & K. Rigby (Eds.), *How Successful Can Interventions Be?* New York: Cambridge University Press, 37-53.
- Garandeau, C.F., & Cillessen, A.H.N. (2005). From indirect aggression to invisible aggression: A conceptual view on bullying and peer group manipulation. *Aggression and Violent Behavior*, 11: 612-625.
- Gini, G. (2006a). Social cognition and moral cognition in bullying: What's wrong? *Aggressive Behavior*, 32: 528–539.
- Gini, G. (2006b). 'Bullying as a Social Process: The Role of Group Membership in Students' Perception of Inter-Group Aggression at School', *Journal of School Psychology*, 44: 51–65.
- Gini, G. (2007) Who Is Blameworthy? Social Identity and Inter-Group Bullying. *School Psychology International*, 28(1): 77-89.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., & Alton, G. (2007). Does Empathy Predict Adolescents' Bullying and Defending Behavior? *Aggressive Behavior*, 33: 467–476.
- Jolliffe, D., & Farrington, D.P. (2004). Empathy and offending: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 9: 441–476.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpela, M., Rantanen, P., & Rimpela, A. (2000). Bullying at school—an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23: 661–674.
- Karatzias, A., Power, K.G., & Swanson, V. (2002). Bullying and victimization in Scottish secondary schools: Same or separate entities? *Aggressive Behavior*, 28: 45–61.

- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., & Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25: 81–89.
- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Österman, K., & Lagerspetz, K. M. J. (1996). Social intelligence and empathy as antecedents of different types of aggression. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 794: 364–366.
- Khartri, P., Kupersmidt, J.B., & Patterson, C. (2000). Aggression and peer victimization as predictors of self-reported behavioral and emotional adjustment. *Aggressive Behavior*, 26(5): 345-358.
- Kochanska, G. (1991). Socialization and temperament in the development of guilt and conscience. *Child Development*, 62: 1379–1392.
- Kochenderfer, B.J., & Ladd, G.W. (1996). Peer victimization: manifestations and relations to school adjustment in kindergarten. *Journal of School Psychology*, 34(3): 267–283.
- Kokkinos, C., & Panayiotou, G. (2007). Parental discipline practices and locus of control: relationship to bullying and victimization experiences of elementary school students. *Social Psychology of Education*, 10: 281–301.
- Li, Q. (2007). New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools. *Computers in Human Behavior*, 23: 1777–1791.
- Mayer, D., Roberts, R.D., & Barsade, S.G. (2008). Human Abilities: Emotional Intelligence. *Annual Review of Psychology*, 59: 507-537.
- McMahon, S.D., Washburn, J., Felix, E.D., Yakin, J. & Childrey, G. (2000). Violence prevention: Program effects on urban preschool and kindergarten children. *Applied and Preventive Psychology*, 9: 271-281.
- Miller, P.A., & Eisenberg, N. (1988). The relationship of empathy to aggressive and externalizing / antisocial behavior. *Psychological Bulletin*, 103: 324–344.
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behavior among US youth: prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285 (16): 2094–2100.
- Nation, M., Vieno, A., Perkins, D.D., & Santinello, M. (2008). Bullying in School and Adolescent Sense of Empowerment: An Analysis of Relationships with Parents, Friends, and Teachers. *Journal of Community &*

- Applied Social Psychology*, 18: 211–232.
- Natvig, G.K., Albreksten, G. & Qvarnstrøm, U. (2001). Psychosomatic Symptoms Among Victims of School Bullying. *Journal of Health Psychology*, 6(4): 365–377.
- Naylor, P., Cowie, H., & del Rey, R. (2001). Coping strategies of secondary school children in response to being bullied. *Child Psychology and Psychiatry Review*, 6: 114–120.
- Nesdale, D., Milliner, E., Duffy, A., & Griffiths, J.A. (2009). Group Membership, Group Norms, Empathy, and Young Children's Intentions to Aggress. *Aggressive Behavior*, 35: 1-15.
- Nickerson, A.B., Mele, D., & Princiotta, D. (2008) Attachment and empathy as predictors of roles as defenders or outsiders in bullying interactions. *Journal of School Psychology*, 46: 687–703.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 35: 1171–1190.
- O'Moore, A.M., & Kirkham, C. (2001). Self-esteem and its relationship to bullying behavior. *Aggressive Behavior*, 27: 269-283.
- Owens, L., Shute, R., & Slee, P. (2000). 'Guess what I just heard!': Indirect aggression among teenage girls in Australia. *Aggressive Behavior*, 26(1): 67-83.
- Pakaslahti, L., & Keltikangas-Jarvinen, L. (2000). Comparison of peer, teacher, and self-assessments on adolescent direct and indirect aggression. *Educational Psychology*, 20: 177-190.
- Psychogiou, L., Daley, D., Thompson, M.J., & Sonuga-Barke, E.J.S. (2008). Parenting empathy: Associations with dimensions of parent and child psychopathology. *British Journal of Developmental Psychology*, 26: 221–232.
- Richardson, R., Hammock, G.S., Smith, S.M., Gardner, W., & Signo, M. (1994). Empathy as a cognitive inhibitor of interpersonal aggression. *Aggressive Behavior*, 20: 275–289.
- Schäfer, M., Korn, S., Smith, P.K., Hunter, S.C., Mora-Merchán, J., Singer, M.M., & van der Meulen, K. (2004). Lonely in the crowd: Recollections of bullying. *British Journal of Developmental Psychology*, 22(3): 379-394.
- Schwartz, D., McFadyen-Ketchum, S.A., Dodge, K.A., Pettit, G.S., & Bates, J.E. (1998). Peer group victimization as a predictor of children's

- behavior problems at home and in school. *Development and Psychopathology*, 10: 87–99.
- Slaski, M., & Cartwright, S. (2003). Emotional Intelligence training and its implications for stress, health and performance. *Stress and Health*, 19: 233-239.
- Solberg, M., & Olweus, D. (2003) Prevalence estimation of school bullying with the Olweus Bully/Victim Questionnaire. *Aggressive Behavior*. 29: 239-268.
- Stassen Berger, K. (2007). Update on bullying at school: Science forgotten? *Developmental Review*, 27: 90–126.
- Sutton, J., Smith, P.K., & Swettenham, J. (1999). Bullying and “theory of mind”: A critique of the “social skills deficit” view of anti-social behaviour. *Social Development*, 8: 117–134.
- Tajfel, H., & Turner, J.C. (2004). The social identity theory of intergroup behaviour. in J.T. Jost & J. Sidanius (eds). *Political Psychology*. New York: Taylor & Francis, 276-293.
- Trumpeter, N.N., Watson, P.J., O’Leary, B.J., & Weathington, B.L. (2008). Self-Functioning and Perceived Parenting: Relations of Parental Empathy and Love Inconsistency With Narcissism, Depression, and Self-Esteem. *The Journal of Genetic Psychology*, 169(1): 51–71.
- Van der Wal, M.F., de Wit, C.A.M., & Hirasing, R.A. (2003). Psychosocial health among young victims and offenders of direct and indirect bullying. *Pediatrics*, 111(6): 1312-1317.
- Warden, D., & Mackinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims: An investigation of their sociometric status, empathy and social competence. *British Journal of Developmental Psychology*, 21: 367–385.
- Zhou, Q., Eisenberg, N., Losoya, S.H., Fabes, R., Reiser, M., Guthrie, I.K., Murphy, B.C., Cumberland, A.J., & Shepard, S.A. (2002). The relations of parental warmth and positive expressiveness to children’s empathy-related responding and social functioning: A longitudinal study. *Child Development*, 73: 893–915.

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Braconnier, A., & Marcelli, D. (1999). *Τα Χίλια Πρόσωπα της Εφηβείας*. Αθήνα: Καστανιώτης, 95-97.

- Cole, M., & Cole, S. (2002). *Η ανάπτυξη των παιδιών*. Β΄ Τόμος. Αθήνα: Τυπωθήτω, 227-258.
- Courtecuisse, V. (1998) Αλληλεπίδραση ασκούμενης βίας και υφιστάμενης βίας στην εφηβεία. Στο Λ. Μπεζέ (Επιμ.). *Βία στο Σχολείο, Βία του Σχολείου* (σσ. 38-39). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Freud, S. (1994). *Ψυχολογία των Μαζών και Ανάλυση του Εγώ*. Μπφ. Κ.Τρικεριώτη. Αθήνα: Επίκουρος.
- Goleman, D. (1998). *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Gottman, J. (2000) *Η Συναισθηματική Νοημοσύνη των Παιδιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Herbert, M. (1998) *Η Κακή Συμπεριφορά: Βοηθώντας τους Γονείς να αντιμετωπίσουν το παιδί με Διαταραχή Αγωγής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κακούρος, Ε., & Μανιαδάκη, Κ. (2005). *Ψυχοπαθολογία Παιδιών & Εφήβων*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Κουρκούτας, Η. (2008). Θυματοποίηση στην παιδική ηλικία: Ολιστικές Παρεμβάσεις για την Ένταξη στο πλαίσιο του σχολείου των παιδιών-θυμάτων βίας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στο Η. Κουρκούτας, & J. P. Chartier. *Παιδιά και Έφηβοι με Ψυχοκοινωνικές και Μαθησιακές Διαταραχές. Στρατηγικές Παρέμβασης* (σσ. 303-341). Αθήνα: Τόπος.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (1998). *Συμβουλευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Rigby, K. (2008). *Σχολικός Εκφοβισμός. Σύγχρονες Απόψεις*. Επιμ. Α. Γιοβαζολιάς. Αθήνα: Τόπος.
- Σταλίκας, Α., & Χαμοδράκα, Μ. (2004). *Η Ενσυναίσθηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Χαντζή, Χ., Χουντουμάδη, Α., & Πατεράκη, Λ. (2000). Άσκηση βίας από μαθητές προς μαθητές στο χώρο του δημοτικού σχολείου. *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*: 2(1), 97-111.

Τραμπουκισμός (bullying) και ελληνική ποινική έννομη τάξη – Σκέψεις με άξονα την τροποποίηση του άρ. 312 ΠΚ με το άρ. 8 του ν. 4322/2015

ΦΩΤΙΟΣ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ*

1. Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια -και κυρίως από το έτος 2006 και έπειτα- πολύς λόγος γίνεται για το φαινόμενο του τραμπουκισμού (bullying)¹ και ιδίως όταν λαμβάνει χώρα μεταξύ ανηλίκων και συνδέεται με το σχολικό περιβάλλον (σχολικός τραμπουκισμός ή κατ' άλλους εκφοβισμός)², σε τέ-

* Δ.Ν. Νομικής Αθηνών, Δικηγόρος (ΔΣΑ) – Οικονομολόγος (ΟΕΕ), ΜΔΕ Ποινικού Δικαίου και Δικονομίας, ΜΔΕ Εγκληματολογίας.

1. Ένας από τους πρωτεργάτες της μελέτης του bullying είναι ο Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Bergen της Νορβηγίας Dan Olweus. Για τις θέσεις του πρβλ. *D. Olweus, A Research Definition of Bullying*, url: <http://www.cobb.k12.ga.us/~preventionintervention/Bully/Definition%20of%20Bullying.pdf> καθώς και το «μνημειώδες» έργο του για το ζήτημα *Dan Olweus, Bullying at School – What we Know & What we Can Do*, Blackwell Press, 1993. (στα ελληνικά *Dan Olweus, Εκφοβισμός και Βία στο σχολείο – Τι γνωρίζουμε και τι μπορούμε να κάνουμε*, εκδ. της ΕΨΥΠΕ, 2009).

Η πρωτοπορία του Olweus αναγνωρίζεται και από τον *Ken Rigby, Bullying in schools and what to do about it*, ACER (Australian Council for Educational Research Ltd) Press, Victoria Australia 2007, p. 12 (url: http://books.google.gr/books?id=KEUeLn09668C&pg=PA121&lpg=PA121&dq=Rigby+2006+bullying&source=&ots=NkVGkVGo2B&sig=IDRzjZDml6cg9qMJJy7vLwyBQfE&hl=el&ei=Bgh_SqPbNoqknQPjkY2DAg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4#v=onepage&q=Rigby%202006%20bullying&f=false).

2. Βλ. ενδεικτικά και χαρακτηριστικά *P. K. Smith, Tackling violence in schools: a European perspective*, in: *Violence reduction in schools – how to make a differ-*

τοιο μάλιστα βαθμό ώστε να γίνεται λόγος ακόμη και για «επιδημία στην εξάπλωση της θεωρητικής συζήτησης»³ σχετικώς. Στην (επιστημονική ή/και σε κοινωνικό επίπεδο) συζήτηση που λαμβάνει χώρα τα τελευταία έτη κεντρική πλέον θέση φαίνεται να αποκτούν οι νομικές προβλέψεις και διατάξεις⁴, εφαρμόσιμες ή εφαρμοστέες σε περιπτώσεις περιστατικών τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν ως τραμπουκισμός (bullying). Η συγκεκριμένη συζήτηση ήταν έντονη κάθε φορά που ανέκυπτε κάποιο περιστατικό - όπως η περίπτωση του θανάτου σπουδαστή σε σχολή την άνοιξη του 2015⁵ - και οδήγησε τον νομοθέτη στην τροποποίηση του ά. 312 ΠΚ με το ά. 8 ν. 4322/2015.

2. Εκφάνσεις εκδηλώσεων συμπεριφορών bullying

Πέρα, όμως, από αποσπασματικές και υπό (κοινωνική και χρονική)

ence – a handbook, Council of Europe Publishing, 2006, Β. Αρτινοπούλου, Η βία στο σχολείο – Το παγκόσμιο Συνέδριο του Παρισιού, ΠοινΔικ 6/2001, Ν. Κουράκης, Μορφές σχολικής βίας και δυνατότητες αντιμετώπισής της, ηλεκτρονικό περιοδικό Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών www.theartofcrime.gr (τεύχος 11) ([url:http://www.theartofcrime.gr/index.php?pgtr=1&aid=1247152434](http://www.theartofcrime.gr/index.php?pgtr=1&aid=1247152434)) και ΠοινΧρ ΝΘ/2009, σ. 865-871, Αν. Ματσόπουλος, Προβλήματα συμπεριφοράς, επιθετικότητα και βία στα σημερινά σχολεία: στρατηγικές αντιμετώπισης, ηλεκτρονικό περιοδικό Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών www.theartofcrime.gr (τεύχος 11) ([url: http://www.theartofcrime.gr/?pgtr=1&aid=1247494497](http://www.theartofcrime.gr/?pgtr=1&aid=1247494497)).

3. Βλ. Σοφίας Γιοβάνογλου, Bullying: Επιδημία στην εξάπλωση ενός φαινομένου ή επιδημία στην εξάπλωση μιας θεωρητικής συζήτησης;, παρουσίαση στο Συνέδριο EAN (European Anti-Bullying Network), υπό έκδοση στον Τόμο των Πρακτικών, Αθήνα, Ιούνιος 2014.

4. Βλ. F. Spyropoulos, Law provisions for cyber bullying in Greece, presentation at “COST workshop on legal issues regarding cyberbullying”, University of Antwerp, Belgium, 26 May 2010.

5. Βλ. ενδεικτικά δημοσιεύματα: «Θύμα άγριου bullying ο Βαγγέλης Γιακουμάκης σύμφωνα με το πόρισμα της ΕΔΕ», [url: http://www.newsbomb.gr/ellada/news/story/563927/thyma-agriou-bullying-o-vaggelis-giakoumakis-symfona-me-to-porisma-tis-ede#ixzz3h1qBwoOT](http://www.newsbomb.gr/ellada/news/story/563927/thyma-agriou-bullying-o-vaggelis-giakoumakis-symfona-me-to-porisma-tis-ede#ixzz3h1qBwoOT), 6 Μαρτίου 2015 – Νάνσυς Μητροπούλου, «Βαγγέλης Γιακουμάκης: Το bullying, η εξαφάνιση, η ζωή και το άδοξο τέλος του», [url: http://www.ftthis.gr/article/394120/baggelis-giakoumakis-to-bullying-i-exafanisi-i-zoi-kai-to-adoxo-telos-toy](http://www.ftthis.gr/article/394120/baggelis-giakoumakis-to-bullying-i-exafanisi-i-zoi-kai-to-adoxo-telos-toy).

πίεση τροποποιήσεις, είναι το νομικό μας οπλοστάσιο επαρκές για την αντιμετώπιση περιστατικών τραμπουκισμού; Καταρχάς, προκειμένου να απαντήσουμε στην ερώτηση αυτή θα πρέπει να επανέλθουμε στον (περι)ορισμό των συμπεριφορών που συνιστούν τραμπουκισμό (bullying)⁶. Έτσι όπως μπορούμε όλως περιληπτικώς να διακρίνουμε, το bullying συνίσταται σε πράξεις παραβατικού χαρακτήρα στην οποίες κύριο χαρακτηριστικό αποτελεί η ανισορροπία δύναμης⁷ μεταξύ θύτη και θύματος. Σε κάθε περίπτωση, δεδομένης της υπερέχουσας δύναμης του θύτη έναντι στο θύμα, ως bullying μπορούμε να πούμε ότι ορίζεται η κατάχρηση της υπερέχουσας θέσης ή κατάστασης του θύτη έναντι στο θύμα του. Αυτή, δε, δύναται ενδεικτικά να εκδηλωθεί με σωματικές προσβολές (σωματικές βλάβες), με λεκτικές προσβολές (οι οποίες προσιδιάζουν στα αδικήματα της εξύβρισης, της απειλής κ.λπ.) και με προσβολές οι οποίες έχουν ψυχολογική ή κοινωνική διάσταση (σε επίπεδο εγκληματικής συμπεριφοράς ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η συκοφαντική δυσφήμιση – στην κατηγορία αυτή εντάσσεται όμως και η κοινωνική απομόνωση κ.α.)⁸.

Είναι γεγονός ότι, όπως αναφέρθηκε ήδη, η ομαδοποίηση των ως άνω συμπεριφορών σήμερα καταλήγει να είναι όλως ενδεικτική. Τούτο διότι και με την εισβολή της τεχνολογίας και τη χρήση της σε εγκληματικής συμπεριφορές, το *modus operandi* των θυτών και οι δυνατότητές τους για την εκδήλωση παραβατικών πράξεων έχουν τροποποιηθεί και πολλαπλασιαστεί αντίστοιχα. Ο τραμπουκισμός στο διαδίκτυο (*cyber bullying*) εκδηλώνεται και με συμπεριφορές οι οποίες είτε δεν είναι δυνατόν να λάβουν χώρα στον πραγματικό κόσμο (π.χ. χρήση τεχνικών

6. Βλ. αναλυτικά Φ. Σπυρόπουλος, Σχολικός τραμπουκισμός, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2011, σ. 44 επ.

7. Η «δύναμη» μπορεί να αναφέρεται σε σωματικό (π.χ. ρώμη), ψυχολογικό (π.χ. αυτοεκτίμηση, πίστη στον εαυτό), κοινωνικό επίπεδο (αποδοχή από το σύνολο, παρέες κ.α.).

8. Βλ. αναλυτικά Φ. Σπυρόπουλος, Σχολικός τραμπουκισμός, εκδ. Αντ. Ν. Σακκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2011, σ. 53 επ.

hacking⁹ για άσκηση bullying)¹⁰ είτε η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας τις καθιστά πολύ πιο εύκολες (π.χ. δημιουργία αρχείου με τη φωτογραφία του θύματος και παραποίηση αυτής της φωτογραφίας με αστείο τρόπο, επισήμανση φωτογραφίας του θύματος σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης (tag) με προσβλητικές για το θύμα εκφράσεις κ.α.).

Το bullying, δηλαδή, αποτελεί ουσιαστικά όχι μια συγκεκριμένη συμπεριφορά αλλά μια «ομπρέλα» συμπεριφορών με κοινωνική και ενδεχομένως νομική απαξία. Κάθε, δε, περίπτωση είναι προφανώς διαφορετική διότι είναι διαφορετικές οι συνθήκες και το περιβάλλον¹¹ όπου

9. Πρβλ. Τη διδακτορική μου διατριβή «Χωρίς δικαίωμα πρόσβαση σε ηλεκτρονικά δεδομένα (hacking)», τμήμα Νομικής Ε.Κ.Π.Α., Ιανουάριος 2015.

10. Φ. Σπυρόπουλος, «Digital και cyber bullying και αθέμιτη χρήση ηλεκτρονικών πληροφοριών ως το “bullying” του μέλλοντος – Γνώση και πρόληψη», πρακτικά 2ου συνεδρίου Υποδιεύθυνσης Δίωξης Ηλεκτρονικού Εγκλήματος ΕΛ.ΑΣ., 2013, σ. 62 επ.

11. Χαρακτηριστικά, bullying μπορεί να εντοπιστεί οπουδήποτε αναπτύσσονται σχέσεις εξουσίας π.χ. στον εργασιακό χώρο [bullying at work - για το bullying at work βλ. ενδεικτικά *Nicola Hart, Joanna Hurd, Martineau Johnson*, *Teacher stress; The consequences of HARASSMENT & BULLYING*, Monitor Press, 2000, *S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf & C. L. Cooper (Eds.)*, *Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice*, Taylor & Francis, London, 2003 και στην ελληνική βιβλιογραφία *Π. Μπουμπουχερόπουλου*, *Mobbing – Ευθύνη λόγω ηθικής παρενόχλησης στην εργασία*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2014, και *του ίδιου* *Mobbing – Ηθική παρενόχληση, μονομερής βλαπτική μεταβολή και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης: σχόλιο στην Ειρ. Αχαρνών 482/2013, Επιθεώρησης Εργατικού Δικαίου*, 2015, τ. 74, σ. 169-178], στον στρατό [σύμφωνα με το Βρετανικό Υπουργείο Άμυνας ως bullying στον στρατό ορίζεται «η χρήση φυσικής δύναμης ή η κατάχρηση της εξουσίας για τον εκφοβισμό ή την θυματοποίηση άλλων ή για την επιβολή μη προβλεπόμενων ποινών» (*The Values and Standards of the British Army – A Guide to Soldiers*, Ministry of Defence, UK March 2000, paragraph 23). Βέβαια, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι μια τέτοια συμπεριφορά επιτρέπεται στο πλαίσιο της «στρατιωτικοποίησης» (από την ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια www.wikipedia.gr). Για περαιτέρω αναλύσεις αναφορικά με το bullying στο στρατό βλ. *Jean M. Callaghan and Franz Kernic*, *Social Psychology of the Individual Soldier, Armed Forces and International Security: Global Trends and Issues*, Lit Verlag, Munster, 2003], στη φυλακή (*Jane L. Ireland*, “Bullying” among prisoners: [areviewofresearch\(url: http://www.](http://www.areviewofresearch.com)

εκδηλώνονται τέτοιες συμπεριφορές και είναι επίσης διαφορετική και η δυναμική που αναπτύσσεται μεταξύ θύτη και θύματος προκειμένου να ενυπάρχει η απαιτούμενη ανισορροπία δύναμης, ούτως ώστε να χαρακτηρίσουμε ότι η εν λόγω συμπεριφορά εντάσσεται στο πλαίσιο του τραμπουκισμού. Είναι προφανές, επομένως, ότι υπάρχουν πράξεις παραβατικού χαρακτήρα οι οποίες δεν είναι (και δεν πρέπει να είναι) αξιόποινες (π.χ. η έλλειψη της διάθεσης για συναναστροφή με κάποιον). Θεωρώ βέβαια ότι στις συμπεριφορές bullying είναι απαραίτητο το θύμα αυτών να εκλαμβάνει τη συμπεριφορά ως τέτοια. Εξάλλου, ο τρόπος άσκησης βίας και ο τρόπος κατά τον οποίο αυτή εκλαμβάνεται από το θύμα επηρεάζεται και από πολιτισμικά χαρακτηριστικά του περιβάλλοντος¹². π.χ., αν και τα «παρατσούκλια» είναι συνήθως έκφραση διακρίσεων (bullying), δεν μπορούν να θεωρηθούν bullying π.χ. σε χωριά της επαρχίας όπου καθένας έχει «παρατσούκλι», το οποίο ο ίδιος αποδέχεται και είναι γνωστός με αυτό στις κοινωνικές σχέσεις.

3. Τραμπουκισμός και ποινικές διατάξεις

Δυνάμει των ανωτέρω, είναι προφανές ότι σύμφωνα με τις μορφές τις οποίες εκδηλώνεται ο τραμπουκισμός (σωματική διάσταση κ.λπ. – βλ. παρ. 2 ως ανωτέρω) τα ποινικά αδικήματα που περιλαμβάνονται στην «ομπρέλα» του τραμπουκισμού είναι ενδεικτικά όσα αναφέρονται στην προστασία της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας¹³ αναφορικά με τη σωματική διάσταση του bullying (π.χ. ά. 299 ΠΚ – ανθρωποκτο-

sciencedirect.com/science?_ob=ArticleURL&_udi=B6VH7-3Y222BW7&_user=10&_rdoc=1&_fmt=&_orig=search&_sort=d&_docanchor=&view=c&_searchStrId=994418167&_rerunOrigin=google&_acct=C000050221&_version=1&_urlVersion=0&_userid=10&md5=b701099c1f97ba7d392d1eab71a308e4#m 4.cor) ή ακόμη και σε διεθνές επίπεδο (ή αλλιώς jingoism [βλ. ενδεικτικά <http://en.wikipedia.org/wiki/Bullying> καθώς και <http://en.wikipedia.org/wiki/Jingoism>].

12. Πρβλ. για την σημασία των ηθών στο πώς εκλαμβάνεται το bullying Κ. Rigby, *Bullying in schools and what to do about it*, p. 120, όπ. π.

13. Πρβλ. Ν. Ανδρουλάκη, *Ποινικόν Δίκαιον – Ειδικόν Μέρος*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1974, *Ελ. Συμειωνίδου – Καστανίδου*, *Εγκλήματα κατά της ζωής*, 2^η εκδ., εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001, *Ιωάν. Μπέκας*, *Εγκλήματα κατά της ζωής και της υγείας*, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, 2002.

νία με πρόθεση, ά. 301 ΠΚ – συμμετοχή σε αυτοκτονία, ά. 304 ΠΚ – τεχνητή διακοπή της εγκυμοσύνης, ά. 304Α ΠΚ - σωματική βλάβη εγκύου ή νεογνού, ά. 306 ΠΚ - έκθεση, ά. 307 ΠΚ– παράλειψη λύτρωσης από κίνδυνο ζωής, ά. 308 ΠΚ– απλή σωματική βλάβη, ά. 308^Α ΠΚ – απρόκλητη σωματική βλάβη, ά. 309 ΠΚ – επικίνδυνη σωματική βλάβη, ά. 310 ΠΚ – βαριά σωματική βλάβη, ά. 311 ΠΚ – θανατηφόρα βλάβη) και στην προστασία της τιμής του παθόντος εκ της αξιόποινης πράξης αναφορικά με τη λεκτική και κοινωνική διάσταση του bullying (ά. 361 ΠΚ - εξύβριση, ά. 361Α ΠΚ – απρόκλητη έμπρακτη εξύβριση, ά. 362 ΠΚ - δυσφήμιση, ά. 363 ΠΚ – συκοφαντική δυσφήμιση κ.α.)¹⁴. Περαιτέρω, σε περίπτωση παραβίασης του ν. 2472/1997 για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, δύναται να τύχει εφαρμογής το ά. 22 του εν λόγω νόμου το οποίο προβλέπει ποινικές κυρώσεις (αρκετές τέτοιες περιπτώσεις εντοπίζονται σε περιστατικά cyber bullying όπου ο θύτης επεμβαίνει με οποιονδήποτε τρόπο σε αρχείο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα ή λαμβάνει γνώση των δεδομένων αυτών ή τα αφαιρεί, αλλοιώνει, βλάπτει, καταστρέφει, επεξεργάζεται κ.λπ. του θύματος με δεδομένο ότι υπάρχουν αρκετά προσωπικά δεδομένα τα οποία τηρούνται σήμερα ψηφιακά και στα οποία μπορεί να αποκτηθεί πρόσβαση)¹⁵. Επιπρόσθετα, σε περιπτώσεις ρατσιστικών συμπεριφορών μπορεί να τύχει εφαρμογής ο ν. 927/1979 «Περί κολασμού

14. Πρβλ. Δ. Σπινέλλη, Ποινικό Δίκαιο – Ειδικό μέρος, Εγκλήματα κατά της τιμής (ά. 361-369 ΠΚ), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1982 καθώς και Δ. Κιούπη, Προσβολές της τιμής – Η εξύβριση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009.

15. Σχετικά με την προσέγγιση της προστασίας των προσωπικών δεδομένων στην ελληνική επιστημονική βιβλιογραφία πρβλ. ενδεικτικά τα εξής δύο σημαντικά πονήματα: Π. Αρμαμέντος & Β. Σωτηρόπουλος, Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005 και Ιωάν. Ιγγλεζάκης, Ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003, σ. 109 και ειδικότερα για το διαδίκτυο Ευγενίας Αλεξανδροπούλου – Αιγυπιάδου, Η νομική προστασία των προσωπικών δεδομένων κατά την πλοήγηση των ανηλίκων στο Διαδίκτυο, εις: Κ. Σιώμου και Γ. Φλώρου (εκδ. επιμ.), Έρευνα, πρόληψη, αντιμετώπιση των κινδύνων στη χρήση του διαδικτύου, Ελληνική Εταιρεία Μελέτης της Διαταραχής του Εθισμού στο Διαδίκτυο, Λάρισα, 2011, σ. 141.

πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις», όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4285/2014.

Στα εγκλήματα τα οποία μπορούν να χαρακτηριστούν ως bullying, πριν καν ανιχνευθεί η ανισορροπία δύναμης ως βασικό συστατικό στοιχείο της συμπεριφοράς, πρέπει να πληρούται και η βασική προϋπόθεση της ύπαρξης θύματος. Στα εγκλήματα που ήδη αναφέρθηκαν (εγκλήματα κατά της ζωής, σωματικές βλάβες, εγκλήματα κατά της τιμής) υπάρχει παθών εκ της αξιόποινης συμπεριφοράς, άρα και θύμα¹⁶.

Ωστόσο, η προσέγγιση αυτή φαίνεται να είναι αποσπασματική. Υπάρχουν συμπεριφορές οι οποίες τυποποιούνται ως αξιόποινες και προστατεύουν άλλα –μη προσωποπαγή– έννομα αγαθά¹⁷. Κάποιες από αυτές είναι πιο ξεκάθαρες σχετικά με την ύπαρξη θύματος (π.χ. ά. 137 Α-Δ ΠΚ αναφορικά με τα βασανιστήρια¹⁸), άλλες πάλι όχι (π.χ. ά. 259 ΠΚ το οποίο τιμωρεί την παράβαση καθήκοντος). Ενδεικτικά, στο αδίκημα της παράβασης καθήκοντος ο ιδιώτης ο οποίος θίγεται από την παράνομη και υπαίτια συμπεριφορά υπαλλήλου δεν θεωρείται παθών εκ του εγκλήματος αλλά αμέσως ζημιωθείς. Μπορεί, μάλιστα, να παρασταθεί ως πολιτικώς ενάγων¹⁹ μόνο για την υποστήριξη της κατηγορίας²⁰ αφού αστικώς υπεύθυνος για την παράνομη πράξη του υπαλ-

16. Πρβλ. σχετικά Χ. Δημόπουλος, Εισαγωγή στη Θυματολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, Αν. Μαγγανάς & Β. Αρτινοπούλου, Θυματολογία και όψεις θυματοποίησης, εκδ. Ν. Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 1996.

17. Αναφορικά με την έννοια του εννόμου αγαθού βλ. Ιωαν. Μανωλεδάκη, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του ποινικού δικαίου, εκδ. Σάκκουλα Α.Ε., Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 1998.

18. Το άρ. 137Α-Δ ΠΚ ποινικοποιεί τη χρήση βασανιστηρίων. Ωστόσο, το προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι υπερατομικό και συνίσταται στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, οι , δε, διατάξεις έχουν συστημικά ενταχθεί στο κεφάλαιο Α του δεύτερου βιβλίου του ΠΚ και υπό τον θεματικό τίτλο «Προσβολές του πολιτεύματος».

19. Για την πολιτική αγωγή πρβλ. ενδεικτικά Ν. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σ. 69 επ. και Άννας Ψαρούδα-Μπενάκη, Η πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, εκδ. Δίκαιο & Οικονομία - Π. Ν. Σάκκουλας, 2015.

20. Βλ. όλως ενδεικτικώς από την νομολογία ΑΠ 478/2014, ΑΠ 48/2014, ΑΠ 1001/2010, ΠλημΑθ 49109/2007, ΠλημΣπαρ 354/2006, ΑΠ 498/2002 (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).

λήλου είναι τρίτος και εν προκειμένω το δημόσιο. Εφόσον ο εν λόγω υπάλληλος έχει εκμεταλλευτεί υπάρχουσα ανισορροπία δύναμης μεταξύ αυτού και του πολίτη που θίγεται η συμπεριφορά αυτή μπορεί να ενταχθεί στην έννοια του «τραμπουκισμού».

Δηλαδή, μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε, προκειμένου και να αποφευχθεί η εξαντλητική αναφορά ποινικών διατάξεων του ποινικού κώδικα ή ειδικών ποινικών νόμων που καθιστούν αξιόποινες συμπεριφορές, ότι κάθε αδίκημα με παθόντα ή αμέσως ζημιωθέντα μπορεί να χαρακτηριστεί ως bullying (εφόσον βέβαια συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις του ως άνω ορισμού).

Πέρα από τον αμέσως ζημιωθέντα υπάρχει και η περίπτωση του εμμέσως ζημιωθέντος από αξιόποινη πράξη. Σε αυτές τις περιπτώσεις, συμπεριφορές που ζημιώνουν έμμεσα κάποιον μπορούν να ενταχθούν στο πλαίσιο του τραμπουκισμού; Η άποψή μου είναι ότι πράγματι μπορούν. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του Ανδρουλάκη²¹ για τον εμμέσως ζημιωθέντα θεατρώνη από τον τραυματισμό της πρωταγωνίστριας του λόγω της ματαίωσης της παράστασης, μπορούμε να πούμε ότι σε περίπτωση που ο τραυματισμός αυτός έλαβε χώρα προκειμένου να πληγεί έστω και έμμεσα ο θεατρώνης εκ μέρους του θύτη και η συμπεριφορά αυτή έχει και τα λοιπά στοιχεία του ορισμού του bullying, τότε μπορεί να χαρακτηριστεί ως τέτοια. Τούτο, ωστόσο, δε σημαίνει ότι ο εμμέσως ζημιωθείς μπορεί να υποβάλλει έγκληση ή να παρίσταται ως πολιτικώς ενάγων σε κάποια ποινική δίκη εφόσον η εν λόγω συμπεριφορά είναι αξιόποινη – προκειμένου, δε, να έχει αστικές αξιώσεις [π.χ. χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης από αδικοπράξια (ά. 932 ΑΚ)] απαιτείται να υπάρχει αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης και υπαίτιας πράξης και της βλάβης²².

4. Η διάταξη του ά. 312 ΠΚ και η σχέση της με τον τραμπουκισμό

21. Βλ. Ν. Ανδρουλάκη, Θεμελιώδεις έννοιες της ποινικής δίκης, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1994, σ. 80.

22. Βλ. ενδεικτικά Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 3^η εκδ., Αθήνα – Κομοτηνή 1998, σ. 153, 175 επ.

Με το άρ. 8 του ν. 4322/2015 αντικαταστάθηκε το άρ. 312 ΠΚ.²³ Ο νομοθέτης με την τροποποίηση στην οποία προέβη άλλαξε τα χαρακτηριστικά στοιχεία του (ιδιώνυμου²⁴ - κατά την άποψη, ωστόσο, της

23. Μετά την ως άνω τροποποίηση, ο τίτλος και το κείμενο του ά. 312 ΠΚ σήμερα ισχύει ως εξής:

«Άρθρο 312

Πρόκληση βλάβης με συνεχή σκληρή συμπεριφορά

1. Αν δεν συντρέχει περίπτωση βαρύτερης αξιόποινης πράξης, τιμωρείται με φυλάκιση, όποιος με συνεχή σκληρή συμπεριφορά προξενεί σε τρίτον σωματική κάκωση ή άλλη βλάβη της σωματικής ή ψυχικής υγείας. Αν η πράξη τελείται μεταξύ ανηλίκων δεν τιμωρείται εκτός αν η μεταξύ τους διαφορά ηλικίας είναι μεγαλύτερη από τρία (3) έτη, οπότε επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

2. Αν το θύμα δεν συμπλήρωσε ακόμη το δέκατο όγδοο (18ο) έτος της ηλικίας του ή δεν μπορεί να υπερασπίσει τον εαυτό του και ο δράστης το έχει στην επιμέλεια ή στην προστασία του ή ανήκει στο σπίτι του δράστη ή έχει μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας ή το έχει αφήσει στην εξουσία του ο υπόχρεος για την επιμέλεια του ή του το έχουν εμπιστευθεί για ανατροφή, διδασκαλία, επίβλεψη ή φύλαξη έστω προσωρινή, αν δεν συντρέχει περίπτωση βαρύτερης αξιόποινης πράξης, επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον έξι (6) μηνών. Με την ίδια ποινή τιμωρείται όποιος με συστηματική παραμέληση των υποχρεώσεων του προς τα προαναφερόμενα πρόσωπα γίνεται υπαίτιος να πάθουν σωματική κάκωση ή βλάβη της σωματικής ή ψυχικής τους υγείας.». Το κείμενο του ά. 312 ΠΚ πριν την ως άνω τροποποίηση είχε ως εξής:

«Άρθρο 312

Σωματική βλάβη ανηλίκων κ.λπ.

Αν δεν συντρέχει περίπτωση βαρύτερης αξιόποινης πράξης, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών:

α) όποιος με συνεχή σκληρή συμπεριφορά προξενεί σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας σε πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε ακόμη το δέκατο έβδομο έτος της ηλικίας του ή που δεν μπορεί να υπερασπίσει τον εαυτό του και ο δράστης το έχει στην επιμέλεια ή στην προστασία του ή ανήκει στο σπίτι του δράστη ή έχει μαζί του σχέση εργασίας ή υπηρεσίας ή που του το έχει αφήσει στην εξουσία του ο υπόχρεος για την επιμέλειά του,

β) όποιος με κακόβουλη παραμέληση των υποχρεώσεων του προς τα προαναφερόμενα πρόσωπα γίνεται αιτία να πάθουν σωματική κάκωση ή βλάβη της υγείας τους.»

24. Έτσι στο Βούλευμα ΠλημΑθ 1320/2007 (NoB 2007/2171). Πρβλ. για τα ιδιώνυμα εγκλήματα Γ. Μπουρμά, Προβληματισμοί αναφορικά με την αναγκαιότητα

Συμεωνίδου – Καστανίδου διακεκριμένη μορφή σωματικής βλάβης με δόλο²⁵) εγκλήματος που προβλεπόταν στο ά. 312 ΠΚ. Καταρχάς, οι ιδιότητες που καθιστούσαν το έγκλημα *ιδιαίτερο* πέρασαν στην δεύτερη παράγραφο ενώ με την πρώτη παράγραφο του άρθρου 312 θεσπίζεται κοινό έγκλημα αφού καθένας μπορεί να είναι υποκείμενο της αξιόποινης πράξης (το υποκείμενο της αξιόποινης πράξης περιγράφεται με τη λέξη «όποιος»)²⁶. Είναι, επίσης, *γνήσιο πολύτροπο / υπαλλακτικώς μικτό* έγκλημα²⁷, αφού οι τρόποι τέλεσης του εγκλήματος μπορούν να σωρευθούν στο αντικείμενο, αποτελώντας μόνο ένα έγκλημα. Πρόκειται, επιπλέον, για έγκλημα ενέργειας και στις δύο παραγράφους, πλην του β' εδαφίου της παραγράφου 2 όπου και τυποποιείται έγκλημα γνήσιας παράλειψης (με την αλλαγή της λέξεως «κακόβουλη»²⁸ με τον όρο «συστηματική» παραμέληση των υποχρεώσεων).

Η βασικότερη αλλαγή στην εν λόγω διάταξη είναι ότι αναφέρεται στην βλάβη ή κάκωση της σωματικής ή ψυχικής υγείας ατόμου οποιασδήποτε ηλικίας ή καταστάσεως και όχι μόνον ανηλίκου ή ανήμπορου να υπερασπιστεί τον εαυτό του και βρίσκεται υπό την φροντίδα του δράστη (όπως στην προϊσχύσασα διάταξη)²⁹. Σε περίπτωση, δε, που

υπαρξης και τα κριτήρια διάκρισης των ιδιώνυμων εγκλημάτων, ΠοινΔικ, 2012, σ. 421.

25. Έτσι *Ελ. Συμεωνίδου Καστανίδου*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, 2^η εκδ., σ. 179, όπως παραπέμπει και στον Λ. Μαργαρίτη.

26. Για τον ορισμό του κοινού εγκλήματος βλ. ενδεικτικά *Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη*, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Θεωρία για το έγκλημα, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, 2006, σ. 165 επ. και *Λ. Κοτσαλή*, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, τομ. 1, σ. 88 επ.

27. Βλ. ενδεικτικά *Νικόλαο Κ. Ανδρουλάκη*, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος, Θεωρία για το έγκλημα, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, 2006, σ. 188-189.

28. Αναφορικά με την «κακόβουλία» ως είχε στην προϊσχύσασα διάταξη βλ. *Ελ. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, 2^η εκδ., σ. 180.

29. Ανάλυση της προϊσχύσασας διάταξης και ειδικότερο προσδιορισμό του αντικειμένου προσβολής της βλ. στο πόνημα της *Ελ. Συμεωνίδου – Καστανίδου*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, 2^η εκδ., σ. 178-182 και ιδίως σ. 179.

το θύμα είναι ανήλικο, ο νομοθέτης αυστηροποίησε την προβλεπόμενη ποινή (από τουλάχιστον τρεις σε τουλάχιστον έξι μήνες στην παράγραφο 2 του άρθρου). Επιπρόσθετα, νεοπαγής είναι και η πρόβλεψη για βλάβη και της ψυχικής υγείας³⁰, με τις εύλογες, βέβαια, αποδεικτικές δυσχέρειες που κατά τη γνώμη μου προκύπτουν, ιδίως σε ότι αφορά τα ζητήματα αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της συνεχούς σκληρής συμπεριφοράς ή της παραμέλησης των υποχρεώσεων και της βλάβης της ψυχικής υγείας.

Αναφορικά με τους ανήλικους δράστες του συγκεκριμένου εγκλήματος, ο νομοθέτης περιόρισε το αξιόποινο σε όσους έχουν ηλικιακή διαφορά πάνω από τρία έτη με το θύμα τους. Η επιλογή αυτή είναι κατά τη γνώμη μου ορθή καθώς σε περιπτώσεις παραβατικών ανηλίκων πρέπει να αποφεύγονται τα μέτρα με κατασταλτικό χαρακτήρα³¹. Προς αυ-

30. Σύμφωνα, βέβαια, με τις απόψεις που είχαν διατυπωθεί από την ποινική θεωρία κατά την ανάλυση της προϊσχυσάσης διατάξεως, η ψυχική υγεία νοείται ως προστατευόμενη. Χαρακτηριστικά βλ. την ανάλυση του *Ρηγόπουλου* εις, *Αρ. Χαλαμπακή*, Ποινικός Κώδικας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 2486, ο οποίος παραπέμπει στους Μαργαρίτη και Μπέκα και αναφέρονται ως παραδείγματα έμμεσης σκληρής συμπεριφοράς η οποία μπορεί να επιφέρει αρνητική επενέργεια στον ψυχικό κόσμο του θύματος η ανάθεση ιδιαίτερα επίπονης εργασίας ή ο εγκλεισμός σε σκοτεινό μέρος.

31. Βλ. αναλυτικά για την κοινωνική, τη δικαιοκή και την περιστασιακή πρόληψη και γενικότερα για την αντεγκληματική πολιτική σε περιπτώσεις παραβατικών ανηλίκων το λεπτομερές πόνημα του *N. Κουράκη*, Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλας, β' εκδ., Αθήνα – Κομοτηνή, 2012, σ. 643 επ. καθώς και επίσης του *N. Κουράκη*, Η πρόληψη της παραβατικότητας των ανηλίκων στην Ελλάδα, εις: *Αγ. Τσήσουρα (υπεύθυνη έκδοσης)*: Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997, σ. 63 επ. Κριτική στα κατασταλτικά μέτρα κάνει και ο *Αντώνης Μαγγανάς*, Οι δύο όψεις του κοινωνικού ελέγχου: καταστολή και εναλλακτικά μέτρα, εις: *Αγ. Τσήσουρα (υπεύθυνη έκδοσης)*: Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του Ανθρώπου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1997, σ. 129 επ. και ο *Στρ. Γεωργούλας*, Η παραβατικότητα ανηλίκων ως προβληματική κατάσταση, ΠοινΔικ 8-9/2003, σ. 987, ο οποίος υποστηρίζει ότι η κατασταλτική παρέμβαση σε περιπτώσεις παραβατικότητας ανηλίκων έχει φθάσει σε «αδιέξοδο».

Συγκεκριμένα για την «αποδικαστικοποίηση» της παραβατικότητας των ανηλίκων βλ. *Χ. Ζαραφωνίτου*, Εμπειρική εγκληματολογία, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Α-

τήν την κατεύθυνση κινήθηκε και η αιτιολογική έκθεση του νόμου σύμφωνα με την οποία «η πράξη μεταξύ ανηλίκων παραμένει ατιμώρητη εκτός εάν υπάρχει διαφορά ηλικίας άνω των τριών ετών, καθώς οι συμπεριφορές αυτές μεταξύ ανηλίκων της ίδιας ηλικίας θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με μέτρα διαπαιδαγώγησης και όχι εμπλοκής με τον ποινικό νόμο».

Είναι γνωστό ότι η συγκεκριμένη διάταξη θεσπίστηκε (εσπευσμένα) μετά την αποκάλυψη του θανάτου σπουδαστή σε επαγγελματική σχολή στα Ιωάννινα τον Μάρτιο του 2015 ο οποίος παρουσιάστηκε ως θύμα bullying συμφοιτητών του³². Πόση όμως σχέση έχει αυτή η διάταξη, τελικά, με τον τραμπουκισμό; Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση «Η νομοθετική αυτή εξέλιξη κρίνεται αναγκαία για την προστασία εννόμων αγαθών, κυρίως ενός συγκεκριμένου κύκλου ευάλωτων κοινωνικών ομάδων (ανήλικων και νεαρών ενήλικων), απέναντι σε ένα σύνθετο είδος εγκληματικής συμπεριφοράς που υλοποιείται με επαναλαμβανόμενο –συνεχή, σκληρό τρόπο (συνήθως άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας– εκφοβισμού, που υποδαυλίζονται και από ρατσιστικές αντιλήψεις και στερεότυπα)». Ωστόσο, η μόνη αναφορά σχετικά με την ανισορροπία δύναμης – συστατικό στοιχείο του τραμπουκισμού – είναι η φράση στην παράγραφο 2 του άρθρου «Αν το θύμα ... δεν μπορεί να υπερασπιστεί τον εαυτό του...». Προκειμένου να εφαρμόζεται η συγκεκριμένη περίπτωση, πρέπει να πληρούνται και κά-

θήνα, 2004, σ. 212 επ. Εξάλλου, και κατά την Πitseλά «Δεδομένης της ελαφράς φύσης, της κανονικότητας, του παροδικού και του επεισοδιακού χαρακτήρα ενός μεγάλου μέρους της παραβατικότητας των ανηλίκων, η διεξαγωγή της ποινικής διαδικασίας θα πρέπει να θεωρηθεί ως δυσανάλογη» (έτσι Αγγ. Πitseλά, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2002, σ. 540). Βλ. επίσης στο εν λόγω πόνημα της Πitseλά σ. 549 επ. αναφορικά με την ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Σύμφωνα με όλα τα ανωτέρω και ο Παπαθεοδώρου υποστηρίζει ότι «Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας – εγκληματικότητας των ανηλίκων στηρίζεται παραδοσιακά στις ιδέες της δικαιοσύνης, της παιδαγωγικής μεταχείρισης και της επανένταξης» (βλ. Θ. Παπαθεοδώρου, Δικαιοσύνη ενηλίκων και ανήλικοι δράστες: Τα έσχατα όρια της «μηδενικής ανοχής» στις ΗΠΑ, ΠοινΔικ 1/2000, σ. 77).

32. Βλ. και ανωτέρω υποσημείωση υπ' αρ. 5.

ποια από τις προϋποθέσεις που τίθεται κατωτέρω αναφορικά με την ιδιαίτερη ιδιότητα του δράστη του συγκεκριμένου εγκλήματος. Αν, επομένως, ο δράστης δεν έχει το θύμα στην επιμέλεια ή στην προστασία του κ.λπ. η παράγραφος 2 του άρθρου 312 δεν δύναται να εφαρμοστεί. Επιπρόσθετα, η όποια συνεχής σκληρή συμπεριφορά δεν αρκεί για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος – απαιτείται, προκειμένου να εφαρμοστεί η εν λόγω διάταξη και η επέλευση της σωματική κάκωσης ή βλάβης της υγείας³³ (σύμφωνα και με την παλιά αλλά και τη νέα διατύπωση της εν λόγω διάταξης) και «χωρίς αυτήν δεν υφίσταται καθ' ολοκληρίαν η έννοια του εν λόγω εγκλήματος»³⁴. Άρα, ο «εκφοβισμός» όπως αναφέρεται στην αιτιολογική έκθεση δεν προστατεύεται από τη συγκεκριμένη διάταξη παρά μόνον ίσως σε περίπτωση απόπειρας του εν λόγω αδικήματος³⁵.

Αυτό το οποίο φαίνεται να αξιοποίησε ο νομοθέτης από τον ορισμό του τραμπουκισμού είναι το στοιχείο της επανάληψης στο επίπεδο της «**συνεχούς σκληρής συμπεριφοράς**», η οποία αναφερόταν και στην προϊσχύσασα διάταξη και, σε συνδυασμό με το ότι το προστατευτικό πλαίσιο της διάταξης αναφερόταν στους ανηλίκους, «ταίριαξε» μάλλον περισσότερο στον νομοθέτη η σχετική τροποποίησή της προκειμένου να προστατεύονται και πράξεις που εντάσσονται στο φάσμα του τραμπουκισμού. Η ερμηνεία των όρων «συνεχής» και «σκληρή» συμπεριφορά από την νομολογία φαίνεται, πάντως, να προσομοιάζουν σε όσα αναπτύσσονται στις θεωρητικές προσεγγίσεις του τραμπουκισμού.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με την θεωρία, *συνεχής*³⁶ θεωρείται η συμπεριφορά που επαναλαμβάνεται συχνά, που έχει τελεστεί κάποιες φορές και που αναμένεται να επαναληφθεί, χωρίς να απαιτείται η δημιουργία μιας μόνιμης κατάστασης³⁷ και κατά την νομολογία «*Συνεχής*

33. ΠλημΑθ2723/2000 (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).

34. Βούλευμα ΠλημΑθ 1320/2007 (ΝοΒ 2007/2171).

35. Για την απόπειρα του εγκλήματος του ά. 312 όπως ίσχυε πριν την ανωτέρω τροποποίηση βλ. *Ελ. Συμμεωνίδου – Καστανίδου*, όπ. π., σ. 180.

36. Βλ. *Ελ. Συμμεωνίδου – Καστανίδου*, όπ. π., σ. 178 και ιδίως υποσ. 4.

37. Έτσι ο Μ. Ρηγόπουλος εις *Αρ. Χαραλαμπάκη*, Ποινικός Κώδικας, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σ. 2486.

καθίσταται η σκληρή συμπεριφορά, όχι μόνο με τη δημιουργία μόνιμης κατάστασης αλλά και με την επίμονη συστηματική επανάληψή της.»³⁸ «χωρίς να είναι διαρκής»³⁹.

Αναφορικά με την σκληρή συμπεριφορά⁴⁰, σύμφωνα με τη νομολογία «ως σκληρή συμπεριφορά θεωρείται η προερχόμενη από έλλειψη συναισθήματος έναντι του άλλου, του αδύνατου προσώπου, που εκφράζεται αντικειμενικά με την πρόκληση σημαντικών πόνων, οδυνών, βασάνων, σωματικών ή ψυχικών»⁴¹. Στο ίδιο πνεύμα «...σκληρή δε συμπεριφορά είναι η προερχόμενη από έλλειψη συναισθήματος έναντι του αδύνατου, που εκφράζεται αντικειμενικά με την πρόκληση σημαντικών πόνων, οδυνών, και βασάνων (σωματικών και ψυχικών)...»⁴² και κατ' άλλη προσέγγιση «Σκληρή είναι η συμπεριφορά που προέρχεται από πρόθεση αδιάφορη για τα παθήματα των άλλων και η οποία υπάρχει όταν ο δράστης, κατά την τέλεση της πράξης, έχασε το αναγκαίο ανασταλτικό έναντι των παθημάτων του θύματος αίσθημα, που υπάρχει σε κάθε φιλότιμο και με κατανόηση σκεπτόμενο άνθρωπο.»⁴³. Σημειωτέον ότι η περιγραφή από τη νομολογία της σκληρής συμπεριφοράς αποτελεί διατύπωση η οποία (σχεδόν;) ταυτίζεται με τον ορισμό της έλλειψης ενσυναίσθησης (empathy) – η, δε, έλλειψη αυτή αποτελεί χαρακτηριστικό των bullies⁴⁴.

Σε κάθε περίπτωση, βέβαια, πρέπει να επισημανθεί ότι δυνητικά ο τραμπουκισμός μπορεί να συνίσταται σε πράξεις με επαναλαμβανόμενο ρυθμό εμφάνισης (έτσι Φ. Σπυρόπουλος, Σχολικός τραμπουκισμός, όπ. π., σ. 47, όπως παραπέμπω στους *Delwyn Tattum & Graham Herbert*).

38. ΑΠ1372/2007 (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).

39. Βούλευμα ΠλημΑθ 1320/2007 (ΝοΒ 2007/2171).

40. Βλ. και σχετική ανάλυση της Ελ. Συμεωνίδου – Καστανίδου, όπ. π., σ. 178, υποσ. 2 και 3.

41. ΠλημΑθ2723/2000 (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ) όπως παραπέμπει σε Ανδρουλάκη και Μπουρόπουλο καθώς και σε νομολογία.

42. ΑΠ1372/2007 (ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ).

43. Βουλ Πλημ Αθ 1230/2007, ΝοΒ 2007/2171.

44. Βλ. Φώτη Σπυρόπουλου, Σχολικός τραμπουκισμός, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2011, σ. 87 – 88, όπως παραπέμπω στους *R. Banks* και στους *Ηλ. Κουρκούτα* και *Θ. Θάνο*.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ο επικουρικός χαρακτήρας της εν λόγω διάταξης, αφού τυγχάνει εφαρμογής σε περίπτωση που δε συντρέχει περίπτωση εφαρμογής διάταξης η οποία τιμωρεί βαρύτερη αξιόποινη πράξη. Και πάλι, όμως, από τη γραμματική ερμηνεία των σχετικών διατάξεων, σε περιπτώσεις ψυχικής βλάβης των αναφερόμενων στη διάταξη προσώπων θα είναι η μόνη διάταξη που εφαρμόζεται (αποκλειομένης, βέβαια, λόγω ειδικότητας και βαρύτερης αξιόποινης πράξης της διάταξης της παραγράφου 4 του ά. 6 του ν. 3500/2006 για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας⁴⁵⁴⁶).

Συμπερασματικά, ο νομοθέτης επέδειξε ιδιαίτερη ζέση στο να προβλέψει ως αξιόποινες συμπεριφορές τραμπουκισμού. Εντούτοις, η ποικιλομορφία των συμπεριφορών που μπορούν να εντάσσονται στην έννοια του τραμπουκισμού (όπως καταδείχθηκε αναλυτικά ανωτέρω) σε συνδυασμό με τις αποδεικτικές δυσχέρειες που ενυπάρχουν σε περιπτώσεις βλάβης της ψυχικής υγείας (ως προς το αποτέλεσμα και τον αιτιώδη σύνδεσμο) και με την επικουρικότητα της διάταξης δημιουργούν ζητηρές αμφιβολίες ως προς την εφαρμοσιμότητα της διάταξης και ανησυχίες για το ότι και αυτή μπορεί να καταστεί ανεφάρμοστη⁴⁷.

45. Αναφορικά με τα ζητήματα συρροής της προϊσχύσασας διάταξης του ά. 312 ΠΚ με διατάξεις του ν. 3500/2006 καθώς και άλλες διατάξεις βλ. *Ελ. Συμμεωνίδου – Καστανίδου*, όπ. π., σ. 181-182.

46. Αναφορικά με την ενδοοικογενειακή βία πρβλ. ενδεικτικά *Φ. Μηλιώνη*, Εγκληματολογία και Φύλο, Ειδικά Θέματα – Ενδοοικογενειακή βία - Η γυναίκα θύμα, Έμφυλη Εγκληματικότητα – Ποινική και εγκληματολογική προσέγγιση του φύλου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2009, *Α. Καραμοσχολιού*, Ν. 3500/2006 – Οι ποινικές ρυθμίσεις Ο ρόλος των εκπαιδευτικών, ΠοινΔικ 10/2010, σ. 1176, *Δ. Ζημιανίτη*, Ζητήματα από τη νομοθεσία για την ενδοοικογενειακή βία, ΠοινΔικ 11/2011 σ. 1206, *Α. Χαραλαμπίκη*, Οι νομοτεχνικές και νομολογιακές εξελίξεις στο χώρο του ποινικού δικαίου που αφορούν οικογενειακές ή συγγενικές σχέσεις, ΠοινΧρ ΞΑ, σ. 563.

47. Βλ. χαρακτηριστικά τις εύστοχες αναπτύξεις του *Ν. Κουράκη*, Ποινικές διατάξεις που μένουν ανεφάρμοστες, εις: *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, τ. Α': Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2^η εκδ., Αθήνα – Κομοτηνή 2005, σ. 149 επ. όπου και αναφέρεται στην αντιδιαστολή «νόμου στα βιβλία» και «νόμου σε δράση» παραπέμποντας στον *R. Pound*, Law in Books and Law in Action, εις: *American Law Review*, 1910, 118 επ., 398 επ., 510 επ.

5. Επίλογος – *de lege ferenda* – διαμεσολάβηση και εργαλεία επίλυσης συγκρούσεων

Η έννοια του τραμπουκισμού (bullying) περιλαμβάνει συμπεριφορές οι οποίες πλήττουν διαφορετικά έννομα αγαθά καθώς και συμπεριφορές οι οποίες (ορθώς) δεν είναι αξιόποινες. Δεν υπάρχει - και κατά τη γνώμη μου δε μπορεί να υπάρξει - κάποιο κοινό έννομο αγαθό προς προστασία προκειμένου να χωρήσει μια ενιαία νομοθετική ρύθμιση για την αντιμετώπιση του τραμπουκισμού. Τα «παιχνίδια εξουσίας» τα οποία λαμβάνουν χώρα σε περιστατικά τραμπουκισμού έχουν ως όριο τον νόμο έτσι όπως προσδιορίζεται από τις επιμέρους διατάξεις που καθιστούν αξιόποινες συγκεκριμένες συμπεριφορές. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά κάθε πράξης επιβάλλουν διαφορετική νομική αντιμετώπιση (έως και ατιμωρησία!). Ο τραμπουκισμός, δηλαδή, δεν (μπορεί να) αποτελεί ένα ενιαίο αδίκημα. Το, δε, νομικό οπλοστάσιο θεωρώ ότι είναι επαρκές για την αντιμετώπιση των ως άνω συμπεριφορών (απαντώντας στη ρητορική ερώτηση η οποία τέθηκε ανωτέρω). Τα προβλήματα, βέβαια, που ενυπάρχουν έχουν να κάνουν με την ίδια την απονομή της δικαιοσύνης (μη εκδίκαση υποθέσεων σε εύλογο χρόνο κ.λπ.)⁴⁸.

Δυνάμει των ανωτέρω, ως καταλληλότερη λύση - πρόταση για την αντιμετώπιση του προβλήματος κατά τη γνώμη μου δεν είναι το ποινικό δίκαιο (μην ξεχνάμε και τον χαρακτήρα της καταστολής και της επιβολής ποινής ως *ultimum refugium*). Η αξιοποίηση εργαλείων για την επίλυση συγκρούσεων (*conflict resolution tools*)⁴⁹ - μολονότι συντάσσομαι

48. Αναφορικά με το δικαίωμα εκδίκασης υποθέσεων σε εύλογο χρόνο πρβλ. *Μαρίας Γαλανού*, Το δικαίωμα του δικάζεσθαι εντός ευλόγου χρόνου, εις: *Λ. Κοτσαλή & Γ. Τριανταφύλλου* (εκδ. επιμ.), *Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινικό Δίκαιο*, σειρά Ποινικά υπ' αρ. 75, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2007, σ. 79 επ.

49. Πρβλ. *Φ. Σπυρόπουλος*, Οι "κατά παρέκκλιση" διαδικασίες και η αποκαταστατική-συμφιλιωτική δικαιοσύνη / Ιστορική και δογματική προσέγγιση, ηλεκτρονικό εγκληματολογικό περιοδικό Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών www.theartofcrime.gr, τ. 7, Φεβρουάριος 2008 (url: <http://theartofcrime.gr/index.php?pgtp=1&aid=1207246182>).

μάλλον με τον Dan Olweus⁵⁰, ο οποίος χαρακτηρίζει τον τραμπουκισμό ως «κατάχρηση» (“abuse”) σε αντίθεση με τον Peter Smith, ο οποίος προκρίνει τον όρο «σύγκρουση» (“conflict”)⁵¹ – όπως η διαμεσολάβηση (mediation)⁵², εφόσον λειτουργεί, φέρνει τα μέρη πιο κοντά, αναπτύσσει την ενσυναίσθηση (empathy) και τελικά μειώνει τον αριθμό των σχετικών περιστατικών, είναι εφαρμοστέα και προς τη σωστή κατεύθυνση. Γι’ αυτό και ο νομοθέτης πρέπει de lege ferenda να θεσμοθετήσει και να δώσει επίσημο χαρακτήρα σε αυτές τις διαδικασίες, ούτως ώστε να μπουν στη συνείδηση των πολιτών και με αυτόν τον τρόπο να αποσυμφορηθεί και το σύστημα απονομής δικαιοσύνης.

50. *Dan Olweus*, *Bullying at School – What we Know & What we Can Do*, Blackwell Press, 1993.

51. *P. K. Smith*, *Tackling violence in schools: a European perspective*, in: *Violence reduction in schools – how to make a difference – a handbook*, Council of Europe Publishing, 2006.

52. Βλ. *B. Αρτινοπούλου*, *Η σχολική διαμεσολάβηση*, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2010, καθώς και *Αγγελικής Γιαννάτου*, *Η διαμεσολάβηση συνομηλίκων (peer mediation) ως μέσον ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων και πρόληψης της βίας στο σχολείο*, url: http://dide-anatol.att.sch.gr/didanrep/ANTI/2012_12_18%20Giannatou-Diamesolavisi.pdf, όπου και παρουσιάζεται το πρόγραμμα διαμεσολάβησης το οποίο εφάρμοσε με επιτυχία η ίδια στο 2^ο γυμνάσιο Ασπροπύργου Αττικής.

Ανήλικοι εν δυνάμει παραβάτες και αστυνόμευση εν καιρώ κρίσης: «Όψεις μιας ποιοτικής έρευνας»¹

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΓΑΣΠΑΡΙΝΑΤΟΥ*

A. Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη θα παρουσιαστούν ορισμένοι προβληματισμοί με άξονα τα πρωτογενή δεδομένα που παρήχθησαν κατά τη διενέργεια ποιοτικής έρευνας με διεξαγωγή συνεντεύξεων, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης διδακτορικής διατριβής με τίτλο «*Επικινδυνότητα και Νεανική παραβατικότητα. Διαστάσεις και Επανορθωτικές στην Κοινωνία της Διακινδύνευσης*».²

Ως κύριος στόχος της έρευνας τέθηκε, μεταξύ άλλων, η διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων των λειτουργών της ποινικής δικαιοσύνης γύρω από την παραβατικότητα των ανηλίκων και την αντιμετώπισή της με αφετηρία την παραδοχή ότι οι επιμέρους νοηματοδοτήσεις των επαγγελματιών, που πλαισιώνουν τις δομές του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, συντελούν στη συγκρότηση και κατασκευή τόσο του ίδιου

1. Η παρούσα μελέτη αφιερώνεται στον Ομότιμο Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη, καθώς πέρα από την αδιαμφισβήτητη συμβολή του στην επιστήμη παραμένει πάνω απ' όλα «Δάσκαλος», που στέκεται με αγάπη και σεβασμό απέναντι στους φοιτητές, παρέχοντας «βήμα» έκφρασης σε νέους επιστήμονες.

* Δικηγόρος, ΔΝ.

2. Σημειώνεται ότι η συγκεκριμένη έρευνα συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο-ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος II. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

του φαινομένου όσο και της θεσμικής διαχείρισής του. Η παραδοχή αυτή εδράζεται στην ερμηνευτική θεώρηση³ και στα θεωρητικά ρεύματα που διατυπώθηκαν στον αντίποδα του θετικιστικού παραδείγματος,⁴ με προεξάρχοντα τη θεωρία της ετικέτας (Tannenbaum, Lemert, Becker, Kitsuse, Goffman), τις θεωρίες της σύγκρουσης (Vold, Turk, Quinney, Chambliss) και την Κριτική Εγκληματολογία (Bonger, Taylor, Walton, Young, Baratta, Hall, Cohen κ.α)⁵

3. Η ερμηνευτική θεώρηση στην Κοινωνιολογία εκκινεί από τη βασική θέση ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν μπορεί να συλληφθεί έξω από τα νοήματα που αποδίδουν τα δρώντα υποκείμενα στα εξωτερικά ερεθίσματα. Υπό αυτήν την οπτική, ο εξωτερικός κόσμος μοιραία διαμεσολαβείται κατά την πρόσληψη του από την ανθρώπινη γλώσσα και νόηση με συνέπεια να είναι αδύνατος ο διαχωρισμός των γεγονότων από τις αξιολογικές κρίσεις. Η ερμηνευτική προσέγγιση έχει τις ρίζες της στην βεμπεριανή παράδοση της κατανοούσας κοινωνιολογίας, στη φαινομενολογική προσέγγιση του Alfred Schutz, στην εθνομεθοδολογία των Cicourel και Garfinkel, στη συμβολική διαντίδραση των Mead, Blumer και Becker, καθώς και στις διαφορετικές εκδοχές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού με κυριότερους εκπροσώπους τους Levi- Strauss, Althusser, Πουλαντζά, Godelier, Lacan, Barthes και Foucault. Βλ. Μεταξύ άλλων Κυριαζή, Ν. (2011), *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Πεδίο, Ritzer, G. (2000), «Θεωρία των συμβολικών διαντιδράσεων», σε Πετμεζίδου, Μ. (2000) επιμ., *Σύγχρονη Κοινωνιολογική θεωρία*, 3^η έκδ., Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης σσ. 235-278, Ritzer, G. (2000), «Φαινομενολογική κοινωνιολογία και εθνομεθοδολογία» σε Πετμεζίδου, Μ. (2000) επιμ., όπ.π. σσ. 281-331.

4. Τον όρο «παράδειγμα» εισήγαγε στην επιστημολογία ο Thomas Kuhn, προκειμένου να περιγράψει το σύνολο της επιστημονικής πρακτικής που εμπεριέχει ταυτόχρονα νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματικές διατάξεις, οι οποίες μετατρέπονται σε πρότυπα από όπου πηγάζουν συμπαγείς παραδόσεις επιστημονικής έρευνας. Βλ. Kuhn, T. (1981/2008), *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, ΙΑ' έκδ. μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος- Β. Κάλφας, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα, σ. 74-86.

5. Όλες αυτές οι θεωρήσεις, παρ' όλες τις επιμέρους σημαντικές διαφοροποιήσεις τους, συμπίπτουν σε ορισμένα κοινά σημεία μεταφέροντας το επιστημονικό και ερευνητικό ενδιαφέρον από το άτομο παραβάτη και τους όρους διαμόρφωσης της συμπεριφοράς του, στις διαδικασίες κατασκευής του ποινικού νόμου (εγκληματοποίηση) και στον τρόπο εφαρμογής του από τους φορείς τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Σ' αυτή την προοπτική τονίζεται η σημασία του χαρακτηρισμού μίας συμπεριφοράς, αμφισβητείται η αξιολογική ουδετερότητα του ποινικού νόμου, τονίζεται η σχετικότητα του εγκληματικού φαινομένου, ενώ μελετώνται διεξοδικά οι θε-

Ταυτόχρονα, οι συμμετέχοντες στην έρευνα λειτούργησαν ως πληροφορητές αναφορικά με τις καθημερινές πρακτικές που αναπτύσσονται στον επαγγελματικό τους χώρο, πρακτικές που διαμορφώνουν εν τέλει το περιεχόμενο της θεσμικής απάντησης απέναντι στην παραβατικότητα των ανηλίκων. Βασικό ερώτημα στην κατεύθυνση αυτή υπήρξε η ενδεχόμενη διάσταση ανάμεσα στους νομοθετικά προσδιορισμένους στόχους και την καθημερινή πρακτική, όπως η τελευταία αναπτύσσεται σε κλειστά και αυστηρά δομημένα θεσμικά πλαίσια. Με άλλα λόγια εξετάστηκε αυτό που η κριτική θεωρία, αντλώντας από την ευρύτερη παράδοση του νομικού ρεαλισμού έχει περιγράψει ως διάσταση ανάμεσα στον νόμο, όπως αποτυπώνεται στα βιβλία και το νόμο, όπως εφαρμόζεται στην πράξη (*law in books and law in action*).⁶

σμοί που επιφορτίζονται με την εφαρμογή των νόμων, στο βαθμό που το δίκαιο προσλαμβάνεται ως ένα δυναμικό φαινόμενο, που διαπλάθεται και μετασχηματίζεται διαρκώς μέσα από σύνθετες διεργασίες αλληλόδρασης ανάμεσα στα κοινωνικά υποκείμενα. Για τις μεθοδολογικές διαφορές ανάμεσα στον θετικισμό και την ερμηνευτική θεώρηση βλ. μεταξύ άλλων Bottoms, A. (2000), "The relationship between theory and research in criminology" in King, R. & Wincup, E. eds. (2000), *Doing research on crime and justice*, Oxford: Oxford University Press, pp. 15-60: 26-28 και Hudson, B. (2003) "Critical Reflection as research methodology" in Jupp, V, Davies, P. & Francis, P. eds. (2003), *Doing criminological Research*, London: Sage, pp. 173-192: 178.

6. Η φράση ανήκει στον αμερικανό δικαστή Roscoe Pound, ο οποίος ήταν ένας από τους βασικούς εκπροσώπους του ρεύματος του νομικού ρεαλισμού που αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου στις Η.Π.Α. βλ. Δίγκας, Ι. (2012), *Ο Νομικός ρεαλισμός στο έργο του Roscoe Pound*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας σ. 105-113. Το ερώτημα αυτό ενέπνευσε πολλές έρευνες που εντάσσονται στην ευρύτερη ερμηνευτική θεώρηση και στο πεδίο της κριτικής εγκληματολογίας. Πρωτοπόρος σε αυτήν την κατεύθυνση ήταν ο αμερικανός εγκληματολόγος William Chambliss, βλ. Chambliss, W. J. (1969), "The Law of Vagrancy" in Chambliss W. J. ed. (1969), *Crime and the Legal Process*, New York etc.: McGraw-Jill Book Company, pp. 51-63, Κεντρικό σημείο όλων των σχετικών ερευνών ήταν η διακρίβωση των νομικών και εξωνομικών παραγόντων που επηρεάζουν τη δικαστική κρίση, καθώς και η υπόθεση περί επιλεκτικής και άνιση δράσης των θεσμών ποινικής δικαιοσύνης. Λαμπροπούλου, Ε. (2012), *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, σ. 153-165.

Για την παραγωγή⁷ των δεδομένων επιλέχθηκε ως πρόσφορο εργαλείο η μέθοδος της σε βάθος ημι-δομημένης συνέντευξης με επαγγελματίες του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης⁸ και συγκεκριμένα με επιμελητές ανηλίκων, δικαστικούς λειτουργούς και αστυνομικούς. Η συγκρότηση του δείγματος πραγματοποιήθηκε με γνώμονα την προσφορότητα των ερευνητικών υποκειμένων και βασικό κριτήριο την εμπειρία και την γνώση τους για το ερευνώμενο αντικείμενο.⁹ Παράλληλα, κατά την συγκρότηση του δείγματος συνδυάσαμε γεωγραφικά και κοινωνικά κριτήρια, ενώ επικουρικά για τον εντοπισμό των πρόσφορων και σημαντικών υποκειμένων καταφύγαμε και στη μέθοδο της χιονοστιβάδας.¹⁰ Σημαντική παράμετρος για την ευόδωση αυτής της επικουρι-

7. Η αντικατάσταση του όρου «συλλογή» δεδομένων από τον όρο «παραγωγή» δεδομένων ανταποκρίνεται καλύτερα στις στοχεύσεις και την διαδικασία της ποιοτικής έρευνας, δεδομένου ότι οι «οι περισσότερες ποιοτικές προσεγγίσεις της έρευνας θα απέρριπταν την ιδέα ότι ο ερευνητής μπορεί να είναι ένας απολύτως ουδέτερος συλλέκτης πληροφοριών του κοινωνικού κόσμου» Mason, J. (2011), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα, Πεδίο, σ. 73.

8. Για τη μέθοδο των συνεντεύξεων σε βάθος βλ. μεταξύ άλλων Legard, R.-Keegan, J. - Ward, K. (2003), "In -depth Interviews" σε Ritchie J. & Lewis J. eds. (2003), *Qualitative Research Practice*, London-Thousand Oaks-New Delhi, Sage, σσ. 138-169: 141-144. Στην ημι-δομημένη συνέντευξη οι ερωτώμενοι κατευθύνονται μεν από την ερευνητή στα βασικά θεματικά πεδία της έρευνας αφήνονται όμως να αναπτύξουν ελεύθερα τη σκέψη τους ξεδιπλώνοντας το βάθος, την πολυπλοκότητα και την έκταση των κοινωνικών φαινομένων. Γι' αυτόν άλλωστε το λόγο το πλούσιο σε βάθος και έκταση πρωτογενές υλικό που παράγεται οδηγεί συχνά σε διεύρυνση της θεωρητικής οπτικής και στην διερεύνηση θεμάτων που δεν είχαν περιληφθεί στον αρχικό ερευνητικό σχεδιασμό. Παράλληλα, υπάρχει δυνατότητα προσθαφαίρεσης ερωτήσεων, ενώ οι ερωτήσεις δεν υποβάλλονται με συγκεκριμένη σειρά, αλλά ακολουθούν συνήθως τη ροή της συζήτησης. Ιωσηφίδης, Θ. (2009), *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική σ. 112- 113.

9. Σημειώνεται ότι κατά την διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας δεν υπάρχουν σαφείς και στέρεοι κανόνες που ορίζουν το στάδιο της δειγματοληψίας, καθώς η έννοια της αντιπροσωπευτικότητας που διαπνέει συνήθως τις ποσοτικές μετρήσεις αποκτά μία σχετική αξία, Mason, J. (2011), *όπ.π.* σ. 161-162.

10. Σύμφωνα με την δειγματοληψία της χιονοστιβάδας όταν η πρόσβαση στα ερευνώμενα υποκείμενα είναι δύσκολη ή περιορισμένη ζητείται από τα αρχικά ερευνητικά υποκείμενα που συνήθως αποτελούν ιδιαίτερα σημαντικά άτομα για την

κής μεθόδου ήταν η ανεύρεση σε αρχικό στάδιο ανθρώπων που έχαιραν υψηλής εκτίμησης στο χώρο τους (άνθρωποι κλειδιά -key persons), οι οποίοι δημιούργησαν ευνοϊκές συνθήκες στην επικοινωνία μας με άλλους συναδέλφους τους.¹¹

Από την άλλη, ένα σχετικό ζήτημα που μας απασχόλησε κατ'επανάληψη ήταν η έκταση του ερευνώμενου δείγματος. Η επιλογή που ακολουθήθηκε ήταν η παραγωγή ποιοτικών δεδομένων μέσω συνεντεύξεων μέχρι κορεσμού (saturation) των ερευνητικών ερωτημάτων, μέχρι δηλαδή σχηματισμού επαρκούς εικόνας για τα ερευνητικά ερωτήματα.¹² Στην πράξη το σημείο κορεσμού έρχεται όταν αρχίσουν σε μεγάλο βαθμό να επαναλαμβάνονται οι απαντήσεις των ερωτώμενων και ο ερευνητής αρχίζει να αποκτά μία σαφή εικόνα για το ερευνώμενο αντικείμενο.¹³

Κατόπιν τούτων, το τελικό ερευνητικό μας δείγμα διαμορφώθηκε από: α) 18 επιμελητές ανηλίκων υπηρετούντες ή υπηρετήσαντες στις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών και Πειραιά τη τελευταία πενταετία β) 14 δικαστικούς λειτουργούς μεταξύ των οποίων εισαγγελείς ανακριτές, πρωτοδίκες αλλά και εφέτες, υπηρετούντες ή υπηρετήσαντες τη δεκαετία 2003-2013 στα Δικαστήρια Ανηλίκων Αθηνών και Πειραιά και γ) 12 αξιωματικούς της Ελληνικής Αστυνομίας υπηρετούντες ή υπηρετήσαντες σε τμήματα ασφαλείας της διοικητικής περιφέρειας Αττικής με εμπειρία στο συγκεκριμένο αντικείμενο. Οι συνεντεύξεις ήταν ανώνυμες και για λόγους διασφάλισης της ανωνυμίας στις απαντήσεις

έρευνα και το χώρο τους (άνθρωποι κλειδιά) να φέρουν σε επαφή τον ερευνητή με άλλους συναδέλφους τους υποψήφιους συμμετέχοντες στην έρευνα, οι οποίοι με τη σειρά τους οδηγούν σε άλλες ερευνητικές μονάδες αυξάνοντας με αυτόν τον τρόπο το ερευνητικό δείγμα. Έτσι, οι ερευνητές αποκτούν πρόσβαση σε κλειστά δίκτυα ή επαγγελματικά πλαίσια ενώ οι συμμετέχοντες είναι πιο πρόθυμοι και λιγότερο επιφυλακτικοί ως προς την συμμετοχή τους στην έρευνα. Mason, J. (2011), όπ.π. σ. 186.

11. Τσιώλης, Γ. (2014), *Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα*, Αθήνα: Κριτική, σ. 56.

12. Mason, J. (2011), όπ.π. σ. 173.

13. Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, σ. 202-203.

που ακολουθούν χρησιμοποιείται για όλους τους συμμετέχοντες το αρσενικό γένος ενώ κάθε πληροφορητής αναγνωρίζεται μ' ένα γράμμα που υποδηλώνει την ιδιότητα του (Ε = Επιμελητής Ανηλίκων, Δ = Δικαστικός λειτουργός και Α = Αστυνομικός) και έναν αύξοντα αριθμό.

Από τα ευρήματα της εκτεταμένης αυτής έρευνας θα επικεντρωθούμε στην παρουσίαση και ανάλυση ενός αποκλειστικά ερωτήματος που διερευνά τον τρόπο και τους όρους αστυνόμευσης των ανηλίκων. Σε πρώτο στάδιο θα παρουσιαστεί η οπτική των επιμελητών ανηλίκων, στη συνέχεια η οπτική των δικαστικών λειτουργών και τέλος η οπτική των αστυνομικών. Ειδικότερα η ερώτηση που απευθύνθηκε στους επιμελητές ανηλίκων και στους δικαστικούς λειτουργούς ήταν η εξής: *«Πώς αντιμετωπίζει γενικά η αστυνομία τους ανήλικους παραβάτες;»* Το ερώτημα διατυπώθηκε με διαφορετικό τρόπο στους αστυνομικούς, στους οποίους απευθύναμε την εξής ερώτηση: *«Συχνά διατυπώνονται προς τον συνήγορο του παιδιού αλλά και στις υπηρεσίες επιμελητών ανηλίκων παράπονα και καταγγελίες τόσο από τους ανήλικους όσο και τους γονείς τους για ανάρμοστη συμπεριφορά αστυνομικών και για απαγόρευση επικοινωνίας με τους γονείς τους κατά την κράτηση τους στα αστυνομικά τμήματα; Έχετε αντιληφθεί τέτοια περιστατικά;*

B. Η βία στην αστυνομική πρακτική

i. Η οπτική των επιμελητών ανηλίκων

Η πλειονότητα των ερωτηθέντων επιμελητών (15 από τους 18) τονίζει εμφατικά την ύπαρξη εκτεταμένης αστυνομικής βίας εις βάρος των ανηλίκων (Ε1, Ε2, Ε3, Ε5, Ε6, Ε7, Ε8, Ε10, Ε11, Ε12, Ε14, Ε15, Ε16, Ε17, Ε18). Η γνώση τους αυτή προκύπτει από τις αφηγήσεις των ανηλίκων κατά το στάδιο διενέργειας της κοινωνικής έρευνας, οι οποίοι αναφέρουν συστηματικά και σε μεγάλο βαθμό περιστατικά κακομεταχείρισης. Η βία αυτή είναι είτε λεκτική είτε ψυχολογική είτε σωματική και εκδηλώνεται κυρίως κατά τη σύλληψη, την αστυνομική προανάκριση και την παραμονή των ανηλίκων στα αστυνομικά τμήματα. Είναι σημαντικό πως όλοι οι επιμελητές ανηλίκων διαχωρίζουν τη συμπεριφορά των αστυνομικών της ειδικής υποδιεύθυνσης ανηλίκων της Γ.Α.Δ.Α από τους αστυνομικούς των περιφερειακών αστυνομικών τμημάτων και

τους αστυνομικούς που υπηρετούν σε ειδικές μονάδες της αστυνομίας (όπως είναι οι ομάδες ΖΗΤΑ, ΔΕΛΤΑ και ΔΙΑΣ). Έτσι από τις απαντήσεις προκύπτει πως οι όποιες παραβιάσεις των δικαιωμάτων των ανηλίκων λαμβάνουν χώρα είτε στο δρόμο στο πλαίσιο αστυνομικών ελέγχων, είτε σε συλλήψεις και προανακρίσεις που διενεργούνται από τα περιφερειακά Α.Τ.

Παράλληλα σημειώνουν υψηλό βαθμό παραβιάσεων σε συλλήψεις ανηλίκων κατά την διάρκεια δημοσίων συναθροίσεων ή κοινωνικών κινητοποιήσεων. Τις υποθέσεις αυτές τις χειρίζεται ως επί το πλείστον η κρατική ασφάλεια και οι ειδικές μονάδες μέτρων τάξης όπως οι μονάδες των ΜΑΤ και της ΥΜΕΤ. Όπως μάλιστα επισημαίνουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μία αυξημένη επισημάνση και δίωξη αδικημάτων που σχετίζονται με την ιδεολογία και στρέφονται κατά της πολιτειακής εξουσίας και της δημόσιας τάξης, όπως αντίσταση, απείθεια, διατάραξη της οικιακής ειρήνης, και φθορά δημόσιας περιουσίας, τα οποία διώκονται παράλληλα με αδικήματα όπως κακόβουλη βλασφημία, εξύβριση και σωματική βλάβη κατά αστυνομικού (επικίνδυνη και απλή). Δεν είναι λίγες μάλιστα οι περιπτώσεις που κάποια από αυτά τα αδικήματα όπως για παράδειγμα η διατάραξη κοινής ειρήνης και η φθορά δημόσιας περιουσίας εισάγονται με την επιβαρυντική διάταξη της τέλεσης με καλυμμένα ή αλλοιωμένα χαρακτηριστικά του προσώπου, με τον γνωστό κουκουλονόμο, που τα καθιστά κακούργηματα. (επιβαρυντική διάταξη της παρ. 3 του αρ. 189 & της παρ. 5 του αρ. 382ΠΚ-Ν. 3772/2009).

Οι περισσότεροι ερωτηθέντες συνδέουν αυτές τις υποθέσεις με την οικονομική κρίση αφενός διότι οι ανήλικοι γίνονται δέκτες μίας συσσωρευμένης κοινωνικής αγανάκτησης εκφράζοντας με αυτόν τον τρόπο την αντίδραση τους και αφετέρου διότι παρατηρείται μία συνολική τάση αυστηροποίησης και μηδενικής ανοχής του διωκτικού μηχανισμού αλλά και μέρους του κοινωνικού σώματος απέναντι σε αντιδρώντες.

Τρεις ωστόσο, επιμελητές απαντούν με μεγαλύτερη επιφύλαξη λέγοντας ότι ναι μεν οι ανήλικοι αναφέρουν περιστατικά κακομεταχείρισης λεκτικής ή σωματικής αλλά στην πραγματικότητα δεν μπορούν να γνωρίζουν την αλήθεια, καθώς τα περιστατικά αυτά δεν ακολουθούν τη

δικαστική οδό και δεν καταγγέλλονται επισήμως. Περαιτέρω, όπως επισημαίνουν, δεν αποκλείεται οι αναφορές αυτές να χρησιμοποιούνται τόσο από τον ανήλικό όσο και από τους γονείς του χειριστικά με στόχο να αποσπάσουν μία ευνοϊκή μεταχείριση τόσο από την υπηρεσία όσο και από το δικαστήριο (E4, E9, E13). Όπως αναφέρουν χαρακτηριστικά: «Υπάρχουν περιστατικά κακομεταχείρισης αλλά σίγουρα δεν είναι η πλειοψηφία(...) Σε γενικές γραμμές θα έλεγα πως δεν υπάρχει βιαιοπραγία ή κατάχρηση εξουσίας» (E4), «Δεν ξέρουμε. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων υπάρχει ειδική μεταχείριση. Κατά καιρούς έχουν αναφερθεί βιαιοπραγίες αλλά δεν αναφέρονται με μεγάλη συχνότητα. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανηλίκων δεν έχει προχωρήσει σε μήνυση. Και πολλές φορές λένε και ψέμματα» (E9). Οι επιφυλάξεις, ωστόσο, αυτές μάλλον αντικρούονται από την συνεχή και συστηματική αναφορά τέτοιων περιστατικών στην ΥΕΑ. Όπως παρατηρεί ένας επιμελητής: «Δε νομίζω ότι όλα τα παιδιά λένε ψέμματα. Δεν το αναφέρουν ένα ή δύο παιδιά. Το λένε συστηματικά» (E14), ενώ άλλος συνάδελφος του συμπληρώνει «μιλάμε για μία σταθερή συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά» (E6).

Ειδικότερα, τα περιστατικά αστυνομικής βίας και παραβίασης των δικαιωμάτων των ανηλίκων λαμβάνουν κυρίως τις ακόλουθες μορφές:

α) Στιγματισμός συγκεκριμένων ανηλίκων σε ορισμένες περιοχές και τακτικός υπέρ του δέοντος έλεγχος τους από τις αστυνομικές αρχές. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ερωτώμενος: «Θυμάμαι ένα παιδί που μου είπε ότι ήθελε να φύγει από την χώρα. Θεωρούσε ότι είχε στιγματιστεί από την αστυνομία γιατί τον σταματούσαν και του έκαναν συνεχώς ελέγχους χωρίς λόγο. Είχα μάλιστα μεσολαβήσει σε ένα Α.Τ για ένα παιδί γιατί τον εκφόβιζαν παντού. Τον σταματούσαν διαρκώς για σωματικούς ελέγχους στο σχολείο, στα Goody's...παντού!» (E3)

β) Εξευτελισμός του ανηλίκου κατά τον έλεγχο από τις αρχές με διαπόμπευση ή με εξαναγκασμό αφαίρεσης της ένδυσης του. Χαρακτηριστικά είναι τα λεγόμενα δύο ερωτηθέντων: «Σε άλλες περιπτώσεις οι αστυνομικοί σταμπάρουν τα παιδιά και τους ψάχνουν κάθε τρεις και λίγο. Σε περιστατικά έξω από την Αθήνα τα παιδιά ανέφεραν ότι τους σταμάταγαν, τους έβγαζαν τα ρούχα και τους έψαχναν. Είναι πολύ συ-

νηθισμένα αυτά τα περιστατικά» (E11), ενώ αντίστοιχα άλλος συνάδελφος του επισημαίνει «Υπάρχει όμως και το πολύ κακό πρόσωπο της αστυνομίας όπως για παράδειγμα ορισμένοι αστυνομικοί της ομάδας ΖΗΤΑ από ότι θυμάμαι προσπαθούσαν να δημιουργήσουν τρόπο στα παιδιά σε κάτι δασάκια και στον έλεγχο τους ζητούσαν να ξεγυμνώνονται (...)»(E3)

Υ) Προπηλακισμός, εξύβριση και άσκηση σωματικής βίας κατά τη διάρκεια της σύλληψης, ειδικά αν η σύλληψη πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια δημόσιας συνάθροισης ή πολιτικής διαμαρτυρίας ή ο ανήλικος ανήκει σε ευάλωτη κοινωνική ομάδα, όπως είναι οι Ρομά και οι μετανάστες.

Ενδεικτικές είναι οι περιγραφές δύο περιστατικών που περιγράφουν δύο επιμελητές ανηλίκων (E8 και E12) από συλλήψεις ανηλίκων σε κοινωνικές κινητοποιήσεις:

« (...)Το ξύλο που έφαγε η κοπέλα που σας ανέφερα ήταν στο δρόμο κατά τη διάρκεια μίας πορείας (...)] Ήταν από την πλευρά των δημοσιογράφων (...) πολύ κοντά στα ΜΑΤ. Από εκεί (...) την έπιασαν. Βγήκε ένας από την διμοιρία και την έπιασε. Σχημάτισαν κλοιό, έκαναν ασπίδα για να μην βλέπει κανείς και εκεί άρχισαν να την χτυπάνε. Ήταν πεσμένη κάτω και λιποθύμησε. Όταν συνήλθε την πήγαν στη Γ.Α.Δ.Α και όχι σε νοσοκομείο» (E8)

«(...)Εκεί ένας αστυνομικός τον έπιασε με βία του χτύπησε το κεφάλι στον τοίχο και τον άφησε κάτω. Το άλλο παιδί είχε μείνει αποσβολωμένο σε μικρή απόσταση να κοιτάζει όσα διαδραματίζονταν. Τον πλησίασαν και του έκαναν τα ίδια. Τον χτυπούσαν κρατώντας τον ακίνητο και τον χτυπούσαν με βιαιότητα. Τον συνέλαβαν τον έβαλαν να κάτσει στο πεζοδρόμιο και άρχισαν να τον χτυπούν. Μόλις άκουσαν ότι είναι Αλβανός άρχισε νέος γύρος χτυπημάτων. Τον έφτυναν, του άρπαζαν με δύναμη το κεφάλι και το χτυπούσαν στο πεζοδρόμιο και του πατούσαν το χέρι. Όλοι του έλεγαν ότι μπορούν να τον σκοτώσουν και ότι κανείς δεν θα τον ψάξει.(...) Όπως μου δήλωσαν τα παιδιά ούτε έφεραν κάτι πάνω τους, ούτε φορούσαν κουκούλα. Το παιδί από το φόβο του στη ΓΑΔΑ τα «έκανε πάνω του». Τούτο διατηρήθηκε μέχρι την προσαγωγή του στην ανακρίτρια (...) (E12.

δ) Απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση ανηλίκου σε μαζικές δημόσιες συναθροίσεις. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση ανηλίκου που συνελήφθη σε δημόσια συγκέντρωση και όταν άρχισαν οι διαπληκτισμοί των αστυνομικών με τους διαδηλωτές τον χρησιμοποίησαν ως ασπίδα απέναντι στο πλήθος που έριχνε πέτρες (E3).

ε) Αφαίρεση κινητού ή κάρτας sim κατά την σύλληψη. Όπως αναφέρει ερωτώμενος: «(...) Τους παίρνουν τα κινητά. Τους γράφουν τις καταθέσεις και τους λένε βάλτε υπογραφή»(E8). Αντίστοιχα άλλος συνάδελφος του σημειώνει: «(...) Δεν ενημερώνουν τους γονείς ότι το παιδί βρίσκεται στο αστυνομικό τμήμα και υπάρχουν γονείς που ψάχνουν τα παιδιά τους όλο το Σαββατοκύριακο. Παίρνουν από τα παιδιά τα κινητά τους, τους βάζουν να υπογράψουν ό,τι να 'ναι', για τους αλλοδαπούς διερμηνείς δεν υπάρχουν, έχουμε καταγγελίες για εκφοβισμό και κακοποίηση(...)» (E11).

στ) Απαγόρευση επικοινωνίας με τους γονείς τους σε σημείο να υπάρχουν περιπτώσεις γονέων που δήλωσαν εξαφάνιση του παιδιού τους στην αστυνομία (E1, E2, E3). Όπως αναφέρει επιμελητής: «Τα πιάνουν και αντί να ενημερώσουν το γονιό ο γονέας το μαθαίνει μία ή δύο μέρες αργότερα. Υπήρχε και γονέας που δήλωσε στην αστυνομία εξαφάνιση του παιδιού του» (E3)

ζ) Εξευτελισμός κι εκφοβισμός στα αστυνομικά τμήματα κατά τη διάρκεια της κράτησης είτε με λεκτική, ψυχολογική και σωματική βία είτε με εξαναγκασμό αφαίρεσης της ένδυσης του ανηλίκου. Όπως επισημαίνει χαρακτηριστικά επιμελητής: «Ένα παιδί μου είπε ότι σε ένα βράδυ τον ανάγκασαν να γδυθεί για να του κάνουν σωματικό έλεγχο σε 4 ώρες τρεις φορές. Ήταν Έλληνας κι ένιωσε φοβερά προσβεβλημένος. Και τον έβαζαν να γδυθεί μόνος σε ένα δωμάτιο παρουσία ενός συγκεκριμένου αστυνομικού (E2)».

η) Άσκηση σωματικής βίας στα αστυνομικά τμήματα είτε ως μέσο απόσπασης ομολογίας είτε με στόχο την απόσπαση πληροφοριών. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του E16: «Τα παιδιά είναι τα εύκολα θύματα, ο εύκολος στόχος, τους φορτώνουν όλα τα αδικήματα που έγιναν εκείνη την περίοδο, στην ίδια περιοχή. Έρχονται και μας το λένε τα παιδιά και ρωτάμε «μα καλά γιατί τα δέχτηκες;» και μας απαντούν «επειδή με έ-

δειραν». Αντίστοιχα άλλος συνάδελφος του σημειώνει: «Υπάρχει σωματική και ψυχολογική βία. Μπορεί να τους ρίξουν και κάνα χαστούκι. Τους φορτώνουν διάφορα αδικήματα. Τους ασκείται πίεση να αποδεχτούν πράγματα που δεν έχουν κάνει. Μετά βέβαια του δίνεται η δυνατότητα στον ανακριτή και στο δικαστήριο να τα ανασκευάσουν αλλά δεν γίνονται πιστευτοί (...)» (E14).

θ) Φωτογράφιση του ανηλίκου με ιδιωτικό κινητό από τους αστυνομικούς προς εκφοβισμό κατά την αστυνομική κράτηση. Όπως αναφέρεται σε περιγραφή επιμελητή «(...)Εκεί στον (X) όροφο της ΓΑΔΑ ένας του τράβηξε το κεφάλι με δύναμη από τα μαλλιά πίσω και τράβηξε μία φωτογραφία με το κινητό λέγοντας του «για να σε θυμάμαι»..., ενώ αντίστοιχα άλλος συνάδελφος του περιγράφοντας άλλη ιστορία συμπληρώνει: «Φάγανε πολύ ξύλο στο αστυνομικό τμήμα και κάποιοι αστυνομικοί τους έβγαλαν και φωτογραφίες με τα κινητά τους (E18).

ι) Απαγόρευση δια ζώσης επικοινωνίας με γονείς ιδίως αν ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες όπως Ρομά και αλλοδαποί. «Αν είναι δε και αλλοδαποί δεν τους επιτρέπουν να μπουνε μέσα να δουν το παιδί τους» αναφέρει ο E8.

ια') Παρεμπόδιση επικοινωνίας με συνήγορο. «Πιο συχνά αναφέρονται περιστατικά λεκτικής βίας. Άλλες φορές εκφοβισμοί ως απειλές και ξυλοδαρμοί αλλά και υποχρέωση να υπογράψουν πράγματα. Περαιτέρω είναι κακές οι συνθήκες κράτησης, ενώ συχνά υπάρχει παρεμπόδιση επικοινωνίας με δικηγόρο» (E5).

ιβ') Υποχρέωση με άσκηση βίας ή απειλής αποδοχής και υπογραφής προκατασκευασμένων γραπτών καταθέσεων. Όπως αναφέρουν οι επιμελητές: «Τους φορτώνουν διάφορα αδικήματα. Τους ασκείται πίεση να αποδεχτούν πράγματα που δεν έχουν κάνει. Μετά βέβαια τους δίνεται η δυνατότητα στον ανακριτή και στο δικαστήριο να τα ανασκευάσουν αλλά δεν γίνονται πιστευτοί» (E14). «Πρόκειται για πάγια τακτική της αστυνομίας. Όλα τα παιδιά λένε ότι τους τα έδωσαν και τα υπέγραψαν. Τα έχουν έτοιμα εκ των προτέρων. Μόνο τα ονόματα αλλάζουν» (E15).

Οι πράξεις αυτές μέρος των οποίων εμπíπτουν στις αντικειμενικές υποστάσεις αδικημάτων όπως απειλή (333 ΠΚ), λόγω και έργω εξύβριση (361 ΠΚ) και σωματική βλάβη (308, 308^A, 309 & 310 ΠΚ), αλλά

και παραβιάζουν βασικά δικονομικά δικαιώματα του κατηγορούμενου, όπως το τεκμήριο αθωότητας, η αρχή της μη αυτοενοχοποίησης, η επικοινωνία με συνήγορο κτλ. στην πλειοψηφία τους δεν καταγγέλλονται από τους συλληφθέντες ανηλικούς και κυρίως από τους γονείς τους, υπό τον φόβο ενδεχόμενου στιγματισμού του ανηλικού από την αστυνομία και εκδήλωσης αντιποίνων (E2, E3, E10, E11, E12, E13, E17, E18). Στις ελάχιστες περιπτώσεις που ασκήθηκε έγκληση όπως αναφέρουν οι επιμελητές, αυτή ανακλήθηκε πριν από την εκδίκαση της δικαστικής υπόθεσης εναντίον του ανηλικού υπό τον φόβο αυστηρότερης μεταχείρισης από τους μάρτυρες παρισταμένους αστυνομικούς και το δικαστήριο. Σε κάθε περίπτωση πρέπει να σημειωθεί πως ένας βασικός ανασταλτικός παράγοντας μη προσφυγής στα δικαστήρια και μη υποβολής έγκλησης είναι η αδύναμη οικονομική κατάσταση του ανηλικού και της οικογένειάς του, που καθιστά την θέση του ακόμη πιο ευάλωτη απέναντι στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης. Όπως σημειώνεται: «Σπάνια καταγγέλλονται και δεν φτάνουν στο δικαστήριο. Αφενός γιατί γνωρίζουν ότι κοστίζει και δεν μπορούν να αντεπεξέλθουν, καθώς προέρχονται από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Ένα δύο φορές μου έχει τύχει να καταγγελθεί και στην πορεία απέσυραν την μήνυση γιατί όσο πλησιάζει και το δικαστήριο του παιδιού φοβούνται και αναρωτιούνται αν πρέπει να τα βρουν. Είναι ένας μοχλός πίεσης αυτός» (E13).

Τα πράγματα φαίνονται να περιπλέκονται ακόμη περισσότερο, εφόσον ο ανήλικος ανήκει σε ευάλωτη κοινωνική κατηγορία, όπως οι Ρομά και οι μετανάστες. Η συμπεριφορά των αστυνομικών είναι απαξιωτική και προκατειλημμένη, ενώ η ευάλωτη κοινωνική θέση αυτών των ατόμων επιρρωνύει το αίσθημα ατιμωρησίας και απουσίας ελέγχου και λογοδοσίας των εκπροσώπων του δικαστικού μηχανισμού. Όπως σημειώνει ερωτηθείς επιμελητής: «Όταν δε οι αστυνομικοί αντιμετωπίζουν μειονοτικές ομάδες, όπως Ρομά και μετανάστες είναι ανεξέλεγκτοι» (E5). Συμπληρωματική είναι και η απάντηση του E2: «(...)Αλλιώς συμπεριφέρονται σε έναν ανήλικο Ρομά κι αλλιώς σε έναν δικό μας. Διαφορετική αντιμετώπιση έχει ένα παιδί που μένει σε άλλες περιοχές και διαφορετική αντιμετώπιση ένα παιδί που μένει από το ποτάμι και πάνω. Άλλη μεταχείριση έχουν τα αστυνομικά τμήματα των δυτικών προαστίων κι

άλλη των Βορείων προαστίων. Τα τελευταία είναι κολέγιο» (E2).

Από την άλλη, εξαιρετικά δυσχερής στην αντιμετώπιση και δημοσιοποίηση αυτού του φαινομένου είναι η θέση της ΥΕΑ. Και τούτο διότι οι επιμελητές σημειώνουν στην έκθεση της κοινωνικής έρευνας που υποβάλλουν στο δικαστήριο και στην ενότητα που περιλαμβάνει την περιγραφή του περιστατικού τις συνθήκες σύλληψης και κράτησης (E2). Από εκεί και πέρα όμως δεν μπορούν λόγω του απόρρητου χαρακτήρα της έκθεσης και της συμβουλευτικής σχέσης να ενεργήσουν διαφορετικά. Όπως σημειώνει επιμελητής: «Δεν έχουμε δικαίωμα να πούμε τι γίνεται στα γραφεία μας» (E12). Πολλοί μάλιστα διευκρινίζουν πως με οποιαδήποτε περαιτέρω επισήμανση τους στο δικαστήριο διατρέχουν τον κίνδυνο να τους επικρίνει η έδρα για υπέρβαση του ρόλου τους. Χαρακτηριστικά είναι τα λόγια του E2: *«Μέσα στην κοινωνική έρευνα υπάρχει μία ενότητα που περιλαμβάνει την περιγραφή του περιστατικού από την πλευρά του ανήλικου και το τι ακριβώς έγινε. Ένα μέρος της περιγραφής αφορά την σύλληψη και την κράτηση. Αν ο εισαγγελέας το διαβάσει καλώς. Δεν μπορώ να κάνω κάτι άλλο. Δεν είμαι συνήγορος του ανήλικου. Ξέρω καλά πως αν πω κάτι παραπάνω η έδρα θα μου πει πως ο ρόλος που είναι διαφορετικός. Δεν είναι στην αρμοδιότητα της υπηρεσίας η καταγγελία αλλά στην αρμοδιότητα του ανήλικου και της οικογένειάς του».* Οι περισσότεροι επιμελητές συμβουλεύουν τους γονείς και τα παιδιά να απευθυνθούν στον Συνήγορο του Παιδιού, στον οποίο μάλιστα έχουν απευθυνθεί οργανωμένα ως υπηρεσία, γνωστοποιώντας το ζήτημα της υπέρβασης εξουσίας από την πλευρά των αστυνομικών (E11).

ii. Η οπτική των δικαστικών λειτουργών

Οι δικαστικοί λειτουργοί κρατούν μία αμφίθυμη στάση απέναντι στο φαινόμενο με αποτέλεσμα οι απαντήσεις τους να αποκλίνουν αρκετά. Τέσσερις δηλώνουν πως δεν έχει υποπέσει κάτι στην αντίληψη τους χωρίς ωστόσο να παίρνουν ανοικτά θέση (Δ1, Δ2, Δ5, Δ8). Πέντε σημειώνουν ότι οι ανήλικοι συχνά αναφέρουν στο ακροατήριο περιστατικά κακομεταχείρισης, δηλώνοντας ταυτόχρονα και την αδυναμία τους να διακριβώσουν την αλήθεια και να προβούν σε οποιαδήποτε ενέργεια

χωρίς να έχει υπάρξει έγκληση του παθόντος. Οι δυσκολίες εντείνονται μετά από την πάροδο ικανού χρονικού διαστήματος που μπορεί να αγγίζει τα δύο χρόνια. (Δ3, Δ6, Δ10, Δ13, Δ14). Τέλος, τέσσερις απαντούν πιο κατηγορηματικά θεωρώντας πως οι ισχυρισμοί αυτοί αποτελούν μία πάγια τακτική των ανηλίκων δραστών, που επιστρατεύουν οι ίδιοι και οι οικογένειες τους, προκειμένου να αποπροσανατολίσουν το δικαστήριο και να αποφύγουν την τιμωρία, ιδίως αν πρόκειται για Ρομά οι οποίοι εύκολα επιρρίπτουν τις ευθύνες στους άλλους (Δ4, Δ7, Δ8, Δ9). Σε κάθε περίπτωση, οι δικαστικοί λειτουργοί διακρίνουν διαφορετική αντιμετώπιση των ανηλίκων ανάμεσα στην υποδιεύθυνση ανηλίκων της ΓΑΔΑ και τα περιφερειακά αστυνομικά τμήματα (Δ1, Δ4, Δ5, Δ6, Δ8, Δ14).

Ενδεικτικές της διαφοροποίησης των απαντήσεων είναι οι απαντήσεις των Δ10, Δ13 και Δ6. Έτσι σύμφωνα με τον Δ10 : «Δεν γνωρίζω στην πραγματικότητα. Δεν έχουμε εικόνα. Έρχονται στο Δικαστήριο μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα, μαθαίνουμε διάφορες ιστορίες στο Δικαστήριο, ότι τους γδύνουν, τους χτυπάνε κ.τ.λ., αλλά μας έρχεται στο ακροατήριο σαν απλή πληροφόρηση. Τους ρωτάμε γιατί υπέγραψαν την κατάθεση και μας λένε «γιατί φοβόμουν». Δεν έχουμε όμως εικόνα. Στην Υποδιεύθυνση ανηλίκων έχουν εκπαιδευτεί ειδικά οι αστυνομικοί κι όλοι φέρονται ευγενικά. Δεν ξέρω τι γίνεται όταν συλλαμβάνονται διαδηλωτές ή τσιγγάνοι. Τα περιστατικά αυτά τα εμπιστεύονται κυρίως στους επιμελητές και δεν τα καταγγέλλουν συχνά στο ακροατήριο ούτε κάνουν μήνυση(Δ10)». Με την άποψη αυτή φαίνεται να συμφωνεί και ο Δ13 «Ναι αναφέρονται περιστατικά κακομεταχείρισης αλλά στον χρόνο που τα αναφέρουν δεν είναι ελέγξιμα και ούτε μπορούμε να κάνουμε πολλά πράγματα. Δηλαδή όταν αναφέρεται στο ακροατήριο είναι τουλάχιστον δύο χρόνια μετά την σύλληψη. Κι αν ο ανήλικος που είχε μαζί και τον γονιό του το άφησε και δεν έκανε κάποια ενέργεια εμείς δεν μπορούμε να το ελέγξουμε. Δεν αδιαφορούμε δηλαδή όταν τα ακούμε αλλά δεν μπορούμε να ελέγξουμε τίποτα όταν δεν γίνονται έγκαιρα οι καταγγελίες γιατί δεν έχει και νόημα. Δεν μου έχει τύχει ποτέ να έχει γίνει συγκεκριμένη καταγγελία και να περάσει έτσι». Ενώ πιο ανοικτά απαντά ο Δ6 σημειώνοντας «Αναλόγως. Υπάρχουν και περιπτώσεις που έχει ασκη-

θεί σωματική βία. Τους αντιμετωπίζουν όπως τους κοινούς εγκληματίες. Οι αστυνομικοί δεν είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι. Αυτό συμβαίνει κυρίως στα περιφερειακά τμήματα και όχι στην ΓΑΔΑ. Οι αστυνομικοί δεν είναι εκπαιδευμένοι και δεν ξέρουν να τους μιλήσουν».

Εκ των ανωτέρω προκύπτει ότι οι δικαστικοί λειτουργοί απέναντι στο ζήτημα της αστυνομικής βίας και της υπέρβασης εξουσίας των αστυνομικών αρχών απέναντι σε ανηλίκους συλληφθέντες είναι διχασμένοι. Ακόμα και αυτοί ωστόσο που αποδέχονται άμεσα ή έμμεσα την πρακτική αυτή δηλώνουν αδυναμία να προβούν σε οποιαδήποτε αυτεπάγγελτη ενέργεια χωρίς να έχει κινηθεί δικαστικά η πλευρά του παθόντος και της οικογένειας του με την κατάθεση έγκλησης. Η αδυναμία αυτή καθίσταται ακόμα πιο έντονη ύστερα από την παρέλευση ικανού χρονικού διαστήματος από την τέλεση του περιστατικού.

iii. Η οπτική των αστυνομικών

Διερευνώντας τις απαντήσεις των αστυνομικών παρατηρούμε ότι όλοι οι αστυνομικοί δήλωσαν κατηγορηματικά πως πάντοτε ειδοποιούνται οι γονείς του συλληφθέντος ανηλίκου, πράγμα που δεν είναι πάντοτε εύκολο διότι σε πολλές περιπτώσεις είναι δύσκολο να εντοπιστούν είτε γιατί οι ίδιοι εκμεταλλεύονται τα παιδιά τους, τα οποία τα έχουν συμβουλέψει να μην αποκαλύψουν την ταυτότητα τους είτε επειδή δεν καθίσταται δυνατό να ανευρεθούν από τις αρχές. Σε κάθε περίπτωση οι αστυνομικοί απαντούν σε απόλυτη συμφωνία ότι δεν μπορούν να «αφήσουν» ελεύθερο έναν ανήλικο εάν δεν εμφανιστεί κάποιος ενήλικας γονέας ή συγγενής πρώτου βαθμού να τον παραλάβει. Διαφορετικά είναι αναγκασμένοι να αναζητήσουν σε συνεργασία με την εισαγγελία κάποια στέγη φιλοξενίας για το παιδί, απευθυνόμενοι σε οργανώσεις όπως το χαμόγελο του παιδιού.

Αρκετά διαφοροποιημένες είναι, εντούτοις, οι απαντήσεις τους όταν καλούνται να τοποθετηθούν απέναντι στην ενδεχόμενη ύπαρξη φαινομένων κακομεταχείρισης. Πέντε αστυνομικοί είναι απολύτως αρνητικοί δηλώνοντας πως δεν υπάρχουν τέτοια περιστατικά, αποδίδοντας αυτές τις αιτιάσεις είτε σε αντιπερισπασμό προκειμένου να αποπροσανατολιστεί το δικαστήριο (Α3) είτε σε εμπάθεια των ανηλίκων, η στάση των

οποίων έγινε εχθρική απέναντι στην αστυνομία μετά την δολοφονία του Αλέξανδρου Γρηγορόπουλου το 2008 (A11).

Αντίθετα θετική και ξεκάθαρη είναι η απάντηση του A8 ο οποίος αναφέρει: *«Έχω ακούσει κι έχω δει κάποιες καταγγελίες. Καμιά φορά αυτά γίνονται από τον υπερβάλλοντα ζήλο των αστυνομικών προκειμένου να «βγάλουν» την υπόθεση ή να βρουν κι άλλα αδικήματα»*. Στην απάντηση αυτή η ενδεχόμενη παραβίαση των δικαιωμάτων εντοπίζεται κατά το στάδιο της προανάκρισης, όπου επιχειρείται από τον συλληφθέντα η απόσπαση ομολογίας ή άλλων πληροφοριών που θα βοηθήσουν το έργο της ασφάλειας.

Οι υπόλοιποι αστυνομικοί αποδέχονται σε διαφορετικό βαθμό ο καθένας την ύπαρξη τέτοιων φαινομένων, τα οποία ωστόσο δεν αφορούν το τμήμα που υπηρετούν, διαχωρίζοντας με αυτόν τον τρόπο την θέση τους από συναδέλφους τους που *«δεν κάνουν καλά την δουλειά τους»* ή *«αστυνομικά τμήματα που δεν λειτουργούν όπως πρέπει να λειτουργούν»* (A5). *«Ναι υπάρχουν τέτοια περιστατικά»* σημειώνει ο A2 *«Έχω ακούσει. Ευθύνονται και λίγο οι αστυνομικοί που χειρίζονται που χειρίζονται την υπόθεση. Κακώς για μένα. Ο τρόπος συμπεριφοράς μας σε έναν ανήλικο πρέπει να είναι τελείως διαφορετικός από ότι σε έναν ενήλικα. Όσον αφορά την υπηρεσία μου τα πήγαμε καλά. Δεν είχαμε παράπονα, ούτε παραβιάσεις»*.

Άλλος αστυνομικός εντοπίζει το ενδεχόμενο να υπάρξουν τέτοια φαινόμενα κατά την στιγμή της σύλληψης, ιδίως όταν ο συλληφθείς μοιάζει με ενήλικα. *«(...) Εικάζω ότι ενδεχομένως να έχει υπάρξει κάποια κακομεταχείριση από τα κατά τόπους αστυνομικά τμήματα. Δεν τρέφω αυταπάτες, αλλά εδώ στην υπηρεσία ούτε έχω ακούσει, ούτε έχω δει κάτι τέτοιο. Ενδεχομένως να υπάρχουν αυτά ιδίως κατά την σύλληψη. Όταν ένα παιδί είναι 17 χρονών μπορεί πιο εύκολα να του φερθούν ως ενήλικα»* (A6). Στην ίδια δε απάντηση θίγεται και το ζήτημα της διακρίβωσης της πραγματικής ηλικίας αλλοδαπών δραστών χωρίς χαρτιά., ιδίως σε περιπτώσεις συλληφθέντων από αφρικανικές χώρες όπως Νιγηρία, Πακιστάν κτλ. Οι αστυνομικοί θεωρούν πως οι μετανάστες είναι *«δασκαλεμένοι»* από οργανώσεις και ΜΚΟ να δηλώνουν ανηλικότητα, προκειμένου να τύχουν ευνοϊκής μεταχείρισης του νόμου,

χωρίς ωστόσο να είναι πράγματι ανήλικοι (A9 ερ. 21 & A6 ερ. 23). Η πεποίθηση τους αυτή ενδέχεται να διαμορφώνει και μία διαφορετική στάση απέναντι σε αυτήν την κατηγορία μεταναστών οι οποίοι κατά την γνώμη τους ψευδορκούν και εκμεταλλεύονται τις ρωγμές του συστήματος.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικές για το διερευνώμενο ζήτημα είναι οι απαντήσεις του A4, ο οποίος αρνείται την ύπαρξη τέτοιων περιστατικών στην υπηρεσία του χωρίς όμως να τα αποκλείει για άλλα τμήματα. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Εδώ σε μας δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Αν υπάρχει κάποια κακομεταχείριση υπάρχει κατά την στιγμή της σύλληψης από τα περιφερειακά αστυνομικά τμήματα. Αλλά αν σ' ένα τμήμα με πολλή δουλειά όπως αυτό της Ομόνοιας ή του Αγ. Παντελεήμονα, έρθουν 3 ή 4 υποθέσεις ταυτόχρονα και συλληφθεί κι ένας ανήλικος ε τότε δεν θα τον κεράσουν και καφέ! Θέλω να πω ότι μέσα στον φόρτο εργασίας μπορεί να μην υπάρχει η μεταχείριση που αρμόζει σε έναν ανήλικο». Εντούτοις, είναι χαρακτηριστικό ότι ο ίδιος αστυνομικός σε αμέσως προηγούμενη ερώτηση, αναφορικά με τον τρόπο αντίδρασης των συλληφθέντων κατά την σύλληψή τους αναφέρει: «Εξαρτάται. Οι Αλγερινοί για παράδειγμα είναι σκληροί. Δεν σπάνε. Εάν σε έναν Έλληνα και σε έναν Ρουμάνο χώσω δύο σφαλιάρες θα σπάσει. Οι αλγερινοί όμως δε σπάνε. Αυτοί κάνουν κουμάντο και στις φυλακές του Αυλώνα. Ο γύφτος δεν είναι σκληρός. Ο γύφτος θα σε σπρώξει θα προσπαθήσει να ξεφύγει αλλά δεν είναι σκληρός, δεν είναι αλγερινός. Αντίστοιχα και οι Αλβανοί είναι σκληροί κακοποιοί. Δεν έχουν αναστολές αυτοί οι άνθρωποι.»

Από τις ανωτέρω απαντήσεις προκύπτει ανάγλυφα το πλαίσιο παραβίασης βασικών δικονομικών δικαιωμάτων ανήλικων κατηγορουμένων. Η παραβίαση αυτή τελείται στο πλαίσιο μίας κανονικής πρακτικής και όχι μίας κατάστασης εξαιρέσης. Στην αντίληψη των ερωτηθέντων καλή είναι η θεωρία αλλά όταν στην πράξη σωρευθούν πολλά περιστατικά μαζί, οι αστυνομικοί του τμήματος που ούτως ή άλλως όπως είδαμε δεν έχουν κάποια ειδική εκπαίδευση ή επιμόρφωση γύρω από τα ζητήματα που αφορούν τους ανηλίκους θα χειριστούν το περιστατικό όπως χειρίζονται όλα τα άλλα. Κατ'αυτόν τον τρόπο είναι σημαντικό να κατανοηθεί πως η παραβίαση βασικών ατομικών δικαιωμάτων και ε-

λευθεριών δεν τελείται ως εξαίρεση αλλά ως κανόνας, που νομιμοποιείται στις καθημερινές πρακτικές διαχείρισης προβλημάτων και κρίσεων σε κλειστά επαγγελματικά πλαίσια, όπως η αστυνομία. Οι πρακτικές αυτές διαμορφώνονται μέσα από μία σύνθετη διαδικασία αλληλόδρασης υπό την επίδραση εξωτερικών και εσωτερικών παραγόντων, όπως είναι ο όγκος εργασίας, η διοικητική ιεραρχία, αλλά και οι αντιλήψεις των λειτουργών αντίστοιχα. Οι αντιλήψεις αυτές αποτελούν ένα μίγμα προσωπικών στάσεων αλλά και συλλογικών αναπαραστάσεων που συντηρούνται και αναπαράγονται με συγκεκριμένο τρόπο σε δομημένους χώρους, αλληλοτροφοδοτώντας τις πρακτικές και τη συνέχεια του συστήματος.

Από την άλλη, από το δεύτερη απάντηση του Α4 προκύπτει η διαβάθμιση και η πρόσληψη της βίας στις αντιλήψεις των αστυνομικών. Έτσι, όταν τίθεται ευθέως η ερώτηση όλοι συλλήβδην οι αστυνομικοί αρνούνται την ύπαρξη τέτοιων κατακριτέων περιστατικών, προστατεύοντας το κύρος της υπηρεσίας τους. Αντίθετα, όταν σε άλλη ερώτηση, το επίμαχο ζήτημα δεν τίθεται με ευθύ τρόπο αναδεικνύεται μία έμμεση αποδοχή του φαινομένου. Το ενδιαφέρον ωστόσο αυτής της αντίφασης είναι ο τρόπος που προσλαμβάνεται η έννοια της βίας και της παραβίασης των δικαιωμάτων. Διότι από την ανωτέρω απάντηση προκύπτει πως στον αξιακό και πολιτισμικό κώδικα ορισμένων λειτουργών της αστυνομίας δύο «σφαλιάρες» δεν ισοδυναμούν με βία. Εντύπωση, ωστόσο προκαλεί και το ρήμα που χρησιμοποιείται προκειμένου να δικαιολογηθεί η χρήση της βίας. Στόχος είναι να «σπάσει» ο συλληφθείς προκειμένου να του αποσπαστεί ομολογία ή άλλες πληροφορίες. Πρακτική που ασφαλώς δεν αποτελεί ένα μεμονωμένο φαινόμενο αλλά μία διαδεδομένη τεχνική εκφοβισμού, λεκτικής βίας, απειλής ή ξυλοδαρμού προκειμένου αφενός να «πειστεί» ο ανήλικος να συνεργαστεί με τις αρχές και αφετέρου να φοβηθεί, να του «σπάσει ο τζαμπουκάς» προς αποτροπή ενδεχόμενης επανάληψης της πράξης του.

Ως προς το τελευταίο είναι χαρακτηριστικές οι απαντήσεις της συγκεκριμένης κατηγορίας αναφορικά με τον τρόπο αντίδρασης των ανηλίκων. Οι ερωτηθέντες διακρίνουν τους ανηλικούς σε δύο ομάδες. Αυτούς που συλλαμβάνονται για πρώτη φορά, οι οποίοι είναι ήπιοι, συ-

νεργάσιμοι και φοβισμένοι και αυτούς που έχουν συλληφθεί κι άλλες φορές, έχουν ξαναπεράσει την διαδικασία, είναι αντιδραστικοί, σκληροί ή αδιάφοροι. Όπως αναφέρει ερωτηθείς αστυνομικός «η αδιαφορία και η έλλειψη ειλικρινούς μεταμέλειας μαρτυρά το κοινωνικό τους υπόβαθρο, τους δεσμούς τους με την οικογένεια και τα ιδανικά που παίρνουν από τους γονείς τους. Δεν θα έλεγα ότι είναι ιδίωμα των συλληφθέντων ανηλίκων η μεταμέλεια» (Α5).

Γ. Η νέα ιδεολογική ηγεμονία του φόβου και το «κράτος ασφάλειας»

Από τις ανωτέρω απαντήσεις προκύπτει πως η άσκηση βίας σε βάρος των ανηλίκων και η εκτεταμένη παραβίαση των δικαιωμάτων τους εντάσσεται στο πλαίσιο μίας κανονικότητας, και δεν αποτελεί μία κατάσταση εξαιρέσης¹⁴. Οι πρακτικές εκφοβισμού και τρομοκράτησης και η άσκηση βίας ενισχύουν την εξουσιαστική θέση των αστυνομικών απέναντι σε ευάλωτες ομάδες πληθυσμού, οι οποίες είναι ανυπεράσπιστες και εκτεθειμένες. Ο ευάλωτος αυτός χαρακτήρας προσδιορίζεται από την ηλικία, την εθνικότητα, την πολιτισμική διαφορετικότητα και την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση, ενώ επιρρωνύεται από την ιδιότυπη ασυλία που ενδημεί σε κλειστά επαγγελματικά πλαίσια. Ταυτόχρονα βρίσκει έρεισμα στην οικονομική και κοινωνική θέση των προσβαλλόμενων υποκειμένων που στερούνται όχι *de jure* αλλά *de facto* τη δυνατότητα πρόσβασης στη δικαστική προστασία.¹⁵

Από την άλλη, θεωρούμε ότι κάθε οικονομική κρίση σηματοδοτεί ταυτόχρονα και μία βαθιά αξιακή κρίση, καθώς τίθενται σε δοκιμασία τα πολιτικά, πολιτιστικά, και ηθικά συστήματα αξιών και πεπιοθήσεων με τα οποία έχει επιτευχθεί η κοινωνική συνοχή. Αποτελεί σύμφωνα με

14. Για τον προσδιορισμό της κατάστασης εξαιρέσης βλ. Agamben, G. (2013), *Κατάσταση εξαιρέσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται στην εξαιρέση σε κανόνα*, β' εκδ. Αθήνα: εκδ. Πατάκη.

15. Βιδάλη, Σ. (2007), «Εγκλήματα του Κράτους: ούτε ασφάλεια ούτε ελευθερία» σε Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, σσ. 1035-1052: 1052

Γκραμσιανούς όρους πρωτίστως μία κρίση της ιδεολογικής ηγεμονίας του κράτους,¹⁶ η οποία πηγάζει μέσα από την ρευστοποίηση των ορίων της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και την βίαιη μετακίνηση κοινωνικών στρωμάτων προς τα χαμηλότερα επίπεδα της κοινωνικής ιεραρχίας.

Ειδικότερα, υπό το πρίσμα της αναλυτικής οπτικής του Γκράμσι στις ώριμες καπιταλιστικές κοινωνίες το κράτος αντιπροσωπεύει έναν συνδυασμό κυριαρχίας και ηγεμονίας, καταστολής και συναίνεσης. Η έννοια της ηγεμονίας αντανακλά τους μηχανισμούς ελέγχου της κυρίαρχης τάξης πάνω στις άλλες όχι όμως μέσω των μηχανισμών καταστολής που διαθέτει το κράτος αλλά κυρίως μέσω των μηχανισμών της συναίνεσης.¹⁷ Το κλίμα συναίνεσης διαπλάθεται και νομιμοποιείται στους κόλπους της κοινωνίας των πολιτών μέσα από την διαμεσολάβηση θεσμών, όπως το σχολείο, τα κόμματα, τα ΜΜΕ, και η δικαιοσύνη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κυρίαρχη κοσμοθεωρία διαχέεται στο κοινωνικό σώμα, στην «κοινή λογική» και τον «κοινό νου» και προβάλλει ως φυσική, λογική και οικουμενική, οδηγώντας τα κοινωνικά υποκείμενα σε μία ενεργό συναίνεση. Παράλληλα, στη θέση κυριαρχίας του κράτους, προβάλλει η κοινωνία των πολιτών, η οποία όσο πιο ανεπτυγμένη είναι τόσο απομακρύνει τους μηχανισμούς βίας και ηγεμονεύεται από πολιτικά και ιδεολογικά μέσα.

Η κοινωνική συναίνεση στις δυτικές ανεπτυγμένες κοινωνίες οικοδομήθηκε μεταπολεμικά στην έννοια της συμμετοχής και της κοινωνικής διεύρυνσης τόσο σε οικονομικό όσο σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Η διεύρυνση αυτή έλαβε χώρα μέσα από την αναγνώριση και θέσπιση πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και μέσα από πολιτικές στοχευμένης αναδιανομής του κοινωνικά παραγόμενου πλούτου προς άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται η διάρθρωση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων. Υπό αυτήν την έννοια η ιδεολογική ηγεμονία είχε επιτευχθεί εξασφαλίζοντας

16. Βλ. Γκράμσι, Α. (1973), *Ιστορικός Υλισμός-Τετράδια φυλακής*. Αθήνα: εκδ. Οδυσσέας.

17. Φούσκας Β. (1998), «Ο Gramsci και η έννοια της ηγεμονίας μέσα στη σχέση πολιτικής κοινωνίας-κοινωνίας των ιδιωτών», *Ουτοπία*, 31, 139-145, σ. 139.

ταυτόχρονα συνθήκες κοινωνικής ισορροπίας, συνοχής και συναίνεσης.¹⁸

Η ισορροπία αυτή διαταράσσεται μέσα σε συνθήκες οικονομικής κρίσης στις οποίες ένα μεγάλο μέρος του κοινωνικού σώματος χάνει τα κεκτημένα δικαιώματα συμμετοχής αποσύροντας ταυτόχρονα την συναίνεση του απέναντι στο πολιτικό και οικονομικό οικοδόμημα, γεγονός που αποτυπώνεται ανάγλυφα στην απορύθμιση και απονομιμοποίηση των θεσμών, των ιδεολογικών δηλαδή μηχανισμών της ηγεμονίας. Με άλλα λόγια η οικονομική κρίση είναι αδιάρρηκτα συνδεδεμένη με την αξιακή κρίση στο μέτρο που χαλαρώνουν οι συναινετικοί αρμοί ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, δημιουργώντας συνθήκες σύγκρουσης και ανταγωνισμού. Άμεση συνέπεια της κοινωνικής απορύθμισης αποτελεί η αλλαγή στην δοσολογία του μίγματος κυριαρχίας/ηγεμονίας, καταστολής και συναίνεσης, προς όφελος της καταστολής, της κρατικής βίας και του εξαναγκασμού.¹⁹

Παράλληλα, αναφύεται μία νέα μορφή συναίνεσης που δεν αφορά ωστόσο όλο το κοινωνικό σώμα και δεν βασίζεται στη συμμετοχή, αλλά στον φόβο και την απειλή διάβρωσης των κοινωνικών κεκτημένων από τις κοινωνικές ομάδες που τίθενται *de facto* εκτός πλαισίου της κοινωνίας των πολιτών.²⁰ Οι ομάδες αυτές ενσαρκώνουν τον κοινωνικό κίνδυνο, προκαλώντας την μειωμένη ή μηδενική ανοχή τόσο της κοινής γνώμης όσο και του κατασταλτικού μηχανισμού.²¹ Πρόκειται για μία συλλογική/κοινωνική επικινδυνότητα²² που έχει απολέσει το θετικιστικό της περιεχόμενο στο μέτρο που δεν αντλείται από την πράξη ή την προσωπικότητα αλλά από την ομάδα προέλευσης του δράστη που συ-

18. Hall S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke J. & Roberts B. (1978), *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*, Houndsmills etc.: Macmillan education, σ. 212-215.

19. Hall, S. et al. (1978), όπ.π. σ. 217.

20. Hall, S. et al. (1978), όπ.π., σ. 322-323.

21. Βλ. Αναλυτικά Garland, D. (2001), *The Culture of Control. Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press, σ. 103-165.

22. Pitch, T. (1995), *Limited Responsibilities. Social movements and criminal justice*, μτρ. J. Lea, London & N.Y: Routledge, σ. 21-22.

γκεντρώνει χαρακτηριστικά ετερότητας και διαφοροποίησης. Χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελούν οι ρομά και οι μετανάστες, οι πολιτικά, πολιτιστικά ή ηθικά παρεκκλίνοντες όπως οι τοξικομανείς, οι ψυχοπαθείς²³ αλλά και οι ανήλικοι λόγω της μη ισοδύναμης και μεθοριακής θέσης τους στην κοινωνία.

Οι ανωτέρω σκέψεις αποτυπώνονται ανάγλυφα στη λειτουργία του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης στο μέτρο που παρατηρείται μία μετατόπιση του κέντρου βάρους από τον πυρήνα του συστήματος και τη δικαστική διαδικασία στην περιφέρεια αυτού και στο στάδιο της αστυνόμευσης.²⁴ Η αστυνομία δεν αποτελεί υπό αυτήν την έποψη το πρώτο φίλτρο ή την πύλη εισόδου στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης αλλά το κυρίαρχο πλαίσιο τυπικού κοινωνικού ελέγχου μέσω της προληπτικής απόδοσης ενοχής αλλά και τιμωρίας. Πρόκειται μάλιστα για μία ιδιότυπη προνεωτερική σωματική τιμωρία, η οποία ασκείται χωρίς όρια και περιορισμούς, χωρίς δικονομικές εγγυήσεις και δικαιώματα.²⁵ Η δικαστική διερεύνηση του αδικήματος φαντάζει δευτερεύουσα και επουσιώδης, όταν έχει προηγηθεί ο εξευτελισμός, ο εκφοβισμός και η σωματική τιμωρία του εν δυνάμει παραβατικού συλληφθέντος ανηλίκου. Υπό αυτή την έποψη η επιβολή ενός αναμορφωτικού μέτρου ή μίας μειωμένης ποινής ίσως αποτελεί έναν δεύτερο στιγματισμό, μία δεύτερη τιμωρία.

Εν καιρώ κρίσης η εγγενής αμφισημία της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων, η οποία ακροβατεί μεταξύ ελέγχου και φροντίδας, καταστολής και πρόνοιας γέρνει προς το μέρος μιας πιο τιμωρητικής διαχείρισης. Ο προνοιακός χαρακτήρας που εξαγγέλλεται μέσα από τις εισηγητικές

23. Τσουκαλά, Α. (2011), «Προδραστική διαχείριση των ενδεχόμενων κινδύνων και ατομικές ελευθερίες», στο Χαλκιά Α. (επιμ.), *Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπιση της και η επιστήμη της εγκληματολογίας*, Τιμητικός τόμος για τον Ι. Φαρσεδάκη, τόμος ΙΙ, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2011, σσ. 1719-1730, σ. 1719.

24. Jasch, M. (2011), «Ελεγκτικές Κυρώσεις: Τιμωρία χωρίς ποινή; Ο σημαντικός ρόλος της αστυνομίας ως δείκτη ενός νέου δικαίου ασφάλειας» σε Καϊάφα – Γκμπάντι/Cornelius Prittwitz (2011), *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη σσ. 53-62, σ. 60-61 και Παρασκευόπουλος, Ν. (2003), *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη, σ.18, σ. 27 επ.

25. Lea, J. (2002), *Crime & Modernity*, London etc.: Sage, σ. 183.

εκθέσεις μέσα από τον εμπλουτισμό των αναμορφωτικών μέτρων²⁶ ακυρώνεται στην πράξη μέσα από την προληπτική τιμωρία που επιβάλλεται άτυπα και χωρίς όρια πολύ πριν επιληφθεί η δικαιοσύνη. Εν καιρώ κρίσης το παιχνίδι της ηγεμονίας έχει χαθεί. Στη θέση της προβάλλει η κυριαρχία δια της καταστολής των εν δυνάμει επικίνδυνων.

Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

- Agamben, G. (2013), *Κατάσταση εξαιρέσης. Όταν η «έκτακτη ανάγκη» μετατρέπεται στην εξαιρέση σε κανόνα*, β' εκδ. Αθήνα: εκδ. Πατάκη
- Βιδάλη, Σ. (2007), «Εγκλήματα του Κράτους: ούτε ασφάλεια ούτε ελευθερία» σε *Τιμητικό Τόμο για τον Ιωάννη Μανωλεδάκη, Μελέτες Ποινικού Δικαίου-Εγκληματολογίας-Ιστορίας του Εγκλήματος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: εκδ. Σάκκουλα, σσ. 1035-1052.
- Bottoms, A. (2000), "The relationship between theory and research in criminology" in King, R. & Wincup, E. eds. (2000), *Doing research on crime and justice*, Oxford: Oxford University Press.
- Γκράμσι, Α. (1973), *Ιστορικός Υλισμός-Τετράδια φυλακής*. Αθήνα: Εκδ. Οδυσσέας.
- Chambliss, W. J. (1969), "The Law of Vagrancy" in Chambliss W. J. ed. (1969), *Crime and the Legal Process*, New York etc.: McGraw-Jill Book Company.
- Δίγκας, Ι. (2012), *Ο Νομικός ρεαλισμός στο έργο του Roscoe Pound*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Garland, D. (2001), *The Culture of Control. Crime and Social Order in*

26. Η επέκταση του προνοιακού χαρακτήρα της ποινικής δικαιοσύνης ανηλίκων στη χώρα μας σκιαγραφείται από τους νόμους 3189/2003, 3860/2010 και 4322/2015 και τις εισηγητικές εκθέσεις που τους συνοδεύουν. Ο τελευταίος μάλιστα νόμος μέσα από την τροποποίηση των άρθρων 127 και 130 επεκτείνει την επιβολή αναμορφωτικών μέτρων μέχρι το 25^ο έτος του κατηγορουμένου και καθιστά ιδιαίτερα αυστηρές τις προϋποθέσεις επιβολής περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων, προβλέποντας τη συγκεκριμένη ποινή μόνο για αδικήματα που αν τελούνταν από ενήλικο θα ήταν κακουργήματα που επισείουν ποινή ισόβιας κάθειρξης. Για μία εμπειριστατωμένη ανάλυση του νομοθετικού πλαισίου απέναντι στην παραβατικότητα των ανηλίκων βλ. Κουράκης, Ν. (2012), *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, β' εκδ. Αθήνα-Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 499 επ.

- Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Press.
- Hall S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke J. & Roberts B. (1978), *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*, Houndsmills etc.: Macmillan education.
- Hudson, B. (2003) "Critical Reflection as research methodology" in Jupp, V, Davies, P. & Francis, P. eds. (2003), *Doing criminological Research*, London: Sage.
- Ιωσηφιδης, Θ. (2009), *Ποιοτικές μέθοδοι έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: Κριτική.
- Jasch M. (2011), «Ελεγκτικές Κυρώσεις: Τιμωρία χωρίς ποινή; Ο σημαντικός ρόλος της αστυνομίας ως δείκτη ενός νέου δικαίου ασφάλειας» σε Καϊάφα –Γκμπάντι/Cornelius Prittwitz (2011), *Επιτήρηση και ποινική καταστολή στη σύγχρονη αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη σσ. 53-62.
- Κουράκης, Ν. (2012), *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, β' έκδ. Αθήνα- Κομοτηνή: Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Kuhn, T. (1981/2008), *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*, ΙΑ' έκδ. μτφ. Γ. Γεωργακόπουλος- Β. Κάλφας, Αθήνα: Σύγχρονα Θέματα.
- Κυριαζή, Ν. (2011), *Η Κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Πεδίο,
- Λάζος, Γ. (1998), *Το πρόβλημα της ποιοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση.
- Λαμπροπούλου, Ε. (2012), *Κοινωνιολογία του ποινικού δικαίου και των θεσμών της ποινικής δικαιοσύνης*, Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης
- Lea, J. (2002), *Crime & Modernity*, London etc.: Sage
- Legard, R.-Keegan, J. - Ward, K. (2003), "In –depth Interviews" σε Ritchie J. & Lewis J. eds. (2003), *Qualitative Research Practice*, London- Thousand Oaks-New Delhi, Sage.
- Mason, J. (2011), *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, Αθήνα: Πεδίο.
- Παρασκευόπουλος, Ν. (2003), *Οι πλειοψηφίες στο στόχαστρο. Τρομοκρατία και κράτος δικαίου*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη
- Pitch, T. (1995), *Limited Responsibilities. Social movements and criminal justice*, μτφ. J. Lea, London & N.Y: Routledge.
- Ritzer, G. (2000), «Θεωρία των συμβολικών διαντιδράσεων», σε Πετμεζίδου, Μ. (2000) επιμ., *Σύγχρονη Κοινωνιολογική θεωρία*, 3^η έκδοση, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδ. Κρήτης σσ. 235-278.
- Ritzer, G. (2000), «Φαινομενολογική κοινωνιολογία και εθνομεθοδολογία»

- σε Πετμεζίδου, Μ. (2000) επιμ., *Σύγχρονη Κοινωνιολογική θεωρία*, 3^η εκδ., Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης σσ.281-331
- Τσιώλης, Γ. (2014), Μέθοδοι και τεχνικές ανάλυσης στην ποιοτική κοινωνική έρευνα, Αθήνα: Κριτική.
- Φούσκας, Β. (1998), «Ο Gramsci και η έννοια της ηγεμονίας μέσα στη σχέση πολιτικής κοινωνίας-κοινωνίας των ιδιωτών», *Ουτοπία*, 31, σσ. 139-145.

Το παιδί θύμα: Πόσο ‘φιλικό’ είναι τελικά το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης;*

ΚΑΤΕΡΙΝΑ (ΝΙΝΑ) ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ**

Η επιλογή αυτού του θέματος δεν έγινε τυχαία, καθώς πρόκειται για ρητορικό ερώτημα. Στην ερώτηση «πόσο φιλικό είναι το σύστημα απονομής δικαιοσύνης (στο εξής ΣΑΔ) προς τα παιδιά;» η κατηγορηματική απάντηση είναι «καθόλου». Η καθημερινότητα των δικαστηριακής πρακτικής έχει καταδείξει ότι το ΣΑΔ ουδέποτε κατάφερε να γίνει φιλικό για τους ενήλικους, ούτε καν τους «παροικούντες την Ιερουσαλήμ», πόσο μάλλον για τα παιδιά, τα οποία τυχαίνει να είναι θύματα βίας. Επομένως, μόνο εάν δεχθούμε ότι το ΣΑΔ και ο φιλικός χαρακτήρας του προς τα παιδιά αποτελούν σχήμα οξύμωρο, μπορούμε να το προσεγγίσουμε.

Γιατί, ωστόσο, πρέπει να το κάνουμε αυτό; Ως νομικός απαντώ χωρίς δευτέρα σκέψη: Γιατί ως χώρα είμαστε πολύ πίσω στην υλοποίηση των ανειλημμένων συμβατικών υποχρεώσεών μας, διεθνών και περιφερειακών και γιατί σε εθνικό επίπεδο έχουμε θεσπίσει μια σειρά νομοθετημάτων, τα οποία παραμένουν ανεφάρμοστα. Ως νομική σύμβουλος φορέα παιδικής προστασίας¹, έχω πλήρη επίγνωση ότι ήδη

* Εισήγηση στο Τριήμερο Εγκληματολογικό Συνέδριο με θέμα: «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής (2-4/4/2015).

** Δικηγόρος, LL.M., Νομική Σύμβουλος Ξενώνα SOS – Eliza.

1. Η επαγγελματική μου ενασχόληση με παιδιά-θύματα βίας περιλαμβάνει κυρίως υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης/παραβίασης και παραμέλησης σε βαθμό κακοποίησης. Κατά συνέπεια, στην παρούσα εισήγηση αναφέρομαι στα παιδιά-θύματα σεξουαλικής κακοποίησης, επειδή, σύμφωνα με την εμπειρία μου, η ενίσχυση του πλέγματος προστασίας των δικαιωμάτων τους καθίσταται επιτακτικής σημασίας, καθώς τα αντικειμενικά ευρήματα σε αυτές είναι σπάνια, οι δε χρησιμοποιούμενες μέθοδοι δεν ακολουθούν τα διεθνή πρότυπα, με αποτέλεσμα τα παιδιά-

πληρώνουμε ένα πολύ μεγάλο τίμημα, αφήνοντας αναπάντητα τα κρίσιμα ζητήματα που αφορούν στην προστασία των παιδιών που έρχονται σε επαφή με τη δικαιοσύνη επί πολλά έτη. Θα αναφέρω, για παράδειγμα, την «ανακύκλωση» του πληθυσμού που επισκέπτεται την Εισαγγελία Ανηλίκων, ένα φαινόμενο, κατά το οποίο, τη μία στιγμή στο χρόνο το ίδιο άτομο είναι ανήλικο και χρήζει προστασίας, ενώ σε μεταγενέστερο χρονικό σημείο έχει γίνει ενήλικος γονέας, του οποίου η συμπεριφορά καταγγέλλεται ως επικίνδυνη για το δικό του παιδί!

Τι σημαίνει, λοιπόν, η φράση «δικαιοσύνη φιλική προς τα παιδιά»; Σημαίνει ότι πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την εμπλοκή των παιδιών στο ως άνω σύστημα όλα τα ανθρώπινα δικαιώματά τους πρέπει να γίνονται απολύτως σεβαστά. Το φιλικό προς τα παιδιά ΣΑΔ πρέπει να τους διασφαλίζει ότι συμμετέχουν πλήρως, κατανοούν απολύτως τη διαδικασία, στην οποία εμπλέκονται και ότι οι απόψεις τους γίνονται σεβαστές. Τα παιδιά πρέπει να αισθάνονται άνετα, ανεξαρτήτως του λόγου για τον οποίο ενεπλάκησαν σε αυτή τη διαδικασία.²

Ποια είναι, ωστόσο, τα ανθρώπινα δικαιώματα που προσιδιάζουν στην παιδική ηλικία; Είναι όλα όσα έχουμε εμείς οι ενήλικες και όλα όσα συνδέονται με την ευαλωτότητα της ηλικίας τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού³ αποτελεί το «Ευαγγέλιο» της διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους, το κείμενο με την ευρύτερη διεθνή αποδοχή, στο οποίο αποσαφηνίζεται

θύματα να επανατραυματίζονται πολλαπλά, κατά τη διαδικασία τεκμηρίωσης της κακοποίησης και απονομής της δικαιοσύνης.

2. Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά

Δικαιοσύνη, εγκριθείσες από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 17 Νοεμβρίου 2010 και αιτιολογική έκθεση, Συμβούλιο της Ευρώπης/Ευρωπαϊκή Ένωση, Στρασβούργο, Λουξεμβούργο, 2012, σελ 17.

3. Υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το 1989, τέθηκε σε ισχύ την 2-9-1990, κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 2101/1992 (ΦΕΚ Α 192/2.12.1992) και υπερισχύει κάθε αντίθετης διάταξης νόμου. Για τη βαρύνουσα σημασία που έχει η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού βλ. και Νέστωρα Ε. Κουράκη, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων: Ποινική κα Εγκληματολογική Προσέγγιση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 477-483.

ότι οι προβλεπόμενες διατάξεις αποτελούν στοιχειώδεις κανόνες προστασίας, υπό την έννοια ότι σε εθνικό επίπεδο υπάρχει απεριόριστη δυνατότητα για περαιτέρω ενίσχυση του σχετικού νομικού πλαισίου και όχι για αποδυνάμωσή του. Σύμφωνα με το Σύνταγμα (άρθρο 21 παρ. 1 και 3 Σ) και τις ισχύουσες περιφερειακές και διεθνείς συμβάσεις η προστασία της παιδικής ηλικίας αποτελεί πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας.⁴ Συνεπώς, η ελληνική παράδοση, η οποία είναι υπέρ της ψήφισης πληθώρας νομοθετημάτων, περιφερειακών και διεθνών συμβάσεων, οι οποίες, στη συνέχεια, καθίστανται κενό γράμμα, δημιουργεί αξεπέραστα προβλήματα στους υπερασπιστές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των παιδιών.

Δεδομένου ότι δεν έχουμε δικαίωμα να αντιμετωπίζουμε τα ανθρώπινα δικαιώματα των παιδιών ως πολυτέλεια, αλλά ως «*εκ των ουκ άνευ*» όρο, ας εξετάσουμε τι πρέπει να διασφαλίζει, μεταξύ άλλων, ένα ΣΑΔ για να χαρακτηριστεί φιλικό προς τα παιδιά.⁵

«Κάθε παιδί είναι ένα μοναδικό και πολύτιμο ανθρώπινο ον και, ως τέτοιο, θα πρέπει να τυγχάνει σεβασμού και προστασίας η προσωπική του αξιοπρέπεια, οι ιδιαίτερες ανάγκες, τα ενδιαφέρο-

4. Βλ. και Νέστορα Ε. Κουράκη, Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων: Ποινική κα Εγκληματολογική Προσέγγιση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, σ. 6: «...μάλιστα όπως ορθά έχει υποστηριχθεί, θα έπρεπε να υπάρχει αυτοτελές κεφάλαιο στον Ποινικό Κώδικα με εγκλήματα που αποτελούν 'προσβολές κατά της παιδικής ηλικίας', ώστε, με τον τρόπο αυτό 'να αναγνωρισθεί η φυσική αυτή ιδιότητα του ανθρώπου στην πρώτη περίοδο της ζωής του ως ξεχωριστό, αυτοτελές, έννομο αγαθό στον Ποινικό μας Κώδικα'».

5. Βλ. και Ιωάννη Μανωλεδάκη, Η Παιδική Ηλικία ως Αυτοτελές Έννομο Αγαθό στο Ποινικό Δίκαιο, Νομικό Βήμα 1984, σ. 1103-1114, στο οποίο προτείνει την αναγωγή της προστασίας της παιδικής ηλικίας σε αυτοτελές έννομο αγαθό. Στο εν λόγω άρθρο αναφέρει χαρακτηριστικά: «*Το παιδί πρέπει να προστατευθεί ως αυτοτελής κοινωνική οντότητα και αξία, αφού είναι το μέλλον, αλλά και το πιο όμορφο παρόν της κοινωνίας μας, η προέκταση της ανθρωπίνης παρουσίας μέσα στο χρόνο. Ούτε ως αντικείμενο αξίας ούτε ως απαραίτητο στοιχείο της αστικής οικογένειας, αλλά ως αυτοτελές αγαθό που μόνο του –ανεξάρτητα από την ύπαρξη, τη δομή, τη μορφή και το μέλλον της οικογένειας- έχει προέχουσα κοινωνική σημασία καθεαυτό και συνεπώς αξίζει την ιδιαίτερη δραστική προστασία της πολιτείας.*».

ντα και η ιδιωτική του ζωή».⁶ Καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, η μεταχείριση των παιδιών θα πρέπει να γίνεται με φροντίδα, ευαισθησία, αμεροληψία και σεβασμό, με ιδιαίτερη προσοχή στην προσωπική κατάσταση, στην ευημερία και στις ιδιαίτερες ανάγκες τους και με πλήρη σεβασμό στη σωματική και ψυχολογική ακεραιότητά τους.⁷

«...δεν θέλω να πηγαίνω... νοιώθω άσχημα... κανείς δε με ακούει... μετάνοιωσα που είπα αυτό που μου έχει κάνει ο μπαμπάς...κάθε φορά που πάω με πιάνει η κοιλιά μου...αλλά οι μεγάλοι λένε ότι έτσι πρέπει...».⁸ Αυτά είναι τα λόγια ενός εξάχρονου κοριτσιού, το οποίο πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε τυχερό, γιατί η καταγγελία του φαίνεται πειστική από ποινικής απόψεως, προς το παρόν τουλάχιστον και ενώ ζητά να σταματήσει κάθε επικοινωνία με τον πατέρα-φερόμενο δράστη, μέχρι στιγμής κανένας δικαστής δεν φαίνεται να κατανοεί τη σημασία αυτού του αιτήματος για την ομαλοποίηση της ψυχοσυναισθηματικής α-

6. Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες (Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του ΟΗΕ, ψήφισμα αριθ. 2005/20, 22 Ιουλίου 2005), III.8.α (ECOSOC Resolution 2005/20).

7. Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά, Δικαιοσύνη, *ό.π.*, σελ 19.

8. Υπόθεση ανήλικου θύματος σεξουαλικής κακοποίησης από το προσωπικό αρχείο μου, τα στοιχεία της οποίας καλύπτονται από το επαγγελματικό απόρρητο. Στη σχετική ελληνική βιβλιογραφία οι όροι σεξουαλική κακοποίηση ή παραβίαση χρησιμοποιούνται για να περιγράψουν τη συμμετοχή ή έκθεση παιδιών και εφήβων σε πράξεις με σεξουαλικό περιεχόμενο υποκινούμενες ως επί το πλείστον από ενηλίκους, οι οποίοι συνήθως έχουν σχέση φροντίδας ή οικειότητας με το παιδί και οι οποίες πράξεις έχουν ως σκοπό τη σεξουαλική διέγερση ή και ικανοποίηση του ενήλικου (Κετρε). Σε ό,τι με αφορά επιλέγω να χρησιμοποιώ τον όρο σεξουαλική κακοποίηση, επειδή θεωρώ ότι οι πράξεις αυτές «ποιούν κακό» στο θύμα με την κυριολεκτική σημασία της λέξης. Επιπλέον, αυτή είναι και η δόκιμη μετάφραση του διεθνώς χρησιμοποιούμενου αντίστοιχου όρου «*sexual abuse*». Όσον αφορά στην αντίστοιχη ποινική ορολογία πρόκειται για κατηγορία εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής με θύματα ανήλικους, στην οποία περιλαμβάνονται η αποπλάνηση παιδιών, η αιμομιξία, η κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια, η ασέλγεια με κατάχρηση εξουσίας, ο βιασμός κ.λπ.

νάπτυξής του, με αποτέλεσμα να συνεχίζεται η επικοινωνία του με τον πατέρα του παρουσία κοινωνικής λειτουργού.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει να σημειώσουμε ότι στις αρχές που απαρτίζουν ένα φιλικό προς τα παιδιά δικαστικό σύστημα περιλαμβάνονται και τα **ειδικά μέτρα αποκλεισμού κάθε περαιτέρω βλάβης**, όπως εκφοβισμού, αντιποίνων και επαναθυματοποίησης του παιδιού. Σε όλους τους σχετικούς περιφερειακούς και διεθνείς θεμελιώδεις κανόνες προστασίας ορίζεται ότι: «πρέπει να προβλέπονται ειδικά μέτρα πρόληψης για παιδιά σε περίπτωση που ο φερόμενος ως θύτης είναι ένας από τους δύο γονείς, άλλο μέλος της οικογένειας ή άτομο υπεύθυνο για τη φροντίδα του παιδιού».⁹

Κατευθυντήρια αρχή, η οποία διατρέχει το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των παιδιών είναι η αρχή της εξυπηρέτησης του **απόλυτου συμφέροντός τους**, η οποία πρέπει να διέπει όλες τις αποφάσεις που τα αφορούν, είτε αυτές λαμβάνονται από δημόσιους ή ιδιωτικούς οργανισμούς κοινωνικής προστασίας, είτε από τα δικαστήρια, τις διοικητικές αρχές ή από τα νομοθετικά όργανα (άρθρο 3 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού) και η οποία αρχή είναι ευρέως γνωστή στην ελληνική έννομη τάξη, καθώς η εφαρμογή της προβλέπεται ρητά στον Αστικό Κώδικα. Στην ελληνική θεωρία και νομολογία, το συμφέρον αυτό αποτελεί αόριστη νομική έννοια με αξιολογικό περιεχόμενο, που αντλεί το δικαστήριο από την κοινωνική πείρα, την κοινή συνείδηση με αντικειμενικά αξιολογικά στοιχεία και εξετάζεται σε συνδυασμό προς όλα τα επωφελή και πρόσφορα για τον ανήλικο στοιχεία και περιστάσεις.¹⁰

9. Πρβλ. Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά Δικαιοσύνη, *ό.π.*, σ. 24 και Κατευθυντήριες γραμμές των Ηνωμένων Εθνών για τη δικαιοσύνη σε υποθέσεις με ανήλικα θύματα και ανήλικους αυτόπτες μάρτυρες, *ό.π.*, XII.

10. ΑΠ 952/2007 δημοσίευση σε Νόμος, ΕφΠειρ. 846/2004 ΕΛΔνη 2005, 503, ΕφΑθ. 5870/1993 ΕΛΔνη 36, 1581, ΕφΠειρ. 1162/1988 ΕΛΔνη 30 1065, βλ. και Απόστολος Σ. Γεωργιάδης - Μιχάλης Π. Σταθόπουλος, Αστικός Κώδικας, Κατ' άρθρο Ερμηνεία (άρθρα 1505-1694), τ. VIII, Οικογενειακό Δίκαιο, 2^η έκδοση, Δίκαιο και Οικονομία, Π.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2003, σ. 201-211 και 291-292.

Σε αυτό το πλαίσιο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ζητά από τα εθνικά δικαστήρια να διαγιγνώσκουν το υπέρτατο συμφέρον των παιδιών **βάσει αιτιολογημένης, ανεξάρτητης και πρόσφατης εκτίμησης της ψυχολογικής κατάστασης τους**. Αναλόγως δε της ωριμότητας και της ηλικίας τους, θα πρέπει να τυγχάνουν ακρόασης από τον ψυχολόγο και το δικαστήριο σε υποθέσεις που αφορούν στο δικαίωμα επικοινωνίας του γονέα που δεν ασκεί την επιμέλειά τους και εν γένει στα ζητήματα που τίθενται στο πλαίσιο ανάληψης και ορθής άσκησης της επιμέλειάς τους. Στην Ελλάδα είναι σύνηθες οι δικαστές να ζητούν τη γνώμη των εμπλεκόμενων παιδιών σε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, αναλόγως της ηλικίας και της ωριμότητάς τους, χωρίς, ωστόσο, να είναι κατάλληλα εκπαιδευμένοι και χωρίς να πλαισιώνονται από ψυχολόγο, εφόσον η αστική υπόθεση δεν έχει και ποινικό σκέλος.¹¹ Η θέσπιση της συμμετοχής του δικαστικά διορισμένου παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχιάτρου και στις υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, θα δυνάμωνε αισθητά τη φωνή των παιδιών σε αυτή την κρίσιμη για την ευημερία τους διαδικασία.

Εν όψει των παραπάνω, αξίζει να αναλογιστεί κανείς την υπόθεση ενός κοριτσιού πέντε ετών, το οποίο είχε αποδεδειγμένα κακοποιηθεί σεξουαλικά από τον πατέρα του, όταν το δικαστήριο αποφάσισε τη συνέχιση της επικοινωνίας μεταξύ θύματος και δράστη σε δημόσιο χώρο παρουσία της μητέρας. Ουδείς προβληματίστηκε πώς μπορεί να αισθανόταν το παιδί αυτό, το οποίο έπρεπε να «παίζει» με τον πατέρα του στις κούνιες δύο φορές την εβδομάδα επί τρίωρο. Αποσοβήθηκε, κατ' αυτόν τον τρόπο, ο κίνδυνος επανάληψης της κακοποίησης, αλλά ποιος μπορεί να μας διαβεβαιώσει ότι αυτό το παιδί δεν ξαναζούσε την κακοποίησή του στην παιδική χαρά, την πισσαρία ή το σινεμά; Πώς εξυπηρετείται αλήθεια το συμφέρον αυτού του παιδιού, όταν κανείς δεν λαμβάνει υπ' όψη του τις συνέπειες της αναβίωσης του ψυχικού τραύματος;

Σε μία εκτίμηση ειδικού, που πήρα πρόσφατα στα χέρια μου, διαπί-

11. Κατευθυντήριες γραμμές της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για μια φιλική προς τα παιδιά, Δικαιοσύνη, *ό.π.*, σελ 58.

στωσα ότι κάτι αρχίζει να αλλάζει: «Όταν ένα παιδί έχει υποστεί σοβαρό τραύμα, η φυσική παρουσία αυτού που το έχει προκαλέσει –το διεγείρον αντικείμενο- εμποδίζει την ψυχική επεξεργασία και προκαλεί περαιτέρω διέγερση. Η κατ' αυτόν τον τρόπο παρεμπόδιση της ψυχικής επεξεργασίας μπορεί να οδηγήσει στην εμφάνιση σωματικών συμπτωμάτων. ... Φαίνεται ότι η Κ έχει μπει σε μια διαδικασία αυτοκαταστροφική που μακροχρόνια ενδέχεται να επιφέρει και μεγαλύτερες σωματικές βλάβες λιγότερο ή περισσότερο αναστρέψιμες».¹²

Είναι αναγκαίο, επομένως, να δίνεται η δέουσα βαρύτητα στη γνώμη του παιδιού, έχοντας υπόψη την ωριμότητά του και τις όποιες δυσκολίες επικοινωνίας μπορεί να έχει, έτσι ώστε να **συμμετέχει** ουσιαστικά στις διαδικασίες. Τα παιδιά θα πρέπει να θεωρούνται και να αντιμετωπίζονται στην πράξη ως φορείς πλήρων δικαιωμάτων, τα οποία έχουν τη δυνατότητα να ασκούν χωρίς κανένα περιορισμό.

«... πολλές φορές η μικρή ... δεν είναι χαρούμενη που πηγαίνει στο μπαμπά της ή δεν θέλει να πάει ή κάποιες φορές να του μιλήσει στο τηλέφωνο. Κυρίως δεν της αρέσει όταν πηγαίνουν στο χωριό του πατέρα της και περνούν εκεί όλο το τρίωρο. Σίγουρα όμως δεν θέλει να στενοχωρήσει τον πατέρα της και πιστεύω ότι έχει δημιουργηθεί φόβος μέσα της για το συγκεκριμένο θέμα. ... Η Ε φοβάται κάποιες φορές τον μπαμπά της και θέλει να κρύβεται απ' αυτόν, γι' αυτό άλλωστε τον ζωγράφισε αρκετές φορές σαν 'διάβολο'»¹³. Το παραπάνω είναι απόσπασμα από έκθεση παιδοψυχολόγου, η οποία στη συνεδρία της με αυτό το τετράχρονο κορίτσι, προσπαθούσε να το πείσει ότι έπρεπε να συνεχίσει να βλέπει τον πατέρα του, ενώ εκείνο δεν ήθελε για κάποιον λόγο, που κανείς δεν μπορούσε να κατανοήσει ούτε να υποψιαστεί τότε. Δύο χρόνια αργότερα, όταν το συγκεκριμένο κορίτσι έγινε έξι ετών και η επικοινωνία με τον πατέρα του διευρύνθηκε, περιλαμβάνοντας και διανυκτερεύσεις, η σεξουαλική κακοποίηση ολοκληρώθηκε. Στο δε ισχύον δίκαιο προβλέπεται ακόμη και άρση του επαγγελματικού απορρήτου

12. Υπόθεση ανήλικου θύματος σεξουαλικής κακοποίησης από το προσωπικό αρχείο μου, τα στοιχεία της οποίας καλύπτονται από το επαγγελματικό απόρρητο.

13. Υπόθεση ανήλικου θύματος σεξουαλικής κακοποίησης από το προσωπικό αρχείο μου, τα στοιχεία της οποίας καλύπτονται από το επαγγελματικό απόρρητο.

για την καταγγελία αυτών των περιστατικών!

Όλα τα συστατικά στοιχεία της **δίκαιης δίκης**, όπως οι αρχές της νομιμότητας και της αναλογικότητας, το τεκμήριο της αθωότητας, το δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης, το δικαίωμα σε νομικές συμβουλές, το δικαίωμα της πρόσβασης στα δικαστήρια και το δικαίωμα προσφυγής κατά της απόφασης, θα πρέπει να διασφαλίζονται για τα παιδιά όπως ακριβώς και για τους ενήλικες. **Τα παιδιά πρέπει να έχουν αποτελεσματική πρόσβαση σε κατάλληλους, ανεξάρτητους και αποτελεσματικούς μηχανισμούς υποβολής καταγγελιών**. Και σε αυτό το σημείο, υπολείπμαστε κατά πολύ της θεσπισμένης προστασίας, επειδή τα κέντρα παιδικής ψυχικής υγείας, τα οποία αναλαμβάνουν συνήθως τη διερεύνηση μιας καταγγελίας, δεν εφαρμόζουν ένα διεθνώς αποδεκτό πρωτόκολλο διερεύνησης/τεκμηρίωσης της κακοποίησης, με αποτέλεσμα να αμφισβητείται η αξιοπιστία της μεθόδου – και αυτονοήτως και του καταγγέλλοντος παιδιού- στο ποινικό δικαστήριο. Επιπλέον, δεν συνηθίζεται να καταχωρούνται σε ηλεκτρονικά οπτικοακουστικά μέσα οι συνεδρίες των παιδιών κατά τη διενέργεια παιδοψυχιατρικών εκτιμήσεων ή πραγματογνωμοσυνών, προκειμένου να αποφεύγεται η επανεξέτασή τους σε επόμενη φάση (δευτερογενής θυματοποίηση), παρά το γεγονός ότι προβλέπεται από την ισχύουσα νομοθεσία. Και ακόμη, δεν έχει θεσπιστεί διαδικασία δευτεροβάθμιου ελέγχου μίας παιδοψυχιατρικής εκτίμησης, παραβιάζοντας έτσι το θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα επανεξέτασης της υπόθεσής του σε δεύτερο βαθμό. Εάν, επί παραδείγματι, δεν δημιουργηθεί σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ ειδικού παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχιάτρου και παιδιού-θύματος, το παιδί σπάνια θα αποκαλύψει, εν τη ρύμη του λόγου του, αυτό που του συνέβη, με αποτέλεσμα, μην έχοντας δυνατότητα επανεξέτασης, να κινδυνεύει έτι περαιτέρω η σωματική και ψυχική του υγεία.¹⁴ Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα να τονίσω ότι η εύλογη ανάγκη περιο-

14. Ιωάννα Γιαννοπούλου, Σεξουαλική Κακοποίηση: Συνέντευξη με το Παιδί, σε συλλογική έκδοση Ψυχιατροδικαστική Παιδιών και Εφήβων, (επ.) Ι. Γιαννοπούλου, Αθ. Δουζένης, Λ. Λύκουρας, Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης ΕΠΕ, Αθήνα, 2010, σ. 108. Πρβλ. και Όλγα Χ. Θεμελή, Τα παιδιά καταθέτει: Η δικανική εξέταση ανήλικων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης, Εκδόσεις Τόπος, Αθήνα, 2014: «Η κα-

ρισμού του αριθμού των συνεντεύξεων, στις οποίες συμμετέχει το παιδί-θύμα, δεν μπορεί να υπερισχύει της αποκάλυψης της αλήθειας και της συνεπαγόμενης προστασίας του θύματος.

Ακόμη λοιπόν και αν καταφέρναμε να δημιουργήσουμε ένα ΣΑΔ προσαρμοσμένο σε ικανοποιητικό βαθμό στις ανάγκες των παιδιών, δεν θα μπορούσαμε ποτέ να είμαστε ευχαριστημένοι, επειδή **η θυματοποίησή τους είναι πολυπαραγοντικό φαινόμενο. Ενδεικτικά, αναφέρω κάποιες από τις παραμέτρους, οι οποίες δυσχεραίνουν την εξιχνίαση αυτών των εγκλημάτων σε βάρος τους:**

- Το γεγονός ότι η σεξουαλική κακοποίηση σπάνια αφήνει σημάδια στο σώμα του παιδιού-θύματος.¹⁵ Για να υπάρξουν ιατροδικαστικά διαπιστώσιμα ευρήματα, η εξέταση πρέπει να γίνεται άμεσα και συγκεκριμένα εντός δύο ή τριών ημερών από την κακοποίηση. Ωστόσο, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες έχει διαπιστωθεί προφορικά ή/και γραπτά π.χ. ερυθρότητα στην περιοχή των μηρών, των

κή χρήση των τεχνικών και των μεθοδολογικών εργαλείων μπορεί να οδηγήσει στην εκμείωση αναληθών ισχυρισμών, την παραφθορά της μνήμης, τη δημιουργία υπέρμετρου άγχους στο θύμα και την οικογένειά του, τη μείωση της αξιοπιστίας της κατάθεσης του ανήλικου κατά την προδικασία και την ακροαματική διαδικασία, τη μείωση πιθανότητας κατάδίκης του δράστη, την άσκοπη επανάληψη ψυχοφθόρων και πολυδάπανων διαδικασιών, κ.ά. Κυρίως όμως θα οδηγήσει στον επανατραυματισμό του θύματος. Τα ίδια τα παιδιά ομολογούν ότι δε θα είχαν αποκαλύψει ποτέ τη σεξουαλική τους παραβίαση εάν γνώριζαν τι θα ακολουθούσε. Αν και υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τις συνέπειες της σεξουαλικής κακοποίησης των ανηλίκων, ελάχιστες έρευνες έχουν ασχοληθεί με τον κίνδυνο δευτερογενούς θυματοποίησης όταν το παιδί θύμα καταθέτει ως μάρτυρας.»

15. Βλ. και Γιώργος Νικολαΐδης, Μορφές και Χαρακτηριστικά της Βίας κατά των Παιδιών: Θεωρητικοί Μετασχηματισμοί και Σύγχρονα Δεδομένα, σε συλλογική έκδοση Βία στην Οικογένεια: Τεκμηριωμένη Πρακτική και Τεκμήρια από την Πρακτική, (επ.) Γ. Νικολαΐδης, Μ. Σταυριανάκη, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2009, σ. 69: «Στην πλειονότητα των περιπτώσεων της σεξουαλικής παραβίασης ανηλίκων δεν υπάρχουν αντικειμενικά ευρήματα εκ της ιατροδικαστικής πραγματογνωμοσύνης, καθώς, είτε η αναφορά γίνεται σε χρόνο απομακρυσμένο εκ του συμβάντος, είτε γιατί η παραβίαση έλαβε χώρα χωρίς ή με ατελή διείσδυση, είτε γιατί το δέρμα και οι βλεννογόνοι των παιδιών αναπλάθονται με μεγάλη (πολύ μεγαλύτερη των ενηλίκων) ταχύτητα».

γεννητικών οργάνων ή του πρωκτού και είτε δεν αξιολογήθηκε καθόλου είτε δεν αξιολογήθηκε ως χρήζουσα περαιτέρω διερεύνησης ή έστω επισημείωσης σε κάποιο σχετικό έγγραφο!

- Στην πλειονότητα των περιπτώσεων αποδεικνύεται ότι δράστης είναι κάποιος από τους γονείς ή άλλο άτομο, το οποίο φροντίζει το παιδί.¹⁶ Ο συνδυασμός της σχέσης εμπιστοσύνης μεταξύ δράστη και θύματος και της μικρής ηλικίας/ευαλωτότητας του θύματος λειτουργούν ανασταλτικά στην αποκάλυψη της κακοποίησης.
- Το γεγονός ότι ο δράστης πρώτα έχει «εξουδετερώσει» τις άμυνες/αντοχές του προσώπου που έχει την ευθύνη του ανήλικου, δηλαδή, συνήθως, πρώτα θυματοποιεί αυτόν που έχει αναλάβει την φροντίδα του ανήλικου (π.χ. μητέρα) και στην συνέχεια «προσεγγίζει» σταδιακά τον ανήλικο, εξοικειώνοντάς τον με την παραβίαση, προσπαθώντας ταυτόχρονα να διασφαλίσει την σιωπή του μέσω εκβιασμών/απειλών. Έτσι λοιπόν, τις περισσότερες φορές, ο ενήλικος που καταγγέλλει την κακοποίηση του παιδιού, κακοποιείται και ο ίδιος από τον δράστη.¹⁷
- Τα αντισώματα που αναπτύσσονται νομοτελειακά στους οργανισμούς των ειδικών, οι οποίοι είναι επιφορτισμένοι με την επιστημονική διερεύνηση/τεκμηρίωση της κακοποίησης, την οποία αντιμετωπίζουν με τη λογική του «*business as usual*».
- Ο φόβος των εμπλεκόμενων επαγγελματιών να υποστούν δίωξη από τον φερόμενο δράστη, σε περίπτωση τεκμηρίωσης της κακοποίησης.
- Η σύγχυση που επικρατεί στα περισσότερα Κέντρα Ψυχικής Υγείας, τα οποία εντέλλονται να πραγματοποιήσουν παιδοψυχιατρικές εκτι-

16. Βλ. και Κ.Δ. Σπιννέλλη - Α. Τρωϊάνου, Δίκαιο Ανηλίκων: Ποινικές Ρυθμίσεις και Εγκληματολογικές Προεκτάσεις, Β έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 1992, σ. 169: «Οι δράστες είναι συνήθως γονείς ή άτομα που έχουν στη φροντίδα τους ανήλικα πρόσωπα. Η μεγαλύτερη αμερικάνικη επιδημιολογική έρευνα, σε εθνικό επίπεδο, του D.G.Gill, το 1970, έδειξε, μεταξύ άλλων, ότι το 86% των δραστηνών του δείγματος ήταν γονείς ή άτομα που είχαν την επιμέλεια των παιδιών».

17. Ε. Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, Ν. Γεωργούδη, Σεξουαλική Παραβίαση, σε συλλογική έκδοση Βία στην Οικογένεια: Τεκμηριωμένη Πρακτική και Τεκμήρια από την Πρακτική, (επ.) Γ. Νικολαΐδης, Μ. Σταυριανάκη, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα, 2009, σ. 126.

μήσεις για την τεκμηρίωση της κακοποίησης, οπότε εφαρμόζουν την ίδια μεθοδολογία με αυτή της εριζόμενης επιμέλειας μεταξύ των εν διαστάσει γονέων, καλώντας, επί παραδείγματι, σε κοινή συνάντηση τον πατέρα-δράστη και το παιδί-θύμα!

- Το πανομοιότυπο και εμφανώς ανακόλουθο συμπέρασμα των περισσότερων παιδοψυχιατρικών εκτιμήσεων/πραγματογνωμοσυνών να προτείνουν ψυχιατρική εκτίμηση/ψυχοθεραπεία και των δύο γονέων, ανεξαρτήτως του ποιος είναι ο δράστης και ψυχοθεραπεία του θύματος, χωρίς να καταλήγουν πέραν πάσης αμφιβολίας για το πρόσωπο του δράστη, ούτε βεβαίως για την αξιοπιστία του παιδιού. Δεν είναι λίγες οι φορές που διαβάζουμε –με σφιγμένη ψυχή- την συγκλονιστική περιγραφή ενός παιδιού για την κακοποίησή του, χωρίς να ακολουθεί το ευλόγως αναμενόμενο συμπέρασμα για την αξιοπιστία της ως άνω περιγραφής. Περαιτέρω, ενώ στην παιδοψυχιατρική εκτίμηση/πραγματογνωμοσύνη επιβάλλεται να συμπεριλαμβάνονται οι ακριβείς ερωτήσεις που υποβλήθηκαν στο παιδί, καθώς και οι ακριβείς απαντήσεις που δόθηκαν από αυτό, στις περισσότερες περιπτώσεις αυτό δε συμβαίνει.¹⁸

Τι πρέπει να γίνει στη χώρα μας για να προστατεύονται αποτελεσματικά τα παιδιά-θύματα;

Ο αριθμός των σχετικών συστάσεων μπορεί να αποδειχθεί απεριόριστος, καθώς οι απαιτούμενες βελτιώσεις σε ένα τόσο ελλειμματικό τοπίο είναι, ευλόγως, πολλές. Τρεις, ωστόσο, εξ αυτών κρίνονται ουσιώδεις:

- Η προτυποποίηση των μεθόδων που χρησιμοποιούνται από τους εμπλεκόμενους επαγγελματίες όλων των ειδικοτήτων στην διερεύνηση/τεκμηρίωση της κακοποίησης. Σε αυτό το πλαίσιο, η καταγραφή της μαρτυρίας του παιδιού σε ηλεκτρονικά οπτικοακουστικά μέσα, η οποία μέχρι σήμερα έχει δοκιμαστεί πειραματικά σε ελάχιστες περι-

18. Απόστολος Βούρδας, Σύναξη της Παιδοψυχιατρικής Πραγματογνωμοσύνης, σε συλλογική έκδοση Ψυχιατροδικαστική Παιδιών και Εφήβων, (επ.) Ι. Γιαννοπούλου, Αθ. Δουζένης, Λ. Λύκουρας, Εκδόσεις Π.Χ. Πασχαλίδης ΕΠΕ, Αθήνα, 2010, σ. 53.

πτώσεις στην Υποδιεύθυνση Προστασίας Ανηλίκων, πρέπει να γενικευθεί άμεσα. Αν έχουμε εμπιστοσύνη στα εργαλεία που χρησιμοποιούμε, θα έχουμε εμπιστοσύνη και στα παιδιά που τολμούν να μιλήσουν!

- Η αποτελεσματική/εύρυθμη λειτουργία ενός εθνικού συστήματος συλλογής, ανάλυσης και διάδοσης στοιχείων σχετικά με την βία, τη σεξουαλική κακοποίηση, την παραμέληση, την κακομεταχείριση ή εκμετάλλευση παιδιών.
- Η ευρεία εφαρμογή προγραμμάτων εκπαίδευσης επαγγελματιών, γονέων, μαθητών όλων τις βαθμίδων εκπαίδευσης για θέματα βίας, σεξουαλικής κακοποίησης, παραμέλησης ή κακομεταχείρισης παιδιών, προκειμένου η (επί)γνωση να γίνει όπλο πρόληψης της περαιτέρω θυματοποίησης τους.

Παραθέτω την αυτοκριτική ενός Προέδρου Εφετών, με την ελπίδα ότι προλαβαίνουμε ακόμη να μάθουμε από τα λάθη των άλλων, αντί να τα επαναλαμβάνουμε:

«... Αναλογιζόμενος το παρελθόν και την 30ετή εμπειρία μου στα δικαστικά έδρανα, θυμάμαι ότι σε πολλές περιπτώσεις, εξαιτίας της αμηχανίας και της συναφούς άγνοιας του ορθού τρόπου με τον οποίο έπρεπε να σταθώ απέναντι σε κάποιον ανήλικο, οι ερωτήσεις μου ήταν συχνά άστοχες ή περιφερειακές και μάλλον δεν βοηθούσαν στην ορθή διερεύνηση της υπόθεσης ή και δεν έδιναν στους εξεταζόμενους ανηλίκους την άνεση και το κίνητρο να εκθέσουν χωρίς δισταγμό όσα θα ήταν χρησιμότερα για την έκδοση της απόφασης. Εκ των υστέρων έμαθα, ρωτώντας, διαβάζοντας και ακούγοντας, ότι, π.χ. σε υπόθεση αποπλάνησης ανηλίκου δεν θα έπρεπε να ρωτήσω «σε αποπλάνησε, σου έκανε κάτι κακό, σε βίασε ο κατηγορούμενος;» (όπως συχνά ρωτούν οι συνάδελφοι δικαστές και εισαγγελείς), αλλά «που ήσουν εκείνη την ημέρα, που καθόσουν, τι συνέβη, ήρθε ο κατηγορούμενος κοντά σου, τι έγινε μετά» κ.λπ., δηλαδή έπρεπε να προκαλέσω απλή εξιστόρηση των περιστατικών και να μην θέτω ερωτήσεις που προδιαγράφουν τη σειρά των γεγονότων, υποχρεώνοντας τον ερωτώμενο να απαντήσει «ναι» ή «όχι» ως προς την σειρά των γεγονότων που εγώ θεωρούσα ότι έγιναν με ορισμένο τρόπο, έχοντας υπόψη μου την πράξη την οποία περιέ-

γραφει το κατηγορητήριο ως προς το είδος και τη βαρύτητά της».¹⁹

Ολοκληρώνοντας μια πρώτη προσέγγιση του αρχικώς τεθέντος ρητορικού ερωτήματος και αναλογιζόμενη τις ευθύνες μας ως ενεργά μέλη της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, η οποία ειδικεύεται στην όξυνση και όχι στην επίλυση των κρίσεων, αναρωτιέμαι εάν η πικρή διαπίστωση του Dietrich Bonhoeffer (Ντίτριχ Μπονχέφερ) ότι «..., η *λυδία λίθος* για το πόσο ηθική είναι μία κοινωνία, είναι ο κόσμος στον οποίο αφήνει τα παιδιά της να ζήσουν», θα αποτελέσει τη μόνιμη επωδό αυτού του προβληματισμού. Πολύ φοβάμαι ότι η απάντηση στο τελευταίο ερώτημα θα είναι διαχρονικά θετική, εάν η ελληνική πολιτεία δεν αλλάξει την ευθύνη που της αναλογεί να διαμορφώσει/εφαρμόσει μια συνεκτική εθνική πολιτική για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των παιδιών γενικά και όχι μόνο των παιδιών-θυμάτων.

19. Ανέστης Μηλιόπουλος, Η Εμφάνιση των Ανηλίκων ενώπιον Δικαστικών και άλλων Συναφών Αρχών, σ. 292, σε συλλογικό τόμο Ψυχιατροδικαστική Παιδιών και Εφήβων (επ.) Ι. Γιαννοπούλου, Αθ. Δουζένης, Λ. Λύκουρας, Εκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδης ΕΠΕ, Αθήνα, 2010.

Ο ποινικός στιγματισμός του ανήλικου και η επίδρασή του στη δευτερογενή παρέκκλιση

ΕΛΕΝΗ ΚΟΝΤΟΠΟΥΛΟΥ*

Περίληψη

Σύμφωνα με τη θεωρία της ετικέτας η εγκληματική καριέρα αναπτύσσεται και διαμορφώνεται μέσα από μια διαδικασία αλληλεπιδράσεων μεταξύ του ανήλικου παραβάτη και των φορέων άσκησης κοινωνικού ελέγχου, και ειδικότερα, των φορέων του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση των συνεπειών της πρώιμης ποινικής εμπλοκής και κατ' επέκταση του ποινικού στιγματισμού του ανήλικου παραβάτη στην υποτροπή. Παράλληλα, λαμβάνουμε υπόψη και διάφορους παράγοντες εγκληματογένεσης. Ειδικότερα, εξετάζουμε την επίδραση της ποινικής εμπλοκής κατά την ανηλικότητα και του ποινικού στιγματισμού στην υποτροπή συγκρίνοντας παραβάτες, οι οποίοι είχαν εμπλακεί στο ποινικό σύστημα ως ανήλικοι (πειραματική ομάδα) με παραβάτες, οι οποίοι είχαν διαπράξει αξιόποινες πράξεις κατά την ανηλικότητα χωρίς ωστόσο να συλληφθούν (ομάδα ελέγχου). Σύμφωνα με τα ερευνητικά μας δεδομένα, η ποινική εμπλοκή κατά την ανηλικότητα αυξάνει την πιθανότητα στιγματισμού του ανήλικου παραβάτη ενώ φαίνεται να συνδέεται με περαιτέρω εμπλοκή σε εγκληματική δράση. Παράλληλα, η επαφή με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης κατά την ανηλικότητα φαίνεται να επιδρά σε ορισμένο βαθμό αρνητικά στις σχέσεις του ανήλικου παραβάτη με το σχολικό, οικογενειακό και φιλικό του περιβάλλον αλλά

* Δικηγόρος, Διδάκτωρ Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

και στη δυνατότητα εύρεσης εργασίας. Τέλος, μεταξύ των δύο ομάδων εντοπίσαμε διαφορές σχετικά με την ηλικία έναρξης και το είδος της εγκληματικής δράσης, τις οικογενειακές μεταβλητές, τα ατομικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά, τις φιλικές συναναστροφές κλπ.

Λέξεις - κλειδιά: στιγματισμός, κοινωνικός έλεγχος, νεανική παραβατικότητα

Εισαγωγή

Η εξέλιξη της επιστημονικής μελέτης τόσο του φαινομένου της απόκλισης όσο και της λειτουργίας των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου έχει οδηγήσει πλέον στην αδιαμφισβήτητη άποψη ότι οι ίδιες οι κοινωνικές δομές και τα αξιακά συστήματα, τα οποία διαμορφώνουν και επιβάλλουν κοινωνικά αποδεκτές συμπεριφορές, διαμορφώνουν και υπαγορεύουν συγχρόνως αντίστοιχες κοινωνικά αποκλίνουσες δράσεις. Με άλλα λόγια, η αξιολόγηση μιας συμπεριφοράς ως κοινωνικά προβληματικής αντικατοπτρίζει κάθε φορά τις κοινωνικές πεποιθήσεις, τις αξίες ενίοτε και τα συμφέροντα εκείνου που αξιολογεί. Καθίσταται έτσι σαφές ότι το φαινόμενο της απόκλισης δεν δύναται να αναλυθεί και να κατανοηθεί σε όλο του το εύρος και πλάτος χωρίς να ληφθούν υπόψη από τον ερευνητή οι διαδικασίες λειτουργίας των μηχανισμών του κοινωνικού ελέγχου. Από τις αρχές της δεκαετίας του '60 παρατηρείται μια μετατόπιση του επιστημονικού ενδιαφέροντος για τη μελέτη του εγκληματικού φαινομένου από την οπτική της θετικιστικής εγκληματολογίας σε μια πιο ριζοσπαστική προσέγγιση, στηριζόμενη στις έννοιες του κοινωνικού ελέγχου και της κοινωνικής αντίδρασης (Φαρσεδάκης, 2005: 111-122). Το ερευνητικό ενδιαφέρον της επιστημονικής κοινότητας επικεντρώθηκε στην επίδραση του ποινικού ελέγχου της νεανικής παραβατικότητας στην υποτροπή με έμφαση στο ρόλο της ποινικής διαδικασίας ως στιγματιστικής και στη συνδρομή αυτής είτε άμεσα είτε έμμεσα στην παραγωγή, ενίσχυση, σταθεροποίηση και αποκρυστάλλωση αποκλινουσών συμπεριφορών.

Η θεωρία της ετικέτας

Το υπόβαθρο της εγκληματολογικής σκέψης σχετικά με τη θεωρία της ετικέτας (labeling theory), εδράζεται στη θεωρία της συμβολικής

διάδρασης (symbolic interactionism), επιγόνου του φιλοσοφικού ρεύματος του Πραγματισμού και συγκεκριμένα της δεύτερης γενιάς των Πραγματιστών με κυριότερο εκπρόσωπο τον George Herbert Mead (Mead, 1918· Mead 1934·), αλλά και στη θεωρία της σύγκρουσης (Vold, 1958· Turk, 1969· Dahrendorf, 1959· Paternoster, Ιωάννη, 1989:361). Μολονότι το άρθρο του Lemert σχετικά με την αντικοινωνική συμπεριφορά, το οποίο δημοσιεύθηκε το 1948, καθώς και το επιστημονικό του έργο «Social Pathology», που δημοσιεύθηκε το 1951, αποτέλεσαν την πρώτη συστηματοποιημένη προσπάθεια να διατυπωθούν κάποιες θεμελιώδεις θέσεις του νέου αυτού επιστημονικού ρεύματος (Lemert, 1948, 1951), εντούτοις, το έργο του Frank Tannenbaum με τίτλο «Crime and the community» που δημοσιεύθηκε το 1938, ήταν εκείνο που σηματοδότησε τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος των εγκληματολόγων από το έγκλημα και τον εγκληματία στη λειτουργία των μηχανισμών άσκησης κοινωνικού ελέγχου και τις στιγματιστικές διαδικασίες (Tannenbaum, 1938). Οι υποστηρικτές αυτής της νέας τάσης της εγκληματολογίας συγκρότησαν αυτό που ονομάστηκε αργότερα Νέα Σχολή του Σικάγο (Neo-Chicagoans). Θεωρητικοί όπως οι Lemert, Becker, Kitsuse, Goffman, Erikson, Garfinkel, Schur και Scheff αποτελούν τους κυριότερους εκπροσώπους της νέας αυτής σχολής, με τις θεμελιώδεις αρχές της να αποτυπώνονται στο σύνολο του έργου τους (Αρχιμανδρήτου, 1996· Lemert, 1972· Becker, 1963· Kitsuse, 1964· Goffman, 1961, 1968· Garfinkel, 1956· Scheff, 1966). Εντός του σχήματος της θεωρίας της ετικέτας έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θέσεις σχετικά με τον τρόπο επίδρασης του ποινικού στιγματισμού στη δευτερογενή παρέκκλιση (Liska, Messner, 1999:118-125). Σύμφωνα με μια άποψη ο στιγματισμός δύναται να οδηγήσει στην υποτροπή μέσω της αλλαγής της αυτοεικόνας (Jensen, 1972· Bliss, 1977· Chasin, Presson, Young, 1981· Ray, Downs, 1986· Matsueda, 1992· Welzenis, 1997· Cechaviciute, Kenny, 2007) ενώ σύμφωνα με άλλη προσέγγιση κάτι τέτοιο συντελείται μέσω του αποκλεισμού του στιγματιζόμενου από τις «συμβατικές» ευκαιρίες και τους «συμβατικούς» άλλους (Schwartz, Skolnick, 1962· Boshier, Johnson, 1974· Link, 1982· Zhang, 1994· Li, 1999· Bernburg, Krohn, 2003· Bernburg, Krohn, Rivera, 2006· Sweet-

en, 2006). Τέλος, αρκετές εμπειρικές μελέτες, οι οποίες έχουν διεξαχθεί στο πλαίσιο διερεύνησης της σχέσης ανάμεσα στον ποινικό στιγματισμό και την υποτροπή, θέτουν ως κεντρικό σημείο αναφοράς τη σύγκριση της θεωρίας της ετικέτας με εκείνη του εκφοβισμού (deterrence theory). Ωστόσο, δεδομένων των μεθοδολογικών προβλημάτων και των περιορισμών, οι οποίοι συνήθως διακρίνουν τις εν λόγω έρευνες, τα πορίσματα αυτών είναι ως επί το πλείστον αντικρουόμενα (Eachern, 1968· Gold, Williams, 1969· Farrington, 1977· Farrington, Osborn, West, 1978· Klein, 1974, 1986· Smith, Gartin, 1989· Smith, Paternoster, 1990· Spohn, Holleran, 2002').

Ερευνητικές υποθέσεις

Οι βασικές ερευνητικές υποθέσεις της παρούσας μελέτης είναι οι εξής: (α) Όσες περισσότερες φορές, όσο πιο βαθιά και όσο πιο νωρίς εμπλακεί ένα άτομο κατά την ανηλικότητα στο ποινικό σύστημα τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα να αισθανθεί ποινικά στιγματισμένο, να παρουσιάσει υποτροπή και να παγιώσει την εγκληματική του δράση, (β) τα προερχόμενα από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα άτομα γίνονται συχνότερα υποκείμενα ποινικής παρέμβασης κατά την ανηλικότητα, (γ) η επίδραση του ποινικού στιγματισμού είναι πιο συχνή στις περιπτώσεις ατόμων όπου υπάρχει οικογενειακό ιστορικό παραβατικότητας και ποινικής εμπλοκής, (δ) η ποινική εμπλοκή κατά την ανηλικότητα επιδρά αρνητικά στις σχέσεις του ανήλικου παραβάτη με το σχολικό, οικογενειακό και φιλικό του περιβάλλον καθώς και στη δυνατότητα εξεύρεσης εργασίας και (ε) η ποινική εμπλοκή και ο ποινικός στιγματισμός οδηγούν τον στιγματιζόμενο ανήλικο στην επιλογή συνναστροφών με παρεκκλίνοντα άτομα αυξάνοντας τις πιθανότητες ένταξής του σε μια οργανωμένη εγκληματική ομάδα.

Μεθοδολογία

Η παρούσα έρευνα περιλαμβάνει δύο ομάδες: μια πειραματική και μια ομάδα ελέγχου. Η πειραματική ομάδα παρουσίαζε χαρακτήρα σκόπιμου και διαθέσιμου δείγματος και αποτελούνταν από 40 ενήλικες άρρενες κρατούμενους στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Β' Τύπου του Μαλανδρινού, οι οποίοι είχαν καταδικασθεί για αυτοργία ή συμμετοχή

σε διάπραξη τετελεσμένου ή εν αποπείρα πλημμελήματος εκ δόλου ή κακουργήματος και οι οποίοι ενεπλάκησαν για πρώτη φορά στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα. Επίσης αποτελούνταν και από 16 άρρενες (14 ενήλικες και 2 ανηλικούς) οι οποίοι κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας υποβάλλονταν σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα από την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών για αυτουργία ή συμμετοχή σε διάπραξη τετελεσμένου ή εν αποπείρα πλημμελήματος εκ δόλου ή κακουργήματος και οι οποίοι είχαν τελέσει τουλάχιστον ένα ακόμα ποινικό αδίκημα εκ δόλου για το οποίο είχαν συλληφθεί. Όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου, το αρχικό δείγμα αποτελούνταν από 53 φοιτητές του πρώτου και δεύτερου έτους του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου καθώς και του Τμήματος Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Πατρών. Από το αρχικό δείγμα συγκροτήσαμε μια τελική ομάδα ελέγχου από 12 άτομα, τα οποία είχαν εκδηλώσει παραβατική συμπεριφορά κατά την ανηλικότητα χωρίς να έχουν ποτέ εμπλακεί στο ποινικό σύστημα. Η ομάδα ελέγχου παρουσίαζε χαρακτήρα διαθέσιμου δείγματος. Αναφορικά με τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας αυτά ήταν η μέθοδος της προσωπικής συνέντευξης και της μελέτης δικογραφιών, ατομικών φακέλων και ποινικών μητρώων (τριγωνοποίηση) ενώ στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου καταφύγαμε στη χρήση αυτοσυμπληρούμενου τυποποιημένου ερωτηματολογίου. Η μέθοδος ανάλυσης των δεδομένων μας περιορίστηκε σε περιγραφική στατιστική ανάλυση λόγω έλλειψης τυχαίου δείγματος δεδομένου ότι κατά την κρατούσα στην επιστημονική βιβλιογραφία άποψη η χρήση επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης προϋποθέτει την ύπαρξη τυχαίας δειγματοληψίας (Edgington, 1966· Potter, Cooper, Dupagne, 1995· Lang, 1996). Ως εκ τούτου, εξετάσαμε τις μεταβλητές είτε ανά μία είτε ανά δύο. Στην περίπτωση της εξέτασης των διμεταβλητών συνδέσεων διερευνήσαμε την ύπαρξη απλών και όχι αιτιωδών σχέσεων μέσω πινάκων συνάφειας ή διπλής διόδου (crosstabs) καθώς και μέσω της απλής γραμμικής συσχέτισης (συντελεστής συσχέτισης r Pearson). Η στατιστική ανάλυση έγινε με τη χρήση του στατιστικού λογισμικού πακέτου SPSS STATISTICS 20.0.

Ευρήματα έρευνας

Τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, τα οποία παρουσιάζονται συνοπτικά, αφορούν στη διερεύνηση απλών συσχετίσεων μεταξύ των υπό εξέταση μεταβλητών και σε καμία περίπτωση δεν αφορούν στον εντοπισμό αιτιωδών σχέσεων οι οποίες θα μπορούσαν να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό.

Ατομικά στοιχεία των δύο υπό σύγκριση ομάδων-οικογενειακές μεταβλητές

Ένα πρώτο εύρημα το οποίο προέκυψε από τη σύγκριση των δύο ομάδων ήταν το χαμηλό κοινωνικοοικονομικό status και μορφωτικό επίπεδο αλλά και το επιβαρυνμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον από το οποίο προέρχονταν στην πλειονότητά τους τα άτομα της πειραματικής ομάδας σε αντίθεση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου. Το παραπάνω αποτέλεσμα συντάσσεται με μια πλειάδα ερευνητικών πορισμάτων αναφορικά με την ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στις ανωτέρω μεταβλητές και τη νεανική παραβατικότητα (Glueck, Glueck, 1950· West, Farrington, 1973·Loeber, Dishion, 1983·Laub, Sampson, 1988· Farrington 1989· Wells, Rankin, 1991· Maguin, Loeber, 1996·Henry, Avshalom, Moffitt, Silva, 1996· Stouthamer-Loeber, Loeber, Homish, Wei, 2001· Lansford, Johnson, Berlin, Dodge, Bates, Pettit, 2007). Ειδικότερα, η πειραματική ομάδα αποτελούνταν στη συντριπτική πλειονότητα από άτομα χαμηλού μορφωτικού επιπέδου (91,2%) και με επαγγέλματα χαμηλής εισοδηματικής εμβέλειας (93%). Παράλληλα, τα άτομα της πειραματικής ομάδας δήλωσαν εξαρτημένοι χρήστες ναρκωτικών ουσιών ήδη από την ανηλικότητα σε ποσοστό 57,14% σε αντίθεση με την ομάδα ελέγχου στο πλαίσιο της οποίας κανένα άτομο δεν δήλωσε εξαρτημένος χρήστης. Το εύρημα αυτό συνάδει με πορίσματα προηγούμενων ερευνών αναφορικά με την ύπαρξη σχέσης ανάμεσα στη χρήση ναρκωτικών ουσιών και τη νεανική παραβατικότητα ιδίως τη βαριά παραβατικότητα (Dembo, Williams, Fagan, Schmeidler, 1993· Wilson, Rojas, Haapanen, Duxbury, Steiner, 2001· D'Amico, Edelen, Miles, Morral, 2008). Αναφορικά με τη δομή της οικογένειας στο πλαίσιο της οποίας διαβίωσαν κατά την ανηλικότητα τα άτομα της πειραμα-

τικής ομάδας αξίζει να σημειωθεί ότι αν και στην πλειονότητα των περιπτώσεων έγινε λόγος για «δομικά ανέπαφες οικογένειες», εντούτοις, σε ένα μεγάλο ποσοστό, το οποίο κατά την ηλικιακή περίοδο από τα 13 έως τα 18 έτη φαίνεται να αγγίζει σχεδόν το 43%, τα άτομα της πειραματικής ομάδας διαβίωναν είτε σε οικογενειακό περιβάλλον με ατελή δομή είτε σε άλλου είδους περιβάλλοντα λ.χ. ίδρυμα, ορφανοτροφείο. Αντίθετα, στη συντριπτική τους πλειονότητα (83,3%) τα άτομα της ομάδας ελέγχου διαβίωσαν σε «δομικά ανέπαφες οικογένειες». Παράλληλα, τα άτομα της πειραματικής ομάδας ανέφεραν την ύπαρξη οικογενειακής δυσλειτουργίας σε ποσοστό 58,9% με συχνότερες μορφές δυσλειτουργίας την ενδοοικογενειακή βία, τις διαταραγμένες σχέσεις γονέων, τη βαριά ασθένεια γονέα, το διαζύγιο και την ύπαρξη αλκοολικού γονέα. Αντίθετα, στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου και αναφορικά με τα άτομα που διαβίωσαν σε οικογενειακό περιβάλλον δεν αναφέρθηκε καμία περίπτωση οικογενειακής δυσλειτουργίας. Επίσης, σε ποσοστό 23,6% τα άτομα της πειραματικής ομάδας ανέφεραν την ύπαρξη οικογενειακού μέλους με ιστορικό παραβατικής συμπεριφοράς και ποινικής εμπλοκής, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την ομάδα ελέγχου ήταν 8,3%. Ποινική καταδίκη οικογενειακού μέλους εντοπίστηκε μόνο στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και σε ποσοστό 69,23%. Στις περιπτώσεις όπου δηλώθηκε εμπλοκή ενός ή περισσότερων οικογενειακών μελών σε παραβατική δράση, η παραβατική συμπεριφορά αφορούσε στο πρόσωπο τουλάχιστον ενός γονέα ενώ στις περιπτώσεις που τα πρόσωπα ήταν περισσότερα του ενός, εμπλοκή σε παραβατική δράση εμφάνιζαν εκτός από το γονέα ή τους γονείς και τα αδέρφια των ερωτώμενων (West, 1979· Loeber, Stouthamer – Loeber, 1986· Lauritsen, 1993· Farrington, Barnes, Lambert, 1996· Farrington, Jolliffe, Loeber, Stouthamer-Loeber, Kalb, 2001). Ωστόσο, συσχετίζοντας στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας, μέσω πίνακα συνάφειας, τη γονεϊκή παραβατικότητα και ποινική εμπλοκή με τον ποινικό στιγματισμό που ενδεχομένως υπέστησαν οι ερωτώμενοι κατά την ανηλικότητα, διαπιστώσαμε ότι τα άτομα με γονείς που παρουσίαζαν ιστορικό παραβατικότητας και ποινικής εμπλοκής δεν δήλωναν σε μεγαλύτερο ποσοστό ποινικά στιγματισμένα κατά την ανηλικότητα σε

σύγκριση με εκείνα τα άτομα, τα οποία δεν παρουσίαζαν οικογενειακό ιστορικό ποινικής εμπλοκής (Φ (φ) = -0,044 ασθενής αρνητική σχέση). Λαμβάνοντας υπόψη ως δείκτη του κοινωνικοοικονομικού status της οικογένειας το μορφωτικό επίπεδο των γονέων διαπιστώσαμε ότι στην πλειονότητά τους τα άτομα της πειραματικής ομάδας διαβίωσαν με γονείς χαμηλού μορφωτικού επιπέδου (71,4% στην περίπτωση της μητέρας και 76,2% στην περίπτωση του πατέρα). Αντίθετα, στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου οι γονείς παρουσίαζαν σε μεγαλύτερο ποσοστό μέσο (54,5% στην περίπτωση της μητέρας) ή υψηλό (27,3% στην περίπτωση της μητέρας και 70% στην περίπτωση του πατέρα) μορφωτικό επίπεδο. Αναφορικά με την οικονομική κατάσταση της οικογένειας καταγωγής, τα άτομα της πειραματικής ομάδας τη χαρακτήρισαν μέτρια σε ποσοστό 52,7%, κακή ή πολύ κακή σε ποσοστό 25,4% και καλή ή πολύ καλή σε ποσοστό 21,8%. Σχετικά με την ομάδα ελέγχου η οικονομική κατάσταση της οικογένειας χαρακτηρίστηκε στην πλειονότητα των περιπτώσεων καλή (36,4%) ή μέτρια (36,4%), ενώ αθροιστικά σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό της πειραματικής ομάδας, χαρακτηρίστηκε ως πολύ καλή ή καλή (45,5%). Τέλος, τα άτομα της ομάδας ελέγχου χαρακτήρισαν την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους κακή σε ποσοστό 18,2%. Αρκετά ερευνητικά πορίσματα συνδέουν το χαμηλό κοινωνικό και οικονομικό status της οικογένειας με τη νεανική παραβατικότητα. Ωστόσο, τα αποτελέσματα συνήθως είναι είτε μεικτής φύσεως είτε δεν εντοπίζουν την ακριβή κατεύθυνση της σύνδεσης των δύο μεταβλητών (Glueck, Glueck, ό.π.· West, Farrington, ό.π.:26-32· Defoe, Farrington, Loeber, 2013). Παράλληλα, έρευνες έχουν καταδείξει την επίδραση της κοινωνικής και οικονομικής τάξης των ανήλικων παραβατών στην απόφαση των φορέων του ποινικού συστήματος για τη σύλληψη, άσκηση ποινικής δίωξης, παραπομπή τους στη δικαιοσύνη και επιβολή ποινής (Goldman, 1963· Piliavin, Briar, 1964· Cicourel, Kitsuse, 1968· Thornberry, 1973· Irwin, 1985· Tapia, 2010). Συνεπώς, δημιουργείται εύλογος προβληματισμός αναφορικά με το αν η σχέση του κοινωνικού και οικονομικού status με τη νεανική παραβατικότητα είναι πραγματική ή αποτέλεσμα των μηχανισμών επιλογής και καταγραφής της εγκληματικότητας (Ζαραφωνίτου,

2004:172-180). Σε αυτό το σημείο θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι τα δεδομένα της έρευνάς μας φαίνεται να ενισχύουν την άποψη ότι ενδεχομένως να υφίσταται μια διαδικασία επιλογής από τους φορείς του ποινικού μηχανισμού ατόμων προς διοχέτευση στο ποινικό σύστημα με κριτήριο το κοινωνικό ή οικονομικό status αν λάβουμε υπόψη τη διαφορετικότητα των δύο υπό σύγκριση ομάδων αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και την οικονομική κατάσταση της οικογένειας σε συνδυασμό με τη μεσολάβηση ή μη ποινικής εμπλοκής. Η παραπάνω άποψη ενισχύεται και από τη σύγκριση, στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας, των μέσων όρων του αριθμού των ποινικών εμπλοκών¹ κατά την ανηλικότητα ανάλογα με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων. Ειδικότερα, για την περίπτωση του μορφωτικού επιπέδου του πατέρα διαπιστώσαμε ότι όσο αυξανόταν το μορφωτικό επίπεδο μειωνόταν και ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών των ατόμων. Ωστόσο, επρόκειτο για μικρές διαφορές.²

Ηλικία έναρξης εγκληματικής δράσης, ηλικία πρώτης ποινικής εμπλοκής, είδος και συχνότητα ποινικών αδικημάτων

Καταρχάς, τα εμπλεκόμενα στο ποινικό σύστημα άτομα φάνηκε να ξεκινούν την παραβατική τους δράση 3 έτη νωρίτερα από τα άτομα της ομάδας ελέγχου ενώ παρουσίαζαν βαρύτερης μορφής παραβατικότητα είτε επρόκειτο για αδικήματα για τα οποία ενεπλάκησαν στο ποινικό σύστημα είτε επρόκειτο για παραβατικές πράξεις για τις οποίες ουδέποτε συνελήφθησαν. Ειδικότερα, η μέση τιμή ηλικίας τέλεσης του πρώτου ποινικού αδικήματος χωρίς εμπλοκή στο ποινικό σύστημα για τα άτομα της πειραματικής ομάδας υπολογίστηκε στα 12,13 έτη και 12,34

1. Με τον όρο ποινική εμπλοκή εννοείται η σύλληψη ανεξάρτητα από την άσκηση ή μη ποινικής δίωξης και την περαιτέρω διείσδυση στο ποινικό σύστημα.

2. Ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών ήταν 4,47 (τυπική απόκλιση 3,91 και τυπικό σφάλμα 0,71) για τα άτομα των οποίων το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα ήταν χαμηλό, 4,33 (τυπική απόκλιση 3,05 και τυπικό σφάλμα 1,76) για την περίπτωση των ατόμων των οποίων το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα χαρακτηρίστηκε ως μέσο και 4,00 (τυπική απόκλιση 2,34 και τυπικό σφάλμα 1,04) στην περίπτωση των ατόμων εκείνων των οποίων ο πατέρας ήταν απόφοιτος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

έτη ανεξαρτήτως σύλληψης ή μη, ενώ για την ομάδα ελέγχου ήταν τα 14,9 έτη. Όσον αφορά στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και της ηλικίας κατά την οποία έλαβε χώρα για πρώτη φορά σύλληψη κατά την ανηλικότητα, η μέση τιμή υπολογίστηκε στα 14,14 έτη (Wolfgang, Figlio, Sellin, 1972). Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι σε ποσοστό 34% η πρώτη σύλληψη έλαβε χώρα σε ηλικία μικρότερη των 14 ετών (Schneider, Sutterer, Karger, 1988). Παράλληλα, ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα ήταν 6,32 με τυπική απόκλιση, ωστόσο, 6,44. Η παραβατική δράση της πειραματικής ομάδας παρουσίαζε μια αρκετά ευρεία γκάμα ποινικών αδικημάτων τόσο ελαφριάς όσο και βαριάς μορφής ανεξαρτήτως ποινικής εμπλοκής ή μη σε σύγκριση με το είδος της παραβατικής δράσης της ομάδας ελέγχου. Το είδος της παραβατικής δράσης των εμπλεκόμενων στο ποινικό σύστημα ατόμων καταδεικνύει υψηλό βαθμό ένταξης στην παραβατικότητα, ήδη από την περίοδο της ανηλικότητας, σε αντίθεση με τα μη εμπλεκόμενα άτομα καθώς και το ενδεχόμενο η βαρύτητα του ποινικού αδικήματος αλλά και το ποινικό μητρώο να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή των φορέων του ποινικού μηχανισμού για την κίνηση της ποινικής διαδικασίας. Παράλληλα, ο υψηλός βαθμός ένταξης στην παραβατικότητα θα μπορούσε να συνδεθεί με το ιδιαίτερος επιβαρυνμένο και δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο παρουσίαζε σε μεγάλο βαθμό η πειραματική ομάδα, συνηγορώντας έτσι στη σύνδεση των οικογενειακών μεταβλητών και της νεανικής παραβατικότητας. Όσον αφορά στο είδος των ποινικών αδικημάτων, τα οποία διαπράχθηκαν κατά την ανηλικότητα από τα άτομα της πειραματικής ομάδας και για τα οποία ακολούθησε ποινική εμπλοκή, επρόκειτο κυρίως για ποινικά αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας (στην πλειονότητα απλές ή δι-ακεκριμένες κλοπές), κατά της ζωής ή σωματικές βλάβες, παραβάσεις σχετικά με το νόμο περί όπλων καθώς και παραβάσεις σχετικές με το νόμο περί ναρκωτικών. Στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου τα συνηθέστερα ποινικά αδικήματα ήταν επίσης κατά της ιδιοκτησίας (κλοπή ευτελούς αξίας και φθορές ξένης ιδιοκτησίας) καθώς και πλημμεληματικές παραβάσεις σχετικές με τη νομοθεσία περί ναρκωτικών. Παράλληλα, και σε μικρότερο ποσοστό αναφέρθηκαν τα ποινικά αδικήματα της

εκβίασης και πλαστογραφίας καθώς και οι σωματικές βλάβες. Αναφορικά με το είδος της παραβατικής δράσης της πειραματικής ομάδας, για την οποία δεν ακολούθησε ποινική εμπλοκή, τα πιο συχνά απαντώμενα ποινικά αδικήματα ήταν εκείνα της κλοπής, της ληστείας, της σωματικής βλάβης, της εγκληματικής οργάνωσης καθώς και πλημμεληματικές παραβάσεις του Ν. περί ναρκωτικών. Ωστόσο, έγινε αναφορά και σε ποινικά αδικήματα όπως η εκβίαση, η υπεξαίρεση, η φθορά ξένης ιδιοκτησίας, ο βιασμός, η λαθρεμπορία, η σωματεμπορία καθώς και οι κακουργηματικές παραβάσεις του Ν. περί ναρκωτικών.

Συσχετίσεις μεταβλητών που αφορούν στην πειραματική ομάδα

(α) Συσχέτιση του συνόλου των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικιότητα

Προκειμένου να διερευνήσουμε τυχόν γραμμική συσχέτιση του αριθμού των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με τον αριθμό των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικιότητα χωρίσαμε την πειραματική ομάδα σε όσο το δυνατόν πιο ομοιογενείς ηλικιακές υποομάδες. Ειδικότερα, η ηλικιακή ομάδα 17-21 ετών περιελάμβανε 17 άτομα (15 ενήλικες και 2 ανηλικούς), η ηλικιακή ομάδα 25-30 ετών περιελάμβανε 20 άτομα, η ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών περιελάμβανε 12 άτομα και τέλος, η ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών περιελάμβανε 6 άτομα.³ Ωστόσο, για τη συγκεκριμένη συσχέτιση δεν συμπεριλάβαμε τις περιπτώσεις των 2 ατόμων, τα οποία ήταν ανήλικα κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας. Όσον αφορά στα αποτελέσματα της εν λόγω συσχέτισης διαπιστώσαμε ότι για την ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών ο συντελεστής συσχέτισης r ήταν $+ 0,6$ (σημαντική θετική συσχέτιση), για το συνδυασμό των ηλικιακών ομάδων 25-30 και 31-36 ετών -κατόπιν αφαίρεσης 2 ακραίων τιμών⁴- αλλά και για το συνδυασμό των ηλικιακών ομάδων 31-36 και

3. Στη δημιουργία των ηλικιακών υποομάδων δεν συμπεριλάβαμε μία περίπτωση ατόμου με ηλικία κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας τα 53 έτη, λόγω της ακραίας τιμής της μεταβλητής και του μεμονωμένου της περιπτώσεως.

4. Μία περίπτωση ατόμου με 29 ποινικές εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και 4 ποινικές εμπλοκές κατά την ενηλικιότητα (ηλικίας 30 ετών) και μία περίπτωση ατόμου με 18 ποινικές εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και 7 ποινικές εμπλοκές κατά

37-42 ετών ο συντελεστής συσχέτισης r υπολογίστηκε στο + 0,5 (σημαντική θετική συσχέτιση). Ως εκ τούτου, διαπιστώσαμε ότι για ορισμένες ηλικιακές ομάδες προκύπτουν ενδείξεις ότι όσες περισσότερες φορές εμπλακεί ένα άτομο στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη υποτροπή θα παρουσιάσει κατά την ενηλικότητα.

(β) Συσχέτιση του συνόλου των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών και καταδικαστικών αποφάσεων για πράξεις τελεσθείσες κατά την ενηλικότητα

Στη συνέχεια συσχετίσαμε το σύνολο των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα. Και σε αυτή την περίπτωση προχωρήσαμε σε συγκρότηση ηλικιακών ομάδων⁵, εντοπίζοντας την πιο ισχυρή συσχέτιση των δύο μεταβλητών στις ηλικιακές ομάδες 31-36 ετών (7 άτομα) και 37-42 ετών (6 άτομα). Στην ηλικιακή ομάδα 31-36 ετών ο συντελεστής συσχέτισης ήταν $r +0,8$ (ισχυρή θετική συσχέτιση)⁶ ενώ για την ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών ήταν $r +0,74$ (ισχυρή θετική συσχέτιση). Συνδυάζοντας τις δύο προηγούμενες ηλικιακές ομάδες ο συντελεστής μειώνεται στο + 0,62 (σημαντική θετική συσχέτιση).⁷ Συνεπώς, με βάση τα παραπάνω δεδομένα προκύπτουν ενδείξεις ότι για ορισμένες ηλικιακές ομάδες όσο περισσότερο και όσο πιο βαθιά εμπλακεί κάποιος στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη υποτροπή θα παρουσιάσει κατά την ενηλικότητα. Κατά τη συσχέτιση του αριθμού των δικαστικών αποφάσεων δυνάμει των οποίων επιβλήθηκε μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των καταδικαστικών αποφάσεων για πράξεις διαπραχθείσες κατά την ενηλικότητα εντοπίσαμε για τις ίδιες ηλικιακές ομάδες

την ενηλικότητα (ηλικίας 26 ετών).

5. Το σύνολο των ατόμων τα οποία χωρίστηκαν σε ηλικιακές ομάδες ήταν 39. Δεν συμπεριλήφθησαν όσοι δεν τους είχε επιβληθεί μέτρο ή ποινή κατά την ανηλικότητα καθώς οι 2 περιπτώσεις των ανήλικων κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας ατόμων.

6. Η αντίστοιχη τιμή sig. ήταν 0,034 < 0,05.

7. Η αντίστοιχη τιμή sig. ήταν 0,024 < 0,05.

ίδιους σε μέγεθος συντελεστές με ελάχιστη απόκλιση (ηλ. ομάδα 31-36 ετών: $r + 0,8$, ηλ. ομάδα 37-42 ετών: $r + 0,72$, συνδυασμός ηλ. ομάδων 31-36 και 37-42 ετών: $r + 0,6^8$).

(γ) *Συσχέτιση της ηλικίας πρώτης ποινικής εμπλοκής με τον αριθμό των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα καθώς και με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών τόσο κατά την ανηλικότητα όσο και κατά την ενηλικότητα αθροιστικά*

Συσχετίζοντας την ηλικία της πρώτης σύλληψης με τον αριθμό των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα και κατόπιν αφαίρεσης 4 ακραίων τιμών⁹ διαπιστώσαμε ότι ο συντελεστής συσχέτισης r ήταν $-0,41$ (σημαντική αρνητική συσχέτιση). Κατά συνέπεια, η πρώιμη ποινική εμπλοκή φαίνεται να σχετίζεται με μεγαλύτερη υποτροπή κατά την ανηλικότητα. Στη συνέχεια, θέλοντας να συσχετίσουμε την ηλικία της πρώτης σύλληψης με το συνολικό αριθμό ποινικών εμπλοκών έως το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας, καταφύγαμε και πάλι στη χρήση ηλικιακών ομάδων διατηρώντας τις δύο περιπτώσεις ατόμων, τα οποία κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας δεν είχαν ενηλικιωθεί. Ωστόσο, αρνητική σημαντική συσχέτιση προέκυψε μόνο για την ηλικιακή ομάδα 37-42 ετών με συντελεστή συσχέτισης $r - 0,4$. Το αποτέλεσμα αυτό αν και περιορίζεται σε έναν μικρό αριθμό ατόμων θα μπορούσε να αποτελέσει μια ένδειξη για μελλοντική έρευνα αναφορικά με τη σχέση ανάμεσα στην πρώιμη ποινική εμπλοκή και την υποτροπή.

(δ) *Συσχέτιση του συνόλου των ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα με την ηλικία τελευταίας ποινικής εμπλοκής*

Κάνοντας χρήση των ηλικιακών ομάδων και διατηρώντας τις δύο περιπτώσεις των ανήλικων ατόμων του δείγματός μας, διαπιστώσαμε

8. Η αντίστοιχη τιμή sig. ήταν $0,029 < 0,05$.

9. Μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης σύλληψης τα 14 έτη και με 22 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης σύλληψης τα 14 έτη και με 26 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης σύλληψης τα 13 έτη και με 29 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα και τέλος, μία περίπτωση ατόμου με ηλικία πρώτης σύλληψης τα 15 έτη και με 18 εμπλοκές κατά την ανηλικότητα.

ότι για τις ηλικιακές ομάδες 31-36 και 37-42 ετών οι συντελεστές r ήταν + 0,5 (σημαντική θετική συσχέτιση) και +0,7 (ισχυρή θετική συσχέτιση) αντίστοιχα. Συνεπώς, για τις συγκεκριμένες ηλικιακές ομάδες ο αυξημένος αριθμός ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα φαίνεται να σχετίζεται με μεγαλύτερο χρονικό εύρος εγκληματικής δράσης.

(ε) Συσχέτιση της εισαγωγής σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή ειδικό κατάστημα κράτησης νέων με την υποτροπή κατά την ανηλικότητα και την ενηλικότητα

Από το σύνολο της πειραματικής ομάδας 17 άτομα (30,4%) στερήθηκαν την προσωπική τους ελευθερία κατά την ανηλικότητα ενώ 39 άτομα (69,6%) δεν είχαν υποστεί τέτοιου είδους ποινική μεταχείριση. Ο μέσος όρος ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα για την ομάδα των 17 ατόμων ήταν 8,00 ενώ για την ομάδα των 39 ατόμων ήταν 5,59. Σύμφωνα με τα δεδομένα μας και λαμβάνοντας υπόψη την αδυναμία ακριβούς προσδιορισμού της χρονικής ακολουθίας των μεταβλητών θα πρέπει να σημειώσουμε ότι μόνο για τις περιπτώσεις, στις οποίες η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας έλαβε χώρα σε ηλικία 13-16 ετών και στις οποίες μετά την εισαγωγή ή τον εγκλεισμό ακολούθησαν εκ νέου ποινικές εμπλοκές κατά την περίοδο της ανηλικότητας (8 από τις 17 περιπτώσεις) θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο περιορισμός σε ολοπαγές ίδρυμα δύναται να σχετίζεται με αυξημένες πιθανότητες για υποτροπή κατά την ίδια περίοδο. Συσχετίζοντας τη στέρηση της προσωπικής ελευθερίας κατά την ανηλικότητα με το σύνολο των ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα διαπιστώσαμε ότι τα άτομα τα οποία στερήθηκαν την προσωπική τους ελευθερία κατά την ανηλικότητα παρουσίαζαν μεγαλύτερο μέσο όρο ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα. Το εύρημα αυτό αφορούσε στις ηλικιακές ομάδες: 25-30 (μέσος όρος συλλήψεων: 16 έναντι 7,93), 31-36 (μέσος όρος συλλήψεων: 14,8 έναντι 13,29) και 37-42 ετών (μέσος όρος συλλήψεων: 20 έναντι 12,33).

Ποινική στιγματιστική διαδικασία κατά την ανηλικότητα και δευτερογενής παρέκκλιση

Επαφή με τους φορείς του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης κατά την ανηλικότητα, ποινικός στιγματισμός και υποτροπή (πειραματική ομάδα)

Στη συντριπτική τους πλειονότητα (92,7%) τα άτομα της πειραματικής ομάδας διατύπωσαν αρνητικά σχόλια αναφορικά με τη στάση των φορέων του ποινικού συστήματος απέναντί τους κατά την ποινική τους εμπλοκή την περίοδο της ανηλικότητας. Μάλιστα, με μεγαλύτερη συχνότητα αναφέρθηκαν η άσκηση σωματικής, ψυχολογικής ή λεκτικής βίας και ρατσιστικής ή προσβλητικής συμπεριφοράς από την αστυνομία σε βάρος τους καθώς και η επίδειξη άδικης, ρατσιστικής ή προσβλητικής συμπεριφοράς από δικαστικούς λειτουργούς (Smith, 1976· Anderson, Kinsey, Loader, 1990· Hurst, Frank, 2000· Hazel, Hagell, Brazier, 2002). Επίσης, το 75,47% της πειραματικής ομάδας ανέφερε ότι η θέαση από τρίτους κατά την ποινική τους εμπλοκή τους προκαλούσε αίσθημα ενόχλησης ενώ το 85% αυτών έκανε λόγο για αίσθημα ντροπής. Παράλληλα, το 73,21% της πειραματικής ομάδας ανέφερε ότι κατά την ποινική εμπλοκή αισθάνθηκαν να στιγματίζονται ως παρεκκλίνοντες από τους φορείς του ποινικού συστήματος ενώ οι πιο συχνά αναφερόμενες στιγματιστικές συμπεριφορές ήταν εκείνες της προκατάληψης, της άσκησης σωματικής, λεκτικής ή ψυχολογικής βίας καθώς και της προσβλητικής ή ταπεινωτικής συμπεριφοράς. Αντίθετα, στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου ο στιγματισμός από τρίτους κατά την ανηλικότητα αναφέρθηκε σε ποσοστό μόλις 8,3%.¹⁰ Από τη σύγκριση, στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας, του μέσου όρου ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα ανάμεσα στα άτομα που δήλωσαν ποινικά στιγματισμένα και σε εκείνα που απάντησαν αρνητικά στο σχετικό ερώτημα, διαπιστώσαμε ότι τα ποινικά στιγματισμένα άτομα παρουσίαζαν μεγαλύτερο μέσο όρο ποινικών εμπλοκών (μ.τ. 5,51 έναντι 3,38) κατά την ανηλικότητα. Ωστόσο, και εδώ εντοπίζεται η αδυναμία ακριβούς προσδιορισμού της χρονικής ακολουθίας των μεταβλητών.

10. Στην περίπτωση δύο ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

Παράλληλα, συγκρίνοντας τους μέσους όρους ποινικών εμπλοκών κατά την ενηλικότητα ανάμεσα σε εκείνους που δήλωσαν και σε εκείνους που δεν δήλωσαν ποινικά στιγματισμένοι κατά την ανηλικότητα διαπιστώσαμε ότι μόνο στην περίπτωση της ηλικιακής ομάδας 25-30 ετών τα ποινικά στιγματισμένα άτομα παρουσίασαν μεγαλύτερο μέσο όρο ποινικών εμπλοκών (μ.τ. 12,07 έναντι 3,60).

Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στις σχέσεις με το σχολικό περιβάλλον

Τα άτομα της πειραματικής ομάδας δήλωσαν σε ποσοστό 16,07% (9 άτομα) ότι το σχολικό τους περιβάλλον γνώριζε την ποινική τους εμπλοκή και ότι το γεγονός αυτό επηρέασε αρνητικά τη σχέση τους τόσο με το διδακτικό προσωπικό όσο και με τους συμμαθητές (100%).¹¹ Η επιφυλακτική στάση του διδακτικού προσωπικού δηλώθηκε σε ποσοστό 53,3%,¹² η επιφυλακτική στάση των συμμαθητών σε ποσοστό 26,7%, η περιθωριοποίηση από τον κύκλο των συμμαθητών σε ποσοστό 13,3% και σε ποσοστό 6,7% δεν διευκρινίσθηκε με ποιον τρόπο επηρεάστηκε η εν λόγω σχέση (Sampson, Laub, 1997· Bernburg, Krohn, 2003, ό.π.· Sweeten ό.π.). Στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου και από τα 4 άτομα, τα οποία δήλωσαν ότι το σχολικό τους περιβάλλον γνώριζε την εμπλοκή τους σε παραβατικές πράξεις, μόνο στην περίπτωση 1 ατόμου (33,3%) αναφέρθηκε ότι η σχέση του με το σχολικό περιβάλλον επηρεάστηκε, και μάλιστα θετικά, από την προηγούμενη εμπλοκή του σε παραβατική δράση.¹³ Τέλος, από το σύνολο των 9 ατόμων της πειραματικής ομάδας, σε ποσοστό 22,2% δηλώθηκε ότι εγκαταλείφθηκε το σχολείο λόγω της επίδρασης της ποινικής εμπλοκής στις σχέσεις με το σχολικό περιβάλλον, σε ποσοστό 66,67% δηλώθηκε

11. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα άτομα είτε είχαν διακόψει το σχολείο κατά το χρόνο της πρώτης σύλληψης, είτε δεν είχαν φοιτήσει ποτέ σε σχολείο είτε δεν γνώριζαν εάν το σχολείο είχε γνώση σχετικά με την παραβατική συμπεριφορά ή την ποινική εμπλοκή.

12. Τα ποσοστά είναι ποσοστά επί των απαντήσεων.

13. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

ότι δεν διακόπηκε η φοίτηση για αυτό το λόγο και σε ποσοστό 11,1% αναφέρθηκε ότι ίσως και να διακόπηκε η φοίτηση για το συγκεκριμένο λόγο.

Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο εργασιακό περιβάλλον

Σε ποσοστό 80,4% τα άτομα της πειραματικής ομάδας δήλωσαν ότι εργάζονταν κατά την ανηλικότητα ενώ αναφορικά με την ομάδα ελέγχου το αντίστοιχο ποσοστό ανήλθε στο 58,3%.¹⁴ Από το σύνολο των ατόμων της πειραματικής ομάδας που δήλωσαν ότι εργάζονταν, 22,22% δήλωσε ότι αντιμετώπισε δυσκολίες στην ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης ποινικής εμπλοκής ενώ σε ποσοστό 77,78% δεν αναφέρθηκε τέτοιου είδους δυσκολία. Αναφορικά με την ομάδα ελέγχου μόνο σε μία περίπτωση (11,1%) αναφέρθηκε δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας λόγω προηγούμενης εμπλοκής σε παραβατική δράση.¹⁵ Τα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία δήλωσαν ότι δεν αντιμετώπισαν δυσκολία στην ανεύρεση εργασίας κατά την ανηλικότητα λόγω της ποινικής τους εμπλοκής, σε ποσοστό 80% δήλωσαν ότι εργάζονταν σε κάποιον εργοδότη και σε ποσοστό 20% ότι εργάζονταν σε οικογενειακή επιχείρηση. Ειδικότερα, τα άτομα, τα οποία ανέφεραν ότι εργάζονταν σε εργοδότη, σε ποσοστό 17,86% δήλωσαν ότι ο εργοδότης γνώριζε σχετικά με την ποινική τους εμπλοκή, σε ποσοστό 60,71% ότι δεν γνώριζε και τέλος, σε ποσοστό 21,43% δήλωσαν ότι είτε δεν ήξεραν αν γνώριζε είτε ότι δεν ήθελαν να απαντήσουν στο σχετικό ερώτημα. Όσον αφορά στα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία αντιμετώπισαν δυσκολίες στην ανεύρεση εργασίας λόγω της προηγούμενης ποινικής εμπλοκής τους, σε ποσοστό 70% δήλωσαν ότι η αδυναμία ανεύρεσης εργασίας έπαιξε ρόλο στη συνέχιση της εγκληματικής τους δράσης αποδίδοντάς την σε οικονομικούς λόγους. Τέλος, όσον αφορά στην ομάδα ελέγχου και στην περίπτωση του ενός ατόμου που δήλωσε ότι η εμπλοκή του σε παραβατική δράση του προκαλούσε

14. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

15. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή

προβλήματα στην ανεύρεση εργασίας κατά την ανηλικότητα τα στοιχεία ήταν ελλιπή.¹⁶

Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο οικογενειακό περιβάλλον

Διερευνώντας την επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) στις σχέσεις των ερωτώμενων με το οικογενειακό τους περιβάλλον, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα άτομα της πειραματικής ομάδας ανέφεραν σε ποσοστό 91,1%¹⁷ ότι το οικογενειακό τους περιβάλλον γνώριζε την ποινική τους εμπλοκή ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την ομάδα ελέγχου ήταν 33,3%.¹⁸ Αν και στην πλειονότητα των απαντήσεων που δόθηκαν από την πειραματική ομάδα σχετικά με την αντίδραση του οικογενειακού περιβάλλοντος στο ζήτημα της ποινικής εμπλοκής των ερωτώμενων κατά την ανηλικότητα, προέκυψε θετική ή υποστηρικτική στάση τόσο των γονέων όσο και των κηδεμόνων ή λοιπών συγγενών, εντούτοις, σε μεγάλο ποσοστό η στάση των γονέων καταγράφηκε ως αρνητική, εν μέρει αρνητική ή αδιάφορη (38,2% στην περίπτωση της μητέρας και 50% στην περίπτωση του πατέρα). Αντίθετα, τα αντίστοιχα ποσοστά αρνητικής στάσης των γονέων όσον αφορά στην εμπλοκή σε παραβατική δράση για την ομάδα ελέγχου ήταν πολύ μικρότερα (16,7% στην περίπτωση της μητέρας¹⁹ και 20% στην περίπτωση του πατέρα²⁰) (Stewart, Simons, Conger, 2000· Stewart, Simons, Conger, Scaramella, 2002).

16. Τα στοιχεία ήταν ελλιπή επιπλέον και στην περίπτωση άλλων 2 ατόμων.

17. Ένα ποσοστό 8,9% κατά το διάστημα της ποινικής εμπλοκής δεν διαβίωσε σε οικογενειακό περιβάλλον.

18. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή και στην περίπτωση 1 ατόμου το ερώτημα δεν απευθύνθηκε γιατί το άτομο κατά την ανηλικότητα δεν διαβίωσε σε οικογενειακό περιβάλλον.

19. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

20. Στην περίπτωση 2 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

Επίδραση της ποινικής εμπλοκής (πειραματική ομάδα) και της εμπλοκής σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) κατά την ανηλικότητα στο φιλικό περιβάλλον

(α) *Είδος φιλικών συναναστροφών έως την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και η αντίδραση των φίλων απέναντι στην εμπλοκή αυτή*

Σύμφωνα με τα δεδομένα της έρευνάς μας στην πλειονότητά τους τόσο τα άτομα της πειραματικής ομάδας όσο και εκείνα της ομάδας ελέγχου κατά την περίοδο πριν την πρώτη ποινική εμπλοκή ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική συμπεριφορά, αντίστοιχα, είχαν συναναστροφές με παρεκκλίνοντες φίλους. Ειδικότερα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων οι φιλικές συναναστροφές τους ήταν τόσο με παρεκκλίνοντα όσο και με μη παρεκκλίνοντα άτομα (66,07% για την πειραματική ομάδα και 58,3% για την ομάδα ελέγχου²¹) ενώ στην περίπτωση μόνο της πειραματικής ομάδας ένα ποσοστό περίπου της τάξης του 24% συναναστρεφόταν αποκλειστικά με παρεκκλίνοντες φίλους. Επίσης, τα άτομα της ομάδας ελέγχου φάνηκε να συναναστρέφονταν σε μεγαλύτερο ποσοστό αποκλειστικά με μη παρεκκλίνοντες φίλους σε σχέση με τα άτομα της πειραματικής ομάδας (16,7% έναντι 10,71%). Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και πλειάδα ερευνητικών πορισμάτων συνδέουν τη συναναστροφή με παρεκκλίνοντες φίλους ή συνομηλικούς με τη νεανική παραβατικότητα, εντούτοις, υφίσταται διχογνωμία σχετικά με την κατεύθυνση της διμεταβλητής σύνδεσης (Hardt, Peterson, 1968· Kandel, 1978· Akers, 1985· Gottfredson, Hirschi, 1990· Elliott, Menard, 1991· Thornberry, Lizotte, Krohn, Farnworth, Jang, 1994· Matsueda, Anderson, 1998, Haynie, 2002). Όσον αφορά στην επίδραση της ποινικής εμπλοκής ή της εμπλοκής σε παραβατική δράση, αντίστοιχα, στις σχέσεις των ερωτώμενων με το φιλικό τους περιβάλλον²² διαπιστώσαμε

21. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

22. Πρόκειται για παρεκκλίνοντες ή μη παρεκκλίνοντες φίλους οι οποίοι γνώριζαν για την εμπλοκή των ερωτώμενων στο ποινικό σύστημα (πειραματική ομάδα) ή στην παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου).

ότι η αντίδραση²³ των παρεκκλινόντων φίλων υπήρξε αρνητική ή απορριπτική στην πλειονότητα των περιπτώσεων της πειραματικής ομάδας (60%) ενώ για την ομάδα ελέγχου δεν δηλώθηκε καμία περίπτωση αρνητικής ή απορριπτικής στάσης από παρεκκλινόντες φίλους ενώ σε μεγαλύτερο ποσοστό αναφέρθηκε η ουδέτερη στάση (37,5%)²⁴. Η θετική στάση αναφέρθηκε σε ποσοστό 28% για την πειραματική ομάδα και σε ποσοστό 25% για την ομάδα ελέγχου. Όσον αφορά στην αντίδραση των μη παρεκκλινόντων φίλων διαπιστώσαμε ότι στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας υπήρξε αρνητική ή απορριπτική σε ποσοστό 48,83% ενώ για την ομάδα ελέγχου δεν αναφέρθηκε καμία περίπτωση αρνητικής αντίδρασης. Αντίθετα, στην πλειονότητα των περιπτώσεων (50%) αναφέρθηκε η ουδέτερη στάση.²⁵ Επίσης, για την πειραματική ομάδα στα ίδια ποσοστά με την αρνητική ή απορριπτική στάση κυμάνθηκε και η θετική στάση ενώ για την ομάδα ελέγχου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 25%. Συμπερασματικά, θα έλεγε κανείς ότι όσον αφορά στην επίδραση της ποινικής εμπλοκής στις σχέσεις της πειραματικής ομάδας με το φιλικό περιβάλλον, τα δεδομένα μας κατέδειξαν, αν και σε διαφορετικό βαθμό, αρνητική επίδραση τόσο στην περίπτωση των παρεκκλινόντων φίλων όσο και στην περίπτωση των μη παρεκκλινόντων φίλων. Αντίθετα, στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου δεν φαίνεται η παραβατική δράση αυτή καθαυτή να επιδρά αρνητικά στις φιλικές σχέσεις των ανήλικων παραβατών.

(β) Είδος φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) και ποινικός στιγματισμός

Σχετικά με το είδος των φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή και έπειτα (πειραματική ομάδα) και μετά την πρώτη

23. Η στάση των φίλων αναφέρθηκε είτε ως θετική ή υποστηρικτική, είτε ως αρνητική ή απορριπτική, είτε ως ουδέτερη ενώ υπήρχαν περιπτώσεις όπου οι ερωτώμενοι ανέφεραν ότι ορισμένοι φίλοι επέδειξαν θετική στάση και ορισμένοι αρνητική.

24. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

25. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) διαπιστώσαμε ότι στην πλειονότητα των ατόμων και για τις δύο υπό σύγκριση ομάδες οι φιλικές συναναστροφές ήταν μεικτές (66,07% για την πειραματική ομάδα και 33,3% για την ομάδα ελέγχου²⁶) ενώ η συναναστροφή με μη παρεκκλίνοντα άτομα αναφέρθηκε σε ποσοστό 12,5% στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και 41,7% για την περίπτωση της ομάδας ελέγχου. Τέλος, συναναστροφή αποκλειστικά με παρεκκλίνοντα άτομα αναφέρθηκε μόνο στην περίπτωση της πειραματικής ομάδας και σε ποσοστό 21,43%. Στην πλειονότητά τους (79,59%) τα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία δήλωσαν ότι μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή συναναστρέφονταν με ή και με παρεκκλίνοντες φίλους, έκαναν λόγο για μια προσωπική επιλογή, ενώ σε ποσοστό 14,29% υποστήριξαν ότι η συναναστροφή τους με παρεκκλίνοντες ή και με παρεκκλίνοντες φίλους αποτέλεσε αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων και τέλος, σε ποσοστό 6,12% έκαναν λόγο για εν μέρει προσωπική επιλογή και εν μέρει αναγκαία συνέπεια άλλων παραγόντων. Ως άλλοι παράγοντες, οι οποίοι συντέλεσαν στη συναναστροφή με παρεκκλίνοντα άτομα αναφέρθηκαν η χρήση ναρκωτικών ουσιών (30%), η απόρριψη από κύκλους μη παρεκκλινόντων ατόμων (40%), η επίμονη προσέγγιση από παρεκκλίνοντα άτομα (10%), ο εγκλεισμός σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων (10%) καθώς και η μακροχρόνια διαμονή σε ορφανοτροφείο (10%). Αναφορικά με την ομάδα ελέγχου, σε όσες περιπτώσεις αναφέρθηκε συναναστροφή και με παρεκκλίνοντα άτομα αυτή χαρακτηρίστηκε ως αποτέλεσμα προσωπικής επιλογής.²⁷ Στη συνέχεια, συσχετίζοντας στο εσωτερικό της πειραματικής ομάδας τον ποινικό στιγματισμό κατά την ανηλικότητα με το είδος των φιλικών συναναστροφών μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή διαπιστώσαμε ότι τα άτομα που δήλωσαν ότι δεν υπέστησαν ποινικό στιγματισμό φάνηκε να απαντούν σε μεγαλύτερο ποσοστό ότι οι φιλικές τους συναναστροφές ήταν με μη παραβατικούς φίλους ενώ τα άτομα εκείνα που δήλωσαν ότι υπέστησαν ποινικό στιγματισμό φάνηκε να απαντούν πιο συχνά ότι οι φιλικές τους συναναστροφές ήταν και με παρεκκλίνοντες φίλους (συντελεστής

26. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

27. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

Cramer's V ήταν + 0,261: ασθενής θετική συσχέτιση)²⁸ (Zhang, Messner, 1994· Johnson, Simons, 2004· Wiley, Slocum, Esbensen, 2013).

Ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα και υποτροπή

Όσον αφορά στην ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα των ατόμων, τα οποία μετά την πρώτη ποινική εμπλοκή (πειραματική ομάδα) ή την πρώτη εμπλοκή σε παραβατική δράση (ομάδα ελέγχου) συναναστρέφονταν με ή και με παρεκκλίνοντα άτομα, διαπιστώσαμε ότι τα άτομα της πειραματικής ομάδας αποτελούσαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας σε πολύ μεγαλύτερο ποσοστό (40,8%) σε σύγκριση με τα άτομα της ομάδας ελέγχου(14,3%).²⁹ Παράλληλα, τα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία δήλωσαν ότι υπήρξαν μέλη οργανωμένης εγκληματικής ομάδας, στην πλειονότητά τους (60%) υποστήριξαν ότι το γεγονός αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο στην υποτροπή τους ενώ στην περίπτωση της ομάδας ελέγχου, η ένταξη σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα δεν σχετίστηκε με περαιτέρω εμπλοκή σε εγκληματική δράση.³⁰ Τα παραπάνω αποτελέσματα θα μπορούσαν να συνδεθούν με το γεγονός του υψηλότερου βαθμού ένταξης της πειραματικής ομάδας στην παραβατικότητα σε αντίθεση με την ομάδα ελέγχου. Άλλωστε, έρευνες έχουν καταδείξει ότι άτομα, τα οποία είναι μέλη οργανωμένων εγκληματικών ομάδων ή συμμοριών (gangs) συνήθως εμπλέκονται σε βαριάς μορφής βίαιη εγκληματική δράση³¹ (Spergel, 1995· Klein, 1995a· Huff, 1998· Battin, Hill, Abbott, Catalano, Hawkins, 1998· Battin, Thornberry, Hawkins, Krohn, 1998· Thornberry, 1998· Taylor, 2001·). Τέλος, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι τα άτομα της πειραματικής ομάδας, τα οποία εντάχθηκαν κάποια στιγμή σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα, δήλωσαν σε ποσοστό 75% ότι η ένταξη αυτή

28. Ωστόσο και σε αυτή την περίπτωση υπήρξε αδυναμία ακριβούς προσδιορισμού της χρονικής ακολουθίας των μεταβλητών.

29. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

30. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

31. Μολονότι η εμπειρία της συμμετοχής σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα ή συμμορία συνήθως θεωρείται «ποιοτικά διαφορετική» από εκείνη της απλής συναναστροφής με παρεκκλίνοντες φίλους ή συνομηλίκους, εντούτοις, οι περισσότερες μελέτες δεν τις διαχωρίζουν.

καθιστά πιο εύκολη τη συνέχιση της παραβατικής δράσης και σε ποσοστό 70% ότι παρέχει περισσότερες ευκαιρίες για τη διάπραξη αξιοποιήσιμων πράξεων. Αντίστοιχα αποτελέσματα δεν προέκυψαν από την ομάδα ελέγχου.³²

Γενικά συμπεράσματα

Όσον αφορά στα γενικότερα συμπεράσματα της έρευνάς μας, καταρχάς διαπιστώσαμε ότι τα εμπλεκόμενα στο ποινικό σύστημα άτομα φάνηκε να ξεκινούν πιο νωρίς την παραβατική τους δράση σε αντίθεση με τα μη εμπλεκόμενα άτομα. Παράλληλα, η παραβατική τους δράση, για την οποία είτε ακολούθησε ποινική εμπλοκή είτε όχι, παρουσιάζεται ποιοτικά διαφορετική όσον αφορά στο είδος και τη βαρύτητα των ποινικών αδικημάτων σε σύγκριση με εκείνη της ομάδας ελέγχου. Ο υψηλός βαθμός ένταξης της πειραματικής ομάδας στην παραβατικότητα ήδη από την ανηλικότητα θα μπορούσε να συνδεθεί τόσο με το επιβαρυνόμενο οικογενειακό περιβάλλον όσο και με το ενδεχόμενο η βαρύτητα του ποινικού αδικήματος και το ποινικό μητρώο να διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κίνηση της ποινικής διαδικασίας. Ωστόσο, σύμφωνα με τα δεδομένα μας προέκυψαν ενδείξεις δυνάμει των οποίων θα μπορούσε να υποστηριχθεί και το ενδεχόμενο μιας επιλεκτικής καταγραφής της παραβατικότητας από τους φορείς του ποινικού συστήματος. Παράλληλα, προέκυψαν ενδείξεις ότι όσο περισσότερο και όσο πιο βαθιά εμπλακεί κανείς στο ποινικό σύστημα κατά την ανηλικότητα τόσο μεγαλύτερη η υποτροπή του κατά την ενηλικότητα καθώς και ότι ο αυξημένος αριθμός ποινικών εμπλοκών κατά την ανηλικότητα συνδέεται με μεγαλύτερο χρονικό εύρος εγκληματικής δράσης ενώ η πρώιμη ποινική εμπλοκή φάνηκε να σχετίζεται με μεγαλύτερο αριθμό συλλήψεων κατά την ανηλικότητα. Επίσης, η εμπλοκή στο ποινικό σύστημα φάνηκε να σχετίζεται με αυξημένες πιθανότητες στιγματισμού για τον εμπλεκόμενο ανήλικο παραβάτη ενώ υπήρξαν ενδείξεις ότι ο ποινικός στιγματισμός δύναται να σχετίζεται με μεγαλύτερη υποτροπή. Όσον αφορά στην επίδραση της ποινικής εμπλοκής στις σχέσεις του ανήλικου παραβάτη με το σχολικό, εργασιακό και φιλικό του περιβάλλον διαπιστώσαμε ότι μια

32. Στην περίπτωση 3 ατόμων τα στοιχεία ήταν ελλιπή.

τέτοια εμπλοκή δύναται να επιφέρει αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις αυτές. Επιπρόσθετα, τα δεδομένα μας κατέδειξαν μεικτές συναναστροφές τόσο για τους ποινικά εμπλεκόμενους όσο και για τους μη εμπλεκόμενους παραβάτες, με τους ποινικά εμπλεκόμενους να παρουσιάζουν και συναναστροφές αποκλειστικά με παρεκκλίνοντα άτομα. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι ο υψηλός βαθμός ένταξης των ποινικά εμπλεκόμενων ατόμων στην παραβατικότητα ήδη από την ανηλικότητα καθώς και η συναναστροφή τους με άλλα παρεκκλίνοντα άτομα ενδέχεται να καθιστούν πιο πιθανή τη συμμετοχή σε οργανωμένη εγκληματική ομάδα.

Προτάσεις αντεγκληματικής πολιτικής: «αχρήστευση» ή επανένταξη;

Η αντεγκληματική πολιτική συνίσταται σε ένα σύστημα βασικών αρχών και κατευθύνσεων που διέπουν τη λήψη από την Πολιτεία μέτρων, τα οποία υποδεικνύονται μέσα από την εγκληματολογική θεωρία και άλλους συναφείς κλάδους, για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου του εγκλήματος. Τα μέτρα που επιλέγονται από τους φορείς άσκησης κοινωνικού ελέγχου στο πλαίσιο χάραξης αντεγκληματικής πολιτικής έχουν ως στόχο είτε την ανάπτυξη στο άτομο κοινωνικών αναστολών είτε τη διαμόρφωση συνθηκών που παρεμποδίζουν ή αποκλείουν την εκδήλωση εγκληματικής συμπεριφοράς (Αλεξιάδης, 1989: 405-407).

Ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος παρεμβαίνει εκεί όπου οι μηχανισμοί άτυπου κοινωνικού ελέγχου έχουν αποτύχει (οικογένεια, φίλοι, σχολείο). Κατά τον Φαρσεδάκη ο τυπικός κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει αντιδράσεις ελέγχου της παραβατικότητας σε πρωτογενές, δευτερογενές και τριτογενές επίπεδο (Φαρσεδάκης, 2005: 124 επ.).³³ Σε αυτό το

33. Στο πλαίσιο της πρωτογενούς παρέμβασης λαμβάνονται γενικά μέτρα αρωγής της νεότητας σε επίπεδο κοινωνικής και οικογενειακής πολιτικής καθώς και σε επίπεδο ειδικής πολιτικής για ανηλίκους, δηλαδή, έξω από το ποινικό σύστημα. Στο επίπεδο της δευτερογενούς παρέμβασης περιλαμβάνονται όλα εκείνα τα μέτρα αρωγής και προστασίας ανηλίκων, οι οποίοι κινδυνεύουν βάσιμα να εκδηλώσουν παραβατική συμπεριφορά λόγω λ.χ. δυσμενών συνθηκών διαβίωσης, διαλυμένης οικογενειακής δομής κ.λ.π., καθώς και ορισμένες σχετικές ρυθμίσεις στον ποινικό

σημείο αξίζει να αναφερθεί η βαρύνουσα σημασία της πρόληψης, η οποία επιτυγχάνεται πρωτίστως σε πρωτογενές επίπεδο παρέμβασης καθώς όσο πιο αποτελεσματική είναι η άσκηση της πρωτογενούς παρέμβασης τόσο μεγαλύτερη η πιθανότητα πρόληψης και αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας. Ωστόσο, προκειμένου να χαραχθεί μια ορθολογική και αποτελεσματική στρατηγική πρόληψης, ιδίως στα δύο πρώτα επίπεδα παρέμβασης, θα πρέπει οι φορείς άσκησης του κοινωνικού ελέγχου να θέσουν ως βάση του σχεδίου παρέμβασής τους τους παράγοντες εκείνους που προκαλούν ή ενισχύουν την παραβατικότητα (Hawkins, Pastor, Bell, Morrison, 1980). Κάτι τέτοιο, ωστόσο, είναι εξαιρετικά δύσκολο, καθώς δεν υφίσταται μια κοινά αποδεκτή θεωρία σχετικά με τους εγκληματογόνους παράγοντες. Η αναγκαιότητα μάλιστα για τη χάραξη μιας αποτελεσματικής αντεγκληματικής πολιτικής στο πεδίο της νεανικής παραβατικότητας, η οποία θα λαμβάνει υπόψη όχι μόνο το δράστη και το θύμα αλλά και την ίδια την κοινωνία, καθίσταται ακόμα πιο επιτακτική σε περιόδους οικονομικής κρίσης κατά τις οποίες η οικονομική ύφεση επηρεάζει ποικιλοτρόπως όλα τα επίπεδα παρέμβασης των φορέων τόσο του επίσημου όσο και του ανεπίσημου κοινωνικού ελέγχου. Παράλληλα, η αέναη επιστημονική έριδα αναφορικά με το ζήτημα της παρέμβασης (intervention) ή μη-παρέμβασης (radical non intervention) από τους φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, στο πλαίσιο της τριτογενούς παρέμβασης, δημιουργεί επιπρόσθετες δυσχέρειες στην υιοθέτηση και υλοποίηση μέτρων κατάλληλων για την αντιμετώπιση του ανήλικου παραβάτη. Πράγματι, η προσπάθεια σχεδιασμού μιας αντεγκληματικής πολιτικής με βασικό άξονα την εύρεση της χρυσής τομής ανάμεσα στην ικανοποίηση των αναγκών του ανήλικου παραβάτη και στην αναγκαιότητα αποτελεσματικής αντιμετώπισης του εγκληματικού φαινομένου δεν έχει αποφέρει καρπούς. Σε αυτό συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό και η αδυναμία των εμπειρικών μελετών στο πεδίο διερεύνησης της επίδρασης των μηχανισμών άσκησης ποινικού ελέγχου στην υποτροπή να παρουσιάσουν αξιόπιστα και αδι-

κώδικα. Τέλος, στην περίπτωση της τριτογενούς παρέμβασης ο κοινωνικός έλεγχος περιλαμβάνει μέτρα κοινωνικής επανένταξης του ανήλικου παραβάτη καθώς και πρόληψης της υποτροπής του.

αμφισβήτητα αποτελέσματα.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί ότι στο πλαίσιο του κινήματος του καταργητισμού ή της ριζικής μη παρέμβασης (abolitionism – radical non intervention) η προσπάθεια κατάργησης των στερητικών της ελευθερίας ποινών περιελάμβανε και απόπειρες μείωσής τους ή αντικατάστασής τους με εναλλακτικές κυρώσεις. Ωστόσο, μετά τη δεκαετία του 1980 οι θιασώτες του κινήματος της ριζικής μη παρέμβασης επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στις δυνατότητες εκτροπής από το ποινικό σύστημα και στις διάφορες μορφές αποκλιμάκωσης της ποινικής καταστολής καθώς και εφαρμογής εναλλακτικών εξωιδρυματικών μέτρων με σκοπό την αποφυγή των αρνητικών συνεπειών της ποινικής εμπλοκής (Χαΐδου, 2002:94). Μέσα σε αυτό το κλίμα άρχισε να παρατηρείται και μια τάση αποδικαστικοποίησης σκοπός της οποίας ήταν η αποφυγή του ποινικού στιγματισμού και κατά συνέπεια η πρόληψη της υποτροπής αλλά και η μείωση του κόστους που συνεπάγεται η άσκηση του ποινικού ελέγχου μέσω της δικαστικής οδού (Ζαραφωνίτου, 2004:212-213, 249-250· Palmer, Lewis, 1980· Tracy, Kempf-Leonard, 1996· Huizinga, Schumann, Ehret, Elliot, 2003). Στην κατεύθυνση αυτή αναπτύχθηκαν οι λεγόμενες κατά παρέκκλιση διαδικασίες και τα εναλλακτικά μέτρα έκτισης ποινών (diversion, deinstitutionalization, decarceration) (Κουράκης, 1991:127· Vass, 1990). Οι κατά παρέκκλιση διαδικασίες αποσκοπούν στην εκτροπή του ανήλικου παραβάτη από την ποινική οδό κυρίως σε περιπτώσεις τέλεσης μικρής ή μεσαίας βαρύτητας ποινικών αδικημάτων (Bynum, Thompson, 1996:430). Συνήθως συνδέονται και με την επιβολή εξωιδρυματικών μέτρων ή μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα λ.χ. πρόστιμο, κοινωφελή εργασία ή αποζημίωση στο πλαίσιο εφαρμογής της λεγόμενης αποκαταστατικής δικαιοσύνης (Κουράκης, 1997). Η επιλογή τέτοιων μέτρων ενδυναμώνει τους κοινωνικούς δεσμούς του ανήλικου παραβάτη και έχει ως σκοπό την αποφυγή του ποινικού στιγματισμού (Bottoms, Gelsthorpe, Rex, 2001:1-19). Η λογική των κατά παρέκκλιση διαδικασιών και των συναφών με αυτές μέτρων εδράζεται στην πεποίθηση ότι η απεμπλοκή του ανήλικου παραβάτη από τους μηχανισμούς άσκησης ποινικού ελέγχου δύναται να έχει μόνο ευεργετικά αποτελέσματα για την κοινωνική του προσαρμογή

και την πρόληψη της υποτροπής. Εντούτοις, οι διεξαχθείσες στο πεδίο αυτό εμπειρικές μελέτες έχουν καταδείξει αντικρουόμενα αποτελέσματα (Pogrebin, Poole, Regoli, 1984· Davidson, Redner, Admur, Mitchell, 1990· Elliott, Dunford, Knowles, 1978· Lipsey, Cordray, Berger, 1981). Για αυτόν ακριβώς το λόγο κρίνεται σκόπιμη η διεξαγωγή στο μέλλον εμπειρικών μελετών στο πεδίο διερεύνησης της σχέσης της εμπλοκής στο ποινικό σύστημα και κατ' επέκταση του ποινικού στιγματισμού και της υποτροπής σε μια όσο το δυνατόν πιο κοινά αποδεκτή βάση μεθοδολογικού σχεδιασμού έτσι ώστε να αποφευχθεί η εξαγωγή αντικρουόμενων πορισμάτων η οποία καθιστά ανέφικτη τόσο τη μεταξύ τους σύγκριση όσο και την εξαγωγή ενός αξιόπιστου προγνωστικού πλαισίου σχετικά με την υποτροπή.

Όσον αφορά στην περίπτωση της Ελλάδας θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι στο πεδίο της νεανικής παραβατικότητας δεν παρατηρείται ούτε εφαρμογή επαρκών και αποτελεσματικών παρεμβάσεων σε πρωτογενές και δευτερογενές επίπεδο αλλά ούτε και ουσιαστική στροφή προς εναλλακτικούς τρόπους ποινικής αντιμετώπισης του ανήλικου παραβάτη. Ωστόσο, είναι παρήγορο ότι στο πλαίσιο εφαρμογής του Δικαίου Ανηλίκων, τα Ελληνικά Δικαστήρια πλέον καταφεύγουν με φειδώ στην επιβολή μέτρων, όπως είναι η εισαγωγή σε ίδρυμα αγωγής ανηλίκων ή ο περιορισμός σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (Χαΐδου, 1989· Σταθοπούλου, Μηλιώνη, Κουράκης, 2004· Κουράκης, 2004, 2012). Σε κάθε περίπτωση αυτό το οποίο θα πρέπει να αποτελεί κάθε φορά βασικό γνώμονα στη λήψη πρωτοβουλιών και αποφάσεων για τη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής στο πεδίο της νεανικής παραβατικότητας, ιδίως στο πλαίσιο της τριτογενούς παρέμβασης, είναι ότι ο ανήλικος παραβάτης αποτελεί μια οντότητα εύπλαστη, με αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και με δυνατότητες αλλαγής και κοινωνικής επανένταξης. Η δε επίτευξη της κοινωνικής επανένταξης συνεπάγεται και πρόληψη της υποτροπής για το επανεντασσόμενο άτομο. Το ερώτημα, λοιπόν, στο οποίο θα πρέπει να απαντήσουμε εν τέλει είναι αν επιθυμούμε ως κοινωνία την «αχρήστευση» ή την επανένταξη των ανήλικων παραβατών έχοντας πάντα κατά νου πως όταν το εκάστοτε σύστημα απονομής δικαιοσύνης «αχρηστεύει» τον ανήλικο παραβάτη αφαιρώ-

ντας του τη δυνατότητα να αλλάξει και να ενσωματωθεί κοινωνικά, τότε σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να θεωρήσουμε ότι αποδίδεται δικαιοσύνη προς την ορθή κατεύθυνση.

Επίλογος

Τα αποτελέσματα της έρευνάς μας αν και δεν δύνανται να γενικευθούν στον ευρύτερο πληθυσμό, εντούτοις, παρέχουν μια πρώτη εικόνα σχετικά με την επίδραση της ποινικής εμπλοκής και κατ' επέκταση του ποινικού στιγματισμού στην ενίσχυση και παγίωση της παραβατικότητας των ανηλίκων ενώ παράλληλα αναδεικνύουν και το ρόλο διαφόρων εγκληματογόνων παραγόντων. Κάτι τέτοιο κρίνεται ιδιαίτερος χρήσιμο για μελλοντική διερεύνηση των εν λόγω ζητημάτων στο πλαίσιο επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης. Παράλληλα, τα παραπάνω αποτελέσματα θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για την ανάπτυξη γόνιμου διαλόγου σχετικά με τον ποινικό στιγματισμό και την υποτροπή καθώς και για τη διατύπωση σκέψεων και προτάσεων στο πλαίσιο χάραξης της αντεγκληματικής πολιτικής στον τομέα της νεανικής παραβατικότητας με γνώμονα την πρόληψη και όχι την υιοθέτηση «αχρηστευτικών» και στιγματιστικών πρακτικών αντιμετώπισης του ανηλίκου παραβάτη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αλεξιάδης Σ. (1989)**, *Εγκληματολογία*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 3^η έκδοση, 1989.
- Αρχιμανδρήτου Μ. (1996)**, *Η διαχρονική προσέγγιση της θεωρίας της ετικέτας*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας.
- Ζαραφωνίτου Χ. (2004)**, *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Ζαραφωνίτου Χ. (2008)**, *Τιμωρητικότητα: Σύγχρονες τάσεις, διαστάσεις και εγκληματολογικοί προβληματισμοί*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.
- Κουράκης Ν. Ε. (1991)**, *Εγκληματολογικοί ορίζοντες: Θεωρία και πρακτική της ποινικής καταστολής*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Κουράκης Ν. Ε. (1997)**, *Ποινική Καταστολή*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας.
- Κουράκης Ν. Ε. (2004)**, *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή,

Σάκκουλας.

Κουράκης Ν. Ε. (2012), *Δίκαιο παραβατικών ανηλίκων*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.

Σπινέλλη Κ. Δ. (2005), *Εγκληματολογία: Σύγχρονες και παλαιότερες κατευθύνσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκκουλας.

Σταθουλοπούλου Ε., Μηλιώνη Φ., Κουράκης Ν.Ε. (2004), Νεαροί κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους, *Ποινικός Λόγος*, 6: 2895-2912.

Φαρσεδάκης Ι. (2005), *Στοιχεία εγκληματολογίας*, Αθήνα, Νομική βιβλιοθήκη.

Φαρσεδάκης Ι. (2005), *Παραβατικότητα και κοινωνικός έλεγχος των ανηλίκων*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαΐδου Α. (1989), *Το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο του κοινωνικού ελέγχου των ανηλίκων*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Χαΐδου Α. (2002), *Το σωφρονιστικό σύστημα: ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Αθήνα, Νομική Βιβλιοθήκη.

Ξενόγλωσση

Akers R. L. (1985), *Deviant behavior: A social learning approach*, Wadsworth, Belmont, CA.

Anderson S., Kinsey R., Loader I., Smith C. (1990), *Cautionary tales: A study of young people and crime in Edinburgh*, Edinburgh: Centre for Criminology, University of Edinburgh.

Battin S. R., Hill K. G., Abbott R. D., Catalano R. F., Hawkins J. D. (1998), The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent peers, *Criminology*, 36 (1): 93-115.

Battin S. R., Thornberry T. P., Hawkins J. D., Krohn M. D. (1998), Gang membership, delinquent peers and delinquent behavior, *Juvenile Justice Bulletin*, U.S. Department of Justice, O.J.J.D.P.

Becker H. (1963), *Outsiders*, New York, The Free Press.

Bernburg J. G., Krohn M. D. (2003), Labeling, life chances and adult crime: the direct and indirect effects of official intervention in adolescence on crime in early adulthood, *Criminology*, 41(4) 1287-1318.

Bernburg J. G., Krohn M. D., Rivera C. J. (2006), Official labeling, criminal embeddedness and subsequent delinquency: a longitudinal test of labeling theory, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43 (1): 67-88.

Bliss D. C. (1977), The effects of the juvenile justice system on self-concept, R & E Associates, Inc. *As cited in Criminal Justice Abstracts*,

San Francisco, 10: 297-298.

- Boshier R., Johnson D. (1974)**, Does conviction affect employment opportunities?, *British Journal of Criminology*, 14: 264-268.
- Bottoms A., Gelsthorpe L., Rex S. (2001)**, *Community penalties: Change and challenges*, Willan Publishing: Cambridge Criminal Justice Series.
- Bynum J. E., Thompson W. E. (1996)**, *Juvenile delinquency: A sociological approach*, MA: Needham Heights, 3rd ed., Allyn&Bacon.
- Cechaviciute I., Kenny D. T. (2007)**, The relationship between neutralizations and perceived delinquent labeling on criminal history in young offenders serving community orders, *Criminal Justice and Behavior*, 34 (6): 816-829.
- Chassin L., Presson C. C., Young R. D., Light R. (1981)**, Self-concepts of institutionalized adolescents: A framework for conceptualizing labeling effects, *Journal of Abnormal Psychology*, 90 (2): 143-151.
- Cicourel A. V., Kitsuse J. I. (1968)**, *The social organization of the high school and deviant adolescent careers*, E. Ryubington & M. Weinberg (eds.), *Deviance: The interactionist perspective*, N.Y., MacMillan.
- D'Amico E. J., Edelen M., Miles J. N. V., Morral A. R. (2008)**, The longitudinal association between substance use and delinquency among high-risk youth, *Drug and Alcohol Dependence*, 93:85-92.
- Dahrendorf R. (1959)**, *Class and class conflict in industrial society*, Stanford, California, Stanford University Press.
- Davidson W. S. II, Redner R., Admur R., Mitchell C. (1990)**, *Alternative treatments for troubled youth: The case of diversion from the justice system*, N.Y., Plenum Press.
- Defoe I. N., Farrington D. P., Loeber R. (2013)**, Disentangling the relationship between delinquency and hyperactivity, low achievement, depression, and low socioeconomic status: Analysis of repeated longitudinal data, *Journal of Criminal Justice*, 41(2): 100-107.
- Dembo R., Williams L., Fagan J., Schmeidler J. (1993)**, The relationships of substance abuse and other delinquency over time in a sample of juvenile detainees, *Criminal Behavior and Mental Health*, 3(3):158-179.
- Eachern A. W. (1968)**, The juvenile probation system, *American Behavioral Scientist*, 11: 1-45.
- Edgington E. S. (1966)**, Statistical inference and non-random samples, *Psychological Bulletin*, 66: 485-487.

- Elliott D. S., Dunford F. W., Knowles B. (1978)**, *Diversion: A study of alternative processing practices: An overview of initial study findings*, Boulder CO, Behavioral Research Institute.
- Elliott D. S., Menard S. (1991)**, *Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns*, CO: The Institute of Behavioral Science, University of Colorado. **Erikson K. T. (1962)**, Notes on the sociology of deviance, *Social Problems*, 9 (4): 307-314. **Farrington D. P. (1977)**, The effects of public labeling, *British Journal of Criminology*, 17 (2): 112-125.
- Farrington D. P. (1989)**, Early predictors of adolescent aggression and adult violence, *Violence and Victims*, 4 (2): 79-100.
- Farrington D. P., Barnes G. C., Lambert S. (1996)**, The concentration of offending in families, *Legal and Criminological Psychology*, 1(1): 47-63.
- Farrington D. P., Jolliffe D., Loeber R., Stouthamer-Loeber M., Kalb, L. M. (2001)**, The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boys' delinquency, *Journal of Adolescence*, 24 (5): 579-596.
- Farrington D. P., Osborn S. G., West D. J. (1978)**, The persistence of labeling effects, *British Journal of Criminology*, 18 (3): 277-284.
- Garfinkel H. (1956)**, Conditions of successful degradation ceremonies, *American Journal of Sociology*, 61(5): 420-424.
- Glueck S., Glueck E. (1950)**, *Unraveling juvenile delinquency*, Cambridge, Harvard University Press.
- Goffman E. (1961)**, *Asylums: Essays on the social situation of mental patients and other inmates*, Garden City, Anchor Books.
- Goffman E. (1968)**, *Stigma: Notes on the management of the spoiled identity*, Harmondsworth, Penguin.
- Gold M., Williams J. (1969-1970)**, National study of the aftermath of apprehension, *Prospectus*, 3: 3-19.
- Goldman N. (1963)**, *The differential selection of juvenile offenders for court appearance*, U.S.: National Council on Crime and Delinquency.
- Gottfredson M., Hirschi T. (1990)**, *A general theory of crime*, Stanford, California, Stanford University Press.
- Hardt R. H., Peterson S. J. (1968)**, Arrests of self and friends as indicators of delinquency involvement, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 5: 44-51.
- Haynie D. L. (2002)**, Friendship Networks and Delinquency: The Relative

nature of peer delinquency, *Journal of Quantitative Criminology*, 18 (2): 99-134.

Hawkins J. D., Pastor P. A., Bell M., Morrison S. (1980), A typology of cause-focused strategies of delinquency prevention, Reports of the national juvenile justice assessment centers, U.S. Department of Justice.

Hazel N., Hagell A., Brazier L. (2002), *Young offenders' perceptions of their experiences in the criminal justice system*, Policy Research Bureau, End of Award Report to the ESRC.

Henry B., Avshalom C., Moffitt T. E., Silva P. A. (1996), Temperamental and familial predictors of violent and non-violent criminal convictions: Age 3 to age 18, *Developmental Psychology*, 32 (4): 614- 623.

Huff C. R. (1998), *Comparing the criminal behavior of youth gangs and at-risk youth*, Washington DC: National Institute of Justice.

Huizinga D., Schumann K., Ehret B., Elliot A. (2003), *The Effects of juvenile justice processing on subsequent delinquent and criminal behaviour: A cross-national study*, DC, Washington: Final Report to the National Institute of Justice.

Hurst Y. G., Frank J. (2000), How kids view cops: The nature of juvenile attitudes towards the police, *Journal of Criminal Justice*, 28: 189-202.

Irwin J. (1985), *The jail: Managing the underclass in American society*, Berkley, CA, University of California Press.

Jensen G. F. (1972), Delinquency and adolescent self-conceptions: A study of the personal relevance of infraction, *Social Problems*, 20 (1):84-103.

Johnson L. M., Simons R. L., Conger R. D. (2004), Criminal justice system involvement and continuity of youth crime: A longitudinal analysis, *Youth & Society*, 36(1):3-29.

Kandel D. B. (1978), Homophily, selection, and socialization in adolescent friendships, *American Journal of Sociology*, 84: 427-436.

Kitsuse J. I. (1964), *Societal reaction to deviant behavior: Problems of theory and method*, The Other Side: Perspectives on Deviance, στο Howard Becker (ed.), New York, The Free Press, 87-102.

Klein M. W. (1974), Labeling, deterrence and recidivism: A study of police dispositions of juvenile offenders, *Social Problems*, 22(2): 292-303.

Klein M. W. (1986), Labeling theory and delinquency policy: An experimental test, *Criminal Justice and Behavior*, 13 (1): 47-79.

Klein, M. W. (1995a), *The American street gang*, N.Y., Oxford University

Press.

- Lang A. (1996)**, Standpoint: The logic of using inferential statistics with experimental data from nonprobability samples: Inspired by Cooper, Dupagne, Potter and Sparks, *Journal of Broadcasting and Electronic Media*, 40 (3):422-430.
- Lansford J. E., Johnson S. M., Berlin L. J., Dodge K. A., Bates J. E., Pettit G. S. (2007)**, Early Physical Abuse and Later Violent Delinquency: A Prospective Longitudinal Study, *Child Maltreatment*, 12 (3): 233-245.
- Laub J., Sampson R. (1988)**, Unraveling families and delinquency: A re-analysis of the Glueck's data, *Criminology*, 26 (3): 355-380.
- Lauritsen J. L. (1993)**, Sibling resemblance in juvenile delinquency: Findings from the National Youth Survey, *Criminology*, 31 (3): 387-409.
- Lemert E.M. (1948)**, Some Aspects of a General Theory of Sociopathic Behavior, *Research Studies*, Stage College of Washington, 16: 23-29.
- Lemert E.M. (1951)**, *Social Pathology*, New York, McGraw-Hill.
- Lemert E. M. (1972)**, *Human deviance, social problems, and social control*, New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, 2nd ed.
- Li S. (1999)**, Legal sanctions and youths' status achievement: A longitudinal Study, *Justice Quarterly*, 16 (2): 377-401.
- Link B. (1982)**, Mental patient status, work, income: An examination of the effects of psychiatric label, *American Sociological Review*, 47 (2): 202-215.
- Lipsey M. W., Cordray D. S., Berger D. E. (1981)**, Evaluation of a juvenile diversion program: Using multiple lines of evidence, *Evaluation Review*, 5 (3): 283-306.
- Liska A. E., Messner S. F. (1999)**, *Perspectives on crime and deviance*, N.J., Englewood Cliffs, Prentice Hall.
- Loeber R., Dishion T. (1983)**, Early predictors of male delinquency: A review, *Psychological Bulletin*, 94 (1):68-99.
- Loeber R., Stouthamer –Loeber M. (1986)**, Family factors as correlates and predictors of juvenile conduct problems and delinquency, Michael Tonry & Norval Morris (eds.), *Crime and Justice: An annual review of research*, Vol. 7, Chicago, University of Chicago Press, 29-40.
- Maguin E., Loeber R. (1996)**, Academic performance and delinquency, *Crime and Justice*, 20:145-264.
- Matsueda R. (1992)**, Reflected appraisal, parental labeling, and delin-

- quency: Specifying a symbolic interactionist theory, *American Journal of Sociology*, 97 (6):1577-1611.
- Matsueda R. L., Anderson K. (1998)**, The dynamics of delinquent peers and delinquent behavior, *Criminology*, 36 (21):269-299.
- Mead G.H. (1934)**, *Mind, Self and Society: From a standpoint of a social behaviorist*, Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Mead G. H. (1918)**, The psychology of punitive justice, *American Journal of Sociology*, 23 (5): 577-602.
- Palmer T., Lewis R. (1980)**, *An evaluation of juvenile diversion*, Cambridge, Mass.
- Paternoster R., Iovanni L. (1989)**, The labeling perspective and delinquency: An elaboration of the theory and an assessment of the evidence, *Justice Quarterly*, 6 (3):359-394.
- Piliavin I., Briar S. (1964)**, Police encounters with juveniles, *American Journal of Sociology*, 70 (2): 206-214.
- Pogrebin M. R., Poole E. D., Regoli R. M. (1984)**, Constructing and implementing a model juvenile diversion program, *Youth and Society*, 15 (3): 305-324.
- Potter W. J., Cooper R., Dupagne M. (1995)**, Reply to Spark's critique, *Communication Theory*, 5(3): 280-286.
- Ray M. C., Downs W. R. (1986)**, An empirical test of labeling theory using longitudinal data, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 1986, 23(2):169-194.
- Sampson R. J., Laub J.H. (1997)**, A life-course theory of cumulative disadvantage and the stability of delinquency, Terence P. Thornberry (ed.), *Developmental Theories of Crime and Delinquency*, Transaction, N.J., New Brunswick.
- Scheff T. J. (1966)**, *Being mentally ill: A sociological theory*, Chicago, IL., Aldine.
- Schneider G., Sutterer P., Karger T. (1988)**, Cohort study on the development of police recorded criminality and criminal sanctioning, Part I & II, *Crime and Criminal Justice*, 72-88, 89-114.
- Schur E. M. (1969)**, Reactions to deviance: A critical assessment, *American Journal of Sociology*, 75(3):309-322.
- Schur E. M. (1973)**, *Labeling deviant behavior: Its sociological implications*, New York, Harper and Row.
- Schur E. M. (1973)**, *Radical non-intervention*, Englewood Cliffs, N.J.,

- Prentice Hall.
- Schwartz R. D., Skolnick J. H. (1962)**, Two studies of legal stigma, *Social Problems*, 10 (2):133-143.
- Smith D. (1976)**, *Young people and the police*, Leicester, The National Youth Bureau.
- Smith D. A., Gartin P. (1989)**, Specifying specific deterrence: The influence of arrest on future criminal activity, *American Sociological Review*, 54 (1): 94-105.
- Smith D. A., Paternoster R. (1990)**, Formal processing and future delinquency: Deviance amplification as selection artifact, *Law and Society Review*, 24 (5): 111-113.
- Spergel I. A. (1995)**, *The Youth gang problem: A community approach*, N.Y., Oxford University Press.
- Stewart E. A., Simons R. L., Conger R. D. (2000)**, The effects of delinquency and legal sanctions on parenting behaviors, 257-279 in *Families and Crime*, edited by Greer Litton Fox and Michael Benson, Stamford, CT:JAI.
- Stewart E. A., Simons R. L., Conger R. D., Scaramella V. L. (2002)**, Beyond the interactional relationship between delinquency and parenting practices: The contribution of legal sanctions, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39 (1): 36-59.
- Stouthamer-Loeber M., Loeber R., Homish D.L, Wei E. (2001)**, Maltreatment of boys and the development of disruptive and delinquent behavior, *Development and Psychopathology*, 13 (4): 941-955.
- Sweeten G. (2006)**, Who will graduate? Disruption of high school education by arrest and court involvement, *Justice Quarterly*, 23 (4): 462-480.
- Tannenbaum F. (1938)**, *Crime and the Community*, Boston, Ginn.
- Tapia M. (2010)**, Untangling race and class effects on juvenile arrests, *Journal of Criminal Justice*, 38 (3): 255-265.
- Taylor T. J. (2001)**, Youth gangs and definitional issues: When is a gang a gang, and why does it matter?, *Crime and Delinquency*, 47 (1): 105-130.
- Thornberry T. P. (1973)**, Race, socioeconomic status and sentencing in the juvenile justice system, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 64 (1):90-98.
- Thornberry T. P. (1998)**, *Membership in youth gangs and involvement in*

- serious and violent offending*, Serious & Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions, edited by R. Loeber and D. P. Farrington, CA: Thousand Oaks, Sage Publications, Inc.
- Thornberry T. P., Lizotte A. J., Krohn M. D., Farnworth M., Jang S. J. (1994)**, Delinquent peers, beliefs and delinquent behavior: A longitudinal test of interactional theory, *Criminology*, 32:47-84.
- Tracy P.E., Kempf-Leonard K. (1996)**, *Continuity and discontinuity in criminal careers*, N.Y., Plenum.
- Turk A. T. (1969)**, *Criminality and Legal Order*, Chicago, Rand McNally.
- Vass A. A. (1990)**, *Alternatives to prison*, London, Sage.
- Vold G. B. (1958)**, *Theoretical Criminology*, N.Y., Oxford University Press.
- Wellford C. (1975)**, Labelling theory and criminology: An assessment, *Social Problems*, 22(3): 332-345.
- Wells E., Rankin J. (1991)**, Families and delinquency: A meta-analysis of the impact of broken homes, *Social Problems*, 38 (1): 71-93.
- Welzenis I. (1997)**, The self-concept of societally vulnerable and delinquent boys within the context of school and leisure activities, *Journal of Adolescence*, 20 (6):695-705.
- West D. J. (1979)**, Conviction records of fathers and sons compared, *British Journal of Criminology*, 19 (2):120-133.
- West D. J., Farrington D. P. (1973)**, *Who becomes delinquent?*, London, Heinemann.
- Wiley A. S., Slocum L. A., Esbensen F. (2013)**, The unintended consequences of being stopped or arrested: An exploration of the labeling mechanisms through which police contact leads to subsequent delinquency, *Criminology*, 51 (4): 927-966.
- Wilson, J. J., Rojas N., Haapanen R., Duxbury E., Steiner H. (2001)**, Substance abuse and criminal recidivism: A prospective study of adolescents, *Child Psychiatry and Human Development*, 31(4):297-312.
- Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T. H. (1972)**, *Delinquency in a birth cohort*, Chicago, University of Chicago Press.
- Zhang L. (1994)**, Peers rejection as a possible consequence of official reaction to delinquency in Chinese society, *Criminal Justice and Behavior*, 21(4): 387-402.
- Zhang L., Messner S. F. (1994)**, The severity of official punishment for delinquency and change in interpersonal relations in Chinese society, *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 31 (4):416-433.

Η προανάκριση των σεξουαλικά κακοποιημένων ανηλίκων: «οι πενήντα αποχρώσεις του μαύρου»

ΟΛΓΑ ΘΕΜΕΛΗ*

1. Εισαγωγή

Αν και υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία για τις συνέπειες της σεξουαλικής κακοποίησης των ανηλίκων, ελάχιστες έρευνες έχουν ασχοληθεί με τον κίνδυνο δευτερογενούς θυματοποίησης όταν το παιδί θύμα καταθέτει ως μάρτυρας. Αξιοσημείωτο είναι επίσης πως μόλις τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον των ειδικών φαίνεται να ελκύουν οι δυσμενείς συνέπειες της εμπλοκής των ανηλίκων (είτε ως θυμάτων, είτε ως θυτών) στο Σύστημα Ποινικής Δικαιοσύνης. Η μελέτη της διεθνούς βιβλιογραφίας αποδεικνύει περίτρανα ότι είναι η έκθεση των παιδιών σε διαδικασίες επώδυνες που ευθύνεται για την ευαλωτότητά τους και όχι η ηλικιακή τους ανωριμότητα. Έτσι η ιδιότητα της ανηλικότητας υποχωρεί έναντι εκείνης του μάρτυρα, με αποτέλεσμα ο ανήλικος να εξετάζεται ως ενήλικας μιας που η όλη διαδικασία είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των ενηλίκων.

Πλήθος ερευνητών υπογραμμίζουν τα αρνητικά αποτελέσματα που μπορεί να συνεπάγεται η υιοθέτηση ερασιτεχνικών μεθόδων και κυρίως η επανάληψη συνεντεύξεων με μεγάλη συχνότητα σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα, διαφορετικά και με ελάχιστη ειδική εκπαίδευση άτομα. (Bruck, Melnyk & Ceci, 2000· Saywitz & Nathanson, 1993· Tedesco & Schnell, 1987· Θεμελή, 2014). Η κακή χρήση των τεχνικών μπορεί να

* Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Εγκληματολογικής Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης.

οδηγήσει στην εκμείωση αναληθών ισχυρισμών, την παραθορά της μνήμης, τη δημιουργία υπέρμετρου άγχους στα παιδιά. τη μείωση της αξιοπιστίας της καταθέσεων τους, την άσκοπη επανάληψη ψυχοφθόρων διαδικασιών, κ.ά. Σε αυτό το καφκικό πλαίσιο η ανηλικότητα συνθλίβεται και επανατραυματίζεται.

Σε πολλές ευνομούμενες πολιτείες έχουν συνταχθεί ήδη από τη δεκαετία του '80 κώδικες δεοντολογίας και πρωτόκολλα εξέτασης κακοποιημένων ανηλίκων, έχουν εκπαιδευτεί χιλιάδες επαγγελματίες στη χρήση ειδικών εργαλείων και έχουν υιοθετηθεί πρακτικές μείωσης των δεινών που συνεπάγεται η συμμετοχή του ανήλικου στις σχετικές διαδικασίες. Σε αντίθεση με τις επιταγές της νομοθεσίας και τα ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει μια πλούσια δεξαμενή γνώσης, η χώρα μας δεν έχει συντάξει ένα πρωτόκολλο εξέτασης ανηλίκων θυμάτων κακοποίησης. Δυστυχώς οι προβλέψεις του Ν. 3625/2007 έμειναν γράμμα κενό. Σε μια δικαιοταξία είναι ανάγκη επιτακτική η έναρξη μιας προσπάθειας προκειμένου να ενισχυθεί η γνώση των επαγγελματιών, να προστατευτεί η ανηλικότητα και να αποφευχθεί η εκ νέου κακοποίησή της.

2. Οι επιταγές της νομοθεσίας

Σύμφωνα με το άρθρο 39 της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, η οποία υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων με την απόφασή της 44/25 στις 20/11/1989, υπογράφηκε στις 26/1/1990 και ισχύει διεθνώς από τις 2/9/1990: «Τα συμβαλλόμενα μέρη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη κάθε παιδιού θύματος: οποιασδήποτε μορφής παραμέλησης, εκμετάλλευσης ή κακοποίησης, βασανισμού ή κάθε άλλης μορφής σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας ή ένοπλης σύρραξης. Η ανάρρωση αυτή και η επανένταξη γίνονται μέσα σε περιβάλλον που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού». Να υπογραμμιστεί ότι η Ελλάδα υπέγραψε τη σύμβαση στις 26.1.1990, την επικύρωσε με τον Ν. 2101 της 2.12.1992: «Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού» και ισχύει στη χώρα μας ως

δεσμευτικό νομικό κείμενο από την πλευρά του διεθνούς δικαίου από τις 10.6.1993.

Το άρθρο 3 παρ. 1 επιβάλλει να λαμβάνεται πρωτίστως υπόψη το συμφέρον του παιδιού (*“the best interest of the child”*) ότι σε όλες τις αποφάσεις που αφορούν τα παιδιά. Έτσι το συμφέρον του παιδιού καθορίζεται ως η κατευθυντήρια και η θεμελιώδης αρχή όλων των αποφάσεων της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας που αφορούν παιδιά (Πιτσελά, 2003).

Οι «Κατευθυντήριες Γραμμές για Δράση όσον αφορά τα Παιδιά στο Σύστημα της Ποινικής Δικαιοσύνης» (απόφαση 1996/13 της 23^{ης} Ιουλίου 1996 του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου) και η «Διακήρυξη των Βασικών Αρχών Δικαιοσύνης για τα Ανήλικα Θύματα του Εγκλήματος και της Κατάχρησης Εξουσίας» (απόφαση 40/34 της 29^{ης} Νοεμβρίου του 1985 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών), ορίζουν μια σειρά από μέτρα προστασίας των παιδιών που καταθέτουν ως μάρτυρες στο δικαστήριο, τα οποία μεταξύ άλλων προβλέπουν ότι:

- Τα κράτη θα πρέπει να αναλάβουν να εξασφαλίσουν ότι τα παιδιά που καθίστανται μάρτυρες και θύματα απολαμβάνουν κατάλληλη πρόσβαση στη δικαιοσύνη και δίκαιη μεταχείριση, αποκατάσταση, αποζημίωση και κοινωνική αρωγή. Θα πρέπει επίσης να βελτιώνουν την κατάσταση τους ως μαρτύρων εγκλήματος ώστε να εξασφαλίζουν ότι τα δικαιώματά τους προστατεύονται πλήρως.
- Τα παιδιά θύματα θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με συμπάθεια και με σεβασμό στην αξιοπρέπειά τους. Επίσης θα πρέπει να έχουν δικαίωμα πρόσβασης στους μηχανισμούς δικαιοσύνης και άμεσης αποκατάστασης αφού πρώτα ενημερωθούν για τα δικαιώματά τους και επιπλέον πρόσβαση σε βοήθεια που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες τους, όπως υπεράσπιση, προστασία, οικονομική υποστήριξη, συμβουλευτική, ιατρικές, νοσηλευτικές και κοινωνικές υπηρεσίες, κοινωνική επανένταξη και υπηρεσίες φυσικής και ψυχολογικής ανάρρωσης.
- Τα παιδιά θα πρέπει να ενημερώνονται για τον ρόλο και το πεδίο δράσης τους, τον προγραμματισμό και την πρόοδο των διαδικασιών καθώς και τον χαρακτήρα των υποθέσεων τους. Επιπρόσθετα, θα

πρέπει να προετοιμάζονται έτσι ώστε να εξοικειωθούν με τη διαδικασία της ποινικής δικαιοσύνης προτού καταθέσουν. Κατάλληλη βοήθεια θα πρέπει να εξασφαλίζεται στα παιδιά καθ' όλη τη διάρκεια της νομικής διαδικασίας.

- Η αστυνομία, οι δημόσιοι κατήγοροι και οι δικαστές θα πρέπει να εφαρμόζουν πρακτικές περισσότερο φιλικές προς το παιδί κυρίως στις συνεντεύξεις των παιδιών μαρτύρων. Θα πρέπει επίσης να αποφεύγεται κατά τη διάρκεια της διαδικασίας όσο το δυνατό περισσότερο η άμεση επαφή μεταξύ του ανήλικου θύματος και του δράστη. Για το λόγο αυτό τα Κράτη θα πρέπει να μελετήσουν τροπολογίες του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας τους ώστε να επιτρέπεται μεταξύ των άλλων η βιντεοσκόπηση της μαρτυρίας του παιδιού και η παρουσίαση της βιντεοσκοπημένης μαρτυρίας στο δικαστήριο ως επίσημο αποδεικτικό μέσο.
- Θα πρέπει να λαμβάνονται μέτρα για να ελαχιστοποιηθούν οι καθυστερήσεις στην ποινική διαδικασία, προστατεύοντας την ιδιωτική ζωή των παιδιών θυμάτων και μαρτύρων και -όταν είναι αναγκαίο- διαβιβάζοντας την ασφάλειά τους από τον εκφοβισμό και την αντεκδίκηση.

Σημαντική εξέλιξη στο χώρο προστασίας των θυματοποιημένων παιδιών – μαρτύρων αποτέλεσε ο νόμος 3625/2007 (ΦΕΚ Α' Τ. 290/24-12-2007) με αντικείμενο την «Κύρωση, εφαρμογή του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, σχετικά με την εμπορία παιδιών, την παιδική πορνεία και παιδική πορνογραφία, ο οποίος στην παράγραφο 4 του τρίτου άρθρου («Τροποποιήσεις – Προσθήκες στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας») εισάγει στον Κ.Ποιν.Δ. μια νέα διάταξη (άρθρο 226^Α) που αφορά τον τρόπο εξέτασης των ανηλίκων μαρτύρων- θυμάτων προσβολής προσωπικής και γενετήσιας ελευθερίας. Ειδικότερα προβλέπεται:

α) ο διορισμός ως πραγματογνώμονα, παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχιάτρου και σε περίπτωση έλλειψής τους ο διορισμός ψυχολόγου ή ψυχιάτρου.

β) η προετοιμασία του για την εξέταση του ανήλικου

γ) η συνεργασία του με τους προανακριτικούς και υπαλλήλους και

τους δικαστικούς λειτουργούς

δ) η χρησιμοποίηση εκ μέρους του κατάλληλων διαγνωστικών μεθόδων για την εξέταση της αντιληπτικής ικανότητας και ψυχικής κατάστασης του παιδιού

ε) η καταγραφή των διαπιστώσεων του σε γραπτή έκθεση η οποία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της δικογραφίας

στ) η έγγραφη καταχώρηση της κατάθεσης του ανηλίκου και την καταχώρησή της σε οπτικοακουστικό μέσο, όταν αυτό είναι δυνατό

ζ) η αντικατάσταση της φυσικής του παρουσίας στα επόμενα στάδια της διαδικασίας από την ηλεκτρονική προβολή της κατάθεσής του

η) η εξέταση του ανηλίκου – μετά την εισαγωγή της υπόθεσης στο ακροατήριο- με βάση ερωτήσεις που έχουν τεθεί σαφώς, χωρίς την παρουσία των διαδίκων, στον τόπο όπου αυτός βρίσκεται από ανακριτικό υπάλληλο που τον διορίζει ο δικαστής ο οποίος διέταξε την εξέταση.

Όστόσο μέχρι σήμερα οι προβλέψεις του έχουν μείνει γράμμα κενό καθώς χρόνια τώρα εκκρεμεί η έκδοση του προεδρικού διατάγματος για τον τρόπο εξέτασης των ανηλίκων θυμάτων (Θεμελή, 2011).

3. Βασικές αρχές για την ανεύρεσης της αλήθειας και την προστασίας της ανηλικότητας κατά διαδικασία της προανάκρισης

Επισημαίνεται ότι μόνο κατά τη διάρκεια της προδικασίας το θύμα θα παρουσιαστεί κατά μέσο όρο 12 φορές από την αστυνομία για ερωτήσεις (Ceci & Bruck, 1995). Οι επαγγελματίες ανάλογα με την προσέγγιση που θα ακολουθήσουν ενδέχεται να επηρεάσουν, να παραπλανήσουν, να υπονομεύσουν, να καθοδηγήσουν, να πληγώσουν. Ένα παιδί μπορεί να κληθεί να καταθέσει αναρίθμητες φορές στο αστυνομικό τμήμα, μπορεί να χρειαστεί να μιλήσει σε δεκάδες επαγγελματίες, μπορεί να περιμένει ακόμα και οκτώ χρόνια μέχρι να τελεσιδικήσει η υπόθεσή του.

Η αποκάλυψη της κακοποίησης δεν είναι απλά μια παθητική πράξη αλλά μια δυναμική διαδικασία με επιμέρους στάδια / φάσεις (η μυστικότητα, η δημιουργία ενός αισθήματος ανημποριάς και αβοηθησίας, η παγίδευση και ο συμβιβασμός, η καθυστέρηση στην αποκάλυψη το

περιεχόμενο της οποίας δεν είναι πάντα πειστικό και τέλος η ανάκληση των όσων τελικά ειπώθηκαν από το παιδί – θύμα) κατά την οποία ο ανήλικος προσπαθεί να μοιραστεί τα δεινά της θυματοποίησης τους (Summit, 1983).

Στην πλειονότητά τους τα ανήλικα θύματα σεξουαλικής κακοποίησης αποκρύπτουν την κακομεταχείριση την οποία έχουν υποστεί. Η διεθνής βιβλιογραφία αποδεικνύει ότι ένα μόνο μικρό ποσοστό όσων βιώνουν την τραυματική αυτή εμπειρία, αποφασίζει να μιλήσει (Berliner & Conte, 1995· Lamb & Edgar-Smith, 1994). Σύμφωνα με ερευνητικά αποτελέσματα το 30 με 80 τοις εκατό των παιδιών αρνείται να αποκαλύψει τη θυματοποίησή του μέχρι την ενηλικίωσή του (Arata, 1998· Paine & Hansen, 2002). Όλα τα ερευνητικά ευρήματα καταμαρτυρούν την υπέρμετρη δυσκολία που απαντούν τα θύματα στην προσπάθειά τους να μιλήσουν για ό,τι τους συνέβη (Cristiansen & Blake, 1990).

Αυτό καθιστά εξαιρετικά δυσχερές και το έργο των επαγγελματιών που θα μιλήσουν με το παιδί ιδίως στο στάδιο της προανακριτικής διαδικασίας. Παρατίθενται μερικά ερωτήματα προκειμένου να γίνει αντιληπτή η δυσκολία που εξ ορισμού ενέχει η δικανική εξέταση των ανηλίκων θυμάτων (Θεμελή, 2010):

- Τι μπορεί να θυμηθεί ένα παιδί;
- Πόσο ακριβής μπορεί να είναι η μνήμη του;
- Πώς αντιλαμβάνεται τις μονάδες μέτρησης;
- Πώς μπορεί να διερευνηθεί αν λέει την αλήθεια;
- Ποια η γλωσσική του ανάπτυξη και αντίληψη σε σχέση με την ηλικία του;
- Πώς θα προετοιμάσει ο επαγγελματίας τη δικανική συνέντευξη;
- Ποιοι οι βασικοί κανόνες και η δεοντολογία που τη διέπουν;
- Πώς αρχίζει η συνέντευξη;
- Τι είδους ερωτήσεις προκαλούν δυσκολία στα παιδιά;
- Τι πρέπει να ρωτήσει ο συνεντευκτής;
- Πώς πρέπει να τεθεί η ερώτηση προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος να παρερμηνευτεί από τον ανήλικο;
- Ποιες είναι οι ειδικότερες εκείνες ερωτήσεις που πρέπει να γίνουν προκειμένου να γίνει η αποκάλυψη της κακοποίησης;

- Πώς ενθαρρύνεται ένα παιδί στο να μιλήσει;
- Πώς ενθαρρύνεται ο ανήλικος ώστε να οδηγηθεί στην ελεύθερη αφήγηση των γεγονότων;
- Τι πρέπει να κάνει ο συνεντευκτής όταν ο ανήλικος καταβάλλεται από υπέρμετρο άγχος και ξεσπάει σε λυγμούς;
- Πότε χρησιμοποιούνται ερωτήσεις κλειστού τύπου και πότε αποφεύγονται;
- Πόση ώρα μπορεί να εξετάζεται ο ανήλικος χωρίς διάλειμμα;
- Μπορεί να παρεμβληθούν και άλλοι εξεταστές;
- Πώς γνωρίζει πότε ολοκληρώνεται η εξέταση;
- Τι λέει στο παιδί με την ολοκλήρωση της διαδικασίας;

Οι βασικότεροι κανόνες που απευθύνονται στους επαγγελματίες και αναφέρονται σε όλα τα πρωτόκολλα δικανικών εξετάσεων σεξουαλικά κακοποιημένων παιδιών θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής (Θεμελή, 2014):

- Υπενθυμίστε στο παιδί ότι εσείς δε γνωρίζετε τι ακριβώς έχει συμβεί αφού δεν βρισκόσασταν εκεί όταν έλαβε χώρα το περιστατικό. Τονίστε του πως για να καταλάβετε τι ακριβώς έχει γίνει, χρειάζεστε τη βοήθειά του. Αυτό είναι σημαντικό να ειπωθεί καθώς μικρότερης συνήθως ηλικίας ανήλικοι τείνουν να πιστεύουν ότι οι ενήλικες γνωρίζουν τα πάντα
- Υπογραμμίστε ότι πρέπει να πει μόνο ό,τι συνέβη πραγματικά, να μην κάνει υποθέσεις και να μην προσπαθεί να μαντέψει. Είναι επίσης σημαντικό να ειπωθεί ότι δεν πρέπει να βιαστεί να αποκριθεί γιατί έτσι μπορεί να κάνει λάθη
- Προετοιμάστε το ότι ενδέχεται να μην κατανοήσει κάποια ερώτηση και τονίστε ότι στην περίπτωση αυτή μπορεί να ζητήσει αμέσως διευκρινήσεις. Το παιδί πρέπει να ξέρει ότι μπορεί να ζητήσει από τον εξεταστή να επαναλάβει την ερώτηση με πιο σαφή και κατανοητό τρόπο.
- Προειδοποιήστε το ότι μερικές ερωτήσεις μπορεί να το δυσκολέψουν. Τονίστε ότι στις περιπτώσεις αυτές πρέπει να αποφύγει να δώσει μια απάντηση απλά και μόνο γιατί έτσι πρέπει.
- Δώστε του το θάρρος να σας διορθώσει εάν έχετε καταλάβει κάτι

λανθασμένα, υπενθυμίζοντάς του ότι δεν ήσασταν παρών στο συμβάν.

- Ενημερώστε το ότι δικαιούται να πει «δεν ξέρω» ή «δεν μπορώ να θυμηθώ».
- Καθησυχάστε το ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις και ότι δεν πρόκειται να το κατακρίνει κανείς για τα όσα πει.
- Αποφεύγετε να επαναλαμβάνετε τις ερωτήσεις γιατί μπορεί να προκαλέσετε σύγχυση στο παιδί. Αν παραταύτα το κάνετε, ενημερώστε το για ποιο λόγο γίνεται αυτό. Σε διαφορετική περίπτωση μπορεί να θεωρήσει ότι δεν απάντησε σωστά και τελικά να αλλάξει θέση».
- Ενθαρρύνετε τον ανήλικο να μιλήσει για όσα έλαβαν χώρα με λεπτομέρειες και παράλληλα εμψυχώστε τον να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια. για να κάνει ότι καλύτερο μπορεί.

Για να ελαχιστοποιηθεί ο κίνδυνος άρνησης της κατάθεσης, πρόκλησης ψυχικού τραύματος ή αλλοίωσης της μνήμης θα πρέπει να η συνέντευξη να ακολουθήσει και να σεβαστεί τις παρακάτω βασικές αρχές (Bruck & Ceci, 1995· Davies & Westcott, 1999· Sas at al., 1993· Θεμελή, 2006·).

- Χρήση γλώσσας που να λαμβάνει υπόψη την ηλικία του παιδιού.
- Χρήση παραδειγμάτων προκειμένου να διευκολυνθεί το παιδί στην κατανόηση της ερώτησης.
- Αποφυγή πολλαπλών καταθέσεων.
- Αποφυγή υποβολής καθοδηγητικών και παραπλανητικών ερωτήσεων.
- Αποφυγή επανάληψης ερωτήσεων που ήδη απαντήθηκαν.
- Ενθάρρυνση της ελεύθερης αφήγησης.
- Αποφυγή τεχνικών παρείσφρησης πληροφοριών στη μνήμη με στόχο την παραφθορά της.
- Αποφυγή αυστηρού τόνου και άκαμπτου ύφους εκ μέρους του συνεντευκτή.

Σχετικά με το περιεχόμενο των ερωτήσεων που απευθύνονται στον ανήλικο υπογραμμίζεται ότι οι ερωτήσεις θα πρέπει να λαμβάνουν υ-

πόψη το αναπτυξιακό στάδιο που βρίσκεται (Saywitz & Camparo, 1998· Θεμελή, 2011).

Ειδικότερα θα πρέπει:

α) να αποφεύγονται ερωτήσεις που περιέχουν μονάδες μέτρησης (ώρα, ηλικία, μήκος, βάρος, ύψος κ.λ.π) σε παιδιά που δεν έχουν μάθει ακόμα να μετράνε.

β) να λαμβάνεται υπόψη η ικανότητα του παιδιού να αιτιολογεί. Στην αιτιολόγηση καταστάσεων και γεγονότων τα παιδιά προσχολικής ηλικίας συχνά βασίζονται περισσότερο σε αυτό που βλέπουν με τα ίδια τους τα μάτια και λιγότερο σε ότι δεν είναι ορατό ή σε ότι πρέπει να υποτεθεί (Singer & Revenson, 1996). Όμοια ερωτήσεις που περιλαμβάνουν «υποθετικές αιτιολογήσεις» δεν μπορούν να κατανοηθούν από ανήλικους στους οποίους οι ανάλογες γνωστικές διαδικασίες είναι ακόμα υπό διαμόρφωση (Saywitz & Camparo, 1998).

γ) να γίνεται χρήση όρων των οποίων την εικόνα θα μπορεί να σχηματίσει ο ανήλικος στην ηλικία που βρίσκεται και να αποφεύγεται η χρήση ανακριβών και ασαφών λέξεων με «άγνωστο» (σε σχέση με τις γνώσεις του ερωτώμενου) περιεχόμενο. “Έτσι ένας ανήλικος κατανοεί καλύτερα την ερώτηση: «Πόσες φορές σε χτύπησε;» σε σχέση με την ερώτηση: «Πόσα συχνά σε κακοποιούσε;».

δ) να μη διαφεύγει στους επαγγελματίες ότι τα παιδιά έχουν ιδιαίτερη δυσκολία στο να δουν τα πράγματα υπό το πρίσμα των άλλων και να προβούν σε συμπεράσματα για τις προθέσεις, τις σκέψεις, τις αντιλήψεις και τα συναισθήματα αυτών.

Επιγραμματικά παραθέτουμε μερικά σημαντικά και χρήσιμα επιστημονικά συμπεράσματα (Θεμελή, 2014):

- Οι γνωστικές λειτουργίες της αντίληψης, της προσοχής και της μνήμης, έχουν σημαντικούς υποκειμενικούς συντελεστές (Ceci & Bruck, 1993).. Το ίδιο ισχύει και για τους επιμέρους μηχανισμούς της αποθήκευσης και της ανάσυρσης των πληροφοριών (Williams & Hollan, 1981).
- Οι περιορισμένες δυνατότητες αποθήκευσης τόσο στη βραχυχρόνια όσο και στη μακροχρόνια μνήμη, το διάστημα συγκράτησης, ο τύπος ανάκλησης, ο αριθμός προσπαθειών ανάκλησης, οι μεταγενέ-

- στερες του γεγονότος παρεμβολές και οι καθοδηγητικές ερωτήσεις οδηγούν συχνά στην παραφθορά της μνήμης (Καπαρδής, 2003).
- Οι πιθανότητες αλλοίωσης και παραφθοράς, αυξάνουν όταν η μνήμη είναι φτωχή σε αποθηκευμένα στοιχεία και όταν έχει παρέλθει μεγάλο χρονικό διάστημα από τότε που έλαβε χώρα το υπό εξέταση συμβάν (Pezdek & Hodge, 1999).
 - Τα τραυματικά συμβάντα στη ζωή ενός παιδιού οξύνουν την ακρίβεια της μνήμης (Steward & Steward, 1996) και αποθηκεύονται για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα από τα συνήθη καθημερινά φαινόμενα (Pipe et al., 2004).
 - Οι πιθανότητες παραποίησης της μνήμης με προσθήκη στοιχείων μεταγενέστερων του υπό έρευνα συμβάντος, είναι οι ίδιες τόσο για τους ανήλικους όσο και για τους ενήλικες (Ceci & Bruck, 1993).
 - Ο όγκος των πληροφοριών της ελεύθερης ανάκλησης των παιδιών μετά το ηλικιακό διάστημα 12 - 18 ετών, είναι τόσο ικανοποιητικός όσο και των ενηλίκων (Clifford, 1993).
 - Το άγχος τελεί σε αιτιώδη σχέση με τον κίνδυνο παραποίησης της μνήμης και της λανθασμένης ανάσυρσης των ζητούμενων πληροφοριών (Tedesco & Schnell, 1987).
 - Τα παιδιά συγκρινόμενα με του ενήλικες παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα φόβου και άγχους τόσο κατά την προδικασία όσο και κατά την ακροαματική διαδικασία (Tedesco & Schnell, 1987).
 - Τα παιδιά συγκρινόμενα με τους ενήλικες παρουσιάζουν αυξημένα επίπεδα φόβου και το άγχους από την παρουσία του δράστη στην ακροαματική διαδικασία (Bussey, Lee & Grimbeck, 1993).
 - Τα παιδιά συγκρινόμενα με τους ενήλικες είναι πιο ευάλωτα στις καθοδηγητικές ερωτήσεις (Ceci & Leichtman, 1992).
 - Τα παιδιά συγκρινόμενα με τους ενήλικες παρουσιάζουν σοβαρά προβλήματα στην κατανόηση των ερωτήσεων από την ακατάλληλη χρήση της «νομικής» γλώσσας. Έρευνες έδειξαν ότι ανήλικοι μέχρι 15 ετών δεν κατανοούν περίπου τα μισά από όσα λέγονται (Brennan & Brennan, 1988).
 - Τα παιδιά σχολικής ηλικίας φαίνεται να αποκαλύπτουν την παραβίαση που υπέστησαν με μεγαλύτερη σαφήνεια και αξιοπιστία

(DiPietro, Runynan & Fredrickson, 1997).

- Σε σχέση με τα μεγαλύτερα παιδιά, η ανάκληση ενθυμήσεων των παιδιών προσχολικής ηλικίας δεν είναι τόσο λεπτομερής (Fivush, 1993).
- Οι ανήλικοι κάνουν λιγότερα «λάθη στον έλεγχο της πηγής πληροφορίας» όταν χρησιμοποιούν την ελεύθερη ανάκληση παρά όταν ερωτώνται με συγκεκριμένες ερωτήσεις (Roberts & Powell, 2001).

Οι επαγγελματίες που θα εμπλακούν στην εξέταση των ισχυρισμών του ανηλίκου δε θα μπορέσουν να επιλέξουν και να εφαρμόσουν ορθά και αποτελεσματικά τα μεθοδολογικά τους εργαλεία εάν δεν έχουν κάποιες απαραίτητες γνώσεις αφενός μεν ζητημάτων αναπτυξιακής ψυχολογίας αφετέρου δε ειδικότερων θεμάτων λειτουργίας βασικών γνωστικών μηχανισμών (προσοχής, αντίληψης, μνήμης κ.λ.π).

Ένας καλός προανακριτικός υπάλληλος θα πρέπει κυρίως να έχει αναπτυγμένη την ικανότητα της ενσυναίσθησης, την ικανότητα αλληλεπίδρασης με τα παιδιά και επίδειξης ευαισθησίας στις ανάγκες τους και την ικανότητα ευελιξίας στη χρήση διαφορετικού τύπου προσεγγίσεων (Θεμελή, 2014). Πρέπει επίσης να λαμβάνει υπόψη του την ωριμότητά του, την ηλικία του, τις ιδιαιτερότητές του, το είδος της παραβίασης, το πολιτισμικό του πλαίσιο και τα χαρακτηριστικά της υπόθεσης (Θεμελή, 2010, 2008). Ο ικανός συνεντευκτής προσαρμόζει τις ερωτήσεις με γνώμονα το ηλικιακό στάδιο και το γνωστικό επίπεδο του παιδιού. Η ερμηνεία των απαντήσεων γίνεται και πάλι από την αναπτυξιακή σκοπιά (Saywitz, 1998). Η επίδειξη εμπιστοσύνης στην ικανότητα ενός παιδιού να αφηγηθεί μία ιστορία είναι επίσης σημαντική καθώς συχνά υπάρχει μια τάση υποτίμησης της αφηγηματικής ικανότητας των ανηλίκων και του αξιόπιστου χαρακτήρα των ισχυρισμών τους (Snow & Powell, 2007). Επίσης ο καλός επαγγελματίας αφήνει τον ανήλικο να καθορίσει το ρυθμό της συνέντευξης και όχι το αντίθετο, δίνει όσο χρόνο χρειάζεται, δε βιάζεται και δεν ασκεί πίεση (Wilson & Powell, 2001). Πάνω απ' όλα πρέπει να έχει πάντα ως γνώμονα το συμφέρον του παιδιού, την προστασία των δικαιωμάτων του και την αποφυγή της δευτερογενούς θυματοποίησής του.

Επίλογος

Πλήθος ερευνητών υπογραμμίζουν τα αρνητικά αποτελέσματα που μπορεί να συνεπάγεται η υιοθέτηση υποβλητικών και αναξιόπιστων μεθόδων όπως για παράδειγμα η χρήση καθοδηγητικών ερωτήσεων, η επανάληψη συνεντεύξεων με μεγάλη συχνότητα σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα από διαφορετικά και με ελάχιστη ειδική εκπαίδευση άτομα. Η κακή χρήση των τεχνικών και των μεθοδολογικών εργαλείων μπορεί να οδηγήσει στην εκμείωση αναληθών ισχυρισμών, την παραφθορά της μνήμης, τη δημιουργία υπέρμετρου άγχους στο θύμα και την οικογένειά του, τη μείωση της αξιοπιστίας της κατάθεσης του ανήλικου κατά την προδικασία και την ακροαματική διαδικασία, τη μείωση πιθανότητας καταδίκης του δράστη, την άσκοπη επανάληψη ψυχοφθόρων και πολυδάπανων διαδικασιών, κ.ά. Κυρίως όμως θα οδηγήσει στον επανατραυματισμό του θύματος. Τα ίδια τα παιδιά ομολογούν ότι δε θα είχαν αποκαλύψει ποτέ τη σεξουαλική τους παραβίαση εάν γνώριζαν τι θα ακολουθούσε.

Συμπερασματικά μπορεί να υπογραμμιστεί ότι κατά τη διάρκεια της προανακριτικής διαδικασίας η ιδιότητα της ανηλικότητας υποχωρεί έναντι εκείνης του μάρτυρα, με αποτέλεσμα ο ανήλικος να εξετάζεται ως ενήλικας μιας που η όλη διαδικασία είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες των ενηλίκων αγνοώντας εκείνες των παιδιών.

Το αίτημα για τη σύνταξη ενός πρωτόκολλου-κώδικα δεοντολογίας εξέτασης κακοποιημένων παιδιών προβάλλει για την ελληνική έννομη τάξη επιτακτικότερα από ποτέ. Διαφορετικά ακυρώνονται όχι μόνο οι επιταγές του σχετικά πρόσφατου νόμου (Ν. 3625/2007), αλλά κυρίως εκείνες της *Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού* (ΔΣΔΠ) που η χώρα μας έχει επικυρώσει με τον Ν. 2101/1992. Διαφορετικά οι ανήλικοι θα εξακολουθούν να συνθλίβονται όταν εμπλέκονται στη μηχανή του ποινικού μηχανισμού ως θύματα, παραπέμποντας περισσότερο σε μια παράτυπη καφκική διαδικασία «των πενήντα αποχρώσεων του μαύρου», παρά σε μια δικαιοταξία ενός Κράτους Δικαίου.

Βιβλιογραφία

Arata, C. M. (1998). To tell or not to tell: current functioning of child sexual

- abuse survivors who disclosed their victimizations. *Child Maltreatment*, 3: 63-71.
- Berliner, L. & Conte, J. R. (1995). The effects of disclosure and intervention on sexually abused children. *Child abuse & Neglect*, 19, 371-384.
- Brennan, M., & Brennan, R. (1988). *Strange language: Child victim witnesses under cross examination*. Wagga Wagga: CSU Literacy Studies Network.
- Bruck, M., Melnyk, L., & Ceci, S. J. (2000). Draw it again Sam: The effect of drawing in children's suggestibility and source monitoring ability. *Journal of Experimental Child Psychology*, 77, 169 – 196.
- Bussey, K., Lee, K. & Grimbeek, E. J. (1993). Lies and secrets: implication for children's reporting of sexual abuse. In G. S. Goodman and B. L. Bottoms (Eds.), *Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testimony* (pp.147-168). New York: The Guilford Press.
- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1995). *Jeopardy in the courtroom: A scientific analysis of children's memory*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Ceci, S. J., & Bruck, M. (1993). Suggestibility of the child witness: A historical review and synthesis. *Psychological Bulletin*, 113, 403-439.
- Ceci, S. J., & Leichtman, M. (1992). Group distortion effects in preschoolers' reports. In D.Peters (chair), *Issues Related to the Witness Child*. Symposium presented at the American Psychology and Law biennial Meeting, SAN Diego, CA.
- Clifford, B. R. (1993). Witnessing: a comparison of adults and children. *Issues in Criminological and Legal Psychology*, 20: 15-21.
- Cristiansen, J. R., & Blake, R.H (1990). The grooming process in father – daughter incest. In: A. L. Horton, B. L. Jhonson, L. M. Roudney and D. Williams (Eds.), *The incest perpetrator: a family member no one wants treat* (pp. 88-98). Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Davies, G. M., Westcott, L. H., (1999), *Interviewing Child Witnesses under the Memorandum of Good Practice: A research review*, Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series, Paper 115, London.
- DiPietro, E. K., Runynan, D. K. and Fredrickson, D.D. (1997). Predictors of disclosure during medical evaluation for suspected sexual abuse. *Journal of Child Sexual Abuse*, 6, 133-142.
- Fivush, R. (1993). Developmental Perspective on autobiographical recall. In G. S. Goodman, & B. L. Bottoms (Eds.), *Child victims, child witnesses:*

- Understanding and Improving testimony* (pp. 1-24). New York: Guilford Press.
- Καπαρδής, Α. (2004). *Ψυχολογία και Δίκαιο*. Αθήνα: Εκδόσεις Μεσόγειος.
- Lamb, S. & Edgar-Smith, S. (1994). Aspects of disclosure: Mediators of outcome childhood sexual abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 9, 307- 326.
- Paine, M. L. & Hansen, D. (2002). Factors influencing children to self - disclose sexual abuse. *Clinical Psychology Review*, 22, 271-295.
- Pezdek, K. & Hodge, D. (1999). Planting false childhood memories in children: The role of event plausibility. *Child Development*, 70: 887-895.
- Pipe, M. E., Lamb, M. E., Orbach, Y., Phillip, W. E. (2004). Recent research on children's testimony about experienced and witnessed events. *Developmental Review*, 24: 440-468.
- Roberts, K. P. & Powell, M. B. (2001). Describing individual incidents of sexual abuse: A review on the effects of multiple sources of information on children's reports. *Child Abuse and Neglect*, 25: 1643-1659.
- Sas, L. D., Hurley, P., Hatch, A., Malla, S., & Dick, T. (1993). *Three Years After the Verdict: A Longitudinal Study of the Social and Psychological Adjustment of Child Witnesses Referred to the Child Witness Project*, London, Ontario: Child Witness Project, London Family Court Clinic Inc.
- Saywitz, K. J., & Camparo, L. (1998). Interviewing child witnesses: A developmental perspective. *Child Abuse and Neglect*, 22(8): 825-843.
- Saywitz, K. J., & Nathanson, R. (1993). Children's testimony and their perceptions of stress in and out of the courtroom. *Child Abuse & Neglect*, 17(5), 613-622.
- Singer, D., & Revenson, T. (1996). *A Piaget primer: How a child thinks* (rev. ed.). New York: Plume/ Penguin.
- Snow, P. C., & Powell, M.B.(2007). *Getting the story in forensic interviews with child witnesses: applying a story grammar framework*. Canberra: Criminology Research Council.
- Steward, M. S. & Steward, D. S. (1996). Interviewing young children about body touch and handing. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 61(4/5) - serial number 248.
- Summit, R. C. (1983). The sexual abuse accommodation syndrome. *Child abuse and Neglect*, 7, 177-193.
- Tedesco, J. F., & Schnell, S. T. (1987). Children's reaction to sex abuse investigation and litigation. *Child Abuse and Neglect*, 11, 267-272.

- Θεμελή, Ό. (2014). *Τα παιδιά καταθέτει. Η δικανική εξέταση ανηλίκων μαρτύρων, θυμάτων σεξουαλικής κακοποίησης*. Αθήνα: Εκδόσεις Τόπος (ISBN 978-960-499-108-2).
- Θεμελή, Ό. (2011). Τεχνικές δικανικών συνεντεύξεων με κακοποιημένα παιδιά και ανήλικους μάρτυρες. Στο Ο. Γιωτάκος, Μ. Τσιλιάκου και Α. Τσίτσικα (επιμ.), *Κακοποίηση Παιδιού και Εφήβου: Ανίχνευση, Αντιμετώπιση και Πρόληψη* (σ. 431-444). Αθήνα: Εκδόσεις Αρχιπέλαγος.
- Θεμελή, Ό. (2010). Όταν τα παιδιά καταθέτει: Η δικανική εξέταση των ισχυρισμών των ανηλίκων μαρτύρων-θυμάτων. Στον Τιμητικό τόμο για τον καθηγητή εγκληματολογίας Σ. Αλεξιάδη. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα.
- Θεμελή, Ό. (2008). Η προστασία της ανηλικότητας: Βασικές αρχές συνέντευξης με κακοποιημένα παιδιά, στο Ο. Γιωτάκος και Μ. Τσιλιάκου (επιμ.). *Ο κύκλος της κακοποίησης* (σ. 107-126). Αθήνα: Εκδόσεις Αρχιπέλαγος.
- Williams, M. D. & Hollan, J. D. (1981). The process of retrieval from very long -term memory. *Cognitive Science*, 5: 87-11.
- Wilson, C. & Powell, M. (2001). *A Guide to Interviewing Children: Essential skills for counselors, police, lawyers and social workers*. London: Routledge.

**Συστηματική προσέγγιση
της Ψυχοδιαγνωστικής εξέτασης
του ανηλικού – θύματος προσβολής
προσωπικής και γενετήριας ελευθερίας
κατά τη διάταξη του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ.:
Έννοια, νομική φύση και δικαιώματα
του κατηγορουμένου
κατά την πρόσφατη νομολογία**

ΧΡΙΣΤΙΝΑ – ΜΑΡΙΑ Α. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ*

Ι. Ενώ η δίωξη του εγκλήματος ήταν ανέκαθεν υποχρέωση της Πολιτείας, το ψυχικό τραύμα και οι συνέπειές του στο θύμα θεωρούνταν, μέχρι πρόσφατα, ιδιωτική υπόθεση. Σήμερα, ο παιδοψυχίατρος δραματίζει σπουδαίο ρόλο στην ποινική διαδικασία, ένεκα της σχετικής διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ. και της ανάγκης προστασίας του ανηλικού μάρτυρος-θύματος σεξουαλικής κακοποίησης. Μήπως, όμως, δημιουργείται μια παράλληλη ποινική διαδικασία, όταν πρόκειται για παιδική σεξουαλική κακοποίηση (ΠΣΚ), με αντίστοιχη ανατροπή των θεσμοθετημένων, βασικών αρχών του ποινικού δικονομικού δικαίου; Είναι αυτές οι εξαιρέσεις και δικαιολογημένες, ενόψει ιδίως της, κρινόμενης ως επιτακτικής και επείγουσας, ανάγκης προστασίας των παιδιών-θυμάτων; Η τάση αυτή του διαφορετικού –δικονομικού– χειρισμού των περιπτώσεων ΠΣΚ παρουσιάζεται κυρίως με τη μορφή της, άμεσης ή έμμεσης, προσβολής των βασικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου, όπως αυτά κατοχυρώνονται στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας

* Δικηγόρος, Δ.Ν.

και στην Ε.Σ.Δ.Α, δια της αναγνωρίσεως εξαιρέσεων στους παραδοσιακούς δικονομικούς κανόνες, προκειμένου να διευκολυνθεί αφενός μεν η μαρτυρική κατάθεση των «ευάλωτων» αυτών θυμάτων αφετέρου δε η στοιχειοθέτηση ή απόδειξη του αδικήματος. Και ναι μεν και στις δύο περιπτώσεις ο αντικειμενικός σκοπός είναι ο κολασμός του δράστη, ο βαθμός, όμως, και η ένταση της προσβολής των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου δεν είναι ο ίδιος.

Εδώ ακριβώς εντοπίζεται και η βασική αχίλλειος πτέρνα των διατάξεων των άρθρων 226Α Κ.Π.Δ.: Διότι η διάταξη της παρ. 5 του εν λόγω άρθρου, προβλέπει μεν την δυνατότητα του κατηγορουμένου να θέσει ερωτήματα στο μάρτυρα μέσω ανακριτικού υπαλλήλου, πλην όμως, στο πλαίσιο μιας εξέτασης, η οποία γίνεται «χωρίς την παρουσία διαδίκων», αφενός, και υπό την αίρεση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστηρίου να κάνει δεκτή την αίτηση του κατηγορουμένου. Κατά το λόγο αυτό είναι προφανές ότι η διάταξη του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ. δεν ικανοποιεί τα κριτήρια που έχει διαμορφώσει η νομολογία των οργάνων του Στρασβούργου αλλά και του Δ.Ε.Ε., αφού αποκλείει, κατά την διεξαγωγή της εξέτασης από τον ανακριτικό υπάλληλο ή τον ανακριτή, την παρουσία συνηγόρου υπερασπίσεως¹. Ενόψει όμως της παγίας νομολο-

1. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΑΔ, η θέσπιση ειδικών διαδικασιών εξέτασης που αποσκοπούν στην προστασία των ευάλωτων μαρτύρων, δεν είναι καταρχήν ασύμβατη με το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ και δικαιολογεί μια απόκλιση από τον κανόνα ότι ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του θα πρέπει να μπορεί να θέτει άμεσα ερωτήματα στο μάρτυρα. Προϋποθέσεις, ωστόσο, για την μη παραβίαση του δικαιώματος που κατοχυρώνει το ως άνω άρθρο, είναι η παρουσία του συνηγόρου υπεράσπισης κατά την διαδικασία της εξέτασης του μάρτυρα και η παροχή σε αυτόν της δυνατότητας να θέτει ερωτήσεις στον μάρτυρα, έστω και αν πρόκειται για δυνατότητα θέσεως ερωτήσεων όχι απευθείας, αλλά μέσω του ανακρίνοντος. Εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις αυτές, η σχετική μαρτυρική κατάθεση μπορεί να αξιοποιηθεί από το δικαστήριο, ακόμη και αν αποτελεί το μοναδικό ή το κύριο αποδεικτικό μέσο εις βάρος του κατηγορουμένου. Ιδίως δε σε ποινικές διαδικασίες που αφορούν σεξουαλική κακοποίηση επιτρέπεται να λαμβάνονται μέτρα που αποσκοπούν στην προστασία του θύματος και της ιδιωτικής του ζωής, τα οποία περιορίζουν το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας κατά τη διάταξη του άρθρου 6 παρ 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ, με το σκεπτικό ότι, ενόψει των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν οι δίκες που αφορούν

γίας του ΕΔΔΑ², η υπό συζήτησιν διάταξη θα πρέπει να ερμηνεύεται ως προς τον κατηγορούμενο με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποκλείει μεν την αυτοπρόσωπη παρουσία του τελευταίου, κατά την διαδικασία της εξέτασης του ανηλίκου θύματος, όχι όμως και αυτή του συνηγόρου του. Η παρουσία του συνηγόρου του κατηγορουμένου θα πρέπει να εξασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν δεν αναγνωρίζεται η δυνατότητα να θέτει ερωτήματα απευθείας στο μάρτυρα, παρά μόνο υποβάλλοντάς τα, λ.χ. εγγράφως, στον ανακρίνοντα.

Προβληματική φαίνεται να είναι και η ρύθμιση της παρ. 3 του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ. όπου η οπτικοακουστική καταγραφή της καταθέσεως του ανηλίκου προβλέπεται απλώς ως δυνατική³.

Σημειωτέον ότι σύμφωνα με τη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. στο πλαίσιο ερμηνείας του άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ' Ε.Σ.Δ.Α., αναγνωρίζονται λόγοι που δικαιολογούν την απουσία του μάρτυρα, στους οποίους περιλαμβάνεται η ανάγκη προστασίας του. Στις περιπτώσεις αυτές θεσπίζεται περιορισμός του δικαιώματος αντιπαράθεσης του κατηγορουμένου με τον μάρτυρα, ο οποίος είναι σύμφωνος με την Ε.Σ.Δ.Α., εφόσον δίδεται

σε σεξουαλικά εγκλήματα, το άρθρο αυτό δεν μπορεί να ερμηνευτεί κατά τρόπο ώστε οι ερωτήσεις να απευθύνονται άμεσα από τον κατηγορούμενο ή το συνηγόρο του μέσω εξέτασης κατ' αντιπαράσταση ή κατ' άλλο τρόπο (βλ. αντί πολλών S.N. κατά Σουηδίας, Kremers κατά Ολλανδίας)

2. Σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ, η επ' ακροατηρίω ανάγνωση των μαρτυρικών καταθέσεων της προδικασίας παραβιάζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει τους μάρτυρες κατηγορίας οσάκις συντρέχουν σωρευτικώς οι ακόλουθες περιπτώσεις: α) Το δικαστήριο έλαβε υπ' όψιν του την έγγραφη προδικαστική κατάθεση ενός μάρτυρα κατηγορίας, β) Στον κατηγορούμενο δεν παρασχέθηκε ποτέ μια κατάλληλη και επαρκής δυνατότητα να εξετάσει το μάρτυρα αυτόν δια ζώσης, είτε αυτοπροσώπως ο ίδιος, είτε μέσω του συνηγόρου του, σε οποιοδήποτε, έστω και προγενέστερο, στάδιο της ποινικής διαδικασίας, γ) Ο κατηγορούμενος δεν παραιτήθηκε κατά τρόπο αναμφίβολο από την άσκηση του δικαιώματός του να θέτει ερωτήσεις στο μάρτυρα κατηγορίας, δ) Οι λόγοι που κατέστησαν τυχόν μη εφικτή την παροχή στον κατηγορούμενο της ως άνω (υπό β) κατάλληλης και επαρκούς δυνατότητας μπορούν να αποδοθούν σε αμέλεια των αστυνομικών ή δικαστικών αρχών, ε) Το δικαστήριο στήριξε την περί ενοχής κρίση του αποκλειστικά ή σε αποφασιστικό βαθμό στην μαρτυρική προδικαστική κατάθεση του μάρτυρα.

3. «...όταν αυτό είναι δυνατό»

επαρκής και κατάλληλη ευκαιρία στον κατηγορούμενο να υποβάλει ερωτήσεις στον μάρτυρα⁴. Επομένως η διάταξη, στο μέτρο που προβλέπει τη δυνατότητα του κατηγορουμένου να θέτει γραπτώς ερωτήσεις στο μάρτυρα, είναι καταρχάς σύμφωνη με το άρθρο 6 παρ. 3 εδ. δ' τη Ε.Σ.Δ.Α. Ζητήματα όμως ανακύπτουν στην περίπτωση που δεν γίνει δεκτή η αίτηση του κατηγορουμένου για εξέταση του μάρτυρα. Ως εκ τούτου, θα ήταν ενδεχομένως ορθότερο να εξετάζεται με την διαδικασία αυτή ο μάρτυρας υποχρεωτικά, εφόσον το ζητήσει ο κατηγορούμενος.

II. Η ΠΡΑΓΜΑΤΟΓΝΩΜΟΣΥΝΗ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ 226 Α Κ.Π.Δ.

Ο έλεγχος της μαρτυρίας του ανηλικού – θύματος σεξουαλικής κακοποίησης στρέφεται γύρω από δύο άξονες: α) την ακρίβεια του περιεχομένου της καταθέσεώς του και β) τον έλεγχο της αξιοπιστίας του. Το μεν πρώτο εξασφαλίζεται με την ορθή διεξαγωγή της συνέντευξης από τον (προ)ανακρίνοντα – εξεταστή, το δε δεύτερο αποτελεί αντικείμενο της παιδοψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης.

1. Η απαγόρευση διορισμού τεχνικού συμβούλου

Από την ερμηνεία της διατάξεως του άρθρου 226^Α παρ. 1 εδ. τελευταίο Κ.Π.Δ. και δη καταρχήν από τη γραμματική, προκύπτει ότι στην περίπτωση διορισμού παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχιάτρου ή σε περίπτωση έλλειψής τους, ψυχολόγου ή ψυχιάτρου ο οποίος διορίζεται και παρίσταται σύμφωνα με το άρθρο 226Α παρ. 1 Κ.Π.Δ. κατά την εξέταση ως μάρτυρα του ανηλικού – θύματος των πράξεων που αναφέρονται στα άρθρα αυτά, απαγορεύεται ρητά ο διορισμός εκ μέρους των διαδίκων τεχνικού συμβούλου, καθώς το τελευταίο εδάφιο της παρ. 1

4. Ενδιαφέρον προκαλεί η με αρ. 169/2015 πρόσφατη απόφαση του Ακυρωτικού μας (α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ), σύμφωνα με την οποία επήλθε απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας στο ακροατήριο, λόγω παραβίασεως της αρχής της προφορικότητας, καθ' ο μέρος το Δευτεροβάθμιο Δικαστήριο, για το σχηματισμό της καταδικαστικής του κρίσεως έλαβε υπόψη και συνεκτίμησε με τα λοιπά αποδεικτικά μέσα, την προδικαστική κατάθεση της παθούσας ενώπιον του Ανακριτή, την οποία δεν ανέγνωσε, με αποτέλεσμα να μην «μπόρεσε ο αναιρεσείων να κάνει τις παρατηρήσεις του (εξηγήσεις και δηλώσεις) για τα αποδεικτικά αυτά μέσα που δεν αναγνώσθηκαν στο ακροατήριο [...]».

ορίζει ότι «δεν εφαρμόζονται κατά τα λοιπά οι διατάξεις των άρθρων 204-208 Κ.Π.Δ.», που αναφέρονται στο δικαίωμα των διαδίκων να διορίσουν τεχνικούς συμβούλους σε διενεργούμενη πραγματογνωμοσύνη. Η μνεία της απαγόρευσης αυτής στην παρ.1 της εν λόγω διατάξεως, δεν οδηγεί στο εξ αντιδιαστολής συμπέρασμα, ότι στο μέτρο που με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου, ο παιδοψυχολόγος ή ο παιδοψυχίατρος, προετοιμάζει τον ανήλικο για την εξέταση χρησιμοποιεί κατάλληλες διγνωστικές μεθόδους και αποφαινεται για την αντιληπτική ικανότητα και την ψυχική κατάσταση του ανηλίκου, διατυπώνοντας τις διαπιστώσεις του σε γραπτή έκθεση, δύναται να επιτηρείται στα συγκεκριμένα καθήκοντά του από τεχνικό σύμβουλο και ότι για το λόγο αυτό η σχετική απαγόρευση τέθηκε στην παρ. 1 αναφορικά με την παράστασή του κατά τη μαρτυρική κατάθεση του ανηλίκου και όχι στην παρ. 2, όπου τα καθήκοντα αυτού, ενόψει της σύνταξης γραπτής έκθεσης, προσομοιάζουν με αυτά του πραγματογνώμονα⁵. Τούτο δε, διότι πέραν την προαναφερόμενης ρητής γραμματικής διατύπωσης, α) η ίδια η παρ. 1 στην οποία ορίζεται η απαγόρευση διορισμού τεχνικού συμβούλου, δεν οριοθετεί τα καθήκοντα του εν λόγω πραγματογνώμονα απλώς στην συμπαράστασή του κατά την εξέταση του ανηλίκου ως μάρτυρα, αλλά οριοθετεί αυτά πλήρως καθώς αναφέρεται στο διορισμό εν γένει αυτού, λέγοντας «διορίζεται και παρίσταται», καταλαμβάνοντας όλο το πλέγμα των καθηκόντων αυτού στα πλαίσια του διορισμού του, β) όπως προκύπτει από το κεφάλαιο ΑΙ παρ. 4 της αιτιολογικής έκθεσης του Ν.

5. Επισημαίνεται ότι έχει προταθεί από μέρος της θεωρίας, να επιτρέπεται η παρουσία του τεχνικού συμβούλου κατά τη διάρκεια της εξέτασης του ανηλίκου μάρτυρος από τον ανακρίνοντα, χωρίς δικαίωμα υποβολή ερωτήσεων, ούτως ώστε να διασφαλίζονται άμα και τα δικαιώματα του κατηγορουμένου και η εγκυρότητα της συγκεκριμένης διαδικαστικής πράξεως και το κύρος των δικαστηρίων της ουσίας, όμως κάτι τέτοιο, θα αποτελούσε τροχοπέδη για μια αβίαστη κατάσταση εκ μέρους του ανηλίκου, στον οποίο προκαλεί φόβο και ανησυχία η παρουσία περισσότερων του ενός ατόμων, στο χώρο διεξαγωγής της εξέτασης-συνέντευξης. Ενδεχομένως η άποψη αυτή να βρίσκει εφαρμογή στις παιδοψυχιατρικές πραγματογνωμοσύνες που διενεργούνται μετά από παραγγελία του Εισαγγελέως Ανηλίκων, για ζητήματα επιμέλειας, όταν, όμως δεν υπάρχει ταυτόχρονη καταγγελία σεξουαλικής κακοποίησης.

3625/2007, σκοπός του ανωτέρω νόμου που προσέθεσε το άρθρο 226Α στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, ήταν η καταπολέμηση του φαινομένου της κακοποίησης και γενετήσιας εκμετάλλευσης παιδιών, η δε παρουσία του παιδοψυχιάτρου κατά την εξέταση του παιδιού έχει ως στόχο τη δημιουργία κλίματος εμπιστοσύνης και ασφάλειας προκειμένου το ανήλικο – θύμα να καταθέσει χωρίς να αισθάνεται κίνδυνο, φόβο ή απομόνωση, με αποτέλεσμα η παρουσία άλλου άτομου κατά το χρόνο διεξαγωγής της προαναφερθείσας διαδικασίας να καταστρατηγεί το σκοπό του νόμου, επιφέροντας αντίθετα αποτελέσματα. Ενισχυτικό της θέσεως αυτής είναι το γεγονός ότι στην παρ. 2 της ίδιας διατάξεως αναφέρεται πως το ανήλικο θύμα κατά την εξέτασή του μπορεί να συνοδεύεται από το νόμιμο εκπρόσωπό του (γονέα, κηδεμόνα)⁶. Εκ της διατάξεως αυτής συνάγεται ότι κατά την προετοιμασία του ανηλίκου για την εξέταση του ως μάρτυρος δεν μπορεί να συνοδεύεται από κανένα.

γ) Εκτός αυτών, τούτο προκύπτει και από τη συστηματική ερμηνεία της συγκεκριμένης διατάξεως, καθώς αυτή προστέθηκε ως άρθρο 226^Α με το Ν. 3625/2007 στο πλέγμα των άρθρων 209 έως 232 Κ.Π.Δ., που αφορούν στην εξέταση μαρτύρων (κεφάλαιο 4) και όχι στα άρθρα περί πραγματογνωμοσύνης του Κ.Π.Δ. (κεφάλαιο 3) και μάλιστα με ειδικό τίτλο «ανήλικοι μάρτυρες θύματα προσβολής προσωπικής και γενετήσιας ελευθερίας». Τούτο αποδεικνύει ότι ο νομοθέτης θέλησε με τη διάταξη του άρθρου 226Α να θεσπίσει μία ειδική διαδικασία για να προστατεύσει την ευάλωτη ομάδα των ανηλίκων θυμάτων, την οποία διαφοροποίησε από τις λοιπές διαδικασίες και στην οποία εξήγαγε εξαιρέσεις από την κοινή διαδικασία του Κ.Π.Δ. Μια τέτοια διαδικασία αποτελεί και η παρ. 3 του άρ. 226 Α Κ.Π.Δ. όπου προβλέπεται η μη εμφάνιση του ανηλίκου στο ακροατήριο και η μη δυνατότητα εξέτασής του από τον συνήγορο του κατηγορουμένου. Αντίθετα προβλέπεται η ηλεκτρονική προβολή της κατάθεσης του ανηλίκου και η ανάγνωση της γραπτής του καταθέσεως, κατά την παρ. 4 του ανωτέρω άρθρου στο ακροατήριο κατά παρέκκλιση των άρ. 209, 223 σε συνδυασμό με την

6. Η εξέταση με την παρουσία ενός εκ των γονέων ή του κηδεμόνα ή άλλου προσώπου εμπιστοσύνης θα πρέπει να λαμβάνει χώρα μόνο για τελειώς εξαιρετικούς λόγους.

διάταξη του άρθρου 171 παρ. 1 δ Κ.Π.Δ.. Προκύπτει εντεύθεν ότι για την ευάλωτη κατηγορία των ανηλίκων θυμάτων, ο νομοθέτης μερίμνησε και εισήγαγε ειδικές διαδικασίες, η εφαρμογή των οποίων κατά τη συνήθη διαδικασία θα προκαλούσε απόλυτη ακυρότητα, εν προκειμένω όμως δεν συντρέχει τέτοια περίπτωση διότι υπερέχει η προστασία του θύματος και η εξέτασή του κατά τρόπο που θα διαφωτίσει την προδικασία και την κύρια διαδικασία στο ακροατήριο⁷.

2. Η (μη) υποχρέωση κοινοποίησης της διατάξεως διορισμού του πραγματογνώμονος παιδοψυχολόγου - παιδοψυχιάτρου στον κατηγορούμενο ή στον διορισμένο αντίκλητο συνήγορό του.

Ενδιαφέρον προκαλεί το με αρ. 257/2011 βούλευμα του Συμβουλίου των Πλημμελειοδικών Χαλκίδος⁸, δια του οποίου έγινε δεκτό ότι η παράλειψη της κοινοποίησης της ανακριτικής διατάξεως για το διορισμό ενός τέτοιου πραγματογνώμονα στον κατηγορούμενο ή στον διορισμένο ως αντίκλητο δικηγόρο του, δεν οδηγεί σε απόλυτη ακυρότητα της διενεργούμενης κατ' άρθρο 226 Α Κ.Π.Δ. έκθεσης του παιδοψυχιάτρου – πραγματογνώμονα, διότι δεν παραβιάζεται κανένα από τα δικαιώματα του κατηγορουμένου, για την άσκηση των οποίων απαραίτητη προϋπόθεση είναι η γνώση του διορισμού πραγματογνώμονα με τον ειδικό αυτό ρόλο, αφού αφενός στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 204-208 Κ.Π.Δ. για το διορισμό τεχνικού συμβούλου, αφετέρου δε, εάν ο κατηγορούμενος το επιθυμεί, μπορεί να ζητήσει σύμφωνα με το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 5, 192 και 193 Κ.Π.Δ. την εξαίρεση του πραγματογνώμονα και μετά την παράδοση της εκθέσεως πραγματογνωμοσύνης έως το τέλος της ανακρίσεως.

Η αιτιολογία του ως άνω βουλεύματος του Συμβουλίου των Πλημμελειοδικών Χαλκίδος, σύμφωνα την οποίαν «[...] Η διάταξη αυτή δεν κοινοποιήθηκε στον κατηγορούμενο ή στον διορισμένο ως αντίκλητο δικηγόρο του. Η έλλειψη της κοινοποίησης δεν οδηγεί σε απόλυτη ακυρό-

7. Βλ. ιδίως το με αρ. 222/2012 βούλευμα του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών Ρόδου, Α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ.

8. ΠοινΔικ/νη, τεύχος 7/2012, με παρατηρήσεις Γ. Μπουρμά.

τητα της διενεργούμενης κατ' άρθρο 226Α έκθεσης του παιδοψυχιάτρου, διότι δεν παραβιάζεται κανένα από τα δικαιώματα του κατηγορουμένου για την άσκηση των οποίων απαραίτητη προϋπόθεση είναι η γνώση του διορισμού του πραγματογνώμονα με τον ειδικό αυτό ρόλο αφού αφενός μεν στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 204-208 ΚΠΔ περί διορισμού τεχνικού συμβούλου, αφετέρου δε, αν ο κατηγορούμενος το επιθυμεί, μπορεί να ζητήσει σύμφωνα με το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 15, 192 και 193 ΚΠΔ την εξαίρεση του πραγματογνώμονα και μετά την παράδοση της έκθεσης πραγματογνωμοσύνης έως το τέλος της ανάκρισης [...]» έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την, απολύτως κρατούσα, στη θεωρία και νομολογία, άποψη περί απόλυτης ακυρότητας κατ' άρθρον 171 παρ. 1 εδ. δ' Κ.Π.Δ. με δεδομένη την προσβολή των δύο ως άνω δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και τούτο διότι, αν ληφθεί ως βάση αυτή η συλλογιστική, τότε θα πρέπει να γίνεται δεκτό ότι για να προκληθεί απόλυτη ακυρότητα, θα πρέπει να δικαιολογείται από τον κατηγορούμενο, για ποιά αιτία δεν μπόρεσε να ασκήσει τα δικαιώματά του έως το τέλος της ανάκρισης, άποψη η οποία, ορθώς επικρίνεται ως εσφαλμένη⁹ αφού, δια της ανεπίτρεπτης μεταθέσεως των ευθυνών των ανακριτικών οργάνων για τη νόμιμη εκπλήρωση των καθηκόντων τους στον κατηγορούμενο, οδηγεί σε υπέρμετρη συρρίκνωση των δικαιωμάτων του τελευταίου.

Ενόψει των ανωτέρω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο ίδιος ο ποινικός νομοθέτης στην διάταξη του άρθρου 192 Κ.Π.Δ. προέβλεψε ως βασική αρχή – κανόνα την υποχρέωση προς ανακοίνωση των ονομάτων των πραγματογνωμόνων στους διαδίκους και ως εξαίρεση την άρση της πιο πάνω υποχρέωσης αποκλειστικά και μόνον όμως στις εκεί αναφερόμενες περιπτώσεις, κοινό γνώρισμα των οποίων είναι ο ανυπέρθετος, ή εξαιρετικά έκτακτος χαρακτήρας τους, συνάγεται ότι η ανακοίνωση του ονόματος του διορισθέντος πραγματογνώμονος στους διαδίκους και ιδιαίτερα στον κατηγορούμενο απαιτείται τόσο στην πραγματογνωμοσύνη της διατάξεως του άρθρου 183 Κ.Π.Δ., όσον και

9. Καρράς Α., Επίτομη Ερμηνεία του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, Β' έκδοση, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα -Κομοτηνή, 2005, σ.510 με εκεί παραπομπές.

σε αυτή της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ.¹⁰. Αντίθετο επιχείρημα δεν μπορεί να συναχθεί ούτε εκ της νομικής φύσης της πραγματογνωμοσύνης του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ., ως ειδικότερης μορφής πραγματογνωμοσύνης, στην οποία ο παιδοψυχίατρος – παιδοψυχολόγος πραγματογνωμόνας διενεργεί απλές βεβαιώσεις και μεριμνά για την καταλληλότητα του ανηλίκου θύματος – μάρτυρος προς κατάθεση, και τούτο διότι και την περίπτωση αυτή, ο τυχόν μεροληπτικός ειδικός μπορεί να επηρεάσει αποφασιστικά τη μελλοντική μαρτυρική κατάθεση, με τον τρόπο που θα βεβαιώσει ή δεν θα βεβαιώσει αναφορικά με την καταλ-

10. Βλ. Α.Π. 903/2010(Ζ' Ποινικό Τμήμα, σε Συμβούλιο, α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ), σύμφωνα με το οποίο, κατά το ενδιαφέρον μέρος του, «[...]Κατά το άρθρο 171 παρ.1 εδ. δ' του ΚΠοινΔ σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 6 παρ.1 α της ΕΣΔΑ, περί διεξαγωγής δίκαιης δίκης, δημιουργείται ο από το άρθρο 484 παρ.1 α του ίδιου Κώδικα λόγος αναιρέσεως του βουλεύματος για απόλυτη ακυρότητα, από τη μη τήρηση των διατάξεων που καθορίζουν την εμφάνιση, την εκπροσώπηση και την υπεράσπιση του κατηγορουμένου και την άσκηση των δικαιωμάτων που του παρέχονται από το νόμο, δεδομένου ότι ο πιο πάνω όρος "υπεράσπιση" έχει ιδιαίτερα μεγάλη έκταση και περικλείονται σ' αυτόν όλες οι διατάξεις που με οποιονδήποτε τρόπο συμβάλλουν στην υπεράσπιση του κατηγορουμένου. Απόλυτη ακυρότητα συντρέχει επομένως και όταν χρησιμοποιούνται σε βάρος του κατηγορουμένου παράνομα αποδεικτικά μέσα, καθόσον έτσι επιβαρύνεται η θέση αυτού. Κατά το άρθρο 192 του ΚΠοινΔ, εκείνος που διόρισε τους πραγματογνώμονες πρέπει να ανακοινώσει ταυτόχρονα τα ονοματεπώνυμα τους και στους διαδίκους, εκτός αν τούτο είναι αδύνατο, (όπως όταν είναι άγνωστης διαμονής ή διαμένει στην αλλοδαπή, χωρίς να έχει διορίσει αντίκλητο του) ή αν συντρέχει η περίπτωση που επιβάλλεται η άμεση ενέργεια της πραγματογνωμοσύνης, καθώς και στην περίπτωση του άρθρου 187 του ίδιου Κώδικα, (που αναφέρεται σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις της προκαταρκτικής πραγματογνωμοσύνης, όταν δεν είναι δυνατό να διοριστεί τακτικός πραγματογνώμονας). Τούτο απαιτείται για να μπορέσει ο διάδικος, κατά τους ορισμούς των άρθρων 191 και 192 του ΚΠοινΔ, να ασκήσει το δικαίωμα εξαιρέσεως του πραγματογνώμονα και επιπρόσθετα, σύμφωνα με το άρθρο 204 παρ. 1 του ίδιου Κώδικα, να προβεί στο διορισμό τεχνικού συμβούλου. Η παράλειψη της γνωστοποίησεως αυτής στον κατηγορούμενο, αναγόμενη στην υπεράσπιση του και στην άσκηση των πιο πάνω δικαιωμάτων, που του παρέχονται από το νόμο, δημιουργεί, κατά το άρθρο 171 παρ.1 εδ. δ' του ΚΠοινΔ, απόλυτη ακυρότητα, που ιδρύει λόγο αναιρέσεως του βουλεύματος σύμφωνα με το άρθρο 484 παρ. 1 στοιχ. α' του ίδιου Κώδικα [...]».

ληλότητα του ανηλίκου θύματος προς μαρτυρική κατάθεση¹¹.

3. Η νομική φύση της πραγματογνωμοσύνης του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ.

3.1. Η γραμματική ερμηνεία της διατάξεως 226Α Κ.Π.Δ.

Στα πλαίσια της γραμματικής ερμηνείας της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ., ο ποινικός νομοθέτης χαρακτηρίζει «έκθεση» αυτή που υποβάλλει ο πραγματογνώμονας παιδοψυχολόγος ή παιδοψυχίατρος στα πλαίσια της παρ. 2, η δε αυτή συνειδητή επιλογή του όρου «έκθεση» από το νομοθέτη και όχι του όρου «γνωμοδότηση», που χρησιμοποιεί στο άρθρο 198 του ίδιου, ως άνω, Κώδικος, αποσκοπεί στο να προσδώσει στο πόρισμα αυτό χαρακτήρα διάφορο από τη γνωμοδότηση του πραγματογνώμονα, υπηρετώντας εν τέλει την τελολογία της πρόσφατης αυτής νομοθετικής ρύθμισης, η οποία αποσκοπεί αφενός στο να προστατέψει το ανήλικο θύμα εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας από τη βάσανο της επώδυνης μαρτυρικής ενώπιον του ανακριτή καταθέσεως, προσφέροντάς του τη συνδρομή εξειδικευμένου παιδοψυχολόγου ή παιδοψυχίατρου, ώστε να δημιουργηθεί ευνοϊκό κλίμα και περιβάλλον για τον ανήλικο – ενδεικτικά άλλωστε το ίδιο το άρθρο επιτρέπει, υπό προϋποθέσεις, και την κατάθεση του ανηλίκου παρουσία των γονέων του, αποκλείει δε καταρχήν την ενώπιον του ακροατηρίου κλήτευσή του και, εφόσον συντρέχει περίπτωση, επιτρέπει αυτή στον τόπο όπου βρίσκεται από ανακριτικό υπάλληλο και όχι Δικαστή της έδρας – αφετέρου, με την ανάθεση στον παιδοψυχολόγο ή παιδοψυχίατρο της σύνταξης εκθέσεως για την αντιληπτική ικανότητα και την ψυχική κατάσταση του ανηλίκου, αποσκοπεί στο να παράσχει οδηγό στους κρίνοντες και μετέχοντες στην υπόθεση αναφορικά με την βασιμότητα και την ωριμότητα μιας κατάθεσης, που προέρχεται από μια εύπλαστη προσωπικότητα, αυτή του ανηλίκου, για αυτό και ζητείται από τον παιδοψυχολόγο ή παιδοψυχίατρο να αποφανθεί ακριβώς κα-

11. Μπουρμάς Α. Γ., Παρατηρήσεις στο με αρ. 257/2011 βούλευμα του Συμβουλίου των Πλημμελειοδικών Χαλκίδος, ΠοινΔικ/νη 7/2012, σ. 619 επ. με εκεί παραπομπές.

ταρχήν για την αντιληπτική ικανότητα του ανηλίκου, ήτοι π.χ. εάν και κατά πόσον είναι δυνατόν να αντιληφθεί συγκεκριμένες έννοιες και σε ποιο βαθμό και για την ψυχική του κατάσταση, π.χ. κατά πόσον αυτή είναι ευμετάβλητη ή ευεπηρέαστη από άτομα του περιβάλλοντός του¹².

Εκ των ανωτέρω συνάγεται ότι, κατά τη ρητή επιταγή της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ., η έκθεση του παιδοψυχολόγου – παιδοψυχίατρου πραγματογνώμονος περιορίζεται αυστηρά στην αντιληπτική ικανότητα και την ψυχική κατάσταση του ανηλίκου, με αποτέλεσμα οι υποβληθείσες, κατά κόρον, εκθέσεις των παιδοψυχολόγων – παιδοψυχίατρων, δια των οποίων οι τελευταίοι αποφαίνονται σχετικώς με την φυσιολογικότητα των ψυχικών λειτουργιών και των πνευματικών ικανοτήτων του ανηλίκου μάρτυρα, να κρίνονται επαρκείς και αιτιολογημένες.

3.2. Η τελεολογική ερμηνεία της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ.: ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη

Σύμφωνα με την διάταξη του άρθρου 209 Κ.Π.Δ., αν κάποιος καλείται νόμιμα για μαρτυρία δεν μπορεί να την αρνηθεί, ενώ κατά την διάταξη του άρθρου 210 του ιδίου, ως άνω Κώδικος, όποιος διενεργεί την ανάκριση μπορεί να μην εξετάσει κάποιο μάρτυρα που είναι παράφρονος ή βλάκας ή βρίσκεται προφανώς σε τέτοια διανοητική κατάσταση, ώστε να μην είναι σε θέση να παραστήσει τα γεγονότα, όπως έχουν συμβεί. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι, προκειμένου το δικαστήριο της ουσίας να διακρίνει εάν συγκεκριμένο πρόσωπο, το οποίο εμφανίζει σημεία κάποιας ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής, είναι ή όχι επιτήδειο στο να εξετασθεί ως μάρτυρας, κρίσιμο είναι το εάν το πρόσωπο αυτό έχει ή δεν έχει τη δυνατότητα να εκθέσει τα πραγματικά περιστατικά, επί των οποίων θα ερωτηθεί, με τρόπο που αυτά ανταποκρίνονται στην υποκειμενική αλήθεια, στην αντίληψη, δηλαδή, την οποία μπορεί να έχει για την πραγματικότητα ο μέσος άνθρωπος, ο οποίος διαθέτει τη φυσική ικανότητα να παρατηρεί τα γεγονότα του έξω κόσμου, να αντιλαμβάνεται τη σημασία τους και να τα διηγείται έτσι ακριβώς, όπως τα έχει αντιληφθεί. Αυτό καθ' εαυτό το γεγονός ότι κάποιο πρόσωπο

12. Βλ. την με αρ. 56/2012 Διάταξη Ανακριτή Πλημμελειοδικών Ρόδου (αδημοσίευτη).

έχει μειωμένη ευφυΐα ή πάσχει από ψυχικό νόσημα, δεν συνεπάγεται άνευ ετέρου την ανεπιτηδειότητά του να εξετασθεί ως μάρτυρας, εφόσον και το πρόσωπο αυτό, παρά τις εν λόγω ιδιότητες, έχει την ως άνω δυνατότητα. Άλλωστε, σε κάθε περίπτωση, η αξιοπιστία του μάρτυρα σταθμίζεται με βάση την πηγή της γνώσεως του και τις προσωπικές του ιδιότητες, σε συνδυασμό με το σύνολο των αποδεικτικών στοιχείων που τίθενται υπόψη του δικαστηρίου.

Όπως είναι εύλογο, η κρίση για τη διανοητική κατάσταση του μάρτυρα ανήκει στον ανακρίνοντα ή το δικαστήριο που υπόκειται στον έλεγχο του αρμοδίου οργάνου κατά περίπτωση¹³. Η διαπίστωση όμως της νοητικής ή ψυχικής διαταραχής ως προς την καταλληλότητα των μαρτύρων εξαρτάται καταρχάς από την εκτίμηση του δικαστηρίου και δεύτερον από την ψυχιατρική ή ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη που αυτό διατάσσει. Με τα δεδομένα αυτά, ο δικαστής είναι καταρχήν ελεύθερος, σύμφωνα με την αρχή της ηθικής απόδειξης (αρ. 177 παρ. 1 Κ.Π.Δ.), να αποφασίσει κατά την πεποίθησή του, εάν στη συγκεκριμένη περίπτωση θα διατάξει ή όχι τη διενέργεια του αποδεικτικού μέσου της πραγματογνωμοσύνης, κρίνοντας εάν για την ακριβή διάγνωση και κρίση του μάρτυρα, ως προφανώς παράφρονος ή βλάκα ή τελούντος σε διανοητική κατάσταση στην οποία δεν είναι εις θέση να περιγράψει τα γεγονότα όπως έχουν συμβεί, απαιτούνται γνώσεις ψυχιατρικής, τις οποίες ο ίδιος δεν διαθέτει ή εάν δεν απαιτούνται τέτοιες γνώσεις.

Καταρχάς, η ικανότητα ενός παιδιού να καταθέσει δεν θεωρείται δεδομένη, αφού και το παιδί βρίσκεται στην ίδια θέση με τον ενήλικο, του οποίου η ικανότητα κατάθεσης αμφισβητείται. Ο νομοθέτης, όμως, λαμβάνοντας υπόψη την ηλικία του μάρτυρα σε συνδυασμό με τη φύση του εγκλήματος του οποίου φέρεται ότι υπήρξε θύμα, εισάγει, δια της διατάξεως του άρθρου 226Α ένα νομικό κανόνα, που υποχρεώνει το δικαστή, πριν αποφασίσει επί του ως άνω θέματος, να διατάξει την πραγματογνωμοσύνη, προκρίνοντας εν προκειμένω, ότι ο εν λόγω

13. Ωστόσο, η κρίση που αναφέρεται στην εκτίμηση των αποδείξεων δεν υπόκειται μπορεί να ελεγχθεί αναιρετικά από τον Άρειο Πάγο, αλλά υπόκειται στον έλεγχο της ειδικής και εμπειριστατωμένης αιτιολογίας που πρέπει να περιέχει κάθε δικαστική απόφαση με ευρεία έννοια.

μάρτυρας δεν κρίνεται άυθις κατάλληλος προς μαρτυρία *stricto sensu*. Με άλλα λόγια, ο δικαστής δεν μπορεί να αποφανθεί για την ικανότητα του ανηλίκου προς μαρτυρία, λόγω λ.χ. παραφροσύνης, εάν δεν έχει διορίσει προηγουμένως πραγματογνώμονα. Η πραγματογνωμοσύνη δε, ως αποδεικτικό μέσο, υπόκειται στον κανόνα της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων, υπό την έννοια ότι ο δικαστής είναι ελεύθερος κατά την πεποίθησή του να αποφασίσει εάν, μετά τη διενέργεια της πραγματογνωμοσύνης, θα αποδεχθεί ή όχι την έκθεση του παιδοψυχιάτρου – πραγματογνώμονα, αφού και αν ακόμη διαπιστωθεί ότι ο ανήλικος είναι απόλυτα ικανός από άποψη ψυχικής υγείας και ισορροπίας, τούτο δεν θα σημαίνει ότι η κατάθεσή του θα είναι αναμφίβολα αντικειμενική και αληθινή, αφού τα ψυχικά άρρωστα άτομα δεν χάνουν οπωσδήποτε κάθε ικανότητα για μαρτυρία.

Όσον αφορά στον έλληνα νομοθέτη, η εισαγωγή στο κείμενο του νόμου της υποχρεωτικής παράστασης του παιδοψυχιάτρου – πραγματογνώμονος προς σύνταξη εκθέσεως σχετικής με την «*αντιληπτική ικανότητα και την ψυχική κατάσταση*» του ανηλίκου, δείχνει καθαρά ότι δεν είναι έτοιμος να δεχθεί χωρίς όρους τις καταθέσεις των ανηλίκων. Αντίθετα, ο ίδιος ο νομοθέτης αποδέχεται την πραγματογνωμοσύνη ως απαραίτητο στοιχείο για την ορθή διάγνωση της κρινόμενης καταθέσεως του ανηλίκου – μάρτυρος, θεωρώντας εκ των προτέρων δεδομένη την αδυναμία του δικαστή να κρίνει επί της καταθέσεως του ανηλίκου με βάση τη γενική, βιοτική και επαγγελματική του εμπειρία, χωρίς τη βοήθεια ενός ειδικού. Το κριτήριο είναι: Οι διανοητικές του αποσκευές, καθιστούν τον ανήλικο ικανό να καταλάβει τις ερωτήσεις που του τίθενται με απλουστευμένο τρόπο και να μεταφέρει την απάντηση με τρόπο κανονικό; Όμως το ερώτημα που τίθεται είναι: Εφόσον την αποδεικτική αξία της καταθέσεως του ανηλίκου – μάρτυρος θα την κρίνει, σε τελευταία ανάλυση, ο δικαστής της ουσίας, γιατί να εφαρμόζεται στο στάδιο της αποδοχής του αποδεικτικού μέσου ένα τέτοιο κριτήριο που αφορά στην ικανότητα μεταφοράς, ενόψει ιδίως του γεγονότος ότι κενά στη μνήμη ή την αντίληψη του παιδιού μπορεί να επηρεάσουν μεν το βάρος της απόδειξης, αλλά όχι την αποδοχή της; Η απάντηση ευρίσκεται στην υποβόσκουσα καχυποψία των δικαστηρίων να θεωρούν τις

καταθέσεις ορισμένων κατηγοριών μαρτύρων, όπως είναι οι ανήλικοι, ως πολύ λίγο αξιόπιστες, με συνέπεια να είναι αναγκαία η εκ του πραγματογνώμονος, περιορισμένης έστω έκτασης, έρευνα, της ικανότητας του παιδιού να μεταφέρει τις απόψεις του, δηλαδή την ικανότητά του να απαντά σε ερωτήσεις.

Η προρρηθείσα όμως έρευνα του πραγματογνώμονος είναι στην ουσία τόσο απλή και εύκολη; Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική και τούτο διότι διεθνώς αναγνωρίζεται σήμερα ότι το παιδί, μπορεί να μην είναι σε θέση να αναφέρει συγκεκριμένα γεγονότα ή τον ακριβή χώρο και χρόνο, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι δεν αντιλαμβάνεται τι του συνέβη και ποιος πράγματι το έκανε. Ενόψει των ανωτέρω καθίσταται πρόδηλο ότι η αληθής έννοια της πραγματογνωμοσύνης αυτής, με βάση την τελεολογική ερμηνεία της διατάξεως, είναι ότι συνίσταται ουσιαστικά σε μία έκθεση επί της αξιοπιστίας του ανηλίκου μάρτυρος, άλλως για μία ψυχολογική έκθεση, αφού με αυτήν επιδιώκεται η διαπίστωση από τον παιδοψυχολόγο – παιδοψυχίατρο πραγματογνώμονα στοιχείων της προσωπικότητας του ανηλίκου και ο έλεγχος ακρίβειας της καταθέσεώς του¹⁴, που εξυπηρετεί το δικαστήριο στην απόφασή του για την αξιολόγησή της, ως πρόσθετη βοήθεια, ένεκα της ελλείψεως ουσιαστικών αποδείξεων στα ποινικά αδικήματα του γενετήσιου χώρου.

Ειδικότερα, η αξιολόγηση της αντιληπτικής ικανότητας και ψυχικής κατάστασης του ανηλίκου περιλαμβάνει α) την ικανότητα παρατήρησης και ερμηνείας των γεγονότων, β) την ικανότητα της μνήμης και γ) την ικανότητα μεταφοράς των γεγονότων και επικοινωνίας. Με άλλα λόγια ο ανήλικος είναι ικανός να παρατηρήσει αυτό που συνέβη; Μπορεί να μεταφέρει αυτό που θυμάται; Μπορεί να θυμηθεί αυτό που παρατήρη-

14. Βλ. σχετικώς τη με αρ. 29/2012 απόφαση του Μ.Ο.Ε. Νάξου (α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ), κατά τα ειδικώς διαλαμβανόμενα στην οποία «... Ομοίως, θα πρέπει να εξεταστεί και ο ανήλικος παθών και να συνταχθεί σχετικά ψυχιατρική πραγματογνωμοσύνη για την εκτίμηση της αντιληπτικής ικανότητας του ανηλίκου, της ψυχικής και σωματικής κατάστασής του, προκειμένου να διακριβωθεί αν οι διηγήσεις του ανηλίκου, σχετικά με τις σε βάρος του κατηγορουμένου πράξεις συνιστούν πράγματι βιωματική εμπειρία, μυθοπλασία της νηπιακής ηλικίας ή διήγηση κατόπιν επιρροών...».

σε; Ο σκοπός της πραγματογνωμοσύνης αποτελεί ένα *minima* προς το δικαστή ότι η κατάθεση του ανηλίκου είναι αξιόπιστη και κατά τούτο μπορεί να αξιοποιηθεί αποδεικτικά και χρησιμεύει για να περιγράψει τις βασικές ιδιότητες που οι ανήλικοι πρέπει να διαθέτουν για να μπορούν να καταθέσουν. Το όριο βρίσκεται χαμηλά. Αυτό που απαιτείται είναι η βασική ικανότητα αντίληψης. Επισημαίνεται άλλωστε, ότι η παρατεταμένη έκθεση του παιδιού σε σοβαρού βαθμού ή ανεξέλεγκτο και απρόβλεπτο στρες (σεξουαλική κακοποίηση) κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του έχει τοξικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη του εγκεφάλου του, αφού επιφέρει σημαντικές αλλαγές και, πιθανόν μη αναστρέψιμες, αλλαγές στη δομή και οργάνωση του εγκεφάλου, προκαλώντας αρνητικές επιπτώσεις στη σωματική, γνωστική, κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Αυτού του είδους οι αλλαγές, που μόνον ο παιδοψυχίατρος, ως ειδήμων, μπορεί να διαγνώσει, συνιστούν σημαντικές ενδείξεις για το βαθμό αξιοπιστίας της καταθέσεως του παιδιού, που θα κληθεί αργότερα ο δικαστής να αξιολογήσει.

Αντίθετο επιχείρημα δεν μπορεί να συναχθεί ούτε εκ του περιεχομένου της παρ. 2 της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ., σύμφωνα με την οποία ο πραγματογνώμονας χρησιμοποιεί τις «κατάλληλες διαγνωστικές μεθόδους», οι οποίες ουσιαστικά συνίστανται στις γνωστές δοκιμασίες της νοημοσύνης, της προσωπικότητας κλπ., με τη βοήθεια των οποίων εξακριβώνεται η ικανότητα για μαρτυρική κατάθεση, αφού η έκφραση αυτή του νομοθέτη φανερώνει κάτι περισσότερο από μια ικανότητα απλής προφορικής επικοινωνίας. Εκ της διατυπώσεως δε της παραγράφου αυτής φαίνεται να αντιμετωπίζεται η προβληματική που έχει αντιμετωπισθεί στη δικαστηριακή πρακτική, δηλαδή του ενδεχόμενου εξαναγκασμού του ανηλίκου – μάρτυρα να υποστεί μια τέτοια εξέταση¹⁵.

Εξάλλου, ναι μεν η αξιοπιστία είναι μια ερώτηση που αφορά στην

15. Για την επιστημονική βάση της ψυχολογικής πραγματογνωμοσύνης, τις διάφορες μεθόδους αξιολόγησης των μαρτυρικών καταθέσεων και τις υποδείξεις των Undeutsch, Müller-Luckman, Friedrich, Arntzen, βλ. *Μαργαρίτη Μ.*, Η ψυχολογία των μαρτύρων, σε *Κοτσαλή Λ., Μαργαρίτη Μ.*, Δικαστική Ψυχολογία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2007, σ. 170-180, με εκεί παραπομπές.

ουσία, δεν μπορεί να προσδιορισθεί με συγκεκριμένους κανόνες και αφήνεται στην κοινή λογική του δικαστή της ουσίας, όμως ειδικά στην περίπτωση που ο ανήλικος είναι απών στο ακροατήριο, ο δικαστής της ουσίας, στερείται του βασικότερου πλεονεκτήματός του σε σχέση με την δικαιοδοσία του ακυρωτικού, αφού δεν διαθέτει, μπροστά του, τον ανήλικο και δεν μπορεί να τον εξετάσει για να διαπιστώσει εάν είναι ή όχι αξιόπιστος. Αυτή ακριβώς τη λειτουργία, επιτελεί, ως «βοηθός» του δικαστή ο παιδοψυχίατρος – πραγματογνώμων.

Στο σημείο, όμως αυτό, γεννώνται αμφιβολίες, σχετικώς με την κατανόηση της αληθούς νομικής φύσεως της εν λόγω εκθέσεως, αφού αφενός μεν δεν αντιμετωπίζεται ως «πραγματογνωμοσύνη» κατά την έννοια της διατάξεως του άρθρου 183 Κ.Π.Δ., με αποτέλεσμα να ελλοχεύει ο κίνδυνος τα πορίσματα των εκθέσεων αυτών να απορρίπτονται από το δικαστή της ουσίας χωρίς ιδιαίτερη αιτιολόγηση, αφετέρου δε να συνίσταται σε μια απλή ιατρική γνωμάτευση, σχετικώς με την σωστή ή μη λειτουργία της αντίληψης και των ψυχικών λειτουργιών του ανηλίκου μάρτυρος, ενώ γίνεται αντιληπτό ότι, ενόψει της απουσίας του ανηλίκου κατά την επ' ακροατηρίω διαδικασία, η αποδεικτική αξιοποίηση της μαρτυρικής κατάθεσης του ανηλίκου, απόκειται εξ ολοκλήρου στον παιδοψυχολόγο – παιδοψυχίατρο, ο οποίος εν τέλει, λόγω των ειδικών γνώσεών του, καλείται να εκτιμήσει τη μαρτυρική αυτή κατάθεση, εκ της εκτιμήσεως όλης της προσωπικότητας του μάρτυρος, στα πλαίσια της οποίας ευρίσκονται ο βαθμός ψυχραιμίας, αυτοκυριαρχίας, υποβολιμότητας κ.ο.κ. του ανηλίκου¹⁶.

Και να μεν η μέχρι σήμερα αντιμετώπισή της εκθέσεως αυτής από τα ελληνικά δικαστήρια δεν έρχεται σε αντίθεση με τη συνήθως υποτι-

16. Βλ. χαρακτηριστικά την δήλωση ενός παιδοψυχίατρου στο 1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχιατροδικαστικής (Αθήνα, 14-17/12/2012) «*Εξετάζω τα παιδιά όχι μόνον σωματικά, αλλά και ψυχοκοινωνικά για να διαπιστώσω δείγματα σεξουαλικής κακοποίησης. Ψάχνω για συμπεριφορές που εξέρχονται του ορίου του κανονικού. Αν ένα παιδί είναι υπερβολικά ανήσυχο και φωνάζει χωρίς αιτία, αρχίζω να ανησυχώ, αν πάλι δεν εκφράζει κανένα φόβο διερευνώ εάν πρόκειται για συμπεριφορά παιδιού που ζει σε ανασφαλές περιβάλλον, όπου πρέπει να συνεργάζεται, για να αυτοπροστατευθεί και να κερδίσει την εμπιστοσύνη κάποιου ενηλίκου...».*

μητικά χαμηλή για τον παιδοψυχολόγο ή παιδοψυχίατρο πραγματογνώμονα και το έργο του, αποζημίωση, εάν ληφθεί υπόψη όχι μόνον ο χρόνος που απαιτείται για τις μεταβάσεις στα ανακριτικά γραφεία προς προετοιμασία και παράσταση κατά την εξέταση του ανηλίκου, αλλά και αυτός της ορκοδοσίας, την σύνταξης της εκθέσεως και την εγχείριση αυτής, δέον είναι όπως τόσο οι ανακριτικές και δικαστικές αρχές όσο και οι διορισθέντες παιδοψυχίατροι και παιδοψυχολόγοι εφαρμόσουν την νέα, για τον Κώδικά μας, διάταξη, προς όφελος του παιδιού, για το οποίο θεσπίστηκε και κάθε αντίθετη, τυπολατρική ερμηνεία του νόμου, να παραμεριστεί από τούδε και στο εξής. Η εναπόθεση της έρευνας της αλήθειας στον εμπειρικό – διαισθητικό έλεγχο του δικαστή, που ακολουθείται στην Ελλάδα¹⁷, δεν παρακολουθεί την εξελισσόμενη διεθνή πρακτική¹⁸. Σε άλλες χώρες, η γνωμοδότηση επί της αξιοπιστίας των μαρτύρων αποτελεί αριθμητικά τον πιο σημαντικό χώρο¹⁹ της δικαστικής – ψυχολογικής δραστηριότητας των πραγματογνωμόνων.

17. Βλ. 471, 472, 477, 489, 510 και 511/2009 Μ.Ο.Ε. Αθηνών (αδμ.)«[...] ο ψυχίατρος Ι.Ν. στην έκθεση ψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης την οποία κατέθεσε στο Δικαστήριο τούτο, το οποίο τον είχε ορίσει σύμφωνα με το άρθρο 226^Α, αναφέρει ότι οι ως άνω παθούσες ανήλικες δεν παρουσίασαν κατά την εξέταση αντιληπτικές διαταραχές ή διαταραχές συναισθήματος ή στο περιεχόμενο της διαδικασίας ή διαταραχές στην κρίση του. Αυτό του ζητήθηκε από το Δικαστήριο και γι' αυτό έπρεπε να αποφανθεί. Τα λοιπά που αναφέρει περί συγκρίσεως των καταθέσεων των ανηλίκων και των αντιθέσεων αυτών δεν ανάγονται στα καθήκοντά του αλλά είναι του δικάζοντος δικαστηρίου [...]».

18. Στην Ελλάδα πρόσφατο παράδειγμα τέτοιας πραγματογνωμοσύνης επί ανηλίκων μαρτύρων που παραγγέλθηκε από τον εισαγγελέα, έχουμε στην υπόθεση του μικρού μετανάστη Άλεξ, ο οποίος εξαφανίστηκε υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες στη Βέροια. Και ναι μεν στην περίπτωση αυτή δεν πρόκειται για ανηλίκους – μάρτυρες θύματα σεξουαλικών εγκλημάτων, αλλά για ανηλίκους παραβάτες, ωστόσο, πρόκειται για ένα εξαιρετικό δείγμα γραφής της πρόσφατης νομολογίας.

19. Βλ. αντί πολλών *Κοτσαλή Λ.-Μαργαρίτη Μ.*, Δικαστική Ψυχολογία, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, 2007, σ. 1-8 και 169 με εκεί παραπομπές).

3.3. Η αληθής έννοια της «ψυχοδιαγνωστικής εξέτασης» του ανηλίκου από τον παιδοψυχολόγο – παιδοψυχίατρο πραγματογνώμονα

Prima facie, εάν γίνει δεκτό ότι αυτή ο σκοπός της παιδοψυχιατρικής πραγματογνωμοσύνης της διατάξεως του άρθρου 226 Α Κ.Π.Δ. είναι η εκτίμηση της αντιληπτικής ικανότητας και της ψυχικής κατάστασεως του ανηλίκου, τότε δι' αυτής επιδιώκεται η εκ του ειδικού διαπίστωση της σωστής ή μη λειτουργίας των ψυχικών λειτουργιών του ανηλίκου (γνωστικών, θυμικών, βουλευτικών). Σε αντίθεση περίπτωση, *de lege lata*, με την εν λόγω πραγματογνωμοσύνη επιδιώκεται η διαπίστωση από τον παιδοψυχίατρο – παιδοψυχολόγο της προσωπικότητας του ανηλίκου μάρτυρα και του ελέγχου ακρίβειας της καταθέσεώς του, που θα βοηθήσει το δικαστήριο στην απόφασή του για την αξιολόγηση της καταθέσεως και την αποδεικτική της αξιοποίηση^{20, 21}. Η αξιολόγηση του ανηλίκου είναι μια διαδικασία που καλείται να γεφυρώσει τους κλάδους της Παιδοψυχιατρικής και της Παιδοψυχολογίας με το νομοθετικό πλαίσιο που αφορά στην προάσπιση των δικαιωμάτων του παιδιού και

20. Κατά τον *Μαργαρίτη Μ.*, Δικαστική Ψυχολογία, οπ.π.,σ.170, το ποσοστό των καταδικών με την ενεργοποίηση πραγματογνωμόνων για γνωμοδοτήσεις επί καταθέσεων μαρτύρων είναι σημαντικό, αλλά μόνον στα 2/3 όλων των περιπτώσεων ακολουθεί το δικαστήριο τα επιχειρήματα των πραγματογνωμόνων και όταν ακόμη υπάρχει θετικό αποτέλεσμα της γνωμοδότησης, εμφανίζονται πολλές φορές στο δικαστήριο αμφιβολίες.

21. Βλ. την με αρ. 381-383, 410-413/2009 απόφαση του Μ.Ο.Ε. Αθηνών (Ποιν Δικ/νη 2/2010, σ. 185), κατά τα ειδικώς διαλαμβανόμενα στην οποία «[...]Ο ειδικός επιστήμων, που επιλέγεται σύμφωνα με τις διατάξεις περί πραγματογνωμοσύνης, έχει την αποστολή να προετοιμάσει τον ανήλικο για την εξέταση και στο πλαίσιο αυτό καλείται να αποφανθεί για την αντιληπτική ικανότητα και την ψυχική κατάσταση του ανηλίκου, με προφανή σκοπό την διευκόλυνση της εκ των υστέρων αποδεικτικής αξιολόγησης των όσων ο ανήλικος θα καταθέσει...[...] Διορίζει ως ειδικό επιστήμονα για να παρασταθεί την Χ.Μ. Παιδοψυχολόγο, η οποία αφενός πρέπει να προετοιμάσει ψυχολογικά την ανήλικη για τον σκοπό και την αναγκαιότητα της εξέτασης και αφετέρου να γνωμοδοτήσει ως προς την ικανότητα της ανήλικης να αντιληφθεί τις ερωτήσεις και να απαντήσει με ψυχραιμία και ειλικρίνεια σε αυτές, με σχετική καταχώριση στην έκθεση εξέτασης».

απευθύνεται στους δικαστικούς και εισαγγελικούς λειτουργούς. Τυπικά εδώ πρόκειται όχι για την επεξεργασία της τελικής κρίσεως περί αξιοπιστίας ή μη της καταθέσεως, αλλά για την ανάδειξη των παραγόντων που αναφέρονται στην προσωπικότητα του ανηλίκου μάρτυρος και στην κατάθεσή του, που μπορεί να τα διακρίνει μόνον ο παιδοψυχίατρος ή παιδοψυχολόγος πραγματογνώμονας, με βάση τα ιδιαίτερα διαγνωστικά του μέσα και που μπορούν να συνεισφέρουν στην εκτίμηση της αξιοπιστίας του περιεχομένου μίας καταθέσεως.

III.

Από την επισκόπηση που προηγήθηκε επισημάνθηκαν ήδη αρκετές αδυναμίες της διατάξεως του άρθρου 226 Α Κ.Π.Δ. που σχετίζονται είτε με τη συστηματική της δομή είτε με τη λειτουργική της αποτελεσματικότητα, είτε με τη δικαιοπολιτική σκοπιμότητα των επί μέρους ρυθμίσεών της, προσθέτοντας στις αρνητικές της πλευρές την προχειρότητα στη διατύπωση που προξένησε προβλήματα κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή της, ήδη με τα πρώτα δείγματα της νομολογίας που καταγράφηκαν. Η υιοθέτηση διεθνών κειμένων για την προστασία του παιδιού και η σπουδή του έλληνα νομοθέτη σε μια συχνά ανεπεξέργαστη ενσωμάτωσή τους, ανταποκρίνονται καταρχήν σε μια νέα θεώρηση του παιδιού – θύματος, ως υποκειμένου της ποινικής δίκης, ταυτόχρονα όμως καταδεικνύουν έναν ηθικό πανικό απέναντι στον θωρούμενο, σύμφωνα με το τεκμήριο της αθωότητας, αθώο κατηγορούμενο.

Ειδικότερα, από την αναλυτική έκθεση που προηγήθηκε ο αναγνώστης μπορεί ευχερώς να κατανοήσει την προβληματική που αναπτύχθηκε: από τη μία προβάλλεται ο αναμφισβήτητος μονομερής προσανατολισμός της εξέτασης του ανηλίκου – μάρτυρος χωρίς την παρουσία των διαδίκων και από την άλλη η προφανής δυσλειτουργία που προκαλείται από την παρουσία του. Ωστόσο, η κατάφαση της παρουσίας του κατηγορουμένου θεμελιώνεται στην αρχή της δικαστικής ακρόασης και της δίκαιης δίκης, διότι, μόνον με την παράστασή του κατά την εξέταση του ανηλίκου - μάρτυρος, ο κατηγορούμενος έχει τη δυνατότητα να ελέγχει την αξιοπιστία της καταθέσεώς του.

Τα μέσα προστασίας του ανηλίκου συμβάλλουν στην αναζήτηση της

ουσιαστικής αλήθειας, διότι διασκεδάζουν τους φόβους ή δισταγμούς, υπό την επήρεια των οποίων ενδέχεται να επηρεαστεί το περιεχόμενο της καταθέσεώς του και αποτρέπουν τη δευτερογενή θυματοποίησή του, δεν είναι όμως πάντοτε συμβατά με τις παραδοσιακές αρχές της ποινικής δίκης. Και ναι μεν η οπτικοακουστική μετάδοση της μαρτυρικής κατάθεσης περισώζει την αρχή της αμεσότητας σε έναν αρκετά μεγάλο βαθμό, αντιθέτως η πλήρης απουσία του μάρτυρα στο ακροατήριο θέτει σοβαρά προσκόμματα στην αποτελεσματική άσκηση του υπερασπιστικού δικαιώματος του κατηγορουμένου κατ' άρθρον 6 παρ. 3δ' ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι ο τελευταίος αδυνατεί να εξετάσει το μάρτυρα και να αμφισβητήσει την αξιοπιστία του και ως εκ τούτου προκαλεί κείμεριο πλήγμα στην αρχή της αμεσότητας, διότι οι λαμβανόμενες, χωρίς αντιπαράθεση με τον κατηγορούμενο, μαρτυρικές καταθέσεις των ανηλίκων, αφαιρούν από το Δικαστήριο τη δυνατότητα να αντιληφθεί τις αντιδράσεις του ανηλίκου – μάρτυρα (π.χ. δισταγμός, εκνευρισμός, απροθυμία) στις ερωτήσεις του κατηγορουμένου. Από την άλλη, όμως, μεριά ο ανήλικος έχει κατοχυρωμένο δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο²² (άρθρο 8 ΕΣΔΑ) πράγμα που σημαίνει ότι τα συμβαλλόμενα Κράτη πρέπει να οργανώσουν την ποινική διαδικασία κατά τέτοιο τρόπο, ώστε τα συμφέροντα αυτά να μην εκτίθενται αδικαιολόγητα σε κίνδυνο.

Προκειμένου να αποφευχθεί η δευτερογενής θυματοποίηση του ανηλίκου – μάρτυρος χωρίς ωστόσο να παραβιάζονται τα δικαιώματα του κατηγορουμένου που πηγάζουν τόσο εκ του Κώδικος Ποινικής Δικονομίας όσο και της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου θα ήταν σκόπιμο, να τροποποιηθεί η καινοτόμος διάταξη που εισήχθη στον Κώδικά μας, καθ' ο μέρος απαγορεύει εξ ολοκλήρου την εξέταση του ανηλίκου από τον κατηγορούμενο. Τούτο δε διότι ο

22. Το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο (private life) δεν συγχέεται απαραίτητα με την έννοια της Privacy – του δικαιώματος να ζεις όπως επιθυμείς χωρίς η ζωή σου να υπόκειται σε δημοσιότητα. Η έννοια του ιδιωτικού βίου είναι ευρύτερη και καλύπτει επίσης το δικαίωμα δημιουργίας και αναπτύξεως σχέσεων με άλλους ανθρώπους. Για ευρύτερη ανάλυση της έννοιας, βλ. Ρούκουνας Εμ., Διεθνής Προστασία Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα, 1995, σ.168-169 με εκεί παραπομπές.

περιορισμός του δικαιώματος του κατηγορουμένου να εξετάσει μάρτυρες ανηλίκους στο ακροατήριο θεωρείται εφικτός καταρχήν, αφού ο νομοθέτης προέκρινε την ανάδειξη του συμφέροντος προστασίας του ανηλίκου, υπό την προϋπόθεση της ενεργοποίησης της διάταξης του άρθρου 219 παρ. 2 στην οπτική της προστασίας του δικαιώματος υπεράσπισης του κατηγορουμένου. Επομένως και με τα δεδομένα αυτά προτείνεται είτε η κατάθεση του ανηλίκου στο στάδιο της προδικασίας παρουσία του παιδοψυχιάτρου – παιδοψυχολόγου και του συνηγόρου υπερασπίσεως του κατηγορουμένου, ούτως ώστε να δίνεται η δυνατότητα στον κατηγορούμενο να θέσει δια του ανακρίνοντος ερωτήσεις στον ανήλικο και η αναπαραγωγή στο δικαστήριο της βιντεοσκοπημένης καταθέσεως του ανηλίκου, απαλλασσομένου πλήρως του ανηλίκου της παραστάσεως στο δικαστήριο, είτε η βιντεοσκόπηση της κατάθεσης του ανηλίκου και η αναπαραγωγή της στο δικαστήριο, μη απαλλασσομένου απολύτως του ανηλίκου της υποχρέωσής του να παρουσιαστεί στο δικαστήριο, αφού το βίντεο θα αντικαθιστά απλώς την κατάθεσή του, δηλαδή δεν θα χρειάζεται να εξιστορήσει από την αρχή όλα τα γεγονότα που έχουν συμβεί, αλλά μετά την αναπαραγωγή της βιντεοσκοπημένης κατάθεσης ο ανήλικος θα καλείται να απαντά στις ερωτήσεις της έδρας και του κατηγορουμένου, όπως ακριβώς γίνεται και στις υπόλοιπες ποινικές διαδικασίες. Στη δεύτερη περίπτωση ο ανήλικος συνιστάται να βρίσκεται εκτός της αίθουσας του δικαστηρίου και να χρησιμοποιείται για την εξέτασή του κλειστό κύκλωμα τηλεόρασης, είτε μονόδρομο, είτε αμφίδρομο. Ειδικότερα:

1. Μία σύμφωνη με την Ε.Σ.Δ.Α. διασταλτική ερμηνεία του άρ. 219 παρ. 2 Κ.Π.Δ.

Από την επισκόπηση που προηγήθηκε συνάγεται ότι υπάρχει υποχρέωση των κρατικών οργάνων να οργανώσουν ήδη από την προδικασία την αντιπαράθεση του κατηγορουμένου με τον ανήλικο – μάρτυρα, εφόσον ο τελευταίος δεν θα είναι διαθέσιμος προς εξέταση κατά τη διαδικασία στο ακροατήριο, είτε διότι δεν θα έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του είτε διότι και συμπληρωμένου του δεκάτου ογδόου έτους της ηλικίας του, δεν είναι εκ του νόμου υποχρεω-

μένος να παραστεί αυτοπροσώπως²³. Ενώ όμως, ο Κώδικας Ποινικής Δικονομίας προβλέπει για τις περιπτώσεις αυτές την κατ' αντιδικίαν εξέταση του μάρτυρα ήδη κατά το στάδιο της ανάκρισης στην διάταξη του άρθρου 219 παρ. 2, η τελευταία δεν προσφέρει νομική βάση για την εξέταση του ανηλίκου στη συζητούμενη περίπτωση, διότι αφενός μεν δεν αφορά στην προανάκριση, αφού κατά τη γραμματική της διατύπωση αναφέρεται μόνον στην κύρια ανάκριση, αφετέρου διαλαμβάνει πραγματικούς λόγους (π.χ. ασθένεια, προοπτική αδυναμίας) που καθιστούν αδύνατη την εμφάνιση του μάρτυρα στο ακροατήριο. Και ναι μεν η διάταξη του άρθρου 219Κ.Π.Δ. θα μπορούσε να ερμηνευθεί κατά τρόπο σύμφωνο με την ΕΣΔΑ, ούτως ώστε να είναι εγγυημένη η δυνατότητα εξέτασης του ανηλίκου κατά την προδικασία από τον κατηγορούμενο, υπό την έννοια της επεκτάσεως του πεδίου εφαρμογής της διάταξης, όχι μόνον στις περιπτώσεις που προβλέπονται από το γράμμα της (πραγματική αδυναμία εμφάνισης στο ακροατήριο), αλλά και σε άλλες παρεμφερείς, στις οποίες η προκαταβολική εξέταση του μάρτυρα κατά την προδικασία εμφανίζεται εξίσου επιβεβλημένη, για το λόγο ότι το δικαίωμα υποβολής ερωτήσεων προσβάλλεται με την ίδια ένταση κατά την διαδικασία στο ακροατήριο είτε όταν ο μάρτυρας δεν εμφανίζεται, είτε όταν εμφανίζεται, αλλά αναγιγνώσκεται η έγγραφη κατάθεση που έχει δώσει στην προδικασία (άρ. 226 Α παρ. 4 εδ. α' Κ.Π.Δ.), ενόψει ιδίως του γεγονότος ότι επί ανάγνωσης της έγγραφης κατάθεσης του ανηλίκου, η πρόγνωση περί μη καταθέσεως είναι ασφαλέστερη από ότι στην αδυναμία εμφάνισης που οφείλεται σε πραγματικούς λόγους, πλην όμως μια ευθεία παραπομπή της διατάξεως της παρ. 2 εδ. γ' στην διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 219, θα απαιτούσε περαιτέρω την επέκταση της εφαρμογής της και στην περίπτωση της προανάκρισης, για την ταυτότητα του νομικού λόγου, ώστε να ρυθμίζονται οι περιπτώσεις εξέτασης ανηλίκων – μαρτύρων στα πλαίσια αστυνομικής προανάκρισης (άρ. 243 παρ. 2 Κ.Π.Δ.) ή προανάκρισης, ήτοι και εκείνες που αφορούν σε διάπραξη σεξουαλικού αδικήματος σε βάρος ανη-

23. Βλ. διατύπωση άρ. 226Α παρ. 4 εδ. β' Κ.Π.Δ., κατά την οποία «Αν ο ανήλικος κατά την ακροαματική διαδικασία έχει συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος, μπορεί να παρίσταται αυτοπροσώπως».

λίκου σε βαθμό πλημμελήματος.

Καταλήγουμε λοιπόν στο συμπέρασμα ότι η διορθωτική και σύμφωνη με την ΕΣΔΑ²⁴ ερμηνεία του άρθρου 219 παρ. 2 Κ.Π.Δ. επιτρέπει την εφαρμογή της διάταξης, όταν ο ανακριτής θεωρεί αδύνατη όχι μόνον την εμφάνιση, αλλά και την κατάθεση του μάρτυρα στο ακροατήριο, με αποτέλεσμα σε όλες τις περιπτώσεις εξέτασης ανηλίκων μαρτύρων – θυμάτων εγκλημάτων κατά της γενετήσιας αξιοπρέπειας να καλείται και να παρίσταται υποχρεωτικά κατά την εξέτασή τους από τον ανακριτή ο κατηγορούμενος ή ο συνήγορός του. Η λύση αυτή ενδείκνυται διότι αποφεύγεται η δευτερογενής θυματοποίηση του ανηλίκου από την παρουσία του στο ακροατήριο, διασώζεται σε αρκετά μεγάλο βαθμό η αρχή της αμεσότητας από την οπτικοακουστική μετάδοση της καταθέσεως του ανηλίκου στο ακροατήριο, χωρίς να περιστελλεται το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάσει τον ανήλικο και να τού θέσει ερωτήσεις, με αποτέλεσμα να παρέχει τα επαρκή εχέγγυα αποδεικτικής αξιοποίησης της προδικαστικής μαρτυρικής κατάθεσης. Ωστόσο πρέπει να τονισθεί, ότι, μια τέτοια διορθωτική ερμηνεία της παρ. 2 του άρθρου 219 Κ.Π.Δ., όπως ορθά επισημαίνει ο Τζαννετής²⁵, σύμφωνα με την οποία η προδικασία αναβαθμίζεται σε «ανοικτή στα μέρη – συμμετοχική», χωρίς να αποτελεί απλώς προπαρασκευαστικό στάδιο, αλλά προκαταβολικό τμήμα της κύριας διαδικασίας, ενέχει τον κίνδυνο υποβάθμισης του ρόλου της κύριας διαδικασίας σε αυτόν την επικύρωσης των πορισμάτων της προδικασίας²⁶.

24. Υπενθυμίζεται ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου ενδιαφέρεται μόνον για την εξασφάλιση του δικαιώματος του άρθρου 6 παρ. 3δ' ΕΣΔΑ χωρίς να αποδίδει ιδιαίτερη σημασία σε ποιο από τα επιμέρους στάδια της ποινικής δίκης θα συμβεί αυτό, δεν αντιτίθεται, δηλαδή, στο ενδεχόμενο το δικαίωμα εξέτασης του μάρτυρα να ικανοποιείται μόνον κατά την προδικασία, χωρίς να ασκείται εκ νέου κατά την διαδικασία στο ακροατήριο.

25. Τζαννετής Α., Το δικαίωμα εξέτασης μαρτύρων κατηγορίας κατά το άρθρου 6 παρ. 3 εδ. δ' ΕΣΔΑ, ΠΧρ. ΝΗ/2008, σ. 403 με εκεί παραπομπές.

26. Σύμφωνα με την εμπειρικά αιτιολογούμενη άποψη του Schünemann (σε Δαλακούρας Θ., Προστασία μαρτύρων: Ένα δικαιοκρατικό στοίχημα, ΠοινΔικ/νη, 10/2004, σ. 1169, υποσημ. 24), «μόνη η γνώση του φακέλου της προανάκρισης συνεπάγεται για το δικαστή ένα «bias», το οποίο κατά την ακροαματική διαδικασία

2. Μείωση της αποδεικτικής αξίας της μαρτυρικής κατάθεσης του ανηλίκου

Από την εξέταση της μίας εκ των δύο επιμέρους αρχών της «αρχής της αμεσότητας» και δη της «αρχής της άμεσης ή προσωπικής επαφής ή εντύπωσης του κρίνοντος», διαπιστώνεται ότι η διασφάλισή της προϋποθέτει και την άμεση προσωπική επαφή του παρόντος κατηγορουμένου με τα πρόσωπα που καταθέτουν σε βάρος του, την άμεση αντιπαράθεσή του προς αυτά και, ως εκ τούτου, την εύρυθμη άσκηση του δικαιώματος ακροάσεώς του, με την υποβολή ερωτήσεων, συμφώνως προς τα ειδικώς οριζόμενα στην διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3δ' ΕΣΔΑ. Αυτά μεταφράζονται, αν όχι στην ολοκληρωτική απαγόρευση άντλησης στοιχείων από την κατάθεση του απόντος ανηλίκου, τουλάχιστον όμως στην απαγόρευση θεμελίωσης μιας καταδίκης επί της καταθέσεως του ανηλίκου – μάρτυρος που έγινε στην προδικασία²⁷.

οδηγεί στο να υποτιμούνται και να παραμελούνται νέες και αποκλίνουσες πληροφορίες, έτσι ώστε η κύρια δίκη να τείνει να υποβαθμιστεί σε τελετή πανηγυρικής επανάληψης και επικύρωσης των αστυνομικών πρακτικών ανάκρισης. Πέραν αυτού, το επιβαρυντικό αποτέλεσμα των συμπερασμάτων της προδικασίας υπερεκτιμάται από το δικαστή, όταν ο φάκελος έχει κριθεί από την εισαγγελία ώριμος για την έγερση της κατηγορίας και έχει υποβληθεί μαζί με το κατηγορητήριο, στο οποίο τονίζονται ιδιαίτερα τα επιβαρυντικά σημεία».

27. Στο πλαίσιο αυτό και η με αρ. Α.Π. 8/2013, Α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ. Σύμφωνα δε και με τις ορθές παρατηρήσεις της Διονυσοπούλου, στις περιπτώσεις που η κατάθεση του ανηλίκου μάρτυρα – θύματος στην προδικασία ελήφθη προ της ισχύος του άρθρου 226^Α και ο ανήλικος εμφανίζεται και καταθέτει στο ακροατήριο αντίθετα πραγματικά περιστατικά από αυτά που κατέθεσε στην προδικασία, τυχόν καταδικαστική κρίση του δικαστηρίου θα στηριχθεί όχι στην προανακριτική κατάθεση, αλλά στην σύγκριση μεταξύ της προανακριτικής κατάθεσης και της κατάθεσης στην κύρια διαδικασία, σε ό,τι αφορά στο κύριο θέμα της απόδειξης και την αξιοπιστία του μάρτυρα. Κατά την σύγκριση αυτή, θα πρέπει να ληφθούν αιτιολογημένα υπόψη τυχόν αντιρρήσεις του κατηγορουμένου για την αξιοπιστία της αρχικής κατάθεσης του ανηλίκου, κατά το χρόνο που δόθηκε, έτσι ώστε να ελεγχθεί η ποιότητα μιας κατάθεσης, το περιεχόμενο της οποίας διαμορφώθηκε αποκλειστικά από τις διωκτικές αρχές. Επομένως σε αυτές τις περιπτώσεις η προδικαστική κατάθεση του ανηλίκου πρέπει να αναγιγνώσκεται, παρά την απαγόρευση του άρθρου 357 παρ. 4 Κ.Π.Δ. για να τηρείται η αρχή της δημοσιότητας, αλλά και επειδή η αξιολό-

Η λύση, όμως, αυτή της «αποδεικτικής αξιολόγησης» η οποία, για να αντισταθμίσει την παραβίαση του δικαιώματος «αντιπαράθεσης» αποδυναμώνει την αποδεικτική αξία της μαρτυρικής κατάθεσης, ευρίσκεται στο στόχαστρο σοβαρών αντιρρήσεων. Καταρχάς, η νοθεσία του ΕΔΔΑ για προσεκτική αξιολόγηση των καταθέσεων που έχουν ληφθεί κατά παράβαση του άρθρου 6 παρ. 3 δ' ΕΣΔΑ δεν ευρίσκει έρεισμα στην αρχή της ελεύθερης εκτίμησης των αποδείξεων (άρ. 177 παρ. 1 Κ.Π.Δ.), διότι σε ελεύθερη εκτίμηση υπόκεινται μόνον όσες αποδείξεις έχουν ληφθεί σύμφωνα με τους δικονομικούς κανόνες. Το άρθρο 177 παρ. 2 Κ.Π.Δ. ορίζει, ως γνωστόν, ότι δεν επιτρέπεται η *in malam partem* χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί με αξιόποινες πράξεις ή μέσω αυτών. Κατά την ερμηνεία της διατάξεως αυτής έχει εύστοχα επισημανθεί από την θεωρία ότι η αναφορά του άρθρου 177 παρ. 2 μόνον στις ποινικώς κολάσιμες πράξεις δεν επιτρέπει τη συναγωγή επιχειρήματος *a contrario*, ότι δηλαδή, αποδεικτικά μέσα που έχουν αποκτηθεί με άδικες, αλλά μη ποινικώς κολάσιμες ενέργειες είναι σε κάθε περίπτωση επιτρεπτά *in malam partem* στην ποινική διαδικασία, με αποτέλεσμα η αποδεικτική απαγόρευση να απορρέει και από μη ποινικώς κολάσιμη παραβίαση κανόνων του δικονομικού δικαίου. Έτσι θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αν η χρήση κάποιου αποδεικτικού μέσου στην ποινική διαδικασία παραβιάζει το δικαίωμα του κατηγορουμένου σε δίκαιη δίκη, το αποδεικτικό μέσο αποκλείεται, έστω και αν αυτό δεν προϋποθέτει κολάσιμη πράξη²⁸. Εφόσον, λοιπόν κατά το σύστημα του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας το δικαίωμα του άρθρου 6 παρ. 3 δ' ΕΣΔΑ είναι υπερασπιστικό δικαίωμα, του οποίου η παραβίαση προκαλεί απόλυτη ακυρότητα της διαδικασίας, η μαρτυρική κατάθεση που ελήφθη κατά τον τρόπο αυτό, δεν θα πρέπει να συνεκτιμάται με

γησης της θα αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της αιτιολογίας της απόφασης (βλ. *Διονυσιοπούλου Α.*, Δημοσιότητα της ποινικής δίκης και απόλυτη ακυρότητα, ΝοΒ 61 (2013), σ. 1017).

28. *Αναγνωστόπουλος Η.*, Αστυνομική παγίδευση και δίκαιη δίκη (Παρατηρήσεις στο άρθρο 25B του Ν. 17129/1987 με αφορμή την απόφαση του ΕυρΔΔΑ στην υπόθεση *Teixerira de Castro* κατά Πορτογαλίας), ΠΧρ. ΝΑ, σ. 199 με εκεί παραπομπές.

άλλα αποδεικτικά στοιχεία για το σχηματισμό καταδικαστικής κρίσης, αλλά θα πρέπει να αποχωρίζεται από το αποδεικτικό υλικό²⁹.

Δεύτερον, δεν πρέπει να παραγνωρίζεται ότι δίωξη των εγκλημάτων σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών είναι σχεδόν αδύνατη, σε περίπτωση απαγόρευσης της αποδεικτικής αξιοποίησης της μαρτυρικής κατάθεσης του ανηλίκου, διότι, ακόμη και στην περίπτωση της μείωσης της αποδεικτικής αξίας της προδικαστικής καταθέσεως του ανηλίκου – μάρτυρος, στις περισσότερες των περιπτώσεων ελλείπουν παντελώς όχι μόνο άλλα αποδεικτικά μέσα, αλλά και οι απλές ενδείξεις ενοχής του κατηγορουμένου, ώστε να μπορεί να σχηματισθεί δικανική πεποίθηση περί ενοχής του κατηγορούμενου, με αποτέλεσμα, η έστω και μερική αχρήστευση των καταθέσεων του μη ερωτηθέντος εκ του κατηγορουμένου ανηλίκου να ενέχει τον κίνδυνο αδικαιολόγητων αθώωσεων.

Τρίτον διότι, ανεξαρτήτως του εάν ο εθνικός δικαστής μπορεί να συνδέσει με δραστικότερες συνέπειες ή να αντισταθμίσει με άλλο τρόπο την παραβίαση του άρθρου 6 παρ.3εδ.δ' της ΕΣΔΑ, ενδεχομένως δηλαδή και με την απαγόρευση της αποδεικτικής αξιοποίησης μιας τέτοιας κατάθεσης, το ΕΔΔΑ σε καμία απόφασή του δεν έχει καταστήσει σαφές το ποσοτικό όριο, πέραν του οποίου μια μαρτυρική κατάθεση στηρίζει σε «αποφασιστικό βαθμό» την καταδίκη, ενώ εκ της διατάξεως του άρθρου 178 Κ.Π.Δ., στο οποίο ενδεικτικώς μόνον αναφέρονται τα επιτρεπόμενα αποδεικτικά μέσα στην ποινική δίκη, δημιουργείται ο κίνδυνος να επιστρατεύονται προς ενίσχυση της μαρτυρικής κατάθεσης του ανηλίκου άλλες εξωδικαστικές καταθέσεις του ίδιου³⁰, με συνέπεια

29. contra, *Χριστόπουλος Π.*, (Το δικαίωμα του κατηγορουμένου να εξετάζει μάρτυρες κατηγορίας κατά το άρθρο 6 παρ. 3 στοιχ. δ' της ΕΣΔΑ, ΠοινΔικ/νη, 11/2009, σ. 1289, υποσημ. 44)

30. Βλ. Α.Π. 903/2010 (Ζ' Ποινικό Τμήμα σε Συμβούλιο, α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ) σύμφωνα με την οποίαν «[...] Όπως προκύπτει το Συμβούλιο Εφετών, κατά παραδοχή σχετικού ειδικού λόγου εφέσεως του κατηγορουμένου, έκρινε άκυρη και δεν συνεκτίμησε μετά των λοιπών αποδείξεων, όπως είχε πράξει το πρωτοβάθμιο Συμβούλιο, την 49/23-11-2007 έκθεση παιδοψυχιατρικής προκαταρκτικής πραγματογνωμοσύνης της παιδοψυχιάτρου[...], που διατάχθηκε από τον Εισαγγελέα Πλημμελειοδικών Ρόδου πριν ασκηθεί ποινική δίωξη, κατά το στάδιο της προκαταρκτικής εξέτασεως, λόγω απόλυτης ακυρότητας και παραβιάσεως του άρθρου 6

να φαλκιδεύεται εκ νέου η άσκηση του δικαιώματος του άρθρου 6 παρ. 3 δ' ΕΣΔΑ³¹.

Αντίθετο επιχείρημα δεν μπορεί να συναχθεί ούτε εκ της διαμορφωθείσας νομολογίας του Ακυρωτικού μας³², σύμφωνα με την οποία είναι επιτρεπτή η ανάγνωση προδικαστικής καταθέσεως μάρτυρος από τον στο ακροατήριο, υπό την προϋπόθεση ότι το δικαστήριο βεβαιώνει στην απόφασή του, μεταξύ άλλων ότι η κατάθεση αυτή του μάρτυρα είναι εντελώς αναγκαία για την ανακάλυψη της αλήθειας, τούτο δε διότι στην περίπτωση αυτή το δικαστήριο της ουσίας θα ομολογεί στην πραγματικότητα ότι η καταδίκη του κατηγορουμένου βασίστηκε σε αποφασιστικό βαθμό την κατάθεση του ανηλίκου – μάρτυρος, τον οποίο, όμως, ο κατηγορούμενος δεν είχε την δυνατότητα να εξετάσει σε κανένα στάδιο της διαδικασίας, με αποτέλεσμα η απόφαση να καθίσταται εκτεθειμένη στον έλεγχο του ΕΔΔΑ³³.

της ΕΣΔΑ, για το λόγο ότι δεν γνωστοποιήθηκε στον κατηγορούμενο, στον οποίο αποδιδόταν τότε η τέλεση των παραπάνω αξιοποιώνων πράξεων, ο διορισμός και το όνομα της εν λόγω πραγματογνώμονος, προκειμένου να ασκήσει αυτός τα από τα άρθρα 191,192 και 204 του ΚΠοινΔ δικαιώματά του, όπως εκείνο για υποβολή αιτήσεως εξαιρέσεως και για διορισμό τεχνικού συμβούλου, ενώ δεν εκτίθεντο οι λόγοι που επέβαλαν την άμεση ενέργειά της ή ότι συνέτρεχε εξαιρετικά επείγουσα περίπτωση σύμφωνα με το άρθρο 187 του ίδιου Κώδικα. Όμως, όπως προκύπτει από την επισκόπηση της ίδιας αυτής εκθέσεως πραγματογνωμοσύνης, ενώπιον της άνω παιδοψυχιάτρου, μετά από προτροπή - συμβουλή της, ο υπ' αυτής εξετασθείς οκταετής τότε ανήλικος, συνέταξε το από 20-11-2007 ιδιόγραφο χωρίς υπογραφή σημείωμα, το οποίο αναφέρεται και προσαρτήθηκε στην κατατεθείσα έκθεση πραγματογνωμοσύνης και για τους λόγους που είναι ως ανωτέρω άκυρη η πραγματοποιηθείσα και συνταχθείσα πραγματογνωμοσύνη, ήτοι λόγω παραβίασεως των υπερασπιστικών δικαιωμάτων του κατηγορουμένου και του άρθρου 6 της ΕΣΔΑ, είναι άκυρο και το έγγραφο σημείωμα αυτό, καθόσον συντάχθηκε ως άνω κατά της διαδικασίας της ως άνω άκυρης πραγματογνωμοσύνης και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος αυτής[...].».

31. *Τζανετής Α.*, οπ.π., σ. 402 με εκεί παραπομπές.

32. Βλ. αντί άλλων, Α.Π. 91/2007, Ποιν.Λογ. 2007, 104 επ..

33. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η με αρ. Α.Π. 931/2012 (α' δημοσίευση ΝΟΜΟΣ), με την οποία απορρίφθηκε ο σχετικός λόγος αναιρέσεως του κατηγορουμένου, σύμφωνα με τον οποίο το δευτεροβάθμιο δικαστήριο με το να μην αποφανθεί επί

3. Η χρήση κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης κατά τη διάρκεια της δίκης

Κανείς δεν μπορεί να αμφισβητήσει τα πλεονεκτήματα της οπτικοακουστικής καταγραφής της καταθέσεως του ανηλίκου στην προδικασία και της προβολής της στην αίθουσα του δικαστηρίου, καθόσον αποφεύγεται αφενός ο κίνδυνος της υποκειμενικότητας του εξεταστή (π.χ. διαστρεβλωμένη αντίληψη και εκτίμηση των λόγων ή των ενεργειών του παιδιού, εξαγωγή συμπερασμάτων που βασίζονται σε καθοδηγητικές ερωτήσεις, λόγω π.χ. απειρίας του εξεταστή), καθώς τα μέλη του δικαστηρίου έχουν τη δυνατότητα να δουν τη διαδικασία της εξέτασης και τις αντιδράσεις του παιδιού, αφετέρου αποφεύγεται ο συχνός, πλέον, κίνδυνος αμφισβήτησης της αντικειμενικότητάς του εξεταστή από τον κατηγορούμενο και η σχετική δικαστική εμπλοκή του ως κατηγορουμένου σε νέες δίκες. Κυρίως όμως, με την καταγραφή των συνευτεύξεων αυτών αποφεύγεται η επανεξέταση του παιδιού από άλλους και ο συνακόλουθος ψυχικός τραυματισμός του. Το μέτρο αυτό, στόχο έχει τη μείωση του άγχους της κατά μέτωπο αντιπαράθεσης («confrontational stress») με τον κατηγορούμενο, ενώ ταυτόχρονα αυξάνει την αυτοπεποίθηση του παιδιού, μειώνει τις πιθανότητες ξεσπάσματος σε λυγμούς και προστατεύει από το ψυχικό τραύμα που ενδέχεται να υποστεί από την παρουσία του κατηγορουμένου στο ακροατήριο. Επισημαίνεται όμως ότι ενώ η χρήση καταγεγραμμένων σε βίντεο συνευτεύξεων έχει το πλεονέκτημα ότι καταγράφεται σύντομα μετά από τις

του αιτήματός του να μην αναγνωσθεί η προδικαστική ανωμοτί κατάθεση του τέκνου του στην Ανακρίτρια και να στηρίξει την κρίση του αποκλειστικά ή σε κάθε περίπτωση, σε αποφασιστικό βαθμό σε αυτήν, παραβίασε την διάταξη του άρθρου 6 παρ. 3 δ' της ΕΣΔΑ για δίκαιη δίκη, προεχόντως ως απαράδεκτος, διότι «[...]η παραβίαση των διατάξεων της ΕΣΔΑ δεν δημιουργεί ιδιαίτερο λόγο αναιρέσεως της αποφάσεως, πέραν των αναφερομένων περιοριστικώς στο άρθρο 510 Κ.Π.Δ. λόγων, εκτός εάν συνδυάζεται με άλλη πλημμέλεια που υπάγεται στους προβλεπόμενους, ως άνω, λόγους, τους οποίους όμως, δεν ιδρύει η αίτηση του αναιρεσείοντος που προαναφέρθηκε, αφού η ως άνω κατάθεση λήφθηκε νομότυπα, το δε Πενταμελές Εφετείο, που στήριξε την κρίση του και σε αυτήν (και όχι μόνο ή κατά μεγάλο βαθμό σε αυτήν) δεν υπέπεσε σε καμία πλημμέλεια».

καταγγελίες και είναι ακριβής και λεπτομερής, ενδέχεται να καθίσταται πολλές φορές προβληματική, καθώς κάποιες πρώτες συνεντεύξεις είναι πιθανόν να μην διεξάγονται σωστά και να περιέχουν ερωτήσεις, που μετά αμφισβητούνται από την υπεράσπιση ως απαράδεκτες.

Ενόψει των ανωτέρω, προτείνεται η τροποποίηση των παρ. 3 και 4 της διατάξεως του άρθρου 226Α Κ.Π.Δ. ως εξής: η οπτικοακουστική καταγραφή της καταθέσεως του ανηλίκου ενώπιον των προανακριτικών ή ανακριτικών αρχών κατά την προδικασία παρουσία του παιδοψυχιάτρου ή παιδοψυχολόγου από δυνητική να καταστεί υποχρεωτική, δηλαδή να απαλειφθεί η φράση «όταν αυτό είναι δυνατόν», η δε ηλεκτρονική προβολή της καταθέσεως του ανηλίκου να μην αντικαθιστά πλήρως τη φυσική του παρουσία στα επόμενα στάδια της διαδικασίας (ενν. κύρια διαδικασία), αντιθέτως, ο ανήλικος θα είναι παρών στην κύρια διαδικασία, αλλά δεν θα υπόκειται σε κυρίως εξέταση αναφορικά με οποιοδήποτε θέμα το οποίο, κατά τη γνώμη του Δικαστηρίου, καλύπτεται από την οπτικοακουστική κατάθεσή του, ούτε θα επαναλαμβάνει γεγονότα ή ζητήματα στα οποία έχει ήδη αναφερθεί, αλλά μετά την αναπαραγωγή της καταθέσεώς του στο ακροατήριο, ευρισκόμενος εκτός της αίθουσας του δικαστηρίου, θα εξετάζεται τόσο από τα μέλη του δικαστηρίου, όσον και από τον συνήγορο υπεράσπισης του κατηγορούμενου μέσω κλειστού κυκλώματος τηλεόρασης, πάντοτε με την παρουσία παιδοψυχιάτρου. Ο ανήλικος θα είναι ορατός από την οθόνη (μονόδρομος καθρέπτης) σε όλους τους παράγοντες της δίκης, ενώ αντίθετα ο ίδιος δεν θα μπορεί να έχει εικόνα της αίθουσας της δίκης, ούτε του προσώπου που του υποβάλλει τις ερωτήσεις, αφού όλες οι ερωτήσεις θα διατυπώνονται και υποβάλλονται δια μέσω του παιδοψυχιάτρου. Ο παιδοψυχίατρος θα δύναται να αναδιατυπώνει μια ερώτηση, εάν κρίνει ότι η διατύπωσή της δεν αντιστοιχεί στο αναπτυξιακό επίπεδο του παιδιού, ενώ η απάντηση θα δίδεται απευθείας από τον ανήλικο στον ερωτώντα. Με την εφαρμογή των ανωτέρω τροποποιήσεων, πρόδηλο είναι ότι συνιστάται και η κατάργηση της παρ. 5 του άρθρου 226Α, ως ισχύει σήμερα.

Με τη βιντεοσύνδεση αποφεύγεται το άγχος που μπορεί να αισθανθεί ο ανήλικος βλέποντας τον κατηγορούμενο, χωρίς ο τελευταίος να

στερείται του δικαιώματός του να εξετάσει το μάρτυρα ενώ διασώζεται η αρχή της αμεσότητας και συνακόλουθα το θεμελιώδες δικαίωμα του κατηγορουμένου να υποβάλλει απευθείας ερωτήσεις στους μάρτυρες κατηγορίας (αρ. 6 παρ. 3δ ΕΣΔΑ, αρ. 333, 357 παρ. 3 Κ.Π.Δ.).

Ελάχιστα χρειάζεται να τονισθεί ότι σε περίπτωση που το Δικαστήριο κρίνει ότι η βιντεοσκοπημένη κατάθεση δεν έχει ληφθεί με το σωστό τρόπο, δηλαδή δεν έχουν τηρηθεί οι κανόνες λήψης της μαγνητοσκοπημένης κατάθεσης ή δεν έχει υποβληθεί μαζί με την οπτικοακουστική κατάθεση απομαγνητοφωνημένη και ηχητική ζώνη της μαγνητοσκοπήσεως, τότε δύναται να απορρίψει την χρήση της μαγνητοσκοπημένης κατάθεσης ή να περικόψει κάποιες απαντήσεις, εάν θεωρήσει ότι είναι αποτέλεσμα υποβολής..

Επισημαίνεται ότι παρά το γεγονός ότι ο ανήλικος δεν θα έχει φυσική παρουσία στην αίθουσα – με την εξαίρεση της ενηλικιώσεώς του, μετά την οποία πρέπει να καταστεί υποχρεωτική και όχι δυναμική η παρουσία του στο ακροατήριο, ενόψει και των νέων ρυθμίσεων περί αναστολής της παραγραφής των αδικημάτων, μετά το χρόνο ενηλικιώσεως του ανήλικου, πρόβλεψη, η οποία σε διαφορετική περίπτωση δεν θα τυγχάνει εφαρμογής – όπου θα πρέπει υπό κανονικές συνθήκες να βρίσκεται και να καταθέτει δέον είναι να αντιμετωπίζεται σαν να είναι παρών, υπό την έννοια ότι το διευθυντικό δικαίωμα του προεδρεύοντος να εκτείνεται και στο χώρο όπου βρίσκεται ο ανήλικος – μάρτυρας. Αντίστοιχα, ο πρόεδρος του δικαστηρίου θα διατηρεί το δικαίωμα να μην επιτρέψει συγκεκριμένες ερωτήσεις των παραγόντων της δίκης προς το παιδί, τις οποίες ο ίδιος κρίνει ως ακατάλληλες για το στάδιο ανάπτυξης του παιδιού.

Η νομοθετική αυτή μεταρρύθμιση είναι μια ενδιαφέρουσα προοπτική με αρκετά πλεονεκτήματα, η οποία χρειάζεται να εξετασθεί με σοβαρότητα στα πλαίσια μιας συνολικής μεταρρύθμισης του ποινικού δικονομικού μας συστήματος. Άλλωστε δεν πρέπει να παραγνωρίζεται πως εφαρμόζεται τόσο στο αγγλοαμερικανικό δίκαιο, όσο και σε ορισμένα δίκαια ηπειρωτικών ευρωπαϊκών χωρών, όπου έχουν γίνει δεκτές σχετικές ρυθμίσεις.

Έφεση κατά βουλεύματος και επιτάχυνση της ποινικής δίκης κατά ανηλίκων – Μια συγκριτική θεώρηση

ΟΥΡΑΝΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ*

„Nor is danger ever so likely in judgments as when the process is hurried.”¹

Με τον Νόμο 4322/2015 τροποποιήθηκε, μετά από επίμονες επιστημονικές προσπάθειες, το άρθρο 478 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, κατά τρόπο ώστε να επιτρέπεται πλέον η έφεση κατά βουλεύματος του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών στον ανήλικο που παραπέμπεται για έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα.

Η προβληματική που είχε δημιουργηθεί αφορούσε τη στέρηση του δικαιώματος έφεσης κατά βουλεύματος που παραπέμπει ανήλικο, παρ' όλο που αυτό επιτρεπόταν στους ενήλικους που παραπέμπονται για κακούργημα, αφού ο ανήλικος τελεί κατά πλάσμα δικαίου μόνο «πλημμέλημα» και κατά το γράμμα του νόμου (άρθρο 18 εδ. β' ΠΚ) ποτέ κακούργημα.

Κατά την ιστορική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 18 εδ. β' ΠΚ αυτή θεσπίστηκε για να εξαιρέσει τα «κακουργήματα» των ανηλίκων από την δικαιοδοσία των Ορκωτών Δικαστηρίων, θεσμός που κρίθηκε „ολέθριος και απηρχαιωμένος”². Ο νομοθέτης κατέφυγε σε αυτήν τη

* Δικηγόρος (Βερολίνο), LL.M.

1. Sir John Fortescue, *De laudibus legum angliae* (c. 1470), σε J. R. Spencer, *Introduction*, σε M. Delmas-Marty/ J. R. Spencer (eds.), *European Criminal Procedures*, 2005, σ. 35.

2. Ι. Ζαγκαρόλας, *ΠοινΧρον ΙΑ'*, 1961, 231, Ν. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών*

λύση αφού το Σύνταγμα του 1951 δεν επέτρεπε να μην δικάζονται τα κακουργήματα των εφήβων από τα ορκωτά δικαστήρια (βλ. ά. 96 παρ. 3 του ισχύοντος Συντάγματος). Η διάταξη θεσπίστηκε επομένως προς το συμφέρον των ανηλίκων και με γνώμονα τον παιδαγωγικό και ιδιαίτερο χαρακτήρα του Ποινικού Δικαίου των Ανηλίκων, οδήγησε όμως σε πολλές περιπτώσεις σε δυσμενή μεταχείρισή τους λόγω του κατά πλάσμα πλημμεληματικού χαρακτήρα των εγκλημάτων τους³.

Επομένως, βάσει αυτού του πλημμεληματικού χαρακτήρα των „κακουργημάτων“ ανηλίκων αυτοί στερούνταν κατά πάγια νομολογία⁴ το δικαίωμα έφεσης κατά παραπεμπτικών βουλευμάτων, αφού κατά το γράμμα του άρθρου 478 ΚΠΔ πριν την τροποποίηση „το ένδικο μέσο της έφεσης επιτρεπόταν στον κατηγορούμενο μόνο κατά του βουλευματος του συμβουλίου πλημμελειοδικών το οποίο τον παραπέμπει στο δικαστήριο για κακούργημα“.

Η δυσμενέστερη δικονομική θέση του ανήλικου κατηγορουμένου σε σχέση με τους ενήλικους σε αυτό το δικονομικό στάδιο ήταν πριν την τροποποίηση του άρθρου 478 ΚΠΔ σαφής.

Στο ημεδαπό μικτό μοντέλο του Ποινικού Δικαίου των Ανηλίκων (πρότυπο πρόνοιας συνδυασμένο με πρότυπο δικαιοσύνης) η δυσμενέστερη μεταχείριση του ανήλικου κατηγορουμένου από τον ενήλικο κατηγορούμενο και η στέρση δικονομικών του δικαιωμάτων δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή. Τα δικονομικά δικαιώματα του (ανήλικου) κατηγορουμένου και συγκεκριμένα το δικαίωμα ακρόασης και η ισότητα ενώπιον του νόμου είναι εξάλλου συνταγματικά κατοχυρωμένα (ά. 20 παρ. 1 και ά. 4 παρ. 1 του Συντάγματος). Επιπλέον η Διεθνής Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (ά. 40 παρ. 2 περίπτωση β' στοιχ. V) δι-

Ανηλίκων, 2012, 561, υποσημείωση 109.

3. Βλ. Λ. Μαργαρίτης, Ποινική Δικαιοσύνη 4/ 2006, 443 – 448, 5/ 2006, 588 – 594, 6/ 2006, 759 – 767.

4. Βλ. ΣυμβΑΠ 9/1961, ΠοινΧρον 1961, 208, ΣυμβΑΠ 1910/1983, ΠοινΧρον 1984, 668; ΣυμβΑΠ 526/1988, ΠοινΧρον 1988, 695, ΑΠ 829/2000, ΠοινΧρον 2001, 138, Εφετείο Αθηνών 965/1752, ΠοινΧρον 1952, 517, Εφετείο Αθηνών 246/1954, ΠοινΧρον 1954, 241, Εφετείο Αθηνών 175/1962, ΠοινΧρον 1962, 239, Εφετείο Αθηνών 561/1988, ΠοινΧρον 1989, 408.

νει το δικαίωμα σε κάθε παιδί ύποπτο ή κατηγορούμενο για παράβαση του ποινικού νόμου, να μπορεί να προσφύγει κατά απόφασης και κατά οποιουδήποτε μέτρου [...] ενώπιον μιας ανώτερης αρμόδιας, ανεξάρτητης και αμερόληπτης αρχής ή δικαστικού σώματος, σύμφωνα με το νόμο.⁵

Παρ' όλα αυτά το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων στην ποινική δίκη περιορίζεται από την αρχή της διεξαγωγής της ποινικής δίκης εντός λογικής προθεσμίας ή άλλως την αρχή της επιτάχυνσης της ποινικής δίκης (ά. 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ, ά. 5 παρ. 1 και ά. 87 παρ. 2 του Συντάγματος), που στο Δίκαιο των Ανηλίκων έχει ιδιαίτερη σημασία. Ο ανήλικος κατηγορούμενος έχει ιδιαίτερο συμφέρον να περατωθεί η ποινική δίκη το συντομότερο δυνατό, καθώς οι στιγματιστικές της συνέπειες είναι σαφείς. Οι ανήλικοι διανύουν ένα ηλικιακό στάδιο στο οποίο κάνουν σχέδια και προγραμματίζουν το μέλλον τους, πράγμα που παρεμποδίζεται από μια μακρά αβέβαιη ποινική δίκη. Εξάλλου σε περίπτωση επιβολής ποινής αυτή είναι σκόπιμο να επιβληθεί άμεσα μετά την τέλεση της πράξης, ώστε να γίνει αντιληπτή ως άμεση συνέπειά της και τιμωρία αυτής από τον ανήλικο. Εάν η τιμωρία δεν ακολουθήσει άμεσα την τελεσθείσα πράξη δεν έχει τις επιθυμητές στο Δίκαιο Ανηλίκων συνέπειες διαπαιδαγώγησης. Εκτός αυτού μέσω της γρήγορης διεξαγωγής της ποινικής δίκης ελαφρύνεται ο φόρτος εργασίας των δικαστηρίων.

Ο περιορισμός του δικαιώματος άσκησης ενδίκων μέσων είναι άμεση συνέπεια της προσπάθειας επιτάχυνσης της ποινικής δίκης και έχει ήδη ρυθμιστεί με αυτόν το σκοπό από τον έλληνα νομοθέτη. Για παράδειγμα με τον Νόμο 3904/2010 καταργήθηκε το δικαίωμα αναίρεσης βουλευμάτων του κατηγορουμένου (βλ. το ήδη καταργημένο ά. 482 ΚΠΔ) και συρρικνώθηκε το ένδικο μέσο της εφέσεως κατά βουλεύματος (με την πρόβλεψη δύο μόνο λόγων εφέσεως, ά. 478 εδ. 1 ΚΠΔ) για λόγους επιτάχυνσης της ποινικής δίκης.⁶

5. Βλ. και την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις», άρ. 3.

6. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου „Εξορθολογισμός και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης“, σ. 7, <http://www.ministryofjustice.gr/site/>

Αντιθέτως ο νόμος 4322/2015 διεύρυνε για τους λόγους που αναφέρθηκαν πιο πάνω το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων από την ανήλικο κατηγορούμενο, χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στο κατά πόσο η διεύρυνση αυτή επιβραδύνει ίσως την ποινική διαδικασία κατά τρόπο που να αντίκειται στην αρχή της εύλογης διάρκειας της ποινικής δίκης και στην ιδιαίτερη ανάγκη επιτάχυνσης αυτής όταν ο κατηγορούμενος είναι ανήλικος.

Μια συγκριτική θεώρηση ανάλογης ρύθμισης του γερμανικού δικαίου θα οδηγούσε επί του προκειμένου σε αντίθετες ρυθμίσεις.

Ο γερμανός νομοθέτης περιορίζει το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων κατά της απόφασης των ποινικών δικαστηρίων ανηλίκων (καθώς στο γερμανικό ποινικό δικονομικό δίκαιο δεν προβλέπονται καθόλου ένδικα μέσα κατά βουλευμάτων) κατά δύο τρόπους. Αποφάσεις που επιβάλλουν μόνο αναμορφωτικά μέτρα ή μέτρα οιοινεί τιμωρητικά (δηλαδή όχι ποινή περιορισμού σε κατάσταση κράτησης) δεν μπορούν να προσβληθούν με σκοπό την αντικατάσταση του επιβληθέντος μέτρου με άλλο ή την μείωση της διάρκειας του μέτρου. Εδώ κυριαρχεί η άποψη που θέλει να ενισχύσει το κύρος του δικαστή πρώτου βαθμού και της απόφασής του που έχει άμεση παιδαγωγική επίδραση στον ανήλικο. Ο περιορισμός δεν ισχύει για την προσβολή με ένδικα μέσα της απόφασης όσον αφορά την ενοχή. Επίσης ο κάθε δικαιούχος άσκησης ένδικου μέσου (ο καταδικασθείς, οι έχοντες την επιμέλεια του ανηλίκου, ο εισαγγελέας) δικαιούται να ασκήσει μόνο ένα ένδικο μέσο κατά της απόφασης, δηλαδή έφεση ή αναίρεση.

Ο διπλός αυτός περιορισμός των ενδίκων μέσων στο γερμανικό Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων δικαιολογείται τόσο λόγω της επιτάχυνσης της ποινικής δίκης, ώστε να περιοριστούν χρονικά οι βλαβερές στιγματιστικές της συνέπειες για τον ανήλικο, όσο και γενικά για λόγους οικονομίας της δίκης.

Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας (Bundesverfassungsgericht) έκρινε ότι ο περιορισμός των ενδίκων μέσων για τους ανηλίκους δεν αντίκειται στο άρθρο 3 παρ. 1 του γερμανικού

[LinkClick.aspx?fileticket=F_jk6HaVRFg%3d&tabid=132.](#)

Συντάγματος (αρχή της ισότητας ενώπιον του νόμου)⁷. Η διαφορετική μεταχείριση ενηλίκων και ανηλίκων δικαιολογήθηκε από την αρχή και την ανάγκη διαπαιδαγώγησης, που διαφοροποιεί το Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων από αυτό που ισχύει για τους ενήλικες. Το προνοιακό μοντέλο επιτάσσει κατά το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο την επιτάχυνση της διαδικασίας. Ούτως ή άλλως το κράτος επιτηρεί κατά συνταγματική επιταγή (ά. 6 παρ. 2 εδ. 2 του γερμανικού Συντάγματος) την ανατροφή και φροντίδα των παιδιών, που είναι – θεωρητικά τουλάχιστον – και ο σκοπός του Ποινικού Δικαίου των Ανηλίκων και των ποινών του.

Βάσει αυτής της απόφασης πάντως δικαιολογούνται και δεν αντίκεινται στην αρχή της ισότητας περιορισμοί του δικαιώματος άσκησης ενδίκων μέσων αποκλειστικά για λόγους προνοιακούς, δηλαδή παιδαγωγικούς, και όχι για λόγους εξυπηρέτησης της οικονομίας της δίκης ή της ελάφρυνσης της εργασίας των δικαστηρίων.

Η διάταξη αυτή του γερμανικού δικαίου (κυρίως όσον αφορά τον περιορισμό της άσκησης έφεσης ή αναίρεσης, με τη μία να αποκλείει την άλλη) έχει επικριθεί στη θεωρία και έχει προταθεί η κατάργησή της. Έχει διαπιστωθεί επ' αυτού μια „τεταμένη ισορροπία“⁸ ανάμεσα στην αρχή της επιτάχυνσης της δίκης, που επιτάσσεται από το παιδαγωγικό μοντέλο του Ποινικού Δικαίου των Ανηλίκων, και στην ποινικοοικονομική έκφανση της αρχής του κράτους δικαίου. Παρ' όλα αυτά δεν έχει επέλθει καμία τροποποίηση της διάταξης αυτής. Σε κάθε περίπτωση προτείνεται γενικά η συσταλτική της ερμηνεία.

Οι ρυθμίσεις λοιπόν του γερμανικού Ποινικού Δικαίου Ανηλίκων διαφοροποιούνται από τις ρυθμίσεις και τις τάσεις γενικά που διαπιστώνονται τα τελευταία χρόνια στο ελληνικό Ποινικό Δίκαιο Ανηλίκων. Ο έλληνας νομοθέτης διεύρυνε με τις μεταρρυθμίσεις των τελευταίων ετών το δικαίωμα άσκησης ενδίκων μέσων από τους ανήλικους (Ν. 3189/2003: προϋπόθεση για την άσκηση έφεσης πλέον η επιβολή οποιασδήποτε διάρκειας ποινικού σωφρονισμού, Ν. 3904/2010: δικαίω-

7. BVerfG, NStZ 88, 34.

8. U. Eisenberg, JGG, 2014, § 55 Rn. 37.

μα έφεσης κατά απόφασης που επιβάλλει αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, Ν. 4322/2015: έφεση κατά της απόφασης του μονομελούς ή τριμελούς δικαστηρίου ανηλίκων με την οποία ο ανήλικος που κατά την τέλεση της πράξης είχε συμπληρώσει το δέκατο πέμπτο έτος, δικάστηκε όμως μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους της ηλικίας του, καταδικάστηκε σε ποινή στερητική της ελευθερίας και δικαίωμα έφεσης κατά βουλεύματος του Συμβουλίου Πλημμελειοδικών στον ανήλικο που παραπέμπεται για έγκλημα που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα). Η διεύρυνση αυτή στόχευσε στην απάλειψη της δυσμενούς άνισησ μεταχείρισης των ανηλίκων σε σχέση με τους ενηλίκους, αφού οι πρώτοι στερούνταν δικονομικά δικαιώματα που ίσχυαν για τους δεύτερους σε αντίστοιχο ποινικοδικονομικό στάδιο.

Παρ' όλα αυτά τον έλληνα νομοθέτη δεν φαίνεται να απασχόλησαν επαρκώς οι συνέπειες αυτής της διεύρυνσης του δικαιώματος άσκησης ενδίκων μέσων – και μάλιστα στο στάδιο της διαδικασίας ενώπιον των δικαστικών συμβουλίων – στην εύλογη διάρκεια της ποινικής δίκης. Αντίθετα η επιτάχυνση της ποινικής δίκης τον απασχόλησε σε άλλες ρυθμίσεις (π.χ. το ήδη καταργημένο ά. 482 ΚΠΔ, ά. 478 εδ. 1 ΚΠΔ) με αναφορές στην ΕΣΔΑ και στο ΔΣΑΠΔ και στο 14^ο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, που προωθούν την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών, ιδιαίτερα εκείνο της διεξαγωγής της ποινικής δίκης εντός λογικής προθεσμίας και χωρίς υπαίτια καθυστέρηση.⁹ Η βραδύτητα του ρυθμού απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στη χώρα μας απασχολεί λοιπόν τον έλληνα νομοθέτη, αλλά και όλους τους παράγοντες της ποινικής δίκης και το αίτημα για την επιτάχυνση της ποινικής δίκης είναι καθολικό.

Επομένως διαφαίνεται μια αντιφατική συμπεριφορά του έλληνα νομοθέτη που από τη μια περιορίζει τις δυνατότητες άσκησης ενδίκων μέσων της ποινικής διαδικασίας και από την άλλη τις διευρύνει στο Ποινικό Δίκαιο των Ανηλίκων, και με τον τρόπο αυτό επιβραδύνει την ποινική δίκη κατά ανηλίκων. Η αντίφαση αυτή επισημαίνεται χωρίς φυ-

9. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου „Εξορθολογισμός και βελτίωση στην απονομή της ποινικής δικαιοσύνης“, http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=F_jk6HaVRFg%3d&tabid=132.

σικά να παραγνωρίζεται η δικαιοσύνη της νέας διάταξης του άρθρου 478 υπό το πρίσμα του Συντάγματος και της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα του παιδιού.

Παρά την αναγκαιότητα της διάταξης, ώστε να απαλειφθεί η δυσμενής ποινικοοικονομική μεταχείριση των ανηλίκων σε σχέση με τους ενήλικες, πρέπει να σημειωθεί ότι ιδίως σε εποχές κρατικής οικονομικής δυσχέρειας και έλλειψης επαρκούς αριθμού ειδικευμένων επαγγελματιών (αστυνομικών, εισαγγελέων, δικαστών, δικηγόρων, κοινωνικών λειτουργών) που εμπλέκονται στο σύστημα δικαιοσύνης για ανήλικους δράστες, μπορούν ίσως να φανούν χρήσιμοι θεσμικοί μηχανισμοί επιτάχυνσης της ποινικής δίκης κατά ανηλίκων, όπως ο περιορισμός των ενδίκων μέσων. Η συρρίκνωση των ενδίκων μέσων οδηγεί από μόνη της σε επιτάχυνση της ποινικής δίκης, σκοπός εξίσου σημαντικός, που επιτάσσεται μάλιστα και από την ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα, με την εξασφάλιση της ισότητας ενώπιον του νόμου.

Απομένει στην εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 478 τελευταίο εδάφιο ΚΠΔ στην πράξη να αποδειχθεί εάν η καθυστέρηση της ποινικής διαδικασίας μέσω της άσκησης έφεσης από τον ανήλικο κατά του βουλεύματος που τον παραπέμπει για «κακούργημα» αποβεί σε βάρος του, τόσο ώστε να αντίκειται στο προνοιακό μοντέλο, που ισχύει και στο ημεδαπό Δίκαιο Ανηλίκων, και σε αυξημένης τυπικής ισχύος επιταγές.

Η επιβαρυντική περίπτωση της πνευματικής σχέσης κληρικού με ανήλικο στο άρ. 342 ΠΚ: Νομολογιακή προσέγγιση και θεωρία

ΣΑΒΒΑΣ Α. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ*

Η διαδρομή του άρθρου 342 ΠΚ, ιδιαίτερα όσον αφορά την επιβαρυντική περίπτωση της πνευματικής σχέσης κληρικού με ανήλικο από την θέση σε ισχύ του Ποινικού Κώδικα (ΠΚ) μέχρι την πρόσφατη τροποποίηση του άρθρου¹ και την διαμόρφωση του όπως ισχύει σήμερα, θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη. Το θιγόμενο έννομο αγαθό, η Αντικειμενική υπόσταση και οι επιβαρυντικές περιστάσεις αποτελούν το συνολικά περιγραφόμενο έγκλημα. Αφού εξετάσουμε τα δομικά στοιχεία του εγκλήματος, δηλαδή το υποκείμενο/δράστη, το Αντικείμενο/θύμα και την εγκληματική συμπεριφορά/πράξη σε συνάρτηση με το θιγόμενο έννομο αγαθό θα αναλύσουμε, με βάση τη θεωρία και την όποια νομολογία, την επιβαρυντική περίπτωση της πνευματικής σχέσης κληρικού με ανήλικο. Στόχος να προσεγγιστούν δύο κυρίως όροι, στην παραπάνω ιδιαίτερη περίπτωση, αυτός του κληρικού και της «πνευματικής σχέσης», όπως διαμορφώθηκαν στην θεωρία και στην νομολογία.

Το έννομο αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας και των ανηλίκων ιδιαίτερα, κατοχυρώνεται τόσο από το Σύνταγμα όσο και από διεθνείς συν-

* Λέκτορας, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Λευκωσίας

1. Όπως το άρθρ. 342 ΠΚ αντικαταστάθηκε από το άρθρ. 24 του Ν. 3500/2006 και όπως οι παράγραφοι 4 και 5 καταργήθηκαν με το άρθρ. 3 παράγραφος 8 του Α' κεφαλαίου του Ν. 3727/2008.

θήκες, στις οποίες η ελληνική δημοκρατία είναι συμβαλλόμενο μέρος. Στο Σύνταγμα η γενετήσια ελευθερία κατοχυρώνεται συνδυαστικά, στο άρ. 2 § 1², στο άρ. 5 § 1³, στο άρ. 9 § 1 εδαφ. β⁴ και στο άρ. 21 § 1⁵ Σ. Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου αποτελεί το θεμέλιο του Συντάγματος και όλων των διεθνών κειμένων για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των προσώπων, θεωρείται δηλαδή μια θεμελιώδης ρήτρα που δεν περιορίζεται μόνο σε αυτά (στα δικαιώματα) αλλά χρησιμοποιείται και ως ερμηνευτικό εργαλείο συνταγματικότητας διατάξεων ή και κοινωνικής συμπεριφοράς. Στην αξία του ανθρώπου περιλαμβάνεται πρωτίστως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, ως εσωτερικό συναίσθημα τιμής και ως κοινωνική αναγνώριση υπόληψης⁶. Σε συνδυασμό με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του άρ. 5 § 1 Σ., η αξία του ανθρώπου πραγματώνεται μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Στοιχείο αναπόσπαστο της προσωπικότητας του ανθρώπου αποτελεί η σεξουαλική συμπεριφορά και ο σεξουαλικός προσανατολισμός του. Η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητας περιλαμβάνει και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του γενετήσιου ενστίκτου. Το αρ 9 § 1 εδαφ. β' Σ. για το σεβασμό της ιδιωτικότητας και της ιδιωτικής ζωής μπορεί να υποστηρίξει τη προστασία της γενετήσιας ελευθερίας επικουρικά, ως προς το άρ. 5 § 1 Σ. Το άρ. 21 § 1 συνδυαστικά με το άρ. 5 § 1 (όπως αυτό εξειδικεύει το άρ. 2 § 1) εντάσσει στη προστασία του Κράτους την γενετήσια ελευθερία των ανηλίκων εφόσον στο εν λόγω άρθρο τελεί υπό τη προστασία του, η παιδική ηλικία.

2. «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας».

3. «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

4. «[...] Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη [...]».

5. «Η οικογένεια, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους, καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους».

6. Βλ. απόφαση ΑΠ 40/1998, ΤοΣ 1999, σ. 103.

Η γενετήσια ελευθερία προστατεύεται σε διεθνείς συνθήκες όπως στο άρθρο 8 § 1 της ΕΣΔΑ⁷ για τη προστασία της ιδιωτικής ζωής και με το άρθρο 14 ΕΣΔΑ⁸ που απαγορεύει τις διακρίσεις « [...] ασχέτως άλλης καταστάσεως ». Μπορούμε να εντάξουμε την γενετήσια ελευθερία και ανάπτυξη στις «άλλες καταστάσεις». Ιδιαίτερα για την γενετήσια ελευθερία των ανηλίκων υπάρχει προστασία στη υπογραφεύσα Διεθνή Σύμβαση για τα δικαιώματα του παιδιού (ΔΣΔικ.Π) το 1990 στη Νέα Υόρκη⁹. Το άρθρο 19 § 1 ΔΣΔικ.Π¹⁰ προϋποθέτει τη λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων από το Κράτος για να προστατευθεί το παιδί από κάθε μορφή βίας συμπεριλαμβανομένης και της σεξουαλικής βίας αφού αναγνωρίζει με το άρθρο 27 § 1¹¹ ΔΣΔικ.Π το δικαίωμα στο παιδί για ένα «κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του». Ειδικότερα στο άρθρο 34 ΔΣΔικ.Π¹² προβλέπεται η υποχρέωση στα κράτη να προστατεύουν τα

7. «Παν πρόσωπον δικαιούται εις σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

8. «Η χρήσις των αναγνωριζομένων εν τη παρούση Συμβάσει δικαιωμάτων και ελευθεριών δέον να εξασφαλισθή ασχέτως διακρίσεως φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσης, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προελεύσεως, συμμετοχής εις εθνικήν μειονότητα, περιουσίας, γεννήσεως ή άλλης καταστάσεως».

9. Όπως αυτή κυρώθηκε με το Ν. 2101/1992 από την ελληνική δημοκρατία.

10. «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη λαμβάνουν όλα τα κατάλληλα νομοθετικά, διοικητικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά μέτρα, προκειμένου να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφή βίας, προσβολής ή βιαιοπραγιών σωματικών ή πνευματικών, εγκατάλειψης ή παραμέλησης, κακής μεταχείρισης ή εκμετάλλευσης, συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής βίας, κατά το χρόνο που βρίσκεται υπό την επιμέλεια των γονέων του ή του ενός από τους δύο, του ή των νόμιμων εκπροσώπων του ή οποιουδήποτε άλλου προσώπου στο οποίο το έχουν εμπιστευθεί».

11. «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε παιδιού για ένα κατάλληλο επίπεδο ζωής που να επιτρέπει τη σωματική, πνευματική, ψυχική, ηθική και κοινωνική ανάπτυξή του».

12. «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να προστατεύσουν το παιδί από κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης και σεξουαλικής βίας. Για το σκοπό αυτόν, τα Κράτη, ειδικότερα, παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα σε εθνικό, διμερές και πολυμερές επίπεδο για να εμποδίσουν:

παιδιά από κάθε μορφή σεξουαλικής εκμετάλλευσης και βίας λαμβάνοντας τα κατάλληλα μέτρα για να εμποδίσουν επιμέρους εκφάνσεις αυτής, αλλά και να επουλώσουν τις πληγές τους σε επίπεδο ψυχοσωματικό στη περίπτωση που πέσουν θύματα εκμετάλλευσης, βίας, κακοποίησης, σε συνδυασμό με το άρ. 39¹³ ΔΣΔικ.Π. Τέλος, θα ήταν καλό να αναφερθεί η προστασία της γενετήσιας ελευθερίας στο Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών της ΕΕ, ο οποίος αποτελεί νομικά δεσμευτικό κείμενο από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας από το 2009, στον συνδυαστικό μίγμα των άρ. 1 Χάρτη (για την προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας) με το άρ. 7 Χάρτη (για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, άρ. 21 Χάρτη (για την απαγόρευση των διακρίσεων « [...] μεταξύ άλλων και για τον γενετήσιο προσανατολισμό») και ειδικότερα με το άρ. 24 Χάρτη που κατοχυρώνεται η προστασία του παιδιού.

Ο νομοθέτης αφιερώνει το 19^ο κεφάλαιο του ΠΚ (άρ. 336-353) στην προστασία της γενετήσιας ελευθερίας και την οικονομική εκμετάλλευση της γενετήσιας ζωής. Ειδικότερα στο άρ. 342 ΠΚ προστατεύεται η γενετήσια ελευθερία του ανηλίκου και η προσβολή της από την επέμβαση προσώπων που τελούν σε μια ιδιαίτερη σχέση εμπιστοσύνης με τον ανήλικο. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο νομοθέτης ενδιαφέρεται να προστατέψει την ελεύθερη ανάπτυξη της ψυχοσωματικής προσωπικότητας του ανηλίκου από εξωτερικές επεμβάσεις ερωτικού

α. Την παρακίνηση ή τον εξαναγκασμό των παιδιών σε παράνομη σεξουαλική δραστηριότητα.

β. Την εκμετάλλευση των παιδιών για πορνεία ή για άλλες παράνομες σεξουαλικές δραστηριότητες.

γ. Την εκμετάλλευση των παιδιών για την παραγωγή θεαμάτων ή υλικού πορνογραφικού χαρακτήρα».

13. «Τα Συμβαλλόμενα Κράτη παίρνουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για να διευκολύνουν τη σωματική και ψυχολογική ανάρρωση και την κοινωνική επανένταξη κάθε παιδιού θύματος : οποιασδήποτε μορφής παραμέλησης, εκμετάλλευσης ή κακοποίησης, βασανισμού ή κάθε άλλης μορφής σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης ή τιμωρίας ή ένοπλης σύρραξης. Η ανάρρωση αυτή και η επανένταξη γίνονται μέσα σε περιβάλλον, που ευνοεί την υγεία, τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια του παιδιού».

περιεχομένου, ορισμένων προσώπων που συνδέονται μαζί τους με σχέσεις εμπιστοσύνης. Η κατάχρηση αυτής της σχέσης εμπιστοσύνης μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα καταστρεπτική και βλαπτική για την ανάπτυξη της γενετήσιας ταυτότητας του ανηλίκου. Το άρθρο 342 ΠΚ προσβλέπει στην επιδίωξη ενός διττού σκοπού: από τη μια να προστατεύσει τη γενετήσια ελευθερία του ανηλίκου και από την άλλη να κρατήσει ορισμένες σχέσεις εμπιστοσύνης καθαρές από γενετήσιες επιθυμίες και επιδιώξεις, οι οποίες όταν και όπου εμφανιστούν καταλύουν την εμπιστευτικότητα και διαστρέφουν το ρόλο που έχει δώσει η κοινωνία σε ορισμένα πρόσωπα σχετιζόμενα με ανηλίκους, και ο οποίος πρέπει να παραμένει ανέπαφος από ερωτικά κίνητρα. Το κοινωνικό συμφέρον διασφαλίζεται με τη απουσία των γενετήσιων επιδιώξεων από ορισμένες σχέσεις εμπιστοσύνης ενηλίκων και ανηλίκων.

Στη συνέχεια, θα θέλαμε να αναδείξουμε την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρ. 342 ΠΚ, όπως διαμορφώνεται υπό το φως της επιβαρυντικής περίπτωσης της πνευματικής σχέσης του κληρικού με ανήλικο. Το άρθρο στο βασικό κορμό του, όπως δηλαδή περιγράφεται στο άρ. 342 § 1 ΠΚ.¹⁴ υποκείμενο και δράστης του εγκλήματος είναι «ενήλικος» και μόνον ενήλικος, και υπό το φως της επιβαρυντικής περίπτωσης που εξετάζουμε «ενήλικος κληρικός». Εφόσον στο Σύνταγμα προστατεύονται όλες οι γνωστές θρησκείες¹⁵, ορθότερα, ως προς την ελευθερία της λατρείας του άρ. 13 § 2-3 Σ., στην έννοια του κληρικού περιλαμβάνονται όλοι οι θρησκευτικοί λειτουργοί γνωστών θρησκειών. Το περιεχόμενο της θρησκευτικής ελευθερίας όμως, περιλαμβάνει πρώτα την ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης κατά το άρ. 13 § 1 Σ. και έπειτα την ελευθερία της λατρείας, η οποία προϋποθέτει γνωστή

14. «Ο ενήλικος ο οποίος ενεργεί ασελγείς πράξεις με ανήλικο, τον οποίον του έχουν εμπιστευθεί για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά, τιμωρείται ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα, όχι όμως και τα δεκαοκτώ έτη, με κάθειρξη».

15. Γνωστή θρησκεία θεωρείται αυτή που διαθέτει φανερά δόγματα, λατρεία, οργάνωση και σκοπούς και προστατεύεται ως προς την ελευθερία της λατρείας με το άρθρ. 13 § 2-3 Σ.

θρησκεία. Οι θρησκευτικοί λειτουργοί μη γνωστής θρησκείας που δεν εμπíπτουν στην ελευθερία της λατρείας, αλλά εμπíπτουν στην ελευθερία θρησκευτικής συνείδησης καλύπτονται και αυτοί στον όρο των «θρησκευτικών λειτουργών» κατά τη πιο σωστή γνώμη, στην εν λόγω επιβαρυντική περίπτωση¹⁶. Ορθότερο επίσης, είναι να αντικατασταθεί ο όρος «κληρικός» με τον όρο «θρησκευτικός λειτουργός»¹⁷. Συνεπώς όλοι οι ενήλικοι θρησκευτικοί λειτουργοί αποτελούν το Υποκείμενο/δράστη του εγκλήματος.

Ενδιαφέρον θα αποκτούσε αν κάποιος θρησκευτικός λειτουργός είναι ανήλικος. Έχει περισσότερο πρακτική σημασία για νεοφανείς θρησκευτικές ομάδες και σέκτες που παρουσιάζουν κάποιο μεσσιανικό χαρακτήρα, και όχι τόσο για την επικρατούσα Ορθόδοξη Εκκλησία ή τις άλλες χριστιανικές ομολογίες. Στις τελευταίες, κληρικοί όλων των βαθμών, όπου υπάρχουν, είναι κατά κανόνα ενήλικοι. Στην περίπτωση που κάποιος ανήλικος ηγέτης (πχ. 17 ετών) μιας θρησκευτικής ομάδας ή θρησκευτικός της λειτουργός με ιδιαίτερες ικανότητες (ενδεχομένως μεσσιανικές ή προφητικές), ασελήσει σε ανήλικο παιδί οκτώ ετών, σε ποιο άρθρο θα πρέπει να υπαχθεί; Στο άρ. 342 ΠΚ (για κατάχρηση ανηλίκων σε ασελγία) ή στο άρ. 339 ΠΚ για την αποπλάνηση παιδιών¹⁸; Στην αιτιολογική έκθεση¹⁹ του νόμου για το άρ. 342 ΠΚ ο νομο-

16. Βλ. Παρασκευόπουλος Νίκος και Φυτράκης Ευτύχης, Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις: άρθρα 336-353 ΠΚ, Εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2011, σ. 267.

17. Βλ. και Χαραλαμπίκης Αριστοτέλης (επιμ.), Ποινικός Κώδικας: Ερμηνεία κατ' άρθρο, τομ. Β', Εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014², σ. 2758, Πουλής Γεώργιος Α., Νομοθετικά κείμενα εκκλησιαστικού δικαίου: σχόλια-βιβλιογραφία, Εκδ. Σάκκουλα Αθήνα- Θεσσαλονίκη, 2002⁵, σ. 256-257, Κονταξής Αθανάσιος, Ποινικός Κώδικας, τομ. Β', Εκδ. Σάκκουλα, 2000³, σ. 2835.

18. «Όποιος ενεργεί ασελή πράξη με πρόσωπο νεότερο από 15 ετών ή το παραπλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη τιμωρείται, αν δεν υπάρχει περίπτωση να τιμωρηθεί βαρύτερα για το έγκλημα του άρθρου 351Α, ως εξής: α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών, β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και γ) αν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα και μέχρι τα δεκαπέντε έτη, με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών».

θέτης θέλει να περιορίσει το Υποκείμενο του εγκλήματος μόνο σε ενήλικες και να μην υπεισέλθει σε αντικοινωνικές συμπεριφορές ανηλίκων που την ευθύνη για αυτούς έχουν διάφοροι κοινωνικοί εταίροι και φορείς. Όμως πόσο μπορεί να διαφοροποιείται ο δράστης στην ηλικία των 17 ετών από την ηλικία των 18 ετών; Θεωρούμε ότι η διαφορά δεν θα είναι ιδιαίτερα μεγάλη, ενώ οι συνθήκες της αποπλάνησης ενός ανηλίκου μέσα από την χίμαιρα μιας πνευματικής σχέσης εμπιστοσύνης και η εξαπάτηση σε αυτή, είναι το ίδιο αντικειμενική στο παραπάνω παράδειγμα που αναφέραμε²⁰.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στην έννοια του κληρικού κατά την Ορθόδοξη Εκκλησία που αφορά περισσότερο τα ελληνικά δεδομένα, μιας και αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού. Ο κλήρος σύμφωνα με το εκκλησιαστικό δίκαιο διαιρείται σε ανώτερο και κατώτερο κλήρο. Οι κληρικοί με την στενή έννοια του όρου -ή ανώτερος κλήρος- αναλύονται σε τρεις βαθμούς στους Επισκόπους, στους Πρεσβυτέρους και στους Διακόνους. Οι ιερατικοί βαθμοί είναι αρχαιότατοι και απαντούν στην Παράδοση της Εκκλησίας από τους πρώτους χρόνους ίδρυσής της, οριστικά δε διακρίνονται στους τρεις βαθμούς που προαναφέραμε στα μέσα του 2^{ου} αιώνα²¹. Κοινό γνώρισμα των τριών αυτών βαθμών του ανώτερου κλήρου ή ιεροσύνης είναι ότι αποκτώνται με μια ιδιαίτερη μυστηριακή/πανηγυρική πράξη την χειροτονία²². Συνεπώς, ο ανώτερος κλήρος που ήδη αναφέραμε -με τις επιμέρους εκφάνσεις των τριών βαθμών της ιεροσύνης- σίγουρα περιλαμβάνεται στην επιβαρυντική περίπτωση ε' του άρθρου του 342 § 2 ΠΚ που ορίζει «από κληρικό με τον οποίο ο ανήλικος διατηρεί πνευματική σχέση».

19. Βλ. και Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2006, σ. 209.

20. Βλ. επίσης ο.π., σ. 209.

21. Κονιδάρης Ιωάννης Μ., Εγχειρίδιο Εκκλησιαστικού Δικαίου, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2011, σ. 117

22. Η χειροτονία τελείται μέσα στη Λειτουργία και αναλόγως του βαθμού της ιεροσύνης, αν θα είναι διάκονος, πρεσβύτερος ή Επίσκοπος, σε διαφορετικό χρονικό σημείο σε σχέση με το μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας.

Το ερώτημα τίθεται στο αν περιλαμβάνονται στην εν λόγω επιβαρυντική περίπτωση και ο κατώτερος κλήρος; Κατώτερο κλήρο αποτελούν κατά την Παράδοση της Εκκλησίας και σύμφωνα με τις πηγές, οι υποδιάκονοι, οι αναγνώστες, οι ψάλτες, οι πυλωροί (θυρωροί) και οι παραμονάριοι (νεωκόροι)²³. Η διαφορά με τον ανώτερο κλήρο έγκειται σε δύο βασικά στοιχεία: πρώτον, στο διαφορετικό ρόλο τους που ο κατώτερος κλήρος επικουρεί στα τελούμενα μυστήρια και δεύτερον στο τρόπο κτήσης της ιδιότητας τους που γίνεται με μία απλή τελετή τη χειροθεσία η οποία λαμβάνει χώρα οποιαδήποτε στιγμή σε οποιαδήποτε ακολουθία. Με βάση τη διατύπωση του άρθρου και την εξέλιξη του μετά το 2006, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι μπορούν ίσως να ενταχθούν μέσα στην έννοια του κληρικού και ο κατώτερος κλήρος. Βέβαια ο σκοπός του νομοθέτη είναι να συμπεριλάβει μόνο τον ανώτερο κλήρο δηλαδή τους Επισκόπους, Πρεσβυτέρους και Διακόνους. Όμως από την άγνοια του νομοθέτη για την έννοια του όρου «κληρικού» όπως αυτός αναλύεται στο εκκλησιαστικό δίκαιο, και ο οποίος περιλαμβάνει και τον κατώτερο κλήρο (υποδιακόνους, αναγνώστες, ψάλτες, νεωκόρους, θυρωρούς), σε συνδυασμό παράλληλα με την ευρύτητα που έδωσε στην διατύπωση της επιβαρυντικής περίπτωσης του άρ. 242 § 2 στοιχ. ε΄ ΠΚ μετά τη τροποποίησή του με τον Ν. 3500/2006 κινδυνεύει να συμπεριλήφθη στην επιβαρυντική περίπτωση και ο κατώτερος κλήρος. Όμως θεωρούμε ορθότερο, ο κατώτερος κλήρος να μην εντάσσεται στην επιβαρυντική περίπτωση του άρ. 342 § 2 στοιχ. ε΄ ΠΚ αλλά στον βασικό κορμό του άρ. 342 § 1 ΠΚ σε περίπτωση ασέλγειας σε ανήλικο και όχι στο άρ. 339 για αποπλάνηση παιδών, γιατί και αυτή η ομάδα ανθρώπων που βοηθά στο έργο της Εκκλησίας, εκ της θέσης τους δημιουργεί «μια αυξημένη κοινωνική απαίτηση» εμπιστοσύνης όταν έρθουν σε κατάσταση επίβλεψης ή συναναστροφής με έναν ανήλικο στην Εκκλησία.

Συνοψίζοντας, σχετικά με τον όρο «κληρικός» στην επιβαρυντική περίπτωση του άρ. 342 ΠΚ θα υποστηρίζαμε ότι είναι ατυχής. Ορθότερος, κατά τη γνώμη μας, είναι «θρησκευτικός λειτουργός» για δύο λό-

23. Ο.π., βλ. Κονιδάρης, Εγχειρίδιον, σ. 117.

γους: από τη μια γιατί καλύπτει και τους λειτουργούς των γνωστών θρησκειών ή και των μη γνωστών θρησκειών, όπως παραπάνω αναλύσαμε, και από την άλλη για να μην περιλαμβάνει και τον κατώτερο κλήρο ιδιαίτερα μετά την τροποποίηση του άρ. 342 ΠΚ το 2006 και την ευρύτητα που αυτή δίνει στην συγκεκριμένη επιβαρυντική περίπτωση.

Συνεχίζοντας, στην σκιαγράφηση της Αντικειμενικής υπόστασης του άρ. 342 ιδιαίτερα υπό το φως της επιβαρυντικής περίπτωσης που εξετάζουμε, θα πρέπει να απαντήσουμε εν συντομία ποιο είναι το Αντικείμενο/θύμα του εγκλήματος, τι ορίζεται ως «ασεληγής πράξη» κατά το άρθρο και τέλος να στοιχειοθετήσουμε την έννοια της «πνευματικής σχέσης» με οδηγό τη θεωρία και την νομολογία.

Ως αντικείμενο/θύμα της εγκληματικής πράξης του άρ. 342 ΠΚ είναι ανήλικο αγόρι ή κορίτσι²⁴ μέχρι 18 ετών, ανεξάρτητα με το αν έχει ή όχι γενετήσια πείρα²⁵ και αδιάφορο αν τη σχετική πρωτοβουλία για την γενετήσια πράξη πήρε ή όχι ο ανήλικος. Το έγκλημα ολοκληρώνεται με τη τέλεση «ασεληγούς πράξης» με τον ανήλικο. Τι θεωρείται ασεληγής πράξη; Νοείται ή συμπεριφορά εκείνη που κατά τα εξωτερικά της γνωρίσματα συνιστά εκδήλωση της γενετήσιας ζωής και αποβλέπει σε ηδονισμό του δράστη, προσβάλλοντας την γενετήσια ελευθερία του ανήλικου και την ανάπτυξη της ψυχοσωματικής προσωπικότητάς του από

24. Βλ. και Χαραλαμπίκης Αριστοτέλης (επιμ.), Ποινικός Κώδικας: Ερμηνεία κατ' άρθρο, τομ. Β', Εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014², σ. 2754, Κονταξής Αθανάσιος, Ποινικός Κώδικας, τομ. Β', Εκδ. Σάκκουλα, 2000³, σ. 2180, Μαγκάκης Γ.-Α., Τα εγκλήματα περι την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν, 1967, σ. 74, Μπουρόπουλος Α., Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικος, τομ. Β', ειδικό μέρος, 1960, σ. 594, Γάφος Ηλ., Ποινικόν Δίκαιον, Ειδικόν Μέρος, τευχ. Ε', 1965, σ. 35 επ., ΑΠ 432/1971 ΠοινΧρ ΚΑ', σ. 830.

25. Βλ. και Χαραλαμπίκης Αριστοτέλης (επιμ.), Ποινικός Κώδικας: Ερμηνεία κατ' άρθρο, τομ. Β', Εκδ. Νομική βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014², σ. 2754, Κονταξής Αθανάσιος, Ποινικός Κώδικας, τομ. Β', Εκδ. Σάκκουλα, 2000³, σ. 2180, Μαγκάκης Γ.-Α., Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν, 1967, σ. 74, Μπουρόπουλος Α., Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικος, τομ. Β', ειδικό μέρος, 1960, σ. 594, Γάφος Ηλ., Ποινικόν Δίκαιον, Ειδικόν Μέρος, τευχ. Ε', 1965, σ. 35 επ., ΑΠ 432/1971 ΠοινΧρ ΚΑ', σ. 830.

την ιδιαίτερη συνθήκη της σχέσεως εμπιστοσύνης²⁶. Ασελγής πράξη θεωρείται πρωτίστως η συνουσία και όλες οι ανάλογες με αυτήν πράξεις²⁷ ή υποκατάστατά της²⁸. Η ασελγής πράξη πρέπει να τελείται, υπό τη διατύπωση του νόμου, μεταξύ του δράστη/ενηλίκου κληρικού «με τον ανήλικο», χωρίς να είναι αναγκαία η χρήση βίας ή πλάνης του ανηλίκου, αλλά κατά την κρατούσα άποψη, δια της σωματικής επαφής με τον ανήλικο, χωρίς να απαιτείται και η βουλευτική του συμμετοχή²⁹.

Η ασελγής πράξη στην Αντικειμενική υπόσταση της επιβαρυντικής περίπτωσης του «ενηλίκου κληρικού» για να είναι πλήρης θέτει και άλλο ένα στοιχείο, «την πνευματική σχέση» που εξειδικεύει στην ουσία τη σχέση εμπιστοσύνης. Ως επιβαρυντική περίπτωση ε' του άρ. 342 § 2 ΠΚ μετά τη τροποποίηση το 2006 ορίζεται «ο κληρικός με τον οποίο ο ανήλικος διατηρεί πνευματική σχέση». Πρέπει να το αντιπαραβάλλουμε με την ίδια επιβαρυντική περίπτωση, όπως διατυπωνόταν προηγουμένως για να μπορέσουμε να εξάγουμε κάποια συμπεράσματα. Η επιβαρυντική περίπτωση όπως διατυπωνόταν ήταν «κληρικοί με τα ανήλικα πνευματικά τους τέκνα». Το εύρος της ήταν αρκετά περιορισμένο, άσχετα αν αυτό ερμηνεύτηκε υπερβολικά διασταλτικά στην απόφαση του ΑΠ 5/1958³⁰, ο οποίος έκρινε ότι πνευματικό τέκνο θεωρείται κάθε πρόσωπο που ανήκει στην ίδια θρησκεία ή το ίδιο δόγμα του οποίου ο δράστης είναι λειτουργός. Άλλη άποψη υποστήριζε ότι πνευματικά τέκνα αποτελούν όσοι ανήκουν στην ίδια ενορία. Ορθότερη, κατά τη γνώμη μας, άποψη πρέπει να θεωρηθεί ότι πνευματικά τέκνα είναι όλα

26. Ο.π. Χαραλαμπάκης Αριστοτέλης (επιμ.), σ. 2754-2756.

27. Παρακευόπουλος, ΠοινΧρ, ΛΔ', σ. 346.

28. Όπως αναφέρεται ρητά και στην αιτιολογική έκθεση του Νόμου, βλ. ο.π. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Ε., σ. 210.

29. Υποστηρίζεται η άποψη ότι μπορεί να τελεστεί το έγκλημα του άρθρου 342 ΠΚ χωρίς τη σωματική επαφή του ενηλίκου/δράστη με το ανήλικο αλλά να χρησιμοποιηθεί το σώμα του ενός ή του άλλου ως μέσον για τη διέγερση ή ικανοποίηση της γενετήσιας ορμής του άλλου. Απαραίτητο στοιχείο σε αυτή τη περίπτωση είναι η βουλευτική συμμετοχή του ανηλίκου. Βλ. και ό.π. Χαραλαμπάκης Αριστοτέλης (επιμ.), σ. 2755-2756.

30. ΑΠ 5/1958, ΠοινΧρ 1958, σ. 211.

τα πρόσωπα που τελούν υπό τη πνευματική καθοδήγηση του θρησκευτικού λειτουργού και κατά συνέπεια έχουν κάποια ιδιαίτερη σχέση εμπιστοσύνης [31]. Κατά τη θεωρία του εκκλησιαστικού δικαίου, τη πνευματική καθοδήγηση, υπό την έννοια της μυστηριακής τελετής της εξομολόγησης, μπορούν να ασκούν μόνο οι Επίσκοποι και οι πρεσβύτεροι στους οποίους έχει δοθεί η άδεια της πνευματικής πατρότητας. Αυτή η προσθήκη από την θεωρία την οποία μάλλον αγνοεί ο νομοθέτης θα περιόριζε αρκετά την εφαρμογή της επιβαρυντικής περίπτωσης, γιατί θα απέκλειε τους διακόνους, κάτι που μάλλον δεν είναι επιθυμητό.

Με τη τροποποίηση του Ν. 3500/2006 δίνεται σωστότερα η βούληση του νομοθέτη σχετικά με την διάσταση της «πνευματικής σχέσης». Προβλέπεται πλέον ότι η επιβαρυντική περίπτωση συνίσταται για «κληρικό με τον οποίο ο ανήλικος διατηρεί πνευματική σχέση» δηλαδή για όλους τους βαθμούς της ιεροσύνης του ανώτερου κλήρου, δηλαδή Επισκόπους, Πρεσβυτέρους και διακόνους, πέραν και έξω από το μυστήριο της εξομολόγησης και προκρίνεται η ιδιαίτερη σχέση εμπιστοσύνης που εύκολα κερδίζεται στο πρόσωπο του κληρικού ή ορθότερα του θρησκευτικού λειτουργού, δηλαδή ενός ανθρώπου που εκ της ιδιότητάς του τεκμαίρεται «ως άνθρωπος του Θεού». Αυτή η θέση που προσδίδεται από την κοινωνία στο θρησκευτικό λειτουργό εκ της ιδιότητάς του, μπορεί να δημιουργήσει εκμετάλλευση και συνεπώς κατάχρηση. Εν προκειμένω, μας ενδιαφέρει η εκμετάλλευση της γενετήσιας ελευθερίας ανηλίκου, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ότι ανήκει σε μια «πιο ευάλωτη ομάδα» λόγω της τυχόν ελλιπούς ωριμότητας. Θεωρούμε ότι μπορεί πλέον να ενταχθεί στη νέα διατύπωση της επιβαρυντικής περίπτωσης του άρθρου και η πνευματική σχέση εμπιστοσύνης ανηλίκου με κάποιο ενήλικο θρησκευτικό λειτουργό κάποιου άλλου δόγματος ή θρησκείας (και όχι απαραίτητα της ίδιας), αρκεί να υπάρχει το αντικειμενικό πραγματικό γεγονός της πνευματικής εξάρτησης, καθοδήγη-

31. Βλ. ο.π. Κονιδάρης, Εγχειρίδιον, σ. 176, Τρωϊάνος/Πουλής, Εκκλησιαστικό δίκαιο, 2003², σ. 533-534, Τρωϊάνου-Λουλά, Η ποινική νομοθεσία των ανηλίκων, 1995, σ. 500.

σης και κατά συνέπεια της ειδικής εξουσιαστικής σχέσης³².

Η Υποκειμενική υπόσταση της κατάχρησης ανηλίκου σε ασέλγεια υπό την επιβαρυντική περίπτωση που εξετάζουμε πληρούται με δόλο, αποτελεί δηλαδή έγκλημα δόλου και αναλύεται σε γνώση του δράστη/θρησκευτικού λειτουργού της ιδιαίτερης πνευματικής σχέσης, της ηλικίας του θύματος/ανηλίκου και τη θέληση διενέργειας ασελγούς πράξης. Αν ο δράστης αγνοεί κάποιο από τα παραπάνω, δηλαδή είτε την ηλικία του θύματος είτε την εμπιστευτικότητα του ανηλίκου ή κάποιου άλλου στοιχείου της αντικειμενικής υπόστασης βρίσκεται σε πραγματική πλάνη³³. Η ποινή μπορεί να επιβαρυνθεί λόγω της ιδιότητας του κληρικού και της ιδιαίτερης πνευματικής σχέσης με τον ανήλικο, στις δύο διαβαθμίσεις ανάλογα με την ηλικία του θύματος/ανηλίκου. Οι δύο διαβαθμίσεις της κατάχρησης ανηλίκου σε ασέλγεια είναι από τη μια κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών αν δεν έχει συμπληρώσει τα 14 έτη και κάθειρξη 5-20 ετών αν έχει συμπληρώσει τα 14 έτη προσδίδοντας κακουργηματική μορφή στη πράξη. Αντίθετα, η προσβολή της αιδούς του ανηλίκου στο άρ. 342 § 3 ΠΚ ως αποτέλεσμα χειρονομιών, προτάσεων ή με εξιστορήσεις, απεικονίσεις και παρουσιάσεις πράξεων που αφορούν την γενετήσια ζωή και έχει αναλόγως εφαρμογή η επιβαρυντική περίπτωση που εξετάζουμε αποτελεί πλημμέλημα.

Καταλήγοντας, αν και η νομολογία δεν έχει δώσει πλούσιο υλικό ερμηνείας της επιβαρυντικής περίπτωσης της πνευματικής σχέσης κληρικού με ανήλικο, παρά μόνο μία απόφαση του ΑΠ που ερμήνευσε διασταλτικά τη βούληση του νομοθέτη, παρόλα αυτά θεωρούμε ότι βοήθησε στην εξέλιξη της υπό εξέταση επιβαρυντικής περίπτωσης με τη

32. Βλ. και ο.π. Παρασκευόπουλος Νίκος και Φυτράκης Ευτύχης, Αξιόποινες, σ. 268.

33. Ο.π. Παρασκευόπουλος Νίκος και Φυτράκης Ευτύχης, Αξιόποινες, σ. 270. άρθρ. 30 ΠΚ «1. Η πράξη δεν καταλογίζεται στο δράστη αν αυτός κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης αγνοεί τα περιστατικά που τη συνιστούν. Αν όμως η άγνοια αυτών των περιστατικών μπορεί να αποδοθεί σε αμέλεια του υπαιτίου, η πράξη του καταλογίζεται ως έγκλημα από αμέλεια. 2. Επίσης δεν καταλογίζονται στο δράστη τα περιστατικά που κατά το νόμο επαυξάνουν το αξιόποινο της πράξης του αν τα αγνοούσε».

συζήτηση που δημιούργησε στη θεωρία και την τροποποίησή της, τελικά με το Ν. 3500/2006, με τις διαστάσεις που παρουσιάσαμε. Στα πλαίσια μιας αντεγκληματικής πολιτικής για τη πρόληψη εγκλημάτων γενετήσιας ελευθερίας εις βάρος ανηλίκων και όχι μόνο, καλό θα ήταν η Πολιτεία να επέβαλλε σε όλες τις θρησκευτικές ομάδες³⁴ να υπάρχει ψυχιατρικός έλεγχος των υποψηφίων θρησκευτικών λειτουργιών από ανεξάρτητη επιτροπή ειδικών πριν την ανάδειξη τους σε θρησκευτικούς λειτουργούς της εκάστοτε εκκλησιαστικής/θρησκευτικής κοινότητας, αλλά και συνεχής περιοδικός έλεγχός τους, που θα κρίνεται σε συνεννόηση με τις εκκλησιαστικές/θρησκευτικές αρχές. Αυτό θα ήταν μία σημαντική αρχή για την πρόληψη πολλών εγκλημάτων, ιδίως δε εκείνων της προσβολής της γενετήσιας ελευθερίας ανηλίκων.

34. Στην επικρατούσα πληθυσμιακά τουλάχιστον, Ορθόδοξη Εκκλησία, στα πλαίσια της ελληνικής επικράτειας που εφαρμόζεται το άρθρ. 342 ΠΚ μέσα στα προσόντα του υποψηφίου προς χειροτονία κληρικού υπάρχει η προϋπόθεση να έχει ψυχική υγεία (να μη πάσχει από ψυχική νόσο) στο άρθρ. 36 Κανον. 2/1969 αλλά και στους Ιερούς Κανόνες της ειδικότερα στους Κανόνες ΟΖ' και ΟΗ' των Αγίων Αποστόλων, Β' της Α' Οικουμ. Συνόδου και στον ΙΒ' της Συνόδου της Νεοκαισαρείας (άρθρ. 3 Σ.). Καλό θα ήταν να υπάρχει βεβαίωση για την σύνολη ψυχική υγεία και εικόνα του υποψηφίου από επιτροπή ειδικών, ως μικρή ασφαλιστική δικλείδα προστασίας, και να ανανεώνεται αυτή περιοδικά μετά τις χειροτονίες και άσχετα από αυτές.

Η πολιτική οικονομία της σχέσης εξαρτημένων και αστυνομίας: συμβολή στην ανάλυση των άτυπων παραγόντων μιας προβληματικής σχέσης

ΣΟΦΙΑ ΒΙΔΑΛΗ*

Το ζήτημα των ναρκωτικών στις περισσότερες διαστάσεις του (χρήση, εξάρτηση, εγκληματοποίηση, ποινική μεταχείριση, πρόληψη κλπ.) έχει απασχολήσει πληθωριστικά την ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία εδώ και πολλά χρόνια. Δεν υπάρχει νομίζω Έλληνας εγκληματολόγος ή ποινικολόγος που να μην έχει έστω και επιφανειακά ασχοληθεί με κάποια από τις πτυχές του φαινομένου αυτού ή τις συνέπειές του. Ο τιμώμενος Ομότιμος Καθηγητής κ. Νέστωρ Κουράκης είναι ένας από τους εγκληματολόγους που έχουν ασχοληθεί συστηματικά με το φαινόμενο στις διάφορες μελέτες του, κατά την μακρόχρονη πορεία του και πλούσια προσφορά του στην Εγκληματολογία αλλά και σε ποινικές μελέτες του. Δύο από τα παλαιότερα αλλά πολύ σημαντικά κείμενά του, που αφορούν το θέμα αυτό και διατηρούν την επικαιρότητά τους για τα ζητήματα που θίγουν, είναι εκείνα που περιλαμβάνονται στους «Εγκληματολογικούς Ορίζοντες»: εκεί θίγονται μεταξύ άλλων δύο επιμέρους θέματα που εξακολουθούν να βρίσκονται στο επίκεντρο του προβληματισμού και σήμερα. Το ένα αφορά την γενικότερη παρουσίαση και ανάλυση της κατάστασης του προβλήματος των ναρκωτικών στην Ελλάδα και των παραμέτρων που το επηρεάζουν (Κουράκης, Ν. 2005 (α), σ. 102): πρόκειται για μια προσέγγιση που με ορισμένες μεταβολές

* Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δ.Π.Θ., Συνεργασία Ανδρέας Μουρσελάς, Στατιστικός.

θα μπορούσε να «διαβαστεί» και ως ανάλυση της σημερινής συγκυρίας. Η διαπίστωση αυτή, εκτός από αναφορά στο επιστημονικό βάρος του Ν. Κουράκη οδηγεί σε πολλούς προβληματισμούς σχετικά με τη στατικότητα του προβλήματος των ναρκωτικών σε ότι αφορά τις δημόσιες πολιτικές που υιοθετούνται κατά καιρούς. Εδώ υπεισέρχονται οι προτάσεις του, που περιλαμβάνονται στο δεύτερο κείμενο του, στον ίδιο τόμο, και προτρέπουν σε απεγκλωβισμό της αντεγκληματικής πολιτικής από τα ψευδοδίλημμα – όπως το ονομάζει – «ναι ή όχι στην αποποινικοποίηση και να στραφούν στα μείζονος σημασίας ζητήματα της πρόληψης και της κοινωνικής πολιτικής (Κουράκης, Ν. 2005, (β), σ. 135).

Με αυτές τις σκέψεις, πτυχή του προβλήματος των ναρκωτικών που στη χώρα μας δεν έχει μελετηθεί ειδικά, αφορά τους άτυπους παράγοντες που επιδρούν στην αντιμετώπισή του στο πρώτο επίπεδο ορατότητάς του, δηλαδή στο δρόμο και σχετίζεται με τους άτυπους παράγοντες που επιδρούν στο έργο της αστυνομίας κατά την αστυνόμευση των εξαρτημένων. Πρόκειται για ένα ζήτημα που υπερβαίνει τους συνηθισμένους εξωνομικούς παράγοντες σχετικά με τη διακριτική της ευχέρεια (αν και έμμεσα σχετίζεται με αυτήν) και επικεντρώνει το ενδιαφέρον σε μια περισσότερο αφανή πτυχή της σχέσης αστυνομίας εξαρτημένων. Με αυτό το ζήτημα θα ασχοληθούμε στην παρούσα συμβολή. Ειδικότερα, προκύπτει όπως θα δούμε στην συνέχεια ότι ένα βασικό στοιχείο που καθορίζει τον τρόπο αστυνόμευσης των εξαρτημένων, εκτός από εντολές, εφαρμογή του νόμου κλπ., αφορά τη βιωματική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα σε χρήστες και αστυνομικούς, η οποία καθορίζεται μεταξύ άλλων από δυναμικές μεταβολές στην κοινωνική ταυτότητα των εκπροσώπων και των δύο ομάδων, σε συνάρτηση με την αύξουσα «ένταξη» ή «κοινωνικοποίησή» τους στο περιβάλλον της ανοικτής πιάτσας ναρκωτικών για διαφορετικούς λόγους προφανώς (οι αστυνομικοί ως διώκτες της παρανομίας και οι εξαρτημένοι ως παράνομοι αλλά κυρίως ως ευάλωτη ομάδα).

Το ζήτημα αυτό προέκυψε ως αντικείμενο ιδιαίτερου προβληματισμού από διαπιστώσεις που προέκυψαν στο πλαίσιο της διεύθυνσης από την γράφουσα του Έργου «ευαισθητοποίηση αστυνομικών σε ζη-

τήματα εξαρτήσεων», το οποίο εκπονήθηκε από τον ΟΚΑΝΑ στο διάστημα 2013-2015 (<http://www.okanampa.gr/>). Επρόκειτο για ένα πρόγραμμα κατάρτισης αστυνομικών με επαναληπτικές εκπαιδεύσεις αστυνομικών σε τέσσερις κύκλους σε πανελλαδική κλίμακα (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Λάρισα, Κομοτηνή, Ηράκλειο, Ιωάννινα, Λαμία, Τρίπολη, Νησιά Αιγαίου). Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού εκπαιδεύθηκαν περίπου 850 αστυνομικοί από διάφορες περιοχές της Ελλάδας. Για την αρχική διαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού καταρτίστηκαν ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν σε 193 εκπαιδευθέντες αστυνομικούς του προγράμματος. Τα ερωτηματολόγια εκτός των άλλων περιλάμβαναν ερωτήσεις που οι απαντήσεις σε αυτές έδωσαν την ιδέα για την παρούσα μελέτη.¹ Ειδικότερα, όπως προβλεπόταν αρχικά από το πρόγραμμα, οι ομάδες εκπαιδευομένων θα αποτελούν και ένα πεδίο έρευνας, με βάση το οποίο θα σταθμίζονταν οι ανάγκες εκπαίδευσης. Ειδικότερα, προβλεπόταν (όπως και έγινε) ότι τόσο από τη διδασκαλία όσο και από τις απαντήσεις στα Μητρώα Αξιολόγησης και Παρατηρήσεων των Εκπαιδευομένων, που θα συμπλήρωναν οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι, θα μπορούσαν να εξειδικευθούν οι διδακτικές ανάγκες του προσωπικού της Ελληνικής Αστυνομίας σε ζητήματα εξαρτήσεων.

Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από τα Μητρώα Αξιολόγησης και Παρατηρήσεων των Εκπαιδευομένων έτυχαν κωδικοποίησης επεξεργασίας και ανάλυσης από τον Στατιστικό κ. Α. Μουρσελά. Στην παρούσα εισήγηση αναπτύσσεται μια δευτερογενής ανάλυση επί της στατιστικής ανάλυσης που εκπονήθηκε από τον κ. Μουρσελά. Η δευτερογενής ανάλυση εκπονήθηκε από εμένα. Η ανάλυση αυτή στο πλαίσιο του προγράμματος είχε στόχο να εντοπίσει τις εκπαιδευτικές ανάγκες των αστυνομικών για τη συνέχεια του προγράμματος. Ωστόσο, ένα μέρος από αυτά τα στοιχεία παρέχουν κρίσιμες ενδείξεις σχετικά **με τις άτυπες σχέσεις εξαρτημένων αστυνομίας και τους παράγοντες που**

1. Τα δεδομένα που συλλέχθηκαν από το ερωτηματολόγιο στους εκπαιδευθέντες αστυνομικούς επεξεργάστηκε και ανέλυσε πρωτογενώς ο κ. Α. Μουρσελάς, Στατιστικός, που συμμετείχε στο Πρόγραμμα. Στην παρούσα παρουσίαση η ανάλυση έχει τύχει μερικής επεξεργασίας από την Σ. Βιδάλη.

τις καθορίζουν.

Η σχέση αστυνομίας εξαρτημένων ελάχιστα πολύ λίγο απασχολήσει το δημόσιο λόγο, ως ειδικό θέμα. Οι αναφορές που έχουμε σε ότι αφορά τους εξαρτημένους, συνδυάζονται συνήθως με το λόγο για τη μικροεγκληματικότητα, τη συρροή τους έξω και γύρω από κέντρα υποκατάστασης, γεγονός που θεωρείται παράγοντας οχλήσεων και επέκτασης της μικροεγκληματικότητας και συνδυάστηκε και τους αλλοδαπούς χωρίς χαρτιά κλπ. Κορύφωση αυτών των πολιτικών ήταν η δημόσια διαπόμπευση εξαρτημένων οροθετικών γυναικών από τις Αρχές το 2012 (<http://www.kethea-strofi.gr/article.php?id=971>) Λίγο αργότερα (2013) αναφέρεται ότι υπήρχε συστηματική πολιτική της αστυνομίας για την απομάκρυνση των εξαρτημένων από το κέντρο της Αθήνας, μέσω μεταφοράς τους δια προσαγωγής σε περιοχές μακριά από το κέντρο και ελευθέρωσής τους, ώστε να γυρίζουν στην Αθήνα με τα πόδια (<http://news247.gr/eidiseis/koinonia/epixeirhsh-thetis-h-el-as-mazeuei-xrhstes-narkwtikwn-kai-toys-odhgei-sthn-amygdaleza.2197514.html>).

Η εκπόνηση του προγράμματος που προαναφέρθηκε παρείχε τη δυνατότητα να διερευνηθεί σχετικά περισσότερο η σχέση αυτή ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες το προγράμματος.

Αφορμή για αυτό προκάλεσε αρχικά στην γράφουσα, η διαπίστωση ότι τόσο οι αστυνομικοί περιπολίας και συγκεκριμένα αυτοί που εκπαιδεύτηκαν στο πρόγραμμα, όσο και οι εξαρτημένοι, που συχνάζουν σε ανοικτές πιάτσες έχουν σε γενικές γραμμές ένα ιδιαίτερα κοινό μεταξύ τους χαρακτηριστικό: είναι νέοι και σε παραγωγική ηλικία και προέρχονται από τα ίδια κοινωνικά στρώματα κατά κανόνα. Ανήκουν δηλαδή σε ένα ηλικιακό φάσμα κυρίως μεταξύ 20-40 ετών και επίσης, προέρχονται από τα μεσαία και φτωχά κοινωνικά στρώματα. Δεν θα δει κάποιος στις ανοικτές πιάτσες ανθρώπους από υψηλά κοινωνικά στρώματα συνήθως. Πρόκειται λοιπόν για μια μερίδα των νέων που βρίσκονται μεταξύ τους ταυτόχρονα σε σύγκρουση και σε αναγκαστική «συμβίωση».

Το άλλο στοιχείο που έχει ενδιαφέρον και σχετίζεται τόσο με την επαγγελματική ταυτότητα των αστυνομικών, όσο και με την κατάσταση εξάρτησης των χρηστών είναι η πιθανή **αλλοτρίωσή / αποξένωσή** και των δύο ομάδων σε σχέση με τον προηγούμενο εαυτό τους, ιδίως σε

σχέση με τις πολιτισμικές αξίες και πρότυπα, με τα οποία έχουν κοινωνικοποιηθεί ως μέλη μιας παραδοσιακής κοινωνίας και η προσχώρησή τους με διαφορετικούς όρους, συνθήκες και στοχεύσεις σε μια κουλτούρα, που για τους εξαρτημένους προσδιορίζεται από την αγορά και τις συνθήκες πρόσβασης στις ψυχοτρόπες ουσίες, ενώ για τους αστυνομικούς καθορίζεται από τους όρους ένταξης στο συγκεκριμένο τύπο αστυνόμευσης. Και για τις δύο ομάδες είναι πιθανόν ότι το αποτέλεσμα είναι κατά περίπτωση ανάλογο: βρισκόμαστε ενώπιον ανθρώπων που είναι «άλλοι» από αυτό που ξεκίνησαν, όχι όμως από ελεύθερη επιλογή αλλά μέσα από υποσυστήματα και συνθήκες, που τους οδηγούν σε «αναγκαστικές» επιλογές καθώς υπό τις συνθήκες που αστυνομεύουν οι μεν και επιδιώκουν την ικανοποίηση της εξάρτησής τους οι δε, οι πιθανές εναλλακτικές είναι ανύπαρκτες. Η κατάσταση αυτή στο πλαίσιο της κρίσης φαίνεται ότι έφτασε σε οριακά επίπεδα.

Εάν τα πράγματα είναι, έτσι τότε μπορεί να υποθεθεί ότι τόσο η ένταξη και παραμονή κάποιου στην αγορά ναρκωτικών ως χρήστη, όσο και η ένταξη και παραμονή στην Ελληνική Αστυνομία ως προσωπικό γενικών καθηκόντων ή ως ειδικοί φρουροί, αποτελούν παραδόξως κοινωνικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες, επιτυγχάνεται ένα κοινό αποτέλεσμα δηλαδή, ο διαχωρισμός και η καλλιέργεια μισαλλοδοξίας, εχθρότητας, αντιπαλότητας μεταξύ των χαμηλών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων. Δηλαδή, πρόκειται για μια διαδικασία που συνήθως επιτελείται μέσα από εγκληματοποιήσεις και ποινικοποιήσεις τυπικές και συμβολικές, η οποία σηματοδότησε και την ιστορία του σύγχρονου κρατικού φαινομένου στο παρελθόν αλλά και σήμερα εξακολουθεί μέσα από ανάλογες με την παρούσα συγκυρία πρακτικές να επιτελεί λειτουργίες κοινωνικού διαχωρισμού και ανθρώπινης αλλοτρίωσης. Προφανώς εάν αυτό συμβαίνει δεν πρόκειται για μια μηχανιστικού τύπου αλλοτρίωση ούτε αυτή έχει «καθαρό» περιεχόμενο και όρια και τέλος, δεν αφορά όλους με την ίδια ένταση. Η περαιτέρω διερεύνηση αυτού το ζητήματος, όπως θα δούμε, αποκαλύπτει ιδιαίτερα σύνθετες παραμέτρους, οι οποίες σπανίως απασχολούν. Καταλήγουν όμως μέσω της αλλοτρίωσης να διαμορφώνουν δύο κοινωνικές ομάδες που ο φόβος, η άγνοια, η περιορισμένη ή ανύπαρκτη αντικειμενικά δυνατότητα αντί-

δρασης, οδηγούν σε έναν ατέρμονο ακήρυχτο πόλεμο που διεξάγεται χωρίς κανόνες, πολλές φορές χωρίς απώτερο στόχο/ στρατηγική και κυρίως, χωρίς δυνατότητα απεμπλοκής. Η διερεύνηση επίσης του ζητήματος της αλλοτρίωσης αστυνομικών και εξαρτημένων αποκαλύπτει εκτός από τα δεινά του εξαρτημένου χρήστη του δρόμου, κυρίως την συστηματική αδράνεια και αδιαφορία (ας μου επιτραπεί ο όρος) των ανωτέρων κλιμακίων της αστυνομίας αλλά και τον ατελή χαρακτήρα των πολιτικών για την αντιμετώπιση των ναρκωτικών που ακολουθούνται στην Ελλάδα. Στις σελίδες που ακολουθούν θα παρουσιαστούν ορισμένα από τα αποτελέσματα της έρευνας που διεξήχθη στο πλαίσιο του προγράμματος του OKANA η οποία πιστεύουμε ότι συμβάλλει στην ανάπτυξη του θέματος που μας απασχολεί εδώ.

1. Η ταυτότητα του δείγματος

Το δείγμα των αστυνομικών αποτελείται από 193 άτομα από όλη την Ελλάδα που εκπαιδεύθηκαν στο πρόγραμμα, αλλά που είναι κυρίως χαμηλόβαθμοι αστυνομικοί που έχουν άμεση επαφή με εξαρτημένους, λόγω της υπηρεσίας τους και υπηρετούν σε ΑΤ και ΤΑ (κυρίως στην επαρχία) στις ομάδες ΔΙΑΣ και γενικά εκτελούν περιπολίες της Ελληνικής Αστυνομίας. Το δείγμα επιλέχθηκε από την Ελληνική Αστυνομία με βάση τα κριτήρια που είχε θέσει ο OKANA σε συνδυασμό με τις διαθεσιμότητες της ΕΛΑΣ.

	ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (μ.ο.±τ.α.)			p-value
	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο	
Πόσων χρονών είστε (N=68)	24,5±3,93	35,2±6,35	28,03±7,09	<0,0001
Πόσα χρόνια είστε αστυνομικός (μην υπολογίσετε τα χρόνια της Σχολής) (N=68)	3,4±3,24	12,8±5,39	6,7±6,11	<0,0001

	ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (μ.ο.±τ.α.)					p-value
	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο	
Πόσων χρονών είστε (N=57)	33,7±4,85	33,8±8,49	37,5±5,49	35,2±5,60	35,0±6,33	0,341
Πόσα χρόνια είστε αστυνομικός (μην υπολογίσετε τα χρόνια της Σχολής) (N=54)	12,5±4,42	11,0±6,28	14,8±3,92	13,5±4,81	12,9±4,97	0,266

	ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (μ.ο.±τ.α.)				Σύνολο	p-value
	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησ. Αιγαίου		
Πόσων χρονών είστε (N=66)	35,1±7,37	32,6±7,16	33,9±7,48	32,9±6,96	33,5±7,11	0,746
Πόσα χρόνια είστε αστυνομικός (μην υπολογίσετε τα χρόνια της Σχολής) (N=63)	14,1±6,02	11,3±6,20	12,4±6,66	11,7±5,79	12,3±6,08	0,600

Από το δείγμα οι προερχόμενοι από την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη ήταν κατά μέσο όρο 28 ετών (με αυτούς της Αθήνας να είναι νεώτεροι - κατά μέσο όρο 24 ετών) και υπηρετούν ως αστυνομικοί κατά μέσο όρο 6,5 έτη, με μεγάλη όμως, απόκλιση ανάμεσα στα Τμήματα της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης: οι εκπαιδευθέντες στην Αθήνα υπηρετούν κατά μέσο όρο μόνον 3 έτη και κάποιους μήνες στο Σώμα, ενώ οι αστυνομικοί που εκπαιδεύθηκαν στη Θεσσαλονίκη και σε όλες τις άλλες πόλεις είναι παλαιότεροι στο σώμα και υπηρετούν κατά μέσο όρο από 11 έως 15 έτη, ανάλογα με την περιοχή. Επομένως, προκύπτει ότι οι αστυνομικοί της Αθήνας (που εκπαιδεύτηκαν στο πρόγραμμα) είναι οι νεώτεροι και οι πλέον άπειροι σχετικά με τα ναρκωτικά σε σύγκριση με τους υπόλοιπους. Προκύπτει επίσης, ότι διαφαίνεται η τάση να υπηρετούν στη Αθήνα νεώτεροι αστυνομικοί από ότι στις άλλες πόλεις. Αυτή η διαφορά επαγγελματικής εμπειρίας μας παρείχε τη δυνατότητα για συγκρίσεις ιδιαίτερα χρήσιμες.

2. Η συμβολή της Αστυνομίας στην πρόληψη της διάδοσης των ναρκωτικών μέσω της ήπιας αστυνόμευσης

Όπως προκύπτει από τις απαντήσεις εκείνων που συμμετείχαν στο δείγμα η μεγάλη πλειονότητα των αστυνομικών δεν έχουν πεισθεί, ότι η ήπια αστυνόμευση μπορεί να αποδώσει στο θέμα της αντιμετώπισης των εξαρτήσεων. Και αυτό εκφράζεται είτε με αρνητική τοποθέτηση απέναντι στην ήπια αστυνόμευση, είτε και κυρίως, με διατύπωση αμφιβολίας σχετικά με το αποτέλεσμά της.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Νομίζετε ότι η αστυνομία μπορεί να συμβάλει στην πρόληψη της διάδοσης ναρκωτικών μέσω της ήπιας αστυνόμευσης; / ΚΑΤΑ ΤΟΠΟ

	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο (N=66)	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο (N=58)
Ναι	38,6%	45,5%	40,9%	46,7%	33,3%	46,7%	46,2%	43,1%
Όχι	11,4%	13,6%	12,1%	13,3%	,0%	40,0%	23,1%	19,0%
Δεν είμαι σίγουρος	50,0%	40,9%	47,0%	40,0%	66,7%	13,3%	30,8%	37,9%

	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησιά Αιγαίου	Σύνολο (N=66)
Ναι	26,7%	62,5%	35,7%	23,8%	36,4%
Όχι	40,0%	6,3%	14,3%	33,3%	24,2%
Δεν είμαι σίγουρος	33,3%	31,3%	50,0%	42,9%	39,4%

Ιδιαίτερα αποκαλυπτικός είναι ο πίνακας σχετικά με τις απόψεις που επικρατούν στους αστυνομικούς σε ότι αφορά την ήπια αστυνόμευση. Από τις δέκα περιοχές οι αστυνομικοί τριών περιοχών (Νησιά Αιγαίου, Τρίπολη, Ηράκλειο) εκφράζουν κατά πλειονότητα, συγκριτικά με τις άλλες απαντήσεις (ναί ή όχι) , σημαντικό ποσοστό αμφιβολίας σχετικά με τη συμβολή της ήπιας αστυνόμευσης στην πρόληψη της διάδοσης των ναρκωτικών. Στο Ηράκλειο μάλιστα οι αστυνομικοί σε ποσοστό κοντά στο 67% απαντούν ότι αμφιβάλλουν. Το Ηράκλειο είναι μια ιδιαίτερη περίπτωση ως προς αυτό: οι περισσότεροι αστυνομικοί είχαν μεγάλη εμπειρία σε Τμήματα Ασφάλειας (όπως και σε άλλες περιοχές εκτός Αθήνας και Θεσσαλονίκης) και όσοι δεν απάντησαν ότι αμφιβάλλουν είναι βέβαιοι ότι η ήπια αστυνόμευση συμβάλλει στην πρόληψη. Από την άλλη μεριά και οι καθαρά θετικές απαντήσεις απέναντι στην ήπια

αστυνόμηση εμφανίζουν υψηλά ποσοστά σε πολλές πόλεις (Θεσσαλονίκη Πάτρα, Ιωάννινα, Κομοτηνή). Στην Κομοτηνή το ποσοστό των αστυνομικών που δήλωσε εμπιστοσύνη στην ήπια αστυνόμηση είναι το υψηλότερο όλων (62,5%). Αξίζει ακόμα να σημειωθεί ότι η Λάρισα και η Λαμία εμφανίζουν το υψηλότερο ποσοστό αρνητικών απαντήσεων σχετικά με την συμβολή της ήπιας αστυνόμησης στη διάδοση των ναρκωτικών. Σε ότι αφορά την Αθήνα όπου υπηρετούν και οι νεώτεροι ηλικιακά αστυνομικοί που συμμετείχαν στο δείγμα, είναι αξιοσημείωτο το υψηλό ποσοστό αμφιβολίας σε συνδυασμό με το μεγάλο ποσοστό θετικής πεποίθησης για την ήπια αστυνόμηση.

Παρά το γεγονός των αξιοσημείωτων ποσοστών ανά περιοχή υπέρ της μιας ή της άλλης άποψης, η συνολική εικόνα που προκύπτει, είναι ότι οι αστυνομικοί δεν έχουν μια απόλυτη άποψη προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση: εκτιμούμε λοιπόν, ότι πρόκειται για ανομοιογενείς τάσεις, ότι δεν κυριαρχεί μία άποψη μέσα στην αστυνομία σχετικά με την ήπια αστυνόμηση των εξαρτημένων. Επιπλέον οι απόλυτες απόψεις υπέρ του ναι ή όχι δεν χαρακτηρίζουν το σύνολο του δείγματος καθώς μετριάζονται σημαντικά από τα μεγάλα ποσοστά αβεβαιότητας σχετικά με την ήπια αστυνόμηση. Αυτές οι κατακερματισμένες απόψεις με αναφορά στο σύνολο του δείγματος, μας οδηγούν στην εκτίμηση ότι οφείλονται μεταξύ άλλων και στο γεγονός ότι ποτέ στην Ελλάδα δεν έχει εφαρμοστεί ήπια αστυνόμηση συστηματικά και επί μακρόν, ότι οι κυρίαρχη τάση υπέρ της κατασταλτικής αστυνόμησης σαφώς επηρεάζει τις απόψεις των αστυνομικών αλλά κυρίως, ότι η εικόνα που προκύπτει από τις απαντήσεις αυτές αφήνει μεγάλα περιθώρια για μια ουσιαστική ανάπτυξη της ήπιας αστυνόμησης.

3. Σχέσεις εξαρτημένων αστυνομίας

Με βάση τις απαντήσεις που έδωσαν οι αστυνομικοί του δείγματος προκύπτει ότι τρία είναι τα προβλήματα που κυρίως αντιμετωπίζουν κατά τη βάρδια τους στην επαφή τους με τους εξαρτημένους.

Ι. Οι αστυνομικοί συναντούν σοβαρά προβλήματα στη σχέση και την επικοινωνία τους με τους εξαρτημένους, με κύριο πρόβλημα, το γεγονός **ότι οι εξαρτημένοι δεν υπακούν τελικά σε αυτά που τους λένε οι αστυνομικοί και προβάλλουν δικαιολογίες και γενικά τους δυ-**

σκολεύουν στο έργο τους. Αυτό ενδεχομένως να αποτελεί και λόγο (δε διερευνήθηκε) για τους αστυνομικούς ένδειξη ότι οι εξαρτημένοι δεν τους επιτρέπουν να επιβληθούν και να επιβάλλουν το νόμο. Έρευνες που έχουν γίνει σε άλλες χώρες συγκλίνουν υπέρ αυτού του πορίσματος.

II. Το δεύτερο σοβαρό πρόβλημα που συναντούν οι αστυνομικοί σύμφωνα με τις απαντήσεις τους **είναι το ζήτημα του κινδύνου της προσωπικής τους υγείας κατά τη διάρκεια σωματικών ελέγχων κυρίως** ότι βάζουν τις σύριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουν έλεγχο. Το πρόβλημα αυτό αναφέρεται και στο έγγραφο της Ελληνικής Αστυνομίας προς τον ΟΚΑΝΑ σχετικά με τα προβλήματα των αστυνομικών.

III. Τέλος, ως σημαντικά προβλήματα για μια μερίδα αστυνομικών δηλώνονται **η βία, οι συμπλοκές και διαπληκτισμοί μεταξύ εξαρτημένων**, στις οποίες εκ του νόμου αναγκάζονται οι αστυνομικοί να παρεμβαίνουν και να τους χωρίζουν και επίσης, η συχνά **εχθρική στάση προς τους αστυνομικούς, απέναντι στους οποίους οι εξαρτημένοι είναι εριστικοί και τους βρίζουν**. Πρόκειται για σημαντικά προβλήματα για τους αστυνομικούς και στις μεγάλες και στις μικρές πόλεις. Επίσης, προκύπτει ότι είναι πρόβλημα για τους αστυνομικούς σε αξιοσημείωτο βαθμό, το γεγονός ότι οι εξαρτημένοι, εμπλέκονται και με το εμπόριο ναρκωτικών: εκεί οι αστυνομικοί φαίνεται «να σηκώνουν τα χέρια ψηλά», καθώς προτάσσεται η ιδιότητα του εμπόρου γι' αυτούς. Τέλος, συχνά από τις απαντήσεις των αστυνομικών προκύπτει δυσπιστία απέναντι στους εξαρτημένους, καθώς φαίνεται πολλοί αστυνομικοί πιστεύουν, ότι προσχηματικά δηλώνουν οι εξαρτημένοι ότι είναι άρρωστοι, αλλά στην πραγματικότητα είναι έμποροι (αυτό είναι το πνεύμα της ερώτησης). Το πρόβλημα αυτό είναι περισσότερο έντονο στις μικρότερες πόλεις.

Οι απαντήσεις εκείνων που απάντησαν «άλλο» (δεν παρατίθεται ο σχετικός πίνακας εδώ) μπορούν να ενταχθούν σε ευρύτερες κατηγορίες. Έτσι προκύπτει ότι :

1. Προβλήματα των αστυνομικών με τους εξαρτημένους προκύπτουν επιπλέον και κατά τη διάρκεια προσαγωγών συλλήψεων και

κράτησης.

α. Αρκετοί αστυνομικοί απάντησαν, ότι τους ενοχλούν καταστάσεις που έχουν σχέση με τη συμπεριφορά των εξαρτημένων κατά την επαφή μαζί τους . Σε αυτές περιλαμβάνονται απαντήσεις που αφορούν αντιδράσεις των εξαρτημένων κατά την προσαγωγή, σύλληψη και κράτηση όπως κρίσεις στερητικά σύνδρομα, αυτοτραυματισμοί και επίσης χειριστική συμπεριφορά και δικαιολογίες.

β. Ορισμένοι αστυνομικοί αναφέρθηκαν και σε ζητήματα που έχουν σχέση με την αστυνομία και την τάξη: με τη στάση των χρηστών απέναντι στην αστυνομία (γίνονται εριστικοί με το που τους βλέπουν) την εμπλοκή τους με το μικροέγκλημα, το γεγονός ότι η παρουσία χρηστών παραπέμπει και στην ύπαρξη άλλων εγκλημάτων στην περιοχή, την αριθμητική ανεπάρκεια της Αστυνομίας για να τους αντιμετωπίσει κ.α.

2. Μεριίδα αστυνομικών δήλωσε επίσης ότι συναντά προβλήματα που σχετίζονται :

α) με τους ίδιους τους εξαρτημένους και τον τρόπο διαβίωσής τους: ενοχλούν ζητήματα προσωπικής υγιεινής και μετάδοσης μολύνσεων (ένας μάλιστα αναφέρει επί λέξει ότι τον «ενοχλούν οι αρρώστιες και οι βρωμιές»).

β) με το πώς επηρεάζουν ή διασαλεύουν οι εξαρτημένοι τη ζωή της κοινότητας: πρόκειται ζητήματα που σχετίζονται με την ευρύτερη κοινότητα δηλαδή παράπονα από τους πολίτες και το γεγονός ότι κάνουν χρήση μπροστά σε παιδιά ή κάνουν χρήση παντού κ.α.

Αναλυτικά: Για τους εκπαιδευθέντες αστυνομικούς που υπηρετούν στην Αθήνα, το σημαντικότερο πρόβλημα που προκύπτει κατά τη διάρκεια της βάρδιας τους σε σχέση με τους εξαρτημένους είναι ότι οι εξαρτημένοι δεν «ακούν τι τους λένε, προβάλλουν δικαιολογίες και τους δυσκολεύουν» (54,5%). Το ίδιο πρόβλημα αναφέρουν ως μείζον και οι αστυνομικοί που της Πάτρας (53,3%), οι εκπαιδευθέντες στην Κομοτηνή (53,3%) και στη Λαμία (40%). Σε άλλες πόλεις όμως το ποσοστό των αστυνομικών που θεωρούν αυτό το πρόβλημα ως μείζον «εκτινάσσεται»: στην Τρίπολη το 78,6% των εκπαιδευθέντων θεωρεί ως το μεγαλύτερο πρόβλημα την ανυπακοή και ασυνεννοησία με τους εξαρτημένους επίσης και στη Λάρισα το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο

86,7% των εκεί εκπαιδευθέντων. Το ίδιο πρόβλημα αλλά σε μικρότερο βαθμό δήλωσαν οι υπηρετούντες στα νησιά του Αιγαίου (61,9%).

Σε αντίθεση με τα παραπάνω οι αστυνομικοί της περιοχής των Ιωαννίνων δήλωσαν ως σημαντικότερο πρόβλημα ότι οι εξαρτημένοι βάζουν τις σύριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουν έλεγχο (63,6%).

Το πρόβλημα αυτό και στην Κομοτηνή, αλλά και στην Πάτρα θεωρείται ως σημαντικό πρόβλημα αλλά όχι το κυριότερο: οι αστυνομικοί δήλωσαν ότι οι εξαρτημένοι βάζουν τις σύριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουν έλεγχο (40% και 43,1 αντίστοιχα). Τέλος, το 33,3% στην Κομοτηνή και το 28,6% στα Νησιά. Αιγαίου αναφέρουν βία μεταξύ των εξαρτημένων, ενώ τα αντίστοιχα ποσοστά για τις άλλες δυο περιοχές είναι εμφανώς χαμηλότερα.

Οι αστυνομικοί που εκπαιδεύθηκαν στην Θεσσαλονίκη και υπηρετούν στη Θεσσαλονίκη και Κ. Μακεδονία δεν δηλώνουν ένα αλλά τρία εξίσου σημαντικά προβλήματα στη σχέση τους με τους εξαρτημένους (37,5%): η βία μεταξύ τους και ότι πρέπει να τους χωρίζουν, ότι βάζουν τις σύριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουν έλεγχο και ότι δεν ακούν τι τους λένε, προβάλλουν δικαιολογίες και τους δυσκολεύουν. Η ίδια ομάδα σε ποσοστό 25% θεωρεί συγκριτικά μεγάλο πρόβλημα ότι οι εξαρτημένοι τους βρίζουν, τους επιτίθενται απρόκλητα και τους απειλούν. Είναι αξιοσημείωτο ότι το 41,7% των εκπαιδευόμενων στη Θεσσαλονίκη και το 31,8% στην Αθήνα, δηλώνουν και κάποιο άλλο πρόβλημα, με απαντήσεις που ποικίλλουν, αλλά στην πλειονότητά τους εντάσσονται στις ήδη αναφερθείσες στο ερωτηματολόγιο αλλά με άλλη διατύπωση.

Τέλος, για το Ηράκλειο δεν ξεχωρίζει κάποιο συγκεκριμένο πρόβλημα, αντίθετα κανένας εκπαιδευόμενος δεν αναφέρει ως πρόβλημα ότι οι εξαρτημένοι τους βρίζουν, τους επιτίθενται απρόκλητα και τους απειλούν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: Τι προβλήματα προκύπτουν (ή προέκυπταν) κατά τη διάρκεια της βάρδιας σας σε σχέση με τους εξαρτημένους / ΤΟΠΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο (N=69)
1. Βία μεταξύ τους και πρέπει να τους χωρίζουμε		37,5%	22,1%
2. Μας βρίζουν, μας επιτίθενται απρόκλητα και μας απειλούν	6,8%	25,0%	13,2%
3. Βάζουν τις σύρριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουμε έλεγχο	34,1%	37,5%	35,3%
4. Λένε όλοι ότι είναι άρρωστοι ενώ στην πραγματικότητα είναι έμποροι. Εγώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα	13,6%	8,3%	11,8%
5. Με ενοχλεί το ότι δεν ακούν τι τους λέω, προβάλλουν δικαιολογίες και με δυσκολεύουν	54,5%	37,5%	48,5%
6. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	31,8%	41,7%	35,3%

	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο (N=56)
1. Βία μεταξύ τους και πρέπει να τους χωρίζουμε	33,3%	13,3%	40,0%	36,4%	30,4%
2. Μας βρίζουν, μας επιτίθενται απρόκλητα και μας απειλούν	13,3%	,0%	33,3%	27,3%	17,9%
3. Βάζουν τις σύρριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουμε έλεγχο	26,7%	13,3%	40,0%	63,6%	33,9%
4. Λένε όλοι ότι είναι άρρωστοι ενώ στην πραγματικότητα είναι έμποροι. Εγώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα	26,7%	33,3%	46,7%	9,1%	30,4%
5. Με ενοχλεί το ότι δεν ακούν τι τους λέω, προβάλλουν δικαιολογίες και με δυσκολεύουν	53,3%	33,3%	86,7%	27,3%	51,8%
6. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	13,3%	33,3%	13,3%	27,3%	21,4%

	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησιά Αιγαίου	Σύνολο (N=66)	
1. Βία μεταξύ τους και πρέπει να τους χωρίζουμε	6,7%	33,3%	7,1%	28,6%	20,0%	
2. Μας βρίζουν, μας επιτίθενται απρόκλητα και μας απειλούν	13,3%	20,0%	28,6%	19,0%	20,0%	
3. Βάζουν τις σύρριγγες στην τσέπη τους και αφήνουν να τους κάνουμε έλεγχο	33,3%	40,0%	14,3%	23,8%	27,7%	
4. Λένε όλοι ότι είναι άρρωστοι ενώ στην πραγματικότητα είναι έμποροι. Εγώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα	40,0%	26,7%	14,3%	33,3%	29,2%	
5. Με ενοχλεί το ότι δεν ακούν τι τους λέω, προβάλλουν δικαιολογίες και με δυσκολεύουν	40,0%	53,3%	78,6%	61,9%	58,5%	
6. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	26,7%	40,0%	,0%	14,3%	20,0%	

4. Σχέση εξαρτημένων - κοινότητας

Η παρουσία εξαρτημένων ατόμων σε μια γειτονιά δε σχετίζεται πάντοτε με την ανάπτυξη της πιάτσας του δρόμου, αλλά με την εγκατάσταση εκεί ατόμων ή οικογενειών που κάποιο από τα μέλη τους ενεπλάκη με τα ναρκωτικά. Σε κάθε περίπτωση η στάση της κοινότητας είναι καθοριστική για τη μείωση της βλάβης, αλλά και την μείωση της προσφοράς τη στήριξη των εξαρτημένων κλπ.

Στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη η πλειονότητα από το σύνολο των

αστυνομικών του δείγματος κατά πόλη δηλώνει ότι σύμφωνα με την εμπειρία τους, η σταθερή παρουσία των εξαρτημένων σε μια περιοχή αντιμετωπίζεται από τους κατοίκους και τους επαγγελματίες με παράπονα και κλήσεις στην αστυνομία, ενώ σημαντικότερα ποσοστά (πάνω από 48%) δηλώνουν ότι οι εξαρτημένοι αντιμετωπίζονται με φόβο, δηλαδή, μόλις δουν κανέναν απομακρύνονται, μαζεύουν τα παιδιά τους κλπ. Αυτές οι δύο τάσεις φαίνεται να είναι κυρίαρχες στο σύνολο των αστυνομικών όλων των περιοχών. Η συντριπτική πλειονότητα (90,9%) των εκπαιδευθέντων στο Πρόγραμμα (100% στην Κομοτηνή, 93,3% στη Λαμία, 90,5% στα Νησ. Αιγαίου και 78,6% στην Τρίπολη) δηλώνουν σύμφωνα με την εμπειρία τους, ότι η σταθερή παρουσία των εξαρτημένων σε μια περιοχή αντιμετωπίζεται από τους κατοίκους και τους επαγγελματίες με παράπονα και κλήσεις στην αστυνομία. Ταυτόχρονα όμως το 68,8% στην Κομοτηνή αλλά πολύ λιγότεροι στις άλλες περιοχές δηλώνουν ότι οι εξαρτημένοι αντιμετωπίζονται με φόβο από τους κατοίκους, δηλαδή μόλις δουν κανέναν απομακρύνονται, μαζεύουν τα παιδιά τους κλπ.

Οι κάτοικοι επομένως, δεν φαίνεται να έχουν σχέσεις με τους εξαρτημένους, σύμφωνα με όσα προκύπτουν από τις απαντήσεις των αστυνομικών: δεν τους πλησιάζουν και άρα δεν αντιδρούν (εκτός από ένα μικρό ποσοστό) με ήπιους τρόπους. Όταν αντιδρούν εκδηλώνουν βία κατά κανόνα λεκτική βία. Περισσότερο όμως αντιδρούν με αδιαφορία και κυρίως με φόβο. Σημείο αναφοράς των κατοίκων είναι η αστυνομία. Λίγοι αστυνομικοί δηλώνουν, ότι οι κάτοικοι δείχνουν κάποια ιδιαίτερη ανοχή ή συμπόνια προς τους εξαρτημένους. Οι κάτοικοι αντιδρούν επίσης με το αίτημα προς την αστυνομία «να πιάσει τους εμπόρους, επειδή τα παιδιά έχουν παρασυρθεί». Συνολικά, η στάση της κοινότητας και της γειτονιάς περιγράφεται από τους αστυνομικούς μάλλον και κατά κανόνα παθητική. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν φαίνεται ότι η κοινότητα εναποθέτει τις αντιδράσεις της στην αστυνομία.

Ειδικότερα, στην Λάρισα και στην Πάτρα οι αστυνομικοί αναφέρουν ότι οι κάτοικοι ασκούν βία απέναντι στους εξαρτημένους, κυρίως λεκτική (20,0%, 33,3,% αντιστ.) αλλά και σωματική (13,3% και 6,7%) προκύπτει ότι αυτό δηλώνεται σε ποσοστό συγκριτικά πολύ υψηλότερο

από άλλες πόλεις. Αλλά και το 33,3% στα Νησιά Αιγαίου και το 31,3% στην Κομοτηνή αναφέρουν βία απέναντι στους εξαρτημένους κυρίως λεκτική.

Στο Ηράκλειο και στη Λάρισα οι κάτοικοι φαίνεται να «λύνουν» μόνοι τους τα προβλήματά τους με τους εξαρτημένους χωρίς να καλούν την αστυνομία, σε ποσοστό συγκριτικά μεγαλύτερο από άλλες πόλεις (26,7% 13,3% αντιστ.). Το ποσοστό που αφορά το Ηράκλειο είναι εντυπωσιακό.

Στη Θεσσαλονίκη (βλ. προηγ.) στη Λαμία και στα Ιωάννινα οι αστυνομικοί δηλώνουν σε μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με άλλες πόλεις, ότι οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν τους εξαρτημένους με ανοχή και συμπόνια. Είναι εντυπωσιακό, ότι κανένας στην Πάτρα, το Ηράκλειο και τη Λάρισα δεν απάντησε ότι οι κάτοικοι δείχνουν ανοχή και συμπόνια

Συνολικά, ωστόσο, οι απαντήσεις των αστυνομικών δεν παραπέμπουν σε μια υποστηρικτική προς τους εξαρτημένους κοινότητα-γειτονιά. Αυτό σημαίνει, ότι εκτός από τα προβλήματα που μπορεί να έχουν οι ίδιοι οι αστυνομικοί με τους εξαρτημένους, η μάλλον αρνητική στάση της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους τελευταίους και η απαίτηση να διευθετεί η αστυνομία το θέμα αφενός δημιουργούν την εντύπωση μιας κοινωνίας που δεν «εμπλέκεται» με το θέμα αυτό (παρά μόνον αρνητικά, καθώς δεν είναι δική της υπόθεση) και από την άλλη εκτιμούμε ότι η στάση αυτή δημιουργεί ειδικές πιέσεις στην αστυνομία.

5. Η ιδιαιτερότητα των εξαρτημένων

Η συντριπτική πλειονότητα των αστυνομικών του δείγματος θεωρεί ότι **οι εξαρτημένοι είναι μια ιδιαίτερη ομάδα σε σχέση με άλλες ομάδες πληθυσμού** με τις οποίες έρχονται σε επαφή κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας τους. Πολλοί από τους εκπαιδευθέντες θεωρούν ότι οι εξαρτημένοι είναι κατά περίπτωση επικίνδυνοι, αντιδραστικοί ή ότι προκαλούν (επόμ. πίνακα 4).

Αυτό όμως που χαρακτηρίζει τους εξαρτημένους σύμφωνα με τους αστυνομικούς είναι ότι είναι χαμένοι και δεν μπορείς να συνεννοηθείς και ότι είναι ασθενείς (βλ. και προηγ. προβλήματα κατά τη βάρδια): Συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειονότητα των εκπαιδευθέντων σε όλες τις πόλεις (βλ. πίνακα 3), **κρίνουν ως ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ε-**

ξαρτημένων, «ότι είναι χαμένοι, δεν μπορείς να συνεννοηθείς», ενώ ακόμα και όταν δίνουν μια άλλη απάντηση συνήθως συγκλίνει στο ότι οι εξαρτημένοι είναι άρρωστοι, που χρειάζονται μια ιδιαίτερη αντιμετώπιση αλλά και βοήθεια (βλ. ενδεικτ Ιωάννινα).

Ωστόσο διαπιστώνεται μια κάθετη διαφοροποίηση στις απόψεις των αστυνομικών που εκπαιδεύτηκαν στη Λάρισα (βλ. πίνακα 4): Είναι η μοναδική ομάδα που θεωρούν σε πολύ αυξημένο ποσοστό (66,7%) τους εξαρτημένους επικίνδυνους και αντιδραστικούς (βλ. Η ίδια ομάδα δεν έχει μεγάλο δείκτη εμπιστοσύνης στην ήπια αστυνόμευση), ενώ σε άλλες πόλεις το ποσοστό αυτό είναι πολύ μικρότερο (από 16 έως 26% περίπου).

Επομένως η ιδιαιτερότητα των εξαρτημένων σχετίζεται σύμφωνα με τους αστυνομικούς στην ίδια την εξάρτηση και τις συνέπειές της. Είναι ενδεχόμενο ότι η επαφή πολλών από τους αστυνομικούς με τους εξαρτημένους ιδίως στο δρόμο σε περιοχές όπου υπάρχει υψηλή συγκέντρωση φαίνεται να προκύπτει ενώ οι εξαρτημένοι βρίσκονται υπό την επίδραση ουσιών. Έτσι προκύπτει ότι δε χρειάζεται να πείσει κάποιος τους αστυνομικούς, ότι οι εξαρτημένοι είναι σε ένα βαθμό ασθενείς. Το πρόβλημα των αστυνομικών εστιάζεται στο γεγονός της απόλυτα προβληματικής επικοινωνίας με τους εξαρτημένους: έτσι τους θεωρούν «χαμένους», ότι δεν γίνεται να συνεννοηθούν μαζί τους (βλ. και προηγ. σχετικά με τα προβλήματα βάρδιας).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. Νομίζετε ότι οι εξαρτημένοι είναι μια ιδιαίτερη ομάδα σε σχέση με άλλες ομάδες πληθυσμού με τις οποίες έρχεστε σε επαφή κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας σας; / ΤΟΠΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

A		ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (%)				
(N=69)		Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο	p-value	
ΝΑΙ		90,9%	100,0%	94,2%	0,289	
ΟΧΙ		9,1%	,0%	5,8%		
B		ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (%)				
(N=58)	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο	p-value
ΝΑΙ	100,0%	93,3%	100,0%	100,0%	98,3%	0,405
ΟΧΙ	,0%	6,7%	,0%	,0%	1,7%	

Γ	ΤΟΠΟΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ (%)					p-value
	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησ. Αιγαίου	Σύνολο	
(N=65)						
ΝΑΙ	100,0%	93,3%	92,9%	100,0%	96,9%	0,463
ΟΧΙ	,0%	6,7%	7,1%	,0%	3,1%	

ΠΙΝΑΚΑΣ 4: Αν ναι τι το ιδιαίτερο έχουν;

A (N=60)	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο
1. Μόλυνση	94,9%	95,2%	95,0%
2. Επιθετικότητα εκ μέρους τους	10,3%	33,3%	18,3%
3. Επιθετικότητα από τους εμπόρους	10,3%	4,8%	8,3%
4. Κάθε επαφή μαζί τους μπορεί να μου προκαλέσει προβλήματα στη δουλειά. Φυλάγομαι	15,4%	14,3%	15,0%
5. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	,0%	4,8%	1,7%

B (N=56)	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο
1. Επικίνδυνοι	6,7%	7,1%	66,7%	16,7%	25,0%
2. Αντιδραστικοί	26,7%	21,4%	66,7%	16,7%	33,9%
3. Προκαλούν	6,7%	7,1%	20,0%	8,3%	10,7%
4. Είναι χαμένοι, δεν μπορείς να συνεννοηθείς	66,7%	78,6%	60,0%	33,3%	60,7%
5. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	26,7%	14,3%	13,3%	58,3%	26,8%

Γ (N=63)	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησιά Αιγαίου	Σύνολο
1. Επικίνδυνοι	26,7%	35,7%	23,1%	57,1%	38,1%
2. Αντιδραστικοί	26,7%	28,6%	23,1%	38,1%	30,2%
3. Προκαλούν	13,3%	14,3%	15,4%	19,0%	15,9%
4. Είναι χαμένοι, δεν μπορείς να συνεννοηθείς	80,0%	35,7%	53,8%	33,3%	49,2%
5. Άλλο (παρακαλώ αναφέρετε)	26,7%	42,9%	15,4%	23,8%	27,0%

6. Οι λόγοι εμπλοκής με τα ναρκωτικά: οι απόψεις των αστυνομικών

Το δείγμα των αστυνομικών στην πλειονότητά του σε ότι αφορά τους λόγους εμπλοκής με τα ναρκωτικά αναφέρονται κυρίως ζητήματα που αφορούν τα προβλήματα με το σπίτι, τη ζωή του κλπ.

Ειδικά όμως οι εκπαιδευθέντες στο Ηράκλειο ως σημαντικότερος λόγος θεωρείται η άγνοια (60%), ενώ στη Λάρισα κυριαρχεί άποψη, ότι συνήθως ο εξαρτημένος έχει παρασυρθεί (64,3%). Αξιοσημείωτο είναι ότι κανένας από τους εκπαιδευθέντες αστυνομικούς δεν απάντησε ότι δεν τον απασχολεί για ποιους λόγους κάποιος εμπλέκεται με τα ναρκωτικά (η ερώτηση περιλαμβανόταν στο ερωτηματολόγιο).

Σχετικά με τους «άλλους λόγους» εμπλοκής με τα ναρκωτικά οι απαντήσεις των αστυνομικών ποικίλλουν, αλλά εστιάζουν στο ίδιο το άτομο: αδυναμία χαρακτήρα, εκ γενετής τάσεις, παρέες, ιδιαίτερη ευάλωτη προσωπικότητα, υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων του, χαμηλή αυτοεκτίμηση, έλλειψη άλλων ενδιαφερόντων και γενικές τάσεις και στυλ ζωής (μαγκιά μόδα) είναι κυρίως αυτά που αναφέρουν οι αστυνομικοί.

Εκεί όμως που παρουσιάζεται μεγάλη διαφορά στις απαντήσεις, είναι στην ερώτηση «εάν η εμπλοκή με τα ναρκωτικά θα μπορούσε να συμβεί στον καθένα». Πρόκειται για ερώτηση που δεν αφορά μόνον τη στάση τους απέναντι στους εξαρτημένους (εάν νομίζουν δηλαδή, ότι οι εξαρτημένοι είναι διαφορετικοί τύποι ανθρώπων και γι' αυτό οδηγούνται στην εξάρτηση), αλλά και την ιδέα που έχουν οι αστυνομικοί για τον εαυτό τους σε σχέση με τους εξαρτημένους (και επομένως εάν έχουν τη δεξιότητα να μπουν νοερά στη θέση τους) και τέλος αφορά και ενδεχόμενους μηχανισμούς άμυνας (τεχνικές) που χρησιμοποιούν για να αποστασιοποιηθούν από τις δυσάρεστες καταστάσεις που αντιμετωπίζουν

Η πλειονότητα των εκπαιδευομένων ανεξάρτητα από την πόλη (παρά τις φαινομενικές διαφορές), θεωρούν ότι η εμπλοκή θα μπορούσε να συμβεί σε οποιονδήποτε. Αυτό σημαίνει ότι έχουν μια ευρεία αντίληψη των πραγμάτων και δεν θεωρούν τους χρήστες «άλλους», «διαφορετικούς» οντολογικά.

**ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΝΟΜΙΖΕΤΕ ΟΤΙ ΑΥΤΟ ΘΑ ΜΠΟΡΟΥΣΕ ΝΑ ΣΥΜΒΕΙ
ΣΕ ΟΠΟΙΟΝΔΗΠΟΤΕ; / ΤΟΠΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Α (N=68)		Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο	p-value		
Ναι		31,8%	33,3%	32,4%	0,593		
Όχι		40,9%	50,0%	44,1%			
Δεν είμαι σίγουρος		27,3%	16,7%	23,5%			
Β (N=57)		Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο	p-value
Ναι		60,0%	66,7%	57,1%	23,1%	52,6%	0,131
Όχι		26,7%	33,3%	21,4%	38,5%	29,8%	
Δεν είμαι σίγουρος		13,3%	,0%	21,4%	38,5%	17,5%	
Γ (N=66)		Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησ. Αιγαίου	Σύνολο	p-value
Ναι		33,3%	62,5%	35,7%	38,1%	42,4%	0,485
Όχι		46,7%	18,8%	42,9%	28,6%	33,3%	
Δεν είμαι σίγουρος		20,0%	18,8%	21,4%	33,3%	24,2%	

Όμως στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα Αθήνα και Θεσσαλονίκη το 44,1% χωρίς σημαντικές διαφορές ανά πόλη, θεωρούν, ότι η εμπλοκή με τα ναρκωτικά δεν θα μπορούσε να συμβεί σε οποιονδήποτε, το 32,4% ότι θα μπορούσε και το 23,5% δεν είναι σίγουροι. Επίσης οι αστυνομικοί που εκπαιδεύτηκαν στα Ιωάννινα (38,5%) και στο Ηράκλειο (33,3%), τη Λαμία (46,7%) και την Τρίπολη (42,7%) θεωρούν ότι δεν θα μπορούσε να συμβεί η εμπλοκή με τα ναρκωτικά στον καθένα. Αντίθετα, οι αστυνομικοί στις άλλες πόλεις θεωρούν στην πλειονότητά τους, ότι θα μπορούσε να συμβεί στον καθένα η εμπλοκή με τα ναρκωτικά. Τα στοιχεία αυτά όμως, έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, για τα δύο μεγάλα αστικά κέντρα επειδή εκεί υπάρχει η μεγαλύτερη συγκέντρωση εξαρτημένων σε ανοικτό χώρο, το πρόβλημα των ναρκωτικών είναι περισσότερο ορατό και συνδεδεμένο με το φόβο του εγκλήματος και τέλος, επειδή οι αστυνομικοί αυτοί είναι οι πλέον άπειροι συγκριτικά με τους άλλους; να σημειωθεί επίσης, ότι στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη εκπαιδεύτηκαν σε μεγάλο βαθμό αστυνομικοί που έρχονταν από τις ομάδες ΔΙΑΣ, ομάδες περιπολίας ειδικοί φρουροί κλπ. **Προκύπτει επομένως, ότι οι αστυνομικοί σε αυτές τις περιοχές έχουν σε μεγα-**

λύτερο βαθμό την τάση να βλέπουν τους εξαρτημένους ως «διαφορετικούς». Εάν αυτό συνιστά μηχανισμό αυτοάμυνας δεν μπόρεσε τελικά να διευκρινιστεί. Ωστόσο, η εμπειρία της γράφουσας, ως διδάσκουσας στο πρόγραμμα κατάρτισης, συμβάλλει στη διατύπωση της εκτίμησης, ότι πρόκειται για ομάδες αστυνομικών που έχουν εμπειρωμένες πεποιθήσεις και δεν πρόκειται για μηχανισμούς αυτοάμυνας. **Από αυτήν την άποψη πρόκειται μάλλον για ένα προϊόν ενός άτυπου συστήματος κοινωνικοποίησης των αστυνομικών στην πιάτσα, που διαμορφώνεται μεταξύ παλαιότερων και νεότερων αστυνομικών.**

7. Η αστυνόμευση των εξαρτημένων και ειδική εκπαίδευση: οι απόψεις των αστυνομικών

Ενώ η σχεδόν απόλυτη πλειονότητα των εκπαιδευθέντων δηλώνει ότι χρειάζεται κάποιος να έχει κατάλληλη και ιδιαίτερη εκπαίδευση για να μπορεί να αστυνομεύει περιοχές που υπάρχει σταθερή παρουσία εξαρτημένων, στην Αθήνα αυτό το ποσοστό ανέρχεται συγκριτικά με τις άλλες περιοχές σε πολύ λιγότερο (76,7%) ενώ 23,3% των αστυνομικών του δείγματος δηλώνουν σαφώς ότι δεν χρειάζεται κατάλληλη εκπαίδευση. Υψηλό ποσοστό αρνητικών απαντήσεων καταγράφεται και στα Νησιά του Αιγαίου 14,3 (οι Κυκλάδες υποεκπροσωπούνταν σε αυτούς τους κύκλους).

Παρόλα αυτά προκύπτει ότι κατάλληλη ή ιδιαίτερη εκπαίδευση των αστυνομικών επι αυτών των θεμάτων όχι μόνον δεν υπάρχει (ήταν το συγκεκριμένο Πρόγραμμα του ΟΚΑΝΑ που για πρώτη φορά περιέλαβε τους αστυνομικούς ως ομάδα –στόχο ειδικής εκπαίδευσης), αλλά κατά κανόνα η εκπαίδευση των αστυνομικών είναι άτυπη και «πρακτική» ή και με δική τους πρωτοβουλία.

Ειδικότερα, το 93,3% στην Πάτρα, το 80% στο Ηράκλειο, το 93,3% στη Λάρισα, αλλά μόλις το 30,8% στα Ιωάννινα, το 76% στη Θεσσαλονίκη, το 68,8% στην Κομοτηνή, το 66,7% στα Νησιά του Αιγαίου και στη Λαμία, και το 35,7% στην Τρίπολη, δηλώνουν πως έμαθαν να αστυνομεύουν τέτοιους πληθυσμούς από ενημέρωση από παλαιότερους που περιπολούσαν μαζί. Στη Θεσσαλονίκη και στην Τρίπολη η συζήτηση με συναδέλφους αποτέλεσε επίσης μια διαδικασία άτυπης εκπαί-

δευσης (56% και 50% αντίστοιχα). Επιπλέον, στην Αθήνα το 56,8%, στα Ιωάννινα το 69,2%, το 93,8% στην Κομοτηνή, το 60% στη Λαμία, το 57,1% στην Τρίπολη και το 42,9% στα Νησ. Αιγαίου, έμαθαν κυρίως πρακτικά, βλέποντας και κάνοντας. Επίσης, στην Κομοτηνή, ένα σημαντικό ποσοστό (31,3%) αναφέρουν ενημέρωση και ειδική εκπαίδευση από την υπηρεσία και ένα ακόμη μεγαλύτερο (37,5%) μελέτη βιβλίων-internet. Τέλος ένα αξιοσημείωτο ποσοστό στην Αθήνα (11,2%) και στα Ιωάννινα (15,4%). δηλώνει ότι δεν έμαθε να αστυνομεύει τέτοιους πληθυσμούς.

Από τα παραπάνω επιβεβαιώνεται η τάση που προκύπτει και από έρευνες και διαπιστώσεις σε άλλες χώρες (ενδεικτ. Skolnick, Van Maanen, Janni & Janni) σχετικά με το εύρος της άτυπης- εξωθεσμικής εκπαίδευσης, από παλαιότερους συναδέλφους και γενικά από συναδέλφους και πρακτικά, βλέποντας και κάνοντας. Η τάση αυτή δημιουργεί προβλήματα σε σχέση με τους εξαρτημένους, όπως αυτά που προαναφέρθηκαν, καθώς οι αστυνομικοί δεν έχουν κάποια γενική άποψη για το θέμα και όπως πολλοί αναφέρουν, πλήρη άγνοια σε ειδικότερα ζητήματα, γεγονός που καλλιεργεί φόβους, άγχη και εντάσεις στη σχέση τους με τους εξαρτημένους και παρανοήσεις σε σχέση με το ρόλο της αστυνομίας.

8. Αστυνομικοί: η πρώτη επαφή με την ανοικτή πιάτσα ναρκωτικών

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που ερευνήθηκαν στο πλαίσιο της εκτίμησης αναγκών εκπαίδευσης αφορούσε το πρώτο στάδιο «κοινωνικοποίησης» των αστυνομικών με την ανοικτή αγορά (πιάτσα) των ναρκωτικών και την επαφή τους με τους εξαρτημένους. Πρόκειται για μια παράμετρο που δεν έχει έως τώρα διερευνηθεί και που αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για την περαιτέρω επαγγελματική διαμόρφωση του αστυνομικού αλλά και για τη σχέση που διαμορφώνει με τους χρήστες. Ειδικότερα, Οι αστυνομικοί ρωτήθηκαν για τα συναισθήματα, τις σκέψεις και τις ανησυχίες ενός άπειρου σχετικά με τις εξαρτήσεις αστυνομικού, όταν για πρώτη φορά έρχεται σε επαφή με αυτό το αντικείμενο υπηρεσίας. Από τις απαντήσεις τους προκύπτει αυτό που και έρευνες επιβεβαιώνουν: δηλαδή, ότι οι πρωτόπειροι αστυνομικοί στην πραγμα-

τικότητα έρχονται σε επαφή με μία βίαιη για τους ίδιους κατάσταση. Πρόκειται για μια διαφορετικού τύπου βία σε σύγκριση με το «σύνθηδες» έγκλημα, η οποία αρχικά τουλάχιστον τους φοβίζει, τους στενοχωρεί και τους προκαλεί πάντως συμπόνια απέναντι στους εξαρτημένους, αλλά και αηδία με αυτό που αντιμετωπίζουν και λιγότερο εχθρότητα. Είναι αξιοσημείωτο ότι λίγοι αναφέρουν επιθετικότητα ενώ εχθρότητα και εκνευρισμό αναφέρουν περισσότερο. Πρόκειται για συναισθήματα που συνδέονται άμεσα με μετασχηματισμούς του φόβου. Πράγματι, όπως προκύπτει και από τον Πίνακα 6 το κυρίαρχο συναίσθημα του πρωτόπειρου αστυνομικού είναι ο φόβος που πλαισιώνεται σε διαφορετικό βαθμό για τον καθένα, από στενοχώρια, συμπόνια / κατανόηση, αλλά και συναισθήματα, όπως επιθετικότητα, εχθρότητα καθώς και κάποιο άλλο συναίσθημα, όπως άγχος, αγωνία, προβληματισμό κτλ. Οι τάσεις αυτές είναι γενικευμένες και ισχύουν σε διαφορετικό όμως βαθμό για τη συντριπτική πλειονότητα των αστυνομικών του δείγματος. Πρόκειται για συναισθήματα που οι αστυνομικοί διαχειρίζονται όπως μπορούν (και εδώ η άτυπη εκπαίδευση μέσω συναδέλφων έχει καταλυτικό ρόλο) χωρίς άλλα εφόδια που να τους βοηθούν. Η διαχείριση του φόβου αποτελεί ενδεχομένως και έναν κρίσιμο παράγοντα εκδήλωσης της κακομεταχείρισης αλλά και της γενικότερης βίαιης συμπεριφοράς απέναντι στους εξαρτημένους.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. Ποια είναι τα συναισθήματα, οι σκέψεις και οι ανησυχίες ενός άπειρου σχετικά με τις εξαρτήσεις αστυνομικού, όταν για πρώτη φορά έρχεται σε επαφή με αυτό το αντικείμενο υπηρεσίας ανά ΤΟΠΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

A (N=69)	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο
1. Φόβος	63,6%	56,0%	60,9%
2. Εκπληξη	20,5%	44,0%	29,0%
3. Αηδία	36,4%	36,0%	36,2%
4. Στεναχώρια	45,5%	64,0%	52,2%
5. Συμπόνια/ Κατανόηση	36,4%	44,0%	39,1%
6. Εκνευρισμός	15,9%	12,0%	14,5%
7. Επιθετικότητα	,0%	8,0%	2,9%
8. Εχθρότητα	2,3%	12,0%	5,8%
9. Άλλο	4,5%	24,0%	11,6%

B (N=58)	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο
1. Φόβος	100,0%	86,7%	73,3%	76,9%	84,5%
2. Εκπληξη	13,3%	33,3%	33,3%	15,4%	24,1%
3. Αηδία	26,7%	13,3%	20,0%	15,4%	19,0%
4. Στεναχώρια	33,3%	26,7%	40,0%	15,4%	29,3%
5. Συμπόνια/ Κατανόηση	20,0%	33,3%	33,3%	15,4%	25,9%
6. Εκνευρισμός	20,0%	33,3%	13,3%	23,1%	22,4%
7. Επιθετικότητα	26,7%	,0%	6,7%	23,1%	13,8%
8. Εχθρότητα	20,0%	,0%	6,7%	7,7%	8,6%
9. Άλλο	13,3%	,0%	,0%	15,4%	6,9%

Γ (N=66)	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησ. Αιγαίου	Σύνολο
1. Φόβος	66,7%	56,3%	71,4%	52,4%	60,6%
2. Εκπληξη	40,0%	37,5%	35,7%	19,0%	31,8%
3. Αηδία	40,0%	31,3%	28,6%	38,1%	34,8%
4. Στεναχώρια	20,0%	25,0%	28,6%	33,3%	27,3%
5. Συμπόνια/ Κατανόηση	20,0%	56,3%	28,6%	33,3%	34,8%
6. Εκνευρισμός	33,3%	31,3%	21,4%	23,8%	27,3%
7. Επιθετικότητα	13,3%	18,8%	7,1%	4,8%	10,6%
8. Εχθρότητα	6,7%	25,0%	,0%	4,8%	9,1%
9. Άλλο	,0%	12,5%	,0%	9,5%	6,1%

Οι φόβοι και το άγχος των αστυνομικών συνδέονται, σύμφωνα με όσα δήλωσαν οι συμμετέχοντες στο δείγμα, ιδίως με αγχώδεις καταστάσεις που αφορούν κινδύνους σχετικά με την υγεία τους και πολύ λιγότερο με οτιδήποτε άλλο.

9. Αστυνόμευση των εξαρτημένων και βία

Μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό των αστυνομικών του δείγματος δηλώνουν, ότι η αστυνόμευση των εξαρτημένων δεν τους αναγκάζει ποτέ να χρησιμοποιούν περισσότερο σωματική βία ή και έντονες εκφράσεις, συγκριτικά με άλλες κατηγορίες αστυνομευόμενων. Στην **πλειονότητα τους οι αστυνομικοί απαντούν «όχι απαραίτητα, αλλά εξαρτάται από την κατάσταση και τον άνθρωπο»**. Σύμφωνα με τους αστυνομικούς οι λόγοι χρήσης βίας ποικίλουν. Όμως ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των αστυνομικών αποδίδουν την όποια χρήση σωματικής βίας και έντονων εκφράσεων **στην επιθετικότητα των εξαρτημένων**.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. Η αστυνόμευση των εξαρτημένων σας αναγκάζει σε κάποιες περιπτώσεις να χρησιμοποιείτε σωματική βία ή και έντονες εκφράσεις, περισσότερο συγκριτικά με άλλες κατηγορίες αστυνομευόμενων ανά ΤΟΠΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

A (N=67)	Αθήνα	Θεσσαλονίκη	Σύνολο	p-value
Ναι συχνά	2,4%	,0%	1,5%	0,152
Όχι απαραίτητα. Εξαρτάται από την κατάσταση και τον άνθρωπο	71,4%	52,0%	64,2%	
Σπάνια	21,4%	28,0%	23,9%	
Ποτέ	4,8%	20,0%	10,4%	

B (N=58)	Πάτρα	Ηράκλειο	Λάρισα	Ιωάννινα	Σύνολο	p-value
Ναι συχνά	,0%	,0%	33,3%	,0%	8,6%	0,014
Όχι απαραίτητα. Εξαρτάται από την κατάσταση και τον άνθρωπο	73,3%	73,3%	60,0%	84,6%	72,4%	
Σπάνια	20,0%	26,7%	,0%	7,7%	13,8%	
Ποτέ	6,7%	,0%	6,7%	7,7%	5,2%	

Γ (N=66)	Λαμία	Κομοτηνή	Τρίπολη	Νησ. Αιγαίου	Σύνολο	p-value
Ναι συχνά	20,0%	6,3%	21,4%	9,5%	13,6%	0,839
Όχι απαραίτητα. Εξαρτάται από την κατάσταση και τον άνθρωπο	66,7%	75,0%	57,1%	76,2%	69,7%	
Σπάνια	13,3%	12,5%	14,3%	14,3%	13,6%	
Ποτέ	,0%	6,3%	7,1%	,0%	3,0%	

Σύμφωνα με τη θεωρία και την έρευνα, οι αιτιάσεις που προβάλλουν οι αστυνομικοί για να αιτιολογήσουν την άσκηση βίας ειδικά όταν αυτή γίνεται ρουτίνα ή υπερβαίνει τα όρια, είναι ταυτόχρονα και παράγοντες συνήθειας στην βία, που κάποτε οδηγούν και σε μια άτυπα θεσμοποιημένη ανοχή της (Cohen, S). Πρόκειται αρχικά για περίπου ασυνείδη-

τες τεχνικές ηθικής ουδετεροποίησης όπως ονομάζονται (Sykes, G., Matza, D.,). Η συνέπεια της επιστράτευσης αυτού του ψυχολογικού μηχανισμού αφενός οδηγεί στην «ενσωμάτωση» των αστυνομικών στο δύσκολο περιβάλλον εργασίας τους αφετέρου, ωστόσο πολλές φορές οδηγεί σε κυνισμό και κάποτε και σε «κανονικοποίηση» της βίας.

Προφανώς στην συγκεκριμένη περίπτωση, τα στοιχεία αποτελούν ενδεικτικές τάσεις. Ωστόσο, από τις τάσεις αυτές προκύπτει, ότι υπάρχει και στην Ελληνική Αστυνομία, όπως και σε άλλες αστυνομίες, η τάση να «συνηθίζεται» άτυπα (χωρίς απαραίτητα να υπάρχει συγκεκριμένος νομικός λόγος στο πλαίσιο μιας εκτίμησης επι τόπου της κατάστασης) η άσκηση βίας απέναντι σε ορισμένους πληθυσμούς, η οποία ωστόσο τείνει να αποτελεί «μέρος της δουλειάς» και να θεωρείται φυσική από το ίδιο το άτομο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως έχουν οι αιτιάσεις που δίνουν οι αστυνομικοί για την άσκηση βίας .

Συγκεκριμένα, αρκετοί αστυνομικοί *αποδίδουν τη δική τους βία στην επιθετικότητα και γενικά στην συμπεριφορά των εξαρτημένων*. Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και η αιτιολογία «δεν είναι συνεργάσιμος, αντιστέκεται και προσπαθεί να εμποδίσει το έργο μου», «Δεν τηρούν την απόσταση ασφαλείας από μας», Αδυναμία συνεννόησης-προκατάληψη σε βάρος των αστυνομικών», «Δυσκολία επικοινωνίας...»: χωρίς να αμφισβητείται η πεποίθηση των αστυνομικών ή οι συνθήκες που αντιμετωπίζουν, ως σημειωθεί πάντως, ότι οι απαντήσεις αυτές εντάσσονται σε μια από τις τυπικές τεχνικές ουδετεροποίησης των ηθικών αναστολών για να χρησιμοποιήσει κάποιος βία και να την δικαιολογήσει εκ των υστέρων: κατηγορία των κατηγορούντων -θύματος).

Ανάλογες τεχνικές προκύπτουν και σε άλλες απαντήσεις: *Άλλοι επικαλούνται κάποιο ανώτερο λόγο όπως η επιβολή της τάξης ή εξαρτάται αν θα απειληθεί η ζωή*: πρόκειται και εδώ για μια από τις τεχνικές ηθικής ουδετεροποίησης (επίκληση ανώτερων αξιών κλπ,) που *επιστρατεύονται από το ίδιο το άτομο για να αυτοδικαιολογηθεί*. Άλλοι αρνούνται να ορίσουν ως βία αυτό που ασκούν ή επικαλούνται μια κατάσταση ως ανάγκη, μοναδική λύση ή ως λύση αυτοπροστασίας- διασφάλισης της υπηρεσιακής τους κατάστασης που ωστόσο προκαλείται από το

γεγονός ότι οι εξαρτημένοι «δεν καταλαβαίνουν αλλιώς» » ή «δεν καταλαβαίνουν τι γίνεται λόγω της δόσης»: πρόκειται για μία ακόμη τεχνική ηθικής ουδετεροποίησης που συνίσταται στην άρνηση της βλάβης και κατηγορίας του θύματος. Μόνος ένας παραδέχεται αμηχανία ή άγνοια σχετικά με τον τρόπο να χειριστεί την κατάσταση και ένας ρουτίνα.

Είναι αξιοσημείωτες επιπλέον οι υπόλοιπες απαντήσεις από την κατηγορία «άλλο», όπου σε δύο περιπτώσεις οι αστυνομικοί απαντούν τυπικά -θεσμικά και αναφέρουν ότι χρησιμοποιούν την αναγκαία βία κλπ. Επίσης σε πολύ μικρό ποσοστό αναφέρονται και ήπιες προσεγγίσεις αντί της βίας σε τρεις περιπτώσεις: φιλικές κουβέντες, υιοθέτηση της αργκό των ερωτηθέντων περιλαμβάνονται ανάμεσα στις τεχνικές ενώ αναφέρεται από έναν και η λεκτική βία ως μέσον πειθούς (!).

Από τα παραπάνω επομένως προκύπτει ότι η βία σε διάφορες μορφές της και κυρίως λεκτική θεωρείται ή είναι μια «κανονικότητα» για την αστυνόμευση των εξαρτημένων που σύμφωνα με τις απαντήσεις που δόθηκαν, οφείλεται κυρίως στους ίδιους του εξαρτημένους επειδή είτε δεν υπακούν είτε είναι επιθετικοί. Ας σημειωθεί τέλος ότι η ερώτηση δεν σκόπευε να διευκρινίσει εάν ασκείται παράνομα η εν λόγω βία ή στο πλαίσιο μιας αναμενόμενης έντασης βίας που το επάγγελμα του αστυνομικού έχει ως αναπόσπαστο στοιχείο. Έτσι παρά το γεγονός ότι οι απαντήσεις που αναλύθηκαν υποδεικνύουν τεχνικές συνήθειας στη βία και αιτιάσεις της βίας δεν διευκρινίζεται (καθώς δεν ήταν αυτός ο σκοπός της ερώτησης) εάν η βία αυτή είναι παράνομη.

10. Μια άλλη κοινωνική ταυτότητα;

Έτσι λοιπόν, ο τρόπος με τον οποίο έρχονται σε επαφή οι αστυνομικοί με τους εξαρτημένους που σχετίζεται τόσο με την έλλειψη ειδικά εστιασμένης εκπαίδευσης, η επικράτηση ενός άτυπου συστήματος εκπαίδευσης και κοινωνικοποίησης σε αυτόν τον τύπο της αστυνόμευσης, αποτελούν τα βασικά μέσα δια των οποίων διαμορφώνεται επαγγελματικά εξ αρχής ο αστυνομικός που έρχεται συστηματικά σε επαφή με χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών. Αυτή η κατάσταση όμως εκτός του ότι αποτελεί και πρακτική διαχείρισης του φόβου που οι πρωτόπειροι αστυνομικοί νοιώθουν, αποτελεί και μια παράμετρο που επιδρά μακροπρόθεσμα στην αλλαγή της συμπεριφοράς και ενδεχομένως, της

κοινωνικής ταυτότητας του αστυνομικού, εφόσον παραμένει επί μακρόν σε τέτοια υπηρεσία. Υποθέτουμε βέβαια υπό αυτές τις συνθήκες ότι το υποκείμενο αλλάζει, καθώς η βιωματική του εμπειρία όχι μόνον δεν πλαισιώνεται από αντισταθμίσιμα (πχ ψυχολογική υποστήριξη, ειδική κατάρτιση), αλλά διαμορφώνεται και σε ένα περιβάλλον αύξουσας κατασταλτικής πολιτικής (τουλάχιστον μέχρι τη διεξαγωγή της έρευνας αυτής).

Σταδιακά, η συνήθεια στη βία προς τους χρήστες ψυχοτρόπων ουσιών έστω και χαμηλής απαξίας γίνεται αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας: από το σημείο αυτό και μετά είναι εύκολο να δημιουργηθούν και τάσεις απαξίωσης των εξαρτημένων σε βαθμό που να μην θεωρούνται πλέον υποκείμενα, αλλά ενοχλητικοί παράγοντες της δουλειάς «που δεν μπορείς να συνεννοηθείς μαζί τους». Επ' αυτού σημειώνεται, ότι έρευνες έχουν δείξει ότι η συμπεριφορά των εξαρτημένων εκλαμβάνεται από τους ίδιους του αστυνομικούς όχι απλά ως εμπόδιο για να επιτελέσουν οι αστυνομικοί το έργο τους αλλά και συμβολικά ως αδυναμία να επιβληθούν ως εκπρόσωποι του νόμου, γεγονός που σχετίζεται και με την αυτοεκτίμησή τους ως επαγγελματιών. Αυτή η εργασιακή νοοτροπία που διαμορφώνεται σταδιακά, οδηγεί σε μια «μετάλλαξη» το ίδιο το υποκείμενο – αυτό που στην αρχή ονομάσαμε αλλοτρίωση ή αποξένωση από τον κοινωνικό «εαυτό» που ήταν πριν από αυτήν την εμπειρία. Αλλά δεν είναι μόνον οι αστυνομικοί που βιώνουν αυτήν την εμπειρία.

11. Η ζωή ως εξαρτημένος χρήστης: Μια «άλλη» κοινωνική ταυτότητα

Η πορεία προς την προβληματική χρήση, παρά το γεγονός ότι έχει εξατομικευμένα χαρακτηριστικά, δηλαδή διαφέρει από άνθρωπο σε άνθρωπο, αποτελεί προδιαγεγραμμένη πορεία, από τη στιγμή που κάποιος περάσει στη συστηματική χρήση ναρκωτικών, ειδικά των λεγόμενων σκληρών ναρκωτικών. Είναι η συστηματική χρήση που σε μεγάλο βαθμό αλλάζει τη ζωή του χρήστη. Σύμφωνα με παλαιότερη αδημοσίευτη έρευνα Ο.ΚΑ.ΝΑ. (Βιδάλη, 2008) η εμπλοκή κάποιου με τα σκληρά ναρκωτικά έχει ως αναπότρεπτη συνέπεια, για τον μέσο χρήστη, τη μετάπτωση σε ένα κατώτερο κοινωνικό status, την εμπλοκή με την πα-

ρανομία και τη θυματοποίηση. Αυτό γίνεται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές διαδικασίες, ιδιαίτερα γνωστές. Ειδικότερα:

1) Άρση των αναστολών απέναντι στην παρανομία

Ένα ζήτημα που καλείται να αντιμετωπίσει ο εξαρτημένος είναι οι δαπάνες για την κάλυψη της ανάγκης λήψης της ουσίας. *Η εμπλοκή με τα σκληρά ναρκωτικά σημαίνει την αναπότρεπτη εμπλοκή με την εγκληματικότητα και την παρανομία γενικότερα, για όσους δεν έχουν τη δυνατότητα να ανταποκριθούν στις δαπάνες που απαιτεί η εξάρτησή τους.* Συναφής με το πρόβλημα αυτό είναι η υπέρβαση των ηθικών αναστολών που τον αποτρέπουν από το να αποκτήσει κάτι που δεν δικαιούται (π.χ. χρήματα, οικιακά είδη κλπ.) αρχικά από το οικείο περιβάλλον του. *Από τότε που θα γίνει εξαρτημένος -καταναλωτής κάποιος αρχίζουν να υποχωρούν καταρχήν μέσα του οι ανασχετικοί παράγοντες (ψυχολογικοί και κοινωνικοί) που τον απέτρεπαν να εγκληματήσει και έτσι μέχρι να εμπλακεί και τυπικά με το ποινικό σύστημα μεσολαβεί ένα διάστημα διάπραξης μικροεγκλημάτων, που παραμένουν στην γκρίζα ζώνη της εγκληματικότητας.* Η υπέρβαση αυτή γίνεται με πολλούς τρόπους, οι οποίοι αφενός αποδυναμώνουν τις ενστάσεις του και τις ενοχές του (μέσα από δικαιολογίες που επικαλείται αρχικά προς τον ίδιο το εαυτό του) και αφετέρου, ενδυναμώνουν τις θετικές στάσεις απέναντι στην παρανομία. Έτσι αφενός βρίσκει τεχνικές (Matza, D. 1969 (2010)) για να εξουδετερώσει τις αναστολές του και να αυτοδικαιολογηθεί (π.χ. δεν είναι έγκλημα να κλέψεις την μητέρα σου, δεν φταίω εγώ αλλά η εξάρτησή μου, ας όψεται η κοινωνία και οι έμποροι που με έφεραν ως εδώ, είναι και δική μου η τηλεόραση του σπιτιού άρα την κάνω ότι θέλω, κλπ.). Στο διάστημα αυτό διαθέτει όλο και πιο πολύ το χαρτζιλίκι του για ναρκωτικά, μετά κλέβει τους γονείς, αδέρφια και μετά αρχίζει μια συστηματικότερη εμπλοκή με το μικρο-έγκλημα που πλαισιώνεται και από την αποδιάρθρωση των σχέσεων με την οικογένεια (Βιδάλη, 2008).

Πρόκειται αρχικά για μία για γκρίζα εγκληματικότητα σε μεγάλο βαθμό που δεν καταγράφεται για το πρόσωπό του. Ωστόσο, αν και με αυτές τις επιλογές το άτομο γνωρίζει πολύ καλά τι κάνει, η επιλογή δεν

είναι αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, καθώς στο στάδιο αυτό είναι η δύναμη που έχει η εξάρτηση που καθοδηγεί τις πράξεις του, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι σε αυτό το στάδιο, δεν αναγνωρίζει συχνά την εξάρτησή του ως τέτοια. Παρόλα αυτά αυτή η ατομική στάση δεν θα μπορούσε να ωριμάσει μέσα του εάν δεν υπήρχαν και οι παράγοντες που ενδυναμώνουν την υπέρβαση των ορίων που θέτει ο νόμος. Και αυτοί οι παράγοντες είναι που δημιουργούν θετικά κίνητρα προς το έγκλημα: πρόκειται για την μεταβολή των κοινωνικών δεσμών που είχε έως τότε ο εξαρτημένος και για σταδιακή μεταβολή των πεποιθήσεών του που γίνονται ευνοϊκές πλέον για την παραβίαση των νόμων.

2) *Μεταβολή των κοινωνικών δεσμών- νέοι κανόνες ζωής με άξονα τις ουσίες*

Η μόνιμη εμπλοκή με τις ουσίες και στη συνέχεια με την παρανομία πλαισιώνεται από την από την αποδιάθρωση των κοινωνικών δεσμών που υπήρχαν έως τότε και από τη συγκρότηση νέων κοινωνικών αναφορών στο χώρο της παρανομίας. Οι προβληματικές σχέσεις που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια εξαιτίας της αύξουσας προβληματικής χρήσης οδηγούν ή αργά ή γρήγορα στην εγκατάλειψη της οικογενειακής στέγης, τη συγκατοίκηση και τη σύναψη σχέσεων αποκλειστικά με άλλους χρήστες και περαιτέρω, σε απώλεια ή αδυναμία εύρεσης απασχόλησης. Οι ανάγκες λήψης της ουσίας ουσιαστικά εξαθλιώνουν οικονομικά και κοινωνικά το χρήστη.

Η προσπάθεια δημιουργίας νέων κοινωνικών αναφορών (που δεν γίνονται ποτέ δεσμοί), καταλήγουν στην απομόνωση από το προηγούμενο κοινωνικό του περιβάλλον και την εσωστρέφεια και κυρίως, συνοδεύονται με την μετάπτωση σε ένα κατώτερο κοινωνικό status.

Ειδικότερα, η προσκόλληση του εξαρτημένου σε συγκεκριμένες ομάδες όμοιων του είναι τυπικό γνώρισμα αυτής της διαδικασίας. Ενώ στην αρχή αυτή η τάση ήταν λειτουργική για να μπορεί να κρατά το μυστικό του μακριά από τους δικούς του (βλ. και προηγ. Becker), με την προϊούσα κοινωνική απομόνωση από το έως χθες οικείο περιβάλλον του, το νέο περιβάλλον των «συντρόφων στην «πρέζα» αποκτά υπαρξιακή αξία· καθώς μόνο από εκεί βρίσκει αποδοχή· η καταξίωσή του

εαυτού και η αυτοεκτίμηση αντλείται πλέον σε συνάρτηση με την ικανότητά του να «μάθει», να αποδεχθεί, να προσαρμοστεί και να αφομοιώσει τους κανόνες της ομάδας. Πρόκειται για μια διαδικασία μάθησης κανόνων παραβατικής συμπεριφοράς που έχει περιγραφεί από πολλές πλευρές Sutherland (Sutherland E.H., Cressey, 1978 (1996), 114-120. Γασγαλίδης, (2005)). Τι μαθαίνει όμως ο χρήστης;

- Τη δυνατότητα να προμηθεύεται ναρκωτικά, τη δυνατότητα να τα διαθέτει σε άλλους.

- Να αντιμετωπίζει τις πιέσεις που δέχεται από την οικογένεια, τις διωκτικές αρχές κλπ. με ψυχραιμία.

- Να επιβάλλεται στην πιάτσα ή τον μικρόκοσμό του περιθωρίου (Γασγαλίδης, 2005)

- Να «χειρίζεται» το οικογενειακό ταμείο: «πρωτοκλέβει» ή «δανείζεται» από την οικογένεια και στη συνέχεια να δανείζεται από παντού.

3). Η εμπλοκή με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα

Στην πλειονότητά τους οι ερωτηθέντες που συμμετείχαν στην έρευνα του Ο.ΚΑ.ΝΑ. (Βιδάλη, 2008), πριν από την εμπλοκή τους με τα ναρκωτικά δεν είχαν κανένα πρόβλημα ή μπλέξιμο με το νόμο ή την αστυνομία. Μετά την εμπλοκή, όμως, οι περισσότεροι διώχτηκαν ή συνελήφθησαν με αφορμή ή προς εξυπηρέτηση αναγκών της εξάρτησης. Ήδη, η επαφή με ένα στρώμα μικροδιακινητών ή μικρεμπόρων μέσω τρίτου γίνεται από την αρχή της εμπλοκής με τις ουσίες. Έτσι χωρίς να είναι άμεσα συνειδητή επιλογή (αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης και εκτίμησης των πραγμάτων) οι εξαρτημένοι αρχίζουν τη συστηματική ανάμειξη με την παρανομία από την αρχή. Όταν όμως γίνουν προβληματικοί χρήστες η επαφή τους με το μικρο-έγκλημα παρουσιάζεται ως αναπόφευκτη εξέλιξη. Από τη στιγμή που ο εξαρτημένος έχει εξαθλιωθεί κοινωνικά και οικονομικά και έχει κλείσει και τους δεσμούς με την οικογένεια, τότε, ως κοινωνικά αποκλεισμένος πλέον, εκτός από τα ναρκωτικά εμπλέκεται και με την παρανομία (περιβάλλουσα εγκληματικότητα), γεγονός που έρχεται ως αναπόφευκτη «λύση» σε μια εξαθλιωμένη ζωή, που οδηγεί αναπόφευκτα στην εμπλοκή με το ποινικοκατασταλτικό σύστημα.

Από τη στιγμή δεν υπάρχει άλλη δυνατότητα να αντλήσει χρήματα από την οικογένεια, μια ενδεχόμενη φάση είναι η πώληση αντικειμένων του σπιτιού και μετά αφού όλα αυτά έχουν τελειώσει, μαθαίνει στη διάρρηξη και στην κλοπή, την πλαστογράφηση συνταγών ή την απάτη, τη μικροδιακίνηση ουσιών: κλέβει εκτός σπιτιού (κινητά, χρυσαφικά) «μπουκάρει» σε σπίτια ή ακόμα κάνει μικροληστείες και σε άλλες περιπτώσεις, αρχίζει εκδίδεται, αν δεν ακολουθήσει μία εγκληματική πορεία (Γασγαλίδης, 2005, Βιδάλη, 2008). Η (περιστασιακή πορνεία) φαίνεται ότι είναι το τελευταίο στάδιο, όπου κάνει και ένα «ποιοτικό άλμα». Συνολικά, σε αυτό το στάδιο είναι που γίνεται μια επιλογή η οποία συναρτάται άμεσα με την αυτοεκτίμησή του: πολλοί χρήστες αναφέρουν, ότι από ένα σημείο και μετά το δίλημμα είναι να πωλούν ναρκωτικά να κλέβουν ή να εκδίδονται και όλα αυτά για να βρουν τη δόση τους. Όσο βαθαίνει η εξάρτηση μειώνονται και οι δυνατότητες εξεύρεσης χρημάτων με νόμιμο τρόπο (Γασγαλίδης). Πρόκειται όμως για μία πορεία που αρχίζει σε πολύ πρώιμη ηλικία και σε πολύ σύντομο χρόνο οδηγεί στην εμπλοκή με το ποινικό σύστημα. Η ηλικία πρώτης εμπλοκής με το νόμο (δηλ σύλληψης και παραπομπής) σύμφωνα με τις περισσότερες πηγές φαίνεται ότι είναι πρώτη εφηβεία (14-15 ετών περίπου).

4). Η κοινωνική εξαθλίωση

Η εμπλοκή τους με το μικρο-έγκλημα έρχεται επομένως ως «φυσικό» και αναπότρεπτο επακόλουθο της χρήσης, αλλά και ως μια επιλογή ανάμεσα σε δύο ακόμα χειρότερες. Τότε είναι που ο κοινωνικός στιγματισμός οριστικά πλέον καθορίζει τη ζωή του εξαρτημένου. Η κατάχρηση νομίμων ψυχοτρόπων ουσιών **στιγματίζει** μόνον όταν είναι πλέον εμφανείς οι κοινωνικές συνέπειές της (Γασγαλίδης, 2005). Τότε είναι που ο εξαρτημένος αλλάζει ουσιαστικά κοινωνική τάξη: η μετάπτωση σε ένα κατώτερο κοινωνικό status που προαναφέρθηκε *καθορίζει και την μόνιμη εμπλοκή με την εγκληματικότητα και την συμμετοχή στην εξάπλωση της ζήτησης*. Η κοινωνική κινητικότητα για τους εξαρτημένους χρήστες είναι μόνο προς την κατεύθυνση του αποκλεισμού και της εξαθλίωσης. Το πεδίο της ζήτησης ναρκωτικών είναι ένας χώρος κοινωνικής διαλογής για τους εξαρτημένους χρήστες που λειτουρ-

γεί σε φθίνουσα κλίμακα. Πουθενά και κανείς από όσους ρωτήθηκαν, δεν αναφέρει μία κινητικότητα των χρηστών προς τα πάνω, δηλαδή, προς το επαγγελματικό εμπόριο. Ωστόσο όλα αυτά καθορίζουν πλέον όχι μόνον μία βαθύτερη αλλαγή στο άτομο που έχει σχέση με την κοινωνική του ταυτότητα αλλά και μια κοινωνική καθήλωση.

Ο Γασγαλίδης (ό.π.) πριν δέκα περίπου χρόνια περιέγραψε ανάγλυφα την κατάσταση των χρηστών που προσεγγίζουν τα θεραπευτικά προγράμματα: «οι περισσότεροι χρήστες που προσέρχονται στα θεραπευτικά προγράμματα δεν έχουν ολοκληρώσει τη σχολική εκπαίδευση, δεν έχουν μάθει κάποιο επάγγελμα, δεν έχουν εργαστεί συστηματικά στη ζωή τους, έχουν φυλακιστεί, τα νόμιμα έσοδα τους προέρχονται από την οικογένεια ή από κοινωνικό βοήθημα, είναι καταχρεωμένοι, είναι στιγματισμένοι, είτε ως εγκληματίες είτε ως ασθενείς, δεν εμπιστεύονται κανέναν και για τίποτε, αλλά δεν τους εμπιστεύεται και κανείς, έχουν εκπαιδευτεί να διασφαλίζουν τα απαραίτητα με κοινωνικά εξαιρετικά προβληματικούς τρόπους: θεωρούν δε ότι αυτό είναι και το μόνο περιθώριο κινήσεων που τους απομένει...».

Σήμερα τα πράγματα δεν έχουν αλλάξει πολύ, αν λάβουμε υπόψη τα στοιχεία για τους αιτούντες θεραπεία. Όμως όπως δείξαμε η οικονομία των ναρκωτικών και η αντιμετώπισή της έχει συνέπειες και για τους διώκτες και για τους διωκόμενους, κατά τρόπο που δεν έχει διερευνηθεί έως τώρα. Αυτό επιχειρήθηκε να αναδειχθεί στην παρούσα συμβολή, που εκτιμούμε ότι αξίζει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής και αξιολόγησης για τις πολιτικές των επόμενων ετών.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- Βιδάλη, Σ, 2008, «Οικονομία των ναρκωτικών: παράγοντες που επιδρούν στην αποτελεσματικότητα των πολιτικών πρόληψης»- Τελική έκθεση και αποτελέσματα του ερευνητικού έργου. Equal – ΟΚΑΝΑ, Δημοσίευτο κείμενο.
- Γασγαλίδης, Κ., 2005, *Ναρκωτικά. Εγχειρίδιο για τη μείωση της βλάβης*. Αθήνα: Εξάντας.
- Κουράκης, Ν. (α), 2005 (2η Έκδοση), “Ναρκωτικά και Ελληνική Πραγματικότητα”. *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, Β΄ τόμος, Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα (σσ. 73-116).

- Κουράκης, Ν. (β), 2005 (2η έκδοση), “Αποποινικοποίηση της χρήσης ουσιών: υπέρ ή κατά; ένα ψευδοδίλημμα της ελληνικής αντεγκληματικής πολιτικής”. *Εγκληματολογικοί Ορίζοντες*, Β΄ τόμος, Αθήνα- Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλα (σσ. 121-136).
- Cohen S., 2001, *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*. Cambridge: Malden: Polity Press.
- Lea., J., 2002, *Crime and Modernity*, New Delhi, London, Thousand Oaks: Sage.
- Maanen, Van , J. “The Asshole”. Maanen, Van, J., Manning (eds) *Policing: A view from the streets*. New York: Random House 302-328.
- Reus- Ianni, E., Ianni, F.A..J., “Street cops and management cops: the two cultures of policing”. Munch. M. (ed), 1983, *Control in the police organisation*. Cambridge MIT Press; 251-274).
- Skolnick J.H., 1994 (1966), *Justice Without Trial- Law Enforcement in Democratic Society*. N.Y., Sidney, Toronto: John Willey & Sons Inc.

Ορισμένες σκέψεις γύρω από την ποινική μεταχείριση ανηλίκων διακινητών ναρκωτικών μετά τις νέες νομοθετικές πρωτοβουλίες

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΝΟΥΣΚΑΛΗΣ*

Διάγραμμα

1. Οι νέες διατάξεις του Ν. 4139/2013 σχετικά με τους ανηλίκους διακινητές ναρκωτικών ουσιών και τα ζητήματα που προκύπτουν μετά την τροποποίηση του ποινικού δικαίου ανηλίκων με το Ν 4322/2015 σχετικά με τις πράξεις διακίνησης ναρκωτικών ουσιών
2. Ορισμένες ερμηνευτικές κατευθύνσεις με γνώμονα την αρχή της αναλογικότητας και την ανάγκη της κοινωνικής επανένταξης του εξαρτημένου ανηλίκου δράστη

1 Ο Ν. 3459/06, μολονότι προέβλεπε τη ρήτρα εφαρμογής των διατάξεων του γενικού μέρους του Π.Κ. για τους ανηλίκους, εφόσον αυτές θεωρηθούν ευνοϊκότερες για αυτούς, παρουσίαζε δύο μειονεκτήματα: δεν προβλεπόταν μια εναλλακτική διαδικασία απεξάρτησης των εξαρτημένων ανηλίκων παραβατών, αντίστοιχη με αυτή για τους ενηλίκους¹. Επιπλέον, δεν περιείχε προβλέψεις για τους μετέφηβους ηλικίας 18-21 ετών.

Ο νομοθέτης προσπάθησε να καλύψει τα ανωτέρω κενά με το Ν 4139/2013. Σύμφωνα με τις ρυθμίσεις του άρθρου 39 του ανωτέρω νόμου, σε ανήλικους ή σε νεαρούς ενήλικες που τέλεσαν πράξεις προ-

* Λέκτορας Νομικής Σχολής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Βλ. για τα ειδικότερα προβλήματα που προκύπτουν από τις σχετικές ρυθμίσεις, *Ν. Παρασκευόπουλο / Κ. Κοσμάτο*, Ναρκωτικά. Κατ' άρθρον ερμηνεία Ν . 4139/2013, 3η εκδ. 2013, σ. 254-256, Γ. Νούσκαλη, Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές-μη φυλακτικές ποινές, 2015, σ. 306 επ.

βλεπόμενες στον παρόντα Κώδικα εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 121 έως 133 του Ποινικού Κώδικα, εφόσον είναι ευμενέστερες γι' αυτούς. Αντίθετα, για ανήλικους οι οποίοι κρίνονται ποινικώς υπεύθυνοι κατά το άρθρο 127 του Ποινικού Κώδικα για πράξεις οι οποίες προβλέπονται από τα άρθρα 20, 21, 22, 24, 25 του παρόντος ή για τις πράξεις που προβλέπονται στο άρθρο 32 παράγραφος 1 του παρόντος, εφόσον έχουν κριθεί εξαρτημένοι από ναρκωτικά, μπορεί να επιβάλλεται αντί της ποινής η παρακολούθηση ειδικού προγράμματος απεξάρτησης ανηλίκων. Κατά την ίδια πάντοτε ανωτέρω διάταξη, το παραπάνω μέτρο μπορεί επίσης να επιβάλλεται σε δράστες ηλικίας 18-21 ετών, οι οποίοι εμπίπτουν στις προβλεπόμενες στην προηγούμενη παράγραφο κατηγορίες. Στην παρ. 4, εξάλλου, του ίδιου παραπάνω άρθρου προβλέπεται ότι η παραμονή των παραπάνω στο ειδικό πρόγραμμα δεν μπορεί να παρατείνεται πέραν του 25ου έτους της ηλικίας τους. Αν, πάντως, ως τότε ο παρακολουθών το πρόγραμμα δεν το έχει ολοκληρώσει επιτυχώς, μετάγεται στα γενικά σωφρονιστικά καταστήματα, ενώ ο χρόνος παραμονής του στα καταστήματα όπου εκπονούνται τα παραπάνω προγράμματα λογίζεται ως χρόνος έκτισης ποινής.

Σύμφωνα, εξάλλου, με το άρθρο 127 Π.Κ., όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 7 παρ. 3 Ν. 4322/2015, η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων (στο εξής: ΕΚΚΝ) μπορεί να επιβληθεί, εξαιρετικά, για ανήλικους δράστες άνω των 15 ετών, μόνο αν η τελεσθείσα πράξη απειλείται, όταν τελείται από ενήλικο πρόσωπο, με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή για την πράξη του βιασμού, εφόσον στην τελευταία αυτή περίπτωση το θύμα είναι κάτω των 15 ετών. Εξαιρεση προβλέπεται στο άρθρο 124 παρ. 3 α ΠΚ, κατά το οποίο είναι δυνατή η αντικατάσταση του αναμορφωτικού μέτρου της παραμονής στο Ίδρυμα Αγωγής, όπως προβλέπεται αυτό στο άρθρο 122 παρ. 1 περ. ιβ' ΠΚ, με την ποινή του άρθρου 54 ΠΚ υπό τις ακόλουθες προϋποθέσεις: ο 15χρονος ανήλικος έχει τελέσει πράξη, την οποία αν τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας, εφόσον ο ανήλικος διαφεύγει επανειλημμένως από το ίδρυμα αγωγής και ο ποινικός σωφρονισμός κρίνεται απολύτως αναγκαίος ή τελέσει εκ νέου πράξη, που εάν την τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα που εμπε-

ριέχει στοιχεία βίας.

Ο συνδυασμός των ανωτέρω προβλέψεων του ΠΚ για τους ανήλικους δράστες άνω των 15 ετών, δημιουργεί προβλήματα αναφορικά με την ερμηνεία του 39 παραγρ. 2 4139/2013, στην περίπτωση των εξαρτημένων διακινητών Διότι, κανένα από τα εγκλήματα που προβλέπονται στο άρθρο 39 παρ.2 δεν απειλείται με ισόβια κάθειρξη. Εκ πρώτης όψεως η διατύπωση φαίνεται προβληματική διότι παρουσιάζεται αντιφατική σε σχέση με το 127 Π.Κ., το οποίο απηχεί και την επιταγή του 37 της Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού του ΟΗΕ, σύμφωνα με την οποία η ποινή αποτελεί το έσχατο μέσο ειδικά για τους ανήλικους². Εν πάση, δε, περιπτώσει, οι σχετικές διατάξεις, τόσο του ουσιαστικού όσο και του δικονομικού ποινικού δικαίου για τους ανήλικους δράστες πρέπει να ερμηνεύονται προς το συμφέρον τους.³ Κατ' αρχήν,

2. Βλ. ενδεικτικά Γιοβάνογλου, Η ενσωμάτωση της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στα διεθνή κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής για τους *ανήλικους*, ΠοινΔικ 2006, 1310 επ., Δημόπουλο/Κοσμάτο, Δίκαιο *Ανηλίκων*. Θεωρία και πράξη, 2011, Κουράκη, Νεότερες Ευρωπαϊκές εξελίξεις στο δίκαιο της παραβατικότητας των *ανηλίκων*, ΠΛογ 2001, 299 επ., τον ίδιο, Δύο πρόσφατα σημαντικά κείμενα για το δίκαιο *ανηλίκων*, ΠΛογ 2003, 401 επ., τον ίδιο, Τυπολογία των συστημάτων παιδικής ποινικής δικαιοσύνης στην Ευρώπη, σε Τιμητικό Τόμο για την Αλικη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, τόμ. Α', 2003, σ. 251 επ., Η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα του παιδιού και η απονομή δικαιοσύνης σε *ανήλικους*, Υπερ 1999, 1549 επ., την ίδια, Η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των νεαρών κρατούμενων στο πλαίσιο των ΗΕ και του ΣΕ, Υπερ 2000, 673 επ., την ίδια, Ο Πρότυπος Νόμος των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο των *Ανηλίκων*, ΠοινΔικ 2003, 995 επ., την ίδια, Οι διεθνείς και ευρωπαϊκοί ελάχιστοι κανόνες για την προστασία των *ανηλίκων* που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους - Από τη θεωρία στην πράξη, σε Τιμητικό Τόμο για τον Ν. Ανδρουλάκη, 2003, σ. 1203 επ.,

3. Σχετικά με το δικονομικό δίκαιο, πρόβλημα προέκυψε με το ισχύον άρθρο 478 ΚΠΔ, όπως αυτό τροποποιήθηκε με το άρθρο 9 παρ. 7 του Ν 4322/2015, ΚΠΔ, στο οποίο προβλέπεται ότι: «Το ένδικο μέσο της έφεσης επιτρέπεται επίσης στον *ανήλικο* κατηγορούμενο μόνο κατά του βουλεύματος του συμβουλίου πλημμελειοδικών, το οποίο τον παραπέμπει στο δικαστήριο για έγκλημα, που αν το τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα που απειλείται με την ποινή της ισόβιας κάθειρξης ή συνιστά μία από τις πράξεις του άρθρου 336 του Ποινικού Κώδικα, εφόσον τελέστηκαν σε βάρος προσώπου νεότερου από δεκαπέντε (15) ετών και μόνο για λόγους που αναφέρονται στο προηγούμενο εδάφιο» Για το ανωτέρω ζήτημα βλ. αναλυτικά Λ. Μαργαρίτη, Έφεση κατά βουλεύματος και αδύναμα πρόσωπα (: *ανήλικοι* – ψυχικά πάσχοντες) (ΜΕΡΟΣ Β'), ΠοινΔικ 2015, σ. 529 επ.

λοιπόν, επιβάλλονται στον ανήλικο δράστη, ακόμη κι αν έχει συμπληρώσει τα 15 έτη, αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα και μόνο κατ' εξαίρεση περιορισμός στο ΕΚΚΝ, δηλαδή ποινή, τουλάχιστον κατά την κρατούσα άποψη, που θεωρεί τον περιορισμό ποινή, αφού προϋποθέτει κατάφαση ενοχής⁴.

2. Μια πιθανή ερμηνευτική κατεύθυνση για την επίλυση των ανωτέρω ζητημάτων, θα μπορούσε να στηριχθεί, επίσης, στην ακόλουθη σειρά σκέψεων: Οι ρυθμίσεις του άρθρου 39 Ν. 4139/2013 κρίνονται ευνοϊκότερες έναντι εκείνων του ΠΚ για τους εξαρτημένους ανήλικους διακινητές, καθώς οδηγούν στην αποφυγή του εγκλεισμού με την παρακολούθηση θεραπευτικού προγράμματος απεξάρτησης. Στην προκειμένη περίπτωση, λοιπόν, οι ανωτέρω ρυθμίσεις του άρθρου 39 θα εφαρμόζονται, ενόψει του συμφέροντος του ανηλίκου και της επιλογής του ηπιότερου δυνατού μέσου για να επιτευχθεί ο σκοπός του νομοθέτη, σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας⁵, ακόμη και για πράξεις που δεν επισύρουν την ισόβια κάθειρξη αλλά χαμηλότερες ποινές, αν είχαν τελεστεί από ενήλικα πρόσωπα. Το αποτέλεσμα θα είναι να οδηγείται ο ανήλικος στο πρόγραμμα απεξάρτησης με απώτερο στόχο την κοινωνική του επανένταξη, που είναι και ο τελικός στόχος του νομοθέτη, θεωρώντας ότι η φράση «αντί της ποινής», έχει και τη σημασία «α-

4. Βλ. Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλο, Ποινολογία, 2005, σ. 85, Λ. Μαργαρίτη, Έφεση κατά βουλεύματος και αδύναμα πρόσωπα (: ανήλικοι – ψυχικά πάσχοντες) (ΜΕΡΟΣ Α'), ΠοινΔικ 2015, σ. 424 επ.

5. Για μια βασική επισκόπηση των κύριων αξόνων εφαρμογής της αναλογικότητας, σε συνδυασμό με την ωφελμιστική φύσεως σκοπιμότητα της κοινωνικής επανένταξης του εξαρτημένου βλ. ενδεικτικά, Α. Ashworth, Sentencing and Criminal Justice, 5η εκδ, 2010, σ. 80,81 επ. Α. Duff, Punishment, Communication and Community, Oxford 2001, σ. 60 επ και 137 επ..G. McCord, Criminal Justice and Legal Reparations as an Alternative to Punishment, Philosophical Issues, V. 11, Social, Political, and Legal Philosophy, 2001, σ. 19 επ., Ε. Λαμπροπούλου, Κοινοτισμός και κοινοτική πρόληψη: Το νέο παράδειγμα στην αντεγκληματική πολιτική; σε: Δ. Μαγγανά (επιμ. έκδοσης), Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, εκδ. ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, Αθήνα, BRUYLANT, Βρυξέλλες, 2003, Τόμος Α', σ. 777 επ., Χ. Δημόπουλο, Εγκληματολογικά, 1998, ό.π., σ. 303.

ντί οποιουδήποτε άλλου λιγότερο επαχθούς μέτρου».

Είναι φανερό, εξάλλου, ότι η κυρίαρχη βούληση του νομοθέτη είναι να προκρίνει τα εναλλακτικά προγράμματα απεξάρτησης των εξαρτημένων ατόμων έναντι των πάσης φύσεως εγκλεισμών, στηριζόμενος σε ειδικοπροληπτικές σκοπιμότητες κοινωνικής επανένταξης. Αφού λοιπόν θεωρεί προτιμότερη την παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης στις περιπτώσεις όπου ο ανήλικος δράστης κρίνεται ποινικά υπεύθυνος, για την ταυτότητα του νομικού λόγου και κάνοντας λογικοσυστηματική ερμηνεία της διάταξης πρέπει να θεωρήσουμε ότι: επιβάλλεται η επέκταση της ευνοϊκής μεταχείρισης και προκρίνεται η παρακολούθηση προγράμματος απεξάρτησης αντί των υπολοίπων αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων και στις περιπτώσεις ποινικώς ανεύθυνου ανηλίκου.

Μια περαιτέρω αντίφαση προκύπτει, εξάλλου, μεταξύ του σκοπού του νομοθέτη για περιορισμό του εγκλεισμού των ανηλίκων και του αποκλεισμού των πράξεων του άρθρου 23 Ν 4139/2013 από το ρυθμιστικό πεδίο του άρθρου 39 του ίδιου ανωτέρω νόμου. Συγκεκριμένα, στο ανωτέρω άρθρο 39, παραλείπεται η περίπτωση της πράξης του άρθρου 23, και οι ανήλικοι εξαρτημένοι δράστες τίθενται εκτός προστατευτικού πλαισίου. Πρόκειται σίγουρα στην περίπτωση αυτή για εφαρμογή καθαρής ανταπόδοσης χωρίς την παρεμβολή ειδικοπροληπτικών-ωφελιμιστικών σκοπιμοτήτων, λόγω της βαρύτητας της πράξης. Όπως όμως είναι γνωστό, η ανταπόδοση υποχρεωτικά στηρίζεται στη βαρύτητα του αδικού και της ενοχής. Η ενοχή ενός ανηλίκου τοξικοεξαρτημένου τεκμαίρεται ως μειωμένη. Άρα πρόκειται στην συγκεκριμένη περίπτωση για μια καθαρή περίπτωση εφαρμογής της αναλογικότητας σε βάρος του δράστη, υπό την έννοια της θραύση των ορίων της ποινής με βάση την ενοχή του δράστη. Ο εγκλεισμός, ωστόσο, του τοξικοεξαρτημένου ανηλίκου, ακόμη κι αν αυτός τέλεσε πράξη του άρθρου 23, δεν είναι η ύστατη και πιο αναγκαία λύση λόγω ακριβώς της μειωμένης ενοχής και των απώτερων ευνοϊκών αποτελεσμάτων της κοινωνικής επανένταξης μετά την απεξάρτηση από τις ναρκωτικές ουσίες.

Σημαντικό, ρόλο, διαδραματίζει στην προκειμένη περίπτωση η αρχή

της αναλογικότητας. Μια ευθεία αναγωγή στην αρχή της αναλογικότητας διατυπώθηκε πολύ πρόσφατα από τη νομολογία του Αρείου Πάγου το έτος 2010 ως προς την νομιμότητα και το όριο των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων κατά των ανηλίκων με κριτήριο την βαρύτητα της πράξης. Η σχετική νομολογία αξιοποίησε τη βασική θέση ότι τα ανωτέρω μέτρα συνιστούν ιδιόμορφη και αυτοτελή κατηγορία ποινικών συνεπειών, τα οποία μπορούν να αντικατασταθούν από το δικαστήριο μόλις εκπληρώσουν το σκοπό τους, κατά την ακόλουθη σειράς σκέψεων: «Οι ανήλικοι υποβάλλονται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα ή σε ποινικό σωφρονισμό σύμφωνα με τις διατάξεις των επόμενων άρθρων. Αναμορφωτικά μέτρα είναι: α) ... β) ..., γ) η ανάθεση της επιμέλειας του ανηλίκου σε προστατευτικές εταιρίες ή σε ιδρύματα ανηλίκων ή σε επιμελητές ανηλίκων, δ) η τοποθέτηση του ανηλίκου σε κατάλληλο κρατικό, δημοτικό, κοινοτικό ή ιδιωτικό ίδρυμα αρωγής. Ο έφηβος που τέλεσε αξιόποινη πράξη υποβάλλεται σε αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, αν δεν υπάρχει περίπτωση να υποβληθεί σε ποινικό σωφρονισμό. Αν το δικαστήριο –ερευνώντας τις περιστάσεις υπό τις οποίες τελέστηκε η πράξη και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου που έχει συμπληρώσει το δέκατο τρίτο έτος της ηλικίας του– κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός, για να συγκρατηθεί από την τέλεση νέων αξιοποιώνων πράξεων, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Από τις παραπάνω διατάξεις προκύπτει ότι στο ποινικό δίκαιο των ανηλίκων, όσον αφορά τους ποινικά υπεύθυνους εφήβους, ισχύει το μονιστικό ή μονοπολικό σύστημα, προβλέπεται δηλαδή η επιβολή από το δικαστήριο στον έφηβο δράστη μέτρου ή ποινής, η αρχή δε ή το σύστημα δικαστικού μονισμού παρέχει προβάδισμα στα μέτρα, αφού αυτά δεν απαγγέλλονται ποτέ συμπληρωματικά προς την ποινή. Τα επιβαλλόμενα στους παραβάτες ανηλίκους αναμορφωτικά μέτρα έχουν διοικητικό χαρακτήρα, καθόσον ο νομοθέτης θεωρεί ότι οι εν λόγω έφηβοι δεν υπόκεινται σε ποινή στερητική της ελευθερίας, ενόψει της ατελούς ανάπτυξής τους, της μειωμένης ψυχικής τους δύναμης και της ατελούς αντιληπτικής τους ικανότητας, αποβλέπουν δε (τα μέτρα) όχι στην τιμώρηση αλλά στη διαπαιδαγώγηση, στην ηθική και κοινωνική βελτίωση αυτών (εφήβων), ώστε να επανεντα-

χθούν το συντομότερο στην κοινωνία. Δηλαδή τα αναμορφωτικά και τα θεραπευτικά μέτρα συνιστούν αυτοτελείς κατηγορίες των έννομων συνεπειών του ποινικού δικαίου ανηλίκων, είναι μέτρα ασφαλείας *sui generis* ή αναπληρωματικά της ποινής και δεν υπάγονται στην αρχή της ενοχής. Αντί γι' αυτήν ισχύει στα εν λόγω μέτρα η βασική αρχή της αναλογικότητας, σύμφωνα με την οποία επέρχεται ένας περιορισμός των αναμορφωτικών μέτρων όχι μόνο μέσω των προσωπικών συνθηκών του δράστη, αλλά και μέσω της βαρύτητας της πράξης. Από τις διατάξεις των άρθρων 121 έως 133 ΠΚ, επίσης προκύπτει ότι ο ανήλικος παραβάτης του ποινικού νόμου δεν κηρύσσεται «ένοχος» από το δικαστήριο αλλά τούτο –σε περίπτωση θετικής διάγνωσης– αποφαίνεται ότι ο ανήλικος «τέλεσε την πράξη», ενώ το ίδιο το δικαστήριο που επέβαλε τα μέτρα στον ανήλικο μπορεί οποτεδήποτε να τα αντικαταστήσει ή και να τα άρει, αν κρίνει ότι εκπλήρωσαν το σκοπό τους. Δεν επιτρέπεται, πάντως, η αντικατάσταση αναμορφωτικού ή θεραπευτικού μέτρου με κύρια ποινή για τον ανήλικο δράστη⁶. Η ανωτέρω θέση του Ανωτάτου Ακυρωτικού φαίνεται να στηρίζεται σε μια λειτουργική αντικατάσταση της αρχής της ενοχής από την αρχή της αναλογικότητας, εφόσον δεν μιλάμε πλέον για επιβαλλόμενη ποινή στην περίπτωση των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων για ανηλίκους. Η ανωτέρω αρχή λειτουργεί στην προκειμένη περίπτωση με τη χρήση του κριτηρίου της σοβαρότητας της πράξης, στοιχείο που συνιστά το ιδιαίτερα ενδιαφέρον σημείο της αρεοπαγητικής προσέγγισης κατά την οποία φαίνεται, μάλλον υπόρρητα, ότι η αναλογικότητα επιτελεί τον ίδιο εγγυητικό για τον κατηγορούμενο σκοπό με την αρχή της ενοχής, όταν καταφάσκειται μεν το άδικο, εφόσον και το Ανώτατο Ακυρωτικό κάνει λόγο για «σοβαρότητα» της πράξης. Δεν μιλά, ωστόσο, ο Άρειος Πάγος για έγκλημα, στο μέτρο που ο ποινικός νόμος εμποδίζει την αναγνώριση της ενοχής για ορισμένες κατηγορίες ανηλίκων κατά το άρθρο 126 παρ. 1-3 ΠΚ. Μπορεί να δομείται, πάντως, η ευρύτερη έννοια αυτής, δηλαδή το ε-

6. Βλ. Α. Πιτσελά, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ζ' εκδ. Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 199 επ., Ν. Κουράκη, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα άρθρα 50-78, ΣυστΕρμΠΚ εκδ. Π. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2005, σ. 837 επ., Κ. Δ. Σπινέλλη, ΣυστΕρμΠΚ, ό.π., σ. 1430.

χθρικό φρόνημα απέναντι στα έννομα αγαθά, όπως προκύπτει αυτό από τον όρο «προσωπικές συνθήκες» του ανήλικου δράστη, κατά την ανωτέρω συλλογιστική των σχετικών αποφάσεων του Ανωτάτου Ακυρωτικού.

Εξάλλου, σύμφωνα πάντοτε με τον παραπάνω συλλογισμό, η λήψη υπόψη της σοβαρότητας της τελεσθείσας πράξης από τον ανήλικο δράστη κατά την εφαρμογή της αρχής της αναλογικότητας επιτελεί ταυτόχρονα και προσδιοριστικό ρόλο της φύσης και της έντασης των αναμορφωτικών και θεραπευτικών μέτρων. Η παραπάνω άποψη ενισχύεται και από την διατυπωθείσα στην Εισηγητική Έκθεση του Ν. 3189/2003 θέση του νομοθέτη σύμφωνα με την οποία τα παραπάνω αναμορφωτικά μέτρα θεωρούνται ως «αυτοτελείς κατηγορίες εννόμων συνεπειών του ποινικού δικαίου ανηλίκων»⁷ Ακόμη, όμως, και αν θεωρηθούν αυτά ως αναπληρωματικά της ποινής μέτρα ασφαλείας, ο δικανικός συλλογισμός του Ανωτάτου Ακυρωτικού προσφέρει τη βάση για την εγγυητική λειτουργία της αναλογικότητας των ανωτέρω ποινικών μέτρων σε βάρος της ελευθερίας του ανήλικου δράστη.⁸

Ενόψει όλων των ανωτέρω σκέψεων, προτείνεται η εφαρμογή των εναλλακτικών κυρώσεων, υπό την εκδοχή των προγραμμάτων απεξάρτησης, για τον ανήλικο εξαρτημένο διακινητή, ακόμη και στην περίπτωση τέλεσης πράξεων του άρθρου 23 Ν 4139/2013. Στη λύση αυτή μπορεί να φθάσει κανείς με μια ερμηνεία του άρθρου 39 του παραπάνω νόμου υπό το φως της αρχής της αναλογικότητας, υπέρ του δράστη και όχι σε βάρος του, σε συνδυασμό με την ωφελιμιστική λειτουργία της κοινωνικής επανένταξής του.⁹

7. Βλ. Α. Πιτσελά, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, ό.π., σ. 200 επ.

8. Βλ. αναλυτικά Ν. Παρασκευόπουλο, σε Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλο, Ποινολογία, ζ' έκδοση, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 109 επ.

9. Βλ. για την εφαρμογή του ανωτέρω θεωρητικού μοντέλου σκέψης στην περίπτωση της νομοθεσίας περί ναρκωτικών Νούσκαλη, Η λειτουργία της αναλογικότητας, ό.π., σ. 307 επ.

Θεραπεία χρηστών και παραβατικότητα: Κρίση εν μέσω κρίσης

ΣΤΑΜΑΤΗΣ ΣΠΥΡΟΥ* / ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΠΛΥΤΑΣ**

Εισαγωγή

Οι τρέχουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες έχουν επιδράσει αρνητικά στον ευρύτερο κοινωνικό ιστό με αποτέλεσμα να καταγράφονται σημαντικές αλλαγές στο πληθυσμό των εξαρτημένων χρηστών. Η παραβατικότητα παραμένει ένας εύκολος τρόπος επιβίωσης του πληθυσμού αυτού όπως αποτυπώνεται ανάγλυφα σε χρήστες με έντονο ιστορικό εμπλοκής με τις διωκτικές και δικαστικές αρχές. Το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων Ελεώνα Θηβών (εφεξής ΚΑΤΚΕΘ), με φορέα υλοποίησης το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, διανύει περίπου 13 χρόνια θεραπευτικής πορείας και αποτελεί ένα «διαφορετικό» κατάσταση κράτησης, όπου η κοινοτική θεραπεία εξαρτημένων χρηστών συνυπάρχει και εφαρμόζεται ως ένα ιδιόμορφο πλαίσιο φυλακής. Παρότι η αντιμετώπιση της εξάρτησης αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο του θεραπευτικού αυτού πλαισίου, σταδιακά η παραβατικότητα των θεραπευομένων προέκυψε ως μία δεύτερη εξίσου σημαντική «συμπεριφορά», η οποία χρήζει αναγνώρισης και παράλληλης αντιμετώπισης. Αρκετοί χρήστες, ειδικότερα κατά τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του θεραπευτικού προγράμματος, ανέφεραν ότι η μακροχρόνια εμπλοκή τους, είτε σε παραβατικές πράξεις είτε στον ευρύτερο χώρο της παρανομίας, αποτέλεσε σημαντική πρόκληση από την οποία η αποχή δεν ήταν δυνατή. Ο μη παραβατικός τρόπος ζωής φαίνεται ότι δεν προϋποθέτει μόνο την ύ-

* Δ.Ν., Εγκληματολόγος, ΚΑΤΚΕΘ.

** Ψυχίατρος, Επιστημονικά Υπεύθυνος, ΚΑΤΚΕΘ.

παρξη νόμιμης εργασίας, αλλά συχνά απαιτεί μία ολοκληρωμένη παρέμβαση σε συνδυασμό με την απεξάρτηση. Η υιοθέτηση αυστηρών κανόνων και η έντονη αίσθηση δύναμης και εξουσίας στο χώρο της παρανομίας και της φυλακής αποτελούν σθεναρά εμπόδια στη διακοπή της παραβατικής συμπεριφοράς και επιστροφή στη νομιμότητα.

Με κίνητρο τη διαπίστωση αυτή καθώς και αρκετά άλλα χαρακτηριστικά του πληθυσμού των έγκλειστων χρηστών (ιστορικό ανήλικης εγκληματικότητας, οικογενειακό ιστορικό και συχνοί προηγούμενοι εγκλεισμοί), λειτουργεί τα τελευταία οκτώ χρόνια στο ΚΑΤΚΕΘ θεραπευτική ομάδα παραβατικότητας με στόχο την αναζήτηση των αιτίων συμμετοχής των χρηστών σε πράξεις παραβατικού χαρακτήρα, τη πιθανή ύπαρξη και διερεύνηση νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς και την περαιτέρω αναζήτηση ενός νέου τρόπου ζωής. Κατόπιν τούτου, στο παρόν άρθρο πρόκειται να εξεταστεί η θεραπευτική προσέγγιση της παραβατικότητας των χρηστών σε ένα κοινοτικό θεραπευτικό πλαίσιο απεξάρτησης. Στο πλαίσιο αυτό η εργασία αποσκοπεί να περιγράψει το πλαίσιο λειτουργίας του ΚΑΤΚΕΘ και να παρουσιάσει ποιοτικά στοιχεία που αφορούν την εμπλοκή του πληθυσμού αυτού με το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης (εφεξής ΣΠΔ). Η βιβλιογραφική ανασκόπηση της σχέσης χρήση και παραβατική συμπεριφορά καθώς και οι στόχοι της ομάδας παραβατικότητας θα συνδεθούν με το φαινόμενο της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης. Ο παρών τίτλος αποδίδει το διπλό χαρακτήρα της «κρίσης»: προσωπική και κοινωνική. Σημειώνεται ότι οι συγγραφείς του παρόντος άρθρου είναι υπεύθυνοι για τη λειτουργία της ομάδας αυτής η οποία είναι πλέον υποχρεωτική για όλα τα μέλη του θεραπευτικού προγράμματος.

Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων

Παρά το γεγονός ότι η υφιστάμενη νομοθεσία προβλέπει δυνατότητα θεραπείας σε εξαρτημένους έγκλειστους παραβάτες, συχνά η θεραπεία στα καταστήματα κράτησης παραβλέπεται και αντιμετωπίζεται με

επιφυλακτικότητα ή δίνεται προτεραιότητα στον εγκλεισμό¹. Είναι γεγονός, όπως καταδεικνύουν αρκετές έρευνες, ότι η συμμετοχή εξαρτημένων χρηστών σε θεραπευτικά προγράμματα κατά τον εγκλεισμό περιορίζει τον κύκλο εξάρτησης και εγκληματικότητας ενώ αντίθετα, η παραμονή στη φυλακή τείνει στη διαιώνισή του². Το ΚΑΤΚΕΘ είναι ένα στεγνό, εθελοντικό, πολυφασικό θεραπευτικό πρόγραμμα διάρκειας συμμετοχής δύο ετών περίπου. Το θεραπευτικό αυτό πρόγραμμα στοχεύει στη σωματική και ψυχική απεξάρτηση εγκλείστων χρηστών, στην αποχή από παραβατικές συμπεριφορές, στην υιοθέτηση ενός νόμιμου, καθαρού τρόπου ζωής, στην οργάνωση εκπαίδευσης και κατάρτισης των θεραπευομένων, στην πρόληψη της υποτροπής και στην κοινωνική επανένταξη τους. Περιληπτικά, η πρώτη φάση του θεραπευτικού προγράμματος (φάση προετοιμασίας/κινητοποίησης), δίμηνης τουλάχιστον διάρκειας, πραγματοποιείται σε φυλασσόμενο χώρο του ΚΑΤΚΕΘ, όπου τηρούνται οι ισχύοντες κανόνες κράτησης οι οποίοι προβλέπονται από το Σωφρονιστικό Κώδικα και τον Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης, σε συνδυασμό με θεραπευτικές ομαδικές παρεμβάσεις (κινητοποίηση). Η δεύτερη φάση του προγράμματος πραγματοποιείται σε διαφορετικό χώρο του Καταστήματος διάρκειας τουλάχιστο τεσσάρων μηνών. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται ως μεταβατική, συνδυάζει το σωφρονισμό με τη θεραπεία και έχει ως στόχο τη συνέχιση της κινητοποίησης και της ενίσχυσης του κινήτρου καθώς και τη σταδιακή αλλαγή της συμπεριφοράς του κρατουμένου από «φυλακισμένο» σε «θεραπευόμενο». Στη φάση αυτή ζητείται από το μέλος να αποκοπεί από δύο αρκετά γνώριμους σ' αυτόν τρόπους ζωής: της πιάτσας και της φυλακής. Ομαδικές και ατομικές θεραπευτικές καθημερινές διαδικασίες σε συνδυασμό με την υποχρεωτική συμμετοχή του χρήστη σε εργασία, χαρακτηρίζουν τη φάση αυτή.

Ακολουθεί η τρίτη «κοινωνική φάση», διάρκειας τουλάχιστον έξι μηνών, η οποία χαρακτηρίζεται ως φάση ψυχικής απεξάρτησης και

1. Κοσμάτος, Κ. / Παρασκευόπουλος Ν., *Ναρκωτικά*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 1η έκδοση: 2005.

2. Πουλόπουλος Χαράλαμπος, 2011, *Κοινωνική εργασία και εξαρτήσεις. Οι κοινότητες της αλλαγής*, Εκδ. Τόπος, Αθήνα, σ.253.

πραγματοποιείται σε ειδικά διαμορφωμένο χώρο του Καταστήματος. Στο στάδιο αυτό εφαρμόζονται οι βασικές αρχές των θεραπευτικών κοινοτήτων και οι κανόνες που διέπουν τη θεραπεία. Η οργάνωση και λειτουργία της κοινότητας, αναφορικά με τις ανάγκες των μελών, τις σχέσεις με το πλαίσιο, την οργάνωση και τη διαχείριση του χώρου, αποτελεί ευθύνη των θεραπευομένων. Η τέταρτη και τελευταία φάση, διάρκειας δεκαοκτώ τουλάχιστον μηνών, είναι αυτή της κοινωνικοποίησης και στοχεύει στην προώθηση και επανένταξη του θεραπευομένου στη κοινωνία. Πραγματοποιείται σε μισθωμένο διαμέρισμα του φορέα υλοποίησης στην Αθήνα. Εκεί επιχειρείται η εκ νέου οργάνωση της ζωής του σε νέες βάσεις με απώτερο στόχο ένα διαφορετικό καθαρό τρόπο ζωής.

Ναρκωτικά και Εγκληματικότητα

Η παραβατικότητα παραμένει αναπόσπαστο και παράλληλο στοιχείο του τρόπου ζωής των χρηστών αφού θέτει την υιοθέτηση ενός αυστηρού συστήματος αξιών και κανόνων. Αυτό τείνει να είναι ένα σθεναρό εμπόδιο και μια συνεχή αντίσταση στην αντιμετώπιση της εξάρτησης και την ολοκληρωτική αλλαγή του χρήστη: οι εγκληματικές ευκαιρίες είναι αρκετές, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, αφού οι επιλογές του χρήστη για νόμιμη εξασφάλιση χρημάτων σταδιακά περιορίζονται. Οι χρήστες καταφεύγουν σε παράνομες πράξεις, διακίνηση ή κλοπές, για να εξασφαλίσουν ναρκωτικά και να συντηρήσουν ένα τρόπο ζωής ασύμβατο με τις οικονομικές τους δυνατότητες. Ο τρόπος ζωής του χρήστη έχει αρκετές διακυμάνσεις καθώς η παρανομία δεν έχει σταθερές οικονομικές απολαβές λόγω αστάθμητων παραγόντων. Η αποταμίευση των εσόδων, είτε για έναν επερχόμενο εγκλεισμό είτε για τη νομιμοποίηση τους, είναι συχνή μεταξύ έμπειρων διακινητών. Η παραβατικότητα είναι και παραμένει μια εύκολη λύση για την οικονομική στήριξη του χρήστη η οποία σταδιακά συνυπάρχει με την εξάρτηση.

Βιβλιογραφικά αναφέρονται δύο ουσιαστικές κατηγορίες παραγόντων στην ερμηνεία της σχέσης ναρκωτικών και εγκλήματος. Αρχικά, οι ιστορικοί και εξελικτικοί ατομικοί παράγοντες καθώς και οι τρέχοντες

περιστασιακοί, οι οποίοι σχεδιάζονται, ελέγχονται και διαμορφώνονται ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες και περιστάσεις. Η πρώτη κατηγορία σχετίζεται με τον κίνδυνο που αναλαμβάνει το άτομο κατά την εμπλοκή του στη χρήση/διακίνηση ναρκωτικών και σε άλλες συναφείς εγκληματικές πράξεις. Οι παράγοντες αυτοί έχουν κατά κύριο λόγο διαπιστωτικό χαρακτήρα και αφορούν το καθορισμό της συμπεριφοράς του χρήστη υπό το πρίσμα ατομικών, κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων. Η δεύτερη κατηγορία εστιάζεται σε περιβαλλοντικούς και περιστασιακούς παράγοντες. Η αντίληψη αυτή εξηγεί τη συμμετοχή του δράστη σε συγκεκριμένα γεγονότα ή πράξεις και όχι σε άλλες που σχετίζονται με τα ναρκωτικά και το έγκλημα. Παρά το διαχωρισμό αυτό, υπάρχουν αρκετές επιμέρους μεταβλητές που ανήκουν και στις δύο προαναφερθείσες κατηγορίες³.

Η εγκληματικότητα, η οποία σχετίζεται με τα ναρκωτικά, έχει πιθανώς μια «ψυχοφαρμακευτική» αιτιολογία, καθώς αρκετές αξιόποινες πράξεις των χρηστών διαπράττονται υπό την επήρεια ψυχοδραστικής ουσίας. Αρκετές παραβάσεις από χρήστες ουσιών έχουν κατά κύριο λόγο οικονομικά κίνητρα και στοχεύουν στην εξασφάλιση χρημάτων και κατ' επέκταση στην αγορά ναρκωτικών ουσιών. Ορισμένα «συστημικά εγκλήματα» διαπράττονται στο πλαίσιο της λειτουργίας των παράνομων αγορών όπως: διακίνηση, μεταφορά και αποθήκευση ναρκωτικών⁴. Η κατηγοριοποίηση αυτή προκύπτει από διαφορετικά ερμηνευτικά μοντέλα⁵. Αρχικά, το ψυχοφαρμακολογικό μοντέλο αποδίδει την εγκληματικότητα στη τοξική επίδραση της ουσίας στον οργανισμό του χρήστη, το οικονομικό-αναγκαστικό δίδει έμφαση στην εξάρτηση και στην ανάγκη για εξεύρεση χρημάτων και αγορά της ουσίας, το συστημικό υπογραμμίζει το παράνομο κύκλωμα αγοράς ναρκωτικών, το ο-

3. Walters D.G., 1994α, 'The Drug Lifestyle: One pattern or several' *Psychology of Addictive Behaviors* 8 (1):σ.13.

4. «Ετήσια Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κέντρου Παρακολούθησης Ναρκωτικών και Τοξικομανίας», Ε.Κ.ΤΕ.Π.Ν. 2004, σ.70.

5. Κουκουτσάκη Α., 2002, 'Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία: Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου' *Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη* σ. 86-87.

ποίο υποκινεί βίαιη εγκληματικότητα, το τριμερές περικλείει τα προηγούμενα τρία. Τέλος το πρότυπο της αντίστροφης αιτιότητας, σύμφωνα με το οποίο η εγκληματική συμπεριφορά οδηγεί στη κατάχρηση ουσιών. Δύο γενικότερα πρότυπα ερμηνεύουν τη παράλληλη σχέση της εγκληματικής συμπεριφοράς των χρηστών. Το ψυχοπαθολογικό μοντέλο δίδει έμφαση στις διαταραχές της προσωπικότητας, οι οποίες ωθούν στη χρήση και στην εγκληματική δράση και το ψυχοκοινωνικό το οποίο εστιάζεται σε ψυχοκοινωνικούς παράγοντες που γεννούν ένα σύνδρομο παρέκκλισης, το οποίο προηγείται της χρήσης και της εγκληματικότητας.

Αν η χρήση ουσιών είναι η αιτία για εγκληματική συμπεριφορά υπό συγκεκριμένες συνθήκες, η εγκληματική συμπεριφορά είναι υπεύθυνη ή κατά μια έννοια διευκολύνει τη χρήση κάτω από άλλες ετερόκλητες συνθήκες. Η υπό έρευνα σχέση είναι μονόδρομη μέσα από δύο αιτιολογικές ερμηνείες. Η χρήση προκαλεί το έγκλημα και είναι το κύριο αποτέλεσμα της εγκληματικής συμπεριφοράς του χρήστη. Η ερμηνεία αυτή προϋποθέτει ότι η χρήση οδηγεί σε εγκληματικές πράξεις και η εγκληματικότητα συνοδεύει τη χρήση ή την κατάχρηση. Μια τρίτη πιθανή εξήγηση, εξίσου σημαντική, είναι ότι η εγκληματική συμπεριφορά και η χρήση έχουν χαρακτήρα αμφίδρομο. Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, έχει καταγραφεί η άποψη ότι η σχέση εγκλήματος και ναρκωτικών οφείλει την ύπαρξή της στην επίδραση μιας τρίτης μεταβλητής, σύμφωνα με την οποία οι υπό έρευνα πράξεις δεν σχετίζονται⁶.

Η συσχέτιση ναρκωτικών και εγκλήματος θεωρεί δεδομένο ότι η χρήση είναι η αφορμή για την εγκληματική συμπεριφορά του χρήστη⁷.

6. Walters D.G., 1994α, ό.π. σ.13. πρβλ. Chaiken J., and Chaiken M., 1990, 'Drugs and Predatory Crime' in Tonry M., and Wilson J., (eds.) *Drugs and Crime and Justice* v.13 University of Chicago, Chicago Press. σ.249 και Jankowski Sanchez 1995, 'Ethnography inequality and Crime in the Low-Income Community' in J. Hagan and Peterson D.R., (eds.) *Crime and Inequality*, Stanford University Press, California. σ. 18.

7. Chaiken J., and Chaiken M., 1990, 'Drugs and Predatory Crime' in Tonry M., and Wilson J., (eds.) *Drugs and Crime and Justice* v.13 University of Chicago, Chicago Press. σ.249 και Jankowski Sanchez 1995, 'Ethnography inequality and Crime in the Low-Income Community' in J.Hagan and Peterson D.R., (eds.) *Crime*

Η χρήση, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τις λεγόμενες χημικές ναρκωτικές ουσίες, επιδρά αρνητικά και μεταβάλλει τη δυνατότητα του προσώπου να αξιολογεί, να ελέγχει και να ανακόπτει τάσεις βίαιης συμπεριφοράς. Η ερμηνεία αυτή αποτελεί στόχο αρκετών ερευνών από τις οποίες ανάγεται το συμπέρασμα ότι ένα μεγάλο ποσοστό επιθέσεων και ανθρωποκτονιών (βίαιης εγκληματικότητας), σχετίζεται με κατάχρηση ουσιών από τον δράστη⁸. Η χρήση κοκαΐνης και αμφεταμινών συνδέεται με εγκληματικές ενέργειες, οι οποίες περιγράφονται και ερμηνεύονται ως αποτέλεσμα της χρήσης των ουσιών αυτών. Η επιθετικότητα των χρηστών κοκαΐνης, αν και πιθανώς αποτελεί στοιχείο της προσωπικότητάς τους, είναι δυνατόν να ωθήσει επιπλέον στην τέλεση εγκληματικών πράξεων. Η χρήση διεγερτικών ουσιών διευκολύνει πράξεις με υψηλό βαθμό επικινδυνότητας καθώς ολοκληρώνονται σε περιορισμένο χρόνο και κάτω από συγκεκριμένες και προσχεδιασμένες συνθήκες (π.χ. ληστείες τραπεζών, κλοπές ή διαρρήξεις). Παρότι ο Arnao⁹ αναφέρει ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι διεγερτικές ουσίες χρησιμοποιούνται συχνά πριν από κλοπές ή ληστείες, ωστόσο δεν έχει αποδειχθεί ότι οι πράξεις αυτές είναι αποκλειστικά αποτέλεσμα της χρήσης¹⁰ ή ότι αποτελούν έστω έναν διευκολυντικό παράγοντα. Τα ναρκωτικά προκαλούν εγκληματική συμπεριφορά, σύμφωνα με μια άλλη τοποθέτηση, καθώς το κόστος των παράνομων ναρκωτικών ουσιών σε διάφορες αγορές συντελεί στο έγκλημα. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύεται από διάφορες μελέτες σε εξαρτημένους χρήστες. Οι συνθήκες εγκληματικότητας, στις οποίες είναι αναγκασμένοι να ζουν οι εξαρτημένοι και ιδιαίτερα οι χρήστες ηρωίνης, οφείλονται στο συνεχώς αυξανόμενο κόστος της ουσίας που προκύπτει από τις ανάγκες για μεγαλύτερες δόσεις. Αρκετοί χρή-

and Inequality, Stanford University Press, California. σ. 18.

8. Φουρλοπούλου Α., 2005, 'Χρήση παράνομων και μη ψυχοδραστικών ουσιών και η σχέση τους με την εγκληματικότητα' *Νοσηλευτική* τ.1 σ.37-44.

9. Arnao G., 1982, *Κοκαΐνη: Ιστορία και Επιστημονική Αλήθεια*, Εκδόσεις, Νέα Σύνορα Αθήνα, Εισαγωγή.

10. National Commission on Marijuana and Drug Abuse, 1973, '*Drug Use in America: Problem in Perspective*' US Government Printing Office, Ουάσινγκτον σ. 163.

στες εξασφαλίζουν την ουσία από παράνομες αγορές καθώς τελούν αξιόποινες πράξεις κατά της ιδιοκτησίας και εμπορεύονται ναρκωτικές ουσίες¹¹.

Η μετατροπή χρηστών σε μικροπωλητές ναρκωτικών και η συμμετοχή τους σε ένα τριχοειδές σύστημα διακίνησης, αποδεικνύεται από τη συχνή διακίνηση μεμονωμένων δόσεων ή μικρών ποσοτήτων εξαιτίας του υψηλού κόστους της ναρκωτικής ουσίας. Αυτό έχει δημιουργήσει ένα σχετικά ευρύ επίπεδο μικρο-εγκληματικότητας στην παράνομη αγορά ναρκωτικών, το οποίο τείνει να λειτουργεί με μια επαρκώς σχεδιασμένη αλληλοκάλυψη¹². Η πλειονότητα των εγκλείστων για αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας, συγκεκριμένα το 90%, σε φυλακές της Αυστραλίας ανέφερε τακτική χρήση ηρωίνης και αναγνώρισε συμμετοχή σε εγκληματικές πράξεις ως κύριο μέσο στήριξης του εθισμού. Η παράνομη διακίνηση ηρωίνης συνδυάζεται με την παρατεταμένη αποχή του χρήστη-διακινητή από την αγορά εργασίας ή συχνότερα την περιστασιακή συμμετοχή του σε αυτή. Σταδιακά, ο όρος «εργασία» στη γλώσσα των χρηστών νοείται ή παραπέμπει σε σχεδιασμό διακίνησης ναρκωτικών ή συμμετοχή σε άλλες παράνομες πράξεις.

Ο Votey¹³ διαπίστωσε σημαντική στατιστική συσχέτιση μεταξύ χρήσης και οικονομικών εγκλημάτων. Μακροχρόνιες έρευνες σε ηρωινο-

11. Σχετικά με τα περιουσιακά αδικήματα (κλοπές, ληστείες, διαρρήξεις κ.ά.) η βιβλιογραφία (Κουκουτσάκη Α., 2002, ό.π. σ.88, καθώς και Γρίβας Κ., 1991 *Ναρκοτικά. Το τίμημα της καταστολής*' Εκδοτική Θεσ/νίκη) αναφέρει ότι το ποσοστό των αδικημάτων αυτών ακολουθεί τις διακυμάνσεις των τιμών ορισμένων ναρκωτικών στη μαύρη αγορά και προκύπτει από ερευνητικά δεδομένα ότι η δυνατότητα των εξαρτημένων να προμηθεύονται την ουσία που προκάλεσε την εξάρτηση από νόμιμες πηγές συνδέεται με τη μείωση των αδικημάτων αυτών. Είναι γεγονός ότι για αδικήματα που δεν εμπíπτουν στη νομοθεσία περί ναρκωτικών, δεν υπάρχουν τακτικά διαθέσιμα στοιχεία και, όταν υπάρχουν, προέρχονται από ειδικές τοπικές μελέτες όπου η παρέκταση των στοιχείων είναι δυσχερής.

12. Arnao G., 1995, *To Δίλημμα Ηρωίνη*, Αθήνα, Σέλας, Βαβέλ σ. 173.

13. Votey H.L., 1986, 'Substance abuse and crime in Sweden: Econometric estimates of linkages' in Shapiro P and H.L.Votey (eds) *Econometric analysis of crime in Sweden*. Rockville, MD: National Institute of Justice.σ. 27.

μανείς που διεξήχθησαν στη Βαλτιμόρη,¹⁴ στη Νότια Καλιφόρνια¹⁵ και στη Μεγάλη Βρετανία¹⁶ επιβεβαίωσαν την άποψη ότι τα ναρκωτικά προκαλούν έγκλημα, καθώς προέκυψε ότι και οι εγκληματικές πράξεις των χρηστών έχουν ένα ιδιαίτερα έντονο οικονομικό κίνητρο. Οι εγκληματικές πράξεις ήταν περισσότερες σε περιόδους συχνής χρήσης και λιγότερες σε χρονικές στιγμές αποχής από τη χρήση. Η αγορά και η πώληση ναρκωτικών ουσιών συντελεί στην εγκληματικότητα και παραμένει ασύνδετη με τα άμεσα φυσικά ή οικονομικά αποτελέσματα της χρήσης. Η διακίνηση ουσιών συνδέεται με τη βία που έχει καταγραφεί συχνά στο χώρο αυτό. Ενδεικτικά οι McBride, Burgman-Habermehl, Alpert and Chitwood¹⁷, κατέληξαν ότι η μία στις τέσσερις ανθρωποκτονίες που είχαν διαπιστωθεί στην επαρχία Dade του Μαιμί της Φλόριδας από το 1978 έως το 1982 οφείλεται σε συγκρούσεις και διαφορές, οι οποίες συνδέονται με την εισαγωγή, διανομή ή πώληση ναρκωτικών¹⁸.

Αρκετές έρευνες καταδεικνύουν ότι ένα μεγάλο ποσοστό χρηστών που υποβάλλονται σε θεραπεία έχουν εμπλακεί με το σύστημα ποινι-

14. Ball J. C., Rosen L., Flueck J. A., Nurco D.N., 1981, 'The criminality of heroin addicts: When addicted and when off opiates' In Inciardi J. A (eds.), *'The drugs crime connection'* Beverly Hills, Ca: Sage. σ. 42.

15. Anglin M. D., and Speckart G., 1988, 'Narcotics and crime: A multisample, multimethod analysis' *Criminology* 26: σ. 207.

16. Jarvis G., and Parker H., 1989, 'Young heroin users and crime: How do the new users finance their habits?' *British Journal of Criminology* 29: σ.175.

17. McBride D. C., Burgman-Habermehl C., Alpert J. and Chitwood D.D., 1986, «Drugs and Homicide», *Bulletin of New York Academy of Medicine*, V., 62 Issue:5, June, σ.:497-508.

18. Σύμφωνα με μία έρευνα που διεξάχθηκε στην πόλη της Νέας Υόρκης το 1988, το 53% των ανθρωποκτονιών ήταν άμεσα συνδεδεμένες με την εμπορία ή χρήση ναρκωτικών: από αυτές 14% χαρακτηρίστηκαν ως ψυχοφαρμακολογικές αιτιολογίες (το 68% αυτών των τελευταίων οφείλονταν στο αλκοόλ), ενώ το 74% χαρακτηρίστηκαν ως υποπροϊόντα του εμπορίου ναρκωτικών (το 88% πάλι από αυτό το 74% αφορούσε περιπτώσεις εμπορίας κρακ η κοκαΐνης σε σκόνη) (Goldstein P., Brownstein H., και Ryan P., «Drug Related Homicide in New York: 1984 and 1988», *Crime and Delinquency*, 38 [1992], τεύχ. 4, σ. 459 επ.).

κής δικαιοσύνης. Μελέτες στην Ελλάδα¹⁹ και στην Αγγλία²⁰, σε άτομα που έχουν κατηγορηθεί για εγκλήματα και έχουν καταδικαστεί σε φυλάκιση, καταδεικνύουν ότι οι χρήστες είναι πολύ πιθανότερο να έχουν διαπράξει διάφορους τύπους εγκλημάτων σε σύγκριση με τους μη χρήστες. Τα αδικήματα κατά της περιουσίας εντοπίζονται ως ο συχνότερος τύπος εγκληματικής πράξης που διαπράττεται από εξαρτημένους χρήστες²¹. Αναφορικά με τη σύνδεση της χρήσης ναρκωτικών και της εγκληματικότητας, η μελέτη που πραγματοποιήθηκε σε πληθυσμό κρατουμένων στην Ιρλανδία²² κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ένα μεγάλο ποσοστό ανδρών και γυναικών ισχυρίστηκαν ότι ήταν υπό την επήρεια ουσιών όταν τέλεσαν το αδίκημα για το οποίο φυλακίστηκαν. Ο Millar²³ διερεύνησε παραβατικούς εφήβους και κατέληξε ότι το 42% των περιπτώσεων της παράβασης συνδέονταν με τη χρήση αλκοόλ, 17% ναρκωτικών και 4% και με τα δύο. Ο ερευνητής κατέληξε ότι το αλκοόλ τείνει να συνδέεται περαιτέρω με αδικήματα κατά της δημόσιας τάξης ενώ τα ναρκωτικά συνδυάζονται με ληστείες. Οι μελέτες αυτές εστιάζονται σε συγκεκριμένους κοινωνικούς πληθυσμούς και ποικίλουν ανάλογα με το ναρκωτικό. Κατόπιν τούτου, είναι ιδιαίτερα επισφαλές να εντοπιστεί αξιόπιστη σύνδεση, ιδίως αιτιώδους συνάφειας, μεταξύ της χρήσης και της εγκληματικότητας²⁴.

19. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2000, Αξιολόγηση έρευνας Leonardo da Vinci: διερεύνηση αναγκών και μεθόδων επαγγελματικής κατάρτισης ανηλίκων παραβατών και ανηλίκων σε κίνδυνο – ΟΡΕΣΤΗΣ. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: Θεσσαλονίκη.

20. Bennett, T., 2000, *Drugs and Crime: the Results of the Second Stage of the NEW-ADAM programme*. Research Study 205. Home Office: Λονδίνο.

21. Meijer, R. F., Grapendaal, M., Van Ooyen, M. M. J., κ.ά. (2002) *Geregistreerde drugcriminaliteit in cijfers – Achtergrondstudie bij het Justitie onderdeel van de Nationale Drugmonitor – Jaarbericht 2002*, WODC: Χάγη.

22. Hannon, F., Kelleher, C. και Friel, S., 2000, *General Healthcare Study of the Irish Prisoner Population*. Government Publications: Δουβλίνο.

23. Millar, D., O'Dwyer, K. και Finnegan, M. (1998) *Alcohol and Drugs as Factors in Offending Behaviour: Garda Survey*. Research Report No. 7/98. Garda Research Unit: Tipperary, Ιρλανδία.

24. *Ετήσια έκθεση 2003: η κατάσταση του προβλήματος των ναρκωτικών στην*

Είναι γεγονός ότι η διακίνηση και η γενικότερη τέλεση εγκληματικών πράξεων απαιτεί κατάλληλες περιστάσεις, ευκαιρίες και στόχους. Οι επιλογές του δράστη καθορίζονται από παράγοντες, οι οποίοι περιγράφουν τη σχέση ναρκωτικών και εγκλήματος. Εκτός από τη διερεύνηση της σχέσης αυτής, υπό το μεθοδολογικό πρίσμα αιτίας και αποτελέσματος, παρατηρείται αλληλεπίδραση ανάμεσα στον τρόπο ζωής του χρήστη και στις υπό έρευνα συμπεριφορές. Αν και σύμφωνα με τον Walters, υπάρχουν αρκετές επιφανειακές διαφορές στον τρόπο ζωής του εγκληματία και του χρήστη ουσιών σε σχέση με την καθημερινότητα, το τελετουργικό της χρήσης και του τρόπου σκέψης του δράστη φαίνεται να σχετίζονται μεταξύ τους²⁵. Ουσιαστική παράμετρος στη διερεύνηση των παραγόντων αυτών είναι η οικονομική κατάσταση του χρήστη. Η σχέση, μεταξύ οικονομικής κατάστασης και προδιάθεσης του χρήστη να εμπλακεί στη διακίνηση ή και σε άλλες εγκληματικές πράξεις, είναι πολυσύνθετη και χρήζει ουσιαστικής εγκληματολογικής διερεύνησης. Ο Faupel υποστηρίζει ότι η οικονομική κατάσταση του χρήστη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, αφού κατά την εμπλοκή του με τις ουσίες, η εύρεση χρημάτων είναι δυνατό να οδηγήσει στην αύξηση της χρήσης. Κάτω από διάφορες περιστάσεις, η οικονομική κατάσταση έχει ελάχιστη επίδραση στην κατανάλωση και τη διακίνηση ναρκωτικών. Τα χρήματα αποτελούν τόσο το κίνητρο όσο και το μέσο με το οποίο η συμμετοχή του χρήστη σε παράνομες πράξεις αυξάνεται ή μειώνεται²⁶. Στο συλλογικό τόμο που επιμελήθηκε ο Inciardi²⁷ «The Drugs Crime Connection» ο Goldstein²⁸ σημειώνεται ότι η χρήση είναι

Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Νορβηγία, <http://ar2003.emcdda.europa.eu/el/page036-el.html>

25. Walters D.G., 1994β, 'Drugs and Crime in Lifestyle Perspective' *Drugs Health and Social Policy Series* Sage Publications, σ. 44.

26. Faupel C.E., 1987, 'Heroin Use and Criminal Careers' *Qualitative Sociology*, 10:σ. 115.

27. Inciardi J.A., (eds.) 1981, 'The drugs-crime connection' Beverly Hills, CA:Sage σ. 6.

28. Goldstein P.J., 1981, 'Getting Over: Economic alternatives to predatory crime among street drug users' Inciardi J.A., (eds.) 'The drugs-crime connection', Beverly Hills, CA:Sage σ. 67.

μια επιλογή που εξαρτάται από την εξοικείωση του χρήστη με τις ουσίες, την πρόσβασή του σε οικονομικές πηγές για την εξασφάλιση της ουσίας και την ευκαιρία για αγορά και προετοιμασία. Η διακίνηση ναρκωτικών έχει αναμφίβολα οικονομικό κίνητρο και καθίσταται εφικτή μόνο μέσα από ένα κατάλληλο ανθρώπινο δίκτυο, τα μέλη του οποίου έχουν μεταξύ τους αρκετή εμπιστοσύνη²⁹.

Παραβατικότητα Εγκλειστων Χρηστών

Η ενότητα θα παρουσιάσει περιγραφικά ποσοτικά στοιχεία για την παραβατικότητα εγκλειστων χρηστών και την εμπλοκή τους με το ΣΠΔ. Τα στοιχεία αυτά αντλήθηκαν από δείγμα N=821 εγκλειστων που ζήτησαν βοήθεια στους δύο συμβουλευτικούς σταθμούς του ΚΑΤΚΕΘ (Γ.Κ.Κ.Ε.Θ [Γυναικείες Φυλακές] και Κ.Κ.Κορυδαλλού) ή συμμετείχαν στο θεραπευτικό πρόγραμμα τα τελευταία δέκα έτη (από 2005 έως σήμερα). Ο πληθυσμός των εγκλειστων που απευθύνθηκαν στον Συμβουλευτικό Σταθμό του Καταστήματος Κράτησης Κορυδαλλού είναι αρκετά υψηλότερος καθώς για λόγους ομαλής λειτουργίας του Καταστήματος έχει καταστεί ανέφικτη η διαδικασία συνέντευξης (intake) των κρατούμενων χρηστών που συμμετέχουν στις ομάδες του Συμβουλευτικού. Τα ποσοτικά στοιχεία συλλέχθηκαν με τη συμπλήρωση ερωτηματολογίου τύπου ASI (Addiction Severity Index), κατά τη διάρκεια της συνέντευξης από μέλος της θεραπευτικής ομάδας του ΚΑΤΚΕΘ. Τα δεδομένα καταχωρήθηκαν και αναλύθηκαν στο στατιστικό πακέτο SPSS (Statistical Package of Social Science). Ως προς το χαρακτήρα της παραβατικότητας του πληθυσμού αυτού, αρκετοί δήλωσαν ότι υπάρχει απόκλιση σε ό,τι αφορά το αδίκημα για το οποίο έχουν φυλακισθεί κατά την τρέχουσα φυλάκισή τους και τη γενικότερη εμπλοκή τους σε πράξεις παραβατικού χαρακτήρα. Αρκετοί χρήστες περιγράφουν μια σχετική αποκλειστικότητα σε ό,τι αφορά τις εγκληματικές πράξεις που τελούσαν, χωρίς όμως αυτό να είναι δεσμευτικό.

Η πλειονότητα του δείγματος ήταν άνδρες (82%) με μέσο όρο ηλικίας

29. Inciardi J.A., 1981, ό.π. σ. 7.

ας τα 34 έτη. Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος είχε καταδικαστεί για παραβάσεις σχετικές με το νόμο περί ναρκωτικών (81%) καθώς το 15% είχε τελέσει αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας. Μόνο το 2% του συνολικού δείγματος της μελέτης δήλωσε ότι είχε τελέσει παραβάσεις σχετικές με τη διακίνηση ναρκωτικών ουσιών αλλά και κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές ή και ληστείες). Το υπόλοιπο δήλωσε οικονομικά αδικήματα, μαστροπεία και άλλες αξιόποινες πράξεις. Ως προς το φύλο, οι γυναίκες του δείγματος είχαν καταδικαστεί για αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας αλλά και για άλλα αδικήματα (οικονομικού χαρακτήρα) σε ποσοστό περισσότερο από τους άνδρες. Αναλυτικά, το 37% των γυναικών δήλωσαν παραβατικότητα μη σχετική με παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών σε σχέση με τους άνδρες όπου το αντίστοιχο ποσοστό κυμάνθηκε στο 18%.

Οι αλλοδαποί του δείγματος (N=255) είχαν μεγαλύτερη συμμετοχή σε πράξεις διακίνησης ναρκωτικών ουσιών (92%). Το 25% των ημεδαπών του δείγματος (N=576) δήλωσαν ότι είχαν καταδικασθεί για αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας. Εκτός από τη καταγωγή του δράστη και το χαρακτήρα της αξιόποινης πράξης, η υποτροπή (προηγούμενος εγκλεισμός/εγκλεισμοί) συσχετίσθηκε με την τρέχουσα παραβατικότητα των συμμετεχόντων. Από τους ερωτηθέντες που δήλωσαν ότι είχαν προηγούμενους εγκλεισμούς (υπότροποι N=461), το 25% είχαν τελέσει αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας. Είναι ενδιαφέρον να επισημανθεί ότι ένα μεγάλο ποσοστό που είχε καταδικασθεί για αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας (89%) δήλωσε ενέσιμη χρήση σε αντίθεση με αυτούς που είχαν καταδικασθεί για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, όπου το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 51%. Η συνολική διάρκεια χρήσης εξαρτησιογόνων ουσιών (ηλικία έναρξης έως το χρόνο της συνέντευξης) δεν κατέδειξε ουσιαστικές διαφορές ως προς το αδίκημα. Μόνη εξαίρεση ήταν η χρονική κατηγορία 30-40 έτη χρήσης (N=74), όπου το 88% δήλωσε ότι είχε τελέσει παραβάσεις σχετικές με ναρκωτικά. Η υποτροπή και η γενικότερη εμπλοκή των θεραπευομένων με το ΣΠΔ, προηγούμενος εγκλεισμός ή εγκλεισμοί, αποτελεί ερευνητικό στοιχείο στη σχέση ναρκωτικών και εγκλήματος. Από τους ερωτηθέντες της έρευνας προέκυψε ότι ο Μ.Ο των προηγούμενων εγκλεισμών με μονάδα μέτρησης τους

μήνες, κατ' εκτίμηση των συμμετεχόντων, ήταν περίπου 4,5 έτη (53 μήνες). Σημειώνεται ότι ο χρόνος αυτός είναι πραγματικός χρόνος παραμονής, χωρίς τον ευεργετικό υπολογισμό ημερών ποινής, στο Κατάστημα κράτησης. Το μεγαλύτερο ποσοστό των υπότροπων (48%) είχαν φυλακισθεί κατά το παρελθόν για μια φορά. Από δύο έως και τρεις προηγούμενους εγκλεισμούς το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 35%.

Εκτός από την υποτροπή, οι θεραπευόμενοι ρωτήθηκαν σχετικά με την προηγούμενη εμπλοκή τους, προσωπική ή οικογενειακή, είτε με το ΣΠΔ (π.χ., σύλληψη) είτε σε εγκλεισμό. Επιπροσθέτως διερευνήθηκαν αποκλίνουσες πράξεις κατά την εφηβική ηλικία. Η πρόσθεση των ερωτήσεων αυτών στο υπάρχον ερωτηματολόγιο έγινε σχετικά πρόσφατα. Κατόπιν τούτου το δείγμα στο οποίο συμπεριλαμβάνονται οι ερωτήσεις είναι αρκετά μικρότερο (N=42). Το 12% του δείγματος είχε φυλακισθεί στο παρελθόν σε Κατάστημα κράτησης ανηλίκων. Είναι ενδιαφέρον ότι ένα υψηλό ποσοστό, το 31% των ερωτηθέντων, δήλωσαν ότι τα αδέρφια τους είχαν συλληφθεί καθώς το 19% ανέφεραν ότι κάποιο μέλος της ευρύτερης οικογένειάς τους είχε συλληφθεί κατά το παρελθόν. Ως προς το οικογενειακό ιστορικό εγκλεισμών, τα αντίστοιχα ποσοστά ήταν: το 17% του δείγματος είχε αδέρφια που είχαν φυλακισθεί και το 14% δήλωσε ότι κάποιο μέλος της ευρύτερης οικογένειας τους είχε επίσης φυλακισθεί. Εκτός από τη σχέση του πληθυσμού αυτού με το ΣΠΔ διερευνήθηκαν τυχόν αποκλίνουσες συμπεριφορές: όπως απόδραση από το σχολείο, συμμετοχή σε παραβατικές ομάδες, ανάμειξη σε καυγάδες, κακοποίηση ζώων, τυχερά παιχνίδια, καταστροφή αντικειμένων, μικροκλοπές, ψέματα και διαμονή εκτός σπιτιού χωρίς την άδεια των γονέων. Οι επιλογές ήταν: συχνά, σπάνια, σχεδόν ποτέ ή ποτέ. Ως προς την κακοποίηση ζώων, η συχνότητα της πράξης ήταν ασήμαντη. Στις υπόλοιπες συμπεριφορές καταγράφηκαν υψηλά ποσοστά. Συχνή απουσία από το σχολείο δήλωσε το 55%, τακτική συμμετοχή σε ομάδες παραβατικού χαρακτήρα το 45%, διαρκείς διαπληκτισμούς ανέφερε το 55%, το 31% δήλωσε ότι έπαιζε τακτικά τυχερά παιχνίδια, συνεχή καταστροφή αντικειμένων το 21%, το 50% ανέφερε συχνές μικροκλοπές, το 67% δήλωσε ότι πολλές φορές έλεγε ψέματα και τέλος το 55% συχνά έμενε εκτός σπιτιού χωρίς να ενημερώνει τους γο-

νείς του.

Τα στοιχεία του πληθυσμού που περιγράφηκαν, αναφορικά με τη μελέτη της σχέσης ναρκωτικών και εγκλήματος, καταδεικνύουν ότι ένα υψηλό ποσοστό χρηστών τελούν συχνά εγκληματικές πράξεις. Η διακίνηση ναρκωτικών και τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας έχουν κίνητρο το εύκολο και γρήγορο κέρδος. Τα χρήματα, ανάμεσα σε χρήστες, μετατρέπονται σε ναρκωτικά αφού η ουσία αποτελεί καθημερινή ζωτική ανάγκη. Η εμπλοκή των χρηστών με το ΣΠΔ αυξάνεται σταδιακά όσο η χρήση γίνεται αναπόσπαστο στοιχείο του τρόπου ζωής τους. Η παραβατικότητα αρχίζει κατά την εφηβική ηλικία συχνότερα ως σύλληψη και σχετικά λιγότερο συχνά με εγκλεισμό σε καταστήματα κράτησης ανηλίκων. Ο εγκλεισμός σε φυλακές ανηλίκων αποτελεί εκκίνηση της παραβατικής συμπεριφοράς των χρηστών. Οι αποκλίνουσες συμπεριφορές κατά τη διάρκεια της εφηβικής ηλικίας είναι ουσιαστικές καθώς από το σχετικά μικρό δείγμα τα στοιχεία κατέδειξαν υψηλά ποσοστά σε πράξεις απείθειας και μικρο-παραβατικού χαρακτήρα.

Ομάδα Παραβατικότητας

Η ομάδα παραβατικότητας προστέθηκε στο υπάρχον θεραπευτικό πλαίσιο του ΚΑΤΚΕΘ ως μια περαιτέρω διορθωτική προσέγγιση πλην εκείνης που επικεντρώνεται στην χρήση των απαγορευμένων ουσιών. Είναι γεγονός ότι οι θεραπευόμενοι τις περισσότερες φορές θεωρούν την παραβατικότητα απότοκο της χρήσης ενώ πολλές φορές μοιάζει να συμβαίνει το αντίθετο. Η χρήση μοιάζει να «επικάθεται» σε εκτός ορίων συμπεριφορές οι οποίες εμφανίζονται από την εφηβεία και συντηρείται κατόπιν είτε ως ανάγκη δια της εξαρτήσεως, είτε ως γενεσιουργό αίτιο της παραβατικότητας, ταυτοχρόνως γινόμενη το τέλειο άλλοθι και ο απαλλακτικός χαρακτηρισμός του «μη δυνάμενου».

Η ομάδα λειτουργεί με βάση την προσωπική αφήγηση και τις όποιες ταυτίσεις γίνονται μεταξύ των μελών. Η αυτοαποκάλυψη, όπως την αποκαλεί ο Irvin Yalom στο βιβλίο «Θεωρία και πράξη της ομαδικής θεραπείας», παίζει σημαντικό ρόλο στην θεραπευτική διαδικασία. Αυτό που πραγματικά επικυρώνει τον θεραπευόμενο είναι να αποκαλύψει

τον εαυτό του και έπειτα από αυτό να βρει αποδοχή και υποστήριξη. Όταν συμβεί αυτό, ο θεραπευόμενος βιώνει μια αυθεντική αίσθηση σύνδεσης και κατανόησης. Η ομάδα έχει συγκεκριμένη διάρκεια εξαρτώμενη από τις αφηγήσεις των μελών της. Τα μέλη ανήκουν σε διαφορετικές θεραπευτικές ομάδες και συνδέονται και συνυπάρχουν με αφορμή την θεματική της παραβατικότητας. Οφείλουν να τηρούν το απόρρητο όπως απαιτεί το θεραπευτικό πρωτόκολλο ακόμη κι αν η ομάδα μοιάζει «άτυπη» σε σχέση με τις προαναφερθείσες. Η προσωπική αφήγηση παρουσιάζεται εν είδει πορείας ζωής έτσι ώστε ο θεραπευόμενος να έλθει αντιμέτωπος με την έναρξη της παραβατικής συμπεριφοράς και την πιθανή παράλληλη πορεία με την χρήση και την εξάρτηση. Η αυτοαποκάλυψη πολλές φορές μετατρέπεται σε προσωπική ανα-από-κάλυψη καλά κρυμμένων μυστικών από τον ίδιο τους τον εαυτό, αφού η χρήση όπως προαναφέρθηκε αποτελεί άλλοθι παραβατικής συμπεριφοράς.

Το υλικό που προκύπτει μετά από μια πρώτη επεξεργασία παραπέμπεται στις θεραπευτικές ομάδες οι οποίες αποτελούν το πρωτεύον εργαλείο του προγράμματος. Η ομάδα παραβατικότητας λειτουργεί ως εργαλείο αποκάλυψης και αποδοχής συμπεριφορών που ήταν καλά κρυμμένες από το κατ' εξοχήν προβαλλόμενο σύμπτωμα, δηλαδή την χρήση. Τα υπόλοιπα αναλαμβάνει το ευρύτερο θεραπευτικό πλαίσιο προσπαθώντας να προτείνει ένα νέο «βηματισμό» για μια καινούργια ζωή. Το αποτέλεσμα δεν είναι πάντοτε επιτυχές αλλά όταν αυτό συμβαίνει η ικανοποίηση είναι μεγάλη.

Κρίση και Εγκληματικότητα Χρηστών

Η πρόσφατη οικονομική και κοινωνική κρίση έχει επιφέρει δραστικές αλλαγές στους υπάρχοντες κοινωνικούς θεσμούς, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τις αξίες και την κοινωνία στο σύνολό της. Η αύξηση της ανεργίας, η ανομία και η σημαντική περιθωριοποίηση κοινωνικά ευάλωτων ομάδων εντείνουν τα υπάρχοντα προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας. Η ανομία δεν είναι πλέον μια ψυχολογική ατομική κατάσταση, αλλά αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό ενός συστήματος στο οποίο

έχουν αποσυνδεθεί οι υπάρχοντες κοινωνικοί δεσμοί. Η ρήξη των δεσμών, η εξατομίκευση και η ατροφία της κοινωνικής ζωής έχουν προκαλέσει καίριες συνέπειες στον ανθρώπινο ψυχισμό και στη συμβολική δραστηριότητα. Οι επιπτώσεις αυτής της κρίσης επιδρούν στη δημόσια υγεία, καθώς αυξάνεται ραγδαία ο πληθυσμός των χρηστών. Οι σχετιζόμενες πράξεις βίας και παραβατικότητας των χρηστών παρουσιάζουν μια σχετικά ανησυχητική κλιμάκωση³⁰. Είναι εμφανές ότι οι ασθενέστερες οικονομικά τάξεις σε περιόδους οικονομικής κρίσης οδηγούνται στο περιθώριο και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Η ανεργία ή η περιστασιακή εργασία οδηγούν στη χρήση και διαμέσου της παραβατικότητας διευκολύνουν την απόκτηση κοινωνικών ρόλων και εύκολου εισοδήματος, ειδικότερα σε άτομα νεαρής ηλικίας. Η χρήση ουσιών έρχεται να ανταποκριθεί σε κοινωνικές και ψυχολογικές ανάγκες και να λειτουργήσει ως μηχανισμός διαμόρφωσης ταυτοτήτων αλλά και εξομίσωσης με σημαντικούς άλλους που έχουν παρόμοια προβλήματα³¹.

Αναφορικά με το πρόβλημα της εξάρτησης, η κρίση ευνοεί παράγοντες κινδύνου για την εξάπλωσή της σε νέες ομάδες και εμμέσως επιβαρύνει το πρόβλημα όσων είναι ήδη εξαρτημένοι. Οι εξαρτημένοι, ιδιαίτερα οι χρήστες ηρωίνης, αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα υγείας, περιορισμένης πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη, ελλιπούς εκπαίδευσης και κατάρτισης, ζητήματα κοινωνικού στιγματισμού και γενικότερου οικονομικού αποκλεισμού. Αναμφίβολα στο τοπίο της κρίσης κάνουν θραύση τα «ναρκωτικά της κρίσης». Αυτά αποτελούν φτηνές, τοξικές και επικίνδυνες ουσίες (συνθετικά κανναβινοειδή και shisha, μορφή κρυσταλλικής μεθαμφεταμίνης.) για το απόλυτο αδιέξοδο της υποβαθμισμένης προσωπικής ζωής. Παράλληλα, η ανάληψη στάση της πολιτείας οδηγεί τα εξαρτημένα άτομα σε εξαθλίωση και εξόντωση. Η γενικότερη αύξηση και η παραμονή χρηστών στη χρήση εμμέσως συνεπάγονται αυξημένη παραβατικότητα, η οποία οδηγεί στην αύξηση του κόστους λειτουργίας και συντήρησης του ΣΠΔ. Εκτός από τη διαπίστωση αυτή, η εικόνα των Καταστημάτων κράτησης και

30. Πουλόπουλος Χαράλαμπος, 2011, όπ.π., σ.305-6.

31. Πουλόπουλος Χαράλαμπος, 2011, όπ., π., σ.308.

γενικά των χώρων κράτησης χαρακτηρίζεται από σημαντικές ελλείψεις και απουσία υλικοτεχνικής υποδομής. Κυρίαρχο ζήτημα θεωρείται ο υπερπληθυσμός και ο συγχρωτισμός ετερόκλητων κρατουμένων. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι συχνά δυσχερείς με προβλήματα σίτισης, καθαριότητας, υγιεινής, θέρμανσης και υγειονομικής περίθαλψης. Τα προβλήματα αυτά επιδεινώνονται λόγω της οικονομικής κρίσης αλλά και της γενικότερης απαξίωσης του πληθυσμού αυτού.

Οι μέθοδοι αντιμετώπισης και διαχείρισης του πληθυσμού των εγκλείστων χρηστών σε περίοδο οικονομικής και κοινωνικής κρίσης αποτελεί σημαντική εγκληματολογική ερευνητική πρόκληση. Η εναλλακτική της στερητικής της ελευθερίας ποινή, με συμμετοχή των χρηστών σε θεραπευτικά προγράμματα, είναι επιβεβλημένο μέτρο για μια ολοκληρωτική αντιμετώπιση και επανένταξη του πληθυσμού αυτού. Εκτός από την τυπική παρουσία του αποφυλακιζόμενου χρήστη στις διωκτικές αρχές, κρίνεται απαραίτητο με την αποφυλάκιση το μέτρο της ένταξής του σε θεραπευτικές δομές. Αναμφίβολα η δημιουργία και στήριξη ενός οργανωμένου δικτύου υποδοχής και μετασφρονιστικής πρόνοιας θα συντελέσει ουσιαστικά στη μείωση της υποτροπής και στην ένταξη του πληθυσμού αυτού στην αγορά εργασίας. Οι θεραπευτικές υπηρεσίες σε χρήστες ουσιών οφείλουν να είναι αναπόσπαστο τμήμα παρακολούθησης του πληθυσμού και όρος αποφυλάκισής του.

Συμπεράσματα

Αναμφίβολα οι τρέχουσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες έχουν επιφέρει μια δυσανάλογη σχέση ανάμεσα στο έγκλημα και στη νόμιμη εργασία. Όσο το έγκλημα αποδίδει και η εργασία χάνει την αξία της, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης, τόσο οι εγκληματικές ευκαιρίες και οι στόχοι αποτελούν ένα ισχυρό δέλεαρ. Αναφορικά με το θεραπευτικό εγχείρημα αντιμετώπισης της παραβατικότητας σε μια θεραπευτική κοινότητα εγκλείστων χρηστών και με γνώμονα προσωπικά βιώματα φαίνεται να προκύπτει ότι η θεραπευτική διερεύνησή της κρίνεται απαραίτητη για την προσωπική ανα-από-κάλυψη της συμπεριφοράς αυτής ως καίριο όχημα για απεξάρτηση. Η τρέχουσα κοινωνική κρίση έρχεται

να διογκώσει και να εντείνει την προσωπική και κοινωνική κρίση των χρηστών και παράλληλα να αποτελέσει ένα σθεναρό εμπόδιο στην ομαλή επανένταξή τους. Η προσωπική «κρίση», οικεία στο χώρο της θεραπείας, χαρακτηρίζει χρήστες με ιστορικό παραβατικότητας, καθώς παρατείνει υπάρχουσες δυσκολίες και εμπόδια. Παράλληλα όμως η κρίση έχει ένα διπλό μήνυμα: μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για ένταξη σε θεραπευτικά πλαίσια καθώς οι κοινωνικές και οικονομικές δυσκολίες σταδιακά καθίστανται ανυπέρβλητες.

**Κρίση, Ποινές
και
Ποινική Μεταχείριση
εν Ελευθερία**

Ποινή και εναλλακτικοί τρόποι έκτισής της. Μια κριτική επισκόπηση

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΔΗΜΗΤΡΑΤΟΣ*

Η ποινή στην κλασική, διαχρονική θεωρία του ποινικού συστήματος εννοείται ως εκδήλωση ιδιαίτερης αποδοκιμασίας κατά του δράστη ορισμένου εγκλήματος, με την οποία σκοπείται υπό της εννόμου τάξεως όπως αυτή γίνει αισθητή στον τελευταίο ως «κακό», ως δεινό, ως ατιμωτική κύρωση¹. Παρά το γεγονός ότι στις σύγχρονες φιλελεύθερες κοινωνίες η πρόβλεψη του συστήματος ποινών, κυρίων και παρεπομένων, τελεί υπό την δικαιοπολιτική εγγύηση βασικών αρχών του κράτος δικαίου, όπως είναι οι αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογίας, αλλά και η εξισοροποιητική λειτουργία της ενοχής², τα τελευταία χρόνια η αποτελεσματικότητα και η σημασία των βασικών μορφών ποινής και πρωτευόντως δε της στερητικής της ελευθερίας ποινής, μαζί με τους επιμέρους σκοπούς και κατευθύνσεις της κλασικής περί ποινής θεωρίας τίθενται πλέον εν αμφιβόλω. Έτσι, αντί της κλασικής κατά της ε-

* Επίκουρος Καθηγητής Ποινικού Δικαίου και Ποινικής Δικονομίας της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Βλ. ενδεικτικά Ν. Κουράκη, Εισαγωγή στη θεωρία της ποινής, 2000, σ. 12, Δ. Καρανίκα, Σωφρονιστική, τ. Α', 1948, σ. 268, Ν. Χωραφά, 8^η έκδ., 1966, σ. 83 επ., Α. Ανδρουλάκη, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, 2000, σ. 17, Γ.Α. Μαγκάκη, Ποινικό Δίκαιο, 2^η έκδ., 1981, σ. 68 επ., Χ. Μυλωνόπουλου, Γενικό Μέρος Ι, 2007, σ. 28, Α. Χαραλαμπάκη, Διάγραμμα Ποινικού Δικαίου, Γενικό Μέρος, 5^η έκδ., 2003, σ. 373, Α. Κωστάρα, Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου, 2001, σ. 194, Λ. Κοτσαλή, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι, 2005, σ. 13 επ., G. Jakobs, Strafrecht, AT, 2. Aufl., 1991, σ. 9, R. Maurach/H. Zipf, Strafrecht, AT 1, 7. Aufl., σ. 64 επ. κ.ο.κ.

2. Βλ. αντί πολλών Ν. Κουράκη, Εισαγωγή στη θεωρία της ποινής, ό.α., σ. 15 επ., 33 επ., με εκτενείς παραπομπές.

λευθερίας ποινής, κυριαρχούν πλέον σύγχρονες τάσεις, διεθνώς αλλά και στην Ελλάδα, για καθιέρωση εναλλακτικών ποινών, με γνώμονα συχνά μια διαφορετική δικαιολογητική βάση. Ήδη, κατά τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια εμφανής ποσοτική υποχώρηση «της ποινής κατά της ελευθερίας τόσο στο επίπεδο των επιβαλλομένων ποινών όσο και στο επίπεδο των εκτιομένων ποινών»³, με παράλληλη αύξηση των επιβαλλομένων χρηματικών ποινών, είτε απ' ευθείας είτε κατά μετατροπή, καθώς και των χορηγούμενων υφ' όρον αναστολών εκτέλεσης των επιβαλλομένων ποινών, βοήθουσης εδώ και της νομοθετικής τάσης για αύξηση των ορίων των αναστελλομένων ποινών.

Την τάση αυτή έχει ενισχύσει ιδίως η διάψευση των ιδεαλιστικών προσδοκιών περί αποτελεσματικού σωφρονισμού, μέσω της ποινής κατά της ελευθερίας, καθώς και όλα τα συναφή μειονεκτήματα που παρουσιάζει η εκτέλεση της ποινής αυτής: κοινωνική περιθωριοποίηση του κρατουμένου, διάλυση της οικογενειακής και επαγγελματικής του ζωής, έκθεσή του σε αντικοινωνικές έξεις μέσα στη φυλακή (συγχρωτισμός με το έγκλημα, δεσμοτηριοφιλία, υιοθέτηση αρνητικών αντικοινωνικών προτύπων, ψυχοσωματικά προβλήματα, διάθεση εκδικητικότητας απέναντι στην κοινωνία κ.ά.)⁴. Αποτέλεσμα αυτού είναι η παρατηρούμενη σήμερα διαρκής συρρίκνωση της σημασίας της κλασσικής ποινής κατά της ελευθερίας και η ανάδειξη νέων, εναλλακτικών και προσωώρας εμφανιζομένων ως πλέον αποτελεσματικών μορφών εναλλακτικής ποινής.

Ως κυριώτερες δε εναλλακτικές ποινές εμφανίζονται σήμερα η μετατροπή της στερητικής της ελευθερίας ποινής σε χρηματική, αλλά και ο συναφής θεσμός των ημερησίων προστίμων, η παροχή κοινωφελούς εργασίας, επίσης η ήδη καθιερωμένη αναστολή εκτέλεσης της ποινής,

3. Βλ. και Ν. Κουράκη, ό.α., σ. 70 επ. Παρ' όλα αυτά, οι ελληνικές φυλακές εξακολουθούν να έχουν τον μεγαλύτερο αριθμό κρατουμένων με ποινές ισόβιας κάθειρξης αλλά και βαριές ποινές κάθειρξης στην Ευρώπη: βλ. πρόσφατη έρευνα και σε εφημ. «Καθημερινή» από 11-2-2015.

4. Βλ. και Ν. Κουράκη, ό.α., σ. 53 επ., 68 επ., του ίδιου, Εγκληματολογικοί ορίζοντες, τ. Α', 1991, σ. 11 επ.

υπό διάφορες εκδοχές, η υφ' όρον απόλυση, καθώς, τέλος, και η ποινή της ελεγχόμενης διαβίωσης (ηλεκτρονική επιτήρηση). Η ανωτέρω μάλιστα τάση, περί εφαρμογής εναλλακτικών ποινών, εμφανίζεται διεθνώς σε μεγαλύτερη κλίμακα από ό,τι στην αντίστοιχη ελληνική εμπειρία.

1) Κατά τις ισχύουσες σήμερα διατάξεις των άρθρων 99 επ. ΠΚ και ιδίως μετά τις τροποποιήσεις υπό των οικείων διατάξεων του ν. 3904/2010 και ν. 3994/2011 οι ποινές φυλακίσεως έως και 5 πλέον ετών αναστέλλονται, εφ' όσον ο καταδικασθείς δεν έχει προηγούμενες καταδίκες, υπερβαίνουσες σωρευτικώς το όριο του ενός έτους, εκτός αν το δικαστήριο με ειδικά αιτιολογημένη απόφασή του κρίνει ότι η εκτέλεση της ποινής είναι απολύτως αναγκαία, για να αποτρέψει τον κατάδικο από την τέλεση νέων αξιοποίνων πράξεων, με τις ακόλουθες μάλιστα ειδικότερες διακρίσεις:

α) Οι ποινές φυλάκισης που δεν υπερβαίνουν τα τρία έτη αναστέλλονται κατά κανόνα και χωρίς όρους για ένα έως τρία έτη (άρθρο 99 ΠΚ) και β) Οι ποινές φυλάκισης άνω των τριών και έως πέντε ετών, επίσης αναστέλλονται κατά κανόνα, για τρία έως πέντε έτη, αλλά υπό όρους και υπό την επιμέλεια και επιτήρηση επιμελητή κοινωνικής αρωγής (άρθρο 100 ΠΚ).⁵ Ας σημειωθεί δε ότι ειδική αναστολή εκτελέσεως της ποινής στις περιπτώσεις τοξικομανών δραστών προβλέπεται πλέον υπό τους ειδικότερους όρους του άρθρου 33 παρ. 1α του ν. 4139/2013 περί ναρκωτικών, υποχρεωτικώς και για διάστημα όχι κατώτερο των τριών και όχι ανώτερο των έξι ετών.⁶

Το γενικότερο πνεύμα των περί αναστολής της ποινής διατάξεων

5. Η αναστολή υπό επιτήρηση που ερυθμίζετο αρχικώς κατ' άρθρο 100Α ΠΚ, καταργήθηκε με το άρθρο 34 στοιχ. β του ν. 3904/2010 και προβλέπεται ήδη στη νέα διάταξη του άρθρου 100 ΠΚ. Για τα ανωτέρω βλ. αναλυτικά Γ. Νούσκαλη, Η λειτουργία της αναλογικότητας στις εναλλακτικές-μη φυλακτικές ποινές, 2015, σ. 225 επ., επίσης Μ. Μαργαρίτη, Ποινικός Κώδικας, 3^η έκδ., 2014, σ. 279 επ., αμφότεροι με εκτενείς παραπομπές.

6. Βλ. ήδη τη σχετική ρύθμιση και κατά το άρθρο 31 παρ. 6 του ΚΝΝ, περαιτέρω Μ. Μαργαρίτη, ό.α., σ. 283, Ν. Παρασκευόπουλου/Κ. Κοσμάτου, Ναρκωτικά, 3^η έκδ., 2013, σ. 269 επ.

εντάσσεται στον ειδικοπρωληπτικό σκοπό της αποφυγής εγκλεισμού του δράστη, με όλες τις παράπλευρες αρνητικές συνέπειες αυτού, ειδικότερα δε, κατά την εκτίμηση ότι τυχόν βραχυχρόνιος εγκλεισμός του δράστη μάλλον θα έβλαπτε εδώ παρά θα ωφελούσε την κοινωνική του επανένταξη και ίσως μάλιστα θα οδηγούσε σε εκ νέου εγκληματική συμπεριφορά αυτού.⁷ Ωστόσο, είναι βέβαιο ότι η θεωρητική διαπραγμάτευση του θεσμού της αναστολής τα τελευταία έτη συντελείται όχι τόσο με γνώμονα την ειδική πρόληψη, αλλά κυρίως υπό το κράτος της έντονης συμφόρησης του πληθυσμού των φυλακών στα σωφρονιστικά καταστήματα της ημεδαπής. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι εντός της δεκαετίας 1995-2005 ο αριθμός των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές σχεδόν διπλασιάστηκε: ενώ το 1995 το ποσοστό των κρατουμένων ήταν 56 ανά 100.000 κατοίκους, το έτος 2005 αυτό ανήρχετο σε 95 κρατούμενους ανά 100.000 κατοίκους⁸. Επίσης, ενώ κατά το έτος 2003 ο συνολικός αριθμός κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές ανήρχετο σε 8.418, ήδη κατά το έτος 2012 το σύνολο των κρατουμένων αριθμούσε 12.479 άτομα.⁹ Είναι αμφίβολο ωστόσο, από καθαρώς δικαιοπολιτικής απόψεως, εάν και κατά πόσο οποιαδήποτε πλημμεληματική ποινή, καταγνωσθείσα ακόμη και για κακούργημα, για το οποίο αυτή μειώθηκε κατά τους όρους του άρθρου 83 ΠΚ, είναι πρόσφορη εκ προοιμίου προς αναστολή έως του ορίου των πέντε ετών, για λόγους απλώς και μόνον αποσυμφόρησης των φυλακών¹⁰.

Είναι, τέλος, σημαντικό όπως σημειωθεί ότι οι περισσότερες παρεμ-

7. Βλ. εκτενώς Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 228 επ., επίσης Δ. Σπυράκου, σε ΣυστΕρμΠΚ, 2005, Εισαγωγικές Παρατηρήσεις στα άρθρα 99-104 ΠΚ, αρ. 1 επ., Β. Παππά, Η υπ' όρον αναστολή εκτελέσεως της ποινής ως μέτρο αντεγκληματικής πολιτικής, Πρακτικά Α' ΠανελλΣυνΕΕΠΔ, 1987, σ. 73 επ., όλοι με περαιτέρω παραπομπές.

8. Βλ. σχετικά Τ. Τζαννετάκη, Παθολογία του ισχύοντος συστήματος ποινών του Ποινικού Κώδικα, ΠοινΧρον. ΝΣΤ'2006, σ. 590 επ.

9. Βλ. αναλυτικά στοιχεία σε Γενικό Στατιστικό Πίνακα περί κρατουμένων-ποινών του Υπουργείου Δικαιοσύνης των αντιστοίχων ετών 2003-2006.

10. Πρβλ. ομοίως αξιόπιστη κριτική και προτάσεις υπό Τ. Τζαννετάκη, Ποιν Χρον. ΝΣΤ' 2006, ό.α.

βάσεις του νομοθέτη διαχρονικώς, ήτοι από της εισαγωγής του Ποινικού Κώδικα την 1.1.1951 έως σήμερα, ειδικώς δε τα τελευταία χρόνια, αφορά στο Γενικό Μέρος αυτού, ως επί το πλείστον στις ανωτέρω διατάξεις περί αναστολής εκτελέσεως της ποινής (άρθρα 99-100 ΠΚ), σε αυτές περί μετατροπής της ποινής (άρθρο 82 ΠΚ) και της υπ' όρον απόλυσης (άρθρο 105 ΠΚ), ούτως ώστε οι αρχικές διατάξεις να έχουν καταστεί πλέον αγνώριστες¹¹.

2) Εάν στον δράστη εγκλήματος, που δεν έχει τις προς τούτο προϋποθέσεις, δεν παρασχεθεί το ευεργέτημα της αναστολής, κατ' άρθρα 99 επ. ΠΚ, τότε προβλέπεται η, κατ' άρθρο 82 ΠΚ, μετατροπή της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής του σε χρηματική ποινή ή πρόστιμο, μέχρι και του ορίου των πέντε ετών φυλάκισης¹², άρα σε κάθε ανεξαιρέτως ποινή για πλημμέλημα, υπό τους ειδικότερους όρους της οικείας διατάξεως αυτής, πλην αντιθέτου αιτιολογημένης αποφάσεως του δικαστηρίου, υπό τους επιμέρους όρους και προϋποθέσεις του άρθρου 82 ΠΚ¹³.

Η μετατροπή της κατά της ελευθερίας ποινής συνιστά, κατά την κρατούσα άποψη της θεωρίας και της νομολογίας, τρόπο ευνοϊκής έκτισης της ποινής και όχι αυτοτελή ποινική κύρωση¹⁴. Ωστόσο, το γε-

11. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο θεσμός της αναστολής εκτελέσεως ποινής (probation) εισήχθη παρ' ημίν το πρώτον με τον νόμο Γ.Ο.Π.Ν./1911, για καταδίκες όμως που δεν υπερέβαιναν τους τρεις μήνες, δυνητικώς από το δικαστήριο, και εφόσον δεν υπήρχε προηγούμενη καταδίκη, για διάστημα τριών έως πέντε ετών, λόγω δε της επιτυχούς εφαρμογής του διτηρήθη και στον ισχύοντα ΠΚ. Βλ. και Ν. Κουράκη, Ποινική καταστολή, 1997, σ. 206, Κ. Γαρδίκας, Η υπ' όρον αναστολή της εκτελέσεως της ποινής, Ποιν.Χρον. 1953, σ. 65 επ.

12. Ακόμη και για την ποινή κάθειρξης των πέντε ετών ίσχυσε για περιορισμένο χρονικό διάστημα η δυνατότητα μετατροπής, κατά τις επιμέρους προϋποθέσεις του άρθρου 14 παρ. 2 του Ν. 3772/2009.

13. Πρβλ. αναλυτικώς Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 195 επ., επίσης Μ. Μαργαρίτη, ό.α., σ. 234 επ. Βλ. πάντως τη ρητή εξαίρεση της μετατροπής, κατά την παρ. 10 του άρθρου 82 ΠΚ, στις περιπτώσεις καταδίκης για κακούργημα εμπορίας ναρκωτικών.

14. Βλ. Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 195, επίσης ήδη Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, 7^η έκδ., 2005, σ. 510 επ., Χ. Παπαχαραλάμπους, σε

γονός ότι η δυνατότητα μετατροπής προεβλέπετο αρχικώς για ποινές μόλις έως έξι μηνών (αρχικό κείμενο του άρθρου 82 ΠΚ), ενώ στη συνέχεια το ανώτατο όριο μετατροπής έβαινε διαρκώς αυξανόμενο, με αποκορύφωμα πλέον σήμερα την πρόβλεψη του ορίου των πέντε ετών, σηματοδοτεί, θεωρώ, μια δραματική αλλαγή στον δικαιολογητικό λόγο ύπαρξης και λειτουργίας του θεσμού αυτού. Ενώ, δηλαδή, ο αρχικός ορθός στόχος ήταν η ειδική πρόληψη, κατά την αρχή της εξατομίκευσης της ποινικής μεταχείρισης¹⁵, ήτοι η επιδίωξη μη εκτίσεως βραχυχρονίων στερητικών της ελευθερίας ποινών, προς αποφυγή των όλως δυσμενών συνεπειών του εγκλεισμού για τον κατάδικο πολίτη, σήμερα η ρύθμιση αποτελεί το αποτέλεσμα μια αμφίβολης δικαιολογικής ορθότητας επιλογής του νομοθέτη για, πάση θυσία, μείωση του αριθμού των κρατουμένων και αποσυμφόρηση των υπερπλήρων σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας¹⁶. Βεβαίως, επιφυλάξεις γεννά σήμερα και η, εν όψει της προβληματικής αυτής, διατύπωση της άποψης για πλήρη εξοβελισμό του θεσμού της μετατροπής από το ποινικό μας σύστημα. Η ταλάντευση του νομοθέτη από τη μία υπερβολή στην άλλη αφαιρεί τη θετική επίδραση της αρχικής ειδικοπροληπτικής στόχευσης του θεσμού, ο οποίος συνιστά μεν ελληνική ιδιαιτερότητα¹⁷, με αρκετές όμως διαχρονικώς συνεφελκόμενες θετικές συνέπειες στην καθημερινή δικαστηριακή πρακτική.

ΣυστΕρμΠΚ, 2005, υπό άρθρο 82 αρ. 1 επ., ΑΠ 419/2013 κ.ο.κ.

15. Βλ. και Χ. Παπαχαραλάμπους, σε ΣυστΕρμΠΚ, ό.α., υπό άρθρο 82 αρ. 11, με εκτενείς παραπομπές.

16. Τούτο αποδεικνύουν και οι συναφείς Εισηγ. Εκθέσεις των σχετικών νομοθετημάτων, βλ. συναφώς Μ. Μαργαρίτη, ό.α., σ. 234, Χ. Παπαχαραλάμπους, ό.α., υπό άρθρο 82 αρ. 13, Τ. Τζαννετάκη, Η μετατροπή και οι μετατροπές της, 1998, σ. 87 επ., όλοι με περαιτέρω παραπομπές, κ.ο.κ.

17. Αντίθετα, σε πολλές άλλες χώρες (λ.χ. Σουηδία, Φινλανδία, Αυστρία, Γερμανία κλπ.) ισχύει ο θεσμός «του συστήματος των ημερησίων προστίμων», ο οποίος ωστόσο έχει εμφανή ομοιότητα με αυτόν της μετατροπής της ποινής, που ισχύει παρ' ημίν. Βλ. ομοίως Χ. Παπαχαραλάμπους, ό.α., υπό άρθρο 82 αρ. 4, Τ. Τζαννετάκη, Η μετατροπή και οι μετατροπές της, ό.α., σ. 23 επ., Δ. Σπινέλλη, Η μετατροπή: εξαγορά ή χρηματική ποινή;, Μνήμη Χωραφά-Γάφου-Γαρδίκια, Α', 1986, σ. 205 επ., κ.ο.κ.

3) Αντιθέτως, ως ιδιαίτερος θετική εμφανίζεται σήμερα η αυξανόμενη χρήση του θεσμού της κοινωφελούς εργασίας ως μορφής εναλλακτικής έκτισης της ποινής. Στην Ελλάδα, ο θεσμός αυτός, που εισήχθη το πρώτον με τον νόμο 1941/1991, προβλέπεται ήδη στη διάταξη του άρθρου 82 παρ. 5 ΠΚ. Κατ' αυτήν, εάν ο καταδικασθείς δηλώσει ότι δεν θα μπορέσει να καταβάλει εμπροθέσμως το ποσό της μετατροπής, το δικαστήριο μετατρέπει περαιτέρω τη χρηματική ποινή ή το πρόστιμο, εν όλω ή εν μέρει, σε παροχή κοινωφελούς εργασίας, εφόσον συμφωνεί ή το ζητήσει εκείνος που καταδικάσθηκε, υπό τις ειδικότερες προϋποθέσεις που προβλέπει η ανωτέρω διάταξη¹⁸. Περαιτέρω, κατά τη διάταξη του άρθρου 82 παρ. 6 ΠΚ, ως ισχύει, η κοινωφελής εργασία παρέχεται χωρίς αμοιβή, σε υπηρεσίες του κράτους, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των νομικών προσώπων του δημοσίου τομέα ή σε μη κερδοσκοπικά κοινωφελή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου καθώς και άλλα, οριζόμενα με απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης και τυχόν συναρμοδίων Υπουργών, υπό τα ειδικότερα διαλαμβανόμενα στην εν λόγω διάταξη. Πρέπει πάντως να εξαρθεί ως ιδιαίτερος θετική και η αναφορά στην αυτή διάταξη περί προβλέψεως παροχής υπηρεσιών από τον καταδικασθέντα προς τον παθόντα, κατόπιν σύμφωνης γνώμης του τελευταίου.

Γενικώς, η κοινωφελής εργασία, ως μορφή εναλλακτικής ποινής «εντός της κοινότητας» (community sentence)¹⁹, φαίνεται ότι λειτουργεί εποικοδομητικά προς την κατεύθυνση της αποκατάστασης «της διαπραγμάτευσης σχέσης μεταξύ του δράστη και της κοινότητας».²⁰ Μάλιστα, ο θεσμός, παρά κάποιες δυσλειτουργίες στην αρχική εφαρμογή του, λόγω ελλείψεως ικανών υποδομών, παρουσιάζει το αρραγές πλεονέκτημα ότι συνδέει θετικώς και μόνον τον δράστη της αξιόποινης πράξης με την τρωθείσα κοινωνική ολότητα ή τον παθόντα, ενισχύοντας την ενεργή επανένταξη αυτού, αναδεικνύει περαιτέρω τις θετικές, παιδαγωγικές πλευρές του σωφρονιστικού συστήματος, στο φιλελεύθερο κράτος δι-

18. Βλ. συναφώς και Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 210 επ., με εκτενείς παραπομπές.

19. Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 210.

20. Ορθώς ο Γ. Νούσκαλης, ό.α., με περαιτέρω εκτενείς αναφορές.

καίου, και ενισχύει το αίσθημα κοινωνικής ευθύνης του καταδικασθέντος, ο οποίος τελεί υπό την επίβλεψη επιμελητού κοινωνικής αρωγής, εκτός εάν το δικαστήριο διατάξει άλλως.

4) Ομοίως, απόλυτα επιτυχής κρίνεται διαχρονικώς και ο επί μακρόν δοκιμασμένος θεσμός της υφ' όρον απόλυσης του κρατουμένου, κατά τα άρθρα 105-110 Α ΠΚ, ο οποίος, ως σημειωθεί, δεν συνιστά απαλλαγή του υπολοίπου της ποινής, αλλά στάδιο εκτελέσεως αυτής, προπαρασκευαστικό της επερχόμενης απόλυτης ελευθερίας αυτού²¹, εντασσόμενο κατ' εξοχήν στους σκοπούς της ειδικής πρόληψης του καταδικασθέντος.²² Ο θεσμός της υφ' όρον απόλυσης του καταδίκου προϋπάρχει επίσης ιστορικώς του ΠΚ, εισήχθη δε το πρώτον το έτος 1917 διά του ν. 811/1917, υποστάς έκτοτε αλλεπάλληλες και ποικίλες τροποποιήσεις.²³ Οι σχετικές διατάξεις του ΠΚ συμπληρώνονται εξάλλου από τις αντίστοιχες των άρθρων 129 ΠΚ περί απόλυσης υφ' όρον των ανηλίκων, 91 ΠΚ περί λήξης της αόριστης κάθειρξης και 39 ΠΚ περί υφ' όρον απόλυσης των επικινδύνων εγκληματιών με ελαττωμένο καταλογισμό.

Έτσι όπως η διάταξη ισχύει πλέον, η μοναδική ουσιαστική προϋπόθεση για τη χορήγηση της αναστολής είναι η έκτιση τμήματος της ποινής, κατά τα ειδικότερα οριζόμενα, κατ' άρθρο 105 παρ. 1 ΠΚ, ήτοι τα δύο πέμπτα της ποινής προκειμένου για φυλάκιση, τα τρία πέμπτα προκειμένου για πρόσκαιρη κάθειρξη και τουλάχιστον είκοσι έτη προ-

21. Βλ. ΕισΕκθ. ΠΚ, ΙΙΙ, Γενικό Μέρος, ΣΤ', επίσης εκτενώς Κ. Σταμάτη, σε ΣυστΕρμΠΚ, υπό άρθρο 105, αρ. 1 επ., με αναλυτικές παρατηρήσεις και παραπομπές, Μ. Μαργαρίτη, ό.α., σ. 293 επ., ΟΛΑΠ 106/1991, ΠοινΧρ. ΜΑ'852, ΑΠ 2130/2008, ΑΠ 977/2006 κ.ο.κ.

22. Βλ. Κ. Σταμάτη, σε ΣυστΕρμΠΚ, ό.α., Μ. Μαργαρίτη, ό.α., Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Ν. Μπιτζιλέκη/Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 2008, σ. 475, ΟΛΑΠ 106/1991, Αγγ. Κωνσταντινίδη, Ο θεσμός της υφ' όρον απολύσεως, ΠοινΧρ. 2002, 769 επ., Γ. Νούσκαλη, ό.α., σ. 243, Χ. Παπαχαραλάμπους, Το άρθρο 106 ΠΚ ανάμεσα στην καλή διαγωγή του κρατουμένου και στην «κακή» διαγωγή του νομοθέτη, ΠοινΧρ. 1999, 501 επ., όλοι με περαιτέρω παραπομπές.

23. Βλ. συναφώς και αναλυτικώς Κ. Σταμάτη, σε ΣυστΕρμΠΚ, ό.α.

κειμένου για ισόβια κάθειρξη και υπό τους ειδικότερους προσδιορισμούς των παρ. 2 επ. του αυτού άρθρου 105 ΠΚ²⁴.

Η χορήγηση της υφ' όρον απόλυσης, είναι κατ' αρχήν πλέον υποχρεωτική, εκτός εάν το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο κρίνει με ειδική αιτιολογία ότι η διαγωγή του καταδίκου, κατά την έκτιση της ποινής του, καθιστά απολύτως αναγκαία τη συνέχιση της κράτησής του για να αποτραπεί η τέλεση από αυτόν νέων αξιοποιούντων πράξεων, κατά τη ρητή διάταξη του άρθρου 106 ΠΚ.²⁵ Ωστόσο, το κίνητρο του απολυθέντος παραμένει εναργές, συνιστάμενο στην αποφυγή τέλεσης νέων εγκλημάτων, προκειμένου να αποφευχθεί η ανάκληση ή η άρση της απόλυσης, συμφώνως προς τα διαλαμβανόμενα στα άρθρα 107 και 108 ΠΚ.

Ο θεσμός της υφ' όρον απόλυσης ασφαλώς και διαπνέεται από αμιγώς φιλελεύθερο χαρακτήρα,²⁶ είναι δε ενισχυτικός της διαδικασίας κοινωνικοποιήσεως και επανεντάξεως του καταδικασθέντος στην ελεύθερη κοινωνική ζωή.²⁷ Επιφυλάξεις δημιουργεί πάντως η σχεδόν «αυτόματα» πλέον χορήγηση της αναστολής²⁸ με αμιγώς τυπικά κριτήρια, τάση, η οποία αφενός μεν αναδεικνύει την έμμεση παραδοχή του νομοθέτη περί αποτυχίας σωφρονισμού στη φυλακή, αφετέρου δε αφαιρεί κάθε ουσιαστικό *in concreto* κριτήριο αξιολόγησης της προσωπικότητας του απολυομένου, καθιστά δε τον θεσμό τυπικό παρακολούθημα της επιβολής της ποινής²⁹, το ύψος της οποίας καθίσταται έτσι κατά

24. Πάντως, της ρυθμίσεως εξαιρούνται οι καταδικασθέντες για το αδίκημα της εσχάτης προδοσίας, για τους οποίους εξακολουθεί να ισχύει η παρ. 2 του άρθρου 105 του νόμου 1492/1950 «Κύρωση του Ποινικού Κώδικα», κατά τη ρητή πρόβλεψη του άρθρου 105 παρ. 2 τελευταίο εδάφιο ΠΚ.

25. Βλ. σχετικώς και Μ. Μαργαρίτη, *ό.α.*, σ. 300 επ., ΟΛΑΠ 4/1997, ΟΛΑΠ 4/1998 κ.ο.κ.

26. Λ. Μαργαρίτη/Ν. Παρασκευόπουλου, *Ποινολογία*, *ό.α.*, σ. 610, Γ. Νούσκαλη, *ό.α.*, σ. 244.

27. Βλ. και Κ. Σταμάτη, σε *ΣυστΕρμΠΚ*, *ό.α.*, με παραπομπές.

28. Βλ. Η. Αναγνωστόπουλου, *Υφ' όρον απόλυση. Το τέλος ενός θεσμού*; *ΠοινΧρ.* 1997, σ. 1566 επ., Κ. Γαρδίκας, *Η υφ' όρον απόλυσις του καταδίκου*, *ΠοινΧρ.* 1952, σ. 473 επ., Γ. Νούσκαλη, *ό.α.*, σ. 244.

29. Έτσι και ο Γ. Νούσκαλης, *ό.α.*, σ. 245.

κανόνα και ανεξαρτήτως σχεδόν προϋποθέσεων πάντοτε πλασματικό.

Αντιθέτως, απολύτως θετική και επιδοκιμαστέα είναι προφανώς η διάταξη του άρθρου 110Α ΠΚ, η οποία, διαπνεόμενη από αμιγώς δικαιοκρατική και ανθρωπιστική διάθεση,³⁰ προβλέπει την υφ' όρον απόλυση καταδίκων, οι οποίοι έχουν προσβληθεί από σοβαρότατες ασθένειες και δη ανεξαρτήτως της συνδρομής των προϋποθέσεων των άρθρων 105 και 106 ΠΚ.

5) Ειδική μνεία, τέλος, επιβάλλεται να γίνει και στην πρόσφατη ρύθμιση των διατάξεων των άρθρων 110Β και 110Γ του ΠΚ, καθώς και του άρθρου 129Α για τους ανηλίκους, οι οποίες εισήχθησαν με το άρθρο 1 του ν. 4205/2013.

Ειδικότερα, με την προσθήκη της διάταξης του άρθρου 110Β ΠΚ, εισάγεται το πρώτον ο θεσμός της απόλυσης καταδίκων, υπό τον όρο του κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική παρακολούθηση, όπως αυτός καθορίζεται στη διάταξη του άρθρου 283Α ΚΠΔ³¹, υπό τις ειδικότερες προϋποθέσεις του αυτού άρθρου 110Β παρ. 1 ΠΚ και προκειμένου για κρατούμενους, που εκτίουν ποινή πρόσκαιρης ή ισόβιας κάθειρξης, με προηγούμενο ελάχιστο πραγματικό χρόνο παραμονής στις φυλακές, κατά τα ειδικότερα εκεί οριζόμενα. Ας σημειωθεί πάντως ότι, εν αντιθέσει με την απόλυση υφ' όρον, κατά το άρθρο 105 ΠΚ, η απόλυση κατά την εδώ διάταξη προϋποθέτει απαραίτητως προηγούμενη αίτηση του καταδίκου και δεν εξετάζεται αυτεπαγγέλτως από το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο.

Με την εισαγωγή του νέου θεσμού σκοπεύεται και εδώ η πληθυσμιακή αποσυμφόρηση των φυλακών της χώρας από κρατούμενους καταδίκους, χωρίς ωστόσο κινδύνους για τη δημόσια ασφάλεια³². Τούτο επιτυγχάνεται με τον, μέσω τεχνικής παρακολούθησης, έλεγχο του κα-

30. Πρβλ. και Μ. Μαργαρίτη, ό.α., σ. 307 επ., Δ. Σπυράκου, σε ΣυστΕρμΠΚ, ό.α., υπό άρθρο 110 Α ΠΚ αρ. 1.

31. Το άρθρο προστέθηκε με την παρ. ΣΤ' του άρθρου 2 του ν. 4205/2013.

32. Τούτο αναφέρεται ρητώς και στην Αιτιολ. Έκθεση του οικείου σχεδίου νόμου, στο άρθρο 1 αυτού, όπου και δεν γίνεται πλέον καμία μνεία για ειδικοπρωληπτικούς σκοπούς.

ταδικασθέντος, προκειμένου να επιβλέπεται η τήρηση των υποχρεώσεων διαμονής του και του καθημερινού προγράμματός του.

Η καινοτόμος πλευρά της νεοπαγούς αυτής ρύθμισης έγκειται, κυρίως, στη διαρκή υπόμνηση προς τον κατάδικο ότι αυτός οφείλει να συμπεριφέρεται συννόμως και να τηρεί τις επιβληθείσες υποχρεώσεις του³³, ενεργοποιούμενης σε αντίθετη περίπτωση της άρσης της απόλυσης, κατά τη διάταξη του άρθρου 110 Β παρ. 5 ΠΚ. Άξιο μνείας τυγχάνει, επίσης, το γεγονός της εξαιρέσεως εφαρμογής της ρύθμισης, σε περιπτώσεις καταδίκων για πολύ σοβαρά κακουργήματα, όπως αυτά ρητώς αναφέρονται στη διάταξη του άρθρου 110 Β παρ. 1, τελευταίο εδάφιο ΠΚ.

Είναι βέβαιο, ωστόσο, ότι το μέτρο αυτό, ενεργοποιούμενο με την αξιοποίηση των υφισταμένων υπερσύγχρονων σήμερα τεχνικών μέσων, έχει επίσης ως στόχο την ειδική πρόληψη του κρατουμένου, με την επιβολή μιας λιγότερο στιγματιστικής έκτισης ποινής σε καθεστώς σχετικής ελευθερίας³⁴. Άλλωστε, ο θεσμός αυτός έχει εισαχθεί και έχει δοκιμασθεί ήδη προ πολλού επιτυχώς σε πολλές αλλοδαπές έννομες τάξεις.

Σε κάθε περίπτωση, όπως και στο άρθρο 4 παρ. 2 του ν. 4205/2013 ρητώς αναφέρεται, η έναρξη και οι λεπτομέρειες εφαρμογής του νέου μέτρου καθορίζονται ειδικότερα με την έκδοση ειδικού προεδρικού διατάγματος³⁵, ούτως ώστε και η πραγματική αποτελεσματικότητα του θεσμού αυτού πρόκειται να αποδειχθεί κατά την πρακτική του εφαρμογή στο μέλλον.

Τα ανωτέρω αποτελούν μια αδρομερή χαρτογράφηση του ισχύοντος πλαισίου των ποινικών κυρώσεων, κυρίως δε της σχέσεως μεταξύ της στερητικής της ελευθερίας ποινής και των εναλλακτικών τρόπων έκτισής της, στην ελληνική έννομη τάξη.

33. Βλ. συναφώς και Μ. Μαργαρίτη, *ό.α.*, σ. 312.

34. Πρβλ. και Γ. Νούσκαλη, *ό.α.*, σ. 275 επ., με περαιτέρω παραπομπές, επίσης Μ. Μαργαρίτη, *ό.α.*

35. Ήδη εξεδόθη σχετικώς το υπ' αριθ. 62/2014 Π.Δ. (ΦΕΚ Α 105/29.04.2014).

Η δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής κατά το άρθρο 75 του νέου σχεδίου του ελληνικού Ποινικού Κώδικα: αντίθεση προς το Σύνταγμα της Ελλάδας*

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ**

Α. Γενικώς περί της δικαστικής αφέσεως της ποινής

Στο πλαίσιο του ισχύοντος ελληνικού Ποινικού Κώδικα συγκαταλέγεται μεταξύ των λόγων εξαλείψεως του αξιοποίνου η δικαστική άφεση της ποινής. Δικαστική άφεση της ποινής καλείται η απόφαση του δικαστηρίου να μην επιβάλει ποινή στον δράστη εγκλήματος, μολονότι αυτός διαπιστώνεται ότι έχει τελέσει την πράξη ή παράλειψη για την οποία κατηγορείται, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις που ορίζονται στον Νόμο.

Ο ισχύων Ποινικός Κώδικας δεν περιέχει γενική πρόβλεψη δικαστι-

* Εισήγηση στην 1^η Ειδική Συνεδρία του Εγκληματολογικού Συνεδρίου με θέμα: “Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής”, Αθήνα, 2-4 Απριλίου 2015, στη 2^η Συνεδρία με θέμα: Νομοθέτηση και απονομή Δικαιοσύνης. Τις θερμές μου ευχαριστίες οφείλω να εκφράσω προς την Οργανωτική Επιτροπή και προς τον τιμώμενο Ομότιμο Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη, που μου δίνουν την ευκαιρία να παρουσιάσω τις σκέψεις μου επί ενός θέματος που εμπίπτει τόσο στο Συνταγματικό Δίκαιο όσο και στο Ποινικό Δίκαιο, και μάλιστα στο πλαίσιο ενός τόσο ενδιαφέροντος και πλούσιου από άποψη ύλης επιστημονικού συνεδρίου.

** Δικηγόρος παρ' Αρείω Πάγω, Διδάκτορας Νομικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Επιστημονικός Συνεργάτης ΤΕΙ Κεντρικής Μακεδονίας.

κής αφέσεως της ποινής, αλλά προβλέπει ειδικώς τη δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής στις ακόλουθες περιπτώσεις¹:

α) Στην απόπειρα ελαφρού πλημμελήματος (42 § 3 ΠΚ)

β) Στην υπαναχώρηση από απόπειρα (44 § 2β ΠΚ).

γ) Στην υπαναχώρηση από πρόκληση, προσφορά ή αποδοχή τελέσεως κακουργήματος ή πλημμελήματος (186 § 4 ΠΚ).

δ) Στην ψευδορκία μάρτυρα και στην ψευδή ανώμοτη κατάθεση που έγιναν για να αποτρέψει ο δράστης την ποινική ευθύνη του ή την ποινική ευθύνη των οικείων του (227 § 3 ΠΚ).

ε) Στην ανθρωποκτονία από αμέλεια, εφόσον ο δράστης ήταν οικείος του θύματος και λόγω της ψυχικής οδύνης που υπέστη από τις συνέπειες της πράξεώς του δεν χρειάζεται να υποβληθεί σε ποινή (302 § 2 ΠΚ).

στ) Στη σωματική βλάβη από αμέλεια, εφόσον ο δράστης ήταν οικείος του θύματος και λόγω της ψυχικής οδύνης που υπέστη από τις συνέπειες της πράξεώς του δεν χρειάζεται να υποβληθεί σε ποινή (3142 § ΠΚ).

ζ) Στην απλή σωματική βλάβη που προκαλείται λόγω δικαιολογημένης αγανακτήσεως εξαιτίας μιας ιδιαίτερα σκληρής ή βάνουση πράξεως του παθόντος που τελέστηκε εναντίον του ή μπροστά του (308 § 3ΠΚ).

ςτ) Στην εξύβριση που γίνεται από δικαιολογημένη αγανάκτηση (361 § 3ΠΚ).

η) Στην αιμομιξία και στην ασέλγεια συγγενών, όταν ο δράστης δεν έχει συμπληρώσει το 17ο έτος της ηλικίας του κατά τον χρόνο της πράξεως (345 § 2 ΠΚ, 346 § 2 ΠΚ).

θ) Στην παραμέληση εποπτείας ανηλίκου, εφόσον η πράξη του ανηλίκου είναι ππαίσμα (360 § 4 ΠΚ).

ι) Στην παρασιώπηση ευρέσεως απολωλότος ασήμαντης αξίας (376εδ. Β' ΠΚ).

ια) Στην κλοπή ή υπεξαίρεση πράγματος ευτελούς αξίας που τελείται από ανάγκη για άμεση χρήση ή ανάλωσή (377 § 1 β' ΠΚ).

1. Βλ. Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Ν. Μπιτζιλέκης/Ε.Συμεωνίδου-Καστανίδου: Δίκαιο των Ποινικών κυρώσεων (2008) σ. 463-465 (Μ. Καϊάφα), Λ. Μαργαρίτης-Ν. Παρασκευόπουλος: Ποινολογία (2005) σ. 425-430.

ιβ) Στην απάτη ευτελούς αξίας που τελείται από ανάγκη για άμεση χρήση ή ανάλωση (387 ΠΚ).

Β. Η δικαστική άφεση της ποινής στο νέο σχέδιο του ελληνικού Ποινικού Κώδικα

Στο νέο σχέδιο του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, το οποίο καταρτίστηκε από νομοπαρασκευαστική επιτροπή υπό την Προεδρία αρχικώς του αείμνηστου Καθηγητή Ιωάννη Μανωλεδάκη, δόθηκε στη δημοσιότητα τον Δεκέμβριο 2011 και στη συνέχεια κατέστη αντικείμενο επεξεργασίας από επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης², η δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής διευρύνεται κατά τρόπο που δημιουργεί πολλούς προβληματισμούς.

Στο άρθρο 75 του νέου σχεδίου του ελληνικού Ποινικού Κώδικα προβλέπεται η δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής ως ακολούθως:

“Το δικαστήριο μπορεί να απαλλάξει τον υπαίτιο πλημμελήματος από κάθε ποινή αν :α)έχει πληγεί τόσο σοβαρά από το αποτέλεσμα της πράξης του, ώστε η επιβολή της ποινής να εμφανίζεται πλέον δυσανάλογα επαχθής, β)έχει αποκαταστήσει στο μέτρο του δυνατού την προσβολή που έχει προκαλέσει στο θύμα δείχνοντας ειλικρινή μετάνοια, ώστε ενόψει και της μειωμένης ενοχής του, η ποινή να μην κρίνεται πλέον αναγκαία ή γ)η βλάβη ή ο κίνδυνος που προκλήθηκαν από την πράξη ήταν ιδιαίτερος μικρής βαρύτητας”.

Την πρόβλεψη της δυνατότητας δικαστικής αφέσεως της ποινής με

2. Το ιστορικό συγκρότησης της νομοπαρασκευαστικής επιτροπής για την αναμόρφωση των διατάξεων του Ποινικού Κώδικα εκτίθεται στον τόμο της Εταιρείας Νομικών Βορείου Ελλάδος, Το Σχέδιο του Ποινικού Κώδικα της Επιτροπής Μανωλεδάκη - Διέξοδος (:) στα προβλήματα της Ποινικής Δικαιοσύνης-2ο συνέδριο στη μνήμη Μανωλεδάκη (8-9/3/2013, Θεσσαλονίκη), εκδ. Σάκκουλα 2013, σ. 3-4 (ομιλία Α. Γεωργιάδη). Το σχέδιο του Ποινικού Κώδικα, όπως καταρτίστηκε από τη νομοπαρασκευαστική επιτροπή, δημοσιεύεται στον ίδιο τόμο σ. 177-254. Το τελικό σχέδιο του Ποινικού Κώδικα ύστερα από την επεξεργασία του από την επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης δημοσιεύθηκε στο διαδίκτυο τον Αύγουστο 2014 από πολλούς δικηγορικούς συλλόγους βλ. ενδεικτικά <http://www.dslar.gr/2014/08/teliko-schedio-neou-roinikou-kodika/>

ειδικές διατάξεις δεν εγκαταλείπει ούτε το νέο σχέδιο Ποινικού Κώδικα. Στο νέο σχέδιο Ποινικού Κώδικα προβλέπεται τόσο η γενική πρόβλεψη δυνατότητας δικαστικής αφέσεως της ποινής όσο και ειδικές προβλέψεις δυνατότητας δικαστικής αφέσεως της ποινής, οι οποίες αριθμητικώς είναι λιγότερες απ' ό,τι στον ισχύοντα Ποινικό Κώδικα. Έτσι, ειδικές περιπτώσεις δικαστικής αφέσεως της ποινής προβλέπονται :

α) Στην απόπειρα ελαφρού πλημμελήματος (35 § 2 Σχεδίου)

β) Στην υπαναχώρηση από απόπειρα (36 § 2 Σχεδίου).

γ) Στην ψευδορκία μάρτυρα και στην ψευδή ανώμοτη κατάθεση που έγιναν για να αποτρέψει ο δράστης την ποινική ευθύνη του ή την ποινική ευθύνη των οικείων του (147 § 3 Σχεδίου).

δ) Στα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος και στα εγκλήματα κατά συγκοινωνιακών, τηλεπικοινωνιακών και άλλων κοινωφελών εγκαταστάσεων, εφόσον ο υπαίτιος περιορίσει ή συντελέσει στη μείωση των συνεπειών της πράξης του (217 § 2 σχεδίου, 229 § 2 σχεδίου) .

ε) Στα κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, εφόσον ο υπαίτιος συντελέσει στην αποτροπή τους (234 § 2 σχεδίου).

στ) Στην απλή σωματική βλάβη που προκαλείται λόγω δικαιολογημένης αγανακτήσεως εξαιτίας μιας ιδιαίτερα σκληρής ή βάνουση πράξεως του παθόντος που τελέστηκε εναντίον του ή μπροστά του (243 § 4 σχεδίου) .

ζ) Στην εξύβριση που γίνεται από δικαιολογημένη αγανάκτηση (290 § 2 σχεδίου).

η) Στη σεξουαλική πράξη μεταξύ συγγενών, εφόσον ο υπαίτιος (συγγενής κατιούσας γραμμής ή αδελφός) δεν είχε συμπληρώσει το 18ο έτος της ηλικίας του (301 § 3 σχεδίου) .

θ) Στην κλοπή ή υπεξαίρεση πράγματος ευτελούς αξίας που τελείται από ανάγκη για άμεση χρήση ή ανάλωση (307 σχεδίου).

ι) Στην απάτη μικρής αξίας που τελείται από ανάγκη για άμεση χρήση ή ανάλωση (315 σχεδίου).

Γ. Αντίθεση του άρθρου 75 του σχεδίου Ποινικού Κώδικα στη συνταγματική ρύθμιση της αρμοδιότητας απονομής χάριτος (άρθρο 471 Σ)

Στο άρθρο 47 § 1 του Συντάγματος της Ελλάδας ρυθμίζεται η αρμοδιότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας να απονέμει χάρη³ ως ακολούθως: *“Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το δικαίωμα ύστερα από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και γνώμη συμβουλίου που συγκροτείται κατά πλειοψηφία από δικαστές να χαρίζει, μετατρέπει ή μετριάζει τις ποινές που επιβάλλουν τα δικαστήρια, καθώς και να αίρει τις κάθε είδους νόμιμες συνέπειες ποινών που έχουν επιβληθεί και εκτιθεί”*. Η απονομή χάριτος αποτελεί την ύπατη εκδήλωση επιείκειας προς τον ένοχο εγκλήματος. Η συνταγματική θέσπιση προβλέψεως χάριτος από τον Αρχηγό του κράτους αποσκοπεί μέσω όχι μόνο της απονομής της, αλλά και της προσδοκίας απονομής της, στην μη αποξένωση, στη μη αλλοτρίωση των δραστών εγκληματικών πράξεων από το Κράτος. Η χάρη απονέμεται σε εξατομικευμένες περιπτώσεις και όχι κατ' ανάγκην βάσει γενικών κριτηρίων που καθορίζονται στον Νόμο. Αυτή είναι και η ειδοποιός διαφορά της απονομής χάριτος από τη δικαστική άφεση της ποινής. Η δικαστική άφεση της ποινής εμπίπτει στη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων να τιμωρούν τα εγκλήματα και να λαμβάνουν όλα τα μέτρα που προβλέπουν οι ποινικοί νόμοι κατ' άρθρο 96 § 1Σ⁴, όταν προβλέπεται να χορηγηθεί βάσει σαφών κριτηρίων α) που καθορίζονται στον Νόμο, δεδομένου ότι έργο του νομοθέτη πρωτίστως (και μόνον δευτερευόντως της νομολογίας) είναι να καθορίζει τους κανόνες περί δικαστικής αφέσεως της ποινής, β) αποσαφηνίζουν την άρση της κοινωνικής απαξίας της συμπεριφοράς του κατηγορουμένου και γ) συνιστούν εγγυήσεις για την αποτροπή της καταχρήσεως από τον δικαστή της σχετικής αρμοδιότητας. Με αυτές τις προϋποθέσεις η δικαστική

3. Για την ερμηνεία του άρθρου 47 § 1 του Συντάγματος βλ. ιδίως Σ. Μηναΐδης: Η απονομή χάριτος (άρθρο 47 παρ. 1,2 Συντ.), εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα 2004, Κ. Χρυσόγονος (2003) σ. 599-601, Π. Παραράς: Σύνταγμα 1975-Corpus I (άρθρα 1-50) (1985) σ. 559-563.

4. Βλ. ενδ. Κ. Χρυσόγονος: Συνταγματικό Δίκαιο (2003) ιδίως σ. 170.

άφεση της ποινής εμπίπτει στη δικαιοδοσία των ποινικών δικαστηρίων και μπορεί να συνιστά αρμοδιότητα του ποινικού δικαστή της ουσίας, ενώ για την απονομή χάριτος προβλέπεται σύνθετη διαδικασία με την τελική και αποφασιστική συμμετοχή του Αρχηγού του Κράτους⁵.

Όταν δεν τίθενται στον Νόμο τέτοια σαφή κριτήρια, παρά καθορίζεται η αρμοδιότητα του δικαστή να προβεί σε δικαστική άφεση της ποινής βάσει κριτηρίων αμφιλεγόμενων, αντιφατικών ή επιδεκτικών τελείως διαφορετικών ερμηνειών, η αρμοδιότητα “δικαστικής αφέσεως της ποινής” (κατ’ όνομα) συνιστά στην πραγματικότητα αρμοδιότητα απονομής χάριτος, την οποία το Σύνταγμα έχει αναθέσει μόνον στο σύνθετο όργανο που καθορίζεται στο άρθρο 47 § 1 Σ, δηλαδή στο απαρτιζόμενο από το α) συμβούλιο που συγκροτείται κατά πλειοψηφία από δικαστές, β) τον Υπουργό Δικαιοσύνης και γ) τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος βρίσκεται ιεραρχικώς στην κορυφή της πυραμίδας του Κράτους - μολονότι οι ουσιαστικές αρμοδιότητες που τού απονέμονται από το Σύνταγμα είναι περιορισμένες λόγω ιδίως του ότι δεν υπέχει ευθύνη για τις πράξεις του, αλλά και δεν εκλέγεται άμεσα από τον Λαό⁶.

Εν προκειμένω, στο άρθρο 75 του νέου σχεδίου του Ποινικού Κώδικα διαπιστώνονται οι ακόλουθες ασάφειες:

α) Ενώ, για να προβεί το δικαστήριο σε άφεση της ποινής, απαιτείται η βλάβη ή ο κίνδυνος που προκλήθηκαν από την πράξη να ήταν ι-

5. Στον επιστημονικό κλάδο του Συνταγματικού Δικαίου δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς το ποιος είναι ο ουσιαστικός φορέας της αρμοδιότητας απονομής χάριτος, ήτοι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ή ο Υπουργός Δικαιοσύνης και το Συμβούλιο Χαρίτων βλ. Κ. Χρυσόγονος ο.π. (2003) σ. 599-600, Α. Παντελής: Μια συνθήκη του πολιτεύματος-η απόφαση της απονομής χάριτος, ΤοΣ 1987, σ. 23 επ., Π. Φουντεδάκη: Συνταγματικά προβλήματα της χάριτος, ΝοΒ1987, σ. 1716 επ., Α. Παπαλάμπρου: Η απονομή χάριτος και ο ρόλος του προέδρου της Δημοκρατίας, ΤοΣ 1989, σ. 225 επ.

6. Υπενθυμίζουμε ότι κατά τον Μοντεσκιέ, η συγχώρηση των εγκλημάτων είναι προνόμιο μόνο του Ηγεμόνα, για να καμφθεί ο σκληρός χαρακτήρας των μοναρχικών πολιτευμάτων και λιγότερο αναγκαία στις δημοκρατίες, που έχουν ως αρχή την αρετή. βλ. Montesquie: Το πνεύμα των Νόμων (μετάφραση Π. Κονδύλης-Κ. Παπαγιώργης), έκδοση Γνώση 2006, Βιβλίο VI §§ XVI, XXI 16, σ. 206, 209.

διαιτέρως μικρής βαρύτητας, το δικαστήριο δύναται καταρχήν να προβεί σε άφεση της ποινής για κάθε πλημμέλημα. Όμως, το πότε η βλάβη ή ο κίνδυνος που προκλήθηκαν από την πράξη είναι ιδιαιτέρως μικρής βαρύτητας, δεν μπορεί να καταλείπεται στην κρίση του δικαστή της ουσίας, αλλά πρέπει να ορίζεται στον Νόμο είτε με καθορισμό των πλημμελημάτων στα οποία η βλάβη ή ο κίνδυνος μπορεί να είναι ιδιαιτέρως μικρής βαρύτητας είτε με αποκλεισμό εκείνων των πλημμελημάτων στα οποία η προκαλούμενη βλάβη ή ο κίνδυνος δεν μπορεί να είναι ιδιαιτέρως μικρής βαρύτητας. Στην ειδική μονογραφία του Ν. Παρασκευόπουλου, η οποία καταλήγει σε πρόταση για γενική πρόβλεψη δικαστικής αφέσεως της ποινής, αρμοδιότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής αφορά μόνον τα εγκλήματα για τα οποία απειλείται χρηματική ποινή ή φυλάκιση της οποίας το κατώτατο όριο δεν υπερβαίνει τους τρεις (3) μήνες⁷. Πάντως, ο δι' ειδικών ρυθμίσεων νομοθετικός καθορισμός των περιπτώσεων στις οποίες μπορεί η προκαλούμενη βλάβη ή ο κίνδυνος από το έγκλημα να είναι ιδιαιτέρως μικρής βαρύτητας είναι προτιμότερος και πιο ασφαλής από τον αντίστοιχο νομοθετικό καθορισμό με γενική πρόβλεψη.

β) Η αποκατάσταση της προσβολής του θύματος ως προϋπόθεση για τη δικαστική άφεση της ποινής είναι αδιανόητη όταν η εγκληματική πράξη δεν θίγει κατά τρόπο άμεσο ατομικά έννομα αγαθά. Συνεπώς, ο Νόμος πρέπει να διευκρινίζει σε ποια πλημμελήματα είναι δυνατή και κατ' ακολουθίαν απαιτείται για τη δικαστική άφεση της ποινής η αποκατάσταση της προσβολής του θύματος. Είναι πολύ δυσχερές να γίνει με γενική πρόβλεψη αυτή η νομοθετική αποσαφήνιση και ενδείκνυται να πραγματώνεται (εφόσον κριθεί δικαιοπολιτικά ότι απαιτείται) με ειδικές διατάξεις ανά έγκλημα ή ανά κατηγορία εγκλημάτων.

γ) Επιπλέον ο συνδυασμός στο νέο σχέδιο ποινικού κώδικα της γενικής προβλέψεως δικαστικής αφέσεως της ποινής και των ειδικών προβλέψεων δικαστικής αφέσεως της ποινής δημιουργεί αμφιβολίες ως προς το εάν η πρόβλεψη του άρθρου 75 του σχεδίου έχει καθολικό

7. Βλ. Ν. Παρασκευόπουλος: Η δικαστική άφεση της ποινής ως δυνατότητα στα πλαίσια της εγγυητικής λειτουργίας του Ποινικού Δικαίου (1982), σ. 231 (ιδίως).

χαρακτήρα (οπότε για τη δικαστική άφεση της ποινής απαιτείται να συντρέχουν πάντοτε οι γενικές προϋποθέσεις του άρθρου 75 και πλέον αυτών οι ειδικές προϋποθέσεις που τίθενται ανά έγκλημα) ή επικουρικό χαρακτήρα (οπότε οι γενικές προϋποθέσεις του άρθρου 75 δέον να συντρέχουν για τη δικαστική άφεση της ποινής σε εγκλήματα για τα οποία δεν υπάρχει ειδική πρόβλεψη δικαστικής αφέσεως της ποινής με ειδικό καθορισμό των προϋποθέσεων που απαιτούνται για τη χορήγησή της).

Λόγω των παραπάνω ασαφειών που είναι επιδεκτικές διαφορετικών ερμηνειών και δημιουργικές επιπλέον αμφιβολιών, η γενικώς προβλεπόμενη στο άρθρο 75 του σχεδίου του Ποινικού Κώδικα αρμοδιότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής ταυτίζεται ως προς το περιεχόμενό της με την κατά το Σύνταγμα (άρθρο 47 § 1) αρμοδιότητα απονομής χάριτος, η οποία όμως δεν μπορεί να ανατίθεται στον ποινικό δικαστή, αλλά μόνο στο σύνθετο όργανο στο οποίο συμμετέχει αποφασιστικά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Επιπλέον, οι ασάφειες αυτές, που καθιστούν δυσχερή την κατάρτιση της μείζονος προτάσεως του δικανικού συλλογισμού, είναι αναπόφευκτο να οδηγήσουν εν τοις πράγμασι σε μη ομοιόμορφη εφαρμογή της σχετικής γενικής ρυθμίσεως (δηλαδή της γενικής προβλέψεως περί δικαστικής αφέσεως της ποινής), και μάλιστα κατά παράβαση της αρχής της ασφάλειας του δικαίου και της αρχής της ισότητας (άρθρο 4 του Συντάγματος).

Δ. Αντίθεση του άρθρου 75 του σχεδίου Ποινικού Κώδικα στη συνταγματική και διεθνή υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα με θετικά μέσα προστασίας

Από τις διατάξεις του Συντάγματος της Ελλάδος που κατοχυρώνουν ατομικά και πολιτικά δικαιώματα και από τις -παρομοίου περιεχομένου- διατάξεις ιδίως των δυο πιο σημαντικών διεθνών συμβάσεων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων που έχει κυρώσει η Ελλάδα και έχουν υπερνομοθετική ισχύ στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους (κατ' άρθρο 28 § 1 του Συντάγματος), δηλαδή της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (η οποία κυρώθηκε με το ν.δ. 53/1974) και του Διεθνούς Συμφώνου Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων (το

οποίο κυρώθηκε με τον ν. 2462/1997), συνάγεται η συνταγματική και υπερνομοθετική υποχρέωση του Κράτους να προστατεύει τα θεμελιώδη δικαιώματα με μέσα θετικής προστασίας⁸. Μεταξύ των μέσων θετικής προστασίας συγκαταλέγεται η τυποποίηση μορφών προσβολής των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως εγκληματικών πράξεων, η επιβολή των προσηκουσών ποινών στους δράστες, η εκτέλεση των ποινών⁹, η πρόβλεψη μέσων αστικής αποκατάστασεως των θυμάτων των προσβολών, η επαρκής αστυνόμευση για την αποτροπή των προσβολών κλπ. Η επιλογή των μέσων θετικής προστασίας καταλείπεται στον εσω-

8. Από τη διεθνή βιβλιογραφία βλ. ιδίως P.van Dijk-G.van Hoof: Theory and Practice of the European Convention on Human Rights ,third edition (1998) σ. 74-77, D. J. Harris-M. O' Boyle, C. Warbrick: Law of the European Convention on Human Rights (1995) σ.12-15, J. G.Merrills: The development of international law by the European Court of Human Rights (1993) σ.98-122. Από τη σχετική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου βλ. ιδίως Guerra v. Italy [GC] (Preliminary Objections), judgment of 19/02/1998, Reports 1998-I, §§ 57-60 (ιδίως) (παραβίαση από το ιταλικό Κράτος του άρθρου 8 ΕΣΔΑ, διότι δεν έλαβε τα απαιτούμενα θετικά μέτρα για να αποτραπεί η μόλυνση της ατμόσφαιρας μιας πόλης από την έκλυση τοξικών αερίων (ιδιωτικής βιομηχανίας), von Hannover v. Germany, no. 59320/00, 24/06/2004 (μη σωστή στάθμιση από τα γερμανικά δικαστήρια του δικαιώματος ιδιωτικής ζωής της προσφεύγουσας και της ελευθερίας του τύπου), Craxi (No.2) v. Italy, no. 25337/94, §§ 68-76, 17/07/2003. Από την ελληνική βιβλιογραφία βλ. Ν. Κουράκης: Εγκληματολογικοί ορίζοντες τ. Α' (Ιστορική και θεωρητική προσέγγιση), σ. 159-166, όπου ανάπτυξη για το δικαίωμα του πολίτη στην ασφάλειά του. Από τη σχετική ελληνική βιβλιογραφία συνταγματικού δικαίου βλ. περαιτέρω Γ. Βλάχος :Η κοινωνιολογία των δικαιωμάτων του ανθρώπου (1976) σ. 118, Γ. Κασιμάτης: Σύνταγμα και κοινό δίκαιο, στον τόμο «Η επίδραση του Συντάγματος του 1975 επί του ιδιωτικού και επί του δημοσίου δικαίου» (1975) σ. 145, Κασιμάτης-Μαυριάς: Ερμηνεία του Συντάγματος Ι, :Άρθρο 1 (Κασιμάτης) σ. 110 § 150. Ως προς το ίδιο ζήτημα (προστασία των ατομικών με θετικά μέτρα από το Κράτος) βλ. την ΟΛΑΠ 40/1998, ΝοΒ 1999 (47) σ. 753.

9. Όπως επισημαίνει ο Καθηγητής Νέστωρ Κουράκης "δικαιολογητικός λόγος για τον οποίο νομιμοποιείται η κρατική εξουσία στην απειλή, επιβολή και εκτέλεση ποινών είναι στη σύγχρονη εποχή [...], η προστασία της κοινωνίας (ή σημαντικών τμημάτων της) από προσβολές των βασικών της αξιών". Βλ. Ν. Κουράκης: Θεωρία της Ποινής-Μια εισαγωγή (2008) σ. 54-55. Φυσικά, μεταξύ των βασικών αξιών της κοινωνίας συγκαταλέγονται τα θεμελιώδη δικαιώματα . Βλ. Κουράκης ο.π., σ. 55.

τερικό νομοθέτη, ο οποίος διαθέτει, κατά την παγία νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, “περιθώριο εκτιμήσεως” (margin of appreciation) για την επιλογή των μέσων θετικής προστασίας, ώστε να επιτυγχάνεται η επιδιωκόμενη αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός της επικράτειας¹⁰.

Η επιβαλλομένη λήψη υπόψη της αρχής “εν αμφιβολία υπέρ του κατηγορουμένου” (in dubio pro reo) κατά την εφαρμογή του γενικόλογου κανόνα δικαστικής αφέσεως της ποινής (άρθρο 75 Σχεδίου) θα είχε ως αποτέλεσμα τη γενική ατιμωρησία των πλημμελημάτων, εφόσον μάλιστα ληφθεί υπ’ όψη ότι προτείνεται πως “στις περιπτώσεις διακριτικής ευχέρειας το δικαστήριο προχωρεί στην κατάγνωση της ποινής μόνον όταν τούτο είναι απόλυτα αναγκαίο από την άποψη της αντεγκληματικής πολιτικής και δεν συντρέχουν λόγοι επιείκειας”¹¹.

Εν προκειμένω, η απονομή αρμοδιότητας στον δικαστή να μην επιβάλει ποινή στον υπαίτιο οποιουδήποτε πλημμελήματος¹² βάσει γενι-

10. P. van Dijk-G. van Hoof: *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights* (1998) σ. 82-93, D. J. Harris-M. O’Boyle, C. Warbrick: *Law of the European Convention on Human Rights* (1995) σ. 19-20, J. G. Merrills: *The development of international law by the European Court of Human Rights* (1993) σ. 151-175, C. Ovey: *The Margin of Appreciation and Article 8 of the Convention*, HRLJ vol. 19, 1998 σ. 10, Ι. Σαρμάς: *Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και της Επιτροπής-Αναλυτική μελέτη των μεγάλων θεμάτων* (1998) σ. (ιδίως) 43-44.

11. Πβλ. Ν. Παρασκευόπουλος ο.π. (1982) σ. 173.

12. Σημειωτέον ότι στο Σχέδιο του Ποινικού Κώδικα που δημοσιεύθηκε τον Δεκέμβριο 2011 καταργούταν η φύση των πταισμάτων ως εγκληματικών πράξεων. Το άρθρο 18 του Σχεδίου διέκρινε τις αξιόποινες πράξεις σε κακουργήματα και πλημμελήματα. Συναφώς, το άρθρο 313 του σχεδίου ΠΚ 2011 όριζε ότι “στις περιπτώσεις που διάταξη ειδικού νόμου, είτε απευθείας είτε παραπέμποντας στο άρθρο 458 του καταργούμενου Ποινικού Κώδικα, απειλεί για κάποια πράξη κράτηση ή πρόστιμο ως ποινική κύρωση, από την έναρξη ισχύος του παρόντος κώδικα επιβάλλεται διοικητικό πρόστιμο από 50 έως 1.000 ευρώ και η σχετική πράξη καθίσταται διοικητική παράβαση”. Όμως, κατά το σχέδιο ΠΚ, όπως αυτό διαμορφώθηκε από την Επιτροπή του Υπουργείου Δικαιοσύνης και τέθηκε σε δημοσιότητα τον Σεπτέμβριο 2014, προβλέπονται ως εγκληματικές πράξεις τα πταίσματα, τιμωρούμενα με πρόστιμο (17 § 1 σχεδίου ΠΚ-2014). Το άρθρο 75 του Σχεδίου (δικαστική ά-

κόλογων κριτηρίων -που ενδεχομένως μπορεί να καταλήξουν στην ατιμωρησία των πλημμελημάτων- κείται εκτός του απονεμομένου στον νομοθέτη “περιθωρίου εκτιμήσεως” και συνιστά αθέτηση της συνταγματικής υποχρεώσεως προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Ε. Ενδεχόμενη επίταση των παραβιάσεων λόγω της τηρουμένης πρακτικής μη καθαρογραφής των αθωωτικών αποφάσεων των Μονομελών Πλημμελειοδικείων

Ένα άλλο ζήτημα παραβιάσεως θεμελιώδους δικαιώματος που αναμένεται να ανακύψει κατά την εφαρμογή της γενικής προβλέψεως περί δικαστικής αφέσεως της ποινής (κατ' άρθρο 75 του σχεδίου του Ποινικού Κώδικα) αναδεικνύεται λόγω της ακολουθουμένης στο ελληνικό δικαιοδοτικό σύστημα πρακτικής να μην καθαρογράφονται συνήθως οι αθωωτικές αποφάσεις των Μονομελών Πλημμελειοδικείων (λόγω του μεγάλου πλήθους των ποινικών δικών και της μη επάρκειας του προσωπικού των γραμματειών των δικαστηρίων). Εν όψει της τηρουμένης παραπάνω πρακτικής, η γενικόλογη διάταξη του άρθρου 75 του σχεδίου του Ποινικού Κώδικα δημιουργεί το ενδεχόμενο να τεθεί σε κίνδυνο η ικανοποίηση των αστικών αξιώσεων του θύματος για αποκατάσταση από την πράξη του δράστη, μολοντί βεβαίως πρέπει να επισημανθεί ότι η δικαστική άφεση της ποινής δεν θίγει καταρχήν τις αστι-

φεση ποινής), όμως, διατηρείται αμετάβλητο και στα δυο σχέδια. Ζήτημα τίθεται εάν ερμηνευτικώς μπορεί να γίνει δεκτό ότι το άρθρο 75 του Σχεδίου μπορεί να εφαρμοσθεί και για τη δικαστική άφεση της ποινής στα πταίσματα με τη χρήση του επιχειρήματος “εκ του μείζονος εις το έλασσον” (*argumentum a maiore ad minus*), οπότε καταλήγουμε σε καταφατική απάντηση, ή με την εφαρμογή της αρχής του αποκλεισμού της αναλογικής ερμηνείας στο Ποινικό Δίκαιο σε συνδυασμό με το ερμηνευτικό απόφθεγμα “οι εξαιρέσεις πρέπει να ερμηνεύονται στενά” (*exceptiones sunt strictissimae interpretationis*), οπότε καταλήγουμε σε αρνητική απάντηση. Πάντως, κατά τη μάλλον κρατούσα γνώμη στο Ποινικό Δίκαιο, είναι επιτρεπτή η αναλογική επέκταση της ευχέρειας της δικαστικής αφέσεως της ποινής και σε περιπτώσεις που δεν ρυθμίζονται ειδικώς, βλ. Λ. Μαργαρίτης-Ν. Παρασκευόπουλος: Ποινολογία-άρθρα 50-133 ΠΚ (2005), σ. 432-433, υποσημ. 45 (Μαργαρίτης), οπότε η γενική πρόβλεψη του άρθρου 75 του σχεδίου μπορεί να καταλαμβάνει και τα πταίσματα.

κές αξιώσεις του θύματος, εφόσον από το πλήρες κείμενο της δικαστικής αποφάσεως που τελικώς απάλλαξε τον υπαίτιο από την ποινή προκύπτει η διάγνωση της ενοχής του. Λαμβανομένου, όμως, υπόψη ότι κατά την κρατούσα γνώμη, στα πλαίσια ερμηνείας του άρθρου 370 ΚΠοινΔ, η δικαστική απόφαση περί αφέσεως της ποινής θεωρείται αθωωτική¹³, υφίσταται ο πραγματικός κίνδυνος να επέλθει σύγχυση ή αμφιβολία ως προς την ενοχή του κατηγορουμένου στις περιπτώσεις που η σχετική δικαστική απόφαση δεν καθαρογραφεί ή καθαρογραφεί ελλιπώς (ενδεχόμενο όχι τελείως απίθανο). Σε τέτοιες περιπτώσεις, η παραβίαση της κρατικής υποχρεώσεως προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων επιτείνεται και οξύνεται και επιπλέον υφίσταται παραβίαση του δικαιώματος έννομης προστασίας του θύματος (κατ' άρθρο 20 § 1 του Συντάγματος). Ειδικότερα τελείται παραβίαση του δικαιώματος του θύματος να αποδείξει ενώπιον των πολιτικών δικαστηρίων τον ισχυρισμό του περί αδικοπρακτικής ευθύνης του υπαίτιου, ώστε να λάβει αποζημίωση για περιουσιακή ζημία ή ηθική βλάβη .

ΣΤ. Η νομοτεχνική κατάστρωση του άρθρου 75 του σχεδίου του Ποινικού Κώδικα είναι προβληματική.

Προβληματική είναι και η νομοτεχνική κατάστρωση του άρθρου 75 του νέου σχεδίου του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, διότι καταλείπονται αμφιβολίες εάν η απαρίθμηση των προϋποθέσεων για την απαλλαγή του δράστη είναι σωρευτική (δηλαδή εάν απαιτείται να συντρέξουν και οι τρεις προϋποθέσεις προκειμένου να προβεί το δικαστήριο σε άφεση της ποινής) ή διαζευκτική (οπότε έστω και μία από τις τρεις προϋποθέσεις αν υφίσταται, το δικαστήριο δύναται να προβεί σε άφεση της ποινής). Ο προβληματισμός αυτός επιτείνεται από το ότι έχει τεθεί ο διαζευκτικός σύνδεσμος “ή” μεταξύ β' και γ' στοιχείου, ενώ δεν υπάρχει ο ίδιος διαζευκτικός σύνδεσμος μεταξύ α' και β' στοιχείου, στο άρθρο 75 του Σχεδίου.

Βεβαίως, η θεώρηση διαζευκτικής συνδρομής των προϋποθέσεων για τη δικαστική άφεση της ποινής είναι η λιγότερο ανεκτή. Η δημιουρ-

13. Βλ. Α. Μαργαρίτης-Ν. Παρασκευόπουλος: Ποινολογία (2005) σ. 440.

γία σχετικών αμφιβολιών συνιστά de lege ferenda επιχείρημα για την απάλειψη του άρθρου 75 από το σχέδιο του Ποινικού Κώδικα.

Η. Ασύμβατη με το ελληνικό δικαιοσύνη σύστημα η απονομή στον δικαστή εξουσίας διαπλάσεως του δικαίου

Η γενική πρόβλεψη δυνατότητας δικαστικής αφέσεως της ποινής κατ' άρθρο 75 του σχεδίου του Ποινικού Κώδικα ακολουθεί τη γενική κατεύθυνση που ασπασθήκε η νομοπαρασκευαστική επιτροπή να παρασχεθεί από τον Νόμο μεγαλύτερη διακριτική ευχέρεια στον ποινικό δικαστή¹⁴. Όμως, σε δικαιοσύνη συστήματα του ρωμαιογερμανικού δικαίου (ευρωπαϊκού ηπειρωτικού δικαίου), όπως το ελληνικό δικαιοσύνη σύστημα, η απονομή της δικαιοσύνης βασίζεται πρωτίστως στον Νόμο και όχι στη διαπλαστική δύναμη του δικαστή. Στις έννομες τάξεις της ρωμαιογερμανικής δικαιοσύνης οικογένειας, στις οποίες μάλιστα κατοχυρώνεται η αρχή της διακρίσεως των εξουσιών, ο δικαστής είναι εφαρμοστής του Νόμου και όχι διαπλαστής δικαίου. Η απονομή διαπλαστικής εξουσίας στον δικαστή προσβάλλει τη διάκριση των λειτουργιών, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο Σύνταγμα της Ελλάδας, και διαταράσσει την ισορροπία της σχέσεως της νομοθετικής λειτουργίας με τη δικαστική λειτουργία, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη ότι η νομοθετική λειτουργία είναι εκείνη που χαιρεί άμεσης δημοκρατικής νομιμοποιήσεως ως αναδεικνυόμενη από τον Λαό, δηλαδή την πηγή όλων των εξουσιών.

Ο Έλληνας ιστορικός νομοθέτης, προτού θεσπίσει τη δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής για κάθε έγκλημα, οφείλει να λάβει υπόψη του την διαδικασία και τις προϋποθέσεις αναδείξεως του σύγχρονου Έλληνα ποινικού δικαστή (και ιδίως του δικαστή των πρωτοβαθμίων ποινικών δικαστηρίων), το προφίλ του μέσου Έλληνα ποινικού δικαστή, την ποσότητα των καθηκόντων που του ανατίθενται και τα μέσα που του παρέχονται για να εκπληρώσει τα καθήκοντα αυτά. Πρέπει λ.χ.

14. Σχετικώς με τη διεύρυνση της διακριτικής ευχέρειας του δικαστή, σύμφωνα με το νέο Σχέδιο ΠΚ, επισημαίνουμε ότι η αναστολή εκτελέσεως της ποινής είναι σύμφωνα με το Σχέδιο ΠΚ του 2011 πάντοτε δυνατή, η αποτίμηση της ημερησίας μονάδας χρηματικής ποινής οριζόταν από τον δικαστή εντός ευρέων πλαισίων επιμετρήσεως, ήτοι από ένα (1) ευρώ ως πέντε χιλιάδες (5.000) ευρώ κ.λπ.

να μη λησμονεί ότι ο δικαστής του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου, ο οποίος καλείται να δικάσει πενήντα ως εκατό υποθέσεις σε μία δικάσιμο (η οποία διαρκεί λίγες ώρες) δεν έχει ούτε τα μέσα ούτε τον χρόνο ούτε την αναγκαία επικουρία-υποστήριξη για να αποφανθεί με τη δέουσα αιτιολογία σε έναν ακόμη αυτοτελή ισχυρισμό του κατηγορουμένου (μεταξύ των πολλών που δύνανται να προβληθούν), αυτόν της συνδρομής των προϋποθέσεων για δικαστική άφεση της ποινής με βάση τη γενική και γενικόλογη διάταξη του άρθρου 75 του σχεδίου. Αντιμέτωπος με έναν τέτοιο αυτοτελή ισχυρισμό, ο έντιμος δικαστής θα βρεθεί σε απόγνωση, μη δυνάμενος να προσδιορίσει με βεβαιότητα τη μερίζονα πρόταση του δικανικού συλλογισμού του, και περαιτέρω μπορεί να καταστεί δέκτης αθέμιτων πιέσεων, ενώ κάποιος λιγότερο έντιμος συνάδελφός του θα βρει -δυστυχώς- πεδίο αυθαιρεσίας. Επομένως, συν τοις άλλοις, η γενική δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής σίγουρα δεν είναι σκόπιμη δικαιοπολιτικώς.

Θ. Τελική πρόταση

Αντίστοιχη γενική πρόβλεψη περί δικαστικής αφέσεως της ποινής με απονομή τόσο ευρείας αρμοδιότητας στον δικαστή (κατά το άρθρο 75 του Σχεδίου ΠΚ) δεν βρίσκουμε στην ποινική νομοθεσία των ευρωπαϊκών κρατών (Γερμανία, Γαλλία, Ιταλία, Αγγλία, Ελβετία, Αυστρία¹⁵, Κύπρος¹⁶).

Πέραν τούτου, ενώ η θέσπιση της ρυθμίσεως του άρθρου 75 του Σχεδίου καλεί τη μέλλουσα Νομολογία να προσδιορίσει κριτήρια για την εφαρμογή αυτής της εξαιρετικά γενικόλογης ρυθμίσεως, η μέχρι σήμερα Νομολογία, διαμορφωμένη στα πλαίσια του δικαιοδοτικού έργου των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, δεν έχει κατορθώσει να θεσπίσει κριτήρια για την άσκηση της διακριτικής ευχέρειας που απονέμουν στον ποινικό δικαστή οι ισχύουσες σήμερα ειδικές ρυθμίσεις περί δικαστικής αφέσεως της ποινής¹⁷. Ωστόσο, εκπρόσωποι της επιστήμης του

15. Βλ. Ν. Παρασκευόπουλος ο.π. (1982) σ. 137 επ.

16. Από το κείμενο του κυπριακού Ποινικού Κώδικα δεν προκύπτει δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής.

17. Βλ. Λ. Μαργαρίτης-Ν. Παρασκευόπουλος: Ποινολογία (2005), σ. 435 σημ.

Ποινικού Δικαίου δεν παραλείπουν να επισημάνουν ότι η (νομολογιακή) διάπλαση κριτηρίων για την άσκηση της αρμοδιότητας δικαστικής αφέσεως της ποινής είναι απαραίτητη για τη διαφάνεια της δικαστικής κρίσεως και την ασφάλεια δικαίου¹⁸.

Ο Τσέζαρε Μπεκαρία (1738-1794) στην κλασική μελέτη του “Περί Εγκλημάτων και Ποινών”, η οποία είναι σημαντική, όπως επισημαίνει ο Καθηγητής Νέστωρ Κουράκης “όχι τόσο για την πρωτοτυπία των ιδεών της (που προϋπήρχαν ήδη διάχυτες στους επαναστατικούς κύκλους της εποχής) όσο κυρίως για την επιτυχημένη -μοναδική στο είδος της- συστηματικοποίηση των ιδεών του διαφωτισμού στον χώρο του Ποινικού Δικαίου”¹⁹, υποστηρίζει σχετικά με τη συγχώρηση των εγκλημάτων ότι αυτή είναι έργο μόνο του νομοθέτη, και όχι του εφαρμοστή των Νόμων ούτε του θύματος²⁰. Χαρακτηριστική είναι η ακόλουθη περικοπή (σε μετάφραση του Αδαμαντίου Κοραή): “Όταν ο άρχων συγχωρή, θυσιάζει την δημοσίαν ασφάλειαν εις ένα μερικόν πολίτην, και με ταύτην την μερική πράξιν, υπαγορευομένη από τυφλήν φιλανθρωπίαν, εκθέτει ψήφισμα κοινόν ατιμωρησίας. Αδυσώπητοι λοιπόν πρέπει να ήναι οι δικασταί, αλλά πράος, συγκαταβατικός και φιλάνθρωπος ο νομοθέτης”²¹.

Το ισχύον Σύνταγμα της Ελλάδας, κατοχυρώνοντας με γενικές και ειδικές διατάξεις την διάκριση των κρατικών λειτουργιών, θεσπίζει με ειδική κατ' εξαίρεση διάταξη (47 § 1 Σ) την απονομή χάριτος από ένα σύνθετο όργανο στο οποίο συμμετέχει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας .

Εν όψει των παραπάνω, είναι απαραίτητο να απαλειφθεί καθ' ολοκληρίαν από το σχέδιο του Ποινικού Κώδικα το άρθρο 75 που προβλέπει γενική δυνατότητα δικαστικής αφέσεως της ποινής για τον υπαίτιο

48 (Μαργαρίτης).

18. Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων (2008) σ. 470.

19. Βλ. εισαγωγικό σημείωμα Ν. Κουράκη στην έκδοση της μετάφρασης του έργου του Cesare Beccaria “Περί εγκλημάτων και Ποινών” από τον Αδαμάντιο Κοραή (1823), Νομική Βιβλιοθήκη 1988.

20. Βλ. Cesare Beccaria “Περί εγκλημάτων και Ποινών”, § Χ, έκδοση Νομική Βιβλιοθήκη 1988, σ. 92-94 και την αντίστοιχη σημείωση του Αδαμαντίου Κοραή ο.π. σ. 205-206.

21. Βλ. Cesare Beccaria ο.π. σ. 93.

κάθε πλημμελήματος. Στην ελληνική έννομη τάξη οπωσδήποτε δεν χρειάζεται επέκταση της δικαστικής αρμοδιότητας αφέσεως της ποινής, πέραν των περιπτώσεων που προβλέπονται από ειδικές διατάξεις.

Ειδικά ζητήματα αναστολής εκτέλεσης ποινής μέσα από τη νομολογία

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΑΝΙΗΛ*

A) Εισαγωγή

Η αναστολή εκτέλεσης της ποινής αποτελεί έναν πολύ σημαντικό θεσμό του ποινικού δικαίου. Η αρχική σκοπιμότητα της εισαγωγής του σχετιζόταν με την προσπάθεια αποτροπής της εγκληματογόνου μόλυνσης των πρωτόπειρων εγκληματιών, όταν αυτοί καταδικάζονται σε βραχυχρόνιες στερητικές της ελευθερίας ποινές, με τον εγκλεισμό τους στη φυλακή και το συγχρωτισμό τους με άλλους εγκληματίες¹.

Στην πορεία όμως η αναστολή της ποινής αποτέλεσε εργαλείο όχι μόνον ειδικής πρόληψης² αλλά και αντεγκληματικής πολιτικής³.

Ακολούθως θα παρουσιασθούν ορισμένα ζητήματα που απασχόλησαν τη νομολογία σχετικά με το θεσμό της αναστολής εκτέλεσης της ποινής.

* Δικηγόρος, Διδάκτωρ Νομικής, Ειδικός Επιστήμων στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

1. Μαργαρίτης σε: Μαργαρίτη/Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, 2005, σ. 442, Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 2008, σ. 428, Χαραλαμπίκης Α., Σύνοψη Ποινικού Δικαίου, Γενικό Μέρος II, Η ποινή, 2012, σ. 348. Βλ. και Αιτιολογική Έκθεση του Ν.2207/1994.

2. Για την ειδικοπροληπτική λειτουργία του θεσμού αυτού βλ. αναλυτικά Μαργαρίτη σε: Μαργαρίτη/Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, 2005, σ. 442.

3. Βλ. Χαραλαμπίκης (Η Ποινή, σ. 349), ο οποίος επισημαίνει ότι αυτό καθίσταται μεταξύ άλλων εμφανές στην περίπτωση της ρύθμισης του άρθρου 187 Β παρ.2 ΠΚ, όπου προβλέπεται δυνατότητα χορηγήσεως αναστολής σε μέλη εγκληματικής οργάνωσης ή συμμορίας, όταν αυτά συμβάλλουν στην εξάρθρωσή της.

B) Ποια ποινή, της οποίας μπορεί να ανασταλεί η εκτέλεση, λαμβάνεται υπόψη σε περίπτωση συρροής εγκλημάτων;

Ένα σημαντικό ζήτημα που απασχόλησε τη νομολογία αποτελεί το αν επί συρρεόντων εγκλημάτων ως ποινή, της οποίας μπορεί να ανασταλεί η εκτέλεση, νοείται η συνολική ή αν λαμβάνεται υπόψη η ποινή βάσης.

Σύμφωνα με την κρατούσα άποψη στη νομολογία, στην παραπάνω περίπτωση ως ποινή της οποίας μπορεί να ανασταλεί η εκτέλεση νοείται η συνολική, διότι η ποινή αυτή είναι που επιβάλλεται τελικά και αυτής μόνο την αναστολή μπορεί να αποφασίσει το δικαστήριο, αν συντρέχουν οι νόμιμες προϋποθέσεις⁴.

Αντίθετα οι προσμετρούμενες ποινές, κατά την ίδια άποψη, παρά τη διατήρηση της αυτοτέλειάς τους, δεν είναι δεκτικές αυτοτελούς εκτέλεσης, αλλά συνεκτελούνται μέσω της συνολικής ποινής⁵.

Εντούτοις υπάρχουν και αντίθετες αποφάσεις στη νομολογία⁶, που θέτουν ως βάση για τη χορήγηση της αναστολής το ύψος των επιμέρους ποινών, κρίνοντας ότι η εξουσία του δικαστηρίου που καθορίζει τη συνολική ποινή, η οποία πρέπει να εκτιθεί εξαντλείται στον καθορισμό της συνολικής αυτής ποινής με την προσμέτρηση των περισσότερων επιμέρους ποινών και δεν προβλέπεται από το νόμο εξουσία του δικαστηρίου αυτού για αναστολή της (μετά τον καθορισμό) συνολικής ποινής.

Την κρατούσα άποψη στη νομολογία ακολουθεί κατά πλειοψηφία και η θεωρία, με την αιτιολογία ότι η συνολική ποινή είναι αυθύπαρκτη και επιβάλλεται ως μία ποινή⁷.

4. Ενδεικτικά βλ. ΑΠ 910/2007, ΠοινΔικ 2007, σ. 1357, ΑΠ 74/2007, ΠοινΧρον 2007, σ. 923, ΑΠ 717/2006, ΠοινΧρον 2007, σ. 64, ΑΠ 77/2001, ΠοινΧρον 2001, σ. 888.

5. Βλ. . ΑΠ 910/2007, ΠοινΔικ 2007, σ. 1357, ΑΠ 74/2007, ΠοινΧρον 2007, σ. 923, ΑΠ 717/2006, ΠοινΧρον 2007, σ. 64, ΑΠ 77/2001, ΠοινΧρον 2001, σ. 888, ΑΠ 1287/1999, ΠοινΧρον 2000, σ. 638, ΑΠ 1733/1990, ΠοινΧρον 1991, σ. 733.

6. ΑΠ 1611/2005, ΠοινΛογ 2005, σ. 1530, ΑΠ 18/1999, ΠοινΧρον 1999, σ. 22, ΤριμΠλημΚαβ 115/1999, Υπερ 1999, σ. 1443 με παρατ. Δημήτραϊνα.

7. Βλ. Κουλούρη, σε Χαραλαμπάκη (επιμ. έκδ.), Ερμηνεία Π.Κ., τ. Ι, 2011, αρ-

Μάλιστα υποστηρίζεται ότι ο σχηματισμός μιας μεγάλης ύψους συνολικής ποινής στερεί από την περίπτωση του συγκεκριμένου κατηγορουμένου την ειδικοπροληπτική αναγκαιότητα, που είναι συναφής με έναν θεσμό επιείκειας, όπως αυτός της αναστολής εκτελέσεως της ποινής⁸.

Εντούτοις, σε σχέση το ζήτημα της επί συρρεόντων εγκλημάτων χορήγησης της αναστολής εκτέλεσης με βάση τη συνολική ποινή, επιφυλάξεις εκφράζονται στη θεωρία για τις περιπτώσεις, στις οποίες παρατηρείται παραβίαση των κανόνων της συρροής για λόγους δικαιοπολιτικής σκοπιμότητας⁹.

Χαρακτηριστική περίπτωση της παραπάνω κατηγορίας αποτελεί η μεταφορά λαθρομεταναστών, για την οποία επιβάλλεται ποινή ανά μεταφερόμενο πρόσωπο, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 37 Ν.3153/2003. Δηλαδή εφαρμόζονται οι κανόνες της πραγματικής συρροής, παρά το γεγονός ότι, όπως επισημαίνεται με έμφαση στη θεωρία, πρόκειται για κλασσική περίπτωση κατ'ιδέαν συρροής¹⁰.

Συνεπώς, σε περιπτώσεις όπως η προηγούμενη, η εφαρμογή των κανόνων της πραγματικής συρροής μπορεί να οδηγήσει σε σχηματισμό τεράστιων συνολικών ποινών, αν και ο βαθμός αδίκου των επιμέρους συμπεριφορών δεν κρίνεται μεγάλος, οπότε η στέρηση της δυνατότητας χορηγήσεως αναστολής, λόγω του ότι βάση του υπολογισμού αποτελεί η συνολική ποινή, οδηγεί σε άδικα αποτελέσματα¹¹.

Τέλος στη θεωρία¹² έχει επικριθεί η διαφοροποίηση της αναστολής από τη μετατροπή, όπου, σε αντίθεση με την προαναφερθείσα περι-

θρο 99 αρ. 8, Σπυράκο, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 99 αρ. 8, Κονταξή, ΕρμΠΚ, 2000, σ. 1244, Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 432, Μαργαρίτη σε: Μαργαρίτη / Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, σ. 447, Χαραλαμπάκη, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, 2014, σ. 438, του ίδιου, Η Ποινή, σ. 349

8. Χαραλαμπάκης, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, 2014, σ. 438.

9. Βλ. Χαραλαμπάκη, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, 2014, σ. 438.

10. Χαραλαμπάκης, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, 2014, σ. 438.

11. Βλ. και Χαραλαμπάκη, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, σ. 438.

12. Ανδρουλάκης Ν., Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, τόμος 3^{ος}, 2008, σ. 81 υποσημ.27, Μαργαρίτης/Παρασκευόπουλος, Ποινολογία, σ. 378.

πτωση αναστολής επί συρρεόντων εγκλημάτων, η ενότητα της συνολικής ποινής διασπάται και με ρητή διάταξη νόμου¹³ προβλέπεται ότι ως κριτήριο για τη δυνατότητα μετατροπής δεν τίθεται η συνολική ποινή, αλλά η ποινή βάσης¹⁴.

Από την άλλη πλευρά όμως, τμήμα της θεωρίας¹⁵ θεωρεί δικαιολογημένη την προαναφερθείσα διαφοροποίηση από το γεγονός ότι στη μετατροπή, αντίθετα από την αναστολή, ο καταδικασθείς υφίσταται τις οδυνηρές συνέπειες έκτισης της ποινής, έστω και με τον εναλλακτικό τρόπο της καταβολής χρηματικού ποσού, το οποίο σε περίπτωση συνολικής ποινής υπάρχει ενδεχόμενο να μην είναι ευκαταφρόνητο.

Γ) Συνέπειες της αναστολής ως προς την εκτέλεση των παρεπόμενων ποινών

Περαιτέρω ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των συνεπειών της αναστολής ως προς την εκτέλεση των παρεπόμενων ποινών.

Ειδικότερα από τη διατύπωση του νόμου στο άρθρο 104 παρ. 2 ΠΚ προκύπτει ερμηνευτικό ζήτημα σχετικά με το αν αφορά όλες τις παρεπόμενες ποινές ή αν περιορίζεται μόνο στην αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων.

Στη νομολογία κρατούσα είναι η τελευταία άποψη¹⁶. Ειδικότερα η

13. Άρθρο 2 παρ. 4 Ν. 1240/1982.

14. Βλ. σχετικά Ρίκο, Η μετατροπή εν επιμετρήσει πλειόνων ποινών μετά τον Ν. 1240/1982, ΠοινΧρον 1982, σ. 354, Τσεβά, Η μετατροπή της ποινής ως πρόβλημα δικαστικής πρακτικής, ΠοινΧρον 1986, σ. 887 επ., Κωνσταντινίδη, Ποιο είναι το αντικείμενο της μετατροπής της ποινής σε περίπτωση συρροής εγκλημάτων;, ΠοινΧρον 1992, σ. 895 επ., Χαραλαμπίκη, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, σ. 438. Μάλιστα, σε περίπτωση, κατά την οποία η ποινή βάση είναι αμετάτρεπτη, ούτε οι συντρέχουσες ποινές μπορούν να μετατραπούν, έστω και αν το ύψος των ποινών αυτών βρίσκεται κάτω από το όριο της μετατροπής (Βλ. ενδεικτικά ΑΠ 1605/2002, ΠοινΧρον 2003, σ. 595, Χαραλαμπίκη, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, σ. 438 και υποσημ.922).

15. Χαραλαμπίκης, Ποινικό Δίκαιο και Νομολογία, σ. 439.

16. ΟΛΑΠ 1/2003, ΠοινΧρον 2003, σ. 690 με μειοψηφία δύο μελών, ΑΠ 1874/2002, ΠοινΧρον 2003, σ. 688 (με αντίθετη μειοψηφία).

ΟΛΑΠ 1/2003¹⁷ κρίνοντας τη δυνατότητα επέκτασης της αναστολής της κύριας ποινής και στην κατά τα άρθρα 76 ΠΚ δήμευση του μεταφορικού μέσου που χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά αλλοδαπών, δέχθηκε ότι από τη διάταξη του άρθρου 104 παρ. 2 ΠΚ προκύπτει ότι αναστέλλονται και εξαλείφονται μαζί με την κύρια ποινή μόνον οι στερήσεις και ανικανότητες προς διατήρηση ή απόκτηση αξιωματών και δημοσίων θέσεων, που προβλέπονται ως περιεχόμενο των, υπό τον συμπύπτοντα τίτλο «παρεπόμενες ποινές», διατάξεων του τμήματος II του τέταρτου κεφαλαίου του Ποινικού Κώδικα, όχι δε και οι συνέπειες που προβλέπονται στο τμήμα III του ίδιου κεφαλαίου του ΠΚ, με το διάφορο τίτλο «μέτρα ασφαλείας», στις οποίες εντάσσεται και η δήμευση.

Μάλιστα, κατά την ως άνω απόφαση, η παραπάνω παραδοχή συνάγεται και από την αιτιολογική έκθεση του σχεδίου ΠΚ, αλλά και από τη θεσπιζόμενη από τη διάταξη του άρθρου 104 παρ.2 ΠΚ εξαίρεση, που αναφέρεται σε στερήσεις ή ανικανότητες σε βάρος δημοσίων υπαλλήλων, σύμφωνα με το άρθρο 263 ΠΚ, το οποίο προβλέπει πρόσκαιρη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων κατά το άρθρο 61 ΠΚ¹⁸.

Με βάση λοιπόν τις προαναφερθείσες σκέψεις ΟΛΑΠ 1/2003 έκρινε ότι η αναστολή εκτέλεσης της κύριας ποινής δεν έχει ως συνέπεια και την αναστολή εκτέλεσης της παρεπόμενης ποινής της δήμευσης μεταφορικού μέσου, το οποίο στην υπό κρίση περίπτωση χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά αλλοδαπών.

Η θέση αυτή της νομολογίας αντιμετώπισε την έντονη κριτική της θεωρίας¹⁹, σύμφωνα με την οποία η αποδοχή της άποψης ότι η αναστολή εκτέλεσης της κύριας ποινής δεν έχει ως συνέπεια και την αναστολή εκτέλεσης όλων των παρεπόμενων ποινών αποτελεί *contra legem* ερμηνεία εις βάρος του κατηγορουμένου. Δηλαδή η παραπάνω άποψη στη θεωρία υποστηρίζει ότι με βάση τον κανόνα του άρθρου 104 παρ.2 ΠΚ, θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι μαζί με την κύρια ποινή

17. ΠοινΧρον 2003, σ. 690. Βλ. αναλυτικά σε Χαραλαμπίκη, Η Ποινή, σ. 367.

18. Σύμφωνα με τα επιχειρήματα αυτά είναι και ο Μαργαρίτης σε: Μαργαρίτη/Παρασκευόπουλου, Ποινολογία, σ. 461 υποσημ. 58.

19. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καΐφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 450,451.

συναναστέλλονται όλες οι παρεπόμενες ποινές, στο μέτρο που με αυτές περιορίζονται δικαιώματα ή προκαλούνται ανικανότητες²⁰.

Ειδικότερα υποστηρίζεται ότι αν ο νομοθέτης ήθελε να αναστέλλεται μόνο η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, θα αναφερόταν ρητά στον όρο αυτό, τον οποίο άλλωστε χρησιμοποιεί στα άρθρα 59 επ. ΠΚ περισσότερες από μία φορές, ενώ στο άρθρο 104 παρ.2 ΠΚ ο νομοθέτης δεν κάνει λόγο για «πολιτικά δικαιώματα», αλλά για παρεπόμενες της ποινής «στερήσεις δικαιωμάτων και ανικανότητες»²¹.

Επομένως, σύμφωνα με τα επιχειρήματα της άποψης αυτής²², όπως προκύπτει από το γράμμα του νόμου, τα δικαιώματα δεν χρειάζεται να είναι οπωσδήποτε πολιτικά, αλλά στην έννοια αυτή μπορεί να υπαχθεί οποιοδήποτε δικαίωμα, όπως π.χ. το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, στέρηση του οποίου αποτελεί η δήμευση ως παρεπόμενη ποινή, που απασχόλησε την ΟΛΑΠ, αλλά και το δικαίωμα στην ελευθερία άσκησης ορισμένου επαγγέλματος ή στην τιμή κλπ.

Επιπρόσθετα προβάλλεται και το επιχείρημα ότι στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η λογικοσυστηματική προσέγγιση του νόμου, καθώς όταν ο δράστης ενός εγκλήματος στον οποίο επιβλήθηκε αποστέρηση πολιτικών δικαιωμάτων επιτρέπεται, εξαιτίας της αναστολής που του χορηγήθηκε, να ψηφίζει, να λειτουργεί ως δημόσιος υπάλληλος ή στρατιωτικός, ακόμη και να είναι υποψήφιος βουλευτής, δεν δικαιολογείται η άμεση εκτέλεση της δήμευσης που επιβλήθηκε στο αυτοκίνητο το οποίο χρησιμοποίησε για την τέλεση του εγκλήματός του και το οποίο μπορεί να αποτελεί το μόνο μέσο βιοπορισμού του²³.

Τέλος, όπως γίνεται παγίως δεκτό από τη νομολογία, στην πρόβλεψη της παρ.2 του άρθρου 104 ΠΚ δεν εντάσσονται οι παρεπόμενες

20. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καΐαφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 451.

21. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καΐαφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 450.

22. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καΐαφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 450,451.

23. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καΐαφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 451.

ποινές που προβλέπονται από τους ειδικούς ποινικούς νόμους²⁴.

Αντίθετα προς την παραπάνω θέση της νομολογίας, στη θεωρία υποστηρίζεται ότι είναι συνεπέστερο με τη φύση και το πνεύμα του θεσμού της αναστολής να συναναστέλλονται μαζί με την κύρια ποινή και όλες γενικά οι παρεπόμενες ποινές είτε προβλέπονται στον Ποινικό Κώδικα είτε σε ειδικούς ποινικούς νόμους, στο πλαίσιο της ευκαιρίας που δίνεται στον καταδικασθέντα να ζηήσει ως νομοταγής πολίτης, με μόνο ειδικοπροληπτικό μέσο την απειλή της μελλοντικής εκτέλεσης της ποινής και των επακολουθημάτων αυτής²⁵.

Δ) Ποιο είναι το ακριβές νόημα της φράσης «η ποινή που είχε ανασταλεί θεωρείται σαν να μην είχε επιβληθεί», η οποία περιλαμβάνεται στη διάταξη του άρθρου 102 παρ.2 ΠΚ;

Σε τμήμα της πρόσφατης αρεοπαγίτικης νομολογίας²⁶ έχει γίνει δεκτό ότι για να χορηγηθεί νέα αναστολή για ποινή που επιβλήθηκε με μεταγενέστερη καταδίκη, θα πρέπει να συνυπολογισθεί και η προηγούμενη καταδίκη, ακόμη και αν έχει ανασταλεί και παρήλθε ο χρόνος δοκιμασίας.

Κατά την ως άνω άποψη στην παραδοχή αυτή συνηγορεί η γραμματική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 102 παρ.2 ΠΚ που ορίζει ότι «αν η αναστολή δεν αρθεί σύμφωνα με την παρ.1 του άρθρου 102 ΠΚ ή δεν ανακληθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 101 ΠΚ, η ποινή που είχε ανασταλεί θεωρείται σαν να μην είχε επιβληθεί»²⁷.

Ειδικότερα, πάντα κατά την ίδια άποψη, από την ως άνω ερμηνεία προκύπτει ότι η προβλεπόμενη στην προαναφερθείσα διάταξη συνέπεια της παρόδου του διαστήματος της αναστολής αφορά τη μη επιβολή ποινής, η οποία θεωρείται σαν να μην είχε επιβληθεί, όχι όμως και

24. ΑΠ 1255/2006, ΠοινΧρον 2007, σ. 507, ΑΠ 1847/2002, ΠοινΧρον 2003, σ. 690.

25. Κουλούρης, σε Χαραλαμπάκη (επιμ. έκδ.), Ερμηνεία Π.Κ., τ. Ι, 2011, άρθρο 104 αρ. 2. Βλ. επίσης αναλυτικά για το ζήτημα αυτό σε Χαραλαμπάκη, Η Ποινή, σ. 367.

26. ΑΠ 558/2010, ΠοινΧρον 2011, σ. 191.

27. ΑΠ 558/2010, ΠοινΧρον 2011, σ. 192.

την ανυπαρξία καταδίκης, την οποία εκμηδενίζει μόνο η παροχή αμνηστίας²⁸.

Ως ενισχυτικό επιχείρημα η παραπάνω άποψη προβάλλει και το άρθρο 104 παρ.1 ΠΚ, που ορίζει ρητά ότι η αναστολή της ποινής δεν απαλλάσσει τον καταδικασμένο από την πληρωμή των δικαστικών εξόδων, την αστική αποζημίωση και τη χρηματική ικανοποίηση, προβλέποντας και στην περίπτωση μη άρσης ή μη ανάκλησης της αναστολής, την ισχύ της καταδικαστικής απόφασης ως τίτλου για την πληρωμή των δικαστικών εξόδων και την καταβολή της χρηματικής ικανοποίησης και της αστικής αποζημίωσης²⁹.

Με βάση τα παραπάνω επιχειρήματα η άποψη αυτή δέχεται ότι η καταδίκη εξακολουθεί να υπάρχει και μετά την πάροδο του χρόνου της αναστολής και συνεπώς για να χορηγηθεί νέα αναστολή για ποινή που επιβλήθηκε με μεταγενέστερη καταδίκη, θα πρέπει να συνυπολογιστεί και η προηγούμενη καταδίκη, έστω και ανασταλείσα³⁰.

Πράγματι για το ακριβές νόημα της φράσης «η ποινή που είχε ανασταλεί θεωρείται σαν να μην είχε επιβληθεί», η οποία περιλαμβάνεται στη διάταξη του άρθρου 102 παρ.2 ΠΚ διατυπώθηκαν διαφορετικές απόψεις.

Ειδικότερα σύμφωνα με παλαιότερη άποψη στη θεωρία με την ως άνω φράση ο νομοθέτης δηλώνει ότι εξαφανίζεται όχι απλώς η ποινή αλλά και η καταδικαστική απόφαση που την επέβαλε³¹.

Εντούτοις η νεότερη άποψη³², η οποία φαίνεται και ορθότερη, δέχε-

28. ΑΠ 558/2010, ΠοινΧρον 2011, σ. 192.

29. ΑΠ 558/2010, ΠοινΧρον 2011, σ. 192.

30. ΑΠ 558/2010, ΠοινΧρον 2011, σ. 192.

31. Ανδρουλάκης, Γνωμοδότηση, ΠοινΧρον 1982, σ. 821, Κατσαντώνης, Ποινικό Δίκαιον, Γενικών Μέρους Β', 1978, σ. 136, Χωραφάς, Ποινικόν Δίκαιον, Α', 1979, σ. 406. Βλ. και ΣΤΕ (Ολομ.) 79/1973, ΠοινΧρον 1973, σ. 211, ΕφΑιγ 86/1971, ΠοινΧρον 1972, σ. 162.

32. Μαργαρίτης/Παρασκευόπουλος, Ποινολογία, σ. 463 επ., Μπουρόπουλος, Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικος, Α', 1959, σ. 275 σημ. 2, Σπυράκος, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 102 αρ. 8, Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη / Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 449, Χαραλαμπίδης, Η Ποινή, σ. 366.

ται ότι η ολοκλήρωση του χρόνου της δοκιμασίας χωρίς η αναστολή να αρθεί ή να ανακληθεί έχει ως συνέπεια την εξαφάνιση της ποινής, όχι όμως και της καταδικαστικής απόφασης.

Επιχειρήματα υπέρ της τελευταίας άποψης είναι το γράμμα του νόμου που αναφέρεται σε μη επιβολή ποινής και όχι σε ανυπαρξία καταδίκης³³, αλλά και το άρθρο 104 παρ.1 ΠΚ, καθώς, όπως δέχθηκε και η υπό σχολιασμό δικαστική απόφαση, η υποχρέωση πληρωμής των δικαστικών εξόδων, της αστικής αποζημίωσης ή της χρηματικής ικανοποίησης, δεν θα ήταν νοητή, αν η αναστολή εκτέλεσης της ποινής είχε ως συνέπεια την εξαφάνιση της απόφασης³⁴.

Μεταξύ των συνεπειών όμως της αποδοχής της τελευταίας αυτής άποψης, την οποία ακολουθεί και η προαναφερθείσα αρεοπαγίτικη απόφαση, αποτελεί και το ότι η ποινή που έχει εξαφανιστεί δεν μπορεί να αποτελέσει τυπικό κώλυμα για τη χορήγηση νέας αναστολής³⁵.

Συνεπώς η προαναφερθείσα αρεοπαγίτικη απόφαση, αν και ακολούθησε την τελευταία άποψη σχετικά με το νόημα του άρθρου 102 παρ.2 ΠΚ, εσφαλμένα κατά την άποψή μας δέχθηκε ότι ακόμη και μετά την πάροδο του χρόνου της αναστολής η ποινή αυτή συνυπολογίζεται προκειμένου να διερευνηθεί, εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για τη χορήγηση νέας αναστολής για ποινή που επιβλήθηκε με μεταγενέστερη καταδίκη.

Ε) Χειροτέρευση της θέσης του κατηγορουμένου και μετάθεση της αφετηρίας του χρόνου δοκιμασίας

Επιπλέον σημαντικό ζήτημα αφορά το αν αποτελεί χειροτέρευση της θέσης του κατηγορουμένου από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο η μετά-

33. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 449, Χαραλαμπίδης, Η Ποινή, σ. 366.

34. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 449.

35. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 449.

θεση της αφετηρίας του χρόνου δοκιμασίας στο χρόνο έκδοσης της απόφασης του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου, που μείωσε την κύρια ποινή εξαφανίζοντας την πρωτόδικη απόφαση.

Το ζήτημα αυτό συνδέεται άμεσα με τις διαφορετικές απόψεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με το ακριβές χρονικό σημείο από το οποίο αρχίζει ο χρόνος δοκιμασίας, καθώς αυτό δεν προσδιορίζεται ρητά στο νόμο, με αποτέλεσμα να υπάρχει διχογνωμία στη θεωρία και στη νομολογία.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση το ενδιαφέρον θα επικεντρωθεί σε μια σχετική άποψη που έχει γίνει δεκτή από τμήμα της νομολογίας, σύμφωνα με την οποία ο χρόνος δοκιμασίας αρχίζει μεν από την έκδοση της πρωτόδικης απόφασης, όταν όμως η απόφαση αυτή έχει προσβληθεί με έφεση και το δευτεροβάθμιο δικαστήριο μειώνει την κύρια ποινή εξαφανίζοντας την πρωτόδικη απόφαση, χρόνος έκδοσης της απόφασης είναι πλέον ο χρόνος έκδοσης της απόφασης του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου, ο οποίος και αποτελεί την τελική αφετηρία του χρόνου δοκιμασίας³⁶.

Μάλιστα σχετικές αρεοπαγίτικες αποφάσεις³⁷ απέρριψαν τον περί υπερβάσεως εξουσίας λόγο αναιρέσεως που στηρίχθηκε στη χειροτέρευση της θέσης του κατηγορουμένου, με την αιτιολογία ότι δεν συνιστά δυσμενέστερη από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο μεταχείριση του κατηγορουμένου ακόμη και η επιβολή αναστολής εκτελέσεως της ίδιας ποινής με τον ίδιο χρόνο αναστολής, όπως και πρωτοδίκως, και με έναρξη της αναστολής την επιβολή της ποινής από το δευτεροβάθμιο δικαστήριο, αφού μετά από την αποδοχή της εφέσεως εξαφανίζεται η πρωτόδικη απόφαση και η επιβληθείσα με αυτήν ποινή.

Εντούτοις η άποψη αυτή έχει δεχθεί την κριτική της θεωρίας³⁸, η οποία υποστηρίζει ότι η θέση αυτή της νομολογίας, εάν γινόταν δεκτή, θα αποτελούσε χειροτέρευση της θέσεως του κατηγορουμένου από το

36. ΑΠ 1270/2009, ΠοινΧρον 2010, σ. 329, ΑΠ 1577/2003, ΠοινΧρον 2004, σ. 448.

37. ΑΠ 526/2011, ΠοινΧρον 2012, σ. 252, ΑΠ 1270/2009, ΠοινΧρον 2010, σ. 329.

38. Χαραλαμπίδης, Η Ποινή, σ. 363

δευτεροβάθμιο δικαστήριο, εφόσον θα μετέθετε χρονικά την αφετηρία του χρόνου δοκιμασίας.

Επιπρόσθετα προς αντίκρουση της παραπάνω άποψης τμήματος της νομολογίας προβάλλονται τα ακόλουθα πειστικά επιχειρήματα από τη θεωρία:

Ο παραπάνω τρόπος προσδιορισμός του χρόνου δοκιμασίας δεν βρίσκεται σε συμφωνία με το σκοπό του νόμου, ο οποίος συνίσταται στη διερεύνηση αν ο πρωτόπειρος εγκληματίας, μένοντας εκτός φυλακής, σε καθεστώς ελευθερίας, θα σέβεται πλέον τα έννομα αγαθά απέχοντας από οποιαδήποτε εγκληματική πράξη³⁹.

Όμως, όπως υποστηρίζεται από τη θεωρία⁴⁰, ο παραπάνω έλεγχος γίνεται ήδη από την ημέρα που ο δράστης, παρά το γεγονός ότι καταδικάστηκε σε περιοριστική της ελευθερίας ποινή, συνεχίζει να διάγει εν ελευθερία λόγω της αναστολής που του χορηγήθηκε, δηλαδή ήδη από την πρώτη χρονική στιγμή που αφήνεται ελεύθερος, η οποία συμπίπτει με την έκδοση της πρωτόδικης απόφασης.

Επομένως, όπως επισημαίνεται στη θεωρία, η προαναφερθείσα άποψη της νομολογίας παραβλέπει το πραγματικό γεγονός ότι από την πρωτοβάθμια μέχρι τη δευτεροβάθμια απόφαση διέτρεξε αρκετός χρόνος διαβίωσης του καταδικασθέντος σε καθεστώς ελευθερίας, ο οποίος όμως με τον τρόπο αυτό προσδιορισμού, δεν του προσμετράται ως χρόνος δοκιμασίας⁴¹.

ΣΤ) Δυνατότητα ή μη προσβολής με αναίρεση της απόφασης, με την οποία ανακαλείται η χορηγηθείσα στον κατηγορούμενο αναστολή εκτέλεσης της ποινής που του έχει επιβληθεί και στη συνέχεια λαμβάνει χώρα μετατροπή της τελευταίας

Τέλος ένα ακόμη ζήτημα σχετικό με την αναστολή που απασχόλησε τη νομολογία, αφορά τη δυνατότητα ή μη προσβολής με αναίρεση της

39. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 448.

40. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου - Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 448.

41. Χαραλαμπίσκης, Η Ποινή, σ. 363.

απόφασης, με την οποία ανακαλείται η χορηγηθείσα στον κατηγορούμενο αναστολή εκτέλεσης της ποινής που του έχει επιβληθεί και στη συνέχεια λαμβάνει χώρα μετατροπή της τελευταίας.

Αναλυτικότερα κρατούσα στη νομολογία θέση⁴² είναι η άρνηση της δυνατότητας προσβολής της απόφασης αυτής με αναίρεση, με το επιχείρημα ότι η συγκεκριμένη απόφαση δεν συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων που περιγράφονται στη διάταξη του άρθρου 504 παρ.1 εδ. α' ΚΠΔ ως δυνάμενες να προσβληθούν με αναίρεση.

Τη θέση αυτή της νομολογίας ακολουθεί και τμήμα της θεωρίας, το οποίο υποστηρίζει επιπλέον ότι η σύνδεση της απόφασης μετατροπής, που επέρχεται με την ίδια απόφαση, η οποία διατάσσει την ανάκληση της αναστολής, με την αρχική-τελειωτική επί της κατηγορίας, δεν αρκεί για να τους προσδώσει ενιαίο χαρακτήρα⁴³.

Αντίθετα τμήμα της νομολογίας⁴⁴ δέχεται ότι η παραπάνω απόφαση μπορεί να προσβληθεί με αναίρεση, διότι είναι «τελειωτική επί της κατηγορίας» σύμφωνα με το πνεύμα του άρθρου 504 παρ.1 ΚΠοινΔ, εφόσον το δικαστήριο δεν μπορούσε να αποφανθεί για τη μετατροπή σε προγενέστερο στάδιο λόγω ακριβώς της αναστολής.

Στη θεωρία έχει εκφρασθεί και η άποψη που προσπαθεί να συγκεράσει τις αντίθετες απόψεις που έχουν διατυπωθεί στη νομολογία, σύμφωνα με την οποία η δυνατότητα προσβολής με αναίρεση ισχύει μόνον εφόσον πράγματι η μετατροπή της ποινής λαμβάνει χώρα με την ίδια απόφαση με την οποία διατάσσεται η ανάκληση της αναστολής, διότι η μετατροπή αποτελεί ουσιαστική διαδικασία επιμέτρησης και η

42. Βλ. ΣυμβΑΠ 1735/2010, ΠοινΔικ 2011, σ. 787, ΑΠ 2493/2009, ΠοινΔικ 2010, σ. 840, ΑΠ 1352/2006, ΠοινΧρον 2007, σ. 134 με αντίθετη μειοψηφία, ΑΠ 1861/2005, ΠοινΔικ 2006, σ. 511 με αντίθετη μειοψηφία, ΣυμβΑΠ 1709/2004, ΠοινΔικ 2005, σ. 123. Για το ζήτημα αυτό βλ. αναλυτικά Αδάμπα, Σημείωμα σε ΣυμβΑΠ 882/2012, ΠοινΔικ 2013, σ. 726.

43. Χατζηγιάννου, σε Μαργαρίτη Λ., Κώδικας Ποινικής Δικονομίας, Ερμηνεία κατ' άρθρο τ. β', 2012, σ. 2906.

44. ΑΠ 33/1996, ΠοινΧρον 1996, σ. 1423, ΑΠ 830/1995, ΝοΒ1996=ΠοινΧρον 1995, σ. 1393 (με αντίθ. Εισαγγ. πρότ. Αναστασόπουλου). Βλ. επίσης μειοψηφούσα γνώμη στην ΑΠ 1352/2006, ΠοινΧρον 2007, σ. 134, μειοψηφούσα γνώμη στην ΑΠ 1861/2005, ΠοινΔικ 2006, σ. 511.

σύμφωνη με το νόμο υλοποίησή της θα πρέπει να ελέγχεται αναιρετικά⁴⁵.

Z) Επίλογος

Ο θεσμός της αναστολής εκτέλεσης της ποινής έχει τη δυνατότητα να εξισορροπήσει τον κίνδυνο καταστροφής της ζωής και της προσωπικότητας του κατηγορουμένου, που καταδικάστηκε ακόμη και σε μέτριας βαρύτητας περιοριστική της ελευθερίας ποινή, χωρίς να αποτελεί όμως ένα ιδιαίτερα αντικοινωνικό άτομο⁴⁶.

Στις παραπάνω περιπτώσεις η πραγματική έκτιση της ποινής δεν είναι αναγκαία για να συνετίσει τον καταδικασθέντα και να τον αποτρέψει από την τέλεση νέων αξιοποιήσιμων πράξεων, αλλά αρκεί η κατάγνωση της ποινής για την επίτευξη των στόχων αυτών⁴⁷.

Εντούτοις ο σημαντικός αυτός θεσμός της αναστολής εκτέλεσης της ποινής για να είναι αποτελεσματικότερος θα πρέπει να εντάσσεται στα πλαίσια συγκροτημένης και μακροπρόθεσμα προγραμματισμένης αντεγκληματικής πολιτικής και να μην αποτελεί απλώς αντικείμενο ευκαιριακών ρυθμίσεων που έχουν ως βραχυπρόθεσμο στόχο την αποσυμφόρηση των φυλακών⁴⁸.

45. Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 455.

46. Κουράκης, Ποινική Καταστολή, 2009, σ. 307 επ., Χαραλαμπίκης, Η Ποινή, σ. 349.

47. Βλ. και Γαρδίκια, Εγκληματολογία, τ.Γ', 1955, σ. 439, Χαραλαμπίκη, Η Ποινή, σ. 349.

48. Βλ. επίσης Κουλούρη, σε Χαραλαμπίκη, ΕρμΠΚ, τ.Ι, 2011, Εισαγ. άρθ 99 επ. αρ. 1, Μαργαρίτη Μ., ΕρμΠΚ, 2009, σ. 260, Συμεωνίδου-Καστανίδου, σε: Καϊάφα-Γκμπάντι/Μπιτζιλέκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, σ. 428, Χαραλαμπίκη, Η Ποινή, σ. 350.

Κοινωνική Αρωγή Ενηλίκων. Η Εφαρμογή της Κοινοφελούς Εργασίας. Προβλήματα και Ιδιαιτερότητες

ΘΕΟΔΩΡΑ ΑΔΑΜΑΚΗ*

Η Υπηρεσία της Κοινωνικής Αρωγής Ενηλίκων του Υπουργείου Δικαιοσύνης είναι μία σχετικά νέα υπηρεσία, άρχισε τη λειτουργία της το 2006 και σήμερα διανύει τον ένατο χρόνο της. Στελεχώνεται πανελλαδικά από κοινωνιολόγους, ψυχολόγους, νομικούς και κοινωνικούς λειτουργούς. Οι ωφελούμενοι της Κοινωνικής Αρωγής δεν συναθροίζονται σε μία ή δύο κοινωνικές τάξεις, δεν αποτελούνται από ομάδες απόρων ή κοινωνικά αποκλεισμένων πολιτών αλλά η κοινωνική τους διαστρωμάτωση είναι αποτέλεσμα της πραγματικότητας που βιώνουμε όλοι τα τελευταία χρόνια.

Στην Ελλάδα, από τη μεταπολίτευση και μετά, ένα μεγάλο μέρος της έλλειψης κοινωνικού κράτους, κοινωνικών δομών στήριξης και υπηρεσιών είχε και έχει μετατεθεί άτυπα στην ελληνική οικογένεια. Λόγω του οικογενειακού συνεκτικού ιστού και της αλληλεγγύης των μελών της ελληνικής οικογένειας δεν είχε εμφανιστεί νωρίτερα το τόσο έντονο φαινόμενο της κοινωνικής και οικονομικής περιθωριοποίησης μεγάλων ομάδων πληθυσμού, όπως εμφανίζεται στην Κεντρική Ευρώπη. Όμως τα τελευταία πέντε χρόνια, το είδαμε σιγά-σιγά να εμφανίζεται και ταχύτατα να εδραιώνεται. Εκατοντάδες συμπολίτες μας απολύθηκαν ή έχασαν την ατομική τους επιχείρηση, αφήνοντας αρκετά χρέη πίσω τους. Άλλοι, φτωχοί και ανήμποροι πριν την κρίση, άνθρωποι που επιβίωναν με επιδόματα πρόνοιας και με διάφορα περιστασιακά μεροκάματα, από το 2010 και μετά, αυτά τα ελάχιστα μεροκάματα σχεδόν εξαφανίστηκαν,

* DEA Κοινωνιολόγος. Επιμελήτρια Κοινωνικής Αρωγής.

το επίδομα της πρόνοιας διαφοροποιήθηκε, σε κάποιους κόπηκε και σε άλλους μειώθηκε. Οι άνθρωποι αυτοί βρέθηκαν ακόμη πτωχότεροι. Η κλοπή και η απάτη μπήκε στη ζωή τους, έγιναν μικροκλέπτες, μικροαπατεώνες, έκαναν μικρές η μεσαίες παραβάσεις με στόχο την επιβίωση.

Υπάρχει βέβαια και μια άλλη κατηγορία πολιτών, ιδιοκτήτες ή διευθυντικά στελέχη μεγάλων εταιρειών, επαγγελματίες του κλάδου της οικοδομής και άλλοι που είδαν τις επιχειρήσεις τους είτε να πτωχεύουν είτε να κλείνουν και εκείνοι να βρίσκονται υπόλογοι για μεγάλα χρέη προς το Δημόσιο, να τους κατάσχονται περιουσιακά στοιχεία και να οδηγούνται στη δικαιοσύνη.-Όλοι αυτοί οι συμπολίτες μας με τον άλφα η βήτα τρόπο βρέθηκαν «σε δρόμο χωρίς επιστροφή» ενώπιον της δικαιοσύνης. Το πρόβλημά τους παύει από ένα σημείο και μετά να είναι οικονομικό και γίνεται ανθρωπιστικό, σε κάποιους είναι πρόβλημα επιβίωσης, γι' αυτό πλέον μιλάμε για ανθρωπιστική κρίση στη χώρα μας.

Θα ήταν σημαντικό εγκληματολόγοι, νομικοί, κοινωνιολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί που εργαζόμαστε στην Κοινωνική Αρωγή Ενηλίκων και προσπαθούμε να βοηθήσουμε το υποκείμενο της κρίσης, τον άνθρωπο, να διαμορφώσουμε και να υλοποιήσουμε κάποιες προτάσεις. Πόσο σημαντικό ήταν και είναι ο νομικός να συνεπικουρηθεί και να συνεπικουρήσει τον κοινωνιολόγο ή τον κοινωνικό λειτουργό; Καθίσταται σήμερα πλέον αναγκαίο ο νομοθέτης να συμπεριλάβει στη νομοθέτησή του και την οπτική των κοινωνικών επιστημών. Αυτή την αναγκαιότητα για ανθρωπισμό στη δικαιοσύνη, λόγω έλλειψης δομών κοινωνικής υποστήριξης, τη βλέπουμε καθημερινά στην πράξη.

Η Κοινωνική Αρωγή Ενηλίκων μετά από δικαστική απόφαση, τέθηκε σε λειτουργία στην Ελλάδα το 2006, όταν τυπικά ιδρύθηκαν οι Υπηρεσίες Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής Ενηλίκων. Σύμφωνα με το Νόμο 1941/1991 έχει προβλεφθεί η σύσταση Υπηρεσιών Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής από τότε στις έδρες 26 Πρωτοδικείων της χώρας. Όμως το 2006 υλοποιήθηκε το Προεδρικό Διάταγμα 195/2006 και από το 2007 λειτούργησαν Υπηρεσίες Κοινωνικής Αρωγής σε 14 Πρωτοδικεία της χώρας στην Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη, Ιωάννινα, Κέρκυρα, Κοζάνη, Λαμία, Λάρισα, Ναύπλιο, Πάτρα, Ροδόπη, Ρόδο, Σύρο και

Χανιά. Το έργο της κάθε Υπηρεσίας εποπτεύεται από τον εκάστοτε Εισαγγελέα Εκτέλεσης Ποινών.

Η Υπηρεσία Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής έχει σαν αποστολή τη συνδρομή και επίβλεψη ατόμων τα οποία έχουν καταδικαστεί με αναστολή εκτέλεσης της ποινής τους υπό επιτήρηση ή έχουν απολυθεί υπό όρους και των ατόμων των οποίων η ποινή έχει μετατραπεί σε υποχρέωση παροχής κοινωφελούς εργασίας, μετά από απόφαση δικαστηρίου ή παραγγελία του δικαστή εκτέλεσης ποινών ή του αρμόδιου εισαγγελέα (άρθρο 15 παρ. 4 ν. 1941/1991). Στο Νόμο του 1991 αναφέρεται ότι αποφασίζει ο δικαστής εκτέλεσης ποινών, κάτι που ποτέ δεν υλοποιήθηκε και ως εκ τούτου έχουν ανατεθεί οι αποφάσεις στον αρμόδιο εισαγγελέα.

Αν επικεντρωθούμε στην ιστορία του ποινικού συστήματος για τη συνδρομή και την επίβλεψη ατόμων των οποίων η ποινή έχει μετατραπεί σε υποχρέωση παροχής κοινωφελούς εργασίας σε διάφορους Φορείς, σημειώνουμε τα εξής: Η εργασία σε κοινωνικούς φορείς εμφανίστηκε κατ' αρχήν στο ελληνικό ποινικό σύστημα, με τη διάταξη του άρθρου 61 του Κώδικα Μεταχείρισης Κρατουμένων (ν. 1851/1989) και υπό τη σημερινή του μορφή προβλέπεται στη διάταξη του άρθρου 64 του Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999). Η κοινωφελής εργασία στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο προβλεπόταν στη διάταξη του άρθρου 82 του ΠΚ, το οποίο αντικαταστάθηκε από το άρθρο 1 του ν. 3904/2010, ως μορφή μετατροπής στερητικής της ελευθερίας ποινής. Ο θεσμός για τους φορείς ήταν εξ αρχής εθελοντικός. Το 2007 υπήρχαν λίγοι δήμοι και κοινότητες, ήταν πριν τον Καλλικράτη, και κάποιοι Φορείς που προσέφεραν θέσεις για κοινωφελή εργασία. Επίσης ήταν λίγο πάνω από 100 σε αριθμό οι ωφελούμενοι της μετατροπής της ποινής στην Αθήνα. Αυτό είχε δύο σκέλη, το γεγονός ότι αυτή η ευεργετική ποινή την οποία κάποιος μπορούσε να εκτίσει μετατρέποντας τα χρόνια της ποινής φυλάκισης, τα οποία τότε ήταν έως 10, δεν ήταν ευρέως γνωστή και επίσης δεν υπήρχε κάποια μείωση της ποινής όπως εάν ο κρατούμενος ήταν στη φυλακή και εργαζόταν. Π.χ. εάν η ποινή αφορούσε 5 χρόνια φυλάκιση, ο ωφελούμενος ήταν υποχρεωμένος να παράσχει 5 χρόνια κοινωφελή εργασία σε κάποιον από τους συνεργαζόμενους

φορείς. Παρόλα αυτά ήταν ευεργετική ποινή διότι ο ωφελούμενος μπορούσε να κατοικεί σπίτι του, να μην απομακρύνεται από την οικογένειά του και να συνεχίζει να εργάζεται αν είχε εργασία. Πάντα μεριμνούσε και μεριμνά η Κοινωνική Αρωγή ώστε οι ωφελούμενοι να διατηρούν την εργασία τους.

Με το Νόμο 3904/2010 αλλάζει ο υπολογισμός μετατροπής της ποινής και πλέον σήμερα με το Αναθεωρημένο Νόμο 4093/2012 για κάθε χρόνο φυλάκισης καθορίζονται από 100 έως 240 ώρες κοινωφελούς εργασίας. Διαπιστώνουμε ότι από τους διστακτικά ωφελούμενους του 2007 έχουν ωφεληθεί πάνω από 1.500 περιπτώσεις συνανθρώπων μας μόνο στην Αθήνα, που σημαίνει ότι κάποιες χιλιάδες συμπολίτες μας ωφελούνται από αυτό το μέτρο σε όλη την Ελλάδα. Οι συνεργαζόμενοι Φορείς σήμερα, σύμφωνα με το ΦΕΚ του Ιανουαρίου του 2015, ανέρχονται πανελλαδικά στους 291. Το σώμα των δικηγόρων, αρχικά αδιάφορο προς τον θεσμό, τώρα προτρέπουν τους πελάτες τους να κάνουν μετατροπή της ποινής. Επίσης έχουν συνεισφέρει στο θεσμό εισαγγελείς και δικαστές οι οποίοι, σύμφωνα με μαρτυρίες ωφελουμένων, ενημερώνουν από έδρας ότι εάν δεν μπορεί να αποπληρωθεί η χρηματική ποινή, δίνεται η δυνατότητα μετατροπής σε κοινωφελή εργασία. Κάτι που είναι σημαντικό και αποτελεί μία κατάκτηση για το θεσμό, επειδή αρχικά οι δικαστές υπήρξαν επιφυλακτικοί απέναντι σε αυτό το μέτρο, με αμφιβολίες για τον τρόπο επιτήρησης της κοινωφελούς εργασίας. Για το μέτρο της κοινωφελούς εργασίας υπάρχει αυστηρός έλεγχος. Ο έλεγχος και η επιτήρηση της εργασίας πραγματοποιείται από τον Επιμελητή Κοινωνικής Αρωγής σε συνεργασία με τον εκάστοτε συνεργαζόμενο Φορέα. Ο έλεγχος γίνεται τουλάχιστον μία φορά το μήνα στο χώρο εργασίας του ωφελουμένου. Κατά τον έλεγχο διεξάγεται και ατομική συνεδρία με τον ωφελούμενο. Υπάρχουν δύο στόχοι: α) αν υλοποιείται στο προβλεπόμενο ωράριο η συμφωνημένη εργασία και β) αν υπάρχουν προβλήματα προς επίλυση είτε προσωπικά που αφορούν τη κοινωνική επανένταξη του ωφελουμένου είτε θέματα που προκύπτουν από την κοινωφελή εργασία.

Προβλήματα στην υλοποίηση του θεσμού υπάρχουν και θα επισημάνω κάποια συνοπτικά: Ανάγκη συνεχούς επιμόρφωσης του επιστη-

μονικού προσωπικού, Ανάγκη διεπιστημονικότητας στη στελέχωση των Υπηρεσιών, Ανεπάρκεια υλικοτεχνικής υποδομής, Ανεπαρκείς χώροι εργασίας (μόλις πρόσφατα στην Αθήνα παραχωρήθηκε χώρος για ατομικές συνεδρίες και αυτό ήταν μία πρωτοβουλία του Διευθύνοντος την Εισαγγελία Πρωτοδικών Αθηνών κ. Ηλία Ζαγοραίου, ο οποίος γνωρίζει το έργο των ΥΕΚΑ και στηρίζει την Κοινωνική Αρωγή). Επισφάλεια της κοινωνικής εργασίας. Ένα σοβαρό θέμα που δεν έχει επιλυθεί, είναι η επισφάλεια της κοινωνικής εργασίας. Σε περίοδο ανθρωπιστικής κρίσης, η κοινωνική εργασία δεν έχει ιατροφαρμακευτική περίθαλψη. Παρότι σύμφωνα με το Νόμο η περιοριστική της ελευθερίας ποινή που μετατράπηκε σε παροχή κοινωνικής εργασίας, διατηρεί το χαρακτήρα της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής και μετά τη μερική ή ολική απότιση της ποινής στην οποία έχει μετατραπεί. (άρθρο 78 του Ποινικού Κώδικα). Στη φυλακή δεν αντιμετωπίζουμε τέτοιο θέμα. Όμως εκτός φυλακής, ο ωφελούμενος, αν δεν εργάζεται, αν δεν έχει κλείσει την επιχείρησή του, αν υπάρχουν οφειλές στον ΟΑΕΕ ή σε άλλο ταμείο, δεν έχει δικαίωμα ούτε βιβλιαρίου απορίας και υλοποιεί την κοινωνική εργασία ανασφάλιστος. Παρότι το θέμα έχει γίνει γνωστό, δεν έχει παρθεί κάποια απόφαση που να το επιλύει. Ακόμη και αν βεβαιώσει σχετικά ο Επιμελητής πρέπει για την «ένδεια», να συντρέχουν οι προϋποθέσεις του Ν 57/1973. Σε κάθε περίπτωση και με σύμφωνη γνώμη του προϊστάμενου εισαγγελέα γίνεται έκθεση προς τη διεύθυνση του νοσοκομείου όπου νοσηλεύεται κάποιος που εργάζεται σε κοινωνική εργασία, εξηγώντας την κατάσταση του, την αδυναμία του για αποπληρωμή της νοσηλείας και σε όλες τις περιπτώσεις μέχρι σήμερα το αίτημα έχει γίνει δεκτό. Αλλά είναι πάντα κατά περίπτωση. Το ίδιο πρόβλημα μπορεί να αντιμετωπίζει κάποιος με την καταβολή της σύνταξης. Παράδειγμα ωφελουμένου: Κύριος 70 ετών, εκτίει ποινή κοινωνικής εργασίας, είναι τέως επιχειρηματίας και έχει πληρώσει ασφαλιστικές εισφορές 35 χρόνια, οι εταίροι δεν έχουν κλείσει την εταιρεία λόγω εφορίας, ο συγκεκριμένος άνθρωπος δεν έχει περίθαλψη και δεν μπορεί να διεκδικήσει τη σύνταξή του. Για μία τέτοια υπόθεση, με τη σύμφωνη γνώμη του εισαγγελέα, έγινε παρέμβαση στον ΟΑΕΕ και μετά από συγκεκριμένη διαδικασία τακτοποιήθηκε η σύνταξή του και

ως εκ τούτου η ασφάλισή του. Όμως επειδή «όποιες τακτοποιήσεις» υλοποιούνται κατά περίπτωση, πρέπει να υπάρξει νομοθετική ρύθμιση που να περιλαμβάνει όλες τις παραμέτρους.

Έλλειψη άδειας παραμονής. Ένα σοβαρό θέμα που αντιμετωπίζουμε είναι εκείνο, των αλλοδαπών, που ενώ τους έχει αφαιρεθεί, ή δεν τους έχει δοθεί η άδεια παραμονής στην Ελλάδα, μετατρέπεται η ποινή τους σε κοινωφελή εργασία. Οι άνθρωποι αυτοί είναι μετέωροι. Πολλοί από αυτούς θέλουν να εκτίσουν την ποινή τους και μετά να γυρίσουν στη χώρα τους. Κάποιοι οδηγούνται ξανά στην παραβατικότητα γιατί μη έχοντας χαρτιά, δεν μπορούν να βρουν κανονική εργασία. Τουλάχιστον για τη χρονική περίοδο που υλοποιούν ποινή κοινωφελούς εργασίας πρέπει να υπάρξει νομοθετική ρύθμιση για νόμιμη παραμονή στη χώρα μας.

Τι κάνει λοιπόν ένας Επιμελητής Κοινωνικής Αρωγής; Εκτός από την αυστηρή επιτήρηση των όρων για την υλοποίησης μιας δικαστικής απόφασης, είναι ένας κοινωνικός διαμεσολαβητής μεταξύ της απόφασης του εισαγγελέα εκτέλεσης ποινών ή του δικαστηρίου, του ωφελούμενου και του Φορέα. Πρέπει να έχει γνώσεις περί των ποινών αλλά και την κοινωνική ευαισθησία ώστε να αποτρέψει το σκληρό μέτρο της ανάκλησης της κοινωφελούς εργασίας. Η ανάκληση είναι το τελευταίο μέτρο. Μέχρι να φτάσει σε αυτό πρέπει να έχει εξαντλήσει όλους τους άλλους τρόπους προσέγγισης και επίλυσης του οποίου προβλήματος. Συνοψίζοντας αναφέρω ότι η παροχή κοινωφελούς εργασίας είναι ένα πολύ θετικό μέτρο για την αντιμετώπιση της μικρής και μεσαίας παραβατικότητας αλλά δεν είναι ολοκληρωμένο. Η νομοθεσία πρέπει να λάβει υπόψη και τις παραπάνω παραμέτρους τις οποίες πρέπει να συμπεριλάβει. Να υπάρξει περεταίρω μέριμνα για τους ωφελούμενους αλλά και για το επιστημονικό προσωπικό που στελεχώνει αυτές τις Υπηρεσίες.

Κλείνοντας θέλω να επισημάνω την αναγκαιότητα της δικτύωσης των Υπηρεσιών και της συνεχούς επιμόρφωσης των στελεχών τους. Εφόσον τα στελέχη δουλεύουν με ειδικό πληθυσμό καθίσταται απαιτητό. Κάποιες Υπηρεσίες είναι άτυπα δικτυωμένες με φορείς όπως το ΚΕΘΕΑ, ο ΟΚΑΝΑ, η ΚΛΙΜΑΚΑ, ο 18 ΑΝΩ, ο ΕΚΑ. Τι σημαίνει αυτό;

Αν υποπέσει στην αντίληψη του Επιμελητή ότι ο άνθρωπος που επιμελείται έχει πρόβλημα με ναρκωτικές ουσίες, θα του συστήσει κάποια από τις υπηρεσίες του ΟΚΑΝΑ ή του ΚΕΘΕΑ ή άλλο φορέα υποστήριξης, αν έχει κάποιο οικογενειακό θέμα και χρήζει ανάγκης ειδικού συμβούλου θα τον παραπέμψει στο ΕΚΑ και ούτω καθεξής. Όμως όλα αυτά γίνονται άτυπα χωρίς μία επίσημη δικτύωση της Υπηρεσίας. Μία θεσμοθετημένη δικτύωση και ανταλλαγή υπηρεσιών θα έχει ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση αυτών των Υπηρεσιών και πιθανόν να επιφέρει περαιτέρω εξέλιξη και επιμόρφωση του στελεχικού δυναμικού τους.

Παρόλα τα πολλά θέματα προς επίλυση για τον εκσυγχρονισμό της Υπηρεσίας, παρά τις δυσκολίες, η Κοινωνική Αρωγή Ενηλίκων είναι ένας θεσμός που λειτουργεί τα τελευταία 9 χρόνια με αξιοσύνη και αποτελεσματικότητα, χρειάζεται πάραυτα την άμεση και ουσιαστική υποστήριξη της Πολιτείας, του Νομικού και του Δικαστικού Σώματος.

Εντοπίζοντας τα προβλήματα. Προτάσεις για την καλύτερη λειτουργία των ΥΕΚΑ

1. Εγκύκλιος Λειτουργίας. Είναι πλέον αναγκαίο, μετά από εννέα χρόνια λειτουργίας να υπάρξει μια Εγκύκλιος, κοινή για όλες τις ΥΕΚΑ, η οποία θα λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες του Κλάδου και όλες τις παραμέτρους για την εύρυθμη εργασία των Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής. Για τη σύνταξη της εγκυκλίου πρέπει να συνεργαστούν το σώμα των Επιμελητών με την αρμόδια δ/νση του Υπουργείου.
2. Νομοθετική ρύθμιση για ιατροφαρμακευτική περίθαλψη για όλους όσους εκτίουν ποινή κοινωνικού εργασίας ή είναι υπό όρους απολυμένοι με όρο επιτήρηση από Επιμελητή Κοινωνικής Αρωγής.
3. Νομοθετική ρύθμιση για νόμιμη άδεια παραμονής στη χώρα για αλλοδαπούς των οποίων η ποινή έχει μετατραπεί σε κοινωνική εργασία, για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η κοινωνική εργασία ή η υφ' όρων απόλυση (με όρο επιτήρηση από Επιμελητή Κοινωνικής Αρωγής).
4. Νομοπαρασκευαστικές. Στις Νομοπαρασκευαστικές του Υπουργείου Δικαιοσύνης για θέματα Απονομής Δικαιοσύνης, Αρωγής και Επιτήρησης Ενηλίκων, να υπάρξει μέριμνα για τη συμμετοχή και τη συνερ-

- γασία του έμπειρου επιστημονικού προσωπικού των ΥΕΚΑ ώστε να λαμβάνεται υπόψη η εμπειρία της Υπηρεσίας.
5. Χωροταξική οργάνωση. Επειδή παρατηρείται έλλειψη χώρου γραφείων και υποδομών στις Κεντρικές ΥΕΚΑ (Αθήνα-Πειραιά - Θεσσαλονίκη) να υπάρξει μέριμνα ώστε κάθε Επιμελητής Κοινωνικής Αρωγής σε κάθε Υπηρεσία να έχει το γραφείο του και τον υπολογιστή του. Είναι απαραίτητο να έχει ο Επιμελητής Κοινωνικής Αρωγής τα βασικά εργαλεία ενός εργαζόμενου (γραφείο/υπολογιστή) για να υλοποιήσει την εργασία του και να δεχτεί τον ωφελούμενο. Η θεσμοθέτηση βασικής χωροταξικής οργάνωσης οφείλει να αποτελεί μέριμνα της Πολιτείας για τη βέλτιστη απόδοση της Κοινωνικής Αρωγής. Η έλλειψη χώρων γραφείων και υποδομής δημιουργεί πλείστα προβλήματα στη λειτουργία των Υπηρεσιών, καθώς και στη συμβουλευτική διαδικασία που πρέπει να διασφαλίζει το απόρρητο.
 6. Θεσμοθετημένη δικτύωση των Υπηρεσιών με άλλες Κοινωνικές Δομές, ΜΚΟ ή Κοινωνικές Υπηρεσίες με κεντρικό άξονα την καλύτερη εξυπηρέτηση του πολίτη και την περαιτέρω επιμόρφωση του στελεχικού δυναμικού των ΥΕΚΑ.
 7. Διεπιστημονική στελέχωση των Υπηρεσιών Κοινωνικής Αρωγής. Σε κάθε κεντρική υπηρεσία να προβλεφτεί στελέχωση των υπηρεσιών (ίσως μέσω κινητικότητας) με τις τέσσερις ειδικότητες που προβλέπονται, ώστε να παρέχονται παράλληλα κοινωνική, ψυχολογική και νομική στήριξη. Έτσι θα δοθεί στον Επιμελητή η δυνατότητα να συνδράμει αποτελεσματικότερα τον ωφελούμενο μέσω της ειδικότητάς του.
 8. Συνεχής επιμόρφωση. Να υπάρξει ειδική μέριμνα ώστε αυτές οι ειδικότητες, που ασχολούνται με την υλοποίηση των δικαστικών αποφάσεων της Κοινοφελούς εργασίας και των υφ' όρων απολυμένων, να έχουν συνεχή επιμόρφωση σε θέματα αφενός νομολογίας και αφετέρου εργαλείων συμβουλευτικής.
 9. Η έξωθεν εμπειρία. Ανταλλαγή εμπειριών με ευρωπαίους εταίρους και συμμετοχή στελεχών των ΥΕΚΑ σε εκπαιδευτικά προγράμματα στο εξωτερικό με στόχο την εύρυθμη και αποτελεσματική οργάνωση της Κοινωνικής Αρωγής στην Ελλάδα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Η Κοινωφελής Εργασία πριν και μετά το ν. 3904/2010, Ελευθέριος Ν. Κλιάνης, Διπλωματική Εργασία, Θεσσαλονίκη 2012
- Probation in Greece, των Μιχάλη Μαυρή, Νικολάου Κουλούρη και Μαρίας Αναγνωστάκη, Δημοσίευση στο CEP, January 2015
- Probation Service in Romania: New Challenges for a probation system, By Elena Nichifor, EuroVista 3.3 2015

Η κοινωφελής εργασία ως εναλλακτική ποινή

ΣΠΥΡΟΣ ΣΟΡΒΑΤΖΙΩΤΗΣ*

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η Ποινή Κοινωφελούς Εργασίας (Π.Κ.Ε) στα ευρωπαϊκά δικαιοσύσια συστήματα εμφανίζεται στο αγγλοσαξωνικό δίκαιο (Community Service Orders) από το έτος 1602 (Διάταγμα της Βασίλισσας) ως αυτοτελής ποινή, με την παροχή υπηρεσιών στο Βρετανικό Πολεμικό Ναυτικό για εγκλήματα μεσαίας βαρύτητας.

Το έτος 1972 εισάγεται στην ποινική νομοθεσία της Αγγλίας, ομοίως ως αυτοτελής ποινή και έκτοτε υιοθετείται από τα δικαιοσύσια συστήματα και άλλων ευρωπαϊκών χωρών, είτε ως εναλλακτικός τρόπος έκτισης της ποινής, είτε ως αυτοτελής εναλλακτική της στερητικής της ελευθερίας ποινή.

Στην Ελλάδα τα αναθεωρητικά σχέδια του Ποινικού Νόμου των ετών 1924 και 1933 εισάγουν το σύστημα της «απεργασίας», σύμφωνα με το οποίο ο άπορος καταδικασθείς μπορούσε ν' αποτίσει τη χρηματική ποινή με ελεύθερη εργασία.

Το σύστημα της απεργασίας θεωρητικά υπήρξε ο πρόδρομος της Π.Κ.Ε, η οποία τυποποιήθηκε για πρώτη φορά με τον νόμο 1941/1991. Η Π.Κ.Ε ενσωματώθηκε στις διατάξεις του άρθρου 82Π.Κ. περί μετατροπής των στερητικών της ελευθερίας ποινών και προβλεπόταν ταυτόχρονα στο άρθρο 100Α Π.Κ. που έχει πλέον καταργηθεί (Ν. 3904/2010) και στο άρθρο 122 περ. ζ' Π.Κ. για τα αναμορφωτικά μέτρα των ανηλίκων.

* Δικηγόρος Πατρών.

ΦΥΣΗ ΤΗΣ Π.Κ.Ε

Η Π.Κ.Ε έχει επώδυνο, στιγματιστικό και ανταποδοτικό χαρακτήρα και ως τέτοια είναι «ποινή».

Παρά τον χαρακτήρα αυτό, ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης ουδέποτε της απέδωσε αυτοτέλεια, ήταν δε πάντοτε εναλλακτικός τρόπος έκτισης (diversion) της στερητικής της ελευθερίας ποινής για τον οικονομικά ασθενή. Εξαίρεση αυτού του κανόνα ωστόσο αποτέλεσε η διάταξη του άρθρου 82 παρ. 6 Π.Κ., μετά την τροποποίηση του νόμου 2408/1996 και έως την εκ νέου τροποποίηση της διάταξης με τον νόμο 3904/2010, όπου προβλεπόταν η Π.Κ.Ε σε ποινή φυλάκισης από δύο έως τρία έτη που δεν επιτρεπόταν η μετατροπή σε χρηματική ποινή.

Σήμερα πλέον, μετά από μια σειρά τροποποιήσεων του άρθρου 82 Π.Κ. η Π.Κ.Ε συνιστά (ουσιαστικά) μετατροπή της χρηματικής ποινής με την έννοια ότι προκρίνεται από τον Έλληνα Νομοθέτη η μετατροπή της ποινής φυλακίσεως έως πέντε έτη ή της συνολικής καταγνωσθείσας σε χρηματική ποινή και εντεύθεν εφόσον ο καταδικασθείς αδυνατεί να καταβάλει αυτή σε δόσεις, τότε και μόνον δύναται να αιτηθεί την Π.Κ.Ε. Η φύση έτσι της συγκεκριμένης ποινής ως μετατροπή άλλης επιβληθείσας, δεικνύει ότι η επιβολή της δεν στηρίζεται ευθέως στην στάθμιση της βαρύτητας του εγκλήματος.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ

Η εφαρμογή των διατάξεων πλέον της Π.Κ.Ε, αφορά μόνον τους οικονομικά ασθενείς, ήτοι αυτούς που δεν έχουν την δυνατότητα να εξαγοράσουν την ποινή τους. Αυτοί αντίστοιχα ευρίσκονται στην δεινή θέση να εργάζονται πολλές φορές και με πλήρες ωράριο χωρίς αμοιβή έως και πέντε έτη, αφού γίνεται δεκτό ότι η παροχή κοινωφελούς εργασίας επιτρέπεται και επί καταγνώσεως συνολικής ποινής φυλακίσεως {Α.Π. 319/2001 ΑΡΧΝ/2002 (256), ΠΟΙΝΔ/ΝΗ/2001 (729), ΠΟΙΝΛΟΓ/2001 (1318), ΠΟΙΝΧΡ/2001 (980)} - κατ' ανώτατο όριο δέκα έτη - ενώ ταυτόχρονα στερούνται της δυνατότητας κατά τον χρόνο που εκτίουν την ποινή τους με την Π.Κ.Ε να μπορούν να εργασθούν κάπου

αλλού, ούτως ώστε να αποκερδαινούν τα προς το ζην. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην Ελλάδα ο θεσμός δεν εφαρμόζεται στον ελεύθερο χρόνο του καταδικασθέντα, όπως σε άλλα δικαιοδικά συστήματα στα οποία προβλέπεται ότι η Π.Κ.Ε δεν επιτρέπεται να εκτελείται σε βάρος της κύριας εργασιακής απασχόλησης.

Έτσι ο θεσμός εξασθενεί και θέτει ουσιαστικά στο εργασιακό περιθώριο τον καταδικασθέντα, οδηγώντας τον αναπάντεχα στην ένδεια. Ο παρέχων κοινωφελή εργασία, εάν η οικογένειά του δεν δύναται να τον διαθρέψει, αδυνατεί να εξεύρει τα στοιχειώδη για να επιβιώσει.

Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις καταδικασθέντων οι οποίοι προτίμησαν, αντί να παρέχουν κοινωφελή εργασία να επιστρέψουν ή να παραμείνουν στην φυλακή, είτε γιατί τους παρείχε κατάλυμα και φαγητό, είτε γιατί δεν υπέμειναν την εκμετάλλευση από τους εργοδότες, (διαμαρτυρίες για υπέρβαση του χρόνου εργασίας από παρέχοντες κοινωφελή εργασία, επί τη απειλή αναγγελίας στον Εισαγγελέα για πλημμελή παροχή της), καθώς η εφαρμογή του μέτρου της Υπηρεσίας Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής, υλοποιήθηκε μεν, με την κανονιστική απόφαση 108842/03.12.1997, περί οργάνωσης της κοινωφελούς εργασίας, πλην όμως παρουσιάζει εν τοις πράγμασι διοικητικές δυσκολίες, αφού λειτουργούν υπηρεσίες μόνο σε δεκατέσσερα (14) πρωτοδικεία της χώρας.

Ο θεσμός όμως έτσι, αφενός αποδυναμώνεται, αφετέρου διευρύνει το χάσμα των κοινωνικών τάξεων, καθώς ο οικονομικά εύρωστος καταδικασθείς δύναται πλέον να «εξαγοράσει» έως και δέκα έτη φυλάκισης (συνολική καταγνωσθείσα ποινή φυλάκισης κατ' άρθρο 94 παρ. 1 Π.Κ.) σε αντίθεση με τον δυσπραγούντα - άλλως τον μέσο Έλληνα πολίτη κατά γενική ομολογία, ενόψει της οικονομικής κατάστασης της χώρας- ο οποίος θα προτιμήσει να παραμείνει φυλακή, αντί να παρέχει κοινωφελή εργασία σε μια αντίστοιχη ποινή φυλάκισης. Τελικά η Π.Κ.Ε εξυπηρετεί τον σκοπό για τον οποίο θεσπίστηκε (;) και αν η απάντηση είναι καταφατική, πως εξυπηρετείται η επανένταξη του καταδικασθέντα χωρίς την διατήρηση σταθερής επαγγελματικής απασχόλησης. Είναι προφανές ότι ο οικονομικά ασθενής καλείται να πληρώσει ακριβότερα την στερητική της ελευθερίας ποινή που του επιβλήθηκε. Κατ' αυτόν

τον τρόπο το δίκαιό μας οδηγείται στο παράδοξο να επιβάλει την βαρύτερη ποινή στους φτωχότερους πολίτες.

Όλα αυτά ωστόσο οφείλουμε να τα δούμε υπό το γενικότερο πρίσμα της δημοσιονομικής πολιτικής της Ελλάδας, καθώς το Ελληνικό κράτος προκρίνει την εύρεση οικονομικών πόρων θέτοντας στο περιθώριο, κατά την γνώμη μου, τον ρόλο της ποινής κύριας ή παρεπόμενης. (βλ. Ν.4093/2012 αύξηση των ορίων μετατροπής της ποινής φυλακίσεως σε χρηματική ποινή)

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Το ερώτημα που τίθεται ως ανωτέρω, δέον όπως απασχολήσει τον Έλληνα νομοθέτη, δεδομένου ότι η κοινωφελής εργασία προκειμένου να εξυπηρετήσει τον κύριο σκοπό της ποινής, θα ήταν προτιμότερο να εφαρμοσθεί ως κύρια (αυτοτελής) ποινή.

Προβληματισμοί σχετικά με την απαγόρευση του άρθρου 22 παρ. 3 του Συντάγματος, «περί απαγόρευσης της αναγκαστικής εργασίας» θα πρέπει σαφώς να μας απασχολήσουν, δέον όμως όπως τεθούν υπό το πρίσμα της αρχής της προσφορότητας, της αρχής της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας που διέπουν αναντίρρητα την επιβολή της ποινής. Εξάλλου οι ανωτέρω αρχές εμπεριέχονται στην Συνταγματική αρχή της απαγόρευσης του υπέρμετρου που επιβάλει η «δίκαιη» ποινή.

Η κοινωφελής εργασία ως αυτοτελής ποινή δύναται να εξυπηρετήσει πλήρως τον σκοπό της, ως εξατομικευμένη ποινή που ικανοποιεί της ανάγκες της γενικής και της ειδικής πρόληψης για τις περιπτώσεις της μικρής και μεσαίας παραβατικότητας, εξαναγκάζοντας, κατά την κρίση πάντοτε του Έλληνα Δικαστή ακόμα και οικονομικά εύρωστους καταδικασθέντες να παρέχουν κοινωνική εργασία «θεραπεύοντας» με αυτό τον τρόπο το «κακό» που ίδιοι προκάλεσαν με τις άδικες πράξεις τους στην κοινωνία.

Έτσι θα περιοριστεί το παράδοξο της «εξαγοράς» της ποινής που αποδυναμώνει έως εκμηδενίζει τον κύριο σκοπό της και υποβαθμίζει την συνολική ποινική διαδικασία μετατρέποντας τον Έλληνα Δικαστή σε εισπράκτορα.

Έτσι η κοινωφελής εργασία ως δυναμικός θεσμός θα λάβει την θέση που της αντιστοιχεί στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο και δεν θα παραμένει μέτρο αποσυμφόρησης των σωφρονιστικών καταστημάτων από τους οικονομικά ασθενείς (7.300 κρατούμενοι στις Ελληνικές φυλακές το έτος 2013 χαρακτηρίζονται άποροι, ήτοι ποσοστό 60%).

Ειδική Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία:

Τζαννετάκη Τ. (1993), «Η εισαγωγή του θεσμού της παροχής κοινωφελούς εργασίας στην Ελλάδα. Μια θνησιγενής ποινή;» ΝοΒ Τα 41, 434, *Αποστολίδου Α.* (1998), Η μετατροπή της περιοριστικής της ελευθερίας ποινής και ειδικότερα η παροχή κοινωφελούς εργασίας», Υπερ. 1998, 19, *Σπινέλλη Κ.Δ.* (2000), «Η εναλλακτική ποινή της κοινωφελούς εργασίας στην Ελλάδα: Ένας θεσμός ανενεργός;» Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 2000, 271, *Ανδρέου Φ.* (2000), «Η μετατροπή της ποινής σε παροχή κοινωφελούς εργασίας», Υπερ. 2000, 651, *Μαργαρίτης Μ.* (2003) «Ποινικός Κώδικας ερμηνεία εφαρμογή» Π.Ν Σάκκουλας 2003, 200, *Αδάμπα Β.* (2006), «Πότε το δικαστήριο παραλείπει να αποφανθεί περί της μετατροπής της στερητικής της ελευθερίας ποινής και -κατ' επέκταση- είναι δυνατή η μετατροπή της τελευταίας σε αντίστοιχη παροχής κοινωφελούς εργασίας με απόφαση μεταγενέστερη εκείνης που επέβαλε την ποινή» ΠοινΔικ 2006, 463, *Αναγνωστάκη Μ.* (2010), «Η παροχή κοινωφελούς εργασίας: Κριτική αποτίμηση και πορίσματα έρευνας πεδίου», Τομέας Ποινικών Επιστημών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις», Αντ.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2010, 495, *Αναγνωστάκη Μ.* (2013), «Εναλλακτικά μέτρα και ποινές στην Ελληνική έννομη τάξη υπό συγκριτικό πρίσμα», Τομέας Ποινικών Επιστημών, Τμήμα Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2013, 1, *Χαραλαμπίκης Α.* (2014) «Ποινικός Κώδικας ερμηνεία κατ' άρθρο» Νομική Βιβλιοθήκη 2014, 663.

Η λειτουργία και το έργο των Υπηρεσιών Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής. Πορίσματα έρευνας

ΜΑΡΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ*

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι Υπηρεσίες Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής (εφεξής ΥΕΚΑ) είναι σχετικά νέες υπηρεσίες που έχουν ιδρυθεί και λειτουργούν με σκοπό να υποστηρίξουν την εφαρμογή των μέτρων που εκτίονται στην κοινότητα, ιδίως της κοινωφελούς εργασίας και της αναστολής υπό επιτήρηση. Οι ΥΕΚΑ συστήθηκαν ως δημόσιες υπηρεσίες υπό την εποπτεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης στα πρότυπα Ευρωπαϊκών χωρών με μεγαλύτερη ιστορία στον τομέα της επιτήρησης των παραβατών στην κοινότητα¹. Μέχρι σήμερα το έργο των ΥΕΚΑ στη χώρα μας δεν έχει μελετηθεί επαρκώς, ενώ δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία για το έργο και τη λειτουργία των υπηρεσιών αυτών². Τα διαθέσιμα δημο-

* Εγκληματολόγος, ΥΔΝ Τομέας Ποινικών Επιστημών, Νομική Σχολή Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Για μια συγκριτική επισκόπηση του θεσμικού, οργανωτικού και λειτουργικού πλαισίου των υπηρεσιών δοκιμασίας (probation services) σε 32 χώρες της Ευρώπης, βλ. van Kalmthout A. & Durnescu, I. (eds) (2008) *Probation in Europe*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers (για την τελευταία ενημερωμένη έκδοση του 2015 βλ. <http://cep-probation.org/knowledgebase/probation-in-europe-update/> [τελευταία πρόσβαση 12/10/2015]). Για την ιστορική εξέλιξη του θεσμού της δοκιμασίας βλ. Μαυρής, Μ., (2007) Υπηρεσία Επιμελητών Κοινωνικής Αρωγής. Ένας θεσμός «υπό δοκιμασία», *Ποιν/λογ* 5, 1461–1479.

2. Για το έργο και το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας των ΥΕΚΑ βλ. την πρόσφατη μελέτη των Mavris, M., Koulouris, N., Anagnostaki, M. (2015) Greece. In: van Kalmthout A. & Durnescu, I. (eds), *Probation in Europe*, <http://cep-probation.org/knowledgebase/probation-in-europe-update/> [τελευταία πρόσβαση 12.10.2015]. Για

σιευμένα στοιχεία -που σταματούν το έτος 2009- αναφέρονται στο συνολικό αριθμό μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα που επιβλήθηκαν πανελλαδικά ανά έτος και όχι στις υποθέσεις που διαχειρίζονται οι ΥΕΚΑ (βλ. παρακάτω στο κείμενο υπό II.A.I). Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να συνεισφέρει στη μελέτη της λειτουργίας των υπηρεσιών αυτών μέσα από την εμπειρική αποτύπωση του έργου και της λειτουργίας τους³. Τα ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία που συλλέχθηκαν αφορούν στο έργο των ΥΕΚΑ κατά την πενταετία 2009 έως 2013, καθώς και την κατάσταση λειτουργίας της υπηρεσίας κατά το χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2014). Τον Αύγουστο του 2014, επήλθαν μια σειρά οργανωτικές μεταβολές στις ΥΕΚΑ με το νέο οργανισμό του Υπουργείου Δικαιοσύνης (Π.Δ. 101/2014, ΦΕΚ Α' 168/ 28.08.2014, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 37 του ν. 4305/2014, ΦΕΚ Α' 237/31.10.2014). Ειδικότερα, οι ΥΕΚΑ συγχωνεύθηκαν με τις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων συνιστώντας μια ενιαία υπηρεσία, την Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων και Κοινωνικής Αρωγής⁴. Η εν λόγω λεγό-

τις ΥΕΚΑ στο ξεκίνημά τους βλ. Μαυρή, Μ., ό.π. Σύνομη αναφορά στο έργο των ΥΕΚΑ σε Αναγνωστάκη, Μ. (2010) Η παροχή κοινωνικού χαρακτήρα: Κριτική αποτίμηση και πορίσματα έρευνας πεδίου, σε *Τιμητικό Τόμο Καθηγήτριας Καλλιόπης Δ Σπινέλλη. Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλας, 502 και 515-522. Για τον καθορισμό και εξειδίκευση του έργου των επιμελητών κοινωνικής αρωγής με αναφορά στο εθνικό και ευρωπαϊκό πλαίσιο κανόνων, βλ. Σπινέλλη, Κ.Δ. (2010) Διευκρινίσεις του ρόλου των επιμελητών κοινωνικής αρωγής – με βάση τον ΠΚ, τον ΚΠΔ, το ΠΔ 195/2006 και Συστάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε *Τιμητικό Τόμο για τον Καθηγητή Στέργιο Αλεξιάδη. Εγκληματολογικές αναζητήσεις*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 979-997.

3. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας προκειμένου να επιλεγούν στη συνέχεια οι τρεις (3) ΥΕΚΑ στις οποίες θα πραγματοποιηθεί περαιτέρω έρευνα πεδίου. Θερμές ευχαριστίες οφείλονται σε όλους του Επιμελητές Κοινωνικής Αρωγής για τη συμμετοχή τους στην έρευνα και την αμέριστη βοήθειά τους. Καθοριστική για την πραγματοποίηση της έρευνας υπήρξε η συμβολή του Γενικού Γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης κυρίου Μαρίνου Σκανδάμη, που διευκόλυνε την πρόσβαση στις ερευνώμενες υπηρεσίες, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.

4. Οι διακριτές λειτουργίες των επιμελητών ανηλίκων και των επιμελητών κοινωνικής αρωγής διατηρήθηκαν μόνο στις πόλεις της Αθήνας, του Πειραιά και της

μενη ‘αναδιοργάνωση’ των υπηρεσιών πραγματοποιήθηκε στα πλαίσια της συνεργασίας του Υπουργείου Δικαιοσύνης με την ομάδα δράσης (Task Force) προκειμένου να υπάρξει μείωση των δομών και των θέσεων ευθύνης στο πλαίσιο των μέτρων για την εξοικονόμηση πόρων και τη συρρίκνωση του δημόσιου τομέα. Ωστόσο, οι σοβαρές αυτές αλλαγές προτάθηκαν χωρίς να έχει προηγηθεί επαρκής μελέτη της μετάβασης στο νέο καθεστώς, με αποτέλεσμα να προκληθούν σοβαρά προβλήματα και έντονες αντιδράσεις από τους επαγγελματίες και των δύο υπηρεσιών. Ακολουθώντας, η παρούσα έρευνα συνιστά την τελευταία καταγραφή της λειτουργίας των ΥΕΚΑ με το προηγούμενο θεσμικό πλαίσιο⁵. Για λόγους ολοκληρωμένης παρουσίασης της υπηρεσίας με τη μορφή που είχε κατά το χρόνο διεξαγωγής της έρευνας αλλά και επειδή έως σήμερα δεν έχει επέλθει πλήρως η μετάβαση των υπηρεσιών στο νέο θεσμικό πλαίσιο, η παρούσα αποτύπωση αναφέρεται στο σύνολό της στο προϋπάρχον καθεστώς το οποίο εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να ισχύει έως σήμερα.

1. ΟΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΕΠΙΜΕΛΗΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΡΩΓΗΣ (ΥΕΚΑ)

Οι ΥΕΚΑ ιδρύθηκαν με το ν. 1941/1991 και συστάθηκαν ως δημόσιες υπηρεσίες υπαγόμενες στο Υπουργείο Δικαιοσύνης με το ΠΔ 195/2006. Από τον Ιανουάριο του 2007 λειτουργούν ΥΕΚΑ σε 14 πόλεις (έδρες Πρωτοδικείων) - το ΠΔ 195/2006 προβλέπει την ίδρυση συνολικά 26 – με τοπική αρμοδιότητα που καλύπτει περισσότερα από 1 πρωτοδικεία (εκτός από τις ΥΕΚΑ Αθήνας, Λάρισας και Πειραιά που καλύπτουν τα αντίστοιχα πρωτοδικεία). Ωστόσο, μετά τις αλλαγές που ε-

Θεσσαλονίκης. Στις πόλεις της Πάτρας και του Ηρακλείου διατηρήθηκαν αυτοτελή γραφεία με κοινό προϊστάμενο, ενώ σε 58 πόλεις της χώρας όπου λειτουργούσαν είτε υπηρεσίες επιμελητών ανηλικών είτε υπηρεσίες επιμελητών κοινωνικής αρωγής κατά το χρόνο της αναδιοργάνωσης, θεωρήθηκε ότι τα καθήκοντα και των δύο υπηρεσιών θα ασκούνται από τους υπαλλήλους οποιουδήποτε από τους δύο κλάδους υπηρετεί στη συγκεκριμένη πόλη (άρ. 26 Π.Δ. 101/2014 και άρ. 37 Ν. 4305/2014).

5. Η εκτενής παρουσίαση των οργανωτικών αλλαγών που επήλθαν στις ΥΕΚΑ λόγω της αναδιοργάνωσης των υπηρεσιών με το Π.Δ.101/2014 (όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4305/2014) βρίσκεται έξω από τα όρια της παρούσας μελέτης.

πήλθαν με το Π.Δ. 101/2014 η αρμοδιότητα των ΥΕΚΑ περιορίστηκε στα όρια του νομού στον οποίο εδρεύουν, ενώ την κάλυψη των όμορων νομών στους οποίους δεν έχουν διορισθεί επιμελητές κοινωνικής αρωγής προβλέπεται να αναλάβουν οι υπηρετούντες επιμελητές ανηλίκων (παρότι σε αρκετές περιπτώσεις δεν υπηρετεί κανένας επιμελητής ή υπηρετεί ένας μόνο επαγγελματίας του ενός από τους δύο κλάδους). Κατά το χρόνο της καταγραφής (Δεκέμβριος 2014) στις 14 ΥΕΚΑ εργαζόνταν περίπου 40 επιμελητές, με ειδικότητες κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων, κοινωνιολόγων και 1 νομικού-εγκληματολόγου. Ως προς τη διοικητική διάρθρωση της υπηρεσίας, το Π.Δ. 195/2006 προβλέπει τον ορισμό προϊσταμένων σύμφωνα με τον δημοσιοϋπαλληλικό κώδικα. Μέχρι σήμερα έχουν επιλεγεί προϊστάμενοι στις ΥΕΚΑ Αθήνας, Θεσσαλονίκης και Πειραιά⁶, ενώ στις υπόλοιπες υπηρεσίες όπου δεν έχει γίνει επιλογή, τα καθήκοντα προϊσταμένου ασκούνται από τον εισαγγελέα πρωτοδικών σύμφωνα με τη μεταβατική διάταξη του άρ. 17 παρ. 1 του ν. 1941/91. Ομοίως, φαίνεται πως δεν έχουν ενεργοποιηθεί τα καθήκοντα των περιφερειακών επιθεωρητών ΥΕΚΑ (άρ. 12 ΠΔ 195/2006)⁷, ενώ και η θέση του Κεντρικού Επιθεωρητή ΥΕΚΑ που προβλέπεται στα άρ. 4 & 11 ΠΔ 195/2006 δεν έχει πληρωθεί έως σήμερα.

Σύμφωνα με το ν. 1941/1991 και το ΠΔ 195/2006 οι ΥΕΚΑ «επικουρούν και εποπτεύουν» άτομα τα οποία: α) καταδικάζονται με αναστολή εκτέλεσης της ποινής υπό επιτήρηση (άρ. 100 ΠΚ)⁸, β) καταδικάζονται σε ποινή που έχει μετατραπεί σε κοινωφελή εργασία (άρ. 82 ΠΚ), γ) απολύονται υπό όρους (άρ. 105 επ. ΠΚ, και 15 παρ. 1 και 4 ν. 1941/1991), δ) τους έχουν επιβληθεί προσωρινοί όροι κατά την προδικασία (άρ. 10 παρ. 1α ΠΔ 195/2006) και ε) τους χορηγείται τακτική άδεια από το κατάστημα κράτησης, με ειδικούς περιοριστικούς όρους για

6. Βλ. Mavris, M. κ.ά. (2015), ό.π., 17.

7. Ο Μαυρής, Μ. (2007), ό.π., 1476 εξηγεί ότι η απουσία περιφερειακών επιθεωρητών οφείλεται στη μη κατοχή από τους Διευθυντές των ΥΕΚΑ Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης των υπό του νόμου απαραίτητων διοικητικών βαθμίδων λόγω του ότι είναι νεοδιόριστοι στο δημόσιο τομέα.

8. Το παλαιότερο άρθρο 100Α ΠΚ που τροποποιήθηκε σε 100 ΠΚ με το ν. 3904/2010.

την παρακολούθηση των κινήσεων τους από τις ΥΕΚΑ, στην περίπτωση που είναι αλλοδαποί, άστεγοι ή στερούμενοι οικογένειας (άρ. 54 παρ. 4 Σωφρονιστικού Κώδικα όπως τροποποιήθηκε με το ν. 4205/2013, ΦΕΚ Α' 242/2013⁹). Περαιτέρω, στους επιμελητές αρωγής μπορεί να ανατίθεται από τον εισαγγελέα «η κοινωνική έρευνα ως προς τον τρόπο ζωής ή άλλα προσωπικά στοιχεία προσωρινά κρατούμενων ή ατόμων, στα οποία έχουν επιβληθεί περιοριστικοί όροι σύμφωνα με το άρ. 282 ΚΠΔ. Η σχετική έκθεση επισυνάπτεται στη δικογραφία και συνεκτιμάται από το δικαστήριο κατά την επιμέτρηση της ποινής ή την κρίση για τη μετατροπή της σε εναλλακτική ποινή ή την αναστολή της υπό όρους» (άρ. 15 παρ. 5 ν. 1941/1991 & άρ. 10 παρ 1α ΠΔ 195/2006). Ωστόσο, φαίνεται ότι δεν είναι σαφές σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο υλοποιούν στην πράξη την «επικουρία» και τη «συνδρομή» προς τους καταδικασθέντες. Η έλλειψη επαρκούς καταγραφής των καθηκόντων των επιμελητών κοινωνικής αρωγής στον τομέα της κοινωνικής υποστήριξης των παραβατών είχε επισημανθεί εξ αρχής από το τμήμα νομοτεχνικής επεξεργασίας της Βουλής: «...δεν υπάρχει καμία ειδική πρόβλεψη σε όλο το νομοσχέδιο για τα μέτρα επικουρίας και επιμέλειας του καταδικασθέντος που θα πρέπει να ληφθούν και με τη βοήθεια του επιμελητή κοινωνικής αρωγής (πχ βοήθεια στην ανεύρεση εργασίας ή ιατρική φροντίδα ή προσπάθεια επαγγελματικής εκπαίδευσης κλπ)»¹⁰. Ως προς τη φυσιογνωμία της υπηρεσίας, ήδη από την ίδρυσή της διατυπώθηκε η παρατήρηση ότι «θα πρέπει θεσμικά, αλλά και ουσιαστικά, να αποκτήσει μια φυσιογνωμία υπηρεσίας επικούρου της απονομής της δικαιοσύνης και όχι παραρτήματος της αστυνομίας»^{11, 12}.

9. Σύμφωνα με το άρ. 54 παρ. 4 ΣωφρΚ: «Μόνη η ιδιότητα του αλλοδαπού, του άστεγου ή του στερούμενου οικογένειας δεν αποκλείει τη χορήγηση άδειας». Για τις δυσκολίες κατά την εφαρμογή του θεσμού βλ. Συνήγορος του Πολίτη, Ειδική Έκθεση, Ε. Φυτράκης (2009) σε Λ. Μαργαρίτη και Ν. Παρασκευόπουλου (εκδ) *Σωφρονιστικός Κώδικας και συναφή κείμενα*, Αθήνα – Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 537-558.

10. Εισηγητική έκθεση του ν. 1941/1991, *ΠοινΧρον* 1991, 457.

11. Παύλου, Σ., (1992) Οι νέες τροποποιήσεις του ποινικού κώδικα. (Μια πρώτη καταγραφή και αποτίμηση των ρυθμίσεων του ν. 1941/91), *ΠοινΧρον* 1992, 383.

12. Το ζήτημα της φυσιογνωμίας των υπηρεσιών επιμελητών αποτελεί ένα ιδιαίτερα επίκαιρο ζήτημα σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Υπηρεσίες με ιστορία πάνω από

Πέρα από το ζήτημα της στόχευσης και της φυσιογνωμίας της υπηρεσίας, περαιτέρω ζητήματα γεννώνται ως προς την έκταση των μέτρων καθώς δεν φαίνεται να έχει καθοριστεί επαρκώς μέχρι σήμερα το σχετικό κανονιστικό πλαίσιο¹³. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι δεν προβλέπεται η συμμετοχή των επιμελητών κοινωνικής αρωγής στη λήψη αποφάσεων κομβικής σημασίας, όπως πχ κατά την επιλογή καταδικασθέντων στους οποίους θα επιβληθεί το μέτρο της κοινωφελούς εργασίας ή της ανα-

έναν αιώνα και παράδοση στην κοινωνική υποστήριξη των παραβατών σήμερα ιδιωτικοποιούνται (στην Αγγλία και Ουαλία), ενώ σε χώρες όπως το Βέλγιο και η Ολλανδία υπάρχει μεγάλη πίεση για την ολοένα και περισσότερο διαχειριστική αντιμετώπιση των περιπτώσεων με χαμηλή προτεραιότητα στην εξατομικευμένη μεταχείριση και υποστήριξη των παραβατών, βλ. ενδεικτικά Robinson, G. (2015) Three Narratives and a Funeral. Community punishment in England and Wales, in Robinson, G. and McNeill F. (eds) *Community Punishment: European Perspectives*, London & New York: Routledge, 30-50, Beyens, K. (2015) The New Generation of Community Penalties in Belgium. More is less..., in Robinson, G. and McNeill F. (eds) *Community Punishment: European Perspectives*, London & New York: Routledge, 13-29, Boone, M. (2015) Community Punishments in the Netherlands, in Robinson, G. and McNeill F. (eds) *Community Punishment: European Perspectives*, London & New York: Routledge, 95-113. Για μια συνοπτική παρουσίαση της προβληματικής της διαχειριστικής λογικής βλ. Γασπαρινάτου, Μ. (2005) Αντεγκληματική πολιτική στην κοινωνία της διακινδύνευσης, Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Νομικής, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών, <http://old.law.uoa.gr/crime-research/diplomatikigasparinatos.pdf> [τελευταία πρόσβαση 12.10.2015]. Αναλυτικότερα, βλ. Κουλούρης, Ν. (2009) *Επιτήρηση και Ποινική Δικαιοσύνη. Οι εναλλακτικές κυρώσεις και η διασπορά της φυλακής*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

13. Για το κανονιστικό πλαίσιο έκτασης των μέτρων βλ. Μανρίς, Μ. κ.ά. (2015), ό.π. Ειδικότερα για την κοινωφελή εργασία βλ. Αναγνωστάκη, (2010), ό.π., 515-522. Για την κοινωφελή εργασία και την αναστολή υπό επιτήρηση βλ. Κουλούρης, Ν. (2014) Άρθρο 82 και άρθρο 99–110Γ, σε Χαραλαμπίκη, Α (εκδ) *Ποινικός Κώδικας. Τόμος Ι (άρθρα 1–234). Ερμηνεία κατ' άρθρο*, 2^η εκδ., Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 663-694 και 783-888. Για την αναστολή υπό επιτήρηση βλ. επίσης Σπυράκος, Δ. (2005) Άρθρ. 100–100Α, σε Σπινέλλη Δ. (εκδ) *Συστηματική Ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Άρθρα 1–133*, Αθήνα: Π.Ν. Σάκκουλας – Δίκαιο & Οικονομία, 1229-1239.

στολής υπό επιτήρηση, καθώς και σχετικά με την πορεία της εκτέλεσης σε περίπτωση πλημμελούς έκτισης των μέτρων¹⁴. Εξάλλου κατά την έκτιση μέτρων όπως η κοινωφελής εργασία απαιτείται η συμμετοχή και άλλων φορέων οι οποίοι αναλαμβάνουν ρόλο κατά την άσκηση της σωφρονιστικής πολιτικής, που είναι οι τοπικοί φορείς στους οποίους εκτίονται τα μέτρα. Ωστόσο, ο ρόλος των επιμελητών κοινωνικής αρωγής παρότι είναι σημαντικός κατά τη διαμεσολάβηση με τους φορείς αυτούς δεν προσδιορίζεται επαρκώς στο νόμο. Έτσι, φαίνεται ότι οι επιμελητές δεν έχουν περιβληθεί μέχρι σήμερα με καθήκοντα και αρμοδιότητες που θα τους επέτρεπαν τη συγκρότηση μιας αυτόνομης υπηρεσίας με επιστημονικό λόγο και ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής έκτισης των νέων αυτών σωφρονιστικών θεσμών.

Στην κατεύθυνση της διασφάλισης επαρκών κανόνων για την έκτιση των μέτρων καθώς και άλλων απαιτούμενων προδιαγραφών για την εύρυθμη λειτουργία των ΥΕΚΑ, αξιολογη θα μπορούσε να είναι η συνεισφορά Ευρωπαϊκών κειμένων αρχών, όπως οι συστάσεις (Recommendations) που εκδίδονται από το Συμβούλιο της Ευρώπης¹⁵.

14. Για παράδειγμα, η Υπουργική απόφαση 108842/1997 (ΦΕΚ Β' 1104/1997) που καθορίζει το κανονιστικό πλαίσιο έκτισης της κοινωφελούς εργασίας έχει εκδοθεί πριν τη σύσταση των ΥΕΚΑ και επομένως δεν περιλαμβάνει σχετικές ρυθμίσεις. Επιπλέον, ο νόμος 3904/2010, ο οποίος τροποποίησε το άρθρο 82 ΠΚ, δεν μερίμνησε για την ενίσχυση του ρόλου των επιμελητών κοινωνικής αρωγής κατά την έκτιση της κοινωφελούς εργασίας.

15. Βλ. ειδικότερα την ανάλυση της Καθηγήτριας Καλλιόπης Σπινέλλη για τη συμβολή που μπορούν να έχουν οι συστάσεις αυτές στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας και τη σταδιακή αυτοτέλεια των ΥΕΚΑ, Σπινέλλη, 2010, ό.π. Σημαντικές συστάσεις, εκτός από τις δύο που αναφέρονται στο κείμενο είναι οι εξής: R (2006) 2 «Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες», R (82) 16 «Σύσταση για τις άδειες των κρατουμένων», R (97) 12 «Σύσταση για το προσωπικό που ασχολείται με την εφαρμογή των μέτρων και ποινών», R (99) 22 «Σύσταση για την υπερφόρτωση των φυλακών και την αύξηση του πληθυσμού», R (2000) 22 «Σύσταση για τη βελτίωση της εφαρμογής των Ευρωπαϊκών Κανόνων για τα μέτρα και τις ποινές που εκτίονται στην κοινότητα», R (2003) 22 «Σύσταση για την απόλυση υπό όρους», R (2006) 8 «Σύσταση για τη βοήθεια στα θύματα εγκληματικών πράξεων», R (2006) 13 «Σύσταση για τη χρήση της προσωρινής κράτησης, τις συνθήκες επιβολής της και την πρόβλεψη εγγυήσεων κατά της καταχρηστικής εφαρμογής».

Αναφορικά με τα μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα ιδιαίτερα σημαντική είναι η σύσταση R (92) 16 «*Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τις ποινές και τα μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα*» (*European Rules on Community Sanctions and Measures*) και η πρόσφατη σύσταση R (2010) 1 «*Ευρωπαϊκοί Κανόνες Δοκιμασίας*» (*European Probation Rules*)¹⁶. Περαιτέρω, τα τελευταία χρόνια καθίσταται όλο και πιο πειστική η ανάγκη διαμόρφωσης 'συμβατών' πρακτικών μεταξύ των χωρών λόγω των εξελίξεων στην Ευρωπαϊκή Ένωση μετά την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας. Οι χώρες μέλη καλούνται πλέον να λάβουν ενεργητικά μέτρα για την υιοθέτηση αποφάσεων-πλαίσιο που προβλέπουν, μεταξύ άλλων, την έκταση εναλλακτικών μέτρων και ποινών που επιβάλλονται σε μια χώρα σε οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ε.Ε.¹⁷. Χρειάζεται, ωστόσο, μεγάλη προσοχή στον τρόπο που κάθε χώρα προσαρμόζει νέα κοινοτικά μέτρα στο εθνικό της δίκαιο, ώστε να διασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση ο σεβασμός των δικαιωμάτων των καταδικασθέντων προσώπων και να δημιουργείται ένα κανονιστικό πλαίσιο το οποίο θέτει επαρκώς και με σαφήνεια αυστηρά όρια και κα-

16. Οι «*Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τις ποινές και τα μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα*» έχουν αποδοθεί στα ελληνικά από τους Αλεξιάδη, Σ. και Πανούση, Γ. (2002) *Σωφρονιστικοί Κανόνες*, 4^η εκδ., Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 529-543. Για τους «*Ευρωπαϊκούς Κανόνες Δοκιμασίας*» βλ. ενδεικτικά Canton, R. (2010) *European Probation Rules: What they are, why they matter Eurovista* 1(2): 62-71.

17. Morgenstern, C. and Larrauri, E. (2013) *European Norms, Policy and Practice*, in McNeill, F. and Beyens, K. (eds) *Offender Supervision in Europe*, Palgrave MacMillan, 125-154. Βλ. ειδικά τις αποφάσεις – πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ *σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση δικαστικών αποφάσεων οι οποίες επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας*, 2008/947/ΔΕΥ *αποφάσεων αναστολής εκτέλεσης της ποινής ή απόλυσης υπό όρους και εναλλακτικών κυρώσεων και 2009/829/ΔΕΥ αποφάσεων περί μέτρων επιτήρησης εναλλακτικά προς την προσωρινή κράτηση*. Μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου δυνάμει του Πρωτοκόλλου 36 της Συνθήκης της Λισαβόνας, δηλαδή από την 1^η Δεκεμβρίου 2014, η Επιτροπή και τα κράτη μέλη θα έχουν το δικαίωμα να κινούν διαδικασίες στο Δικαστήριο της Ε.Ε. κατά των κρατών μελών που δεν έχουν εφαρμόσει καθόλου ή δεν εφαρμόζουν ορθά το δίκαιο της Ε.Ε.

νόνες έκτισης¹⁸. Στην κατεύθυνση αυτή κάθε χώρα έχει να συνεισφέρει με τις ιδιαιτερότητες του ποινικού της συστήματος και του νομικού της πολιτισμού. Απ' την άλλη πλευρά, η άκριτη 'τυπική' υιοθέτηση μέτρων χωρίς την αναγκαία προσαρμογή μπορεί να αποβεί ασυμβίβαστη με τη φιλοσοφία και τη λειτουργία των εθνικών συστημάτων και να δημιουργήσει ενδεχομένως σοβαρές πιέσεις και στρεβλώσεις στο επίπεδο της εφαρμογής.

2. ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Στη χώρα μας τα εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα καταλάμβαναν ήδη πριν το ν. 1941/1991 πολύ σημαντική θέση και εφαρμόζονταν σε μεγάλη έκταση τόσο κατά το στάδιο της επιμέτρησης όσο και κατά το στάδιο της έκτισης της ποινής¹⁹. Ειδικότερα, σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται στο παράρτημα της σύστασης R (92) 16 του Συμβουλίου της Ευρώπης «Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τις ποινές και τα μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα»²⁰.

«ο όρος 'ποινές και μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα' αναφέρεται σε ποινές και μέτρα που επιτρέπουν στον παραβάτη να παραμείνει στην κοινότητα και περιλαμβάνουν κάποιους περιορισμούς στην ελευθερία του μέσα από την επιβολή όρων ή/και υποχρεώσεων, και οι ο-

18. Snacken, S. and van Zyl Smit, D. (2013) Distinctive Features of European Penology and Penal Policy-Making, in Daems T, van Zyl Smit D, Snacken S (eds) *European Penology?* Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 3-26.

19. Για τα μέτρα που προβλέπονται στην ελληνική έννομη τάξη και μπορούν συστηματικά να καταταγούν στην κατηγορία των «εναλλακτικών μέτρων», βλ. Αλεξιάδης, Σ. (1995) Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τις Κυρώσεις και τα μέτρα που εκτελούνται στην Κοινότητα, σε Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος, *Οι πρόσφατες τροποποιήσεις του Ποινικού Κώδικα και του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας*, Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας, 165, ο οποίος συμπεριλαμβάνει τα μέτρα της αναστολής εκτέλεσης, της μετατροπής της ποινής σε χρήμα, της απόλυσης υπό όρο και της προσωρινής κράτησης στα εναλλακτικά μέτρα. Για πιο εκτενή ανάλυση με αναφορά στις νεότερες νομοθετικές προβλέψεις, βλ. Αναγνωστάκη, Μ. (2013) Εναλλακτικά μέτρα και ποινές στην Ελληνική έννομη τάξη υπό συγκριτικό πρίσμα, σε Ν. Κουράκη (επιμ) *Τιμητικός Τόμος εις μνήμην καθηγητή Χρίστου Δέδε*, Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, 4-5.

20. Βλ. παραπάνω υποσημείωση 14.

ποίοι/ες εφαρμόζονται από αρμόδια όργανα που έχουν δια νόμου αναλάβει το έργο αυτό. Ο όρος αναφέρεται σε κάθε ποινή που επιβάλλει ένα δικαστήριο ή ένας δικαστής, καθώς και σε κάθε μέτρο που λαμβάνεται πριν ή αντί μιας απόφασης περί επιβολής ποινής καθώς και σε τρόπους έκτισης ποινών στερητικών της ελευθερίας εκτός των καταστημάτων κράτησης. Παρόλο που οι χρηματικές ποινές δεν περιλαμβάνονται στον παραπάνω ορισμό, κάθε δραστηριότητα επιτήρησης ή ελέγχου η οποία στοχεύει στην εξασφάλιση της καταβολής τους εμπίπτει στα όρια των παραπάνω κανόνων».

Είναι σαφές ότι στον ορισμό αυτό περιλαμβάνονται μέτρα με μεγάλη ιστορία που τυγχάνουν ευρείας αποδοχής από τους λειτουργούς του συστήματος, όπως η αναστολή εκτέλεσης της ποινής (άρ. 99 επ. ΠΚ), η μετατροπή της ποινής σε χρηματική (άρ. 82 ΠΚ), η απόλυση υπό όρους (άρ. 105 επ. ΠΚ). Επιπλέον, μπορούμε να συμπεριλάβουμε στα εναλλακτικά μέτρα που εκτίονται στην κοινότητα τα παρακάτω μέτρα, που έχουν μικρότερη ή μεγαλύτερη ιστορία στο ποινικό και σωφρονιστικό μας σύστημα²¹: Κατά το στάδιο της προδικασίας α) περιοριστικοί όροι (άρ. 282 ΚΠΔ) μεταξύ των οποίων και η κατ' οίκον έκτιση με ηλεκτρονική επιτήρηση (ν. 4205/2013), β) ποινική διαμεσολάβηση στα πλημμελήματα σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας (άρ. 11 επ. ν. 3500/2006), γ) ποινική συνδιαλλαγή στις περιπτώσεις εγκλημάτων κατά της ιδιοκτησίας ή της περιουσίας (άρ. 6 και 17 ν. 3904/2010), δ) αναβολή άσκησης ποινικής δίωξης και δυνατότητα αποχής από αυτήν για εξαρτημένους χρήστες που παρακολουθούν θεραπευτικό πρόγραμμα (άρ. 32 παρ. 1α ν. 4139/2013), ε) εισαγωγή σε θεραπευτικό κατάστημα αντί της προσωρινής κράτησης για εξαρτημένους χρήστες ναρκωτικών (άρ. 31 ν. 4139/2013). Κατά το στάδιο της επιμέτρησης της ποινής α) αναστολή εκτέλεσης της ποινής υπό όρους και υπό επιτήρηση (άρ. 100 επ. ΠΚ), β) αναστολή εκτέλεσης της ποινής υπό τον όρο της συνέχισης παρακολούθησης θεραπευτικού προγράμματος για εξαρτημένους χρήστες (άρ. 32 παρ. 1γ ν. 4139/2013), γ) μετατροπή της

21. Για την προτεινόμενη εδώ κατάταξη ανάλογα με το στάδιο κατά το οποίο προβλέπονται τα μέτρα βλ. Αναγνωστάκη, Μ. (2013), ό.π. 4-5. Βλ. επίσης Μανρίσ, Μ. κ.ά. (2015), ό.π., 19-31.

ποινήσ σε κοινωφελή εργασία (άρ. 82 παρ. 5-7 ΠΚ). Κατά τα στάδια της έκτισης της ποινής α) κατ' οίκον έκτιση της ποινής, β) κατ' οίκον περιορισμός με ηλεκτρονική επιτήρηση (άρ. 110B και 110Γ ΠΚ), γ) άδειες κρατουμένων (άρ. 54-58 ΣωφρΚ), στ) πρόωρη απόλυση για τη συνέχιση θεραπευτικού προγράμματος εκτός φυλακής (άρ. 35 παρ. 1 ν. 4139/2013).

Μια από τις ιδιαιτερότητες, ωστόσο, του ελληνικού ποινικού συστήματος είναι ότι τα κυριότερα εναλλακτικά μέτρα εφαρμόζονταν εξ αρχής – και κάποια από αυτά συνεχίζονται να εφαρμόζονται - χωρίς την επίβλεψη, συνδρομή ή επικουρία από ειδική υπηρεσία. Η έννοια της επιτήρησης με συνδρομή και εποπτεία (probation), την οποία ο Δασκαλάκης είχε ονομάσει «προστατευτική επίβλεψη»²², δεν θεωρήθηκε αναγκαία, εφικτή ή χρήσιμη ώστε να καθιερωθεί νομοθετικά (όπως συνέβη στην περίπτωση των ανηλίκων). Στις περιπτώσεις που κάποια επιτήρηση θεωρείται αναγκαία (πχ κατά την απόλυση υπό όρους, κατά τη διάρκεια τακτικών αδειών και για το διάστημα που έχουν επιβληθεί περιοριστικοί όροι) το έργο αυτό αναλαμβάνει σε κάποιο βαθμό η αστυνομία μέσω του συχνά επιβαλλόμενου όρου της εμφάνισης των κρατουμένων/ κατηγορουμένων στο αστυνομικό τμήμα του τόπου κατοικίας τους²³. Η αντίληψη αυτή αντανακλάται επίσης στη θεσμοθέτηση νέ-

22. Δασκαλάκης, Η. (1985) *Μεταχείριση εγκληματία*. Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκουλας, 88.

23. Το ζήτημα του κατά πόσο κρίνεται απαραίτητη και χρήσιμη η επιτήρηση των παραβατών στους οποίους επιβάλλονται μέτρα που εκτίονται εν ελευθερία στη χώρα μας, είναι ένα σύνθετο ζήτημα το οποίο δεν έχει ερευνηθεί εμπειρικά ούτε έχει αποτελέσει αντικείμενο επαρκούς θεωρητικής επεξεργασίας. Η ευρωπαϊκή σχετική βιβλιογραφία θεωρεί περίπου δεδομένη την εμπλοκή των επαγγελματιών (probation officers) στην επίβλεψη της εκτέλεσης της ποινής και στην υποστήριξη των παραβατών ώστε να προληφθεί η υποτροπή και να ενισχυθεί η αποχή από το έγκλημα (desistance from crime), βλ. ενδεικτικά Maruna, S. (2001) *Making Good*. Washington, DC: American Psychological Association, McNeill, F. (2006) A desistance paradigm for offender management, *Criminology and Criminal Justice*, 6(1), 39-62. Για μια αποτίμηση της κατάστασης στη χώρα μας, με ειδική αναφορά στο ζήτημα της συναίνεσης του καταδικασθέντος, βλ. Anagnostaki, M. (2014) Consent and cooperation in the Greek context: Rhetoric and praxis, *European Journal of*

ων, ιδιαίτερα απαιτητικών εναλλακτικών μέτρων όπως η ηλεκτρονική επιτήρηση, τα οποία προβλέπεται να λειτουργήσουν χωρίς κάποια μέριμνα για ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες για τους ηλεκτρονικά επιτηρούμενους και τις οικογένειες ή τους συνοικούντες με αυτούς²⁴. Από την άλλη πλευρά, άλλες πρόσφατες νομοθετικές παρεμβάσεις όπως ο ν. 3904/2010 επέφεραν σημαντικές αλλαγές στο καθεστώς έκτισης των κύριων εναλλακτικών μέτρων της κοινωφελούς εργασίας και της αναστολής υπό επιτήρηση, χωρίς παράλληλα να δίνουν ένα ξεκάθαρο μήνυμα ως προς το ζήτημα της επιτήρησης και του ρόλου των επιμελητών κοινωνικής αρωγής. Ειδικότερα, ενώ ο ν. 3904/2010 ενίσχυσε σημαντικά το ρόλο των επιμελητών κοινωνικής αρωγής κατά την έκτιση του μέτρου της αναστολής υπό επιτήρηση (καθώς περιγράφηκαν αναλυτικά τα καθήκοντα των επιμελητών και οι κανόνες έκτισης του μέτρου στο άρθρο 100 του Ποινικού Κώδικα), δεν συνέβη το ίδιο για το μέτρο της κοινωφελούς εργασίας, όπου παρότι υπήρχαν σοβαρά προβλήματα κατά την έκτιση των μέτρων δεν υπήρξε καμία πρόβλεψη για τη διευθέτησή τους και την ενίσχυση του ρόλου των επιμελητών²⁵. Περαιτέρω, είναι γεγονός πως ακόμα και σήμερα το μέτρο της κοινωφελούς εργασίας εφαρμόζεται χωρίς τη συνδρομή της υπηρεσίας επιμελητών σε πολλές περιοχές όπου δεν λειτουργούν ΥΕΚΑ²⁶.

Οι παραπάνω διαπιστώσεις αποτελούν ένδειξη ότι υπάρχει δυσκο-

Probation, 6(3), 225-241.

24. Βλ. ενδεικτικά Beyens, K. and Roosen, M. (2013) Electronic monitoring in Belgium: a penological analysis of current and future orientations, *European Journal of Probation*, 5(3), 56-70. Η έρευνα του οικογενειακού περιβάλλοντος και η σύνταξη σχετική κοινωνικής έρευνας προβλέπεται στη χώρα μας μόνο για τους κρατούμενους που υποβάλλουν αίτηση να απολυθούν πρόωρα με ηλεκτρονική επιτήρηση χωρίς να προβλέπεται κάτι τέτοιο για τις υπόλοιπες κατηγορίες.

25. Για τις αλλαγές που επέφερε ο ν. 3904/2010 στα μέτρα της κοινωφελούς εργασίας και της αναστολής υπό επιτήρηση, βλ. συνοπτικά Μανρίς, Μ., κ.ά., 5, 8, Αναγνωστάκη, Μ. (2013), ό.π., 12 και αναλυτικά τις παραπομπές της υποσημείωσης 13.

26. Βλ. Αναγνωστάκη, Μ. (2010), ό.π., που παρουσιάζεται η έρευνα για την εφαρμογή του μέτρου της κοινωφελούς εργασίας στο Νομό Ηλείας όπου δεν έχει λειτουργήσει μέχρι σήμερα υπηρεσία επιμελητών κοινωνικής αρωγής.

λία στο να υιοθετηθούν συνεκτικές πολιτικές ως προς το θέμα της επιτήρησης²⁷. Σε κάθε περίπτωση χρειάζεται τα ζητήματα αυτά να αποσαφηνιστούν ώστε να μπορέσει να ολοκληρωθεί η προσπάθεια να ενταχθούν πλήρως τα εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα, όπως για παράδειγμα η κοινωφελής εργασία, στο σύστημα ποινικής δικαιοσύνης και να αναλάβουν οι ΥΕΚΑ έναν αποφασιστικό και ουσιαστικό ρόλο κατά την έκτιση των μέτρων.

II. Η ΕΡΕΥΝΑ

1. Μεθοδολογία της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο της συμπλήρωσης ερωτηματολογίου από απόσταση από την κάθε ΥΕΚΑ. Το ερωτηματολόγιο στάλθηκε από την ερευνήτρια στις 14 ΥΕΚΑ με ταχυδρομείο και ηλεκτρονικά στις 20 Οκτωβρίου 2014 μαζί με συνοδευτική επιστολή και την εγκριτική απόφαση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, με την παράκληση να συμπληρωθεί και επιστραφεί έως τις 27 Νοεμβρίου 2014. Από τις 14 ΥΕΚΑ έλαβαν μέρος στην έρευνα 12: οι 2 που δεν συμμετείχαν αποτελούνταν από έναν επιμελητή ο οποίος στη μία περίπτωση έχει αποχωρήσει από την υπηρεσία ενώ στην άλλη ήταν σε άδεια μητρότητας. Από τις 12 ΥΕΚΑ σε λειτουργία απέστειλαν συμπληρωμένα ερωτηματολόγια οι 11 (ποσοστό ανταπόκρισης 92%). Στην ΥΕΚΑ που δεν απέστειλε ερωτηματολόγιο έγινε προσωπική επικοινωνία με την ερευνήτρια και συμπληρώθηκαν μερικά από τα τμήματα του ερωτηματολογίου. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν αφορούν το έργο των ΥΕΚΑ κατά τη διάρκεια των ετών 2009-2013, καθώς και την κατάσταση λειτουργίας

27. Η δυσκολία αυτή αντανακλάται και στην έλλειψη κατάλληλης ορολογίας. Στις μεταφράσεις των ευρωπαϊκών κειμένων δεν αποδίδεται στα Ελληνικά ο όρος «probation». Έτσι για παράδειγμα οι European Prison Rules και οι European Probation Rules μεταφράζονται επίσημα με τον ίδιο όρο ως «Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες». Βλ. ενδεικτικά Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2011 σχετικά με τις συνθήκες κράτησης στην ΕΕ (2011/2897(RSP), διαθέσιμο στο <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2011-0585+0+DOC+XML+V0//EL> [τελευταία πρόσβαση 12/10/2015].

της υπηρεσίας κατά το χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2014). Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται ανωνυμοποιημένα καθώς σκοπός είναι να δοθεί μια συνολική εικόνα της λειτουργίας και του έργου των ΥΕΚΑ και όχι να αξιολογηθεί η λειτουργία τους.

2. Η δομή του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο περιείχε σειρά κλειστών και ανοιχτών ερωτήσεων και δομήθηκε στα παρακάτω επτά (7) μέρη: α) Στοιχεία επικοινωνίας και αρμοδιότητας ΥΕΚΑ, β) Γενική επισκόπηση των υποθέσεων με τις οποίες απασχολείται η υπηρεσία κατά την τελευταία πενταετία (2009-2013), γ) Στοιχεία ειδικά για την έκταση της κοινωφελούς εργασίας²⁸, δ) Ζητήματα οργάνωσης της υπηρεσίας, ε) Ζητήματα συνεργασίας με φορείς, στ) Ποιοτικά στοιχεία από την εφαρμογή της κοινωφελούς εργασίας, και ζ) Επιστημονικά/ μεθοδολογικά ζητήματα.

3. Αποτελέσματα της έρευνας

Ακολουθεί σύντομη παρουσίαση των αποτελεσμάτων σε πέντε (5) μέρη: α) η εφαρμογή του μέτρου της κοινωφελούς εργασίας (εφεξής ΚΕ), β) αριθμός υποθέσεων εκτός ΚΕ, γ) ζητήματα οργάνωσης της υπηρεσίας, δ) συνεργασία με τον εισαγγελέα επόπτη & μεθοδολογία δουλειάς, ε) δυσκολίες όπως τις καταγράφουν οι εργαζόμενοι στις υπηρεσίες.

A. Η εφαρμογή του μέτρου της Κοινωφελούς Εργασίας

A.1. Αριθμός μέτρων Κοινωφελούς Εργασίας ανά έτος

Στο παρακάτω Γράφημα A.1. παρουσιάζεται το σύνολο των μέτρων ΚΕ που εισήχθησαν σε 11 από τις 12 ΥΕΚΑ τα έτη 2009 έως 2013 (σε

28. Αναζητήθηκαν αναλυτικότερα στοιχεία - τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά - για το μέτρο της κοινωφελούς εργασίας, όχι μόνο επειδή βρίσκεται στο επίκεντρο του ερευνητικού ενδιαφέροντος της γράφουσας, αλλά και επειδή η επιτήρηση καταδικασθέντων που παρέχουν κοινωφελή εργασία αποτελεί σήμερα το κύριο έργο των επιμελητών κοινωνικής αρωγής.

1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή). Συνολικά τα μέτρα ΚΕ για όλη την πενταετία 2009-2013 για 11 από τις 12 ΥΕΚΑ είναι δύο χιλιάδες τριακόσια σαράντα έξι (2.346).

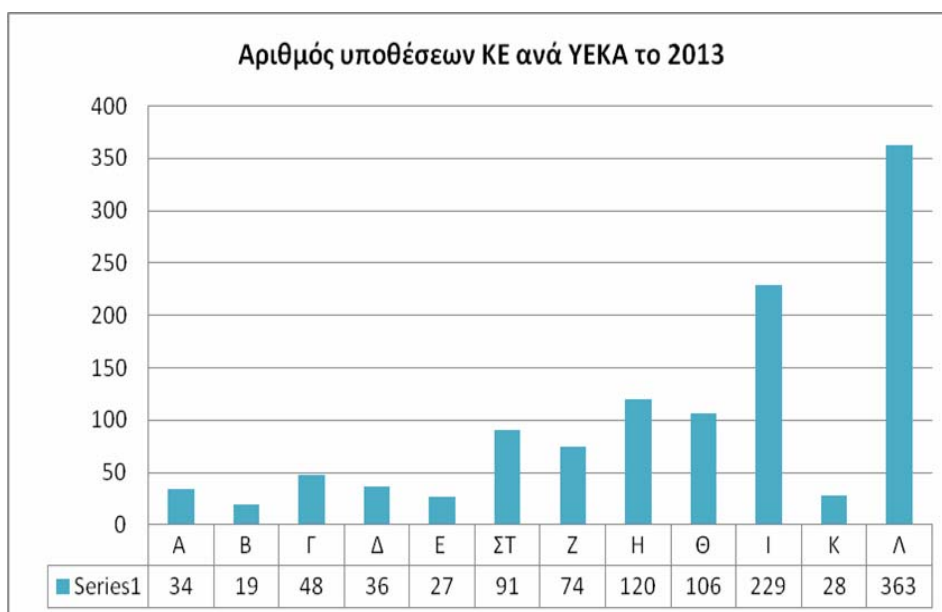
Γράφημα Α.1.: Αριθμός υποθέσεων Κοινωνικού Εργασίας ανά έτος (11 ΥΕΚΑ)

Φαίνεται πως υπάρχει μια σταδιακή αύξηση των υποθέσεων, με 4πλασιασμό των υποθέσεων από το 2009 στο 2013. Μικρή κάμψη που εμφανίζεται το 2012 δεν είναι σαφές αν είναι προσωρινή ή όχι.

Στο παρακάτω Γράφημα Α.2. παρουσιάζεται ο αριθμός μέτρων ΚΕ ανά ΥΕΚΑ μόνο για το έτος 2013, συμπεριλαμβανομένης και της 12^{ης} ΥΕΚΑ που δεν καταγράφεται στο παραπάνω γράφημα. Κάθε ΥΕΚΑ εμφανίζεται με ένα κεφαλαίο γράμμα (από Α έως Κ). Το σύνολο των μέτρων ΚΕ που εισήχθησαν στις ΥΕΚΑ το έτος 2013 είναι χίλιες εκατόν εβδομήντα πέντε (1.175).

Γράφημα Α.2.: Αριθμός υποθέσεων Κοινοφελούς Εργασίας ανά ΥΕΚΑ το 2013 (12 ΥΕΚΑ)

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο αριθμός μέτρων ΚΕ που επιβάλλονται πανελλαδικά μπορεί να είναι μεγαλύτερος, καθώς μέτρα ΚΕ επιβάλλονται και σε δικαστικές περιφέρειες όπου δεν λειτουργεί ΥΕΚΑ. Στις περιπτώσεις αυτές το μέτρο της ΚΕ εφαρμόζεται με την εποπτεία του εισαγγελέα πρωτοδικών²⁹. Σύμφωνα, άλλωστε, με τα διαθέσιμα στοιχεία το μέτρο της ΚΕ επιβάλλεται από τα δικαστήρια ήδη από το έτος 1998, ενώ οι ΥΕΚΑ τέθηκαν σε λειτουργία τον Ιανουάριο του 2007.

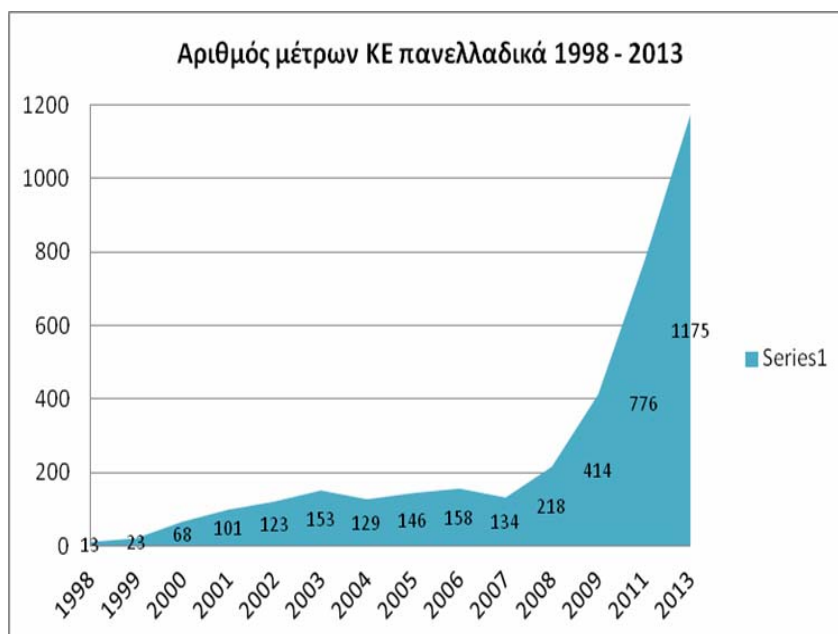
Το παρακάτω Γράφημα Α.3. δείχνει την εξέλιξη στην εφαρμογή των μέτρων ΚΕ πανελλαδικά από το 1998 μέχρι το 2013. Τα στοιχεία από το 1998 έως το 2009 προέρχονται από το Υπουργείο Δικαιοσύνης³⁰.

29. Βλ. σχετική έρευνα πεδίου για την εφαρμογή του μέτρου της ΚΕ στο Νομό Ηλείας, σε Αναγνωστάκη Μ (2010), ό.π.

30. Βλ. Παπαθανασόπουλος, Ε. (2006) Παρατηρήσεις – Σύνομη παρουσίαση των βασικών σημείων του Π.Δ. 195/06 για την οργάνωση και λειτουργία των υπη-

Ωστόσο τα στοιχεία αυτά δεν είναι συμβατά με τα στοιχεία από το 2010 έως το 2013 που συλλέχθηκαν με το παρόν ερωτηματολόγιο καθώς τα στοιχεία από το Υπουργείο Δικαιοσύνης αναφέρονται σε δικαστικές αποφάσεις (και καλύπτουν όλες τις δικαστικές περιφέρειες της χώρας) ενώ τα στοιχεία από το 2010 έως το 2013 καλύπτουν τις αποφάσεις που εισήχθησαν στις ΥΕΚΑ.

Γράφημα Α.3.: Αριθμός μέτρων Κοινωνικού Εργασίας πανελλαδικά 1998 – 2013*

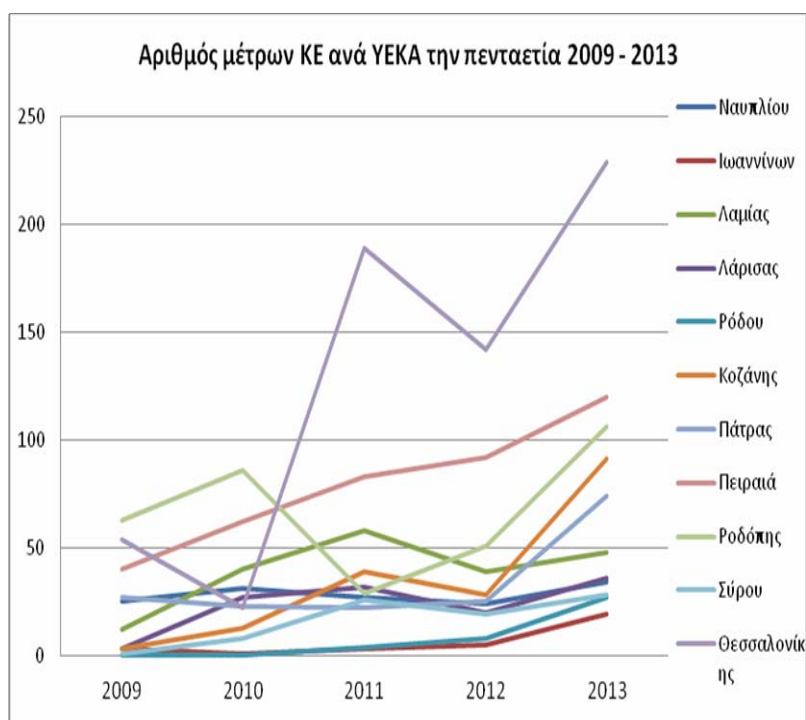
*Περιλαμβάνονται μόνο τα έτη 2011 και 2013 όπου υπάρχουν στοιχεία και για τις 12 ΥΕΚΑ.

ρεσιών επιμελητών κοινωνικής αρωγής, *Ποιν/λογ* 3/2006, 1080-1083 για τα στοιχεία των ετών 1998 έως 2005 και προσωπική επαφή της γράφουσας με το Υπουργείο Δικαιοσύνης για τα στοιχεία των ετών 2006 έως 2009. Για τα στοιχεία κατά έτος βλ. Anagnostaki, M. (2011) Community Service in Greece: Sentencing practices, the role of the prosecution service and local authorities, *European Journal of Criminology* 8(2), 159.

Φαίνεται πως υπάρχει μια σταθερή άνοδος στα μέτρα ΚΕ που επιβάλλονται από την έναρξη λειτουργίας των ΥΕΚΑ (2007) έως σήμερα. Η αυξητική τάση φαίνεται πως είναι μεγαλύτερη από το 2010 και μετά (οπότε ψηφίστηκε ο νόμος 3904/2010), χωρίς ωστόσο να είναι σαφές αν αυτή η αύξηση οφείλεται στο νέο νομοθετικό πλαίσιο ή στην σταδιακή εδραίωση της λειτουργίας των ΥΕΚΑ.

Στο επόμενο Γράφημα Α.4 παρουσιάζεται η εξέλιξη ανά ΥΕΚΑ την εξεταζόμενη πενταετία 2009-2013. Τα στοιχεία αναφέρονται σε 11 από τις 12 ΥΕΚΑ (καθώς σε 1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή).

Γράφημα Α.4.: Αριθμός μέτρων Κοινωνικού Εργασίας πανελλαδικά ανά ΥΕΚΑ 2009 – 2013 (11 από τις 12 ΥΕΚΑ)

Οι ΥΕΚΑ Θεσσαλονίκης, Πειραιά, Ροδόπης, Κοζάνης και Πάτρας φαίνεται ότι έχουν μια σταθερή ανοδική τάση μέσα στην πενταετία. Οι υπόλοιπες ΥΕΚΑ παρουσιάζουν μικρή αύξηση και παραμένουν σε επίπεδα κάτω των 50 μέτρων ΚΕ ανά έτος. Ωστόσο ο αριθμός αυτός χρειάζεται να εξεταστεί σε συνάρτηση με τον αριθμό των επιμελητών που υπηρετούν σε κάθε ΥΕΚΑ, καθώς από τις ΥΕΚΑ Ναυπλίου, Ιωαννίνων, Λαμίας, Λάρισας, Ρόδου και Σύρου σε άλλες υπηρετούν ένας (1), σε άλλες δύο (2) και σε άλλες τρεις (3) επιμελητές.

Ένας πρόσθετος κοινά αποδεκτός δείκτης για τη λειτουργία των υπηρεσιών δοκιμασίας (probation services) είναι αυτός του μέσου όρου υποθέσεων ανά έτος³¹. Στη χώρα μας έχει υπολογιστεί ο μέσος όρος υποθέσεων ανά επιμελητή για τα έτη 2011 και 2013 σε 28 υποθέσεις³². Σύμφωνα με τα στοιχεία της παρούσας έρευνας ο Μέσος Όρος υποθέσεων ΚΕ ανά έτος ανά επιμελητή, με βάση υπολογισμού τα 3 τελευταία έτη για 11 από τις 12 ΥΕΚΑ είναι ο εξής: 1.777 υποθέσεις ΚΕ στα 3 χρόνια από 29 επιμελητές: 592 υποθέσεις ανά έτος: Μέσος όρος 20 υποθέσεις ανά επιμελητή. Χρειάζεται, ωστόσο, να ληφθεί υπόψη ότι τα μέτρα ΚΕ είναι μία από περισσότερες αρμοδιότητες των επιμελητών κοινωνικής αρωγής, ιδίως στις μεγάλες πόλεις (βλ. παρακ. μέρος Β).

A.II. Ποιοτικά στοιχεία από την εφαρμογή του μέτρου της Κοινωνιολογίας Εργασίας

Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από 10 από τις 12 ΥΕΚΑ (σε 1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή και 1 ΥΕΚΑ δεν συμπλήρωσε την παρούσα ενότητα). Ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να εξετάσουν τις 3 τελευταίες περιπτώσεις έκτισης ΚΕ που εισήχθησαν στην υπηρεσία και να συμπληρώσουν στοιχεία αναφορικά με τα ατομικά χαρακτηριστικά των καταδικασθέντων, στοιχεία για το αδίκημα και την ποινή που επιβλήθηκε, καθώς και στοιχεία για την πορεία έκτισης της κάθε συγκεκριμένης ΚΕ. Έτσι συνολικά τα στοιχεία αναφέρονται σε 30 περιπτώσεις.

31. Βλ. τις αναφορές από διαφορετικές χώρες για το δείκτη αυτό, σε Van Kalmthout, AM. and Dumnescu, I. (eds) (2008), ό.π.

32. Σε Mavris, M., κ.α. (2015), 17.

Πίνακας Α.1: Ατομικά χαρακτηριστικά προσώπων που εκτίουν ΚΕ

α/α	Κατηγορία	Κατανομές	Ποσοστά (σε σύνολο 30)
1	Φύλο	Ανδρες: 24	80%
		Γυναίκες: 6	20%
2	Ηλικία	30 – 34: 7	
		35 – 44: 6	
		45 – 59: 13	57%
		60 και άνω: 4	
3	Επίπεδο εκπαίδευσης	Δημοτικό: 7	
		Γυμνάσιο (ΥΕ): 7	
		Λύκειο (ΔΕ): 10	47%
		Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση: 2	
		Μεταλυκειακή (ΙΕΚ): 1	
		ΑΕΙ/ ΤΕΙ (ΤΕ): 1	
		Δ.Α./ άγνωστο: 2	
4	Επάγγελμα	Ανεργοί: 13	43%
		Οικιακά: 1	
		Ναυτικός: 1	
		Περιστασιακά εργαζόμενος: 1	
		Ομάδα 1 (έμποροι/ επιχειρηματίες): 2	
		Ομάδα 2 (επιστημονικά επαγγέλματα): 2	
		Ομάδα 5 (παροχή υπηρεσιών/ πωλητές): 4	
		Ομάδα 6 (γεωργοί/ αλιείς): 4	
		Ομάδα 7 (τεχνίτες): 2	

5	Οικογενειακή κατάσταση	Άγαμοι: 10	67%
		Έγγαμοι (με/ χωρίς παιδιά): 10	
		Διαζευγμένοι (με/ χωρίς παιδιά): 10	
6	Εθνικότητα	Ελληνική: 27	90%
		Άλλο (Αλβανία, Ιράν, Μπαγκλαντές): 3	

Όπως φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα Α.1. οι ερευνώμενοι στην πλειοψηφία τους είναι άνδρες (80%), έλληνες (90%), μέσης ηλικίας (45 ετών και άνω – 57%), με λυκειακή και μεταλυκειακή εκπαίδευση (47%), οικογένεια (έγγαμοι ή διαζευγμένοι κατά 67%) και άνεργοι σε ποσοστό 43%. Παρότι διατυπώνεται η κριτική ότι η ΚΕ είναι ένα μέτρο για τον «μέσο κανονικό» καταδικασθέντα (“normal decent offender”³³) και υπάρχουν στοιχεία από προγενέστερη έρευνα στη χώρα μας που φαίνεται πως επιβεβαιώνουν αυτή την υπόθεση³⁴, απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στο να διερευνηθεί για ποιους λόγους ευνοείται η διακριτική μεταχείριση προς όφελος συγκεκριμένων κατηγοριών καταδικασθέντων αποκλείοντας ταυτόχρονα άλλες ομάδες με ειδικά χαρακτηριστικά που ενδεχομένως θεωρούνται πιο «δύσκολες» στη διαχείριση κατά την παροχή της εργασίας (πχ αλλοδαποί, νεαροί δράστες) έτσι ώστε να επιχρηθεί να περιοριστεί αυτή η τάση.

33. Σε van Kalmthout, A.M. (2000) Community sanctions and measures in Europe: A promising challenge or a disappointing utopia? In *Criminal Justice in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 131.

34. Σε Anagnostaki, M. (2011) ο.π., 163.

Πίνακας Α.2: Αδικήματα που τελέστηκαν από πρόσωπα που εκτίουν ΚΕ

α/α	Αδικήματα	Κατανομή (σε σύνολο 30)	Ποσοστό
1	Χρέη στο Δημόσιο	9	50%
2	Εισφορές ΟΑΕΕ	1	
3	Ν. περί επιταγής	5	
4	Κλοπή – μικροκλοπή	4	13%
5	Τροχαίες παραβάσεις (κυκλοφορία φορτηγού χωρίς άδεια, κυκλοφορία οχήματος χωρίς ασφάλεια, οδήγηση υπό την επήρεια μέθης)	4	
5	Ν. περί ναρκωτικών	2	7%
6	Ψευδορκία/ ψευδής κατάθεση	2	
7	Ανυποταξία	1	3%
8	Συκοφαντική δυσφήμιση	1	
9	Υπεξαίρεση	1	

Όπως φαίνεται στον Πίνακα Α.2. στην πλειοψηφία πρόκειται για οικονομικά αδικήματα όπως και παλιότερη έρευνα είχε δείξει³⁵. Επιπλέον μάλλον υποχωρεί η επιβολή του μέτρου για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, ενισχύοντας την υπόθεση για επιλεκτική χρήση του μέτρου. Στην ενότητα αυτή υπήρχαν και ερωτήσεις για προηγούμενες καταδίκες και συνολική ποινή των ατόμων που εκτίουν ΚΕ. Τα στοιχεία αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα καταγραφή καθώς φαίνεται ότι δεν τηρούνται συστηματικά και δεν έχουν συμπληρωθεί με επάρκεια από τις υπηρεσίες. Το ζήτημα του ποινικού μητρώου και κατά πόσο βρίσκεται στη διάθεση της ΥΕΚΑ μαζί με όλα τα στοιχεία του ατομικού φακέλου του καταδικασθέντος αποτελεί ένα ανοικτό ζήτημα.

Στον παρακάτω Πίνακα Α.3. αναφέρονται όλες οι περιπτώσεις με τον αριθμό των ωρών ΚΕ στις οποίες μετατράπηκε η στερητική της ελευθερίας ποινή που επιβλήθηκε.

35. Βλ. Αναγνωστάκη, Μ. (2010) ο.π., 525-532.

Πίνακας Α.3. Διάρκεια στερητικής της ελευθερίας ποινής που επιβλήθηκε/ ώρες Κοινωφελούς Εργασίας στις οποίες μετατράπηκε

α/α	Διάρκεια στερητικής της ελευθερίας ποινής που επιβλήθηκε	Αριθμός περιπτώσεων/ποσοστό	Διάρκεια ωρών που επιβλήθηκε	
			Ποινή στερητική	Ωρες ΚΕ
1	10 μέρες – 1 χρόνο	14 (47%)	20 μέρες	100
			2 μήνες	150
			3 μήνες	120
			5 μήνες	100
			6 μήνες	120
			7 μήνες	200
			8 μήνες	100
			10 μήνες	240
			11 μήνες	240
			12 μήνες	240
2	12 μήνες + 1 ημέρα – 2 χρόνια	10 (33%)	13 μήνες	300
			16 μήνες	450
			18 μήνες	400
			20 μήνες	350
			24 μήνες	200
3	24 μήνες + 1 ημέρα – 3 χρόνια	1 (3%)	29 μήνες	400
				800
				550
				721
				970

4	36 μήνες + 1 ημέρα – 4 χρόνια	2 (7%)	39 μήνες 42 μήνες	900 850
5	48 μήνες + 1 ημέρα – 5 χρόνια	1 (3%)	52	1000
6	Ελλιπή στοιχεία	2	-	-

Φαίνεται ότι οι βραχυχρόνιες ποινές έως 2 χρόνια αποτελούν την πλειοψηφία των περιπτώσεων στις οποίες επιβλήθηκε ΚΕ, γεγονός που έχει καταγραφεί και σε προηγούμενη έρευνα³⁶. Το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 80% επί του συνόλου των 30 περιπτώσεων που εξετάζονται εδώ.

Όστόσο, σε αρκετές περιπτώσεις, ιδίως ποινών έως 2 χρόνια, φαίνεται ότι υπάρχει μεγάλη διακύμανση στο εύρος των ωρών ΚΕ που επιβάλλονται, μερικές φορές μάλιστα οριακά ή εντελώς έξω από τα προβλεπόμενα στο νόμο όρια. Έτσι ποινές διάρκειας 12 μηνών φαίνεται πως μετατρέπονται σε ΚΕ από 150 έως 240 ώρες. Ομοίως ποινή 20 μηνών έχει μετατραπεί κάτω του ορίου σε 200 ώρες ΚΕ. Τέλος ποινές 24 μηνών έχουν μετατραπεί τόσο πάνω του ορίου των 2 ετών (480 ώρες) αλλά και πάνω από το όριο των 3 ετών (720 ώρες). Αυτή η εφαρμογή βρίσκεται εκτός του νόμου, ενώ δεν είναι σαφές αν γίνεται αντιληπτή ως τέτοια από την αντίστοιχη ΥΕΚΑ ή εάν έχουν καταβληθεί προσπάθειες για να ισορροπηθεί ο τρόπος εφαρμογής του μέτρου τόσο από την ΥΕΚΑ όσο και από τον αρμόδιο εισαγγελέα. Σοβαρή άνιση μεταχείριση άλλωστε δημιουργείται όταν ποινές στερητικές της ελευθερίας ίσης διάρκειας (24 μηνών) μετατρέπονται σε ώρες ΚΕ που κυμαίνονται από 400 έως και 970 ώρες. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το ελάχιστο όριο ωρών ΚΕ που προβλέπει ο νόμος ότι μπορεί να επιβληθεί είναι 100 ώρες για ποινές στερητικές της ελευθερίας από 10 ημέρες, γεγονός που φαίνεται πως είναι δυσανάλογο και λειτουργεί εις βάρος του καταδικασθέντος. Απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση για τον τρόπο που ο ν. 3904/2010 τυγχάνει εφαρμογής από τα δικαστήρια κατά τη μετατροπή μηνών στερητικής της ελευθερίας ποινής σε ώρες ΚΕ.

Ο παρακάτω Πίνακας Α.4. παρουσιάζει τον τόπο και το είδος της

36. Βλ. Αναγνωστάκη Μ (2010) ο.π., 525-529.

εργασίας που παρείχαν οι καταδικασθέντες στις 30 περιπτώσεις που εξετάζονται ενδεικτικά εδώ.

Πίνακας Α.4.: Τόπος έκτισης της εργασίας/ είδος εργασίας

α/α	Φορέας όπου εκτίεται η εργασία	Είδος εργασίας
1	Δήμος Ναυπλίου	Καθαριότητα
2	“	“
3	“	“
4	Δήμος Ιωαννίνων	“
5	“	“
6	Δήμος Πρέβεζας	“
7	Δήμος Λαμίας	Συντήρηση αυτοκινήτων
8	“	Καθαριότητα
9	Δήμος Στυλίδος	“
10	Δήμος Φαρσάλων	“
11	Δήμος Ελασσόνας	“
12	Δήμος Τυρνάβου	“
13	Δήμος Εορδαίας	“
14	Δήμος Κοζάνης	Φύλαξη αποθήκης
15	ΚΑΠΗ Δήμου Κοζάνης	Βοηθητικές εργασίες
16	Δήμος Αιγίου	Καθαριότητα
17	Δήμος Πάτρας	“
18	“	“
19	Δήμος Πειραιά	“
20	Δήμος Περάματος	“
21	Δήμος Νίκαιας	“
22	Δήμος Διδυμοτείχου	Οδηγός/ καθαριότητα

23	Δήμος Αλεξανδρούπολης	Καθαριότητα
24	Δήμος Ξάνθης	“
25	Δήμος Παύλου Μελά	Οικονομική υπηρεσία
26	Δήμος Θεσσαλονίκης	Πράσινο
27	Δήμος Θέρμης	Καθαριότητα
28	Δήμος Σύρου	“
29	Περιφέρεια Μήλου	Διοικητικές υπηρεσίες
30	Δήμος Σάμου	Καθαριότητα

Φαίνεται πως στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων - 23 από τις 30 περιπτώσεις (ποσοστό 77%) - η εργασία που παρέχουν οι καταδικασθέντες είναι στον τομέα της καθαριότητας. Χρειάζεται να διερευνηθεί περαιτέρω η πρακτική αυτή, ωστόσο μια υπόθεση θα μπορούσε να είναι πως η τοποθέτηση αυτή είναι η πιο εύκολη και ίσως πιο «βολική» για τον τοπικό φορέα, καθώς δεν χρειάζεται ιδιαίτερη υποδομή ή υποστήριξη για την επίβλεψη της έκτισης και παράλληλα ενδεχομένως να καλύπτει σημαντικές ανάγκες στον τομέα της καθαριότητας.

Ωστόσο, οποιαδήποτε συστηματική αντιμετώπιση του ζητήματος της έκτισης της ΚΕ χρειάζεται να αντιμετωπίσει σοβαρά το ζήτημα του είδους της εργασίας στο οποίο μπορούν να απασχοληθούν οι καταδικασθέντες και να λάβει υπόψη την επάρκεια των τοπικών φορέων σε επίπεδο υποδομών, πόρων και ανθρώπινου δυναμικού³⁷. Απαιτείται μεγαλύτερη επένδυση στο να προσφερθεί δυνατότητα χρήσιμης εργασίας που θα παρέχει κάποιου είδους δεξιότητες σε καταδικασθέντες που ανήκουν σε πιο ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού. Ως προς τους αλλοδαπούς, χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση προκειμένου να αναζητηθούν οι λόγοι που τους αποκλείουν από την παροχή ΚΕ, καθότι το είδος αυτό της εργασίας μπορεί να παρασχεθεί από όλες τις εθνικότητες.

37. Αναλυτικά για το ζήτημα του είδους της εργασία που θα παρασχεθεί, βλ. Αναγνωστάκη, Μ. (2010), ό.π., 499-502 και 515-518.

A.III. Τρόπος επίβλεψης της εργασίας

Ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να αναφέρουν με συντομία πώς επιβλέπουν τους παραπάνω καταδικασθέντες και με ποιο τρόπο συνεργάζονται με τους τοπικούς φορείς όπου παρέχεται η εργασία. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν φαίνεται ότι σε μεγαλύτερη συχνότητα (9 στις 10 ΥΕΚΑ) η επίβλεψη της εργασίας πραγματοποιείται με επιτόπιες επισκέψεις/ ελέγχους που από κάποιες ΥΕΚΑ αναφέρονται ως αιφνίδιοι (3 στις 10). Με μεγάλη συχνότητα (8 στις 10 ΥΕΚΑ) φαίνεται πως χρησιμοποιείται επίσης η τηλεφωνική επικοινωνία με εκπρόσωπο του τοπικού φορέα όπου εκτίεται η εργασία. Η επικοινωνία αυτή αναφέρθηκε ως καθημερινή από μία (1) ΥΕΚΑ, ενώ από τις απαντήσεις φαίνεται πως η συχνότητα της επικοινωνίας μπορεί να ποικίλλει είτε και να είναι άμεση σε περίπτωση που υπάρχει πρόβλημα κατά την έκταση. Τέσσερις (4) από τις δέκα (10) ΥΕΚΑ ανέφεραν την αποστολή του παρουσιολογίου από τον τοπικό φορέα ως τρόπο επίβλεψης της παροχής της εργασίας. Το παρουσιολόγιο αναφέρεται ως μηναίο, εκτός από μία (1) ΥΕΚΑ που αναφέρει την αποστολή παρουσιολογίου σε εβδομαδιαία βάση. Αξίζει να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη ΥΕΚΑ δεν ανέφερε την τηλεφωνική επικοινωνία ως τρόπο επίβλεψης παροχής της εργασίας οπότε ίσως μπορεί να υποθεθεί ότι αυτή έχει αντικατασταθεί από την αποστολή των παρουσιολογίων.

Τρεις (3) από τις δέκα (10) ΥΕΚΑ ανέφεραν την 1^η αρχική συνάντηση με τον καταδικασθέντα ως τρόπο επίβλεψης της εργασίας. Κατά τη συνάντηση αυτή αναφέρθηκε ότι γίνεται ενημέρωση για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του καταδικασθέντος κατά την παροχή της εργασίας, λήψη κοινωνικού ιστορικού και διερεύνηση των αναγκών/ ζητημάτων που μπορεί να δυσχεράνουν την έκταση του μέτρου. Περαιτέρω, δύο (2) ΥΕΚΑ ανέφεραν μεγαλύτερη συχνότητα ατομικών συναντήσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι συγκεκριμένες ΥΕΚΑ φαίνεται πως εξυπηρετούν μικρό αριθμό καταδικασθέντων. Τέσσερις (4) ΥΕΚΑ ανέφεραν ως τρόπους επίβλεψης της εργασίας και τους εξής: Α) Επικοινωνία και συναντήσεις με άλλους φορείς για συνεργασία. Β) Συζήτηση με τον ίδιο τον καταδικασθέντα για τυχόν προβλήματα στη συνεργασία του με τον τοπικό φορέα. Γ) Έλεγχο μηνιαίων βεβαιώσεων παροχής ΚΕ. Δ)

Συναντήσεις με τον επιβλέποντα και τον αρμόδιο εκπρόσωπο του τοπικού φορέα.

Συμπερασματικά μπορεί να αναφερθεί ότι φαίνεται πως έχει διαμορφωθεί μια πρακτική επίβλεψης της εργασίας με επιτόπιους ελέγχους και τηλεφωνική επικοινωνία η οποία μπορεί να υποστηρίζεται από ατομικές συναντήσεις συμβουλευτικής εφόσον υπάρχει κάποια ανάγκη ή πρόβλημα. Ωστόσο απαιτείται διερεύνηση για το κατά πόσο είναι εφικτό να καλυφθούν με επισκέψεις μεγάλες γεωγραφικές περιφέρειες και σε ποιο βαθμό υπάρχει ομοιόμορφη έκταση των μέτρων ανάμεσα σε διαφορετικές δικαστικές περιφέρειες.

A.IV. Πορεία έκτασης των μέτρων Κοινωνικού Εργασίας

Στην ενότητα αυτή ζητήθηκαν ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία για τα μέτρα ΚΕ για τα οποία κινήθηκε η διαδικασία πλημμελούς έκτασης του άρ. 82 παρ. 7 ΠΚ. Ειδικότερα ζητήθηκε ο συνολικός αριθμός μέτρων ΚΕ ανά έτος για τα οποία κινήθηκε η διαδικασία πλημμελούς έκτασης. Συνολικά εμφανίζονται διακόσιες είκοσι επτά (227) περιπτώσεις (σε σύνολο 2.346) στις οποίες κινήθηκε η διαδικασία πλημμελούς έκτασης, ποσοστό 10%. Στο παρακάτω Γράφημα Α.7. εμφανίζεται η διακύμανση των περιπτώσεων αυτών στη διάρκεια των 5 ετών (2009 – 2013).

Γράφημα Α.7.: Ποσοστό μέτρων Κοινωφελούς Εργασίας για τα οποία κινήθηκε η διαδικασία πλημμελούς έκτισης

Παρατηρείται μια σταδιακή μείωση των περιπτώσεων στις οποίες κινείται η διαδικασία πλημμελούς έκτισης, από 12,5% το 2009 και 15% το 2010 σε 6% το 2013. Απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση για το αν η μείωση αυτή οφείλεται σε διαφορετικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού στον οποίο επιβάλλεται το μέτρο (οικονομικά εγκλήματα – πιο συνεργάσιμοι καταδικασθέντες), σε πιο προσεκτική υλοποίηση του μέτρου από όλους τους φορείς (με έμφαση στη συνέχιση και συμμόρφωση και όχι στην ανάκληση), σε υπερβολική ανεκτικότητα κατά την εφαρμογή από τους τοπικούς φορείς και τις ΥΕΚΑ ή σε κάτι άλλο. Ανά ΥΕΚΑ το ποσοστό αυτό κυμαίνεται από 5% (το χαμηλότερο) έως 15% (το υψηλότερο) κατά μέσο όρο συνολικά για την πενταετία 2009 – 2013. Ακολούθως φαίνεται πως υπάρχουν διαφορετικές πρακτικές ανά ΥΕΚΑ καθώς η διακύμανση που εμφανίζεται είναι αρκετά σημαντική.

Ως προς τα ποιοτικά στοιχεία, ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να εξετάσουν

τις τρεις (3) τελευταίες περιπτώσεις που αντιμετώπισε η υπηρεσία για τις οποίες κινήθηκε η διαδικασία πλημμελούς έκτισης του άρ. 82 παρ. 7 ΠΚ και να αναφέρουν ξεχωριστά: α) το λόγο για τον οποίο κινήθηκε η διαδικασία στην κάθε περίπτωση και β) τα μέτρα/ αποφάσεις που έλαβε ο εισαγγελέας στις αντίστοιχες περιπτώσεις.

Στον παρακάτω Πίνακα Α.5. παρουσιάζονται ταξινομημένα οι λόγοι και τα μέτρα του εισαγγελέα σε σύνολο 30 περιπτώσεων (παρουσιάζονται αποτελέσματα από 10 από τις 12 ΥΕΚΑ: σε 1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή, ενώ 1 ΥΕΚΑ δεν συμπλήρωσε την ενότητα αυτή του ερωτηματολογίου).

**Πίνακας Α.5: Ποιοτικά στοιχεία:
Λόγοι για τους οποίους κινήθηκε η διαδικασία**

α/α	Λόγοι για τους οποίους κινήθηκε η διαδικασία	Αριθμός
1	Μη εμφάνιση για υπογραφή συμφωνητικού / μη προσέλευση στην εργασία	11
2	Μη εμφάνιση λόγω φυλάκισης για προηγούμενη καταδικαστική απόφαση	5
3	Αδικαιολόγητη διακοπή ΚΕ για μεγάλο χρονικό Διάστημα	3
4	Πλημμελής έκτιση/ η ΚΕ δεν παρασχέθηκε	7
5	Νέο αδίκημα κατά τη διάρκεια παροχής της ΚΕ	1
6	Λόγοι υγείας δεν επέτρεπαν τη συνέχιση	1
7	Θάνατος υπόχρεου	1
8	Δ.Α.	1
	Σύνολο	30

Φαίνεται ότι σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων υπάρχει πλήρης μη

συμμόρφωση του καταδικασθέντος για άγνωστους λόγους (μη εμφάνιση για υπογραφή συμφωνητικού/ μη προσέλευση στην εργασία), λόγω ποινικής κατάστασης (μη εμφάνιση λόγω φυλάκισης για προηγούμενη καταδικαστική απόφαση), για σοβαρούς λόγους υγείας/ θάνατο. Σύνολο περιπτώσεων 18: 60%. Περαιτέρω, σε σημαντικό αριθμό περιπτώσεων αναφέρεται ότι η παροχή ΚΕ ήταν «πλημμελής» είτε επειδή η ΚΕ «δεν παρασχέθηκε», είτε «λόγω αδικαιολόγητης διακοπής για μεγάλο χρονικό διάστημα». Οι περιπτώσεις αυτής της κατηγορίας χρειάζεται να μελετηθούν περισσότερο καθότι καταγράφουν τις στάσεις και αντιλήψεις τόσο των επιμελητών όσο και των επιβλεπόντων των τοπικών φορέων σχετικά με το πώς πρέπει να εκτίεται η ΚΕ και ποιοι λόγοι δικαιολογούν την διαδικασία πλημμελούς έκτισης. Σύνολο περιπτώσεων 11: 37%.

Στον παρακάτω Πίνακα Α.7. αποτυπώνονται τα μέτρα που έλαβε ο εισαγγελέας σε κάθε μία από τις παραπάνω αναφερόμενες περιπτώσεις.

Πίνακας Α.7.: Ποιοτικά στοιχεία: Μέτρα/ αποφάσεις που έλαβε ο εισαγγελέας

α/α	Μέτρα/ αποφάσεις που έλαβε ο εισαγγελέας	Αριθμός
1	Συστάσεις μετά από ακρόαση	6
2	Ανάκληση της ΚΕ και εκτέλεση της αρχικής απόφασης / συνέχιση έκτισης στη φυλακή	18
3	Μετατροπή της ποινής σε χρήμα	1
4	Κλήση για να δώσει εξηγήσεις/ δεν εμφανίστηκε	1
5	Οριστική παύση	1
6	Αναμένεται	1
7	Δ.Α.	2
	Σύνολο	30

Παρατηρούμε ότι ένα μέτρο που χρησιμοποιείται αρκετά συχνά είναι η επίσημη κλήση σε απολογία από τον εισαγγελέα και η επιβολή συστάσεων, όπως προβλέπεται από το άρ. 82 παρ. 7. Με αυτό το μέτρο ολοκληρώθηκε ένα ποσοστό 20% των περιπτώσεων (6 περιπτώσεις). Το μέτρο της ανάκλησης με εκτέλεση της αρχικής ποινής φυλάκισης φαίνεται πως εφαρμόζεται από τους εισαγγελείς στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, κατά ποσοστό 60% (18 περιπτώσεις). Τα λοιπά ενδιάμεσα μέτρα που προέβλεψε ο νομοθέτης με την τροποποίηση του άρ. 82 παρ. 7 (ν. 3904/2010) φαίνεται πως δεν έχουν τύχει ευρείας εφαρμογής μέχρι σήμερα. Σε μία περίπτωση αναφέρεται ότι υπήρξε μετατροπή της ποινής σε χρήμα, ενώ σε 3 περιπτώσεις (ποσοστό 20%) δεν είναι σαφές πώς ολοκληρώθηκε η έκτιση της ποινής.

A.V: Επιτυχημένες περιπτώσεις

Ζητήθηκε από τους ερωτώμενους να καταγράψουν μία περίπτωση (τα χαρακτηριστικά και την εξέλιξή της) που θεωρούν ως υπηρεσία ότι αντιμετωπίστηκε από αυτούς με επιτυχία. Η ερώτηση αυτή βασίζεται στη μεθοδολογία που ανέπτυξε η Alison Liebling για την έρευνα των παρεχόμενων υπηρεσιών προς τους κρατούμενους στις φυλακές³⁸ και επέκτεινε η Gwen Robinson για τη μελέτη του έργου των επιμελητών κοινωνικής αρωγής κατά την επιτήρηση των παραβατών στην κοινότητα³⁹. Εδώ έχουν επιλεγεί να αναφερθούν ενδεικτικά 4 από τις 10 περιπτώσεις που καταγράφηκαν (1 ΥΕΚΑ δεν συμπλήρωσε αυτή την ερώτηση και 1 ΥΕΚΑ που συμπλήρωσε προφορικά το ερωτηματολόγιο δεν έδωσε επαρκή στοιχεία).

1^η περίπτωση: «Επειδή θεωρώ ότι στη δουλειά μας είναι πολύ σημαντική η υποστήριξη πέρα από τον έλεγχο των ατόμων που εξυπηρετούμε, πιστεύω ότι μια περίπτωση ενός ατόμου που παρείχε κοινωφελή εργασία, ήταν αλλοδαπός και είχε 4 παιδιά ήταν από τις πιο σημα-

38. Liebling, A., Price, D. and Elliott, C. (1999) Appreciative Inquiry and relationships in prison. *Punishment and Society*, 1(1) 71-98.

39. Robinson, G., Priede, C., Farall, S., Shapland, J., McNeill, F. (2013) Doing 'strengths – based' research: Appreciative Inquiry in a probation setting. *Criminology and Criminal Justice* 13(1): 3-20.

ντικές γιατί υπήρξε μια ολιστική προσέγγιση της περίπτωσης. Έγιναν προσπάθειες ώστε τα παιδιά να εμβολιαστούν, να ενταχθούν στο εκπαιδευτικό σύστημα, να δοθεί υποστήριξη σε πρώτες ανάγκες (φαγητό, ρούχα από την κοινωνική μέριμνα και τον Ερυθρό Σταυρό), να δοθεί επίδομα από την Πρόνοια και να βγάλουν βιβλιάριο απορίας. Η προσέγγιση έγινε ατομικά και οικογενειακά με την εμπλοκή της κοινότητας.»

2^η περίπτωση: «Περίπτωση καταδικασθέντα για οικονομικά εγκλήματα. Εκτίει ΚΕ 720 ωρών με προθεσμία 2 ετών. Συμπληρώνοντας τα 2/3 των ωρών αιτείται διακοπή για ψυχολογικούς λόγους. Η υπηρεσία διενεργεί κοινωνική έρευνα και εργάζεται τόσο ατομικά όσο και με την οικογένειά του και τους υπεύθυνους του φορέα. Με τη συνδρομή της Υπηρεσίας εκδίδεται βιβλιάριο ασθενείας από την Δ/ση Κοινωνικής Πρόνοιας, βρίσκεται στέγη και γίνονται ενέργειες για χορήγηση επιδόματος αναπηρίας. Ο ανωτέρω νοσηλεύεται σε ψυχιατρική κλινική και του χορηγείται φαρμακευτική αγωγή. Σε συνεργασία με την αρμόδια εισαγγελέα εκδίδεται διάταξη ευνοϊκότερη όπου μειώνονται οι απαιτούμενες ώρες και δίδεται μικρή παράταση της εκτέλεσης της ποινής.»

3^η περίπτωση: «Πρώην χρήστης, που είχε ολοκληρώσει κλειστό θεραπευτικό πρόγραμμα του ΚΕΘΕΑ, εκτέλεσε διαδοχικά στο Δήμο δύο αποφάσεις ΚΕ και κατόπιν προσλήφθηκε στο Δήμο ως συμβασιούχος.»

4^η περίπτωση: «Παραβατικός νεαρός 23 ετών εκτελούσε κοινωφελή εργασία πλημμελώς λόγω φτώχειας και πολλών κοινωνικών προβλημάτων. Έγινε παραπομπή στις κατάλληλες υπηρεσίες για συσσίτιο, ένδυση, ψυχολογική υποστήριξη. Τέλος ο νεαρός αυτός είχε «καεί» σε πυρκαγιά που ξέσπασε σπίτι του και σε συνεργασία με ιδιωτικό νοσοκομείο Αθήνας έγιναν πλαστικές εγχειρήσεις με εκπληκτικά αποτελέσματα. Ο ίδιος σήμερα φοιτά στην γ' λυκείου, έχει σταματήσει την παραβατική δράση, εργάζεται μερική απασχόληση και έχει βάλει στόχο να φοιτήσει σε κρατική σχολή μαγείρων.»

Β. Υποθέσεις που απασχολούν τις ΥΕΚΑ εκτός της Κοινωνικού Εργασίας

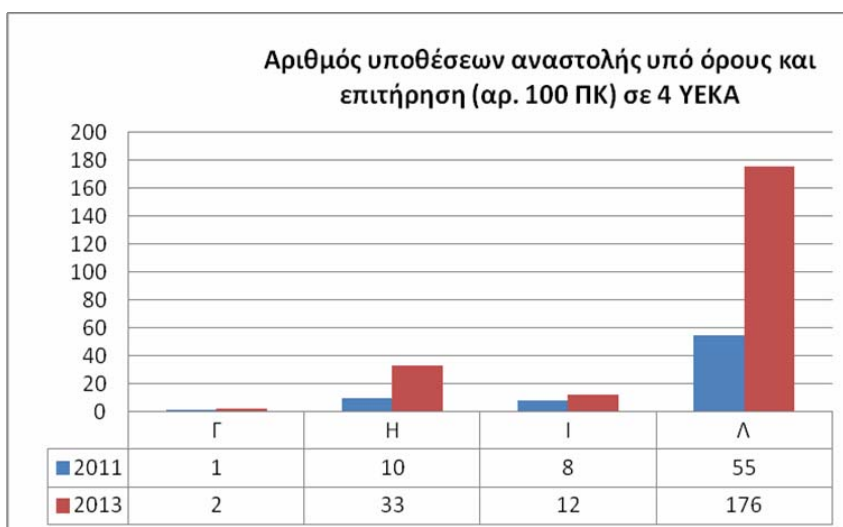
Σύμφωνα με τα στοιχεία που καταγράφηκαν στην παρούσα έρευνα, οι υποθέσεις εκτός ΚΕ που φτάνουν στις ΥΕΚΑ είναι πολύ λίγες. Ειδικότερα, ο αριθμός των περιπτώσεων που αναφέρθηκαν για κάθε μία από τις αρμοδιότητες που προβλέπονται στο νόμο για τις 11 από τις 12 ΥΕΚΑ για την περίοδο της πενταετίας 2009-2013 εμφανίζονται ως εξής:

- Α) Περιπτώσεις αναστολής εκτέλεσης της ποινής υπό όρους και επιτήρηση (άρ. 100 ΠΚ): 110
- Β) Περιπτώσεις επίβλεψης ατόμων που απολύονται υπό όρους (άρ. 105 επ. ΠΚ): 152
- Γ) Περιπτώσεις επίβλεψης ατόμων στα οποία έχουν επιβληθεί περιοριστικοί όροι (άρ. 282επ ΚΠΔ): 27
- Δ) Περιπτώσεις ανάθεσης διενέργειας κοινωνικής έρευνας: 5
- Ε) Περιπτώσεις επίβλεψης κρατουμένων που βρίσκονται σε τακτική άδεια: 0.

Περαιτέρω, μόνο τρεις (3) από τις έντεκα ΥΕΚΑ καταγράφουν συνολικά για τα 5 έτη πάνω από δέκα περιπτώσεις για όλες αυτές τις κατηγορίες αθροιστικά. Με άλλα λόγια οκτώ (8) ΥΕΚΑ έχουν αντιμετωπίσει ελάχιστο αριθμό υποθέσεων εκτός της κοινωνικού εργασίας στη διάρκεια της λειτουργίας τους.

Στα παρακάτω γραφήματα παρουσιάζεται η εξέλιξη των δύο μέτρων που έχουν τη σχετικά μεγαλύτερη έκταση εφαρμογής: στο Γράφημα Β.1. της αναστολής υπό όρους & επιτήρηση (άρ. 100 ΠΚ) και στο Γράφημα Β.2. της επίβλεψης ατόμων που απολύονται υπό όρους (άρ. 105 επ. ΠΚ). Τα στοιχεία περιορίζονται στις τρεις (3) ΥΕΚΑ που αναφέρεται παραπάνω ότι εμφανίζουν πάνω από 10 περιπτώσεις αθροιστικά στη διάρκεια της πενταετίας, καθώς και στην 12^η ΥΕΚΑ που έχει δώσει στοιχεία για κάποιες από τις ενότητες του ερωτηματολογίου (προφορική καταγραφή). Τα γραφήματα περιλαμβάνουν μόνο τα έτη 2011 και 2013, για τα οποία υπάρχουν στοιχεία και από τις τέσσερις ΥΕΚΑ.

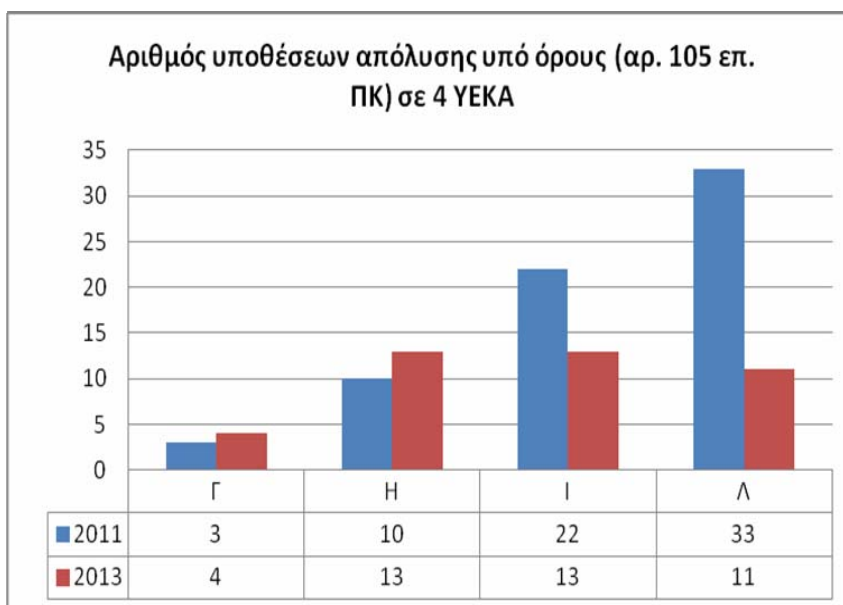
Γράφημα Β.1. Αριθμός υποθέσεων αναστολής υπό όρους και επιτήρηση (άρ. 100 ΠΚ) σε 4 ΥΕΚΑ*

*Περιλαμβάνονται μόνο τα έτη 2011 και 2013 όπου υπάρχουν στοιχεία και για τις 12 ΥΕΚΑ.

Με εξαίρεση μία (1) ΥΕΚΑ (τη Λ) φαίνεται ότι ο αριθμός των υποθέσεων αναστολής υπό όρους και επιτήρηση μετά τις τροποποιήσεις που επέφερε στο μέτρο ο ν. 3904/2010 παραμένει σε πολύ χαμηλά επίπεδα. Ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αυξητική τάση που εμφανίζεται στην επιβολή του μέτρου. Αναμένεται ότι ο τρόπος υλοποίησής του σ' αυτή την πρώτη περίοδο εφαρμογής θα είναι καθοριστικός για την εδραίωση της εμπιστοσύνης των δικαστών και την ευρύτερη εφαρμογή του στο μέλλον.

Γράφημα Β.2.: Αριθμός υποθέσεων απόλυσης υπό όρους (άρ. 105 επ. ΠΚ) σε 4 ΥΕΚΑ*

*Περιλαμβάνονται μόνο τα έτη 2011 και 2013 όπου υπάρχουν στοιχεία και για τις 12 ΥΕΚΑ.

Παρότι και σε αυτή την περίπτωση η έκταση εφαρμογής του μέτρου είναι πολύ μικρή, φαίνεται επιπλέον ότι υπάρχει πτώση στην επιβολή του μέσα στην εξεταζόμενη περίοδο της διετίας 2011 – 2013. Απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση για το αν η τάση αυτή είναι τυχαία ή όχι καθώς και για τους λόγους που έχουν οδηγήσει σε αυτή την πτωτική εφαρμογή.

Γ. Ζητήματα οργάνωσης της υπηρεσίας

Γ.1. Στοιχεία προσωπικού

Στο σύνολο των 12 ΥΕΚΑ απασχολούνταν πραγματικά κατά το χρόνο συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου (Δεκέμβριος 2014) 39 επιμελητές και 4 βρισκόνταν σε άδεια. Από τους 39 επιμελητές 4 είναι άν-

δρες και 35 είναι γυναίκες (ποσοστό 91%). Ως προς τις ειδικότητες, 30 είναι κοινωνικοί λειτουργοί (ποσοστό 70%), 6 ψυχολόγοι, 2 κοινωνιολόγοι και 1 νομικός.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέσα στα πρώτα επτά (7) χρόνια λειτουργίας των ΥΕΚΑ έχουμε σημαντικές μετακινήσεις και αποχωρήσεις προσωπικού. Συνολικά το προσωπικό μειώθηκε κατά 14 άτομα (από 57 σε 43 επιμελητές) δηλαδή οι ΥΕΚΑ έχασαν τη δυναμικότητά τους κατά 25%. Ειδικότερα: α) 3 άτομα παραιτήθηκαν από την υπηρεσία, β) 1 άτομο απολύθηκε, γ) 9 άτομα μετακινήθηκαν με αποσπάσεις/ μετατάξεις προς τις Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, δ) 1 άτομο μετακινήθηκε προς το Ίδρυμα Αγωγής Αρρένων Βόλου. Επιπλέον, 9 άτομα μετακινήθηκαν εντός της Υπηρεσίας (σε ΥΕΚΑ άλλων πόλεων). Την ίδια στιγμή δεν έχουν γίνει καθόλου προσλήψεις έως σήμερα ούτε μετακινήσεις στελεχών προς την υπηρεσία.

Φαίνεται ότι ο ήδη μικρός αριθμός επιμελητών κοινωνικής αρωγής συνεχίζει να μειώνεται. Οι συνεχείς μετακινήσεις εντός της υπηρεσίας (σε άλλες πόλεις) μπορεί να οφείλονται σε λόγους εγγύτητας της υπηρεσίας με τον τόπο κατοικίας του επιμελητή. Ωστόσο οι μετατάξεις και αποσπάσεις σε άλλες υπηρεσίες και κατά το μεγαλύτερο ποσοστό σε Υπηρεσίες Επιμελητών Ανηλίκων, χρήζουν περαιτέρω διερεύνησης καθώς μπορεί να οφείλονται σε πιθανή καλύτερη λειτουργία των ΥΕΑ λόγω της μακροχρόνιας ιστορίας τους, σε ενδεχόμενες αυξημένες δυσκολίες κατά τη λειτουργία των ΥΕΚΑ είτε και σε άλλους λόγους. Δεν διατυπώθηκαν ερωτήσεις αναφορικά με την ικανοποίηση από την υπηρεσία αλλά η συχνότητα των μετακινήσεων αποτελεί κάποια ένδειξη ότι ο δείκτης αυτός είναι χαμηλά.

Γ.ΙΙ. Υποδομή

Ζητήθηκαν στοιχεία αναφορικά με τον χώρο λειτουργίας της υπηρεσίας και την επάρκεια της υλικοτεχνικής υποδομής. Από τις 12 ΥΕΚΑ, οι 8 στεγάζονται εντός των δικαστηρίων. Από αυτές μόνο 3 χαρακτηρίζουν τις εγκαταστάσεις επαρκείς, ενώ οι υπόλοιπες 5 τις θεωρούν ανεπαρκείς. Οι 4 ΥΕΚΑ που στεγάζονται σε χώρο εκτός των δικαστηρίων χαρακτηρίζουν τις εγκαταστάσεις και τις υποδομές επαρκείς και κατάλ-

ληλες. Συνολικά 7 από τις 12 ΥΕΚΑ χαρακτηρίζουν το χώρο όπου βρίσκονται τα γραφεία της υπηρεσίας επαρκή ως προς τα τετραγωνικά και τον αριθμό των δωματίων. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι 3 από τις 5 ΥΕΚΑ που χαρακτηρίζουν τους χώρους ανεπαρκείς είναι οι ΥΕΚΑ των 3 μεγάλων πόλεων (Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Πειραιάς) που διαχειρίζονται το μεγαλύτερο αριθμό υποθέσεων.

Φαίνεται ότι χρειάζεται να δοθεί μεγαλύτερη προσοχή στο χώρο εγκατάστασης των ΥΕΚΑ ιδίως στις μεγάλες πόλεις όπου υπάρχει στενότητα χώρων στα δικαστικά μέγαρα και επομένως δεν μπορούν εύκολα να διατεθούν οι κατάλληλες εγκαταστάσεις. Κάθε προσπάθεια για αύξηση των υποθέσεων που διαχειρίζονται οι ΥΕΚΑ χρειάζεται να λάβει υπόψη την ανάγκη για βελτίωση των στεγαστικών και υλικοτεχνικών υποδομών ιδίως στις 3 μεγάλες πόλεις.

Δ. Συνεργασία με τον εισαγγελέα – επόπτη/ μεθοδολογία δουλειάς

Δ.1. Τρόπος συνεργασίας με προϊστάμενο εισαγγελέα κατά την παροχή ΚΕ

Το ζήτημα του ρόλου του εισαγγελέα κατά την εποπτεία των ΥΕΚΑ καθώς και της διοικητικής σχέσης που συνδέει τις υπηρεσίες με τον προϊστάμενο εισαγγελέα (σύμφωνα με τη μεταβατική διάταξη άρ. 17 πάρ. 5 ν. 1941/1991) αποτελεί ένα σύνθετο θέμα που βρίσκεται έξω από τα όρια της παρούσας καταγραφής. Σκοπός των ερωτήσεων που τέθηκαν στο ερωτηματολόγιο είναι να δοθεί μια πρώτη εικόνα του τρόπου που ασκείται η εποπτεία στην πράξη και να αποτυπωθούν τυχόν διαφορετικές πρακτικές. Ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να αναφέρουν με συνομία τον τρόπο συνεργασίας τους με τον προϊστάμενο εισαγγελέα για τον καθορισμό των όρων παροχής κοινωφελούς εργασίας και την επίβλεψη της τήρησής τους (τα στοιχεία αναφέρονται σε 11 από τις 12 ΥΕΚΑ).

Οι περισσότερες ΥΕΚΑ (7 στις 11, ποσοστό 64%) αναφέρουν ότι η επικοινωνία με τον εισαγγελέα είναι γραπτή. Μία ΥΕΚΑ αναφέρει μηνιαίες είτε 3μηνιαίες εκθέσεις, ενώ αναφέρονται επίσης «μηνιαία ενημέρωση», «γραπτή ενημέρωση» και έγγραφη ενημέρωση «κατά τακτά διαστήματα». Πέντε από τις έντεκα ΥΕΚΑ (ποσοστό 45%) αναφέρουν

ότι υπάρχει γραπτή ενημέρωση σε περίπτωση που υπάρχει κάποιο πρόβλημα κατά την εκτέλεση της εργασίας. Πέντε από τις έντεκα ΥΕΚΑ επίσης αναφέρουν κατ' ιδίαν συναντήσεις με τον εισαγγελέα για ενημέρωσή του/της σε περίπτωση πλημμελούς παροχής της εργασίας είτε για απόφαση για περαιτέρω ενέργειες. Σε τρεις από τις πέντε περιπτώσεις φαίνεται πως υπάρχει κάποια συζήτηση και από κοινού λήψη απόφασης για το θέμα της πορείας εκτέλεσης της ΚΕ αλλά δεν προκύπτει σαφώς εάν υπάρχει συνδρομή του επιμελητή κοινωνικής αρωγής στο θέμα αυτό. Δύο ΥΕΚΑ αναφέρουν ότι η ΥΕΚΑ επιλαμβάνεται των υποθέσεων μετά την απόφαση του εισαγγελέα χωρίς να έχει τη δυνατότητα να συνδράμει στη διαμόρφωση της απόφασης αυτής. Ωστόσο, μία ΥΕΚΑ αναφέρει ότι πριν την έκδοση απόφασης από τον εισαγγελέα υπάρχει «διερεύνηση [από την ΥΕΚΑ] για το πού θα μπορούσε να αξιοποιηθεί το άτομο στο Δήμο ανάλογα με τις ικανότητές του».

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι φαίνεται πως δεν υπάρχει τακτική συνεργασία με τον εισαγγελέα επόπτη, αλλά εξ αποστάσεως ενημέρωση και επικοινωνία στις περιπτώσεις που διαπιστώνεται πρόβλημα κατά την έκταση. Περαιτέρω δεν είναι σαφές μέχρι ποίου σημείου κάθε ΥΕΚΑ διαχειρίζεται τις δυσκολίες κατά την έκταση και πότε επιζητά από τον/την εισαγγελέα την άσκηση του ρόλου του/της. Θα ήταν χρήσιμο να διαμορφωθεί ένα πρωτόκολλο συνεργασίας μεταξύ ΥΕΚΑ και προϊσταμένου εισαγγελέα ώστε να υπάρχει ελάχιστη κοινή μεταχείριση των εκτιόντων ΚΕ. Τέλος, απαιτείται περαιτέρω διερεύνηση για το ρόλο των επιμελητών κατά την απόφαση περί την πορεία εκτέλεσης της ΚΕ σε περίπτωση που ανακύπτουν προβλήματα και για το πώς ασκείται η διακριτική ευχέρεια από κάθε εμπλεκόμενο μέρος.

Δ.ΙΙ. Μεθοδολογία δουλειάς των ΥΕΚΑ

Η μεθοδολογία δουλειάς των επιμελητών κοινωνικής αρωγής δεν έχει αποτελέσει μέχρι σήμερα αντικείμενο επιστημονικής μελέτης στη χώρα μας, ούτε έχει εξεταστεί η υιοθέτηση ή προσαρμογή κάποιων από τα μοντέλα που εφαρμόζονται σε άλλες χώρες⁴⁰. Ακολούθως, η

40. Βλ. για παράδειγμα τις 32 χώρες που αναφέρονται στο συλλογικό τόμο van Kalmthout, A.M. and Durnescu, I. (eds) (2008) ό.π.

προσέγγιση της παρούσας ενότητας του ερωτηματολογίου ήταν διερευνητική. Με μία ανοικτή ερώτηση ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να αναφέρουν με συντομία τη μεθοδολογική τους προσέγγιση κατά την επίβλεψη⁴¹, με στόχο να αναζητηθεί αν τυχόν έχει διαμορφωθεί κάποια πρακτικά στα πρώτα αυτά χρόνια λειτουργίας των υπηρεσιών. Τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται αφορούν σε 11 από τις 12 ΥΕΚΑ (σε 1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή).

Πράγματι, από τις απαντήσεις που δόθηκαν φαίνεται ότι οι επιμελητές έχουν αναπτύξει ένα μεθοδολογικό μοντέλο παρέμβασης κατά την άσκηση του έργου τους που διαφέρει από υπηρεσία σε υπηρεσία και κινείται ανάμεσα στο φάσμα των παρακάτω δύο (2) προσεγγίσεων:

α) Η παρέμβαση του επιμελητή επικεντρώνεται στη μεθοδολογία της κοινωνικής εργασίας, δηλαδή γίνεται προσπάθεια συμβουλευτικής στήριξης του ατόμου και της οικογένειάς του σε συνεργασία με τις υπηρεσίες της κοινότητας.

β) Το έργο του επιμελητή εστιάζει στην απρόσκοπτη έκτιση της ποινής, δηλαδή την ολοκλήρωση της παροχής της εργασίας με την τήρηση των όρων του συμφωνητικού.

Επτά από τις έντεκα ΥΕΚΑ (ποσοστό 64%) φαίνεται να υιοθετούν περισσότερο το μοντέλο της κοινωνικής εργασίας και τέσσερις να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στο ζήτημα της έκτισης της ποινής και του ρόλου της ΥΕΚΑ στον τομέα αυτό. Δύο ΥΕΚΑ δηλώνουν ότι υπηρετούν παράλληλα και τις δύο προσεγγίσεις, αυτή της κοινωνικής εργασίας και αυτή της έμφασης στο ζήτημα της επίβλεψης έκτισης της ΚΕ στα πλαίσια του συστήματος απονομής ποινικής δικαιοσύνης. Περαιτέρω, φαίνεται ότι η 1^η συνέντευξη αποτελεί ένα ιδιαίτερα χρήσιμο μεθοδολογικό εργαλείο για έναν σημαντικό αριθμό τεσσάρων ΥΕΚΑ (ποσοστό 36%). Κατά τη συνέντευξη αυτή, τρεις από τις υπηρεσίες αναφέρουν ότι λαμβάνουν το «κοινωνικό ιστορικό» ενώ η τέταρτη αναφέρει τη συμπλήρωση «ατομικού δελτίου». Τέλος, μία ΥΕΚΑ αναφέρει ρητά την υπηρεσιακή αναζήτηση του ποινικού μητρώου.

41. Βλ. επίσης Mavris, M., κ.α. (2015) ο.π., 33.

Φαίνεται πώς μέσα στα 7 χρόνια λειτουργία τους οι ΥΕΚΑ έχουν διαμορφώσει ένα μεθοδολογικό μοντέλο παρέμβασης κατά την εποπτεία της ΚΕ το οποίο ποικίλλει από υπηρεσία σε υπηρεσία. Οι διαφορές που υπάρχουν ενδεχομένως να αντανακλούν την επιστημονική πρόελευση των στελεχών κάθε υπηρεσίας. Άλλοι παράγοντες πιθανόν να έχουν επίσης επενεργήσει καθόσον δεν φαίνεται να έχει υπάρξει μέχρι σήμερα συστηματική εκπαίδευση, καθοδήγηση και εποπτεία του προσωπικού.

Ε. Σημαντικότερες δυσκολίες

Παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από 11 από τις 12 ΥΕΚΑ (σε 1 ΥΕΚΑ όπου έγινε προφορικά η συμπλήρωση τα στοιχεία είναι ανεπαρκή). Ζητήθηκε από τις ΥΕΚΑ να αναφέρουν ποιες θεωρούν τις σημαντικότερες δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στο έργο τους. Παρακάτω παρουσιάζονται οι αναφορές σε θεματικές κατηγορίες με σειρά συχνότητας που αναφέρθηκαν.

1. Μεγάλη γεωγραφική εμβέλεια – αρμοδιότητα/μη κάλυψη δαπανών μετακίνησης και οδοιπορικών.
2. Μεγάλος φόρτος εργασίας - έλλειψη επιστημονικού και διοικητικού προσωπικού, μεγάλος όγκος εργασίας.
3. Έλλειψη εκπαίδευσης – επιμόρφωσης του προσωπικού, έλλειψη εποπτείας.
4. Ζητήματα οργάνωσης της υπηρεσίας/επιστημονικά θέματα (Δεν γνωρίζουμε την προσωπικότητα των εκτιόντων/προβλήματα κατά την έκταση, η εργασία να παρέχεται ομαδικά/ να έχει κάποιο σκοπό – νόημα, έλλειψη μηχανοργάνωσης/μηχανογράφησης υπηρεσίας, «αντιδικία» με τοπικούς φορείς για την «κάλυψη» εκτιόντων ΚΕ, ανάγκη για συντονισμό/ συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων).
5. Θεσμικά ζητήματα: Υποβάθμιση του ρόλου των ΥΕΚΑ, απουσία κοινού πλαισίου δράσης ΥΕΚΑ, έλλειψη κεντρικής αρχής στο Υπουργείο Δικαιοσύνης για συντονισμό/καθοδήγηση, ελλιπής πληροφόρηση των καταδικασθέντων/ φορέων για την ΚΕ.
6. Λειτουργικά ζητήματα: Κάλυψη λειτουργικών δαπανών (γραφικής ύλης/υλικών καθαριότητας), έλλειψη χώρου για ατομικές συναντή-

σεις.

7. Δυσκολίες στη συνεργασία με δικαστές και εισαγγελείς.

8. Έλλειψη κατάλληλων φορέων στην κοινότητα για παραπομπή / συνεργασία.

Οι δυσκολίες για την κάλυψη της επίβλεψης της κοινωφελούς εργασίας σε όλη τη γεωγραφική έκταση που προβλέπουν οι αρμοδιότητες των ΥΕΚΑ σε συνδυασμό με τη μη καταβολή των εξόδων μετακίνησης φαίνεται πως αποτελεί το μεγαλύτερο πρόβλημα που η πλειοψηφία των υπηρεσιών αναφέρει (οκτώ στις έντεκα, ποσοστό 73%). Ακολουθούν τα θέματα φόρτου εργασίας και έλλειψης προσωπικού (τέσσερις στις έντεκα, ποσοστό 36%), που αναφέρονται ιδίως από τις μονοπρόσωπες ΥΕΚΑ, όπου ένας επιμελητής καλείται να «σηκώσει» δυσανάλογα το βάρος της υπηρεσίας χωρίς να είναι σε θέση να λάβει τη αναγκαία στήριξη που προσφέρει μια επιστημονική ομάδα. Ζητήματα εκπαίδευσης και εποπτείας καθώς και επιστημονικά ζητήματα αναφέρονται από μικρό σχετικά αριθμό τεσσάρων ΥΕΚΑ (τέσσερις στις έντεκα, ποσοστό 36%). Ζητήματα θεσμικά, συνεργασίας με δικαστές και εισαγγελείς, καθώς και λειτουργικά, όπως η έλλειψη κατάλληλων χώρων, επισημαίνονται από τρεις από τις έντεκα ΥΕΚΑ (27%).

Τελικά, φαίνεται πως τα πρακτικά ζητήματα είναι τόσο έντονα που επισκιάζουν τις δυσκολίες σε επίπεδο επιστημονικού έργου, καθώς επιστημονικά, θεσμικά αλλά και ζητήματα εκπαίδευσης και επιμόρφωσης του προσωπικού αναφέρονται με χαμηλή συχνότητα.

III. ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Από την καταγραφή της παρούσας έρευνας φαίνεται ότι οι ΥΕΚΑ αντιμετωπίζουν μια σειρά από προβλήματα που θα μπορούσαν να συνοψιστούν ως εξής:

- Ο θεσμικός τους ρόλος στο σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης παραμένει περιορισμένος μετά από οκτώ χρόνια λειτουργίας. Ειδικότερα, αν και υπάρχει μια σταθερή αύξηση στον αριθμό των υποθέσεων που διαχειρίζονται, αυτός εξακολουθεί να παραμένει μικρός, αποτελώντας μια περιθωριακή συμβολή στο συνολικό σύστημα ποινών. Περαιτέρω η αύξηση αυτή φαίνεται πως εμφανίζεται όχι στο σύ-

νολο των ΥΕΚΑ αλλά σε συγκεκριμένες δικαστικές περιφέρειες.

- Επιπρόσθετα, φαίνεται πως οι ΥΕΚΑ επιτελούν μέρος μόνο και όχι το σύνολο των καθηκόντων που τους έχουν ανατεθεί από τους ιδρυτικούς τους νόμους. Ειδικότερα, πολύ μικρός αριθμός ΥΕΚΑ απασχολείται με υποθέσεις πέραν της κοινωφελούς εργασίας, δηλαδή με την επίβλεψη ατόμων που έχουν καταδικαστεί σε αναστολή υπό επιτήρηση (άρ. 100 ΠΚ), ατόμων στα οποία έχουν επιβληθεί περιοριστικοί όροι, κρατούμενων που απολύονται υπό όρο (άρ. 105επ. ΠΚ), ειδικές κατηγορίες κρατουμένων που λαμβάνουν τακτική άδεια καθώς και με τη σύνταξη κοινωνικών εκθέσεων.
- Περαιτέρω, ακόμα και κατά την επίβλεψη των ατόμων που εκτίουν κοινωφελή εργασία φαίνεται πως εξακολουθούν να υπάρχουν σημαντικά προβλήματα που δυσχεραίνουν τους επιμελητές κοινωνικής αρωγής κατά την άσκηση του έργου τους. Ειδικότερα, φαίνεται πως είναι αναγκαία η ολοκλήρωση των προβλέψεων του κανονιστικού πλαισίου, με την επικαιροποίηση της υπουργικής απόφασης 108842/1997⁴² ώστε να καθοριστούν επακριβώς οι αρμοδιότητες των επιμελητών κοινωνικής αρωγής σε σχέση με τους τοπικούς φορείς στους οποίους παρέχεται η εργασία. Επίσης, καθίσταται απαραίτητη η θεσμική ολοκλήρωση του οργανωτικού πλαισίου, με τον ορισμό προϊσταμένων των υπηρεσιών, την αποσαφήνιση της σχέσης της υπηρεσίας με την εισαγγελική αρχή καθώς και την κάλυψη των θέσεων περιφερειακών και κεντρικού επιθεωρητή ώστε να μπορέσει η υπηρεσία να αποκτήσει την αναγκαία οργανωτική συγκρότηση για να εξελιχθεί και να αναπτύξει πλήρως τις αρμοδιότητές της.
- Οι παραπάνω αδυναμίες του κανονιστικού και οργανωτικού πλαισίου φαίνεται πως έχουν συμβάλει στην επιβολή του μέτρου σε καταδικασθέντες που έχουν διακριτά χαρακτηριστικά: έλληνες άνδρες, μέσης ηλικίας, με οικογένεια, απόφοιτοι λυκείου ή μεταλυκειακής εκπαίδευσης, καθώς και την τοποθέτησή τους σε θέσεις εργασίας κυρίως του κλάδου της καθαριότητας. Οι πρακτικές αυτές είναι αναγκαίο να επανεξετασθούν καθώς σε κάθε περίπτωση αποτελεί ζητούμενο εάν

42. Βλ. παραπάνω, υποσημειώσεις 13 και 14.

συνάδουν με τις αρχές της ίσης μεταχείρισης και το σεβασμό των δικαιωμάτων των καταδικασθέντων προσώπων όπως αυτά αποτυπώνονται στο ποινικό και σωφρονιστικό μας σύστημα και το νομικό μας πολιτισμό.

- Τέλος, φαίνεται πως οι παραπάνω δυσκολίες, σε συνδυασμό με τον πολύ μικρό αριθμό των διορισμένων επιμελητών⁴³, τις ελλείψεις σε υποδομές, την απουσία εποπτείας και εκπαίδευσης του προσωπικού, καθώς και την απροθυμία της εποπτεύουσας αρχής να ασκήσει τον εποπτικό και συντονιστικό της ρόλο, έχουν συμβάλλει στην περαιτέρω αποδυνάμωση της υπηρεσίας με την οικειοθελή μετακίνηση του προσωπικού προς άλλες δομές.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον το γεγονός ότι όλα τα παραπάνω ζητήματα δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν αποτέλεσμα της κοινωνικής και οικονομικής κρίσης – που αποτελεί και το συνδετικό νήμα που διατρέχει όλες τις συμβολές σ' αυτόν τον τιμητικό τόμο⁴⁴ – αλλά μπορούμε να πούμε ότι προϋπήρχαν. Η κρίση, μάλιστα, θα μπορούσε να θεωρηθεί η συμβολική στιγμή κατά την οποία οι ΥΕΚΑ ήρθαν στο προσκήνιο - έστω και για εξετασθεί η περαιτέρω συρρίκνωσή τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το αποτέλεσμα της όποιας παρέμβασης δεν θα

43. Για τον αριθμό των επιμελητών που απασχολούνται στις υπηρεσίες επιμελητών άλλων χωρών, βλ. van Kalmthout, A.M. and Durnescu, I. (2008) (eds), ό.π. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στην Κροατία, μια χώρα με πληθυσμό 5 εκατομ., όπου η υπηρεσία επιμελητών λειτουργεί από το 2011, απασχολούνται συνολικά 91 επιμελητές σε 12 υπηρεσίες (γραφεία), ενώ το έργο τους συντονίζεται και παρακολουθείται από πολυπληθή ομάδα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης, με επικεφαλής την προϊσταμένη όλης της υπηρεσίας (προφορική επικοινωνία της γράφουσας με την προϊσταμένη της υπηρεσίας επιμελητών Κροατίας, Mrs Jana Spero, στις 8/10/2015 κατά τη διάρκεια διακρατικής συνάντησης στο Ζάγκρεμπ).

44. Θα ήθελα εδώ από καρδιάς να εκφράσω την εκτίμησή μου στον τιμώμενο Καθηγητή μου κύριο Νέστορα Κουράκη, ο οποίος έχει υπάρξει σταθερός υπέρμαχος της αποκλιμάκωσης της ποινικής καταστολής καθώς και της εκτεταμένης εφαρμογής μέτρων που εκτίονται εν ελευθερία, αλλά με τρόπο συγκροτημένο και μεθοδολογικά άρτιο. Μόνο έτσι μπορεί να επιτευχθεί ο στόχος που διαπνέει όλο το έργο του και εμπνέει εμάς τους νεότερους ερευνητές, που είναι η ποινική μεταχείριση με επίκεντρο τον άνθρωπο.

μπορούσε να αποκλίνει από το σκεπτικό με το οποίο έγινε η προσέγγιση του προβλήματος. Με άλλα λόγια επειδή το ερώτημα φαίνεται πως ήταν «πώς θα περικόψουμε δαπάνες μειώνοντας τις δομές» και όχι «πώς θα βελτιώσουμε τις υπηρεσίες που προσφέρουν οι ΥΕΚΑ ενισχύοντας τη θέση και τον ρόλο τους έτσι ώστε να αυξήσουμε την έκταση εφαρμογής των εναλλακτικών μέτρων», γι' αυτό η λύση που δόθηκε ήταν μια λύση «στα χαρτιά» που δεν έλαβε υπόψη της ούτε τις πραγματικές ανάγκες, ούτε τις πραγματικές δυνατότητες.

Ωστόσο, σήμερα, στη δίνη ακόμα της πολυσχιδούς κρίσης, δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι οι ΥΕΚΑ διαθέτουν ένα υψηλής ειδίκευσης και ικανοτήτων ανθρώπινο δυναμικό που παρά τις αντιξοότητες έχει καταφέρει να διαμορφώσει μια μεθοδολογία δουλειάς και να συγκροτήσει τον επαγγελματικό του λόγο. Παράλληλα, βρισκόμαστε σ' ένα εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές περιβάλλον όπου υπάρχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα εναλλακτικά της φυλάκισης μέτρα και την ανάπτυξή τους. Ενδεικτικό αυτής της εξέλιξης στη χώρα μας είναι η πολύ πρόσφατη εισαγωγή του θεσμού της ηλεκτρονικής επιτήρησης (έναρξη λειτουργίας το Μάιο του 2015) καθώς και η συνεχής διεύρυνση των μέτρων που απευθύνονται σε εξαρτημένους χρήστες ουσιών, στην εφαρμογή των οποίων ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχουν συμμετοχή οι ΥΕΚΑ. Από την άλλη πλευρά δεν θα πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι το ελληνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης με την αυστηρή νομική του κουλτούρα δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την ένταξη νέων επαγγελματιών και την (επανα)κατανομή ρόλων και εξουσιών μεταξύ των διαφορετικών μερών του συστήματος. Πολύ δε περισσότερο όταν οι νέοι αυτοί επαγγελματίες έχουν τη διαφορετική κουλτούρα και προσέγγιση της κοινωνικής εργασίας, χωρίς παράλληλα να διαθέτουν τις ειδικές γνώσεις για να κατανοήσουν πλήρως την ποινική διαδικασία και να μπορέσουν να ανοίξουν διαύλους επικοινωνίας ώστε να αποκτήσουν σχέσεις εμπιστοσύνης με τους λειτουργούς του συστήματος, δικαστές και εισαγγελείς.

Οι δυσκολίες αυτές χρειάζεται να κατανοηθούν και να ληφθούν υπόψη κατά τη διατύπωση προτεραιοτήτων και τη χάραξη αντεγκληματικής πολιτικής. Η ύπαρξη της κρίσης δεν μπορεί να αποτελέσει πανά-

κεια για την πλήρη απορρύθμιση των υπηρεσιών και την εγκατάλειψη της προσπάθειας για την ανάπτυξη ενός πλέγματος μέτρων που εκτίονται εν ελευθερία, με στάθμιση των στόχων, αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων και πλήρη σεβασμό των δικαιωμάτων των καταδικασθέντων προσώπων.

Προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων

ΦΩΤΕΙΝΗ Α. ΜΗΛΙΩΝΗ*

Παρά το γεγονός ότι τα δικαιοδικά συστήματα των διαφόρων κρατών διαφέρουν μεταξύ τους, φαίνεται ότι στα περισσότερα κράτη η φυλάκιση αυξάνεται. Περισσότερο από 10.2 εκατομμύρια άνθρωποι κρατούνται στις φυλακές σε όλο τον κόσμο οι περισσότεροι από τους οποίους είναι υπόδικοι. Οι μισοί από αυτούς βρίσκονται στις Η.Π.Α. (2.24 εκατομμύρια κρατούμενοι), Ρωσία (0.68) ή στην Κίνα (1.64 εκατομμύριο κρατούμενοι). Επιπλέον τουλάχιστον 650.000 κρατούνται ως υπόδικοι ή με διοικητικά μέτρα στην Κίνα και άλλες 150.000 κρατούνται στη Βόρεια Κορέα. Εφόσον προστεθούν και αυτά τα μεγέθη ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων ξεπερνά τα 11 εκατομμύρια κρατούμενους. Κοινός παρανομαστής σε όλες τις ηπείρους αποτελεί το γεγονός της αύξησης του αριθμού των κρατουμένων κατά 20% περίπου.¹

Η ίδια αυτή ανοδική τάση της χρήσης της ποινής της φυλάκισης παρατηρείται και στην Ευρώπη. Έρευνα του Συμβουλίου της Ευρώπης η οποία εκπονήθηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 2000-2009 σε 27 κράτη μέλη έδειξε ότι η αναλογία κρατουμένων και γενικού πληθυσμού (κρατούμενοι ανά 100.000 κατοίκους) κυμαίνεται από 630.9 έως 90.7 με μέσο όρο 109. 2. Στις χώρες με τα υψηλότερα μεγέθη φυλάκισης περιλαμβάνονται η Ρωσία (630.9), η Γεωργία (421.2) και η Ουκρανία (322.5) ενώ η Γερμανία με 90.7 βρίσκεται μεταξύ των χωρών με το μι-

* Δρ Νομικής, Δ/ντρια του ΝΠΙΔ «Επάνοδος».

1. World Prison Population (tenth edition) σε International Centre for Prison Studies www.icps.org.

κρότερο δείκτη φυλάκισης.² Τα παραπάνω δεδομένα δείχνουν ότι ο συνολικός αριθμός των κρατουμένων (σε μία συγκεκριμένη μέρα) είχε αυξηθεί τη δεκαετία 2000-2009 τουλάχιστον κατά 10%.³ Όμως τα πράγματα δεν είναι ίδια σε όλα τα κράτη. Σε κάποια κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης όπως είναι η Ελλάδα, η Ισπανία και η Αγγλία ο αριθμός των κρατουμένων αυξάνεται συνεχώς κάθε χρόνο, σε άλλα κράτη μέλη παρατηρείται αρχικά μεν μία αύξηση του αριθμού των κρατουμένων ενώ στη συνέχεια ο αριθμός αυτός μειώνεται (Αγγλία, Ολλανδία, Πολωνία και Σουηδία), ενώ στα περισσότερα κράτη (22 στον αριθμό) ο αριθμός των κρατουμένων αυξήθηκε με μικρές μόνον διακυμάνσεις. Σε κάποιες χώρες ο αριθμός των κρατουμένων παρέμεινε λίγο ή πολύ ο ίδιος συμπεριλαμβανομένης της Γερμανίας η οποία μείωσε τον αριθμό των κρατουμένων από 80.160 κρατούμενους το έτος 1999 σε 72.043 κρατούμενους το 2009. Υπάρχουν κάποια κράτη μέλη (Ρωσία, Μονακό) στα οποία ο αριθμός των κρατουμένων έχει μειωθεί πάνω από 10%.⁴

Το κυριότερο πρόβλημα που προκαλεί η αύξηση της φυλάκισης είναι ο υπερπληθυσμός των κρατουμένων των καταστημάτων κράτησης. Η δύναμη των καταστημάτων κράτησης κυμαίνεται κατά μέσο όρο μεταξύ 90 – 100% της όλης δυναμικότητας των καταστημάτων κράτησης σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες. Η χώρα μας αποτελεί μία από αυτές.⁵ Ο υπερσυνωστισμός με τη σειρά του έχει σημαντικές συνέπειες στην ασκούμενη σωφρονιστική πολιτική η οποία σπεύδει να αντιμετωπίσει τις επιπτώσεις του. Όμως, δεδομένων των ασφυκτικών οικονομικών

2. The Social Reintegration of Ex – prisoners in Council of Europe Member States [www. quaker.org/](http://www.quaker.org/) σ. 13.

3. Για παράδειγμα η Ρωσία έχει 141 εκατομμύρια πληθυσμό ενώ το Σαν Μαρίνο μόνον 30.000

4. Η Ρωσία έχει το μεγαλύτερο αριθμό κρατουμένων απέχοντας πολύ από τις άλλες χώρες (το έτος 2009 είχε 862.300 κρατούμενους). Η ίδια χώρα το έτος 1998 είχε 1.009.863 κρατούμενους.

5. Ό.παρ.ίδια έρευνα του ΣΤΕ σ. 16 στην οποία αναφέρονται οι χώρες αυτές: Πολωνία (100.00), Αγγλία και Ουαλία (99.9), Σουηδία (98.7), Ισλανδία (98.6), Λουξεμβούργο (95.9), Β. Ιρλανδία (95.5), Εσθονία (94.2), Ουκρανία (93.5), Γερμανία (92.8), Ελλάδα (92.8), Αυστρία (92.4), Νορβηγία (91.4), Δανία (90.6).

συνθηκών, η πολιτική συνήθως αναλώνεται σε διαχείριση προβλημάτων ενώ οι συνθήκες κράτησης υποβαθμίζονται γεγονός που συνεπάγεται χαμηλότερη ποιότητα ζωής για τον κρατούμενο (φτωχό συσσίτιο, λιγοστά προγράμματα, ελάχιστες παρεμβάσεις).

Ο όρος «κοινωνική επανένταξη» αναφέρεται στη διαδικασία της κοινωνικής ένταξης των αποφυλακισμένων στο κοινωνικό περιβάλλον. Παρά το γεγονός ότι για αυτή τη διαδικασία έχουν χρησιμοποιηθεί πολλοί και διάφοροι όροι όπως «μετασωφρονιστική αρωγή», «επενεγκατάσταση» ή «επανείσοδος» αποφυλακισμένων ή «κοινωνική συμπερίληψη» ο όρος «κοινωνική επανένταξη» φαίνεται να παρουσιάζει μεγάλη αντοχή στο χρόνο γεγονός που αντανακλά την βαθιά ριζωμένη κοινωνική πεποίθηση.

Ιστορικά κατά τη διάρκεια της δεκαετίας 1950 και 1960 η αναμόρφωση των εγκληματιών αποτελούσε μία πολλά υποσχόμενη διαδικασία στα σωφρονιστικά πράγματα με θετική απήχηση. Όμως, τα πράγματα άλλαξαν όταν ο Martinson και οι συνεργάτες του τη δεκαετία του 1970 με μία σειρά ερευνών αμφισβήτησαν την αξιοπιστία των προηγούμενων ευρημάτων και σημείωσαν χαρακτηριστικά ότι «*Τίποτα δε λειτουργεί*» ή «*Nothing works*». Το κίνημα του «*Τίποτα δε λειτουργεί*» κυριάρχησε στο προσκήνιο κυρίως στις ΗΠΑ θέτοντας ένα βασικό ερώτημα: Εφόσον δεν είναι επιτυχής η αναμόρφωση των εγκληματιών τότε ποια είναι η απάντηση στην καταπολέμηση του εγκλήματος; Ως αποτέλεσμα αυτής της τάσης ήρθε η αυστηροποίηση του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης μέσα από την εφαρμογή τιμωρητικών ποινών στέρησης της ελευθερίας ως μέσον για την πρόληψη του εγκλήματος και τον έλεγχο της εγκληματικότητας. Όμως η εύκολη προσφυγή στις ιδρυματικές ποινές είχε ως αποτέλεσμα τον κορεσμό του σωφρονιστικού συστήματος.

Τα σωφρονιστικά πρότυπα αποτελούν τους κύριους άξονες στη διαμόρφωση πολιτικών για την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων. Κύριος παράγοντας στη διαμόρφωση των σωφρονιστικών προτύπων ήταν ο σκοπός της ποινής. Η προστασία της κοινωνίας, η αναμόρφωση ή η επανένταξη αποτέλεσαν σε βάθος χρόνου το γνώμονα της εκάστοτε σωφρονιστικής πολιτικής στο παρελθόν. Μετά το 1989

επικρατεί ο σκοπός της δίκαιης ανταμοιβής ή της αποκατάστασης δηλαδή η βαρύτητα της ποινής είναι ανάλογη με τη σοβαρότητα της πράξης και την ευθύνη του δράστη.

Όμως, οι πολιτικές οφείλουν να ακολουθούν και να συμμορφώνονται προς διεθνείς συνθήκες ή άλλες δεσμεύσεις. Σε αυτήν την κατεύθυνση κινείται το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, το οποίο στο άρθρο 10 (3) διακηρύττει ότι «Το σωφρονιστικό σύστημα θα περιλαμβάνει μεταχείριση των κρατουμένων της οποίας ουσιαστικός σκοπός θα είναι η βελτίωση και η κοινωνική τους αποκατάσταση». Επίσης οι Στοιχειώδεις Κανόνες (κανόνας 65) ορίζουν ότι: «Η μεταχείριση των ατόμων που έχουν καταδικαστεί σε ποινή στερητική της ελευθερίας ή σε άλλο, παρόμοιο μέτρο θα αποσκοπεί, όσο η διάρκεια της ποινής το επιτρέπει, στην ανάπτυξη της βούλησης και των ικανοτήτων τους που θα τους επιτρέψουν να ζήσουν, μετά την αποφυλάκισή τους, με συμμόρφωση προς το νόμο και με δυνατότητα να ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους. Η εν λόγω μεταχείριση θα ενθαρρύνει τον αυτοσεβασμό τους και θα αναπτύξει το αίσθημα ευθύνης τους».

Η κοινωνική επανένταξη δεν αποτελεί μόνον καθήκον της Πολιτείας αλλά θεμελιώδες δικαίωμα των πολιτών. Με την έννοια αυτή ως κοινωνική επανένταξη θεωρείται το δικαίωμα των πολιτών στην ισότητα των ευκαιριών για επανένταξη το οποίο συνεπάγεται την υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίσει τις συνθήκες εκείνες που επιτρέπουν την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων. Ως εκ τούτου, η κοινωνική επανένταξη θα μπορούσε να ορισθεί ως το καθήκον του Κράτους να υποβοηθά τον απολυόμενο από τη φυλακή να επανέλθει στην κοινωνική ζωή, έχοντας τη δυνατότητα να αναδημιουργήσει τις οικογενειακές, εργασιακές και κοινωνικές του σχέσεις με ίσες ευκαιρίες με τον μη εγκληματήσαντα.⁶

Η συνταγματική θεμελίωση του δικαιώματος των αποφυλακισμένων πολιτών στην κοινωνική τους ένταξη στηρίζεται στο άρ.25 πάρ. 1 του Συντάγματος κατ'αναλογική εφαρμογή για όσα ισχύουν για τα άτο-

6. Βλ. Σ. Γιοβάνογλου, Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, Σειρά: Κοινωνική αρωγή και ποινική δικαιοσύνη, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα - Θεσσαλονίκη σ. 61.

μα με σωματικές και πνευματικές ανάγκες. Λιγοστές οι αναφορές της γραμματολογίας στο «δικαίωμα της κοινωνικής επανένταξης» αλλά όλες κάνουν λόγο για μία επέκταση του αναγνωρισμένου δικαιώματος που αφορά τους σωματικά και πνευματικά καθυστερημένους στους «κοινωνικά καθυστερημένους». Αυτό ως ειδικότερη έκφραση του δικαιώματος για την κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη της προσωπικότητας.⁷

Όμως η κοινωνική επανένταξη ως κοινωνικό δικαίωμα αντλεί έρεισμα και στη συνταγματική αρχή του κοινωνικού κράτους ως μία θετική διάκριση υπέρ των κοινωνικά αδυνάτων. Επιπλέον αυτών η αρχή της αξιοπρέπειας ρυθμίζεται στο άρ. 2 παρά. 1 του Συντάγματος το οποίο ορίζει ότι «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» ενώ το άρ. 4 παρά. 1 αναγορεύει την αρχή της ισότητας ως βασική αρχή της κοινωνικής συμβίωσης «Οι έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου». Τέλος, το άρ. 5 προβλέπει «καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη».

Η υποχρέωση αυτή του κράτους για την κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων θα πρέπει να διατρέχει κάθετα όλες τις πολιτικές. Για παράδειγμα, θα πρέπει να προβλέπονται ειδικές ποσοστώσεις υπέρ των αποφυλακισμένων στις προσλήψεις του Δημοσίου ή να υποστηρίζονται κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις αποφυλακισμένων των οποίων η πλειοψηφία των μελών είναι αποφυλακισμένοι προκειμένου να συμμετέχουν σε διαδικασίες ανάληψης δημόσιων έργων με ευεργετικές ρήτρες χωρίς να προσκρούουν αυτές οι αναθέσεις, στις διατάξεις περί αθεμίτου ανταγωνισμού.

7. Σε Αλεξιάδη, Σ. «Η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της έκτισης της ποινής, σε Λ.-Α. Σισιλιάνου (επιμ.) 42^ο Διεθνές Σεμινάριο Εταιρείας Εγκληματολογίας «Η στέρηση της ελευθερίας στο ποινικό σύστημα και τα δικαιώματα του ανθρώπου» Ι.Μ.Δ.Α. (185-217): 209, 1991, του ιδίου Η προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων στο «Ελάχιστο Πρόγραμμα» του Κινήματος Κοινωνικής Άμυνας, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Ποινική Καταστολή, 29 υποσ. 31, 1990.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο διάφορα κείμενα κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος. Για παράδειγμα το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα στο άρ. 10 παρ. 3 ορίζει ότι «το σωφρονιστικό σύστημα θα καθορίζει τη μεταχείριση των κρατουμένων, η οποία πρέπει να έχει ως βασικό σκοπό την αναμόρφωσή τους και την κοινωνική τους αποκατάσταση». Ειδικότερα για τους ανήλικους η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού (άρ. 40 παρ. 1) ορίζει για τα παιδιά που έχουν έλθει σε σύγκρουση με το νόμο το δικαίωμα σε μεταχείριση που να λαμβάνει, εκτός των άλλων, υπόψη της και την ανάγκη για επανένταξη του παιδιού στην κοινωνία.

Σημαντικός όρος για την επιτυχή εφαρμογή της κοινωνικής επανένταξης αποτελεί η συμμετοχή του κοινού στην υλοποίηση και αποδοχή αυτών των προγραμμάτων. Αναγνωρίζοντας τη συμβολή του κοινού η Σύσταση R (96)8 «Αντεγκληματική πολιτική στην Ευρώπη σε μια εποχή αλλαγής» προβλέπει ότι «έκαστο κράτος μέλος θα πρέπει να εφαρμόζει μία συνεπή και ορθολογική αντεγκληματική πολιτική κατευθυνόμενη προς την πρόληψη του εγκλήματος, που να περιλαμβάνει μ.α. **την κοινωνική επανένταξη των εγκληματιών** και την πρόβλεψη βοήθειας στα θύματα».⁸

Η Επιτροπή Υπουργών ήδη από το έτος 1983 είχε αναγνωρίσει τη σημαντική συμβολή της συμμετοχής του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική με τη Σύσταση No R (83) 7 με τίτλο «Η συμμετοχή του κοινού στην αντεγκληματική πολιτική». Η Σύσταση αυτή συνιστά ειδικότερα «την ενθάρρυνση της συμμετοχής του κοινού στην **επανένταξη των κρατουμένων** και τη συνδρομή προς αυτούς στο μέτρο του δυνατού για να έρχονται σε επαφή με ιδιώτες που επιθυμούν να τους βοηθήσουν (15)», «την ενθάρρυνση του κοινού να παίρνει ενεργό μέρος στη μεταχείριση των εγκληματιών σε καθεστώς ελευθερίας: με δημιουργία κατάλληλων δομών, όπως συμβούλια κοινωνικής επανένταξης, εταιρίες κοινωνικής ασφάλισης και επιτροπές βοήθειας προς τους εγκληματίες υπό επιτήρηση και σε απόλυση υπό όρους, με διάθεση αυξημένων πόρων στο πλαίσιο αυτών των δομών προς χρήση των εθελοντών, με

8. Αλεξιάδης, Σ., Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής, εκδ. Σάκκουλα Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006, σ. 313.

καλύτερη χρησιμοποίηση των ιδιαίτερων ικανοτήτων των εν λόγω εθελοντών· πρέπει να επιδιώκεται ο προσδιορισμός του ακριβούς ρόλου τους σε σχέση με εκείνον των επαγγελματιών κοινωνικών λειτουργών (19)», τη συνεργασία με τις εταιρίες που ασχολούνται με την κοινωνική επανένταξη των εγκληματιών με την παροχή προς αυτές ηθικής και υλικής βοήθειας (23).

Ένα χρόνο αργότερα η Σύσταση R (84) 10 *Το ποινικό μητρώο και η επανένταξη των καταδικασθέντων προσώπων* στο σχετικό κεφάλαιο για την κοινωνική επανένταξη (V) συνιστά στα κράτη να οργανώνουν, μέσα στα σωφρονιστικά καταστήματα, δραστηριότητες που να στοχεύουν στην ενίσχυση των δεσμών του καταδίκου με την κοινότητα για να προωθείται η κοινωνική του επανένταξη (14).⁹

Η αποτελεσματικότητα των πολιτικών μιας επιτυχούς κοινωνικής επανένταξης κρίνεται κυρίως στη μείωση της υποτροπής.¹⁰ Τα ποσοστά της υποτροπής των αποφυλακισμένων είναι πολύ υψηλά ακόμη και σε χώρες όπου εφαρμόζονται χρόνια πολιτικές επανένταξης. Για παράδειγμα στην Αγγλία τα ποσοστά υποτροπής των αποφυλακισμένων ανέρχονται στο 70%, την Ολλανδία πάνω από 50% και στη Σουηδία κράτος, με ισχυρό κοινωνικό κράτος, περίπου 40%.¹¹ Ανάλογα υ-

8. Ό.παρ. σ. 169

10. Η μέτρηση της υποτροπής ένα εξαιρετικό δύσκολο εγχείρημα. Τα κριτήρια μέτρησης της υποτροπής, όσο και εάν είναι ακριβή, δεν μπορούν να αποτυπώνουν με μεγάλη αξιοπιστία την πραγματικότητα. Αυτό οφείλεται κυρίως στο σκοτεινό αριθμό της εγκληματικότητας. Κατά συνέπεια ένας απλός αριθμός δε μπορεί να απεικονίζει την πραγματική διάσταση του προβλήματος γιατί δεν μπορεί να αποκαλύψει πόσες άλλες εγκληματικές πράξεις έχουν διαπραχθεί στο μεσοδιάστημα από την αποφυλάκιση έως τη νέα σύλληψη, την ποιότητα των εγκληματικών πράξεων (βαρύτερες ή ηπιότερες) ή πράξεις οι οποίες έχουν περάσει «απαρατήρητες» από το σύστημα. Η ανάγκη μέτρησης του μεγέθους της υποτροπής είναι μεγάλη και μάλιστα μία ευρωπαϊκή έρευνα καταγραφής της υποτροπής θα μπορούσε να αποτελέσει ένα ισχυρό εγχείρημα κατά της μεγάλης εφαρμογής της ποινής της φυλάκισης.¹⁰

11. Ό.παρ. έρευνα του ΣτΕ, σ. 18, όπου από τη μία μεριά υπογραμμίζεται η ανάγκη να υπάρξει μία ενιαία έρευνα στις χώρες μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη μέτρησης της υποτροπής και από την άλλη αναγνωρίζεται η δυσκολία υλοποίησης ενός τέτοιου εγχειρήματος εξαιτίας της πολυπλοκότητας των συστημά-

ψηλά είναι τα ποσοστά και στη Βραζιλία. Στη χώρα μας σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών τα ποσοστά υποτροπής των νεαρών παραβατών άγγιζαν περίπου το 80%.¹²

Επίσης έρευνα του Home Office του έτους 2000 δείχνει ότι οι αποφυλακισμένοι είναι υπεύθυνοι για τη διάπραξη του 18% των καταγεγραμμένων εγκλημάτων ποσοστό που αντιστοιχεί σε 950.000 εγκλήματα το έτος. Όσοι έχουν εκτίσει ποινές μικρότερες των 12 μηνών είναι πιθανότερο να υποτροπιάσουν από εκείνους που εκτίνουν μεγαλύτερης διάρκειας ποινές ενώ πιο επιρρεπείς στην υποτροπή είναι όσοι έχουν καταδικαστεί για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας όπως και οι νέοι. Επίσης η πιθανότητα της υποτροπής αυξάνεται ανάλογα με τον αριθμό των προηγούμενων καταδικών (πχ το 95% των δραστών με 11 ή περισσότερες προηγούμενες καταδικές θα ξανακαταδικαστεί μέσα σε δύο χρόνια από την αποφυλάκισή του).¹³

Οι πολιτικές όμως για την κοινωνική επανένταξη περιλαμβάνουν μία σειρά επιλογών οι οποίες εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο σχεδιασμού μίας αντεγκληματικής πολιτικής, μέρος των οποίων αποτελούν τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης. Τα οφέλη εφαρμογής τέτοιων διαδικασιών κοινωνικής επανένταξης είναι πολλαπλά. Σε κοινωνικό επίπεδο η μείωση της υποτροπής των αποφυλακισμένων εξασφα-

των και της διαφορετικότητας των κρατών μελών. Η έρευνα αυτή παρουσιάζει δείκτες τους οποίους χρησιμοποιεί το κάθε κράτος-μέλος για την εκτίμηση των δικών του δεδομένων εγκληματικότητας και υποτροπής. Όμοιες παρατηρήσεις γίνονται από την πλατφόρμα για την ποινική δικαιοσύνη του ΣτΕ γνωστή ως Pompidou Group (The Criminal Justice Platform) σε www.coe.int/t/dg3/pompidou/Activities/justice.en.asp. Επίσης βλ. B. Wartna, "Monitoring Recidivism: Making International comparisons, presentation to the Council of Europe's Criminal Justice Platform (The Pompidou Group), 11/9/2009, www.coe.int/t/dg3/pompidou/source/Activities/Justice/MonitoringRecidivism.en.ppt.

12. Κουράκης, Ν. / Μηλιώνη, Φ. και ομάδα φοιτητών Νομικής «Έρευνα στα Σωφρονιστικά Καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβάτειας, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 1995.

13. Report by the Social Exclusion Unit "Reducing re-offending by ex-prisoners", <http://www.gos.gov.uk>

λίζει την κοινωνική ασφάλεια ανακουφίζοντας τον φόβο των πολιτών. Σε επίπεδο αντεγκληματικής πολιτικής το κοινωνικό και οικονομικό κόστος της αποτυχημένης επανένταξης των αποφυλακισμένων είναι μεγαλύτερο από το κόστος της φυλακής. Ένας άλλος σημαντικός λόγος εφαρμογής τέτοιων πολιτικών είναι ο υπερπληθυσμός των φυλακών. Σε ένα σημαντικό του ποσοστό το μέγεθος του υπερπληθυσμού των φυλακών οφείλεται στην υποτροπή των αποφυλακισμένων και αυτό γιατί ένας μεγάλος αριθμός κρατούμενων είναι οι κρατούμενοι που έχουν μία κυκλική πορεία εγκληματικής σταδιοδρομίας. Παρόλο που το πρόβλημα του υπερπληθυσμού των φυλακών είναι ένα σύνθετο πρόβλημα η συμβολή της υποτροπής των αποφυλακισμένων είναι μεγάλη. Ως εκ τούτου, η ένταξη των υποτρόπων αποφυλακισμένων στα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης μπορεί να ανασχέσει την εγκληματική τους πορεία.¹⁴

Η κοινωνική επανένταξη των παραβατών αποτελεί μία σύνθετη διαδικασία με δύο κυρίως παραμέτρους αλληλένδετους μεταξύ τους: την αποχή από το έγκλημα και τη μείωση της υποτροπής. Η αποχή από το έγκλημα αποτελεί μία ατομική διαδικασία κατά την οποία ο παραβάτης μόνος ή μετά από υποστήριξη διακόπτει την εγκληματική συμπεριφορά. Μία σειρά παραγόντων μπορεί να συμβάλει στην αποχή από το έγκλημα όπως η εκπαίδευση, η απασχόληση, η απεξάρτηση, σημαντικοί οικογενειακοί ή κοινωνικοί δεσμοί. Η αποχή από το έγκλημα αποτελεί όρο της εφαρμοζόμενης πολιτικής για τη μείωση της υποτροπής. Αντιστοίχως μία σειρά παραγόντων «ενοχοποιείται» για την υποτροπή των παραβατών. Η πρόωρη θυματοποίηση, οι μαθησιακές δυσκολίες, η εξάρτηση από τις ουσίες, η ελλιπής κοινωνική υποστήριξη, η ασθενής σχέση με την οικογένεια αποτελούν κάποιους από αυτούς τους ένοχους παράγοντες

Η ίδια η φυλάκιση από μόνη της αποτελεί έναν δυσμενή όρο κοινωνικής επανένταξης. Η απομόνωση, ο ιδρυματισμός αλλά και ο στιγματισμός αποτελούν σημαντικές συνθήκες ανάσχεσης της ομαλής κοινωνικής πορείας των αποφυλακισμένων. Όλα αυτά σε συνάρτηση με μία

14. Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders.

σειρά **κοινωνικών παραγόντων** (ιστορικό της περιθωριοποίησης, η συναισθηματική ή σωματική εκμετάλλευση, οι μικρές ή ανύπαρκτες δυνατότητες εργασιακής απασχόλησης, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, οι φτωχές κοινωνικές δεξιότητες, το χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης όπως και η πρόωρη απομάκρυνση από το σχολικό περιβάλλον), **ατομικών παραγόντων** (η ουσιοεξάρτηση, προβλήματα ψυχικής υγείας, φτωχές διαπροσωπικές σχέσεις, αναλφαβητισμός, έλλειψη ικανότητας οικονομικής διαχείρισης), **οικονομικών παραγόντων** (η φτώχεια, η ανεργία, η μη εξειδικευμένη εργασία) και **θεσμικών παραγόντων** (το ποινικό μητρώο, οι παρεπόμενες ποινές αλλά και άλλες παράμετροι όπως η έλλειψη εξειδικευμένων δομών και διαδικασιών που συμβάλλουν στην επανένταξη των αποφυλακισμένων) επιτείνουν τις δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού.

Η επιλογή του κατάλληλου προγράμματος κοινωνικής επανένταξης δεν είναι εύκολη υπόθεση δεδομένου ότι θα πρέπει να περιλαμβάνει την ενδελεχή διερεύνηση όλων των όρων που θα συμβάλουν στην καλύτερη και αποτελεσματικότερη υλοποίησή τους όπως το πλαίσιο (κατάστημα κράτησης, φορέας εκτός φυλακής, θεσμικό πλαίσιο, το νομικό πλαίσιο κλπ), το υποκείμενο (κρατούμενος, αποφυλακισμένος, νέος, ασθενής κλπ), τον επαγγελματία, την κοινότητα, τους φορείς και τους πόρους.

Το υποκείμενο του προγράμματος κοινωνικής επανένταξης αποτελεί τον κυριότερο όρο του προγράμματος. Το υποκείμενο κρατούμενος ή αποφυλακισμένος δεν είναι «ένα» υποκείμενο αλλά ο διαφορετικός «άνθρωπος» με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και διαφορετικές ανάγκες. Ο Σωφρονιστικός μας Κώδικας στο άρ. 11 προβλέπει την εξειδικευμένη μεταχείριση κρατουμένων προβλέποντας ότι «οι κρατούμενοι διακρίνονται σε κατηγορίες με σκοπό την εξειδίκευση της μεταχείρισής τους κατά τις ανάγκες που επιβάλλει η πραγματική και νομική τους κατάσταση», Μάλιστα ο Σ.Κ. περιλαμβάνει ειδικές ρυθμίσεις μεταχείρισης για τους νεαρούς κρατούμενους έφηβους και μετέφηβους (άρ. 12), τις γυναίκες (άρ. 13) αλλά και τις ειδικές κατηγορίες κρατουμένων (πχ χρεοφειλέτες στο άρ. 16).

Για το σχεδιασμό των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης είναι

απαραίτητο να λαμβάνεται υπόψη:

- η κοινότητα και οι ιδιαιτερότητές της στην οποία πρόκειται να πραγματοποιηθούν,
- η ομάδα στην οποία στοχεύουν (γυναίκες, ανήλικοι, ψυχικά ασθενείς κλπ.)
- η συνέργεια και η συμπληρωματικότητα δομών, υπηρεσιών
- η συνεργασία με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης
- η επικοινωνία με το κοινό και τα ΜΜΕ

Μετά το σχεδιασμό ακολουθούν: η ανάπτυξη του προγράμματος που αποτελεί την κυριότερη φάση του προγράμματος η οποία περιλαμβάνει την υλοποίηση του προγράμματος, τη συνεργασία των φορέων και τέλος, η αξιολόγησή του και η δημοσιότητά του.

Τα προγράμματα για την κοινωνική επανένταξη διακρίνονται σε προγράμματα εντός των φυλακών και προγράμματα εκτός φυλακής. Τα προγράμματα της κοινωνικής επανένταξης των κρατούμενων εντός της φυλακής αποτελούν σημαντικό όρο για την ομαλή κοινωνική επανένταξη των αποφυλακισμένων. στηριζόμενα στη δημιουργία ενός εξειδικευμένου σχεδίου επανένταξης ¹⁵ το οποίο είναι αφενός ατομικό αφετέρου προσαρμοσμένο στις ανάγκες του κρατούμενου σχεδιασμένο έτσι ώστε να συμβάλει στην ομαλή κοινωνική επανένταξη του κρατούμενου μετά την αποφυλάκισή του.

Ιδιαίτερη σημασία έχουν τα προγράμματα προετοιμασίας των κρατούμενων για την αποφυλάκισή τους που προβλέπονται στο το άρ. 80 των Στοιχειωδών Κανόνων για τη μεταχείριση των κρατούμενων το οποίο αναφέρεται ειδικά στη σημασία της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση και την επανένταξη των αποφυλακισμένων. Ειδικότερα προβλέπει ότι: «Από την έναρξη της ποινής ενός κρατούμενου πρέπει να υπάρξει μέριμνα για το μέλλον του μετά την απελευθέρωσή και ο ίδιος θα πρέπει να ενθαρρυνθεί και να βοηθηθεί να διατηρήσει ή να καθιερώσει τέτοιες σχέσεις με πρόσωπα ή φορείς εκτός του ιδρύματος και ενδεχομένως να προωθήσει τα καλύτερα συμφέροντα της οικογένειάς του και τη δική του κοινωνική επανένταξη». Η σημασία της προετοιμα-

15. Το σχέδιο επανένταξης ονομάζεται επίσης σχέδιο έκτισης της ποινής (Γαλλία) ή σχέδιο επανεισόδου (Καναδάς, Αυστραλία).

σίας του κρατούμενου για την αποφυλάκισή του είχε υπογραμμιστεί ήδη στο Σωφρονιστικό Κώδικα του 1967 στην αιτιολογική έκθεση του οποίου αναφέρεται η βούληση του νομοθέτη να διαμορφώσει ένα σωφρονιστικό σύστημα ώστε από της εισαγωγής εν τω σωφρονιστηρίω να προπαρασκευάζεται δια της παρατηρήσεως ενδελεχούς η βαθμιαία μετάβασις του κρατουμένου από της ετέρας εις την ετέρα φάσιν, από της πλήρους μονώσεως εις την εν κοινώ διαβίωσιν και την απόλυσιν».¹⁶

Η φάση της προετοιμασίας για την αποφυλάκιση χαρακτηρίζεται από εντατική προετοιμασία του κρατούμενου για την αποφυλάκισή του με το σχεδιασμό του προγράμματος της επανένταξης και τη διασύνδεσή του με την κοινωνία.¹⁷ Στον κύριο πυρήνα αυτού του σχεδίου της επανένταξης είναι κυρίως η κάλυψη των βασικών αναγκών επιβίωσης (όπως φαγητό, στέγη και οικονομική βοήθεια) ενώ έπονται η υποστήριξη, η απεξάρτηση, η αλλαγή συμπεριφοράς και στάσεων. Για την εξυπηρέτηση αυτής της διαδικασίας επιστρατεύονται όλες οι δομές που θα μπορούσαν να συμβάλουν σε αυτό (όπως τα κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης, τα προγράμματα πριν την αποφυλάκιση κλπ.). Η ατομική διαχείριση αποτελεί τη συνηθέστερη μέθοδο των προγραμμάτων παρέμβασης. Μάλιστα η σύνδεση με τον επαγγελματία αναφοράς και η διαμεσολάβηση για την διασύνδεση του κρατούμενου που πρόκειται να αποφυλακιστεί με την κοινότητα αποτελούν την καλύτερη μέθοδο.¹⁸ Σε περιπτώσεις που οι επαγγελματίες δεν επαρκούν «επιστρατεύονται» οι νέες τεχνολογίες. Για παράδειγμα στη χώρα μας υλοποιείται πειραματικά σε 10 Καταστήματα Κράτησης το έργο «Ηλεκτρονικές Υπηρεσίες για τη διασύνδεση των αποφυλακισμένων με την κοινωνία» με το οποίο οι κρατούμενοι συμπολίτες μας οι οποίοι εκτίουν το τελευταίο τμήμα της ποινής τους μπορούν να ενημερωθούν για τις δυνατότητες που έχουν μετά την αποφυλάκισή τους στους τομείς στέγη, σίτιση, απασχόληση,

16. Σωφρονιστική Νομοθεσία, 1990, σ. 386.

17. Taxman, F. "The offender and Reentry: Supporting Active Participation in Reintegration", in Federal Probation, www.uscourts.gov/viewer.aspx?doc=?uscourts/federalCourts/PPS?Fedprob/2004/

18. Ό.παρ.

υγεία, πρόνοια, εκπαίδευση, κατάρτιση μέσω μία ηλεκτρονικής πλατφόρμας οι πληροφορίες της οποίας ανανεώνονται και επικαιροποιούνται σχεδόν καθημερινά.¹⁹

Η δομή και το περιεχόμενο των προγραμμάτων κοινωνικής επανένταξης θα πρέπει να είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες του κρατούμενου και να στοχεύουν στην κινητοποίησή του. Υπάρχουν προγράμματα που ακολουθούν συμπεριφορικά και γνωσιακά μοντέλα αλλαγής συμπεριφοράς και στάσης. Το πρόγραμμα FOR ...A Change είναι ένα πρόγραμμα 13 ομαδικών συναντήσεων που προσπαθεί να κινητοποιήσει τον κρατούμενο και να διαμορφώσει το πρόγραμμα για την αλλαγή του. Στις ομαδικές συναντήσεις συμμετέχουν επαγγελματίες που ακολουθούν την παραπάνω μέθοδο. Μία από τις τελευταίες 13 συναντήσεις ονομάζεται «αγορά εργασίας» και σε αυτή καλούνται άνθρωποι και φορείς από την κοινότητα (ξενώνες, εργασία κλπ) προκειμένου να συζητήσουν με τους κρατούμενους τις ανάγκες που αντιμετωπίζουν μετά την αποφυλάκισή τους και να τους διευκολύνουν στην επίλυσή τους.

Αλλά πάλι προγράμματα συνδυάζουν την παραπάνω μεθοδολογία με την έρευνα για την αποχή του εγκλήματος (όπως ο Durnesku, 2011). Το πρόγραμμα Reducing the Risk of Reoffending (RRR) το οποίο αποτελεί ένα παράδειγμα των παραπάνω περιλαμβάνει αφενός έξι γνωστικές συναντήσεις στη φυλακή και έξι εκτός οι οποίες ασχολούνται κυρίως με την επίλυση πρακτικών ζητημάτων (απασχόληση, εκπαίδευση, ψυχική υγεία, απεξάρτηση κλπ)²⁰.

Επίσης άλλα προγράμματα παρέχουν μία πλήρη κάλυψη των αναγκών που θα αντιμετωπίσουν οι κρατούμενοι κατά την αποφυλάκισή τους. Τέτοια πολυπαραγοντικά προγράμματα όπως το πρόγραμμα με

19. Το έργο αφορά στην υλοποίηση του υποέργου1 που έχει ως αντικείμενο την «Προμήθεια εξοπλισμού υποστήριξης των ηλεκτρονικών υπηρεσιών για τη διασύνδεση των αποφυλακισμένων με την κοινωνία» και του υποέργου 2 με θεματική «Ηλεκτρονικές υπηρεσίες για την διασύνδεση των αποφυλακισμένων με την κοινωνία», Ψηφιακή Σύγκλιση»

20. Για τα προγράμματα αυτά βλ. περισσότερα σε Durnescu, I. Resettlement research and practices. An international perspective, 2011 σε [www. cep.org](http://www.cep.org), σ. 10,11.

τίτλο «Εγγύηση Επανεπίταξης» υλοποιούνται στην Νορβηγία στο οποίο συμμετέχουν το Υπουργείο Εργασίας με όλες τις κοινωνικές υπηρεσίες.²¹ Σε αυτή την κατεύθυνση κινείται το πρόγραμμα SVORI (Serious and Violent Offender Re-entry Initiative) που απευθύνεται σε βίαιους δράστες με στόχο την κάλυψη όλων των αναγκών τους.²²

Όμως υπάρχουν και προγράμματα τα οποία έχουν σχεδιαστεί αποκλειστικά και μόνον για την εξυπηρέτηση κάποιων αναγκών των κρατουμένων όπως εκπαίδευση, εργασία κλπ. Για παράδειγμα το πρόγραμμα ZUBILIS που πραγματοποιείται στη Γερμανία και περιλαμβάνει την κατάρτιση των κρατουμένων και την τοποθέτησή τους σε θέσεις εργασίας μετά την αποφυλάκισή τους.²³

Η σύνδεση των προγραμμάτων πριν την αποφυλάκιση με αυτά που πραγματοποιούνται μετά την αποφυλάκιση διασφαλίζει καλύτερα αποτελέσματα στην επανένταξη των αποφυλακισμένων σύμφωνα με κάποιους ερευνητές (Simpson and Brown:1999, Broome, Simpson, Joe:2002).²⁴ Το μοντέλο του «συνεχούς της φροντίδας» για την επανείσοδο των αποφυλακισμένων ακολουθείται σε διάφορες χώρες (πχ Καναδά) με σημαντικά αποτελέσματα. Εθελοντές ή μέντορες που εργάζονται στις φυλακές αξιοποιούνται για τη διασύνδεση των κρατουμένων μετά την αποφυλάκισή τους. Μελετητές (όπως Clancy κ.ά: 2006)²⁵ έδειξαν ότι η συναναστροφή των αποφυλακισμένων με τους μέντορες έδωσαν μικρότερα ποσοστά νέας καταδίκης από τα αναμενόμενα σε ένα χρόνο μετά την αποφυλάκιση.

Ανεξάρτητα από τη μέθοδο που ακολουθούν τα προγράμματα όλα συναντώνται στην παροχή πληροφοριών στους κρατούμενους για την

21. Βλ. περισσότερα σε www.cep-probation.org/news/65/522/norwegian-reintegration-guarantee-aims-to-provide-ex-prisoners-the-right-tools-for-reconciliation

22. Durnescu, ό.παρ., σ. 11.

23. http://ec.europa.eu/employment_social/equal/data/document/etg1-exa2-zubilis.pdf

24. Durnescu, ό.παρ. σ. 10.

25. Clancy, A., K. Hudson, M. Maguire, R. Peake, P. Raynor, M. Vanstone and J. Kynch, *Getting out and Staying Out: Results of the Prisoner Resettlement Pathfinders*, Bristol: Policy Makers, 2006.

αποφυλάκισή τους και τη δικτύωσή τους με την κοινότητα. Επίσης τα προγράμματα που υλοποιούνται μέσα στη φυλακή εστιάζουν στη διατήρηση ή αναθέρμανση των σχέσεων των κρατουμένων με το οικογενειακό τους περιβάλλον, την απόκτηση δεξιοτήτων επικοινωνίας με το κοινωνικό περιβάλλον, την αναβάθμιση των επαγγελματικών των προσόντων ή την απόκτηση νέων δεξιοτήτων μέσα από καταρτίσεις ή άλλες εκπαιδεύσεις αλλά και την παρακολούθηση προγραμμάτων απεξάρτησης.

Άλλη κατηγορία προγραμμάτων είναι τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης που υλοποιούνται μετά τη φυλακή για τους αποφυλακισμένους. Τα προγράμματα αυτά αφορούν την παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, την αντιμετώπιση των προβλημάτων υγείας των αποφυλακισμένων, την παροχή υπηρεσιών απεξάρτησης, τη διαχείριση συμπεριφοράς και στάσης, την εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση καθώς και την εργασιακή απασχόληση.

Στις περιπτώσεις έκτισης μη ιδρυματικής ποινής όπως και στις περιπτώσεις της κοινωφελούς εργασίας εφαρμόζονται επίσης προγράμματα κοινωνικής επανένταξης. Μάλιστα οι Κανόνες του Τόκου οι οποίοι στοχεύουν στην ενθάρρυνση της επιβολής ποινών που θα εκτιθούν στην κοινότητα αντί της φυλάκισης προβλέπουν ότι «η ανάπτυξη νέων μέτρων μη στερητικών της ελευθερίας θα πρέπει να ενθαρρυνθεί και να παρακολουθείται στενά» (κανόνας 2.4). Επιπλέον προβλέπουν ότι θα πρέπει να δοθεί προσοχή στην αντιμετώπιση των εγκληματιών στην κοινότητα, αποφεύγοντας κατά το δυνατόν λύσεις που αφορούν τις επίσημες διαδικασίες ή τη δίκη στο δικαστήριο (κανόνας 2.5). Τα προγράμματα της κοινωνικής επανένταξης στις μη ιδρυματικές ποινές εξαρτώνται κυρίως από το είδος της ποινής. όμως, τα περισσότερα προγράμματα περιλαμβάνουν την προετοιμασία του κοινού στην αποδοχή αυτών που εκτίουν την ποινή τους.

Ιδιαίτερη βαρύτητα θα πρέπει να δοθεί στη συμβολή της αποκαταστατικής δικαιοσύνης στην επανένταξη. Για την επίτευξη του σκοπού αυτού η αποκαταστατική δικαιοσύνη ακολουθεί τρία στάδια: *στο πρώτο στάδιο* επικοινωνείται το σχέδιο της επανένταξης του κρατούμενου με ταξύ της φυλακής και του αρμόδιου φορέα, *στο δεύτερο στάδιο* ενδυ-

ναμώνονται οι κρατούμενοι να κάνουν τις απαραίτητες ενέργειες αλλά και ενισχύονται προκειμένου να ετοιμαστούν για τις δυσκολίες που θα αντιμετωπίσουν στην επανένταξή τους ενώ καλούνται επίσης οι οικογένειές τους να συμμετάσχουν στη διαδικασία και *στο τρίτο στάδιο* προσδιορίζεται η ζημιά που έχουν υποστεί τα θύματα.

Μία σειρά ερευνών (2010) στη Μ. Βρετανία και την Αυστραλία δείχνουν ότι για μια μεγάλη κατηγορία εγκλημάτων (10 στα 12) εφόσον τεθούν στην υπηρεσία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης η συχνότητα της νέας καταδίκης των δραστών είναι πολύ μικρότερη σε σχέση με το σύστημα απονομής της ποινικής δικαιοσύνης. Ιδιαίτερα δε στην περίπτωση των βίαιων εγκλημάτων η επιτυχία της αποκαταστατικής δικαιοσύνης είναι πολύ μεγαλύτερη.²⁶

Στη χώρα μας τα προγράμματα επανένταξης αποφυλακισμένων όπως και όλος ο χώρος της μετασφρονιστικής μέριμνας ανήκουν στην αρμοδιότητα του εποπτευόμενου από το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με την επωνυμία «ΕΠΑΝΟΔΟΣ». Σκοπός της Επανόδου είναι η επαγγελματική κατάρτιση, η αποκατάσταση, η οικονομική συμπαράσταση και η προετοιμασία και προώθηση της εν γένει κοινωνικής επανένταξης των κρατουμένων και αποφυλακισμένων. Η «ΕΠΑΝΟΔΟΣ» ιδρύθηκε με το ΠΔ 300/2003 με τίτλο «Σύσταση και λειτουργία νπιδ με την επωνυμία ΕΠΑΝΟΔΟΣ» και στο πρώτο Διοικητικό της Συμβούλιο, το οποίο συγκροτήθηκε με τη με αρ. 8874/2007 απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Πρόεδρος ήταν ο καθηγητής κ. Ν. Κουράκης, ο οποίος συνέβαλε τα μέγιστα στην ίδρυση και λειτουργία του φορέα.²⁷

Αναμφίβολα μεγαλύτερη αξία από τα προγράμματα κοινωνικής επανένταξης αποφυλακισμένων έχουν οι πολιτικές πρόληψης της εκδήλωσης της εγκληματικής συμπεριφοράς. Η άρση των παραγόντων που

26. H. Strang, Restorative Justice Research in Australia and the United Kingdom: What do we know? www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/boscar/il_boscar.nsf/vwfiles?Heather_Strang_NSW_CPD

27. Σήμερα με τη με αρ. 107930/2013 απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΦΕΚ 659/2013) Πρόεδρος του Δ.Σ του νομικού προσώπου είναι ο καθηγητής κ. Γ. Νικολόπουλος.

συντελούν στην εγκληματική συμπεριφορά όπως η εφαρμογή πολιτικών καταπολέμησης της φτώχειας, οι παρεμβάσεις στη γειτονιά, η υποστήριξη της οικογένειας, η ενίσχυση της εκπαιδευτικής διαδικασίας αποτελούν μόνον μικρά παραδείγματα. Πολιτικές μετά την εκδήλωση της εγκληματικής συμπεριφοράς θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη εκτός των άλλων τις δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού αλλά και του στίγματος που ακολουθούν τους αποφυλακισμένους ως «σάρκα» τους στην υπόλοιπη ζωή τους.

**ΧΩΡΟΙ ΚΡΑΤΗΣΗΣ
ΚΡΑΤΟΥΜΕΝΟΙ
και
ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ**

Χώροι κράτησης και ανθρωπιστική κρίση: Εισαγωγικές παρατηρήσεις

ΓΙΩΡΓΟΣ Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ*

1.- Εισάγοντας την ενότητα «Χώροι κράτησης και ανθρωπιστική κρίση» θα διερευνήσουμε, αρχικά, το περιεχόμενο των δύο συστατικών εννοιών του θέματός μας και, στη συνέχεια, θα προσδιορίσουμε τη μεταξύ τους σχέση.

α.- Οι «χώροι κράτησης» παραπέμπουν πρωτίστως στη φυλακή και στους αντίστοιχους προβληματισμούς της εγκληματολογίας¹ γύρω από τη χρήση της², τους παράγοντες που καθορίζουν τις αυξομειώσεις του σωφρονιστικού πληθυσμού³, τη σχέση ανάμεσα στις τιμές εγκλεισμού και τις τιμές εγκληματικότητας⁴ κλπ., καθώς επίσης στη «μονότονη κριτική»⁵ για την «αποτυχία» της, αλλά και στην «πραγματική λειτουργία

* Καθηγητής Εγκληματολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Πρόεδρος Δ.Σ. του Ν.Π.Ι.Δ. «ΕΠΑΝΟΔΟΣ».

1. Βλ. ενδεικτικά: Cl. Faugeron, G. Houchon, Prison et pénalité: de la pénologie à une sociologie des politiques pénales, *L'Année sociologique*, 1985, 35, 115-151 και σε αγγλική μετάφραση του J. R. Shepherd, Prison and the Penal System: From Penology to a Sociology of Penal Policies, *International Journal of the Sociology of Law*, 1987, 5, 393-422· Ph. Mary, *Enjeux contemporains de la prison*, Publications Université Saint – Louis, Bruxelles, 2013.

2. Penal Reform International, *The Use and Practice of Imprisonment: Current Trends and Future Challenges. An update - May 2015*, <http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/04/Trends-Paper-An-Update-May-2014-Final.pdf>.

3. S. Snacken, Punishment, legitimate policies and values: Penal moderation, dignity and human rights, *Punishment & Society*, 2015, 17 (3), 397-423.

4. M. Aebi, A. Linde, N. Delgrande, Is There a Relationship Between Imprisonment and Crime in Western Europe?, *European Journal on Criminal Policy and Research*, September 2015, Volume 21, Issue 3, pp. 425-446.

5. Μ. Φουκώ, «Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής», Μετ. Κ. Χα-

της φυλακής κάτω από τη φαινομενική δυσλειτουργία της ... στην ουσιαστική επιτυχία της κάτω από τις φαινομενικές αποτυχίες της»⁶.

Εντούτοις, η διατύπωση του θέματος στον πληθυντικό («χώροι») μας καλεί σε μια διευρυμένη εννοιολόγηση, ώστε να περιληφθούν και χώροι εγκλεισμού πέρα από τη φυλακή, οι οποίοι είτε εντάσσονται στο πεδίο της ποινικής καταστολής (όπως π.χ. τα αστυνομικά κρατητήρια) είτε δεν εντάσσονται αμιγώς στο ποινικό πεδίο αλλά υπάγονται στη διοικητική ή την ψυχιατρική αρμοδιότητα, (όπως η διοικητική κράτηση αλλοδαπών υπό απέλαση ή λόγω παράνομης εισόδου στη χώρα⁷, ο ακούσιος ψυχιατρικός εγκλεισμός⁸, κ.λπ), χωρίς να παραβλέπονται οι περιπτώσεις διοικητικής κράτησης μέσα στο ποινικό πλαίσιο, όπως κατά την έκτιση πειθαρχικής ποινής στη φυλακή σε συνθήκες απομόνωσης («φυλακή μέσα στη φυλακή»)⁹.

Ωστόσο, αυτή η διευρυμένη εννοιολόγηση μας οδηγεί σε καθεστώτα κράτησης που ισχύουν μειωμένες δικαιοπολιτικές εγγυήσεις¹⁰ και κυριαρχεί η επιβολή «ποινικής φύσεως»¹¹ καταναγκασμών μέσω διαδικα-

τζηδήμου – Ι. Ράλλη, Εκδόσεις Ράππα, Αθήνα, 1989, σ. 353.

6. Μ. Φουκό, «Ο μεγάλος εγκλεισμός. Το πείραμα της ομάδας πληροφόρησης για τις φυλακές», Μετ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα, 1999, σ.81.

7. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Διεθνής Επιτροπή Νομικών, *Η διοικητική κράτηση των αλλοδαπών. Διεθνής νομοθεσία και εθνική πρακτική*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2015· Ι. Λ. Συμεωνίδη, *Η διοικητική απέλαση*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2008. Βλ. επίσης την Ειδική Έκθεση του Συνηγόρου του Πολίτη «Διοικητική κράτηση και απέλαση αλλοδαπών ανηλίκων», Οκτώβριος 2005, http://www.synigoros.gr/?i=childrens-rights.el.dioikitiki_kratisi.32379.

8. Ν. Παρασκευόπουλου, Κ. Κοσμάτου, *Ο αναγκαστικός εγκλεισμός του ψυχικά ασθενή σε ψυχιατρείο. Νομοθετική ρύθμιση, πρακτική εφαρμογή*, Βιβλιοθήκη «Υπεράσπισης», Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1997.

9. Για το ζήτημα των πειθαρχικών διαδικασιών και ποινών στη φυλακή βλ. Α. Coyle, *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Μετ. Ν. Βαρβατάκος, Α.Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή, 2012, κεφ. 9.

10. Ιδίως μέσω της «συμπίεσης των δικονομικών-υπερασπιστικών εγγυήσεων από τις αντεγκληματικές σκοπιμότητες» βλ. Ν. Παρασκευόπουλου, Η επίδραση της σύγχρονης αντεγκληματικής πολιτικής στο ποινικό δικονομικό δίκαιο, *Ποινικά Χρονικά*, 2002, 7, (583).

11. Η έννοια της «κατηγορίας ποινικής φύσεως» («penal matter»/«matière

σιών διοικητικού ή ιατρικού τύπου¹². Σήμερα, ιδίως, στο πλαίσιο της στροφής της αντεγκληματικής πολιτικής προς την πρόληψη («*the preventive turn*»)¹³, τα ρευστά και συγκεχυμένα όρια ανάμεσα στην υποψία¹⁴ και τη (διά)πράξη του εγκλήματος επιτείνουν τις προδραστικές (proactive) επεμβάσεις των φορέων κοινωνικού ελέγχου, με αποτέλεσμα η διαδικασία της εγκληματοποίησης να επεκτείνει ολοένα την εμβέλειά της στο επίπεδο του άτυπου κοινωνικού ελέγχου, ως προαξιολόγηση της διακινδύνευσης (risk) αλλά και ως αίτημα παροχής ασφάλειας σε μια «κοινωνία σε προ-εγκληματική κατάσταση» («*pre-crime society*»)¹⁵.

Οι εξελίξεις αυτές διευρύνουν την εγκληματολογική προβληματική γύρω από τους χώρους κράτησης με θεωρίες και έννοιες όπως η «διασπορά του ποινικού ελέγχου» («*dispersal of social control*»)¹⁶, η «ποι-

réhale») περιλαμβάνεται στο άρ. 6§1 της ΕΣΔΑ και η νομολογία του ΕΔΔΑ της έδωσε - κατά την M. Delmas-Marty, *Les grands systèmes de politique criminelle*, P.U.F, Paris, 1992, σ. 32 - «*αυτόνομη σημασία*», ανάγοντάς τη σε «*καινούργια νομική κατηγορία*», η οποία επιβάλλει την εφαρμογή των δικαιιοπολιτικών εγγυήσεων της ΕΣΔΑ ανεξάρτητα από την αρμοδιότητα κάθε συμβαλλόμενου μέρους να χαρακτηρίζει νομικά τη φύση μιας διαφοράς ως ποινικής ή διοικητικής. Για τα κριτήρια υπαγωγής μιας περίπτωσης στην «*κατηγορία ποινικής φύσεως*» βλ. αναλυτικά στον Α. Χουλιάρα, Οι γενικές απαιτήσεις του άρθρου 6§1 της ΕΣΔΑ στην ποινική διαδικασία, *Δικαιώματα του Ανθρώπου*, 2008, 37, 79-196.

12. Για την ιατροποίηση του κοινωνικού ελέγχου της παρέκκλισης βλ. Α. Κουκουτσάκη, *Χρήση ναρκωτικών, ομοφυλοφιλία. Συμπεριφορές μη συμμόρφωσης μεταξύ ποινικού και ιατρικού ελέγχου*, Κριτική, Αθήνα, 2002 · M. van de Kerchove, «*Médicalisation*» et «*fiscalisation*» du droit pénal: deux versions asymétriques de la dépenalisation, *Déviance et Société*, 1981, 5, 1, 1-23.

13. Βλ. ενδεικτικά P. – A. Albrecht, La politique criminelle dans l' État de prévention, *Déviance et société*, 1997, 21, 2, 123-136.

14. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, Η έννοια του υπόπτου στην Ποινική Δίκη - Η κερκόπορτα για παραβίαση των ατομικών δικαιωμάτων, στον *Τμητικό τόμο για την Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου «Δικαιώματα του Ανθρώπου - Έγκλημα – Αντεγκληματική Πολιτική*», τ. Α', Νομική βιβλιοθήκη-Bruylant, Αθήνα -Βρυξέλλες, 2003, σσ. 85-94.

15. L. Zedner, Pre-crime and post-criminology? *Theoretical Criminology*, 2007, 11:2, 261–281.

16. S. Cohen, The punitive city: notes on the dispersal of social control, *Contemporary Crises*, 1979, 3,4,341-363.

νικοποίηση του κοινωνικού» («*pénalisation du social*»)¹⁷, η εγκληματοποίηση ευπαθών κοινωνικών ομάδων¹⁸, η «κοινωνική επικινδυνότητα» («*social dangerousness*»)¹⁹ κλπ.

Συμπερασματικά, η έννοια των χώρων κράτησης περιλαμβάνει κάθε μορφή στέρησης της ελευθερίας κίνησης στο χώρο, ανεξάρτητα από το νομικό χαρακτηρισμό της ως ποινική, διοικητική ή άλλου τύπου, και αναλύεται μέσα από τις πραγματικές συνέπειες που επιφέρει στη ζωή των κρατουμένων.

β. - Σε σχέση με τον δεύτερο όρο του θέματός μας («ανθρωπιστική κρίση»), παρατηρούμε, αρχικά, ότι η ίδια η έννοια της κρίσης είναι εξαιρετικά αφηρημένη και καλύπτει ποικίλες σημασίες, ώστε αδυνατεί από μόνη της να συγκροτήσει μια συστηματική γνώση για τα κοινωνικά φαινόμενα, αν δεν συνδυαστεί με άλλες μεταβλητές²⁰. Αλλά και ο προσδι-

17. Ph. Mary, Th. Papathéodorou, (éds.), *Délinquance et insécurité en Europe. Vers une pénalisation du social? / Crime and insecurity in Europe. A penal treatment of social issues?*, Bruxelles, Bruylant, 2001 · Wacquant, *Οι φυλακές της μιζέριας*, Μετ. Κ. Διαμαντάκου, Πατάκης, Αθήνα, 2002 (ιδίως σσ.98 επ.: «Από το κράτος πρόνοιας στο κράτος τιμωρίας στην Αμερική»).

18. Ι. Τσίγκανου, Το 'κοινωνικό μειονέκτημα' της παραβατικότητας, στο Σ. Δημητρίου (επιμ.) *Μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και μηχανισμοί παραγωγής του*, Ιδεοκίνηση, Αθήνα, 1997, σσ. 23 -42.

19. Η «κοινωνική επικινδυνότητα» διαφοροποιείται από την αρχική κλινική αξιωματική της έννοιας της επικινδυνότητας, στο βαθμό που μετατοπίζει την έμφαση από υποκειμενικούς παράγοντες προς περισσότερο αντικειμενικοποιημένα χαρακτηριστικά, όπως οι συλλογικές ιδιότητες ομάδων πληθυσμού (π.χ. εθνική προέλευση) και είδη εγκλημάτων (οργανωμένο έγκλημα, τρομοκρατία κλπ.), που θεωρείται ότι συνιστούν διακινδύνευση (risk) για τη δημόσια τάξη. Αντιστοιχεί στο πρότυπο της «αναλογιστικής δικαιοσύνης» («*actuarial justice*») και, σύμφωνα με την Τ. Pitch, αποτελεί προϊόν της κρίσης των στρατηγικών που ακολούθησαν οι ποινικές μεταρρυθμίσεις. Βλ. Γ. Νικολόπουλου, *Κράτος, ποινική εξουσία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μια εγκληματολογική προσέγγιση*, Κριτική, Αθήνα, 2001, σσ. 52- 57 · Τ. Pitch, *Limited responsibilities. Social movements and criminal justice*, Μετ. J. Lea, London - N.York, Routledge, 1995, σσ.20 επ.

20. J. A. Robinson, Λήμμα «Crisis» στο D. L. Sills (ed.), *International Encyclopedia of Social Sciences*, τ.3, The Macmillan Company & The Free Press, N. York / Collier – Macmillan Publishers, London, 1968.

ορισμός «ανθρωπιστική» στην έννοια της κρίσης δεν παύει να αναφέρεται γενικευτικά σε διαφορετικής τάξεως - αν και της ίδιας ακραίας έντασης - γεγονότα (π.χ. φυσικές καταστροφές, ανθρώπινες δραστηριότητες, κοινωνικές καταστάσεις), τα οποία προκαλούν - μεμονωμένα ή συνδυαστικά - σοβαρές απειλές ή/και πραγματικές βλάβες σε θεμελιώδη ανθρώπινα αγαθά, όπως η υγεία, η ασφάλεια, η εργασία, το βιοτικό επίπεδο, κλπ. Απ' αυτή την άποψη, διαπιστώνουμε ότι η έννοια της ανθρωπιστικής κρίσης υποδηλώνει, κατ'αρχήν, μια σοβαρή απόκλιση από τα προτάγματα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά κατοχυρώνονται σε διεθνείς και εθνικούς κανόνες, με συνέπεια να προκαλούνται σοβαρές απειλές ή/και πραγματικές προσβολές σε επιμέρους αγαθά ή ακόμη και στη συνολική βιοτική κατάσταση των ανθρώπων.

Σε σχέση με τη διαχείριση μιας ανθρωπιστικής κρίσης προβάλλεται συχνά το επιχείρημα της κατάστασης ανάγκης, προκειμένου να δικαιολογηθούν αποκλίσεις από τον ανθρωπιστικό κανόνα και, γενικότερα, τη συνταγματική νομιμότητα. Σύμφωνα μ' αυτή την αντίληψη, η ανθρωπιστική κρίση συνεπάγεται μια κατάσταση ανάγκης η οποία αναστέλλει τη νομική κανονικότητα και, συνεπώς, τα μέτρα για τη διαχείρισή της μπορεί να λαμβάνονται ανεξάρτητα και πέρα από το ισχύον δίκαιο²¹ - ακριβέστερα: ανεξάρτητα ακόμη και από τις εξαιρέσεις και τους περιορισμούς που το ίδιο το ισχύον δίκαιο προβλέπει, σύμφωνα με επαρκή και ουσιώδη αιτιολόγηση και με την απαρέγκλιτη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας. Εντούτοις, στο βαθμό που τα μέτρα διαχείρισης της κρίσης καταπατούν πρόδηλα ή, έστω, επηρεάζουν αρνητικά την άσκηση θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η υιοθέτηση «*ανελεύθερων πρακτικών από φιλελεύθερα καθεστώτα*»²² δημιουργεί μια επιπρόσθετη κρίση, κανονιστική αυτή τη φορά, η οποία οδηγεί σε επιδείνωση των επιπτώσεων της πρώτης, προκαλώντας, εν τέλει, κρίση νομιμοποίησης του κράτους και του δικαιώματός

21. A. Fischer – Lescano, *Ανθρώπινα Δικαιώματα σε καιρούς λιτότητας. Τα Ευρωπαϊκά Θεσμικά Όργανα και η σύναψη μνημονίων κατανόησης*, μετ. Μ. Παπαδάκη, Ποταμός, Αθήνα, 2014, σσ. 21 επ.

22. D. Bigo, A. Tsoukala (eds.), *Illiberal practices of liberal regimes: the (in) security games*, L' Harmattan, Collection 'Cultures et Coflits', Paris, 2006.

του να ορίζει και να διαχειρίζεται την «κατάσταση εκτάκτου ανάγκης (*Ausnahmefall*)»²³.

γ. - Σε συνέχεια των προηγουμένων αρχικών εννοιολογήσεων ερχόμαστε τώρα να εξετάσουμε τον τρόπο σύνδεσης των δύο όρων του θέματός μας.

Η ανάλυση των χώρων κράτησης από την οπτική της ανθρωπιστικής κρίσης δέχεται, αξιωματικά, μια σημαντική απόκλιση των καθεστώτων κράτησης από το πρόταγμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την παροχή των αντίστοιχων δικαιοπολιτικών εγγυήσεων στους κρατούμενους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η προβληματική των ανθρωπίνων δικαιωμάτων έρχεται να λειτουργήσει συνδυαστικά με την εγκληματολογική προβληματική, συγκροτώντας το αξιακό πλαίσιο αναφοράς για τη ανάλυση της κατάστασης στους χώρους κράτησης και για την τελική απόφαση σχετικά με την ύπαρξη ανθρωπιστικής κρίσης.

Η δραστηριότητα θεσμικών και ανεπίσημων φορέων ελέγχου των συνθηκών κράτησης - τόσο εθνικών και διεθνών ΜΗΚΥΟ, ανεξάρτητων αρχών και διεθνών οργανισμών όσο και του ΕΔΔΑ²⁴ - αναδεικνύει τους χώρους κράτησης σε κατ' εξοχήν πεδίο ελλειμματικής τήρησης του ανθρωπιστικού κανόνα, με αποτέλεσμα η ανθρωπιστική κρίση να χαρακτηρίζει σταθερά τη λειτουργία τους και, κατ' επέκταση, να αποτελούν μόνιμο στόχο κριτικής. Άλλωστε, σύμφωνα με την αρχή της «μικρότερης επιλεξιμότητας» («*less eligibility*»), το επίπεδο διαβίωσης στη φυλακή πρέπει να υπολείπεται εκείνου που απολαμβάνει η χαμηλότερη κοινωνική τάξη στην ελεύθερη κοινωνία, ώστε να λειτουργεί αποτρεπτικά στο έγκλημα²⁵.

23. Κ. Σμιτ, *Η έννοια του πολιτικού*, Μετ. Α. Λαβράνου, Κριτική, Αθήνα, 2009, σ. 80.

24. Βλ. στο D. Van Zyl Smit, S. Snacken (eds.), *Principles of European prison law and policy: penology and human rights*, Oxford University Press, Oxford, 2009, εμπειριστατωμένη ανάλυση της νομολογίας του ΕΔΔΑ για τις συνθήκες κράτησης και τα δικαιώματα των κρατούμενων, καθώς και των σχετικών αναφορών της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων (C.P.T.).

25. Η αφετηρία της αρχής της «μικρότερης επιλεξιμότητας» ανατρέχει στους English Poor Laws (1834) αλλά χρησιμοποιήθηκε από τους G. Rusche και O.

Η τρέχουσα οικονομική κρίση οδηγεί σε επιδείνωση του επιπέδου διαβίωσης στις φυλακές, αφού οι περικοπές στον προϋπολογισμό της σωφρονιστικής διοίκησης δυσχεραίνουν τη διαχείριση ενός ολοένα αυξανόμενου πληθυσμού κρατουμένων και συνεπάγονται μείωση του προσωπικού και περιορισμό των δραστηριοτήτων τους²⁶, με συνέπεια την αύξηση του χρόνου παραμονής των κρατουμένων σε υπερπλήρη κελιά. Επιπλέον, οι συνθήκες της κρίσης τείνουν να αντιστρέψουν τη δυσαναλογία που επιβάλλει η αρχή της «μικρότερης επιλεξιμότητας», αφού - παρά τις οικονομικές περικοπές - η παραμονή στη φυλακή εξασφαλίζει σε πολλούς κρατούμενους παροχές και μέριμνα (κυρίως ιατροφαρμακευτική), που αλλιώς θα στερούνταν. Το κρίσιμο ζήτημα, επομένως, αφορά στην υποχώρηση του ανθρωπιστικού κανόνα στα καθεστώτα κράτησης, όταν σε περιόδους κρίσης μειώνεται το βιοτικό επίπεδο του γενικού πληθυσμού.

Πρόκειται για ένα γενικότερο προβληματισμό σε σχέση με τις συνθήκες κράτησης, που εμφανίζεται, μεταξύ άλλων, στον τον τρόπο που σχετικοποιούνται οι διεθνείς επιταγές, καθώς προσαρμόζονται στις

Kirchheimer, *Punishment and Social Structure*, Columbia University Press, Morningside Heights, 1937 (επανεκδόση: Russell & Russell Co., New York, 1969) για την κατανόηση της έντασης της ποινικής καταστολής σε συνάρτηση με την κατάσταση στην αγορά εργασίας. Στη συνέχεια, αυτή η ερευνητική κατεύθυνση γνώρισε μια μακρά περίοδο ύφεσης, εξαιτίας κυρίως της κυριαρχίας των «μέσης εμβέλειας» θεωριών για το εγκληματικό φαινόμενο («*middle range theories*»). Επανεμφανίστηκε με ιδιαίτερη έμφαση προς το τέλος της δεκαετίας του '70 χάρη στις μελέτες, ιδίως, των M.Foucault, D. Melossi, M. Pavarini, D. Garland, κ.ά., δημιουργώντας τις κατάλληλες επιστημολογικές προϋποθέσεις για την ανάλυση των ποινικών πρακτικών στο πλαίσιο της ευρύτερης δομής ενός κοινωνικού σχηματισμού και σε συνεχή διάδραση με άλλες κοινωνικές πρακτικές και μακροκοινωνικά μεγέθη. Βλ. A. De Giorgi, *Re-Thinking the Political Economy of Punishment. Perspectives on Post - Fordism and Penal Politics*, Ashgate, Aldershot, 2006 · D.Melossi, An introduction: Fifty years later. "*Punishment and Social Structure*" in comparative analysis, *Contemporary Crises*, 1989, 13, 4, 311-326.

26. Σύμφωνα με την J. Junger – Tas, The respect of human rights of prisoners in Europe, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2006, 12,1, 79-83 (79), οι συνέπειες αυτές μπορεί να οδηγήσουν, ενδεχομένως, σε παραβιάσεις των άρθρων 4 και 25.1 των ευρωπαϊκών σωφρονιστικών κανόνων.

κρατούσες συνθήκες διαβίωσης στο εκάστοτε εθνικό/τοπικό πλαίσιο, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση της εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Σωφρονιστικού Κανόνα [Σύσταση Rec (2006)2 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 11-1-06], που ορίζει ότι «η ζωή στη φυλακή θα προσεγγίζει όσο το δυνατό περισσότερο τις θετικές όψεις της ζωής στην κοινότητα» (Τμ. Ι, 5): Το ζήτημα που τίθεται κατά την εφαρμογή αυτού του Κανόνα αφορά στη σχετικοποίηση της έννοιας «ζωής στην κοινότητα», αφού παραπέμπει κάθε φορά σε διαφορετική κοινότητα και, επομένως, η υπερκρατική εγγύηση για την παροχή προστασίας σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, μετριάζεται και εξαρτάται από τις κρατούσες συνθήκες διαβίωσης στο εκάστοτε εθνικό/τοπικό πλαίσιο²⁷.

Αντίστοιχοι προβληματισμοί ανακύπτουν και από τη σύσταση της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την πρόληψη των βασανιστηρίων (CPT) σχετικά με την εξασφάλιση ιατροφαρμακευτικής και νοσοκομειακής περίθαλψης στους κρατούμενους «αντίστοιχης με εκείνη που απολαμβάνουν οι ασθενείς στην κοινότητα»: οι R. Morgan και M. D. Evans²⁸ διερωτώνται τί θα ισχύσει στην περίπτωση που η «αντίστοιχη» φροντίδα για τους ελεύθερους πολίτες είναι μικρή ή ανύπαρκτη.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, η ανθρωπιστική κρίση στους χώρους κράτησης εκδηλώνεται ως άμεση συνέπεια της γενικότερης οικονομικής κρίσης και, συνεπώς, η κατανόησή της δεν μπορεί παρά να παραπέμπει στο γενικότερο τρόπο με τον οποίο το ποινικό πεδίο «συμπυκνώνει και αναπαράγει - με τους δικούς του όρους - μια ολόκληρη σειρά κοινωνικών σχέσεων» πέρα απ' αυτό (σχέσεις «πολιτικές, ιδεολογικές, οικονομικές, νομικές και άλλες»), οι οποίες «δεν ασκούν, απλώς, 'επιρροή' ή 'διαμόρφωση' ή 'πίεση' πάνω στις ποινικές πρακτικές αλλά λει-

27. T. Daems, Punishment and the Question of Europe, στο T. Daems, D. van Zyl Smit, S. Snacken (eds.), *European Penology?*, Hart Publishing, Oxford - Portland, 2013, σ. 27-52 (43).

28. R. Morgan, M. D. Evans, CPT Standards: An Overview στο ίδιον, *Protecting Prisoners. The Standards of the European Committee for the Prevention of Torture in Context*, Oxford University Press, Oxford, 1999.

τουργούν μέσα απ' αυτές και εγγράφονται υλικά μέσα σ' αυτές»²⁹.

2. - Προβάλλει, έτσι, η ανάγκη αναζήτησης εξηγήσεων για τον τρόπο που συνδέονται τα μακροκοινωνικά και μακροοικονομικά φαινόμενα με τις μικροκοινωνικές διαδικασίες που εξελίσσονται στο πεδίο του κοινωνικού ελέγχου από το στάδιο της παραπομπής μέχρι τον εγκλεισμό.

Στην κριτική εγκληματολογική θεωρία ο D. Melossi, προκειμένου να εξηγήσει τις διακυμάνσεις στις τιμές εγκλεισμού χρησιμοποίησε τη μαρξιστική θεωρία για την οικονομική κρίση (δηλαδή την φάση ύφεσης, η οποία εναλλάσσεται κυκλικά με την φάση ανάπτυξης). Ελέγχοντας την αρχική μηχανιστική και οικονομίστικη εξήγηση του ποινικού φαινομένου, που βασιζόταν στην υπόθεση της «ωφελιμότητας» της φυλακής για την απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού³⁰, ο D. Melossi στράφηκε κυρίως στο επίπεδο της ιδεολογίας και της αδυναμίας των ηγεμονικών στρωμάτων να αντιμετωπίσουν τις μεταβολές στην αγορά εργασίας με τα παραδοσιακά εργαλεία των προνοιακών πολιτικών, γεγονός που τα αναγκάζει να καταφύγουν στην ενδυνάμωση των μέσων καταστολής. Σ' αυτή την προοπτική ανάλυσης, η γενική αύξηση των τιμών καταστολής, που παρατηρείται σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, δεν συναρτάται άμεσα με κάποια πραγματική απειλή της ηγεμονίας των κυρίαρχων ελίτ αλλά εγγράφεται σε μια γενικότερη πολιτική διαχείρισης των κοινωνικών καταστάσεων που προκαλούνται από την αναδιάρθρωση της μισθωτής εργασίας και τη μαζική έξοδο εργατικού δυναμικού απ' αυτήν. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες εγκαθίσταται στο γενικό πληθυσμό ένα κλίμα «ηθικού πανικού» («*moral panic*»)³¹, που α-

29. D. Garland, P. Young, Towards a social analysis of penalty, από το συλλογικό έργο των ίδιων, *The power to punish. Contemporary penalty and social analysis*, Heinemann Educational Books, London / Humanities Press, New Jersey, 1983, σσ. 1-36 (21).

30. Βλ. I. Jankovič, Labor Market and Imprisonment, *Crime and Social Justice*, 1977, 8, 17-31. Στην αντίληψη αυτή αντιπαράθεται ότι ακόμη κι αν σε περιόδους ανεργίας αυξάνει ο αριθμός του εγκλειστού πληθυσμού, εξακολουθεί, ωστόσο, να παραμένει εξαιρετικά δυσανάλογος σε σχέση με το συνολικό μέγεθος των ανέργων.

31. Με αυτή την έννοια αποδίδεται, γενικά, η δυσανάλογη και εχθρική κοινωνική αντίδραση που εκδηλώνεται απέναντι σε μια κατάσταση (π.χ. βίαιη εγκληματικότητα)

ντιμετωπίζεται με την ανάπτυξη ρητορικών που αποβλέπουν στην αύξηση της κοινωνικής πειθαρχίας και την αυξημένη τιμωρητικότητα απέναντι σε ορισμένες κοινωνικές ομάδες ("λεξιλόγια με τιμωρητικά κίνητρα")³². Απ' αυτή την άποψη, οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης δεν εκδηλώνονται μόνο στη χρήση της φυλακής αλλά αναπτύσσουν διαδικασίες που οδηγούν στην εγκληματοποίηση και τον έλεγχο κοινωνικά ευάλωτων ομάδων πληθυσμού, εφόσον «όσοι είναι περισσότερο ευάλωτοι στο πεδίο της αγοράς εργασίας, θα είναι και περισσότερο εκτεθειμένοι στο πεδίο της ποινικής καταστολής»³³.

3.- Εξειδικεύοντας τις προηγούμενες παρατηρήσεις στην περίπτωση της αντικανονικής παραμονής αλλοδαπών στη χώρα προορισμού, διαπιστώνουμε ότι η «*τυπικά διοικητική αλλά ουσιαστικά ποινική*»³⁴ διαχείριση του ζητήματος της νομιμότητας της εισόδου και παραμονής τους δεν αποκλείει, στην πράξη, συνέπειες «*ποινικής φύσεως*»³⁵, ό-

τα) ένα πρόσωπο ή μια κοινωνική ομάδα (π.χ. παράτυποι μετανάστες), οι οποίες εκλαμβάνονται ως απειλή για την κοινωνική συνοχή και οδηγούν σε αιτήματα εντονότερου κοινωνικού ελέγχου. Χρησιμοποιήθηκε, αρχικά, κυρίως από τους S. Cohen, *Folk devils and moral panics*, Mac Gibbon and Kee, London, 1972 [2^η αναθεωρημένη έκδοση: Martin Robertson, Oxford, 1980] και S. Hall, C. Critcher, T. Jefferson, T. Clarke, B. Roberts, *Policing the Crisis. Mugging, the State and Law and Order*, Macmillan, London, 1978. Για τη μεταγενέστερη επαναξιολόγηση αυτής της έννοιας βλ., μεταξύ άλλων, το αφιέρωμα *The British Journal of Criminology*, 2009, 49, 1 με τίτλο «Moral Panics – 36 Years On».

32. D. Melossi, Punishment and social action: changing vocabularies of punitive motive within a political business cycle, *Current Perspectives in Social Theory*, 1985, 6, 169-197.

33. Th. Godefroy, Nouvelle donne sur le marché du travail, nouvelle économie répressive ? στο S. Paugam (dir.), *L'exclusion. L'état des savoirs*, La Découverte, Paris, 1996, σσ. 449-459 (451).

34. A. De Giorgi, όπ. π., υποσημ., σ. 133.

35. Βλ. παραπάνω υποσημ. 11. Πάντως, η πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ δεν εμφανίζεται ομόφωνη σχετικά με την ένταξη των μέτρων απομάκρυνσης αλλοδαπών στο πεδίο προστασίας του άρ. 6 της ΕΣΔΑ, με το επιχείρημα ότι αυτά εντάσσονται στη φάση της εκτέλεσης και όχι της λήψης απόφασης σχετικά με «*κατηγορία ποινικής φύσεως*»· βλ. την απόφαση του ΕΔΔΑ *Maaouia c. la France* (5-10-2000), *Revue trimestrielle des droits de l'homme*, 2002, σ. 433 επ., καθώς και τις αναλύ-

πως, ιδίως, η διοικητική τους κράτηση τους σε ειδικά κέντρα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όμως, αναδεικνύεται η αφετηρία της ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης, το γεγονός δηλαδή ότι - πέρα από την πάγια κριτική για τις συνθήκες διαβίωσης - η κράτηση των αλλοδαπών δεν συνδέεται με παρεκκλίνουσα ή εγκληματική συμπεριφορά αλλά αφορά αποκλειστικά στην κοινωνική τους κατάσταση («status») και οδηγεί, εντέλει, σε μια «οντολογική» εγκληματοποίηση αυτής καθαυτής της μετανάστευσης («*immigration as an 'ontological crime'*»)³⁶. Αυτή η υποβαθμισμένη οντολογική θεώρηση του αλλοδαπού σε σχέση με τον ημεδαπό αποτελεί την κρίσιμη συνθήκη που προκαλεί ανθρωπιστική κρίση στη συνολική διαχείριση του μεταναστευτικού φαινομένου και, κατ' επέκταση, ανάγει σε παραδειγματική περίπτωση την υποχώρηση του ανθρωπιστικού κανόνα σε χώρους κράτησης εκτός ποινικής αρμοδιότητας, όπως τα κέντρα διοικητικής κράτησης αλλοδαπών.

4. - Κλείνοντας αυτές τις εισαγωγικές παρατηρήσεις στο θέμα «Χώροι κράτησης και ανθρωπιστική κρίση» μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι - πέρα από τους μακροκοινωνικούς και μακροοικονομικούς παράγοντες που την προκαλούν - η ανθρωπιστική κρίση στους χώρους κράτησης μπορεί να αντιμετωπιστεί μεσο- και βραχυ- πρόθεσμα μέσα από την ανάπτυξη των αντίστοιχων ελέγχων εφαρμογής του ανθρωπιστικού κανόνα. Σ' αυτό το σημείο αξίζει να τονισθεί ότι η χώρα μας δεν στερείται ούτε αρμόδιων φορέων ούτε ελεγκτικών εργαλείων³⁷. Άλλωστε,

σεις των Ι. Λ. Συμεωνίδη, όπ.π., σσ. 115 επ. και Α. Χουλιάρη, όπ.π., σ. 96-97.

36. Α. De Giorgi, όπ. π., υποσημ. , σ. 124 επ. Επίσης ο Α. Sayad, *L'immigration et la 'pensée d'État'. Réflexions sur la 'double peine'*, στο Commission Européenne / European Commission, *Délit d'immigration. La construction sociale de la déviance et de la criminalité parmi les immigrés en Europe / Immigrant delinquency. Social construction of deviant behaviour and criminality of immigrants in Europe*, COST A2 Migrations / Migration, Bruxelles / Brussels, 1996, *Délit d'immigration / Immigrant delinquency*, σ. 16, κάνει λόγο για τη μετανάστευση ως μια «*παραβατικότητα που θα μπορούσαμε να αποδώσουμε στην κατάσταση ή το status των μεταναστών (οιονεί 'οντολογική')*», διότι *συγγέεται στο βάθος του τρόπου που σκεπτόμαστε (δηλ. με τη σκέψη του Κράτους), με αυτή καθαυτή την ύπαρξη του μετανάστη και με αυτό καθαυτό το γεγονός της μετανάστευσης*».

37. Πρόσφατη εξέλιξη σ' αυτόν τον τομέα αποτελεί η κύρωση με το Ν.

όπως γνωρίζουμε, ο έλεγχος εφαρμογής της τήρησης των διεθνών συμβάσεων που προστατεύουν τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν αποτελεί αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών οργάνων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το κρίσιμο ζήτημα που τίθεται σε σχέση με την προστασία των δικαιωμάτων του (κρατούμενου) ανθρώπου, εντοπίζεται στο πέρασμα από τη θέσπιση αφηρημένων δικαιωμάτων στην οργάνωση συγκεκριμένων προϋποθέσεων και διαδικασιών για την άσκησή τους³⁸, καθώς και στη συμμόρφωση των «υπερασπιστών της τάξης»³⁹ προς αυτά.

4228/2014 του Προαιρετικού Πρωτοκόλλου (2002) στη Διεθνή Σύμβαση του Ο.Η.Ε. κατά των Βασανιστηρίων και άλλων Μορφών Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (1984). Η βασική καινοτομία του εν λόγω Πρωτοκόλλου συνίσταται στην πρόβλεψη σύστασης, σε κάθε συμβαλλόμενο κράτος, ενός Εθνικού Μηχανισμού Πρόληψης, ο οποίος θα αποτελεί ανεξάρτητο εθνικό όργανο, αρμόδιο να πραγματοποιεί επισκέψεις σε χώρους κράτησης με σκοπό την πρόληψη των βασανιστηρίων και κάθε άλλης σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης, ενώ συνεργάζεται με την Υποεπιτροπή Πρόληψης Βασανιστηρίων, η οποία αποτελεί κεντρικό όργανο ελέγχου του Ο.Η.Ε. Στην Ελλάδα, ως Εθνικός Μηχανισμός Πρόληψης ορίστηκε ο Συνήγορος του Πολίτη, οποίος αναθέτει την εκτέλεση των σχετικών καθηκόντων που προβλέπονται στο Πρωτόκολλο, σε έναν από τους Βοηθούς Συνηγόρους (άρ. 2, παρ. 1 και 4 του Ν. 4228/2014).

38. Γενικά για το ζήτημα της πραγμάτωσης των δικαιωμάτων και της πρόσβασης των πολιτών σ' αυτά βλ. Κ. Σπανού, *Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων. Κρατικές πολιτικές και πρόσβαση σε υπηρεσίες*, Σαββάλας, Αθήνα, 2005. Ειδικότερα για τις διαδικασίες εφαρμογής των δικαιωμάτων των κρατουμένων βλ. A. Coyle, *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, όπ.π., υποσημ. 9, G. Houchon, Η σημασία των δικαιωμάτων των κρατουμένων, Μετ. Γ. Νικολόπουλος, *Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογικών Επιστημών, Τμήματος Νομικής, Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης*, 2001, 11-12, 11-26.

39. Πρβλ. H. & J. Schwendinger, Defenders of order or guardians of human rights?, στο I. Taylor, P. Walton, J. Young (eds.), *Critical criminology*, Routledge & Kegan Paul, London, 1975, σσ. 113-146.

Χώροι κράτησης και ανθρωπιστική κρίση

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΒΑΡΒΑΤΑΚΟΣ*

Εισαγωγή

Δεδομένου ότι η λέξη «ανθρωπιστικός» διαθέτει ένα αρκετά ευρύ σημασιολογικό πεδίο, θα ήταν σκόπιμο να διασαφηνιστεί η έννοια με την οποία έχει χρησιμοποιηθεί στην παρούσα συγγραφική εργασία, τόσο σε συνδυασμό με τον όρο «κρίση» όσο και σε συνάρτηση με την έννοια των χώρων κράτησης. Παρά τις επιμέρους του έννοιες, το επίθετο «ανθρωπιστικός» ανάγεται τελικά στον *άνθρωπο* και είναι σημασιολογικώς άρρηκτα συνδεδεμένο μαζί του. Έτσι λοιπόν, ο όρος «ανθρωπιστικός» αναφέρεται κατά μία έννοια στον άνθρωπο ως ολότητα, ως φορέα ενός συνόλου ψυχοπνευματικών ιδιοτήτων ο οποίος, υποκείμενος στις (υλικές και ευρύτερες) συνθήκες του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο διαβιού, επηρεάζεται από αυτές και βρίσκεται μαζί τους σε μια σχέση συνεχούς αλληλεπίδρασης. Επομένως, ο εν λόγω όρος χρησιμοποιείται εδώ σε συνάρτηση με τον άνθρωπο ως γενική έννοια και όχι μόνο σε σχέση με τις υλικές συνθήκες του περιβάλλοντος όπου ζει ή, ειδικότερα –και εν προκειμένω-, κρατείται. Ο όρος «κρίση» χρησιμοποιείται με την έννοια της διατάραξης, της δυσλειτουργίας μιας υφιστάμενης κατάστασης, ή και με την έννοια της όξυνσης και επιδείνωσης ενός (ήδη αρνητικού) φαινομένου. Τέλος, με τον όρο «χώροι κράτησης» εννοούνται, στην παρούσα εργασία, όχι τόσο γενικά οι χώροι στέρησης της ελευθερίας ενός ατόμου (οι χώροι όπου διαβιούν άτομα τοποθετημένα εκεί από τα αρμόδια, προς τούτο, όργανα της πολιτείας,

* Σωφρονιστικός Υπάλληλος – Μεταφραστής, Μέλος του Τμήματος Διοίκησης του Κέντρου Επανάταξης Αποφυλακισμένων ΕΠΑΝΟΔΟΣ.

από τους οποίους χώρους τα άτομα αυτά δεν μπορούν να απομακρυνθούν αυτοβούλως) όσο, ειδικότερα και κατά κύριο λόγο, τα σωφρονιστικά καταστήματα ή φυλακές – που συνιστούν τους πλέον περικλειστικούς και «ολοπαγείς» τέτοιους χώρους.¹

Έτσι λοιπόν, η θεματική της συγγραφικής αυτής εργασίας αναπτύσσεται με άξονα ορισμένα βασικά προβληματικά στοιχεία που επηρεάζουν δυσμενώς τους ανθρώπους (γενικώς, ως άτομα ή προσωπικότητες) οι οποίοι τελούν υπό κράτηση κατά κύριο λόγο στις φυλακές. Για λόγους πρακτικούς (επάρκειας χώρου) αλλά και περισσότερο στοχευμένης ανάπτυξης του θέματος, περιοριστήκαμε στα άτομα που κρατούνται στις ελληνικές φυλακές και κατά τα τελευταία έτη, αξιοποιώντας συναφές βιβλιογραφικό υλικό που επίσης συνεγράφη ή δημοσιεύθηκε κατά τα τελευταία έτη μέχρι σήμερα. Τα συμπεράσματα, ωστόσο, και οι παρατηρήσεις που διατυπώνονται θα μπορούσαν, τηρουμένων πάντα των αναλογιών, να διατηρήσουν τη σημασία τους και αναφορικά με άλλα περιβάλλοντα κράτησης, σε διαφορετικές χώρες ή δικαιοδοτικά συστήματα.

Σκιαγράφηση της κρίσης - γενικά

Τα προβληματικά και δυσλειτουργικά στοιχεία του σωφρονιστικού συστήματος της Ελλάδας είναι πολλά, έχουν δε κατά καιρούς αποτυπωθεί σε διάφορες εκθέσεις ελληνικών και διεθνών φορέων, σε επίσημες δηλώσεις πολιτικών προσώπων, σε δημοσιεύματα και βιβλία, σε ανακοινώσεις των εργαζομένων στον σωφρονιστικό χώρο, καθώς και αλλού. Οι ποικίλες αυτές, παθογόνες πλευρές του σωφρονιστικού μας συστήματος επιτείνονται ακόμη περισσότερο από την πρωτοφανή οικονομική κρίση την οποία διέρχεται κατά τα τελευταία έτη η χώρα μας, κρίση η οποία ασφαλώς έχει σοβαρό αντίκτυπο, μεταξύ άλλων, και στις συνθήκες κράτησης των εγκλείστων στις ελληνικές φυλακές, καθώς και –συνακόλουθα– στις συνθήκες εργασίας του σωφρονιστικού προσω-

1. Βλ. Αλοσκόφη Ο.: *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2010, σ. 110-111 (όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία).

πικού. Στην τελευταία, για παράδειγμα, μέχρι στιγμής έκθεση την οποία έχει δημοσιεύσει για την Ελλάδα η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας του Συμβουλίου της Ευρώπης (CPT), κατόπιν επίσκεψης που πραγματοποίησε σε διάφορους χώρους κράτησης από την 4^η έως τη 16^η Απριλίου 2013, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι, με βάση τα ευρήματα αυτής της επίσκεψης, συνεχίζεται η κράτηση αντικανονικών μεταναστών σε αστυνομικές εγκαταστάσεις «για παρατεταμένα χρονικά διαστήματα σε εντελώς απαράδεκτες συνθήκες»,² συμπληρώνοντας επίσης ότι οι συνθήκες κράτησης του μεγαλύτερου μέρους του αριθμού των αντικανονικών μεταναστών (και άλλων ατόμων) οι οποίες επικρατούν σε αστυνομικά τμήματα και συνοριακούς σταθμούς στις διάφορες περιοχές της χώρας που επισκέφθηκε, «μπορεί να θεωρηθεί ότι ισοδυναμούν με απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση».³ Το αυτό ανέφερε και για τις συνθήκες κράτησης στο ένα, υπαγόμενο στο Λιμενικό Σώμα, κέντρο κράτησης που επισκέφθηκε (στην Ηγουμενίτσα).⁴ Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, τα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας που δέχθηκαν επίσκεψη από τη CPT, στα επισημανθέντα προβλήματα συγκαταλέγεται όχι μόνο ο σοβαρός υπερσυνωστισμός των κρατουμένων και η οξεία έλλειψη προσωπικού, αλλά και η έλλειψη υγιεινής, η ανεπαρκής ιατρική φροντίδα, η βία μεταξύ κρατουμένων, καθώς και η

2. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*, CPT/Inf (2014) 26, Council of Europe, Strasbourg 16 October 2014, σ. 10. Η έκθεση είναι προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.cpt.coe.int/documents/grc/2014-26-inf-eng.pdf (στην Αγγλική).

3. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to Greece*, ό.π., σ. 24.

4. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to Greece*, ό.π., σ. 32.

έλλειψη εποικοδομητικών δραστηριοτήτων για τους κρατούμενους.⁵

Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η έκθεση για τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Ελλάδα (2014) την οποία συνέταξε και δημοσίευσε τον Ιούνιο 2015 το Γραφείο Δημοκρατίας, Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Εργασίας του Υπουργείου Εξωτερικών των ΗΠΑ. Σύμφωνα με την εν λόγω έκθεση, οι συνθήκες στις φυλακές και στα κέντρα κράτησης της Ελλάδας δεν ανταποκρίνονται στα εθνικά ή διεθνή πρότυπα, ενώ στα υφιστάμενα στους χώρους αυτούς προβλήματα περιλαμβάνεται ο οξύς υπερσυνωστισμός, η ανεπάρκεια υλικών πόρων όπως κουβερτών, ιματισμού και ειδών υγιεινής, προβλήματα ανεπαρκούς διαίτας και πρόσβασης σε υγειονομική περίθαλψη κ.ά., καθώς και ο συμφυρμός καταδίκων, υποδίκων και αντικανονικών μεταναστών, και η ανάμειξη ενήλικων και ανήλικων κρατούμενων.⁶

Πλήθος στοιχείων τα οποία καταδεικνύουν την κρίση που επικρατεί στις ελληνικές φυλακές περιλαμβάνεται και σε ευσύνοπτη συγγραφική εργασία με θέμα τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές της χώρας μας, η οποία εκπονήθηκε από τον επίκουρο καθηγητή στο Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης Νικόλαο Κουλούρη και τον κοινωνιολόγο στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού Ουίλιαμ Αλοσκόφη, και δημοσιεύθηκε τον Σεπτέμβριο 2013 στο πλαίσιο του έργου (project) με τίτλο European Prison Observatory (Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φυλακών). Στο συγγραφικό αυτό πόνημα αναφέρεται, μεταξύ πολλών άλλων πληροφοριακών στοιχείων, ότι η τρέχουσα οικονομική κρίση έχει δημιουργήσει στο κοινωνικό περιβάλλον των ελληνικών φυλακών περισσότερη ανασφάλεια από ποτέ, ενώ παράλληλα γίνεται λόγος για μια γενική επιδείνωση στις κρατούσες συνθήκες εντός των φυλακών η οποία συνιστά απόρροια

5. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to Greece*, ό.π., σ. 52.

6. Βλ. U.S. Department of State [Bureau of Democracy, Human Rights and Labor], *2014 Human Rights Reports: Greece*, June 25, 2015. Η έκθεση είναι προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/2014/eur/236530.htm (στην Αγγλική).

των περικοπών που έχουν υποστεί οι δημόσιες δαπάνες για το σωφρονιστικό σύστημα, από 136 εκατομμύρια ευρώ το 2009 σε 111 το 2013. Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τους συγγραφείς αυτής της εργασίας, το άνευ προηγουμένου, υφιστάμενο επίπεδο οικονομικής ανασφάλειας αποτελεί έναν εκ των παραγόντων που συντελούν σε μια περισσότερο τιμωρητική μεταχείριση των κρατουμένων.⁷

Βασικές όψεις της ανθρωπιστικής κρίσης - ειδικώς

Τα προεκτεθέντα στοιχεία συνθέτουν μια γενική εικόνα της κατάστασης που επικρατεί στις ελληνικές φυλακές, η οποία έχει επιδεινωθεί σοβαρά από την οικονομική κρίση που ταλανίζει την Ελλάδα κατά τα τελευταία έτη. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, θα παρατεθούν ορισμένες προβληματικές όψεις της πραγματικότητας εντός των ελληνικών φυλακών, οι οποίες (αν και όχι εξ ορισμού και κατ' ανάγκην προβληματικότερες σε σχέση με άλλες αρνητικές πτυχές) έχουν, θεωρούμε, περισσότερο ανθρωπιστικό χαρακτήρα: και τούτο, διότι οι προβληματικές αυτές όψεις έχουν περισσότερο κομβική θέση στη σημερινή σωφρονιστική παθογένεια, υπό την έννοια ότι γεννούν νέα (ή οξύνουν κατά πολύ ήδη υφιστάμενα) προβλήματα τα οποία έχουν σοβαρές επιπτώσεις στην ποιότητα της καθημερινής ζωής μέσα στις φυλακές. Επιπλέον, οι όψεις αυτές έχουν κατά κάποιο τρόπο περισσότερο ανθρωπιστικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι δυσχεραίνουν ιδιαίτερα (ή και καταργούν εντελώς) την εξατομικευμένη σωφρονιστική μεταχείριση ενός κρατουμένου – τη μεταχείριση εκείνη στην οποία λαμβάνεται υπ' όψιν το σύνολο της προσωπικότητας του κρατουμένου, αντιμετωπίζονται επαρκώς οι διάφορες, ιδιαίτερες ανάγκες του και του παρέχεται ένα κατάλληλο πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορεί να αναπτύξει εποικοδομητικά το σύνολο των ατομικών του κλίσεων και ικανοτήτων, ενόψει μάλιστα και της προετοιμασίας του για τη μελλοντική του αποφυλάκιση και την επάνοδό του

7. Βλ. Koulouris N. K., Aloskofis W.: *Prison conditions in Greece*, European Prison Observatory, Antigone Edizioni, Rome, September 2013, σ. 44. Η εργασία είναι προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.crimeandjustice.org.uk/sites/crimeandjustice.org.uk/files/Prison%20conditions%20in%20Greece.pdf (στην Αγγλική).

στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Η πρώτη και κύρια προβληματική αυτή όψη είναι ο υπερσυνωστισμός των κρατουμένων. Το εν λόγω πρόβλημα, παρά την ύφεση με την οποία εκδηλώνεται περιστασιακά λόγω των κατά καιρούς εκτάκτων μέτρων αποσυμφόρησης των φυλακών,⁸ συνιστά στην πράξη «ένα οξύ και χρόνιο πρόβλημα στις ελληνικές φυλακές»,⁹ ένα πρόβλημα που δημιουργεί «αβίωτες συνθήκες εγκλεισμού που δεν συνάδουν με τις αρχές του κράτους δικαίου»,¹⁰ ένα φαινόμενο, επίσης, που έχει χαρακτηριστεί (προφανώς, λόγω της βαρύτητάς του) από το Συμβούλιο της Ευρώπης ως «μέγιστη πρόκληση για τις σωφρονιστικές διοικήσεις και το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης στο σύνολό του».¹¹ Στα ποικίλα αρνητικά συμπαρομαρτούντα του υπερσυνωστισμού των κρατουμένων (ένα εκ των οποίων, για παράδειγμα, είναι και η μείωση του διατιθέμενου σε κάθε κρατούμενο προσωπικού χώρου και η συνακόλουθη, έ-

8. Τέτοια, επί παραδείγματι, έκτακτα μέτρα αποσυμφόρησης προβλέπονται στο Άρθρο 12 του προσφάτως θεσπισθέντος Νόμου 4322/2015: «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 42/27.04.2015). Βλ. διαδικτυακό τόπο Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=cnpkwa3KnDE%3d&tabid=132.

9. Βλ. Koulouris N. K., Aloskofis W.: *Prison conditions in Greece*, ό.π., σ. 19.

10. Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις» (Άρθρο 6, σ. 6, 2 Απριλίου 2015), η οποία είναι προσβάσιμη στον διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=_1ulBzQXENA%3d&tabid=132 Αξίζει να σημειωθεί ότι στην εν λόγω Αιτιολογική Έκθεση γίνεται παραδεκτό πως «τα έκτακτα μέτρα αποσυμφόρησης δεν οδηγούν στην επίλυση του προβλήματος αλλά αποτελούν μια προσωρινή λύση» (Άρθρο 6, σ. 6).

11. Στη Σύσταση Νο R (99) 22 με τίτλο «Υπερκορεσμός των φυλακών και πληθωρισμός του πληθυσμού των φυλακών», η οποία υιοθετήθηκε από την Επιτροπή Υπουργών στις 30 Σεπτεμβρίου 1999· βλ. Αλεξιάδη Σ. (επιλογή, σχολιασμός, απόδοση): *Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική. Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, Σάκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006□, σ. 363 (όπου και το πλήρες κείμενο της εν λόγω Σύστασης: σ. 363-370).

μπρακτη παραβίαση του δικαιώματος στην ιδιωτικότητα, με διάφορες επιπτώσεις σε ψυχικό επίπεδο),¹² θα πρέπει να προστεθεί και το εξής: η σοβαρή εξασθένιση, ενίοτε ακόμη και η πλήρης κατάργηση, της δυνατότητας για εποικοδομητική, προσωπική αλληλεπίδραση μεταξύ των κρατουμένων και του σωφρονιστικού προσωπικού. Το ζήτημα αυτό δεν είναι διόλου ήσσονος σημασίας, αν αναλογιστεί κανείς ότι τα μέλη του προσωπικού των φυλακών είναι τα άτομα με τα οποία οι έγκλειστοι συναναστρέφονται περισσότερο και εξ αντικειμένου αλληλεπιδρούν, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη φυλακή. Δεδομένης αυτής της υφιστάμενης ώσμωσης και διάδρασης, είναι εύλογο ότι η ποιότητα της καθημερινής ζωής του εγκάθειρκτου πληθυσμού στα καταστήματα κράτησης διέρχεται και μέσα από την ποιότητα των (υπηρεσιακών και διαπροσωπικών του) σχέσεων με τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους. Επιπροσθέτως, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται η ευεργετική επίδραση την οποία μπορεί να ασκήσει η εν λόγω ποιοτική σχέση στη ζωή του κρατουμένου μετά την αποφυλάκιση, ή –με άλλα λόγια– στην κοινωνική του επανένταξη.¹³ Όλη αυτή η δυναμική της σχέσης μεταξύ

12. Βλ. Θεμελή Ο.: «Τα “δεινά του εγκλεισμού” και η Συμβουλευτική κρατουμένων», σε Βιδάλη Σ., Ζαγούρα Π. (επιστημονική επιμέλεια): *Συμβουλευτική και φυλακή*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2008, σ. 24 (όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία).

13. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, ιστορικής σημασίας, της ευεργετικής αυτής επίδρασης είναι ο αντίκτυπος που είχε στον Νέλσον Μαντέλα η ανθρώπινη, φιλική σχέση την οποία ανέπτυξε κατά τη διάρκεια του μακρόχρονου εγκλεισμού του με ορισμένους από τους λευκούς Αφρικάνερ σωφρονιστικούς υπαλλήλους, οι οποίοι τον φρουρούσαν. Όπως συνάγεται από δηλώσεις του ίδιου του Νέλσον Μαντέλα, καθώς και από μαρτυρίες των βιογράφων του, Richard Stengel και Anthony Sampson, η ανθρώπινη αυτή σχέση την οποία ανέπτυξε (αλλά και η γενικότερη επικοινωνία του με το σωφρονιστικό προσωπικό κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη φυλακή) συνετέλεσε στο να κατανοήσει καλύτερα τους Αφρικάνερ (τους λευκούς που βρίσκονταν στην εξουσία), στο να μάθει να διαπραγματεύεται μαζί τους, να έρθει σε επαφή με την ανθρώπινη τους πλευρά και να συνειδητοποιήσει αφενός ότι *μπορούσε* να τους πείσει πως ο αγώνας του ήταν δίκαιος και αφετέρου ότι τελικά *υπήρχε* περιθώριο για ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των μαύρων και των λευκών. Η ανθρώπινη αυτή σχέση συνέβαλε, με τον τρόπο της, στην αναίμακτη κατάργηση του apartheid, στην ομαλή μετάβαση της νοτιοαφρικανικής κοινωνίας

εγκλείστων και εργαζομένων στις φυλακές αναδεικνύεται με σαφήνεια στη Σύσταση (2012) 5 με θέμα τον Ευρωπαϊκό Κώδικα Δεοντολογίας για το Σωφρονιστικό Προσωπικό (European Code of Ethics for Prison Staff), η οποία διατυπώθηκε από την Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης προς τα κράτη μέλη τον Απρίλιο 2012. Μεταξύ άλλων, αναφέρεται στην εν λόγω Σύσταση ότι «το σωφρονιστικό προσωπικό θα εργάζεται προς την κατεύθυνση της **διευκόλυνσης της κοινωνικής επανένταξης** των κρατουμένων διά μέσου ενός προγράμματος επικοδομητικών δραστηριοτήτων, **προσωπικής αλληλεπίδρασης και αρωγής**»¹⁴ (η έμφαση, δική μας).

Η δυνατότητα αυτής της προσωπικής αλληλεπίδρασης, όπως συνιστάται από το Συμβούλιο της Ευρώπης, είναι κάτι που αποδυναμώνεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τον υπερσυνωστισμό των κρατουμένων – φαινόμενο το οποίο, μεταξύ άλλων (και λόγω των πολλαπλών προβλημάτων που επιφέρει στην καθημερινή λειτουργία της φυλακής, με όλη τη συνακόλουθη αύξηση του εργασιακού φόρτου του προσωπικού), περιορίζει αυτή την αλληλεπίδραση σε μια στοιχειώδη –αν όχι ανύπαρκτη– επικοινωνία η οποία διενεργείται στο πλαίσιο της εκτέλεσης τυπικών, διεκπεραιωτικών καθηκόντων.

προς την ελευθερία, αλλά και στη μετεξέλιξη του ίδιου του Νέλσον Μαντέλα σε παγκόσμιο σύμβολο ειρήνης και συμφιλίωσης. Βλ. αφιέρωμα στον Νέλσον Μαντέλα, με παράθεση ιστορικών μαρτυριών για τον θετικό ρόλο που διεδραμάτισε στην εν γένει συμφιλίωση της νοτιοαφρικανικής κοινωνίας η ανθρώπινη επαφή του με μέλη της (τότε) σωφρονιστικής υπηρεσίας, καθώς και συνέντευξη παραχωρηθείσα από δύο εξ αυτών των σωφρονιστικών υπαλλήλων (τον Jack Swart και τον Christo Brand) στην περιοδική έκδοση για τις φυλακές και το σωφρονιστικό σύστημα (πραγματοποιούμενη με την υποστήριξη της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδος [ΟΣΥΕ]) «Οιονεί...Κρατούμενος», τεύχος 18 (Οκτώβριος - Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2014), σ. 1 & 11-18 (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.osye.org.gr/arxeiadb/OIONEI_KRATOUMENOS_18_pdf_08cd60c66decee46bd7b1cc55882ebe0.pdf).

14. Βλ. Council of Europe, *Recommendation CM/Rec (2012) 5 of the Committee of Ministers to member States on the European Code of Ethics for Prison Staff*. Το κείμενο της Σύστασης είναι προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1932803&Site=CM> (στην Αγγλική).

Η ποιότητα, ωστόσο, της ανθρώπινης και προσωπικής αυτής αλληλεπίδρασης υπονομεύεται σοβαρά και από ένα άλλο γνώρισμα του εγκάθειρκτου πληθυσμού στη χώρα μας, το οποίο συνθέτει από μόνο του μία από τις προβληματικές όψεις της σημερινής πραγματικότητας στις ελληνικές φυλακές. Η εν λόγω όψη δεν είναι άλλη από την αριθμητική πλειονότητα των αλλοδαπών κρατουμένων σε συνδυασμό με την έντονη εθνοπολιτισμική τους ετερογένεια. Με βάση τα αριθμητικά μεγέθη που παραθέτει το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΥΔΔΑΔ), συνάγεται ότι οι αλλοδαποί έγκλειστοι αποτελούν την πλειονότητα εντός του συνολικού πληθυσμού των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές *ήδη από το 2009* (με ποσοστό 51,8%), διατηρώντας έκτοτε σταθερά το πλειοψηφικό αυτό χαρακτηριστικό μέχρι και σήμερα. Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα προσβάσιμα δεδομένα του ΥΔΔΑΔ, το ποσοστό των αλλοδαπών κρατουμένων ανέρχεται στο 58,33% επί του συνόλου, την 1-1-2015.¹⁵ Τα στοιχεία αυτά συγκλίνουν με τα αντίστοιχα που παρατίθενται στη βάση δεδομένων World Prison Brief (του Ινστιτούτου Ερευνας Ποινικής Πολιτικής [Institute for Criminal Policy Research] της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Λονδίνου), σύμφωνα με την οποία οι αλλοδαποί κρατούμενοι στη χώρα μας συνιστούσαν στις 1-9-2013 το 60,4% επί του συνόλου των κρατουμένων στα ελληνικά σωφρονιστικά καταστήματα.¹⁶ Σε ό,τι αφορά την εθνοπολιτισμική σύνθεση των αλλοδαπών εγκλειστών, είναι

15. Βλ. στατιστικά στοιχεία κρατουμένων τα οποία παρατίθενται στον διαδικτυακό τόπο του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.ministryofjustice.gr/site/el/ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟbrΣΥΣΤΗΜΑ/Στατιστικάστοιχείακρατουμένων.aspx

16. Βλ. Institute for Criminal Policy Research (ICPR), Birkbeck, University of London, *World Prison Brief*, στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.prisonstudies.org/country/greece> (στην Αγγλική). Αξίζει να σημειωθεί ότι, από αντιπαραβολή μεταξύ των συναφών ποσοστών τα οποία παρείχοντο στη βάση δεδομένων World Prison Brief την 11^η Οκτωβρίου 2015, συνάγεται ότι η Ελλάδα έχει ένα από τα υψηλότερα ποσοστά στην Ευρώπη αλλοδαπών κρατουμένων επί του συνόλου του εγκάθειρκτου πληθυσμού. Συγκεκριμένα, καταλαμβάνει την 5^η θέση (μετά το Μονακό, την Ανδόρα, την Ελβετία και το Λουξεμβούργο) επί συνόλου 57 ευρωπαϊκών χωρών και αυτοτελών δικαιοδοτικών συστημάτων.

χαρακτηριστικά τα σχετικά στοιχεία που περιλαμβάνονται στην πιο πρόσφατη, μέχρι στιγμής, υπηρεσιακή έκθεση με στατιστικά στοιχεία για τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και την ποινική κατάσταση των κρατουμένων στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, η οποία συντάχθηκε από τον κοινωνιολόγο του εν λόγω καταστήματος Ουίλιαμ Αλοσκόφη. Δεδομένου ότι το Κατάστημα Κράτησης (ή Δικαστική Φυλακή) Κορυδαλλού αποτελεί τη μεγαλύτερη φυλακή της χώρας και την κεντρική «πύλη εισόδου» στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα, μπορεί να θεωρηθεί ότι τα εν λόγω στατιστικά στοιχεία σκιαγραφούν την κατάσταση που επικρατεί γενικώς στα καταστήματα κράτησης της Ελλάδας. Σύμφωνα λοιπόν με την έκθεση, στις 13-01-2015 κρατούνταν στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού έγκλειστοι προερχόμενοι από 68 διαφορετικές χώρες καταγωγής (!). Όσον αφορά τη γεωγραφική και εθνοπολιτισμική κατανομή αυτών των χωρών, τα σχετικά ποσοστά της έκθεσης είναι εύγλωπτα: 34,5% (των κρατουμένων κατά την προαναφερθείσα ημερομηνία) προέρχονταν από Ελλάδα και Κύπρο· 25,9% προέρχονταν από βαλκανικές χώρες· 13,9% από χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βορείου Αφρικής· 14,7% από χώρες της Νοτίου, Κεντρικής και Ανατολικής Ασίας· 4% από χώρες της Κεντρικής Αφρικής· 0,8% από τη Δυτική Ευρώπη, τη Βόρειο Αμερική και την Αυστραλία· 0,5% από χώρες της Λατινικής Αμερικής· και, τέλος, 5,8% από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και της Ανατολικής Ευρώπης.¹⁷

Ο εθνοπολιτισμικός αυτός κατακερματισμός εντός των ελληνικών φυλακών δημιουργεί (όπως εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς) μια ιδιαιτέρως προβληματική κατάσταση η οποία συνδυάζεται και τροφοδοτείται περαιτέρω από το γεγονός ότι οι αλλοδαποί αυτοί κρατούμενοι είναι σε μεγάλο (ίσως και κατά το μεγαλύτερο) ποσοστό άποροι και στερούμενοι ενός σταθερού, υποστηρικτικού κοινωνικού δικτύου. Η έλλειψη ιδίων πόρων και η αδυναμία λήψης υποστήριξης (οικονομικής, ψυχοκοινωνικής μέσω επισκεπτηρίων κ.λπ.) από μέλη του οικογενεια-

17. Βλ. Αλοσκόφη Ο.: *Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Κοινωνικά χαρακτηριστικά και ποινική κατάσταση των κρατουμένων. Στατιστικά στοιχεία 2015*, Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού, σ. 7 (υπηρεσιακή έκθεση προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων).

κού και φιλικού περιβάλλοντος αποτελούν στοιχεία που έχουν σοβαρό αντίκτυπο στον ψυχισμό αυτών των κρατουμένων και, κατ' επέκταση, στην καθημερινή τους διαβίωση στο σωφρονιστικό κατάστημα. Πέραν αυτού, αναφύονται και διάφορα πρακτικής φύσεως προβλήματα που απορρέουν από την ύπαρξη αλλοδαπών κρατουμένων οι οποίοι δεν μιλούν Ελληνικά ή κάποια άλλη, ευρέως κατανοητή γλώσσα, γεγονός που επηρεάζει σοβαρά την ποιότητα της καθημερινής τους ζωής στη φυλακή – π.χ. την εκ μέρους τους επαρκή κατανόηση των κανονισμών του καταστήματος (κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε εξάρτησή τους από άλλους κρατουμένους οι οποίοι λειτουργούν ατύπως ως διερμηνείς, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ακρίβεια και την εγκυρότητα των διαμεμβομένων, καθώς και για την προστασία εμπιστευτικών, προσωπικών πληροφοριών),¹⁸ την ποιότητα των σχέσεών τους με τα μέλη του προσωπικού κ.ά.

Η προβληματική αυτή πτυχή, την οποία συνιστά το μωσαϊκό εθνοτήτων στις ελληνικές φυλακές, έχει και μία κατεξοχήν ανθρωπιστική πλευρά. Η αδυναμία (άμεσης) γλωσσικής επικοινωνίας, σε συνδυασμό με την αδυναμία κατανόησης, πολλές φορές, των επιμέρους αξιακών συστημάτων (τα οποία, για παράδειγμα, άπτονται της κουλτούρας ή και του θρησκευματος), υποσκάπτει τη δυνατότητα ουσιαστικής επικοινωνίας και δυσχεραίνει την ανάπτυξη και εκδήλωση εγγενών ανθρώπινων χαρακτηριστικών, όπως είναι η αλληλοκατανόηση και η ενσυναίσθηση. Το χάσμα αυτό βαθαίνει ακόμη περισσότερο εξαιτίας της έλλειψης εκπαίδευσης του σωφρονιστικού προσωπικού σε διαπολιτισμικά ζητήματα, σε θέματα σχετικά με την (εν προκειμένω εθνοπολιτισμική) διαφορετικότητα, καθώς και σε τομείς ανάπτυξης επικοινωνιακών δεξιοτήτων, π.χ. εκμάθησης ξένων γλωσσών που ομιλούνται από μεγάλο αριθμό αλλοδαπών εγκλείστων κ.ά. Η έλλειψη εκπαίδευσης των εργαζομένων στις φυλακές σε ζητήματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας είναι κάτι που επισημάνθηκε και από τη CPT, στην τελευταία μέχρι στιγμής έκθεση την οποία έχει δημοσιεύσει για την Ελλάδα.¹⁹

18. Βλ. Koulouris N. K., Aloskofis W.: *Prison conditions in Greece*, ό.π., σ. 31.

19. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to*

Τέλος, μια επιπλέον σοβαρή όψη της ανθρωπιστικής κρίσης στα ελληνικά καταστήματα κράτησης είναι αυτή που σχετίζεται με εκείνη την ομάδα ανθρώπων η οποία μοιράζεται, σε μεγάλο βαθμό, με τους κρατουμένους τα «δεινά του εγκλεισμού», εκτίθεται περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη ομάδα (πλην, φυσικά, των ίδιων των κρατουμένων) στις αρνητικές παρενέργειες της στέρησης της ελευθερίας και συναναστρέφεται περισσότερο τους εγκλείστους καθ' όλη τη διάρκεια της παραμονής τους στη φυλακή, 24 ώρες το 24ωρο και 365 ημέρες τον χρόνο, ημέρες και νύκτες, αργίες και εργάσιμες. Η ομάδα αυτή δεν είναι άλλη από το σωφρονιστικό προσωπικό. Τα μέλη του εν λόγω προσωπικού είναι τα άτομα που ζουν και αλληλεπιδρούν περισσότερο με τους κρατουμένους, επηρεάζοντας την ποιότητα της καθημερινής τους ζωής στη φυλακή. Είναι οι επαγγελματίες εκείνοι οι οποίοι αποτελούν τη «γέφυρα» μεταξύ της φυλακής και της (ευρύτερης) κοινωνίας, εκπροσωπώντας κατά κάποιον τρόπο την πολιτεία και το κοινωνικό σύνολο έναντι των κρατουμένων, αλλά και –αντίστροφα– κομίζοντας την πραγματικότητα της εγκάθειρκτης ζωής προς το ευρύτερο, εκτός φυλακής κοινωνικό σύνολο. Επιπλέον, είναι άτομα που, δεδομένης της διάδρασής τους με τους κρατουμένους, έχουν τη δυνατότητα να συμβάλουν στην ομαλή κοινωνική τους επανένταξη μετά την αποφυλάκιση μέσω της μεταβίβασης προς αυτούς θετικών προτύπων συμπεριφοράς και σκέψης,²⁰ καθώς και μέσω του υποστηρικτικού ρόλου που μπορούν να διαδραματίσουν απέναντι στα διάφορα, υλοποιούμενα εντός των φυλακών, προγράμματα (εκπαιδευτικά, ψυχικής στήριξης, αντιμετώπισης εθισμών κ.λπ.).

Greece, ό.π., σ. 71.

20. Επί του θέματος αυτού, οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων (1955) αναφέρουν χαρακτηριστικά ότι «όλα τα μέλη του προσωπικού θα συμπεριφέρονται και θα εκπληρώνουν τα καθήκοντά τους σε όλες τις περιπτώσεις κατά τρόπο ώστε να ασκούν με το παράδειγμά τους ευεργετική επίδραση στους κρατουμένους και να προκαλούν τον σεβασμό τους» (Κανόνας 48· βλ. Coyle A.: *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, μετ. Βαρβατάκος Ν., επιστ. επιμ. Κουλούρης Ν., Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2012, σ. 75).

Είναι λοιπόν σαφές ότι κάθε μέτρο στήριξης του σωφρονιστικού (και δη του ένστολου, φυλακτικού) προσωπικού αποτελεί, ουσιαστικά, μέτρο στήριξης και των κρατουμένων. Σε αυτό το πλαίσιο, σημαντικά βήματα για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στις ελληνικές φυλακές είναι η λήψη υποστηρικτικών μέτρων για το σωφρονιστικό προσωπικό και η προσπάθεια επίλυσης των διαφόρων προβλημάτων του. Το πρώτο και κύριο τέτοιο πρόβλημα, το οποίο έχει πολλακίς επισημανθεί μέχρι τώρα, είναι η οξεία υποστελέχωση των φυλακών, η σοβαρή έλλειψη προσωπικού, η οποία θεωρείται και στην πιο πρόσφατα δημοσιευμένη έκθεση της CPT για την Ελλάδα (2013) ως μία από τις δύο θεμελιώδεις, παλαιόθεν παρατηρηθείσες, ελλείψεις του ελληνικού σωφρονιστικού συστήματος (η άλλη είναι ο υπερσυνωστισμός των κρατουμένων).²¹ Επιπλέον, η οξεία αυτή υποστελέχωση όχι μόνο αυξάνει σημαντικά τον εργασιακό φόρτο του προσωπικού (αυξάνοντας, κατ' επέκταση, και τον κίνδυνο εργασιακής εξουθένωσης [burnout]), αλλά και απειλεί την ίδια την προσωπική ασφάλεια των κρατουμένων.²²

Το δεύτερο πρόβλημα το οποίο χρειάζεται να επιλυθεί είναι η ελλιπής (για την ακρίβεια, στοιχειώδης) εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Είναι χαρακτηριστικό το ότι η εν λόγω εκπαίδευση είναι μόλις δίμηνης διάρκειας, ενώ απουσιάζουν από αυτήν (όπως προαναφέρθηκε) θέματα διαπολιτισμικής επικοινωνίας, καθώς και άλλα γνωστικά πεδία ανθρωποκεντρικής φύσεως, όπως είναι, για παράδειγμα, η επαρκής διδασκαλία στοιχείων κοινωνιολογίας και ψυχολογίας.²³

21. Βλ. European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on the visit to Greece*, ό.π., σ. 52.

22. Βλ. Koulouris N. K., Aloskofis W.: *Prison conditions in Greece*, ό.π., σ. 44, όπου γίνεται λόγος – ειδικότερα- για βάρδιες στο Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού στις οποίες 1 ή 2 μέλη του φυλακτικού προσωπικού αντιστοιχούν σε 400-450 κρατουμένους.

23. Για την υφιστάμενη εκπαίδευση των Ελλήνων σωφρονιστικών υπαλλήλων, βλ. Βαρβατάκου Ν.: «Η εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Έχουν γνώση οι φύλακες;», «Οιονεί... Κρατούμενος», τεύχος 7^ο (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010), σ. 14-17 (προσβάσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση: http://www.osye.org.gr/arxeiadb/fylo%207_pdf_ccf9d9379e4eb901c26c5000cfeadb46.pdf).

Ένα τρίτο, τέλος, και εξίσου σοβαρό πρόβλημα είναι και η ανυπαρξία θεσμοθετημένης ψυχικής στήριξης των μελών του φυλακτικού (ιδίως) προσωπικού (τα οποία, παρ' όλα αυτά, εκτίθενται κατά την άσκηση της εργασίας τους σε ποικίλα τραυματικά βιώματα και αγχογόνα ερεθίσματα),²⁴ καθώς και η απουσία, από την πλευρά των αρμόδιων πολιτειακών οργάνων, οποιασδήποτε δημόσιας ανάδειξης και θετικής προβολής του ρόλου και του έργου των σωφρονιστικών υπαλλήλων.²⁵

Η διευθέτηση των τριών αυτών προεκτεθέντων ζητημάτων, αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας, το καθεστώς, την εκπαίδευση και τη στήριξη του σωφρονιστικού προσωπικού, θα συμβάλει όχι μόνο στη βελτίωση της εργασιακής (και ευρύτερης) ζωής των μελών του, αλλά θα συντελέσει και στην εδραίωση ενός περισσότερο ανθρώπινου (ανθρωπιστικού) κλίματος εντός της φυλακής, επιδρώντας θετικά και στην ποιότητα της καθημερινής ζωής των κρατουμένων.

24. Στη Σύσταση (97) 12 του Συμβουλίου της Ευρώπης με τίτλο «Το προσωπικό το οποίο είναι αρμόδιο για την εφαρμογή των κυρώσεων και μέτρων» (με το οποίο εννοείται συνήθως το σωφρονιστικό προσωπικό και το προσωπικό επίβλεψης απολυομένων, σύμφωνα με την ίδια αυτή Σύσταση) αναφέρεται ότι «όπου μέλη του προσωπικού έχουν εκτεθεί σε τραυματικές εμπειρίες κατά την άσκηση του καθήκοντός τους, στα μέλη αυτά θα πρέπει να προσφέρεται άμεση βοήθεια με τη μορφή ενημερωτικών συναντήσεων ακολουθούμενων, αν είναι αναγκαίο, από προσωπικές συμβουλευτικές συναντήσεις και οποιαδήποτε άλλα αναγκαία μακρόχρονα μέτρα»· βλ. Αλεξιάδη Σ. (επιλογή, σχολιασμός, απόδοση): *Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική. Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, ό.π., σ. 330 (όπου και το πλήρες κείμενο της εν λόγω Σύστασης: σ. 319-336).

25. Όσον αφορά την εργασία του σωφρονιστικού προσωπικού, οι Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων αναφέρουν με σαφήνεια ότι «θα αποτελεί σταθερή επιδίωξη της σωφρονιστικής διοίκησης η συνειδητοποίηση και η διατήρηση στον νου τόσο του προσωπικού όσο και του ευρύτερου κοινωνικού συνόλου της πεποίθησης ότι η εργασία αυτή αποτελεί μια κοινωνική υπηρεσία μεγάλης σπουδαιότητας. Για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να αξιοποιούνται όλα τα κατάλληλα μέσα για την ενημέρωση του κοινωνικού συνόλου» (Κανόνας 46 [2]· βλ. Coyle A.: *Η διοίκηση των φυλακών*, ό.π., σ. 75).

Η (αεί) λανθάνουσα ανθρωπιστική κρίση – γενικώς

Οι πτυχές του σωφρονιστικού μας συστήματος και της διαβίωσης στις ελληνικές φυλακές που εκτέθηκαν παραπάνω δίνουν μια αδρομερή μόνο εικόνα της ανθρωπιστικής κρίσης που επικρατεί σήμερα στους χώρους κράτησης της χώρας μας, ιδίως δε στις φυλακές, όπου ο εκεί εγκλεισμός έχει μονιμότερο χαρακτήρα και, κατά κανόνα, μεγαλύτερη διάρκεια σε σχέση με άλλους χώρους στέρησης της ελευθερίας, όπως είναι για παράδειγμα τα αστυνομικά κρατητήρια, λοιπά κέντρα κράτησης κ.ά. Η εικόνα αυτή δεν εξαντλεί το σύνολο των προβληματικών όψεων στους εν λόγω χώρους. Οι εκθέσεις, μελέτες και αναφορές που κατά καιρούς δημοσιεύονται, απαριθμούν και διάφορα άλλα παθογόνα στοιχεία, τα οποία συντελούν, άλλο περισσότερο και άλλο λιγότερο, στη συντήρηση ή και στην επιδείνωση της ανθρωπιστικής κρίσης στους καθ' ημάς χώρους κράτησης. Τέτοια παθογόνα στοιχεία, επί παραδείγματι, είναι: η ανεπαρκής παροχή ευκαιριών εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και επαγγελματικής κατάρτισης· η μειωμένη παροχή δυνατοτήτων ψυχαγωγίας· η ελλιπής προσφορά παραγωγικής και αμειβόμενης εργασίας· η απουσία συστηματικής και θεσμοθετημένης υποστήριξης για τη ζωή μετά την αποφυλάκιση (κοινωνική αποκατάσταση ή επανένταξη)· η ανυπαρξία (για μεγάλο αριθμό εγκλείστων) υποστηρικτικού –οικογενειακού και κοινωνικού– περιβάλλοντος· η ελλιπής υγειονομική περίθαλψη και ιατρική φροντίδα· και διάφορα άλλα.

Υπάρχει, ωστόσο, μια συγκεκριμένη πτυχή στο όλο ζήτημα η οποία θα μπορούσε θεωρηθεί ως η πηγή, λίγο πολύ, όλων των προβληματικών όψεων της διαβίωσης στους χώρους κράτησης· ένας άξονας, γύρω από τον οποίο περιελίσσονται όλα τα δυσλειτουργικά στοιχεία των εν λόγω χώρων· μια «μήτρα», μέσα στην οποία «κυοφορείται» η εντός των χώρων αυτών ανθρωπιστική κρίση και από την οποία «γεννιέται», προσλαμβάνοντας ποικίλες μορφές ανάλογα με τον τόπο και την εποχή.

Η συγκεκριμένη αυτή πτυχή είναι *η εγγενής και δομική αντίφαση που ενυπάρχει στον ίδιο τον λόγο ύπαρξης της φυλακής ως ιστορικού και κοινωνικού θεσμού*. Είναι ο διπλός ρόλος τον οποίο καλείται να εκπληρώσει η φυλακή, τόσο ως τόπος κολασμού (ή τιμωρίας) όσο και ως

χώρος προετοιμασίας για μια επιτυχή κοινωνική επανένταξη του παραβάτη μετά την αποφυλάκιση. Είναι η ίδια η αντιφατική σκοπιμότητα της στερητικής της ελευθερίας κύρωσης, η οποία εξοβελίζει έναν παραβάτη από το κοινωνικό σύνολο αποστέλλοντάς τον σε ένα, κατά κοινή ομολογία και κατά το μάλλον ή ήττον, νοσηρό περιβάλλον, με σκοπό να τον επανεντάξει, να τον αποκαταστήσει κοινωνικά (κάποτε). Με άλλα λόγια, είναι το παλαιό, κλασικό δίλημμα μεταξύ της ποινής ως μέσου εκδίκησης (ανταπόδοσης ή τιμωρίας) από τη μία πλευρά, και ως μέσου βελτίωσης, από την άλλη.

Η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η σύγχρονη, ελληνική και όχι μόνο, σωφρονιστική πολιτική έγκειται στο ότι καλείται συνεχώς να συγκρατεί τις δύο αυτές αντίροπες τάσεις, της τιμωρίας του παραβάτη και της βελτίωσής του, της «αποθήκευσής» του σε ένα περικλειστο περιβάλλον *εν είδει ανταπόδοσης για κάτι που διέπραξε στο παρελθόν* και της οργανωμένης προσωπικής του στήριξης *ενόψει της επανόδου του στο κοινωνικό σύνολο στο μέλλον*. Ο συγκερασμός των δύο αυτών αντίροπων τάσεων δεν είναι διόλου εύκολη υπόθεση, καθώς ανάμεσά τους μαίνεται ένας «ακήρυκτος» και «αόρατος» πόλεμος, ο οποίος διαποτίζει όλες τις επιμέρους πλευρές του ποινικοσωφρονιστικού συστήματος και της εν γένει μεταχείρισης των παραβατών. Η ίδια η φυλακή καλείται να λειτουργεί μέσα στη δίνη του αόρατου πολέμου μεταξύ των δύο αυτών αντίροπων τάσεων, με τη θεσμική της μορφή και την καθημερινή της πραγματικότητα να διαμορφώνονται κάθε φορά από την εκάστοτε έκβαση των μεταξύ τους «μαχών». Ουσιαστικά, **η ύπαρξη, η ένταση και η μορφή της (αεί λανθάνουσας) ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης συναρτάται με το πού γέρνει κάθε φορά η πλάστιγγα στον πόλεμο μεταξύ αυτών των δύο αντιμαχόμενων τάσεων.**

Εάν επικρατεί η βελτιωτική και επανενταξιακής στόχευσης πλευρά, τότε οι φυλακές θα αντιμετωπίζονται ως οργανικά τμήματα της κοινωνίας, αναπόσπαστα συνδεδεμένα μαζί της. Θα θεωρούνται ως «επωστήρια» μιας νέας ζωής, από την οποία το κοινωνικό σύνολο θα προσδοκά να ωφεληθεί και το ίδιο. Οι έγκλειστοι θα θεωρούνται και θα αντιμετωπίζονται ως άτομα που έχουν μεν απομακρυνθεί προσωρινά από

την ευρύτερη κοινωνία, αλλά εξακολουθούν να αποτελούν λειτουργικά μέλη της – τα οποία, μάλιστα, ενόψει της μελλοντικής τους επανόδου στους κόλπους της, διατηρούν κάθε δικαίωμα και κάθε δυνατότητα να εφοδιάζονται με τις δεξιότητες που τους είναι αναγκαίες για τον σκοπό αυτό. Στο πλαίσιο του εφοδιασμού τους με τις εν λόγω δεξιότητες θα μπορούν (εφόσον το επιθυμούν) να λαμβάνουν τις υπηρεσίες ψυχοκοινωνικής στήριξης, υγείας, εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης τις οποίες μπορεί να χρειάζονται, ώστε η μέλλουσα κοινωνική τους επάνοδος να είναι επιτυχής. Αντίστοιχα, το σωφρονιστικό προσωπικό θα θεωρείται από την πολιτεία και την κοινωνία ως αιχμή του δόρατος των προσπαθειών τους για την όσο το δυνατόν πιο εποικοδομητική «επίωση» (προετοιμασία) των κρατουμένων, ενόψει της μελλοντικής τους επιστροφής στο κοινωνικό σύνολο. Στο πλαίσιο αυτό, οι εργαζόμενοι στις φυλακές (ένστολοι και μη) θα λογίζονται ως η *μεθόριος*, ως το *σημείο επαφής* ανάμεσα στην πολιτεία/κοινωνία και στους κρατουμένους, καθώς και ως *βασικοί εκπρόσωποι* του κοινωνικού συνόλου έναντι των εγκλείστων – λαμβάνοντας, για τον σκοπό αυτό, όλη την απαραίτητη ψυχοκοινωνική, εκπαιδευτική και εργασιακή αρωγή.

Ένα τέτοιο σωφρονιστικό σύστημα, διαμορφωμένο από την επικράτηση της βελτιωτικής πλευράς, δεν θα ταλανιζόταν από το πρόβλημα του υπερσυνωστισμού των κρατουμένων και τις πολυποικιλές του παρενέργειες· διότι σε μια τέτοια περίπτωση, σε ένα τέτοιο καθεστώς, θα είχε γίνει επαρκώς κατανοητό και θα εφαρμοζόταν ένα «παλιό», μισοξεχασμένο αξίωμα: ότι η στέρηση της ελευθερίας πρέπει να αποτελεί την τελευταία, την έσχατη επιλογή από όσες διαθέτει η πολιτεία για την αντιμετώπιση ενός παραβάτη – όχι την πρώτη ούτε τη δεύτερη.

Αντίστροφα, εάν επικρατεί η τιμωρητική πλευρά στην πλάστιγγα που διέπει την ποινικοσωφρονιστική μεταχείριση των παραβατών, τότε τα προαναφερθέντα, βελτιωτικής στόχευσης στοιχεία ή δεν θα υπάρχουν καθόλου ή (στην καλύτερη περίπτωση) θα υπολειπονται. Σε ένα καθεστώς διαμορφωμένο από την επικράτηση της τιμωρητικής πλευράς, οι εγκλείστοι θα θεωρούνται λίγο πολύ ως κοινωνικά νεκροί, ως μέλη ενός σώματος που πάσχουν από γάγγραινα και πρέπει να «ζουν» μακριά από τα υπόλοιπα μέλη. Σε μια τέτοια κατάσταση είναι

αναμενόμενο η κοινωνία/πολιτεία να μην ενδιαφέρεται σοβαρά γι' αυτούς, ούτε να προσδοκά από αυτούς κάτι το ωφέλιμο, ούτε να ασχολείται ουσιαστικά με τα εφόδια που θα έχουν μετά τη «νεκρανάσταση» (αποφυλάκιση) τους. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η οποιαδήποτε προσφορά βελτιωτικού και υποστηρικτικού χαρακτήρα προς τους κρατούμενους δεν θα λογίζεται ως μια πράξη υγιούς επένδυσης σε αυτούς, ούτε ως μια προπαρασκευαστική επωφελής ενέργεια ενόψει της ζωής τους μετά την αποφυλάκιση, ούτε (πολύ περισσότερο) ως μια νομική υποχρέωση απέναντί τους εκ μέρους της πολιτείας/κοινωνίας. Τουναντίον, θα λογίζεται ως κάτι το περιπτώ, ως ένα θλιβερό καθήκον που πρέπει να εκπληρώνεται καταναγκαστικά ως «αγγαρεία» ή απλώς και μόνο για την τήρηση των προσχημάτων. Ενίοτε, βέβαια, μια τέτοια προσφορά στους εγκλείστους μπορεί και να θεωρείται, από την πλευρά της πολιτείας/κοινωνίας, ως ένδειξη μεγάθυμης γενναιοδωρίας, ως μια πράξη ελεημοσύνης ή ως μια απλή συμβολική κίνηση χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα για το μέλλον – κάτι ανάλογο (ας μας επιτραπεί ο παραλληλισμός) με την απόθεση λουλουδιών πάνω σε έναν τάφο, ως πράξη προσφοράς στον εκλιπόντα. Σε ένα τέτοιο τιμωρητικό καθεστώς, όπου οι κρατούμενοι θεωρούνται ως κοινωνικά νεκροί, είναι αναμενόμενο και οι φυλακές να θεωρούνται ως «κοινωνικά νεκροταφεία» - τα οποία, επιπλέον, θα χρησιμοποιούνται και από την κοινωνία του θεάματος ως πρώτη ύλη για ιστορίες φρίκης και φόβου (με νεκροζώντανους, βρικόλακες κ.λπ.), ως ένα όργανο στην προσπάθειά της να ανεβάζει την αδρεναλίνη του «φιλοθεάμονος» κοινού της. Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι θα θεωρούνται ως απλοί φύλακες του «κοινωνικού νεκροταφείου» όπου εργάζονται, και τίποτα παραπάνω. Στην καλύτερη γι' αυτούς περίπτωση, θα αποτελούν πηγή «πληροφόρησης» για τις ανατριχιαστικές ιστορίες που βιώνουν εκεί (ώστε να ικανοποιείται η νοσηρή περιέργεια των εκάστοτε ακροατών τους) ή θα εισπράττουν τον οίκτο του κοινωνικού συνόλου λόγω της καθημερινής τους έκθεσης στις «αναθυμιάσεις» από τη σήψη των εγκλειστων «πτωμάτων». Αλλά και οι εκπρόσωποι της επιστήμης, των οποίων το γνωστικό πεδίο σχετίζεται με τη μεταχείριση των παραβατών-εγκλειστων, θα έχουν την τάση (σε ένα καθεστώς γενικευμένης θεώρησης της φυλακής ως «νεκροταφείου») να μην ενα-

σχολούνται ενεργά και συστηματικά με την επιστημονική μελέτη των ίδιων των φυλακών, των εργαζομένων σε αυτές και των κρατουμένων – ίσως διότι, κατά βάθος, θα θεωρούν άσκοπη μια τέτοια ενασχόληση, αφού θα έχουν ευλόγως την πεποίθηση ότι ένας νεκρός δεν επιστρέφει στον κόσμο των ζωντανών, όσο και αν μελετηθεί η περίπτωση του.

Επί του πρακτέου – αντί επιλόγου

Η σκιαγράφηση μιας αρνητικής κατάστασης, ωστόσο, όσο επαρκής, ακριβής και γλαφυρή και αν είναι, δεν συνεπάγεται αυτομάτως και τη διόρθωσή της, όπως ακριβώς και η διάγνωση ενός νοσήματος δεν επιφέρει από μόνη της και τη θεραπεία του. Ειδικά σε ό,τι αφορά το κοινωνικό νόσημα που συνιστά η ανθρωπιστική κρίση στους χώρους κράτησης (και δη στις φυλακές), θα πρέπει να γίνει κατανοητό ότι για το νόσημα αυτό δεν υπάρχει κάποια «μαγική» θεραπεία που να λειτουργεί ως πανάκεια, πολύ δε περισσότερο κάποιο «γιατροσόφι» ή κάποιο μεμονωμένο «φάρμακο», όσο ισχυρό και αν αυτό θεωρείται. Ασφαλώς επίσης θα πρέπει να δεχθούμε ότι, αν για το περί ου ο λόγος κοινωνικό νόσημα υπάρχει θεραπεία, σίγουρα αυτή δεν συνίσταται στα «χάπια» που κατά καιρούς λαμβάνει η κοινωνιοπολιτεία για την ανακούφιση των συμπτωμάτων του. Αν και όχι ανίατο, το νόσημα της (είτε λανθάνουσας είτε εκδηλωμένης είτε εν εξάρσει) ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης είναι ιδιαίτερα σύνθετο, απαιτεί μια γενικότερα υγιεινή ζωή, καθώς και την εφαρμογή μιας συνολικής θεραπευτικής αγωγής, με σύστημα και σε βάθος χρόνου.

Ας αναφερθούν, λοιπόν, ορισμένα βασικά στοιχεία της θεραπευτικής αυτής αγωγής.

Κατ' αρχάς, θα πρέπει να συνειδητοποιηθεί από το σύνολο της κοινωνίας ότι ο χαρακτήρας της ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης είναι πρωτίστως **πολιτισμικός** και δευτερευόντως θεσμικός, νομικός, οικονομικός, κανονιστικός ή διαδικαστικός. Η αντιμετώπιση της εν λόγω κρίσης σχετίζεται ουσιαστικά με ένα βασικό ζήτημα νοοτροπίας, που δεν είναι άλλο από το πώς η κοινωνία/πολιτεία συνδέεται (ή, ακριβέστερα, *επιλέγει* να συνδέεται) με τους «Άλλους», τους «δια-

φορετικούς» - των οποίων οι χαρακτηριστικότεροι εκπρόσωποι (ως οι πλέον «διαφορετικοί») είναι οι έγκλειστοι. Θα πρέπει κάποτε η κοινωνία/πολιτεία να διασαφηνίσει οριστικά τι ακριβώς επιθυμεί και προσδοκά από τους εγκλείστους (εξηγώντας το και στους ίδιους) και επίσης τι μπορούν να προσδοκούν και οι ίδιοι από αυτήν – το οποίο και θα τους προσφέρει εμπράκτως. Αν δεν γίνει αρκούντως κατανοητή η πολιτισμική φύση της ανθρωπιστικής αυτή κρίσης, θα εξακολουθήσει να υπάρχει η επί μακρόν υφιστάμενη, κωμικοτραγική κατάσταση όπου θα θεσπίζονται νόμοι (για την εποικοδομητική μεταχείριση των κρατουμένων) οι οποίοι όμως ... δεν θα εφαρμόζονται – χωρίς, φυσικά, να γίνει λόγος για τη συχνή επίκληση του οικονομικού κόστους ως αιτίας της μη εφαρμογής τους (επίκληση που παραπέμπει συνειρμικά στις «προφάσεις εν αμαρτίαις»).

Κατά δεύτερον, η αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης απαιτεί την προς τούτο ενεργό συμμετοχή, τακτική επικοινωνία και σε βάθος χρόνου συνεργασία μεταξύ όλων των φορέων, ομάδων και υπηρεσιών που σχετίζονται με τους εγκλείστους, τη διαβίωσή τους και τη μεταχείρισή τους από την πολιτεία. Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, τις φυλακές, μπορεί να θεωρηθεί ότι στα βασικά ενδιαφερόμενα μέρη περιλαμβάνονται (χωρίς, βέβαια, να αποκλείεται η συμμετοχή και άλλων) οι κάτωθι κοινωνικές και επαγγελματικές ομάδες: α) Οι δικαστικοί και εισαγγελικοί λειτουργοί, β) Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι και οι λοιποί εργαζόμενοι στα καταστήματα κράτησης, γ) Τα μέλη της πολιτικής εξουσίας και δη εκείνα που συνδέονται με το σωφρονιστικό σύστημα (για παράδειγμα, τα στελέχη του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων [ΥΔΔΑΔ] και τα μέλη της Ειδικής μόνιμης επιτροπής σωφρονιστικού συστήματος και λοιπών δομών εγκλεισμού κρατουμένων), δ) Οι δημοσιογράφοι και δη εκείνοι που ασχολούνται συστηματικά με τις φυλακές (για παράδειγμα, όσοι εξ αυτών είναι διαπιστευμένοι από το ΥΔΔΑΔ), ε) Τα μέλη του καθηγητικού, πανεπιστημιακού, φοιτητικού, συγγραφικού, ερευνητικού και ευρύτερα πνευματικού κόσμου, των οποίων το γνωστικό, συγγραφικό και ερευνητικό πεδίο άπτεται των φυλακών, της λειτουργίας τους και της εντός αυτών διαβίωσης, καθώς και της μετασωφρονιστικής μέριμνας (επί

παραδείγματι, άτομα συνδεόμενα τοιουτοτρόπως με τον χώρο της Νομικής, της Κοινωνιολογίας, της Ψυχολογίας, της Κοινωνικής Εργασίας, της Ψυχιατρικής κ.ά., καθώς και εκπρόσωποι του Κέντρου Επανεπίστασης Αποφυλακισμένων ΕΠΑΝΟΔΟΣ), στ) Οι φορείς (Επιτροπές, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις κ.λπ.) που συνδέονται με τα ανθρώπινα δικαιώματα και την παρακολούθηση της τήρησής τους, και ζ) Οι ίδιοι οι έγκλειστοι και τα μέλη του οικογενειακού, συγγενικού και κοινωνικού τους περιβάλλοντος (οι «σημαντικοί άλλοι»), καθώς και οι επαγγελματίες που έχουν έννομα συμφέροντα από τους εγκλείστους, αμειβόμενοι από αυτούς (για παράδειγμα, οι δικηγόροι και οι κατά τόπους δικηγορικοί σύλλογοι).

Θα ήταν ευχής έργο αν θεσμοθετείτο ένας σταθερός και μόνιμος διάυλος επικοινωνίας και ανταλλαγής απόψεων (για παράδειγμα, μέσω ενός συναφούς forum ή και μέσω της πραγματοποίησης, σε τακτική βάση, σχετικών ημερίδων, συνεδρίων ή γενικώς συναντήσεων) ανάμεσα σε εκπροσώπους όλων των ανωτέρω ενδιαφερομένων πλευρών, με σκοπό -ει δυνατόν- τον μεταξύ τους συντονισμό για την από κοινού αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στις φυλακές. Κάτι τέτοιο όχι μόνο θα μπορούσε να συμβάλει στο να γνωρίσει καλύτερα η μία ενδιαφερόμενη πλευρά τις απόψεις, τους προβληματισμούς και τις προτάσεις της άλλης, αλλά και θα μπορούσε να συντελέσει στη μείωση των προκαταλήψεων και των στερεοτυπικών αντιλήψεων που μπορεί να έχει μια από αυτές τις ομάδες για μια άλλη ή άλλες.

Η προσέγγιση, επομένως, για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης θα πρέπει να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο **ολιστική**. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να ακολουθείται συστηματικά, επί τη βάσει ευρειών συναινέσεων, συζητήσεων και αναζητήσεων – όχι θυμικών συμπεριφορών, συναισθηματικών εξάρσεων, ιδεοληψιών και παλινωδιών.

Εν μέρει συναφής με τη συνδυαστική, ολιστικής φύσεως προσέγγιση που προαναφέρθηκε, είναι και η ανάγκη **γεφύρωσης** ανάμεσα στο εσωτερικό γίνεσθαι της φυλακής και στο εξωτερικό, ανάμεσα στην καθημερινή πραγματικότητα της ζωής των κρατουμένων και των εργαζομένων στις φυλακές από τη μία πλευρά, και στην παραγωγή νέων ιδ

δεών, θεωριών και στοχασμών για τις φυλακές και την ενδεδειγμένη σωφρονιστική πρακτική, από την άλλη. Η γεφυρωτική αυτή αναγκαιότητα απορρέει από τον ίδιο τον περικλειστικό και ολοπαγή χαρακτήρα της φυλακής, χαρακτήρας ο οποίος ενισχύει την άγνοια των «έξω» για τους «μέσα» και των «μέσα» για τους «έξω», με αποτέλεσμα να βαθαίνει το χάσμα μεταξύ της φυλακής και της (ευρύτερης) κοινωνίας, να μειώνεται η δυναμική της αλληλοκατανόησης και του αμοιβαίου υγιούς ενδιαφέροντος και –τελικά- να ενισχύεται η ίδια η ανθρωπιστική κρίση στον χώρο των φυλακών. Ουσιαστικά, με την εν λόγω γεφύρωση θα μπορέσουν να καταπολεμηθούν δύο αρνητικά φαινόμενα που επιδρούν δυσμενώς στη σωφρονιστική λειτουργία: ο εσωστρεφής ιδρυματισμός αφενός (ο οποίος έχει την τάση να εκδηλώνεται ως νοοτροπία σε σημαντικό αριθμό κρατουμένων και εργαζομένων, και σύμφωνα με τον οποίο δεν υπάρχει καμία εξελικτική πραγματικότητα άξια λόγου πέρα από τα τείχη της φυλακής) και ο αυτοαναφορικός λογιωτατισμός αφετέρου – ο οποίος ενισχύει την τάση να μη διερευνώνται συστηματικά οι φυλακές και οι άνθρωποι που εν όλω ή εν μέρει διαβιούν σε αυτές, να μην αναδεικνύονται οι (όποιες) ορθές πρακτικές εφαρμόζονται στην καθημερινότητα των φυλακών και, τελικά, να τίθενται οι ίδιοι οι άνθρωποι σε δεύτερη μοίρα έναντι των κωδίκων και των νόμων.

Τα βασικά λοιπόν αυτά, εδώ προτεινόμενα στοιχεία για την ίαση (ή, έστω, την καταπράυνση και τον μετριασμό) της ανθρωπιστικής κρίσης στους χώρους κράτησης στηρίζονται σε τρεις επιμέρους προσεγγίσεις, καθεμία εκ των οποίων θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, κατά προσέγγιση, ως *πολιτισμική*, *ολιστική (σφαιρική)* και *γεφυρωτική*. Κοινός τους, ωστόσο, παρονομαστής είναι η ανθρωπιστική διάσταση την οποία έχουν, δεδομένου ότι η τελική τους στόχευση, ο τελικός τους προορισμός είναι να περιλάβουν ένα όσο το δυνατόν ευρύτερο φάσμα ανθρώπων από όλους εκείνους οι οποίοι, ολικά ή μερικά, ζουν στις φυλακές, συμμετέχουν στο σωφρονιστικό σύστημα και επηρεάζονται από αυτό. Η θεμελιώδης, επομένως, λέξη κλειδί είναι η λέξη **ανθρωπιστικός**, η οποία ανάγεται στον άνθρωπο.

Συμπερασματικά, η οποιαδήποτε ακολουθούμενη μέθοδος, (ορθή) πρακτική ή προσέγγιση για την αντιμετώπιση της ανθρωπιστικής κρί-

σης στους χώρους κράτησης δεν αρκεί να είναι απλώς και μόνο σύνομη, θεσμοθετημένη, οικονομική, εγκεκριμένη, ενδεδειγμένη ή βιβλιογραφημένη· πρέπει, πρωτίστως, να είναι ανθρωποκεντρική. Να μη λησμονείται ότι θεσπίστηκε και εισήχθη από ανθρώπους, υλοποιείται από ανθρώπους, απευθύνεται και εφαρμόζεται σε ανθρώπους, και θα αξιολογηθεί κάποτε σύμφωνα με το αν συνεισέφερε τελικά στο ευ ζην των ανθρώπων.

Διότι, εν κατακλείδι, «πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἄνθρωπος».

Βιβλιογραφία

- Αλεξιάδης Σ. (επιλογή, σχολιασμός, απόδοση): *Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική. Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής*, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2006.
- Αλοσκόφης Ο.: *Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού. Κοινωνικά χαρακτηριστικά και ποινική κατάσταση των κρατουμένων. Στατιστικά στοιχεία 2015*, Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού (υπηρεσιακή έκθεση προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων)
- Αλοσκόφης Ο.: *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων. Στρατηγικές επιβίωσης στη σύγχρονη φυλακή*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2010
- Βαρβατάκος Ν.: «Η εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων. Έχουν γνώση οι φύλακες;», «Οιονεί...Κρατούμενος», τεύχος 7^ο (Ιανουάριος-Φεβρουάριος 2010)
- Βαρβατάκος Ν.: «Συνέντευξη με τον Jack Swart και τον Christo Brand. Δύο πρώην σωφρονιστικοί υπάλληλοι και φύλακες του Νέλσον Μαντέλα, οι οποίοι έγιναν φίλοι μαζί του, μιλούν στον "Οιονεί...Κρατούμενο"» (εισαγωγή – συνέντευξη-μετάφραση-σημειώσεις), «Οιονεί... Κρατούμενος», τεύχος 18^ο (Οκτώβριος-Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2014)
- Council of Europe, *Recommendation CM/Rec (2012) 5 of the Committee of Ministers to member States on the European Code of Ethics for Prison Staff*
- Coyle A.: *Η διοίκηση των φυλακών. Μια θεώρηση υπό το πρίσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, μετ. Βαρβατάκος Ν., επιστ. επιμ. Κουλούρης Ν., Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2012
- European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, *Report to the Greek Government on*

the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013, CPT/Inf (2014) 26, Council of Europe, Strasbourg, 16 October 2014

Θεμελή Ο.: «Τα “δεινά του εγκλεισμού” και η Συμβουλευτική κρατουμένων», σε Βιδάλη Σ., Ζαγούρα Π. (επιστημονική επιμέλεια): *Συμβουλευτική και φυλακή*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2008

Institute for Criminal Policy Research (ICPR), Birkbeck (University of London), *World Prison Brief*

Koulouris N. K., Aloskofis W.: *Prison conditions in Greece*, European Prison Observatory, Antigone Edizioni, Rome, September 2013

U.S. Department of State [Bureau of Democracy, Human Rights and Labor], *2014 Human Rights Reports: Greece*, June 25, 2015

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΥΔΔΑΔ), διαδικτυακός τόπος: www.ministryofjustice.gr («Στατιστικά στοιχεία κρατουμένων», «Νόμοι που έχουν ψηφιστεί από το ΥΔΔΑΔ από 1990 μέχρι σήμερα»).

Οι σύγχρονες συνθήκες κράτησης στις φυλακές: μεταξύ ευρωπαϊκού ιδεαλισμού και ελληνικού ρεαλισμού

ΓΕΩΡΓΙΑ Σ. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ*

I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, ο βαρυποινίτης, Τζακ Άμποτ, δημοσίευσε το βιβλίο του «*Στην κοιλιά του κτήνους*».¹ Στις σελίδες του περιέγραφε τη ζωή του σε μια αμερικάνικη φυλακή και, ιδιαίτερα, τις απάνθρωπες συνθήκες κράτησής του, κατηγορώντας ουσιαστικά τον τρόπο λειτουργίας του σωφρονιστικού συστήματος ως τη βασική αιτία, εξαιτίας της οποίας, από καταδικασμένος για ήσσονος βαρύτητας εγκλήματα, κατέληξε να εκτίει πολυετείς ποινές κάθειρξης για ανθρωποκτονίες.

Είναι γεγονός ότι τα απομνημονεύματα των κρατούμενων αποτελούν, ίσως, την καλύτερη πηγή πληροφόρησης για τις συνθήκες διαβίωσης στη φυλακή. Μία άλλη, αρκετά αξιόπιστη πηγή αποτελούν (και) οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), πρωτίστως όσες αφορούν στην επικρατούσα στη χώρα μας κατάσταση. Νομική βάση των αποφάσεων αυτών αποτελεί το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ (Σύμβαση), το οποίο απαγορεύει ρητώς τα βασανιστήρια και κάθε είδους εξευτελιστική ή απάνθρωπη μεταχείριση.²

* Δικηγόρος – Υ.Δ. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

1. *Abbott, J.H.* (1981) *In the belly of the beast: Letters from prison*, Random House Inc., New York (α' έκδ.), Vintage Books Edition (β' έκδοση: 1991).

2. Διεξοδική ερμηνεία του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, σε: *Aisling R.* (2002) *The prohibition of torture – A guide to the implementation of article 3 of the European Convention on Human Rights*, Human Rights Handbook, No. 6, Strasbourg και *Ehlers*,

Αν και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο δεν φαίνεται να υιοθετεί έναν σαφή και διαχρονικό ορισμό για τις ανωτέρω έννοιες, ως βασανιστήρια, συνήθως, νοεί όλες τις πράξεις με τις οποίες *εκ προθέσεως* επιβάλλονται είτε σωματικός ή ψυχικός πόνος, είτε έντονη οδύνη, σε αντίθεση με τις λοιπές πράξεις «κακομεταχείρισης», που τείνουν να υπολείπονται αυτής της έντασης.³ Στην πραγματικότητα η -κατά το ΕΔΔΑ- διαφορά μεταξύ βασανιστηρίων και απάνθρωπης ή ταπεινωτικής μεταχείρισης είναι περισσότερο *ποσοτική*, παρά *ποιοτική*, υπό την έννοια ότι είθισται να αποτιμάται υψηλότερα η χρηματική αποζημίωση του εκάστοτε προσφεύγοντος, εάν κριθεί ότι τούτος έχει υποστεί βασανιστήρια και όχι άλλου είδους κακομεταχείριση.⁴

Η παρούσα μελέτη στοχεύει, με κύριο γνώμονα τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, καθώς και διάφορα άλλα εθνικά ή διεθνή κείμενα, στον σχηματισμό μίας όσο το δυνατόν πιο ρεαλιστικής εικόνας για τις σημερινές συνθήκες κράτησης στα σωφρονιστικά καταστήματα της χώρας, έτσι ώστε να εντοπισθούν οι βασικές παθογένειές τους και, ίσως, και η θεραπεία τους.

II. Η νομολογιακή οπτική του ΕΔΔΑ

Υπό τα σύγχρονα ευρωπαϊκά δεδομένα, θα ήταν αναμενόμενο ότι το ΕΔΔΑ θα είχε λάβει, ήδη από της ιδρύσεώς του (1959), σαφή θέση απέναντι σε ζητήματα που αφορούν στην κράτηση σε σωφρονιστικά καταστήματα, καθώς τούτη δείχνει να εγκυμονεί, τουλάχιστον, προβλη-

D. (2007) *European Fundamental Rights and Freedoms*, De Gruyter Rechtswissenschaften Verlags, Berlin, ιδίως σ. 81-85.

3. Τζιόλα, Δ. (2013) Οι συνθήκες προσωρινής κράτησης και η απονομή της δικαιούσνης στην Ελλάδα στο επίκεντρο (ξανά) του ΕΔΔΑ (*Δημόπουλος κατά Ελλάδος*), σε: www.constitutionalism.gr/site/2482-oi-syntikes-proswrinis-kratisis-kai-i-aronomi-dika/.

4. Έτσι, *Robertson, G.* (2006) *Foreword to torture: A human rights perspective*, σε: *Roth, K./Warden, M.* (επιμ.), *Torture: Does it make us suffer? Is it ever OK?: A human rights perspective*, New York, The New Press, σ. 1-4, όπου γίνεται αναφορά στη νομολογία του ΕΔΔΑ (μεταξύ των οποίων σε αποφάσεις που αφορούν στην εφαρμογή βασανιστηρίων κατά την περίοδο της ελληνικής Χούντας), με σκοπό τη σαφέστερη διάκριση μεταξύ των εννοιών.

ματικές καταστάσεις αναφορικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα, αν όχι παραβιάσεις αυτών. Τούτο, ωστόσο, συνέβη για πρώτη φορά μόλις το 1975, στην υπόθεση «*Golder κατά Μεγάλης Βρετανίας*».⁵ Μέχρι το σημείο αυτό, το ΕΔΔΑ απέρριπτε σχετικές προσφυγές κρατούμενων, υπό το σκεπτικό ότι η απώλεια της ελευθερίας (ήτοι της ελευθερίας μετακίνησης, που επέρχεται με τη φυλάκιση), συνεπάγεται αυτομάτως και την απώλεια άλλων δικαιωμάτων και ελευθεριών.⁶

Στην υπόθεση *Golder*, ωστόσο, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο μετέβαλλε τη νομολογιακή άποψή του και έκρινε ότι οι κρατούμενοι είχαν το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο (άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ), όσο και το δικαίωμα σεβασμού της αλληλογραφίας (άρ. 8 παρ. 1 ΕΣΔΑ) και ότι τυχόν περιορισμός αυτών των δικαιωμάτων θα μπορούσε να δικαιολογηθεί στο πλαίσιο των οριζόμενων από τη Σύμβαση.⁷ Παρόλα αυτά, το ΕΔΔΑ αρνήθηκε να θέσει ένα γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο, υπό το οποίο θα είναι ανεκτοί τέτοιου είδους περιορισμοί σε περιπτώσεις κρατούμενων.⁸ Πλέον τούτου, και οι μεταγενέστερες αυτής αποφάσεις, αφορούσαν όλες σε δικονομικά δικαιώματα των φυλακισμένων και όχι στις συνθήκες κράτησής τους.⁹ Το ΕΔΔΑ δεν προσέφερε επαρκή προστασία στους κρατούμενους, παρά μετά την πάροδο είκοσι πέντε ετών και δη το 2001, με την υπόθεση «*Peers κατά Ελλάδος*».¹⁰ Στο πλαίσιο αυτής, το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ για τον προσφεύγοντα, ο οποίος κρατείτο υπό άθλιες συνθήκες, αρχικώς στη μονάδα απομόνωσης της Δ΄ πτέρυγας και, εν συνεχεία, στην Α΄ πτέρυγα των φυλακών Κορυδαλλού.¹¹ Ειδικότερα, κρίθηκε ότι η παραβίαση της Σύμβασης δεν απαιτεί την ύπαρξη πρόθεσης παρα-

5. Της 21.02.1975, με αρ. προσφυγής 4451/1970.

6. *Van Zyl Smit, D./Snacken, S.* (2009), *Principles of European Prison Law and Policy, Penology and Human Rights*, Oxford University Press, 10.

7. Βλ. παρ. 40 και 45 της απόφασης.

8. Βλ. παρ. 39 της απόφασης.

9. *Van Zyl Smit/Snacken*, 11-12.

10. *Peers κατά Ελλάδος*, της 19.04.2011 (αρ. προσφυγής 28524/1995).

11. Έκθεση σε υψηλές θερμοκρασίες, σε κελί χωρίς εξαερισμό, μη δυνατότητα ιδιωτικής χρήσης του αποχωρητηρίου λόγω συνύπαρξης κρατουμένων σε κελί που προοριζόταν για ένα άτομο κλπ.

βίασής της· εν προκειμένω, κατά το ΕΔΔΑ, το γεγονός ότι οι Αρχές ουδέν έπραξαν για να βελτιώσουν τις αντικειμενικά απαράδεκτες συνθήκες, έδειχνε μία σαφή έλλειψη σεβασμού για τον προσφεύγοντα και, ως εκ τούτου, συνιστούσε ταπεινωτική μεταχείριση αυτού.¹²

Από το 2001 μέχρι και σήμερα, η Ελλάδα μετράει τουλάχιστον πενήντα πέντε καταδικαστικές αποφάσεις για παραβίαση του άρθρου 3 της Σύμβασης, η συντριπτική πλειοψηφία των οποίων εκδόθηκαν την τελευταία πενταετία. Η πλέον πρόσφατη (καταδικαστική)¹³ απόφαση του ΕΔΔΑ αφορά στην υπόθεση «Μπούρος κ.ά. κατά Ελλάδος», όπου οι προσφεύγοντες διαμαρτύρονταν για τις συνθήκες κράτησής τους στις φυλακές Κορυδαλλού, Λάρισας και Διαβατών.¹⁴ Το Δικαστήριο αποδέχθηκε τις καταγγελίες τους¹⁵ σχετικά με τον υπερπληθυσμό των κρατουμένων στις φυλακές, τις ιδιαίτερες δυσμενείς συνθήκες υγιεινής, την έλλειψη επίπλων και θέρμανσης στα κελιά και την αφόρητη οσμή από απορρίμματα που ρίχνονταν στον προαύλιο χώρο, έξω από τα παράθυρα των κελιών των κρατουμένων.

Μία δεκαετία από την έκδοση της απόφασης *Peers*, το ζήτημα των συνθηκών κράτησης τέθηκε υπό νέο πρίσμα, με την υπόθεση «*Νησιώτης κατά Ελλάδας*».¹⁶ Σύμφωνα με αυτή, και μόνο το στοιχείο του υπερπληθυσμού στις φυλακές, ήτοι χώρος μικρότερος από τρία τετραγωνικά μέτρα ανά άτομο, καταδεικνύει την παντελή έλλειψη προσωπικού χώρου και, επομένως, συνιστά παραβίαση της ΕΣΔΑ. Αυτή ήταν η πρώτη απόφαση για τις φυλακές Ιωαννίνων, ενώ με παρόμοιο σκεπτικό, έχουν εκδοθεί αποφάσεις για τις φυλακές Κορυδαλλού,¹⁷ Λάρισας,¹⁸ Αλικαρνασσού,¹⁹ Ναυπλίου²⁰ κ.ά.

12. Βλ. παρ. 74-75 της απόφασης.

13. Πρβλ την απορριπτική απόφαση του ΕΔΔΑ στην υπόθεση «*Aarabi κατά Ελλάδος*» (αρ. προσφυγής 39766/2009, της 2.04.2015)).

14. *Bouros κ.ά. κατά Ελλάδος*, της 12.03.2015. (αρ. προσφυγών: 51653/12, 50753/11, 25032/12, 66616,12 και 67930/12).

15. Πλην ενός εξ αυτών, ο οποίος κρατείτο στις φυλακές Λάρισας.

16. Αρ. προσφυγής 34704/2008 (της 10.02.2011).

17. *Κανάκης κατά Ελλάδος*, της 12.12.2013 (αρ. προσφυγής 40146/2011).

18. Ενδεικτικώς, *Kaja κατά Ελλάδος*, της 27.07.2006 (αρ. προσφυγής 32927/2003).

Από τις δυσμενείς συνθήκες των φυλακών δεν ξεφεύγουν ούτε οι ασθενείς, καθώς σε αρκετές περιπτώσεις έχει διαπιστωθεί απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείρισή τους λόγω μη παροχής επαρκούς ιατρικής περίθαλψης. Η πλέον πρόσφατη επί του ζητήματος απόφαση είναι η «*Τσόκας κ.ά. κατά Ελλάδας*»,²¹ η οποία αφορά -μεταξύ άλλων- σε κρατούμενο της φυλακής Τρίπολης, ο οποίος διαγνώστηκε με καρκίνο και έλαβε την πρώτη θεραπευτική αγωγή μετά τη μετάσταση της ασθένειάς του, με αποτέλεσμα να αποβιώσει εντός του σωφρονιστικού καταστήματος. Σημειωτέον ότι το ΕΔΔΑ απαγορεύει τα βασανιστήρια και την κακομεταχείριση, ανεξαρτήτως από τις συνθήκες και τις ενέργειες του θύματος.²² Η φύση, δηλαδή, του αδικήματος για το οποίο ο κατηγορούμενος καταδικάστηκε είναι άνευ σημασίας για την παρεχόμενη εκ του άρθρου 3 της Σύμβασης προστασία.²³ Αναφορικά με την ιατρική μεταχείριση του κρατουμένου, το ΕΔΔΑ επιβάλλει στα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής Ε.Ε.) να προστατεύουν τη φυσική ακεραιότητα των ατόμων που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους, κυρίως με το να τους παρέχουν την απαραίτητη ιατρική περίθαλψη, η έλλειψη δε κατάλληλης ιατρικής μέριμνας και γενικότερα η κράτηση ενός άρρωστου ατόμου σε ανεπαρκείς συνθήκες συνιστά παραβίαση της ΕΣΔΑ.²⁴

Η συντριπτική πλειοψηφία των υποθέσεων που έφτασαν μέχρι το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αφορά στην κράτηση αλλοδαπών υπό απέλαιση καθώς και υποδίκων. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αστυνομικοί χώροι

19. *Αθανασίου κ.ά. κατά Ελλάδος*, της 23.10.2014 (αρ. προσφυγής 36546/2010).

20. *Λογοθέτης κ.ά. κατά Ελλάδος*, της 25.09.2014 (αρ. προσφυγής 740/2013).

21. Αρ. προσφυγής 41513/2012 (της 21.05.2014).

22. Ενδεικτικώς, *Saadi κατά Μεγάλης Βρετανίας (Μείζων Σύμβαση ΕΔΔΑ)*, της 29.01.2008 (αρ. προσφυγής 13229/2003) και *Chaahal κατά Μεγάλης Βρετανίας*, της 15.11.1996 (αρ. προσφυγής 22414/1993).

23. Αντί πολλών, *Shalmyayen κ.ά. κατά Ρωσίας και Γεωργίας* (της 12.4.2005), *Selmouni κατά Γαλλίας (Μείζων Σύμβαση ΕΔΔΑ)*, της 28.07.1999 και *Assenov κ.ά. κατά Βουλγαρίας*, της 28.10.1998.

24. Ενδεικτικώς, *Σερίφης κατά Ελλάδος*, της 2.11.2006 (αρ. προσφυγής 27695/2003) και *Seydmajed Ahmade κατά Ελλάδος*, της 25.09.2012 (αρ. προσφυγής 6376/2012).

προορίζονται για περιορισμένο χρόνο κράτησης και, επομένως, εάν κάποιος κρατείται επί μακρόν μέσα σε ακατάλληλους προς τούτο χώρους, υπό άθλιες συνθήκες υγιεινής και συνωστισμού, τότε (και) αυτό συνιστά κακομεταχείριση.²⁵

Από τα στατιστικά στοιχεία δεν λείπουν και οι περιπτώσεις της αστυνομικής βίας. Η χώρα μας μετράει καταδίκες και για τέτοιες υποθέσεις, ενώ από το ΕΔΔΑ υπογραμμίζεται ότι πρόσωπο που τραυματίζεται, ενόσω βρίσκεται υπό τον έλεγχο της αστυνομίας τεκμαίρεται ότι έπεσε θύμα κακομεταχείρισης και το κράτος οφείλει να αποδείξει ότι οι τραυματισμοί δεν οφείλονται σε ενέργειες των αστυνομικών οργάνων.²⁶

Προφανώς, σε μια τόσο συνοπτική περιγραφή των υποθέσεων δεν δίνεται παρά μία γενική οπτική της νομολογίας του ΕΔΔΑ επί των συνθηκών στις ελληνικές φυλακές, η οποία (νομολογία), βεβαίως, εξελίσσεται με το πέρασμα των χρόνων. Σημειώνεται, πάντως, ότι οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, έχουν και οικονομικό κόστος, καθώς η χώρα μας καλείται να καταβάλει στους παθόντες βαρύτατες χρηματικές αποζημιώσεις και, μάλιστα, σε καιρούς σφοδρής οικονομικής κρίσης. Τούτο φαίνεται να μην επηρεάζει το ΕΔΔΑ, το οποίο έχει αποφανθεί ότι τα οικονομικά προβλήματα που τυχόν αντιμετωπίζει ένα

25. *Lin κατά Ελλάδος*, της 6.11.2012 (αρ. προσφυγής 58158/2010), *Bygylashvili κατά Ελλάδος*, της 25.09.2012 (αρ. προσφυγής 58164/2010) και *Seydmatjed Ahmade κατά Ελλάδος*, όπ.π. Πρβλ και την 682/2012 ΜονΠλημΗγουμενίτσας (ΠοινΧρ 2013/301, με παρατηρήσεις *I. Μοροζίνη* καθώς και ΠοινΔνη 2013/194, με παρατηρήσεις *K. Κοσμάτου*), η οποία έκρινε *αθώους* τους κατηγορούμενους για απόδραση από τα κρατητήρια της αστυνομικής διεύθυνσης Θεσπρωτίας αλλοδαπούς υπηκόους, που είχαν συλληφθεί για παράνομη είσοδο στην ημεδαπή ή/και κατοχή, χρήση πλαστών ταξιδιωτικών εγγράφων και κρατούνταν, προκειμένου να εκτελεσθεί η απέλασή τους. Το δικαστήριο, πιο συγκεκριμένα, έκρινε ότι συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις του άρ. 32 Π.Κ., καθώς οι κατηγορούμενοι «*απέδρασαν για να αποτρέψουν σοβαρό και αναπότρεπτο με άλλα μέσα κίνδυνο για τη ζωή τους και ειδικότερα για να αποτρέψουν τη μόλυνσή τους από μεταδοτικές ασθένειες, δεδομένης της ιδιαίτερως δυσχερούς πρόσβασής τους σε ιατρική φροντίδα, φαρμακευτική αγωγή και νοσοκομειακή περίθαλψη*».

26. Ενδεικτικώς, *Alsayed Allaham κατά Ελλάδος*, της 18.01.2007 (αρ. προσφυγής 25771/2003).

κράτος-μέλος δεν δύνανται να αποτελέσουν ούτε αιτιολογία, ούτε δικαιολογία για την αποτυχία του να διασφαλίσει τα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προβλέπει η Σύμβαση, ιδίως αναφορικά με ζητήματα που άπτονται του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ.²⁷

III. Πορίσματα διεθνών και ελληνικών ερευνών

Σε παράλληλη τροχιά με τη νομολογία του ΕΔΔΑ κινούνται και τα ευρήματα -μεταξύ άλλων- της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά των Βασανιστηρίων, του Έλληνα Συνηγόρου του Πολίτη και του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου Φυλακών, αναδεικνύοντας τα χρόνια και συστηματικά προβλήματα που χαρακτηρίζουν τις ελληνικές φυλακές.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά των Βασανιστηρίων (CPT) επισκέπτεται σωφρονιστικά καταστήματα των κρατών-μελών και ελέγχει την μεταχείριση των κρατούμενων, υπό την οπτική της ενδυνάμωσης της προστασίας αυτών των ατόμων από τα βασανιστήρια και την απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία.²⁸ Έχει απεριόριστη πρόσβαση στις φυλακές και δύναται να συνομιλεί με κρατούμενους ιδιωτικά. Η Επιτροπή, μετά από κάθε επίσκεψή της, αφενός ανοίγει διάλογο με το κράτος-μέλος σχετικά με τα ευρήματά της και τις συνέπειες που έχουν για τη χώρα²⁹ και αφετέρου, σε διάστημα έξι μηνών, συντάσσει

27. Ενδεικτικώς, *Σαμαράς κ.ά. κατά Ελλάδος* (αρ. προσφυγής 11463/2009, της 28.02.2012), *Orchowski κατά Πολωνίας* (αρ. προσφυγής 17885/2004, της 22.10.2009) και *Poltoratski κατά Ουκρανίας* (αρ. προσφυγής 38812/1997, της 29.04.2003). Την αυτή στάση τηρεί το ΕΔΔΑ και σε άλλες περιπτώσεις και όχι μόνο σε εκείνες που έχουν να κάνουν με ζητήματα συνθηκών διαβίωσης σε φυλακές ή κέντρα κράτησης. Μεταξύ άλλων, βλ. *Ducret κατά Γαλλίας* (αρ. προσφυγής 40191/2002, απόφαση της 12.06.2007) και *Nencheva κ.ά. κατά Βουλγαρίας* (αρ. προσφυγής 48609/2006, απόφαση της 18.06.2013). Στην τελευταία, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ (δικαίωμα στη ζωή), στην περίπτωση κατά την οποία, λόγω της οικονομικής κρίσης, δεκαπέντε παιδιά με ειδικές ανάγκες που ευρίσκονταν υπό κρατική επίβλεψη, απεβίωσαν εξαιτίας της έλλειψης τροφής, θέρμανσης και επαρκούς ιατρικής φροντίδας.

28. Βλ. άρθρο 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Αποτροπή των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας.

29. *Murdoch, J.* (2006) *The treatment of prisoners-European standards*, Council of Europe, 131-132.

και αποστέλλει στο κράτος-μέλος μία αναφορά, δίνοντας στη χώρα παράλληλα τη δυνατότητα να απαντήσει και να προβεί σε παρατηρήσεις επ' αυτής. Οι περισσότερες αναφορές δημοσιεύονται, με διαφορετικό βαθμό καθυστέρησης εκάστη. Αν και το ΕΔΔΑ και η Επιτροπή διαθέτουν διαφορετικές αποστολές, το Δικαστήριο συχνά αξιοποιεί τα ευρήματα της τελευταίας και στηρίζεται σε αυτά κατά την έκδοση των αποφάσεών του αναφορικά με την παραβίαση συνθηκών κράτησης. Το αντίστροφο δεν φαίνεται να συμβαίνει, καθώς η Επιτροπή ασχολείται με τις καταστάσεις *προληπτικά*, προτού, δηλαδή, διαπιστωθεί η παραβίαση του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ, ενώ το ΕΔΔΑ λειτουργεί περισσότερο «θεραπευτικά», ήτοι ως ένας μηχανισμός αντίδρασης, καθώς επιλαμβάνεται μίας κατάστασης, μόνον μετά από συγκεκριμένη καταγγελία για παραβίαση της Σύμβασης.³⁰

Αναφορικά προς την Ελλάδα, η Επιτροπή έχει δημοσιεύσει (από το 1993 μέχρι σήμερα) έντεκα αναφορές.³¹ Η πλέον πρόσφατη δημοσιεύθηκε την 16.10.2014,³² συνεπεία της τελευταίας επίσκεψής της στη χώρα.³³ Στο κείμενο, που εκτείνεται σε ενενήντα πέντε σελίδες, γίνεται (για άλλη μία φορά) ιδιαίτερη μνεία τόσο στις άθλιες συνθήκες κράτησης, όσο και στον υπερσυνωστισμό των φυλακών.³⁴ Η Επιτροπή χαρακτηρίζει ως *εξαιρετικά επείγον* το ζήτημα και καλεί τις ελληνικές αρχές όπως μεριμνήσουν, ώστε: α) κάθε κρατούμενος να διαθέτει δικό του κρεβάτι με καθαρά κλινოსκεπάσματα και, τουλάχιστον, τέσσερα τετραγωνικά μέτρα προσωπικού χώρου, β) τα κελιά να χωρίζονται από διάδρομο, γ) να διατηρείται η σωστή θερμοκρασία εντός του κελιού σε όλες τις εποχές του χρόνου κ.ά.

30. *Murdoch*, 45-46 και *Barrett, J.* (2001) The Prohibition of Torture under International Law. Part 1: The Institutional Organisation, *The International Journal of Human Rights* 5 (1): 1-36 (19).

31. Προσβάσιμες σε: www.cpt.coe.int/states/grc.htm.

32. Προσβάσιμη σε: www.cpt.coe.int/documents/grc/2014-26-inf-eng.pdf. Πρβλ. και την από 15.3.2011 αναφορά, προσβάσιμη σε: <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2011-03-15-grc.htm>

33. Έλαβε χώρα κατά το διάστημα από 4.04.2013 έως 16.04.2013.

34. Βλ. σ. 55-61.

Στην αυτή κατεύθυνση κινούνται και οι επισημάνσεις του Συνηγόρου του Πολίτη. Στην από 22.05.2013 επιστολή του προς το Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης³⁵ επισημαίνει ότι «η χώρα για μία ακόμη φορά αντιμετωπίζει μία κατάσταση έκτακτης σωφρονιστικής έκρηξης με άδηλα αποτελέσματα για την κοινωνική ειρήνη και σταθερότητα, τη λειτουργικότητα του σωφρονιστικού συστήματος αλλά και τα βασικά δικαιώματα των ίδιων των κρατουμένων», καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι η αυστηρή κριτική που δέχεται η Ελλάδα, τόσο από διεθνείς οργανισμούς (πχ CPT και Ειδικός Απεσταλμένος του ΟΗΕ, *M. Nowak*), όσο και από δικαστήρια (ΕΔΔΑ), δεν φαίνεται να αντιμετωπίζεται με τη δέουσα μέριμνα, επισημαίνοντας εμφατικά το πρόβλημα των κακών συνθηκών κράτησης αλλά, και του εν γένει πληθωρισμού του ποινικού εγκλεισμού.

Στο ίδιο, περίπου, μήκος κύματος κινείται και η έκθεση που εκπόνησε το Ευρωπαϊκό Παρατηρητήριο Φυλακών, με τη στήριξη της Ε.Ε. και τη συνεργασία της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης, *Antigone*, καθώς και του Τμήματος Δημόσιας Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.³⁶ Στο κείμενο αυτό επισημαίνεται ξανά το πρόβλημα του συνεχώς αυξανόμενου τα τελευταία τριάντα χρόνια υπερσυνωστισμού των φυλακών ως το βασικότερο πρόβλημα των ελληνικών φυλακών. Ως κύριες αιτίες αυτού εντοπίζονται αφενός η δια της επιβολής βαρύτερων ποινών προσπάθεια των δικαστών να εξισορροπήσουν τα μέτρα που οδηγούν στην αποφόρτιση των φυλακών (τα οποία, συχνά έχουν ως αποτέλεσμα την ακύρωση των επιβαλλόμενων δια των δικαστικών αποφάσεων ποινών) και αφετέρου η αθρόα φυλάκιση αλλοδαπών υπηκόων.

Από την απλή επισκόπηση των κειμένων των εθνικών αρχών και διακρατικών οργανισμών, που *όλως ενδεικτικώς* παρατίθενται ανωτέ-

35. Βλ. την από 22.05.2013 Επιστολή του Συνηγόρου του Πολίτη προς το Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Δικαιοσύνης με θέμα «*Ανθρώπινες συνθήκες διαβίωσης και αποφόρτιση των φυλακών*», προσβάσιμη σε: <http://www.synigoros.gr/resources/epistolh-pros-geniko-grammatea.pdf>.

36. *Koulouris, N./Aloskofis, W.* (2013) *Prison conditions in Greece*, European Prison Observatory, Antigone Edizioni.

ρω, παρατηρείται ότι όχι μόνο οι επισημάνσεις όλων των διεθνών και εγχώριων οργάνων συγκλίνουν και αλληλοσυμπληρώνονται, αλλά, κυρίως (ότι) σε βάθος χρόνου, το περιεχόμενό τους δεν διαφοροποιείται. Τούτο αποδεικνύει ότι, αν και το πρόβλημα υπογραμμίζεται ποικιλοτρόπως και με οδυνηρό τρόπο, δεν φαίνεται ακόμη να προσφέρεται κάποια αποτελεσματική θεραπεία του.

IV. Ο υπερπληθυσμός ως διαχρονικό πρόβλημα

Ένα από τα βασικά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα των ελληνικών φυλακών στα χρόνια της οικονομικής κρίσης είναι ο υπερπληθυσμός, σύμφωνα και με τα πρόσφατα στατιστικά στοιχεία που παρουσίασε το Συμβούλιο της Ευρώπης, σε έρευνα που διενεργήθηκε από το Ινστιτούτο Εγκληματολογίας και Ποινικού Δικαίου της Λωζάννης.³⁷ Την ίδια στιγμή, η ως άνω έρευνα δείχνει ότι η χώρα μας κατέχει την πρωτιά στο θέμα της αυστηρότητας των ποινών, καθώς έχει το μεγαλύτερο ποσοστό κρατουμένων στην Ευρώπη με ποινές φυλάκισης από είκοσι έτη και άνω (18,6%) και ισόβιας κάθειρξης (10,4%). Τα στατιστικά στοιχεία συνδέουν το πρόβλημα του συνωστισμού με την οικονομική κρίση, αφού καταδεικνύουν ότι, ενώ στην Ευρώπη ο αριθμός των κρατουμένων αυξήθηκε μόλις κατά 2,7%, στις χώρες που επηρεάστηκαν από την κρίση, όπως η Ελλάδα, αλλά και η Ιταλία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία και άλλες βαλκανικές χώρες, το αντίστοιχο ποσοστό ξεπέρασε το 20%.³⁸

37. Αφορά στα ερευνητικά προγράμματα «SPACE I & II 2013», που πραγματοποιήθηκαν από το Συμβούλιο της Ευρώπης με τη συνεργασία του Πανεπιστημίου της Λωζάννης, τα πορίσματα των οποίων δημοσιεύθηκαν τον Φεβρουάριο του τρέχοντος έτους σε: wp.unil.ch/spave/2015/space-i-and-space-ii-2013.

38. Το πρόβλημα, βεβαίως, δεν είναι μόνον ελληνικό, ή έστω ευρωπαϊκό, αλλά παγκόσμιο. Είναι γεγονός ότι λχ και οι Η.Π.Α. μαστίζονται από τον υπερπληθυσμό των φυλακών. Στο πλαίσιο αυτά εκδόθηκε, μάλιστα, η μνημειώδης για την αμερικανική νομολογία απόφαση, *Brown v. Plata* (2011). Εν προκειμένω, το Ανώτατο Δικαστήριο της χώρας, αφενός αποφάνθηκε ότι ο υπερσυνωστισμός που παρατηρείτο στις φυλακές της California (η χωρητικότητά τους αντιστοιχούσε σε 85.000 άτομα, ενώ ο αριθμός των κρατουμένων ήταν διπλάσιος) ήταν υπεύθυνος για την ανεπαρκή ιατρική μέριμνα των φυλακισμένων και αφετέρου υποχρέωσε το σωφρο-

Οι βασικές αιτίες δεν ανάγονται πρωτίστως σε τυχόν αύξηση της εγκληματικότητας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης,³⁹ αλλά, αφενός μεν στην αυστηροποίηση του νομοθετικού πλαισίου, λχ δια της αναγωγής πλημμεληματικού χαρακτήρα πράξεων σε κακουργήματα και την συνεπακόλουθη επιβολή βαρύτερων ποινών,⁴⁰ αφετέρου δε στην συχνότατη επιλογή επιβολής της προσωρινής κράτησης έναντι περιοριστικών όρων.⁴¹ Κατά αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο εισέρχονται περισσότεροι στις

νοστικό σύστημα της Πολιτείας να αναδιανείμει τους κρατούμενους και τους υπόδικους με ασφάλεια και κατά τρόπο που θα μείωνε τον συνολικό πληθυσμό σε αποδεκτά από το νόμο επίπεδα. Ενδεικτικώς, *Newman, W./Scott, C.* (2012) *Brown v. Plata: Prison overcrowding in California*, *Journal of the American Academy of Psychiatry and Law*, 40: 547-552, *Petersilia, J.* (2014) *California prison downsizing and its impact on local criminal justice system*, *Harvard Law and Policy Review*, 8: 801-832 και *Pitts, J./Griffin, H. III./Wesley-Johnson, W.* (2014) *Contemporary prison overcrowding: short term fixes to a perpetual problem*: *Contemporary Justice Review*, 17(1): 124-139.

39. Επί της σχέσης μεταξύ του εγκλήματος και της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, *Xenakis, S./Cheliotis, L.* (2009) *Crime and economic turnaround*, *British Journal of Criminology*, 53: 719-745 (passim) και *Koulouris/Aloskofis*, 43-44.

40. Σύμφωνα (και) με τον Υπουργό Δικαιοσύνης, κ. *N. Παρασκευόπουλο*, αυτή είναι η βασική αιτία συμφόρησης των ελληνικών φυλακών. Βλ. Προγραμματικές Δηλώσεις, προσβάσιμες σε: www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97.aspx και *Παπαδόπουλος, Γ.* (2015) *Η ακτινογραφία των φυλακών σε Ελλάδα και Ευρώπη*, εφημερίδα «Η Καθημερινή» (της 11.02.2015).

41. Για τη διαδεδομένη χρήση της προσωρινής κράτησης στη χώρα, βλ. *Fair Trials International* (2013) *Ανακοινωθέν, εκδοθέν μετά το πέρας της συνάντησης της Περιφερειακής Ομάδας Εμπειρογνομόνων (Ελλάδα)*, της 27^{ης} Απριλίου 2013 με θέμα «Η προσωρινή κράτηση στην Ελλάδα», σ. 3 επ., προσβάσιμο σε: <http://www.fairtrials.org/publications/greece-report-highlights-misuse-of-pre-trial-detention/>. Το φαινόμενο, πάντως, φαίνεται να έχει διεθνείς διαστάσεις: στις Η.Π.Α., σύμφωνα με πρόσφατα στοιχεία, κάθε μέρα κρατούνται προσωρινώς 500.000 άτομα, επειδή δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα καταβολής της επιβληθείσας εγγυοδοσίας, ακόμη και για ήσσονος σημασίας ποινικά αδικήματα. Τούτο δε, ενώ, σύμφωνα με το νομικό σύστημα της χώρας, η προφυλάκιση πρέπει να αποτελεί την ιδιαιτέρως περιορισμένης έκτασης εξαίρεση, βλ. *Karakatsanis, A.* (2015) *Policing, mass imprisonment and the failure of American lawyers*, *Harvard Law Review*, 128: 253-267 (264).

φυλακές, αλλά τείνουν να παραμένουν εντός αυτών για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα.⁴²

Ειδικότερα, όσον αφορά το ζήτημα της επιβολής των ποινών, η χώρα μας δείχνει να κινείται αντίθετα από την γενικότερη τάση που χαρακτηρίζει το ΕΔΔΑ τα τελευταία έτη. Είναι γεγονός ότι, προσφάτως, μία ροπή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου προς την υιοθέτηση ελαστικότερων ποινών, οι οποίες παράλληλα προσφέρουν στους καταδικασθέντες μία ρεαλιστική και αληθινή προοπτική αποφυλάκισης.⁴³ Το ΕΔΔΑ φαίνεται ότι δίνει προτεραιότητα στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια, την οποία χαρακτηρίζει σε αποφάσεις του ως την πεμπτούσια, το βασικό συστατικό της Σύμβασης και λαμβάνει υπόψη του την συνδυαστική ερμηνεία των άρθρων 3, 5, 6 και 7 της Σύμβασης, που προκρίνει την αρχή της νομιμότητας κατά την επιβολή των ποινών, αναδεικνύοντας, έτσι, αυτό που δείχνει να αποτελεί μία εξελισσόμενη οπτική του Δικαστηρίου αναφορικά με τον σκοπό επιβολής και την εκτέλεση των ποινών.⁴⁴

V. Υποθέσεις έκδοσης: η παράπλευρη συνέπεια του προβλήματος

Όπως προαναφέρθηκε, το ΕΔΔΑ, πρωτίστως, λειτουργεί ως αντίδραση σε συγκεκριμένη καταγγελία περί παραβίασης της Σύμβασης, παρά προληπτικά. Αξιοσημείωτη εξαίρεση αποτελούν οι υποθέσεις έκδοσης, όπου το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφασίζει εκ των προτέρων και δη προκειμένου να αποτραπεί ή όχι η έκδοση σε άλλη χώρα (είτε

42. Τα ανωτέρω απηχούν, ίσως, έναν γενικότερο «ποινικό λαϊκισμό» και μία νέα αντίληψη περί τιμωρητικότητας, που τείνει να ανθεί σε εποχές με δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, βλ. *Zarafonitou, C.* (2011) *Punitiveness, fear of crime and social views*, *Kury, H./Shea, E.* (eds) *Punitiveness: world wide perspective*, Vol. II, Bochum,,: Universitätsverlag, 269-294 (270).

43. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων αποφάσεων αποτελούν οι: *Bodein* κατά Γαλλίας (13.11.2014), *Harakchiev* και *Tolumon* κατά Βουλγαρίας (8.07.2014), *Ocalan* κατά Τουρκίας (12.05.2014), *Del Rio Prada* κατά Ισπανίας (21.10.2013), *Damjanović-Mactouf* κατά Βοσνίας-Ερζεγοβίνης (18.07.2013) και *Vinter* κ.ά. κατά Μεγάλης Βρετανίας (9.07.2013).

44. Έτσι, *Vinter*, όπ.π.

σε κράτος-μέλος, είτε σε τρίτη χώρα) κάποιου κρατούμενου. Από τη συνδυαστική ερμηνεία των άρ. 3 της ΕΣΔΑ, άρ. 4 και 19 παρ. 2 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. και του άρ. 3 της Σύμβασης του ΟΗΕ για την Απαγόρευση των Βασανιστηρίων και άλλης σκληρής, απάνθρωπης ή ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας προκύπτει ότι οι συνθήκες κράτησης που επικρατούν στο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας, η οποία υποβάλλει το αίτημα για έκδοση, είναι δυνατόν να αποτρέψουν την πραγματοποίησή της, εάν διαπιστωθεί ότι τούτες δύναται να οδηγήσουν σε βασανιστήρια ή απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση.⁴⁵

Διαφωτιστική περί του σκεπτικού του Δικαστηρίου σε τέτοιου είδους ζητήματα είναι η απόφαση *Ahmad κ.ά. κατά Μεγάλης Βρετανίας*.⁴⁶ Στην υπόθεση αυτή εξετάστηκε, μεταξύ άλλων ζητημάτων, το κατά πόσον οι συνθήκες κράτησης που επικρατούσαν σε μία αμερικάνικη φυλακή υψίστης ασφαλείας (ADX Florence) μπορούσαν να λειτουργήσουν αποτρεπτικά για την έκδοση κρατουμένων από την Αγγλία στις ΗΠΑ, για εγκλήματα που αφορούσαν σε τρομοκρατικές ενέργειες. Σημειωτέον ότι η αίτηση περί της έκδοσης συνοδευόταν από διαβεβαιώσεις των Η.Π.Α. ότι ούτε θα επιδιωχθεί, ούτε θα εκτελεστεί η θανατική ποινή και

45. Χαρακτηριστική είναι η *Soering κατά Μεγάλης Βρετανίας* (7.07.1989), η οποία είναι και η πρώτη απόφαση του ΕΔΔΑ που επισημαίνει τα ανωτέρω. Πρέπει να επισημανθεί ότι, αν και η ΕΣΔΑ δεν δύναται να αποφαίνεται κυριαρχικά επί ζητημάτων έκδοσης, απέλασης ή περί της νομοθεσίας περί ασύλου, τα Συμβαλλόμενα Κράτη, κατά την ενάσκηση του δικαιώματός τους να ορίζουν την είσοδο, διαμονή και απέλαση τρίτων, έχουν την υποχρέωση να μην παραβλέπουν τα δικαιώματα που εγγυάται η Σύμβαση (έτσι, *Vilvarahja κ.ά. κατά Μεγάλης Βρετανίας*, της 30.10.1991) Βλ. και Ν. 4307/2014, περί ενσωμάτωσης στο ελληνικό δίκαιο, μεταξύ άλλων, της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/909/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 27.11.2008, σχετικά με την αρχή της εφαρμογής της αμοιβαίας αναγνώρισης σε ποινικές αποφάσεις που επιβάλλουν ποινές στερητικές της ελευθερίας ή μέτρα στερητικά της ελευθερίας για το σκοπό της εκτέλεσής τους στην Ε.Ε. και τις αναφερόμενες εκεί προϋποθέσεις έκδοσης και, κυρίως, την Πράσινη Βίβλο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επί ζητημάτων κράτησης [της 14.06.2011, COM (2011) 327].

46. Απόφαση της 10.04.2012 (αρ. προσφυγών 24027/2007, 11949/2008, 36742/2008, 66911/2009 και 67354/2009).

(ότι) οι δίκες θα διεξάγονταν ενώπιον Ομοσπονδιακού Δικαστηρίου.

Το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι δεν συνιστά κάθε πράξη κακομεταχείρισης αποτρεπτικό λόγο για την έκδοση ενός κρατούμενου, πολύ περισσότερο σε κράτος που δεν είναι μέλος της Ε.Ε. Με αυτό το δεδομένο, έκρινε ότι μεταχείριση, που δύναται να παραβιάζει το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ εντός των ορίων της Ε.Ε., δεν δύναται ταυτόχρονα να υπερβαίνει το ελάχιστο όριο αυστηρότητας, που απαιτείται σε ένα μη κράτος-μέλος, έτσι ώστε να αποτελέσει και εκεί παραβίαση του άρθρου. Υπό την έννοια αυτή, το Δικαστήριο έκρινε ότι το επίπεδο της κακομεταχείρισης δύναται να ποικίλει μεταξύ κρατών-μελών και μη κρατών-μελών. Το ΕΔΔΑ παρέθεσε μία λίστα παραγόντων που πρέπει να συντρέχουν, προκειμένου να μην εκδοθεί ο κρατούμενος, όπως η ύπαρξη έντονης προκατάληψης και η σαφής πρόθεση ταπείνωσης και υποβάθμισης της προσωπικότητάς του.

Το Δικαστήριο ανέφερε ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να ανεύρει αποτρεπτικό λόγο για την έκδοση, ιδίως όταν το κράτος που αιτείται (Η.Π.Α.) έχει μία μακρά ιστορία σεβασμού της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των κανόνων δικαίου.⁴⁷ Στα ως άνω πλαίσια, αποφάνθηκε ότι οι συνθήκες κράτησης του συγκεκριμένου σωφρονιστικού καταστήματος δεν παραβιάζουν το άρ. 3 της ΕΣΔΑ. Πλέον συγκεκριμένα, ως προς την πιθανότητα κράτησης των προσφευγόντων σε καθεστώς απομόνωσης ή απαγόρευσης επικοινωνίας με άλλους κρατούμενους, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τούτη δεν αποτελούσε *per se* κακομεταχείριση, αν τηρούνταν συγκεκριμένες δικονομικές δικλείδες και (εάν) συνέτρεχαν συγκεκριμένες περιστάσεις, όπως ορισμένη διάρκεια αυτής ή ειδικοί λόγοι ασφαλείας.⁴⁸

47. Παρ.179 της απόφασης.

48. Παρ. 235-244 της απόφασης. Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας*, της 4.07.2006 (αρ. προσφυγής 59450/2000) και *Khider κατά Γαλλίας*, της 25.10.2013 (αρ. προσφυγής 56054/2012). Απαντώνται, βεβαίως, και αποφάσεις που επισημαίνουν ότι η άνευ βάσιμης αιτιολογίας απομόνωση και η ολοκληρωτική στέρση επικοινωνίας του κρατούμενου λχ με τους οικείους ή τους συνηγόρους του, συνιστά παραβίαση του άρ. 3 της ΕΣΔΑ· ενδεικτικώς, *Ilascu κ.ά. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας* (Μείζων Σύμβαση ΕΔΔΑ), της 8.07.2004 (αρ. προσφυ-

Η απόφαση αυτή δέχθηκε τόσο θετική,⁴⁹ όσο και αρνητική κριτική.⁵⁰ Η τελευταία επικεντρώθηκε, κυρίως, στον τρόπο ερμηνείας της παρεχόμενης εκ του άρθρου 3 της Σύμβασης προστασίας. Κατά τους επικριτές της απόφασης, το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ ερμηνεύθηκε κατά τρόπο *σχετικό*, έτσι ώστε, *αφενός*, η προστασία που παρέχει να μην εκλαμβάνεται ως απόλυτη, αλλά, ως επιδεχόμενη εξαιρέσεων,⁵¹ *αφετέρου*, το περιεχόμενό της να διαφοροποιείται σημασιολογικά, όταν οι κρινόμενες συνθήκες κράτησης ευρίσκονται εκτός των ορίων της Ε.Ε.⁵² Τούτο δε επισημάνθηκε ενόψει του γεγονότος ότι, η Μείζων Σύνοψη του ΕΔΔΑ έχει, ήδη, επιβεβαιώσει ότι «η προστασία που παρέχεται από το άρθρο 3 είναι απόλυτη και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατή η έκδοση ή απέλαση ενός προσώπου που, εξαιτίας αυτής, διατρέχει τον υπαρκτό κίνδυνο να υποστεί τέτοιου είδους μεταχείριση (σ.σ. βασανιστήριο ή κακομεταχείριση).⁵³

Στην πραγματικότητα, το ΕΔΔΑ, δεν διαφοροποιείται στην απόφαση

γής 48787/2009), *Ramishvili και Kokhraidze κατά Γεωργίας*, της 27.01.2009 (αρ. προσφυγής 1704/2006) και *X κατά Τουρκίας*, της 9.10.2012 (αρ. προσφυγής 24626/2009).

49. Κυρίως, από την Βρετανική Κυβέρνηση (η οποία επικρότησε την απόφαση: <http://www.homeoffice.gov.uk/mediacentre/news/Abu-Hamza>) και μερίδα του εγχώριου τύπου: *The Guardian* (10.04.2012) *Abu Hamza extradition ruling praised by David Cameron*, *Rosenberg, J. (The Guardian, 10.04.2012) European court makes the right call on Abu Hamza*, *The Independent* (10.04.2012), *A ruling that confounds Strasbourg's critics* και *Whitehead, T./Beckford, M. (The Daily Telegraph, 10.04.2012) Landmark victory to send Hamza and terror suspects to US*.

50. *Arnell, P. (2013) The European Human Rights influence upon UK extradition-Myth debunked*, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 21(3-4) 317-337 και *Mavronicola, N./Messineo, F. (2013) Relatively absolute? The undermining of Article 3 ECHR in Ahmad v UK*, *The Modern Law Review*, 76(3): 589-603.

51. Ο *απόλυτος* χαρακτήρας του άρ. 3 της ΕΣΔΑ συνίσταται στα εξής στοιχεία: α) δεν επιδέχεται εξαιρέσεις, β) δεν υπόκειται σε οιαδήποτε παρέκκλιση, υπό την έννοια του άρ. 15 της Σύμβασης και γ) εφαρμόζεται σε όλα ανεξαιρέτως τα φυσικά πρόσωπα, βλ. *Mavronicola/Messineo*, 601.

52. *Arnell*, 325-328.

53. Παρ. 138 της απόφασης *Saadi κατά Μεγάλης Βρετανίας όπ.π.*, υποσημ. 22.

αυτή από τη μέχρι σήμερα στάση του επί του ζητήματος, αλλά, δείχνει με τον πλέον ξεκάθαρο τρόπο ότι εξαρτά την κρίση του περί των συνθηκών κράτησης (και της εξαρτώμενης από αυτές έκδοσης) από το κατά ποσόν η χώρα που αιτείται την έκδοση (εντός της οποίας ευρίσκεται και το υπό κρίση σωφρονιστικό κατάστημα) τοποθετείται στο διεθνές στερέωμα μεταξύ εκείνων που δείχνουν σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και τις δημοκρατικές αξίες. Πλοηγό, δηλαδή για την τελική απόφαση του Δικαστηρίου αποτελεί το κράτος που αιτείται την έκδοση και όχι το εκάστοτε σωφρονιστικό κατάστημα.⁵⁴

VI. Πρόσφατες νομοθετικές ρυθμίσεις και αποσυμφόρηση των φυλακών

Κατά καιρούς έχουν θεσπισθεί, υπό το πρίσμα της αποφόρτισης των φυλακών, διάφορες νομοθετικές ρυθμίσεις αναφορικά με την πρόωγη αποφυλάκιση κρατουμένων, η εφάπαξ εφαρμογή των οποίων δεν δείχνει να επιλύει το πρόβλημα μακροπρόθεσμα.⁵⁵ Ο προσφάτως ψηφισθείς Ν. 4322/2015,⁵⁶ υπό τον τίτλο «*Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση καταστημάτων κράτησης τύπου Γ' και άλλες διατάξεις*», κινείται προς την ίδια κατεύθυνση, επιφέροντας τροποποιήσεις, μεταξύ άλλων, επί του άρθρου 105 Π.Κ. και θεσπίζοντας έκτακτα μέτρα για την αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης (άρ. 6 και 12, αντιστοίχως). Ήδη, ωστόσο, έχουν διατυπωθεί επ' αυτού σημαντικές ενστάσεις και δη αναφορικά με τον τρόπο διαχείρισης συγκεκριμένων προβλημάτων του σωφρονιστικού συστήματος.⁵⁷ Συνοπτικώς, αναφέ-

54. Πρβλ, έτσι, τις υπό υποσημ. (49) αποφάσεις, *Ramirez Sanchez κατά Γαλλίας* και *Khider κατά Γαλλίας*, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε θετικά ως προς την έκδοση και τις *Ilascu κ.ά. κατά Μολδαβίας και Ρωσίας*, *Ramishvili και Kokhreidze κατά Γεωργίας* και *X κατά Τουρκίας*, όπου έκρινε αρνητικά.

55. Μόνο κατά την τελευταία δεκαετία, εκδόθηκαν με σταθερή συχνότητα πλείστοι νόμοι που κινούνταν προς την κατεύθυνση της αποφόρτισης του σωφρονιστικού συστήματος (ενδεικτικώς: 3346/2005, 3727/2008, 3772/2009, 3904/2010, 4043/2010, 4198/2013, άρ. 11 ν. 4274/2014). Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει και η από 22.05.2013 Επιστολή του *Συνηγόρου του Πολίτη*, όπ.π., σ. 2-3.

56. ΦΕΚ Α' 42/27.04.2015.

57. Βλ. λχ την από 1.04.2015 Ανακοίνωση της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδος,

ρουμε:⁵⁸

α) Όπως, ειδικότερα, προκύπτει από το άρ. 12 Ν. 4322/2015, «σπάει» για πρώτη φορά το φράγμα της δεκαετούς κάθειρξης ως απώτατου ορίου για την πρόωρη αποφυλάκιση. Κατά τον τρόπο αυτό ανοίγει, ουσιαστικά, η πόρτα της εξόδου από τη φυλακή, ακόμη και σε καταδικασθέντες σε ισόβια κάθειρξη, εάν αυτοί πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια (κυρίως, υγείας). Περαιτέρω, παρατηρείται η ισότιμη αντιμετώπιση καταδικασθέντων λχ για οικονομικές παραβάσεις με όσους τέλεσαν βαρύτερης ηθικής απαξίας εγκλήματα, όπως ανθρωποκτονίες ή βιασμούς.

Πρέπει να σημειωθεί ότι στην ανωτέρω περίπτωση δείχνει να παραβλέπεται εντελώς το κριτήριο της επικινδυνότητας του εγκληματία,⁵⁹

όπου επισημαίνεται ότι οι ρυθμίσεις του νομοσχεδίου είναι αποσπασματικές και ευκαιριακές, αντίθετες, εν τέλει, προς το δόγμα του ποινικού δικαίου, προσβάσιμη σε: eposieisaggeleon.gr/σχέδιο-νόμου-για-την-κατάργηση-καταστ/.

58. Το νομοσχέδιο, στην αρχική του μορφή, δεν θεωρούσε ως αποτρεπτικό παράγοντα το γεγονός ότι ο κρατούμενος έχει υποπέσει σε πειθαρχικά παραπτώματα κατά τη διάρκεια της κράτησής του, με αποτέλεσμα παραπτώματα, όπως λχ η κατοχή απαγορευμένων αντικειμένων ή η άσκηση βίας προς άλλο συγκρατούμενο ή σωφρονιστικό υπάλληλο να μην ασκούν ιδιαίτερη επιρροή στην τελική απόφαση για την αποφυλάκιση. Τούτο επισημάνθηκε (και) από την γράφουσα, κατά την Εισήγησή της στο πλαίσιο του Εγκληματολογικού Συνεδρίου «Κρίση, έγκλημα και σύστημα ποινικής καταστολής», που διοργανώθηκε προς τιμή του Ομότ. Καθηγητή, Ν. Ε. Κουράκη (2-4 Απριλίου 2015). Ωστόσο, με τις τελευταίες τροποποιήσεις επί του νόμου (άρ. 5 του ν. 4322/2015), τροποποιήθηκε το αρ. 94ΠΚ, δια της προσθήκης μίας νέας παραγράφου (με αρ. 4), η οποία ορίζει: «*Ποινές, οι οποίες επιβάλλονται για κακουργήματα ή με δόλο τελούμενα πλημμελήματα και εμπεριέχουν άσκηση σωματικής βίας και έχουν διαπραχθεί από κρατούμενους εντός των καταστημάτων κράτησης κατά άλλων κρατουμένων ή υπαλλήλων των καταστημάτων κράτησης ή κατά τη διάρκεια άδειας, εκτίονται ολόκληρες μετά την έκταση της ποινής που επιβλήθηκε ή που θα επιβληθεί για την πράξη για την οποία ήταν κρατούμενος ο υπαίτιος*» (βλ. και σ. 4 της Αιτιολογικής Έκθεσης του οικείου Νόμου).

59. Ομιλούμε, βεβαίως, για την επικινδυνότητα του ήδη καταδικασθέντος εγκληματία και όχι για την «προεγκληματική», η οποία αντιμετωπίζεται στο πλαίσιο της γενικής πρόληψης. Βλ. Δημόπουλος, Χ. (1988) Η προεγκληματική επικινδυνότητα και τα μέτρα για την αντιμετώπισή της, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 22 επ. Στο ελληνικό ποινικό σύστημα, τα κριτήρια βάσει των οποίων κρίνεται η επικινδυνότητα του

το οποίο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ακόμη και στις πλέον προοδευτικές αποφάσεις του, θεωρεί ως αποτρεπτικό κριτήριο για την αποφυλάκιση του δράστη, χωρίς να αρκείται στα κριτήρια των εθνικών δικαστηρίων περί ανταπόδοσης και εκφοβισμού.⁶⁰

Τούτο, ουσιαστικά, οδηγεί σε μία *αυτόματη* αποφυλάκιση, χωρίς την πρόβλεψη της εξέτασης μίας εκάστης περίπτωσης χωριστά, ιδίως για τους εκτίοντες μακροχρόνιες ποινές κάθειρξης. Το ΕΔΔΑ, στη μνημιώδη πλέον απόφαση της Μείζονος Συνθέσεώς του, *Vinter κ.ά. κατά Μεγάλης Βρετανίας*, έχει επισημάνει την αναγκαιότητα μίας τακτικής (επαν)εξέτασης της συνδρομής των βασικών σωφρονιστικών κριτηρίων, προκειμένου να κριθεί η συνέχιση ή μη του εγκλεισμού,⁶¹ σύμφωνα και με τη νομολογία του Δικαστηρίου επί της αρχής της νομιμότητας και του άρθρου 5 παρ. 4 της Σύμβασης.⁶²

Στο πλαίσιο της ως άνω απόφασης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι (προκειμένου για καταδικασθέντες σε ισόβια κάθειρξη), πρέπει να υφίσταται μία εθνική αρχή (δικαστική ή διοικητική), η οποία θα επανεξετάζει την ποινή και θα κρίνει περί της συνέχισής της ή όχι. Τούτη δε, θα πρέπει να ενεργεί με γνώμονα συγκεκριμένα *βασικά ποινολογικά κριτήρια*: τιμωρία, αποτροπή, εκφοβισμός, προστασία της δημόσιας ασφάλειας και κοινωνική επανένταξη του δράστη. Εάν, μετά τον εγκλεισμό του δράστη για ένα ελάχιστο χρονικό διάστημα, δεν υφίσταται, σύμφωνα με τα

καταδικασθέντος εντοπίζονται, κυρίως, στο άρ. 19 παρ. 2 του Σωφρονιστικού Κώδικα (όπως τροπ. με το Ν. 4274/14.07.2014), τα οποία, σωρευτικά ή διαζευκτικά, αφορούν στη βαρύτητα του εγκλήματος, την πιθανότητα τέλεσης νέων εγκλημάτων, την ύπαρξη στοιχείων για την περαιτέρω εγκληματική δραστηριότητα του κρατούμενου, από άλλες συναρμόδιες για τον έλεγχο του εγκλήματος αρχές, την ύπαρξη υποδικίας ή άλλων καταδικαστικών αποφάσεων για κακουργήματα και την προσωπικότητα του υποδίκου ή καταδίκου.

60. Έτσι, *Vinter*, όπ.π., υποσημ. 44.

61. Αναλυτικά σε *Van Zyl Smit, D./Weatherby, P./Creighton, S.* (2014) *Whole life sentences and the tide of European human rights jurisprudence: What is to be done?* *Human Rights Law Review*, 14: 59-84.

62. Ενδεικτικώς, *Oldham* κατά Μεγάλης Βρετανίας (της 26.09.2000, αρ. προσφυγής 36273/1997) και *Blackstock* κατά Μεγάλης Βρετανίας (της 21.06.2005, 59512/2000).

ως άνω κριτήρια, λόγος συνέχισης αυτού (του εγκλεισμού), τότε ο καταδικασθείς θα πρέπει να αποφυλακίζεται. Αν, όμως, οι σωφρονιστικοί λόγοι του εγκλεισμού του δράστη είναι ακόμη υπαρκτοί, τότε η κράτησή του θα πρέπει να συνεχίζεται.

Στον Ν. 4322/2015, ωστόσο, ουδεμία πρόβλεψη περί τούτου υφίσταται και παραβλέπεται εντελώς η εξέταση της προσωπικότητας του δράστη πριν την αποφυλάκισή του, στοιχείο κρίσιμο όχι μόνο για τις εκτίοντες μακροχρόνιες ποινές κάθειρξης, αλλά (ακόμη) και για εκείνους που έχουν καταδικασθεί σε τυχόν βραχύτερες ποινές εγκλεισμού.

β) Δημιουργούνται (τουλάχιστον) επιφυλάξεις για την εγκυρότητα και αποτελεσματικότητα της ιατρικής διαδικασίας ελέγχου, η οποία θα πιστοποιεί τα προβλήματα υγείας, η διαπίστωση των οποίων θα δίνει, σε ορισμένες περιπτώσεις, τη δυνατότητα για έξοδο από τη φυλακή. Τούτο επισημαίνεται σε συνέχεια αντίστοιχων περιστατικών του παρελθόντος, όπου, σύμφωνα με δημοσιεύματα του τύπου,⁶³ έχουν παρατηρηθεί φαινόμενα κατάχρησης του συγκεκριμένου ιατρικού συστήματος προς αυτή την κατεύθυνση.

VII. Αντί επιλόγου: Προτεραιότητα στο κριτήριο της κοινωνικής επανένταξης

Έχει επανειλημμένως επισημανθεί ότι το σωφρονιστικό σύστημα δεν αλλάζει με μεμονωμένες και αποσπασματικές νομοθετικές τροπολογίες.⁶⁴ Ωστόσο, ακόμη και αν η άποψη ότι μέσω της φυλακής μπορεί να υπάρξει βελτίωση του εγκληματία χαρακτηρίζεται συχνά ως φενάκη,⁶⁵ είναι γεγονός ότι η επιδίωξη αυτού του σκοπού είναι το κριτήριο βάσει του οποίου οφείλει, σε ιδανικά πλαίσια, να διαμορφώνεται ένα

63. Μεταξύ άλλων, *Κακασουνάκη Μ.* (2015) Αποφυλακίζονται ακόμη και ... βαρυποινίτες, Εφημερίδα «Η Καθημερινή της Κυριακής» της 29.03.2015.

64. Στο σημείο αυτό δείχνει να συγκλίνει τόσο η Αιτιολογική Έκθεση επί του Ν. 4322/2015 (σ. 6), όσο και η από 1.04.2015 Ανακοίνωση της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδος.

65. *Κιούπης, Δ.* (2001) Η επίδραση του Διαφωτισμού στο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ ΝΑ'577-584 (582).

σωφρονιστικό σύστημα.⁶⁶ Ως εκ τούτου, όσες λύσεις προτείνονται πρέπει να εξετάζονται μέσα από το πρίσμα της κοινωνικής επανένταξης του δράστη.⁶⁷

Αυτό ακριβώς επισημαίνεται και στους Ευρωπαϊκούς Σωφρονιστικούς Κανόνες.⁶⁸ Οι υποδείξεις αυτές, που αποτελούν το *minimum* των κριτηρίων που πρέπει να εφαρμόζονται στα σωφρονιστικά καταστήματα, κατευθύνουν τα κράτη-μέλη στη θέσπιση και εφαρμογή των οικείων νομοθετικών κανόνων. Πολλοί από τους Κανόνες επηρεάζονται από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και, παράλληλα, το τελευταίο, συχνά, αναφέρεται στους Κανόνες ως ένδειξη της επιδίωξής του περί προώθησης μίας κοινής πολιτικής ανάμεσα στα κράτη-μέλη.⁶⁹

66. Επί του γενικότερου ζητήματος της δυνατότητας συνέτισης του κρατούμενου μέσα στη φυλακή, *Κουράκης, Ν.* (1997) Ποινική Καταστολή, σ. 94επ.

67. Αν και στα περισσότερα δικαϊκά συστήματα γίνεται χρήση του όρου «επανάταξη», στη Γερμανία χρησιμοποιείται ο όρος «επανακοινωνικοποίηση», όχι υπό την έννοια του σωφρονισμού ή της θεραπείας του δράστη, αλλά της αποκατάστασης της σχέσης αυτού με την κοινωνία και της εκ νέου ενσωμάτωσης του δράστη στην κοινωνία ως κοινωνικά υπεύθυνου πλέον πολίτη, κατά τρόπο ώστε να αποφευχθεί στο μέλλον η διάπραξη νέων εγκλημάτων. Το (Δυτικό) Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (στην υπόθεση «*Lebach*», BVerfGE, 35, 202, ιδίως 235-236), ήδη από το 1973, συνέδεσε την επανακοινωνικοποίηση με την προστασία της αξιοπρέπειας του κρατούμενου, κρίνοντας ότι: «*από συνταγματικής απόψεως, η απαίτηση αυτή (σ.σ. για επανακοινωνικοποίηση) ανταποκρίνεται σε μία κοινωνία που τοποθετεί την ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο κέντρο της αξιακής της τάξης ... Ως υποκείμενο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των δικαιωμάτων που τη διασφαλίζουν, ο εγκληματίας πρέπει να έχει τη δυνατότητα, μετά την έκτιση της ποινής του, να ενταχθεί στην κοινωνία*». Επ' αυτών, ενδεικτικώς, *Lazarus, L.* (2004) *Contrasting prisoners' rights: A comparative examination of England and Germany*, Oxford University Press, σ. 61, της *ιδίας* (2006), *Conceptions of liberty deprivation*, *The Modern Law Review*, 69(5): 738-769, *Morgenstern, C.* (2011) *Judicial rehabilitation in Germany*, *European Journal of Probation*, 3(1): 20-35 (21-22) και *Van Zyl Smit, D.* (2010) *Outlawing irreducible life sentences: Europe on the brink?* *Federal Sentencing Reporter*, 23(1) 39-48 (40).

68. Σύσταση Rec (2006)2 της Επιτροπής Υπουργών των Κρατών Μελών, σε: www.coe.int/t/DGHL/STANDARDSETTING/PRISONS/EPR/EPR_greek.pdf.

69. Ενδεικτικώς, *Rivière* κατά Γαλλίας (της 11.07.2006) και *Dybecu* κατά Αλβανίας (18.12.2007).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού αποτελεί ο Κανόνας (6), που ως βασικό αξίωμα διατρέπει το σύνολο των Κανόνων: «*Το σύνολο της κράτησης πρέπει να διενεργείται κατά τρόπο ώστε να προωθεί την επανένταξη όσων έχουν στερηθεί την ελευθερία τους σε μία ελεύθερη κοινωνία*». Ο Κανόνας αυτός αναγνωρίζει ότι οι κρατούμενοι, πρόσωπα καταδικασμένα ή μη, θα επιστρέψουν κάποτε να ζήσουν μέσα σε μία ελεύθερη κοινωνία και ότι η ζωή στη φυλακή πρέπει να είναι οργανωμένη κατά τρόπο ώστε να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός αυτό. Πρέπει οι κρατούμενοι να διατηρούνται σε καλή φυσική και ψυχική υγεία και να έχουν τη δυνατότητα να εργάζονται και να μορφώνονται. Σε περίπτωση μακροχρόνιων ποινών, επισημαίνει η Επιτροπή των Υπουργών, η όψη αυτή της ζωής πρέπει να προγραμματίζεται επιμελώς, ώστε να μειώνονται, στο ελάχιστο δυνατό, οι δυσμενείς συνέπειες του εγκλεισμού και να επιτρέπεται στους κρατούμενους να αξιοποιούν τον ελεύθερο χρόνο τους.

Περαιτέρω, ο Κανόνας 102.1 (Σκοπός του καθεστώτος κράτησης των κατάδικων κρατούμενων) αναφέρει: «*Επιπροσθέτως των κανόνων που ισχύουν για όλους τους κρατούμενους, το καθεστώς κράτησης των τελευταίων πρέπει να είναι τέτοιο που να επιτρέπει σε αυτούς να διάγουν έναν υπεύθυνο και απαλλαγμένο από το έγκλημα βίο*». Ο Κανόνας αυτός είναι σύμφωνος προς τις απαιτήσεις των διεθνών κειμένων, όπως το άρθρο 10(3) του Διεθνούς Συμφώνου περί Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων, το οποίο ορίζει ότι «*το σωφρονιστικό σύστημα θα προβλέπει μεταχείριση των καταδικών της οποίας βασικός σκοπός είναι η αλλαγή τους⁷⁰ και η κοινωνική αποκατάστασή τους*». Εξάλλου, ακόμη και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, μέσω μίας σειράς αποφάσεών του, που εκδόθηκαν κατά την τελευταία πενταετία, φαίνεται να δίνει πλέον μεγαλύτερη έμφαση στην επανένταξη του εγκληματία, παρά στους τιμωρητικούς σκοπούς της ποινής.⁷¹ Στο πλαίσιο αυτά παρατηρείται ότι το

70. Σε αντίθεση προς το Διεθνές Σύμφωνο, η έκφραση που χρησιμοποιείται στον Κανόνα 102, αποφεύγει εσκεμμένα τη χρήση του όρου «αλλαγή», επειδή, όπως επισημαίνει η Επιτροπή, είναι δυνατόν να εκληφθεί ως μεταχείριση ηθικοπλαστικού χαρακτήρα.

71. *Χατζηθεοδώρου*, όπ.π. Ενδεικτικώς, *ΜΜ κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (της

ΕΔΔΑ δεν θεωρεί τη βαρύτητα του εγκλήματος ως καθοριστικό παράγοντα κατά την επιβολή της ποινής, προκρίνοντας την επανένταξη μεταξύ των λοιπών βασικών ποινολογικών κριτηρίων, ήτοι την τιμωρία, την αποτροπή, τον εκφοβισμό και προστασία της δημόσιας ασφάλειας, ιδίως αναφορικά με τις μακροχρόνιες ποινές φυλάκισης.⁷²

Σε συνέχεια των ανωτέρω, είναι προφανές ότι η κοινωνική επανένταξη των κρατουμένων δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως φιλανθρωπία ή ως μία πολυτέλεια, αλλά, ως υποχρέωση του κοινωνικού Κράτους.⁷³ Μία υποχρέωση, η οποία μεταφράζεται στην ύπαρξη κατάλληλων δομών, επαρκούς και εκπαιδευμένου προσωπικού, στη μέριμνα για την αποφυγή της συνεχιζόμενης υποτροπής των αποφυλακισόμενων, στην ύπαρξη συνεννόησης και συντονισμένης δράσης μεταξύ των εμπλεκόμενων φορέων και στην αποδοχή ταυτόχρονα της κοινής ευθύνης που τους βαραίνει στον τομέα αυτό.⁷⁴ Πρωτίστως, όμως, απαιτείται η απεμπλοκή, όχι μόνο των κυβερνώντων, αλλά ολόκληρης της κοινωνίας από τις όποιες προκαταλήψεις και αγκυλώσεις συνοδεύουν το σύστημα των φυλακών και τους κρατούμενους.⁷⁵ Με άλλα λόγια, ο σωφρονισμός δεν πρέπει να ισοδυναμεί με αφανισμό και οι θεωρίες περί αχρήστευσης των εγκληματιών που οδηγούν στον κοινωνικό (τουλάχιστον) θάνατο των κρατουμένων δεν πρέπει να έχουν θέση σε μία σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία που σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα.⁷⁶ Πλέον συγκεκριμένα, πρέπει να προωθούνται πρακτικές, οι ο-

13.11.2012, αρ. προσφυγής 24029/2007) και *Velyo Veleu κατά Βουλγαρίας* (της 27.05.2014, αρ. προσφυγής 16032/2007).

72. Χατζηθεοδώρου, όπ.π. και *Mavronicola, N.* (2014) Inhuman and degrading punishment, dignity and limits of retribution, *The Modern Law Review*, 77(2): 292-307 (297).

73. Έτσι, *Πανούσης, Γ.* (2007) Οι σκληροί κυβερνούν τις φυλακές και οι φύλακες τους διαδρόμους, *Εφημερίδα «Ημερησία»* της 28.04.2007, σε: <http://giannisrapousis.gr/politics/042007/> και *του ιδίου* (2011) Η κοινωνική επανένταξη ως αυτοτελές δικαίωμα των κρατουμένων - Αρχή διαλόγου, προσβάσιμο σε: www.eraodos.org.gr/documents/10199/22195/.

74. *Πανούσης* (2007), όπ.π.

75. *Πανούσης* (2007), όπ.π.

76. *Πανούσης, Γ.* (2014) Φυλακές υψίστης ασφαλείας, σε: [http:](http://)

ποίες (ενδεικτικώς) συμβάλλουν.⁷⁷

α) στην ανάπτυξη μίας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας μέσα στη φυλακή, κατά τρόπο που να οικοδομείται ένας διάλογος μεταξύ των κρατουμένων και του προσωπικού των σωφρονιστικών καταστημάτων και, έτσι, να οδηγούνται σε εκτόνωση τυχόν εντάσεις⁷⁸

(β) στη δυνατότητα εργασίας εντός της φυλακής όσο το δυνατόν περισσότερων κρατουμένων, (ιδίως) δια της αύξησης του αριθμού των αγροτικών φυλακών· εργασία, η οποία πρωτίστως θα στοχεύει στην εργασιοθεραπεία και τη δημιουργική απασχόληση των εγκλείστων·

(γ) στην ανάπτυξη της διαμεσολάβησης και άλλων αποκαταστατικών πρακτικών κατά την εφαρμογή των πειθαρχικών διαδικασιών.⁷⁹

(δ) στη δυνατότητα συχνής επικοινωνίας των κρατουμένων με συγγενικά τους πρόσωπα, με πρόβλεψη λχ ιδιωτικών χώρων συνάντησης με τους οικείους τους και, όπου αυτό είναι αδύνατο (εξαιτίας πχ απόστασης, κόστους, ασθένειας, ηλικίας κλπ), στη δυνατότητα ηλεκτρονικής μεταξύ αυτών, επικοινωνίας (λχ μέσω βίντεο).⁸⁰

(ε) στην εκπαίδευση των κρατούμενων, έτσι ώστε να αποκτήσουν τεχνικές δεξιότητες με άμεση πρακτική εφαρμογή (λχ ηλεκτρολόγοι, υδραυλικοί, ψυκτικοί, μηχανολόγοι κλπ) και να ανεύρουν εργασία μετά τη φυλακή, αποφεύγοντας την υποτροπή τους σε νέες εγκληματικές συμπεριφορές·

(στ) στην εκπαίδευση των σωφρονιστικών υπαλλήλων σε νέες τεχνικές ή μεθόδους, κατά τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται καλύτερα σε δύσκολες καταστάσεις και, ιδίως, κατά την αντιμετώπιση των ψυχολογικών προβλημάτων των κρατουμένων που προκαλούνται εξαιτίας της

//tvxs.gr/news/ellada/fylakes-ypsistis-asfaleias-o-sofronismos-egine-afanismos-kratoymenon.

77. Ενδεικτικώς, *Crétenot, M.* (2013) From national practices to European guidelines: interesting initiatives in prison management, European Prison Observatory. Detention conditions in the European Union, Associazione Antigone Onlus, Rome.

78. *Crétenot*, 32.

79. *Crétenot*, 32.

80. *Crétenot*, 33.

κράτησης.⁸¹

(ζ) στην ορθολογικότερη κατανομή των κρατούμενων, ανάλογα με τη βαρύτητα και τη φύση του εγκλήματος που διέπραξαν·

(η) στην επιλεκτική χρήση της προσωρινής κράτησης και στην επιλογή εναλλακτικών μέσων κράτησης (λχ κατ' οίκον περιορισμός)·

(θ) στο δεσμευτικό προκαθορισμό συγκεκριμένου αριθμού θέσεων κράτησης (*numerus clausus*) ανά κατάσταση κράτησης, στη λήψη μέτρων για την μη υπέρβαση του αριθμού αυτού και στην ηλεκτρονική παρακολούθηση του πληθυσμού των κρατούμενων με τη μορφή της αποφυλάκισης ήδη κρατούμενων καταδίκων, όταν παρατηρείται υπέρβαση του αποδεκτού ποσοστού κάλυψης των προκαθορισμένων σε κάθε κατάσταση κράτησης και κατανεμημένων στις αρμόδιες εισαγγελικές αρχές θέσεων κράτησης⁸² και

(ι) στον εξορθολογισμό των επιβαλλόμενων δια των δικαστηρίων ποινών, είτε δια της επιβολής εξατομικευμένων-ελαστικών ποινών,⁸³ είτε δια της αποποινικοποίησης συγκεκριμένων μορφών συμπεριφοράς, είτε δια της ανα-κατηγοριοποίησης παραβατικών συμπεριφορών, έτσι ώστε η τέλεσή τους να μην συνεπάγεται τη στέρηση της ελευθερίας.⁸⁴

Εμπειρικές έρευνες επί της ποιότητας του βίου εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων έχουν καταδείξει ότι υπάρχουν κάποια στοιχεία που καθιστούν μία φυλακή πιο ανεκτή και πιο «βιώσιμη» από μία άλλη.⁸⁵ Οι ίδιοι οι κρατούμενοι περιγράφουν ηθικής και συναισθηματικής

81. *Giavrimis, P.* (2012) The training of prison guards: The case of Greece, *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 5(1): 871-885 (passim).

82. Έτσι, Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ηλεκτρονική επιτήρηση σε υπόδικους, κατάδικους και κρατούμενους σε άδεια» (επί του άρθρου 1).

83. Πανούσης (2011), όπ.π.

84. *Vos, H./Gilbert, E.* (2015) Reducing prison population: Overview of the legal and policy framework on alternatives to imprisonment at European level, *Criminal Justice Program of the European Union*, Leuven Institute of Criminology.

85. Ενδεικτικώς, *Crewe, B. κ.ά.* (2011) Staff culture, use of authority and prisoner quality of life in public and private sector prisons, Australia and New Zealand *Journal of Criminology*, 44(1): 94-115, *Liebling A.* (2004), *Prisons and their moral performances: A study of values, quality and prison life*, Oxford: Clarendon Press, *Liebling, A. κ.ά.* (2005) *Revisiting prison suicide: The role of fairness and distress*,

φύσης στοιχεία που διαφοροποιούν τις φυλακές μεταξύ τους. Οι διαφορές που φαίνεται να διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο αφορούν περισσότερο στη δυνατότητα ύπαρξης διαπροσωπικών σχέσεων με συγγενικά και οικεία πρόσωπα και επαρκούς ιατρικής μέριμνας, αλλά και στον τρόπο άσκησης της εξουσίας από τους σωφρονιστικούς υπαλλήλους, στοιχείο που οδηγεί στην εμπέδωση ενός αισθήματος δικαίου και ασφάλειας μεταξύ των κρατουμένων. Οι διακριτές αυτές διαφορές μεταξύ σωφρονιστικών καταστημάτων δύνανται να αποτελέσουν ερμηνευτικό εργαλείο και για το ΕΔΔΑ, όταν ασχολείται με τέτοιου είδους ζητήματα. Αξίες, όπως «ανθρωπισμός» και «αξιοπρέπεια», αν και είναι αντικειμενικά δύσκολο να λειτουργήσουν στην πράξη, πρέπει να αποτελούν την κατευθυντήρια γραμμή.

Ιδιαίτερως στην εποχή της οικονομικής κρίσης, η σύμπλευση με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πιο επιτακτική από κάθε άλλη φορά, όχι μόνο επειδή η κρίση θίγει τις πλέον ευπαθείς ομάδες,⁸⁶ αλλά και επειδή τα ανθρώπινα δικαιώματα συμβάλλουν στην ίδια την οικονομική ανάκαμψη με την εγκαθίδρυση των συνθηκών που είναι απαραίτητες για την σταθερότητα και τη νομιμότητα, συστατικά στοιχεία της ανάπτυξης.⁸⁷ Πολλές σύγχρονες φωνές υποστηρίζουν ότι η οικονομική κρίση

σε: *Liebling A/Messner, S.* (επιμ.). *The effects of imprisonment*, Cullompton: Willan Publishing, σ. 209-231, *Liebling, A.* κ.ά. (2011), *Staff prisoner relationships*, at HMP Whitemoor: Twelve years on, London: Home Office, *Sparks, R./Bottoms, A.* (2008), *Legitimacy and imprisonment revisited: Some notes on the problem of order ten years after*, σε: *Byrne, J./Hammer, D./Taxman F.* (επιμ.) *The culture of prison violence*, Boston, MA: Allyn and Bacon, σ. 91-104 και *Sparks, R.* κ.ά. (1996) *Prisons and the Problem of Order*, Oxford: Clarendon Press.

86. Cf *European Parliament* (2013) Report on the impact of the financial and economic crisis on human rights (*Vaidere, I.* : rapporteur), Committee on Foreign Affairs (1.03.2013), καθώς, επίσης, *Bailien-Gainche, M.L.* (2013) Rapport annuel 2012 de l'Agence des droits fondamentaux de l'Union européenne: les droits fondamentaux, victimes de la crise, Lettre «Actualités Droits - Libertés» du CREDOF (24.06.2013), προσβάσιμο σε: <http://reddh.org/letter-dl>.

87. *Tulkens, F.* (2013) *The European Convention on Human Rights and the Economic Crisis: The Issue of Poverty*, Academy of European Law, Distinguished Lectures of the Academy, EUI Working Paper AEL 2013/8.

δεν είναι μία ατέρμονη χρονική περίοδος γεμάτη δυσχέρειες, αλλά μία δυναμική, εξελισσόμενη περίοδος μετάβασης από μία εποχή σε μία άλλη.⁸⁸ Παρά τις όποιες λογικές επιφυλάξεις δύνανται να εκφράζονται επ' αυτού, τούτη η σπικτική καταδεικνύει, τουλάχιστον, τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να αντιμετωπίζουμε τα προβλήματα που ανακύπτουν (και) στο σωφρονιστικό χώρο· όχι με απαισιοδοξία, αλλά με αποφασιστικότητα.

88. Επί του γενικότερου ζητήματος της σύγχρονης οικονομικής κρίσης, βλ. *Re-vault d'Allonnes, M.* (2012) *La crise sans fin. Essai sur l'expérience moderne du temps*, Paris, SEUIL.

Γυναίκες στις ελληνικές φυλακές

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΙΤΣΕΛΑ*

1. Σύνθεση του σωφρονιστικού πληθυσμού - Γενικά στατιστικά στοιχεία

Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την 1.5.2015 υπήρχαν συνολικά 11.447 άνδρες και γυναίκες (ως υπόδικοι, κατάδικοι, χρεοφειλέτες και «φιλοξενούμενοι») στα 35 καταστήματα κράτησης (σωφρονιστικά καταστήματα ή φυλακές) της χώρας. Ως γνωστόν, τα καταστήματα κράτησης διακρίνονται σε γενικά, ειδικά και θεραπευτικά (άρθ. 19 § 1 του Σωφρονιστικού Κώδικα, στη συνέχεια ΣΚ)¹. Οι κρατούμενοι που εκτίουν ποινή φυλάκισης, οι υπόδικοι και οι κρατούμενοι για χρέη μένουν στα Γενικά Καταστήματα Κράτησης τύπου Α², ενώ όλοι οι υπόλοιποι κρατούμενοι (κυρίως εκείνοι που εκτίουν ποινή κά-

* Αν. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής Νομική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

1. Για μια συνοπτική εικόνα της οργάνωσης των φυλακών του κράτους, βλ. *Κουράκη, Ν.Ε.* (2005). Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος. Έκδ. 5η, 291 επ. Για μια χαρτογράφηση των καταστημάτων κράτησης, βλ. *Σπινέλλη, Κ.Δ.* (2003). Καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002. Σε: Α. Μαγγανά (Επιμ.), Δικαιώματα του Ανθρώπου. Έγκλημα - Αντεγκληματική Πολιτική. Τιμητικός Τόμος για την Αλίκη Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου. Τ. Β', 1243 επ., 1246 επ. Για την υποδομή των κατ' ιδίαν καταστημάτων κράτησης, βλ. *Δημόπουλου, Χ.* (1998). Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις, 81 επ.

2. Γενικά Καταστήματα Κράτησης τύπου Α' (αποκαλούμενα και δικαστικές φυλακές) είναι της Θεσσαλονίκης, των Ιωαννίνων, της Κομοτηνής, της Κορίνθου, του Κορυδαλλού, του Κορυδαλλού Γυναικών, της Κω, της Λάρισας, του Ναυπλίου, της Νεάπολης Λασιθίου, της Άμφισσας, της Κρήτης Ι (Χανίων) και της Χίου.

θειρξης) μένουν στα Γενικά Καταστήματα Κράτησης τύπου Β³. Θεραπευτικά καταστήματα είναι το Ψυχιατρείο Κρατουμένων Κορυδαλλού, το Νοσοκομείο Κρατουμένων Κορυδαλλού και το Κέντρο Απεξάρτησης Τοξικομανών Κρατουμένων (ΚΑΤΚ) στον Ελαιώνα Θηβών. Τα ειδικά καταστήματα κράτησης είναι οι αγροτικές φυλακές⁴, τα καταστήματα νέων⁵, η Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών (ΚΑΥΦ) στον Κορυδαλλό⁶ και τα κέντρα ημιελεύθερης διαβίωσης καταδίκων⁷ (άρθ. 19 §3 ΣΚ).

4. Γενικά Καταστήματα Κράτησης τύπου Β' (αποκαλούμενα και κλειστές φυλακές) είναι της Αλικαρνασσοῦ Ηρακλείου, της Τρίπολης, των Γρεβενών, της Κέρκυρας, της Πάτρας, των Τρικάλων, της Χαλκίδας, του Μαλανδρινού, της Κεντρικής Μακεδονίας ΙΙΙ (Νιγρίτα Σερρών) και των Γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών. Το Κατάστημα του Δομοκού ως Κατάστημα Κράτησης τύπου Γ' καταργήθηκε με το άρθρο 1 § 1 του ν. 4322/2015 και λειτουργεί ως Γενικό Κατάστημα Κράτησης Τύπου Β'. Βλ. άρθρα 11 §§ 3, 4 και 19 § 2 του Σωφρονιστικού Κώδικα, όπως τροποποιήθηκαν με το άρθρο 1 § 2 του ν. 4322/2015 «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 42/27.4.2015), καθώς και τον κοινό Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β'.

4. Σύμφωνα με το άρθρο 2 του π.δ. 101/2014 «Οργανισμός Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων» (ΦΕΚ Α' 168/28.8.2014), αγροτικές φυλακές είναι της Αγίας Χανίων, της Κασσάνδρας και της Τίρυνθας. Στις εν λόγω φυλακές με δυναμικότητα 646 θέσεων κράτησης διαβιούσαν την 1.5.2015, 630 κρατούμενοι (δείκτης πληρότητας= 97,5). Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στο αγροτικό κατάστημα κράτησης της Κασσαβέτειας, την 1.5.2015 κρατούνταν συνολικά 188 άτομα, από τα οποία ανήλικοι κρατούμενοι ήταν «μόνο» 18 άτομα (9,6% του συνόλου των εδώ κρατουμένων). Δεδομένου ότι μέσα στις αγροτικές φυλακές λειτουργούν και κλειστά καταστήματα, δεν γνωρίζουμε ακριβώς τον αριθμό των κρατουμένων που ασχολείται με τη γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία κ.ά.

5. Ειδικά καταστήματα κράτησης νέων είναι του Αυλώνα, του Βόλου (για αλλοδαπούς), το αγροτικό της Κασσαβέτειας και της Κορίνθου (για ανηλίκους).

6. Η Κεντρική Αποθήκη Υλικού Φυλακών στον Κορυδαλλό λειτουργεί ως οιονεί ανοικτό κατάστημα.

7. Σύμφωνα με την ΥΑ 47376 (ΦΕΚ Β' 1191 της 18.6.2009), έχει οριστεί το Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα Θηβών ως (το πρώτο) κατάστημα στο οποίο λειτουργεί Τμήμα Ημιελεύθερης Διαβίωσης σε χώρο που έχει οριστεί από το Συμβούλιο Φυλακής του Καταστήματος. Δεν κατέστη δυνατό να διευκρινιστεί αν το εν λόγω Τμήμα αφορά τις μητέρες κρατούμενες μαζί με τα παιδιά τους όπως και αν ο εν λόγω θεσμός είναι μόνο «στα χαρτιά». Για τον θεσμό της ημιελευθερίας, βλ.

Ο δείκτης κρατουμένων ή δείκτης κράτησης (*prison population rate, detention rate* ή *incarceration rate*), δηλαδή ο αριθμός των κρατουμένων ανά 100.000 του επίσημα καταγεγραμμένου συνολικού πληθυσμού της χώρας ανερχόταν τη συγκεκριμένη ημερομηνία σε 106 κρατουμένους⁸. Ο εν λόγω δείκτης, ως ένας ενδείκτης της συχνότητας επιβολής και της διάρκειας των στερητικών της ελευθερίας κυρώσεων και μέτρων, παρουσιάζει μετά από πολυετή ανοδική πορεία⁹ μια μικρή κάμψη, προφανώς λόγω των άοκνων προσπάθειών του Έλληνα νομοθέτη, μέσω της μεταρρύθμισης κυρίως της νομοθεσίας περί ναρκωτικών αλλά και των θεσμών της προσωρινής κράτησης¹⁰ και της απόλυσης υπό όρο¹¹, να περιορίσει τον έγκλειστο πληθυσμό.

Στους 11.447 κρατούμενους αντιστοιχούσαν 9.886 διαθέσιμες θέσεις κράτησης, όπως αυτές έχουν οριστεί από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Ο δείκτης πληρότητας (κρατούμενοι ανά 100 θέσεις κράτησης, *rate of occupancy, occupancy level in prisons, capacity rate* ή *prison*

Κελεμένη, Γ.Π. (2000). Κράτηση υπό καθεστώς ημιελευθερίας. Η πορεία ενός πρωτοποριακού θεσμού στη σωφρονιστική πρακτική. Σε: Ν.Ε. Κουράκη (Επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική II, 341 επ.

8. Ο συνολικός πληθυσμός της χώρας αριθμεί, σύμφωνα με την απογραφή του πληθυσμού το έτος 2011, 10.815.197 άτομα. Ο υπολογιζόμενος πληθυσμός της Ελλάδος κατά φύλο που έχει ανακοινωθεί τελευταία από την Ελληνική Στατιστική Αρχή είναι της 1.1.2014: Θήλεις = 5.613.568, άρρνες = 5.313.239, σύνολο = 10.926.807. Με βάση τον υπολογιζόμενο πληθυσμό της Ελλάδος την 1.1.2014, ο δείκτης κρατουμένων ανέρχεται τη συγκεκριμένη ημερομηνία σε 105 κρατουμένους ανά 100.000 του επίσημα υπολογιζόμενου πληθυσμού της χώρας.

9. Βλ. ενδεικτικά Πιπσελά, Α. (2013). Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 413 επ. *Της ιδίας* (2006). Η κοινωνική αρωγή στο πεδίο της ποινικής δικαιοσύνης, Έκδ. 2η, 39. Σπινέλλη 2003, Καταστήματα κράτησης στην Ελλάδα του 2002, όπ. παρ., 1260. Χάιδου, Α. (2002). Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, 73.

10. Βλ. Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης Rec(2006)13 *on the use of remand in custody, the conditions in which it takes place and the provision of safeguards against abuse*.

11. Βλ. Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης Rec (2003)22 για την απόλυση υπό όρο [*Conditional release (parole)*].

density per 100 places) ανερχόταν στο 116%¹². Όσον αφορά δηλαδή το θέμα της πληρότητας των καταστημάτων κράτησης με βάση την επίσημη χωρητικότητά τους αντιστοιχούσαν κατά μέσο όρο σε 100 θέσεις κράτησης 116 κρατούμενοι. Συνεπώς, ο αριθμός των κρατουμένων υπερβαίνει τη δυναμικότητα ή χωρητικότητα των ελληνικών καταστημάτων κράτησης¹³, ωστόσο, φαίνεται να εξελίσσεται μια πτωτική τάση. Η δραστική αύξηση του αριθμού των θέσεων κράτησης λόγω ίδρυσης νέων καταστημάτων και επέκτασης της δυναμικότητας των υπαρχόντων¹⁴, από 3.900 θέσεις κρατουμένων το έτος 1993 φτάσαμε

12. Σύμφωνα με το *World Prison Brief*, ο δείκτης πληρότητας τον Νοέμβριο του 2014 ήταν 121,2. Βλ. <http://www.prisonstudies.org/country/greece>.

13. Για το πρόβλημα του υπερσυνωστισμού των κρατουμένων στους διαθέσιμους χώρους κράτησης, βλ. Δημόπουλου 1998, Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις, όπ. παρ., 131 επ., 150 επ. Για τη διεθνή και εγχώρια εικόνα του υπερπληθυσμού των κρατουμένων ως ένα μόνιμο πρόβλημα του σωφρονιστικού συστήματος, βλ. Του ιδίου (2009). Σωφρονιστικό δίκαιο, 447 επ., 462 επ.

14. Η επέκταση των υφιστάμενων εγκαταστάσεων κράτησης πρέπει να είναι μάλλον ένα «εξαιρετικό μέτρο», επειδή δεν προσφέρει μια μόνιμη λύση του προβλήματος του υπερκορεσμού των φυλακών, σύμφωνα με τη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης No. R (1999) 22 για τον υπερκορεσμό των φυλακών και την αύξηση του πληθυσμού των φυλακών (*Prison Overcrowding and Prison Population Inflation*), παρ. 2, στη συλλογή του Σ. Αλεξιάδη (2006). Κείμενα αντεγκληματικής πολιτικής. Α'. Ευρωπαϊκή αντεγκληματική πολιτική, Έκδ. 5η, 363 επ. (365). Η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (: Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, *Committee for the Prevention of Torture, CPT*) του Συμβουλίου της Ευρώπης, επίσης, δεν είναι καθόλου πεπεισμένη ότι η δημιουργία επιπρόσθετων θέσεων κράτησης μπορεί από μόνη της να προσφέρει μια μόνιμη λύση. Όπως σημειώνει, οι ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες έχουν ξεκινήσει ευρείας εμβέλειας προγράμματα για την ανέγερση φυλακών, το μόνο που διαπίστωσαν είναι ότι «ο αριθμός των κρατουμένων ανέρχεται παράλληλα με τις αυξημένες δυνατότητες στέγασης των φυλακών»: Απόσπασμα από την 7η ετήσια έκθεση της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, CPT/Inf (97) 10, παρ. 14. Για τις εν γένει επιπτώσεις του υπερκορεσμού των φυλακών και προτάσεις αντιμετώπισής του, βλ. 2η Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων [CPT/Inf (92) 3, παρ. 46] καθώς και 7η Ετήσια Έκθεση [CPT/Inf (97) 10,

σε 9.886 το έτος 2015¹⁵, αλλά και η μείωση του αριθμού των κρατουμένων λόγω ποικίλων νομοθετικών παρεμβάσεων, ιδίως στον θεσμό της απόλυσης υπό όρο, φαίνεται να έχει απαλύνει το πρόβλημα του υπερπληθυσμού¹⁶, το οποίο παραμένει, όχι όμως στην οξύτητα που τούτο είχε στις 16.6.2005, όταν οι φυλακές ήταν υπερπλήρεις κατά 172%. Βέβαια, πρόβλημα συνωστισμού θεωρείται ότι υπάρχει με μια πληρότητα της τάξης του 85%!

παρ. 12-15].

15. Πρόκειται για μια αύξηση 5.986 θέσεων ή αύξηση της τάξης του 153%.

16. Για τους παράγοντες γένεσης του υπερσυνωστισμού στα ελληνικά καταστήματα κράτησης και στρατηγικές αντιμετώπισής του, βλ. αντί για άλλους *Παρασκευόπουλου, Ν.* (2005), σε: Λ. Μαργαρίτη, Ν. Παρασκευόπουλου. Ποινολογία, 552 επ. *Αλεξιάδη, Σ.* (2001), Σωφρονιστική, 161 επ. *Καρύδη, Β.Χ.* (2000). Το αδιαχώρητο στις ελληνικές φυλακές. Ένα κεντρικό πρόβλημα ή μια «λειτουργική δυσλειτουργία». Σε: Ν.Ε. Κουράκη (Επιμ.), Αντεγκληματική Πολιτική II, 123 επ., 129 επ. (130). *Δημόπουλου* 1998, Η κρίση του θεσμού της φυλακής και οι μη φυλακτικές κυρώσεις, 194 επ. *Spinellis, C.D.* (1998). Attacking Prison Overcrowding in Greece: A Task of Sisyphus? Σε: Η.-J. Albrecht, κ.ά. (Επιμ.), Internationale Perspektiven in Kriminologie und Strafrecht. Festschrift für Günther Kaiser, 1273 επ. *Κακκαλή, Π.Ν.* (1997). Ελληνική σωφρονιστική νομοθεσία και πράξη από την άποψη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Σε: Α. Τσήτσουρα (Επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική και δικαιώματα του ανθρώπου, 111 επ. (118). *Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, Α.* (1996). Με την ευκαιρία των πρόσφατων δραματικών γεγονότων του Κορυδαλλού. Σε: Κ.Δ. Σπινέλλη, Α. Τσήτσουρα (Επιμ.), Κρατούμενοι και δικαιώματα του ανθρώπου, 103 επ., 107 επ. *Της ιδίας* (1993-1995). Πρώτες βοήθειες σε μια οξεία κρίση μιας χρόνιας ασθένειας. Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, 46 επ., 51 επ. *Κουλούρη, Ν.Κ.* (1996). Θεωρητικές και μεθοδολογικές προβολές για τις μεταβολές του πληθυσμού των φυλακών. Σε: Τομέα Ποινικών Επιστημών Τμήματος Νομικής Πανεπιστημίου Αθηνών. Μνήμη II Ι. Δασκαλόπουλου, Κ. Σταμάτη, Χρ. Μπάκα. Επιμ. Ν.Ε. Κουράκη. Τ. Γ', 837 επ., 844 επ. *Σπινέλλη, Κ.Δ.* (1996). Το πρόβλημα της υπέρ- και απο-φόρτωσης των ελληνικών φυλακών. Σε: Κ.Δ. Σπινέλλη, Α. Τσήτσουρα (Επιμ.), Κρατούμενοι και δικαιώματα του ανθρώπου, 65 επ., 71, 74 επ. *Κουράκη, Ν.Ε.* (1994). Προτάσεις για τον εξανθρωπισμό και εξορθολογισμό του σωφρονιστικού μας συστήματος. Σε: Ν.Ε. Κουράκη (Επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική, 407 επ. *Νικολόπουλου, Γ.Π.* (1993-1995). Φυλακή και τοπική κοινωνία. Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, τ. 11-16, 307 επ., 311 επ.

Όσον αφορά τη σύνθεση του πληθυσμού των ελληνικών φυλακών τη συγκεκριμένη ημερομηνία, στο σύνολο των 11.447 κρατούμενων οι 2.203 ήταν υπόδικοι (προσωρινά κρατούμενοι ή προφυλακισμένοι, *pre-trial detainees* ή *remand prisoners*), οι κρατούμενοι για χρέη ήταν 18 άτομα, ενώ οι λεγόμενοι «φιλοξενούμενοι» ή «παραμένοντες»¹⁷, δηλαδή οι αλλοδαποί οι οποίοι έχουν εκτίσει την ποινή τους αλλά παραμένουν κρατούμενοι μετά την αποφυλάκισή τους έως τη δικαστική απέλασή τους ή τη χορήγηση άδειας παραμονής στη χώρα λόγω ανέφικτης απέλασης, ήταν 452 άτομα. Οι υπόδικοι αποτελούσαν το 19% του συνολικού αριθμού των κρατούμενων ή το 25% του συνόλου των υποδίκων και καταδίκων. Η ποσοτική συμμετοχή των υποδίκων στον έγκλειστο πληθυσμό φαίνεται να παρουσιάζει μια αξιοπρόσεκτη καθοδική πορεία¹⁸.

Οι αλλοδαποί κρατούμενοι (*foreign prisoners*) ήταν 6.591 άτομα ή περίπου το 58% του λεγόμενου σωφρονιστικού πληθυσμού. Συνεπώς, η συμμετοχή των αλλοδαπών στον πληθυσμό των φυλακών κινείται σε πολύ υψηλά επίπεδα¹⁹. Δυσανάλογα μεγάλη είναι η συμμετοχή των

17. Βλ. ορισμό του όρου «παραμένοντες» στο άρθρο 2 § 3 εδ. β' του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' και του ταυτάριθμου άρθρου του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων.

18. Πρβλ. Πιτσελά, Α. (2009). Στέρηση της ελευθερίας και αυτοκαταστροφική συμπεριφορά εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων. Σε: Ψυχιατρική & Δίκαιο. Επιμ. Μ. Μαλλιώρη, κ.ά. Τόμος IV: Αυτοκαταστροφικότητα. Μια διεπιστημονική προσέγγιση, 143 επ. (149). Κοσμάτου, Κ. (2008). Οι πρόσφατες εξεγέρσεις στις ελληνικές φυλακές. Τα αιτήματα των κρατούμενων και η απάντησή τους από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Γ' Κεφαλαίου του Ν 3727/2008 σχετικά με τα «Μέτρα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στα καταστήματα κράτησης», Ποινική Δικαιοσύνη 11, τ. 12, 1509 επ., 1516 επ.

19. Βλ. Lambropoulou, E. (2005). Crime, Criminal Justice and Criminology in Greece. *European Journal of Criminology* 2, σ. 211 επ. (224). Akritidou, M., Antonopoulou, M., Pitsela, A. (2007). Greece. Σε: A.M. van Kalmthout, F.B.A.M. Hofstee-van der Meulen, F. Dünkel (Επιμ.), *Foreigners in European Prisons*, Vol. 1, 391 επ., 399 επ. Βλ. επίσης Πιτσελά, Α. (2010). Αλλοδαποί και Έγκλημα στην Ελλάδα. Σε: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. ΝΟΜΟΣ. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών. Αφιέρω-

αλλοδαπών ανάμεσα στους κρατούμενους στις ελληνικές φυλακές σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία σε σύγκριση με τη συμμετοχή τους ανάμεσα στους φερόμενους ως δράστες (εγκληματολογική στατιστική της αστυνομίας) και στους τελεσίδικα καταδικασθέντες (εγκληματολογική στατιστική της ποινικής δικαιοσύνης) κατά τη διάρκεια ενός έτους, αλλά και σε σύγκριση με τη συμμετοχή τους στον επίσημο πληθυσμό της χώρας (μολονότι ο ακριβής αριθμός τους δεν είναι ακριβώς γνωστός). Γεννιούνται έτσι αμφιβολίες αν η στέρηση της ελευθερίας εφαρμόζεται αυστηρώς περιοριστικά με την έννοια του έσχατου μέσου. Ο δείκτης κράτησης των αλλοδαπών οφείλεται σε ευρωπαϊκό επίπεδο κυρίως στην ποινικοποίηση της εμπορίας ναρκωτικών και εν γένει στον ποινικό έλεγχο των παράνομων ναρκωτικών²⁰. Ο δείκτης κράτησης εν γένει φαίνεται να συγκαθορίζεται από τον ποινικό έλεγχο των παράνομων ναρκωτικών και των μεταναστών²¹.

Οι ανήλικοι κρατούμενοι (*juveniles, minors ή young prisoners*)²² τη συγκεκριμένη ημερομηνία ανέρχονταν σε 334 άτομα ή το 2,9% του συνόλου των κρατουμένων. Η συμμετοχή των ανήλικων κρατουμένων στον πληθυσμό των φυλακών κινείται σε χαμηλά επίπεδα και θα παρουσιάσει προφανώς λόγω των ρηξικέλευθων μεταρρυθμίσεων στο

μα στην Καθηγήτρια Καλλιόπη Κ. Κούφα, 277 επ., 289 επ. Κουράκη, Ν.Ε. (2003). Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα. ΠοινΧρον 53, 577 επ. Κρασιδίωτη, Μ. (2003). Η εγκληματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα. Θεωρία, έρευνα και θέσεις για την αντεγκληματική πολιτική. Σε: Ν.Ε. Κουράκη, Ν.Κ. Κουλούρη (Επιμ., 2003), Αντεγκληματική Πολιτική IV, 147 επ.

20. Βλ. ενδεικτικά *Sagel-Grande, I.* (2015). *Ausländer in Gefängnissen: Kommunikationsbeschränkungen und ihre Folgen.* Forum Strafvollzug, 179 επ. (180).

21. Βλ. *Albrecht, H.-J.* (2002). Εξελίξεις στο σύγχρονο σωφρονισμό: Φυλακή και εγκλεισμός στις σύγχρονες κοινωνίες (Μτφρ. Τ. Σεράση). Στο βιβλίο της Α. Χάιδου. Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής, 191 επ. (223, 231).

22. Στους ανήλικους στερημένους της ελευθερίας τους η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων αφιερώνει μια ειδική ενότητα του «Corpus Πρότυπων Κανόνων» [CPT/Inf/ (99) 12]. Βλ. <http://www.cpt.coe.int/lang/grc/grc-standards.pdf>. Βλ. επίσης Πιτσελά 2003, Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, 912 επ.

πεδίο του ποινικού δικαίου ανηλίκων με τον ν. 4322/2015 περαιτέρω καθοδική εξέλιξη. Δεδομένου ότι στο πεδίο του σωφρονιστικού δικαίου ο όρος «νεαροί κρατούμενοι» (τίτλος του άρθρου 12 ΣΚ), περιλαμβάνει εκτός από τους εφήβους (15-18 ετών) και τα άτομα μετεφηβικής ηλικίας (18-21 ετών), η ομάδα της «ανήλικης» νεότητας στο πεδίο έκτισης των στερητικών της ελευθερίας κυρώσεων και μέτρων έχει διευρυνθεί κατά τρία έτη, γεγονός που ανταποκρίνεται στις τάσεις επέκτασης του προσωπικού πεδίου εφαρμογής του ποινικού δικαίου ανηλίκων και σε άτομα μετεφηβικής ηλικίας²³.

Όσον αφορά τη δομή της εγκληματικότητας, τη συγκεκριμένη ημερομηνία κρατούνταν 2.746 άτομα ή το 24% του συνόλου των κρατούμενων λόγω παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών²⁴. Στη

23. Ανάμεσα στις είκοσι βασικές αρχές της Σύστασης της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης CM/Rec (2008) 11 «Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα» (*European Rules for Juvenile Offenders subject to Sanctions or Measures*), περιλαμβάνεται και η αρχή, σύμφωνα με την οποία οι νεαροί ενήλικες δράστες μπορούν, όπου είναι κατάλληλο, να θεωρούνται ως ανήλικοι και να αντιμετωπίζονται αναλόγως (κανόνας 17). Βλ. επίσης Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης Rec (2003) 20 «Νέοι Τρόποι αντιμετώπισης της παραβατικότητας των ανηλίκων και ο ρόλος της δικαιοσύνης ανηλίκων (*New Ways of Dealing With Juvenile Delinquency and the Role of Juvenile Justice*)», παρ. 11, σύμφωνα με την οποία, αναλογιζόμενοι την παράταση του μεταβατικού σταδίου προς την ενηλικίωση, θα πρέπει να είναι δυνατόν οι νεαροί ενήλικες κάτω των 21 ετών να αντιμετωπίζονται με τρόπο συγκρίσιμο με τους ανηλίκους και να υπόκεινται στις ίδιες παρεμβάσεις, όταν ο δικαστής είναι της άποψης ότι τα εν λόγω πρόσωπα δεν είναι τόσο ώριμα και υπεύθυνα για τις πράξεις τους όπως οι πλήρως ενήλικοι. Σύμφωνα με τους Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους (*United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice*) του 1985, ευρύτερα γνωστούς ως οι Κανόνες του Πεκίνου (*The Beijing Rules*), πρέπει να καταβληθούν προσπάθειες για να επεκταθούν οι αρχές που είναι ενσωματωμένες στους εν λόγω Κανόνες για τους ανήλικους δράστες και στους νεαρούς ενήλικους δράστες (κανόνας 3.3).

24. Βλ. Πιτσελά, Α. (2007). Έκταση, φύση και εξέλιξη της εγκληματικότητας των ναρκωτικών στην Ελλάδα. Αφιέρωμα στην Πελαγία Γέσιου-Φαλτσή. Επιστημονική Επετηρίδα του Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών. Τ. II, 1207 επ.

δραστική μείωση του αριθμού των κρατουμένων (υποδικών και καταδικωμένων) λόγω παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών (κατά περίπου 18 ποσοστιαίες μονάδες σε σύγκριση με προηγούμενα έτη λόγω ποικίλων νομοθετικών παρεμβάσεων) αλλά και στη δημιουργία νέων θέσεων κράτησης, όπως προαναφέρθηκε, οφείλεται, μεταξύ άλλων, η απάλυνση του προβλήματος του υπερπληθυσμού των φυλακών στη χώρα μας.

Αν διαφοροποιήσουμε τους καταδικασθέντες (8.774 άτομα)²⁵ τη συγκεκριμένη ημερομηνία κατά είδος ποινής που εκτίουν, θα παρατηρήσουμε ότι 961 άτομα ή το 11% εκτίει ισόβια κάθειρξη, 7.075 άτομα ή το 81% πρόσκαιρη κάθειρξη²⁶ και 738 άτομα ή το 8% φυλάκιση²⁷. Συνεπώς, οι κατάδικοι με ποινή φυλάκισης²⁸ έχουν τη μικρότερη συμμετοχή ανάμεσα στους καταδίκους²⁹. Η μεγάλη συμμετοχή των ισοβιτών και

25. Αφαιρώντας από το συνολικό αριθμό των κρατουμένων τους υποδικούς, τους χρεοφειλέτες και τους «φιλοξενούμενους».

26. Από τους καταδικασθέντες σε ποινές κάθειρξης 2.935 άτομα ή το 41,5% εκτίουν ποινές κάθειρξης 5 έως 10 ετών, 1.896 ή το 26,8% ποινές κάθειρξης 10-15 ετών και 2.244 ή το 31,7% ποινές κάθειρξης 15 ετών και άνω.

27. Τα στατιστικά στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης για τις στερητικές της ελευθερίας ποινές δεν περιλαμβάνουν ξεχωριστά την αυτοτελή στερητική της ελευθερίας ποινή για ανηλίκους, δηλαδή τον ποινικό σωφρονισμό ή περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Η επιβολή αυτής της ποινής είναι διαχρονικά σχετικά σπάνια, π.χ. το έτος 2010 (τελευταία διαθέσιμα στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής για την κυρωτική πρακτική της ποινικής δικαιοσύνης, www.statistics.gr) επιβλήθηκε συνολικά σε 46 (κατά τον χρόνο τέλεσης της πράξης) ανηλίκους.

28. Από τους καταδικασθέντες σε ποινές φυλάκισης 52 άτομα ή το 7% εκτίουν ποινές φυλάκισης έως 6 μήνες, 104 ή το 14,1% ποινές φυλάκισης από 6 μήνες έως ένα έτος, 167 ή το 22,6% ποινές φυλάκισης από 1-2 έτη και 415 ή το 56,2% ποινές φυλάκισης 2-5 έτη.

29. Θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι τα βεβαιωμένα (εξιχνιασμένα και μη) από την αστυνομία πλημμελήματα ανέρχονται π.χ. για το έτος 2011 στο 95,3% του συνόλου των βεβαιωθέντων ποινικών αδικημάτων, ενώ προηγουμένως επί σειρά ετών η συμμετοχή των πλημμελημάτων ήταν της τάξης του 98-99% επί της συνολικής βεβαιωθείσας εγκληματικότητας (π.χ. το 2005 το 98,7%, το 2006 το 99,3%, το 2007 το 98,5%, το 2008 το 98,3%, το 2009 το 97,8% και το 2010 το 97,4%), σύμφωνα με τα στοιχεία της Αστυνομικής Επετηρίδας της Ελληνικής Αστυνομίας για τα αντίστοιχα έτη.

των βαρυποινιτών ανάμεσα στους κρατούμενους συμβάλλει σημαντικά στον υπερπληθυσμό των καταστημάτων κράτησης, ενώ αποκαλύπτει τις αυξημένες ανάγκες τους για διατήρηση των επαφών και δεσμών τους με το εγγύτερο κοινωνικό περιβάλλον, για δημιουργική απασχόληση και ανάπτυξη εργασιακών, εκπαιδευτικών, αθλητικών, ψυχαγωγικών και άλλων χρήσιμων δραστηριοτήτων, για συμβουλευτική και ψυχοκοινωνική υποστήριξη³⁰, για ιατρική, ψυχολογική και ψυχιατρική³¹ φροντίδα τους από κοινωνικούς λειτουργούς, ψυχολόγους, εκπαιδευτικό και άλλο εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό³², προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επιβλαβείς συνέπειες της ισόβιας κάθειρξης και των άλλων μακροχρόνιων ποινών³³.

30. Για τις ιδιαιτερότητες της συμβουλευτικής παρέμβασης σε κρατούμενες γυναίκες, βλ. *Τσιλιμιγκάκη, Β.* (2008). Η ομάδα στήριξης κρατούμενων γυναικών ως εργαλείο κοινωνικής τους ένταξης. Σε: Σ. Βιδάλη, Π. Ζαγούρα (Επιμ.), Συμβουλευτική και Φυλακή, 169 επ. Για τη συμβουλευτική κρατούμενων, βλ. *Αρβανιτίδου, Α.* (2008). Συμβουλευτική Ψυχολογία στις ελληνικές φυλακές. Σε: Σ. Βιδάλη, Π. Ζαγούρα (Επιμ.), Συμβουλευτική και Φυλακή, 179 επ.

31. Για παράδειγμα, το έτος 2010 υπεγράφη Μνημόνιο Συνεργασίας μεταξύ της ΚΛΙΜΑΚΑ, ενός Μη Κυβερνητικού Οργανισμού με δραστηριότητες που στοχεύουν στη διάθεση υπηρεσιών ψυχικής υγείας και την υλοποίηση προγραμμάτων κοινωνικής ενσωμάτωσης ευάλωτων ομάδων του πληθυσμού, ενός δηλαδή Φορέα Ανάπτυξης Ανθρώπινου & Κοινωνικού Κεφαλαίου για την Αντιμετώπιση του Κοινωνικού Αποκλεισμού, και του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας & Ανθρώπινων Δικαιωμάτων για την ψυχιατρική υποστήριξη κρατούμενων του Καταστήματος Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα Θηβών με χρήση τηλεδιάσκεψης. Βλ. <http://www.klimaka.org.gr/newsite>.

32. Για την επιδείνωση της αναλογίας κρατούμενων και ειδικού επιστημονικού προσωπικού (περιλαμβανομένων και των κοινωνικών λειτουργών) και την εστίαση του ενδιαφέροντος της σωφρονιστικής πολιτικής στη διευθέτηση του προβλήματος της χωρητικότητας και του κόστους συντήρησης των καταστημάτων κράτησης, βλ. *Λαμπροπούλου, Έ.* (2000). Το «τέλος» της σωφρονιστικής πολιτικής και η διαχείριση του σωφρονιστικού προβλήματος. Σε: Ν.Ε. Κουράκη (Επιμ.), Αντεγκληματική πολιτική II, 163 επ., 180, 185 επ.

33. Για την αντιμετώπιση από τις διοικήσεις των φυλακών των ισοβιτών και των άλλων βαρυποινιτών κρατούμενων (*Management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners*), βλ. Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, Rec (2003) 23, παρ. 21-24, στη συλλογή του Αλε-

2. Σύνθεση του σωφρονιστικού πληθυσμού – Στατιστικά στοιχεία για τις κρατούμενες γυναίκες

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, την 1.5.2015 σε σύνολο 11.447 κρατούμενων στα καταστήματα κράτησης της χώρας, οι γυναίκες κρατούμενες (*female prisoners*) ήταν 581 ή το 5,2% του συνόλου των κρατούμενων³⁴, ενώ οι άνδρες ήταν 10.856 άτομα ή το 94,8%. Η συμμετοχή των κρατούμενων γυναικών ανάμεσα στους υποδίκους όπως και στους καταδίκους είναι ένα κλάσμα της αντίστοιχης συμμετοχής των ανδρών. Το σωφρονιστικό σύστημα απασχολείται σχεδόν αποκλειστικά με άνδρες. Οι γυναίκες αποτελούν σταθερά μια μικρή μειονότητα στο σωφρονιστικό σύστημα³⁵, μια ιδιαίτερα ευάλωτη κατηγορία κρατούμενων (όπως επίσης οι ανήλικοι, οι μετανάστες, οι ανάπηροι, οι σοβαρά ασθενείς ή οι υπερήλικες). Η μικρή αντιπροσώπευση των γυναικών σε σύγκριση με τους άνδρες στα καταστήματα κράτησης οφείλεται κυρίως στην τέλεση λιγότερο σοβαρών εγκλημάτων, ιδίως λιγότερο σοβαρών εγκλημάτων βίας, αλλά και στη σχετικά σπάνια ύπαρξη προηγούμενων καταδικών τους, ιδίως σε στερητικές της ελευθερίας κυρώσεις. Οι γυ-

ξιάδη 2006, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής. Α'. Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, 424 επ. Βλ. επίσης Απόσπασμα από την 11η Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων [CPT/Inf (2001) 16, παρ. 33], σε: Πιτσελά, Α. (2003). Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, 876 επ., 890 επ.

34. Σύμφωνα με μια στατιστική προσέγγιση της φαινομενολογίας της γυναικείας παραβατικότητας αρχές του 2005 διοικητικού στελέχους του Υπουργείου Δικαιοσύνης, της κ. *Ευτυχίας Κατσιγαράκη*, οι γυναίκες κρατούμενες (618 άτομα) αποτελούσαν το 5% του συνολικού πληθυσμού των φυλακών (σύνολο κρατούμενων 12.655). Από τις 618 γυναίκες κρατούμενες οι ανήλικες αποτελούσαν το 2% των κρατούμενων γυναικών. Για την αποστολή της μελέτης σε ηλεκτρονική μορφή ευχαριστώ θερμά την κ. *Ευ. Κατσιγαράκη*. Αν. Καθηγήτρια Εγκληματολογίας-Σωφρονιστικής Νομική Σχολή Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

35. Βλ. Πιτσελά, Α. (2010). Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας. Σε: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών - Τμήμα Νομικής - Ερευνητικό Ινστιτούτο Δικονομικών Μελετών (Επιμ.), Τμητικός Τόμος Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως, σ. 1173 επ.

ναίκες έχουν συχνότερα λευκό ποινικό μητρώο³⁶.

Αν διαφοροποιήσουμε τον δείκτη κράτησης κατά φύλο, θα διαπιστώσουμε ότι ο δείκτης κράτησης των γυναικών ανέρχεται σε 11 κρατούμενες ανά 100.000 του γυναικείου πληθυσμού, ενώ ο δείκτης κράτησης των ανδρών είναι πολλαπλάσιος, 205 κρατούμενοι ανά 100.000 του ανδρικού πληθυσμού³⁷. Η συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο των κρατουμένων (5,2%) συγκρινόμενη με τη συμμετοχή τους στον γενικό πληθυσμό της χώρας (51%) είναι μικρή, ωστόσο, φαίνεται παρά τις όποιες διακυμάνσεις να διαγράφεται μια ανοδική τάση³⁸. Όπως ήταν αναμενόμενο, η συμμετοχή των γυναικών ανάμεσα στους κρατούμενους σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία είναι μικρότερη σε σύγκριση με τη συμμετοχή τους ανάμεσα στους φερόμενους ως δράστες (σύμφωνα με την εγκληματολογική στατιστική της αστυνομίας κατά τη διάρκεια του έτους 2010 η συμμετοχή των γυναικών ήταν 14,8%) όπως και ανάμεσα στους τελεσίδικα καταδικασθέντες (σύμφωνα με την εγκληματολογική στατιστική της ποινικής δικαιοσύνης κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους η συμμετοχή των γυναικών ήταν 11,3%)³⁹, δεδομένου ότι ένας σχετικά

36. Βλ. *Heidensohn, F.* (1994). *Gender and Crime*. Σε: M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (Επιμ.), *The Oxford Handbook of Criminology*, 997 επ. (1998). Βλ. επίσης *Πανούση, Γ.Α., Καραγιαννίδου, Ευ., Τσακοτέλλη, Σ.-Μ.* (2003). Συναισθηματική, οικογενειακή και ερωτική ζωή κρατουμένων γυναικών στην Ελλάδα. Μια έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού. *Ποινική Δικαιοσύνη* 6, τ. 1, 84 επ.

37. Ο πληθυσμός της Ελλάδος βάσει της απογραφής του πληθυσμού το έτος 2011 αποτελείται από 5.302.703 άνδρες και 5.512.494 γυναίκες (10.815.197 σύνολο). Με βάση τον υπολογιζόμενο πληθυσμό της Ελλάδος την 1.1.2014, ο δείκτης των γυναικών κρατουμένων ανέρχεται σε 10 κρατούμενες ανά 100.000 του γυναικείου πληθυσμού, ενώ ο αντίστοιχος των ανδρών σε 204 κρατούμενους ανά 100.000 του ανδρικού πληθυσμού.

38. Βλ. 3η έκδοση της "*World Female Imprisonment List*" σχετικά με τις γυναίκες και τα κορίτσια σε ποινικά ιδρύματα, περιλαμβανομένων και των υποδικών, και τη 10η έκδοση της "*World Prison Population List*" του *R. Walmsley*.

39. Σε σύγκριση, η συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο των κρατουμένων κατά τη διάρκεια του έτους 1996 (και όχι σε μια συγκεκριμένη ημερομηνία) ήταν περίπου της τάξης του 4%, ενώ κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους η συμμετοχή των γυναικών στο σύνολο των φερόμενων ως δραστών ήταν 14% και στο σύνολο των τελεσίδικα καταδικασθέντων και των υποβληθέντων εν γένει σε ποινικές κυρώσεις

μικρός αριθμός δραστών διέρχεται όλα τα λεγόμενα φίλτρα του συστήματος της ποινικής δικαιοσύνης και στιγματίζεται ως κατάδικος⁴⁰.

Η χώρα μας διαθέτει δύο αυτοτελή κλειστά (με μέτρα ασφαλείας και ελέγχου) καταστήματα κράτησης γυναικών, όπου και παραμένει η συντριπτική πλειονότητα των γυναικών κρατούμενων (525 κρατούμενες ή το 90,4% (!) του συνολικού αριθμού των κρατούμενων γυναικών). Συνεπώς, «μόνο» 56 γυναίκες ή το 9,6% του συνολικού αριθμού των κρατούμενων γυναικών παραμένουν σε τμήματα γυναικών καταστημάτων κράτησης ανδρών. Οι περισσότερες γυναίκες μένουν στο αυτοτελές Κατάστημα Κράτησης Γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών, 436 άτομα ή το 78% του συνόλου των κρατούμενων γυναικών, κυρίως καταδικασθείσες. Στο αυτοτελές Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Κορυδαλλού κρατούνται συνολικά 89 γυναίκες ή το 15,3% του συνόλου των κρατούμενων γυναικών, κυρίως υπόδικες. Στον Κορυδαλλό οι υπόδικες αποτελούν το 78% των κρατούμενων γυναικών⁴¹, ενώ στον Ελαιώνα Θηβών «μόνο» το 12% των γυναικών είναι υπόδικες. Απεναντίας, οι καταδικασθείσες γυναίκες αποτελούν το 88% των γυναικών που κρατούνται στον Ελαιώνα Θηβών, ενώ «μόνο» το 22% του πληθυσμού του καταστήματος κράτησης Γυναικών στον Κορυδαλλό⁴². Σε αμφότερα τα κεντρικά αυτά καταστήματα κράτησης λειτουργούν Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (από το 2005 στον Κορυδαλλό και από το έτος 2008 στον Ελαιώνα Θηβών)⁴³ καθώς και προγράμματα συμβουλευτικής και κινητο-

από τα δικαστήρια ήταν 13%. Βλ. *Πιπσελά* 2013, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 405 επ.

40. Βλ. *Σπινέλλη, Κ.Δ.* (2007). Διερεύνηση του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης. Ανιχνευτικές έρευνες στα «υποσυστήματα» Αστυνομία - Εισαγγελία - Φυλακή Κορυδαλλού. Έκδ. 2η, 60.

41. Οι δύο γυναίκες που κρατούνται για χρέη δε συνυπολογίστηκαν.

42. Όσον αφορά την ακριβή σύνθεση των κρατούμενων γυναικών ανάλογα με τη νομική τους θέση στα άλλα τμήματα γυναικών των καταστημάτων κράτησης ανδρών (Διαβατών Θεσσαλονίκης και Νεάπολης Λασιθίου) δεν υπάρχουν σχετικά στοιχεία.

43. Τα Σχολεία Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) είναι σχολεία εκπαίδευσης ενηλίκων στο πεδίο της Διά Βίου Μάθησης. Απευθύνονται σε πολίτες, οι οποίοι δεν έχουν ολοκληρώσει την εννιάχρονη υποχρεωτική τους εκπαίδευση και οδηγούν στην α-

ποίησης των κρατούμενων χρηστών ναρκωτικών για απεξάρτηση όπως και θεραπευτικές κοινότητες από το Κέντρο Θεραπείας Εξαρτημένων Ατόμων (ΚΕΘΕΑ), η λειτουργία των οποίων φαίνεται να ασκεί ευεργετική επίδραση στις κρατούμενες.

Λόγω του σχετικά μικρού αριθμού των καταδικασθεισών σε στερητικές της ελευθερίας ποινές και ακόμη μικρότερου αριθμού των προσωρινά κρατούμενων γυναικών υπάρχουν λίγες φυλακές γυναικών, με αποτέλεσμα συχνά οι γυναίκες να παραμένουν σε φυλακές μακριά από τα σπίτια και τις οικογένειές τους, γεγονός που εμποδίζει τη διατήρηση και ανάπτυξη των οικογενειακών σχέσεων και δεσμών. Δε λειτουργούν στη χώρα μας αποκεντρωμένα καταστήματα κράτησης γυναικών, έστω και υπό τη μορφή των τμημάτων γυναικών σε καταστήματα κράτησης ανδρών, εκτός εκείνων στα Διαβατά Θεσσαλονίκης και τη Νεάπολη Λασιθίου, ούτε προβλέπονται από κοινού (εκπαιδευτικού, εργασιακού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα) δραστηριότητες των δύο φύλων για τις γυναίκες που μένουν σε τμήματα γυναικών σε καταστήματα κράτησης ανδρών. Σε ιδιαίτερο τμήμα γυναικών του καταστήματος κράτησης ανδρών στα Διαβατά Θεσσαλονίκης (συνολικής δυναμικότητας 370 θέσεων για 579 κρατούμενους) διαβιούσαν τη συγκεκριμένη ημερομηνία 36 γυναίκες (μια μικρή μειονότητα της τάξης περίπου του 6% των κρατουμένων). Επιπλέον, σε ιδιαίτερο τμήμα γυναικών του καταστήματος κράτησης ανδρών Νεάπολης Λασιθίου (συνολικής δυναμικότητας 45 θέσεων για 135 κρατούμενους) ήταν 11 γυναίκες (ένα μονοψήφιο πο-

πόκτηση τίτλου ισότιμου με απολυτήριο γυμνασίου και έτσι νομιμοποιούν την πρόσβαση του απόφοιτου στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα (λύκειο, τεχνική εκπαίδευση). Με τα ΣΔΕ παρέχεται η δυνατότητα σε ενήλικους κρατούμενους να βελτιώσουν τις γνώσεις και τις δεξιότητές τους (στην ελληνική γλώσσα, τα μαθηματικά, την επικοινωνία, τις ξένες γλώσσες, την πληροφορική και σε θέματα πολιτισμού, όπως μουσική, θέατρο, ζωγραφική). Η φοίτηση στα Σ.Δ.Ε. των καταστημάτων κράτησης διαρκεί 18 μήνες (2 σχολικά έτη). Η εβδομαδιαία συμμετοχή είναι 25 ώρες και τα μαθήματα γίνονται πρωινές ώρες, από Δευτέρα έως Παρασκευή. Ο χρόνος φοίτησης υπολογίζεται ευεργετικά στην ποινή (1 ημέρα στο σχολείο ισοδυναμεί με 2 ημέρες ποινής). Βλ. <http://www.gsae.edu.gr/el/geniki-ekpaidefsi-enilikon/deyteriefkairia/s-d-e-sxoleia-deyteris-efkairias>.

σοστό της τάξης περίπου του 8% των κρατούμενων), ενώ 9 κρατούμενες ήταν τη συγκεκριμένη ημερομηνία στο ΚΑΤΚ Ελαιώνα Θηβών⁴⁴, προφανώς συμμετέχουσες εθελοντικά σε θεραπευτικό πρόγραμμα απεξάρτησης. Οι γυναίκες που έχουν στερηθεί την ελευθερία τους διαχωρίζονται όσον αφορά τους χώρους κράτησης από τους άνδρες που έχουν τοποθετηθεί στο ίδιο κατάστημα κράτησης. Πρόσβαση σε αγροτικές φυλακές δεν υφίσταται για τις (νεαρές και ενήλικες) γυναίκες κρατούμενες, ενώ για τους άρρενες (νεαρούς και ενήλικες) δράστες λειτουργούν συνολικά τέσσερις αγροτικές φυλακές: της Κασσάνδρας, της Τίρυνθας, της Αγιάς Χανίων Κρήτης και της Κασσαβέτειας Βόλου⁴⁵. Το Ψυχιατρείο όπως και το Νοσοκομείο Κρατούμενων Κορυδαλλού φαίνεται ότι δε δέχονται κρατούμενες γυναίκες που χρειάζονται θεραπεία⁴⁶.

Όσον αφορά το θέμα της πληρότητας, στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών για 436 κρατούμενες ήταν διαθέσιμες επίσημα 300 θέσεις κράτησης. Ο δείκτης πληρότητας ανερχόταν τη συγκεκριμένη ημερομηνία στο 145%. Για ενδεικτική σύγκριση, στο Κατάστημα Κράτησης ανδρών Κορυδαλλού την παραπάνω ημερομηνία ήταν 1910 κρατούμενοι σε 800 θέσεις, δηλαδή ο δείκτης πληρότητας ανερχόταν στο 239%, ενώ στο Κατάστημα Κράτησης Τρίπολης σε 65 θέσεις κράτησης αντιστοιχούσαν 196 κρατούμενοι, άρα ο δείκτης πληρότητας ήταν 301%. Απεναντίας, στο κατάστημα κράτησης γυναικών Κορυδαλλού οι θέσεις είναι 270, ενώ κρατούνταν 89 γυναίκες. Εδώ φαίνεται με την πρώτη ματιά να έχουμε τρεις φορές περισσότερες θέσεις κράτησης από ό,τι γυναίκες κρατούμενες. Τέσσερα χρόνια πριν, η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της

44. Βλ. Κρόκου, Μ., κ.ά. (2008). Απεξάρτηση πίσω από τα κάγκελα. Σε: Σ. Βιδάλη, Π. Ζαγούρα (Επιμ.), Συμβουλευτική και Φυλακή, 197 επ.

45. Για την ιστορική εξέλιξη του θεσμού των Ελληνικών αγροτικών φυλακών για γυναίκες και για την άνιση μεταχείριση των δύο φύλων στο θέμα της ανοικτής έκτισης, βλ. Αρχιμανδρίτου, Μ. (2000). Η ανοικτή έκτιση της ποινής. Μορφές ελαστικότητας στην ιδρυματική διαβίωση των κρατούμενων, 460 επ.

46. Ανάμεσα στις προτάσεις της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας (www.osye.org.gr) για τη βελτίωση του σωφρονιστικού συστήματος περιλαμβάνεται και η πρόβλεψη για τη δημιουργία χώρων κράτησης στο Ψυχιατρείο όπως και στο Νοσοκομείο Κρατούμενων Κορυδαλλού για νοσηλευόμενες γυναίκες.

Ευρώπης στη δημόσια δήλωση που εξέδωσε για την Ελλάδα (*public statement concerning Greece*) την 15.03.2011, δυνάμει του άρθρου 10 § 2 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας, εκθέτει τον σοβαρό υπερσυνωστισμό των καταστημάτων κράτησης, ο οποίος σε συνδυασμό με την ανεπαρκή στελέχωση με προσωπικό, την παροχή πενιχρής φροντίδας υγείας και την έλλειψη χρήσιμων δραστηριοτήτων για τους κρατούμενους έχει οδηγήσει σε μια σταθερή επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης και μεταχείρισης των κρατούμενων. Ιδιαίτερως ανησυχητική κρίνεται η κατάσταση, *μεταξύ άλλων*, και στο κατάστημα κράτησης γυναικών στον Κορυδαλλό (CPT/Inf (2011) 10, ιδίως παρ. 4, 9 και 11)⁴⁷.

Σύμφωνα με το άρθρο 10 § 2 περ. α' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα, οι κατηγορούμενοι, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, διαχωρίζονται από τους καταδικασθέντες και υπόκεινται σε διαφορετική αντιμετώπιση, όπως αρμόζει στο καθεστώς τους ως υποδίκων. Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες [*European Prison Rules*, Σύσταση Rec (2006) 2 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης] αναγνωρίζουν τις τρεις θεμελιώδεις εκφάνσεις της αρχής του διαχωρισμού των κρατούμενων: α) υποδίκων από καταδίκους, β) ανδρών από γυναίκες και γ) νεαρών από μεγαλύτερους σε ηλικία που πραγματοποιείται με τη στέγαση των κρατούμενων σε συγκεκριμένα καταστήματα κράτησης και τμήματα αυτών (κανόνας 18.8) και εξυπηρετούν την εξατομικευμένη μεταχείριση και την αποφυγή αρνητικών επιρροών μεταξύ των κρατούμενων. Κατά το άρθρο 15 § 1 ΣΚ, οι υπόδικοι διαμένουν σε χωριστά τμήματα των αντίστοιχων για την κατηγορία τους καταστημάτων (γυναικών, ανδρών) ή σε ιδιαίτερους χώρους, δίχως επικοινωνία με τους λοιπούς κρατούμενους. Ο διαχωρισμός των κρατούμενων γυναικών αναφορικά με τη νομική τους κατάσταση (υπόδικες/καταδικασθείσες) υφίσταται από το τέλος του 2004 στην (πρώην) Κλειστή Κεντρική Φυλακή Γυναικών Κορυδαλλού, ενώ από το έτος 2008 παραμένουν βασικά οι υπόδικες στο Κατάστημα

47. Βλ. <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2011-03-15-grc.htm>

Κράτησης Γυναικών Κορυδαλλού και οι καταδικασθείσες (όπως και οι νεαρές και οι μητέρες με παιδιά) στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα Θηβών⁴⁸, ωστόσο, ο διαχωρισμός φαίνεται στην πράξη να είναι σχετικά αυστηρός.

Διαφοροποίηση της σύνθεσης του γυναικείου πληθυσμού των φυλακών όσον αφορά την *υπηκοότητα* μπορεί να γίνει *μόνο* για τις κρατούμενες των φυλακών Γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών και στον Κορυδαλλό. Οι αλλοδαπές κρατούμενες είναι 143 άτομα (ή το 33% των κρατούμενων γυναικών) στον Ελαιώνα Θηβών και 36 (ή το 40% των κρατούμενων γυναικών) στον Κορυδαλλό. Συνεπώς, κάθε τρίτη κρατούμενη στα εν λόγω καταστήματα κατά μέσο όρο είναι αλλοδαπή. Η συμμετοχή των αλλοδαπών γυναικών ανάμεσα στο σύνολο των θηλέων κρατουμένων στα παραπάνω δύο αυτοτελή καταστήματα κράτησης γυναικών (34%) είναι ουσιαστικά μικρότερη της αντίστοιχης των αλλοδαπών στο σύνολο των κρατουμένων (58%).

Όσον αφορά τη δομή των εγκλημάτων, στον Ελαιώνα Θηβών κρατούνταν προσωρινά ή είχαν καταδικαστεί λόγω εγκλημάτων ναρκωτικών 104 γυναίκες (24%), ενώ στον Κορυδαλλό 26 (29%). Συνεπώς, στα εν λόγω καταστήματα κατά μέσο όρο κάθε τέταρτη γυναίκα (25%) κρατείται λόγω παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών. Ως γνωστόν, ισχύει ως γενικός κανόνας ότι οι γυναίκες κατηγορούνται, καταδικάζονται και κρατούνται στις φυλακές για λιγότερες κατηγορίες εγκλημάτων σε σύγκριση με τους άνδρες. Στη χώρα μας κρατούνται κυρίως για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών, εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και με απόσταση για εγκλήματα κατά της ζωής⁴⁹.

Στο πλαίσιο ενός διακρατικού προγράμματος AGIS της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τίτλο «*Συγκριτική έρευνα του σωφρονιστικού συστήματος*

48. Βλ. Κουλούρη, Ν.Κ. (2009). Εισαγωγή. Ανώδυνη φύλαξη αδρανών ανθρώπων: Ένας προορισμός για τις ελληνικές φυλακές; Σε: Ν.Κ. Κουλούρη (Επιμ.), Επιφυλακή. Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού: Λειτουργία, κατάσταση και μεταχείριση των κρατουμένων, 11 επ. (34).

49. Βλ. Κέντρο Ερευνών για θέματα ισότητας (2005). Γυναίκες και Ανθρωποκτονία: Έρευνα στις Γυναικείες Φυλακές Κορυδαλλού (επιστ. υπεύθ. Β.Χ. Καρύδης, Β. Αρτινοπούλου).

γυναικών: Υπάρχουσα κατάσταση, ανάλυση των αναγκών και “βέλτιστες πρακτικές”» διεξήχθη το έτος 2004 εγκληματολογική εμπειρική έρευνα με 74 καταδικασθείσες κρατούμενες γυναίκες στην (πρώην) Κεντρική Κλειστή Φυλακή Γυναικών Κορυδαλλού και στο Τμήμα Γυναικών της Δικαστικής Φυλακής Διαβατών Θεσσαλονίκης. Οι συμμετέχουσες στην έρευνα χώρες (συνολικά 9) ήταν: Ελλάδα Γερμανία, Δανία, Ισπανία, Κροατία, Λιθουανία, Πολωνία, Σλοβενία και Ρωσία. Στην εν λόγω έρευνα διαπιστώθηκε ότι το 76,8% των γυναικών στην Ελλάδα είχαν καταδικαστεί και κρατούνταν κατά κύριο λόγο για αξιόποινες πράξεις σχετικές με τα ναρκωτικά, το 7,2% για εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας, το 4,3% για ληστείες, το 2,9% για ανθρωποκτονίες με πρόθεση, το 1,4% για σωματικές βλάβες και οι υπόλοιπες λόγω διάφορων άλλων εγκλημάτων. Τα συγκριτικά στοιχεία σχετικά με τις κατηγορίες εγκλημάτων δείχνουν ότι π.χ. λόγω εγκλημάτων ναρκωτικών είχαν καταδικαστεί και κρατούνταν το 76,8% στην Ελλάδα, το 50% στην Ισπανία, το 34,5% στη Δανία και το 5,7% στην Πολωνία. Τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας βρίσκονταν στην πρώτη θέση των κρατούμενων γυναικών στη Γερμανία με 36%, στην Πολωνία με 40%, Σλοβενία με 48%, στην Κροατία με 50%, ενώ στη δεύτερη θέση στην Ελλάδα αλλά «μόνο» με 7,2%. Λόγω εγκλημάτων βίας (ανθρωποκτονίες με πρόθεση, ληστείες και σωματικές βλάβες) είχαν καταδικαστεί και κρατούνταν το 8,6% στην Ελλάδα, το 37,8% στη Δανία και το 66,6% στη Ρωσία⁵⁰.

Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, όσον αφορά τις 381 καταδικασθείσες κατά είδος ποινής που εκτίουν στον Ελαιώνα Θηβών, 60 γυναίκες κρατούνται με ισόβια (16%), 265 με πρόσκαιρη κάθειρξη (69%) και 56 (15%) με φυλάκιση⁵¹. Σε σύγκριση με το παρελθόν διαπιστώνεται μια αισθητή αύξηση των καταδικασθεισών γυναικών με μεγά-

50. Βλ. Πιτσελά 2010, Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας. Σε: Τιμητικό Τόμο Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως, σ. 1189.

51. Σε σύγκριση, την 31.3.2013 ο μέσος όρος της αναμενόμενης διάρκειας της ποινής κατά της ελευθερίας ήταν κάτω του ενός έτους για το 58% (!) των κρατούμενων γυναικών στη Γερμανία. Βλ. Kawamura-Reindl, G., Schneider, S. (2015). Lehrbuch Soziale Arbeit mit Straffälligen, 251.

λης διάρκειας ποινές⁵². Στο πλαίσιο της διεθνούς συγκριτικής έρευνας του σωφρονιστικού συστήματος γυναικών (2004) διαπιστώθηκε ότι το 56,8% των γυναικών κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές εκτίει ποινές οχτώ ετών και άνω (χωρίς την ισόβια κάθειρξη), σε σύγκριση με το 4% των γυναικών στη Σλοβενία, το 10,7% στη Δανία, το 15,1% στη Γερμανία, το 15,7% στην Πολωνία, το 16,7% στην Κροατία, το 17,4% στη Λιθουανία, το 27,4% στη Ρωσία και το 35% στην Ισπανία). Η Ελλάδα είναι με απόσταση το κράτος με τη μεγαλύτερη συμμετοχή μακροχρόνιων ποινών⁵³.

Αξίζει να επισημανθεί ότι στη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης για την αντιμετώπιση από τις διοικήσεις των φυλακών των ισοβιτών και των άλλων βαρυποινιτών κρατουμένων [Rec (2003) 23], αναγνωρίζεται ότι οι γυναίκες κρατούμενες αποτελούν συνήθως μια μικρή μειονότητα εκείνων που εκτίουν ισόβια ή μακροχρόνιες ποινές, για τις οποίες (ισοβίτισσες και βαρυποινίτισσες) θα πρέπει να καταρτίζονται προσεκτικά τα *ατομικά προγράμματα έκτισης της ποινής* που θα ανταποκρίνονται στις ειδικές ανάγκες τους και θα καταβάλλονται ιδιαίτερες προσπάθειες, προκειμένου α) να αποφεύγεται η κοινωνική απομόνωση, ενσωματώνοντάς τες στο μέτρο του δυνατού στον γενικό πληθυσμό των γυναικών κρατουμένων, β) να προσφέρεται πρόσβαση σε ειδικές υπηρεσίες για τις κρατούμενες γυναίκες που έχουν υποστεί σωματική, ψυχική και σεξουαλική κακοποίηση, γ) να μη στερούνται οι μητέρες που εκτίουν ισόβια ή άλλες μακροχρόνιες ποινές την ευκαιρία να έχουν μαζί τους τα μικρά παιδιά τους απλά και μόνο εξαιτίας της καταδίκης τους και δ) να τους εξασφαλίζει η διοίκηση των φυλακών κατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, όταν έχουν μαζί τους τα

52. Για το προφίλ της κρατούμενης στις γυναικείες φυλακές Κορυδαλλού κατά τα έτη 1994-1996, βλ. *Θανοπούλου, Μ., Φρονίμου, Έ., Τσιλιμιγκάκη, Β.* (1997). Αποφυλακίζόμενες γυναίκες: Το δικαίωμα στην επαγγελματική επανένταξη, 123 επ. *Φρονίμου, Έ.* (2000). Γυναίκα και φυλακή: Όψεις της ελληνικής πραγματικότητας. Σε: Η. Δασκαλάκη, κ.ά. (Επιμ.), *Εγκληματίες και θύματα στο κατώφλι του 21ου αιώνα*. Αφιέρωμα στη μνήμη Ηλίας Δασκαλάκη, 367 επ.

53. Βλ. *Πιτσελά* 2010, Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας. Σε: Τιμητικό Τόμο Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως, σ. 1189 επ.

παιδιά τους (παρ. 30).

3. Ανήλικες γυναίκες κρατούμενες

Οι ανήλικες κρατούμενες αποτελούν μια μικρή μειονότητα ανάμεσα στους κρατούμενους μια μικρή μειονότητα τόσο απέναντι στους άρρενες ομολόγους τους όσο και σε σύγκριση με τις ενήλικες γυναίκες κρατούμενες. Η μειονοτική θέση των θηλέων ανήλικων στο σωφρονιστικό σύστημα οδηγεί σε ακόμη περισσότερες μειονεκτικές καταστάσεις σε σύγκριση με τους άρρενες ομολόγους τους και τις ενήλικες γυναίκες κρατούμενες. Ειδικά καταστήματα κράτησης για ανήλικες και εν γένει για νεαρές γυναίκες δε λειτουργούν (και όχι μόνο) στη χώρα μας. Επιπλέον, είναι ανέφικτη προς το παρόν η κατάλληλη για την ηλικία τους διαμόρφωση του σωφρονιστικού συστήματος για τις ανήλικες γυναίκες όσον αφορά προγράμματα εκπαίδευσης, εργασίας, θεραπείας και δραστηριοτήτων για τον προσωπικό-ελεύθερο χρόνο τους. Οι ευκαιρίες κοινωνικής (επαν)ένταξης συρρικνώνονται λόγω και της έλλειψης κατάλληλων για την ηλικία τους και προσανατολισμένων στο φύλο τους προγραμμάτων συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης⁵⁴.

Η διάταξη του άρθρου 10 § 3 εδ. β' του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα επιτάσσει, χωρίς εξαίρεση, οι ανήλικοι παραβάτες να διαχωρίζονται από τους ενηλίκους και να τυγχάνουν αντιμετώπισης ανάλογης προς την ηλικία και τη νομική τους θέση. Ειδικότερα, το άρθρο 37 περ. γ' εδ. β' της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζει ως γενικό κανόνα ότι κάθε παιδί που στερείται την ελευθερία του χωρίζεται από τους ενηλίκους, «εκτός εάν θεωρηθεί ότι είναι προτιμότερο να μη γίνει αυτό για το συμφέρον του παιδιού», και έχει το δικαίωμα να διατηρήσει την επαφή με την οικογένειά του με αλληλογραφία και με επισκέψεις «εκτός εξαιρετικών περιστάσεων». Έτσι, η αρχή του διαχωρισμού των ανήλικων κρατούμενων από τους ενηλίκους κατοχυρώνεται στο διεθνές συμβατικό δίκαιο [βλ. ερμηνευτικό σχόλιο στον κανόνα 59.1 της Σύστασης Rec (2008) 11 της E-

54. Βλ. συμπεράσματα από εμπειρική έρευνα για τη Γερμανία της *Haverkamp, R.* (2015). *Kriminalität junger Frauen und weibliche Jugendvollzug*. *Neue Kriminalpolitik*, 301 επ., 311 επ. (314).

πιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης].

Η αναγνώριση της αρχής του διαχωρισμού των νεαρών κρατουμένων από τους μεγαλύτερους σε ηλικία υιοθετήθηκε για πρώτη φορά σε διεθνές κείμενο από την Κοινωνία των Εθνών στους «Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων» (*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, § 1) το έτος 1934. Ειδική πρόνοια για τους νεαρούς καταδίκους ως προς τον διαχωρισμό τους από τους ενήλικους ομολόγους τους λαμβάνεται και στους «Στοιχειώδεις Κανόνες για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων» των Ηνωμένων Εθνών το έτος 1955 (*Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*, κανόνας 8). Στους Στοιχειώδεις Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Απονομή Δικαιοσύνης σε Ανηλίκους⁵⁵, προβλέπεται επίσης ο χωρίς εξαίρεση διαχωρισμός των προσωρινά κρατουμένων και των καταδικασθέντων ανήλικων από τους ενήλικους ομολόγους τους (κανόνες 13.4 και 26.3 αντίστοιχα). Οι Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για την Προστασία Ανηλίκων Στερημένων της Ελευθερίας τους (*Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty*)⁵⁶ ή οι Κανόνες της Αβάνας (*Havana Rules*) του 1990, προβλέπουν για όλα τα καταστήματα κράτησης τον διαχωρισμό των ανηλίκων από τους ενηλίκους, «εκτός αν είναι μέλη της ίδιας οικογένειας. Υπό ελεγχόμενες συνθήκες, οι ανήλικοι μπορούν να κρατηθούν μαζί με προσεκτικά επιλεγμένους ενηλίκους ως μέρος ενός ειδικού προγράμματος που έχει αποδειχθεί ότι είναι ευεργετικό για τους εν λόγω ανηλίκους» (κανόνας 29). Επιπλέον, οι Κανόνες της Αβάνας προβλέπουν και τον διαχωρισμό των προσωρινά κρατούμενων ανηλίκων από τους καταδικασθέντες ανήλικους κρατούμενους (κανόνας 17).

Στο πλαίσιο της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης ο διαχωρισμός των ανηλίκων από τους ενηλίκους λόγω της ανάγκης προστασίας των ανηλίκων από επιβλαβείς επιρροές των ενηλίκων (κίνδυνος της «εγκληματογόνου μόλυνσης», "*criminal*

55. Απόφαση (*Resolution*) 40/33 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 29.11.1985.

56. Απόφαση (*Resolution*) 45/113 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών στις 14.12.1990.

contamination") αναγνωρίζεται στη Σύσταση No. R (87) 20 για τις «Κοινωνικές Αντιδράσεις στην Παραβατικότητα των Ανηλίκων» (*Social Reactions to Juvenile Delinquency*, παρ. 16). Οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες [Σύσταση Rec (2006) 2] υιοθετούν τον κανόνα ότι οι ανήλικοι κάτω των 18 ετών δεν κρατούνται σε φυλακή ενηλίκων, αλλά σε κατάσταση ειδικά σχεδιασμένο για τον σκοπό αυτό (κανόνας 11.1). Αν ανήλικοι παρόλα αυτά *κατ' εξαίρεση* κρατούνται σε φυλακή ενηλίκων, πρέπει να υπάρχουν ειδικές ρυθμίσεις που θα λαμβάνουν υπόψη την κατάσταση και τις ανάγκες τους (κανόνας 11.2). Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα [Σύσταση Rec (2008) 11] απαιτούν επίσης ειδικά ιδρύματα για ανήλικους και τον αυστηρό διαχωρισμό τους από τους ενηλίκους. Επαναλαμβάνονται στην ουσία οι κανόνες 11.1. και 11.2. των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων στους Ευρωπαϊκούς Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα. Σύμφωνα με τον κανόνα 59.1, ανήλικοι κάτω των 18 ετών δεν επιτρέπεται να κρατούνται σε φυλακή ενηλίκων, αλλά σε κατάσταση ειδικά σχεδιασμένο για τον σκοπό αυτό. Αν ανήλικοι παρόλα αυτά *κατ' εξαίρεση* κρατούνται σε φυλακή ενηλίκων, θα πρέπει να διαβούν χωριστά, «εκτός εάν σε εξατομικευμένες περιπτώσεις είναι για το συμφέρον του παιδιού να μη γίνει αυτό».

Στην ελληνική σωφρονιστική πραγματικότητα, ωστόσο, δεν έχει θεσμοθετηθεί ούτε υλοποιείται η χωριστή κράτηση υποδίκων και καταδίκων νεαρής ηλικίας (εφηβικής και μετεφηβικής ηλικίας). Ο Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει την κατά κανόνα χωριστή κράτηση των κρατουμένων νεαρής ηλικίας από τους λοιπούς κρατουμένους (άρθρο 12 ΣΚ).

Είναι αξιοσημείωτο ότι η Διακομματική Κοινοβουλευτική Επιτροπή της Βουλής των Ελλήνων για την εξέταση του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας και των συνθηκών διαβίωσης των κρατουμένων στην έκθεσή της για την κατάσταση στις ελληνικές φυλακές και τις δυνατότητες βελτίωσης του σωφρονιστικού συστήματος της χώρας (1994)⁵⁷ αφι-

57. Για το κείμενο της Έκθεσης, βλ. Κουράκη, Ν.Ε., Μηλιώνη, Φ., και ερευνητι-

ερώνει μια ενότητα ειδικά στις γυναίκες κρατούμενες και διαπιστώνει την επείγουσα ανάγκη δημιουργίας *περισσότερων αποκεντρωμένων καταστημάτων κράτησης γυναικών, μικρής χωρητικότητας*, εργαστηριακού και αγροτοκτηνοτροφικού χαρακτήρα, θεραπευτικού καταστήματος για τοξικομανείς κρατούμενες καθώς και ειδικού καταστήματος για νεαρές κρατούμενες⁵⁸. Είκοσι χρόνια μετά τη σύνταξη της Έκθεσης οι προτάσεις της συνεχίζουν να παραμένουν επίκαιρες, περιμένοντας την υλοποίησή τους.

Σύμφωνα με τα επίσημα στατιστικά στοιχεία, στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών κρατούνταν την 1.5.2015 πέντε ανήλικες κρατούμενες. Σε σύγκριση, η ελληνική πολιτεία διαθέτει τέσσερα αυτοτελή ειδικά καταστήματα κράτησης νέων ή σωφρονιστικά καταστήματα για νεαρούς άρρενες κρατούμενους: Στον Αυλώνα Αττικής κρατούνταν τη συγκεκριμένη ημερομηνία 229 ανήλικοι (ή το 76% του συνόλου των ανήλικων κρατουμένων), στον Βόλο 35, στο αγροτικό της Κασσαβέτειας 18 και στην Κόρινθο 19 ανήλικοι⁵⁹. Σύμφωνα με την επίσημη καταγραφή των κρατουμένων στις φυλακές της χώρας, άρρενες ανήλικοι κρατούνταν και σε φυλακές ενηλίκων [ένας στην Άμφισσα, 4 στη Λάρισα, 3 στο Μαλανδρίνο, 2 στο Ναύπλιο, ένας στα Χανιά (Κρήτη

κή ομάδα φοιτητών Νομικής Σχολής Αθηνών (1995). Έρευνα στις ελληνικές φυλακές. Α': Τα σωφρονιστικά καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, σ. 263 επ., 285 επ., 305 επ.

58. Η Ομοσπονδία Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας τάσσεται υπέρ της δημιουργίας ανεξάρτητου καταστήματος κράτησης ανηλίκων γυναικών και στο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα υπέρ της δημιουργίας Τμήματος ανηλίκων γυναικών στον Ελαιώνα Θηβών με δυνατότητα αυτοτελούς προσαυλισμού τους.

59. Για τις συνθήκες διαβίωσης και την παραβίαση των δικαιωμάτων των κρατουμένων στα ειδικά καταστήματα Κράτησης Νέων Αυλώνα και Βόλου, βλ. εμπειριστατωμένες εκθέσεις και βαρυσήμαντα συμπεράσματα κατόπιν διενέργειας αυτοψίας κλιμακίου του Συνηγόρου του Πολίτη τον Μάρτιο και Ιούλιο του έτους 2010 αντίστοιχα, σε: Β. Καρύδη, Ευ. Φυτράκη (Επιμ., 2011), Ποινικός εγκλεισμός και Δικαιώματα. Η οπτική του Συνηγόρου του Πολίτη, 237 επ., 223 επ. Βλ. επίσης Έκθεση Επίσκεψης – Αυτοψίας Συνηγόρου του Πολίτη στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Κορίνθου (Μάρτιος 2015): <http://www.synigoros.gr/resources/150516-ekthesi.pdf>.

1), 2 στη Χίο, 4 στα Γρεβενά, 3 στην Κέρκυρα, ένας στα Τρίκαλα και ένας στο Γενικό Κατάστημα Κράτησης Κεντρικής Μακεδονίας III στη Νιγρίτα Σερρών]⁶⁰.

Όπως για τις ενήλικες δεν υπάρχει ούτε για τις νεαρές κρατούμενες στη χώρα μας ανοικτή έκτιση της ποινής. Μικρής δυναμικότητας καταστήματα κράτησης ενταγμένα στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον της τοπικής κοινότητας δε λειτουργούν. Ωστόσο, αποκεντρωμένα καταστήματα κράτησης και με τον μικρότερο δυνατό πληθυσμό είναι το ζητούμενο, προκειμένου να καθίσταται δυνατή η εξατομικευμένη μεταχείριση (*σχέδιο έκτισης*) και να καλλιεργούνται οι κοινωνικές επαφές ανάμεσα στις κρατούμενες και τις οικογένειές τους (ιδίως με τους γονείς και τα παιδιά τους) και κατ' επέκταση να διευκολύνονται οι προϋποθέσεις για την κοινωνική (επαν)ένταξη μετά την αποφυλάκιση. Παρά το ρητά κατοχυρωμένο στη Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού δικαίωμα των παιδιών να διατηρούν την επαφή με την οικογένειά τους με επισκέψεις, όχι σπάνια οι οικείοι των (αρρένων και θηλέων) ανήλικων κρατουμένων δεν είναι σε θέση να τους επισκέπτονται στα ειδικά καταστήματα ή τμήματα νέων λόγω του κόστους και του χρόνου που απαιτούνται για την πραγματοποίηση των επισκέψεων⁶¹.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι στη χώρα μας δε λειτουργεί ειδικό κατάστημα κράτησης νεαρών γυναικών ούτε ίδρυμα αγωγής για κορίτσια ως αναμορφωτικό μέτρο. Λειτουργεί μόνο ένα ίδρυμα αγωγής για αγόρια στον Βόλο⁶², στο οποίο μπορούν να κρατούνται και άρρενες ανήλι-

60. Για την αποστολή των στατιστικών στοιχείων ευχαριστίες οφείλονται στους υπεύθυνους του Υπουργείου Δικαιοσύνης, ιδίως στην κ. *Σταματίνα Πούλου*.

61. Παρόμοια προβληματική και στη Γερμανία, βλ. *Kawamura-Reindl, G.* (2009). *Straffällige Frauen*. Σε: H. Cornel, κ.ά. (Επιμ.), *Resozialisierung. Handbuch*, 344 επ., 355 επ.

62. Η τοποθέτηση σε κατάλληλο ίδρυμα αγωγής, ως αναμορφωτικό μέτρο, παύει αυτοδικαίως με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας του ανηλίκου. Το δικαστήριο μπορεί, με ειδικά αιτιολογημένη απόφασή του, να παρατείνει το μέτρο, το πολύ μέχρι τη συμπλήρωση του εικοστού πρώτου έτους της ηλικίας του θιγομένου (βλ. άρθρο 125 § 1 ΠΚ). Σύμφωνα με το άρθρο 130 § 1 ΠΚ, όπως το τελευταίο τροποποιήθηκε με το άρθρο 7 του ν. 4322/2015, ανήλικοι που τέλεσαν αξιόποινη

κοι κατηγορούμενοι σε περίπτωση παραβίασης των μη ιδρυματικών αναμορφωτικών μέτρων που τους επιβλήθηκαν ως περιοριστικοί όροι (άρθρο 282 § 2 ΚΠΔ, όπως τροποποιήθηκε με τον ν. 4322/2015). Η τοποθέτηση του ανηλίκου σε ίδρυμα αγωγής έχει ασφαλώς ως ηπιότερο μέτρο σχέση προτεραιότητας έναντι της προσωρινής κράτησης στα ειδικά καταστήματα κράτησης νέων ή διαφορετικά διατυπωμένο, η προσωρινή κράτηση στα ειδικά καταστήματα κράτησης νέων ως επαχθέστερο μέτρο βρίσκεται σε σχέση επικουρικότητας έναντι της τοποθέτησης σε ίδρυμα αγωγής.

Για τις ανήλικες και εν γένει για τις νεαρές (εφηβικής και μετεφηβικής ηλικίας) γυναίκες, δηλαδή τις κρατούμενες που έχουν συμπληρώσει το 15ο όχι όμως και το 21ο έτος της ηλικίας τους, δεν υπάρχει κανένα αυτοτελές ειδικό κατάστημα κράτησης για την έκτιση του ποινικού σωφρονισμού ή περιορισμού σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων και ενδεχομένως της φυλάκισης ή κάθειρξης που επιβλήθηκε σε βάρος τους κατ' εφαρμογή των άρθρων 127, 130, 131 και 133 ΠΚ. Λόγω του σχετικά μικρού αριθμού των νεαρών γυναικών κρατουμένων δε φαίνεται να είναι πραγματοποιήσιμη οργανωτικά στην ελληνική σωφρονιστική πράξη η χωριστή κράτησή τους. Εξάλλου, η δημιουργία ενός αυτοτελούς ειδικού καταστήματος κράτησης νεαρών γυναικών θα είχε να αντιμετωπίσει προβλήματα λόγω των μεγάλων αποστάσεων που θα το χώριζαν από τις ιδιαίτερες πατρίδες των κρατουμένων. Ενδιαφέρουσα είναι η πρόταση δημιουργίας ειδικών τμημάτων νεαρών γυναικών στα ειδικά καταστήματα κράτησης νεαρών ανδρών⁶³.

Οι ανήλικες κρατούνται σε χωριστά τμήματα ανήλικων γυναικών σε καταστήματα κράτησης γυναικών ή σε τμήματα κράτησης γυναικών σε καταστήματα κράτησης ανδρών. Ωστόσο, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, προκειμένου να συνεκτιμηθούν οι ιδιαίτερες ανάγκες και τα συμφέ-

πράξη μετά τη συμπλήρωση του δέκατου πέμπτου έτους της ηλικίας τους και δικάζονται μετά τη συμπλήρωση του δέκατου όγδοου έτους, σε περίπτωση επιβολής σε βάρος τους της εισαγωγής σε ίδρυμα αγωγής, τούτο παύει αυτοδίκαια όταν ο υπαίτιος συμπληρώσει το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του.

63. Βλ. *Kaiser, G., Kerner, H.-J., Schöch, H.* (1992). *Strafvollzug. Ein Lehrbuch.* Έκδ. 4η, 324 επ. (328).

ροντά τους⁶⁴, για να μη διακινδυνεύσει η επίτευξη του στόχου της κοινωνικής (επαν)ένταξης⁶⁵. Οι κίνδυνοι για τη σωματική ακεραιότητα και την ψυχική και ηθική ευημερία των ανηλίκων (κίνδυνος «εγκληματογόνου μόλυνσης») δε μπορεί να αποκλειστούν και γι' αυτό χρειάζεται διακριτικός έλεγχος και διαρκής επαγρύπνηση. Φαίνεται ότι η απουσία του διαχωρισμού ανηλίκων και ενηλίκων αποτελεί στην περίπτωση των γυναικών κρατουμένων ένα μόνιμο πρόβλημα διεθνώς.

Οι Κανόνες του Πεκίνου υπογραμμίζουν ότι οι ανήλικες γυναίκες δράστες που τοποθετούνται σε ίδρυμα χρειάζονται ιδιαίτερη προσοχή ως προς τις προσωπικές ανάγκες και τα προβλήματά τους. *Σε καμία περίπτωση δε λαμβάνουν λιγότερη μέριμνα, προστασία, βοήθεια, μεταχείριση και εκπαίδευση από ό,τι οι νεαροί άρρενες δράστες*. Η δίκαιη μεταχείρισή τους διασφαλίζεται (κανόνας 26.4). Σύμφωνα με το ερμηνευτικό σχόλιο, ο εν λόγω κανόνας αναφέρεται στο πραγματικό γεγονός ότι οι γυναίκες δράστες επισύρουν συνήθως λιγότερη προσοχή από ό,τι οι άρρενες ομόλογοί τους, ενώ απαιτείται δίκαιη μεταχείριση των ανήλικων γυναικών σε κάθε στάδιο της διαδικασίας της ποινικής δικαιοσύνης και ειδική προσοχή στα ιδιαίτερα προβλήματα και τις ανάγκες τους, ενόσω βρίσκονται υπό κράτηση.

Οι (70) Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη «Μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών και τα μη στερητικά της ελευθερίας μέτρα για τις γυναίκες δράστες» (*United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders*)

64. Σύμφωνα με τη Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης CM/Rec (2012) 5 «Ευρωπαϊκός Κώδικας Δεοντολογίας για το σωφρονιστικό προσωπικό» (*European Code of Ethics for Prison Staff*), το σωφρονιστικό προσωπικό πρέπει να είναι ευαίσθητο (*sensitive*) στις ειδικές ανάγκες των ατόμων, όπως ανηλίκων, γυναικών, μειονοτήτων, αλλοδαπών, ηλικιωμένων και αναπήρων, καθώς και κάθε άλλου κρατουμένου που μπορεί να είναι ευάλωτος για άλλους λόγους, και να καταβάλλει κάθε προσπάθεια για να ανταποκριθεί στις ανάγκες τους (παρ. 19).

65. Για το δικαίωμα των κρατουμένων εν γένει στην κοινωνική επανένταξη, βλ. Πανούση, Γ. (2014). Η επανένταξη ως δικαίωμα; Στο έργο του ιδίου. Το χρονολόγιο ενός εγκληματολόγου, 167 επ. Γιοβάνογλου, Σ. (2006). Θεσμικά προβλήματα της κοινωνικής επανένταξης των αποφυλακισμένων, 23 επ.

ή Κανόνες του Μπάνγκοκ (*the Bangkok Rules*)⁶⁶ ασχολούνται με την ιδρυματική και εξωιδρυματική μεταχείριση των γυναικών. Στις ανήλικες γυναίκες κρατούμενες⁶⁷ αφιερώνονται ειδικά οι κανόνες 36-39. Οι σωφρονιστικές αρχές πρέπει να εφαρμόζουν μέτρα για να καλύψουν τις ανάγκες προστασίας των ανήλικων γυναικών (κανόνας 36). Οι ανήλικες πρέπει να έχουν ισότιμη πρόσβαση σε εκπαίδευση και επαγγελματική κατάρτιση που είναι διαθέσιμη για τους κρατούμενους άρρενες ανήλικους δράστες (κανόνας 37). Οι ανήλικες πρέπει επίσης να έχουν πρόσβαση σε προγράμματα και υπηρεσίες ειδικά για την ηλικία και το φύλο τους, όπως συμβουλευτική για σεξουαλική κακοποίηση ή βία. Εκπαιδεύονται για τη φροντίδα της υγείας τους και έχουν τακτική πρόσβαση σε γυναικολόγους παρόμοια με εκείνη που έχουν οι ενήλικες (κανόνας 38). Οι εγκυμονούσες ανήλικες πρέπει να απολαμβάνουν στήριξη και ιατρική φροντίδα ισοδύναμη με εκείνη που παρέχεται στις κρατούμενες ενήλικες. Η υγεία τους πρέπει να παρακολουθείται από εξειδικευμένο γιατρό, λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι αυτές μπορεί να βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο επιπλοκών υγείας κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης που οφείλονται στην ηλικία τους (κανόνας 39).

Ιδιαίτερως μειονεκτική είναι η θέση των νεαρών γυναικών κρατουμένων όσον αφορά τις δυνατότητες σχολικής και επαγγελματικής εκπαίδευσης⁶⁸. Επειδή οι γυναίκες κρατούμενες είναι ολιγάριθμες επισύρουν συνήθως λιγότερη προσοχή από ό,τι οι άνδρες ομόλογοί τους στην καθημερινή σωφρονιστική πραγματικότητα (π.χ. σχετικά με τα προγράμματα επαγγελματικής εκπαίδευσης και κατάρτισης καθώς και επιμορφωτικών, πολιτιστικών, αθλητικών και άλλων δραστηριοτήτων). Κοινωνικο-παιδαγωγικά προγράμματα και προγράμματα επαγγελματικής κα-

66. Απόφαση 65/229 της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών της 21.12.2010.

67. Βλ. Πιτσελά 2013, Η ποινική αντιμετώπιση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, 457 επ.

68. Για σχεδιασμό και διαμόρφωση της έκτισης της ποινής κατά τρόπο που να λαμβάνει υπόψη το φύλο των κρατουμένων, βλ. *Jansen, I.* (2007). Gender Mainstreaming im Jugendstrafvollzug, σε: J. Goerdeler, Ph. Walkenhorst (Επιμ.), *Jugendstrafvollzug in Deutschland*, 238 επ., 243 επ. 251.

τάρτισης και εκπαίδευσης εν γένει δε λειτουργούν σε σταθερή και μόνιμη βάση αλλά αποσπασματικά, με την υποστήριξη βέβαια του σωφρονιστικού προσωπικού, δεδομένου ότι βασικά τέτοια προγράμματα λειτουργούν σποραδικά στο πλαίσιο ευρωπαϊκών προγραμμάτων⁶⁹.

Ο κανόνας 26.4 των Ευρωπαϊκών Σωφρονιστικών Κανόνων (Σύσταση CM/Rec. (2006) 2, *European Prison Rules*) επικαλούμενος την αρχή της μη διάκρισης (κανόνα 13), ορίζει ότι δεν πρέπει να γίνεται διάκριση με βάση το φύλο για το είδος της προσφερόμενης εργασίας. Σύμφωνα με τα συναφή επίσημα σχόλια, ένα πρόβλημα, το οποίο στα περισσότερα κράτη είναι για τις κρατούμενες γυναίκες πιο σοβαρό από ό,τι για τους άνδρες, είναι η πρόσβαση σε εργασία, εκπαίδευση, μετεκπαίδευση και σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Αυτή η πρόσβαση δεν επιτρέπεται, για παράδειγμα, να είναι περιορισμένη, λόγω του γεγονότος ότι οι γυναίκες στεγάζονται σε τμήμα γυναικών ενός καταστήματος κράτησης ανδρών ή ότι οι ανήλικες μένουν σε τμήμα νεαρών γυναικών του καταστήματος κράτησης ενήλικων γυναικών. Οι γυναίκες θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να απασχοληθούν ευρύτερα και να μην περιορίζονται στις λεγόμενες παραδοσιακές γυναικείες δουλειές (π.χ. καθαριότητα, κουζίνα, κοπτική, ραπτική, εργόχειρο). Ψυχαγωγικές όπως και αθλητικές δραστηριότητες είναι εξίσου σημαντικές για τις γυναίκες όπως και για τους άνδρες. Κατά την άποψη της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, το γεγονός ότι δεν προσφέρεται η ισότιμη προς τους άνδρες πρόσβαση των γυναικών σε καθεστώς χρήσιμων δραστηριοτήτων θα μπορούσε, ανάλογα με τις περιστάσεις, να αξιολογηθεί ως ταπεινωτική μεταχείριση [Απόσπασμα από τη 10η ετήσια έκθεση, CPT/Inf (2000) 13, παρ. 25].

69. Πρβλ. Πιτσελά Α. (1999). Η εκπαίδευση των κρατουμένων ως παράγοντας κοινωνικής τους επανένταξης, σε: G. Bemmman, Δ. Σπινέλλη (Επιμ.), Ποινικό Δίκαιο - Ελευθερία - Κράτος Δικαίου. Τιμητικός Τόμος για τον Γεώργιο-Αλέξανδρο Μαγκάκη, 647-671. *Της ίδιας* (2011). Εκπαίδευση στη Φυλακή. Σε: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας. Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Ιάκωβο Φαρσεδάκη. Η σύγχρονη εγκληματικότητα, η αντιμετώπισή της και η Επιστήμη της Εγκληματολογίας. Επιμ. Α. Ευθ. Χαλκιά Τ. Ι, 1533 επ.

4. Μητέρες κρατούμενες με (ανήλικα) παιδιά

Σύμφωνα με το άρθρο 556 περ. α' του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η εκτέλεση της στερητικής της ελευθερίας ποινής *μπορεί* να αναβληθεί αν η γυναίκα που καταδικάστηκε διανύει τους δύο τελευταίους μήνες της εγκυμοσύνης της ή γέννησε πρόσφατα, ωστόσο περάσουν 3 το πολύ μήνες από τον τοκετό. Γυναίκες σε εγκυμοσύνη θα πρέπει, ωστόσο, να φυλακίζονται μόνο σε ακραίες εξαιρετικές περιπτώσεις. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης στη Σύσταση 1469/2000 για τις μητέρες και τα μωρά στις φυλακές (*Mothers and babies in prisons*) συνιστά στην Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης να προσκαλέσει τα κράτη μέλη, προκειμένου να αναγνωρίσουν τη χρήση της κράτησης των γυναικών σε εγκυμοσύνη και των μητέρων μικρών παιδιών ως το έσχατο μέσο για εκείνες τις γυναίκες που καταδικάστηκαν για πολύ σοβαρά εγκλήματα και αποτελούν ένα κίνδυνο για την κοινωνία (περ. iii).

Οι διατάξεις του Σωφρονιστικού Κώδικα ισχύουν για άνδρες και γυναίκες. Κανένα κεφάλαιο του Σωφρονιστικού Κώδικα δεν αφιερώνεται αποκλειστικά στις γυναίκες⁷⁰ παρά τις ομολογουμένως ειδικές ανάγκες τους όσον αφορά ιδίως τη ρύθμιση θεμάτων εγκυμοσύνης και μητρότητας⁷¹ αλλά και υγείας και υγιεινής⁷². Ελάχιστες ειδικές διατάξεις αναφέ-

70. Στις γυναίκες στερημένες της ελευθερίας τους η Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων αφιερώνει μια ειδική ενότητα του «Corpus Πρότυπων Κανόνων» [CPT/Inf/E (2002) 1]. <http://www.cpt.coe.int/lang/grc/grc-standards.pdf>. Βλ. επίσης Πιτσελά 2003, Διεθνή κείμενα σωφρονιστικής πολιτικής, 921 επ.

71. Περιπτώσεις στις οποίες *γυναίκες σε εγκυμοσύνη* κατά τη γυναικολογική εξέταση και/ή κατά τον τοκετό δένονται σε κρεβάτια ή άλλα έπιπλα ή κατ' άλλον τρόπον δένονται σφικτά, είναι πλήρως απαράδεκτες και θα μπορούσαν να αξιολογηθούν ως απάνθρωπη και ταπεινωτική μεταχείριση [Απόσπασμα από τη 10η ετήσια έκθεση της CPT/Inf (2000) 13, παρ. 27].

72. Η τάση να αγνοούνται οι προσωπικές ανάγκες υγιεινής των θηλέων κρατούμενων, συμπεριλαμβανομένων και των κοριτσιών, είναι ιδιαίτερως προβληματική. Η παράλειψη να διαθέσει το κατάστημα κράτησης θεμελιωδώς αναγκαία αγαθά μπορεί *από μόνη της* να σημαίνει ταπεινωτική μεταχείριση [Απόσπασμα από την 9η ετήσια έκθεση της CPT/Inf (99) 12, παρ. 30]. Επιπλέον, η δυνατότητα πρόσβασης των γυναικών κατά πάντα χρόνο σε εγκαταστάσεις υγιεινής όπως και η χορή-

ρονται κυρίως σε θέματα εγκυμοσύνης και μητρότητας. Σύμφωνα με το άρθρο 32 § 3 ΣΚ, ο ιατρός του καταστήματος καθορίζει, με γραπτή γνωμάτευση, ειδική δίαιτα ή συμπληρωματική τροφή σε άτομα ή κατηγορίες κρατουμένων που έχουν ανάγκη, όπως οι ασθενείς, *οι γυναίκες σε εγκυμοσύνη* και οι υπερήλικες. Επιπλέον, σε περιπτώσεις μεταγωγής υπερηλίκων, *γυναικών σε εγκυμοσύνη*, ασθενών και εφήβων το μέτρο αυτό, δηλαδή η χρήση χειροπεδών, κατά το δυνατόν, αποφεύγεται (βλ. άρθρο 77 § 1 ΣΚ)⁷³.

Οι γυναίκες διαβιούν σε καταστήματα κράτησης γυναικών ή σε ιδιαίτερα τμήματα άλλων καταστημάτων. Στην περίπτωση αυτή απαγορεύεται η επικοινωνία τους με κρατούμενους άλλων κατηγοριών (άρθρο 13 § 1 ΣΚ). Στα καταστήματα ή στα ιδιαίτερα τμήματα κράτησης γυναικών οι κανόνες διαβίωσης και τα προγράμματα που εφαρμόζονται σε αυτά *προσαρμόζονται στις ανάγκες του φύλου τους* (άρθρο 13 § 2). Δεδομένου ότι ο αποχωρισμός των παιδιών, ιδίως των νηπίων από την κρατούμενη μητέρα τους είναι ιδιαίτερα τραυματικός⁷⁴, ο Σωφρονιστικός Κώδικας προβλέπει την κατάλληλη διαμόρφωση ενός ειδικού χώρου του καταστήματος κράτησης ή του τμήματος στο οποίο μένουν οι μητέρες μαζί τα παιδιά τους μέχρι τριών ετών⁷⁵. Στη μητέρα και το παιδί ε-

γηση ειδών υγιεινής έχουν εξαιρετική σημασία για τις ιδιαίτερες ανάγκες τους. Η παράλειψη χορήγησης τέτοιων βασικών αναγκών μπορεί *από μόνη της* να ισοδυναμεί με ταπεινωτική μεταχείριση [Απόσπασμα από την 10η ετήσια έκθεση της CPT/Inf (2000) 13, παρ. 31].

73. Σύμφωνα με ο καταργημένο άρθρο 80 § 3 εδ. β' του Κώδικα Βασικών Κανόνων για τη Μεταχείριση των Κρατουμένων, βεβαίωση του γιατρού χρειαζόταν για τη μεταγωγή κρατουμένης σε κατάσταση εγκυμοσύνης ή μητέρας νηπίου το οποίο ανατρέφει.

74. Βλ. *Θεμελή, Ο.* (2010). «Όταν η μαμά λείπει για δουλειές»: Οι συνέπειες του εγκλεισμού στα παιδιά των φυλακισμένων γυναικών. Σε: Μ. Γαλανού (Επιμ.), Τιμητικός Τόμος Καλλιόπης Δ. Σπινέλλη. Εγκληματολογικές Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις, 611 επ. (613).

75. Στο άρθρο 31 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Γενικών Καταστημάτων Κράτησης τύπου Α' και Β' και στο ταυτάριθμο άρθρο του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων υπάρχει ένας κατάλογος με τα δικαιώματα των κρατουμένων. Σύμφωνα με την περ. 24 του υπό συζή-

πιτρέπεται να μένουν μαζί για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Στο Κατάστημα Κράτησης Γυναικών Ελαιώνα Θηβών λειτουργεί τμήμα μητέρων ανηλίκων⁷⁶.

Σύμφωνα με το άρθρο 105 § 7 Ποινικού Κώδικα, κάθε ημέρα παραμονής σε σωφρονιστικό κατάστημα κρατουμένων υπολογίζεται ευεργετικά έως δύο ημέρες εκτιόμενης ποινής για τις κρατούμενες μητέρες για όσο διάστημα έχουν μαζί τους τα ανήλικα τέκνα τους (προσθήκη με το άρθρο 4 § 2 του ν. 3904/2010).

Για τα παιδιά άνω των τριών ετών προβλέπεται η εισαγωγή τους σε ιδρύματα παιδικής μέριμνας που λειτουργούν υπό την εποπτεία των Υπουργείων Υγείας και Πρόνοιας και Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, εφόσον στερούνται του κατάλληλου συγγενικού περιβάλλοντος, κατά την κρίση του αρμόδιου δικαστικού λειτουργού και έπειτα από ακρόαση των γονέων (άρθρο 13 § 3 ΣΚ).

Σύμφωνα με το άρθρο 21 § 3 εδ. 4 ΣΚ, οι μητέρες που έχουν μαζί τα βρέφη τους κρατούνται πάντοτε σε ατομικά κελιά, χωρητικότητας τουλάχιστον 40 κυβικών μέτρων⁷⁷, κατάλληλα διαρρυθμισμένα. Όταν μητέρα και παιδί είναι μαζί στη φυλακή, θα πρέπει οι συνθήκες κράτησης να είναι διαμορφωμένες έτσι ώστε να έχουν στη διάθεσή τους μια συγκρίσιμη με *παιδικό σταθμό* εγκατάσταση και την υποστήριξη από προσωπικό, το οποίο είναι εξειδικευμένο στη μεταγεννητική φροντίδα

τηση άρθρου 31, αναγνωρίζεται το δικαίωμα των κρατουμένων να έχουν μαζί τους τα παιδιά τους, αν είναι μητέρες, μέχρις ότου γίνει 3 ετών. Εφόσον οι συνθήκες το επιτρέπουν, μπορούν να τοποθετούνται σε κατάλληλα διαμορφωμένο χώρο. Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα προβλέπει τη δυνατότητα διαβίωσης των παιδιών μέχρι την ηλικία των πέντε ετών μαζί με τη μητέρα ή τον πατέρα τους. Για τις ειδικές ρυθμίσεις του σχεδίου Σωφρονιστικού Κώδικα όσον αφορά τις κρατούμενες γυναίκες, κορίτσια και γονείς, βλ. *Συκιώτου, Α.Π.* (2013). Το σχέδιο του νέου Σωφρονιστικού Κώδικα. Εξορθολογποίηση του σωφρονιστικού μας συστήματος, 92 επ.

76. Για τις συνέπειες της φυλάκισης της μητέρας, βλ. *Μητροσύλη, Μ., Φρονίμου, Έ.* (2008). Οικογενειακή, κοινωνική και επαγγελματική επανένταξη ειδικών ομάδων πληθυσμού. Η περίπτωση των γυναικών κρατουμένων, 59.

77. Διαφορετικά, τα ατομικά κελιά έχουν χωρητικότητα 35 κυβικών μέτρων (βλ. άρθρο 21 § 2 ΣΚ).

παιδιών [Απόσπασμα από την 3η Ετήσια Έκθεση της Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων [CPT/Inf (92) 3], παρ. 66].

Η Σύσταση της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης No. R (98) 7 για τις ηθικές και οργανωτικές όψεις της μέριμνας υγείας στις φυλακές (*The ethical and organizational aspects of health care in prison*)⁷⁸, τάσσεται υπέρ της διαμονής των πολύ νεαρών παιδιών μαζί με τις κρατούμενες μητέρες τους, προκειμένου να μπορούν οι μητέρες να τα προσέχουν και να τα φροντίζουν, όπως απαιτείται, για να παραμείνει η κατάσταση της υγείας τους καλή και να διατηρηθούν οι συναισθηματικοί και ψυχολογικοί δεσμοί τους (παρ. 69). Για τις μητέρες που συνοδεύονται από τα παιδιά τους θα πρέπει να υπάρχουν ειδικές εγκαταστάσεις (βρεφικοί και παιδικοί σταθμοί) (παρ. 70).

Σε υπερήλικες, γυναίκες, ασθενείς και εφήβους η βαρύτερη πειθαρχική ποινή του περιορισμού σε ειδικό κελί κράτησης επιβάλλεται, *μόνον εφόσον συντρέχουν ειδικές περιστάσεις και ύστερα από ειδικά αιτιολογημένη απόφαση του αρμόδιου οργάνου, δηλαδή του Πειθαρχικού Συμβουλίου* (βλ. άρθρο 69 § 5 ΣΚ)⁷⁹. Μέριμνα λαμβάνεται συνεπώς για την προστασία ορισμένων ευπαθών ομάδων κρατουμένων από κινδύνους που μπορεί να συνεπάγεται η ποινή του περιορισμού σε ειδικό κελί. Ας σημειωθεί πάντως ότι, σύμφωνα με το άρθρο 71 § 5 ΣΚ, η απόφαση του πειθαρχικού συμβουλίου είναι πάντοτε ειδικά αιτιολογημένη, ανεξαρτήτως δηλαδή αν πρόκειται για υπερήλικες, γυναίκες, ασθενείς και ανηλίκους.

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με τους Κανόνες των Ηνωμένων Εθνών για τη «Μεταχείριση των κρατούμενων γυναικών και τα μη στερητικά της ελευθερίας μέτρα για τις γυναίκες δράστες» ή Κανόνες του Μπανγκόκ, η ποινή του κλειστού περιορισμού ή η πειθαρχική απομόνωση απαγορεύεται να εφαρμόζεται σε *εγκυμονούσες, σε γυ-*

78. Βλ. Αλεξιάδη 2006, Κείμενα Αντεγκληματικής Πολιτικής. Α'. Ευρωπαϊκή Αντεγκληματική Πολιτική, 341 επ., 355 επ.

79. Σύμφωνα με το άρθρο 100 § 2 του (καταργημένου) Σωφρονιστικού Κώδικα του 1967 οι γυναίκες κρατούμενες ουδέποτε υποβάλλονται στις πειθαρχικές ποινές του περιορισμού και της μόνωσης σε ειδικό κελί κατά το στάδιο της *εγκυμοσύνης και ένα έτος μετά τη γέννα*.

ναίκες με βρέφη και σε μητέρες που θηλάζουν στη φυλακή (κανόνας 22). Αντίστοιχη διάταξη απουσιάζει από το ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο. Επιπλέον, οι Κανόνες του Μπανγκόκ ορίζουν ότι οι πειθαρχικές κυρώσεις για τις κρατούμενες γυναίκες δεν επιτρέπεται να περιλαμβάνουν την απαγόρευση επαφής με τις οικογένειες τους, ιδίως με τα παιδιά τους (κανόνας 23), ρύθμιση που υπάρχει στο ελληνικό σωφρονιστικό δίκαιο (βλ. άρθρο 69 ΣΚ για τις πειθαρχικές ποινές).

Οι Ευρωπαϊκοί Κανόνες για τους ανήλικους δράστες που υπόκεινται σε κυρώσεις ή μέτρα [Σύσταση (2008) 11 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, *European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures*] επιστούν την ιδιαίτερη προσοχή στις ανάγκες των κοριτσιών σε εγκυμοσύνη και μητέρων με βρέφη (κανόνας 73 περ. β').

Η Σύσταση της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης R 1340(97) για τις κοινωνικές και οικογενειακές συνέπειες της κράτησης (*Social and family effects of detention*), θεωρεί κρίσιμο οι κρατούμενες μητέρες, εφόσον είναι εφικτό, να τοποθετούνται σε καταστήματα κράτησης που βρίσκονται κοντά στις οικογένειές τους, προκειμένου να μπορέσουν να διατηρούν τους οικογενειακούς δεσμούς και να ασκούν τις γονικές ευθύνες. Δεδομένου ότι η στέρηση της ελευθερίας συνδέεται με μια δέσμη κοινωνικών προβλημάτων, ιδίως με κατάρρευση της οικογενειακής ζωής και του εργασιακού βίου (απώλεια θέσης εργασίας και κοινωνικής ασφάλισης), στην πράξη δεν υποφέρει μόνο ο δράστης αλλά και η οικογένειά του (παρ. 2). Εξάλλου, η ποινή δεν περιορίζεται στον χρόνο έκτισης, αλλά επεκτείνεται και για το χρονικό διάστημα μετά την αποφυλάκιση, π.χ. κατά την εξεύρεση απασχόλησης (παρ. 3 και 4).

Στο Ψήφισμα σχετικά με τις συνθήκες κράτησης στις φυλακές της Ευρωπαϊκής Ένωσης: διευθετήσεις και εναλλακτικές ποινές (1999)⁸⁰, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο υπογραμμίζει τη σημασία της ειδικής προστασίας σε κρατούμενες μητέρες και τα παιδιά τους, επισημαίνοντας τις ιδιαίτερες ανάγκες των φυλακισμένων γυναικών, ιδίως όσον αφορά την

80. ΕΕ C 98 της 9.4.1999, σελ. 299.

εγκυμοσύνη, τον τοκετό και τα πρώτα έτη ζωής του παιδιού, και τάσσεται υπέρ της τοποθέτησης των μητέρων με τα παιδιά τους σε ειδικευμένες μονάδες κτισμένες έξω από τα «τείχη» του σωφρονιστικού ιδρύματος (παρ. 16). Στο Ψήφισμα σχετικά με τις κακές συνθήκες που επικρατούν στις φυλακές των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (1996)⁸¹, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ζητεί από τις αρμόδιες αρχές των κρατών μελών να καταβάλουν κάθε δυνατή προσπάθεια ώστε να αποφεύγεται ταπεινωτική και εξευτελιστική μεταχείριση των κρατουμένων γυναικών, ειδικότερα δε των εγκύων, καθώς και να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στη γυναικολογική υγεία των κρατουμένων γυναικών (παρ. 8).

Οι γυναίκες είναι συγκριτικά με τους άνδρες πιο απομακρυσμένες από τον τόπο κατοικίας τους και τις οικογένειές τους⁸², πράγμα που δυσκολεύει τις επαφές με τους δικούς τους ανθρώπους (υποδοχή επισκεπτών, άδειες). Γι' αυτό θα μπορούσε να υποστηριχθεί η δημιουργία ιδιαίτερων τμημάτων κράτησης γυναικών σε αποκεντρωμένα καταστήματα κράτησης ανδρών. Το πρόβλημα της κράτησης μακριά από την ιδιαίτερη πατρίδα των γυναικών θα μπορούσε να αντισταθμιστεί με περισσότερες δυνατότητες επισκέψεων και με τακτικές άδειες εξόδου των κρατούμενων γυναικών, ιδίως για μητέρες που έχουν αφήσει πίσω τους τα ανήλικα παιδιά τους⁸³. Το κράτος έχει την υποχρέωση όχι μόνο για το συμφέρον της μητέρας αλλά κυρίως για το συμφέρον των παιδιών, να επιτρέψει σε μητέρες και παιδιά να έχουν επαφές όσο το δυ-

81. ΕΕ C 32 της 5.2.1996, σελ. 102.

82. Οι Στοιχειώδεις Κανόνες Μεταχείρισης των Κρατουμένων (1955) αποδίδουν ιδιαίτερη σημασία στη διατήρηση και βελτίωση των σχέσεων μεταξύ του κρατουμένου και της οικογένειάς του (κανόνας 79). Τη σημασία της διατήρησης και ανάπτυξης των επισκέψεων των κρατουμένων με τις οικογένειές τους υπογραμμίζουν επίσης οι Ευρωπαϊκοί Σωφρονιστικοί Κανόνες του 2006 (κανόνας 24.4).

83. Παραδείγματα καλών πρακτικών για τη μεταχείριση των φυλακισμένων και αποφυλακισμένων γυναικών και μητέρων με παιδιά εντός και εκτός φυλακής, βάσει διεθνούς έρευνας, παρουσιάζει η *Μηλιώνη, Φ.Α.* (2011). Πολιτικές για την κρατούμενη και αποφυλακισμένη γυναίκα. Παραδείγματα από τη διεθνή πρακτική. Σε: Ευ. Φασούλα, Φ. Μηλιώνη (Επιμ.), Κοινωνία, Έγκλημα, Εθελοντισμός. Το παράδειγμα της επανένταξης: Επάνοδος, 365 επ.

νατόν πιο συχνές και μεγαλύτερης διάρκειας⁸⁴. Κατά τις επισκέψεις-συναντήσεις αυτές θα πρέπει να επιτρέπεται απεριόριστη σωματική εγγύτητα. Διαχωριστικά μέσα (πλέγματα) ή άλλα εμπόδια θα πρέπει να αποφεύγονται.

Στο πλαίσιο της διεθνούς συγκριτικής εμπειρικής έρευνας του σωφρονιστικού συστήματος γυναικών (2004) διαπιστώθηκε ότι το 82% των κρατούμενων γυναικών που συμμετείχαν στην έρευνα ήταν μητέρες. Κατά τον χρόνο κράτησης της μητέρας, τη *φροντίδα των ανήλικων παιδιών εκτός του σωφρονιστικού συστήματος* είχε ως προς το 37,5% ο πατέρας, το 37,5% ο παππούς και η γιαγιά, το 10% άλλα μέλη της οικογένειας, το 5% ανάδοχη οικογένεια ή ίδρυμα για παιδιά και το 10% κάποιος άλλος θεσμός. Όσον αφορά τις *επαφές των κρατούμενων μητέρων με τα παιδιά τους εκτός της φυλακής*, το 66% είχαν επαφές με τα παιδιά τους, το 24% είχαν επαφές με κάποια αλλά όχι με όλα τα παιδιά τους, ενώ «μόνο» το 10% δεν είχαν επαφές με τα παιδιά τους. Όταν ερωτήθηκαν οι κρατούμενες πότε σταμάτησαν οι επαφές με τα παιδιά τους, το 92% απάντησε από τη στιγμή της κράτησης⁸⁵. Η διεθνής εμπειρική έρευνα κατέδειξε τεράστια ελλείμματα όσον αφορά στο άνοιγμα του σωφρονιστικού συστήματος. Με εξαίρεση τη Σλοβενία (36%), σχεδόν τα 2/3 των γυναικών στη Δανία, Γερμανία, Κροατία και Ισπανία, το 85% στην Πολωνία και πάνω από το 90% σε Ελλάδα (92,3%), Λιθουανία (98,5%) και Ρωσία (98,5%) δεν είχαν καμία δυνατότητα να εγκαταλείψουν προσωρινά το κατάστημα κράτησης με τακτική άδεια εξόδου⁸⁶.

84. Βλ. επίσης τις Συστάσεις της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης 1469/2000 για τις μητέρες και τα μωρά στις φυλακές (*Mothers and babies in prisons*) και 1340/1997 για τις κοινωνικές και οικογενειακές συνέπειες της κράτησης (*Social and family effects of detention*).

85. Βλ. *Πιτσελά* 2010, Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας. Σε: Τιμητικό Τόμο Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως, σ. 1188 επ.

86. Βλ. *Της ιδίας* 2010, Το σωφρονιστικό σύστημα γυναικών – Αποτελέσματα μιας διεθνούς έρευνας. Σε: Τιμητικό Τόμο Κωνσταντίνου Δ. Κεραμέως, σ. 1192.

5. Προβληματικές καταστάσεις του σωφρονιστικού συστήματος γυναικών και προτάσεις βελτίωσης

Είναι γνωστό ότι οι γυναίκες σε σύγκριση με τους άνδρες έχουν μικρή συμμετοχή στην εμφανή εγκληματικότητα, τόσο δηλαδή ανάμεσα στους φερόμενους ως δράστες (δήλη εγκληματικότητα) όσο και ανάμεσα στους τελεσίδικα καταδικασθέντες (ένδικη εγκληματικότητα). Η συμμετοχή των γυναικών στην αφανή εγκληματικότητα είναι επίσης ουσιαστικά μικρότερη εκείνης των ανδρών, ωστόσο, η διαφορά των δύο φύλων σε σχέση με την «πραγματική» εγκληματικότητα συρρικνώνεται. Όσον αφορά στο πεδίο της στέρησης της ελευθερίας (προσωρινής κράτησης και έκτισης των στερητικών της ελευθερίας ποινών), η οποία αποτελεί σήμερα την πιο σοβαρή επέμβαση της κρατικής εξουσίας στη ζωή των πολιτών, η συμμετοχή των γυναικών ανάμεσα στους υποδίκους και καταδίκους είναι ουσιαστικά μικρότερη της συμμετοχής των αρρένων ομολόγων τους.

Οι γυναίκες αποτελούν μια μικρή μειονότητα στα σωφρονιστικά καταστήματα. Στις ειδικές ανάγκες (σωματικές, επαγγελματικές, κοινωνικές και ψυχολογικές) αυτής της μειονότητας τα περισσότερα κράτη δίνουν πολύ λίγη προσοχή. Γι' αυτό χρειάζονται συντονισμένες ενέργειες από τις επίσημες αρχές, κυρίως όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης, τη διάθεση ειδικά καταρτισμένου επιστημονικού προσωπικού και κατάλληλων δυνατοτήτων απασχόλησης, προκειμένου να βελτιωθεί η κατάσταση των κρατούμενων γυναικών. Παράλληλα πρέπει να τύχει ιδιαίτερης προσοχής η κατάσταση των μητέρων με παιδιά.

Οι γυναίκες συνιστούν συνήθως μια «ακίνδυνη» ομάδα κρατούμενων. Στο πλαίσιο της διεθνούς συγκριτικής έρευνας του σωφρονιστικού συστήματος γυναικών (2004), διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες κρατούμενες κατά κανόνα δεν αποτελούν «κίνδυνο» για τους άλλους ούτε λόγω της φύσης των εγκλημάτων (σπανιότατα τελούν εγκλήματα βίας) ούτε λόγω του ποινικού τους παρελθόντος (μόνο το 21% είχε προηγούμενη εμπειρία κράτησης). Δομικές βελτιώσεις του σωφρονιστικού συστήματος γυναικών θα μπορούσαν να επιτευχθούν μέσω της δημιουργίας αγροτικών φυλακών, εφόσον όμως διαπιστωθεί εμπειρικά η ύπαρξη σχετικών αναγκών.

Οι κρατούμενες χαρακτηρίζονται από μια δέσμη υπαρξιακών προβλημάτων, όπως είναι εξάρτηση από ναρκωτικά ή/και οιοπνευματώδη ποτά, άλλα προβλήματα υγείας, έλλειψη (οικογενειακών) δεσμών ή κλονισμένες οικογενειακές σχέσεις, ανεργία και φτώχεια. Στους χώρους κράτησης αντιμετωπίζουν προβλήματα με την ιατρική και φαρμακευτική περίθαλψη, με την έλλειψη εξειδικευμένου και κατάλληλου προσωπικού για τη φροντίδα και τη δημιουργική απασχόληση των μικρών παιδιών που μένουν στη φυλακή μαζί με τις μητέρες τους, και με την περιορισμένη επικοινωνία με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Ανάμεσα στις προτεραιότητες του Υπουργείου Δικαιοσύνης είναι η παροχή δυνατότητας εκπαίδευσης στους κρατούμενους, η αναβάθμιση της υγειονομικής περίθαλψης, η δημιουργία δομών απεξάρτησης, ενίσχυση των κοινοτικών κυρώσεων (π.χ. κοινωφελούς εργασίας), αλλά και η θέσπιση νομοθετικού πλαισίου και η δημιουργία δομών που θα έχουν ως αντικείμενο την επανένταξη στην κοινωνία όσων αποφυλακίζονται⁸⁷.

Το έργο του τιμώμενου καθηγητή στο πεδίο της ποινικής καταστολής διαπνέεται από πνεύμα εξορθολογισμού και εξανθρωπισμού του δικαίου των ποινικών κυρώσεων υπό το πρίσμα της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο τιμώμενος καθηγητής, ένας από τους πρωτοπόρους της Σωφρονιστικής Επιστήμης, εμπλούτισε τη συζήτηση και τον προβληματισμό μας με την υιοθέτηση εποικοδομητικών προσεγγίσεων που βοηθούν αποτελεσματικά την κοινωνική επανένταξη του δράστη⁸⁸.

87. Βλ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ της 18.07.2015 «Οι οκτώ πυλώνες της αναδιάρθρωσης του σωφρονιστικού συστήματος» της Εύας Καραμανώλη, συνέντευξη με τον γενικό γραμματέα Αντεγκληματικής Πολιτικής του υπουργείου Δικαιοσύνης, κ. Ευτύχη Φυτράκη.

88. *Κουράκη, Ν.Ε.* (2005). Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος, 507.

Ο ακρωτηριασμός των σωφρονιστικών θεσμών και η επιστροφή στη σωφρονιστική «κανονικότητα»: Ο σύντομος βίος των φυλακών «υψίστης ασφαλείας» στην Ελλάδα*

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Κ. ΚΟΥΛΟΥΡΗΣ**

1. Εισαγωγική τοποθέτηση

Μετά από μια παρατεταμένη περίοδο επιδείνωσης των όρων λειτουργίας των ελληνικών φυλακών,¹ που έχει αναγνωρισθεί από τους

* Επανεπεξεργασμένη απόδοση εισήγησης με τίτλο «Ο ακρωτηριασμός και η αποκατάσταση των σωφρονιστικών θεσμών: Από τη Δημόσια Δήλωση της CPT σχετικά με την Ελλάδα στις φυλακές τύπου Γ' και η επόμενη μέρα της ποινικής καταστολής», που παρουσιάστηκε στο τριήμερο εγκληματολογικό συνέδριο με κεντρικό θέμα «Κρίση, Έγκλημα και Σύστημα Ποινικής Καταστολής», Πέμπτη, Παρασκευή και Σάββατο, 2-4.4.2015 στην Αίθουσα Τελετών του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών προς τιμήν του ομότιμου Καθηγητή Νέστορα Κουράκη. Μέρη του κειμένου έχουν δημοσιευθεί στην εφημερίδα «Εποχή» 13.7.2014 (σε συνεργασία με τον Δ. Κόρο, Δικηγόρο, υποψήφιο διδάκτορα Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης) 13.4.2015 και 30.6.2015.

** Επίκουρος Καθηγητής Σωφρονιστικής Πολιτικής Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

1. Για μια πλήρη παρουσίαση της μεταχείρισης των κρατουμένων και της κατάστασης στις φυλακές στον ελληνικό χώρο από την περίοδο της τουρκοκρατίας και καθ' όλη τη διαδρομή του σύγχρονου ελληνικού κράτους βλ. το έργο του τιμώμενου Καθηγητή Ν.Ε. Κουράκη [συνεργασία – επιμέλεια Ν.Κ. Κουλούρη], *Η ποινική καταστολή μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2009, ιδίως σ. 212 επ., 236 επ., 284 επ. Βλ. ακόμη Χ. Δημόπουλου, *Σωφρονιστικό Δίκαι-*

θεσμικούς στυλοβάτες της ποινικής καταστολής² και τους μηχανισμούς παρακολούθησης του «σωφρονιστικού συστήματος»³ και έχει καταγ-

ο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2009, σ.101 επ., 140 επ.

2. Ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Α. Ρουπακιάτης, απαντώντας σε επίκαιρη ερώτηση βουλευτή στις 11.10.2012 (Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΜΣΤ', σ. 2512, <http://www.parliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20121011.pdf>) δήλωσε: «Δεν καλύπτω. Αποκαλύπτω [...]. Δεν είναι κακές οι συνθήκες στις φυλακές. Είναι άθλιες. Έχουμε φυλακές-ποντοκόρυπτες. Έχουμε φυλακές-ντροπή. Και έχουμε οικονομικές δυνατότητες που περιορίζουν το σιτηρέσιο από 3,20 ευρώ σε 2 ευρώ και τώρα, 1,80 ευρώ. Δεν έχουμε γιατρούς. Δεν έχουμε κοινωνικούς λειτουργούς. Δεν έχουμε νοσηλεύτες. Αυτές είναι οι φυλακές της χώρας». Βλ. και τις προγραμματικές δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Ν. Παρασκευόπουλου μετά τις εκλογές της 25^{ης} Ιανουαρίου 2015, στις οποίες γίνεται λόγος για «συνθήκες υπέρμετρου συνωστισμού των κρατουμένων που οδηγούν σε δημιουργία αβίωτων συνθηκών» και προστίθεται ότι «η επίλυση προβλημάτων που άπτονται της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας έχει απόλυτη προτεραιότητα» (έχουν αναρτηθεί στις Ανακοινώσεις του Υπουργείου, Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στις 9.2.2015, <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2355/mid/797.aspx>). Βλ. ακόμη το αριθ. πρωτ. 214/15.7.2014 δελτίο τύπου της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας για την προκήρυξη απεργιακών κινητοποιήσεων όπου αναφέρεται ότι «η βία, η εκμετάλλευση και η εξαθλίωση που επικρατεί εντός των καταστημάτων κράτησης, οι δολοφονίες, οι θάνατοι και οι αυτοκτονίες κρατουμένων, η υπερσυμφόρηση και ο συνωστισμός, η υποστελέχωση και η διάλυση του προσωπικού και η υγειονομική κατάσταση μέσα στις φυλακές ως φαίνεται δεν έχουν σταθεί ικανά στοιχεία για να πειστεί η Πολιτεία ότι το σύστημα κράτησης της χώρας έχει πλέον καταρρεύσει και χρειάζεται επείγοντως άμεση λήψη μέτρων για την οργανωτική, λειτουργική και διοικητική μεταρρύθμισή του».

3. Βλ. την τελευταία μέχρι στιγμής δημοσιευμένη έκθεση της Επιτροπής του Συμβουλίου της Ευρώπης για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης Τιμωρίας (ΕΠΒ), *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*, CPT/Inf (2014) 26, Strasbourg, 16 October 2014, σ. 52, § 93: «Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του 2013, κατέστη σαφές ότι το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα συνέχισε να παρουσιάζει τις ίδιες θεμελιώδεις ελλείψεις που έχουν παρατηρηθεί στο παρελθόν, συγκεκριμένα σοβαρό συνωστισμό και οξεία έλλειψη

γελθεί από κρατούμενους, οργανώσεις και πολιτικούς - κοινωνικούς σχηματισμούς υπεράσπισης των δικαιωμάτων [τους],⁴ η αέναη ένταση που χαρακτηρίζει τη σωφρονιστική μεταρρύθμιση και καθορίζει τον τιμωρητικό ή τον επανεντακτικό προσανατολισμό της⁵ έφθασε σε οριακό

προσωπικού. Αυτά τα δύο προβλήματα είναι, από πολλές απόψεις, η πηγή πρόσθετων σοβαρών ελλείψεων στις φυλακές που επισκέφθηκε η Επιτροπή, συμπεριλαμβανομένων των κακών υλικών συνθηκών και της έλλειψης υγιεινής, της βίας μεταξύ των κρατούμενων, της ανεπαρκούς υγειονομικής περίθαλψης και της έλλειψης ουσιαστικών δραστηριοτήτων για τους κρατούμενους». Βλ. επίσης Συνήγορος του Πολίτη, *Ετήσια Έκθεση 2014*, σ. 158-159, όπου η ανεξάρτητη αρχή υπογραμμίζει ότι ο «υπερπληθυσμός» αποτελεί ζήτημα αιχμής για τη διασφάλιση του σκληρού πυρήνα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ενώ επισημαίνονται η ακαταλληλότητα των κτιριακών υποδομών, η ανεπάρκεια ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και η έλλειψη εξειδικευμένου προσωπικού» και εκτιμά ότι «η όποια στενότητα πόρων δεν επιτρέπεται να αχθεί σε βαθμό παραβίασης του σκληρού πυρήνα των δικαιωμάτων των εγκλειστών σε κάθε είδους χώρους, ιδίως στη δομικού χαρακτήρα προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας».

4. Η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατούμενων, σε έκθεση που έδωσε στη δημοσιότητα στις 20.11.2014 με τίτλο «Ανθρωπιστική κρίση στις ελληνικές φυλακές» τονίζει ότι «οι κρατούμενοι υποσιτίζονται, στερούνται βασικά είδη πρώτης ανάγκης (κουβέρτες, ρούχα κ.λπ.) καθώς και είδη ατομικής υγιεινής (σαπούνι, χαρτί υγιείας, οδοντόκρεμα), ενώ υποχρεώνονται να ζήσουν σε απαράδεκτες συνθήκες κράτησης (έλλειψη θέρμανσης/κλιματισμού, συνωστισμός, υγρασία, έλλειψη συνθηκών υγιεινής κ.λπ.)» http://www.tokeli.gr/2014/11/blog-post_21.html. Βλ. επίσης, ενδεικτικά, καταγγελίες, αιτήματα και επιστολές κρατούμενων σε: <http://www.tokeli.gr/search/label/%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CE%B3%CE%B3%CE%B5%CE%BB%CE%AF%CE%B5%CF%82%20%2F%20%CE%B1%CE%B9%CF%84%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1%20%2F%20%CE%B5%CF%80%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BB%CE%AD%CF%82%20%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CF%89%CE%BD>.

5. Ο Μ. Foucault διατυπώνει την άποψη ότι η κριτική για την αποτυχία της φυλακής δρομολογεί αντιδράσεις προς δύο κατευθύνσεις: μια που προβάλλει την ολοκλήρωση της ανεπαρκώς αναπτυγμένης «σωφρονιστικής τεχνικής» και μια που απαιτεί την ανάκτηση της χαμένης τιμωρητικής αυστηρότητας του εγκλεισμού (Μ. Foucault [μετάφρ. Κ. Χατζηδήμου / Ι. Ράλλη, θεώρηση Α. Σταύρου, επίμετρο Ν.Ε. Κουράκης], *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα: Ράππας, 1989, σ. 353-354). Για τις πολλαπλές μορφές της φυλάκισης βλ. Μ. Αρχιμανδρίτου,

σημείο. Οι στερήσεις και οι περιορισμοί στο όνομα της ασφάλειας από τη μια πλευρά και οι παροχές και τα δικαιώματα στο όνομα της νομιμότητας και της κοινωνικής επανένταξης από την άλλη πλευρά, έδωσαν μια ακόμη μάχη, που αποδείχθηκε άνιση αλλά όχι τελική: η «άγρια» φύση της φυλακής επικράτησε της «πολιτισμένης» εκδοχής της και επιβεβαιώθηκε πανηγυρικά με τη θεσμοθέτηση ενός αυστηρότερου καθεστώτος μεταχείρισης κρατουμένων οι οποίοι χαρακτηρίστηκαν ιδιαίτερα επικίνδυνοι για την ασφάλεια και την τάξη στις φυλακές καθώς και για την ασφάλεια της χώρας και τη δημόσια τάξη.⁶ Η επικράτηση αυτή, όμως, ήταν βραχύβια καθώς οι έντονες αντιδράσεις που δημιουργήσε το συγκεκριμένο καθεστώς κράτησης⁷ οδήγησαν στην κατάργησή του δέκα μήνες μετά τη νομοθετική εισαγωγή του.⁸ Οι κοινωνικοπολιτικές ζυμώσεις που διαμόρφωσαν τη δημόσια συζήτηση με άξονα τις φυλακές υψίστης ασφαλείας (ή καταστήματα κράτησης τύπου Γ') δείχνουν

Η φυλάκιση ως τρόπος κράτησης και ως μορφή έκπησης της ποινής, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2012, ιδίως σ. 153 επ., όπου διακρίνεται η «ιεραρχική φυλακή» με διαφοροποίηση των επιπέδων κράτησης σε μέγιστης, μέσης και ελάχιστης ασφαλείας (σ. 216).

6.⁶ Βλ. άρθρα 1 και 2 του Ν. 4274/2014 «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις».

7. Η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου εξέδωσε δελτίο τύπου στις 3.7.2014 με τίτλο «Σωφρονισμός τύπου Γ': η περιστολή δικαιωμάτων ως επίφαση ασφάλειας και σωφρονισμού» εκτιμά ότι με τα καταστήματα κράτησης τύπου Γ' εισάγεται «ένα μοντέλο σωφρονισμού που επιφυλάσσει για τον εαυτό του τη δυνατότητα επιβολής μιας "επιπλέον ποινής" και μάλιστα υπό όρους βάνουσα προσβλητικούς για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια» (<http://www.hlhr.gr/index.php?MDL=pages&SiteID=1062>). Η Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε δελτίο τύπου που εκδόθηκε την ίδια ημερομηνία (3.7.2014) εξέφρασε «την έντονη ανησυχία της για τον περιορισμό των δικαιωμάτων των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης Γ' τύπου κατά παράβαση της αρχής της αναλογικότητας και της ισότητας, αλλά και για την ευρύτερη προσβολή των αρχών του Κράτους δικαίου» (<http://www.nchr.gr/index.php/el/2013-04-03-11-08-50/2013-04-03-11-0922http://www.nchr.gr/index.php/el/2013-04-03-11-08-50/2013-04-03-11-09-22>).

8. Βλ. άρθρο 1 του Ν. 4322/2015 «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 42/27.4.2015).

ότι η σημασία του πολιτικού παράγοντα είναι καθοριστική για τις εκάστοτε προτιμητέες επιλογές: η υποστήριξη και η αμφισβήτηση των φυλακών που διακρίνονται από τις άλλες λόγω του ιδιαίτερα περιοριστικού καθεστώτος κράτησης με το οποίο λειτουργούν συνδέθηκαν με συγκεκριμένες αντιλήψεις και πρότυπα αντεγκληματικής και ειδικότερα ποινικής πολιτικής στο πλαίσιο της ιδεολογίας της άμυνας της κοινωνίας έναντι του εγκλήματος, που εκφράζουν ουσιαστικά διαφορετικές θεωρήσεις περί της δοσολογίας των στοιχείων ποινικής καταστολής και κοινωνικής πρόνοιας που συναντώνται στους χώρους καταναγκαστικής ή ιδρυματικής διαβίωσης των κρατουμένων.⁹

2. Από την αποθήκευση των κρατουμένων στην εκδικητική απομόνωσή τους

Σε μια περίοδο κατά την οποία είχε επισημανθεί ότι «το ευνομούμενο σωφρονιστικό σύστημα, στο οποίο θεωρητικά αποβλέπει ο νόμος, έχει δώσει τη θέση του στην πρακτική της απλής “αποθήκευσης κρατουμένων”»¹⁰ με την επί μακρόν σώρευση όλο και μεγαλύτερου αριθμού υποδίκων και καταδίκων σε ανεπαρκείς χώρους κράτησης,¹¹ με

9. Για τα ιδεολογικά πρότυπα της αντεγκληματικής πολιτικής και ιδίως για τα πρότυπα της ποινικής πολιτικής βλ. Σ. Βιδάλη, *Αντεγκληματική Πολιτική. Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2014, σ. 9 επ.: 12 καθώς και 13-16.

10. Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και της Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας (CPT), Δημόσια Δήλωση σχετικά με την Ελλάδα, Στρασβούργο, 15.3.2011, CPT/Inf (2011) 10, <http://www.cpt.coe.int/documents/grc/2011-10-inf-grc.pdf>.

11. Σύμφωνα με τα στοιχεία που δημοσιεύει το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων με ημερομηνία αναφοράς την 1^η Ιανουαρίου κάθε έτους, ο απόλυτος αριθμός των κρατουμένων στις ελληνικές φυλακές αυξήθηκε κατά 4.275 ή κατά 49,7% από το 2003 έως το 2014 (από 8.478 σε 12.693), ενώ ο αριθμός των θέσεων κράτησης είναι μικρότερος των 10.000: <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%A1%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9Fbr%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CE>

ακατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή, απουσία δραστηριοτήτων των κρατουμένων, ανεπαρκή υγειονομική περίθαλψη, υποστελέχωση και «παράδοση» του ελέγχου στα χέρια ομάδων ισχυρών κρατουμένων,¹² το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων επικαλέστηκε α) ποσοτικές και ποιοτικές μεταβολές της εγκληματικότητας «με εγγενή βιαιότητα και διάχυτη επικινδυνότητα που επηρεάζει και αντανακλά τόσο στον αριθμό του έγκλειστου πληθυσμού τόσο και στα ποιοτικά του χαρακτηριστικά» και β) «επιδρομικές επιθέσεις κατά καταστημάτων κράτησης προκειμένου να αποδράσουν κρατούμενοι ιδιαίτερα επικίνδυνοι για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια».¹³ Είχε προηγηθεί η δημιουργία κατάλληλου κλίματος με τον ισχυρισμό ότι ο νομοθέτης θα απαντούσε στη μη επιστροφή ενός αδειούχου κρατουμένου από την έβδομη άδεια που έλαβε με την επανεξέταση του νομοθετικού πλαισίου χορήγησης αδειών.¹⁴ Η σύνδεση της παραβίασης μιας άδειας με

F%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CF%89%CE%BD.aspx. Πρέπει πάντως να αναφερθεί ότι, σύμφωνα με τα ίδια στοιχεία, ο αριθμός των κρατουμένων παρουσιάζει μετά από πολλά έτη αξιοσημείωτη κάμψη την 1.1.2015 (11.798) που συνεχίζεται κατά τη διάρκεια του τρέχοντος έτους (9.808 την 1.11.2015). Αξιοσημείωτο είναι ότι πολλοί από τους αριθμούς αυτούς είναι πλασματικοί αν ληφθούν υπόψη α) το φαινόμενο της μακρόχρονης παραμονής ποινικών κρατουμένων σε αστυνομικά κρατητήρια που οφείλεται στην ανεπάρκεια των διαθέσιμων θέσεων κράτησης στις φυλακές, δηλαδή στο «συστημικό πρόβλημα» της υπερπλήρωσής τους (Συνηγόρος του Πολίτη, *Ετήσια Έκθεση 2013*, σ. 69 και *Ετήσια Έκθεση 2014*, σ. 158) και β) ο υπολογισμός της χωρητικότητας των φυλακών με πρόσθεση θέσεων που βρίσκονται σε καταστήματα κράτησης τα οποία δεν λειτουργούν πλήρως (όπως αυτά στη Νιγρίτα Σερρών και στα Χανιά Κρήτης, όπου χρησιμοποιούνται οι πέντε από τις δέκα συνολικά πτέρυγές τους. Ετήσια έκθεση Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έτους 2013, σε: Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, *Ετήσια Έκθεση 2012-2013*, σ. 387).

12. Όπ. ανωτ., υποσημ. 11.

13. Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις», 6.6.2014, http://www.ministryofjustice.gr/site/Portals/0/uploads_05/r-sodik-eis-sunoliko.pdf.

14. Βλ. την από 7.1.2014 δήλωση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Χ. Αθανασίου σχετικά με την επανεξέταση του νομοθε-

την κλιμάκωση της ασφάλειας των φυλακών προφανώς δεν μπορεί να είναι πειστική, αφού η μη επιστροφή ενός αδειούχου κρατουμένου δεν συνδέεται με το καθεστώς και το επίπεδο ασφαλούς κράτησης. Τούτο, δε, ακριβώς επειδή κάθε αδειούχος κρατούμενος εξέρχεται νόμιμα από τη φυλακή και δεν «εκθέτει» με τη μη επιστροφή του κάποια ανεπάρκεια του φυλακτικού σκέλους του εγκλεισμού. Επομένως όποια σχετική σύνδεση επιχειρήθηκε, μόνο ως πρόφαση μπορεί να αξιολογηθεί. Το κρίσιμο ζήτημα αποδείχθηκε ότι ήταν κάτι περισσότερο από τις άδειες: η εν γένει επικοινωνία των κρατουμένων με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον και γενικότερα, ό,τι συνδέεται -έστω θεωρητικά- με τις προοπτικές επιστροφής τους στην κοινωνική ζωή μετά την αποφυλάκιση.

Ακολούθησε το σχέδιο νόμου του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις», που τέθηκε σε διαβούλευση τη

τικού πλαισίου χορήγησης αδειών σε καταδίκους αμέσως μετά τη μη εμφάνιση βαρυποινίτη κρατουμένου στο Αστυνομικό Τμήμα της περιοχής του κατά τη διάρκεια της έβδομης τακτικής άδειάς του: «Το ευεργέτημα της άδειας των κρατουμένων, που προβλέπεται από τους ευρωπαϊκούς σωφρονιστικούς κανόνες και τον Σωφρονιστικό Κώδικά μας, δεν μπορεί να μετατρέπεται σε μέσο αμφισβήτησης των θεσμών της χώρας και υπονόμησης της αντεγκληματικής πολιτικής της. Επανεξετάζουμε το όλο νομοθετικό πλαίσιο χορήγησης αδειών σε κατάδικους και ειδικά της συγκεκριμένης κατηγορίας κρατουμένων» (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2191/mid/797.aspx>). Σημειωτέον ότι ανάλογη περίπτωση (μη επιστροφής βαρυποινίτη κρατουμένου από τακτική άδεια) είχε πυροδοτήσει και τη συζήτηση για τη θεσμοθέτηση της ηλεκτρονικής επιτήρησης ως μέτρο για την παρακολούθηση και τον εντοπισμό των κρατουμένων στους οποίους θα χορηγούνται άδειες στις 22.8.2012 (<http://news247.gr/eidiseis/koinonia/to-yp-dikaiosynhs-eksetazei-tovra-xiolaki-entopismou-kratoymenwnn.1900773.html>) που επιβεβαιώθηκε με έγγραφο του τότε Υπουργού Δικαιοσύνης Α. Ρουπακιάτη σε απάντηση ερώτησης και αίτησης κατάθεσης εγγράφων βουλευτή, όπως αναφέρεται σε δημοσιεύματα της 11^{ης}.1.2013 και επαναλαμβάνεται σε δηλώσεις του Κυβερνητικού Εκπροσώπου ένα έτος αργότερα, στις 8.1.2014 (http://www.newsit.gr/default.php?pname=Article&art_id=185003&catid=3, <http://www.kathimerini.gr/64525/article/epikairothta/ellada/yp-dikaiosynhs-324-paraviaseis-taktikwnn-adeiwn-apo-kratoymenoyss-se-diasthma-triwn-etwn>).

Δευτέρα 17.3.2014.¹⁵ Σ' αυτό περιλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων, ρυθμίσεις για τα καταστήματα κράτησης Γ' τύπου (φυλακές υψίστης ασφαλείας, όπως τις χαρακτήριζε το ίδιο το Υπουργείο με σχετικό δελτίο τύπου στην ιστοσελίδα του στις 10.3.2014¹⁶). Οι φυλακές αυτού του τύπου είχαν προβλεφθεί από το 2009, αποτελώντας, τότε, «απάντηση» του κράτους στη δεύτερη απόδραση δύο κρατουμένων με ελικόπτερο από το Κατάστημα Κράτησης Κορυδαλλού.¹⁷ Στο διάστημα που μεσολάβησε, όμως, δεν καθορίστηκε το καθεστώς κράτησης στο οποίο θα υπάγονταν οι κρατούμενοι στα καταστήματα αυτά, ούτε ο τρόπος με τον οποίο θα κρινόταν η «επικινδυνότητά» τους. Πέντε χρόνια αργότερα ο νομοθέτης επανήλθε επιχειρώντας να ισοπεδώσει κάθε θεμελιώδη ποινολογική αρχή που διέπει τη σωφρονιστική νομοθεσία και την προσανατολίζει στη δίκαιη και ίση μεταχείριση των κρατουμένων, με παροχή ευκαιριών κοινωνικής επανένταξης. Ακόμη περισσότερο: οι ρυθμίσεις που τέθηκαν υπό διαβούλευση σήμαιναν μια επικείμενη, τότε, εκτροπή από κάθε έννοια σωφρονιστικής νομιμότητας, αν όχι θεσμική εκτροπή. Πρόθεση των συντακτών του νομοσχεδίου για τις φυλακές τύπου Γ' ήταν να αποκλείσουν, άμεσα ή έμμεσα, μεγάλο αριθμό

15. <http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?p=5504>.

16. Στο ίδιο δελτίο τύπου προαναγγέλθηκε ότι «οι κρατούμενοι στις φυλακές αυτές θα διαβιούν σε αυστηρότερο καθεστώς σε σχέση με τους λοιπούς κρατούμενους, ως προς τη χορήγηση αδειών κλπ.», χωρίς να καθίσταται σαφές σε τι άλλο - εκτός από τις άδειες- επρόκειτο να διαφοροποιηθεί το καθεστώς διαβίωσης των κρατουμένων (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2220/mid/7971.aspx>).

17. Με το άρθρο 20 του Ν. 3772/2009 είχε αντικατασταθεί η § 2 του άρθρου 19 του Σωφρονιστικού Κώδικα και στα γενικά καταστήματα κράτησης Α' και Β' τύπου είχε προστεθεί μια ακόμη κατηγορία, τα καταστήματα Γ' τύπου, στα οποία προβλέφθηκε ότι θα κρατούνταν, «χωρίς επικοινωνία με κρατούμενους άλλων κατηγοριών, κρατούμενοι που εκτίουν ποινή ισόβιας κάθειρξης ή πρόσκαιρης κάθειρξης τουλάχιστον δέκα ετών και κρίνονται ιδιαίτερα επικίνδυνοι για την ομαλή κοινή συμβίωση στα καταστήματα άλλου τύπου» - βλ. Κ. Κοσμάτου, *Ξαναγράφοντας τον Σωφρονιστικό Κώδικα: Παρατηρήσεις στις διατάξεις του Ν 4274/2014 «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις» σχετικά με τα καταστήματα κράτησης «τύπου Γ'», Ποινική Δικαιοσύνη 7 (17), 2014, σ. 602.*

κρατουμένων από την εφαρμογή βασικών θεσμών και μέτρων που αποτελούν τη σπονδυλική στήλη της μεταχείρισής τους (άδειες, εργασία με ευεργετικό υπολογισμό, επισκεπτήρια, αλληλογραφία, ημιελεύθερη διαβίωση, απόλυση υπό όρο) στο πλαίσιο της στέρησης της προσωπικής ελευθερίας τους. Όπου αυτό δεν οριζόταν ρητά, ομολογείτο κυνικά με τη «ρήτρα» ότι οι περιορισμοί που θα επιβάλλονταν στα καταστήματα κράτησης τύπου Γ' επιτρέπεται να καθιστούν ανέφικτη την εφαρμογή θεσμών και προγραμμάτων που προβλέπονται στον Σωφρονιστικό Κώδικα.¹⁸

Στο σχέδιο νόμου προβλεπόταν ότι στις φυλακές αυτές θα κρατούνται, ανάλογα με το (ποινικό ή πειθαρχικό) έρεισμα της εισαγωγής ή της μεταγωγής τους, για χρονικό διάστημα τουλάχιστον τεσσάρων ή δέκα ετών, που θα μπορούσε να επιμηκύνεται διαδοχικά, κάθε φορά επί διετία και χωρίς ανώτατο όριο, βάσει μιας εκτίμησης περί «ιδιαίτερης επικινδυνότητας», υπόδικοι και κατάδικοι για ορισμένα εγκλήματα, όπως είναι, κατά τη διατύπωση της ανακοίνωσης του υπουργείου, «η διάπραξη τρομοκρατικών πράξεων ή η διάπραξη εγκλημάτων στο πλαίσιο εγκληματικής οργάνωσης».

Για να μπορεί να εφαρμοστεί αυτή η ανατροπή των δεδομένων στον τομέα της πολιτικής του για τις φυλακές, το Υπουργείο Δικαιοσύνης προωθούσε αλλαγές ως προς τα όργανα και τις διαδικασίες μεταγωγής των κρατουμένων και τις υπηρεσίες εξωτερικής φρούρησης των φυλακών, «εκχωρούσε» αρμοδιότητες που έχει εκ της πολιτειακής αποστολής του στο Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη και άνοιγε τον δρόμο για την ανάληψη της διοίκησης των φυλακών από συνταξιούχους δικαστικούς λειτουργούς και αξιωματικούς της αστυνομίας.¹⁹ Για να μην υπάρχει καμιά αμφιβολία ως προς τον χαρακτήρα του καθεστώτος κράτησης στις φυλακές τύπου Γ' και τον σκοπό της λειτουργίας τους, στο σχέδιο νόμου καθίστατο σαφές ότι οι κρατούμενοι

18. Με προσθήκη στο τέλος της § 5 του άρθρου 19 του Σωφρονιστικού Κώδικα (άρθρο 9 § 8 σχεδίου νόμου «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις».

19. Βλ. άρθρα 9 και 22 του σχεδίου νόμου «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις».

σ' αυτές «δεν μέταγονται για πειθαρχικούς λόγους σε καταστήματα κράτησης άλλου τύπου»,²⁰ αφού οι ίδιες θα αποτελούσαν το πειθαρχικό ναδίρ του «σωφρονιστικού» συστήματος.

Η υπό διαμόρφωση (τότε) πρωτοβουλία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, στο μέρος που αφορούσε την πολιτική του στον τομέα των φυλακών, ακολουθούσε την πεπατημένη της εισαγωγής μέτρων αυστηρότητας που συνεπάγονται την έκτιση ποινών διαφορετικών ταχυτήτων και πρόσθετε το στοιχείο της διαφοροποίησης του καθεστώτος κράτησης επί τα χείρω όσον αφορά τη δεινοπάθεια που συνεπάγεται η ποινική προσβολή της προσωπικής ελευθερίας. [Εξ]ωθούσε την ποινική καταστολή από τον ωφελιμισμό και την ουδετερότητα που τη χαρακτηρίζουν τις τελευταίες δεκαετίες με τις νομοθετήσεις του 1967, του 1989 και του 1999,²¹ στην εκδικητικότητα. Επρόκειτο για μια θεσμική ακρότητα που μόνο εντάσεις, αντιπαλότητα και εχθρότητα μπορούσε να καλλιεργήσει στον χώρο των φυλακών, επιστεύδοντας την από καιρό προαναγγελθείσα κατάρρευση του σε βάρος κάθε έννοιας νομιμότητας και δικαιοσύνης.

Ενώ η κατάσταση των φυλακών περιγραφόταν με όρους «σωφρονιστικής έκρηξης» για την οποία «χρειάζεται μεσοπρόθεσμη συγκροτημένη ποινική και σωφρονιστική πολιτική με βάση το τρίπτυχο: λιγότεροι κρατούμενοι, μικρότερος χρόνος εγκλεισμού, ειδική μέριμνα για εξαιρετικές περιπτώσεις»,²² το Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων υποβάθμιζε τη σημασία της άμβλυνσης των απαράδεκτων και παράνομων συνθηκών κράτησης, που ισοδυναμούν με απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση σύμφωνα με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως δείχνει ο κατάλογος των καταδικαστικών αποφάσεων του σε βάρος της Ελλάδας.²³ Με την εκμετάλλευση των ηθικ[ολογικ]ών πανικών²⁴ που

20. Με την προσθήκη εδαφίου στην περίπτωση β της § 1 του άρθρου 69 του Σωφρονιστικού Κώδικα (άρθρο 9 § 15 σχεδίου νόμου).

21. Βλ. Σ. Αλεξιάδη, *Σωφρονιστική*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2001, σ. 80 επ.: 87.

22. Συνήγορος του Πολίτη, *Ετήσια Έκθεση 2013*, σ. 68-69.

23. Βλ. Μ. Γαλανού, *Σωφρονιστική μεταχείριση και δικαιώματα των τελούντων*

καλλιεργήθηκαν από διάφορες παράνομες και βίαιες ενέργειες κρατουμένων που προκάλεσαν αντίποινα από την πλευρά οργάνων του κράτους και εκδηλώσεις αυτοδικίας από την πλευρά του προσωπικού των φυλακών,²⁵ προώθησε την ψήφιση νόμου για την ίδρυση καταστημά-

υπό κράτηση προσώπων, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα, 2011, σ. 401 επ. και Μ. Τσιρλή, *Άρθρο 3 Απαγόρευση των Βασανιστηρίων*, σε Λ.Α. Σισιλιάνου [διεύθυνση έκδοσης], Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σ. 107 επ. Βλ. και http://www.nsk.gr/web/nsk/anazitisi-arophaseon?p_p_id=nskedad_WAR_nskplatformportlet&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-4&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2.

24. Για την απόδοση στην ελληνική και το περιεχόμενο του όρου "moral panics" που χρησιμοποίησε ο S. Cohen αναφερόμενος στην κοινωνική αντίδραση που διαμορφώνεται υπό το κράτος μιας φοβικής υστερίας βλ. Β. Καρύδη, *Όψεις κοινωνικού ελέγχου στην Ελλάδα. Ηθικοί πανικοί, ποινική δικαιοσύνη*, Αθήνα-Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 42 επ.

25. Βλ. την ομιλία του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Χ. Αθανασίου στη Βουλή, Α' Τμήμα Διακοπής Εργασιών Βουλής Θέτους 2014, Συνεδρίαση ΙΒ', Δευτέρα 7.7.2014 (<http://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?sessionRecord=2f21dca0-73ce-4f52-9ffc-9e1c41e6b720>). Τέτοια γεγονότα είναι η απόπειρα απόδρασης με ελικόπτερο από το Κατάστημα Κράτησης Τρικάλων (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2058/amid/532.aspx>), η επίθεση ομάδας ενόπλων και η ομαδική απόδραση κρατουμένων στο ίδιο κατάστημα (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2061/amid/532.aspx>), οι ομηρίες υπαλλήλων (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2056/amid/532.aspx>), με κορύφωση την αφαίρεση της ζωής ενός σωφρονιστικού υπαλλήλου από επίθεση κρατουμένου και, στη συνέχεια, την αφαίρεση της ζωής του δράστη από σωφρονιστικούς υπαλλήλους: βλ. την από 26.3.2014 δήλωση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Χ. Αθανασίου για τη δολοφονία του Υπαρχιφύλακα του Καταστήματος Κράτησης Μαλανδρινού (<http://www>.

των κράτησης «υψίστης ασφαλείας». Οι ενέργειες αυτές των κρατουμένων δεν προβλημάτισαν ως ενδεχόμενες εκδηλώσεις αντίδρασης τους στα αδιέξοδα του εγκλεισμού. Αντιθέτως, έγιναν επιχειρήματα για την αποθέωση της ασφάλειας.

Οι βασικές ρυθμίσεις του νομοσχεδίου αφορούσαν τις προϋποθέσεις και τις κατηγορίες των κρατουμένων που θα εγκλείονται στα καταστήματα τύπου Γ΄ βάσει του ποινικού ή του πειθαρχικού ιστορικού τους, τις δυνατότητες των κρατουμένων να προσφύγουν κατά της τοποθέτησής τους (αλλά και του ίδιου του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, ο οποίος, όταν επιμένει στην τοποθέτηση αυτή, ανάγεται σε διάδικο, με αρμοδιότητες και δικαιώματα που θίγουν την αρχή της διάκρισης των εξουσιών), τον ελάχιστο χρόνο παραμονής των κρατουμένων στα καταστήματα τύπου Γ΄ και τις απεριορίστες παρατάσεις του, τη φρούρησή τους από ειδική υπηρεσία της

ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2231/mid/797.aspx), την ανακοίνωση του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων για διενέργεια πειθαρχικής προκαταρκτικής εξέτασης και προανάκρισης προκειμένου να διερευνηθούν οι συνθήκες θανάτου του κρατούμενου (<http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2234/mid/797.aspx>) καθώς και δελτία τύπου με αριθ. πρωτ. 80/25.3.2014 και 99/28.3.2014 της Ομοσπονδίας Σωφρονιστικών Υπαλλήλων Ελλάδας (<http://www.osye.org.gr/DeltiaTirou.php>). Η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου σε δελτίο τύπου που εξέδωσε στις 7.4.2014, μετά την πραγματοποίηση συνέντευξης τύπου με τίτλο «Φυλακές: Ούτε ασφάλεια, ούτε δικαιώματα», τόνισε ότι «τα τραγικά γεγονότα των τελευταίων ημερών, με το βασανισμό μέχρι θανάτου κρατούμενου από κρατικά όργανα, ο οποίος ήρθε ως “επιβολή ποινής” για τη βίαιη δολοφονία σωφρονιστικού υπαλλήλου δεν αφήνουν κανένα περιθώριο αμφιβολίας ότι ήδη, στις ελληνικές φυλακές, δεν υπάρχουν ούτε δικαιώματα ούτε το σύστοιχό τους, δηλαδή η ασφάλεια. Η φυλακή εξαθλιώνει ή/και εξαγριώνει τόσο τους κρατούμενους όσο και τους φύλακές τους» (<http://www.hlhr.gr/index.php?MDL=pages&SiteID=1038>). Η Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων κατήγγειλε επιχειρήσεις ειδικών αστυνομικών δυνάμεων σε διάφορα καταστήματα κράτησης της χώρας με ξυλοδαρμούς, εξευτελιστικές πρακτικές και καταστροφή των κελιών με πρόφαση τη διεξαγωγή έρευνας (Δελτίο τύπου 15.4.2013, <http://www.tokeli.gr/2013/04/blog-post.html#more>).

Ελληνικής Αστυνομίας με εκτεταμένη επιχειρησιακή ευχέρεια, την κατάργηση των αδειών και της ημιελεύθερης διαβίωσης (που ούτως ή άλλως ως θεσμός παραμένει σχεδόν ανενεργός), τον αποκλεισμό από την εργασία με υπολογισμό πλασματικού χρόνου έκτισης ποινής και τις αυστηρότερες (και αναδρομικά, παρά τη Συνταγματική απαγόρευση) προϋποθέσεις χορήγησης απόλυσης υπό όρους.

Το νομοσχέδιο προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις επιστημονικών φορέων, κοινωνικών οργανώσεων, κομμάτων και συλλογικοτήτων.²⁶ Κυρίως όμως συνάντησε την αντίδραση των κρατουμένων, οι οποίοι επί ημέρες διεξήγαγαν μαζικά απεργία πείνας, ζητώντας να μην ψηφιστεί ένας νόμος ο οποίος θα έβαζε ταφόπλακα στα δικαιώματά τους, τα οποία ήδη είναι ιδιαίτερα κακοποιημένα στην ελληνική σωφρονιστική δυστοπία.²⁷

Κατά την επεξεργασία και κατά πλειοψηφία ψήφιση του νομοσχεδίου στο θερινό τμήμα της Βουλής, έγιναν αρκετές τροποποιήσεις με τις οποίες επιχειρήθηκε να αμβλυνθούν οι αντιδράσεις. Έτσι, περιορίστηκε ο κύκλος των επιλέξιμων για τα καταστήματα τύπου Γ' κρατουμένων και μειώθηκαν τα κατώτατα όρια παραμονής τους σ' αυτά. Αυτό έγινε με τη συνήθη –τουλάχιστον μετά το 2001- πρακτική, της επιλογής συγκεκριμένων ιδιαίτερα «απαξιολογούμενων» (κατά τις ευμετάβλητες διαθέσεις του νομοθέτη) πράξεων σε συνδυασμό με τη διάρκεια των ποινών που έχουν επιβληθεί γι' αυτές. Επρόκειτο, λοιπόν, για άλλη μια διεύρυνση των μέτρων δυσμενούς διακριτικής ποινικοσωφρονιστικής μεταχείρισης που βρίσκει πεδίο εφαρμογής συνήθως στις άδειες και την απόλυση υπό όρο, άρχισε με τους καταδίκους για εσχάτη προδοσία και συνεχίστηκε με τους «εμπόρους» ναρκωτικών, για να επεκταθεί στους δράστες ένοπλων ληστειών και τα μέλη εγκληματικών ή τρομο-

26. <http://newpost.gr/ellada/363101/antidraseis-gia-to-nomosxedio-toy-ygoyrgeioy-dikaioy-synhs>, <http://www.avgi.gr/article/3209185/171-upografes-enantia-stis-fulakes-tourou-g>. Βλ. τη μπροσούρα «Χαρτογραφώντας τις ειδικές συνθήκες κράτησης. Φυλακές υψίστης ασφαλείας. Αντιστάσεις στον εγκλεισμό. Διεθνής εμπειρία» Πάτρα, Ιούλιος 2014 και ανωτέρω, υποσημ. 8.

27. <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=438063>, http://www.tokeli.gr/2014/06/blog-post_2102.html#more, <http://www.tokeli.gr/2015/03/blog-post.html#more>.

κρατικών οργανώσεων.²⁸

Οι αλλαγές που έγιναν δεν αποτέλεσαν διαφοροποίηση της φιλοσοφίας του νομοθέτη. Ο Νόμος 4274/2014 «Ρυθμίσεις Ποινικού και Σωφρονιστικού Δικαίου και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α΄ 147/14.7.2014), εξέφρασε αντιλήψεις εξουδετέρωσης των κρατουμένων που θεωρούνται επικίνδυνοι για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας, οι οποίοι αποφασίστηκε ότι πρέπει να ζουν υπό συνθήκες αδράνειας, ανισότιμης μεταχείρισης, βάνουσης πειθαρχικής κανονικοποίησης και με σοβαρό έλλειμμα επικοινωνίας με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Οι ρυθμίσεις του νόμου παρέπεμπαν σε εποχές και πρακτικές κοινωνικής απομόνωσης και εξόντωσης των εχθρών του καθεστώτος. Με το εξαιρετικά περιοριστικό καθεστώς κράτησης που καθιέρωναν, δημιουργούσαν μια ακρωτηριασμένη σωφρονιστική νομοθεσία, απόσπασμα της ισχύουσας, χωρίς τα φιλελεύθερα χαρακτηριστικά της, με την αποκοπή βασικών στοιχείων του επανεντακτικού προσανατολισμού της και με την πρόκληση σοβαρού πλήγματος σε θεμελιώδεις αρχές του ποινικού και του σωφρονιστικού δικαίου, ιδίως της ισότητας και της αναλογικότητας. Με τον συγκεκριμένο νόμο α) άλλαξε το όργανο που διατάσσει τη μεταγωγή και παραμονή των κρατουμένων στα καταστήματα κράτησης «τύπου Γ΄», β) οι προϋποθέσεις για την εφαρμογή της μεταφοράς και παραμονής των κρατουμένων σ' αυτά συνδέθηκαν με τις περισσότερες κατηγορίες των υφιστάμενων κακουργημάτων, γ) η διαπίστωση της επικινδυνότητας των κρατουμένων από τον εισαγγελέα με αόριστα κριτήρια συμπληρώθηκε με τον μεγάλο προβλεπόμενο χρόνο παραμονής των κρατουμένων εκεί (τέσσερα και δύο τουλάχιστον έτη, ανάλογα με την περίπτωση) και με τη συνέχισή του μέσω παρατάσεων της κράτησής τους ακόμη και μέχρι τη λήξη της ποινής τους και δ) περιορίστηκαν (ή και «αφανίστηκαν») τα δικαιώματα των κρατουμένων.²⁹ Όλα αυτά συνιστούσαν έναν «σωφρονιστικό εκτροχιασμό», μετατρέποντας το εξαιρετικό σε κανονικό και παράγοντας ένα σωφρονιστικό

28. Βλ. σχετ. Ν. Κουλούρη, *Άδειες και υπό όρο απόλυση κρατουμένων «εμπόρων» ναρκωτικών: Νομοθετικές παλινωδίες και γενικοπροληπτικές αλλοιώσεις στην έκτιση των ποινών*, Ποινική Δικαιοσύνη 8-9 (16), 2013, σ. 799 επ.

29. Κ. Κοσμάτος, όπ. ανωτ., υποσημ. 18, σ. 602 επ.

αντι-δίκαιο. Οι φυλακές τύπου Γ΄ δεν ήταν η απάντηση του κράτους στην εν εξελίξει απορρύθμιση του εγκαταλειμμένου σωφρονιστικού συστήματος, ήταν η αποκάλυψη του εκδικητικού προσώπου της ποινικής καταστολής.

Στις αντιδράσεις που είχαν προηγηθεί, προστέθηκε η κατάθεση των προβληματισμών και των διαπιστώσεων 41 πανεπιστημιακών από ΑΕΙ της Ελλάδας και της αλλοδαπής οι οποίοι θεραπεύουν γνωστικά αντικείμενα στις Εγκληματολογικές και Ποινικές Επιστήμες. Σε κείμενο που συνυπέγραψαν και απέστειλαν τον Οκτώβριο του 2010 στη Βουλή των Ελλήνων, στον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και σε επιστημονικούς και επαγγελματικούς φορείς για να αναδείξουν τα προβλήματα που προκύπτουν από τις νομοθετικές ρυθμίσεις για τη λειτουργία των φυλακών τύπου Γ΄ στο πλαίσιο ενός κράτους δικαίου,³⁰ επισήμαιναν ότι με τις φυλακές αυτές τίθενται «σοβαρά ζητήματα συνταγματικότητας, σχετικά με τις αρχές της ισότητας και αναλογικότητας. Επίσης δημιουργείται ανασφάλεια δικαίου σε ένα πεδίο όπου η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων προέχει. [...] ανατρέπονται αδικαιολόγητα, είτε επιλεκτικά με βάση το είδος του εγκλήματος που τελέστηκε είτε με βάση αόριστα και απολύτως υποκειμενικά αξιολογικά στοιχεία -επί το δυσμενέστερο- το καθεστώς κράτησης και οι συνθήκες διαβίωσης της συντριπτικής πλειονότητας των κρατουμένων στα ελληνικά καταστήματα κράτησης». Κατέληγαν, δε, ως εξής: «Έναντι της “δημόσιας δήλωσης” κατά της χώρας μας για τις απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης στα σωφρονιστικά μας καταστήματα, στην οποία προχώρησε πρόσφατα η Επιτροπή Πρόληψης κατά των Βασανιστηρίων [του Συμβουλίου της Ευρώπης³¹], ως σωφρονιστική προτεραιότητα για την χώρα μας δεν επιλέχθηκε η βελτίωση των απάνθρωπων αυτών συνθηκών, αλλά η δημιουργία “φυλακών ασφαλείας”».

Οι επιφυλάξεις και αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν για τη θεσμοθέτηση των φυλακών τύπου Γ΄ αποδείχθηκε ότι ήταν βάσιμες με τη δη-

30. <http://www.lawnet.gr/news/keimeno-41-panepistimiakon-gia-tis-fulakes-typou-ga-33709.html>.

31. Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 11.

μοσίευση του εσωτερικού κανονισμού τους³² και του κανονισμού ασφαλείας των καταστημάτων κράτησης.³³ Εκτός από την κατάργηση των τακτικών και εκπαιδευτικών αδειών απουσίας των κρατουμένων καθώς και της ημιελεύθερης διαβίωσης, ένας ακόμη τομέας δυσμενούς διαφοροποίησης της μεταχείρισης των κρατουμένων στις φυλακές τύπου Γ΄ ήταν η εργασία τους, η οποία από τη μια πλευρά δεν υπολογίζεται ευεργετικά για τον χρόνο που βρίσκονται στις φυλακές αυτές, από την άλλη περιορίζεται σε απασχόληση μόνο εντός των πτερυγών στις οποίες κρατούνται. Η επικοινωνία των κρατουμένων και η ευχέρεια κινήσεών τους εντός των καταστημάτων κράτησης αποτελούσαν την αιχμή του δόρατος της διαφοροποίησης των φυλακών τύπου Γ΄ από τις υπόλοιπες.

Το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας των φυλακών αυτών όπως καθορίστηκε από τον τροποποιηθέντα Σωφρονιστικό Κώδικα και τις προαναφερθείσες υπουργικές αποφάσεις³⁴ είχε ως συνέπεια οι κρατούμενοι σ΄ αυτές:

- α. να μη λαμβάνουν τακτικές και εκπαιδευτικές άδειες (μπορούσαν, όμως, να λαμβάνουν ολιγόωρες εξόδους αντί των έκτακτων αδειών),
- β. να μην τίθενται σε καθεστώς ημιελεύθερης διαβίωσης,
- γ. να μην είναι δυνατό να λαμβάνουν τρόφιμα από τους επισκέπτες μέχρι δύο φορές τον μήνα (κάτι που προβλέπεται για τα υπόλοιπα καταστήματα κράτησης, αν το επιτρέψουν τα Συμβούλια Φυλακής),
- δ. να μην εργάζονται σε θέσεις εργασίας έξω από τις πτέρυγες στις οποίες κρατούνται,
- ε. να μη μετακινούνται έξω από τις πτέρυγες στις οποίες κρατούνται παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις,
- στ. να μη λαμβάνουν συσσίτιο σε κοινόχρηστο χώρο, αλλά μόνο

32. Απόφαση Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αριθμ. 88741/2014 «Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης και Αυτοτελών Τμημάτων Γ΄ τύπου», ΦΕΚ Β΄3455/23.12.2014.

33. Κοινή Απόφαση Υπουργών Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και Δημόσια Τάξης και Προστασίας του Πολίτη αριθμ. 104356/2014 «Κανονισμός Ασφάλειας των Καταστημάτων Κράτησης», ΦΕΚ Β΄3581/31.12.2014.

34. Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 33 και 34.

στα κελιά ή τους θαλάμους κράτησης για να αποφεύγονται οι συγκεντρώσεις τους,

ζ. να μη μεταγονται σε άλλες φυλακές για προσωπικούς, οικογενειακούς ή άλλους κοινωνικούς λόγους (μεταγωγές επιτρέπονταν μόνο για λόγους δικονομικούς και υγείας).

Περαιτέρω, ο συνδυασμός των δύο υπουργικών αποφάσεων (εσωτερικού κανονισμού των φυλακών τύπου Γ' και κανονισμού ασφαλείας) δημιούργησε φυλακές φρούρια με διαρρύθμιση «στεγανών» χώρων, συστήματα απενεργοποίησης σήματος κινητών τηλεφώνων και ασύρματων δικτύων, κιγκλίδες και κλωβούς ασφαλείας, με διαδοχικές ζώνες ασφαλείας και περιμετρικές περιφράξεις, με συνεχείς ελέγχους, ακόμη και με ενοικίαση ιδιωτικών περιουσιών που ενδέχεται να βρίσκονται εντός των ζωνών ασφαλείας.

Με αυτά τα δεδομένα, η έναρξη λειτουργίας του καταστήματος κράτησης που ορίστηκε ως κατάσταση τύπου Γ' (Δομοκού)³⁵ με μεταγωγές επιλεγμένων κρατουμένων τις τελευταίες ημέρες του 2014³⁶ προκάλεσε νέες αντιδράσεις και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας των κρατουμένων, από την πλευρά των οποίων συνέχισε να προβάλλεται το αίτημα της κατάργησης των φυλακών «υψίστης ασφαλείας».³⁷

3. Η «αποκατάσταση» του Σωφρονιστικού Κώδικα

Στις προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης που προέκυψε από τις εκλογές της 25^{ης} Ιανουαρίου 2015, ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Ν. Παρασκευόπουλος, σύμφωνα με τη σχετική προεκλογική δέσμευση του πρώτου σε ψήφους κόμ-

35. Βλ. Προεδρικό Διάταγμα 101/2014 «Οργανισμός Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», ΦΕΚ Α' 168/28.8.2014, άρθρο 2 § 10.2γ.

36. <http://www.ertopen.com/news/ellada/koinwnia/item/28948-aifnidiesmetagwges-ston-domoko>.

37. <http://www.tokeli.gr/2015/04/blog-post.html#more>, <http://www.avgi.gr/article/5281034/dilos-ton-kratoumenon-sti-fulaki-g-tupou-tou-domokou-gia-to-thanato-kratoumenou>.

ματος,³⁸ δήλωσε ότι «θα προχωρήσει η κατάργηση σωφρονιστικών καταστημάτων τύπου Γ΄. Ο θεσμός που πρόσφατα έχει εισαχθεί είναι από πολλές απόψεις προβληματικός. Αλλάζει ποιοτικά την ποινή χωρίς πάντα να στηρίζεται η αλλαγή αυτή σε δικαστική κρίση, πράγμα που σημαίνει δυσαναλογία σε σχέση με ό,τι είχε κριθεί ως δίκαιη ποινή. Οι όροι υπαγωγής στα σωφρονιστικά καταστήματα τύπου Γ΄ ήταν τόσο ευρείς, ώστε να απειλείται η πλειονότητα των κρατουμένων. Εξάλλου οι στέρσεις δικαιωμάτων π.χ. επικοινωνίας έφθαναν σε αναίρεση θεμελιακών ανθρώπινων δικαιωμάτων. Η κατάργηση βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν πτέρυγες με αυξημένα μέτρα ασφαλείας σε διάφορα σωφρονιστικά καταστήματα. Η επιβάρυνση όμως δεν θα αφορά τις στοιχειώδεις εγγυήσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων. Εξάλλου θα επιτρέψει να αναβαθμιστούν οι όροι κράτησης για τους λοιπούς κρατούμενους».³⁹

Στις 13.3.2015 εκδόθηκε δελτίου τύπου⁴⁰, με το οποίο ανακοινώθηκε ότι επρόκειτο να κατατεθεί νομοσχέδιο που θα ρυθμίζει επείγοντα θέματα του ποινικού και του σωφρονιστικού συστήματος, μεταξύ των οποίων η κατάργηση των φυλακών τύπου Γ΄. Στις 17.3.2015 δόθηκε στη δημοσιότητα το νομοσχέδιο και αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης ενημερωτικό σημείωμα στο οποίο προτασσόταν η κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ΄ τύπου, με το σκεπτικό ότι «θεωρείται απολύτως επαρκής η αντιμετώπιση του συνόλου των κρατουμένων από το προϋφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, ενώ η δημιουργία αυτού του τύπου φυλακών δημιούργησε αντί να λύσει προβλήματα.

38. <http://www.stokokkino.gr/article/100000000002226/Tmima-Dikaiomaton-SURIZA-Katargisi-ton-fulakon-typou-G-kai-proteraiotita-stin-antimetopisi-ton-pragmatikon-problimaton-ton-fulakon>.

39. Βλ. Προγραμματικές Δηλώσεις του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Ν. Παρασκευόπουλου, 9.2.2015, <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2355/mid/797.aspx>.

40. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2361/amid/532.aspx>.

Σημειώνεται ότι ήδη με την διάταξη του άρθρου 11 του Σωφρονιστικού Κώδικα (ν. 2776/1999) υπάρχουν ρητές και σαφείς προβλέψεις για την αντιμετώπιση των κρατουμένων που δημιουργούν σοβαρά προβλήματα στην κοινή διαβίωση και στην εν γένει εύρυθμη λειτουργία του σωφρονιστικού καταστήματος». ⁴¹ Είχε προηγηθεί (2.3.2015) η έναρξη απεργίας πείνας κρατουμένων στις φυλακές Δομοκού (τύπου Γ'), Λάρισας και Κορυδαλλού (ανδρών και γυναικών), με βασικό αίτημα την κατάργηση των φυλακών «υψίστης ασφαλείας» ⁴² και ακολούθησαν ανακοινώσεις α) των προσωπικών ιατρών των απεργών πείνας, στην οποία η κατάσταση της υγείας τους χαρακτηριζόταν «ιδιαίτερα ανησυχητική» (21.3.2015) και β) (απαντητική) του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, στην οποία οι κρατούμενοι προσκαλούνταν «να διακόψουν την απεργία τους αναμένοντας την εξέλιξη των νομοπαρασκευαστικών εργασιών που από πριν είχαν ξεκινήσει και με ταχύτητα προχωρούν. Κάποια από τα αιτήματα των απεργών αντιστοιχούν σε από καιρό εξαγγελμένες νομοθετικές πρωτοβουλίες της κυβέρνησης, ενώ άλλα θα εξεταστούν στο πλαίσιο της αναθεώρησης των σχετικών κωδίκων» (23.3.2015). ⁴³ Αμέσως μετά ⁴⁴ ανα-

41. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%91%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%8E%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/tabid/220/currentpage/3/Default.aspx>.

42. Το Δίκτυο Αγωνιστών Κρατουμένων, ανακοινώνοντας την έναρξη της απεργίας πείνας (2.3.2015), σημείωνε ότι «η λειτουργία των φυλακών Μαλανδρινού και των υπόγειων κελιών στον Κορυδαλλό για ποινικούς και πολιτικούς κρατούμενους αντίστοιχα αποτέλεσε την πρώτη εφαρμογή ειδικών συνθηκών κράτησης στον ελλαδικό χώρο μεταπολιτευτικά» και ότι «η τελευταία χρονικά εφαρμογή του καθεστώτος εξαίρεσης είναι η λειτουργία των φυλακών τύπου Γ'. Μέσα από την επιβάρυνση του νομικού πλαισίου που τις ορίζει επιμηκύνεται υπέρμετρα η έκταση της ποινής όσων κρατούνται εκεί. Και αυτό εκτός της φυσικής και αισθητηριακής απομόνωσης που συνεπάγεται ο εγκλεισμός σε φυλακές τύπου Γ'» <http://www.hitandrun.gr/apergia-pinas-xekina-ke-diktio-agoniston-kratoumenon/>.

43. <http://www.efsyn.gr/arthro/iatriko-sos-gia-toys-apergoys-peinas-ekklisi-apoyr-dikaiosynis>, <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CE>

κοινώθηκε η κατάθεση από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρώπινων Δικαιωμάτων στη Γενική Γραμματεία της Κυβέρνησης του σχεδίου νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις». Ακολούθησε (27.3.2015)⁴⁵ νέα ανακοίνωση για την πορεία του νομοσχεδίου αυτού, σύμφωνα με την οποία «κατατέθηκε και συζητήθηκε στις 26.3.2015 στην Κεντρική Νομοπαρασκευαστική Επιτροπή, το σχέδιο νόμου που αφορά μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων μεταξύ των οποίων και την κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου», ενώ παράλληλα εξελισσόταν η δημόσια διαβούλευση που άρχισε στις 24.3.2015 και έληξε, ύστερα από παράταση, στις 30.3.2015.⁴⁶

Το νομοσχέδιο προκάλεσε την αντίδραση του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδος, το οποίο, αμέσως μετά τη λήξη της διαβούλευσης (31.3.2015), εξέδωσε δελτίο τύπου επισημαίνοντας ότι η νομοθετική πρωτοβουλία του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων εγγράφεται «στη χορεία των ευκαιριακών, αποσπασματικών και ξένων -τελικά- με το ποινικό δόγμα ρυθμίσεων [για την αποσυμφόρηση των φυλακών], στις οποίες η Πολιτεία δια των ετών επιδεικνύει ιδιαίτερη προτίμηση». Στο δελτίο τύπου γίνεται δεκτό ότι «ο υπερπληθυσμός των καταστημάτων κράτησης αποτελεί προφανώς μείζον πρόβλημα, τούτο όμως δεν μπορεί να επιλύεται με την αυθαίρετη νομοθετική μείωση του χρόνου πραγματικής έκτισης της ποινής και, συνακόλουθα, με τη γενικευμένη, χωρίς εξαιρέσεις ελευθέρωση καταδικασθέντων για εγκλήματα κάθε βαθμίδας και

F%85/tabid/141/itemid/2365/amid/532/.aspx.

44. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2366/amid/532/.aspx>.

45. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2368/amid/532/.aspx>.

46. <http://www.opengov.gr/ministryofjustice/?p=6060>.

βαρύτητας, η οποία: (i) ισοδυναμεί με ακύρωση των δικαστικών αποφάσεων που τις επέβαλαν *in casu*, επί τη βάσει συγκεκριμένων πραγματικών και νομικών δεδομένων, [...] (iii) αποδομεί το σχήμα της επιβολής τιμωρίας δίκαιης και ανάλογης με το έγκλημα που τέλεσε ο δράστης, τον οποίο -εν τέλει- επιβραβεύει για λόγους που συναρτώνται με μόνη την παροιμώδη αδυναμία της Πολιτείας να εξασφαλίσει τα στοιχειώδη μέσα και τις υποδομές αντιμετώπισης της εγκληματικότητας [...], (v) ενισχύει την εντύπωση μιας Πολιτείας που λειτουργεί με ασυνέχεια, αυτοαναιρούμενη και μη σεβόμενη τους νόμους που η ίδια θέσπισε, στο ευαίσθητο, μάλιστα, πεδίο του ποινικού φαινομένου». ⁴⁷ Το Δ.Σ. της Ένωσης δεν περιέλαβε στην οξεία κριτική του κάποια αναφορά στην κατάργηση των καταστημάτων κράτησης τύπου Γ', αλλά στην άμεση απάντηση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (31.3.2015)⁴⁸ αναφέρθηκε ότι «ο σεβασμός στις δικαστικές αποφάσεις δεν αφαιρεί από το νομοθέτη την αρμοδιότητα να επιλέγει το μέτρο και τον τρόπο έκτισης της εκάστοτε ποινής. Η κατάργηση των φυλακών τύπου Γ', για παράδειγμα, ακριβώς επαναφέρει την αντιστοιχία της ποινής που επιβλήθηκε μ' αυτήν που εκτίεται» και ότι «μονόπλευρα τιμωρητικές λογικές απηχούν ξεπερασμένες και τελικά αδιέξοδες αντιλήψεις που δεν αρμόζουν σ' ένα κράτος ανθρωπισμού. Η απομάκρυνση απ' αυτές δεν μπορεί να θεωρείται "ασέβεια προς τους νόμους"».

Στη συνέχεια (2.4.2015) το επίμαχο νομοσχέδιο κατατέθηκε στη Βουλή με προσωπική έκκληση του αρμόδιου Υπουργού προς όλους

47. <http://enosieisaggeleon.gr/%CF%83%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF-%CE%BD%CF%8C%CE%BC%CE%BF%CF%85%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%AC%CF%81%CE%B3%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CF%84%CE%B1%CF%83%CF%84/> (1.4.2015).

48. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2371/amid/532/.aspx>.

«για πρόταξη της ζωής ως υπέρτατης αξίας»⁴⁹ καθώς οι κινητοποιήσεις των κρατουμένων - απεργών πείνας και των συμπαραστατών τους συνεχίζονταν και προκαλούσαν έντονους κοινωνικοπολιτικούς κραδασμούς, ιδίως λόγω της πολυήμερης κατάληψης της Πρυτανείας του Πανεπιστημίου Αθηνών, που συνδέθηκε με το αίτημα της κατάργησης των φυλακών τύπου Γ' και έληξε με επιχείρηση της αστυνομίας και εκκένωση του κτιρίου από τους καταληψίες στις 17.4.2015,⁵⁰ την ημέρα που το νομοσχέδιο έγινε δεκτό στη Βουλή κατά πλειοψηφία επί της αρχής και κατ' άρθρο⁵¹. Ακολούθησε η ψήφιση του νομοσχεδίου στο σύνολο, επίσης κατά πλειοψηφία,⁵² ενώ είχε ανακοινωθεί η λήξη της απεργίας πείνας των κρατουμένων (18.4.2015).⁵³ Με το άρθρο 1 του ψηφισθέντος σχεδίου νόμου καταργούνται οι διατάξεις του Ν. 4274/2014, ο Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Καταστημάτων Κράτησης και Αυτοτελών Τμημάτων Γ' Τύπου, καθώς και κάθε άλλη διάταξη κατά το μέρος που αναφέρονται στα καταστήματα αυτά.

Στην από 2.4.2015 αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατάξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις»⁵⁴ οι γνωστές ως φυλακές υψίστης ασφαλείας περιγράφονται κατά τον βραχύ βίο τους ως «ένας δύσκα-

49. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%95%CE%9D%CE%97%CE%9C%CE%95%CE%A1%CE%A9%CE%A3%CE%97/%CE%94%CE%B5%CE%BB%CF%84%CE%AF%CE%B1%CE%A4%CF%8D%CF%80%CE%BF%CF%85/tabid/141/itemid/2373/amid/532/.aspx>.

50. <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1231400608>.

51. Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΚΔ', 17.4.2015, σ. 1649, <http://www.parliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150417.pdf>.

52. Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΚΕ', 20.4.2015, σ. 1652, <http://www.parliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150420.pdf>.

53. <https://kraggesapotakelia.espivblogs.net/2015/04/20/%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BA%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CF%83%CE%B7-%CE%BB%CE%B7%CE%BE%CE%B7%CF%83-%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%B1%CF%80%CE%B5%CF%81%CE%B3%CE%B9%CE%B1%CF%83-%CF%80%CE%B5%CE%B9%CE%BD%CE%B1%CF%83/>.

54. http://www.ministryofjustice.gr/site/LinkClick.aspx?fileticket=_1ulBzQXENA%3d&tabid=132.

μπτος θεσμός “πειθαρχείου”, συνδεδεμένος με κρίσιμες υποχωρήσεις από θεμελιώδεις κατακτήσεις και δικαιώματα στο χώρο της φυλακής». Η επιχειρηματολογία του αρμόδιου Υπουργείου για την κατάργηση αυτών των καταστημάτων ήταν ότι «η συγκέντρωση σε ένα και μόνο χώρο κρατουμένων που κρίνονται επικίνδυνοι, η προτίμηση μιας φυλακής που μάλλον δεν βρίσκεται στον ασφαλέστερο τόπο και η δυσκαμψία στις μεταγωγές αναιρούν αντί να προσθέτουν ασφάλεια. [...] Η στήριξή τους [σ.σ. των φυλακών τύπου Γ'] σε αυθαίρετες κρίσεις περί της «επικινδυνότητας» του κρατούμενου και στην άδικη διπλή αξιολόγηση του είδους του εγκλήματος, δεν μπορούν να γίνουν αποδεκτές». Το αρμόδιο Υπουργείο, στο κρίσιμο πεδίο της μεταχείρισης των κρατουμένων που θεωρούνται ικανοί να διαταράσσουν την ελεγχόμενη καθημερινότητα των φυλακών που μεταφράζεται ως «τάξη και ασφάλεια»,⁵⁵ συντάχθηκε με την άποψη που επιλέγει το σύστημα της διασποράς τους σε διάφορα καταστήματα κράτησης και όχι της συγκέντρωσής τους σε ένα από αυτά⁵⁶ υποστηρίζοντας ότι η αντιμετώπιση του συνόλου των κρατουμένων από το προϋφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο θεωρείται απολύτως επαρκής.⁵⁷ Το επιχείρημα αυτό μπορεί να τεκμηριωθεί με την ανάκληση στη μνήμη του καθεστώτος κράτησης των υποδίκων για τις υποθέσεις της 17N και του ΕΛΑ, τη περίοδο 2002-2003: οι ειδικές, περιοριστικές συνθήκες κράτησής τους επιβλήθηκαν με ενεργοποίηση ρυθμίσεων του (και τότε) ισχύοντος Σωφρονιστικού Κώδικα.⁵⁸

Τα προμηνύματα για την κατάργηση των φυλακών τύπου Γ' ήταν

55. Βλ. Χ. Δημόπουλου, *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2004, ιδίως σ. 143 επ.

56. Ν. Κουράκη, όπ. ανωτ., υποσημ. 2, σ. 498-500, Χ. Δημόπουλου, όπ. ανωτ., υποσημ. 56, σ. 149 επ., 159 επ. Βλ και την εμπειριστατωμένη ερευνητική μελέτη της D. Drake, *Prisons, Punishment and the Pursuit of Security*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2014, ιδίως σ. 38 επ., 45 επ., 60 επ.

57. Βλ. και το από 17.3.2015 ενημερωτικό σημείωμα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, όπ. ανωτ., υποσημ. 42.

58. Βλ. Δ. Μπελαντή, Ευ. Γεωργίση, *Δικαιώματα των υποδίκων κρατουμένων ως μελών τρομοκρατικών οργανώσεων. Εφαρμογή της νομιμότητας ή καθεστώτα παραβιάσεων;*, Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου, ΙΣΤ, 1/2003, σ. 45 επ., ιδίως 53-60 και Μ. Γαλανού, όπ. ανωτ., υποσημ. 24, σ. 412-416.

θετικά κατά τη συζήτηση στη Διαρκή Επιτροπή Δημόσιας Διοίκησης, Δημόσιας Τάξης και Δικαιοσύνης, στις συνεδριάσεις της στις 8 και 14.4.2015, βάσει των τοποθετήσεων των φορέων που κλήθηκαν να καταθέσουν τις απόψεις τους, καθώς οι αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν στράφηκαν κυρίως σε άλλα σημεία της νομοθετικής πρωτοβουλίας της Κυβέρνησης.⁵⁹ Αξίζει να σημειωθεί ότι και ο Πρόεδρος της Ένωσης Εισαγγελέων Ελλάδος, που είχε ασκήσει έντονη κριτική στο νομοσχέδιο εκτίμησε ότι οι διατάξεις για την κατάργηση των φυλακών τύπου Γ' είναι θετικές, πρέπει όμως να συνδυαστούν με τη λειτουργία πεπερασμένων υψίστης ασφαλείας στις άλλες φυλακές. Θετική ήταν η θέση του Συνηγόρου του Πολίτη, της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, της Επανόδου, της Πρωτοβουλίας για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων κ.ά.

Οι αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν από την πλευρά των επικριτών της κατάργησης κατά την επεξεργασία του νομοσχεδίου και κατά την ψήφισή του βασίστηκαν στο σκεπτικό ότι χωρίς τις φυλακές υψίστης ασφαλείας θα είναι εφικτός ο ανεξέλεγκτος συγχρωτισμός κρατουμένων ικανών να οργανώνουν έκνομες δραστηριότητες εντός και εκτός φυλακών και θα ενισχυθούν οι σκληροί ποινικοί κρατούμενοι που έχουν τον έλεγχο εκεί που δεν υπάρχει διαχωρισμός των κρατουμένων ανάλογα με την επικινδυνότητά τους. Στο ίδιο πλαίσιο υποστηρίχθηκε ότι η κατάργηση των φυλακών τύπου Γ' επαναφέρει το καθεστώς κυριαρχίας των επικίνδυνων κρατουμένων στις φυλακές⁶⁰ και ότι η ελληνική εκδοχή φυλακών Γ' τύπου είναι η πιο ήπια μορφή που υπάρχει στην

59. <http://www.parliament.gr/Koinovouleftikes-epitropes/Synedriaseis?search=on&commission=9739559c-3495-43cc-98f7-9e892bc9b28d&fromDate=01/04/2015&toDate=30/04/2015&kwd=%u039C%u03B5%u03C4%u03B1%u03C1%u03C5%u03B8%u03BC%u03AF%u03C3%u03B5%u03B9%u03C2%20%u03C0%u03BF%u03B9%u03BD%u03B9%u03BA%u03CE%u03BD%20%u03B4%u03B9%u03B1%u03C4%u03AC%u03BE%u03B5%u03C9%u03BD&drdSessionPeriods=ef3c0f44-85cc-4dad-be0c-a43300bca218>

60. Βλ. ενδεικτικά τις τοποθετήσεις των Β. Κικίλια, Ι. Φωτήλα, Φ. Γεννηματά, Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΚΒ', 16.4.2015 (πρωί), σ. 1447, 1451, 1458, <http://www.parliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150416pr.pdf>.

Ευρώπη, ένας συνδυασμός του ιταλικού και του σκανδιναβικού συστήματος καθώς και ότι όλες οι ευρωπαϊκές χώρες έχουν φυλακές υψίστης ασφαλείας ενώ οι κρατούμενοι οι οποίοι προορίζονταν για τις φυλακές αυτές έχουν οργανώσει ουσιαστικά την αποδόμηση του σωφρονιστικού συστήματος.⁶¹ Το «αποτύπωμα» ή το προηγούμενο του ειδικού καθεστώτος κράτησης που προαναφέρθηκε⁶² και η διατήρηση των ισχυουσών προβλέψεων του Σωφρονιστικού Κώδικα για τη λειτουργία τμημάτων ή πτερυγών των φυλακών με αυξημένα μέτρα ασφαλείας (άρθρο 11 §§ 4-5) αποδυναμώνει τη βασιμότητα αυτής της επιχειρηματολογίας.

Η κυβερνητική πλευρά υποστήριξε τις θέσεις που πρόβαλε ο αρμόδιος Υπουργός, υπερψήφισε τις σχετικές ρυθμίσεις και, έτσι, με τον Ν. 4322/2015 πραγματοποιήθηκε η προαναγγελθείσα κατάργηση των «καταστημάτων κράτησης τύπου Γ'». Η επιλογή αυτή αποτελούσε μεν προγραμματική κυβερνητική δέσμευση, αλλά υλοποιήθηκε υπό την έντονη πίεση που άσκησαν κρατούμενοι και κοινωνικοί συμπαραστάτες τους και παρά τις πολιτικές αντιστάσεις που αναπτύχθηκαν στη Βουλή, όπως δείχνει το προεκτεθέν χρονικό της ψήφισης του νόμου.

4. Η επόμενη μέρα της ποινικής καταστολής

Ο Ν. 4322/2015 περιέχει και άλλες ρυθμίσεις με στόχευση τη βελτίωση των συνθηκών κράτησης και την αποσυμφόρηση των φυλακών, εισάγοντας πέντε ακόμη βασικές παρεμβάσεις ποινικοσωφρονιστικού χαρακτήρα. Οι παρεμβάσεις αυτές υπαγορεύθηκαν υπό την πίεση των τραγικών συνθηκών λειτουργίας των φυλακών και των διαδοχικών καταδικών της χώρας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για υποβολή των κρατουμένων σε απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση και τιμωρία.⁶³ Εκτός από την κατάργηση των φυλα-

61. Επιχειρήματα που προβλήθηκαν από τον Χ. Αθανασίου και τον Μ. Βορίδη αντιστοίχως, Πρακτικά Βουλής, Συνεδρίαση ΚΓ', 16.4.2015 (απόγευμα), σ. 1479 και 1491, <http://www.parliament.gr/UserFiles/a08fc2dd-61a9-4a83-b09a-09f4c564609d/es20150416ap.pdf>.

62. Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 59.

63. Βλ. Αιτιολογική έκθεση στο σχέδιο νόμου «Μεταρρυθμίσεις ποινικών διατά-

κών “υψίστης ασφαλείας” προώθησε την ελαχιστοποίηση του ποινικού σωφρονισμού των ανήλικων δραστών, τη διευκόλυνση της απόλυσης των κρατουμένων υπό όρο με προϋποθέσεις κλιμακούμενες ανάλογα με την ποινή, τη διαβαθμισμένη ειδική απόλυση υπό όρους για κρατουμένους που ανήκουν σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες με αντικειμενικά κριτήρια, τον περιορισμό και την οριοθέτηση της παρατεταμένης κράτησης των «φιλοξενούμενων» μετά την έκταση της ποινής αλλοδαπών υπό απέλαση και τη διευκόλυνση της απεξάρτησης των κρατουμένων αντί της φυλάκισής τους. Παρά τις επιφυλάξεις και τις αντιρρήσεις που έχουν προκαλέσει ορισμένες ρυθμίσεις του, μπορεί να αποτιμηθεί ως ένα πρώτο, έστω βιαστικό βήμα επιστροφής του σωφρονιστικού συστήματος σε συνθήκες κανονικότητας, μετά από μια πορεία προς την αποθηκευτική αδιαφορία για το σύνολο των κρατουμένων και την εκδικητική εξουδετέρωση για πολλούς από αυτούς. Το πρόσημο της συγκεκριμένης νομοθετικής πρωτοβουλίας είναι θετικό. Διατηρεί μεν στοιχεία των επανειλημμένων αποσπασματικών παρεμβάσεων του παρελθόντος που επιχειρούνταν με ρυθμίσεις περιορισμένης ισχύος, αλλά τα συνδυάζει με μέτρα διαρκούς εφαρμογής που είναι μεν αναγκαία αλλά όχι ικανά για να οδηγήσουν στην αποκλιμάκωση της ποινικής καταστολής. Μπορεί, λοιπόν, να κριθεί ως μια παρακαταθήκη για μελλοντικές, δομικές παρεμβάσεις, όπως εξ άλλου έχουν δεσμευτεί οι εισηγητές του: ο Υπουργός Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων Ν. Παρασκευόπουλος, στις προγραμματικές δηλώσεις του μετά τις εκλογές της 20^{ης}.9.2015,⁶⁴ επισήμανε ότι «οι ασπίδες κατά της υποτροπής του εγκλήματος μετά την αποφυλάκιση είναι η κατάρτιση του κρατουμένου, η εκπαίδευσή του, η διατήρηση δεσμών με την

ξεων, κατάργηση των καταστημάτων κράτησης Γ' τύπου και άλλες διατάξεις», ανωτ., υποσημ. 55, όπου ομολογείται η αδυναμία της χώρας να ανταποκριθεί στη διασφάλιση του απαιτούμενου επιπέδου ανθρωπίνων και αξιοπρεπών συνθηκών κράτησης στις φυλακές.

64. <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%91%CE%A1%CE%A7%CE%99%CE%9A%CE%97/tabid/64/ctl/details/itemid/2426/mid/7971.aspx> (αναρτήθηκε στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στις 6.10.2015).

οικογένεια και στη συνέχεια η μέριμνα για την επανένταξή του. Η πολιτική αποσυμφόρησης των φυλακών που ολοκληρώθηκε πλέον με την εφαρμογή του Ν. 4322/2015,⁶⁵ δεν ήταν μόνο ένα δικαιοκρατικό αίτημα και μια προσαρμογή στις διεθνείς επιταγές ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στη νομολογία του Ε.Δ.Δ.Α. [...] Είναι σαφές ότι η αποσυμφόρηση αποτέλεσε το αναγκαίο πρώτο βήμα, την αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη, ώστε τώρα να αναπτυχθούν δομές που θα καταπολεμούν τη φθοροποιό απραξία και θα μεθοδεύουν την επανένταξη, ενώ επίσης θα παρέχουν φροντίδα προς τις πιο ευάλωτες ομάδες κρατουμένων».

Συνοψίζοντας, η σωφρονιστική πολιτική εξακολουθεί να κινείται στο πλαίσιο της άμυνας της κοινωνίας έναντι του εγκλήματος, προτάσσοντας σαφώς τη νεο-αναμορφωτική εκδοχή της κοινωνικής επανένταξης που συνδυάζει τη βελτίωση με τον σεβασμό των δικαιωμάτων (neo-rehabilitationism) και εγκαταλείποντας τους έντονα τιμωρητικούς προσανατολισμούς του παρελθόντος.⁶⁶ Λαμβάνοντας υπόψη αυτόν τον «περιορισμό», με επίγνωση ότι η φυλακή εξακολουθεί να αποτελεί τον πυρήνα της καταστολής σε συνθήκες υποχώρησης του κράτους κοινωνικής πρόνοιας και επέλασης του νεοφιλελευθερισμού και έχοντας υπόψη ότι η επαναφορά της σωφρονιστικής νομοθεσίας στην προ του

65. Είναι ακριβές ότι μετά την εφαρμογή του νόμου σημειώθηκε σημαντική μείωση του αριθμού των κρατουμένων, που έφθασε το κατώτατο όριο του στις 16.8.2015 (9.632). Ήδη, όμως παρατηρείται αντιστροφή της τάσης αυτής και τα στοιχεία που δημοσιεύονται δείχνουν ότι ο αριθμός των κρατουμένων άρχισε να αυξάνεται, παραμένοντας, ωστόσο, σε επίπεδο σημαντικά χαμηλότερο από αυτόν των προηγούμενων ετών (1.11.2015: 9.808, 1.1.2015: 11.798, 1.1.2014: 12.693) <http://www.ministryofjustice.gr/site/el/%CE%A3%CE%A9%CE%A6%CE%A1%CE%9F%CE%9D%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91/%CE%A3%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%B9%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CF%89%CE%BD.aspx> – βλ. και ανωτέρω, υποσημ. 12.

66. B. Hudson, *Understanding Justice. An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*, Buckingham: Open University Press, 2003, σ. 62 επ.

Ιουλίου του 2014 κατάσταση έγινε με την πεποίθηση ότι οι ανάγκες αντιμετώπισης των «ταραχοποιών» της φυλακής εξυπηρετούνται επαρκώς και υπό καθεστώς σωφρονιστικής κανονικότητας, τίθεται το ερώτημα πού θα καταλήξει η διεκδίκηση του πρωτείου από δύο αντίθετες λογικές. Η μια από αυτές οδηγεί στην εξώθηση «εκτός κοινωνίας» και την εξόντωση των «ηττημένων» του κοινωνικού ανταγωνισμού που καταλήγουν στις φυλακές. Καλλιεργεί και οξύνει την αντιπαλότητά τους με την έννομη τάξη και επενδύει στην τεχνητή ασφάλεια που προσφέρει η απομάκρυνσή τους από το κοινωνικό προσκήνιο και στο ενδιαφέρον για την «ηθική ικανοποίηση» θυμάτων σοβαρών εγκλημάτων και των οικείων τους. Η δεύτερη επιχειρεί να αμβλύνει την αντιπαλότητα αυτή κρατώντας ανοικτή την πόρτα της εξόδου από τη φυλακή και δείχνοντας ότι μια εκδικητική ποινική καταστολή είναι αδιέξοδη και δεν δικαιώνει τα θύματα ούτε προστατεύει την κοινωνία. Έτσι, παραμένει επιείγουσα προτεραιότητα η εκτίμηση του σωφρονιστικού ζητήματος στη χώρα υπό το πρίσμα μίας “ολιστικής” επανεξέτασης της λειτουργίας του ποινικού συστήματος και της αλληλεπίδρασης των επιμέρους επιπέδων του, ήτοι το νομοθετικό (σύστημα ποινών), το δικαστικό (επιμέτρηση ποινών) και το σωφρονιστικό (συνθήκες κράτησης).⁶⁷

67. Συνήγορος του Πολίτη, *Ετήσια Έκθεση 2014*, σ. 158-159.

Μορφές βίας και ανασφάλειας στους εγκλείστους Η περίπτωση του ΕΚΝΑ

ΜΑΡΘΑ ΚΑΣΣΗ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο εγκλεισμός εμφανίστηκε στη Δύση το 17^ο αιώνα, παράλληλα με την εγκαθίδρυση του κοινωνικοοικονομικού συστήματος του καπιταλισμού.¹ Τότε, η τιμωρία της ψυχής(φυλακή) ήρθε να αντικαταστήσει τη σωματική τιμωρία (βασανιστήρια), με στόχο τη βελτίωση κι όχι την εξουδετέρωση του ατόμου.² Από τον 19^ο αιώνα κι έπειτα, ο Foucault εντοπίζει την ύπαρξη μιας *κοινωνίας επιτήρησης*³, η οποία καθιστά ανάγκη πλέον το θεσμό της φυλακής, μολονότι δαπανηρός. Σήμερα, η στέρηση της ελευθερίας εξακολουθεί να κυριαρχεί ως τιμωρία στο Σύστημα Απονομής Ποινικής Δικαιοσύνης, θέτοντας ερωτηματικά για τα ζητήματα αξιών που επικρατούν στην κοινωνία μας.⁴

Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ακόμα και στον τομέα της νεανικής παραβατικότητας, η φυλάκιση επιβάλλεται ως ποινή. Οι ανήλικοι παραβάτες είναι ευάλωτοι απέναντι στις αντί-δράσεις

* Υπ. Διδάκτωρ του τομέα Εγκληματολογίας, του τμήματος Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

1. M. Foucault, Ο Μεγάλος Εγκλεισμός. Το Πείραμα της Ομάδας Πληροφόρησης στις Φυλακές, μτφρ. Σ. Παντελάκης, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 1999, σ. 33-4.

2. D. Garland, *Punishment and Modern Society. A Study in Social Theory*, Clarendon Press, Oxford 1990, σ. 136.

3. M. Foucault, ό.π., σ. 36.

4. T. Mathiesen, *Prison on Trial. A Critical Assessment*, Sage Publications, London 1990, σ. 15.

του επίσημου κοινωνικού ελέγχου, κυρίως λόγω της αδυναμίας τους (ηλικία, κοινωνικό και οικονομικό στάτους, ικανότητα για καταλογισμό κ.ά.) να προασπίσουν τα συμφέροντα και τα δικαιώματά τους.⁵ Τα καταστήματα κράτησης νέων, παρά το γεγονός ότι αντιμετωπίζουν δυσχέρειες ανάλογες με αυτές των φυλακών ενηλίκων (υπερπληθυσμός, διαχωρισμός κρατουμένων, συνθήκες διαβίωσης, κ.ά.), ως επί το πλείστον διαφοροποιούνται από αυτές, καθώς δρουν με την διαλλακτικότητα που απαιτεί ο εγκλεισμός ενός ανήλικου ή νεαρού ατόμου. Υπό αυτό το πρίσμα, συντελέστηκε η επιλογή του θέματος μελέτης και εκπόνησης ερευνητικής προσέγγισης.

Το Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα (ΕΚΚΝΑ), είναι μια μεγάλη φυλακή ανηλίκων και παρά τις λειτουργικές δυσχέρειες που αντιμετωπίζει, διαφέρει από αυτό που λέμε φυλακή γενικότερα. Βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος και της δράσης του Συνηγόρου του Πολίτη, μέσα από μία αυτοψία- επίσκεψη που έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 2010, κατά την οποία συντελέστηκε έκθεση επί της σωφρονιστικής πραγματικότητας που επικρατεί σε αυτό το κατάστημα νέων.⁶ Οι διαπιστώσεις που αντέταξε, ανέδειξαν μία επικρατούσα προβληματική κατάσταση στις συνθήκες διαβίωσης. Επίσης, η έκθεση αναφέρθηκε στον αναμενόμενο υπερπληθυσμό και τα παρελκόμενα του. Τον Απρίλιο του 2010, όσον αφορά το ΕΚΚΝΑ, καταμετρήθηκαν 335 κρατούμενοι, ενώ αναφέρθηκε ότι κατά καιρούς ο αριθμός ήταν μεγαλύτερος. Στην επίσκεψη που έλαβε χώρα στις 27.1.2011, ο αριθμός ανερχόταν στους 376.

Υπάρχουν λίγες εμπειρικές μελέτες στο χώρο των Ειδικών Καταστημάτων Κράτησης Νέων, ενδεικτική η εν λόγω, η οποία διενεργήθηκε από τους Ν. Κουράκη, Φ. Μηλιώνη και την ερευνητική ομάδα της Νομικής Σχολής Αθηνών στα Καταστήματα Ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας, η οποία συνοδεύτηκε από έρευνα επαναληπτική (follow

5. Α. Χαΐδου, *Εγκληματολογικά κείμενα. Ανήλικοι-Ναρκωτικά-Κοινωνικός Έλεγχος*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2003, σ. 10-1, 17.

6. Συνηγός του Πολίτη, *Κύκλος Δικαιωμάτων του Παιδιού. Έκθεση Επίσκεψης – Αυτοψίας Συνηγόρου του Πολίτη στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα*, Απρίλιος 2010.

up study) και ανέδειξε μέσα από αξιόπιστα πορίσματα την εικόνα του ανήλικου παραβάτη και τους εγκληματογόνους παράγοντες του περάσματος στην πράξη.⁷

Η υπό μελέτη ομάδα, τουτέστιν οι ανήλικοι και οι νέοι κρατούμενοι, είναι ένας πληθυσμός που χρήζει ειδικής και προσεκτικής ενασχόλησης. Τα καταπιεσμένα νιάτα, που συνωστίζονται πίσω από σωφρονιστικούς τοίχους, βρίσκονται αντιμέτωπα με βίαιες προκλήσεις, πράγμα που δημιουργεί ενστάσεις και έντονο προβληματισμό για την επικείμενη επανένταξη τους στην έξω κοινωνία. Λαμβάνοντας υπόψη τις χειρίστες συνθήκες επανόδοι αποφυλακισμένων ενηλίκων, αφυπνίζονται φόβοι για την αντίστοιχη των ανηλίκων, καθότι κάνουμε λόγο για άτομα, τα οποία ακόμη, δεν έχουν διαμορφώσει χαρακτήρα και προσωπικότητα. Η κοινωνική ετερογένεια που χαρακτηρίζει την κοινωνία, εντυπώνεται εξίσου δυσλειτουργικά και εντός των σωφρονιστικών καταστημάτων. Τέλος, έχει παρατηρηθεί αύξηση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, γεγονός που χρήζει εκτεταμένης μελέτης. Άλλωστε, η αναζήτηση και η εξήγηση των παραγόντων και των αιτιών, που οδηγούν έναν ανήλικο στο πέρασμα στην πράξη, αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον ζήτημα, το οποίο έχει μελετηθεί από ποικίλες ερευνητικές προσεγγίσεις.⁸

1. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, με τον όρο «*ανήλικος*» νοείται αυτός που, κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης, έχει ηλικία μεταξύ 8^{ου} και 18^{ου} έτους της ηλικίας του συμπληρωμένου (άρθρο 121 ΠΚ). Σύμφωνα με το άρθρο 126 ΠΚ, η αξιόποινη πράξη που τελέστηκε από ανήλικο 8-13 ετών δεν καταλογίζεται σε αυτόν. Στον ανήλικο που τέλεσε αξιόποι-

7. Ν. Κουράκης, Φ. Μηλιώνη & Ερευνητική Ομάδα Φοιτητών, *Τα Σωφρονιστικά Καταστήματα ανηλίκων Κορυδαλλού και Κασσαβέτειας*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1995.

8. Βλ. Ε. Κοντοπούλου, «Ο Ποινικός Στιγματισμός του Ανηλίκου και η Επίδραση του στη Δευτερογενή Παρέκκλιση», στο *Εγκληματολογικές Μελέτες*, Υπ. Σειράς Χ. Ζαραφωνίτου, τ. 2, Εκδ. Διόνικος, Αθήνα 2015. Ι. Φαρσεδάκης, *Παραβατικότητα και Κοινωνικός Έλεγχος Ανηλίκων*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2005. Ν. Ε. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2012.

νη πράξη χωρίς να έχει συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας του, επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα. Τέλος, σε ανήλικο που τέλεσε αξιόποινη πράξη και έχει συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας του, επιβάλλονται αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα, αν δεν υπάρχει περίπτωση να υποβληθεί ο ανήλικος σε ποινικό σωφρονισμό.⁹

Ποινικά υπεύθυνος λογίζεται ο ανήλικος όταν το δικαστήριο, κατά το άρθρο 127ΠΚ, ερευνώντας τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες τελέστηκε η πράξη, καθώς και την όλη προσωπικότητα του ανηλίκου που έχει συμπληρώσει το 15^ο έτος της ηλικίας του, κρίνει ότι είναι αναγκαίος ο ποινικός σωφρονισμός του για να συγκρατηθεί από τη τέλεση νέων αξιόποινων πράξεων, αιτιολογώντας παράλληλα την ανεπάρκεια των αναμορφωτικών ή θεραπευτικών μέτρων για την περίπτωση του κι έτσι, τον καταδικάζει σε περιορισμό σε ειδικό κατάστημα κράτησης νέων. Ως τέτοια πράξη νοείται αυτή που, *αν την τελούσε ενήλικος θα ήταν κακούργημα και εμπεριέχει στοιχεία βίας, στρέφεται κατά της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητας ή τελείται κατ' επάγγελμα ή κατ' εξακολούθηση*.¹⁰ Τέλος, ο ΠΚ αναγνωρίζει την κατηγορία των μετεφήβων δραστών, τους οποίους ονομάζει «νεαρούς ενήλικες»¹¹ (133ΠΚ), έχουν συμπληρώσει το 18^ο, αλλά όχι το 21^ο ηλικίας τους κατά το χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης και επιτρέπει στο Δικαστήριο να τους επιβάλλει ελαττωμένη ποινή κατ' άρθρο 83ΠΚ.

Ενταγμένη στο γενικότερο πλαίσιο του Σωφρονιστικού Κώδικα¹², η κατηγορία των ανήλικων/νέων κρατουμένων, θεμελιώνεται στο άρθρο 12, κατά το οποίο «είναι οι κρατούμενοι και των δύο φύλων, οι οποίοι διατρέχουν το 13^ο έτος και δεν έχουν συμπληρώσει το 21^ο έτος της ηλικίας τους». Το Δεκέμβριο του 2014, δημοσιεύτηκε στο Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως ο εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας των κατα-

9. Μ. Ι. Σπυριδάκης, *Ποινικός Κώδικας*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2013.

10. Το ίδιο.

11. Το ίδιο.

12. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Φύλλο υπ' αριθμ. 291 της 24^{ης} Δεκεμβρίου του 1999, Ν. 2776/24.12.1999, *Κώδικας Βασικών Κανόνων Μεταχείρισης Κρατουμένων*.

στημάτων κράτησης και των αυτοτελών τμημάτων Γ' τύπου, ο οποίος αποτυπώνεται σε 64 άρθρα.¹³ Περιλαμβάνει αποφάσεις αναφορικά με όλο το πρίσμα της σωφρονιστικής πραγματικότητας των καταστημάτων νέων.

Συγκεκριμένα, όσον αφορά τον κρατούμενο, προβλέπει, επισημαίνει και νομιμοποιεί τις ανάγκες του, για ατομική υγιεινή και καθαριότητα κοινόχρηστων χώρων (άρθρο 15), ιατρική μέριμνα (α16), άθληση (α17), ενημέρωση (α18), ψυχαγωγία (α19), εκπαίδευση-επαγγελματική κατάρτιση-εργασία (α20), επισκέψεις (α21), τηλεφωνική επικοινωνία (α22), αλληλογραφία (α23), εξόδους (α24) και ακροάσεις (α25). Ύψιστης σημαντικότητας, τα άρθρα 31 και 32, που απαριθμούν τα δικαιώματα τους και τις δυνατότητες τους, καθώς και το άρθρο 33 για τη δικαιούμενη νομική βοήθεια. Όπου υπάρχουν όμως δικαιώματα, υπάρχουν και υποχρεώσεις, οι οποίες και κατοχυρώνονται στο άρθρο 34.

Κινούμενος ο νόμος «σε ένα πνεύμα ανθρωπισμού, ορθολογισμού και σύνεσης απέναντι στη χρήση μιας ποινής, που άλλωστε εμφανίζει εν τέλει, από την ίδια τη φύση της, περισσότερα μειονεκτήματα από πλεονεκτήματα...»¹⁴, αντιμετωπίζει την κατηγορία των νέων παραβατών πλέον προνοιακά, προστατεύοντας και την κοινωνία και τους παρεκκλίνοντες κοινωνούς σε βραχυπρόθεσμο και κυρίως, μακροπρόθεσμο επίπεδο.

2. ΒΙΑ ΣΤΗ ΦΥΛΑΚΗ

2.1. Οι ρίζες της βίας και οι παράγοντες εγκληματογένεσης

Η διεθνής βιβλιογραφία αμφιταλαντεύεται και εγείρει ερωτήματα όσον αφορά τη βία μεταξύ των εγκλειστών. Η έλλειψη οικογενειακής συνοχής, η εγκληματικότητα των γονέων¹⁵, αλλά και η συμπεριφορά των

13. Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Φύλλο υπ' αριθμ. 3455 της 23^{ης} Δεκεμβρίου του 2014, *Εσωτερικός Κανονισμός Λειτουργίας Των Καταστημάτων Κράτησης και Αυτοτελών Τμημάτων Γ' Τύπου*.

14. Ν. Ε. Κουράκης, *Δίκαιο Παραβατικών Ανηλίκων*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2012, σ. 544.

15. Ε. Κατσιγάρκη, *Οικογένεια και Παραβατικότητα*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα,

τελευταίων απέναντι στα παιδιά τους είναι παράγοντες, οι οποίοι έχουν αναδειχτεί κυρίαρχοι για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανηλίκου και την ενδεχόμενη εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα με τους West & Farrington¹⁶, τα άτομα που ενδέχεται να διαπράξουν κάποιο αδίκημα στο μέλλον παρουσιάζουν ενδείξεις από νωρίς, κάνοντας λόγο για αγόρια, τα οποία δεν έχουν κοινωνικοποιηθεί και ανήκουν σε διασπασμένες οικογένειες. Οι συγγραφείς βασίστηκαν και επιβεβαίωσαν μία πολύ-αιτιακή προσέγγιση. Τα χαμηλά οικογενειακά έσοδα, οι πολυμελείς οικογένειες με ασθενείς οικογενειακές σχέσεις μεταξύ τους, η γονεϊκή εγκληματικότητα και ο χαμηλός δείκτης ευφύιας, απεδείχθησαν βασικές μεταβλητές, καθόσον από τα 411 αγόρια του δείγματος, τα 63 είχαν 3 ή και περισσότερα από αυτά.

Η Ε. Κοντοπούλου στο «Ο Ποινικός Στιγματισμός του Ανηλίκου και η Επίδραση του στη Δευτερογενή Παρέκκλιση», ερευνώντας δείγμα 56 αρρένων, εκ των οποίων οι 40 κρατούμενοι στο Σωφρονιστικό Κατάστημα Κράτησης Β΄ Τύπου Μαλανδρινού (οι υπόλοιποι 16 εντοπίστηκαν μέσω της Υπηρεσίας Επιμελητών Ανηλίκων Αθηνών) διαπίστωσε ότι το χαμηλό κοινωνικό-οικονομικό στάτους και μορφωτικό επίπεδο (των ίδιων ή των γονέων τους), η τοξικο-εξάρτηση, η πρώιμη εμπλοκή με την εγκληματικότητα ήδη από την ανηλικότητα, το δυσλειτουργικό οικογενειακό περιβάλλον, η εμπλοκή οικογενειακού μέλους στην παραβατικότητα, λειτουργούν ως εγκληματογόνοι παράγοντες, με επακόλουθα το στιγματισμό και την υποτροπή. Αξίζει να σημειωθεί ότι για την ανωτέρω έρευνα χρησιμοποιήθηκε και ομάδα ελέγχου, η οποία συγκροτήθηκε από πληθυσμό φοιτητών, γεγονός που αποδίδει αξιοπιστία στα ερευνητικά πορίσματα.

Ειδικότερα όσον αφορά στην εγκληματική συμπεριφορά των γονέων, πολλές έρευνες τάχθηκαν με τα ανωτέρω συμπεράσματα.¹⁷ Το ίδιο

Αθήνα 2004.

16. D. West, D. Farrington, *Who Becomes Delinquent?*, London, Heinemann, 1973.

17. Βλ. S. & E. Glueck, *Unravelling Juvenile Delinquency*, Cambridge, Harvard University Press, 1950, T. Ferguson, *The Young Delinquent in his Social Setting*, London, Oxford University Press, 1952, κ.ά.

όμως ισχύει και για τον παράγοντα των οικογενειακών συγκρούσεων, αλλά και για τις δυστυχισμένες οικογένειες, όπου αυξάνουν τις πιθανότητες έναρξης πρώιμης εγκληματικής σταδιοδρομίας.¹⁸ Παρόλα αυτά, ο τομέας της ενδοοικογενειακής βίας πασιδήλως ενσαρκώνει στους κόλπους του, υψηλό ποσοστό σκοτεινού αριθμού.¹⁹

Επίσης, η εθνικότητα ως μεταβλητή παίζει σημαντικό ρόλο στην εξήγηση της εγκληματικής συμπεριφοράς. Η έκθεση του Συνηγούρου του Πολίτη, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω, κατέγραψε στο σύνολο των 376 κρατουμένων, 292 αλλοδαπούς ποικίλων εθνικοτήτων και μόνο 84 Έλληνες. Αυτό σημαίνει ότι και η ελληνική εμπειρία, όπως και η διεθνής, αντιμετωπίζει ισχυρό πρόβλημα υπερπληθυσμού των φυλακών, λόγω της υψηλής εμφανούς εγκληματικότητας των αλλοδαπών και των πολιτικών καταστολής που ακολουθούνται. Από τη μία ο αλλοδαπός πληθυσμός εγκληματεί, από την άλλη η παραπομπή τους είναι πιο εύκολη από των ομοεθνών.²⁰ Έτσι, η εμπλοκή τους με το σύστημα απονομής ποινικής δικαιοσύνης καθίσταται εξαιρετικά πιθανή. Άλλωστε, είναι γεγονός η δύσκολη επιβίωση των μεταναστών και η αναγκαστική, ορισμένες φορές, προσχώρησή τους σε παράνομες ενέργειες.

Ο κοινωνικοποιητικός ρόλος των ΜΜΕ από την άλλη μεριά, συμβάλλει με το δικό τους τρόπο στην αύξηση βίαιων περιστατικών. Οι εικόνες βίας που αναπαραγάγουν, μέσα από ένα μοτίβο μιμητικής συμπεριφοράς που προσλαμβάνουν τα παιδιά, λειτουργούν ως ανασταλτικοί παράγοντες για την ομαλή ανάπτυξη της προσωπικότητά τους. Ο κλάδος της ψυχολογίας έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με αυτό το φαινόμενο.²¹ Συγκεκριμένα, η θεωρία της μάθησης και της υιοθέτησης ανάλο-

18. F. I. Nye, *Family Relationships and Delinquent Behavior*, Westport, Greenwood Press, 1958.

19. Φ. Μηλιώνη, «Ενδοοικογενειακή Βία: Η Γυναίκα Θύμα», στο *Έμφυλη Εγκληματικότητα. Ποινική και Εγκληματολογική Προσέγγιση του Φύλου*, επιμ. Ν. Κουράκης, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα- Κομοτηνή 2009, σ. 463.

20. T. Hirschi, M. Gottfredson, *A General Theory of Crime*, Stanford, Stanford University Press, 1990.

21. A. Bandura & R.H. Walters, *Adolescent Aggression*, Ronald Press: New York, 1959.

γων προτύπων, υποστηρίχτηκε από πολλούς επιστήμονες. Ο Bandura²² για παράδειγμα, ανέπτυξε την σπουδαία κοινωνικο - γνωστική θεωρία, κατά την οποία ο άνθρωπος μαθαίνει περισσότερα πράγματα παρατηρώντας συμπεριφορές βίαιων προτύπων, παρά στην οικογένεια ή το σχολείο. Τα πρότυπα της τηλεόρασης είναι φτιαγμένα και επιλεγμένα, έτσι ώστε να εξασφαλίζουν την μεγαλύτερη δυνατή πρόσκτηση των στοιχείων που παρουσιάζονται.

Το 1993, ο Bandura σε συνεργασία με τις Dorothea και Sheila Ross, διενήργησε έρευνα για την μίμηση επιθετικών προτύπων και ανέδειξε θετική σχέση μεταξύ προβαλλόμενων επιθετικών συμπεριφορών σε ταινίες ή οτιδήποτε και μίμησης τους από παιδιά.²³ Στον αντίποδα, έχει αναπτυχθεί και η άλλη θεωρία, αναφορικά με τις παραστάσεις των ΜΜΕ, κατά την οποία τους προσδίδεται μία λυτρωτική λειτουργία, όμοια με αυτή της κάθαρσης στην αρχαία ελληνική τραγωδία.²⁴

Τέλος, η μάταιη αναζήτηση του ισχυρού ανδρικού προτύπου, που υποδεικνύεται κατά την κοινωνικοποιητική διαδικασία, οδηγεί σε ταύτιση της βίας με τον ανδρισμό. Το φαινόμενο του "machismo"²⁵ πρωτοστατεί στις θεωρήσεις αυτές, παρεμποδίζοντας την εμφάνιση συναισθημάτων, όπως η ευαισθησία και η τρυφερότητα. Η προσέγγιση αυτή θα αναλυθεί περαιτέρω παρακάτω, σε συσχέτισμό με την ανασφάλεια.

2.2. Οι υποκουλτούρες

Μείζον ζήτημα που έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα ιδιαιτέρως, είναι αυτό της υποκουλτούρας της βίας. «*Η έννοια υποκουλτούρα υπονοεί ότι υπάρχουν αξίες ή ένα κοινωνικό σύστημα αξιών το οποίο είναι διαφορετικό και αποτελεί μέρος του ευρύτερου ή κεντρικού*

22. A. Bandura, *Social Learning through Imitation*, University of Nebraska Press: Lincoln, NE, 1962.

23. A. Bandura, D.& S. Ross, *Imitation Of Film-Mediated Aggressive Models*, Journal of Abnormal and Social Psychology, Vol. 66, No. 1, 3-11, 1963.

24. Χ. Ζαραφωνίτου, *Εμπειρική Εγκληματολογία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2004, σ. 132.

25. R. Ryder, *Violence and the Role of Machismo*, στο *Perspectives on Violence*, ed. E. A. Stanko, Quartet, London 1994, σ. 86.

συστήματος αξιών.».²⁶ Με άλλα λόγια, η υποκουλτούρα είναι κομμάτι της ήδη υπάρχουσας κουλτούρας, απλά η πρώτη αποδέχεται και υιοθετεί ή αρνείται και παρεκκλίνει από κάποιες αξίες της δεύτερης.

Η θεωρία του Cohen, όπως την αναλύει στο έργο του "*delinquent boys: the culture of the gang*"²⁷, συνιστά μια από τις κυριότερες που έχουν αναπτυχθεί στον τομέα της Κοινωνιολογικής Εγκληματολογίας, όσον αφορά στις υποκουλτούρες. Οι έννοιες της πολιτισμικής σύγκρουσης και της ανάγκης κοινωνικής καταξίωσης θεμελιώνουν την θεώρηση του, συσχετίζοντας τα αγόρια της κατώτερης τάξης με αυτά της μεσο-αστικής και τις λύσεις που εντοπίζουν τα πρώτα στη δημιουργία νεανικών συμμοριών. Υπό αυτό το πρίσμα, τονίζει ότι η σύσταση συμμορίας εξυπηρετεί τα συμφέροντα, καθώς οι δημιουργοί της επωφελούνται από τους παρεκκλίνοντες, από την υφιστάμενη κουλτούρα και το στοίχημα είναι να διατηρεί αυτονομία εν σχέση με τα άτομα που τη συγκροτούν.²⁸

Ο Sellin προσανατολίζεται προς τρόπους συμπεριφοράς που επιβάλλει η ομάδα στα μέλη, οι οποίοι αποκρυσταλλώνονται σε κανόνα, η παράβαση του οποίου εγείρει αντιδράσεις στους κόλπους της ομάδας.²⁹ Το σύνολο των κανόνων αυτών, το ονομάζει «κανόνες συμπεριφοράς». Η αντίδραση της ομάδας στην παράβαση των κανόνων της, είναι το ειδοποιό της στοιχείο, η ταυτότητα της. Μέσα από την ομάδα τα μέλη προσδιορίζουν τον εαυτό τους και τις σχέσεις τους με τους άλλους. Ως εκ τούτου, η παραμονή στην ομάδα κρίνεται υψίστης σημασίας για το άτομο, ακόμα κι αν υποβόσκουν αντίθετες αξίες (από αυτές της υποκουλτούρας που ανήκει) μέσα του.³⁰ Αυτή η προσκόλληση του

26. M. Wolfgang, F. Ferracuti, *Η Υποκουλτούρα της Βίας. Προς Μία Ολοκληρωμένη Θεωρία στην Εγκληματολογία*, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σ. 184.

27. A. Cohen, *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*, The Free Press, New York 1955.

28. Ο. π., σ. 65.

29. T. Sellin, *Culture, Conflict and Crime*, Social Science Research Council, New York 1938, σ. 25.

30. M. Wolfgang, F. Ferracuti, *Η Υποκουλτούρα της Βίας. Προς Μία Ολοκληρωμένη Θεωρία Στην Εγκληματολογία*, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Α-

ατόμου- μέλους στην ομάδα, είναι που ενδυναμώνει τους κανόνες και τις κυρώσεις τους και μάλιστα, αποτελεσματικότερα από τους γενικότερα επικρατούντες κοινωνικούς νόμους.³¹

Τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, ως δείγμα, συνδέθηκαν με τη νεανική παραβατικότητα και από τον Walter Miller³². Αυτός συγκέντρωσε έξι αυτό-προσδιοριστικά χαρακτηριστικά των νεανικών συμμοριών της ανάγκη τους για κοινωνική καταξίωση:

- Τη σκληρότητα (τύπου “machismo”³³)
- Την εξυπνάδα για την κατάκτηση του κοινωνικού status
- Την ανάγκη εμπλοκής με τις αρχές
- Την αίσθηση τους ως έρμια της μοίρας
- Τη διέγερση μέσω ταύτισης με μη ρεαλιστικούς ήρωες
- Την ανάγκη αυτό-προσδιορισμού και αυτεξουσιότητας

Το έγκλημα, η σύγκρουση και η παραίτηση, είναι έννοιες οι οποίες εκτιμήθηκαν από τους Cloward & Ohlin το 1960, για να περιγράψουν τα αγόρια εφηβικής ηλικίας των κατώτερων κοινωνικών τάξεων.³⁴ Στόχοι των νέων, το κέρδος, η εξουσία, το κοινωνικά αναγνωρισμένο status και τα μέσα για την απόκτηση τους παράνομα, τα οποία μέσα τους τα παρέχουν οι ενήλικες εγκληματίες της κοινότητας τους.

Ο τομέας των φυλετικών ή κοινωνικών προτύπων που καθοδηγούν την υποκοουλτούρα της βίας, αναλύεται διεξοδικά από τη μελέτη των Wolfgang & Ferracuti, στο *Subculture of Violence*³⁵. Η επιστημονική τους προσέγγιση είχε κύριο μέλημα την κοινωνική εξέταση της ανθρωποκτονίας. Σύμφωνα με τους ανωτέρω, η φυλετική ετερογένεια, που

θήνα 1996, σ. 191.

31. Ο.π., σ. 198.

32. W. Miller, *Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency*, *Journal of Social Issues*, Vol.14, 1958, σ. 5-19.

33. R. Ryder, *Violence and the Role of Machismo*, στο *Perspectives on Violence*, ed. E. A. Stanko, Quartet, London 1994, σ. 86.

34. D. R. Cloward & L. Ohlin, *Delinquency and Opportunity: A Theory of Delinquent Gangs*, The Free Press, New York, 1960.

35. M. Wolfgang, F. Ferracuti, *Η Υποκοουλτούρα της Βίας. Προς Μία Ολοκληρωμένη Θεωρία Στην Εγκληματολογία*, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996.

αναδεικνύει μια μειοψηφία, εξαρτώμενη από την κυρίαρχη πλειοψηφία, παραπέμπει σε θεωρίες, όπως αυτή του Merton³⁶ για τα διαθέσιμα μέσα και την επίτευξη των στόχων. Ο μεταναστευτικός πληθυσμός καθίσταται περισσότερο πιθανό να εγκληματήσει, ιδιαίτερα στα αστικά περιβάλλοντα, τα οποία και τείνουν να φιλοξενούν τους περισσότερους από αυτούς.³⁷

2.3. Η υποκοουλτούρα της φυλακής

Ως προς τον τρόπο σχηματισμού της υποκοουλτούρας της φυλακής, οι απόψεις δίστανται, καθώς από τη μια γίνεται λόγος για ανάγκη δημιουργίας μιας τέτοιας ομάδας, ώστε να απαλύνονται οι πόνοι του εγκλεισμού, ενώ από την άλλη πιστεύεται, ότι η υποκοουλτούρα είναι όμοια με αυτή που διατηρείτο έξω στην έξω κοινωνία και απλά μεταφέρεται στο περιβάλλον της φυλακής³⁸. Η πλειοψηφία των μελετητών συμφωνούν με την πρώτη άποψη, προσδίδοντας τις πρέπουσες ευθύνες και στο σύστημα σωφρονισμού.

Επιπρόσθετα, βιώνοντας ο κρατούμενος τις οδύνες της φυλάκισης, είναι εύλογο ότι, συνειδητά ή ασυνείδητα, θα επιδιώξει να διοχετεύσει κάπου αλλού τις δυνάμεις που του έχουν απομείνει. Αυτή τη διέξοδο θα τη βρει στις συνδιαλλαγές του με τα υπόλοιπα άτομα που διαβιούν στη φυλακή, κυρίως τους συγκρατούμενους, με τους οποίους υπάρχει σύμπνοια. Ιδιαίτερα για έναν φυλακισμένο, τον αποδιωγμένο από την κοινωνία, η ανάγκη αυτή είναι επιτακτική και αναμενόμενη και μορφοποιείται μέσα από τις έννοιες της *υποκοουλτούρας ή της υποπολιτισμικής ομάδας της φυλακής ή του κώδικα των κρατουμένων*³⁹.

36. R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, The Free Press, 1957.

37. M. Wolfgang, F. Ferracuti, *Η Υποκοουλτούρα της Βίας. Προς Μία Ολοκληρωμένη Θεωρία Στην Εγκληματολογία*, μτφρ. Φ. Μηλιώνη, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1996, σ. 518.

38. Το ίδιο, σ. 190. Βλ. επίσης, Α. Χαΐδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σ. 50. Η. Δασκαλάκης *Μεταχείριση Εγκληματία*, Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 1981, σ. 45. K. Edgar, I. O' Donnell, K. Martin *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Wilian Publishing, 2003, σ. 4-5.

39. Α. Χαΐδου, *Το σωφρονιστικό σύστημα. Ζητήματα θεωρίας και πρακτικής*,

Δανειζόμενη τον ορισμό της Φ. Τσαλίκου, ως υποπολιτισμική ομάδα θα ορίζαμε «ένα είδος 'αντι-κοινωνίας' με τη δικιά της κουλτούρα, τους δικούς της νόμους, τις δικές της αξίες, που αντιστρατεύονται τους κοινά αποδεκτούς κοινωνικούς κανόνες.⁴⁰». Ο κώδικας των κρατουμένων υφίσταται σε κάθε φυλακή παράλληλα με τους επίσημους κανόνες του καταστήματος και διαμορφώνει τις σχέσεις των κρατουμένων, αναδεικνύοντας την αλληλεγγύη μεταξύ τους. Θα μπορούσαμε να τον αντιπαραβάλλουμε με τον όρο "fraternalization"⁴¹ του Goffman, ο οποίος περιγράφει το συναδελφισμό και την αλληλεγγύη μεταξύ των κρατουμένων, ενάντια στο προσωπικό και γενικά το σύστημα της φυλακής.

Πιο συγκεκριμένα, όσο μεγαλύτερο είναι το διάστημα έκτισης της ποινής του στο κατάστημα κράτησης, τόσο αυξάνεται και ο βαθμός κοινωνικοποίησης του σε αυτό. Ο αυξημένος βαθμός κοινωνικοποίησης παραπέμπει στο φαινόμενο του *ιδρυματισμού ή φυλακοποίησης*, στο οποίο αναφερθήκαμε και παραπάνω. Σύμφωνα με τον Clemmer⁴², υπάρχει μια σειρά παραγόντων, με βάση τους οποίους κρίνεται ο βαθμός *φυλακοποίησης* του κρατούμενου. Ήδη αναφερθήκαμε στον ουσιαστικότερο, που είναι η διάρκεια της στερητικής της ελευθερίας ποινή. Εξίσου σημαντική κρίνεται η ποιότητα της προσωπικότητας του ατόμου, το κατά πόσον θα αποδεχθεί τον κώδικα των κρατουμένων, αλλά και τον κώδικα της φυλακής, οι επαφές που θα διατηρήσει με άτομα από την έξω κοινωνία, κ.ά. Το πρόβλημα προκύπτει στη βάση του βαθμού ιδρυματισμού, διότι όσο πιο πολύ εντάσσεται στην κοινωνία της φυλακής ο κρατούμενος, τόσο αποκοινωνικοποιείται από την ελεύθερη κοινωνία και όταν έρθει η ώρα της αποφυλάκισης, δυσκολεύεται η επανένταξη του.

Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2002, σ. 49.

40. Φ. Τσαλίκου, *Μυθολογίες Βίας και Καταστολής*, Παπαζήσης, Αθήνα 2006, σ. 189.

41. E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σ. 59-60.

42. D. Clemmer, *The Prison Community*, Rinehart and Winston, New York: Holt 1940, σ. 301-312.

Σε αυτή τη μικρο-κοινωνία των κρατουμένων, αναπτύσσεται μια ιδιόζουσα ιδρυματική αργκό (*“institutional lingo”*)⁴³, η οποία χρησιμοποιείται για την περιγραφή των γεγονότων που συμβαίνουν εκεί. Κυρίως τη μεταχειρίζονται οι τρόφιμοι, αλλά και το προσωπικό, αυτό που ανήκει στις χαμηλότερες βαθμίδες, σίγουρα έχει γνώση της διαλέκτου.

Οι σωφρονιστικοί υπάλληλοι παίζουν μεγάλο ρόλο για τη διαβίωση του κρατούμενου. Από τη μια, μπορούν να εκπληρώνουν σωστά τα καθήκοντα τους και να είναι βοηθητικοί προς τους φυλακισμένους και από την άλλη, έχουν τη δυνατότητα, λόγω της εξουσίας που τους έχει ανατεθεί, να τους δυσχεραίνουν τη ζωή⁴⁴. Άλλωστε, το προσωπικό της φυλακής είναι αυτό που θα επιβάλλει την τάξη και η τελευταία, αναγκαστικά, θα τεθεί και χωρίς τη συγκατάθεση αυτών στους οποίους επιβάλλεται, πράγμα που ίσως επιφέρει αντιδράσεις. Η έννοια της *τάξης* (*order*⁴⁵) συνοψίζεται στο κοινωνικό συμβόλαιο που ουσιαστικά προσυπογράφεται μεταξύ υπαλλήλων και τροφίμων και αναδεικνύει, το πώς γίνεται η αναδιανομή της εξουσίας.

Επίσης, ιδιαίτερο ενδιαφέρον αντλείται από την *«τυπολογία υποταγής»*⁴⁶ του κάθε κρατούμενου στην κοινωνία των φυλακισμένων. Πρώτος είναι ο τύπος υποταγής (*“committed compliance”*), ο οποίος πιστεύει ότι η φυλακή είναι μια αντάξια τιμωρία για αυτόν και ταυτόχρονα, μια ευκαιρία για αναμόρφωση. Ο δεύτερος τύπος (*“fatalistic or instrumental compliance”*), αφορά στο ότι ο κρατούμενος αντιλαμβάνεται τη φυλακή ως ένα μονοπώλιο εξουσίας και δεν προσπαθεί να αντισταθεί σε αυτό. Διακρίνεται από ρουτίνα και παραίτηση και κατά μία έννοια, αποδέχεται το σύστημα. Ο τρίτος τύπος (*“detached com-*

43. E. Goffman, *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Doubleday, New York 1961, σ. 55.

44. D. Scott, *Creating Ghosts in the Penal Machine: prison officer occupational morality and the techniques of denial*, στο *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin, Willan Publishing, 2008, σ. 168.

45. D. H. Drake, *Staff and Order in Prisons*, στο, *Understanding Prison Staff*, eds. J. Bennett, B. Crewe, A. Wahidin Willan Publishing, 2008, σ. 153-154.

46. B. Crewe, *Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison*, *British Journal of Criminology*, Vol.47, 2007, σ. 256-275.

pliance”) είναι πιο παθητικός και αναφέρεται ουσιαστικά στον πρώην τοξικό-εξαρτημένο κρατούμενο και στην προσπάθεια του να αντισταθεί στους πειρασμούς της πρότερης ζωής του έξω, όσο διαβιεί στο σωφρονιστικό κατάστημα. Τέλος, ο τέταρτος τύπος (“*strategic compliance and manipulation*”), είναι αυτός που υποτάσσεται στο σύστημα, αλλά ως κομμάτι της στρατηγικής του, κατά την οποία δείχνει υποταγμένος, αλλά διατηρεί μια κρυφή αντίσταση μέσα του.

Η υποπολιτισμική ομάδα της φυλακής είναι μια υποκουλτούρα βίας. Η βία στα πλαίσια της ομάδας «αποτελεί ένα επιτυχημένο κι αποτελεσματικό μέσο πραγμάτωσης πολλών επιδιώξεων και σκοπών στη ζωή⁴⁷» των ατόμων που τη συγκροτούν. Η βιαιότητα είναι μια κατάσταση η οποία δεν εκδηλώνεται μόνο έξω από την ομάδα, αλλά και μέσα σε αυτήν και μάλιστα σε πιο καταστροφικό βαθμό. Θα παραλληλίζα την υποκουλτούρα της φυλακής και τις μικρότερες ομάδες που την αποτελούν, με τον όρο *Mob*. Όπως αναφέρει ο Chaplin, «*το Mob είναι ένα πλήθος που δρα κάτω από συναισθηματικές συνθήκες, που συνήθως οδηγούν στη βία ή σε παράνομες πράξεις*⁴⁸». Έχουν προταθεί διάφορες θεωρίες για τη σύσταση αυτής της ομάδας, όπως αυτές της σύγκλισης, της διάδοσης, κοινωνικό-πολιτισμικές, κ.ά., αλλά κυρίως, το πλαίσιο δημιουργίας της αφορά στην ανάγκη ανθρώπων για συσπείρωση, για εξεύρεση κοινών σκοπών και στόχων και εν τέλει, την προάσπιση τους με όποιο κόστος.

Ειδικότερα, στα πλαίσια καταστημάτων κράτησης αρρένων, έννοιες όπως ο ανδρισμός και η ανάγκη απόδειξης του, η σωματική και ψυχολογική δύναμη, η επιβολή του ενός στον άλλο, αλλά και άλλες πολλές, αναδεικνύονται ως ιδιαίτερα πρωταρχικές και σχετίζονται με την διατήρηση ατομικών και κοινωνικών ταυτοτήτων. Όταν λοιπόν ο παραβάτης φυλακίζεται και βρίσκεται αντιμέτωπος με μία μικρο-κοινωνία αποκλειστικά ανδρών, θέλοντας και μη, αισθάνεται την ανάγκη να υπερασπιστεί τον ανδρισμό του, να αποδείξει και να στηρίξει την ανδρική του

47. Π. Παπαδάτος, *Η Επιθετικότητα, η Βία και η Καταστροφικότητα στην κοινωνική διαβίωση*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1980, σ. 119.

48. Όπως παραπέμπεται στο *The Ecology of Aggression*, A. P. Goldstein, Plenum Press, New York-London 1994, σ. 109.

ταυτότητα («ταυτότητα του 'άνδρα'»⁴⁹).

Η βία δύναται να εξηγηθεί μέσα από 6 παράγοντες⁵⁰. Αρχικά, έχουμε τα «ενδιαφέροντα» (“interests”), τα οποία αφορούν στα αγαθά και τις αξίες, τις σχέσεις (“relationships”), που είναι η οικειότητα μεταξύ των μερών, τους καταλύτες (“catalysts”) ως συμπεριφορές που οδηγούν τη σύγκρουση προς ένα βίαιο αποτέλεσμα, τις ερμηνείες (“interpretations”), που δείχνουν τις απαιτήσεις και τις προθέσεις, τους σκοπούς (“purposes”), οι οποίοι μπορούν να ‘ναι από την τιμώρηση, μέχρι την υπεράσπιση τιμής και το κοινωνικό πλαίσιο (“social context”), με βάση το οποίο διαφαίνεται το πώς οι επιλογές των φυλακισμένων περιορίζονται από το περιβάλλον της φυλακής.

Είναι γεγονός ότι ο χώρος της φυλακής συγχρωτίζει κρατούμενους που διαφέρουν μεταξύ τους. Για να μπορέσει αυτή η μικρο-κοινωνία να λειτουργήσει και να διασφαλιστεί η αλληλεγγύη έναντι της εχθρότητας και της διαφωνίας, οφείλεται να ακολουθούνται κάποιοι κανόνες. Οι Sykes και Messinger⁵¹, καταθέτουν μια σειρά από νόρμες που απαιτούνται, ώστε να διασφαλιστεί η κοινωνική ειρήνη μεταξύ των έγκλειστων (η πίστη μεταξύ των κρατουμένων όταν έρχονται αντιμέτωποι με το προσωπικό της φυλακής, με την έννοια του να μην προδίδουν ο ένας τον άλλο, η τιμιότητα μεταξύ τους, ο ανδρισμός και μάλιστα με αυστηρά ετεροφυλοφιλική έννοια, και τέλος, η προστασία του ιδιωτικού χώρου.

Διάφορες μελέτες έχουν αναδείξει τα βίαια καθεστώτα που αναπτύσσονται στη φυλακή και το πώς σχετίζονται με την επιδίωξη και τη διατήρηση του στάτους⁵². Ο Crewe⁵³ μελετώντας το συγκεκριμένο φαι-

49. J. Gilligan, *Violence: Our Deadly Epidemic and its Causes*, Grosset/Putnam Book, 1996.

50. Οπ.π., σ. 160.

51. G. M. Sykes, S. L. Messinger, *The Inmate Social System*, Theoretical Studies in Social Organization of the Prison, Social Science Research Council, New York 1960, σ. 5-19.

52. Βλ. ενδεικτικά, K. Edgar, I. O'Donnell, C. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003. D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980. *Bullying among Prisoners*, ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005. *Male Violence*, ed. J. Archer, Routledge, New York

νόμενο, απεφάνθη ότι πολλές συγκρούσεις γεννιούνται στην προσπάθεια των φυλακισμένων να προστατέψουν την ταυτότητα και τη φήμη τους. Η εικόνα που βγάζουμε προς τα έξω, το πώς μας αντιλαμβάνονται οι «άλλοι» δηλαδή, παίζει μεγάλο ρόλο για το άτομο και την προσωπικότητά του. Οι Lind και Tyler⁵⁴ υπογραμμίζουν το μεγάλο ενδιαφέρον των ανθρώπων για το πώς κρίνουν οι άλλοι την κοινωνική τους αξία. Μία θεωρία που αναπαριστά εύστοχα τα προλεγόμενα, είναι η *"impression management"*⁵⁵ του Felson, σύμφωνα με την οποία το άτομο προσαρμόζει τη συμπεριφορά του, έτσι ώστε να εκμαιεύει αρεστές αντιδράσεις από το κοινό.

Οι Edgar, O' Donnell και Martin, αναφέρουν 6 τύπους σκόπιμα επιζήμιας συμπεριφοράς των κρατουμένων, την προσβολή, τον αποκλεισμό, την κλοπή, τη ληστεία, την απειλή και την επίθεση⁵⁶. Για την επεξήγηση, υπογράμμισαν τις καταστάσεις της λεκτικής κακοποίησης (*verbal abuse*), της κλοπής κελιού (*cell theft*), της σεξουαλικής επίθεσης (*sexual assault*) και της ανταλλαγής/εμπορίου (*trading*)⁵⁷.

Μια μορφή παρενόχλησης που συμβαίνει, πέρα από το σχολικό περιβάλλον και στη φυλακή, είναι το *"bullying"*. Σύμφωνα με τον ορισμό της Jane Ireland, «ένα άτομο υφίσταται *bullying*, όταν είναι το θύμα άμεσης ή/και έμμεσης επιθετικότητας που συμβαίνει σε εβδομαδιαία βάση, από τον ίδιο δράστη ή διαφορετικούς δράστες.⁵⁸». Το *bullying* διακρίνεται σε έμμεσο και άμεσο. Όπως είναι φυσικό, στο περιβάλλον της

and London 1994.

53. B. Crewe, *Male Prisoners. Orientations towards Female Officers in an English Prison*, *British Journal of Criminology*, vol.8, no.4, 2006, σ. 395-421.

54. E. A. Lind, T. R. Tyler, *The Social Psychology of Procedural Justice*, Plenum Press, New York 1988.

55. Όπως παραπέμπεται, στο L. Berkowitz, *Some Varieties of Human Aggression: Criminal Violence as Coercion, Rule-Following, Impression Management and Impulsive Behavior*, στο *Violent Transactions. The Limits of Personality*, eds. A. Campbell, J. J. Gibbs, Basil Blackwell, New York 1986, σ. 93.

56. K. Edgar, I. O' Donnell, K. Martin, *Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σ. 29.

57. Το ίδιο, σ. 31-36, 47-54.

58. *Bullying among Prisoners*, ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005, σ. 5.

φυλακής, το έμμεσο *bullying* είναι το επικρατέστερο κι αυτό συμβαίνει για δύο λόγους. Πρώτον, ανάλογα με το κατάσταση κράτησης (αν είναι ανηλίκων άμεση, αν είναι ενηλίκων έμμεση) και δεύτερον, ανάλογα με το περιβάλλον, λόγω του ότι στη φυλακή πάντα υποβόσκει ο κίνδυνος τιμώρησης από τη διοίκηση της φυλακής. Σε μια γενική γραμμή, έχει υποστηριχθεί ότι οι δράστες του *bullying* έχουν προϋπάρξει ως θύματα πρώτα, συγκεκριμένα «...οι άνθρωποι μαθαίνουν να θυματοποιούν άλλους με το να θυματοποιούνται οι ίδιοι.»⁵⁹.

2.4. Φαινομενολογία

Εν τέλει, εγκαθιδρύεται ένα παράλληλο σύστημα διακυβέρνησης εντός του σωφρονιστικού καταστήματος.⁶⁰ Το σημείο τομής όλων των υποκουλουρών της φυλακής και των δραστηριοτήτων τους, είναι το οικονομικό κέρδος.⁶¹ Η τεχνολογική ανάπτυξη έχει συμβάλει ουσιαστικά στην πρόοδο των μεθόδων του οργανωμένου εγκλήματος, αναδεικνύοντας και νέου τύπου εγκλήματα (π.χ. διαδικτυακές επιθέσεις). Μια από πιο συνήθης εγκληματικές δραστηριότητες των ομάδων της φυλακής, είναι η διακίνηση ναρκωτικών (όπως και των συμμοριών της έξω κοινωνίας). Αυτό διότι η βιομηχανία των ναρκωτικών αποδίδει υπέρτογα κέρδη στους συμμετέχοντες της.

Έρευνες έχουν αποδείξει ότι τα ναρκωτικά είναι τόσο εύκολο να βρεθούν στη φυλακή, όσο και στην έξω κοινωνία.⁶² Τα ναρκωτικά εντείνουν το φαινόμενο των δημιουργημένων εντός ιδρυμάτων υποκουλουρών. Το κέρδος που υπάρχει από αυτή την εγκληματική δραστηριότητα, προσδίδει υπέρτερη δύναμη στις ομάδες κρατουμένων,

59. K. Edgar, I. O' Donnell, K. *Martin Prison Violence. The Dynamics of Conflict, Fear and Power*, Willan Publishing, 2003, σ. 67.

60. Emilio C. Viano, Organized Crime and Gangs in U.S. Prisons, στο *Minorities and Cultural Diversity in Prison*, Proceedings of the Colloquium of the IPPF, Popowo, Poland, June 2007, σ. 155.

61. Ο.π., σ. 156.

62. S. Macko, ERRI Special Report: How Street Gangs Control Prisons, όπως παραπέμπεται στο Emilio C. Viano, Organized Crime and Gangs in U.S. Prisons, στο *Minorities and Cultural Diversity in Prison*, Proceedings of the Colloquium of the IPPF, Popowo, Poland, June 2007, σ. 167.

έτσι ώστε να καθίσταται δύσκολο να τους επιβληθούν οι αρχές του ιδρύματος. Άλλωστε, πολλές φορές επιδίδονται και οι ίδιες οι αρχές λόγω κέρδους σε συνεργασίες με τις ενδο-συμμορίες.⁶³

3. ΑΝΑΣΦΑΛΕΙΑ

Ο φόβος του εγκλήματος έχει απασχολήσει αρκετά το επιστημονικό ενδιαφέρον. Οι έρευνες για το ζήτημα αυτό ξεκίνησαν μετά το 1970, με απόγειο τους τη δεκαετία του '80. Μέσα από τις έρευνες, προέκυψε η ανησυχία των πολιτών για μια (ρεαλιστική ή υποτιθέμενη) συνεχώς αυξανόμενη εγκληματικότητα, η οποία ίσως και να τους απέφερε μια πιθανή θυματοποίηση. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, που συνέχιζε να ισχύει, ακόμα κι όταν η εγκληματικότητα φαινόταν από τα ερευνητικά δεδομένα, μειωμένη. Ο φόβος των ατόμων για τυχόν θυματοποίηση παρέμενε μεγάλος, δίχως πάντα να 'ναι πραγματικός⁶⁴. Δηλαδή, έγκλημα και φόβος του εγκλήματος δεν ακολουθούν απαραίτητα παράλληλη πορεία, αλλά κάποιες φορές ακόμα και ανεξάρτητη.

Ο φόβος του εγκλήματος, τείνει να υποκειμενοποιείται στη βάση του «ευάλωτου»⁶⁵. Το ευάλωτο είναι μια υποκειμενική κατάσταση, την οποία αποδίδουν τα άτομα στους εαυτούς τους ή τους οικείους τους, είτε αφορά στην εγκληματικότητα ως προσωπική κατάσταση, είτε ως κοινωνικό πρόβλημα. Η εμφάνιση του συνδέεται με στοιχεία όπως η ποιότητα ζωής ενός ατόμου, η εμπιστοσύνη του στο ποινικό σύστημα και οι ιδεολογίες που το διακρίνουν.

Η εγκυρότητα της θεωρίας του «ευάλωτου» σε σύζευξη με τις διαστάσεις του φόβου του εγκλήματος, δοκιμάστηκε από τον Μ. Killias και C. Clerici, μέσω έρευνας που έλαβε χώρα το Νοέμβριο του 1997, σε αντιπροσωπευτικό δείγμα Ελβετών υπηκόων⁶⁶. Στα πορίσματα που

63. G. Camp & C. Camp, *Prison Gangs: Their Extent, Nature and Impact on Prisons*, US Dept. of Justice, Office of Legal Policy, Federal Justice Research Program, Washington, D.C., 1985.

64. Χ. Ζαραφωνίτου, *Ο Φόβος του Εγκλήματος-Μελέτες Ευρωπαϊκής Νομικής Επιστήμης*, Εκδ Σάκκουλας, Αθήνα-Κομοτηνή 2002, σ. 35.

65. Το ίδιο.

66. Μ. Killias And C. Clerici, *Different Measures Of Vulnerability In Their Rela-*

προέκυψαν, φάνηκε ότι ο φόβος του εγκλήματος, ως υποκειμενικό και προσωπικό συναίσθημα, θα ήταν καλό να προσεγγίζεται μέσα από ένα εξίσου υποκειμενικό μέτρο ευάλωτου. Έτσι, είναι πλεονέκτημα να εξηγείται σε συνδυασμό με το πώς κρίνουν οι ερωτώμενοι την ικανότητα τους να αντιμετωπίσουν πιθανές απειλές. Αποδείχτηκε ότι ο φόβος του εγκλήματος στους δρόμους, κατά τη διάρκεια της νύχτας, σχετίζεται κυρίως με το φύλο, την ηλικία, το φυσικό ευάλωτο και τα χαρακτηριστικά της γειτονιάς (γκράφιτι, απορρίμματα, ύποπτα άτομα).

Μία αξιολογη Ολλανδική έρευνα⁶⁷ αναγνωρίζει τέσσερα στοιχεία που συνιστούν το φόβο. Πρώτο ορίζει την «ελκυστικότητα» (*“attractivity”*), με την οποία χαρακτηρίζει την αίσθηση κάποιου ότι εύκολα μπορεί να θυματοποιηθεί, λόγω του ότι είναι ελκυστικός σαν στόχος. Δεύτερον, την «κακή πρόθεση» (*“evil intent”*), όπου διαφαίνονται οι εγκληματικές προθέσεις στους άλλους ανθρώπους στο περιβάλλον κάποιου. Τρίτο στοιχείο είναι η «εξουσία» (*“power”*), η οποία από τη μια αφορά τον έλεγχο του περιβάλλοντος και από την άλλη το αν όσοι βρίσκονται σε εγγύτητα μπορούν να αποκαλύψουν τις εγκληματικές τους προθέσεις. Τέλος, τονίζεται η επίδραση του «εγκληματογόνου περιβάλλοντος» (*“criminalizable place”*), δηλαδή η αξιολόγηση του ατόμου των ευκαιριών που παρέχει μια κατάσταση για τη διάπραξη εγκλήματος. Παρατηρούμε ότι μπορούν και αυτά, κάνοντας μερικές παραλλαγές, να προσαρμοστούν στο σωφρονιστικό περιβάλλον.

Το 1987, οι Smith και Torstensson⁶⁸, προσπαθώντας να διαφωτίσουν διάφορες όψεις του φόβου του εγκλήματος, εμπνεύστηκαν 4 «υποθέσεις». Η έρευνα τους αφορούσε στη διερεύνηση του λεγόμενου

tion To Different Dimensions Of Fear Of Crime, British Journal Of Criminology, Vol.40, 2000, σ. 437-450.

67. A. Van Der Wurff, P. Stringer, F. Timmer, *Feelings Of Unsafety In Residential Surroundings*, στο “Environmental Social Psychology”, Eds. D. Canter, C. Jesuino, L. Soczka, G. Stephenson, Dordrecht, Kluwer 1986.

68. W. Smith And M. Torstensson, *Gender Differences In Risk Perception And Neutralizing Fear Of Crime*, British Journal Of Criminology, Vol.37, No.4, Autumn 1997, σ. 608-634.

«παράδοξου του φόβου θυματοποίησης» του Hale⁶⁹, αλλά παρόλα αυτά, μέσα από τα πορίσματα τους μπορούμε να εξάγουμε ενδιαφέροντα συμπεράσματα για το φόβο των ανδρών. Ειδικότερα, με την τέταρτη υπόθεση τους περί *απόρριψης-εξουδετέρωσης φόβου* από μεριάς των ανδρών. Οι άντρες έχουν την τάση να διαβλέπουν λιγότερο κίνδυνο και να εμφανίζονται με χαμηλότερα ποσοστά φόβου του εγκλήματος από τις γυναίκες. Μοιάζουν δηλαδή να αψηφούν τον κίνδυνο, κι αυτό αποδίδεται κατά την υπόθεση αυτή, στον παράγοντα κοινωνική τάξη. Παρόλα αυτά, ενδείκνυται αρνητική σχέση κοινωνικής τάξης και φόβου, λόγω μιας συνέπειας επιλογής και μιας συνέπειας ενδυνάμωσης. Όπου, σύμφωνα με τους συγγραφείς, στην πρώτη περίπτωση οι κοινωνικό-οικονομικά μειονεκτικοί δεν μπορούν να ζουν σε περιοχές με χαμηλή επικινδυνότητα, ενώ στη δεύτερη οι ευεργετημένοι έχουν μεγαλύτερη αίσθηση ελέγχου και επιβολής του περιβάλλοντος τους. Παραδόξως, οι άντρες με μέση εκπαιδευτική κατάρτιση και επαγγελματική κατάσταση έχουν υψηλό φόβο. Σε γενικές γραμμές, έρευνες έχουν δείξει ότι μέσα και χαμηλά επίπεδα εκπαίδευσης συνδέονται με υψηλά ποσοστά και φόβου και πρόσληψης κινδύνου.

Από την άλλη μεριά, η εξουδετέρωση φόβου από άντρες με υψηλή εκπαίδευση, πηγάζει από την αίσθηση εξουσίας και ίσως λόγω αυτού να διαβιούν σε χαμηλής εγκληματικότητας περιβάλλοντα. Τέλος, άλλος ένας παράγοντας σιγουριάς και ασφάλειας για το αντρικό φύλο, είναι οι αρκετές κοινωνικές επαφές. Η τάση αυτή των ανδρών να αψηφούν τον κίνδυνο, ίσως να επεξηγείται μέσα από τις «εξουδετεροποιητικές συσκευές» που χρησιμοποιούν, όπως είπε χαρακτηριστικά κι ο Agnew το 1985⁷⁰. Με το να μη λογαριάζουν λοιπόν τον κίνδυνο της διάπραξης εγκλήματος, φτάνουν να μη λογαριάζουν το κίνδυνο θυματοποίησης.

69. C. Hale, *Fear Of Crime: A Review Of Literature*, International Review Of Victimology, 4, (ως παράδοξο του φόβου θυματοποίησης» εννοούμε το πώς κάποιες ομάδες, π.χ. γυναίκες και ηλικιωμένοι, που δεν διατρέχουν άμεσο φόβο θυματοποίησης, φοβούνται να μη θυματοποιηθούν πολύ περισσότερο από αυτούς που πραγματικά κινδυνεύουν).

70. R. Acnew, *Neutralizing The Impact Of Crime*, Criminal Justice And Behavior, 1985, σ. 221-239.

Έτσι, σύμφωνα με τους συγγραφείς, πολλοί άνδρες μπορεί να νιώθουν φόβο, αλλά για λόγους όπως η εικόνα τους και ο ανδρισμός τους, τον εξουδετερώνουν.

Ο Jo Goodey⁷¹ στο "Boys don't cry", που παρουσίασε το 1997, προσπάθησε να δείξει την ανορθολογικότητα του προτύπου αυτού, μέσα από την κομβική έννοια της «ανδρικής» ηγεμονίας και τον ρόλο της κοινωνικοποίησης των εφήβων στην κατάκτηση του ύφους του «άφοβου αρσενικού». Στο πλαίσιο της έννοιας της *ανδρικής ηγεμονίας* ως «της κυρίαρχης ανάγνωσης της δυναμικής των σχέσεων εξουσίας του αρσενικού⁷²», θα στοιχειοθετηθεί η διαδικασία κατά την οποία τα αγόρια μαθαίνουν να υιοθετούν το πρότυπο του «άφοβου». Το να είσαι ή να γίνεις άντρας είναι κάτι που περιορίζεται σε οτιδήποτε δεν είναι θηλυκό ή γυναικείο. Το στερεότυπο του ότι ένας άντρας δεν πρέπει να κλαίει ή ότι δεν πρέπει να ειδωθεί να κλαίει, περικλείει τον πρόγοντα ανδρισμό. Ο «*ηγεμονικός ανδρισμός (hegemonic masculinity)*» συγκρατεί το ανδρικό φύλο, λόγω του φόβου να μη χαρακτηριστεί «θηλυπρεπής», με αποτέλεσμα να γίνονται αρνητικοί σε αισθήματα ευάλωτου. Αυτό που τον συστήνει, δεν είναι απαραίτητα μόνο η αντρική ισχύς, αλλά και το τι συντηρεί αυτή την ισχύ και το πως την υποστηρίζει η συμφωνία των αντρών. «Είναι η πολιτισμική έκφραση της επιβολής στη γυναίκα... Αρκετοί άντρες έχουν ως πρότυπο αντρικές φιγούρες, όπως ο Bogart ή ο Stallone⁷³». Τα κοινωνικά στερεότυπα αρχίζουν να επενεργούν στο άτομο με το πέρασμα στην εφηβική φάση.

Ο Warr το 1984⁷⁴, λέει πως ο φόβος του εγκλήματος τείνει να είναι ο φόβος του βιασμού. Μία στις δύο γυναίκες της έρευνας, φάνηκαν κάπως ή αρκετά φοβισμένες για βιασμό ή σεξουαλική παρενόχληση, αλλά και ένας στους δέκα άντρες, πράγμα που δεν έχει φανεί ξανά, σε τέ-

71. J. Goodey, *Boys Don't Cry*, British Journal Of Criminology, Vol. 37, No. 3, 1997, σ. 401-418.

72. R. W. Connell, *Gender And Power*, Stanford University Press, 1987, σ. 110.

73. Στο ίδιο, σ. 126.

74. M. Warr, *Fear of Victimization: Why Are Women And The Elderly More Afraid?*, Social Science Quarterly, Vol.65, 1984, σ. 681-702.

τοιο βαθμό τουλάχιστον, από άλλο ερευνητικό σχέδιο. Ο Lockwood⁷⁵ στην έρευνα που διεξήγαγε το 1980, εν σχέση με τη σεξουαλική βία στις φυλακές, τόνισε τη σημασία του ομογενοποιημένου ή μη πολιτισμικά περιβάλλοντος της φυλακής. Όσο πιο ομοιογενής πολιτισμικά εμφανίζεται η φυλακή, τόσο λιγότερη σεξουαλική βία θα παρουσιάζει. Επίσης, μίλησε για την τάση να συμβαίνουν βίαια περιστατικά, τους τέσσερις πρώτους μήνες μετά την είσοδο στο κατάστημα κράτησης και υπογράμμισε τη σημαντικότητα της διάρκειας παραμονής στη φυλακή μετά το περιστατικό, καθώς έτσι κατηγοριοποιούν τους νεοεισερχόμενους σε διαθέσιμους ή μη, σε ενδεχόμενα ή μη θύματα. Γενικά, σύμφωνα με το συγγραφέα, οι πρώτοι 16 μήνες φαίνονται να είναι καταλυτικοί για το αν θα επακολουθήσει μια σεξουαλική επίθεση τον υπόλοιπο καιρό. Συγκεκριμένα, αν ένα άτομο αποτύχει να έχει τρόπο ζωής που να αποτρέπει σεξουαλικές επιθέσεις, αν δεν κατακτήσει το σεβασμό από τους υπόλοιπους, ή αν δεν καταφέρει να μπει σε κάποια ομάδα κρατουμένων ή έστω να δουλέψει, τότε η ετικέτα του «ευάλωτου» είναι βέβαιη.

Παραδόξως, στατιστικά προέκυψε ότι 16% των περιστατικών συνέβησαν σε μέρη της φυλακής, όπου υπήρχε άμεση επιτήρηση⁷⁶. Επίσης, ο συγγραφέας κάνει μια πολύ σημαντική διαπίστωση. Ανακαλύπτει ότι ο συχνότερος στόχος των επιτιθέμενων ήταν τα μοναχικά άτομα, αυτά που δεν άνηκαν σε ομάδες. Άλλωστε, είναι λογικό, εφόσον οι ίδιοι άνηκαν στην υποκουλούρα της βίας, να επιλέξουν άτομα έξω από αυτήν. Τα θύματα από την άλλη, θέλοντας να αποφύγουν την ετικέτα του ομοφυλόφιλου, δεν κατήγγειλαν τα περιστατικά. Επίσης, εξωτερικά οι κρατούμενοι-στόχοι, ήταν μικροκαμωμένοι και νέοι, ώστε να φέρνουν όσο το δυνατόν περισσότερο στο γυναικείο φύλο.

Οι συναισθηματικές αντιδράσεις του θύματος ποικίλουν⁷⁷. Το 55% των στόχων της επίθεσης αισθάνθηκε *φόβο* και κυρίως το φόβο του βιασμού, ειδικότερα όταν διέμεναν σε εγγύτητα με τον επιτιθέμενο. Από την άλλη, ένα 42% ένιωσε *θυμό*, πράγμα το οποίο αυξάνει την πιθανό-

75. D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980.

76. Οπ. π., σ. 27.

77. Το ίδιο, σ. 60-70.

τητα βίαιης απάντησης από το θύμα. Το 1/3 του δείγματος πάλι, απέκτησε μια αίσθηση *άγχους*. Βέβαια, είναι ένα συναίσθημα το οποίο κυριαρχεί σε όλη τη διάρκεια της διαμονής στη φυλακή, από την είσοδο μέχρι και την υπόλοιπη ζωή του ανθρώπου, λόγω των κατάλοιπων που του αφήνει. Η κρίση άγγιξε το 23% των στόχων και προσδιόρισε καταστάσεις αυτοτραυματισμού, απόπειρα αυτοκτονίας (20% το σκέφτηκαν, αλλά δεν το τόλμησαν) ή και ένταση λόγω καταπιεσμένου θυμού. Όπως τονίζει ο Toch⁷⁸, ένας άντρας σε κρίση «μεταφέρει το μήνυμα ότι δεν επιβιώνει με αξιοπρέπεια την κατάστασή του.».

Επιπρόσθετα, μετά το περιστατικό το θύμα αναγκαστικά αλλάζει τον τρόπο που ζει και σκέφτεται. Αυτό σύμφωνα με τον συγγραφέα, θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως «*δευτερεύουσα θυματοποίηση*⁷⁹», καθώς το θύμα βιώνει μεγάλη αναστάτωση στη ζωή του, απομονώνεται και στιγματίζεται. Όμως, με τη μείωση των πολλών κοινωνικών επαφών, μειώνει και το ευάλωτο που νιώθει. Παρά ταύτα, η απομόνωση αυτή είναι πιθανό να στοχοποιήσει ακόμα περισσότερο το άτομο και να προσελκύσει τους δράστες.

«*Μεμονωμένα περιστατικά επιθετικότητας μπορούν να ειδωθούν ως “bullying”, ειδικά όπου είναι σοβαρά κι όταν το άτομο πιστεύει ή φοβάται ότι κινδυνεύει να θυματοποιηθεί στο μέλλον από τον ίδιο δράστη ή άλλους.*⁸⁰». Παρατηρούμε λοιπόν ότι και αυτή η θεώρηση εμπεριέχει φόβο ενδεχόμενης θυματοποίησης. Μάλιστα, έρευνες αποδεικνύουν την ύπαρξη ίδιας έντασης φόβου σε άτομα που έχουν θυματοποιηθεί και σε άτομα που δεν έχουν θυματοποιηθεί. Στην περίπτωση του “bullying”, ο φόβος είναι ένα εργαλείο, μέσω του οποίου η εκμετάλλευση ενός θύματος γίνεται πιο βατή. Για αυτό κι ο τρόπος που θα διαχειριστεί το φόβο που νιώθει το θύμα θα προεξοφλήσει το αν θα υπάρξει ενδεχόμενη θυματοποίηση στο μέλλον.

78. H. Toch, *Men in Crisis. Human Breakdowns in Prison*, Aldine Publishing Company, 1975, σ. 322.

79. D. Lockwood, *Prison Sexual Violence*, Elsevier, New York 1980, σ. 72.

80. J. L. Ireland “Bullying Among Prisoners: Evidence, Research And Intervention Strategies”, Brunner-Routledge, London 2002a, σ. 26.

Ο McCorkle⁸¹ το 1992, παρουσίασε ορισμένα μέτρα προφύλαξης που λαμβάνουν οι κρατούμενοι, για μια πιο ασφαλή διαβίωση. Πιο συγκεκριμένα, το να είναι πιο κλειστοί, το να αποφεύγουν ορισμένες περιοχές της φυλακής, το να περνούν πιο πολύ χρόνο στα κελιά τους, το να αποφεύγουν δραστηριότητες, το να γίνονται σκληροί για να αποφύγουν τη θυματοποίηση, το να σηκώνουν βάρη κ.ά. Επιπρόσθετα, μια άλλη έρευνα πρότεινε μερικά «συμπτώματα φόβου» (*“symptoms of fear”*)⁸², την επιθετικότητα (*aggression*), τον αυτοτραυματισμό (*self-injurious*), την αποφυγή (*avoidance*) και το παίξιμο ρόλων (*role-playing*). Αυτά, λόγω στρες, μπορεί να επιφέρουν σωματικά προβλήματα στο άτομο, όπως επεισόδια άσθματος, πονοκεφάλους, υπέρταση κ.ά. και όσο υπάρχει ο φόβος τόσο θα επιτείνονται.

Στην αντίπερα όχθη, οι Crocker, Lee και Park⁸³, καθώς και άλλοι ερευνητές, υποστήριξαν ότι και τα βίαια άτομα επιδεικνύουν τη βία για να καλύψουν την ανασφάλεια, την ευπάθεια και τη χαμηλή τους αυτοεκτίμηση. Άρα, σε μια φυλακή δεν είναι μόνο οι εμφανώς αδύναμοι ευάλωτοι, αλλά και αυτοί που μοιάζουν αγέρωχοι και δυνατοί.

Θα ήταν αξιόλογο να αναφερθούμε στη *National Prison Survey*⁸⁴, η οποία διενεργήθηκε το 1991. Ένα από τα θέματα της ήταν η διερεύνηση του φόβου των κρατουμένων στο περιβάλλον της φυλακής. Τα πορίσματα έδειξαν ότι το 18% δεν αισθανόταν ασφαλές από τραυματισμούς ή bullying από άλλους κρατούμενους. Το 1/3 εξ αυτών, είπαν ότι ένιωθαν τον κίνδυνο παντού στη φυλακή και κυρίως στις ντουζιέρες, στις τουαλέτες ή σε σημεία της φυλακής που δεν ήταν υπό επιτήρηση από υπαλλήλους. Τέλος, το 9% δέχθηκε επίθεση από άλλο φυλακισμένο τους προηγούμενους 6 μήνες.

81. McCorkle, R. C. *Personal Precautions To Violence In Prison. Criminal Justice And Behaviour*, Vol. 19, No.2, σ. σ. 160-173.

82. *Bullying Among Prisoners*, Ed. J. L. Ireland, Willan Publishing, 2005, σ. 146.

83. J. Crocker, S. J. Lee, L. E. Park, *The Pursuit Of Self-Esteem: Implications For Good And Evil*, στο *The Social Psychology Of Good And Evil*, Ed. A. G. Miller, Guilford Press, London 2004.

84. <http://rds.homeoffice.gov.uk/rds/pdfs05/hors128.pdf>.

Η θεωρήσεις αυτές βρίσκουν ακλόνητο έρεισμα στην περίπτωση των ανηλίκων. Τα νέα αγόρια έχουν μεγαλύτερη ανάγκη να επιδείξουν μια ανδρική ταυτότητα και μη έχοντας άλλα «όπλα» στα χέρια τους να προσέρχονται στη βία. Όπως αναφέρει ο Parsons, το να είσαι κακό αγόρι μετατρέπεται σε στόχο, στην περίπτωση που το καλό, παραπέμπει στη θηλυκότητα.⁸⁵ Τα πραγματικά αυτά περιγράφουν την ευάλωτη κατάσταση των ανηλίκων πριν καν ακόμα εισέλθουν στο κατάστημα κράτησης και συνεχίζουν να υφίστανται με μια άλλη μορφή εντός αυτού.

4. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΕΚΚΝΑ

Στα πλαίσια της διδακτορικής μου διατριβής με θέμα "*Μορφές βίας και ανασφάλειας μεταξύ των κρατούμενων του ΕΚΚΝΑ*", διενήργησα έρευνα στο Ειδικό Κατάστημα Κράτησης Νέων Αυλώνα, το οποίο απαρτιζόταν από 300 κρατούμενους. Η έρευνα διήρκεσε από τον Απρίλιο του 2013 έως και τον Ιανουάριο του 2014. Λόγω δυσχερειών που προέκυψαν στην πορεία, συγκεντρώθηκαν 78 συνεντεύξεις. Για την εκμείωση αξιόπιστων πορισμάτων χρησιμοποιήθηκαν ανοιχτά ερωτηματολόγια με ημι-δομημένη συνέντευξη.

Κατά κύριο λόγο οι κρατούμενοι είναι ηλικίας 17-21 ετών, με ελάχιστες εξαιρέσεις μικρότερων ή μεγαλύτερων. Μία μειοψηφία κρατούμενων είναι άνω των 40, αλλά είναι άτομα που εκτίουν την ποινή τους στο ΕΚΚΝΑ, προσφέροντας ταυτόχρονα τις υπηρεσίες τους ή τις επαγγελματικές τους γνώσεις στο Κατάστημα (π.χ. μουσικός, τεχνίτης, λογιστής).

Το ΕΚΚΝΑ, παρά τα όσα ισχύουν για τις Ελληνικές Φυλακές και τα όσα προβλήματα αντιμετωπίζει, μεταχειρίζεται με ευγένεια τους κρατούμενους, διαθέτει πρόγραμμα του Κ.Ε.Θ.Ε.Α για χρήστες ουσιών, προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, θεατρική ομάδα, μουσική ομάδα, ζωγραφική, χειροτεχνίες και γενικά, πλήθος δραστηριοτήτων, που δεν αφήνουν ανεκμετάλλευτο το χρόνο των κρατούμενων. Ο κενός χρόνος έτσι παίρνει χρώμα, γίνεται δημιουργικός. Μια μειοψηφία υπο-

85. T. Parsons, *Certain Primary Sources and Patterns of Aggression in the Social Structure of the Western World*, Psychiatry, Vol. 10, May 1997.

δίκων, με «ευαισθησίες» θα λέγαμε, επέδειξε άρνηση συμμετοχής, βουλιάζοντας στη θλίψη και στην ατέρμονη προσμονή δίκης. Πέραν του σχολείου, του προγράμματος και των δραστηριοτήτων, ένα μεγάλο ποσοστό και κατά βάση οι Έλληνες, επέλεξαν να εργασθούν για να κερδίσουν πιο γρήγορα την ελευθερία τους και να αξιοποιήσουν τον άπλετο χρόνο τους.

Τα 2/3 των κρατουμένων του ΕΚΚΝΑ, ίσως και παραπάνω, είναι αλλοδαποί. Μαροκινοί, Αλγερινοί, Αλβανοί, Ρώσοι, Πακιστανοί, Βούλγαροι, Σέρβοι, Αφγανοί, Αιγύπτιοι, Λιθουανοί, Τούρκοι, Αθίγγανοι. Οι Έλληνες αποτελούν μειοψηφία. Μια φυλακή πολύ-πολιτισμική, με πλήθος κουλτούρων να συνωστίζονται πίσω από τα κάγκελα, στα μικρά κελιά, που καλά-καλά δε τους χωρούν. Από τους 78 του δείγματος, οι 32 ήταν αλλοδαποί, 11 ήταν Έλληνες-αθίγγανοι και οι εναπομείναντες Έλληνες. Οι αλλοδαποί φαίνονται κατά κύριο λόγο εγκλιματισμένοι στην ελληνική φυλακή και δεν θα προτιμούσαν να βρίσκονται σε μια της χώρας τους, θεωρώντας το ελληνικό σωφρονιστικό κατάστημα πιο φιλελεύθερο και ακίνδυνο. Κάποιοι τα πάνε καλά με τους υπαλλήλους (ειδικά όσοι καταφεύγουν σε συναλλαγές π.χ. Αλβανοί), ενώ άλλοι βιώνουν πιο ρατσιστικά τη μεταξύ τους συνδιαλλαγή. Καλύτερη επικοινωνία όλοι έχουν με τους συμπατριώτες τους, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Παρόλα αυτά, σέβονται τους ελληνικής καταγωγής συγκρατούμενούς τους και το ίδιο και αυτοί.

Τα ποσοστά υποδίκων και καταδίκων βρέθηκαν σε ισορροπία (39 κατάδικοι, 38 υπόδικοι). Η πλειοψηφία κρατείτο για ληστείες, κλοπές και για αδικήματα εν σχέση με τα ναρκωτικά. Συνήθως, η ληστεία συνοδευόταν από άλλα αδικήματα, όπως οπλοκατοχή, οπλοχρησία, ξυλοδαρμό ή κλοπές.

Οι συνεντευξιαζόμενοι ήταν χαμηλού μορφωτικού επιπέδου κυρίως, με ελάχιστες εξαιρέσεις. Στο ΕΚΚΝΑ όμως υπάρχει το Σχολείο (Δημοτικό – Γυμνάσιο – Λύκειο) και είτε λόγω προσωπικής διάθεσης των κρατουμένων για γνώση, είτε για εκμετάλλευση του κενού τους χρόνου, είτε λόγω του ευεργετικού υπολογισμού των μεροκάματων στην ποινή τους, πολλοί καταφεύγουν εκεί (40 εκ των 78 συνεντευξιαζόμενων κρατουμένων). Ιδιαίτερα καταρτισμένοι, με ειδικές γνώσεις και ευαισθησίες

είναι οι δάσκαλοι και οι καθηγητές του Σχολείου του ΕΚΚΝΑ. Καταφέρνουν να μην τους βλέπουν οι έγκλειστοι ως πιο ισχυρούς ή «εχθρούς», αλλά ως «συμμάχους» τους. Αξιοσημείωτη η δουλειά και η συνεργασία κρατουμένων και καθηγητών, πόσο μάλλον αν αναλογιστούμε τις επιτυχίες ορισμένων κρατουμένων στις πανελλαδικές εξετάσεις.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό, που αντιστοιχεί στους περισσότερους έγκλειστους νέους, είναι τα οικογενειακά και τα οικονομικά προβλήματα. Αρκετοί προέρχονται από οικογενειακά περιβάλλοντα με δυσκολίες και δεν δίστασαν να περάσουν στην εγκληματική πράξη για να τα βοηθήσουν. Όμως, και οι παρέες προ της φυλάκισης φάνηκε να ωθούν τους νέους στην παραβατικότητα, γι' αυτό και υπήρξαν περιπτώσεις συμμοριών ή καταδόσεων από φίλους.

Όπως προέκυψε από το λόγο των ίδιων των κρατουμένων, «ομάδα» συντελείται με τους διαμένοντες στο κελί, κυρίως με βάση την εθνική προέλευση. Αρχηγός ομάδας χρίζεται ο παλιός, αυτός που μετράει περισσότερα χρόνια κράτησης στο κελί ή κάποιος που είναι έξυπνος να διαχειρίζεται και να διοικεί. Όσοι βέβαια θέλουν να βγάλουν μια ήσυχη ποινή, αποφεύγουν τη θέση αυτή, καθώς ενέχει πολλές ευθύνες και πολλά μπλεξίματα, τα οποία και μπορεί να καθυστερήσουν την αποφυλάκιση.

Τα προβλήματα μεταξύ τους προέρχονται κυρίως από τις συναλλαγές τους, παράνομες και νόμιμες. Αυτός είναι και ο βασικός λόγος δημιουργίας βίαιων περιστατικών (λόγω των χρεών που επισύρουν), μαζί με τη «ρουφιανιά» και την ασεβή συμπεριφορά εν γένει. Η φασαρία είναι αναπόφευκτο γεγονός, κάτι σαν απαραίτητο ξέσπασμα. Διαθέτουν ακόμα και όπλα οι κρατούμενοι, κατασκευασμένα από ό,τι μπορεί να φανταστεί κανείς (αυτοσχέδια μαχαίρια, σουβλιά, κατσαβίδια, σίδερα κ.ά.). Η εθνικότητα είναι επίσης ένας παράγοντας συγκρούσεων, αλλά σπάνιος, λόγω του διαχωρισμού των κρατουμένων. Ο διαχωρισμός προέκυψε ως αναγκαία λύση εκ της Διοικήσεως αναφορικά με την εξασφάλιση της ειρηνικής συμβίωσης των εγκλείστων.

Ο πρώτος καιρός εγκλεισμού αποτελεί την περίοδο μέγιστης ανασφάλειας και φόβου. Υπάρχει μια τάση για απόκρυψη συναισθημάτων φόβου ή στεναχώριας, καθόσον τα δείγματα αδυναμίας, όπως είπαν οι

συνεντευξιαζόμενοι, δεν βοηθούν στην ασφαλή επιβίωση τους. Επίσης, το χρήμα μετράει στη φυλακή, όσο και στην έξω κοινωνία. Οι έχοντες κρατούμενοι ζουν καλύτερα, ενώ οι φτωχοί αναγκάζονται να χρεωθούν. Οι περισσότεροι κρατούμενοι όμως αισθάνονταν ευάλωτοι, καθώς δεν μπορούσαν να εμπιστευτούν κανέναν μέσα στη φυλακή. Φυλάγονταν σε μόνιμη βάση, ακόμα και στον ύπνο τους (ή υπήρχε κάποιος άλλος να τους προστατέψει, πιο δυνατός-συνήθως ο αρχηγός). Με τον καιρό, οι περισσότεροι, όπως είπαν συνηθίζεις και μαθαίνεις να φυλάγεις κι έτσι, το αίσθημα ανασφάλειας μειώνεται.

Αποδοκιμάζουν το ποινικό σύστημα και οι περισσότεροι κρατούμενοι παρατήρησαν διαφορετική μεταχείριση σε ίδιες περιπτώσεις (φαινομενικά τουλάχιστον), π.χ. άνισες ποινές για ίδιο αδίκημα. Η φυλακή δεν μπορεί να σωφρονίσει κατά την πλειοψηφία κι έτσι, υπήρχε προτίμηση στο καθεστώς ηλεκτρονικής επιτήρησης και κράτησης στο σπίτι, ως καλύτερο και πιο ανθρώπινο περιβάλλον.

Η ζωή μετά το Κατάστημα φαντάζει δύσκολη και τρομακτική στο μεγαλύτερο μέρος των νέων κρατουμένων. Αποβλέποντας στη στήριξη της οικογένειας τους και στην εξεύρεση εργασίας, ελπίζουν για κάτι καλύτερο στην ελεύθερη κοινωνία και προσδοκούν κυρίως μια ήρεμη ζωή. Εξέφρασαν την επιθυμία για οικονομική βοήθεια κατά την αποφυλάκιση, ώστε να πατήσουν στα πόδια τους και να αποφύγουν μια νέα εμπλοκή στην παραβατικότητα (υποτροπή). Μια εκ νέου φυλάκιση είναι και ο μεγαλύτερος φόβος τους. Παρά ταύτα, για τους κρατούμενους η κρατική αρωγή μοιάζει άπιαστο όνειρο.

Συμπεραίνουμε ότι τα ανωτέρω ερευνητικά πορίσματα έρχονται σχεδόν στο σύνολο τους να επιβεβαιώσουν τις θεωρίες που αναπτύχθηκαν παραπάνω. Περαιτέρω αξιοπιστία προσδίδουν οι συνεντεύξεις που παραχωρήθηκαν από μέλη του προσωπικού του ΕΚΚΝΑ. Ατομα από διάφορες κατηγορίες του προσωπικού (δύο κοινωνικοί λειτουργοί, ένας ψυχολόγος, η διευθύντρια του καταστήματος κράτησης, ο υπεύθυνος ακροάσεων, ο προϊστάμενος διοίκησης και οικονομικών, ο γιατρός και μέλη του φυλακτικού προσωπικού), οι οποίοι εργάζονταν αρκετά χρόνια εκεί, το λιγότερο 7.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το σωφρονιστικό σύστημα, παρά τις μεταρρυθμίσεις που έχει υποστεί στο πέρασμα των χρόνων, εξακολουθεί να υπονομεύεται από την ίδια την ατελή σύσταση του, η οποία σε συνδυασμό με την τελεολογική του αποτυχία το καθιστούν ανεπιτυχές. Οι πενιχρές υποδομές, η έλλειψη ειδικευμένου προσωπικού, ο συνωστισμός και ο υπερπληθυσμός κρατουμένων, οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης, οι ανισότητες, η υπέρ-εκπροσώπηση του αλλοδαπού κρατούμενου πληθυσμού στα Ελληνικά καταστήματα κράτησης, είναι μερικά μόνο από τα μειονεκτήματα της φυλακής.

Οφείλουμε, σε κάθε περίπτωση, να αναγνωρίσουμε ότι ο νόμος αντιμετωπίζει πλέον με περίσσεια επιείκεια τον ανήλικο/νέο παραβάτη και ότι στο ΕΚΚΝΑ γίνεται μια αξιόλογη προσπάθεια να αναπεμφθεί η στερεοτυπική ανικανότητα της φυλακής και να συνδεθεί με ένα πιο προνοιακό πρόσωπο ο θεσμός αυτός. Παρά ταύτα, ο σωφρονισμός των εγκλείστων αποτελεί άπιαστο στόχο και οι πιθανότητες υποτροπής είναι ιδιαίτερα αυξημένες, γεγονός που καταδεικνύει ότι υπάρχει ακόμα περιθώριο βελτίωσης του σωφρονιστικού συστήματος.

Στην εποχή της «νέας τιμωρητικότητας»⁸⁶ και της «ποινικοποίησης των κοινωνικών προβλημάτων»⁸⁷, προβάλλει επιτακτικά η ανάγκη για ριζική μεταρρύθμιση του σωφρονιστικού συστήματος με όρους ουσιαστικής επανένταξης. Χρειάζονται κοινωνικού τύπου πολιτικές, αυτές «της πρόληψης και της επανένταξης»⁸⁸, με έμφαση πρώτα από όλα στον άνθρωπο κι έπειτα στην ευρυθμία του κοινωνικού ιστού. Είναι καιρός το κράτος πρόνοιας να προχωρήσει με τη σύμπραξη της επιστημονικής κοινότητας σε αποτελεσματικά μέτρα, που θα αφορούν, κατά πρώτο και κύριο λόγο, στην εξάλειψη των λόγων εμπλοκής των νέων στην παραβατικότητα και κατά δεύτερο λόγο, στη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών για την επιστροφή τους στην κοινωνία.

86. J. Pratt, D. Brown, M. Brown, S. Hallsworth και W. Morrison, *The New Punitiveness: Trends, Theories, Perspectives*, Willan Publishing, Cullompton, 2005.

87. Χ. Ζαραφωνίτου, *Ανασφάλεια και επέκταση του κοινωνικού ελέγχου: Ποινικοποίηση των «αντικοινωνικοτήτων» και της «αταξίας»*, στο Ποινικός Λόγος, τευχ. 4, Ιούλιος-Αύγουστος 2004, σ. 2059.

88. Το ίδιο, σ. 2058.

Η προσωρινή κράτηση στις Δικαστικές Φυλακές Κορυδαλλού

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ*

Στο πλαίσιο των εξαιρετικά γόνιμων δραστηριοτήτων του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών, ανατέθηκε στον γράφοντα από τον Καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη¹, κατόπιν της υπ' αριθ. πρωτ. 133635/6-12-2006 σχετικής αδειάς από τη Γενική Διεύθυνση Σωφρονιστικής Πολιτικής του Υπουργείου Δικαιοσύνης, η έρευνα σχετικά με την προσωρινή κράτηση (αρ. 282 επ. Κ.Π.Δ.), θεσμό πολύπαθο ως προς τη θεσμική του διαδρομή τα τελευταία 30 έτη², η εφαρμογή του οποίου αναδεικνύει μια σειρά από αλληλένδετα δικαιopolιτικά και εγκληματολογικά ζητήματα καίριας σημασίας για τη λειτουργία του ελληνικού συστήματος ποινικής δικαιοσύνης.

* Δικηγόρος, Δρ. Εγκληματολογίας Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Στο σημείο αυτό, ευχαριστώ εκ βάθρων τον Καθηγητή και δάσκαλό μου κ. Νέστορα Κουράκη, για την εξαιρετική τιμή της συμμετοχής μου στο παρόν συλλογικό έργο. Υπήρξε από τα φοιτητικά χρόνια και εξακολουθεί να αποτελεί τον πρωταρχικό εμπνευστή ενασχόλησης μιας –τουλάχιστον- γενιάς νέων επιστημόνων με την εγκληματολογία, τους οποίους όχι μόνον καθοδήγησε επιστημονικά, αλλά άνοιξε γι' αυτούς τον δρόμο της έρευνας, οδηγώντας τους στο να σταθούν στα πόδια τους και να αναπτύξουν, από ποικίλες θεσμικές θέσεις, μια γονιμότατη διαλεκτική με την ελληνική ποινικοσωφρονιστική πραγματικότητα.

2. Σήμερα το άρθρο 282 παρ. 1 και 3 ισχύει, μετά τις διαδοχικές μεταρρυθμίσεις του θεσμού της προσωρινής κράτησης που επέφεραν οι Νόμοι 1128/1981, 2207/1994, 2408/1996, 2721/1999, 3160/2003, 3189/2003, 3346/2005, 3811/2009, 3860/2010, 4055/2012, 4205/2013, 4322/2015.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΈΡΕΥΝΑ ΥΠΟΔΙΚΩΝ Α΄ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2007.

Μετά από συνεννόηση με τον τότε Εγκληματολόγο της Φυλακής κ. Νίκο Κουλούρη, κατασκευάστηκε ένα ηλεκτρονικό αρχείο (σε μορφή excel) που περιελάμβανε στοιχεία για όλους τους εισαχθέντες ως προσωρινώς κρατηθέντες στις Δ.Φ. Κορυδαλλού για το πρώτο εξάμηνο του 2007, το οποίο και επελέγη ως βάση της έρευνας. Τα στοιχεία αυτά κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής³:

A / A	Επίθετο	Όνομα	Όνομα Πατρός	Ημερο-Μηνία Εισαγωγής	Αιτία Εξόδου (μέσα στο 2007)	Ημερο-μη-νία Προ-φυ-λά-κισης	Αδί-κη-μα	Έτη Ποι-νής	Μή-νες Ποι-νής
-------	---------	-------	--------------	-----------------------	------------------------------	------------------------------	-----------	-------------	----------------

Το ηλεκτρονικό αυτό αρχείο είχε αρχικά αλφαβητική διάταξη. Προκειμένου να γίνει απρόσκοπτη χρήση αυτού εντός του πλαισίου που ορίζει η νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, τα ονόματα των υποδικών κωδικοποιήθηκαν από τον αύξοντα αριθμό τους.

I. ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΚΑΘΑΡΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ – ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ.

Προκειμένου η κωδικοποίηση να αντιπροσωπεύει καθαρό αριθμό, δηλαδή να αντιστοιχεί στον πραγματικό αριθμό των εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατηθέντων στις Δ.Φ. Κορυδαλλού (κατά το πρώτο εξάμηνο του 2007), έπρεπε κατ' αρχήν να αποσαφηνισθεί τί αντιπροσωπευαν όσοι φέρονταν ως εισαχθέντες με προσωρινή κράτηση περισσότερες από μία φορές στο αρχείο αυτό. Ο εντοπισμός τους ήταν ευχερής, αφού η διάταξη του αρχείου επελέγη να είναι ονομαστική και αλ-

3. Ολόκληρη η έρευνα και η πλήρης ανάπτυξη των πινάκων από όπου τα αποστικά και ποιοτικά δεδομένα έχουν δημοσιευθεί στο ηλεκτρονικό περιοδικό theartofcrime.gr του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών και είναι προσβάσιμη στις διευθύνσεις <http://www.theartofcrime.gr/eng/?pgrp=1&aid=1385901544>

φαβητική. Μετά από διευκρίνιση του Εγκληματολόγου της Φυλακής και του χειριστή του οικείου αρχείου διαπιστώθηκε ότι δεν πρόκειται για περιπτώσεις που πρέπει να καταμετρηθούν ως αυτοτελείς υποθέσεις επιβολής προσωρινής κράτησης. Πρόκειται για περιπτώσεις όπου ο προσωρινώς κρατούμενος, για μια σειρά διαφόρων λόγων, κατ' αρχήν μετάγεται από τις φυλακές Κορυδαλλού όπου κρατείται προς άλλο κατάστημα κράτησης (και έτσι καταγράφεται ως «Αιτία Εξόδου» η ένδειξη «Μετήχθη» (ή «ΜΕΤ»)), ενώ αργότερα επαναμετάγεται στις Δ.Φ. Κορυδαλλού (με συνέπεια να καταγράφεται με νέο αύξοντα αριθμό στα οικεία βιβλία, αλλά και στο παρόν αρχείο που κατασκευάσαμε για την έρευνα). Η ταυτοποίηση των πολλαπλών αυτών εγγραφών σε μία (1) υπόθεση, ενός υποδίκου, η οποία πρέπει οπωσδήποτε να καταμετρηθεί ως μία και μόνη, αποδεικνύεται και από το ότι οι πολλαπλώς εγγεγραμμένοι στο αρχείο εισαχθέντων του 2007 (α) στη στήλη «Ημερομηνία Προφυλάκισης» φέρουν την ίδια ημερομηνία, αυτή της έναρξης της κράτησής του (β) στη στήλη «Αδίκημα», η εγγραφές ταυτίζονται (λ.χ. «ναρκωτικά»), πράγμα που σημαίνει ότι γίνεται αναφορά στην ίδια, την αρχική «αιτία» προσωρινής κράτησής του. Το ενδιαφέρον στοιχείο που μπορούν να εισφέρουν οι περιπτώσεις αυτές αφορά (α) τον προσδιορισμό του συνολικού χρόνου προσωρινής κράτησής τους, κατά τη διάρκεια του οποίου προκύπτει ότι μέταγονται αλληπάλληλες φορές και (β) πιθανόν την αιτία για την οποία αποφασίζονται και πραγματοποιούνται οι μεταγωγές αυτές, εφόσον θα μπορούσε κάτι τέτοιο να εντοπισθεί και να διερευνηθεί⁴.

Αφαιρουμένων λοιπόν των πολλαπλών εγγραφών, όπως αυτές προσδιορίστηκαν ανωτέρω, το αρχείο μας αποδίδει τα ακόλουθα ποσοτικά δεδομένα (για το ερευνηθέν πρώτο εξάμηνο του 2007, δηλαδή για χρονικό διάστημα από 1/1/2007 έως και 30/6/2007):

4. Δεν κρατείται σχετικό αρχείο στις Δ.Φ. Κορυδαλλού, καθώς όλη η αλληλογραφία συνοδεύουν τη δικογραφία

ΣΥΝΟΛΟ ΥΠΟΔΙΚΩΝ:	1308
(εισαχθέντων στο α΄ εξάμηνο 2007 στις Δ.Φ. Κορυδαλλού)	
ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΥΠΟΔΙΚΟΙ :	573 (ποσοστό 43,81%)
ΕΛΛΗΝΕΣ ΥΠΟΔΙΚΟΙ :	735 (ποσοστό 56,19%)

II. «ΑΙΤΙΑ» ΚΡΑΤΗΣΗΣ

Ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα της επιβολής της προσωρινής κράτησης είναι το αδίκημα για το οποίο κρίνεται αναγκαία η επιβολή της. Όπως προκύπτει από τη στήλη «αδίκημα», το α΄ εξάμηνο του 2007 καταγράφεται πολυσχιδία ποινικών κατηγοριών για τα οποία κρίθηκε επιβεβλημένη κατά την προδικασία η προσωρινή κράτηση του κατηγορουμένου. Κυριώτερες από τις κατηγορίες που οδήγησαν σε προσωρινή κράτηση καταγράφονται οι εξής: (1) οι κατηγορίες για παραβίαση του νόμου περί ναρκωτικών (587 περιπτώσεις, 312 ελλήνων και 275 αλλοδαπών προσωρινώς κρατούμενων) (2) Η ανθρωποκτονία από πρόθεση (49 περιπτώσεις, 27 ελλήνων και 22 αλλοδαπών προσωρινώς κρατούμενων) είτε η απόπειρά της (27 περιπτώσεις, 20 ελλήνων και 7 αλλοδαπών προσωρινώς κρατούμενων) (3) ο βιασμός (23 περιπτώσεις, 10 ελλήνων και 13 αλλοδαπών προσωρινώς κρατούμενων), και η απόπειρά του (10 περιπτώσεις, 2 ελλήνων και 8 αλλοδαπών προσωρινώς κρατούμενων) (4) η ληστεία (142 περιπτώσεις, 92/50 αντιστοίχως) και η απόπειρά της (9 περιπτώσεις, 7/2 αντιστοίχως), (5) η κλοπή και διακεκριμένη κλοπή (195 περιπτώσεις, 127/68 αντιστοίχως) (6) η εγκληματική οργάνωση (20 περιπτώσεις, 14/6 αντιστοίχως), (7) η απάτη (53 περιπτώσεις, 45/8 αντιστοίχως), (8) η παράνομη μεταφορά αλλοδαπού (29 περιπτώσεις, όλες με δράστες Έλληνες) (9) η πλαστογραφία (24 περιπτώσεις, 17/7 αντιστοίχως) (10) η σωματεμπορία (12 περιπτώσεις, 5/7 αντιστοίχως).

III. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

Κρίσιμο μέγεθος για την έρευνα η καταγραφόμενη πορεία (λ.χ. εξακολούθηση, παύση, αντικατάσταση, καταδίκη ή αθώωση) της επιβληθείσας προσωρινής κράτησης. Για το α΄ εξάμηνο του 2007, επί των

ως άνω καταγεγραμμένων περιπτώσεων, προέκυψαν τα ακόλουθα αποτελέσματα – παρατηρήσεις :

1. Για ποσοστό **31,06 %** επί του συνόλου των προσωρινώς κρατούμενων αλλοδαπών [573] και για ποσοστό **18,23%** των ελλήνων [735] εντός του α΄ εξαμήνου του 2007, δεν έχουμε στοιχεία για την εξακολούθηση, την άρση ή την κατάληξη της κράτησης.
2. Συνεπώς, απομένει ένα ερευνητέο υλικό αποτελούμενο από 395 περιπτώσεις αλλοδαπών και 601 ελλήνων, επί των οποίων είναι δυνατή η υπό όρους σχηματοποίησης της εξέλιξης που καταγράφεται ότι είχε η προσωρινής τους κράτηση μέσα στο α΄ εξάμηνο του 2007.
 - a. Το **45,56%** των αλλοδαπών και το **40,095%** των ελλήνων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι μέσα στο α΄ εξάμηνο του 2007 είναι ακόμη υπό μεταγωγή
 - b. Το **24,81%** των αλλοδαπών και το **23,29%** των ελλήνων καταδικάζονται και εκτίουν ποινή για το αδίκημα που κρατήθηκαν προσωρινά
 - c. Το **11,39%** των αλλοδαπών και μόλις των 0,99% των ελλήνων εκδίδεται σε χώρες του εξωτερικού
 - d. Στο **5,82%** των αλλοδαπών και στο **15,8%** των ελλήνων, η αρχικώς επιβληθείσα κράτηση αντικαθίσταται με περιοριστικούς όρους
 - e. Στο **3,03%** των αλλοδαπών και στο **7,32%** των ελλήνων, το ένταλμα προσωρινής κρατήσεως εν συνεχεία ανακαλείται και αίρεται η κράτηση
 - f. Σε **1,51%** των αλλοδαπών και στο **0,49%** των ελλήνων η προσωρινή κράτηση αφαιρείται από την πλημμεληματική ποινή που τελικώς επιβάλλεται και απολύονται
 - g. Το **3,2%** των αλλοδαπών και το **2,49%** των ελλήνων τελικώς κρίνονται αθώοι του αδικήματος για το οποίο κρατήθηκαν

IV. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ Ο ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΩΣ ΑΘΩΩΘΗΚΕ Ή ΕΠΑΥΣΕ Η ΔΙΩΞΗ ΤΟΥ – ΕΛΑΧΙΣΤΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ

Στους Αλλοδαπούς (13)

Ατομικός Κωδικός Υποδίκου	Του επεβλήθη κράτηση από	Εισήχθη σε Κορυδαλλό	Αθώωθηκε ενώ κατηγορείτο για	Τελικώς προκύπτει ότι κρατήθηκε για (χρονικό διάστημα μέχρι την τελευταία καταγεγραμμένη εισαγωγή του σε Κορυδαλλό)	Παρατηρήσεις (άγνωστη η ημερομηνία αθώωσης)
«528»	28-7-2006	17-5-2007	Ναρκωτικά	9 μήνες 19 ημέρες	
«401»	30-12-2006	15-1-2007	Ναρκωτικά	16 ημέρες	
«590»	16-6-2007	26-6-2007	Ναρκωτικά	τουλάχιστον 2 μήνες (Ναρκ.)	
«25»	6-11-2005	19-4-2007	βιασμός	18 μήνες (:)	
«566»	6-11-2005	19-4-2007	βιασμός	18 μήνες (:)	Παύση δίωξης – αθώος
«279»	16-1-2007	31-1-2007	Π.Ν. 3386/2005	15 ημέρες	
«310»	21-6-2006	16-3-2007	Ανθρωποκτονία από πρόθεση	8 μήνες 23 ημέρες	
«457»	16-1-2007	31-1-2007	Π.Ν. 3386/2005	τουλάχιστον 15 ημέρες	
«78»	27-4-2006	20-6-2007	Απόπειρα βιασμού	13 μήνες 23 ημέρες	
«384»	1-10-2005	13-3-2007	Σύσταση Συμμορίας	17 μήνες 12 ημέρες	
«628»	14-10-2006	20-4-2007	Διακεκριμένη Κλοπή	4 μήνες 9 ημέρες	
«351»	16-2-2007	20-2-2007	Ληστεία	τουλάχιστον 4 ημέρες	
«45»	1-10-2005	13-3-2007	Παράνομη μεταφορά αλλοδαπού	17 μήνες 12 ημέρες	

Στους Έλληνες (15):

Ατομικός Κωδικός Υποδικού	Του επεβλήθη κράτηση από	Εισήχθη σε Κορυδαλλό	Αθωώθηκε ενώ κατηγορείτο για	Τελικώς προκύπτει ότι κρατήθηκε για (χρονικό διάστημα μέχρι την τελευταία καταγεγραμμένη εισαγωγή του σε Κορυδαλλό)	Παρατηρήσεις (άγνωστη η ημερομηνία αθώωσης)
«661»	3-9-2006	4-1-2007	Ναρκωτικά	4 μήνες 1 ημέρα	
«790»	7-3-2007	23-5-2007	Απάτη	22 μήνες 5 ημέρες	
«856»	23-1-2007	31-1-2007	Ναρκωτικά	8 ημέρες	
«901»	12-3-2007	13-3-2007	Ναρκωτικά	1 ημέρα	
«1016»	-	25-5-2007	Απάτη	-	Παύση Δίωξης
«1038»	22-5-2007	24-5-2007	Οπλοκατοχή	2 ημέρες	
«1110»	23-1-2007	31-1-2007	Ναρκωτικά	8 ημέρες	
«1205»	29-5-2007	30-5-2007	Ληστεία	1 ημέρα	
«1238»	22-5-2007	25-5-2007	Ληστεία	3 ημέρες	
«1258»	17-4-2007	19-4-2007	Απάτη	2 ημέρες	Παύση Δίωξης
«1276»	22-5-2006	11-1-2007	Ναρκωτικά	6 μήνες 20 ημέρες	
«1284»	16-3-2006	18-4-2007	Ναρκωτικά	1 έτος 1 μήνα Ημέρες	
«1298»	13-4-2006	4-1-2007	Κλοπή	7 μήνες 21 ημέρες	
«1341»	14-4-2007	12-4-2007(,)	Ναρκωτικά	-	
«1432»	13-11-2006	21-6-2007	Βιασμός	8 μήνες ημέρες	Παύση Δίωξης

Το δείγμα επιτρέπει μια σχετική παρατήρηση ; ποσοστό 2,74% των ελλήνων κατηγορηθέντων και κρατηθέντων για παραβάσεις του νόμου

περί ναρκωτικών, αθλώνεται.

V. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ Ο ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΩΣ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΘΗΚΕ .

Αναγκαιότητα κράτησης σε σχέση με την ποινική κατηγορία των υποδίκων (**Αλλοδαπών & Ελλήνων**) – Σχέση **καταδίκης** προς την κατηγορία για την οποία κρατήθηκαν προσωρινά (Το κλάσμα που αποδίδει το λόγο καταδίκης / κράτησης για το ίδιο αδίκημα έχει ως παρονομαστή τον αριθμό των κρατηθέντων για συγκεκριμένο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη της κράτησης γνωρίζουμε (καταδίκη, αθώωση, αντικατάσταση κράτησης, άρση κράτησης, έκδοση, μεταγωγή κ.λ.π., σύμφωνα με τους πίνακες II. και III.)

Αδικήματα για τα οποία κρατήθηκαν και τελικώς καταδικάσθηκαν	Αλλοδαποί (επί του συνόλου του αριθμού των κρατηθέντων για το ίδιο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη γνωρίζουμε)	Έλληνες (επί του συνόλου του αριθμού των κρατηθέντων για το ίδιο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη γνωρίζουμε)
Απάτη	0/5	6/36
Ναρκωτικά	58/195	52/255
Διακεκριμένη Κλοπή	14/27	17/48
Κλοπή	3/18	23/58
Ληστεία	5/34	20/71
Απόπειρα Ληστείας	0/2	1/5
Βιασμός	0/8	1/10
Απόπειρα βιασμού	1/8	0/1
Ανθρωποκτονία από πρόθεση	0/22	4/17
Απόπειρα	0/7	3/18

VI. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ Η ΚΡΑΤΗΣΗ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ – ΧΡΟΝΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ.

Αναγκαιότητα κράτησης σε σχέση με την ποινική κατηγορία των υποδίκων (Αλλοδαπών & Ελλήνων) – Σχέση αντικατάστασης προσωρινής κράτησης προς την κατηγορία για την οποία κρατήθηκαν προσωρινά (Το κλάσμα που αποδίδει το λόγο αντικατάστασης κράτησης / επιβολής κράτησης για το ίδιο αδίκημα έχει ως παρονομαστή τον αριθμό των κρατηθέντων για συγκεκριμένο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη της κράτησης γνωρίζουμε (καταδίκη, αθώωση, αντικατάσταση κράτησης, άρση κράτησης, έκδοση, μεταγωγή κ.λ.π., σύμφωνα με τους πίνακες II. και III.)

Αδίκημα	Αλλοδαποί	Έλληνες	Παρατηρήσεις
Ανθρωποκτονία από πρόθεση	0/22	2/17	
Απόπειρα Ανθρωποκτονίας	1/7	7/18	
Βαριά Σωματική Βλάβη	1/3	-	
Ανθρωποκτονία από αμέλεια	-	1/1	
Ναρκωτικά	3/195	20/255	
Ληστεία	5/34	8/71	
Απόπειρα Ληστείας	1/2	1/5	
Κλοπή Διακεκριμένη	1/27	7/48	
Εγκληματική Οργάνωση	0/4	8/13	
Σύσταση Συμμορίας	0/3	3/4	
Κλοπή	0/18	4/58	
Απάτη	1/5	18/36	
Πλαστογραφία	1/4	8/	
Υπεξαίρεση	0/0	3/	
Νομιμοποίηση Εσόδων	1/1	-	

Αρπαγή	1/2	0/2	
Απόπειρα Αρπαγής	1/1	-	
Απαγωγή	0/1	1/1	
Μαστροπεία	-	1/1	
Τοκογλυφία	-	1/1	
Παραχάραξη Νομίσματος	2/3	0/1	
Κλοπή Πνευμ. Ιδιοκτησίας	1/4	1/2	
Π.Ν. 2121/1993	2/4	0/1	
Εκρηκτ./ Πολεμ. Υλικά – Κατοχή	-	1/2	

Το ερευνηθέν δείγμα επιτρέπει την παρατήρηση ότι στα αναφερόμενα ως «οικονομικά» αδικήματα (βλ. σύμφωνα με τον Ποινικό Κώδικα, τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (23^ο Κεφάλαιο Π.Κ.) και κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων (24^ο Κεφάλαιο Π.Κ.), πολύ σπανιότερα επιβάλλεται η προσωρινή κράτηση ως μέτρο εξασφάλισης της παρουσίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο (βλ. ανωτ. Πίνακα II). Ειδικότερα, οι προσωρινώς κρατούμενοι αθροιστικώς για Απάτη, Πλαστογραφία, Υπεξαίρεση, Τοκογλυφία, Νομιμοποίηση Εσόδων, Λαθρεμπορία, Παραχάραξη Νομίσματος αντιπροσωπεύουν ποσοστό **6,9%** (90/1.308) των εισαχθέντων ως κρατουμένων στις Δ.Φ.Κ. για το πρώτο εξάμηνο του 2007. Σε 36 μάλιστα περιπτώσεις όπου έλληνας κατηγορούμενος εισήχθη ως προσωρινώς κρατούμενος για απάτη, η κράτησή του στις μισές (18/36 - **50%**) αντικαταστάθηκε από περιοριστικούς όρους (αρ. 286 Κ.Π.Δ.).

Αντίστροφη είναι η κατάσταση στους κατηγορουμένους για παραβάσεις του νόμου περί ναρκωτικών όπου σε περιπτώσεις ελλήνων κατηγορουμένων η κράτηση αντικαθίσταται μόνο σε ποσοστό **7,84%**, ενώ στους αλλοδαπούς κρατούμενους ακόμη λιγώτερο (1,53%). Ο δε ρόλος της επιβολής προσωρινής κράτησης σε περιπτώσεις ανθρωποκτονίας και απόπειράς της δεν φαίνεται πάντα να συνδέεται με τις προϋποθέσεις το αρ. 282 Κ.Π.Δ., αφού η κράτηση στις περιπτώσεις αυτές που αφορούν το έγκλημα κατά της ζωής, αντικαθίσταται σε ποσοστό **15%**.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

ΕΡΕΥΝΑ ΥΠΟΔΙΚΩΝ Β΄ ΕΞΑΜΗΝΟΥ 2007

Μετά από μήνες αποτυχημένων επαφών με τις αρχές της Φυλακής, κατασκευάστηκε σε συνεννόηση με τον Εγκληματολόγο της Φυλακής κο Νίκο Κουλούρη, ένα ακόμη ηλεκτρονικό αρχείο (σε μορφή excel) που περιελάμβανε στοιχεία για όλους τους εισαχθέντες ως προσωρινώς κρατηθέντες στις Δ.Φ. Κορυδαλλού για το δεύτερο εξάμηνο του 2007. Τα στοιχεία αυτά κατηγοριοποιήθηκαν ως εξής:

A/A	Επίθετο	Όνομα	Όνομα Πατρός	(αριθμός ταυτότητας υποδίκου)	Ημερομηνία Εισαγωγής	Αιτία Εξόδου (μέσα στο 2007)	Αδίκημα

Το ηλεκτρονικό αυτό αρχείο είχε και αυτό, όπως αυτό του πρώτου εξαμήνου του 2007, ονομαστική και αλφαβητική διάταξη⁵. Δυστυχώς, η επισήμανσή μας προς τους αρμοδίους της Φυλακής να διατηρηθούν τα ονόματα των εισαχθέντων του α΄ εξαμήνου, έτσι ώστε να μας παραδοθεί ένας ξεχωριστός πίνακας με την εξέλιξή όσων κατά το πρώτο εξάμηνο εμφανίζονταν «κενοί» (βλ. Πίνακα ΙΙΙ. -«ΧΩΡΙΣ ΕΝΔΕΙΞΗ αιτίας εξόδου [Η κράτησή τους συνεχίζεται]»), έτσι ώστε να μπορεί να συμπληρωθεί το ερευνητέο δείγμα με κρίσιμα στοιχεία (εξακολούθηση ή παύση της προσωρινής κράτησης όσων εισήχθησαν στο α΄ εξάμηνο του 2007 και λόγος αυτής εντός του β΄ εξαμήνου του 2007), δεν κατέστη εφικτό να υλοποιηθεί. Μας παραδόθηκε ένα ηλεκτρονικό αρχείο με όνομα ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΑ.01.07-31.12, το οποίο απλώς περιέχει έναν αριθμό

5. Προκειμένου να γίνει απρόσκοπτη χρήση αυτού εντός του πλαισίου που ορίζει η νομοθεσία περί προσωπικών δεδομένων, τα ονόματα των υποδίκων κωδικοποιήθηκαν από τον αύξοντα αριθμό τους.

επιπλέον εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατούμενων⁶, στον οποίο περιλαμβάνεται και ένας σημαντικός αριθμός διπλοεγγεγραμμένων⁷. Αφαιρώντας τον αριθμό των διπλοεγγεγραμμένων, καταλήξαμε σε έναν καθαρό αριθμό εισαχθέντων στις Δ.Φ.Κ. ως προσωρινώς κρατούμενων, ο οποίος, αθροιζόμενος με αυτόν του α' εξαμήνου μας αποδίδει τον τελικό αριθμό των προσωρινώς κρατηθέντων μέσα στο 2007⁸.

Από τα στοιχεία του δεύτερου αυτού αρχείου, προκύπτει ένας επιπλέον αριθμός **412 εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατηθέντων αλλοδαπών** και **365 ελλήνων εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατηθέντων** (αφού εκκαθαρίστηκαν οι περιπτώσεις διπλοεγγεγραμμένων). Δυστυχώς, πέραν της ασυνέχειας των αρχείων (α' και β' εξαμήνου), παρουσιάστηκε και ένα μεγαλύτερο πρόβλημα, το οποίο αποστέρησε μεγάλο τμήμα του ερευνητέου υλικού. Από το σύνολο των αλλοδαπών και ελλήνων προσωρινώς κρατούμενων, μόνο για μικρό ποσοστό (**19,41%** αλλοδαπών και **39,72%** ελλήνων) καταγράφεται αιτία εξόδου. Οι «αιτίες» (οι ποινικές κατηγορίες) για τις οποίες επιβλήθηκε η προσωρινή κράτηση σε αλλοδαπούς έλληνες κατά το δεύτερο εξάμηνο του 2007, βρέθηκαν και στο δεύτερο εξάμηνο του 2007 ανάλογες σε ποικιλία και

6' Ελέγχοντας ένα προς ένα τα ονόματα, αποδεικνύεται ότι κανένα από αυτή τον α' εξαμήνου δεν ταυτίζεται με αυτά του β' εξαμήνου.

. Φαίνεται ότι το ίδιο πρόσωπο εισάγεται στις Δ.Φ. Κορυδαλλού για την ίδια κατηγορία δύο ή περισσότερες φορές, σε διαφορετικά χρονικά σημεία, χωρίς να φαίνεται ποια είναι η κατάληξη της κράτησής του, τουλάχιστον εντός του χρονικού διαστήματος του 6μήνου που αφορά το αρχείο excel που μας παραδόθηκε.

8. Υπενθυμίζεται ότι και τα δύο (2) αρχεία excel ήταν αλφαβητικά. Με τον τρόπο αυτόν οι διπλοεγγεγραμμένοι εμφανίζονται κατ' αύξοντα αριθμό, συνεχόμενα. Καθώς φαίνονται πολλές (περισσότερες της μίας) φορές να εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι και παίρνουν και διαφορετικό αριθμό υποδικίας, καταλήγουμε να προσμετρήσουμε τον κάθε διπλοεγγεγραμμένο ως μία (1), ενιαία περίπτωση και να τον κατατάξουμε με βάση την εξέλιξη που φαίνεται δίπλα στον τελευταίο αριθμό υποδικίας που λαμβάνει, ο οποίος συνοδεύεται και από νεώτερη (μέσα στο β' εξάμηνο του 2007) ημερομηνία εισαγωγής. Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να συνάγουμε και ένα συμπέρασμα για το μίνιμουμ του χρόνου κράτησης, καθώς οι περισσότεροι διπλοεγγεγραμμένοι (13/23 αλλοδαποί και 24/58 έλληνες) φαίνονται «κενοί» εξέλιξης, πράγμα που σημαίνει ότι η κράτησή τους συνεχίζεται και μετά την 31/12/2007.

ποσότητα, με προεξάρχουσα αυτή των παραβάσεων της νομοθεσίας περί ναρκωτικών.

III. ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣΩΡΙΝΗΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ

Η εξέλιξη της προσωρινής κράτησης των **80** αλλοδαπών και των **145** ελλήνων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι από 1/7/2007 έως και 31/12/2007, μέσα στο ίδιο εξάμηνο (έχοντας ελέγξει από τα κωδικοποιημένα στο αρχείο excel στοιχεία ταυτότητας ότι πρόκειται για επιπρόσθετο αριθμό αυτών του α΄ εξαμήνου) επιτρέπει, με πολλές επιφυλάξεις, τις ακόλουθες επί μέρους παρατηρήσεις :

- a. Το **36,25%** των αλλοδαπών και το **22,75%** των ελλήνων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι μέσα στο α΄ εξάμηνο του 2007 είναι ακόμη υπό μεταγωγή
- b. Το **11,25%** των αλλοδαπών και το **9,65%** των ελλήνων καταδικάζονται και εκτίουν ποινή για το αδίκημα που κρατήθηκαν προσωρινά
- c. Το **22,5%** των αλλοδαπών και μόλις των **0,06%** των ελλήνων εκδίδεται σε χώρες του εξωτερικού
- d. Στο **13,75%** των αλλοδαπών και στο **15,17%** των ελλήνων, η αρχικώς επιβληθείσα κράτηση αντικαθίσταται με περιοριστικούς όρους
- e. Στο **13,75%** των αλλοδαπών και στο **23,44%** των ελλήνων, το ένταλμα προσωρινής κρατήσεως εν συνεχεία ανακαλείται και αίρεται η κράτηση
- f. Το **0,25%** των αλλοδαπών και το **1,37%** των ελλήνων τελικώς κρίνονται αθώοι του αδικήματος για το οποίο κρατήθηκαν.

IV. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ Ο ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΩΣ ΑΘΩΩΘΗΚΕ.

Στους Αλλοδαπούς (2)

Ατομικός Κωδικός Υποδίκου	Του επεβλήθη κράτηση από	Εισαγγελία	Αθώωθηκε ενώ κατηγορήθηκε για	Τελικώς προκύπτει ότι κρατήθηκε για (χρονικό διάστημα)	
«136»	2-10-2007	Αθηνών	Ληστεία	Τουλάχιστον δύο μήνες και 28 ημέρες μέχρι 31/12/2007	-
«145»	9-7-2007	Πειραιώς	Απόπειρα Βι-ασμού	Τουλάχιστον 5 μήνες και 22 ημέρες μέχρι 31/12/2007	-

Στους Έλληνες (2)

Ατομικός Κωδικός Υποδίκου	Του επεβλήθη κράτηση από (δεν προκύπτει)	Εισαγγελία	Αθώωθηκε ενώ κατηγορήθηκε για	Τελικώς προκύπτει ότι κρατήθηκε για (χρονικό διάστημα)	
«486»	?	Αθηνών	Απάτη	-	
«662»	?	Αθηνών	Πλαστογραφία		

Αναγκαιότητα κράτησης σε σχέση με την ποινική κατηγορία των υποδίκων (**Ελλήνων & Αλλοδαπών**) - Σχέση **αθώωσης** προς την κατηγορία για την οποία κρατήθηκαν προσωρινά (Το κλάσμα που αποδίδει το λόγο Αθώωσης/κράτησης για το ίδιο αδίκημα έχει ως παρονομαστή τον αριθμό των κρατηθέντων για συγκεκριμένο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη της κράτησης γνωρίζουμε (καταδίκη, αθώωση, αντικατάσταση κράτησης, άρση κράτησης, έκδοση, μεταγωγή κ.λ.π., σύμφωνα με τους πίνακες II. και III).

Αδικήματα για τα οποία κρατήθηκαν και τελικώς αθώωθηκαν	Αλλοδαποί (επί του συνόλου του αριθμού των κρατηθέντων για το ίδιο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη γνωρίζουμε)	Έλληνες (επί του συνόλου του αριθμού των κρατηθέντων για το ίδιο αδίκημα, των οποίων την εξέλιξη γνωρίζουμε)
Απάτη	-	1/8
Ληστεία	1/9	-
Απόπειρα βιασμού	1/1	-
Πλαστογραφία	-	1/3

V. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ Ο ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ ΤΕΛΙΚΩΣ ΚΑΤΑΔΙΚΑΣΘΗΚΕ.

Κατηγορία για την οποία Καταδικάσθηκαν	Αλλοδαποί (επί των γνωστής εξέλιξης)	Έλληνες (επί των γνωστής εξέλιξης)	Σύνολο (επί των γνωστής εξέλιξης)
Ναρκωτικά	5 (19)	4 (56)	9 /75
Βιασμός	-	-	-
Απόπειρα Βιασμού	-	-	-
Ασελγείς Πράξεις	-	-	-
Εμπρησμός	-	-	-
Απόπειρα Εμπρησμού	-	-	-
Ληστεία	- (9)	2 (16)	
Απόπειρα Ληστείας	- (1)	1 (4)	3/30
Κλοπή	2 (7)	2 (10)	4 (17)
Απόπειρα κλοπής	-	2 (2)	2 (2)
Διακεκριμένη Κλοπή	1 (6)	-	1 (9)
Απάτη	-	-	-
Υπεξαίρεση	-	1 (2)	1 (2)
Επιταγές (:)	-	-	-
Πλαστογραφία	1 (2)	- (3)	1 (5)
Παραχάραξη Νομίσματος	-	-	-
Εκβίαση	-	-	-
Αρπαγή	-	-	-
Λιποταξία	-	-	-
Κλοπή Πνευματικής Ιδιοκτησίας	- (4)	1 (2)	1 (6)
Ανθρωποκτονία από πρόθεση / Απόπειρα	-	-	-
Παράνομη Μεταφορά Αλλοδαπού	-	-	-
Π.Ν. 1975/1991 Περί Λαθρομεταναστών	-	-	-

Σύσταση Συμμορίας	-	-	-
Π.Ν. 3386/2005	-	-	-
Παρ .Π.Κ.	-	1 (2)	1 (2)
Δεν προκύπτει			
Σύνολο	9	14	

VI. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΥΠΟΔΙΚΟΣ ΚΡΑΤΗΘΗΚΕ ΚΑΙ Η ΚΡΑΤΗΣΗ ΑΝΤΙΚΑΤΑΣΤΑΘΗΚΕ – ΧΡΟΝΟΣ ΚΡΑΤΗΣΗΣ ΩΣ ΠΡΟΚΥΠΤΕΙ.

Στους Αλλοδαπούς (11)

Ατομικός Κωδικός Υποδίκου	Του επεβλήθη κράτηση από / (γνωστός χρόνος κράτησης μέχρι 31/12/2007)	Του επεβλήθη κράτηση από εισαγγελία	Η κράτησή του αντικαταστάθηκε ενώ κατηγορείτο για	Αντικαταστάθηκε με
32	;	Πειραιώς	ναρκωτικά	Περιοριστικούς Όρους
40	20/7/2007 (5 μ. 11 ημ.)	Αθηνών	Κλοπή Πνευματικής Ιδιοκτησίας	»
121	;	Ρόδου	ναρκωτικά	»
132	27/7/2007 (5 μ. 4ημ.)	Αθηνών	Απόπειρα Ανθρωποκτονίας από πρόθεση	»
144	;	Αθηνών	Πλαστογραφία	»
204	;	Πειραιώς	Κλοπή Διακεκριμένη	»
355	11/9/2007 (3μ. 20 ημ.)	Πειραιώς	Ληστεία	»
358	11/9/2007 (3μ. 20 ημ.)	Πειραιώς	Ληστεία	»
359	26/7/2007 (5μ. 5 ημ.)	Αθηνών	Ληστεία	»
402	4/10/2007 (2μ. 27ημ.)	Αθηνών	Κλοπή	«Περιοριστικοί Όροι - Ανάκληση»
430	29/8/2007 (4μ. 2ημ.)	Αθηνών	Ληστεία	Έφεση – Περιοριστικοί Όροι

Στους Έλληνες (23)

Ατομικός Κωδικός Υποδίκου	Του επεβλήθη κράτηση από (ελάχιστος χρόνος κράτησης)	Του επεβλήθη κράτηση από εισαγγελία	Η κράτησή του αντικαταστάθηκε ενώ κατηγορείτο για	Αντικαταστάθηκε με
445	;	Αθηνών	ναρκωτικά	Περιοριστικούς Όρους
446	17/7/2007	Αθηνών	Σύσταση συμμορί-	»

	(5μ. 14 ημ.)		ας	
516	3/7/2007 (5μ. 28 ημ.)	Αθηνών	ναρκωτικά	Ανάκληση – Περιοριστικοί Όροι
552	1/11/2007 (1μ. 30 ημ.)	Ηλείας	ναρκωτικά	Περιοριστικοί Όροι
555	14/8/2007 (4μ. 17 ημ.)	Πειραιώς	ναρκωτικά	»
604	8/10/2007 (4μ. 23 ημ.)	Πειραιώς	ναρκωτικά	»
641	:	Αθηνών	Αρπαγή ανηλίκου	»
642	2/7/2007 (5μ. 29ημ.)	Πειραιώς	Διακεκριμένη κλοπή	»
648	8/10/2007 (2μ. 23 ημ.)	Πειραιώς	Παρ. Π.Κ.	»
655	24/8/2007 (4μ. 7ημ.)	Πειραιώς	ναρκωτικά	»
658	25/7/2007 (5μ. 6ημ.)	Αθηνών	Ναρκωτικά	»
704	13/8/2007 (4μ. 18ημ.)	Αθηνών	απάτη	»
732	:	Αθηνών	απάτη	»
734	12/7/2007 (5μ. 19ημ.)	Αθηνών	απάτη	»
736	26/7/2007 (5μ. 5ημ.)	Αθηνών	ληστεία	»
757	2/11/2007 (1μ. 29 ημ.)	Αθηνών	Εγκληματική οργάνωση	»
787	16/7/2007 (5μ. 15 ημ.)	Αθηνών	ναρκωτικά	»
799	2/7/2007 (5μ. 29 ημ.)	Πειραιώς	Κλοπή πνευματικής ιδιοκτησίας	»
805	25/7/2007 (5μ. 6ημ.)	Αθηνών	λαθρεμπορία	»
817	4/10/2007 (2μ. 27 ημ.)	Αθηνών	κλοπή	»
821	15/9/2007 (3μ. 16 ημ.)	Ζακύνθου	εμπρησμός	»
849	25/7/2007 (5μ. 6ημ.)	Αθηνών	υπεξαίρεση	»
850	14/9/2007 (3μ. 17 ημ.)	Ρόδου	ναρκωτικά	»

Παρά το έλλειμμα του ερευνηθέντος δείγματος που προεκτέθηκε, οι τάσεις που παρατηρήθηκαν στην διερεύνηση του α΄ εξαμήνου τείνουν να επιβεβαιώνονται. Για τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (23^ο Κεφάλαιο Π.Κ.) και κατά των περιουσιακών δικαιωμάτων (24^ο Κεφάλαιο

Π.Κ.), πολύ σπανιότερα επιβάλλεται η προσωρινή κράτηση ως μέτρο εξασφάλισης της παρουσίας του κατηγορουμένου στο ακροατήριο ενώ σε κρατούμενους για Απάτη, Πλαστογραφία, Υπεξαίρεση, Τοκογλυφία η επιβολή της προσωρινής κράτησης αντικαθίσταται με περιοριστικούς όρους (αρ. 286 Κ.Π.Δ.) κατά ποσοστό **37,5%**, ενώ αντίστροφη είναι η τάση για τους κρατούμενους για εγκλήματα βίας και για παραβίαση της νομοθεσίας περί ναρκωτικών **14,66%**

**ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:
ΠΟΣΟΤΙΚΑ & ΠΟΙΟΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Υπόδικοι 2007 (Α΄ και Β΄ ΕΞΑΜΗΝΟ)

ΣΥΝΟΛΟ ΥΠΟΔΙΚΩΝ (εισαχθέντων εντός του 2007 στις Δ.Φ. Κορυδαλλού) : 2.085.

ΑΛΛΟΔΑΠΟΙ ΥΠΟΔΙΚΟΙ : 985 (ποσοστό 47,25%)

ΕΛΛΗΝΕΣ ΥΠΟΔΙΚΟΙ : 1.100 (ποσοστό 52,75%)

Με βάση τα ανωτέρω δεδομένα επί του συνολικού αριθμού των εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατηθέντων εντός του 2007 στις Δ.Φ. Κορυδαλλού, οι επί μέρους παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα που εξάγονται, λαμβανομένων υπ' όψιν των προεκτεθέντων περιορισμών στην έρευνα από τους υλικοτεχνικούς παράγοντες:

1) Η προσωρινή κράτηση επιβάλλεται για κακουρηγηματικές μορφές του νόμου **περί ναρκωτικών** σε ποσοστό **42,68%** του συνόλου των κατηγορουμένων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι στις Δ.Φ. Κορυδαλλού εντός του 2007.

2) Η προσωρινή κράτηση επιβάλλεται για αδικήματα που περιλαμβάνουν την **άσκηση σωματικής ή ψυχολογικής βίας, ή απειλή χρήσης βίας** (ανθρωποκτονία [και απόπειρα αυτής], βαριά & θανατηφόρα σωματική βλάβη [και απόπειρα αυτών], βιασμός [και απόπειρα], ασελγείς πράξεις, αιμομιξία, βιασμός ανηλίκου, ασέλγεια κατά ανηλίκου, αποπλάνηση ανηλίκου, σωματική βία, ληστεία [και απόπειρα αυ-

τής], απαγωγή, εκβίαση, αρπαγή [και απόπειρα αυτής], αρπαγή ανηλίκου, παράνομη κατακράτηση και απειλή), σε ποσοστό **24,08%** του συνόλου των κατηγορουμένων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι στις Δ.Φ. Κορυδαλλού εντός του 2007.

3) Η προσωρινή κράτηση επιβάλλεται για αδικήματα **εν ευρεία εννοία οικονομικού χαρακτήρα** (απάτη [και απόπειρα αυτής], απάτη ιδιαιτέρως μεγάλης αξίας, πλαστογραφία, υπεξαίρεση, τοκογλυφία, «επιτανές», λαθρεμπορία, παραχάραξη νομίσματος, αποδοχή προϊόντων εγκλήματος, νομιμοποίηση εσόδων από εγκληματική δραστηριότητα, φοροδιαφυγή) σε ποσοστό **6,19%** του συνόλου των κατηγορουμένων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι στις Δ.Φ. Κορυδαλλού εντός του 2007.

4) Αντιστοίχως, οι υποθέσεις του κατεχοχόν καλούμενου **οργανωμένου εγκλήματος** (εγκληματική οργάνωση, σύσταση συμμορίας, σωματεμπορία, μαστροπεία) φαίνεται να αποτελούν ποσοστό **2,59%** του συνόλου των κατηγορουμένων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι στις Δ.Φ. Κορυδαλλού εντός του 2007.

5) Για κακουργηματικές μορφές του **N. 3386/2005**, σχετικά με την παράνομη είσοδο και διακίνηση αλλοδαπών μέσα στη χώρα, η προσωρινή κράτηση επιβάλλεται σε ποσοστό **5,04%** του συνόλου των κατηγορουμένων που εισάγονται ως προσωρινώς κρατούμενοι στις Δ.Φ. Κορυδαλλού εντός του 2007.

6) Για ένα σημαντικό ποσοστό εισαχθέντων ως προσωρινώς κρατούμενων εντός του 2007 **δεν είναι δυνατόν να διαπιστώσουμε την εξέλιξη της κράτησής τους**. Τα ποσοστά αυτά φθάνουν για τους μεν αλλοδαπούς το **51,78%** (510/985), για τους δε έλληνες το **32,19%** (354/1.100).

7) Στο ανωτέρω ποσοστό, το οποίο τελικώς ενδείκνυται για εξαγωγή συμπερασμάτων μόνον ως προς το γιατί κρατήθηκαν (το αδίκημα για το οποίο κρατήθηκαν), θα πρέπει να προστεθεί και ένα ποσοστό της τάξης του **21,22%** (209/985) για τους αλλοδαπούς και του **24,91%** (274/1.100) για τους έλληνες, το οποίο αντιστοιχεί σε κατηγορουμένους που **«διέρχονται»** από τις Δ.Φ. Κορυδαλλού και εντός του 2007 φαίνεται ότι μετάγονται σε άλλο σωφρονιστικό κατάστημα. Αυτοτελώς, το

δεδομένο αυτό θα μπορούσε σχηματικά να σημαίνει ότι ο ένας στους 5 αλλοδαπούς και ο ένας στους 4 έλληνες προσωρινώς κρατούμενους είναι υπό μετακίνηση (μεταγωγή).

8) Δυστυχώς, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε εάν οι αναφερόμενοι προσωρινώς κρατούμενοι που τελικώς φαίνεται να καταδικάζονται (107 αλλοδαποί και 154 έλληνες), πότε κατά τη διάρκεια της κράτησής τους καταδικάζονται, ώστε να εξάγουμε συμπεράσματα για την διάρκεια της κράτησής τους και για το ποιά ήταν τελικώς η κατηγορία για την οποία καταδικάστηκαν. Η έλλειψη του στοιχείου αυτού προκαλεί σχετική ασάφεια, καθ'ότι, όταν λ.χ. ένας προσωρινώς κρατούμενος του αρχείου 1/1/2007 έως 30/6/2007 φαίνεται να εισάγεται στον Κορυθαλλό τον Μάιο του 2007, είναι εύλογο ότι δεν (κατά) δικάσθηκε μέσα στο ίδιο εξάμηνο αλλά αργότερα.

9) Ποσοστό **3,36%** των προσωρινώς κρατούμενων (70/2.085) εκδίδεται σε χώρες του εξωτερικού.

10) Η αναγκαιότητα της επιβολής της προσωρινής κράτησης ως του εσχάτου μέσου για την εξασφάλιση της προσέλευσής ενός κατηγορουμένου κατά την εκδίκαση των κατηγοριών που τον βαρύνει είναι ένα ζήτημα κρίσιμο. Επ' αυτού προκύπτουν τα εξής :

10α. Σε ποσοστό **7,29%** (152/2.085) επί των προσωρινώς κρατηθέντων, η προσωρινή κράτηση που επιβλήθηκε, αντικαθίσταται με όρους (στη συντριπτική πλειοψηφία των επιπτώσεων, δεν καθίσταται εφικτό να καταγράψουμε ποιους όρους). Το ποσοστό αυτό είναι σημαντικά μεγαλύτερο, σχεδόν τριπλάσιο, στους έλληνες (10,73%, - 118/1.100) σε σχέση με τους αλλοδαπούς (3,46% - 34/985).

Ειδικότερα, όσον αφορά τους έλληνες προσωρινώς κρατούμενους, παρατηρείται ότι για τα ευρέως νοούμενα ως οικονομικού χαρακτήρα αδικήματα (απάτη, υπεξαίρεση, πλαστογραφία), τα ποσοστά κατά τα οποία κρίνεται (από διάταξη ανακριτή ή βούλευμα δικαστικού συμβουλίου) ότι δεν ήταν αναγκαία η επιβληθείσα προσωρινή κράτηση κυμαίνονται μεταξύ **35% – 50%**. Εντυπωσιακό φαίνεται να είναι το αντίστοιχο ποσοστό για τις κατηγορίες του λεγομένου οργανωμένου εγκλήματος («Εγκληματική Οργάνωση», «Σύσταση και Συμμορία») - αν και στην πράξη σπάνια αποδίδονται χωρίς να συνοδεύονται από άλλες κακουρ-

γηματικές κατηγορίες). Η προσωρινή κράτηση φαίνεται ότι αντικαθίσταται στην πλειοψηφία των περιπτώσεων όπου αρχικώς επιβλήθηκε (**50%** για την εγκληματική οργάνωση, **66%** για την σύσταση συμμορίας κακουργηματικής μορφής). Εξ αυτού διαφαίνεται ότι το οικονομικού χαρακτήρα έγκλημα (μεμονωμένο ή και οργανωμένο, τελούμενο από ομάδες κατηγορουμένων) τείνει απλώς να στιγματίζεται από περιοριστικούς όρους και «αφήνεται» να αναπαραχθεί ακώλυτα στην κοινωνία, μέσα στην οκταετία που κατά μέσο όρο μεσολαβεί από την τέλεσή του έως και στην πρωτόδικη εκδίκασή του. Οπωσδήποτε πρέπει να ληφθούν υπόψη στην επισήμανση αυτή και οι γενικότεροι λόγοι εγκληματοπροληπτικής πολιτικής, ιδίως οι στοχεύσεις για αποφόρτιση (ή αποφυγή υπερφόρτωσης) των σωφρονιστικών καταστημάτων της χώρας.

Απεναντίας, χαμηλή είναι η συχνότητα αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης στους έλληνες κρατούμενους για ναρκωτικά (28/467 = **5,99%**), για ληστεία και απόπειρα ληστείας (10/160=**6,25%**) για κλοπή, απόπειρα κλοπής και διακεκριμένη κλοπή (13/176 =**7,38%**). Η έλλειψη μόνιμης κατοικίας καθώς και τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των κατηγορουμένων οπωσδήποτε αποτελούν σημαντικό παράγοντα στην παρατήρηση αυτή.

Αξιοσημείωτη, τέλος και με ποικίλες ερμηνείες παρουσιάζεται η συχνότητα αντικατάστασης της προσωρινής κράτησης στους έλληνες κατηγορουμένους για ανθρωποκτονία από πρόθεση (2/22=**9,09%**) και για απόπειρα ανθρωποκτονίας από πρόθεση (7/20=**35%**).

Ειδικότερα, όσον αφορά τους αλλοδαπούς προσωρινώς κρατούμενους, παρατηρείται πολύ μικρότερη συχνότητα (**1,18%**) στους κατηγορουμένους για ναρκωτικά, και στους κατηγορουμένους για διακεκριμένη κλοπή, κλοπή και απόπειρες αυτών (**2,94%**), ενώ παρά ταύτα εμφανίζεται διπλάσια σχεδόν στους κατηγορουμένους για ληστεία και απόπειρα ληστείας⁹ (**11,53%**). **Κανείς** από τους 47 κατηγορουμένους και κρατούμενους αλλοδαπούς για ανθρωποκτονία από πρόθεση δεν απαλλάσσεται από την προσωρινή κράτηση έναντι όρων, ενώ μόλις 2/15 (13,3%) υπόκεινται σε όρους, μετά την αρχική υποβολή τους σε

9. Οι απόλυτοι αριθμοί για το αδίκημα αυτό εμφανίζουν σχεδόν κατά διπλάσιο αριθμό να τελείται από αλλοδαπούς.

κράτηση. Ελαφρώς μικρότερα παρουσιάζονται τα ποσοστά αντικατάστασης της κράτησης στα οικονομικού χαρακτήρα αδικήματα που αποδίδονται σε αλλοδαπούς (2/10 στην απάτη, 1/6 στην πλαστογραφία), σημαντικά παρουσιάζονται τα ποσοστά στην παραχάραξη νομίσματος (2/3) και σε έγκλημα βίας όπως η αρπαγή και η απόπειρα αρπαγής (2/7).

10β. Σε 32/2.085 περιπτώσεις (ποσοστό **1,54%**) οι προσωρινώς κρατηθέντες **αθλώνονται ή παύει η δίωξή τους**. Και εδώ, δεν έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίζουμε σε ποιο χρονικό σημείο της κράτησης ο κρατούμενος δικάσθηκε και αθλώθηκε, ώστε να εξάγουμε συμπεράσματα για το χρόνο κρατήσεως (εξ ου και στους οικείους πίνακες αναγράφεται «μάξιμουμ» χρονική διάρκεια κράτησης). Αξιοσημείωτο είναι ότι από τις 32 αυτές περιπτώσεις, η **1** αφορά ανθρωποκτονία από πρόθεση (για τη οποία ο υπόδικος έμεινε κρατούμενος περί 1 έτος και 9 μέρες), οι **10** κατηγορίες περί ναρκωτικών, οι **5** βιασμό και απόπειρα βιασμού και οι **4** για απάτη. **Σε επτά (7) από τις 32 περιπτώσεις ο αθλωθείς υπόδικος εξάντλησε ή σχεδόν εξάντλησε το ανώτατο όριο του δεκαοκτάμηνου της προσωρινής κράτησης** (ως συνάγεται από την ημερομηνία του χρόνου έναρξης της κράτησης, δεδομένο που μας δίνεται στα αρχεία τύπου excel που αποτέλεσαν τη βάση της έρευνας). Τούτο σημαίνει ότι σε καθεμιά από τις 7 αυτές περιπτώσεις τουλάχιστον μία φορά ο ανακριτής και δύο φορές τα αντίστοιχα δικαστικά συμβούλια **έσφαλαν** τόσο ως προς την αναγκαιότητα της κράτησης, την οποία αποφάσισαν και εν συνεχεία παρέτειναν, όσο και ως προς τις ισχυρές ενδείξεις ενοχής βάσει των οποίων έκριναν ότι επιβάλλεται η προσωρινή κράτηση. Από την έρευνα κατέστη **τελικώς ανέφικτο να προσδιορισθεί ο χρόνος διάρκειας της κράτησης όσων τελικώς αθώθηκαν**, καθώς ο εμφανιζόμενος ελάχιστος χρόνος δεν ισοδυναμεί με το χρόνο της κράτησης. Πρακτικώς αδύνατο να προσδιορίστηκε η δίκη τους σε Τριμελές Εφετείο Κακουργημάτων εντός 6 ή λιγώτερο μηνών (έτσι ώστε να αθώθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα). Πιθανή εξήγηση είναι η εισαγωγή τους στις Δ.Φ. Κορυδαλλού να έρχεται μετά από πολύμηνη κράτηση σε άλλες φυλακές, ώστε το τελευταίο στάδιο της κράτησής τους να ολοκληρώνεται στον Κορυδαλλό, λίγο πριν γίνει η

δίκη τους (σε Τριμ. Εφετ. Κακ/των Αθηνών), όπου και αθλώνονται.

10γ. Σε συνολικά 8 περιπτώσεις (ποσοστό **0,39%**) η προσωρινή κράτηση που επιβλήθηκε δεν παρατείνεται εγκαίρως με βούλευμα του αρμοδίου συμβουλίου, με αποτέλεσμα **να αίρεται** («Άρση κράτησης / 7μηνο»). Πρόκειται για **8 υποθέσεις** (2 εκ των οποίων ανθρωποκτονίας από πρόθεση με κατηγορουμένους αλλοδαπούς) στις οποίες η κράτηση διήρκεσε ένα εξάμηνο και έληξε, με άγνωστη την εξέλιξη.

10δ. Σε συνολικά 97 περιπτώσεις (ποσοστό **4,66%**) και ειδικότερα σε 19 περιπτώσεις αλλοδαπών (1,93%) και 77 περιπτώσεις ελλήνων (7%), **το ένταλμα προσωρινής κρατήσεως ανακαλείται** (στη μία εξ αυτών ανακαλείται το ένταλμα έκδοσης σε αλλοδαπή). Τούτο σημαίνει ότι το αρμόδιο συμβούλιο, κατά την ενδιάμεση διαδικασία διέγνωσε προφανή σφάλματα στα εκδοθέντα εντάλματα προσωρινής κράτησης.

10ε. Σε συνολικά 9 περιπτώσεις (ποσοστό **0,44%**) και ειδικότερα 3 περιπτώσεις αλλοδαπών και 6 περιπτώσεις ελλήνων, στη δίκη ενώπιον του Τριμελούς Εφετείου Κακουργημάτων ο κρατούμενος είτε **τιμωρείται για πλημμέλημα** (στις 6 από τις περιπτώσεις αυτές με 3ετή αναστολή) και θεωρείται ότι έχει εκτίσει την ποινή του με το χρόνο κράτησης που έχει ήδη διανυθεί. Σε περίπτωση που η πλημμεληματική ποινή (3-5 έτη) επιβάλλεται χωρίς αναστολή, ο χρόνος που διανύθηκε από τον προσωρινώς κρατούμενο εντός φυλακής αφαιρείται με απόφαση του δικαστηρίου από το χρόνο της καταγνωσθείσας ποινής, κατά τρόπο τέτοιο ώστε, σχεδόν πάντα ο χρόνος που πέρασε εντός φυλακής ως προσωρινώς κρατούμενος να συμπίπτει με τη συμπλήρωση του ελάχιστου χρόνου πραγματικής έκτισης της ποινής, από τον οποίο και μετά ο κατάδικος να δικαιούται υφ όρον απόλυσης. ‘

Αθροίζοντας τα επί μέρους ποσοστά που προκύπτουν από τις κατηγορίες 10α. έως και 10ε., προκύπτει ένα ποσοστό **14,30%** (καθαρός αριθμός 298/2.085), κατά το οποίο το μέσο της προσωρινής κράτησης είτε επιστρατεύθηκε και εφαρμόστηκε λανθασμένα (αθωωθέντες), είτε δεν ήταν απολύτως αναγκαίο (αφού αργότερα και διαρκούς της προσωρινής κρατήσεως αντικαταστάθηκε με περιοριστικούς όρους), είτε επιβλήθηκε με νομικώς εσφαλμένο και πλημμελές ένταλμα, το οποίο ανακλήθηκε («Ανάκληση»), είτε επιβλήθηκε και εν συνεχεία – για άγνωστους λόγους – δεν παρατάθηκε («υπέρβαση 6μήνου») είτε λειτούργησε ανεπίτρεπτα ως προτιμωρητικό στάδιο της ποινής, ενώ στην πραγματικότητα ο υπόδικος κρίθηκε ένοχος μόνον για πλημμέλημα, με αποτέλεσμα να γεννώνται βάσιμες αμφιβολίες για το ορθό του χαρακτηρισμού της πράξεως που του αποδόθηκε εξαρχής, αφού εάν κατηγορείτο για πλημμέλημα δεν θα ήταν δυνατόν να κρατηθεί προσωρινώς. Το ποσοστό αυτό, με δεδομένα τα όσα αναπτύχθηκαν για τον καθαρό αριθμό των υποδίκων που απέμειναν να μελετηθούν (που ανέρχεται σε 40% περίπου του συνόλου του καθαρού αριθμού των κρατούμενων που περιελήφθησαν στα αρχεία που μας ετέθησαν υπόψη – βλ. ανωτέρω υπό 6), θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ποσοστό αστοχίας του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης, ως προς την εφαρμογή του μέτρου, ιδίως αν ληφθεί υπόψη το επαχθές του μέτρου και το μεγάλο χρονικό διάστημα που παραμένει ο υπόδικος εντός φυλακής πριν κριθεί ότι κακώς υποβλήθηκε στο μέτρο αυτό.

11) Όσον αφορά τα ποσοστά καταδίκης των όσων κρατήθηκαν προσωρινά, (συνολικά καταγράφονται 107 αλλοδαποί και 154 έλληνες καταδικασθέντες για διάφορες κατηγορίες) αυτά σημειώνονται κυρίως για κατηγορίες του νόμου περί ναρκωτικών (63/107 αλλοδαπούς - **58,87%** και 56/154 έλληνες - 36,36%). Υψηλά, συγκριτικώς, ποσοστά καταδίκης παρουσιάζονται μεταξύ των καταδικασθέντων για¹⁰ ληστεί-

10. Τα αντίστοιχα ποσοστά καταδίκων αναλογικά με το σύνολο των κρατηθέντων για την αυτή αιτία είναι τα εξής : ληστεία/απόπειρα ληστείας (5/91 αλλοδαπούς - 5,49% και 24/160 έλληνες - 15%), κλοπή/ απόπειρα κλοπής (5/67 αλλοδαπούς - 7,46% και 27/116 έλληνες - 23,27%) και διακεκριμένη κλοπή (15/69 αλ-

α/απόπειρα ληστείας 5/107 αλλοδαπούς - 4,67% και 24/154 έλληνες - 15,58%), κλοπή/ απόπειρα κλοπής (5/107 αλλοδαπούς -4,67% και 27/154 έλληνες - 17,53%) και διακεκριμένη κλοπή (15/107 αλλοδαπούς - 14,01% και 17/154 έλληνες - 11,03%.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Η επιλογή του έλληνα νομοθέτη εδώ και δύο δεκαετίες να επιτρέψει την προσωρινή κράτηση μόνο για τα κακουργήματα αρκετά ριζοσπαστική, όχι μόνο για την εγχώρια έννομη τάξη, αλλά και διεθνώς¹¹. Ο περιορισμός της επιβολής της προσωρινής κράτησης μόνο στα κακουργήματα καταδεικνύει την βούληση του νομοθέτη να εξασφαλίσει τον εξαιρετικό χαρακτήρα της ως μέσου (ultimum remedium), καθώς με τις αλλεπάλληλες μεταβολές των όρων επιβολής της (ιδίως μετά το 2007), κάτι που έχει ως αποτέλεσμα την διεύρυνση των περιπτώσεων όπου οι όροι αυτοί δεν δύνανται να συντρέξουν και μειώνεται διαρκώς ο αριθμός των προσωρινά κρατουμένων.

Όμως, τα προβλήματα που καταγράφονταν αμέσως μετά την θέσπιση του Ν. 2408/1996 στη βάση τους παραμένουν. Ο μεγάλος αριθμός μεταγομένων προσωρινώς κρατουμένων μετατρέπει το μεγαλύτερο σωφρονιστικό κατάστημα της χώρας σε κέντρο διερχομένων, ενώ η

λοδαπούς - 21,73% και 17/70 έλληνες - 24,28% .

11. Δαλακούρας, Προσωρινή κράτηση και περιοριστικοί όροι Θεωρητικά πρότερα και Νομολογιακά ύστερα, 1998, σελ. 61 και Δαλακούρας, Παρατηρήσεις σε Συμβ.Εφ.Θρ. 184/1991, Υπερ. 1992 καθώς και συγκριτική επισκόπηση των κυριότερων νομοθεσιών των Ευρωπαϊκών χωρών σε Έκθεση Διεύθυνσης Επιστημονικών Μελετών της Βουλής, Ποιν. Χρ. ΜΣΤ/763. Ενδεικτικώς αναφέρεται ότι από μία προ ετών συγκριτική επισκόπηση των δικαίων της Ευρώπης στην πλειοψηφία των έννομων τάξεων των κρατών μελών της Ε.Ε. προσωρινή κράτηση επιτρέπεται και για πλημμελήματα ήσσονος ακόμα σημασίας π.χ. στα πλαίσια του γερμανικού δικαίου επιτρέπεται η επιβολή προσωρινής κράτησης για την αποτροπή του κινδύνου φυγής του κατηγορουμένου σε όλα τα πλημμελήματα, ενώ για την αποτροπή του κινδύνου συσκότισης της υπόθεσης σε πλημμελήματα για τα οποία απειλείται ποινή φυλάκισης άνω των έξι μηνών, αντίστοιχα στην Βρετανία προσωρινή κράτηση μπορεί να επιβληθεί όταν διεξάγεται ανάκριση για πλημμελήματα που τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης πάνω από 1 μήνα.

κράτηση των υποδίκων στους ίδιους χώρους με τους λοιπούς κρατούμενους παραμένει ζητούμενο με απόμακρο το ενδεχόμενο σοβαρής ρύθμισής του. Την ίδια στιγμή, τα κοινωνικοπολιτικά και ποινικά χαρακτηριστικά των κρατούμενων προσωρινά ενδεικνύουν προς τις περιοχές της «εύκολης λείας» του συστήματος ποινικής δικαιοσύνης (θα ήταν σφάλμα να περνά ως «τυπικότητα» το ότι τουλάχιστον το ήμισυ αυτών είναι κατηγορούμενοι για παραβάσεις της νομοθεσίας περί ναρκωτικών και αλλοδαποί). Το πλέον δυσάρεστο είναι ότι το ποσοστό των αθώων οι οποίοι έχουν υποστεί μακρά και επώδυνη προσωρινή κράτηση δεν είναι καθόλου αμελητέο. Επ' αυτού θα αποτελούσε καίρια δικαιολογική επιλογή, αντισταθμιστική για τα «λάθη» της λειτουργίας του συστήματος το να αυξηθεί το κατώτατο όριο αποζημίωσης των αθωωθέντων (με κοινή απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Δικαιοσύνης κατ' αρ. 536 παρ. 2 Κ.Π.Δ.), ώστε να υφίσταται μια ουσιαστική θεραπευτική λειτουργία από το ίδιο το σύστημα ποινικής δικαιοσύνης για τις περιπτώσεις αυτές.

Μετά τις τροποποιήσεις των Ν. 4205/2013 (Α' 242/06.11.2013) και Ν. 4322/2015 (Α' 42/27.04.2015), ιδίως, δε, με τις διατάξεις περί κατ' οίκον περιορισμού με ηλεκτρονική επιτήρηση, η εφαρμογή του οποίου (και τα συναφή ζητήματα που οπωσδήποτε θα προκύψουν από αυτήν, συναρτώμενα με την συχνότητα της επιλογής του ως περιοριστικού όρου και την αποδοτικότητά του ως τέτοιου), πιθανόν να μεταβληθεί στο μέλλον η ποσοτική και ποιοτική διάσταση των δεδομένων περί προσωρινής κράτησης, όπως αυτά αναδεικνύονται στην έρευνα αυτή – με τα προεκτιθέμενα όριά της. Από την άποψη αυτή, η έρευνα αποτελεί την τελευταία επιστημονική ματιά στην μακρά εποχή όπου το ελληνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης στερείτο των «σύγχρονων» εργαλείων χειρισμού της βαρείας εγκληματικότητας στο ενδιάμεσο στάδιο της ποινικής δίκης (προδικασία) και ως τέτοια δύναται να αποτελέσει βάση για follow up research τα επόμενα χρόνια.

**Οικονομική κρίση και κρατούμενοι
για οικονομικά εγκλήματα και εγκλήματα
του «λευκού κολάρου»:
Οι επιδράσεις του εγκλεισμού
στην κοινωνική τους ταυτότητα**

ANNA ΚΑΣΑΠΟΓΛΟΥ*

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πρώιμες προσεγγίσεις στην Εγκληματολογία εστίαζαν κυρίως στις αιτίες του εγκλήματος και στα χαρακτηριστικά του εγκληματία, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους στα εγκλήματα του δρόμου (street crimes) και στους εγκληματίες που προέρχονται από χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα, παγιώνοντας με τον τρόπο αυτό μια αιτιοκρατική αντίληψη του εγκληματικού φαινομένου. Ωστόσο, αφ' ης στιγμής το ενδιαφέρον μετατοπίσθηκε από τις αιτίες του εγκλήματος στις διαδικασίες χαρακτηρισμού κάποιων πράξεων ως εγκληματικές, τότε αναδύθηκαν και άλλες μορφές εγκλημάτων οι οποίες ήταν στην αφάνεια μέχρι πρότινος. Η στροφή στις περισσότερο δομικές προσεγγίσεις (Κριτική Εγκληματολογία κι επιμέρους ρεύματα) έφεραν στο προσκήνιο την εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου (Sutherland, 1941), αποδεικνύοντας πως οι προηγούμενες θεωρήσεις για το έγκλημα αδυνατούσαν να εξηγήσουν το εγκληματικό φαινόμενο στο σύνολό του. Τα εγκλήματα αυτά διαχωρίζονται σαφώς από το κοινό έγκλημα και δεν αντιστοιχούν στο στερεότυπο του εγκλήματος (Croall, 2001, σσ. 8-11).

Πατέρας του όρου «έγκλημα λευκού περιλαιμίου» (white collar

* Διδάκτωρ Εγκληματολογίας του τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

crime) είναι ο Sutherland, ο οποίος πραγματοποιώντας μια συγκριτική μελέτη μεταξύ ατόμων προερχόμενων από ανώτερες και κατώτερες κοινωνικές τάξεις, κατέληξε πως η λευκή εγκληματικότητα είναι πραγματική εγκληματικότητα, διαφέρει από εκείνη των χαμηλότερων στρωμάτων και οι εγκληματολογικές θεωρίες που υποστηρίζουν πως το έγκλημα οφείλεται στη φτώχεια, σε ψυχοπαθολογικές καταστάσεις και σε κοινωνικές παθογένειες, δεν είναι έγκυρες καθώς βασίζονται σε δείγματα τα οποία είναι μεροληπτικά παίρνοντας κάθε φορά άτομα από συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα, και επίσης αυτά τα αποτελέσματα δεν βρίσκουν εφαρμογή σε δράστες εγκλημάτων λευκού περιλαίμιου (Sutherland, 1940, σσ. 11-12).

Έτσι, έδωσε τον ευρέως διαδεδομένο ορισμό του εγκλήματος λευκού περιλαίμιου ως «ένα έγκλημα το οποίο διαπράττεται από ανθρώπους αξιολογούμενους και με υψηλό κοινωνικό status μέσα στο πλαίσιο της εργασίας τους» (Sutherland, 1941, σ.112). Ο ορισμός εστιάζει στην κοινωνική θέση του δράστη και όχι στην οικονομική του κατάσταση. Αυτό που ενδιαφέρει είναι πόσο ευυπόληπτος και υψηλού κύρους είναι ο δράστης, και μάλιστα υποδεικνύεται τί δεν είναι έγκλημα λευκού περιλαίμιου. Δηλαδή, η απάτη που πραγματοποιείται από άτομο του υποκόσμου, ή μια δολοφονία που διαπράττει ένας επιχειρηματίας, δεν είναι αντίστοιχα εγκλήματα λευκού περιλαίμιου (Sutherland, 1941, σ. 112). Ακόμη και ο ίδιος ο Sutherland θεωρεί πως ο ορισμός του δεν είναι ιδιαίτερα συγκεκριμένος, γεγονός όμως το οποίο δεν θεωρεί και απαραίτητο. Αυτό που θέλει να αναδείξει είναι πως το έγκλημα λευκού περιλαίμιου μοιράζεται χαρακτηριστικά με το κοινό έγκλημα, κι ένα από τα πιο συνήθη χαρακτηριστικά του λευκού εγκλήματος είναι η κατάχρηση της εμπιστοσύνης από πλευράς του δράστη. Η εμπιστοσύνη είναι προϋπόθεση της σχέσης μεταξύ δράστη και θύματος, έτσι ώστε ο δράστης να είναι σε θέση να διαπράξει το έγκλημα (Sutherland, 1941, σ.112).

Το σοβαρό οικονομικό έγκλημα αποτελεί μια σύνθετη κοινωνική πραγματικότητα και σε επίπεδο ποινικής τυποποίησης ταυτίζεται με πράξεις κακουργηματικού χαρακτήρα (Βιδάλη, 2014, σσ.112-113). Τα εγκλήματα του λευκού περιλαίμιου δεν έχουν τυποποιηθεί σε έναν συ-

γκεκριμένο ορισμό και υπάρχουν αρκετές προσπάθειες προσδιορισμού των, χωρίς να έχει υπάρξει συναίνεση ως προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Κάποια γενικά χαρακτηριστικά θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν ως εξής: **πλαίσιο νόμιμης απασχόλησης, οικονομικό κέρδος, απουσία άμεσης βίας**. Από την άλλη, επιμέρους κατηγορίες σοβαρής οικονομικής εγκληματικότητας αποτελούν *τα εγκλήματα των ισχυρών*, με κύριες μορφές τη δωροδοκία και τη διαφθορά (Δημόπουλος, 2005: Λάζος, 2005), μια κατηγορία εγκλημάτων η οποία αναδείχθηκε από το ρεύμα της Κριτικής Εγκληματολογίας και ασχολείται με τους λόγους οι οποίοι συντρέχουν έτσι ώστε **εκείνοι οι οποίοι φτιάχνουν τους νόμους, καταλήγουν να τους καταπατούν οι ίδιοι**, και το *κρατικό εταιρικό έγκλημα* το οποίο θέτει στο επίκεντρο τις σχέσεις **δημόσιου και ιδιωτικού τομέα**, σ ένα πλαίσιο όπου οι επιχειρήσεις και η πολιτική διαπλέκονται και δύσκολα διακρίνονται (Kramer et al, 2002). Επιπρόσθετες κατηγορίες σοβαρού οικονομικού εγκλήματος οι οποίες προκύπτουν κυρίως από **τον εκάστοτε ορισμό και τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται**, είναι η *επαγγελματική εγκληματικότητα* (occupational crimes) (Shover, 1998: Croall, 2001), τα *οργανωσιακά εγκλήματα* (organizational crimes) (Shill Schrage & Short, 1978), και κάποιες φορές και το *οργανωμένο έγκλημα* (Chambliss, 2001). Οι κατηγορίες αυτές αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα εγκλημάτων τα οποία επιφέρουν τεράστιες βλάβες στο κοινωνικό σύνολο, οι δράστες σπάνια συλλαμβάνονται, κατηγορούνται και καταδικάζονται, αλλά ακόμη και σ' αυτή την περίπτωση οι επιβαλλόμενες ποινές είναι ιδιαίτερα επεικείς (Reiman, 2007, σσ. 123-126).

Καθώς αναφέρθηκε και πρωτίτερα, η Κριτική Εγκληματολογία είναι το ρεύμα εκείνο το οποίο ανέδειξε και συστηματοποίησε την κατηγορία των οικονομικών εγκλημάτων. Με μαρξιστικές καταβολές, ο Ολλανδός εγκληματολόγος Willem Bongger είναι από τους πρώτους εγκληματολόγους που προσπάθησε να εντάξει συστηματικά τη θεωρία της πολιτικής οικονομίας του Marx και του Engels στην εγκληματολογική σκέψη (Newburn, 2007, σ. 248: Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σ. 119). Όσον αφορά στο οικονομικό έγκλημα συγκεκριμένα, ασχολήθηκε με την εγκληματικότητα των κεφαλαιοκρατών και χώρισε τα κίνητρα που συν-

δέοντα με την εγκληματικότητα των λευκών κολάρων σε δύο κατηγορίες: τα κίνητρα της οικονομικής καμπής και της απληστίας. Οι κεφαλαιοκράτες δεν εκπροσωπούνται στις επίσημες στατιστικές, καθώς τα εγκλήματά τους διαπράττονται τμηματικά, τα θύματά τους μπορεί να είναι πληθυσμιακές μάζες οι οποίες μπορεί να μην γνωρίζουν ότι όντως αποτελούν θύματα κάποιου εγκλήματος, και ως συνέπεια δεν είναι εύκολη η εξιχνίασή τους, παρόλο που το κόστος τους για την κοινωνία είναι μεγάλο και δυσανάλογο με εκείνο του κοινού εγκλήματος των χαμηλότερων τάξεων. Τέλος, σε περίπτωση που γίνουν αντιληπτά, η επιβαλλόμενη ποινή είναι ιδιαίτερα επιεικής και μικρή, σε σύγκριση με ποινές που επιβάλλονται σε άλλου είδους εγκλήματα, ή σε οικονομικού περιεχομένου εγκλήματα τα οποία όμως διαπράττονται από τις χαμηλότερες τάξεις (Bonger, 2003, σσ. 61-63). Έτσι, για τον Bonger ο ποινικός νόμος έχει ξεκάθαρα ταξικό χαρακτήρα και τα λευκά εγκλήματα είναι, για τον ίδιο, τυπικά της καπιταλιστικής κοινωνίας.

Καθοριστικής σημασίας συμβολή στην Κριτική Εγκληματολογία, είναι οι προσεγγίσεις των William Chambliss και Richard Quinney, οι οποίοι συνέδεσαν τη «σοβαρή εγκληματικότητα», με τις «σοβαρές επιχειρήσεις» (Βασιλαντωνοπούλου, 2014, σ. 124). Ο Chambliss ανέλυσε τα λευκά εγκλήματα υπό το πρίσμα του νομικού ρεαλισμού, αμφισβητώντας την ηθική και πολιτική ουδετερότητα του νόμων και της λειτουργίας του νομικού συστήματος. Ο ποινικός νόμος και το έγκλημα έχουν άμεση συνάρτηση με την ταξική εξουσία (Chambliss, 1975, σσ. 152-153). Έπειτα από μια δεκαετή έρευνα που διεξήγαγε σχετικά με την εγκληματικότητα στις Η.Π.Α. και τη Νιγηρία, δυο χώρες με πολιτισμικές διαφορές, που ωστόσο εφαρμόζουν το αγγλοσαξονικό δίκαιο, ο Chambliss παρατήρησε ότι συστηματικά καταδικάζονται κάποιες συμπεριφορές, ενώ κάποια εγκλήματα μένουν συστηματικά ατιμώρητα. Τα εγκλήματα αυτά αντιστοιχούν σε εκείνα του λευκού περιλαιμίου, με δράστες άτομα με έντονη οικονομική δραστηριότητα και πολιτική επιρροή (Chambliss, 1975, σσ.157-167). Αυτό συμβαίνει, κατά τον συγγραφέα, επειδή η άρχουσα τάξη είναι εκείνη που διαθέτει τη διακριτική ευχέρεια να διαμορφώνει τον ποινικό νόμο κατά το δοκούν κάνοντας χρήση της πολιτικής της επιρροής και η εγκληματική δράση αποτελεί ευθεία αντα-

νάκλαση της κοινωνικής κλίμακας (Chambliss, 2003, σ. 254). Τέλος, στην εγκληματικότητα του λευκού περιλαιμίου εμπλέκονται το κράτος (κρατικοί λειτουργοί και πολιτικοί αξιωματούχοι), η οικονομική δυνατότητα (επιχειρηματίες) και η χρήση της ωμής βίας (μέλη οργανωμένου εγκλήματος), με τέτοιο τρόπο ώστε το έγκλημα του λευκού περιλαιμίου καταλήγει να είναι μια υπόθεση ενός δικτύου γνωριμιών κι ενός κοινού πλέγματος συμφερόντων που εξασφαλίζει μεγάλα οικονομικά κέρδη μέσω παράνομων δραστηριοτήτων, οι οποίες παραμένουν ατιμώρητες (Chambliss, 1975), ενώ παράλληλα υπονομεύεται η νομιμότητα του ίδιου του συστήματος (Chambliss, 2001, σ. 170).

Από τους πρωτοπόρους της κριτικής εγκληματολογίας, και σημαντική φιγούρα της Αμερικανικής ριζοσπαστικής εγκληματολογίας, ο Richard Quinney, όπως και οι υπόλοιποι κριτικοί εγκληματολόγοι, ασχολήθηκε με την κοινωνική κατασκευή του εγκλήματος και το συσχετισμό της με τις σχέσεις εξουσίας στη σύγχρονη κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, ο Quinney θεωρεί πολιτική διαδικασία τη διαδικασία κατά την οποία μια πράξη χαρακτηρίζεται ως έγκλημα, απορρίπτοντας την ουδετερότητα του νόμου, και υποστηρίζοντας πως στην κατασκευή του εγκλήματος συμμετέχουν όσοι έχουν τη δύναμη να μετατρέπουν τα συμφέροντά τους σε κρατικές πολιτικές. Με τον τρόπο αυτό υποδεικνύει ότι οι εξουσιοδοτημένοι φορείς μιας πολιτικά οργανωμένης κοινωνίας είναι αυτοί οι οποίοι ορίζουν μια συγκεκριμένη ανθρώπινη συμπεριφορά ως έγκλημα. Οι αναφερθέντες φορείς εξουσίας είναι αυτοί που επιβάλλουν τον ποινικό νόμο, ο οποίος έχει περισσότερες πιθανότητες να εφαρμοστεί στους περισσότερο κοινωνικά αδύναμους, ειδικά όταν οι συμπεριφορές των τελευταίων συγκρούονται με τα συμφέροντα των φορέων αυτών (Quinney, 1970, σσ. 15-18).

Στην εγκληματολογική ανάλυση του εγκλήματος λευκού περιλαιμίου, ο Quinney εντοπίζει κάποιους προβληματισμούς και ασάφειες. Κατ' αρχάς, το γεγονός ότι η νομική κατηγορία του συγκεκριμένου είδους εγκλήματος περιλαμβάνει διαφορετικές συμπεριφορές οι οποίες όμως υπόκεινται σε κοινές εξηγήσεις, αποτελεί για το συγγραφέα μια πηγή ασάφειας (Quinney, 1964, σσ.208-209). Συνεπώς, ο όρος υπόκειται σε έλλειψη άμεσης σύνδεσης μεταξύ του όρου και του συνόλου των συ-

μπεριφορών που αυτός υποδεικνύει, γεγονός που συνδέεται άμεσα με το ότι τα κριτήρια σχετικά με τις συμπεριφορές που εντάσσονται στην έννοια «λευκό περιλαίμιο» δεν είναι ευκρινή. Για την αποσαφήνιση του όρου, είναι απαραίτητος είτε ο επιμερισμός σε κατηγορίες μέσα από την επεξεργασία των συστατικών του, είτε η συρρίκνωση του ίδιου του όρου (Quinney, 1964, σσ. 209-212).

Στην Ελλάδα, η αύξηση των σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων συνδέεται με μια σειρά παράγοντες, καθώς επίσης συνδέεται και με την κατάρρευση της οικονομίας, την απαξίωση του πολιτικού συστήματος και τη γενικότερη ανομία που επικρατεί στη χώρα (Βιδάλη, 2014, σ. 172). Η σχέση οικονομίας και κράτους είναι κομβικής σημασίας στην κατανόηση των σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Βιδάλη (2014, σσ. 172-176), «οι λειτουργίες του κρατικού και κομματικού μηχανισμού, η αλλοίωση των όρων ιδιωτικοποίησης κρατικών τομέων ή συνεργασίας κράτους και ιδιωτών, ο ακραία αθέμιτος ανταγωνισμός μεταξύ πολυεθνικών επιχειρήσεων και η ανέλεγκτη επέκταση της αγοράς της χρηματοπιστωτικής οικονομίας» (σ. 172) αποτέλεσαν το υπόβαθρο για τη δημιουργία πληθώρας ευκαιριών που έλκυαν την παραβίαση του νόμου.

Το Δεκέμβριο του 2010 ξεκίνησε μια μελέτη της ελληνικής οικονομίας την οποία ανέλαβε η εταιρεία MacKinsey & Company για λογαριασμό του Συνδέσμου Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ). Η εν λόγω μελέτη ολοκληρώθηκε το Σεπτέμβριο του 2011 και τιτλοφορείται *Η Ελλάδα 10 χρόνια μπροστά*. Στόχος της μελέτης αυτής ήταν ο προσδιορισμός του μοντέλου και της στρατηγικής ανάπτυξης για την Ελλάδα, που απαιτείται σε ορίζοντα δεκαετίας. Ωστόσο, για την επίτευξη του στόχου αυτού κατέστη προϋπόθεση η ανάλυση της δομής και των προοπτικών ανάπτυξης βασικών τομέων της οικονομίας, όπως επίσης και η ανάλυση δομικών παραγόντων, προβλημάτων κι ευκαιριών στην ελληνική οικονομία συνολικά (MacKinsey & Company, 2011, σ. 5). Μεταξύ άλλων, η μελέτη της MacKinsey & Company διαπίστωσε το αδιέξοδο του ελληνικού οικονομικού μοντέλου, υποστηρίζοντας συγκεκριμένα πως: «Η κρίση κατέστησε σαφές ότι το προϋπάρχον ελληνικό μοντέλο ανάπτυξης υπέφερε από δομικά μειονεκτήματα. Ο υπερδανει-

σμός και η υπερκατανάλωση του δημοσίου τροφοδότησε την υπερκατανάλωση του ιδιωτικού τομέα, συντηρώντας σημαντικά ελλείμματα στην ανταγωνιστικότητα και την παραγωγικότητα. Κατά την περίοδο 2000-2008, η αυξανόμενη ιδιωτική και δημόσια καταναλωτική δαπάνη οδήγησε σε ένα διαρκώς διευρυνόμενο εμπορικό έλλειμμα, καθώς η εγχώρια παραγωγή δεν επαρκούσε να καλύψει τη ζήτηση, ενώ το χαμηλό ύψος των εγχώριων και ξένων επενδύσεων δεν επαρκούσε για να αυξήσει την παραγωγή στα απαιτούμενα επίπεδα» (MacKinsey & Company, 2011, σ. 11).

Η αναφερθείσα διαπίστωση, απόρροια της μελέτης της ελληνικής οικονομίας, εκφράζει τη βασική ερμηνεία των κυρίαρχων κύκλων για την οικονομική κρίση στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια, η μεταπολιτευτική πορεία της χώρα χαρακτηρίστηκε από μεγάλες αυξήσεις στους μισθούς των εργαζομένων και τη διόγκωση του δημοσίου τομέα. Σημαντική ευθύνη αναλογεί τόσο στις κυβερνήσεις της περιόδου αυτής, οι οποίες ενίσχυσαν το προϋπάρχον πελατειακό σύστημα, όσο και στα συνδικάτα τα οποία διεκδικούσαν υπερβολικές παροχές τις οποίες δεν μπορούσε να αντέξει η ελληνική οικονομία (Σακελλαρόπουλος, 2014, σ. 33). Στα παραπάνω αν προστεθούν, η υψηλή διαφθορά, η χαμηλή αποδοτικότητα του διοικητικού συστήματος και η γραφειοκρατική επιβάρυνση, η επιβάρυνση των δημόσιων οικονομικών, η εκτεταμένη φοροδιαφυγή των μεσαίων-ανώτερων στρωμάτων, το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων, με αντίκτυπο στην ανταγωνιστικότητα της χώρας, δεν προκαλεί εντύπωση η τελική κατάρρευση της ελληνικής οικονομίας (Βούλγαρης, 2013, σ. 449). Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως η Ελλάδα κατανάλωνε περισσότερο από όσα μπορούσε να πληρώσει και να παράγει (Βούλγαρης, 2013, σ. 452).

Στο παρόν κείμενο, η αναφορά στην οικονομική κρίση έχει ως στόχο να αναδείξει μια περίοδο η οποία υποβοήθησε και ενίσχυσε κάποιες κοινωνικές ομάδες ή τάξεις έτσι ώστε να χρησιμοποιήσουν θεμιτά κι αθέμιτα μέσα για την επίτευξη του πλουτισμού. Συνεπώς, αυτό που ενδιαφέρει δεν είναι η αμιγώς οικονομική ανάλυση ή η αναζήτηση των αιτιών της κρίσης.

Η κομβική σχέση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα αναπτύχθηκε

τόσο μέσα από τις παραδοσιακές πελατειακές σχέσεις, όσο και από πρακτικές παρανομίας και αθέμιτης αξιοποίησης του νόμου, που οδήγησαν στην «κανονικοποίηση» τέτοιων παράνομων πρακτικών. Συντελεστική στην αύξηση αυτή των οικονομικών εγκλημάτων ήταν και η ανάπτυξη της τεχνολογίας, η οποία δημιούργησε νέους τρόπους κι ευκαιρίες σοβαρής εγκληματικότητας, αλλά σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν η αδρανοποίηση θεσμικών ελέγχων κι εφαρμογής του νόμου, οι πελατειακές σχέσεις, η διαφθορά σε χαμηλότερα επίπεδα υπαλλήλων και αξιωματούχων η οποία με τη σειρά της δημιούργησε μια σειρά αντιλήψεων και νοοτροπιών αποδοχής στενών σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, παγιώνοντας με τον τρόπο αυτό ευρύτερες συναινέσεις σε ανομικές καταστάσεις (Βιδάλη, 2014, σσ. 137-138).

Ειδικότερα, εκτός από τη γενική αύξηση των σοβαρών εγκλημάτων με οικονομικό αντικείμενο που αφορούν το σύνολο του πληθυσμού, μια σειρά από βαριά οικονομικά εγκλήματα αποκαλύπτονται συνεχώς τα τελευταία σχεδόν 10 χρόνια: οι υποθέσεις-σκάνδαλα (απάτες, διαφθορά, υπόγειες σχέσεις κράτους και εταιρειών, απάτες κατά του χρηματιστηρίου κ.α.) που έλαβαν χώρα σχεδόν πάνω από μια εικοσαετία πριν, αλλά οι συνέπειες έγιναν ορατές προς το τέλος της δεκαετίας του 2000 (Βιδάλη, 2013β, σ. 70), τείνουν να αλλάζουν το περιβάλλον της φυλακής. Χαρακτηριστικές μεταξύ αυτών είναι οι υποθέσεις της Siemens (όπου εξωχώριες εταιρείες ιδρυμένες από διευθυντικά στελέχη της Siemens κατέβαλλαν πληρωμές σε κυβερνητικά και πολιτικά πρόσωπα της χώρας, με σκοπό τη διασφάλιση των συμφερόντων της εταιρείας στην Ελλάδα (Βιδάλη, 2013β, σσ. 105-107), εκείνη της Μονής Βατοπεδίου (όπου πραγματοποιήθηκε ανταλλαγή δημόσιας γης μεταξύ του μοναστηριού και του ελληνικού κράτους (Βιδάλη, 2013β, σσ. 107-108)), και η υπόθεση υπεξαίρεσης ταμείων κοινωνικής ασφάλισης (όπου μέσα από ύποπτες συμφωνίες επήλθε παράνομη κερδοσκοπία σε σχέση με τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων μέσω επενδύσεων σε υψηλού κινδύνου δομημένα ομόλογα (Βιδάλη, 2013β, σσ. 70, 108-111).

Η ανωτέρω περιγραφή της αύξουσας τάσης των σοβαρών οικονομικών εγκλημάτων είχε αντίκτυπο όχι μόνο σε ό, τι αφορά τις αποκαλύ-

ψεις τέτοιων εγκλημάτων, αλλά και σε ό, τι αφορά την καταδίκη σε ποινές στέρησης της ελευθερίας. Ωστόσο, παρά την αυξητική τάση των εγκλημάτων αυτού του είδους, οι κρατούμενοι που προέρχονται από μεσοαστικά ή ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, αποτελούν τη συντριπτική μειονότητα του συνόλου του έγκλειστου πληθυσμού, η οποία παρόλα αυτά επιδεικνύει μιαν αυξητική τάση σε σύγκριση με το παρελθόν. Οι συγκεκριμένες αλλαγές είναι μέρος μιας ευρύτερης αλλαγής που διαπιστώνεται στον πληθυσμό των φυλακών, αλλαγής η οποία είναι τόσο ποσοτική, όσο και ποιοτική (Karydis & Koulouris, 2013, σ. 273) και αντανακλά αλλαγές στην ίδια την κοινωνία και το έγκλημα.

Ωστόσο, φαίνεται νέες κοινωνικές ομάδες που δεν ανήκουν στον παραδοσιακό τύπο εγκληματιών (για παράδειγμα οι κρατούμενοι του παραδικαστικού κυκλώματος) να «εμπλουτίζουν» τον πληθυσμό των κρατουμένων, ενώ με τον τρόπο αυτό η αναδιάρθρωση αυτή του πληθυσμού των φυλακών επιτείνει «την εν τοις πράγμασι λειτουργία της φυλακής ως χώρου απορρόφησης των συνεπειών των κοινωνικών και οικονομικών ανακατατάξεων» (Βιδάλη, 2008, σ. 53).

Έτσι παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές και η δεσπόζουσα τάση έστρεψαν το ενδιαφέρον στα εγκλήματα του δρόμου και τα κατώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, το τμήμα του πληθυσμού της φυλακής που καταδικάστηκε για βαριά οικονομικά εγκλήματα και προέρχεται από μεσαία ή ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα παρέμεινε «ανεξερεύνητο». Αυτός ήταν και ο λόγος που η διδακτορική διατριβή της γράφουσας, μέρος της οποίας αποτελεί το παρόν κείμενο, έθεσε ως αντικείμενο την αποτελεσματικότητα της ποινής στέρησης της ελευθερίας για τη συγκεκριμένη κατηγορία κρατουμένων, τον τρόπο προσαρμογής των κρατουμένων αυτών στο περιβάλλον της φυλακής και το ρόλο της φυλακής στη συμπεριφορά και την κοινωνική τους ταυτότητα. Καθώς στα ζητήματα αυτά η ελληνική βιβλιογραφία είναι ιδιαίτερα φτωχή, η πληθώρα των πηγών προέρχεται από τη διεθνή βιβλιογραφία. Στην Ελλάδα, το ζήτημα των εγκληματιών του λευκού κολάρου (με την ευρεία έννοια) έχει προσεγγιστεί περιορισμένα και για το λόγο αυτό η παρούσα έρευνα εστίασε στην επίδραση της φυλακής κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης (**τάξη**), οι οποίοι όμως έχουν διαπρά-

ξει σοβαρό οικονομικό έγκλημα.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΦΥΛΑΚΗΣ

Η αναζήτηση των όρων μεταβολής-μεταμόρφωσης της κοινωνικής ταυτότητας του κρατούμενου, που αποτελεί και το κύριο ερευνητικό πρόβλημα της συγκεκριμένης έρευνας, παραπέμπει, στη διερεύνηση της διαφορετικής επίδρασης που έχουν οι συνθήκες κράτησης σε κάθε κρατούμενο, και πιο συγκεκριμένα στον τρόπο με τον οποίο προσαρμόζεται κάθε κρατούμενος σε συνθήκες κοινές για όλους. Ένα σημείο στο οποίο η έρευνα θα επιμείνει είναι αν ο περιορισμός της ελευθερίας επιφέρει αλλαγές στη συγκεκριμένη ομάδα των κρατουμένων η οποία δεν ανταποκρίνεται στον τυπικό κρατούμενο, αφού τα άτομα αυτά διέθεταν, πριν τον εγκλεισμό, κοινωνικό βίο που δεν προσιδιάζει στη διαβίωση εντός της φυλακής. Ένα άτομο το οποίο αποσπάται από έντονη κοινωνική ζωή και εντάσσεται σε ένα ξένο προς αυτό περιβάλλον το οποίο αποτελείται από το περιβάλλον των σωφρονιστικών υπαλλήλων κι εκείνο των άλλων κρατουμένων, έχει περιορισμένη ελευθερία κινήσεων και περιορισμένη ελεύθερη βούληση, ενώ όλα ρυθμίζονται από τις σωφρονιστικές διατάξεις και τους υπαλλήλους, αλλά και από τον άτυπο κώδικα των κρατουμένων, καταλήγει τελικά να περάσει αλώβητο όλη αυτή την εμπειρία της στέρησης της ελευθερίας; Ένα άλλο ερώτημα το οποίο γεννάται και θα διερευνηθεί είναι κατά πόσο η ποικιλία ιδιοσυστασίας των προσωπικοτήτων των κρατουμένων και του πρότερου βίου τους τούς φέρνουν αντιμέτωπους με μια δυσκολία συναναστροφής. Συνεπώς, σημασία έχει η ατομική ιστορία (Μπεζέ, 1991, σσ. 56-57), η οποία αφορά σε διάφορες καταστάσεις που έχει βιώσει κάθε κρατούμενος πριν τον εγκλεισμό του κι έχει μάθει να αντιδρά με ένα συγκεκριμένο τρόπο, ο οποίος θα μελετηθεί για το αν και σε ποιο βαθμό επηρεάζει τη διαδικασία προσαρμογής μέσα στο ίδρυμα.

Μιλώντας γενικά την προσαρμογή των κρατουμένων στο καθεστώς στέρησης της προσωπικής ελευθερίας, υπάρχουν διάφορες τυπολογίες που αφορούν σε εναλλακτικές στρατηγικές προσαρμογής. Ωστόσο, ποικίλοι είναι οι παράγοντες οι οποίοι τελικά οδηγούν ένα άτομο να επιλέξει έναν τρόπο προσαρμογής στο νέο περιβάλλον. Κυριότεροι των

παραγόντων αυτών είναι το κοινωνικό υπόβαθρο, τα ασυνείδητα σχήματα αντίληψης και πρακτικής που έχουν αφομοιωθεί, και τα σχέδια που έχει το άτομο για το μέλλον (Αλοσκόφης, 2009, σ. 51). Οι φάσεις από τις οποίες διέρχεται ένας κρατούμενος σχετίζονται κατά βάση με τη φάση έκτισης της ποινής και έμμεσα με τη διάρκεια της ποινής. Αναλυτικότερα, η πρώτη περίοδος εισόδου στο σωφρονιστικό κατάστημα συνοδεύεται από ανασφάλεια και στόχος είναι η αναζήτηση πληροφοριών σχετικά με τη νέα κατάσταση, ενώ οι συναναστροφές είναι περιορισμένες και επιλεκτικές. Κατά το μεσοδιάστημα της ιδρυματικής ζωής ο έγκλειστος προσανατολίζεται σε ένα πλάνο το οποίο θα ακολουθήσει κατά την παραμονή του μέσα στη φυλακή, το οποίο συχνά επηρεάζεται από τις συναναστροφές που έχει πραγματοποιήσει κατά την πρώτη περίοδο του εγκλεισμού. Στη φάση αυτή θα επιλέξει εάν θα υιοθετήσει μια στάση περισσότερο κοινωνική ή προτιμήσει την απομόνωση. Τέλος, η περίοδος πριν την αποφυλάκιση αποτελεί μια εξαιρετικά πιεστική ψυχολογικά κατάσταση, καθώς υπάρχει έντονο το συναίσθημα της αβεβαιότητας για το μέλλον και τη ζωή εκτός καταστήματος (Λαμπροπούλου, 1986, σσ. 421-422: Αλοσκόφης, 2009, σσ. 51-52).

Επιπλέον παράγοντες που επηρεάζουν την ιδρυματική ζωή είναι ο τρόπος με τον οποίο ένας κρατούμενος αντεπεξέρχεται στα «δεινά του εγκλεισμού» (Sykes, 1958), τα ίδια τα χαρακτηριστικά ενός ολοπαγούς ιδρύματος όπως είναι η φυλακή (Goffman, 1994), ο χωροχρόνος της φυλακής (Matthews, 1999), η επίδραση των συνθηκών του εγκλεισμού στην ψυχική κατάσταση των εγκλειστών (Θεμελή, 2008), όπως και η διαδικασία της αποδόμησης και της επαναδόμησης της κοινωνικής ταυτότητας (Matza, 2010). Οι παράγοντες αυτοί, μεμονωμένοι ή συνδυασμένοι, μπορούν να επιδράσουν τόσο στη συμπεριφορά των κρατουμένων, όσο και στην αλληλεπίδραση των κρατουμένων και του προσωπικού, διαμορφώνοντας την έννοια της κουλτούρας της φυλακής (Λαμπροπούλου, 1986, σ. 27: Αλοσκόφης, 2009, σ. 12). Αυτό σημαίνει πως οι υποπολιτισμικές αξίες που ευδοκιμούν στο χώρο της φυλακής διαμορφώνουν με τη σειρά τους άγραφους κι άτυπους κανόνες συμπεριφοράς οι οποίοι δύναται να αντιτίθενται και να συγκρούονται με τους επίσημους κανόνες και θεσμούς (Δημόπουλος, 2004, σ. 362).

Η αφομοίωση των υποπολιτισμικών αυτών αξιών είναι γνωστή με τον όρο «ιδρυματοποίηση». Ο όρος ανήκει στον Clemmer (1958), και περιγράφει τη διαδικασία της περισσότερο ή λιγότερο αποδοχής κι εσωτερίκευσης της κουλτούρας της φυλακής. Σε ποιο βαθμό δηλαδή αφομοιώνεται η υποκουλτούρα της φυλακής από τους κρατούμενους και σε ποιο βαθμό εντάσσονται σε υποπολιτισμικές ομάδες και συμμορφώνονται με τις επικρατούσες αξίες και τους κανόνες των (Clemmer, 1958, σ. 299). Ο βαθμός αφομοίωσης της υποκουλτούρας της φυλακής εξαρτάται από διάφορους παράγοντες, όπως για παράδειγμα η διάρκεια της ποινής, η προσωπικότητα, οι κοινωνικοί δεσμοί εκτός φυλακής, η ηλικία, η εθνικότητα κ.α., όπως επίσης και από τυχαίους παράγοντες (Clemmer, 1958, σσ. 300-301), ενώ ο βαθμός συμμόρφωσης σε μια υποπολιτισμική ομάδα είναι άμεσα συνδεδεμένος με τη φάση φυλάκισης την οποία διανύει, όπως επίσης και με το καθεστώς κράτησης. Όσο περισσότερο αυστηρό είναι το καθεστώς κράτησης και υπάρχει ένταση στα «δαινά» του εγκλεισμού, τόσο μεγαλύτερη είναι η συμμόρφωση στις επιταγές της υποπολιτισμικής ομάδας (Αλοσκόφης, 2009, σσ. 20-21).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

A. Η έρευνα των ιστοριών ζωής ως υπόδειγμα για την παρούσα έρευνα

Η πραγμάτευση του πολιτισμικού νοήματος, αλλά και η κατασκευή των νοημάτων γενικότερα, όπως και ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα επιλέγουν να αφηγηθούν την ιστορία τους, διαπλέκεται έντονα με την εγκληματική εμπειρία. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των μελετών αναφορικά με τα «δαινά» του εγκλεισμού, όπου οι κοινωνικές συνθήκες και οι πολιτισμικές δυναμικές της εμπειρίας του εγκλεισμού διαμορφώνουν μια διαλεκτική σχέση, με την κάθε παράμετρο να σχηματοποιεί και να ανασχηματοποιεί την άλλη. Ενώ το σύνολο των κρατουμένων έχει την ίδια εμπειρία στα «δαινά» του εγκλεισμού, η έκταση και η φύση αυτών των «δαινών» διαμεσολαμβάνονται από την ανάδυση διάφορων πολιτισμικών πλαισίων, όπως η κοινωνική τάξη, το φύλο, η ηλικία ή η εθνότητα, και ακόμη πιο συγκεκριμένα, η βιωμένη εμπειρία του κάθε κρατούμενου και η νοηματοδότηση των πραγμάτων, θέματα τα οποία

κάθε έγκλειστος «φέρνει» μαζί του στη φυλακή, έχοντας ως συνέπεια την κατασκευή διαφορετικών νοημάτων για την εμπειρία του εγκλεισμού, και ακόμη περισσότερο για την αφήγηση αυτής. Δηλαδή, μεταξύ των ατόμων διαφέρουν τα σημεία εκείνα της ιστορίας και της εμπειρίας στα οποία θα επικεντρωθεί και θα φωτίσει ένα άτομο, ενώ ταυτόχρονα κάποιο άλλο μπορεί να επιλέξει να τα αποκρύψει (Ferrell, Hayward & Young, 2008, σ. 3).

Για το λόγο αυτό, οι ιστορίες ζωής αποτελούν την περισσότερο κατάλληλη μέθοδο αφού ζητούμενο της έρευνας είναι η κατανόηση της προσαρμογής ενός ατόμου στις συνθήκες του εγκλεισμού, και συγκεκριμένα οι βιωμένες εμπειρίες του σε συνδυασμό με την κοινωνική πραγματικότητα. Μέσα από μια ιστορία ζωής αποκαλύπτεται το πώς τα άτομα «βλέπουν» τον εαυτό τους, αλλά και πως θέλουν οι άλλοι να τους «βλέπουν» (Atkinson, 1998, σ. 24). Η διαδικασία της συνέντευξης σε μια έρευνα ιστοριών ζωής είναι ιδιαίτερα ανοιχτή και ευέλικτη, τόσο σχετικά με τη διάρκεια, όσο και με τη δομή και τη θεματολογία (Atkinson, 1998, σσ. 24-25), και υπάρχουν κάποιες γενικές αρχές που αφορούν στη δομή και τη διαδικασία μιας τέτοιου είδους συνέντευξης.

Η παρούσα έρευνα περιορίστηκε στις δομημένες συνεντεύξεις συγκεκριμένης διάρκειας, διάρκεια που αφορά τον καθορισμένο από τη φυλακή χρόνο όπου το ημερήσιο πρόγραμμα είναι αυστηρά προσδιορισμένο. Σχετικά όμως με τη διάρκεια των συνεντεύξεων εντός του διαθέσιμου από τη φυλακή χρόνου, κάποιες συνεντεύξεις κράτησαν περισσότερο και κάποιες λιγότερο, αφού αυτό ήταν άμεση συνάρτηση με την ανάγκη και τη διάθεση που είχε κάθε συμμετέχων να μιλήσει. Επιπλέον, επειδή η έρευνα πραγματοποιήθηκε μεταξύ δύο διαφορετικών καταστημάτων κράτησης, το Χ και το Α, οι ερωτήσεις αλλά και η διάρκεια των συνεντεύξεων από το ένα κατάσταση στο άλλο διαφοροποιήθηκε σημαντικά. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως η παρούσα έρευνα προσανατολίστηκε σε θέματα εγκληματολογικού ενδιαφέροντος και παραλείφθηκαν σκόπιμα ερωτήσεις οι οποίες θα οδηγούσαν σε περισσότερο ψυχολογικού τύπου πληροφορίες. Για παράδειγμα, διερευνήθηκε η άποψη που έχει ο κρατούμενος για τον εαυτό του, ποια είναι η αυτοεκτίμησή του, η στάση του απέναντι στο νόμο και την παρανομία,

και εάν αυτή η στάση σχετίζεται με την κοινωνική του ταυτότητα εκτός φυλακής, και όχι πώς ήταν τα παιδικά του χρόνια και αν υπήρξαν τραυματικά γεγονότα που μπορεί και να τον είχαν οδηγήσει στο έγκλημα.

B. Ο τόπος διεξαγωγής της έρευνας

Τα καταστήματα κράτησης, Χ και Α, επιλέχθηκαν γιατί στα συγκεκριμένα υπήρχαν όσο το δυνατόν περισσότεροι έγκλειστοι που εντάσσονται στο αντικείμενο της έρευνας. Το κατάστημα κράτησης Χ βρίσκεται σε μεγάλο αστικό κέντρο με έντονη την παρουσία οικονομικών εγκλημάτων μεταξύ υποδίκων και καταδίκων κι εκεί πραγματοποιήθηκε η πιλοτική έρευνα (προέρευνα), που όμως τα στοιχεία που προέκυψαν αξιοποιήθηκαν στο τελικό συμπέρασμα. Επίσης, επιλέχθηκε το κατάστημα κράτησης Α που εκεί κατά κανόνα συγκεντρώνονται μετά την καταδίκη τους οικονομικοί εγκληματίες. Τα συγκεκριμένα κριτήρια αποδείχθηκαν εξαιρετικά βοηθητικά και συνάμα περιοριστικά αφού σε σύνολο 650 ατόμων περίπου στη φυλακή Χ και 270 περίπου στη φυλακή Α, επιλέχθηκαν 15 και 12 κρατούμενοι αντίστοιχα. Αυτό είναι λογικό αφού η κατηγορία αυτή των κρατουμένων που ανήκαν σε μεσοαστικά στρώματα αποτελεί μειονότητα και υποεκπροσωπείται στο σωφρονιστικό πληθυσμό. Με βασικό ερώτημα της έρευνας τον τρόπο προσαρμογής της συγκεκριμένης ομάδας κρατουμένων στο περιβάλλον της φυλακής, και την αλλαγή ή όχι της κοινωνικής τους ταυτότητας έπειτα από τον εγκλεισμό, οι κύριες ενότητες της συνέντευξης σχετίζονταν με τα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος, την ποινική τους κατάσταση, την πρώτη περίοδο του εγκλεισμού (2-3 πρώτοι μήνες), την πορεία του εγκλεισμού τους και την περίοδο πριν την αποφυλάκιση. Οι γενικές αυτές θεματικές αναλύθηκαν σε μικρότερες έτσι ώστε να εξεταστούν επιμέρους ζητήματα της ιδρυματικής ζωής, της προσαρμογής σε αυτήν, της εμπλοκής του δείγματος με το έγκλημα, του αυτοπροσδιορισμού του και των προσδοκιών του έπειτα από την εμπειρία του εγκλεισμού.

Γ. Τα κριτήρια επιλογής των ατόμων του δείγματος

Βασικό κριτήριο επιλογής των ατόμων του δείγματος αποτέλεσε το

είδος του εγκλήματος που διέπραξαν οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι. Την έρευνα απασχόλησαν τα εγκλήματα που σχετίζονται με το οικονομικό έγκλημα υπό την ευρεία έννοια. Πιο συγκεκριμένα, οι απάτες εις βάρος του δημοσίου, αλλά και εκείνες στον ιδιωτικό τομέα, η υπεξαίρεση χρημάτων, το λαθρεμπόριο, τα εγκλήματα τελωνειακού τύπου, η αρχαιοκαπηλία, η διαφθορά, η φοροδιαφυγή, καθώς και εκείνες οι εγκληματικές δραστηριότητες που μπορεί να οδηγήσουν σε νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες (ξέπλυμα χρήματος), σύμφωνα με το νόμο 3691/08 (*Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις*, [ΦΕΚ Α' 166/05.08.2008]) οι οποίες όμως αφορούν οικονομικά εγκλήματα και δεν συνιστούν περιβάλλουσες εγκληματικές πράξεις άλλων εγκλημάτων, όπως της τρομοκρατίας, της εμπορίας ανθρώπων κ.α. Πρόκειται για αδικήματα όπως εγκληματική οργάνωση, τρομοκρατικές πράξεις και χρηματοδότηση της τρομοκρατίας, παθητική δωροδοκία, ενεργητική δωροδοκία, δωροδοκία δικαστή, εμπορία ανθρώπων, απάτη με υπολογιστή, σωματεμπορία, καθώς και συγκεκριμένα άρθρα του «Κώδικα Νόμου για τα Ναρκωτικά» που σχετίζονται με τη δράση υπαλλήλων σε ευαίσθητους χώρους, ή τη χορήγηση ουσιών από ειδικούς όπως γιατροί και φαρμακοποιοί.

Το δείγμα των ατόμων της έρευνας ήταν ενήλικες άνδρες οι οποίοι είχαν καταδικαστεί σε ποινή στερητική της ελευθερίας, είχαν διαπράξει κακούργημα, χωρίς όμως να έχουν ποινικό προηγούμενο σε βαθμό κακούργηματος. Στην αρχική φάση της έρευνας είχε υπολογιστεί τα άτομα του δείγματος να έχουν εκτίσει μακροχρόνια ποινή κατά της ελευθερίας, αλλά από το σύνολο των ατόμων του δείγματος αποδείχθηκε ότι αυτό δεν ήταν εφικτό. Σε κάθε περίπτωση όμως, τα άτομα του δείγματος δεν ανήκαν πριν τον εγκλεισμό τους σε χαμηλά κοινωνικοοικονομικά στρώματα και το προφίλ τους δεν αντιστοιχούσε στο προφίλ του μέσου κρατούμενου (άνδρας, νέος, ανύπαντρος, χαμηλού οικονομικού στρώματος, και χαμηλής εκπαίδευσης). Το επάγγελμα των συμμετεχόντων, πριν τον εγκλεισμό, περιελάμβανε όλους τους τομείς αρχικά, αλλά σημαντικό ρόλο έπαιξε η θέση στο επάγγελμα, η θέση ευθύνης και η εξειδίκευση που απαιτείτο κατά την άσκηση του.

ΤΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

A. Ο αστός ως τύπος ανθρώπου: Χαρακτηριστικά

Ο Κονδύλης (2011) έχει παρουσιάσει με γλαφυρό τρόπο την αστική τάξη όπως αυτή διαμορφώθηκε στην Ελλάδα κατά την περίοδο όχι μόνον της μεταπολίτευσης, αλλά της μακράς διάρκειας της Νεωτερικότητας. Αυτό που υποστήριξε είναι πως στην Ελλάδα δεν υπήρξε «καθαρόαιμη» αστική τάξη, αλλά μια **χαλαρή και ετερογενής συμπόρευση κοινωνικών ομάδων** υιοθετώντας επιμέρους στοιχεία του ευρωπαϊκού αστικού πολιτισμού (Κονδύλης, 2011, σ. 12). Σε αντίθεση με την αστό της Ευρώπης, ο οποίος για μεγάλη χρονική περίοδο αποτελούσε τον αντίπαλο της αριστοκρατίας με πολλές θετικές συμπαραδηλώσεις, στην Ελλάδα η αστική τάξη αποτελούσε τον **αντίπαλο της εργατικής τάξης** έχοντας πρόσημο αρνητικό. Επιπλέον, η οικονομική δραστηριότητα της ελληνικής αστικής τάξης, ακόμη και με την είσοδο των καπιταλιστικών οικονομικών σχέσεων διέπονταν από μια **ιδιότυπη πατριαρχική οργάνωση και νοοτροπία** (Κονδύλης, 2011, σσ. 14-23).

Ο Sombart (1998, σ.115) από την άλλη, υποστηρίζει ότι ο αστός πρωτοπαρουσιάστηκε σε ολοκληρωμένη μορφή στη Φλωρεντία κατά τον 14^ο αιώνα. Ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει πως με την έννοια αστός δεν εννοεί τον κάτοικο μιας πόλης, αλλά ένα ξεχωριστό μόρφωμα, έναν άνθρωπο με ιδιαίτερη ψυχική συγκρότηση. Αυτό που ξεχώρισε τον συγκεκριμένο τύπο ανθρώπου από τους παλιούς φεουδάρχες ή αριστοκράτες ήταν η διαδικασία της εκλογίκευσης της οικονομικής διαχείρισης. Απέρριψε την οικονομία της δαπάνης κι επιδίωκε τα έξοδα να μην είναι περισσότερα από τα έσοδά του, και με τον τρόπο αυτό εισήχθη και η ιδέα της αποταμίευσης. Ωστόσο, μπορεί οι δαπάνες να μην έπρεπε να είναι μεγαλύτερες από τις ανάγκες, αλλά επίσης επιβαλλόταν οι δαπάνες να μην είναι μικρότερες από αυτό που επέβαλλε η ευπρέπεια. Επιπλέον καινοτόμο χαρακτηριστικό του πρώιμου αστού ήταν και η σωστή εκμετάλλευση του χρόνου του (Sombart, 1998, σσ. 116-121).

Μπορεί ο αστός όταν εμφανίστηκε ως τύπος να είχε τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αλλά ο περισσότερο σύγχρονος τύπος αστού προσιδιάζει στο σύγχρονο οικονομικό άνθρωπο ο οποίος συγκεντρώνει συ-

γκεκριμένα γνωρίσματα που συνιστούν ένα ενιαίο πνεύμα. Για τον νέο αυτό τύπο η εργασία και το κέρδος, για το οποίο δεν υπάρχει κάποιο όριο, είναι υψίστης σημασίας ζητήματα. Είναι τόσο μεγάλη η προσήλωση στη δουλειά που καταλήγει να νοηματοδοτεί τις δραστηριότητές του (Sombart, 1998, σσ. 176-179). Ο αστός αυτού του τύπου θέτει στο επίκεντρο του ενδιαφέροντός του οτιδήποτε είναι απτό και μετρήσιμο σε μέγεθος, όπως επίσης τον γοητεύει η ταχύτητα των δραστηριοτήτων και η καινοτομία. Μέσα στον κύκλο αυτό, στο επίκεντρο τίθεται το αίσημα της ισχύος το οποίο απολαμβάνει να επιδεικνύει (Sombart, 1998, σσ. 180-183). Βρίσκεται συνεχώς σε εγρήγορση κι επιδιώκει την επέκταση των δραστηριοτήτων του, και η σχέση του με τις γυναίκες παίρνει είτε τη μορφή της απάθειας, είτε της επιφανειακής κάλυψης των σεξουαλικών του επιθυμιών. Λειτουργεί με απόλυτη ορθολογικότητα κι επιδεικνύει αποφασιστικότητα με στόχο να επιβάλλει τη θέλησή του (Sombart, 1998, σσ.185-186).

Για την απρόσκοπτη επίτευξη των στόχων που θέτει ο αστός και που αφορούν στην προσοδοφορία του, καλλιεργεί και προτάσσει τον ανταγωνισμό και την ελευθερία του να πράττει ό, τι απαιτείται έτσι ώστε να επιτευχθεί ο στόχος του. Με τον τρόπο αυτό αποδεσμεύει τον εαυτό του από ηθικούς ενδοιασμούς κι αναστολές. Η επίτευξη του κέρδους είναι υπέρ πάντων (Sombart, 1998, σσ.188-189). Έτσι, καταφέρνει να διαχωρίσει πλήρως το πρόσωπό του από την ιδιότητά του. Για παράδειγμα, η φερεγγυότητα μιας επιχείρησης κι ενός επιχειρηματία δεν έχει τίποτα να κάνει με τη φερεγγυότητα του προσώπου που φέρει την ιδιότητα. Ο δεύτερος μπορεί να είναι ηθικά επιλήψιμος (σσ.192-193).

Τέλος, ο αστός, ή αλλιώς ο σύγχρονος οικονομικός άνθρωπος είναι επιχειρηματική φύση η οποία υποδεικνύει πως είναι ευφυής, γρήγορος στην αντίληψη και την κρίση του, εύστροφος, είναι γνωστικός, κρίνει τους ανθρώπους και τους μεταχειρίζεται ανάλογα, κι επίσης είναι σωστός στην εκτίμηση των συνθηκών του περιβάλλοντός του, και είναι πνευματώδης, με πλούσιες και πρωτότυπες ιδέες, αλλά και φαντασία (Sombart, 1998, σσ. 207-209).

Η αναφορά στα χαρακτηριστικά του αστού- σύγχρονου οικονομικού ανθρώπου δεν έγινε τυχαία. Μελετώντας τα συμπεράσματα της έρευ-

νας, που πραγματοποιήθηκε σε κρατούμενους που πριν τον εγκλεισμό τους ανήκαν σε μεσαία ή ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα, αντιλαμβάνεται κανείς πως ο αστός που περιγράφηκε παραπάνω, θα μπορούσε να ήταν κάποιος από τα άτομα του δείγματος.

B. Συμπεράσματα¹

Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων

Τόσο η πιλοτική έρευνα στο κατάστημα κράτησης Χ, όσο και η έρευνα αυτή καθαυτή στο κατάστημα κράτησης Α κατέληξαν σε κοινά συμπεράσματα, εκτός ελαχίστων περιπτώσεων. Το προφίλ των κρατουμένων που προέρχονται από μεσοαστικά στρώματα και κατηγορούνται για βαριά οικονομικά εγκλήματα ανήκει ηλικιακά περίπου στη δεκαετία των 50 ετών (μια δεκαετία διαφορά: 40-50 για το κατάστημα Χ και 50-60 για το κατάστημα Α). Συνεπώς ηλικιακά είναι μεγαλύτεροι μέσα στη φυλακή, σε σύγκριση με το μέσο κρατούμενο ο οποίος είναι νεότερος. Αποτυπώνουν τον τυπικό Έλληνα οικογενειάρχη, αφού είναι έγγαμοι με παιδιά. Προέρχονται από μεγάλα αστικά κέντρα, δηλαδή είναι άνθρωποι της πόλης και τα επαγγέλματά τους ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά κλιμάκια, έχουν κύρος ή/και εξουσία, γεγονός που αυξάνει τις ευκαιρίες διάπραξης οικονομικών εγκλημάτων, πράγμα που επιβεβαιώνεται στην πράξη αφού η φύση της απασχόλησης των κρατουμένων αυτής της κατηγορίας έχει άμεση σχέση με το αδίκημα για το οποίο κατηγορούνται. Διαθέτουν ανωτάτη εκπαίδευση και εξαιρετικά υψηλό επίπεδο μόρφωσης, γεγονός που ενίσχυσε τις θέσεις ευθύνης, εξουσίας ή/και κύρους που κατείχαν.

Τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των κρατουμένων, οι οποίοι στη βιβλιογραφία χαρακτηρίζονται ως εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου, επιβεβαιώνονται και από τη διεθνή βιβλιογραφία κι έρευνα. Συγκεκριμένα, οι εγκληματίες του λευκού κολάρου είναι άτομα οικονομικά εύρωστα, με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, κοινωνικά δικτυωμένα κι εργάζονται σε νόμιμες επιχειρήσεις (Filstad & Gottschalk, 2012, σ. 175). Ο Sutherland, ο οποίος εισήγαγε την έννοια του εγκλήματος του

¹ Οι κατηγοριοποιήσεις των θεματικών προέκυψαν από την κατηγοριοποίηση των ερωτήσεων της έρευνας.

«λευκού περιλαιμίου», ορίζει τον εγκληματία του λευκού περιλαιμίου ως ένα άτομο ευυπόληπτο με υψηλό κοινωνικό επίπεδο, το οποίο διαπράττει το έγκλημα στα πλαίσια της επαγγελματικής του δραστηριότητας (Sutherland, ως παράθεση στο Filstad & Gottschalk, 2012, σ. 176). Ωστόσο, πέρα από τον ορισμό του Sutherland, υπάρχουν διάφοροι ορισμοί και χαρακτηριστικά για τους εγκληματίες της κατηγορίας αυτής. Συγκεντρώνοντάς τα προκύπτει ότι οι εγκληματίες του λευκού κολάρου διαπράττουν μη βίαια εγκλήματα με σκοπό το κέρδος και τον πλουτισμό, δεν έχουν προηγούμενη εμπλοκή με το έγκλημα, είναι άτομα που ανήκουν σε ανώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη, έχουν πλούτο και εξουσία τέτοια που να τους επιτρέπει να αποφεύγουν να αντιμετωπίσουν την ευθύνη των πράξεών τους και η πράξη τους εμπεριέχει την κατάχρηση της εμπιστοσύνης. Είναι μεγαλύτεροι σε ηλικία σε σύγκριση με δράστες άλλων κατηγοριών εγκλημάτων, κι αυτό είναι λογικό αφού για να καταφέρει κάποιος να απασχοληθεί σε θέσεις υψηλού status ή ευθύνης χρειάζεται χρόνος, σπουδές, γνωριμίες, που δεν είναι εύκολο για ένα άτομο να τα κατακτήσει αυτά σε νεότερη ηλικία. (Filstad & Gottschalk, 2012, σσ. 176-177: Payne, 2003, σσ. 10, 21: Croall, 2001, σσ. 50-51, 56-58: Benson & Cullen, 1988, σ. 208).

Τα ευρήματα της έρευνας των Benson και Cullen (1988), συμπίπτουν με αυτά της παρούσας έρευνας στα καταστήματα κράτησης Χ και Α. Οι κρατούμενοι είναι κατά μέσο όρο 50 ετών, τα επαγγέλματά τους αποτελούν τυπικά επαγγέλματα λευκού περιλαιμίου, όπως δικηγόροι κ.α., και τα αδικήματά τους είναι τυπικά οικονομικά εγκλήματα όπως απάτη, φοροδιαφυγή και υπεξαίρεση. Επιπλέον, πρόκειται για ανθρώπους με υψηλά εισοδήματα, υψηλή μόρφωση και γενικότερα έναν τρόπο ζωής που αντιστοιχεί σε άτομα της μεσαίας ή ανώτερης κοινωνικής τάξης (σ. 208).

Ποινική κατάσταση

Τα οικονομικά εγκλήματα επισύρουν μεγάλες ποινές (περίπου τα 15 χρόνια), και ο μέσος πραγματικός χρόνος κράτησης για τους κρατούμενους και των δύο καταστημάτων είναι τα 3 χρόνια περίπου.

Αυτοπροσδιορισμός

Οι περισσότεροι από αυτούς δεν ήταν προετοιμασμένοι να αντιμετωπίσουν τις συνέπειες των πράξεών τους, και ακόμη περισσότερο να αντιμετωπίσουν τον εγκλεισμό, αφού δεν είχαν συνυπολογίσει τους κινδύνους της παράνομης δραστηριότητας. Σ' αυτό συνετέλεσε και η βεβαιότητα μη αποκάλυψής της, όπως και η περιρρέουσα ατμόσφαιρα ατιμωρησίας, κι έτσι δεν λειτούργησαν τόσο ορθολογικά, όσο θα ήταν αναμενόμενο.

Είσοδος στη φυλακή

Ακριβώς για το λόγο ότι δεν ήταν προετοιμασμένοι για τις συνέπειες των πράξεών τους, η πρώτη εμπειρία και ανάμνηση των κρατουμένων αυτής της κατηγορίας από τη φυλακή είναι το σοκ του εγκλεισμού. Οι πρώτες εντυπώσεις βιώθηκαν με έντονα αρνητικό τρόπο από τους κρατούμενους και των δύο καταστημάτων κράτησης και αφορούν κυρίως αρνητικά συναισθήματα και δυσφορία για τις συνθήκες κράτησης. Η αίσθηση απώλειας του περιβάλλοντος, η ανασφάλεια και ο αποχωρισμός είναι από τα πρώτα συναισθήματα που βίωσαν οι κρατούμενοι.

Παρόλο που το σοκ του εγκλεισμού ήταν μια έντονη ψυχολογική διαδικασία, οι κρατούμενοι του δείγματος αντιμετώπισαν με ψυχραιμία τις εισαγωγικές στη φυλακή διαδικασίες, οι οποίες ωστόσο δεν είναι ίδιες για όλους, αλλά εξαρτώνται από το προσωπικό που έχει υπηρεσία τη στιγμή εκείνη, παρά τα όσα προβλέπει ο Σωφρονιστικός Κώδικας, εκλογικεύοντας ακόμη και τις πιο δύσκολες διαδικασίες όπως είναι αυτή του σωματικού ελέγχου. Όπως όλοι οι κρατούμενοι, έτσι και οι κρατούμενοι μεσοαστικής προέλευσης, μόλις πέρασαν το πρώτο σοκ του εγκλεισμού άρχισαν να συμφιλιώνονται με τη νέα κατάσταση και να προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον (Benson & Cullen, 1988, σ. 209). Επιπλέον, πρόκειται για ανθρώπους οι οποίοι έχουν μάθει να χειρίζονται τα συναισθήματά τους, πράγμα που αποτελεί σημαντικό μηχανισμό για την αντιμετώπιση του άγχους του εγκλεισμού. Σ' αυτό συνετέλεσε η προηγούμενη επαγγελματική δραστηριότητα των κρατουμένων αφού πρόκειται για επαγγέλματα τα οποία καλλιεργούν την ικανότητα διαχείρισης των συναισθημάτων. Επίσης, η επαγγελματική επιτυχία,

την οποία διέθεταν οι κρατούμενοι, απαιτεί μια γενικότερη στάση ζωής προσανατολισμένης στην επίτευξη στόχων. Συνεπώς, η κοινωνική τάξη προέλευσης και η οικονομική επιτυχία υποδεικνύουν μια ικανότητα αντιμετώπισης προβλημάτων και ζητημάτων, ικανότητα η οποία ακολούθως μπορεί να χρησιμοποιηθεί και στο περιβάλλον της φυλακής όπως ακριβώς στην καθημερινή ζωή. Έτσι, η κατηγορία αυτή είναι περισσότερο ικανή να αντεπεξέλθει στο ψυχολογικό άγχος που επιφέρει η ζωή στη φυλακή, σε σύγκριση με κρατούμενους άλλων κατηγοριών (Benson & Cullen, 1988, σ. 211).

Διαβίωση

Οι πιο ουσιώδεις ελλείψεις ήταν γι' αυτούς, κατ' αρχάς, ο αποχωρισμός από την οικογένεια και το άμεσο περιβάλλον, κι ακολούθως οι υλικές συνθήκες και υποδομές της φυλακής, τις οποίες όμως αντιμετωπίζουν με εκλογίκευση χωρίς να αφήνουν να τους επηρεάσουν αρνητικά. Τα προσωπικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά τους, όπως η εκπαίδευση, οι οικογενειακοί δεσμοί και οι μη εγκληματικές ταυτότητες πριν τον εγκλεισμό ενισχύουν την ικανότητα των κρατουμένων να αντεπεξέλθουν στην εμπειρία του εγκλεισμού (Benson & Cullen, 1988, σ. 210). Επιπλέον δυσκολία, κυρίως για τους κρατούμενους του καταστήματος Α, ήταν ο συγχρωτισμός με εγκληματίες του κοινού ποινικού δικαίου και το γεγονός ότι έγιναν μάρτυρες στις καταστάσεις βίας που επικρατούν στη φυλακή. Ωστόσο, οι κρατούμενοι της κατηγορίας αυτής βρήκαν τρόπο να αντεπεξέλθουν και στη δυσκολία αυτή, διαχωρίζοντας σαφώς τον εαυτό τους από τους «άλλους», τους ποινικούς, τηρώντας απόσταση από όσα συμβαίνουν σαν να μην τους αφορούν και παρατηρώντας απλά τις καταστάσεις. Οι τεχνικές αυτές ουδετεροποίησης συμβάλλουν στην ψυχολογική αυτοπροστασία των ανθρώπων αυτών, και κατά την πρώτη αυτή περίοδο στη φυλακή (2-3 πρώτοι μήνες), την οποία κάποιοι χαρακτήρισαν «μεταβατική», εισέρχονται σε μια διαδικασία επαναπροσδιορισμού του εαυτού. Σε αντίθεση με ό, τι περίμεναν ή είχαν ακούσει για τη φυλακή πριν τον εγκλεισμό, οι διαδικασίες και η μεταχείριση τους φάνηκε πιο ανθρώπινη σε σύγκριση με τις φήμες. Έπειτα, από την πρώτη περίοδο επαναπροσδιορισμού που ανα-

φέρθηκε προηγουμένως, οι κρατούμενοι έμαθαν τους κανόνες του νέου περιβάλλοντος και, όσο και να διαχωρίζουν τον εαυτό τους από τους υπόλοιπους κρατούμενους, διαπίστωσαν ότι δεν είναι «οι κακοί στη φυλακή» (Benson & Cullen, 2008, σ. 209).

Η εμπλοκή με την παρανομία

Η εμπλοκή των κρατουμένων του δείγματος με την παρανομία, και κατ' επέκταση με τα οικονομικά εγκλήματα είναι φυσικό συνεπακόλουθο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας με στόχους μεγιστοποίησης τους κέρδους. Πρόκειται για τυπικά οικονομικά εγκλήματα, κυρίως του λευκού περιλαιμίου. Η κατηγορία αυτή, ακόμη κι όταν αποδέχεται την πράξη για την οποία κατηγορείται, συνήθως τη δικαιολογεί ακόμη κι όταν οι λόγοι εμπλοκής είναι ξεκάθαροι, ενώ αρκετοί είναι εκείνοι που δεν αποδέχονται την πράξη τους υποστηρίζοντας πως κάποιος άλλος τους έμπλεξαν. Και στις δύο περιπτώσεις, χαρακτηριστικό της κατηγορίας αυτής είναι η τάση για ουδετεροποίηση της πράξης, και μάλιστα δεν χαρακτηρίζουν την πράξη τους «έγκλημα» και τον εαυτό τους «εγκληματία», αλλά θεωρούν πως είναι απλά παραβατικοί. Πιστεύουν πως το έγκλημα αναπαριστά μόνο ένα μικρό μέρος της ζωής τους, και όχι τον εαυτό τους στο σύνολό του (Benson, 1985, σ. 295). Γενικότερα, αρνούνται ότι έχουν διαπράξει έγκλημα περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη κατηγορία (Benson, 1985, σ. 300).

Προσαρμογή στη φυλακή

Η άρνηση της ευθύνης για την πράξη, ή ακόμη και η άρνηση της ίδιας της πράξης ή ο καταλογισμός της ευθύνης σε τρίτους οδηγεί σε συναισθήματα αδικίας τους κρατούμενους και μπορεί να δυσχεράνει την προσαρμογή τους στο νέο περιβάλλον, όμως η γενικότερη τάση είναι οι άνθρωποι αυτοί να προσαρμόζονται στη φυλακή, όπως θα προσαρμόζονταν και σε κάθε νέο περιβάλλον. Οι τρόποι προσαρμογής είναι που διαφέρουν από κρατούμενο σε κρατούμενο, ακόμη και σε αυτούς που ανήκουν στην ίδια κατηγορία. Τα προσωπικά χαρακτηριστικά και οι κοινωνικές καταβολές αλληλεπιδρούν με το περιβάλλον της φυλακής και «παράγουν» διαφορετικούς τρόπους προσαρμογής (Benson & Cullen, 1988, σ. 210). Ενισχυτικός παράγων στην προσαρμογή είναι

η εργασία μέσα στη φυλακή, αλλά βοηθάει και ο βαθμός αποδοχής της πράξης με την έννοια της συμφιλίωσης με τη νέα κατάσταση. Επίσης, ως στρατηγικές προσαρμογής θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν η άρνηση της πράξης τους ως εγκληματικής, η συμμόρφωση με τους κανόνες της φυλακής και η αίσθηση ότι είναι ανώτεροι των υπόλοιπων κρατουμένων (Benson & Cullen, 1988, σ. 214).

Σχέσεις με το περιβάλλον της φυλακής

Οι κοινωνικές σχέσεις των κρατουμένων αυτών μέσα στη φυλακή χαρακτηρίζονται γενικά καλές και ισορροπημένες. Αυτό όμως που είναι έκδηλο στις σχέσεις αυτές είναι ότι βασίζονται στις ιδιότυπες ανάγκες που επιβάλλει ο εγκλεισμός. Για το λόγο αυτό οι κρατούμενοι είναι διστακτικοί απέναντι στις νέες φιλίες, οι οποίες έχουν ως βάση το αναγκαστικό της συνύπαρξης και το συμφέρον. Ωστόσο, η τάση που παρατηρείται είναι ότι επιδιώκουν να κοινωνικοποιηθούν στο νέο περιβάλλον, αλλά είναι προσεκτικοί επιλέγοντας και περιορίζοντας τις επαφές τους, κυρίως με ανθρώπους που ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους ίδιους (Benson & Cullen, 1988, σ. 212), διαχωρίζοντας συνεχώς τον εαυτό τους από το σύνολο των κρατουμένων, χωρίς όμως να προκαλούν. Επιδεικνύουν μια αίσθηση υπεροχής τονίζοντας τις διαφορές τους με τους υπόλοιπους κρατούμενους, ψάχνοντας με τον τρόπο αυτό να βρουν τρόπους να ενισχύσουν την ήδη υψηλή αυτοεκτίμησή τους και μέσα στη φυλακή (Benson & Cullen, 1988, σ. 212).

Σχέσεις με τη διοίκηση και το προσωπικό

Από την άλλη, η ίδια τάση καθορίζει και τις σχέσεις με το προσωπικό οι οποίες περιγράφονται εξαιρετικά θετικές. Οι κρατούμενοι πειθαρχούν στους κανόνες και δεν δημιουργούν προβλήματα (Benson & Cullen, 1988, σ. 212), κι από την άλλη το προσωπικό προσπαθεί να τηρεί τους κανόνες για τη λειτουργία του συστήματος. Με το να συμμορφώνονται οι ίδιοι με τους κανόνες της φυλακής και να έχουν καλές σχέσεις με το προσωπικό εκπληρώνουν δύο υποκειμενικούς στόχους. Από τη μια αποστασιοποιούνται από το σύνολο των κρατουμένων, κι από την άλλη επικυρώνουν την ταυτότητα που είχαν πριν τον εγκλεισμό, εκείνη του νομοταγούς και συμμορφωμένου με τους κανόνες πο-

λίτη (Benson & Cullen, 1988, σ. 213). Επιπλέον, το γεγονός ότι οι άνθρωποι αυτοί διέθεταν επιχειρηματική εμπειρία βοηθάει στην κατανόηση των διαδικασιών και των κανόνων που ισχύουν στη φυλακή, αν αναλογιστεί κανείς πως η φυλακή μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια επιχείρηση στην οποία υπάρχουν συγκεκριμένες γραφειοκρατικές διαδικασίες (Benson & Cullen, 1988, σ. 211). Ενισχυτικός παράγων στις σχέσεις μεταξύ των κρατούμενων της κατηγορίας αυτής και του προσωπικού, είναι το γεγονός ότι οι περισσότεροι κρατούμενοι απασχολούνται σε θέσεις εργασίας μέσα στη φυλακή, και μάλιστα σε θέσεις προνομιούχες, όπως είναι εκείνες στις οποίες υπάρχει διαχείριση χρημάτων. Για τις θέσεις αυτές η υπηρεσία επιζητά κρατούμενους της κατηγορίας αυτής αφού εκτός από το επίπεδο γνώσεων ή εξειδίκευσης το οποίο διαθέτουν, θεωρούνται περισσότερο αξιόπιστοι σε σύγκριση, για παράδειγμα, με έναν χρήστη ναρκωτικών. Σε ανάλογο συμπέρασμα κατέληξαν και οι Benson και Cullen (1988, σ.213), οι οποίοι διαπίστωσαν πως η υπηρεσία της φυλακής χρησιμοποιεί τις γνώσεις και την εξειδίκευση της συγκεκριμένης κατηγορίας κρατούμενων, γεγονός που ενισχύει την αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση των τελευταίων.

Σχέσεις με το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον

Οι κοινωνικές σχέσεις εκτός φυλακής είναι επίσης θετικά προσδιορισμένες για τους κρατούμενους αυτούς. Το οικογενειακό περιβάλλον στηρίζει τόσο συναισθηματικά, όσο και πρακτικά τους κρατούμενους και οι σχέσεις αυτές μέσα από την εμπειρία του εγκλεισμού ενισχύονται, παρά αποδυναμώνονται, όπως συμβαίνει για παράδειγμα σε άλλης κατηγορίας κρατούμενους οι οποίοι μπορεί να προέρχονται από δυσλειτουργικά οικογενειακά περιβάλλοντα τα οποία γίνονται ακόμη πιο δυσλειτουργικά στην περίπτωση του εγκλεισμού. Το υποστηρικτικό αυτό περιβάλλον μειώνει δραστικά τις πιθανότητες ιδρυματοποίησης της συγκεκριμένης κατηγορίας κρατούμενων, καθώς επίσης και τα σταθερά οικογενειακά περιβάλλοντα από τα οποία προέρχονται μειώνουν τις αρνητικές επιπτώσεις της φυλάκισης στην ψυχική τους ισορροπία (Benson & Cullen, 1988, σ. 210). Από την άλλη, το φιλικό περιβάλλον δεν γνωρίζει πάντοτε τη θέση στην οποία βρίσκονται οι κρα-

τούμενοι, πράγμα που αποτελεί δική τους επιλογή χωρίς να σημαίνει ότι το φιλικό περιβάλλον θα απέρριπτε ή δεν θα στήριζε τους κρατούμενους. Ωστόσο, δεν είναι λίγοι κι εκείνοι οι οποίοι έχουν άριστες σχέσεις τόσο με το φιλικό, όσο και με το επαγγελματικό περιβάλλον και αιτούνται συνεχώς άδειες για να τους επισκέπτονται άτομα που δεν ανήκουν στους στενούς συγγενείς .

Εργασία και κοινωνική ταυτότητα

Ο ρόλος της εργασίας στη ζωή των κρατουμένων του δείγματος είναι υψίστης σημασίας και καθοριστικός παράγων, αφού η εργασία περιγράφεται ως ζωή και η απώλειά της ως θάνατος. Για το λόγο αυτό ο αποχωρισμός από το περιβάλλον αυτό βιώθηκε ιδιαίτερα έντονα και περιγράφηκε με ζοφερές διατυπώσεις, κυρίως από εκείνους οι οποίοι ήταν ενεργοί επαγγελματίες πριν τον εγκλεισμό (στο κατάστημα Χ υπήρχαν και κάποιοι συνταξιούχοι για τους οποίους δεν αποτέλεσε πλήγμα ο αποχωρισμός από το επαγγελματικό περιβάλλον).

Αυτοεκτίμηση

Παρόλο που οι κρατούμενοι εξορθολογίζουν τις συνθήκες κράτησης, δεν βιώνουν ορθολογικά την κοινωνική τους αυτοτοποθέτηση στη νέα κατάσταση και περιγράφουν τη σημασία της κατάστασής τους με τρόπο αρνητικό ο οποίος διαφέρει στην ένταση. Ωστόσο, σχετικά με την αυτοεκτίμηση, η τάση είναι η τελευταία να μην επηρεάζεται αρνητικά, αλλά να παραμένει σταθερή, και σε κάποιες περιπτώσεις να ενισχύθηκε κιόλας. Οι άνθρωποι αυτοί βρίσκουν τρόπους να αντεπεξέρχονται στα προβλήματα που τους απασχολούν και να περιφρουρούν την αυτοεκτίμησή τους, καλλιεργώντας μέσα από τις διαδικασίες αυτές τον αυτοέλεγχό τους. Η εργασία που έκαναν πριν τον εγκλεισμό σε συνδυασμό με την προσωπικότητά τους οδηγεί στην αναζήτηση τεχνικών και μεθόδων ώστε να μην καταρρεύσουν και να αντεπεξέλθουν στη νέα κατάσταση.

Σεβασμός και σχέσεις εξουσίας μεταξύ κρατουμένων, άτυποι κανόνες και άτυπες ομάδες ελέγχου της φυλακής

Το αμιγώς «φυλακίστικο» κομμάτι δεν τους αγγίζει και αποστασιο-

πιοούνται απ' αυτό. Με τον τρόπο αυτό διαχωρίζουν τον εαυτό τους από την κουλτούρα της φυλακής, υπογραμμίζοντας πως ο σεβασμός αποκτά άλλη έννοια μέσα κι άλλη έξω από τη φυλακή. Τους άτυπους κανόνες που ισχύουν τους κατανοούν και τους εφαρμόζουν, ωστόσο τους υποτιμούν και μειώνουν την αξία τους, ενώ το κομμάτι των «ισχυρών» κρατουμένων δεν τους απασχολεί και δεν εμπλέκονται. Ο μοναδικός κίνδυνος που έχουν νιώσει στη φυλακή είναι η υγεία, αλλά κατά τα άλλα η βία ή πράξεις που χαρακτηρίζονται εγκλήματα (κλοπές κτλ.) είναι συνηθισμένα στο περιβάλλον της φυλακής, που όμως δεν συμβαίνουν στους ίδιους. Γενικότερα, όχι μόνον αντιστέκονται στην κουλτούρα της φυλακής και δεν την αφομοιώνουν, αλλά ταυτόχρονα την απορρίπτουν κιόλας (Benson & Cullen, 1988, σσ. 210, 212-213)

Μεταβολή απόψεων, αναδόμηση του εαυτού και προοπτικές μετά την αποφυλάκιση

Τέλος, οι κρατούμενοι μεσοαστικής προέλευσης θεωρούν πως το σωφρονιστικό σύστημα δυσλειτουργεί, αλλά τους ίδιους δεν τους επηρεάζει αφού εκτός φυλακής η ζωή τους θα συνεχιστεί. Έχουν πολλές προοπτικές βγαίνοντας και δεν προβληματίζονται για την κοινωνική τους επανένταξη, αφού θεωρούν πως είναι ήδη ενταγμένοι, όπως το ίδιο θεωρεί και το στενό και ευρύτερο περιβάλλον τους. Για τους ίδιους οι πιθανότητες στιγματισμού μειώνονται, και αν αλλάξει κάτι σε σχέση με τους ίδιους θα είναι η σκληρότητα και η επιφυλακτικότητα σε σχέση με την εμπιστοσύνη στους ανθρώπους. Γενικά, «αντιστέκονται» στην ταμπέλα του εγκληματία, πράγμα που σημαίνει ότι δεν δέχονται παθητικά τα συναισθήματα της ντροπής και της ενοχής, δεν νοηματοδοτούν με τρόπο αρνητικό τις πράξεις τους, τις εκλογικεύουν και αρνούνται οποιαδήποτε ηθική προέκταση της εμπλοκής τους με την παρανομία. Με την απόρριψη του στιγματισμού, απορρίπτουν ταυτόχρονα, ή έτσι διαχειρίζονται, και τα συναισθήματα που τον συνοδεύουν. Η ντροπή και η ενοχή εξαρτώνται από την αποδοχή του ορισμού της κατάστασής τους, που όμως δεν δέχονται ορισμούς που έχουν κατασκευάσει άλλοι γι' αυτούς (Benson & Cullen, 1988, σ. 211).

Συγκριτικά με τις υπόλοιπες κατηγορίες κρατουμένων αυτό που αλ-

λάζει περισσότερο στους εγκληματίες του λευκού περιλαιμίου είναι ο τρόπος ζωής. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι ο εγκλεισμός είναι περισσότερο οδυνηρό γεγονός γι' αυτούς και λιγότερο για τους άλλους, ούτε επίσης ότι οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι δεν προσαρμόζονται στο νέο περιβάλλον της φυλακής. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει είναι ότι ο εγκλεισμός βιώνεται με τρόπο διαφορετικό για τους κρατούμενους μεσοαστικής προέλευσης. Συνολικά, μάλιστα προκύπτει ότι οι κρατούμενοι του λευκού κολάρου διαθέτουν περισσότερα εφόδια ώστε να αντεπεξέλθουν και να προσαρμοστούν στον εγκλεισμό (Benson & Cullen, 1988).

Γ. Συζήτηση: Η επίδραση του εγκλεισμού στην κοινωνική ταυτότητα κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης

Πριν εξεταστεί εάν και σε ποιο βαθμό έχει αλλάξει η κοινωνική ταυτότητα των ατόμων του δείγματος έπειτα από τον εγκλεισμό τους, είναι απαραίτητο να προσδιοριστεί η **κοινωνική ταυτότητα** των κρατουμένων του δείγματος **πριν τον εγκλεισμό** έτσι ώστε να διαπιστωθεί η οποιαδήποτε αλλαγή, εφόσον υπάρχει. Οι κρατούμενοι που συμμετείχαν στην έρευνα είναι άτομα τα οποία ανήκουν σε ανώτερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα, είναι μορφωμένοι, επιτυχημένοι επαγγελματίες, οικονομικά εύρωστοι και προέρχονται από αστικά κέντρα. Έχουν κύρος, συχνά εξουσία και χαίρουν εκτίμησης, έχουν ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς και ευρύ κοινωνικό δίκτυο, όπως επίσης χαρακτηριστικό τους είναι οι μη εγκληματικές ταυτότητες. Συνεπώς, έχουν μια **θετικά προσδιορισμένη κοινωνική ταυτότητα** που τους προσδίδει υψηλό κοινωνικό status και κύρος.

Η κοινωνική ταυτότητα σχετίζεται με ομοιότητες και χαρακτηριστικά που έχουν τα άτομα που ανήκουν στην ίδια ομάδα (Hogg, 2005, σ.463), και κατά συνέπεια η κοινωνική ταυτότητα που περιγράφηκε παραπάνω αφορά στο σύνολο τα άτομα του δείγματος, χαρακτηριστικό των οποίων είναι η σημασία που αποδίδουν τα ίδια τα άτομα σ' αυτήν. Συγκεκριμένα, οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας δίνουν μεγάλη σημασία στην κοινωνική ταυτότητα της προ εγκλεισμού ζωής τους και προσπαθούν να τη διατηρήσουν και μέσα στη φυλακή. Η «διαδικασία»

διατήρησης της κοινωνικής τους ταυτότητας ξεκινά με το **σαφή διαχωρισμό του εαυτού τους** από τους υπόλοιπους κρατούμενους, εκείνους του κοινού ποινικού δικαίου. Προκύπτει έτσι η πιο σημαντική διάκριση για τους ίδιους τους κρατούμενους μεσοαστικής προέλευσης που είναι εκείνη των κρατουμένων του οικονομικού εγκλήματος από εκείνους του κοινού ποινικού δικαίου.

Όταν αναφέρεται κανείς στην ταυτότητα ενός ατόμου, αναφέρεται στην αίσθηση που έχει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του, τα κίνητρα, τις αξιολογήσεις και τις αντιλήψεις που υποδεικνύει η συμμετοχή σε μια ομάδα (Brown, 2004, σ.61). Αν θεωρηθεί ότι για την παρούσα διατριβή η κοινωνική ομάδα στην οποία γίνεται αναφορά είναι η ανώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη, τα άτομα που ανήκουν σ' αυτήν, και εν προκειμένω οι κρατούμενοι που ανήκαν στην τάξη αυτή πριν τον εγκλεισμό τους, έχουν συγκεκριμένες αντιλήψεις για τον εαυτό τους τον οποίο τον τοποθετούν στο νέο περιβάλλον σύμφωνα με τις αντιλήψεις αυτές. Συνεπώς, το γεγονός ότι προβάλλουν συνεχώς την αίσθηση ότι διαφέρουν, καθώς και ότι **επιλέγουν να συναναστρέφονται με ανθρώπους που ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τους ίδιους**, επιδεικνύοντας μια αίσθηση υπεροχής έναντι των υπόλοιπων κρατουμένων, μαρτυρά πως η κοινωνική τους ταυτότητα είναι εξαιρετικά σημαντική γι' αυτούς και χρησιμοποιούν όλα τα εφόδια και τα προσωπικά χαρακτηριστικά που διαθέτουν για να τη διατηρήσουν.

Η έννοια της **ομάδας** είναι άμεσα συνυφασμένη με την έννοια της κοινωνικής ταυτότητας και αναφέρεται σε άτομα που αλληλεπιδρούν σε σύνολα και μοιράζονται έναν κοινό ορισμό και μια κοινή αξιολόγηση των εαυτών τους (Hogg & Vaughan, 2010, σ. 164). Με την έννοια αυτή, της κοινής αξιολόγησης, μπορεί να χαρακτηριστεί η κατηγορία των κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης ως ομάδα. Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα μοιράζονται τις ίδιες αντιλήψεις σχετικά με τον εαυτό τους και τις αξίες τις οποίες πρεσβεύουν, οι οποίες διαφέρουν από εκείνες του μέσου κρατουμένου (όπως έχει αναφερθεί σε προηγούμενα κεφάλαια στη διατριβή). Είναι χαρακτηριστικό ότι τα άτομα της ομάδας αυτής, δηλαδή των οικονομικών εγκληματιών, δεν θεωρούν ότι είναι εγκληματίες, αλλά ότι είναι παραβατικοί. Επιπλέον, οι ομάδες δια-

κρίνονται μεταξύ του ως προς το status και το κύρος τους. Συνεπώς, η κατηγορία των κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης μπορεί να θεωρηθεί μια τέτοια ομάδα που στο σύνολό της διακρίνεται για υψηλό status και κύρος τόσο εντός, όσο κι εκτός φυλακής. Υπάρχουν πολλοί λόγοι δημιουργίας και ένταξης σε μια ομάδα, με έναν από αυτούς να είναι η εγγύτητα στο χώρο (Hogg and Vaughan, 2010, σ. 386). Οι κρατούμενοι γενικά, και οι υπό συζήτηση κρατούμενοι ειδικά, ανήκουν στις περιπτώσεις εκείνες όπου η εγγύτητα στο χώρο αγγίζει υψηλά επίπεδα, αν αναλογιστεί κανείς το φαινόμενο του υπερσυνωστισμού που επικρατεί στις ελληνικές φυλακές. Έτσι, τόσο η αναγκαστική και στενή συμβίωση των κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης με άλλους κρατούμενους, όσο και η ανάγκη τους για επικοινωνία, τούς ωθεί να συγκροτήσουν μια ομάδα κρατουμένων οι οποίοι έχουν διαπράξει οικονομικά εγκλήματα, και διαφέρουν από τους υπόλοιπους κρατούμενους μέσα στη φυλακή. Τέλος, τα κίνητρα για να θεωρήσει ένας κρατούμενος της κατηγορίας αυτής ότι ανήκει όντως στην κατηγορία αυτή είναι περισσότερο η ανάγκη όχι μόνον να ανήκει κάπου, αλλά να ανήκει στην ομάδα που ανήκε πριν τον εγκλεισμό. Υπάρχει αγωνία για τη διατήρηση της προηγούμενης κοινωνικής ταυτότητας, και συγκεκριμένα της διατήρησης μιας θετικά προσδιορισμένης κοινωνικής ταυτότητας σε ένα αρνητικά προσδιορισμένο περιβάλλον.

Ωστόσο, από την άποψη των χαρακτηριστικών μιας ομάδας όπως εκείνα της συνοχής, της αλληλεξάρτησης, των κοινών στόχων, της διάκρισης ρόλων ή της ικανοποίησης αναγκών δεν προκύπτει από την έρευνα ότι τα άτομα αυτά συγκροτούν μια ομάδα με κοινό προσανατολισμό (Johnson & Johnson, 1987, ως παράθεση στο Hogg & Vaughan, 2010, σσ. 345-346). Είναι άτομα προσανατολισμένα περισσότερο στο ατομικό συμφέρον και στη βέλτιστη έκταση της ποινής τους, παρά διαπνέονται από ομαδικότητα, ακόμη κι όταν πρόκειται για άτομα του ίδιου επιπέδου. Αυτό που ικανοποιούν μέσα από μια τέτοια συναναστροφή είναι η ανάγκη για επικοινωνία με άτομα ίδιου μορφωτικού και κοινωνικού επιπέδου μ' αυτά, αφού το μορφωτικό επίπεδο του μέσου κρατούμενου είναι εξαιρετικά χαμηλό (βλ. παραπάνω κεφάλαια), καθώς και της ανάγκης διατήρησης στοιχείων της κοινωνικής ταυτότητας που διέ-

θεταν πριν τον εγκλεισμό, αλλά δεν θα μπορούσε να ειπωθεί πως οι κρατούμενοι της κατηγορίας αυτής συνιστούν ομάδα με τα χαρακτηριστικά που θέτει η κοινωνική ψυχολογία. Δεν υπάρχει ένας κοινός στόχος τον οποίο επιθυμούν να επιλύσουν μέσα από ομαδικές πράξεις, δεν διεκδικούν για παράδειγμα δικαιώματα υπέρ των οικονομικών εγκληματιών ή κάτι ανάλογο ώστε να μπορέσουν να αποτελέσουν ομάδα με την έννοια της επίτευξης των κοινών στόχων. Τέλος, ούτε η ασφάλεια ή η ατομική τους προστασία δεν εξασφαλίζεται μέσα από τη συγκρότηση μιας ομάδας κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης. Γενικότερα, από τα συμπεράσματα της έρευνας δεν προέκυψε καμία άλλη αυτό-κατηγοριοποίηση ή ένταξη σε ομάδα των κρατουμένων σε κάποια άλλη ομάδα, εκτός από αυτή των κρατουμένων του «οικονομικού».

Το **υπόδειγμα των ελαχίστων ομάδων**, το οποίο είναι μια πειραματική μεθοδολογία και τα ευρήματα του οποίου αποτέλεσαν την αρχή της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, υποστηρίζει τη δημιουργία ομάδων εκ των ενόντων με αυθαίρετα κριτήρια, διερευνώντας με τον τρόπο αυτό την επίδραση της κοινωνικής κατηγοριοποίησης στη συμπεριφορά (Wetherell, 2004β, σ. 297). Συγκεκριμένα τονίζεται η διομαδική διάκριση. Η μεθοδολογία αυτή δεν βρίσκει ιδιαίτερη εφαρμογή στην παρούσα έρευνα, καθώς αν υποθεθεί ότι η ενδο-ομάδα που δημιουργείται είναι αυτή των κρατουμένων και η εξω-ομάδα εκείνη των σωφρονιστικών υπαλλήλων, οι κρατούμενοι μεσοαστικής προέλευσης δεν ταυτίζονται σε καμία περίπτωση με τους υπόλοιπους κρατούμενους, παρά μόνον με όσους διαθέτουν το ίδιο επίπεδο με αυτούς, κι επίσης από την έρευνα προέκυψε πως δεν υπάρχει ανταγωνιστική σχέση με το σωφρονιστικό προσωπικό, αντίθετα υπάρχει συνεργασία λόγω του ότι οι κρατούμενοι της κατηγορίας αυτής εργάζονται σε καίριες θέσεις μέσα στη φυλακή και μάλιστα το σωφρονιστικό προσωπικό τους προτιμά σε σύγκριση με κρατουμένους άλλων κατηγοριών (βλ. συμπεράσματα έρευνας). Επίσης, δεν υπάρχει κατηγοριοποίηση των ατόμων του δείγματος σε κάποια ομάδα με στόχο τη μείωση της αβεβαιότητας και την επίδειξη έντονης διομαδικής διάκρισης. Συγκεκριμένα, μπορεί οι κρατούμενοι αυτής της κατηγορίας να περνούν κάποια έντονα ψυχολο-

γικά στάδια κατά την εισαγωγή τους, ή ακόμη και το πρώτο διάστημα της κράτησής τους, αλλά αυτό που τους βοηθά να αντεπεξέρθουν στις δυσκολίες δεν είναι η ένταξη σε κάποια ομάδα. Αντίθετα, τα ατομικά τους χαρακτηριστικά και οι κοινωνικές τους καταβολές είναι αυτά που χρησιμοποιούν για να «τα βγάλουν πέρα» (βλ. συμπεράσματα έρευνας).

Η **θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας** υποστηρίζει πως τα άτομα επιδιώκουν μια θετική εικόνα για τον εαυτό τους μέσω της διομαδικής συμπεριφοράς, και συγκεκριμένα περνούν μια ψυχολογική διαδικασία τριών σταδίων: την κοινωνική κατηγοριοποίηση, την κοινωνική ταύτιση και την κοινωνική σύγκριση (Brown, 2007, σ. 666: Wetherell, 2004β, σ. 299). Στην προκειμένη περίπτωση των κρατουμένων μεσοαστικής προέλευσης, παρατηρείται το πρώτο στάδιο της διαδικασίας, δηλαδή η **κοινωνική κατηγοριοποίηση** κατά την οποία τα άτομα του δείγματος διαχώριζαν σαφώς τον εαυτό τους από το σύνολο των κρατουμένων, κατατάσσοντάς τον στους κρατούμενους του οικονομικού εγκλήματος. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας η κατηγοριοποίηση οδηγεί στον τονισμό των διομαδικών διαφορών και ενδοομαδικών ομοιοτήτων, που με τη σειρά τους οδηγούν σε στερεότυπα. Πράγματι, διαπιστώθηκαν τέτοια στερεότυπα, όπως για παράδειγμα εκείνα που υποδεικνύουν για τους κρατούμενους του δείγματος συγκεκριμένες συμπεριφορές και ανήκουν σε χρήστες ναρκωτικών, Τσιγγάνους, Αλβανούς, Ρώσους (βλ. αναλυτικά στα συμπεράσματα των καταστημάτων κράτησης Χ και Α). Επίσης, δεν ήταν λίγες οι αναφορές σε συμπεριφορές των κρατουμένων του κοινού ποινικού δικαίου (ότι δηλαδή φτύνουν, βρίζουν κτλ.).

Η επόμενη διαδικασία, πάντα κατά τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας, είναι η **κοινωνική ταύτιση**. Στο σημείο αυτό τα πράγματα κάπως διαφοροποιούνται αφού οι κρατούμενοι που πριν τον εγκλεισμό τους ανήκαν σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα θεωρούν ότι αποτελούν ξεχωριστή κατηγορία κρατουμένων, αλλά τείνουν να ταυτίζονται κοινωνικά με τα στρώματα στα οποία ανήκαν πριν τον εγκλεισμό, παρά με μια έτσι κι αλλιώς για τους ίδιους ξεχωριστή κατηγορία κρατουμένων. Προσπαθούν συνεχώς να διατηρήσουν την κοινωνική

ταυτότητα που διέθεταν πριν τον εγκλεισμό, παρά με το γεγονός ότι είναι κρατούμενοι έστω όμως και διαφορετικοί από τους υπόλοιπους. Η αυτό-αξιολόγησή τους γίνεται με όρους που ισχύουν εκτός φυλακής και η αυτό-εκτίμησή τους είτε μένει ανεπηρέαστη, είτε ενισχύεται (βλ. συμπεράσματα έρευνας).

Τέλος, η ομάδα υπαγωγής ενός ατόμου οδηγεί σε θετικά ή αρνητικά προσδιορισμένη **κοινωνική σύγκριση**. Η διαδικασία αυτή διαπιστώθηκε στα άτομα της έρευνας, αφού τα τελευταία συνεχώς συνέκριναν τον εαυτό τους με τους υπόλοιπους κρατούμενους υπογραμμίζοντας την υπεροχή τους και τη διαφορετικότητά τους. Από τη μια πλευρά ήταν οι ίδιοι, δηλαδή οι μορφωμένοι, οι επαγγελματίες, οι οικονομικά εύρωστοι με διευρυμένο οικογενειακό και κοινωνικό δίκτυο, και από την άλλη οι αμόρφωτοι που προέρχονται από δυσλειτουργικά περιβάλλοντα, που δεν έχουν κάποιον ή κάτι να τους περιμένει βγαίνοντας από τη φυλακή.

Αυτό που συμπεραίνεται από όλα όσα αναφέρθηκαν για την κοινωνική ταυτότητα είναι πως οι κρατούμενοι του δείγματος, οι οποίοι πριν τον εγκλεισμό τους ανήκαν σε ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα δεν συγκροτούν μια ομάδα με κοινούς στόχους και προσανατολισμό, αλλά περισσότερο αποτελούν μια ξεχωριστή κατηγορία του έγκλειστου πληθυσμού την οποία «ενώνουν» κάποια κοινά χαρακτηριστικά, όπως αυτό του επιπέδου εκπαίδευσης, της επαγγελματικής δραστηριότητας, της οικονομικής δύναμης κτλ. Επιπλέον, αυτό που ενισχύει το συγχρωτισμό μεταξύ κρατουμένων αυτής της κατηγορίας είναι η ανάγκη για επικοινωνία με ανθρώπους που διαθέτουν ίδιο πνευματικό, κυρίως, επίπεδο κι έχουν κοινά ενδιαφέροντα, παρά η επίλυση κάποιου προβλήματος ή αβεβαιότητας. Οι κρατούμενοι κινούνται περισσότερο ατομοκεντρικά, παρά με άξονα κάποιες ομαδικές αρχές ή αξίες.

Από την έρευνα προέκυψε επίσης ότι οι συγκεκριμένοι κρατούμενοι προσπαθούν, και τελικά φαίνεται πως τα καταφέρνουν, να διατηρήσουν την κοινωνική ταυτότητα που διέθεταν πριν τον εγκλεισμό. Διαχωρίζουν σαφώς και συνεχώς τον εαυτό τους τόσο από τους υπόλοιπους κρατούμενους, όσο και από το ίδιο το περιβάλλον της φυλακής, επιλέγουν να συναναστρέφονται με ανθρώπους που βρίσκονται στο ί-

διο επίπεδο, αντεπεξέρχονται σε όλες τις δυσκολίες, έχουν υποστηρικτικό οικογενειακό και ακόμη και φιλικό περιβάλλον, η αυτοεκτίμησή τους είτε παραμένει ανεπηρέαστη, είτε έχει ενισχυθεί, δεν αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες, και σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα έχουν εξασφαλιστεί οικονομικά για το υπόλοιπο της ζωής τους, αντιλαμβάνονται τον εγκλεισμό ως μια προσωρινή διακοπή, δεν θεωρούν ότι θα στιγματιστούν, έχουν προοπτικές έπειτα από την αποφυλάκιση και αν κάτι αλλάξει για τους ίδιους, αυτό θα είναι η εμπιστοσύνη στους ανθρώπους. Συνεπώς, φαίνεται ότι η κοινωνική τους ταυτότητα δεν έχει μεταβληθεί και σε καμία περίπτωση δεν ταυτίζονται με εγκληματικές ταυτότητες. Δεν θα αντιμετωπίσουν τις καταστροφικές συνέπειες που ενδεχομένως θα αντιμετωπίσει ένας άνθρωπος κατώτερης κοινωνικής τάξης αν μπει στη φυλακή, και το σημαντικότερο, δεν φαίνεται ότι θα αντιμετωπίσουν τον κοινωνικό αποκλεισμό που αντιμετωπίζει ο μέσος κρατούμενος. Άρα η κοινωνική τους ταυτότητα παραμένει ανεπηρέαστη, και οποιαδήποτε αλλαγή συμβαίνει, συμβαίνει περισσότερο σε ένα συναισθηματικό επίπεδο, παρά στην ίδια την κοινωνική ταυτότητα. Περισσότερα συμπεράσματα για την κοινωνική τους επανένταξη δεν μπορούν να συναχθούν στην παρούσα φάση, αφού πρόκειται για άτομα που είναι έγκλειστα και η έρευνα βασίστηκε περισσότερο σε αυτά που απάντησαν στις σχετικές ερωτήσεις. Το συγκεκριμένο ζήτημα χρίζει περαιτέρω έρευνας, αφού όπως έχει ειπωθεί σε αρκετά σημεία της διατριβής, διαφαίνεται η τάση αλλαγής της σύνθεσης του πληθυσμού των φυλακών χωρίς ακόμη να είναι ιδιαίτερα έντονη. Επιπλέον, ο μέσος χρόνος κράτησης των συγκεκριμένων κρατουμένων είναι τα 3 έτη περίπου, οπότε ακόμη δεν μπορούν να συναχθούν ασφαλή αποτελέσματα, αν οι κρατούμενοι της κατηγορίας αυτής δεν αποφυλακιστούν ώστε να μπορέσουν να ερευνηθούν σχετικά με την κοινωνική τους επανένταξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλοσκόφης, Ο. (2009). *Ο άτυπος κώδικας συμπεριφοράς των κρατουμένων*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Βασιλαντωνοπούλου, Β. (2014). «Λευκά κολάρα» και οικονομικό έγκλημα: Κοινωνική βλάβη και αντεγκληματική πολιτική. Αθήνα: Π.Ν.Σάκκουλας

- Βεργόπουλος, Κ.** (2005). *Η αρπαγή του πλούτου: Χρήμα, εξουσία και διαπλοκή στην Ελλάδα*. Αθήνα: Α.Α.Λιβάνη
- Βιδάλη, Σ.** (2014). *Αντεγκληματική πολιτική: Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα* (2^η έκδοση). Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Βιδάλη, Σ.** (2013α). *Εισαγωγή στην εγκληματολογία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Βιδάλη, Σ.** (2013β). *Αντεγκληματική πολιτική: Από τη μικροεγκληματικότητα έως το οργανωμένο έγκλημα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Βιδάλη, Σ. και Ζαγούρα, Π.** (επιμ.) (2008). *Συμβουλευτική και φυλακή*. Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα
- Βούλγαρης, Γ.** (2013). *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*. Αθήνα: Πόλις
- Δημόπουλος, Χ.** (2005). *Η διαφθορά*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Δημόπουλος, Χ.** (2004). *Η μεταχείριση των επικίνδυνων κρατουμένων*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Θεμελή, Ο.** (2008). Τα "δεινά του εγκλεισμού" και η συμβουλευτική κρατουμένων, στο Βιδάλη, Σ. και Ζαγούρα, Π. (επιμ.), *Συμβουλευτική και φυλακή*, Αθήνα: Αντ. Ν. Σάκκουλα, σσ. 21-39
- Καρακούσης, Α.** (2006). *Μετέωρη χώρα: Από την κοινωνία της ανάγκης στην κοινωνία της επιθυμίας (1975-2005)*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας
- Κονδύλης, Π.** (2011). *Οι αιτίες της παρακμής της σύγχρονης Ελλάδας: Η καχεξία του αστικού στοιχείου στη νεοελληνική κοινωνία και ιδεολογία*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Λάζος, Γ.** (2005). *Διαφθορά και αντιδιαφθορά*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη
- Λαμπροπούλου, Ε.** (1986). Είναι η φυλακή κλειστό σύστημα; Μια κοινωνιολογική ανάλυση της κοινωνίας των κρατουμένων και η δυναμική των αντιδράσεών τους. *Ποινικά Χρονικά*, ΛΣΤ', 417-435
- Μπεζέ, Λ.** (1991). Στοιχεία για την ψυχολογία του κρατουμένου. *Χρονικά Εργαστηρίου Εγκληματολογίας και Δικαστικής Ψυχιατρικής*, 1, 55-74
- Σακελλαρόπουλος, Σ.** (2014). *Κρίση και κοινωνική διαστρωμάτωση στην Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Τόπος
- Brown, R.** (2007). Σχέσεις μεταξύ των ομάδων, στο Hewstone, M and Wolfgang, S. (επιμ.), *Εισαγωγή στην κοινωνική ψυχολογία*, Αθήνα: Παπαζήσης, σσ.641-684
- Brown, H.** (2004). Θεματικές πειραματικής έρευνας για τις ομάδες από τη δεκαετία του 1930 ως και τη δεκαετία του 1990, στο Wetherell, M. (επιμ.), *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*, Αθήνα: Μεταίχμιο,

σσ. 32-104

- Goffman, E.** (1994). *Άσυλα*. Αθήνα: Ευρύαλος
- Hogg, M. and Vaughan, G.** (2010). *Κοινωνική ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg
- McKinsey and Company** 2011, Ελλάδα 10 χρόνια μπροστά. Προσδιορίζοντας το νέο μοντέλο ανάπτυξης της Ελλάδας. http://www.sev.org.gr/Uploads/pdf/Greece_10_Years_Ahead_Executive_summary_Greek_version_small.pdf, προσπέλαση στις 28/08/2015
- Sombart, W.** (1998). *Ο Αστός: Πνευματικές προϋποθέσεις και ιστορική πορεία του δυτικού καπιταλισμού*. Αθήνα: Νεφέλη
- Wetherell, M.** (επιμ.) (2004a). *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Wetherell, M.** (2004b). Ομαδική σύγκρουση και η κοινωνική ψυχολογία του ρατσισμού, στο Wetherell, M. (επιμ.), *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα*, Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 254-334
- Atkinson, R.** (1998). *The life story interview*. Thousand Oaks: Sage
- Benson, M. and Cullen, F.** (1988). The special sensitivity of white collar offenders to prison: A critique and research agenda. *Journal of Criminal Justice*, 16, pp.207-215
- Benson, M.** (1985). Denying the guilty mind: Accounting for involvement in a white-collar crime. *Criminology*, 23(4), pp. 583-607
- Bonger, W.** (2003). Criminality and economic conditions, in McLaughlin, E., Muncie, J. and Hughes, G., *Criminological perspectives: Essential readings* (2nd ed.). London: Sage, pp. 58-64
- Chambliss, W.** (2003). Toward a political economy of crime, in McLaughlin, E., Muncie, J. and Hughes, G., *Criminological perspectives: Essential readings* (2nd ed.). London: Sage, pp.249-256
- Chambliss, W.** (2001). *Power, politics and crime*. Oxford: Westview
- Chambliss, W.** (1975). Toward a political economy of crime. *Theory and Society*, 2(2), 149-170
- Clemmer, D.** (1958). *The prison community*. New York: Holt, Rinehart & Winston
- Croall, H.** (2001). *Understanding white collar crime*. Buckingham: Open University Press
- Ferrell, J., Hayward, K. and Young, J.** (2008). *Cultural criminology: An invitation*. London: Sage
- Filstad, C. and Gottschalk, P.** (2012). Characteristics of white-collar crimi-

- nals: A Norwegian study. *Journal of Money Laundering Control*, 15(2), 175-187
- Hogg, M. (2005). Social identity, in Leary, M.R. and Tangney, J.P. (Eds), *Handbook of self and identity*. New York: The Guildford Press, pp. 462-479
- Karydis, V. and Koulouris, N. (2013). Greece: Prisons are bad but necessary (and expanding), policies are necessary but bad (and declining), in Ruggiero, V. and Ryan, M. (Eds), *Punishment in Europe: A critical anatomy of penal systems*, Hampshire: Macmillan, pp. 263-286
- Kramer, R.C, Michalowski, R.J. and Kauzlarich, D. (2002). The origins and development of the concept and theory of state-corporate crime. *Crime & Delinquency*, 48(2), 263-282
- Matza, D. (2010). *Becoming deviant*. London: Transaction Publishers
- Newburn, T. (2007). *Criminology*. Cullompton: Willan
- Payne, K.B. (2003). *Incarcerating white-collar offenders: The prison experience and beyond*. Springfield: Thomas
- Quinney, R. (1970). *The social reality of crime*. Boston: Little, Brown & Company
- Quinney, R. (1964). The study of white collar crime: Toward a reorientation in theory and research. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 55(2), 208-214
- Reiman, J. (2007). *The rich get richer and the poor get prison* (8th edition). New York: Pearson Allyn & Bacon
- Shill Schragger, L. and Short, J. (1978). Toward a sociology of organizational crime. *Social Problems*, 25, 407-419
- Shover, N. (1998). White-collar crime, in Tonry, M., *The handbook of crime and punishment*, Oxford: Oxford University Press, pp.133-158
- Sutherland, E. (1941). Crime and business. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 217, 112-118
- Sutherland, E. (1940). White collar criminality. *American Sociological Review*, 5(1), 1-12
- Sykes, G. (1958). *The society of captives*. Princeton: Princeton University Press

Η διοικητική κράτηση και το κράτος δικαίου*

ΣΠΥΡΟΣ ΚΟΥΛΟΧΕΡΗΣ**

Στη συζήτηση για την κατάργηση των φυλακών και τον επαναπροσδιορισμό των εννοιών «εγκλεισμός», «κολασμός», «σωφρονισμός», «επανάταξη» η διοικητική κράτηση των εν ευρεία εννοία μεταναστών παραπέμπει στην διαπίστωση πως «υπάρχει ένας ελέφαντας στο δωμάτιο».

Δύο διεθνή κείμενα φαίνεται να «νομιμοποιούν» τον θεσμό αυτό, που κλονίζει ή μάλλον θέλει να καταργήσει την παράδοση του habeas corpus. Είναι το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΠΔ) και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) με στενότερη προστασία από την πρώτη, που έχουν κυρωθεί και τα δύο από την Ελλάδα.

Το Κοινοτικό Δίκαιο επιτρέπει την διοικητική κράτηση με δύο χωριστά αλλά σε ένα μεγάλο βαθμό παρόμοια νομικά καθεστώτα. Υπάρχει ένα καθεστώς που επιτρέπει την κράτηση των προσώπων που βρίσκονται σε διαδικασία επιστροφής, τα οποία διαμένουν παράνομα εν όψει της επιστροφής τους στη χώρα προέλευσης ή στη χώρα, στην οποία μπορούν να επιστραφούν με την Οδηγία 2008/115/ΕΚ. Από την άλλη μεριά η κράτηση των αιτούντων άσυλο στο πλαίσιο της διαδικασίας ασύλου ρυθμίζεται από την Οδηγία για τις συνθήκες Υποδοχής 2013/33/ΕΕ. Οι Οδηγίες αυτές ενσωματώθηκαν στην ελληνική νομοθεσία τόσο για τους αλλοδαπούς στη διαδικασία επιστροφής (άρθρο 30 ν.

* Το κείμενο αυτό γράφηκε με την προτροπή του καθηγητή *Νέστορα Κουράκη*, τον οποίο ευχαριστώ ιδιαίτερα και του οποίου η εφαρμογή του νόμου είναι κοινός τόπος τόσο στην διδασκαλία όσο και στην εργογραφία του.

** Δικηγόρος, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες.

3907/2011 σε συνδυασμό με το άρθρο 76 ν. 3386/2005) όσο και για τους αιτούντες άσυλο (άρθρα 13 ΠΔ 114/2010 και 12 παρ. 4 ΠΔ 113/2013. Και για τις δύο ομάδες διοικουμένων-κρατουμένων η απόφαση κράτησης στην Ελλάδα λαμβάνεται από διοικητικό όργανο και μάλιστα από τον αρμόδιο Αστυνομικό Διευθυντή.¹

Συνεπώς η κράτηση ενός υπηκόου τρίτης χώρας ή ενός αιτούντα άσυλο (βλ. Saadi κατά ΗΒ) στο πλαίσιο αποτροπής παράνομης εισόδου/διαδικασίας απομάκρυνσης δεν απαγορεύεται από την ΕΣΔΑ. Σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) επιτρέπεται προκειμένου να μην θεωρηθεί μια κράτηση αυθαίρετη, αναφέρεται κυρίως στον εθνικό νόμο και θέτει την υποχρέωση συμμόρφωσης με τους ουσιαστικούς και διαδικαστικούς κανόνες της εθνικής νομοθεσίας [...] Το άρθρο 5 παρ. 1 (άρθ. 5-1) πρωτίστως απαιτεί κάθε σύλληψη ή κράτηση να έχει νόμιμη βάση στο εθνικό δίκαιο. Παρ' όλ' αυτά η φράση αυτή δεν αναφέρεται αποκλειστικά στο εθνικό δίκαιο. Όπως η έκφραση «σε συμφωνία με τον νόμο (προβλέπεται υπό του νόμου)» στις δεύτερες παραγράφους των άρθρων 8 ως 11 (άρθρ. 8-2, άρθρ. 9-2, άρθρ. 10-2, άρθρ. 11-2), αναφέρεται επίσης στην ποιότητα του νόμου, **απαιτώντας να είναι σύμφωνη με την αρχή του κράτους δικαίου** [...]. Υπό αυτήν την έννοια, η ποιότητα (του νόμου) απαιτεί όταν ο εθνικός νόμος επιτρέπει την στέρηση της ελευθερίας – ιδίως σε ό,τι αφορά του αλλοδαπούς αιτούντες άσυλο- αυτός πρέπει να είναι επαρκώς προσβάσιμος και συγκεκριμένος, προκειμένου να αποφεύγεται ο κίνδυνος αυθαιρεσίας. Αυτά τα χαρακτηριστικά είναι θεμελιώδους σημασίας [...] ιδίως ενόψει της ανάγκης να συμβιβαστεί η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων με τις απαιτήσεις των κρατικών μεταναστευτικών πολιτικών», *Amuur κατά Γαλλίας*, 25.6.1996, § 50-51 και «η μη συμμόρφωση με τους κανόνες της εθνικής νο-

1. Ο συλλογισμός αυτός περί αντισυνταγματικότητας στο σύνολό του είναι δάνειο από τον συνάδελφό μου, Δικηγόρο *Αλέξανδρο Κωνσταντίνου* από την αίτηση ακύρωσης ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας για την ακύρωση διατάξεων του πδ 113/2013 από το Ελληνικό Συμβούλιο και εν περιλήψει βρίσκεται στο άρθρο του *Παρατηρήσεις για την κράτηση υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελλάδα* στο ΕΜΕΔ 2-3/2014, σ. 151 επ.

μοθεσίας καθιστά ένα μέτρο κράτησης αυθαίρετο υπό το πρίσμα του εθνικού δικαίου και ως τέτοιο αντίθετο με το άρθρο 5 παρ. 1 ΕυρΣΔΑ», *Abdi κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, § 68-70.

Το ισχύον Σύνταγμα ορίζει με την παρ. 1 του άρθρου 6 του ότι "Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή μη προφυλάκιση. Εξαιρούνται, τα αυτόφωρα εγκλήματα".

Ο λόγος είναι ότι η ελευθερία ενός προσώπου ως θεμελιώδες ατομικό του δικαίωμα περιορίζεται μόνον από την δικαστική εξουσία. Επιπλέον στα πλαίσια της ποινικής δίκης ένα πλέγμα διατάξεων ελέγχει, περιορίζει, αναστέλλει την κράτηση. Αυτά τα εχέγγυα της κράτησης, που νοείται αποκλειστικά στα πλαίσια, όπως προαναφέρθηκε της ποινικής δίκης αποτελεί κοινή ευρωπαϊκή παράδοση. Παρ' όλα αυτά το μέτρο της διοικητικής κράτησης αλλοδαπών προβλέπεται, όπως προαναφέρθηκε σε διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά κείμενα και εμφανίζεται ως εξαίρεση από τις θεμελιώδεις εγγυήσεις του κράτους δικαίου, αφού η απόφαση για την διοικητική κράτηση λαμβάνεται με απόφαση της Διοίκησης, που αποφασίζει στα πλαίσια της διακριτικής της ευχέρειας.

Επίσης σύμφωνα με την παρ. 1 άρθρο 2 Σ «ο σεβασμός και η προστασία του ανθρώπου αποτελούν πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας» στην δε παρ. 3 άρθρο 5 Σ «η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται, ούτε συλλαμβάνεται, ούτε φυλακίζεται ούτε με οιαδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται παρά μόνο όταν όπως ο νόμος ορίζει». Σύμφωνα δε με την παρ. 1 άρθρ. 6 Σ «κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση». Κατά συνέπεια είναι πρόδηλη η αντισυνταγματικότητα των ως άνω άρθρων 30 ν. 3907/2011 σε συνδυασμό με το άρθρο 76 ν. 3386/2005 και άρθρων 13 ΠΔ 114/2010 και 12 παρ. 4 ΠΔ 113/2013 με τα οποία η απόφαση κράτησης τόσο των υπό επιστροφή αλλοδαπών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα όσο και των αιτούντων άσυλο λαμβάνεται από διοικητικό όργανο και μάλιστα από τον αρμόδιο Αστυνομικό Διευθυντή.

Το ζήτημα της συνταγματικότητας διοικητικού μέτρου στερητικού της

ελευθερίας το οποίο επιβάλλεται από διοικητικό όργανο, δεν ανακύπτει για πρώτη φορά στην ελληνική έννομη τάξη στο πλαίσιο της επιβολής διοικητικής κράτησης αιτούντα άσυλο ή υπό επιστροφή αλλοδαπού, αλλά είχε ήδη ανακύψει στο πλαίσιο της επιβολής του διοικητικού μέτρου της προσωπικής κράτησης οφειλέτη για χρέη προς το Δημόσιο, όπως αυτή προβλεπόταν από τα άρθρα 63 επ. του Κώδικα Εισπράξεως Δημοσίων Εσόδων (ΚΕΔΕ), προ της δημοσίευσής του ν. 1867/1989.

Σε αυτό το πλαίσιο το ΣτΕ έχει ήδη κρίνει ότι «το [...] μέτρο της προσωπικής κρατήσεως οφειλέτη για χρέη προς το Δημόσιο δεν συμπορεύεται προς την διάταξη του άρθρου 5 παρ. 3 του Συντάγματος, με την οποία κατοχυρώνεται το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, της οποίας δεν επιτρέπεται η στέρηση ή ο περιορισμός παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος. Κατά την έννοια της συνταγματικής αυτής διατάξεως, ερμηνευομένης και εν όψει της κατ' άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος υποχρέωσης της Πολιτείας να προστατεύει την αξία του ανθρώπου, η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας δια της κρατήσεως του οφειλέτη για χρέη προς το Δημόσιο δεν μπορεί να είναι αντικείμενο διοικητικής ενέργειας αλλά πρέπει να διατάσσεται από το δικαστήριο» (ΣτΕ 2775/1989).

Σχετική είναι και η 72/1989 ΔΕΦ ΛΑΡ σύμφωνα με την οποία «το Σύνταγμα του 1975 ορίζει με την παρ. 1 του άρθρου 6 του ότι "Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή μη προφυλάκιση. Εξαιρούνται, τα αυτόφωρα εγκλήματα". Από τη γενικότητα της παραπάνω διάταξης του Συντάγματος επιβάλλεται όπως η στέρηση του αγαθού της προσωπικής ελευθερίας του ατόμου γίνεται, σε κάθε περίπτωση, με αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, για να διασφαλίζεται το απαραβίαστο της προσωπικής ελευθερίας, το οποίο καθιερώνεται με την παρ. 3 του άρθρου 5 του Συντάγματος αυτού. Επομένως δεν είναι συνταγματικώς επιτρεπτή η στέρηση της προσωπικής ελευθερίας με ένταλμα προσωπικής κράτησης που εκδίδεται από διοικητικά όργανα κατά την απόλυτη διακριτική τους κρίση».

Επιπροσθέτως η εισηγητική έκθεση στο σχέδιο νόμου 1867/1989

«Προσωπική κράτηση κατ' εφαρμογή των διατάξεων του Κώδικα Εισπράξεως Δημοσίων εσόδων» (ΦΕΚ Α' 227), με το οποίο καταργήθηκε η δυνατότητα επιβολής του διοικητικού μέτρου της προσωπικής κράτησης του οφειλέτη για χρέη προς το Δημόσιο από Διοικητικό όργανο, η οποία με βάση τις σχετικές διατάξεις του ν. 1867/1989 εδύνατο πλέον να διαταχθεί μόνο από δικαστήριο, υπογραμμίζει:

- «με το προαναφερόμενο σχέδιο νόμου [...] επιδιώκεται και επιτυγχάνεται η κατάργηση του απαρχαιωμένου αλλά και αντίθετου προς βασικές διατάξεις του Συντάγματος (όπως εκείνες των άρθρων 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 6) [...] θεσμού της προσωπικής κράτησης για χρέη [...], που διατάσσεται με διοικητική πράξη. Με το παρόν σχέδιο νόμου ο θεσμός [...] προσαρμόζεται στις σύγχρονες απαιτήσεις του κράτους δικαίου [...] Η προσωπική κράτηση θα διατάσσεται πλέον μόνο από δικαστήριο και μάλιστα κατά την τακτική διαδικασία. Τούτο σημαίνει ότι η διαδικασία της προσωπικής κράτησης [...] από την μια πλευρά εντάσσεται στο θεμελιώδες νομικό πλαίσιο των διατάξεων του άρθρου 20 παρ 1 του Συντάγματος [...] και από την άλλη ανατίθεται σε πρόσωπα τα οποία απολαύουν προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας, κατά τις διατάξεις του άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος». Έτσι, και μεταξύ άλλων: Μάνεσης, «εφόσον το Σύνταγμα δεν διακρίνει, οι εγγυήσεις της προσωπικής ελευθερίας που θεσπίζονται στο άρθρο 6, ισχύουν βασικά για κάθε στέρηση της ελευθερίας²», Μανιτάκης, «η στενή ερμηνεία του άρθρου 6 είναι αντίθετη με τον γενικό ερμηνευτικό κανόνα *in dubio pro libertatis*»³, Δαγτόγλου «αυτό προκύπτει όχι μόνο για την ταυτότητα του νομικού λόγου αλλά και από το γεγονός ότι όπου το Σύνταγμα δεν διακρίνει, όπως στην προκείμενη περίπτωση, δεν μπορεί να διακρίνει ο ερμηνευτής ή εφαρμοστής το με τρόπο μάλιστα που να συρρικνώνει το ατομικό δικαίωμα⁴, Κρουσταλάκης, «η διάταξη αυτή (αρ. 6 παρ. 1 Σ) έτσι όπως είναι διατυπωμένη στο Σύνταγμα του 1975, καλύπτει όχι μό-

2. Α. Μάνεσης, *Συνταγματικά Δικαιώματα Α, Ατομικές Ελευθερίες*, εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη, σ. 176.

3. Α. Μανιτάκης, *όπ. π.*, σ. 106.

4. Π. Δ. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο – Ατομικά Δικαιώματα*, τ. Α, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, παρ. 373

νο τις συλλήψεις που γίνονται μετά από ποινική δίωξη αλλά και κάθε σύλληψη. Καθιερώνει η διάταξη αυτή του Συντάγματος μια γενική αρχή προστασίας κάθε ατόμου που βρίσκεται μέσα στα όρια της ελληνικής επικράτειας και απαγορεύει τις συλλήψεις που γίνονται χωρίς την παρέμβαση της δικαστικής εξουσίας⁵» όπως και Παπασιώπη-Πασιά, «η διάταξη αυτή δίνει το δικαίωμα στον αρμόδιο κάθε φορά Αστυνομικό Διευθυντή με την απόφαση για διοικητική απέλαση του υπό κρίση αλλοδαπού να διατάξει και την κράτηση αυτού. Κάτι που [...] αντιστρατεύεται του Συντάγματος σύμφωνα με την διάταξη άρθρου 6 παρ.1 [...]. Και στην περίπτωση αυτή το ένταλμα κράτησης δε είναι δικαστικό [...] αλλά πρόκειται για μια διοικητική διαταγή⁶» Δαγτόγλου, «μια τέτοια κράτηση απαιτεί δικαστικό ένταλμα⁷».

Ήδη δε από το 1991 η Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής στην Έκθεση της σχετικά με τον ν. 1975/1991 «Είσοδος-έξοδος, παραμονή, εργασία, απέλαση αλλοδαπών, διαδικασία αναγνώρισης αλλοδαπών προσφύγων και άλλες διατάξεις», ο οποίος αποτελεί την βάση της εξέλιξης του ελληνικού δικαίου αλλοδαπών και η πρώτη σύγχρονη οργανωμένη παρέμβαση του Κράτους, καθώς προηγούμενες ρυθμίσεις εύρισκαν έρεισμα στον ν. 4310/1929⁸, υπογραμμίζει (στοιχ. VI) σε ό,τι αφορά την κράτηση υπηκόων τρίτων χωρών με απόφαση του Υπουργού Δημόσιας Τάξης (άρθρ. 27, παρ. 6 1975/1991) ότι «εφόσον πρόκειται για κράτηση και όχι για μέτρο περιοριστικό της ελεύθερης κίνησης του αλλοδαπού στην χώρα (πρβλ. Άρθρο 5 παρ. 4 Σ) είναι αμφίβολη η συνταγματικότητα του άρθρου άρθρ. 27, παρ. 6 σ.ν. [...] δεδομένου ότι σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 Σ «κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέ-

5. Ε. Κρουσταλάκης, «Η προσωπική κράτηση, ειδικότερα σαν μέσο αναγκαστικής εκτέλεσης για την είσπραξη των δημοσίων εσόδων, υπό το πρίσμα του Συντάγματος του 1975», Δίκη, 1982, σ. 244-255, σ. 251.

6. Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, *Δίκαιο καταστάσεως Αλλοδαπών*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 121.

7. Π. Δ. Δαγτόγλου, *όπ.π.*, παρ. 492.

8. Ελένη Σπαθανά, *Νομική Συνδρομή σε Πρόσφυγες και Αιτούντες Άσυλο στην Ελλάδα*, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, 1998, σ. 76.

πει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προφυλάκιση»⁹.

Η Ελλάδα ενσωματώνοντας την ευρωπαϊκή νομοθεσία έχει ως ανώτατο όριο κράτησης τους 18 μήνες, χρονικό όριο, που δεν συνάδει με τον σκοπό της διοικητικής κράτησης. Επιπλέον η κράτηση στην Ελλάδα έχει κριθεί συστηματική, εκτεταμένη και αδιάκριτη.¹⁰

Οι συνθήκες διοικητικής κράτησης στην Ελλάδα έχουν κατά καιρούς περιγραφεί με ιδιαίτερα μελανά χρώματα τόσο από διεθνείς οργανισμούς όσο και από μη κρατικές οργανώσεις. Η παντελής έλλειψη μέριμνας από τις αρχές στα θύματα βασανιστηρίων και συστηματική και μακρόχρονη κράτηση ανηλίκων έως ότου να βρεθεί «χώρος φιλοξενίας» είναι μόνιμη επωδός όλων των σχετικών εκθέσεων. Μια πλοήγηση στο διαδίκτυο αρκεί για να διαβάσει κανείς τις εκθέσεις αυτές και να απορήσει για την εξευτελιστική μεταχείριση των εκεί κρατουμένων. Επιπλέον ο εγκλεισμός είναι η κύρια πηγή των προβλημάτων υγείας. Οι επιπτώσεις του εγκλεισμού στην υγεία επιτείνονται από τις ανεπαρκείς συνθήκες και τη μεγάλη διάρκεια της κράτησης και το έλλειμμα περίθαλψης και εξειδικευμένων υπηρεσιών για ευάλωτες ομάδες.¹¹

Παρά τον δικαστικό έλεγχο της απόφασης διοικητικής κράτησης από τον αρμόδιο διοικητικό δικαστή¹², ο αυτεπάγγελτος έλεγχος για την συνέχιση ή μη της κράτησης είναι τυπικός με αποτέλεσμα τη συνέχιση της κράτησης ενώ οι αποφάσεις επί των αντιρρήσεων της κράτησης είναι αντιφατικές. Αυτό σε συνδυασμό με την απόλυτη αδυναμία επανεκτί-

9. Η έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής συμπεριλαμβάνεται στο Ν. Χλέπας, Δ. Σπυράκος, *Ο Νόμος 1975/1991 περί Αλλοδαπών και το Σύνταγμα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 1992, σ. 106.

10. Ελένη Κουτσουράκη, *Η κατάσταση στην Ελλάδα: συστηματική, εκτεταμένη, αδιάκριτη κράτηση*, Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 75 επ.

11. Ιωάννα Κοτσιώνη, *Γιατροί χωρίς Σύνορα*, Ελληνικό Τμήμα, Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 193 επ.

12. Μαρία Τσίτσου, *Εφέτης Δ.Δ., Ο δικαστικός έλεγχος της απόφασης διοικητικής κράτησης υπηκόου τρίτης χώρας* Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 193 επ.

μησης της απόφασης σε εθνικό πλαίσιο γεννούν ένα ζήτημα ασφάλειας δικαίου και αδυναμίας πρόβλεψης του διοικουμένου σε ό,τι αφορά την εφαρμογή δικαίου, που δύσκολα συμβαδίζουν με την απαίτηση νομικής ασφάλειας, που επιβάλλει **το Κράτος Δικαίου**¹³

Επιπλέον η ιστορική υπ' αρ.44/2014 Γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους την οποία είχε συνυπογράψει ο τότε Υπουργός Δημόσιας Τάξης με τα γνωστά από το Νόμο αποτελέσματα ως προς την εφαρμογή της από την Διοίκηση και μικρού μέρος της νομολογίας των αντιρρήσεων είχε κρίνει ότι για τους μη «νόμιμους αλλοδαπούς» μετά το πέρας του δεκαοκταμήνου που αποτελεί τον μέγιστο χρόνος κράτησης, δύναται να διαταχθεί ως περιοριστικό μέτρο μέχρι να ολοκληρωθεί η εκτέλεση της αποφάσεως επιστροφής τους, η οποία είναι ανέφικτη αποκλειστικά από υπαιτιότητά τους.

Η Γνωμοδότηση αυτή πλέον δεν εφαρμόζεται από την Διοίκηση αξιζει όμως να εξετάσουμε την προφανή εντελώς διαστρεβλωτική «ερμηνεία» της σχετικής σκέψης της Ολομελείας του Νομικού Συμβουλίου για την οποία άλλωστε έχει ρητά αποφανθεί η πλειοψηφία των αποφάσεων του Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών ότι το ως άνω καλούμενο «μέτρο» αποτελεί συνέχιση της κράτησης συνεπώς θα έπρεπε να διακοπεί.

Ας μείνουμε αντίθετα στην αιτιολογία της συγκεκριμένης γνωμοδότησης που αποτελούσε από την συνυπογραφή της από τον τότε αρμόδιο υπουργό παγία τακτική της Διοίκησης. Αναφέρει χαρακτηριστικά η ως άνω Γνωμοδότηση ότι με την άρση της κράτησης πέραν του 18μήνου κινδυνεύει το δημόσιο συμφέρον και ο σκοπός της ενωσιακής και εθνικής νομοθεσίας αφού οδηγούμεθα σε έμμεση «νομιμοποίηση» της παραμονής των, ενώ παράλληλα εκτιμάται με βεβαιότητα ότι η απελευθέρωση αυτή θα οδηγήσει αναπόφευκτα στην ραγδαία αύξηση του πληθυσμού των μη νομίμων μεταναστών στο εσωτερικό, με τις εντεύθεν δυσμενείς συνέπειες στη δημόσια τάξη και ασφάλεια, λαμβάνοντας μάλιστα υπόψη ότι οι μετανάστες αυτοί στερούνται πόρων για την

13. Αλέξανδρος Κωνσταντίνου, *Ο δικαστικός έλεγχος της κράτησης υπηκόου τρίτης χώρας*. Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 211.

διαβίωσή τους. Αντίθετα προστατεύεται με την υποχρεωτική διαμονή των παρανόμων αλλοδαπών στα προαναχωρησιακά κέντρα μέχρι να επιστρέψουν, οικεία βουλήσει, προστατεύεται συγχρόνως με το με το δημόσιο συμφέρον, αφού πρόκειται για ευάλωτα άτομα, χωρίς μόνιμη διαμονή, χωρίς δυνατότητα να εργασθούν και κινδυνεύουν να πέσουν σε μεγάλη ένδεια ή σε παράνομα κυκλώματα εκμεταλλεύσεώς τους.

Από τη γνωμοδότηση αυτή σύμφωνα με την οποία εισήγαγε τότε την επ' αόριστον κράτηση από την Ελληνική Διοίκηση με την εφαρμογή της από ύστερα από την συνυπογραφή της από τον Υπουργό Δημόσιας Τάξης η Διοίκηση ποινικοποιούσε την μη συμμόρφωση και αυτόβουλη συνεργασία για την «οικειοθελή» τους απομάκρυνση με την επ' αόριστον κράτηση.

Έτσι ομογενοποιούσε το προφίλ των μη αυτοβούλως και οικειοθελώς συνεργαζομένων για την απομάκρυνσή τους άτομα ως ευάλωτα, τα τιμωρούσε δε, παρά το ότι αποδέχεται την ευαλωτότητά τους, σε αέναη διοικητική κράτηση.

Το κείμενο αυτό, το οποίο παρερμηνεύει την κείμενη νομοθεσία είναι σημαντικό για την εξέταση των φοβικών συνδρόμων και της ψυχοπαθολογίας που κάνει φανερά και τα οποία θα πρέπει να εξεταστούν από τις ανάλογες επιστήμες. Το ομοιόμορφο προφίλ των διοικητικών κρατούμενων στο οποίο συντείνει η ελληνική έννομη τάξη και το οποίο επιβάλλει η Ελληνική Διοίκηση με την υπ' αρ. 44/2014 Γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους αποτελεί σαφή διάκριση μεταξύ των ημεδαπών και αλλοδαπών στη χώρα.¹⁴

Παράλληλα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) μονοπώλησε στην «ελληνική νομολογία» του το θέμα της διοικητικής κράτησης. Υπήρξε μια εξέλιξη στη νομολογία του, που εξέπληξε μάλιστα δυσάρεστα κατά τη γνώμη του γράφοντος. Ο δικαστής του Στρασβούργου φαίνεται πλέον να θεωρεί τις αντιρρήσεις κατά κράτησης ως αποτελεσματικό ένδικο μέσο σχετικά τόσο με τις συνθήκες κράτησης όσο και με τη νομιμότητά της. Κατά μία γνώμη η «εξέλιξη

14. Σπύρος Κουλοχέρης *Το προφίλ του διοικητικά κρατούμενου στην Ελλάδα* Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 35 επ.

της θέσης του ΕΔΔΑ» σχετικά με την εξάντληση των προαναφερθέντων ενδίκων μέσων θα πρέπει να ληφθεί ως σαφής παρότρυνση του εθνικού δικαστή να εντείνει τον έλεγχο του επί των συνθηκών κράτησης των υπό απέλασιν αλλοδαπών¹⁵

Εν κατακλείδι οι σχετικές διοικητικές αποφάσεις του αρμόδιου αστυνομικού διευθυντή, που διατάσσουν την διοικητική κράτηση, πλην της αντισυνταγματικότητας των διατάξεων στις οποίες ερείδονται, δεν είναι στο σύνολό τους αιτιολογημένες. Πρέπει πρώτα να αιτιολογείται η αναγκαιότητα κράτησης εξετάζοντας κάθε περίπτωση ξεχωριστά και αφού αυτή κριθεί αναγκαία να εφαρμόζονται εναλλακτικά της κράτησης μέτρα. Τα μέτρα αυτά δεν εφαρμόστηκαν ποτέ έως σήμερα στην ελληνική επικράτεια. Παράλληλα ο δικαστικός έλεγχος τόσο ο αυτεπάγγελτος για την συνέχιση της κράτησης όσο και στις αντιρρήσεις κατά κράτησης είναι ιδιαίτερα πλημμελής και αναποτελεσματικός¹⁶. Ως προς δε την εξέταση των συνθηκών κράτησης ένας μεγάλος αριθμός αποφάσεων είτε δεν τις λαμβάνει υπ' όψιν του είτε θεωρεί ότι δεν αποδεικνύονται από τον διάδικο, ενώ εμπειριστατωμένες επίσημες εκθέσεις μαρτυρούν περί του αντιθέτου.

Οι αλλοδαποί είτε χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα είτε ως αιτούντες άσυλο θεωρούνται και αντιμετωπίζονται ως εγκληματίες, η διοικητική κράτηση ως ποινή ή ως μέτρο επιτήρησής τους και απομόνωσής τους από το κοινωνικό σύνολο. Σχετικές διατάξεις για τους αιτούντες άσυλο παρατείνουν την κράτησή τους μέχρι το πέρας της διαδικασίας αναφέροντας ως δικαιολογία την αποτελεσματικότερη ολοκλήρωση της διαδικασίας ασύλου. Το οξύμωρο των ως άνω διατάξεων το κάνει τραγικό το γεγονός ότι λόγω της πλημμελούς έως αδύνατης πρόσβασης στη υποβολή αιτήματος ασύλου στην Αθήνα, μεγάλος αριθμός προσφύγων συλλαμβάνονται χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα και υποβάλλουν αίτη-

15. Παναγιώτης Βογιατζής, *Referendaire στο ΕΔΔΑ, Ζητήματα της διοικητικής κράτησης αλλοδαπών στην πρόσφατη «ελληνική νομολογία» του ΕΔΔΑ*, Η διοικητική κράτηση αλλοδαπών, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, 15-16 Σεπτεμβρίου 2014, Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 72.

16. Βλ άρθρα Ελένης Κουτσουράκη και Αλέξανδρου Κωνσταντίνου, όπως παραπάνω σ. 75 επ., και 201 επ., καθώς και παράρτημα νομολογίας σ. 215 επ.

μα ασύλου όντας κρατούμενοι. Ως «τιμωρία» για την άσκηση του δικαιώματός τους αυτού κρατούνται αρκετές φορές περισσότερο από τα πρόσωπα, που δεν δικαιούνται διεθνούς προστασίας και δεν ζητούν άσυλο.

Η βιβλιογραφία για τις συνέπειες της κράτησης στον ψυχισμό των προσώπων που την υφίστανται είναι ιδιαίτερα μεγάλη. Στην διοικητική κράτηση έχουμε αποδεδειγμένα και πρόσωπα που υπήρξαν θύματα βασανιστηρίων στη χώρα τους κατά συνέπεια ο επανατραυματισμός τους είναι αναπόφευκτος.

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η επέκταση του ορίου της σε δώδεκα μήνες, η θέση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και η δυστροπία που φτάνει στην άρνηση σε πολλές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η Ελλάδα να εφαρμόσουν οι αρχές τα εναλλακτικά της διοικητικής κράτησης μέτρα κλονίζουν τα θεμέλια μιας ουμανιστικής Ευρώπης.

Παράλληλα θέτουν σε κίνδυνο το ίδιο το κράτος δικαίου. Είναι το κράτος δικαίου, που ο έλεγχος της συνταγματικότητας είναι δικαστικός, σε ένα κράτος, που η άσκηση της κρατικής εξουσίας προσδιορίζεται και περιορίζεται από κανόνες δικαίου, η δε κρατική εξουσία τόσο η εκτελεστική όσο και η νομοθετική ελέγχεται από τα αρμόδια δικαστήρια.

Ο δικαιοδοτικός έλεγχος της συνταγματικότητας στην Ελλάδα είναι δικαστικός, σ' ένα κράτος το οποίο είναι «συνταγματικό». Με το να υποτάσσεται η νομοθετική εξουσία στο Σύνταγμα, ως υπέρτατος ή θεμελιώδης νόμος του κράτους υπάγεται η κρατική εξουσία στο Δίκαιο. Αυτή η δικαιοκρατική αντίληψη υπήρξε βαθιά ριζωμένη στις συνειδήσεις των Ελλήνων νομικών από την εποχή του Σαριπόλου.¹⁷

Αυτήν την αντίληψη απειλεί η διοικητική κράτηση στην Ευρώπη, αρχικά με την νομιμοποίησή της και αργότερα με τον πλημμελή δικαστικό της έλεγχο τόσο από τα εθνικά όσο και από διεθνή όργανα και δικαστήρια.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου όμως

17. Αντώνης Μανιτάκης, Κράτος Δικαίου και έλεγχος συνταγματικότητας των νόμων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1994.

σε θέματα για τα κρίνει, οδηγείται μέσα από συγκριτικές διερευνήσεις του δικαίου και των πρακτικών, που ισχύουν στα κράτη-μέρη μια δεδομένη στιγμή, ώστε να σχηματιστεί ένα επαρκές consensus από ένα αριθμό κρατών σχετικά με ένα ζήτημα ερμηνείας της Σύμβασης, που το απασχολεί. Όπως επίσης η μετεξέλιξη της ερμηνείας των διατάξεων της ΕΣΔΑ και των ίδιων των δικαιωμάτων του ανθρώπου υπαγορεύεται από τις κοινωνικές ή άλλες αλλαγές μέσα στις δεκαετίες, που έχουν παρέλθει από την υπογραφή της ΕΣΔΑ.¹⁸

Η ελληνική δικαιοσύνη καλείται να εξετάσει την δυνατότητα αυτή και να απαντήσει στην απειλή της καταστρατήγησης της αρχής του habeas corpus, επικουρούμενη από την ακαδημαϊκή κοινότητα εκφράζοντας τον λαό από τον οποίο πηγάζει η εξουσία της, τον λαό με την εγνωσμένη συνταγματική του παράδοση.

18. Η σκέψη αυτή είναι δάνειο του δικηγόρου Σπυρίδωνος Απέργη.

Συνθήκες κράτησης αιτούντων άσυλο και μεταναστών: Μια ανάλυση βασισμένη στα πρόσφατα εμπειρικά δεδομένα

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ*

A. Εισαγωγή

Το φαινόμενο της παράτυπης μετανάστευσης και οι επιπτώσεις του για την Ελληνική πραγματικότητα αποτελεί εδώ και δεκαετίες ένα από τα πιο ακανθώδη και δυσεπίλυτα ζητήματα που αντιμετωπίζει η χώρα. Στην ανορθόδοξη διαχείρισή του πρωταρχικό ρόλο έχει διαδραματίσει η έως σήμερα αποτυχία των Ελληνικών κυβερνήσεων να συλλάβουν τις πτυχές του, να εφαρμόσουν τους νόμους και τις διεθνείς συμβάσεις που διέπουν το δικαίωμα στην παροχή διεθνούς προστασίας και να εξασφαλίσουν κατάλληλες συνθήκες υποδοχής και ένταξης στους μετανάστες και τους αιτούντες άσυλο που διαμένουν στην επικράτεια. Έως τον Ιούνιο του 2013, αιτήματα διεθνούς προστασίας εξετάζονταν αποκλειστικά στα πλαίσια της Ελληνικής Αστυνομίας κατά βάση από ακατάλληλο, μη εξειδικευμένο και κατηρητισμένο προσωπικό, χωρίς εγγυήσεις ορθής διερμηνείας και παροχής νομικής συνδρομής. Η κατάρρευση του ελληνικού συστήματος ασύλου, όπως αυτή εκφράσθηκε κυρίως μέσω της συστηματικής άρνησης των αστυνομικών αρχών να παραλαμβάνουν σχετικά αιτήματα, τις υπέρογκες καθυστερήσεις στη διεκπεραίωση των φακέλων και το εξαιρετικά υψηλό ποσοστό απορρι-

* Δικηγόρος, LL.M. Εγκληματολογίας.

πτικών αποφάσεων, οδήγησε υπό την κατακραυγή διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών στη μεταβίβαση της σχετικής αρμοδιότητας στην ανεξάρτητη Αρχή Προσφύγων, υπαγόμενη στο τέως Υπουργείο Δημοσίας Τάξης και Προστασίας του Πολίτη (Ν. 3907/2011), η λειτουργία της οποίας υποσχόταν μία πιο εξορθολογισμένη και δίκαιη κρίση στο πεδίο.

Το 2012, υπό την πίεση των αυξανόμενων μεταναστευτικών ροών, το Ελληνικό κράτος ενέτεινε τις προσπάθειές του προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικότερης φύλαξης των συνόρων και του εντοπισμού κάθε παράνομου μετανάστη που εισερχόταν ή διέμενε χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα στη χώρα, αυστηροποιώντας παράλληλα το νομικό πλαίσιο που διείπε τους δικαιολογητικούς λόγους κράτησης (άρθρο 59 Ν. 4075/2012) και την προβλεπόμενη διάρκειά της (άρθρο 13 παρ. 4 πδ 114/2010, όπως τροποποιήθηκε από το πδ 116/2012 και γνωμοδότηση 44/2014 ΝΣΚ). Οι επιχειρήσεις 'Ασπίδα' στον Έβρο, 'Ξένιος Δίας' στην Αττική και οι μαζικές επιχειρήσεις "σκούπα" που ακολουθήθηκαν σε άλλα αστικά κέντρα οδήγησαν στην αδιάκριτη σύλληψη αρκετών χιλιάδων αλλοδαπών και την συνακόλουθη κράτηση ενός μέρους αυτών σε κέντρα κράτησης, σταθμούς συνοριακής φύλαξης και δεκάδες τοπικά αστυνομικά τμήματα ανά τη χώρα. Αποτέλεσμα ωστόσο αυτών των πρωτοβουλιών ήταν αφενός μεν η μετακίνηση της πύλης εισόδου των πληθυσμών από τα ελληνοτουρκικά σύνορα στις νησιωτικές εισόδους¹, αφετέρου δε ο αδικαιολόγητος μαζικός εγκλεισμός ατόμων, συμπεριλαμβανομένων οικογενειών, παιδιών και αρρώστων, υπό απαράδεκτες συνθήκες. Καθώς ο αριθμός των συλληφθέντων άρχισε να υπερβαίνει κατά πολύ τη χωρητικότητα των υφισταμένων δομών, η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια έχει ξεκινήσει μία σημαντική οικονομική επένδυση στη δημιουργία νέων χώρων. Σήμερα λειτουργούν πέντε προαναχωρησια-

1. Βλ. πίνακα συλλήψεων στα χερσαία και θαλάσσια σύνορα στην αξιολόγηση του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Μάιος 2014, *Είναι η αδιάκριτη κράτηση των παράτυπων μεταναστών αποτελεσματική συγκριτικά με το κόστος της; Η περίπτωση του προαναχωρησιακού κέντρου της Αμυγδαλέζας*, διαθέσιμο στο http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2014/05/Policy_brief_the_case_study_of_Amygdaleza_GR.pdf, σ. 4.

κά κέντρα στη χώρα και, συγκεκριμένα, στην Αμυδαλέζα, Κόρινθο, Ξάνθη, Κομοτηνή και στο Παρανέστι Δράμας, συνολικής χωρητικότητας 5.000 ατόμων, ενώ σύμφωνα με το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τη Διαχείριση του Άσυλου και της Μετανάστευσης προγραμματίζεται η δημιουργία τεσσάρων νέων δομών με στόχο την αύξηση των διαθέσιμων χώρων στις 10.000 θέσεις². Κατά τα όσα υποστηρίζουν οι Ελληνικές αρχές, αυτή η νέα πολιτική εφαρμόζεται με σκοπό να στείλει ένα ηχηρό μήνυμα στους υπηκόους τρίτων χωρών που προτίθενται να εισέλθουν στην Ελλάδα και να τους προειδοποιήσει ότι όσοι δεν καλύπτονται από την προστασία του διεθνούς δικαίου θα συλληφθούν, θα κρατηθούν και θα επιστραφούν στις χώρες καταγωγής τους.

Την στιγμή που η χώρα εστιάζει την προσοχή της σε κατασταλτικές μεθόδους αντιμετώπισης του φαινομένου, διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί καθώς και πληθώρα μη-κυβερνητικών οργανώσεων κάνουν λόγο για συστηματική παραβίαση του νόμου, αδιάκριτη επιβολή κράτησης άνευ αξιολόγησης των προσωπικών παραμέτρων, ιδιαιτεροτήτων ή ευπαθειών κάθε περίπτωσης και παράλειψη εξέτασης λήψης εναλλακτικών μέτρων κατά παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας³. Η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης μετά από επίσκεψη που πραγματοποίησε δέχθηκε με την υπ' αριθμόν 1918 (2013) απόφασή της ότι η Ελλάδα έχει υιοθετήσει μία πολιτική συστηματικής κράτησης των παράτυπων μεταναστών και αιτούντων άσυλο⁴.

2. Βλ. Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως και Προστασίας του Πολίτη, «Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τη Διαχείριση του Ασύλου και της Μετανάστευσης», Executive Summary Progress Report January-May 2013 (περίληψη), διαθέσιμο στο http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/libe/dv/p4_progressreport_p4_progressreport_en.pdf

3. Βλ. αναλυτικά UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *UNHCR observations on the current asylum system in Greece*, December 2014, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/54cb3af34.html>, σ. 28.

4. Βλ. αναλυτικά International Commission of Jurists (ICJ), Φεβρουάριος 2013, *Second Joint Submission of the International Commission of Jurists (ICJ) and of the European Council on Refugees and Exiles (ECRE) to the Committee of Ministers of the Council of Europe in the case of M.S.S. v. Belgium and Greece (Application no. 30696/09) and related cases*, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org>.

Ο Ειδικός Εισηγητής των Ηνωμένων Εθνών στην έκθεσή του το 2013 “εξέφρασε τη βαθειά δυσαρέσκειά του απέναντι στην Ελληνική κυβέρνηση για τη νέα πολιτική συστηματικής κράτησης που εφαρμόζει συλλήβδην σε βάρος παράνομων μεταναστών που εισέρχονται στην επικράτεια, συμπεριλαμβανομένων οικογενειών και ασυνόδευτων παιδιών, όπως επίσης και για τις μαζικές επιχειρήσεις 'σκούπα' και την επακολοιούθησα επιχείρηση 'Ξένιος Δίας' που κατέληξε στην προσαγωγή 85.000 μεταναστών για έλεγχο στοιχείων, εκ των οποίων μόνο 5.175 διαβιούσαν χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα στη χώρα⁵, εκφράζοντας τους φόβους του ότι τα μέτρα αυτά θα απολήξουν στη μακρόχρονη κράτηση των περισσότερων, εάν όχι όλων, μεταναστών που εισέρχονται στην Ελλάδα⁶”.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναδείξει τους κύριους προβληματισμούς που αναφύονται ως προς τις συνθήκες υπό τις οποίες συντελείται η διοικητική κράτηση παράτυπων μεταναστών και αιτούντων άσυλο στην Ελλάδα σήμερα καθώς και στην εξέταση της ειδικότερης κατάστασης που επικρατεί στα πέντε προαναχωρησιακά κέντρα που λειτουργούν στη χώρα, υπό το φως των τελευταίων διαθέσιμων πληροφοριών, σε μία προσπάθεια ενημερωμένης συστηματοποίησης και περιγραφικής αφήγησης των δεδομένων που έχουν συλλεγεί από διεθνείς, ευρωπαϊκούς και εθνικούς φορείς που δραστηριοποιούνται στο πεδίο. Η ανάλυση αναφέρεται και στους όρους κράτησης στους ειδικούς χώρους κράτησης της Διεύθυνσης Αλλοδαπών Αθηνών (Πέτρου Ράλλη) και του Αερολιμένα Αθηνών, ενώ περαιτέρω έρευνα σε λοιπές δομές συνιστά επιτακτική ανάγκη.

org/docid/54f5cd00a.html, σ. 5.

5. Βλ. αναλυτικά European Council on Refugees and Exiles, *Asylum Information Database, National Country Report: Greece*, 31 July 2014, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/5406c6d84.html>, σ. 74.

6. Βλ. αναλυτικά UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Addendum: Mission to Greece*, 18 April 2013, A/HRC/23/46/Add.4, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/51b983ab4.html>, σ. 11.

B. Διοικητική κράτηση: Η διαστρέβλωση του σκοπού του νόμου, το είδος και το μέγεθος των παραβιάσεων

Σύμφωνα με τα γενικώς ισχύοντα στο χώρο της διοικητικής κράτησης, η τελευταία δεν πρέπει να εμφορείται από τιμωρητικό χαρακτήρα και να συντελείται σε χώρους φυλακής, όπως αυτοί που προορίζονται για ποινικούς κατάδικους, αλλά σε δομές ειδικά διαμορφωμένες ούτως ώστε να καθίσταται εφικτή η ασφαλής και αξιοπρεπής παραμονή των προσώπων για τα διαστήματα που επιτάσσει ο νόμος, κατ' απόλυτο σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους σε σίτιση, καθαριότητα, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, προαυλισμό, εξωτερική επικοινωνία, ενημέρωση, ψυχαγωγία, νομική συνδρομή και διερμηνεία⁷. Μεταξύ των ετών 2009 και 2012, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδίκασε σε έντεκα περιπτώσεις την Ελλάδα σε αποζημίωση λόγω των απάνθρωπων και ταπεινωτικών συνθηκών διαβίωσης που επικρατούσαν σε κατά τόπους αστυνομικά τμήματα και χώρους κράτησης ανά τη χώρα⁸. Τον Ιανουάριο του 2013 η Ομάδα Εργασίας

7. Βλ. αναλυτικά Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 2012, *Κατευθυντήριες Οδηγίες για την Κράτηση των Αιτούντων Άσυλο*, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=51a48a5a4>, σ. 29-32.

8. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Commissioner for Human Rights, *Report by Nils Muiznieks Commissioner for Human Rights for the Council of Europe following his visit to Greece from 28 January to 1 February 2013*, 16 April 2013, CommHD (2013)6, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/516e76bb4.html>, σ. 30, αποφάσεις *RU κατά Ελλάδας*, 07-06-2011 (προσφυγή υπ' αριθμόν 2237/2008) και *SD κατά Ελλάδας*, 11-06-2009 (προσφυγή υπ' αριθμόν 53541/2007), με τις οποίες το Δικαστήριο δέχθηκε ότι οι συνθήκες κράτησης που επικρατούσαν στο Τμήμα Συνοριακής Φύλαξης Σουφλίου στον Έβρο και στην Υποδιεύθυνση Αλλοδαπών Αθηνών (Πέτρου Ράλλη) συνιστούσαν ταπεινωτική μεταχείριση σε βάρος των προσφευγόντων, απόφαση *Tabesh κατά Ελλάδας*, 26-11-2009 (προσφυγή υπ' αριθμόν 8256/007), όπου το Δικαστήριο έκρινε ως εξευτελιστικές τις συνθήκες κράτησης του προσφεύγοντος στα κρατητήρια της Υποδιεύθυνσης Αλλοδαπών Θεσσαλονίκης, απόφαση *AA κατά Ελλάδας*, 22-07-2010 (προσφυγή υπ' αριθμόν 12186/2008) που εξέτασε τις συνθήκες στο Βαθύ Σάμου, απόφαση *Rahimi κατά Ελλάδος*, 05-04-2011 (προσφυγή υπ' αριθμόν 8687/2008) που δέχθηκε ως εξευτελιστικούς τους όρους διαβίωσης ασυνόδευτου ανήλικου στο Κέντρο Κράτησης Πα-

των Ηνωμένων Εθνών για την Αυθαίρετη Κράτηση (United Nations Working Group on Arbitrary Detention) υποστήριξε ότι στην πράξη όλα τα κέντρα κράτησης που στεγάζουν παράτυπους μετανάστες στην Ελλάδα δεν ανταποκρίνονται στα διεθνή πρότυπα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των έγκλειστων. Οι μετανάστες κρατούνται επί μήνες σε κελιά μαζί με ποινικούς κρατούμενους σε αστυνομικά τμήματα ή συνοριακές δομές που προορίζονται για κράτηση 24 ωρών⁹.

Ο έντονος υπερπληθυσμός που χαρακτηρίζει τα κέντρα οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην αδιάκριτη επιβολή κράτησης στα πρόσωπα χωρίς να πληρούνται οι ειδικότερες προϋποθέσεις που επιτάσσει ο νόμος, στην συστηματική άρνηση εξέτασης εναλλακτικών επιλογών, όπως και στην παράνομη πρακτική που ακολουθείται κατά κόρον να κρατούνται αιτούντες άσυλο ή άτομα η επιστροφή των οποίων είναι αδύνατη λόγω της κατάστασης που επικρατεί στις χώρες καταγωγής τους ή λόγω αδυναμίας συνεργασίας με τις προξενικές αρχές για την ταυτοποίησή τους και τη χορήγηση ταξιδιωτικών εγγράφων σε πλήρη καταστρατήγηση του σκοπού της διάταξης του άρθρου 30 παρ. 1 του Ν. 3907/2011 που συνίσταται στη διευκόλυνση της πραγματοποίησης της επιστροφής και στην αρχή της αναλογικότητας που διέπει κάθε στερητικό της ελευθερίας μέτρο¹⁰.

γανής Λέσβου, καθώς και την υπ' αριθμόν 682/2012 απόφαση του Μονομελούς Πλημμελειοδικείου Ηγουμενίτσας, με την οποία το δικαστήριο αθώωσε 17 μετανάστες που είχαν αποδράσει από τα κρατητήρια του Λιμενικού εξαιτίας των αθλίων συνθηκών κράτησης που αντιμετώπιζαν ενόψει της απέλασής τους λόγω της μη τήρησης στοιχειωδών κανόνων καθαριότητας και υγιεινής, της μη ύπαρξης νερού, της απουσίας ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης παρά την ύπαρξη νοσούντων, του υπερβολικού συνωστισμού (άνω των 30 ανθρώπων σε 15 τμ) στο κέντρο και της παραβίασης του δικαιώματός τους σε κυκλοφορία, αναψυχή και προαυλισμό, δεχόμενο ότι οι ως άνω συνθήκες και η διάρκεια κράτησης των συλληφθέντων συνιστούσαν απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση σύμφωνα με το άρθρο 3 της ΕΣΔΑ με αποτέλεσμα να αίρεται ο καταλογισμός της άδικης πράξης που τέλεσαν.

9. Βλ. αναλυτικά European Council on Refugees and Exiles, όπ.π., σ. 81.

10. Ο Συνήγορος του Πολίτη στην από 19-05-2013 έκθεση αυτοψίας του αναφέρεται στα στοιχεία της ΕΛ.ΑΣ. της 07-12-2012, σύμφωνα με τα οποία περίπου 1 στους 30 αλλοδαπούς που είχαν κρατηθεί στην Αμυγδαλέζα από την έναρξη λει-

Ένα σημείο έντονου προβληματισμού αφορά ακόμα στο μεγάλο ποσοστό εκείνων των κρατούμενων που στερούνται προσωπικής αντίληψης επί του νομικού καθεστώτος υπό το οποίο τελούν καθώς και τί πρόκειται να τους συμβεί μετά το πέρας της περιόδου κράτησής τους. Κατά την σύλληψή τους μοναδική πληροφόρηση που τους παρέχεται είναι μέσω ενός εγγράφου, *συντεταγμένου στα Ελληνικά*, που τους ενημερώνει ότι πρόκειται να κρατηθούν επί 3 μήνες, (σε περίπτωση απέλασης), ή 6 μήνες αντίστοιχα, (σε περίπτωση εξαναγκασμένης επιστροφής), και ότι η συνολική διάρκεια της κράτησής τους μπορεί να αγγίξει τους 18 μήνες. Σύμφωνα με τα όσα παρατηρεί ο Ειδικός Εισηγητής των Ηνωμένων Εθνών, οι κρατούμενοι δε διαθέτουν καμία ή ελάχιστη ενημέρωση σχετικά με τους λόγους της κράτησής τους, τη διάρκεια αυτής και τη δυνατότητά τους να προσφύγουν δικαστικά κατά της κράτησης ή απέλασής τους, παρά τα όσα επιβάλλει το διεθνές και ενωσιακό δίκαιο, καθώς και ο Ν. 3386/22005. Αν και στις εισόδους κάποιων κέντρων κράτησης έχουν τοιχοκολληθεί σχετικές οδηγίες ή οι τελευταίες αποτυπώνονται σε φυλλάδια, σπανίως είναι διαθέσιμες στο εσωτερικό των κελιών ή σε άλλα σημεία όπου οι κρατούμενοι έχουν πρόσβαση¹¹. Οι αιτούντες άσυλο στερούνται οιασδήποτε ενημέρωσης σχετικά με την πορεία της υπόθεσής τους, ενώ πολλοί άλλοι δεν έχουν καν τη δυνατότητα να υποβάλουν αίτημα ασύλου, καθώς το φυλακτικό προσωπικό αρνείται να παραλάβει σχετικά αιτήματα. Κρίσιμη σημασία αποδίδεται και στις καταγγελίες εκ μέρους μη -κυβερνητικών οργανώσεων ότι οι κρατούμενοι αποθαρρύνονται από την κατάθεση αιτημάτων ασύλου με το επιχείρημα ότι η κρίση τους καθυστερεί και αυτό αυτόματα ισοδυναμεί με παρατεταμένη κράτησή τους¹².

Τα πρόσωπα επιπλέον στερούνται ενός μέσου αποτελεσματικής

τουργίας της είχαν απελαθεί ή επιστρέψει οικειοθελώς στη χώρα καταγωγής τους.

11. Βλ. αναλυτικά UN Human Rights Council, όπ.π., σ. 13.

12. Βλ. αναλυτικά Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Συνήγορος του Πολίτη, *“Αξιολόγηση των ευρημάτων διενεργηθείσας αυτοψίας από την Εθνική Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και τον Συνήγορο του Πολίτη στα Κέντρα Κράτησης της περιοχής του Έβρου”*, διαθέσιμο στο www.synigoros.gr/resources/ek8esh-aytoyias-stp--eeda-final-2--2.doc

προσφυγής κατά της επιβληθείσας κράτησής τους. Μετά την πάροδο του τριμήνου, η τελευταία παρατείνεται αυτοδίκαια κατόπιν πρότασης που υποβάλλεται από το Τμήμα της Διεύθυνσης Αλλοδαπών, διαδικασία στην οποία οι κρατούμενοι σπανίως έχουν λόγο μέσω νομικής εκπροσώπησης και υποστήριξης, παρά μόνο ενημερώνονται για το αποτέλεσμα αυτής εκ των υστέρων, μετά την ανακοίνωση της παράτασης της κράτησής τους μέσω εγγράφου. Σε περίπτωση απέλασης, το πρόσωπο έχει τη δυνατότητα να προσφύγει εναντίον της κράτησής του με την υποβολή έγγραφων αντιρρήσεων ενώπιον του κατά τόπον αρμόδιου Διοικητικού Πρωτοδικείου (άρθρα 76 παρ. 3 Ν. 3386/2005 και 30 παρ. 2 Ν. 3907/2011), η υπόθεση ωστόσο δεν εξετάζεται σε σύνθεση, αλλά από μονομελές δικαστικό όργανο, η απόφαση του οποίου δεν υπόκειται σε ένδικα μέσα. Στις αντιρρήσεις δε, αυτό που εξετάζει ο διοικητικός δικαστής είναι το εάν ο υποβάλλων αυτές είναι ύποπτος φυγής ή εάν συνιστά κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια και τάξη και όχι το εάν η κράτησή του *per se* είναι νόμιμη η όχι. Για το λόγο τούτο το μέσο αυτό έχει επικριθεί πολλές φορές από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως αναποτελεσματικό, ενώ και στην πράξη ακόμα καθίσταται αδύνατη η αξιοποίησή του λόγω της έλλειψης διερμηνέων και δικηγόρων που θα μπορούσαν να συνδράμουν τους ενδιαφερόμενους. Ο Ειδικός Εισηγητής ενημερώθηκε ακόμη ότι η παράταση της κράτησης αποφασίζεται κατά τρόπο αυτόματο, χωρίς να λαμβάνονται υπόψιν οι ιδιαιτερότητες κάθε περίπτωσης, ενώ το ανέφικτο της απέλασης του μετανάστη συνιστά επαρκή βάση κατά την κρίση των δικαστών για να αποφασιστεί η παράταση της κράτησης¹³.

Η εικόνα που αποδίδουν οι αναλυτές σε σχέση με την τήρηση των απαιτούμενων όρων σίτισης, καθαριότητας, πρόσβασης σε ατομικά είδη υγιεινής, υγειονομικής περίθαλψης και ψυχαγωγίας των κρατουμέ-

13. Βλ. αναλυτικά UN Human Rights Council, όπ.π., σ. 13, Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*, 16 October 2014, CPT/Inf (2014) 26, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/543f7ba54.html>, σ. 49-50.

νων είναι όλως απογοητευτική. Αν και το δαιτολόγιο που ακολουθούν εμφανίζεται προσαρμοσμένο στις ανάγκες του κρατούμενου πληθυσμού, η διατροφή που παρέχεται στην πράξη αποδεικνύεται ανεπαρκής, μη εξισορροπημένη και ακατάλληλη για ορισμένες κατηγορίες προσώπων (ανήλικοι, διαβητικοί). Η καθαριότητα των κέντρων βασίζεται κυρίως στην συνεργασία με ιδιωτικές επιχειρήσεις του χώρου, οι συμβάσεις των οποίων με τις οικείες Διευθύνσεις Αλλοδαπών διακόπτονται συχνά λόγω έλλειψης χρημάτων. Πολλοί χώροι κράτησης χαρακτηρίζονται από την απουσία θέρμανσης και παροχής ζεστού νερού. Η παροχή βασικών ειδών ατομικής υγιεινής είναι από ελάχιστη έως μηδενική. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις του Ειδικού Εισηγητή των Ηνωμένων Εθνών, κατόπιν επίσκεψής του σε έντεκα χώρους κράτησης της χώρας “καμία εγκατάσταση δεν προσέφερε τη δυνατότητα ανάπτυξης δραστηριοτήτων εκτός των κελιών. Σε ορισμένες οι κρατούμενοι είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις τουαλέτες, ενώ κάποιες δεν διέθεταν καθόλου τεχνητό φωτισμό με αποτέλεσμα τους χειμερινούς μήνες οι μετανάστες να μένουν στο σκοτάδι από νωρίς το απόγευμα. Οι περισσότεροι χώροι στερούνταν θέρμανσης και ζεστού νερού και οι κρατούμενοι παραπονούνταν για τις ανεπαρκείς ποσότητες και τη χαμηλή ποιότητα του φαγητού, για την απουσία σαπουνιών και άλλων ατομικών ειδών υγιεινής, όπως επίσης και για ανεπαρκή ρούχα, υποδήματα και κουβέρτες”¹⁴.

Σε σχέση με την παρεχόμενη ιατρο-φαρμακευτική περίθαλψη, αυτή εξασφαλίζεται αποσπασματικά από κλιμάκια του ΚΕΕΛΠΝΟ ή μη κυβερνητικές οργανώσεις, σε συνεργασία με τοπικές νοσοκομειακές δομές για την αντιμετώπιση σοβαρών περιστατικών. Σε ορισμένα κέντρα δεν υπάρχει μόνιμο ιατρικό προσωπικό, ενώ λαμβάνουν χώρα καταγγελίες για επίδειξη αδιαφορίας του φυλακτικού προσωπικού απέναντι σε εμφανώς άρρωστους ανθρώπους. Η οργάνωση “Γιατροί Χωρίς Σύνορα”, δραστηριοποιούμενη από το 2008 στο πεδίο παροχής ιατρικής και ανθρωπιστικής φροντίδας σε νεοεισερχόμενους μετανάστες, αιτούντες άσυλο και διοικητικά κρατούμενους, βάσει μελέτης που συνέ-

14. Βλ. αναλυτικά UN Human Rights Council, όπ.π., σ. 12.

ταξε κατόπιν εργασίας μελών της σε έξι κέντρα κράτησης στη Βόρεια Ελλάδα¹⁵ και αυτοψιών που διενήργησε κατά τα έτη 2013-2014 σε 24 αστυνομικά τμήματα, χώρους κράτησης του Λιμενικού και προαναχωρησιακά κέντρα της χώρας¹⁶ οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα ιατρικά προβλήματα που παρατηρούνται στον πληθυσμό των υπό κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο κατά κανόνα *προκαλούνται ή επιδεινώνονται* από τις συνθήκες κατά τη διάρκεια της κράτησης, καθώς και από την απουσία ή ελλιπή παροχή ιατρικής μέριμνας. Σε πολλούς χώρους οι συνθήκες διαβίωσης είναι ακατάλληλες λόγω ανεπαρκών συνθηκών υγιεινής (απουσία ή περιορισμένη παροχή υπηρεσιών καθαρισμού και ειδών ατομικής υγιεινής), συνωστισμού, ανεπαρκούς εξαερισμού, παροχής θέρμανσης και ζεστού νερού. Όλοι αυτοί οι παράγοντες, όπως υποστηρίζουν, σχετίζονται με την εμφάνιση και μετάδοση νοσημάτων του αναπνευστικού και γαστρεντερικού συστήματος, καθώς και με δερματολογικές παθήσεις. Τα επαναλαμβανόμενα κρούσματα ψώρας είναι επίσης ενδεικτικά, καθώς η εξάπλωση της ασθένειας συνδέεται άμεσα με τις κακές συνθήκες υγιεινής¹⁷. Η έλλειψη ή αποσπασματική παροχή ιατρικών υπηρεσιών αποτελεί ένα σοβαρό πρόβλημα, το οποίο σε συνδυασμό με την απουσία ιατρικής εκτίμησης μετά τη σύλληψη οδηγεί σε φαινόμενα παραμέλησης ασθενών που πάσχουν από σοβαρές παθήσεις ή ακόμη και στη διακοπή της θεραπείας τους. Επιπλέον, λόγω της έλλειψης ιατρικού προσωπικού στα κέντρα κράτησης η πρόσβαση των μεταναστών σε ιατρικές δομές γίνεται μόνο δια

15. Προαναχωρησιακά κέντρα στο Φυλάκιο (Έβρος), Κομοτηνή και Παρνέστι, αστυνομικοί χώροι κράτησης στο Σουφλί, Φέρες, Τυχερό (Έβρος) και Ίασμος (Ροδόπη).

16. Αστυνομικά τμήματα, τμήματα συνοριακής φύλαξης και χώροι κράτησης του Λιμενικού σε Αττική (8), Αχαΐα (1), Κορινθία (1), Θεσπρωτία (2), Χαλκιδική (1), Έβρο (2), Ελληνο-Βουλγαρικά σύνορα (1), Ελληνο-Σκοπιανά σύνορα (2), Ελληνο-Αλβανικά σύνορα (1), Λέσβος (1), Χίος (1), Σάμος (1), Λέρος (1), Λήμνος (1) και προαναχωρησιακά κέντρα Ξάνθης, Κορίνθου και Αμυγδαλέζας.

17. Βλ. αναλυτικά Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 01-04-2014, *Αθέατος Πόνος: Παρατεταμένη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο σε ακατάλληλες συνθήκες στην Ελλάδα*, διαθέσιμο στο <http://www.msf.gr/publications/anafordrasis-sta-kentra-kratisis-metanaston>, σ. 8-9.

της διαμεσολάβησης των αστυνομικών, οι οποίοι στην ουσία αναγκάζονται να αναλάβουν καθήκοντα ιατρικής φύσεως και να αποφασίσουν ποιος χρειάζεται ιατρική φροντίδα, πόσο επείγον είναι το ιατρικό πρόβλημα, πότε και πώς θα γίνει η παραπομπή σε δομή υγείας¹⁸. Η οργάνωση τέλος επισημαίνει τον σοβαρό αντίκτυπο που επιφέρει η κράτηση στη ψυχική υγεία των κρατουμένων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην έκθεση, το γεγονός της κράτησης καθεαυτής είναι η σημαντικότερη αιτία άγχους και ψυχικής επιβάρυνσης των μεταναστών, ενώ φαινόμενα απεργίας πείνας, αυτοτραυματισμών και αυτοκτονιών δεν σπανίζουν. Οι κακές συνθήκες διαβίωσης, ο συνωστισμός, ο συνεχής θόρυβος, η έλλειψη δραστηριοτήτων, η έλλειψη πληροφόρησης και επικοινωνίας με τον εξωτερικό κόσμο, η εξάρτηση από τις αποφάσεις άλλων και η αβεβαιότητα για το μέλλον συμβάλλουν στη ψυχική τους επιβάρυνση¹⁹.

Η ασφάλεια των κρατουμένων εντός των χώρων αποδεικνύεται εξίσου προβληματική, καθώς οι καταγγελίες για κακομεταχείριση τους δεν σπανίζουν. Ο Συνήγορος του Πολίτη σε έκθεσή του το 2013 επεσήμανε ότι η ελληνική αστυνομία αντιμετωπίζει τους χώρους κράτησης αλλοδαπών ως χώρους εξωτερικής φύλαξης, μεριμνώντας για τη φρούρηση της περιμέτρου αυτών, κάτι που δεν διασφαλίζει την ασφάλεια των κρατουμένων μέσα στο χώρο από παράνομες συμπεριφορές²⁰. Όπως υποστηρίζει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων και κάθε Απάνθρωπης και Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας στην από Οκτωβρίου 2014 έκθεσή της, “αρκετοί κρατούμενοι στο κέντρο της Αμυδαλέζας κατήγγειλαν ότι είχαν δεχθεί χαστούκια, κλωτσιές και χτυπήματα από γκλομπ κατόπιν έκφρασης κάποιου παράπουνου εκ μέρους τους ή απόπειράς τους να βλάψουν τον εαυτό τους. Α-

18. *ibid*, σ. 12.

19. *ibid*, σ. 13.

20. Βλ. αναλυτικά Συνήγορος του Πολίτη, 29-05-2013, “*Αυτοψίες στα κέντρα κράτησης αλλοδαπών Αμυδαλέζας και Κορίνθου και στους χώρους κράτησης της Διεύθυνσης Αλλοδαπών Αθηνών στην οδό Πέτρου Ράλλη. Προβλήματα και προτάσεις*”, διαθέσιμο στο <http://www.synigoros.gr/resources/diapistwseis-stp-29-05-2013—2.pdf>, σ. 5.

ριθμός κρατουμένων ακόμη υποστήριξε ότι το αστυνομικό προσωπικό τους είχε επιβάλει την τιμωρία να παραμείνουν καθ' όλη τη διάρκεια της νύχτας δεμένοι με χειροπέδες στον εξωτερικό φράκτη του κέντρου. Μία ιδιαίτερη σοβαρή περίπτωση κακομεταχείρισης αφορούσε στο πρόσωπο ενός κρατουμένου, ο οποίος στις αρχές Μαρτίου του 2013 μετά την επιστροφή του στο κέντρο από νοσηλεία σε τοπικό νοσοκομείο της περιοχής λόγω αυτοτραυματισμού του με γυαλί τέθηκε επί μία ολόκληρη ημέρα δεμένος στο φράκτη, καθισμένος σε μία καρέκλα. Το ένα του χέρι τον είχαν αφήσει ελεύθερο. Με το σούρουπο συγκρατούμενοί του τον σκέπασαν με μία κουβέρτα λόγω της πτώσης της θερμοκρασίας. Παρόμοιες καταγγελίες για κακομεταχείριση, αυθαίρετη και ρατσιστική συμπεριφορά εκ μέρους του φυλακτικού προσωπικού έλαβαν χώρα σε όλα τα κέντρα που επισκέφθηκε η αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Κατά την επίσκεψη στο προαναχωρησιακό κέντρο της Κομοτηνής η Επιτροπή δέχθηκε πολυάριθμες καταγγελίες για την υπερβολική χρήση βίας και την εκ προθέσεως πρόκληση σωματικών βλαβών σε βάρος κρατουμένων που είχαν εξεγερθεί στις 23-11-2012. Συγκεκριμένα οι κρατούμενοι κατήγγειλαν ότι με το που τέθηκε υπό έλεγχο η κατάσταση οι αστυνομικοί τους υποχρέωσαν να σταθούν όρθιοι στο διάδρομο έξω από τα δωμάτιά τους και άρχισαν να τους χτυπούν με τις ράβδους τους και καρέκλες. Τα χτυπήματα συνεχίστηκαν μέχρι που τους οδήγησαν στην αυλή μπροστά από το κτίριο, όπου τους άφησαν να παραμείνουν όλο το βράδυ και το μεγαλύτερο μέρος της επόμενης ημέρας. Αφότου οι κρατούμενοι επέστρεψαν στα δωμάτιά τους, οι αστυνομικοί επανήλθαν και πηγαίνοντας από δωμάτιο σε δωμάτιο κατέφεραν αδιακρίτως χτυπήματα εναντίον τους με ράβδους. Σύμφωνα με την πληροφόρηση που είχε η Επιτροπή, 25 κρατούμενοι οδηγήθηκαν στο νοσοκομείο της Κομοτηνής με σπασμένα πλευρά και διασεισεις. Άλλα πρόσωπα που είχαν τραυματισθεί υποστήριξαν ότι τους αρνήθηκε ιατρική εξέταση τις επόμενες ημέρες παρά τις επανειλημμένες παρακλήσεις τους²¹. Αρμόδια αρχή για τη διερεύνηση περι-

21. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ. 38-39.

στατικών αστυνομικής βίας εντός των χώρων κράτησης κατά το νόμο 3772/2009 είναι ο Συνήγορος του Πολίτη, έως σήμερα ωστόσο η υπηρεσία δεν έχει ενδυναμωθεί κατά τέτοιο τρόπο ώστε να είναι σε θέση να διενεργεί σχετικούς ελέγχους σε τακτική βάση.

Γενικότερη διαπίστωση των ερευνητών, επιπρόσθετα, αποτελεί η απουσία οποιασδήποτε μέριμνας για ψυχαγωγία και δημιουργική απασχόληση των κρατουμένων, εφόσον δεν παρέχονται ευκαιρίες για την ανάπτυξη δραστηριοτήτων εκτός των κελιών, (κοινόι χώροι συζήτησης, μέσα ενημέρωσης για το τί συμβαίνει στον έξω κόσμο, αθλητικές εγκαταστάσεις, εργαστήρια, εγκαταστάσεις κατάλληλες για παιδιά), ενώ ο επιτρεπόμενος προαυλισμός στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων είναι ελάχιστος. Το δικαίωμα σε επικοινωνία ακόμη παρεμποδίζεται σοβαρά από ακατάλληλους χώρους επισκεπτηρίου και την ανέρειστη πρακτική του φυλακτικού προσωπικού να κατάσχει τα κινητά τηλέφωνα των κρατουμένων. Ως προς τη δυνατότητα πρόσβασης σε συνήγορο, πηγές αναφέρουν περιορισμένη διαθεσιμότητα δικηγόρων εντός των κέντρων κράτησης και προσκόμματα εκ μέρους των αρχών στην παροχή νομικής συνδρομής από μη-κυβερνητικές οργανώσεις²². Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Προσφύγων και Εξορίστων προσθέτει ότι η εγκατάσταση των κέντρων κράτησης σε απομακρυσμένες περιοχές επιβαρύνει τη δυνατότητα πρόσβασης των κρατουμένων σε νομική συνδρομή. Αναφέρεται ακόμη ότι οι δικηγόροι που μεταβαίνουν σε κέντρα χρειάζεται να γνωρίζουν το όνομα του κρατούμενου προκειμένου το προσωπικό να τους επιτρέψει να συνομιλήσουν μαζί του, κάποιες φορές δε, ακόμη και εάν το γνωρίζουν τους αποκλείεται η είσοδος²³.

Γ. Η κατάσταση στους επιμέρους χώρους

Αμυγδαλέζα: Το προαναχωρησιακό κέντρο κράτησης της Αμυγδαλέζας, χωρητικότητας 2.000 ατόμων, λειτουργεί από το Μάιο του 2012, στεγάζεται στις εγκαταστάσεις της Σχολής Αστυνομίας και αποτελείται από δύο τομείς, τον Α' και Β' και τον τομέα Γ, όπου κρατούνται οι ανήλικοι. Ειδικότερα ο Τομέας Α' αποτελείται από 50 προκατασκευασμέ-

22. Βλ. Συνήγορος του Πολίτη, όπ. π., σ. 4.

23. Βλ. αναλυτικά European Council on Refugees and Exiles, όπ.π., σ. 86.

νους οικίσκους, ενώ ο Τομέας Β' από 40. Κάθε ένας από αυτούς απαρτίζεται από δύο χώρους επιφανείας 9 τμ περίπου με τέσσερις κλίνες έκαστος, έναν κοινό χώρο ενδιαμέσως και δύο τουαλέτες με ντους. Οι οικίσκοι έχουν εξωτερικό φωτισμό και διαθέτουν κλιματισμό. Στον Τομέα Β' λειτουργεί εστιατόριο και χώρος λατρείας. Σύμφωνα με τα όσα καταγράφει ο Συνήγορος του Πολίτη, υφίσταται δυνατότητα καθημερινού προαυλισμού των κρατουμένων, από τις 9:00 - 13:00 τις πρωινές ώρες και από τις 15:00 – 19:00 το απόγευμα. Παρά την ικανοποιητική διάρκειά του, ο τελευταίος περιλαμβάνει αποκλειστικά και μόνο τη δυνατότητα περιπάτου ανάμεσα στους οικίσκους και μπροστά από την είσοδο του συγκροτήματος, καθώς δεν υπάρχει καμία πρόβλεψη για εγκαταστάσεις αθλητικού ή άλλου ψυχαγωγικού χαρακτήρα²⁴. Δεν υφίσταται χώρος όπου οι κρατούμενοι μπορούν να συγκεντρώνονται και να συζητούν, ούτε πρόσβαση σε τηλεόραση, ραδιόφωνο ή εφημερίδες²⁵.

Σε σχέση με την σίτιση, όπως ενημερώθηκε το κλιμάκιο του Συνηγόρου του Πολίτη, αυτή παρέχεται από εταιρία τροφοδότησης συμβεβλημένη με τη Διεύθυνση Αλλοδαπών Αθηνών και αποτελείται από τρία γεύματα ημερησίως, η ποσότητα ωστόσο και το είδος της παρεχόμενης διατροφής που ακολουθείται δεν αξιολογείται ως επαρκές και εξισορροπημένο, αφού περιλαμβάνει περιορισμένες ποσότητες σε φρούτα, λαχανικά, κρέας, ψάρι και γάλα. Ως προς τα είδη ατομικής υγιεινής εξασφαλιζόνταν στους κρατουμένους μέσω της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης “Ιατρική Παρέμβαση”, η οποία τους χορηγούσε σαπούνια, σαμπουάν, οδοντόκρεμες, οδοντόβουρτσες και χαρτιά υγείας, ενώ συνεργείο καθαριότητας φρόντιζε για την περιποίηση των χώρων σε καθημερινή βάση²⁶. Ήδη όμως κατά τη δεύτερη επίσκεψη του κλιμακίου στο χώρο διαπιστώθηκε ότι λόγω έλλειψης κονδυλίων δεν παρέχονταν είδη ατομικής υγιεινής ούτε καθαριζόταν ο χώρος. Σύμφωνα δε με τα όσα αναφέρει το πόρισμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την

24. Βλ. αναλυτικά Συνήγορος του Πολίτη, 29-05-2013, όπ.π., σ. 24-25.

25. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ.40.

26. Βλ. αναλυτικά Συνήγορος του Πολίτη, όπ.π., σ. 25.

Πρόληψη των Βασανιστηρίων, πλήθος κρατουμένων παραπονούνταν για την έλλειψη ειδών υγιεινής και για την αδυναμία τους να πλύνουν τα ρούχα τους και τα κλινοσκεπάσματά τους. Πλυντήρια και στεγνοκαθαριστήρια είχαν μεν αγορασθεί, αλλά δεν λειτουργούσαν²⁷.

Κατά την επίσκεψη αντιπροσωπείας του Ιδρύματος Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στο κέντρο της Αμυδαλέζας την 17-10-2014, διαπιστώθηκε ότι “στις εγκαταστάσεις του κρατούνταν 1.800 μετανάστες και αιτούντες άσυλο, αρκετοί εκ των οποίων βρίσκονταν εκεί για διάστημα μεγαλύτερο των 18 μηνών και *μάλιστα σε καθεστώς πλήρους κράτησης και όχι φιλοξενίας*. Ολόκληρος ο χώρος είναι περιφραγμένος με συρματοπλέγματα και οι κρατούμενοι φρουρούνται από 400 αστυνομικούς υπαλλήλους, την υπηρεσία των οποίων επικουρούν 10-12 ψυχολόγοι και διερμηνείς. Το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό αποτελείται από 8-10 άτομα περίπου με αποτέλεσμα η ιατρική φροντίδα που παρέχεται να χαρακτηρίζεται ως ‘απολύτως ανεπαρκής’.

Όλοι οι κρατούμενοι επιβιώνουν σε κοντέινερ, στο καθένα εκ των οποίων κρατούνται 6-8 άτομα και δεν υπάρχει τουαλέτα. Υπηρεσία καθαριότητας δεν υπάρχει, συνεπώς οι κρατούμενοι υποχρεούνται να καθαρίζουν μόνοι τους τα κοντέινερ, εντός των οποίων υπάρχει έντονη και πολύ δυσάρεστη οσμή. Πολλοί κρατούμενοι διαμαρτύρονται ότι δεν τους δίνουν είδη καθαρισμού, ενώ ορισμένοι καταγγέλλουν βίαιες συμπεριφορές εκ μέρους των αστυνομικών υπαλλήλων, όπως και την απροθυμία τους να τους συνοδεύσουν στο ιατρείο, όταν αντιμετωπίζουν προβλήματα υγείας²⁸.

27. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ. 40.

28. Βλ. αναλυτικά ANTIGONH-Κέντρο πληροφόρησης και τεκμηρίωσης για το ρατσισμό, την οικολογία, την ειρήνη και τη μη βία, “Ετήσια Έκθεση 2014 Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και ερευνητικών μελετών ή καλών πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της απασχόλησης, της νομοθεσίας, της εκπαίδευσης, της στέγασης, της ρατσιστικής βίας και της υγείας & πρόνοιας”, διαθέσιμο στο http://www.antigone.gr/files/gr/library/research-and-studies-specifically-for-greece/2014/Annual_Report_2014.pdf, σ. 49-50.

Ιατρική φροντίδα στο χώρο παρείχε έως το Δεκέμβριο του 2013 η μη-κυβερνητική οργάνωση “Ιατρική Παρέμβαση”. Σύμφωνα με εκπροσώπους μη-κυβερνητικών οργανώσεων το Εθνικό Κέντρο Επιχειρήσεων Υγείας έχει εδώ και μήνες διακόψει τις πληρωμές προς συμβεβλημένους ιδιωτικούς ιατρούς και ΜΚΟ που είχαν αναλάβει τη φροντίδα των κρατουμένων²⁹. Κατά την ενημέρωση που είχε λάβει ο Συνήγορος του Πολίτη στα τέλη του 2012, στο κέντρο λειτουργούσε χώρος ιατρείου και παρεχόταν ιατρική και ψυχολογική υποστήριξη από έναν γιατρό, έναν νοσηλευτή, έναν κοινωνικό λειτουργό και ένα ψυχολόγο. Όλοι οι νεοεισερχόμενοι στο κέντρο αλλοδαποί εξετάζονταν προκειμένου να σχηματισθεί ο ιατρικός τους φάκελος και να διαγνωσθεί εάν πάσχουν από κάποιο νόσημα. Κρατούμενοι πάσχοντες από σοβαρές ασθένειες παραπέμπονταν σε νοσοκομειακές δομές, ενώ λιγότερο σοβαρά δερματικά νοσήματα θεραπεύονταν στο κέντρο³⁰. Σύμφωνα όμως με τα όσα αναφέρει η έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην περίπτωση ιδίως της Αμυγδαλέζας το διαθέσιμο προσωπικό ήταν τελείως ανεπαρκές για την κάλυψη των αναγκών ενός τόσο μεγάλου πληθυσμού, ενώ ο ιατρικός έλεγχος των νεοεισερχομένων χαρακτηρίστηκε ως μη ενδεδειχμένος³¹.

Οι Γιατροί του Κόσμου κατόπιν επίσκεψης που πραγματοποίησαν στις αρχές του έτους διαπίστωσαν ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, όπως τραγική έλλειψη χώρου και καθαριότητας και ακατάλληλο φαγητό. Όπως χαρακτηριστικά δήλωσε ο γιατρός Στάθης Κυρούσης, επικεφαλής της Αποστολής, “είδαν ποντίκια και αρουραίους να περιφέρονται ανάμεσα σε ανθρώπους. Κατά την επίσκεψη διαπιστώθηκε ενεργή ε-

29. Βλ. αναλυτικά δημοσίευμα Καθημερινής Σουλιώτη Γιάννη, 19-02-2015, “*Την Τρίτη ανοίγουν οι πύλες της Αμυγδαλέζας*”, διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/804148/article/epikairothta/politikh/thn-trith-anoigoun-oi-pyles-e3odoy-ths-amygdalezas>, Huffington Post, 20-03-2015, “*Άνθρωποι, ποντίκια και η “νόσος του πρόσφυγα”*”, Οι άθλιες συνθήκες στα κέντρα κράτησης μεταναστών”, διαθέσιμο στο http://www.huffingtonpost.gr/2015/03/21/kentra-krathshs-metanastwn_n_6905770.html

30. Βλ. αναλυτικά Συνήγορος του Πολίτη, 29-05-2013, “όπ.π., σ. 26.

31. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, “όπ.π., σ. 48.

πιδημία ψώρας σε τουλάχιστον τρεις πτέρυγες³².

Στις αρχές Αυγούστου 2013, κρατούμενοι προέβησαν σε εξέγερση διαμαρτυρόμενοι για τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης που αντιμετώπιζαν και την απόφαση περί παράτασης της κράτησής τους. Η Γενική Αστυνομική Διεύθυνση Αττικής σε δελτίο τύπου που εξέδωσε την 12-08-2013 υποστήριξε ότι οι μετανάστες επιτέθηκαν πρώτοι στους αστυνομικούς θέτοντας φωτιά σε στρώματα και οικίσκους, τραυματίζοντας 10 άτομα, ενώ 65 εξ αυτών συνολικά συνελήφθησαν κατηγορούμενοι για εμπρησμό με κίνδυνο ζωής, επικίνδυνη απρόκλητη σωματική βλάβη, διακεκριμένη φθορά και στάση με σκοπό την απόδραση. Σύμφωνα με τα όσα κατήγγειλε η Διεθνής Αμνηστία για το περιστατικό η αναστάτωση ξεκίνησε από την απόφαση του φυλακτικού προσωπικού να διακόψει την ηλεκτροδότηση προκειμένου να απενεργοποιήσει τα κλιματιστικά μηχανήματα που οι μετανάστες είχαν θέσει σε λειτουργία εντός των δωματίων δύο οικίσκων λόγω της υπερβολικής ζέστης. Κάποιοι από τους διαμαρτυρόμενους κακοποιήθηκαν λεκτικά και σωματικά από τους αστυνομικούς. Η οργάνωση ήδη κατά τις επισκέψεις της τον Απρίλιο και Ιούλιο του 2013 είχε δεχθεί εντονότατα παράπονα εκ μέρους των κρατουμένων για την παρατεταμένη κράτησή τους, την κακή ποιότητα του φαγητού, τις κακές συνθήκες υγιεινής και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν στην επικοινωνία τους με τον έξω κόσμο λόγω της περιορισμένης πρόσβασής τους σε τηλέφωνο³³. Οι 65 συλληφθέντες τελικά αθώωθηκαν από το Μικτό Ορκωτό Δικαστήριο Αθηνών λόγω των επι-

32. Βλ. αναλυτικά Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 03-03-2015, *“Γιατροί Χωρίς Σύνορα: Οι απαράδεκτες συνθήκες κράτησης αποτελούν μεγάλο κίνδυνο για την σωματική και ψυχική υγεία των κρατουμένων”*, διαθέσιμο στο [http://www.msf.gr/magazine/](http://www.msf.gr/magazine/giatroi-horis-synora-oi-aparadektes-synthikes-kratisis-apoloyon-megalo-kindynogia-tin)

33. Βλ. αναλυτικά δημόσια δήλωση Διεθνούς Αμνηστίας, 14-08-2013, *Η συστηματική και παρατεταμένη κράτηση των παράτυπων μεταναστών και των αιτούντων άσυλο προκαλεί εξέγερση*, διαθέσιμη στο <http://www.amnesty.org.gr/h-%CF%83%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%83>

σφαλών και πετπλανημένων αστυνομικών μαρτυριών που τους συνέδεαν με τις κατηγορίες³⁴.

Κομοτηνή: Σύμφωνα με τα όσα κατέγραψε η αντιπροσωπεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων κατά την επαναληπτική επίσκεψή της το 2013, μετανάστες και αιτούντες άσυλο κρατούνται σε δωμάτια επιφανείας 20 τμ περίπου, τα οποία περιλαμβάνουν πέντε σετ κρεβατιών, (κουκέτες). Οι χώροι υγιεινής βρίσκονταν σε αθλία κατάσταση (σπασμένοι ουρητήρια και νεροχύτες, τουαλέτες και ντους εκτός λειτουργίας, χαλασμένη αποχέτευση) και η μυρωδιά εντός αυτών προκαλούσε ναυτία³⁵. Η πλήρης ακαταλληλότητα αυτών επιβεβαιώνεται και από την έκθεση των Γιατρών Χωρίς Σύνορα κατόπιν επιτόπιας επίσκεψης που πραγματοποίησαν στο κέντρο³⁶. Θεωρητικώς εξασφαλίζεται η δυνατότητα προαυλισμού των κρατουμένων επί 2 ώρες ημερησίως. Πολλοί κρατούμενοι ωστόσο παραπονέθηκαν ότι συχνά τους απαγορευόταν ο προαυλισμός κι, όταν ακόμη τους επιτρέπóταν, η διάρκεια αυτού δεν ξεπερνούσε τα 30 λεπτά, ενώ δεν υπήρχε πρόβλεψη για άλλες δραστηριότητες εντός του κέντρου. Ιατρική φροντίδα παρέχεται καθημερινά, από 8:00 έως 20:00 με βάρδιες δύο ιατρών και δύο νοσοκόμων³⁷.

Παρανέστι Δράμας: Το κέντρο τέθηκε σε λειτουργία τον Αύγουστο του 2012 και έχει χωρητικότητα 1.000 ατόμων. Κατά τις διαπιστώσεις της αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, οι κρατούμενοι στεγάζονται σε δύο κτίρια, το καθένα αποτελούμενο από έξι κοιτώνες επιφανείας 45 τμ έκαστος, οι οποίοι φιλοξενούν μέχρι 30 άτομα. Δεν υπάρχουν ντουλάπες με κλειδαριές για

34. Βλ. αναλυτικά Ελένη Ρουσιά, Εφημερίδα Αυγή, 23-12-2014, Εξέγερση Αυγούστου 2013: Αθωώθηκαν οι 65 έγκλειστοι της Αμυγδαλέζας, διαθέσιμο στο <http://www.avgi.gr/article/5162823/exegersi-augoustou-2013-athoothikan-oi-65-egkleistoi-tis-amugdalezas>

35. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ. 40.

36. Βλ. αναλυτικά Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 29-05-2013, όπ.π., σ. 10.

37. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ. 48.

τη φύλαξη προσωπικών ειδών ούτε τραπέζι ή καρέκλες. Υφίσταται επαρκής φωτισμός και εξαερισμός. Στο κτίριο Α υγρασία ήταν εμφανής στους τοίχους και έσταζε νερό στο χώρο της τουαλέτας. Στους κρατούμενους επιτρεπόταν προαυλισμός μόνο επί 1 1/2 ώρα την ημέρα, ενώ δεν τους εξασφαλιζόνταν άλλες δραστηριότητες ή η δυνατότητα να παρακολουθήσουν τηλεόραση. Ιατρική φροντίδα παρεχόταν από Δευτέρα έως Πέμπτη από ένα γιατρό και μία νοσοκόμα από τους Γιατρούς χωρίς Σύνορα, ενώ για τις υπόλοιπες ημέρες είχε εξασφαλισθεί συμφωνία με το ιατρικό κέντρο στο Παρανέστι. Δεν τηρούνται ενδελεχώς οι όροι ιατρικής εξέτασης των νεοεισερχομένων. Τα άτομα υποβάλλονται σε λίγες ερωτήσεις για την κατάσταση τους, αλλά δεν διενεργούνται κλινικές εξετάσεις ούτε συλλέγονται δείγματα αίματος³⁸.

Ξάνθη: Στο προαναχωρησιακό κέντρο της Ξάνθης, χωρητικότητας 500 ατόμων, οι κρατούμενοι στεγάζονται σε 76 κοιτώνες, επιφανείας από 15 έως 23 τμ ο καθένας, οι οποίοι φιλοξενούν από 4-10 άτομα. Σε κάθε όροφο ένα δωμάτιο έχει μετατραπεί σε χώρο προσευχής. Η κατάσταση των δωματίων βρισκόταν σε ανεκτό επίπεδο, ενώ διατίθενταν τραπέζια, καρέκλες και ντουλάπια για τη φύλαξη προσωπικών αντικειμένων. Υπάρχει ακόμη πρόσβαση σε φυσικό φως και εξαερισμό. Οι τουαλέτες είναι επαρκείς σε αριθμό και σε καλή κατάσταση. Υπάρχει περιορισμένη δυνατότητα προαυλισμού των κρατούμενων, μόνο επί μία ώρα την ημέρα, σε μία μικρή αυλή με χαλίκια. Ιατρική φροντίδα παρέχεται καθημερινά, από 8:00 έως 20:00 με βάρδιες δύο ιατρών και δύο νοσοκόμων. Γίνεται ορθός έλεγχος της κατάστασης της υγείας των νεοεισερχομένων μέσω της λήψης ιατρικού ιστορικού και δείγματος αίματος εντός 24 ωρών από την άφιξη³⁹.

Κόρινθος: Κατά το περιεχόμενο της έκθεσης αυτοψίας που πραγματοποιήσε κλιμάκιο του Συνηγόρου του Πολίτη στα τέλη του 2012, το κέντρο, χωρητικότητας 1000 ατόμων, στεγάζεται σε εγκαταστάσεις παλαιού στρατοπέδου και η έναρξη λειτουργίας του έλαβε χώρα την 22-08-2012. Για την κράτηση των αλλοδαπών χρησιμοποιούνται δύο χώ-

38. *ibid*, σ. 41 και 48.

39. *ibid*.

ροι αποτελούμενοι από δύο κτίρια ο καθένας, τα οποία βρίσκονται αντικρυστά. Κάθε χώρος διαθέτει μεγάλο προαύλιο στο οποίο οι αλλοδαποί κινούνται ελεύθερα και κάθε κτίριο αποτελείται από δύο ορόφους με τέσσερις μεγάλους θαλάμους, δύο ντους και τέσσερις τουαλέτες ανά όροφο⁴⁰. Κατά την επίσκεψη του κλιμακίου, η θέρμανση δεν λειτουργούσε ενώ πρόσφατα είχαν αγορασθεί κουβέρτες και δεν είχαν διανεμηθεί ακόμα είδη υγιεινής. Η σίτιση των κρατουμένων γινόταν από εξωτερική εταιρία τροφοδότησης και περιελάμβανε τρία γεύματα ημερησίως, το κλιμάκιο ωστόσο συνάντησε έντονες διαμαρτυρίες για την ποσότητα και την ποιότητα του φαγητού. Ιατρική φροντίδα παρεχόταν αποσπασματικά και σε προληπτικό κυρίως επίπεδο για την αποτροπή μετάδοσης ασθενειών από κινητή μονάδα του ΚΕΕΛΠΝΟ, αποτελούμενη από έναν ιατρό και δύο άτομα προσωπικό, ενώ τα σοβαρότερα περιστατικά παραπέμπονταν σε εξωτερικές δομές υγείας, όταν συμπληρωνόταν συγκεκριμένος αριθμός προσώπων για τη μεταφορά⁴¹.

Σύμφωνα με τα όσα κατέγραψε η Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο⁴² σε αυτοψία που διενήργησε στο κέντρο στις 25-06-2014 και κατόπιν ενημέρωσης που έλαβε από το Διοικητή του στους χώρους κρατούνταν συνολικά 712 άτομα εκ των οποίων 117 για χρονικό διάστημα που υπερέβαινε τους 18 μήνες. Ανάμεσα στους κρατούμενους εντοπίστηκαν πολλοί ανήλικοι, οι οποίοι κρατούνταν σε ξεχωριστό μεν θάλαμο, αλλά στο ίδιο κτίριο με τους ενήλικες και προαυλιζόνταν στους ίδιους χώρους με τους τελευταίους. Οι κρατούμενοι δεν είχαν καμία ενημέρωση επί του νομικού καθεστώτος τους, της διάρκειας κράτησής τους και την πορεία της εξέτασης των αιτημάτων τους. Στην αποστολή

40. Βλ. αναλυτικά Συνήγορος του Πολίτη, 29-05-2013, όπ.π., σ. 32.

41. *ibid*, σ. 36-37.

42. Πρωτοβουλία των οργανώσεων Άρσις-Κοινωνική Οργάνωση Υποστήριξης Νέων, Δίκτυο Κοινωνικής Υποστήριξης Προσφύγων και Μεταναστών, Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, Ελληνικό Φόρουμ Προσφύγων, Κέντρο Συμπάρστασης Παλινοστούντων και Μεταναστών-Οικουμενικό Πρόγραμμα Προσφύγων, Ομάδα Δικηγόρων για τα Δικαιώματα Προσφύγων και Μεταναστών, PRAKSIS και Πρωτοβουλία για τα Δικαιώματα των Κρατουμένων.

δεν επιτράπηκε η είσοδος στα κτίρια παρά μόνο η περιήγηση περιμετρικά αυτών, συνεπώς δεν κατέστη δυνατό να σχηματισθεί ιδία αντίληψη περί των συνθηκών της εντός των κτιρίων διαβίωσης των κρατούμενων. Σε κανέναν από τους χώρους κράτησης δεν υπήρχε δυνατότητα δημιουργικής απασχόλησης. Επίσης δεν υπάρχουν εστιατόρια, οι κρατούμενοι τρώνε στους θαλάμους τους και κατά κανόνα πίνουν νερό από τη βρύση της τουαλέτας. Στο κέντρο δεν υπήρχαν ενημερωτικά φυλλάδια για τη δυνατότητα παροχής αιτήματος διεθνούς προστασίας παρά μόνο φυλλάδια του Διεθνούς Οργανισμού Μετανάστευσης για εθελούσιο επαναπατρισμό, ενώ δεν είχε καταγραφεί το αίτημα 100 ατόμων που είχαν εκφράσει τη βούλησή τους για υποβολή αιτήματος ασύλου. Σύμφωνα με ενημέρωση υπήρχαν επτά ψυχολόγοι, δέκα κοινωνικοί λειτουργοί και διερμηνείς αραβικών (3), ουρντού (2), παστού (1), παντσαμπί (1), φαρσί (1) και χίντι (1), ο αριθμός των οποίων ωστόσο ήταν δυσανάλογα μικρός για την κάλυψη των αναγκών του κρατούμενου πληθυσμού, ενώ οι συμβάσεις εργασίας τους είχαν λήξει την 30.06.2014 και έκτοτε δεν είχαν ανανεωθεί. Ιατρική μέριμνα παρεχόταν όπως υποστηρίχθηκε από τρεις ιατρούς, χώρος αναρρωτηρίου όμως ακόμη δεν λειτουργούσε λόγω έλλειψης εξοπλισμού, ενώ οι κρατούμενοι παραπονούνταν για προβλήματα υγείας, έλλειψη ιατρικής παρακολούθησης και χορήγησης φαρμάκων⁴³. Στις αρχές του έτους η Ένωση Αστυνομικών Υπαλλήλων Κορίνθου απηύθυνε καταγγελία για τις ανύπαρκτες συνθήκες υγιεινής, τη βρωμιά και τη δυσωδία που επικρατούσαν στο κέντρο μετά τη λήξη της σύμβασης και την αποχώρηση των ιδιωτικών συνεργειών καθαριότητας στο τέλος Δεκεμβρίου του 2014⁴⁴.

Αερολιμένας Αθηνών: Οι τραγικές συνθήκες διαβίωσης των διοικητικά κρατούμενων προσώπων στον ειδικό χώρο κράτησης του Αερολι-

43. Βλ. αναλυτικά Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο, Οκτώβριος 2014, *Συνθήκες διοικητικής κράτησης & πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου*, διαθέσιμο στο <http://migrant.diktio.org/node/602>, σ. 6-7.

44. Βλ. αναλυτικά Το Κουτί της Πανδώρας, 23.01.2015, *Κολυμπούν στη βρώμα στο Κέντρο Κράτησης Αλλοδαπών Κορίνθου-Καταγγελία Αστυνομικών*, διαθέσιμο στο <http://www.koutipandoras.gr/article/131858/kolympoyn-sti-vroma-sto-kentro-kratisis-allodapon-korinthoy-kataggelia-astynomikon>

μένα Αθηνών αποτυπώνονται ξεκάθαρα και συγκεντρωτικά στην απόφαση - σταθμό MSS κατά Ελλάδας, 21-01-2010 (προσφυγή υπ' αριθμόν 30696/2009), η οποία έκρινε την Ελλάδα ως μη ασφαλής χώρα για την επαναπροώθηση αιτούντων άσυλο στα πλαίσια εφαρμογής του κανονισμού Δουβλίνο II λόγω μη τήρησης των εγγυήσεων για την αποτελεσματική εξέταση των αιτημάτων ασύλου και την εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών υποδοχής. Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις που έθεσαν υπόψη του Δικαστηρίου οργανώσεις που επισκέφθηκαν τους χώρους, ο τομέας που προορίζεται για τους αιτούντες άσυλο σπανίως ήταν ξεκλειδωτός και οι κρατούμενοι δεν είχαν πρόσβαση στον ψύκτη που βρισκόταν έξω και έπρεπε να πίνουν νερό από τις τουαλέτες. Στον τομέα που προορίζεται για τους συλληφθέντες, υπήρχαν 145 κρατούμενοι σε μία επιφάνεια 110 τμ. Σε πολλά κελιά δεν υπήρχε παρά μόνο ένα κρεβάτι για 14-17 άτομα. Ο αριθμός των στρωμάτων ήταν ελλιπής και πολλοί κρατούμενοι δεν μπορούσαν να απλωθούν και να κοιμηθούν συγχρόνως όλοι μαζί. Λόγω του υπερπληθυσμού ο εξαερισμός ήταν ανεπαρκής και η ζέστη στα κελιά ανυπόφορη. Οι κρατούμενοι υπέφεραν από τους αυστηρούς περιορισμούς πρόσβασης στην τουαλέτα και παραπονιόντουσαν ότι οι αστυνομικοί τους εμπόδιζαν να μετακινούνται στους διαδρόμους. Παρατηρήθηκε ακόμη ότι δεν υπήρχε ούτε σαπούνι ούτε χαρτί υγείας σε κανένα τομέα, ότι το σύνολο των εξοπλισμών και των ντους ήταν βρώμικα, ότι τα μπάνια δεν είχαν πόρτες και ότι, ανεξαρτήτως τομέα, οι κρατούμενοι δεν δικαιούνταν κανένα περίπατο σε καθαρό αέρα⁴⁵.

Παρόμοια κατάσταση περιγράφεται και στην έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων. "Μετανάστες και αιτούντες άσυλο κρατούνταν σε εσωτερικά κελιά επιφανείας 9 τμ το καθένα, χωρίς δυνατότητα οιοδήποτε προαυλισμού. Τους επιτρεπόταν μόνο να εξέρχονται των κελιών για λίγα λεπτά το πρωί για να πλυθούν. Ακόμη μία φορά η αντιπροσωπεία της Επιτροπής έγινε δέκτης καταγγελιών εκ μέρους των κρατουμένων ότι οι αστυνομικοί δεν τους

45. Βλ. απόφαση MSS κατά Ελλάδας, 21-01-2010 (προσφυγή υπ' αριθμόν 30696/09), διαθέσιμη στο, παρ. 230.

επέτρεπαν να πάνε στην τουαλέτα. Το προσωπικό του χώρου δήλωσε ότι η διάρκεια της κράτησης δεν ξεπερνά τις λίγες μέρες, εις γνώση όμως της Επιτροπής υπέπεσαν περιπτώσεις τεσσάρων Σύριων που είχαν κρατηθεί στις εγκαταστάσεις του αεροδρομίου για διαστήματα από 2 έως 4 μήνες, ενός άλλου προσώπου που είχε κρατηθεί για διάστημα ανώτερο των έξι μηνών και πολλών άλλων που κρατήθηκαν πάνω από μήνα. Επιπλέον ότι κατά περιόδους στα μικρά αυτά κελιά κρατούνταν από 7-11 άτομα. Η Επιτροπή τόνισε ότι ένα τέτοιο επίπεδο υπερπληθυσμού που περιορίζει τον κρατούμενο σε βιώσιμο χώρο της τάξεως του ενός τετραγωνικού μέτρου ή λιγότερο συνιστά από μόνο του απάνθρωπη μεταχείριση. Ως προς την παρεχόμενη ιατρική φροντίδα, διαπίστωσε ότι αυτή παρεχόταν τις καθημερινές τα πρωινά από ένα γιατρό και μία νοσοκόμα⁴⁶.

Κατά την αυτοψία που διενήργησαν μέλη της Καμπάνιας για την Πρόσβαση στο Άσυλο την 04-06-2014 στους χώρους του αεροδρομίου, χωρητικότητας 20 ατόμων, κρατούνταν σύμφωνα με την ενημέρωση του διοικητή 36 άνδρες. Οι υπεράριθμοι κρατούμενοι κοιμούνταν σε στρώματα στο πάτωμα. Όχι μόνο δεν υπήρχε προαυλισμός αλλά εξαιτίας του υπερπληθυσμού δεν υπήρχε διάδρομος στα κελιά, με αποτέλεσμα οι δυνατότητες κίνησης να είναι ελάχιστες, σχεδόν ανύπαρκτες. Υπήρχε ξεχωριστός χώρος για την κράτηση των γυναικών. Οι συνθήκες κράτησης ήταν απαράδεκτες και υπήρχε έλλειψη σε είδη προσωπικής υγιεινής. Οι κρατούμενοι το βράδυ κλειδώνονταν στα κελιά τους και η πρόσβαση στην τουαλέτα ήταν δυνατή μόνο κατόπιν έγκρισης των αστυνομικών, χωρίς να ικανοποιείται πάντα αυτό το αίτημα. Στα παράθυρα των κελιών υπήρχαν μόνο κάγκελα χωρίς τζάμι ή πατζούρι, με αποτέλεσμα οι κρατούμενοι να είναι διαρκώς εκτεθειμένοι στις καιρικές συνθήκες⁴⁷.

Πέτρου Ράλλη: Σε επίσκεψη που πραγματοποίησε ο Συνήγορος του Πολίτη το τελευταίο τρίμηνο του 2012 επεσήμανε τον υπερσυνωστισμό των κρατουμένων σε κελιά παλιών αστυνομικών κτιρίων, την σχεδόν

46. Βλ. αναλυτικά Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, όπ.π., σ. 48.

47. Βλ. αναλυτικά Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο, όπ.π., σ. 5.

καθολική απουσία προαυλισμού, παρά μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και την απουσία οποιωνδήποτε ψυχαγωγικών δραστηριοτήτων⁴⁸.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης της αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Πρόληψη των Βασανιστηρίων, οι χώροι κράτησης που προορίζονταν για τις γυναίκες ανακαινίζονταν και 188 άρρενες κρατούμενοι στεγάζονταν σε κελιά χωρητικότητας 170 ατόμων. Οι κρατούμενοι παραπονούνταν για τις φθαρμένες από τα έντομα κουβέρτες και την έλλειψη ειδών υγιεινής. Μεγάλος αριθμός καταγγελιών αφορούσε στην παρεμπόδιση πρόσβασης στην τουαλέτα και τον εξαναγκασμό των κρατουμένων να ουρούν κατά τη διάρκεια της νύχτας σε πλαστικά μπουκάλια. Η δυνατότητα του προαυλισμού προσφερόταν σπανίως και εάν ναι, διαρκούσε μόλις τριάντα λεπτά. Βασικές ιατρικές υπηρεσίες παρέιχε η μη-κυβερνητική οργάνωση Ιατρική Παρέμβαση. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για άλλες δραστηριότητες. Πολλά πρόσωπα κρατούνταν μέχρι και 12 μήνες χωρίς καμία ενημέρωση επί του νομικού τους καθεστώτος και τί μπορούσε να τους συμβεί.

Παρόμοια εικόνα αποδίδει και ο Ειδικός Εισηγητής των Ηνωμένων Εθνών στην έκθεσή του κατόπιν επίσκεψής του στα κρατητήρια της Πέτρου Ράλλη. “Οι συνθήκες κράτησης είναι απολύτως ανεπίτρεπτες. Οι άνθρωποι κοιμούνται σε τσιμεντένια χωρίσματα ή σε στρώματα στο πάτωμα. Δεν υπάρχουν τουαλέτες στα κελιά και οι μετανάστες αναγκάζονται να περιμένουν πολύ ώρα μέχρι να τους επιτραπεί να πάνε στην τουαλέτα με αποτέλεσμα να καταφεύγουν στη χρήση πλαστικών μπουκαλιών. Ενώ υπάρχουν δύο εξωτερικές αυλές, μία για τους άνδρες και μία για τις γυναίκες, οι μετανάστες παραμένουν έγκλειστοι στα κελιά τους το μεγαλύτερο μέρος της ημέρας. Παιχνίδια για τα παιδιά υπάρχουν μόνο στην αυλή και όχι μέσα στα κελιά”⁴⁹.

Η πρωτοβουλία οργανώσεων “Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο” σε αυτοψία που διενήργησε στα κρατητήρια την 25-04-2014 ενημερώθηκε για υπέρβαση της χωρητικότητας στα ανδρικά κελιά (230 κρατούμενοι αντί της επίσημης χωρητικότητας των 203), καθώς και

48. Συνήγορος του Πολίτη, όπ.π., σ. 2.

49. Βλ. αναλυτικά UN Human Rights Council, όπ.π., σ. 13.

κράτηση ασυνόδευτων ανηλίκων και προσώπων καταγόμενων από χώρες στις οποίες η επιστροφή είναι αντικειμενικά αδύνατη. Στα μέλη της καμπάνιας δεν επιτράπη η πρόσβαση στο εσωτερικό των κελιών, σύμφωνα ωστόσο με μαρτυρίες κρατουμένων υπάρχουν σοβαρές ελλείψεις σε είδη προσωπικής υγιεινής όπως σαμπουάν, σαπούνια, απορρυπαντική σκόνη, οδοντόκρεμες και ξυραφάκια. Τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες παραμένουν κλειδωμένοι κατά τη διάρκεια της νύχτας στα κελιά τους. Το φαγητό δεν ήταν επαρκές ούτε ποσοτικά ούτε ποιοτικά, ενώ παρά την παρουσία ανηλίκων η παρεχόμενη διατροφή περιελάμβανε γάλα μόλις μία φορά την εβδομάδα. Η επικοινωνία με τον έξω κόσμο ήταν προβληματική, τα τηλέφωνα απαγορεύονταν, ενώ η πρόσβαση σε τηλέφωνο είναι δυνατή μόνο με την αγορά τηλεκάρτας. Δεν υπήρχαν τηλεόραση, ραδιόφωνο, βιβλία ή εφημερίδες. Το επισκεπτήριο επιτρεπόταν σε ένα συγγενή ή φίλο ανά κρατούμενο, με την προϋπόθεση ότι ο κρατούμενος είχε δηλώσει το όνομα του ατόμου αυτού, κάτι που δεν γνώριζαν συχνά οι κρατούμενοι με αποτέλεσμα να έρχονται συγγενείς ή φίλοι τους για επισκεπτήριο και να τους διώχνουν οι αστυνομικοί. Ο προαυλισμός ήταν ανεπαρκής με διάρκεια μίας ώρας ανά δύο ημέρες για τους άνδρες και ανά μία ημέρα για τις γυναίκες και τα ανήλικα. Ορισμένοι κρατούμενοι είχαν ζητήσει να εξετασθούν από ιατρό επανειλημμένα, αλλά δεν υπήρξε ανταπόκριση. Αρκετοί κρατούμενοι ήταν αιτούντες άσυλο. Πολλοί δεν γνώριζαν για τη νομική τους κατάσταση, ούτε είχαν μιλήσει σε δικηγόρο⁵⁰.

Δ. Συμπεράσματα – προτάσεις

Στο χώρο της διαχείρισης των αυξημένων μεταναστευτικών ροών που δέχεται η χώρα, η υιοθέτηση μονόπλευρων πολιτικών κατασταλτικού χαρακτήρα και τα αρνητικά αποτελέσματα που αυτή παράγει έχουν οδηγήσει σε οξεία κριτική και καταδίκη από διεθνείς παρατηρητές, ευρωπαϊκούς φορείς και δικαιοδοτικά όργανα. Η πρακτική της αδιάκριτης επιβολής διοικητικής κράτησης σε βάρος μεταναστών και αιτούντων άσυλο και οι εξευτελιστικές συνθήκες, υπό τις οποίες αυτή συντελείται,

50. Βλ. αναλυτικά Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο, όπ.π., σ. 5.

συνιστούν αναμφίβολα σοβαρότατες παραβιάσεις του δικαιίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων και εκθέτουν ανεπανόρθωτα την εικόνα της Ελλάδας στο εξωτερικό. Οι αμυντικές γραμμές που συστηματικά προβάλλει η ελληνική πλευρά περί δυσανάλογου μεγέθους εισροών και οικονομικής κρίσης δεν αρκούν για να παρακάμψουν τον απόλυτο χαρακτήρα του άρθρου 3 της ΕΣΔΑ και σε καμία περίπτωση δεν δικαιολογούν τη ζοφερή πραγματικότητα που επικρατεί στους χώρους κράτησης. Σε μία προσπάθεια αναγνώρισης των έως τώρα εσφαλμένων επιλογών και διόρθωσης των κακώς κειμένων του παρελθόντος, η ελληνική κυβέρνηση το τελευταίο διάστημα εμφανίζεται αποφασισμένη να ακολουθήσει μία διαδικασία ορθής τήρησης των επιταγών του νόμου, δεσμευμένη προς την κατεύθυνση της εξέτασης εναλλακτικών της κράτησης επιλογών και αποφασίζοντας την άμεση απελευθέρωση από τα κέντρα κράτησης των αιτούντων άσυλο, των προσώπων που κρατούνται για διάστημα ανώτερο των 18 μηνών και των λεγόμενων ευπαθών περιπτώσεων.

Από κει και πέρα τα βήματα που απομένουν προκειμένου να βελτιωθεί ουσιαστικά η κατάσταση είναι πολλά. Προτεραιότητα αποτελούν:

- η εξειδικευμένη κατάρτιση των εμπλεκομένων σε ζητήματα μετανάστευσης και ασύλου αρχών και η εξοικείωσή τους με το υφιστάμενο νομοθετικό πλαίσιο
- ο αναπροσδιορισμός των κριτηρίων που ακολουθούνται στην πράξη για την επιβολή της διοικητικής κράτησης και την παράταση της διάρκειας ισχύος της και η προσαρμογή τους στις επιταγές και τους σκοπούς του νόμου
- η πρόταξη εναλλακτικών της κράτησης επιλογών καθώς και ο σχεδιασμός και δημιουργία των υλικών προϋποθέσεων για την αξιοποίησή τους
- η προσεκτική επιλογή και κατάλληλη εκπαίδευση του απασχολούμενου σε κέντρα κράτησης και σχετικές εγκαταστάσεις φυλακτικού προσωπικού σε συνδυασμό με την ανάπτυξη τεχνικών για την προώθηση ικανοτήτων διαπροσωπικής επικοινωνίας.
- η διαμόρφωση των χώρων κατά τρόπο σύμφωνο με τα διεθνή πρότυπα κράτησης και η εξασφάλιση όρων ανθρώπινης διαβίωσης εντός

των κέντρων

- η προστασία της σωματικής και ψυχικής υγείας των κρατουμένων
- η εξασφάλιση της πρόσβασης σε νομική συμπαράσταση και διερμηνεία
- η εξασφάλιση του δικαιώματος των κρατουμένων σε εξωτερική επικοινωνία
- η ενεργοποίηση και ενίσχυση στην πράξη μηχανισμών που θα ελέγχουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα την κατάσταση εντός των κέντρων, καθώς επίσης θα διερευνούν και θα αποδίδουν ευθύνες για τυχόν περιστατικά αστυνομικής βίας ή αυθαιρεσίας.

Όλα αυτά τα μέτρα αναγκαίο είναι να συμπληρωθούν από την κατάλληλη ενημέρωση και ευαισθητοποίηση του κοινού ως προς την υφισταμένη κατάσταση με απώτερο σκοπό να καταστεί σαφές στην συνείδηση των Ελλήνων, ενός ιστορικά μεταναστευτικού και προσφυγικού πληθυσμού, ότι δεν πρόκειται για ανθρώπους που διέπραξαν κάποιο αδίκημα, αλλά που αναγκάστηκαν είτε λόγω δίωξης είτε λόγω συνθηκών να εγκαταλείψουν τις χώρες καταγωγής τους.

ΠΗΓΕΣ

ANTIGONH-Κέντρο πληροφόρησης και τεκμηρίωσης για το ρατσισμό, την οικολογία, την ειρήνη και τη μη βία, “Ετήσια Έκθεση 2014 Καταγραφή φαινομένων, ζητημάτων και κρουσμάτων ρατσισμού, διακρίσεων, ξενοφοβίας αλλά και ερευνητικών μελετών ή καλών πρακτικών της Διοίκησης στους 6 κρίσιμους τομείς της απασχόλησης, της νομοθεσίας, της εκπαίδευσης, της στέγασης, της ρατσιστικής βίας και της υγείας & πρόνοιας”, διαθέσιμο στο http://www.antigone.gr/files/gr/library/research-and-studies-specifically-for-greece/2014/Annual_Report_2014.pdf

Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 03-03-2015, “Γιατροί Χωρίς Σύνορα: Οι απαράδεκτες συνθήκες κράτησης αποτελούν μεγάλο κίνδυνο για την σωματική και ψυχική υγεία των κρατουμένων”, διαθέσιμο στο <http://www.msf.gr/magazine/giatroi-horis-synora-oi-aparadektes-synthikes-kratisis-apoteloy-n-megalo-kindyno-gia-tin>

Γιατροί Χωρίς Σύνορα, 01-04-2014, *Αθέατος Πόνος: Παρατεταμένη και συστηματική κράτηση μεταναστών και αιτούντων άσυλο σε ακατάλληλες*

συνθήκες στην Ελλάδα, διαθέσιμο στο <http://www.msf.gr/publications/anafora-drasis-sta-kentra-kratisis-metanaston>

Διεθνής Αμνηστία, 14-08-2013, *Η συστηματική και παρατεταμένη κράτηση των παράτυπων μεταναστών και των αιτούντων άσυλο προκαλεί εξέγερση*, διαθέσιμη στο <http://www.amnesty.org.gr/h-%CF%83%CF%85%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B7-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%83>

Ελένη Ρουσιά, Εφημερίδα Αυγή, 23-12-2014, *Εξέγερση Αυγούστου 2013: Αθώωθηκαν οι 65 έγκλειστοι της Αμυδαλέζας*, διαθέσιμο στο <http://www.avgi.gr/article/5162823/exegersi-augoustou-2013-athoothikan-oi-65-egkleistoi-tis-amugdalezas>

Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής, Μάιος 2014, *Είναι η αδιάκριτη κράτηση των παράτυπων μεταναστών αποτελεσματική συγκριτικά με το κόστος της; Η περίπτωση του προαναχωρησιακού κέντρου της Αμυδαλέζας*, διαθέσιμο στο http://www.eliamer.gr/wp-content/uploads/2014/05/Policy_brief_the_case_study_of_Amygdaleza_GR.pdf

Καμπάνια για την Πρόσβαση στο Άσυλο, Οκτώβριος 2014, *Συνθήκες διοικητικής κράτησης & πρόσβαση στη διαδικασία ασύλου*, διαθέσιμο στο <http://migrant.diktio.org/node/602>

Σουλιώτης Γιάννης (Εφημερίδα Καθημερινή), 19-02-2015, *“Την Τρίτη ανοίγουν οι πύλες της Αμυδαλέζας”*, διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/804148/article/epikairothta/politikh/thn-trith-anoigoyn-oi-pyles-e3odoy-ths-amugdalezas>, Huffington Post, 20-03-2015, *“Άνθρωποι, ποντίκια και η “νόσος του πρόσφυγα”: Οι άθλιες συνθήκες στα κέντρα κράτησης μεταναστών”*, διαθέσιμο στο http://www.huffingtonpost.gr/2015/03/21/kentra-krathshs-metanastwn_n_6905770.html

Συνήγορος του Πολίτη, 29-05-2013, *“Αυτοψίες στα κέντρα κράτησης αλλοδαπών Αμυδαλέζας και Κορίνθου και στους χώρους κράτησης της Διεύθυνσης Αλλοδαπών Αθηνών στην οδό Πέτρου Ράλλη. Προβλήματα και προτάσεις”*, διαθέσιμο στο <http://www.synigoros.gr/resources/>

diapistwseis-stp-29-05-2013—2.pdf

Το Κουτί της Πανδώρας, 23-01-2015, *Κολυμπούν στη βρώμα στο Κέντρο Κράτησης Αλλοδαπών Κορίνθου-Καταγγελία Αστυνομικών*, διαθέσιμο στο <http://www.koutipandoras.gr/article/131858/kolympoyn-sti-vroma-sto-kentro-kratisis-allodapon-korinthoy-kataggelia-astynomikon>

Ύπατη Αρμοσσία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, 2012, *Κατευθυντήριες Οδηγίες για την Κράτηση των Αιτούντων Άσυλο*, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=51a48a5a4>

Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως και Προστασίας του Πολίτη, «*Εθνικό Σχέδιο Δράσης για τη Διαχείριση του Ασύλου και της Μετανάστευσης*», Executive Summary Progress Report January-May 2013 (περίληψη), διαθέσιμο στο http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/libe/dv/p4_progressreport_/p4_progressreport_en.pdf

Council of Europe: Commissioner for Human Rights, *Report by Nils Muiznieks Commissioner for Human Rights for the Council of Europe following his visit to Greece from 28 January to 1 February 2013*, 16 April 2013, CommHD (2013)6, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/516e76bb4.html>

Council of Europe: Committee for the Prevention of Torture, *Report to the Greek Government on the visit to Greece carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 16 April 2013*, 16 October 2014, CPT/Inf (2014) 26, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/543f7ba54.html>

European Council on Refugees and Exiles, *Asylum Information Database, National Country Report: Greece*, 31 July 2014, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/5406c6d84.html>

International Commission of Jurists (ICJ), Φεβρουάριος 2013, *Second Joint Submission of the International Commission of Jurists (ICJ) and of the European Council on Refugees and Exiles (ECRE) to the Committee of Ministers of the Council of Europe in the case of M.S.S. v. Belgium and Greece (Application no. 30696/09) and related cases*, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/54f5cd00a.html>

UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), *UNHCR observations on the current asylum system in Greece*, December 2014, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/54cb3af34.html>

UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on the human rights of migrants, Addendum: Mission to Greece*, 18 April 2013, A/HRC/23/46/Add.4, διαθέσιμο στο <http://www.refworld.org/docid/51b983ab4.html>

**Συμβολές από τον ευρύτερο χώρο
του Δικαίου**

Οι διατάξεις του Αστικού Κώδικα για τη νόμιμη μοίρα υπό το φως της παραβολής του Ασώτου (Λουκάς ΙΕ΄, 11-32)

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Σ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ*

I. Εισαγωγή

Η παραβολή του Άσωτου Υιού, που περιέχεται στο κατά Λουκά Ευαγγέλιο (κεφ. ΙΕ΄ στ. 11 επ.) της Καινής Διαθήκης, συνιστά μια απαράμιλλης ομορφιάς αποτύπωση της αξίας της αληθινής μετάνοιας και της απέραντης αγάπης του Θεού-πατέρα για τον άνθρωπο. Ως τέτοια, αποτελεί πηγή έμπνευσης για κάθε Χριστιανό, θα έλεγα για κάθε άνθρωπο. Η ενασχόληση ενός νομικού με ένα τέτοιο κείμενο ενδέχεται εκ πρώτης όψεως να ξενίζει. Όμως, η εμβάθυνση στο ευαγγελικό αυτό κείμενο παρουσιάζει στην πραγματικότητα μεγάλο ενδιαφέρον γιατί η παραβολή του Ασώτου ενέχει και στοιχεία κληρονομικού δικαίου. Έτσι, αποδεικνύεται ότι η κληρονομική διαδοχή και το κληρονομικό δίκαιο υπό την ευρεία του έννοια ήταν από τα βασικά μελήματα των ανθρώπων ήδη από την εποχή του Ιησού.

Βέβαια, όπως θα δούμε στη συνέχεια, το δίκαιο εκείνης της εποχής ήταν αρκετά διαφορετικό σε σχέση με το σημερινό. Όμως, μέσα από την επισήμανση αυτών των διαφορών –αλλά και την αναζήτηση ενδεχόμενων στοιχείων επαφής– μας δίνεται η δυνατότητα να κατανοήσουμε καλύτερα τη λογική και τις βασικές αρχές του κληρονομικού δικαίου του Αστικού Κώδικα γενικά και του δικαίου της νόμιμης μοίρας ειδικό-

* Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών – Τακτικό μέλος της Ακαδημίας Αθηνών.

τερα. Παράλληλα, επειδή είναι γνωστό ότι οι παραβολές του Ιησού έχουν και συμβολικό χαρακτήρα, αξίζει ακόμη να ερευνηθεί μήπως από το βαθύτερο νόημα της παραβολής μπορούν να συναχθούν ορισμένα διδάγματα σχετικά με το δίκαιο.

II. Η παραβολή του Άσωτου Υιού

Πριν ξεκινήσουμε την έρευνα των νομικών προεκτάσεων της κορυφαίας αυτής παραβολής, αξίζει να θυμηθούμε το κείμενό της: «11. Άνθρωπός τις είχε δύο υιούς· 12. Και είπεν ο νεώτερος αυτών προς τον πατέρα, Πάτερ, δός μοι το ανήκον μέρος της περιουσίας. Και διεμοίρασεν εις αυτούς τα υπάρχοντα αυτού. 13. Και μετ' ολίγας ημέρας συνάξας πάντα ο νεώτερος υιός, απεδήμεσεν εις χώραν μακράν· και εκεί διεσκόρπισε την περιουσίαν αυτού ζων ασώτως. 14. Αφού δε εδαπάνησε πάντα, έγινε πείνα μεγάλη εν τη χώρα εκείνη, και αυτός ήρχισε να στερήται. 15. Τότε υπήγε και προσεκολλήθη εις ένα των πολιτών της χώρας εκείνης· όστις έπεμψεν αυτόν εις τους αγρούς αυτού δια να βόσκη χοίρους. 16. Και επεθύμει να γεμίση την κοιλίαν αυτού από των ξυλοκεράτων τα οποία έτρωγον οι χοίροι· και ουδείς έδιδεν εις αυτόν. 17. Ελθών δε εις εαυτόν, είπε, Πόσοι μισθωτοί του πατρός μου περισσεύουσιν άρτον, και εγώ χάνομαι υπό της πείνης! 18. Σηκωθείς θέλω υπάγη προς τον πατέρα μου, και θέλω ειπεί προς αυτόν, Πάτερ, ήμартон εις τον ουρανόν και ενώπιόν σου· 19. Και δεν είμαι πλέον άξιος να ονομασθώ υιός σου· κάμε με ως ένα των μισθωτών σου. 20. Και σηκωθείς ήλθε προς τον πατέρα αυτού. Ενώ δε απείχεν έτι μακράν, είδεν αυτόν ο πατήρ αυτού και εσπλαχνίσθη· και δραμών επέπεσεν επί τον τράχηλον αυτού, και κατεφίλησεν αυτόν. 21. Είπε δε προς αυτόν ο υιός, Πάτερ, ήμартон εις τον ουρανόν και ενώπιόν σου, και δεν είμαι πλέον άξιος να ονομασθώ υιός σου. 22. Και ο πατήρ είπε προς τους δούλους αυτού, Φέρετε έξω την στολήν την πρώτην, και ενδύσατε αυτόν, και δότε δακτυλίδιον εις την χείρα αυτού, και υποδήματα εις τους πόδας. 23. Και φέροντες τον μόσχον τον σιτευτόν σφάξατε, και φαγόντες ας ευφρανθώμεν· 24. Διότι ούτος ο υιός μου νεκρός ήτο, και ανέζησε· και απολλώς ήτο, και ευρέθη. Και ήρχισαν να ευφραίνονται. 25. Ήτο δε ο πρεσβύτερος αυτού υιός εν τω αγρώ· και καθώς ερχόμενος επλησίασεν εις

την οικίαν, ήκουσε συμφωνίαν και χορούς. 26. Και προσκαλέσας έναν των δούλων ηρώτα τι είναι ταύτα. 27. Ο δε είπε προς αυτόν, Ότι ο αδελφός σου ήρθε· και έσφαξεν ο πατήρ σου τον μόσχον τον σιτευτόν, διότι απήλαυσεν αυτόν υγιαίνοντα. 28. Και ωργίσθη, και δεν ήθελε να εισέλθη. Εξήλθε λοιπόν ο πατήρ αυτού, και παρεκάλει αυτόν. 29. Ο δε αποκριθείς είπε προς τον πατέρα, Ιδού, τόσα έτη σε δουλεύω, και ποτέ εντολής σου δεν παρέβην· και εις εμέ ουδέ ερίφιον έδωκας ποτέ, για να ευφρανθώ μετά των φίλων μου· 30. Οτε δε ο υιός σου ούτος, ο καταφαγών σου τον βίον μετά πορνών, ήρθεν, έσφαξας δι' αυτόν τον μόσχον τον σιτευτόν. 31. Ο δε είπε προς αυτόν, Τέκνον, συ πάντοτε μετ' εμού είσαι· και πάντα τα εμά σά είναι· 32. Έπρεπε δε να ευφρανθώμεν και να χαρώμεν, διότι ο αδελφός σου ούτος νεκρός ήτο, και ανέζησε· και απολωλώς ήτο και ευρέθη». Στο σημείο αυτό τελειώνει η παραβολή χωρίς την απάντηση του μεγαλύτερου γιου.

III. Η παραβολή υπό το φως του τότε ισχύοντος δικαίου

Στην προβληματική του κληρονομικού δικαίου μας εισάγει ήδη η δεύτερη φράση της παραβολής: «Πάτερ, δός μοι το ανήκον μέρος της περιουσίας», λέει ο νεότερος γιος στον πατέρα του. Προκαταβολικά βέβαια πρέπει να επισημάνουμε ότι δεν είναι σαφές σε τι ακριβώς αναφέρεται το χωρίο αυτό. Τούτο διότι ο όρος «κληρονομία», τον οποίο ο Λουκάς γνωρίζει και χρησιμοποιεί αλλού (Λουκάς ΙΒ΄, 13), δεν απαντά πουθενά στο κείμενο της παραβολής¹. Αντ' αυτού, ο γιος ζητά από τον πατέρα, κατά το πρωτότυπο κείμενο, το «επιβάλλον μέρος της ουσίας»· το μερίδιο αυτό αναφέρεται, μετά την αποδημία του γιου, απλώς ως «ουσία», δηλαδή περιουσία (Λουκάς ΙΕ΄, 13)· ενώ αργότερα ο μεγάλος γιος αποκαλεί το κομμάτι αυτό «βίον» του πατέρα (Λουκάς ΙΕ΄, 30), δηλαδή τα απαραίτητα για τη διαβίωσή του. Ωστόσο, μπορούμε με σχετική ασφάλεια να συμπεράνουμε ότι ο νεότερος γιος ζητά από τον πατέρα να του δώσει το μέρος που του αναλογούσε στην πατρική περιουσία κατά το δίκαιο της εποχής.

Στον χρόνο και στον τόπο που διαδραματίζεται η παραβολή ίσχυε ο

1. *Eta Linnemann*, Gleichnisse Jesu, Göttingen 1978, σ. 153.

ιουδαϊκός νόμος. Σύμφωνα με αυτόν ο πρωτότοκος γιος κληρονομούσε τα 2/3 της πατρικής περιουσίας, στα οποία συνήθως περιλαμβανόταν και το κτήμα της οικογένειας. Το υπόλοιπο 1/3 μοιραζόταν στους υπόλοιπους γιους σε ίσα μερίδια. Η ρύθμιση αυτή του ιουδαϊκού νόμου διατυπώνεται εναργώς στο Δευτερονόμιο, το πέμπτο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης, όπου στο Κεφάλαιο ΚΑ' (στ. 15-17) διαβάζουμε τα εξής κατ' απόδοση στη Δημοτική: (15) «Αν κάποιος έχει δύο γυναίκες, τη μια που αγαπάει και την άλλη που μισεί, και του γεννήσουν παιδιά, εκείνη που αγαπάει και εκείνη που μισεί, και ο πρωτότοκος γιος είναι εκείνης που μισεί, (16) τότε την ημέρα που μοιράζει στους γιούς του την περιουσία του, δεν μπορεί να κάνει πρωτότοκο τον γιο εκείνης που αγαπάει, παραβλέποντας τον γιο εκείνης που μισεί, τον αληθινά πρωτότοκο· (17) αλλά, θα αναγνωρίσει τον γιο εκείνης που μισεί ως πρωτότοκο, δίνοντας σ' αυτόν διπλάσιο μερίδιο από όλα τα υπάρχοντά του· επειδή είναι η αρχή της δύναμής του· σ' αυτόν ανήκουν τα πρωτοτόκια»².

Επομένως, στην οικογένεια της παραβολής ο μεγάλος γιος δικαιούτο τα 2/3 και ο μικρός το εναπομείναν 1/3 της περιουσίας του πατέρα, εφόσον δεν υπήρχε στην οικογένεια άλλος γιος. Η άκαμπτη διατύπωση του παραπάνω χωρίου παρέχει ισχυρές ενδείξεις για το ότι η ελευθερία διάθεσης της περιουσίας ενός προσώπου αιτία θανάτου ήταν μάλλον ελάχιστη στο πλαίσιο του ιουδαϊκού νόμου³.

Αυτό όμως που προξενεί μεγαλύτερη εντύπωση αναφορικά με το αίτημα του μικρότερου γιου είναι ότι αυτός ουσιαστικά ζητάει να πραγματοποιηθεί η κληρονομική διαδοχή, ενόσω ο πατέρας του ακόμη ζει.

2. Και κατά τη μετάφραση των Ο': (15) 'Εάν δε γένωνται ανθρώπων δύο γυναίκες, μία αυτών ηγαπημένη και μία αυτών μισουμένη, και τέκωσιν αυτώ η ηγαπημένη και η μισουμένη και γένηται υιός πρωτότοκος της μισουμένης, (16) και έσται η αν ημέρα κατακληρονομηθεί τοις υιοίς αυτού τα υπάρχοντα αυτού, ου δυνήσεται πρωτοτοκεύσαι τω υιω της ηγαπημένης, υπεριδών τον υιόν της μισουμένης τον πρωτότοκον, (17) αλλά τον πρωτότοκον της μισουμένης επιγνώσεται δούναι αυτώ διπλά από πάντων, ων αν ερεθί αυτώ, ότι ούτος εστίν αρχή τέκνων αυτού, και τούτω καθήκει τα πρωτοτοκεία.

3. Έτσι και Scheuren-Brandes, Das Pflichtteilsrecht des BGB im Lichte des Gleichnisses von verlorenen Sohn (Lk 15, 11-32), σε Festschrift für Gerhard Otte, München 2005, σ. 566.

Τούτο, όσο και αν φαίνεται παράδοξο, δεν ήταν άγνωστο στο δίκαιο της εποχής εκείνης. Πράγματι, ο ιουδαϊκός νόμος επέτρεπε στον πατέρα, υπό ορισμένες συνθήκες, να μοιράσει εν ζωή την περιουσία του στα τέκνα του. Ωστόσο, επειδή υπήρχε ο φόβος ότι με τον τρόπο αυτό μπορεί να τίθετο σε κίνδυνο η διαβίωση του πατέρα στα γεράματά του, προβλέπονταν δύο ασφαλιστικές δικλείδες: Πρώτον, η όλη διαδικασία της διανομής της κληρονομίας εν ζωή μπορούσε να τεθεί σε κίνηση μόνο από τον πατέρα, ποτέ με αίτημα του γιου. Και δεύτερον, με τη διανομή αυτή τα τέκνα αποκτούσαν μεν «δικαιώματα ιδιοκτησίας» στην κληρονομία, όμως ο πατέρας διατηρούσε μέχρι τον θάνατό του σημαντικά δικαιώματα επ' αυτής. Συγκεκριμένα, όσο ζούσε ο πατέρας, σε αυτόν ανήκε κάθε έσοδο, τόκος και καρπός από την κληρονομιά περιουσία· και αν τυχόν ο γιος εκποιούσε αντικείμενα της κληρονομίας, ο αγοραστής αποκτούσε την κατοχή αυτών μόλις με και από τον θάνατο του πατέρα.

Πράγματι, στην παραβολή έχουμε πλήθος ενδείξεων που φανερώνουν ότι ο πατέρας διατηρούσε κάποιου είδους έλεγχο στην περιουσία παρά τη διανομή της στους γιους. Η ισχυρότερη από αυτές είναι ότι έχει την εξουσία, κατά τον εορτασμό της επιστροφής του Ασώτου, να διατάξει να σφάξουν τον «μόσχο τον σιτευτό», δηλαδή ένα πολύτιμο κομμάτι της εναπομείνας πατρικής περιουσίας. Επίσης, φαίνεται ότι εξακολουθεί να έχει το πρόσταγμα στους υπηρέτες του υποστατικού. Ένδειξη προς την ίδια κατεύθυνση παρέχει ακόμη το παράπονο του μεγαλύτερου γιου, ότι δηλαδή ο πατέρας δεν του παραχώρησε ποτέ κάποιο ερίφιο, για να το απολαύσει με τους φίλους του. Ο γιος δηλαδή θεωρεί τα ερίφια ακόμη περιουσία του πατέρα, παρά την προηγηθείσα διανομή⁴. Τέλος, το ίδιο συνάγεται από την αποστροφή του πατέρα προς τον μεγαλύτερο γιο, πως «ό,τι ανήκει σ' αυτόν είναι και δικό του» (Λουκάς ΙΕ', 31). Ό,τι έχει απομείνει στην πατρική περιουσία ανήκει στον μεγαλύτερο γιο, αφού ο μικρός πήρε και κατασπατάλησε το δικό του μερίδιο· όμως συγχρόνως ανήκει και στον πατέρα, γιατί αυτός θα

4. *Adolf Jülicher*, *Die Gleichnisreden Jesu*, Tübingen 1910 (ανατύπωση 1963), σ. 337.

τα καρπώνεται μέχρι τον θάνατό του.

Από το κείμενο της παραβολής δεν προκύπτει με σαφήνεια αν ο μικρότερος γιος πήρε το μερίδιό του σε αντικείμενα της πατρικής περιουσίας ή σε χρήματα ή και με τις δύο μορφές. Αυτό όμως που προκύπτει ως βέβαιο είναι ότι με τον άσωτο βίο που ακολούθησε στη συνέχεια εκμηδένισε αυτά που πήρε. Με αυτόν τον τρόπο ουσιαστικά ανήρεσε το δικαίωμα κάρπωσης που διατηρούσε επ' αυτών ο πατέρας του όσο ζούσε. Ο νεότερος γιος διέπραξε επομένως διπλή παράβαση του ιουδαϊκού νόμου: Αφενός πήρε ο ίδιος την πρωτοβουλία για τη διανομή της πατρικής περιουσίας εν ζωή· και αφετέρου, αντί να διαχειριστεί το μερίδιό του με σύνεση, έσπευσε να το κατασπαταλήσει. Παρ' όλα αυτά, όταν επιστρέφει αληθινά μετανοημένος, ο πατέρας τον συγχωρεί και τον επαναφέρει στην οικογένεια παρέχοντάς του την απόλαυση όσων αγαθών έχουν απομείνει σε αυτή (Λουκάς ΙΕ', 22-23).

Αφήνοντας προσωρινά κατά μέρος τις θεολογικές προεκτάσεις, η νομική ανάγνωση της παραβολής δημιουργεί την εντύπωση ότι σε βάρος του μεγαλύτερου γιου διαπράττεται μια μεγάλη αδικία. Όπως προεκτέθηκε, η συμπεριφορά του πατέρα είναι σύμφωνη με το δίκαιο της εποχής. Τούτο όμως ακριβώς αποκαλύπτει ότι το δίκαιο εκείνης της εποχής αδυνατούσε να προστατεύσει αποτελεσματικά τον μεγαλύτερο γιο⁵. Κατά τη διανομή της πατρικής περιουσίας εν ζωή έλαβε βέβαια και αυτός το μερίδιό του (τα 2/3 αυτής)· όμως έμεινε κοντά στον πατέρα του, δούλεψε για τη συντήρηση του υποστατικού, απέφυγε τις σπατάλες και πειθαρχούσε πάντα στις εντολές του «διαχειριστή» πατέρα. Παρά ταύτα, από το ισχύον δίκαιο της εποχής μένει ουσιαστικά απροστάτευτος τόσο έναντι της συμπεριφοράς του αδελφού του, ο οποίος εκμηδένισε το δικό του μερίδιο αφήνοντας αποκλειστικά στον μεγάλο γιο το βάρος της κάλυψης των αναγκών της οικογένειας· όσο και έναντι της συμπεριφοράς του πατέρα, ο οποίος σπεύδει να καλωσορίσει τον μικρό γιο απομειώνοντας προς τιμήν του σημαντικά την εναπομένουσα περιουσία, η εκμετάλλευση της οποίας θα περιέλθει με τον θάνατό του στον μεγάλο γιο.

5. Scheuren-Brandes, ό.π., σ. 567.

IV. Το πραγματικό της παραβολής στο ισχύον σήμερα κληρονομικό δίκαιο

Τα προεκτεθέντα δημιουργούν το εύλογο ερώτημα κατά πόσον και σε ποιο βαθμό ο μεγάλος γιος θα μπορούσε να απολαύσει μεγαλύτερη προστασία με βάση το ισχύον στις ημέρες μας κληρονομικό δίκαιο. Πριν πραγματευθούμε το ερώτημα αυτό, θα πρέπει να δούμε συνοπτικά κατά τι διαφέρει η νομική κατάσταση που αντικατοπτρίζεται στην παραβολή από αυτή που επικρατεί σήμερα.

1. Διαφορές με το κληρονομικό δίκαιο του Αστικού Κώδικα

Ήδη η σύντομη επισκόπηση του ιουδαϊκού νόμου περί κληρονομιών, που επιχειρήθηκε προηγουμένως, αφήνει να φανούν σημαντικές διαφορές με το ισχύον κληρονομικό δίκαιο. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι εξής:

α) Καταρχάς, όπως είναι γνωστό, σήμερα δεν υπάρχουν «πρωτόκια». Αν δεν υπάρχει διαθήκη, οπότε ακολουθείται η εξ αδιαθέτου διαδοχή (ΑΚ 1813 επ.), τα τέκνα κληρονομούν κατ' ισομοιρία (ΑΚ 1813 § 3). Αντίστοιχα ισχύουν και για τη νόμιμη μοίρα, η οποία, όπως θα δούμε παρακάτω, ισούται με το μισό της εξ αδιαθέτου μερίδας.

β) Έπειτα, σε αντίθεση με τον ιουδαϊκό νόμο, το σύγχρονο κληρονομικό δίκαιο διέπεται από την ελευθερία του διατιθέναι⁶. Τούτο σημαίνει ότι κάθε άνθρωπος είναι ελεύθερος να ορίσει την τύχη της περιουσίας του για τον μετά τον θάνατό του χρόνο, όπως αυτός νομίζει. Η αρχή αυτή θεμελιώνεται αφενός στην αυτονομία της βούλησης, η οποία με τη σειρά της είναι απόρροια του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας (άρθρο 5 § 1 του Συντάγματος)· και αφετέρου στο δικαίωμα ατομικής ιδιοκτησίας (άρθρο 17 § 1 του Συντάγματος), διότι η εγγύηση της ατομικής ιδιοκτησίας θα ήταν ατελής, αν δεν εξασφαλιζόταν η ελευθερία διάθεσης της περιουσίας και για τον μετά τον θάνατο χρόνο. Περιορισμό στην ελευθερία του διατιθέναι θέτουν κατά βάση μόνο οι διατάξεις περί αναγκαστικής διαδοχής του Αστικού Κώδικα (ΑΚ

6. Βλ. Γεωργιάδη, Κληρονομικό Δίκαιο, 2η έκδ. 2013, §§ 1 αρ. 17, 18 και 5 αρ. 1-3.

1825 επ.).

Συγκεκριμένα, ο νομοθέτης δεν αφήνει απολύτως ελεύθερο τον κληρονομούμενο να ρυθμίσει την τύχη της περιουσίας του μετά θάνατο, αλλά δεσμεύει μέρος της κληρονομίας υπέρ των στενών συγγενών αυτού. Τα πρόσωπα αυτά, που ονομάζονται νόμιμοι μεριδούχοι ή αναγκαίοι κληρονόμοι, είναι οι κατιόντες, ο επιζών σύζυγος και –αν δεν υπάρχουν κατιόντες– οι γονείς του κληρονομούμενου. Το μέρος της κληρονομίας, που υποχρεούται να αφήσει ο κληρονομούμενος στα πρόσωπα αυτά, αποκαλείται νόμιμη μοίρα και ισούται με το μισό της εξ αδιαθέτου μερίδας τους (ΑΚ 1825). Αν κατά τον θάνατο του κληρονομούμενου διαπιστωθεί ότι οι νόμιμοι μεριδούχοι στερούνται ολόκληρη ή μέρος της αντιστοιχούσας σε αυτούς νόμιμης μοίρας, προβλέπονται διάφοροι τρόποι αποκατάστασης, με τους οποίους θα ασχοληθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια.

γ) Περαιτέρω, κληρονομική διαδοχή εν ζωή, όπως αυτή κατ' ουσίαν έλαβε χώρα στο περιστατικό της παραβολής, δεν νοείται στο σύγχρονο κληρονομικό δίκαιο. Ο Αστικός Κώδικας προβλέπει περιοριστικά τρεις τρόπους επαγωγής της κληρονομίας (βλ. ΑΚ 1710, 1825 επ.): Με διαθήκη, εξ αδιαθέτου (για την περίπτωση που δεν έχει συνταχθεί διαθήκη ή η υπάρχουσα ανατραπεί) και αναγκαστική διαδοχή (για την περίπτωση που προσβάλλεται η νόμιμη μοίρα). Και οι τρεις αυτοί τρόποι επαγωγής της κληρονομίας προϋποθέτουν τον θάνατο του κληρονομούμενου.

Βεβαίως, ο Αστικός Κώδικας επιτρέπει –και εν μέρει ρυθμίζει– κάποιους θεσμούς, όπως η δωρεά αιτία θανάτου (ΑΚ 2032 επ.), με τους οποίους ρυθμίζονται εν ζωή ορισμένες έννομες σχέσεις του προσώπου για τον χρόνο μετά τον θάνατό του. Όμως και οι πράξεις αυτές αναπτύσσουν ενέργεια μόλις με τον θάνατο του προσώπου και έχουν διαφορετικά έννομα αποτελέσματα από αυτά που περιγράφονται στην παραβολή.

Από αυτούς τους θεσμούς ίσως πλησιέστερα στη «διανομή», στην οποία προέβη ο πατέρας, βρίσκεται η λεγόμενη νέμηση ανιόντος που

ρυθμίζεται από τα άρθρα 1891-1894 ΑΚ⁷. Πρόκειται για τη σύμβαση μεταξύ του κληρονομούμενου ανιόντος και των κατιόντων του, με την οποία διανέμεται η υπάρχουσα περιουσία του πρώτου στους τελευταίους για τον χρόνο μετά τον θάνατό του. Με τη νέμηση προσδιορίζονται τα κατ' ιδίαν στοιχεία από την υπάρχουσα περιουσία του ανιόντος, τα οποία μετά τον θάνατό του θα περιληφθούν στην κληρονομική μερίδα κάθε κατιόντος μελλοντικού κληρονόμου του. Βλέπουμε δηλαδή ότι η νέμηση αποτελεί κατά κάποιον τρόπο «προδιανομή» των περιουσιακών στοιχείων του ανιόντος μεταξύ των κατιόντων του. Ωστόσο, και αυτή εμφανίζει σημαντικές διαφορές με το πραγματικό της παραβολής. Η βασικότερη εξ αυτών είναι ότι ο κληρονομούμενος δεν στερείται της δυνατότητας να καταλείψει στη συνέχεια με διαθήκη τα αντικείμενα της περιουσίας του κατά τρόπο διαφορετικό από αυτόν που προβλέφθηκε στη νέμηση (ΑΚ 1891 εδ. γ')· και όσο αυτός ζει η περιουσιακή του κατάσταση δεν μεταβάλλεται καθόλου με την κατάρτιση της νέμησης.

δ) Ανεξάρτητα από τα παραπάνω, είναι βέβαια δυνατό –και στην πράξη συνηθισμένο– να προβαίνει ο μετέπειτα κληρονομούμενος σε χαριστικές παροχές προς τους κατιόντες του κατά τη διάρκεια της ζωής του. Τούτο δεν απαγορεύεται, παρ' όλο που ενδέχεται εν τοις πράγμασι να συνιστά κατά κάποιον τρόπο «προκαταβολή» της κληρονομικής διαδοχής. Ωστόσο, οι χαριστικές αυτές παροχές (κατά βάση δωρεές και γονικές παροχές) δεν είναι άμοιρες συνεπειών από την άποψη του κληρονομικού δικαίου.

Τούτο διότι ο νόμος, προς προστασία των νόμιμων μεριδούχων, καθιερώνει ένα πολύπλοκο σύστημα υπολογισμού της νόμιμης μοίρας (βλ. ΑΚ 1831 επ.), το οποίο χαρακτηρίζεται από το ότι, προκειμένου να κριθεί αν προσβάλλεται η νόμιμη μοίρα κάποιου εκ των αναγκαίων κληρονόμων, λαμβάνονται υπόψη οι χαριστικές αυτές παροχές⁸. Συγκεκριμένα, στην περιουσία του κληρονομούμενου κατά τον χρόνο του θανάτου του, αφού αφαιρεθούν ορισμένα κονδύλια (π.χ. έξοδα κηδείας), προστίθεται λογιστικά η αξία των εν ζωή χαριστικών παροχών αυ-

7. Για τη σύμβαση αυτή βλ. αναλυτικά *Γεωργιάδη*, ό.π., § 63.

8. Βλ. αναλυτικά *Γεωργιάδη*, ό.π., § 34 αρ. 1 επ.· και από τη νομολογία ενδεικτικά ΑΠ 23/2015 Νόμος· ΑΠ 474/2010 ΝοΒ 2010, 2054.

τού προς τους νόμιμους μεριδούχους (και υπό προϋποθέσεις και προς τρίτους). Αυτή αποτελεί τη λεγόμενη πλασματική κληρονομία, επί της οποίας υπολογίζεται η αξία της νόμιμης μοίρας κάθε μεριδούχου. Αφού γίνει αυτό, οι χαριστικές παροχές που έλαβε κάθε μεριδούχος αφαιρούνται από την αξία της νόμιμης μοίρας που του αναλογεί. Αν το αποτέλεσμα καλύπτει πλήρως τη νόμιμη μοίρα, ο μεριδούχος δεν αποκτά δικαίωμα στην κληρονομία. Αν καλύπτει μέρος μόνο της νόμιμης μοίρας, προβλέπεται «αναπλήρωσή» της. Περισσότερα επ' αυτού στη συνέχεια.

2. Η προστασία του μεγαλύτερου γιου

Αφού είδαμε τις κύριες διαφορές –και μαζί το βασικό πλαίσιο– του σύγχρονου κληρονομικού δικαίου, ήρθε η στιγμή να διερευνήσουμε αν και ποια προστασία θα παρεχόταν στον μεγαλύτερο γιο, αν η ιστορία της παραβολής διαδραματιζόταν στη σημερινή εποχή. Προς τούτο θα πρέπει όμως να κάνουμε μια βασική παραδοχή: Αφού το κληρονομικό μας δίκαιο δεν αναγνωρίζει την «προδιανομή» της κληρονομίας εν ζωή με τον τρόπο που περιγράφεται στην παραβολή, θα πρέπει να αντιμετωπίσουμε τόσο την αρχική «διανομή» αντικειμένων της περιουσίας που έκανε ο πατέρας όσο και τις «θυσίες», στις οποίες προέβη αυτός κατά την επιστροφή του Ασώτου, ως χαριστικές εν ζωή παροχές του πατέρα προς τους δύο γιους του. Με βάση αυτή την αφετηρία θα κριθεί, αν ο μεγαλύτερος γιος μπορεί να επικαλεστεί τις διατάξεις περί νόμιμης μοίρας.

Πράγματι, συνήθως η νόμιμη μοίρα προσβάλλεται με διατάξεις της διαθήκης, στην οποία παραλείπεται εντελώς ο μεριδούχος ή του καταλείπεται ποσοστό μικρότερο από εκείνο που ορίζει ο νόμος. Όμως, προσβολή της νόμιμης μοίρας είναι δυνατό να επέλθει και χωρίς να συνταχθεί διαθήκη, όταν λόγω των δωρεών στις οποίες προέβη ο κληρονομούμενος όσο ζούσε, το ενεργητικό της κληρονομίας έχει μειωθεί σε τέτοια έκταση, ώστε να μην επαρκεί για να καλύψει τη νόμιμη μοίρα του δικαιούχου. Τότε για την προστασία του μεριδούχου παρέχεται σε αυτόν μια ειδική αγωγή, η λεγόμενη μέμψη άστοργης δωρεάς (ΑΚ 1835 επ.), η οποία αποσκοπεί στην ανατροπή της «άστοργης» δωρεάς κατά

το μέρος που αυτή προσβάλλει τη νόμιμη μοίρα⁹.

Συνεπώς, ο μεγάλος γιος της παραβολής θα μπορεί να βρει προστασία με βάση τις διατάξεις περί νόμιμης μοίρας μόνον εφόσον, όταν τελικά πεθάνει ο πατέρας του, διαπιστωθεί ότι η πατρική περιουσία που έχει απομείνει δεν επαρκεί για να καλύψει τη νόμιμη μοίρα του, δηλαδή το ελάχιστο ποσοστό επί της κληρονομιάς που του «εγγυάται» ο νόμος. Στην προκειμένη περίπτωση, αφού στην οικογένεια υπάρχουν δύο μόνο τέκνα και δεν φαίνεται να υπάρχει επιζώσα σύζυγος, το ποσοστό της νόμιμης μοίρας κάθε γιου ανέρχεται σε 1/4 (το μισό της εξ αδιαθέτου μερίδας) επί της κληρονομιάς περιουσίας, στο οποίο θα συνυπολογιστούν, με τον τρόπο που περιγράφηκε παραπάνω, και οι δωρεές εν ζωή που έκανε ο πατέρας προς αυτούς.

Ωστόσο, γίνεται φανερό ότι η προστασία του μεγάλου γιου με βάση τις διατάξεις αυτές είναι ατελής από πολλές απόψεις. Πρώτον, συνάπτεται αποκλειστικά με το μεταγενέστερο χρονικό σημείο του θανάτου του πατέρα του. Όσο ζει ο πατέρας, ο μεγάλος γιος δεν υπάρχει τρόπος να τον εμποδίσει να προβεί σε περαιτέρω παροχές προς τον αδελφό που επέστρεψε· ούτε βεβαίως είχε τη δυνατότητα να αποτρέψει τον εκμηδενισμό των αντικειμένων της πατρικής περιουσίας που είχαν δοθεί στον μικρότερο γιο πριν από την αποδημία του.

Δεύτερον, η προστασία αυτή παρέχεται, όπως είδαμε, μόνον αν και στον βαθμό που προσβάλλεται η νόμιμη μοίρα. Αν αυτή καλύπτεται, ο μεγάλος γιος δεν προστατεύεται, ακόμη και αν εν τοις πράγμασι ο μικρός αδελφός έλαβε περισσότερα από την πατρική περιουσία. Το κληρονομικό μας δίκαιο περιορίζει την ελευθερία του διατιθέναι μόνο στον βαθμό που αυτό είναι αναγκαίο για την προστασία των μεριδούχων· κατά τα λοιπά δεν ενδιαφέρεται να εξασφαλίσει απόλυτη ισότητα μεταξύ των κατιόντων.

Τρίτον, για να διαπιστωθεί αν προσβάλλεται η νόμιμη μοίρα, θα συνυπολογιστούν, όπως είπαμε, και οι δωρεές που είχε κάνει ο πατέρας όχι μόνο προς τον Άσωτο, αλλά και στον ίδιο τον μεγάλο γιο. Αυτές μετρούν κατά κάποιο τρόπο ως «προκαταβολή» της νόμιμης μοίρας του.

9. Βλ. Γεωργιάδη, ό.π., § 36 αρ. 2, 11 επ.

Αν λοιπόν ληφθεί υπόψη ότι κατά τον χρόνο της αρχικής «διανομής» ο μεγάλος γιος είχε λάβει αντικείμενα που αντιστοιχούσαν στα 2/3 της τότε πατρικής περιουσίας, είναι μάλλον απίθανο να κριθεί ότι η νόμιμη μοίρα του δεν έχει καλυφθεί.

Τέταρτον, ακόμη και αν υποθεθεί ότι η νόμιμη μοίρα του μεγάλου γιου δεν είχε καλυφθεί και η εναπομείνασα μετά τις δωρεές προς τον Άσωτο πατρική περιουσία δεν επαρκεί για τη συμπλήρωσή της, η προστασία του μεγάλου γιου παρίσταται και πάλι αμφίβολη. Τούτο διότι η αποδοχή της αγωγής μέμψης συνεπάγεται τη γέννηση απλώς ενοχικής υποχρέωσης του δωρεοδόχου (του Ασώτου) να αποδώσει στον θιγόμενο μεριδούχο (τον μεγάλο αδελφό) το αντικείμενο της δωρεάς με βάση τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό (ΑΚ 904 επ.)¹⁰. Τούτο σημαίνει ότι ο δωρεοδόχος ευθύνεται μόνον εφόσον τα αντικείμενα αυτά σώζονται – ή για το τυχόν αντάλλαγμα από την εκποίησή τους. Αν αντίθετα τα δωρηθέντα είχαν χαθεί ή καταστραφεί για οποιονδήποτε λόγο πριν από τον θάνατο του κληρονομούμενου, η ευθύνη του δωρεοδόχου για απόδοση αποσβήνεται. Αν λάβουμε υπόψη τα πραγματικά περιστατικά της παραβολής, αντιλαμβανόμαστε ότι είναι απίθανο κατά τον χρόνο του θανάτου του πατέρα να «σώζονται», υπό την παραπάνω έννοια, αντικείμενα που είχαν παραχωρηθεί στον Άσωτο, από τα οποία ο μεγάλος αδελφός θα μπορούσε να ικανοποιηθεί.

Και πέμπτον, πρέπει να επισημανθεί ότι ο μεγάλος γιος δεν μπορεί να ωφεληθεί ούτε από τον προβλεπόμενο στις ΑΚ 1839 επ. θεσμό της αποκλήρωσης. Πράγματι, ο νόμος επιτρέπει στον κληρονομούμενο να στερήσει με τη διαθήκη του έναν μεριδούχο από τη νόμιμη μοίρα του για ορισμένους περιοριστικά αναφερόμενους λόγους, στους οποίους περιλαμβάνεται και η διαγωγή άτιμου ή ανήθικου βίου παρά τη θέληση του διαθέτη (ΑΚ 1840 αρ. 5). Όμως, ο ανήθικος βίος πρέπει να εξακολουθεί να υπάρχει κατά τον θάνατο του διαθέτη (βλ. ΑΚ 1840 στο τέλος) και να μην έχει παρασχεθεί συγγνώμη από τον τελευταίο (ΑΚ 1844). Επιπλέον, ακόμη και αν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την

10. Βλ. αναλυτικά Γ. Γεωργιάδη, Η προστασία της νόμιμης μοίρας, 2013, § 24 αρ. 14 επ.· πρβλ. ακόμη ΑΠ 510/2000 ΝοΒ 2000, 1133· ΕφΠατρ 856/2008 ΑχΝ 2009, 265· ΕφΑθ 8560/2002 ΕλλΔνη 2004, 574.

αποκλήρωση, αυτή απόκειται στην ελεύθερη βούληση του κληρονομούμενου· αυτός δεν μπορεί να «εξαναγκαστεί» προς τούτο από πρόσωπα που έχουν τυχόν έννομο συμφέρον. Και τέλος, ακόμη και αν αποκληρωνόταν ο Άσωτος Υιός, το ποσοστό της νόμιμης μοίρας του μεγάλου αδελφού δεν θα αυξανόταν, διότι η ΑΚ 1830 ορίζει ότι για τον προσδιορισμό της εξ αδιαθέτου μερίδας, με βάση την οποία υπολογίζεται η νόμιμη μοίρα, συναριθμούνται και όσοι έχουν αποκληρωθεί.

V. Τα χαρακτηριστικά του δικαίου της νόμιμης μοίρας που αποτυπώνονται στην παραβολή

Παρά τις πολλές και σημαντικές διαφορές, στις οποίες αναφερθήκαμε εκτενώς προηγουμένως, στο πραγματικό της παραβολής ανιχνεύονται και ορισμένες βασικές αρχές που διέπουν το δίκαιο της νόμιμης μοίρας μέχρι και σήμερα. Οι κυριότερες από αυτές είναι οι ακόλουθες:

α) Καταρχάς, από την αφήγηση της παραβολής αναδεικνύεται σε βασική αρχή του δικαίου της νόμιμης μοίρας ο οικογενειακός δεσμός. Αυτόν επικαλείται ο πατέρας, όταν επιχειρεί να επιλύσει τη διαμάχη που έχει εμμέσως ξεσπάσει μεταξύ των δύο αδελφών με αφορμή την επιστροφή του Ασώτου. Πρέπει να χαίρεσαι, λέει ο πατέρας στον μεγαλύτερο γιο, επειδή ο αδελφός σου, που τον θεωρούσαμε νεκρό, επέστρεψε (Λουκάς ΙΕ', 32)· όχι ο «υιός μου», όπως τον είχε χαρακτηρίσει προηγουμένως κατά την έκφραση του θυμού του ο μεγάλος αδελφός (Λουκάς ΙΕ', 31), αλλά ο «αδελφός σου», για να τονίσει τον οικογενειακό δεσμό¹¹.

Πράγματι, ο βασικός δικαιολογητικός λόγος για την καθιέρωση του θεσμού της νόμιμης μοίρας είναι η προστασία της οικογένειας, η οποία κατοχυρώνεται και συνταγματικά (άρθρο 21 § 1 του Συντάγματος)¹². Παλαιότερα, ο περιορισμός της ελευθερίας του διατιθέναι χάριν της οικογένειας έβρισκε έρεισμα κυρίως στη σκέψη ότι η οικογένεια ήταν το θεμέλιο της κοινωνικοοικονομικής ζωής, η βασική παραγωγική μονάδα

11. *Scheuren-Brandes*, ό.π., σ. 568.

12. Βλ. *Σταθόπουλο*, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Εισαγ. 1825-1845 αρ. 4 επ.· *Γεωργιάδη*, ό.π., § 31 αρ. 3 επ.· *Καραμπατζό*, Η παραίτηση από το δικαίωμα της νόμιμης μοίρας, 2011, σ. 39 επ.

στην οποία στηριζόταν η οικονομική ανάπτυξη. Υπό τις σύγχρονες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες η οικογένεια έχει πάψει μιν να αποτελεί τη βάση της παραγωγικής πυραμίδας· διατηρεί όμως και σήμερα έναν ιδιαίτερα σημαντικό κοινωνικό ρόλο, εκείνον της εστίας που εξασφαλίζει την ανατροφή των παιδιών, τη διατροφή των μελών της και τις αναγκαίες συνθήκες για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου. Αποτελεί τη βασική μονάδα παραγωγής και διαμόρφωσης των ανθρώπων σε κοινωνικώς επωφελή στοιχεία και προσωπικότητες. Παράλληλα, η δικαιολογία του θεσμού της νόμιμης μοίρας εντοπίζεται και στην ηθική σημασία της οικογένειας, δηλαδή στον στενό συναισθηματικό δεσμό που συνήθως αναπτύσσεται μεταξύ των μελών της με τη συμβίωση και την κοινή πορεία στην καθημερινή ζωή και δημιουργεί αμοιβαίο ηθικό καθήκον ψυχικής και υλικής συμπαράστασης.

β) Μαζί με τον οικογενειακό δεσμό, στον οποίο στηρίζεται κατά βάση η προστασία της νόμιμης μοίρας, στην παραβολή αποκαλύπτεται όμως με ενάργεια και η αντίφαση που ενυπάρχει μέσα στον ίδιο τον θεσμό αυτό. Γιατί, ενώ με τις διατάξεις για τη νόμιμη μοίρα επιδιώκεται, όπως ήδη επισημάνθηκε η προστασία της οικογένειας, στην πράξη ο θεσμός αυτός προσλαμβάνει σημασία ιδίως σε εκείνες τις περιπτώσεις, όπου οι σχέσεις μεταξύ των μελών μιας οικογένειας εμφανίζονται διαταραγμένες¹³. Αυτό συμβαίνει και στην οικογένεια της παραβολής, όπου οι διατάξεις περί νόμιμης μοίρας θα κληθούν –αν τελικά κληθούν– να επιλύσουν την οικογενειακή διαμάχη.

γ) Η παραβολή θέτει ακόμη το ζήτημα της νομικής φύσης του δικαιώματος του νόμιμου μεριδούχου, δηλαδή του είδους της προστασίας του παρέχεται σε αυτόν. Κατά βάση δύο είναι οι νομοθετικές επιλογές στον τομέα αυτόν: Είτε θα παρέχεται στον μεριδούχο απλώς ενοχικό δικαίωμα να απαιτήσει το ποσοστό της νόμιμης μοίρας του σε χρήμα (όπως ισχύει στη γερμανική έννομη τάξη) είτε θα προβλέπεται άμεση και αυτοδίκαιη συμμετοχή του μεριδούχου στην κληρονομία κατά το ποσοστό της νόμιμης μοίρας του. Ο Αστικός μας Κώδικας υιοθετεί κατά

13. Βλ. σχετικώς και Ζερβογιάννη, Η μεταρρύθμιση του γερμανικού κληρονομικού δικαίου. Μια κριτική προσέγγιση από τη σκοπιά του Έλληνα νομικού, ΕφΑΔ 2010, 27· Καραμπατζό, ό.π., σ. 44.

βάση το δεύτερο αυτό σύστημα¹⁴.

Έτσι, η διαθήκη, στο μέτρο που θίγει τη νόμιμη μοίρα, θεωρείται αυτοδικαίως άκυρη και δεν έχει ανάγκη προσβολής¹⁵. Ο μεριδούχος συντρέχει αυτομάτως ως κληρονόμος, κατά το ποσοστό της νόμιμης μοίρας του, σε όλα τα κληρονομιαία στοιχεία (ΑΚ 1825 § 2, 1827). Αντίστοιχα ισχύουν και για τις τυχόν προσβολές της νόμιμης μοίρας που διαπράττονται με δωρεά αιτία θανάτου (βλ. ΑΚ 2035 σε συνδ. με 1829) ή με νέμηση ανιόντος (βλ. ΑΚ 1894). Ωστόσο, διαφορετικά εμφανίζονται τα πράγματα, όταν η νόμιμη μοίρα προσβάλλεται με χαρακτηριστικές εν ζωή παροχές του κληρονομούμενου. Οι παροχές αυτές, όπως είδαμε, δεν ανατρέπονται αυτοδικαίως, στο μέτρο που προσβάλλουν τη νόμιμη μοίρα, αλλά παραμένουν ισχυρές μέχρι να ανατραπούν δικαστικώς μετά την άσκηση αγωγής περί μέμψης άστοργης δωρεάς. Στην περίπτωση αυτή παρέχεται δηλαδή λιγότερο δραστική προστασία στον μεριδούχο. Η διαφοροποίηση αυτή δικαιολογείται όμως επαρκώς.

Καταρχάς, σε αντίθεση με την προσβολή από διαθήκη, στην περίπτωση των εν ζωή χαρακτηριστικών παροχών μόνον με τον θάνατο του κληρονομούμενου μπορεί να κριθεί αν υπάρχει προσβολή της νόμιμης μοίρας, δηλαδή σε χρονικό σημείο όπου ήδη έχουν συντελεσθεί οι χαρακτηριστικές αυτές πράξεις. Η ύπαρξη προσβολής της νόμιμης μοίρας εξαρτάται μάλιστα από τη συνδρομή διάφορων προϋποθέσεων, οι οποίες δεν μπορούν να διαγνωστούν «αυτόματα», αλλά πρέπει να διαπιστωθούν δικαστικώς. Εξάλλου, τυχόν άμεση και αυτοδικαίως εκ των υστέρων ανατροπή των εν λόγω πράξεων θα κλόνιζε σοβαρά την ασφάλεια των συναλλαγών, ιδίως αν ληφθεί υπόψη ότι οι παροχές αυτές μπορεί να έχουν εκπληρωθεί πολλά χρόνια πριν από τον θάνατο του κληρονομούμενου και τα αντικείμενά τους να έχουν ενδεχομένως μεταβιβαστεί περαιτέρω σε καλόπιστους τρίτους. Για τους ίδιους λόγους η προστασία του μεριδούχου με τη μέμψη άστοργης δωρεάς είναι επικουρική, δηλαδή χωρεί μόνον εφόσον –και στο μέτρο που– η υπάρ-

14. Βλ. αναλυτικά Σταθόπουλο, ό.π., αρ. 16 επ.· Γ. Γεωργιάδη, ό.π., § 2 αρ. 7 επ.

15. Σταθόπουλος, ό.π., άρθρα 1827-1829 αρ. 37, 39· ΑΠ 1440/2010 ΕλλΔνη 2011, 473· ΑΠ 1231/2009 ΧρΙΔ 2010, 342· ΑΠ 64/2006 ΕλλΔνη 2006, 1413.

χουσα κληρονομία δεν επαρκεί για την κάλυψη της νόμιμης μοίρας (ΑΚ 1835 § 1)¹⁶.

δ) Και τέλος, η ιστορία της παραβολής αναδεικνύει, όπως είδαμε, και τα όρια του δικαίου της νόμιμης μοίρας. Σκοπός του δικαίου αυτού είναι να διασφαλίσει στον μεριδούχο ένα ορισμένο μόνο (ελάχιστο) ποσοστό επί της κληρονομίας και –στον βαθμό που προβλέπεται– την άμεση συμμετοχή του σε αυτό. Ευρύτερη προστασία δεν του παρέχει¹⁷. Τούτο οφείλεται κατά βάση στο ότι το δίκαιο της νόμιμης μοίρας συνιστά στην ουσία έναν συμβιβασμό μεταξύ της ελευθερίας του διατιθέναι και της ανάγκης προστασίας της «στενής» οικογένειας του κληρονομούμενου¹⁸. Γι' αυτό η ελευθερία του διατιθέναι πρέπει να περιορίζεται μόνο στο μέτρο που αυτό είναι αναγκαίο για να εξασφαλιστεί στη στενή οικογένεια του κληρονομούμενου ένα ελάχιστο οικονομικό υπόβαθρο για την καλύτερη διαβίωσή της· όχι περισσότερο.

VI. Αντί επιλόγου: Τα διδάγματα της παραβολής αναφορικά με το δίκαιο

Για το τέλος της παρουσίασής μας θα δανειστούμε ορισμένα στοιχεία από τη θεολογική ανάγνωση της παραβολής. Τούτο είναι σκόπιμο, διότι από τους συμβολισμούς της ιστορίας μπορούν να συναχθούν ορισμένα διδάγματα που αφορούν το δίκαιο.

Το πρώτο από αυτά αποκαλύπτεται, αν αναλογιστούμε την αφορμή που ώθησε τον Ιησού να διηγηθεί την παραβολή και συγχρόνως προβληματιστούμε λίγο περισσότερο σχετικά με τη συμπεριφορά του μεγαλύτερου γιου. Όπως αναφέρεται στο κείμενο που προηγείται της παραβολής (Λουκάς ΙΕ', 1-2), οι Φαρισαίοι της εποχής δυσανασχετούσαν με το ότι ο Ιησούς δεχόταν με ευχαρίστηση να συντρώγει με τους τελώνες και τους αμαρτωλούς. Εξάλλου, αν εξετάσουμε εγγύτερα τη συμπεριφορά του μεγαλύτερου γιου, διαπιστώνουμε ότι αυτός δεν διέπραξε μεν κάποια νομική παράβαση, αλλά από ηθική άποψη έσφαλε

16. Γ. Γεωργιάδης, ό.π., § 24 αρ. 7-9.

17. Πρβλ. Σταθόπουλο, ό.π., Εισαγ. 1825-1845 αρ. 18-19.

18. Γ. Γεωργιάδης, σε Γεωργιάδη ΣΕΑΚ, τόμος ΙΙ (2013), Εισαγ. 1825-1845 αρ. 28.

επίσης. Αρχικά, δεν φαίνεται να προσπάθησε να μεταπείσει τον μικρότερο αδελφό από την απαίτησή του να διανεμηθεί η πατρική περιουσία εν ζωή, αλλά πήρε και αυτός το μερίδιό του, που μάλιστα ήταν σημαντικά μεγαλύτερο. Έπειτα, όταν επέστρεψε ο μικρός του αδελφός, βιάστηκε να εκτοξεύσει κατηγορίες εναντίον του (Λουκάς ΙΕ', 30): δεν έδειξε καμία αλληλεγγύη προς αυτόν, αλλά αντίθετα εξωτέρικευσε συναισθήματα φθόνου· μίλησε στον πατέρα του με τρόπο που έδειχνε έλλειψη σεβασμού· ενώ, αμυνόμενος έναντι κάθε απομείωσης της πατρικής περιουσίας χάριν του μετανοήσαντος μικρότερου αδελφού, επέδειξε και ένα είδος απληστίας. Με αυτά τα δεδομένα, μπορούμε ίσως να συμπεράνουμε ότι ο μεγάλος γιος της παραβολής συμβολίζει τους Φαρισαίους, οι οποίοι ναι μεν ζούσαν σύμφωνα με το γράμμα του νόμου, όμως αγνοούσαν πλήρως το πνεύμα αυτού. Η ιστορία της παραβολής μας δείχνει με τον πιο παραστατικό τρόπο ότι δεν έχει σημασία μόνο το πρώτο, αλλά και το δεύτερο. Συγχρόνως, το ότι ο μεγάλος γιος, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται «άμωμος» και ο αδικημένος της παραβολής, έχει υποπέσει και αυτός σε σημαντικά σφάλματα μοιάζει να μας υποδεικνύει ότι σε μια νομική διαμάχη δεν υπάρχει ποτέ μια μόνο όψη, αλλά συχνά και αρκετές με το πρώτο βλέμμα αθέατες πλευρές.

Περαιτέρω, το δεύτερο βασικό δίδαγμα προκύπτει από την τελική απάντηση του πατέρα προς τον μεγάλο γιο (Λουκάς ΙΕ', 31-32). Συγκεκριμένα, ο Άσωτος Υιός, επιστρέφοντας αληθινά μετανοημένος, προτίθεται να επανορθώσει ουσιαστικά για την παράβασή του ζητώντας να εργαστεί ως «μισθωτός» στο κτήμα του πατέρα του (Λουκάς ΙΕ', 18-19). Όμως ο πατέρας, που στην παραβολή συμβολίζει τον ίδιο τον Θεό, αρνείται κάτι τέτοιο. Η λήθη εξυψώνεται σε πατρική συγχώρεση και η καρδιά νικά την τιμωρητική λογική. Αντί της θέσης του υπηρέτη που εκζητεί ο μετανοήσας γιος, ο πατέρας διατάσσει την πλήρη επανένταξη τούτου στην οικογένεια, συνοδεύοντας αυτή με τη θυσία ενός σημαντικού περιουσιακού στοιχείου (του «μόσχου του σιτευτού»), που ανήκε κανονικά στο μερίδιο του μεγαλύτερου γιου. Όταν ο μεγάλος γιος εκφράζει τις αντιρρήσεις του, ο στοργικός πατέρας τον αποστομώνει με την επισήμανση ότι ο αδελφός του «νεκρός ήν και ανέζησε και απολωλός ήν και ευρέθη». Σπεύδει όμως και να καθησυχάσει τους φό-

βους του σχετικά με την κληρονομία του («ό,τι είναι δικό μου είναι και δικό σου», του λέει). Το βασικό μήνυμα από τα λόγια του πατέρα είναι ότι αυτό που αντιμετωπίζει η οικογένεια είναι πρωτίστως ζήτημα οικογενειακής πίστης, όχι αυστηρά θέμα κληρονομικών δικαιωμάτων. «Πρέπει να χαίρεσαι, γιατί ο αδελφός σου, που τον θεωρούσαμε νεκρό, επέστρεψε και μάλιστα αναγεννημένος», λέει ο πατέρας. Μοιάζει να λέει στον μεγάλο γιο: «Μπροστά σε αυτό το θαυμαστό γεγονός αξίζει να παραβλέψουμε, τουλάχιστον προς στιγμήν, τη μείωση της περιουσίας». Αν ήθελε κανείς να εντοπίσει τα διαχρονικά μηνύματα της υπιπετούς παραβολής του «Ασώτου υιού», αυτά θα ήταν: μνήμη και λήθη, τιμωρία και άφεση, γράμμα του νόμου αλλά και ηθικές προεκτάσεις της εφαρμογής του, πατρική στοργή και κληρονομικά δικαιώματα. Όλα αυτά πρέπει να τα έχει υπόψη του ο εκάστοτε ερμηνευτής και εφαρμοστής του δικαίου κατά την εκπλήρωση της αποστολής του έχοντας πάντα κατά νουν τον λόγο του Απόστολου Παύλου ότι «το γαρ γράμμα αποκτείνει, το δε πνεύμα ζωοποιεί» (Β΄ Κορινθ. Γ΄ 6).

Ζητήματα ικανότητας προς σύνταξη διαθήκης

Σχέση με περιπτώσεις πλαστογράφησης διαθήκης (μορφής οικονομικού εγκλήματος)

ΜΙΧ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ*

Η ανεύρεση από ένα αστικολόγο θέματος που εμπίπτει στην ευρύτερη θεματική του αφιερωμένου στον Νέστορα Κουράκη Τόμου («Κρίση, Έγκλημα και Ποινική Καταστολή») δεν είναι ασφαλώς εύκολη. Η επιθυμία όμως να συμμετάσχω στον Τόμο με οδήγησε στο να αναζητήσω έστω και μια έμμεση σχέση προς μία από τις ειδικότερες θεματικές που προτείνονται από την Επιστημονική Επιτροπή του Τόμου. Έτσι επέλεξα την πλησιέστερη προς το Ιδιωτικό Δίκαιο θεματική, αυτήν που αφορά το οικονομικό Έγκλημα (ιδίως το Οργανωμένο Οικονομικό Έγκλημα), το οποίο προφανώς συνδέεται με οικονομικές συναλλαγές ιδιωτικού δικαίου. Μία δε μορφή οικονομικού εγκλήματος, που έχει μάλιστα συχνά φθάσει στα ποινικά δικαστήρια (ορισμένες από τις παλαιότερες σχετικές δίκες είχαν συγκινήσει την κοινή γνώμη και είχαν λάβει μεγάλη δημοσιότητα, π.χ. η δίκη για την αποκληθείσα «Εταιρεία δολοφόνων») είναι η σύνταξη πλαστής διαθήκης (ή η παραποίηση ή εξαφάνιση κλπ. διαθήκης) ηλικιωμένων προσώπων, συνήθως άτεκνων ή και χωρίς καθόλου συγγενείς που θα μπορούσαν να είναι εξ αδιαθέτου κληρονόμοι, διαθήκης που δήθεν τιμά τους πλαστογράφους. Σημειωτέον ότι το φαινόμενο έχει λάβει τέτοιες διαστάσεις, ώστε ανάγκασε τον νομοθέτη να φθάσει στην ακραία (και νομοτεχνικά αδόκιμη) λύση της απαγόρευσης της ιδιόγραφης διαθήκης όταν δεν υπάρχουν συγγενείς

* Επίτιμος Καθηγητής Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Ακαδημαϊκός.

που θα κληρονομούσαν εξ αδιαθέτου τον κληρονομούμενο, άρα κληρονόμος θα ήταν το Δημόσιο (βλ. άρθρ. 77 § 1 του ν. 4182/2013 και τη σχετική, σωστή κατά βάση, κριτική της Δ. Παπαδοπούλου-Κλαμαρή στο ΝοΒ 2014, 229 επ.). Είναι οι περιπτώσεις που προσελκύουν περισσότερο τους επίδοξους πλαστογράφους διαθηκών (οι οποίοι δεν θα είχαν να αντιμετωπίσουν, μετά την πλαστογραφία, αντιδικίες με συγγενείς)· περιπτώσεις όπου τελικά ζημιώνεται το Δημόσιο. Ο νόμος αυτός βέβαια περιόρισε υπερβολικά τις ιδιόγραφες διαθήκης (ένα δηλαδή χρήσιμο τύπο διαθήκης - «πέταξε το παιδί μαζί με τα απόνερα», κατά την παραστατική λαϊκή παραβολή) και δικαιολογημένα επικρίθηκε. Δείχνει όμως ότι το φαινόμενο πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών είναι όντως επικίνδυνα συχνό. Αλλά, πέρα από την πλαστογράφηση διαθήκης από τρίτους, απαντά συχνά και το αντίστροφο φαινόμενο προσβολής του κύρους γνήσιας διαθήκης από συγγενείς (μεμονωμένα ή οργανωμένα) που θα αποκτούσαν ως εξ αδιαθέτου κληρονόμοι κληρονομική μερίδα (ή μεγαλύτερη κληρονομική μερίδα), αν δεν υπήρχε η διαθήκη. Ο συνηθέστερος λόγος που επικαλούνται οι συγγενείς για να προσβάλουν τη διαθήκη (κατά κανόνα ηλικιωμένου προσώπου) είναι η ανικανότητα του διαθέτη προς σύνταξη διαθήκης λόγω ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής του, η οποία περιόριζε κατ' αυτούς αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής του (ΑΚ 1719 αρ. 3). Στο ζήτημα αυτό (που έχει απασχολήσει τον γράφοντα επανειλημμένα σε γνωμοδοτήσεις του) αναφέρεται το πρώτο μέρος (υπό Α) της παρούσας μελέτης. Ειδικός λόγος προσβολής ιδιόγραφης διαθήκης από εξ αδιαθέτου κληρονόμους (που έχει επίσης απασχολήσει γνωμοδοτικά τον γράφοντα) είναι η προβαλλόμενη από αυτούς ανικανότητα του διαθέτη να συντάξει, λόγω αρκετά προχωρημένης τυφλότητάς του, ιδιόγραφη διαθήκη (ΑΚ 1723). Το ζήτημα αυτό εξετάζεται στο δεύτερο μέρος της μελέτης (υπό Β).

A. Η έννοια της ψυχικής ή διανοητικής διαταραχής του διαθέτη που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής του σύμφωνα με τη διάταξη της ΑΚ 1719 αρ. 3

Η ΑΚ 1719 αρ. 3 ορίζει: (Ανίκανοι να συντάσσουν διαθήκη είναι) «όσοι κατά τον χρόνο της σύνταξης της διαθήκης δεν έχουν συνείδηση

των πράξεών τους ή βρίσκονται σε ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησής τους. Η ανικανότητα των συμπαραστατουμένων αρχίζει από τη στιγμή που υποβλήθηκε η αίτηση ή συντάχθηκε η πράξη για την αυτεπάγγελτη εισαγωγή της υπόθεσης προς συζήτηση, με βάση τις οποίες διατάχθηκε η υποβολή στη δικαστική συμπαράσταση».

Ο κρίσιμος χρόνος, κατά τον οποίο ο διαθέτης πρέπει, σύμφωνα με τη διάταξη αυτή, να έχει την ικανότητα προς σύνταξη διαθήκης, είναι, όταν πρόκειται για ιδιόγραφη διαθήκη, ο χρόνος σύνταξής της· όταν πρόκειται για μυστική διαθήκη, ο χρόνος από την εγχείριση του εγγράφου της μυστικής διαθήκης στον συμβολαιογράφο έως και την υπογραφή της συμβολαιογραφικής πράξης, διότι μόνο τότε η τυχόν πριν συνταχθείσα διαθήκη καθίσταται δικαιοπρακτική δήλωση¹· και, τέλος, όταν πρόκειται για δημόσια διαθήκη ο κρίσιμος χρόνος είναι ο χρόνος δήλωσης της τελευταίας βούλησης του διαθέτη ενώπιον του Συμβολαιογράφου, δηλαδή ο χρόνος σύνταξης του σχετικού συμβολαιογραφικού εγγράφου.

Η ψυχική ή διανοητική διαταραχή που περιορίζει αποφασιστικά τη λειτουργία της βούλησης γίνεται δεκτή, όταν δεν υπάρχει «ελεύθερος προσδιορισμός της βούλησης με λογικούς συλλογισμούς για το τί είναι ορθό στη συγκεκριμένη περίπτωση»². Ομοίως ερμηνεύει την ΑΚ 1719 η νομολογία³. Απαιτούνται όμως δύο διευκρινίσεις:

α) Ο αποφασιστικός περιορισμός της λειτουργίας της βούλησης δεν προϋποθέτει αναγκαίως πλήρη έλλειψη λειτουργίας του νου ή αποκλεισμό της ελεύθερης βούλησης, αλλά αρκεί να μην υπάρχει πλήρης

1. Βλ. Απ. Γεωργιάδη, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρ. 1719-1720 αρ. 6.

2. Μπαλής, Κληρ.Δ. 5η έκδ., 1965, § 26, σ. 45 · Βουζίκας, Κληρ.Δ., Β', 1976, § 41 VI 2, σ. 302: ερμηνεία γραφείσα υπό την προηγούμενη διατύπωση της ΑΚ 1719 [«οι ένεκα πνευματικής νόσου στερούμενοι της χρήσεως του λογικού»], ισχύουσα όμως και υπό τη νέα διατύπωση που δεν μεταβάλλει την ουσία, αλλά προσαρμόζεται στη σύμφωνη με τις εξελίξεις της ψυχιατρικής σωστή επιστημονική ορολογία.

3. ΑΠ 243/1964, ΕΕΝ 1964, 563 · 1587/1981, ΝοΒ 1982, 1057 · 18/1995, ΝοΒ 1996, 616 · 374/1999, ΕλλΔνη 1999, 1559 · 1304/1999, ΕλλΔνη 2003, 766 · ΕφαΘ 826/1999, ΕλλΔνη 2001, 1391 · 7893/2002, ΕλλΔνη 2004, 245.

επίγνωση της σημασίας των συγκεκριμένων διατάξεων της διαθήκης⁴. Έτσι, ανίκανος προς διάθεση αιτία θανάτου είναι και εκείνος που έχει μεν επαρκή αντίληψη για το τι πράττει συντάσσοντας τη διαθήκη του, αλλά η βούλησή του δεν είναι ελεύθερη στον βαθμό που είναι του ομαλού ψυχικά ανθρώπου⁵. Το ότι ο διαθέτης μπορεί να επιχειρήσει απλές ενέργειες και να τακτοποιήσει αυτοδυνάμως και σε συμφωνία με την τακτική διαχείριση υποθέσεις της καθημερινής του ζωής δεν σημαίνει ότι είναι και ικανός, υπό την παραπάνω έννοια, προς σύνταξη διαθήκης⁶.

Από τα παραπάνω μπορεί να συναχθεί ότι η διαχείριση από ένα πρόσωπο απλών προβλημάτων και ιδίως προβλημάτων που δεν παράγουν έννομες συνέπειες, η διατύπωση, προφορική ή και γραπτή, επιθυμιών, η αναφορά σε συμβολές του κατά τη διαδρομή της ζωής του, η συμμετοχή του σε εθιμοτυπικές ή κοινωνικές εκδηλώσεις ή και σε νομικές μεν πράξεις, όπου όμως δεν είναι γνωστό (και δεν έχει κριθεί) αν η συμμετοχή αυτή ήταν απλώς τυπική και όχι ουσιαστική κλπ., δεν σημαίνουν αναγκαίως και έλλειψη της κατά την ΑΚ 1719 αρ. 3 ανικανότητας.

β) Σε συνέχεια και συνέπεια προς τα παραπάνω πρέπει να δεχθούμε ότι είναι δυνατόν να υπάρχει ικανότητα για επιχείρηση ορισμένων απλούστερων δικαιοπραξιών, ανικανότητα όμως για την επιχείρηση πιο σύνθετων δικαιοπραξιών (που απαιτούν περισσότερη περίσκεψη κλπ.). Ότι η δικαιοπρακτική ικανότητα είναι ικανότητα για επιχείρηση της α΄ ή β΄ δικαιοπραξίας πιστοποιείται και από το ότι ο νομοθέτης

4. Βλ. Μπαλή, ό.π., σ. 44· Λιτζερόπουλο, Κληρ.Δ., 2η έκδ., Τεύχ. Β, 1958, § 86 Α, σ. 3, που τονίζει προσφυώς την κρισιμότητα του βαθμού στον οποίο είναι ελεύθερη η βούληση του διαθέτη· Βουζικά, ό.π., σ. 301· Φίλιο, Κληρ.Δ., 5η έκδ., 2003, § 20 Δ, σ. 166· Μπρακατσούλα, Κληρ.Δικον. Δ., 2000, σ. 93· ΑΠ 555/1965, ΕΕΝ 1966, 587· 1587/1981, ΝοΒ 1982, 1057· 710/1985, ΕΕΝ 1986, 250· 1396/2001, ΝοΒ 2002, 1469· 1360/2002, ΝοΒ 2003, 452· ΕφΑθ 826/1999, ΕλλΔνη 2001, 1391· 7893/2002, ΕλλΔνη 2004, 245· ΕφΑιγ 302/2003, Αρμ 2005, 37.

5. Βλ. ΕφΑθ 7893/2002, ό.π.

6. Έτσι Weber, στο Damrau Praxiskommentar Erbrecht, 2004, § 2229 αρ. 21, ερμηνεύοντας αντίστοιχη διάταξη του γερμανικού ΑΚ και παραπέμποντας και στη νομολογία του γερμανικού Ακυρωτικού.

γνωρίζει και ενδιάμεσες καταστάσεις (περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα – βλ. ΑΚ 133: «... ικανά να επιχειρήσουν δικαιοπραξία ... μόνο με τους όρους που τάσσει ο νόμος»).

Θα ήταν άκαμπτη και αντίθετη προς της ratio της ΑΚ 1719 αρ. 3 η λύση ότι η ικανότητα ή ανικανότητα προς σύνταξη διαθήκης συμπίπτει πάντοτε με την ικανότητα ή ανικανότητα προς επιχείρηση και οποιασδήποτε άλλης δικαιοπραξίας. Όπως και στην αντίστοιχη γενική διάταξη του άρθρου 131 ΑΚ γίνεται, και ορθώς, δεκτό, ότι δηλαδή, για να κριθεί η δικαιοπρακτική ικανότητα, εξετάζεται η ικανότητα καταβολής εκείνης της βουλευτικής-διανοητικής ενέργειας την οποία απαιτεί η συγκεκριμένη υπό επιχείρηση δικαιοπραξία και ότι, επομένως, «το αυτό πρόσωπον δύναται να κριθή ικανόν μεν προς επιχείρησιν ωρισμένων, ίδια μικράς σημασίας, δικαιοπραξιών, ανίκανον δε προς επιχείρησιν ετέρων»⁷, το ίδιο πρέπει να δεχθούμε και στην ερμηνεία της ΑΚ 1719 αρ. 3 σε συνδυασμό με την ΑΚ 131.

Η διάκριση αυτή, κατά αντικείμενο επιχειρητέων πράξεων, της ικανότητας ή ανικανότητας του προσώπου (που στερείται της πλήρους λειτουργίας της βούλησής του) γίνεται πράγματι γενικότερα δεκτή: Έτσι ο Φωτάκης⁸ τονίζει την ανάγκη εξατομικευμένης αντιμετώπισης της κάθε περίπτωσης και σημειώνει για το ευρύτερο πρόβλημα ότι η ίδια ψυχοπαθολογική εικόνα ενός προσώπου μπορεί να δικαιολογεί διαφορετική εκτίμηση ως προς την ικανότητά του για καταλογισμό [κατά την ΠΚ 34] αφενός και την ικανότητά του για σύνταξη διαθήκης αφετέρου. Επίσης, ο Παπαντωνίου⁹ εύστοχα επισημαίνει ότι πάσχοντα πρόσωπα, π.χ. αρτηριοσκληρωτικοί κλπ., «δυνατόν να είναι απολύτως ικανοί δι' απλώς δικαιοπραξίας, ενώ δεν είναι εις θέσιν να αντιληφθούν περιπλόκους υποθέσεις» και, ειδικότερα, ότι «προκειμένου περί διαθήκης, ο δι-

7. Καράσης, στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρ. 131 αρ. 3. Έτσι, δηλαδή υπέρ της δυνατότητας μερικής δικαιοπρακτικής ανικανότητας με διάκριση κατά αντικείμενα δραστηριότητας του προσώπου, και στην ερμηνεία της αντίστοιχης § 104 αρ. 2 του γερμανικού ΑΚ: βλ. *Schmitt*, Münch. Komm., 4η έκδ., § 104 αρ. 15 επ., με παραπομπές και στη νομολογία του γερμανικού Ακυρωτικού.

8. Η ψυχιατρική-ψυχολογική πραγματογνωμοσύνη, 1983, σ. 364-368.

9. ΕρμΑΚ 1719-1720 αρ. 88-90.

αθέτης ..., ενώ δυνατόν να είναι ικανός δια την σύνταξιν διαθήκης, δια της οποίας ρυθμίζεται δια τον μετά τον θάνατόν του χρόνον η τύχη μικράς του περιουσίας, ενδεχομένως να είναι ανίκανος προς σύνταξιν διαθήκης, δια της οποίας διαθέτει μεγάλην περιουσίαν ...»¹⁰. Επίσης ο Σπυριδάκης¹¹ επισημαίνει ότι σημασία έχει η λειτουργία της βούλησης «ως προς τη συγκεκριμένη δικαιοπραξία/διαθήκη», ότι «δεν αποκλείεται, κατά τις περιστάσεις, ο πάσχων να είναι ικανός για ορισμένες διατάξεις τελευταίας βουλήσεως» και ότι «είναι δυνατό, η ανικανότητα να είναι μερική ... π.χ. ο πάσχων να θεωρείται ανίκανος μόνο ως προς τις διατάξεις τελευταίας βουλήσεως τις αναγόμενες στον κύκλο των σχέσεων, στις οποίες εκδηλώνεται η ανωμαλία»¹².

Σημασία για τη διάκριση αυτή έχει, μεταξύ άλλων, και το κριτήριο κατά πόσο ο διαθέτης, επιχειρώντας τη συγκεκριμένη δικαιοπραξία, μπορεί να αντισταθεί σε *επιρροές και υποβολές* που προέρχονται από άλλα πρόσωπα, πόσο δηλαδή «αυξημένη είναι η ετοιμότητα υποβολής»¹³ ή το κριτήριο πόσο μπορεί να επιδράσει πάνω στον διαθέτη *μια έμμονη ιδέα*¹⁴ ή, ακόμη, το κριτήριο των *συναισθηματικών παρορμήσεων* του διαθέτη, που οδηγούν σε σύνταξη και ανάκληση διαθηκών, γεγονός που «αντιστρατεύεται την ελευθερία διάθεσης»¹⁵. Επίσης και στη Γερμανία, υπό όμοιο δίκαιο, γίνεται δεκτό ότι επιρροές προερχόμενες από τρίτα πρόσωπα μπορεί να είναι επαρκείς [για την ανικανότητα], αν εξαιτίας τους εμποδίζεται η ελευθερία σχηματισμού της βούλησης¹⁶.

Ειδικά η διάθεση μεγάλης περιουσίας μετά θάνατον, πολύ περισσότερο όταν ανακαλούνται ή τροποποιούνται διατάξεις προηγούμενης διαθήκης, είναι κατ' αρχήν σημαντική δικαιοπρακτική ενέργεια που υπερβαίνει σε βαρύτητα των έννομων συνεπειών της και σε δυσχέρεια

10. Βλ. επίσης τον ίδιο, Γεν.Αρχ., 3η έκδ., 1983, σ. 111.

12. Κληρ.Δ., 2002, § 27.2.2 και 27.2.3.

13. Βλ. και Μπρακατσούλα, ό.π., σ. 95 υπό 2 · ΑΠ 243/1964, ό.π.

14. Βλ. Λιτζερόπουλο, ό.π. · ΑΠ 710/1985, ό.π. · 18/1995, ό.π. · 1304/1999, ό.π. · ΕφΑθ 7893/2002, ό.π.

15. Βλ. ΑΠ 243/1974, ό.π. - πρβλ. και ΑΠ 206/1966, ΝοΒ 1966, 1101.

16. Απ. Γεωργιάδης, ό.π., αρ. 33 in fine.

17. Schmitt, ό.π. αρ. 14, με παραπομπή στη νομολογία του γερμανικού Ακυρωτικού.

λήψης απόφασης τις συνήθεις τρέχουσες υποθέσεις ή τις μονοσήμαντες δικαιοπραξίες. Τούτο όμως δεν είναι απόλυτο. Όταν οι ορισμοί του διαθέτη είναι απλοί (π.χ. ορίζει ως κληρονόμο ένα ή δύο πρόσωπα, με τα οποία συνδεόταν στενά), είναι δυνατό να κριθεί ότι είχε την απαιτούμενη για τη συγκεκριμένη διαθήκη λειτουργία της βούλησής του.

Τελικά, πάντως, ο βαθμός ικανότητας του διαθέτη είναι πραγματικό ζήτημα, για την κρίση του οποίου χρειάζεται συνεκτίμηση του συνόλου των πραγματικών περιστατικών και συνθηκών της συγκεκριμένης περίπτωσης (άρα εκτίμηση του συνόλου του αποδεικτικού υλικού). Σε περίπτωση δημόσιας διαθήκης, αν ο συμβολαιογράφος που τη συνέταξε δηλώνει για τον διαθέτη στο συμβόλαιο π.χ. ότι πείσθηκε για τη σοβαρότητα των δηλώσεων του διαθέτη, ότι διαπίστωσε πως ο διαθέτης έχει «*σώας τας φρένας και νουν υγιή*» και δεν υπόκειται σε κάποια περίπτωση ανικανότητας από αυτές που αναφέρονται στο άρθρο 1719 του Αστικού Κώδικα, ανακύπτει το θέμα της αποδεικτικής δύναμης των διαπιστώσεων του συμβολαιογράφου. Τα γεγονότα αυτά που βεβαιώνει ο συμβολαιογράφος αποτελούν κατ' αρχήν πλήρη απόδειξη, κατά της οποίας επιτρέπεται ανταπόδειξη, σύμφωνα με την ΚΠολΔ 440¹⁷. Αλλά και υπό αυστηρότερη εκδοχή, τούτο ισχύει τουλάχιστον για το ότι δεν υπάρχουν *έκδηλα* συμπτώματα ψυχοδιανοητικής διαταραχής. Γιατί αυτά είναι οπωσδήποτε σε θέση να τα διαγνώσει ο (κατά τα λοιπά μη ειδικός) συμβολαιογράφος¹⁸.

Από την έλλειψη τέτοιων έκδηλων συμπτωμάτων θα μπορούσε να συναχθεί κατά (μαχητό, βέβαια) δικαστικό τεκμήριο (ΚΠολΔ 336 § 3), ότι δεν υπήρχε γενικότερη ψυχοδιανοητική διαταραχή του διαθέτη και ότι, επομένως, ο διαθέτης δεν ενέπιπτε στην περίπτωση της ΑΚ 1719 αρ. 3.

Εν πάση περιπτώσει, πάντως, το βάρος της απόδειξης περί της συνδρομής των πραγματικών γεγονότων που στοιχειοθετούν την κατά την ΑΚ 1719 αρ. 3 ανικανότητα το έχουν οι επικαλούμενοι την ανικανότητα.

17. *Schmitt*, ό.π. αρ. 14, με παραπομπή στη νομολογία του γερμανικού Ακυρωτικού.

18. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρα 1719-1720 αρ. 47 - πρβλ. ΚΠολΔ 440.

B. Η ικανότητα σύνταξης ιδιόγραφης διαθήκης από τυφλό - Ερμηνεία της ΑΚ 1723

Το ζήτημα αν ο προχωρημένης τυφλότητας διαθέτης έχει όντως την ικανότητα να διαβάζει χειρόγραφα ή ο βαθμός της τυφλότητάς του δεν του επιτρέπει την ανάγνωση αυτή, καθώς και το ζήτημα αν ο διαθέτης μπορεί να διαβάσει τη συγκεκριμένη διαθήκη που τυχόν συνέταξε είναι ζητήματα πραγματικά. Νομικό είναι το ζήτημα της ερμηνείας της κρίσιμης ΑΚ 1723.

Κατά την εν λόγω διάταξη του ΑΚ, «όποιος δεν είναι ικανός να διαβάσει χειρόγραφα δεν μπορεί να συντάξει ιδιόγραφη διαθήκη». Η προφανής δικαιολογία της διάταξης είναι ότι αυτός που δεν μπορεί να «διαβάζει χειρόγραφα» (έστω και αν μπορεί να γράφει) *δεν είναι σε θέση να ελέγχει αυτό που έγραψε ως διαθήκη του, ώστε να διαπιστώνει αν το γραφέν ανταποκρίνεται στη βούλησή του*. Τούτο γίνεται γενικώς δεκτό¹⁹. Σκοπός του νομοθέτη είναι να υπάρχει βεβαιότητα ως προς τη διατυπωθείσα βούληση του διαθέτη, βεβαιότητα πρωτίστως στον ίδιο τον διαθέτη, αλλά και στον ερμηνευτή του κειμένου που εμφανίζεται ως διαθήκη.

Με βάση αυτή την αναμφισβήτητη έννοια της ΑΚ 1723 καθίσταται προβληματικό το συχνά προβαλλόμενο επιχείρημα ότι είναι αδιάφορο αν ο διαθέτης, ο οποίος κρίνεται γενικά ικανός να διαβάζει χειρόγραφα, μπορούσε ή όχι να αναγνώσει τη συγκεκριμένη διαθήκη. Στη σκέψη αυτή ίσως παρασύρει αφενός το γεγονός ότι έτσι διευκολύνεται η απόδειξη της αναγνωσιμότητας (που μπορεί να είναι δυσχερέστερη όταν εντοπίζεται στη συγκεκριμένη διαθήκη, η οποία κατά κανόνα γίνεται γνωστή μετά τον θάνατο του διαθέτη)· και αφετέρου η διατύπωση της ΑΚ 1723 («ικανός να διαβάζει χειρόγραφα», όχι «ικανός να διαβάζει τη γραφείσα διαθήκη»). Αγνοείται όμως έτσι το πραγματικό νόημα της διάταξης, όπως προκύπτει από τη δικαιολογητική βάση της που εξηγήθηκε πιο πάνω. Ο νομοθέτης, μιλώντας για την ικανότητα ανάγνωσης χειρογράφων, τη συνδέει προφανώς με την ικανότητα ανάγνωσης της

19. Βλ. π.χ. Μπαλή, Κληρ. Δ. § 39 · Απ. Γεωργιάδη στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρ. 1723 αρ. 3.

ιδιόγραφης διαθήκης. Όποιος μπορεί να διαβάσει χειρόγραφα θα μπορεί να διαβάσει και την ιδιόγραφη διαθήκη του και αντιστρόφως. Αν κατ' εξαίρεση υπάρχει η ικανότητα αυτή για άλλα χειρόγραφα, όχι όμως για τη συγκεκριμένη διαθήκη, δηλαδή αν ειδικά η γραφή της διαθήκης δεν έχει το χαρακτηριστικό της αναγνωσιμότητας, κρίσιμη είναι η ανικανότητα αυτή και όχι η ικανότητα ανάγνωσης άλλων χειρογράφων. Το να διαβάσει ο διαθέτης άλλα χειρόγραφα, όχι όμως τη δική του διαθήκη δεν εξυπηρετεί τον σκοπό της διάταξης.

Διαφορετική ερμηνεία θα οδηγούσε σε ματαίωση του σκοπού αυτού. Γιατί σ' αυτήν την περίπτωση δεν υπάρχει ικανότητα των διαθετών «να ελέγξωσι (κατά πάσαν στιγμήν) αν το υπ' αυτών γραφέν αντιστοιχί εις την θέλησίν των»²⁰. Ο νόμος εκτιμά ότι η πραγματική βούληση του διαθέτη σ' αυτήν την περίπτωση πρέπει να θεωρηθεί άγνωστη και ότι συνεπώς το μη αναγνώσιμο από τον διαθέτη κείμενο δεν πρέπει να ληφθεί υπόψη ως έγκυρη διαθήκη. Η αναγνωσιμότητα κατά την ΑΚ 1723 είναι μέσο για τη διαπίστωση της τελευταίας βούλησης του κληρονομούμενου, δεν είναι αυτοσκοπός. Αντικείμενο προστασίας της ΑΚ 1723 είναι η βούληση αυτή του διαθέτη και όχι η ικανότητά του ως προς οποιοσδήποτε άλλες έννομες, βιοτικές ή κοινωνικές σχέσεις του, με τις οποίες συνδέονται άλλα χειρόγραφα.

Αναντιστοιχία αναγνωσιμότητας άλλων χειρογράφων αφενός και της συγκεκριμένης διαθήκης αφετέρου δεν θα είναι συνήθης, αλλά δεν μπορεί να αποκλεισθεί. Μπορεί να οφείλεται σε διάφορους λόγους, όπως στη χρήση από τον διαθέτη διαφορετικής γραφής ή γλώσσας από τη χρησιμοποιούμενη (και γνωστή σ' αυτόν) στα άλλα αναγνώσιμα χειρόγραφα (π.χ. ο διαθέτης αντέγραψε κείμενο γραμμένο σε ξένη, άγνωστή του, γλώσσα) ή στην ύπαρξη επικαλύψεων λέξεων και στίχων πάνω στο κείμενο (γραφή πάνω σε προηγούμενη γραφή, με συνέπεια την οπτική σύγχυση των λέξεων), ώστε ο ίδιος ο διαθέτης να μην μπορεί να διαβάσει το κείμενο στο σύνολό του ή σε μέρη που μπορεί να αλλοιώνουν άλλα αναγνώσιμα τμήματα κλπ.

Είναι αυτονόητο ότι το κείμενο της διαθήκης πρέπει να είναι ανα-

20. Κατά τη διατύπωση του *Μπαλή*, ό.π.

γνώσιμο από τον διαθέτη (ώστε να μπορεί ο ίδιος να ελέγξει αυτό που έγραψε) και όχι π.χ. από ένα γραφολόγο που θα μπορούσε ενδεχομένως με χρήση τεχνικών μέσων να αποκρυπτογραφήσει το μη αναγνώσιμο κείμενο.

Την παραπάνω ερμηνεία της ΑΚ 1723 για την κρισιμότητα της ικανότητας του διαθέτη να διαβάζει το ίδιο το κείμενο της διαθήκης που συνέταξε, δέχεται και η νομολογία²¹.

Το επιχείρημα ότι αρκεί να διαπιστωθεί πως ο διαθέτης μπορεί γενικά να διαβάζει χειρόγραφα φαίνεται εκ πρώτης όψεως ότι βρίσκει συνήγορό της τον *Μπαλή*, κατά τον οποίον «δεν απαιτείται να αποδεικνύεται συγκεκριμένως και ότι ηδύνατο [ο διαθέτης] να αναγνώση το κρινόμενο χειρόγραφον της διαθήκης»²². Η εκ πρώτης όψεως εμφανιζόμενη σαν αντίφαση του *Μπαλή* με την αμέσως προηγούμενη σκέψη του, που παρατέθηκε πιο πάνω (ότι ο διαθέτης πρέπει να είναι σε θέση να ελέγξει αν *το υπ' αυτού γραφέν* αντιστοιχεί στη θέλησή του) ξεπερνιέται, αν προσέξει κανείς τη διατύπωση της δεύτερης περικοπής του *Μπαλή*, που δείχνει ότι αυτή αφορά θέματα απόδειξης, ιδίως το βάρος της απόδειξης («δεν απαιτείται ν' αποδεικνύεται») και όχι το κύρος της διαθήκης. Θα ήταν καλό βέβαια να είχε διευκρινίσει σαφέστερα ο *Μπαλής* την (έτσι κι αλλιώς σύντομη) ερμηνεία του σ' αυτό το σημείο. Αλλά, πάντως, το νόημα είναι ότι αυτός που αποδεικνύει ότι ο διαθέτης μπορούσε γενικά να διαβάζει χειρόγραφα, δεν απαιτείται να αποδείξει και την αναγνωσιμότητα της συγκεκριμένης διαθήκης. Διευκολύνεται έτσι η απόδειξη. Κατά τα διδάγματα της κοινής πείρας η μη αναγνωσιμότητα θα είναι γενική και θα καλύπτει και την ιδιόγραφη διαθήκη. Με άλλα λόγια δημιουργείται απλώς ένα τεκμήριο υπέρ της αναγνωσιμότητας και της διαθήκης (βλ. και ΑΠ 1442/1999²³, που προφανώς συνάγει από την ικανότητα ανάγνωσης χειρογράφων και την, κρίσιμη κατά την ίδια, ικανότητα του διαθέτη «να διακρίνει, αν αυτό που έγραψε αποτυπώνει

21. Βλ. ΑΠ 380/1989, ΕλλΔνη 1990, 530 και την όμοια ΑΠ 1442/1999, ΕλλΔνη 2000, 742: «απαιτείται, εκτός από την ιδιόχειρη σύνταξή της, να μπορεί ο διαθέτης να διακρίνει, αν αυτό που έγραψε αποτυπώνει τη θέλησή του».

22. Ο.π.

23. Ο.π.

τη θέλησή του, πράγμα που επιτυγχάνεται μόνο, αν έχει την ικανότητα να διαβάζει χειρόγραφα»).

Το τεκμήριο όμως αυτό δεν μπορεί να είναι αμάχητο. Και η κοινή πείρα μπορεί να μην επιβεβαιώνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αν δεχόμαστε το αντίθετο, τότε και αντίφαση θα υπήρχε στα γραφόμενα του *Μπαλή*, αλλά (το σπουδαιότερο) και ο σκοπός της ΑΚ 1723 θα ματαιωνόταν. Θα προσδιόταν στη διάταξη αυτή το παράλογο νόημα ότι γι' αυτήν έχουν μεγαλύτερη σημασία χειρόγραφα άσχετα με την κληρονομική διαδοχή από ό,τι κείμενο εμφανιζόμενο ως διαθήκη.

Άρα εκείνος που επικαλείται την ανικανότητα προς σύνταξη διαθήκης κατά την ΑΚ 1723 μπορεί να αποδείξει (βαρυνόμενος με τη σχετική απόδειξη) ότι, παρά την ενδεχομένως υπάρχουσα ικανότητα ανάγνωσης άλλων χειρογράφων, ο διαθέτης ως προς τη *συγκεκριμένη* διαθήκη δεν μπορούσε να διακρίνει αν αυτό που έγραψε αποτυπώνει τη θέλησή του, με συνέπεια την ακυρότητά της κατά την ΑΚ 1723.

Σημειώτέον ότι κρίσιμος για την αναγνωσιμότητα χρόνος είναι αυτός της σύνταξης της διαθήκης και όχι προγενέστερος. Η αναγνωσιμότητα του παρελθόντος μόνο ως δικαστικό τεκμήριο μπορεί να χρησιμοποιηθεί, που όμως ανατρέπεται εύκολα αν μεταβλήθηκαν οι συνθήκες που επηρεάζουν την οπτική ικανότητα του διαθέτη.

Ας σημειωθεί επίσης ότι η έλλειψη ικανότητας ανάγνωσης ιδιόγραφης διαθήκης δεν εμποδίζει τον κληρονομούμενο να προσφύγει σε άλλους, προσιτούς σ' αυτόν, τύπους διαθήκης.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι και αν δεν υπήρχε η ειδική και εφαρμοστέα εδώ διάταξη του άρθρου 1723, θα μπορούσε να εκτιμηθεί το κείμενο, το οποίο εμφανίζεται ως διαθήκη, ακατάληπτο (λόγω ακριβώς της μη αναγνωσιμότητάς του), με συνέπεια πάλι την ακυρότητα της διαθήκης κατά τη γενικότερη διάταξη του άρθρου 1781 ΑΚ (που εφαρμόζεται είτε όταν το ακατάληπτο αφορά το πρόσωπο του τιμωμένου είτε όταν αφορά το καταλειπόμενο αντικείμενο ή άλλα ουσιώδη σημεία της τελευταίας διάταξης²⁴).

24. Βλ. *Κορνηλάκη* στον ΑΚ Γεωργιάδη-Σταθόπουλου, άρθρο 1781 αρ. 2.

Η αλλαγή φύλου εξ επόψεως αστικού δικαίου

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ*

I. Επιστημολογική προδιάθεση

Η παρούσα μελέτη αφορά ένα ζήτημα βιοηθικό. Προλεγομένως αξίζει να παρατηρηθεί ότι ο όρος 'Βιοηθική' έχει παύσει, νομίζω, να υποδηλώνει θέματα αποκλειστικώς της Φιλοσοφικής Ηθικής, αλλά δεοντολογικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η σύγχρονη επιστήμη, ήτοι όλες οι επί μέρους επιστήμες, 'θετικές' (Χειρουργική, Νανοτεχνολογία, Οικονομική κ.τ.τ.) και 'ανθρωπιστικές' (Θεολογία, Κοινωνιολογία κ.ά.) εξαιτίας των σύγχρονων δυνατοτήτων της ιατρικής, της βιολογίας και της τεχνολογίας τους. Μερίδα ενδιαφέροντος αναλογεί λοιπόν προφανώς και στη Νομική.¹

Αναδιφώντας τις εκάστοτε διαπαλαίουσες συνταγματικές αξίες εΐθι-σται με βιοηθικά θέματα να ασχολούνται με ιδιαίτερο βάθος οι συνταγματολόγοι. Ας επιτραπεί, ωστόσο, στον γράφοντα η παρατήρηση ότι από καθαρώς 'τεχνική'-συστηματική σκοπιά θα πρόκειται για την τύχη συντελεστών της λεγόμενης «αστικής καταστάσεως» (όπως ρητώς ονοματίζει αυτήν ο νόμος, π.χ. στο άρθρ. 14 §3 ν. 344/ 76)² του φυσικού

* Αναπληρωτής Καθηγητής του Αστικού Δικαίου στη Νομική Σχολή του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Υπό την έννοια αυτήν, αν και εμφανώς ακριβολογικότερου, θα παρείλκε ίσως η χρήση του όρου 'Βιοδίκαιο', που εισηγείται ο φίλος Π. Βιδάλης, στο ομώνυμο βιβλίο Βιοδίκαιο: Το πρόσωπο, 2007, *passim*, για να υποδηλώσει αυτήν ακριβώς την νομική θεσμική διάσταση των βιοηθικών διλημάτων.

2. Έτσι οι επακολουθούσες γραμμές κατατείνουν και στο να καταδείξουν ότι ο αστικολόγος διαθέτει το δογματικό οπλοστάσιο να αντιμετωπίζει καινοφανή νομικά ζητήματα ακόμη και έξω από το γράμμα του ΑΚ.

προσώπου, αυτών που καθορίζουν την έναρξη και το τέλος του ως φορέως ιδιωτικών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, την συγγένειά του, το ιδιοκτησιακό καθεστώς επί ιστών δικών του ή άλλων, την κληρονομήσή του, το επιτρεπτό των σχετικών υποσχετικών συμβάσεων κ.π.ά., τ.έ. των συντελεστών της προσωπικότητάς του, που ως επί το πλείστον τηρούνται στο ληξιαρχείο.³ Εν προκειμένω ο λόγος γίνεται για το φύλο του φυσικού προσώπου και δη την δυνατότητα ('επίσημης', δηλ. ληξιαρχικής) μεταβολής αυτού.

II. Δικαίωμα στον γενετήσιο αυτοπροσδιορισμό

Το ζήτημα της αλλαγής φύλου θέτει και πάλι επί τάπητος την προβληματική του δικαιώματος στην προσωπικότητα, αυτήν την φορά σε επί μέρους συντελεστές της και δη όχι στην διατήρησή τους, αλλά στην μεταβολή τους, γενικότερα στην αποποίηση τους. Είναι ήδη γνωστό ότι κανείς δεν συγχωρείται να αποξενωθεί από το καθ' όλου δικαίωμα στην προσωπικότητά του, να το απαλλοτριώσει. Αν το ίδιο ισχύει και όσον αφορά τις εξουσίες του προσώπου πάνω σε επί μέρους συντελεστές της προσωπικότητάς του, τότε φυσικά παύει να πρόκειται για δικαίωμα, αλλά για υποχρέωσή του να ανέχεται την προσωπικότητά του ως αυτή έχει. Μια τέτοια εκδοχή αποκρούεται βεβαίως, αλλά όχι και ολότελα ανενδοιάστως⁴, τουλάχιστον όταν η αλλαγή συντελεστή προσωπικότητας τείνει να αγγίξει τις παρυφές της πλαστοπροσωπίας.

3. Για το ρωμαίο νομικό η όλη προβληματική θα κινούνταν συστηματικώς στο Δίκαιο των Προσώπων, που μαζί με τα Δίκαια των Πραγμάτων και των Αγωγών συναπάρτιζαν το τριμερές σύστημα του ρ.δ. Η αυτονόμηση ενός τέτοιου κλάδου προβάλλει αχνά ίσως πιθανή στο μέλλον μετά από την σχάση του παραδοσιακού οικογενειακού δικαίου σε ρυθμίσεις σχέσεων καθέτων μεταξύ *minores* και *seniores* (μεταξύ γονέων, επιτρόπων, συμπαραστατών και των υπό την εξουσία αυτών τελούντων) και ρυθμίσεις οριζοντίων σχέσεων μεταξύ ισοτίμων συντρόφων. Όσον αφορά τέτοιες οριζόντιες σχέσεις, παρατηρείται η προέλαση της ιδιωτικής αυτονομίας και της συμβατικής ελευθερίας και στο πεδίο των συμβιωτικών συμβάσεων και η δημιουργία ολοένα νεότερων μορφωμάτων νοήσιμων πλέον ευχερέστερα στο πεδίο του κοινού ενοχικού δικαίου.

4. Είναι προφανές ότι εδώ δεν ενδιαφέρει η εγγενής λογική και φιλοσοφική φαυλοκυκλικότητα του ερωτήματος.

Όπως και νάχει το πράγμα, στη διεθνή θεωρία⁵ και νομολογία⁶ αναγνωρίζεται πια ένα νέο κλάσμα του δικαιώματος στην προσωπικότητα στηριγμένο στις γενικές Σ 2, 5, ΑΚ 57 κ.τ.τ., το δικαίωμα στον (γενετήσιο) σεξουαλικό αυτοκαθορισμό, δικαίωμα απόλυτο, άλλα όχι βεβαίως άμοιρο περιορισμών (βλ. παρακάτω ΙΙΙ.2), πλάι στο δικαίωμα στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό. Αντιστοίχως πλάι (στο δικαίωμα) στην ιδιωτική σφαίρα γίνεται λόγος για (δικαίωμα επί) την "εσωτερική σφαίρα"⁷, τον στενότερο ιδιωτικό βίο.⁸ Στο πλαίσιο αυτό τόσο το ΕΔΔΑ⁹, το ΔΕΚ¹⁰, αλλά και το γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο¹¹ έχουν αναγνωρίσει -όπως άλλωστε και η εσωτερική έννομη τάξη (άρθρ. 14 §1 ν. 344/ 1976)- την ελευθερία του προσώπου να αλλάξει το φύλο του.¹²

5. Βλ. α.ά. *Lohrenscheidt, C./Deutsches Institut für Menschenrechte* (επιμ.), *Sexuelle Selbstbestimmung als Menschenrecht* (2009), *J. Zinsmeister*, (επιμ.), *Sexuelle Gewalt gegen behinderte Menschen und das Recht. Gewaltprävention und Opferschutz zwischen Behindertenhilfe und Strafjustiz. (2003), pro familia-Bundesverband* (Hrsg.): *Sexuelle Assistenz für Frauen und Männer mit Behinderungen*. (2005) κ.ά.

6. Βλ. π.χ. BVerfG απόφ. της 27.5.2008, NJW 2008, 1783, βλ. επίσης BVerfGE 49, 286 και 60, 123 κ.ά.

7. Για την Privatsphaere και την Intimsphaere βλ. α.ά. ad hoc *Cornills*, ZJS 1/ 2009, 86.

8. Ο νέος αυτός "παράδεισος νομικών εννοιών" ξενίζει κάπως με τις όχι συνήθως στηριζόμενες στο νόμο υποδιακρίσεις του, ωστόσο φανερώνει κατά ανάγλυφο τρόπο ότι, παρά το κοινό γενικό νομοθετικό θεμέλιο, η εξομείωση της νομικής μεταχείρισης όλων των συντελεστών της προσωπικότητας παρίσταται μάλλον δυσχερής, αν όχι ακατόρθωτη.

9. Βλ. τις αποφάσεις των 11.7.2002 (Christine Goodwin κατά Ηνωμένου Βασιλείου), 12.6.2003, όπου κρίθηκε ότι προσκρούει στην ΕΣΔΑ 8 η αποτυχία μιας χώρας να αλλάξει το πιστοποιητικό γεννήσεως ενός ατόμου σύμφωνα με το φύλο της βούλησης του ατόμου.

10. Απόφ. της 7.1.2004 επί της υποθ. C-117/ 2001.

11. BVerfG 11.10.1978 NJW 1979, 595, εν περιλήψει σε ΝοΒ 29, 612.

12. Σημειώνεται πάντως ότι, απαγορεύοντας μεν τον γάμο ή το σύμφωνο των ομοφύλων, αλλά επιτρέποντας την αλλαγή φύλου, η πολιτεία μοιάζει μεν να αποδοκιμάζει την αποκλίνουσα από το όποιο πρότυπο του κάθε φύλου γενετήσια συμπεριφορά, αλλά εν τούτοις την επιβραβεύει όταν αυτή εξικνείται στο άκρον άωτον αυτής.

Άσχετα από την υπερνομοθετική ή μη κατοχύρωσή της η αλλαγή φύλλου δεν είναι άγνωστη στον έλληνα νομοθέτη. Το άρθρο 14 § 1 του ν. 344/1976 τη ρυθμίζει, προβλέπει μάλιστα δήλωση μέσα σε ένα μήνα. Ωστόσο προς την μεταβολή αυτή συνέχεται πλήθος (όχι τόσο κοινωνικών, όσο ίσως) νομικών αμφισβητήσεων, κινουμένων αναπόφευκτα – όπως ήδη δείχθηκε παραπάνω- στον χώρο του αστικού δικαίου.

III. Η αλλαγή φύλου ως νομικό γεγονός

Ήδη από το ότι για την μεταβολή φύλου απαιτείται δήλωση και σχετική ληξιαρχική καταχώριση γεννώνται τα αφετηριακά ερωτήματα των ορίων του επιτρεπτού της μεταβολής αυτής (παρακάτω 3), πρωτίστως δε της νομικής φύσης της, τ.έ. αν πρόκειται για μία δικαιοπραξία, για νομική ή υλική ηθελημένη πράξη ή απλώς για ένα υλικό γεγονός ανεξάρτητο από την βούληση του διεμφυλικού, παρακάτω 1-2).

1. Νομική φύση: Δικαιοπραξία

Όπως ήδη αναφέρθηκε, σύμφωνα με το άρθρ. 14 §1 ν. 344/ 1976: «καταχωρίζονται μεταβολές λόγω ... αλλαγής φύλου». Τούτο σημαίνει ότι η αλλαγή του φύλου συνιστά όχι τόσο πραγματικό γεγονός, όσο νομική (διοικητική) πράξη, ήτοι *νομική μεταβολή*: Το φύλο μεταβάλλεται μόνον εφόσον εκδοθεί σχετική ληξιαρχική πράξη. Πράγματι, όπως θα καταδειχθεί και παρακάτω ...- η ληξιαρχική αναγνώριση της μεταβολής του φύλου δεν είναι (απλώς, ούτε εάν κατ' ακριβολογία) αναγνωριστική πράξη, αφού ο διαφυλικός έχει μεν αποκτήσει κάποια εξωτερικά φυσικά χαρακτηριστικά του αντιθέτου φύλου, αλλά όχι όλα: ούτε ο εγχειρισμένος σε γυναίκα άνδρας μπορεί να αποκτήσει ποτέ γεννητικό σύστημα γυναίκας, αλλά ούτε και η εγχειρισμένη σε άνδρα γυναίκα θα έχει αποκτήσει ανδρικό γεννητικό σύστημα.

Περαιτέρω σύμφωνα με το άρθρο 8 § 4 ν. 344/1976, αυτή «η μεταβολή γίνεται επί τη δηλώσει του οριζομένου υπό του παρόντος νόμου», στο δε άρθρ. 14 § 3 ορίζεται ότι «υπόχρεως προς δήλωσιν είναι» είτε «εκείνος του οποίου μετεβλήθη η αστική κατάσταση», είτε «ο προκαλέσας την μεταβολήν δι' αιτήσεως», δηλ. και στις δύο περιπτώσεις ο ίδιος ο διεμφυλικός, αφού μόνον αυτός θα είχε προς τούτο έννομον συμφέρον να υποβάλει αίτηση. Ωστόσο το γράμμα του άρθρ. 14 § 3 ν.

344/ 1976 νομιμοποιεί ενεργητικώς και τον «καλέσαντα την μεταβολήν δι' άλλης πράξεως». Θα μπορούσε μια τέτοια διατύπωση να σημαίνει ότι δικαιούται να προκαλέσει την επίσημη μεταβολή του φύλου του προσώπου και κάποιος τρίτος που το καθυπέβαλε δια της βίας σε ιατρικές πράξεις μεταβολής φύλου; Μια τέτοια ερμηνευτική εκδοχή θα ήταν βεβαίως απάνθρωπη, αντίθετη στις ΑΚ 57, 178, στην κατά Σ 7 § 2 και ΠΚ 308 απαγόρευση των βασανιστηρίων και των σωματικών βλαβών κ.τ.τ.

Τα παραπάνω σημαίνουν ότι για την επέλευση της κατά τα παραπάνω νομικής μεταβολής του φύλου ο νομοθέτης προαπαιτεί δήλωση βουλήσεως του διεμφυλικού και μόνον. Έτσι τόσο το γράμμα του νόμου, που κάνει λόγο για δήλωση αλλαγής της αστικής κατάστασης, όσο και το προαναφερθέν (II) δικαίωμα του γενετήσιου αυτοπροσδιορισμού και της ελεύθερης αυτοδιάθεσης δικαιολογεί την ιδέα ότι πρόκειται για *δικαιοπραξία*, δηλαδή πρόκειται για μια δήλωση βουλήσεως την οποία την κάνει ο ενδιαφερόμενος και κατευθύνεται σ' αυτό το έννομο αποτέλεσμα, την μεταβολή του φύλου, αποτέλεσμα το οποίο –όπως καταδείχθηκε αμέσως παραπάνω– επιτρέπεται να επέρχεται ακριβώς και μόνον επειδή το επιθυμεί ο δηλών.¹³

Η εν λόγω δήλωση βουλήσεως προαπαιτεί σαν τέτοια *πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα* σύμφωνα με ΑΚ 130 επ. και όχι απλώς συμπλήρωση του δεκάτου τετάρτου έτους της ηλικίας, όπως απαιτείται για τις απλές ανακοινώσεις παραστάσεως ενώπιον ληξιάρχου κατ' άρθρ. 10 §2 ν. 344/1976. Ως εκ του αυστηρώς προσωποπαγούς χαρακτήρος της είναι *ανεπίδεκτη αντιπροσωπεύσεως*, εκούσιας ή νόμιμης, σε αντίθεση και πάλι προς τις ανακοινώσεις παραστάσεως ενώπιον ληξιάρχου κατ' άρθρ. 10 § 2 ν. 344/1976, πολλώ δε μάλλον δεν θα μπορούσε να επιχειρηθεί από τρίτον έχοντα έννομο συμφέρον, ακόμη και αν εκλείψει ο διαφυλικός σε αντίθεση προς τα οριζόμενα από το άρθρ. 10 § 3 ν. 344/1976 γενικά για τις ανακοινώσεις παραστάσεως ενώπιον λη-

13. Ότι ακριβώς στο ηθελημένο των εννόμων συνεπειών έγκειται η ειδοποιός διαφορά της δικαιοπραξίας, από άλλες ενέργειες με νομική σημασία, ιδίως τις οιονεί δικαιοπραξίες βλ. α.ά. Γεωργιάδη, ΓενΑρχ⁴ § 28, αρ. 11 και 31, Σημαντήρα, ΓενΑρχ³ (1980), αρ. 569.

ξιάρχου. Κατά τα λοιπά πρόκειται για δικαιοπραξία *μονομερή, μη απευθυντέα, τυπική*, περιβλητέα τον *έγγραφο* τύπο *ενώπιον δημοσίου παραστάτη*, εν προκειμένω του ληξιάρχου, έχει δε ως *όρο του ενεργού την εγγραφή στο ληξιαρχείο*. Το τελευταίο επιτάσσεται όχι μόνον από το άρθρ. 14 § 1 ν. 344/1976, αλλά και από την ΠΚ 415, που απαγορεύει την συνακόλουθη αλλαγή ονόματος χωρίς την «άδεια» της αρμόδιας αρχής.

2. Επιτρεπτό - περιορισμοί

Κατά κανόνα ο άνθρωπος έχει γεννηθεί με ένα συγκεκριμένο φύλο. Άραγε είναι ελεύθερος τελείως κανείς να αλλάζει το φύλο του, ανεξάρτητα από την υφισταμένη βιολογική του κατάσταση και πόσες φορές; Ο ελληνικός νόμος σιωπά (πολύ ορθώς, βλ. παρακάτω V). Στην ελληνική νομική πράξη¹⁴ η καταχώριση της αλλαγής φύλου στο ληξιαρχείο επιδιώκεται μετά από δικαστική απόφαση και επιταγή προς συμμόρφωση του ληξιάρχου κατά ΚΠολΔ 782 (παρακάτω, υπό γ) κατόπιν αιτήσεως του ενδιαφερομένου, στο ιστορικό της οποίας ο αιτών επικαλείται συνήθως (α) την λεγόμενη «δυσφορία φύλου» που ένιωθε μέχρι τότε, καθώς και ιατρικές πράξεις, ήτοι σχετική χειρουργική επέμβαση και ορμονοθεραπεία. Τα γεγονότα αυτά πείθουν το δικαστήριο να διατάξει το ληξιαρχο να προβεί στην μεταβολή, καθώς μάλιστα ο τελευταίος δεν επρόκειτο να αποδεχθεί ένα τέτοιο σοβαρό αίτημα χωρίς δικαστική παραγγελία προς τούτο.

Ωστόσο γεννάται το ερώτημα αν όλα τα παραπάνω περιστατικά θα ήταν αναγκαία για την ληξιαρχική μεταβολή του φύλου, καθώς το άρθρο 14 ν. 344/1976 επιβάλλει την καταχώριση της μεταβολής του φύλου, όπως και άλλων μεταβολών (π.χ. θανάτου) μετά από σχετική δήλωση μέσα σε ένα μήνα, χωρίς να προβλέπει περαιτέρω ειδικές προϋποθέσεις για την εξεταζόμενη περίπτωση. Έτσι, ενώ στην δικαστηριακή πράξη δεν έχει ανακύψει για τους προεκτεθέντες λόγους, ο σχετικός προβληματισμός έχει ήδη λάβει δημοσιότητα και συζητείται ευρέως¹⁵.

14. ΜονΠρωτ Αθ 6843/2007 ΜονΠρωτ Αθ 68/1972 ΝοΒ 20, 1084, ΜονΠρωτ ΜονΠρωτΠειρ 647/1988, ΜονΠρωτ Ρεθ 175/2006, ΜονΠρωτ Πατρ 430/2003.

15. Βλ. και σχετική επερώτηση στη Βουλή στον Υπουργό Δικαιοσύνης, κατά

α) «Δυσφορία φύλου»;

Όσον αφορά την εννοιολογική διασαφήνιση της «δυσφορίας φύλου» -όχι αυτολεξεί μεταφοράς του διεθνούς όρου («Gender Identity Disorder», κατά λέξιν μεταφραστέα σαν διαταραχή ταυτότητας του φύλου), γνωστότερου πλέον με το ακρωνύμιο GID - οι γνώμες διίστανται διεθνώς. Από την αμερικανική νομολογία¹⁶ και ισχυρή μερίδα της θεωρίας¹⁷ η GID εκλαμβάνεται ως ψυχική ασθένεια, ασθένεια που επιβάλλει μάλιστα την κάλυψη των νοσηλίων της αλλαγής από τον φορέα κοινωνικής ασφάλισης του διεμφυλικού. Η εκδοχή αυτή επικρίνεται με το σκεπτικό ότι εισάγει δυσμενή διάκριση κατά του διεμφυλικού στιγματίζοντάς τον¹⁸, διάχυτη δε είναι η αίσθηση ότι πρόκειται για έννοια ρευ-

πόσον είναι δυνατόν με μόνη τη δήλωση ή εν πάση περιπτώσει χωρίς χειρουργική επέμβαση, να προχωρήσει κανείς σε αλλαγή φύλλου. Βλ. σχετικά στην ιστοσελίδα <https://left.gr/news/diorthosi-tis-lixiarhikis-praxis-gennisis-gia-trans-atoma-mono-me-allagi-fyloy>.

16. Βλ. π.χ. *O'Donnabhain v. Comm'r*, 134 T.C. 34 (2010), acq. in result, 2011-47 I.R.B. 4, εκτενή παρουσίαση και σχολιασμό της οποίας βλ. από *L. Herman* *Harvard Journal of Law & Gender*, 2012 [35 Harv. J.L. & Gender], 487 επ.

17. Βλ. π.χ. *D. Spade*, *Resisting Medicine, Remodeling Gender*, 18 *Berkeley Women's L.J.* (2003) 15-28, *C. Grose*, *A Persistent Critique: Constructing Clients' Stories*, 12 *Clinical L. Rev.* (2006), 329 επ., ιδίως 343-45 (τηρώντας πάντως κάποιες αποστάσεις), *J. Koenig*, *Distributive Consequences of the Medical Model*, 46 *Harv. C.R.-C.L. L. Rev.* (2011), 619, ιδίως 625, *F. H. Romeo*, *Beyond a Medical Model: Advocating for a New Conception of Gender Identity in the Law*, 36 *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* (2005), 713 επ., ιδίως 726. Ότι μολατάυτα οι δύο τελευταίοι δεν θεωρούν την δυσφορία φύλου ως κρίσιμο νομικό όρο βλ. την μεθεπόμενη υπ.

18. Έτσι η μειοψ. της προαναφερθείσας υπόθ. *O'Donnabhain*, *Al. Lee*, *Trans Models in Prison: The Medicalization of Gender Identity and the Eighth Amendment Right to Sex Reassignment Therapy*, 31 *Harv. J. L. & Gender* (2008), 447 επ., ιδίως 457, *J. Levi*, *Clothes Don't Make the Man (Or Woman), But Gender Identity Might*, 15 *Colum. J. Gender & L.* (2006), 90 επ., ιδίως 104-105, *J. Butler*, *Undoing Gender* (2004), σ. 76, *L. Khan*, *Transgender Health at the Crossroads: Legal Norms, Insurance Markets, and the Threat of Healthcare Reform*, 11 *Yale J. Health Pol'y, L. & Ethics* (2011) 375 επ., ιδίως 386, *A. C. DeCleene*, *The Reality of Gender Ambiguity: A Road Toward Transgender Health Care Inclusion*, 16 *L. & Sexuality* (2007) 123 επ., ιδίως 136, *L. Feinberg*, *Trans Liberation: Beyond Pink or Blue* (1998), σ. 63.

στή, πολυσήμως νοούμενη και πάντως ανεπαρκή να παράσχει ικανά κανονιστικά κριτήρια για τον χαρακτηρισμό κάποιου ως διεμφυλικού¹⁹. Έτσι ανακύπτει εύλογα η απορία προς τι η θεώρηση της δυσφορίας φύλου σαν αυτοτελούς πρόσθετης προϋποθέσεως για την μεταβολή του, πέρα από την δηλούμενη σχετική βούληση του διεμφυλικού, όταν δεν τίθεται θέμα ασφαλιστικής (ή άλλης) καλύψεως τού κόστους της εγχείρισεως, ορμονοθεραπείας του κ.τ.τ.²⁰

β) Ιατρική επέμβαση;

Όσον αφορά την αξίωση για προηγούμενη χειρουργική επέμβαση και την ορμονοθεραπεία, το ερμηνευτικό πρόβλημα είναι, νομίζω, πρόδηλο. Διαπαλαίουν δυο ενδεχόμενες προσεγγίσεις²¹, οι αντικειμενικές, αυτές δηλαδή που απαιτούν την συνδρομή και ιατρικών λόγων δικαιολογούντων την μεταβολή (αντικρίζουν δε ενίοτε το πρόβλημα σαν μία νόσο) και οι υποκειμενικές που δίνουν περισσότερη έμφαση στο στη βούληση του διεμφυλικού και θα συγχωρούσαν την μεταβολή του φύλου solo consensu, αποκλειστικώς δυνάμει της ελεύθερης βουλήσεώς του.

(αα) Αφενός παρίσταται επιβεβλημένη η κατ' αρχήν αναγνώριση του δικαιώματος της αυτοδιαθέσεως του ενδιαφερομένου solo consensu, αποκλειστικώς δυνάμει της ελεύθερης βουλήσεώς του, χωρίς την ανάγκη της καθυποβολής του στην βάσανο του ακρωτηριασμού σύμφωνα και με Σ 7 § 2. Άλλωστε ούτε ο εγχειρισμένος σε γυναίκα άνδρας μπορεί να αποκτήσει απολύτως γεννητικό σύστημα γυναίκας, ούτε και η εγχειρισμένη σε άνδρα γυναίκα θα έχει αποκτήσει απολύτως ανδρικό

19. Lee, ό.π., 457.

20. Έτσι οι J. Koenig, ό.π., 634 και F. H. Romeo, ό.π., 731 δεν αξιώνουν καν την συνδρομή αυτής της προϋπόθεσης για την νομιμοποίηση να αλλάξει κανείς το φύλο του, αφού παρατηρούν ότι υφίστανται και πολλοί διεμφυλικού που δεν πάσχουν από GID.

21. Αντιστοίχως διχάζονται και οι διάφορες εθνικές έννομες τάξεις. Τα διάφορα συστήματα αναφορικά με την προ[σ]απαιτούμενη ιατρική επέμβαση πέραν της σχετικής δηλώσεως βουλήσεως βλ. Θ. Παπαζήση, Η ταυτότητα κοινωνικού φύλου στη νομοθεσία, σε Μπότη/ Παναγοπούλου-Κουτνατζή (επιμ.) Βιοηθικοί προβληματισμοί (20014), σ. 804 επ.

γεννητικό σύστημα, αλλά ούτε και στην πράξη αξιώνεται καν ένα τέτοιο αποτέλεσμα, παρά μόνον η ιατρική διαπίστωση του ακρωτηριασμού.²² Ακόμη και από την σκοπιά της οικονομικής αναλύσεως του δικαίου η αξίωση καθυποβολής του διεμφυλικού σε χειρουργείο επικρίνεται με το σκεπτικό ότι ευνοεί τους οικονομικώς ισχυροτέρους έναντι των άλλων.²³

(ββ) Αφετέρου δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται ολότελα ο αναγνωριστικός χαρακτήρας της ληξιαρχικής μεταβολής φύλου. Άσχετα από το αν αληθεύει η ευρέως πάντως υποστηριζόμενη θέση ότι αληθής διεμφυλικός είναι μόνον εκείνος που επιθυμεί να υποβληθεί και σε αντίστοιχη χειρουργική επέμβαση²⁴, διότι διαφορετικά θα πρόκειται απλώς για παρενδυτικό, γεννάται το ερώτημα αν θα ήταν ανεκτό από την δημόσια τάξη να αλλάζει κανείς ελεύθερα, επ' άπειρον φύλο, το συνακόλουθο όνομά του, εν γένει δε την ταυτότητά του.²⁵ Ομοίως ερωτάται αν η πρόληψη του ενδεχομένου πλαστοπροσωπίας αφορά το γενικό συμφέρον, ιδίως στις σημερινές εποχές της οικονομικής κρίσεως, βριθουσες τεχνασμάτων αποφυγής των αντισυναλλασσομένων πιστωτών. Περιπτώ βεβαίως να επισημανθεί ότι η μεταβολή του φύλου δεν δικαιολογεί την αλλαγή οποιωνδήποτε στοιχείων της ταυτότητος πλην του κυρίου ονόματος, μολονότι στην πράξη συνηθίζεται η συμμεταβολή του επωνύμου.

22. Αναφορά στην ιατρική παραδοχή ότι με την εγχείριση αλλαγής φύλου δεν μεταβάλλεται κατ' ακριβολογία το φύλο του εγχειριζομένου, αλλά απλώς καταβάλλεται προσπάθεια να αισθανθεί αυτός πιο άνετα με το σώμα του μ.π.π. βλ. σε *K. McK Norrie, Is the Gender Recognition Act 2004 as Important as it Seems?*, σε *S. McLean* (επιμ.), *First Do Not Harm – Law, Ethics and Healthcare* (2006), σ. 565. Βλ. και *Lee*, ό.π., 452.

23. Σχετικό διάλογο (λόγο και αντίλογο) ενόψει της κοινωνικής ασφαλισιμότητας των σχετικών εξόδων νοσηλείας στην Αμερική βλ. α.ά. αφενός σε *Al. Ittelson, Trapped in the Wrong Phraseology: O'Donnabhain v. Commissioner -- Consequences for Federal Tax Policy and the Transgender Community*, 26 *Berkeley J. Gender L. & Just.* (2011), 361 υπ. 25 μ.π.π. και αφετέρου *S. L. Megaard, Scope of the Medical Expense Deduction Clarified and Broadened by New Tax Court Decision*, 112 *J. Tax'n.* (2010), 353 επ., 364.

24. Υπέρ αυτής *Koenig*, ό.π., 624.

25. Βλ. σχετικά τις επιφυλάξεις *Κυπραίου* σε σχόλιο NoB 29, 613.

(γγ) Ως προσωρινό πόρισμα θα μπορούσε να επισημάνει κανείς ότι να μην η άσκηση οποιούδηποτε δικαιώματος, εδώ του γενετήσιου αυτοκαθορισμού δεν θα πρέπει να συναρτάται με την καθυποβολή του δικαιούχου σε σωματική βάσανο, εδώ: της εγχείρισης και ορμονοθεραπείας. όμως ο αυτεπαναπροσδιορισμός δεν μπορεί να επιχειρείται οβιδιακώς εσαεί. Από τις παραδοχές αυτές συνάγονται δύο περαιτέρω συμπεράσματα:

- (i) Ότι το δικαίωμα επί την προσωπικότητα δεν είναι ενιαίο ανά όλους τους συντελεστές της. Εκείνων που συναπαρτίζουν την ταυτότητα του προσώπου, το δικαίωμα μεταβολής αναγνωρίζεται από το δικαιο πιο περιορισμένα εν σχέσει προς το δικαίωμα διατήρησής τους.²⁶ Η έννομη τάξη δεν ανέχεται την πλαστοπροσωπία, αξιώνει δε πολίτες αναγνωρίσιμους φορολογικώς και όχι μόνον. Ποιοι συντελεστές της προσωπικότητας συναπαρτίζουν την ταυτότητα του προσώπου εξετάζεται παρακάτω V.
- (ii) Στο μέτρο που η *ratio* του περιορισμού του δικαιώματος σεξουαλικού επαναυτοπροσδιορισμού δεν ανάγεται τόσο στην βιολογική αλήθεια, όσο στην κοινωνική συμβίωση, θα πρέπει να είναι κοινωνικοί οι λόγοι που θα περιόριζαν την εξουσία κάποιου να αλλάξει το φύλο του ή -αντιστρόφως- που θα δικαιολογούσαν κάτι τέτοιο (ανάλογα με το αν το βάρος της απόδειξής τους το φέρει ο μαχόμενος την αλλαγή ή το υποκείμενο).²⁷ Μολαταύτα στην περίπτωση που υπέρ του δικαιωπρακτικού επαναπροσδιορισμού του φύλου συνηγορεί και η βιολογική πραγματικότητα (λόγω ιατρικής επεμβάσεως), τότε δύσκολα θα μπορούσε να προβληθεί κατ' αυτού οποιοσδήποτε κοινωνικό αντεπιχείρημα. Μια τέτοια αλληλουπποκαταστασιμότητα βιολογικών και κοινωνικών "τόπων" απορρέει σε τελική ανάλυση

26. Νομολογιακό επιχείρημα *a fortiori* θα μπορούσε κανείς να αντλήσει από την ΑΠ 573/1981 ΝοΒ 1981 (29), 901-903 (για την οποία βλ. *Κουμάντο*, ΠαραδΟικΔ ΙΙ³, 1984, σ. 237-238), δυνάμει της οποίας ο αιτών πέτυχε δικαστικώς την μεταβολή του κακοήχου κυρίου ονόματός του κατά το δοκούν ενόψει του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού του.

27. Βλ. πάντοτε την αντίστοιχη νομολογιακή μεταχείριση του δικαιώματος στο όνομα στην προηγούμενη υποσ.

από τον "κινητό"²⁸ χαρακτήρα των εν λόγω κριτηρίων εξειδίκευσης της ΑΚ 281, δηλαδή των κριτηρίων διάγνωσης της καταχρηστικότητας της ασκήσεώς του δικαιώματος γενετήσιου αναπροσδιορισμού.

γ) Δικαστική απόφαση

Τέλος, αναφορικά με την δικαστική απόφαση παρατηρείται ότι αυτή δεν φαίνεται τυπικώς αναγκαία για το κύρος της μεταβολής φύλου. Τούτο, καθώς ο νόμος διακρίνει στα άρθρα 13 και 14 ν. 344/1976 αντιστοίχως ανάμεσα σε «διορθώσεις» των ληξιαρχικών στοιχείων -που πραγματοποιούνται κατ' άρθρ. 13 § 1 μόνον μετά από τελεσίδικη δικαστική απόφαση που διαπιστώνει την εξαρχής ανακρίβεια των μέχρι τότε υφισταμένων- και «μεταβολές», που έλαβαν χώρα μεταγενέστερα, όπως λ.χ. ο θάνατος, για τις οποίες το άρθρ. 14 § 3 ν. 344/1976 αρκείται σε απλή δήλωση²⁹. Τόσο κατά το γράμμα του νόμου, όσο και κατά την φύση του πράγματος η αλλαγή φύλου αποτελεί οψιγενή μεταβολή. Όμως, στην πράξη, θα ένιωθε άραγε ο ληξίαρχος σιγουριά για να προχωρήσει σε μια τόσο σοβαρή πράξη χωρίς προηγούμενη δικαστική απόφαση; Δύσκολα λοιπόν θα του καταλόγιζε κανείς παράβαση καθήκοντος, αν δίσταζε, ιδίως ενόψει των προεκτεθεισών (α-β) ειρηνευτικών δυσχερειών.

IV. Έννομες συνέπειες της αλλαγής φύλου

1. Ανυπόστατο της υπό κατάρτιση συμβιωτικής συμβάσεως

Όπως είναι γνωστό, θεωρείται ανυπόστατος ο γάμος όταν καταρτίζεται μεταξύ ομοφύλων, ακόμη και αν εκ των υστέρων κατέστησαν ετερόφυλοι. Το ίδιο προβλέπει ο ν. 3719/2008 και προκειμένου για το σύμφωνο συμβίωσης³⁰, το δε ανυπόστατο αυτού δεν θεραπεύει το

28. Με την έννοια του *Wilburg*, Zur Entwicklung eines beweglichen Systems im Zivilrecht, 1951.

29. Άλλο ζήτημα αν κατ' άλλο νομοθέτημα προσ απαιτείται δικαστική απόφαση, όπως π.χ. επί υιοθεσίας.

30. Ο ν. 3719/2008 όρισε το σύμφωνο συμβίωσης ως ένωση αποκλειστικώς ετερόφυλων. Μολαταύτα μεσολάβησε ένα καταλυτικό γεγονός, η καταδίκη της Ελλάδος από το ΕΔΔΑ για παραβίαση της αρχής της ισότητας (μεταξύ ομοφύλων και

οψιγενές ετερόφυλον των συμβίων.³¹

Μολαταύτα η ρύθμιση δεν φαίνεται εξίσου ευκρινής στην περίπτωση που η αλλαγή του φύλου και η αντίστοιχη ληξιαρχική πράξη βεβαίωσής της λαμβάνουν χώρα πριν από την εγγραφή του συμφώνου συμβίωσης στο ληξιαρχείο, δηλαδή πριν από το χρονικό σημείο που θα επέρχονταν τα έννομα αποτελέσματά του (*erga omnes* τουλάχιστον). Πως θα πρέπει να ενεργήσει τότε ο ληξιαρχος; Θα πρέπει να αρνηθεί να μεταγράψει το εγκύτως καταρτισθέν σύμφωνο, επειδή στο μεταξύ οι συμβίοι κατέστησαν ομόφυλοι ή -αντιστρόφως- θα πρέπει να μεταγράψει το ανυπόστατο σύμφωνο με το σκεπτικό ότι οι συμβίοι κατέστησαν στο μεταξύ ετερόφυλοι; Από αυστηρώς δογματική σκοπιά ούτε θίγεται το κύρος ήδη κατηρητισμένης δικαιοπραξίας αν πάσχει ο όρος του ενεργού της (η εγγραφή στο ληξιαρχείο), ούτε και επικυρώνεται η άκυρη -πόσω μάλλον η ανυπόστατη- δικαιοπραξία, μόνο και μόνον επειδή συνέτρεξαν οι ουσιαστικές προϋποθέσεις της χωρίς αυτή να επαναληφθεί σύμφωνα με ΑΚ 183. Των επιστημάνσεων αυτών παρέπεται λογικώς ότι στην μεν πρώτη περίπτωση (της οψιγενούς ετεροφυλίας των συμβίων) ο ληξιαρχος θα πρέπει μεν να εγγράψει το σύμφωνο, το οποίο όμως δεν θα αναπτύξει ποτέ τα έννομά του αποτελέσματα -καθώς δεν συντρέχουν κατά τον χρόνο επέλευσής του οι ουσιαστικές προϋποθέσεις προς τούτο (επιχ. και από ΑΚ 209)-, ενώ στη δεύτερη περίπτωση ο ληξιαρχος θα πρέπει να αρνηθεί να εγγράψει το ανυπόστατο και ανεπικύρωτο σύμφωνο, το οποίο επίσης θα απομείνει χωρίς ισχύ.

2. Ανατροπή της συμβιωτικής έννομης σχέσεως – Αυτοδίκαιη ή μη;

α) Το πρόβλημα

Πολλώ μάλλον ενόψει των παραπάνω η αλλαγή του φύλου του ενός

ετεροφύλων ζευγαριών), που αναγνώρισε το ίδιο δικαίωμα και στα ομόφυλα ζευγάρια (απόφ. της 7.11.2013 επί των προσφυγών αρ. 29381/09 και 32684/09). Έτσι γεννάται θέμα αναλογικής εφαρμογής του ν. 3719/2008 στο κενό δικαίου, που επεσήμανε το ΕΔΔΑ. Βλ. αναλυτικότερα παρακάτω IV.3.

31. Έτσι πειστικά (αλλά όχι ανενδοιάστως) Σπυριδάκης, Το σύμφωνο συμβίωσης (2009), σ. 12.

των συντρόφων φαίνεται ότι εκτός απροόπτου κλονίζει συθέμελα την συμβιωτική σχέση. Δεν χωρεί λοιπόν αμφιβολία ότι στοιχειοθετεί σπουδαίο λόγο καταγγελίας του συμφώνου συμβιώσεως, αλλά και ισχυρό κλονισμό, ήτοι λόγο διαζυγίου (ΑΚ 1439). Θα εξακολουθεί όμως μέχρι την λήψη της καταγγελίας ή την αμετάκλητη δικαστική λύση να θεωρείται υποστατό και δεσμευτικό το σύμφωνο συμβιώσεως, όπως και ο γάμος, όταν κατά μεν τον χρόνο της σύναψής του οι σύντροφοι ήταν ετερόφυλοι, ενώ μετέπειτα ο ένας άλλαξε φύλο³²; ³³ Άραγε ένας γάμος που είναι ανυπόστατος, όταν καταρτίζεται μεταξύ ομοφύλων, αν έχει καταρτιστεί μεταξύ ετεροφύλων, αν σήμερα πια συνδέει ομοφύλους θα εξακολουθήσει να ισχύει και να θεωρείται υποστατός μέχρι την αμετάκλητη δικαστική λύση του; Εάν με την συμβιωτική σύμβαση καθιερύεται ένας αυστηρώς προσωπικός δεσμός με εντόνως γενετήσια χροιά, ήτοι μια σχέση προς ένα σεξουαλικά καθορισμένο πρόσωπο, γιατί να μην γινόταν δεκτό ότι η αλλαγή του φύλου θα στοιχειοθετούσε την αυτοδίκαιη ανατροπή-λύση ενός τέτοιου δεσμού;

Παρεμφερές (όχι όμως ταυτόσημο) πρόβλημα αντιμετώπισε το γερμανικό συνταγματικό δικαστήριο³⁴ αναφορικά με την συνταγματικότητα της παρ. 8.1, αρ.2 του γερμανικού νόμου για τους διεμφυλικούς, που θέσπιζε την αγαμία, τ.έ. το διαζύγιο του έγγαμου διεμφυλικού ως προϋπόθεση της αναγνώρισης της αλλαγής του φύλου του από την έννομη τάξη, δηλαδή του κύρους της σχετικής δηλώσεώς του.

β) Διαπαλαίουσες συνταγματικές αξίες

Έτσι τόσο η γερμανική νομολογία, όσο και η επακολουθήσασα θεωρητική συζήτηση³⁵ ανέδειξε σε ικανό βαθμό τις (όχι πάντοτε ομόρο-

32. Σημειώνεται ότι στην Αυστρία με διάταγμα του 1996 απαγορευόταν η αλλαγή του φύλου του εγγάμου, ακριβώς προκειμένου να αποφευχθούν οι ομοφυλοφιλικοί γάμοι, οι οποίοι απαγορεύονται από το αυστριακό νόμο περί γάμου. Το διάταγμα αυτό, ωστόσο, δεν ευτύχησε στο Αυστριακό Συνταγματικό Δικαστήριο ενόψει της νμγ του ΕΔΔΑ. Βλ. σχετικά την έκθεση της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Συμβουλίου της Ευρώπης της 21-25.5.2007, αρ. 5.2.57.

33. Έτσι πειστικά (αλλά όχι ανενδοιάστως) *Σπυριδάκης*,ό.π., σ. 12.

34. BVerfG της 26.2.2008 BvR 392/07.

35. *Hoernle* NJW 2008, 2085 επ., *Cornills* ZJS 1/ 2009, 85 επ. κ.ά.

πες) τελολογικές συνιστώσες του ζητήματος:

αα) Προστασία του νομίμου γάμου; Το δικαστήριο έκρινε αυτήν την προϋπόθεση ως αντισυνταγματική. Στην κρίση αυτή προέβη όχι τόσο εχόμενο της υπερνομοθετικής προστασίας του γάμου, αφού ο γάμος ομοφύλων στην μεν Ελλάδα είναι ανυπόστατος -βλ. παραπάνω IV.1-, στην δε Γερμανία δεν κρίνεται υπαγώγιμος στην προστασία της - αντίστοιχης προς την Σ 24- GG 6³⁶. Γι' αυτό το δικαστήριο αρκέσθηκε στο να προαπαιτεί συναφώς να παρέχεται νομοθετικώς η δυνατότητα να υποκατασταθεί ο γαμικός δεσμός με κάποιαν άλλη συμβιωτική έννομη σχέση³⁷, δυνατότητα πλέον δεδομένη και στην Ελλάδα, καθώς η νομολογία του ΕΔΔΑ³⁸ επιτάσσει πλέον την αναλογική εφαρμογή του ν. 3719/ 2008 και επί ομοφύλων ζευγών.

ββ) Σεξουαλικός αυτοπροσδιορισμός του διεμφυλικού: Μείζων σημασία αποδόθηκε στον δυσανάλογο περιορισμό του δικαιώματος σεξουαλικού αυτοπροσδιορισμού του διεμφυλικού, περιορισμό εγκείμενο στο βάρος του να πρέπει να αναμείνει "χρόνια και ζαμάνια" ίσαμε να λυθεί ο γάμος του και να μπορέσει επί τέλους να αυτοπροσδιορισθεί, έτσι ώστε να φαίνεται τούτο ενίοτε ακατόρθωτο.³⁹

γγ) Σεξουαλικός αυτοπροσδιορισμός του άλλου συζύγου: Τουναντίον στην μέχρι σήμερα συζήτηση δεν φαίνεται να έχει ληφθεί σοβαρά υπ' όψιν το δικαίωμα του άλλου συζύγου να εμμείνει έμπρακτα στον δικό του σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό και δη στον από κοινού ηθελημένο γάμο του. Τούτο, καθώς προσκρούουν σε πλήθος υπερνομοθετικές αξίες (στην αξιοπρέπεια και την αξία του ανθρώπου κατά Σ 2) οι κοινωνικές συνέπειες της διαιώνισης επί αρκετά χρόνια (μέχρι το αμετάκλητο της αποφάσεως) ενός γάμου αντίθετου προς το σεξουαλικό

36. *Cornills*, ό.π., 86. Ότι, αντί για το νόμιμο γάμο, ορθότερο να νοείται και να προστατεύεται ο ηθελημένος γάμος σύμφωνα και με τις επιταγές του άρθρ. 16 § 2 της Οικουμενικής Διακηρύξεως του 1948 του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, άρθρ. 23 § 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ν. 2462/1997), καθώς και άρθρ. 1 της Διεθνούς Συμβάσεως του ΟΗΕ για την συναίνεση στο γάμο βλ. παρακάτω (δδ).

37. Βλ. BVerfG, ό.π., σκ. αρ. 43.

38. Απόφ. της 7.11.2013 (επί των προσφυγών αρ. 29381/09 και 32684/09).

39. *Cornills*, ό.π.

προσανατολισμό του προσώπου: Η αναπόφευκτη δημόσια έκθεση, ο σχολιασμός -αν όχι ο χλευασμός- κ.τ.τ. προσβάλλουν βάνουσα την γενετήσια αυτοδιάθεση και εικόνα του ανθρώπου -του διεμφυλικού ή του άλλου- παρά την θέλησή του.

δδ) Ηθελημένος γάμος: Τέλος, κατά την γνώμη του γράφοντος υπερνομοθετικώς προστατευτέτερος γάμος είναι κατ' ... μάλλον ο ηθελημένος παρά ο λεγόμενος "νόμιμος" με το αόριστο και αναπόφευκτα υποκειμενικώς προσδιορίσιμο εννοιολογικό περιεχόμενο. Υπενθυμίζεται ότι τα άρθρα 16 § 2 της Οικουμενικής Διακηρύξεως του 1948 του ΟΗΕ για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, 23 § 3 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ν. 2462 1997) και 1 της Διεθνούς Συμβάσεως του ΟΗΕ για την συναίνεση στο γάμο την συνδρομή της "ελεύθερης και πλήρους" βουλήσεως των συζύγων για την έγκυρη σύναψη του γάμου την επιτάσσουν και δη με υπερνομοθετική ισχύ (Σ 28). Όμως μετά την αλλαγή του φύλου ο γάμος καθίσταται όχι απλώς διάφορος, αλλά ριζικά αντίθετος προς την εκφρασθείσα κοινή θέληση των συζύγων για τον γενετήσιο προσανατολισμό τους. Αν μάλιστα -το πιθανότερο- το μέχρι τότε ζευγάρι συμφωνεί να χωρίσει, τότε η προσαπαίτηση για αμετάκλητη δικαστική απόφαση, δηλ. για πάροδο μηνών επί μηνών ξεπερνάει κάθε όριο βιασμού της αυτοδιάθεσής τους.

εε) Συμπερασματικά η υπαγωγή της επίμαχης περιπτώσεως στην έννοια του κατ' ΑΚ 1439 ισχυρού κλονισμού προβάλλει πράγματι τελολογικώς αφόρητη τόσο για τον διεμφυλικό, όσο κυρίως για τον άλλο σύζυγο. Το ζήτημα μπορεί μεθοδολογικώς να αντικρουσθεί κατά δύο τρόπους:

β) Τελολογική συστολή της ΑΚ 1439;

Ως εκ της προσβολής των παραπάνω θεμελίων της δημόσιας τάξεως η λύση τού αντίθετου στον γενετήσιο προσανατολισμό γάμου με διαιπλαστική απόφαση μετά από ατέρμονη (συχνά υπερδεκαετή) διαδικασία υπερτείνει προφανώς το νομοθετικό σχεδιασμό του θεσμού του διαζυγίου, αφού τέτοιο ενδεχόμενο ήταν πρακτικώς άγνωστο κατά τον χρόνο της νομοθέτησής του. Περαιτέρω δεν τίθεται καν θέμα (δυσχέρανσης της λύσεως λόγω) προστασίας τού γάμου, αφού έναν τέτοιον

γάμο η έννομη τάξη θα αρνιόταν να τον αναγνωρίσει ακόμη και σαν ελαττωματικό, δηλαδή ούτε σαν απλώς υποστατό. Υπό την έννοια αυτήν θα μπορούσε να γίνει λόγος για αρχικό συγκεκαλυμμένο κενό νόμου, δηλαδή της ΑΚ 1439, κατά το οποίο η τελευταία θα πρέπει να συσταλεί τελολογικώς⁴⁰. Το τελευταίο μπορεί να πληρωθεί με την επ' αυτού αναλογική εφαρμογή του ισχύοντος σε κάθε διαρκή υποσχητική σύμβαση θεσμού της καταγγελίας για σπουδαίο λόγο⁴¹, δηλαδή με την άμεση λύση του γάμου.

γ) Μη δέσμευση από τη γαμική σύμβαση

Όπως όμως έγινε ήδη φανερό, το ετερόφυλον των συζύγων ως αξιολογική συνιστώσα του νομοθετικού σχεδιασμού του διαζυγίου απορρέει ευθέως από τους όρους του υποστατού του γάμου. Ως εκ τούτου φαίνεται ότι δεν παρίσταται καν ως αναγκαία η προσφυγή στο μεθοδολογικό εργαλείο της τελολογικής συστολής και εν συνεχεία αναλογικής εφαρμογής του θεσμού της καταγγελίας.

Όντως, ως όροι του υποστατού της δικαιοπραξίας δεν νοούνται πραγματικά περιστατικά που η συνδρομή τους κατά την κατάρτιση της επηρεάζει το κύρος της, αλλά τα "ουσιώδη στοιχεία" αυτής, ήτοι τα ελάχιστα εκείνα έννομα αποτελέσματα⁴², που, αν τα θέλησαν τα μέρη, τότε υπάγεται η σύμβαση μεταξύ τους στο συγκεκριμένο είδος επώνυμης δικαιοπραξίας⁴³, με άλλα λόγια είναι υποστατή ως δικαιοπραξία αυτού του είδους. Τα παραπάνω σημαίνουν ότι, για να αποτελεί νομικώς γάμο η επίμαχη συμφωνία, θα πρέπει τα μέρη να θέλησαν να επέλθουν τα έννομά του αποτελέσματα μόνον μεταξύ ετεροφύλων. Ως εκ του ετεροφύλου των συζύγων λοιπόν εν λόγω όρου του υποστατού της η

40. Για την έννοια της τελολογικής συστολής βλ. α.ά. Παπανικολάου, Μεθοδολογία (2000), αρ. 375 επ.

41. Βλ. α.ά. Π. Ευστρατίου, Ο σπουδαίος λόγος για την καταγγελία διαρκών συμβάσεων ορισμένου χρόνου, 2010, passim.

42. Ότι τα διάφορα –ουσιώδη ή επουσιώδη- «στοιχεία» της δικαιοπραξίας αποτελούν «έννομα αποτελέσματα» βλ. επί λέξει Σημαντήρα, ό.π., αρ. 571, ιδίως β)αα). Απερίφραστα ότι τα essentialia negotii αποτελούν (όχι πραγματικά περιστατικά, αλλά) «σύνολο ρυθμίσεων» ο Σπυριδάκης, ΓενΑρχ, αρ. 156β, σ. 428.

43. Γεωργιάδης ΓενΑρχ⁴ § 38, αρ. 2, κ.π.ά.

γαμική υποσχετική σύμβαση είναι εντόνως προσωποπαγής, υπό την έννοιαν ότι επιφέρει τα δεσμευτικά της αποτελέσματα, εφόσον οι σύζυγοι είναι ετερόφυλοι. Εάν δεν είναι, τότε η σύμβαση δεν είναι δεσμευτική. Τού νόμου μη διακρίνοντας το ίδιο θα πρέπει να γίνει δεκτό και στην περίπτωση που το ετερόφυλον παύσει εκ των υστέρων: Η εγκύρως καταρτισθείσα μεταξύ τους σύμβαση θα εξακολουθεί να παράγει τα έννομά της αποτελέσματα, εφόσον (εξακολουθεί να) διαλαμβάνει ετεροφυλους. Μεταξύ ομοφύλων δεν (θελήθηκε να) είναι δεσμευτική. Αν λοιπόν οι σύζυγοι έπαυσαν να είναι ετερόφυλοι, τότε έπαυσε να τους δεσμεύει και η γαμική σύμβαση: αυτή έληξε. Η λύση λοιπόν του γάμου λόγω αλλαγής φύλου του συζύγου χωρεί αμέσως και ευθέως από μόνο το ετερόφυλον των συζύγων ως όρο του υποστατού του γάμου.

Το ίδιο συνάγεται εξ αντιδιαστολής από την ΑΚ 1374: Σε αντίθεση προς την -εξ υπ' αρχής ή μελλοφανή ή μέλλουσα- ανυπαρξία των λοιπών γνωρισμάτων της ταυτότητας του συζύγου -η οποία συνεπάγεται την ακυρωσία του γάμου λόγω πλάνης-, η πλάνη περί το φύλο συνιστά πολύ σοβαρότερο ελάττωμα, καθώς καθιστά τον γάμο ανυπόστατο και κωλύει ολωσδιόλου την επέλευση των εννόμων αποτελεσμάτων του.

3. Επί επιτρεπτής ομόφυλης συμβίωσης

Οι ίδιες παραπάνω (1-2) λύσεις θα πρέπει να γίνουν δεκτές και όταν ο νόμος αναγνωρίζει ως ισχυρές και τις συμβιωτικές συμβάσεις μεταξύ ομοφύλων: Και τότε η αλλαγή του φύλου καθιστά το γάμο όχι απλώς διάφορο, αλλά ριζικά αντίθετο προς την εκφρασθείσα κοινή θέληση των συζύγων για τον γενετήσιο προσανατολισμό τους. Με άλλα λόγια, ακόμη και όταν επιτρέπονται οι συμβιωτικές συμβάσεις μεταξύ ομοφύλων, και πάλι αυτές θα είναι τόσο ουσιωδώς διάφορες προς τις υπόλοιπες, ώστε να δικαιολογείται και πάλι η αυτοδίκαιη λύση κάθε συμβιωτικής σχέσεως από γάμο ή από σύμφωνο συμβίωσης, όταν το ένα μέρος αλλάζει φύλο: Ο σεξουαλικός προσανατολισμός θα παραμένει -αν όχι κατά την αληθινή, πάντως- κατά την εικαζόμενη βούληση των μερών -ήτοι κατά την καλή πίστη και τις αντιλήψεις (τέτοιων) συναλλαγών- ουσιωδέστατο στοιχείο της συμφωνίας τους (ΑΚ 173, 200): χωρίς αυτόν ή με

διαφορετικό από τον ηθελημένο η συμβιωτική σύμβαση (γάμος ή σύμφωνο) είναι ανυπόστατη. Τούτο σημαίνει φυσικά ότι ο ετεροφυλικός γάμος αποτελεί άλλη σύμβαση σε σχέση με τον ομοφυλικό, ακόμη κι αν ο τελευταίος αναγνωριζόταν από την έννομη τάξη. Εννοείται ότι αν η *in concreto* θέληση είναι αντίθετη, τότε η μεταξύ τους σύμβαση θα εξακολουθήσει να ισχύει (πρβλ. ΑΚ 182).

Τα ίδια ισχύουν και αναφορικά με το σύμφωνο συμβίωσης: Θα πρόκειται για άλλη σύμβαση όταν καταρτίζεται μεταξύ ετεροφύλων, απ' ό,τι όταν συνδέει ομοφύλους. Τούτο *a fortiori* μάλιστα: Η δήλωση αλλαγής φύλου δεν αποτελεί παρά πανηγυρική καταγγελία της συμβιωτικής συμβάσεως. Τύπος και περιέλευση θα παρέλκουν αξιολογικώς, όταν ο προς ον το πληροφορηθεί, πολλώ δε μάλλον εφόσον αυτός καταγγείλει πανηγυρικώς.

V. Η αλλαγή φύλου ως προσωπικό δεδομένο

Δυσχερή εξάλλου προβλήματα γεννά η νομική μεταχείριση του φύλου ως προσωπικού δεδομένου, πολλώ μάλλον σε περίπτωση μεταβολής αυτού. Ο γράφων αρκείται στον παρόντα τόπο να τα επισημάνει.

1. Απλό ή ευαίσθητο;

Κατ' αρχάς φαίνεται αμφίβολο αν το φύλο συνιστά απλό ή ευαίσθητο δεδομένο, η δε διάκριση έχει, ως γνωστόν, αξιολογη πρακτική σημασία, αφού για την επεξεργασία των ευαίσθητων δεδομένων θα απαιτούνταν άδεια της Αρχής Προστασίας ΔΠΧ, όχι άτυπη, αλλά έγγραφη συγκατάθεση του υποκειμένου κ.λ.π. (άρθρ. 7 § 2 ν. 2472/1997), καθώς ο νόμος την αντικρύζει αυστηρότερα. αλλά υπόκειται και σε άλλους αυστηρότερους όρους. Ως σχετικές με μια φυσιολογική παράμετρο κάθε θηλαστικού, οι πληροφορίες για το φύλο του παρίστανται κατ' αρχήν ως απλά δεδομένα, συνδυαζόμενα ωστόσο άρρηκτα με τα κατ' άρθρ. 2β ν. 2472/1997 ευαίσθητα δεδομένα της ερωτικής του ζωής⁴⁴.

44. Γενικότερα πάντως η αξιοπιστία της διάκρισης ανάμεσα σε απλά και ευαίσθητα δεδομένα διαφιλονικείται έντονα. Π.χ. το κύριο όνομα φανερώνει συχνά το θρήσκευμα. Βλ. α.ά. σχετικά *Χριστοδούλου*, Δίκαιο προσωπικών δεδομένων, 2013, αρ. 47-51.

Υπό την έννοια αυτή η πληροφορία για την προαναφερθείσα (III.2.α) «δυσφορία φύλου» ως προϋπόθεση της αλλαγής του παρέχει μία ισχυρή ένδειξη για τα χαρακτηριστικά της ερωτικής ζωής του υποκειμένου, με αποτέλεσμα, ακόμη και αν αυτό καθ' εαυτό το φύλο αποτελεί απλό, πάντως η αλλαγή του να αποτελεί ευαίσθητο δεδομένο. Έτσι η επεξεργασία της θα χρήζει αυστηρότερων όρων.

2. Το παρόν φύλο

Είναι αυτονόητο ότι ο κανόνας της ακρίβειας της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων (άρθρ. 4 §1γ ν. 2472/ 1997) προσνέμει στον διεμφυλικό το κατ' άρθρ. 13 ν. 2472/ 97 δικαίωμα αντίρρησης ως αξίωση διόρθωσης της εικόνας του σύμφωνα με το νέο του φύλο ώστε να μην υφίσταται κοινωνική κατακραυγή σε βάρος του. Αντίστοιχα θα αλλάξει και το κύριο όνομά του. Τουναντίον η -πολύ συχνή στην πράξη- αλλαγή και του επωνύμου δεν φαίνεται δικαιολογημένη.

3. Το παρελθόν φύλο

Όπως προκύπτει από τον ίδιο αυτόν όρο, το δελτίο ταυτότητας σκοπεί όχι να αποκρύψει, αλλά να ταυτοποιήσει το πρόσωπο. Τούτο σημαίνει ότι από μόνον τον συσχετισμό του δελτίου που έφερε πριν από την αλλαγή του φύλου του με το κατοπινό θα προκύπτει ότι πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο, με άλλα λόγια θα φανερώνεται αναπόφευκτα το γεγονός ότι υποβλήθηκε σε μια τέτοια αλλαγή, ήτοι δηλοποιείται ένα ευαίσθητο δεδομένο αυτού. Η νομιμότητα μιας τέτοιας επεξεργασίας εξαρτάται πρωτ' απ' όλα από το αν θα αναγνωρίσει κανείς στον τυπικό νομοθέτη την εξουσία να επιβάλλει την εν λόγω επεξεργασία, ορίζοντας το αναγκαίο περιεχόμενο του δελτίου ταυτότητας.

Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως θα πρόκειται για επεξεργασία εκτελούμενη από δημόσια αρχή (ληξιαρχείο) είτε για τους σκοπούς του άρθρ. 7 § 2ε ν. 2472/1997 είτε για την υπεράσπιση προβλεπόμενου από το νόμο δικαιώματος τρίτου κατ' άρθρ. 7 § 2γ ν. 2472/ 1997. Αν αντιθέτως γίνει δεκτή η ιδιαζόντως πάντως τολμηρή εκδοχή ότι εδώ ο νόμος θα έθιγε τον πυρήνα του κατά Σ 9Α δικαιώματος στην ιδιωτική σφαίρα, τότε θα έπρεπε να κριθεί σαν απαγορευμένη η αναγραφή του φύλου, ακόμη μάλιστα και η προαιρετική, αφού θα είναι πα-

ρεξηγήσιμη η σιωπή στην ερώτηση αναφορικά με το φύλο.⁴⁵ Προς την ίδια κατεύθυνση θα συνηγορούσε και το γεγονός ότι σήμερα πλέον η διάζευξη σε άρρεν και θήλυ δεν φαίνεται και τόσο αποκλειστική, με αντιπροσωπευτικά πλέον παραδείγματα ερμαφρόδιτους και διεμφυλικούς.⁴⁶

IV. Επίμετρο

Η σύντομη αυτή μελέτη επιχείρησε να παρουσιάσει τα νομικά προβλήματα που συνεφέλκεται η αλλαγή φύλου, χωρίς πρόθεση για δικαιολογικές τοποθετήσεις. Η εγγενής δυσχέρειά τους ίσως να έθετε σε κίνηση τον πειρασμό της παρέμβασης του νομοθέτη για ad hoc λύσεις σε καθένα από τα ζητήματα αυτά. Όπως όμως καταδείχθηκε, τα περισσότερα από αυτά άπτονται γενικότερων θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και αξιών -με αποτέλεσμα να επικρέμαται και για τον νομοθέτη η δαμόκλειος σπάθη του ΕΔΔΑ-, αξιών μάλιστα ολοένα επαναθεωρουμένων από την κοινωνία και δη συνηθέστατα διαφορετικά ανά έθνος. Σε παλαιότερες εποχές αναφερόταν το φυσικοδικαϊκής χροιάς ρητό πως «ο νόμος είναι μεν παντοδύναμος, αλλά δεν μπορεί να μεταβάλει τον άνδρα σε γυναίκα». Σήμερα που με την βοήθεια της επιστήμης το τελευταίο κατέστη -ως ένα βαθμό- κι αυτό δυνατό, ο νομικός θετικισμός μοιάζει να εξακολουθεί αμήχανος ενώπιον ενός ακόμη βιοηθικού προβλήματος. Φρονιμότερο λοιπόν να αφεθεί το πράγμα στην ολοένα μεταβαλλόμενη επιστήμη -νομική, κοινωνιολογική, ιατρική και όχι μόνον- και την νομολογία.

45. Γι' αυτό και δεν λείπουν έννομες τάξεις, όπου -πέρα από το απόρρητο- δεν προβλέπεται καν η αναγραφή του φύλου στο δελτίο ταυτότητας. Ας μην λησμονείται ότι με ανάλογες σκέψεις η ΑΠΔΠΧ 510/2000 απαγόρευσε ακόμη και την προαιρετική αναγραφή του θρησκειύματος στις ταυτότητες

46. Βλ. α.ά. *F. H. Romeo*, *Beyond a Medical Model: Advocating for a New Conception of Gender Identity in the Law*, 36 *Colum. Hum. Rts. L. Rev.* (2005), 713, *Lee*, ό.π., 459.

Η πλαστογραφία στην Ελλάδα της κρίσης

Ένα συνοπτικό οδοιπορικό με όχημα σύγχρονες γραφολογικές πραγματογνωμοσύνες και γνωμοδοτήσεις

ΕΥΔΟΞΙΑ Ζ. ΦΑΣΟΥΛΑ*

I. Οικονομική κρίση και εγκληματικότητα

Οι ραγδαίες εξελίξεις στο διεθνές κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον των τελευταίων ετών αύξησε το ενδιαφέρον από την πλευρά των ερευνητών διαφόρων τομέων για τη διερεύνηση των συσχετισμών, που, ενδεχομένως, να προκύπτουν μεταξύ των ποσοτικών και ποιοτικών χαρακτηριστικών της εγκληματικότητας και της οικονομικής κρίσης. Έχει προκύψει έτσι μια μεγάλη και ενδιαφέρουσα ποικιλία προσεγγίσεων, ωστόσο το σύνολο των εξαγόμενων αποτελεσμάτων δεν παρουσιάζουν πάντοτε συμφωνία. Πιο συγκεκριμένα έχουν βρεθεί διαφορετικά αποτελέσματα σε αναλύσεις που προσπαθούν να ερευνήσουν τη σχέση των εγκληματικών πράξεων με κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες, δίνοντας παράλληλα την ευκαιρία να διατυπωθούν νέες θεωρητικές απόψεις, συχνά αλληλοσυγκρουόμενες μεταξύ τους.

Ορθά ο τιμώμενος στον παρόντα τόμο καθηγητής κ. Νέστωρ Κουράκης επισημαίνει ότι «η διερεύνηση των οικονομικών κρίσεων ή εξελίξεων εν γένει και η συσχέτισή τους με την παραλλήλως βαίνουσα εγκληματικότητα, επιβάλλει οπωσδήποτε ιδιαίτερη προσοχή», καθώς «οι κίνδυνοι αυθαίρετης συναγωγής συμπερασμάτων είναι πολλοί». Δίνει μάλιστα το χαρακτηριστικό παράδειγμα πιθανής αύξησης, κατά τη διάρκεια οικονομικής κρίσης, των ρυθμιστικών διατάξεων της οικονομίας με συνακόλουθη αυστηροποίηση της σχετικής ποινικής αντίδρασης

* Δ.Ν. Δικηγόρος – Δικαστική & Αναλυτική Γραφολόγος.

της Πολιτείας, γεγονός που ενδέχεται να οδηγήσει και σε αύξηση των στατιστικώς καταγραφέντων ποινικών διώξεων και καταδικών. Ακόμα όμως κι όταν αυτή η αύξηση είναι πραγματική, και πάλι, τονίζει ο κ. καθηγητής, ότι υφίσταται κίνδυνος παρερμηνείας από τους ερευνητές, δεδομένου ότι η εν λόγω αύξηση «μπορεί να οφείλεται όχι στην ίδια την οικονομική κρίση, αλλά στα κοινωνικά και ψυχολογικά συνεπακόλουθά της»¹.

Σε κάθε περίπτωση βέβαια οι οικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα επηρεάζουν με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο τους δείκτες της εγκληματικότητας που καταγράφεται. Κατά συνέπεια η ανεργία, η φτώχεια, οι οικονομικές και κατ' επέκταση οι κοινωνικές ανισότητες και φυσικά οι οικονομικές κρίσεις είναι από τους παράγοντες εκείνους που η εγκληματολογική επιστήμη οφείλει να διερευνήσει κατά την ανίχνευση των εγκληματικών τάσεων με ειδικότερη έμφαση στην οικονομική παραβατικότητα και εν γένει την εγκληματικότητα «λευκού περιλαίμιου»².

1. Βλ. *Κουράκη Ν.* (εκδ. επιμ.) / *Ζιούβα Δ.* (συνεργασία), Τα οικονομικά εγκλήματα, Ι, 2007, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 196.

2. Σύμφωνα με την αρχική διατύπωση του *Sutherland*, η κατηγορία του εγκλήματος του λευκού κολάρου συγκροτείται από κάθε «έγκλημα που διαπράττεται από άτομα κύρους και υψηλού κοινωνικού στάτους στο πλαίσιο της επαγγελματικής τους δραστηριότητας» («White collar criminality», *American Sociological Review*, τχ. 5, κατά παραπομπή *Καρούδη Β.* και *Βασιλαντωνοπούλου Β.* Η «εγκληματικότητα του λευκού κολάρου» και η «μηχανή της διαφθοράς» στο on-line περιοδικό Χρόνος, τεύχος 20, Δεκέμβριος 2014, <http://www.chronosmag.eu/index.php/es-sjpl-gl-l-efth.html>). Η άποψή του όμως αυτή αποτέλεσε επανάσταση αλλά και ταυτοχρόνως και πεδίο έντονης κριτικής. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Nelken D., «αν ο Sutherland άξιζε το βραβείο Νόμπελ, όπως πίστευε ο Mannheim, για την πρωτοπορία του σε αυτό τον τομέα μελέτης, σίγουρα δεν το δικαιούται για την σαφήνεια ή την χρηστικότητα του ορισμού του» (βλ. κατά παραπομπή *Βασιλαντωνοπούλου Β.*, «Λευκά Κολάρα» & Οικονομικό Έγκλημα, 2014, εκδ. Δικαιο & Οικονομία / Π. Ν. Σάκκουλα, σ. 151). Εύστοχα οι *Καρούδης Β.* και *Βασιλαντωνοπούλου Β.* επισημαίνουν ότι «η έννοια αυτή έχει καταστεί πραγματικός «σταυρός του μαρτυρίου» για εγκληματολόγους, κοινωνιολόγους, ποινικολόγους, πολιτικούς επιστήμονες αλλά και για τους νομοθέτες και τους εφαρμοστές του νόμου, όπως άλλωστε για τους πολιτικούς και την κοινή γνώμη». Οι ίδιοι σε μία προσπάθεια προσδιορισμού και αποσαφήνισης του συγκεκριμένου όρου καταλήγουν στο συμπέρασμα πως «η έν-

Όσον αφορά την Ελλάδα, η οικονομία άρχισε να δείχνει σοβαρά σημεία ύφεσης από το 2009, ως αποτέλεσμα της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης, ενώ από το έτος 2010 και μετά η ύφεση εντάθηκε σημαντικά λόγω των εσωτερικών δημοσιονομικών προβλημάτων. Η ανάγκη εξυγίανσης οδήγησε τη χώρα στην ένταξή της σε τριμερή μηχανισμό οικονομικής στήριξης, αποτελούμενο από την ΕΕ, το ΔΝΤ και την ΕΚΤ. Η αυστηρή εισοδηματική πολιτική και ο δραστικός περιορισμός των δημοσίων δαπανών που ασκήθηκαν κατά τα τελευταία 5 έτη επηρέασαν, όπως ήταν αναμενόμενο, αρνητικά την εξέλιξη του ΑΕΠ, με αποτέλεσμα το μέγεθός του να σημειώσει μείωση. Κατά το 2009 η ανεργία στη χώρα αυξήθηκε ως αποτέλεσμα της διεθνούς κρίσης που έπληξε και την Ελλάδα και ανήλθε σε 9,6%, ενώ για το 2010 αυξήθηκε περαιτέρω στο 12,7% για να φτάσει σήμερα στο 25%, ως συνέπεια της περιοριστικής δημοσιονομικής πολιτικής αλλά και του εξαιρετικά ασταθούς και ρευστού πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος³.

Μέσα σ' αυτό το περιβάλλον το ενδιαφέρον και των Ελλήνων εγκληματολόγων έχει από καιρό διευρυνθεί στην αναζήτηση των αιτιωδών σχέσεων μεταξύ αθέμιτων οικονομικών δραστηριοτήτων και ελληνικής οικονομικής κρίσης. Βεβαίως αληθεύει η διαπίστωση του καθηγητή κ. Ν. Κουράκη ότι λείπουν «από τη βιβλιογραφία μας οι εξειδικευμένες εκείνες μελέτες, οι οποίες με αφετηρία τους υπάρχοντες άξονες ε-

νοια της εγκληματικότητας του λευκού κολάρου λογίζεται ταυτόχρονα στενότερη αλλά και ευρύτερη από εκείνη της οικονομικής εγκληματικότητας, δεδομένου ότι δεν ταυτίζεται ούτε περιορίζεται σε συγκεκριμένες, τυποποιημένες ποινικά προσβολές, που στρέφονται κατά του έννομου αγαθού της περιουσίας ή σημαντικών πτυχών της οικονομίας, αλλά περιλαμβάνει και περιπτώσεις που η τυποποίηση των συμπεριφορών αντιστοιχεί με αστικές, διοικητικές και εμπορικές παραβάσεις». Με άλλα λόγια η ιδιαιτερότητα του όρου σχετίζεται με την επίκλησή του προκειμένου να περιγραφούν και καταστάσεις που δεν τυχάνουν κανονιστικής κωδικοποίησης. Κατά συνέπεια «τα εγκλήματα του λευκού κολάρου δεν συστήνονται μόνο μέσω των «νομικών» αποτυπώσεών τους αλλά εντοπίζονται ακόμη και στις άτυπες αν και επιβλαβείς στρεβλώσεις που ενέχονται στο σύστημα οικονομικής παραγωγής, στην κρατική οργάνωση, στις κοινωνικές σχέσεις και στους εξουσιαστικούς συσχετισμούς» (βλ. *Καρύδης Β.* και *Βασιλαντωνοπούλου Β.*, ό.π.).

3. Βλ. <http://www.investingreece.gov.gr/default.asp?pid=16&la=2>.

πιχειρημάτων – νομικιστικό, κοινωνιολογικό και πραγματιστικό θα διερευνούσαν τον βαθμό αλήθειας ο οποίος εμπεριέχεται σ' αυτά, ενόψει των υπάρχοντων στοιχείων στη χώρα μας και διεθνώς»⁴. Επιπλέον και η διεπιστημονική γνώση (οικονομίας – εγκληματολογίας) με εφαρμογή αφενός μεν εγκληματολογικών θεωριών αφετέρου των σύγχρονων οικονομικών τεχνικών δεν είναι αρκετά διαδεδομένη στο ερευνητικό πεδίο, γι' αυτό και από τα μέχρι τώρα αποτελέσματα δεν μπορούν να εξαχθούν σίγουρα συμπεράσματα⁵.

II. Εισαγωγικά για το αδίκημα της πλαστογραφίας: Το γενικό θεσμικό πλαίσιο – Στατιστικά στοιχεία

Συχνό «όχημα» τέλεσης οικονομικών εγκλημάτων, όπως της υπεξαίρεσης ή της απάτης, αποτέλεσε διαχρονικά και συνεχίζει να είναι η πλαστογραφία. Μάλιστα η πλαστογραφία εντασσόταν παλαιότερα στα εγκλήματα κατά της περιουσίας, καθώς θεωρούταν ότι η κατάρτιση πλαστού εγγράφου αποτελούσε μορφή απάτης με σκοπούμενο το περιουσιακό όφελος. Ωστόσο ο κομβικός ρόλος που απέκτησαν τα έγγραφα ως αποδεικτικά μέσα στη συναλλακτική ζωή είχε ως αποτέλεσμα να αποσπαστεί η πλαστογραφία (και τα συναφή με αυτήν εγκλήματα) από το κεφάλαιο των εγκλημάτων κατά της περιουσίας και να υπαχθεί σε ένα ξεχωριστό κεφάλαιο. Αυτό άλλωστε κρίθηκε αναγκαίο «για μια πιο συστηματική και ακριβή περιγραφή των στοιχείων της εν λόγω αξιόποινης συμπεριφοράς»⁶.

Σήμερα πλέον, η πλαστογραφία εντάσσεται στο 10ο κεφάλαιο του Ειδικού Μέρους του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, το οποίο φέρει τον τίτλο «εγκλήματα περί τα υπομνήματα». Άλλωστε επικρατούσα είναι η άποψη, σύμφωνα με την οποία προστατευόμενο έννομο αγαθό στην περίπτωση της πλαστογραφίας είναι η ασφάλεια και η ακεραιότητα των

4. Κουράκης Ν. (εκδ. επιμ.) / Ζιούβας Δ. (συνεργασία), ό.π., σ. 28.

5. Γκανάς Α. – Δριτσάκης Ν., Ανεργία και εισοδηματική ανισότητα οι κυριότερες αιτίες της εγκληματικότητας: Μία θεωρητική προσέγγιση, στο users.uom.gr/~drits/publications/Egklimatikotita.pdf

6. Μπίμπα Γ., Το έννομο αγαθό της πλαστογραφίας και η έννοια του εγγράφου (διπλωμ. εργασία ΑΠΘ), Δεκέμβριος 2008, σ. 5.

έγγραφων συναλλαγών, γεγονός που δικαιολογεί και τον ως άνω διαχωρισμό από τα εγκλήματα της περιουσίας και την κατάταξη σε ιδιαίτερο κεφάλαιο του ελληνικού ποινικού κώδικα⁷.

Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του βασικού εγκλήματος της πλαστογραφίας, σύμφωνα με το άρ. 216 §1 εδ. α ΠΚ, απαιτείται να συντρέχει **κατάρτιση πλαστού ή νόθευση εγγράφου**⁸. Ειδικότερα από πλευράς τρόπου τέλεσης του εγκλήματος, η πλαστογραφία είναι σωρευτικά μικτό έγκλημα, πράγμα που σημαίνει ότι τόσο η κατάρτιση όσο και η νόθευση συνιστούν δύο αυτοτελείς εγκληματικές πράξεις, «αφού οι δύο τρόποι τέλεσης που αναφέρονται στο νόμο δεν μπορούν να εναλλαχθούν πάνω στην ίδια μονάδα του εννόμου αγαθού»⁹.

α) Ως κατάρτιση πλαστού εγγράφου νοείται η εξ υπαρχής κατασκευή κάποιου εγγράφου, που δεν υπήρχε και το οποίο φέρεται ότι προέρχεται (έχει γραφεί ή / και υπογραφεί) από ορισμένο φυσικό ή νομικό πρόσωπο, ενώ στην πραγματικότητα δεν προέρχεται από αυτό (π.χ. υπογραφή στη θέση εκδότη από πρόσωπο Α με προσπάθεια αυτή να φαίνεται ως τεθείσα από πρόσωπο Β). Ως εξ υπαρχής πλαστό είναι και το έγγραφο, το οποίο φέρει «φανταστική» υπογραφή, ήτοι υπογραφή ανύπαρκτου προσώπου (π.χ. κατασκευή επιταγής με φερό-

7. Θεοδωράκης Γ., Ποινικό Δίκαιο – Πλαστογραφία / Ψευδής Βεβαίωση, 2002, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 21.

8. Σύμφωνα με τον ορισμό που δίνεται στο άρ. 13 περ. γ ΠΚ, όπως ισχύει μετά τις προσθήκες του άρ. 2 Ν. 1805/1988, στην έννοια του εγγράφου υπάγονται : α) τα γραπτά που προορίζονται ή είναι πρόσφορα να αποδείξουν γεγονός που έχει έννομη σημασία, β) τα σημεία που προορίζονται να αποδείξουν ένα γεγονός που έχει έννομη σημασία, γ) τα μέσα τα οποία χρησιμοποιούνται από υπολογιστή ή περιφερειακή μνήμη υπολογιστή, με ηλεκτρονικό, μαγνητικό ή άλλο τρόπο, για εγγραφή, αποθήκευση, παραγωγή ή αναπαραγωγή στοιχείων, που δεν μπορούν να διαβαστούν άμεσα, εφόσον τα παραπάνω μέσα προορίζονται ή είναι πρόσφορα να αποδείξουν γεγονότα που έχουν έννομη σημασία και δ) τα μαγνητικά, ηλεκτρονικά ή άλλα υλικά στα οποία εγγράφεται οποιαδήποτε πληροφορία, εικόνα, σύμβολο ή ήχος, αυτοτελώς ή σε συνδυασμό, εφόσον τα παραπάνω υλικά προορίζονται ή είναι πρόσφορα να αποδείξουν γεγονότα που έχουν έννομη σημασία.

9. Μπίμπα Γ., ό.π., σ. 47.

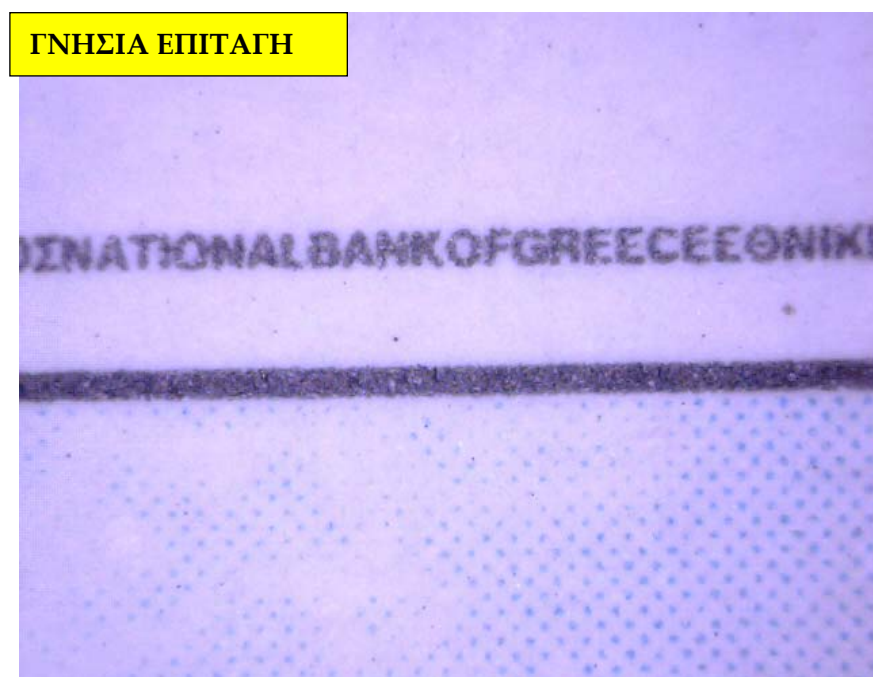
μενη εκδούσα εταιρεία Χ και υπογραφή στη θέση του εκδότη ανύπαρκτου προσώπου, βλ. **εικόνα 1**).

β) Με τον όρο νόθευση εγγράφου εννοούμε την αλλοίωση ενός ήδη υφιστάμενου εγγράφου ως προς το περιεχόμενο αυτού (π.χ. αλλοίωση του ποσού επί ταξιδιωτικής επιταγής, βλ. **εικόνα 2**). Αυτή μπορεί να πραγματοποιηθεί με προσθήκη, εξάλειψη ή αντικατάσταση λέξεων, αριθμών, υπογραφών, συμβόλων ή άλλων στοιχείων του εγγράφου.

Ιδιαίτερη σημασία έχει και η αντικειμενική προσφορότητα του πλαστού ή νοθευμένου εγγράφου να παραπλανήσει, διότι η πλαστογραφία αποτελεί στην πραγματικότητα μια προπαρασκευή εξαπάτησης και είναι στην ουσία της έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης των επιμέρους εννόμων αγαθών¹⁰.

10. Μπίμπια Γ., ό.π., σ. 49-50.

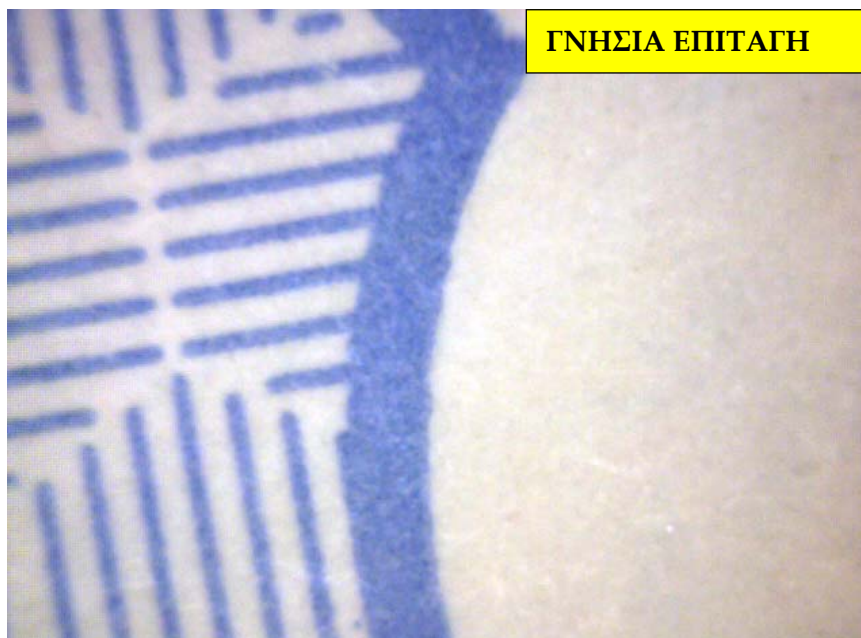
Εικόνα 1: Στις παρακάτω απεικονίσεις ψηφιακού μικροσκοπίου φαίνονται λεπτομέρειες από δύο επιταγές, μία γνήσια (πάνω εικόνα) και μία πλαστή (κάτω εικόνα). Στη γνήσια διακρίνεται ως στοιχείο ασφαλείας η χαρακτηριστική μικρογραφία με αναγραφή της επωνυμίας της τράπεζας, εκτυπωμένη με τη διαδικασία Offset. Αντιθέτως στην πλαστή, η οποία έχει προέλθει από σάρωση γνήσιας και στη συνέχεια εκτύπωση με χρήση εκτυπωτή laser, η ως άνω μικρογραφία / στοιχείο ασφαλείας δεν έχει αναπαραχθεί. Η γραφοσκοπική εξέταση της δεύτερης αυτής επιταγής με χρήση μεγεθυντικών μέσων επιτρέπει την άμεση ανάδειξη του εν λόγω ελαττώματος, το οποίο και συνιστά αντικειμενικό εύρημα πλαστότητας (κατάρτιση επιταγής ως εξ υπαρχής πλαστής).

ΠΛΑΣΤΗ ΕΠΙΤΑΓΗ

Εικόνα 2: Στις παρακάτω απεικονίσεις ψηφιακού μικροσκοπίου φαίνονται λεπτομέρειες από δύο ταξιδιωτικές επιταγές, μία γνήσια (πάνω εικόνα) και μία νοθευμένη (κάτω εικόνα). Στη γνήσια διακρίνεται καθαρή και ευκρινής εκτύπωση με τη διαδικασία Offset. Αντιθέτως στην κάτω εικόνα διακρίνεται νοθευμένη ταξιδιωτική επιταγή με σημεία απόσβεσης του ποσού και επανεκτύπωσης άλλου με χρήση οικιακού εκτυπωτή ink-jet (βλ. το σημείο φθοράς του χαρτιού και διασποράς των κουκίδων μελανιού). Η γραφοσκοπική εξέταση της δεύτερης αυτής επιταγής με χρήση μεγεθυντικών μέσων επιτρέπει την άμεση ανάδειξη του εν λόγω ελαττώματος, το οποίο και συνιστά αντικειμενικό εύρημα πλαστότητας (νοθευμένη επιταγή).

Αναφορικά με την υποκειμενική υπόσταση του αδικήματος της πλαστογραφίας πρέπει να καλύπτονται τα ως άνω στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης από δόλο κάθε βαθμού (άρ. 26 § 1 εδ. α, άρ. 27 ΠΚ), ενώ απαιτείται να συντρέχει στο πρόσωπο του δράστη και ο πρόσθετος διπλός σκοπός χρήσης του πλαστού εγγράφου και μέσω αυτής παραπλάνησης άλλου σχετικά με γεγονός που μπορεί να έχει έννομες συνέπειες. Η ποινή που προβλέπεται στην περίπτωση που συντρέχουν όλα τα στοιχεία (αντικειμενικά και υποκειμενικά) της πλαστογραφίας είναι φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. Σύμφωνα δε με το άρ. 216 § 1 εδ. β, η χρήση του εγγράφου από τον πλαστογράφο θεωρείται επιβαρυντική περίπτωση. Επίσης, στην § 2 του άρ. 216 ΠΚ ορίζεται ότι με την αυτή ως άνω ποινή τιμωρείται όποιος εν γνώσει χρησιμοποιεί κατηρητισμένο εξ υπαρχής πλαστό ή νοθευμένο έγγραφο με σκοπό να παραπλανήσει άλλον σχετικά με γεγονός που μπορεί να έχει έννομες

συνέπειες. Για παράδειγμα, χρήση πλαστού αποτελεί η εμφάνιση πλαστής επιταγής προς πληρωμή ή η προσκόμιση του πλαστού εγγράφου (π.χ. ιδιόγραφης διαθήκης) στο δικαστήριο κλπ.

Στην τρίτη παράγραφο του άρθρου 216 ΠΚ προβλέπεται κακουργηματική μορφή πλαστογραφίας, καθώς απειλείται επαυξημένη ποινή (κάθειρξη μέχρι δέκα ετών) στις περιπτώσεις που τελείται κάποια από τις πράξεις των παραγράφων 1 και 2 του ίδιου άρθρου, με σκοπό να προσπορίσει ο δράστης στον εαυτό του ή σε άλλον περιουσιακό όφελος βλάπτοντας τρίτον ή να βλάψει άλλον, εφόσον το συνολικό όφελος ή η συνολική ζημία υπερβαίνουν το ποσό των 120.000 € (άρ. 216 § 3 εδ. α' ΠΚ), καθώς και στις περιπτώσεις όπου ο δράστης τελεί κατά

συνήθεια πλαστογραφίες (άρ. 216 § 1 εδ. α ΠΚ), εφόσον το συνολικό όφελος ή η συνολική ζημία υπερβαίνουν το ποσό των 30.000 € (άρ. 216 § 3 εδ. β ΠΚ).

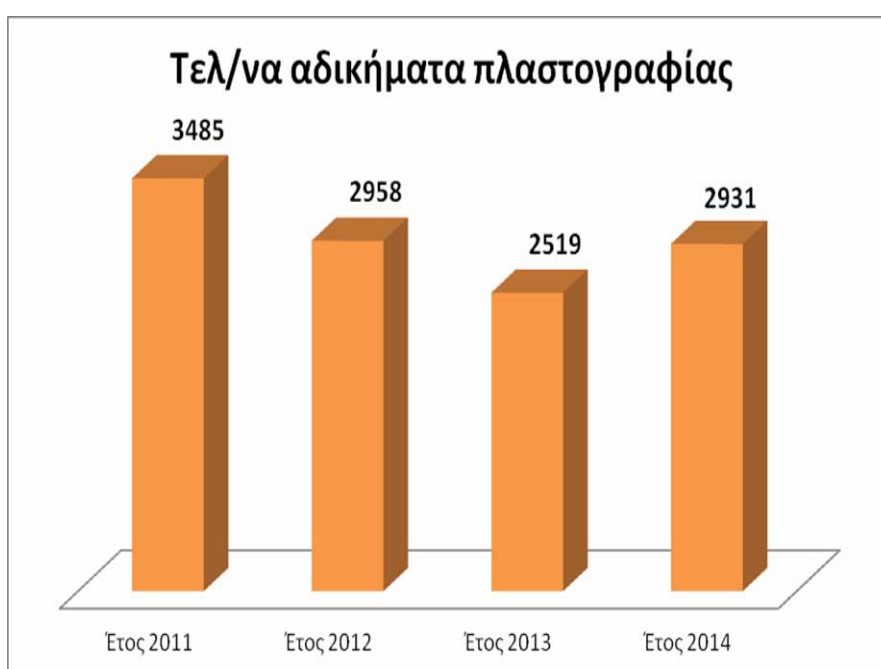
Η στατιστική εικόνα της πλαστογραφίας (τελεσμένα αδικήματα) κατά τα έτη της κορύφωσης της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα (2011-2014) μέσα από τα επίσημα δημοσιευμένα στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας θα μπορούσε να συνοψιστεί στα ακόλουθα¹¹:

- Γενικά μικρές αυξομειώσεις στον αριθμό υποθέσεων πλαστογραφίας που χειρίζονται οι αστυνομικές αρχές¹² (βλ. σχετικό διάγραμμα που ακολουθεί).
- Ιδιαίτερα υψηλό ποσοστό εξιχνίασης.
- Υπερεκπροσώπηση των αλλοδαπών δραστών, στοιχείο που πιθανολογείται ότι συνδέεται και με την αύξηση του κύματος μεταναστών των τελευταίων ετών και τη σχετική έγγραφη διαδικασία που συνοδεύει αιτήσεις ασύλου, αδειών παραμονής, εργασίας κλπ., που με τη

11. Βλ. http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=81&Itemid=73&lang=

12. Βεβαίως θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι μεθοδολογικές αδυναμίες και τα ερμηνευτικά προβλήματα που δημιουργούνται κατά τη μελέτη της στατιστικής της αστυνομίας, βλ. σχετικά *Καλίτση Θ.*, Αστυνομική Στατιστική: Μια διαδικασία συλλογής ποσοτικών δεδομένων για την εγκληματικότητα, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 129 Β' 2009, 101-109.

σειρά της ευνοεί την ανάπτυξη κυκλωμάτων πλαστογραφίας δικαιολογητικών με συμμετοχή αλλοδαπών. Σημειωτέον ότι μεγάλο μέρος των εν λόγω δικαιολογητικών εγγράφων αποτελούν έγγραφα ασφαλείας (π.χ. διαβατήρια, ταυτότητες), η διερεύνηση της γνησιότητας των οποίων πραγματοποιείται από τα εγκληματολογικά εργαστήρια της Ελληνικής Αστυνομίας¹³.

Πηγή: Στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Αστυνομίας (βλ. υποσημ. 11, ό.π.)

13. Βλ. Σκαρτσή Ν., Ασφαλής διαχείριση των εγγράφων ασφαλείας, http://www.astynomia.gr/index.php?option=ozo_content&perform=view&id=1845&Itemid=400&lang=

III. Η πλαστογραφία στην Ελλάδα της κρίσης υπό το πρίσμα σύγχρονων γραφολογικών εκθέσεων

Στο ελληνικό ποινικό-δικονομικό δίκαιο η πραγματογνωμοσύνη όχι μόνο προβλέπεται ρητά ως αποδεικτικό μέσο (άρ. 178 εδ. γ' ΚΠΔ) αλλά φαίνεται να κατέχει ιδιαίτερη θέση μεταξύ των λοιπών αποδεικτικών μέσων, καθώς ο ελληνικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας αφιερώνει σ' αυτήν ολόκληρο κεφάλαιο με τον τίτλο «Πραγματογνώμονες και Τεχνικοί Σύμβουλοι» (άρθρα 183-208 ΚΠΔ). Η πραγματογνωμοσύνη προσφέρει στην ποινική δίκη, και στην ανακριτική διαδικασία ειδικότερα, εξειδικευμένη και γι' αυτό πολύτιμη επιστημονική γνώση και τεχνογνωσία, «τις οποίες δεν διαθέτουν ούτε οι ανακριτικοί υπάλληλοι ούτε οι δικαστικοί λειτουργοί (δικαστές – εισαγγελείς) που πρωταγωνιστούν σ' αυτήν»¹⁴. Το γεγονός αυτό αποκτά ακόμα μεγαλύτερη σημασία τη σημερινή εποχή του τεχνολογικού πληθωρισμού και του διαρκώς αυξανόμενου επιμερισμού της επιστημονικής γνώσης, στοιχεία που καθιστούν πραγματικά αδύνατη την κατάκτηση και επιτυχή χρήση όλου αυτού του όγκου των ειδικότερων επιστημονικών γνώσεων από εκείνους που έχουν επιφορτιστεί με το ανακριτικό και δικαιοδοτικό έργο.

Ανάμεσα στα διάφορα είδη πραγματογνωμοσύνης, ιδιαίτερη θέση κατέχει η *γραφολογική πραγματογνωμοσύνη* λόγω και της αυξημένης νομικής και κοινωνικής αξίας του εγγράφου. Σε όλες τις περιπτώσεις των λεγόμενων «δια της γραφής τελούμενων» εγκλημάτων καλείται ο δικαστικός γραφολόγος να συμβάλλει με τις ειδικές του γνώσεις στη διάγνωση της προέλευσης ή / και της γνησιότητας ενός εγγράφου¹⁵.

Εύστοχα μάλιστα ο καθηγητής *N. Κουράκης* επισημαίνει ότι «εν όψει της σχετικά συχνής της χρησιμοποίησης στη δικαστηριακή πρακτική, η δικαστική γραφολογία έχει πλέον διαμορφώσει το γνωστικό της αντικείμενο με πλήρη συστηματική ενότητα και αυτοδυναμία, έτσι ώστε

14. *Αλεξιάδης Στ.*, Ανακριτική, 2006, εκδ. Σάκκουλα, σ. 332.

15. *Φασούλα Ε.Ζ.*, Η γραφολογική πραγματογνωμοσύνη στην ανάκριση – Ειδικά ζητήματα» στον *Τιμητικό Τόμο σε μνήμη καθηγητή Χ.Δέδε*, 2013, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 629 επ. Βλ. και *Κηπουρά Π.*, Η Δικαστική Γραφολογία ως είδος πραγματογνωμοσύνης, 2009, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα.

να μη φαίνονται σήμερα βάσιμες οι αντιρρήσεις που εκφράζονταν άλλοτε για την επιστημονική της αυτοτέλεια»¹⁶.

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσω μία γενική και συνοπτική σκιαγράφηση βασικών χαρακτηριστικών της πλαστογραφίας (είδος πλαστού εγγράφου, τρόπος τέλεσης, εμφανόμενος επί του εγγράφου χρόνος ή/και χρόνος χρήσης του πλαστού, προφίλ υπόπτων) μέσα από την ανάλυση ενός δείγματος εκατό (100) γραφολογικών εκθέσεων μου (με τη μορφή πραγματογνωμοσύνης ή γνωμοδότησης) των ετών 2010-2015, ήτοι σε χρονικό διάστημα που συμπίπτει με την επικράτηση στη χώρα μας μιας γενικευμένης κατάστασης οικονομικής ύφεσης / κρίσης¹⁷.

Η συγκεκριμένη παρουσίαση δεν έχει ασφαλώς τα μεθοδολογικά χαρακτηριστικά μιας εγκληματολογικής έρευνας, καθώς μία σειρά από στοιχεία ενδέχεται να λειτουργήσουν «επιμολυντικά» (όπως π.χ. ζητήματα αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος, υποκειμενικής ερμηνευτικής προσέγγισης κατά την τεχνική διάγνωση, το γεγονός ότι σημαντικός αριθμός των αναλυθέντων υποθέσεων βρίσκονται ακόμα εν εξελίξει). Άλλωστε ο στόχος της εν λόγω επισκόπησης δεν είναι η παραγωγή «βέβαιων» συμπερασμάτων. Το αντίθετο. Σκοπός μου είναι περισσότερο η ανάδειξη στοιχείων που μπορούν να αποτελέσουν μία σειρά από υποθέσεις μελλοντικής ερευνητικής εργασίας με συμμετοχή περισσότερων συναδέλφων γραφολόγων και εγκληματολόγων. Με άλλα λόγια η παρούσα ανάλυση φιλοδοξεί να αποτελέσει τη «μαγιά» για μία

16. Κουράκης Ν., Εισαγωγή στη Δικαστική Γραφολογία στο «Συμβολές στη μελέτη της Ανακριτικής, 2005, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 163.

17. Να σημειωθεί ότι ως κριτήριο για τη δημιουργία του ως άνω δείγματος γραφολογικών εκθέσεων μου ήταν αφενός μεν το τελικό διαγνωστικό πόρισμα περί πλαστότητας του/των υπό κρίση εγγράφου/ων αφετέρου μία κατά το δυνατό ισόρροπη χρονική κατανομή των εκθέσεων με την πλειονότητα αυτών να τοποθετούνται χρονικά (ως προς τη διεξαγωγή και σύνταξή τους) στην καρδιά της οικονομικής κρίσης ήτοι στα έτη 2011-2014. Βεβαίως, όπως θα καταδειχθεί και στη συνέχεια, αρκετά από τα κρινόμενα έγγραφα, ιδίως τραπεζικά και επιταγές, έφεραν ημερομηνία προ της ως άνω αναφερόμενης έναρξης της οικονομικής κρίσης, στοιχείο αξιολογήσιμο κατά τη σκιαγράφηση του εγκλήματος της πλαστογραφίας στη χώρα μας.

περαιτέρω εμβάθυνση στη φαινομενολογία του εγκλήματος της πλαστογραφίας, όπως αυτή εμφανίζεται να τελείται στην Ελλάδα της κρίσης, προκειμένου να καταστεί και αποτελεσματικότερη η σχετική με το αδίκημα αυτό αντεγκληματική πολιτική.

Πράγματι από την ως άνω περιγραφόμενη ανάλυση προέκυψαν τα ακόλουθα ενδιαφέροντα στοιχεία (βλ. και σχετικά διαγράμματα που ακολουθούν):

α) Επί του συνόλου των εκατό (100) γραφολογικών μου εκθέσεων:

- Τριάντα (30) αφορούσαν θέματα πλαστότητας ιδιόγραφων διαθηκών.
- Είκοσι εννέα (29) είχαν ως αντικείμενο πλαστά τραπεζικά έγγραφα (όπως ενδεικτικά: δανειακές συμβάσεις, αναληπτήρια, αιτήσεις χορήγησης πιστωτικών καρτών) και πλαστές επιταγές.
- Σε είκοσι τέσσερις (24) εκθέσεις εξετάστηκαν πλαστά (λοιπά, πλην δηλ. των τραπεζικών) ιδιωτικά έγγραφα (όπως ενδεικτικά: ιδιωτικά συμφωνητικά, τιμολόγια, χειρόγραφες εξοφλητικές αποδείξεις).
- Τέλος, δεκαεπτά (17) εκθέσεις είχαν ως αντικείμενο διερεύνησης δημόσια, κατά το άρθρο 438 ΚΠολΔ, έγγραφα (π.χ. συμβολαιογραφικά) ή έγγραφα απευθυνόμενα προς δημόσιες αρχές.

β) Επί του συνόλου των ανωτέρω εκατό (100) γραφολογικών μου εκθέσεων διαγνώστηκαν οι ακόλουθοι τρόποι τέλεσης της πλαστογραφίας:

- Με ελεύθερη απομίμηση¹⁸ της γραφής / υπογραφής του φερόμενου (υπο)γράφοντος προσώπου σε σαράντα μία (41) εκθέσεις.

18. Η απομίμηση της γραφικής ή υπογραφικής κίνησης ενός προσώπου από τρίτο πρόσωπο αποτελεί τον πυρήνα των θεμάτων της δικαστικής γραφολογίας, καθώς είναι ο βασικός τρόπος παραγωγής πλαστών εγγράφων. Ως απομίμηση στη δικαστική γραφολογία εννοείται η προσπάθεια αναπαραγωγής της γραφικής ή υπογραφικής κίνησης ενός άλλου προσώπου, με σκοπό να παρουσιαστεί αυτή ως γνήσια και αληθής. Στην ειδικότερη περίπτωση της ελεύθερης απομίμησης αυτή πραγματοποιείται, χωρίς ιχνηλάτηση του προς απομίμηση γραφικού ή υπογραφικού προϊόντος και χωρίς προσπάθεια πιστής («ζωγραφικής») αυτού αναπαραγωγής. Αντιθέτως η χάραξη γίνεται πιο γρήγορα και πιο ελεύθερα και συχνά με φαινομενική φυσικότητα.

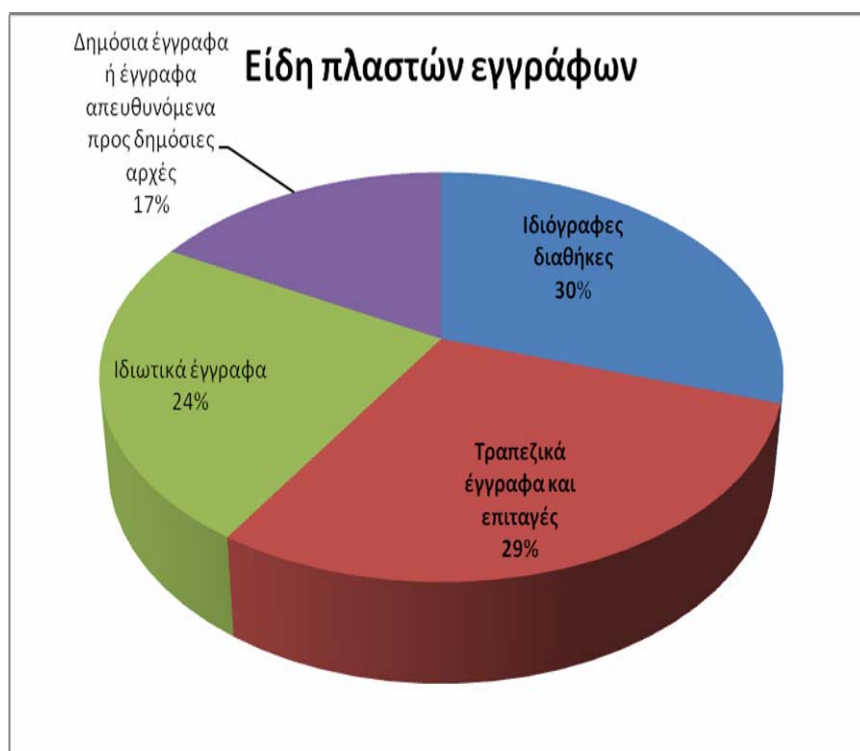
- Με χάραξη υπογραφικών σκαριφημάτων ίδιας επιπόνησης¹⁹ σε δεκαπέντε (15) εκθέσεις.
- Με χρήση των σύγχρονων φωτοαντιγραφικών μεθόδων, κυρίως της διαδικασίας σάρωσης, ηλεκτρονικής αντιγραφής και επικόλλησης και εκτύπωσης σε επίσης δεκαπέντε (15) εκθέσεις.
- Σε επτά (7) εκθέσεις διαπιστώθηκε πλαστογραφία, χωρίς απομιμητική προσπάθεια αλλά με χρήση του φυσικού τρόπου χάραξης του/της πλαστογράφου.
- Σε έξι (6) εκθέσεις διαγνώστηκε νόθευση εγγράφου με διορθωτικές επιχαραξίσεις, εκ των υστέρων χειρόγραφες προσθήκες, αποξέσεις και αποσβέσεις με χρήση λευκού διορθωτικού υγρού.
- Σε τέσσερις (4) εκθέσεις η πλαστογραφία είχε τελεστεί με δουλική / ζωγραφική απομίμηση²⁰.
- Στις λοιπές δώδεκα (12) εκθέσεις διαγνώστηκε πλαστογραφία με χρήση συνδυασμού κάποιων εκ των ως άνω τρόπων τέλεσης (π.χ. εντοπίστηκαν ιδιόγραφες διαθήκες χαραγμένες ως προς το κείμενο με τον φυσικό τρόπο γραφής του πλαστογράφου αλλά με ελεύθερη απομίμηση της υπογραφής

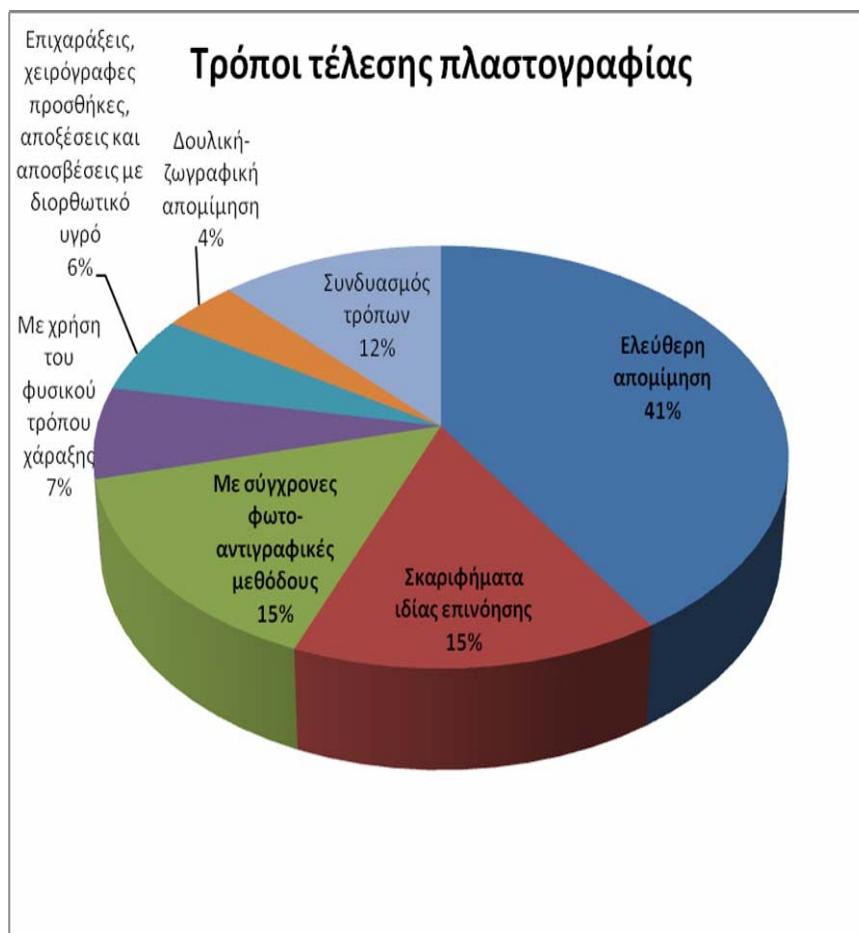
19. Στην περίπτωση των υπογραφικών σκαριφημάτων ίδιας επιπόνησης ο πλαστογράφος δεν απομιμείται ή δεν απομιμείται εντελώς τις προς πλαστογράφιση υπογραφές είτε γιατί δεν γνωρίζει ή δεν μπορεί να απομιμηθεί το υπογραφικό σχήμα είτε γιατί επιθυμεί να δημιουργήσει σύγχυση με την παραγωγή ασαφών χαραξιών. Τα «σκαριφήματα ίδιας εμπνεύσεως» ως μέθοδος πλαστογράφησης αποκλίνουν σημαντικά μορφολογικά τόσο από τις προς πλαστογράφιση υπογραφές όσο και από τον γνήσιο τρόπο υπογραφής του πλαστογράφου, καθώς αποτελούν εκουσίως αυτοαλλοιωμένη χάραξη. Ωστόσο οι εν λόγω χαραξίσεις αναπαράγουν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, εξατομικευτικές μορφολογικές λεπτομέρειες, καθώς και βασικά στοιχεία του γραφικού ρυθμού και της ποιότητας χάραξης των γνήσιων υπογραφικών χαραξιών του προσώπου που επιχειρεί την παραγωγή τους.

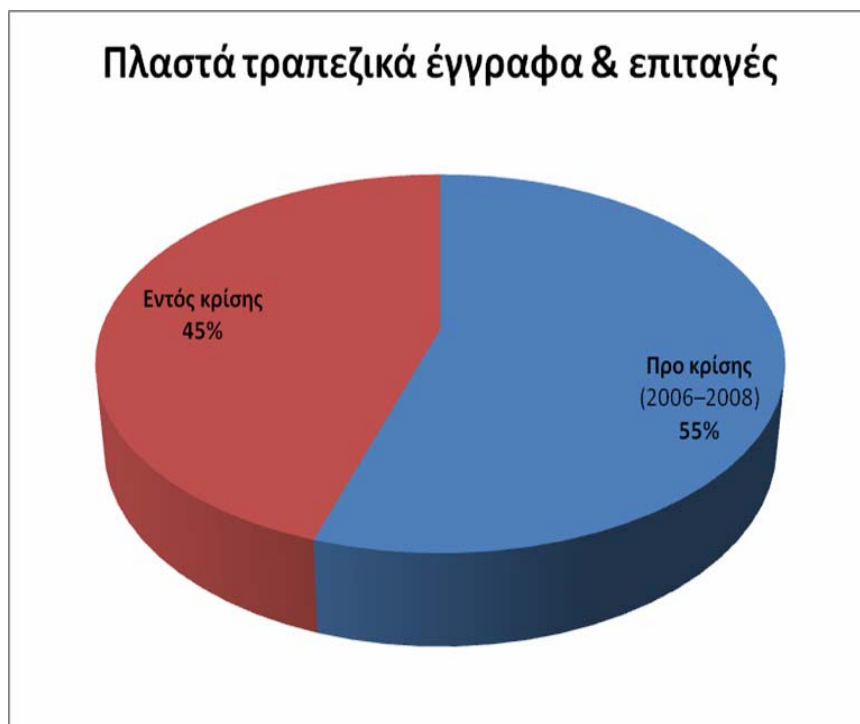
20. Ως δουλική απομίμηση ορίζεται η αναπαραγωγή της γραφής ή υπογραφής τρίτου προσώπου με χρήση ως προτύπου μιας γνήσιας αυτού (υπο)γραφής επί της οποίας τοποθετείται διαφανές χαρτί, όπου και χαράσσεται με τη μέθοδο της ιχνηλάτησης («ξεπατικωτούρας») η πλαστή υπογραφή. Στη ζωγραφική απόμιμηση δεν χρησιμοποιείται μέθοδος ξεπατικώματος αλλά επιχειρείται ιχνογραφικά (ζωγραφικά) η όσο το δυνατό πιο πιστή αναπαραγωγή του σχήματος της γνήσιας (υπο)γραφής του θύματος.

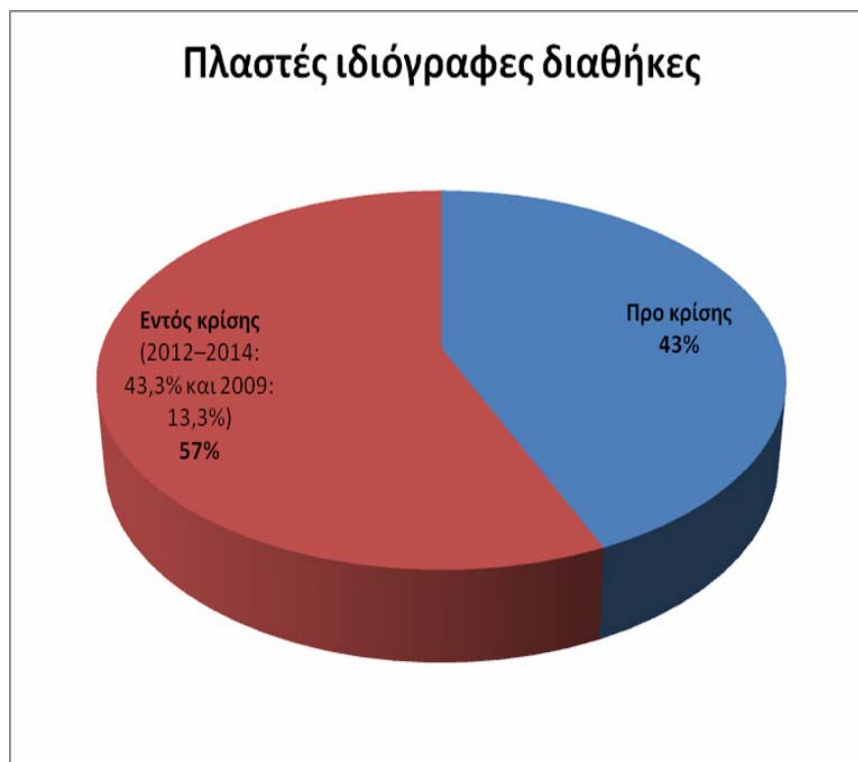
του φερόμενου διαθέτη).

γ) Η πλειονότητα των πλαστών τραπεζικών εγγράφων και επιταγών (55%) προκύπτει των ετών 2006 – 2008, ήτοι προ κρίσης. Αντιθέτως η πλειονότητα των πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών (56,6%) εμφανίζονται έτη δημοσίευσης εντός κρίσης, δηλ. 2012 – 2014 (43,3%) και 2009 (13,3%).

Τα ως άνω χρονολογικά στοιχεία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στη διατύπωση των ακόλουθων δύο υποθέσεων περαιτέρω ερευνητικής / ερμηνευτικής εργασίας:

- Η συγκέντρωση υποθέσεων πλαστογραφίας επί τραπεζικών εγγράφων και επιταγών στα έτη λίγο πριν την έναρξη της κρίσης πιθανολογείται να συνδέεται με περίοδο κατά την οποία επικρατούσαν χαλαρότερες διαδικασίες διεκπεραίωσης αλλά και ελέγχου των τραπεζικών συναλλαγών. Αντιθέτως μετά την έναρξη της κρίσης και σταδιακά μέχρι σήμερα η ενδεχόμενη αυστηροποίηση των όρων των τραπεζικών συναλλαγών και η εντατικοποίηση των εσωτερικών και εξω-

τερικών ελέγχων²¹ αλλά και οι αντικειμενικές συνθήκες οικονομικής δυσχέρειας πιθανότατα να συνέτειναν στον περιορισμό των πλαστών τραπεζικών εγγράφων. Παράλληλα και για τους ίδιους λόγους και οι επιταγές αποδείχθηκαν τα τελευταία χρόνια επισφαλές στην σύγχρονη συναλλακτική πράξη μέσω πληρωμής, το οποίο πλέον αποφεύγεται συχνότερα.

➤ Από την άλλη πλευρά η συγκέντρωση υποθέσεων πλαστογραφίας ιδιόγραφων διαθηκών κυρίως στα εντός κρίσης έτη πιθανολογείται να συνδέεται με την ίδια την οικονομική κρίση, ώστε μικρότερης ή μεγαλύτερης αξίας περιουσίες να αποτελούν πιθανούς στόχους επίδοξων «κληρονόμων» / δραστών πλαστογραφίας. Επιπλέον η εντονότερη φορολογική επιβάρυνση σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση φαίνεται να οδηγεί συχνά σε «κατασκευή» ιδιόγραφων διαθηκών προς επιμερισμό των φορολογικών βαρών.

δ) Σχεδόν στο σύνολο των πλαστών τραπεζικών εγγράφων και επιταγών καθώς και στην περίπτωση των περισσότερων πλαστών ιδιωτικών εγγράφων τα ύποπτα για την πλαστογραφία πρόσωπα προκύπτουν πρώην συνεργάτες ή συνεταίροι των θυμάτων (φυσικών προσώπων/εταιρειών) ή διαπιστώνεται πιθανή εκμετάλλευση συγγενικής, φιλικής, ερωτικής ή προηγούμενης σταθερής συμβατικής σχέσης. Ειδικά στην περίπτωση πλαστότητας τραπεζικών εγγράφων διαπιστώθηκε πιθανή συν-εμπλοκή και τραπεζικών υπαλλήλων. Όσο αφορά δε τις πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες σε αυτές τα ύποπτα πρόσωπα εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στο στενό και ευρύτερο συγγενικό περιβάλλον, ενώ σε δύο υποθέσεις τα ύποπτα άτομα ήταν αλλοδαπά, επιφορτισμένα με τη φροντίδα των ηλικιωμένων φερόμενων διαθετών.

Τα παραπάνω ευρήματα σχετικά με το προφίλ των υπόπτων φαίνεται να συμβαδίζουν με τα κατά *Τσουραμάνη Χ. (σε συνεργασία με Κορολή Ε. – Μ.)* προσδιοριστικά των οικονομικών εγκλημάτων κριτήρια²²,

21. Βλ. χαρακτηριστικά *Μαριόλη Κ.*, Τράπεζες: Κάθε... συναλλαγή και "ανάκριση", <http://www.capital.gr/story/1933166>.

22. *Τσουραμάνης Χ. (σε συνεργασία με Κορολή Ε. – Μ.)*, Οικονομία και Εγκληματικότητα, 2010, Αθήνα, Κατσαρός (Διδ. Εγχειρίδιο) και στον ιστότοπο <https://teimes.academia.edu/ChristosTsouramanis>, σ. 11 – 12.

τα οποία μεταφρασμένα στο πεδίο τέλεσης της πλαστογραφίας θα μπορούσαν να έχουν ως εξής:

- Χώρος τέλεσης των πλαστογραφιών είναι «**το νόμιμο οικονομικό περιβάλλον** των καθημερινών εμπορικών συναλλαγών και γενικά των κάθε είδους οικονομικών δραστηριοτήτων».
- Δράστες πλαστογραφίας μπορεί να είναι «**άτομα/φυσικά πρόσωπα οποιασδήποτε κοινωνικοοικονομικής τάξης**».
- Κίνητρο των πλαστογράφων είναι συνήθως «η **βελτίωση**, με αθέμιτα βέβαια μέσα, της **οικονομικής τους κατάστασης**, με την απευθείας αύξηση των περιουσιακών τους στοιχείων ή/και την απόκτηση υψηλότερης θέσης στην κλίμακα της επαγγελματικής ιεραρχίας, συνδεδεμένης και εκείνης με αύξηση των οικονομικών απολαβών».

Ομοίως και αναφορικά και πάλι με το προφίλ του υπόπτου πλαστογραφίας, όπως αυτό αναδείχθηκε από τις γραφολογικές μου εκθέσεις, φαίνεται να επιβεβαιώνονται, τα ερμηνευτικά συμπεράσματα της πρώτης αξιοσημείωτης εμπειρικής έρευνας μετά τον *E. Sutherland*, η οποία διεξήχθη στις ΗΠΑ από ερευνητική ομάδα της Νομικής Σχολής του Παν/μίου του Yale, όπως αυτά παρουσιάζονται και από την *Βασιλιαντωνπούλου Βίκυ* στην επιστημονική της εργασία «"Λευκά Κολάρα" και Οικονομικό Έγκλημα»²³. Μεταφράζοντας και πάλι τα εν λόγω πορίσματα στη «γλώσσα της πλαστογραφίας» θα λέγαμε ότι:

- Οποιοσδήποτε μπορεί να προβεί στη διάπραξη πλαστογραφίας ως φυσικός ή ηθικός αυτουργός, καθώς δεν απαιτείται «τίποτα παραπάνω από την ικανότητα σύνταξης, ανάγνωσης και διαχείρισης εγγράφων, μαζί με μια ελάχιστη προσπάθεια αυτοπροβολής και υποσχέσεις για φερεγγυότητα»²⁴.

23. Βλ. ό.π., σ. 159 επ.

24. Τα εν λόγω ερμηνευτικά πορίσματα προκύπτει να επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι σημαντικό ποσοστό των εντοπιζόμενων κατά τη δικαστική γραφολογική έρευνα απομιμήσεων και σκαριφημάτων ίδιας επιπόνησης είναι «φτωχής» γραφικής ποιότητας, χωρίς δηλ. ιδιαίτερη επιμέλεια κατά την απομιμητική ή (αυτο)αλλοιωτική προσπάθεια. Ομοίως και όσες εκ των πλαστογραφιών έχουν πραγματοποιηθεί με χρήση μέσων φωτοαντιγραφικής τεχνολογίας και πάλι προκύπτουν «κακότεχνες»,

- Πλαστογραφία και πλαστογράφος βρίσκουν την αντανάκλασή τους κυρίως στο πρόσωπο του «μέσου» πολίτη και εφαρμογή σε καθημερινές πρακτικές, που εμπεριέχουν την εξαπάτηση, εμφανίζουσα συχνά «πολύ πιο απλά, γήινα και κοινότοπα χαρακτηριστικά» από τα αναμενόμενα (πρβλ. π.χ. περιπτώσεις πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω η μελέτη των συνθηκών τέλεσης των πλαστογραφιών υπό το πρίσμα της δικαστικής γραφολογικής διερεύνησης επί τη βάση και των πραγματικών και νομικών στοιχείων του φακέλου των σχετικών δικογραφιών, οδηγεί επιπλέον και σε μία σειρά διαπιστώσεων που επίσης χρήζουν περαιτέρω αξιολόγησης. Ειδικότερα:

Επειδή οι πλαστογραφίες τελούνται συνήθως κατά την διάρκεια των νόμιμων επιχειρηματικών και επαγγελματικών δραστηριοτήτων ή εντός συγγενικών πλαισίων, αποτελούν μια ουσιαστική και ολοκληρωτική κατάχρηση της εμπιστοσύνης είτε των συμβαλλομένων μερών είτε των λοιπών μελών μιας οικογένειας. Αποδεικνύεται μάλιστα συχνά στην πράξη οι πλαστογραφίες να μένουν για καιρό «αόρατες» στα θύματα, καθώς οι δράστες εμφανίζονται νόμιμα και αιτιολογημένα παρόντες στη σκηνή του εγκλήματος.

Ακόμα όμως και όταν η δράση του πλαστογράφου αποκαλύπτεται στο θύμα και πριν αυτό προχωρήσει σε κάποια δικαστική ενέργεια μεσολαβούν συχνά προσπάθειες του δράστη προς δικαιολόγηση της πράξης του μέσω της επίκλησης ορθολογικοποιημένων επιχειρημάτων και ηθικής ουδετεροποίησης έναντι των κινήτρων του (π.χ. επίκληση φορολογικών κινήτρων για την «κατασκευή» ιδιόγραφων διαθηκών ή έκτακτης/σοβαρής οικονομικής ανάγκης στην περίπτωση πλαστογράφησης υπογραφών στη θέση εγγυητή επί δανειακής σύμβασης). Η συνήθως στενή σχέση (συγγενική, φιλική, ερωτική, συνεργατική κλπ.) δράστη – θύματος οδηγεί επίσης σε καθυστέρηση αφενός μεν της κατανόησης εκ μέρους του θύματος των ακριβών περιστατικών τέλεσης

καθώς καταλείπουν αρκετά ίχνη. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν δράστες χωρίς ιδιαίτερη «ειδίκευση» ή δεξιότητα στην «κατασκευή» εγγράφων.

της πλαστογραφίας αφετέρου δε της αντίδρασης σε αυτή.

Στα παραπάνω έρχεται να προστεθεί η επίσης διαπιστούμενη στη δικαστική γραφολογική πράξη συχνή αδυναμία της δικαιοσύνης να αντιμετωπίσει με τρόπο ορθό την πλαστογραφία. Πράγματι σε αρκετές περιπτώσεις η δικαστική αντιμετώπιση της πλαστογραφίας προκύπτει διαφορούμενη, προβληματική και η απόδειξη αυτής πολλές φορές είναι αμφίβολη ή τίθεται υπό αμφισβήτηση. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό εντοπίζεται κατ' αρχήν στην ελλιπή πληροφόρηση και γνώση ορισμένων εκπροσώπων των ανακριτικών και δικαστικών αρχών σχετικά με τα στοιχεία του εν λόγω αδικήματος αλλά και την απροθυμία ή / και αδυναμία αυτών να εμβαθύνουν στα πορίσματα των γραφολογικών εκθέσεων αλλά και στις ειδικότερες συνθήκες τέλεσης του συγκεκριμένου αδικήματος.

Η εν λόγω απροθυμία / αδυναμία φαίνεται όμως να ενισχύεται και από εκθέσεις αρκετών δικαστικών γραφολόγων, συνήθως εμπειρικής ή περιορισμένης κατάρτισης, οι οποίες εκτός του ότι εμφανίζουν σαφή τεχνικά ελλείμματα, καταλήγουν να είναι αοριστολογικού τύπου παρουσιάσεις («εκθέσεις ιδεών»), χωρίς μεθοδολογική τεκμηρίωση, ενώ τα μεθοδολογικά και τεχνικά «άλματα» στα οποία προσφεύγουν οι συγκεκριμένοι δικαστικοί γραφολόγοι δημιουργούν περισσότερο σύγχυση παρά βοηθούν το έργο του δικαστή²⁵. Επιπρόσθετα δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο εκπροσώπων της δικαστικής γραφολογίας, οι οποίοι λειτουργούν σταθερά ως «τεχνικοί συνήγοροι» (εν προκειμένω περισσότερο ως «συνήγοροι» παρά ως «τεχνικοί»), γεγονός βεβαίως που όχι μόνο υποβιβάζει το κύρος της γραφολογικής επιστήμης αλλά ταυτοχρόνως συνιστά σοβαρό κίνδυνο για την απονομή της δικαιοσύνης²⁶.

Κατ' ακολουθία των ανωτέρω η πλαστογραφία καταλήγει όχι μόνο να είναι «όχημα» τέλεσης οικονομικών εγκλημάτων αλλά και να «νομιμοποιεί» γενικότερα την παραβατικότητα αυτού του είδους στην κοινή αντίληψη. Κατά συνέπεια η πρόληψη και η αντιμετώπισή της δεν είναι μόνο ζήτημα ποινικού θεσμικού πλαισίου ή ηθικής αντίδρασης στο φαι-

25. Φασούλα Ε.Ζ., ό.π., σ. 644 επ.

26. Βαλληνδράς Δ., Η γραφολογία στην υπηρεσία της δικαιοσύνης, σ. 10.

νόμενο αλλά και ένα γενικότερο πρόβλημα εμπιστοσύνης μεταξύ των κοινωνιών και ως εκ τούτου άρρηκτα συνδεδεμένο με την ίδια τη βιωσιμότητα του κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Για τους λόγους αυτούς μία συζήτηση σχετικής αντεγκληματικής πολιτικής προτείνεται να περιλαμβάνει τα ακόλουθα μέτρα / ενέργειες:

- Πληροφόρηση των πολιτών (π.χ. από τον δικαστικό παραστάτη κατά τη δικαιοπρακτική διαδικασία με τραπεζικό οργανισμό ή κατά τη νομική συμβουλευτική για θέματα κληρονομικού δικαίου) για τη νομική απαξία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του αδικήματος της πλαστογραφίας και βεβαίως για τις ποινικές συνέπειες αυτής. Ταυτόχρονα πλήρης και έγκαιρη ενημέρωση των θυμάτων για τις δυνατότητες αντίδρασης αυτών στο εν λόγω αδίκημα.
- Ενημέρωση όσων είναι επιφορτισμένοι με την ανακριτική έρευνα και εν γένει των δικαστών πάνω στα ειδικότερα θέματα που αφορούν το έγγραφο, τους τρόπους πλαστογράφησης αυτού και τις ιδιαιτερότητες της δικαστικής γραφολογικής πραγμ/νης.
- Βελτίωση του επιπέδου κατάρτισης και παρεχόμενων υπηρεσιών των δικαστικών γραφολόγων με διαρκή ενημέρωσή τους στα ζητήματα της επιστήμης τους, χρήση κατάλληλου εξοπλισμού, διεπιστημονική συνεργασία, διάχυση της πληροφόρησης σχετικά με την επιστήμη τους σε συνεργαζόμενους επαγγελματίες και φορείς (τράπεζες, εταιρείες, δημόσιους οργανισμούς, νομικούς, ιατρούς κλπ.) και τήρηση των διεθνώς επικρατούντων δεοντολογικών και μεθοδολογικών πρωτοκόλλων της δικαστικής γραφολογίας. Άσκηση εν γένει της δικαστικής γραφολογίας «κατ' επιστήμη»²⁷.
- Αυστηροποίηση των όρων των εταιρικών και τραπεζικών συναλλαγών, καθώς και των συναλλαγών με το κράτος με παράλληλη ενίσχυση των σχετικών εσωτερικών και εξωτερικών ελέγχων αυτών. Ειδικότερα θα πρέπει να εξετάζεται το ενδεχόμενο διενέργειας διασταυρούμενων ελέγχων των εγγράφων με τη χρήση και βάσεων δεδομένων, επιτόπιων ελέγχων και συντονισμού με τις αστυνομικές ή/και δικαστικές αρχές. Στην ίδια κατεύθυνση μπορεί να κινηθεί και το

27. Βλ. Βαλληνδρά Δ., ό.π., σ. 14-15.

μοντέλο της λεγόμενης αυτό-ρύθμισης ιδίως επιχειρηματικών οργανισμών, το οποίο ουσιαστικά ταυτίζεται με «μία δέσμη προσαρμοσμένων μέτρων και κανόνων που οι επιχειρήσεις καλούνται να πάρουν με σκοπό να εξασφαλίσουν τη συμμόρφωσή τους στις επιταγές του νόμου»²⁸ κατά τις συναλλαγές τους.

- Σε αντίθεση με τη διαπιστούμενη συχνά «εσωστρέφεια» των τμημάτων κανονιστικής συμμόρφωσης και των νομικών υπηρεσιών των τραπεζών αλλά και δημοσίων οργανισμών (π.χ. ΔΟΥ), η οποία φθάνει ενίοτε σε αδικαιολόγητη καχυποψία ή / και δυστοκία στη συνεργασία με τη δικαιοσύνη, προτείνεται η διαμόρφωση και καθιέρωση συγκεκριμένου πρωτοκόλλου συνεργασίας με τις ανακριτικές αρχές και τους δικαστικούς γραφολόγους.
- Διερεύνηση των δυνατοτήτων της νομικής διαμεσολάβησης με ενδεχόμενη συνδρομή και δικαστικών γραφολόγων προς αναζήτηση μιας συναινετικής στρατηγικής αποκατάστασης της βλάβης του θύματος σε αντίθεση με το παραδοσιακό τιμωρητικό μοντέλο και προς αποφυγή της τλαιπωρίας που συνεπάγεται για το θύμα ένας χρονοβόρος και δαπανηρός δικαστικός αγώνας περί γνησιότητας ή μη εγγράφων.

Εν τέλει και αξιολογώντας όλα τα παραπάνω μπορεί κανείς να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα τέλεσης της πλαστογραφίας ιδίως ως μέσου ενίσχυσης της ευρύτερης οικονομικής εγκληματικότητας είναι λιγότερο πρόβλημα θεσμικού πλαισίου και ποινικής απάντησης και περισσότερο, κατά την εύστοχη παρατήρηση του τιμώμενου καθηγητή κ. Νέστορα Κουράκη, «πρόβλημα ανθρώπων (...), νοοτροπίας, αρχών και προσωπικότητας»²⁹, μέσω των οποίων εφαρμόζονται οι σχετικοί νόμοι και λειτουργούν τα κοινωνικοοικονομικά συστήματα.

28. Βλ. Βασιλαντωνοπούλου Β., ό.π., 2014, σ. 392.

29. Βλ. Κουράκη Ν. (εκδ. επιμ.) / Ζιούβα Δ. (συνεργασία), ό.π., σ. 320.

Η παθολογική γραφή στις ιδιόγραφες διαθήκες - Περιπτώσεις πλαστογραφίας*

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΤΥΛ. ΣΑΛΕΣΙΩΤΗ**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ¹

Στη σύγχρονη εποχή και σε κάθε οργανωμένη κοινωνία τα έγγραφα διαδραματίζουν ουσιαστικό ρόλο και πρωταρχική πιστοποίηση των γεγονότων συγκρότησης της καθημερινής πρακτικής. Η είσοδός μας στη ζωή και η αποχώρησή μας βεβαιώνονται εγγράφως με τη Ληξιαρχική Πράξη Γέννησης και τη Ληξιαρχική Πράξη Θανάτου. Το ίδιο συμβαίνει και με άλλες πράξεις της προσωπικής μας συγκρότησης και εξέλιξης όπως το Πιστοποιητικό Βάπτισης, η Ληξιαρχική Πράξη Γάμου. Ακολουθούν σημαντικά έγγραφα του ιδιωτικού, τίτλοι σπουδών, βεβαιώ-

* Η εισήγηση μου αυτή και η συμμετοχή μου στην οργανωτική επιτροπή του παρόντος Εγκληματολογικού Συνεδρίου 2-3/Απριλίου 2015, αποτελεί μικρή ένδειξη σεβασμού και εκτίμησης στο πρόσωπο του Καθηγητού κ. Ν. Κουράκη, του Δασκάλου μου, που μετά από 23 έτη αγαστής επικοινωνιακής συνεργασίας διδάχθηκα τόσα πολλά και με βοήθησε με την αμέριστη στήριξη του, γι' αυτό και τον ευχαριστώ από καρδιάς και του εύχομαι κάθε επιτυχία στους νέους εγκληματολογικούς ορίζοντες.

** Ειδική Δικαστική Γραφολόγος-Κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Εξειδίκευσης στην Εγκληματολογία της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Συνεργάτις του Εργαστηρίου Ποινικών και Εγκληματολογικών Ερευνών.

1. Η παρουσίαση αυτού του θέματος βασίστηκε στη μέχρι σήμερα 28ετή συνεχή άσκηση του λειτουργήματος της Δικαστικού Γραφολόγου είτε ως διορισθείσα Δικαστική πραγματογνώμων είτε ως Τεχνική Σύμβουλος ή και ως απλή ερευνήτρια στα, κατά καιρούς, διάφορα αναφερόμενα ζητήματα.

σεις και ενδεικτικά εκπαίδευσης, βεβαιώσεις απασχόλησης, εργασίας. Ωστόσο, οι καθημερινές σχέσεις συναλλαγών του δημόσιου βίου συνοδεύονται από στερεότυπο τύπο εγγράφων ως αποδεικτικά στοιχεία, όπως δικαιοπραξίες, συμβάσεις ενοχικών ή εμπραγμάτων δικαιωμάτων, συμβάσεις μεταβίβασης κυριότητας, συμβάσεις εμπορικές και οικονομικές συμβάσεις, επιταγές, συναλλαγματικές. Τέλος, οι δημόσιες διαθήκες, αλλά κυρίως και οι ιδιόγραφες διαθήκες, ως η έγγραφη τελευταία βούληση του διαθέτη, για την τύχη της περιουσίας του μετά το θάνατό του, αποτελεί έγγραφο υψίστης σημασίας και αξίας αλλά συχνά χρονώς και πρόκληση απειλής. Τα διάφορα έγγραφα πιστοποιούν την επικοινωνία, τη συγκρότηση και τη συμμετοχή μας στη λειτουργία και τη συντήρηση του κοινωνικού και δικαιοϋκού προτύπου.

Αρχικά, οι άνθρωποι των σπηλαίων η υποτυπώδης οργάνωσή τους σε νομάδες, επινόησαν την ιχνογράφηση αντικειμένων², τον συμβολισμό λέξεων³, νοημάτων ή και αισθημάτων αλλά και για τον επιτρεπτό τρόπο επικοινωνίας. Έτσι, οι πεφωτισμένοι της εποχής μεταξύ 20.000 και 10.000 π. Χ, αντικατέστησαν ως ένα βαθμό, τον προφορικό λόγο με τα ιχνογραφήματα και τα σύμβολα ως μέσον επικοινωνίας⁴. Ωστόσο, η ιχνογράφηση εξελίχθηκε, ως μέσον επικοινωνίας, σε απεικόνιση ολόκληρων λέξεων και αργότερα σε αλφάβητο, ενώ με το πέρασμα των αιώνων αποδόθηκε σε συγκροτημένη γραφή. Χωρίς καμία αμφιβολία, η γραφή εμφανίζεται, ως εξελιγμένη και παγιωμένη μορφή των αρχικών ιχνογραφημένων συμβόλων, που επινοήθηκαν σύμφωνα με τις καθημερινές συνθήκες και ανάγκες της εποχής, ως αρχέτυπα στοιχεία. Είναι παραδεκτό ότι «η γραφή αποτελεί ίσως την σπουδαιότερη επινόηση του ανθρώπου κατά την πορεία του προς τον πολιτισμό»⁵. Η περαιτέρω εξέλιξη, η στοιχειοθέτηση και ο τρόπος παραγωγής, σε κάθε χρονική περίοδο, σε συγκεκριμένο τόπο και η μεταλαμπάδευσή της από γενεά

2. Ονομάσθηκαν «πετρογλυφικά» Κ. Μ. Korpenhaver, Forensic Document Examination, σ. 1.

3. Ονομάσθηκαν «πετρογραφικά» οπ.π

4. Κ. Μ. Korpenhaver, Forensic Document Examination, σ. 1

5. Κουράκης Ν., Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Τόμος Α', Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 211.

σε γενεά, επιβραβεύει το ανθρώπινο γένος για τις πνευματικές, τις πολιτισμικές και τις επιστημονικές κατακτήσεις του.

Τα έγγραφα αποδεικνύουν ή ταυτοποιούν τις σημαντικές εξελίξεις, τις δραστηριότητες και τις αποφάσεις ορισμένου προσώπου, γι' αυτό και απαιτείται η διασφάλισή τους από τις επικίνδυνες αντικοινωνικές συμπεριφορές που επιδίδονται στην εξ αρχής κατάρτιση πλαστού εγγράφου, στη νόθευση αλλά και στη παράνομη χρήση τους .

Η υπογραφή του συγκεκριμένου προσώπου κάτω από τη γραφή του ιδióγραφου κειμένου, μεταφέρει την πλέον ιδιαίτερη και ξεχωριστή απεικόνιση συνυφασμένη απόλυτα με τη προσωπικότητα του «personality»⁶ αποτελεί τρόπο διασφάλισης του χειρογράφου εγγράφου ή και αυτού που επιβεβαιώνεται μόνον μη την υπογραφή του αφού εκδηλώνεται με ατομικότητα και με διαφορετικότητα από την υπογραφή άλλου προσώπου .Συνεπώς, η υπογραφή απορρέει από τον τρόπο χειρισμού της γραφής του συγκεκριμένου γραφέα, η οποία εξελίσσεται σε πάγιο δελτίο ταυτότητας, πιστοποιεί και συνοδεύει τον υπογράφονα ως μέσον διασφάλισης της έγγραφης πράξης του⁷.

Στις ημέρες μας, διαφαίνεται μια ρευστότητα αντιλήψεων για τις ηθικές, οικογενειακές και κοινωνικές αξίες, χωρίς όμως και οι αναγκαίοι όροι ως αξίες, να μπορούν να συντηρήσουν την κοινωνική συμβίωση, γι' αυτό και κατατείνει στη διασάλευση της κοινωνικής ισορροπίας, στην απειλή των βασικών αγαθών και της ανθρώπινης αξίας. Οι βασικές και από τη φύση τους θεμελιώδεις ηθικο-κοινωνικές αξίες, δεν εξισορροπούν τη λειτουργία της κοινωνικής συμβίωσης. Ωστόσο η προστασία της κοινωνίας από τις προσβολές των βασικών αξιών βρίσκεται σε συνεχή παλινδρόμηση, ανάλογα με το είδος ή την ένταση των σύγχρονων αντιμαχομένων συμφερόντων, εξαιτίας της αμφισβητούμενης αντίληψης για τις κοινωνικοηθικές αναγκαίες και περιορισμένες αποδέξιμες αξίες⁸ ενώ γίνονται εμφανείς ως παρενέργειες⁹ η διασάλευση του οικο-

6. Hilton O., Scientific Examination of Questioned Documents στη σ. ίδα 172, έχει γίνει αναφορά για τους παλαιότερους ερευνητές τους Robert Sauguet και J. Crepieux – Jamin.

7. Hilton O., οπ.π σ. 172.

8. Συστηματική ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα

γενειακού ιστού, διασάλευση της κοινωνικής ισορροπίας, δυσκολία συντήρησης της κοινωνικής συμβίωσης και απειλή των βασικών αγαθών και της ανθρώπινης αξίας.

Η εμφανιζόμενη αντικοινωνική συμπεριφορά, διακρίνεται από σκοπιμότητα και σταθμίζεται από την επιδίωξη του ωφελιμισμού¹⁰, που συνεπάγεται συνήθως την παραβίαση των ηθικοκοινωνικών αξιών και την καταπάτηση των νόμων στη λειτουργία της κοινωνίας δικαϊκού προτύπου. Έτσι, το έγκλημα της πλαστογραφίας είναι έγκλημα σκοπούμενου αποτελέσματος¹¹ και προσβάλλει το δικαίωμα της παρουσίας αλλά και της δημόσιας πίστης¹².

Κατά καιρούς εμφανίζονται διάφορες περιπτώσεις πλαστογραφίας σε ειδικά έγγραφα ανάλογα με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Σήμερα, ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια, παρατηρείται έξαρση του φαινομένου της πλαστογραφίας ιδιόχειρων διαθηκών και μάλιστα με απομίμηση παθολογικής χάραξης. Είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο που τα αίτια και οι παράγοντες αλληλοενεργώντας συντελούν στη γένεση και την επέλευση του αποτελέσματός της, δηλαδή στο έγκλημα της πλαστογραφίας και εμφανίζουν κατά καιρούς έξαρση ορισμένα είδη εγγράφων ως:

- ταινίες ασφαλείας φαρμάκων (κουπόνια)
- πιστοποιητικά απόσυρσης αυτοκινήτων
- χρηματιστηριακά έγγραφα
- πιστοποιητικά σπουδών, βεβαιώσεις
- τραπεζικές συμβάσεις
- ανώνυμες επιστολές
- ιδιόγραφες διαθήκες

άρθρα 50-78 και 50-58, Εκδ. Οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1993, σ. 33-37.

9. Συστηματική ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, σπ.π σ. 37 επ.

10. Κ. Δ. Σπινέλλη, Σημειώσεις Εγκληματολογίας, χειμερινού εξαμήνου 1996-1997, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σ. 8.

11. Γιαννίδης Ι., Ποιν. Χρον. ΛΑ, σ. 393.

12. Θεοδωράκης Γ., Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Η πλαστογραφία (άρθρο 216 Π.Κ.), Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σ. 17.

1. Οι ιδιόχειρες διαθήκες

1.1. Η ιδιόχειρη διαθήκη σύμφωνα με την υπ'αρ.1721 διάταξη του ΑΚ «Η ιδιόγραφη διαθήκη γράφεται ολόκληρη με το χέρι του διαθέτη, χρονολογείται και υπογράφεται απ' αυτόν .Από τη χρονολογία πρέπει να προκύπτει η ημέρα, ο μήνας και το έτος» εκφράζοντας έτσι την πραγματική τελευταία βούληση του διαθέτη όσο αφορά στη διάθεση της περιουσίας του μετά το θάνατό του αποτελεί γενικά και ειδικά ένα έγγραφο υψίστης σημασίας αλλά και πρόκληση απειλής. Έτσι, η αξιόποινη πράξη της πλαστογραφίας μετατρέπεται σε μέσον εξυπηρέτησης ιδίων σκοπών προσβάλλοντας το αγαθό της περιουσίας αλλά και την ανίερη παραβίαση της τελευταίας βούλησης του διαθέτη.

1.1.1. Μία ιδιόχειρη διαθήκη για είναι έγκυρη πρέπει να έχει γραφεί, να έχει χρονολογηθεί και να έχει υπογραφεί από το χέρι του ιδίου του διαθέτη γι' αυτό και τα στοιχεία αυτά τίθενται πάντα υπό την απειλή της παραποίησης και αλλοίωσης από την οποία μπορεί να προκύψει η πλαστότητα μίας ιδιόχειρης διαθήκης .

1.1.2. Σε τέτοιες περιπτώσεις η γραφή των ιδιόχειρων διαθηκών εμφανίζεται ως φυσιολογική ή με κάποιες ακανονικότητες και ανωμαλίες ή με παθολογική χάραξη ή άλλοτε και ποικιλότροπη με αυθαίρετα στοιχεία που δεν συνάδουν με τους κανόνες της λειτουργίας και της φυσιολογίας της γραφής . Σε τέτοια περίπτωση η γραφή της ιδιόγραφης διαθήκης εμφανίζει ακανονικότητες και παρενέργειες τέτοιες που δεν συνδέονται με τη γραφική ικανότητα του συγκεκριμένου ασθενούς ή ηλικιωμένου προσώπου και επομένως η απόδοση των στοιχείων παθολογικής χάραξης είναι αυτοσχέδια και με πεποιημένη μορφή, χωρίς τη δομικότητα της πραγματικής παθολογικής χάραξης.

2. Η σύνταξη της πλαστής ιδιόγραφης διαθήκης

2.1. Συνήθως, οι περισσότερες πλαστογραφημένες ιδιόγραφες διαθήκες είναι άδικα εγχειρήματα ατόμων από το πλησιέστερο ή και το μακρινό συγγενικό περιβάλλον του διαθέτη, που αποσκοπούν στην ιδιαίτερη απολαβή κληρονομίας. Ο πλαστογράφος επιχειρεί την αξιόποινη πράξη της πλαστογραφίας μιας ιδιόχειρης διαθήκης διακατεχόμενος από ηδονιστικό υπολογισμό και κατά συνέπεια σε απολογισμό

οφέλους της αδιάθετης περιουσίας κάποιου θανόντος, ανεξάρτητα από την τελευταία βούλησή του την οποία επιδιώκει να προσβάλλει.

2.1.1. Συνήθως, είναι άδικα εγχειρήματα από άτομα από το πλησιέστερο συγγενικό ή το μακρινό περιβάλλον του διαθέτη, από εκείνα που τον υπηρετούν στους Οίκους ευγηρίας ή σε Θεραπευτήρια, από το υπηρετικό ή νοσηλευτικό προσωπικό που υπηρετούν στη κατοικία του και από άτομα άγνωστα και ξένα με σκοπό το σφετερισμό της περιουσίας του.

2.1.1.1. Εμφανίζονται ιδιόγραφες διαθήκες στις οποίες διακρίνεται η προσπάθεια απομίμησης αλλότριας γραφής και καθίσταται εμφανής, όσο επιτυχής και αν είναι. Δεν είναι δύσκολο να εντοπισθούν οι δομικές και ποιοτικές διαφορές, οι οποίες θα συνηγορήσουν υπέρ της πλαστότητας ενώ στη περίπτωση της κραυγαλέας ανεπιτυχούς απομίμησης δεν χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια από μέρους του ειδικού γραφολόγου ερευνητή. Άλλωστε τα παρουσιαζόμενα στοιχεία διαφοράς χάραξης βοούν, αφού γίνονται αντιληπτά λόγω της δυσκολίας αναπαραγωγής αλλότριων στοιχείων και της έλλειψης του γραφικού εθισμού του πλαστογράφου, ο οποίος αποτυγχάνει να απομιμηθεί πιστά τη γραφή του προσφερομένου μοντέλου (δείγμα γνήσιας γραφής).

2.1.1.2. Η πλαστότητα των ιδιόγραφων διαθηκών εμφανίζεται με διάφορες μορφές και πραγματοποιείται με ποικίλους τρόπους, νεοφερμένους και συχνά άγνωστους ακόμη και στους ειδικούς γραφολόγους ερευνητές. Φαίνεται όμως, ότι ο τρόπος και η τεχνική απόδοσης μιας πλαστής ιδιόχειρης διαθήκης καθορίζεται από τα υλικά που διαθέτει ο πλαστογράφος, δηλαδή αν έχει τη δυνατότητα πρόσβασης στη γνήσια γραφή του φερομένου διαθέτη. Τούτο βέβαια απορρέει από τη σχέση που πιθανόν υπήρχε μεταξύ του φερομένου διαθέτη και του πλαστογράφου. Είναι ευνόητο ότι ορισμένα πρόσωπα του εγγύτερου συγγενικού περιβάλλοντος έχουν τις περισσότερες πιθανότητες να κατέχουν έγγραφα με τη γνήσια γραφή του φερόμενου διαθέτη, ενώ άλλα πρόσωπα έχουν ελάχιστες δυνατότητες και τα άγνωστα καμία απολύτως. Έτσι, οι πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες εμφανίζονται, ως προς τον τρόπο εκδήλωσης της γραφής του κειμένου, κατά διάφορες κατηγορίες, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

2.2. Πολλές περιπτώσεις πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών συναντώνται σήμερα σε περιοχές της ελληνικής περιφέρειας οι οποίες κάποτε εγκαταλείφθηκαν λόγω εσωτερικής ή εξωτερικής μετανάστευσης του πληθυσμού από αυτές τις άγονες επαρχιακές περιοχές. Μετά από την πάροδο πολλών ετών και με δεδομένο τη βελτίωση της χειρσαίας επικοινωνίας, τη τάση διαφυγής από τα αστικά κέντρα, την αναβάθμιση, τη τουριστική ανάπτυξη του τόπου και του επαναπατρισμού του απόδημου ελληνισμού, διαφαίνεται πραγματική διάθεση για τη διευθέτηση των περιουσιακών στοιχείων .

2.2.1. Συχνά όμως οι ενδιαφερόμενοι ευρίσκονται μπροστά στην ατυχή διαπίστωση της καταπάτησης ή ακόμη και του σφετερισμού της περιουσίας τους με τα πλαστά έγγραφα των ιδιωτικών συμφωνητικών και των πλαστών ιδιοχειρών διαθηκών.

2.2.1.1. Τα τελευταία χρόνια όμως ανευρίσκονται περιπτώσεις πλαστών ιδιοχειρών διαθηκών που έχουν τελεστεί από πρόσωπα εντελώς άγνωστα και αδιάφορα ή απλώς γνωστά, μεμονωμένα ή οργανωμένα σε ομάδα «εταιρεία»¹³, που αποβλέπουν στο σφετερισμό της ξένης περιουσίας, δηλαδή στην πραγματική αρπαγή της και με ολέθριες συνέπειες.

2.3. Μέχρι το 1992 οι πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες εμφανίζουν εμπλεκόμενα πρόσωπα από το συγγενικό κυρίως περιβάλλον, στην περίπτωση που ο αποβιώσας δεν πρόλαβε λόγω αιφνιδίου θανάτου ή σοβαρής ασθένειας (ανικανότητα γραφής) να συντάξει την ιδιόγραφη διαθήκη του ή θεωρούσε αυτονόητο να τύχει κληρονομίας από τους αναγκαίους κληρονόμους του. Έτσι, η πλαστότητα χαρακτηρίζεται κατά κύριο λόγο από την προσπάθεια απομίμησης της γνήσιας γραφής και της υπογραφής του αποθανόντος, έστω και με ανεπιτυχή προσπάθεια. Αυτό είναι εφικτό επειδή υπάρχει η πρόσβαση σε έγγραφα με τη γνήσια γραφή ή υπογραφή του φερόμενου διαθέτη από πρόσωπα που είχαν φιλικότερη σχέση ή επικοινωνιακή για την εξυπηρέτηση των βιοτικών του αναγκών ή ακόμη και συμβασιακή.

13. Αναφερόμενη η γνωστή «εταιρεία δολοφόνων».

3. Νεότερες κοινωνικές αντιλήψεις διαβίωσης

3.1. Τα τελευταία χρόνια παρατηρήθηκε αναδιάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας τόσο στα πλαίσια της κοινωνικής λειτουργίας όσο και στη δομή της οικογένειας με αποτέλεσμα και στην κατ' ιδία συμπεριφορά εκάστου κοινωνού.

3.1.1. Οι σκληρές βιοτικές ανάγκες ενισχυόμενες από τις νέες κοινωνικές αντιλήψεις περί της σχέσης των μελών της οικογένειας και των λοιπών αμέσων συγγενών επιφέρει σχεδόν αναγκαστικά νέο «μοντέλο» διαβίωσης και συμπεριφοράς.

3.1.1.1. Συχνά συναντάται το φαινόμενο της οικειοθελούς απόφασης ηλικιωμένων συνταξιοδοτηθέντων, να επιλέγουν την εισαγωγή τους σε «Ίδρυμα Αρωγής» ατόμων της τρίτης ηλικίας για να περάσουν το υπόλοιπο του βίου τους. Αυτή η απόφασή τους λαμβάνεται με σκοπό την μη ενόχληση των εγγυτέρων συγγενών ή και την αποφυγή πιθανών συγγενικών συγκρούσεων. Έτσι, υπολογίζουν στην ανεξαρτητοποίησή τους αφού τυγχάνουν οικονομικά καλυμμένοι τόσο από τις μηνιαίες αποδοχές της σύνταξής τους όσο και από την πιθανή ασφάλεια ζωής, που τους εξασφαλίζουν την καθημερινή τους διαβίωση.

3.1.1.2. Αυτή η οικειοθελής απόφασή τους ή συχνά και εκείνη μετά από προτροπή των συγγενών τους, για την εισαγωγή σε «Γηροκομείο» ή σε «Θεραπευτικό Ίδρυμα», σε περίπτωση πάσχοντος από ανίατη ασθένεια, μπορεί να έχει διάφορες δυσμενείς επιπτώσεις για τους συγγενείς ή τους κληρονόμους σε ότι αφορά τα κεκτημένα κληρονομικά τους δικαιώματα.

3.1.2. Είναι αυτονόητο ότι οι άνθρωποι της τρίτης ηλικίας ή οι ασθενείς αποκτούν ευάλωτη διάθεση και ιδιαίτερη συμπεριφορά, με αποτέλεσμα να γίνονται θύματα από τους ίδιους τους βοηθούς τους¹⁴. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι έχουν βρεθεί πολλές πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες σε Ίδρύματα που συντηρούν αναξιοπαθούντα άτομα αλλά ενίοτε όμως και γνήσιες.

3.1.3. Μετά την εισροή των οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα

14. Εκμετάλλευση εξ αιτίας της αμβλυμένης βούλησης και της βεβαρημένης ψυχολογικής κατάστασης των ηλικιωμένων.

(1990 κι έπειτα) για ανεύρεση μόνιμης εργασίας, πολλοί από αυτούς προσελήφθησαν για την παρακολούθηση, στήριξη και φροντίδα ασθενών και ηλικιωμένων ατόμων, με αποτέλεσμα να δημιουργείται άμεση σχέση μεταξύ του πάσχοντος και του βοηθού. Η βεβαρημένη υγεία του ασθενούς ή του ηλικιωμένου προσώπου κατά φυσική συνέπεια, δημιουργεί την ανάγκη της υποστήριξής του, από τον συμβασιούχο υποστηρικτή αλλά και την ενδόμυχη πικρή αίσθηση ότι εγκαταλείφθηκε από τους στενούς συγγενείς σε χέρια ξένου. Κατ' ανάγκη η επιβεβλημένη αποδοχή και συντήρηση της καλής σχέσης με την «οικιακή βοηθό» ή «νοσοκόμα» οδηγεί συχνά και στην εκμυστήρευση των πικρών παραπόνων ή και των φόβων του ασθενούς ή ηλικιωμένου. Συχνά, δημιουργείται «ο δელεαστικός σκοπός» του υπηρετούντος για ωφελιμιστικούς προσωπικούς στόχους που απορρέουν από την αδυναμία της εξάρτησης του ηλικιωμένου. Οι ωφελιμιστικοί στόχοι του υπηρετούντος προσωπικού καταλήγουν σε ολέθριες συνέπειες για τους αμέσους συγγενείς, αφού μετά τον θάνατον του αποβιώσαντος εμφανίζεται κάποια ιδιόγραφη διαθήκη με πεπιοημένη παθολογική γραφή, με δήθεν γνήσια γραφή και υπογραφή του φερομένου διαθέτη.

4.Η εκδήλωση, λειτουργία και φυσιολογία της γραφής

4.1. Η γραφή είναι πράξη, αποτέλεσμα, της συνλειτουργίας των εγκεφαλικών, των ψυχοπνευματικών και των βιολογικών λειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού και αποδίδεται με την πίεση της γραφίδας πάνω στο προσφερόμενο γραφικό πεδίο όταν ο εγκέφαλος παραγγέλλει και το χέρι αυτόματα εκτελεί¹⁵. Αποτελεί πράξη προσωπική, ανάλογα περιστασιακή¹⁶, (γήρας, ασθένειες, διαταραχές) μοναδική για το συγκεκριμένο άνθρωπο και απορρέει από την ιδιοσύσταση και την κατασκευή του¹⁷, με πηγή προέλευσης την εγκεφαλική έλικα του κέντρου

15. Κουράκης Ν., Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Α. Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής, εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991, σ. 211.

16. Klages, L'expression du caractère dans l'écriture, Privat, 1990, σ. 9 επ.

17. Buquet A., L'expertise des écritures manuscrites, Masson, Paris - Milan - Barcelone - Bonn, 1991, σ. 5.

«Broca»¹⁸.

4.1.1. Η εκδήλωση και απόδοση της γραφής, συνδυασμένη με μικρές επαναλαμβανόμενες χαρακτηριστικές κινήσεις, τοποθετημένες σε αρμονία και με ρυθμό στο προσφερόμενο γραφικό πεδίο, αντανακλά την προσωπικότητα του συγκεκριμένου γραφέα¹⁹. Αποτελεί τον τρόπο έκφρασης της σκέψης, του προφορικού λόγου, της γνώσης αλλά κυρίως είναι το μέσον επικοινωνίας των μελών κοινωνιών, που συνυπάρχουν σε κάθε είδος κοινωνίας ανεξαρτήτου βαθμού πολιτισμικής και κοινωνικής δομής.

4.1.1.1. Ο μηχανισμός παραγωγής της γραφής βρίσκεται στο βάθος των εγκεφαλικών κυττάρων και κάτω από κάθε πρίσμα διερεύνησης της συγκρότησης της συναντώνται περίπλοκα σημεία με εκατομμύρια νευρώνες, ομαδοποιημένους σε ειδικά δίκτυα²⁰. Είναι κατανοητή και δικαιολογημένη η άποψη ότι η γραφή είναι μια υψίστης αξίας ανθρώπινη λειτουργία έχοντας πηγή προέλευσης την περιοχή "Broca" του εγκεφάλου. Κάτω από κάθε πρίσμα προσέγγισης και διερεύνησης συναντώνται τα «μυστικά της συγκρότησής της», διαφορετικά αλλά διαθέσιμα που εντοπίζονται με τη μέθοδο ανατομοκλινικής, νευροφυσιολογικής και άλλων σχετικών διαγνωστικών επιστημών²¹.

4.1.1.2. Ο σχεδιασμός των γραφημάτων καταλήγει σαν μια κίνηση του χεριού αλλά για να πραγματοποιηθεί έχει προηγηθεί προετοιμασία, προγραμματισμός, επεξεργασία και έλεγχος λίγο ή πολύ συνειδητά, με θέληση ή ανάγκη ώστε να αποτελεί ειδική εγκεφαλική διεργασία²². Η απεικόνιση του γραφικού σχεδιασμού είναι αποτέλεσμα του εγκεφαλικού μηνύματος που πρέπει να μεταβιβασθεί και να εξωτερικευθεί προς τον έξω κόσμο και ποικίλλει από άτομο σε άτομο, ανάλογα με τη σκέψη του, τη μνήμη του, τη φαντασία του, τα ακούσματα του περιβάλλοντός

18. Serratrice G. – Habib M., *L'écriture et le cerveau*, σ. 62, 67, 81 επ. Ο όρος αγραφία ανήκει στη Νευρολογία.

19. Vels A., *L'écriture reflète de la personnalité*, σ. 13 επ.

20. Serratrice G. – Habib M., *όπ.π.*, σ. 1 επ.

21. Serratrice G. – Habib M., *όπ.π.*, σ. 1-10.

22. Serratrice G. – Habib M., *όπ.π.*, σ. 1-10.

του, την αγωγή του και τη μόρφωσή του²³.

4.2. Η γραφή αντανακλά τη προσωπικότητα του γράφοντος²⁴ και αποδίδεται με ατομική και προσωπική αυτόματη χάραξη, η διεργασία και η φυσιολογική εξέλιξη της, λειτουργεί με φυσιολογική χάραξη μόνιμα ή περιστασιακά με διακυμάνσεις, επέρχεται εκπτώτικη κατάσταση (λόγω ασθενείας ή γήρατος). Ωστόσο, συντελούν στη διαμόρφωση και στην ωρίμανση της γραφής, ο χαρακτήρας, τα οικογενειακά και κοινωνικά τα βιώματα, το σύστημα διδασχής. Συμβάλλουν στη σταδιακή και συνεχή εξέλιξη της οι εμπειρίες και οι συνθήκες της προσωπικής ζωής, που καθορίζουν εν γένει τη διάπλαση της προσωπικότητας μέσα στο οικογενειακό, κοινωνικό και επαγγελματικό περιβάλλον, φθάνοντας στη τελική της ωριμότητα και εκδήλωση. Η φυσιολογική εξέλιξη της γραφής, του γραφικού χαρακτήρα, συμβαδίζει με την εξέλιξη της προσωπικότητας του γραφέα από την αρχική και σταδιακή εκμάθηση, τη συνεχή εξέλιξη της μέχρι τη παγίωση της γραφικής ικανότητας και ωριμότητας. Συμμετέχουν επίσης στην εξέλιξη της η ευφυΐα, η αντίληψη, τα βιώματα και οι συνθήκες της προσωπικής ζωής, που καθορίζουν εν γένει τη διάπλαση της προσωπικότητας και του ψυχισμού με τους παράλληλους παράγοντες της ψυχοσωματικής ταυτότητας του γράφοντος²⁵, μέσα στο οικογενειακό, κοινωνικό, επαγγελματικό περιβάλλον. Έτσι, προσδίδουν στη γραφή τα ορατά ιδιαίτερα στοιχεία της γραφολογικής ταυτότητας²⁶ και τον ζωτικό ρυθμό της ατομικής γραφικής κίνησης²⁷. Μετά τη φυσιολογική ωρίμανση και παγίωση της γραφικής ικανότητας για μεγάλο χρονικό διάστημα, οδεύοντας προς τα γηρατεία, η γραφή αρχίζει μια φθίνουσα πορεία γραφικής ποιότητας μέχρι και του εκφυλισμού της (γεροντική γραφή). Ωστόσο, μπορεί μια εξελιγμένη γραφή να

23. Klages L., όπ.π., σ. 14-16.

24. Vels A., όπ.π σ. 13 επ.

25. Bianchi Henri, L' identité psycholo-somatique, Une approche par la théorie générale des systèmes, σ. 148-149.

26. Wolff Werner Diagrams of the Unconscious Handwriting and personality in measurement experiment and analysis, σ. 17.

27. Wolff Werner, όπ.π., σ. 21.

υποστεί ουσιώδεις αλλοιώσεις λόγω αιφνίδιας σοβαρής προσβολής της υγείας του γραφέα, η οποία μπορεί να είναι παροδική ή και μόνιμη, αλλά με εμφανή κατάλοιπα στοιχεία παθολογικής χάραξης «αγραφίας»²⁸, είτε στην ιδιόχειρη γραφή (γράψιμο) είτε στην υπογραφή.

4.2.1. Μετά τη φυσιολογική ωρίμανση και παγίωση της γραφικής ικανότητας και οδεύοντας προς τα γηρατειά, η γραφή αρχίζει μια φθίνουσα πορεία γραφικής ποιότητας μέχρι και του εκφυλισμού της, δηλαδή με εμφανή γραφικά στοιχεία αλλοίωσης που χαρακτηρίζουν τη γεροντική γραφή ή με στοιχεία ακανονικότητας και ανωμαλίας που προσδιορίζουν την αιτία γένεσης της παθολογικής χάραξης²⁹. Ωστόσο μπορεί μία εξελιγμένη γραφή να υποστεί ουσιώδεις μεταβολές λόγω αιφνίδιας σοβαρής προσβολής της υγείας του γραφέα, η οποία μπορεί να είναι παροδική ή και μόνιμη, αλλά με εμφανή κατάλοιπα στοιχεία παθολογικής χάραξης, δηλαδή με στοιχεία τέτοια που δηλώνουν την εκπτώτικη και εκφυλιστική κατάσταση «αγραφία»³⁰.

4.2.1.1. Οι βασικοί νόμοι στους οποίους στηρίζεται η λειτουργία της γραφής, «παγκόσμιοι νόμοι», διατυπώθηκαν για πρώτη φορά από τον Γερμανό W.T. Preyer³¹ και την Γαλλίδα Solange Pellat. Οι νόμοι αυτοί έχουν να κάνουν με τη φυσική εγκεφαλική λειτουργία της γραφής, ως φυσικά συνεκτικά φαινόμενα και όχι απαραίτητα με το χρησιμοποιούμενο κατά τόπους αλφάβητο. Λειτουργούν αυτόματα και αυθόρμητα με καλή συνεργασία των βιολογικών και ψυχο-νευρο-πνευματικών συστημάτων αλλά άλλοτε και με υποβάθμιση της συνλειτουργίας, ως εκδηλούμενο αποτέλεσμα τα σημεία φθοράς της γραφής μέχρι και της μη απόδοσής της ως σχέδιο, δηλαδή λόγω της δημιουργούμενης πλήρους «αγραφίας». Σ' αυτές τις περιπτώσεις, η γραφή, λόγω «αγραφίας», εμ-

28. Βαλληνδράς Δ., Η Γραφολογία στην Υπηρεσία της Δικαιοσύνης, σ. 61 επ.

29. Buquet A., Les écritures des personnalités pathologiques ou criminelles, σ. 5.

30. Serratrice G. – Habib M., L'écriture et le cerveau., σ. 62,67,81 επ. *ο όρος αγραφία χρησιμοποιείται στη Νευρολογία .

31. Preyer Therry, γιατρός στο Πανεπιστήμιο της Ιένα, απέδειξε πρώτος ότι η γραφή προέρχεται από τα κέντρα του εγκεφάλου.

φανίζεται με διαφορετικότητα και πάντα με ιδιαίτερα διακριτά σημεία³².

4.2.1.2. Ο πρώτος Νόμος αφορά στη παραδοχή ότι η γραφή είναι εγκεφαλική λειτουργία ως «*Η γραπτή κίνηση βρίσκεται κατευθείαν υπό την επίδραση του κεντρικού νευρικού συστήματος (Κ.Ν.Σ., εγκέφαλος, παρεγκεφαλίδα και νωτιαίος μυελός). Η μορφή της γραπτής κίνησης δεν διαφοροποιείται από το σύνθητες όργανο της γραφής (χέρι δεξιό ή αριστερό, πόδι, στόμα) που επαρκώς έχει εξασκηθεί και προσαρμοστεί στη λειτουργία του*».

Η γραφή είναι φυσιολογική εκδήλωση της ανθρώπινης υπόστασης, πράξη της συνλειτουργίας και της ανατομικής κατάστασης των βιολογικών, εγκεφαλικών και ψυχοπνευματικών συστημάτων³³. Αποδίδεται με την πίεση της γραφίδας πάνω στο προσφερόμενο γραφικό πεδίο όταν ο εγκέφαλος παραγγέλλει και το χέρι αυτόματα εκτελεί³⁴. Η αυθόρμητη ανάπτυξη της γραφικής παράστασης και η αρμονική διαδοχή των γραφικών κινήσεων, χωρίς την απόλυτα ταυτόσημη επανάληψή τους, της προσδίδουν φυσική ισορροπία³⁵ και αποδίδεται λειτουργικά ανάλογα με την ιδιοσύστατη γραφική ικανότητα του γράφοντος, τον βαθμό της μόρφωσής του, το μέσον του σώματος που χρησιμοποιείται για την εκτέλεση της γραφής αλλά και με εμφανή σημεία της κακής κατάστασης των εκπτώτικων εγκεφαλικών λειτουργιών.

4.2.1.3. Ο δεύτερος Νόμος αφορά στην ανάλογη δραστηριοποίηση του «Εγώ» ότι «*Το [Εγώ] δεν είναι πάντα ενεργό στον ίδιο βαθμό και η δραστηριότητά του αυξάνεται ή μειώνεται ανάλογα με την ενσυνείδητη προσπάθεια και την αυτόματη κίνηση του γράφοντος οργάνου του γραφέα*».

Η εκδήλωση της γραφής, στο συγκεκριμένο προσφερόμενο γραφικό πεδίο, εμφανίζει ιδιαίτερα γραφολογικά στοιχεία, τα οποία συνήθως απορρέουν από τη σημασία του κειμένου, τον σκοπό και τον στόχο της

32. Morrin P. – Viader F. οπ.π σ. 45 *Ο όρος «αγραφία» σημαίνει μερική ή πλήρη ανικανότητα για γράψιμο, ανάλογα με το βαθμό και τη βλάβη του κέντρου Broca, με ιδιαίτερα και έντονα ασυνήθη χαρακτηριστικά.

33. Buquet A., οπ.π, σ. 5-6.

34. Buquet A., οπ.π, σ. 5-6.

35. Klages L., όπ.π., σ. 14-16.

σύνταξής του και προσδίδουν στη γραφή θέληση και έντονη παρουσία. Έτσι, με επίγνωση του συγκεκριμένου νοήματος του κειμένου, ο γράφων επιμελείται και προσέχει τη χάραξη, κυρίως στην πρώτη παράγραφο, μέχρι που να αποκτηθεί ο αυτοματισμός του χεριού στις επόμενες παραγράφους καθώς και στο ξεκίνημα χάραξης μετά από μεγάλη στάση. Είναι ορατά τα στοιχεία αυτά (μέγεθος μεγαλύτερο, αραιότερη τοποθέτηση, ευκρίνεια), ιδιαίτερα σε ιδιόγραφες διαθήκες, όταν ο διαθέτης συνειδητά προσπαθεί να αποδώσει με ευκρίνεια τη χάραξη της τελευταίας βούλησής του τουλάχιστον στην αρχή, ενώ αργότερα η γραφή εμφανίζεται λιγότερο επιμελημένη. Το ίδιο συμβαίνει και σε χειρόγραφο σημείωμα εντολής ή προσπάθειας, που μπορεί να γράφεται και με πολύ μεγαλύτερα τα κεφαλαία γράμματα, εκφράζοντας έτσι την ισχυρή θέληση, επιθυμία και την εγωκεντρική διάθεση³⁶.

4.2.1.4. Ο τρίτος Νόμος αφορά στην προσπάθεια συνειδητής αλλοίωσης της γραφής ως *«Δεν μπορούμε να τροποποιήσουμε το φυσικό γράψιμό μας ούτε και να αποποιηθούμε τα στοιχεία του γραφικού εθισμού χωρίς να διαφανούν αυτές οι ενδείξεις αυτοαλλοίωσης»*.

Τα σημεία της γραφής εκάστου γράφοντος δεν είναι ποτέ ανεξάρτητα αλλά εμφανίζονται με συγγενική σχέση προς τα διδαχθέντα πρότυπα, τα οποία παραμένουν καταχωρημένα ως γραφική απεικόνιση στη λειτουργία της μνήμης του .

Η εξέλιξη της γραφής διέρχεται από διάφορα στάδια μέχρι την τελική γραφική απεικόνισή της. Η γραπτή κίνηση ως αρχέγονη εκδήλωση της ίδιας της ζωής υφίσταται αφανείς εσωτερικές διεργασίες μέχρι την ολοκλήρωση και σταθεροποίηση της ατομικότητας και μοναδικότητας γραφής του συγκεκριμένου προσώπου, η οποία προσδιορίζει το δελτίο της γραφολογικής του ταυτότητας.

Η διάθεση του γραφέα για ηθελημένη αλλοίωση ή παραποίηση της γραφής του, προσκρούει στους κανόνες της φυσιολογικής λειτουργίας του μηχανισμού της γραφής και επομένως μπορεί να αποκαλυφθεί η γραφολογική του ταυτότητα.

36. Beauchataud G., Apprenez la graphologie, Ed. J. Oliven, 91 Sermaise, σ. 80 επ.

Οι ενδείξεις της αποποίησης των γραφικών συνηθειών εμφανίζονται ως γραφικές παρενέργειες με συνέπεια τη μη φυσική συνοχή του σχεδιασμού. Ωστόσο τέτοια σημεία μπορεί να εμφανισθούν απρόσμενα και ακούσια λόγω διάσπασης της προσοχής, λόγω αβεβαιότητας και έλλειψης αυτοσυγκέντρωσης, τα οποία παραμένουν αποθηκευμένα στο υποσυνείδητο και δεν εκδηλώνονται στην καθημερινή πρακτική.

4.2.1.4. Ο τρίτος Νόμος αφορά στην προσπάθεια συνειδητής αλλοίωσης της γραφής ως *«Δεν μπορούμε να τροποποιήσουμε το φυσικό γράψιμό μας ούτε και να αποποιηθούμε τα στοιχεία του γραφικού εθισμού χωρίς να διαφανούν αυτές οι ενδείξεις αυτοαλλοίωσης»*.

Τα σημεία της γραφής εκάστου γράφοντος δεν είναι ποτέ ανεξάρτητα αλλά εμφανίζονται με συγγενική σχέση προς τα διδαχθέντα πρότυπα, τα οποία παραμένουν καταχωρημένα ως γραφική απεικόνιση στη λειτουργία της μνήμης του .

Η εξέλιξη της γραφής διέρχεται από διάφορα στάδια μέχρι την τελική γραφική απεικόνισή της. Η γραπτή κίνηση ως αρχέγονη εκδήλωση της ίδιας της ζωής υφίσταται αφανείς εσωτερικές διεργασίες μέχρι την ολοκλήρωση και σταθεροποίηση της ατομικότητας και μοναδικότητας γραφής του συγκεκριμένου προσώπου, η οποία προσδιορίζει το δελτίο της γραφολογικής του ταυτότητας.

Η διάθεση του γραφέα για ηθελημένη αλλοίωση ή παραποίηση της γραφής του, προσκρούει στους κανόνες της φυσιολογικής λειτουργίας του μηχανισμού της γραφής και επομένως μπορεί να αποκαλυφθεί η γραφολογική του ταυτότητα.

Οι ενδείξεις της αποποίησης των γραφικών συνηθειών εμφανίζονται ως γραφικές παρενέργειες με συνέπεια τη μη φυσική συνοχή του σχεδιασμού. Ωστόσο τέτοια σημεία μπορεί να εμφανισθούν απρόσμενα και ακούσια λόγω διάσπασης της προσοχής, λόγω αβεβαιότητας και έλλειψης αυτοσυγκέντρωσης, τα οποία παραμένουν αποθηκευμένα στο υποσυνείδητο και δεν εκδηλώνονται στην καθημερινή πρακτική.

4.2.1.5. Ο τέταρτος Νόμος αφορά στην απλούστευση της γραφής ως

«Κάτω από δυσμενείς συνθήκες χάραξης, ο γράφων χρησιμοποιεί

ενστικτωδώς τις πιο συνήθεις μορφές γραμμάτων ή τις πιο απλές και εύκολες για οικονομία δυνάμεων». Η γραφή εκδηλώνεται με την ανάλογη συνοχή της ενέργειας και της ψυχικής διάθεσης του γράφοντος, αποδίδοντας έτσι την συνεχή αρμονική σχέση της βιολογικής και πνευματικής του υπόστασης ή την πρόσκαιρη αμφιταλαντευόμενη ψυχολογική κίνηση.

Η ποιότητα της γραφικής κίνησης καταδεικνύει τις συνθήκες χάραξης μιας γραφής, την ομαλότητα και τη συνοχή της ενέργειας του γράφοντος ενώ ο ρυθμός χάραξης επισφραγίζει το προσωπικό πρότυπο της ζωτικής κίνησης, της προσδίδει ατομικότητα και μοναδικότητα³⁷.

Η ανάλογη ένταση της γραφικής πίεσης και τα δομικά στοιχεία τοποθετημένα με ιδιαιτερότητα, υποδηλώνουν την άμυνα και την αντοχή του ατόμου σε ορισμένες αναπόφευκτες φθοροποιές επιδράσεις. Αυτές οι επιδράσεις όμως συχνά δημιουργούν δυσμενείς συνθήκες και καθορίζουν την λειτουργικότητα των βιολογικών και ψυχοπνευματικών συστημάτων οι οποίες εμφανίζονται ως ιδιαίτερες και ακαθόριστες για κάθε ανθρώπινο όν³⁸. Σύμφωνα με τους νόμους της φυσιολογίας και βιολογίας, το αποτέλεσμα είναι η μειονεκτική εκδήλωση της γραφής, η οποία εμφανίζεται με γραφική ατέλεια, μη ολοκλήρωση του σχηματισμού γραμμάτων, με σημεία αστάθειας ή με σημεία σύντμησης ή με απλές γραμμώσεις.

Η βαρεία βλάβη του οργάνου το οποίο χρησιμοποιείται για να γράφει, δεξιό ή αριστερό χέρι, επιφέρει αστάθεια στη γραφή με παραλείψεις, με στοιχεία ασαφή, χωρίς ολοκλήρωση του σχηματισμού τους. Η κακή ψυχολογική κατάσταση του γράφοντος μπορεί να επιφέρει ποιοτικές ταραχές στην εμφάνιση της γραφής³⁹, με σημεία ημιτελή και διαφοροποιημένα ή απλουστευμένα λόγω οικονομίας κινήσεως και χρόνου⁴⁰.

Οι ασθένειες και βλάβες των βιολογικών οργάνων του ανθρώπινου

37. Klages L., όπ.π., σ. 9.

38. Lefebure F. – C. van den Broek D'Obreen, Le trait en graphologie. 2 επ.

39. Lefebure F. – C. van den Broek D'Obreen, όπ.π., σ. 2 επ.

40. Teillard A., L' âme et l'écriture, όπ.π. σ. 57.

οργανισμού, όπως και νευρολογικές, νευροφυσικές και πνευματικές διαταραχές επηρεάζουν δυσμενώς τη γραφική ικανότητα του πληγέντος γραφέα. Γίνονται εμφανείς οι δυσλειτουργίες και διαταραχές ή προσβολές των βιολογικών, ψυχικών και πνευματικών λειτουργιών του ανθρώπινου οργανισμού με την εκδήλωση ιδιαζόντων μορφοκινητικών και τοποκινητικών γνωρισμάτων, χωρίς έλεγχο και μέτρο⁴¹, με ανωμαλίες (irregularities) και στα άλλα δομικά στοιχεία της γραφής ως ταχύτητα, πίεση, μορφή, μέγεθος. Έτσι, συντελείται η γραφική παράσταση με διαφοροποίηση, με απλούστευση των στοιχείων, λόγω οικονομίας δυνάμεων και δημιουργικού χρόνου, τα οποία δεν αφίστανται απολύτως από την αρχική γραφή και τη συνήθεια, του άλλοτε υγιούς γραφέα⁴².

4.2.1.6. Ο πέμπτος Νόμος, αφορά στη φυσιολογική λειτουργία του κεντρικού νευρικού συστήματος, σύμφωνα με την ιδιοσυστασία του ατόμου και τις ανάλογες πρόσκαιρες επιδράσεις στη λειτουργία του ως *«Η γραπτή κίνηση παράγεται από τη συνεργασία των λειτουργούντων φυσιολογικά μηχανισμών του κεντρικού νευρικού συστήματος, σε αντιστοιχία με την ιδιοσυστασία τους και συνδέονται ανάλογα με την δραστηριότητά τους και τις στιγμιαίες ή διαρκείς τροποποιήσεις τους»*. Το σχέδιο της γραφής κάθε γράφοντος είναι ατομικό, μοναδικό και κτητικό, αποτέλεσμα της εγκεφαλικής εντολής που έχει διαβιβασθεί. Συντελείται σύμφωνα με την ιδιοσυστασία και τη λειτουργία των κέντρων του εγκεφάλου και αποδίδεται έτσι όπως έχει διαμορφωθεί η προσωπικότητα του ατόμου ανάλογα με τον βαθμό σκέψης, τη μνήμη, την επίδραση του περιβάλλοντος και από άλλους ικανούς παράγοντες⁴³. Αυτοί οι ισχυροί παράγοντες, ανάλογα με τον βαθμό επίδρασης στην ευαισθησία και ψυχική διάθεση εκάστου ατόμου προσδίδουν την ιδιαιτερότητα της γραφικής συμπεριφοράς, η οποία εκφράζεται και εξωτερικεύεται διαφορετικά σε κάθε γραφέα κατανεμημένη με αυτονομία στο γραφικό πεδίο και με φυσιολογικές γραφικές παραλλαγές. Εξαρτάται από την ανάλογη ταχύτητα του ερεθίσματος που φθάνει από τις πιο απομακρυ-

41. Serratrice G.– Habib M., π.π., σ. 10-12.

42. Buquet A., οπ.π., σ. 5 επ.

43. Serratrice G. – Habib M., όπ.π., σ. 2.

σμένες ζώνες του εγκεφάλου, τη διείσδυση στο κέντρο αποστολής που θα διαβιβάσει το μήνυμα αλλά και την αγωνία και ανάγκη της πραγματοποίησης της στη συγκεκριμένη στιγμή⁴⁴. Η ταυτότητα της γραφής, παγιωμένη ως ιδιαίτερη για κάθε άτομο, αποτυπώνεται με μοναδικότητα ενώ οι διαφοροποιήσεις από την επίδραση κεντρικών ή περιφερειακών εγκεφαλικών μηνυμάτων είναι εμφανείς και διακριτές από εξασκημένο μάτι. Έτσι, εμφανίζονται μορφοκινητικές και τοποκινητικές διαφοροποιήσεις άλλοτε αυθόρμητες και πρόσκαιρες, προερχόμενες από τις αντιδράσεις του νευρομυϊκού συστήματος ή και μόνιμες εξαιτίας παθολογικών παραγόντων⁴⁵. Οι βλάβες και οι διαταραχές του κεντρικού νευρικού συστήματος μειώνουν τον συνειδητό έλεγχο στις εξωτερικευόμενες κινήσεις και αντιδράσεις ώστε στη συνέχεια μπορεί να δημιουργήσουν γραφικές αλλοιώσεις αλλά και εκφυλιστική γραφική παράσταση. Οι εμφανιζόμενες διαφοροποιήσεις από την «ηθελημένη αλλοίωση», δηλαδή τη συνειδητή παραποίηση της μορφής στοιχείων δεν επηρεάζουν τη δημιουργία και τον τρόπο γένεσης της γραφής. Όμως της προσδίδουν «άγνωστα» και «ασυνήθη» στοιχεία, αποτέλεσμα της «πεπιοιμένης» και «επιτηδευμένης» χάραξης ενώ συγχρόνως κατασκευάζεται μια ψεύτικη απεικόνιση γραφής χωρίς πραγματικό αντίκρουσμα, ενώ δεν είναι παράξενο να επαναληφθούν και τα αυθεντικά και συνήθη στοιχεία του γράφοντος, λόγω διάσπασης της προσοχής του ή της επελθούσας γραφικής κόπωσης. Ωστόσο, ίσως κάποιος προσπαθήσει να βελτιώσει τη γραφή του με τη χρησιμοποίηση καινούργιων γραμμικών στοιχείων που ενδεχομένως απόκτησε αργότερα αυτόν τον γραφικό εθισμό ως εξέλιξη. Υπάρχει όμως και περίπτωση να μη μπορέσει να τα υιοθετήσει επειδή είναι ξένα προς τη γραφική του αντίληψη αφού έχει εξασκηθεί σε έναν άλλο τύπο γραφής και έχει παγιωθεί ως «γραφικός εθισμός». Στην ίδια αρχή οφείλεται και η αποτυχία κάποιου πλαστογράφου επειδή δεν μπορεί να αναπαραγάγει τα στοιχεία του αλλότριου γραφικού εθισμού⁴⁶. Αντίθετα, μπορεί να επανέλθουν κά-

44. Serratrice G. – Habib M., όπ.π., σ. 158 επ.

45. Serratrice G. – Habib M., όπ.π., σ. 163 επ.

46. Hilton O., όπ.π., σ. 185.

ποια ξεχασμένα στοιχεία ιδιαίτερης και εντυπωσιακής χάραξης με την ικανότητα επαγωγής. Στην ίδια αρχή οφείλεται και η αποτυχία κάποιου πλαστογράφου γιατί δεν μπορεί να οικειοποιηθεί και να αναπαράγει τα στοιχεία του αλλότριου γραφικού εθισμού⁴⁷ μπορεί να εμφανισθούν με την ικανότητα της επαναγωγής κάποια ξεχασμένα δικά του στοιχεία ιδιαίτερης και εντυπωσιακής χάραξης.

4.3. Σύμφωνα με τους νόμους που διέπουν τη παραγωγή, τη λειτουργία και τη φυσιολογία της γραφής ισχύει ότι αυτή είναι αποτέλεσμα των εγκεφαλικών λειτουργιών, των νευρολογικών λειτουργιών των βιολογικών λειτουργιών και των ψυχικών λειτουργιών και εκδηλώνεται ανάλογα με τη φυσική γραφική ικανότητα του γράφοντος ή με ευπαθή, παθολογική, αμβλυμένη ή και μειωμένη. Συχνά διαφοροποιείται ή αλλοιώνεται περιστασιακά ή μόνιμα από το είδος ή από την ένταση των ενδογενών ή και των εξωγενών παραγόντων που επηρεάζουν την έκφραση και τη ποιότητα της, την ικανότητα χάραξης, όπως είναι οι οργανικές, νευρολογικές, ψυχικές και ψυχοσωματικές ασθένειες. Τελικά εμφανίζει άμβλυση και μείωση της ικανότητας χάραξης λόγω ασθένειας ή γήρατος έτσι όπως χαρακτηριστικά εμφανίζεται στις ιδιόχειρες διαθήκες ηλικιωμένων και ασθενούντων⁴⁸.

4.3.1. Η γραφική κίνηση που δεν ακολουθεί τους κανόνες και τους Νόμους της γραφής, εμφανίζει ακανονικότητες και ανωμαλίες που προσδίδουν διάσπαση του ρυθμού χάραξης, ανομοιογένεια, διακοπές κίνησης, γραφικό τρόπο και σπασμό, δυσγραφία και αταξία καθώς και άλλα σημεία, που προκαλούν αλλοίωση, παθολογικότητα και τελικά «αγραφία»⁴⁹.

4.3.2. Έτσι, η ισχυρή προσβολή της υγείας ή το βαθύ γήρας επιφέρουν μη συνειδητή σοβαρή πρόσκαιρη ή διαρκή μεταβολή στη γραφική ικανότητα, μετατρέποντας τη γραφή σε «παθολογική». Στις περιπτώσεις αυτές το είδος και ο βαθμός των διαφόρων μορφών παθολογικό-

47. Klages L. οπ.π σ. 217.

48. Hilton O., όπ.π., σ. 185.

49. Morrin P. – Viader F. όπ.π., σ. 45 επ.

τητας (παθολογικά στοιχεία), καθορίζουν την αιτία προέλευσής τους, που οφείλονται σε διάφορες ασθένειες, όπως οργανικές, νευρολογικές, ψυχοσωματικές, ψυχοπνευματικές, γεροντικό εκφυλισμό⁵⁰.

5. Η γραφή διαγνωστικό εργαλείο της φυσιολογικής παθολογικής χάραξης με τις διαφοροποιήσεις, τις αλλοιώσεις, την παθολογικότητα και την αγραφία

5.1. Η εμφανιζόμενη διαφοροποίηση της γραφής ασθενούντων ατόμων πρέπει να αναζητηθεί στους λόγους που δημιουργούν τα διάφορα συμπτώματα χάραξης ως κλινική εικόνα ασθενούς. Η ανάλογη μορφή και η συχνότητα εμφάνισης των γραφικών διαταραχών και ανωμαλιών προσδιορίζουν την πραγματική αιτία προέλευσης προερχόμενη από οργανικές ασθένειες (παθήσεις, ανεπάρκεια ή σύνδρομα Κυκλοφορικού, Αναπνευστικού, Ουροποιητικού Συστήματος), είτε από νευρολογικές ασθένειες (Ημιπληγία, Εγκεφαλική Ισχαιμία, Parkinson, Σκλήρυνση κατά πλάκας, Επιληψία και άλλες) καθώς και από ψυχικές νόσους (Σχιζοφρένεια, Παρανοϊκότητα) καθώς και από ψυχοπνευματικές καταστάσεις (Σύγχυση, Καταπίεση, Ερεθιστικότητα και Κατάπτωση)⁵¹. Επίσης, οι δηλητηριάσεις από βαρέα μέταλλα, υδράργυρο (υδραργυρίαση), μόλυβδο (μολυβδίαση), μαγγάνιο και τα άλατά του (μαγγανισμός), αλλά και από μεγάλη ποσότητα αλκοόλ, νικοτίνης, καφεΐνης, τείνης, από τη χρήση σκληρών ναρκωτικών (όπιο, μορφίνη, ηρωΐνη, κοκαΐνη) και από την εισπνοή διαφόρων εισπνεομένων ουσιών (βενζίνη, αιθέρα, ακετόνη και άλλων), επιφέρουν σοβαρές αλλοιώσεις στη χάραξη, με εμφανή τη γραφοκινητική δυσχέρεια, με παθολογικά στοιχεία μέχρι και στοιχεία αγραφίας και αποδιοργάνωσης⁵².

5.2. Τα εμφανή παθολογικά στοιχεία είναι ο γραφικός τρόμος με σχηματισμό ανάλογα με την αιτία προέλευσής του, όπως οριζόντιος (Parkinson), κάθετος (αλκοολισμός), μεικτός (άνοια και κρανιοεγκεφα-

50. Buquet A.οπ.π., σ. 7.

51. Buquet A., Les écritures des personnalités pathologiques ou criminelles, ερμήνευσε τα σημεία παθολογικής χάραξης.

52. Buquet A., οπ.π., ερμήνευσε τα σημεία παθολογικής χάραξης επηρεασμένη από τις παραπάνω ουσίες.

λικές βλάβες)⁵³. Επίσης άλλες εντυπωσιακές αλλοιώσεις δημιουργούνται από τις διακοπές της γραφικής κίνησης, την αταξία, την έντονη επαναλαμβανόμενη επιγράφηση ή διόρθωση, τον γραφικό σπασμό και το στρίψιμο της κίνησης καθώς και άλλα τέτοια σημεία που προσδιορίζουν την αιτία προέλευσης και φθάνουν μέχρι την «αγραφία».

5.3. Με τον όρο «αγραφία» χαρακτηρίζουμε τις ποιοτικές διαταραχές της γραφής, δηλαδή τη δυσχέρεια, την πλήρη ανικανότητα του ανθρώπου να γράφει γράμματα ή λέξεις ή φράσεις κατά τρόπο ορθό, τόσο από άποψη εξωτερικής συμβολικής μορφής όσο και από άποψη σύνταξης του κειμένου⁵⁴. Οι διάφορες μορφές αγραφίας, ως εξελικτική νόσος, υπάγονται γενικά στις αφασίες λόγω «εγκεφαλικής εκφυλίσεως κυκλοφορικής αιτιολογίας και αποδίδεται σε βλάβη του εγκεφαλικού κέντρου «Broca». Έτσι επέρχεται μερική ή πλήρης ανικανότητα σύλληψης της κινητικής παράστασης των λέξεων και με παραποίηση έστω των στοιχείων που δύνανται να εκτελέσει, ως γραφικά μορφώματα ατελούς και ασαφούς χάραξης⁵⁵.

5.4. Συνεπώς, η επελθούσα διαφοροποίηση ή αλλοίωση της εκδήλωσης της γραφής ή της υπογραφής συγκεκριμένου γραφέα ή υπογραφέα συντελείται ακούσια⁵⁶. Αυτή η αλλοίωση είναι αποτέλεσμα της άμβλυνσης ή της μείωσης της γραφικής ικανότητας του γραφέα εξ αιτίας μικρών ή μεγάλων ή και ειδικών προβλημάτων της υγείας του και η οποία προσδίδει μια ιδιαιτερότητα στη χάραξη, τη καθιστά ατομική και με συγκεκριμένη σε έκφραση της προσδίδει τη γραφολογική ταυτότητα του συγκεκριμένου γράφοντος και χρησιμοποιείται ως ένα εργαλείο διάγνωσης⁵⁷.

53. Buquet A., όπ.π., ερμηνεύει τα είδη του γραφικού τρόμου.

54. Βαλληνδράς Δ., όπ.π. σ. 62, όπου αναφέρεται στον Γερμανό καθηγητή Νευρολογίας A. Leischener.

55. Morrin P. – Viader F., κλπ., όπ.π., σ. 53 επ.

56. Huber R-Headrick A, Handwriting Identification:Facts and Fundamentals. σ. 199.

57. Huber R.-Headrick A., όπ.π σ. 199 επ.

6. Η ιδιόγραφη διαθήκη ηλικιωμένων και ασθενούντων ατόμων⁵⁸

6.1. Η γνήσια ιδιόγραφη διαθήκη ηλικιωμένων και ασθενούντων ατόμων, εμφανίζει συνήθως, στοιχεία ακούσιας ουσιώδους γραφικής αλλοίωσης και μεταβολής της ποιότητας της γραφικής κίνησης, αλλά τα παθολογικά στοιχεία αποδίδονται με την ιδιαιτερότητα της μορφής και την μοναδικότητα του σχήματος που έχει συσχέτιση με την αιτία που τα προκάλεσε. Δηλαδή, διακρίνεται ο γραφικός τρόμος που προκαλείται από τη δυσλειτουργία των βιολογικών συστημάτων και την έκπτωση του νευρομυϊκού συστήματος, τη δυσκαμψία των αρθρώσεων, τη σκλήρυνση των τενόντων και των νευρικών απολήξεων, τις μικρές εγκεφαλικές βλάβες αλλά και τη λήψη διαφόρων φαρμάκων που επιφέρουν γραφοκινητικά προβλήματα.

6.1.1. Εντοπίζονται τα ιδιαίτερα σημεία του γραφικού τρόμου που προκαλούνται από τη ασθένεια του Parkinson ως οριζόντιος, της σκλήρυνσης κατά πλάκας (sclerose en plaques) ως ελιγμώδης (zigzagante), του γήρατος ως μεικτός, του αλκοολικού ως κάθετος ενώ επίσης είναι αξιοπρόσεκτα και άλλα στοιχεία διαφοροποιήσεων, αλλοιώσεων και ακανονικοτήτων, που οφείλονται σε διαταραχές, σύνδρομα και άλλες ασθένειες.

6.1.2. Τα βασικά και κύρια πραγματικά στοιχεία παθολογικής χάραξης είναι χαρακτηριστικά και ιδιαίτερης μορφής και κίνησης αλλά η εντόπιση τους ως μορφώματα ή άλλα παθολογικά στοιχεία, παρουσιάζόμενες μορφές αγραφίας, μπορούν προσδιορισθούν ως προς την αιτία προέλευσής τους⁵⁹ ενώ η αξιολόγηση και η αιτιολόγηση τους είναι ιδιαίτερα δύσκολη και επίπονη. Έτσι, τα στοιχεία της αλλοιωμένης γραφικής κίνησης και ικανότητας προσδιορίζονται και περιγράφονται ως,

- διάσπαση του ρυθμού χάραξης, διακοπές της γραφικής κίνησης

58. Αναφέρονται περιπτώσεις ιδιόγραφων διαθηκών που διερεύνησα μετά από διορισμό μου από Πολιτικά και Ποινικά Δικαστήρια της ημεδαπής και της αλλοδαπής.

59. Morrin P. – Viader F. – Eustache F. – Lambert J., *Congres de Psychiatrie et de Neurologie de langue Française, Tome II, Rapport de Neurologie, Les agraphies*, σ. 53 επ.

- γραφικές διαταραχές, ακανονικότητες και ανωμαλίες χάραξης
- μεταβολές απότομες της έντασης πίεσης
- ατελής ή δύσμορφη χάραξη γραμμάτων και γραφικές εκτροπές
- ευπαθής και ασταθής χάραξη, επιγραφές, διορθώσεις
- εύκαμπτος διάχυτος γραφικός τρόμος
- αναριθμητισμός, αναλφαβητισμός
- παραλείψεις ή προσθήκες άσχετων γραμμιδίων
- ορθογραφικά και συντακτικά λάθη

6.1.3. Οι ανωμαλίες και οι ακανονικότητες της γραφικής κίνησης αποδιοργανώνουν το σχέδιο της γραφής. Από αυτές όμως εντοπίζονται τα στοιχεία της αγωνιστικής διάθεσης του γραφέα, της ανάγκης χάραξης, έστω άλλοτε με απλούστευση ή με δυσμορφία των γραμμάτων και με αποδιοργάνωση, εξαιτίας των παθολογικών, πρόσκαιρων ή μόνιμων, καταστάσεων, του γήρατος ή και των άλλων παραγόντων⁶⁰ (νευρικά, παραλυτικά σύνδρομα).

Η απόδοση της γραφής μπορεί να επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες ίσως άγνωστους ως προς τον αριθμό και τον βαθμό επίδρασή τους στον κάθε γραφέα, εμφανίζοντας έτσι στοιχεία ελαττωματικής χάραξης και μειονεκτικής γραφικής ταυτότητας σε σχέση με τον αυθεντικό σχεδιασμό της γραφής⁶¹.

6.1.3.1. Η ποιότητα της γραφικής κίνησης είναι καταμετρητή, τόσο στον συνολικό σχεδιασμό της όσο και στα επιμέρους στοιχεία, στις γραμμώσεις και στα ιδιαίτερα συμβολικά σχεδιάσματα. Αποδίδεται δε στο γραφικό πεδίο με τον ανάλογο βαθμό συνοχής, ενεργοποιείται από τον βαθμό της ψυχικής ενέργειας σε μια εκδήλωση προσωπικής και ιδιαίτερης στάσης⁶². Εκδηλώνει την εσωτερική δύναμη, τη θετική ή αρνητική διάθεση του ατόμου για επικοινωνία⁶³ και αντικατοπτρίζει την

60. Serratrice G – Habib M., όπ.π., σ. 10.

61. Serratrice G – Habib M., όπ.π., σ. 163.

62. Teillard A., όπ.π. σ. 30-64. Αυστριακή ψυχολόγος και γραφολόγος, μαθήτριά του Klages και του C.G. Yung, εισήγαγε το δικό της σύστημα γραφολογικής ανάλυσης ερμηνεύοντας την εσωστρεφή και εξωστρεφή συμπεριφορά και την ενέργεια – libido-.

63. Saudek R., The Psychologie of Handwriting,, σ. 136.

κατάσταση της προσωπικότητας και της κατάστασης της υγείας του γράφοντος, όπως ακριβώς είναι στη πραγματικότητα⁶⁴.

6.4. Μετά την εισροή των οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα (1990 κι έπειτα) για ανεύρεση μόνιμης εργασίας, πολλοί από αυτούς προσλήφθηκαν από ιδιώτες για να υπηρετήσουν, να στηρίξουν και να φροντίσουν ασθενείς και ηλικιωμένα άτομα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται άμεση σχέση μεταξύ του πάσχοντος και του βοηθού ή νοσοκόμου. Ωστόσο, η ανάγκη της υποστήριξης του έχοντος βεβαρημένη υγεία ασθενούς ή ηλικιωμένου προσώπου, όπως είναι φυσικό, δημιουργεί την άρρηκτη σχέση του συμβασιούχου υποστηρικτή προς τον υποστηριζόμενο και καθίσταται επιβεβλημένη η αποδοχή και η συντήρηση της καλής σχέσης η οποία οδηγεί συχνά στην εκμυστήρευση των παραπόνων ή και των φόβων του ασθενούς ή του ηλικιωμένου.

6.4.1. Τα ηλικιωμένα άτομα, η τρίτη ηλικία, ή οι ασθενείς αποκτούν ιδιαίτερη συμπεριφορά, με ευάλωτη και ευμετάβλητη διάθεση αλλά και την ενδόμυχη πικρή αίσθηση ότι εγκαταλείφθηκε από τους στενούς συγγενείς σε χέρια ξένου. Συνήθως αυτή η κακή ψυχολογική κατάσταση οδηγεί στην εκμυστήρευση των παραπόνων ή ακόμη και φανταστικών φόβων ή και του ασθενούς ή ηλικιωμένου. Έτσι, δημιουργείται μία στενή σχέση μεταξύ «οικιακής βοηθού» ή «νοσοκόμας» που μετατρέπεται στη ανάγκη της υποστήριξής του από τον συμβασιούχο υποστηρικτή και οδηγεί στην επιβεβλημένη αποδοχή και συντήρηση της καλής σχέσης. Ωστόσο, τέτοιου είδους σχέση μπορεί να προκύψει και μεταξύ του διαθέτη με πρόσωπα φιλικά και καθόλου συγγενικά, με γείτονες, με πρώην συναδέλφους και με φίλους, τα οποία δεν αποκλείεται να τον συνέδραμαν πραγματικά και χωρίς ιδιοτελή σκέψη με απώτερους σκοπούς.

6.4.2. Σε μία τέτοια περίπτωση ο διαθέτης οικειοθελώς εκφράζει τη τελευταία βούληση του, συντάσσοντας την ιδιόγραφη διαθήκη του, με αμβλυμένη ή με μειωμένη γραφική ικανότητα και με όποιο τρόπο δύναται να τη συντάξει, είτε με αυθόρμητη χάραξη είτε κατ' αντιγραφή ή καθ' υπαγόρευση και με την πρόθεση να ανταμείψει τον υπηρετούντα

64. Vels A., όπ.π., σ. 13 επ.

αυτόν ενώ συχνά τέτοιους είδους σχέση αποδείχθηκε επιζήμια τους άμεσους κληρονόμους του.

6.4.2.1. Σε πολλές περιπτώσεις όμως θα πρέπει να διαχωρισθεί η γραφή κατ' αντιγραφή ή καθ' υπαγόρευση σε μία ιδιόχειρη διαθήκη, γραφή και υπογραφή, όπου εμφανίζονται με αποκλίνουσα και με παρακμάζουσα μορφή των γραφημάτων, με εκκεντρικές και αβέβαιες γραφικές κινήσεις, με πενιχρή ποιότητα της γραφικής κίνησης, με αδυναμία συνοχής και με ανικανότητα συγκράτησης του γραφικού μέσου⁶⁵ που μπορεί με δυσχέρεια μόνον να αντιγράψει από το σχέδιο των γραφημάτων που του έχουν θέσει ενώπιον του έστω και με γραφικές ανωμαλίες. Ωστόσο, είναι εμφανής η προσπάθεια χάραξης, συνοδευόμενη με τα χαρακτηριστικά στοιχεία όπως δυσμορφία, παράλειψη γραμμάτων, διορθώσεις, επιγραφές ή και απλούστευση των γραμμάτων, γενικά με προβληματική χάραξη, με λάθη γραμματικά, εννοιολογικά, συντακτικά και ορθογραφικά δείχνει γραφέα με διαταραχές του γνωσιακού συστήματος⁶⁶. Άλλωστε, η ικανότητα χάραξης διαφέρει από ασθενή σε ασθενή που μπορεί μόνον να αντιγράψει από το ενώπιον του σχέδιο γραφήματα έστω και με γραφικές ανωμαλίες χωρίς να έχει απαραίτητα επίγνωση τωνπρατομένων . Έτσι, είναι εμφανής ο εντοπισμός των στοιχείων απρόβλεπτων διαφορών της γραφής, όπως στη μορφή, στη διάταξη, στο μέγεθος και στη μείωση της ταχύτητας⁶⁷ που έχουν προκληθεί από ηλικιωμένο άτομο το οποίο είχε τη νευρομυϊκή ικανότητα να γράψει αλλά όχι και τη σωστή λειτουργία του συστήματος των διανοητικών λειτουργιών του⁶⁸.

65. Huber R., Headrick A., σ. 218.

66. Serratrice G – Habib M., όπ.π., σ. 67.

67. Hilton O., όπ.π., σ. 324-325.

68. Serratrice G. – Habib M., L' écriture et le cerveau, σ. 62 επ.

Η γραφή κατ' αντιγραφή ηλικιωμένου ή ασθενούς με νοητικές διαταραχές

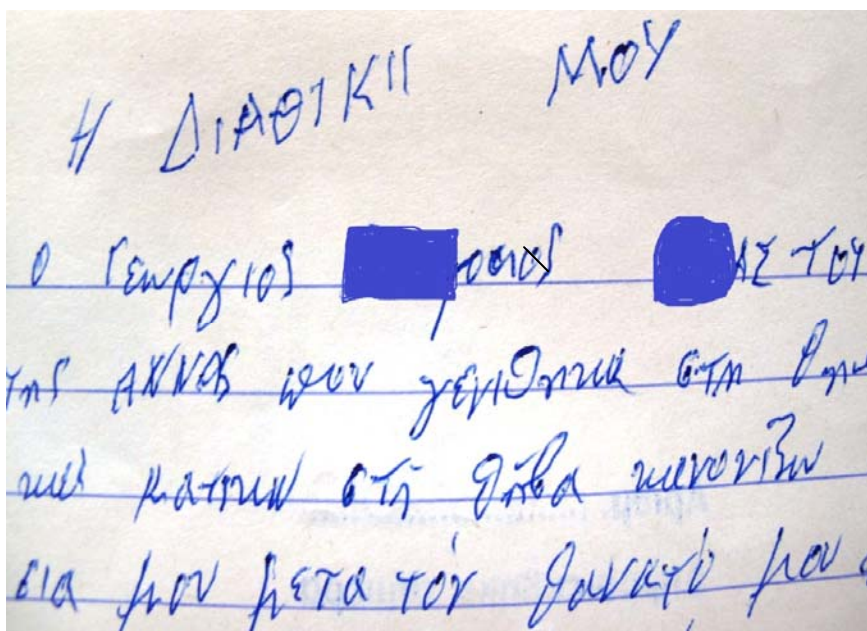
Η Διαθήκη μου

Εγώ ο Θεόδωρος του Κρήτου
 και της Ελένης θέλω να καταστήσω
 Περσέκη μου για την ορφανή θυγατέρα μου
 Ανακαλύψατε ορισμένα σημεία μου και ορίστε
 ημερολόγιό μου τους
 τον Αδελφό μου Αντώνιο του
 Κρήτου και της Ελένης
 και 2) την Χριστίνα μου Ελένη
 του Κωνσταντίνου και της Γεωργίας βγαίω

1η φωτ. Διακρίνονται τα χαρακτηριστικά στοιχεία της γραφής που δημιουργούνται μετά από αντιγραφή από τον γραφέα με διαταραχές των νοητικών λειτουργιών.

6.4.2.2. Η γραφή και η υπογραφή της ιδιόγραφης διαθήκης του ηλικιωμένου διαθέτη εμφανίζονται με ευπαθή έως και παθολογική γραφική κίνηση, με εμφανή στοιχεία αλλοίωσης, τα οποία συνηγορούν υπέρ της γνησιότητας της διαθήκης, όπως δυσμορφία, αταξία, μεταβλητότητα, διακοπές της γραφικής κίνησης, σημεία γραφικής κόπωσης, έντονος γραφικός τρόμος αλλά και από άλλα κύρια στοιχεία.

Η γραφή με στοιχεία φυσιολογικής παθολογικής χάραξης

2η φωτ. Διακρίνονται τα πραγματικά στοιχεία παθολογικής χάραξης.

6.4.3. Αντίθετα πρέπει να σημειωθεί ότι τέτοιου είδους σχέση σε πολλές περιπτώσεις αποδείχθηκε καταστροφική για τον ίδιο τον διαθέτη αφού έγιναν θύματα εκβίασης, εκφοβισμού και κακής μεταχείρισης

από τους ίδιους τους νοσοκόμους ή βοηθούς τους⁶⁹ με αποτέλεσμα τη δια της βίας σύνταξη της ιδιόγραφης. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι έχουν βρεθεί πολλές γνήσιες ιδιόγραφες διαθήκες αλλά γραμμένες δια της βίας σε Ιδρύματα που συντηρούν αναξιοπαθούντα άτομα.

6.4.3.1. Στην περίπτωση που ο υποβοηθούμενος υπογραφέας ή γραφέας, δεν είναι τελείως αρνητικός και ανίκανος για τη χάραξη και το χέρι του απλά υποβοηθείται «υποβασταζόμενη χείρα», τότε οι υπογραφές εμφανίζουν κάποια γνωστά στοιχεία των γνησίων υπογραφών του αλλά με αλλοιωμένα χαρακτηριστικά, με διακρινόμενη μια γενική έκπτωση της ικανότητας χάραξης, με περιττά γραμμίδια⁷⁰, με ακανονικότητα, με αδεξιότητα και με γραφικό τρόπο, με διάσπαση, με ασάφεια, με δυσμορφία, με μεταβολές απότομες της έντασης πίεσης, της κατεύθυνσης, τα οποία συνιστούν στοιχεία γνησιότητας συμβατά με τις συνθήκες χάραξης και την υγιεινή κατάσταση του υποβοηθουμένου⁷¹.

6.4.3.2. Αυτές οι ιδιόγραφες διαθήκες έχουν γραφεί από τον ίδιο τον διαθέτη αλλά όχι με φυσιολογική και αυθόρμητη χάραξη γι' αυτό και παρουσιάζουν άγνωστα και αντιφατικά άγνωστα, ξένα δομικά και ποιοτικά στοιχεία άλλοτε δίκην παθολογικής χάραξης και με διαφορετική δεξιότητα απόδοσης και όχι με πραγματική παθολογική χάραξη αφού συχνά το χέρι καθοδηγείται ή υποβοηθείται βεβιασμένα από κάποιο άλλο πρόσωπο και αποδίδεται η γραφή και η υπογραφή δια της μεθόδου «της καθοδηγούμενης ή υποβοηθούμενης χειρός χειρός» ή άλλοτε αποκαλούμενη και «της κατευθυνόμενης χειρός».

6.4.3.2.1. Σε αρκετές περιπτώσεις συναντώνται ιδιόγραφες διαθήκες χαραγμένες δια της «κατευθυνόμενης χειρός», όπου ο διαθέτης δεν έχει τη βούληση, αδυνατεί να κρατήσει και να κατευθύνει τη γραφίδα, γι' αυτό και κατευθύνεται το χέρι του από άλλο πρόσωπο. Εύλογα προκύπτει το ερώτημα αν η ανικανότητα του διαθέτη για χάραξη της γραφής ή της υπογραφής είναι μόνον νευρομυϊκή ή οφείλεται σε κατάπτω-

69. Εκμετάλλευση λόγω της αμβλυμμένης βούλησης και της ευάλωτης ψυχολογικής κατάστασης των ηλικιωμένων.

70. Huber R-Headrick A.οπ.π σ. 277.

71. .Osborn Al., Questioned Documents, σ. 312.

ση των νοητικών λειτουργιών ώστε ο εγκέφαλος να μην είναι σε θέση και σε τέτοια κατάσταση να μπορεί να παραγγέλλει και με αυτά τα δεδομένα οι ιδιόγραφες διαθήκες «δια της κατεθυνομένης χειρός» θεωρούνται πλαστές. Στις περιπτώσεις αυτές απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή διερεύνησης καθότι ο πλαστογράφος υιοθετεί ευρηματικές προσομοιάζουσες τεχνικές και τρόπους πλαστογραφίας.

6.4.3.2.2. Σε αντίθεση οι ιδιόγραφες διαθήκες που έχουν παραχθεί με γραφή ή υπογραφή «δια της υποβασταζομένης χειρός»⁷² είναι γνήσιες αφού πραγματικά ο διαθέτης έχει την νοητική βούληση αλλά στερείται της νευρομυϊκής ικανότητας γι' αυτό και χρειάζεται υποβοήθηση .

6.5. Συχνά, δημιουργείται «ο δελεαστικός σκοπός» του υπηρετούντος για ωφελμιστικούς προσωπικούς στόχους που απορρέουν από την αδυναμία της εξάρτησης του ηλικιωμένου. Οι ωφελμιστικοί στόχοι του υπηρετούντος προσωπικού καταλήγουν σε ολέθριες συνέπειες για τους αμέσους συγγενείς, αφού μετά τον θάνατον του αποβιώσαντος εμφανίζεται κάποια ιδιόγραφη διαθήκη με πεπονημένη χάραξη ως δήθεν παθολογική γραφή γνήσια γραφή και υπογραφή του φερομένου διαθέτη.

6.5.1. Η τεχνική κατάρτισης και απόδοσης μιας πλαστής ιδιόγραφης διαθήκης καθορίζεται από τα υλικά που διαθέτει ο πλαστογράφος δηλαδή, αν έχει τη δυνατότητα πρόσβασης σε έγγραφα με τη γνήσια γραφή του φερομένου διαθέτη. Αυτή η δυνατότητα βέβαια απορρέει από τη σχέση που πιθανόν υπήρχε μεταξύ του φερομένου διαθέτη και του πλαστογράφου και είναι αυτονόητο ότι ορισμένα πρόσωπα του εγγύτερου συγγενικού περιβάλλοντος έχουν τις περισσότερες πιθανότητες να κατέχουν έγγραφα με τη γνήσια γραφή του φερομένου διαθέτη. Αντίθετα, κάποια άλλα πρόσωπα του συγγενικού περιβάλλοντος έχουν ελάχιστες δυνατότητες και τα τελείως άγνωστα καμία απολύτως. Έτσι, οι πλαστές ιδιόχειρες διαθήκες εμφανίζονται, ως προς τον τρόπο εκδήλωσης της γραφής του κειμένου, κατά διάφορες κατηγορίες, όπως θα αναφερθεί παρακάτω.

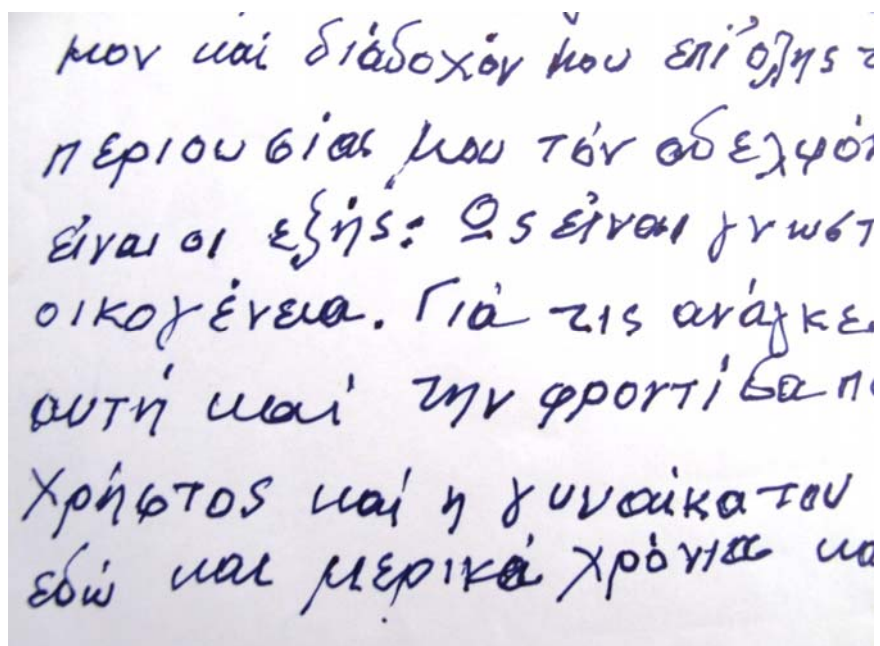
6.5.1.1. Στις ημέρες μας εμφανίζεται διαφοροποίηση του τρόπου κα-

72. Buquet A, .L'expertise des écritures manuscrites, σελ 67

τάρτισης πλαστών ιδιόχειρων διαθηκών. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι διαφοροποιείται η προέλευσή τους τόσο σε σχέση με τον ηθικό αυτουργό όσο και με τον φυσικό αυτουργό της πλαστογραφίας. Είναι ευνόητο ότι τα συγγενικά πρόσωπα ενδιαφέρονται άμεσα να κληρονομήσουν την περιουσία του συγγενικού τους προσώπου, τόσο μεταξύ των κληρονόμων πρώτου βαθμού όσο και δευτέρου ή ακόμη και περισσότερο μακρινού.

6.6. Ο πλαστογράφος καταβάλλει προσπάθεια να αποδώσει παθολογικά γραφολογικά στοιχεία, στη γραφή ή στη χρονολογία ή στην υπογραφή μίας πλαστής ιδιόχειρης διαθήκης αλλά συνήθως αποτυγχάνει γιατί υπολογίζει μόνον στην ερασιτεχνική απεικόνιση της χάραξης και υπερβάλλει στη μορφοποίηση των στοιχείων γιατί δεν είναι σε θέση να γνωρίζει την ιδιαιτερότητα των αποτελεσμάτων της γενεσιουργού αιτίας. Απλά προσπαθεί να αποδοθεί μια φαινομενική παθολογικότητα χάραξης χωρίς τα ιδιαίτερα γνωρίσματά της που οφείλονται σε ειδικές πραγματικές παθογόνες αιτίες ενώ ο βασικός λόγος για την έγγραφη τελευταία βούλησή του διαθέτη, απορρέει συνήθως από τη σοβαρή και ανεπανόρθωτη βλάβη του βιολογικού αλλά και του ψυχο-πνευματικού συστήματος, δηλαδή της κατάπτωσης, λόγω σοβαρής ασθενείας ή γήρατος του οποίου η γραφή εμφανίζει χαρακτηριστική παθολογικότητα την οποία όμως ο πλαστογράφος δεν διακρίνει .

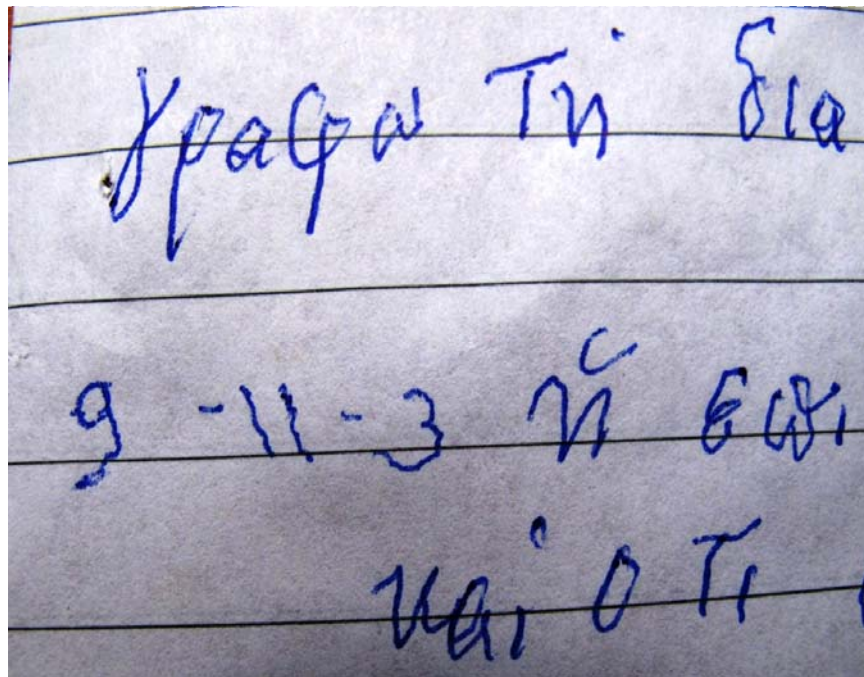
Η γραφή με απομίμηση αλλότριας γραφής παθολογικής χάραξης

3η φωτ. Διακρίνεται η υπερβολή της προσπάθειας για τοποθέτηση και για σαφήνεια χάραξης με εμφανή προσποιητά στοιχεία παθολογικής χάραξης με επιλεγμένα σημεία παθολογικού τρόμου

6.6.1. Η παθολογικότητα χάραξης μίας γραφής ή υπογραφής συχνά γίνεται μέσον χρησιμοποίησης για να αποδοθεί δήθεν παθολογική η γραφή ή υπογραφή σε μία πλαστή ιδιόχειρη διαθήκη αλλά αυτό οδηγεί συνήθως σε αποτυχία της απομίμησης αφού σ' αυτή δεν υπάρχουν τα κύρια παθολογικά στοιχεία ούτε καμία ουσιαστική συσχέτιση και συμβατότητα με τη κατάσταση υγείας και της ηλικίας του φερόμενου διαθέτη.

Η γραφή (αριθμογραφία) με πεπονημένη παθολογική χάραξη
*διαφορετική απεικόνιση του γραφικού τρόμου

* φωτ. 4^η Διακρίνεται η διαφορά μεταξύ της χρονολογίας και της γραφής του κειμένου της ιδιόχειρης διαθήκης στη μορφή και στη ποιότητα της χάραξης όπου γίνεται εμφανής η προσπάθεια απομίμησης παθολογικής χάραξης στη χρονολογία.

6.6.1.2. Στην προσπάθεια απόδοσης παθολογικών στοιχείων σε μία καταρτιζόμενη πλαστή ιδιόγραφη διαθήκη, ο πλαστογράφος καταβάλει προσπάθεια να αποδώσει δήθεν παθολογικά γραφολογικά στοιχεία, με άσχετα γραφικά μορφώματα χωρίς να υπάρχει έστω ούτε και μία υποτυπώδης τυπική ομοιότητα χάραξης στη γραφή ή στην υπογραφή με τη γνήσια γραφή και υπογραφή του φερόμενου διαθέτη . Συνήθως όμως οδηγείται σε αποτυχία αφού εμφανίζονται τα σαφή στοιχεία πλα-

στότητας, όπως :

- υπερβολή προσπάθειας για σαφήνεια των γραμμάτων και των αριθμών
- προσπάθεια σταθερής τοποθέτησης στο γραφικό πεδίο και διατήρησης διαστάσεων και κατεύθυνσης
- προσπάθεια σταθερής τοποθέτησης στο γραφικό πεδίο και διατήρησης διαστάσεων και κατεύθυνση
- γραφικές ασυνέπειες αλλά και διαφορές
- απότομα μεταβαλλόμενη αστάθεια και ευπάθεια χάραξης και με εμφανιζόμενη απόλυτη σταθερότητα
- μεταβαλλόμενος έντονος δύσκαμπτος τρόμος σε επιλεγμένα σημεία και όχι διάχυτος
- αναιτιολόγητες διαγραφές και επανεγγραφές

6.6.3. Η αδυναμία του πλαστογράφου για την εύρεση δείγματος γνήσιας γραφής του αποθανόντος φερόμενου διαθέτη που έχει κατά νουν, τον ωθεί να επιχειρήσει την πλαστογραφία μιας ιδιόγραφης διαθήκης με αυτοσχέδιο τύπο γραφής, χωρίς καμία προσπάθεια απομίμησης, αφού δεν διαθέτει μοντέλο για δείγμα. Γι' αυτό αποτολμά τη χάραξη της γραφής άλλοτε με τη φυσική γραφή του και με προσπάθεια προσποίησης της γραφής, ως δήθεν αγραμμάτου, ηλικιωμένου ή ασθενούς, όπου η πλαστότητα της γραφής ή της υπογραφής γίνεται εύκολα αντιληπτή και δεν παρουσιάζει ιδιαίτερη δυσχέρεια στη διερεύνηση.

6.6.3.1. Πρέπει να αναφερθεί ότι έχουν εντοπισθεί αρκετές περιπτώσεις πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών σε περιπτώσεις με «*σχολάζουσα κληρονομία*»⁷³, που αφορούν σε διαθέτες των οποίων οι κληρονόμοι δεν έχουν παρουσιασθεί «*αν δεν βρεθεί κληρονόμος μέσα σε προθεσμία ανάλογη προς τις περιστάσεις, το δικαστήριο της κληρονομίας βεβαιώνει ότι δεν υπάρχει άλλος κληρονόμος, εκτός από το Δημόσιο. Η βεβαίωση δημιουργεί τεκμήριο ότι το Δημόσιο είναι εξ αδιαιρέτου κληρονόμος*»⁷⁴. Σε τέτοια περίπτωση κάποιο άγνωστο πρόσωπο ή ο-

73. Σχολάζουσα κληρονομία, Κεφάλαιο Όγδοο του ΑΚ

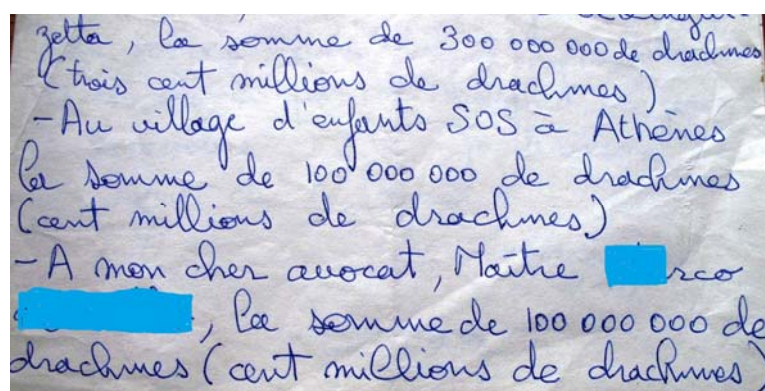
74. Άρθρο 1868 του ΑΚ

μάδα αγνώστων προσώπων που γνωρίζουν καθ' οιοδήποτε τρόπο τη μη ύπαρξη κληρονόμων προβαίνουν στη κατάρτιση πλαστών διαθηκών, χρησιμοποιώντας τη γραφή αγνώστου προσώπου χωρίς απομίμηση της γνήσιας γραφής του διαθέτη, με αποτέλεσμα τον σφετερισμό της κληρονομίας του Δημοσίου. Σημειώνεται ότι σε τέτοιες περιπτώσεις έχουν ασχοληθεί πολλοί οι Δικαστικοί Γραφολόγοι με διορισμό από τα Ποινικά ή τα Πολιτικά Δικαστήρια και έχουν συνδράμει για τη διαλεύκανση της αλήθειας και συνήθως με ευνοϊκά συμπεράσματα υπέρ Δημοσίου⁷⁵.

⁷⁵ Αναφέρομαι σε «ληστρικές ομάδες» γνωστών ή και αγνώστων ατόμων, ακόμη και καταζητούμενων από την Interpol, σύμφωνα με την αποκτηθείσα εμπειρία μου ως πραγματογνώμονος, που κατά καιρούς εμφανίζουν ανάλογη εγκληματική δραστηριότητα καταρτίζοντας πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες κατά των συμφερόντων και των δικαιωμάτων κληρονομίας του Δημοσίου .

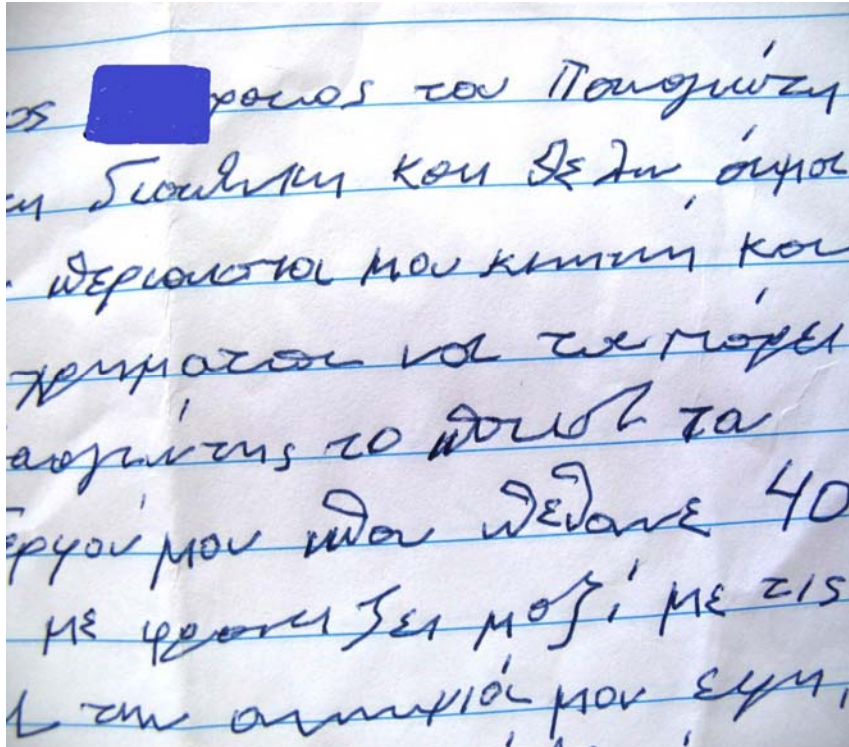
Η γραφή αγνώστου προσώπου σε ιδιόγραφη διαθήκη

φωτ.5^η Γραφή ιδιόγραφης διαθήκης με γραφή αγνώστου προσώπου σε περίπτωση σχολάζουσας κληρονομίας ως να είναι γραφή ηλικιωμένης διαθέτιδος άσχετη με τη γνήσια γραφή της

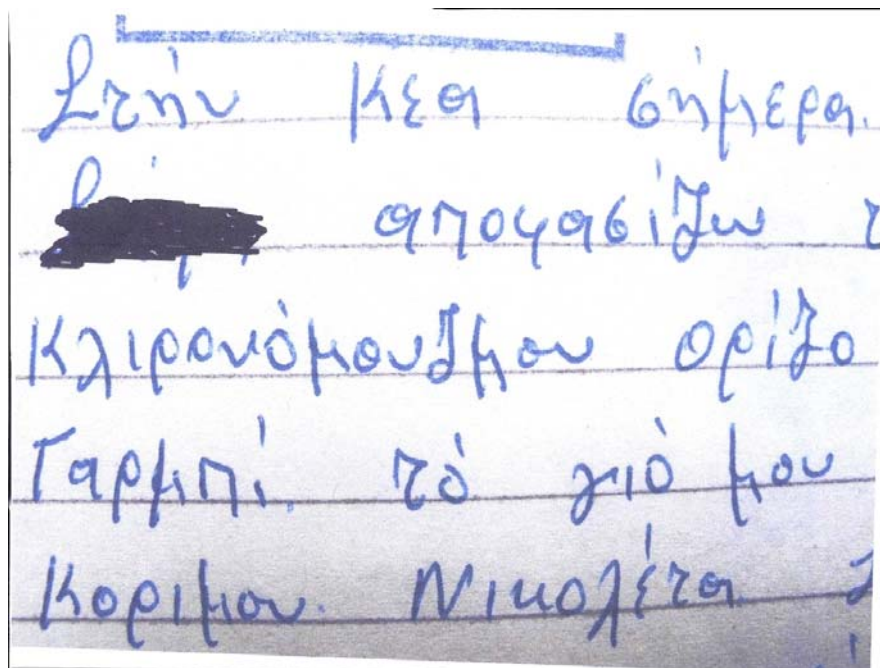
zetta, la somme de 300 000 000 de drachmes
(trois cent millions de drachmes)
- Au village d'enfants SOS à Athènes
la somme de 100 000 000 de drachmes
(cent millions de drachmes)
- A mon cher avocat, Maître [redacted]
[redacted], la somme de 100 000 000 de
drachmes (cent millions de drachmes)

Η γραφή με πεπποιημένη χάραξη ως δήθεν παθολογική

5^η φωτ. Διακρίνονται τα ψευδή πεπποιημένα στοιχεία ως δήθεν παθολογικής γραφής χωρίς προσπάθεια απομίμησης μίας αλλότριας παθολογικής γραφής.

Η γραφή αγνώστου προσώπου χωρίς παθολογική χάραξη

6^η φωτ. Διακρίνονται ξένα και άγνωστα στοιχεία σε ιδιόχειρη διαθήκη ηλικιωμένου προσώπου χωρίς παθολογικότητα

7. Η συμβολή του Δικαστικού Γραφολόγου στη διαλεύκανση της αλήθειας

7.1. Η ανάληψη της εντολής από τον δικαστικό γραφολόγο για τη διερεύνηση ιδιόγραφης διαθήκης, υπαγορεύει στον ειδικό ερευνητή, μια ιδιαίτερη ευθύνη αλλά συγχρόνως και μια πρόκληση και αυτό γιατί η ιδιόγραφη διαθήκη αποτελεί τη σημαντικότερη έγγραφη πράξη του αποθανόντος. Επομένως η τελευταία βούλησή του πρέπει να γίνει σεβαστή ως ιερή και απαραβίαστη αφού απορρέει συνήθως ως μη έχου-

σα άλλη αναβολή εξ αιτίας της σοβαρής και ανεπανόρθωτης βλάβης του βιολογικού, του νοητικού αλλά και του ψυχο-πνευματικού συστήματος λόγω σοβαρής ασθενείας ή γήρατος, δηλαδή της κατάπτωσης που σταθερά τον οδηγεί στο τέλος της διαδρομής της ζωής του .

7.1.1. Συγχρόνως όμως η ιδιόγραφη διαθήκη προσδίδει και ιδιαίτερη δυσκολία διερεύνησης, εφ' όσον πρόκειται συνήθως για τη γραφή ηλικιωμένων και ασθενούντων ατόμων που η γραφή τους παρουσιάζει μία ιδιαιτερότητα λόγω αλλοίωσης και διαφοροποίησης γι' αυτό και είναι δύσκολη η διερεύνηση και τελικά η διαλεύκανση της αλήθειας .Ο Δικαστικός Γραφολόγος στη διερεύνηση της ιδιόχειρης διαθήκης συμβάλλει ως :

- πραγματογνώμων κατόπιν διορισμού με απόφαση των πολιτικών και ποινικών δικαστηρίων για την ανάθεση σύνταξης γραφολογικής πραγματογνωμοσύνης
- τεχνικός σύμβουλος από τους διαδίκους για παρακολούθηση των ενεργειών του διορισθέντος πραγματογνώμονος και τη σύνταξη έκθεσης γραφολογικών παρατηρήσεων επί της πραγματογνωμοσύνης του πραγματογνώμονος
- ερευνητής –γνωμοδοτών με εντολή από ιδιώτη για τη διερεύνηση της γνησιότητας ή μη της ιδιόγραφης διαθήκης
- μάρτυρας με ειδικές γνώσεις ενώπιον του ακροατηρίου

7.1.1.1. Ο Δικαστικός Γραφολόγος με όποια ιδιότητα και αν αναλάβει τη διερεύνηση μίας ιδιόχειρης διαθήκης και μάλιστα με παθολογική γραφή, κατευθύνεται αρχικά στο να επιλέξει την παραδεκτή επιστημονική μέθοδο με την οποία θα εξετάσει την αποτύπωση της γραφής και της υπογραφής ανάλογα με τη φυσική κατάσταση που εμφανίζεται .Βασίζεται σε παραδεκτούς κανόνες άλλων επιστημών αλλά και σε θεμελιώδεις Νόμους της Δικαστικής Γραφολογίας, παρατηρεί και καταγράφει τα στοιχεία δομής ή με ιδιαιτερότητα εμφανιζόμενα και αξιολογεί τα ευρήματα με αντικειμενική κρίση.

7.1.1.1.2. Προσπαθεί να διαγνώσει τα δομικά και τα ποιοτικά στοιχεία χάραξης της υπό έλεγχο υπογραφής και υπογραφής μίας ιδιόχειρης διαθήκης, όπως δυσανάγνωστα ή δυσδιάκριτα, αλλόκοτα γραφικά σχήματα, άτακτη τοποθέτηση, τον συνεχόμενο γραφικό τρόπο ή άλλα

χαρακτηριστικά ακόλουθα ή ανακόλουθα, τις εκκεντρικές και αβέβαιες γραμμώσεις, στοιχεία συμβατά με τις επικρατούσες συνθήκες χάραξης, που παραπέμπουν στη γνησιότητα της με παθολογική χάραξη. Ακολούθως προβαίνει στη προσπάθεια διαπίστωση της κατ' αντιγραφή ή της καθ' υπαγόρευση παθολογικής χάραξης της γραφής ή της υπογραφής με τα γνωστά στοιχεία χάραξης αλλά και με ιδιαιτερότητες της απόδοσης τους.

7.1.1.1.3. Αναζητά τα κύρια παθολογικά στοιχεία που δημιουργούνται εξ αιτίας της αδυναμίας συγκράτησης της γραφίδας και της άμβλυσης του νευρομυϊκού συστήματος με αποτέλεσμα τη διάσπαση του ρυθμού χάραξης, τη διακοπτόμενη και ασυνεχή γραφική κίνηση με γραφικές διαταραχές, ακανονικότητες και ανωμαλίες, με αραχνοειδείς απολήξεις και ενίοτε με σημεία λανθάνουσας γραφής, με αναριθμητισμό, με αναλφαβητισμό, με παραλείψεις ή προσθήκες άσχετων γραμμιδίων, με ορθογραφικά και συντακτικά λάθη που συνιστούν στοιχεία γνησιότητας μίας ιδιόχειρης διαθήκης .

7.1.1.1.4. Εξετάζει τα γραφολογικά στοιχεία, όπως τη τυχόν εμφανιζόμενη αδεξιότητα χάραξης της γραφής και της υπογραφής μίας ιδιόχειρης διαθήκης, τη στατικότητα της γραφικής κίνησης, τις ατέλειες της μορφής, τις επαναλήψεις ή και τα πανομοιότυπα στοιχεία με αδέξια εκκίνηση και με κηλίδες μεγάλης ποσότητας μελάνης, τον ασυνεχή γραφικό τρόπο και τις άγνωστες πλεονάζουσες γραμμώσεις, τις ασυνήθεις γραφικές κινήσεις, που συνιστούν στοιχεία μη συμβατά με τις επικρατούσες συνθήκες χάραξης και παραπέμπουν στη πλαστικότητα της με προσπάθεια απομίμησης παθολογικής γραφής .Επίσης, εξετάζει την ύπαρξη ψευδών στοιχείων παθολογικής χάραξης στη γραφή και στην υπογραφή μίας ιδιόχειρης διαθήκης και των άγνωστων και ξένων στοιχείων με υπερβολική προσπάθεια απόδοσης σαφούς μορφής τα οποία συνιστούν τη πλαστικότητα τους και βεβαιώνουν τη ξένη γραφή αγνώστου προσώπου.

7.1.1.1.5. Εντοπίζει τα βασικά στοιχεία χάραξης για να διαπιστωθεί αν μία υπογραφή και γραφή σε ιδιόγραφη διαθήκη έχουν προέλθει με τη μέθοδο της υποβοήθησης της χειρός ή της καθοδήγησης της χειρός του γράφοντος υπογράφοντος “assisted” or “guided –hand” σύμφωνα

με ιδιαίτερες επιστημονικές κατευθύνσεις⁷⁶. Ωστόσο, για τη διάγνωση αυτού του είδους της γραφής με παθολογικότητα, απαιτείται να διαπιστωθεί ο βαθμός υποβοήθησης της χειρός του υποβοηθούμενου και η συμμετοχή του υποβαστάζοντος και αν αυτά πράγματι τα ευρήματα είναι συμβατά σύμφωνα με τις επικρατούσες συνθήκες χάραξης της υπό έλεγχο υπογραφής και γραφής στη εξεταζόμενη ιδιόχειρη διαθήκη.

8. Ακολουθητέα πορεία και σκοπός της παρούσας εισήγησης

8.1. Περιγράφεται ο τρόπος παραγωγής της γραφής, η φυσιολογία και η λειτουργία του μηχανισμού της, η εξέλιξή της, οι διαταραχές και η εκφυλιστική κατάσταση της. Επίσης περιγράφονται και αναλύονται οι νόμοι που διέπουν τη λειτουργία της γραφής σύμφωνα με τις θεωρίες των αλλοδαπών ειδικών δικαστικών γραφολόγων.

8.2. Οι κατά περίπτωση εμφανιζόμενες πλαστές ιδιόγραφες διαθήκες με παθολογική χάραξη και η διαδικασία διερεύνησης για την αποφυγή του κινδύνου σφετερισμού της αδιάθετης περιουσίας ηλικιωμένων ή και ανήμπτων προσώπων.

8.3. Η συμβολή του ειδικού δικαστικού γραφολόγου για την αντιμετώπιση των αναφευομένων θεμάτων και τη θέση του στην υπηρεσία της Δικαιοσύνης, όσον αφορά στα διάφορα σχετικά ζητήματα και ιδιαίτερα στη διερεύνηση της πλαστότητας ή μη των ιδιόγραφων διαθηκών με παθολογική γραφή και την αντιμετώπιση του προβλήματος (για τις οποίες έγινε αναφορά σε διάφορες υποθέσεις δικογραφιών των ποινικών και των πολιτικών δικαστηρίων).

9. Προτάσεις στα πλαίσια της αντεγκληματικής πολιτικής

9.1. Να ενισχύεται μια πραγματική επικοινωνία που να εμπνέει σεβασμό προς τους ηλικιωμένους και τους χρονίως ασθενούντες με κυρίαρχη επιδίωξη τον σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων τους και την θεμελίωση ισχυρών βάσεων για τον τρόπο ενημέρωσης τους εκ των προτέρων που αφορούν στην αντιμετώπιση των θεμάτων για την ασφάλεια τους.

76. Osborn Al., Questioned Documents, Second Edition, σ. 314.

9.2. Να ασκείται στοχευμένη κοινωνική πολιτική για τη φροντίδα και τη προστασία των ατόμων της τρίτης ηλικίας και των χρονίως ασθενούντων προς αποφυγή του κινδύνου σφετερισμού της αδιάθετης περιουσίας τους αλλά του κλονισμού του συστήματος αξιοπιστίας.

9.3. Να εφαρμοσθούν τα αναγκαία μέτρα γενικής και ειδικής πρόληψης όσον αφορά στη προστασία των προσώπων της τρίτης ηλικίας και των χρονίως ασθενούντων.

9.4. Να προτείνονται τρόποι για τη συλλογή πληροφοριών με μεγάλη μέριμνα και ιεράρχηση για την ασφάλεια της ζωής και των δικαιωμάτων των προστατευομένων και απροστάτευτων ηλικιωμένων.

9.5. Να προταθεί σαφής και αναγκαία μορφή γενικής και ειδικής πρόληψης για την αντιμετώπιση αυτής της μεθοδευμένης εγκληματικής συμπεριφοράς του δράστη.

9.6. Να συστηματοποιηθούν πραγματικές και αποτελεσματικές μέθοδοι για τον δραστικό περιορισμό και την αποφυγή της κατάρτισης πλαστών ιδιόγραφων διαθηκών και κυρίως από άγνωστους κληρονόμους όπου θα πρέπει να ελέγχεται η γνησιότητα ή μη από τις Δικαστικές Αρχές κατά τη δημοσίευση των διαθηκών.

9.7. Να ενταθούν οι τρόποι αντιμετώπισης της έντασης και έκτασης αυτού του κοινωνικού φαινομένου, στις ημέρες της οικονομικής κρίσης ενώ θα πρέπει να ερευνηθεί περαιτέρω αν το πρόβλημα έχει αυξηθεί και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα καταστολής.

9.8. Να ιεραρχούνται οι τρόποι για τη συλλογή πληροφοριών με μεγάλη μέριμνα που αφορούν για στην ασφάλεια της ζωής και των δικαιωμάτων των προστατευομένων και απροστάτευτων ηλικιωμένων.

9.9. Να προβλέπονται διατάξεις από τη πολιτεία και να νομοθετούνται προκειμένου να υφίσταται πραγματική και εύρυθμη στα Ιδρύματα και στους Οίκους Φροντίδας των ηλικιωμένων και των χρονίως ασθενούντων που αποσκοπούν στη προστασία των δικαιωμάτων τους.

9.10. Να ενισχυθούν οι ρυθμίσεις και να ενταθούν τα μέτρα δέσμευσης με ανάλογη διαδικασία που αφορούν στους άγνωστους δήθεν κληρονόμους των σχολαζουσών κληρονομιών που αποσκοπούν σε αθέμιτο ωφέλιμα με αποτέλεσμα τη ζημία του Δημοσίου .

Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Βαλληνδράς Δ., Η Γραφολογία στην Υπηρεσία της Δικαιοσύνης, Αθήναι 1982.
2. Γιαννίδης Ι., Ποιν. Χρον. ΛΑ, σελ. 393.
3. Θεοδωράκης Γ., Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Η πλαστογραφία (άρθρο 216 Π.Κ.), Εκδ. Αντων. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990.
4. Κουράκης Ν., Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Τόμ. Α΄. Θεωρία και Πρακτική της Ποινικής Καταστολής, εκδόσεις Αντων. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1991
5. Κουράκης Ν., Εγκληματολογικοί Ορίζοντες, Τομ. Β΄. Ειδικά Εγκληματολογικά Θέματα, εκδ. Αντων. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1991.
6. Κουράκης Ν., Συστηματική ερμηνεία του Ποινικού Κώδικα, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στα άρθρα 50-78 και άρθρα 50-58, Εκδ. Οίκος Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1993.
7. Σπινέλλη Κ, Σημειώσεις Εγκληματολογίας, χειμερινού εξαμήνου 1996-1997, Εκδ. Αντων. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996.

Ξένη Βιβλιογραφία

1. Beauchataud G., Apprenez la graphologie, Ed. J. Oliven, 91 Sermaise, Paris, 1973.
2. Bianchi Henri, L'identité psychosomatique, Une approche par la théorie générale des systèmes, Editions Aubier, 1990, Imprimé en France.
3. Bresard S., Graphologie, MASSON, Paris – Milan – Barcelone - Mexico, 1990.
4. Buquet A., L'expertise des écritures manuscrites, MASSON, Paris - Milan – Barcelone – Bonn, 1991.
5. Buquet Alain, Les écritures des personnalités pathologiques ou criminelles, Etude Clinique, MASSON, Paris – Milan – Barcelone, 1994.
6. Crépieux – Jamin J., A.B.C. de la Graphologie, Librairie Felix Alcan, Paris, 1929.
7. Hilton O., Scientific Examination of Questioned Documents, Revised Edition, CRC Press Inc., 1993.
8. Huber R-Headrick A, Handwriting Identification: Facts and Fundamentals, CRC PRESS, Boca –Raton- London -New York Washington, DC, 1999
9. Klages Ludwig, L'expression du caractère dans l'écriture, Privat, Forma-

- tion Travail Social, Répression, Paris, 1990.
10. Koppenhaver K.M., Forensic Document Examination –Principles and Practice, HUMANA PRESS, 2006.
 11. Lefebure F. – C. Van de Broek D' Obrean, Le trait en graphologie, Indice Constitutionnel, 2e édition, MASSON, Paris, Milan, Barcelone, Bonn, 1991.
 12. Morrin P. – Viader F. – Eustache F. – Lambert J., Congres de Psychiatrie et de Neurologie de Langue Française, Tome II, Rapport de Neurologie, Les agraphies, MASSON Paris – Milan – Barcelone – Mexico, 1990.
 13. Osborn Al., Questioned Documents, Second Edition, Nelson-Hall Co Chicago 1929.
 14. Pulver Max, Le symbolisme de l'écriture, Stock, Paris, 1991.
 15. Serratrice G. – Habib M., L'écriture et le cerveau, Mécanismes Neurophysiologiques, MASSON, Paris – Milan – Barcelone, 1993.
 16. Saudek R., The psychology of Handwriting, Books for Professionals, Sacramento California, 1978.
 17. Teillard Annia, L'âme et l'écriture, Ed. Traditionnelles, Quai Saint-Michel, Paris, Ve, 1983.
 18. Vels Augusto, L'écriture reflété de la personnalité, Ed. Du Mont-Blanc, Geneve, 1966.
 19. Wolff Werner, Diagrams of the Unconscious Handwriting and personality in measurement experiment and analysis, Grune and Stratton, New York, 1948.

Πλαστικότητα εγγράφων μέσω προσπονημένης ή μεταμφιεσμένης ή εκουσίως αλλοιωμένης γραφής/υπογραφής του πραγματικού της συντάκτη

ΜΑΓΔΑ ΜΑΡΙΑ ΚΑΜΠΟΥΡΗ*

Η αύξηση των περιπτώσεων πλαστογραφίας ή της σκόπιμης αμφισβήτησης της αυθεντικότητας γνησίων εγγράφων στην συναλλακτική καθημερινότητα, δεν είναι καθόλου άσχετη με την μείωση του βιοτικού επιπέδου που αντιμετωπίζει η χώρα μας την περίοδο της κρίσης. Είναι γνωστό, άλλωστε, ότι ιστορικά, περίοδοι οικονομικής κρίσης, πλέον της ανέχειας των ανθρώπων, συνοδεύονται και από αντίστοιχα φαινόμενα κρίσης αξιών, δοκιμάζοντας ταυτόχρονα τα ηθικά και ανθρωπιστικά όρια των κρισίμων μαζών. Ο τρόπος δε, που ο καθένας αντιδρά στις ολοένα αυξανόμενες ασκούμενες επ' αυτού πιέσεις, διαφέρει ανά περίπτωση, αλλά οι ανεξέλεγκτες αντιδράσεις υπερέχουν σαφώς των ορθολογικών δράσεων. Με αποτέλεσμα, η ανάγκη επιβίωσης στα λιγότερο συνειδητοποιημένα άτομα, να εμφανίζεται σαν σημαντικότερη, από την ανάγκη συμμόρφωσης με το δίκαιο και το νόμιμο, το δε, φάσμα της φτώχειας και της εξαθλίωσης να υπερισχύει στην ψυχή του δοκιμαζόμενου ανθρώπου και αυτού του φόβου της επιβολής του νόμου. Ειδικότερα, μάλιστα, σε κάποιες των περιπτώσεων, ο παραβάτης (και στην περίπτωση μας ο πλαστογράφος) θεωρεί ότι, κερδίζοντας – προσωρινά- την μάχη της επιβίωσης, θα έχει μπροστά του τον χρόνο να διορθώσει τα αποτελέσματα των πράξεων του, πράγμα που σχεδόν ποτέ βέβαια δεν πράττει, αφού η πράξη του αυτή, συνήθως νομιμοποιείται

* Δικαστική Γραφολόγος, Δικηγόρος.

μέσα του, την επομένη της εκτέλεσης της.

Έτσι, παρατηρείται στις μέρες μας, τα πινάκια των δικασίμων, να περιέχουν όλο και συχνότερα, το έγκλημα της πλαστογραφίας (είτε αυτό έχει πράγματι εκτελεσθεί, είτε όχι), το οποίο επικαλείται πολλές φορές και με ιδιαίτερη σφοδρότητα, η διώκουσα πλευρά των διαδίκων, έστω και σε μία ανέντιμη και δαπανηρή προσπάθεια να καθυστερήσει την πορεία, εξέλιξη και συνέπειες της εκδικαζομένης υπόθεσης.

Η απάτη και η πλαστογραφία όμως, έτσι, όπως έχουν προαχθεί στα τελευταία χρόνια, εκτός από το ευφάνταστο των τρόπων που εμπνέονται οι αποπειρώμενοι την επίτευξη τους (στο πλαίσιο της επιδίωξης τους να επιτύχουν να «παραστήσουν» την γραφή ή την υπογραφή τρίτου προσώπου) (*), διενεργούνται και με τις μεθόδους,

(α) τόσο της «σκόπιμης αλλοίωσης» ή «μεταμφίεσης»

(β) όσο και της «αυτοπλαστογράφησης» της ίδιας γραφής ή υπογραφής του ενεργούντος αυτήν γραφικού φορέα, με την πρόθεση να την αμφισβητήσει και αποποιηθεί εκ των υστέρων, προκειμένου να αποφύγει τις συνέπειες και υποχρεώσεις που συνεπάγεται η αρχικώς τεθείσα γνησία γραφή ή υπογραφή αυτού.

Ειδικότερα:

Συμφώνως με την φύση της γραφής και τις βασικές αρχές της Γραφολογίας [Σ[(1) και (1α)] που διέπουν την λειτουργία αυτής, ο τρόπος που γράφει/ υπογράφει ο άνθρωπος είναι ατομικός, εάν δε, είναι γραφικώς ώριμος και έμπειρος, η χάραξη των στοιχείων της γίνεται σχεδόν ασυνείδητα, χωρίς την επέμβαση της βουλήσεως, η οποία ασκεί σχεδόν εποπτική εξουσία (αρχές της ατομικότητας, διασποράς και του αυτοματισμού). Αυτό συμβαίνει εξ αιτίας, της φύσεως της γραφής/ υπογραφής, η οποία είναι το προϊόν της συνεργασίας εγκεφάλου, νεύρων και μυών του γράφοντα και ειδικότερα, λόγω του σχήματος και του μεγέθους των δακτύλων, των χεριών, των καρπών και των βραχιόνων του ατόμου, του μυϊκού ελέγχου όλων αυτών και του βαθμού λειτουργίας των γνωσιακών του λειτουργιών, ήτοι της μνήμης, της κρίσεως, της αντίληψης και του συνειρμού των ιδεών του. Ευλόγως, συνεπώς, συνάγεται ότι, δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν δύο άτομα που να διαθέ-

τους τους ως άνω παράγοντες, και συνεπώς, να λειτουργούν με τον ίδιο τρόπο (3).

Η γραφή, συνεπώς, βάσει των ως άνω, λειτουργεί κανονικά και με σταθερότητα, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου, υφισταμένη τις αντίστοιχες αλλοιώσεις που συνεπάγεται. η πρόσκαιρη ή η διαρκής διαταραχή της φυσικής, νοητικής και ψυχικής κατάστασης του γράφοντα (αρχή της διασποράς), αλλά και η επίδραση επ' αυτής, εξωτερικών παραμέτρων που έχουν σχέση με τις συνθήκες, την βάση, τον φωτισμό, το γραφικό μέσο κλπ. (μεταβολές δηλ. οι οποίες επέρχονται χωρίς την συμμετοχή της βουλήσεως του γράφοντα) (5). **Η γραφή όμως, είναι δυνατόν να αλλοιωθεί και συνεπεία σκόπιμης διαφοροποίησης στοιχείων της** (εδώ, ευλόγως συνάγεται ότι μετέχει ενεργώς η βούληση). Πρέπει να αναφερθεί εδώ, ότι: Οιαδήποτε ηθελημένη επίδραση επί χειρογράφου γραφής, δύναται να τη μεταβάλλει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, έτσι, ώστε, κατ' αρχήν, τουλάχιστον, να καταστεί δυσχερής η αναγνώριση αυτής. **Η ηθελημένη αυτή μεταβολή της γραφής δύναται να είναι διττή.** _Να αφορά δηλ. στη διαστρέβλωση, στην απόκρυψη ή στην παραμόρφωση των γραφικών χαρακτηριστικών της ίδιας γραφής του συντάκτη της, έτσι, ώστε, **είτε να απομιμηθεί** τα γραφικά χαρακτηριστικά τρίτου προσώπου και να καταφέρει να φανεί το πλαστογραφημένο έγγραφο ότι προέρχεται από αυτό, είτε να δυσχερανθεί η διαπίστωση της ταυτότητας αυτού, όπως π.χ. σε περιπτώσεις ανωνύμων επιστολών ή σε περιπτώσεις εξαπατήσεως τρίτων σε συναλλαγές κλπ. **Επιτυγχάνεται δηλ. η εν λόγω μεταβολή, όχι κατόπιν μηχανικής επεμβάσεως επί του εγγράφου, αλλά κατόπιν μεταβολής της γραφής του συντάκτη της, ήτοι, κατόπιν σκοπίμου επεμβάσεως αυτού του ιδίου του γράφοντα, στα ατομικά γραφικά χαρακτηριστικά του.**

** κατόπιν ελεύθερης ή αντιγραφικής απομιμήσεως ή κατόπιν δημιουργίας σκαριφήματος «ιδίας εμπνεύσεως του συντάκτη τους», κατόπιν μεταφοράς στοιχείων, κειμένων, αλλά και υπογραφών, μέσω φωτοτυπικού μηχανήματος, scanner, φωτογραφίας, κλπ., με την μέθοδο της υφαρπαγής «εν λευκώ» ή κατόπιν εκμετάλλευσης του αμβλυμένου της βουλήσεως του λόγω προχωρημένης ηλικίας ή παθολογικότητας των*

οργάνων που συμμετέχουν στην γραφική διαδικασία, με πράξεις εκμαυλισμού, εκβιασμού ή καταπίεσης της προσωπικότητας του γράφοντα.

(Σ) Η Δικαστική Γραφολογία στηρίζεται στην ατομικότητα του γραφικού χαρακτήρα ενός ατόμου. Η οποία αναπτύσσεται, εξελίσσεται και μεταβάλλεται παραλλήλως με την εξέλιξη της προσωπικότητας του, την παιδεία του, την ηλικία και την κατάσταση της υγείας του, χωρίς ποτέ να χάνει το δομικό της υπόστρωμα, χωρίς δηλ. να χάνει ποτέ τους σταθερούς και επαναλαμβανόμενους χαρακτήρες δομής της, καθώς και τις γραφικές του συνήθειες(3)_Περαιτέρω, η υπογραφή, αντικατοπτρίζει πιστότερα τα πλέον ατομικά γραφικά στοιχεία κάθε ανθρώπου, λόγω της ιδιαίτερης προσπάθειας που καταβάλλεται από αυτόν, ευθύς εξ αρχής, για τον σχηματισμό της συμφώνως με ένα ορισμένο τύπο, που αντανακλά αυτοπεποίθηση και υπογραφική έξη. Έχοντας, συνεπώς, τους ως άνω ορισμούς υπόψη, αντιλαμβανόμαστε ότι μία γραφική κίνηση έχει καταστεί τελικώς, ακούσια ισόβαθμη κίνηση, η οποία πολύ δύσκολα μπορεί να γίνει με επιτυχία, αντικείμενο απομιμήσεως από άλλο τρίτο πρόσωπο. Και τούτο, γιατί « ...ο αποπειρώμενος να μιμηθεί μία ξένη γραφή ή υπογραφή ή να διαφοροποιήσει την γραφή του σκοπίμως, δε δύναται να επισημάνει, αλλά ούτε και να αναπαραστήσει ή να αλλοιώσει όλους τους τύπους και τις ιδιορρυθμίες αυτής, δεδομένου ότι: (α) Το χέρι του στερείται συνήθως της αναγκαίας συνήθειας σχηματισμού του συγκεκριμένου τύπου των γραμμμάτων ή των γραμμών και της διαπλοκής τους και (β) Οι ιδιορρυθμίες κάθε γραφής ή υπογραφής είναι ατομικά δημιουργήματα ακούσιων γραφικών κινήσεων, οι οποίες, ούτε εμφανείς είναι, ούτε δύναται να μεταβληθούν χωρίς επηρεασμό από τις ίδιες, ακούσιες γραφικές κινήσεις του αποπειρώμενου την απομίμηση ή την σκόπιμη διαφοροποίηση, γραφέα (2). Μία υπογραφή συνεπώς, προκειμένου να πιστοποιηθεί ως γνήσια, θα πρέπει να χαρακτηρίζεται, από ταχύτητα, αδίστακτη γραφική φορά και ελεύθερο γραφικό παλμό και από ποικιλία παραλλαγών, ομαλή εναλλαγή της γραφικής πίεσης και αρμονική εμφάνιση. Βάσει συνεπώς, των ως άνω, η υπογραφή που είναι γνήσια, κατατάσσεται σε ένα τύπο ή σε μία ομάδα υπογραφών, κάθε δε, υπογραφή που φέρεται με το αυτό χέρι, θα πρέπει να περιέχει,

τόσο τα αυτά γραφικά χαρακτηριστικά, όσο και τις εσώτερες γραφικές ιδιορρυθμίες και συνήθειες του φορέα της, προκειμένου να ενταχθεί με ασφάλεια στον αυτό υπογραφικό κύκλο. Επισημαίνεται εδώ, ότι ακόμη και στις περιπτώσεις αλλοιωμένης συνεπεία γήρατος ή παθογένειας υπογραφής, τα γραφικά γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν τον τρόπο και το σκεπτικό σύνθεσης της, θα παραμένουν σταθερά και αναγνωρίσιμα, ανεξαρτήτως του βαθμού αλλοιώσεως αυτής.

Εν προκειμένω, μας ενδιαφέρει η δεύτερη αυτή περίπτωση της σκόπιμης μεταβολής της με σκοπό:

(α) την απομάκρυνση αυτού από την συνήθη μορφή της και την παραπλάνηση των συναλλασσομένων με αυτόν, αρνούμενος εκ των υστέρων, την πατρότητα της. Η οποία ενδέχεται να παρέχει κατ' αρχή, μία εικόνα φυσικής γραφής, δυσχεραίνεται εν τούτοις, στην επιτυχία αυτής, καθ' όσον προϋποθέτει πολλαπλή και σύνθετη ενέργεια (ψυχολογικώς εκφραζόμενη). Προϋποθέτει δηλ. αφ' ενός μεν κατάπνιξη των γραφικών γνωρισμάτων του ίδιου του γραφικού τύπου του συντάκτη τους και αφ' ετέρου, απομάκρυνση από τις σταθερές, ασυνείδητες, ανεπίγνωστες και αθέλητες γραφικές του συνήθειες. Ενέργειες, οι οποίες, εν τούτοις, είναι εξαιρετικά δυσχερείς, λόγω της φυσικής αδυναμίας του, να αποκρύψει τα ίδια αυτού ιδιότυπα γραφικά γνωρίσματα, τα οποία «δεν γνωρίζει ότι κατέχει» [Σ1,1(α)] ΚΑΙ

(β) την αυτοπλαστογράφηση. Στην εν λόγω δηλαδή περίπτωση, (σπανιότερη, συνήθως συμβαίνουσα, όταν η γραφή/υπογραφή του αποπειρώμενου την ενέργεια αυτή, είναι γνωστή στους συναλλασσομένους με αυτόν) ο γράφων/ υπογράφων χαράσσει την γραφή / υπογραφή του με σχεδόν όλα τα βασικά τους στοιχεία, με γραφικές κινήσεις, όμως, οι οποίες φέρονται, είτε με γραφικό «τρόμο», είτε με κακοσχηματισμένες αποδομημένες συνθέσεις, κλπ. προκειμένου να αποδώσουν σ' αυτήν, μία εικόνα παρερμηνευμένης και ανεπιτυχούς απομιμήσεως και συνεπώς, να την αμφισβητήσουν εκ των υστέρων ως προϊόν πλαστογραφήσεως. Και εδώ, εν τούτοις, η πιστοποίηση της αυθεντικότητας της χάραξης και η αποκάλυψη του δολίου της «πεποιημένης» πλαστογραφήσεως του πραγματικού της συντάκτη, εδράζεται στην γραφική ατομικότητα των ασυνείδητων και ανεπιγνώστων γραφι-

κών συνηθειών αυτού, οι οποίες συναντώνται με γραφική σταθερότητα στις προς σύγκριση δειγματικές γραφή/ υπογραφές του και πολλές φορές στο «επιδεικτικό και κραυγαλέο» των εν λόγω «ενδείξεων πλαστότητας» επί της «κατασκευασμένης» υπογραφής.

(5) Οι επερχόμενες επί της γραφής/ υπογραφής γραφικές μεταβολές διακρίνονται σε αθέλητες και ηθελημένες, με διαφορετικές αντιστοίχως ενδείξεις και συνέπειες στην πιστοποίηση της αυθεντικότητας ή μη αυτών. Έτσι, αθέλητες γραφικές μεταβολές συναντώνται στις περιπτώσεις μη ομαλών γραφικών συνηθειών, χρήσεως ασυνήθιστου γραφικού μέσου, κακού φωτισμού κλπ. αλλά και μονίμων ή προσκαίρων διαταραχών γραφής/υπογραφής, συνεπεία της ηλικίας και της παθογένειας των οργάνων του σώματος που συμμετέχουν και συνεργάζονται για την παραγωγή της γραφής. Σκόπιμες δε ή ηθελημένες γραφικές μεταβολές επί της γραφής ή υπογραφής ενός ατόμου, δύνανται να επιτευχθούν, είτε κατόπιν διαφοροποίησης της δικής του γραφής/υπογραφής, με σκοπό την απομίμηση της γραφής ή υπογραφής τρίτου προσώπου (πλαστότητα εγγράφων κατόπιν απομιμήσεως), είτε κατόπιν μεταβολής της δικής του γραφής ή υπογραφής, με σκοπό την εκ των υστέρων αμφισβήτηση της γνησιότητας της. (πλαστότητα εγγράφων μέσω προσποιημένης ή μεταμφιεσμένη ή εκουσίως αλλοιωμένης γραφής/υπογραφής. Πλέον αυτών, ειδική περίπτωση γραφικής αλλοίωσης και μεταμφιεσμένης γραφής/υπογραφής είναι η της ανωνυμογραφίας. Κατά την οποία, ο ανωνυμογράφος προσπαθεί να κρύψει την ταυτότητά του και να παρουσιασθεί ως διάφορο πρόσωπο. Για να το επιτύχει δε, αυτό, διαφοροποιεί την κλίση, τη μορφή, το φραστικό του επίπεδο, την γραφική του δεξιότητα, γράφοντας, τόσο με αριστερόστροφη ή δεξιόστροφη φορά, με απλούς σχηματισμούς, με διακοσμήσεις, με δυσαρμονική γραφή κλπ.

Συνέπειες της ενέργειας αυτής, είναι, το προκύπτον προϊόν της ως αλλοιωμένης χάραξης, να παρουσιάζει διάσπαση της ομοιογένειας του τρόπου σύνθεσης αυτού, λόγω της σύγκρουσης μεταξύ της φυσικής γραφικής του προσωπικότητας και της προσπάθειας αυτού για απομάκρυνση ή «μεταμφίεση» της γραφής/ υπογραφής του. Και η οποία διάσπαση της ομοιογένειας της αλλοιωμένης γραφής/υπογραφής του, εκ-

δηλώνεται με αναγνωρίσιμα ευρήματα, όπως, με διάσπαση του γραφικού ρυθμού των επί μέρους σχηματισμών της (η οποία, βεβαίως δεν πρέπει να αιτιολογείται συνεπεία εσωγενών ή εξωγενών παραμέτρων), με εκτροπές από τους συνήθεις γραφικούς της τύπους, με παραλείψεις και με κακές ερμηνείες των «χαρακτήρων δομής» της γραφής / υπογραφής αυτού (λόγω της ταχύτητας κατά την διαμόρφωση με «πεπποιημένη» φυσικότητα των αλλοιωμένων στοιχείων τους και της άνισης και ακανόνιστης κατανομής της γραφικής πίεσης, λόγω της διάφορης ποιότητας λέξεων, οι οποίες θα αποδίδονται με πλέον ανώμαλη της φυσικής, χάραξη, λόγω διστακτικότητας ή αβεβαιότητας στη χάραξη των γραφικών κινήσεων, λόγω ταλαντώσεων των τοξοειδών σχηματισμών και λόγω συχνής αλλαγής της στάσεως της γραφίδας, η οποία έχει ως συνέπεια τη δυσαναλογία των γραμμών, καθώς και την απόκλιση των αξόνων τους).

Ευρήματα δηλ. τα οποία ο μεταβάλλον την γραφή/ υπογραφή του δεν καταφέρνει να αποφύγει, καταλείποντας ενδείξεις και στοιχεία αυτών (2) στο προϊόν της μεταβληθείσας γραφής ή υπογραφής, καθόσον δεν γνωρίζει πλήρως τις δικές του γραφικές ιδιορρυθμίες, οι οποίες είναι τόσο «αφανείς», όσο και συμφυείς με τη ψυχοσωματική του υπόσταση, αποκαλύπτοντας έτσι, τον συντάκτη και φορέα τους. (Δε δύναται δηλ. να αποφύγει «ότι δεν βλέπει» και να αντιληφθεί «ότι δεν γνωρίζει, ότι κατέχει»). Πρέπει επί πλέον, να αναφερθεί ότι, κανένας άνθρωπος δεν έχει αίσθηση των αναλογιών, τόσο μιας ξένης γραφής/ υπογραφής, όσο και της δικής του γραφής ή των ατομικών του γραφικών κινήσεων, ούτε έχει τη δυνατότητα να διακρίνει όλα τα γραφικά τους γνωρίσματα. Για το λόγο αυτό, ακόμη και εάν έχει καταφέρει να αποποιηθεί, σε μία τουλάχιστον έκταση ή βαθμό την συνήθη γραφή ή υπογραφή του, θα υπόκειται συνεχώς στους νόμους της ίδιας του γραφικής προσωπικότητας, με συνέπεια, δικά του ατομικά γνωρίσματα να παρεισφρήσουν στο προϊόν της μεταβολής, ενώ, αυτό θα παρουσιάζει επίσης ελλείψεις φυσικής παραλλαγής (καθ' όσον ο άνθρωπος δεν είναι μηχανή και κάθε στιγμή που γράφει ωθείται από διάφορες συνδυαστικές παραμέτρους) συνάδοντας έτσι, στην ανακάλυψη της ηθελημένης και σκόπιμης παραποίησης του. Επισημαίνεται εδώ ότι: Η φυσική

γραφή χαράσσεται ασυνειδήτως, ακόμη και εάν παρουσιάζει αιφνίδιες ή μεμονωμένες αλλοιωτικές επεμβάσεις. Οι οποίες [εφ' όσον οφείλονται σε πρόσκαιρους ψυχικούς παράγοντες π.χ. θυμό, λύπη, ψύχος ή ακόμη και λόγω μέθης ή σε εξωτερικούς π.χ. ανώμαλη βάση, κακή στάση του σώματος, μη ειθισμένο όργανο γραφής κλπ.], σκοπό έχουν την κανονική το δυνατόν αποτύπωση αυτών, για το λόγο αυτό και είναι εύκολο κάτω από τις επελθούσες γραφικές αλλοιώσεις να διακρίνει ο ειδικός, τα γραφικά γνωρίσματα του φορέα της (1). Βασικό δηλ. σημείο αναγνώρισης μιας φυσικής και άτακτης γραφή, σε σχέση με μία «μεταμφιεσμένη» αντίστοιχη, είναι η πιστοποίηση της σταθερότητας των γραφολογικών γνωρισμάτων της κρινομένης γραφής/ υπογραφής, μέσω δειγμάτων προγενέστερων και μεταγενέστερων του χρόνου χάραξης αυτής (δικλείδα που επιφυλάσσει η αρχή του αυτοματισμού της γραφής]

Κλειδί συνεπώς, στην περίπτωση που πρέπει να διακρίνει ο ειδικός, εάν βρισκόμαστε μπροστά σε ηθελημένη αλλοίωση ή πλαστογραφία, είναι ο σκοπός της αποπειρώμενης αλλοίωσης. Ήτοι, κατά πόσο σκοπεύει ο γράφων να προσομοιάσει τη γραφή/ υπογραφή του, με τη γραφή/ υπογραφή του φερομένου ως πιθανού της γραφέα (οπότε έχουμε απομίμηση) ή να απομακρυνθεί το δυνατόν περισσότερο αυτής (οπότε έχουμε σκόπιμη αλλοίωση).

Σημαντική σε αυτή την περίπτωση προϋπόθεση, είναι ο ορθή αξιολόγηση του ειδικού στη διάκριση μεταξύ διαφορών και παραλλαγών. Έτσι, ενδεικτικώς και σε γενικές γραμμές αναφέρεται ότι, διαφορά υπάρχει, όταν, κατά την αντιπαραβολική διαδικασία διαπιστώνονται ένας ή περισσότεροι σχηματισμοί στην υπό έλεγχο π.χ. υπογραφή, οι οποίοι δεν συναντώνται καθόλου στα δείγματα των γνησίων υπογραφών του φερομένου ως συντάκτη της, ενώ παραλλαγές, όταν ένας ή περισσότεροι φαινομενικά διάφοροι γραφικοί σχηματισμοί, οι οποίοι συναντώνται στην υπό έλεγχο υπογραφή, εντοπίζονται έστω και σε μία, από τις εν λόγω μορφές, στα δείγματα των γνησίων υπογραφών του. Επισημαίνεται επίσης, ότι: Η απουσία παραλλαγών, συνήθως, συνιστά τεκμήριο πλαστότητας. Αντιθέτως, η ύπαρξη παραλλαγών, οφειλομένων, τόσο τις αρχές του αυτοματισμού και της διασποράς, όσο και στις συνθήκες

θέσεως αυτής και στα μέσα παραγωγής της (χάρτης, γραφικό μέσο, στάση, απόσταση από το έγγραφο, γραφική βάση κ.λ.π.), είναι αναπόφευκτες και φυσιολογικές ενδείξεις γνησιότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ: (1) *ASTM E1658 -08 Standard Terminology for Expressing Conclusions of Forensic Document Examiners (1α)*[FBI - Handbook of Forensic Services – Questioned Document Examinations, σ. 108-109 <http://www.fbi.gov>., Found B. & Rogers D. (Eds.) (1999) «Documentation of Forensic Handwriting Comparison and Identification Method: A Modular Approach», *Journal of Forensic Document Examination*, 12,1-68 (3) *Locard: «Traité de Criminalistique»*, (Τόμος 5^{ος} , σ. 445) (4). *Ludwig Klages: «Handschrift und Charakter»* (Bonn 1956, 24 έκδοση) σ. 184.

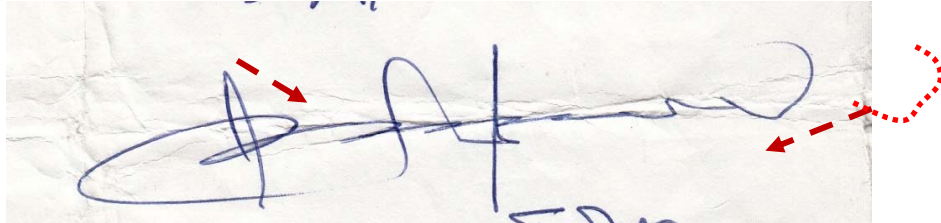
Κατωτέρω, στη συνέχεια, **αναλύονται ενδεικτικώς, τρία (3) παραδείγματα των ως άνω επί μέρους περιπτώσεων**, ήτοι,

(α) τόσο της ηθελημένης και σκόπιμης αλλοίωσης ή «μεταμφίεσης» ίδιας γραφής/υπογραφής του συντάκτη της,

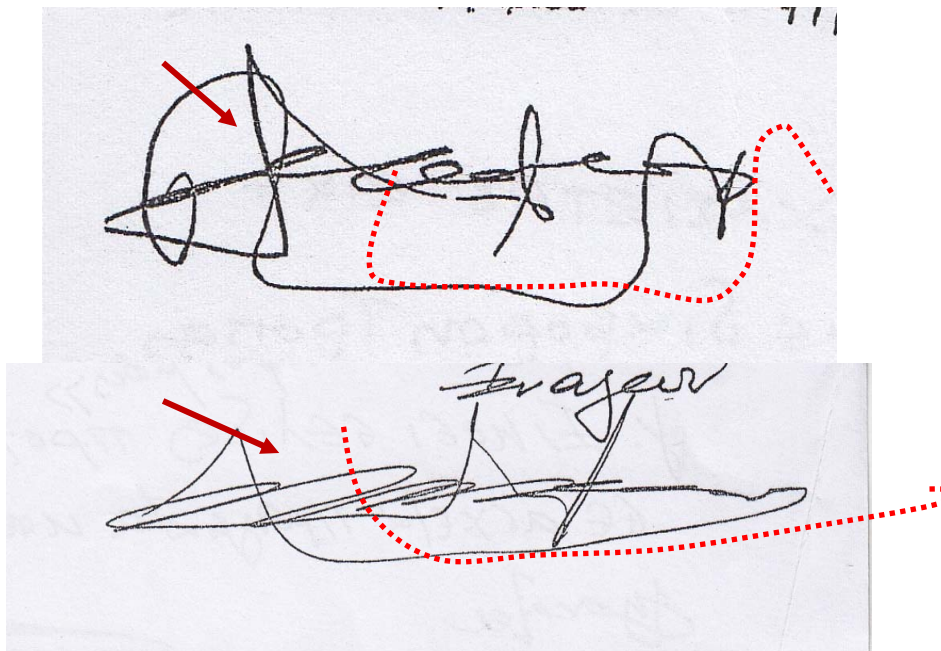
(β) όσο και της αυτοπλαστογράφησης γνήσιας γραφής/υπογραφής του ιδίου γραφικού φορέα, ως:

1^ο Παράδειγμα (σκόπιμης αλλοίωσης) Από την σύγκριση και αντιπαραβολή της υπό έλεγχο υπογραφής στη θέση του πελάτη, επί αμφισβητούμενης ιδιόγραφης Αποδείξεως, σε σχέση με τις τεθείσες σε μεταγενέστερο αυτής χρόνο, γνήσιες υπογραφές του, καθώς και με τις φερόμενες στα έγγραφα της ανακριτικής διαδικασίας αποδεικνύεται η προσπάθεια του αμφισβητούντος αυτήν συντάκτη της για σκόπιμη διαφοροποίηση των εν λόγω μεταγενέστερων δειγματικών του υπογράφων, προκειμένου να αιτιολογηθεί το αίτημα του περί πλαστογραφίας.

ΥΠΟ ΕΛΕΓΧΟ

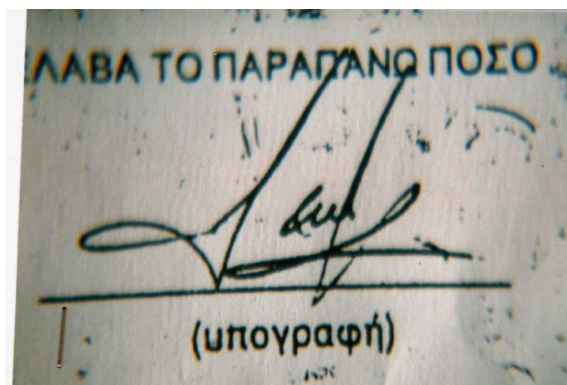

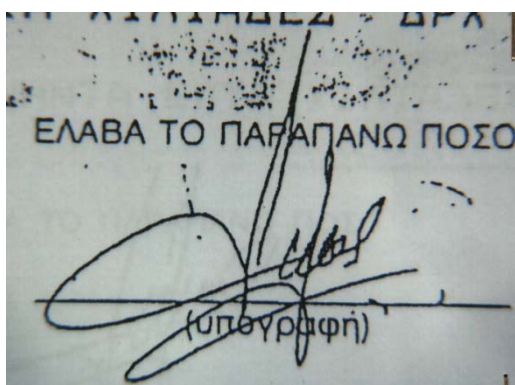
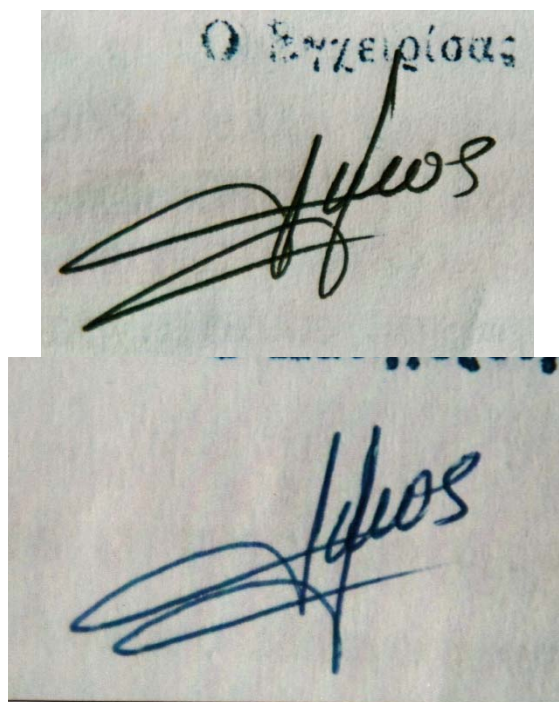
ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΙΣΗ

Διαπιστώνεται δηλ. ότι: Η υπό έλεγχο υπογραφή χαράσσεται με ελευθερία, γραφική ταχύτητα, ρυθμό και ευελιξία χάραξης αποδεικνύοντας φυσική και πρωτογενή υπογραφή. Από την σύγκριση στη συνέχεια της εν λόγω υπό έλεγχο υπογραφής με τις γνήσιες μεταγενέστερου και κρίσιμου χρόνου υπογραφές του φερομένου ως συντάκτη της, αποδεικνύεται η αυτή γραφική ταχύτητα, έκταση, θέση και αναλογία των γραφικών κινήσεων, τρόπου σύνδεσης των επιμέρους γραμμών τους και δομή επιμέρους γραφικών τους κινήσεων, αλλά και η ανεπιτυχή προσπάθεια παραποίησης των εν λόγω δειγματικών υπογραφών του, μέσω της μεταβολής της έναρξης, της φοράς των γραφικών κινήσεων και του σκεπτικού σύνθεσης αυτών με την προσθήκη μίας ευρείας έκτασης υπογραφικής απόληξης. Συνεκτιμωμένων τώρα των ομοιοτήτων και των διαφορών της υπό έλεγχο υπογραφής με τις ως άνω προς σύγκριση υπογραφές του αμφισβητούντος αυτήν συντάκτη τους, αποδεικνύεται ότι η εν λόγω υπογραφή έχει χαραχθεί κάτω από κανονικές γραφικές συνθήκες, σε αντίθεση με τις προς σύγκριση στα έγγραφα της ανακριτικής διαδικασίας, οι οποίες αποπειρώνται απομάκρυνση και ηθελημένη διαφοροποίηση του βασικού τρόπου της δομής τους, με σκοπό την εκ των υστέρων αμφισβήτηση της.

2^ο παράδειγμα (σκόπιμης αλλοίωσης): ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΥΠΟ ΕΛΕΓΧΟ

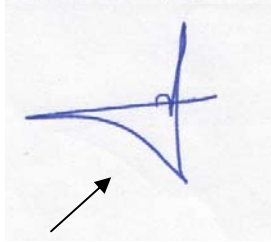
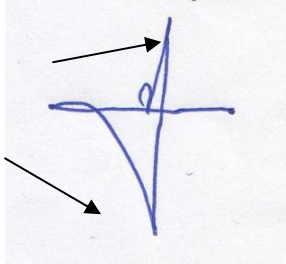
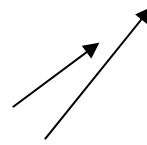
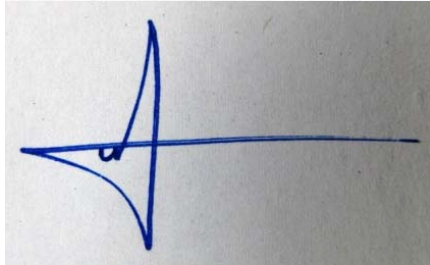
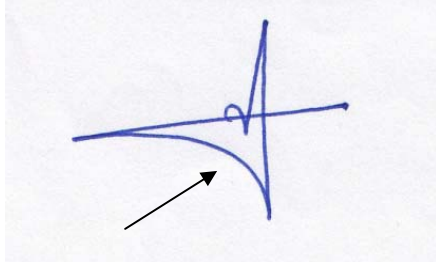

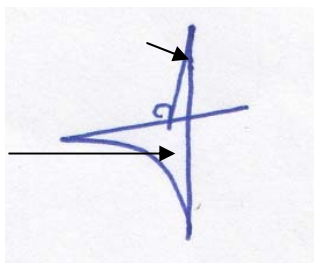
ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΙΣΗ (σε ανύπνοτο χρόνο)ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΙΣΗ (σε κρίσιμο χρόνο)

Διαπιστώνεται δηλ. ότι: Η υπό έλεγχο υπογραφή χαράσσεται με ελευθερία, γραφική ταχύτητα, ρυθμό και ευελιξία χάραξης αποδεικνύοντας φυσική και πρωτογενή υπογραφή. Από την σύγκριση στη συνέχεια της εν λόγω υπό έλεγχο υπογραφής με τις γνήσιες, τόσο προγενέστερου, όσο και μεταγενέστερου και κρίσιμου χρόνου υπογραφές του φερομένου ως συντάκτη της, αποδεικνύεται ότι από την έναρξη της μέχρι το μέσον του βασικού της κορμού, χαράσσεται με τις συνήθεις γραφικές κινήσεις και με τα βασικά και εσώτερα γραφικά τους γνωρίσματα. Από το μέσον όμως της υπό έλεγχο υπογραφής έως και την απόληξη αυτής, παρατηρείται εμφανής διαφοροποίηση των γραφικών της κινήσεων σε δομή και κατεύθυνση αυτής, έτσι ώστε να παρέχει την εντύπωση -μακροσκοπικώς τουλάχιστον- μιας διάφορης γραφικής εικόνας. Η υπό έλεγχο υπογραφή όμως αποτυπώνεται με την αυτή γραφική ταχύτητα και την αυτή ελευθερία και ποιότητα χάραξης που εντοπίζεται στις προς σύγκριση υπογραφές, χωρίς κανένα εύρημα ή ένδειξη απομίμησης στη σχηματιστική της γραμμή. Αντιθέτως, συνεκτιμωμένων των ομοιοτήτων και των διαφορών της, σε σχέση με τις προς σύγκριση υπογραφές του αμφισβητούμενου αυτήν συντάκτη τους, αποδεικνύεται ότι η εν λόγω υπογραφή δεν έχει σκοπό την απομίμηση των αυθεντικών υπογραφών αυτού, αλλά την σκόπιμη και ηθελημένη απομάκρυνση αυτής από τον κύκλο των γνησίων υπογραφών του, έτσι ώστε να την αποποιηθεί εκ των υστέρων, πράγμα το οποίο και έκανε.

3^ο Παράδειγμα (αυτοπλαστογράφησης) Στην προκειμένη περίπτωση ο συντάκτης των εξεταζομένων υπογραφών, υπογράφωντας ενώπιον προσώπου, με το οποίο συνεργαζόταν για πάνω από είκοσι χρόνια, δεν προέβη σε εμφανή δομική διαφοροποίηση αυτών, έτσι ώστε να απομακρυνθούν από τις συνήθεις υπογραφές του, αλλά τις έθεσε στα αμφισβητούμενα έγγραφα, διαφοροποιώντας ελαφρώς το εναρκτήριο άγκιστρο και επιβραδύνοντας κυρίως, την γραφική τους χάραξη. Αλλοιώνοντας έτσι, την σχηματιστική τους γραμμή και την γραφική τους ποιότητα, με συνέπεια, να δημιουργείται αρχικά τουλάχιστον, η εντύπωση ότι πρόκειται για κατασκευές ανεπιτυχούς απόπειρας ζωγραφικής απομιμήσεως γνησίων υπογραφών του, ήτοι ως:

ΥΠΟ ΕΛΕΓΧΟ ΠΡΟΣ ΣΥΓΚΡΙΣΗ

Παρατηρούνται δηλαδή εδώ ομοιότητες σε εσώτερα γραφικά γνωρίσματα, όπως, διαστάσεις, τρόπος σύνδεσης γραμμών στα σημεία βάσης και κορυφής τους, περιεχόμενες γωνίες, κατεύθυνση γραμμών και τάσεις παραλλαγής. Ευρήματα, τα οποία δεν είναι δυνατόν να γίνουν αντιληπτά και συγχρόνως να αποδοθούν συνδυαστικά με όλες τους τις ιδιομορφίες από άλλο τρίτο άτομο, πλην του ιδίου του φυσικού τους συντάκτη. Οι δε εντοπισθείσες διαφορές (μεγαλύτερος βαθμός επιμέλειας, σημεία δισταγμού, διαφοροποίηση στο σημείο έναρξης), αξιολογούνται ως συνέπειες της προσπάθειας μεταβολής των υπό έλεγχο υπογραφών από τον ίδιο τον φυσικό τους γραφικό φορέα. (περίπτωση αυτοπλαστογράφησης).

